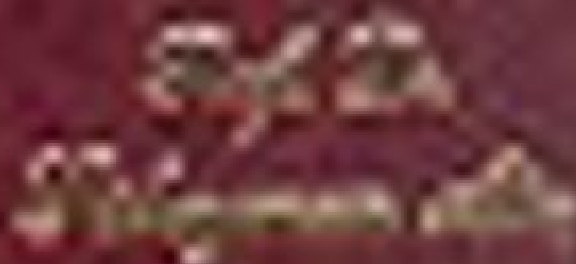
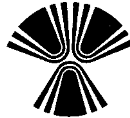

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

1

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Teşekkür: Bu eserin basım tashihlerinde bana son derece yardımcı olan Oğlum Muharrem Ateş'e teşekkür eder, kendisinin ve herbirini oğlum kabul ettiğim talebelerimin, Kur'ân'ın feyziyle dolup nuruyla aydınlanmasını Cenab-ı Allah'tan dilerim.

Süleyman Ateş

Dizgi: Eldim Fotodizgi
Ofset Hazırlık: Aycan Grafik
Baskı - Cilt: Numune Basın - Yayın Cilt

İstanbul, Ekim - 1988

TEFSÎRE GİRİŞ

HZ. MUHAMMED (S.A.V.) VE KUR'ÂN-I KERİM

Allâh'ın kelâm-ı Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahyedilmiştir ve takriben 609-610 yıllarında başlayan vahiy, bazan âyet âyet, bazan birkaç âyet, bazan da tüm sure olarak inmek suretiyle 23 yılda tamamlanmıştır. Hz. Muhammed (s.v.a.), Hz. İsâ'nın doğumundan 571 yıl sonra, 20 Nisan'da Mekke'de doğmuştur. Babası Abdu'l-Muttalib'in oğlu Abdullah, annesi de Vehb'in kızı Âmine'dir. Doğumundan birkaç ay önce babasını, altı yaşında iken de annesini kaybeden Hz. Muhammed (s.a.v.), sekiz yaşına kadar dedesi Abdu'l-Muttalib'in, daha sonra da amcası Ebutâlib'in yanında kalmış, 25 yaşında Huveylid kızı Hatice ile evlenmiştir. Kırk yaşında kendisine peygamberlik gelmiş, onüç yıl Mekke'de peygamberlik görevini yaptıktan sonra 622 tarihinde Medine'ye göç etmiş, on yıl da orada İslâm'ı yaymıştır. Nihayet Kur'ân-ı Kerîm'in inişi tamamlanmış, İslâm insanların kalblerine yerleşmiş ve kendisi de görevini tamamlamış olarak dünyadan ayrılmış, Refîk-i A'lâ'ya *(en yüce dosta)* gitmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), çevresi içinde normal bir insan olarak büyümüştü. Okuma, yazma bilmiyordu. Zaten o zaman toplum içinde okur yazar olanlar çok azdı. Bütün dünyayı cehalet sarmıştı. İnsanlar, elleriyle yaptıkları putlara tanrı diye tapıyorlardı. Zayıflar eziliyor, insanlar köle diye eşya gibi alınıp satılıyor, kadınlar hor görülüyor, yeni doğan kız çocuklarından utanç duyuluyordu. Dünyanın üstüne tam bir karanlık çökmüştü. Dünyayı bu karanlıktan kurtaracak bir nûr, insanlığı hidâyete götürecek bir rehber bekleniyordu.

Hz. Muhammed (s.a.v.), sonradan var olmuş şeylerin tanrı olamayacağını bildiği için, putatapan bir ortam içinde yetişmesine rağmen hiçbir zaman puta inanmadı. Kâinatın bir yaratıcısı olduğunu düşünüyor, ancak O'na kulluk edileceğine inanıyordu. Otuzbeş yaşlarına geldiği zaman içinde bir başkalık hissetmeğe başladı. Yalnız kalıp düşünceye dalmak, Kâinatın yaratıcısını

düşünmek istiyordu. Bu maksatla Mekke'nin 5 km. kuzeyine düşen Nur dağı üzerindeki Hira mağarasına çekilir, Allâh'ın varlığını bütün ihtişamiyle ifade eden mehtaplı çöl gecelerinin parlak yıldızlarını, mağaranın hakim olduğu harika manzarayı seyreder, derin düşüncelere dalardı. Yanına biraz azık, biraz su alarak mağaraya gider, azığı tükeninceye kadar birkaç gün orada kalırdı. Azığı tükenince gelip azık alır, yine mağaraya dönerdi. Onun bu halini görenler, "Muhammed Rabbine âşık oldu" diyorlardı. Bu tefekkürler, bu riyazetler, onu son peygamberlik görevine hazırlıyordu. Böylece birkaç yıl geçti.

Gördüğü her ru'ya, sabah aydınlığı gibi çıkmağa başladı. İşte bu hal, vahyin başlangıcı idi. Nihayet 40 yaşlarına geldiği sırada bir gece yine mağarada iken Allâh'ın meleği Cebrâîl (a.), ona göründü. Gerisini Buhârîdeki hadîsten dinleyelim:

"Melek beni tuttu, takatim kesilinceye kadar sıktı, sonra bırakıp 'Oku!' dedi. 'Ben okumak bilmem' dedim. İkinci kez beni tuttu, takatim kesilinceye kadar sıktı, bıraktı, yine 'Oku' dedi. 'Ben okumak bilmem' dedim. Yine beni tuttu, üçüncü defa sıktı, bıraktı ve: 'Yaratan Rabbin adiyle oku, O insanı kan pıhtısından yarattı. O keremi sonsuz Rabbin adiyle oku. O kalemle öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.' dedi."

Allâh'ın Resûlü (s.a.v.), kendisine vahyedilen bu âyetlerin dehşetinden titreye titreye hanımı Hatice'nin yanına geldi "Beni örtün' dedi. Kendisini örttüler. Korkusu geçince olayı Hatice'ye anlattı:

"— Başıma bir şey gelmesinden korkuyorum." dedi. Hatice:

"— Korkma, dedi, Allâh seni asla utandırmaz. Çünkü sen akrabayı ziyaret eder, işini görmekten âciz olanların ağırlıklarını yüklenirsin, yoksula bakarsın, misafiri ağırlarsın, Hak uğruna halka yardım edersin." dedi ve onu amcasının oğlu bulunan Nevfel oğlu Varaka'ya götürdü. Varaka, İbranice okuyup yazmasını bilen, İncil'den Allâh'ın nasibettiği kadar bir şeyler yazan, gözleri kör olmuş ihtiyar bir insandı. Hz. Muhammed'den olayı dinleyince şöyle dedi:

"— Bu sana gelen, Allâh'ın Musa'ya indirdiği namus(melek)tir. Keşke kavmin seni (yurdundan) çıkaracakları zaman ben sağ olsam." Hz. Muhammed:

"— Onlar beni çıkaracaklar mı ki?" diye sordu. Varaka:

"— Evet, dedi, zira senin getirdiğin gibi bir şey getiren herkese düşmanlık edilmiştir. Eğer o günlerine yetişirsem sana çok yardım ederim." Sonra çok geçmeden Varaka öldü.

Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi

İşte Kur'ân-ı Kerîm, bu şekilde vahyedilmeğe başlamıştır. Vahiy fısıldamak, gizli konuşmak... anlamlarına gelir. Peygamberlere vahiy, Allâh'ın gönderdiği melek (Cebrâil Aleyhisselâm)'ın, Allah'ın emirlerini peygambere okumasıdır. Peygamber, insanlarla Allâh arasında bir elçidir. Allâh, insanlar arasından seçtiği bir kimseye meleğini gönderip emirlerini bildirir. Meleğin gelişini peygamberden başkası görmez, konuşmasını da ondan başkası duymaz.

Vahiy esnasında peygamber, beşerî duygularından geçer, kendinden habersiz hale gelir, melekle temas eder, meleğin sözlerini dinler. Meleğin sözleri, onun hafızasına, unutulmayacak biçimde nakşedilir. Bazan da melek, insan şekline bürünerek peygambere gelir. Allâh'ın emirlerini okur. Melekle temas, insan bünyesinde büyük sarsıntılar meydana getirir. Peygamberimiz, vahiy esnasında kendinden geçer, yüzü sararır, soğuk kış günlerinde bile yüzünde ter taneleri belirirdi. Etrafında bulunanlar, ona vahiy geldiğini derhal anlarlardı. Hattâ Peygamberin yanında bulunanlar dahi, vahyin ağırlığını hisseder, o esnada ellerini dahi kaldıracak güçleri kalmazdı. Orada arı uğultusuna benzer bir ses duyulurdu. Bir kere peygamberimiz, deve üzerine binmiş iken kendisine vahiy gelmiş, üzerine bindiği deve, vahyin ağırlığına dayanamayarak arka ayakları üzerine çöküvermişti.

Şuarâ Sûresi'nin 192-195. âyetleri, Kur'ân-ı Kerîm'i, Allâh'ın buyruğuyla, Güvenilir Rûh tarafından, Hz. Muhammed (s.a.v.)in kalbine indirildiğini Tekvîr Sûresi'nin 19-25. âyetleri de Kur'ân'ın, Allâh katında değerli bir elçinin sözü olup şeytân sözü olmadığını vurgulamaktadır. Bakara Sûresi'nin 97. âyetinden de bu Elçinin, Cebrâîl olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki, Melek elçi, Allâh'tan aldığı anlamları, Arapça kalıplara sokarak Peyğamber'e vermiştir. Kur'ân sözlerinin kalıpları da anlamları da meleğin vahyidir, bunlarda Hz. Muhammed'in kendi katkısı yoktur.

Vahyin yazılması ve ezberlenmesi

Hz. Peygamber(s.a.v.), gelen vahyi, etrafında bulunan vahiy kâtiplerine yazdırırdı. Her âyetin hangi sureye yazılacağını işaret buyururdu. Derilere, kemik ve taş parçaları, hurma kabukları üzerine yazılan vahiyler, en mu'tena yerlerde saklandığı gibi sahabîler tarafından da ezberlenirdi. Kur'ân-ı Kerîm, Cebrâil'in işaretine dayanarak peygamberimizin koyduğu tertib üzerine ezberlenir, namazlarda okunurdu. Peygamber'in arkadaşları için en değerli ve zevkli zamanlar, Kur'ân okumakla geçen zamanlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisi de gelen vahyi hemen ezberlemiş olurdu. A'lâ Suresinin

altıncı âyetinde yüce Allâh, Hz. Muhammed'e: *"Sana okutacağız ve sen Allah'ın diledikleri dışında hiç unutmayacaksın"* buyurmuştur.

Her Ramazan ayında da Hz. Peygamber, sene içerisinde inmiş olan Kur'ân'ı Cebrail'e okur, onunla karşılaştırırdı. Nihayet en son inen âyetle Kur'ân son tertibini almıştı. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında bu sahifeler, bir cilt halinde bir araya getirilip bağlanmamıştı. Çünkü Kur'ân'ın inişi devam ediyordu.

Kur'ânı Kerîm'in Toplanması:

Peyğamber (s.a.v.) devrinde vahy devam ettiği için Kur'ân'ı Kerîm toplanıp bir kitâb haline getirilmemişti. İnen âyetleri bazı sahâbîler ezberliyorlar, kürek kemiklerine, hurma kabuklarına, ince beyaz taşlara ve o zamanın yazı malzemesine yazıyorlardı.

Hz. Ebubekir zamanında vukubulan Yemâme[1] savaşında yediyüz sahâbî şehid düşünce, Kur'ân'ı Kerîm'in âkibetinden endişe duymaya başlayan Ömer ibn el-Hattâb, Halife Ebubekir'i, Kur'ân'ı yazdırmaya iknâ etti. Bu işle görevlendirdikleri Zeyd ibn Sâbit, yorucu bir çalışmadan sonra Kur'ân'ı, Sûrelerinin tertibini gözönünde bulundurmadan derledi. Zeyd bu konuda şöyle diyor:

"Yemâme Savaşı üzerine Ebubekir beni yanına çağırttı. Hattâb oğlu Ömer de yanında bulunuyordu. Dedi ki:

—Ömer bana geldi: 'Yemâme gününde Kur'ân okuyanlar ağır zayiat verdiler. Kur'ân okuyanların, savaş alanlarında şehid düşmesiyle Kur'ân'ın çoğunun zayi olacağından korkuyorum, Kur'ân'ı toplamayı emretmeni istiyorum' dedi. Ben de Ömer'e: 'Allah'ın Elçisi (s.a.v.)in yapmadığını biz

(1) Bu gün Arabistan'ın başkenti Riyâd'ın bir mahallesi olan Menfûha'da Hanîfe oğulları yaşardı. Bu kabîlenin Hz. Peygamber'e gönderdiği hey'et arasında, asıl adı Mesleme olan, fakat hakaret ve küçültme için müslümanlarca "yalancı müseyle" denilen bir adam da vardı. Bu adam Medine'ye gelip müslüman oldu, fakat ülkesine döndükten sonra peygamberlik iddiâsında bulundu ve Hz. Muhammed'in ortağı olduğunu ileri sürdü. Hattâ ona: "Allâh'ın Elçisi Müseyleme'den, Allâh'ın Elçisi Muhammed'e.Bundan sonra Arzın yarısı benim, yarısı senin..." diye mektup yazdı. Hz. Muhammed (s.a.v.) ona: "Allâh'ın Elçisi Muhammed'den, yalancı Müseyleme'ye; bundan sonra bil ki Arz (ne senin, ne de benim), Allâh'ındır. Onu kullarından dilediğine verir. Sonuç, Allâh'tan korkanlarındır." şeklinde cevap verdi.

Olay, Hz. Peygamber'in son zamanlarında başlamıştı. Resûlullah'ın ilk halîfesi Hz. Ebubekir'in Hâlid ibn Velîd kumandasında gönderdiği ordu, Milâdî 633 yılı Ocak ayı başında Müseyleme ordusunu Yemâme denilen bölgede bozguna uğrattı. Müseyleme de öldürüldü. Fakat müslümanlar da bu savaşta ağır zayiat: Yediyüzü hafız ve eski sahâbî olan iki bin şehîd verdiler. (İbn Hişâm, Sîretu'n-Nebîy, II.577; Taberî Târihu'l-Umemi ve'l-Mulûk, II. 394; İcâzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgati'n-nebeviyye, s. 178; Hayâtî Ülkü, İslâm Târihi, s. 265-266).

nasıl yapalım?' dedim. Ömer: 'Vallâhi bu hayırlı bir iştir' dedi. Ömer bana söyleye söyleye nihayet Allah, aklımı bu işe yatırdı. Ben de Ömer'in görüşünün doğruluğuna kanâat getirdim. Sen akıllı bir gençsin, hakkında kötü bir zannımız yoktur. Sen Allah'ın Elçisi (s.a.v.)in vahiy kâtibi idin. Kur'ân'ı araştır ve bir araya topla.

Vallâhi bana, herhangi bir dağı yerinden kaldırıp başka bir yere nakletmeyi önerselerdi Kur'ân'ı toplamayı emretmeleri kadar bana ağır gelmezdi. Dedim ki:

—Allah'ın Elçisi (s.a.v.)in yapmadığı şeyi siz nasıl yaparsınız?

Ebûbekir:

—Vallâhi bu hayırlı bir iştir, dedi.

Ve söyleye söyleye nihayet Allah, Ebubekir ve Ömer'in akıllarını yatırdığı şeye benim de aklımı yatırdı. Kur'ân'ı araştırmağa, hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından derlemeğe başladım. Tevbe Suresi'nin sonu olan: "

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ
فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ .

:Andolsun size kendi içinizden öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, mü'minlere şefkatli, merhametlidir. Eğer (inanmaktan) yüz çevirirlerse de ki: 'Allâh bana yeter. O'ndan başka tanrı yoktur. O'na dayandım. O, büyük Arşın sâhibidir' âyetini yalnız Ebû huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum." (1)

Tirmizî'nin rivayetine göre de Zeyd, bu iki âyeti, Huzeyme ibn Sâbit'in yanında bulmuştur. Yine Tirmizî'nin başka bir rivayetinde de Zeyd, Ahzâb Sûresinin 23 ncü âyetini Huzeyme İbn Sâbit'in veya Ebû Huzeyme'nin yanında bulmuştur(2). Tirmizî'nin bu rivayetleri tereddüdlüdür. Fakat Buhârî'nin ve İbn Hanbel'in rivayetlerine göre Huzeyme'nin yanında bulunan âyet, Beraeh Sûresi'nin son iki âyeti değil, Ahzâb Sûresinin 23 ncü âyetidir: Zeyd, Osman zamanında Kur'ân'ı ikinci kez yazarken Ahzâb Sûresinin: *"Mü'minlerden öyle erkekler var ki Allah'a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi adağını yerine getirdi, kimi de* (sözünü yerine getirmeyi) *beklemektedir; sözlerini asla değiştirmemişlerdir."* meâlindeki 23 ncü âyetini Huzeyme İbn Sâbit'in yanında bulmuştur(3). Kurtubî'nin de işaret ettiği gibi, demek ki birinci

(1) Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 3,4 ncü bâblar; İbn Hanbel, Musned, 1/13; İbn Ebî Dâvûd, Kitâbu'l-Mesâhif, s. 6-7.
(2) Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 10, h. 3103, 3104.
(3) Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, bâb: 2, h. 9; İbn Hanbel, Musned, 5/188; el-Fethu'r-Rabbânî, 18/33-34.

derlemede Berâeh Sûresinin sonundan iki âyet, sadece Ebû Huzeyme'nin, ikinci derlemede de Ahzâb Sûresinin 23 ncü âyeti sadece Huzeyme İbn Sâbit'in yanında bulunmuştur.

Zeyd'in derlediği ve sonradan *"el-Muṣḥafu'l-Umm:* Ana Mushaf" denilecek olan bu Mushaf, Ebubekir'in yanında kalmış, onun vefatıyle Ömer'e intikal etmiş, onun vefatından sonra da kızı Hafsa'nın eline geçmiştir.

Hz. Osman'ın halifeliği sırasında İslâm devletinin sınırları genişlemiş ve çeşitli dilleri konuşan insanlar müslüman olmuşlardı. Ana dilleri yabancı olan bu müslümanların, Kur'ân'ı bir Arap gibi okumaları elbette çok güçtü. Bunlar içinde de Kur'ân'ı ezberleyenler çoktu ama bunların telâffuzu ile bir Arabın telâffuzu arasında farkların bulunması tabii idi. Ayrıca Arabistan'ın, birbirinden uzak bölgelerinde yaşayan Arap kabilelerinin lehçe ve şiveleri arasında da -bugün olduğu gibi- büyük farklar vardı. İşte gerek çeşitli Arap kabilelerinin, gerek yeni müslüman olmuş yabancıların okumaları arasında beliren farklar, müslümanlar içinde birbirlerini küfürle suçlamaya kadar varan derin ayrılıklara yol açtı. Özellikle Ermîniyye (Ermenistan) savaşında baş gösteren bu ayrılıklardan endişe eden kumandan Huzeyfe, dönüşte, henüz evine gitmeden halîfe Osmân'ın huzuruna girdi:

—Bu ümmet helâk olmadan önce yetiş de onu kurtar! dedi.

Irak'tan, Şam'dan, Hicaz'dan insanların toplandığı o savaşta askerlerin birbirini tekfîr etmelerine neden olan kıraat ayrılıkları gördüğünü anlattı: "Ben yahudi ve hıristiyanların ihtilâfa düştükleri gibi bu ümmetin de Kitâblarında ihtilâfa düşeceklerinden tasalanıyorum" dedi.

Konuyu arkadaşlarıyle görüşen Hz. Osman: "Benim kanâatime göre insanların bir kırâatte birleşmeleri gerekir. Zira siz bugün ihtilâfa düşerseniz, sizden sonrakiler daha çok ihtilâfa düşerler." dedi. Ve Hafsa'dan tekrar iâde etmek üzere ilk Mushafı aldı. Kur'ân'ı yeniden yazmakla görevlendirdiği Zeyd İbn Ŝâbit, ʿAbdullâh İbn ez-Zübeyr, Sâîd İbn elʿÂs ve ʿAbdurrahmân İbn el-Hâriŝ ibn Hişâm'dan oluşan komisyona gönderdi. Komisyonun, Kureyşli olan üç üyesine:

—Siz ve Zeyd ibn Sâbit, Kur'ân'dan bir şeyde ihtilâfa düşerseniz onu Kureyş diliyle (lehçesiyle) yazınız. Çünkü Kur'ân, onların diliyle inmiştir dedi[1].

Buhârî'nin bir rivayetinde ise komisyon üyelerinin hepsi Ensârlıdır: Übeyy ibn Ka'b, Mu'âz ibn Cebel, Zeyd ibn Ŝâbit ve Zeyd'in babası Ŝâbit [2].

---

(1) Buḫârî, Menâḳıb, 4, h. 15; Beyhekî, es-Sunen, 2/42.

(2) Buḫârî, Feḍâilu'l-Ḳur'ân, b. 7, h. 24.

Komisyon üyeleri Kur'ân'ı yazarken herhangi bir kelimenin yazımında ihtilâfa düştüklerinde Hz. Osman'a başvururlar, onun direktifine göre yazarlardı. Meselâ " التابوت " kelimesinin uzun tâ ile mi, yoksa te'nîs tâsiyle mi yazılacağında fikir ayrılığına düşmüşler, Zeyd bunun " التابوة " şeklinde, üç Kureyşli ise " التابوت " şeklinde yazılacağını söylemiş, sonunda Osman'a başvurmuşlar, Osman: "Onu Kureyşin diliyle yazınız, çünkü Kur'ân, onların diliyle indi." demiştir(1).

Yazım işi bittikten sonra Osman, Hafsa'dan aldığı ana Mushafı kendisine iâde etti. Çoğunluğun rivayetine göre dört, diğer bir rivâyete göre de yedi nüsha yazılan mushaflardan biri Irak'a, biri Şam'a, biri Mısır'a gönderildi. Dört nüsha yazılmış olması, Kurtubî'nin görüşüdür. El-Fethu'r-Rabbânî yazarına göre Mushaflar: Mekke'ye, Basra'ya, Kûfe'ye, Şam'a, Yemen'e gönderilmiş, biri de Medine'de bırakılmıştır(2).

Bundan sonra Osman, okuma farklarını ortadan kaldırıp müslümanları bir tek kırâatte birleştirmek amacıyla başka bütün mushafların ve Kur'ân parçalarının yakılmasını emretmiştir (3).

Gelen rivayetlerden Hz. Osman'ın bu uygulamasının, hayli tepkilere yol açtığı anlaşılmaktadır. Önce onun, derleme komisyonunun başkanlığına Zeyd ibn Sâbit'i getirmesi, Peygamber'in eski sahâbilerinden ʿAbdullâh ibn Mesʿûd'un canını sıkmıştır. İbn Şihâb'ın rivayetine göre Abdullâh halka şöyle demiştir: *"Ey müslümanlar, vallahi ben müslüman olduğum sırada henüz kâfir bir insanın belinde bulunan bir kimsenin yönetiminde yazılan mushaf nüshalarından uzak dururum."* Zeyd'e tarizde bulunan Abdullâh'ın sözü, Ebû Vâil'in rivayetine göre şöyledir: "İbn Mes'ud minberde bize şöyle hitâbetti: *'Herkes, dünyâda gizlediği şeyle âhirete gelecektir.'* Siz de yanınızda bulunan mushaf nüshalarını saklayınız! Siz bana, Zeyd ibn Sâbit'in okuyuşuna göre okumamı nasıl emredersiniz? Ben Allâh'ın Elçisinin ağzından yetmiş küsur sûre öğrenmiş iken henüz Zeyd, iki örüklü saçıyla gelir, çocukların arasında dolaşırdı. Allâh'a andolsun ki inen her Kur'ân parçasının ne hakkında indiğini bilirim. Allâh'ın Kitâbını benden daha iyi bilen yoktur. Ben sizin en iyiniz değilim. Eğer deve ile ulaşılabilecek bir yerde Allâh'ın Kitâbını benden iyi bilen birinin bulunduğunu bilsem, derhal ona giderim." İbn Mes'ûd'un bu sözünü nakleden Ebû Vâil, *"Minberden indiğinde ben halk arasında oturdum. Kimse onun sözlerini inkâr etmiyordu"* demiştir(4)

(1) el-Fethu'r-Rabbânî, 18/34.
(2) El-Fethu'r-Rabbânî, 18/34.
(3) Beyhekî, es-Sunen, Kitûb's-Salât, 2/42.
(4) el-Fethu'r-Rabbânî, 18/35-36.

Kuşkusuz, Hz. Osman'ın, yazdırdığı resmî Mushaf dışındaki mushafların yakılmasını emretmesi, kırâat ihtilâflarını ortadan kaldırmak, müslümanları tek kırâatte birleştirmek, birliği sağlamak içindi. Nitekim Hz. Alî'nin: *"Ey insanlar, Osman hakkında aşırı sözler söylemekten, ona 'Mushaflar yakıcısı!' demekten sakının. Vallahi o, mushafları, biz Muhammed'in ashabı önünde yaktı.", "Osman zamanında yönetici ben olsaydım, onun mushaflar hakkında yaptığını ben de yapardım."* dediği rivayet edilir[1].

Gerçi Hz. Osman'ın, özel mushafları yaktırdığı rivâyet edilmektedir ama onun bu emrine uymayıp kendi özel mushaflarını saklayanların bulunduğu da tarihen sabittir. Çünkü Hz. ʿAlî, ʿAbdullâh ibn Mes'ud, Übeyy ibn Ka'b'ın özel mushaflarından söz edilmektedir [2]. Ebûbekir ibn Dâvûd, özel sahâbî mushaflarındaki farkları Kitâbu'l-Mesâhif'inde toplamıştır. Buhârî'nin rivayetine göre Hz. Âişe, mushafını görmek üzere gelen bir Iraklıya, özel mushafını göstermiştir[3]. Hz. Hafsa'ya iâde edilmiş olan ana Mushaf da ölünceye dek onun yanında kalmış, Medine valisi olan Mervân ibn el-Hakem, yakmak üzere o nüshayı istemişse de Hafsa vermemiş, fakat bu mü'minler anasının vefâtı üzerine Mervân o Mushafı alıp yakmıştır[4].

Gerek Hz. Ebubekir'in, gerek Hz. Osman'ın Zeyd ibn Sâbit'ten çok daha eski bir sahâbî olan ʿAbdullâh ibn Mes'ûd yerine Zeyd'i Kur'ân'ı yazmakla görevlendirmiş olması, konunun uzmanlarınca şöyle değerlendirilmektedir: *"Evet Abdullâh Zeyd'den üstündür ve ondan önce müslüman olmuştur. Ancak Zeyd Kur'ân'ı Abdullâh'tan çok ezberlemişti. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)in sağlığında Zeyd Kur'ân'ın tamamını, Abdullâh ise sadece yetmiş küsur suresini ezberlemişti. Abdullah, Kur'ân'ın geri kalan kısmını, Peygamber'in vefatından sonra öğrenmiştir. Tabii Allâh'ın Elçisinin sağlığında Kur'ân'ı ezberlemiş olan, Kur'ân'ın derleme işine daha uygundur. Bundan Abdullâh'ın şanına bir eksiklik gelmez. Zeyd Kur'ân'ı Ebubekir ve Ömer'den de daha çok ezberlemişti ama fazilette onlardan üstün olmak şöyle dursun, onlara eşit bile değildi."*[5]

Gerçi bu yorum güzeldir ama doyurucu değildir. Zira ʿAbdullâh ibn Mes'ud'un sözlerinden, kendisinin Kur'ân'ı Zeyd'den, hattâ bütün sahâbilerden iyi bildiği anlaşılıyor. Onun: *"Kur'ân'ın tamamını ezberlemediği"* şeklindeki rivayetler[6] tutarlı değildir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) *"Kur'ân'ı dört kişi-*

(1) Kurṭubî, 1/54; el-Fetḥu'r-Rabbânî, 18/34.
(2) Kurṭubî, 1/53.
(3) Buḫârî, Feḍâilu'l-Kur'ân, b. 5, h. 14.
(4) el-Fetḥu'r-Rabbânî, 18/34.
(5) Kurṭubî, 1/53.
(6) Kurṭubî, 1/53.

den alın: Ümmi ʿAbd oğlundan, Muâz ibn Cebel'den, Übeyy ibn Ka'b'den ve Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'den.'[1] demiştir. Burada Kur'ân'ı en iyi bilen dört kişinin başında ÜmmiʿAbd oğlu yaniʿAbdullâh ibn Mes'ûd zikredilmiştir. Buhârî'nin rivayetinde Ümmi ʿAbd oğlu yerine *"Abdullâh ibn Mes'ud"* geçmektedir. Şakîk'in rivayetine göre Abdullâh: *"Allâh Elçisinin sahâbîleri bilirler ki onların içinde Allâh'ın Kitâbını en iyi bilen benim. Benden daha iyi bilen birinin olduğunu bilsem ona giderim."*[2] *"Kendisinden başka tanrı olmayan Allâh'a andolsun ki, Allâh'ın Kitâbından hiçbir sûre yoktur ki onun nerede indirildiğini ve Allâh'ın Kitâbından hiçbir âyet yoktur ki onun ne hakkında indirildiğini bilmeyeyim. Eğer Allâh'ın Kitâbını benden iyi bilen, deve ile ulaşılabilecek birini bilsem, derhal hayvana binip ona giderim."*[3] demiştir. ʿAlkame de şöyle demiştir: *"Hims'ta idik, İbn Mes'ud, Yûsuf Sûresini okudu. Bir adam: 'Böyle indirilmedi'* dedi. (Abdullâh): *'Ben Allâh'ın Elçisi (s.a.v.)e okudum, bana (ahsente: âferin) dedi.'* Sonra Abdullâh, adamın ağzından şarap kokusu aldı: *'Hem Allâh'ın Kitâbını yalanlıyorsun, hem de şarap içiyorsun öyle mi?' dedi ve adama had vurdu."*[4]

Kurtubî'nin dediği gibi bu ve benzeri haberler, Abdullâh'ın yukarıda anılan görüşlerin tersine, Peygamber (s.a.v.)in hayatında Kur'an'ı topladığını gösterir.[5]

Kur'ânı Kerîm'in âyet ve sûreleri:

Âyet:

dilde alâmet, işâret, kanıt anlamına gelir. Çoğulu ây ve âyâttır. Allâh'ın, varlığını gösteren her şey âyettir. Bu anlamda bütün doğa olayları, ağaçlar, çiçekler, ay, güneş ve yıldızlar birer âyettir. Peygamberin doğruluğunu kanıtlayan mu'cizelere de âyet dendiği gibi geçmiş olayların verdiği ibrete de âyet denir.

Tefsîr biliminin terimi olarak âyet, sûrelerin içinde bulunan bir veya birkaç cümledir. Bu cümlenin sonunda bulunan ve âyetleri birbirinden ayiran kelimeye fâsıla denir. Çoğulu fevâsıl'dır. Fâsıla'nın son harfine de harfu'l-fâsıla denmektedir.

Ayetleri birbirinden ayırmanın bir kuralı yoktur. Yani âyetlerin tayini kıyâsî değil, tevkîfîdir, Hz. Peygamber'in emrine bağlıdır. Onun için " أَلَمْ ",

---

(1) Müslim, Fedâil, FedâiluʿAbdillâh ibn Mes'ûd; Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, bâb: 7, h. 20.
(2) Müslim, Fedâil, FedâiluʿAbdullâh ibn Mes'ûd.
(3) Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, b. 7, h. 23
(4) Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, b. 7, h. 22.
(5) Kurtubî, el-Câmiʿli Ahkami'l-Kur'ân, 1/58.

" أَلَمۡ " birer âyet olduğu halde " الٓرٰ " tam âyet değil, kendinden sonraki âyetin bir parçasıdır.

Birkaç hüküm ve cümle içeren âyetler olduğu gibi kendi başına bir hüküm ifade etmeyen, tek veya iki kelimeden ibaret âyet de vardır. Bakara Sûresinin 82 nci âyeti, en uzun âyettir ki, bir sayfa tutar. Rahmân Sûresinin " مُدۡهَآمَّتَانِ " âyeti ise tek kelimeden ibaret bir âyettir.

1) Âyetlerin sayısı:

Bazı bilginler, bazı yerlerde iki âyeti bir âyet, sûre başlarındaki besmeleyi ve ḥurûf-i muḳatta'a (bağımsız harfler)den bir kısmını bağımsız âyet saydıklarından Kur'ân'ı Kerîm'in âyet sayısında farklar görülür. Fakat bu farklar itibârîdir; temelde bir fark yoktur.

Ed-Dânî Kur'ân'da 6000 âyet olduğunu söyler. Bazılarına göre 6204 veya 6214, veya 6216 veya 6219 Kûfelilere göre 6238, bazılarına göre 6243, besmelelerle birlikte 6356, İbn Abbâs'tan bir rivayete ve Zemahşerî'ye göre 6666 âyet vardır.(1)

2) Âyetlerin tertibi:

Âyetler, Hz. Peygamber'in buyruğuyla sıraya konmuştur. Vahiy geldikçe Peygamberimiz, gelen âyetlerin sûrelerdeki yerini, Cebrâil'in işâretiyle sahâbîlerine bildirir ve âyetleri oraya yazdırırdı. Bütün âyetler, böyle Hz. Peygamber tarafından sıraya konmuştu. Hâkim'in, el-Müstedrekin'de çıkardığı hadise göre Zeyd ibn Sâbit: *"Biz Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) devrinde Kur'an'ı rik'alardan te'lif ederdik"*(2) demiştir. Hâkim ve Beyhekî'ye göre bu ifâde, âyetlerin, Peygamber'in emriyle toplanıp sıraya konduğunu gösterir. Çünkü te'lif etmek, bir düzen ve sıra içinde yazmayı gerektirir. Hâkim'in başka bir rivâyetinde de Hz. Osman şöyle demiştir: "Allâh'ın Elçisi (s.a.v.)e birçok âyeti olan sûreler inerdi. Kendisine bir şey indiği zaman yazacak birisini çağırırdı: *'Bunu falan falan şeyin anıldığı sûreye koyunuz!'* derdi. Ona bir âyet inerdi: *'Bunu falan falan şeyin anıldığı sûreye koyunuz!'* derdi. Enfâl Medine'de inen ilk sûrelerdendi. Berâeh ise son inen Kur'ân'dan idi. Fakat içeriği, Enfâl Sûresinin içeriğine benziyordu. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) onun, Enfâl Sûresinden olduğu hakkında bize bir şey söylemedi. Biz onu Enfâl sûresinden saydığımız için ikisini yan yana yazdım, aralarına *bismillâhirrahmânirrahîm* koymadım."(3)

Bu rivâyetler, sûre başlarına besmelenin konmasının ve âyetlerin sûre

(1) İtḳân, 1/70; el-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳur'ân, 1/249.
(2) el-Müstedrek, 2/611: Kitâbu Tevârîḫi'l-muteḳaddimîn, Te'lîfu'l-Ḳur'ân.
(3) el-Müstedrek, Tefsîr, vechu iktirâni sûreti'l-Enfâl; 2/221.

içinde düzenlenmesinin, Peygamber'in emriyle yapıldığını gösterir. Bunda ümmetin icmâı vardır.

Kelime ve harf: Kurṭubî'nin tanımına göre, kelime, kendisine karışan harflerden oluşan bir şekildir; tek bir anlam ifade eden sözcüktür. Ḥarf ise insandan çıkan seslerin işâretidir. Arapça'da bazan, mecâzî olarak harf, kelime yerine, kelime de ḥarf yerine kullanılır. Ḥaccâc ibn Yûsuf okuyucuları, hafızları ve yazıcıları toplayıp Kur'ân'da kaç ḥarf bulunduğunu tesbit ettirmiş 340740 (Üçyüz kırk bin yediyüz kırk) harf bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak bazı kimselerin kelimelerde gizli harfleri de gözönünde tutup tutmamalarına göre bu sayı değişir. ʿAṭâ ibn Yesâr'a göre Kur'ân'da 77439 (yetmiş yedi bin dörtyüz otuz dokuz) kelime, 323015 (üçyüz yirmi üç bin on beş) harf vardır. Mücâhid'e göre ise harf sayısı 321180 (üçyüz yirmi bir bin yüz seksen)dir.

B.Sûre:

a.Sûre: Rütbe, şeref, yüksek binâ veya binânın bölümü, katı gibi anlamlara gelir. Ünlü câhiliyye şâiri en-Nâbiğa, sûreyi, şerefli mevki anlamında kullanmıştır: ألم ترأن الله أعطاك سورة　　ترى كلَّ مَلِكٍ دونها يتذبذبُ

:Baksana Allâh sana öyle bir mevki vermiş ki her kıralın, onun altında bocaladığını görüyorsun.(1)

İbrânî, yâhut Süryânî kökenli olduğu söylenen sûre kelimesi, Kur'ân'ı Kerîm'de vahyedilen Kur'ân parçası anlamında kullanılmıştır. Ancak tefsîr biliminde sûre, Kur'ân'ı Kerim'in bağımsız bölümlerinin adıdır.

b.Güvenilir bilginlerin oybirliğiyle Kur'ânı Kerîm, yüz ondört sûreden oluşmaktadır. Enfâl ile Berâ'eyi bir sûre kabul edenler, bu sayıyı yüz onüçe indirmişlerdir. Muʿavviẕetân'ı mushafına yazmamış olan ʿAbdullâh ibn Mes'ûd'un Mushafında ise yüz on iki sûre yer almıştır. Ḳunût duâlarını da *sûretu'l-ḫal* ve *sûretu'l-ḥafd* adıyle birer sûre kabul ettiği rivâyet edilen Übeyy ibn Ka'b'ın Mushafında ise sûre sayısı yüz on altıya çıkmıştır.

c. Sûreler, adlarını, içerdikleri bir kelimeden veya anlattıkları en önemli bir konudan alırlar. Bazı sûrelerin birden fazla adı olduğu gibi iki veya ikiden çok sûreye ortak bir isim de verilmiştir. Meselâ Bakara ve Âli İmrân Sûrelerinin ortak adı *ez-Zehrâvân* Felak ve Nâs Sûrelerinin *el-Muavvizetândır.* İhlâs Sûresi ile birlikte üç sûreye *el-Muavvizât* denmiştir.

d. Sûreler, indikleri yere göre de tasnif edilmişlerdir. Hicretten önce inen sûrelere Mekkî, Hicretten sonra inen sûrelere Medenî denmiştir. Übeyy ibn

(1) Dîvân, s. 18, taḥḳîk, Kerem el-Bustânî, Dâru Ṣâdir, Beyrut.

Ka'b'e göre Mekkî sûrelerin sayısı 87, Medenî sûrelerin sayısı 27 dir. İbn Hişâm'a göre Mekkî sûreler 82, Medenî sûreler 20 tanedir. 12 sûrenin yeri ihtilâflıdır. Nöldeke'nin tasnifine göre Mekke'de inen sûreler 90, Medine'de inenler 24'tür. Kıral Fuâd'ın emriyle Mısır'da 1343 yılında bilimsel bir kurul tarafından bastırılan Mushafa göre Mekkî sûreler 86, Medenî sûreler 28 dir. Az olmakla beraber bazı Mekkî sûreler içine Medenî âyetler konduğu gibi Medenî sureler içine de Mekkî âyetler konmuştur.

e. **Mekkî ve Medenî** Sûreler arasında bazı farklar vardır. Bunların en önemlisi, ifâdenin içeriğinde ve belâğetindedir. Mekkî sûrelerde âyetler genellikle kısa ve özlüdür. Mekke'de İslâm'ın inanç esasları konulmakta, putperestlikle savaşılmaktadır. Onun için Mekkî âyetlerde Allâh'ın birliğini, âhiretin varlığını ispatlayan kanıtlar, tevhîde inanan ve inanmayanların sonuçlarını anlatan hikâyeler geniş yer tutar. Vicdâna hitâbeden Mekkî sûrelerde Allâh ve âhiret korkusu büyük ağırlık kazanır. Fâsıla uyumu, bunların ruh üzerindeki etkisini daha da arttırır. İslâm Devletinin temellerinin atıldığı Medîne devrinde ise konular biraz daha ayrıntılı anlatılır. Kamu düzeni, müslümanların birbirleriyle ve öteki toplumlarla barış ve savaş ilişkileri hakkında yasalar getirilir; bu devirde müslümanlara karşı tutumları olumsuzlaşan yahudilerin davranışlarına işaret edilir. Müslümanlar zulme karşı koymaya, cihâda yöneltilir ve müslümanların yaptıkları bazı önemli savaşlardaki olaylara kısaca yer verilir.

Hâḳḳa, Ḳâri'ah, Vâkı'ah, Şems, Tekvîr, İnfiṭâr, İnşiḳaḳ, Zelzele, Žâriyât, Mürselât, Nâzi'ât sûreleri, Mekkîlerin; Bakara, Âli İmran, Nisâ ve Mâideh sûreleri Medenîlerin tipik örnekleridir.

f. Sûrelerin tertibi (sıralanması): Bilindiği gibi Kur'ân'ı Kerîm, Hz. Peygamber zamanında bir cild halinde toplanıp yazılmamıştı. Hz. Ebûbekir zamanında Kur'ân parçaları toplanıp Mushaf haline getirildi ise de sûrelerin sıralanmasına dikkat edilmemiş, sûreler gelişi güzel bağlanmıştı. Hâkim bu konuda şöyle diyor: *"Kur'ân'ın toplanması bir kere olup bitmiş değildir. Bir kısmı Allah'ın Elçisi* (s.a.v.)*'in huzurunda toplanmıştı. Bir kısmı Ebûbekir eṣ-Ṣıddîḳ huzurunda* (zamanında) *yapıldı. Üçüncü toplanması da sûrelerin tertibidir ki bu da mü'minlerin emîri ʿOsman İbn ʿAffân* (Allâh hepsinden razı olsun)*ın halifeliği sırasında yapıldı."*[1] Verdiğimiz bu mâ'lûmâttan, sûrelerin sıraya konmak suretiyle Kur'ân'ın cem'inin, Hz. Osmân zamanında yapıldığı anlaşılır.

Ebû Ca'fer en-Naḥḥâs'ın öncülüğünü yaptığı bir görüşe göre Hz. Peygamber, kendi hayâtında sûreleri sıraya koymuştur. Sûrelerin bugünkü bi-

(1) el-Mustedrek, 2/229: Tefsîr, Cem'u'l-Ḳur'ân.

çimde tertibi, Peygamber'in işaretiyle yapılmıştır. İmam Mâlik'in öncülüğünü yaptığı bir görüşe göre de sûre sıralaması, sahâbilerin ictihâdiyle olmuştur. Birinci görüş tutarlı değildir. Çünkü Peygamber zamanında Mushaf derlenmemişti ki sûreler Peygamber'in emriyle sıraya konmuş olsun. Öyle olsaydı, bazı özel nüshalarda sûre sırasında farklar görülmezdi. Meselâ Mushafını Kur'ân'ın iniş tarihine göre sıralayan Hz. ʿAlî'nin nüshasında İḳra', el-Muddeššir, Nûn, el-Muzzemmil, Tebbet, Tekvîr sûreleri sıralanmıştı. ʿAbdullah ibn Mes'ûd'un Mushafı ise *"Maliki yevmi'd-dîn (Fâtiḥa)"* ile başlıyor, daha sonra Nisâ, sonra Âli İmrân sûreleri geliyordu[1]. Übeyy ibn Ka'b'ın Mushafındaki sûre sırası da resmî Mushafınkinden farklı idi[2]: Başta *"Elhamdu lillâh"*, sonra Nisâ, sonra Âli İmrân sonra En'âm, sonra A'râf, sonra Mâide sûreleri vardı. Ḳâḍî Ebûbekr ibn eṭ-Ṭayyib, sûrelerin, sahâbenin ictihadiyle bugünkü şekliyle sıraya konmasının muhtemel olduğunu söylemiştir.[3]

Kur'ân'ı Kerîm'in Noktalanması, Harekelenmesi, Ta'şir ve Tahzîbi:

Kur'ân'ı Kerîm, başlangıçta noktasız ve harekesiz olan Arap yazısı ile yazılmıştı. Henüz gelişmemiş olan bu yazı, bir kelimenin çeşitli biçimlerde okunmasına müsaid idi. Meselâ (قبل) kelimesi, ḳatele, ḳutile ḳabiḷe, ḳubile, fetele, futile... şeklinde; (لا تقبلوا) kelimesi lâ-taḳbelû, lâ taḳtulû... şekillerinde de okunabilirdi. Bunların birincisi öldürdü, ikincisi öldürüldü, üçüncüsü kabul etti, dördüncüsü kabul edildi demektir. Sonraki misalde birincisi kabul etmeyiniz, ikincisi öldürmeyiniz anlamındadır. İşte bu yazı şekli Kur'ân kelimelerinin birçok biçimde okunmasına ve dolayısiyle kırâat (okuma) ayrılıklarına, tartışmalara sebep oluyordu.

Bunu önlemek içinʿAbdu'l-Melik ibn Mervân'ın emriyle, Irak vâlisi Ḥaccâc ibn Yûsuf, bizzat ciddî bir biçimde Kur'ân'ı noktalamaya koyulduğu gibi Hasan Basrî ve Yahyâ ibn Ya'mur'u da bu işle görevlendirdi. Böylece Vâsıt'ta, resmî yazıma uygun olan bütün kırâatleri içinde toplayan bir kitâb te'lîf edildi. Tâ Mücâhid, kırâetler hakkındaki kitâbını yazıncaya dek halk, uzun süre Ḥaccâc'ın yazdığı bu kitâba göre amel etti.

Fakat Zebîdî'nin, Ṭabaḳâtında, Müberrid'e dayandırdığı bir söze göre Kur'ân'ı ilk noktalayan zât, Ebû'l-Esved ed-Duelî'dir. İbnî Sîrîn de Yaḥyâ ibn Ya'mur tarafından noktalanmış bulunan bir mushafı olduğunu söyle-

(1) Kitâbu'l-Meṣâhif, Jeffry neşri, s. 22-23.
(2) İtḳan, 1/65.
(3) Ḳurṭubî, 1/59.

miştir. Kur'ân metnine karışmamak için bu işaretler, kırmızı vs. renk mürekkeplerle yazılırdı.

Daha sonra Kur'ân'a ta'şîr işaretleri konmuştur. İbn ʿAtiyye bunun, Abbâsî halifesi Me'mûn'un emriyle konulduğuna dair bir rivâyet gördüğünü söylemiştir. Ta'şir, onlama demektir. Her on âyeti göstermek için konan işâretlere *â'şâr* denir. Bir rivâyete göre de ta'şîr işaretlerini koyan Haccâc'dır. Fakat ilk iki nesil âlimlerinden bir kısmının, özellikle ta'şîr işâretlerinden pek hoşlanmadıkları rivâyet edilir. Abdullâh ibn Abbâs'ın, mushafa tâ'şir koymaktan hoşlanmadığı rivâyet edilir(1). Bundan ta'şirin, onun zamanında ortaya çıktığı anlaşılır. Onlar; Mushaf'a, Peygamber devrinde olmayan şeylerin konmasını istemiyorlardı. Ancak İmâm Mâlik, öğretim kolaylığı için bu işaretlerin konmasında bir sakınca görmemiştir.

Eşheb'in nakline göre İmâm Mâlik'e, kırmızı ve sair renklerle sahifelere konulan ta'şîr işaretlerinden sorulmuş, bunu mekruh gören İmâm *"Ancak Mushaf'a, mürekkeple ta'şîr konmasının bir zararı yoktur"* demiştir. Kendisine, her sûrenin sonuna, sûrelerin bitim işareti konmasının hükmü sorulmuş: *"Esas mushaflara böyle işaretler konmasını, ya da bunların harekelenmesini mekruh görürüm. Fakat çocukların ders kitâpları olan Mushaflara, bunların konmasında bir sakınca görmem"* diyen İmâm, sonra dedesinden kalma bir Mushaf çıkarıp Eşheb ve beraberindekilere göstermiş. Osman Mushafları yazdığı zaman dedesinin yazdığı bu mushafta, satır boyu mürekkeple, zincir biçiminde hâtimeler (sûre bitim işâretleri) konduğunu ve âyetlerinin de mürekkeple noktalanmış olduğunu görmüşler.

Fakat Mâlik'in dedesinin, Osman Mushafından naklen yazdığı Mushafta nokta ve sûre bitim işâretlerinin bulunması tuhaf bir şeydir. Çünkü Osman devrinde henüz Arap yazısında nokta yoktu. O devirde yazılmış Mushafa, sonradan nokta konulmuş olması muhtemeldir. Yahyâ ibn Ebî Kesîr şöyle demiştir: *"Kur'ân, Mushaflara noktasız ve harekesiz yazılmıştı.* Sonradan onda ilk olarak: ب (bâ) ت (tâ) ve ث (sâ) üzerine nokta koydular, *'Bunun bir sakıncası yoktur, Kur'ân nûrdur'* dediler. Sonra âyetlerin sonuna nokta koydular. Sonra da Fâtiha (başlangıç) ve hâtime (bitim) işaretleri koydular."(1)

Bağdad Üniversitesi okutmanlarından Gânim Kaddûrî, Kur'ân'ı Kerîm'in yazımı konusunda kaleme aldığı *"Resmu'l-Mushaf"* adlı değerli eserinde mushaflara nokta ve harekelerin konmasını ayrıntılarıyle izah etmektedir. Yazarın açıkladığı üzere Kur'ân'ı Kerîm'e, önce kelime sonlarındaki i'râb harekelerini gösteren yuvarlak noktalar konmuş, bu işi ilk yapan da Hz. Alî'-

(1) Kurtubî, 1/63.

nin talebesi olan, Basra valiliği de yapmış bulunan ve hicrî 69 yılında vefat eden Ebû'l-Esved Zâlim İbn Amr ibn Süfyân olmuştur. Muhammed ibn Selâm el-Cumahî(139 - 231)nin ifadesiyle: *"Basralılar, Arap dilinin gelişmesinde öncülük etmişler, nahiv, lugat ve garip kelimeler üzerinde özenle durmuşlardır. Arap dil kurallarını koyan, gramer yolunu ilk açan, Basralı Ebû'l-Esved ed-Duelî'dir."* [1]

Ebû'l-Esved'in, bu işe başlama sebebi çeşitli biçimlerde anlatılır: Bir rivâyete göre kendi kızının lahnettiğini (gramer hatâsı yaptığını), başka bir rivayete göre Sa'd isimli bir İranlının hatâlı konuşup, halkın ona güldüğünü görünce insanları bu tür hatâlardan koruyacak bir çare düşünmeğe başlamıştır. Bir rivâyete göre Basra valisi Ziyâd, kendi huzurunda bir cemâatin, lahnettiğini görünce Ebû'l-Esved'e gramer kurallarını koymasını emretmiş, başka bir rivâyete göre de bu emri ona Hz. Alî vermiştir. Daha yaygın bir rivâyete göre de önerisini, Ebû'l-Esved'in yapmak istemediğini gören Ziyâd, bir adamı gönderip Ebû'l-Esved'in yolunda bekletmiş, valinin buyruğuyla yolda bekleyen adam, *Ebû'l-Esved yanından geçerken* " إن الله برئ من المشركين و رسوله " âyetini, son kelimesini mecrûr olarak okumuştur. Bu duruma üzülen Ebû'l-Esved: *"Hâşâ, Allâh, Resûlünden berî olmaz!"* diyerek derhal Ziyâd'ın yanına gitmiş:

—Senin dediğini yapacağım, işe Kur'ân'ın i'râbiyle başlamak istiyorum. Bana otuz adam gönder!. demiş.

Ziyâd'ın gönderdiği otuz adamdan on tanesini, bu on kişi içinden de Abdu'l-Kays adlı birini seçmiş ve ona:

—Mushafı al, bir de Mushafın mürekkebinden ayrı renkte bir boya al; ben okurken dudaklarımı açtığım zaman harfin üstüne bir nokta koy, yumduğum zaman harfin önüne bir nokta koy, dudağımı eğdiğim zaman harfin altına bir nokta koy!. demiş.

Mushafın başından başlayarak sonuna dek okumuş. Daha sonra kendisine nisbet edilen el-Muhtasar'ı yazmış.[2]

Doğu bilimleriyle uğraşan bazı âlimlere göre de Ebû'l-Esved, bu i'râb işaretlerini koymada Süryâni dilinden yararlanmıştır. Corci Zeydân şöyle diyor: *"Tercihe uygun görüş, Ebû'l-Esved'in bu kuralı, Irak'taki komşuları Kildanî ve Süryânîlerden almış olduğudur. Çünkü onların yazısında harflerin okunuşunu sağlamak, ya da kelimenin isim mi, fiil mi olduğunu anla-*

(1) Tabakatu Fuhûli'ş-Şuarâ', Dâru'l-Meârif, Kahire 1982; Resmu'l-Mushaf, s. 490.

(2) Ebûbekr el-Enbârî, Kitâbu Îdâhi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'fî Kitâbillâhi azze ve cell, Dımask, 1971, 1/39-41; ed-Dânî, el-Muhkem fî nukati'l mesâhif, Dımaşk, 1960; s. 3-4; Resmu'l Mushaf, s. 496

mak için üste ve alta büyük noktalar konurdu... Ebû'l-Esved'in de harekeleri onlardan aldığı anlaşılıyor."[1]

Ğanim Kaddûrî'nin kabul etmek istemediği bu görüş, bana göre isabetlidir. Çünkü öyle ağzı açıp örtmekle Kur'an'a işaretler konmuş olması, inandırıcı değildir. Bu işin mutlaka bir geriye uzantısı olmalıdır. Nitekim İmam Mâlik'in, dedesinden kalma ve Hz. Osman nüshasından yazılmış Mushafında, âyetlerin noktalanmış olduğu belirtiliyor. Hafni Nâsıf (ö.1918) i'câmın (harf noktalamasının), İslâmdan önce var olduğunu, fakat zamanla kullanılmayıp unutulduğunu söylüyor.[2]

Demek ki vaktiyle benzer harfleri birbirinden ayırdedecek bazı noktalar vardı ama bu, mevzii kalmış, yaygınlaşmamış ve zamanla da unutulmuştur. Bundan dolayı da Mushaflar yazılırken, yaygın olan noktasız yazı kullanılmıştır. Kâtip Çelebî şöyle diyor: "İlk müslümanlar, Kur'ân ve hadisi, öğrenim yoluyla kişilerin ağızlarından alırlardı. Sonra müslümanların sayısı çoğalınca noktalar koymak ve i'cam (benzer harfleri noktalamak) zorunda kaldılar. Noktaları ilk koyanın مرامر , i'câm yapanın da 'Âmir olduğu, yâhut Haccâc, yahut Hz. Ali'nin telkiniyle Ebû'l-Esved olduğu söylenir. Ancak i'câm'ın, harflerle beraber yapılmış olması daha doğru görünüyor. Zira harfler birbirine benzerken noktasız bırakılıp sadece hareke için Mushaflara nokta konmuş olması, uzak ihtimaldir. Sahâbîlerin: 'Kur'ân'ı her şeyden, noktalardan da soyutlayınız' dedikleri rivayet edilir. Onlar zamanında noktalar olmasaydı 'Noktalardan soyutlayınız' denmezdi."[3]

Hamza el-Isfahânî şöyle diyor: "Noktalamanın sebebi şu idi: Halk, Osman'ın yazdırıp şehirlere dağıttığı beş Mushafı, Osman zamanından Abdu'l-Melik zamanına kadar kırk küsûr yıl okudu. Bu arada halkın dilinde tashîf (yanlış okuma) çoğaldı. Bâ (باء) , tâ (تاء) , sâ (ثاء) , harflerinin bitişik ve ayrı, yâ (ياء) , nûn (نون) harflerinin bitişik yazılmasında hatâlı okumağa yol açan büyük benzerlikler vardı. Irak'ta tashîf (hatalı okuma) yayılınca Haccâc derhal feryadedip yazıcılarına, benzer harfleri birbirinden ayırdedecek işaretler koymalarını emrettti. Bir kısmını harflerin üstüne, bir kısmını altına olmak üzere teker ve çifter noktalar koydular. Noktaların konulmasından sonra uzun zaman geçti. Halk noktasız ne defter, ne de kitâb yazmaz oldu. Nokta kullanılmakla beraber yine tashîf oluyordu. Bunun üzerine i'câmı (harflerin kendilerini noktalamayı) icâdettiler. Yazdıklarını, nokta (hareke) ve i'câm (harfi noktalayarak) yazmaya başladılar. Nokta

(1) Târîhu Âdâbi'l-lugati'l-Arabiyyeti, 1/251; Resmu'l-Mushaf, s. 509.
(2) Târîhu'l-Edebi ve Hâyâti'l-lugati'l-Arabiyyeti, Kâhire, 1958, s. 70; Resmu'l-Mushaf, s. 475.
(3) Keşfu'z-Zunûn, 1/712.

ve i'câm bakımından tam hakkı verilmeyen kelimede tashîf oluyordu."[1]

Hamza el-Isfahânî'den yirmi iki yıl sonra vefat eden Ebû Ahmed el-Askerî (ö.382) de aynı anlamı veren ifadesinin sonunda: "Buna bir çare aradılar. Adamların ağzından öğrenmekten başka çare bulamadılar." diyor[2].

Birbirine benzeyen harflere, bunları birbirinden ayırdedecek noktalar konmasına i'câm denir. Hamza el-Isfahânî ve Ebû Ahmed el-Askerî'nin ifadelerinden, i'câm'ın, i'râb noktaları, hicrî 69 yılında vefat eden Ebû'l-Esved'in vefâtından biraz önce Mushaflarda kullanılmaya başlamıştır. Zira Abdullâh ibn Ömer'in (ö.74), İbrâhim Neha'î'nin (ö.96), Hasan Basrî ve İbni Sîrîn'ın (ölümleri: 110) ve Katâde'nin (ö.117), mushaflara noktalar konmasına karşı oldukları rivâyet edilir. Demek ki noktalama, bunların zamanında başlamıştı. Her yeniliğe olduğu gibi bu işe de karşı çıkan toplum, daha sonra kolaylık sağlayan bu metoda alışmış ve artık noktasız Mushaf ve yazı yazılmaz olmuştur.[3]

Önce Ebûl-Esved, mevzii kalıp unutulan bu noktaları eski metinlerde görmüş veya yan yana yaşadığı Kildânî ve Süryânîlerin noktalamalarından yararlanarak i'râb işâretleri olan noktaları koymuştur. Bu noktalar, sadece kelimenin sonlarındaki i'râb şeklini gösteriyordu. Kendisinin üç talebesi: Nasr ibn Âsım, Yahyâ ibn Ya'mur (ölümleri: 90) ve Adurrâhman ibn Hürmüz (ö.117), ondan aldıkları noktalamayı belki de bütün harflere uygulamışlar, buna i'câmı da eklemişlerdir. Bunların koydukları yuvarlak nokta şeklindeki harekeleri, harfin üstünde küçük elif, altında yine küçük elif, yanında küçük vâv şeklinde dönüştürüp vakıf, vasıl, med ve diğer işaretleri koyan da İmam Halîl ibn Ahmed olmuştur. İlk gramerciler fethaya küçük elif, kesreye küçük yâ, dammeye küçük vâv derlerdi.[4]

Gânim Kadduri şöyle diyor: "Rivâyetlerden anlaşılıyor ki harfleri noktalayanlar, Ebû'l-Esved'den sonra gelen nesildir. Arapçanın kuralları, Ebû'l-Esved'den öğrenilmiştir. Mushafları, tâbiî âlimlerden birkaç kişi noktalamıştır. İbn Selâm el-Cumahî, Ebû'l-Esved'den ilim alan bir topluluğu anar. Bunlar arasıda Yahyâ ibn Ya'mur (ö.90), Nasr ibn Asım el-Leysî (ö.90) ve başkaları vardır. Muhakkak ki Mushafta benzer harfleri birbirinden ayırdetme ihtiyâcı, zaman geçtikçe artmıştır. İşte bu eksikliğin, Abdulmelik'in halifeliği

(*) Kurtubî, 1/63.

(1) Hamza el-Isfahânî (280-360),Kitâbu't-Tenbîh alâ hudûsi't-tashîf, Dımaşk, 1968, tahkik: Muhammed Es'ad, s. 27-28; Resmu'l-Mushaf, 540.

(2) el-Hasan ibn Abdillâh Ebû Ahmed el-Askerî, Şerhu mâ yeka'u fîhi't-tashîfu ve't-tahrîf, Mısır, 1963, s. 13; Resmu'l-Mushaf, 540-541.

(3) Resmu'l-Mushaf, s. 518.

(4) İbn Cinnî, Sirru Sınâ ati'l-İ'râb, Mısır, 1954, 1/19; Resmu'l-Mushaf, s. 507.

sırasında giderilmiş olması muhtemeldir. Gerçekten onun zamanında dil ve edebiyatta büyük işler başarılmıştır. Onun devri, Arap yazısının güzelleşme ve yükselme devri olmuştur.[1] Tarihî rivâyetler, harfleri noktalamanın, birinci hicrî asrın ikinci yarısı içinde ve henüz bu asır çıkmadan önce tamamlandığını gösterir."[2]

Özetle diyebiliriz ki: Kur'ân'a i'râb noktalarını ilk koyan Ebû'l Esved ed-Duelî, harf noktalamalarını (i'câmı) yapanlar, onun öğrencileri olan Yahyâ ibn Ya'mur, Nasr ibn Âsım el-Leysî ve Abdurrahmân ibn Hürmüz; bu işi daha da geliştirerek i'râb noktalarını harekelere çeviren, ayrıca vakıf, vasıl, med vs. işâretleri koyan da İmâm Halîl ibn Ahmed olmuştur.

Kırâetler Meselesi:

Müslim, Ebû Leylâ yoluyla Übeyy' ibn Ka'b'ın rivâyet ettiği şu hadisi çıkarmıştır: *"Peygamber* (s.a.v.), *Gifâr oğullarının suyu başında bulunuyordu. Kendisine Cibrîl* (selâm ona) *geldi: 'Allâh sana, ümmetinin Kur'ân'ı bir harf üzerine okumasını emrediyor" dedi. Peygamber: 'Allâh'tan af ve mağfiret dilerim. Ümmetimin buna gücü yetmez.' dedi. Cibrîl ikinci kez geldi: 'Allâh sana ümmetinin, Kur'ân'ı iki harf üzere okumasını emrediyor' dedi. Peygamber: 'Allâh'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna da gücü yetmez.' dedi. Cibrîl üçüncü kez geldi, 'Allâh sana ümmetinin, Kur'ân'ı üç harf üzere okumasını emrediyor' dedi. Peygamber: 'Ümmetimin buna da gücü yetmez' dedi. Cibrîl dördüncü kez geldi: 'Allâh sana, ümmetinin Kur'ân'ı yedi harf üzre okumasını emrediyor, hangi harf üzre okusalar, isâbet etmiş olurlar.' dedi."*[3]

Müslim ve İbn Hanbel'in rivayetlerine göre Übeyy ibn Ka'b şöyle demiştir: *"Mescidde idim. Bir adam girip namaz kılmağa başladı. Kur'ân'ı benim bilmediğim bir tarzda okudu. Sonra başka birisi girdi, o da öteki arkadaşı gibi okudu. Namazı bitirdiğimizde hepimiz Allâh'ın Elçisi (s.a.v.)in yanına girdik."* Dedim ki: *'Bu adam, benim bilmediğim bir tarzda okudu. Başka biri girdi, o da arkadaşının okuduğu tarzda okudu.' Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) onlara okumalarını emretti ve kırâetlerini beğendi. İçime, cahiliyye devrinde bulunduğum sıradaki yalanlamadan daha şiddetli bir yalanlama düştü* (içimde Peygamber'e karşı kuşku uyandı). *Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) durumumu anlayınca göğsüme vurdu, vücudumdan ter boşandı, korkarak Allâh'a bakar gibi idim. Buyurdu ki: 'Ey Übeyy, bana* (Kur'an'ı bir harf üzre oku)

(1) Resmu'l-Mushaf, s. 543.
(2) Aynı eser, s. 545.
(3) Müslim, Salâtu'l-musâfirîn, 273-274.

diye haber gönderildi.' 'Ümmetime kolaylaştır' diye cevap verdim. İkinci kez bana (Cibrîl'i) *gönderdi,* (İki harf üzere oku, dendi). *Ben yine* (Ümmetime kolaylaştır) *diye cevap verdim. Üçüncü kez gönderdi* (Kur'ân'ı yedi harf üzre oku, her defa senin istediğini kabul ettim, ümmetine kolaylaştırdım) *dedi.* (Allâh'ım ümmetimi bağışla, Allah'ım ümmetimi bağışla) *dedim, üçüncüyü de İbrahim de dahil bütün halkın bana muhtâc olacağı bir güne bıraktım* (o zaman onları bağışlatmak için şefâat edeceğim).[1]

Tirmizî'nin rivayetine göre de Hz. Peygamber (s.a.v.) Cibrîl ile buluşup: *"Ey Cibrîl, ben ümmî bir ümmete gönderildim, içlerinde yaşlısı var, ihtiyarı var, erkek ve kız çocuğu var, kitâb okumayı hiç bilmeyeni var"* demiş. Cibrîl kendisine: *"Ey Muhammed, Kur'ân yedi harf üzere indirildi"* diye cevap vermiştir.[2]

İbn Abbâs'ın rivayetine göre de Peygamber (s.a.v.): *"Cibrîl bana Kur'ân'ı bir harf üzre okuttu. Ona başvurarak arttırmasını istedim, artıra artıra yedi harfe çıkardı."* demiştir[3].

Misver ibn Mahreme ve Abdurrahmân ibn Abdu'l-Kâriyy'in rivâyetlerine göre de Hz. Ömer şöyle demiştir: *"Allâh'ın Elçisi (s.a.v.)in hayâtında Hişâm ibn Hakîm'in, Furkân Sûresini okuduğunu duydum, okumasına kulak verdim, Allâh'ın Elçisi (s.a.v.)in bana okumadığı birçok harf üzere okuduğunu gördüm. Az daha namazda onu saçlarından tutup çekecektim, ama sabrettim; selâm verdi, göğsünden elbisesini yakaladım: 'Sana bu sûreyi, bu okuduğun şekilde kim okudu?' dedim. 'Bunu Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) okudu' dedi. 'Yalan söyledin!' çünkü Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bunu bana, senin okuduğundan başka türlü okudu' dedim ve onu yederek Allâh'ın Elçisine getirdim.' Bunun, Furkan Sûresini, senin bana okumadığın birçok harf üzre okuduğunu işittim' dedim. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.), bana onu bırakmamı emretti ve 'Oku, ey Hişâm' dedi. Hişâm, kendisinden duyduğum kırâatiyle sûreyi Allâh'ın Elçisine okudu. Allâh'ın Elçisi: 'Böyle indirildi' dedi. Sonra: 'Ey Ömer, oku' dedi. Ben de kendisinin, bana okuduğu şekilde okudum. Buyurdu ki: 'Bu Kur'an, yedi harf üzre indirildi, ondan kolayınıza geleni okuyunuz!"*[4]

Hâkim'in İbn Abbâs ve Ebû İdrîs'ten çıkardığı rivayete göre de buna benzer olaylar, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında olmuştur. Hz. Ömer Ab-

(1) Müslim, Salâtu'l-musâfirîn, 273; el-Fethu'r-Rabbânî, 18/38.
(2) Tirmizî, Kırâat, b. 11, h. 2944.
(3) Müslim, Salâtu'l-musâfirîn, b. 48, h. 270.
(4) Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 5, h. 13; Husûmât, 4, Tevhîd 53; Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn, bâbu enne'l-Kur'âne alâ seb ati ahrufin; Ebû Dâvûd, Vitr, 22; Tirmizî, Kırâet 9; Nesâ'î Iftitah 37; Muvatta', Kur'ân, 5.

dullâh ibn Abbâs'ın, bir âyeti, kendisinin bildiğinden başka türlü okuduğunu duymuş, bunu kimden öğrendiğini sormuş, o da Übeyy ibn Ka'b'dan öğrendiğini söyleyince Übeyy'in yanına gitmiş, kızı sakalını taramakta olan Übeyy işini bitirdikten sonra Ömer ona halkı neden umutsuzluğa düşürdüğünü (neden böyle ayrı kıraatler ortaya çıkardığını) sormuş, Übeyy ise kendisinin Kur'ân'ı, henüz Cibrîl'in telkini yaş (taze) iken öğrendiğini söylemiştir. İkinci rivâyette ise Übeyy ibn Ka'b: " اذ جعل الذين كفروا فى قلوبهم الحمية حمية الجاهلية ولو حميتم كما حموا الفسد المسجد الحرام فأنزل الله سكينته على رسوله " şeklinde okuyormuş, bunu duyan Ömer, son derece kızmış, kendisine gitmiş, uyuz devesini katran ile tedavi etmekte olan Übeyy Ömer'e: *"Bilirsin ki ben Peygamber (s.a.v.)in yanına giderdim, o bana Kur'ân okurdu, sizler kapıda dururdunuz. Eğer Peygamber'in bana okuduğu şekilde okumamı istersen insanlara okurum, yoksa sağ olduğum sürece kimseye bir tek harf dahi okumam"* demiş, Ömer: *"Hayır, insanlara oku!"* demiş[1]

Hâkim'in, Semure'den rivâyet ettiği ve sağlam dediği bir rivayette de Hz. Peygamber (s.a.v.)in *"Kur'ân üç harf üzre indirildi"* dediği ifade edilmektedir.[2]

Taberî'nin, senedini kuşkulu bulduğu, İbn Abbâs'tan rivâyet edilen bir hadise göre de: *"Kur'ân dört harf üzere indirilmiştir. Helâl, haram -ki bunları bilmeyen, mazur sayılmaz-, Arapların yaptığı tefsîr (Arap dilinin gösterdiği anlam), âlimlerin anladığı mânâ, bir de Allâh'tan başka kimsenin bilmediği müteşâbih. Allâh'tan başka kim, müteşâbihi bildiğini söylerse yalancıdır."* İbn Kesîr, bu sözün Peygamber'e isnadında şüphe olsa bile, İbn Abbâs'ın sözü olabileceğini söylüyor.[3]

Bu hadislerin hiçbiri mütevâtir olmadığı gibi kendi aralarında da nasıl çelişkili oldukları gayet açıktır. Bunlarla Kur'ân ne sabit olur, ne de neshedilir. Peygamber'in, ikide birde Cibrîl'e başvurup Kur'ân'ı daha başka harflerle okumasını istemesinin ve bu başvurma sonunda Kur'ân'ın kâh üç, kâh dört, kâh yedi harf üzre indirilmiş olduğunu söylemenin hikmetini anlamak güçtür. Peygamber (s.a.v.) bir Kureyşli idi.

Hz. Osman, Kur'ân'ı derleme komisyonuna: *"Kur'an'ı Kureyş diliyle yazın, çünkü onların diliyle inmiştir"*[4] dediğini daha önce zikretmiştik. Zaten halis bir Kureyş çocuğu olan Peygamber'e, o lehçenin dışında bir lehçe ile Kur'ân'ın inmesi, makul değildir.

Bir önceki konuda çeşitli nedenlerle ve özellikle gelişmemiş Arap yazı-

(1) el-Mustedrek, Tefsîr, 2/225-226.
(2) el-Mustedrek, 2/223.
(3) Tefsîr, 1/7.
(4) Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, b. 2, h. 9.

sının zorunlu bir sonucu olarak çıkmış olan okuyuş farklarını, İlâhî bir temele dayandırmak için ortaya atıldığı belli olan bu hadislerin doğruluğunu kabul etmek ilmen mümkün değildir. Çünkü ikisi de Kureyşli olan Hişâm ve Ömer'in aralarında okuma farkı bulunması, normal bir şey olamaz. Hele Übeyy ibn Ka'b'e atfedilen okuma farkı, aslında yedi kelimenin âyete ilâve ile okunmasıdır ki bu ilâve kelimelerin nasıl âyete yabancı olduğu, âyetin belâğetini nasıl bozduğu, Arapça bilenlerin dikkatinden kaçmaz.

Bu rivayetlerin doğru olduğunu farz etsek bile bunlar, aslâ bugün sanıldığı gibi bazı hafızların tekrar edip durdukları, bir kelimeyi birkaç türlü okuma anlamına gelmez. Bu hadislerde anılan yedi harfin ne olduğu üzerinde tam otuz beş görüş vardır. Kurtubî, Ebû Hâtim Muhammed ibn Hibbân el-Bustîy'nin tesbit ettiği bu görüşlerin en önemli bulduğu beşini, Zerkeşî ise el-Burhan'da ondördünü zikrediyor. Biz Kurtubî'nin andığı beş görüşü iki görüş ekleyerek nakledelim:

1—Süfyân ibn Uyyeyne, Abdullâh ibn Vehb, Taberî ve Tahâvî gibi bilginlerin çoğunluğuna göre yedi harften maksat, çeşitli kelimelerle ifade edilebilen anlamlardır: هَلُمَّ، تَعَالَ، أَقْبِلْ gibi. Bunların hepsi *"gel"* anlamınadır. Tahâvî şöyle demiştir: Bu konudaki rivayetlerin en açığı, Ebubekre'nin rivâyet ettiği şu hadistir: *"Cibrîl, Peygamber (s.a.v.)e geldi, 'Bir harf üzre oku' dedi. Mîkâîl: 'Artır' dedi. Cibrîl: 'İki harf üzre oku' dedi. Mikâîl 'Artır' dedi. Tâ yedi harfe varıncaya dek (artırdı). Sonra: 'Oku, hepsi şâfîdir, kâfîdir. Yalnız rahmet âyetini azâb âyeti ile, ya da azâb ayetini rahmet âyeti ile karıştırma;* ;, هَلُمَّ تَعَالَ ;, أَقْبِلْ ve أسرع عجّل *gibi* (helumme yerine teâle, ya da akbil, yahut esri yerine accil diyebilirsin). Varka, İbn Ebî Nuceyh, Mücâhid, İbn Abbâs yoluyla gelen rivayete göre de Übeyy ibn Ka'b: للذين آمنوا انظرونا ''yı,(1) «للذين آمنوا أمهلونا» للذين آمنوا أخّرونا للذين آمنوا ارقبونا şekillerinde; كُلَّمَا أَضَاءَ لهم مشوا فيه ''(2) âyetini de: كلّما أضاء لهم مرّوا فيه... سَعَوْا فيه şekillerinde okurmuş. Buna göre yedi harf, Kur'an'ı anlamını değiştirmeyecek sinonim kelimelerle okumaktır.

2— Kasim İbn Sellâm ve İbn Atiyye'nin ileri sürdüğü ikinci re'ye göre yedi harf, Yemen, Nizâr, gibi yedi Arap lehçesidir. Kur'ân bu lehçeler üzerine inmiştir. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) bu lehçelerin hepsini bilirdi.(3) Çünkü ken-

(1) Hadîd Sûresi: 13.
(2) Bakara Sûresi: 20.
(3) Hz. Peygamber'in, bütün Arap lehçelerini bildiği iddiâsı, tutarsız, kanıtsız bir iddiâdır, hiçbir ilmî temele dayanmaz, makul de değildir.

disine cevâmiu'l-kelim (kapsamlı kelimeler, özlü ifadeler) verilmişti. Bu, bir harfte yedi vecih bulunduğu anlamına gelmez. Ancak bu yedi lehçe Kur'-ân'a dağılmış, Kur'ân'ın bir kısmı Kureyş lehçesiyle, bir kısmı Hüzeyl lehçesiyle, bir kısmı Hevâzin lehçesiyle, bir kısmı Yemen lehçesiyle inmiştir. Hattâbî ise Kur'ân'da yedi vech üzre okunan âyetler bulunduğunu söylemiştir ki, bu sözünden onun, Kur'ân'ın tamamının değil, ancak bir kısmının yedi harf üzre indiği görüşünde olduğu anlaşılır.

3— Üçüncü re'ye göre Kur'ân'ın indiği söylenen yedi harf, Mudar boyunun şiveleridir. Çünkü Osman: *"Kur'ân Mudar diliyle indi"* demiştir. Mudar'ın kolları: Kureyş, Kinâne, Esed, Hüzeyl, Temîm, Dabbe ve Kays'tır. İşte Kur'ân , Mudar'ın bu kollarının şivesiyle inmiştir. Abdullâh ibn Mes'ûd, Mushafı yazanların Mudar'dan olmasını isterdi. Fakat bu görüşe karşı çıkan bazı kimseler de: "Mudar'da, Kur'ân'ı okumanın caiz olmadığı şâz söyleyişler vardır: Kays'ın keşkeşesi, Temîm'in temtemesi gibi. Kayslılar, müennes (dişil) kâfını ş yaparak " قد جعل ربُّكِ تَحْتَكِ سَرِيّاً "yı, " قد جعل رَبُّشِ تَحْتَشِ سَرِيّاً " okurlardı. İşte onların bu telaffuzuna keşkeşe denmiştir. Temîm ise sînleri tâ yaparak "ennâs"ı "en-nât", "ekyâs"ı "ekyât" okurdu. Halbuki Kur'ân'ı bu şekilde okumak caiz değildir. Fakat buna şöyle cevap verilmiştir:

"Hemzeyi ayın şeklinde okumak, boğazdan çıkan harflerin bir kısmını diğerine çevirmek Arap fasihlerinde vardır. Ebû Dâvud'un rivayetine göre İbn Mes'ûd: لَيسحننَّهُ حَتَّى حِين "i, " عَتَّى عِين .." şeklinde okumuştur. Beyhekî ve İbn Hibbân gibi muhaddisler, bu görüşü doğruya daha yakın bulurlar.[1]

4— Dördüncü görüş, Halîl ibn Ahmed, İbn Abdî'l-Barr gibi bazı âlimlere atfedilen görüştür. İbn Kuteybe de bu görüşü benimsemiş, Bâkılânî de bu görüşü nakletmiştir. Buna göre yedi harf, yedi kırâettir. İbn Kuteybe'ye göre Kur'an'ın yedi harf üzerine inmesi, yedi dil vechi (farkı, konuşma farkı) üzerine inmesi demektir. Bunlar Kur'ân'ın çeşitli yerlerine dağılmıştır.

Esas itibariyle harf, taraf, yan anlamına gelir. Harfâ'r-re's, başın iki yanıdır.[2] Kelimeyi oluşturan seslerin her birine harf dendiği gibi kelimenin kendisine, bir söze, konuşmaya, tüm kasideye de harf denir." و من الناس من يعبد الله على حرف فان أصابه خير اطمأن به و ان أصابته فتنة انقلب على وجهه " *:İnsanlardan kimi de Allâh'a bir harften* (yandan) *ibâdet eder, eğer kendisine bir hayır gelirse onunla sevinir, başına bir kötülük gelirse yüzü üstü* (geri) *döner...*"[3] âyetinde yüce Allâh, bazı

(1) el-Burhân, 1/226; Kurtubî, 1/45.
(2) Lisânu'l- Arab, 1/615.
(3) Hacc Sûresi: 11.

kimselerin, çift yönlü değil, sadece bolluk zamanlarında kendisine kulluk ettiklerini, darlık zamanlarında küfre döndüklerini, böyle kimselerin, dünyâyı da âhireti de kaybettiklerini bildiriyor. Eğer bunlar, Allâh'a her bakımdan bağlanmış olsalardı, hem şükür, hem sabır hallerinde, bollukta da, darlıkta da O'na kulluk ederlerdi, kullukları tek yönlü değil, çift yönlü olurdu.[1]

Daha sonra İbn Kuteybe şöyle diyor: "Kırâetlerdeki ayrılık yönlerini araştırdım, bunları yedi çeşit buldum:

1) **Birincisi** ihtilâf, kelimenin i'râbını, harekesini değiştirir, anlamını değiştirmez: " هَؤُلَاءِ بَنَاتِى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ "[2] yerine " أَطْهَرَ " " وَ هَلْ نُجَازِى اِلاَّ الْكَفُورَ "[3] yerine " وَ هَلْ يُجَازَى اِلاَّ الْكَفُورُ " " وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ "[4] yerine " بِالْبَخَلِ " " فَنَظِرَةٌ اِلَى مَيْسَرَةٍ "[5] yerine " مَيْسُرَةٍ okunması gibi.

2) **İkincisi:** Kelimenin i'râbında olan ihtilâf, anlamını değistirir, fakat biçimini değiştirmez: " رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا "[6] yerine " رَبُّنَا بَاعَدَ بَيْنَ أَسْفَارِنَا ", " إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ "[7] yerine " تَلِقُونَهُ ", " وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ "[8] yerine " أَمَهٍ " okunması gibi.

3) **Üçüncüsü:** İhtilâf kelimelerin i'râbında değil,harflerinde olur, anlamı değiştirir, yazım şekli aynı kalır: " وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا "[9] yerine " نُنْشِرُهَا ", " حَتَّى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ "[10] âyetinde (فُزِّعَ) yerine " فُرِّغَ " okunması gibi.

4) **Dördüncüsü:** İhtilâf kelimenin biçimini değiştirir. anlamını değiştirmez: " إِنْ كَانَتْ اِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً "[11] âyetinde (صَيْحَةً) yerine " زَقْيَةً ", " كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ "[12] âyetinin " كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ " okunması gibi.

5) **Beşincisi:** İhtilâf, kelimenin şeklini de, anlamını da değiştirir:

(1) Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân, s. 34-36.
(2) Hûd Sûresi: 78.
(3) Sebe' Sûresi: 17.
(4) Nisâ Sûresi: 37, Hadîd Sûresi: 24.
(5) Bakara sûresi: 280.
(6) Sebe' Sûresi: 19.
(7) Nûr Sûresi: 15.
(8) Yûsuf Sûresi: 45.
(9) Bakara Sûresi: 259.
(10) Sebe' Sûresi: 23.
(11) Yâsîn Sûresi: 29.
(12) Kari'ah Sûresi: 5.

" وَلَمْحٍ مَنْضُودٍ "[1] âyetinin " وَطَلع مَنْضُودٍ " okunması gibi.

6) Altıncısı: İhtilâf, takdîm ve te'hîr şeklindedir: " وَجَاءَتْ سَكْرَة الْمَوْتِ بِالْحَقِّ "[2] âyetinin " وَجَاءَتْ سَكْرَة الْحَقِّ بِالْمَوْتِ " şeklinde okunması gibi.

7) Yedincisi: İhtilâf, fazlalık ve eksiklik ile olur: " وَمَا عَمِلَتْ أَيْدِيهِمْ "[3] âyetinin " وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ ", " إِنَّ اللهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ "[4] âyetinin " إِنَّ اللهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ " şeklinde okunması gibi. Seleften biri de: " إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً "[5] âyetini, " نَعْجَةً أُنْثَى " ziyadesiyle, " إن السَّاعَةَ " " إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسى فكَيْفَ أُظْهِرُكُمْ " ayetini[6] " آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَى عَلَيْهَا " ziyadesiyle okumuştur.[7]

Zerkeşî, bu görüşün en zayıf görüş olduğunu söylüyor. Taberî'nin "el-Beyân" adlı kitabında açıkladığı üzre kari'lelerin kırâet ihtilâflarının hepsi Kur'ân'ın indirilmiş olduğu yedi harften sadece biridir. Bu harf, Osman'ın Mushafı yazdırdığı harftir. Diğer altı harf onda yoktur.[8]

5) Beşinci görüşe göre yedi harften maksat, Allâh'ın Kitâbının mânâları olan: emir, nehy, va'd, vaîd, kasas, mücâdele ve emsâl'dir. İbn Atiyye'ye göre bu görüş zayıftır, çünkü buna harf denmez. Kaldı ki birden fazla okuma müsâadesinin, Kur'ân'ın anlamını değiştirmek, haramı helâl kılmak için verilmediğinde âlimlerin ittifakı vardır.

6) Yedi harften maksat, Kur'ân'ın içerdiği yedi ilimdir: İsbât ve îcâd ilmi, tevhîd ilmi, tenzîh ilmi, zât sıfatları ilmi, haşr ve hesâb ilmi, peygamberlik ilmi, imâmet ilmi.

7) Yedi harfin ne olduğu hakkında hiçbir nass veya eser gelmemiş, insanlar bunu belirlemede ayrılığa düşmüşlerdir. Bunun anlamı bilinmez. Çünkü Araplar manzum kelimeye harf, kasidenin tamamına harf dedikleri gibi kelimeleri oluşturan hecâ işâretlerine de harf derler.[9]

Görüldüğü gibi meâllerini yukarıya kaydettiğimiz hadisler -eğer gerçekten

---

(1) Vâkı'a Sûresi: 29.
(2) Kaf Sûresi: 19.
(3) Yâsîn Sûresi: 35.
(4) Lokmân Sûresi: 26.
(5) Sâd Sûresi: 73.
(6) Tâhâ Sûresi: 15.
(7) İbn Kuteybe, Te'vîlu Muskili'l-Kur'ân, s. 36-38.
(8) El-Burhân, 1/214.
(9) el-Burhân, 1/212-213; el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/41-46.

Peygamber'in sözü ise- bunlarda kasdedilen yedi harfin ne anlama geldiği belli değildir. İbn Kuteybe, bu izahların hiçbirinin, Kur'ân'ın yedi harf üzre indiğini ifade eden hadisin yorumu olmadığını söylüyor. "Falan Ebu Amr'ın harfiyle, yahut Asım'ın harfiyle okuyor, diyen kimse, bu izahlarda söylenen şeyleri kasdetmez. Allâh'ın Kitâbında, yedi vecihle okunan bir harf de yoktur." diyor.(1) Ebû Şâme: "Bir kavim, hadisteki yedi harf ile yedi kırâatin kasdedildiğini sanmıştır. Bu, kesinlikle, ilim adamlarının oybirliğine aykırıdır. Ancak bazı câhiller böyle sanırlar" demiştir. Mekkî de: "Kim Nâfi, Asım ve benzerlerinin kırâatlerinin, hadiste kasdedilen yedi harf olduğunu sanırsa büyük hatâ etmiş olur." demiştir.(2)

"Âlimler yedi harfin ne olduğu hakkında ihtilâf etmekle beraber, bunun, Kur'ân'daki bir kelimenin yedi türlü okunacağı anlamına gelmediği konusunda oybirliği içindedirler. Bundan şu sonuç çıkar: Yedi harf ile, avamdan bazı kimselerin sandıkları gibi yedi meşhur kırâet kasdedilmiş olamaz. Çünkü bu kırâet sahipleri, Hz. Peygamber zamanında yok idiler, henüz yaratılmamışlardı. Bunların okumalarını ilk defa Dördüncü Hicrî yüzyıl başlarında derlemiş olan Mücâhid oğlu Ebubekir'dir."(3)

Mürsî de şöyle demiştir: "Avâmdan birçok kimse, yedi harf ile yedi kırâetin kasdedildiğini söylemiştir ki bu, kötü bir cehâlettir."(4)

Eğer hadiste kasdedilen yedi harf, mevcut yedi kırâet olsaydı, kendi görüşüne aykırı kırâetleri ağır biçimde eleştiren Ferrâ gibi selef bilginlerinin dinden çıkmış sayılmaları gerekirdi. Meselâ Ferrâ, Hamza'nın: " إِلاَّ أَنْ يُخَافَا أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ "(5) kırâetini beğenmediğini söylüyor. Abdullâh ibn Mes'ûd'un " إِلاَّ أَنْ تَخَافُوا " kırâetini beğeniyor.(6) " وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِى تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامِ "(7) âyetinde " الْاَرْحَامِ " mecrûr okumaya: "Çirkinlik bulunan bir kırâettir" diyor.(8) Bazı âlimler, Hamza'nın kırâeti için: "Bozuktur" demişlerdir. Yine Ferrâ: " لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هٰؤُلَاءِ "(9) âyetinde Kisâ'î'nin " عَلِمْتُ "yi ref'ile okuması hakkında "Ben bu kırâette ona şiddetle karşıyım" diyor.(10)

Fâtiha Sûresinde cumhûrun, yâ'nın şeddesiyle okuduğu " إِيَّاكَ " ke-

(1) Ebû Muhammed Abdullâh ibn Müslim ibn Kuteybe, Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân, s. 34.
(2) el-Furkan, s. 132.
(3) İbnu'l-Cezerî, en-Neşr fî'l-Kırââtil- aşr, 1/24.
(4) Kitâbu't-Tebsırah, Önsöz, 87.
(5) Bakara Sûresi: 229.
(6) Me ânî'l-Kur'ân, 1/145, Beyrut, 1403 H./1983 M.
(7) Nisâ Sûresi: 1.
(8) Me ânî'l-Kur'ân, 1/252.
(9) İsrâ Sûresi: 102.
(10) Me ânî'l-Kur'ân, 2/132.

limelerini, şeddesiz olarak " إيَاكَ ", okuyan Amr ibn Fâid, yâ üzerine şeddeyi ağır görmüş ve yâyı şeddeli okumayı hoş görmemiştir. Kurtubî: "Bu kırâet, sevilmeyen bir kırâettir" der.(1) Taberî de birçok yerde " أنا لا استجيز بها :Ben buna cevâz vermiyorum" demiştir. Asım el-Cahderi, "وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ" (2) ayetinde " آخَرُ "yu çoğul olarak " أُخَرُ " okuyan Ebû Amr'ın okuyuşunu kabul etmeyip inkâr etmiştir.(3)

Eğer bu kırâet şekilleri, gerçekten Peygamber (s.a.v.)den gelmiş olsaydı, "Bu çirkindir, ben bunu beğenmiyorum, ben buna karşıyım, buna cevaz vermiyorum" diyen bir insanın kâfir sayılması gerekirdi. Oysa Ferrâ ve adı anılan diğer bilginler, herkesin yararlandığı büyük âlimlerdendir.

Kurtubî'nin bildirdiğine göre: "Dâvûdî, İbn Ebi sufra gibi âlimlerin çoğunluğu, yedi kurrâya nisbet edilen yedi kırâet, sahâbilere müsaade edilen yedi harf değildir. Bunlar, o yedi harften sadece biri olan Osman mushafının cemedildiği harfe aittir. Bu kırâetler, o kırâet imamlarının seçimleridir. Her biri, rivâyet edilen kırâetlerden kendince güzel bulduğunu almış, onu okumuş ve öğretmiş ve böylece o kırâet o kimseden meşhur olmuştur: Nâfi'in harfi, İbni Kesîr'in harfi denmiştir."(4)

Kur'ânı Kerîm'in yedi harf üzre indiğine dair başlıca hadisleri önsözüne kaydeden Taberî, yedi harften maksadın, yedi Arap lehçesi olduğu, bu hadislerle Kur'ân'ın, dildeki eş anlamlı kelimelerle okunmasına müsâade edildiği kanısındadır. Bu görüşünü şöyle savunuyor:

"Kur'ân, bütün Arap lehçeleriyle değil, sadece bazılarıyle inmiştir. Çünkü Arap lehçeleri, sayılamayacak kadar çoktur..."

"Okumaları arasında farklar görülen Ömer ibn el-Hattâb, Abdullâh ibn Mes'ûd, Übeyy ibn Ka'b ve başkaları, bu okuma ayrılıkları yüzünden birbirleriyle tartışmışlardı. Tartışmaları, anlam üzerinde değil, tilâvet (okuma) üzerinde olmuştu. Sonunda bunlar, Hz. Peygamber'e başvurmuşlar, Peygamber (s.a.v.), herbirinin okumasını dinledikten sonra her birine okumasının doğru olduğunu söylemişti.

"Eğer bunların tartışmaları okuma üzerinde değil de bazılarının iddiâ ettiği gibi tahlîl, tahrîm, va'd, va'îd ve benzeri anlamlar üzerinde olsaydı, Hz. Peygamber'in, hepsini birden doğrulaması, ve bildikleri gibi okumalarına devam etmelerini söylemesi mümkün değildi. Çünkü bu takdirde, biri-

(1) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/146.
(2) Sâd Sûresi: 58.
(3) Fethu'l-Kadîr, 4/441.
(4) el-Câmi, 1/46.

nin okumasına göre farz olan bir şey, ötekinin okumasına göre yasak olur, bir kırâetin emrettiğini, öteki kırâet nehyederdi. Hz. Peygamber de dileyen kimseyi, bir şeyi yapıp yapmamakta serbest bırakmış olurdu. Böyle bir şey mümkün değildir. Ayrıca yüce Allâh: *''Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı, eğer* (O), *Allâh'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı.''*[1] âyetiyle Kur'ân'da böyle çelişkilerin bulunmadığını; bireylere ayrı ayrı hükümler değil, toplumun hepsine aynı hükümleri indirdiğini vurgulamaktadır.

Şimdi bu kişilerin okumalarında anlamda fark ortaya çıksaydı ve Hz. Peygamber de bu anlam farkı yapan okumaları tasvib etseydi, Kur'ân'da ihtilâfın olmadığını belirten bu âyete aykırı davranılmış olurdu.

Oysa Hz. Peygamber, Kur'ân'a muhalefet etmediği gibi, kendisi de aynı zamanda ve aynı konuda şahıslara göre ayrı hükümler vermemiş, ümmetine de şahıslar arasında ayrıcalık gösterilmemesini sıkı sıkıya öğütlemiştir.

Bütün bunlar gösteriyor ki okumada ihtilâf edenler, Allâh'ın, Kur'ân'da dilediğini emredip dilediğini yasaklayacağında, itâat edene ödül, isyan edene cezâ vereceğinde, Peygamberini savunup onu teselli edeceğinde, meseller getirip öğütler vereceğinde ayrılığa düşmemişler, biri diğerinin okumasına karşı çıkmamış, hepsi de bu hususları kabul ve ikrar etmişlerdi. O halde ihtilâfları ne üzerinde idi?

Hiç kuşkusuz, ihtilâfları anlam üzerinde değil, aynı anlamı veren kelimeler üzerinde idi. Gel anlamını veren: هلمّ *(helumme)*, تعال *(te'âl)* أقبل *(akbil)* gibi. Nitekim Abdullâh ibn Mes'ûd: "Ben okuyucuları dinledim, onları birbirine yakın buldum. Bildiğiniz gibi okuyun, ancak *tenattu'* (yapmacık, kelimeleri boğazdan getirme)den sakının. Bu okuyuş farkı, birinizin: هلمّ *(helumme)* veya تعال *(teâl)* demesi gibidir." dediği rivâyet edilir. Yine Abdullâh: "Kur'ân'ı bir harf üzerinde okuyan, o harften başka bir harfe dönmesin" demiştir. Muhakkak ki Abdullâh ibn Mes'ûd bu sözü ile: "Kur'ân'ı emir ve nehy ifâde eden kelimelerle okuyan kimse, (aynı âyeti) va'd ve va'îd ifade eden kelimelerle; yahut va'd ve va'îd ifade eden âyeti, hikâye bildiren kelimelerle okumasın" dememiştir. Harften maksat kırâettir, yani lafızlardır. (Onun amacı, bir âyeti, belli lafızlarla okuyan, onları eş anlamlı başka kelimelerle okumasın, demektir).

Nitekim A'meş'in rivâyetinde Hz. Enes:" إن ناشئة الليل هي أشدّ وطأ و أصوب قيلا okumuş, kendisine: "Ey Ebû Hamza, doğrusu " وأقوم " değil mi? demişler. " ' وأقوم *(akvemu)* ve أصوب *(asvebu)* ve وأهدى *(ehdâ)*', hepsi birdir" demiştir.

(1) Nisâ Sûresi: 82.

Muhammed ibn Humeyd er-Râzî-Hakkâm-Anbese-Leys yoluyla, Mücâhid'in de Kur'ân'ı beş harf ile okuduğu bize ulaşmıştır. Saîd ibn Cübeyr'-in de Kur'ân'ı iki harf üzre, Yezîd ibn el-Velîd'in de Kur'ân'ı üç harf üzre okuduğu rivâyet edilmiştir. İmdi harften maksat, bazı kimselerin sandığı gibi emir, nehy, va'd, va'îd, cedel, kasas, mesel olsaydı, Kur'ân'ı beş harf üzre okuyan Mücâhid'in, yahut iki harf üzre okuyan Saîd ibn Cübeyr'in, yahut üç harf üzre okuyan Yezîd ibn el-Velîd'in diğer anlamları bilmedikleri anlaşılırdı ki bu, onların bilinen kişiliklerine aykırı düşer.

Muhammed şöyle demiş: "Bize haber verildiğine göre Cebraîl ve Mîkâîl Hz. Peygamber'e geldiler. Cebrâîl, Peygamber'e: *"Kur'ân'ı üç harf üzre oku!"* dedi. Mîkâîl, Cebrâîl'e artırmasını söyledi. Cebrâîl: *"Kur'ân'ı üç harf üzre oku!"* dedi. Mîkâîl, artırmasını söyledi. Söyleye söyleye okuma, yedi harfe çıkarıldı. Haberi bildiren Muhammed şöyle devam etti: Bu harfler helâl, haram, emir, nehy konusunda ayrılık göstermez. Hepsi aynı anlamı verir. Bu, tıpkı gel anlamını veren *te'âl, helumme* ve *akbil* sözcükleri gibidir. Bizim kıraetimizde " إن كانت الاّ صيحةً واحدةً " âyeti, Abdullâh ibn Mes'ûd'un kırâetinde " إن كانت الاّ زقيةً واحدةً " şeklindedir(1).

Allâh'ın, Kur'ân'ı indirdiği yedi harf, bir harf ve kelime üzerinde aynı anlamı veren yedi dil, yani yedi değişik lehçedir. Meselâ gel anlamını veren: قربى، نحوى، قصدى، إلَيّ، تعال، أقْبِل، هلُمَّ ve benzeri eş anlamlı değişik kelimelerdir. Biraz önce kaydettiğimiz İbn Mes'ûd kırâetinde, " صيحةً " yerine " زقيةً " okunması bunu gösteriyor.

Şimdi burada şu soru sorulabilir: Kur'ân böyle yedi değişik lafızla indirildiyse bunların altısı ne oldu? Nesih mi edildi? Yoksa ümmet bunları zayi mi etti? Taberî bu soruya şöyle cevap veriyor:

"Hayır bunlar neshedilip kaldırılmadı, ümmet de korumakla yükümlü olduğu şeyi zayi etmedi. Zira ümmet, Kur'ân'ı korumakla yükümlü tutulmuş, ama yedi kırâetten sadece dilediğini korumakta serbest bırakılmıştı. Tıpkı gücü yeten kimsenin, yemînin üç keffâretinden birini: ya köle âzâdını, veya fakirlere yemek yedirmeyi, yahut onları giydirmeyi uygulamakta serbest olması gibi. Şimdi bu keffâretlerden birini yapan kimse, üzerine düşen Tanrı hakkını ödemiş olacağı gibi şartların gereği olarak Kur'ân'ın yedi kırâetinden sadece birini seçip koruyan kimse de üzerine düşeni yapmıştır. Bir kırâette durmayı gerektiren sebeb de ümmetin birliğini, Kur'ân'ın bütünlüğünü korumaktır.

(1) Câmi'u'l-beyân, 1/20-23.

Daha sonra Taberî, Hz. Ebûbekir ve Osman zamanlarında Kur'ân'ın derlenmesini anlatıyor:

Ebubekir'in emri üzerine Zeyd, Kur'ân'ı deri parçalarına, kürek kemiklerine, hurma kabuklarına yazdı. Ebubekir'in yanında kalan bu mushaf, onun ölümü üzerine Ömer'e, o da ölünce kızı ve Peygamber'in zevcesi Hafsa'ya geçti.

Ermenistan'daki gazâdan dönen Huzeyfe ibn el-Yemân, evine gitmeden Osman'ın yanına vardı, şöyle dedi:

— Ermenistan'da çarpıştım, ordu içinde Iraklılar ve Şamlılar vardı. Şamlılar Übeyy ibn Ka'b'ın kırâetini okuyor; kendi bildiklerine aykırı olan bu kırâeti duyan Iraklılar, onları küfürle suçluyorlardı. Şamlılar da, kendi kırâetlerine aykırı olan İbn Mes'ûd kırâetini okuyan Iraklıları tekfîr ediyorlardı.

Bu söz üzerine Osman, Zeyd'e Mushaf'ı yazmasını emretti:

— Ben senin yanına akıllı, fasîh birini de vereceğim. İkiniz, üzerinde birleştiğiniz şeyleri yazın. Ayrılığa düştüğünüz şeyleri de bana getirin, dedi.

Ebân ibn Sa'îd ibn el-'Âs'ı, Zeyd'e yardımcı verdi. Kur'ân'ı yazan Zeyd ile Sa'd: " إِنَّ آية ملكه أن يأتيكم التابوت " âyetinde " التابوت " kelimesinin yazımında ihtilâfa düştüler. Zeyd kelimenin yuvarlak (ة) ile, Ebân ibn Saîd ise uzun (ت) ile " التابوت " yazılması gerektiğini söylüyordu. Konu kendisine getirilen Hz. Osman, kelimeyi uzun tâ ile (التابوت) şeklinde yazdı.

Sonra Zeyd, yazdığı Mushafı gözden geçirdiğinde
" من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه فمنهم من قضى نحبه و منهم من ينتظر وما بدّلوا تبديلاً. "
âyetinin eksik olduğunu fark ettiğini; araştırdığı bu âyeti, muhâcirler arasında araştırıp bulamadığını, sonra Ensâr arasında araştırıp yalnız Huzeyme ibn Sâbit'in yanında bulup yazdığını; sonra Mushafı bir kez daha kontrol ettiğini, bu kez de:
" لقد جاءكم رسول من أنفسكم عزيز عليه ما عنتم حريصٌ عليكم... "den
sûrenin sonuna dek iki âyeti eksik bulduğunu; bunları da önce muhâcirler, sonra ensâr arasında araştırıp bulamadığını, ancak yine Huzeyme adlı bir başka sahâbînin yanında bulup Berâeh Sûresinin sonuna yazdığını; şayet üç âyet olsaydı bunları bağımsız bir sûre olarak yazacağını; bu eksikleri tamamladıktan sonra tekrar Mushafı kontrol ettiğini, eksik bir şey görmediğini söylüyor.

İkinci Mushafın yazımı tamamlandıktan sonra Hz. Osman bunu birinci Mushaf ile karşılaştırmak için Hafsa'dan, iâde edeceğini yemînle pekişti-

rerek o Mushafı istetmiş, iki Mushaf karşılaştırılınca arada bir fark bulunmadığını görüp içi rahat etmiş, sonra halka Mushafları yazıp çoğaltmalarını emretmiş, Hafsa ölünce, kardeşi Abdullâh'a, kabilesinden bir cemâat gönderilip ilk Mushaf istetilmiş ve yazıları yıkanmıştır(1).

Taberî'nin rivâyeti böyledir. Taberî, aynı haberin, kendisine Yûnus ibn 'Abdi'l-A'lâ, Nu'aym ibn Hammâd, 'Abdul-'Azîz ibn Muhammed-'Amâre ibn Ğuzeyye- İbn Şihâb, - Hârice ibn Zeyd-babası Zeyd ibn Sâbit'ten de geldiğini söylemiştir. (1)

Rivâyette anlatıldığı gibi ikinci Mushaf, birincisi olan Ebubekir Mushafının tıpa tıp aynı olsaydı, Ebubekir Mushafının, Abdullâh ibn Ömer'den alınıp yazılarının yıkanmasına veya yapraklarının yakılmasına gerek kalmazdı. Bu iki mushaf, esas metin bakımından birbirinin aynı idiyse de sûrelerin sırasında fark vardı. Çünkü birinci mushafta sûreler bir esasa göre sıralanmamış, sadece toplanıp bir araya getirilmişti. İkinci mushafta ise bazı kriterler esas alınarak sûreler genelde uzunluklarına göre sıraya konmuştur.

Yine Taberî'nin, senediyle kaydettiği habere göre Osman'ın hilâfeti zamanında bir Kur'ân öğretmeni, bir adamın okumasını; başka bir Kur'ân öğretmeni de başka bir adamın okumasını öğretmeğe başlamış. Ayrı ayrı hocalardan Kur'ân öğrenen çocuklar, ayrılığa düşmüşler. Bu durum öğretmenlere duyurulunca bu kez de öğretmenler okuma yüzünden birbirlerini küfürle suçlamağa başlamışlar. Durumdan haberdar olan Osman, hutbeye çıkıp şöyle demiştir:

"- Şimdi siz, benim yanımda olduğunuz halde Kur'ân'da ihtilâf ediyor ve gramer yanlışları (lahn) yapıyorsunuz. Demek ki benden uzakta bulunan kentlerin halkı, daha çok ayrılığa düşer, yanlışlar yapar. Ey Muhammed'in sahâbîleri, toplanın, halka bir imâm (ana mushaf) yapın!"

Enes ibn Mâlik diyor ki: Ben de Mushaf yazanlar arasında idim. Bazan bir âyette ayrılığa düşerler, o âyeti Allâh'ın Elçisinden duymuş bir adamı hatırladıklarında, eğer o adam orada değil de vadilerden birinde ise, âyetin öncesini ve sonrasını yazıp kendi yerini boş bırakırlardı. O adam gelir, yahut getirtilir (bildiğini okuması kendisinden istenir)di. Böylece Mushafın yazımı tamamlandıktan sonra Osman, vilâyetlere: "Ben böyle böyle yaptım. Yanımda bulunan öteki nüshaları imhâ ettim. Siz de yanınızda bulunan nüshaları imhâ edin" diye yazdı.

Taberî'nin, kendisine varan senedle kaydettiği diğer bir habere göre Azerbaycan ve Ermenistan Gazâsında Şamlılar ve Iraklılar okuma ihtilâflarına

(1) Câmi'u'l-beyân, 1/27.

düşmüşler, ihtilâf o kadar büyümüş ki arada bir fitne çıkmasına ramak kalmıştı. Durumu gören Huzeyfe ibn el-Yemân, derhal atına atlayıp Osman'a geldi:

- Halk, Kur'ân'da ayrılığa düştü. Vallâhi ihtilâf o kadar büyük ki ben, yahudîlerin ve hırıstiyanların başına gelen ayrılıkların, müslümanların da başına geleceğinden korkuyorum, dedi.

Bu durumdan çok tasalanan Osman, Hafsa'dan Mushafını istetti. Ebubekir'in, Zeyd vasıtasıyle toplattırdığı sayfaları çıkartıp onlardan Mushaflar yazdırdı ve bunları taşra illere gönderdi.

Bundan önceki rivâyetle bu rivâyet arasında fark vardır. Birincide Hz. Osman, Zeyd vasıtasiyle Mushafı yeniden derlettikten sonra Hafsa nüshasını alıp, yeni derlenen nüshayı onunla karşılaştırdığı ve iki Mushaf arasında bir fark bulunmadığı belirtilmişti. Bu rivâyette ise Hz. Osman'ın, doğrudan Hafsa nüshasını alıp onu çoğaltarak vilâyetlere gönderdiği ifade edilmektedir. Kuşkusuz rivâyetler arasındaki fark, anlatanların bilgi ve kavrayış ayrılığından kaynaklanmıştır. Ama birinci rivâyet ile ikincisi şöyle uzlaştırılabilir:

Hz. Osman, Hafsa nüshasını getirtmiş, o Mushaf gözönünde tutularak Kur'ân yeniden derlenmiş ve sûreleri, tesbit edilen bir ölçüye göre sıraya konmuştur. Zeyd ibn Sâbit, ikinci Mushafı derlediğinde bunun, birinci Mushaftan birkaç âyet eksik olduğunu görmüş (bu ifade de ikinci Mushafın, birincisinin kopyası olmadığını, yeni bir derleme ile ortaya getirildiğini gösterir) ve bu eksik âyetleri araştıra araştıra nihayet Ahzâb sûresindeki eksik âyeti Huzeyme ibn Sâbit'in; Berâeh Sûresinin sonuna koyduğu iki âyeti de yine Huzeyme isimli bir başka sahâbînin yanında bulmuştur.

Hz. Osman'ın, Mushafı yeniden derletip çoğaltarak, taşra illere göndermesindeki asıl gayesi, ümmet arasında başgösteren okuma ayrılıklarını, ortadan kaldırmak ve bu yüzden çıkacak olan karışıklıkları önlemektir. Sözü tekrar Taberî'ye bırakıyoruz:

Bunlar, ve bu Kitâbın boyutunu aşacak derecede çok olan benzeri haberler gösteriyor ki müslümanların imâmı, mü'minlerin emîri Affân oğlu Osman, -Allâh kendisine rahmet eylesin- mü'minlere acıyarak onları birleştirmiş, bazı kimselerin imana girdikten sonra- daha kendi hayatında ve kendi huzurunda- dinden dönmelerinden endişe etmiştir. Çünkü kendi zamanında ve huzurunda, Kur'ân'ın indiği ve Hz. Resûl'ün de inkârını küfür saydığı yedi harften bazılarını yalanlayanlar çıkmıştır. Henüz Kur'ân'ın inişi ve Peygamber'in aralarından ayrılış çağı pek yakın olan kendi zamanında bu ayrılıkları görünce, ileride daha büyük ayrılıkların çıkacağını sezinleyerek ümmeti bir Mushafta ve bir kırâette birleştirmiş, kendi mushafından başka Mushaf

sâhiplerini, özel mushaflarını yakmağa mecbur etmiştir. Ümmet de kendisine itâat etmiş, onun yaptığının doğruluğuna kani olmuş, âdil liderinin emrine boyun eğerek öteki altı kırâeti bırakmıştır. Artık ondan sonra hiç kimse, yok olup izi kalmayan o kırâetleri bilemez. Çünkü müslümanlar o kırâetlerin doğruluğuna inanmakla beraber onları bırakmışlardır. Bu da birliğin sağlanması için gerekli görülmüştür. Böylece öteki kırâetler ortadan kalkmıştır. Artık bugün müslümanlar, yalnız öğüt veren, şefkatli imamlarının, kendilerine seçmiş bulunduğu tek harfi (kırâeti) okumak zorundadırlar. Öteki altı harfi okuyamazlar, (çünkü ortadan kalkmış olan o kırâetleri bilmek mümkün değildir).

Fakat bir harfi ötür veya esir veya üstün veya sakin ve harekeli okumak, şekil aynı kalırken bir harfin yerine başka bir harf getirmek gibi okuma farklarının, Hz. Peygamber'in: " أُمِرْتُ أن أقرأ القرآن على سبعة أحرف *: Ben Kur'ân'ı yedi harf üzre okumakla emredildim.*"[1] sözüyle anlatılan yedi harf (kırâet) ile bir ilgisi yoktur. Çünkü bunların, Kur'ân'ın harflerinden olmadığı, bilinen bir gerçektir. Bunların, herhangi birini inkâr etmekle küfre gidilecek türden kırâetler olmadığı ma'lûmdur. Ümmet âlimlerinden hiçbiri, bunlardan birini kabul etmeyenin kâfir olacağını söylememiştir. Oysa hadislerde belirtilen o yedi harften herhangi birini kabul etmemek küfre sebeb olur.

"Peki ama sen, Kur'ân'ın indiği yedi Arap dilini (lehçesini) bilebilir misin? Bunlar hangi lehçelerdir?" sorusuna, şöyle cevap verilebilir: "Kur'ân'ın indiği yedi dili bilmemize gerek yoktur. Çünkü onları bilsek bile bugün, açıkladığımız nedenlerle Kur'ân'ı o lehçelerle okuyamayız. Bir rivâyete göre bu dillerin beşi, Hevâzin'in kollarına -ki Sa'd ibn Bekr, Haysem ibn bekr, Nasr ibn Muâviye ve Sakîf'tir- âit lehçeler, ikisi de Kureyş ve Huzâ'a'ya âit lehçelerdir. Fakat bu konudaki rivâyetler hep İbn Abbâs'a dayanır, ve nâkilleri, hüccet sayılan kimseler değildir. Zira beş lehçenin, Hevâzin'in kollarına âit lehçeler olduğu rivâyetini, Kelbî, Ebû Sâlih'ten almıştır. (Kelbî, itimâda şâyan değildir). İki lehçenin Kureyş ve Huzâ'a'ya âid olduğunu da Katâde İbn Abbâs'tan nakletmiştir. Oysa Katâde İbn Abbâs'ı görmemiş ve ondan işitmemiştir. Bize Katâde'den gelen rivayete göre Ebû'l-Esved ed-Dîlî: "Kur'ân, iki Ka'b'in: Ka'b ibn Amr ve Ka'b ibn Lueyy'in dili ile indi" demiştir. Hâlid ibn Seleme, Sa'd ibn İbrâhîm'e: "Şu a'mânın sözüne hayret etmiyor musun? Baksana Kur'ân'ın, iki Ka'b'ın diliyle indiğini sanıyor? Oysa Kur'ân, Kureyş diliyle inmiştir." demiştir.[2].

---

(1) Bu anlamda bir hadîs, Ebû Dâvûd, Vitr 22'de vardır.
إن الله يأمرك أنْ تُقْرِئَ أمَّتك على سبعة أَحْرُفٍ فأيّما حرفٍ قرأوا عليه فقد أصابوا.
(2) Câmiu'l-beyân, 1/24-29.

Taberî'nin mukaddimesinden aktardığımız bu izahlardan anlaşıldığı üzre Kur'ân'ın yedi harf üzre indirilmiş olduğu hakkındaki hadisler, Kur'ân'ın, o zamanki başlıca Arap lehçelerine göre okunabileceği müsâadesi anlamını taşımaktadır. Hiç kuşkusuz Kur'ân, Hz. Peygamber'in kendi lehçesi olan Kureyş lehçesiyle indirilmiştir. Zaten Peygamber'in içinde yetiştiği ve ilk hitâbettiği topluma, yabancı lehçelerle, Kureyşe göre bozuk şivelerle Kur'ân okunmuş olsaydı, Kureyşliler Peygamber ile alay ederlerdi. Tıpkı fasih Türkçenin konuşulduğu İstanbul'da, Diyarbakır, Bitlis, Mardin, yahut Erzurum veya Kayseri şivesiyle konuşmanın, alay konusu olduğu gibi. Kur'ân, İbrâhîm Sûresinin 4 ncü, Şuarâ Sûresinin 195 nci âyetlerinde açıkça ifâde edildiği gibi Peygamber (s.a.v.) in içinde yetiştiği toplumun konuştuğu fasîh, apaçık bir Arap lehçesiyle inmiştir ki bu da Kureyş lehçesinden başkası değildir.

Ancak insanların, kendi lehçelerini birden bire değiştirmeleri mümkün olmadığı gibi, okuma yazma bilmeyen birçok insanın duyduğu âyetlerin her kelimesini aynen hatırda tutması da kolay bir iş değildir. Demek ki bazı sahâbîler, ezberledikleri Kur'ân'ın bazı kelimelerini, eş anlamlı kelimelerle okumuşlar, bu yüzden aynı âyetleri ezberlemiş olan başka sahâbîler, bunların, âyetlerin bazı kelimelerini farklı okuduklarını duyunca durumu şikâyet mahiyetinde Hz. Peygamber'e götürmüşler, o da okuyanları dinlemiş ve Kur'ân'ın anlam değişikliği olmadıkça böyle eş anlamlı bazı kelime farklarıyle okunmasına müsâade etmiştir. İşte Abdullâh ibn Mes'ûd'un, " صيحة "i " زقية " okuması, " طعام الأثيم " diyemeyen kimseye " طعام الفاجر " diye okuyabileceğini söylemesi, hep Hz. Peygamber'in bu müsâadesinden ileri gelmektedir. Çünkü önemli olan, kelime kalıpları değil, anlamdır. " إنا أنزلناه قرآناً عربياً لعلّكم تعقلون *:Biz, düşünüp anlamanız için o Kitâbı, Arapça bir okuma olarak indirdik.*"(1) âyeti ve benzeri âyetler de Kur'ân'ın Arapça indirilişinin asıl amacının halk tarafından anlaşılması olduğunu vurgulamaktadır. Yoksa bu anlamlar, aslında Allâh katında söz kalıplarından uzaktır. Her peygambere vahyedilen anlamlar, o peygamberin konuştuğu dil kalıplarına dökülerek vahyedilmiştir. Böyle olduğuna göre aynı anlamın, başka kelimelerle ifade edilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

Hz. Peygamber'in, buna müsâade buyurduğuna dair çeşitli kanıtlar vardır. Bunlardan biri de Saîd ibn el-Müseyyib'in: " إنما يعلّمه بَشَرٌ *: Ona bir insan öğretiyor*"(2) âyeti münâsebetiyle anlattığı şu olaydır: "Bu sözü söyleyen, vahiy kâtibi idi. Allâh'ın Elçisi ona: (سميع عليم), yahut (عزيز حكيم) veya benzeri, âyet sonlarını yazdırırdı. Sonra Allâh'-

(1) Yusuf Sûresi: 2.
(2) Nahl Sûresi: 103.

ın Elçisi vahiy ile meşgul olurken o kâtip kendisinden: " عزيز حكيم
mi, سميع عليم *mi,* yâhut عزيز عليم *mi?"* diye sorar, Allâh'ın Elçisi de: *"Hangisini yazdıysan öyledir"* derdi. Bunun üzerine adam kuşkuya düştü: "Muhammed bu işi bana bıraktı, dilediğimi yazarım" dedi. Taberî, Hz. Peygamber'in: *"Hangisini yazdıysan öyledir"* sözünü, Kur'ân'ın yedi harf üzre indiğine kanıt olarak anlatıyor(1). Gerçi bu, yedi harf meselesine delil değildir ama, eğer rivâyet doğruysa Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ı, eş anlamlı kelimelerle okumağa müsâade buyurduğuna delildir ki zaten yedi harf meselesinin asıl özü de kanâatimizce budur.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzre bu kırâet şekilleri, Hz. Peygamber'in kendisinden değildir. Hz. Osman'ın vurguladığı gibi Kur'ân Hz. Peygamber'in konuştuğu Kureyş diliyle inmiş ve o zamanki noktasız harekesiz, çeşitli okumalara müsâit Arap yazısıyle yazılmıştır. Sahâbîler Kur'ân'ı, Peygamber'den duydukları şekilde okumalarına rağmen yine onlar arasında da okuma farklarının görüldüğü, bütün kaynak tefsir ve hadis kitaplarından anlaşılmaktadır. Hicretin dokuzuncu yılından itibaren çeşitli bölgelerden hey'etler gelip, Arap kabileleri topluca İslâma girmeye başladılar. Ayrıca bölgelerde yaşayan ve lehçeleri, Kureyş lehçesinden hayli farklı olan bu insanlara, Hz. Peygamber, Kur'ân'ı kendi lehçeleriyle okuma müsâadesi vermiştir. İşte Kur'ân'ın yedi dil üzerine indiğini bildiren yukarıdaki hadislerin anlamı budur. Çünkü bir Necidli'nin, bir Yemenli'nin, Kur'ân'ı bir Kureyşli gibi okuması o zaman için mümkün değildi. Bu, uzun eğitim isteyen bir işti. Henüz o zaman medreseler, Kur'ân kursları kurulmuş değildi. *"Allâh, kimseye gücünün üstünde birşey yüklemez."* Peygamber (s.a.v.)de o kimselere Kur'ân'ı kendi lehçelerine göre okumalarına müsaade etmiştir. Ama bu demek değildir ki Kur'ân'ı Kerîm, Peygamber'in kendisine, her lehçeye göre ayrı ayrı biçimlerde inmiştir. Bir kelimenin, birkaç türlü inmiş olmasının bir hikmeti de yoktur. Şayet böyle olsaydı, her iniş şeklinin aynen yazılması gerekirdi. Nitekim " فبأى آلاء ربكما تكذبان ", " ولقد يسرنا القرآن للذكر فهل من مدكر " gibi inişi tekerrür eden âyetler tekerrür ettikçe yazılmıştır. " هو الذى أرسل رسوله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله " âyeti de bir kere Fetih, bir kere de Saff Sûresinde, " إن الذين آمنوا و الذين هادوا و النصارى و الصابئين من آمن بالله واليوم الآخر و عمل صالحاً فلهم أجرهم عند ربهم ولا خوف عليهم ولاهم يحزنون. " ayeti bir kere Bakara, bir kere Mâide Sûresinde inmiş ve yazılmıştır. Zaten yazılmasaydı, vahyedildiği halde yazılmamış, Kur'an'dan bazı şeylerin bilerek düşürülmüş olması gerekirdi ki, bundan Peygamber de, sahâbîler de berîdir. Kaldı ki Peygamber'in, bir Kur'an

(1) Câmiu'l-beyân: 1/23.

âyetini veya kelimesini başka başka biçimlerde okuduğuna dair hiçbir rivâyet yoktur.

Eğer rivayetlerde anlatıldığı gibi Peygamber (s.a.v.), vukubulan kırâet, ihtilâflarını: "Âferin, güzel okudun" diyerek farklı farklı okuyanların kırâetlerinin hepsini beğenmiş olsaydı, bundan Peygamber'in, Kur'ân'ı bazı sahâbilerine bir türlü, bazılarına başka türlü öğretmiş olduğu anlaşılırdı ki Peygamber bundan münezzehtir. O, gelen Kur'ân'ı vahiy kâtiplerine yazdırmış ve kendisini dinleyen sahâbilerine aynı şekilde okumuştur. Zaten başka türlü okuması da bir Kureyşli olan Peygamber için uygun da değildir. Şayet anlatılanlar doğru ise, bunlar, Peygamber'in, Kur'ân'ın anlamını değiştirmeyen okumalara müsâade ettiğini gösterir.

İmam Tahâvî, "Kur'ân'ın yedi harf üzerine indiği" meselesinin aslını öğrenmek için ciddî araştırmaya giren Ebû Ca'fer'in şöyle dediğini yazıyor: "Bu işin esasına vakıf olmak istedik, yüce Allâh'ın: *'Biz her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın'* (İbrâhîm Sûresi: 4) buyurduğunu gördük. Hz. Peygamber'in dili de, yalnız kendi kavminin dilidir. *'O, sana ve kavmine bir öğüttür.'* (Zuhruf Sûresi: 44), *'O (Kur'ân) gerçek olduğu halde kavmin onu yalanladı.'* (En'âm Sûresi: 66) âyetlerinde anılan kavim, Kureyş kavmidir. *'En yakın aşîretini uyar.'* (Şuarâ Sûresi: 214) âyeti indiği zaman Peygamber (s.a.v.) başkalarını değil, sadece Kureyş kavmini boy boy çağırmıştır.

Bütün bunlardan anladık ki onun ilk gönderildiği kavim, içinde yetiştiği Kureyş kavmidir. Kureyşin lehçesine aykırı lehçelerle Arapça konuşan, yahut Selmâni Fârisî gibi müslüman olup sahâbîler arasına giren yabancılar değildir. Peygamberin diliyle konuşan Kureyş kavmi arasında pek az sayıda yazı bilenler vardı. Bunların da yazısı zayıftı. Kendi dillerinde okudukları şeyleri ezberlemeleri ve okuduklarını yazmaları kolay değildi.

Şimdi Peygamber'in kendi lehçesiyle konuşanların durumu böyle olunca, başka lehçelerle konuşanların, onun okuduklarını aynen hıfzedememeleri gayet doğaldır. Zira bir dili belleyen, onunla büyüyen kimsenin, ondan başka bir dile veya lehçeye hakim olması, uzun bir eğitim olmadan mümkün değildir. Oysa onlar, namazda okumak ve dinlerinin hükümlerini öğrenmek için Peygamber'in, kendilerine okuduğu Kur'ân âyetlerini ezberleme ihtiyacı içinde idiler. İşte bundan dolayı Peygamber (s.a.v.) onlara, Kur'ân'ı, mota mot kendisine inen kelimelerle olmasa dahi eş anlamlı kelimelerle okuma müsaadesi vermiştir.

İşte bu yedi harf, Kur'ân'ı, indiği kalıplara eşit anlamlı kelimelerle okumak demektir. Bu, insanların zorunlu ihtiyâcı, şartların gereği olarak veril-

miş bir müsaadeden ibarettir. Esasında Kur'ân, Hz. Peygamber'e birkaç lafızla değil, sadece bir lafızla, (yani Kureyş lehçesiyle) indirilmiştir. Kureyş lehçesiyle inen sözlerin, bunlara eş anlamlı başka kelimelerle veya şivelerle okunmaları, Peygamber tarafından verilmiş bir ruhsattır. Çünkü başka kavimler, Kur'ân'ı, alıştıkları lehçelerden başka lehçe ile okuyamazlardı.

Dediğimiz gibi bu, ilk zamanda, zorunlu şartlar dolayısıyle verilmiş bir müsâade idi. Yazı bilenler çoğalıncaya ve insanların dilleri Peygamber'in lehçesine yatıncaya dek buna müsaade edilmişti. Ama zamanla yazı bilenler çoğalıp müslümanlar, Kur'ân'ın inmiş bulunduğu Kureyş lehçesini öğrenince Kur'ân'ı asıl indiği dil ile okumağa başladılar. Artık Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ı, başka lehçelerle okumalarına müsaade etmedi.

Demek ki o yedi harf, şartların getirdiği zaruret dolayısıyle belli bir zaman için tanınmış okuma ruhsatından ibarettir. Bu zorunluluk kalkınca yedi harf ile okuma ruhsatı da kalkmış, ve Kur'ân'ı, indiği tek harfle okuma hükmü getirilmiştir. " (Tahâvî, Müşkilu'l-âsâr, 4/186, 190-191)

Öyle ise bu kırâetler nasıl ortaya çıkmıştır? İşte bu sorunun özet cevabı iki noktada toplanır: Biri, lehçeleri başka olan kabilelerin, Kur'ân'ı kendi lehçeleriyle okumaları, diğeri de ozamanki Arap yazısının, Kur'ân telâffuzunu, Hz. Peygamber'in okuduğu biçimde yansıtacak işaretlerden yoksun olması idi. Çeşitli kabilelere mensup sahâbiler, tâbiîler, geniş İslâm devletinin çeşitli bölgelerine dağıldılar. Bölge halkı, Kur'an'ı bunlardan öğrendi, bazılarının telaffuzu değişik olan bu insanlardan Kur'ân öğrenenler de öğrendikleri şahsın okuması gibi okudular.

Hattâ telaffuz ve yazım farklarından, normal gramer kurallarına aykırı bazı okuyuşlar da olmuştur. Şayet bunların hepsi Hz. Peygamber'den olsaydı, sahâbîlerinin bunlarda ittifak etmesi, bunların doğruluğunu kabul etmeleri gerekirdi. Ama öyle olmamış, Abdullâh ibn Mes'ûd, Übeyy ibn Ka'b, Abdullâh ibn Abbâs gibi bazı sahâbiler, Hz. Osman'ın Mushafına itiraz etmişler ve bazı âyetleri ondan farklı okumuşlardır. Hz. Osman'ın bizzat kendisinin: "Mushafta lahn (gramere aykırı yazılışlar) vardır ama Araplar bunu dilleriyle düzelteceklerdir" dediği, birisi ona: "Siz düzeltsenize!" deyince: "Bırakınız, helâli haram, harâmı helâl kılmıyor (zararı yok öyle kalsın)." dediği rivayet edilir[1]

Urve'nin rivayetine göre Hz. Âişe'ye:
" لَٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ "[2] âyetinde " المقيمون "nin,

---

(1) Kurtubî, el-Câmi, 11/216; İbn Kuteybe, Te'vîlu Muskili'l-Kur'ân, s. 50-51.
(2) Nisâ Sûresi: 162.

" الرّاسخون " atfen merfû okunması gerekirken mansub olarak " المقيمين " yazılmış olmasını, Mâide Sûresinde: اِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَ الصَّابِئُونَ "[1] âyetindeki inne'nin ismine matuf olan" الصَابِئون "nun mansûb olarak " الصَّابِئِين " yazılması gerekirken merfû yazılmış olmasını, Tâhâ suresinin " إِنَّ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ "[2] âyetinde inne'nin ismi olan " هذان " mansûb olarak " هٰذَيْنِ " şeklinde yazılması gerekirken merfû yazılmış olmasını sormuşlar, *"Bu, yazanın hatâsıdır."* diye cevap vermiştir.

Hz. Aişe ve Osman'dan rivayet edilen sözlerden dolayı Ebû Amr ibn el-A'lâ ve Îsâ ibn Ömer: " إِنَّ هٰذَيْنِ لَسَاحِرَانِ " okumuşlardır. Âsım el-Cahderî ise âyetleri resmî mushafın imlâsına göre yazar, fakat: "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا " " وَالْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ " إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَانِ " وَالصَّابِئِينَ ", Bakara Sûresindeki وَ الصَّابِرُونَ فِى الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ "[3]yı " وَالصَّابِرِينَ " okurmuş.

İlginç bir husus: Haccâc'ın, Âsım, Nâciye ibn Rumh ve Alî ibn Asma'ı görevlendirip mushafları taramalarını, Osman mushafına aykırı buldukları bütün mushafları kesip, sahiplerine altmışar dirhem vermelerini emretmiş olmasıdır.[4]

Abdullâh ibn Mes'ûd: "Ben Allâh Elçisinin ağzından yetmiş sûre aldım. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.)in ağzından aldığımı bırakır mıyım hiç?" demiş,[5] böylece Zeyd'in derlediği Osman Mushafına dönmemiş, kendi Mushafına bağlı kalmıştır.

Hz. Alî ve İbn Abbâs: " أَفَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً "[6] âyetini " أفلم يتبيَّن الَّذِينَ آمَنُوا " okumuşlardır. İbn Abbâs'a, âyetin: " أفلم يَيْئَسِ " şeklinde yazılmış olduğunu söylemişler: "Sanıyorum kâtip uyuklayarak öyle yazmış (hemze ilâve etmiş)tir" demiştir.[7] Abdullâh ibn Mes'ûd: " فَصِيَامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ "[8] âyetini

(1) Mâide Sûresi: 69.
(2) Tâhâ Sûresi: 63.
(3) Âyet: 177.
(4) Te'vîlu Muskili'l-Kur'ân, s. 50-51.
(5) el-Fethu'r-Rabbânî, 18/35.
(6) Ra'd Sûresi: 31.
(7) Kurtubî, el-Câmi, 9/320.
(8) Mâide Sûresi: 89.

" مُتَتَابِعَاتٍ " ilâvesiyle: " فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ " okumuştur.[1]

İbn Mes'ûd ve Ebû'd-Derdâ: " وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى "[2] âyetinden " وَمَا خَلَقَ " düşürerek " وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى "[3]; Hz. Ömer, Abdullâh ibn Mes'ûd, Cumua Sûresindeki " فَاسْعَوْا اِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ " ayetini "فَامْضُوا اِلى ذِكر اللّٰه" okumuşlardır.[4]

Tefsirlerde buna benzer çok fark sahâbîlerden rivayet edilir. Bu rivayetlerin hepsi doğru olmasa bile, hepsi yalan da olamaz. Çünkü bir kısmının senedi sağlamdır. Şimdi bu farklar nereden ileri gelmiştir? Cebrâîl'in bir âyeti kâh eksik, kâh fazla, kâh başka lâfızlarla vahyetmiş olması, aklın kabul edeceği bir şey değildir. Bizim kanâatimize göre bunlar, bazı sahâbîlerin, tesbitlerinde yanılmış olmasından ileri gelir. Asıl Mushaf, sahâbîlerin hepsinin değil ama çoğunluğunun katkı ve tasvibiyle derlenmiş olan ve Zeyd gibi gayet zekî hafız vahiy kâtiplerinin titiz bir çalışma ile derlediği Mushaftır. Bu Mushaf öyle yedi harfe göre değil, Kur'ân'ın indiği Kureyş lehçesine göre derlenmiştir. Kur'ân titizlikle derlenmiş olmasına rağmen bu Ana Mushafta dahi zamanla okuyuş farkları olmuştur. İşte bunun da sebebi, o zamanki Arap yazısının benzer harflerini ayırdedecek noktadan ve kelimelerin irabını gösterecek hareke işaretlerinden yoksun oluşudur. Bundan dolayı bazı fiillerin gaib ve muhâtab oluşunda tereddütler meydana gelmiş, kimi bunları ğâib okurken kimi muhâtab okumuştur. İrab için de aynı şey olmuştur.

İbn Atiyye, Peygamber'in, Hz. Ömer'le Hişâm ibn Hakîm'in okuyuşlarını dinleyip de her ikisini de doğru bulmasını şöyle izah ediyor: Bu okuyuşların hepsini Peygamber Cibrîl'den almıştı, Ömer'e Cibrîl'e sunduğu bir okuyuşu; Hişâm'a da yine Cibrîl'e sunduğu bir okuyuşu okudu. Böyle olmasa, nasıl birbirinden farklı olan iki kırâate de: *"Cibrîl bana böyle okudu."* der. Sonra İbn Atiyye Enes'in: " اِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِىَ اَشَدُّ وَطْأً وَ اَقْوَمُ قِيلاً " âyetini[5] " وَأَصْوَبُ قِيلاً " şeklinde okuduğunu, kendisine: *"Biz* وأقوم قيلا *okuruz"* diyenlere: " وَأَصْوَبُ قيلاً وأقوم قيلاً وأهيأ قيلا " hepsi birdir, demesini de yine peygamber'in kırâatine bağlıyor.[6]

Sonradan ortaya çıktığı açık olan bu kırâat farkları, Kur'ân'ın anlam

(1) Kurtubî, el-Câmi, 6/283.
(2) Leyl Sûresi: 3.
(3) Kurtubî, el-Câmi, 20/81; İbnu'l- Arabi, Ahkâmu'l-Kur'ân, 2/309.
(4) Kurtubî, el-Câmi, 13/102; el-Burhân, 1/215.
(5) Müzzemmil Sûresi: 6.
(6) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/47-48.

bütünlüğüne zarar vermez. Artık bugün Kur'ân yazılmış, yazısı, okuma ihtilâflarını ortadan kaldıracak biçimde olgunlaştırılmıştır. Müslümanlar bir metinde icmâ etmişlerdir. Zaten Hz. Osman da bunu sağlamak için Kur'ân'ı yeniden yazdırıp çoğaltmış, bu resmî Mushaf dışındaki nüshaları yaktırmıştı: Allah Elçisinin sahâbîlerine: *'Siz henüz aralarında bulunurken insanlar kırâet ayrılıklarına düştüler. Ben onları bir tek kırâette birleştirmek istiyorum.'* demişti[1]

Kur'ân'ı, resmî Mushaftan farklı bazı kelimelerle veya bazı âyetleri, anlamı bozmayacak ilâvelerle okuyan bazı sahâbîlere, Hz. Ömer'in nasıl kızdığı, yukarıya kaydettiğimiz Hâkim hadîsînden anlaşılmaktadır. Hz. Osman da Kureyş lehçesi dışındaki okuyuşları menetmiştir. Onların amacı, müslümanların, Kur'ân'ın okuyuşunda ihtilâfa düşmelerini, birliklerinin bozulmasını önlemekti. Peygamber (s.a.v.), kendi zamanında, herkesin kendi lehçesiyle Kur'ân'ı okumasına müsaade etmişti, ama Kur'ân toplanıp Kureyş lehçesiyle Mushafa yazıldıktan sonra artık zaruret kalktığı için okuma ihtilâfları da yasaklanmıştır.

Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre Übeyy ibn Ka'b şöyle demiş: *"Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bana: 'Ey Übeyy, bana Kur'ân okundu. Ve bana: Bir harf üzere mi, iki harf üzere mi olsun? dendi. Yanımda bulunan melek: (İki harf üzere olsun, de) dedi. Yine: (İki harf üzere mi, üç harf üzere mi olsun?) diye soruldu. Yanımda bulunan melek: (Üç harf üzere olsun, de) dedi. Nihayet yedi harfe ulaştı. Sonra (Kur'ân'ın bütün harfleri şâfîdir, kâfîdir. Semî'an alîmâ; azîzen hakîmâ desen, azâb âyetini rahmet âyetiyle, ya da rahmet âyetini de azâb âyetiyle karıştırmadıkça fark etmez).* [2]

Biz bu hadiselerden, Peygamber'e Kur'ân'ın yedi ayrı şekilde indiğini değil, yedi Arap lehçesiyle okunmak üzere indiğini anlıyoruz. Nitekim Tahâvî de aynı şeyi söylüyor: "İnsanlar, kendi lehçelerinden başka lehçe ile okuyamadıklarından, başlangıçta onlara kendi lehçeleriyle Kur'ân okuma müsaadesi verilmişti. Çünkü ümmî idiler, yazı bilenleri çok azdı. Bir insanın, istese de kendi lehçesinden başka lehçelere geçmesi güç olduğundan, onlara anlam değişmediği takdirde lafızlarda değişiklik müsâdesi verilmiştir. Nihayet onlar çoğalıp yazı bilenlerin artması sonucunda dilleri Allâh Elçisinin diline dönünce onun lâfızlarını korumağa (bellemeğe ve söylemeğe) kadir olunca artık Kur'ân lâfızlarını başka türlü okumaları caiz değildir. İbn Abdi'l-Barr şöyle demiştir: Açıkça anlaşılıyor ki yedi harf, zorlayıcı bir sebepten dolayı belli bir zamana özgü idi. Zaruret kalkınca yedi harf de kalk-

(1) Beyhekî, es-Sunan, 2/42; Buhârî, Menâkıb, 4, h. 15.
(2) Ebû Dâvûd, Vitr 22; İbn Hanbel, 5/41, 51, 114...; el-Fethu'r-Rabbânî, 18/51.

mış, Kur'ân, sadece tek harf üzerine okunmaya dönmüştür.''(1)

İbn Kuteybe de şöyle diyor: ''Allâh, Elçisine, her kavme, kendi alıştığı dil ile Kur'ân okumalarını söylemesini emretti. Hüzeyl'li, '' حَتَّى، حين ''i kendi lehçesiyle '' عَتَّى، عِين '', Esedli '' تِعْلَمُون، تِعْلَمُ '', '' تِسْوَدُّ وُجُوهٌ '' ve '' أَلم إِعْهَدْ اِلَيْكُمْ '' okumuş; Temîm'li hemz etmiş, Kureyşli etmemiş, kimi kesr ile beraber dammeyi işmâm ederek '' واذا قِيل هم '', '' وغُيضَ الْمَاءُ '' demiştir.

Eğer her kavme, içinde yeşitiği dilini bırakması emredilmiş olsaydı, zorluk olur, buna ancak uzun çalışmadan sonra dil yatabilirdi. Allâh onlara acıyarak Kur'ân'ı kendi lehçeleriyle okumalarına müsâade etmiştir. Kırâat ihtilâflarının çoğu, böyle telâffuz farkından ibarettir. Kelimelerin, sinonimleriyle okunduğu kırâatler de vardır ki bu kelimelerin kalıbı değişmiş olsa da mânâları aynıdır. Emir, nehy, nâsih ve mensûh dışında anlamı birbirine zıd farklar Kur'ân'da görmedim. '' وَادَّكر بَعْدَ أُمَّة ''(2) ayetinde '' أُمَّةٍ '' yerine '' أَمَهٍ '' okunmuştur. *Ümmet,* süre, *emeh* ise unutma demektir. Bu iki kelimenin kalıbı αeğişik ise de iki anlam da doğrudur. Kıralın sâkîsi, Yusuf'u bir süre unuttuktan sonra hatırlamıştır. '' إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ ''(3)de '' إِذْ تَلَقَّوْنَهُ '' dilinizle alıyorsunuz, söylüyorsunuz, demektir. '' تَلِقُونَهُ '' yalan anlamındaki '' ولْق '' den gelir. ''Dilinizle yalan söylüyorsunuz'' demektir. Her iki okuyuş da sonuçta aynı anlamı verir. '' نُنْشِرُهَا '' ile '' نُنْشِزُهَا ''da öyledir. '' اِنْشَار '' diriltme, '' اِنْشَازْ '' ise yürütme demektir. Diriltme de hareketlendirme, canlandırmadır. İkisi arasında fark yoktur.

Sahâbî ve tâbiîler, Kur'ân'ı içinde yetiştikleri ve alışageldikleri dil ile okurlardı. Ama bugün selef, bizler için, Peygamber'in Cebrâîl'e son arz ettiği Kur'ân'ı bir Mushafa toplamıştır. Artık bizim onu bırakmamız doğru olamaz. Eğer Kur'ân'da yazılana aykırı biçimde Kur'ân'ı okumamız câiz olsaydı, onu (rivayetlerdeki ihtilâflara göre) fazla, eksik, takdim ve tehir ile yazmamız da caiz olurdu ki, o zaman biz, başarılı imamların, düşmemizden korktukları (ihtilâfa) düşerdik.'' (4)

Ebûbekr el-Bâkıllânî ise Übeyy'in hadisini kasdederek: ''Eğer bu hadis sahih ise şöyle yorumlanabilir: Bu (Kur'ân kelimelerini sinonimleriyle okumak) serbest idi. Sonra neshedilmiştir. Artık insanların, Allah'ın herhangi

(1) Tahâvî, Ma'ânî'l-âsâr; Kurtubî, el-Câmi, 1/42-43.
(2) Yûsuf Sûresi: 45.
(3) Nûr Sûresi: 15.
(4) Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân s. 38-42

bir yerdeki ismini, onu uygun veya aykırı başka bir kelime ile değiştirmeye hakları yoktur."[1]

Kur'ân'ın asıl amacı, kalıpları değil,taşıdığı anlamdır. Kur'ân sırf sözleri tekrar edilsin diye değil, üzerinde düşünmek, genel prensipleri hayâta uygulanmak için indirilmiştir. *"Tâ ki düşünesiniz."*[2] *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?"*[3] âyetleri, Kur'ân'ın düşünüp anlaşılmak için indirildiğini bildiriyor.

"İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyle bilin,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için."

Kur'ânı Kerîm'de yabancı kelime olup olmadığı meselesi:

Kurtûbî'nin dediği gibi Kur'ânı Kerîm'de Arap dil kuralına aykırı cümleler yoktur. Ancak Kur'ânı Kerîm, indiği devirde Arap milletinin, özellikle fasih Arapçayı konuşan Kureyş kabilesinin diliyle inmiştir. Kureyşliler, tüccâr insanlardı. Kureyş Sûresinde işaret edildiği gibi Kureyş tâcirleri, kışın Yemen yönüne, Habeşistan'a, Güney Doğu Afrika ülkelerine; yazın da Şam'a, Filistin'e, Mısır'a, Irak'a ve İran'a kadar uzanan seferler yaparlardı. Çağlar boyu bu işi sürdüren insanlar gittikleri bölgelerin halkıyle karışıyor, konuşuyor, onlardan satın aldıkları mallardan ayrı olarak kültür ve birtakım sözcükler de alıyorlardı.

Bundan başka, Hicâz bölgesinde, asıl ana dilleri İbrânî olan yahudî kabileleri de yaşıyorlardı. Araplar ve yahudiler ortak atadan geldikleri gibi dilleri de aynı kökten türemiş, zamanla ayrılmış iki dil idi. Nasıl bugünkü Avrupa dilleri, Latincenin, bölgelere göre biçimlenmiş dalları ise Arapça ve İbrânîce de aynı kökten dallanmış iki Sâmî dili idi. Arapların, yakın ilişki içinde bulundukları yahudilerin dili İbrânîceden de Arapça'ya kelimeler geçmişti. Tabii tersi de vardı. Çünkü bölgede yaşayan yahudiler, Arapça da konuşuyorlardı.

İşte Kur'ân indiği zaman Arapçada kullanılan, Arapçalaşmış yabancı kelimeler, Kur'ân'ı Kerîm'de de kullanılmıştır. Bu gayet doğal olan olay, hiçbir şekilde tevil götürmez bir gerçektir, ve aslâ Kur'ân'ın Arapça inmiş olmasına aykırı değildir. Çünkü bu kelimeler, Arapça'nın malı olmuş, Arapçanın kurallarına göre kullanılmıştı. O zamanki toplumdan hiçbiri, bunların Arapça olmadığını söylememiştir. Zira kimsenin hatırına böyle birşey gelmez. Ancak sonradan gelen bazı dar düşünceli insanlar, Kur'ân'ın Arapça

(1) Bâkıllânî..., Kurtubî, el-Câmi', 1/43
(2) Yûsuf Sûresi: 2.
(3) Nisâ Sûresi: 82.

olduğu gerçeğine aykırı bularak Kur'ân'da yabancı hiçbir kelime bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu doğru değildir. Çünkü yabancılarla ilişkisi olan hiçbir milletin dili, yabancı kelimelerden tamamen arı olamaz. Meselâ bizim İstiklâl Marşındaki Arapça ve Farsça kelimelerden dolayı bu Marşın Türkçe olmadığını söyleyenin, aklından zoru olması gerekir. Hangi şairimizin ve yazarımızın dilinde yabancı kökenli kelime yoktur? Hangi dil yabancı kelimelerden tamamen uzaktır? Bugün konuşulan Arapça'da da birçok Türkçe terim vardır ama Araplar, bunların Türkçe olduğunun farkında değillerdir. Bunlar nasıl konuşulan sözün Arapça olmasına aykırı değilse, Kur'ân'ın indiği devirde konuşma dilindeki yabancı kelimelerin Kur'ân'da yer alması da onun, Arapça olmasına aykırı değildir.

İbn Atiyye şöyle diyor: "Gerçekte yabancı kökenli olan bu kelimeler, Arapların kullanmasıyla Arapça olmuşlardır. Kur'an'ın, dilleriyle inmiş olduğu Arapların, ticaretlerle, Kureyş'in kış ve yaz yolculukları dolayısıyla öteki dillerle ilişkisi vardır. Meselâ Müsâfir ibn Ebî Amr Şam'a, Ömer ibn el-Hattâb, Amr ibn el-Âs ve Umâre ibn el-Velîd Habeşistan'a gitmişlerdi. Dilde hüccet olan Şâir el-A'şâ da Hîre'ye gidip oranın hıristiyanlarıyla ülfet etmişti. İşte böylece dillerine geçmiş olan yabancı kelimelerden bazılarının harflerini değiştiren Araplar, yabancılığın söyleniş zorluğunu hafifleterek bunları konuşmalarında kullanmışlardır. Böylece bu kelimeler fasîh Arapça haline geldikten sonra Kur'ân bunlarla inmiştir. Bunu bir Arabın bilmemesi, başkasının dilini bilmemesi gibidir. Nasıl ki İbn Abbâs, *"Fâtır"*ın mânâsını bilmemiştir."(1)

Herşeyden önce Kur'ân-ı Kerîm'de Lût, İbrahîm, Süleyman, İsrâîl, Ya'kûb, Yûsuf, Hârun, Cibrîl, İmrân, Nûḥ gibi çok yabancı isim vardır. Kurtubî, Kur'ân'da bulunan yabancı isimler dışındaki yabancı kelimelerden örnekler verir: Mişkât (oyuk, pencere), neşe'e (kalktı), kasvereh (arslan) kelimelerinin aslı Habeşçedir. Sûre kelimesinin İbrânice veya Rumcadan geçtiği söylenir. Kokuşmuş, soğuk şey anlamındaki ğassâk, Türkçedeki kusmuk'tan gelmektedir. Mizân anlamındaki kıstâs, Rumcadan, taşlaşmış çamur anlamındaki siccîl, Farsça seng-i kil'den, yeryüzü anlamındaki tennûr da yine Farsçadan, dağ anlamındaki tûr, deniz anlamındaki yemm Süryâncadan Arapçaya geçmiş ve Kur'ân'da kullanılmış kelimelerden sayılır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Muhtevâsı:

Kur'ân'ı Kerîm'in son derece özlü ve kapsamlı bir anlatımı vardır. Kur'ân az kelime ile çok mânâ anlatır. Bâzan iki kelimesini izah etmek için say-

(1) Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/68-69.

falarca yazı yazmak gerekir. Bu genel çerçeve içerisinde Kur'ân vahyinin içeriğini üç kısma ayırmak mümkündür:

1) Genellikle kendisinden önce inmiş bulunan Tevrât ve İncîl'in içerdiği kıssalar, prensipler;

2) Araplar arasında yaygın hikâyeler, tevhid dinine aykırı olmayan şifâhî töreler, yasalar;

3) Bunların hiçbirinde olmayan, Kur'ân tarafından ilk defa söylenen orijinal gerçekler.

Şimdi Kur'ân'ın, kendisinden önceki Kitâplardan veya Araplardan naklettiği hikayelerin asıl mu'cize yönü, anlatım tarzıdır. Kur'ân'ı Kerîm, bu hikayeleri ana çizgileriyle anlatır, ayrıntılara girmez. Bundan dolayı bunlar tarihin anahatlarına da ters düşmez. Ama Kur'ân'ın bunları anlatmaktaki amacı, tarihi olayları saptamak değil, bunlar vasıtasıyle öğüt vermektir.

Bundan dolayı Kur'ân'ı Kerîm, zaman ve şartlara göre tekrarladığı bu kıssaları, her defasında yeni bir üslûb ile, olaylar zincirinde takdim ve te'hir yaparak anlatır. Önemli olan, bu hikâyelerin Kur'ân'dan önceki Kitapların veya Arapların anlatımına uygun olmasıdır.

Bilindiği üzre Hz. Muhammed (selâm ona), İbrânîce bilmediği gibi okur yazar da değildi. Bir öğretmene gidip, Tevrât hikayelerini ayrıntılarıyle öğrenmemişti. Okur yazar olmayan, eski dini kitâpları okumamış, öğretim görmemiş, yabancı dil bilmez bir insanın, İbrânîce olan Mukaddes Kitâb'ın kıssa ve prensiplerini hem de ayrıntılariyle fakat en özlü biçimde, peygamberlerin ahlâkına yakışmayan ibarelerden soyutlayarak anlatması, vahyden başka bir şeyle izah edilemez. Onun için Ankebût Sûresinin 48-49 ncu âyetlerinde: *"Ey Muhammed, sen bundan önce bir Kitâb okumuyordun, sağ elinle de onu* (Kitâbı) *yazmıyorsun. Öyle olsaydı, iptalciler kuşkulanırlardı. Hayır, o* (Kur'ân)*, kendilerine bilgi verilen* (Kitâb sâhib)*lerinin göğüslerinde bulunan açık ayetlerdir."* buyurulmaktadır.

Şimdi Kur'ân'ı Kerîm, bu hikâyeleri, o Kitâb'da bulunan veya nakledilenlerden ayrı biçimde anlatsaydı, hem Kitâb ehli, hem de Araplar Hz. Peygamber'e itiraz ederlerdi. Ona inananlar dahi, "Senin söylediklerin, önceki Kitâblarda bulunanı tutmuyor, biz böyle şeyleri duymadık" diyerek kuşkulanmaya başlarlardı. Oysa Kur'ân'ın amacı, halka bu hikâyeleri öğretmek değil, kısaca zaten bazılarının duyduğu, bildiği bu hikayeleri, o kitabındaki aslına uygun şekilde hatırlatarak Allâh'ın birliğini kabul ettirmek, insanları şirkten kurtarıp Allâh'a kulluğa götürmek idi. Onun için Kur'ân, bu hikâyeleri, önceki Kitâplarda olduğu gibi, Arap hikâyelerini de onların anlatageldikleri gibi anlatmış; yalnız bunlarda peygamberlerin ahlâkına aykırı şeyleri al-

mamıştır. Bundan dolayı Lût'un sarhoş olup kızlarıyle yattığını[1], Dâvut'-un, cepheye gönderdiği kumandanının karısıyle zinâ ettiğini[2] ve Kitâbı Mukaddes'te anlatılan benzeri ifadeleri almamıştır.

Kur'ân, Araplar arasında uygulanan geleneksel şifâhî yasaların tevhîd dinine aykırı olmayanlarını almış, bunların ya aynen veya biraz tadil ile uygulanmasını emretmiş, tevhîde aykırı gelenek ve yasaları ise lağvetmiştir. Kur'-ân'ın getirdiği yasalar, Kitâbı Mukaddesteki prensiplerle Arapların şifâhî yasalarının karışımıdır. Bunda da garipsenecek birşey yoktur. Çünkü Kur'-ân, bir toplumu mutlu kılmak için gelmiştir. Toplumun mutluluğu, alışılagelen iyi yasaların ve geleneklerin âdil biçimde uygulanması, kötülerin kaldırılması; toplumu engelleyici hurâfelerin, batıl düşüncelerin atılması ile olur. Hz. Muhammed (s.a.v.)den önceki peygamberler de Hz. Muhammed'in kardeşleridir. Onların misyonu da Hz. Muhammed'inki gibi insanları gerek kendi nefisleriyle, gerek birbirleriyle, gerek Allâh ile barış içinde bulundurmak, yani onları maddeten ve manen mutlu edecek davranışlar içine sokmaktı. Hepsinin görevi, Allâh'a kulluk etmek demek olan İslâmı yerleştirmekti. Bundan dolayı onların getirdikleri genel prensipler, emirler, nehyler, Hz. Muhammed'in ümmeti için de geçerlidir: *"İşte onlar, Allâh'ın hidâyet ettiği* (doğru yola ilettiği) *kimselerdir. Onların yoluna uy."*[3] âyetiyle yüce Allâh, Hz. Muhammed'e, kendisinden önceki peygamberlerin yoluna uymasını emretmektedir. Yine bundan dolayıdır ki fıkıh usûlünde: *"Bizden öncekilerin şerîati, bizim için de şerîattir."* kuralı konulmuştur. *"Bu sizin ümmetiniz,* (dininiz) *tek bir ümmettir."*[4] âyetinin belirttiği gibi bütün peygamberler, insanı tek yol olan Hakkın yoluna çağırmışlardır. Onların getirdikleri dinlerin özü birdir.

Kur'ân'ın, önceki Kitâplardan veya Araplar arasında anlatılanlardan öğüt için naklettiği hikâyelerin anlatım tarzı, üslûbu mu'cizedir. Ama Kur'ân'ın hem üslûb, hem de anlam bakımından mu'cize olan yanı, daha önce hiç olmayan, ilk defa kendisinin söylediği vahiylerdir. Bunların anlatım tarzı (ifadesi) mu'cize olduğu gibi anlamları da mu'cizedir. Bunlar, kâinâtın yaratılışına, tabiat yasalarına ve sosyolojik, psikolojik kurallara işaret eden âyetlerdir. Hz. Muhammed(selâm ona)in çağında yaşamış bir kimsenin, *insanın suda yüzen bir kurtçuktan yaratıldığını*[5]*, bitkilerin de insanlar ve hayvanlar gibi erkekli, dişili olduğunu*[6]*, göklerle yerin, önce birbirine yapışık*

(1) Tekvîn: 19/31-35.
(2) İkinci Samuel, 11/2-5.
(3) En'âm Sûresi: 90.
(4) Mü'minûn Sûresi: 52, Enbiyâ Sûresi: 92.
(5) Alak Sûresi: 2.
(6) Yâsîn Sûresi: 36,Tâhâ Sûresi; 53, Ra'd Sûresi: 3.

iken sonradan ayrılıp yıldızların yaratıldığını, her canlının da sudan halk edildiğini[1], *rüzgârların, bitkiler arasında aşılama rolü yaptığını*[2], *tıpkı canlı bir organizma gibi insan topluluklarının da bir ömrünün* (bir yükselme, hakimiyet devresi) *bulunduğunu, devrini tamamlayan milletlerin silineceklerini*[3], *zafer ve yenilgilerin insanlar arasında toplumdan topluma geçeceğini*[4] söylemesi mümkün değildir. Bunlar ancak vahy ile söylenebilir.

Kur'ân'ın üslûbu, bambaşka bir mu'cizedir. En soyut olayları dahi canlandırarak anlatan Kur'ân, insanın bütün duyularına birden hitabeder. Anlattığı şeyler, bütün duyulardan geçerek rûhâ girer...

Onun metni içindeki her kelimede, İlâhî bir âhenk kulağı okşar. O, her haliyle insan sözü olmayıp, melek vahyi olduğunu ispatlar. Bundan dolayı o indiği zaman şairler, şiirlerini Kâ'be duvarlarından indirmişler, inananlar da, inanmayanlar da onun üstünde bir söz olamayacağını itiraf etmişlerdir. O, her asırda yeni ışıklar saçan ilâhî bir nurdur. Bu âna kadar hiç kimse onun tek bir âyetine denk olacak bir söz söyleyememiştir, bundan sonra da söyleyemeyecektir. Yüce Allâh şöyle diyor: *"De ki: andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine yardımcı olsalar, yine onun bir benzerini getiremeyeceklerdir."*[5]

Kur'ânı Kerîm'i Okuyup Anlamanın Önemi:

Allâh'ın peygamber seçip onlara Kitâb indirmesinin hikmeti, onlar vasıtasiyle kullarını doğru yola iletmektir.
" وما أرسلنا من رسول الا بلسان قومه ":*Biz her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik."*[6] ayetinde belirtildiği üzre her millete, kendi içinden, kendi diliyle konuşan bir insan, peygamber olarak seçilmiş, o peygambere, konuştuğu dilde Kitâb indirilmiştir. Kur'ân'ı Kerîm'in açık ifadesinden anlıyoruz ki, Allâh'ın, bütün peygamberlere indirdiği Kitâb aynı içeriğe sahip, tek Kitâbdır. Ancak bu aslı bir olan Kitâb, her peygamber'e kendi diliyle indirilmiştir. Mûsâ'ya ve İsâ'ya İbrânî diliyle indirilmiş olan o Tanrı Kitâbı, Araplar arasından seçilen Hz. Muhammed'e de Arapça olarak vahyedilmiştir: *"Ve işte biz onu, Arapça bir hüküm olarak indirdik."*[7], *"Bu da Ana Kent* (Mek-

(1) Enbiyâ Sûresi: 30, Nûr Sûresi: 45.
(2) Hicr Sûresi: 22.
(3) Yûnus Sûresi: 49.
(4) Âli İmrân Sûresi: 140.
(5) İsrâ Sûresi: 88.
(6) İbrâhîm Sûresi: 4.
(7) Ra'd Sûresi: 37.

ke)*yi ve çevresindeki kentleri uyarman için sana indirdiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan, mübârek bir Kitâbdır.*"[1], "*Biz onu Arapça bir okuma olarak indirdik ki düşünüp anlayasınız.*"[2] âyetlerinin açıkça belirttiği gibi Kur'ân'ın Arapça indirilmesindeki hikmet de Arapça konuşan insanların, Allâh'ın buyruklarını anlamaları ve ona göre kendilerine yön vermeleridir. Şayet Peygamber Arap olduğu halde ona başka dilde, meselâ İbrânîce sözler indirilmiş olsaydı, insanlar bu sözlerden hiçbir şey anlayamayacakları için şaşırıp kalırlar: "*Bunun âyetleri açıklanmalı değil miydi? Arap peygambere yabancı dilde sözler mi indiriliyor?*"[3] derlerdi. Bu takdirde de peygamber göndermenin asıl gayesi olan insanların hidâyeti gerçekleşmezdi. İşte bunun için her millete kendi diliyle peygamber gönderilip kendi diliyle Kitâb indirildiği gibi Araplara gönderilen peygambere de Arapça Kitâb indirilmiştir.

Fakat Hz. Muhammed'in peygamberliği cihanşümuldür. Kur'ân'ı Kerîm'in prensipleri de bütün insanlık için geçerlidir. O halde dilleri başka olan ve Arapçayı anlamayan müslümanların, Kur'an'ı kendi dillerinde okumaları gerekir. Bu insanların, Arapça Kur'ân'ı anlamadan tekrar etmeleri yerine onun, kendi dillerindeki anlamını düşüne düşüne okumaları çok daha iyidir. Biraz önce izah ettiğimiz gibi Abdullâh ibn Mes'ûd, Übeyy ibn Ka'b ve Enes ibn Mâlik gibi âlim sahâbîler, Kur'ân'ın bazı lafızlarını müteradifi (sinonimi) olan kelimelerle okumakta bir sakınca görmemişlerdir. "Allâh'a andolsun ki Allâh'ın Kitâbından hiçbir âyet yoktur ki ben onun ne hakkında ve nerede indiğini bilmeyeyim. Eğer Allâh'ın Kitâbını benden iyi bilen, deve ile ulaşılabilecek birini bilsem, derhal ona giderim!"[4] diyen Abdullâh ibn Mes'ud'un, Kur'ân öğrettiği adam: " إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعَامُ الْأَثِيمِ "[5]i " طَعَامُ الْيَتِيمِ " diye okudu. Abdullâh ona, âyetin doğrusunu tekrarladı. Adam yine yanlış okudu. Abdullâh adamın dilinin dönmediğini görünce adama: " طَعَامُ الْفَاجِرِ "diyemez misin?' dedi. Adam: "Söylerim" dedi. "O halde öyle söyle" dedi[6]. Bu sahâbîlerin, anlamını değiştirmeyecek şekilde sinonim kelimelerle Kur'ân okunmasına cevaz verdiklerini; Übeyy'in, " مَشَوْا فِيهِ " yerine " مَرُّوا فِيهِ ", " لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا " yerine: " لِلَّذِينَ آمَنُوا أَخِّرُونَا " ya da " أَرْقِبُونَا "; Enes'in: " أَقْوَمُ قِيلاً " yerine " أَصْوَبُ قِيلاً " okunabileceğini söylediklerini yukarıda anlatmıştık. Şimdi her biri bir otorite olan bu sahâbiler, Kur'ân'ın, aynı anlamı verecek sinonim kelimelerle okunabileceğine fetvâ verdiklerine göre elbette bir ya-

(1) Şûrâ Sûresi: 7.
(2) Yûsuf Sûresi: 2.
(3) Fussilet Sûresi: 44.
(4) el-Fethu'r-Rabbânî, 18/36; İbn Kesîr Tefsîr, 1/4.
(5) Duhân Sûresi: 44.
(6) Kurtubî, el-Câmi, 16/149; el-Burhân, 1/222.

bancı da Kur'ân'ı, kendi dilinde aynı anlamı veren kelimelerle yani tercemesiyle okuyabilir. Dili dönmeyen bir Araba, Kur'ân'ı, kolayca söyleyebileceği başka kelimelerle okuma müsaadesi verilir de yabancıya bu müsaade verilmez mi? Bir Türk'ün, Arapça öğrenip de Kur'ân'ı aslından okuması ve anlaması, insanın ömrünü alacak kadar uzun, yorucu bir iştir. *"Allâh hiç kimseye, gücünün üstünde birşey yüklemez."*(1)

Büyük İmam Ebû Hanîfe, Arapçayı iyi okuyamayan Fârisî'nin, Farsça Kur'ân okuyarak namaz kılmasına cevaz vermiştir. Bu konuda dayanağı da şudur: İranlılar, Selmân-i Fârisî'ye mektup yazıp kendileri için, Fâtiha'nın Farsça anlamını yazmasını istemişler, dilleri Arapçaya yatıncaya dek Fâtiha'nın Farsça anlamını okuyarak namaz kılmışlardır(2).

Gaye, Kur'ân kelimelerini tekrar etmek değil, onun mânâsını anlamak ve okunan Kur'âna göre hareket etmektir. Yani kişinin, Kur'an'ın ruhunu düşünüp anlaması, onun istediği şekilde örnek bir insan olmağa çalışmasıdır. Sahâbîler, Peygamber'den duydukları âyetlerin mânâsını anlamadan başka âyetlere geçmezlerdi. Abdullâh İbn Mes'ûd: "Biz on ayet öğrendiğimiz zaman onların anlamlarını ve nasıl uygulanacağını bilmeden başka âyetlere geçmezdik." demiştir.(3) Hiç anlamadan Kur'ân'ı birkaç günde hatmetme yerine anlayarak günde yarım sayfa, bir sayfa okumak daha evlâdır.

Kur'ân'ı Kerîm'in Tefsiri:

Hz. Muhammed (s.a.v.)in sahâbileri, kendi dillerinde inen Kur'ân'ın mânasını anlıyorlar, anlamadıkları bir yer olursa onu da Hz. Peygamber'den sorup öğreniyorlardı. Bununla beraber Kur'ân'ı Kerim, çok yüksek dil sanatlarını, kâinatın yaratılışına ilişkin bilgileri, geçmiş peygamberlerin hayat hikâyelerini içerdiğinden sahâbilerin hepsinin anlayış düzeyi aynı değildi. Aralarında bilgice ileri olanlar, onun mânasını daha iyi anlıyorlardı.

Sahâbî devrinden sonra İslâm Devletinin sınırları genişledi. Çeşitli milletler müslüman oldular. Bunlar, âyetlerin iniş sebeplerini bilmedikleri gibi dile de tam hakim olmadıklarından Kur'ân-ı Kerîm'in anlamını iyi kavrayamıyorlardı. Zaten sırf Arapça bilmek de Kur'ân-ı Kerîm'in mânasını anlamağa yetmez. Onun indiği özel şartları, âyetlerin iniş sebeplerini bilmek lâzımdır.

Kur'ânı Kerîm, sorunların esasına dokunmuş, detayları Hz. Peygamber'in açıklamasına bırakmıştır. Meselâ *"Namaz kılınız"* der, fakat nama-

(1) Bakara Sûresi: 286.
(2) Serahsî, el-Mebsût, 1/37, Beyrut 1406/1986.
(3) İbn Kesîr, Tefsîr, 1/4.

zın nasıl kılınacağını açıklamaz. Onu sözle ve fiille anlatmak, Hz. Peygamber'in görevidir. Demek ki Hz. Peygamber (s.a.v.)in sözleri ve hareketleri, bir anlamda Allah kelâmının açıklaması olmaktadır.

İşte sahâbe devrini müteâkib, Kur'ân-ı Kerîm'in mânasını anlamak, izah etmek için Hz. Peygamber (s.a.v.)in sözleri toplanmaya başlamış, bunlar içinde Kur'ân'ı doğrudan açıklayıcı nitelikte olanlar ayrı kitaplarda toplanmış, bu kitaplara tefsîr veya te'vîl kitapları denmiştir.

Fsr kökünden türeyen tefsir kelimesi, tef'il bâbından masdar olup çoğulu tefasîrdir. Fsr, örtülü şeyi açmak, tefsîr de güç bir kelimeden kasdedilen asıl mânayı açığa çıkarmak, izah etmektir. İlmi bir terim olarak tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'in açıklaması anlamınadır. Kur'ân-ı Kerîm'in mânasını açıklayan bu ilme *'ilmu't-tefsir* veya *tefsîru'l-Kur'ân* denir.

Te'vîl kelimesi de zaman zaman tefsir mânasında kullanılmış ise de ikisi arasında fark vardır. Tefsîr, kelimenin kesin anlamıdır. Te'vîl ise, kesinlik olmadan muhtemel anlamlardan birini tercih etmektir. Tefsîr kelimesi kesinlik ifade ettiğinden dolayı Taberî ve Mâtürîdî gibi müfessirler, tefsîrlerine tefsîr yerine te'vîl adını vermişlerdir.

Tefsîr ilmi, önce rivayet şeklinde başlamıştır. Hz. Peygamber ve sahâbilerinin, Kur'ân-ı Kerîm'i açıklayıcı nitelikteki sözleri bir araya toplanmak suretiyle eserler yazılmıştır ki bu tür tefsîrlere Rivâyet Tefsîri veya *et-tefsiru bi'l-me'sûr* denilir.

Me'sûr tefsîrin çoğunluğu, bazı yahudî ve İran kökenli insanlara dayanır. Bazı sahâbîler, müslüman olmalarından önce Kitab ehli kimselerle temas halinde idiler. Onlardan duydukları hikâyeleri öğüt için nakletmekte bir sakınca görmediler. Ayrıca müslüman olan Kitâb ehli kimseler de bildiklerini anlattılar ki Ebûhüreyre de bunlardan biridir. Kitâp ehli ile ve İranlılarla temas kuran tâbiîler de onlardan aldıklarını naklettiler. Böylece me'sûr tefsire çok İsrâil hikâyesi, efsâne girdi. Ashabı Kehfin isimleri, sayıları, köpeklerinin rengi, Mûsâ'nın Asâsının hangi ağaçtan olduğu, Allâh'ın Hz. İbrâhim için dirilttiği kuşların cinsleri, kesilen ineğin öldürülen kimseye vurulan parçası, Allâh'ın Mûsâ'ya tecellî edip ünlediği ağacın türü vs. gibi Kur'ân'da belirsiz bırakılan şeyler hakkında ayrıntılı ve çelişkili rivâyetler yer aldı. Kıyâmet alâmetleri ve kıyâmetin içinde ve sonrasında olacak olaylar hakkındaki ayrıntılı rivayetlerin de sağlam bir temeli yoktur. Bundan dolayı İmam Ahmed ibn Hanbel: "Üç şeyin aslı yoktur: Tefsîr, melâhim ve megâzî" demiştir. Bunun içindir ki, Peygamber (s.a.v.)den geldiği, hem sened, hem anlam bakımından kesin olan sözler dışında böyle tutarsız rivayetlerden kaçınmak gerekir. Reşîd Rızâ'nın dediği gibi yalnız tâbiîler değil, hattâ Ki-

tâp ehliyle ve İranlılarla temasta bulunan bazı sahâbîler dahi onların İrem kenti, Babil büyüsü, Anak oğlu Avc gibi kimselerin tarihi hakkında anlattıklarını doğru sanarak nakletmişlerdir. Bunların çoğu hurâfedir. Şu'be el-Haccâc: "Fıkhın fürûunda tâbiîlerin sözü hüccet olmazken tefsîrde nasıl hüccet olur?" demiştir.[1]

İbn Teymiyye, Mukaddimesinde özetle şöyle diyor: "Tefsîrde ihtilâf iki türlüdür: Birinin dayanağı yalnız nakildir. Öbürü nakilsiz de (akıl ile) bilinir. Nakil de ya masum imamdan, ya da başkasından olur. Nakledilenlerden kiminin sağlamını çürüğünden ayırmak mümkündür, kiminin mümkün değildir. Sağlamı çürüğünden ayırdedilemeyen nakillerin çoğu, bilmekte yarar olmayan şeylerdir: Ashâbı Kehfin köpeğinin rengi, adı, kesilen sığırın öldürülen kimseye vurulan parçası; Nûh'un gemisinin büyüklüğü, tahtası; Hızır'ın öldürdüğü çocuğun adı ve benzeri şeyler üzerindeki ihtilâflar gibi. Bunlar hep nakle dayanır. Şimdi bunlar arasında Peygâmber'den sahih olarak nakledilenler kabul edilir. Ama ondan değil de Ka'b, Vehb ve Muhammed ibn İshâk gibi Kitâb ehli kimselerden nakledenlerden alınan haberler hakkında susulur, bunlar ne doğrulanır, ne de yalanlanır... Bazı tâbiîlerden nakledilen haberler de böyledir. Tâbiî, o haberi Kitap ehlinden aldığını söylememiş olsa dahi durum değişmez. Nitekim tabiîler, kendi aralarında ihtilâf ettiklerinde sözleri birbirine hüccet olmamıştır.

"Sahâbîlerden sahih olarak nakledilen haberlere gelince: Akıl bu haberlere, tâbiîlerin haberlerinden daha yatkındır. Çünkü sahâbînin, o haberi Peygamber'den işitmiş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bir de sahâbîlerin Kitâb ehlinden nakilleri, tâbiîlerin onlardan nakillerinden azdır. Sahâbî bir haberi kesin biçimde söylerse artık nasıl "O haberi Kitâb ehlinden almıştır" denilir? Oysa onlar Kitâb ehlini tasdik veya tekzîbden menedilmişlerdir. Gerçi İmam Ahmed: "Üç şeyin aslı yoktur: Tefsîr, melâhim ve meğâzî" demiştir ama yine de sağlamını bilmenin mümkün olduğu nakil çoktur. Yalnız bu haberlerin çoğu mürsel (nakil zinciri kopuk) olduğu için İmam Ahmed öyle söylemiştir.

"Nakil ile değil de istidlâl (akıl yürütme) ile bilinen haberlere gelince: Çoğunlukla bunlarda iki yönden yanılgıya düşülür: Bunlardan biri, insanların Kur'ân mânâlarını, kendi inandıkları mânâlara (kendi düşünceleri doğrultusuna) çekmeleri; diğeri de Kur'ân'ı indiren Allâh'ın ve Kur'ân'ın indiği zatın maksadını hiç gözönünde tutmadan sadece dil kavramıyle mânâ vermekdir."[2]

(1) İbn Kesîr, Tefsîr, 1/6.
(2) Mecmu'atu fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed ibn Teymiyye, Mukaddimetu't-tefsîr, 13/344-346.

İbni Teymiyye'nin yukarıdaki sözlerini nakleden Reşid Rızâ, şöyle devam ediyor: "Görüyorsun ki İbni Teymiyye, bu konuda sahâbilerden rivayet edilenlerin mutlaka kabul edilmesi gerektiğini söylemiyor, 'ancak onların haberi Peygamber'den işitmiş olmaları ihtimali bulunduğundan, gönül onların rivayetlerine, tâbiîlerin rivâyetlerinden daha yatkındır, bir de onların Kitâb ehlinden rivâyeti azdır' diyor. İbn Teymiyye'nin bu sözü, 'İstidlâl ile bilinemeyen konularda sağlam sahâbînin söylediği her sözün hükmü, merfû' hadisin hükmüdür' şeklindeki yargıyı çürütür. Bazı sahâbiler de Kitâb ehlinden, hattâ Kâ'bu'l-Ahbâr'dan rivayet etmişlerdir. Ebûhüreyre ve İbn Abbâs da onlardandır. Sahâbiler arasında Kitâb ehlinden rivayet eden tâbiîlerden dahi rivayet alıp nakledenler vardır.

Gerçek şudur ki: Geçmiş ve gelecek gaybe ilişkin, ve yalnız ma'sumdan nakl ile bilinecek şeyler, sadece merfû olarak Peygamber'in kendisinden nakledilmekle kabul edilir. İmam Muhammed ibn Cerîr (et-Taberî), bunu bir kural olarak koymuştur. Bizim amacımız, me'sûr tefsir rivayetlerinin çoğunun, Kur'ân'ın gerçek anlamına perde olduğunu vurgulamaktır. Bu tür haberlerle meşgul olanlar, Kur'ân'ın hedeflerine varamaz; tutarsız, dayanaksız, değersiz şeylerle uğraşıp dururlar. İnsanların, Kur'ân'ın asıl amacını açıklayan, âyetlerin ruhuna uygun bir tefsîre ihtiyâcı vardır." (1)

"Nüzûl sebepleri râvîleri de işi, Allâh'ın kelâmını bölük pörçük göstermeye kadar ileri vardırmışlardır. Bunlar, birbirine bağlı âyetleri, ayrı ayrı olaylar üzerine inmiş göstererek birbirinden ayırmakla kalmamış, aynı âyetin cümlelerini dahi ayrı ayrı olaylar üzerine ayrı zamanlarda inmiş göstermek suretiyle Allâh'ın sözünü lime lime etmişlerdir."(2)

Bu anlattıklarımız, me'sûr tefsirin zayıf yönleridir. İlk çağlarda tefsîr, rivâyetlere dayanan me'sûr tefsir şeklinde sürüyordu. Bunlara "Rivâyet Tefsîri" de denir. Müslümanlar çeşitli kültürlerle temas edip bilgilerini geliştirdikçe yalnız rivayet tefsirleri yeterli olmamış; kazanılan yeni bilgi ve yeteneklerin ışığı altında Kur'ân'ı açıklama ihtiyacı doğmuş; böylece tarih, coğrafya, felsefe ve tabiat ilimlerinden yararlanılarak tefsirler yazılmaya başlanmıştır. Rivâyetle akıl verilerini kompoze eden bu tefsir türüne "Dirâyet Tefsîri" denmiştir.

Elbette Kur'ân'ın, iyi bir tefsirini yapabilmek için Kur'ân öncesi Kitâpların içeriğini, Kur'ân'ın indiği ortamın şartlarını, o çağ insanının düşünce yapısını, değer yargılarını, cahiliyye çağının tarihî olaylarını iyi bilmek gerekir. Nitekim Hz. Ömer: "İslâm'da câhiliyye çağını bilmeyen kimseler yeti-

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/9-10.
(2) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/11.

şirse İslâmın tutamakları, bir bir koparılmış olur." demiştir.[1]

Gelişen tarih bilimleri, gerek Kitâb ehli, gerek câhiliyye çağının olaylarını ve o devir insanının düşünce yapısını bilmeğe yardım eder. Allâh'ın, dinleri, toplumun evrim sürecine göre olgunlaştırarak peygamberlere vahyettiği, herkesin bildiği bir gerçektir. Gerçi dinlerin özü olan tevhîd, her dinde birdir ama muâmelât kısmı, toplumun evrimiyle birlikte evrimleşmiştir. İşte Kur'ân'ın geliştirdiği dinin, kendisinden öncekilerle ilgisini ve onlardan farklı yanlarını ve Kur'ân'ın orijinal düşüncelerini bilmek için, Kur'ân öncesi din ve kültür düzeyini iyi bilmek gerekir.

Bunun yanında, Kur'ân'ın tefsiri için bir ölçüde tabiat ilimlerine, astronomiye vakıf olmak da icabeder. Çünkü Kur'ân, insanın, yaratılışından, evrenin yaratılışına kadar kâinâtta görülen herşeyi birer âyet (Allâh'ın varlığının işareti, kanıtı) kabul ederek insanların dikkatini bu âyetlere çekmektedir. Bu tür âyetlerin tefsirini yapabilmek için de bir parça tabiat ilimlerine vakıf olmak gerekir.

İşte naklî bilimler yanında aklî bilimlerden de yararlanarak yapılan tefsîre dirâyet tefsîri veya *et-tefsîru bi'd-dirâye* yahut *et-tefsîru bi'r-re'y* denilir.

Ancak bu tefsîrin zayıf tarafı da her fikir akımının, her ekolün Kur'ân'ı kendi düşünce ve inancı doğrultusunda yorumlamasıdır. Herkes kendi aradığını Kur'ân'da bulmuş, böylece Kur'ân, filozofların elinde âdetâ bir felsefe kitâbı, İhvânı Safâ ve bâtınîlerin elinde bir bilmece, sırlar kitâbı; mutasavvıfların elinde her âyetin birbirinden ayrı, birbiri içinde yedi mânâsı olan bir tasavvuf kitâbı; aşırı şîîlerin elinde Alî'nin ve evlâdının velâyetlerini terennüm eden bir mezheb kitâbı; hurûfilerin ve bektâşilerin elinde âyetlerinden, yahûdi kabbalizminden kaynaklanan ebced hesabına dayalı cıfr ilmiyle gelecek olaylarının okunduğu bir fal kitâbı; ve son çağda ortaya çıkan modernistlerin elinde de bir astronomi, fizik, kimya ve bioloji kitabı olmuştur.

Bu modernistler, hadlerini bilip Kur'ân lafızlarının sınırında dursalar bir diyeceğimiz yoktur. Ama onlar bu lafızlara, Peygamber'in ve sahâbîlerinin hatır ve hayallerine gelmeyen anlamlar yükleyerek saygı sınırını iyice aşmakta, hattâ ömrü küfürle geçmiş insanları büyük müfessir yapmaktadırlar. Şimdi Maurice Boucai ile Kaptan Coustau Kur'ân'ın mânâsını en iyi anlayan birer müfessir olup çıkıvermişlerdir.

Bunlar aşırı davranışlardır. Kur'ân'ın amacı, insanlara astronomi ve fizik öğretmek, ya da tarih anlatmak değil; gördükleri olaylardan, geçen zamanlardan örnekler verip insanları doğru yola iletmektir. Kur'anın cazibesine

(1) Aynı eser, 1/24.

kapılan, müşrik iken onun büyüleyici etkisiyle uğrunda canını vermeğe âmâde birer mü'min olan insanlar, Kur'ân'da fizik, kimya buldukları için değil; onun fesâhetine, sunduğu maneviyata, insanlık ruhuna, yüksek ahlâka hayran kalarak müslüman olmuşlardır. Bundan dolayı aşırılıktan kaçınarak Kur'ân'ın hidayetini, onun sınırı içinde ve onun ruhuna uygun biçimde sunmak gerekir.

Burada bu iki tefsir dalında yazılmış eserlerin hepsini anmakta bir yarar yoktur. 1984 yılında Beyrut'ta yayınlanan ve Dr. Alî Şavvâh tarafından kaleme alınan dört ciltlik "Mu'cemu Musannafâti'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı eser, Kur'ân-ı Kerîm'in i'râbı, tefsiri, tercemesi, icâzı, kırâeti, tecvîd ve diğer ilimleri hakkında yazılmış başlıca eserleri toplamıştır.

Bu eserde Kur'ân'ın tefsîri, tercemesi ve Kur'ân ilimleriyle ilgili olarak (3281) eser adı verilmektedir. Bunlardan 19'u Kur'ân'ın harfleriyle, 114'ü âyetleriyle, 68'i ahkâmiyle, 20 si iniş sebepleriyle, 91 i icâzı ile, 57 si i'râbı ile, 235'i tecvîdi ile, 208'i tercemesiyle 1047 si tefsiriyle, 512 si Kur'ân araştırmalarıyle, 35 i yazısıyle, 56 sı garîbu'l-Kur'ân ile, 47 si fedâilu'l-Kur'ân ile, 557 si kırâetlerle, 14 ü Kur'an lugatleriyle, 44 ü müteşâbihlerle, 42 si me'ânî'l -Kur'ân ile, 71 i nâsih ve mensûh ile, 24 ü vücûh ve nezâir ile ilgilidir. Bu eserler arasında gerçekten değerli ve orijinalite arz eden kitabların çok olduğunu sanmıyorum. Bunların yazarlarının çoğu, aynı şeyleri birbirlerinden nakletmişlerdir. Kaldı ki adı geçen "Mu'cem'in" yazarı da bazı kitâbları iki babda tekrar ettiği, meselâ Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît'ini hem i'râb ile, hem de tefsîr ile ilgili bölüme koyduğu için sayı, olduğundan çok görünmektedir.

Ben burada çağlardan beri İslâm âleminde kabul gören kaynak rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin en önemlilerine işaret etmekle yetineceğim:

Sahâbîlerden Abdullâh ibn Abbâs'a (ö.68/867) atfedilen "Tefsîru İbn Abbâs", İbn Abbâs'ın talebesinden Mücâhid ibn Cebr (ö.104/722)in yazdığı "Tefsîru Mücâhid", Taberî'nin (ö.310/923) yazdığı "Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân", Ebû İshâk Ahmed ibn İbrâhîm es-Sa'lebî (ö.427/1035)in yazdığı "el-Keşfu ve'l-Beyan an tefsîri'l-Kur'an", Ebû Muhammed el-Hüseyn ibn Mes'ûd el-Ferrâ el-Begavî (ö.516/1122)nin yazdığı "Meâlimu't-Tenzîl", Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubî (Ö.671/1273)in yazdığı "el-Câmi li Ahkâmû'l-Kur'ân ve'l-mubeyyin limâ tedammenehû mine's -sunneti ve âyi'l-Kur'ân", Ebû'l-Fidâ el-Hâfız İsmâîl ibn Ömer ibn Kesîr (ö.774/1373)in yazdığı "Tefsîru'l-Kur'âni'l Azîm", Abdu'r-Rahmân ibn Ebî Bekr Celâlu'd-dîn es-Süyûtî (ö.911/1505)in yazdığı "ed-Durru'l-mensûr fî't-Tefsîri bi'l-me'sûr" adlı eserler, rivâyet tefsirinin önemli örnekleridir.

İmâm Ebû Mansûr Muhammed ibn Muhammed ibn Mahmûd el-Mâturîdi. (ö.333/944)in yazdığı ve hâlâ yazmalığını koruyan "Te'vîlâtu Ehli's sunneti fî't-Tefsîr", Ebû'l-Kasım Mahmûd ibn Ömer ez-Zemahşeri (ö.538/1143)nin yazdığı "el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil", Radiyyu'd-din Ebû Alî el-Fadl ibn el-Hasan et-Tabresî (ö.538/1143)nin yazdığı "Mecmeu'l-Beyân li Ulûmi'l-Kur'ân", Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ömer Fahrû'd -din er-Râzi (ö.606/1210)nin yazdığı "Mefâtîhu'l-gayb", Nâsıru'd-dîn Abdullâh ibn Ömer el-Beydâvi (ö.685/1286)nin yazdığı "Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl", Ebû Berekât Ahmed en-Nesefî (ö.701/1301)nin yazdığı "Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl", Alâu'd-dîn Ebû'l-Hasan Alî ibn Muhammed ibn İbrâhîm (ö.741/1340) nin yazdığı "Hâzin" diye ünlü olan "Lubâbu't-Te'vil fî Me'ânî't-Tenzîl", Ebû Hayyân Muhammed ibn Yûsuf el-Gırnâtî (ö. 745/1344)ün yazdığı "el-Bahru'l-Muhît", Celâlu'ddîn Muhammed ibn İbrâhîm el-Mahallî (ö.864/1459)nin Kehf Sûresinden Kur'ân'ın sonuna dek yaptığı ve Celâlu'd-dîn Abdu'r-Rahmân es-Suyûtî (ö.911/1505)nin tamamladığı, iki Celâl tarafından yazıldığı için iki Celâlin tefsîri diye adlandırılan "Tefsîru'l-Celâleyn", Şeyhu'l-İslâm Ebû's-Suûd Muhammed ibn Mustafâ el-İmâdî (ö.982/1574)nin yazdığı "İrşâdu'l-akli's Selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l Kerîm, Muhammed İbn Alî eş-Şevkânî (ö. 1250/1834)nin yazdığı Fethu'l-Kadîr, Şihâbu'd-Dîn Mahmûd el-Âlûsî (ö.1270/1853)nin yazdığı "Rûhu'l-me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve es-Seb'i'l-Mesânî", Cemâlu'd-dîn Muhammed ibn Saîd el-Kasimî (ö.1332/1914)nin yazdığı "Mehâsinu't-Tevîl", Muhammed Abduh'un Ezher'deki ders takrirlerini derleyip kendi görüşlerini de katan Muhammed Reşîd Rıdâ (ö. 1354/1935)nın yazdığı ve "el-Menâr" adıyle ünlü olan "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm", Şeyh Tantâvî Cevherî (ö.1358/1940)un yazdığı "el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ânil-Kerîm", Seyyid Kutub (ö.1387/1966)un yazdığı "Fî Zılâli'l-Kur'ân" ve zamanımız yazarlarından Muhammed İzzet Derveze'nin yazdığı "Et-Tefsîru'l Hadis" ile Muhammed el-Emîn eş-Şankîtı'nin yazdığı "Advâu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân" Dirâyet tefsirinin tarih sırasına göre örnekleridir.

Bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'in başından sonuna kadar bütün âyetlerini tefsîr eden eserlerdir. Yalnız Reşîd Rıdâ, eserini tamamlayamamış, Yûsuf Sûresinde kalmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in sadece hüküm âyetlerini tefsîr eden eserler de vardır ki bunlara genel adıyle "Ahkâmu'l-Kur'ân" denir. Bunlar arasında İmam Muhammed ibn İdrîs eş-Şâfiî (ö.204/820), İsmâîl ibn İshâk el-Ezdî (ö.283/896), Ebû Cafer Ahmed ibn Muhammed ibn Selâme et-Tahâvî (ö. 321/933) Ahmed ibn Alî el-Cassâs (370/980), Alî ibn Ahmed İbn Hazın (456/1064), İbnu'l-Arabî diye meşhur Ebûbekr Muhammed ibn Abdillâh (ö.543/1148), Abdu'l-Azîz ibn Abdi's-Selâm es-Sülemî ed-Dımaşkî

(ö.660/1262), Ahmed ibn Alî ibn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) ''Ahkâmu'l-Kur'ân'' ile ilgili eserler yazmışlardır. Daha fazla bilgi için ''Mu'cemu Muannefâti'l-Kur'ân''a bakılabilir.[1]

Türkiye'deki çalışmalar:

Bu çağda Türkiyemizde de Kur'ân-ı Kerîm'in terceme ve tefsîri alanında bir hayli eser verilmiştir. Bunlar arasında Konyalı Muhammed Vehbî'nin ''Hulâsatu'l-Beyân''ı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın ''Hak Dîni Kur'ân Dili'', Ömer Rıza Doğrul'un ''Tanrı Buyruğu'', Hasan Basri Çantay'ın ''Kurân-ı Kerîm ve Meâli Hakîm''i, Ömer Nasuhî Bilmen'in ''Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Âlîsi'' anılabilir. Bunlar Tefsîr alanında yapılan çalışmalardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in dünyanın başlıca dillerine tercümesi de yapılmıştır. Türkler de müslüman olup Arapçayı öğrendikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'i kendi dillerine çevirmeğe başlamışlardır. Elde mevcut belgelere göre en eski Kur'-ân tercümesi, Onbirinci yüzyılda yapılmıştır. O zamandan bu güne değin birçok tercümeler vücuda gelmiştir. Özellikle son çağda yapılan Türkçe Kur'ân tercümeleri, zengin bir kolleksiyon meydana getirebilir.

En son Türkçe Kur'ân Tercümesi tarafımızdan yapılmış, ilk defa 1975 yılında metinsiz olarak yayınlanan bu tercüme, yeniden gözden geçirilerek 1977 yılında Kur'ân-ı Kerîm metniyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli'' adıyla basılmıştır.

Allah kelâmının mânasını, tercüme içerisinde izah etmek mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm Arapça indiği halde yine Arapça tefsîrlerinin yapılması zarureti hissedilmiştir. Arapçada böyle olunca başka dillerde mutlaka tercümenin yanında tefsîre de ihtiyaç vardır.

Gerçi Türkçe'de yapılmış birçok tefsir vardır ama bunların dili artık yeni kuşağın anlayamayacağı kadar eskimiştir. Ayrıca bu tefsirler metot bakımından modern anlayıştan uzaktır, birçok zayıf haberler tenkide tabi tutulmadan bunların içine girmiştir. Bıktıracak ölçüde de uzun yazılmışlardır.

Yıllardan beri Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde Tefsîr Dersleri okuttuk. 1973 yılında Meâl ile başladığımız çalışmamız, 1976 da Meâl'in neşriyle birlikte tefsîr çalışmasına dönüştü. Fakültede verdiğimiz üç yıllık derslerin toplamı Kur'ân-ı Kerîm'in ilk beş cüz'ünün tefsîrini meydana getirdi ve 1982 yılında Üniversite tarafından yayınlandı. Mahdut sayıda basılan bu tefsîrin büyük kabul gördüğünü müşâhede ettik. Tefsirin tamamlanmasını ve basımını isteyen çok sayıda mektup aldık. Bunlar, çalışmalarımıza teşvik

(1) 1/94-105.

oldu. İlâhiyat Fakültesinde verdiğimiz derslerden ayrı olarak yedi yıl Suudî Arabistan'ın başkenti Riyad'daki İmam Muhammed Üniversitesi'nin çeşitli Fakültelerinde tefsîr okuttuk ve bir yıldan beri de Cezâyir Emîr Abdulkadir İslâm Üniversitesinde Tefsîr dersleri okutmaktayız. İşte 1973 de başladığımız bu eser onbeş yıl sonra Allâh'ın izniyle tamamlanmış bulunuyor.

Metodumuz:

Eserimizde önce her sûrenin tefsirine girmeden önce sûrenin Mekkî mi, Medenî mi olduğunu, iniş sırasını ve özetini verdik. Sûrenin adından önce bölü çizgili iki rakam vardır. Bölü çizgisinin üstündeki rakam sûrenin tertîb sırasını, altındaki rakam ise iniş sırasını gösterir. Sayfaların üstünde de sûre ve cüz' numaraları vardır.

Âyetlerin meâlinden sonra "Tefsîr" başlığı ile tefsir kısmına geçilmiş, önce âyetlerin içeriği özetlenmiş, sonra izaha muhtaç kelimeler ve âyetlerin işaret ettiği olaylar tefsîr edilmiştir.

Tefsîrde resmi tertibden ziyâde, sûrelerin iniş sırası gözönünde tutulduğundan kelimelerin açıklamaları, iniş sırasına göre ilk geçtiği yerlerde daha ayrıntılı verilmiş, fakat okuyucuda tereddüdün kalmaması için tertibdeki sıraya göre de yine gerekli, fakat özet açıklamalar yapılmıştır.

Bu eserimizde özellikle hüküm âyetleri üzerinde geniş olarak durduk ve fıkıh mezheplerinin görüşlerini özetledik, fakat sonunda kendi kanâatimizi de belirttik. Âyetlerin izahına yardımcı olan hadislerin kaynağını gösterdik, zayıf hadisleri ve Kur'ân'ın ruhuna ters düşen rivâyetleri delil olarak kullanmaktan kaçındık.

İnsân ve kâinâtın yaratılışından söz eden âyetleri, modern ilmin ışığı altında izah etmeğe çalıştık. Peygamberlerin kıssalarını anlatan âyetlerin tefsirinde de, elde mevcut Kitâbı Mukaddes'e de mürâcaat edip karşılaştırma yaptık. Mânâları açık olan âyetleri uzun uzadıya tefsîre gerek görmedik. Çünkü izaha muhtaç olmayan şeyleri tefsîr etmek, gereksiz yere kitâbın hacmini büyütür. Biz dilimize, herkesin yararlanabileceği bir tefsîr kazandırmak istedik.

Bu eserimizle, İslâmı, zaman içinde dinî kitâplara sokulan ve Kur'ân'ın nurunu gölgeleyen basit, gecekondu düşüncelerden soyutlayarak günümüz insanına Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in ve sahâbilerinin anlayışiyle sunmak; uyanmakta olan İslâm gençliğine aydın bir mesaj vermek istedik. Yetişmekte olan aydın müslüman gençliğine diyorum ki:

"Ey Türkçe konuşan müslüman çocuğu, işte bu, senin Kitâbındır. Bu Kitâbını kendi dilinle her gün oku, okuduklarının üzerinde düşün, onun ge-

tirdiği genel prensipleri, yüksek ahlâkî değerleri, insanlığı öğren. İslâmı, dar düşünceleriyle Kur'ân'ın insanlığa sunduğu ışığı karartan, Kur'ân'ın açtığı geniş İslâm yolunu daraltan insanların kitâplarından değil; Kur'ân'ın kendisinden ve onunla kaynaşan sağlam Peygamber sözlerinden öğren! Her sabah Tanrı Buyruğundan bir parça okuyarak işine başla. Sen şunun bunun sözüne bakma, Allâh'ın Kitâbında söylenenleri uygula, fazlasına dalma, aşırılıktan sakın. Dâimâ ölçülü ol, ölçülü davran. Kur'ân sana tutumlu, ölçülü davranmanı emrediyor."

Bu eserimizle öğrencilerimize ve milletimize faydalı olursak kendimizi bahtiyar sayarız. Hatâlarımızı, yüce Allâh'ın, hâlis niyyetimize bağışlayacağını umarız.

Prof. Dr. Süleyman Ateş

1 Receb 1408/19 Şubat 1988

FATİHA SURESİ

Fâtiha, lugatte kitâb ve elbise gibi açılabilecek şeylerin başı, ilk açılacak yeri demektir. Konuşmak ve okumak gibi birbiri ardınca yapılacak herşeyin evveline de fâtiha denmiştir. Asıl kelime *fâtih*'tir. Sıfat olan bu kelimeyi isim yapmak için sonuna tâ getirilmiştir. Bu tâ, te'nîs (dişil) tâsı değil, sıfatı isme çevirme tâsıdır. *Fâtiha*'nın karşıtı *hâtime*'dir.

Allâh Kelâm'ının başında bulunduğu, yahut namazda ilk okunan sûre veya ilk inen sûre olduğu için bu sûreye, Fâtiha Suresi denmiştir. Aynı zamanda bu sûrenin: Ümmü'l-Kitâb (Kitâb'ın anası), el-Esâs (temel), el-Vâfiyeh (yeterli), el-Kâfiyeh (kâfî), es-Seb'u'l-Mesânî (ikişerli yedi), el-Hamdu lillâh ve el-Kenz (hazine) gibi adları da vardır.

Nüzûlü:

Kur'ân'ın, gâibden Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın kalbine inişine nüzûl denir. Fâtiha, Mekke'de ilk inen sûrelerdendir. Bunun Medine'de indiğine dair bir rivayet de vardır. Bazı rivâyetlere göre de bir kere Mekke'de, bir kere de Medine'de inmiştir. Fakat içeriği, Fatiha'nın Mekke'de indiğini gösterir. Ayrıca hadisi şerîfe göre *"Fatiha'sız namaz olmaz".* Namaz ise Mekke'de farz idi. Demek ki müslümanlar, Mekke'de de Fâtiha okuyup namaz kılıyorlardı.

Fâtiha'nın bir kere Mekke'de, bir kere de Medine'de indiği rivâyeti tutarlı değildir. Çünkü öyle olsaydı, Kur'ân'a iki kez yazılırdı. Zira inişi tekerrür eden bazı âyetler, mükerreren yazılmıştır.

Müfessirlerden çoğunun kanâatine göre tam sûre olarak ilk defa Fâtiha sûresi inmiştir. Gerçi Alak Sûresinin ilk beş âyetinin, Fâtiha'dan önce indiği icmaa yakın bir çoğunlukla kabul edilir ama, tam sûre olarak ilk inen, Fâtiha sûresidir.

Gelen rivâyetlerden anlaşıldığına göre önce Alak Suresinin ilk beş âyeti, sonra Kalem, Müzzemmil ve Müddessir Sûrelerinin baş tarafları inmiş, o sûreler henüz tamamlanmadan bütün olarak Fâtiha Sûresi nâzil olmuştur.

İbn Abbâs ve Mücâhid'e dayandırılan bir rivâyete göre Kur'ân'dan ilk inen, Fâtiha Sûresidir.[1] Muhammed Abduh da bu görüşü benimsemiştir. Zira Allâh'ın kâinâttaki genel yasası, bir şeyin önce özetini ortaya çıkarmak, sonra yavaş yavaş onu açıp detaylandırmaktır. İlâhî hidâyetler, büyük bir ağacın tohumlarına benzer. Başlangıçta ağacın bütün köklerini içeren tohum, daha sonra yavaş yavaş açılır, dal budak salar, serpilir ve daha sonra da meyva verir.

İşte ağacın dal, yaprak ve meyvalarının özetini içeren tohum gibi, Fâtiha da Kur'ân'daki anlamların özetini içerir. Daha sonra onun özeti açılmıştır.

Kur'ân'ın indiriliş gayelerinden birincisi tevhîd, ikincisi iyilerin ödül, kötülerin cezâ göreceği âhiret inancı, üçüncüsü de tevhîdin kalblere ilhâm ettiği ibâdet, dördüncüsü insanları dünyâ ve âhiret mutluluğuna ulaştıran yolu göstermek, beşincisi de Allah'ın sınırları içinde duranların, bu sınırları tanımayıp çiğneyenlerin sonuçlarını ibret için sergilemektir.

İşte insanların dünyâ ve âhiret mutluluğu, bu sayılan maddelerdedir. Fâtiha Sûresi, bunların hepsini özetlemektedir: " الحمد لِلّٰهِ : *Övgü, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur.*" sözü tevhîdi içerir. Çünkü bu âyet, övgünün, yalnız Allâh'a özgü olduğunu bildirmektedir. Övgünün yalnız O'na özgü olması için O'nun, övgüyü gerektiren her nimetin kaynağı olması gerekir. Yaratma, var etme, eğitme, büyütme nimetleri de bu nimetler arasındadır. İşte bu ilk cümle ile nimetlerin tamamının kaynağının O olduğuna işaret buyurulduğu gibi " رب العالمين : *Âlemlerin Rabbi*" cümlesi ile de terbiye (yetiştirme, eğitme, yönetme) nimetinin kaynağının O olduğu tasrîh edilmiştir. Çünkü "Rab" kelimesi, yalnız mâlik, efendi anlamına değil, terbiye, yetiştirme, büyütme anlamına da gelir. Bu ifade insanın nefsinde ve dış dünyâda gördüğü bütün nimetlerin Allâh'tan olduğunu anlatır. Kâinâtta O'ndan başka yaratıcı, mutlu veya mutsuz kılıcı kimse yoktur.

Tevhîd, dinin en önemli temeli olduğu için Fâtiha'da, yalnız tevhîde işaretle yetinilmemiş, " ايَّاك نعبد و إيَّاك نستعين : *Sana ibâdet ederiz ve senden yardım dileriz*" kaydıyle de iyice açıklanmıştır. Böylece milletler arasında yaygın olan şirkin kökü kazınmıştır. *Şirk* görünmez güçleri bulunduğuna inanılan birtakım velîler edinip Allâh'ın yanında bunlara da tapmak, duâ etmek ve bunların Allâh katında şefâat edeceklerine inanmaktır. Kur'ân'da bulunan tevhîd âyetleri ve şirki reddeden âyetler, hep buradaki özetin açılmasından ibarettir.

Va'd ve va'îd'e gelince: Va'd: *"Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyle"*nin içinde vardır. Sözün başında bütün kâinâtı kucaklayan rahmetin anılması, ihsân (iyilik) va'didir. Allâh, bize tevhîd buyruğunu ve kendisine kulluğu ha-

(1) Süyûtî, el-İtkân, 1/24-25

tırlatmak için " الرحمن الرحيم " âyetinde rahmetini ikinci kez yinelemiştir. Bize acıdığından dolayı rahmetini tekrar etmiştir. Ayrıca: " مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ": *"Dîn gününün sâhibi"* âyeti de va'd ve va'idi içermektedir. Çünkü dinin anlamı, boyun eğmek, itâat etmek, karşılık ve cezâ vermektir. Yani o gün mutlak saltanat ve hükümranlık O'nundur. Yalnız O'na boyun eğilir. O gün, yapılmış olan işlerin karşılığının verileceği gündür. Bütün âlem O'na boyun eğer, O'nun rahmetini umar, azâbından korkar. İşte bu, va'd ve vaiddir. Yahut *dîn*, ceza anlamınadır. Cezâ, iyilik edeni ödüllendirmek, kötülük edene azâbetmektir. İşte bu da va'd ve va'iddir. Daha sonra " اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *:Bizi doğru yola ilet"* buyurulmuştur. Bu yol, içinde yürüyenin kurtulacağı, sapanın ise helâk olacağı doğru yoldur. Bu da va'd ve va'id'den başka birşey değildir.

İbâdete gelince: Tevhîd makamında:
" إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *:Sana ibâdet ederiz ve senden yardım dileriz"* âyetinde ibâdet anıldıktan sonra hem ibâdeti, hem de muamelât ve siyâseti kapsayan *"Bizi doğru yola ilet"* buyurulmuştur. Yani Allâh, bize ileride açıklayacağı bir yol belirlemiştir. Bu yol, üstünde doğru yürüyenin saâdete ereceği, sapanın şekavete düşeceği bir yoldur. İşte bu yolda doğru yürümek, ibâdetin ruhudur. Fâtiha, üzerinde düşünene ibâdet ruhunu aşılar. İbâdetin ruhu, gönüllere Allâh korkusu ve heybetini dilemektir. Yoksa sadece belirli hareketleri yapmaktan ibaret değildir. Namaz, oruç ve bunların hükümleri zikredilmeden önce, Fâtiha Sûresinde bütün ibâdetlerin ruhu zikredilmiştir. Müslümanlar henüz bu bedensel amellerle yüklenmeden önce onlara ibâdetlerin ruhu verilmiştir. İbâdetin beyni, düşünce ve ibrettir.

Kur'ân'daki kıssalara gelince: " صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ *:Kendilerine nimet vermiş olduğun kimselerin yolu."* âyeti, geçmiş insanların bulunduğunu, Allâh'ın, onları doğru yola iletmek için bir din koyduğunu gösterir. Sanki bu cümle, insanlara şöyle haykırmaktadır: "O geçmiş insanların hareketlerine bakın da onlardan ibret alın." Bu suretle kıssaların, öğüt ve ibret için anlatıldığına işaret edilmiştir.
" غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ *:Kendilerine gazabedilmişlerin ve sapıkların yoluna değil."* âyeti ise, kendilerine nimet verilmeyen kimselerin iki bölük olduğunu; birinin, olumsuz davranışları yüzünden Allâh'ın gazabına uğradığını, ötekinin ise Allâh'ın yolundan saptığını bildirmektedir.

İşte Fâtiha'da özetlenen bu konular, Kur'ân'ın öteki sûrelerinde açılmış, böylece Fâtiha, Kur'ân'ın özeti, diğer Kur'ân ise Fâtiha'nın izâhı olmuştur. Bundan dolayıdır ki Fâtiha Sûresinin ilk önce inmiş olması, Allâh'ın yaratma yassasına uygundur. Bunun içindir ki Fâtiha'ya *"Ümmü'l-Kitâb:* Kitâbın anası, esası" denmiştir. Nitekim çekirdeğe de *"Ümmü'n-nahle:* hur-

manın anası" deriz. Zira çekirdek, hurma ağacının tümünü kapsar.(1)

Bu îzâh, gayet güzel olmakla beraber Alak Sûresinin ilk beş âyetinin önce indiği hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir ve bu konuda müslümanlar arasında takribî bir oybirliği (icmâ) meydana gelmiştir. O âyetlerin üslûbu da vahye başlangıç gibidir. Onlar, Hz. Peygamber'e, inmeğe başlayan vahyi okumasını emretmiş; onların ardından inen Fâtiha Sûresinde de, Abduh'un îzâh ettiği üzre 23 yıl sürecek vahiylerin güzel bir özeti verilmiştir.

Buhârî ve Müslim'de Hz. Âişe'den rivayet edilen ve vahyin nasıl başladığını anlatan hadis, Hz. Peygamber (s.a.v.)e, önce Alak Sûresinin ilk beş âyetinin indiğini söylüyor. Bundan dolayı İbn Abbâs ve Mücâhid'in önce Fâtiha'nın indiği hakkındaki görüşlerini, tam sûre olarak önce Fâtiha'nın indiği şeklinde anlamak daha uygun olur. Resmî sıralamada Fâtiha 1 nci, iniş sırasına göre 5 nci sûre kabul edilmektedir. 7 âyettir.

İSTİÂZE

Kur'ân okumaya başlarken istiâze etmek, Allâh'ın emridir. Nahl Sûresinin 98 nci âyetinde şöyle buyurulur: *"Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytândan Allâh'a sığın."* Avz (عوذ) kökünden gelen istiâze " استعاذة " bir kötülükten korunmak için bir şeye sığınmak demektir. Avze, meâz, meâze ve teavvuz hep aynı anlama gelir. Meâlini kaydettiğimiz âyetin hükmüne göre Kur'ân okumaya başlarken " أعوذ بالله من الشيطان الرجيم *:Kovulmuş şeytandan Allâh'a sığınırım"* demek gerekir. Gerçi âyet bu sözü söylemeyi emrediyor ama çoğu bilginlerin kanısına göre bu emir gereklik değil, nedb ifade eder (böyle yapmanın iyi olduğunu belirtir). Namaz dışındaki istiâze mendup tur. Fakat bu emri gereklik sayıp her okumada istiâzenin vâcip olduğunu söyleyen ve namazın her rek'atinde de istiâze yapmayı gerekli gören bilginler vardır. Ebû Hanîfe ve Şâfiî ise yalnız ilk rek'atte istiâze yapmayı gerekli görmüşler ve namazın her rek'atindeki okumayı, bir tek okumanın devamı saymışlardır. İmam Mâlik ise farz namazlarda değil, sadece terâvîhte istiâzeyi gerekli görmüştür.

Kari'lerin çoğuna göre Fâtiha'dan önce açıkça istiâze yapmak gerekir. Hamza ise istiâze'nin gizli söyleneceği görüşündedir. Süddî'nin rivayetine göre de Medine halkı, okumaya besmele ile başlardı. Zehrâvî'ye göre istiâzeyi emreden âyet, namaz içindir. Namazda istiâze farz, namaz dışında mendubdur. Ebûhüreyre'den gelen bir rivayete dayanan Dâvûd ise istiâze, Kur'ân'a

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/35-38.

başlamadan önce değil, sonra yapılır kanısındadır. Herhalde Dâvud, " فاذا قرأت " deki mâzi sîğasını gözönünde tutmuştur: Bunun asıl anlamı: *"Kur'ân okuduğun zaman Allâh'a sığın."* demektir. Gerçekten de bu ifadeden, istiâze'nin, okumadan sonra olması gerektiği anlamı daha kuvvetlidir.

Müslim'in, Süleyman ibn Surad'den rivayetine göre iki kişi, Hz. Peygamber'in yanında birbirine sövdü. Kızgınlıktan ötürü birinin yüzü kızarmaya, boyun damarları şişmeye başladı. O adama bakan Peygamber (s.a.v.) *:"Ben bir kelime (söz) biliyorum, onu söylese bu hal ondan gider: E'ûzu bilâhi mine'ş-şeytâni-r-racîm" buyurdu. Biri, Peygamber'in söylediklerini adama söyledi. Adam: "Sen beni deli mi sanıyorsun?" dedi*[1]

İsti'âze, Kur'ân'dan bir âyet değildir. Hz. Peygamber'den gelen en kuvvetli rivayete göre isti'âze sözü: E'ûzu billâhi mine'ş-şeytâni'rrecîm''dir. Fakat Peygamberimizin:

" أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم من همزه و نفثه "

Kovulmuş şeytânın hemzinden (dürtmesinden, iğvâsından) *ve nefsinden* (üflemesinden) *işiten, bilen Allâh'a sığınırım."* şeklinde de istiâze ettiği rivayet edilmiştir.[2]

Şeytân, şatn " شطن " kökünden gelir. Hayırdan uzak olan demektir. İki ucu birbirinden uzak olduğu için ipe de şeytân denir. Hakk'a baş kaldırıp o dergâhtan kovulduğu için İblîse şeytân denmiştir. Bir başka kavle göre bu ad, helâk olmak anlamındaki şyt (شيط) kökünden gelir. Fakat birinci izah daha uygundur.

Er-Racîm ise taşlamak anlamındaki rcm kökünden sıfattır. Taşlanmış kovulmuş anlamındaki recîm, Allâh'ın huzurundan kovulan şeytânın sıfatı olmuştur.[3]

Allah, yüce Rabbin, en büyük adıdır. Allah'ın doksan dokuz adı vardır. Fakat onların hepsi bu adın sıfatıdır. Onlar sıfat bildirir. Bu ise Cenab-ı Hakk'ın bütün sıfatlarını kendinde taşır.

Araplar, İslâmdan önce de Allah'ı tanırlardı. Fakat O'nun yanında, şefaatçi bildikleri birtakım putlara da taparlardı. Bunlara ilâh (çoğulu âlihe) derlerdi. Allah adiyle yalnız yüce Tanrı'yı kasdederlerdi. Allah için ilâh adını da kullanırlardı. İlâh hem Allah için, hem de putlar için kullanılan ortak bir isimdi. Bu bakımdan Allah adı, Türkçeye tanrı diye çevrilemez. Tanrı, ilâh adının karşılığıdır. Tanrı kelimesiyle Allah da kasdedilebilir, tanrı diye

(1) Buhârî, Bed'ül-halk, b.11, h. 89; Müslim, Birr, 109; İbn Hanbel, 6/394.
(2) Ebû Dâvûd, Salât 119, 120; Tirmizî, Mevâkît, 65; İbn Mâce, İkâme 2; Dârimî, Salât, 33; İbn Hanbel, 1/3...
(3) Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/88-90

tapınılan diğer yaratıklar da. Kullananın maksadı ne ise o anlaşılır. Fakat puta Allah denmez. Allah adı, yüce Rabbe mahsus, diğer bütün sıfatları ve isimleri içinde taşıyan çok büyük bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'in İngilizce tercümelerinde de Allah adı aynen kullanılmıştır. el-Esmâ'ul-Husnâ (Allah'ın doksan dokuz güzel adı)nı nazmen şerheden İbrâhîm Cûdî, Allah adını şöyle açıklıyor:

"Dese bir kimse ya'nî yâ Allah
Yâdedilmiş olur Huda fî'l-hâl
Azze sultânuhû ve celle senâh
Bi-cemî'is-sıfâti ve'l-ef'âl!"[1]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ١ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ٢
اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ٣ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِ ٤ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُ ٥
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَ ٦ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ
عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ٧

1-Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyle: 2- Âlemlerin Rabbi (sâhibi, yetiştiricisi) *Allâh'a hamdolsun. 3-* (O), *Rahmândır, Rahîm'dir. 4- Dîn* (ödül ve cezâ) *gününün sâhibidir. 5-* (Ya Rabbi), *ancak sana kulluk ederiz, ancak senden yardım isteriz! 6- Bizi doğru yola ilet: 7- Nimet verdiğin kimselerin yoluna; -Kendilerine gazabedilmiş olanların ve sapıkların yoluna değil!*

Tefsîr:

1- «بسم الله الرحمن الرحيم» بسم deki bâ, gizli bir أبتدأ (başlıyorum) veya أقرأ (okuyorum) fi'iline bağlıdır. Allâh'tan yardım dileyerek başlıyorum veya okuyorum, yahut Allâh adına okuyorum, demektir.

İsm " اسم " yükseklik anlamındaki sümüvv " سمو " den gelir. Başı sükûn üzre mebnî isimlerden olduğu için başına bir hemze getirilerek " اسم " şekline sokulmuştur. İsm, varlıklara ad olan kelimeye denir. *"Al-*

(1) Bkz. el-Kenzu'l-esmâ fî Şarhi'l-Esmâ'il-Husnâ, s. 16, İstanbul, 1325.

lah'ın doksan dokuz adı vardır, onları sayan cennete girer''[1] hadisine göre Allâh'ın doksan dokuz ismi vardır.

Kur'ân, *''er-Rûhu'l-Emin''*in, Peygamber'in kalbine düşürdüğü vahiydir. Kur'ân'ın her sûresi besmele ile başlar. Besmelenin vahiy ile ilişkisi daha ilk andan belli olur: '' اِقْرَأْ بِسْمِ رَبِّكَ *:Rabbinin adıyle veya Rabbinin adını oku.''*[2] O halde besmele şu anlamı ifade eder: Ey Muhammed, çok merhametli Allâh'ın adıyle oku. Bu söz senin sözün değil, O'nun sözüdür. Allâh kullarına acıdığından dolayı bu sûreyi sana indirdi. Sen bu sözü kendi adına değil, Allâh adına söylüyorsun, Allâh adına insanlara duyuruyorsun.

Besmeledeki Rahmân ve Rahîm adlarına gelince: Bunlar, ''rahime'' fi'linden yapılmış, mübâlâğa bildiren iki sıfat-isimdir. Rahmet, kalbdeki acıma duygusudur. Bu duygu, sahibini lûtuf ve ihsâna sevk eder. Rahmân'daki mübâlâğa (abartma), Rahîm'dekinden daha fazladır. Bundan dolayı Allah'tan başkasına Rahmân adı verilmez, fakat Rahîm adı verilebilir. Nitekim Hz. Peygamber: (s.a.v.): *''Mü'minlere şefkatli, rahîmdir''*[3] şeklinde tavsîf edilmiştir.

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *Rahman*'ın, dâima Allâh ile beraber bulunan, O'ndan ayrılmaz bir sıfat gösterdiğini, *Rahîm*'in ise rahmet edilenle ilişkili olduğunu söylemiştir. Bu izaha göre birincisi vasıf, ikincisi fiildir. Birincisi rahmetin, Allâh'ın, zât sıfatı olduğunu, ikincisi de O'nun, rahmeti ile yaratıklarına rahmet ettiğini gösterir. Yani Râhîm, O'nun fiil sıfatıdır. Bundan dolayı Râhîm, yaratıklar hakkında da kullanılır ama Rahmân, Allâh'tan başkası hakkında kullanılmaz. Rahmân, rahmet ile vasıflanan, Rahîm ise rahmet ile rahmet eden demektir.[4]

Rahmân'ın, tam anlamıyle Türkçe karşılığı yoktur. Çok merhamet eden, rahmeti her şeyi kuşatan, iyiliği her şeye yaygın sözleriyle tefsir edilebilir. Rahmân'ın rahmeti, ezelî rahmettir. Bu bakımdan bu rahmet, iyiye de, kötüye de; mü'mine de, kâfire de şâmildir. Varlıkların hepsi, zarurî olarak bu rahmetten faydalanıp varlık sahnesine çıkmışlardır.

Rahîm de çok merhametli demektir. Fakat bu rahmet, varlıkların başlangıcından çok neticelerine, yani âhirete ilişkindir. Bundan dolayı Allah, dünyanın Rahmânı, âhiretin Rahîmidir. Yani O'nun ihsanı, dünyada mü'minlere de kâfirlere de yaygındır. Âhirette ise yalnız mü'minlere mah-

(1) Buhârî, Tevhîd 12, Şurût 18; Da'avât 82; Müslim, Zikr 5,6; Tirmizî, Da'avât 82; İbn Mâce, Duâ' 10.
(2) Alak Sûresi: 1.
(3) Tevbe Sûresi: 128; Ahzâb Sûresi: 43.
(4) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/48.

sustur.(1)

Allah'ın her şeyi yaratması, Rahmânlığının rahmetinden ileri gelir. Bu fıtrî rahmetten uzak kalan hiçbir şey yoktur. Her varlık, Rahmân'ın rahmeti içindedir. Ama Rahîm, irâdeleriyle çalışanlara, yaratılış amaçlarını lütfeder. Rahimliğinin rahmeti iledir ki iyiler mükâfât, kötüler cezâ görür. Demek ki Rahîm adının muhtevâsında Allâh'ın adâlet ve cezâsı, mükâfât ve mücâzatı vardır. Bunun için "Rahmân, bütün mahlûkatı rahmetiyle yaratıp besleyen; Rahîm, âhirette mü'minlere lûtfiyle cennet, kâfirlere de adaletiyle azâb edendir" diye tefsir edilmiştir.

Berâ'eh Sûresi hariç, bütün sûrelerin başında "Besmele" yazılıdır. Her işe olduğu gibi Kur'ân sûrelerini okumaya da Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adı anılarak başlanır, başarı için O'nun yardımına güven belirtilir.

Çok kullanıldığından besmele " باسم "in başından sonraki vasıl hemzesi kaldırılarak " بسم الله " şeklinde yazılmıştır.

Sûre başlarında yazılı bulunan besmelenin, Kur'ân'dan bir âyet olup olmadığı üzerinde ihtilâf edilmiştir. el-Mushafu'l-imâm (ilk ve esas Kur'ân nüshası) yazıldığı zaman Berâeh Sûresi dışında kalan sûrelerin başına besmele yazılmıştı. O ana nüshadan istinsâh edilen bütün nüshalarda da sûre başlarına besmele yazılmıştır. Sahâbîler, Mushaftan olmayan bir şeyi Mushafa yazmazlardı. O zaman Kur'ân'da nokta ve öteki işaretler de yoktu. Daha sonra konan nokta ve diğer işâretler, Kur'ân'ın metninden ayrılsın diye, metin mürekkebinden ayrı mürekkeple yazılmıştı.

Ebû Dâvûd'un İbn Abbâs'tan rivayetine göre: "Peygamber (s.a.v.), kendisine " بسم الله الرحمن الرحيم " ininceye dek bir sûreyi diğerinden ayırmayı veya bir rivâyete göre sûrenin bittiğini bilmezdi.(2) Ümmü Seleme'nin de "Peyğamber (s.a.v)in, besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet olarak okuduğunu söylediği rivâyet edilir.(3) Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde ise Peyğamber (s.a.v): *"Fâtiha'yı okuduğunuz zaman* 'bismillâhirrahmâni'rrahîm'*i de okuyunuz. Çünkü Fâtiha Kur'ân'ın anası, Kitâbın anası, yedişerli iki (es-Seb'u'l-mesânî)dir. Bismillâhîrrahmânirrahîm de onun âyetlerinden biridir."* demiştir.(4)

İşte bu kanıtlara dayanan Şâfiî, Besmele'yi Fâtiha'dan bir âyet saymıştır. Öteki sûrelerdeki besmeleler hakkında tereddüdlü bulunan Şâfiî, kâh Bes-

(1) Râgıb el-Isfahânî, Müfredât, s. 191 - 192
(2) Ebû Dâvûd, Salât, 122.
(3) el-Fethû'r-Rabbânî, 3/189.
(4) Dârekutnî, Salât, bâbû vucûbi Kırâeti bismillâh..

mele her sûrenin âyetidir, kâh yalnız Fâtiha'dan bir âyettir, demiştir.(1)

Hz. Peygamber'in, Fâtiha'dan önce Besmeleyi okuduğu hakkında hadisler varsa da bu hadisler, Besmelenin, Fâtiha'dan bir âyet olduğunu kanıtlamaz. Peygamber (s.a.v.), her işe Besmele ile başlamanın, İslâmın bir şiârı olduğunu belirtmek için Fâtiha'ya başlarken de Besmele okumuştur. Kaldı ki Hz. Peygamber'in, Besmele çekmeden Fâtiha okuduğu hakkında da hadisler vardır. Hz. Âişe'nin: *"Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) namaza tekbîr ile, okumaya da (elhamdu lillâhi rabbi'l-âlemîn) ile başlardı"* dediği rivayet edilir. Enes ibn Mâlik de şöyle demiştir: *"Peygamber (s.a.v.)'in, Ebûbekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Bunlar (elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn) ile başlardı, namazın ne önünde, ne de sonunda (bismillâhirrahmânirrahîm) demezlerdi."*(2) *"Onlardan hiçbirinin, (bismillâhirrahmânirrahîm) dediğini duymadım."*(3), *"Onlar okumaya (elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn) ile başlardı."*(4)

Hz. Ebû Hüreyre, Peygamberimizden şu hadisi nakletmiştir: *"Yüce Allah buyurdu ki: Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım. Yarısı benim için, yarısı kulum içindir. Kulumun dilediği, kendisine verilecektir. Kul, elhamdu lillâhi rabbi'l âlemin dediği zaman Allah: Kulum bana hamdetti, der. Kul, ar-Rahmâni'r-rahîm dediği zaman Allâh: Kulum benim şerefimi andı, der. Kul, mâliki yevmi'd-din dediği zaman Allah: Kulum işini bana havâle etti, der. Kul, iyyâke na'budu ve iyyâke nesta'în dediği zaman Allâh: Bu, benimle kulum arasında (bir sır)dır. Kulumun istediği kendisine verilecektir, der.*(5) *Kul, ihdinâ's-sırâta'l-mustakîm... dediği zaman Allah: Kulum dilediği verilecektir, der."* Burada Hz. Peygamber (s.a.v.), Fâtiha'nın âyetlerini sayarken besmeleyi zikretmemiştir.

İşte İmam Mâlik, bu delîllere dayanarak Neml suresinin 30 ncu ayeti dışındaki besmelenin, âyet olmadığı kanâatine varmıştır. Ona göre besmelenin sûre başlarına yazılması, Hz. Peygamber'in böyle emretmesi ve her işe besmele ile başlanmasını buyurması yüzünden olabilir. Gerçi besmelenin, sûre başlarına yazılması mütevatir olarak nakledilmişse de besmelenin Kur'ân olduğuna dair tevâtür yoktur.

Peygamberimizin, namazda besmeleyi okumadığına dair hadîsler de, okuduğuna dair hadîsler de vardır. Fakat okuduğuna dair hadîsler daha kuvvetlidir. Kendisinin ve sahâbîlerinin, namazda besmeleyi gizli okuduğuna dair

(1) el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/93.
(2) Müslim, Salât 52; Nesâ'î, İftitâh 20.
(3) Müslim, Salât 51.
(4) Dârimî, Salât 34.
(5) Ebû Dâvûd, Salât; 132; Tirmizî, Tefsîr; 2; Nesâ'î, İftitâh 23; İbn Mâce Edeb 52.

hadîsler de mevcuttur. Bu rivayetlerden, Hz. Peygamber'in, namazlarında bazan besmeleyi açık, bazan gizli okuduğu anlaşılır.

Yüce Allâh: *"Allâh'ın adı anılarak kesilen hayvanların etinden yeyin"*(1) buyurmuştur. Hz. Nûh, mü'minlere: *"Bismillâhi mecrâhâ ve mursâhâ inne rabbî leğafûru'r-rahîm:* Gitmesi de, durması da Allâh'ın adıyledir, kuşkusuz Rabbim, bağışlayan, esirgeyendir" (2) diyerek gemiye binmelerini emretmiş, Hz. Süleyman da mektûbunun başına *"Bismillâhirrahmânirrahîm*(3) yazmıştır. Allâh, Peygamberine: *"Onların yoluna uy"* (4) buyurduğuna göre yeme, içme, çıkma, girme gibi her mübâh işe, *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* diyerek başlamak kuvvetli sünnettir.

Hanefîlere göre besmelenin Kur'ân'a yazılması, onun Kur'ân olduğunu gösterirse de her sureden bir âyet olduğunu göstermez. Besmelenin, namazda Fâtiha ile bareber açıktan okunmadığına dair hadisler de onun, Fâtiha'dan bir âyet olmadığına delildir. O halde her sûre başında bulunan besmele, müstakil bir âyettir, sûreye dâhil değildir. Yalnız Neml Sûresinin ortasında geçen besmele, o sûrenin bir âyetidir.

En doğru görüşün, bu görüş olduğu anlaşılmaktadır. Zira sahâbiler devrinde Kur'ân'dan olmayan hiçbir şeyin Kur'ân metniyle yazılmadığı halde besmelenin yazılmış olması, onun Kur'ân olduğunu gösterir. Besmelenin, Fâtiha ile beraber açıktan okunmadığını belirten hadisler de besmelenin, Fâtiha'nın bir parçası olmadığını gösterir. Ayrıca bu görüşü destekleyen başka deliller de vardır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mülk Suresinin otuz âyet olduğunu söylemiştir. Kurrâ' ve âyet sayıcılar, Mülk Sûresinin, besmele hariç otuz âyet olduğunda birleşmişlerdir. Yine Hz. Peygamber, Kevser Suresinin üç âyet olduğunu söylemiştir. Kevser Sûresi de besmele hariç, üç âyettir. Eğer besmele bu sûrelere dahil olsaydı, Mülk Sûresinin otuz bir, Kevser Sûresinin de dört âyet olması lâzım gelirdi. Demek ki besmele, sûrelere dahil değil, müstakil âyettir.

Kur'ân olduğu hakkında tevâtür bulunmadığından besmeleyi Kur'ân'dan saymamak doğru olamaz. Zira her âyet için "Bu Kur'ân'dır" denmesi ve bu sözün tevâtüren nakledilmiş olması gerekmez. Bu hususta hal karînesi (durum delili) kâfidir. Peygamberimizin, vahiy kâtiplerini çağırıp bir şeyi Kur'ân'ın falan yerine yazmalarını emretmesi, onun Kur'ân olduğunu gösterir.

(1) En'âm Sûresi: 118.
(2) Nûh Sûresi: 41.
(3) Neml Sûresi: 30.
(4) En'âm Sûresi: 90.

Besmele de böyle yazılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Onu her surenin başına yazın"* demiştir.

Besmelenin âyet olup olmadığı, âyet ise sûrenin bir parçası olup olmadığı hakkındaki bu görüş farkları yüzünden besmelenin namazda okunması meselesinde de görüş ayrılıkları doğmuştur:

İmam Mâlik,besmeleyi âyet kabul etmediği için farz namazlarda ne açıktan, ne de gizli olarak besmele okunmasını caiz görmemiştir. İmam Şafiî ve İmam Ahmed de besmeleyi, her sûreye dahil bir âyet gördükleri için açık okunan namazlarda açıktan, gizli okunan namazlarda gizliden besmele okunmasının farz olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hanîfe ise besmeleyi müstakil âyet kabul ettiği için Fâtiha'dan önce gizli olarak besmele çekmenin sünnet olduğunu söylemiştir.

2-7: Hamd: Birini, kendi isteğiyle olan iyilik ve güzelliğinden dolayı dil niteliğinden dolayı övmektir. O güzelliğin kendisinden olup olmaması önemli
niteliğinden dolayı övmektir. O güzelliğin kendisinden olup olmaması önemli
değildir. Güzelliği, iyiliği kendisinden olanı övme anlamına gelen *hamd*'in başına " ال " ta'rif harfi gelince istiğrak (kapsam) ifade eder. Yani tam anlamıyle her türlü övgü, Allâh'a özgüdür. Şükür de övgü anlamına gelirse de hamd şükürden daha geneldir. Zemahşerî'ye göre hamdin vasıtası yalnız dildir, nedeni ise nimet de başka şeyler de olabilir. Fakat şükrün vasıtası hem dil, hem kalb, hem de vücut organlarıdır. Bunların hepsi ile şükredilebilir. Nedeni ise sadece nimettir, yalnız nimet için şükredilir.

" اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ " müpteda, haberden oluşan bir isim cümlesidir. Arapçada masdar olan hamd'in, kendi türünden gizli bir fiil ile mansub olması uygundur. " أَحْمَدُ حَمْدًا " gibi. Fakat isim cümlesi, süreklilik ve kesinlik ifade ettiğinden nasıbdan re'fe geçilmiştir. İbn Abbâs, hamd'ın, şükür belirtisi olduğunu söylemiştir. Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre de Peygamber (s.a.v.): *"Allâh'a hamdolsun, dediğin zaman Allâh'a şükretmiş olursun, Allâh da sana olan nimetini arttırır."* demiştir [1]

er-Rabb: Mâlik, yönetici, eğitip yetiştirici anlamında müfred, ve lâmi ta'rîfli olarak yalnız Allâh için kullanılan bir isimdir. Allâh'tan başkasına, tek kelime olarak rab denmez. Ancak rabbu'd-dâr (ev sâhibi), gibi isim tamlaması olarak başkası hakkında da kullanılır. Fakat tek kelime halinde Rab, yalnız Allâh'ın adıdır.

el-Âlemîn: Âlem'in çoğuludur. Allâh'tan başka bütün varlıklara âlem dendiği gibi bir çağa, o çağda yaşayan kuşaklara da âlem denir. Ferrâ ve

(1) Câmi'u'l-beyân, 1/60.

Ebû Ubeyde'ye göre âlem, akıllı varlıklara denir: cinler âlemi, melekler âlemi, insanlar âlemi, gibi. Zeccâc'a göre de âlem, Allâh'ın dünyâ ve âhiretteki bütün yaratıklarına denir.

Sûre'de övgünün, bütün kemâliyle Allâh'a özgü olduğu belirtildikten sonra O'nun, âlemlerin Rabbi, sâhibi, yetiştirip yöneticisi olduğu belirtiliyor. Öyle bir sahip ki yetiştiriyor, yaratıklarını daima gözetimi altında bulunduruyor, eğitiyor. O'nun, öyle katı bir yönetici değil, çok esirgeyen (Rahmân), rahmetiyle yaratıklarını koruyan (Rahîm) olduğu vurgulanıyor. Allâh'ın bu iki sıfat isminin anlamlarını, Besmelenin tefsirinde izah etmiştik.

Kurtubî şöyle diyor: Yüce Allâh, *"Rabbu'l-âlemîn"* dedikten sonra kendisini *"Rahmân ve Rahîm"* olarak nitelendirdi. *"Rabbu'l-âlemîn"* sıfatındaki heybete, *"Rahmân ve Rahîm"* deki sevindirmeyi ekledi. Ta ki sıfatlarında kendisinden korkma ile, kendisine yönelme ve umma (rehbet ve rağbet)i birleştirmiş olsun. Nitekim: *"Kullarıma haber ver, işte ben öyle bağışlayan, öyle esirgeyenim. Fakat benim azâbım da çok acı bir azâbdır."* (1), *"Günâhı bağışlayan, tevbeyi kabul eden; azâbı çetin, büyük lütuf sâhibidir!"*(2) buyurmuştur.(3)

Dîn: yapılan işlerin ödül veya cezâ olarak karşılığı, kesin itâat ve boyun eğme anlamlarına gelir. " يومئذ يوفيهم الله دينهم الحق : *O gün Allâh onlara, dînlerini tam verir.*"(4), " أإذا متنا و كنا ترابا و عظاما أإنا لمدينون *:Biz ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, biz mi dînleneceğiz?*(5)âyetlerinde dîn, cezâ, yapılan işin karşılığı anlamınadır." " كما تدين تدان " ibâresi de "Nasıl cezâ verirsen öyle cezâ görürsün" demektir. " وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة و يكون الدين لله *:"Fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allâh'a yapılıncaya dek onlarla savaşın."*(6) âyetlerinde de din boyun eğmek, itâat etmek anlamınadır. Fâtiha Sûresinin " مالك يوم الدين " âyetinde *dîn* için her iki anlam da mümkün olmakla beraber yapılan işlerin karşılığı yani cezâ anlamı daha açıktır. O gün herkes, yaptığı işlerin tam karşılığını görecektir. İşte o cezâ gününün hâkimi Allâh'tır.

Yâhut, bütün boyunların sadece O'na eğileceği, sadece O'nun Tanrılığının tanınacağı, dinlerin hep O'na âidolacağı günün sâhibidir. O gün O'ndan başka kimsenin hükmü geçmez. O günün yegâne hâkimi Allâh'tır.

Peki ama Allâh, bütün günlerin hâkimidir. Bütün günler de cezâ günü

(1) Hicr Sûresi: 49-50.
(2) Mü'min Sûresi: 3.
(3) el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, 1/139.
(4) Nûr Sûresi: 25.
(5) Sâffât Sûresi: 53.
(6) Bakara Sûresi: 139, Enfâl Sûresi: 39.

değil midir? Bu dünyada da herkes, yaptığı iyi veya kötü işlerin karşılığını görmez mi? Evet bu dünyâda da insanlar, yaptıklarının karşılığını görürler ama çoğu kimse bunun farkında olmaz. Yapılması gereken işi yapmamanın cezâsı bireyler için değil, fakat millet için tam olarak görülür. Allâh'ın doğru yolundan sapan, O'nun, yarattıkları için koyduğu yasalara ters giden her millete mutlaka fakirlik, zillet, esaret gibi Tanrısal bir cezâ erişir. Fakat zâlim insanların birçoğu ömürlerini bolluk ve nimet içinde geçirirler. Zaman zaman vicdanları onları rahatsız eder, üzücü olaylarla karşılaşırlar, hattâ malları, sağlıkları, akıl güçleri eksilir ama bunlar, onların kötülüklerinin tam karşılığı olmaz. Özellikle kötü davranışlarıyle, yönettikleri milletlerin zarar gördüğü kırallar, emîrler, bu kötülüklerinin tam karşılığını görmeyebilirler. Öyleleri de var ki gerek kendi canlarına, gerek diğer insanlara iyilik ederler ama kendilerinin hakları çiğnenir, yaptıkları işlerin ödülünü görmezler. Bunlar kendi içlerinde huzura, beden sağlığına erseler de güzel davranışlarının tam karşılığını alamazlar.

İşte her insanın yaptığı ve kötü davranışlarının tam karşılığını alacağı gün, âhiret günüdür. Onun için yüce Allâh, kendisini, herkesin yaptığı işlerin tam karşılığını alacağı, yani adâletin tam tecellî edeceği o günün sâhibi olarak tanıtmıştır. O gün, İlâhî adâletin önünde herkes, işlerinin tam karşılığını alır: *"Zerre miktarı hayır yapmış olan hayrını, zerre miktarı şer yapmış olan da şerrini görür."*[1]

Bu sûrenin başında Allâh'ın güzel sıfatları tanıtılmakta, bu sıfatlarla O'nu övme yolu gösterilmektedir. Kul, Allâh'ı bu sıfatlarla anıp övdükten sonra kendisine, Allâh'a nasıl yalvaracağı, öğretilmektedir. Allâh'ı tanıyan, O'nun herşeyin yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu bilen insan, yalnız O'na kulluk eder, O'ndan başkasından yardım beklemez.

İbâdet: Tapmak, bilinçli olarak Allâh'a saygı göstermek, itâat etmek demektir. Bir saygı ki derinliğinin sonu yoktur. Bir kırala ne derece saygı gösterilmiş olsa da, önünde eğilip eteği, ayakları öpülse de yine bu saygıya ibâdet denmez. Zira insan, bir kırala, onun zulmünü önlemek, yahut ikramına ermek için saygı gösterir. Ancak kıralda yüce âlemden gelen göksel bir güç olduğuna inanılıp ona tapmak, bu maddî amaçlı saygıdan başkadır, o saygı, o insana tapmak demektir. Fakat maddî amaçlı saygı, gerçek anlamda ibâdet değildir. İbâdet, İlâhî kudretin varlığını ruha perçinlemek için emredilmiştir. İşte O'nun varlığını ve O'na saygıyı gönülde duymak, ibâdettir. İbâdetlerin, insan ahlâkının düzelmesinde etkin rolü vardır. Ancak bilinçli olarak yapılan ibâdet bu etkiyi yapar. Bilinçten, duygudan yoksun, sadece

(1) Zilzâl Sûresi: 7-8.

kuru şekilden ibâret olan ibâdet, gerçek ibâdet değildir.

Meselâ namaz ibâdeti, sadece şeklini yerine getirmekle olmaz. *"Muhakkak ki namaz, kötülüklerden, çirkin işlerden meneder."*[1], *"İnsan hırslı* (ve huysuz) *yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır, kendisine hayır dokundu mu yardım etmez* (sıkı sıkı tutar). *Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır."*[2] âyetlerinin bildirdiği üzre namaz insanı kötülükten, çirkin işlerden, sabırsızlıktan, cimrilikten meneder; yüksek ahlâk sâhibi yapar. Namazın ruhunu yerine getirmeden sırf şekil olarak onu tekrar edenler: *"Namazlarından gaflet eden şu namaz kılanlara yazıklar olsun! Onlar gösteriş yaparlar, yardım etmezler"*[3] âyetlerinde kınanmıştır. Namazın şeklini yerine getirdikleri için onlara da musallî (namaz kılan) denmiştir ama namazda gönüllerini saygı ile Allâh'a yöneltmediklerinden onlar *"Namazlarından gaflet edenler"* diye nitelendirilmişlerdir. İşte bu sehv (gaflet)den dolayı namaz sonuç vermemiş, onlar yine gösteriş ve cimrilik gibi çirkin işlerini sürdürmüşlerdir.

İsti âne ise maûnet talebetmektir. Maûnet, aczi gidermek, yardım dileyen kimsenin, kendi başına yapamayacağı işi yapmasına yardım etmektir.[4].

as-Sırât: kelimesi genellikle sâd ile okunur. Fakat sîn'le sirât, z ile zirat şeklinde de okunan *sırât,* yol anlamınadır. Rumcadan Arapçaya geçtiği söylenir. Burada kasdedilen yol, Allâh Kitâbının gösterdiği doğru yol, yani İslâmdır. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Doğru yol, İslâmdır"* demiştir[5]. İbn Hanbel'in rivayet ettiği bir hadiste de *sırât*'ın İslâm olduğu bildirilmektedir.[6] *Doğru yol,* Allâh'ın, nimetine erdirmiş bulunduğu peygamberlerin, sıddîklerin, şehîdlerin ve sâlihlerin yoludur. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Allâh'ın nimetine erdirdiği insanlar, mü'minlerdir. Daha kapsamlı olan bu tefsîr, Nisâ Sûresinin 69 ncu âyetinde sayılan ve biraz önce kaydettiğimiz dört sâlih insan zümresini de içine almaktadır. Zâten sâlih olmayan insana Kur'ân'ın tanımladığı anlamda "mü'min" denmez.

Ğadab: Şiddet, öfke, kızgınlık, ğadûb: kızgın anlamlarına gelir. Allâh'ın gadabı, yaratıklarından bazılarını cezâlandırmayı dilemesidir. *Dalâl* ise doğru yoldan çıkmak, yitmek anlamlarına gelir. " ضَلَّ اللَّبَنُ فِي الْمَاءِ " Süt, suyun içinde kayboldu demektir. *Dâall*'in çoğulu olan *dâllîn,* yoldan çıkan sapıklar demektir.

---

(1) Ankebût Sûresi: 45
(2) Meâric Sûresi: 19-22
(3) Mâûn Sûresi: 5-7
(4) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/56-58
(5) Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân 14; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 1.
(6) Musned, 6/1.

Kendilerine gadabedilenler ve sapıklar, doğru yol olan Allâh'a kulluğa aykırı işler yapan, bu yoldan sapan kimselerdir. Âyette mü'mine, kendisinin, böyle kimselerin yoluna düşürülmemesini Allâh'tan niyâz etmesi öğretilmektedir. Gerçeği bildikleri halde kabul etmeyenler, doğru yoldan sapanlar Allâh'ın gazabına uğrarlar.

Hz. Peygamber'e atfedilen bir tefsire göre *"Üzerlerine gadabedilenler yahudiler, sapanlar da hıristiyanlardır."*[1] Biz, bu tefsirin uydurma olduğunda şüphe görmüyoruz. Zira Peygamber (s.a.v.) in evinde yetişmiş olan Hz. Alî'nin ifadesine göre Fâtiha Sûresi, ilk inen sûredir. Alâk Sûresinin ilk beş âyetinin, Fâtiha'dan önce indiği kabul edilse bile, tam sûre olarak Fâtiha'nın ilk sûrelerden olduğunda ihtilâf yoktur. Hattâ çoğunluğun kanısına göre tam sure olarak inen ilk sûre, Fâtiha'dır.

Başlangıç devrinde, hattâ Mekke devrinin tâ sonlarına kadar Hz. Peygamber ile Kitâb ehli arasında bir sürtüşme olmamıştır. Bu devirde Kitâb ehlinin, Peygamber'e ve Kur'ân'a karşı tutumları, genelde olumlu geçmiştir. Kur'ân kendisinin vahiy eseri olduğuna tanıklık eden, yahut Kur'ân karşısında olumsuz, düşmanca davranışlar içine girmeyen Kitâp ehlini övmektedir:

"İçlerinden haksızlık edenleri hariç, Kitab ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz de O'na teslîm olanlarız!"[2] *"De ki: Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan şu kelimeye* (söze) *gelin: Yalnız Allâh'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, birimiz, diğerini Allâhtan başka tanrı edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse 'şâhit olun, biz müslümanlarız' deyin"*[3]

Bakara Sûresinin 62 nci, Mâide Sûresinin 69 ncu âyetlerinde Allâh'a ve âhiret gününe inanıp yararlı işler yapan mü'minlerin, yahudilerin ve sâbiîlerin, Rableri katında ödüllendirilecekleri, korku ve üzüntüye uğramayacakları bildirilmektedir.

Âli İmrân Sûresinin 113-115 nci âyetlerinde de Kitâb ehli içinde gece sâatlerinde kalkıp Allâh'ın âyetlerini okuyan, secde eden, Allâh'a ve âhiret gününe inanan, iyiliği emir, kötülükten meneden, hayır işlerine koşan sâlih kimselerin bulunduğu; onların yaptıkları iyiliklerin inkâr edilmeyeceği, yani iyiliklerinin karşılığını görecekleri buyurulmaktadır.

(1) Tirmizî, Tefsîr 2; İbn Hanbel, Musned 6/378.
(2) Ankebût Sûresi: 46.
(3) Âli İmrân Sûresi: 64.

Şimdi Kur'ân, dinin ruhuna bağlı kalan yahudi ve hıristiyanları bu şekilde överken daha inen ilk sûresinde onları *"Üzerlerine gazabedilmiş ve sapık kimseler"* diye nitelendirirse bu, çelişki olur. Kur'ân, böyle bir çelişkiden münezzehtir. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allâh'tan başkası tarafından* (indirilmiş) *olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı."*(1) buyurulduğu üzre, Allâh'ın emriyle meleğin vahyi olan Kur'ân'da, birbirini çürüten çelişkili düşünceler yoktur. Kur'ân'ın bütün âyetleri birbirini destekler, düşünce birliği taşır.

Kaldı ki bir önceki âyette " اهدنا الصراط المستقيم *:Bizi doğru yola ilet"* dendikten sonra bunun ardından, varılmak istenen yolun, kimlerin yolu olduğu açıklanmaktadır" صراط الذين أنعمت عليهم *: Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna."* buyurulmaktadır. Demek ki bu yol, Allâh'ın, kendilerine lutuf ve ihsanda bulunduğu, nimet verdiği kimselerin yoludur.

Nisa Sûresinin 69 ncu âyetinde, Allâh'ın nimet verdiği kimselerin, peyğamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihler olduğu bildirilmektedir. Peyğamberlerden kasıt da Kur'ân'da anılan peyğamberlerdir ki bunlar, Hz. Îsâ da dahil olmak üzere İsrâîl oğlu peyğamberleridir. Şimdi onların getirdiği din olan yahudîlik ve hıristiyanlığa uyanlar, neden *"Üzerlerine gazabedilmiş"* veya *"sapıklar"* olarak nitelendirilsinler?

Yüce Allâh: *"Onlar, Allâh'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!"*(2) âyeti ile, Hz. Muhammed'e de o peygamberlerin yoluna uymasını emretmektedir. Çünkü bütün peygamberlerin yolu, yalnız Allâh'a tapma, O'na kulluk yoludur. Gerçi yahudiler hakkında: *"De ki: Allâh katında yeri bundan daha kötü olanı size söyleyeyim mi? Allâh kimlere lanet ve gazabetmiş; kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa işte onların yeri daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır."*(3) âyeti, hıristiyanlar hakkında da: *"Ey Kitâb ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, birçoğunu da saptırmış, düz yoldan şaşmış bir milletin keyflerine uymayın."*(4) ayeti inmiş ise de bunlar, yahudiliğin veya hıristiyanlığın ruhuna bağlı olan sâdık, temiz, sâlih yahudi ve hıristiyanlar hakkında değil; dini yozlaştıran, çıkarına âlet eden, şirke bulayan yahudi ve hıristiyanların davranışlarını kınama hakkındadır. Yoksa Kur'ân, dinin ruhuna bağlı kalan, Allâh'a ve âhiret gününe inanıp güzel, yararlı işler yapan yahudi ve hıristiyanları övmekte, onları sapık değil, sâlih

---

(1) Nisâ Sûresi: 82.
(2) En'âm Sûresi: 92.
(3) Mâide Sûresi: 60.
(4) Mâide Sûresi: 77.

olarak nitelendirmektedir. Dileyenler, yukarıda bir kısmının meâlini yazdığımız, bir ikisinin de sûre ve numaralarına işâret ettiğimiz âyetleri yeniden okuyabilir ve üzerinde düşünebilirler.

Beğavî de, "kîle: denildi" sözüyle bu hadisin zayıflığına işaret etmiştir. İbn Hibbân'ın, Simâk ibn Harb, Adiy ibn Hâtem yoluyla rivayet ettiği bu hadise Tirmizî garib demiştir. Bilginler, Simâk'in, ömrünün sonunda bunadığında ittifak halindedirler. Şimdi bunak bir adamın rivayet ettiği, Kur'ân'ın ruhuna aykırı bu hadise nasıl itimadedilir de bu, Kur'ân'ın tefsiri olarak gösterilir.[1] Kurtubî'nin işaret ettiği üzre "Üzerlerine gazabedilenler de, sapıklar da" müşriklerdir. Esasen doğruyu kabul etmeyen, hak yoldan sapan herkes âyetin kapsamına girer.

Fâtiha'da âlemlerin bir tek Rabbi bulunduğu, hamd-ü senânın O'na mahsus olduğu, ancak O'na kulluk edileceği, ancak O'ndan yardım isteneceği anlatılmaktadır. Surenin başında gizli olarak bir "söyleyiniz" kelimesinin bulunduğu, siyaktan (söz geliminden) anlaşılmaktadır. Edebî bir metinde, bir kelime söz geliminden anlaşılırsa sözün daha etkili olması için o kelime kaldırılır. İşte burada da hitâbedilenler üzerinde daha çok etkili olmak için baştaki "söyleyiniz" sözcüğü kullanılmamıştır.

Fâtiha duâların en güzelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Zikirlerin en güzeli, lâilâhe illâllah, duâların en güzeli de, el-hamdu lillâh'tır"*[2] demiştir. Bir kudsî hadiste Cenabı Hakkı'n, namazı kulu ile kendisi arasında ikiye ayırmış olduğunu, kul *"İyyâke na'budu ve iyyâke nesta'in"* dediği zaman Allah'ın: *"Bu, benimle kulum arasında bir sırdır, kulumun istediği verilecektir"* buyurduğunu yukarıda kaydetmiştik.[3]

Hz. Peygamber (s.a.v.), imam *"ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim velâ'd-dâllîn"* dediği zaman cemaatin "âmîn" demesini emretmiştir. "İmâm 'âmîn' dediği zaman siz de 'âmîn' deyiniz. Çünkü kimin 'âmîn' sözü, meleklerin 'âmîn'ine rastlarsa ondan geçmiş günahları bağışlanır."[4] Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre Allâh'ın Elçisi, 'ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim velâ'd-dâllin'i okuyunca, birinci saftakilerin işiteceği bir sesle 'âmin' derdi."[5] Yalnız kılan da Fâtiha'yı bitirince "âmîn" der. Âmîn: Duâmızı kabul buyur, anlamınadır. Ce-

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/98.
(2) Tirmizî, Nesâ'î, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim rivayet etmişlerdir, sahihtir. Feydu'l-Kadîr 11, 33.
(3) Hadis için bkz. Ebu Dâvûd, Salât, 132; Tirmizî, Tefsîr, 2; Nesâ'î, İftitah, 23...
(4) Buharî, Ezân, 111, 112, Daavat 64 ; Müslim Salât 72; Tirmizî, Salât 71; Nesâ'î, İftitâh 33; İbu Mâce, İkâme 14...
(5) İbn Mâce, İkâme 14; Dârimî, Salât, 39.

maatle namaz kılarken açık okunan namazlarda imam velâ'd-dâllîn deyince Ebu Hanîfe'ye göre cemaat gizlice, Şâfiîye göre açıkça âmîn der. Gizli okunan namazlarda ise imam Fatiha'yı bitirince âmîn der.

Namazda Fâtiha'yı okumanın hükmü:

Fakihlerin bir kısmına göre namazda Fâtiha okumak farzdır. Bir kısmına göre de farz olan Fâtiha okumak değil, mutlak olarak Kur'ân okumaktır. Ebu Hanîfe'ye göre namazda üç kısa veya bir uzun âyet okumak farz, Fâtiha'yı okumak vâcibdir.

Namazda Fâtiha'yı okumanın farz olduğunu söyleyenler de yine kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e göre namazın her rek'atinde Fâtiha okumak farzdır. el-Hasan el-basrî ise namazın yalnız bir rek'atinde Fâtiha okumanın yeterli olduğunu söylemiştir. İhtilâf, bu konudaki hadislerin birbiriyle çatışmasından doğmaktadır. Şöyle ki:

Ubâde ibn Sâmit'in rivâyet ettiği bir hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: *"Fâtiha'yı okumayanın namazı olmaz."* (1) Ebu Hüreyre de şu hadîsi rivâyet etmiştir: *"Kim kıldığı namazda Fâtiha okumazsa onun namazı eksiktir, eksiktir, eksiktir"* (2) Bu hadisler, namazda Fâtiha okumanın gerekli olduğunu göstermektedir. Fakat yüce Allah: "(Namazda) *Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz"* (3) buyurmuştur. Bu âyet, Kur'ân'ın herhangi bir yerinden okumayı emretmekte, belli bir sure okumayı şart koşmamaktadır. Bu bakımdan 'Ubâde ibn es-Sâmit'in hadisiyle çatışmaktadır. Ayrıca *"Hz. Peygamber'in mescidine bir adam geldi, namaz kıldı, Resulün huzuruna geldi, ona selâm verdi. Allah'ın Resulü, selâmını aldıktan sonra adama 'Kalk namaz kıl, zira sen namaz kılmadın' dedi. Adam tekrar namaz kıldı, geldi. Allah'ın Resulü ona yine gidip namaz kılmasını emretti. Adam üç defa gidip namaz kıldığı halde Allah'ın Resulü ona, kalkıp namaz kılmasını, zira namaz kılmadığını söyledi. Adam: 'Seni gönderen hakkı için bundan daha güzel kılmasını bilmem' dedi. Allah'ın Resulü buyurdu ki: 'Namaza kalktığın zaman güzelce abdest al, kıbleye yönel, tekbir al, Kur'ân'dan kolayına geleni oku, güzelce rükû'a var, sonra tam doğrul, sonra secdeye git, secdeni tam yap, sonra otur, yine secdeye git, sonra doğrul. Bütün namazında böyle yap!"* (4)

(1) Buhârî, Müslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî, Nesâ'î, İbn Mâce ve İbn Hanbel rivâyet etmişlerdir. Feyd, VI, 429.
(2) Müslim, Salât, 38, 41; Ebû Dâvûd, Salât, 132; Nesâî, İftitah 23; İbn Mâce, İkame, 11 Tirmizî, Salât, 116, Tefsîru Sure: 1;....
(3) Müzzemmil Sûresi: 20.
(4) Buhârî, İman, 15; Tirmizî, Salât, 110; Nesâî', İftitâh, 7; İbn Mâce, İkâme, 72.

Bu hadiste Kur'ân'dan kolay olan, ezberde bulunan ne varsa onun okunması emredilmektedir.

Şâfiî ve Mâlik, 'Ubâde'nin rivayet ettiği: *"Fâtiha'yı okumayanın namazı olmaz"* hadisindeki olumsuzluğu gerçek manasında anlamışlar ve *"Kur'ân'dan kolay geleni okuyunuz"* âyetinin müphem olduğunu, hadisin bu âyeti açıkladığını söylemişlerdir.

Hanefîlere göre âyet tahyîr (serbestlik) bildirmektedir. 'Ubâde'nin anlattığı hadisteki olumsuzluk gerçek manada olumsuzluk değil, fazilet ve kemal eksikliğini belirten anlamda bir olumsuzluktur. *"Evi mescidin yanında bulunanın namazı olmaz"* meâlindeki hadis de böyledir. Yani onun namazı tam kemalini bulmaz. Yanında mescid varken evinde yalnız kılan kimse, cemaatin sevabını kasden kaçırmış olduğundan namazının kemali az olur. İşte namazda Fâtiha okumayanın namazının olmadığını bildiren hadis de o namazın tam olgun bir namaz olmayacağını bildirmektedir, yoksa namazın hiç caiz olmadığını kasdetmemektedir. Nitekim Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği "O namaz eksiktir..." ifadesi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu hadise göre Fâtiha'nın okunmadığı namaz caiz olmakla beraber eksik kalır. Zira hiç caiz olmayan bir şey için "eksiktir" deyimi kullanılmaz. Var olan bir şeyde eksiklik olabilir, olmayan bir şey için eksiktir, denmez.(1)

Cemâatle kılınan namazlarda, Ebû Hanîfe'ye göre imâmın okuması, cemâate de yeter. Namazda ister açıktan, ister gizli Kur'ân okunsun fark etmez. Çünkü Peygamber (s.a.v.): *"İmama uyan kimseye, imâmın okuması yeterlidir."*(2) buyurmuştur. İmam Mâlik'e göre gizli okunan namazlarda cemâatin de Fatiha okuması gerekir, imamın okuması yetmez. Fakat açık okunan namazlarda imâmın okuması cemâat için de yeterlidir. Artık cemâat Fâtiha veya başka bir sûre okumaz. Çünkü: *"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyiniz."*(3) âyeti uyarınca Kur'ân'ı dinlemek lâzımdır.

İmâm Şâfiî ve Ahmed ibn Hanbel'e göre gerek açık, gerek gizli okunan namazların her rek'atinde cemâatin de Fâtiha okuması gerekir. Fâtiha'yı okuyan kimsenin *"velâ'd-dâllîn"* deyip biraz durduktan sonra *"âmîn"* demesi sünnettir. Biraz durmak, "âmîn" sözünün, Kur'ân olmadığını belirtmek içindir. ***Âmîn***, "duâlarımızı kabul buyur" demektir. Sahâbîlerden Ebû Züheyr en-Numeyrî, Fâtiha'dan sonra "âmîn" demenin, tıpkı yazılan yazıyı imzalayıp mühürlemeğe benzediğini söylemiştir (4).

(1) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I, 13-14
(2) İbn Mâce, İkame 13; İbn Hanbel, Musned 3/339.
(3) A'râf Sûresi: 204.
(4) Kurtubî, el-Câmi, 1/118-126.

İmâm, "velâ'd-dâllîn" deyince cemâat gizlice " âmîn" der. *"İmâm âmîn deyince siz de âmîn deyin."*(1) hadisinden, hem imâmın, hem cemâatin "âmîn" demesi gerektiği anlaşılır. Müslim'in rivayet ettiği bir hadise göre imâmın, açıktan okunan namazda "âmîn" demesi gerekmez(2) . Mâlik ve Şâfiî'ye göre İmâm da açık okunan namazlarda açıkça "âmîn" der. İmâmın açıktan âmîn diyeceğine dair de, imamın âmîn demeyip sadece cemâatin âmîn diyeceğine dâir de hadisler vardır. İbn Mâce'nin Süneninde, Ebûhüreyre'nin şöyle dediği rivayet edilir: *"İnsanlar 'âmîn' demeyi bıraktılar. Oysa Peygamber (s.a.v.): 'ğayri'l-mağdubi aleyhim velâ'd-dâllîn'dedikten sonra öyle 'âmîn!' derdi ki birinci saftakiler işitirdi, mescid (âdeta) onunla sallanırdı."* (3)

Ebû Hanîfe ve Kûfelilere göre cemaatle kılınan açık ve gizli okunan bütün namazlarda imam gizlice âmin der. Açık okunan namazlarda ise imam da, cemâat de gizlice "âmîn" derler.(4)

(1) Buhârî, Ezân 111; Müslim, Salât 72; Tirmizî, Salât 71; Muvatta' Nidâ' 44.
(2) Müslim, Salât, bâbu't-tesmî ve't-tahmîdi ve't-te'mîn; el-Feth, 3/203.
(3) İbn Mâce, İkame 14; Kurtubî, el-Câmi, 1/130.
(4) Nevevî, Müslim Şerhi, 4/130.

KIRÂETLER:

Önsözümüzde, Kırâet ayrılıklarının nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı olarak açıklamıştık. Hz. Osman'ın, kırâet ayrılıklarını ortadan kaldırmak için Kur'ânı Kerîm'i yeniden derletip yazdırmış olmasına rağmen gerek o zamanki Arap yazısının, sesli harfler yerini tutan hareke işâretlerinden ve benzer harfleri birbirinden ayırdedecek noktalardan yoksun olmasından, gerek kabileler arasındaki lehçe farklarından ve gerekse Arap gramerinin elastikiyetinden dolayı yine okuma farkları devâm etmiş ve üçüncü ve dördüncü asırlardaki uzmanlaşma sonucunda kırâet ile meşgul olan dilciler, bu okuma farklarını derlemişlerdir. Bunlar içinde yedi kırâet meşhur olmuş, sonradan buna üç kırâet daha eklenerek meşhûr kırâetlerin sayısı onu bulmuştur.

Bu on kırâet, Hz. Osman devrinde yazılıp çoğaltılan Resmî Mushafın yazımına uygun düşen kırâettir. Meselâ Osman Mushafında " رهن " şeklinde yazılan kelime, râ'nın kesri, hâ'nın uzatımıyle " رِهٰنٌ "râ ve hâ'nın zammiyle " رُهُنٌ ", râ'nın zammı ve hâ'nın sükûnuyla " رُهْنٌ " şeklinde okunmağa müsâittir. " كتبه " kelimesi de tekil olarak " كِتٰبِهِ " ve çoğul olarak " كُتُبِهِ " şeklinde okunabilir. İşte bu on kırâet arasındaki fark, genellikle böyle bir kelimenin tekil, çoğul, telaffuz ve i'râb farkından ibarettir. Kur'ân'ı, anlamda büyük bir değişiklik meydana getirmeyen bu kırâetlerden biriyle okumak caizdir.

Bunun dışında âyetlerin cümlelerini oluşturan kelimelerde veya cümlenin yapısında değişiklik meydana getiren kırâetler de vardır ki Osman Mushafına uymayan bu kırâetler şâz kabul edilmiş ve Kur'ân'ı bunlarla okumak câiz görülmemiştir. Çünkü bunlar, Osman Mushafının yazımına uymadığı gibi, öteki on kırâet gibi meşhur da olmamış, bir veya birkaç kişinin rivâyetinden ibaret kalmıştır. Âhâd haberiyle Kur'ân ne sabit olur, ne de neshedilir. Bundan dolayı biz bu kırâetlere kesin gözüyle Kur'ân'dır, diyemeyiz. Ama sahâbî mushaflarından nakledildiği için bir çırpıda bunları reddetmemiz de mümkün değildir. Kanâatimize göre bu tür kırâetler, bazı sahâbîlerin, Hz. Peyğamber'in müsâadesine dayanarak bazı Kur'ân kelimelerini, kendilerinin daha kolay anlayabildikleri eş anlamlı kelimelerle yazmış olmalarından

ileri gelmiştir. Bu tür kırâet farkları, daha ziyade Abdullâh ibn Mes'ûd ve Übeyy ibn Ka'b'ın, bazan da Hz. Alî'nin mushaflarına ve Abdullâh ibn Abbâs'ın rivâyetlerine dayanmaktadır. Abdullâh İbn Mes'ud'un bazı Kur'ân kelimelerini eş anlamlılarıyle yazmayı ve okumayı tecviz ettiğine, bazı kelimeleri açıklamalarıyle yazdığına dair kanıtlarımız vardır.

Resmî mushafın yazımına aykırı düşen bu kırâetler, Kur'ân olmasa da en azından Kur'ân'ın açıklaması, yahut Peyğamber(s.a.v.)in müsâade buyurduğu okuma ihtimâllerinden biridir. Zaten öteki yedi veya on kırâet de, Hz. Peyğamber'in Kur'ân'ın bazı kelimelerini birkaç türlü okuduğunu değil; onun, insanların lehçe ve hâfıza farklarını göz önünde tutarak müsâade ettiği okuma ihtimâllerini gösterir. Yoksa hâlis bir Kureyş çocuğu olan, onun lehçesiyle konuşan Peyğamber'in kendisi, Kur'ân'ı Kureyş lehçesiyle insanlara tebliğ etmiş ama bu lehçeyi beceremeyenlere de Kur'ân'ı kendi lehçelerine göre telaffuz etmelerine, bazı kelimeleri, aynı anlamı veren başka kelimelerle okumalarına müsâade buyurmuştur.

İmdi bu kırâet farkları, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in müsâade ettiği okuma ihtimallerinden birini, bazı sahâbîlerin okuma farklarını yansıttığı için her sûrenin sonunda, o sûredeki okuma farklarının listesini vermeyi uygun bulduk. Önce Kur'ân'ın hem iniş, hem de yazılış bakımından ilk sûresi olan, dünyâdaki duâların en güzeli, Kur'ân'ın kompütürü durumundaki Fâtiha Sûresindeki kırâet farklarını göstereceğiz.

Fâtiha Sûresindeki Kırâet Farkları:

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	الْحَمْدُ	Dâl'ın ref'i ile	Yedi kurrâ'
	الْحَمْدَ	Bir fiil takdir ederek dâl'ın nasbı ile	Süfyân ibn Uyeyne, Ru'be ibn el-Accâc.
4	مَالِكِ	Mîm'den sonra bir elif ile	Âsım, Kisâ'i, Ya ku Halef
	مَلِكِ	Mîm'den sonra elifsiz	Öteki kari'ler
	مَلِكِي	Kâf'ın kesresini yâya dönüştürerek:	Nâfi'den rivâyet
	مَلْكِ	Lâm'ın sükûnuyla ve lâm'dan sonra bir yâ ile de okunan bu kelimeyi, Muhammed ibn es-Semeyka' nasb ile, öteki kari'ler cerr ile okumuşlardır(1).	
	مَلِيكِ		

---

(1) Kurtubî: 1/139; el-Budûru'z-zâhireh: 13

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	إِيَاكَ	Her iki yerde hemzenin kesri ve yâ'nın tahfîfi ile:	'Amr ibn Fâid
	إِيَّاكَ	Hemze'nin kesri ve yâ'nın şeddesiyle:	Çoğunluk
	أَيَّاكَ	Hemze'nin fethi ve yâ'nın şeddesiyle:	Fadl er-Rakaşî
	هِيَّاكَ	Her ikisinde hemze yerine hâ ile:	Ebû's-Sevvâr el-Ğanevî(1).
5	نَسْتَعِينُ	Nûn'un fethiyle:	Çoğunluk
	نِسْتَعِينُ	Nûn'un kesriyle (Temîm, Esed Kays ve Rebî'a'nın lehçesidir):	Yahyâ ibn Vassâb ve A'meş.
6	السِّراط... سِرَاط	Her ikisinde de sîn ile:	Kunbul, Ruveys
	الصِّراط.. صِراط	z sesini veren sâd ile:	Halef, Hamza
	الزراط .. زراط	tâm z ile (Kelb ve Kayn oğullarının lehçesi):	Ferrâ'nın rivâyeti.
	الصراط .. صراط	Tam sâd ile:	Çoğunluk.

7 عَلَيْهِمْ Çoğunluğun, hânın kesri ve mîm'in sükûnuyla okuduğu bu kelime; mîm'in zammı ile,: عَلَيْهِمُ , hâ'nın zammı, mîm'in sükûnuyla عَلَيْهُمْ ; hâ'nın ve mîm'in kesri ve mîm'den sonra bir yâ ile: عَلَيْهِمِي ; hâ'nın ve mîm'in zammı ve bir vâv ilâvesiyle: عَلَيْهُمُو ve sâdece hâ'nın ve mîm'in zammıyle: عَلَيْهُمُ şekillerinde de okunmuştur(1).

(1) Kurtubî: 1/146
(2) Kurtubî: 1/148, el-Budûr: s.14

2/92 BAKARA SÛRESİ

Bakara, sığır demektir. 67-71 nci âyetlerinde yahudilere boğazlamaları emredilen sığırdan söz edildiği için bu adı almış olan Sûre, Hicretin birinci ve ikinci yıllarında Medine'de inmiştir. İbn Abbâs, Medine'de ilk inen sûrenin, Bakara Sûresi olduğunu söylemiştir. Bir kısım müfessirlere göre sûrenin tamamı Medenî'dir. Kurtubî'ye göre Bakara, Medine'de inen ilk sûre olmasına rağmen, âyetleri çeşitli zamanlarda inmiştir. Kur'ân'ın en son inen âyeti olduğu rivayet edilen 281 nci âyeti, Vedâ Haccı sırasında, bayram günü Mina'da inmiştir. Resmî sıralamada 2 nci, iniş sırasına göre 92 nci sûredir.

286 âyeti içeren bu sûre, Kur'ân'ın en uzun sûresidir. Bu sûrenin, Fâtiha Sûresinden sonra konmasındaki hikmet, iki sûre arasındaki uyumdan anlaşılmaktadır. Kitâbın Açış Sûresinden sonra, en uzun sûresi olan bakara konmuştur. Bunu da öteki *es-Seb'u't-tıvâl* (yedi uzun sûre) izler. Bunların da Medine'de inmiş olanları, Mekke'de inmiş olanlarından önce konmuştur. Bu konuda uzunluk prensibine uyulmamıştır. Zira Mâide'den uzun olan En'âm, ondan sonraya; En'âm'dan uzun olan A'râf da ondan sonraya; Tevbe'den kısa olan Enfâl de ondan sonraya konmuştur. Bu son iki sûrenin her ikisi de Medine'de inmiştir. Demek ki sûrelerin düzenlenmesinde uzunluk prensibi genel bir kural olmakla beraber kesin değildir. Uzunlukları yanında sûreler arasındaki uyuma da dikkat edilmiştir. Öyle ki bazı sûreler, âdetâ birbirinin devamı gibi bir uyum göstermektedir.

Surede önce gerçek mü'minlerin vasıfları, sonra münafıkların karakterleri belirtilir. Mü'minlerin varacakları cennet nimetlerine işaret edildikten sonra insanların, kendilerini topraktan yaratan Allah'a kulluk etmeleri gereği vurgulanır ve insanın ilk yaratılış sahnesine dikkat çekilir. Allah'ın, Âdem'i yaratıp melekleri dahi ona boyun eğdirmiş iken şeytanın onu nasıl kandırıp cennetten çıkardığı anlatılır ve insanın, ezelî düşmanı olan şeytana uymaması telkin edilir.

Daha sonra İsrailoğulları tarihinden ibret verici olaylar anlatılır ve olay dizileri arasında öğütler verilir. Hz. İbrahim'in, oğlu İsmâil ile birlikte Kâ'-

beyi yapması, kıblenin, İbrahim tarafından yapılmış olan Kâ'be'ye çevrilmesine karşı Yahudilerin tepkileri, gerçek takvâ'nın, yüzü sağa sola çevirmekle değil, Allah'a gönülden bağlılıkla olacağı bildirilir. Daha sonra oruç, hac ibadetleriyle ilgili hükümler gelir. Cihadın önemi belirtilir, nikâh talâk, iddet ve süt emzirme, içki ve kumar ile ilgili hükümler sıralanır.

Yine İsrailoğulları hayatından sahneler anlatıldıktan sonra tevhidin, Allah yolunda harcamanın önemi belirtilir ve Allah yolunda infaka teşvik edilir. Faizi yasaklayan âyetleri, borç alıp verirken yazdırmanın ve şahit bulundurmanın gereğini bildiren iki âyet izler.

Kâinatta herşeyin Allah'a aidolduğu vurgulandıktan sonra iman esasları belirtilir ve Allah'ın, hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyeceği, herkesin yaptığını göreceği belirtilir ve mü'minlerin yapacağı güzel bir duâ ile sure tamamlanır.

Bu surenin fazileti hakkında bazı hadisler vardır. Ebu Hüreyre yoluyla gelen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Evlerinizi kabristan yapmayın. Bakara Suresinin okunduğu eve şeytan girmez."* demiştir.[1] Ebu Ümâme'nin rivayet ettiği bir hadiste de: *"İki zehrâ'yı* (iki nur kaynağını) *yani Bakara Suresi ile Âli İmran Suresini okuyun. Çünkü bu iki sure, kıyamet gününde iki bulut, yahut iki gölgelik, ya da gökte saf saf durup gölge yapan iki kuş sürüsü gibi gelir* (okuyanı gölgelendirir)*ler. Bunları okumak bereket, terk etmek hasrettir. Büyücülerin bunlara gücü yetmez* (Bunları okuyana büyücülerin tesiri olmaz)." buyurulmuştur.[2]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ الۤمۤ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ
ف۪يهِ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ
يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

1- Elif lâm mîm. 2- İşte o Kitâp, kendisinde hiç şüphe yoktur;

(1) Müslim, Musâfirîn, hadîs: 212; Ebu Dâvûd, Menâsik, 97; Tirmizî, Salât, 213; İbn Mâce İkame, 186.
(2) Müslim, Müsâfirîn, hadîs: 252.

müttakîler için yol göstericidir. 3- Onlar ki ğaybe inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah rızası için) *harcarlar. 4- Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar; âhirete de kesinlikle imân ederler. 5- İşte onlar, Rablerinden bir hidâyet üzredirler ve umduklarına erenler, işte onlardır.*

Tefsîr:

1- Burada olduğu gibi bazı sûrelerin başlarında bulunan bağımsız harflere *"hurûf-i mukatta'a"* denilir. Bunların tefsîri üzerinde başlıca iki görüş vardır:

1- Birincisine göre bu harflerin anlamını Allâh'tan başka kimse bilmez. Hz. Ebûbekir'in: "Allâh'ın her kitâbda bir sırrı vardır. Kur'ân'daki sırrı da sûrelerin başlarında bulunan harflerdir", "Her kitâbın bir özü vardır. Kur'ân'ın özü de bu hece harfleridir." dediği rivâyet edilir. Kendisine bu harflerin anlamı sorulan Şa'bî de: "Bunlar Allâh'ın sırrıdır. O sırrın ardına düşmeyin" demiştir. Abdullâh ibn Abbâs'ın da: "Bilginler bunları anlamaktan âcizdir" dediği, el-Hüseyn ibn el-Fadl'ın da: "Bunlar müteşâbihtendir" dediği rivâyet edilmektedir.

2- İkinci görüşe göre Allâh'ın Kitâbında insanların anlamayacakları şeylerin bulunması doğru olamaz. Eğer bu harfler, anlaşılması mümkün olmayan türden şeyler olsaydı Allâh bunları vahyetmezdi. Çünkü O, Kur'ân'ı halkın anlaması için indirmiştir. Bu harflerin anlamını bilmek de mümkündür.

İşte bu harflerin anlamının bilinebileceği kanısında olan bilginler, bunlar üzerinde çeşitli yorumlar yapagelmişlerdir. Şöyle ki:

a. Bu harfler, başında bulundukları sûrelerin isimleridir. Zira bazı şeyleri harflerle adlandırmak, Arapların geleneğidir. Meselâ Hârise ibn Lâm et-Tâî'nin babasına *"Lâm"* denmiştir. Bakıra " صاد *sâd",* paraya " عين *'ayn",* buluta " غين *ğayn",* balığa " نون *nûn",* dağa " قاف *kaf"* denmiştir. *"Kaf Dağı"* meşhurdur.

b. Bu harfler, Allâh'ın isimleridir. Hz. Peygamber'in: *"yâ kâf hâ yâ 'ayn sâd, yâ hâmîm 'ayn sîn kâf!"* diye duâ ettiği rivâyet edilir.

c. Bunlar, Allâh'ın isimlerinden birer parçadır. Bu parçalardan " الر، حم، ن " bir araya getirilse " الرحمن *er-Rahmân"* adı çıkar. Ötekiler de böyle birleştirilince O'nun adları ortaya çıkabilir ama biz onların ne biçimde birleştirilebileceğini bilemeyiz.

d. Bu harflerden her biri, Allâh'ın isim veya sıfatlarından birini gösterir. İbn Abbâs'ın (الم) de: Elif, Allâh'ın أحد (bir), أوّل (ön),

آخِر (son), أزلي (öncesiz), أبدي (sonsuz) sıfat isimlerine; lâm, O'nun *latîf; mîm melik, mecîd, mennân* sıfat isimlerine işâret olduğunu; كهيعص *(kâf hâ yâ 'ayn sâd)*ın da, Kendisi tarafından Zâtının övülmesine; *kâf*'ın, O'nun *kâfî* (yetişir, imdâdeder), *hâ*'nın (hidâyet eden, yola ileten) olduğuna; *'ayn*'ın O'nun ('âlim); *sâd*'ın O'nun *sâdık* sıfatına işâret olduğunu söylediği rivâyet edilir. Fakat yine İbn Abbâs'a atfen başka sûre başlarında bulunan aynı harflere başka anlamlar verilmiştir.

e. Bu harflerin bir kısmı Allâh'ın zât isimlerine, bir kısmı da sıfat isimlerine delâlet eder. İbn Abbâs'ın (الم) de أ = أنا ، ل = الله م= أعلم olduğunu, böylece (الم) in: أنا الله أعلم (Ben Allâh bilirim); (المص) ın: أنا الله أفصّل (Ben Allâh açıklarım, kesin hüküm veririm); (الر) nın da: أنا الله أرى (Ben Allâh görürüm) anlamına geldiğini söylediği rivâyet edilmektedir.

f. Bu harflerin her biri, Allâh'ın fiil (eylem) sıfatlarına delâlet eder. Elif Allâh'ın *âlâ*'sına (nimetlerine), *lâm lutfuna, mîm mecd*'ine işâret etmektedir.

g. *Elif,* Allâh'tan, *lâm* Cibrîl'den, *Mîm* Muhammed'den kinâyedir. " الم : *Allâh, Kitâb'ı, Cibrîl diliyle Muhammed (s.a.v.)e indirdi"* demektir.

h. Müberrid ve muhakkik âlimlerden birçoğunun benimsediği görüşe göre de Allâh, bu harfleri, kâfirleri susturmak için anmıştır: Peygamber (s.a.v.) onlara Kur'ân'ın benzerini, onun gibi on sûre veya bir sûre getirmelerini söyleyerek meydan okuyunca onlar karşılık veremediler. Yüce Allâh bu harfleri indirerek onlara demek istedi ki: Sizin benzerini getiremediğiniz Kur'ân, sizin kullandığınız harflerden oluşmuştur. Siz bu harfleri birleştirip kelime veya cümle yapma kurallarını bildiğinize göre Kur'ân'ın benzerini yapmanız gerekir. Bunu yapamamanız, Kur'ânın, insan sözü olmayıp, Allâh tarafından indirildiğini gösterir.

ı. Bu harfler, bir sözün bitip, yeni bir sözün başladığını gösterir. Araplarda bir söz bitip yeni bir söz başladığında, dikkati çekmek için yeni sözün başına böyle harfler getirme geleneği vardır.

j. Bu harfler, sayısal değerleriyle bazı olaylara işarettir. Çünkü bağımsız harflerin sayısal değerden başka bir anlamı bilinmemektedir. Allâh kullarına, bilemeyecekleri, anlayamayacakları sözler söylemez. Bu harflerin bilinen tek yönleri de sayısal değerleridir. Nitekim İbn Abbâs'tan, Câbir ibn Abdullâh ibn Rabâb'dan rivâyet edilen şu olay da bunu gösterir:

Ebû Yâsir ibn Ahtab, Allâh'ın Elçisi, (s.a.v.)'e uğramış, Allâh'ın Elçisi de Bakara Sûresinin baş tarafını (ألم ذلك الكتاب لا ريب فيه) okuyormuş. Bunu dinleyen Ebû Yâsir, bir yahudî cemâati ile oturmakta olan

kardeşi Hüyey ibn Ahtab'a gitmiş, Hz. Muhammed (s.a.v.)in, (الم ذلك الكتاب) diye okuduğunu onlara bildirmiş. Hep birlikte Allâh'ın Elçisine gelmişler: "Sen (الم ذلك الكتاب) diye okuyormuşsun. Bunu Cibrîl mi Allâh'tan sana getirdi?" demişler. Allâh'ın Elçisi de: "Evet" deyince: "Biz Allâh'ın, senden önceki peygamberlerin hiçbirine, mülkünün (devletinin) süresini, ümmetinin ömrünün ne kadar olacağını haber verdiğini bilmiyoruz' demişler. Sonra Huyey, beraberindekilere dönerek: *"Elif,* birdir; *lâm,* otuzdur; *mîm,* kırktır. Bunların toplamı yetmiş bir yıl eder. Şimdi siz, mülkünün süresi, ümmetinin ömrü sadece yetmiş bir yıl olan bir peygamberin dinine nasıl girersiniz?" demiş. Ve Allâh'ın Elçisine dönerek: "Bundan başka var mı?" diye sormuş. Peygamber de: "Var: المص " demiş. Huyey: "Bu daha ağır ve daha uzun: *Elif,* bir; *lâm,* otuz; *mîm,* kırk; *sâd,* doksandır. Bunların toplamı yüz altmış bir yıl eder." demiş. Ve tekrar: "Ya Muhammed, bundan başka var mı?" diye sormuş. Peygamber de: "Var, الر " demiş. Huyey: "Bu daha ağır ve daha uzun: *Elif,* bir; *lâm,* otuz; *râ',* ikiyüzdür. Bu da ikiyüz otuz bir yıl eder." demiş. "Ya Muhammed, bundan başka da var mı?" diye sormuş. Peygamber de: "Var: المر " demiş. Huyey, bu daha ağır ve daha uzun: *Elif* bir, *lâm* otuz, *mîm* kırk, *râ* ikiyüzdür. Bu da ikiyüz yetmiş bir yıl eder. Ya Muhammed, senin işin bize karışık geldi. Sana az süre mi, çok süre mi verildi bilemiyoruz." demiş, kalkıp gitmişler. Fakat Huyey'in kardeşi Ebû Yâsir, öteki hahamlara: "Ne bilirsiniz, belki de bu sürelerin hepsi: yetmiş bir, yüz altmış bir, ikiyüz otuz bir, ve ikiyüz yetmiş bir yıl verilmiştir ki hepsi yediyüz otuz dört yıl eder." demiş. "Her ne ise onun işi bize karışık geldi..." demişler (1) .

Bu hikâyenin uydurma olduğunda şüphe görmüyoruz. Önce Hz. Peygamber Bakara Sûresini okuduğu sırada başında böyle harfler bulunan öteki sûrelerin hepsi inmemişti, bir kısmı daha sonra inmiştir. Sonra: "Mülkü yetmiş bir yıl sürecek olan bir peygamberin dinine nasıl girersiniz?" sözünden, sanki bu yahûdî cemâatinin, İslâma girme hevesi içinde olduğu anlaşılır ki böyle bir şey vârid değildir.

Sözgeliminden, bu yahûdîlerin, Hz. Peygamber'in okuduğu âyetleri, onun peygamberliğinin hükmüne ve ümmetinin süresine işâret saydıkları anlaşılıyor. Bu da onların, Peygamberin peygamberliğini doğrulamaları demektir ki bir kısım yahûdîler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahiy geldiğini kabul etmekle beraber onun dinine girmemişlerdir. Hele bu sözün kendisine nisbet edildiği Huyey, ömrü boyunca Peygamber'e düşman olarak kalmıştır. Onun, Kureyşi nasıl kışkırtıp Hendek Savaşını hazırladığı, Kurayza oğullarına-

(1) Câmi'u'l-beyân: 1/92-93.

Peygamberle olan ittifaklarını bozdurtup bu savaşa sokarak sonunda kendisiyle birlikte o yahudî kabilesinin de tamamen mahvına sebeb olduğu âşikârdır. Hal böyle iken bu adamın gelip Peygamber'in devletinin şu kadar yıl, bu kadar yıl süreceğini söylemesi düşünülemez.

Uydurma gözüyle baktığımız bu haberin gösterdiği tek gerçek, tâbiîler devrinde tefsîrle uğraşanların, yahûdîler arasında bulunan Kabbalizmden hayli etkilendikleri, ve *cıfr* ilmi denilen, harflerin sayısal değerleri toplamından, gelecek okuma akımının, yahûdîlerden tâbiîlere, onlardan da müteâkib nesillere ve müfessirlere geçtiğidir. Daha sonra sûfîler, bâtinîler, hurûfîler, Bektâşîler bu Kur'ân'ın amacından uzak, hayâlî şeylerle uğraşıp durmuşlardır.

Yine bu haberden anlaşılıyor ki bu hikâyeyi yayanlar, İslâm dininin en çok yedibuçuk asır sürebileceği, ondan sonra kıyâmetin kopacağı kanısındadırlar. Kültür düzeyi sınırlı olan o zamanki bazı kişilerin, elbette dünyânın daha milyarlarca yıl ömrü olduğunu bilmemesi normal karşılanır.

k. Fütûhât-i mekkiyye'nin 198 nci bâbının 27 nci faslında Muhyi'd-dîn ibn Arabî, sûre başlarında bulunan bu harflerin, meleklerin isimleri olduğunu, bunlar okunmakla o meleklerin çağırılmış olacağını, ismin sâhibi olan meleklerin de bu harfleri okumak suretiyle kendilerini çağıran kimsenin söyleyeceği sözü bekleyeceklerini; eğer bu harflerden sonra bir haber geliyorsa "Doğrusun" diyerek okuyanı tasdik edeceklerini; ve: "Bu, gerçek mü'mindir, doğruyu söyledi, hakkı haber verdi." deyip o kimseye mağfiret dileyeceklerini söylemektedir. Bu görüş, sadece İbn Arabî'ye mahsustur.

l. Kâdî Mâverdî'ye göre (ألم): ألّم بكم ذلك الكتاب (O Kitâb size uğradı), yani size indi anlamınadır. *İlmâm*, kısa ziyâret (uğramak) anlamınadır. Cibrîl Aleyhisselâm, ziyâretçinin uğraması türünden gelip Kitâbı getirdiği (vahyettiği) için böyle ifâde edilmiştir.

m. *Elif,* henüz işin başlangıcında gerekli olan istikamete işârettir ki bu da şerîatten ibarettir. Yüce Allâh: " انّ الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا : *Rabbimiz Allâh deyip sonra doğru olanlar...*"[1] buyurmuştur. *(Lâm),* mücâhede ile hasıl olan inhinâya (eğilmeye) işârettir ki bu da tarîkattir. Yüce Allâh: " و الذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا : *Bizim yolumuzda mücâhede edenleri yollarımıza iletiriz.*"[2] buyurmuştur. م *(mîm)* de kulun, mahabbet makamında, sonu başlangıç noktası, başlangıcı da son noktası olan daireye benzemesidir. Bu da ancak Allâh'ta tam

(1) Fussilet Sûresi: 3.
(2) Ankebût Sûresi: 69.

fânî olmakla olur ki hakikat makamıdır. Yüce Allâh: "قل الله ثم ذرهم في خوضهم يلعبون : *Allâh, de, sonra bırak onları daldıkları şeyde oynayıp dursunlar.*"[1] buyurmuştur.

Sûfî tefsîri olan bu yorumun, ilmî bir değerinin olmadığı, bir dayanağı bulunmadığı açıktır.

n. Ahfeş'e göre yüce Allâh, çeşitli dillerle indirdiği kitâbların ana yapısı, en güzel isim ve sıfatlarının binâsı, milletlerin dillerinin temeli olan bu harflerin şerefini belirtmek için bunlara yemîn etmiştir. Çünkü insanlar, bu harflerden oluşan kelimelerle konuşurlar, ve bunlarla Allâh'ı anarlar, O'nun birliğini söylerler. Allâh bu harflerin hepsine değil, sadece bir bölümüne yemîn etmekle yetinmiş ise de asıl amacı hepsidir. Nitekim "El-hamdü'yü okudum" demekle, Fâtiha Sûresinin tamamını okuduğunu anlatmak istersin. Yüce Allâh bu harflere yemîn etmekle şöyle demiş gibidir: İşte bu Kitâb, o Levh-i Mahfuz'da olan Kitâbın aynıdır[2].

e. Biz Ahfeş'in bu yorumunu isabetli buluyoruz. Fakat o, hedefe tam ulaşmak için atması gereken birkaç adımı atamamıştır. Biz diyoruz ki:

Bu harflerin başına geldiği sûrelerde, bunların hemen ardından Kitâb, yâhut tenzîl (vahy indirme), veya vahy, yâhut da Allâh'tan Peygambere indirilen vahye delâlet eden bir âyet gelir. Hz. Muhammed (s.a.v.)e gelen vahyin muhtevâsı, özüyle öteki İlâhî Kitâbların muhtevâsıdır: " إن هذا لفي الصحف الأولى: صحف ابراهيم و موسى : *Bu, ilk sahîfelerde, İbrâhîm ve Mûsâ'nın sahîfelerinde de vardır.*"[3].

O halde kendi başına bir anlamı bulunmayan bu harfler, Arapçadan başka dille indirilmiş olduğu için Araplarca anlaşılamayan Kitâblara işârettir. İşte anlaşılmayan bu bağımsız harflerle, Arapların anlamadıkları yabancı dillerle indirilmiş olan eski İlâhî kitâblara işaret edildikten sonra, bu Kur'ân vasıtasiyle o kitâbların özü, Arapça olarak insanlara açıklanmaktadır ki insanlar, o kitâbların Tanrısal prensiplerini, güzel öğüt ve kıssalarını anlasınlar. Nitekim bu husus, aşağıdaki âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır:

الر تلك آيات الكتاب الحكيم انا أنزلناه قرآنا عربيّا لعلكم تعقلون

: *'Elif lâm râ. Onlar, o hikmetli Kitâbın âyetleridir. Biz onu, Arapça bir Kur'ân* (okuma) *olarak indirdik ki düşünüp anlayasınız.*'[4] İkinci âyetteki (O) zamîri, *(el-Kitâbu'l-hakîm)*e gitmektedir. İbn Abbâs'ın talebesi Mücâhid'in ve

(1) En'âm Sûresi: 91.
(2) Mefâtîhu'l-gayb: 1/5-9; et-Tahrîr ve 't-Tenvîr: 1/207-208.
(3) A'lâ Sûresi: 18-19.
(4) Yusuf Sûresi: 1-2.

Katâde'nin de belirttiği gibi, *(el-Kitâb)*, Kur'ân'dan önceki İlâhî Kitâb olan Tevrât ve İncîl'dir.

"فخلف من بعدهم خلف ورثوا الكتاب يأخذون عرض هذا الأدنى و يقولون سيغفرلنا..."

: Onların ardından, yerlerine birtakım kötü insanlar geldi ki, Kitâb'a vâris oldular, şu alçak(dünyan)*ın menfaatini alıyorlar, 'Biz nasıl olsa bağışlanacağız' diyorlar...*"[1] âyetinde geçen *(el-Kitâb)* da müfessirlerin ittifakıyle Tevrât ve İncîl'dir. İşte yüce Allâh, onların özünü, Arapça olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahyetmiştir ki Araplar anlasınlar.

Geleneksel bir dinleri, ibadet sistemleri olmakla beraber yazılı bir İlâhî kitâbdan yoksun olan Araplar, yahudî ve hıristiyanların olduğu gibi kendilerinin de bir İlâhî kitâbı olmasını temennî ediyorlardı: "*Sonra iyilik edenlere* (nimetimizi) *tamamlamak, herşeyi açıklamak ve yola iletici ve rahmet olmak üzere Mûsâ'ya Kitâbı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar. İşte bu da indirdiğimiz mübârek Kitâbdır. Ona uyun ve korunun ki size rahmet edilsin.* (Onu size indirdik ki) *'Kitâb, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz onların okumasından habersizdik* (onları okuyamıyor, yahudî ve hıristiyanların Kitâblarından yararlanamıyorduk)*' demeyesiniz. Yahut: 'Eğer bize Kitâb indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delîl, hidâyet ve rahmet geldi...*"[2]

Tevrât'ın, Hz. Mûsâ'ya levha halinde verildiğini duydukları için Hz. Muhammed'e de-eğer gerçekten peygamber ise- gökten bir kitâb inmesi gerektiğini söylüyorlardı: "*...Sen bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitâb indirmedikçe göğe çıksan dahi sana inanmayız...*"[3]

İşte bu mânâsı anlaşılamayan harflerle, Arapların dillerini anlamadıkları eski İlâhî Kitâblara işâret edilmiş; daha sonra o kitâbların özü, fasîh bir Arapça ile açıklanmıştır. Nasıl o Kitâbların ana yapısı olan kelimeler, harflerden oluşmuş ise, Hz. Muhammed'e vahyedilen öğütler, kıssalar, emirler de tıpkı o kitâbları oluşturan harfler gibi harflerden oluşmuştur. Ancak bu harfler, bu kez Arapça kelimeleri oluşturmuş ve İlâhî Kitâbın içeriği, özü, Arapça kelime kalıplarına dökülerek Hz. Muhammed (s.a.v.)e vahyedilmiştir ki Araplar da bir İlâhî Kitâba sahibolsunlar, onu okuyup anlasın ve yollarını bulsunlar.

Bu harflerden sonra gelen âyetleri dikkatle incelersek görüşümüzün doğruluğu daha iyi anlaşılır. Meselâ: "حم عسق كذلك يوحى اليك وإلى الذين من

(1) A'râf Sûresi: 169.
(2) En'âm Sûresi: 154-157.
(3) İsrâ Sûresi: 93.

قبلك الله العزيز الحكيم *: Hâ mîm ayn sîn kaf. O azîz ve hakîm olan Allâh, sana ve senden öncekilere böyle vahyeder.''*[1] Bunun anlamı şudur:

Yüce Allâh, peygamberlerine vahyettiği bütün kitâblarda tevhîdi açıklamıştır. Hz. Muhammed'den önce indirilen yabancı dildeki kitâblarda açıkladığı, Hz. Muhammed'e de Arapça olarak vahyettiği Kur'ân'da tevhîdi izah etmiştir. İşte Sûrenin başında bulunan (حم عسق), Arapların anlamadıkları yabancı dildeki İlâhî Kitâba işârettir. Gerçi o Kitâb, yabancı dildedir ama onun sözlerinin ana yapısı, harflerdir. Bütün dillerin ana yapısı olan, fakat bağımsız durdukça bir mânâ anlaşılmayan bu harflerle, yabancı dilde inen İlâhî Kitâblara işâret edilmiş; onlarda Allâh'ın birliği nasıl anlatılmış ise, Hz. Muhammed (s.a.v.)e de Allâh'ın birliği, O'nun buyruk ve hükümleri öyle vahy ve îzâh edilmiştir.

''Elif lâm râ, onlar, apaçık Kitâb'ın âyetleridir. Biz onu, Arapça bir Kur'ân (okuma) *olarak indirdik ki anlayasınız. Biz bu Kur'ân'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen on*(un vahyin)*den önce bilmeyenlerden idin. Hani bir zaman Yusuf, babasına: 'Babacığım demişti, ben* (düşümde) *on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm.' ''*[2]

''Kâf hâ yâ ayn sâd. Bu, Rabbinin, kulu Zekeriyyâ'ya rahmetini anıştır. O, Rabbine gizli bir seslenişle yalvarmıştı...''[3]

Görüldüğü üzre bu harflerin hemen ardından, Tevrât'ın içeriği olan konular anlatılmaktadır. Hz. Yûsuf ve Zekeriyyâ, Tevrât'ın konularındandır. Tâhâ Sûresin'de, Kur'ân'ın Allâh'a saygılı olanlar için bir öğüt olarak indirildiği, Allâh'ın gizli ve açık herşeyi bildiği vurgulandıktan sonra Tevrat'ın ana konularından olan Hz. Mûsâ'ya bir ağaçtan İlâhî nurun görünmesi ve Mûsâ'nın Allâh'ın konuşmasını duyması safhası anlatılır.

Neml Sûresinde *(Tâ sîn)*den sonra yedinci âyette yine Mûsâ'nın ateş şeklinde tecellî eden nûru görmesi ve Allâh'ın hitâbını duyması zikredilir.

Kasas Sûresinde *(Tâ sîn mîm)*den sonra, vahyedilenlerin, o apaçık Kitâb'ın âyetleri olduğu vurgulanır, ve Hz. Mûsâ'nın, Fir'avn'ın baskısı altında ezilen İsrail oğullarına kurtarıcı bir peygamber olarak gönderilişi anlatılır.

Ankebût Sûresinde *(Elif lâm mîm)*den sonra bütün İlâhî Kitâbların ortak içeriği olan Allâh'a ibâdet, âhirete îmân, ebeveyne iyilik, güzel davranış, olaylara sabır, hak yolunda yılmadan mücâhede belirtildikten sonra 14

(1) Şûrâ Sûresi: 1-3.
(2) Yûsuf Sûresi: 1-4.
(3) Meryem Sûresi: 1-2.

ncü âyetten itibaren Nûh, İbrâhîm, Lût, İshâk ve Ya'kub vs. peygamberlerin hak yolundaki mücâhedelerine işaret edilmektedir. Bunlar da Tevrât'ın konularındandır.

Rûm Sûresinde *(Elif lâm mîm)*den sonra yenilen Rumların yakında galip gelecekleri vurgulanır, ve peygamberlerini yalanlayan eski kavimlerin yurtlarına işaret edilir, sonra genel prensipler izah edilir ve mesellerle birtakım hakikatler anlatılır.

Lokmân Sûresinde *(Elîf lâm mîm)*den sonra Kur'ân'ın, o hikmetli Kitâbın âyetleri olduğu, güzel davrananlara yol gösterici olarak indirildiği vurgulanır, güzel davranan mü'minlerin vasıfları belirtilir ve bunlara örnek olarak Lokman'dan, onun hikmetinden söz edilir.

Secde Sûresinde *(Elif lâm mîm)*den sonra Kitâb'ın, Allâh tarafından Hz. Muhammed'e indirildiği vurgulanır. Allâh'ın sonsuz bilgisi ve herşeyi hikmetle yaptığı belirtilir, her canın yaptığı iyi veya kötü hareketlerin sonucunu göreceği vurgulanır ve bu Kitâb'ın Hz. Mûsâ'ya da verildiği, İsrâîloğullarına rehber kılındığı buyurulur.

Yâsîn Sûresinde *(Yâ sîn)*den sonra Kur'ân'ın Allâh tarafından indirildiği vurgulanır, onu inkâr eden müşriklerin vasıfları ve tutumları belirtilir, sonra önceki inkârcıların durumuna işaret olmak üzere Hz. İsâ'nın havârîlerinin çağırısını kabul etmeyen müşriklerin tutumu anlatılır.

Sâd Sûresinde *(sâd)*dan sonra müşriklerin, Hz. Muhammed'e karşı çıkışları, inatları, körü körüne geleneklerine bağlılıkları belirtilir ve Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin davranışlarına işaret edildikten sonra Tevrat'ın konularından olan Dâvûd ve Süleyman kıssalarının bir bölümü anlatılır. Sonra Eyyûb'un hastalığına sabrı hatırlatılır. İbrâhîm, İshâk, Yakûb, İsmâîl, el-Yesa' ve Zülkifl gibi İsrail oğlu peygamberlerine atıflar yapılır ve Âdem'in yaratılış safhası, Meleklerin ona secde edişi, İblîs'in kibri anlatılır. Bunlar hep Tevrât'ın içeriğidir.

Mü'min Sûresinde *(Hâmîm)*den sonra yine Kitâb'ın, Allâh tarafından indirilişi vurgulanır ve Allâh'ın hikmeti, mülkün tek sâhibi olduğu, gönüllerde dolaşanı bildiği belirtilir, sonra Hz. Mûsâ'nın, peygamber olarak müşrik Fir'avn'ı ve Hâmân'ı uyarmak üzere gönderilişi, Fir'avn'ın İsrailoğullarına zulmü ve sonunda yaptıklarının sonucu olarak helâk edilişi anlatılır.

Secde yâhut diğer adıyle Fussilet Sûresinde *(hâ mîm)*den sonra Kur'ânın, çok merhametli Allâh tarafından, Arapça bir okuma parçası olarak indirildiği, gökleri ve yeri yaratan ve yöneten o yüce Allâh'ın, önceki kavimlere de peygamberler gönderdiği belirtilir ve Âd, Semûd kavimlerinin olumsuz davranışlarına ve bunların sonuçlarına işaret edilir. Sonra Kur'ân'ın Arap-

ça indirilmesinin hikmeti belirtilir ve o Kitâbın, Hz. Musâ'ya da verildiğine, kavminin Kitâb'da ihtilâf ettiklerine işaret edilir.

Zuhruf Sûresinde *(Hâ mîm)*den sonra o apaçık Kitâb'ın, Araplarca anlaşılması için Arapça bir Kur'ân olarak indirildiği vurgulanır; Allâh'ın, yaratıklarına olan nimetlerine işaret edilir; buna rağmen bazı nankörlerin olumsuz davranış içine girdikleri belirtilir. Daha önceki peygamberlere, İbrâhîm, Mûsâ ve Îsâ (selâm hepsine) peygamberlere işaret edilir ve İncîlin muhtevâsından olan bir âyet: " وهو الذى فى السماء اله وفى الأرض إله *:O gökte de Tanrı'dır, yerde de Tanrıdır. O, hakîm'dir, bilendir.*"[1] ayeti ile Allahın hükümranlığı vurgulanır.

Duhân Sûresinde *(Hâ mîm)*den sonra yine o ap açık Kitâb'ın, mübârek bir gecede indirildiği, ona inanmayanların, her tarafı kaplayacak bir duman içinde azâba uğrayacakları belirtilir ve Hz. Mûsâ'nın da Fir'avn'e gönderildiği, fakat ona inanmayanların helâk edildiği anlatılır.

Câsiye Sûresinde *(Hâ mîm)*den sonra O Kitâbın, azîz ve hakîm Allâh tarafından indirildiği, O'nun hikmetinin kanıtları vurgulanır. 16 ve 17 nci âyetlerde İsrâîl oğullarına gönderilen Mûsâ'ya Kitâbın, hüküm ve peygamberliğin verildiği, sonra Hz. Muhammed'in de bir hukuk düzenine konulduğu, Tanrı buyruğundan ona da bir şerîat (din ve hukuk düzeni) gösterildiği belirtilir.

Ahkaf Sûresinde *(Hâ mîm)*den sonra, o Kitâbın, Allâh tarafından indirildiği, Arapların bundan önce yazılı bir kitâblarının, bilgilerinin olmadığı, bunun, Hz. Muhammed tarafından uydurulmadığı, bundan önce Hz. Mûsâ'ya da Kitâbın lider ve rahmet olarak verildiği, bu Kitâbın da onda bulunanları doğrulayıcı olarak indiği, İsrâil oğullarından bir kişinin, bu Kitâbın benzerinin kendilerinde bulunduğunu söylediği belirtilir.

Kaf Sûresinde *(Kaf)*dan sonra şerefli Kur'ân'a and içilir, müşriklerin kendilerine bir uyarıcı gelmesine, öldükten sonra dirilmeden söz etmesine şaştıkları belirtilir, sonra Allâh'ın buna kudreti kanıtlanır. Aynı inancı yalanlayan Nûh kavmine, Res'lilere, Âd ve Semûd kavimlerine, Lût kavmine, Eykelilere işaret edilir. Ve insanın ölümünden sonraki bir âhiret safhası zikredilir.

Kalem Sûresinde *(Nûn)*dan sonra kaleme ve kalemle yazılan satırlara -ki bunlar İlâhî Kitâbların satırlarıdır- yemîn edilerek Hz. Muhammed'in peygamberliği vurgulanır.

Bakara Sûresinde *(Elif lâm mîm)*den sonra kendisinde aslâ şüphe olmayan o Kitâb'ın, korunanlara yol gösterici olarak indirildiği belirtilir. Koru-

(1) Zuhruf Sûresi: 84.

nanların vasıfları belirtildikten sonra münâfıkların olumsuz davranışlarına işaret edilir, sonra Tevrât'ın ana konularından olan Âdem'in yaratılış safhasına girilir ve Sûrenin büyük kısmında Tevrât'ta yer almış olan çeşitli konular anlatılır.

Âli İmrân Sûresinde *(Elif lâm mîm)*den sonra gerçekleri içeren Kitâb'ın, Hz. Muhammed'e vahyedildiği, kendinden önceki Tevrat'ı ve İncîl'i doğrulayıcı olarak geldiği belirtilir ve kalblerinde kuşku bulunanların, o Kitâb'ın müteşâbih âyetlerinin ardına düşerek kuşku uyandırmağa çalıştıkları belirtilir. Bazı öğüt ve hikmetlerden sonra Allâh'ın seçtiği İsrail peygamberlerine, o soydan gelen Zekeriyyâ'ya, Meryem'e, Meryem'den babasız olarak İsa'nın yaratılışına ve mu'cizelerine, havârilerine işaret ile hıristiyanlar, iki dinde ortak olan noktaya davet edilir.

A'râf Sûresinde *(Elif lâm mîm sâd)*dan sonra insanları uyarmak için Kitâb'ın Hz. Muhammed'e indirildiği, insanların bir gün Tanrı huzurunda hesap verecekleri vurgulanır ve İnsanın yaratılışına dikkat çekilir, Âdem ile eşinin yaratılış safhası anlatılır, daha sonra Tevrât'ta adı geçen birçok peygamber kıssasına işaret edilir, özellikle Musâ'nın Fir'avn ile mücadelesi, büyücülerin Mûsâ'ya inanmaları, Mûsâ'nın ibadetle geçirdiği otuz geceyi kırka tamamlayarak Allâh'ın huzuruna çıkması, Tevrât levhalarını alması ve İsrail oğullarının başka safhaları anlatılır. Bunların hepsi Tevrat'ın konularıdır.

Yûnus Sûresinde *(Elif lâm râ)*dan sonra onların, o hikmetli Kitâbın âyetleri olduğu, kavmini uyarması için Hz. Muhammed'e kendi diliyle vahyedildiği vurgulanır. Birçok öğütten sonra 71 nci âyetten itibaren İsrail oğulları peygamberlerine işaretle Mûsâ'nın kavmini kurtarma yolundaki uğraşı anlatılır.

Hûd Sûresinde *(Elif lâm râ)*dan sonra Kitâbın âyetlerinin, Allâh tarafından sağlamlaştırıldığı ve açıklandığı, Allâh'ın birliği ve herşeyi bildiği vurgulanır. Ve Nûh kıssası ayrıntılı olarak anlatılır. Sonra Hûd ve Sâlih (selâm onlara) kıssalarına işaret edilir. Meleklerin İbrahîm'e (bir oğlu olacağına dair) müjde getirdikleri, haddi aşıp kötü yollara sapan Lût kavmine de azâb götürdükleri belirtilir. Şuayb kavminden, Mûsâ'nın Fir'avn'le mücâdelesinden söz edildikten sonra yalanlayıcı sapıkların helâk edildikleri, inananların da kurtarılıp zafere ulaştırıldığı vurgulanarak sûre bitirilir.

Görüldüğü üzre bu harflerin başında geldiği sûrelerin içeriği, daha önceki Kitâblarda da bulunan ortak konulardır. Demek ki bu harflerle Kur'ân'dan önceki İlâhî Kitâblara işaret edilmiş, sonra o Kitâbların içeriği, Arapça olarak anlatılmıştır.

Kurtubî: *"Sonra Kitâbı, kullarımızdan seçtiğimiz kimselere mîrâs ver-*

dik.'[1] âyetinin tefsîrinde şöyle diyor: "Buradaki Kitâb ile, Kitâbın anlamlarını, ilmini, hükümlerini, inançlarını kasdetmektedir. Yüce Allâh, Muhammed (s.a.v.) ümmetine daha önce indirilmiş bulunan Kitâbların anlamlarını içeren Kur'ân'ı vermekle Muhammed (s.a.v.) ümmetini daha önceki Kitâb'a vâris kılmış gibidir." [2].

Gerçi biz, o âyette Kitâb'a vâris kılındıkları belirtilen kimselerin, Muhammed ümmeti değil, İsraîl oğulları olduğuna -çünkü bu husus, A'râf Sûresinin 169 ncu âyetinde belirtilmiştir- ve Kitâb ile kasdedilenin de Tevrât olduğuna kaniiz ama Kurtubî'nin yorumu da nisbeten görüşümüze yakındır.

Hulâsa, bu harflerle, Araplarca mânâsı anlaşılmayan daha önceki İlâhî kitâblara işaret edilip, daha sonra da onların muhtevâsı, Arapça olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)e vahyedilmiştir. Gerçeği Allâh bilir.

Tâbiûnun büyüklerinden Mücâhid'e göre bu harfler, Hz. Peygamber'in ve bütün dinleyenlerin dikkatini çekmek için nazil olmuştur. Bu harfler, hem peygamberi, hem de dinleyicileri, bundan sonra okunacak sözün büyüklüğü hakkında uyarmakta, onları dikkatli olmağa hazırlamaktadır.

Bu harflerin başında bulunduğu surelerde, bu harflerden hemen sonra ya kitaptan, ya da vahiy ve peygamberlikten söz edilmektedir. Bu surelerin, ikisi hariç, hepsi Mekke'de inmiştir. Mekkîler, müşrikleri peygamberliği ve vahyi kabule davet etmektedir. Medenî olan Bakara ve Âli İmran ise ehl-i kitap ile güzel mücadele temasını taşır. İşte bu harfler Mekkîlerde müşriklerin, Medenî surelerde ehl-i kitabın ve diğer insanların inen sözün büyüklük ve önemine dikkatlerini çekmek amaciyle nazil olmuştur.

Kitâb: Üçlü fiillerin birinci bâbından masdar olan bu kelime, yazıları bir araya toplamak demektir. تكتّبت الخيل atlar toplandı demektir. كتيبة, bir araya dizilmiş incidir. İşte bu anlamdan hareketle harfleri çeşitli biçimlerde birleştirmekten oluşan yazıya, yazının yazıldığı yapraklara da *kitâb* denmiştir.

Bu âyetteki ismi işâret (ذلك), uzakta olanı göstermek içindir. Çünkü kâf'tan önceki (ل)harfi uzak içindir. Bizim Türkçedeki "O, şu"nun karşılığıdır. Genellikle müfessirler, (ذلك)yi, "Bu" diye tefsir etmişlerdir. Ama doğrusu: "Bu Kitâb" değil, "O Kitâb"dır.

Şimdi burada "O" diye işâret edilen Kitâb, hangi kitâbdır? Şevkânî'nin belirttiği gibi bu hususta on görüş ileri sürülmüştür. Kimine göre (ذلك), (هذا : Bu" yerine kullanılmıştır. "Bu Kitâb" anlamınadır. Ki-

---

(1) Fâtır Sûresi: 32.
(2) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân: 14/347.

mine göre işâret, mevcudolana değil, ğâibedir. Bu ğâib, yaratıkların saâdet, şekavet, ecel ve rızıklarının yazıldığı Kitâb'dır. Kimine göre bu, Allâh'ın ezelde kendi nefsine, rahmetinin gazabını geçeceğini yazdığı kitâbdır. Kimine göre burada işâret, kendinden önceki " الم " harflerine âittir. Mücâhid ve Katâde'ye göre de burada "O" ile işâret edilen Kitâb, Kur'ân'dan önce inmiş bulunan Tevrât ve İncîl'dir.

İşte bizim tercîh ettiğimiz ve Kur'ân'ın ruhuna uygun bulduğumuz tek doğru görüş budur. Ötekiler zan ve tahminlerden ibaret, tutarsız görüşlerdir. Yüce Allâh, burada Kur'ân'dan önce indirilmiş bulunan Kitâb'ın doğruluğuna işaret etmekte, böylece Kur'ân'ın da, kendinden önceki kitâbların içerdiği ilâhî prensipleri getirdiğine; peygamberlere indirilen kitâpların hepsinin aynı kaynaktan vahyedildiğine; bundan dolayı Kur'ân'dan önce indirilen o Kitâbın (Tevrât ve İncil'in) doğruluğunda kuşku bulunmadığı gibi aynı prensipleri içeren bu Kur'ân'ın da doğruluğunda kuşku bulunmadığına işaret etmektedir. Nitekim Sûrenin başında bazı ikiyüzlü insanların olumsuz davranışlarına değinildikten sonra Kitâbı Mukaddes'in içeriğinden olan kıssalar anlatılmaktadır. Orada anlatılan ilk Kıssa, Âdem'in yaratılışı olduğu gibi bu sûrede de önce o kıssa anlatılmıştır. Nitekim Kurtubî de bu tefsiri zikretmiştir:

"Şöyle de denildi: (ذلك الكتاب) Tevrât ve İncil'in her ikisine işârettir. Mânâ: O iki Kitâb, yahut işte bu, o iki Kitâb gibidir. Yani bu Kur'ân, o iki Kitâb'da bulunanları içermektedir. (ذَلِكَ)nin iki için kullanıldığına Kur'ân'da başka kanıt vardır: " اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ "(1) âyetinde (ذَلِكَ), (تَيْنِكَ), yerine kullanılmıştır." (2)

Ra'd Sûresinin 36-37 nci, Ankebût Sûresinin 45-49 ncu, Fâtır Sûresinin 32 nci, Vâkı'a Sûresinin 77-79 ncu, Abese Sûresinin 13-16 ncı, Bürûc Sûresinin 21-22 nci âyetlerinin tefsirinde bu konu daha ayrıntılı olarak izah edilecektir.

Reyb'in üç anlamı vardır: Şekk (kuşku), töhmet (suçlama), hâceh (ihtiyâc). Burada reyb, kuşku anlamında kullanılmış, o Kitâb'da aslâ kuşku bulunmadığı, onun, müttekîlere hüdâ olduğu belirtilmiştir.

Hüdâ: Yol göstermek, doğru yola iletmek, irşâdetmek anlamlarına gelir. Gerek Kur'ân, gerek işaret edilen ve Kur'ân'ın, ruhunu içinde toplamış bulunduğu o kitâplar, müttekîlere doğru yolu göstermek için indirilmiştir. Bu kitâpların hepsi, korunanların kılavuzudur.

(1) Bakara Sûresi: 68.
(2) Kurtubî, el-Câmi, 1/158.

Müttekî: vikâye kökünden gelir. Vikâye korumak, ittikâ korunmak anlamınadır. Aynı kökten olan *takvâ* da korunmak demektir. İfti'âl bâbından fail ismi olan müttekî, korunan, takvâ sâhibi anlamına gelir. Arap dilinde, canlı bir varlığın, dışarıdan gelecek tehlikeye karşı kendini korumasını ifade eden *takvâ,* Kur'ân sistemine girince önemli bir anlam kazanmıştır: Artık Kur'ân'da *takvâ,* maddî bir tehlikeden değil, ma'nevî azâbdan ve insanı bu azâba sürükleyecek kötü işlerden korunmak demektir. Kelime, zamanla daha ma'nevî bir anlam kazanarak temiz dindarlık mânâsını almıştır.

Kur'ân'da ittikâ ve takvâ, çeşitli yerlerde birbirinden hafif farklı üç anlamda kullanılmıştır. Birincisi şirkten korunmak demektir. Kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı ilk anlam budur. "(Allah) *onlar, takvâ, kelimesine* (şirkten kaçınmaya, imanda sebata) *bağladı...*"[1] âyetindeki takvâ, şirkten korunma anlamınadır. İkincisi, İslâma girdikten sonra büyük ve küçük günahlardan sakınmak anlamıdır. Kelime, İslâmın başlangıcını takibeden zamanlarda bu anlamı almıştır. "(O) *ülkelerin halkı inanıp* (günahlardan) *korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar, açardık...*"[2] âyetindeki ittikâ' bu anlamdadır.

Daha ileri merhalelerde kelimenin kazandığı mâna, kalbi, meşgul edecek her şeyden temizleyip tam Allah'a yönelmek anlamında sâf dindarlığı, tam huşuu ifade eder. *"Ey inananlar. Allah'tan, O'na yaraşır biçimde ittika edin"*[3] âyetinde ittikâ' sâf dindarlık, tam huşu anlamında kullanılmıştır.

Mü'min, önce şirkten kaçınır, sonra günahlardan sakınarak yüksele, yüksele kalbi meşgul edecek her şeyden uzaklaşıp gönlünü yalnız Allah'a tahsis eder, tam huzur ve güvene erer. İşte gerçek takvâ sahipleri bunlardır. Müteâkip âyetler, imanın hakikatine ermiş bu mü'minlerin niteliklerini anlatmaktadır.

Bunlar kendilerine yol gösteren kitaba uyar, görmedikleri halde gaybe iman ederler. ***İman,*** lûgatte tasdik etmek, birinin söylediği sözü doğrulamak demektir. Söylenen sözün doğruluğunu dil ile itiraf etmek, dil ile tasdiktir. O sözün doğruluğunu kalbden kabul etmek, kalb ile tasdiktir. Söylenen sözün mânasını fi'len uygulamak ise fi'lî tasdiktir.

Şeriat dilinde İman: Hz. Muhammed (s.a.v.)in Allah'tan getirip haber verdiği şeylerin hepsinin doğru olduğunu kabul ve itiraf etmek demektir. İşte bu âyetteki imanın mânası budur. Bunların doğruluğunu kalben kabul eden mü'mindir. Ancak kendisine İslâm muâmelesi yapılması için ya inandığını diliyle de söylemesi veya bilfiil dinin emirlerini yapması gerekir. Demek ki

(1) Fetih Sûresi: 26.
(2) A'raf Sûresi: 96.
(3) Âli İmrân Sûresi: 102.

dil ile ikrar, imanın esas unsuru değil, tâlî unsurudur. Müslüman muâmelesi görmek için şarttır. Diliyle inkâr ettiği halde gönlünden inanan kimse, yine Allah nezdinde mü'mindir. Fakat müslümanlar, onun inanıp inanmadığını bilemeyeceklerinden ona müslüman muâmelesi yapmazlar, meselâ müslüman kabristanına gömmezler. Buna karşılık gönlünden inanmadığı halde diliyle inandığını söyleyen, kendisini müslüman göstermek için İslâmın emirlerini yapan kimse gerçek mü'min değil, münafık ve riyakârdır.

Âyette geçen *"gayb"* kelimesi masdardır. Gözden kaybolan şeye gayb dendiği gibi duyularla idrak edilemeyen, insan bilgisi dışında kalan şeye de gayb denir. Bir şey, yaratıklara nispetle gayb olur. Allah'a nispetle gayb yoktur. O'nun ilminden hiçbir şey kaybolmaz. Bu âyetle kasdedilen gayb, duyularla algılanmayan gaybdir.[1]

Kur'ân-ı Kerîm'e göre varlıklar iki kısma ayrılır: Görülüp idrak edilmeyen varlıklar ki bunlar gayb âlemini meydana getirir. Görülen, idrak edilen verlıklar ki bunlar da şehâdet âlemini meydana getirir. Yâni bütün kâinat, başlıca iki kategoriye ayrılmıştır. Bir kısmı beş duyudan gizli kalan gayb âlemidir; bir kısmı da gözle yahut beş duyudan biriyle algılanan şu şehâdet âlemi (görülen dünya). Gayb âlemi, kâinatın ruhu durumundadır. Ma'nevî varlıklar, gayb âlemindendir. Gayb âlemine ait varlıklar da iki kısma ayrılır:

1) Bir kısmının delîli yoktur, varlığını Allah'tan başka kimse bilmez. Kâinatta, duyularımızdan saklı nice varlıklar mevcuttur ki bunları ancak Allah bilir: *"Gaybin anahtarları O'nun yanındadır. Onları, O'ndan başka kimse bilmez."*[2] âyeti, gaybin bu kısmına işaret etmektedir. Allah'ın bilgisi, kazâ ve kaderi hep bu gayb'dendir.

2) Bir kısım varlıklar da vardır ki idrak edilemez, fakat mevcudiyetleri delîl ile anlaşılabilir. Allah, Allah'ın sıfatları, melekler, âhiret, cennet ve cehennem bu tür gaybe dahildir.[3]

İşte: *"Onlar gaybe inanırlar.."* âyetiyle kasdedilen gayb varlıkları bunlardır. Yani mü'minler, görmedikleri halde Allah'a, O'nun meleklerine, peygamberlere gelen kitâpların Allah tarafından vahyedildiğine, âhirete, cennet ve cehemneme, Allah'ın huzuruna çıkacaklarına inanırlar.

Hz. Peygamber (s.a.v.)i gören ashabın en büyük meziyetleri, onun bu hususlara ilişkin sözlerini kabul ve tasdik etmeleridir. Peygamber'i görmeyen diğer ümmet ise bu meziyet yanında, Peygamber'in kendisini de görmedikleri halde giyaben ona inanma meziyetine sahiptir. Bu hususta kesin imana sahip olmuş ümmete, Hz. Peyganber (s.a.v.)den övgüler nakledilmiştir.[4]

(1) Râgıb el-Isfahânî, Müfredât, en-Nihâye fî Garîhi'l-hadîs kenarında, III, 192, Mısır.
(2) En'âm Sûresi: 59.
(3) Beydâvî, Envâru't-tenzîl, I, 21, İstanbul, 1206.
(4) İbn Kesîr, I, 41.

Gaybe îman, bazı insanlarda sezgi ve keşf ile, bazılarında da düşünce ve istidlâl ile hasıl olur. Düşünce tarihinin başlangıcından bu yana, birçok hekîm, mutasavvıf ve filozoflara göre asıl gerçek âlem, şu görünen şekiller âleminin ruhu olan gayb âlemidir. Görünen şekiller dünyası, o gerçek âlemin tecellîsi (görüntüsü)dür. Bugünkü felsefeye göre de dış görünüş, duyularımızın algılarından ibarettir. Meselâ ses, aslında bir titreşimdir. Atmosferin naklettiği bu titreşim, kulağımızın zarına çarpınca mahiyetini bilmediğimiz bir işlem ile ses şeklinde beyne intikal etmektedir. Yani ses, dışarıdaki görünmez hareketin bir görüntüsü, bir tecellîsidir. Işık dediğimiz parıltı da dış dünyadan bize gelmez. Dış dünyadan gelen, titreşimdir. İşte o titreşim, görme duyumuza çarpınca bizde ışık haline dönüşmektedir. İmam Gazâlî'ye göre sıcaklık, soğukluk esasında birer titreşimdir. Bundan dolayı ısı ışığa, ışık ısıya dönüşebilmektedir. Koku ve tad da titreşen maddelerden gelen titreşimin, tad veya koku alma duyularında aldığı şekildir. Frekansları değişik titreşimlerin tecellîsi değişmekte, kimi bizde ses, kimi sıcaklık, soğukluk, kimi koku ve tad halinde kendini göstermektedir. Hakikat olan bunlar değil, bunların dayandığı titreşim, yani harekettir. Biz hareketin kendisini değil, tecellîsini algılamaktayız. Hareket de şüphesiz, görülmeyen bir hakikatin tecellîsidir. O halde beş duyumuzla algıladığımız şu âlem, mutasavvıfların dediği gibi, aslında birer tecellî (görüntü)den ibarettir; bir gölge ve hayaldir. Asıl hakikat, görülmeyen *gayb âlemidir.* Hakikat görülmez, görülen, hakikatin tecellîsidir.(1)

Salât: Lugatte duâ anlamına gelir. Belli zikirleri ve hareketleri olan ibâdetin adı olmuştur. **Kıyâm** kökünden gelen **ikame** ise bir şeyi yapmak, devam ve sebât etmek demektir. Namazı ikame, namaz kılmak anlamını ifade eder.

Rızk: Kendisinden yararlanılan şeydir. Rızktan **infâk,** malı elden çıkarmak, yani harcamaktır. **Nafaka,** harcanan şeye denir. Genellikle **zekât,** namaz ile beraber anıldığından, burada infâk'ın, zekât verme anlamına gelmesi muhtemeldir. İbn Abbâs bu görüştedir. İbn Mes'ûd ise, buradaki infâkın, kişinin ailesinin geçimi için harcadığı mal olduğunu söylemiştir. Kimine göre de buradaki infâk, nâfile sadakadır. Bizce İbn Abbâs görüşü tercihe şâyandır.

Âhiret: Bu dünya hayatından sonra başlayacak olan yepyeni bir hayattır ki mü'minler buna kesin olarak inanırlar. Dünyaya neş'e-i ûlâ (ilk yaratma), âhirete neş'e-i sâniye (ikinci yaratma) denir. Âhiret edebî hayattır. Âhiret hayatını, bilginlerden kimi tamamen ruhânî, kimi de hem ruhânî, hem cismânî kabul eder. Fakat Kur'ân'ın ruhundan anladığımıza göre bu hayat, hem ruhânî, hem de maddî ve duyusaldır. Zaten yalnız ruhânî olursa hayatın bir yönü

---

(1) Bkz. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili I, 172-174; M. İkbal, Reconstruction of the Religious thought in İslam.

eksik olur. Âhiret hayatı en mükemmel hayattır. Bu hayatın tam kemali ise hem maddî, hem de ruhânî olmasiyledir. Ancak âhiretteki madde hayatı, bildiğimiz şu dünya maddesinden mahiyet itibariyle farklıdır. Kur'ân-ı Kerîm, o hayatın, dünya hayatının aynı değil, benzeri olduğunu söyler. Demek ki görünüşte benzer, mahiyette farklıdır. Onun mahiyetini ancak Allah bilir. Allah oradaki hayata, hiç yok olmayacak, yıpranmayacak bir nitelik vermiştir. İnsanla, dünyada yaptıklarının karşılığını orada bulacakladır. İyi davrananlar, bu davranışlarının karşılığını orada bağ, bahçe, çeşitli nimetler, yani cennet şeklinde göreceklerdir. Kötü davrananlar da bu davranışlırının gerçek şeklini orada çeşitli azaplar şeklinde, yani cehennem olarak bulacaklardır. Kur'ân-ı Kerîm'in her yeri, cennet ve cehennem hayatının tasvirleriyle doludur. Daha önce gelmiş olan semâvî kitapların hiçbirinde âhiret hayatı, Kur'ân'da olduğu kadar açık seçik, net ve detaylı anlatılmamıştır.

Her dinde ve genellikle her felsefede bir âhiret düşüncesi vardır.Fakat önceki dinlerde bulunan âhiret düşüncesi açık değil, felsefede ise nazariyeden ibaret olduğu için bu düşünce, asıl unsurlarından yoksundur. Kur'ân'ın âhiret düşüncesi, Allah'ın beyanı olduğunu için tam gerçeği aksettirmektedir.

Ğayb âlemi, şu gördüğümüz âlemden daha mükemmeldir. Âhiret de elbette bu dünya âleminden daha mükemmel olacaktır. Varlığımız, Allah'tan gelmiştir, tekrar Allah'â dönecektir. Beni hiç yoktan şu varlığa getiren Allah, benim canımı aldıktan sonra neden onu yeni bir âleme getirmesin? Fizikte: "Hiçbir şey yok olmaz, halden hale değişir" diye bir kanun vardır. Bu kanun bile bizim yok olmadığımızı, bu dünyadan ayrıldıktan sonra yeni bir hayata gideceğimizi göstermez mi? Her gece uyuyup uyanmamız, kışın ölüm uykusuna giren tabiatın, İlkbaharda taze bir canlılık bulması... Her zaman gözümüzün önünde bir âhiret, öldükten sonra dirilme örneği vermektedir.

Vücudumuz her an tazelenmekte, ölen eski hücreler yerine yeni hücreler yapılmaktadır. Çıkardığımız ifrazatlar, kirler, vücudumuzdaki hücrelerin cenazeleridir. Vücudumuz daima yenilenip değişir, fakat ruhumuz değişmez. Eğer değişseydi, yıldan yıla başka insanlar olup çıkardık. Benliğimizi sabit tutan, koruyan, değişmeyen ruhumuzdur. Ruhumuzu zaman yıpratmaz. Yıpranan maddedir. Ruhu zaman etkilemez ve eskitmez. İşte yüce Allah, âhirette şu ölümsüz ruha, ölümsüz bir beden elbisesi giydirerek bizi haşredecek (diriltip toplayacak)tır. Mü'minler buna kesin olarak inanırlar.

4-5 nci âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.)e ve ondan önceki peygamberlere ve âhirete kesin biçimde inananların doğru yolda oldukları, felâha ereceklerі vurgulanmaktadır. *Yakîn* ile aynı anlama gelen *îkan* bir şeyi kuşkusuz bilmek, kesin inanmaktır.

Âyetin sonundaki *"el-muflihûn"* if'âl bâbından ismi fâ'il'in çoğuludur. Bunun üçlü kökü olan *felâh*, aslında yarmak demektir. Sapanla yeri yardığı için çiftçiye "fellâh" denir. Bu kelime, çoğunlukla başarıya ulaşmak anlamında kullanılır. *el-Muflih,* sanki güçlükleri yararak amacına ulaşan kimsedir.

İşte mü'minler, görmedikleri halde Allah'a, meleklerine, âhirete inanan, namazlarını kılan, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Hak rızası için harcayan kimselerdir. Onlar kendi peygamberlerine inandıkları gibi ondan önce gelmiş olan bütün peygamberlere de inanır, her şeyin, Allah'ın yaratmasıyle var olduğunu kesin olarak bilirler. Bu niteliği taşıyanlar, Allah'ın gösterdiği yolda gidenlerdir. Bu yol onları ebedî kurtuluşa, dünya ve âhiret mutluluğuna götürür.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾
خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6- İnkâr edenlere gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar. 7- Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir; gözlerine de perde inmiştir. Onlar için büyük bir azâp vardır.

Tefsir:

6- Küfr: Dilde gizlemek demektir. Dâneyi toprağın altına gizlediği için çiftçiye de *kâfir* denir. " أعجب الكفار نباته *:Bitkileri, kâfirlerin hoşuna giden yağmur gibi...*"[1] âyetinde *kâfirin* çoğulu olan *küffâr* çiftçiler anlamından kullanılmıştır. Kelimenin Kur'ân öncesi dildeki anlamı budur. Fakat bu kelime, Kur'ân semantiğine girince: Allâh'ın gönderdiği hidâyeti, âhiretin varlığını kabul etmemek suretiyle Allâh'a karşı nankörlük etmek anlamını almış ve îmânın tam karşıtı olmuştur. Îmân, nasıl Peygamber'in söylediklerini tasdik ise, küfür de onun söylediklerini kabul etmeyip yalan saymaktır. Zor karşısında kalmadan diliyle inkâr eden de kâfirdir. Ancak zor karşısında, içinden inanmak şartıyle dil ile inkâr, insanı imandan çıkar-

(1) Hadîd Sûresi: 20.

maz. Diliyle inkâr etmediği halde Kur'ân'ı küçümsemek, onunla alay etmek de fi'lî küfürdür. Bu âyetteki *inzâr* ise uyarmak demektir.

7- Yüce Allâh, yukarıda mü'minlerin niteliklerini anlattıktan sonra bu âyetlerle de onların karşıtı olan kâfirleri tavsîf etmektedir: Kâfirler peşin fikirli, inatlarının, kibir ve gururlarının tutsağı olan insanlardır. Gönülleri hakka kapalı, basiretleri perdelidir. Allâh'ın sözünü anlamaz, O'nun nurunu görmezler. Çünkü maddenin ötesinde bir şey düşünmezler. Onlar küfürde o derece ileri gitmişlerdir ki onları uyarmak veya uyarmamak bir şeyi değiştirmez. Hakkı kabule tenezzül etmezler. Gururlarından dolayı başları odun gibi kalkıktır. Ağaç yutmuşa benzerler. Yâsîn Sûresinin 8-9 ncu âyetlerinde onların durumları şöyle nitelendirilmektedir: *"Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik. Çenelere kadar dayanan o halkalar yüzünden onların kafaları kalkıktır. Önlerinden bir sed ve arkalarından bir sed çekip onları kapattık; artık görmezler."* inkârcıların duyuları üstüne çekilen bu perdeler, aslında onların kendi davranışlarından oluşmaktadır. Peygamber'e karşı hasedleri, hakka karşı kibir ve gururları, onların anlayış yeteneğini kapatır. Ayrıca bu gibi âyetlerde inkârcıların kendi sözlerine de işaret vardır. Zira, onlar, Peygamber'le ve müslümanlarla alay için: *"Sizin, bizi çağırdığınız şeylere karşı kalblerimiz kılıflar içindedir, kulaklarımızda ağırlık, bizimle sizin aranızda perde vardır."*[1] boş yere uğraşmayın, biz sizin söylediklerinizi kabul etmeyiz, demişlerdi.

Aynı anlama gelen hatm, tab' ve reyn kelimeleri, bir şeyin üstünü örtmek, bu suretle onun içine bir şey girmesine engel olmaktır. Kalblerden maksat düşünme, sem'den maksat da işitme duygusudur. Âyette düşünme ve görme duyuları çoğul getirilmiş iken, işitme duyusu tekil getirilmiştir. Çünkü sem (işitmek) masdardır. Masdarlar çoğul yapılmaz. Bundan dolayı sem' çoğul yapılmamıştır. el-Ebsâr ise şekil ve renkleri gören gözlerdir. Önce Râzî, sonra Reşîd Rızâ, bu konuda daha doyurucu olan şu açıklamayı yapmışlardır:

Bu söylenen doğru olsaydı, yine masdar olan *basar*'ın da tekil olması gerekirdi. Oysa çoğuldur. Bunun makul izahı şudur: Aklın çeşitli algı yolları vardır. İnsanlar bu yollarda eşit değillerdir. İşte algılanan eşyâ üzerindeki düşüncelerin çeşitliliğine işaret için algı vasıtası olan *kalb* (akıl) çoğul olarak getirilmiştir. Fakat işitme aracı olan *sem* böyle değildir. İnsanların hepsi işitilen şeyleri aynı şekilde işitirler. İşitme, algılama gibi çeşitli değildir. Görme de tıpkı düşünme gibidir. Görülenler çok çeşitlidir. Göz, algı aracı olan akla, pekçok maddenin izlenimlerini, görüntülerini iletir. Bunun için çoğul ya-

(1) Fussilet Sûresi: 5. En'âm Sûresinin 25., İsrâ Sûresinin 46'ncı, Kehf Sûresinin 57'nci âyetlerinde de onların bu sözlerine işaret vardır.

pılmıştır. Ama kulak, sesten başkasını işitmez, bundan dolayı tekil getirilmiştir.[1]

7 nci âyetin sonunda akılları, gözleri ve kulakları kapalı olan insanlar için acı bir azâbın bulunduğu vurgulanıyor. *Azâb:* acı veren ve hayâtın tadını gideren şeydir. Yemeyi, içmeyi uyumayı bırakan kimseye " عَذَبَ " denir. Tef'îl bâbından ta'zîb ise aslında insanı açlık ve uykusuzluk çekmeye sevk etmektir. Bir anlama göre de ta'zîb, kamçının ucuyla vurmaktır. Beydâvî'ye göre binâ ve anlam bakımından azâb, nikâl gibidir. Bir şey yapmaktan geri duran kimse için " أَعْذَبَ عن الشيء ونكل عنه " denir. " الماء العذب " de bundandır. Çünkü tatlı su, susuzluğu söküp atar. Daha sonra bu kelime, cezâ olsun, olmasın her acının adı olmuştur. Azâbın, büyük sıfatı ile nitelendirilmesi ve nekre getirilmesi, korku ve etkiyi büyütmek içindir.

Acaba bu azâb hem dünyâda hem de âhirette mi olacaktır? Bakara 114, Mâide 33 ve 41 nci âyetlerde inkârcılar için hem dünyâda hem de âhirette azâb bulunduğu anlatılır. Tâhâ Sûresinin 124 ncü âyetinde: *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için dar bir geçim vardır. Kıyâmet günü de onu kör olarak (yüce Dîvâna) getiririz."* buyurulmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki İslâm hidâyetinden yüz çevirenler dünyada darlık, sıkıntı, huzursuzluk içine düşerler; zengin olsalar da gönüllerinde huzur olmaz. Bugün maddeten kalkınmış birçok insanın ve milletin nasıl huzursuzluk içinde bocaladıkları; o toplumlarda huzuru, uyuşturucu maddelerde arayanların sayısının gittikçe arttığı, intihar olaylarının çoğaldığı bilinen bir gerçektir. İşte bunlar, Allâh'a kul ve Ona teslim olmamanın, O'nun gönderdiği hidâyeti kabul etmemenin dünyadaki sonucudur. Bunun âhiretteki cezâsı da mahiyetini yalnız Allâh'ın bileceği büyük azâb'dır.

Bu âyetler, Allâh'ın onları küfre zorladığını değil, fakat kibir ve gururlarının, kendi boyunlarına demir bir halka gibi geçip kendilerini vahîm bir duruma soktuğunu belirtmektedir.

Mücâhid, *"Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir..."* âyetinde şöyle demiştir: "Kalbin damgalanması, günahlarla sarılmasıdır. Günahlar kalbi her yandan sarınca kalb günahla damgalanmış, kapanmış olur, artık ona hak girmez." Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"Mü'min günah işlediği zaman kalbine siyah bir nokta çizilir. Eğer tevbe eder, özür dilerse kalbindeki o siyahlık kalkar. Günah işlemekte devam ederse siyahlık artar, nihayet bütün kalbi kaplar. İşte Allah'ın: (Hayır, onların işleyip ka-*

(1) Mefâtîhu'l-gayb, 2/53; Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkim, 1/144.

zandıkları şeyler, kalblerinin üzerine pas olmuştur)[1] *ayetiyle bildirdiği pas, bu pastır''*[2]

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾
ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاً وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ
مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَاِذَا
ق۪يلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ
اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
قَالُٓوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْ قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ
﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

8- İnsanlardan öyleleri de var ki, inanmadıkları halde: ''Allâh'a ve âhiret gününe inandık'' derler, 9- Allâh'ı ve mü'minleri aldatmağa çalışırlar, halbuki yalnız kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar. 10- Onların kalblerinde hastalık vardır, Allâh da hastalıklarını artırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azâb vardır. 11- Onlara: ''Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın'', dendiği zaman: ''Biz sadece düzelticileriz'' derler. 12- İyi bilin ki onlar bozguncılardır; fakat anlamazlar. 13- Onlara: ''İnsanların inandıkları gibi siz de inanın'' dense, ''Yani beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?'' derler. İyi bi-

(1) Mutaffifîn Sûresi: 14.
(2) İbn Mâce, Zühd, 29, hadîsi Tirmizî, Nesâ'î ve Taberî de rivâyet etmişlerdir.

lin ki asıl beyinsizler kendileridir; fakat bilmezler. 14- İnanmış olanlara rastladıkları zaman: "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyle yalnız kaldıkları zaman: "Biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) *alay ediyoruz" derler. 15- Allâh da kendileriyle alay eder ve onları taşkınlıkları içinde bırakır, bocalayıp dururlar.*

Tefsîr:

8-15 nci âyetlerde bazı insanların, Allâh'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde inandıklarını söyleyip Allâh'ı ve mü'minleri aldatmaya çalıştıkları, oysa kendilerinden başka kimseyi aldatamayacakları, gönüllerinde hastalık bulunan o kimselerin, acı bir azâba uğrayacakları belirtilmektedir. Onlar kendilerinin iyi kimseler olduklarını, iyi işler yaptıklarını sanırlar ama gerçekte ortalığı karıştırdıklarının farkında değiller. *"Biz, şu aklı ermez, beyinsizler gibi inanır mıyız hiç?"* diyerek gerçek mü'minleri küçümseyen, aslında kendileri beyinsiz olan, inananlara karşı mü'min görünen, fakat kendilerini bu âdi davranışa yönelten şeytanlarıyle baş başa kaldıkları zaman da: *"Biz, sizdeniz, 'inandık' demekle onlarla alay ediyoruz."* diyen bu adamlar, Allâh'ın çetin cezâsına uğrayacaklardır. Davranışlarına uygun cezâ olarak Allâh da onlarla alay eder. Yani davranışlarıyle, hiç farkında olmadan kendi canlarına azâblar hazırlayan o adamların üstüne güler ve onlara bir süre fırsat tanır. Azgınlıklarına dalıp giderler.

9 ncu âyette geçen " يخادعون " fi'linin kökü *hidâ*'dır. Hidâ, iyi niyetli görünerek birini aldatmaktır. Bu kelimede gizleme anlamı vardır. Tabii, Allâh'tan bir şeyi gizlemek mümkün değildir. Onlar kötülüklerini kimsenin bilmeyeceğini sanırlar ama, Allâh onların neler kurup neler yaptıklarını gayet iyi bilmektedir.

Şîn'in fethi ve ayn'ın sükûnu ve fethi ile şa'r ve şa'ar ise birşeyi, bütün inceliğiyle dikkatli bir biçimde bilmektir. Zekâsından ve derin anlayışından ötürü ozana şâ'ir denmiştir. Bir şeyi inceliğiyle bilmek anlamındaki şi'r, sonradan vezinli ve kafiyeli sözün adı olmuştur.

Elbette Allâh'ı aldatmak mümkün değildir. Âyette ikiyüzlülerin, riyâkâr davranışlariyle kendilerini aldattıkları, fakat anlayışlı olmadıkları için bunun farkında olmadıkları vurgulanmaktadır.

13 ncü âyetteki *süfehâ'* da *sefîh'*in çoğuludur. Hafiflik, incelik,düşük kalite anlamındaki *sefeh'*ten gelen sıfat-i müşebbehedir. Aklı ermez, hafif meşreb, anlayışsız insan demektir.

14-15 nci âyetlerde, Allâh'ın mü'minlerle istihzâ ettiklerini söyleyen o kimselerle istihzâ ettiği belirtilmektedir. Kökü, alay etmek, oynamak anla-

mındaki " هزء " olan *istihzâ',* hafiflik yapmak, alay etmek demektir. Bu anlamıyla *istihzâ,* Allâh'a yakışmaz. Fakat Kur'ân'da cezâlar, işlenen fiillere denk olarak zikredilir ki buna "müşâkele" denir. Alay edenlerin cezâsı, kendilerinden daha büyüğün, kendileriyle alay etmesidir.

"Suç işleyenler, inananların üstüne gülerlerdi. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz işaretleri yaparak onları küçümserlerdi. Âilelerine döndükleri zaman da eğlenmeğe başlarlardı. İnananları gördüklerinde : 'Şunlar sapık insanlar' derlerdi. Oysa kendileri onların üzerine bekçi gönderilmemişlerdi. İşte bugün de inananlar, kâfirlerin üstüne gülerler."[1]

Dünyâ'da kendilerini zengin, üstün gören kâfirler, mü'minlerin üstüne gülerken; işlerin içyüzünün ortaya çıktığı âhiret gününde de iş tersine döner, bu kez de mü'minler kâfirlerin üstüne gülerler, onların hakaret ve zillet içindeki durumlarıyle alay ederler. İşte Allâh'ın, münâfıklarla istihzâsı da onların istihzâ, davranışlarına uygun cezâ vermesidir. Zirâ: *"Bir kötülüğün cezâsı, onun dengi bir kötülüktür."*[2], *"Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın."*[3] âyetleri, cezânın, suça denk olmasını bildirmektir. İstihzâ'nın cezâsı da kısâs gereği olarak istihzâ edenle istihzâ',etmektir. *"Onlar bir tuzak kurarlar, ben de bir tuzak kurarım"*[4], *"Tuzak kurdular, Allâh da tuzak kurdu."*[5], *"Allâh'ı aldatıyorlar, O da onları aldatır."*[6] gibi âyetleri, hep İslâmda cezâ'nın, suça denk ve suçun benzeri kısâs prensipleri ışığında değerlendirmek gerekir.

Gerçekten mü'minlerle alay eden o kimseler, esasen bu davranışlariyle kendilerini gülünç duruma düşürmektedirler. Çünkü başkasını küçümsemek, Allâh'ın temiz zavallı kullarının üstüne gülmek insanı manen küçültür, ruhsal değerini düşürür. Onun ruhu, hakir, alay edilecek kötü bir duruma düşer. Riyâkâr, ikiyüzlü kişi, ruhunu nasıl gülünç bir duruma soktuğunun farkında olmaz. Ama Allâh, onun davranışının içyüzünü bilir. Onun kötü davranışlarını, ruhunu saran azâblar, çirkinlikler haline getirir. İşte Allâh'ın, onlarla istihzâsı, onlar hiç farkına varmadan onları, kendi davranışlarının manevî şekilleriyle kuşatması, o çirkin işleriyle onları yavaş yavaş yakalaması, onları davranışlarına uygun biçimde cezâlandırması demektir. Nitekim: *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri bir yerden yavaş yavaş helâke*

(1) Mutaffifîn Sûresi: 29-35.
(2) Şûrâ Sûresi: 40.
(3) Bakara Sûresi: 194.
(4) Târık Sûresi: 15-16.
(5) Âli İmrân Sûresi: 54.
(6) Nisâ Sûresi: 142.

yaklaştıracağız. Onlara mühlet veriyorum, çünkü benim tuzağım çetindir!."[1] buyurulmuştur.

Suyun, sınırını aşıp taşması anlamındaki *tuğyân*, aşırı derecede isyân etmektir. *Medd* ise uzatmak, fırsat vermek anlamınadır. *'Ameh* " عمه " kökünden gelen " يعمهون " ise şaşkınlık içinde bocalarlar, demektir.

Evet, münâfıklar, inanmış görünerek müslümanları aldatmağa çalışıyorlardı. Müslümanlarla karşılaşınca müslüman görünüyorlar, ama İslâm düşmanlariyle karşılaştıkları zaman: "Biz sizden yanayız, sizinle beraberiz. Bizim onlara karşı öyle görünmemize bakmayın, biz onlarla alay ediyoruz" diyorlardı.

Nifak hareketi, Medine devrinde başladı. Mekke'de böyle bir hareket yoktu. Çünkü orada içinden gelen inanıyordu, hem de tehlikelere göğüs gererek İslâma giriyordu. Kimse korkusundan inanmış gözükmüyordu. Zira müslümanlar orada kuvvetli değillerdi. Bilâkis İslâm düşmanları güçlü idiler. Fakat Medine'de müslümanlar çoğunlukta bulunduğundan, Evs ve Hazrec kabilelerinden inanmayan kimseler, pek kabile içinde tutunamıyor, yüz bulamıyorlardı. İşte bundan dolayı nifak hareketi ortaya çıktı. Bu hareketin nedenini anlayabilmek için, İslâmın Medine'ye nasıl geldiğine bir göz atalım:

Arap kabileleri, her yıl hac zamanlarında hacca gelirlerdi. Medinelilerden bir grup da hac için Mekke'ye gelmiş, orada Allah'ın Resulünü dinlemiş, onun hak peygamber olduğunu anlayınca müslüman olmuşlardı. Bunlar Medine'ye döndüklerinde orada Allah'ın Resulünü anlattılar ve Medinelileri İslâma davet ettiler. Medine'de müslümanlık, süratle yayılmaya başladı. O kadar ki Allah Elçisi'nin adı anılmayan hiçbir ev kalmadı.

Ertesi yıl, Medine'den oniki kişilik bir grup hacca geldiler ve Akabe denilen yerde Allah'ın Elçisi ile görüşüp ona biat ettiler: Allah'a ortak koşmamaya, hırsızlık ve zina etmemeğe, çocuklarını öldürmemeğe, iftira etmemeğe, iyiliğe engel olmamaya söz verdiler. Birinci Akabe Biati denilen bu andlaşmadan sonra Allah'ın Elçisi, amcazâdesi olan Mus'ab ibn Umeyr'i, Kur'ân okutmak ve dini öğretmek üzere Medine'ye gönderdi.[2]

O zaman Yesrib denen Medine'de Evs ve Hazrec diye iki kabile vardı. Bu kabileler arasında zaman zaman çarpışma olurdu. Medine içinde Yahudiler bulunduğu gibi civarında da Kaynuka Oğulları, Nadîr Oğulları ve Kurayza Oğulları adında üç Yahudî kabilesi vardı. Kaynuka Oğulları, Hazreçlilerin; Nadîr Oğulları da Evslilerin dostu idiler. Yahudîler, Âhir Za-

(1) A'râf Sûresi: 182-183.
(2) Abdu's-Selâm ibn Hârun, Tehzibu Sîreti ibn Hişâm, I. 102-105, Beyrut, 1972.

man peygamberinin çıkmak üzre olduğunu biliyorlar, fakat o peygamberin kendi içlerinden çıkacağını umuyorlardı. Hattâ zaman zaman kendileriyle, Yesrib Arap kabileleri arasında çıkan kavgalarda Araplara şöyle derlerdi: *"Şimdi peygamberimizin gelme zamanı yaklaştı. Ona tabi olup sizinle savaşacağız; Âd ve İrem nasıl öldürüldü ise biz de sizi öyle öldüreceğiz!"*

Yahudiler, birbirine düşman olan bu iki Yesrib kabilesi arasındaki kavganın bitmesini istemez, hattâ bunu körüklerlerdi. Çünkü bunların birleşmesi, kendileri için tehlikeli olurdu. İslâmiyet bu düşman kabileleri birbirine yaklaştırdı. Hazrec kabilesi daha kalabalık ve daha kuvvetli idi. Hz. Peygamber (s.a.v.)in, Medine'ye göç etmelerinin arefesinde Hazreçliler ve Evsliler, Hazreç lideri bulunan 'Abdullah ibn Übey ibn Selûl'e taç giydirip onu kıral yapma hazırlığı içinde idiler.'[1]

Hz. Peygamber, Medine'ye gelince artık kimse Abdullah ibn Übey ile meşgul olmadı. Abdullah, Bedir Olayına kadar bekledi. Bedir Olayından sonra müslümanların güçlendiğini görünce müslüman oldu. Kendisiyle beraber adamları da müslüman oldular. Fakat Abdullah, daima içinden Hz. Peygamber'e ve İslâma kin besliyordu. Hz. Peygamber'e, kendisinin kırallığını elinden almış gözüyle bakıyor, İslâmı yıkmak ve Hz. Peygamber (s.a.v.)i Medine'den çıkarmak için adamlariyle birlikte entrikalara girişiyordu. Kendisi önemli bir kişi olduğundan onun hareketleri, zaman zaman müslümanlık için tehlikeli durumlar arz etmiştir. Münâfıkların büyük kısmı, onun emri altında idiler.

Beri taraftan Evs kabilesi içinde de bir kişi vardı ki adı, Ebû 'Amir idi. Bu adam, Allah'ın birliğine inanan Sâbiîlerden olmuştu. Kendisinin peygamber olacağını zannediyordu. Peygamberlik Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a verilince kıskançlığından dolayı hıristiyan oldu. Bazı yakınlarını da Allah'ın Resulüne karşı kışkırttı ve Abdullah ibn Übey'in adamlariyle birleşip onları İslâmı yıkmaya teşvik etti.

Münafıklar, yalnız Medine'de oturanlardan ibaret değildi. Medine çevresinde oturan bedevî (köylü) Araplardan da münafıklar vardı. Bu bedevîler, menfaatlerine göre hareket eden insanlardı. Çıkarlarına uygun buldukları zaman gelip Allah'ın Elçisi ile birleşirler, bir tehlike gördükleri zaman yüz çevirirlerdi.

İslam geliştikçe münafıkların gücü kırıldı, eriyip gittiler. Münafıkların âilesi ve akrabası içinde İslâma gerçekten sadık insanlar bulunduğundan münafıklar bir birlik kuramamış ve başarılı olamamışlardı. Meselâ münafıkla-

(1) Aynı eser, II. 17; İbn Kesîr, I. 47.

rın lideri olan Abdullah ibn Übey'in oğlu Abdullah, bir gün Allah'ın Elçisine gelmiş: babasının öldürülmesi gerekiyorsa, kendisine emir verilmesini ve emir uyarınca bu işi derhal yapacağını söylemiş, Allah'ın Resûlü ise ona babasını asla öldürtmeyeceğini, onu hoş tutacağını bildirmişti.[1]

Hz. Peygamber'i kendi dünya saltanatlarını kurma dâvâlarına âlet edemediklerinden dolayı ona düşman olan Yahudîler de münafıkları sürekli olarak kışkırtmışlardır. Müslümanlar arasında zayıf düşünceli kimseleri kandırmış ve müslümanlık aleyhine hareketlere sevk etmişlerdir. Yahudilerin bu telkinleri, zaten içi küfür dolu insanların öfkelerini körüklemiştir.

Münafıklar kalben inanmamakla beraber inanmış görünüyorlar, namazlarını kılıyor, zekâtlarını veriyor, savaşlara katılıyorlardı. Onların tutumları, bu âyetlerde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde de anlatılmıştır. Münâfıklar hakkında başlıca bir sure de inmiştir.

Müfessir Hâzin, İbn Abbas'a atfen yukarıdaki 14 ncü âyetin iniş sebebi olarak şöyle bir olay zikreder: Gûya Abdullah ibn Übey ve adamları, bir gün yolda yürürken Allâh'ın Elçisinin ashabından bir gruba rastlamışlar. Abdullah, adamlarına:

-Bakın, demiş, şu adamları nasıl kandırıp başınızdan savacağım.

Gitmiş, Ebubekir'in elini tutmuş:

-Merhaba ey Sıddîk, Teym oğullarının lideri, İslâmın şeyhi (âlimi), Allah Elçisinin Mağara arkadaşı, canını ve malını Allah Elçisi uğrunda feda eden, demiş. Sonra Ömer'in elini tutmuş:

-Merhaba Adiy ibn Kâ'b oğullarının lideri, Allah'ın dini uğruna hakkı batıldan ayıran, Allah Elçisi uğrunda canını ve malını veren, demiş. Sonra Alî'nin elini tutmuş:

-Merhaba ey Allah Elçisinin amcası oğlu ve damadı, Hâşim Oğullarının, Allah Elçisinden sonra lideri, demiş. Alî:

-Ey Abdullah, Allâh'tan kork, bil ki münafıklar Allâh'ın en şerli yaratıklarıdır, demiş. Abdullah ise:

-Dur ey Ebu'l-Hasan, demiş, ben bunu münafıklık yapmak için söylemiyorum. Vallahi biz de sizin gibi inanıyoruz, sizin gibi doğruluyoruz. Sonra ayrılmışlar. Abdullah, arkadaşlarına:

-Gördünüz mü nasıl yaptım, demiş. Arkadaşları da kendisini beğenmiş, takdir etmişler.

(1) Tehzîbu Sîreti ibn Hişâm, II. 17-18.

Bu rivayetin uydurma olduğu gayet açıktır. Zira bu üç kişiye verilen vasıflar, hicretten çok sonra verilmiş, hattâ belki de bu halîfeler, vefatlarından sonra bu sıfatlarla anılmışlardır. Bu rivayet, Hz. Alî'nin, ötekilerden daha zekî olduğunu, nifak hareketini yalnız onun anladığını telkin etmek için uydurulmuş olabilir. Yoksa ne Hz. Ebubekir, ne de Hz. Ömer böyle riyâkârane sözlerin söylenmesine müsaade ederler, ne de Abdullah ibn Übey böyle bir budalalık yapar.

Bu âyetler, bir bütün teşkil etmekte, münafıkların karakterlerini çizmektedir. Hepsi beraber inmiştir. Yalnız 14 ncü âyet için böyle bir nüzul sebebi aramanın anlamı yoktur.

"Şeytanlariyle yalnız kaldıkları zaman..." âyetindeki *şeyâtîn* kelimesi, şeytânın çoğuludur. Şeytan, azgınlıkta cinsi içindekilerini ve benzerlerini geçmiş, şirret, inatçı, daima kötülüğü vazife edinmiş yaratıklardır. Şeytan, esasında, insanları kötülüğe sevk eden kâfir cinlere denir. Ve şeytan denince habîs ve kâfir cinlerin başı olan İblîs hatıra gelir. İblîs, Hz. Âdem'i kıskandığından ve kibrinden dolayı Allah'ın huzurundan kovulmuştur. Kendisine kıyamete kadar yaşama yeteneği verilmiştir. Bütün cinlerin kâfirlerine de şeytan denir. Ayrıca bütün kötülük telkin eden, kötü yollara iten şirret canlılara da mecâzen şeytân denir.

Kur'ân'da *"İnsan ve cin şeytanları"* tabiri kullanılmıştır. Şirret, kötü ruhlu, kötülük telkin eden insanlara da şeytan denmiştir. Şeytan, gözden gizli kalır. İnsanın içine birtakım düşünceler atmak suretiyle telkinini yapar. Kötü insan görünür, fakat o da kötü telkinlerini genellikle gizli ve saklı yapar. Onun içindeki habîs düşünceler, ancak eserleriyle belli olur. Bundan dolayı insan şeytanındaki şeytanlık da yine gizli bir iştir.

Yukarıdaki âyette şeytanları ile kasdedilen, gizli gizli kötülükler plânlayan münafıklar ve gizlice münafıkları kışkırtan yahudilerdir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا
مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ
مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَّا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾
صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ

ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ
حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ
أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

16- İşte onlar o kimselerdir ki, hidâyet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticâretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar. 17- Onların durumu tıpkı şuna benzer ki, (aydınlanmak için) *bir ateş yakmak istedi.* (Ateş) *çevresini aydınlatır aydınlatmaz, Allah onların nurunu giderdi ve onları karanlıklar içinde bıraktı, artık görmezler. 18-* (Onlar) *sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onlar* (Hakk'a) *dönmezler. 19- Ya da* (onlar), *gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek*(ler) *bulunan bir yağmur*(a tutulmuş) *gibi*(dirler). *Yıldırım seslerinden ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar; oysa Allah, inkârcıları tamamen kuşatmıştır. 20- Nerdeyse gözlerini kapıverecek olan şimşek, önlerini aydınlattı mı o*(nun ışığı)*nda yürürler, üzerlerine karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi elbette işitmelerini ve görmelerini de* (alıp) *götürürdü. Kuşkusuz, Allâh herşeyi yapabilir.*

Tefsîr:

16-20nci âyetler de yukarıdaki âyetler gibi münâfıkların durumlarını tasvir etmektedir. Münâfıklar, hidayeti verip dalâleti satın alan kimselerdir. Bu ticaretleri, kendilerine hiç kazanç sağlamamış, kendilerini tam ziyana sokmuştur. Bunların davranışı, tıpkı şu karanlık içinde kalıp da aydınlanmak için ateş yakan adamın durumuna benzer. Adam ateş yakar yakmaz Allâh onun görme duyusunu almış, ateş çevreyi aydınlattığı halde adam yine eskisi gibi karanlıklar içinde kalmıştır. İşte Resul'ün getirdiklerine yürekten inanmayan münafıklar da böyledir. Bunlar, cehalet karanlıkları içinde bocalayıp duruyorlar, bir kurtarıcı, bir peygamber, bir nur bekliyorlardı. O peygamber

kendilerine hidâyeti, kendilerini karanlıklardan kurtaracak ilâhî nuru getirdi. Bunlar ona, önce azıcık inandılar, şirkin karanlıklarından biraz kurtuldular, iyiliği kötülüğü tanımaya başladılar. Fakat birden kalblerine şüphe düşünce yine iman nurları söndü. Karanlıklar içine düştüler. Kıskançlıkları yüzünden basiretleri bağlandı. Nefislerinin esiri olup Allâh'ın nuruna gözlerini kapadılar, yine karanlıklar içerisinde kaldılar. Onlar mânen kördürler, hakkı görmezler; sağırdırlar, hakkı işitmezler; dilsizdirler, hakkı söylemezler.

Yine onların durumu, sicim gibi yağmur boşalan, şimşekli, karanlık bir gecede yürüyen adamın durumuna benzer. Şiddetli yağmur altında ve zifiri karanlık içinde yürüyen adam, gök gürültüsünü duydukça korkudan kulaklarını tıkar. Önünü görmediği için yürüyemez. Bir an için şimşek çakınca önü aydınlanır, bir iki adım yürür, fakat şimşek kesilince yine şaşkınlık içinde dikilip kalır.

19 ncu âyette geçen *sayyib* kelimesi, karanlıkta yağan yağmur diye tefsir edilir. *Zulumât*, karanlıklar; *ra'd* gök gürültüsü; *bark,* şimşek; sâ'ika'nın çoğulu olan savâ'ik ise yıldırımla beraber bulunan gürültüdür. Sâ'ika'yı şimşek diye tefsir edenler de vardır ama korkunç sâika'dan dolayı insanların kulaklarını tıkadıkları ifadesinden sâika'nın, yıldırımla beraber çıkan korkunç bir ses olduğu anlaşılır ki dilci İmâm Halîl de sâ'ika için: "Ra'd sesinden hasıl olan şiddetli etki" demiştir. Azâb gürültüsüne de sâika denir: *"Onları alçaklık azâbının sâikası* (gürültüsü) *yakaladı."*(1) âyetinde sâika, azâb gürültüsüdür. Bunun kökü olan sa'k ise bayılmak anlamınadır. " صعق الرجل " adam bayıldı demektir. *Mevt:* ölüm, *hatf* ise kapıp almak, kaçırmak anlamınadır.

Münâfıkların, ma'nevî ışık olan Kur'ân karşısındaki durumlarını anlatan bu âyetlerde kasdedilen karanlıklar, kuşku ve ikiyüzlülük karanlıklarıdır. *Ra'd* (gök gürültüsü), kalbleri rahatsız eden korkuyu temsil eder. Münâfıklar, sürekli bir korku içindedirler. *"Her bağırtıyı kendi aleyhlerinde sanırlar."*(2) Karanlık, gürültülü, korkunç durum içinde ara sıra parlayan şimşek de onların kalblerinde zaman zaman beliren îmân ışığıdır. Nûr olan Kur'ân, nerdeyse onların gözlerini kapıverecek derecede parlaktır. Kalblerinde îman ışığı doğup çevreyi aydınlatınca onun ışığında biraz yürürler ama kuşku ve nifak bulutları, kalblerindeki nuru kapatınca karanlık içinde kalırlar.

Ateş var, nûr güneş gibi ufukları aydınlatmakta ama onlar, ma'nevî duyuları köreldiği için çevreyi ışığa boğan nûru göremez olmuşlardır. Onların

(1) Fussilet Sûresi: 17.
(2) Münâfikun Sûresi: 4.

hâli dünyada böyle olduğu gibi âhirette de böyledir. Âhirette, herkese imanına göre nûr verilir. Kiminin nûru, kilometrelerce yürümesine yeter. Kiminin nûru, kâh doğar, kâh söner; kimi sırat (cennete giden yol) üzerinde kâh yürür, kâh durur. Kiminin nûru da tamamen söner. İşte bunlar hâlis münâfıklardır. Yüce Allâh, onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"O gün münâfık erkekler ve münâfık kadınlar* (sür'atle cennete gitmekte olan) *mü'minlere derler ki:* '(Ne olur) *bize bakın da sizin nurunuzdan alalım' Onlara: 'Arkanıza dönün de nur arayın denilir.'"*[1] Müminler hakkında da şöyle buyurmuştur: *"O gün inanan erkek ve kadınları görürsün ki nurları, önlerinde ve sağlarında koşuyor.* (kendilerine): *'Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir.'* (denilir)."[2]

Âhirette, herkesin ameline göre kendisine nûr verileceğini bildiren hadisler de vardır. İbn Mes'ûd şöyle demiş: "Mü'minlere, amellerine göre nûr verilir. Kimine hurma ağacı kadar, kimine adam boyu kadar nûr verilir. En az nûr sahibinin nûru, başparmağı üzerinde olur, bir yanar, bir söner." İbn Abbas ise şöyle demiş: "Kıyamet günü, tevhid ehli olan herkesin bir nûru vardır. Münâfıkın nûru ise söner. Mü'min, münafığın nûrunun söndüğünü görünce (kendi nurunun söneceğinden de) korkar. İşte onlar, *"Rabbimiz, bizim nurumuzu tamamla"*[3] derler."[4]

Âyetlerden, gerek mü'minlerin gerek kâfirlerin, gerek münâfıkların ikişer gruba ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Mü'minler: mukarrebûn (Allah'a çok yakın olanlar) ve ebrâr (iyiler) gruplarına; kâfirler: du'ât (küfür liderleri, küfre dâvet edenler) ve taklîdçiler gruplarına; münafıklar da: hâlis münâfık ve içinde kısmen nifak bulunan gruplara ayrılırlar. Hz. Peygamber (s.a.v.), hâlis münâfığı şöyle nitelemiştir: *"Dört huy vardır ki bunlar bir adamda bulunursa o kimse hâlis münâfıktır. Ama bunlardan sadece biri bulunan kimse ise o huyu terk edinceye kadar kendisinde biraz nifak olan insandır. Bu huylar şunlardır: Kendisine güvenildiği, yanına bir emânet bırakıldığı zaman hiyanet etmek, konuştuğu zaman yalan söylemek, söz verdiği zaman sözünde durmamak, çekiştiği zaman aşırı gitmek."*[5]

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ

(1) Hadîd Sûresi: 13.
(2) Hâdîd Sûresi: 12.
(3) Tahrîm Sûresi: 8.
(4) İbn Kesîr, I. 55.
(5) Buhârî, İman, 24; Müslim, İman, 25, hadîs: 106.

تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ
مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ
مِثْلِه۪ۖ وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٣﴾
فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُۚ
اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٢٤﴾

21-Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, (Allah'ın azâbından) *korunasınız. 22- O* (Rab) *ki yeri sizin için döşek, göğü de binâ yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de bile bile Allah'a eşler koşmayın. 23- Eğer kulumuz* (Muhammed)*e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sure getirin, Allah'tan başka bütün şâhitlerini* (yardımcılarını)*zı da çağırın; eğer doğru iseniz* (bunu yapın). *24- Yok eğer yapamadınızsa, ki aslâ yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının.*

Tefsîr:

21-24: Bu âyetlerin manası açıktır. Allah, muhteşem yıldızlar içinde dünyayı, yaratıkların en şereflisi kıldığı insanlara döşek gibi rahat bir ikamet yeri, göğü de tavan gibi onu koruyan, besleyen hârika bir eser yapmıştır. İnsanları beslemek için gökten indirdiği yağmur ile, çeşit çeşit meyvalar,ürünler çıkarmıştır. O halde bizi yaratan, şu dünya evine yerleştiren ve bizi çeşitli rızıklarla besleyen Allah'a neden başkasını ortak koşalım? Oturduğumuz dünya evi O'nun, yediğimiz rızık O'nun, varlığımız O'nun. Bizi besleyen, yaşatan, yöneten başka bir yaratıcı yoktur. Kâinatta ne varsa hep O'nun yaratıklarıdır. O'nun yaratıklarını O'na ortak koşmamız, akıl alır şey değildir. Kulluk yalnız Allah'a yapılır, yalnız O'na tapılır.

22 nci âyette geçen *"endâd"*, eş, zıdd anlamındaki *nidd*'in çoğuludur. Masdar olarak *nedd* ise kaçmak, dağılmak, bâ harfi cerriyle kullanıldığı zaman birinin kötülüğünü söylemek anlamlarına gelir. Âyette bile bile Allâh'a benzerler, eşler, ortaklar koşmak yasaklanmaktadır. İnsanlar, kendilerinde birtakım gizli güçler bulunduğunu sandıkları insanlara, canlı ve cansız varlıklara tapmak, onlardan meded ummak suretiyle onları tanrılaştırmışlar; tanrılıkta Allâh'a eş yapmışlardır. Arap müşrikleri arasında bu, açıkça görüldüğü gibi Uzeyr'i veya Îsâ'yı Allâh'ın oğlu sayan yahudî ve hıristiyan mezheplerinde de kapalı olarak görülmüştür. Kapalı şirk denen bu tanrılaştırma, şeyhlerini Allâh'ın yardımcısı, gaybi bilir, dünyâyı yönetir telakki eden bazı cahil tasavvuf tarikatlerinde de bol bol görülmektedir. Bu kimselerin, şeyhlerine karşı tutumları ve inançları, câhiliyye Araplarının şirkinden pek farklı değildir. Çünkü Kur'ân, Allâh'tan başkasının gaybi bilmeyeceğini ve O'ndan başkasından yardım beklenmeyeceğini vurgularken bazı insanlar, tıpkı Allâh'a duâ eder gibi yatırlara duâ edip dilek dilemekte, bazı tarikat mensupları da şeyhlerine herşeyin ayân olduğuna, müridin her halini bileceğine, isterse müridi büyük nimetlere ulaştıracağına inanırlar; Allâh ile beraber şeyhlerine de yalvarırlar."Destûr! ya pîr!" derler. Hattâ bunlar arasında Allâh'ın, dünyânın yönetimini şeyhinin eline verdiğini söyleyenlere dahi rastladım. Şimdi bu adamın, Hz. Peygamber'in mücadele ettiği müşrik ile ne farkı vardır?

İnsanların, kendi düşünceleri, akıl yürütmeleri ile koydukları helâl ve harâmı Allâh'ın hükmü olarak kabul etmek de, bu hükmü koyanı tanrılaştırmak, Allâh'a nidd yapmak demektir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) kendisini ziyarete gelen Adiy ibn Hâtem'e: *"Hahamlarını ve râhiblerini, Allâh'tan ayrı rabler edindiler, Meryem oğlu Mesîhi de."*[1] *âyetini okuyunca Adiy: "Onlar, onlara tapmazlardı." demiş, Peygamber (s.a.v.): "Evet onlara tapmazlardı ama onların helâl kıldığını helâl, haram kıldığını da haram yaparlardı. İşte bu, onlara tapmaktır."* demiştir.[2]

Buna göre müctehidlerin, kesin delil olmadan kendi düşüncelerine göre yaptıkları ictihâd hükümlerine Allâh'ın kesin hükmü gözüyle bakmak, ictihâdı yapanları putlaştırmak olur. Elbette bunda ictihâdı yapanın kabahati yoktur. Çünkü o, kendi kanısına göre vardığı hükmün, Allâh'ın kesin hükmü olduğunu söylememiş, hattâ hükmüne mutlaka uymayı da gerekli görmemiştir. İmâm Mâlik'in, yazdığı kitâpları, emirle halka uygulatma önerisini kabul etmediği ma'lûmdur. Bu putlaştırmanın sorumluluğu, İslâm'ın esas ruhundan ayrılıp kesin taklide sapan ve düşünceye kilit vuran sonraki nesil-

(1) Tevbe Sûresi: 31.
(2) Kurtubî, 8/120; İbn Kesîr, Tefsîr, 2/349.

lerin âlim denen adamlarındadır. Nasıl yahudî ve hıristiyanlar zaman içinde, dinin gerçek ruhuna aykırı hükümler koyup dinlerini daraltmışlarsa, müslümanlar da aynı şeyi yapmışlardır.

Sehl ibn Abdillâh et-Tüsterî, bu âyetten, nefse gurur vermenin, nefsin arzularına uymanın da nefsi Allâh'a nidd yapmak olduğu sonucunu çıkarmıştır. Bu tefsirin kanıtı da *"Hevâ ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?"*[1] âyetidir.

24 ncü âyet, Kur'ân'ın, Allah kelâmı olduğundan şüphe edenleri, ona benzer bir sure getirmeğe davet etmektedir. Bu âyet, Medine'de inmiştir. Mekke'de inen âyetlerde de yüce Allah, inanmayanları, Kur'ân'a benzer bir kitap,[2] Kur'ân'a denk bir söz[3], Kur'ân'a benzer on sure,[4] Kur'ân'a benzer bir sure[5] getirmeğe davet etmiştir. Kur'ân'a cephe alan hiç kimse, onun bir âyetine denk bir söz söyleyememiştir. Çünkü o, Allah sözüdür. Beşer onun gibi bir söz söyleyemez.

Kur'ân, az kelime ile çok mana ifade eder. Bazan onun iki kelimesini izah etmek için sayfalarca yazı yazmak gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm, önce gelen peygamberlerin hayatını anlatır, onların hayat öyküleriyle insanlara öğüt verir. Bunlar, genellikle Kitâbı Mukaddes'te vardır. Bir kısmı da Arapların kendi tarihleriyle ilgilidir. Okula gitmemiş, okuma yazma ve İbrânîce bilmediği için Tevrât'ı ve eklerini okumamış bir insanın, Kitâbı Mukaddesteki öyküleri, peygamberlerin ahlâkına aykırı şeylerden ayıklayarak anlatması, normal olarak mümkün değildir. Ancak bu, vahy ile mümkün olur.

Kur'ânı Kerîm, yıllarca sonra çıkacak olayları haber vermiştir: Rumların İranlıları yeneceklerini, müslümanların Mekke'yi fethedeceklerini, inanıp yararlı işler yapanların yeryüzüne hükümran olacaklarını söylemiş, bu söyledikleri aynen olmuştur.

Kur'ân, öyle ilmî gerçeklere dokunmaktadır ki bugünün pozitif ilim verileri de bunları doğrulamaktadır. Meselâ göğe doğru yükselmekle göğsün daralacağını, nefes almanın güçleşeceğini söyler. Gerçekten yükseğe çıktıkça hava basıncı düşeceği için nefes alma güçleşir. Kur'ân, arzın ve diğer yıldızların, önceleri birbirine yapışık olduklarını, Allah'ın, bunları birbirinden ayırıp her canlı şeyi sudan yarattığını söyler. Bugünün ilmî görüşü de bunun

(1) Câsiye Sûresi: 23; Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm , s. 9; Sülemî ve tasavvufî tefsiri, s. 26.
(2) Kasas Sûresi: 49.
(3) İsrâ Sûresi: 88.
(4) Hûd Sûresi: 13.
(5) Yûnus Sûresi: 38.

böyle olduğunu söylemektedir. Daha buna benzer, kâinatın yaratılışı hakkında nice gerçekler, Kur'ân dilinde özlü bir biçimde anlatılmıştır.

Kur'ân'ın üslûbu da bambaşka bir mu'cizedir. Anlattığı en soyut olayları canlı şahıslar şekline koyup anlatan Kur'ân, göze, kulağa, bütün duyulara hitabederek ruha açılan bütün yollarla insanın benliğine sokulur. Onun her kelimesinde, ilâhî bir musiki kulağı okşar. O, her haliyle insan sözü olmayıp Allah sözü olduğunu ispatlar. Bundan dolayı o indiği zaman şairler, utançlarından şiirlerini Kâ'be duvarlarından indirmişler, inananlar da inanmayanlar da ondan üstün bir söz olamayacağını itiraf etmişlerdir. Bugüne kadar hiç kimse onun tek bir âyetine denk bir söz söyleyememiştir, bundan sonra da söyleyemeyecektir.

24 ncü âyetin sonunda, *vakûdu,* yani yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten sakınılması emredilmektedir. Bu ateş, öyle bir ateştir ki yakıtı insanlardan ve taşlardan oluşmaktadır. Reşid Rıdâ'nın işaret ettiği üzre insanlar birbirlerine taşlara ve heykellere tapmakla, cehenneme yakıt olmaktadırlar. Allâh kendilerini yakacağı gibi, taptıkları heykelleri de yakar. Ateşin, taşları yaktığı mahsus söylenmiştir. Çünkü Kur'ân'ın hitâbettiği insanlar, taşlara, heykellere tapıyorlardı. Yüce Allah buyuruyor ki: Şirkten dönüp Kur'ân yoluna gelmezseniz, varacağınız cehennemin ateşi sizi de yakar, o taptığınız, sizi koruyacağını sandığınız taşları, heykelleri de yakar. Siz onlara tanrı diye tapıyorsunuz, onların sizi koruyacağını sanıyorsunuz. Oysa onlar, sizi değil, kendilerini dahi koruyamaz.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا
مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25- İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin, kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyvadan rızıklandıkça "Bu, daha önce de rızıklandığımız şeyler, (dünyada iken de bu rızıktan yemiştik)" *derler.* (Cennetteki bu rızık), *onlara* (o dedikleri)*ne benzer verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de var-*

dır ve onlar orada ebedî kalacaklardır.

Tefsîr:

25- Cennet, gözden gizli kalan, içine girilmeden görülmeyen bahçedir. Cennet, lûgatte örtmek demektir. Aynı kökten gelen cinn de gözden kapalı olan yaratıktır. İşte bu kökten alınan cennet, girift ağaçlarla zemini görünmez bahçedir. Dinde cennet, dünya gözüyle görülmeyen, Hakk'ın gaybında gizli, sevap evinin adıdır. Bu ebedî bahçe, öyle güzel bir yerdir ki altından, yani zemininin içinden, tıpkı dünyada olduğu gibi ırmaklar akar. Fakat orada bol olan sadece su değildir. Bal ırmakları, süt ırmakları, sarhoş etmeyen şarap ırmakları da vardır. Herşey öylesine boldur orada. *"O cennetlerdeki herhangi bir meyvadan rızıklandıkça: 'Bu, daha önce de rızıklandığımız şeydir'."* cümlesi üzerinde müfessirler özellikle iki açıklama naklederler. Bunlardan birine göre âhirette verilen rızıklar, şekil ve renk bakımından birbirine benzer, fakat tad ve lezzet bakımından bir sonra verilen, bir öncekinden farklıdır. Diğer görüşe göre de âhirette verilecek rızıklar, meyvalar, şekil ve ad bakımından dünyadaki meyvalara benzerler, fakat tad ve lezzetleri değişiktir. Âyetin muhtevasından, bu ikinci açıklamanın daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanlar, ancak alışık oldukları şeyleri kavrayabilirler. Başka âyetlerde de cennet, hep nar, hurma, kuş eti, birbirine girmiş ağaçlar, zencebîl, kâfur, misk, koltuklar, yastıklar, dolaşıp hizmet eden güzel kızlar ve delikanlıların bulunduğu bahçe şeklinde tasvir edilir. İşte mü'minlere verilen uhrevî nimetler, kendilerine, görünüşte dünyadaki nimetlere benzer gelecektir, fakat gerçekte farklıdır. İbn Abbâs'ın: "Cennette bulunan şeylerin, isimlerinden başka hiçbirşey, dünyadakine benzemez" dediği rivayet edilir.[1] Cennetteki nimetlerin mahiyeti başkadır. Çünkü onlar, sâf nimettir, dünyadakilerin hakikatidir. Dünyadaki meyvalar, onların gölgesi durumundadır. O meyvalar, insanın hakikatine verilmektedir. O bahçeleri ve meyvaları, insanın amelleri yapmıştır. Daha doğrusu insanın amelleri, âhirette o şekli almıştır. Aynı zamanda orada inananlara, tertemiz eşler vardır. O güzel kızlarda, dünyadaki kadınlarda olduğu gibi âdet görme ve lohusalık yoktur. Ahlâkları da en yüksek ahlâktır. Onlar gerek maddeten, gerek manen tertemiz eşlerdir. İşte mü'minler bu zevk ve nimet içinde birkaç gün değil, sürekli kalacaklardır.

Âyette geçen " خالدون ", *hulûd* kökünden ismi fâildir. Mu'tezileye göre hulûd, sonsuzca kalmaktır. Fakat ehli sünnet âlimlerine göre hulûd, sürekli kalmaktır ama sonsuzluk şart değildir. Uzun zaman kalıcı olmağa *hulûd* de-

(1) İbn Kesîr, I. 62.

nir. Gerçekte *hulûd*, hem uzun zaman için, hem de sonsuzluk için kullanılır. Yaşlandığı halde saçları ağarmayan, dişleri dökülmeyen kimseye *"muhlid"* dendiği gibi, uzun zamana dayanan kayalara, taşlara da *havâlid* denir[1].

Cennet nimetlerinin bir gün sona erebileceği düşüncesini silmek için âyette cennetliklerin, orada *hâlid* oldukları belirtilmektedir. Sözgeliminden burada hulûd'un, sonsuzluk mânâsında kullanıldığı anlaşılır. Nitekim Beyyine sûresinin son âyetinde *hulûd,* bir de tam sonsuzluk anlamını veren " أبدا " ile pekiştirilerek cennetliklerin orada ebedî kalacakları bildirilmiştir.

Hulûd'u sonsuzluk anlamında kabul eden mu'tezileye göre cennet ve cehennem halkı, bulundukları yerde sonsuzca kalırlar. Hulûd'u uzun zaman anlamında kabul eden Cehmiyye de cennet ve cehennemin ve bunların içinde bulunan yaratıkların bir gün yok olacağını söylemişlerdir. Onlara göre Allâh'ın önceliği dolayısıyle herşeyden önce, sonluğu dolayısıyle herşeyden sonra olması için kendisinden başkasının yok olması gerekir. Şâyet cennet halkı bâki olsaydı, sonsuzlukta kendisine hiçbir şey benzemeyen Allâh'a benzemiş olurlardı. Bu ise muhaldir. Ayrıca Allâh, cennet halkının ne kadar nefes alacağını bilmezse bu konuda cahil olur. Bilirse bu bilginin, ancak onlar tamamen yok olduktan sonra olması gerekir (çünkü sonsuzun bilinecek ölçüsü yoktur)[2].

Ehli sünnetin de buna verdikleri cevaplar vardır. Fakat Âlûsî'nin dediği gibi bunlar, Kur'ân ve hadisin söyledikleri dışında, akıl yürütme ile bilinmesi mümkün olmayan şeyleri, şu dünyâda bilinenlerle karşılaştırmaktan, görünmeyenleri görünenlerle ölçmekten doğan düşüncelerdir. Bu tür tartışmalar Kur'ân'ın ruhunda olmadığı gibi bunların bir yararı da yoktur. Kur'ân neyi ve nasıl bildirirse öyle inanmak, onun ötesine akıl yürütmelerle dalmamak gerekir. Çünkü kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Allâh dilediğini, dilediği biçimde yaratmağa kadirdir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْي۪ٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًا يُضِلُّ بِه۪ كَث۪يرًا وَيَهْد۪ي بِه۪ كَث۪يرًا وَمَا يُضِلُّ بِه۪ٓ اِلَّا الْفَاسِق۪ينَ ٢٦

(1) Lisânu'l-'Arab, 1/876.
(2) Rûhu'l-Me'ânî, 1/205.

﴿٢٦﴾ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ
أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾ كَيْفَ
تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ
ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
﴿٢٩﴾

26- Allah, bir sivrisineği, hattâ onun da üstünde olanı (ondan daha zayıf bir varlığı) *misal vermekten çekinmez. İnananlar, onun, Rablerinden* (gelen) *bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise: "Allah, bu misalle ne demek istedi?" derler.* (Allah), *onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla sadece fâsıkları saptırır. 27- Onlar ki söz verip bağlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar; Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi* (îman ve akrabalık bağlarını) *keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar; işte ziyana uğrayanlar onlardır. 28- Allah'a nasıl nankörlük edersiniz ki siz, ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz. 29- O ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, herşeyi bilir.*

Tefsir:

26 ncı âyette Allâh'ın gerçeği anlatmak için her türlü misâli vermekten çekinmeyeceği; mü'minlerin, bu misallerle anlatılan mânâyı anlayacakları; nankörlerin ise insanların gönüllerinde kuşku uyandırmak için "Allâh bununla ne demek istiyor?" diyerek doğru düşünce ve iman yolundan sapacakları bildirilmektedir. Mü'minler, Kur'ân'da anılan misâllerle anlatılmak istenen mânâyı derhal kavrarlar. Ama inkârcılar, inkâr etmek için bahane arar, bu misalleri gûya Allah'a yakıştırmazlar. Sa'îd'in, Katâde'den naklettiğine göre Kur'ân'da örümcek ve sinek, misal olarak anlatılınca sapıklar:

"Allah bunları anmakla ne demek istiyor? Allah böyle şeyleri söylemekten münezzehtir" dediler. İşte 26 ncı âyet, bu münasebetle indi.[1]

Kalbi hastalıklı birçok insan, bu misallerin derinine inemediğinden sapıtır. Fakat işin iç yüzünü kavrayan birçok insan da bunlarla anlatılmak istenen gerçeği kavrayıp hidayete gelir. Tabii, sapıtanlar, kötü niyetli fâsıklardan başkası değildir.

Âyette Allâh'ın, fâsıklardan başkasını idlâl etmeyeceği bildirilmektedir. Helâk olmak, kaybolmak, yolunu şaşırmak anlamındaki *dalâl* kökünden türeyen *idlâl*: yoldan çıkarmak, saptırmak, şaşırtmak demektir. Şimdi bu sözden, Allâh'ın, kullarını yoldan çıkardığı mânası hatıra gelebilir. Oysa âyetin kasdı aslâ böyle değildir. Çünkü âyette Allâh'ın, sadece fâsıkları saptıracağı belirtilmiştir.

Fısk, Allâh'a itâati bırakmak, doğru yoldan ayrılmak demektir. O halde Allâh, fâsıklar doğru yolda iken onları yoldan çıkarıp eğri yola sokmuyor, onları doğru yoldan şaşırtmıyor. Onlar kendileri doğru yolu bırakmış, eğri yollara sapmışlardır. Allâh onları, peyğamberleri aracılığı ile doğru yola gelmeğe çağırdığı halde onlar girdikleri yanlış yolda devam etmektedirler. İşte Allâh yoldan çıkmış olan, çağırıldıkları halde doğru yola gelmeyen o insanları kendi girdikleri sapık yollarında bırakmaktadır. Kur'ânı Kerîm'de Allâh'ın idlâli (saptırması), sapık insanları kendi hallerine bırakması demektir. Yoksa mahsus doğru yoldan çıkarıp eğri yollara düşürmek değildir. Bundan dolayı birçok âyette de "Allâh'ın, fâsıklardan, yahut zâlimlerden, yâhut kâfirlerden başkasını saptırmayacağı" vurgulanır. Demek ki Allâh, doğru yolda olanları eğri yollara düşürmez. Ayrıca Allâh'ın şaşırtması tabiri, müşriklerin yanlış davranışlarını kınamak amacıyle söylenmiştir. Nitekim yanlış davranışında ısrar edene: "Allâh şaşırtmış, yahut gözünü kör etmiş" denilir.

Kur'ânı Kerîm'de *fısk*, genellikle inanmayan müşrik insan anlamında kullanılır. Bununla beraber inandığı halde büyük günâh işleyen kimselere de fâsık denilir. Fısk'ın üç mertebesi vardır:

Birincisi günâhı çirkin kabul etmekle beraber yine de bazan nefse uyup günâh işlemektir. İkincisi günâhı günâh bilerek sık sık günâh işlemektir. Üçüncüsü günâhın çirkinliğini inkâr ederek, onu iyi bir şey kabul edip günâh işlemektir ki bu türlü fısk, küfürdür.

27 nci âyette fâsıkların vasıfları sayılmaktadır: Onlar Allâh'ın ahdini nakdederler. *Nakd*: Yaptığı binayı yıkmak, bağladığı ipi çözmek verilen sözü tutmamaktır. Ahd, verilen sözdür. Güvenmek, sağlâm ve andlaşma anla-

(1) İbn Kesîr: 1/64

mındaki vesâka kökünden mîsâk ise sağlam, pekiştirilmiş ahd demektir. Allâh'ın ahdi deyimi, ahdin Allâh'a ait önemli bir şey olduğunu belirtmek içindir. Bir şey Allâh ile tamlanırsa çok değerli olur. Beytullâh (Allâh'ın Evi) gibi. İşte ahid ve öyle değerli bir şeydir. Fâsıklar, Allâh'a verdikleri sözü, iyice pekiştirmiş oldukları halde onu bozarlar.

Allâh'ın ahdini bozmak, O'na verilen sözde durmamak, gerek Allâh'a gerek insanlara verilen söze aykırı davranmaktır. Allâh'ın ahdi ile birkaç mânâ kasdedilmiş olabilir:

Evvelâ ahid, Allâh'ın yaratırken insanın içine koyduğu Allâh'ı tanıma kabiliyetidir. Buna fıtrat ahdi denir ki: *"Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendi nefislerine şâhit tutarak: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* (demişti). *'Evet, buna şâhidiz!' dediler.'"*[1] âyetinde bu fıtrat ahdine işâret edilmiştir.

Kaînâtta Allâh'ın birliğinin kanıtlarını düşünüp de şu engin evrenin yaratıcısına kulluk etmek kanısına varmak da Allâh'ın ahdi sayılır. Zaten fıtratta insanın içine konulan kabiliyet, insanı bu kanıya götürür.

Yahut Allâh'ın daha sonra gelecek peyğambere inanacakları hakkında gerek peyğamberlerden, gerek onlara inananlardan almış olduğu sözdür. *"Allâh, peyğamberlerden şöyle söz almıştı: 'Bakın, size Kitâb ve hikmet verdim sonra yanınızda bulunan Kitâbı doğrulayıcı bir Peyğamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?' demişti. 'Kabul ettik.' dediler.'"*[2] âyetinde bu ahde işâret edilmiştir.

Allâh'ın, bitiştirilmesini istediği şeyi kesmek de sürekli olarak yapılmasını buyurduğu şeyleri bırakmak demektir. Allâh'ın, bitiştirilmesini istediği şey hakkında başlıca iki görüş vardır: Birine göre bu, rahim (kan) akrabalığıdır. Allâh, akrabânın ziyaret edilip akrabâlık bağlarının koparılmamasını emretmiştir. Fâsıklar, akrabâlık bağlarını koparırlar. Birine göre de bu tabir, sadece akrâbalıkla ilgili değildir. Allâh'ın bitiştirilmesini istediği şey, akrabâlık da dahil olmak üzere dinde yapılması emredilen herşeydir. Namaz kılmak, zekât vermek, Allâh'ı anmak, iyilik etmek gibi tüm dini emirler. Fâsıklar, O'nun emrettiklerini sürekli yapmaz, sürekli yapılmasını istediği kulluğu yerine getirmezler. İşte onların sonucu, hüsrandır, ziyandır, başarısızlıktır. Onlar, umduklarına eremezler.

Anlatılan örümcek ve sinek misallerini onlar, kalın kafalılıklarından veya

(1) A'râf Sûresi: 172.
(2) Âli İmrân Sûresi: 81.

inatlarından ötürü anlamamışlardır. Aslında basit gibi görünen örümcek ve sinekte, Allah'ın bu hor görülen küçük yaratıklarında ne ilâhî sanatlar gizlidir. O şahane tül evini ören örümcek küçümsenir mi? Kaldı ki bu misal ile, kendilerini korumak için Allah'tan başka veliler, rablar edinen kimseler, tıpkı korunmak için ev yapan örümceğin durumuna benzetilmiştir. Örümceğin evi ne kadar zayıf ise, işte inkârcıların sığındıkları tanrılar da öyle zayıftır. Örümcek evi, bir çöp ile yıkılır. O tanrı diye tapınılan şeylerin de bir sineğe dahi gücü yetmez. Sinek o putların üstüne taranır, üzerlerine sürülen yağı, tatlıyı emer, ama put üstüne taranan sineğe engel olamaz. Bununla gayet açık bir biçimde anlatılan gerçek şudur: İnkarcıların tanrı diye taptıkları putlar âcizdir, tapanlar, çok çürük bir iş yapmaktadırlar. Bu misal, inkârcıların yaptıkları işin çürüklüğünü, gayet canlı bir biçimde herkesin gözleri önüne sermektedir. Neden Allah, insanların kavrayışlarına uygun gelen misalleri vermesin? Tabiattan verilen misaller, soyut mânaları, müşahhas hale getirir, insan zihnine sokar. Kur'ân, tasvirî üslûbu kullanmıştır.

28-29: Son iki âyet de Allah'ın, bizi ölü iken dirilttiğini, sonra öldüreceğini, tekrar dirilteceğini, daha sonra da O'na döndürüleceğimizi; O'nun yeryüzünde olan herşeyi bizim için yarattığını, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenlediğini ve herşeyi bildiğini ifade ediyor.

İstivâ: Yükselmek, bir şeyin üstüne çıkmak, bir şeye doğru yönelmek anlamlarına gelir. Allâh'ın göğe yönelmesi, gök cisimlerini yaratmayı dilemesidir. Göğün, "yedi gök" olarak yaratılması, Kur'ân'ın orijinal düşüncesi değildir. Daha önce İncîllerde bu ifade bulunduğu gibi toplumda da bu düşünce yaygındı. Kur'ân, insanlara bildikleri bir hususu hatırlatarak Allâh'ın gücünün büyüklüğünü anlatıyor, insanları o sonsuz güce sahip Allâh'a boyun eğip kulluk etmeye çağırıyor.

29 ncu âyetten, ilk anda Yer'in, gökten önce yaratılmış olduğu anlaşılır. Secde Sûresinin: *"De ki: 'Siz mi Yer'i iki günde yaratan'a karşı nankörlük ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz?' O, âlemlerin Rabbidir. Yer'e, üstünden ağır baskılar koydu, onda bereketler yarattı ve onda, arayıp soranlar için gıdalarını* (bitkilerini ve ağaçlarını) *tam dört günde takdir etti* (düzene koydu). *Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve Yer'e: 'İsteyerek veya istemeyerek* (buyruğuma) *gelin' dedi. 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini* (kanunlarını, düzenini) *vahyetti."* (Âyet: 9-12) âyetlerinden de sanki Yer'in, gökten önce yaratıldığı anlaşılır.

Fakat bu âyetlerin amacı, eşref-i mahlûkat olarak yaratılacak insanın üzerinde yaratıldığı Dünyâ'nın, öteki gök cisimleri arasındaki değerini belirtmektir. Dikkat edilirse *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi"* ifa-

desinden, göğün temel maddesi olan Gök Gazının, Yer'in biçimlendirilmesinden önce yaratıldığı anlaşılır. Nitekim *"Sizin yaratılışınız mı çetin, yoksa göğün yaratılışı mı? Allâh onu binâ etti, kalınlığını* (tavanını) *yükseltti onu düzenledi, gecesini örtüp kararttı, gündüzünü açığa çıkardı. Bundan sonra da Yer'i yayıp yuvarlattı. Ondan suyunu ve otlağını çıkardı."* (Nâzi'ât Sûresi: 27-31) âyetlerinden, göğün; karanlık ve aydınlık olaylarının dayalı olduğu Güneş'in daha önce yaratıldığı anlaşılır. *"Hamdolsun o Allâh'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti."* (En'âm Sûresi: 1) âyetinde de göğün daha önce yaratılmış olduğuna işaret edilmektedir. Çünkü önce göklerin yaratıldığı belirtilmiştir.

Tâbiî bilginlerinden Katâde göğün, Yer'den önce yaratılmış olduğunu söylemiştir. Katâde'nin bu sözünü kaydeden Kurtubî şöyle diyor: "Yüce Allâh, önce göğün dumanını (gaz durumunu), sonra Yer'i yarattı. Sonra duhân (gaz) durumundaki göğe yönelip onu biçime koydu. Daha sonra Yer'i yayıp yuvarlattı." (el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 1/255-256)

Kur'ân-ı Kerîm'den anlaşıldığına göre yüce Allâh, önce bütün gök cisimlerinin temel maddesi olan Duhân(gaz)ı yaratmış, ve gök cisimleri arasında insanın yaratılacağı Dünyâ'yı yuvarlatıp; onu, hayâtın oluşmasına elverişli duruma getirmiştir. Dünyâ'da hayâtın oluşabilmesi için ısı, ışık, hava, su gereklidir. Isı ve ışık Güneşe bağlı olduğuna göre demek ki Dünyânın ve Dünyâdaki hayâtın bağlı olduğu Güneş, Dünyâ'dan önce yaratılmıştır. Nitekim Nâzi'ât Sûresinin biraz önce kaydettiğimiz: *"Allâh göğü binâ etti, kalınlığını* (yani boyutunu tavanını) *yükseltti, onu düzenledi, biçimlendirdi, gecesini örtüp kararttı, gündüzünü açığa çıkardı. Bundan sonra da Yer'i yayıp yuvarlattı."* âyetlerinden, ışık ve karanlık olaylarının dayalı bulunduğu Güneşin, Yer'den önce yaratıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleri birbirini tefsir etmektedir. Bir âyette kapalı ifade edilen bir konu, başka bir sûre'nin âyetlerinde izah edilmiştir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'i bütünüyle okuyup düşünmek ve sadece bir yerdeki bir âyete bakıp onunla ilgili diğer âyetleri gözden geçirmeden ön yargıya varmak hatâlı olur. Bunun açık örneklerinden birini, meşhur Şeyh Tantâvî vermişti. Her Cuma günü Suud televizyonundan çok değerli konuşmalar yapan, sorulara cevap veren bu asırlık bilgin, bir konuşmasında Kant Laplas teorisinin Kur'ân'a ters düştüğünü, zira Kur'ân'da Yer'in gökten önce yaratıldığının belirtildiğini söyleyip büyük yanılgıya düştü. Oysa göğün daha önce yaratılmış olduğunu açıklamış olan Kur'ân, Enbiyâ Sûresinde de göklerle Yer'in önce birbirine yapışık iken Allâh'ın, bunları birbirinden ayırıp her canlı şeyi sudan yarattığını belirtmek suretiyle, bu teorinin özetini asırlar önce haber vermiştir. Hayâtın önce suda başlayıp sonra karaya geçtiği de en güçlü teo-

rilerden biridir. *Kur'ân, orijinal olarak ilk defa kendisinin ifâde ettiği hakikatlerin hiçbirinde bilime ters düşmemiştir ve düşmeyecektir.* Onun nakilleri de kendisinden önceki kitâblara uygundur. O kitâbları okumamış olan Hz. Muhammed'in, onlarda olanı anlatması, bu anlatımının mu'cize ve kendisinin peygamber olduğunu kanıtlar. Onun kendiliğinden haber verdiği, yaratılışla ilgili hakikatler de teoriden kurtulmuş bilim verilerine uygundur. İşte bundan dolayıdır ki *"Ondan önce ve sonra onu boşa çıkaracak, yalanlayacak, hükümsüz bırakacak bir söz gelmeyecektir. O hikmet sâhibi, övgüye lâyık Allâh tarafından indirilmiştir."* (Fussilet: 42)

28 nci âyet hakkında İbn Abbas'ın şu tefsiri nakledilir: "Siz yaratılmazdan önce babalarınızın belinde ölüler halinde bulunuyordunuz. Allah sizi yarattı. Sonra gerçek ölümle öldürecek, sonra tekrar diriltecektir."[1]

Yüce Allah bize şöyle demek istiyor: Ey insanlar, düşünün siz cansız idiniz, hayatta değildiniz, daha önce babanızın belinde bir tohum idiniz, ondan önce de belki bitki, daha önce de toprak idiniz. Hepinizin aslı toprak idi. Allah sizi çeşitli aşamalardan geçirip şu insan hayatına getirdi. Size can verdi, akıl verdi. Şimdi O'nu nasıl inkâr edersiniz? Bir müddet bu dünyada yaşadıktan sonra sizi öldürüyor, ama ölüm herşeyin sonu değildir, yine diriltecek ve en sonunda O'nun huzuruna toplanacaksınız. Allah, size sadece hayat vermekle kalmadı, yeri de, yerde olanları da sizin için yarattı. Bu kadar nimete karşı nasıl nankörlük edersiniz? Her iyiliğe bir teşekkür gerekir. Allah'ın size verdiği can nimetine ve dünyada sizin için yarattığı sayısız nimetlere karşı teşekkür etmeniz gerekirken nasıl oluyor da O'nu inkâra sapıyor, O'nu bırakıp birtakım âciz yaratıklara tapıyorsunuz?

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ
يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ
إِنِّيٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ ءَادَمَ الْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى
الْمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِي بِأَسْمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣١﴾
قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

(1) İbn Kesîr, I. 67.

﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ قَالَ اَلَمْ
اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ
تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا
اِبْل۪يسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ
اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا
وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ
عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا ف۪يهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ
وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪
كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا اهْبِطُوا
مِنْهَا جَم۪يعًا فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

30- Bir zamanlar Rabbin, meleklere: "Ben yer yüzünde bir halife yaratacağım," demişti. (Melekler)*: "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz!" dediler.* (Rabbin)*: "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" dedi. 31- Âdem'e isimlerin tümünü öğretti, sonra onları meleklere sunup: "Haydi doğru iseniz onların isimlerini bana söyle-*

yin," dedi. 32- Dediler ki: "Sen yücesin (ya Rab)*; bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen, bilensin, hakîmsin* (her şeyin iç yüzünü bilen, her şeyi yerli yerince yapansın). *" 33-* (Allah) *dedi ki: "Ey Âdem, bunlara, onların isimlerini haber ver."* (Âdem), *bunlara onların isimlerini haber verince* (Allâh)*: "Ben size, ben göklerin ve yerin gayblarını bilirim, sizin açıkladığınız ve içinizde gizlemekte olduğunuz şeyleri bilirim, dememiş miydim?" dedi. 34- Meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik. Hemen secde ettiler; yalnız İblîs diretti, böbürlendi, nankörlerden oldu. 35- Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin, cennette oturun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz!" 36- Derken şeytan, onların* (ayağını) *oradan kaydırdı, içinde bulundukları* (nimet yurdu)*ndan çıkardı.* (Biz de) *dedik ki: "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır." 37- Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı* (onlarla amel edip Rabbine yalvardı, O da) *bunun üzerine onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeyi çok kabul eden* (kulunun günâhından geçen) *dir, çok esirgeyendir. 38- "Hepiniz oradan inin," dedik, "Yalnız* (iyi bilin ki) *size benden bir hidâyet geldiği zaman, kim benim hidâyetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." 39- "İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise ateş halkıdır, onlar orada ebedî kalacaklardır."*

Tefsîr:

30-34 ncü âyetlerde yüce Allâh, insana olan lûtuf ve nimetini belirtmek için onun ilk atasını yaratma safhasını özetliyor: Bir zaman Allâh, meleklere, yeryüzünde bir halîfe yaratacağını söylemiş, melekler dâimâ Allâh'ı tesbîh ve takdîs eden kendileri varken kan dökecek, bozgunculuk yapacak birilerini yaratmasına gerek olmadığını söylemişler. Onların bilmediği şeyleri bildiğini söyleyen Allâh, yarattığı Âdem'in üstün yeteneğini meleklere göstermek için Âdem'e bütün isimleri öğretmiş; sonra bu isimleri meleklerden sormuş. Melekler Allâh'ın kendilerine öğrettiğinden başka bir şey bilemeyeceklerini arz etmişler. Allâh'ın buyruğu uyarınca Âdem, bu isimleri meleklere bildirince; Allâh, meleklere, bu yaratmadaki hikmetinin, böyle bilgili bir varlık meydana getirmek olduğunu söylemiştir. Bundan sonra meleklere, Âdem'e secde edip boyun eğmelerini buyurmuş, İblîs dışındaki melekler Âdem'e secde etmişlerdir.

Tesbîh, yüzmek, uzağa gitmek anlamındaki *sbh* kökünden masdardır. Allâh'ın zâtını, kendisine yakışmayan herşeyden uzak tutmak demektir. Tak-

dîs de uzağa gitmek anlamına gelen *kds*'den türemiştir. Takdîs, temizlemek, pislikten çok uzak tutmaktır. Melekler: *"Seni takdîs ederiz"* sözleriyle Allâh'ı, her türlü eksiklikten uzak tuttuklarını, O'na hiçbir suretle eş ve ortak koşmadıklarını belirtmektedirler.

Müfessirler, Âdem kelimesinin türevi ve anlamı hakkında çeşitli yorumlar yaparlar! Kimine göre Âdem, yeryüzü anlamındaki edmeh " أَدْمَه " den ve edîm " أَدِيم "den türemiştir. Kimine göre topraktan yaratılan insana verilen bu ad, hem esmer, hem beyaz anlamına gelen " أُدمَة "den türemiştir. " نَاقَةٌ أَدْمَاء " beyaz deve demektir. Bu takdirde Âdem'in çoğulu *"udm"* ve *"evâdim"*dir. Fakat Saîd ibn Cübeyr'e göre birinci görüş doğrudur. *Edîmu'l-Ard*'dan yani topraktan yaratıldığı için ona Âdem, unuttuğu için de ona insan denmiştir.[1]

Müfessirler, hiçbir esasa dayanmayan bu fikirleri ileri süre dursunlar, biz bu kelimenin, İbrânî kökenli olduğunda kuşku görmüyoruz. Çünkü ilk insanın adı olarak Adam, Tevrât'ın Tekvîn Kitabında çok geçer.

35-39: Allâh, yarattığı Âdem'i ve eşini cennette oturtmuş; onlara cennetin her meyvasından yiyebileceklerini, yalnız bir ağaca yaklaşmamalarını emretmiş; fakat şeytân, ağaçtan yedikleri takdirde sürekli yaşamaya ereceklerini söyleyerek onları kandırmış, onlara yasak ağaçtan yedirtmiştir. Bunun üzerine Allâh Âdem'e, ve şeytana birbirine düşman olarak cennetten yeryüzüne inmelerini, bir süre orada kalmaları gerektiğini buyurmuştur. Âdem, yine Allâh'tan öğrendiği sözlerle O'na yalvarıp af dilemiş; Allâh da onu affetmiş; sonra tekrar Yeryüzüne inmelerini, kendisinden gelen hidâyete uyanların korku ve üzüntüye uğramayacaklarını, fakat nankörlük edip âyetlerini yalanlayanların sürekli olarak ateşte kalacaklarını bildirmiştir.

İlk insanın yaratılışından bir safhanın anlatıldığı bu âyetlerde melâike ile insanın ilk ilişkisine işâret edilmektedir. Melek, dilde kuvvetli, yönetim sahibi anlamına gelir. *Le'eke* kökünden gelen bu kelimenin aslı, *mel'ek*'tir. Esâsen *le'eke*'nin aslı da *eleke*'dir. Mimli masdarı *me'lek*'tir. Arapçada harflerin yeri değiştirilerek söylenen bazı kelimeler vardır. Bu babdan olarak *me'lek* de *mel'ek* şekline sokulmuş, sonra ortadaki hemzesi de kaldırılıp *melek* şekline konmuştur. Eleke: Gönderdi; me'lek: elçilik etmek demektir. Allâh'ın buyruklarını taşımak ve yerine getirmekle görevli elçiler olduğu için bu ruhsal varlıklara *mel'ek* denmiştir.

Melekler, yüce nûranî, lâtîf yaratılışlı, mâhiyetlerini ancak Allâh'ın bildiği birtakım güçlü varlıklardır. Asıl rûhânî biçimleriyle onları bu gözle gör-

(1) İbn Sa'd, at-Tabakatu'l-Kubrâ, 1/26, Dâru Sâdir, Beyrut; Kurtubî, 1/279.

mek mümkün değildir. Fakat onlar, istedikleri şekle bürünüp görünebilirler. Yerde, gökte, her tarafta bulunurlar. Bir anda yeri ve gökleri dolaşabilirler, çok ağır işleri bir anda yapma gücüne sahiptirler. Meleklerde erkeklik, dişilik olmadığı gibi, yorulma ve usanma da yoktur. Allâh'a isyân etmezler, dâima O'na itâatle meşguldürler. Meleklerde günâh işleme yeteneği yoktur.

Meleklerden bir kısmının görevi, yalnız Allâh'a ibâdet etmektir. Bir kısmı, Allâh'ın verdiği görevleri yaparlar. Allâh'ın Arşını taşıyan, Arşı tavâf eden, dâimâ zikir ve tehîl ile meşgul olan melekler bulunduğu gibi; rüzgârları savuran, yağmurları yağdıran, depremleri meydana getiren melekler de vardır. Yani tabiat kanunları ve güçlerinden tutun da peygamberlere vahiy taşıyan Hz. Cibrîl'e kadar çok çeşitli derece ve yaratılışta melekler mevcuttur. İnsanların yaptıkları işleri kaydeden iki melek de vardır ki bunlara *hafaza, kirâmen kâtibîn* melekleri denir. Bunlar, insandan hiç ayrılmazlar. Her insanın yanında böyle iki melek bulunur ve onun yaptığı her işi kaydeder. Cenabı Hak: *"Sizin üzerinizde* (yaptıklarınızı ve söylediklerinizi) *zaptedici melekler vardır. Onlar değerli yazıcılardır, işlediklerinizi yazarlar."*[1] buyurmaktadır.

Meleklerin yazmasını, insanın yazmasıyle karşılaştırmak doğru değildir. Daha açık bir deyimle söylersek, meleklerin yazması, Allâh'ın koyduğu birtakım güçlerle amellerimizin tesbit edilmesi demektir. Bu tesbît işini anlayabilmek için sesimizin ve hareketlerimizin atmosfer tarafından alınıp korunmasını hatırlayabiliriz. Sesimiz, titreşim olarak atmosfere geçer. Atmosferde milyonlarca, milyarlarca ses vardır. Bir alıcı tarafından bu sesler tekrar ses halinde kulaklara yansır. Keza uzay dalga haline gelen şekillerimizi de taşır. Bir alıcı televizyon tarafından bu dalga şekiller, tekrar görüntüye dönüştürülür. İşte seslerimiz ve görüntülerimiz nasıl tabiat güçleriyle zaptediliyor, tesbit ediliyorsa amellerimiz de Allah'ın yarattığı ma'nevî güçlerle, meleklerle böyle tesbit edilmektedir. Bir gün bunlar, önümüze serilecektir.

Peygamberler, melekleri, şekilleriyle görmüşlerdir. Şekiller de cismanîdir ve boyutludur. Maddesiz, soyut kuvvet tasavvuru, bizzat Allah'ın kudretini düşünmek demektir. Allah'tan başka soyut zât yoktur. Madde düşüncesinden silindiği zaman kudret, Allah'ın kudretinden ibaret kalır. Henüz hiçbir şekle girmeyen bölünmez madde halindeki sâf madde, tamamen âtıldır, onda hiçbir aktiflik yoktur. Bu güçlere aktiflik verildiği zaman şekle giren cisim olurlar. Şekle giren, bunların hakikatleri değildir, ancak maddede görünümleri, şekil halinde olur.

İslâm filozoflarına göre melekler ne boyutludur, ne de cisim. Bunlar, insan ruhu gibi soyut cevherlerdir, fakat mahiyetleri insan ruhundan başka-

(1) İnfitâr Sûresi: 10-12.

dır; daha güçlü, daha bilgilidir. Melekler iki kısma ayrılır:

Bir kısmı sadece Hakkı bilmenin içine dalmış, başka bir şeyle uğraşmaktan uzak kalmıştır. Onlar *"Hiç usanmadan, gece gündüz Allah'ı tesbih ederler."* Bir kısmı da kazâ ve kader işini yönetirler. Bunların yere ve göğe âit olanları vardır. Öncekiler de bunların ruhları durumundadır.[1]

Bütün maddî kâinat, bir göktür ki Kur'ân-ı Kerim'de buna en yakın gök denir. Bunun ötesinde daha yedi gök vardır. Bu göklerin her birine mahsus melekler vardır. Bunları düşündükçe meleklerin makamlarının ne kadar yükseklere vardığını, sayılarının ne kadar çok olduğunu anlamak mümkündür. Meleklerin çokluğunu anlatmak için Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *"Gök gıcırdamaktadır. Gıcırdamakta da haklıdır. Zira gökte hiçbir ayak basacak yer yoktur ki orada secde veya rükû eden bir melek bulunmasın."*[2]

Meleklerin en büyükleri: Cebrâîl, Mîkâil, İsrâfîl ve Azrâîl (selâm onlara)dır. Cebrâîl peygamberlere vahiy getirir. Mîkâîl bir kısım olayların, yağmurların, rüzgârların ve ekinlerin meydana gelmesine; Azrâîl, can almağa; İsrâfîl kıyamette birinci ve ikinci Sur'u üflemeğe yani her sorumlu cânı ilâhî mahkemeye çağırıp âhiret gününün başlatılmasına me'mur melektir.

İmam Fahreddin Râzî'ye göre melekler, peygamberlerden üstündür. Çünkü Allâh: *"Hepsi Allâh'a, meleklerine, kitâblarına ve peygamberlerine inandı..."*[3] âyetinde kendi adından sonra melekleri anmıştır. Demek ki rütbe bakımından Allâh'tan sonra melekler gelir. Melek rütbe ve şeref bakımından peygamberden yücedir.

Yüce âlemin şerefi, meleklerin o âlemde bulunmasından dolayıdır. Süflî âlemin şerefi de insanın bu âlemde bulunmasından ötürüdür.

Meleklerin mahiyet ve hakikati konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu görüşler, önceki iki nokta etrafında toplanır: Biri yer işgal eden cisimler olması, diğeri yer işgal etmedikleri hususudur.

A- Yer işgal eden cisimler olduğu tezine göre melekler:

1) Gökte bulunan,çeşitli biçimlere girebilen, havasal, lâtîf cisimlerdir. Müslümanların çoğunluğunun görüşü budur.

2) Puta tapan bir gruba göre melekler, mutluluk ve uğursuzluk kaynağı olan şu yıldızların hakikatidir. Yıldızlar, konuşan canlılardır. Mutluluk ve-

(1) Hak Dini Kur'ân Dili, I. 306.
(2) Tirmizî, Zühd, 9; İbn Mâce, Zühd, 19, İbn Hanbel, V. 173.
(3) Âli İmrân Sûresi: 255.

ren yıldızlar rahmet melekleri, uğursuzluk verenler de azab melekleridir.

3) Mecûsîlere ve iki tanrı kabul edenlere göre kâinât ışık ve karanlık denen iki ezelî asıldan oluşur. Bunlar birbirine zıd, şeffâf, kudretli cevherlerdir. Işık cevheri faziletli, hayırlı, temiz, değerlidir; zarar vermez; yararlıdır, iyiliği engellemez; diriltir, öldürmez. Karanlık cevheri ise bunun tam karşıtıdır. Işık cevheri, melek denilen velîler (koruyucu dostlar) doğurur. Bu doğurma döllenme yoluyla değil, âlimden ilmin, nur kaynağından ışığın doğmasına benzer. Karanlık cevheri de şeytân denen düşmanlar doğurur. Bu doğurma da döllenme yoluyla değil, sefîhten sefâhatin doğması gibi bir doğumdur.

B- Meleklerin zatiyle kaim, yer işgal etmeyen cevherler olduğunu söyleyenler de ikiye ayrılırlar:

1) Hıristiyanlardan bir cemâate göre melekler, bedenlerinden ayrılmış insan ruhlarıdır. Bedenlerinden ayrılan ruhlar iyi, sâf, temiz, iseler melek; kötü, kirli iseler şeytandırlar.

2) Filozoflara göre melekler, kendisiyle kaim, yer işgal etmeyen cevherlerdir. Mâhiyetleri insan ruhlarından farklıdır. İnsan ruhlarından daha güçlü, bilgili olan melekler, insan ruhlarının yöneticisi durumundadırlar. Onların ruhlara göre durumu, güneşin ışıkla olan ilgisine benzer.

Melekler de iki bölümdür: Bir bölümünün feleklerle, yıldızlarla ilgisi, ruhlarımızın bedenlerimizle ilgisi gibidir. Bir bölümünün de feleklerin yönetimiyle ilgisi yoktur. Allâh'ı bilmeğe, sevmeğe ve O'na kulluğa dalmış olan o meleklere, Allâh'a yakın melekler (el-melâiketu'l-mukarrebûn) denilir. Onların, gökleri yöneten meleklerle ilgisi, ruhlarımızın, bedenlerimizle ilgisi gibidir.

Filozoflar bu iki tür melâikenin varlığında oy birliği içindedirler. Bazı filozoflar, bunlardan ayrı olarak şu süflî âlemi yöneten meleklerin de var olduğunu söylemişlerdir. Süflî âlemi yöneten rûhânîler hayırlı ise melek, şerli ise şeytândır.

Filozoflara göre akıl meleklerin varlığını kanıtlar, şöyle ki:

1) Melek, konuşan, ölmeyen canlıdır. Aklî bölümlemeye göre üç türlü canlı varlık vardır: Zira canlı ya konuşur - ölür ki bu, insandır. Ya konuşmaz- ölür ki bu hayvandır. Ya da konuşur- ölmez ki bu da melektir. En alt düzeyde konuşmayan- ölen, hayvan, en üst düzeyde konuşan- ölmeyen melek; ortada da konuşan- ölen insan vardır. Şimdi Allâh'ın hikmeti, varlıkların en aşağısını ve ortasını yaratmayı gerekli gördüğüne göre bunların en üstününü yaratmayı da gerekli görmüştür.

2) Yaratılıştan gelen bir yetenekle insan, gökler âleminin, şu süflî âlemden üstün olduğunu, hayatın, aklın ve konuşmanın da bunların karşıtlarından hayırlı olduğunu anlar. Şimdi şu karanlık âlemde hayât, akıl ve konuşma varken ziyâ, ışık ve şeref âlemi olan yüce âlemde bunların olmamasını akıl kabul etmez.

3) Mücâhede erbâbı, meleklerin varlığını, manevî gözlem ve mükâşefe yoluyla saptamışlardır. Darda, çaresiz kalanlar da olağan üstü yollarla kendilerine yardım edildiğini, kurtarıldıklarını, ihtiyaçlarının giderildiğini görmüşlerdir. Bunların yanında sadık ru'yâlar da meleklerin varlığını gösterir. Bunlar, melekleri işitip de görmeyenler için inandırıcı; ma'nevî deneyleriyle onları anlayan, gören, sırlarına erenler için de kesin kanıtlardır. Naklî kanıtlara gelince: Bütün peygamberler meleklerin varlığını söylemişlerdir. Bu husus, dinler arasında ortak bir inançtır.

Daha sonra meleklerin çokluğunu, çeşitlerini ve görevlerini izah eden Râzî şöyle devam ediyor: Melekler, çeşitli gruplara ayrılırlar.

1) Birinci grup Arşı taşıyan meleklerdir: *"Melekler de göğün kenarlarındadır. O gün Rabbinin Arşını üstlerinde sekiz melek taşır."*[1]

2) İkinci grup, Arşın çevresinde bulunan meleklerdir: *"Meleklerin de Arşın çevresinde dönerek Rablerini övgü ile andıklarını görürsün."*[2]

3) Üçüncü grup, meleklerin büyükleridir. Cibrîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve Azrâ'îl de bunlardandır. Cibrîl, peygamberlere vahy taşır: *"Onu güvenilir Rûh indirdi."*[3] Cibril ile Mîkâl Kur'ân'da ismen anılır: *"Kim Allâh'a, meleklerine, elçilerine, Cibrîl'e ve Mîkâl'e düşman olursa bilsin ki Allâh da inkâr edenlerin düşmanıdır."*[4] Mîkâl'in, rızık işleriyle görevli olduğu da hadislerle sabittir. Kur'ân'da bu hususta bir açıklık yoktur. *"Sûr'a üfleneceği gün, göklerde ve yerde olanlar* (korkudan) *düşüp bayılırlar. Ancak Allâh'ın dilediği kalır..."*[5] âyetinde ve benzerlerinde insanların, boru çalınarak Mahkeme-i Kübrâ duruşmasına çağırılacakları bildirilmektedir. Ama Kur'ân'da bu boruyu kimin çalacağından da söz edilmez. Ancak hadislerde bu borunun İsrâfîl tarafından üfleneceği ifade edilmektedir.

"De ki: üzerinize vekîl edilen ölüm meleği, canınızı alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz."[6], *"O, kullarının üstünde tek hâkimdir. Size koru-*

(1) Hâkka Sûresi: 17.
(2) Zümer Sûresi: 75.
(3) Şuarâ Sûresi: 193.
(4) Bakara sûresi: 98
(5) Zümer Sûresi: 68.
(6) Secde Sûresi: 11.

yucu melekler gönderir, nihâyet birinize ölüm gelince elçilerimiz onun canını alırlar, bu hususta hiç geri kalmazlar.''[1], *''Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler: 'Ne işte idiniz?' dediler. Bunlar: 'Biz yeryüzünde âciz düşürülmüştük' diye cevap verdiler.''* [2], *''Fakat melekler onların yüzlerine, sırtlarına vura vura canlarını alırlarken halleri nice olur?''*[3] âyetlerinde de can alan meleklerin tek değil, çok olduğu anlaşılır. Bu âyetler karşısında ölüm meleğinin, can almakla görevli olan meleklerin başkanı olduğu anlaşılır. Kur'ânı Kerîm'de adından söz edilmeyen bu meleğin adının Azrâîl olduğu da hadislerde geçer.

4) Dördüncü grup, cennet melekleridir: *''Onlar Adn cennetlerine girerler. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlar da kendileriyle beraber olur. Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: 'Sabretmenize karşılık selâm size, yurdun sonu ne güzel!'* (derler)''[4], *''Rablerin* (in azâbın)*dan korunanlar da bölük bölük cennete sevk edilirler. Kapıları daha önce açılmış bulunan cennete vardıklarında, cennet bekçileri* (melekler) *onlara: 'Selâm size,* (ne) *hoşsunuz! ebedî kalmak üzere buraya girin! derler.''*[5]

5) Beşinci grup, cehennem melekleridir: *''Ey inananlar, kendinizi ve âilenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allâh'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.''*[6], ''(Cehennemin) *üzerinde ondokuz* (muhâfız melek) *vardır!''*[7] Cehennem muhafızlarının başkanı Mâlik'tir: ''(Cehennemin muhafız başkanına) *'Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin* (bizi öldürsün. Böyle yaşamaktansa ölmek daha iyidir)' *diye seslendiler.''*[8] Cehennem meleklerine, ortak adiyle *zebânî* denilir: *''Haydi o meclisini çağırsın, biz de zebânîleri çağıracağız.''*[9]

6) Altıncı grup, insanları korumakla görevli meleklerdir: *''İnsanın önünden ve arkasından izleyen* (melek)*ler vardır, onu Allâh'ın emrinden* (kazalardan)*korurlar.''*[10]

7) Yedinci grup, insanın iyi ve kötü işlerini, sözlerini yazan meleklerdir: *''Sizin üzerinizde koruyucular vardır: Değerli yazıcılar, onlar yaptığınız herşeyi*

(1) En'âm Sûresi: 61.
(2) Nisâ' Sûresi: 97.
(3) Muhammed Sûresi: 27
(4) Ra'd Sûresi: 23-24.
(5) Zümer Sûresi: 73.
(6) Tahrîm Sûresi: 6.
(7) Müddessir Sûresi: 30.
(8) Zuhruf Sûresi: 77.
(9) Alâk Sûresi: 17-18.
(10) Ra'd Sûresi: 11.

bilirler."[1], *"Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı* (melek onun söyledikleriniz ve yaptıklarını) *kaydetmektedir."*[2]

8) Sekizinci grup, bu âlemi yönetmekle görevli meleklerdir: *"Andolsun o sıra sıra dizilenlere, bağırıp sürenlere, zikir okuyanlara."*[3], *"Savurup kaldıranlara, ağır yüklerle yüklü olanlara, kolayca akıp gidenlere, işleri bölüştürenlere!"*[4], *"Andolsun söküp çıkaranlara, hemen çekip alanlara, yüzüp gidenlere, yarışıp geçenlere, derken işi düzenleyenlere!"* [5]

Razî'nin, yer Melekleri dediği bu meleklerin, tabiat kanunları olması çok muhtemeldir. Bu husus, anılan âyetlerin tefsîrinde izah edilmiştir.

Meleklerin Âdem'e secde ettiğini bildiren bu âyetler üzerinde meleklerin mi, insanların mı daha üstün olduğu tartışması ortaya çıkmıştır. Bir kısım bilginler, meleklerin insana secde etmesinden, Âdem'in meleklerden üstün olduğu kanısına varmışlardır. Onlara göre insanların elçileri (peygamberleri) meleklerin peygamberlerinden; insanların velîleri, meleklerin velîlerinden üstündür. Bazı âlimler de buradaki secdenin, Allâh'ın buyruğuyla yapıldığını, bu secdenin gerçekte Âdem'e değil, secdeyi emreden Allâh'a boyun eğmek anlamına geldiğini ileri sürmüş ve meleklerin, insanlardan üstün olduğunu söylemişlerdir. Zira Allâh, Bakara Sûresinin 255 nci âyetinde kendisine imandan sonra meleklere inanmayı zikretmiştir. Sonra *"Rahmân çocuk edindi, dediler. Hayır* (Rahmân'ın çocukları sandıkları melekler, O'nun) *değerli kullar*(ı)*dır. O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, O'nun buyruğuyla hareket ederler."*[6], *"Allâh'ın buyruğuna karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yaparlar."*[7], *"Ne Mesîh Allâh'a kul olmaktan çekinir, ne de* (Allâh'a) *yaklaştırılmış melekler."*[8] âyetleriyle de meleklerin üstünlüğünü belirtmiştir. *"Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler. O'na inanırlar ve inananlar için mağfiret dilerler."*[9] âyeti de Arşı taşıyan ve onun çevresinde bulunan meleklerin, inananların bağışlanmasını dilediklerini bildirmektedir. İnsanların günahlarının bağışlanmasını dileyenler, elbette affı istenenlerden üstündür. Ayrıca Buhârî'nin rivayet ettiği: *"Beni bir cemâat içinde anan kimseyi ben, onun beni andığı cemâatten daha hayır-*

(1) Kıyâmet Sûresi: 10-12.
(2) Kaf Sûresi: 17.
(3) Sâffât Sûresi: 1-3.
(4) Zâriyât Sûresi: 1-4.
(5) Nâzi'ât Sûresi: 1-5; Mefâtîhu'l-gayb, 1/160-163.
(6) Enbiyâ Sûresi: 26-27.
(7) Tahrîm Sûresi: 6.
(8) Nisâ Sûresi: 172.
(9) Mü'min Sûresi: 7.

lı bir cemâat içinde anarım."[1] meâlindeki kudsî hadîs de meleklerin insanlardan hayırlı olduğunu kanıtlar.

Peyğamberlerin, meleklerden üstün olduğunu söyleyenler de: *"İnanan ve iyi işler yapanlar, halkın en hayırlısıdır."*[2] âyetine, bir de: *"Melekler, ilim arayan kimseden memnun olduklarından dolayı* (onlara) *kanatlarını sererler."* [3] hadisine dayanmaktadırlar. Onlara göre *beriyye,* Allâh'ın yaratıklarıdır. İnananlar, yaratıkların en hayırlısı olduğuna göre, demek ki onlar meleklerden de üstündürler. Meleklerin, ilim öğrencilerine kanatlarını sermeleri de onların, meleklerden üstün olduğunu gösterir.

Fakat bu görüşlerin, tutarlı olmadığı açıktır. Zira âyetteki beriyye ile kasıt, dünyâyada yaşayan bedenli canlılardır. Bu âyette öteki canlıların değil, sadece insanların kasdedildiği, sözgeliminden anlaşılır. Mütevâtir değil, âhâd haberi olan hadis de şâyet sahih ise meleklerin, ilim öğrencilerini sevdiklerini, onları koruduklarını gösterir. Ayrıca: *"İnsanın önünden ve arkasından izleyen* (melek)*ler vardır. Onu Allâh'ın emrinden* (kazâsından) *korurlar."*[4] âyetinde meleklerin, insanları izleyip onları birtakım kazâlardan koruduklar anlatılmaktadır ki koruyucular, korunanlardan güçlü ve üstündürler. Fahreddîn Râzî ve Kadî Ebûbekr el-Bâkıllânî de bu görüştedir[5]. Bazı âlimlere göre de meleklerin, ya da peyğamberlerin üstünlüğü konusunda bir kesinlik yoktur. Çünkü bu husus ya Allâh'ın, yahut Peyğamber'in sözü veya icma ile bilinir. Bu konuda bunların hiçbiri yoktur[6].

Bazı âlimler hangisinin üstünlüğü konusunda tereddüd göstermiş olsalar da biz, birinci görüşün kuvvetliliğine inanıyoruz. Zira Hz. Peyğamber'e: *"Ben size, 'Allâh'ın hazineleri yanımdadır' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size 'Ben meleğim' de demiyorum."*[7] demesi emredilmiştir. Bu âyetten meleğin, Peyğamber'den üstün olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Râzî'nin dediği gibi Âdem'e secde eden melekler, eğer Yeryüzü melekleri ise bundan, insanın büyük meleklerden değil, sadece Yeryüzü meleklerinden üstün yaratıldığı anlaşılır.

Râzî şöyle diyor: "Çoğunluğun kanısına göre Âdem'e secde etmekle emredilen, bütün meleklerdir. Çünkü *el-melâikeh* çoğuldur, genellik ifade eder.

(1) Müslim, Zikr 2, 18, 19, 21; Buhârî, Tevhîd 15, 43; Tirmizî, Da avât, 131; İbn Mâce, Edeb 53, 58; İbn Hanbel, 2/251, 405, 413...
(2) Beyyine Sûresi: 7.
(3) Ebû Dâvûd, İlm 1; Tirmizî, İlm 19; Nesâ'î, Tahâret 112; İbn Mâce Mukaddime 17; İbn Hanbel, 4/239-241, 5/196.
(4) Ra'd Sûresi: 11.
(5) Mefâtîhu'l-ğayb, 1/163; Kurtubî, el-Câmi, 1/289.
(6) el-Câmi, 1/289.
(7) En'âm Sûresi: 50.

Ayrıca bu, " كُلُّهُمْ :*Hepsi*" sözcüğüyle de pekiştirilmiştir.

"Bazı insanlar da Âdem'e secde ile emredilenlerin, Yer melekleri olduğunu söylemişlerdir. Filozoflara göre buradaki melâike ruhsal cevherlerdir. Göksel ruhların, insan ruhlarına itâat etmesi muhaldir. Secde ile emredilenler, nefs-i nâtıka'ya (konuşan ruha) itâat eden insan bedeninin güçleridir."(1)

Muhammed Abduh da şöyle diyor: "Bu Arz üzerindeki bütün güçler, bütün tabiat yasaları insana boyun eğmiş, ve insan, bunları kendi yararına kullanma kabiliyetinde yaratılmıştır. Yalnız insanı kötülüğe iten nefis gücü, ona boyun eğmemiştir. Âyetlerden anlaşılıyor ki insan ne kadar olgunlaşırsa olgunlaşsın, yine de nefis, tam olarak ona boyun eğmez, o kimse nefsinin şerrinden emin olmaz. Bundan dolayı kâmiller nefis vesvesesinden sakınmışlar, vesvesenin kendilerine hükmetmesine, onları şerre yöneltmesine fırsat vermemişlerdir..."(2)

Yeryüzündeki güçler, insana boyun eğdirilmiştir. İnsan, şu dünyâ üzerindeki canlıların hiçbirinin yapamayacağı işleri yapmaktadır. Bitkiler yetiştirmekte, tarımı geliştirmekte, daha rahat yaşayabilmek için âletler yapmakta, bilgisini artırmakta, akıp giden ırmaklara gem vurup elektrik jeneratörleri çalıştırmakta, tarlaları sulamakta, yerin altındaki kömürü, petrolü çıkarıp yakıtını sağlamakta; otomobiller, uçaklar yapmakta; yaptığı uzay araçlarıyle gezegenlere ulaşmakta; gün geçtikçe yeni buluşlar ortaya çıkarmakta, daima ilerlemektedir. Bu ilerleme, olgunlaşma, yeryüzünde sadece insana vergidir. Bu, Allâh'ın, tabiat yasalarını insana boyun eğdirmesi sayesinde olmaktadır. Muhammed Abduh şöyle demiş:

"Bazı müfessirler melekten, başka bir mânâ anlamışlardır. Onlara göre: Meleklerin bitkileri büyütmek, hayvanları yaratmak, insanı korumak gibi işleri yürütmekle görevli olmaları, ibârenin dış anlamından daha ince bir anlama işarettir. Bitkide büyüme, Allâh'ın, tohumun içine koyduğu özel bir ruh (dinamizm) ile olur. Bitkisel hayatı sağlayan, o ruhtur. İlâhî hikmetin yerine geldiği, özel bir düzene bağlı her genel işin kıvâmı (temeli), şerîat dilinde melek denen İlâhî bir ruhtur. Rivâyet edilen isimlendirmeye önem vermeyen -eğer bu oluş âleminde eseri tabiatta görünen başka birşey bilmiyorsa- bu mânalara, tabiat yasaları der."(3)

Soyut rûhlardan ibâret olan melekler, ölümsüzdürler. Allâh, kâinâtı bu melekler aracılığı ile yönetmektedir. Gözümüzle görmesek bile melekler vardır. Mikrobu, güneşin ültraviyole ışınlarını, atomu ve atom elektronlarının ha-

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, 2/238.
(2) Tefsîru'l-Kur'ân, 1/275.
(3) Aynı eser, 1/267-268.

reketini bu gözümüzle görmüyoruz ama eserlerinden dolayı ilmen bunların varlığını kabul ediyoruz. Melekleri de bu gözle göremeyiz. Çünkü bu göz, sadece maddî şeyleri, mahdut ölçüde görme yeteneğine sahiptir. Ruhsal varlıkları, bu yetenekleri sınırlı duyu organıyla görmek mümkün değildir. Mânâ varlıkları, ancak gönül gözüyle görülebilir. Bütün peygamberler meleklerin varlığını haber vermişlerdir.

İşte yüce Allâh, bu âyetlerde: isyân yetenekleri olmayan bu mânevî varlıkların, Âdem'in yaratılışı karşısındaki düşüncelerini açıklamaktadır. Âdem'in yaratılışı ve meleklerin ona secde edip İblîs'in ona boyun eğmeğe tenezzül etmemesi, birkaç yerde anlatılır. Fakat henüz Âdem yaratılmazdan önce Allâh'ın, bu konuda meleklerle konuşmasını anlatan bu sahne yenidir, başka yerde geçmez. Kitâbı Mukaddes'in elde mevcut sifirlerinde de bu sahne yoktur. Belki Hz. Peygamber zamanında bu vak'a da Tevrat'ta vardır, sonradan kaybolmuştur.

Müfessirler, bu âyetlerin tefsîrî hakkında İbn Abbâs'a ve diğer sahâbî ve tâbiîlere nisbet edilen çeşitli rivâyetler naklederler. Kimi garip, kimi çelişkili olan bu rivayetlerin hemen hiçbirinin senedi sağlam değildir.

Bu âyetlerden anlıyoruz ki yüce Allâh, yeryüzünü imar edecek insan denen varlıklar yaratmayı ezelden beri murâdetmiştir. Müfessirlerin nakline göre arz, Âdem oğullarından önce cinler ya da başka yaratıklar tarafından imâr edilmiş idi. Bunlar yeryüzünde fesat çıkardılar, kan döktüler. Allâh da melekler gönderip onları vurdu. Sonra meleklere, yeryüzünde halîfe yaratacağı hakkındaki kararını söyleyince melekler, daha önce yeryüzünde bozgunculuk yapmış olan yaratıkları gördüklerinden dolayı, yaratılacak insanların da böyle bozgunculuk yapacaklarını, kan dökeceklerini söylediler.

Halîfe, birinin ardından gelip ona halef olan, onun adına hükmeden kimse demektir. Bir kimse, bir başkasından sonra gelip onun yerine geçerse "falan adam, falana halef oldu" denir. Tabii, Allâh'tan sonra gelip O'nun yerine geçmek söz konusu olamaz. âdem ve zürriyeti, yeryüzünde adâletle hüküm vermede, yönetimde Allâh'ın temsilcisi oldukları ve birbirlerinin ardından gelip birbirlerine halef olduklarından dolayı Âdem'e ve soyuna *halîfe* ünvânı verilmiştir.

Bazı kimseler bu âyetten, müslümanların kendilerine, sözü dinlenir, itâat edilir bir halîfe tayin etmelerinin gerekli olduğu anlamını çıkarmışlardır. Ancak Asamın ve yandaşları, halîfe tayininin gerekli değil, caiz olduğunu söylemişlerdir. Ümmet hac ve cihâd görevlerini yerine getirir, birbirlerine karşı insâf ve adâletle davranır, zekâtlarını öder, ganimet ve sadakaları hak edenlere verir, üzerlerine düşen cezaları uygularsa kendilerine yeter; işlerini yönete-

cek bir imam tayin etmelerine gerek yoktur.[1]

Tabii bu âyette anlatılan halîfe, birbiri ardınca gelecek, yeryüzünde Allâh'ın temsilcisi olacak insandır. Nitekim Tevrat'ta da: *"Allâh kendi suretinde Adamı yaptı."*[2] denmektedir ki Tevrâtın bu âyeti: *"Allâh Âdem'i kendi sûretinde yarattı."*[3] şeklinde hadis olarak rivayet edilmiştir.

Yukarıda kaydettiğimiz düşüncesinden dolayı Asamm'ı dinden anlamamakla suçlayan Kurtubî: *"Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde halîfe* (senden öncekilerin yerine geçen hükümdâr) *yaptık."*[4], *"Allâh sizden, inanıp iyi işler yapanlara, kendilerini yeryüzünde hâlîfe* (hükümdar) *yapacağını va'detti."*[5] âyetlerine dayanarak halîfe tayininin gereğini söylüyor.[6] ve halîfede aranan şartları sıralıyor ki özeti aşağıdadır:

"Halîfe seçilecek kimsenin:

1- Kureyşli (bu husus ihtilâflıdır),

2- Müslüman kadı(hakîm)lerinden, olaylarda yargı yeteneğine sâhib, müctehid bir âlim,

3- Tecrübeli, bilgili, savaş idâresini, askerî sevk ve idâreyi bilir, halkın hukukunu korur, mazlûmun hakkını zâlimden alır,

4- Erkek, akıllı, ergin, bedence sağlam olması (sakat olmaması.) Kadının hâkim olup olmayacağı ihtilâf konusudur. Bazı bilginlere göre kadın, tanıklığının caiz olduğu davalarda hakim olabilir. Ama Kadının halife olamayacağı hususunda ittifâk vardır.

5- Âdil olup fâsık olmaması. Fâsık'ın halîfeliği caiz değildir. Önce ilimce, sonra bedence üstün olan halîfeliğe tercih edilir. Çünkü: *"Allâh onu sizin üstünüze seçti, ve onu ilimce ve bedence sizden üstün kıldı."* (Bakara Sûresi: 247) âyetinde İsrâil oğullarına kıral olarak tayin edilen Tâlût'un önce ilmen, sonra bedenen üstünlüğü anılmıştır.

6- Fakat halîfenin, masum, hiç hatâ işlememiş, müslümanların en zekî ve ferasetlisi, ğaybi bilir, en yiğit olması gerekmediği gibi Hâşim Oğullarından olması da gerekmez. Çünkü Hâşim oğullarından olmayan Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın imamlığı, ittifakla kabul edilmiştir.

7- Daha üstün biri varken, fitneyi önlemek için, vasıfça onun altında

(1) Kurtubî, 1/264.
(2) Tekvîn, 9/6.
(3) İbn Hanbel, 2/244, 251, 323, 434, 463, 519; Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28.
(4) Sâd Sûresi: 26.
(5) Nûr Sûresi: 55.
(6) el-Câmi, 1/264.

birini halîfe seçmek caiz görülmüştür.

8- Halîfenin, kendisinde güvenilirliğine zarar verecek bir kusur görünce kendi kendisini halletmesi gerekir.

10- Hall ve 'akd ehlinin ittifakıyle biri halîfe seçilince diğer müslümanların ona bey'at ve itâat etmeleri gerekir. Bir özür dolayısıyle bey'at etmeyen mâzur sayılır ama özürsüz bey'at etmeyen, -müslümanların parçalanmasını önlemek için- bey'ate zolanır.

11- İki kişiye bey'at edilirse ilk bey'at edilen gerçek halîfedir, öteki öldürülür.

12- Aynı ülkede iki veya üç imâmın bulunması câiz değildir. Ancak birbirinden uzak ülkelerde ayrı ayrı halife bulunması, bazı âlimlerce câiz görülmüş, bazılarınca caiz görülmemiştir.''[1]

Kurtubî'nin, ayrıntılarıyle kaydettiği, bizim özetle aldığımız bu hükümler, güzel olmakla beraber aslında Kur'ân'dan alınmış hükümler değil, târihî şartlar içinde, vak'alara dayanılarak varılmış hükümlerdir. İmamın Kureyşli olacağı, yahut iki imâma bey'at edilirse ikincisinin öldürüleceği, kadının halîfe olamayacağı hakkındaki rivâyetlerde gelişen olayların parmağı inkâr edilemez. Özellikle Hz. Âişe'nin, Cemel vak'asında taraftarlarına liderlik etmesinin, kadının halîfe olamayacağı rivâyetlerine sebep teşkil etmesi mümkündür. Oysa Kur'ân'da kadının devlet başkanı olamayacağına dair kanıt yok, fakat aksine kanıt vardır. Sebâ Melikesinin, güzel vasıflarla anlatılması[2], pekâlâ akıllı kadının da devlet başkanı olabileceğine kanıt olabilir. Gerçeği Allâh bilir.

Eğer Hz. Peygamber (s.a.v.) halîfenin Kureyşten olmasını gerekli kılmış olsaydı, onun sâdık sahâbîlerinden ensârlı 'Ubâde ibn es-Sâmit, Hz. Ebûbekir'den önce insanları kendisine bey'ate davet etmez ve Hz. Ebûbekir halife seçilince de bey'at etmemek için Şam'a gitmezdi. Dediğimiz gibi bu tür rivâyetlerde gelişen olayların parmağı vardır. Biz, Kur'ân âyetlerine onların taşımadığı hükümleri yüklemenin doğru olmayacağı kanısındayız.

Kuşkusuz, müslümanların bir yöneticiye ihtiyaçları vardır ama bu âyetlerden bir halîfe tayin edilmesi gereği anlaşılmaz. Bu âyetler, Allâh'ın yeryüzündeki sosyolojik yasasına işâret buyurmaktadır: O da, Allâh'ın evrende yarattığı yasalar uyarınca ve buyrukları doğrultusunda giden insanların egemen olacağı; bu yasalara aykırı davrananların, egemenliklerini sürdüremeyecekleridir.

(1) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân: 1/270-274.
(2) Neml Sûresi: 23-44'ncü âyetlere bakınız.

Allah'ın, meleklere, Âdem'i yaratacağını söylemesi, meleklerin de buna itiraz etmelerine gelince, bu sözleri dış manasında anlamak doğru olmaz. Bu, meleklerin, içlerinde beliren bir niyetin, yani hal diliyle takınmış oldukları tavrın, içlerinden geçen sözün naklidir. Yoksa hâşâ, ne Allâh meleklere bir şey danışır, ne de melekler O'nun huzurunda itiraza cür'et edebilirler. Zaten meleklerin konuşması, bizim anladığımız manada harf ve sesle değildir. Onların konuşması, içlerindeki düşünceden ibarettir. Onların içlerinde beliren düşünceyi Allah görmüş ve bu düşüncelerinin yanlış olduğunu, Âdem'in istidadını onlara göstermekle yine onların içinde yarattığı bir düşünce ve kesin bilgi ile onlara açıklamıştır. Bu âyetlerden, bizim alışageldiğimiz şekilde Allah ile melekler arasında bir konuşma anlaşılmamak lâzım gelir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, şöyle diyor:

"İlim, hakikatin bir tecellîsi, kelâm da ilmin bir belirtisidir. Asıl ilimde hakikatin bir yüzü, kelâmda o yüzün nâibi (temsilcisi) vardır. İsimler, manaların kalıplarıdır. Meleklerde mânaların kendileri vardır, kalıpları yoktur. Allâh, mânâyı, kalıbiyle birlikte ancak Âdem'e vermiştir. Onun için Âdem, esmâya (isimlere) vakıf olmuştur. Demek ki Cenabı Allâh ile meleklerin önceki konuşmaları, hiçbir isim şekline ve temsilcisine karışmayan ve bizzat hakikat veçhiyle meydana gelen bir ilim akımıdır (içte bir bilginin uyanışıdır.) Meleklerin konuşmaları, tesbihleri, takdisleri, bizzat bir ilmî işrâk (parlama, doğma)dır ki bununla, asıl sözün görüntüsü olan konuşma arasındaki fark aşikârdır..."(1) "...Anlaşılıyor ki melâikeye olan konuşmanın hakikati, ancak mânadan ibarettir, şekil ve kalıp değildir."(2)

Yeryüzünü ve gökleri dolduran ruhanî melekler ve ayrıca tabiat kuvvetleri, Allah'ın, tabiatı, insanın yaratılmasına seferber ettiğini, eşyadaki tekâmülün, gitgide ilerleyip Âdem'in meydana gelmek üzere olduğunu gören melekler, bu yaratılacak yeni mahlûkun da öncekiler gibi yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan dökeceğini sanmışlar, ondaki aklî ve ruhânî yetenekler sayesinde onun dünyayı imar edeceğini, ruhen de olgunluğa erişip melekleri dahi geçebileceğini anlamamış olacaklar ki yüce Allâh onlara hakikat diliyle: *"Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim."* demiştir.

İmâmiyye ve sûfiyyeye göre kitap ehlinin ve bizim indimizde meşhur olan Âdem'den başka birçok Âdemler vardır. Rûhu'l-me'ânî' de şöyle deniyor: İmâmiyyeden Câmi'u'l-ahbâr yazarı, eserin 15 nci faslında, babamızın Âdem'den önce daha otuz Âdemin bulunduğuna, her Âdemle diğer Âdem arasında bin yıl geçtiğine, bunlardan sonra dünyanın elli bin yıl harap kalıp sonra

---

(1) Hak Dini Kur'ân Dili, I. 314.
(2) Aynı eser, I. 316.

elli bin yıl imar edildiğine, daha sonra da babamız Âdem'in yaratıldığına dair uzun bir rivayet nakleder.

İbn Bâbveyh'in, Kitâbu't-Tevhîd'de, Ca'fer-i Sâdık'tan naklettiği uzun hadiste de Ca'fer-i Sâdık şöyle demiş: Sen sanıyorsun ki Allah, sizden başka beşer yaratmamıştır. Hayır vallahi Allah, bin kere bin Âdem yaratmıştır. Siz o Âdemlerin sonuncususunuz.

Muhammed Bâkır'ın da: *"Babamız olan Âdem'den önce bin kere bin, ya da daha fazla Âdem geçmiştir.."* dediği rivayet olunur.

eş-Şeyhu'l-Ekber de el-Futûhat'ında Âdem'den kırk bin yıl önce başka bir Âdem'in bulunduğunu anlatır.[1]

Seyyid Reşid Rızâ, bu konuda şöyle diyor: "Yaratma işi, Allah'a mahsus işlerdendir. Bunun mahiyetini anlamak güçtür. Allâh, bu âyetlerde insan yaratılışını, bizden önceki kitap ehli arasında dolaşan rivayetlere benzer biçimde nakletmiş, soyut mânaları şekillendirerek temsil yoluyla anlatmıştır. Üstad Muhammed Abduh, bu âyetlerin, müteşabih âyetlerden olduğu, bunları dış manasiyle anlamanın mümkün olmadığı görüşünde idi. Çünkü bu konuşma tarzı, ya bir danışmadır ki Allah için mümkün değildir. Ya bu, Allah'ın yapacağı işleri meleklere haber vermesi, meleklerin de buna itiraz etmeleri şeklindedir ki bu da ne Allah'ın şanına, ne de meleklere yakışmaz. Zira melekler: *"Allah'ın, kendilerine emrettiğine karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yaparlar."*[2] İslâm ümmeti, Allâh'ın, yaratıklara benzemekten münezzeh olduğunda ittifak etmişlerdir. Akıl ve nakil, bu tenzih düşüncesinin doğruluğunu kabul eder. Bundan dolayı Kur'an veya sünnetin dış anlamında tenzihe aykırı düşen bir şey bulunursa müslümanlar iki yoldan birini takibederler. Birisi selefin yaptığı gibi *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"*[3], *"İzzet sahibi olan Rabbin, onların niteledikleri şeylerden münezzehtir"*[4] âyetlerinin de beyan ve te'yid ettiği üzre Allah'ı tenzih etmek ve o müteşabihin gerçek manasını Allah'a bırakmaktır. Müteşabihin manasını biz bilemeyiz. Allah, bizim istifademiz için soyut manaları bizim kavrama gücümüze, aklımıza yaklaştırarak anlatmıştır. Biz böyle inanırız. Bu düşünce selefin düşüncesidir. İkinci yol da halefin yolu olan te'vîl yoludur. Onlar derler ki İslâm dini, akıl kuralları üzerine kurulmuştur. Hiçbir şey, anlaşılabilirlik (ma'kul) dışında kalmaz. Eğer nakil, aklın kesin gördüğü, bir konuda akla aykırı görünen bir hüküm bildirirse o zaman aklın kesin hükmü, o

(1) Reşid Rıdâ, Tefsîru'l-Kur'ân, IV. 325.
(2) Tahrîm Sûresi: 6.
(3) Şûra Sûresi: 11.
(4) Sâffât Sûresi: 180.

nakil ile zahir mânânın kasdedilmediğine delil olur. O zaman nakle uygun bir anlam vermek,yani onu te'vil etmek gerekir.Bu görüş de halefin görüşüdür. Fakat bu gibi meselelerde selefin görüşü daha çok tercihe şayandır."(1)

Hasılı bu âyetler, meleklerin içlerinde beliren düşünceyi yansıtan, hal diliyle olan konuşmayı temsil yoluyla belirten tasvîrî ifadelerdir. Bu konuşmalar, sözlü değil, hal diliyle olan konuşmalardır. Kur'ân'da bunun örnekleri vardır. Allâh'ın iradesinin, göğe ve yere yöneldiğini ve göğün yerin, Allah'ın iradesi doğrultusunda oluştuğunu anlatan şu âyete bakınız: "(Allah), *göğe ve yere isteyerek veya istemeyerek* (buyruğuma) *gelin, dedi. Dediler ki: İsteyerek* (buyruğuna) *geldik.*"(2) Burada göğün ve yerin konuşması, sözlü bir konuşma değil, hal diliyle olan bir konuşmadır. Allah'ın iradesine uyulduğunu canlandıran bir ifadededir. İşte bu âyetlerde de böyle bir mâna sezilmektedir.

Secde: İtâat edip boyun eğmek anlamlarına gelir. Saygı için alnı yere koymak da itaatin bir simgesidir. Meleklerin, Âdem'e secdesi, ona boyun eğdiklerini, itaat ettiklerini belirtir. Tabiat kuvvetleri ve ruhânî melekler, hilâfet sırrından dolayı Âdem'e secde etmiş, ona boyun eğmişlerdir. İnsanoğlu, tabiat kuvvetlerini, zekâsıyle kendine boyun eğdirip hizmet ettirmiştir. Ruhi kemaliyle de insan, ruhâni meleklere hükmetmiştir.

Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlere gelince, müfessirler bu konuda çeşitli rivayetler ileri sürerler: Allah, Âdem'e kendisinden türeyecek bütün çocuklarının, bütün hayvanların isimlerini öğretti; Allah Âdem'e insanların, hayvanların, göğün, yerin, deniz, at, merkep ve benzeri yaratıkların isimlerini öğretti; Allah Âdem'e çanak çömlek yapmayı öğretti. Bu görüşler İbn Abbas'a nispet edilir. İbn Kesîr şöyle diyor: "Allah, Âdem'e, bütün eşyanın kendisini, sıfatını ve ne iş yapabileceğini, neye yaradığını öğretti."(3) Bu ifadeye göre Allah, Âdem'e eşyanın isimlerini ve özelliklerini öğretmiştir.

Bütün bunlar gösterir ki ilk insana az çok konuşma özelliği verilmiştir. öğretilen isimler, dildeki kelimeleri ifade eder. Demek ki Âdem'den önceki yaratıklar, konuşmaktan yoksun idiler. Dil yeteneği, eşya hakkında bilgi sahibi olup eşyayı bilinçli olarak işleme özelliği, sanat kabiliyeti ancak insanda ortaya çıkmıştır. *"Allah, Adem'e isimlerin tümünü öğretti"* ayeti bunlara işaret etmektedir. Gerçi melekte de eşyaya tasarruf özelliği vardır ama melekler, eşyayı işlemez, şeklini değiştirmez, eşyayı terkib edip yeni şekiller ortaya getirmezler. Dağları yerinden oynatma gibi olağan üstü şeyleri yaparlar.

(1) Tefsîru'l-Menâr, 1/251-252.
(2) Fussilet Suresi: 11.
(3) İbn Kesîr, 1/78.

Ya da meleklerden bazıları birer güçtür. O gücü yönetecek akıllı varlıklar, insandır. İnsan bilgi ile Allâh'ın yarattığı bu güçleri kendi yararına kullanma özelliğine sahiptir. Meselâ dağları, ovaları yarıp akan ırmaklar birer melekî güçtür. Onların önüne barajlar yapıp elektriğe çevirme, araziyi sulayıp ürün alma yeteneği ancak insana verilmiştir. İşte meleklerin insana boyun eğmesi, Allâh bilir, bu anlamı da taşımaktadır.

34 ncü âyette böbürlenerek Âdem'e secde etmediği bildirilen İblîs, cumhûrun kanısına göre meleklerin eşrafından olup adı "Azâzîl idi. bls " بلس " kökünden *İblîs,* Allâh'ın rahmetinden umudu kesen, uzak olan demektir. Önce meleklerden iken, böbürlenerek Âdem'e secde etmediğinden Allâh'ın rahmetinden uzaklaştırılmış, şeytân olmuştur. Ancak Kehf Sûresinin 50nci âyetinde Îblîs'in cinn'den olduğu bildirilmektedir. Abdullâh ibn Abbâs ve Saîd ibn Cübeyr'in: "Cinler, meleklerin ateşten yaratılmış bir koludur. İblîs de onlardandır. Öteki melekler nurdan yaratılmışlardır." dedikleri rivâyet edilir.[1] Yine İbni Abbâs'a dayanan rivayetlere göre İblîs, cennet muhafızı olduklarından kendilerine *Cinn* denen bir melek grubunun başkanı, yakın göğün ve dünyanın sultanı idi. Bilgisinin çokluğundan dolayı gurura kapıldı.[2] Buna göre İblîs'in cinlerden olması, meleklerden olmasına aykırı değildir. Çünkü gözden gizli varlıklara *cinn* denir. Melekler de görünmez varlıklar grubundan olduğu için *cinn* adı, her türlü görünmez, ruhsal varlıkların ortak adıdır. Yalnız *cinn* denen bu ruhsal varlıkların iyileri ve kötüleri vardır. İşte iyilerine melek, kötülerine şeytan iyiliği galip olanlarına da sadece *cinn* denir.

Sâffât Sûresinin 158 nci âyetinde müşriklerin, Allâh ile cinler arasında akrabalık kurmaları kınanmaktadır. Arapların, Allâh ile arada akrabalık kurdukları varlıklar meleklerdir. Çünkü onlar, melekleri Allâh'ın kızları sanırlardı. Arapların, Allâh'ın kızları sandıkları meleklere, o âyette *cinn* denmiştir. Demek ki *cinn* iyi ve kötü bütün gizli varlıkların ortak adıdır.

Cennetin, gözden saklı, girift ağaçlı bahçe anlamına geldiğini daha önce söylemiştik. Cennet, dünyadan sonra varılacak ebedî bahçenin de adıdır. Acaba Âdem'in yaratıldığı cennet, yeryüzü cenneti midir, yoksa ebedî cennet midir sorusu bilginler arasında ihtilâf konusudur. Âdem'in yaratıldığı cennetin Filistin yahut Fâris ile Kirman arasında bir yer olduğu ileri sürülmüş, Âdemin cennetten inişi de, buradan Hindistan'a nakledilişidir, denilmiştir. Âdem'in yeryüzünde yaratıldığı, âyetlerin kesin ifadesidir. Demek ki Âdem dünyadaki bahçelerden birinde yaratılmıştır.

" اِهْبِطُوا " *"ininiz"* fi'linin kökü olan hübut " هبوط " yüksek bir yerden aşağıya inmek, yokuştan aşağıya doğru gitmek anlamlarınadır. İsrâ-

(1) Kurtubî, el-Câmi, 1/294.
(2) İbn Kesîr, tefsîr, 1/78.

il oğullarına: " اِهْبِطُوا مِصْرًا : *kente ininiz'*(1) buyurulmuştur. Buna göre Âdem'in yaratıldığı cennetin, bir tepe üstünde bulunması, Âdem'in oradan düzlüğe inmesine *hübut* denmesi gayet uygundur. Nitekim Kitâbı Mukaddes'te bu kıssa şöyle anlatılır: "Ve Rab Allâh, yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allâh, şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu." (2) Kitâbı Mukaddes'in bu ifadesinden, Âdem'in şu Dünyâdan yaratıldığı ve yine Dünyâda, Aden'in doğusunda bir bahçeye konduğu anlaşılır. Aynı şey, Kur'anı Kerîm'de de ifâde edilmektedir: *"Allâh onu, topraktan yarattı."* (3), *"Sizi Yerden yarattık, yine oraya döndürürüz ve sizi bir kez daha ondan çıkarırız."*(4). Bu iki âyet, Âdem'in, şu Yer'den yaratıldığını açıkça ifade etmektedir. Bu bakımdan Tevrât'ın yaratılış hakkında söyledikleriyle Kur'ân'ın söyledikleri arasında bir aykırılık yoktur.

Allâh Âdem'i Yeryüzünde yaratmıştır ki onu ve soyunu Yeryüzünün halîfeleri (birbirlerinden üreyen insanlar, hükümdarlar) yapsın. Bu yaratılmanın asıl amacı, halîfeliktir.

Âyetlerde Âdem'in, yeryüzünde yaratıldıktan sonra göğe çıkarıldığından söz edilmemiştir. Eğer gerçekten Âdem, burada yaratıldıktan sonra gökteki cennete çıkarılmış olsaydı, bu husus mutlaka zikredilirdi. Va'dedilen cennet, kötülüklerden korunan mü'minlerin gireceği cennettir. Mel'ûn şeytân oraya giremez.

"Onların önünde altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canların çektiği, gözlerin hoşlandığı herşey var. Ve siz orada sürekli kalacaksınız."(5) âyetinin bildirdiği üzre orada gönlün çektiği hiçbir nimet yasaklanmamıştır. O cennetin nimetleri kesintisiz ve orada hayât, ebedîdir.

Eğer Âdem'in bulunduğu cennet, huld (ebedî) cennet olsaydı, orada zaten ebediyyet içinde bulunduğundan, Âdem'in ebediyyet aramasına lüzum yoktu. Halbuki Âdem, ebediyyete ermek için yasak ağacın meyvasından yemiştir. Eğer bu cennet ebedî cennet olsaydı, ondan çıkılmaz ve şeytan oraya giremezdi, orada günah işlenmezdi. Çünkü Kur'ân'da cennet, doğru hareket edenlerin, ne saçmalamaya, ne de günaha sokmayan bir kadehten iştahla içecekleri yer olarak nitelendirilmektedir.(6) Demek ki ebedî cennette günah

(1) Bakara Sûresi: 61.
(2) Tekvîn, 2/7-8.
(3) Âli İmrân Sûresi: 59.
(4) Tâhâ Sûresi: 55.
(5) Zuhruf Sûresi: 71.
(6) Tur Sûresi: 23.

işlenmez. Halbuki Âdem'in bulunduğu cennette günah işlenmiş, Allah'ın emrine karşı gelinmiştir.[1] Başka bir âyet ise Âdem'in bulunduğu ilk cennet: *"Sen orada acıkmayacaksın ve sen orada susamayacaksın"*[2] şeklinde, acıkma ve susamanın olmadığı bir yer olarak tasvir edilmektedir. Muhammed İkbal, bu âyetlerden şu sonuca varmaktadır: "Kur'ân'ın Âdem hikâyesindeki cennet, insanın pratik olarak çevresiyle münasebet kuramadığı, dolayısıyle ferdî ihtiyaçları hissetmediği bir durumu gösterir. İnsanın bu ihtiyaçları hissetmesi, insan kültürünün başlangıç noktasını işaretler. Demek ki Âdem'in cennetten inmesi hikâyesinin, insanın bu gezegende ilk kez görünmesiyle bir ilgisi yoktur. Bunun gayesi, insanın içgüdüye bağlı istekten, itaat ve isyana kabiliyetli, bilinçli isteğe, irade hürriyetine, yani insan benliğine kavuşmasını anlatmaktır."[3]

"Şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz": Zulüm, haddi aşıp bir hakkı, asıl yerinden başka bir yere koymak demektir. Yüce Allah, Âdem'e hürriyet vermiş, fakat bu hürriyeti sınırlamıştı, o sınırı geçmekle haksızlık etmiş olacağı kendisine bildirilmişti. Kendisine cennette serbestlik verilmiş, açlık; susuzluk duymaması, dünya dertleriyle tasalanmaması için bir ağaca yaklaşmaması emredilmişti.

Bu ağacın buğday, üzüm, incir olduğu hakkında rivayet vardır. Bazı bilginlerin kanaatine göre bu ağaç burada sembolik bir anlam taşımaktadır, cinsel birleşmeden kinayedir. Çünkü bu birleşme ile insan, tıpkı ağaç gibi dallanır, ürer. Hıristiyanlara göre de bu ağaç, kadınla erkeğin cinsel münasebetinden kinayedir. Tabii bu, sadece bir görüştür. Bu ağacın hakikatini biz belirleyemeyiz. Her ne suretle olursa olsun Âdem o ağaçtan yemekle ebedî yaşama özelliğine kavuşmak istemişti. Fakat onu yemekle gıdaya ihtiyacı olmayan, açlık ve susuzluk duymayan, o cennet hayatından ayrılmak zorunda kaldı. İçine bu fikri atan da şeytan idi. Şeytan Âdem'in içine dünya sevgisini attı, ona dünyada ebedî kalma arzusunu fısıldadı. Âdem de onun iğvasiyle yasak ağaca yaklaştı, cinsiyyet ağacından yedi. Böylece hiçbir ızdırap ve tasa duymadığı ilk hayatından, maddî - beşerî hayatına indi.

Bu âyetten anladığımıza göre insanın kökü, ferdiyetinin sonlu olduğunu görmüş, bu eksikliğini cinsel üreme ile telâfi edip ferden olmasa da toplum halinde ebedî yaşamanın yolunu aramış, hayatını, kendinden üreyecek nesillerde sürdürmek istemiştir. Nitekim ağacın meyvasını, kadının erkeğe ikram etmesinde de bu anlam saklı olsa gerektir. A'râf Sûresinin 22 nci âye-

(1) Kurtubî, 1/302.
(2) Tâhâ Sûresi: 118-119.
(3) SIR M. IQBAL, The Reconstruction of Religions Thought in Islam, s. 83.

tinde: *"Şeytân onları aldatarak aşağı sarkıttı. Ağacın meyvasından tadınca çirkin yerleri kendilerine göründü. Cennet yapraklarını üst üste yamayıp oraları örtmeğe başladılar."* buyuruluyor. Âyette belirtildiği üzre şeytanın onları aşağı sarkıtması, şehvet duygu ve düşüncelerine indirmesi; bu duygu ile yasak ağaçtan yeyince hemen cinsel organlarının görünmesi; bu yasak ağacın, cinsel birleşmeden kinaye olduğu düşüncesini güçlendirir. Demek ki Âdem ve Eşi daha önce şehvet düşüncesi hissetmiyorlardı. Şeytân'ın iğvâsıyle bu düşünce içlerine düştü, cinsel birleşme yoluna girdiler. Tabii sonuçta kadın gebe kaldı. Bu organları örtme gereğini duydular. Artık ilk bulundukları bahçe, kendilerine yetmedi. Düzlüğe indiler. Maamâfîh bu bir yorumdur, işin içyüzünü Allâh bilir.

İmdi Âdem, hiçbir ihtiyaç hissetmediği ilk hayatından, ihtiyaçlarla dolu beşerî hayatına inince Rabbinden birtakım kelimeler öğrendi, yani içine birtakım sözler doğdu. Onlara göre hareket etti, onlarla eksikliğini bilip kendisi de, eşi de: *"Rabbimiz, biz kendimize yazık ettik, eğer bizi affetmezsen ziyana uğrayanlardan oluruz"* dedi. Rabbi de onun tevbesini kabul buyurdu. Zira o, çok şefkatli, çok merhametlidir.

Demek ki Âdem, cennet hayatından inmekle beraber o ruhânî hayatından tamamen de ilgisini kesmedi. Kendişine verilen aklına Allah'tan birtakım bilgiler doğdu. Şeytanın yolundan ayrılıp Hakk'a yönelmek, yaratılışına uygun yola dönmek gerektiğini anladı. Hakk'a yönelince de Allah'ın affına mazhar oldu, yine manen yükseldi. İşte insanda hem ruhâniyyet, hem de mâddiyet vardır. İnsanın asıl ağır tarafı, ruhâniyyetidir. İnsan beşeriyyet gereği bir hatâ işlerse hemen ruhaniyyetine dönmeli, Hakk'a yönelmelidir ki tamamen şeytanlaşmasın, tevbe edip Hakk'ın rahmetine yaklaşsın.

Âdem'in dünyaya inmesiyle Hakk'ın ezeli kararı ortaya çıkmıştır: İnsan şu dünyada, beşerî hayatı içinde devam edecektir. Bu hayat içinde zaman zaman insanın nefs tarafına sapmalarını düzeltmek, nefsi Hakk'ın emirleri çizgisine getirmek için insana yol gösteren peygamberler gelecektir. Kimler o Hak hidayetine uyarlarsa onlara korku olmayacak, onlar aslâ üzülmeyeceklerdir. Ama kimler de inkâr edip Allah'ın âyetlerini yalanlarsa onlar da şeytanın yolunda kalacaklar, ateşin halkı olacaklardır.

İşte bu âyetlerde kısaca Âdem'in yaratılışı anlatılmaktadır. Sonunda da *"Hepiniz oradan inin"* denilmektedir. Böylece hitap, yalnız Âdem'e değil, bütün çocuklarına, soyuna yöneltilmektedir. Gerçi Âdem cennetten çıkarılırken nesli, görünürde henüz mevcut değildi ama, bilkuvve onun belinde vardı. Ağacın çekirdekte varlığı gibi Âdem evladı da bir kuvve olarak kendisinde vardı. Ve Âdem'le beraber bütün soyu da kuvve olarak dünyaya (beşeri hayata) inmiş oldu. Şimdi kim babası Âdem'in yaptığı gibi şeytanın yolunda

gitmekte ısrar etmez de Hak yoluna dönerse Allah'ın rahmetine erer, cennete girer. Ama kim şeytanın yolundan ayrılmazsa onun da varacağı yer, ateştir.

Âdem'in yaratılışı, başka yerlerde de anlatılmaktadır. Kur'ân'ın ifadesine göre tüm insanlığın babası Âdem'dir. Bütün insanlık bir kökten gelmiş, sonra çeşitli gruplara ayrılmıştır. Yine Kur'ân'ın ifadesine göre Âdem'in yaratılışı, çeşitli merhaleler geçirmiştir. Âdem, bu merhalelerden geçirilerek seçilmiş, beşerî ve ma'nevî yeteneklerini kazanarak şerefli bir yaratık olmuştur. İnsanın bir evrim geçirdiğinde şüphe yoktur. Fakat bu evrim, tamamen kendi kökünden gelen bir evrimdir, bir hayvanın olgunlaşarak insan olması şeklinde bir evrim değildir. Çünkü tabiatta türler sabittir, değişmez. Hiçbir tavuğun yumurtasından kuş olmaz, arslanın yavrusu köpek olmaz, hasılı her hayvan, Allah'ın koyduğu bir kanun ile kendi cinsini korumaktadır. Eğer maymun evrimleşip insan olsaydı, sürekli olarak maymunların evrimleşip insan olmaları gerekirdi. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri hiçbir maymunun insan olduğu görülmemiştir. İnsan, maymunun insan olabildiğini tecrübesiyle ispat edemediğine, hayvan cinsinin başka hayvanlara değişmediği de ispat edilmiş bir kanun olduğuna göre sadece bir akıl yürütme ile insanın maymundan türediğini söylemek, ilmî olmaktan uzaktır. İnsanın maymundan geldiği tecrübe ile sabit olmadığı gibi ilmen de doğru değildir. "Vahiy ise bize insanların maymunluğa tenezzülü (inişi) hakkında bazı ihtarlarda bulunuyorsa da aksini haber vermiyor."[1]

Buradaki âyetlerin ihtiva ettiği hikmetler:

Bu âyetlerin ihtiva ettiği hikmetleri de şöyle sıralayabiliriz:

1) Allah, yarattığı şeylerin hikmetinden, kullarının anlayamadıkları şeyleri sormalarına razı olur. Soru, sözle olabildiği gibi hal diliyle de olabilir. Kendini araştırmaya vermek, akıl yürütmek, Allah'ın ilhamına mazhar olmak gibi yollarla Allah'ın bilgi hazinesinden ilim elde edilebilir. Belki de meleklerin, ilim sahibi olmak için bizim bilmediğimiz bir yöntemleri vardır. Burada meleklerin sormasını, bu yönteme hamletmemiz mümkündür.

2) Meleklerin dahi bilmedikleri İlâhî sırlar olursa elbette bizim bilmediğimiz İlâhî sırlar da olacaktır. İnsanın, tüm yaratma esrarını çözmesi mümkün değildir.

3) Halîfe sözüyle insan oğlunun mertebesi belirtilmiştir. İnsanoğlu, yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğundan, melekler Allah'a secde ettikleri gibi insan oğluna da secde etmiş, ona boyun eğmişlerdir. Allah'ın verdiği bu şe-

(1) Hak Dini, Kur'ân Dili, I. 331.

ref ve ikrama karşı insan oğlunun da şükretmesi, Yaratıcısına kulluktan geri durmaması gerekir.

4- Âdem'in tevbe edip, günahının affedildiğini bildiren 37 nci âyet ise çok önemli bir konuya işaret etmektedir: Hıristiyanlığa göre Âdem'in işlediği bu suç, evlâdında devam ede ede, İsâ'ya kadar gelmiş, nihayet Allah, insanlığı bu suçtan kurtarmak için bir insan şekline bürünüp bir kadının karnına girmiş, sonra insan olarak İsâ şeklinde dünyaya gelmiş, nihayet kendisini feda edip astırmak suretiyle insanlığı bu ezelî günahından kurtarmıştır. İşte 37 nci âyet, Âdem'in, işlediği suçtan affedilmiş olduğunu belirtmek suretiyle bütün insanlığın, ezelî suçtan sorumlu olmadığını, bu düşüncenin yanlış olduğunu beyan etmektedir. Hâşâ Allah, hiç kimseyi başkasının suçundan sorumlu tutmaz. Kaldı ki, Âdem'in işlediği hatâ, görünüşte suç ise de gerçekte Allah'ın iradesinin bir gereğidir. Zira Allah, yeryüzünde halîfe yaratmayı dilemişti. Bu halîfenin, yeryüzünde hükümran olabilmesi için bu dünyaya inmesi gerekir. Bu da işte o hatânın işlenmesine bağlıdır. O hatâ, insanın yeryüzüne inmesi için bir sebeptir. Kaldı ki izah ettiğimiz üzere âyet, mecazî anlam da taşıyabilir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي
أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ
فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾
وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾
أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى
الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ

رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ
نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

40- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım; (başkasından değil), *sadece benden korkun! 41- Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirmiş bulunduğum* (Kur'ân)*a inanın ve onu ilk inkâr eden siz olmayın; benim âyetlerimi birkaç paraya satmayın ve benden sakının. 42- Bile bile gerçeği bâtılla bulayıp hakkı gizlemeyin. 43- Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle* (Allah'ın huzurunda eğilenlerle) *beraber eğilin. 44- Siz, kitâbı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? 45- Sabırla, namazla* (Allah'-tan) *yardım dileyin, şüphesiz bu,* (Allah'a) *saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir. 46-* (Allah'a saygılı olanlar), *Rablerine kavuşacaklarını* (gözetir) *ve gerçekten O'na döneceklerini bilirler.*[1] *47- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın. 48- Ve öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin cezâsını çekmez, kimseden şefaat* (aracılık, iltimas) *da kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz.*

Tefsir:

40-43: Yahudîlerin İslâma karşı tutum ve davranışlarını anlatan âyetler dizisinin ilk halkasını oluşturan bu âyetlerde yüce Allâh, İsraîl oğullarına, nimetlerini hatırlatıp, kendisine verdikleri sözde durmalarını; yanlarında bulunan Kitâbı doğrulayıcı olarak indirdiği Kur'ân'a inanmalarını; inen Kur'ân'ın, kendi Kitâplarındaki prensiplere uyduğunu bildikleri halde geçici dünyâ menfaati için gerçeği yanlışın içine sokarak hakkı gizlememelerini; namazı kılıp zekâtı vermelerini emretmektedir. Bu âyetlerde hitâbedilen toplum, İsrail oğullarının tümü ise de sözgeliminden, asıl hitabın yahudî bilginlerine

(1) İbn Mes'ûd mushafında yezunnun yerine ya lemûn yazıldığından bu anlamı tercih ettik.

yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Allâh, peygamberleri aracılığı ile yahudilerden birçok söz almıştır. Tevrât'ta Allâh'ın, peygamberler vasıtasiyle yahudilerden çeşitli zamanlarda ahidler aldığı bildirilmektedir. Tevrât'ta şöyle deniyor: "Ve Mûsâ gelip kavmin ihtiyarlarını çağırdı ve Rabbın kendine emrettiği bütün bu sözleri onların önüne koydu. Ve bütün kavim birlikte cevap verip dediler: Rabbin bütün söylediklerini yapacağız. "Ve Mûsâ, kavmin sözlerini Rabbe bildirdi."[1] Kur'ânı Kerîm'in çeşitli surelerinde de o sözlere işâret edilir: *"Size verdiğimizi kuvvetle tutun"*[2], *"Allâh İsrâîl oğullarından söz almıştı; içlerinden on iki başkan göndermiştik."*[3], *"Allâh peygamberlerden şöyle söz almıştı: 'Bakın size Kitâbı ve Hikmeti verdim; sonra yanınızda bulunan* (Kitâb)*ı doğrulayıcı bir Elçi geldiğinde ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?' demişti. 'Kabûl ettik' dediler."* [4], *"Allah, kendilerine Kitâb verilenlerden: 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı."*[5]

"De ki ben, türedi bir peygamber değilim."[6] âyetinde bildirildiği üzre Hz. Muhammed (s.a.v.) hiç olmayan bir din kurmak için değil daha önceki peygamberlerin misyonunu tamamlamak, bazı noktalarda hedefinden saptırılmış olan hak dini gönüllere yerleştirmek için gönderilmiştir. Bundan dolayı ona inen Kur'ân vahyi, kendinden önceki kitapları yalanlayıcı, ortadan kaldırıcı değil; doğrulayıcı ve kollayıp güçlendirici olarak indirilmiştir. Misyonlar aynı olduğundan, önceki peygamberlerin tevhîd mücadeleleri, kavimleriyle olan ilişkileri ibret için anlatılmış ve o kitâpların içeriği, bazı katmalardan soyutlanarak Fasîh bir Arapça ile Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir.

Reşîd Rızâ'nın dediği gibi: "Ey İsrâîl oğulları, siz Kur'ân'a bakıp da onun, sizin yanınızda bulunan Kitâbın esaslarını, peygamberlerin vaidlerini ve ahidlerini doğruladığını gördüğünüzde onu indiren ruhun, ondan önceki Kitâpları indirenin aynı olduğunu; Mûsâ ve öteki peygamberlerin davet ettiği esaslara çağıran bu Peygamberin amacının, sapık te'viller ve taklid cehaletiyle yozlaştırılmış olan hak dini sâfiyetine kavuşturmak ve gönüllere yerleştirmek, halkı doğru yola iletmek olduğunu anlarsınız."[7]

---

(1) Çıkış, 19/7-9.
(2) Bakara Sûresi: 63.
(3) Mâide Sûresi: 12.
(4) Âli İmrân Sûresi: 81.
(5) Âli İmrân Sûresi: 187.
(6) Ahkaf Sûresi: 9.
(7) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/291.

44-46 ncı âyetlerde yüce Allâh, yahudi bilginlerine, Kitâbı okuyup gerçeği öğrenmiş iken doğruluktan ayrılmalarını; halka iyiliği emrederlerken kendilerinin kötü işler yapmalarını inkâr tarzındaki bir soru ile kınamaktadır. Sonra onlara sabır ve namaz ile Allâh'tan yardım dilemelerini buyurmakta ve Rablerinin huzuruna çıkmayı uman, gönülden Allâh'a bağlı insanlardan başkasına sabır ve namazın ağır geleceğini bildirmektedir.

Peygamber (s.a.v.) Mekke'de iken ona karşı yansız, hattâ olumlu sayılabilecek bir davranış izleyen yahudiler, Hicretten sonra İslâm dininin Medine ve çevresinde hızla yayılmaya başlaması üzerine onun amansız düşmanı oldular. Bunlar, Medine'deki ikiyüzlüleri kışkırtıp onları, İslâmın aleyhinde davranışlara yöneltiyorlardı. Yahudiler Medine'den sürgün edilinceye kadar peygamber'e ve müslümanlara karşı gizli ve açık düşmanlıklarını sürdürdüler.

Kur'ân-ı Kerîm'de öykülerinden en çok söz edilen toplum, yahudi toplumudur. Bunun temel nedeni, Peygamber'in, kendinden önce geçmiş ve çoğu İsrâil oğulları arasından çıkmış olan peygamberlerle aynı amacı taşımasıdır: *"İşte onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Onların hidâyetine uy."*[(1)] âyetinde belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in önderi sayılan o peygamberlerin öyküleri, Araplara ibret; kavmin olumsuz tutumu karşısında zaman zaman sıkılan, bunalan Peygamberi ve mü'minleri tesellî için sık sık ve yerine göre değişen üslûplarla anlatılmıştır. Mekke devrinde inen bu kıssaların asıl nedeni bu idi.

Fakat Medine devrinde yahudilerin, Peygamber'e ve müslümanlara karşı sürdürdükleri gizli ve açık düşmanlıklar da, zaman zaman onları kınayan, zaten kendi peygamberlerine karşı da çeşitli kötülükler yapmış olduklarını bildiren eski yahudilerin peygamberlerine karşı yaptıkları kötülükleri isyanları anlatan âyetlerin inmesine sebep olmuştur. Bunlar, Peygamber'e karşı olumsuz davranış içine giren Medine yahudilerine ihtâr idi. Gerçekten onlar da isyan eden ataları gibi sonunda yaptıklarının kötü sonucuna uğramışlardır.

İsrâîl Oğulları Kimlerdir?

İsrâîl, kelime itibariyle Allâh'ın kulu anlamına gelir. Hz. Yakub'un ünvanıdır. Onun, Allâh'ın hâlis kulu olduğunu belirtir. İsrail oğulları, Hz. Yakub'un soyundan gelen kimselerdir. Hicaz Yahudîlerinin, Yahudîleşmiş Arap kabileleri olduğunu söyleyenler vardır. Fakat bu görüş, doğru olmasa gerek. Eldeki delîller, bu Yahudîlerin, Filistin'den Hicâz'a göçmüş İsrail oğulları olduğunu göstermektedir. Bir kere Kur'ânı Kerîm, onlara İsrâîl oğulları, diye hitâbetmektedir. Araplar, İsrâîl oğlu değildir. Gerçi yahûdîlerden bir

(1) En'âm Sûresi: 92.

kısmı Arap adı taşır, ama bunların babalarının adı İbrânî'dir. Meselâ Abdullah ibn Sûryâ, Rifâ ibn Zeyd ibn Tâbut, Sa'lebe ibn Şa'yâ, Nu'mân ibn Âdâ, Useyr ibn Zârim, Finhâs, Şâs, Sa'lebe ibn Liftyon, Sellâm ibn Mişkem, Uzeyz, Zeyd ibn el-Lasit[1]. Ayrıca bunlar, kendi aralarında İbrânca konuşurlardı. İbn Sa'd'ın, Tabakat'ında anlattığına göre Hz. Peyğamber (s.a.v) Ebû Râfi Ebû'l-Hukayk'ı vurmak için düzenlediği serriyye (küçük savaş)ye Abdullâh ibn Atîk'i kumandan yapmıştı. Çünkü Abdullâh, azıcık İbranca konuşmasını bilirdi. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.) Zeyd ibn Sâbit'e İbranca öğrenmesini emretmişti. Bütün bunlar, Hicâzyahudîlerinin, İsrâîl oğulları olduklarını gösterir. Belki aralarında yahudîleşmiş Araplar da vardı ama esas itibariyle bu kabileler, bu bölgeye göç etmiş İsrâîl oğullarından idiler.

Milâdî 70 yılında Romalılar, yahudîleri kırıp geçirmiş, sağ kalanlar da dünyânın çeşitli yerlerine dağılmışlardı. Demek ki Hicaz Bölgesi yahudîleri de Mîladın birinci ve ikinci asırlarında Yesrib (Medine)ye geldiler, bunlardan bir kısmı da Şam-Yesrib yolu üzerinde bulunan Vâdî'l-Kurâ'ya, Fedek'e Teymâ'ya yerleştiler. Oralarda oturan Araplara, Arapların İsmâil soyundan kendilerinin de İshak soyundan geldiklerini, her ikisinin de Hz.İbrâhîm'in oğlu olduğunu, bundan dolayı kendileriyle Arapların amcazâde olduklarını söylemek suretiyle onlardan iyi muâmele gördüler. Flistin'de çiftçilik ve ticaretle uğraşan bu adamlar, Hicaz'daki toprakları işledikleri gibi ticaret ve tefecilik yaparak da zengin oldular.

Yahudilik, Milâdî beşinci asırda Hicaz'dan Yemen'e geçti. Bazı Himyer kıralları ve kabileleri de Yahudi dinine girdiler. Fakat Habeş istilâsı sonunda Yahudilik Yemenden silindi. Hz. Peyğamber ve Dört Halife devrinde Yemen'de Yahudî bulunduğuna dair bir kayıt yoktur.

Yahudilere hitabeden, onların davranışlarını anlatan yukarıdaki âyetler, müslümanlara bazı dersler vermektedir. Şöyle ki:

Allah'ın nimetini hatırlayıp şükretmek, verilen sözde durmak, peyğambere ve Kur'ân'a inanmak, söylediği sözü önce kendisine tatbik etmek, başkalarına öğüt verirken kendisi yasak kılınan şeyleri yapmamak, Allah'ın huzurunda eğilen cemaate katılıp onlarla beraber namaz kılmak, sabır ve namaz ile Allah'tan yardım dilemek lâzımdır.

Yüce Allah, Yahudilere: "Kur'an'ı ilk inkâr eden siz olmayın" demektedir. Oysa Kur'ân'ı ilk inkâr edenler, Yahudiler değil, müşrikler idi. Burada kasdedilen, Medine devridir. Medine devrinde Kur'ân'ın karşısına ilk

(1) İbn Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye, 3. ve 4. ciltler, Beyrut 1356/1937; İbn Sa d, at-Tabakat u'l-Kubrâ, 3/135.

çıkanlar, kitap ehli olan Yahudiler olmuştur. Yahudiler, Hz. Peyğamber (s.a.v)in gerçek peyğamber ve Kur'ân'ın da ilâhî bir kitap olduğunu bile bile inkâra kalkmışlardır. Yüce Allah, onlara diyor ki:

Ey İsrail Oğulları, siz, Hz. Muhammed'in peyğamber olduğunu biliyordunuz, hattâ o geldiği zaman onunla birleşip başka milletlere hakim olacağınızı söylüyordunuz. O gelmezden önce geleceğini müjdelerken o gelince Medine'de onu ilk inkâr eden, siz olmayın.

"*Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmak*" tabirine gelince burada yahudilerin bile bile hakkı gizlediklerine işaret edilmektedir. Yahudi bilginleri Tevrat'ta, Son Zamanda gelecek peygamberin vasıflarını görmüşler, Hz. Muhammed'in, Tevrat'ta geleceği haber verilen Son Zaman Peygamberi olduğunu anlamışlardı. Fakat ona inandıkları takdirde rütbelerinin elden gideceğini, menfaatlerinin zedeleneceğini düşündükleri için onu inkâr ettiler. "Bu Tevrat'ta haber verilen peygamber değildir" dediler. Hatta tarihi kayıtlara göre onlar, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatan ayetleri gizlediler, değiştirdiler, bazen de onları kasden yanlış biçimde yorumladılar. Böylece Allâh'ın ayetlerini birkaç para, azıcık dünya menfaati karşılığında satmış oldular. İşte Allâh'ın âyetlerini satmak, dünya menfaati için onları yanlış yorumlamak veya değiştirmek, bozmak demektir.

Her çağda mevki ve menfaat için dini, bile bile yanlış yorumlayanlar, dinin gerçeklerini gizleyenler vardır. Bir mevki elde edebilmek veya mevkiini koruyabilmek için âyetleri, iktidardaki idarecilerin hoşuna gidecek biçimde yorumlayan, icabında haram olan bir şeyi helâl gösteren, üç beş kuruşluk menfaat karşılığında dinlerini satan sözde din adamları vardır. İşte Kur'ân böylelerine ihtar ediyor, "*Birkaç para için Allah'ın âyetlerini satmayın*" diyor. Zira dünya geçicidir. Bu geciçi hayat bitip de ruh, âhirete doğunca dinini verip dünyayı alan adamlar, aslında cevher verip, vücudunu yakacak ateş satın aldıklarını, kendi elleriyle kendilerini ateşe attıklarını anlarlar ama o zaman iş işten geçmiş olur.

Bazı bilginler, bu âyete dayanarak Kur'ân öğretme karşılığında para alınamayacağını ileri sürmüşlerse de bu doğru değildir. Herkes uğraştığı iş karşılığında bir ücret alır. Bilginlerin çoğunluğu bu kanaattedir. Buhârî'deki bir hadiste bunun caiz olduğu, şöylece beyan edilmektedir:
" أحق ما أخذتم عليه أجرا كتاب الله :*Aldığınız en güzel ücret, Allah'ın kitabı* (nı öğretme) *karşılığında aldığınız ücrettir.*" (1) Öğretim karşılığında alınan ücret, kişinin harcadığı çaba ve vaktin karşılığıdır. Burada karşılıklı menfaat vardır. Öğrenci öğrenmekte, öğretmen de çabası karşılığında ücret

---
(1) Buhârî İcâre, 16

almaktadır. Bu, Allah'ın âyetlerini satmak demek değildir. Allah'ın âyetlerini satmak, bile bile menfaat için onları tahrif etmek, manasını gizlemek, yanlış yorumlamak, hasılı hakkı gizlemektir. Kur'ân öğretmede hakkı gizlemek veya değiştirmek diye bir şey söz konusu değildir. Bilâkis Hak öğretilmiş olur. Elbette bu meslek, mübarek bir meslektir. Ama bu, öğretim için böyledir. Dini görevleri yapma karşılığında yine ücret alınır. Fakat yalnız Kur'ân okuma karşılığında para alınmaz. Alınan para, okunan Kur'ân'ın karşılığı değil, harcanan vaktin karşılığıdır. Harcanan vakit için bir miktar para alınabilir. Yoksa Kur'ân'ın değeri biçilmez. Para ile Kur'ân okumayı meslek edinmek doğru değildir.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde Medine'deki Yahudî hahamlarından bazıları, kendilerine gizlice gelip Hz. Muhammed hakkında ne dersin diye soranlara, doğrudur, derler, Allah'ın Resulüne uymayı emrederlermiş. Fakat kendileri, cemaatlerinden ellerine geçen hediyelerden, vergilerden mahrum kalmak endişesiyle Peygambere tabi olmazlarmış. Bazıları da sadaka veriniz diye emreder, kendileri vermezlermiş. Diğer bazıları da Allah'a itaat ediniz, âsi olmayınız, namaz kılınız, rükû ediniz derler, fakat kendileri bu sözlerini tutmazlarmış. İşte Cenabı Hak, başkalarına iyiliği emredip sözlerini kendileri tutmayan kimseleri uyarmaktadır. İnsanın sözünün etkili olabilmesi için önce kendisinin o söze uyması gerekir. Asıl öğüt, insanın sözden çok hareketi ve davranışlariyle verdiği öğüttür.

Başkalarına iyiliği emredip kendileri yapmayan insanları uyaran çeşitli hadisler vardır. İbn Hanbel, Müsned'inde şu hadisi rivayet etmiştir: *"Mi'rac'a çıkarıldığım gece, dudakları ateşten makaslarla kesilen bir topluluğun yanına geldim. Bunlar kimdir, diye sordum. Dediler ki: Bunlar, dünyada insanlara iyiliği emredip kendilerini unutan ümmetinin hatipleridir."*[1] Yine hem Buhâri ve Müslim'de, hem de Müsned'de yer alan bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Kıyamet günü adam getirilir, barsaklarına işleyen ateşin şiddetinden değirmen etrafında dönen merkep gibi kıvranıp döner. Ateş halkının hayali, onun karşısına çıkıp ona: Ey falan sana ne oldu, sen bize iyiliği emreder, bizi kötülükten menetmez miydin? derler. Evet, der ben size iyiliği emrederdim ama kendim yapmazdım, sizi kötülükden menederdim ama kendim yapardım."*[2]

43 ncü âyette yahudilere hitâben namazı kılmaları, zekâtı vermeleri, rükû edenlerle beraber rükû' etmeleri emredilmektedir. Artmak, büyümek gelişmek anlamlarına gelen zekât, dinde malın bir miktarını ayırıp fakirlere

(1) İbn Hanbel, 3/120, 180.
(2) Buhârî, Bedu'l-halk, 10; Müslim, Zühd, 51; İbn Hanbel, 5/205-209

vermektir. Malı manen bereketlendirdiği, artırdığı için bu sadakaya *zekât* denmiştir. Kur'ânı Kerîm'de, inen ilk âyetlerden itibaren namaz ile birlikte kullanılan zekâtın, yeni değil, çok eski tarihlere dayandığı, bu âyetten de anlaşılmaktadır. Bu hususta ileride bilgi verilecektir.

Rükû ise eğilmek demektir, namazın temel rükünlerinden biridir. Bu âyet, yahudilerde de rükû'lu ve secdeli namazın bulunduğunu, ve bu tür ibâdetin, toplumda bilindiğini gösterir. Çünkü Kur'ân, biraz önce geçen âyetlerde meleklerin Âdem'e secde ettiklerini bildiriyor. Burada ise salâtı ve rükû'u emrediyor. Eğer secde ve rükû'un ne demek olduğu toplumca bilinmeseydi, Kur'ân'ın hitâbettiği insanlar bu ifadelerden hiçbir şey anlamazlardı. Oysa herkes bu âyetlerin anlamını biliyordu. El-Menâr'da Reşîd Rızâ'nın izahına göre Allâh'ın, yahudilerden aldığı söz arasında "Namazı kılıp zekâtı verecekleri" de vardır. Onlara da malî zekât farz kılınmıştır. Bu zekâtın bir kısmı Harûn soyuna verilir ki, bu Levîler arasında hâlâ uygulanır. Bir kısmı da yoksullara verilir. Meyvaların zekâtı olduğu gibi toprağın da zekâtı vardır. Toprağın zekâtı her yedi yılda bir toprağı dinlenmeğe bırakmak ve o yıl toprak ürününü sadaka yapmak şeklindedir[1].

45 nci âyet, sabır ve namaz ile Allah'tan yardım istemeyi emretmektedir. Gerçekten sabır, çok acı olayları tatlı sonuca bağlar. İnsan ruhunu dayanıklı yapar. İnsanın başı sıkıldığı zaman ibadete sarılırsa ruhu açılır. Peyğamberimiz (s.a.v.) de bir dert, bir ızdırap zamanında namaz kılmayı tavsiye etmiştir. Öyle ya insan sıkıldığı zaman huzur ile bir asdest aldı mı ferahlık duyar. Rabbinin divanına durup işini O'na havale etti mi gönlü ferahlar. Ama bu, inkârcılara, münafıklara zor gelir. Fakat Allah'a inanan, O'ndan korkanlar, her zaman O'na yönelirler, yardımı O'ndan beklerler. Çünkü onlar, sonunda Allah'a döneceklerini bilirler, dünyada her olay ile sınanmakta olduklarını anlarlar.

47-48 nci âyetlerde yüce Allâh, tekrar İsrâîl oğullarına vermiş olduğu nimetleri, bir zamanlar onları öteki kavimlere üstün kıldığını hatırlatıyor ve kâfirlere hiçbir şefâatin yapılmayacağı, fidye'nin kabul edilmeyeceği günden korkmalarını bildiriyor.

Şefâat, Şef' (شفع)den alınmıştır. *Şef'*, teki çift yapmak; *şüf'ah* ortağın malını kendi malına eklemek; *Şefî', şüf'ah* ve *şefâ'at* sâhibi demektir. İşte bu kökten gelen *şefâ'at*: başkasını kendi mevkiine ve aracılığına katmak, daha doğrusu birinin işini görmek veya cezâdan kurtarmak, yahut birine mevki kazandırmak için yetkilinin yanında aracı olmak, darda kalmış birine yardım etmektir.

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/369.

Arap müşrikleri, Allâh'ın kızları sandıkları ve taş heykellerle sembolleştirdikleri tanrıların (meleklerin), Allâh ile kendileri arasında şefaatçi olacaklarına, kendilerini Allâh'a yaklaştıracağına inandıkları gibi yahudi ve hıristiyanlar da peyğamberlerinin ve din adamlarının, Allâh katında kendilerine şefâat edeceklerine inanıyorlardı.

Bu âyette ve Bakara Sûresinin 254 ncü âyetinde âhirette şefâatin olmadığı(1), Zümer Sûresinin 44 ncü âyetinde şefâatin tamamen Allâh'a âidolduğu(2), Bakara Sûresinin 255 nci(3), Meryem Sûresinin 87 nci(4) âyetlerinde Allâh'ın izni olmadan kimsenin şefâat edemeyeceği: Zuhruf sûresinin 86 ncı(5), Nebe' sûresinin 37 nci(6) âyetlerinde doğruyu söyleyenden başkalarının, O'nun huzurunda şefâat edemeyeceği, konuşmayacağı; Müddessir Sûresinin 48 nci(7) âyetinde şefâatçilerin şefâatinin kâfirlere bir yarar vermeyeceği; Tâhâ Sûresinin 109 ncu(8), Sebe' Suresinin 23 ncü(9), Necm Sûresinin 26 ncı(10) âyetlerinde de ancak Allâh'ın izin verdiği kimselerin şefâatinin yarar sağlayacağı; Allâh'ın izin vermediği kimsenin şefâatinin hiçbir yarar sağlamayacağı; Enbiyâ sûresinin 28 nci âyetinde de(11) meleklerin yalnız Allâh'ın râzı olduğundan başkasına şefâat etmeyecekleri bildirilmektedir.

Bütün bu âyetlerden anlaşılıyor ki âhirette Allâh izin vermeden kimse şefâat edemez. Allâh, ancak doğru söyleyen, mü'min, yüce ruha şefâat yetkisi verir. Sadece doğruyu söyleyen o ruh da ancak Allâh'ın râzı olduğuna şefâat eder. Allâh, kendisine ortak koşan, yalan söyleyen, doğru yoldan ayrılan, gerçeği gizleyen kimselerden razı olmaz. Kendisine inanan ve yalnız kendisine kulluk edenlerden razı olur. Öyle ise sapıkların şefâate bel bağlamaları boş hayalden ibarettir. Çünkü şefâat edeceklerine inandıkları kimseler, Allâh'ın izin ve müsaadesi olmadan şefâat edemezler, şefâat etmeğe kal-

(1) يأيها الذين آمنوا أنفقوا مما رزقناكم من قبل أن يأتى يوم لا بيع فيه ولا خلّة ولا شفاعة
(2) قل لله الشفاعة جميعاً
(3) من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه
(4) لا يملكون الشفاعة الا من اتخذ عند الرحمن عهداً
(5) ولا يملك الذين يدعون من دونه الا من شهد بالحق
(6) لا يتكلمون الا من أذن له الرحمن وقال صواباً
(7) فما تنفعهم شفاعة الشافعين
(8) يومئذ لا تنفع الشفاعة الا من أذن له الرحمن
(9) ولا تنفع الشفاعة عنده الا باذنه
(10) لا تغنى شفاعتهم شيئاً الا من بعدأ يأذن الله لمن يشاء و يرضى
(11) ولا يشفعون الا لمن ارتضى

kamazlar, ağızlarını açıp tek kelime söylemeğe dahi cesaret edemezler. Şefâat etmeğe çalıştıkları varsayılsa bile, Allâh'ın izni olmadan yapacakları şefâatin hiçbir yararı olmaz. Çünkü Allâh, doğru yoldan ayrılanlardan razı olmaz, onları affetmez. Onların affa ermeleri için şirki bırakıp iyiye, doğruya yönelmeleri, yalnız Allâh'a tapmaları gerekir.

Âyetlerin sözgeliminden, Allâh'ın huzurunda bazı kimselere şefâat izni vereceği anlaşılırsa da bu iznin kimlere verileceği belli değildir. Kur'ânı Kerîm, doğru yola gelmeden âhirette şefâate bel bağlayanların tutumunu kınamaktadır. Bu âyetler karşısında Hz. Peyğamber'in âhirette şefâat edeceği hakkındaki abartmalı hadislerden kuşku duymamak mümkün değildir. Çünkü Kur'ânı Kerîm, şefâat izninin kime verileceğini bildirmemiş ve meleklerin şefâatine bel bağlayan müşrikleri, peyğamberlerinin ve din adamlarının şefâatine bel bağlayan Kitâp ehlini kınamış iken Peyğamber (s.a.v.) nasıl olur da kendisinin, Allâh'ın razı olmadığı günâhkârlara şefâat edeceğini söyler? Bu, Allâh'ın razı olmadığı kimselere kimsenin şefâat edemeyeceğini bildiren yukarıdaki âyetlere terstir.

Allâh, Kitâbında, huzurunda kimin şefâat edeceğini bildirmemiş, doğru dinden ayrılıp ancak birtakım bid'at, hayâl ve hurâfelerle uğraşıp da kendilerine şefâat edileceğini söyleyenleri şiddetle kınamış, huzurunda hiç kimsenin şefâate, hattâ konuşmaya cesaret edemeyeceğini, ancak izniyle konuşanın da sadece doğruyu söyleyeceğini; yalancıları affettirmeğe çalışmayacağını bildirmiştir. Kaldı ki Kur'ânı Kerim'de şefâata cesaret edemeyeceklerini, Allâh'ın râzı olduğundan başkasına şefâat etmeyecekleri bildirilenler insanlar da değil, meleklerdir, insanların şefâatinden hiç söz edilmemiştir. Melekler dahi Allâh'ın memnun olmadığı kimseye şefâat edemeyeceğine göre insanlar hiç edemezler.

Biz hâşâ, Peygamber (s.a.v.)in şefâat edeceğini inkâr etmiyoruz. Allâh, razı olduğu kullarına şefâat yetkisi verecektir. Hiç kuşkusuz Hz. Muhammed Aleyhisselâm, Allah'ın razı olduğu kurallarının başında gelir. Ama âdetâ şimdiden planlı bir şekilde insanların, bütün peygamberlere başvurup hiçbirinin şefâate cesaret edemeyeceğini anladıktan sonra Hz. Peygamber'e başvuracakları ve Peygamber'in, bütün insanlığa şefâat edip hesabın başlamasını Allâh'tan niyaz edeceği, bunun üzerine hesabın başlatılacağı şeklindeki sözleri Hz. Peygamberin söylemiş olduğu, bu âyetler karşısında gerçekten kuşku götürür. Nitekim Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği aşağıdaki hadîs de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

عَنِ أبْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَ اَللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا مَاتَ عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَتِ أمْرَأةٌ

هنيئاً لَكَ ٱلْجَنَّةُ عُثْمَانَ بْنَ مَظْعُونٍ » وَفِي رِوَايَةٍ قَالَتِ ٱمْرَأَتُهُ هَنِيئاً لَكَ يَاٱبْنَ مَظْعُونٍ بِٱلْجَنَّةِ « فَنَظَرَ رَسُولُ ٱللّٰهِ ﷺ إِلَيْهَا نَظَرَ غَضَبٍ فَقَالَ وَمَا يُدْرِيكِ ، قَالَتْ يَارَسُولَ ٱللّٰهِ فَارِسُكَ وَصَاحِبُكَ ، فَقَالَ رَسُولُ ٱللّٰهِ ﷺ وَٱللّٰهِ إِنِّي رَسُولُ ٱللّٰهِ وَمَا أَدْرِي مَايُفْعَلُ بِي (وَفِي رِوَايَةٍ وَلاَ بِهِ) فَأَشْفَقَ ٱلنَّاسُ عَلَى عُثْمَانَ .

"İbn Abbâs (r.a.)in rivâyetine göre (sahabîlerden) *Osmân ibn Maz'ûn öldüğü zaman bir kadın* (başka bir rivâyete göre Osman'ın kendi karısı): *'Cennet sana kutlu olsun ey Maz'ûn oğlu Osman!' demiş. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) ona kızgınca bakmış: 'Ne biliyorsun* (cennete gireceğini?)' demiş. (Kadın): *'Ey Allâh'ın Elçisi, senin şövalyen ve sahâbîn'dir' demiş. Allâh'ın Elçisi: 'Vallâhi ben Allâh'ın elçisiyim, ben bile bana ne yapılacağını bilmem* (başka bir rivayette de: *Ne bana, ne de ona ne yapılacağını bilmem)! buyurmuştur.'"*[1]

Bu âyetlerde İsrâil oğullarına çeşitli nimetlerini hatırlatan yüce Allâh, burada söylediği özeti açmak için İsraîl oğullarının hayâtından yeni sahneler anlatmaktadır:

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾
وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ
﴿٥٠﴾ وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ
ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾
وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَإِذْ

(1) el-Fethu'r-Rabbânî, 7/129.

قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ
فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ
فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٥٤﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ
لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾
ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

49- Sizi Fir'âvn âilesinden de kurtarmıştık. Hani (onlar) *size azâbın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlayıp, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı ve bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı. 50- Sizin için, denizi yarmıştık, sizi kurtarmış ve Fir'avn âilesini boğmuştuk; siz de bunu görüyordunuz. 51- Mûsa ile kırk gece için sözleşmiştik, sonra siz onun ardından buzağıyı* (tanrı) *edinmiştiniz,* (kendinize böylece) *zulmediyordunuz. 52- Bundan sonra da yine belki şükredersiniz diye sizi affetmiştik. 53- Yola gelesiniz diye Mûsa'ya Kitâp ve furkan* (gerçekle batılı birbirinden ayıran ölçü) *vermiştik. 54- Mûsa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim, sizler buzağıyı* (tanrı) *edinmekle kendinize zulmettiniz; gelin yaratıcınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün.*[1] *Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir.* (Bu suretle O), *sizin tevbenizi kabul buyurmuş olur. Çünkü, O, öyle bağışlayıcı, öyle merhametlidir. 55- Bir zaman da "Ey Mûsâ, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız", demiştiniz de derhal sizi yıldırım gürültüsü yakalamıştı; siz de bunu görüyordunuz. 56- Sonra belki şükredersiniz diye sizi ölümünüzün ardından tekrar diriltmiştik.*

Tefsîr:

49-56: Fir'avn, Mısır krallarının ünvanıdır. Nasıl ki Habeş krallarına

(1) İçinizden buzağıya tapanları öldürün.

Necâşî, Yemen kırallarına Tubba, İran kırallarına Kisrâ, Bizans kırallarına Kayser veya Hirakl denir idiyse Mısır kırallarına da Fir'avn denirdi.

Mısır kıralı, Rü'yasında Kudüs'ten çıkan bir ateşin, Mısırlıların evlerine girdiğini görmüş. Bu ru'yânın, İsrâil oğulları arasından çıkacak bir erkek eliyle saltanatının yıkılacağına delâlet ettiğini anlamış, bundan dolayı İsrail oğullarından doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Muhammed Abduh, bu rivâyetin sağlam bir senedi bulunmadığı gibi tarihî gerçeklere de uymadığını söylüyor. Ona göre makul olan, Kitâbı Mukaddeste anlatılandır:

"Ve Mısır üzerine Yusuf'u bilmeyen yeni bir kıral çıktı. Ve kavmine dedi: İşte İsrail oğullarının kavmi bizden çok ve kuvvetlidir, gelin onlara karşı akıllıca davranalım, yoksa çoğalacaklar ve olur ki cenk vukubulunca onlar da düşmanlarımızla birleşirler ve bize karşı cenk edip memleketten çıkarlar. Ve onlara yükleriyle eziyet etsinler diye üzerlerine angarya memurları koydular. Ve Fir'avn için Pitom ve Raamses ambar şehirlerini yaptılar. Fakat onlara ne kadar eziyet ettilerse o kadar çoğaldılar. Ve İsrail Oğulları yüzünden korkuya düştüler. Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle işlettiler; ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde, tarlada her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işle hayatlarını acı ettiler. Ve Mısır kıralı, birinin adı Şifra ve öbürünün adı Pua olan İbranî ebelere söyledi ve dedi: İbrânî kadınları için ebelik hizmetini yaptığınız ve onları doğurma iskemlesi üzerinde gördüğünüz zaman, eğer bir erkek çocuksa, onu öldüreceksiniz, fakat eğer kız ise o yaşayacaktır. Fakat ebeler Allâh'tan korkarlardı ve Mısır kıralının kendilerine emrettiğine göre yapmadılar ve erkek çocukları sağ bıraktılar. Ve Mısır kıralı ebeleri çağırıp onlara dedi: Niçin bu şeyi yaptınız ve erkek çocukları sağ bıraktınız? Ve ebeler Fir'avn'a dediler: Çünkü İbranî kadınları Mısırlı kadınlar gibi değildirler; çünkü onlar canlıdırlar ve ebe onların yanına gelmeden evvel doğuruyorlar. Ve Allâh ebelere iyilik etti ve kavım çoğaldı ve ziyadesiyle kuvvetlendiler. Ve vaki oldu ki ebeler Allâh'tan korktuklarından, onları ev bark sahibi etti. Ve Fir'avn bütün kavmine emredip dedi: Her doğan erkek çocuğu ırmağa atacaksınız ve her kızı sağ bırakacaksınız."

Kitabı Mukaddes'in yukarıya aldığımız Çıkış bölümü 8-22 nci âyetlerinde anlatıldığı gibi, Mısır kıralı, İsrail oğullarının çoğalıp düşmanlarıyle işbirliği edeceklerinden korktuğu için onların çoğalmasını önleyecek tedbirler almıştır.

Mısır'a ilk gelen İsrail oğlu, Hz. Yusuf idi. Bir köle olarak Mısır'a satılan, sonunda özgürlüğüne kavuşup başbakanlık makamına yükselen Yusuf, âilesini de Ken'ân ilinden Mısır'a getirtip yerleştirmişti. İsrail oğulları orada çoğaldılar. Sadece bir âile olarak Mısır'a giren İsrail oğulları, dörtyüz yıl ika-

metten sonra çıkışlarında sayılarının, altıyüzbin kişiye ulaştığı söylenir. Bu yabancıların çoğalıp da Mısırlıların düşmanlarıyle birleşeceğinden kuşkulanan Mısır kıralı (Fir'avn), çoğalmalarını önlemek için onları güç işler altında çalıştırdı. Buna rağmen yine çoğalmakta devam ettiklerini gören Fir'avn, İbranî ebelere, İsrail oğullarının doğacak erkek çocuklarını öldürmelerini emretti.

Neticede Fir'avn'ın tedbiri, Allah'ın takdirine engel olamadı. İsrail Oğullarından binlerce çocuk öldürülmesine rağmen, yine onlar arasında doğan bir çocuk, annesi tarafından sandık içine konulup nehre atıldı. Sandık içinde nehir boyunca gelen çocuğu, Fir'avn'ın ailesi alıp evlâd edindi. İşte bu çocuk Mûsâ idi. Hz. Mûsâ, Hz. İbrahim soyundan gelir. Nesebi şöyle zikredilir: İbrâhim, - İshâk, - Ya'kûb, - Lavi, - Kâhis - Yarsih, -'İmran, - Mûsa. Muhakkak ki Mûsâ ile İbrahim arasında daha birçok baba vardır, fakat bunlar en ünlüleri olabilir.

Fir'avn'ın elinde büyüyen Mûsa, sonunda peygamber oldu, İsrail Oğullarını Mısır'dan alıp Filistin'e götürmek istedi, Fir'avn ve adamları İsrail Oğullarını yakalamak için onların ardına düştüler. Fakat Allah'ın emriyle Mûsa, mu'cizeli asasiyle denize vurunca deniz ikiye ayrıldı. İsrâil Oğullarının ardından denize giren Fir'avun ve askerleri, birinciler karaya ulaştıktan sonra denizin kapanmasiyle boğuldular.

Bazılarına göre denizin İsrail Oğullarına açılıp Fir'avn'e kapanması, bir gel git olayı da olabilir. Çünkü Kızıldeniz'deki Zakazik'de böyle gel git olayları mu'taddır. Deniz açıldığı zaman insan deniz alanında yürüyebilir. İşte İsrail Oğulları böyle bir çekilme anında denizin kuzeyinden gelmişler, deniz alanına girip karşıya geçmişler, onların geçtiği yerden Fir'avn da denize girmiş, fakat o sırada tekrar uzanan sular, onu ve askerlerini boğmuştur. Bu çekilme olayı, Allâh'ın İsrâil Oğullarına bir lûtfu idi.

Hamburg kenti yakınlarında görmüştüm. Sabahleyin saat on sularında deniz takriben 4-5 kilometre kadar çekilmişti. Halk denizin çekildiği kumlar üzerinde geziniyordu. Öğleden sonra suların yavaş yavaş gelmeğe başladığını gördük. Arkadaşlarım, acele etmemizi, suların birden bastırabileceğini söylediler. Gerçekten denizin çekilmesine aldanıp ileriye giden, iyi yüzme bilmeyen bazı kimselerin boğuldukları da olurmuş.

Ancak: *"Mûsâ'ya, 'Değneğinle denize vur,' diye vahyettik.* (Mûsâ değneğiyle vurunca deniz) *yarıldı, her bölüm, kocaman bir dağ gibi oldu."*[1] ayetinde denizin, yarılıp yol açıldığını ve yolun iki tarafında birer dağ gibi

(1) Şuara Sûresi: 63.

yükseldiğini bildiriyor. Bundan ilk akla gelen, denizin enlemesine yarılıp vadinin içinden geçen yol gibi, iki tarafta dağ gibi yükselen suyun ortasından yolun açılmış olduğudur. Fakat Kızıldenizin şimdi Süveyş Kanalının başlangıcı olan kuyruk kısmında deniz çekilince iki kıyı, birer dağ gibi yükselir. Âyette " كل فرق " ile denizin bu dar yerindeki iki kıyı da kasdedilmiş olabilir.

Şayet olay böyle bir gel git olayından ibaret ise bu, doğal bir şey iken Allâh bunu, İsrâil Oğullarına kendisinin bir nimeti olarak anmasının hikmeti nedir, sorusu akla gelebilir. Olayın bir mucize olmasını da inkâr etmeyiz. Ama eğer olay, denizin çekilme olayı ise Allâh'ın, Musâ'yı ve kavmini, tam denizin çekildiği ve geçmelerine elverişli olduğu bir zamanda geçirmesi; düşmanları da onların ardından girince denizin uzanma zamanı geldiği için uzanıp onları boğması elbette Allâh'ın, İsrâîl Oğullarına büyük bir lûtfudur. Allâh'ın yardımı olmadan kullar bir şey yapamaz. İsrail Oğulları kıyıya vardıkları zaman şayet deniz çekilmemiş olsaydı, denize giremeyecekler ve kendilerine yetişmek üzere olan düşman tarafından yakalanacaklardı. Tam onlar geçtikten sonra denizin kapanması da yine Allâh'ın onlara lutfu idi. Zira eğer onların geçme zamanına kadar deniz kapanmasaydı, yine İsrail Oğulları yakalanıp ya öldürülecekler veya fevkalâde ağır cezâlara çarptırılacaklardı. Demek ki basit gibi görünen bu olayın böyle zamanlanması, elbette Allâh'ın büyük bir lütfudur. Başarıya ulaştıran O'dur.

Fakat İsrail Oğulları kendilerini böylesine lûtuflara mazhar kılan Allâh'a karşı nankörlük etmişler, Hz. Mûsâ'nın sağlığında dahi altından yapılmış buzağıya tapmışlardır. Yani içlerini dünyâ tutkusu sarmış, dünyâdan başka birşey düşünmez olmuşlardır.

Hz. Musa Aleyhisselâm, kavmini kurtarıp Filistin'e getirdikten sonra Tür-i Sinâ'ya çekilmiş, orada kırk gün kalıp gece gündüz ibadetle meşgul olmuştu. Bu ibadet ile ruhî tekâmülünü tamamlamış, Allah'ın bizzat hitabını işitmiş, kendisine Tevrat levhaları verilmişti. Fakat Hz. Musa'nın Tur'da bulunduğu sırada toplumu, kuyumcu Samirî'nin yaptığı altun buzağıya taptı. Kavminden bazıları Hz. Musa'nın vekil bıraktığı Hz. Harun'un sözünü dinleyip tevhidden ayrılmamıştı ama diğerleri altun buzağıya tapmışlardı. Musa döndüğü zaman kavminin bozulup saptığını gördü *"Haydi tevbe edin, kendinizi öldürün"* dedi. Bu kendinizi öldürün tabiri üzerinde üç mana verilmiştir:

1) İsrail Oğullarının tevbesi, birbirini öldürmek şeklinde idi. Eline kılıcı alan herkes, baba oğul demeden rastladığını öldürürdü. Fakat böyle bir halde geriye katillerden başkası kalmazdı, toplum mahvolurdu.

2) İbn Abbas'a dayanan ikinci yoruma göre, Hz. Musa, buzağıya tapanları Allah'ın emri veçhile oturtmuş, tapmayanlar da ellerine hançerleri almışlar. Zifiri karanlık olunca bunlar birbirlerini öldürmeğe başlamışlardır. Nihayet karanlık açılıncaya kadar yetmiş bin kişi öldürülmüş. Öldüren de, öldürülen de affedilmiş.[1]

Tevrat'ta buzağıya tapanlar hakkında şöyle deniyor: "İsrâîl'in Allâh'ı Rab şöyle dedi: Herkes kılıcını beline kuşansın ve ordugâhta kapıdan kapıya dolaşsın ve herkes kendi kardeşini ve herkes kendi arkadaşını ve herkes kendi komşusunu öldürsün. Ve Levi Oğulları, Mûsâ'nın söylediği gibi yaptılar ve o kavimden üç bin adam kadar düştü."[2]

Sanıyoruz ki âyette, Tevrat'ta anlatılan bu olaya işaret edilmiştir. Aslında bu olay, peygamberlerinin sözünü dinlemeyen yahudiler arasında birliğin bozulduğuna, çıkan iç savaşta kavmin birbirlerini öldürdüklerine işarettir. Bu iç savaşta birçok insan öldükten sonra nihayet Peygamberin müdâhelesi sonunda barış olmuş, toplum tekrar birliğe dönmüştür.

3) Üçüncü mana ise tasavvufî manadır. Mutasavvıf müfessirlere göre *"Kendinizi öldürün"* ifadesi, daha derin bir mana taşımaktadır. Buradaki öldürmekten maksat, dış vücudu öldürmek değil, nefsin şehvetlerini, kötü duygularını öldürmektir. Vücudu değil, nefsi, yani insanın egosunu, bencilliğini öldürmektir. Nefis öldürülünce, onun kötü duyguları yok edilince ruh düzelir, insan ruhu vesveselerden kurtulup yücelir. İşte âyetin kasdı, insanı kötülüklere sevk eden bayağı duyguları, nefsin alt güçlerini öldürmektir.

Tevbe ettikleri için Allah İsrail Oğullarını affetti. Fakat onların isyanı bununla bitmedi. Daha da ileri giderek Allah'ı açıkça görmek istediler. Tefsirlerin nakline göre bu tevbe olayından sonra Musa kavminden bazı insanlar, Allah'ın Musa ile konuşmasını duymak istemişler. O da imanları kuvvetlensin diye kavminin içinden yetmiş kişi seçip Tur'a götürmüş. Tur'da Hz. Musa'ya gelen vahyi gören bu adamlar: *"Hayır, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız."* demişler.

İnsanın Allah'ı görmesi mümkün değildir. Bu adamlar, muhal olan birşeyi istemekle Allah'ın gazabını hak etmişler. Kendilerini korkunç bir ses yakalamış, hepsi bu korkunç gürültünün tesiriyle bayılıp, oldukları yere yığılmışlardır. Aslında ölmemişler ama ölü gibi yerinden kımıldayamaz, birşey anlayamaz duruma gelmişler. *"Siz bakıyordunuz"* cümlesi, bunların ölmediklerini gösterir. Demek ki korkunç gürültüye yakalanınca öyle perişan bir halde yığılıp kalmışlar ki bakıp durdukları halde hareket edemiyorlarmış.

(1) İbn Kesîr, I. 92.
(2) Kitâbı Mukaddes, Çıkış, 33/27-28

Nihayet Hz. Musa'nın Allah'a yalvarması ile bu adamlar tekrar normal durumlarına döndürülmüşlerdir.

Bir kısım müfessirlere göre de bunlar gerçekten ölmüşler, sonra Allah, bunları diriltmiş. Bir rivayete göre de bazıları ölmüşler, bazıları da ölenlere bakıyormuş. Sonra bakanlar ölmüş, ötekiler diriltilmiş. Bunlar çeşitli rivayetlerdir. Herhalde bunların gerçekten ölmeyip, ölü gibi bir hale düşmüş olmaları daha isabetli bir görüş olsa gerektir. Doğrusunu Allah bilir.

Müfessirler, 49 ncu âyette anlatılan İsrâîl Oğullarını öldürme işinin, Fir'avn'ın adamlarına nisbet edilmesinden şu hükmü çıkarıyorlar: Fir'avn'ın adamları, Fir'avn'ın buyruğuyla İsrail Oğullarının çocuklarını öldürüyorlardı. Bu âyet, bir zâlimin emriyle birini öldüren me'murun, yaptığı işten sorumlu olduğunu gösterir. Kurtubî bu konudaki üç görüşü şöyle toplamıştır:

Şâfiî'ye göre, sultan birine haksız yere bir adamı öldürmeyi emreder, me'mur da öldüreceği adamı mazlûm olarak öldürüleceğini bildiği halde öldürürse kaved (kısâs) gerekir; bu durum, birini ortaklaşa öldüren iki katilin durumu gibidir. Şayet imam, (sultan) me'muru öldürmeğe zorlar, me'mur zor karşısında öldürürse imamın öldürülmesi gerekir. Me'murun durumu ise ihtilâflıdır. Bir görüşe göre onun da öldürülmesi gerekir, diğer görüşe göre öldürülmez, yarım diyet verir. Fakat dediğini yapacak güçte olmayan birinin emriyle mazlûmu öldüren kimse öldürülür, âmiri öldürülmez, sadece dövülür, hapsedilir.(1)

50 nci âyetin tefsirinde şu hadis rivayet edilir: *"Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman yahudilerin Âşûrâ günü oruç tuttuklarını gördü. Onlara: 'Oruç tuttuğunuz bugün nedir?' dedi. 'Bu, Allâh'ın, Mûsâ'yı ve kavmini kurtardığı, Fir'avn ve kavmini boğduğu büyük bir gündür. Mûsâ, o gün şükür için oruç tuttu. Biz de o gün oruç tutarız' dediler. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) 'Benim Mûsâ'ya yakınlığım sizden fazladır' deyip o gün oruç tuttu ve o gün oruç tutmayı emretti."*(2)

Bu rivâyetten, Peygamber'in, yahudilerin Âşûrâ günü oruç tuttuklarını görünce kendisinin de oruç tuttuğu anlaşılırsa da, yine Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiği başka bir hadiste de Âşûrâ orucunun, Câhiliyye Araplarında bulunduğu anlaşılmaktadır: *"Câhiliyye devrinde Kureyş, Âşûrâ günü oruç tutardı. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) de câhiliyye devrinde o gün oruç tutardı. Medine'ye gelince yine o gün oruç tuttu ve o gün oruç tutmayı da emretti. Ra-*

(1) Kurtubî, el-Câmi, 1/386.
(2) Buhârî, Savm, bâbu Sıyâmi yevmi Âşûrâ', hadîs: 111; Müslim, Sıyâm, 127-130; Ebû Dâvûd, Savm 63; Dârimî, Savm 46; İbn Hanbel, 1/291...

mazan orucu farz kılınınca artık Âşûrâ günü oruç tutmayı bıraktı. Dileyen tuttu, dileyen tutmadı.''[1]

Bilindiği üzre Âşûrâ günü, Muharrem'in onuncu günüdür. Ancak bu da kesin değildir. Şafiî'ye göre dokuzuncu, Saîd ibn el-Müseyyib, Hasan Basrî, Mâlik ve seleften bir cemâate göre onuncu günüdür. İki tarafın da dayandığı rivayetler vardır. Herhalde bu ihtilâfı ortadan kaldırmak için İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilir: ''Hem dokuzuncu, hem de onuncu günleri oruç tutun, yahudilere benzemeyin.'' Tabii bu görüş, İbn Abbâs'ın kendi görüşüdür. Ona göre Peygamber (s.a.v.) yaşasaydı dokuzuncu günü oruç tutacaktı. Çünkü kendisi *''Gelecek seneye kalırsam dokuzuncu günü oruç tutacağım.''*[2] demiştir. Bizim için önemli olan, Hz. Peygamber'in, sadece Muharrem'in onuncu günü oruç tutmuş olduğudur. Esasen bu oruç onun yeni getirdiği bir şey değil, Kureyş Araplarının eski bir geleneğidir. Hz. Âişe'nin biraz önceki rivayetinden, Câhiliyye Araplarında oruç ibâdetinin de bulunduğu anlaşılır. Âşûrâ orucu onlara yahudilerden geçmiş olabilir. Ancak onlardaki oruç sadece Âşûrâ orucundan ibaret değildi. Onlarda Ramazanda da oruç tutulurdu. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, eski tevhîd dinlerinden kalmış olan ramazan orucunu farz kılmış, diğer oruçlar hakkında bir hüküm getirmemiştir. Bunlardan Hz. Peygamber'in nâfile olarak tuttuğu oruçlar sünnet olarak kalmıştır.

53 ncü âyette Mûsâ'ya Kitâb'ın ve Furkan'ın verildiği anlatılmaktadır. Furkan hakkında çeşitli tefsirler varsa da Kur'ân'dan anlaşıldığına göre Furkan hak ile bâtılı birbirinden ayırdeden, gerçekleri açıklayan Tevrât'ın niteliğidir. Bazan Arapçada na'te (sıfata) vâv ilâve edilir:
''ثم اتينا موسى الكتاب تماما على الذى أحسن و تفصيلا...: *Sonra iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak ve herşeyi açıklamak ve yola iletici ve rahmet olmak üzere Mûsâ'ya Kitâb'ı verdik.''*[3] âyeti de Furkan'ın, herşeyi açıklayan anlamında kullanıldığını gösterir.

55 nci âyetteki *as-sâ'ikah* bayılmak anlamında *sa'k* kökünden ismi fâilin dişilidir. Bayıltan gürültü demektir. Gerçi *sâ'ikah* gök gürültüsü ile birlikte çakan şimşeğe denir ama korkunç ses, yani gürültü anlamı, sözgelimine daha uygundur. Nitekim Kisâ'î, bu kelimeyi '' الصعقة '' okumuştur. *Sa'kah, sâ'ikah*'dan çıkan sestir.[4]

Bu olay, A'râf Sûresinde daha ayrıntılı olarak anlatılır. Orada *as-sâ'ikah*

(1) Buhârî, Savm, hadîs 109; Müslim, Sıyâm, Yevmu'Âşûrâ'.
(2) Müslim, Sıyâm, 134; İbn Mâce, Sıyâm 41; İbn Hanbel, 1/225, 236, 345.
(3) En'âm Sûresi: 154.
(4) Lisânu'l- Arab, 2/442-43.

yerine recfe (çalkantı, sarsıntı, deprem) tabiri kullanılmıştır: "فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِيَّايَ *:Onları o sarsıntı yakalayınca* (Mûsâ): *'Ya Rab, dileseydin, bunları da beni de daha önce helâk ederdin!..'*dedi."[1] Demek ki *sâ'ikah* da, recfe de aynı şeydir. el-Leys: Kur'ân'da recfe, bir kavmi yakalayan azâbdır. Bu recfe, *sayhâ* ve *sâikah*'dır" demiştir[2].

Muhammed Abduh'un dediği gibi[3] İsrail Oğullarının, Mûsâ'dan Allâh'ı görmeyi istemeleri, buzağıya tapmalarından ayrı bir olaydır. Bu olay Tevrat'ın Sayılar Kitâbının 16 ncı babında anlatılan olaydır. Orada anlatılan olayın özeti şudur:

Levi Oğullarından Korah, Eliab oğlu Datan ve Abiran Pelet oğlu On, etkili bir cemâat oluşturarak Mûsâ'ya karşı koymuş, bütün cemâatin kutsal olduğunu, Mûsâ'nın ötekilerden üstün bir yanı bulunmadığını ileri sürerek: "Artık yetti, çünkü cemâatten her biri mukaddestir ve Rab onların arasındadır. Niçin Rabbin cumhuru üzerine kendinizi yükseltiyorsunuz?" demişlerdir. Buna çok öfkelenen Mûsâ, Allâh'ın buyruğuyla Korah'a: "Sen ve bütün arkadaşların ve Hârûn, yarın Rabbin önünde bulunun, her biriniz kendi buhurdanına buhur koysun. Sen ve Hârun, ikiniz de buhurdanınızı getirin." dedi. Herkes buhurdanına ateş koyup toplanma çadırının kapısında durdu. Halk da orada toplanmıştı.

Allâh Mûsâ'ya ve Hârûn'a: "Bu cemâatten ayrılın da onları bir anda bitireyim" dedi. Fakat Mûsâ ve Hârûn secde edip: *"Bir adam suç işleyince bütün cemâate karşı mı öfkelenirsin?"* dediler. Cemâatin zarar görmemesi için Mûsâ, halkı uyarıp kendisine başkaldıranların çadırlarının yanından ayrılmalarını söyledi. Halk oradan çekildikten sonra Mûsâ'nın duâsı üzerine isyancıların altındaki yer yarıldı, ağzını açıp onları ve evlerinin halkını, bütün adamlarını ve mallarını yuttu. Diri diri ölüler diyarına indiler. Ve Rabbin yanından ateş çıktı ve buhur takdim eden ikiyüz elli kişiyi yeyip bitirdi[4].

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

(1) Âyet: 155.
(2) Lisânu'l-Arab, 1/1132.
(3) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/321.
(4) Sayılar, 16/1-35'nci âyetlerin özeti.

57- Bulutu üstünüze gölgelik çektik, size kudret helvası ve bıldırcın indirdik: "Size verdiğimiz güzel rızıklardan yeyin" (dedik). *Ama onlar bize değil, kendi kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsir:

57- Bu âyette belirtildiğine göre tîh (çöl)de İsrail Oğullarının üzerine bir bulutla gölge yapılmış ve ağaçlardan kendilerine bol bol reçineler verilmişti. Ali ibn Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan naklettiği tefsire göre *el-menn,* ağaçlara inen, İsrail Oğullarının beslendiği gıda idi. Türkçeye kudret helvası diye tercüme ettiğimiz *el-menn'*e çeşitli mânalar verilmiştir. Katâde'ye göre bulundukları yerde İsrail Oğullarının üzerine inen kardan beyaz, baldan tatlı bir şey yağardı. Tan yerinin ağarmasiyle güneşin doğması arasında yağan bu gıdaya *el-menn* denmiştir. Sabahleyin herkes, bir günlük yiyeceğini alır, onunla ertesi güne kadar idare ederdi.

Müfessirlerden kimi *el-menn'*i yenecek, kimi de içilecek şey diye tefsir etmiştir. Âyetin ruhundan anlaşılıyor ki *el-menn,* İsrail Oğullarına, çalışmadan, zahmet çekmeden verilen yiyecek ve içeceklerdir.[1] Yalnız bir tek çeşit gıda değildir. Zahmetsiz olarak kendilerine verilen bütün gıdaların adıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): " الكمأة من المن وماؤها شفاء للعين : *Kem'e* (mantar) *menn'dendir, suyu göze şifadır."*[1] buyurmuştur.

Demek ki Cenab-ı Hak, İsrail Oğullarına gökten bolluklar vermiş, ağaçlardan akan reçineleri, üstlerinde uçan bıldırcınları kendilerine rızık olarak ihsan etmiş, onlara daha başka bereketler vermişti. Fakat onlar, bu nimetlerin de kadrini bilememiş, haksızlık etmiş, yoldan sapmışlar. Ama doğru yoldan sapmalarının zararı yine kendilerine dokunmuş, haksızlıkları, kendilerini perişan etmiş. Zira insanların yaptıkları kötülükler Allah'a zarar vermez, kendilerini mahveder. İnsan taşkınlık yapmak, edep sınırını aşmakla hem dünyada hem de âhirette kendi geleceğini berbad eder. Yaptığı kötülükler kendi başına dolanır, kendisi için yıkım ve azâb olur.

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا
الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى

(1) Tirmizî, Tıbb, 22.

الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾ وَإِذِ اسْتَسْقَى
مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا
عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ
اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ
عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا
وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى
بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ
الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ
﴿٦١﴾

58- *Demiştik ki: "Şu kente girin, oradan dilediğiniz yerde bol bol yeyin; secde ederek kapıdan girin ve "hitta* (ya Rabbi, bizi affet)*" deyin ki, biz de sizin hatâlarınızı bağışlayalım, biz güzel davrananlara daha fazlasını da veririz."* 59- *Derken o zalimler, onu kendilerine söylenenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de yaptıkları kötülüklerden dolayı o zulmedenlerin üzerine gökten bir pislik* (azâb) *indirdik.*

60- *Bir zaman da Musâ, kavmi için su* (yağmur) *istemişti; "Asân'la taşa vur", demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırmıştı. Her bölük, kendi içecekleri pınarı bilmişti: "Allah'ın rızkından yeyin, için ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak* (şuna buna) *saldırmayın."* (demiştik). 61- *Hani siz demiştiniz ki: "Ey Musa, biz bir yemeğe dayanamayacağız, bizim için Rabbine duâ et de bize yerin bitirdiği sebzesinden,*

acurundan, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın." (Mûsâ): *"İyi olanı, daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin, orada size istediğiniz var," demişti. Üzerlerine alçaklık ve yoksulluk damgası vuruldu; Allah'ın gazabına uğradılar. Öyle oldu, çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. İsyana daldıkları, sınırı aştıkları için bunu hak ettiler.*

Tefsîr:

58-61: *"Karye"* küçük, büyük yerleşim merkezine denir. Kur'ân'da kent anlamında kullanılmıştır. Havuzda toplanan suya *kırâ* " قِرَى ", havuzun kendisine *mikrât* " مِقْرَاة ", suyun kanalına *kariyy* " قَرِى ", konuklara ziyafet vermeğe de *kırâ*" قِرَى " denir. İsrail Oğulları, Mısır'dan kurtulduktan sonra kendilerine, ataları Ya'kub'un yurdu olan Arz-ı Mukaddes'e girmeleri, orada oturan kâfir Amalika kavmiyle savaşmaları emredildi. Yılgınlık gösterdiler, savaşmadılar. Bu yüzden ceza olarak Allah, onları Tîh (çöl)e sürdü. Kırk yıl Tîh'te kaldıktan sonra Nun oğlu Yûşa kumandası altında Beyt-i Mukaddes'e yürüdüler ve orayı fethettiler. Allah, onlara fethettikleri şehrin kapısından secde ederek, yani böbürlenmeden alçakgönüllülükle, Allâh'a karşı boynu eğik bir vaziyette girmelerini ve girerkende "hitta" demelerini emretti. Fakat İsrâil Oğulları, bu emrin tersine gittiler, şehrin kapısından kibr ile girdiler. "Hitta" bizi affet, bizi bağışla demektir. Böyle diyecekleri yerde "hinta" dediler. Hinta buğday demektir. Af yerine menfaat istediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İsrail Oğullarına: 'Beyti Makdis'in kapısından eğilerek* (tevazu ile) *giriniz ve 'Hitta* (bizi bağışla)' *deyiniz', denildi. Onlar ise kıçları üzerine emekleyerek girdiler ve* (emrolundukları kelimeyi değiştirip) hinta, habbe fî şa'ara (bize buğday, başağında dâne ver) *dediler.'*'(1)

İbn Kuteybe'nin nakline göre yuhûdilerin, hitta yerine koydukları kelimenin ibrânicesi, kırmızı buğday anlamına gelen *hittâ sum hasâ* " هِطّا سُمْهَاثا "dır. Esasen bunların, kendilerine emredilen sözü değiştirmeleri, mutlaka bir kelime yerine başka bir kelime söylemeleri anlamına gelmez. Kendilerine emredilenin tersine davranmaları da, Allah'ın buyruğunu değiştirmeleri demektir.

İşte böyle yoldan çıktıkları için Allah onların üzerine azâb indirdi, hastalıklara, sıkıntılara uğradılar.

(1) Buhârî, Tefsîr, 4; Müslim, Tefsîr, 1; Fethu'l-Bârî bi şarhi sahîhîl-Buhâri.

60 ncı âyette yine İsrail Oğullarına bahşedilen nimetlere işaret edilmektedir. İsrail Oğulları, çölde susuzluk çekiyorlardı. Hz. Musa, kavmi için Allah'tan su istedi. Yüce Allâh, Hz. Mûsâ'ya asasiyle kayaya vurmasını emretti. Musa, kayaya vurunca kayadan on iki kaynak fışkırdı. İsrail Oğulları, on iki kabileden oluşmakta idi. İşte her kabile için bu kayadan bir kaynak doğdu. Her kabile, kendisine mahsus kaynaktan suyunu aldı. Kendilerine: *"Allah'ın verdiği rızıktan yeyin, için, yer yüzünde bozgunculuk yapmayın"* denildi.

İsrail Oğulları, bu çölde Allah'ın lutfettiği kudret helvası, bıldırcın eti gibi külfetsiz rızıklara, kayalardan fışkıran mu'cizevî sulara rağmen tek tip yiyeceğe dayanamadılar, sebze, acur, soğan, sarımsak, mercimek gibi gıdalar istediler. Oysa istedikleri, kendilerine lutfedilenin altında olan şeylerdi. Bundan dolayı Hz. Musa, onlara: *"Siz, daha üstün olanı, daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise şehre inin."* dedi. Gerçi İsrail Oğullarının, orada yedikleri, tek tip gıda idi ama, onda Allah'ın lutfu ve o hayatta Allah'ın feyzi vardı. Onun ma'nevî değeri çok büyüktü. Öteki gıdalar her yerde bulunabilirdi fakat o ilâhî feyiz ve nimetler başka yerde bulunamazdı. Elbette tek tip gıda, insana yeterli değildir. Fakat bu gıda bir ilâhî lûtuf olarak, külfetsiz veriliyor ve onunla insan ruhuna feyiz ve huzur doluyorsa ondan hayırlı bir rızık olamaz, öylesine geçirilen bir hayattan daha üstün bir hayat bulunamaz. Ama onlar, içinde yaşadıkları bu mutluluğun kadrini bilemediler. İsrail Oğullarına, gitmeleri emredilen mısr, burada nekire olduğu için kent demektir. Filistin kentlerinden biridir.

Oradan ayrıldılar, fakat saptılar, Allah'ın gazabına uğradılar. Üzerlerine alçaklık ve meskenet binası kuruldu. Yenilgiye uğradılar, ağır vergiler altında kaldılar. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkar ediyorlar, haksız yere peygâmberleri öldürüyorlar, isyan ediyorlar, haddi aşıyorlardı. Sınırı aşan, haktan sapan her toplumun uğrayacağı sonuç da yenilgidir, zillettir.

58 nci âyette geçen kıssâ " قِثَّا " kelimesi, bizim Anadolu'da küte dediğimiz hiyâr türünden bir sebzedir.[1] Bunu Türkçeye kabak diye tercüme etmişlerdir. Halbuki yanlıştır, çünkü kabağın Arapçası " يقطين، كوسة، قَرْعَة، دُبَّاء "dır.[2] Sanıyorum ki küte kelimesi, Arapça kıssâ'nın Türkçe söylenişidir. Genelde buna acur denilir.

60- Bazı âlimler, 60 ncı âyetten şu sonuca varıyorlar: İbâdet, şerîatte nakledilen sözlerin ya kendisiyle veya mânâsıyle yapılır. O sözü, başka bir anlam ifade edecek biçimde değiştirmek câiz değildir. Mâlik, Şâfiî ve Ebû

(1) el-Mu'cemu'l-vasît, 2/715.
(2) Aynı eser, 2/728, 748, 805.

Hanîfe gibi âlimlere göre:

Hadisi anlam olarak nakil caizdir. Bazı âlimler de bunun caiz olmadığını söylemişlerdir. Bundan dolayı hadis bilginlerinden bir grup, hadîsin lafzında bir değişiklik yapmayı caiz görmezler. Hattâ onlar melodili (melhûn) olarak duydukları sözü yine melhûn olarak öğretmişlerdir. Onlara göre hadîsin sözlerini anlam olarak nakil doğru olmadığı gibi, kelime düzeninde takdim ve tehir yapmak veya kelime ilâve etmek veya çıkarmak suretiyle nakil de caiz değildir. Fakat âlimlerin çoğu mânâ olarak naklin caiz olduğu görüşündedirler. Bu görüşte olan Kurtubî şöyle diyor:

Sahâbîler, aynı olayı değişik sözlerle anlatırlardı. Onlara göre önemli olan, hadisin kalıbı değil, mânâsı idi. Onlar hadisleri tekrarlamağa ve bunları yazmağa değer vermemişlerdi. Vâsile ibn el-Eska: ''Biz, Allâh'ın Elçisinin bize söylediği herşeyi size nakletmiş değiliz. Bunların anlamı size yeter.'' demiştir. Katâde'nin rivayetine göre de Zürâre ibn Evfâ şöyle demiştir: ''Peygamber (s.a.v.)in birkaç sahâbisine rastladım, hepsi de bana aynı mânâyı değişik sözlerle anlattılar.'' Hasan Basrî ve Şa'bî, hadisi anlamıyle naklederlerdi. Hasan: ''Anlamı alırsan sana yeter'' demiştir. Süfyâni Sevrî de: ''Size: 'Hadisi duyduğum gibi size nakilediyorum' dersem, buna inanmayın. Benim naklettiğim, mânâdır.'' demiştir.

Esâsen Allâh dahi böyle yapmış, Kitâb'ında, geçmişlerin haberlerini çeşitli yerlerde değişik sözlerle anlatmıştır ama hepsinin anlamı birdir. Ayrıca bu kıssaları, kendi dillerinden (yani Kitâbı Mukaddesteki İbrânî dilinden) Arapçaya takdim, te'hir, ilâve ve noksan ile nakletmiştir. Yabancı sözleri Arapça sözlerle değiştirmek caiz olduğuna göre Arapça sözleri de yine Arapça aynı anlamı veren başka sözlerle değiştirmek de caizdir.

Kurtubî: ''Peki ama ilk rivayet eden şahsa, Peygamber'in sözünü kendi sözleriyle değiştirmek câiz olursa, ikinci râvî için de birincinin sözlerini kendi sözleriyle değiştirmek caiz olur. Bu ise hadisin tamamen anlamını değiştirmeğe, ortadan kalkmasına yol açar. Zira aradaki farklar çok ince ve gizlidir. Fark edilmeyen bu nüanslar, hadisin anlamının değişmesine yol açmaz mı?'' sorusuna: değiştirmenin, ancak aynı anlamı verecek şekilde yapılabileceği, aksi takdirde caiz olmadığı şeklinde cevap veriyor. Gerçekte bu itirazın yerinde olduğu ve mânâ ile nakledilen hadislerde mânâların, ravilerin yaşadıkları çağın ve ortamın şartlarına göre şekillendiği ve o çağın düşünce yapısını yansıttığı gayet açıktır. Nitekim biraz önce anlattığımız Âşûrâ günü orucu hakkındaki ihtilâf da bunu gösterir.. Bunun binlerce misali vardır ama şimdi konumuzu ilgilendirmediği için onlara dokunmak istemiyoruz.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62-*Şüphesiz Îman edenlerden, Yahudîlerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden her kim ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara, Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*

Tefsîr:

62- Yüce Allah, yukarıdaki âyette sınırı aşanları sayıp onların gazaba ve azâba düçâr olduklarını anlattıktan sonra bu âyetle de bir istisna yapıp Kitap ehli olan milletlerden: yani Mü'minlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sabiîlerden, Allah'a ve âhiret gününe inanıp iyi iş yapan kimselere korku olmadığını, onların üzüntüye ve sıkıntıya uğramayacaklarını bildirmektedir.

Tabii bu âyetin hükmüne göre Allah'a, Kur'ân'ın tanımladığı biçimde şirksiz inanmak, Uzeyr'i veya İsa'yı Allah'ın oğlu saymamak, âhirete de lâyiki veçhile inanmak, bunun yanında İslâm dinine girmese dahi Kur'ân'ın Allah kelâmı, Hz. Muhammed'in de hak peygamber olduğunu inkâr etmemek lâzımdır. Nitekim: *"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanların üzerine melekler iner: 'Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin'* (derler)."(1) âyetinde de Allah'a inananların cennete girecekleri haber verilmektedir.

Müfessirler, genellikle Kitâb ehlinden Allah'a ve âhirete inanmış olan kimselerin ancak Hz. Muhammed (s.a.v.)e inanıp müslüman oldukları takdirde güvene kavuşup, âhirette üzüntüye uğramayacakları kanaatindedirler. İbn Kesîr der ki: Mûsâ'ya inanan ve iyi amel işleyenlerin, iman ve amelleri, Hz. Îsâ gelinceye kadar makbul idi. O geldikten sonra Mûsâ dinini bırakıp Îsâ'nın emirlerine uymayanların, iman ve amelleri makbul değildir. Keza Îsâ dinine uyanların iman ve amelleri de Hz. Muhammed (s.a.v.) gelinceye kadar makbul idi. O geldikten sonra Îsâ dinini bırakıp Hz. Muhammed (s.a.v.)in

(1) Fussilet Sûresi: 30.

sözleriyle amel etmeyenlerin iman ve amelleri de makbul değildir.

Fakat kanaatimize göre âyette böyle bir kayıt yoktur. Âyet mutlaktır. Kur'ân'ın tanımladığı biçimde Allah'a ve âhirete inanan herkesin güvene kavuşup üzüntüden kurtulacağını bildirmektedir. Nitekim Âli İmrân Sûresinin 113-115 nci âyetleri de bunu ifâde etmektedir: *"Ama hepsi bir değildir. Kitâb ehli içinde öyleleri var ki gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah,* (günahlardan) *korunanları bilir."*

Bu âyet, Mâide Sûresinde de tekrar edilmiştir: Mâide: 69'ncu âyet. Gerek iki kez inmiş olan bu âyetten, gerek Kur'ân'ın başka âyetlerinden anlıyoruz ki Allah, cennete girmek için üç şart belirlemiştir: 1) Allah'a şirksiz imân, 2) Âhiret gününe imân, 3) Sâlih amel: Allah'a ibâdet etmek ve yararlı iş yapmak. İşte bu şartları yerine getiren her kul, Kur'ân'a göre cennetliktir. İbn Abbâs'a dayandırılan bir söze göre gûya bu âyet neshedilmiştir. Bu söz doğru olamaz. Çünkü bu âyet emir değil, haberdir. Yani bir şeyin yapılmasını emretmiyor, Allah, bir gerçeği haber veriyor. Haber verilen gerçek değişmez ki neshedilsin. Hâşâ böyle bir şey, Alah'a yalan isnadetmek olur. Böyle bir şey Allah'ın şânına yakışmaz.

Tefsîrini yapmakta olduğumuz âyette dört kavimden söz edilmektedir: " ان الذين امنوا : *İnananlar":* Hz. Peygamber'e inanan müslümanlardır. " والذين هادوا : *Yahudî olanlar":* Yahudî, Hz. Ya'kub'un oğullarından Yehuza'ya nisbettir. Burada Hz. Mûsâ dinine bağlı İsraîl oğulları kasdedilmiştir.

" والنصارى : *Nasrânîler":* Nasârâ, nasrânî'nin çoğuludur. Dişili nasrâne veya nasrâniyye, Îsâ'nın kenti "Nâsıra"ya nisbettir. Îsâ'nın bağlılarına *nasârâ* denmiştir. Yahut bu kelime, Arapça yardım etmek anlamındaki *nasr* kökünden türemiştir. Birbirlerine yardım ettiklerinden hıristiyanlara *nasârâ* denmiştir.

" والصابئين : *Sâbiîler": Sâbiînin* çoğuludur. *'Sabe'* kökünden gelen *sâbi'î,* bir dinden ayrılıp başka dine geçen demektir. *Sâbiîler* hakkında çeşitli tefsirler vardır. Şöyle ki:

1- Sâbiîler, mecûsilerle yahudî ve hıristiyanlar arasında bir toplumdur. Kendilerinin özel bir dini yoktur.

2- Sâbiîler, Kitâb ehlinden bir fırkadır. Zebur okurlar. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, bunların kestiklerinin yenileceğine, bunlarla evlenilebileceğine hükmetmiştir.

3- Sâbiîler, meleklere tapan bir topluluktu.

4- Sâbiîler, Musul'da oturan, "Allah'tan başka tanrı yoktur" diyen, fakat herhangi bir peygamberi, kitâbı ve ameli bulunmayan bir toplum idi. Hz. Peyğamber de "Allah'tan başka tanrı yoktur" dediği için, başlangıçta müşrik Araplar ona ve arkadaşlarına "sabiî" demişlerdi.

5- Râzî'ye göre Sâbiîler, Allah'ın dünyanın idaresini yıldızlara bıraktığına inanıp yıldızlara tapan bir milletti. Bunlar, İbrahim Aleyhisselâm'ın doğru yola getirmek için gönderdiği kavimdi.

6- İbn Kesîre' göre Sâbiîler konusunda en doğru görüş, Mücâhid ve Vehb'in görüşüdür. Onlar bu konuda şöyle demişlerdir: Sâbiîler, ne yahudî, ne hıristiyan, ne mecûsî, ne de müşrik olmayan, kendi yaratılmış bulundukları tabii hâlleri üzere kalan millet idi. Bunların, tabi oldukları belli bir dinleri yoktu.(1)

Hâlâ Irak'ta Sâbiî denen birkaç âile mevcuttur. Bunlardan, üniversite talebesi olan bir genç, 1973 yılında Bağdad'da bizimle beraber mescide gelip namaz kılmıştı. O gençten edindiğim bilgiye göre Sâbiîler, hıristiyanlıkla yıldızlara tapma dininin bir karışımıdır. Büyük ölçüde hıristiyanlığın etkisindedir.

وَاِذْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَؕ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا ف۪يهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۚ
فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ
عَلِمْتُمُ الَّذ۪ينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِ۪ٔينَۚ ﴿٦٥﴾
فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٦٦﴾

63- Bir zaman da sizin sözünüzü almış, üzerinize dağı kaldırmıştık: "Size verdiğimizi kuvvetle tutun, içinde olanı hatırlayın ki azabımızdan) *korunasınız" demiştik. 64- Ardından yine dönmüştünüz; eğer Allah'ın size iyiliği ve merhameti olmasaydı, elbette ziyana uğrayan-*

(1) İbn Kesîr 1/104

lardan olurdunuz. 65- İçinizden Cumartesi günü (avlanma yasağı)*nı çiğneyenleri, elbette bilmişsinizdir; işte onlara: "Aşağılık maymunlar olun" dedik. 66- Ve bu cezâyı, önündekilere ve ardından geleceklere ibret bir cezâ, korunanlara da bir öğüt yaptık.*

Tefsîr:

63-64 ncü âyetlerde Allah'ın, İsrâil oğullarından söz aldığı ve kendilerine verdiği Kitâb'ı düşünüp uygulamaları için dağı üstlerine kaldırdığı, o durumda buyruklara uyacaklarına söz veren İsrâîl oğullarının, daha sonra döndükleri, yine de Allah'ın acıyarak onları cezâlandırmadığı bildirilmekterdir. Allah'ın, İsrâil oğullarından aldığı ahid, hitâbedilen toplumca bilindiği için izah edilmemiş, sadece adından söz edilmiştir. Hitâbedilen toplum, Hz. Peygamber devrindeki yahudîlerdir. Onlar bu olayları kendi Kitâblarında okur ve halka anlatırlardı. İşte Kur'ân onları uyanmağa davet için kendi din tarihleriyle ilgili bu olayları ana çizgileriyle kendilerine hatırlatmaktadır. Kitâbı Mukaddes'te Allah'ın İsrâil oğullarından, peygamberleri vasıtasiyle çeşitli zamanlarda aldığı söz anlatılmaktadır.

Dağın, kavmin üzerine kaldırılması olayına elde bulunan Tevrât'ta rastlayamadım ama Allah'ın Mûsâ'ya bulut direği içinde indiği, bu iniş sırasında orada bulunanların büyük sarsıntılar geçirdikleri çeşitli yerlerde anlatılır. Olay Tevrât'ta, Kur'ân'ın işaret ettiği biçimde muhakkak vardı ama zamanla bu ayetler düşmüş olabilir. Yahut Hz. Peygamber devrindeki nüsha zamanla kaybolmuştur.

Burada Allah'ın Dağı üstlerine kaldırdığı, A'râf Sûresinde ise Dağın bir gölge gibi üstlerine kaldırıldığı, o kimselerin, dağın üstlerine düşeceğini sandıkları anlatılmaktadır. Allah dilerse bir mu'cize olarak Dağı insanların üstüne kaldırır. Ama Kur'ânı Kerîm'de *"Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın."*[1] buyurulduğu üzre Allah, genel yasasını değiştirmez. Dağı da genel yasası uyarınca bir deprem olayıyla İsrâîl oğullarının üstüne kaldırır. Dağın eteğinde bulunan insanlar, Dağın üstlerine düşeceğini sanırlar ve bunun, kendi hatâ ve günâhları yüzünden ileri geldiğini anlayarak Allah'a tevbe edip O'ndan mağfiret dilerler. Nitekim bazı bölgelerde dağların kaydığı, eteğindeki evlerin yıkıldığı, insanların paniğe kapıldığı bilinen olaylardandır. Genellikle halk böyle durumlarda Allah'a yönelir, hatâ ve günâhlarından tevbe ederler. İşte İsrâîl oğullarının başına gelmiş böyle bir olay anlatılmaktadır.

(1) Ahzâb Sûresi: 62, Fâtır Sûresi: 43, Fetih Sûresi: 23.

Yalnız burada olay bir mu'cize olarak anlatıldığına göre mutlaka olağan üstü bir tarzda cereyan etmiştir. Birçok olağan üstü şey vardır ki insanlar bunun farkına varmaz, tabii olay deyip geçerler. Gerçeği Allah bilir. Herşeyin bir dış sebebi vardır ama sebepleri yaratan Allah'tır. Bir olayın meydana gelmesini istediği zaman onun sebebini yaratır. Gönrünürde normal bir olay da olsa o, gerçek mu'cizedir.

63 ncü âyetin sonunda İsrâîl oğullarına hitâbet yüce Allah: *"O Kitâb'da bulunanları düşünün ki korunasınız."* buyurmaktadır. Reşîd Rıdâ bu cümle üzerinde durarak şöyle diyor. "Bu cümle, Kur'ân'ı okurken gönülleri, akılları Kur'ân'dan hiç etkilenmeyen, sadece Kur'ânın kalıplarına, müziğine önem veren; davranışları Kur'ân'ın getirdiklerine aykırı olan kimselerin aleyhine bir kanıt taşımaktadır. Bu iki tür insanın en kötüsüdür. İmam Gazâlî bunu şöyle bir misâl ile anlatmaktadır:

"Bir efendi kölelerine bir bahçe verdi ve onları o bahçeyi işleyip onarmakla görevlendirdi. Onlara yazdığı bir mektupla da bahçeyi ne biçimde ıslah edeceklerini, bahçenin içinde nasıl davranacaklarını açıkladı. Görevlerini güzel yapanlara bahçenin meyve ve ürününden yararlanmalarından ayrı olarak ödül de va'detti; görevlerini kötü yapanların da bahçenin gelirini kaybetmelerinden ve kötü davranışlarının sonucu olarak aralarının bozulmasından doğacak acılardan ayrı olarak şiddetle cezalandırılacaklarını söyledi."

"Bu kölelerin o mektuptan payları, mektubu okuyup içeriğini yapma yerine onun içerdiği emri ve yasaklara hiç önem vermeden sadece yazısına, yaprağına saygı göstermek, sözlerini müziğe uydurmak, onu anlamadan tekrar tekrar okumaktan ibaret kaldı. Hattâ bahçenin toprağında kötü işler de yaparak ekini ve nesli helâk ettiler. Şimdi bu adamların, o mektubu bu şekilde okumaları, kendi aleyhlerine kanıttan başka ne sağlar? Bu şekilde okumakla cezâdan kurtulabilirler mi?"[1]

Allah, onlara amel ile yerleşecek olan zikri emretmiş ve ardından da " لعلّكم تتقون : *Tâ ki korunasınız"* buyurarak bunun yararını bildirmiştir ki bu yarar da kişinin, ruhunu Allah'tan korunmaya hazırlamasıdır. Çünkü amele devam, ruha daima Allah'ı düşünme yeteneğini yerleştirir. Böylece nefis temizlenir, radiye ve mardiyye olur: *"Sonuç korunmanındır."*[2]

İsrâil oğullarına, Cumartesi denizde avlanmak yasaktı. Deniz kıyısında bulunan bir köy halkı, Cumartesi avlanmak için bir hileye başvurdular: Cumartesinden önce ağlarını, şebekelerini denize attılar, ağları Cumartesi top-

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/341-342.
(2) Tâhâ Sûresi: 132

lamadılar. Cumartesi geçtikten sonra ağlarını topladılar. Yahut Cumartesi çokça gelen balıkları yakalamak için bir ark açtılar. O arka gelen balıklar, su azaldığı için tekrar denize dönemiyorlardı. Köylüler de Cumartesi geçince arktaki balıkları yakalıyorlardı.[1] Böyle bir hile ile Allah'ın yasağını çiğniyorlardı.

65 nci âyette Cumartesi yasağına uymadıkları için bu insanların, Allah'ın gazabına uğrayıp maymun kılığına sokuldukları anlatılmaktadır. Bu aşağılık maymun olma, görünürde bir şekil değiştirme midir, yoksa ma'nevî bir düşüklük müdür, bu konuda ihtilâf vardır. Müfessirlerin çoğu, bunların zahiren meshedildiklerini, maymun kılığına sokulduklarını söylemişlerse de Mücâhid ve taraftarları, bu meshin (şekil değiştirmenin) ma'nevî olduğunu, görünümlerinin değil, kalblerinin meshedildiğini söylemişlerdir.[2]

"Kendilerine Tevrât yükletilip de sonra onu taşımayan (hükümlerini uygulamayan)*ların durumu, Kitâblar taşıyan eşeğin durumu gibidir."*[3]âyetinde de Tevrât'ın hükümleri uyarınca hareket etmeyenler Kitâb taşıyan eşeğe benzetilmektedirler. Bu âyetten de onların eşeğe ve maymuna benzetilmelerinin, bir kınama, manevî durumlarını tasvir amacını taşıdığı anlaşılır.

Maymun, taklitçidir, düşünce ile hareket etmez, ancak gördüklerini taklid eder. İşte düşünmeden, gördükleri her hareketi taklidedenler de görünüşte olmasa bile hakikatte maymun ahlâkına girmiş, maymun siretine bürünmüş olurlar. İsrâil oğullarından bazı kabileler, Allah'tan gelen bunca âyetleri düşünmeden, bayağı insanlardan gördükleri her kötü hareketi taklid ettikleri için maymun siretine sokulmuş, süründürülmüşlerdir. Böylece halk yoldan çıkanların ne vahim bir sonuca düşeceklerine dair dünya milletlerine ibret olmuşlardır.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا اَتَتَّخِذُنَا
هُزُوًاۜ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌۜ عَوَانٌ
بَيْنَ ذٰلِكَۜ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا

(1) İbn Kesîr, Tefsîr, 1/106.
(2) Aynı eser, 1/105-106.
(3) Cum'a Sûresi: 5.

لَوْنُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ
اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ
وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْاٰنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا
وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ
مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذٰلِكَ يُحْيِ
اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ
بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ
مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ
مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

67- Mûsâ, kavmine: "Allah size bir inek kesmenizi emrediyor" demişti. "Bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!" dedi. 68- "Bizim için Rabbine duâ et, onun ne olduğunu bize açıklasın." dediler. Dedi ki: "O diyor ki: 'O (inek), *ne yaşlı, ne de körpe, ikisinin ortasında* (bir inekd)*ir!' Haydi, size emredileni yapın!" 69- Dediler ki: "Bizim için Rabbine duâ et, renginin nasıl olduğunu açıklasın." Dedi: "O diyor ki: 'Rengi parlak, sarı bir inektir, bakanlara sevinç verir,". 70- "Bizim için Rabbine duâ et, onun nasıl bir şey olduğunu bize açıklasın. Zira o inek bize* (başka ineklere) *benzer geldi. Ama Allah dilerse mutlaka* (emredileni yapmağa) *yol buluruz." dediler. 71- Dedi: "O şöyle diyor: 'O, henüz boyunduruk al-*

tına alınmamış bir inektir. Yeri sürmez, ekin sulamaz. Salma, (çifte koşulmamış), *hiç alacası yok'." "İşte şimdi gerçeği getirdin" deyip ineği boğazladılar, az daha yapmayacaklardı. 72- Hani siz, bir adam öldürmüştünüz de onun* (kaatili) *hakkında birbirinizle atışmıştınız; oysa Allah, gizlediğinizi ortaya çıkaracaktır. 73- Onun için: "*(ineğin) *bir parçasiyle o* (öldürüle)*ne vurun." demiştik. İşte Allah, böylece ölüleri diriltir, size âyetlerini gösterir ki düşünesiniz. 74- Sonra yine bunun ardından kalbleriniz katılaştı; şimdi onlar taş gibi, hattâ daha da katıdır. Çünkü öyle taş var ki içinden ırmaklar fışkırır; öylesi var ki çatlar da bağrından su kaynar; öylesi de var ki Allah korkusundan aşağı düşer. Allah, yaptıklarınızı bilmez değildir.*

Tefsîr:

67-74 ncü âyetlerde de Yahudîlerin bir başka safhası anlatılmaktadır. Bir katil olayı ve bu olay üzerine vuku bulan bir mu'cize zikredilmektedir. Müfessirlerin, İbn Abbâs'a ve başka sahabîlere atfen anlattıkları olayın özeti şudur: İsrâîl oğullarından bir adam vardı, çocuğu yoktu. Kardeşinin oğlu, kendisinin tek varisi idi. Yeğeni, amcasının malına varis olmak için onu öldürdü, geceleyin sırtına alıp gizlice başka bir adamın kapısının önüne koydu. Sabahleyin de amcasının, o kimse tarafından öldürüldüğünü iddia etti. Böylece hem amcasından miras, hem de üzerine iftira ettiği kimseden diyet almak istedi. Öteki adam ve taraftarları bu suçu kabul etmediler. İki taraf silâha sarıldılar. Tam birbirlerine girecekleri sırada akıllı kişilerin düşüncesine uyarak Hz. Mûsâ'ya başvurdular. Hz. Mûsâ (A.) da vahye dayanarak onlara, bir inek kesmelerini ve ineğin bir parçasiyle maktule vurmalarını emretti. Onun tarif ettiği özellikte bir inek bulup kestiler, maktule vurdular. Maktul dirildi ve kendisini, kardeşinin oğlunun öldürdüğünü haber verdi.

Burada İsrâîl oğullarının, inek kesmeleri kendilerine emredildiği zaman buna hayret etmeleri, "bizimle alay mı ediyorsun?" demiş olmaları, onların ineğe bir kutsallık atfettiklerini gösterir. İsrâîl oğulları, uzun süre Mısır'da bulunduklarından dolayı Mısırlıların etkisinde kalmışlardı. Mısırlıların, buzağıyı tanrı kabul ettikleri, tarihî bir gerçektir. Demek ki bunların etkisiyle İsrâîl oğulları da ineği kutsal tanıyorlardı. Samirî'nin, onlara altın buzağı biçiminde bir put yapması da onların, ineğe kutsallık atfettiklerini gösterir. İneğe tapınma, birçok eski toplumlarda görülür. Hâlâ Hindistan'da inek, mukaddes tanınmaktadır.

Tevhîd dininde puta tapmak olmaz, Allah'tan başka hiçbir şeye kutsallık verilmez. Bundan dolayı tanrılaştırılan ineğin kesilmesi lâzımdır ki şirk

ortadan kalkmış olsun. Hz. Mûsâ, onlara ineği boğazlamalarını emredince onlar, bu inançlarından dolayı ineğin kesilmesine hayret etmişlerdi. İşin ciddî olduğunu anlayınca da bu iş kendilerine çok ağır geldi. İneğin niteliklerini sorup durarak işi sürüncemede bıraktılar. Nerdeyse yapmayacaklardı. Çok güçlükle bunu yapabildiler.

Bu kıssa, bugün elde bulunan Kitâbı Mukaddes nüshalarında yoktur. Ancak Tesniye Sifrinin, 21 nci babında, kırda katili bilinmeyen bir adam görüldüğü zaman onun katilinin bulunması için şöyle bir yol öğretilir: Öldürülmüş adama en yakın olan şehrin ihtiyarları, çalıştırılmamış, boyunduruk taşımamış genç bir inek alacaklar; onu sürülmemiş, ekilmemiş, içinde su akan bir vadiye indirecekler ve orada ineğin boynunu kıracaklar, onun üzerinde ellerini yıkayacaklar ve şöyle diyecekler: Ellerimiz bu kanı dökmedi ve gözlerimiz onu görmedi. Kurtardığın kavmin İsrâil'e bağışla ya Rab ve kavmin İsrail arasında suçsuz kan bırakma. Ve kan onlara bağışlanacaktır.(1)

Muhakkak ki bu kıssa, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki Yahudîlerin ellerinde bulunan nüshada, Kur'ân'ın anlattığı biçimde vardı. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, onların bildiği bir şeyi anlatmaktadır. Maksat, onlara bildikleri bir konuyu hatırlatıp, onları Allah'ın nimetine şükretmeğe iletmektir. Kur'ân, anlattığı konulara itirazı olanlara: *"Doğru iseniz, Tevrât'ı getirip okuyun"* diye emretmiş, bu anlatılanların Tevrât'ta aynen mevcud olduğuna dikkati çekmiştir. Buna karşı onlar Tevrât'ta böyle bir şeyin olmadığını söylememişlerdir. Eğer Tevrât'ta böyle bir şey olmasaydı. Yahudî'ler, Kur'ân'ın anlattıklarına itiraz ederlerdi. Onlar tarafından böyle bir itiraz yapıldığı hususunda hiçbir rivâyet yoktur.

Kaldı ki müfessirler, sahabîlere ve tâbiîlere sormak suretiyle bu kıssaları tefsir etmişlerdir. Sahâbî ve tâbiîler de bu kıssaları, bizzat yahudîlerin kendilerinden sorup öğrenmişlerdi. Bütün bunlar gösterir ki bu kıssalar o zamanki Tevrât nüshalarında vardı, fakat zamanla kaybolmuştur.

Burada ders alınacak önemli bir husus vardır, o da din konusunda Allah'ın açıklamalarını aynen almak ve bunlar üzerinde fazla teferruâta dalmamaktır. Emredileni yapmak yeter. Gereksiz sorularla teferruta dalmak, işi güçleştirmekten başka bir şeye yaramaz. İsrâîl oğulları, *"Bir inek kesin"* emrine derhal uyup ineği boğazlamış olsalardı emir yerine getirilmiş olurdu. Fakat onlar "ineğin rengi nasıl, ne biçim?" gibi sorulara daldıkça işleri güçleşti.

(1) Kitabı Mukaddes, s. 197-198, İstanbul, 1972.

Bu olay, İsrâîl oğullarına, öldükten sonra dirilme hakkında da bir örnek idi. Allah bunu onlara göstermişti ki âhirete inançları artsın, kesinlikle inansınlar. Bundan dolayı Allah, 73 ncü âyeti, *"İşte Allah böylece ölüleri diriltir, size âyetlerini gösterir ki düşünesiniz."* şeklinde bağlamaktadır.

72- Vaktiyle yahudîler arasında geçmiş bir olayı anlatan 72 nci âyetten, fakîhler şu hükmü çıkarmışlardır: Olayda anlatılan adam, malına vâris olmak istediği amcasını öldürmüştür. Bu, bizim şerîatimizde de kabul edilerek mûrisini öldüren katil, mîrâstan menedilmiştir. Hz. Ömer'den rivâyet edilen iki hadîse göre katil, maktûl'den mîrâs alamaz(1). Esâsen İslâmdan önce câhiliyye devrinde de mûrisini öldürene maktulün mîrasından pay verilmezdi. İslâm, birçok câhiliyye hükmünü olduğu gibi bu hükmünü de kabul etmiştir.

Kasden mûrisini öldüren ne diyet alabilir, ne de onun malına vâris olur. Ancak yanlışlıkla öldürülen kimse, maktulün hak ettiği diyete vâris olamazsa da malına vâris olur. Bu hüküm, Mâlik, Evzâ'î, Ebûsevr ve Şâfiî'ye âittir. Süfyâni Sevrî ve Ebû Hanîfe've, hatta Şâfi'î'nin başka bir kavline göre gerek kasden, gerek hatâ ile öldüren kimse, öldürdüğünün ne malına, ne de diyetine vâris olamaz.(2)

73- İmam Mâlik, öldürülen kişinin, ölüm sırasında: "Kanım, falanın üzerindedir, beni falan adam vurdu" sözünün doğru kabul edileceğine hükmetmiştir. Maktûlün bu sözüne "kasâmeh" denir. Fakat Şâfiî'nin de dahil olduğu çoğunluk, maktulün bu sözünün, doğru ve yalan olma ihtimâli bulunduğunu; alayhine kesin kanıt olmadan sanığın kanının masum olduğunu ileri sürerek Mâlik'in bu görüşünü reddetmişlerdir(3).

*"Kasâme"*nin geçerli olabilmesi için *levs* gerekir. *Levs:* Maktulün sözündeki zannı, kuşkuyu giderecek bir emâre (kanıt)dır. Meselâ doğru söyleyen birinin, öldürme olayını gördüğüne tanıklık etmesi, ya da maktulün kanlar içinde çırpınırken yanında bulunan sanığın üstünde öldürme belirtilerinin olması gibi(4). Konunun ayrıntıları, fıkıh kitâblarını ilgilendirir.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ
كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا

(1) El-Fethu'r-Rabbânî, 15/191.
(2) Kurtubî, el-Câmi, 1/456.
(3) Aynı eser, 1/457.
(4) Aynı eser, 1/460.

الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ
بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ
أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ
لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ
مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ
عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿٨٠﴾ بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

75- Şimdi (ey mü'minler) *siz, bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın sözünü işitirlerdi de düşünüp akıl erdirdikten sonra, bile bile onu değiştirirlerdi. 76- İnananlara rastladıkları zaman: "İnandık" derler; birbiriyle yalnız kaldıkları zaman: "Allah'ın size açtığını onlara söylüyorsunuz ki, onu Rabbiniz katında sizin aleyhinize delil olarak mı kullansınlar? Aklınızı kullanmıyor musunuz?" derler. 77- Bilmiyorlar mı ki Allah, onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor? 78- Onların içinde bir de ümmîler* (okur yazar olmayanlar) *var ki, Kitâbı bilmezler, bütün*

bildikleri birtakım kuruntulardır (yahut bilgileri kulaktan dolmadır); *onlar sadece zan içinde bulunurlar. 79- Vay haline o kimselerin ki, Kitâbı elleriyle yazıp, az bir paraya satmak için: "Bu, Allah katındandır" derler. Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların! 80- Bir de dediler ki: "Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır." De ki: "Allah'tan* (bu hususta) *bir söz mü aldınız? -Şayet öyle ise Allah, verdiği sözden dönmez- Yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?" 81- Evet kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş* (cehennem) *halkıdır, orada ebedî kalacaklardır. 82- İnanıp yararlı işler yapanlara gelince, onlar da cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır.*

Tefsîr:

75- Yüce Allah, burada mü'minleri tesellî için diyor ki: "Siz, bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup, Allah'ın sözünü yani Tevrât'ı veya Kur'ân'ı dinleyip anladıkları halde bile bile onu değiştirirler" Bu âyetten anlaşılıyor ki gerek Hz. Peygamber, gerek müslümanlar, inançları ve Kitâbları bakımından İslâma en yakın olan yahudîlerin müslüman olacaklarını umuyorlardı. Çünkü yeri geldikçe açıklayacağımız gibi Kur'ân'ın içeriği, Tevrât'ın içeriğine çok benzer. Yahudîler de müslümanlar gibi tek Allah'a inanıyorlardı. Allah'tan başkasına tapmak onlarda da haram idi. Fakat beklendiği gibi olmadı, yahudîler, yeni dine inanmak şöyle dursun, onu engellemeğe çalıştılar. Aslında bunun nedeni dini değil, dünyevî ve siyâsî idi. Onlar kendi ırklarından başkasının hükümranlığını kabul etmek istemiyorlardı.

Âyette İsrâîl oğullarının, Allah'ın sözünü işitip anladıktan sonra tahrîf ettikleri bildirilmektedir. Bu ifadeyle, onların, kendi Kitâblarının âyetlerini kasden yanlış yorumlayarak anlamını tahrîf ettikleri anlatılmış olabileceği gibi; Hz. Peygamber'den duydukları Kur'ân âyetlerini kasden başka anlamlara gelebilecek biçimde çevrelerine naklettikleri de anlatılmış olabilir. Reşîd Rîdâ'ya göre birinci anlam daha kuvvetlidir[1].

Fakat kanâatimize göre bu âyetin amacı, bu adamların bizzat Kitâblarının sözlerini değil, onun yanlış yorumlayarak anlamını tahrîf ettiklerini anlatmaktır. Çünkü Taberî'nin dediği gibi eğer Kitâblarını tahrîf ettikleri amaçlanmış olsaydı, *"Allah'ın sözlerini işitirler, sonra onu anladıktan son-*

(1) Tefsîru'l-Kur'ân, 1/355-356.

ra tahrîf ederler." denmezdi. Demek ki bunlar Allah'ın kelâmını işitiyorlar. İşittikleri sözler, Allah'ın kelâmıdır ki onu işitiyorlar, hattâ amacını da anlıyorlar ama sonra onu çıkar için yanlış yorumluyorlar.

Bu tür tahrîf, yahudîler arasında her devirde olmuştur. Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan İslâm fırkaları da kendi düşüncelerini desteklemek için Kur'ân âyetlerini istedikleri biçimde yorumlayarak bazan tahrif etmekten çekinmemişlerdir.

76 ncı âyette: Birinci " قالوا "nun fail zamiri, ikinci " قالوا "nun zamirinden ayrıdır. Birinci "dediler" fi'linin faili başka, şartın cevâbı olan "dediler (derler)" fi'linin fâili de başkadır. Birincinin faili, müslümanlarla karşılaşanlar, ikincisinin faili de yahudî cemâatidir. Bunun örneği: " واذا طلقتم النساء فبلغن أجلهن فلا تعضلوهن أن ينكحن أزواجهن " âyetidir[1]. Kuşkusuz, kadınları boşayanlar, kocaları; bu şartın cevâbı olan: " فلا تعضلوهن : *Onların kocalarına varmalarına engel olmayın."* cümlesindeki fi'lin faili de velîlerdir.

76-77: Müslümanlarla karşılaştıklarında inandık: "Muhammed'e gelen sözler, bizim Kitâbımızda bulunan gerçeklere uymaktadır. Bunlar meleğin vahyidir." diyen bazı kimseler, cemâatlerinin yanına vardıklarında öteki yahudîler, onları böyle söylemelerinden ötürü kınamışlar, "Allah'ın size açtığı gerçekleri niçin onlara söylüyorsunuz ki, sonra onlar Rabbinizin huzurunda bunu sizin aleyhinize kanıt olarak kullansınlar?" demişlerdir. Herhalde Allah'ın onlara açtığı gerçekler, Kitâblarında bulunan kıssalar, hükümlerdir. Yahut gelecek son Peygamber'in vasıfları hakkında Kitâblarında bulunan işaretlerdir. Demek ki insaflı bazı kişiler, Hz. Peygamber'in vasıflarının, Kitâblarında okudukları Son Peygamber'in vasıflarına uyduğunu itiraf etmişler, ötekiler de onları bu itiraflarından ötürü kınamışlardır. Halbuki onlar doğruyu söyleseler de söylemeseler de Allah onların içini bilmektedir. Kur'ân'ın, Hak kelâmı, Hz. Muhammed'in gerçek Peygamber olduğunu bildikleri halde onu açıkça söylemediklerini, içlerinde gizlediklerini Allah bilmez mi? Allah, onların her yaptıklarını ve düşündükleri herşeyi bilmektedir.

78- İçlerinden öyleleri de var ki Kitâbı bilmezler, okuma yazmaları yoktur. Bütün bildikleri, kulaktan dolmadır. Kuru iddiâlar peşindedirler. Allah'ın Kitâbında bulunmayan şeylerin, Kitâbda olduğunu ileri sürerler. Çünkü Kitâbı okumamış, içeriğini öğrenmemişlerdir.

Bu âyette geçen *"emâniyy"*, *"ümniyye"* nin çoğuludur. Aslı *üf'ûle* vezninde *ümnûye* olan ümniyye'nin iki anlamı vardır: Biri okumak, diğeri bi-

(1) Bakara Sûresi: 232

zim kuruntu dediğimiz hayâldir. Bazan ideâl anlamına da gelir. İnsanın içinde taşıdığı, arzu ve hayâli ifade etmektedir. İbn Abbâs ve Mücâhid'den rivâyet edildiğine göre burada *el-emânîyy,* onların sözlerin anlamını değiştiren şeytanlarından duydukları uydurma şeylerdir. Bir kavle göre de hahamlarından duydukları: *"Yahudîlerden başkası cennete girmez",*[1] *"Ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur."*[2], Arapların mallarını yememiz bize helâldir, bize günâh zarar vermez; biz O'nun dostları ve çocuklarıyız gibi ham hayallerdir.

Bir görüşe göre de burada *emânîyy,* mânâsını anlamadan, düşünmeden okudukları sözlerdir[3]. Bu takdirde bu âyet, tıpkı: *"Tevrât yükletilip de onu gereği gibi taşımayanlar, kitâblar taşıyan eşek gibidirler."*[4] âyeti gibi, İlâhî Kitâbları okumadan, hükümlerini anlayıp uygulamadan sadece kalıp olarak onların sözlerini tekrar edenleri kınamaktadır. Reşîd Rîda'ya göre ilk üç parlak asırdan sonra gelen taklidçi, ve hele şimdi olduğu gibi para almak için hatim fırsatları kollayan mevlidci ve hatimci kimseler, yahudîleri hayli geride bırakmışlardır.

79- Bazıları da dünyâ menfaati için kendi elleriyle kitâblar yazıp bu yazdıkları şeylerin Allah'ın sözü olduğunu iddiâ ederler. Onların elleriyle yazmış oldukları kitâblardan maksat Tevrât'ın kendisi değil, onun âyetleri üzerine yazdıkları tefsir ve şerhler, onun âyetlerini kendi arzuları doğrultusunda yorumlayarak telif ettikleri ahkâm kitâblarıdır. Din adamları, yazdıkları şerhleri, Kitâbın aslında bulunmayan ayrıntılara dair içtihâd hükümlerini Allah'ın buyrukları olarak görüyor ve halka bunların da Tanrı buyruğu olduğunu söylüyorlardı. Hattâ bunlar arasında birbirine çelişik hükümler olsa da yine, bunları Allah'ın buyruğu olarak gösteriyorlardı. Oysa Allah'ın sözünde çelişki olmaz. Aslında o adamların kendilerinin ve hâkim tabakanın arzu ve çıkarlarından başka bir şey olmayan bu tür kitâblar, insanları düz, geniş, kolay olan Hak yoluna iletmek için inmiş bulunan genel Tanrısal prensiplere aykırı idi. İşte bundan dolayı dini hedefinden saptırma rağmına çıkar sağlayan insanların *"durumlarına yazıklar olsun!"* deniliyor.

Veyh: Veya gibi kendi kalıbından masdarı (kökü) olmayan; acıma, hasret bildiren, ya da ölüm, felâket dilemeği belirten bir sözcüktür. Biz bunun anlamını Türkçede "yazık!" sözcüğüyle ifade ederiz.

Yüce Allah: *"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü 'Şu helâldir, şu haramdır' demeyin, sonra Allah'ın üstüne yalan atmış olursunuz.*

(1) Bakara Sûresi: 111.
(2) Âli İmrân Sûresi: 75.
(3) Rûhu'l-Me âni, 1/301-302.
(4) Cum'a Sûresi: 5.

Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar."(1) âyetiyle de kendi kendilerine koydukları hükümleri Allah'ın hükmü diye gösterip Allah'ın üstüne yalan atan müşriklerin onmayacağını bildiriyor. Bunu yapan yahudîler, müşrikler onmadığı gibi müslümanlar da onmazlar. Çünkü bu tür hükümler o zaman için birkaç kişiye çıkar, yarar sağlasa da, Hakkın yolunu daraltır, dini yozlaştırır, sonuçta toplumun, sızlanmasına, bozulmasına yol açar.

Bu konuda Reşîd Rıdâ, hocası Muhammed Abduh'a dayanarak böyle davranan yahudî din adamlarının dini yozlaştırdıklarını belirttikten sonra aynı yolda olan şimdiki müslümanların durumuna temas ederek bazı kadıların, me'zûnların, âlimlerin ve vâizlerin nasıl Rablerinin buyruğu dışına çıkıp şer'î hîlelere başvurduklarına, yaptıkları te'vîlleri de kamunun yararını gözetme amacıyla yaptıklarını, böylece milleti zengin olsun diye kat kat ribâ yemeğe cevaz veren yahudîler gibi davrandıklarını, bunlardan kiminin de bu işi şeytanın iğvâsiyle bile bile yaptığını anlatıyor(2).

80- Bir de bunlar, sayılı birkaç gün dışında kendilerine azâb dokunmayacağını iddiâ etmektedirler. Bunlara göre kendileri, Hz. Mûsâ, Tûr-i Sînâ'da bulunduğu sırada kırk gün buzağıya tapmışlardı. İşte buzağıya taptıkları bu kırk gün için kendilerine kırk gün azâb edilecek, sonra kurtulacaklardır. İkrime'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman yahudîler şöyle derlerdi: "Bu dünyâ, yedi bin yıldan ibarettir. İnsanlar, dünyâ günlerinin her bin yılı için cehennemde bir âhiret günü azâba uğrayacaklardır. Bunların toplamı yedi gün eder." Bu tür iddiâlar hayalden ibaret şeylerdir. Allah'tan bir söz mü almışlar ki böyle şeyler ileri sürüyorlar? Allah bir söz vermedikten sonra kimse sonundan emin olamaz. Allah'ın yasası şudur:

81-82: Kim günâh işler de günâhları kendisini kuşatırsa, o günâhları kendisinin cehennemi, ateşi olur. O kimse kendi kendisini ateşe atmıştır. Orada sürekli kalır. Ama inanıp güzel işler yapanlar da işledikleri güzel fiillerin oluşturduğu cennete girerler. Onlar da fiillerinin cennetinde sürekli kalırlar.

Günâhların, kişiyi ihâta etmesi, yaptığı kötü işlerin, onun bilincini sarması, kendisinin o günâhlar içinde tutuklu kalmasıdır. O kişi kendisini tam özgür sanır ama gerçekte şehvetlerinin tutsağı, günâhlarının mahbusudur, manevî karanlıklar içinde tutukludur. Yüce Allah: *"Hayır, doğrusu, onların yaptıkları şeyler, kalblerinin üzerine pas olmuştur."*(3) buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.) de bu âyeti şöyle izah etmiştir: *"Kul bir günâh işlediği zaman kalbine siyah bir nokta çizilir. Tevbe eder, mağfiret dilerse o leke gider, kal-*

(1) Nahl Sûresi: 116.
(2) Tefsîru'l-Kur'ân, 1/360-361.
(3) Mutaffifîn Sûresi: 14.

bi temizlenir. Ama yine günâha devâm ederse siyâh leke artar artar, nihâyet bütün kalbini kaplar. İşte Allah'ın: 'Hayır, doğrusu onların yaptıkları şeyler, kalblerin üzerine pas olmuştur' âyetinde andığı pas budur.''[1] Bundan dolayı selef: ''Günâhlar küfrün postasıdır'' demişlerdir[2].

Bu iki âyette günâhları kendilerini kuşatmış olanların ateşte; inanıp güzel işler yapanların da cennette hâlid oldukları belirtilmektedir. 26 ncı âyetin tefsîrinde işâret ettiğimiz gibi *hulûd* sonsuz anlamında kullanıldığı gibi uzun zaman anlamında da kullanılır. Asıl dil kavramı, sonsuzluk değil, çok uzun zamandır. Hulûdu sonsuzluk anlamında kabul eden mu'tezileye göre büyük günâh işleyen kimse mü'min değildir. Âyetteki *seyyi'*e ile kasıt, şirktir. Günâhı kendisini kuşatmış olan insan müşriktir, onun cezâsı, sonsuzca cehennemde kalmaktır.

Ehli sünnet âlimlerine göre buradaki seyyieh geneldir. Şirk de olabilir, şirk dışında kalan günâh da olabilir. Hulûd ise burada sonsuzluk değil, uzun süreyi ifade eder. Mü'min, bütün ömrünü günâh ile geçirmiş ve günahları kendisini kuşatmış olsa dahi, yine sonsuzca cehennemde kalmaz, bir gün oradan çıkar.

Fakat Kur'ân düşüncesine göre günâhları kendisini kuşatmış olan bir insan mü'min kalmaz. Şayet gönülden inanıyorsa o durumdan tevbe edip iman çizgisine gelir, günâhlarının karanlığından kurtulur. İman ve küfür, öyle söylendiği gibi taşlaşmış şeyler değildir. İnsan ruhen bu iki nokta arasında zikzak yapar, kalbinden tereddüd yelleri eser, sonra iman gelir, böyle iman ile küfür arasında bocalayan, zaman zaman kalblerinde yanan iman ışığı ile yürürken şüphe ve küfür karanlıkları içinde de kalan, böyle iki durum arasında yalpalayan insanlara Kur'ân '' في قلوبهم مرض : *Kalblerinde hastalık bulunan kimseler''* diyor. Ama bir kulu isyanları tamamen kuşatmış ise artık o nüfus kâğıdında müslüman adını taşımış olsa dahi, Kur'ân düşüncesine göre mü'min değildir. Aksi de variddir. Yani görünürde kâfir bilinen nice kimse de içinden inanıyor ve Allah'a yöneliyor, dürüst işler yapıyorsa o da mü'mindir. Merkezi kalb olan iman ve küfrü ancak Allah bilir. Çünkü *''O, kalblerin özünü bilendir.''* İmânın kalbine tam yerleştiği kimse, bile bile günâhlara dalmaz, bilmeyerek bir hatâ işlese derhal ondan dönüp tevbe eder: *''Allah'a göre şu kimselerin tevbesi makbuldür ki câhillikle bir kötülük yapıp hemen ardından tevbe ederler... Yoksa kötülükler yapıp yapıp da nihâyet ölüm gelip çatınca! Ben şimdi tevbe ettim' diyenlere, ve*

(1) Müslim, Îmân 231; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 83; Muvattâ, Kelâm 18; İbn Mâce, Zühd 29; İbn Hanbel, 2/297, 3/495, 5/386, 405.
(2) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/363.

kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur. Onlar için acı bir azâb hazırlamışızdır.'[1] *''Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki günâhları dilediğine bağışlar.''*[2] Biz Kur'ân'ın dediği kadarını biliriz. İşin içyüzünü Allah bilir.

Yahudîler, neden Hz. Muhammed (s.a.v.)e karşı çıktılar?

Yahudîlerin, Hz. Muhammed (s.a.v.)e karşı çıkmalarının başlıca sebebi, daha önce söylediğimiz gibi onu kendi emellerine âlet edememiş olmalarıdır. Onlar, kendilerini bütün milletlerden üstün görüyorlardı. Hz. Muhammed'in de kendilerine katılmasını istiyor, onun liderliğinde diğer milletlere hakim olmak diliyorlardı. Bakara Sûresinin 120 nci âyeti, bu hususu gayet açık belirtmektedir: *''Sen kendilerinin dinlerine uymadıkça ne yahudîler, ne de hıristiyanlar senden râzı olmazlar.''*

Hz. Muhammed (s.a.v.)in kendilerine uymadığını, kendi dışında kalan toplumların ise git gide onun çevresinde toplandıklarını görünce yahudîler, bu durumun kendi gelecekleri için tehlikeli olduğunu anladılar. Mekke devrinde, Hz. Muhammed hakkında kendilerine soru soranlara onun hak peygamber olduğunu söyledikleri, Medine devrinin başlarında da Resule karşı bir bekleyiş içine girip sustukları halde daha sonra durumun, kendileri için tehlikeli olduğunu görünce kâh Medineli münafıklarla, kâh Mekkeli ve öteki müşrik kabilelerle açıktan, gizliden ittifaklar yaparak İslâmın gelişmesini durdurmak istediler. Hattâ menfaat hırsı gözlerini o derece bürüdü ki müşriklerin yolunun, müslümanların tevhid yolundan daha üstün olduğunu söyleyecek kadar ileri gittiler. Fakat içlerinde insaflı bilginler de vardı. *''Fakat içlerinden, ilimde ileri gitmiş olanlar, ve inananlar, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar.''*[3] âyeti, bu insaflı âlimleri nitelemektedir.

İşte bu âyetler, onların çeşitli hayat safhalarını, onların Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiklerini anlatarak mü'minleri tesellî etmektedir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ
ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا

(1) Nisâ Sûresi: 17-18.
(2) Nisâ Sûresi: 48, 116.
(3) Nisâ Sûresi: 162.

مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ
وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَ
الْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ
إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا
جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
يُرَدُّونَ إِلٰى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ
اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا
هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

83- Biz İsrail oğullarından şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin!" Sonra siz, pek azınız hariç döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz. 84- "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız!" diye sizden kesin söz almıştık; göre göre bunu ikrar etmiştiniz. 85- Ama siz yine birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grubu yurtlarından çıkarıyorsunuz; onlara karşı günah ve düşmanlık yapmakta birleşiyorsunuz; onları çıkarmak size yasaklanmış iken (çıkarıyorsunuz, sonra da) *esîr olarak geldiklerinde fidyelerini veriyor* (kurtarıyor)*sunuz. Yoksa siz Kitâbın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka nedir? Kıyamet gününde de* (onlar) *azâbın en şiddetlisine itilirler. Allah, yaptıklarınızı bilmez değildir. 86-*

İşte onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Onlardan azâp hiç hafifletilmez ve onlara hiç yardım edilmez.

Tefsîr:

83-84 ncü âyetlerde yahudîlere verilmiş olan on emir ve Hz. Mûsâ aracılığı ile bu buyruklara uyacakları hakkında onlardan alınan kesin söz anılmaktadır. Bu buyruklar şunlardır: 1) Allah'tan başkasına tapmayın, 2) Anaya-babaya iyilik edin, 3) Akrabâya iyilik edin, 4) Yetîmlere iyilik edin, 5) Yoksullara iyilik edin, 6) İnsanlara güzel söz söyleyin, 7) Namazı kılın, 8) Zekâtı verin, 9) Birbirinizin kanını dökmeyin, 10) Birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayın.

Yüce Allah, ana- babaya iyiliği, kendisine ibâdetle birlikte anmıştır. Çünkü insanı yaratan Allah, özenle büyüten, eğitip yetiştiren de ana-babadır. Bundan dolayı Allah hakkından sonra ana-baba hakkı gelir. Yüce Allah, başka bir âyette: *"Bana ve ana-babana şükret"*(1) buyurmuştur. İleride bu konunun detayına girilecektir.

"el-Kurbâ": Yakınlık anlamında masdardır. *Zî'l-Kurbâ:* Yakınlık sahibi, yani akrabâ olan insandır. Akrabâya iyilik de gerek Tevrât'ın, gerek Kur'ân'ın ortak emridir.

"el-Yetâmâ": Yetîm'in çoğuludur. Babası ölmüş çocuğa yetîm denir. Yetîme iyilik de Allah'ın Kitâblarındaki ortak emirlerdendir. Peygamber (s.a.v.): *"Kendisinin veya başkasının olan bir yetîme bakan ile ben, cennette şu ikisi gibi olacağız"*(2) *buyurmuş ve şehâdet parmağı ile orta parmağını göstermiştir.* Bu hadîs de yetîme bakmanın önemini belirtmektedir.

"Mesâkîn": Miskîn'in çoğulu olan mesâkîn, yoksulluğun, kendilerini haraketsiz bıraktığı yani çok fakir, zavallı kimselerdir. Peygamber (s.a.v.): *"Dul ve miskîn'in yardımına koşan kimse, Allah yolunda cihâd eden, sürekli namaz kılan ve hiç ara vermeden oruç tutan gibidir"*(3) buyurmuştur.

"İnsanlara güzel söz söylemek" de Tanrısal dinin temel emirlerindendir. Çünkü ancak böylece gönüller fethedilir, toplum ilişkileri düzelir. "İnsanın gerek iyilere, gerek kötülere karşı güzel sözlü, güler yüzlü olması; fakat dalkavuktan, kötünün işlediği günâhlardan razı olma zannını uyandıracak sözler söylemekten kaçınmak gerekir. Yüce Allah, Mûsâ'ya ve Hârun'a: *"Fir'-*

(1) Lokmân Sûresi: 14.
(2) Buhârî, Talâk 25, Edeb 24; Müslim, Zühd 42; Ebû Dâvûd, Edeb 123; Tirmizî, Birr, 14; Muvatta', Şi'r 5; İbn Hanbel, 2/375, 5/333.
(3) Buhârî, Nefekat 1, Edeb 25, 26; Müslim, Zühd 41; Tirmizî, Birr 44; Nesâ'î, Zekât 78; İbn Mâce, Ticarât 1; İbn Hanbel, 2/361, 4/382.

avn'a yumuşak söz söyleyin"[1] buyurmuştur. Şimdi konuşacak hiç kimse Mûsâ'dan ve Hârûn'dan üstün olmadığı gibi hiçbir fâcir de Fir'avn'dan daha kötü değildir. Allah, fâcirlerin fâciri Fir'avn'a dahi yumuşak söz söylenmesini emretmiş iken başkalarına nasıl kaba söz söylenir? Talha ibn Ömer şöyle demiştir: "Atâ'ya dedim ki: 'Senin yanına çeşitli arzularda olan kimseler gelip toplanıyor. Ben ise sert bir adamım, onlara kaba söylüyorum.' Şöyle cevap verdi: 'Yapma, yüce Allah, insanlara güzel söz söyleyin, buyuruyor. Güzel söz söylenecekler arasına yahudîler, hırıstiyanlar da dahildir. Artık müslümana karşı kaba konuşmak olur mu?' "[2].

*"Namaz kılmak, zekât vermek"*de İlâhî dinlerin ortak emirlerindendir. Yeri geldiğinde bunları ayrıntılarıyla izah edeceğiz.

84 ncü âyette yüce Allah, yahudîlerden birbirlerine destek olmaları, birbirlerini öldürmemeleri, birbirleri aleyhine yabancılara yardım etmemeleri hususunda söz almış olduğunu bildirmektedir.

85-86: Allah'a verdikleri sözü tutmadılar, birbirlerinin kanını döktüler, birbirlerini yurtlarından sürüp çıkardılar. Yabancılarla birlik olup kendi ırkdaşlarına karşı savaştılar. Kitâbda kendilerine haram kılınmış olan bu işleri yaptılar. Beri taraftan yabancıların eline esir düşmüş bulunan ırkdaşlarını da fidye verip kurtarmak da kendilerine emredilmişti. Bu emri yerine getirdiler. Yabancılarla bir olup aleyhlerine savaştıkları ırkdaşları, yabancının eline esir düşünce fidye verip onu esirlikten kurtarıyorlardı. Böylece Kitâbın bir kısmına inanmış, bir kısmını da kabul etmemiş oluyorlardı.

Yesrip yahudîlerinden Nadîr oğullarıyle Kaynuka oğulları, Hazreçlilerle ittifak yapmışlardı. Kurayza oğulları da Evs kabilesinin müttefiki idiler. Medine'de bulunan iki Arap kabilesi Evs ile Hazreç arasında zaman zaman, savaşa dönüşen anlaşmazlıklar çıkardı. Bu savaşlarda her yahudî kabilesi de kendi müttefikiyle birleşip savaşa katılırdı. Böylece karşı tarafla birleşmiş olan ırkdaşlarına karşı savaşır, onları öldürür veya esir alırlardı. Savaş durup barış yapılacağı zaman her iki taraftaki Yahudi kabileleri, aralarında yardım toplayıp Arap kabilelerine esir düşmüş olan Yahudileri fidye ile kurtarırlardı.

Demek Yahudiler, kendi aralarında birleşik bir kütle değil, birbirlerine düşman bir kütle idiler. Onlar da Arap toplumunun sosyal karakterine uymuşlardı. Böyle birbirlerine karşı dövüşüp birbirlerini yurtlarından çıkaran, kendi milletlerine karşı yabancılarla birleşen toplumların sonu dünyada yenilgidir. Bu haram işleri yapanlar, âhirette de azâbın en çetinine atılacaklar-

(1) Tâhâ Sûresi: 44.
(2) Kurtubî, el-Câmi', 2/16.

dır. Bunlar, âhireti verip dünyayı satın almışlardır.

Dünya kelimesi, *denâvet* veya *denâet* kökünden ism-i tafdildir. Yakın veya alçak anlamlarına gelir. İşte böyle hareket edenler, şu yakın, şu alçak hayata bedel olarak yüce, temiz âhiret hayatını vermişler, onu verip bunu almışlardır. Onlardan azâp hafifletilmez ve onlara yardım da edilmez.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عٖيسَى
ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا
لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرٖيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرٖيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87- *Andolsun, Musâ'ya Kitab'ı verdik, arkasından peyğamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Rûhü'l-Kudüs* (Cebrâîl) *ile destekledik. Ne zaman ki bir peyğamber, size canınızın istemediği bir şey getirdiyse büyüklük taslamadınız mı? Kimini yalanlıyor, kimini de öldürüyordunuz?*

Tefsîr:

87- Yüce Allah, bu âyette de yine, İsrail Oğullarına lûtfettiği nimetleri saymakta, Musa'ya Kitap verdiğini, onun ardından peyğamberler gönderdiğini, Meryem oğlu İsa'ya da kendisinin hak peyğamber olduğunu gösteren açık deliller, mu'cizeler verdiğini ve onu *Ruhü'l-Kudüs*'le desteklediğini bildirmektedir.

Ruhü'l-Kudüs üzerinde yeri geldikçe geniş bilgi verilecektir. Şimdilik şu kadarını belirtelim ki *ruh,* canlılara hareket ve kuvvet veren şeydir. Ruh, eşyadan insana doğru tekâmül eder. Bitkideki ruha nebâtî (bitkisel) ruh denir. Fakat henüz bitkisel ruhta hareket ve irade yoktur. Bunun bir derece üstü hayvanî ruhtur. Bu da hayvanlara canlılık ve hareket verir. Fakat henüz tam anlamıyla düşünce yeteneğine sahip değildir. Bunun üstünde de insanî ruh vardır. Bu ruhta canlılık, hareket ve kuvvet yanında düşünce yeteneği de vardır. Bu ruhlar, madde ile birleşmek suretiyle onlara canlılık ve hareket veren ruhlardır. Bir de tamamen ruhâniyetten ibaret ruhlar vardır ki melekler, böyle soyut ruhlardan ibarettir. İşte Ruhü'l-Kudüs, temiz ruh demektir ki peyğamberlere vahiy götüren, onları manen destekleyen Hz. Cebrail'in adıdır.

Gerçi Hz. İsa'yı destekleyen *Ruhü'l Kudüs*'ün ne olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Kimi bunun, Allah'ın ruhu olduğunu, kimi Allah'ın *ism-i a'zamı* olduğunu, kimi İncîl olduğunu söylemiştir. Ama en kuvvetli görüşe göre

Ruhü'l-Kudüs, Cebrail Aleyhisselâm'dır. Çünkü *"De ki: inananları sağlamlaştırmak ve müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere onu, Ruhü'l-Kudüs, Rabbinden hak ile indirdi."*[1] âyetinde Kur'ân'ın *Ruhü'l-Kudüs* tarafından indirildiği bildirilmektedir. Kur'ân'ı indiren, Hz. Cebrâil Aleyhisselâm olduğuna göre demek ki *Ruhü'l-Kudüs,* Cebrail'in bir sıfatıdır. Cebrail'in diğer bir sıfatı da *er-Ruhü'l-emîn* (güvenilir ruh)dir: *"De ki: uyarıcılardan olman için onu senin kalbine er-Rûhü'l-emîn indirdi."*[2]

Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre Hz. Peyğamber(s.a.v.)in mescidinde, Allah Elçisinin şairi Hassan için bir minber kurulmuştu. Hassan, o minber üzerine çıkıp Allah'ın Elçisini savunurdu. Peyğamberimiz, Hassan için: أللهم أيد حسان بروح القدس كما نافح عن نبيك *"Allahım, peyğamberini savunan Hassan'ı Ruhü'l-Kudüs'le destekle".*[3] diye duâ etmişti. Hassan da bir şiirinde: وجبريل رسول الله فينا وروح القدس ليس به كفاء .

"Cibrîl bize Allahın elçisidir,[4] Ruhü'l-Kudüs bizimle beraberdir, onun dengi yoktur." demiştir. Bütün bunlar, Ruhü'l-Kudüs'ün, Cebrail Aleyhisselâm olduğunu gösterir.

İşte Hz. İsa, Cebrail Aleyhisselâm ile te'yid edilmişti. Gerçi diğer peyğamberler de Cebrail tarafından teyid edilmiştir. Fakat Hz. İsa'nın onunla ilişkisi daha fazla olduğundan, burada özellikle Hz. İsa'nın, onunla desteklendiği bildirilmektedir. Meryem Suresinde belirtildiği üzre Hz. İsa'nın babası yoktur. O, Cebrail'in, Meryem'e üflemesinden ibaret bir doğuş mu'cizesidir. İşte Hz. İsa'nın, hayata gelmesine sebeb olan *Ruhü'l-Kudüs*'le İsa Aleyhisselâm arasındaki bu yakın ilişkiyi belirtmek üzre onun, *Ruhü'l-Kudüsle* desteklendiği, özellikle tasrih edilmiştir.

Evet, İsrail Oğullarına böyle Allah'ın desteğine mazhar olmuş nice peyğamberler gönderilmiş, fakat hangi peyğamber onların keyiflerine elvermeyen bir hüküm getirmişse İsrail Oğulları, onlara karşı çıkmışlar, kimini yalanlamış, kimini de öldürmüşlerdir. İşte şimdi yine Ruhü'l-Kudüsle desteklenen bu peyğambere de karşı çıkmakta, bunu da yalanlamaktadırlar.

(1) Nahl Suresi: 102
(2) Şuarâ Suresi: 193-194
(3) Buhârî, Salât 68, Bed'u'l-halk, 6, Edeb 91; Müslim, Fadâilu's-sahâbe, 151, 152
(4) İbn Kesîr, I. 122; Müslim, Fadâilu's-sahâbe, 157

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ
﴿٨٨﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ
قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا
بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ
يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
فَبَاءُو بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾ وَإِذَا قِيلَ
لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ
وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ
بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ
الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾ قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ
خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ
يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ

اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُواۚ يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ
اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِه۪ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا
يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

88- *"Kalblerimiz perdelidir" dediler, Hayır, ama inkârlarından dolayı Allah onları lânetlemiştir. Artık çok az inanırlar.* 89- *Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunan*(Tevrat)*ı doğrulayıcı bir kitâb* (Kur'ân) *geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken, o bildikleri* (Kur'ân)*kendilerine gelince onu inkâr ettiler; artık Allah'ın lâneti, inkârcıların üzerine olsun!* 90- *Allah'ın, kullarından dilediğine lûtfiyle* (vahiy) *indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkâr etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazab üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenler için alçaltıcı bir azâb vardır.* 91- *Onlara: "Allah'ın indirdiğine inanın" denilse,. "Bize indirilene inanırız" derler, ötesini kabul etmezler. Halbuki o, kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: "Gerçekten inanıyor idiyseniz neden daha önce peyğamberleri öldürüyordunuz?"* 92- *"Andolsun Musâ, size açık delillerle gelmişti, sonra onun ardından tuttunuz, buzağıya taptınız; siz öyle zalimlersiniz işte!"* 93- *Bir zaman üzerinize Tur*(dağın)*ı kaldırıp sizden kesin söz almıştık: "Size verdiğimiz şeyi kuvvetle tutun, dinleyin!"*(demiştik). *"Dinledik ve isyan ettik" dediler. İnkârlarıyle kalblerine buzağı sevgisi içirildi. De ki: "Eğer mü'min iseniz, imanınız size ne kötü şey emrediyor!"* 94- *De ki: "Eğer* (dediğiniz gibi)*gerçekten Allah katında âhiret yurdu kimsenin değil, yalnız sizin ise, bu sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin!".* 95- *Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü işlerden dolayı ölümü aslâ istemezler, Allah zalimleri bilir.* 96- *Onları, insanların hayata en düşkünü, puta tapanlardan daha tutkunu bulacaksın; her biri ister ki bin yıl yaşatılsın. Oysa yaşatılması, onu azâbdan uzaklaştıracak değildir. Allah, ne yaptıklarını görüyor.*

Tefsîr:

88-95 nci âyetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peyğamber(s.a.v.), İsrail Oğullarîna Kur'ân'ı okuyup onları düşünceye davet ettikçe onlar inat ve küfürle-

rinde ısrar etmişler "Senin dediklerini aklımız almaz, bizim bildiğimiz bize yeter, fazlasına ihtiyacamız yok senin dediğin şeylere bizim kalblerimiz kapalıdır (karnımız toktur) demişlerdi. Oysa onlar, daha önce, yakında çıkacak bir peyğamberin öncülüğünde Araplara galip geleceklerini söyleyip duruyorlardı. Fakat kendi milletleri dışında bir insanın peygamber oluşunu çekemediler. Bu peygamberin getirdikleri, kendi yanlarında bulunan kitabın hükümlerine uygun olduğu halde sırf kıskançlıklarından dolayı bile bile onu inkâr ettiler. Böylece onlar, imanı verip küfrü satın aldılar, kötü bir alışveriş yapmış oldular. Çünkü bu alışverişin sonu kendilerini alçaltan bir azâb olacaktır. Bu tür alışveriş yapanlar, Allah'ın gazabına uğrarlar. Allah'ın lâneti, öylelerini kuşatıp mahveder.

91-93: Peygamber (s.a.v.) onlara: *"Allah'ın indirdiğine inanın"* dedikçe onlar: *"Bize indirilene inanırız"* demişler, bundan başkasını inkâr etmişlerdi. Aslında kendileri, daha önceki peyğamberlere de doğru dürüst inanmış değillerdi. Onlara da nice eziyetler etmişlerdi. Hattâ peygamberleri öldürecek kadar ileri gitmişlerdi. Hz. Mûsâ, kendilerine mu'cizelerle geldiği halde yine puta tapmayı içlerinden söküp atamamışlar, onun ardından buzağıya tapmışlardı. Allah, kendisinden geleni dinleyip buyruklarına sımsıkı sarılacaklarına dair onlardan kesin söz aldığı halde onlar ağızlariyle *"İşittik"* demişler, fakat davranışlariyle *"İsyan ettik"* demişlerdi. Çünkü sözlerinden caymış, puta tapmışlardı. Kuşkusuz bu tür davranış, imanla bağdaşmaz.

93 ncü âyetteki: " وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ : *Buzağı, onların kalblerine işrâb edildi."* cümlesi, Kur'ân'ın eşsiz istiârelerinden biridir. *İşrâb,* bir şeyin, başka bir şeye karışması, ya da içirmek anlamınadır. Âyette buzağı sevgisinin, suyun bedene karışması gibi tapanlarının gönüllerine akıp canlarının her zerresine karıştığı ifâde edilmektedir.

94-96: Bir de onlar, âhiretin, sadece kendilerine âit olduğunu, cennete yalnız kendilerinin gideceğini söylüyorlardı. Bu da onların kuruntusundan başka bir şey değildi. Âhirete öylesine inanan kimse, dünyaya, altun buzağıya tapacak kadar bağlanır mı? Cennete gideceğine emin olan kimse, ister ki ölsün de bir an önce cennetteki o yüce hayata kavuşsun. Halbuki, Yahudiler, yaşamağa çok düşkün insanlardı. Bin yıl dahi yaşasalar, yine ölmek istemezlerdi. Çünkü yaptıkları çirkin işlerden dolayı âhiretlerinden endişe içindeydiler.

96 ncı âyette: " وَلَتَجِدَنَّهُمْ أحرص النّاس على حَيٰوةٍ " cümlesinde iki anlam muhtemeldir. Birincisi meâle yazdığımız gibi: *"Onları, insanların hayâta en düşkünü, ortak koşanlardan daha tutkunu bulursun. Her biri bin yıl yaşatılmasını ister."* İkincisi: cümle hayât'ta bitmekte, ondan sonra yeni bir cümle başlamaktadır. Mânâ şöyledir: *"Onları, insanların hayâta en*

düşkünü bulursun. Müşriklerden de öyleleri vardır ki her biri bin yıl yaşatılmasını ister."

Hamdi Yazır şöyle diyor: "Dâr, lûgatte, etrafı çevrili, yaşamağa elverişli yer demektir. Dilimizde büyük konak, saray, şehir, memleket, yurt ve vatan kelimelerinin anlamlarını taşır. Yerine göre bu manalardan birini alır. İçinde bulunduğumuz şu âleme de dâr-i dünyâ (dünya evi), buna karşılık olarak âhirete de dâr-i âhiret (âhiret evi) denilir. Âhiret evi, ölümden sonra ebedî kalınacak yurttur. Binaenaleyh âhiret yurdu, sırf bizimdir demek, öldükten sonra herkes ya mahv veya kahrolacak, sadece biz kalacağız, biz mes'ud olacağız demek olur. Ölümden sonra böyle ebedî bir saâdet, yalnız kendilerinin olduğuna cidden kani bulunanların, zahmetler, elemler, kederlerle dolu olan şu üç beş günlük dünya hayatına sarılmalarının hiçbir manası yoktur. Hele dünyada vatandan, istiklâlden mahrum, zillet ve meskenete mahkûm bir halde yaşayanlar için böyle bir temennî, zarurî olmak lâzımgelir."[1]

İbn Abbâs'ın tefsirine göre bu âyette Yahudîlere deniyor ki: Siz Allah'ın dostları, Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunuzu zannediyorsunuz, yalnız sizin cennet ehli olduğunuzu, sizden başkalarının cehennem ehli olduğunu söylüyorsunuz. Madem ki öyledir, o halde *mübâhele* ediniz, yani kim yalancı ise ona ölüm temennî ediniz.

İşte bu âyet, onları yalancıya ölüm temennî etmeğe davet etmiştir. Nitekim hıristiyanlar da Âli İmran Suresinde *mübâheleye* davet edilmişlerdir. Hıristiyanlar *mübâheleye* yanaşmadıkları gibi Yahudiler de yanaşmadılar. Çünkü Hz. Muhammed(s.a.v.)in, peygamber olduğunu biliyorlardı. Ölüm temennî etseler, mahvolacaklarını anlıyorlardı. Abdullah ibn Abbas: "Eğer ölüm temennî etmiş olsalardı, her birini derhal yıldırım çarpardı." demiştir. Taberî de şöyle diyor: "Eğer Yahudiler, ölüm temennî etmiş olsalardı, derhal ölür ve ateşteki yerlerini görürlerdi. Allah'ın Resuliyle *mübâheleye* çıkanlar, evlerine döndükleri zaman ne çoluk çocuklarını, ne de mallarını göremezlerdi, hepsi mahvolup giderdi."[2]

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلَٓائِكَتِهِ

(1) Hak Dini Kur'ân Dili, I. 243-44
(2) İbn Kesîr, Tefsîr, I. 127-128.

وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

97- De ki: Allah'ın izniyle Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebrâil'e düşman olursa. 98- (Evet) *kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl'e ve Mikâîl'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*

Tefsîr:

97-98 nci âyetlerin iniş sebebi hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerin anlatılışı farklı ise de hepsinin özü birdir:

Yahudîlerden bir grup, Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelmişler, ondan birtakım sorular sormuşlar. O da sorularını cevaplandırmış. Bu cevapların doğruluğunu itiraf etmişler, sonra kendisine kimin vahiy indirdiğini sormuşlar. Hz. Peygamber, Cebrâîl'in vahiy getirdiğini söyleyince: "O deprem, felâket, şiddet, savaş ve ölüm getirir. Buhtunnasır'ın öldürülmesini önlemekle onun bizi mahvetmesine sebeb olmuştur. O bizim düşmanımızdır. Ama Mîkâîl bizim dostumuzdur. Eğer sana vahiy getiren, Mîkâîl olsaydı, sana inanırdık." demişler. İşte bu münasebetle bu âyet inmiştir.[1]

Yüce Allah, bu âyetlerde, Allah'ın izniyle peygambere vahiy getirdiği için Cebrâîl'e düşman olanın, Allah'ın düşmanı olacağını, Allah'ın da onlara düşman olacağını bildirmektedir. Çünkü bütün melekler Allah'ın dostudurlar. Allah'ın dostuna düşman olan, Allah'a düşman olur.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki yahudîlerin Cebrâîl'e düşmanlıkları, onun Hz. Muhammed'e vahiy getirmesinden ileri gelmektedir. İlk defa burada Hz. Muhammed (s.a.v.)e vahiy getiren meleğin, Cebrâîl olduğu açıklanmıştır. Bundan önce Şuarâ Suresinde bu melekten *er-Ruhu'l-emîn* (güvenilir ruh), Nahil Sûresinde *el-Ruhu'l-kudüs* (kutsal ruh) diye söz edilmiştir.

Cibrîl, (cebrâ)(îl) kelimelerinden oluşan Cebrâîl'in bir başka telâffuzudur, îl, eski Arapçada Allah anlamına gelir. Cebrâîl, Cebrullah (Allah'ın kuvveti) demektir. Kelime, Cebrâîl'in, yenilmez bir kuvvet ve Allah katında büyük bir makam sahibi olduğunu ifade eder.

Fakat Âlûsî, Cibrîl'in, Allah'ın kuvveti anlamına geldiği tarzındaki bu faraziyeyi kabul etmiyor ve bu ismin, Arapçaya girmiş, sarftan memnû', ya-

---

(1) İbn Kesîr, I. 130.

bancı bir isim olduğunu, ve bunun Arapçada on üç söyleniş tarzı bulunduğunu ifade ediyor: 1) Cîm'in kesriyle Cibrîl, 2) Cîm'in fethiyle Cebrîl, 3) Cebre'îl, 4) Cebre'il, 5) Sondaki lâmin şeddesiyle Cebreille, 6) Cebrâ'il, 7) Cebrâîl, 8) Cebrâyîl, 9) Cebreyîl, 10) Cebreyl, 11) Cebre'în, 12) Cibrîn, 13) Cebrâyn[2]. Kurtubî de bunun yanında Mîkâîl'in altı söylenişini yazmaktadır: 1) Mîkâyîl, 2) Mîkâîl, 3) Mîkâl, 4) Mîk'îl, 5) Mîkâ'el. Altıncı bir kırâet de zikreder ki ya baskıda bir hatâ var, ya da bir sehv olmuş, çünkü bu kırâetle birinci kırâet aynıdır. Bundan dolayı onu yazmadım.

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Cebrâîl, Mîkâîl gibi isimlerin hepsi birleşik isimlerdir. Bunların hepsi yabancı dilde (İbrâncada) kul anlamına gelir. Îl de Allah demektir. Cebrâîl, Allah'ın kulu anlamınadır[1].

Çeşitli hadîslerde Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'e vahiy getiren melek olduğu anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği zaman bu meleğin ruhaniyyeti, Allah'ın Resulünü öylesine istîlâ ederdi ki Allah'ın Resulünün takati kesilirdi.

Mîkâl, ilk defa ve yalnız burada zikredilmektedir. Mîkâl de Mîkâîl adının bir söylenişidir. İkrime'ye göre Cebr, Mîk, İsrâf: kul anlamına gelir. Îl de Allah'tır. Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl hep Allah'ın kulu demektir.[2]

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾
أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

99- Andolsun sana ap açık âyetleri indirdik, onları yoldan çıkmışlardan başkası inkâr etmez. 100- Ne zaman bir ahit (andlaşma) *yaptılarsa onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu*

(1) Rûhu'l-Me ânî, 1/332.
(2) Kurtubî, el-Câmi', 2/38

inanmazlar. 101- Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir elçi gelince, kitâb verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın kitâbını sanki bilmiyorlarmış gibi sırtlarının arkasına attılar.

Tefsîr:

99-101 nci âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.)e indirilen âyetleri ancak fâsıkların inkâr edecekleri, bundan dolayı bunları inkâr eden yahudîlerin de doğru yoldan ayrılıp fasık oldukları belirtilmekte ve yahudîlerin, daha önceki peygamberlere karşı tutumları hatırlatılmaktadır:

Onlar ne zaman bir söz vermişlerse onu yerine getirmemişler, onlardan bir grup, verdikleri sözü arkalarına atmışlar, çokları Allah'a gereği gibi inanmadıklarından ahdi bozmakta bir sakınca görmemişlerdir. Kendi aralarından çıkmış olan birçok peygambere böyle yaptıkları gibi, Allah'ın bu son Elçisi de onlara, yanlarında bulunan kitâbı doğrulayıcı bir kitâb getirince onu kabul etmediler, ellerindeki kitâbın hükmünce o peygambere uymaları gerekirken bilmezlikten gelip Allah'ın kitâbının hükümlerini arkalarına attılar.

İşte ey Muhammed, onların bu tutumu yeni değildir. Onlar, öteden beri peygamberlere böyle yapagelmişlerdir. Şimdi sana da böyle yapmaktadırlar. Senin getirdiğin kitâb, ellerinde bulunan kitâba uygun olduğu, senin vasıflarını kendi kitâblarında gördükleri ve kitâblarının hükmüne göre sana uymaları gerekirken onlar senden yüz çeviriyorlarsa üzülme; bu, onların eski huylarıdır. Onların çoğunluğu, senden önceki peygamberlere de böyle yapmışlardı.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَ
لٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ
بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ
فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ
بِضَٓارِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
اَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ
اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

102- Süleyman'ın mülkü hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular (Süleyman'ın büyü yaparak saltanatını kazandığını söyleyen şeytan ruhlu insanlara uyup, Süleyman'ın büyücü olduğuna inandılar). *Oysa Süleyman,* (büyü yaparak) *küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler: İnsanlara büyü ve Bâbil'de Hârût ve Mârut adlı melekler*(den ilham alan iki kişiy)*e indirileni öğretiyorlar. Halbuki onlar: "Biz bir fitneyiz* (sizin için bir sınavız) *sakın küfre gitme*(yin)*!" demedikçe kimseye bir şey öğretmiyorladı. Fakat bunlar, onlardan, erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Ama onlar, Allah'ın izni olmadan onunla hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun, onu sat*(ıp onunla çıkar sağlay)*anın, âhirette bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı. Vicdanlarını sattıkları şey ne kötüdür, keşke* (bunu) *bilselerdi! 103- Eğer onlar inanıp* (Allah'ın azâbından) korunmuş olsalardı, elbette Allah katından (verilecek) *sevap,* (kendileri için) *daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi!*

Tefsîr:

102-103 ncü âyetlerde yahudîlerin bazı zayıf karakterleri anlatılmaktadır. Şöyle ki: Yahudîler verdikleri sözden caymak, Allah'ın kitâbının hükümlerini tanımamakla kalmamışlar, aynı zamanda Süleyman'ın, mülkünü büyü yoluyla elde ettiği hakkında şeytan ruhlu kişilerin söylediklerine inanarak Hz. Süleyman'ı büyücü sanmışlardı. Büyü küfür işlerindendir. Oysa Hz. Süleyman küfür işlememiştir. Yine yahudîler, Babil'de Hârut ve Mârut adlı iki melek hakkında söylenen rivâyetlere de inanmışlardır. Evet o iki melek sihir öğretiyorlardı ama öğretirken bu bilginin, insanların sınanması için öğretildiğini, kötüye kullanıldığı takdirde bunun küfür olduğunu söylüyorlardı. Halbuki yahudîler, öğrendikleri bilgiyi kötüye kullanıyorlar, karı ile kocasının arasını açacak, insanlara zarar verecek şeyler öğreniyorlardı. Elbette bu tür davranışlar, insanları Allah'ın azâbına sokar, rızasından yoksun bırakır. On-

lar, böyle yapacaklarına peygamberin risaletine inanıp günahlardan sakınmış olsalardı, kurtuluşa ererlerdi. Bilselerdi böyle yaparlardı.

Süleyman: Hz. Dâvûd'un oğlu, İsrâîl oğullarının en güçlü kıralı, ayrıca İslâma göre peygamberdir. M.Ö. 970-935 yıllarında Arap kabilelerini kendisine vergiye bağlamıştır. Kur'ânı Kerîm'de Mescidi Aksâ (uzak mescid) diye anılan ünlü Kudüs mabedini yaptırmıştır.

Mülk: Mîmin zammı, fethi ve kesriyle (mülk, melk, milk) insanın sâhib olduğu maldır. Mülk ve melekût hükümdarlık, saltanat anlamlarına gelir. Yahudîler, Hz. Süleyman'ın, hükümdarlığını büyü yoluyla elde ettiğini, hattâ büyücülükle küfre dahi saptığını söylemişlerdir. Kitâbı Mukaddes'in Birinci Kırallar Kitâbının 11 nci babında Süleyman'ın yediyüzü kıral kızı olan karısı, üçyüz de cariyesi bulunduğu; ihtiyarlığında puta tapan kadınlarının sözüne uyarak putlara saygı gösterip tapınaklar yaptırdığı anlatılmaktadır.

Seyyid Reşîd Rıdâ, yahudîlerin, Süleyman'a büyü yapılıp tahtının altına saklandığını, hükümranlığının büyülü bir yüzüğe bağlı olduğunu; Süleyman'ın yitirdiği bu yüzüğün, bir başkasının eline geçtiğini sandıklarını, böylece tarihi uydurma şeylerle karıştırdıklarını söylüyor.

Tefsirlerde İbn Abbâs'a ve Süddî'ye dayandırılan rivayete göre gökten haberler çalan şeytanlar, çaldıkları bu haberleri halka söylerler, halk da bunların doğru çıktığını görürlerdi. Halkı söyledikleri sözlere iyice inandırdıktan sonra kâhinler onlara yalan söylemeğe başladılar. Her kelimeye yetmiş yalan kattılar. İnsanların kitâblara yazdıkları bu haberler, halk arasına yayıldı. İşte bunun üzerine peygamber olarak gönderilen Süleyman, bu kitâbları toplatıp tahtının altına gömdü (ki halk böyle şeylerle uğraşmasın). O tahta yaklaşan herkes yanardı. Süleyman: "Her kim cinlerin ğaybi bildiğini söylediğini duyarsam onun boynunu vururum" dedi. Kendisi öldükten, onun işlerini bilen âlimler de dünyâdan ayrıldıktan sonra, onların yerine kötü bir nesil gelince şeytân, insan biçimine girip İsrail oğullarından bir cemaate göründü: "Size yemekle tükenmeyecek bir hazine göstereyim mi?" dedi. "Evet" dediler. Tahtın altını eşmelerini söyledi. Tahtın altını eşenler, kitâbları bulup çıkarınca şeytân: "İşte Süleyman bu büyü ile insanları, şeytanları ve kuşları hükmü altında tutardı." dedi, sonra uçup gitti. Bundan sonra Süleyman'ın büyücü olduğu haberi yayıldı[1].

İbn Abbâs'a nisbet edilen bu haber, muhakkak ki yahudî kaynaklıdır, bunun yüzde yüz gerçeklere uyması gerekmez. Ancak bu haber bize, Süleyman'a büyü nisbet edilmesini reddetmek için düzenlenmiş bir yorum gibi gel-

(1) Rûhu'l-Me'ânî, 1/338.

mektedir. Yahudi Kitâbı Mukaddesinde sadece kıral olarak anlatılan Süleyman'ın küfre gittiği, bu yüzden Allâh'ın ona: "Kırallığı babasının hatırından dolayı kendi elinden değil, fakat neslinin elinden alacağını" söylediği ifade edilir. Kral olan insanın uygunsuz şeyler yapması mümkündür ama Kur'ân'a göre Süleyman aynı zamanda peygamberdir. Kur'ân, bu âyetiyle, Süleyman'ın, mülkünü büyü yoluyla elde etmiş bir büyücü olduğu, yahut putlara saygı gösterip küfre gittiği yolundaki haberleri reddetmekte; onun mülkünü, büyü yoluyla elde ettiği tarzındaki haberlere inananları kınamakta ve onun küfre gitmediğini vurgulamaktadır.

"وما كفر سليمان: *Süleymân kâfir olmadı."* cümlesinde küfrün ne olduğu açık değilse de bunun büyü yapmak olduğu anlaşılır. Yani Süleyman küfür işlemi olan büyü yaparak küfre gitmedi, demek olur. Eğer buradaki küfr'den maksat büyü ise, bundan büyünün küfür olduğu anlaşılır. Büyü, günâhların en büyüğüdür.

Bu kıssanın Kur'ân'da zikredilmiş olması, bu konuda anlatılan bütün rivayetlerin doğru olmasını gerektirmez. Kezâ âyetlerde büyünün zikredilmesi de insanların büyü hakkındaki inançlarının doğru olmasını gerektirmez. Hz. Süleyman ne büyü yapmış, ne de küfre gitmiştir.

Eski Müfessirler Bâbil'de (1) insanlara büyü öğreten iki melek hakkında çok acayip rivayetler nakletmişlerdir. Bu rivayetlerin özeti şudur: Gûya melekler Allah'a: Âdem oğullarının çok günah işlediklerini söylemişler, Yüce Allah da onlara demiş ki: "Ben onları, size vermediğim birtakım illetlere mübtelâ kıldım. Eğer o illetleri size verseydim, siz de onlar gibi yapardınız." Melekler: "Hâşâ, seni tenzih ederiz." demişler, Allah da içlerinden iki kişi seçmelerini emretmiş, melekler Hârut ve Marût'u seçmişler. Allah Hârut ve Mârut'u insan oğlunun şehvetlerine mübtelâ kılıp Babil'e indirmiş.

Bunlar güzel bir kadına rastlamışlar, kadından kâm almak istemişler. Mecusi olan bu kadın önce bunları kendi dinine davet etmiş, kabul etmemişler. Sonra bir put çıkarıp: "Ya bu puta tapacaksınız, ya şu adamı öldü-

(1) **Bâbil:** Mezopotamya'da, Bağdad'ın 80 km. güney doğusunda, Fırat kıyısında kurulmuş ünlü bir eski doğu kentidir. Bu kent çevresinde M.Ö. ikibin yılı başında kurulan büyük bir devlet, iki parlak devir geçirmiştir. Birinci Babil Devleti, Sumer ve Akatların yerini almış. M. Ö. 1792-1750 yılları arasında hüküm süren, ünlü kanunların koyucusu Hamurabi ile altın çağına ulaşmış; egemenliğini bütün Mezopotamya'ya yaymıştır. Orada astronomi, matematik ve edebiyat ilimleri gelişmiştir. Daha sonra başka kavimlerin egemenliğine girmiştir. M.Ö. 626-539 yıllarında kurulan ikinci Babil Devletinin ünlü hükümdarı Nebuhuznasr (Nabukodanasır) (605-562)dir. (el-Muncid). Bâbil'in, Nasîbîn'den (Re'su'l-'Ayn'e kadar olan mıntıka, Demâvend Dağı, Mağrib'de bir kent olduğuna dair görüşler de varsa da (Rûhu'l-Meânî, 1/342) tarihî olaylara uygun olan, izah ettiğimiz üzre Babil Devletinin başkenti olduğudur.

receksiniz, ya da şu şarabı içeceksiniz." diyen kadın, aksi takdirde kendilerine teslim olmayacağını söylemiş. Onlar da daha hafif diye son şıkkı kabul edip şarap içmişler. Şarap içip sarhoş olunca zinâ etmişler ve orada bulunan bir insan kendilerini ihbar eder düşüncesiyle onu da öldürmüşler, puta da tapmışlar. Allah da onları ya dünya ya da ahiret azabından birini seçmekte serbest bırakmış. Birincisini seçmişler. Bu yüzden Allah'ın emriyle ayaklarından baş aşağı asılmışlar. İşte Bâbil'deki insanlar bunların yanına gelirmiş, bunlar da onlara büyü öğretirlermiş. Fakat büyü öğretirken onları uyarırlar, kendilerinin bir fitne olduklarını, insanların denenmesi için büyü öğrettiklerini, bu bilgileri kötüye kullanmanın küfür olduğunu söylerlermiş.[1]

Bu rivayetlerin zayıf ve garip olduğunu İbn-i Kesîr söylediği gibi Râzî de bunların aslı olmadığını çeşitli yollarla ispat etmiştir.

Arapçası *"sihr"* olan büyü, gizli, ince, anlaşılması güç olaydır. İnceliğinden dolayı sabah vaktine de *seher* denmiştir. *Sihr* hakkı bâtıl, batılı hak göstermek ve çıkar sağlamak amaciyle yapıldığından kötüdür; imansızlığa, ahlâksızlığa dayanır.

Büyü, tabiat üstü âlem ile bağ kurarak varlıklar üzerinde etki yapma amacını taşır. Bunun bir kısmı tamâmen yalandır, bir kısmı da hakîkatle hayâlin karışımıdır. Yâni bir kısmı az çok bir gerçeğe dayanır, ama bu gerçeğe pek çok yalan karıştırılmıştır.

Âyette şeytanların, insanlara büyüyü ve bir de Bâbil'de Hârut ve Mârût isimli iki meleğe indirileni öğrettikleri ifâde ediliyor. Âyetin bu kısmı üzerinde tefsirciler birçok fikirler beyân etmişlerdir: Bir kısmı burada mâ'yı nâfiye kabûl ederek: "Bâbil'de Hârût ve Mârût adında iki meleğe bir şey indirilmedi" diye mânâ vermiştir ki, âyetin alt tarafı bu mânâya uygun değildir. Bu mânâyı verenlerin maksadı, meleklerin, insanlara büyü öğretmelerini kabûl etmemektir. Hakikatte buna lüzum yoktur. Çünkü âyet, büyü ile meleklere indirileni ayırmaktadır: *"Onlar, insanlara büyüyü, bir de iki meleğe indirileni öğretiyorlar"* diyor. Şeytanlar, bu ikisini birbirine karıştırarak bir yığın hayâlât, vafk, tılsım ortaya atmışlardır. Demek ki, melekler, insanlara büyüyü değil, büyünün de dayandığı temel bilgiyi vermişlerdir.

Her bilgi iyidir. Büyünün kendisi de bilgi olarak kötü değildir. Allah, akıl sâhibi insanların, her bakımdan bilgi sâhibi olmalarını istemiş ve bu bilgilerini kötüye kullanıp kullanmayacaklarını sınamak dilemiştir. Bunun için semâvî kuvvetler olan melekleri görevlendirmiş, melekler insanlara ilhâm ile bilgiler vermişlerdir. Peygamberin dışındaki insanlar, meleklerden ancak il-

(1) İbn Kesîr, 1/139-140; et-Tefsîru'l-hâdıs, 7/217-218.

hâm ile bilgi alabilirler. Âyette geçen iki melek, aslında meleklerden ilhâm alma derecesine yükselen iki melek ruhlu insandır. İyiliklerinden dolayı bunlara "iki melek" denmiştir. Bu mânâyı veren müfessirler olduğu gibi *"melekeyn"* kelimesindeki lâmı kesre ile *"melikeyn"* şeklinde okuyanlar da vardır. İbn Abbâs, Hasan Basrî, Ebû'l-Esved (ed-Duelî) ve Dahhâk böyle okumuşlardır[1]. O zaman "Bâbil'de iki kırala indirileni öğretiyorlardı" demek olur. Gerçekten kırallık kurumunun kökünde de büyünün bir çeşidi olan etkileme vardır. Çünkü kırallık, söz ve davranışlarıyla insanları etkilemek, kendine bağlamak ve yönetmektir. O takdirde indirme, ilhâm etme anlamına gelir. Hasılı diğer bilgiler olduğu gibi, büyünün dayandığı temel bilgi de Bâbil'de iki melek ruhlu insana veya iki kırala melekler tarafından ilhâm edilmiştir. Ama kötüye kullanılmak üzere değil, sâdece bilinmek ve şerrinden korunmak üzere ilhâm edilmiştir. Çünkü Bâbilliler, büyü işleriyle uğraşıp duruyorlardı. İnsanları bunların şerrinden korumak için büyünün ne olduğu, hangi sebepler zincirinin düzenlenmesinden meydana geldiği iki insana ilhâm edildi. Aslında insana olağanüstü gelen büyü, yalnız erbâbınca bilinen, başkalarına gizli kalan sebeplerin düzenlenmesinden hâsıl olan bir olaydır. Herhangi bir olayın sebebi bilinmezse, büyü gibi görünür. Ama sebebi anlaşılınca olay, gariplikten çıkar. Meselâ: bugün tabiat kuvvetlerinden yararlanılarak yapılan uçak, bin yıl önceki insanlar için büyük bir büyüdür.

İşte basit olayların dahi büyü gibi görüldüğü Mezopotamya insanları arasında iki kişi, diğer insanların kavrayamayacağı birtakım olayların kanunlarını keşfetmişler ve bunu talebelerine öğretirken kötüye kullanmamalarını söylemişlerdi. Fakat Bâbilliler ve Bâbil'de esâretleri sırasında onlardan garip olayları öğrenen Yahudiler, birçok hurâfeleri de katarak bu bilgileri kötüye kullandılar, büyü yaptılar. Büyü, o zamanlar tabiat ilimleriyle karışıktı. Bir filozof, aynı zamanda büyücü idi. Dediğimiz gibi öğrenme merakı, insanı her şeyi bilmeğe sevk eder. Bugün müsbet ilimler de öyle değil midir? Elektrik bilgisi, parlak bir ilimdir. Fakat o bilgiden yararlanarak herkesin ayak bastığı merdiven parmaklarına gizli bir kablo ile elektrik verip insanları öldürmek büyüdür. Atom bilgisi yücedir. Atomu insanlığın yararına kullanmak güzeldir. Fakat bir atom bombasiyle bir şehri, bir ülkeyi öldürmek büyüdür. O halde, melek büyü öğretir mi, diye düşünmeğe lüzum yoktur. Melek büyü öğretmiyor. O, birtakım kanunları ilhâm ediyor. İnsanların, bu bilgileri kötüye kullanmaları büyü oluyor.

İmam Fahri Râzî, büyüyü sekiz çeşide çıkarmaktadır:

1- Semâvî kuvvetlerle yere âit kuvvetleri birbirine karıştırarak yapılan

(1) Âlûsî, Ruhu'l-Me'ânî, 1/342

Kildânî büyüsü. İbrahim Aleyhisselâm, bu tür büyü ile uğraşan milleti uyarmak için gönderilmişti. Kildanîler, yıldızlara büyük kuvvetler atfederek bâzı rakamların özelliklerinden ve tılsımlardan yararlanmak sûretiyle büyü yaparlar, yıldızlardan yararlanmak için onlara taparlardı. Bunlar büyücülüğün ve kâhinliğin sırrını bilmekle ün yapmışlardı.

2- Evham ve güçlü ruh sâhiplerinin büyüsü. Bunlar insan rûhunun temizlenmesiyle bâzı güçler kazanacağına, kendi bedeninde olduğu gibi, başka bedenler üzerinde de etki yapabileceğine inanırlar. Bunun için sırf başka varlıkları buyruk altına almak amaciyle uzlete çekilir, çeşitli riyâzetler yaparlar.

3- Üçüncü şekil, yalnız yere âit ruhlardan, yâni cinlerden yararlanılarak yapılan büyüdür. Yere âit ruhlarla münâsebet kurmak, semâvî ruhlarla, yani meleklerle ilişki kurmaktan kolaydır. Hindistan'daki fakirizm bu son iki şekle girebilir.

4- Hayâli hakîkat göstermek, göz bağlamak şeklindeki büyü. Bu duyuları aldatmaktan ibâret bir büyüdür. Tıpkı gemide giden yolcunun kıyının hareket ettiğini görmesi gibi:

5- Birtakım âletlerle yapılan hünerler, el çabukluğu kabilinden şeylerdir. Meselâ: kuşu kesip, sakladığı başka bir kuşu uçurmak suretiyle, kestiği kuşu diriltip uçurmuş göstermek gibi. Fir'avn'ın büyücülerinin de bu tür büyücüler olduğu sanılmaktadır. Bunlar, bâtılı gerçekmiş gibi göstermişlerdi. Rivâyete göre bunlar, özel sûrette yaptırdıkları değneklerin ve iplerin içine cıva koymuşlar, hünerlerini gösterecekleri alanı da daha önceden alttan ateş yakarak ısıtmışlardı. Bu ipleri ve değnekleri halkın gözü önünde toprağın üzerine atınca, alttan ateşin, üstten güneşin tesiriyle cıva genişlemiş, bundan ötürü değnekler ve ipler kımıldadığından halk bunları hareket ediyor sanmıştı.

6- Bâzı ilâçlarla yapılan büyü. Büyü yapılacak kimseye esrar, morfin gibi şeyler içirmek sûretiyle aklı çelinir. Dışkılar, kadavra parçaları, kan ve cinsiyetle ilgili her çeşit nesne, büyücünün kullandığı ilâçlardandır. Bunların bir özelliği de dînen pis sayılan şeyler olmasıdır. Meselâ: necis olan pisliği, büyücü ilâç olarak kullanır. Ayrıca büyülenecek kimsenin vücudundan alınacak herhangi bir şey (saç teli, tırnak v.s. gibi) de büyü yapımında kullanılır.

7- Dinleyici yaldızlı sözlerle kandırılıp kendisinin cinlerle temas kurduğuna, mânevî güce sâhibolduğuna inandırarak ona istediğini yaptırabilme kurnazlığı da bir çeşit büyü demektir.

8- Söz götürüp getirerek insanları birbirine düşürmek, böylece kendi hesâbına çıkar sağlamak da büyü anlamı içindedir. Ama büyü deyince akla gelen, ilk üç şekildir.

Mu'tezileye ve ehli sünnetten bâzı kişilere göre büyü, gerçek değildir. Büyü diye bir şey yoktur. İnsan hiçbir sûrette, dokunmadan başkasına etki yapamaz. Fakat Cumhûra, yâni ehli sünnetin çoğunluğuna göre büyü vardır. Bâzı kimseler riyâzet, isimlerin ve rakamların özellikleri, afsun, uzlet gibi yollara başvurarak başka varlıklar üzerinde etki yapacak duruma gelebilirler. Cinlerin kötüleriyle temas kurup, onlar vâsıtasiyle olağanüstü gibi görünen şeyler yapabilirler. Ancak bu olağanüstü işleri yapan, yine Allah'tır. Büyücü, büyüsüyle bir olayın sebeplerini bir doğrultuda düzenlenmeğe sevk eder. O isimlere ve rakamlara, özellikleri veren de Allah'tır. Böylece her işin fâili Allah olur.[1]

Âlûsî şöyle diyor: "Cumhûra göre büyünün bir gerçeği vardır. Büyücü havada uçacak, suda yürüyecek, insanı öldürecek, eşek yapacak derecede bir hüner elde edebilir. Ama bütün bunları yapan gerçekte Allâh'tır. Mu'tezile'ye ve mezhebimizden Ebû Ca'fer el-Esterâbâzî'ye göre büyünün aslı yoktur, hepsi göz boyamadan ve sandırmadan ibarettir. Hattâ mu'tezile, "Büyü ile yapılabileceği söylenen olağan üstü şeyler, peyğamberlik yolunu tıkar, artık büyü ile mu'cizenin farkı kalmaz" tezini ileri sürerek büyücünün böyle olağan üstü şeyler yapabileceğini söyleyenleri kâfir saymışlardır. Ama gerçek, onların zannettikleri gibi değildir. Bazı araştırmacılar, mu'cize ile büyüyü ayırdetmişlerdir. Onlara göre mu'cizede meydan okuma vardır, büyüde yoktur. (Yani büyü hünerini öğrenen herkes bunu yapabilir. Ama peyğamber olmayan hiç kimse mu'cize getiremez). Allâh, bu yüce makamı, yalancıların sızmasından korumuştur."[2]

Böyle olduğundan Allah'ın izni olmadıkça kimseye bir zarar verilemez. Bundan dolayı Allah'a sığındıktan sonra artık hiç bir şeyden korkulmaz. Çünkü Allah adının anıldığı yere şeytan sokulamaz. Eûzü besmele, mü'minin koruyucu silâhıdır. "O, öyle Allah'tır ki, onun ismi anıldıktan sonra ne yerde, ne de gökte hiçbir şey zarar vermez." Bunu böyle bilip, kafayı ve rûhu büyü vehminden sıyırmak lâzımdır.

Cinlerin îmansızları olan şeytanları etki altına almak ve onlardan yararlanmak için Bâbilliler, Mısırlılar, Hindliler, Yunanlılar ve daha birçok milletler büyülere, tılsımlara, afsunlara başvurmuşlardır. Bu iş bugün de modern bir şekle bürünerek devâm etmektedir.

İslâm'da Büyünün Hükmü:

Yukarıdaki âyette görüldüğü gibi Kur'ân büyü ile uğraşmayı küfür saymaktadır. Bu konuda mezheplerin görüşlerini Ebû'l-Muzaffer Yah-

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, 1/635.
(2) Rûhu'l-Me'ânî, 1/339.

yâ ibn Muhammed ibn Hübeyre, el-İşrâf 'alâ Mezhebi'l-Eşrâf adlı eserinin büyüye tahsis ettiği bölümünde toplamıştır:

Ebû Hanife dışındaki Fakihler büyünün bir hakikati olduğu görüşündedirler. Ebu Hanife'ye göre büyü, tamamen aldatmadan ibarettir. Hiç bir gerçek yanı yoktur. İmâm Ebu Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre büyü öğrenip yapan kimse kâfir olur. Ebu Hanife taraftarlarından bazılarına göre sırf kötülüğünden korunmak için büyü öğrenmek küfür olmaz. Ama büyünün caiz olduğuna, ya da kendisine fayda sağlayacağına inanarak büyü öğrenen ve istediği herşeyi büyü yolu ile yapabileceğine inanan kimse kâfir olur.

İmam Şafiî'ye göre büyü öğrenen, şayet Bâbil halkı gibi büyü ile yedi yıldıza yaklaşacağına ve o yıldızların, arzu ettiği herşeyi yapacağına inanıyorsa kâfirdir. Şayet uğraştığı büyü böyle küfür gerektiren şeyler değilse kâfir olmamakla beraber yine bunu haram bilmesi gerekir. Küfrü gerektirmeyen büyüyü dahi mübah bilerek yapan kâfir olur.

Büyünün Cezası:

İmam Mâlik ve Ahmed'e göre büyü yapan öldürülür. İmam Şâfiî ve Ebû Hanife'ye göre öldürülmez. Fakat büyücü büyüsüyle bir insanı öldürmüşse Mâlik, Şafiî ve Ahmed'e göre kendisi de öldürülür. Ebu Hanife'ye göre bu fiili tekerrür etmedikçe, ya da bizzat kendisi falanı büyü ile öldürdüğünü itiraf etmedikçe öldürülmez.

Büyücünün tevbesinin makbul olup olmadığı mes'elesine gelince İmam Malik, İmam-ı Âzam ve İmam Ahmed'den gelen meşhur rivayete göre büyücünün tevbesi makbul değildir. İmam Şafiî'ye ve İmam Ahmed'den gelen diğer bir rivayete göre büyücünün tevbesi makbuldür.

Burada İmam Şafiî ve İmam Ahmed'in görüşleri tercihe şâyan görülmektedir. Çünkü Allah tevbe eden her günahkârı affedeceğini Kur'an-ı Kerim'de vâ'd buyurmuştur.

Büyücüden büyüsünü çözmesi istenir mi? Buhari'nin nakline göre Saîd İbnu el-Müseyyib bunun caiz olduğunu söylemiştir. Kurtubî Vehb'den şunu naklediyor: Yedi sedir yaprağı alınır, bunlar iki taş arasında dövülüp suya katılır. Üzerine Âyet-ül Kürsî okunup büyü yapılan kişiye üç yudum içirilir, gerisiyle de yıkanır. Böylece büyüsü çözülmüş olur. Bu, özellikle bağlanıp karısına varamayan erkeğe iyi gelirmiş. İbn-i Kesîr şu neticeye varıyor: Bana göre büyüyü gidermek için en faydalı yol Allah'ın Resûlüne indirdiği Muavvizât'ı okumaktır. Hadiste de *"Allah'a sığınan hiç kimse bu iki sığınma duâsı gibi etkili bir duâ ile Allah'a sığınamaz."* buyurulmuştur. Kezâ Âyet-

ü'l-Kürsî'yi de okumak faydalıdır. Çünkü Ayet-ü'l-Kürsî şeytanı kovar.[1]

İster küfür ister haram kabul edilsin, büyü ile uğraşan, bu işine devam ederse bütün mezheplere göre öldürülür. Hâsılı büyü bir tezvir sanatıdır. Ancak kötü ruhlu kişilerin uğraşacağı bir şeydir. Bununla uğraşanlar dünyada da, âhirette de iflâh olmazlar. Çünkü Allah: *"Büyücü nereye varsa iflâh olmaz."*[2] diyor.

Büyünün nasıl İslâmiyetle bir ilgisi yoksa, büyücünün de din adamlığı ile bir ilgisi yoktur. Bu, tâ eski medeniyetlerden kalma bir mirastır. Düşünmek lâzımdır ki İslâm, böyle şeyleri yapanlara cezâların en ağırını vermekte, böylelerini ölüm cezâsına çarptırmaktadır. Tekrar edelim: Harâm olan, bir şeyi bilmek değil, yapmaktır. Müslüman halkımızın, Allah'a ilticâ ederek bu gibi haram şeylerden kaçınmalarını tavsiye ederiz. İmam Ahmed ibn Hanbel, Peygamberimiz'den şu hadisi rivayet etmektedir:

"Kim kâhine ya da müneccime gider de onun söylediklerini doğru kabul ederse, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur."[3]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا

وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104- *Ey inananlar, "Râ'inâ* (bizi gözet) *demeyin, unzurnâ* (bize dön, bak) *deyin ve dinleyin. Kâfirler için acı bir azâp vardır."*

Tefsîr:

104 ncü âyette geçen ve "Bize riâyet et, bizi gözet" anlamındaki *"râ'inâ"* kelimesi, Arapçada ra'y (رعى) kökünden emir fi'lidir. Ra'y, beklemek, korumak, râ'î: çoban anlamına gelir. Bunun çoğul emri: râ'inâ (رَاعِنَا) dır. Fakat bir de ahmaklık anlamındaki ruûnet kökünden *râ'in* kelimesı, ahmak demektir. Kezâ ra'y kökünden ismi fâil de *râ'in*dir ki bunun da birinci şahıs çoğul zamirine izâfeti *"râ'inâ"* olur ki bizim çobanımız demektir.[4] Ayrıca bu kelimenin, İbranca'da hakaret, sövme anlamını veren bir benzeri de vardı. İşte yahudiler bu kelimeyi ya kendi dillerindeki söv-

(1) İbn-i Kesîr, 1/147-148 ; el-Câmi li Ahkâmi'-Kur'ân 2/49-50.
(2) Tâhâ Sûresi: 69.
(3) Müsned, 2.429; aynı meâlde birhadis, Müslim, Selâm Kitabında da vardır. Bâbu tahrîmî'l-kehâneti...
(4) Lisânu'l-'Arab, 1/1186-1188.

me ve hakaret anlamıyla, yahut Arapça'daki ahmak, çoban anlamıyle kullanarak Peygamber'e böyle hitâbediyorlardı. Bundan ayrı olarak onlar "esselâm" kelimesini de ölüm anlamındaki "essâm" ile değiştirerek söylüyorlar, müslümanlara selâm veriyor görünerek ölüm diliyorlardı.

Kurtubî'nin açıklamasına göre Hasan Basrî, bu kelimeyi mansûb olarak " راعنًا " okumuş ve: "Kaba, çirkin söz söylemeyin" diye tefsîr etmiştir. Yani âyetin mânâsı: *"Ey inananlar, kaba, çirkin söz söylemeyin, 'Bize bak,' deyin ve dinleyin."* demek olur. Zirr ibn Hubeyş ise kelimeyi *"râ'ûn"* okumuştur, bu da dağınık anlamına gelir. Buna göre: *"Ey inananlar, siz dağınık, gelişi güzel saçma söz söylemeyin"* anlamı çıkar.[1]

Kurtubî'nin yaptığı bu izahlara göre âyetin, iniş sebebi olarak anlatıldığı biçimde yahudilerle bir ilgisi yoktur. Yüce Allâh, önceki âyetlerde yahudilerin, kendi peygamberlerine ve Hz. Peygamber'e karşı âdâba aykırı davranışlarını anlattıktan sonra müslümanlara, Peygambere karşı edepli davranmalarını, kaba, çirkin, lâübâli sözler söylememelerini, "Lûtfen bize bak" gibi nâzik ifadeler kullanmalarını ve Peygamber konuşmağa başlayınca onu dinlemelerini emretmektedir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ
عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو
الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾ مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ
مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ
﴿١٠٧﴾

105- *Nankör olan Kitâb ehlide, müşrikler de size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder, Allah, büyük lûtuf sahibidir.* 106- *Biz, daha iyisini veya benze-*

(1) Kurtubî, el-Câmi, 2/60.

rini getirmedikçe bir âyeti(n hükmünü) *yürürlükten kaldırmaz veya unutturmayız. Allah'ın, her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?* 107- *Bilmedin mi ki göklerin ve yerin mülkü,* (hükümranlığı, yönetim mülkiyeti) *yalnız Allahındır? Sizin için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı yoktur.*

Tefsîr:

105-107: Yüce Allah, 105 nci âyette kitap ehlinin ve putatapanların, mü'minlere Rablerinden inen nimetleri çekemediklerini, inananlar arasında birlik ve sevgi bağının kurulmasını aslâ istemediklerini belirttikten sonra Yahudilerin ve müşriklerin müslümanların kalblerine kuşku sokabilmek için hükmü yürürlükten kaldırılan bazı âyetleri ele alarak: "Muhammed bir şeyi emrediyor, sonra onu yasaklıyor. Bu, peygamberlerin yapacağı bir iş değildir" tarzındaki sözlerini cevaplandırıyor. Benzerini veya daha iyisini getirmedikçe hiçbir âyeti nesh veya insâ' etmeyeceğini bildiriyor.

Yahudîlerin: "Muhammed'e bakın, ashâbına birşey emrediyor, sonra dönüp onu menediyor, tersini buyuruyor. Bugün söylediği şeyden yarın dönüyor. Bu Kur'ân, Muhammed'in kendi söylediği, birbiriyle çelişkili bir sözdür" demeleri üzerine bu âyetin indiği rivâyet edilir [1].

Nesh kelimesi, lûgatte gidermek, değiştirmek, bir yerden bir yere nakletmek, bir yazıyı kopye etmek anlamlarına gelir. Burada kullanılan nesh, bir âyetin hükmünü başka bir âyetle ortadan kaldırmak demektir. Bir âyetin hükmünü ortadan kaldıran âyete ***nâsih*** hükmü ortadan kaldırılan âyete de ***mensûh*** denir. İslâmın kuruluş safhasında konulan bazı hükümlerin, şartların değişmesiyle kaldırılıp yerine başka hükümlerin konması pek tabiidir ve Allah'ın hikmetine uygundur. Nitekim yüce Allah, hikmeti uyarınca, insanların sosyal yönden gelişmesi, ihtiyaçların ve şartların değişmesiyle yeni peygamberler göndermek suretiyle eski dinlerin bazı hükümlerini neshetmiştir. İslâmda da müslümanların zayıf zamanlarında inen bazı âyetler, müslümanlar kuvvet bulunca neshedilmiş ve onların yerine yeni hüküm bildiren âyetler gelmiştir. Meselâ müslümanların zayıf bulundukları Mekke devrinde cihâd emredilmemiş, hattâ saldırganlara karşı koymak isteyenlere izin verilmemiş, sabır tavsiye edilmişti. Fakat Hicretten sonra müslümanlar cihâdedecek güce ulaşınca cihâd emredilmiştir.

İnsâ, nesy kökünden alınırsa unutturmak anlamına gelir ama nes' kökünden alınırsa ertelemek demektir. Müfessirlerin çoğu, insâ'yı, nesy kökün-

(1) Kurtubî, el-Câmi, 2/61; Rûhu'l-Me'ânî, 1/351.

den alıp âyete öyle mana vermişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber, (s.a.v.) kendisine gelen bazı âyetleri tebliğ etmezden önce veya sonra unutmuştur. Buna dair bazı hadisler naklederler. Hz. Peygamber (s.a.v.)in bazı vahiyleri unutmuş olması muhtemeldir. *"Sana* (Kur'ân'ı) *okutacağız ve sen unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediğini unutabilirsin."*[1] ayeti de bu ihtimali hatıra getirebilir. Şayet Hz. Peygamber (s.a.v.)in unuttuğu bazı âyetler varsa bunlar Kur'ân'ın bütünlüğünü bozacak ölçüde değildir. Pek az âyetlerdir ki Allah onların yerine yenilerini indirmiştir.

Zerkeşî'ye göre ise âyetteki insâ', nes' kökünden gelir ve ertelemek demektir. Yüce Allah buyurmuştur ki: Biz bir âyetin benzerini veya daha iyisini getirmedikçe hükmünü ortadan kaldırmayız veya onu ertelemeyiz. Şimdi neshedilen âyetin hükmü, bir bakıma tam ortadan kaldırılmamış, başka bir zamana ertelenmiştir. O hükmü gerektiren şartlar doğunca tekrar o hüküm tatbik edilecektir. Ne zaman müslümanlar zayıf düşerse *"Sizin dininiz size, benim dinim banadır"* hükmü uygulanır.

"Nereye dönerseniz Allah'ın vechi (zâtı) *oradadır"*[2] âyeti, *"Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."*[3] âyetiyle neshedilmiştir. Fakat birinci âyetin hükmü tamamen ortadan kaldırılmış değil, tatbikini gerekli kılan şartların doğmasına ertelenmiştir. Kıblenin bilinmediği şartlar doğunca *"Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır."* âyetinin hükmü uyarınca herhangi bir tarafa dönülüp namaz kılınabilir. Demek ki mensüh (hükmü yürürlükten kaldırılmış) âyetler, bir bakıma münse' (ertelenmiş)dirler. Onların hükümleri, gerekli şartlara ertelenmiştir.

Müfessirler neshi üçe ayırırlar: 1) Hem metni, hem hükmü neshedilen âyetler, 2) Hükmü neshedilip metni duran âyetler, 3) Metni neshedilip hükmü duran âyetler.

Birinci şık kanâatimizce kesin doğrudur. Peygamber (s.a.v.)in özellikle kendisine inananların sayısının çok az, yazı bilenlerin ise nadir ve yazı yazmanın bir külfet olduğu ilk Mekke yıllarında inen bazı âyetleri ve hattâ kısa sûreleri unutmuş olduğu, gerek bu konuya ilişkin âyetlerin siyâkından, gerek sağlam rivayetlerden anlaşılır. Meselâ Ebû Mûsâ'l-Eş'arî şöyle demiştir: *"Biz Kur'ân'da uzunluk ve şiddet bakımından Berâ'eh Sûresine benzettiğimiz bir sûre okurduk, o bana unutturuldu. Yalnız onun:*
لوكان لابن آدم واديان من مال لا بتغى واديا ثالثا وما يملأ جوف بن آدم الا التراب
: Âdem oğlunun iki vâdi dolu malı olsa, üçüncüsünü ister, Âdemoğlunun

(1) A'lâ Sûresi: 6.
(2) Bakara Sûresi: 115.
(3) Bakara Sûresi: 144.

karın boşluğunu ancak toprak doldurur! âyeti hatırımda kaldı. Yine biz uzunlukta Müsebbihâttan (Sebbih ile başlayan sûrelerden) birine benzettiğimiz bir sûre okurduk. Baş tarafı 'Sebbeha lillâhi mâ fî's-semâvâti' idi. O da bana unutturuldu. Sadece:

يَا أَيُّهَا الذين آمنوا لم تقولون مالا تفعلون فتكتب شهادة فى أعناقكم فتسألون عنها يوم القيامة.

: Ey inananlar yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz, sonra boynunuza tanıklık yazılır, kıyâmet gününde ondan sorulursunuz' âyeti hatırımda kaldı." (1)

Hz. Âişe'nin de Peygamber (s.a.v.) devrinde "عشر رضعات معلومات يحرّمن : *On bilinen emme, haram kılar"* âyetinin Kur'ân'da mevcud olduğunu ve o zaman bunu okumakta olduklarını söylediği rivâyet edilir. (2)

Rivâyet edilen bu haberlerin hepsi âhâd haberleridir. Bunlarla Kur'ân sâbit olmaz veya neshedilmez ama, Kur'ân'ın söylediğini destekler mahiyette olduğu ve senedi de sağlam bulunduğu için kabul edilir. Ancak Hz. Âişe'nin sözünden Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'dan bazı cümle veya âyetlerin çıkarılmış olduğu kuşkusu uyanır ki bundan sahâbîler münezzehtir. Hiçbirinin bilerek Kur'ân'dan bir âyet çıkarmağa eli varmaz, zaten yapamazlar da. Şimdi bu mesele bizim konumuzu dağıtır, bunun tartışmasını sonraya bırakacağız.

Yalnız bizim kesin kanâatimiz odur ki Kur'ân'da kasdedilen nesh, Hz. Peygamber'e unutturulmuş olan ve dolayısıyle yazılamayan âyetlerdir. Ama Kur'ân'a yazılmış olan her âyetin hükmü vardır. Hz. Peygamber, hiçbir âyet hakkında *"Bu âyet mensûhtur"* dememiştir. Ondan başka hiç kimsenin de Kur'ân'ı mensûh saymağa hakkı yoktur. Hattâ Kur'ân âyetlerini neshetme yarışına girmiş olan âlimler(!) bile, mensûh saydıkları âyet için bunun bir hükmü yoktur, artık bu aslâ uygulanmaz diyememişlerdir. Zaten bunu söyleyen de küstahlık etmiştir. Kur'ân'da anlamsız, sırf kalıp olsun diye inmiş âyet yoktur. Yüce Allâh: *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı, eğer o Allâh'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı."* (3) buyurmuş ve Kur'ân âyetleri arasında birbirine aykırı sözler olmadığını bildirmiştir. Nesh, anlamları ters sözler arasında olur. Kur'ân'da böyle sözler olmadığına göre nesh de yoktur. Her âyetin uygulanacak zamanı vardır. Biz bu konuyu Nûr Sûresinin tefsirinde daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

(1) Müslim, Zekât bab: 39; Rûhu'l-Me'ânî, 1/351; Fethu'l-Kadir, 1/127
(2) Müslim, Radâ'a, b. 5, h. 18; Nesâ'î, Nikâh 51.
(3) Nisâ Sûresi: 82.

Müfessirlerimiz, asıl Kur'ân'ın kasdettiği birinci tür nesh üzerinde fazla durmamışlar da ikinci ve üçüncü tür nesh için çeşitli örnekler vermişlerdir. Bunların hepsi, kendi düşünceleridir, Peygamber'in sözü değildir. Kur'ân'ın ruhuna da aykırıdır. Bunların bir kısmı Kur'ân'ın yalnız Kur'ân ile neshedileceğini söylerken, bir kısmı da Kur'ân'ın, sünnet ile de neshedileceğini söylemişlerdir. Aslında bu ikinci görüşün ne kadar sakat olduğu açıktır. Çünkü Kur'ân, neshedilecek âyetten daha iyi veya dengi bir âyet getirildiğini bildirmektedir. Hz. Peygamber'in kendi sözü, yüzde yüz onun sözü olsa dahi yine de Kur'ân'ın dengi olamaz. Çünkü Kur'ân vahydir, sünnet vahy değildir. Kaldı ki sünnetin çoğu da âhâd haberidir. Bunlar Peygamber'in devrinde yazılmadığı ve zaten kendileri de kendi sözlerinin yazılmasına müsâade etmediği için bu sözler, kendi kalıpları içinde tesbit edilmemiş, ancak sahâbîler, kendi anlayışlarına göre onun sözlerini nakletmişlerdir. Aradan bir asır geçtikten sonra Peygamber'in sözleri, Ömer İbn Abdi'l-Aziz'in (99-101 h.) emri üzerine resmî olarak hadis derleme işi başlamıştır. Dediğimiz gibi tesbît edilen hadislerin çoğu, mânâ olarak nakledilmiştir. Bunların çoğunun nakli de âhâd yoluyla olmuş, lafzı mütevâtir hadis çok az olduğu gibi ma'nevî tevâtür derecesine ulaşan hadisler de çok değildir. Peygamber de olsa neticede bir insanın sözü olan ve ne lafzan ne de manen mütevâtir olmayan sünnet; lafzı da, anlamı da tevâtüren gelen ve Allâh'ın sözü olan Kur'ân âyetlerini nasıl nesheder? Şayet Peygamber (s.a.v.): "Falan âyet neshedilmiştir, artık onun hükmü yoktur" demiş ve bu sözü tevâtüren bize gelmiş ise buna hiçbir itirazımız olamaz. Çünkü vahyi tebliğ eden odur. Ama ondan bu anlamda bir tek söz dahi gelmemiştir.

Şimdi nesh konusunda Reşîd Rıdâ'nın derlediği ulemânın görüşlerini nakledelim ve sözü onun görüşünü vererek bitirelim: Âyet Allâh'ın kesîn emridir. Nakli de tevâtüren gelir. Âyeti neshettiği söylenen hadis ise âhâd haberidir. *"Biz bir âyeti, ondan daha iyisini veya benzerini getirmedikçe neshetmez veya unutturmayız."* âyetinin açık hükmüyle âyeti ancak onun dengi neshedebilir. Kur'ân'ın dengi ancak Kur'ân'dır. Hadîs mütevâtir dahi olsa Kur'ân'ın dengi olamaz. Çünkü Kur'ân, Allâh'ın sözüdür, lafzı da, mânâsı da vahydir. Oysa hadîs, mütevâtir de olsa Peygamber'in kendi sözüdür. İnsan olan Peygamber'in sözü, nasıl melek tarafından vahyedilen Allâh'ın sözüne denk olabilir?

Zan ifade eden âhâd haberine gelince bu, kesinlik ifade eden Kur'ânı ve mütevâtir hadisi neshedemez. Ancak Hanefîler ve Şâfiîlerin araştırıcılarının çoğunluğuna göre Kitâbı, mütevâtir sünnet de neshedebilir. Çünkü Peygamber (s.a.v.), hükümleri tebliğde masumdur. Ne zaman ki sözün ondan geldiğini kesin olarak anlarsak, nesh şartları da mevcud ise, âyet âyeti nes-

hettiği gibi o rivâyet de âyeti neshedebilir. Fakat İmâm Şâfiî, ünlü Risâlesinde Allâh'ın Kitâbından hiçbir hükmün, derecesi ne olursa olsun hiçbir hadis ile neshedilemeyeceğini söylemiştir. Çünkü Kur'ân'ın öyle meziyetleri vardır ki ondan başkası bu hususlarda Kur'ân'a denk olamaz.

İlk Hanefî ve Şâfiî usulcüler, mütevâtir olmayan hadîslerle Kur'ân'ın neshedilebileceğini söylememişlerdir. Çünkü mütevâtir Kur'ân kesindir. Âhâd haberi ise zan ifade eder, yani bunlar Peygamber'in sözü olabilir de olmayabilir de. Bunların, Peygamber'in sözü olmama, yahut Peygamber'in asıl sözünde hadisin anlattığı mânâdan başka bir anlam kasdetmiş olma ihtimali de vardır. Zincirdeki râvîlerden biri, sonra gelen kuşağa salih görünerek hadisi değiştirmiş, kendi sözünü veya katmalarını Peygamber'e nisbet etmiş olabilir.

Reşîd Rıdâ, bunlara bir de şunu ekliyor: Kur'ân'da bulunan herşey Allâh'ın vahyidir, ama hadislerde Peygamber'in kendi ictihâdı da vardır. Bu, vahy değildir. Gerçi Peygamber yanıldığı zaman vahy ile doğrultulur ama onun bazı konularda yanıldığı sabittir: *"Allâh seni affetsin, niçin onlara izin verdin?"*(1), *"Küfrün belini kırıp yeryüzünde ağır basmadıkça hiçbir peygamberin esirler sahibi olması yakışmaz."*(2) âyetleri, Peygamber'in bazı ictihâdlarında yanıldığını gösterir. Siyer Kitâblarında bunun örnekleri anılmaktadır (3).

Tekrar ediyoruz: Kur'ân'ın anlattığı nesh, aynı zamanda insâ demektir. Yani yazılmadığı için zamanla unutturulmuş olan âyetler vardır. Bunların yerine daha iyisi veya dengi âyetler gelmiştir. Yazılmış olan Kur'ân'da nesh söz konusu değildir. Bu düşünce Kur'ân'ın veya Peygamber'in düşüncesi değil, gelişen şartlar içinde âlim denilen kimselerin, Kur'ân'a uyguladıkları düşüncelerdir.

Mensûh âyetlerin sayısını ikiyüze çıkaranlar olduğu gibi beşe indirenler de vardır. Çünkü dayandıkları kesin bir delîl yoktur. Onun için herkes kendine göre neshi azaltmış veya çoğaltmıştır. Ama büyük âlim Ebû Müslim Isfahânî de Kur'ân'da nesh olmadığını söylemiş, daha sonra zamanımız âlimlerinden Ahmed Emîn de bu görüşü ispatlamağa çalışmıştır. Onlara göre bu âyette kasdedilen nesh, Kur'ân'ın kendi kendisini neshi değil, daha önceki Kitâbları neshedip hükümsüz bırakması demektir. Tabii bu görüşü de Kur'ân'ın ruhuna terstir. Çünkü Kur'ân, kendisinin :
" مصدّقاً لما بين يديه :*Kendinden öncekini tasdik edici olarak"* geldiğini

(1) Tevbe Sûresi: 43.
(2) Enfâl Sûresi: 67.
(3) Bkz. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: 10/ 465-466, 473-474

bildirmektedir [1]. O kitâblarının hükümlerini kadırmak için değil, yerleştirmek için gelmiş olan Kur'ân, onları hükümsüz bırakmaz. Zaten Kur'ân'ın kendisi, dikkatli olarak okunursa onları gerçek olarak uygulayan, dinin ruhuna bağlı insanları nasıl övdüğü, onların Allâh katında nasıl ödüllendirileceklerini söylediği açıkça görülür. İlâhî Kitapların hepsi insanları aynı prensiplerde birleştirmek, dost yapmak için gelmiştir. Ama insanların egoizmi, onları yanlış yorumlayarak toplulukları birbirine düşman etmiştir. Allâh sevgisi bölmez, birleştirir; daraltmaz, bollaştırır; öldürmez, yaşatır.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ
الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ
الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللّٰهَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا
لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

108- Yoksa siz de peygamberinizden, daha önce Mûsâ'dan istendiği gibi birtakım isteklerde bulunmak mı istiyorsunuz? Kim îmanı küfürle değiştirirse, şüphesiz (o), *dümdüz yolu sapıtmıştır. 109- Kitâb sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah, emrini getirinceye kadar affedin, hoş görün, şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir. 110- Namazı kılın, zekâtı verin; kendiniz için yapıp gönderdiğiniz her hayrı, Allah'ın yanında bulursunuz, Allah yaptıklarınızı görür.*

Tefsîr:

108 nci âyetten anlaşılıyor ki müslümanlardan bazıları, Hz. Peygam-

(1) Bakara Sûresi: 41, 91, 97; Âli İmrân: 3; Nisâ: 47, Mâide Sûresi: 48, Fâtır Sûresi: 31, Ahkaf Sûresi: 30.

ber'den bazı şeyleri istemişler, hattâ içinde azıcık kuşku bulunan bazı sorular sormuşlardır. Bu âyet, fazla soru sormanın mü'minlere yakışmadığını, Allah'ın Elçisini rahatsız ettiğini belirtmektedir. Kur'ân-ı Kerîm nazil olurken teferruâta dair sorular sormak, müslümanların aleyhine olur. Hac âyeti indiği zaman bir adam: "Ya Resulâllah, her sene mi hac yapacağız?" diye sordu. Allah'ın Resulü cevap vermedi. Adam bu soruyu birkaç defa tekrar edince Allah'ın Resulü: *"Hayır, dedi evet desem* (her sene hacca gitmek) *farz olur, farz olunca da yapamazsınız. Benim sizi serbest bıraktığım hususlarda siz de beni* (kendi halime) *bırakın! Sizden önce helâk olan milletler, çok soru sormaları ve peygamberlerine karşı gelmeleri yüzünden helâk olmuşlardır. Size bir şey emrettiğim zaman elinizden geldiği kadar onu yapın, size bir şeyi yasaklarsam onu bırakın."*(1)

Bir kısım müfessirlere göre 108 nci âyetteki hitâp, yahudîlere yöneliktir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'den, gökten bir kitâb indirmesini istemişlerdir. Bu rivâyet, âyetin ruhuna daha uygundur. Nitekim onların bu istekleri, Nisâ Sûresinde anlatılmaktadır: *"Kitâb ehli, senden, kendilerine gökten bir kitâb indirmeni istiyorlar. Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişler; 'Allah'ı bize açıkça göster' demişlerdi.."*(2)

Bir kısım müfessirlere göre de âyetteki hitap, puta tapanlara yöneliktir. Onlar da Hz. Peygamber'den, gökten bir kitâb indirmesini, yerden ırmaklar fışkırtmasını, bahçeler meydana getirmesini... istemişlerdi. Onların bu istekleri de Mekke'de inen âyetlerde anlatılmaktadır.

Bu âyetteki hitâbın, müslümanlara âid olması, muhtevaya daha uygun düşmektedir. Demek ki müslümanlardan bazıları, belki de yahudîlerin teşvikiyle Allah'ın Resulünden bazı şeyler istemişler, bu istekleri içlerinde bir kuşku uyandığını ima ettiği için yüce Allah, o kimseleri kınamıştır.

109 ncu âyet, yine yahudîlerin kötü niyetlerine karşı müslümanları uyarmaktadır. Onların bütün amaçları, müslümanları eski cahil ve müşrik durumlarına döndürmek, onların arasındaki birliği bozmak, güçlerini kırmak ve böylece onlara hâkim olmak idi. Âlûsî'nin ifadesine göre bazı yahudî hahamları, Uhud Savaşından sonra müslümanlara: "Başınıza geleni görmüyor musunuz? Doğru yolda olsaydınız yenilmezdiniz" diyerek onları dinlerinden döndürmeğe çalışmışlardır. Yahudîler, Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamber olduğunu bilmediklerinden değil,Ona kıskançlıklarından dolayı böyle yapıyorlardı. Onların bu kıskançlıklarına ve kötü niyetlerine rağmen yüce Allah, müslümanlara yine hoşgörüyü, affı tavsiye etmektedir. Bu âyet-

(1) Müslim, Hacc, bâb: 37, hadîs: 412.
(2) Nisâ Sûresi: 153.

ler, yahudîlerin, müslümanlar arasında ne kadar etkili olduklarını, müslümanları birbirine katmak için nasıl desiselere başvurduklarını gösterir. Âyetin sonu, yahudîlere büyük bir ihtârdır; zirâ Allah'ın güçlülüğünü hatırlatmaktadır. Bu, hilelere başvuranların, bir gün Allah'ın gücüyle mahv ve perişan olacakları anlamına gelir.

Bu âyette yahudîlerin hasedinin dinlerinden, Kitâblarından değil, kendi dünyâ tutkularından kaynaklandığı belirtilmek suretiyle dinleri ve Kitâbları, hasedden tebri'e ediliyor. Elbette hiçbir İlâhî din, insanlara, kötülüklerin anası olan hasedi öğütlemez veya insanları bu çirkin ahlâka yöneltmez.

Hased: Dilde birinin elindeki nimeti çekememek, o nimetin ondan gitmesini istemektir. Kurtubî, hasedi ikiye ayırıyor: Biri mezmûm (kötü), biri memdûh (iyi)dir. Kötü olan hased, başkasının elindeki nimetin gitmesini istemektir. Kimi var ki nimetin ötekinden gidip kendisine gelmesini ister. Kimi de sadece ötekinden gitmesini ister. İşte: *"Yoksa Allah'ın lûtfundan insanlara verdiği şeyden dolayı onlara hased mi ediyorlar?"* (1) âyetinde Allah'ın kötülediği hased başkasının elinde bulunan nimeti çekememe anlamındaki haseddir. Çünkü bunda, Allah'ın yaptığı, takdir ettiği işi beğenmeme; sanki O'nun kimin nimete lâyık olduğunu bilmediği anlamı vardır.

İyi olan hased ise birinin elindeki nimete imrenme, o nimetin kendisine de verilmesini istemedir ki buna gıpta denir. İnsanları ileri itici bir rol oynadığından gıpta iyidir. Nitekim Cenâbı Hak da insanları cennet nimetlerine imrendirmek için: *"İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar."* (2) buyurmuş, güzel konularda ilerleme yarışını teşvîk etmiştir. Peygamber (s.a.v.)de: *"Ancak iki kişiye hased edilir: Allah'ın verdiği Kur'ân'ı gece-gündüz uygulayan ve Allah'ın verdiği malı gece-gündüz infâk eden."* (3) hadîsleriyle samîmî âlimlere; malını Allah yolunda harcayan cömert zenginlere imrenileceğini buyurmuştur.

110 ncu âyet ise müslümanlara namazı kılmalarını, zekâtı vermelerini buyurmakta ve yaptıkları iyiliklerin zayi olmayacağını, Allah'ın herşeyi gördüğünü, iyileri ödüllendireceğini bildirmekte; böylece müslümanlara moral vermektedir.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ

(1) Nisâ Sûresi: 54.
(2) Mutaffifîn Sûresi: 22.
(3) Buhârî, İlm 15, Zekât 5, Ahkâm 3, Temennî 5, İ'tisâm 13, Tevhîd 45; İbn Mâce, Zühd 24; İbn Hanbel, 2/36.

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿١١١﴾ بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ
وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهٖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾
وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ
عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ
قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

111- "Yahudî yahut hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek" dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: "Doğru iseniz, delilinizi getirin." 112- Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Alah'a teslim ederse, onun mükâfatı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. 113- Yahudîler: "Hıristiyanlar, bir temel üzerinde değiller." dediler. Hıristiyanlar da: "Yahudîler bir temel üzerinde değiller," dediler. Oysa hepsi de Kitâbı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Artık Allah, ayrılığa düştükleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

Tefsîr:

111-113: Kitâb ehlinden her biri, kendi yolunun en doğru yol olduğunu iddiâ ediyor, her biri cenneti yalnız kendisine mahsus görüyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrindeki yahudîler, cennete yahudîlerden başkasının girmeyeceğini, hırıstiyanlar da cennete hırıstiyanlardan başkasının girmeyeceğini söylüyorlardı. Halbuki bunlar, kendi hayallerinden ibaret görüşlerdi. Bunlar âlemlerin Rabbi olan Allah'ın rahmetini böyle kendilerine özgü sanıp daraltmakla, tıpkı okur-yazar olmayan atalarından aldıkları geleneklere körü körüne uyan Ümmî Arap müşriklerinin düşünce düzeyine inmişlerdir. Onlar da kendilerinin Allah yanında en makbûl kimseler olduklarını söylemiş, fakîr müslümanları, köleleri küçümsemişlerdi. Allah'ın rahmeti herhangi bir zümreye, topluma, mezhebe mahsus değil; bütün yaratıklara şâmildir. Allah'ın rahmeti olan cennet, ne yahudîlerin, ne de hırıstiyanların elinde olan bir şey değildir. Cennet, Allah'ın elindedir. Mülk O'nundur. Allah, cenneti dilediği kuluna lûtfeder. O'nun lûtfuna hiç kimse engel olamaz. Allah, hali-

sane kendisine teslim olan kimselere cenneti va'detmiştir. Bu teslimiyyet ise, yahudîlik ve hıristiyanlıktan çok daha geniştir. Bunun adı İslâmdır. Ve dünya kurulalıdan beri İslâm ile vasıflanan herkes cennete girer.

İslâm, şirkten tamamen uzak durarak kendini Allah'a teslim etmek demektir. Bu vasfı taşıyana müslim denir. Fakat müslim'in ikinci bir kemal vasfı vardır ki o da ihsan'dır. İhsan, güzel yapmak, güzel davranmak, iyilik etmek demektir. Allah'ın Elçisi, ihsan'ı, iman ve İslâmın üstünde bir kemal mertebesi olarak şöyle tanımlamıştır: *"İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir. Zira sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor."*[1] Demek ki müslümanın amelî vasfı muhsin'dir. Özünü Allah'a teslim eden kişi, güzel davranır, her şeyi güzel yapar. Görüyormuş gibi Allah'a kulluk eder. İşte cennete girecekler, sadece yahudîler veya hıristiyanlar değil, her devirde özünü Allah'a verip güzel davrananlardır. Böyleleri, Rablerinin yanında mükâfatlarını bulurlar, korku görmezler, üzüntüye dûçar olmazlar.

Aslında hıristiyanlık, yahudîliğin bir devamından ibaret bulunduğu, Hz. Îsâ, yahudîliği ıslâh için gönderilmiş bir İbrânî olduğu halde yahudîler hıristiyanlığı tanımamışlar, hıristiyanların bir esas üzerinde olmadıklarını ileri sürmüşler ve hıristiyanların can düşmanı olmuşlardır. Hıristiyanlar da yahudîlerin bir esas üzerinde olmadıklarını söylemişlerdir. Asırlardan beri aralarında ihtilâf sürüp gelmiştir. Halbuki iki fırka da aynı kitâbı okumaktadırlar. Gerçi yahudîler İncil'i okumazlar ama hıristiyanlar Tevrât'ı okurlar, Tevrât'ı kendilerinin kutsal kitâbı kabul ederler. Aynı kitâbı okudukları halde aralarında böylesine ayrılığa düşmeleri, bu kitâbı yanlış anlamalarından doğmuştur.

O halde her iki fırkanın da iki kitâbı da doğrulayan, aralarındaki davayı hak ile çözümleyen bu yeni kitâbı tanıyıp İslâma gelmeleri gerekir ki yeryüzünde ihtilâf kalmasın. İslâm, bu iki ucun orta noktasıdır. Aşırı uçlardakiler, merkezde birleşirse ihtilâf kalmaz. İslâmda ifrat yok, kıskançlık yoktur: *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara şahid olasınız, Peygamber de size şâhid olsun..."*[2]

113 ncü âyetin şu münasebetle indiği rivâyet edilir: Necran hıristiyan heyeti, Allah'ın Resulü ile konuşmak üzere Medine'ye geldiği zaman yahudî bilginleri de meclise gelmiş, konuşmalara katılmışlardı. Bir toplantı esnasında yahudîlerden Râfi ibn Hureymile, hıristiyanlara: "Siz bir esas üzerinde değilsiniz" deyip Îsâ'yı ve İncil'i inkâr etmiş. Necranlılardan biri de yahudî-

(1) Buhârî, Tefsîru Sûre: 31/2, Îmân, 37; Müslim, İman, 57; Ebu Dâvûd, Sunne: 16; Tirmizî, Îmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime 9; Ahmed ibn Hanbel, Musned, I. 27, 51, 53, 319: II. 107, 426, IV. 129, 164.

(2) Bakara Sûresi: 143.

lere: ''Siz bir esas üzerinde değilsiniz'' deyip Hz. Mûsâ'yı ve Tevrât'ı inkâr etmiş. Bunun üzerine bu âyet inmiş.[1]

Necrân hey'eti, Medine devrinin ortalarında, belki de Hudeybiye Andlaşmasından sonra, yani Peygamberimizin dünyanın belli başlı krallarına, Arap Yarımadasındaki toplumlara mektuplar gönderip onları İslâma davet ettiği devirde gelmişti. Halbuki yahudîlerin hemen tamamı, Hudeybiye Andlaşmasından önce Medine'den ayrılmışlardı. Buna göre onların toplantılara katıldıkları hakkındaki rivâyetler doğru görünmüyor. Bu âyet, yahudîlerle hıristiyanlar hakkında ötedenberi süregelen ihtilâfa, iki tarafın birbirini inkâra varan aşırı tutumlarına işaret etmektedir. Kitâb ehlinin karakterini anlatan âyetlerin devamıdır. Bunu böyle zayıf bir nüzul sebebine bağlamak doğru değildir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فٖيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فٖي خَرَابِهَا
اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفٖينَ ط لَهُمْ فِي
الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ
فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾

114- Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harabolmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Bunların, oralara korka korka girmeleri gerekir (başka türlü girmeğe hakları yoktur). *Bunlar için dünyada rezillik, âhirette de büyük azâp vardır.*
115- Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) *oradadır. Kuşkusuz, Allah*(ın rahmeti ve nimeti) *geniştir. O* (herşeyi) *bilendir.*

Tefsîr:

114-115 nci âyetlerde Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve mabedlerin ibâdet edenlerinden yoksun, bakımsız kalarak harâb olmasına çalışandan daha zâlim bir insanın olmayacağı vurgulanıyor. Saygı ile mescidlere girip ibâdet etmeleri gerekirken onları manen yıkmağa

(1) İbn Kesîr, I. 155, Rûhû'l-Meâni, 1/360; Kurtûbî, el-Câmi, 2/76

çalışan o insanların dünyâda cezâlandırılacakları gibi âhirette de dünyâdakinden çok daha büyük bir azâba çarpılacakları belirtiliyor. Ardından da mü'minlere hitâben doğunun ve batının hep Allah'ın malı olduğu, nereye dönseler Allah'ın yüzünün yani kendisinin orada bulunduğu, herşeyi bildiği, lûtuf ve nimetinin geniş ve bol olduğu vurgulanıyor.

Mescid: Secde edilecek yer, ma'bed anlamınadır. Çoğulu *mesâcid*dir. Burada mesâcidullâh (Allah'ın mescidleri) ile kasıt, ya Kâ'be, ya da Kudüs'teki Süleyman ma'bedidir. Fakat mesâcid ile Kâ'be'nin kasdedildiği, kıble ile ilgili son âyetten anlaşılmaktadır.

Acaba Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların yıkılmasına çalışanlar kimlerdir? Bu hususta tefsirlerde muhtelif rivâyetler nakledilir: Bir rivâyete göre bunlar Babil'li Buhtunnasır ve adamlarıdır. Buhtunnasır, Beyt-i Makdis'i tahrib etmiş, hıristiyanlar da ona yardım etmişlerdir. Bir rivâyete göre de Beyt-i Makdis'i tahrib edenler Rumlardır. Bir rivâyete göre Allah'ın mescidlerini tahrib etmeğe çalışanlar, Hudeybiye günü, Hz. Peygamber (s.a.v.)in Mescid-i Haram'a girmesine engel olan müşriklerdir.

Önce Buhtunnasır'a hıristiyanların yardım etmiş olmaları iddiâsı tamamen uydurmadır. Çünkü Buhtunnasır, Hz. Îsâ'nın doğumundan altı asır önce hüküm sürmüş olan İran hükümdarıdır. Âyeti belli kimselere hamletmek doğru değildir. Âyet mutlaktır. Buradaki mescidler, mutlak olarak tüm mescidlere şamildir. Her mescidden Allah'ın kullarını menedenler, âyetin hükmüne girerler. Müfessir Hamdi Yazır, bu konuda şöyle diyor:

Tarihlerin beyanına göre Beyt-i Makdis (Kudüs), ilk defa Buhtunnasır tarafından fecî' bir şekilde tahrib edilmiş ve İsrail oğulları devletine son verilmişti. Sonra Fars Kralı Erdeşîri Behmen (Kurus) tarafından onarılmış ve yahudîler bunun zamanında mahallî bir hükûmet kurmuşlardır.

Yahudîler daha sonra Yunanlıların ve sonra da Romalıların idaresine geçtiler. Hz. Îsâ'dan kırk yıl sonra Roma kayserlerinden Neron'un halefi Ospasyanoş ve onun oğlu Titos tarafından Beyt-i Makdis, ikinci defa tahribedildi. Titos, gerek yahudî, gerek hıristiyan, tüm halkı katledip zürriyetlerini esir etti. Aslında yahudîlerin isyanları, peygamberleri öldürmeleri yüzünden başlarına bu belâlar musallat olmuştu. Daha sonra kaçıp kurtulabilen İsrail oğulları, toparlanmağa başladılar. Kudüs biraz imar edildi. Nihayet hıristiyanlığı kabul eden Bizans İmparatoru Kostantin'in annesi Eleni, Kudüs'e geldi, Hz. Îsâ'nın, üzerinde asıldığı iddiâ edilen kabir üzerine bir kilise yaptı, fakat biraz tahribedilmiş bulunan Beyt-i Makdis heykelini de tamamen yıktırıp burayı mezbele yaptırdı.

İşte Hz. Ömer Kudüs'e gelince bu mezbeleyi temizletip oraya Mescid-i Aksâ'yı yaptırdı.

Demek ki yahudîler taşkınlık yaparak devletlerinin gitmesine, mâbetlerinin yıkılmasına sebeb olmuşlar. İranlı ve Romalı müşrikler, Allah adına yapılan ma'bede saldırıp Allah'ın mescidini yıkmışlar. Hırıstiyanlar da Süleyman ma'bedinin yerine bir zaman çöp dökmüşler. Mekke müşrikleri de Allah'ın Resulünün Mescid-i Haram'a girmesine engel olmuşlardır. İşte kim olursa olsun, Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olanlar, onların yıkılmasına çalışanlar en zalim insanlardır. Böyle yapanların, o mescidlere korka korka girmekten başka hakları yoktur. Kendilerinin sanıp, başkalarının o mescidlere girmelerine engel olanlar, bir gün gelir ki kendileri o mescidlere ancak korka korka, titreye titreye girebilirler. Çünkü Allah o nimeti ellerinden almış, inanan insanlara vermiş olur. Nitekim öyle olmuş, Kudüs Romalıların elinden çıktığı gibi Mescid-i Haram da müşriklerin elinden çıkmıştır. Kur'ân'ın bu mu'cizesi de tahakkuk etmiştir. Böyle zalimler, dünyada perişan olur, âhirette büyük azâba uğrarlar.

Âyette Kudüs'teki Süleyman ma'bedinin yıkılmasına işâret olsa bile bizim kanâatimize göre âyetin asıl amacı, Hz. Peygamber'i ve sahâbîlerini, Kâ'be'yi ziyaretten menetmek ve onları Mekke'den göçe zorlamak suretiyle Kâ'be Mescidinin cemâatten yoksun kalarak manen sönük, harâb olmasına sebeb olan Kureyş kınanmakta ve onların, hem dünyâda, hem de âhirette cezâya çarpılacakları belirtilmektedir. Böylece âyet, Kureyş ulularını tehdîd anlamını taşımaktadır. Âyetler arasındaki münâsebet de bu anlamı gerektirir. Çünkü 113 ncü âyette yahudî ve hırıstiyanlardan her fırkanın, sadece kendisini doğru yolda görüp ötekini sapıklıkla suçlaması kınanmış ve bunların da kendilerini doğru yolda gören Kureyş müşrikleri gibi davrandıklarına işaret edilmişti. İşte hemen onun ardından gelen 114 ncü âyette de Allah'ın kullarının, Kâ'be Mescidine gelip Allah'ı anmalarına engel olarak Mescidin, samimî ibâdet edenlerden yoksun kalıp sönükleşmesine sebeb olan müşrikler kınanmaktadır. Bu iki âyette kınanan topluluklar geçmişte değil, iniş sırasında mevcud olan topluluklardır. Yani kuruntularına kapılarak kendilerini en doğru yolda sanan ve Allah'ın rahmetini sadece kendilerine özgü sanan yahudîler, hırıstiyanlar ve yine boş hâyallerine kapılarak kendilerini doğru yolda, Allah'ın seçkin kulları sanan, bu yüzden müslümanların Kâ'be Mescidinde ibadet etmelerine izin vermeyecek derecede bir egoizm içine saplanan Kureyş müşrikleridir. Nitekim İbn Abbâs da âyetin, müşrikler hakkında olduğunu söylemiştir[1].

(1) Rûhu'l-Me'ânî, 1/363.

115'nci âyette kıblenin çevrileceğine işaret vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine'ye geldiklerinde 1,5 yıl kadar Kudüs'e doğru dönüp namaz kıldı. Bunu gören yahudîler, "Muhammed nereye döneceğini bilmiyordu, biz ona kıblesini öğrettik" dediler. Yüce Allah, bu âyetle ibâdette bir tarafa dönüşün, sembolik bir şey olduğunu, doğunun da, batının da Allah'a âit bulunduğunu, nereye dönülse Allah'ın zatının orada hazır bulunacağını haber verip müslümanlara bir genişlik getirmekte, yahudîlere de şımarıp övünmeleri için bir sebeb bulunmadığını ihtar etmektedir.

Daha önceki dinlerde ibadet sırf ma'bedde yapılırken müslümanlar için bütün yer yüzü ma'bed kılınmıştır. Âyetin sonunda Allah'ın vâsi (geniş) ve alîm (bilici) sıfatlarının zikredilmesinde bir incelik, tüm yeryüzünün ma'bed oluşuna bir işaret vardır. Yani Allah bir ma'bede münhasır değildir. Tüm kâinatı kuşatmıştır. Her yerde O'na ibadet edilebilir. Nereye dönülse O'nun zatı oradadır. O, her yerde yapılan ibadetten haberdar olur.

Bu âyetin hükmüne göre müslümanlar, kıbleyi bilemedikleri, ya da kıble tarafına dönmenin sakıncalı olduğu zamanlarda -meselâ hayvan veya araç üzerinde yolculuk yaparken- yönelebildikleri tarafa doğru durup namazlarını kılabilirler. Korkulu hallerde de tehlikeli olmayan yana yönelip namazlarını kılarlar. Âyet müslümanlara böyle bir genişlik getirmektedir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ
قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتٖينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ
قَالَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ
لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًاۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ
اَصْحَابِ الْجَحٖيمِ ﴿١١٩﴾

116- "Allah, çocuk edindi", dediler. Hâşâ, O, yücedir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir. 117- (O), göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona

sadece "ol" der, o da hemen oluverir. 118- Bilmeyenler dedi(ler)*ki: "Allah, bizimle konuşmalı, ya da bize bir âyet* (mu'cize) *gelmeli değil miydi?" Onlardan öncekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi. Kalbleri birbirine benzedi. Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri açıkladık. 119- Doğrusu, biz seni gerçekle, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennem halkından sen sorumlu değilsin.*

Tefsîr:

116- İlk iki âyette Allah'a çocuk isnadedenler kınanmaktadır. Müşrikler, melekleri Allah'ın kızları sanırlardı. Yahudîler, Uzeyr'i, hıristiyanlar da Îsâ'yı Allah'ın oğlu kabul ederler. Bunların hepsi şirktir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır, her şey O'na boyun eğmiştir, her şeyi O yaratmıştır. Gökleri ve yeri, kendi iradesiyle yoktan var etmiştir. Hâşâ O, kimsenin babası değildir. Babalık, oğulluk yaratıkların sıfatıdır. Allah, kâinatı doğurmamıştır. Bazı felsefelerde ileri sürüldüğü gibi kâinat, tıpkı doğum gibi Allah'tan doğup çıkmamış, Allah parçalara bölünmek suretiyle kâinat meydana gelmemiştir. Öyle olsaydı kâinatı oluşturan asıl kaynak tükenir, yahut şu fani varlıklar gibi o da yok olurdu. Hâşâ Allah, kendisi parçalanarak bu kâinatı meydanı getirmemiş, O, iradesiyle kâinatı yoktan var etmiştir. Hiçbir şey O'nun oğlu veya kızı değildir. O, oğul, kız sahibi olmaktan münezzehtir. Bir şeyi var etmek için doğurmaya lüzum yoktur. O, her şeyin olmasını dileyince o şey derhal oluverir.

117 nci âyette Allah'ın, göklerin ve yerin *bedî'i* olduğu, yapmağa karar verdiği şeye sadece *"Ol!"* demekle o şeyin derhal olacağı vurgulanıyor.

Bedî' yoktan yaratan, gayet güzel yapan anlamında bir sıfattır. Daha önce hiç yapılmamış bir şeyi yapana *mubdi'* denir. Dinde daha önce bulunmayan bir şey yapmağa veya bir söz söylemeğe de bid'at denir. Peygamber dışında kimsenin, dinî bir hüküm koymağa hakkı yoktur. Dinî konuda bid'atler makbul değildir. Hz. Peygamber'in: *"İşlerin en kötüsü, türedi şeylerdir. Her türedi* (bid'at) *sapıklıktır."*[1] dediği rivâyet edilir. Ancak bu hadîste yasak kılınan, Kitâb ve sünnetin ruhuna aykırı olan bid'atlerdir. Dinin ruhuna aykırı olmayan, zorlaştırmayan, müslümanların yolunu daraltmayan şeylerin uygulanmasında bir sakınca yoktur. Çünkü insanlık ilerlemekte toplum, gelişen şartlara göre yeni şeyler uygulamak zorunda kalmaktadır. Dinin asıl amacı, insanların ilerlemesine, yeniliklerden yararlanmasına engel olmak, toplumu dondurmak değil, tam tersine ileriye sevk etmektedir. Hz. Peygamber'in

(1) Müslim, Cum'a, 43; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Nesâ'î, Îdeyn 22; İbn Mâce Mukaddime 7; Dârimî, Mukaddime 16;...

kendisi de yaşasaydı, muhakkak ki gelişen tekniklerden yararlanacaktı. Meselâ Minâre, Hz. Peygamber devrinde yoktu. Daha sonra sanatın gelişmesiyle birlikte câmi mimârisi de gelişmiş, üzeri ahşapla, hurma dallarıyla kapatılmış, duvarları kerpiçle örülmüş basit mescidler yerine insanları hayran bırakan, zamana meydan okuyan sanat şâhikası câmiler yapılmış, mescide göklere uzanan elleri sembolize eden minareler eklenmiştir.

Karar vermek, yapmak, yürütmek, alâ ile kullanılırsa işini bitirmek (öldürmek) anlamlarına gelen *kadâ,* burada dilemek anlamındadır. Çünkü bu sûreden önce inmiş olan Yâsîn Sûresinde bu fiil, *"erâde:* diledi" ile ifade edilmiştir: " انما أمره اذا أراد شيئاً أن يقول له كن فيكون : *Onun işi, bir şeyi yapmak istediği zaman ona 'Ol' demektir, hemen olur."*[1]

Kazâ'nın asıl anlamı yapmak, yerine getirmek, tamamlamaktır. İrâde ve karar verme anlamı mecâzîdir. Bir şeyi tamamlamak demek olan îcâd, önce onu istemekle olur. Bu istek sonucunda iş yapılır. Bundan dolayı işi yapmak, tamamlamak anlamındaki kazâ', mecâzen irâde (istemek) anlamında kullanılmıştır. İbnu's-Seyyid'e göre kazâ ve kader aynı anlamdadır. Fakat genellikle kader'i, bir şeyi yapmazdan önce takdir etmek, kazâyı da planlanan şeyi uygulamak, yoktan varlık alanına çıkarmak şeklinde ayırmışlardır[2].

Emr ise iş, buyruk anlamınadır. Kurtubî'nin açıklamasına göre emr, Kur'ân'da çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ama hepsinin aslı buyruğa varır.

Bu âyette *"feyekûn"* ifâdesinde çok ince bir hikmet vardır: "Allah bir şeyi dileyince o oluverir" deniliyor, "diledi de oldu" denmiyor. Çünkü yaratmada dinamizm vardır. Yaratma ezelde bir kere olmuş bitmiş değil, her an olmakta devam etmektedir. Kâinâtta her an yeni şeyler yaratılmaktadır. Kimileri doğarken kimileri ölmekte, kimi otlar, ağaçlar kururken yenileri yeşermekte, filizlenmektedir. Allah'ın yaratması her ân devam etmektedir.

118 nci âyette: *"Bilmeyenler"* ile yahudîlerin, yâhut hıristiyanların kasdedildiği İbn Abbâs'tan rivâyet edilir. Ama Rebî', Süddî ve Katâde, "Bilmeyenler"in, müşrikler olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü Kur'ân'da "Bilmeyen", "ümmî" diye nitelendirilenler müşriklerdir, Kitâb Ehli " اوتوا العلم : *İlim verilenler",* " أهل الذكر : *Zikir sâhibi",* " اوتوا الكتاب : *Kitâb verilenler"* diye nitelendirilmiş, onlar hakkında "bilmeyen" tabiri kullanılmamıştır. Hasılı bu âyetlerde gerek müşriklerin, gerek yahudîlerin, Hz. Peygamber'den tuhaf ve

(1) Yâsîn Sûresi: 82; İbn Hanbel, 4/126, 127.
(2) Rûhu'l-Me'ânî, 1/368.

alaylı istekleri tahkir edilmektedir. Onlar: "Ya Muhammed, eğer sen peygambersen Allah bizimle konuşsun, ya da bize bir mu'cize getir" demişlerdi. Bunlardan önceki milletler de peygamberlerinden böyle acaip şeyler istemişlerdi. Bütün inkârcıların düşünceleri birbirine benzer. Düşünen insanlar için şu Kur'ân'ın âyetlerinden daha büyük âyet, daha büyük mu'cize olur mu? Bunlar dünyanın ve âhiretin mutluluğunu taşımakta, doğruyu, eğriyi göstermekte, kâinatın esrarını ihtiva etmektedir. Peygamberin görevi, insanları irşaddır.

119 ncu âyet ise Hz. Peygamber'i tesellî ederek: "Ey Muhammed biz seni gerçekle, cennetle müjdeleyici ve cehennemle uyarıcı olarak gönderdik. Onlar yola gelmiyorlar, hakkı inkâra devam ediyorlarsa sen üzülme. Çünkü sen cehennem halkının yaptıklarından sorumlu değilsin." demektedir.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ
مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ
تِلَاوَتِه۪ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَمَنْ يَكْفُرْ بِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾
يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّ۪ي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْز۪ي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا
يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

120- Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça ne yahudîler, ne de hıristiyanlar senden razı olmazlar. "Asıl doğru yol, Allah'ın yoludur," de. Sana gelen ilimden sonra eğer onların keyiflerine uyarsan andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost, ne bir yardımcı olmaz. 121- *Kendilerine verdiğimiz Kitâbı gereğince okuyanlar var ya, işte onlar, ona inanırlar. Onu inkâr edenler ise ziyana uğrarlar.* 122- *Ey İsrail oğulları, size verdiğim nimeti ve sizi âlemlere üstün kılmış olduğumu ha-*

tırlayın. 123- *Ve şu günden sakının ki kimse kimsenin cezasını çekmez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat* (aracılık, iltimas) *fayda vermez, bir taraftan yardım da görmezler.*

Tefsîr:

120 nci âyette kendi dinlerine tabi olmadıkça yahudîlerin ve hıristiyanların, Hz. Peygamber'den razı olmayacakları belirtilmektedir. Kıblenin, Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevrilmesi, yahudîlerin hoşuna gitmemişti. Hattâ tefsirlerin anlattığına göre yahudîler, Hz. Peygamber'den, sürekli olarak Mescid-i Aksâ'yı kıble tanımakta devam ettiği takdirde kendilerinin de onun peygamberliğine inanacaklarını söylemişler, bu âyet nâzil olmuştur.

Âyette millet kelimesi geçer. *"Sen onların milletlerine tabi olmadıkça onlar senden razı olmazlar"* denilmektedir. Bu kelimenin türediği (مَلْ) kökünün birçok anlamı vardır: Melel usanmak; *mellet:* sıcak kül, ateş koru, çukur; *temellül:* ağrıdan dolayı yatakta kıvranmak; *melîlet:* vücutta ısının yükselmesi; mülâl sırt ağrısı; *imlâl:* bir sözü yazdırmaktır. İşte bu kökten türemiş olan *millet:* din ve şeriat anlamında kullanılmıştır. Peygamberin yazdırmasıyla oluştuğundan şeriate millet denmiştir. Ancak *millet,* fertlerin özel ibâdet tarzlarına değil, toplum dinine millet denir. Bundan dolayı millet, fertlere değil, topluma izâfe edilir. Kur'ân-ı Kerîm'de millet, toplumsal din anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah, bu iki âyette diyorki:

Ey Muhammed, sen ne yapsan onlar sana inanmazlar. Tamamen onların dinine tabi olmadıkça, senden razı olmazlar. Ama doğru yol, onların yolu değil, Allah'ın gösterdiği yoldur. Eğer sana gelen bu ilimden sonra sen onların keyiflerine uyarsan, seni Allah'a karşı koruyacak, Allah'ın azabından kurtaracak bir dost ve yardımcı bulamazsın. Sana karşı çıkmakta direnenler, kibir ve kıskançlıktan ötürü böyle yapmaktadırlar. Ama kendilerine verilen kitabı lâyikiyle okuyup onun gerçek mânâsını anlayanlar, senin getirdiğin hidayete inanırlar. Onu inkâr edenler ise ebedî hüsrana uğrarlar.

121-123 ncü âyetlerde yine hitap yahudîlere çevrilmekte, Allah'ın, kendilerine verdiği nimetleri, bir zamanlar kendilerini diğer milletlere hakim kıldığını hatırlayıp, Allah'a şükretmeleri, ve kimsenin, başka bir kimse yerine ceza çekmeyeceği, ne fidye ne de iltimasın kabul edilmeyeceği, hiç kimseden yardım da görülmeyeceği o korkunç kıyamet gününden sakınıp taşkınlığı bırakmaları emredilmektedir.

وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَ

مِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً
لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَ
إِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذْ
قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ
النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ
رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ
أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو
عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

124- Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: "Ben seni insanlara önder yapacağım." demişti. "Soyumdan da (önderler yap ya Rabbi)," *dedi.* (Rabbi): *"Zalimlere ahdim ermez* (onlar için söz vermedim)", *buyurdu.* 125- *Biz Beyt'i* (Kâ'be'yi) *insanlara, sevap kazanılacak bir toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin* (orada namaz kılın). *İbrahim ve İsmaîl'e: "Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için evimi temizleyin!" diye emretmiştik.* 126- *İbrahim demişti ki: "Rabbim, bu şehri güvenli bir şehir yap, hal-*

kından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle besle!" (Rabbi) *buyurdu ki: "İnkâr edeni dahi az bir süre geçindirir, sonra onu cehennem azâbına* (girmeğe) *zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!"* 127- *İbrâhîm, İsmaîl'le beraber Ev'in temellerini yükseltiyor: "Rabbimiz, bizden kabul buyur, kuşkusuz sen işitensin, bilensin."* 128- *"Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar yap, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar; bize ibadet yerlerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin, sen!"* 129- *"Rabbimiz, onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara Kitâp ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder. Her zaman üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin, sen!".*

Tefsîr:

124 ncü âyette yüce Allah, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan ettiğini ve kendisine emredilen şeyleri yapmak, yasaklanan şeylerden de kaçınmak suretiyle İbrahim'in, bu kelimeleri tamamladığını, Allah'ın buyruğunu tuttuğunu açıklamaktadır.

İbrahim'e emredilen kelimeler üzerinde müfessirler çeşitli rivâyetler naklederler: Kimine göre bu emirler bıyık kısaltmak, ağzı burnu temizlemek, misvak kullanmak, saçları taramak, tırnakları kesmek, edep yerini traş etmek, sünnet olmak, koltuk altındaki kılları gidermek, gaita ve idrarı su ile yıkamaktır. Kimine göre İbrahim'in sınandığı emirler: kavminden ayrılması, Nemrud'a karşı gelmesi, ona karşı gelmekten doğacak tehlikelere katlanması, ateşe atılmaya sabretmesi, daha sonra vatanından hicret etmesi, konuğu ağırlaması gibi emirlerdir.

Daha buna benzer çeşitli rivâyetler vardır. Fakat bu görüşler, tahminden ibaret şeylerdir. Taberî de, Hz. Peygamber'den, bu konuda sağlam bir rivâyetin gelmediğini söylemiştir. Allah'ın, İbrahim'i imtihan ettiği kelimeler, ona verdiği emirler ve yasaklardır. Hz. İbrahim, Allah'ın buyruklarını tutmak, yasaklarından kaçmak suretiyle bu imtihânı başardığı için Allah kendisini takdir edip insanlara imâm, yani kendisine uyulan lider yapacağını söylemiştir. Hz. İbrâhîm, zürriyetinin de lider olmasını dilemiş, fakat yüce Allah, bu sözünün sadece sâlihleri kapsadığını, zalimler için böyle bir söz vermediğini bildirmiştir.

Sünnet olmayı, İbrâhîm'in sınandığı kelimeler arasında sayan müfessirler, ilk sünnet olanın İbrahim olduğunu; onun, yüzyirmi yaşında iken sünnet

olduğunu, ondan sonra seksen yıl yaşadığını söylüyorlar. Bu konuda rivâyet edilen hadisler arasında ızdırap vardır. Abdur-Razzâk'ın Ebûhüreyre'den çıkardığı bir hadise göre İbrâhîm yüzyirmi yaşında iken sünnet olmuş; Müslim'in yine Ebû Hüreyre'den çıkardığı daha sağlam bir hadise göre de İbrâhîm seksen yaşında iken sünnet olmuştur. İkrime de İbrâhîm'in, seksen yaşında iken sünnet olduğunu söylemiştir. (1) Fakat gerek Allah'ın İbrahimle ahdi, gerek İbrahîm'in sünnet olması konusunda Tevrat'ın söyledikleri, müfessirlerinkinden yıl itibariyle farklıdır: "Ve Allah İbrahime dedi: Ve sen ve senden sonra zürriyetin, nesillerince ahdimi tutacaksınız, ve sizinle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda tutacağınız ahdim budur: aranızda her erkek sünnet olunacaktır. Ve gulfe etinizden sünnet olunacaksınız; ve sizinle benim aramdaki ahdin alâmeti olacaktır. Ve aranızda evde doğmuş yahut senin zürriyetinden olmayıp her yabancıdan para ile satın alınmış olan sekiz günlük her erkek çocuk nesillerinizce sünnet olunacaktır. Ve ahdim, ebedî bir ahid olarak sizin etinizde olacaktır."

"Ve onunla söyleşmeyi bitirdi ve Allah İbrahim'in yanından yukarı çıktı. Ve İbrahim, oğlu İsmâîl'i ve evinde doğanların hepsini ve parasıyla satın alınanların hepsini, İbrahim evinin adamları arasında her erkeği aldı ve Allah'ın kendisine söylemiş olduğu gibi, aynı o günde gulfeleri etinde sünnet etti. Ve İbrahim gulfe etinde sünnet olunduğu vakit doksandokuz yaşında idi. Ve oğlu İsmâil gulfesinin etinde sünnet olunduğu vakit onüç yaşında idi. İbrahim ve oğlu İsmail ayni o günde sünnet oldular."(2) İbrahim, daha sonra doğan "Oğlu İshâk'ı sekiz günlükken sünnet etti."(3)

Müfessirler, çoğunlukla doğrudan Tevrât'a mürâcaat yerine rivâyetlere dayandıklarından, söyledikleri sözlerle Tevrât arasında böyle farklar ortaya çıkmaktadır. Daha sonra müfessirler, yaşlı iken müslüman olan kimsenin sünnet olması hakkındaki hükmü belirtiyorlar: Çoğunluğun kanısına göre müslüman olan yaşlı bir adamın sünnet olması müstehabdir (güzeldir ama şart değildir). Hasan Basrî, yaşlının sünnet olmamasına müsaade eder, sünnetsiz müslümanın şâhitliğinde, kestiği hayvanı yemekte, hac ve namazında bir sakınca görmezdi. İbn Abdi'l-Barr de âlimlerin çoğunun bu görüşte olduğunu söylemiştir.(4)

Burada özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) devrindeki yahudîlere bir uyarı mevcuttur. Çünkü onlar, kendilerinin, bütün milletlerden üstün olduklarını iddiâ ediyorlardı. Bu âyetle onlara ihtar edilmektedir ki: Evet İbrahim

(1) Kurtubî: 2/99.
(2) Tekvîn, 17/9-13, 22-26.
(3) Tekvîn, 21/4.
(4) Kurtubî, el-Câmi', 2/99-101.

yolunda olanlara liderlik verilmiştir. Ama onun yolundan ayrılan, zulme sapan insanların üstünlük ve liderlik taslamağa hakları yoktur.

Zürriyetî (soyum) kelimesine, İbrahim soyundan gelen bütün milletler dahildir. İsrail oğulları, İbrahim soyundan geldiği gibi Hicazlı veya Adnanlı Araplar da buna dahildir. Çünkü onlar da İbrahim soyundan gelir. Allah, bir zaman İsraîl oğullarına lûtfettiği imamet ve risaleti, haktan saptıkları için onlardan alıp yine İbrahim soyunun bir başka koluna vermiştir. Risalet ve imamet, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a geçmiştir. Artık bundan böyle ona tabi olanlar, onun yolunda gidenler lider olacaklardır. Zalimler, zulüm ve haksızlık yüzünden liderliği kaybetmişlerdir.

Bu âyet, zalimin imamete (devlet başkanlığına) ehil olmadığına ve önce âdil iken sonradan zulüm yapan imamın, hal'inin (yerinden atılmasının) vacib olduğuna delildir.[1]

Bundan dolayı Abdullah ibn ez-Zübeyr ve Hz. Hüseyn, Emevî yönetimine karşı çıkmışlardır. Iraklılar da Haccâc'a karşı koymuşlardır. İbn Huveyzimendâd'a göre zâlim, ne peygamber, ne halîfe, ne hâkim, ne müftü, ne de namaz imamı olur ve ne de onun şerîat sâhibinden rivâyet ettiği söz kabul edilir. Tanıklığı da kabul edilmez. Fakat fıskından dolayı hemen azledilmez, onu hall ve akd ehlinin (buyruk sâhiplerinin) azli beklenir[2].

125 nci âyette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz Beyt* (Kâ'bey)*i, insanlar için bir mesâbet ve güven yeri yaptık." Sevb* kökünden mîmli masdar ve mekân ismi olan *mesâbet,* tekrar tekrar dönüp gelinecek, toplanma, sevâb kazanma yeri anlamına gelir. İnsanlar onu haccetmekle sevâb kazanırlar ve onun harimine (dokunulmaz sınırı içine) girmekle saldırıdan kurtulur, güven içinde bulunurlar. Bütün bunlar, İbrahim'e lûtfumuz sayesinde olmuştur. Çünkü Kâ'be'nin yerini ona bulduran ve Kâ'be'yi yapmasını ona emreden biziz. O halde İbrâhim makamını namazgâh edininiz. Orada namaz kılınız, duâ ediniz.

İbrahim Makamı, , "Hz. İbrahim'in, Kâ'be'yi yaparken üzerine çıktığı taştır "diye tefsir olunduğu gibi Harem'in tamamı, haccın tamamı diye de tefsir olunmuştur. Süddî'nin rivâyetine göre Makam, Hz. İsmailin karısının, kayınpederi olan Hz. İbrahim'in ayakları altına koyup başını yıkadığı taştır.[3] Bütün bu rivâyetler, burasının, çok önceden Araplarca İbrahim Makamı olarak tanındığını gösterir. Bugün bu taş, tunçlu ve camlı altıgen veya sekizgen bir korunma içine alınmıştır. Bu mahfaza içindeki siyah taşın üze-

(1) Hak Dini Kur'ân Dili, 1/492.
(2) Aynı eser, 2/110.
(3) İbn Kesîr, I. 168-169.

rinde iki ayak izi vardır. Bunların, Hz. İbrahim'in ayak izleri olduğu söylenir. Fakat herhalde bu izler, sonradan yapılmıştır. Çünkü kaynaklarda önceleri mevcud olan bu ayak izlerinin, zamanla silindiği zikredilir. Bu ayak izleri hakkında Ebutalib'in bir şi'ri nakledilir:

و موطىء ابراهيم فى الصخر رطبة على قدميه حافيا غير ناعل.

Kaya üzerinde İbrahim'in, ayakkabısız, çıplak ayak izleri üzerinde ıslaklık (veya yosun) vardır.(1)

İslâmdan önce de Araplar, Kâ'be'nin Hz. İbrahim tarafından yapıldığına ve hac ibadetinin ondan kaldığına inanırlardı. Gerçekten Kâ'beyi ilk yapan, Hz. İbrahim Aleyhisselâm'dır. Kâ'be'nin, ilk defa melekler tarafından, yahut Hz. Âdem Aleyhisselâm tarafından yapıldığına dair rivâyetler de vardır. Fakat bu rivâyetler gariptir ve itimada şayan değildir. İbn Ke'sîr de bu rivâyetlere güvenilemeyeceğini söyler.(2) Gerek tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet, gerek Hac Sûresinin *"Bir zamanlar İbrahim'e Beyt'in yerini açıklamıştık.."* meâlindeki 26 ncı âyeti, Kâ'be'nin, Hz. İbrahim tarafından yapılmış olduğunu göstermektedir.

Tecrîd-i Sarîh mütercimi Prof. Kâmil Miras da Kâ'be'nin ilk defa İbrahim Aleyhisselâm tarafından yapılmış olduğunu kabul ederek şöyle diyor: "... İbn Kesîr'in dediği vechile Beyt-i Muazzam'ın âmir-i inşası Allahü Zülcelâl, mübelliği ve mühendisi Cibrîl, ilk bânîsi İbrâhîm Halîl, muâvini de İsmâil olduğu, en sahih rivâyet olarak kabul edilmek icab eder." (Kastallânî). Maamafih, Beyt'in mahall-i mübârekî, esasen meleklerin ve peygamberlerin tavaf ettikleri yer idi."(3)

İmam Buhârî, Hz. İbrahim'in, karısı Hacer ve oğlu İsmail'i Mekke'ye getirişini, İbn Abbâs'tan gelen uzun bir metinle anlatır. Özeti şudur:

Hz. İbrahim, karısı Sâre'nin hissî rekabeti sonunda diğer karısı Hâcer'le ondan doğma oğlu İsmail'i Filistinden alıp Mekke'nin bulunduğu yere getirdi. Zemzem'in üstünde büyük bir ağacın yanına bıraktı. O gün henüz Mekke şehri kurulmamıştı. Hz. İbrahim, anne ile oğluna bir dağarcık hurma ile bir kırba su bırakıp geri döndü. Kendilerine üzülmemelerini, Allah'ın emriyle kendilerini buraya bıraktığını söyledi. Hâcer, Allah'ın emriyle buraya bırakıldığını öğrenince Allah'a güvendi. Hz. İbrahim de onlardan ayrıldıktan sonra bir tepe üzerine çıktı, burada bıraktığı zürriyetinin bolluk içinde yaşatılmasını, çeşitli ürünlerle beslenmesini, insanların buraya meyletmesini Allah'tan diledi.

(1) Aynı eser, I. 170.
(2) Aynı eser, I. 173.
(3) Bkz. Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, VI. 17.

Hâcer, yanında bulunan su ve azık tükenince su bulmak için yakındaki Safâ ile Merve tepeleri arasında koştu. Safâ'ya çıkıp çevreye bakındı, kimseyi göremedi; Merve'ye çıkıp çevreye baktı, kimseyi göremedi. Bu iki tepe arasında yedi defa gidip geldi. İşte hacda iki tepe arasında yedi defa gidip gelmek ondan kalmıştır. Merve'ye yedinci çıkışında bir ses işitti. Bir meleğin, ayağının ökçesiyle veya kanadiyle Zemzem'in yerini eştiğini gördü. Meleğin eşmesiyle su çıkıvermişti. Hacer, suyun akıp gitmemesi için etrafını tutarak havuz yapmağa başladı. Peygamberimiz: *"Allah, İsmail'in annesine rahmet etsin, eğer havuz yapmasaydı, Zemzem, şimdi akar su olurdu"* demiştir. Hacer, avucuyla kana kana su içti, çocuğunu emzirdi. Melek ona korkmamalarını, kaybolmayacaklarını, bu çocuğun, burada Allah'ın Evi'ni yapacağını söyledi.

O sırada Beytullah'ın yeri yüksekçe idi. Asırlarca gelen sel suları, sağındaki solundaki araziyi yalayarak burayı tepecik haline sokmuştu. Bu sırada Cürhümlülerden bir cemaat, Keda dağı yoluyla gelip Mekke'nin alt tarafına konmuşlardı. Susuz olan bu yerde Zemzem'in ortaya çıkması, bunları çok sevindirmişti. Suyun asıl sahibi Hz. Hâcer'den müsâade alıp buraya yerleştiler. Diğer Cürhümlüleri de buraya davet ettiler. Onlar da gelip buraya yerleşmeğe başladılar.

Hz. İsmail büyümüş, ana dili İbranice'den başka Araplardan Arapçayı da öğrenmişti. Zemzem'in asıl sahibi olan Hz. İsmail'e herkes saygı gösteriyordu. Evlenme çağına gelince onu Cürhümlülerden bir kızla evlendirdiler. Bundan sonra Hâcer vefat etti.

Hz. İbrahim, zaman zaman gelir, Hacer'le oğlunun durumlarını sorardı. Bir daha gelişinde artık yetişmiş olan oğlunun, Zemzem yanındaki bir ağaç altında kendisi için ok yonttuğunu gördü. Baba oğul birlikte ok yaptılar. Sonra oğluna:

— İsmail, yüce Allah bana şurada bir ev yapmamı emretti, bana yardım eder misin? dedi ve eliyle o yüksek yere işaret etti. İsmail de:

— Rabbin sana ne emrediyorsa yap, sana yardım ederim, dedi.

İşte böylece Hz. İbrahim, oğluyla birlikte Kâ'be'yi yapmağa başladı. İsmail taş getiriyor, İbrahim de yapıyordu. Temel yükselince bugün Makamı İbrahim diye bilinen taşı koydular. İbrahim onun üstüne çıktı. İsmail taş veriyor, Hz. İbrahim de iskele olarak kullandığı o taş üstünde Kâ'be'nin duvarlarını örüyordu. Duvarları örerken şöyle duâ ediyorlardı: "Rabbimiz bizden kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin..."[1]

(1) Buhârî, Bed'ul-Halk, bâb: yezîffûne'n-neselânu Fîl'meşyi, IV, 172-175.

Hz. İbrahim, Kâ'be'yi yapmağa başladıktan sonra bir rivâyete göre Ebu Kubeys Dağından getirdiği Hacer-i Esved'i tavafa başlangıç işareti olarak şimdi bulunduğu yere koyup üzerini örmeğe devam etti. İbn Hanbel'in, Abdullah ibn Abbâs'tan rivâyetine göre Hz. İbrahim ve İsmaîl, Kâ'be'yi dokuz arşın yüksekliğinde yaptılar, binanın üzerini de açık bıraktılar. Ebu Cehm'in hadîsinde de Hz. İsmail'in, koyun ağılı olan ve sonradan Hicr-i İsmaîl denilen yeri de Kâ'be'ye dahil ettiler ki burası, Hatîm'in içidir.(1)

İşte Kâ'be'nin yapılışı hakkında sağlam rivâyet budur. Fakat bazı tefsîrlerde Kâ'be'nin, tâ Âdem'den önce dahi mevcud olduğuna dair rivâyetler vardır ki Âlûsî'nin dediği gibi bunların hiçbiri doğru değildir:

"Nakilciler, Beyt'in mâhiyeti, kıdemi ve hudûsu, iki kapısının maddesi, Âdem'in burayı kaç kez ziyâret ettiği, İbrâhim'in onu hangi maddelerden yaptığı, yapılışında İbrahim'e kimin yardım ettiği, Hacer-i Esved'in nereden getirildiği hakkında ne Kur'ân'da, ne de sahîh hadîslerde bulunmayan, birbiriyle çelişkili haberler nakletmişlerdir. Onlar âdetleri üzre canlı, cansız (sağlam çürük) ne bulmuşlarsa aktarmışlardır."(2)

Yukarıda açıkladığımız gibi Hz. İbrahim, karısını ve çocuğunu yerleştirdiği bu yeni kurulacak olan belde halkına Allah'tan bolluk ve bereket dilemiştir. Gerçekten bu belde, o günden bugüne Allah'ın bolluk ve bereketine mazhardır. Bölgede hemen hiçbir ürün yetişmediği halde hiç darlık çekilmez. İnsan, her aradığını orada bulur. Milyonlarca hacı birden şehre dolar, ama ne ekmek sıkıntısı çekilir, ne de su sıkıntısı.

Nasıl Hz. İbrahim, Mekke için duâ etmişse Peygamberimiz de Medine'ye duâ etmiştir. Hadîs mecmualarında bu konuda hadîsler vardır. Müslim'in kaydettiği hadîs şöyledir: *"Medine'de ilk meyva ürünü elde edildiği zaman halk onu Hz. Peygamber* (s.a.v.)*e getirirdi. Allah'ın Resulü meyvayı alır, şöyle duâ ederdi: 'Allahım, meyvamızı bereketli kıl, şehrimizde bize bereket ver. Ölçeğimize, batmanımızı bereket ihsan eyle. Allahım İbrahim senin kulun, dostun ve peygamberindir. Ben de senin kulun ve peygamberinim. O, Mekke için sana duâ etmişti. Ben de sana Medine için duâ ediyorum. Onun Mekke için istediklerini ve bir misli de fazlasını Medine'ye vermeni niyaz ediyorum.'* Peygamberimiz böyle duâ ettikten sonra orada bulunan en küçük çocuğu çağırır, o meyvayı ona yedirirdi."(3)

Peygamberimizin bu duâsı da Medine'yi bolluklara gark etmiştir. Bir

(1) Tecrîd-i Sarih, VI. 23.
(2) Rûhu'l-Meânî, 1/384
(3) Müslim, Hacc, 473; bu meâlde birçok hadîs vardır. Bkz. Buhârî, Medine, 12; İbn Mâce At ime, 39; Tirmizî, Menâkıb, 71; İbn Hanbel, I. 169.

şehre kendi nüfusundan hariç, birden bire bir milyondan fazla insan dolunca nasıl bir kargaşalık ve sıkıntı olacağı, herkesçe bilinir. Bütün düzen alt üst olur. Halbuki hac aylarında birden bire takriben iki milyon insan Mekke'yi ve Medine'yi doldurur ama yine kimse aç ve susuz kalmaz. Bu, Hz. İbrahim'in ve Hz. Peygamber'in duâlarının eseridir, Allah'ın lûtfudur. Yüce Allah, kendisine ve âhiret gününe inananları, dünyada bolluk içinde yaşatacağını va'detmiştir. Allah'ı inkâr edenler de âyetin ifade ettiği üzre yine dünyada yaşayacaklar, bu nimetlerden de istifade edeceklerdir. Fakat sonunda onların gideceği yer ateştir. Mü'minin varacağı yer ise, dünyadakinden çok daha iyidir. Demek ki kâfirin dünyada yaşaması, Allah'ın hikmetine aykırı değildir. Yine kâfirin dünyada bolluk içinde yaşaması da Allah'ın ondan razı olduğu anlamına gelmez. Bu, Allah'ın hikmeti gereğidir. Bu dünya hayatı, bir sınavdır. Allah, insanları verdiği nimetlerle sınamaktadır. Allah'ın emirlerine uyanlar için âhirette daha bol nimetler verilir. Uymayanlara da, dünyada verilmiş olan nimetler, âhirette azâba çevrilir.

126-129 ncu âyetlerde, Hz. İbrahim'in, oğlu İsmaîl ile birlikte Kâ'be'yi inşa ederken yaptıkları duâ zikredilmektedir. Kur'ân-ı Kerîmin üslûbu, tasvîr üslûbudur. Yani Kur'ân, olayları canlandırarak, sahneleştirerek anlatır. Bunu temin için fiillerin zaman kiplerini uygun biçimde kullanır. Meselâ geçmiş bir olayı anlatırken bu âyette olduğu gibi şimdiki zaman kipini, gelecekteki bir olayı anlatırken de geçmiş zaman kipini kullanır. Çoğu kez de zaman kipini tamamen kaldırır. Bir de bakarsınız ki, geçmiş olay, veya gelecek vak'a, gözümüzün önünde cereyan eden bir sahne oluvermiştir. Meselâ: burada Kur'ân, İbrahim Aleyhisselâm'ın, oğlu İsmâîl ile birlikte Kâ'be'yi yaptığını anlatmaktadır. Hadise çok önceden olmuştur. Fakat Kur'ân, bu geçmiş olayı "İbrâhîm Kâ'be'yi yaptı" şeklinde mazî fiille anlatmıyor, "İbrâhim, Kâ'be'nin temellerini yükseltiyor" diye şimdiki zaman kipiyle başlıyor ve hemen sözü, İbrahim'in ağzına koyuyor: *"Rabbimiz, bizden kabul buyur, çünkü sen işitensin, bilensin.."* Artık biz, İbrahim'in, oğluyla birlikte Kâ'be'yi yapmakta olduklarını görüyor ve onların duâsını işitiyoruz. Olay eski değildir, gözümüzün önünde geçen taze bir olaydır.

Kur'ân, gelecekte vukubulacak bir olayı, cennette mü'minlerin, cehennemde kâfirlerin hallerini anlatırken de genellikle gelecek zaman kipini değil, geçmiş veya şimdiki zaman kipini kullanır. Bu, da olayın kesinlikle vukubulacağını gösterdiği gibi, aynı zamanda olayı karşımıza getirir. Âdetâ cennettekilerin nimet içindeki sevinçlerini, cehennemdekilerin azâb içinde kıvranışlarını görürüz. Kur'ân, görülen manzarayı, zihnî bir mânayı, ruhî bir hali olduğu kadar insan karakterlerini, beşer tabiatlerini de canlı bir tablo halinde gözle görülür şekle sokarak anlatır. Çizdiği tablolara hayat verir. Bir de bakarsınız ki o mücerret mânâ şekillenmiş, o insan karakteri cisimlen-

miş, o geçmiş olay canlanmış. Canlandırdığı olaylara bir de konuşma katınca sahnenin bütün unsurları tamamlanmış olur ve okuyucu, veya dinleyici, olayın vukubulduğu alana çekilir. Gördüğü manzaralar karşısında dinleyici, bunun okunan bir söz veya anlatılan bir mesel olduğunu unutur da hareket eden şahısların meydana getirdiği olayları görür. Kur'ân'ın anlattığı kıssalar, onun ifade stilinde hayatın hikâyesi olmaktan çıkar da hayatın kendisi olur. Kur'ân'ın bütün anlatımında bu tasvirî ifadeyi görürüz. İşte bu ifade tarzında zaman kipinin çok önemi vardır. Onun kullandığı zamanları, genel ifade tarzı içinde düşünmek ve değerlendirmek gerekir.

Hz. İbrahîm, Allah'tan bu topluma Kitâbı ve hikmeti öğretecek bir peygamber göndermesini niyaz etmektedir. Bu peygamber, Hâtem'ul-enbiyâ Hz. Muhammed Aleyhisselâm'dır. Çünkü Hz. İbrahîm, İsmaîl soyundan gelecek bu topluma, kendi içlerinden bir peygamberin gönderilmesini istemiştir. Hz. İsmâîl soyundan, Hz. Muhammed'den başka bir peygamber gelmemiştir. Demek ki Hz. İbrahim, Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamber gönderilmesini istemiştir. Peygamberimiz de Hz. İbrahim'in, duâsiyle kendisinin gönderildiğini söylemiştir: *"Ben atam İbrahim'in duâsı, İsa'nın müjdesiyim. Annem, kendisinden bir nur çıktığını ve o nur ile Şam saraylarının aydınlandığını görmüştür."*(1)

Hz. İbrahim'in duâsı, işte 129 ncu âyetle bildirilen duâ'dır. Hz. İsa'nın müjdesi de Saf Sûresinin 6 ncı âyetinde: "*.... Ey İsrail oğulları, ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak* (geldim).." meâlindeki müjdesidir. Annesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)e hâmile kalınca rü'yasında kendisinden bir nurun çıktığını görmüş, bu nur ile Şam sarayları kendisine görünmüştür. Bu rü'ya, Şam bölgesinin tez zamanda İslâm nuriyle aydınlanıp müslümanların eline geçeceğine işaret olmuştur.(2)

O Peygamber'in öğrettiği *Kitâb* ise, tâ İbrâhîm'den itibaren bütün peygamberlere verilen inanç esasları, genel prensipleri aynı olan İlâhî Kitâb'dır. *Tevrât, İncîl, Kur'ân.* Bunların üçü de aynı inanç prensiplerini getiren, her peygambere kendi diliyle vahyedilen tek İlâhî Kitâbdır. *Hikmet* de bu Kitâb'ın içerdiği sağlam, yararlı, gerçek bilgidir.

128 nci âyette İbrâhîm ve İsmâîl'in, Allâh'tan, kendilerini yalnız Allâh'a tapan kullar yapmasını, nesillerinden de sadece Allâh'a tapan bir millet yaratmasını, kendilerine *menâsik*'lerini göstermesini ve kusurlarını bağışlamasını niyâz ettikleri anlatılmaktadır.

(1) İbn Hanbel, Musned, 5/262 .
(2) İbn Kesîr, 1/184,

Nüsük kökünden gelen *menâsik, mensek*'in çoğuludur. *Nüsük,* lugatte yıkamak anlamınadır. Dinde ise ibâdet anlamına gelir. *Mensek* de ibâdet etme, kurban kesme yeri anlamına geldiği gibi her türlü ibâdet anlamına da gelir. *Nâsik,* ibâdet eden kul demektir.

Züheyr ibn Muhammed'den nakledildiğine göre Hz. İbrâhîm, Kâ'be'yi yapıp bitirdikten sonra: "Ya Rabbi bitirdim, bize ibadetlerimizi, kurban yerlerimizi göster!" diye duâ etmiş, Yüce Allâh ona Cebrail'i göndermiş, Cebrâil ona hac yaptırmış. Arafât'tan indikten sonra Şeytan İbrahîm'e görünmüş, İbrahim Cebraîl'in emri üzerine şeytana yedi taş atmış, ertesi ve üçüncü gün de şeytânı taşladıktan sonra (Mekke ile Mina arasında bulunan) Sebîr(Dağın)a çıkmış, Allâh'ın kullarını hacca davet etmiş, yüreğinde zerre kadar îmânı olan onun çağırısına uymuş, ilk uyanlar da Yemen halkı olmuştur.

Ebû Miclez'den gelen benzeri rivâyette de şöyle denilmektedir: "İbrâhîm, Kâ'be'yi bitirdikten sonra Cebrâîl Aleyhisselâm gelip ona Kâ'be'yi tavâf etmeyi-sanıyorum Safâ ile Merve'yi de ziyâret etmeyi- gösterdi. Sonra İbrâhim ile birlikte, Akabe'ye vardılar. Şeytan yollarına çıktı. Cebrâîl yedi taş aldı, yedi taş da İbrâhîm'e verdi. Taşları atıp tekbîr getirdi. İbrâhîm'e de: "Taşları at ve tekbîr getir!" dedi. Her taş attıkça tekbîr getirdiler. Nihâyet şeytan kayboldu. Sonra Orta Cemre'ye vardılar. Yine şeytan yollarına çıktı. Cebrâîl yine yedi taş kendisi alıp, yedi taş da İbrâhîm'e verdi. "At, ve tekbîr getir" dedi. Attılar, her taş attıkça tekbîr getirdiler. Şeytân kayboldu. Oradan en Uzak Cemre'ye vardılar. Yine şeytan yollarına çıktı. Cebrâîl, yedi taş kendisi alıp yedi taş da İbrâhîm'e verdi. "At ve tekbîr getir" dedi. Taşları attılar ve her taş attıkça tekbîr getirdiler. Nihâyet şeytân kayboldu.

Sonra Cebrâîl, İbrâhîm'i, namazların birlikte kılınacağı *cem'* yerine (Müzdelife'ye) getirdi. "İnsanlar burada namazları cem'edecekler" dedi. Sonra onu Arafât'a götürdü: "Bilip öğrendin mi?" dedi. "Evet öğrendim" dedi. İşte bundan dolayı oraya "Arafât" dendi." (1)

Birincisi Züheyr ibn Muhammed, ikincisi Ebû Miclez'den nakledilen ve hadîs olmayan bu iki eserin, sıhhat ve gerçeğe uygunluk derecesini bilmiyorum. Ancak bu iki rivâyet, şeytanı taşlamanın, Hz. İbrâhîm'in, oğlu İsmâîl'i kurban etmeğe götürürken, şeytân'ın, İsmâîl'in yoluna çıkıp onu kandırmağa ve babasına isyanâ çalışması ve İsmâîl'in, onun sözüne uymayıp taşlayarak onu kovmasından kaldığı hakkındaki yaygın rivâyetin doğru olmadığını gösterir. Çünkü bu rivâyet sağlam bir hadise dayanmaz. Yukarıdaki iki rivâyete göre de şeytan'ı taşlamanın, İbrâhîm'den kaldığını, onun

(1) Kurtubî: 2/128-129.

da Cebrâîl'in emriyle bunu yaptığını, bu olayın, kurban ile bir ilgisi bulunmadığını kanıtlar. Çünkü kurban olayı Kâ'be'nin yapımından çok öncedir. Oysa şeytanı taşlama işi Kâ'be'nin yapımından sonradır.

Kaldı ki Sâffât Sûresinde izah edeceğimiz üzre İbrâhim'in kurban etmek istediği çocuk, asıl hür karısı olan Sâre'den doğan ve kendi yanında büyüyen İshâk'tır. Hadislerin ifadesine göre İsmâîl, henüz emzikli iken babası tarafından, annesi Hâcer'le birlikte Mekke haremine bırakılmış ve babasından uzakta büyümüştür. Oysa: *"Çocuk, onun yanında koşma* (oynama) *çağına gelince* (İbrâhîm ona) *'Yavrum, uykuda seni kestiğimi görüyorum' dedi.'"*[2] âyetinin açık ifadesinden, kurbanlık çocuğun Hz. İbrâhîm'in kendi yanında büyüyüp, koşma çağına geldiği anlaşılmaktadır. Demek ki kurbanlık çocuk, İbrâhîm'den çok uzaklarda büyüyen İsmâîl değil, onun kendi yanında büyüyen İshâk'tır. Öyle ise Minâ'da şeytan taşlama âdeti, Hz. İbrâhîm'den kalmış olsa bile bunun, Hz. İbrâhîm'in kurbanlık çocuğu ile bir ilgisi yoktur.

Tezkiye: geliştirmek, büyütmek, yüceltmek anlamlarına gelir. Gelecek peygamberin, insanları bozuk inançlardan, hurâfelerden temizleyip manen yücelteceği belirtilmektedir. *el-'Azîz,* yenilmez güce sâhib, kendisini hiçbir şeyin engelleyemediği ulu hükümdârdır.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي
الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ
اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ اِنَّ
اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّٖينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ اَمْ كُنْتُمْ
شُهَدَاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَنٖيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدٖي قَالُوا
نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ
لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا
كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾ وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى

تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٣٥﴾

130- Nefsini aşağılık yapan (beyinsiz)*den başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada* (beğenip) *seçmiştik, âhirette de o, iyilerdendir.* 131- *Rabbi ona: "İslâm ol!" demişti, "Âlemlerin Rabbine teslim oldum." dedi.* 132- *İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyyet etti, Yakub da: "Oğullarım, Allah, sizin için o dini seçti, bundan dolayı sadece müslümanlar olarak ölünüz"* (dedi). 133- *Yoksa siz, Ya'kub'a ölüm* (hali) *geldiği zaman orada mı idiniz? O zaman* (Ya'kub), *oğullarına: "Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?" demişti. "Senin tanrın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olanlarız." dediler.* 134- *Onlar bir ümmet idi, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız size aittir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız. 135- "Yahudî veya hırıstiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, biz dosdoğru İbrahim dinine* (uyarız). *O,* (Allah'a) *ortak koşanlardan değildi."*

Tefsîr:

130-134: Yüce Allah bu âyetlerde, dünyada İbrahim'i seçip peygamber kıldığını, âhirette de onun makamını yükselttiğini bildirmektedir. İbrahim tevhîd dinini kurmuş, Allah'a teslim olmuştur. Onun dini, Allah'a teslim olma dini olan İslâm dinidir. Kim onun dini olan tevhîdden, Allah'a teslim olmaktan yüz çevirirse kendisini alçaltmış olur.

Yalnız İbrahim değil, ondan önceki peygamberler de, onun soyundan gelen peygamberler de hep tevhîdi, Allah'a teslim olmaktan, yalnız Allah'a kul olmaktan ibaret olan İslâmı getirmişler, onu öğütlemişlerdir. İbrahim, bunu oğullarına tavsiye ettiği gibi torunu Ya'kub da oğullarına müslüman olmalarını ve ancak müslüman olarak can vermelerini öğütlemiştir.

Hz. Ya'kub, bütün ömrü boyunca İslâmı tavsiye etmiş, ölüm döşeğinde bile Mısır'da yerleşmiş bulunan oğullarını başına toplamış. Mısırlılara uyup sapacaklarından endişe ettiği için kendisinden sonra İslâmdan ayrılmayacaklarına dair onlardan söz almıştır. Onlara:

— Benden sonra neye ibadet edeceksiniz? diye sormuş. Onlar da:

— Senin tanrına ve ataların İbrahîm, İsmâîl ve İshak'ın tanrısı olan tek

Allah'a ibadet edeceğiz, O'na teslim olacağız, demişler, atalarının gerçekleştirdiği tevhîd dininden ayrılmayacaklarına söz vermişlerdir.

Hz. Ya'kub, Hz. İshak'ın oğludur. 133. âyette İbrahim ve İsmail de Ya'kub'un babası gibi gösterilmiştir. Bu, dedenin ve amcanın baba gibi insanın kökü olduğunu belirtmek içindir. Bazı durumlarda amcaya da baba denir. Ya'kub'un oğulları, Ya'kub'un dedesi İbrahim'i ve amcası İsmaîl'i de onun babası saydılar ve kendilerinin sadece İsraîl oğulları değil, İbrahim oğulları olduklarını da ifade ettiler. Burada Tevrât'ın, son peygamberi müjdeleyen ve tanımlayan âyetlerinden bazılarındaki "sizin kardeşleriniz arasından gelecektir" cümlesinin bir açıklaması vardır. Bugün ellerde bulunan Tevrât'ın beşinci sifri olan Tesniye'nin 18 nci babında Hz. Mûsâ'nın, İsrâîl oğullarına şöyle dediği anlatılıyor: "Allahın Rab, senin için aranızdan, kardeşlerinden benim gibi bir peygamber çıkaracak; onu dinleyeceksin... Ve Rab bana dedi: Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim bir şeyi onlara söyleyecek. Ve vaki olacak ki benim ismimle söyleyeceği sözlerimi dinlemeyecek olan adamdan ben arayacağım..."[1]

Tevrat'taki bu âyetler, Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamberliğine açıkça tanıklık etmektedir. Çünkü Hz. Mûsâ, İsrâil oğullarına kendi aralarından ve kardeşleri arasından kendisi gibi bir peygamber geleceğini müjdelemektedir. İsrâil oğullarından, Hz. Mûsâ gibi bir peygamber gelmemiştir. Gerçi Hz. İsa gelmişse de o, yeni bir din getirmemiş, sadece Mûsâ dinini düzeltmeğe çalışmıştır. Hz. Mûsâ'ya denk olarak gönderilecek olan bu peygamber, İsrail oğullarının kendi aralarından değil, kardeşleri arasından çıkacağına; İsrail oğullarının kardeşleri de İsmail soyundan gelen Kureyş kabilesi olduğuna göre bu peygamber Hz. Muhammed Aleyhisselâm'dan başkası değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette işaret edildiği üzre Hz. İbrahim'in iki oğlu vardı: İsmaîl ve İshâk. İshâk'tan Ya'kûb (İsrâîl) olmuş, Ya'kub'un on iki oğlundan da İsraîl oğullarının on iki kolu türemiştir. Hz. İsmaîl'den de Hicaz bölgesinde yerleşen Kureyş Kabilesi türemiştir. Demek ki Kureyş Kabilesi ile İsraîl oğulları kardeştir. Arapça ile İbranîce arasındaki yakınlık da bunun bir delilidir.

İşte ünvanı İsraîl olan Hz. Ya'kub'un oğulları, amcaları İsmaîl'e de baba diyerek Araplarla olan kardeşliklerini belirtiyor ve tevhîd dininden aslâ ayrılmayacaklarını söylüyorlar.

134 ncü âyette yüce Allah, bu temiz insanların güzel yolunu açıkladık-

(1) Kitabı Mukaddes, Tesniye, 18/15-18, s. 195.

tan sonra: *"Onlar bir millet idi gelip geçti. Onların yaptıkları onlara, sizin yaptığınız sizedir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız."* diyor. Böylece kendisini düzeltmeyen bir milletin, atalariyle övünmekten bir yarar sağlayamayacağına dikkati çekiyor. Demek istiyor ki:

Ey İsraîl oğulları, evet onlar böyle seçkin insanlardı. Ama siz onların yolundan ayrıldığınız halde onların yaptıklariyle iftihar edip başka milletlere üstünlük taslıyorsunuz. Gerçi onlar sizin atalarınızdır ama onların yaptıklariyle siz üstünlük kazanamazsınız. Onların şerefi kendilerine âittir. Siz onların yaptıklarından sorumlu olmayacağınız gibi onlar da sizin yaptıklarınızdan sorumlu değillerdir. Asıl şeref, kuru dava ile değil, onların yolunda gitmekle olur. Kabir taşiyle övünülmez.

Bu, ferd için böyle olduğu gibi toplum için de böyledir. Herkes kendi yaptığına bağlıdır, onunla değer kazanır. Âhirette insanlar arasında soy sop yoktur, burada olduğu gibi orada da öyle birbirlerinin soyunu, atasını sormazlar. Çünkü orada herkesin değeri ameliyle ölçülür, atasiyle değil. Evet iyi atalarının yolundan gidenler, muhakkak ki onların şerefinden istifade ederler. Fakat kendileri tamamen o yoldan ayrıldıkları halde sırf atalarının iyiliklerine güvenenler, boş hayale kapılmış olurlar. Çünkü bunların onlarla ma'nevî bağı, tamamen kopmuştur.

135: Yahudî ve hırıstiyanlardan her biri, kendi yolunun en doğru yol olduğunu iddiâ edegelmişlerdir. Yahudîler: *"Yahudî olun ki doğru yolu bulasınız"*, hırıstiyanlar da: *"Hırıstiyan olun ki doğru yolu bulasınız"* derler. Hayır, yahudîlik de bozulmuştur, hırıstiyanlık da. İkisi de asıl temizliğini kaybetmiş, şirke bulanmıştır. Artık bunların hiçbiri hidâyet yolu değildir. Hidâyet yolu, Hz. İbrahim'in gösterdiği tevhîd yoludur. İbrahim şirk koşanlardan değildi. Onun dininde zerrece şirk izi yoktu. İşte o din, yeniden ve tam kemaliyle kurulmuştur. Şerîatlerde farklılık olsa bile bütün peygamberlerin getirdiği din, İslâm dinidir. Ancak İslâma uyanlar doğru yolu bulurlar, selâmete erer, cennete girerler.

قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُوتِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى وَمَٓا اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ
رَبِّهِمْۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا

آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ
فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ
أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾ قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَ
هُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ
﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ
كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾
تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

136- "Allah'a, bize indirilene, İbrâhim'e, İsmâîl'e, İshak'a, Ya'kub'a ve sıbtlara indirilene, Mûsâ ve İsâ'ya verilene ve (diğer) *peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık; onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz Allah'a teslim olanlarız." deyin.* 137- *Eğer* (onlar da) *sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; ama dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter, O, işitendir, bilendir.* 138- *Allah'ın boyası* (ile boyan). *Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir? Biz ancak O'na kulluk ederiz.* 139- *Söyle* (onlara) *"Allah bizim ve sizin Rabbiniz iken O'nun hakkında bizimle tartışıyor musunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlananlarız."* 140- *"Yoksa siz, İbrahîm, İsmaîl, İshak, Ya'kub ve sıbtların yahudî yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" Allah tarafından bildiği bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.* 141- *Onlar bir ümmet idi, gelip geçti. Onların kazandıkları kendileri-*

ne, sizin kazandıklarınız size aittir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

Tefsîr:

136 ncı âyette müslümanların nasıl îmân etmeleri gerektiği anlatılıyor. Müslümanlar, Allah'a, kendi peygamberlerine ve ona indirilen kitâba inandıkları gibi Hz. İbrahîm'e, İsmaîl'e, İshak'a, Ya'kub'a, Ya'kub oğullarından türeyen yahudî kabilelerinin peygamberlerine, Mûsâ'ya ve İsa'ya, hasılı bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen vahiylere, kitâplara inanırlar. Peygamberleri birbirinden ayırdetmezler. Kimine inanıp kimini inkâr etmezler. Hepsini Allah'ın Elçisi kabul ederler. Peygamberler arasında muhakkak ki derece farkı vardır. Bilgi ve ma'nevî derece bakımından farklıdırlar. Onların kimi resûldür, kimi nebidir. Resuller, nebîlerden üstündür. Resullerden de kimi ötekinden üstündür. Hâtemu'l-enbiyâ ise bütün peygamberlerin en üstünüdür. Fakat kendi aralarında derece farkı olsa da peygamber olmaları dolayısiyle hepsi seçkin insanlardır. Elçilik görevi bakımından aralarında fark yoktur. Hepsi masumdur.

Yahudîler, sadece kendi peygamberlerini tanıyıp Hz. Îsâ'yı inkâr ederler. Hıristiyanlar da sadece Hz. Îsâ'yı ve ondan önceki peygamberleri tanır, Hz. Muhammed (s.a.v.)i inkâr ederler. Halbuki müslümanlar, peygamberler arasında bir ayırım yapmadan bütün peygamberlere inanırlar ve yalnız Allah'a teslim olurlar. O'ndan başkasına bağlanmazlar.

Âyette geçen *el-esbât: sıbt*'ın çoğuludur. *sabt* ve *sebit* şeklinde de söylenen ve Kitâbı Mukaddes'te *sebat* şeklinde geçen bu kelime, bir kökten türeyen cemâat anlamınadır. Arapçadaki kabilenin karşılığıdır. Yakub oğullarından türeyen kabilelerden her birine *sıbt* denmiştir. Yakub oğulları, Tekvîn Sifrinin 46 ncı babında açıklandığı üzre şunlardır:

Ruben, Şimeon, Levi, Yehuda, Peretsin, İsakar, Zebulun, Cad, Aşer, Beria, Yusuf ve Benyamin.

137: Müslümanların peygamberlere îmânı bu şekilde özetlendikten sonra 137 nci âyette Kitâp ehli de böyle bir îmâna davetle: "Eğer onlar da sizin gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Ama yüz çevirirler, ayrılık çıkarmağa, nifâka devam ederlerse onların tuzaklarına karşı Allah sana yeter. O, herkesin ne yaptığını işitir, kalbinde neler dolaştığını bilir." buyuruluyor.

138: İşte fıtrî îmân, Allah'a teslim olup peygamberler arasında bir ayırım yapmadan hepsine inanmaktır. Bu şekilde inanan kimse, Allah'ın fıtrî boyasiyle boyanmıştır. Baksana bütün tabiat, Allah'ın bu doğal boyasiyle boyalıdır. Onun doğal boyası dururken yapma boyalarla boyanmağa ne gerek var? Bu yapma boya, insana güzellik değil, çirkinlik verir. Gerçeğe aykı-

rı inançları ruha doldurmak, insan kafasını bunaltır, ruhu kirletir. 138 nci âyette Allah'ın boyasiyle, ezelden beri insan ruhuna konan, doğuştan gelen tevhîd inancı kasdedilmektedir. Hıristiyanlar, çocuklarını sarımtırak bir suya batırarak vaftiz ederler. Bu boyalı su ile o çocuğu gerçek hıristiyanlığa soktuklarını sanırlar. Onlara göre bu su, Îsâ'nın içinde doğduğu şudur. Sünnet yerine geçen bu su, çocuğu manevi kirlerden temizler.

İşte bu âyetle Cenâbı Hak onlara, imanın öyle boyalı suya sokmakla olmayacağını, îmânın fıtrattan geldiğini, fıtrattan gelen îmânı sudan îmânla değiştirmenin doğru olmadığını bildirmektedir. Îmân kalb işidir. Sarı suya sokulmakla insanın kalbine îmân girmez. Bunlar şekilden ibaret şeylerdir. Bunların gerçek îmânla alâkası olamaz. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Her çocuk, İslâm yaratılışı üzerine doğar, sonra onun annesi babası onu ya yahudî, ya hıristiyan veya mecusî yaparlar."*(1) demiştir.

139 ncu âyette tekrar hitap, kitap ehline çevrilerek: "Söyle, ya Muhammed, deniyor, Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz iken ne diye bizimle Allah hakkında tartışıp duruyor, ayrılığa düşüyorsunuz? Ne diye yalnız kendinizin cennete gireceğini iddia ediyor, cenneti sadece kendinize özgü sanıyorsunuz? Sizin yaptıklarınız size, bizim yaptıklarımız bize aittir. Herkes kendi yaptığının karşılığını alacaktır. Ama şunu iyi biliniz ki biz Allah'tan başkasına tapmayız. Allah'a oğul, kız isnadetmeyiz. Yalnız ve ancak Allah'a kulluk ederiz. Biz yaratıkları putlaştırmayız." Bu âyette geçen ihlâs: Allah'a kulluğa hiçbir şirk, başka düşünce karıştırmamak; sırf Allah'a ibâdet etmektir.

Cüneyd-i Bağdâdî: "İhlâs, kul ile Allah arasında bir sırdır, melek bilmez ki onu yazsın; şeytan bilmez ki bozsun, hevâ bilmez ki saptırsın" demiştir.(2)

140 ncı âyette ise yine yahudîlerin ve hıristiyanların asılsız iddiâlarına temas edilmektedir. Yahudîler İbrâhim, İsmâil, İshâk, Ya'kub ve sıbtların yahudî, hıristiyanlar da bunların hıristiyan olduklarını sanıyorlardı. Halbuki yahudîlik ve hıristiyanlık adları, bu peygamberlerden sonra ortaya çıkmış idi. O halde bunları yahudî veya hıristiyan sanmak büyük hatâdır. Allah mı yaratıklarını daha iyi bilir, yoksa bu iddiâ sahipleri mi? Hem bunlar içinde gerçeği bilen, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu Tevrât'tan okuyup anlayan insanlar da vardı ama gerçeği gizliyorlardı. Allah tarafından kendisine verilen bir bilgiyi, gördüğü ve bildiği bir şeyi gizleyen insandan daha zalim kim olabilir? Allah, herkesin yaptığını bilir.

141 nci âyette insanın gerçek değerinin kendi amellerinden doğduğu, ata-

(1) Buhârî, Cenâ'iz, 92; Ebû Dâvûd, Sunne, 17; Tirmizî, Kader, 5; Muvatta, Cenâ'iz, 52.
(2) Hakaik; el-Câmi, 1/146.

ların şerefiyle övünmenin bir yarar sağlamayacağı hatırlatılarak: *"Onlar bir ümmet idi, gelip geçti. Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız size aittir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız"* deniyor.

Siz ayrı bir nesilsiniz, ayrı bir milletsiniz. Zaman değişmiştir. Artık zaman ilerlemiş, sizin ihtiyaçlarınızı karşılamak üzere yep yeni bir din gönderilmiştir. Siz geriye bağlanıp kalmamalı, mutluluğunuz için bu yeni dine uymalısınız. Aslında o peygamberler de sizi bu dine uymağa sevk etmiştir. Çünkü bu son din, her çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir mükemmelliğe ve elastikiyete sahiptir.

İslâm dininin, bir taraftan değişmez hükümler, bir taraftan da değişebilir hükümler ihtiva etmesi, onun kıyamete kadar kalışını sağlayacak sebeplerden biridir. Bu sayede beşeriyyetin hem terakkisi muhafaza olunur, hem de insanlık bunalımlardan, yıkıcı devrimlerden korunur. Ayrıca peygamberlerin yolunda yürümek isteyenlerin, geçmişlerini eğrisiyle, doğrusuyla körü körüne taklid ile uğraşmayıp hak ve bâtılı bizzat birbirinden ayırd ederek amel etmeleri gerekir. Çünkü "Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız" buyurulmuştur.[1]

سَيَقُولُ السُّفَهَٓاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّت۪ي كَانُوا عَلَيْهَاۜ
قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُۜ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٤٢﴾
وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ
الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَه۪يدًاۜ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ وَاِنْ كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا
عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ ا۪يمَانَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ
لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً

(1) Hamdi Yazır, Hak Dini, Kur'ân Dili, I. 519.

تَرْضٰيهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا
تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ
وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ
﴿١٤٥﴾

142- İnsanlardan bazı beyinsizler: "Onları, üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir"? diyecekler. De ki: "Doğu da, batı da Allahındır. O, dilediğini doğru yola iletir." 143- *Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun. Biz, Peygamber'e uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, senin eskiden yöneldiğin* (Kâ'be'y)*i kıble yaptık. Bu, Allah'ın yol gösterdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah, sizin îmânınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir.* 144- (Ey Muhammed), *biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu* (gökten haber beklediğini) *görüyoruz.* (Merak etme) *elbette seni, hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz.* (Bundan böyle) *yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzlerinizi o yöne çevirin. Kitâb verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.* 145- *Sen kitâp verilenlere her türlü âyeti* (mu'cizeyi, delili) *getirsen, yine onlar senin kıblene uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan o takdirde sen mutlaka zalimlerden olursun.*

Tefsîr:

142 nci âyette bazı düşüncesiz insanların, kıblenin çevrilmesinden rahatsız olup "Onları, bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekleri bil-

dirilmekte ve bu aldatıcı sözlere karşı müslümanlar uyarılıp doğunun da, batının da Allah'a âid olduğu, Allah'ın, kullarını dilediği yöne çevirebileceği ve kullarından dilediğini doğru yola ileteceği hatırlatılmaktadır.

Allah'ın Resulü (s.a.v.) Mekke'de iken Kâ'be'ye doğru yönelip namaz kılardı. Medine'ye gelince yahudîlerin kıblesi olan Kudüs'teki Sahra'ya doğru yönelerek namaz kılmağa başladı. On altı-on yedi ay kadar böyle namaz kıldı. Bundan maksadı, yahudîleri İslâma ısındırmak, onların İslâma yönelmelerini sağlamak, aslında Allah'tan gelen bütün dinlerin özde bir olduğunu anlatmak idi. Fakat gönlü, Kâ'be'nin kıble olmasını istiyordu. Çünkü yahudîler İslâma ısınmak şöyle dursun, bundan şımararak: "Muhammed ve adamları, kıblenin neresi olduğunu bilmiyorlardı, biz onlara yol gösterdik" demeğe başlamışlardı. Dinin ruhundan ayrılıp sadece şeklinde kalan mukallidler, kıblenin, insanlar arasında birliği sağlamanın ve birlikte Allah'a yönelmenin bir sembolü olduğunu unutmuş, Süleyman Ma'bedine veya belli bir binâya yönelmenin dinin ruhu olduğunu sanmışlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.)in, kendi kıblelerine yönelmesini de kendilerince bir övünme vesilesi yapmışlardı. Bundan dolayı zaten daha önce her üç dinin temellerini koymuş olan Hz. İbrahim'in yaptığı Kâ'be'ye yönelerek ibâdet eden Allah Elçisi, yine oraya dönmek için Allah'ın buyruğunu bekliyordu.

Nihayet Bedir Gazasından iki ay önce bu emir geldi. Kendisi öğle namazının henüz iki rek'atini kıldırmıştı ki: *"Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu,* (gökten haber beklediğini) *görüyoruz.* (Merak etme) *Elbette seni hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz.* (Bundan böyle) *Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir, nerede olursanız yüzlerinizi o yöne çevirin. Kendilerine kitâp verilmiş olanlar, bunun Rabları tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah, onların yaptıklarından gafil değildir."* âyeti indi. Allah'ın Resulü ve arkasındaki cemaat, kıbleye doğru döndüler. Kadınlar erkeklerin yerine erkekler de kadınların yerine geçtiler.

Bu emrin, namaz dışında, -Ki Kurtubî bunu kuvvetli buluyor- yahut ikindi veya sabah namazında geldiğine dair rivâyetler de vardır. Fakat rivâyetlerin kuvvetlisi, öğle namazında gelmiş olduğudur. Peygamber (s.a.v.) Seleme oğulları Mescidinde öğle namazının iki rek'atini kılmış iken Kâ'be'ye dönme emri gelmiş, bundan dolayı o mescide mescîdu'l-kıbleteyn (iki kıbleli mescid) denmiştir. Eslem kızı Nuveyle adlı bir sahâbiyye, kendilerinin öğle namazını kılarken kıblenin değiştiği haberinin kendilerine ulaştırıldığını; mescidde erkeklerle kadınların yer değiştirdiklerini söylemiştir[1]. Öğle namazı-

---

(1) Kurtubî, 2/149. Bu haberden, Hz. Peygamber zamanında mescidde kadınların da erkeklerle beraber cemâatle namaz kıldıkları, ancak onların, erkeklerin arkasında saf tuttukları anlaşılır.

nı Allah'ın Elçisi ile birlikte kılmış olan bir adam, ikindi vakti başka bir toplumun mescidine gitmiş ve ikindi namazının rükû'unda bulunan cemaate: "Allah şahiddir ki ben Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Kâ'be'ye doğru namaz kıldım" demiş, oradakiler de Kâ'be'ye dönmüşlerdir. Kıblenin çevrilmesi hakkındaki emir, Kuba Mescidine ancak ertesi gün sabah namazında ulaşmış, yüzleri Şam'a doğru dönük olan bu cemaat, Kâ'be'ye dönmüşlerdir.(1)

Müslümanların, Kudüs'ten Kâ'be'ye yönelmeleri, yahudîlerin canlarını sıkmış, *"Bunları bulundukları kıbleden çeviren nedir?"* demişlerdir. Zaten Allah, bu çevrilme emrini verirken onların böyle söyleyeceklerini haber vermiştir: *"İnsanlardan bazı beyinsizler: 'Onları, üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler. De ki: "Doğu da, batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir."*(2)

Mes'ele şuraya buraya yönelmek değil, gönlü Allah'a yöneltmektir. Doğu da, batı da Allah'a aittir. Daha önce gelmiş olan bir âyet, nereye yönelinse Allah'ın Zatının orada bulunduğunu haber vermiştir. Kudüs'e veya Kâ'be'ye yönelmek bir tevhid sembolü idi. Tevhid dininin asıl temsilcisi Hz. İbrahim (A.) idi. Kâ'be'yi o yapmıştı. Hz. İbrahim, üç dinin babası sayılırdı. Yahudîliğin, hıristiyanlığın ve müslümanlığın kurucuları olan peygamberler, hep onun neslinden gelmişlerdi. O halde bu üç dinin atasının, Allah adına yaptığı Ev'e yönelmek en doğru bir hareket olacak ve Kâ'be bütün putlardan temizlenip tevhidin odak noktası haline gelecekti. Artık İslâm güçleniyordu. Kıblenin Kâ'be'ye çevrilmesi, bu işareti veriyordu. Yahudîlik, gerçi semavî bir dindi ama şirke bulanmıştı. Şirke bulanmış bir toplumun kıblesine yönelmenin gereği yoktu artık. Hele bu toplum, hiç yola gelmeyecek bir toplum olursa. Oysa öteki toplum, şimdi müşrikti ama sonra tamamen muvahhid olacaktı. O halde oraya yönelmek gerekliydi. Ve öyle bir din kuruluyordu ki o dinin salikleri, kimseyi taklidetmeyecekler, kimseyi kendilerine örnek almayacaklar, kendileri herkese örnek olacaklardı. Allah, kıbleyi çevirmekle artık çok zinde bir tevhid ümmeti meydana getirdiğini işaret ediyordu. Kıyamete kadar gelecek nesillerin mihrakı, herkese imtisal nümunesi olacak bir ümmet. Bunu, yüce Allah açıkça belirtiyor: *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara tanık olasınız, peygamber de size tanık olsun. Biz, Peygambere uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, eskiden yöneldiğin Kâ'be'yi kıble yaptık. Bu, Allah'ın, yol gösterdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin îmânınızı zayi edecek değildir. Şüp-*

(1) Kurtubi, el-câmi'li- Ahkâmi'l-Kur'ân II, 147-150
(2) Buhârî, Salât; Taberî, Câmi'ul-beyân 2/3-4;
(1) Bakara Sûresi: 142.

hesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir."[1]

Evet Allah, kıbleyi tevhidin asıl mümessili olan Hz. İbrahim'in yaptığı Kâ'be'ye döndürmekle İslâm ümmetini orta bir ümmet yapmıştır. Bütün insanlık dairesinin merkezinde bulunan orta bir ümmet, diğer milletlere şahid olacak bir ümmet. 143 ncü âyette İslâm ümmetinin, diğer ümmetlere şâhid olan orta bir ümmet olacağı anlatılmaktadır.

143- Şâhid, bir vak'ayı görüp bilen, bir olay hakkında verilecek hükmün şöyle veya böyle olmasını etkileyen kimse demektir. O halde insanlığın merkezinde bulunacak İslâm ümmeti, bütün insanlığın doğru veya yanlış yolda gittiklerine şahid olacak, onların gözetleyicisi ve koruyucusu bulunacaktır. Kendisini onlara uydurmayacak, onlar kendisini örnek alarak hareketlerini ona göre düzenleyeceklerdir. Yüce Allah, İslâm ümmetinin başka milletleri taklidetmesine, onların peşinden sürüklenmesine razı olmamıştır: "*Herkesin yöneldiği bir yönü vardır, siz hayır işlerine koşun*"[2] demiştir. Hayır işleri, iyi hareketler tamamen İslâmdadır. Eğer İslâm toplumu, ortada duran şahid toplum olma vasfını yitirir, şunun bunun uydusu haline gelirse Allah onlara yardımını keser, başarılarını kısar. "*Ey inananlar, yahudileri ve hıristiyanları velîler edinmeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları velî edinirse o onlardandır. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez* (başarıya ulaştırmaz)."[3] demiştir.

Teknikte geri kalan İslâm toplumu, bugün her hususta batıyı taklideder duruma gelmiştir. Bu, sosyolojik bir kuraldır: Zayıf toplumlar, kendilerinden güçlü toplumlara karşı bir hayranlık duyar ve onları taklidederler. Böyledir ama neden İslâm milletleri bu zayıf duruma düşmüşlerdir? Dinleri onlara: "*Düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın*" dediği halde niçin onlar böyle uyuşmuşlardır? Bunun birçok nedenleri vardır. Bunların detayına girmeğe lüzum yok. Bununla beraber İslâm toplumu, kendisinin üstün ümmet olduğunu; tahriften korunmuş tek ilâhî kitâba sahip bulunduğunu; şefkât, merhamet, başkalarına yardım; konukseverlik; ihtiyacı olduğu halde komşularını düşünmek; hattâ başkalarının yararını kendi yararından üstün tutmak gibi yüksek meziyetler bakımından kendisinin üstün olduğunu bilerek silkinmeli, Allah'ın, kendisi için belirlediği orta noktadaki yerini almalıdır. Yoksa batının her yaptığını keramet bilip onu taklide kalkarsa bir gün farkına varmadan zaten insanî meziyetlerini yitirmeğe yüz tutan batının potasında eriyip varlığının elden gittiğini görür ama o zaman

(1) Bakara Sûresi: 143.
(2) Bakara Sûresi: 148.
(3) Mâide Sûresi: 51.

da iş işten geçmiş olur.

İlim müşterektir. Bunları bulduğu her yerde alması müslümanın görevidir ama asıl medeniyetin kendisi olan ahlâk ve törelerinden feragat etmemesi gerekir. Bilmek lâzımdır ki İslâm dünyası ne kadar kendisini batıya benzetmeğe kalkıp onun sempatisini kazanmağa çalışsa boştur, çünkü onlar, tamamen kedilerinden olmadıkça kimseden razı olacağa benzemezler.

O halde batıya hayranlık yerine Allah'ın işaretlediği üzre batıyı kendimize hayran bırakacak bir düzeye çıkmamız lâzımdır.

Namazda kıbleye dönmek, namazın sıhhatinin şartlarından biridir. Yalnız korku halinde veya hayvan üzerinde nafile namaz kılarken durum değişir. Birincisinde güven, hangi yönde ise kıble orası, ikincisinde hayvanın veya geminin yöneldiği taraf kıbledir.

Mescid-i Haram tabiri birkaç mânâda kullanılmıştır: Yalnız Kâ'be anlamına kullanıldığı gibi Mescid ve çevresi; Mekke çevresindeki Harem'le birlikte Mekke anlamlarında da kullanılmıştır. Meselâ *"Yüzünü Mescid-i Haram'a çevir"*[1] âyetinde kasdedilen Kâ'be'dir. *"Şanı yücedir. O'nun ki, kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan yürüttü..."*[2] âyetinde Mescid-i Haram ile, Mekke kasdedilmiştir. Çünkü yürütme Mekke evlerinden birinden olmuş idi: *"Benim bu mescidimde bir namaz kılmak, bundan başka mescidlerde bin namaz kılmaktan hayırlıdır. Yalnız Mescid-i Haram hariç."*[3] hadîsinde kasdedilen, peygamber Mescidi ve çevresidir. *"Ey inananlar, muhakkak müşrikler necistir, bu yıllarından sonra artık Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."*[4] âyetinde Mescidi Haram'dan maksat, Harem ile birlikte Mekke'dir.

Şatr: Yarım mânâsına geldiği gibi yön mânâsına da gelir. Yarım mânâsına geldiğini söyleyenlere göre kasdedilen, Kâ'be'nin yarısıdır. Buna göre Mescid dışında namaz kılıp Kâ'be'nin tam yarısına karşı durmayan kimse, Kâ'be'den başka tarafa durup namaz kılmış olur, namazı boşa çıkar. Yön mânâsına geldiğini söyleyenlere göre şatrın, burada yarım mânâsına gelmesi mümkün değildir. Çünkü Mekke dışında olan bir kimsenin Kâ'be'yi tam ortalaması imkânsızdır. Bu, o kimseden, yapılamayacak bir işi istemek olur.

Kıbleye gelince: Kıble, Kâ'be'nin kendisi midir, yoksa yönü müdür meselesi, ihtilâf konusu olmuştur. Şafiîlere göre kıble, Kâ'be'nin kendisidir, Hanefîlere göre yönüdür. Malikîlere göre Kâ'be'nin karşısında bulunan için kıble,

(1) Bakara sûresi: 144.
(2) İsrâ Sûresi: 1.
(3) Dârimî, Salât, 131; Nesâ'î, Mesâcid, 4; İbn Hanbel, I. 184, II. 528.
(4) Tevbe Sûresi: 28.

Kâ'be'nin kendisidir, karşısında bulunmayan için yönüdür.

Şafiîler ve Hanbelîler diyorlar ki: Kâ'be'nin kendisine çevrilmedikçe kıbleye dönme farzı yerine gelmez. Kâ'be'yi gören, mutlaka Kâ'be'yi karşısına alacak, göremeyen ise Kâ'be yönüne dönecek ve Kâ'be'yi karşısına almağa çalışacaktır.

Hanefîler ve Malikîler de Kâ'be'yi görenin, onu karşısına almasını, göremeyenin ise sadece yönüne dönmesini ileri sürmüşlerdir.

Şafiîlerin hücceti, Kur'ân, sünnet ve kıyastır. Âyetin zahirinden anlaşılan mânâ, Kâ'be'nin cânibine dönmektir. Bir şeyin cânibi, ona bitişik olan, hizasında bulunan şeydir. Hadîse göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Kâ'be'yi karşısına alarak iki rek'at namaz kılmış ve *"Bu, kıbledir"* demiştir.(1) Kıyasa gelince: Peygamberimiz, Kâ'be'ye çok saygı gösterirdi. Namaz dinin temellerindendir. Bunun sahih olması için Kâ'be'ye dönülmesi, Kâ'be'nin şerefini artırır. Kâ'be'nin kıbleliği bellidir. Bundan başka tarafın kıble olabileceği ise şüphelidir. İhtiyata riâyet için tam Kâ'be'ye karşı durmak gerekir.

Hanefîlerin ve Malikîlerin delilleri:

1) Mescid-i Haram'ın bulunduğu tarafa dönen, Mescid-i Haram'a dönmüş olur. İster yüzü tam Kâ'be'nin karşısına gelsin, ister gelmesin. Emredilen, Mescid-i Haram yönüne dönmektir.

2) Ebu Hüreyre (r.a.)den rivâyet edilen hadîse göre Hz. Peygamber Aleyhisselâm: *"Doğu ile batı arası kıbledir"*(2) demiştir.

3) Sahabîlerin tatbikatı da bu görüşü destekler. Kuba halkı, sabah namazında iken onlara Kâ'be'ye dönme haberi ulaşmıştı. Namazda bulunan Kuba'lıların arkaları Medine'ye, yüzleri Kudüs'e dönük idi. Onlara gelen birinin "Bu gece Peygamber (s.a.v.)e indirilen Kur'ân'da Kâ'be'ye dönülmesi emredildi, o tarafa dönünüz!" dediğini duyunca hemen Kâ'be yönüne döndüler. Kâ'be'nin tam cihetini araştırmadan, namazda iken tahmine göre hemen o yana döndüler. Hz. Peygamber, onların bu hareketine bir şey demedi. Medine'de namaz kılan insanların namazın içinde iken tam Kâ'be'yi karşılarına getirecek biçimde ona yönelmeleri mümkün olmadığı gibi alaca karanlık bir zamanda bu hiç olmaz.

4) Hz. Peygamber devrinden beri insanlar mescid yapmaktadırlar. Mihrabı düzenlemek için mühendis getirmemişlerdir. Oysa mihrabın, tam Kâ'be'nin karşısına düşebilmesi için ince geometrik hesaba ihtiyaç vardır.

(1) Tefsîru âyâti'l-ahkâm, I. 35.
(2) Tirmizî, Mevakît, 139; Nesâ'î, Sıyâm, 43; İbn Mâce, İkâmet, 56; Muvatta', Kıble, 8.

5) Şayet tam Kâ'be'nin kendisine isabet farz olsaydı, hendese öğrenmenin farz olması gerekirdi. Çünkü bu isabet, ancak ince hendesî hesaplar ile tesbit edilebilir. Farzın, tesbit edildiği sebep de farzdır. Halbuki hendesî delilleri öğrenmek farz değildir. Demek ki Kâ'be'nin tam kendisinin karşısına durmak farz değildir, yönüne durmak farzdır.[1]

Görülüyor ki iki tarafın da ihtilâfı, aslında yararsızdır, zahirîdir. Çünkü her iki taraf da Kâ'be kasdiyle kıbleye dönmenin farz olduğuna inanmaktadır. Bu konuda başka bir ihtilâf daha vardır ki o da Kâ'be'nin üstünde namaz kılmanın caiz olup olmadığı meselesidir. Hanefîlere göre cihet, yerden tâ göğe kadardır. Bu bakımdan Kâ'be'nin üstünde de namaz kılınabilir, fakat Kâ'be'nin üstüne çıkmak, saygısızlık olduğundan mekruhtur. Başkaları ise Kâ'be üstüne çıkanın, Kâ'be'ye karşı duramayacağı düşüncesiyle bu namazı caiz görmemişlerdir.

143 ncü âyetin sonunda: *"Allah sizin îmânınızı zayi edecek değildir"* buyuruluyor. Bu cümle: "Acaba şimdiye dek Kâ'be'den başka yöne durup kıldığımız namazlar boşuna mı gitti?" şeklindeki bir tereddüdü savmak içindir. Allah ihlâs ile yapılan ibâdetleri zayi etmez. O şekil değil, ruh arar; surete değil, gönüle bakar. Bir yana doğru dönüp namaz kılmak, Allah'a yönelmenin sembolüdür ve müslümanların birliğini sağlamak içindir. Çünkü herkes istediği yana dönerse arada birlik bozulur.

144 ncü âyette Peygamber (s.a.v.)e, kendisinin râzı olacağı bir kıbleye döndürüleceği ve bütün müslümanlara, bundan böyle Mescid-i Harâm tarafına dönerek namaz kılmaları buyurulmakta, kendilerine Kitâb verilmiş olan kimselerin, onun hak yani Allah'ın buyruğu gereği olduğunu bildikleri; Allah'ın, kullarının işlerinden haberdar olduğu vurgulanmaktadır.

145 nci âyette de Hz. Muhammed (s.a.v.)e hitâben, Kitâb ehline her türlü kanıtı getirmiş olsa da onların, kendisine bildirilen bu yöne dönmeyecekleri, zaten onların, birbirlerinin kıblesine (yani yahudîlerin, hıristiyanların kıblesine, hıristiyanların da yahudîlerin kıblesine) uymadıkları; bundan dolayı onların arzularına uyduğu takdirde kendisinin de o haksızlardan olacağı bildiriliyor.

Burada "Kitâb ehlinin, birbirlerinin kıblesine uymadıkları" bildirildiğine göre kendilerine Kitâb verilmiş olanlardan kasıt, yalnız yahudîler değil, yahudî ve hıristiyanlardır. Çünkü yahudîler Kudüs'e doğru yönelirken hıristiyanlar doğuya yönelmişlerdir. Burada bu sözle onlar arasındaki düşmanlıklara, inanç ayrılıklarına işaret edilmektedir. Onların, Hz. Muhammed

(1) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, 1/35-36

(s.a.v.)e emredilen kıbleye uymamaları, ona gelen bu emrin Hak'tan olduğunu bilmemelerinden değil, bencilliklerindendir. işte bu husus, 146 ncı âyette belirtilmektedir:

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ
لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ
﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا
يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ
حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ
حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي
عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

146- Kendilerine kitâp verdiklerimiz, onu(n gerçek olduğunu), *oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler.* 147- *Gerçek, Rabbinden gelendir, artık kuşkulananlardan olma.* 148- *Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun. Nerede olsanız Allah sizi bir araya getirir. Kuşkusuz Allah, her şeyi yapabilir.* 149- *Nereden* (yola) *çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. 150- Nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescîd-i Haram'a doğru çevir. Nerede olsanız yüzünüzü o yana çevirin ki insanların aleyhinizde (kullanabileceği) bir delîli olmasın. Yalnız haksızlık edenler başka (onlar haksız olarak sizin karşınıza çıkar,*

sizinle tartışırlar). Onlardan da çekinmeyin, benden çekinin ve (o yana dönün ki) size olan nimetimi tamamlayayım, böylece doğru yolu bulmuş olasınız.

Tefsîr:

146-148 nci âyetlerde Kitâb ehlinin, Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamberliğini ve ona gelen buyruğun hak olduğunu, kıblenin de Allah'ın emriyle çevrildiğini, topluluk içerisinde oğullarını gördükleri zaman nasıl tanırlarsa öyle tanıdıklarını, bunun hak olduğunu o kadar kesinlikle bildikleri, fakat bile bile gerçeği gizledikleri anlatılmaktadır.

Bu, insanların, alıştıkları şeyden dönmelerinin kolay olmadığından ileri gelir. Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. Herkes bir yolu tutmuş gitmektedir. Her milletin bir dini vardır. Asıl doğru din, insanları iyiliklere yönelten dindir. Bu dinin ruhu sâlih ameldir. Müslümanlar Hakk'ın gösterdiği yolda gitmeli, bu konuda insanların dedikodusuna önem vermemeli, daima iyiliğe koşmalı, hayır işlerinde yarışmalıdırlar. Allah insanların yaptıklarını bilir ve tüm insanları bir araya toplayacağı gün, herkesin yaptığının karşılığını tastamam kendisine verir.

148 nci âyet de benzerleri gibi her milletin kendine özgü bir dini olduğu gerçeğini dile getirmektedir. Allah tarafından gönderilen hiçbir din, kötü değildir. Ama insanlar onu yozlaştırırlarsa bu yaptıklarının hesâbını verecekler dir.

149-150 nci âyetler, dünyanın neresinde bulunulursa bulunulsun, kıbleye yönelmek gerektiğini bildirmektedir. Bunlar, kıble konusunda yukarıda geçen emirlerin pekiştirmesidir. Kıble dinin bir hükmüdür. İslâm dini, Allah'ın en büyük nimetidir. Kıblenin çevrilmesiyle Allah, müslümanlara olan nimetinin bir hükmünü daha tamamlamaktadır. Böyle böyle dinin bütün hükümleri tamamlanmış olacak ki insanlar tam doğru yolu bulsunlar ve artık Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri kalmasın.

Son âyette geçen *haşyet,* insanı korunmağa, temkinli davranmaya sevk eden bir gönül huzurudur. Bunu çekinme ile ifâde edebiliriz. Bu, korku demek olan *havf*'dan farklıdır. Korku insanı tedirgin eden bir duygudur. Oysa *haşyet* tedirgin etmez, huzur ve itmi'nân verir.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ

وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

151- Nitekim kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size Kitâbı, hikmeti ve size bilmediklerinizi öğreten bir Elçi gönderdik. 152- *Öyleyse beni anın ki ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin.*

Tefsîr:

151 nci âyetteki kâf, nasb mahallinde, mahzûf bir masdarın sıfatıdır. Böylece mânâ önceki âyete bağlanmaktadır. Şöyle: *"Size âyetlerimizi okuyan bir Elçi gönderdiğim gibi diğer nimetlerimi de tamamlayayım."* Biz meâlde bu bağlantıyı "nitekim" sözcüğüyle kurmağa çalıştık.

İnsanlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten Hz. Muhammed (s.a.v.)in Elçi olarak gönderilmesi, Allah'ın insanlara en büyük lûtfudur. Öyleyse insanların, kendilerini en büyük nimete mazhar kılan yüce Allah'ı anmaları, O'nun büyüklüğünü ve nimetini hatırlamaları, O'na şükretmeleri, O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmemeleri gerekir.

"el-Kitâb", Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere vahyedilmiş olan İlâhî Kitâbdır. Gerçi bunun Kur'ân olduğu söyleniyor ama henüz Kur'ân tamamlanmadığı ve bir Kitâb halinde derlenmediği için gerek burada, gerek başka yerlerde *"el-Kitâb"* ile kasdedilen, bütün peygamberlere vahyedilmiş olan İlâhî Kitâbın aslıdır. Mûsâ'ya ve Îsâ'ya vahledilmiş olan o Kitâb, Hz. Muhammed'e de Arapça olarak vahledilmiştir. Hikmet ise İlâhî Kitâbın içerdiği bilgidir. Gerçeğe uygun, sağlam, yararlı bilgiye *hikmet* denir. *"Bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir."*[1] âyetinde belirtildiği üzre Kur'ân'ın ve bütün İlâhî Kitâbların sunduğu bilgi, hikmettir. Daha önce kaydettiğimiz ve kaynaklarını gösterdiğimiz bir hadîste de Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ın sunduğu bilgiyi öğrenen kimseye imrenileceğini bildirmiştir.

152- *"Beni anın ki ben de sizi anayım."* Anmanın Arapçası zikr'dir. *Zikr:* hatırlamak, şân şeref, övmek, namaz kılmak, duâ etmek ve Kur'ân

(1) İsrâ Sûresi: 39

okumak anlamlarına gelir. Çoğulu *zükûr* ve *ezkâr*'dır. Allah'ı anmak en büyük ibâdettir. Bu hususta pek çok âyet ve hadîs vardır. Zikri emreden âyetlerden birkaçı;

"Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerine yatarken Allah'ı zikredin."(1)

"Allah'ı çok zikredin ki felâha eresiniz."(2)

"Rabbini çok zikret, halktan kesilerek O'na yönel."(3)

"Ey mü'minler, mallarınız ve çocuklarınız, sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın."(4)

"Kendi içinde ağlaya, sızlaya, korkarak fakat bağırıp çağırmadan sabah akşam zikret; gafillerden olma."(5)

"O erkekler ki onları ne ticaret, ne de alışveriş, Allah'ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alıkoymaz."(6)

Zikir hakkında daha birçok âyet bulunduğu gibi zikre teşvik eden pek çok hadîs de vardır. Bunlardan birkaçına da işaret edelim:

"Kulum beni zikrettiği zaman beni nasıl sanıyorsa ben öyleyim, onunla beraberim. Kulum beni kendi içinde zikrederse ben de onu kendi nefsimde zikrederim. Beni cemaat içerisinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir cemâat içerisinde zikrederim. Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O, bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim."(7)

"Allah'ı zikredenle etmeyen, diri ile ölü gibidir."(8)

"Her şeyin bir cilâsı vardır, kalblerin cilâsı da Allah'ı anmaktır. İnsanı Allah'ın azabından en çok koruyacak şey, Allah'ı anmaktan başkası değildir. (Allah yolunda cihad da mı değil? dediler) Hayır, kesilinceye kadar vuruşsa dahi buyurdu."(9)

"Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar, üzerlerine sekine (huzur, feyiz) iner ve Allah, onları yanındakilere anar."(10)

(1) Nisâ Sûresi: 103.
(2) Cumu'a Sûresi: 10.
(3) Müzzemmil Sûresi: 8.
(4) Münafikun Sûresi: 9.
(5) Â'raf Sûresi: 205.
(6) Nur Sûresi: 37.
(7) Müslim, Kitâbu'z-zikri va'd-du â', 1.
(8) Buhârî Da avât, 67; Müslim, zikir, 12.
(9) Tirmizî, Da avât, 5
(10) Müslim, Zikir, 1, 11.

Zikir üçe ayrılır: Zikr-i celî veya zikr-i cehrî, zikr-i hafî veya zikr-i sırrî, zikr-i kalbî. Allah adını veya kelime-i tevhîd vs. den birini dil ile zikretmek, açık zikirdir. Nefesle yapılan zikir hafî yani gizli zikirdir. Allah'ı kalben düşünmek suretiyle yapılan zikir, kalbî zikirdir. Zikrin en üstünü, Allah'tan başka her şeyi unutarak sadece Allah'ı düşünmektir ki bunun için sürekli bir çaba ve temrin gerekir. İnsan nefsini ıslâh edip kemale ulaştıran, zikirdir. Çünkü insan Allah'ı hatırladıkça kötü düşünceler onun kalbinde yer bulamaz. Peygamberimiz buyurmuşlardır ki: *"Şeytan, insan oğlunun kalbi üzerine ağzını ve burnunu koyar, insan Allah'ı zikredince şeytan geri çekilir, Allah'ı unutunca şeytan onun kalbini yutar."*(1)

Zikrin tasavvufta aldığı derin mânâyı Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, Ma'rifetnâme'sinde anlatır. Özeti aşağıdadır:

"Zikrullah üç dereceye ayrılır: Kelimelerle yapılan dilin zikri. Bunda huzur yoktur. Ama buna devam ede ede zikir kalbe işler. Dil durur, kalb kendiliğinden Allah'ı anar. Nefesiyle gizlice Allah, Allah veya lâilâhe illâllah diyen kimse, lisânî ve kalbî zikri beraber yapmış olur. Bir an gelir ki zikir, kalbden bütün vücuda yayılır, ruhu sarar. Bu da ruhun zikridir."

"Zikrullah ile gece gündüz uğraşan kimsenin kalbinden hikmet nurları parlar. Evvelâ şimşek gibi çakar, geçer. Sonra yine çakar, fakat daha uzun kalır. Ve nihayet her tarafını kaplayan nurlar, ledünnî ilim sırları basiret gözünü açar. Bu nurlar, zikir nurlarıdır, sâflaşan ruhun akisleridir. Nurlar, camlar içerisinde parlayan inci gibi sâftır. Vücut, saflığın son noktasına ulaşmıştır. Artık vücudu bu derece zikir kaplayıp ruh güneşi doğduktan sonra aşk ve mahabbet ateşi, zikreden insanın varlığını tamamen yakarak zikredilenden başka bir şey bırakmaz. İşte fena fillâh (Allah'ta yok olma) denen mertebe budur. Bu şekilde zikreden zâkirin uzuvlarında ve mafsallarında bir çeşit ağrı hasıl olur. Bu ağrı, birazcık yanma ile kalbinde de belirir. Fakat bunlar çok zevkli ağrılardır. Sırrî zikre ulaşan kimsenin, haline güvenerek zikri azaltması tehlikelidir. Zira kalb penceresi tedricen açıldığı gibi tedricen de kapanarak büsbütün karanlıkta kalır: *"Benim zikrimden yüz çeviren kimseye dar bir geçim vardır ve biz onu, kıyamet gününde kör olarak haşrederiz."*(2)

"Zikirle basireti açılan kimse, ledünnî bilgilere vakıf olur. Eğer cezbe gelmezse o bilgilerle uğraşır, durur. Ama Allah'ın lûtfiyle cezbeye kapılanlar, vahdet denizinin dalgalarından ibaret olan ledünnî bilgileri de bırakarak deryada kaybolup giderler."

"Zikir, dilden kalbe, oradan sırra geçer, bütün ruhu istilâ eder. Bunun

(1) Ebu Ya'lâ, Müsned; Beyhakî, Şu abu'l-îmân; Faydu'l-Kadîr, II. 354.
(2) Tâha Sûresi: 124.

alâmeti: zâkir sustuğu zaman zikrullah'ın, iğne ucu gibi zâkirin diline batırılmasıdır ve yüzünün tamamen dil kesilmesidir. Zikir ruhu sardıktan sonra artık Allah adını dil ile söylemeğe lüzum yoktur. Çünkü onun bütün ruhu, bütün varlığı O'nu anmakla dolmuştur zaten."

"İrfan yolunda yürüyen kimse, üç konaktan geçer: Fenâ âlemi cezbe 'âlemi, kabda âlemi. Fenâ âleminde lâilâhe illâllah kelimesine devam eder. Cezbe âleminde Allah Allah diye zikreder. Kabda âleminde Hû, Hû der. Çünkü lâilâhe illâllah kalbleri açıcı, Allah ismi celîli ruhları açıcı, Hû ise sırları açıcıdır."[1]

Elbette Allah'ı anmak en büyük ibadettir. Ancak Allah'ı anmak, işi gücü tamamen bırakıp dünyayı terk etmeyi gerektirmez. İslâmın temel prensibi, ruh ile maddeyi, dünya ile âhireti beraber yürütmektir. Mü'min Allah'a karşı vazifelerini yaptığı gibi dünyaya ait vazifelerini de aksatmadan yapacaktır. Ancak dünya işlerini yaparken Allah'ı daima hatırında tutacaktır. Allah'ı hatırlaması, dünya işlerinde de kendisine şevk verecek, işlerini başarı ile yürütmesini sağlayacak, onu daima saâdet ve huzur içinde tutacaktır.

"Bana Şükredin, nankörlük etmeyin.": Şükür, bir iyiliği bilmek ve iyilik edene teşekkür etmek demektir. Yüce Allah'ın bize nimetleri sonsuzdur. Nefes alırken ciğerlerimize oksijen girer, nefes verirken ciğerlerimizde biriken zehirli gaz dışarı atılır. Sadece bir nefes alıp verme işleminde Allah'ın bize iki nimeti vardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın dediği gibi sadece sağlık nimeti, dünyaya değer bir devlettir. Bütün bunlardan ayrı olarak Allah tabiatı bizim hizmetimize vermiştir. O'nun verdiği bu nimetlere teşekkür etmek de bizim görevimizdir. Allah'a şükür söz ve fiille olur. Asıl şükür, Allah'ı anmak, O'na kulluk etmektir. Allah'a ibadet, O'nun nimetlerine karşı bir teşekkür ifadesidir. Şükür, nimetin artmasına, şükrün karşıtı olan nankörlük ise nimetin elden gitmesine sebeb olur. İnsan şükrettikçe Allah onun nimetini artırır, onun gönlüne kanaat ve huzur verir. Ama nankörlük eden, "Allah bana ne verdi ki, karnımız doymuyor ki..." deyip de dilini "Allah'a şükür, hamdolsun Allah'ın verdiklerine.." gibi sözlere alıştırmayan insanın gönlü sıkıntıdan kurtulmaz, nimeti de elinden gider. Yüce Mevlâ buyurur: *"Şükrederseniz,* (nimetimi) *artırırım. Ama nankörlük ederseniz, muhakkak ki azabım şiddetlidir."*[2]

يَاۤ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

(1) Ma'rifetnâme, s. 336 ve devamı.
(2) İbrâhim Suresi: 7

﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا
تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ
وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذِينَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ
قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾ اُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ
رَحْمَةٌ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

153- Ey insanlar, sabır ve namazla (Allah'tan) *yardım isteyin, muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir.* 154- *Allah yolunda öldürülenlere, "ölüler" demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olmazsınız.* 155- *Andolsun sizi korku, açlık, mallar*(ınız)*dan canlar*(ınız)*dan ve ürünler*(iniz)*den eksiltmek gibi bir şeyle deneriz. Sabredenleri müjdele:* 156- *Ki onlara bir belâ eriştiği zaman "Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz" derler.* 157- *İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*

Tefsîr:

153-157 nci âyetlerin, Bedir ve Uhud'da verdikleri şehidlerden dolayı mü'minleri teselli için indiği rivâyet edilir. Ancak mü'minler, Bedir'de birkaç şehide karşılık büyük bir zafer kazandıklarından, çok sevinçli dönmüşlerdi, neticeden üzgün değil, sevinçli idiler. Herhalde bu âyetler, Bedir vak'asından önce müslümanlarla müşrikler arasında meydana gelen bazı çatışmalarda verdikleri kayıplardan dolayı müslümanları teselli etmek için inmiştir. Müslümanların daima denenmekte olduğunu, sabredenlerin büyük mükâfata ereceklerini anlatmakta ve müslümanlara, uğradıkları musibetler, belâlar, âfetler karşısında sabır ve namazla Allah'tan yardım dilemelerini emretmektedir. Gerçekten felâketler karşısında ibadet ile Allah'a iltica, insan ruhunu kuvvetlendirir, insanın maneviyatını düzeltir, Allah'ın kaderine inancını artırır ve onu bunalımlardan kurtarır.

155 nci âyette eksiltilmesinden söz edilen mallar genel olmakla beraber daha çok Arapların sahib oldukları hayvanlardır. Meyvalar da genel olmakla beraber asıl kast, Hicaz bölgesinin belli başlı meyvası olan hurmadır. Ne-

fislerin eksilmesi de tabii olarak ölüm, veya savaş ve başka nedenlerle öldürülmesidir. Özellikle hicret sırasında Medine bir sıtma ve vebâ kenti idi. Daha sonra havası düzelmiştir.[1]

Elbette sabır, felâket karşısında insanın hiç etkilenmemesi, üzülmemesi anlamına gelmez. Etkilenmek, üzülmek merhamet ve yufka yürekliliğin eseridir. Kötü olan üzülmek değil, insanı Allah'a isyâna sevk eden aşırı sızlanma, dövünmelerdir. Yoksa Hz. Peygamber de oğlu İbrahim'in vefatı üzerine ağlamış, kendisine: *"Sen bizi bundan menetmemiş miydin?"* diyenlere bunun bir acıma eseri olduğunu; *"Göz ağlar, gönül üzülür. Ama biz, Rabbimizin rızasına aykırı bir şey söylemeyiz. İbrahim, biz senin ayrılığından üzgünüz!"* demiştir.[2]

156 ncı âyette geçen *musîbet,* insanın başına gelen üzücü olaydır. İkrime'nin rivâyetine göre bir gün Allah'ın Elçisinin lambası sönmüş: " إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ : *Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz"* demiştir. Kendisine: *"Yâ Resûlâllah, bu musîbet mi ki?"* demişler. *"Evet mü'mini inciten her şey musîbettir"* demiştir.[3] Bir hâdiste de: *"Mü'minin başına gelen her acı, yorgunluk, hastalık, üzüntü, tasa, günâhlarından bir kısmının bağışlanmasına neden olur."*[4] buyurulmuştur.

Bir musîbet, ölüm haberi duyunca istircâ etmek yani " إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ " demek, Allah'ın öğütüdür. Müslim'in rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.): *"Başına bir felâket gelen mü'min, Allah'ın buyurduğu üzre 'Biz Allah içiniz ve O'na döneceğiz', Allahım bu musîbetime hayırlı bir karşılık ver, kaybettiğimin yerine daha iyisini ihsan buyur' diyen müslümana Allah, onun kaybettiğinden daha iyisini verir."*[5]

İşte 155 nci âyetin sonundaki müjdenin anlamı budur. Sabredenlere, dünyâda, kaybetmiş oldukları şeye halef verilmesi, o şeyin yerinin doldurulması umulur. Ayrıca onlara Allah'ın salâtları, yani affı, bereketi, lûtuf ve rahmeti ulaşır. Hz. Ömer şöyle demiş: " نعم العِدلاَن وَ نعم العِلاوة : *Şu iki idl ve ilâve ne güzeldir!"*. İki idl ile istircâ'daki salât ve rahmeti, ilâve ile de ihtidâ'yı kasdetmiş, yani o, bu sözüyle musîbet anında

(1) Tefsîru'l-Kur'ânil Hakîm, 2/40.

(2) Buhârî, Cenâiz, 43: bâbu kavli'n-nebiy s.a.v. h. 61; Müslim, Fedâil, 62; Ebû Dâvûd, Cenâiz 24; İbn Mâce, Cenâiz 53; İbn Hanbel, 3/194.

(3) Kurtubî'nin kaydettiği bu hadîsin kaynağını bulamadım. Ancak Müslim, Birr; Tirmizî, Cenâiz 1; İbn Hanbel, Musned 3/38, 4/56, 98... de "**Mü'mine batan diken ve bunun üstünde her üzücü şey, karşısında Allâh onu bir derece yükseltir.**' meâlinde hadîs vardır.

(4) Buhârî, Mardâ 1; Müslim, Birr, 52; Tirmizî, Cenâiz 1; İbn Hanbel, 2/303, 335, 3/4, 18, 24, 48, 61, 81.

(5) Müslim, Cenâiz, 3, 4.

" إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ " demenin ne güzel olduğunu söylemek istemiştir.

Sabr: Zorluklara dayanmak, nefsi tutmak demektir. En makbulü de ilk sadme anındaki sabırdır. Müslim'in çıkardığı bir hadîse göre nefse güç gelen, fakat sevâbı çok olan sabır, musîbet ateşinin hücum ettiği zamanda yapılan sabırdır. Zira bu, kalbin gücüne ve sabır makamında sebâtına delâlet eder. Ama musîbetin ateşi soğuduktan, ilk şoku geçtikten sonra herkes sabreder. Bundan dolayı her akıllı, üç gün sonra ahmakın yapacağı işi, ilk andan itibaren yapmalıdır. Sehl ibn Abdillâh et-Tüsterî şöyle demiştir: "Sabır iki çeşittir. Biri günâha girmemeğe sabırdır ki bunu yapan mücâhiddir. Biri de Allah'a ibâdete sabırdır ki bunu yapan da âbiddir. Hem günâh işlememeğe, hem de ibâdete sabreden kimseye Allah, kazâsına rızâ yeteneği verir. Rızâ'nın işâreti, gelen kötülük ve iyiliklere karşı kalbin sükûnu (dalgalanmaması)dır. Yunus ne güzel söylemiş: "Lûtfun da hoş, kahrın da hoş" diye! Rüveym: "Sabır şikâyeti bırakmaktır", Ebû Alî: "Sabır Allah'ın takdirine itiraz etmemektir. Fakat şikâyet etmeden başına gelen belâyı söylemen, sabra aykırı değildir. Yüce Allah, *"Yâ Rabbi bu dert bana dokundu!"*(1) diyerek derdini söyleyen Eyyûb'u: *"Biz onu sabredici bulduk, ne güzel kuldu o!"*(2) diyerek övmüştür.(3) Bu konuyu Peygamber (s.a.v.)in bir hadîsiyle bitirelim:

"Kendisine bir musîbet erişmiş olan kimse, hatırladığı zaman istircâ' eder (إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ *)derse, aradan uzun zaman geçmiş olsa dahi, kendisine o musîbetin ilk vukubulduğu gündeki gibi sevâb verilir."*(4)

154 ncü âyet, şehidlere ölü denemeyeceğini, onların gerçekte diri olduklarını anlatmaktadır. Normal ölümle ölen kimseye "ölü" denir. Allah yolunda hayatını feda eden şehîd, Allah'ın katında yüce bir hayata nail olacağı gibi toplumu tarafından da daima rahmet ve takdirle yad edilir. Hem toplumu içinde ebediyyen yaşar, hem de gayb âleminde gerçek hayata erer.

Ölüm, şu görünen bedene özgüdür. İnsanın asıl benliği bedeni değil, onun içinde gizli olan, ona hareket ve canlılık veren ruhudur. Beden kalıptır. Ruh onun hakikati, insanın gerçeğidir. Bedenin aslı topraktır. Topraktan süzüle süzüle gıdalarla insana geçmiş, insan vücudunda bir takım ameliyelerden geçip insan tohumu haline gelmiş, tohum haline gelirken de tıpkı süt içine yağın

(1) Enbiyâ Sûresi: 83.
(2) Sâd Sûresi: 44.
(3) Kurtubî, el-Câmi', 2/174-177.
(4) İbn Mâce, Cenâiz 55; İbn Hanbel, Musned 1/201, 4/27.

karışması, susam tanesinin zerrelerine yağın nufüzu gibi insan tohumunun içine de ruh cevheri, canlılık giydirilmiştir. Ana karnında cenin haline gelen insandaki ruh da gelişmeğe başlamıştır. Cenîni insan şekline sokup şu dünyaya getiren, Allah'ın izni ve iradesiyle onun içine üflenen ruhtur.

Özü şu topraktan çıkan beden, zamanla değişikliğe uğrar, büyür, gelişir, ihtiyarlar ve içindeki ruhu kaybedince de tekrar toprağa düşüp çözülür, dağılır, aslı olan toprağa karışır.

Ama deneylerden geçip olgunlaşmak, ruhânî bilgiler ve haller kazanmak için beden içine konup bir süre bedende konuk gibi kalan ruh, ölmez, yaşar. İşte insan öldüğü zaman kabir sevâbı ve azâbı, ölen bedenine değil, ölmeyen ruhunadır. Çünkü beden ölünce genellikle toprakta çürür, bazı bedenler de yakılır, kül olur. Bazıları havada parçalanıp dağılır, bazıları denizlerin derinliklerine atılır. Ruhunu kaybeden bedene bir daha ruh dönmez, ölen kişi şu dünyada bir daha dirilmez. Kuruyan ağaca nasıl bir daha yaşlık gelmezse, ölen bedene de bir daha canlılık gelmez.

Peki ama tefsirine çalıştığımız, şehidlerin ölmediğini ifade eden bu âyet ile Hz. Peygamber (s.a.v.)in: *"Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe, yahut cehennem çukurlarından bir çukurdur."*[1] meâlinde hadîsleri nasıl izah edilecektir?

Bu âyet ve hadîs, insan bedeninin değil, ruhunun şu bedenden ayrıldıktan sonraki halini tasvir etmektedir. Kabir ile, insanın ölümünden sonraki hali kasdedilmiştir. Çünkü her insan kabre girmez. Yakılıp külü şişelerde saklanan insanlar da vardır. Öldükten sonra aylarca, hattâ yıllarca kabre konulmayan kimseler de vardır. Binaenaleyh hadîsteki kabir kelimesiyle kasdedilen, insanın ölümünden sonraki halidir. İşte insan öldükten sonra ruhu ya cennet gibi bir hayat içine girecek veya yaptığı kötü işlerin tutsağı olacaktır. Âyet ve hadîsin kasdı budur.

İmam Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Kabir sevâbı ve azâbı, ya bu bedene veya bunun bir parçasına ulaşır. Birincisi (yani sevâb ve azâbın bedene ulaşması iddiâsı) kuru bir inatçılıktan başka bir şey değildir. Çünkü bu bedenin çözülüp dağıldığını görüyoruz. Çürüyüp dağılan bir şeye nasıl sevâp ve azâbın dokunduğu iddiâ edilir?

"Bedenin tümüne sevâb ve azâb dokunmayacağına göre, Allah'ın bedenin küçük parçalarından bazılarını diriltip sevâb ve azâbı onlara dokundurduğunu söylemek gerekir. Bu câiz olduğuna göre neden 'insan ruhtur'

(1) Tirmizî, Kıyâmet, 26.

demek câiz olmasın? Çünkü ruh çözülmez, dağılmaz, acı ve lezzet duyar."[1] "Kabir sevabı ve azâbı da kalıba değil, ruhadır."[2] "Kıyamet gününde de Allah, ruhu tekrar bedene döndürür ki cismânî haller, rûhânî hallerle birleşsin (insan kemalini bulsun.)"[3]

Dünyada güzel amellerle bezenip sâfiyet kazanan insan ruhu, şu bedenden ayrılınca cennet bahçeleri gibi bir yaşam içine girecek, orada iyi ruhlarla peygamberler, sıddîkler, sâlihler ve şehitlerle beraber tadına doyulmaz bir ruhânî âlemde bulunacaktır. Fakat dünyada kötü işlerle kirlenmiş, bozulmuş olan insan ruhu da bedeninden ayrıldıktan sonra dünyadaki kötü işlerin gerçek niteliğini görecek, azâba dönüşen o amellerinin tutsağı olacak, çeşitli azâblar içerisinde kalacaktır. İşte Hz. Peygamber (s.a.v.), bu gerçeğe işaret için kabrin ya cennet bahçelerinden bir bahçe, ya da cehennem çukurlarından bir çukur olduğunu söylemiştir.

Allah yolunda öldürülen kimseler, amellerin en güzelini işlemişlerdir. Onlar, Allah'ın en fazla sevdiği işi yapmış, canlarını Allah uğruna feda etmişlerdir. Yoluna can feda eden bu insanları yüce Allah, iyi kullarının arasına katacak, ma'nevî derecelerin en yükseklerine çıkaracak, cennet bahçelerinde yaşatacak, huzurunda, akıl ve hayale gelmeyecek nimetlere nail eyleyecektir.

İnsan dünyada ne kadar mutlu yaşasa yine de acılardan, ızdıraplardan uzak olamaz. Çünkü dünyanın lezzeti yanında üzüntü ve kederi de vardır. Asıl elemsiz, üzüntüsüz, tasasız yaşam, o ruhsal yaşamdır. Şehidler, bu ruhsal yaşamın en yükseğine ermişlerdir. O ebedî zevk içinde yaşayan insanlara ölü demek doğru değildir. Onlar, ölmenin ârız olduğu vücut elbisesini atmış, katıksız, sâf, ölümsüz hayata kavuşmuşlardır. Ama basiretleri kapalı olan dünyalılar, onların o sâf, ölümsüz hayatlarının, ruhânî zevk ve lezzetlerinin farkında değillerdir.

Muhammed Abduh şöyle diyor: "Bazı ruh âlimlerine göre ruh, esîrî, latîf bir cisimle, insanın şu dünyâdaki şeklinde görünür. Şu maddî cismin içinde dolaşır. İnsan ölünce ruhu o esîrî cisimle beraber çıkar ve onunla beraber kalır. O cisim değişikliğe uğramaz, bozulmaz, çözülüp, dağılmaz. Çözülüp dağılan maddî cisimdir. Bundan dolayı birkaç yılda insan değişir. İmâm Mâlik'ten nakledilen 'Rûh, cesed gibi bir sûrettir' sözü de buna yakın bir anlam taşır. Yani ruhun da bir şekli vardır. Şekil arazdır. İşte bu arazın cevheri, bilginlerin esîr dedikleri şeydir. Onlara göre güneş ışığını uzayda taşı-

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 55.
(2) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 53.
(3) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 55.

yan esîrdir. Şimdi onların dedikleri gibi esîr, latîf ve kesîf cisimlere nüfûz etme özelliğine sâhipse âhirette Mutlak Ruhun ona yapışması, esîrin o ruhu nimet gören, beslenen bir cisim yapması mümkündür: İster kuş cismi olsun, ister başka bir cisim. Yüce Allah, yolunda öldürülenler için: *'Onlar diri, Rablerinin katında rızıklanmaktadırlar.'*[1] buyurmuştur..."[2]

Allah yolunda cihad, ibadetlerin en üstünüdür. Cihad eden müslüman, ya şehid olur, ya gazi. İkisi de yüksek rütbelerdir. Hele şehidlik mertebesi, mertebelerin en yücesidir. Peygamberlikten sonra en makbul mertebe, şehidlik mertebesidir. Bundan dolayı ashabı kirâm, şehid olmak için can atarlardı. Allah'ın kılıcı unvaniyle taltif edilmiş bulunan Halid ibn Velîd, ömrü savaşlar içinde geçtiği halde yine şehid olamayıp yatağında öldüğü için üzüntü çekmiştir.

Mü'minler, şehid olmak için çarpışırlar. Şehidliği arzu ederek çarpışan insanlar yenilirler mi? Bu iman, en güçlü silâhları dahi yener. Çünkü silâhı kullanan da insandır.

"Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;

Benim îmân dolu göğsüm gibi serhaddim var!"

İnsan nasıl olsa bir gün ölecektir. Süleyman Çelebi'nin dediği gibi:

"Her ne denlû yâşâr îse bir kişî, Âkibet ölmekdürür ânın işî."

Yüce Mevlâmız: *"Ölmekten, öldürülmekten kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile ancak az bir süre yaşatılırsınız.."*[3] buyuruyor. Şu fani dünyada zilletle yaşamak yerine hak yolunda şehid olmayı tercih eden insanlar, ebedî diriliğe kavuşur, peygamberlerle arkadaş olmak şerefine ererler.

Allah'ın Resulü (s.a.v.), şehidlerin derecesini şöyle açıklıyor:

"Cennete giren hiç kimse, yeryüzündeki her şey kendisinin dahi olsa bir daha dünyaya dönmek istemez. Yalnız şehid müstesna. Çünkü o, gördüğü ikram karşısında dünyaya dönüp on kere öldürülmeyi arzu eder."[4]

Ebu Katâde anlatıyor: *"Allah'ın Resulü (s.a.v.), ashabı arasında durdu. Allah yolunda cihadın ve Allah'a inanmanın, amellerin en üstünü olduğunu söyledi. Bir adam kalktı:*

— Ya Resulâllah, dedi, Allah yolunda, öldürülürsem günahlarım affedilir mi? Allah'ın Resulü şöyle buyurdu:

---

(1) Âli İmrân Sûresi: 169.
(2) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/38-39
(3) Ahzâb Sûresi: 16
(4) Buhârî, Müslim (at-Targîb, II. 311).

— Sabır ve sebat ederek sırf Allah rızası için düşmana yönelir, arkanı dönmezsen evet. Sonra Allah'ın Resulü sordu:

— Nasıl demiştin?

— Allah yolunda öldürülürsem günahlarım affedilir mi demiştim.

— Evet, sabreder; Allah rızası için düşmana yönelir, arkanı dönmezsen borç dışındaki günahların affedilir. Cebrail bana böyle söyledi."[1]

Bedir Savaşında şehid düşen Hârise'nin, annesi gelip Allah'ın Resulüne sordu:

— Ya Resulâllah, dedi, bana Hârise'den bahsetmez misin? Bedir'de öldürüldü. Eğer (oğlum) cennette ise sabredeyim, değilse ağlayayım. Allah'ın Resulü buyurdu;

— Ey Hârise'nin annesi, cennette bir çok cennetler var. Senin oğlun en yüksek Firdevs'e ulaştı."[2]

Hz. Câbir anlatıyor:

"Babam Abdullah ibn Amr, Uhud Savaşında öldürülünce, Allah'ın Resulü (s.a.v.) bana:

— Câbir, dedi, Allah'ın babana ne söylediğini haber vereyim mi?

— Evet Ya Resulâllah, dedim. Dedi ki:

— Allah, herkese ancak perde arkasından konuşmuş iken senin babana, karşı karşıya konuştu ve dedi ki: 'Ey Allah'ın kulu, dile benden (ne dilersen) vereyim.' Baban: 'Ya Rabbi, beni hayata döndür ki ikinci kez öldürüleyim dedi'. Yüce Allah: 'Onların dünyaya dönmeyeceklerine ezelde hükmettim,' dedi. 'O halde ya Rabbi, arkamda kalanlara, benim burdaki durumumu duyur' dedi. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi: *Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayınız. Hayır, onlar diridirler. Rableri katında rızıklanmaktadırlar. Allah'ın, kendilerine verdiği nimetlerden sevinçli olarak arkalarından henüz* (şehîd olup) *kendilerine yetişemeyenlere de korku olmadığı, onların da üzüntüye uğramayacakları müjdesiyle sevinmektedirler."*[3]

İbni Abbâs Hazretleri de bu meâlde bir Hadîs anlatır:

"Kardeşleriniz vurulunca Allah onların ruhlarını yeşil birer kuş şekline koydu. Cennetin nehirlerine gelir, meyvalarından yer, Arş'ın gölgesi altındaki altın kandillere konarlar. Yediklerinin, içtiklerinin ve istirahatlerinin

---

(1) Müslim, (at-Tarğîb, II. 311).
(2) Buhârî, (at-Tarğîb, II. 325).
(3) Tirmizî, İbni Hâce, Hâkim (at-Tarğîb, II. 314).

güzelliğini görünce: (Bizim sağ olup cennette rızıklandığımızı kardeşlerimize kim duyuracak ki onlar, cihaddan yüz çevirmesinler, savaştan dönmesinler.) *dediler. Yüce Allah: (Ben sizin yerinize duyurayım)* dedi ve şu âyeti indirdi: *(Allah yolunda öldürülenleri ölüdürler sanmayınız, hayır onlar diridirler, Rableri indinde rızıklanmaktadırlar..)''*(1)

Mu'ta Savaşında şehid düşen Hz. Ca'fer Tayyâr için Allah'ın Resulü şöyle dedi: *''Ca'fer ibn Ebî Tâlib'i, cennette uçan iki kanatlı bir melek olarak gördüm. Orada dilediği yere uçuyordu. Kanatlarının ucu kana bulanmıştı. Zeyd'in karşısında bulunuyordu.''*(2)

''Şehid, evinin halkından yetmiş kişiye şefaat edecekir.''(3)

''(Savaşta) Öldürülenler üç türlüdür: Bir adam ki inanır, nefsiyle maliyle Allah yolunda cihadeder, düşmanla karşılaşınca savaşır, nihayet öldürülür. Bu, cennette, Allah'ın Arş'ı altında göğsü sevinç ile dolan şehiddir. Peygamberler, sadece peygamberlik dolayısiyle bundan üstündürler. Bir adam ki günahlarından ve hatâlarından dolayı nefsinden korkmaktadır; caniyle, maliyle Allah yolunda cihadeder, düşmanla karşılaşınca savaşır, öldürülür. Bu şehîdlik, onun günahlarını siler. Çünkü silâh, günahları silicidir. (O adam), *Cennetin hangi kapısından isterse oradan cennete sokulur. Çünkü cennetin sekiz kapısı vardır, cehennemin de yedi kapısı vardır, birbirinden üstündür. Ve bir adam ki münafıktır, caniyle maliyle cihadeder, düşmanla karşılaşınca Allah yolunda savaşır, öldürülür. Bu adam cehennemdedir. Çünkü kılıç, münafıklığı silmez.''*(4)

Savaşta ön safta çarpışmak efdaldir. Hz. Peygamber (s.a.v.), savaşta ön safta çarpışanlara Rabbin gülümseyeceğini, Rabbin gülümsediği kimsenin de hesaba çekilmeyeceğini, cennetin en yüksek yerine çıkacağını haber vermiştir.(5)

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

(1) Ebû Dâvûd, Hâkim (at-Tarğib, II. 323).
(2) Taberânî (at-Tarğîb, II. 314-315).
(3) Ebû Dâvûd, İbn Hibbân (at-Tarğîb, II. 316).
(4) Ahmed ibn Hanbel, Taberânî, İbni Hibbân, Beyhakî (at-Tarğîb, II. 316-17).
(5) at-Tarğîb, II. 319.

158- Safâ ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Ev'i (Kâ'be'yi) *hacceder, ya da ömre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki, Allah karşılığını verir, yaptığını bilir.*

Tefsîr:

158- Safâ ile Merve, Kâ'be'nin hemen yakınında bulunan birbirine takriben dörtyüz metre mesafeli iki tepeciktir. Hac ve ömre yapan kimse, bunları da ziyâret eder.

Hac, belli zamanda yapılan ibadetlerin adıdır. Yola gücü yeten, ergin müslümanlara hac farzdır. Ömre de hac gibi bir ibadettir. Ancak ömrenin belli bir zamanı yoktur. Her zaman yapılabilir. Ömre, Kâ'be'yi tavaf ile, Safâ ile Merve arasında sa'y'den ibarettir.

Allah için hac veya ömre yapan kimsenin, Safâ ile Merve'yi ziyaret etmesinde bir günah yoktur. Çünkü buraları ziyaret de haccın menasikindendir (hac ibâdetlerindendir). Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa muhakkakki Allah, onun yaptığı iyiliği bilir ve o iyiliğin karşılığını verir.

Rivâyete göre Cahiliyye devrinde Safâ ile Merve arasında sa'yedilirdi. Bu tepelerden biri üzerinde İsâf, diğeri üzerinde Nâile adında iki Arap putu vardı. Araplar bu putların yanında kurbanlarını keserlerdi. İşte bu tarihî geçmişinden dolayı müslümanlar, buraları ziyaret etmekte tereddüd ettiler. Bunun üzerine Safâ ile Merve'nin, haccın menasikinden olduğunu, buraları ziyaret etmekte bir sakınca bulunmadığını bildiren bu âyet indi.

Bu iki tepe arasında sa'yin meşru olmasının hikmeti şöyle açıklanır: Hz. İbrahim, karısı ile oğlu İsmail'i Mekke'ye bırakıp gitmişti. İsmail'in annesi Hâcer, su bulmak için çocuğunu Harem'in bulunduğu yere koyup tepeden tepeye koşmağa başladı. Bu sırada Allah'ın yardımı yetişmiş ve Zemzem Kuyusunun yerinden su fışkırmıştı. İşte onun hatırası için bu iki tepe arasında koşmak, haccın ibadetleri arasına konulmuştur. Bu koşma, Allah'ın yardımını aramanın ve bunaldıkları zaman Allah'ın yardımının, insanlara yetişeceğinin bir simgesidir.

Safâ ile Merve arasında koşmak, Malikî ve Şafiî mezheplerine göre farz, Hanefî mezhebine göre vâcibdir. Çünkü *"Günah yoktur"* ifadesi, mendub bildirir. Ancak bu koşmanın, farz olduğunu bildiren hadîsler de mevcud olduğundan, Hanefîler, sa'yi vâcib kabul etmişlerdir. Fakat Abdullâh ibn Mes'ûd'un ve Enes ibn Mâlik'in: " فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا " yerine " فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا " okudukları, Übeyy'in mushafında

da böyle yazıldığı, Abdullâh ibn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir ki bu takdirde: *"Hac ve ömre yapanın, bunları tavâf etmemesinde bir günâh yoktur."* anlamı çıkar.[1]

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا
وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾
إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ
وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

159- İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti -biz, Kitâpta insanlara açıkça belirttikten sonra- gizleyenler (var ya), *işte onlara hem Allah lânet eder, hem bütün lânet edebilenler lânet eder.* 160- *Ancak tevbe edip* (durumlarını) *düzeltenler,* (gerçeği) *açıklayanlar başka. Onları bağışlarım. Çünkü ben, tevbeyi çok kabul edenim, çok esirgeyenim. 161- Ama âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüş olanlar, işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üstünedir.* 162- *Ebediyen lânet içinde kalırlar. Ne kendilerinden azâp hafifletilir, ne de onlara fırsat verilir.*

Tefsîr:

159-162: 159 ncu âyetin, Tevrât'ta Hz. Peygamber'in vasıflarını okudukları halde onu gizleyen yahudîler hakkında indiği rivâyet edilir. Hz. Muâz (r.a.) yahudîlere, Tevrât'ta Hz. Peygamber'in nasıl anlatıldığını sormuş, onlar da Hz. Peygamberin Tevrât'taki vasıflarını gizlemişler, söylememişlerdir. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.

Yahudîlerin, Hz. Peygamber'in gerçek peygamber olduğunu bildikleri-

(1) Kurtubî: 2/182

ne dair elimizde pek çok delil vardır. Bu konuda tarih kitapları ittifak halindedir. İslâmdan önce uzun süre birbirleriyle komşu olarak yaşayan Medineli Araplarla yahudîler arasında zaman zaman kavgalar çıkardı. Yahudîler yenilince derlerdi ki: "Bizim söylediklerimizi tasdik eden bir peygamberin gelme zamanı yaklaştı. Biz onunla birlik olup sizi, Âd ve İrem toplumlarının öldürülmesi gibi öldüreceğiz." Ve son zamanda gelecek peygamberin yüzü hürmetine Allah'a duâ ederler: "Ya Rabbi, evsafını Tevrât'ta gördüğümüz, âhir zamanda gönderilecek peygamberle bize yardım eyle!" derlerdi. Fakat âhir zaman peygamberi gelince yahudîler beklediler ki o, kendileriyle birlik olsun, onun liderliğinde Arapları yensinler, cihana hakim olsunlar. Hz. Peygamber, onların dünya hakimiyeti dâvalarına hizmet etmediği, ırkçılığı yerip bütün insanları eşit ve kardeş ilân ettiği için bile bile ona düşman oldular.(1)

Şu âyet de onların, Hz. Muhammed(s.a.v.)'in peygamberliğini gayet iyi bildiklerine tanıktır: *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar ama yine de onlardan bir grup, bile bile hakkı gizlerler."*(2)

Reşîd Rızâ şöyle diyor: "Kitâb ehli âlimleri, kitâblarında bulunan bazı âyetleri halktan gizliyor, işlerine gelmediği için bunları halka açıklamıyorlar ve bu konudaki sorulara, aynen Kitâblarında bulunduğu şekilde cevap vermiyorlardı. Hz. Peygamberin vasıfları, zinâ edenin recmi konusundaki hükümler bunlardan idi. Onların asıl tahrifleri, âyetlerin kendilerinde değil, yorumunda yaptıkları tahrîf idi. Âyetleri, kendi istedikleri anlamı verecek biçimde yorumluyorlardı. Çeşitli dillerdeki eski ve yeni Tevrât nüshaları arasındaki farklar da bu söylediklerimizi kanıtlar. Eski Ahid'in en eski İbranca nüshası, bir yahudî komisyonu tarafından Tabireyye'de ve Fırat vadisindeki sura veya Sorada'da, M.S. altıncı asırla onikinci asır arasında derlenen Musuriye nüshasından kopye edilmiştir. Bu nüshaya el-Musûre yani taklid denilen tefsîrler ve notlar ilâve etmişlerdir ki bunların bir kısmı asıl metne karışmıştır.(3) Bu konu üzerinde A'râf Sûresinin tefsiri sırasında durulacaktır.

Âyet yahudîler hakkında nazil olsa da mânâsı umumidir, Allah'ın dinini gizleyen bütün insanlara şamildir. Allah'ın indirdiğini gizlemek, dünya menfaati için onu söylememek veya tahrif ederek söylemek, insanın başına lânet yağdırır. Allah'ın dinine dair bir şey bilen, onu bilmeyenlere öğretmek,

(1) İbn Hişâm, Sîratu'n-Nebî, I. 211; Taberî, Câmiʿu'l-Beyân, I. 410-412, Mısır, 1388/1968.
(2) Bakara Sûresi: 146.
(3) Tefsîru'l-Kur'ân, 2/48-49.

soranlara söylemek zorundadır. Dilini eğip bükmeden, olduğu gibi dosdoğru söylemelidir. Yüce Allah, bütün Kitâp sahiplerinden bu hususta kesin söz almıştır: *"Allah, bir zaman kendilerine Kitâp verilenlerden* (onu insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz) *diye kesin söz almıştı."*(1) Dünya menfaati karşılığında Allah'ın sözlerini gizleyen veya değiştirenlerin uğrayacakları sonucu da yüce Allah şöyle açıklamaktadır: *"Allah'ın indirdiği kitâbı gizleyip de onu az bir paraya satanlar, karınlarına ateşten başka bir şey yemiyorlar. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onları temizlemeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır."*(2)

Hakkı gizlemek, risalet görevinin geçersiz kalmasına yol açar. Bu ise tüm insanlığın mahvı demektir. Bundan dolayı hakkı gizlemek, Allah'ın ve bütün lânet edebileceklerin lânetine müstahak kılacak derecede ağır bir günahtır. İnsan, şahsına münhasır bir günah işleyip tevbe ederse Allah gafur ve rahimdir, onu affeder. Fakat Allah, hakkı gizleyenleri, indirdiği dini ve hidayeti tahrif edenleri yalnız kendi lânetiyle değil, bütün canlıların lânetiyle cezalandırır.

Enes ibn Malik anlatıyor: "Allah'ın Resulü bir seferine giderken Muâz ibn Cebel de kendisinin binek arkadaşı idi. Allah'ın Resulü:

— Ey Muâz, dedi. Muâz:

— Buyur, ya Resulâllah, dedi. Allah'ın Resulü yine:

— Ey Muâz, dedi. Muâz:

— Buyur, ya Resulâllah, dedi. Allah'ın Resulü:

— Ey Muâz, dedi, Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammedin de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahidlik eden hiçbir kul yoktur ki Allah onu cehenneme haram etmesin. Muâz:

— Ya Resulâllah, bunu insanlara haber vereyim mi ki sevinsinler? dedi. Allah'ın Resulü:

— O zaman (buna) güvenir (ameli bırakır)lar, dedi.

Uzun zaman bu müjdeyi kimseye söylemeyen Muâz, nihayet öleceği sırada bildiği bir şeyi gizleyip de günahkâr olmamak için bunu açıkladı."(3)

İşte onlar, bildikleri bir şeyi gizlemekten, duydukları bir peygamber sözünü insanlara duyurmamaktan öyle korkarlardı. Bundan dolayı Allah'ın Resulünden ne duymuşlarsa onu olduğu gibi kendilerinden sonra gelen nes-

(1) Âli İmrân Sûresi: 187.
(2) Bakara Sûresi: 174.
(3) Müslim, İman, bâb: 10, hadîs: 13.

le aktarmışlar ve onların bu dürüst davranışı sayesinde İslâm nuru bize kadar gelmiştir.

Bildiğini başkalarına öğretmek, Allah'ın, insan üzerinde bulunan bir hakkı olduğu içindir ki ilk İslâm bilginleri, Kur'ân ve din ilimlerini öğretme karşılığında ücret almayı caiz görmemişlerdir. Fakat sonradan dünya işlerinin çoğalması, hayat şartlarının değişmesi karşısında bu hüküm yumuşatılmıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in: "... *Her toplumdan bir zümrenin,* (peygamberle beraber) *sefere çıkıp dini öğrenmeleri ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmaları gerekir*"(1) âyeti, toplum içinde bir zümrenin din ilimlerinde ihtisas yapmasını emretmektedir. Bu, kifaye olarak farzdır. Bu ihtisas ise onları, geçimlerini sağlayacak bir iş yapmaktan alıkor. Bundan dolayı topluma dinini öğretecek bu insanların, dinî görevleri yaptıran din adamlarının, geçimlerini sağlayacak bir ücret almaları caiz, hattâ zarurî görülmüştür. Gaye, Kur'ân'ın zayi olmasını önlemek, dinî ilimlerin öğretimini sağlamaktır.

Herhangi bir olaya tanık olup da bir menfaat veya adam kayırma yüzünden olayı gizleyen veya yalancı şahidlik yapan kimse de âyetin tehdidi altına girer. Kur'ân-ı Kerîm'e göre müslüman, hiçbir halde doğruluktan ayrılmaz. Akrabasının, annesinin babasının, hattâ kendi nefsinin aleyhinde dahi olsa hakkı gizlemez, doğruyu söylemekten kaçınmaz. İşte böyle bir toplumda haksızlık olmaz, cinayetler işlenmez. Allah'ın emirleri uygulanır. Yuvalara mutluluk, kalblere huzur dolar. Bütün toplumu ilâhî saâdet kucaklar.

Tevbe edip uslananlara karşı yüce Allah, merhametlidir. Ama inkâr edenler ve inkâr ile ölenler, ebedî lânet içinde kalırlar. Cehennem de Allah'ın lânetinin toplandığı yerdir. İşte kâfirler sürekli olarak lânet içinde kalır, azâp çekerler. Amelleri, kendilerini hiç bırakmaz yaptıklarının cezasını görürler.

وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ
بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ

(1) Tevbe Sûresi: 122.

وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى
الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ
﴿١٦٥﴾ اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ
الْاَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ
كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ
وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

163- Tanrınız bir tek Tanrıdır, O'ndan başka tanrı yoktur. O, Rahmandır, Rahîmdir. 164- *Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip onunla ölmüş olan yeri dirilterek, üzerine her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için* (Allah'ın varlığına ve birliğine) *deliller vardır.* 165- *İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İnananlar ise en çok Allah'ı severler. Zulmedenler, azâbı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a âid olduğunu ve Allah'ın azâbının çetin olduğunu anlayacaklarını keşke bilselerdi.* 166- *İşte uyulanlar,* (kendilerine) *uyanlardan uzak durdular; azâbı gördüler, aralarındaki* (bütün) *bağlar kesildi.* 167- *Uyanlar şöyle dediler: "Ah keşke bir daha dünyaya gitmemiz mümkün olsaydı da şimdi onların bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık!" Böylece Allah, onlara işledikleri bütün fiilleri hasretler* (pişmanlık ve üzüntüler kaynağı) *olarak gösterir. Ve onlar, ateşten çıkamazlar.*

Tefsîr:

163-167 nci âyetler, gözümüzün önüne iki tablo çizmektedir. Birinci tablo,

Allah'ın birliğini ispat tablosudur. İlk iki âyette Allah'ın birliği, Rahman ve Rahîm olduğu hatırlatıldıktan sonra O'nun varlığının ve birliğinin delillerine dikkat çekilmektedir: Göklerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün değişmesi, Allah'ın koyduğu kanunlar sayesinde insanlara faydalı şeylerle dolu gemilerin deniz üstünde akıp gitmesi, yağmurun yağması, ölü tabiatın yeniden canlılık kazanması, yer yüzünde milyonlarca hayvanın yayılması, göklerle yer arasında O'nun emri uyarınca rüzgârların esmesi... bütün bunlar düşünen insanlar için Allah'ın varlığının, birliğinin ve merhametinin işaretleridir.

Âyet, açık alâmet, inkârı mümkün olmayan mu'cize demektir. Kur'ân'ın cümleleri, Allah'ın varlığına, birliğine, Kur'ân'ın, Allah'ın kelâmı olduğuna delâlet eden âyetler olduğu gibi tabiat olayları da Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden âyetlerdir. Kur'ân'a göre iki türlü âyet vardır: Biri sözlü olan Kur'ân âyetleridir. Biri de herkesin gözü önünde serili bulunan tabiat kitâbının âyetleri, yani tabiat olaylarıdır. Aklını çalıştıran, iyi düşünen insanlar için bütün tabiat olayları, dillenip Allah'ın varlığını ve birliğini haykırır. Şu yeşillenen ağaçlar, şu uçan kuşlar, şu yüzen balıklar, şu gece gündüz, şu kâinattaki düzen, kendilerini yaratan çok akıllı, Rahman ve Rahim, her şeye gücü yeten bir Tanrının varlığını söyler. Bundan dolayı Kur'ân, her vesile ile insanın dikkatini tabiat âyetlerini okumaya, onlardaki incelikleri düşünmeğe davet eder. Gecenin gündüzün değişmesi, bize sonsuz görünen şu engin kâinâtta aynı tabiat yasalarının bulunması, zerreden sonsuz kâinâta dek herşeyin ince yasalarla düzenlenmiş olması, bunların bir raslantı ile kendi kendine değil, büyük akıl sâhibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını kanıtlar. İşte bu kâinâtı düşünen, tabiat varlıklarındaki ince hikmetleri, yasaları okuyan kimse derhal Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla niteli bir Allah'ın var olduğunu anlar, herşeyin O'na boyun eğdiğini görür. Kendisi de bilinçli olarak O'nun emrine boyun eğer, O'na kulluk eder.

İkinci tablo, bu âyetlerden ibret almayıp nefislerine esir olan, Allah'tan başka tanrılar edinen inkârcıların, âhiretteki durumlarını canlandırmaktadır. Dünyada Allah'tan başka şeylere tanrı diye tapan, onlardan meded umanlar, âhirette azâbı görünce kuvvetin, mülkün yalnız Allah'a âid olduğunu anlarlar, taptıkları tanrılar kendilerine hiçbir yarar sağlamaz. Orada uyanlarla uyulanlar arasındaki bütün bağlar kopar. O zaman tapanlar, tapılanlara, düşman olurlar. Uyanlar, uydukları kimselere *"Keşke bir daha dünyaya gitmemiz mümkün olsaydı da sizin şimdi bizden uzak durduğunuz gibi biz de sizden uzak dursaydık"* derler ama ne çare, bütün yaptıkları, kendilerine pişmanlık ve üzüntü kaynağı olur. İçleri yanar durur, bir türlü ateşten çıkamazlar.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ
وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ
اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا
يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي
يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

168- Ey insanlar, yer yüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin, şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o, sizin ap açık düşmanınızdır. 169- *O size daima kötülük ve çirkin iş* (yapmanızı), *Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi emreder.* 170- *Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun!" dense, "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz* (yol)*a uyarız" derler. Peki ama ataları bir şey düşünemeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı* (atalarının yoluna uyacaklar)*?* 171- *O inkâr edenler*(i Hakk'a çağıran)*ın durumu, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen* (işittiği sesin mânâsını anlamayan hayvanlar)*a haykıran kimsenin durumu gibidir.* (Onlar), *sağır, dilsiz ve kördürler, onun için düşünmezler.*

Tefsîr:

168-171 nci âyetlerde anlatılanları şöyle özetleyebiliriz: Yüce Allah, yeryüzünde bulunan güzel şeyleri insanlara helâl kılmıştır. Esasen bunları insanlar için yaratmıştır. Hakkında ilâhî bir yasak gelmeyen her şey mübahtır. Bazı insanlar, vehimlerine dayanarak Allah'ın yarattığı nimetleri haram sayarlar. Bu düşünceler, şeytanın telkinleridir. Allah'ın haram kılmadığı şeyi kimse haram kılamaz. Mü'minler, insanların açık düşmanı olan şeytana uyarak Allah'ın nimetlerini haram kılmaya kalkmamalıdırlar. Şeytan daima insana kötülüğü, aşırılığı emreder. İnsanları, bilmeden Allah'a iftira etmeğe sevk eder. "Allah şunu yasaklamıştır, şu haramdır" demelerini ister ki on-

ları Hakkın yolundan çıkarıp evhâm ve hurâfeler yoluna soksun.

Çoğu insan, şeytanın yoluna, kendi vehimlerine kapılıp doğru yoldan sapmıştır, artık onların ardından gelen nice nesiller de körü körüne onları taklid edip batıl yolda yürümüşlerdir. Bu insanlara gittikleri yolun yanlışlığı gösterilip hak yola davet edilseler, bir türlü körü körüne saplandıkları taklid bataklığından çıkamazlar. Gittikleri yolun yanlışlığı ispat edilse, onlar atalarının gittiği yolun doğru olduğuna inanır, bir türlü ondan ayrılmazlar. "Üstâd böyle dedi, onun dediği doğrudur" diye ısrar ederler. Bilmezler ki hatâdan salim olan yalnız Allah'tır. Peygamberler hariç, her insan hatâ edebilir. Peygamberden başka hiç kimseyi körü körüne taklid doğru olamaz.

İşte kendilerine doğru yol gösterildiği halde yine eğri yollara sapan, batıl düşüncelere dalan kimseler, kendilerini toparlayıp yola sokmağa uğraşan çobanın sesini duyup, söylediği sözlerin mânâsını anlamayan hayvanlara benzerler. Peygamberler, onların varisleri olan bilginler, şu sapık insanları yola getirmek için kendilerine nice deliller gösterirler, nice hikmetli konuşmalar yaparlar ama bunlar bir türlü söz anlamazlar. Tıpkı çobanın sesini işitip sözlerinin mânâsını anlamayan hayvanlar gibi peygamberlerin ve bilginlerin sözlerini anlamayıp düştükleri sapıklık içinde bocalar, dururlar.

Salih ataların yolunda gitmek iyidir. Fakat onların ilerlediği gibi ilerlemeğe devam etmek gerekir. Eskilerin gelmiş olduğu noktada kalmak, bir adım dahi ileri gitmemek, hattâ onların vardığı fikrî seviyeden daha geride kalmak, İslâmın ruhuna aykırıdır. Her nesil, kendi toplumunu daha ileriye götürmekle yükümlüdür. Salih ataları takib edip ilmen ve ahlâken ilerlemek lâzımdır. Ancak îmândan ve ilimden yoksun ataların yolunda gidilmez. İşte Kur'ân bunu anlatıyor.

Kurtubî, bu âyetin tefsirinde taklîdin hükmünü şöyle açıklıyor: *Taklîd:* Devenin boynuna takılan yulardan alınmıştır. Yularını başkasının eline verip, güdülen bir varlık gibi onun peşinden giden, onun yaptığı şeyleri düşünmeden yapan kimseye *mukallid* denir. *Taklîd,* insanı ne aslî ne de fer'î bir bilgiye ulaştırmaz. Ancak dinî hükümleri asıllarından çıkarma yeteneğinde bulunmayan kimse, zamanının en bilginini bulup onun fetvâlarına uyar. Zira Cenâbı Hak: *"Bilmiyorsanız zikir ehlinden* (bilenlerden) *sorun."*.[1] buyurmuştur. Yalnız birliğin sağlanması, herkes tarafından uyulması için en âlim insanı bulmak gerekir. Âlim de yine vaktinin darlığından dolayı sonucuna ulaşamadığı bir konuda kendisi gibi bir âlimi taklîd eder ki bir ibâdeti veya hükmü kaçırmasın.

(1) Nahl Sûresi: 43.

İbn Atiyye'ye göre ümmetin icmâ'ı, itikat konularında taklîdin câiz olmadığı yolundadır. Kadî Ebûbekr ibn el-Arabî ve Ebû Amr Osmân ibn Îsâ ibn Derbâs eş-Şâfi'î gibi kimseler itikadda da taklîdin caiz olduğu görüşündedirler. Fakat İbn Derbâs, tevhîd konusunda taklîdin caiz olmayacağını söylüyor. Çünkü: *"Biz babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de izlerine uyarız."*(1) âyetinde babalarını körü körüne taklîd edenler kınanmaktadır. Her mükellefin tevhîdi öğrenmesi farzdır ki bu da ancak Kitâb ve sünnet(i öğrenmek) yoluyla olur.

Bazı kimseler, Kitâb ve sünnete uyanların da mukallid olduğunu söylemişlerdir ama bu doğru değildir. Çünkü Allah, körü körüne babalarının yolunda gidenleri kınamıştır. Peygamber'in getirdiklerine uymak taklîd değildir. Zira Peygamber'in getirdikleri, en doğru yoldur. Yüce Allah, Peygamber'in diliyle: *"Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz* (din)*den daha doğrusunu getirmiş olsam da* (yine babalarınızın yolunu) *mu* (tutacaksınız)*?"*(2) âyeti ile Peygamberin getirdiği en doğru yola uymayanları kınamaktadır. Çünkü bunlar, câhil insanların çağlar içinde oluşturdukları gelenekler değil, sâf akıldan, soyut ruhtan vahyedilmiş parlak düşüncelerdir. *"Rabbimiz, biz beğlerimize ve büyüklerimize uyduk da bizi yoldan saptırdılar."*(3) âyetinde babalarının sapık yoluna uyarak sapanlar kınanmakta iken, peygamber babalarının dinine uyan Yûsuf (selâm ona) övülmektedir: *"Babalarım İbrâhîm, İshâk ve Ya'kub'un dinine uydum. Bizim, herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmaya hakkımız yoktur. Bu (tevhîd), bize ve bütün insanlara Allah'ın bir lûtfudur, ama insanların çoğu şükretmezler."*(4)

Âyet, gerçek îmânın, ancak birşeyi düşünüp, doğruluğuna kanâat getirmekle elde edileceğini, körü körüne taklîdin, kâfirlerin işi olduğunu açıkça belirtiyor. Bundan dolayı mü'minlerin, saplantılardan kurtulup inançlarını araştırma, düşünme ve tam kanâat üzerine binâ etmeleri gerekir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا
لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ
الدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِه۪ لِغَيْرِ اللّٰهِۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا

(1) Zuhruf Sûresi: 23.
(2) Zuhruf Sûresi: 24.
(3) Ahzâb Sûresi: 67
(4) Yûsuf Sûresi: 38.

عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٧٣﴾

172- Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yeyin, Allah'a şükredin; eğer O'na tapıyorsanız. 173- *Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kılmıştır. Ama kim mecbur kalırsa* (başkasına) *saldırmadan ve sınırı aşmadan* (bunlardan) *yemesinde bir günah yoktur. Muhakkak ki Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.*

Tefsîr:

172 nci âyette yüce Allah, bizim için yarattığı güzel rızıklardan yeyip kendisine şükretmemizi emrediyor. Müfessirlere göre "yeyiniz" emri, ibaha ifade eder, "Şükrediniz" emri vücub ifade eder. Zira yeme içme gibi sırf kulların yararına olan şeyleri emreden âyetler, birer vazife değil, hak.bildirir. Şayet bunlar hak değil de vazife bildirecek olsalar, bunları yapmamaktan ceza lâzımgelir ki insanın yararı için emredilen şey, bir noktada insanın zararına bir sonuç doğurur. Bu ise çelişkidir. Bundan dolayı helâl olan şeyleri yemek bir haktır. Fakat haramdan kaçınmak ve Allah'a şükretmek bir görevdir. Ancak insanın, ölmeyecek kadar yemesi farzdır. Mümkün iken yemeyip açlıktan ölen kimse, intihar etmiş olur, günaha girer. İbadet yapabilecek ölçüde güç kazanmak için yemek mendub, tam doyacak kadar yemek mübah, bundan fazla yemek ise haramdır. İşte "yeyiniz" emri, mübah derecesine kadar olan yemeleri içine alır.

173 ncü âyette ise yenmesi yasak olan şeyler açıklanmıştır. Bu âyette haram kılınan maddeleri izah edelim:

Meyte: Kendi eceliyle ölen yahut boğazlanmadan öldürülmüş bulunan hayvandır. Buradaki meyteyi tahsis eden bazı ölüleri haram olan "ölü" tabiri dışında bırakan rivâyetler vardır. Resulullah (s.a.v.): *"Denizin dışarı attığı veya çekilip karada bıraktığı şeyi yeyin, ama içinde ölüp su üstüne çıkanı yemeyin."*(1) demiştir.

Malikîlere gelince *"Size iki ölü ve iki kan helâl kılındı..."* hadîsini zayıf görmüşlerdir. Onlara göre Kur'ân'ın sünnetle tahsisi (yani genel mânâsının özelleştirilmesi) ihtilâf konusudur ama Kur'ân'ın zayıf hadîsle tahsis edilemeyeceği hususunda ittifak vardır. İkinci ve üçüncü hadîs ise sahihtir. İşte Malikîler ikinci ve üçüncü hadîse dayanarak Kur'ân'ın, meyte hakkındaki

(1) Ebû Dâvûd, At'ime, 35.

hükmünü tahsis etmişler, balığın ölüsünü helâl, çekirgenin ölüsünü haram saymışlardır. Onlara göre çekirge ölüsünün helâl olduğu hakkında bir hadîs yoktur.

Kur'ân'ın hiçbir suretle sünnet ile tahsis edilemeyeceği kanaatinde olanlara göre de balık ölüsünü meyte hükmünden çıkaran hadîs değil, *"Size deniz avı ve yemeği helâl kılındı"*(1) âyetidir. Denizin avı, bir tuzak ile yakalanan hayvandır; yemeği ise su üstüne çıkan, ya da denizin çekilmesiyle karada kalan ölmüş balıklardır.

Ebu Hanîfe, meytenin haram olduğunu göz önünde tutarak annesi boğazlanıp da karnından ölü çıkan yavrunun da haram olduğuna hükmetmiştir. Çünkü meyte haramdır. Fakat Şafiî ve Ahmed ibn Hanbel, annesinin boğazlanmasiyle yavrunun da boğazlanmış sayılacağını ileri sürerek bu yavruyu helâl saymışlardır. Malik ise uzuvları tamamlanmış, kılı bitmiş olduğu takdirde yavrunun yenilebileceğini, aksi halde yenilemeyeceğini ileri sürmüştür. Onların delîli de Hz. Peygamber'in şu sözüdür: *"Zekâtu'l-cenîni zekâtu ummih: Yavrunun boğazlanması, annesinin boğazlanmasıdır."*(2)

Bu hüküm, hayvanın boğazlanmasının, bütün vücuduna şamil olduğunu, vücudun içinde bulunan yavrunun da boğazlanmış sayılacağını gösterir. Fakat Ebu Hanîfe taraftarları burdaki ifadenin teşbih anlamına da geleceğini, yani "Yavrunun kesilmesi, annesinin kesilmesi gibidir, anne, yavrunun kesilmesiyle, kendisi kesilmiş gibi olur" mânâsını da taşıdığını söyleyerek itiraz etmişlerse de hadîsin söyleniş tarzı bu itirazı bertaraf etmektedir: Bazı kimseler, Hz. Peygamber'den: *"Ya Resulâllah, biz deve kesiyoruz, sığır, koyun kesiyoruz. Bazan bunların karnından yavru çıkıyor. Bunu atalım mı, yoksa yiyelim mi?"* şeklinde soru sormuşlar, Hz. Peygamber de: *"İsterseniz yeyin, çünkü yavrunun kesilmesi, annesinin kesilmesidir"* demiştir.(3)

Meytenin etini yemek haram olmakla beraber boyacılıkta kullanılıp kullanılamayacağı, derisinin tabak edilip edilemeyeceği sorunu da ihtilâf konusu olmuştur. Fakihlerin çoğunluğu, haram olan işin, meyteden yararlanmak olduğuna dayanarak meyteden her türlü yararlanmayı haram kabul etmişlerdir. Câbir, Ebu Hüreyre ve Hz. Ömer'den rivâyet edilen bir hadîse göre Allah'ın Resulü, meytenin iç yağını toplamayı yasaklamış: *"Allah yahudîle-*

(1) Mâide Sûresi: 96.
(2) Tirmizî, Sayd, 10; Ebû Dâvûd, Adâhî, 17; İbn Mâce, Zebâih, 15; Dârimî, Adâhî, 17; İbn Hanbel, III. 31, 39, 45, 53; Hâkim, İbn Hibbân, Dârekutnî ve Taberânî de rivâyet etmişlerdir.
(3) Bakınız; Faydu'l-Kadîr, III. 563.

re meytenin iç yağını haram kıldı, onlar da onu satıp parasını yediler."(1) demiştir. Yağının haram olması, bunun satımının da haram olmasını gösterir. Fakat 'Atâ, meyte'nin iç yağının boyacılıkta kullanılabileceğine, bununla gemilerin yağlanıp boyanabileceğine hükmetmiştir. Ona göre âyette yasak edilen şey, yararlanmak değil, yemektir. Ayrıca Meymune'nin koyunu hakkındaki hadîs de yahudîler hakkındaki hadîse aykırıdır:

Hz. Peygamber'in zevcesi Meymune'nin ifadesine göre Allah'ın Resulünün hanımlarından birinin koyunu ölmüştü. Allah'ın Resulü: *"Derisini alıp istifade etsenize"* dedi. Aynı hadîsi İbni Abbâs da rivâyet etmiştir. Onun rivâyetinde bu koyun, Meymune'nin cariyesine ait idi. Abdullah ibn Abbâs'ın rivâyet ettiği diğer bir hadîse göre de deri tabak edilince temiz olur.(2)

Atâ'nın vardığı bu hüküm, hem âyetin zahirine daha uygun olması, hem de zamanımızdaki boyacılık sanayiinde önemi ve dünyada ham maddenin gittikçe azalması, deniz dibindeki yosunlardan, organik kalıntılardan istifadenin dahi git gide zaruret haline gelmesi karşısında tercihe şayandır.

Kan: Bu âyette kan, mutlak, yani vasıfsız olarak zikredilmiştir. En'âm Sûresinde *"Akıtılmış"* kelimesiyle nitelendirilmiştir. Böylece mutlak kan değil, ancak akıtılmış kan haram olmaktadır. Hz. Aişe: *"Eğer Allah,* (akıtılmış kan) *dememiş olsaydı, insanlar damarlardaki kanın ardına düşer* (onu haram sayar)*lardı"* demiştir. Hanefîler ve Şâfiîler: *"Size iki ölü ve iki kan helâl kılındı: İki ölü balık ve çekirge ölüsüdür, iki kan da ciğer ve dalaktır"* hadîsiyle kanı tahsis etmişlerdir, yani dalak ve ciğeri haram olan kandan çıkarmışlardır. Fakat Malikîlere göre bu hadîste kanı tahsîs edecek bir şey yoktur. Çünkü ciğer ve dalak ne et, ne de kan sayılır. Burada Mâlikîlere hak vermek gerekir. Zira ciğer ve dalakta kan fazla ise de bunlar yine et kategorisine girer. Hz. Âişe: *"Biz Allah'ın Elçisinin zamanında bürme* (güveç) *pişirirdik, güvecin üstüne çıkan sarı kanı yerdik"* demiştir. Bu söz, et üzerinde kalan kanın yenilebileceğini gösterir.

Hınzîr: Domuz demektir. Zahiriyye mezhebi mensuplarından bir kısmı domuzun sadece etinin haram olduğunu, iç yağının haram olmadığını söylemişlerdir. Çünkü Allah: " ولحم الخنزير : *domuz eti* (size haram kılındı)" demiştir. Ama cumhura (bilginlerin çoğunluğuna göre) iç yağı da ete dahildir, o da haramdır. Fakat kılı harâm değildir. Domuz kılı ile hirâze (yani deri dikimciliği, ayakkabıcılık) yapılabilir. İbn Huveyzimendâd'ın rivâyetine gö-

(1) Müslim, Müsâkât, bâb 13, hadîs 71, 72, 73, 74; Buhârî, Enbiyâ 50, Buyu, 103, 112; Nesâ'î, Far : 9; Dârimî, Eşribe 9; Muvatta ' Sıfatu'n-Nebiy, 36; İbn Hanbel I. 25, 247, 293, 293, 322, III. 117.
(2) Müslim, Hayd, bâb 27; hadîs, 102, 103, 104, 105.

re domuz kılı ile hirâze yapılıp yapılamayacağını soran bir adama, Allah'ın Elçisi: *"Bir sakınca yoktur."* demiştir. Peygamber devrinde hirâze'nin mevcud olması, ve Peygamber'in ashâbından hiç kimsenin bunu inkâr etmemesi de bunun câiz olduğunu (domuz kılıyla deri dikmenin câiz olduğunu) gösterir.[1]

Kurtubî'nin bu açıklamasına göre domuz kılıyla ayakkabı ve sair deri eşya dikilebileceği gibi mücevherât dizilen ip de yapılabilir. Ayrıca haram olan, kara domuzudur. Fakat su domuzunun haram olup olmadığı ihtilâflıdır. İmâm Mâlik, bu konudaki soruya kesin bir cevap vermemiş, sadece "Siz ona domuz diyorsunuz." demiştir. Bu sözünden onun, deniz domuzunu, Kur'ân'da harâm kılınan domuz saymadığı anlaşılmaktadır.[2]

Allah'tan başkası adına boğazlanana gelince: Bu da üzerine Allah'ın adı değil de başka birinin adı anılarak kesilen veya Allah için değil de bir put için, Allah'tan başka bir varlık için kesilen hayvandır. Acaba hıristiyanların, Îsâ'nın adını anarak kestikleri hayvanlar yenilir mi, yenilmez mi? Bu mesele ihtilâf konusu olmuştur. Ebu Hanîfe, Ebu Yusuf, Muhammed, Şafiî ve Malik'e göre Îsâ'nın adı anılarak kesilenler de Allah'tan başkası adına kesilenler grubuna girer. Atâ, Mekhûl, Hasan, Şa'bî ve Saîd ibn el-Müseyyib, Malikîlerden Eşheb ise bu hayvanın haram olmadığına kanidirler. İhtilâf nereden çıkmıştır?

Maide Sûresinin 5 nci âyetinde: *"Kendilerine Kitâp verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir."* denilmektedir. Bu âyet, tefsirini yapmağa çalıştığımız âyeti tahsis etmekte olduğu gibi, o âyet de bunu tahsis etmektedir. O zaman mânâ: "Allah'tan başkasının adı anılmadıkça kitâp ehlinin yemeği size helâldir" şeklinde olabileceği gibi: "Allah'tan başkasının adı anılarak kesilenler haramdır, ancak kitap ehlinin kestikleri hariç" şeklinde de olabilir. İşte birinci görüşe sahib olanlar, hıristiyanların, Îsâ'nın adını anarak kestikleri hayvanları haram saymışlar; ikinci görüşe sahib olanlar da Îsâ'nın adını anarak kesmiş olsalar dahi kitâp sahiplerinin kestiklerini helâl saymışlardır. Burada ikinci görüş tercihe şayandır. Çünkü âyet, Arapların putlar adına ve putların üzerine kestikleri hayvanlar hakkındadır, onları yasaklamaktadır. Kitâb ehliyle ilgili değildir. Zührî, hıristiyan Arapların kestiklerini yemede bir sakınca görmemiş: "Şâyet Allah'tan başkasının adını söylediklerini duyarsan yemezsin ama duymazsan, Allah onların küfrünü bildiği halde kestiklerini helâl kılmıştır." demiştir[3]. İbn Abbâs da Kitâb ehlinin kestiğini helâl saymıştır[4].

(1) el-Câmi , 2/223.
(2) Aynı.
(3) Buhârî, Zebâih, 39.
(4) Buhârî, Zebâ'ih 39; Ebû Dâvûd, Adâhî 13.

Birçok bilgin, âyette bu sayılan şeylerden yararlanmanın haram kılındığını ileri sürerek bunlardan hiçbir suretle yararlanmayı câiz görmemiştir. Fakat bundan önceki âyetten ve bu âyetin sonundan anlaşıldığı üzre söz, yemek üzerinde geçmektedir. Önceki âyette: *"Size verdiğimiz güzel rızıklardan yeyin."* deniyor. Bu âyetin sonunda da: *"Kim mecbur kalırsa saldırmadan, haddi aşmadan bunlardan yemesinde kendisine bir günah yoktur"* deniliyor. Demek ki yasak olan, faydalanmak değil, bunların etini yemektir. Nitekim Meymune'nin ölmüş koyunu hakkında Hz. Peygamber: (s.a.v.) *"Derisinden istifade etsenize"* demiştir. *"Ölüdür"* demişler, demiş ki: *"Haram olan, meyteyi yemektir."*[1] Şayet yemekten ayrı olarak bunlardan her türlü istifadeyi yasaklayan hadîsler gelmiş olsaydı o zaman bu âyetle değil, fakat o hadîslerle bunlardan istifade haram edilmiş olurdu.

Âyet hasr ifade etmektedir. Yani bu sayılanların dışında kalan hayvanların helâl olduğu anlaşılır. *"De ki: Bana vahyolunanda, meyte akıtılmış kan, domuz eti-ki pistir- ve fısk ile Allah'tan başkası adına kesilmiş olanlardan başkasının, yiyecek kimse için haram olduğuna dair bir şey bulamıyorum."*[2] âyeti de bu mânâyı kuvvetlendirmektedir. Fakat yırtıcı hayvanların, yırtıcı kuşların, eşeklerin, katırların haram olduğunu bildiren hadîsler vardır. Buhârî ve Müslim'in rivâyetine göre Hz. Peygamber: *"Azı dişi olan yırtıcı hayvanları yemeyi yasaklamıştır."*[3] Keza: *"Allah'ın Resulü, azı dişi olan yırtıcı hayvanları ve tırnaklı olan yırtıcı kuşları yemeyi yasaklamıştır."*[4] Câbir'in rivâyetine göre de Hz. Peygamber, *"Hayber günü ehlî merkeplerin etlerini yasaklamış, fakat at etine müsaade etmiştir."*[5]

Ebu Hanîfe, Şafiî ve Ahmet ibn Hanbel, bu hadîslere dayanarak, bu hayvanların etini yemeyi haram saymışlardır. İmam Malik'in de kuvvetli görüşü budur. Fakat bunların mekruh olduğu hakkında bir görüşü de vardır.[6] Birtakım bilginler de bunları mekruh saymışlardır. Ebu Hanîfe ve Malik at etinin haram olduğuna; Şafiî, Ahmet, Ebu Yusuf ve Muhammed ise mübah olduğuna hükmetmişlerdir.

Bu hayvanların haram olmadığını ileri sürenler, tefsiri sadedinde oldu-

---

(1) Buhârî, Zekât, 61; Müslim, Hayd, 100, 101, Zebâ'ih 30; Ebû Dâvûd, Libâs 38, 39; Nesâ'î, Far : 4, 5; Dârimî, Adâhî 20; Muvatta', Şayd 16; İbn Hanbel, I. 262.

(2) En âm Sûresi: 145.

(3) Buhârî, Zebâ'ih 28, 29; Müslim, Şayd,. 12-15; Tirmizî, Şayd, 11, At ime 6; Ebû Dâvûd, At ime 25, 32; Nesâ'î, Buyû 79; İbn Mâce, Şayd 13; Dârimî, Adâhî, 18; Muvattâ', Sayd, 13, 14; İbn Hanbel, I. 244, 289.

(4) Müslim, Sayd 15, 16; Ebû Dâvûd, At ime, 32; Tirmizî, Sayd, 9, 11; Nesâ'î, Sayd 86; İbn Mâce, Sayd 13; Dârimî, Adâhî 18; İbn Hanbel, I. 147, 244, 289, 302, IV. 89, 90, 127.

(5) Buhari, Mağazi, 38, Zebâih, 27,28; Müslim, Sayol, 36,37; Ebû Dâvûd, At'ime, 25, 33; Tirmizî, At'ime, 5; Nesâî Sayd 65-71; İbn Mâce, Zebâih 12,14.

(6) Bkz. Muvatta', Sayd, 10, 11, 12.

ğumuz âyete dayanmakta, bu âyette sayılanların dışında kalan bütün hayvanların helâl olduğuna hükmetmekte, bu hadîsleri de, âyetin hükmüne aykırı düştüğü için sahih görmemektedirler. Bu hayvanları haram sayanlar ise bu hadîslere dayanmaktadırlar. Onlara göre bu hadîsler âyetin muhtasar hükmünü izah etmektedir. Âyetler, Arapların haram saydıkları bazı hayvanlara ilişkin hükmü bildirmektedir. Yoksa haram olanların, sadece âyette sayılanlardan ibaret olduğu gibi bir anlam taşımamaktadır. Malikîler ise bu hadîslerin hürmet değil, kerahet anlamı taşıdığı kanaatindedirler. Yani bu hadîslerde beyan edilen hayvanları yemek, onlara göre haram değil, mekruhtur. Belki de Malikîlerin bu görüşü, âyetlerin açık mânâsı karşısında daha isabetlidir. Bu konuda Mâide Sûresinin 2 nci ve En'âm Sûresinin 145 nci ve Nahl Suresinin 115 nci âyetlerinin tefsirlerinde de bilgi verilecektir.

Darda kalmış kimse, âyette ve hadîste haram olduğu bildirilen şeylerden yiyebilir. Fakat yaşayacak kadar mı yiyecektir, yoksa iyice doyuncaya kadar mı? İmam Malik'e göre mecbur kalan, bunlardan doyuncaya kadar yiyebilir. Çünkü zaruret, haramı ortadan kaldırır, meyte de mübah olur. Zaruret ölçüsü de yiyecek bir şeyin bulunmamasıdır. Başka yiyecek bulununca zaruret ortadan kalkar ve bu sayılan şeyler yine haram olur.(1)

Bunların haram olmasındaki hikmet:

Ölmüş hayvan pistir. Çünkü kesilmeden ölen hayvan, vücudunun yapısını tahribeden mikropların etkisiyle ölmüştür. Öldükten sonra da o mikroplar hayvanın hücrelerinde mevcuttur. Onu yiyen insan, bu mikropları kendi vücuduna nakletmiş olur, kendi eliyle kendisini tehlikeye atar. Ayrıca leş, iğrenç bir şeydir.

Akıtılmış kan da hem pistir, hem de mikrop almıştır, zararlıdır. Ama kesilen hayvanın damarında kalmış kan haram olmadığı gibi insanların hayatını kurtarmak için insanlardan alınıp muhafaza edilen ve insanlara verilen kan da haram değildir. Çünkü dinin gayesi insanın sağlığını korumakdır. Bazı durumlarda kan vermek insanın sağlığını değil, hayatını kurtarır. Bu bakımdan hak rızası ve insanların sıhhati için kan verenler sevap işlemiş olurlar.

Domuz etine gelince bu hem pistir, hem de domuz, insan vücuduna zararlı olan bir şeridin aracısıdır. Bu şerit domuzda mayalanır, insanda ürer. Ve domuz etinin, insanın tabiatında düşüklük meydana getirdiği, insandan gayret duygusunu kaldırdığı söylenir. Yediği gıdalar, insanın moral yapısına tesir eder. Belki de bizim bilmediğimiz daha birçok zararından ötürü Allah bunu yasaklamıştır.

(1) Bu görüşler için bakınız: Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, Mısır, 1373/2953.

Allah'tan başkası adına kesilmiş olan hayvanın yasak edilmesindeki hikmet de dinin temeli olan tevhid inancını korumak, bu inanca aykırı her davranıştan kaçınmaktır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا
قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ
اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ
عَلَى النَّارِ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا
فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174- Allah'ın indirdiği Kitâptan bir şey gizleyip onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey koymuyorlar. Kıyamet günü Allah, ne onlarla konuşacak ve ne de onları temizleyecektir. Onlar için acı bir azâp vardır. 175- *Onlar hidayet karşılığında sapıklık, mağfiret karşılığında azâp satın almışlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)* 176- (Onlara) *böyle* (azâp edilecek)*dir, çünkü Allah Kitâbı gerçekle indirmiştir. Kitâpta ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler.*

Tefsîr:

174-176: Mânâları açık olan bu âyetler, doğruyu gizleyen, birkaç kuruşluk dünya menfaati için dinini satan kimselerin uğrayacakları kötü sonucu tasvir etmektedir. İnsana dünya cazip gelir ama gayri meşru tarzda, yalan ve haksızlıkla, hakkı gizlemekle elde edilen dünya malı, aslında cehennemin ta kendisidir. O haram şeyleri yiyenler, yemek yediklerini sanırlar ama, içlerine cehennem ateşini indirdiklerinin farkında değillerdir. Kıyamet gününde Allah, buyruklarını tutanlara hitab edecek iken bunlara konuşmaz, bunları temizlemez. Allah'ın temizlemediği kimseler de acı azâbın içinde kalırlar. Şimdi bunlar, o âhiret azâbını nasıl düşünmeden dünyada böyle hakkı gizleme-

ğe kalkıyorlar? Ateşe ne kadar dayanıklı insanlar (!) ki hakkı gizleyerek kendilerini ateşe atmaktadırlar.

Allah, bu kitâbı gerçek olarak indirmiştir. Buna uyanlar birlik ve beraberlik içinde yaşarlar. Ama buna karşı çıkanlar, Allah'ın kelâmı üzerinde bile bile ayrılığa düşenler, anlaşmazlık ve düşmanlık içinde kalırlar.

Bu âyetler, Peygamberimizin vasıflarını gizleyen, Kur'ân'ın haram kıldığı şeylerin Tevrât'ta da haram kılınmış olduğunu inkâr eden yahudîler hakkında inmekle beraber mânâları geneldir. Hakkı gizleyen her insan, âyetin belirttiği sonuca uğrar. Kasden kitâbın üzerinde ihtilâf etmekten kaçınmak lâzımdır.

Var gücünü harcayarak yapılan ilmî ictihadlardaki ihtilâf, kötü niyetli olmamak şartiyle iyidir, hattâ bir hadîse göre ictihad dinde kolaylık ve genişlik getirdiği için rahmete vesiledir. Ancak bu ictihadlarla amel edecek olanların amacı, ihtilâf çıkarmak değil, ittifak yolunu bulmaktır. Sırf ihtilâf çıkarmak amaciyle kitâbı kendi keyiflerince mânâlandırmağa kalkanlar, toplumda ayrılık doğururlar, büyük azâba müstahak olurlar. Her mü'minin, müslümanlar arasındaki birliği bozacak, ayrılık doğuracak davranışlardan sakınması lâzımdır.

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ
ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِۙ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي
الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحٖينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ
صَدَقُواۜ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177- Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)*dir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitâba ve peygamberlere inandı; sevdiği malını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında*

bulunan (köle ve esirler)*e verdi; namazı kıldı, zekâtı verdi. Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır,* (Allah'ın azâbından) *korunanlar da onlardır.*

Tefsîr:

177 nci âyette İslâmın temel îmân ve amel konuları yani ruhu özetlenmiştir: Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitâblara îmân ki bunlar İslâmın îmân esaslarıdır. Sevdiği malından yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere, özgürlüğe kavuşmak için çalışanlara maddî yardımda bulunmak,namaz kılıp zekat vermek, verilen sözde durmak,darlıkta ve bollukta sabretmek ki bunlar da îmânın gereği olan güzel işler, ibâdetlerdir.

Burada sayılan bu esaslar, Sûrenin sonunda da başka bir üslûb ile yinelenmiştir: *"Elçi de Rabbinden kendisine indirilene inandı, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, Kitâblarına ve Elçilerine inandı; 'O'nun Elçilerini birbirinden ayırdetmeyiz'! 'İşittik, itâat ettik, Rabbimiz bizi bağışlamanı dileriz! Dönüşümüz sanadır!' dediler."*[1]

Gerçi o âyette beş îmân temelinden âhiret sözü açıkça geçmiyorsa da *"Dönüş*(ümüz) *sanadır!"* ifâdesinden insanların, öldükten sonra hesâp vermek üzere Allah'ın huzuruna gidecekleri vurgulanıyor ki bu da âhirete îmânın daha etkili bir anlatımıdır.

Bunlar içinde Allah'a ve âhirete îmân, dinin en önemli iki temelidir. Üçüncü temel olan sâlih amel, bu iki temele dayanır. Bundan dolayı bu iki îmân temeli, hemen her sûrede çeşitli üslûblarla vurgulanmaktadır.

Kuvvetli rivâyete göre kıblenin çevrilmesini bahane edip müslümanların yüreklerine kuşku sokmağa çalışan yahudîler hakkında inmiş olan bu âyet, İslâmın özünü, dinin ruhunu açıklamaktadır: Yüzü sağa sola çevirmek sembolik bir harekettir, Allah'a itâatin simgesidir. Bu hareketin asıl amacı, insanın bütün ruhu ile Allah'a inanması, O'nun buyruklarını tutması, elinden geldiğince Allah'ın yaratıklarına iyilik etmesi, sözünde durmasıdır. Allâh'a yürekten inanmadıktan, sözünde durmadıktan, başkalarına iyilik etmedikten sonra insan, sadece yüzünü sağa sola çevirmek, şeklen ibâdet yapmakla iyilik yapmış olmaz, olgunluğa ermez. Allah insanın görünüşüne değil, kalbine; sözüne değil, işine bakar. Onun için herşeyin başında niyet ve ihlâs gelir. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.): *"Ameller niyetlere göre değerlendirilir."*[2] buyurmuştur.

(1) Bakara Sûresi: 255.
(2) Buhârî, Îmân 41; Müslim, İmâret 155; Ebû Dâvûd, Talâk 11; Tirmizî Fedâ'ilu'l-cihâd 16...

Bakara Sûresinin ilk âyetlerinde münâfıkların durumlarına temas edilmiş, daha sonra tâ buraya kadar yahudîlerin karakterleri ve çeşitli davranışları anlatılmıştır. Zaman zaman da hırıstiyanların ve Arap müşriklerinin olumsuz davranışlarına değinilmiştir. Ama temel konu yahudîlerdir. Sûrenin büyük bir bölümünün yahudîlere tahsisi, İslâmın ortaya çıkışı sırasında Yahudilerin, İslâma ve müslümanlara karşı ne yaman bir düşmanlık içine girdiklerini, İslâmı yıkmak için ne kadar çaba harcadıklarını gösterir.

Şimdi burada yeni bir fasıl başlamakta, İslâm hukukunun bazı hükümleri açıklanmaktadır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ
بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ
اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا
اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178- Ey inananlar, öldürmede kısas size farz kılındı. (Binaenaleyh, kaatilin de öldürülmesi gerekir). *Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama kim* (yani kaatil, müslüman) *kardeşi tarafından affedilirse, o zaman* (affedenin, örfe göre) *uygun olanı yapması,* (uygun diyeti istemesi, affedilenin de) *güzelce onu ödeme*(si) *gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve acımadır. Kim bundan sonra da saldırıya kalkarsa artık onun için acı bir azap vardır. 179- Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır, böylece korunursunuz.*

Tefsîr:

178-179: Kısâs: Bir işin mislini yapmak demektir. al-Katlâ ise kâtil'in çoğuludur. Öldürülenler demektir. al-'afv: Lûgatte birkaç mânaya gelir. Burada iki mânâsı uygundur: Vermek ve düşürmek.

178 nci âyetteki " فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ شَيْءٌ " cümlesini açıklamak

için müfessirler hayli yorulmuşlardır. Biz şimdi Zemahşerî ve Şevkânî'nin îzâhını veriyoruz: "Buradaki (من : *Kim ki)* katilden ibârettir. (من أخيه : *Kardeşinden)* sözündeki zamîr, katile gider. (kardeş) diye tabîr edilen de maktûl veya maktulün velîsidir.*(Şey)* ise kan'dan ibârettir. Yani katil için öldürdüğü din kardeşi veya onun velîsi tarafından kısâstan bir şey affedilirse; velî, kısas yerine diyet veya erşe (yaralama diyetine) razı olursa hem velî, hem katil güzel davransın. (فاتباع بالمعروف) kısâsı diyete çeviren velîye, (وأداءٌ اليه باحسان : *Ona güzelce ödeme)* de katile âittir. Yani affeden, iyilikle affına uysun, kabul edilmeyecek, üstesinden gelinemeyecek talebde bulunmasın; insanlarca bilinen, uygulanan istekte bulunsun. Katil de istenen ma'rûf diyeti güzelce ödesin. Kendisine saldırılan veya velî, kısâsı diyete çevirme hakkına sâhib oldukları gibi tamamen affetme hakkına da sâhibdirler. *"Âilesine teslîm edilecek bir diyet gerekir. Ancak bağışlamaları durumu hariçtir."*[1] âyeti de diyetin tamamen bağışlanabileceğini ifade ediyor.

Burada maktûlün veya velîsinin, katilin kardeşi diye nitelendirilmesi, katil ile maktûl arasındaki insanlık ve din kardeşliğinin devam ettiğini hatırlatmak ve özellikle maktûlün velîlerinin kalbinde, katile karşı şefkat duygusu uyandırmak içindir. Ayrıca bu ifade, adam öldürmenin insanın dinden çıkmasını gerektirmediğini de gösterir. Çünkü maktûl veya velîsi katilin kardeşi ise demek ki katil hâlâ müslümandır, öldürenle öldürülen arasındaki manevî kardeşlik bağı sürmektedir. İmdi maktulün velîlerinden herhangi biri kısâstan vazgeçerse öteki velîler buna râzı olmasalar dahi kısâs düşer, diyete çevrilir.[2]

Bu iki âyetin iniş sebebi hakkında birkaç rivâyet vardır. Katâde'den anlatıldığına göre: Cahiliyye çağında kabileler, kendilerini birbirlerinden üstün görürlerdi. Şayet kuvvetli olan kabilenin kölesi öldürülse, onun yerine bir hür; kadın öldürülse, yerine bir erkek; hür bir erkek öldürülse yerine iki hür erkek öldürmek isterlerdi. Böylece o kabile; kölelerinin, başkalarının hürlerine; kadınlarının, başkalarının erkeklerine; bir hürlerinin, başkalarının iki hürrüne denk olduğunu ileri sürmüş, övünmüş olurdu. İşte Yüce Allah, bu âyeti indirerek ancak köle karşılığında kölenin, kadın karşılığında kadının kısas edilebileceğini bildirdi ve insanları böyle aşırılıklardan menetti. Daha sonra da Mâide Sûresindeki: *"Onlara* (İsrail oğullarına) *Tevrât'ta cana canın, göze gözün, buruna burnun, kulağa kulağın ve yaralamaların da birbirine karşı kısas edileceğini yazdık."* meâlinde bulunan 45 nci âyeti indirdi. Buna benzer bir rivâyeti de tabiûndan bir topluluk, Şa'bî'den nakletmiştir.

(1) Nîsâ Sûresi: 92.
(2) Kurtubî.

Süddî'den gelen rivâyete göre de Araplardan, biri müslüman, öteki muâhid iki kabile çarpışmış, hürleri, köleleri ve kadınları öldürmüşlerdi. Peygamber (s.a.v.) bunlar arasında: Hürre hür diyeti, köleye köle diyeti, kadına kadın diyeti verilmek üzere sulh yapmıştı. Böylece herkes birbirinden hakkını almıştı.

Âyetin mânâsı: Ey inananlar öldürülenin kaatiline kısas yapmanız, size farz kılındı. Kimse kimseye karşı haksızlık yapmasın, aşırı gitmesin. Hür bir insan, hür bir insanı öldürdüğü zaman yalnız o hürrü öldürün; köle, köleyi öldürdüğü zaman da yalnız onu öldürün. Kadına karşılık da sadece kaatil kadını öldürün. Hür yerine birçok hür, köle yerine hür; kadın yerine erkek öldürmeyin. Her kim için kardeşi tarafından (yani maktulün velisi tarafından) kısastan birşey, diyete bırakılmış olursa artık diyeti isteyen kişi, işi yokuşa sürmeden güzelce hakkını alsın, diyeti veren de işi sürüncemede bırakmadan borcunu ödesin. Kısastan vazgeçip, cezanın diyete indirilmesi, Rabbinizden size bir rahmettir. Halbuki sizden önce yahudîlerde diyet almak yasaktı.(1) Maktulün velileri yalnız kısas yapmak zorunda bırakılmışlardı. Size ise kısası diyete indirme kolaylığı sağlandı. İmdi kim diyeti aldıktan sonra kaatili de öldürmeğe kalkarsa onun için acı bir azap vardır. Kim kendisine çizdiğim yolu tecavüz eder de cahiliyye âdetine dönerse onun için acı bir azap vardır.

Âyetin baş tarafı, kısası genel prensip olarak farz kılmakta, fakat maktulün velisine kaatili affetme yetkisini de vermektedir. Bu husus, ümmet için bir rahmettir. Kısastan maksat, toplumun huzurunun teminidir. Çünkü haksız yere öldürülenin kaatili de hayattan mahrum edilmezse bu durum, maktulün yakınları arasında bir infiâle, kan davasının sürüp gitmesine ve iki taraf arasında ardı arası kesilmez öldürmelerin cereyanına sebeb olur. Ama kaatil, şeriatin bir emri olarak öldürülünce iki taraf da yatışır, kardeş olarak yaşamalarını sürdürür. Kısasın yanında af yetkisinin de tanınması, Kur'ân hükmüne her zaman uygulanabilecek bir elâstikiyyet vermiştir.

(1) Kitâbı Mukaddes'te Kısâs hükümleri şöyledir: "Bir adamı vuran, vurduğu ölürse mutlaka öldürülecektir... Ve babasına, yahut anasına vuran mutlaka öldürülecektir. Ve adam çalan, onu satmış olsun, yâhut kendi elinde bulunsun mutlaka öldürülecektir. Ve babasına, yahut anasına lanet eden mutlaka öldürülecektir.

Eğer bir adam kölesine, yahut câriyesine değnekle vurur ve onun eli altında ölürse mutlaka cezalandırılacaktır. Ancak bir yahut iki gün yaşarsa cezalandırılmayacaktır; çünkü o kendi malıdır. Ve eğer adamlar kavga edip bir gebe kadına çarparlar ve onun çocuğu düşerse ve bir zarar olmazsa, kocasının kendi üzerine tayin edeceği gibi tazmin edecek ve hakimler vasıtası ile verecektir. Fakat zarar olursa o zaman can yerine can, göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin." (Çıkış, 2/2-25)

Bilginler, bu âyetin mânâsında ve bundan çıkarılan hükümlerde bazı yönlerden ihtilâfa düşmüşlerdir: Köle karşılığında hür öldürülebilir mi? Zimmî karşılığında müslüman öldürülebilir mi? Hanefîler sorulara olumlu, Şafiîler ve Hanbelîler olumsuz cevap vermişlerdir. İhtilâfın sebebi, âyetin başının müstakil bir hüküm ifade edip etmemesidir.

Hanefîlere göre âyetin başı ve sonu birbirinden bağımsızdır. Diğerlerine göre başı ve sonu birbirine bağlıdır. Hanefîler diyorlar ki: Allah, âyetin başiyle kaatilin öldürülmesini farz kılmıştır. Bu hüküm, bütün katillere şamildir. Kaatil, ister hür olsun, ister köle olsun; ister kadın olsun, ister erkek olsun; ister müslüman, ister zimmi olsun değişmez. Her kaatil öldürülür: *"Hürre karşılık hür..."* cümlesi ise, geçen hükmü, teyid şeklinde açıklamakta ve bazı kabilelerin tatbikatını yasaklamaktadır. Onlar kölelerine karşılık hür öldürmek istiyorlardı. Âyet onların bu zulmünü önlemekte ve ancak kaatilin öldürüleceğini emretmektedir.

Buna göre âyette köle öldürmüş olan bir hürrün, öldürülmeyeceğine dair bir delil olmadığı gibi kadın öldüren erkeğin öldürülmeyeceğine dair bir delil de yoktur. Âyetin başı, genel bir hüküm ifade eder. Hür yerine hürrün öldürülmesinin zikredilmesi, öteden beri uygulanan bir zulmü iptal etmektedir. Zulmen öldürülen herkes: *"Kim zulmen öldürülürse, onun velisine yetki veririz ama o da öldürmede aşırı gitmesin."*[1] âyetinin kapsamına girer. Maktul müslüman olsun, zimmî olsun, hür olsun, köle olsun, kadın olsun, erkek olsun velisine kısas talebetme yetkisi verilmiştir. Mâide Sûresinin 45 nci âyetinde de "cana can, göze göz"ün kısas edileceği beyan edilmektedir. Ehli kitâp hakkındaki bu hükmü nesheden bir âyet inmemiştir. *"Kim size tecâvüz ederse, onun size tecavüz ettiği kadar siz de ona tecavüz ediniz!"*,[2] *"Ceza verirseniz, size edilen azap kadar ceza veriniz."*[3] âyetleri de kısası emretmektedir. Sünnet de kısastaki bu genel hükmün, kölelere de şamil olduğunu gösterir. Peygamber (s.a.v.), müslümanların kanlarının birbirine denk olduğunu söylemiş, köle ile hür arasında ayırım yapmamıştır. Peygamber (s.a.v.); *"Kölesini, öldüreni öldürürüz, onun burnunu, kulağını kesenin burnunu, kulağını keseriz ve onu iğdiş edeni iğdiş ederiz"*[4] buyurmuştur.

Malikîler ve Şafiîler diyorlar ki: *"Öldürmelerde kısas size farz kılındı"* cümlesiyle âyetin mânâsı tamamlanmıyor. Ancak *"kadına karşılık kadın.."* sözüne varınca mânâ tamamlanmış oluyor. Allah, gerçi eşitliği emretmiştir

(1) İsrâ Sûresi: 33.
(2) Bakara Sûresi: 194.
(3) Nahl Sûresi: 126.
(4) Buhârî ilm 39, Cihâd, 17, Diyât, 24, 31; Ebû Dâvûd, 11, 147;...

ama muteber eşitliğin ne olduğunu da: hürrün hürre; kölenin, köleye; kadının kadına eşit olduğunu buyurarak açıklamıştır. Bu görüşe göre kadına karşılık erkeğin öldürülmemesi lâzım gelir ama kadını öldüren erkeğin öldürüleceği hakkında icma vardır. Fakat köle, hürre eşit değildir. Bir köle için bir hür öldürülemeyeceğine göre müslüman da zimmî karşılığında öldürülemez. Küfür alâmetlerinden olan kölelik kusuru yüzünden köleye karşı hür öldürülmediğine göre yine küfür izleri taşıyan zimmî karşılığında da müslüman öldürülmez. Hz. Peygamber'in: *"Kâfire karşılık bir mü'min, yahut ahdi içerisinde bulunan bir ahidli öldürülmez."*[1] hadîsi, bunu kanıtlar.

Âyetin zahiri, kölenin, hür karşılığında öldürülmeyeceğini ifade eder ama mânâya dikkat edersek anlarız ki köle, köle karşılığında öldürülür. Köle, köle karşılığında öldürüldüğüne göre ondan daha üstün olan hür karşılığında da öldürülmesi gerekir. Yani tam eşitini veya eşitlikte kendinden üstün olanı öldüren kimse öldürülür, fakat eşitlikte kendinden aşağı olanı öldüren, öldürülmez. Ebu Hanîfe'nin, hürrün tarafının (yani el ve ayaklarının), kölenin taraflarına eşit olmayıp üstün olduğu hakkındaki hükmü de bu görüşü destekler. Hürle kölenin tarafları arasında kısas yapılmadığına göre canları arasında da kısas yapılmaz.

Herhalde Mâlikî ve Şâfiîlerin, bir köle öldüren hürrün, öldürdüğü köleye karşılık kısâs edilmeyeceği hükmü, biraz önce dip not olarak kaydettiğimiz Kitâbı Mukaddes'in hükmünden esinlenmiştir. Hattâ sanıyoruz ki Kitâbı Mukaddesin bu hükmü, Araplar arasında da uygulanıyor ve onlar köle katleden hürrü öldürmüyorlardı. İşte onların bu örfü, İmâm Mâlik'in ve onun talebesi Şâfiî'nin ictihâdına kaynak olmuştur. Fakat bu görüş, âyetlerin ruhuna ve İslâmın genel eşitlik prensibine aykırıdır. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'nin ictihâdı, Kur'ân'ın ruhuna daha uygundur. Çünkü Şafiîler ve Malikîler bir yandan muteber eşitlik meselesini ortaya atarken kadın karşılığında erkeğin öldürüleceği görüşleriyle bu prensiplerini bozmuşlardır. Sonra âyetin zahirinde de insanlar arasında böyle ayırım yapılacağını gösteren bir husus yoktur. Kaatil kim olursa olsun, birisini zulmen öldürmüşse kendisi de öldürülür. Kanda köle kadın, müslüman ve zimmî hep birbirine eşittir. Müslümanın malı nasıl haramsa zimmîninki de haramdır. Zimmînin malını çalanın da eli kesilir. Hz. Peygamber (s.a.v.), zimmîye karşılık müslümandan fidye almış ve: *"Ben, zimmetine riâyet edenin hakkını korurum"* demiştir. Hz. Ömer ve Hz. Alî'nin de zimmîye karşılık müslümanı öldürdükleri rivâyet edilmiştir.

"Bir kâfir için bir mü'min ve ahdi içinde bir zimmî öldürülmez." hadî-

(1) Ebû Dâvûd, Diyât 7; Tirmizî, Diyat, 17;...

sine gelince bu, tevil edilebilir: Hz. Peygamber, cahiliyye çağında öldürülmüş bir kâfir yüzünden bir müslümanın öldürülmeyeceğini, ahidli bulunan kimsenin de ahdi içinde öldürülmeyeceğini, cahiliyye çağının bütün kan davalarının kaldırıldığını haber vermiştir. Bu hadis, o münasebetle söylenmiştir.(1)

Âyetten anlaşılıyor ki insanların vasıflarındaki farklılık, kısasta hükmü değiştirmediği gibi sayıdaki farklılık da hükmü değiştirmez. Yani bir şahsı, birkaç kişi beraberce öldürmüş olsa, Zahiriyye, Hanbelî mezhebi hariç, bütün mezheplerin ittifakiyle o topluluk öldürülür.

Kısas hükmü, zulmen öldürülenler için uygulanır. Şeriatin belirttiği nedenlerden birisiyle öldürülmeyi hakketmiş bir kimsenin veya müslümanlarla savaş halinde bulunan bir harbinin kaatiline kısas yapılmaz. Keza hatâ ile öldürmelerde de kısas uygulanmayacağı gibi öldürmenin kısası gerektirip gerektirmediği şüpheli olan durumlarda da kısas uygulanmaz. Çünkü *"Şüpheli durumlarda hadleri* (cezaları) *kaldırın."*(2) hadîsi gereğince had kalkar. Kısas da hadlere dahildir. Bundan dolayı çocukları karşılığında anne, baba ve kölesi karşılığında sahibi öldürülmez, ta'zir edilir.

İşte bu esaslar dahilinde kısası uygulamak, ümmete ve ümmetin önderi olan imâma farzdır. Bu hüküm, ilk bakışta ağır bir ceza gibi gelirse de ağır değildir. Allah'ın adaletine uygundur. Çünkü kısas, nefsi müdafaa gibi meşru bir sebep olmadan bir adamı zulmen öldürenlere uygulanır. Birisinin yaşama hakkını yok yere, kabagücüne dayanarak elinden alan kimseye, kendisinden daha güçlünün var olduğunu bildirmek, onun da elinden hayat hakkını almak lâzımdır. Birisini haksız yere öldürdüğü takdirde kendisinin de öldürüleceğini bilen insan, kimseyi öldürmeğe cesaret edemez. Böylece toplumda öldürme olayları çok azalır. Arada sırada gözü dönmüş kaatiller çıkarsa onlar da Allah'ın kanunuyla ortadan kaldırılınca topluma tam bir huzur havası hakim olur. Sonra zalimler öldürülünce mazlûm olarak öldürülen kimsenin akrabalarının kalbinde kin ve intikam hissi kalmaz. Hak yerini bulur. Devlet cezayı verdiği için, fertler öldürmek suretiyle ceza vermeğe kalkmazlar. Kan davaları, kavgalar ortadan kalkar. Belki birkaç yılda bir kişi öldürülür ama toplum yaşar. Yüce Allah, 179 ucu âyette bu cezanın hikmetini açıklamış, *"Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır, korunmanız için bu hüküm size farz kılındı"* buyurmuştur.

(1) Bu tefsîrler için bakınız: Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 47-53.
(2) İbn Adî, al-Kâmil'de İbnu's-Sem ânî ez-Zeyl'de rivâyet etmişlerdir. Hasen hadîstir. Bkz. Faydu'l-Kadîr, I. 227.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۚ الْوَصِيَّةُ
لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ
مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ۚ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ
مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

180- Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) *bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.* 181- *Kim işittikten sonra onu* (vasiyyeti) *değiştirirse, günahı, onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir.* 182- *Kim de vasiyyet edenin bir hatâ veya günah işlemesinden korkar da* (tarafların aralarını) *düzeltirse, ona günah yoktur. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.*

Tefsîr:

180-182 nci âyetlerde, eceli yaklaşan her müslümana, malından ana-babasına, akrabasına vasiyyetle bir şey bırakması; bu vasiyyetin, herhangi bir tarafı kayırmadan, âdilâne bir biçimde yerine getirilmesi emredilmekte, vasiyyetin bir tarafı kayırdığı görüldüğünde, vasiyyetle ilgili kimselerin arasını bulmağa çalışmakta bir sakınca olmadığı belirtilmektedir.

Vasiyyet: Vasiyyet etme işine ve vasiyyet edilen mala denir. Sağlık durumunda vasiyyet mendub, hastalıkta gereklidir. Âyetin açık anlamından, ölüm işaretleri belirince vasiyyet etmenin farz olduğu anlaşılır. 182 nci âyetteki " بينهم : *Onların arasında*" zamîri, vasiyyet edilen ana-baba ve yakınlara, yahut vasiyet edenle edilenlere gitmektedir. Vasiyyet sözlü yapılmış ise vasiyeti duyan kimse, vasiyette bir tarafı kayırma gibi bir ölçüsüzlük, meselâ ihtiyaç içinde vârisleri varken uzak birine vasiyet edilmesi, yahut vasiyetin, malın üçte birini geçmesi gibi bir durum görürse vasiyet edeni uyararak vasiyetini düzeltmeğe çalışmalıdır. Ancak bu, vasiyyet edenin sağlığında yapılacak bir iştir. Vârisleri varken malının üçte birinden fazlasını vasiyyet et-

mek bâtıldır. Üçte biri geçen kısım, yerine getirilmez, vasiyet üçte bire rücû' eder.

Adam öldükten sonra yazılı vasiyette bir haksızlık, ölçüsüzlük görülürse çekişen taraflar arasını uzlaştırıp, onları âdil bir hükme razı etmek, etkili kişilerin görevi olur.

Vasiyyetteki haksızlığa şöyle bir misâl verirler: Meselâ dedenin, sağ olan evlâdından birinin oğluna mal vasiyyet edip diğerlerinin çocuklarına vasiyyet etmemesi haksızlıktır. Yahut kadının, kızlarından birinin kocasına mal vasiyyet etmesi de haksızlıktır. Çünkü her iki durumda da mal, torunun babasına, yahut annesine gidecektir. Ayrıca bunlara vasiyyet, öteki çocuklara zarar verir, fakat dede, babası ölmüş bulunan torununa vasiyyetle mal bırakmalıdır. Çünkü dede vasiyyet etmezse, babası öldüğü için o çocuk mîrâs da alamaz, perişan olur.

Bu âyetlerde henüz ana babanın ve akrabânın kalan maldaki miras hakları belirtilmemiştir. Mirâs hukukunun bir başlangıcı olan bu âyetlerden vasiyyetin ne derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in, şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Hiçbir müslümanın, vasiyyet edeceği bir şeyi varken vasiyyetini yazmadan iki gece dahi yatması doğru değildir."*[1] Taberî de Dahhâk'in şu sözünü yazıyor: "Akrabâsından başkasına vasiyyet eden kişi, amelini günâh ile kapatmıştır."

Dört mezheb imâmına göre akrabâsı varken başkasına vasiyet eden, kötü bir iş yapmış olmakla beraber vasiyeti geçerlidir. Dahhâk'e göre akrabâsı olmayan kişi, fakir müslümanlar için vasiyyet eder. İmâm Şâfiî, yukarıdaki hadîsi izah ederken şöyle diyor: "Müslüman için ihtiyatlı olan, vasiyyetinin, yanında yazılı bulunmasıdır. Kişi, sağlığında vasiyyetini hemen yazmalı ve yazdığına şâhid de tutmalıdır. Vasiyyetine, yapılmasını istediği herşeyi yazmalıdır."

Âyetteki hayr, mâl anlamına gelir. Hz. Alî ve Hz. Âişe'nin ifadelerine göre bırakılacak az miktardaki maldan değil, çok maldan vasiyyet edilir. Mîrâs âyetleri gelmezden önce kişinin, bıraktığı maldan anne-babasına ve akrabasına bir pay verilmesini vasiyyet etmesi, bu âyetle farz kılınmış idi. Fakat Nisâ Sûresindeki mîrâs âyetiyle anne-babanın ve yakın akrabânın, mîrâstan alacakları hisseler belirtildiğinden, Hz. Peygamber'in de: *"Allah her hak sâhibine hakkını vermiştir. Artık vârise vasiyyet olmaz."*[2] dediği rivâyet edildiğinden bu âyetin akrabâya vasiyyet hükmü neshedilmiştir. Fakat bazı

(1) Müslim, Vasiyyet, bâb, 25, hadîs: 1; Fayd, V. 441. Hadîs muttefekun aleyhtir.
(2) Ebû Dâvûd, Vasâyâ 6, Buyû' 88; Tirmizî, Vasâyâ 5; İbn Mâce, Vasâyâ 6; Dârimî, Vasâyâ 28.

bilginlere göre mîrâs âyetinin inmesiyle yakın akrabâya vasiyyet kaldırılmış olsa da mîrâstan payı olmayan uzak akrabâya vasiyyet hükmü farz olarak devam etmiştir. Kezâ din ayrılığı dolayısıyle mîrâs düşmeyen anne-babaya da vasiyyet devam eder. Meselâ ana-babası kâfir olan bir mü'min, onlara vasiyyet ile mîrâs bırakmalıdır. Çünkü *"Dünyâ işlerinde onlarla iyi geçin."*(1) âyeti uyarınca müşrik akrabâya dahi iyilik etmek Allah'ın buyruğudur.

Kadî Beydâvî şöyle diyor: "Mîrâs âyetleri, bu âyetin hükmü ile çelişmez, aksine bunun hükmünü teyideder. Zira mîrâs âyetlerinde belirtilen miktarların, vasiyyetten sonra verileceği bildiriliyor ve vasiyyetin mutlaka öne alınması emrediliyor. Bu âyetin neshedildiği hakkındaki rivâyet ise âhâd haberlerindendir. Ümmetin bunu kabul etmiş olması, bu tek kişinin haberini mütevâtir haber sınıfına katamaz."(2)

Beyzâvî'nin bu sözünü nakleden Reşîd Rızâ da şöyle diyor: "Yani zan ifade eden hadîs, kesinlik ifade eden hadîsi (mütevâtir hadisi) dahi neshedemezken, kesin olan Kur'ân'ı nasıl nesheder? Kaldı ki üstâz Muhammed Abduh'un dediği gibi mîrâs âyetlerinin buradaki vasiyyet âyetinden sonra indiğine dair kanıt olmadığı gibi, sözgelimi de neshi reddetmektedir. Zira yüce Allah insanlara belirli bir zaman için emrettiği ve kısa bir süre sonra neshedeceğini bildiği bir hükmü buradaki vasiyyet emri gibi tekidetmez. Çünkü bunun, korunanların üzerine bir borç olduğunu vurgulamış, bunu değiştireni şiddetle uyarmıştır. 'Mîrâs âyetlerinde sözü edilen vasiyyet, vâris olmayan akrabâya mahsustur' dersek, âyetleri bağdaştırmamız mümkün olur. Meselâ vefâtı sırasında müslüman olmayan ana-babasına vasiyyet ile mal bırakmak, bu âyetin hükmüne girer. Kezâ seleften bazıları, vârisler arasında ihtiyâcı çok olan kimselere vasiyyet ile de mal bırakılabileceğini söyleyenler vardır. Meselâ vârislerden biri zengin, diğeri yoksul ise o yoksul vârise, vasiyyet ile biraz fazla mal bırakılabilir. Meselâ adamın babası, annesini boşamış ise, babası zengin iken annesi de fakir, kendisinden başka ona bakacak kimse de yok ise vasiyyet ile annesinin payını artırabilir. Fakir çocuklarından birine vasiyyet ile mal bırakabileceği gibi kendi çocuğu bulunduğu için mal alamayacak olan kardeşine de vasiyyet ile mal bırakabilir. Amcaları bulunan çocuğa dedesinden mîrâs kalmaz. İşte dede, bu durumda o yetîmi mahrum etmemek için vasiyyet ile ona mal bırakmalıdır."(3)

Görüldüğü gibi mîrâs âyetleriyle vasiyyet âyeti arasında hiçbir çelişki söz konusu değildir. Binaenaleyh, onların bu âyeti neshetmesi de söz konu-

(1) Lokmân Sûresi: 15.
(2) Envâru't-Tenzîl, 1/134.
(3) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/136-137.

su olamaz. Mîrâs âyetleri, kişinin kendisinden sonraya bıraktığı malın, vârisler arasındaki üleştirilmesini gösterir. Bu konudaki her iki âyetin sonunda da bu üleştirmenin, *"Kişinin yapacağı vasiyyetten, ya da borcunun ödenmesinden sonra olacağı"* vurgulanır.[1] Vasiyyet ise kişinin, sağlığında iken malı üzerindeki tasarrufudur. Kişi sağlığında dilerse malını hibe eder, vakfeder, vasiyyet ile hibe eder, istediğini yapar. Tasarrufunda serbesttir. Öyle ise vasiyyet âyetlerinin bu âyeti neshettiği yolundaki haberin aslı yoktur. Peygamber'in kendisi de "Bu âyet neshedilmiştir, artık bunun hükmü yoktur" demediğine göre Allah'ın Kitâbındaki âyetleri hükümsüz kılmağa kimsenin hakkı yoktur. Böyle âhâd haberleriyle Kur'ân'ın kesin emri neshedilemez. Kur'ân'da bulunan bütün âyetlerin hükmü sağlamdır, uygulama zamanı vardır. Müslümanların, öyle bir iki kişinin sözüyle değil, Allah'ın buyruklarıyla hareket etmeleri, Allah'ın Kitâbının hükümlerini uygulamaları gerekir. Müslümanlara tavsiyemiz budur.

Bu âyet vasiyyeti gerekli kıldığına göre insan, malını vakıf olarak da vasiyyet edebilir. Müsned yazarları, İbn Ömer'den şunu rivâyet ederler: *"Ömer Hayber'de bir erazî ele geçirdi. Hz. Peygamber* (s.a.v.)*e geldi, Ey Allah'ın Resulü, dedi, Hayber'de öyle bir erazi elde ettim ki ondan daha güzeli şimdiye dek elime geçmemişti. Onu ne yapmamı emredersin bana? Allah'ın Resulü buyurdu ki: İstersen aslını bağla ve tasadduk et. Ömer de onu, satılmamak, miras ve hibe olunmamak, geliri fakirlere, akrabaya, kölelikten kurtulmak isteyenlere, Allah yolunda savaşanlara, yolda kalmışlara, konuklara harcanmak üzre tasadduk etti* (vakfetti). *Ona bakan* (mütevellî) *ondan iyilikle yiyebilir, bir dostuna da yedirebilirdi, ancak onu kendine mal etmemek şartiyle."*[2]

Demek ki insan vakıf olarak da malını vasiyyet edebilir. Ancak vasiyyetin, malın üçte birini geçmemesi ve varisleri zarara sokmaması, onları perişan etmemesi, varislerden bir tarafı tercih, diğer tarafı zarara sokma amacına yönelik olmaması lâzımdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَر۪يضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ

(1) Nisâ Sûresi: 11, 12.
(2) et-Tâc, 2/274; et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 277.

مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ
مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ
مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ
بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ
الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

183- *Ey inananlar, sizden öncekilere yazıldığı gibi* (günahlardan) *korunmanız için sizin üzerinize de oruç yazıldı;* 184- *Sayılı günler olarak. Sizden kim hasta veya seferde olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde* (oruç tutar). (İhtiyarlıktan, ya da şifa ümidi kalmamış hastalıktan ötürü) *oruca güç dayananların fidye vermesi: bir yoksulu doyurması lâzımdır. Bununla beraber gönül isteğiyle kim bir iyilik yapar* (oruç tutar)*sa o, kendisi için iyidir. Bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.* 185- *Ramazan ayı -ki insanlara yol gösterici, hidayeti, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırdedip açıklayıcı olarak Kur'ân o ayda indirilmiştir- içinizden kim o aya yetişir* (ayı görür)*se oruç tutsun. Kim hasta olur, yahut seferde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez. Sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tesbih etmenizi* (O'nun şanının yüceliğini anmanızı) *ister. Şükredesiniz diye* (size bu kolaylığı gösterir). 186- (Ey Muhammed), *Kullarım sana benden sorar*(lar)*sa* (söyle): *Ben* (onlara) *yakınım. Duâ eden kimse, bana duâ ettiği zaman onun duâsına karşılık veririm. O halde onlar da bana karşılık versin* (benim çağırıma uysun)*lar, bana inansınlar ki doğru yolu bulmuş olalar.*

Tefsîr:

183-184 üncü âyetlerde, önceki milletlere olduğu gibi sayılı birkaç günde oruç tutmanın, mü'minlere de farz kılındığı, oruca güç dayanan kimselerin, oruç tutma yerine fidye verebilecekleri, fakat oruç tutmalarının, kendileri için daha iyi olduğu bildiriliyor.

Sıyâm: kelimesinin dilimizde karşılığı oruçtur. Arapça savm ve sıyâm, aynı anlama gelir. Savm yani oruç, nefsi eğilim duyduğu şeylerden geri tutmak, menetmektir. Dinde tam tanımı, dinî emirlerle yükümlü bir insanın, tan yeri ağarmasından güneşin batmasına kadar olan zaman içinde yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden, ibadet niyyetiyle geri durmasıdır. Söz söylemekten çekinmek de oruç anlamı içine girer. Bu tip ibadete susma orucu denir. Meryem Sûresi, 26. âyette bu tip oruca işaret edilmiştir. Fakat bizim dinimizde tam susma orucu yoktur. Yalnız Ramazanın son on gününde yapılması sünnet olan i'tikâf ibadeti, buna yakındır. Konuşmak, orucu bozmaz, fakat oruçlu iken mümkün mertebe lüzumsuz sözler konuşmayıp sükût ile Allah'ı anmak, tefekküre dalmak menduptur.

Oruç yalnız müslümanlara değil, daha önceki toplumlara da farz kılınmıştır. Çünkü insan nefsini şehvetlerden çekip dizginleyen, ruhu inceltip temizleyen en güzel ibadet oruçtur. Gerek yahudîler, gerek hıristiyanlar, Allah tarafından emrolunan bu en güzel ibadeti de, dinin birçok hükümleri gibi değişikliğe uğratmışlardır. Yahudîler orucun gününü azaltmışlar, hıristiyanlar da şeklini değiştirip onu perhiz haline sokmuşlar ve gününü çoğaltmışlardır. Bu yüzden oruç, İslâm dini ile aslına çevrilmiştir.

Müfessirler, " أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ : *sayılı günler olarak*" cümlesini şöyle açıklarlar: Oruç, önceleri her ay üç gün olmak üzere farz kılınmış idi. Daha önceki kitâp ehlinin orucu da böyle idi. Mü'minler de başlangıçta nafile olarak böyle oruç tutarlardı. Sonra bu şekilde farz kılındı. Daha sonra Ramazan ayında oruç tutma emredilmekle her ay üç gün oruç tutma farzı neshedildi. Bir kısım bilginlere göre de *"Sayılı günler olarak"* ifadesiyle Ramazan Ayı kasdedilmiştir. Daha sonra gelen *"Ramazan ayı -ki insanlara yol gösterici, hidayeti, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırdedip açıklayıcı olarak, Kur'ân o ayda indirilmiştir- içinizden kim o aya yetişirse oruç tutsun..."* âyeti, *"eyyâmen ma'dûdât: sayılı günler"*'i beyan etmektedir.

Bu görüş daha isabetlidir. Nitekim: *"Kim hasta olur, yahut seferde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun"* cümlesi de bu görüşün doğruluğunu gösterir. Çünkü bu ifade, *"Sayılı günler"*'in, belirli bir zamanda yani Ramazan Ayında olduğuna delâlet eder. "و على الذين يطيقونه فدية طعام مسكين : *Oruca güç dayananların fidye vermesi: bir*

yoksulu doyurması" cümlesi üzerinde de şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) يطيقونه fi'linden önce bir "لا" gizlidir. "لا يطيقونه" demektir. Zira burada mukadder bir lâ olunca oruç yemeğe izin vermenin hükmü anlaşılır.

2) "يطيقون" fi'linde bir şeyi güçlükle yapma anlamı vardır. İyileşme ümidi kalmamış ihtiyarlar, hastalar gibi oruca güç dayananlara fidye vermek suretiyle oruç tutmamaya izin verilmiştir. Çocuğuna zarar geleceğinden korkan gebeleri ve emzikli kadınları da fidye verecekler arasına katanlar olmuştur.

3) Üçüncü görüşe göre oruç, başlangıçta seçimli olarak farz kılınmış idi. Dileyen oruç tutar, dileyen de oruç tutma yerine fidye verirdi. Sonra bu âyet, 185 nci âyetle neshedildi. Bu hususta Seleme ibn el-Ekva'dan bir hadîs rivâyet edilmiştir: "وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين" âyeti indiği zaman içimizden dileyen oruç tutar, dileyen fidye verirdi. Ondan sonraki (فمن شهد منكم الشهر فليصمه) âyeti inince ötekini neshetti."(1)

Fakat bazı müfessirler, "وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين" âyetinin neshedilmiş olduğunu kabul etmiyor, bunun hükmünün baki olduğunu söylüyorlar. Bu konuda İbn Abbâs'ın şu sözünü naklediyorlar:

"Bu âyet neshedilmiş değildir. Bu âyet, oruca dayanabilen yaşlı erkek ve kadına, çocuğundan korkan gebe ve emzikli kadına, iyileşme ümidi kalmamış hastaya ruhsattır."(2)

Âyetin, çok yaşlı kimselere, iyileşme ümidi kalmamış hastalara ruhsat için indiğine dair İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivâyet daha vardır. Bu görüşün daha isâbetli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Râgıb'ın beyânına göre *tâkat,* insanın güçlükle yapabileceği iştir. Bir şeyi tamamen kuşatan *tavk'*a benzeterek güç işe *tâkat* denmiştir. "وَلَا تُحَمِّلْنَا مالا طاقة لنا به : *Gücümüzün yetmediği işi bize yükleme"*(3) demektir. Bu mânâdan hareket eden Muhammed Abduh şöyle diyor: *"İtâkat:* Bir şeyi yapmağa en az ölçüde kudretin bulunması, birçok güçlükle yapmak demektir. Burada "oruca *itâkat* edenler" ile kasıt zayıf ihtiyârlar, iyileşme umudu kalmamış hastalar (zemnâ) ve benzerleridir." Daha sonra Abduh, geçimlerini ağır işlerde çalışarak kazanan ücretlileri: Taş ve kömür ocaklarında çalışan işçileri ve ağır işlerde çalışma cezâsına çarptırılmış hükümlüleri de bunlara katıyor. Ona göre oruç tutmakta güçlük çekiyorlarsa bunlar da oruç tutma yerine fidye verebilirler.(4)

---

(1) et-Tâc, 2. 59.
(2) et-Tâc, 2. 87; Kurtubî, 2/288.
(3) Bakara Sûresi: 286.
(4) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/156.

Fakat emzikli ve gebe kadınlar hasta hükmündedirler. Âyette belirtildiği üzre onlar, iyileştiklerinde kazâ etmek üzere oruçlarını yiyebilirler. Onlar fidye vermekle oruçtan kurtulamazlar.

Fidye: Oruçlunun, âilesine yedirdiği orta cins yemekten tam bir gün fakiri doyurmasıdır. Âyette fidyeye izin verilmekle beraber oruç tutmanın daha iyi olacağı da belirtilmektedir.

184 ncü âyette: *"Sizden kim, hasta veya seferde olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde* (oruç tutar)." cümlesiyle hasta yolcuların, Ramazanda oruç tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutacakları bildirilmektedir. Şevkânî'nin açıkladığı üzre hastalık iki çeşittir: Oruca dayanamayacak kadar hastalık durumunda orucu yemek azîmet (gerekli), güçlükle oruca dayanabilecek kadar hastalık durumunda yemek ruhsattır.

Oruç yemeyi mübâh kılan yolculuk, namazın kısa kılınacağı yolculuktur. Bunun uzunluğu üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Kimine göre bu mesafe üç mil, kimine göre üç günlük (yani doksan km.lik) yoldur. Bu görüş ayrılıkları, rivâyet edilen hadîslerin metinlerindeki farklardan ileri gelmektedir. Müslim, Ebû Dâvud ve Ahmet'in Enes ibn Mâlik'ten rivâyetine göre: *"Peygamber (s.a.v.) üç günlük, ya da üç fersahlık yola çıktığı zaman namazı iki rek'at kılardı."*[1]

İbnu'l-Munzir, seferin mesafesi konusunda yirmi kadar görüş nakletmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin sağlam senedle İbn Ömer'den rivâyetine göre bu mesâfe sadece bir milden ibarettir. İbn Hazm bu görüşü benimsemiştir. Çünkü *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman"*[2] âyetinde sefer geneldir. Peygamber (s.a.v.) ve müslümanlar, seferler arasında bir ayırım yapmamışlardır. Bir milden az mesâfede kısa kılınmaz ve oruç yenmez. Bundan fazla bir mesâfeye gidecek olan, oturduğu kentin evlerini geçer geçmez namazını kısa kılmağa ve orucunu yemeğe başlar. Bu konudaki rivâyetlerin en sağlamı da Hz. Peygamber'in, üç millik yolculukta kısa kılmış olduğu rivâyetidir[3]. Sefer hükmünün ancak bir günlük, yahut bir gün ve gecelik, yahut üç günlük, yahut dört beredlik (on altı fersahlık)[4] mesafe gidilecek yolculukta geçerli olacağına dair sahâbîlere dayanan rivâyetler vardır. İbn Ebî Şeybe'nin rivâyetine göre Abdullah ibn Ömer: *"Ben gündüzün sadece bir sâatinde yola gitsem,*

(1) Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 12; Ebû Dâvûd, Sefer 2; İbn Hanbel, 3/129; el-Fethu'r-Rabbânî, 5/103-104.

(2) Nisâ Sûresi: 101.

(3) el-Fethu'r-Rabbânî, 5/107; Nevevî, Müslim Şerhi 5/200.

(4) İbn Manzûr'un beyânına göre bir **berîd** iki fersahlık, başka bir görüşe göre dört fersahlık mesafedir. **Fersah:** üç mîldir. Buna göre namaz, 48 millik yolculukta kısa kılınır. (Lisânu'l-Arab, 1/189) Bu mesâfenin 17-18 mîl olduğu rivâyetleri de vardır (Nevevî şerhi, 5/201).

namazı kısa kılarım" demiştir. Yine onun: *"Bir millik yola da çıksam namazı kısa kılarım."* dediğini Sevrî rivâyet etmiştir ki bu iki rivâyetin de senedi sağlamdır[1]. Elbette Peygamber'in, bundan daha uzun yolculukta namazı kısa kıldığına dair rivâyetler, bu son rivâyete aykırı düşmez. Çünkü bu kadar yolculukta namaz kısa kılınınca bundan daha uzun yolculuklarda elbette kısa kılınır. Namazın kısa kılındığı yolculuk, orucun da yenebileceği yolculuktur. Bu konuda müslümanlar oybirliği içindedir.

Dediğimiz gibi yolculuğa başlayınca, ikamet ettiği kentin evlerini geçer geçmez namaz kısa kılınır, oruç da yenilir. Buhârî'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) Mekke'nin Fethi seferinde bir adamın üzerine gölge yapıldığını görünce onun nesi olduğunu sormuş, "Oruçlu" olduğunu söylemişler, : *"Seferde oruç tutmak iyilik değildir."* demiştir[2].

Gerçi seferde oruç tutmanın, farz oruç yerine geçmeyeceğini söyleyenler bulunmakla beraber, Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe'nin de dahil olduğu bir grup bilgine göre de gücü yetenin, seferde oruç tutması daha efdaldir. Bir kısım bilginler de hangisi kolaysa onun yapılmasının efdal olduğunu söylemişlerdir. Askalânî de: "Cumhûrun kavli tercîh edilir ama oruç kendisine güç gelenin yemesi efdaldir." diyor. Sonra Mücâhid'in şu sözünü naklediyor: "Yolculukta oruç tutma, çünkü oruç tutarsan arkadaşların: 'Oruçluya yardım edin, oruçlunun işini görün...' derler, 'Falan oruçludur' derler. Böyle diye diye senin sevâbın gider." Fakat Enes ibn Mâlik de: "Köleme oruç tutmasını emrettim" demiş. "Peki ama ya *(O günlerin yerine başka günlerde oruç tutsun)* âyeti nerede kaldı?" diyene: "O âyet indiği zaman biz aç yolculuk eder, konduğumuz yerde karnımızı doyuramazdık. Fakat bugün artık karnımız tok yola çıkıyoruz, konduğumuz yerde karnımızı doyuruyoruz" demiştir. Enes bu sözüyle seferde oruç tutmanın efdal olduğunu anlatmıştır[3].

Seferde orucu yemek ruhsattır, dileyen tutar, dileyen yer. Ancak düşmanla çarpışma durumunda orucu yemek azimet (gerekli) olur. *Câbir'in rivâyetine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Fetih yılında Mekke'ye yürüdü. Küra' el-Gamîm'e vardığında halk oruç tuttu. Kendisi bir bardak su istedi, halkın görmesi için suyu kaldırıp içti. Daha sonra kendisine, bazı insanların yine oruç tuttuğunu söylediler. "Onlar âsîlerdir, onlar âsîlerdir!" dedi*[4].

Ebû Saîd el-Hudrî de şöyle demiştir: *"Biz Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile Mek-*

(1) Futhu'l-Bârî, 2/567.
(2) Buhârî, Sıyâm, bâbu kavli'n-nebiyyi s.a.v. 3/77, h. 53.
(3) Fethu'l-Bârî, 4/183-184.
(4) Müslim, Sıyâm, 90; Tirmizî, Savın 18; Nesâ'î, Sıyâm 49.

ke'ye gittik, oruçlu idik. Bir yere konduk. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) buyurdu ki: 'Siz düşmanınıza yaklaştınız, orucunuzu yemek size kuvvet verir'. Bu sözü bize ruhsat idi. Kimimiz orucuna devam etti, kimimiz yedi. Sonra başka bir yere konduk. Şöyle buyurdu: 'Sabahleyin düşmanınızla karşılaşacaksınız. Orucunuzu yemek size daha güç verir, yeyiniz.' Bu emir, azîmet oldu, yedik.''[1]

Orucun Faydaları:

Biz, ibadeti yararından dolayı değil, Allah emrettiği için yaparız. Fakat şu da muhakkak ki Allah, her zaman yararımıza olan şeyleri yapmamızı emreder, zararımıza olan şeyleri yasaklar. Oruçta gerek ruhumuz, gerek bedenimiz için pek çok yarar vardır.

Oruç nefsin şehvetlerini kırar, önüne geçilmez ihtiraslarını, azgınlıklarını dizginler. Oruç tutmadığı zaman insan, canının çektiğini yemek ister, ama oruçlu bunu yapamaz. Harama bakmaya meyleden nefsi, oruç bundan meneder, zinanın ve diğer yasak şeylerin sebeplerinden uzaklaştırır; nefsin bayağı iştahlarını kırar. Bundan dolayı Peygamberimiz Hazretleri, orucun, kötülüklere karşı bir kalkan olduğunu söylemiş[2] ve demiştir ki: *''İçinizden kimin evlenmeğe gücü yeterse evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan korur. Buna gücü yetmeyen oruç tutsun. Çünkü oruç, onun şehvetini kırar.''*[3]

Oruç, vücuda sağlık getirir. Bir yıl tıka basa yemeden dolayı mide yorulur. İşte oruç, midenin uzun süre dinlenmesine vesile olur. Ancak iftar vakti ölçüyü kaçırıp mideyi şişirmemek ve terâvihi de mutlaka kılmak lâzımdır. Terâvih, ibadet yönünden orucun tamamlayıcısı olduğu gibi, dolan midenin, yemekleri kolayca sindirmesine de yardımcı olur. Şişmanlık, insan sağlığına çok zararlıdır. İşte iftarları ve sahurları ölçülü yemek şartiyle insan, oruç tutarak vücutta birikmiş zararlı kiloları, yükleri atmış olur.

Oruç, insanın duygu ve düşüncelerini inceltir. İnsanı şefkatli, merhametli yapar. Oruç tutan insan, açlığın ne demek olduğunu, sürekli olarak açlık ve sefalet içinde kıvrananların ızdırabını anlar; onlara elinden geldiğince yardım etmeğe çalışır.

Oruç, insanı sabra, dayanıklı olmaya alıştırır. Bugün isteğiyle oruç tutan kimse, bir gün savaş, deprem veya başka felâketler gibi zor şartlar karşısında yiyecek bulamadığı zaman, daha önce kendisini aç kalmaya alıştırdığı

(1) Müslim, Sıyâm 102; Ebû Dâvûd, Savm 42; İbn Hanbel, Musned 3/35.
(2) Buhârî, Kitâbu's-Savm, 9'ncu bâb.
(3) Buhârî, Kitâbu's-Savm, 10'ncu bâb.

için dayanır. Ama hiç oruç tutmayan insanlar, birkaç saat aç kalınca açlıktan öleceklerini zanneder, daha işin başında ruhen çökerler.

Oruç ayı, bolluk ve bereket ayıdır. En fakir ailenin dahi evinde bakarsınız Ramazan ayında bir bolluk bereket vardır. Allah oruç tutan o insanlara ummadıkları yerden rızıklar gönderir. Bunu her müslüman ailesi bilir.

Oruç manevî duygulara güç verir. Ruh, şu ten kafesine bürününce maddenin etkisi altında kalarak hayvansal duygulara esir olur. Biz kendimizi açlığa alıştırırsak, maddî arzularımız zayıflar, ruhanî hislerimiz kuvvetlenir, gönül gözümüz açılır ve gerçek benliğimize açılan kalb gözümüzle nice mânâ âlemlerini müşahede etme imkânını bulabiliriz. İşte bu yüzdendir ki bütün veliler ve peygamberler riyazet yapmışlar, oruç tutarak yücelmişlerdir. Peygamber Efendimiz, henüz kendisine peygamberlik gelmezden önce Hira Mağarasına çekilir, yemekten kesilir, riyazet yapar, derin tefekküre dalardı. Peygamberimiz Hazretleri, orucu severlerdi. Medine'ye gelmezden önce her ay üç gün ve bir de Âşûrâ günü nafile olarak oruç tutmayı tavsiye ederlerdi.(1) Nihayet Medine'ye göç etmelerinden bir buçuk yıl sonra Şa'ban ayının onunda Ramazan orucu farz kılınmıştır.

Riya karışmadığından dolayı Allah indinde en makbul ibadet oruçtur. Bir Kudsî Hadîste Cenâb-ı Allah: *"Oruç benim içindir, onu ben mükâfatlandırırım"* buyurmuştur.(2)

Makbul Oruç:

Oruç, sadece mîdenin boş kalması demek değildir. Bunun yanında dilin dedikodudan, gıybetten; kulağın kötü söz dinlemekten; beynin boş düşüncelerden kaçınması; hasılı bütün organların kötü işlerden sakınması lâzımdır ki oruç insan ruhundaki etkisini yapsın. Yoksa sadece aç kalmak, bir mânâ ifade etmez. Resuli Ekrem Efendimiz: *"Zûr sözü* (yani yalan, gıybet, dedikodu gibi günah sözleri) *ve bununla amel etmeyi bırakmadıktan sonra bir kimsenin yemesini, içmesini terk etmesine Allah'ın bir ihtiyacı yoktur."*(3) demiştir. Oruç ayında bu gibi kötü duyguları içimizden çıkarıp atmalıyız ki Allah'ın coşan rahmetine ve feyzine dalalım. *"Nice oruç tutan var ki, orucundan kendisine kalan, sadece açlık ve susuzluktur."*(4)

Ramazanda şu üç şeyi yapmak müstehabdir, yani makbuldür: 1) Sahu-

(1) Buhârî, Müslim, Nesaî (at-Tarğîb, II. 120).
(2) Buhârî, Savm, 9'ncu bâb.
(3) Buhârî, Savın, 8'nci bâb.
(4) Beyhakî (at-Tarğîb, II. 148. Taberânî de aynı hadîsi rivâyet etmiştir.

ra kalkmak, 2) Sahuru geç yemek, 3) Hava açık olduğu zaman güneş batınca hemen orucu açmak. Orucu açarken: *"Allahümme leke sumtu ve bike âmentu ve'aleyke tevekkeltu ve'alâ rizkıke eftertu: Allah'ım, senin için oruç tuttum, sana inandım, sana dayandım, senin verdiğin rızıkla orucu açtım"* demek sünnettir.

Oruç hakkında bazı Hadîs meâlleriyle konuyu bitirelim:

1- Yüce Allah buyurdu: *"Âdem oğlunun bütün ameli kendisi içindir, yalnız oruç benim içindir; onu ben mükâfatlandırırım. Oruç* (kötü işlere karşı insanı koruyucu) *bir kalkandır. Biriniz oruç tuttuğu gün, kötü söz* (zinaya, günaha dair söz) *söylemesin, bağırıp çağırmasın. Biri kendisine söverse: Ben oruçluyum, ben oruçluyum desin. Muhammed'in nefsi elinde bulunan Allah'a andolsun ki oruçlunun ağzının kokusu, Allah katında misk kokusundan daha hoştur. Oruçlu için iki sevinç vardır: Orucunu açtığı zaman orucunu açmasiyle sevinir; Rabbine kavuştuğu zaman da orucuyla sevinir."*(1) Buhârî'nin başka bir rivâyetinde bu Kudsî Hadîste şu ilâve vardır: "(Oruçlu), *Benim için yemesini, içmesini ve şehvetini bırakır. Oruç benim içindir. Onu ben mükâfatlandırırım. Yapılan iyiliğe on kat sevap vardır."*

2- "Ramazan girdiği zaman gök (yani cennet) *kapıları açılır, cehennem kapıları kapatılır, şeytan zincire vurulur."*(2)

3- "Cennette Reyyân adında bir kapı vardır. Ondan yalnız oruç tutanlar girer, başkaları giremez. Oruç tutanlar nerede?' diye çağırılır. Oruçlular kalkarlar, (kapıdan) *içeri girerler. Onlar girince kapı kapanır, o kapıdan onlardan başkası giremez."*(3)

4- "Kim inanarak ve Hak rızası için kalkıp Kadir gecesi namaz kılarsa geçmiş günahı affedilir ve kim inanarak ve Hak rızası için Ramazanda oruç tutarsa geçmiş günahı affedilir."(4)

185 nci âyette Kur'ân'ın, insanlara yol göstermek, doğruyu ve eğriyi açıklamak üzere Ramazan ayında indirildiği; o Aya yetişenin oruç tutması gerektiği buyurulmakta; hasta veya yolcu olanların, Ramazan günleri yerine başka günlerde oruç tutabileceği, zira Allah'ın, mü'minlere güçlük değil, kolaylık istediği ve mü'minlerin, oruç günlerini tamamlayarak kendilerini doğru yola ileten Allah'ın adını saygı ile anmaları, O'na şükretmeleri için bu ko-

(1) Buhârî, Savm, 9'ncu bâb.
(2) Buhârî, Savm, 5'nci bâb.
(3) Buhârî, Savm, 4'ncü bâb.
(4) Buhârî, Savm, 6'ncı bâb.

laylığı verdiği bildirilmektedir.

Burada Kur'ân'ın, Ramazan ayında indiği ifade ediliyor. Duhân Sûresinin 3 ncü âyetinde Kur'ân'ın, mübârek bir gecede, Kadir Sûresinde ise Kur'ân'ın Kadir gecesinde indirildiği bildirilmektedir. Bu üç âyet birlikte düşünülünce Kur'ân'ın, Ramazan içinde bulunan mübârek bir gece olan Kadir gecesinde indirilmeğe başladığı anlaşılır. Ancak ne kadar anlamsız da olsa rivâyetlere tutunanlar, burada Kur'ân'ın indirilmesi ile, Kur'ân'ın tamamının bir Kitâb hâlinde inmiş olduğunu sanmışlar, gûyâ İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre Kur'ân Kadir gecesinde bütün olarak Levh-i Mahfûz'dan dünyâ göğüne inmiş, oradan da Hz. Peygambere parça parça indirilmeğe başlamıştır.

Bu sözden, Kur'ân'ın söylediğinin tam tersine, Kur'ân'ın Kadir gecesinde Peygamber'e inmediği, dünyâ göğüne indiği anlaşılır. Ama bunun hikmeti nedir? Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'da kalması ile dünyâ göğünde kalması arasında ne fark vardır ki Levh-i Mahfûz'dan dünyâ göğüne aktarılsın? *"Biz dünyâ göğü* (yakın göğü) *lambalarla süsledik"*[1] âyetinin ifade ettiği üzre dünyâ göğü denen şu yakın gök, yıldızlarla süslü olan uzaydır. Şimdi Kur'ân, bu yıldızlardan hangisine inmiştir? Allah'ın zatî kelâmı, maddî bir kitâb mıdır ki Levh-i Mahfûz'dan alınsın da yakın göğe aktarılsın? Allah'a andolsun ki Kur'ân'ın, maddî bir Kitâb gibi Levh-i Mahûz'dan alınıp dünyâ göğüne indirildiği rivâyeti anlamsız, uydurma bir hikâyedir. Bu konuda Bürûc Sûresinin tefsirine bakılabilir. Muhammed Abduh şöyle diyor:

"Hiçbiri doğru olmayan bu rivâyetler, Ramazana saygı amacıyla yapılmış haşviyyâttır. Bizim bu tür rivâyetlere ihtiyâcımız yoktur. Dinimiz, ibâdetlerimiz hakkında Allah'ın indirdikleri bize yeter. Allah, Kur'ân'ı, Ramazan'da bir defada indirdiğini söylememiştir. Onu Levh-i Mahfûz'dan dünyâ göğüne indirdiğini de söylememiştir. Kur'ân, indikten sonra yazıldığı levhada mahfuz (korunmuş)tur. Fakat yedi kat göğün üstünde şu kadar mesafede olduğunu, Allah'ın bütün bilgisinin yazılı bulunduğunu söyledikleri Levh-i Mahfûz Kur'ân'da geçmez. O gayb âlemindendir. Ona inanmak, gaybe îmândandır. Bu konuda sâbit olan nasların sınırında durmak gerekir. Konumuzla ilgili hususta inanmayı gerektiren bir nas yoktur."[2]

185 nci âyetteki: *"Kim o aya yetişirse oruç tutsun"* cümlesine bazı müfessirler: "Kim hilâli görürse oruç tutsun" şeklinde açıklama yapmışlarsa da çoğunluğun kanısına göre bu cümle: "Oruç ayında mukim olan, oruç tutsun" anlamındadır. Nitekim: *"Kim hasta olur, seferde bulunursa tuta-*

(1) Mülk Sûresi: 5.
(2) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/163.

madığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun" cümlesi de bu mânâyı desteklemektedir.

Ayı görme meselesi üzerinde her yıl münakaşalar sürüp gitmektedir: Ramazan hilâli, görme ile mi, yoksa hesap ile mi tesbit edilmelidir? diye. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لا تصوموا حتى تروا الهلال ولا تفطروا حتى تروه فان غم عليكم فاقدروا له " : *Hilâli görmeden oruç tutmayınız, hilâli görmeden orucu bozmayınız. Eğer hava bulutlu ise takdir ediniz* (ayı hesap ediniz)." Buhârî'nin bir rivâyetinde: " فان غم عليكم فأكملوا عدة شعبان ثلاثين : *Eğer hava bulutlu ise Şa'ban'ı otuz güne tamamlayınız."* şeklindedir. Bir rivâyette de: *"Hava bulutlu ise otuz gün oruç tutunuz."*[1] şeklindedir.

Abdullah ibn Abbâs'tan da şöyle bir hadîs rivâyet edilir: *"Bir bedevî, Peyğamber (s.a.v.)e geldi, ayı gördüğünü söyledi. Hz. Peyğamber (s.a.v.), Allâh'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik eder misin?" dedi. Bedevî, evet, dedi. Peyğamber (s.a.v.), Ey Bilâl, insanlara duyur, oruç tutsunlar, dedi."*[2]

İbn Ömer'in rivâyet ettiği bir hadiste de Peyğamberimiz: *"Biz* (Araplar) *ümmî bir milletiz, yazı ve hesâb bilmeyiz. Ay şöyle ve şöyledir"*[3] buyurmuş , iki alenin parmaklarını göstererek ayın bir kere yirmidokuz, bir kere otuz olduğuna işâret etmiştir.

Bütün bu hadîslerin gayesi, Ramazanın girişinin tesbitini anlatmaktır. Bu husus, gözetleme ile tesbit edilebileceği gibi şaşmaz astronomik hesaplarla da tesbit edilebilir. İnce rasat âletleriyle de ayı görmek mümkündür. Bugün artık güneşin ve ayın ne zaman tutulacağını saniyesi saniyesine çok önceden tesbit imkânı sağlayan hesaplarla Ramazan hilâlinin doğma zamanı gayet kolayca bilinebilir. Bir birlik sağlamak üzere bütün İslâm âlemi, bir metod üzerinde birleşip aynı zamanda oruca başlamalı ve aynı zamanda bayram etmelidirler. Kimi oruç tutarken kiminin yemesi, kimi bayram ederken kiminin oruç tutması, müslümanlar arasındaki birliği bozmaktadır. Müslümanlar arasında akdedilecek bir kongrede bu mesele üzerinde bir anlaşmaya varılması çok temenni edilir.

Ramazan ayı öyle mübarek bir aydır ki Kur'ân-ı Kerîm içinde ve Kadir gecesinde inmeğe başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), peygamber olarak gönderilmezden önce Hira Mağarasına çekilir, orada kendi bildiğince kâinatın yaratıcısı tek Allah'a kulluk ederdi. Mekke'de Hanîf denen bazı kimseler de inzivâya çekilip bu tür ibâdetlerde bulunurlardı. İşte Hz. Muhammed (s.a.v.),

(1) Buhârî; Savm, II
(2) Buhârî; Savm, II; et-Tâc, 2/54
(3) Buhârî: Savm 13; Müslim ve Ebû Dâvûd da rivâyet etmiştir.

Ramazan ayında böyle itikâfa çekilmiş iken kendisine Kur'ân'ın Alâk Sûresinin ilk beş âyeti indi. Kur'ân'ın bu ayda inmeğe başlaması, bu ayın feyiz ve bereketini göstermeğe kâfidir.

186 ncı âyette yüce Allah, kullarına yakın olduğunu, kendisine duâ edenin dûasını duyup kabul edeceğini ve doğruya ulaşmaları için kendisine inanıp güvenmelerini emrediyor.

Bazı rivâyetlere göre ashâbdan biri: "Rabbimiz bize yakın mıdır? Eğer yakınsa O'na içimizden yalvaralım, uzaksa bağıralım." diye sormuş, bunun üzerine bu âyet inmiştir. Bu rivâyet, sağlam bir senede dayanmamaktadır. Kendinden önceki âyetlere bağlı olan âyet, Allah'ın kullarına umut aşılamakta, onları Allah'a sığınmaya yöneltmektedir. Bu âyetin anlamını pekiştiren hadîsler de vardır: Peygamber (s.a.v.): *"Asıl ibâdet, duâdır. Rabbiniz, 'Bana duâ edin, dileğinizi vereyim' dedi."* buyurmuştur(1). Başka bir hadîs de duâyı, ibâdetin beyni saymaktadır(2). Çünkü duâ, kulun bütün içtenliğiyle Rabbine yönelmesi demektir ki asıl ibâdet de budur.

Duânın kabul edilmesi için başta ihlâs, sonra helâl kazanmak ve helâl yemek gerekir. Peygamber (s.a.v.): *"Adam* (ibâdet, hac için) *uzun yol tepip saçları dağınık, vücudu toz toprak içinde gelir: 'Ya Rabbi ya Rabbi?' diyerek ellerini göğe açar. Oysa yemesi haram, giymesi haramdır, haram ile beslenmiştir. Nasıl duâsı kabul edilsin?"*(3) buyurmuştur.

Allah gaflet, içinde bulunan bir gönülden duâyı kabul etmez. Duâ eden içtenlikle duâ etmeli, duâsı hemen kabul edilmedi diye duâdan vazgeçmemeli, Allah'tan umudu kesmeden dileğini Allah'a sunmalıdır. Dilediği şeyler meşrû' ve mübâh şeyler olmalı, günâha, akrabâ ile ilgiyi kesmeğe ilişkin şeyler olmamalıdır. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Allah diridir, cömerttir, kendisine el açıp yalvaran kulunun ellerini boş çevirmekten utanır."(4)

"Hiçbir müslüman yoktur ki bir günâh ve yakınlarla ilgiyi kesme isteği olmayan bir şeyi Allah'tan istesin de Allah ona şu üç şeyden birini vermesin: Ya o kulun istediğini verir; yahut isteğini âhirete bırakır; ya da istediğinin dengi olan bir kötülüğü ondan savar. Dediler ki: 'O halde çok duâ edelim.' 'Allah da çok kabul eder.' buyurdu."(5). *"Kabul edileceğine güvenerek Allah'a duâ ediniz ve biliniz ki Allah, gaflet içinde bulunan bir kalbden gelen*

(1) Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 2, 40; İbn Mâce, Du â', 1; İbn Hanbel, 4/267, 271, 276.
(2) Tirmizî, Da avât, 1.
(3) Müslim, Zekât 65; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 2 ; Dârimî, Rikak 9; İbn Hanbel, 2/328.
(4) Ebû Dâvûd, Vitr 23; Tirmizî, Da'avât 105; İbn Mâce, Du â' 13.
(5) İbn Hanbel, 3/18.

duâyı kabul etmez.''[1]

Sehl ibn Abdillâh et-Tüsterî, duânın yedi şartı olduğunu söylüyor: ''Tadarru', havf, recâ', müdâvemet, huşû, umûm ve ekl-i helâl (yani niyaz, korku, umut, süreklilik, saygı, duânın genel olması ve helâl yemek).'' İbrahîm ibn Edhem'e: ''Neden duâ ediyoruz, duâmız kabul edilmiyor?'' demişler de şöyle cevap vermiş: ''Çünkü siz Allah'ı bildiniz, O'na itâat etmediniz, Resûlü bildiniz, sünnetine uymadınız; Kur'ân'ı bildiniz, onunla amel etmediniz; Allah'ın nimetlerini yediniz, O'na şükretmediniz; cenneti bildiniz, onu istemediniz; cehennemi bildiniz, ondan kaçmadınız; şeytânı bildiniz, onunla savaşmadınız, ona uydunuz; ölümü bildiniz, ona hazırlanmadınız; ölüleri gömdünüz, ibret almadınız; kendi ayıplarınızı bıraktınız, başkalarının ayıplarıyla uğraştınız.''[2]

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ
لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا
عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا
حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا
الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ
حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187- Oruç gecesi, kadınlarınıza yaklaşmak, size helâl kılındı. Onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesisiniz. Allah sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yaz(ıp takdir etmiş ol)*duğunu arayın; şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdedilinceye kadar*

(1) Tirmizî, Da'avât 66.
(2) Kurtubî, el-Câmi, 2/311-312

yeyin, için; sonra tâ gece oluncaya dek orucu tamamlayın. Mescidlerde ibadete çekilmiş iken kadınlara yaklaşmayın. Allah, insanlara âyetlerini böyle açıklar ki korunup sakınsınlar.

Tefsîr:

187- İlk zamanlarda oruçlu, akşam iftar ettikten sonra uyumamak ve yatsıyı kılmamak şartiyle gece yeyip içebilirdi. Ama iftardan sonra uyur, ya da yatsıyı kılarsa artık yeyip içemez, münâsebette bulunamazdı. Müslümanlardan bir kısmı, yorgunluk dolayısiyle gece bir şey yemeden uyur, ertesi akşama kadar aç kalır, perişan olurdu. Öyle anlaşılıyor ki bazı müslümanlar, zaman zaman uyuduktan sonra yeme yasağı dışına çıkmışlar, yüce Allah onlara acıyarak bu şartları hafifletmiştir. Âyetin iniş sebebi hakkında şöyle bir olay anlatılır:

Ensârdan bir adam (Ebu Sırma veya Kays ibn Sırma), akşamleyin Hz. Peygamber'in yanına gelir. Orucun hayli yıpratmış olduğu bu adama Hz. Peygamber, perişan durumunun sebebini sorar. Adam der ki:

— Ya Resulâllah, gündüzün akşama kadar hurma topladım. Akşam karım bana yemek versin diye eve geldim, fakat o da yemek yapmakta gecikti. Öyle uyumuşum. Uyandırdılar, fakat artık bir şey yemek haram olmuştu.

Orada bulunan Ömer de ayağa kalkıp:

— Ya Resulâllah, dedi, ben de buna benzer bir şeyden dolayı sana özür dileyeceğim. Son yatsıyı kıldıktan sonra karıma yaklaştım. Hz. Peygamber:

— Yapmamalıydın ey Ömer, dedi.

Başka adamlar da kalkıp buna benzer şeyler yaptıklarını itiraf ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet indi[1] Buna benzer olaylar üzerine inen bu âyette: Oruç gecesinde kadınlara varmanın helâl kılındığı; kadınla erkeğin, birbirlerinin örtüsü oldukları (birbirlerine sarılıp huzur bulacakları); insanların, bu nefis arzularına uymakta olduklarını bilen Allah'ın, onları bağışladığı bildirilmekte; bundan böyle oruç geceleri kadınlarla birleşip, Allah'ın kendilerine takdir ettiği çocuğu aramaları; fecrin beyaz ipi siyâh ipinden ayırd edilinceye dek yeyip içmeleri; sonra ertesi geceye kadar orucu tamamlamaları; mescidlerde itikâfa (ibâdete) çekilmiş iken kadınlara varmamaları; Allah'ın açıkladığı sınırları geçmemeleri; korunmaları için Allah'ın, onlara âyetlerini böyle açıkladığı buyurulmaktadır.

(1) İbnu'l- 'Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, I. 89; Mifâtîhu'l-ğayb, II. 131-132; Tefsîru Âyâti'lahkâm, I. 77-78.

" حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر : *Size şafağın beyaz ipi siyâh ipinden belli oluncaya dek"* cümlesinde iki mânâ muhtemeldir: Biri bu ifadede beyaz ve siyah ip hakikattir, kasıt sabahleyin beyaz ve siyah ipin birbirinden ayırdedilecek kadar ortalık ağarıncaya dek yenilip içileceğini bildirmektir. Âyeti böyle açıklayan bazı sahâbîlerin, ayaklarına beyaz ve siyah ip bağlayıp, gece onların ikisini de görünceye dek yedikleri rivâyet edilir. Bu rivâyete göre âyet ilk indiği zaman " من الفجر : *şafaktan"* kelimesi yoktu. Bazı kimseler, âyetten gerçek ipi anlayıp bu iplerin birbirinden ayırdedilecek kadar aydınlığı beklediklerinden " من الفجر " indi. Böylece onlar, buradaki ipin, gündüzün beyazlığı ile gecenin siyahlığını belirten mecâzî bir anlam taşıdığını anladılar.(1)

Âyette, önce " من الفجر" yok iken sonradan bazı müslümanların yanlış anlamaları üzerine bu kelimenin indiği hakkındaki bu rivâyet bizce uygun değildir. Çünkü bu kelime, âyetten ayrı inmiş olsaydı, kendi başına bir âyet olurdu. Kendi başına sadece " من الفجر " diye bir kelimenin inmesi de doğru olamaz. Kur'ân'a sonradan ilâve yapıldığı kuşkusunu dahi doğuracak bu tür rivâyetleri reddederiz. Çünkü Kur'ân âhâd haberiyle değil, tevâtürle sâbit olur. Esasen esbâbi nüzûl râvîleri, her âyeti ayrı ayrı olaylar üzerine ayrı zamanlarda inmiş göstermekle yetinmemişler, bazan bir tek âyetin cümle ve kelimelerini lime lime edip her cümlenin ayrı bir olay üzerine ve ayrı zamanda indiğini dahi söyleyecek kadar işi ileri götürmüşlerdir.

İkinci görüşe göre sabahın siyah ipiyle beyaz ipinden kasıt, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Ey Allah'ın Elçisi, siyah ipten ayırdedilecek beyaz ip nedir? Bunlar iki ip midir?" diye soran Adiy ibn Hâtem'e: "Eğer iplere baktınsa kalın kafalısın* (anlayışın kıttır), *hayır onlar gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır."* demiştir(2). Fakat bu rivâyetin doğruluğu kuşku götürür. Çünkü Hz. Peygamber'in insanları kınadığı vaki değildir. Kaldı ki bu Sûre Medine'de inen ilk sûrelerdendir. Bu rivâyetten, Adî'nin,âyet indiği sırada müslüman olduğu anlaşılıyor. Oysa Adîy, Hicretin dokuzuncu veya onuncu yılında müslüman olmuştur. (3) Beyazlık, ufukta, yatayına uzanan bir ip gibi görüldüğü için tan yeri ağarmasına ip denmiştir. Hayt (ip), Arapçada mecâzen renk anlamında da kullanılır. Fecr ise yarmak, fışkırmak anlamındadır. Güneşin ışığı belirtilerinin görünmeğe başladığı tan yeri ağarmasına fecr denmiştir. Gerek âyette siyâh ve beyaz ip, gerçek ip, gerek mecâzî olarak karanlık ve aydınlık

(1) Buhârî, Tefsîr, Sûresi: 2; Fethu'l-Bârî, 8/182-183; Müslim, Savm, Sıfatu'l-fecr; Nevevişerhi, 7/200-201.
(2) Buhârî, Tefsîr, Sûre : 2; Fethu'l-Bârî, 8/182.
(3) Fethu'l-Bârî, 4/132; el-İsâbe, 2/468

kasdedilmiş olsun, bunların birbirinden ayırdedileceği zaman, ortalığın iyice ağarıp varlıkların birbirinden seçileceği zamandır. Öyle fıkıh kitâblarında yazıldığı gibi hemen tan yerinin ağarmağa başladığı ilk zaman değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Ne Bilâl'in ezânı sizi aldatıp sahur yemeğinizden alıkoysun, ne de ufkun bu şekilde* (dikeyine) *yayılan beyazlığı sizi aldatıp sahur yemeğinizden alıkoysun. Işık bu şekilde* (yatayına) *yayılıncaya dek yeyiniz." buyurmuştur*(1). İbn Mes'ûd'un hadîsinde ise Peygamber (s.a.v.): *"Parmaklarını birleştirip aşağı doğru tutarak: 'Fecr böyledir' diyeninki gibi değildir. Sonra bir işaret parmağını diğer işaret parmağının üzerine koyup kollarını uzatarak 'Böyledir' diyeninki gibidir, demiştir."*(2)

Bu iki rivâyetten oruç vaktinin, tan yerinde ışığın yatayına yayılmasıyla başlayacağı anlaşılır. Fakat bazı âlimler bunun hemen bu vaktin başlangıcı değil, ışığın yollara, evlere dolacağı zaman olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ömer, Huzeyfe, İbn Abbâs, Talk ibn Alî, Atâ ibn Ebî Rabâh, A'meş gibi bazı sahâbî ve tâbiîlere göre oruca başlama vakti (imsâk) sabahleyin yolların, dağların tepelerinin belli olacağı zamandır. Mesrûk: "Onlar, sizin fecrinizi fecr saymazlardı. Işığın evleri doldurma zamanını fecr sayarlardı." demiştir. Nesâ'î'nin Âsım'dan rivâyetine göre Zirr, Hz. Peygamber'in sahâbîsi Huzeyfe'ye: *"Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile hangi sâatte sahûr yemeği yedin?" diye sormuş. Huzeyfe: "Gündüz idi, ancak henüz güneş doğmamıştı " demiştir.*(3). İbn Hanbel Musnedinde, Tahâvî de Me'ânî'l-âsar şerhinde Zirr ibn Hubeyş'in şu sözünü naklediyor: *"Huzeyfe'nin evine gittim, yanına girdim. Doğumu yakın devenin sağılmasını emretti. Deve sağıldı. Yine emri, üzerine, süt ısıtıldı, sonra bana 'Yaklaş, ye' dedi. 'Ben oruç tutacağım' dedim. 'Ben de oruç tutacağım' dedi. Yedik, içtik, Mescide geldik, namaz kılındı. Sonra Huzeyfe: 'Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de bana böyle yaptı' yahut 'Ben Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile beraber böyle yaptım', o bana böyle yaptırdı.' dedi. 'Sabah olduktan sonra mı (yediniz)'dedim. 'Evet sabah olduktan sonra, fakat henüz güneş doğmamıştı' dedi."*(4)

Dârekutnî de Kays ibn Talk ibn Alî'den, Hz. Peyğamber'in şu sözünü rivâyet etmiştir: *"Yeyiniz, içiniz, dikey ışık sizi aldatmasın. Yatay kızartı be-*

(1) Buhârî, Ezân 13, Savın 17, Talâk 24, Âhâd 1; Müslim, Sıyâm 39, 41-43; Ebû Dâvûd, Savın 17; Nesâ'î, Sıyâm 30; Tirmizî, Savın 15; İbn Mâce, Sıyâm 23; İbn Hanbel, 1/386, 392, 435; 5/7, 9, 13, 18.
(2) Müslim, Sıyâm, Sıfatu'l-fecr; Nevevî şerhi, 7/204.
(3) Nesâ'î, Sıyâm 20; İbn Mâce, Sıyâm 23; İbn Hanbel, Musned, 5/400; el-Fethu'r-Rabbânî, 10/21.
(4) İbn Kuteybe Te'vîlu Muşkili'l-Kur'an, s. 4 6; Tahâvî, İbn Hanbel Musned, 5/396; el-Fethu'r-Rabbânî, 10/20-21;

lirinceye dek yeyiniz, içiniz.'[1] Ancak Dârekutnî, Talk'ın oğlu Kays'ın kuvvetli bir râvî olmadığını, Ebu Dâvûd'un ise sadece Yemamelilerin bu hadîsi uyguladıklarını söylemiştir. Taberî, onları bu görüşe sevk eden sebep, orucun, gündüzün tutulacağıdır. Onlara göre gündüz, güneşin doğmasından batmasına kadar olan zamandır.

Dilciler, gece ile gündüzü farklı tanımlamışlardır. Kimine göre *nehâr* (gündüz), fecrin doğumundan, güneşin batmasına kadardır. Kimine göre de *nehâr,* güneşin doğmasıyle batması arasındaki zamandır. Araplar *nehâr* ile bunu anlarlar. Nitekim Ümeyye ibn Ebî's-Salt, bir şi'rinde:

و الشمس تطلع كلّ آخر ليلة   حمراء يصبح لونها يتردّد

: Her gecenin sonunda kırmızı doğan güneşin rengi değişmeğe başlar demiş.

Zeccâc da Kitâbu'l-Envâ'ında nehârın, güneşin ufuktan görünmesiyle başladığını söylemiştir[2]. İşte gündüzün tanımındaki bu görüş ayrılığı, orucun başlama zamanında da ayrı görüşlere yol açmıştır[3].

Gerçi oruca tan yerinin ağarmağa başlamasıyle başlanacağı ağırlık kazanırsa da gerek Kur'ân'ın ruhundan, gerek birtakım büyük sahâbî ve tâbiîlerin açıklamalarından, bu zamanın o kadar erken olmadığı, ortalığın iyice aydınlanıp eşyanın birbirinden ayırdedileceği zaman olduğu; güneşin doğmasına takriben kırk beş dakika yahut azami bir saat kalıncaya dek yenilip içileceği anlaşılır. Her şeyde ihtiyât prensibini göz önünde tutan din adamları, burada da ihtiyât için Peygamber'in ruhsatını almamış, orucu güneşin doğmasına bir buçuk, iki saat önceden başlatmayı uygun görmüşlerdir. Dileyen öyle yapabilir ama herhangi bir sebeple geciken de pek a'lâ Hanefî mezhebinin sabah namazının sünnet olan vaktine kadar yani yolların, ağaçların, evlerin, dağların görünüp belli olacağı zamana kadar yiyebilir. Peygamber (s.a.v.)in, âyetteki siyâh ve beyaz ipi açıklarken söylediği: *"Gecenin karanlığı ile gündüzün beyazlığıdır"* sözünden de bu anlaşılır[4].

Sa'îd ibn Mansûr İbn Ebî Şeybe ve İbnu'l-Munzir'in çeşitli yollarla rivâyetlerine göre Hz. Ebubekir, fecri (ışığı) görmemek için kapının örtülmesini emredermiş. Dârekutnî'nin kaydettiği bir rivâyete göre Hz. Ebûbekir, beyazlık gökte yükselmiş iken namaz kılmış, nihâyet ufukta kızartı belirince: "Bana sahûr yemeğimi getirin" demiştir. Bir gün de sabah olmuş iken sahûr yemeğinin getirilmesini emreden Hz. Ebûbekir, Sâlim ibn Ubeyd'e:

(1) Dârekutnî, Sıyâm, Vaktu's-Seher; Ebû Dâvûd, Savm 17; Tirmizî, Savın, 15; el-Fethu'r-Rabbânî, 10/29-30.
(2) Kurtubî, el-Câmi, 2/192-193.
(3) Aynı, 2/318-320.
(4) Kurtubî, el-Câmi , 2/319.

"Kapıda dur, fecr ile benim aramda perde ol" demiştir[1]. Yine İbnu'l-Munzir'in sahih senedle rivayetine göre Hz. Alî, sabah namazını kılmış, sonra: "İşte şimdi beyaz ipliğin, siyah iplikten ayırdedileceği zamandır." demiştir. İbnu'l-Munzir: "Bazılarına göre gündüzün beyazının, gecenin siyahından ayırdedildiği zaman, ışığın yollara, sokaklara ve evlere yayıldığı zamandır"; A'meş: "Şöhret olmasaydı, sabah namazını kıldıktan sonra sahûru yerdim" demişlerdir. İshâk da: "Bunlar yatayına fecr belirdikten sonra ta gündüzün ışığı, gecenin karanlığından belli oluncaya dek yemeyi câiz görmüşlerdir". Ben daha erken olmasını söyleyen birincilerin görüşündeyim, fakat ruhsatı ikincilerin yaptığı şekilde yorumlayanları da taşlamam ve böyle yapana kazâ veya kefâret gerekeceği kanısında değilim" demiştir[2].

Sahâbîlerden bir cemaat ve tâbiîlerden A'meş ve arkadaşı Ebûbekr ibn Ayyâş, gündüzün iyice açılıp herkesin okunun düşeceği yeri görebileceği kadar ortalığın ışıdığı zamana kadar yenilebileceği kanâatini belirtmişlerdir. A'meş ve İshâk ibn Rahveyh'in, güneş doğuncaya dek yemeyi caiz gördükleri de rivâyet edilmiştir[3].

Oruca başlama vakti hakkındaki görüşleri tefsîrine toplayan Seyyid Reşîd Rıdâ da şu sonuca varıyor: "Özetle: Her gün oruca başlama vakti, ictihâd konusudur. Halk için ihtiyatlı olan, mevcut dört mezheb imamlarının görüşlerine uymaktır. Ancak dinî derslerde, Cuma hutbelerinde ve gazetelerde: takvîmlerde gösterilen imsâk vaktinin; oruca başlamanın ve namazın farz olacağı fecrin doğmasının yaklaştığını halka tenbih maksadıyle konulduğunu anlatmak gerekir. Böyle yapılmıştır ki sahura geç kalan, acele edip yemesini tamamlasın da bu suretle sahur yeme sünnetine uysun, namaza da hazırlansın. Özellikle namaz için câmilere gidecek olanlar, namaza yetişsinler. Fakat sabah namazı kılmanın câiz olduğu zamandan bir dakika dahi varken sahûr yemiş olanın da orucu sahîhtir..."[4].

Şimdi önemli bir mesele daha karşımıza çıkmaktadır: Kur'ânı Kerîm'de oruç tutulması emredilen gün, normal namaz vakitlerinin olduğu bölgelere mahsustur. Ancak Kutup bölgesine yakın bölümlerde gündüzün yirmi iki, yirmi üç saat sürdüğü yerler bulunduğu gibi tam Kutup bölgelerinde ise gece ve gündüz altışar ay sürmektedir.

Buralarda yaşayanların, altı ay oruç tutmaları elbette mümkün olmadığı gibi altı ayda bir kez sabah ve akşam namazları kılmaları da makul ola-

(1) Dârekutnî, Sıyâm, Vaktu's-Seher.
(2) Fethu'l-Bârî, 4/136-137; el-Fethu'r-Rabbânî, 10/30.
(3) el-fethu'r-Rabbânî, 10/30.
(4) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/184.

maz. Yüce Allah, normal bölgelere göre hükmünü bildirmiş, normal şartların dışında kalan konuları, müslümanların ictihâdlarına bırakmıştır. Esasen asırlarca önce bazı İslâm bilginleri, bu meseleye cevap vermişlerdir. Nûru'l-Îzâh şerhi Merâkî'l-Felâh'ta şöyle deniyor: "Güneşin batar batmaz doğduğu ülkeler vardır. Burada namazın sebebi olan vakit bulunmadığı için yatsı ve Vitr namazları yoktur. Ancak bir sene kadar uzun sürecek Deccâl günlerinde namaz vakitleri takdîr edilir. Yani namaz vakitleri için belirli saatler ayrılır, namazlar o sâatler içinde kılınır. Alım, satım, oruç, hac ve iddet gibi meselelerde de takdire göre hareket edilir."[1].

Tabiî Şürünbilâlî'nin: "Gündüzü uzun yerlerde yatsı ve Vitr yoktur" sözü ya kendisinin veya kendisi gibi düşünenlerin ictihâdıdır. Gündüzü böyle uzun yerlerde yatsı ve Vitr, akşam namazı ile cemedilerek kılınır. Ama böyle uzun yerlerde ve özellikle Kutup bölgelerinde oruç, ya Kur'ân'ın indiği kent olan Mekke'nin sâatine veya o bölgeye en yakın olan normal vakitlerin cereyan ettiği ülkeye kıyasen tutulur. Kutup bölgelerinde namazlar da belirlenecek sâatlerde kılınır. Biz vaktiyle bu görüşümüzü İlmihâlimize yazmıştık. Sonradan Menâr'a baktığımızda Reşîd Rıdâ'nın da aynı kanıya vardığını gördük[2].

Âyetin sonunda: *"Mescidlerde i'tikâfta iken kadınlara varmayınız"* buyuruluyor. *'Akf* kökünden gelen *İ'tikâf,* dilde bir şeye bağlanmak, sarılmak demektir. Dinî terim olarak *İ'tikâf:* Özel bir yerde, özel bir şartla, özel bir ibâdete çekilmek demektir. Sağlığında Hz. Peygamber'in, onun vefâtından sonra da zevcelerinin uyguladıkları kuvvetli sünnetlerdendir.

İ'tikâf, beş vakit namaz kılınan mescidlerden birinde yapılır. Ebû Hanîfe'ye göre i'tikâfın en azı bir gün ve gece, Şâfiî'ye göre sadece bir andır. Çoğunun sınırı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Ramazanın son on gününde i'tikâf ederdi.

İ'tikâf için oruç tutmak şart değildir. Hz. Peygamber, Ramazan'ın son on gününde i'tikâfa girdiğinden, zaten gündüzleri oruçlu olurdu. Oruçla ilgili olarak zikredildiğine ve Hz. Peygamber de Ramazanda i'tikâfa girdiğine göre i'tikâf Ramazan'da sünnettir. Bundan dolayı i'tikâfta oruç şart kılınmamıştır. Çünkü zaten insan Ramazanda oruçlu olur. Bazı fakîhler de oruçsuz i'tikâfın olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü i'tikâf, oruçla ilgili âyetler arasında sayılmıştır.

Adanmış i'tikâfın süresi en az bir gündür. Kişinin isteğiyle yaptığı nâfile ibâdetin süresi yoktur. Mescidde biraz durmakla da i'tikâf olur. İ'tikâfa

(1) Ebû'l-İhlâs Hasan ibn Ammâr eş-Şürünbilâlî Merâkî'l-Felâh, s. 53.
(2) Tefsîru'l-Kur'ân, 2/163.

giren, tuvalet, hastalık, âdet görme gibi zorunlu bir sebeb olmadan yerinden ayrılmaz.

Âyetin hükmüne göre mescidde i'tikâfta bulunan, ne gündüz, ne de gece karısıyla cinsel ilişkide bulunamaz. Hz. Âişe'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) i'tikâfta iken, 'Âişe'nin mescide açılan odasına başını uzatır, Âişe onun saçlarını tarardı. Kendisi sadece tuvalet için eve girerdi. Bundan dolayı i'tikâfa giren, sadece zorunlu bir iş için yerinden ayrılabilir, fakat işini tamamladıktan sonra hemen yerine döner ve i'tikâfına devam eder. Tuvalet, hastalık, âdet görme, zorunlu sebeplerdir. Bunun dışında kalan konularda yerinden ayrılıp ayrılamayacağında görüş ayrılığı vardır[1].

İ'tikâfta bulunan sadece iyi, güzel söz söyler, Allah'ı zikirle, Kur'ân okumak, namaz kılmakla meşgul olur. Peygamberlerin sîreti ve dînle ilgili kitaplar okuyabilir. İbn Abbâs'ın talebesi ve İmamı A'zam'ın hocalarından olan Atâ ibn Ebî Rabâh şöyle demiştir: "İ'tikâf eden kimse, bir dileği için kapıda bekleyen adama benzer. O, hal diliyle şöyle demektedir: Ben bağışlanmadıkça bu kapıdan ayrılmam."[2]

Müfessirlerin nakline göre bazı müslümanlar, Ramazan ayının tamamı veya birkaç gününde mescidde gece gündüz i'tikâfa girmeyi adarlar, sonra geceleyin mescidden çıkıp eşleriyle münasebette bulunur, yıkanır, tekrar i'tikâflarına dönerlerdi. Bu âyet, i'tikâfta bu tür harekette bulunmayı nehyetti.

Bazı müfessirler deri temasını, öpmeyi ve sarılmayı da cima' hükmünde saymışlar, kimi de Hz. Âişe'den rivâyet edilen: *"Peyğamber (s.a.v.) nefsine sizden daha çok hâkim iken yine de oruçlu olduğu halde öper, sarılırdı."*[3] meâlindeki hadîse dayanarak öpmeyi, sarılmayı mübah görmüşlerdir.

Boşalma korkusu yok ise öpme ve sarılma, oruca mâni değildir. Ama nefsinden emin olmayan, boşalma şüphesi olan kimse bunlardan kaçınmalıdır. Nitekim Peygamberimiz, karısını öpüp öpmeyeceğini soran birisine müsaade etmiş, bir diğerini bundan menetmiştir. Çünkü bunlardan biri yaşlı, diğeri genç idi. Yaşlının boşalma endişesi az olduğu için onun öpmesine müsaade etmiş, fakat genci öpmekten menetmiştir.

Muhammed İzzet Derveze, hadîslerden yararlanarak oruç hakkındaki hükümleri şöyle özetlemiştir:

(1) Kurtubî, el-Câmi , 2/333-335; Neylu'l-Evtâr, 4/266.
(2) Merâkî'l-Felâh, s. 211.
(3) et- Tâc, II. 80

1- Hayız, nifas halinde bulunan kadınlar, oruçlarını yer, başka günlerde tutarlar.[1]

2- Gebe ve emzikli kadınlar da oruçlarını yiyebilirler. Ancak bunların yedikleri gün için fidye verecekleri, yahut başka günlerde oruçlarını kaza edecekleri hususunda ihtilâf vardır.[2]

3- Oruçlarını yemeğe ruhsat verilenler, bunları kaza ederken ard arda tutmak zorunda değillerdir. Aralıklı kaza edebilirler.[3]

4- Oruç yemeyi mübah kılan hastalık ve seferin sınırını belirleyen bir hadis bulunamamıştır. Müfessirlere göre hastalık, kişiye zarar verecek, ya da hastalığın artmasına sebeb olacak durumlar, oruç yemeği mübah kılar[4]. Seferin sınırına gelince bu, mezheplere göre değişir. Kimine göre gidilecek mesafe sekiz fersah, kimine göre on altı fersah, kimine göre de yirmi dört fersahtır. Fersah, takriben yaya olarak 1,5 saatlik yoldur.

5- Oruca dayanabilmek için gece sahura kalkmak sünnettir. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Sahur yemeği yeyiniz, çünkü o, mübarek gıdadır."* demiştir.[5]

6- Yatsı namazından sonra teravih namazı kılmak sünnettir. Bunun kaç rek'at olduğu hakkında ihtilâf vardır. Sekiz ile yirmi rek'at arasında değişir.

7- Unutarak yemek, içmek orucu bozmaz.[6]

8- İstemeyerek kusmak orucu bozmaz. Kasden kusmak orucu bozar, yalnız kaza etmeyi gerektirir.[7]

9- Gündüzün ihtilâm olmak, yahut cünüp iken yıkanmadan sabaha girmek orucu bozmaz.[8]

10- Kan aldırmanın orucu bozup bozmadığında ihtilâf vardır.[9] Ancak oruçluyu zayıf düşürecekse kan aldırmak mekruhtur.[10]

11- Sürme çekmek orucu bozmaz[11]

(1) et-Tâc, II. 88.
(2) et-Tâc, II. 87.
(3) et-Tâc, II. 88-89.
(4) İbn Kesîr, Hâzin, Tabresî.
(5) et-Tâc, II. 67.
(6) et-Tâc, II. 78.
(7) et-Tâc, II. 78.
(8) et-Tâc, II. 82.
(9) et-Tâc, II. 82-83.
(10) et-Tâc, II. 83.
(11) et-Tâc, II. 83.

12- Ağıza buruna su verirken ihtiyaten mübâlâğadan kaçınmak lâzımdır.[1]

13- Hiç iftar etmeden üst üste oruç tutmak yasaklanmıştır.[2]

14- Cima' orucu bozduğu gibi kasden yapana kazâ ve keffaret gerekir. Keffaret ya iki ay üst üste oruç tutmak, ya bir köle âzâd etmek ya da altmış fakiri doyurmaktır.[3]

15- Hz. Peygamber (s.a.v.) Ramazan ve Kurban bayramı günlerinde oruç tutmayı menetmiştir.[4]

16- Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minleri Allah'a yaklaşmak için Ramazan Ayı dışında nafile oruç tutmaya teşvik etmiştir: Recep, Şâ'ban ve Muharrem aylarında, yahut bu ayların bazı günlerinde, özellikle Âşûrâ gününde, Şa'banın ortasında, Ramazandan sonra giren Şevvâl ayının altı gününde, Zilhiccenin ilk dokuz gününde, her ayın üç gününde, bir rivâyete göre her ayın 13, 14 ve 15 nci günlerinde oruç tutmağa teşvik etmiştir. Yıl boyunca oruç tutmaktan menetmiştir: *"Oruç da tut, iftar da et. Çünkü bedenin, senin üzerinde hakkı vardır, âilenin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır"* buyurmuştur.[5]

Oruçla İlgili Bazı Önemli Meseleler:

Her Ramazan ayı geldiğinde oruçla ilgili birçok mesele sorulur. İğne yaptırmanın, denize girmenin orucu bozup bozmayacağı konusu, her yıl tekrarlanan soruların başında gelir. Hanefî fıkıh kitaplarını inceleyerek bu sorunları açıklığa kavuşturmak istiyoruz. Esas meselelerimize geçmezden önce temelilke olarak orucu nelerin bozduğunu, nelerden kazâ ve nelerden keffaret lâzım geldiğini açıklayalım:

Bilindiği gibi orucu bozan şeyler yemek, içmek ve cinsel ilişkide bulunmaktır. Bunlar tam tamına olmuş ise başlanan farz oruca karşı bir cinayet işlenmiştir. Bu cinayeti işlemekten, yani başlanmış olan farz orucu bozmaktan ötürü keffâret ve kazâ lâzım gelir. Oruç bozma cinayeti tam olmamış, bir eksiklik bulunmuş ise bundan ötürü de yalnız kazâ lâzım gelir. Vücudun yararlanacağı ve zevk alacağı bir gıdayı kendi isteğiyle yemek orucu bozar, hem kazâ, hem keffaret gerekir. Yenmesi âdet olmayan, vücudun normal

(1) et-Tâc, II. 81.
(2) et-Tâc, II. 79-80.
(3) et-Tâc, II. 77.
(4) et-Tâc, II. 97.
(5) et-Tâc, II. 100-115.

olarak tiksindiği, hoşlanmadığı bir şeyi yemek, meselâ bir avuç tuzu birden, yahut olgunlaşmamış bir ayvayı yemek orucu bozar. Fakat vücut bunlardan tam lezzet almadığından bu tür oruç bozma, yalnız kazâyı gerektirir. Mideye veya genze kaçan deniz suyu da böyledir. Bundan yalnız kazâ lâzım gelir. Bu genel prensibi böylece ortaya koyduktan sonra şimdi asıl konumuza gelelim:

Oruç, vücuda açılan normal menfezlerden giren gıda, yahut gıda anlamındaki şeylerle bozulur. İslâm fıkhında vücutta iki boşluk kabul edilir: Biri dimağ, diğeri karındır. Dimağa açılan normal menfezler (açıklıklar, yollar), burun, kulak; mideye açılan normal menfezler de burun, boğaz ve kalın barsaktır. Bu yollardan biriyle dimağa, yahut karın boşluğuna (mideye) giden şeyler orucu bozar. Mesâmât denilen kılcal delikçikler, mide veya dimağa açılan normal menfezler değildir. Bunlardan vücuda giren şeyler orucu bozmaz.[1]

Şemsu'l-eimme es-Serahsî, Kitâbu'l-Mebsût'unda şöyle diyor:

"Göze sürme çekmek orucu bozmaz. Sürmenin tadı boğazda hissedilse dahi sürme çekmenin oruca zararı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.)in, oruçlu iken gözlerine sürme çektiği rivâyet edilir. Boğazda hissedilen, sürmenin kendisi değil, eseridir. Bu, acı bir şeyi tadan kimsenin, onun tesirini boğazında hissetmesi gibidir. Hattâ göze çekilen sürme, bâtına (karın boşluğuna) gitse de yine orucu bozmaz. Çünkü orucun bozulması için orucu bozan şeyin, normal yoldan karna gitmesi gerekir. Normal olmayan yolla karna gitmekle oruç bozulmaz. Gözden karına giden doğal bir yol yoktur. Sürme ancak mesâm (kılcal damarlar) yoluyla karına gitmiş olur. Bu, suya giren kimsenin, suyun soğukluğunu ciğerinde hissetmesine benzer. Bunlar orucu bozmaz. Bıyık yağlamak da orucu bozmaz.

"Fakat suût ve vücûr (buruna ve ağıza ilâç damlatmak) orucu bozar. Çünkü biri dimağa, diğeri karına gider. Bundan dolayı oruç bozulur. Ancak bu suretle oruç bozma cinayeti, tam olmadığından keffareti gerektirmez."

"Kulağa damlatılan ilâç, dimağa gideceğinden orucu bozar. Çünkü dimağ da vücuddaki iki boşluktan biridir. Dış idrar yoluna ilâç damlatmak ise Ebu Hanîfe ve Muhammed'e göre orucu bozmaz. Bir rivâyete göre Ebu Yusuf, ihlîle (dış idrar yoluna) akıtılan su ve ilâcın, orucu bozduğuna hükmetmiş, bir rivâyete göre de bu konuda tevakkuf etmiş (tereddüd göstermiş)tir. Fetvâ, İmam Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşü üzredir. Çünkü

(1) Tahtâvî, s. 361, Bûlâk, 1218

ihlîle dökülen şeyin karına gitmesi tasavvur edilemez. Mesâneden karına açılan doğal bir menfez yoktur."

Dış idrar yoluna akıtılan ilâcın orucu bozmaması veya bozması konusundaki bu ihtilâf, ilâcın mesâneye varması halinde mevcuttur. Eğer ilâç, mesâneye varmaz, sadece dış idrar yolunda kalırsa ittifakla orucu bozmaz.(1)

"Câife ve âmme: Damarları karına ulaşan yaraya câ'ife, dimağa ulaşan yaraya da âmme denir. Ebu Hanîfe'ye göre herhangi bir yaraya sürülen kuru ilâç, orucu bozmaz. Yaş ilâç ise, içeriye nüfuz edeceğinden orucu bozar. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ister yaş, ister kuru olsun, yaraya sürülen ilâçla oruç bozulmaz.

İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, orucun bozulması için, orucu bozan şeyin normal yolla karına veya dimağa gitmesini esas kabul etmişler, İmamı A'zam ise gidiş yolunu değil, vücuda giren şeyin karına ulaşmasını esas kabul etmiştir. Bundan dolayı Ebu Hanîfe'ye göre hangi yolla olursa olsun orucu bozan şey, karına ulaşınca oruç bozulur. İki imam ise orucu bozan şeyin, ancak doğal yolla karın veya dimağa ulaşmasiyle orucun bozulacağına kanidirler. Doğal olmayan bir yolla karın veya dimağa giden oruç bozucu, orucu bozmaz.(2) el-Hillî de, mayî hukne dışında, boğazdan gayrı bir yolla karına giden şeyin orucu bozmadığını söylemektedir.(3)

Serahsî ve diğer fakihlerin ifadesine göre Hanefi imamlarının çoğunluğu, Ebu Hanîfe'nin görüşü olan vüsulü (giren şeyin karın veya dimağa ulaşmasını) esas almışlardır. Yaş ilâcın, içeriye nüfuz edeceği düşüncesiyle Ebu Hanîfe, yaraya sürülen yaş ilâcın, orucu bozacağını söylemiştir. Aslında kuru ilâç da yaranın rütubetiyle ıslanır. Fakihlerin de belirttiği gibi Ebu Hanîfe'ye göre önemli olan, ilâcın yaş veya kuru olması değil, karın veya dimağa ulaşıp ulaşmamasıdır. Yarasına herhangi bir ilâç süren kimse, eğer ilâcın karnına veya dimağına gittiğini anlarsa orucu bozulur, aksi takdirde bozulmaz.

Şimdi biz, İmamı A'zam'ın görüşünü esas alırsak, oruçlu kimse, vücuduna iğne ile zerk edilen ilâcın, midesine veya dimağına gittiğini hissederse orucu bozulur, ilâcın mide veya dimağına gitmediğine kanaat getirirse orucu bozulmaz. Tıbben bilinmektedir ki adaleye zerk edilen ilâç, kılcal damarlar yoluyla vücudu dolaşır. Açık yaraya ilâç sürmekle, iğne ile adaleye ilâç zerk etmek arasında bir fark yoltur. Her iki halde de kılcal damarlar vasıtasiyle ilâç, vücuda yayılır, fakat midenin içine dolmaz.

(1) Merâkî'l-Felâh, s. 362, Tahtâvî kenarında.
(2) el-Mebsût, c. 3, s. 67-68, Mısır, 1324; el-İḫtiyâr, c. 1, s. 132.
(3) el-Hillî, Şerâî'u'l-İslâm, I. 193.

Ebu Hanîfe'nin maksadı, ilâcın, midenin içine gitmesidir. Eğer ilâç, mideye veya dimağa gitmiyorsa orucu bozmaz. İlâç, damarlar aracılığı ile zerre zerre vücudu dolaşsa da gidip midede birikmez.

Buna göre besleyici niteliği olmayan, sadece mikrop öldürücü aşı ve iğneler, basit ameliyatlar için yapılan lokal anesteziler, vücuda gıda yönünden bir yarar sağlamaz, yalnız mikrop öldürür, yahut tedaviyi kolaylaştırır. Öyleyse adaleye zerk edilen aşı veya antiseptik iğneler, vücuda gıda olmadığından orucu bozmaz. Fakat damara yapılan gıda maddelerini muhtevî besleyici iğneler, kuvvet ve vitamin iğneleri orucu bozar. Çünkü bunlar, tedavi yanında vücuda gıda da sağlamaktadır, vücudu beslemektedir. İşte İmamı A'zam'ın, ilâcın karına ulaşması sözüyle anlatmak istediği, bu olsa gerektir. Yani vücudun beslenmesi orucu bozar.

İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünü esas alırsak hüküm şudur: ancak normal yolla vücuda giren gıda orucu bozar. Ağız, burun ve kalın barsak dışında adale ve damar yoluyla zerk edilen ilâçlar, iğneler orucu bozmaz.

Gerek İmamı A'zam'ın, gerek iki imamın görüşlerinden hangisi esas alınsa iğnenin, mutlaka orucu bozacağı söylenemez. Gerçi İmamı A'zamın görüşünde iğne ile zerk edilen ilâç, mideye giderse orucu bozar, fakat iki imamın görüşünde hiçbir suretle iğne orucu bozmaz.

Hastalar için oruç tutmak zorunlu değildir. Oruç tutmayı tercih eden hastalarımız, iğnelerini iftardan sonra yaptırmalıdırlar. Fakat mecbur kaldıkları takdirde penisilin gibi antiseptik iğneleri yaptırabilirler. Bunun oruca bir zararı yoktur. Ancak kuvvet iğnesi, besleyici serum gibi iğneleri yaptıranlar, yine oruçlarına devam ederler, imameyn kavline göre bunların oruçları bozulmaz. Fakat İmamı A'zam kavline göre oruçlarının bozulması kuşkusu bulunduğundan o gün oruçlarına devam etmekle beraber Ramazandan sonra da ihtiyaten o günü kazâ ederler.

Kan verme:

Kan aldırmak orucu bozmaz. Hz. Peygamber (s.a.v.), Ramazanda kan aldırmıştır. Çünkü kan aldırmak orucun rüknü olan yememe, ve içmemeye bir zarar vermez.[1] Eskiden kan aldırma usulü çok ilkel idi. Bugün bu iş modern usullerle yapılmaktadır. Herhangi bir hastanın kurtarılması, yahut tahlil için kan vermek caizdir, orucu bozmaz. Fakat zaruret olmadıkça oruçlu iken kan aldırmak mekruhtur.

(1) El-Mebsût, III. 57.

Bir şeyin tadına bakma, boğaza toz duman kaçması:

Oruçlu olan, boğazına sokmadan bir şeyin sadece diliyle tadına baksa orucu bozulmaz. Nasıl abdest alırken ağza su verip çıkarmak oruca zarar vermiyorsa diliyle bir şeyi yoklamak da oruca zarar vermez. Ancak zaruret olmadıkça böyle yapmak da mekruhtur. Oruçlunun, dışarıdan ağzına aldığı susam tanesi büyüklüğündeki bir şey, çiğneyerek ağzında dağılır ve tadını boğazında hissetmezse orucu bozulmaz.(1)

Boğazından midesine kaçan sinek de orucu bozmaz. Çünkü bunda insanın bir kusuru ve isteği yoktur. Bu, boğaza kaçan toz duman gibidir. Bunlardan kaçınmak mümkün değildir. İnsan konuşmak için ağzını açsa, boğazına toz, duman sinek kaçabilir.(2) Ancak kendi isteğiyle zevk aldığı dumanı içine çekmek orucu bozar. Bundan keffaret de gerekir. Sigara içmek orucu bozar, keffâreti gerekli kılar.(3)

Zorla yemek yedirilen veya bir şey içirilen kimsenin orucu bozulur, fakat bu adama yalnız kazâ lâzım gelir.

Uyuyan kimsenin boğazına su dökülse Hanefî imamlarının çoğunluğuna, göre oruç bozulur. Fakat İmam Züfer'e ve İmam Şafiî'ye göre bozulmaz. Çünkü bu kimse, unutarak orucunu yiyenden daha mazurdur. Unutarak yiyenin, hiç değilse yemede bir ihtiyarı, iradesi vardır. Halbuki uykuda kendisine, bir şey yedirilen kimsenin hiç iradesi yoktur. Bu konuda Hanefî İmamı olan İmam Züfer'in ve Şafiî'nin görüşü tercihe şayandır.

Oruçlunun misvak kullanması da orucuna zarar vermez. Misvak ağzı temizler. Ağza su vermek nasıl mekruh değilse, misvak kullanmak da mekruh değil, bilâkis sünnettir. Peygamberimiz (s.a.v.) oruçlu iken de misvak kullanmıştır. Misvakin kuru ve yaş olmasında bir sakınca bulunmadığı gibi, su ile ıslatılmasında da bir sakınca yoktur.(4) Buna göre dişleri fırça ile temizlemek de caizdir. Ancak ihtiyaten macun kullanmamalıdır.

Oruçlu abdestte ağzına su verirken su boğazına kaçsa, oruçlu olduğunu biliyorsa Hanefîlere göre orucu bozulur. Eğer oruçlu olduğunu hatırlamıyorsa orucu bozulmaz. Bu, unutarak su içen kimse gibi olur. İmam Şafiî'ye göre ağzına su verirken kendi isteği dışında midesine su kaçması, hiçbir suretle orucu bozmaz. Ona göre bu adam, unutarak yiyen kimseden daha mazurdur. İmam Şâfiî, Peygamberimizin: *"Ümmetimden hatâ, ve unutma ve*

(1) Merâkî'l-Felâh, s. 363.
(2) el-Mebsût, III. 98.
(3) el-İhtiyâr, oruç kısmı.
(4) el-Mebsût, III. 99.

zor karşısında yaptıkları şeyler affedilmiştir" meâlindeki hadisi, delil getirmektedir. İbn Ebî Leylâ'ya göre abdesti farz ise orucu bozulmaz, nafile ise bozulur.[1]

Sakız çiğnemek: Sakız çiğnemek orucu bozmamakla beraber mekruhtur. Ancak sakızın orucu bozmaması için ıslanmış, yumuşamış tabii sakız olması gerekir. Bugünkü şekerli, naneli çikletleri çiğnemek orucu bozar. Sakızı çiğnerken dağılan eczası mideye giderse orucu bozar.[2] Her türlü yabancı maddeden arınmış, bitkiden elde edilmiş, yumuşatılmış, çiğnerken hiçbir suretle dağılıp kendisinden mideye bir şeyler gitmeyen sakızı çiğnemek, orucu bozmaz. Fakat mekruhtur, yani orucun sevabını azaltır.

Yıkanmak denize girmek:

Burundan ve ağızdan dimağa veya mideye su kaçırmamak şartiyle yıkanmak orucu bozmaz. Yıkanan kimse, suyun soğukluğunu ciğerinde hissetmiş olsa da orucuna zarar gelmez.[3] Yalnız İmamı A'zam (r.a.) serinlemek için suya girmeyi ve yaş elbiseye sarılmayı mekruh saymıştır. İmama göre bunun oruç bozmakla bir ilgisi yoktur. Ancak bu hareket, ibadetten usanma belirtisidir. Bundan dolayı mekruhtur.

Fakat Ebu Yusuf'a göre yıkanmak, yaş elbiseye sarılmak mekruh değildir. Bu hareket usanç belirtisi değil, ibadete yardım etmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.), oruçlu iken susuzluğunu, yahut hararetini gidermek için başına su dökmüştür. İbn Ömer (r.a.) ise elbisesini ıslatıp vücuduna sararmış.

Demek ki denize veya nehire girip yıkanmak orucu bozmaz. Ancak burun veya boğazdan dimağa, yahut mideye su kaçmamak şartiyle. Kulağa su kaçması, oruca zarar vermez. Burundan ve ağızdan genize veya mideye su kaçarsa oruç bozulur. Hele yüzerken yüzde doksan denecek kadar büyük bir ihtimalle genze veya mideye su kaçar, böylece de oruç bozulur. Tahtâvî, kulağa su kaçmasının, orucu bozup bozmayacağı hakkında iki görüş olduğunu söylüyor. Fakat doğru olan görüşe göre kulağa su girmesi, orucu bozmaz. Ancak Tahtâvî'nin dediği gibi ihtiyaten gündüzün denize ve ırmağa girmekten kaçınmak, suya girince de su kaçmaması için kulağı suya doğru eğmek lâzımdır.[4]

(1) Âynı eser, III. 66-67.
(2) Aynı eser, III. 100; el-İhtiyâr, I. 134
(3) Merâkî'l-Felâh, s. 361.
(4) Tahtâvî, s. 362.

İşte denize girenlerin, bunu göz önünde bulundurmaları, yüzmeden, başlarını suya sokmadan durmaları gerekir. Şayet yüzerler, yahut başlarını suya daldırırlarsa burun veya kulaklarından genizlerine veya midelerine su kaçtı mı oruçları bozulur. İbadetlerine yazık ederler.

Bu suretle bozulan oruç için yalnız kazâ lâzım gelir. Çünkü deniz suyu, vücudun hoşlanacağı bir gıda değildir. Bilâkis bu suyun boğaza, genze kaçmasından vücut tiksinir, rahatsız olur. Bundan ötürü deniz suyunun mideye gitmesinden sadece kazâ lâzım gelir.

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا
فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188- *Mallarınızı bâtıl* (sebepler) *ile yemeyin; bile bile insanların mallarından bir kısmını günah bir biçimde yemeniz için onları hâkimler*(in önüne)*e atmayın.*

Tefsîr:

188 nci âyetin, Abdân ibn Eşva' el-Hadramî ile İmru'u'l-Kays el-Hadramî hakkında indiği söylenir. Birincisi, ikincisinin üzerinde malı olduğunu iddia etti. Konuyu Peygamber'e götürdüler. İmru'u'l-Kays yemîn etmeyip Abdân'a toprağını verdi, dâvâdan vazgeçti.(1)

Bu âyet, başlıca iki hüküm taşımaktadır: Malların bâtıl ile yenilmemesi, ve hâkimlerin önüne atılmaması.

A- **Batıl:** Ortadan kalkan, boşa çıkan, aslı olmayan anlamınadır. Malı batıl ile yemek, iki şekilde olur: Biri, malı sahibinden zulüm, hırsızlık, gasp ve sair suretlerle almak; diğeri kumar gibi şeriâtın yasakladığı işler yaparak kazanmak suretiyledir. Bu tür yemelerin hepsi batıl ile yemenin anlamı içine girer.

Yüce Allah, malları batıl şekilde yemeyi defaatla yasaklamaktadır: *"Ey inananlar, mallarınızı aranızda batıl* (sebepler) *ile yemeyin, ancak rızanızla yaptığınız ticaret hariç."*(2), *"Yetimlerin mallarını zulüm ile yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar."*(3)

(1) Kurtubî, el-Câmi , 2/337-338.
(2) Nisâ Sûresi: 29.
(3) Nisâ Sûresi: 10.

Bu âyetlerle haram kılınan iş, sadece yemek değildir, haksız olarak yapılan bütün tasarruflar haram kılınmaktadır. Maldan gözetilen asıl gaye yemek olduğu için yüce Allah *"yemeyin"* diyor. Malını harcayana halk arasında "malını yedi" denir. Halbuki adam malını yalnız yememiş, satmış, elbise almış, otelde yatmış, fuzulî yerlere vermiş vs. şekilde kullanmıştır. Ama bunların hepsi için "yedi" deyimi kullanılır. İşte âyetteki "mallarınızı batıl ile yemeyin" tabiri de "mallarınızı batıl şekilde kullanmayın" demektir.

Fahru'd-dîn Râzî'nin tasnifine göre mallar madenlerden, bitkilerden ve hayvanlardan oluşur. Bunların ya bizzat kendileri haramdır veya kendileri aslında helâl, fakat kazanılmaları yönünden haram olurlar:

1) Hayatı, sıhhati ve aklı gidermeyen madenler, bitkiler helâldir. Fakat zehir gibi hayatı gideren veya sağlığa zarar veren madenler ve bitkiler haramdır. Hayvanların da yenilmesi helâl ve haram olanları vardır. Yenilen hayvanların helâl olması için şerîate uygun biçimde kesilmeleri veya avlanmaları gerekir.

2) Mallar, ya insanın isteğiyle veya isteği dışında elde edilir. İnsanın isteğiyle elde ettiği mal da ya bir başkasının elinden veya sahipsiz bir yerden alınır. Birinin elinden alınan mallar, ya adamın rızasiyle veya zorla alınır. Sahibinin elinden alınanlar ya bir karşılık verilerek alınır, ticaret gibi. Veya karşılıksız alınır, hibe, vasiyyet gibi. Zorla alınanlar da ya mülkiyet hakkının düşmesinden ötürü alınır, savaş ganimetleri gibi. Yahut zorla almayı gerektiren bir durum hasıl olmasından ötürü alınır: Zekât vermeyenden zorla zekâtın alınması, çoluk çocuğunu beslemeyen, onlara nafaka vermeyen kimseden zorla nafakanın alınması gibi.

a) İmdi herhangi bir malikten alınmayan mallar: madenler, mevât arazi, dağdaki odun, nehir suları helâldir. Ancak bunlar, mal ve can dokunulmazlığı bulunan bir insana aid olmamak şartiyle.

b) Hürmeti, yani mal ve can dokunulmazlığı bulunmayan muharib kâfirlerden alınan ganimet malları müslümanlara helâldir. Fakat müslümanların, bu malları eman ve ahid sahibi bulunan bir kâfirden almamaları ve aldıkları ganimetin beşte birini çıkardıktan sonra hak sahipleri arasında adaletle paylaştırmaları lâzımdır.

c) Zekât vermeyen veya üzerine geçindirmesi vacib olanların nafakasını vermekten kaçınan kimseden alınması gereken miktardaki malı, zorla almak da helâldir.

d) Bir karşılık mukabilinde ve rıza ile alınan mallar, icap ve kabul şartına uyulmak suretiyle helâldir.

e) Rıza ile fakat karşılıksız alınan hibe, vasiyyet ve sadaka da helâldir. Ancak şartlara uyulması, vasiyyetin varisi veya başkalarını zarara sokmaması lâzımdır.

f) Miras gibi insanın iradesi dışında hasıl olan mallar da helâldir. Yalnız miras bırakanın, bu malı helâl yollarla kazanmış olması ve borcunun verilmesi, vasiyyetinin yerine getirilmesi, mirasın varisler arasında adaletle bölüştürülmesi, miras içinde bulunan zekât ve keffaretin çıkarılıp verilmesi lâzımdır.

İşte bu altı maddede sayılan mallar helâldir, bunun dışında kalanlar haramdır. İnsan, parasını içki gibi haram şeylere vermek suretiyle helâl malını haram yapıp yemiş olur.[1]

B- *"Malları hakimlerin önüne atmayın"* ifadesi, iki anlama gelir: 1) Malın, başkasına âid olduğunu bildiğiniz halde kendinize mal etmek için onu mahkemelere götürmeyin, dâvalara düşmeyin. 2) Başkalarına ait malı yiyebilmek için mallarınızı hakimlere rüşvet vermeyin.

Âyetin sonunda bilerek kaydı vardır. Yani haksız olduğunuzu bile bile bu işi yapmayın. Kendi haksızlığını, karşı tarafın haklılığını bildiği halde dâvayı lehine çevirebilmek için hakimlere dil dökmek, avukatlar tutmak, hele rüşvet vermek İslâm ile bağdaşmayan bir harekettir.

Bazı insanlar dillidir, güzel konuşur, haksız oldukları halde kurnazca sözleriyle mahkemeyi lehlerine çevirebilirler. Para vererek tuttukları avukatlar da mahkemeyi etkilerler. Bazı insanlar da haklarını savunmaktan âcizdirler. Kendilerini savunacak bilgileri, avukat tutacak paraları olmadığından dâvayı kaybedebilirler. Bu durumda dâvayı kazanan haksız insan, asıl kaybedenin kendisi olduğunu unutmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: *"Bana gelip dâvalaşıyorsunuz. Biriniz diğerinden daha güzel konuşup dâvasını daha güzel savunabilir. Ben de onun söylediğine göre lehinde hüküm verebilirim. Her kime kardeşinin hakkından bir şey hükmetmişsem bilsin ki onun için ateşten bir parça biçmişimdir. Onu almasın."*[2]

Taberî Katâde'nin şu tefsirini naklediyor: "Ey insan oğlu, bil ki hakimin hükmü, sana haram olan bir şeyi helâl kılmaz, batıl olanı hak yapmaz. Hakim, gördüğüne ve şahidlerin şahidliğine göre hüküm verir. Hakim de insandır, yanılabilir. Kim haksız olduğu halde lehine hüküm verilirse bilsin ki o dâva bitmemiştir. Allah kıyamet gününde o iki dâvacıyı toplayacak, haksızın aleyhine, haklının lehine hüküm verecektir. Haksızdan, lehine hükme-

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 207-209.
(2) İbn Hanbel, Musned, VI. 203, 290, 307.

dilen şeyi alıp haklıya verecektir."[1]

Hakimlik, ağır bir meslektir. Hakimlerin titiz davranmaları gerekir. Allah, âdil hakimi kıyamet gününde kendi gölgesi altında bulunduracaktır. Bununla beraber âdil hakimin dahi hesabı güçtür. Hz. Peygamber, bir hadîslerinde: *"Kıyamet gününde âdil hakim çağırılır, öyle çetin bir hesapla karşılaşır ki keşke ömründe hiç iki kişi arasında hüküm vermemiş olsaydı diye temenni eder."*[2]

Ebu Zerri Gifârî, Hz. Peygamber'den, kendisini bir yere âmil (hakim ve vali) tayin etmesini ister. Hz. Peygamber, omuzuna vurarak der ki: *"Sen zayıfsın,* (bu işin üstesinden gelemezsin). *Bu bir emanettir. Kıyamet gününde* (insana) *utanç ve pişmanlık getirir. Ancak hakkiyle yapan, görevini lâyikiyle yerine getiren müstesna."*[3]

Bu sorumluluğundan dolayı İmam Ebu Hanîfe, halifenin ısrarına, hattâ işkencesine rağmen ömrü boyunca kadılığı kabul etmemiştir.

Mahkemeye rüşvet girerse adalet mekanizması bozulur. Rüşvet, haksız iken hak sahibi olmak için hakime veya ilgili memura mal ve para vermektir. Bu suretle, uzak olan hüküm kendisine yaklaşır. Allah'a ve âhirete inanan kişi, toplum düzeninin bozulmasına sebeb olan böyle alçak bir harekete tevessül etmez. Peygamberimiz, rüşvet alana da, verene de lânet etmiştir.[4]

Rüşvet hakların yenmesine, işlerin sürüncemede kalmasına sebeb olur. bir kere bu hastalık yayıldı mı artık rüşvetsiz iş yaptırılamaz olur. Bu toplum Allah'ın cezasına müstahak bir hale gelir. Amr ibn el-Âs'ın rivâyet ettiği bir hadîste Hz. Peygamber: *"Tefeciliğin ortaya çıktığı bir toplum, kıtlık ile cezalandırılır; rüşvetin zuhur ettiği bir toplum da korku ile* (düşman saldırısı ile) *cezalandırılır."* demiştir.[5]

Rüşvet, toplumun üzerine çöken bir kâbustur, toplumu korkunç bir karanlığa boğar. Hakları yenen mazlûmların âhı yerde kalmaz. Allah'a çıkar ve azap haline dönüp zalimi yakar. Hz. Peygamber (s.a.v.) Muâz ibn Cebel'i vali olarak Yemen'e gönderirken ona demiştir ki: *"Mazlûmun duâsından sakın. Çünkü onun duâsiyle Allah arasında perde yoktur."*[6]

(1) Câmi u'l-beyân, II. 107.
(2) İbn Hanbel, Musned, VI. 157; İbn Hibbân; et-Targîb, III. 157.
(3) Buhârî, Menâkibu'l-Ensâr, 8; Müslim, İmâret, 16, 48; Nesâ'î, Kudât, 4; İbn Hanbel, 351, 352.
(4) Bkz. Buhârî, Ahkâm, 9; Ebû Dâvûd, Akdiye, 4; İbn Mâce, Ahkâm; 2; İbn Hanbel, II. 164, 190, 194, V. 279.
(5) İbn Hanbel, Musned, IV. 205.
(6) Buhârî, Zekât , 63; Müslim, İmân, 29; Ebû Dâvûd, Zekât, 5; Nesâ'î, Zekât, 1, 46; Tirmizî, Birr, 68; İbn Mâce, Zekât, 1; Muvatta', Da vetu'l-Mazlûm, 1; İbn Hanbel, I. 233.

Karakteri sağlam, kalbi iman dolu hakimler, yöneticiler dâvaya bakarken kılı kırk yararlar. Yaratıkları memnun etmek için Yaratanı kızdıracak davranışlardan sakınırlar. Kimsenin hakkını bilerek veya bilmeyerek çiğnememek için çok titiz davranırlar. Böyle âdil kimseler, kıyametteki çetin hesaptan alnı ak çıkınca Allah'ın büyük ikramına mazhar olurlar. Fakat haktan sapanlar, "Allah'ın azabı şiddetlidir!" ilâhî uyarıyı hatırlamalıdırlar.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقٖيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ
تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا
وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189- *Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." Evlere arkalarından girmek iyilik değildir. İyilik Allah'tan korkanın iyiliğidir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun ki başarıya eresiniz, umduğunuzu bulasınız.*

Tefsîr:

189- El-ehilleh: hilâlin çoğuludur. Yeni doğan aya hilâl denir. Ay, ilk iki gecede hilâl adını alır. Sonra büyür, kamer olur. Ebul-Haysem'in ifadesine göre ayın sonundaki iki gecede de ay'a yine hilâl denir.

Mevâkît: vakit anlamına gelen mîkâtın çoğuludur. Vakit herhangi bir işin yapılacağı zamandır. Mîkât, zaman anlamına gelirse de bazan mekân anlamı da verir. Hacca dışarıdan gelenlerin, ihrama girmek zorunda oldukları yerlere mîkât denir.

Âyette iki şık vardır: Hilâl hakkındaki soruya cevap ve bir de Arapların bir geleneği hakkındaki hüküm.

1) Rivâyete göre ensâr'dan Muâz ibn Cebel ve Sa'lebe ibn Ganem, gelip: "Ya Resûlâllah, demişler, neden ay önce ince bir ip gibi görünüyor da sonra büyüyor, içi doluyor, düzeliyor ve sonra tekrar eksilmeğe başlıyor, giderek eski halini alıyor? Güneş gibi bir halde kalmıyor?" Başka bir rivâyete göre de buna benzer bir soruyu yahudîler sormuşlar, işte bu sorulara cevap olarak âyetin birinci şıkkı inmiştir.(1) Âyet, ayın bu görünüşünün, insanlar açısından hikmetini izah etmiş, fakat bunun oluş nedeninden söz etmemiş-

(1) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 141.

tir. Çünkü insanları ilk alâkadar eden şey, ayın neden böyle olduğu değil, niçin böyle olduğudur. Neden böyle olduğu meselesi, yaratılış kanununa aittir ve soruyu soran insanlar için bunun önemi ikinci derecede kalır. Demek ki ayın böyle görünmesi, insanların, vakitleri tayin etmeleri ve hac zamanını bilmeleri içindir. Gerçekten ayın bu görüntüsünden günler, haftalar, aylar hesaplanmış, namaz vakitleri, iddet süreleri ve daha başka birçok dinî ve dünyevî mesele, ayın görüntüsüne göre tesbit edilmiştir. Ayın böyle görünmesinin bir hikmeti, insanların vakti ve hac zamanını hesabetmeleridir.

2) Cahiliyye halkı arasında bir gelenek vardı. İhrama girdikleri zaman hiçbir gölgelik altında bulunmamağa özenirler, bir ağacın altında oturmaz, evlerine veya çadırlarına girmezlerdi. Şayet zarûrî bir ihtiyaçları için evlerine, yahut çadırlarına girmek zorunda kalırlarsa kapıdan girmezler, evlerinin veya çadırlarının ardından açtıkları bir delikten girerler, yahut bir merdiven kurup bacaya çıkar, oradan evin bahçesine inerler, bu yaptıkları işi birr(iyilik) sayarlardı[1]. Zührî'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) ömre için Hudeybiye'de bulunduğu sırada odasına girdi. Seleme oğullarından biri de kavminin geleneğine aykırı olarak Peygamber'in ardından girdi. Hz. Peygamber ona neden girdiğini sordu. O da *"Sen girdiğin için ben de girdim"* dedi. Hz. Peygamber: *"Ben hums (katı dindarlar)dan değilim."* dedi. Adam da: *"benim dînim senin dinindir"* dedi. Bunun üzerine bu âyet indi[2].

İşte âyetin ikinci şıkkı da evlere arka taraflarından girmenin bir iyilik olmadığını, dindarlığın böyle şekillerle ters yollardan eve girip çıkmakla değil, takvâ ile, gönülden Allah'a bağlılık ile olacağını belirtmektedir. Nitekim Hadîs-i Şerîfte de: *"Allah, sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat sizin kalblerinize ve amellerinize bakar."*[3] buyurulmuştur.

Eve kapıdan veya bacadan girmenin, insan ruhu üzerinde ne etkisi olabilir ki? İnsan ruhunu arıtıp Allah'a yaklaştıracak olan birr (iyilik), böyle budalaca merasimler, yok yere nefse eziyet çektirmeler değil, kalbe yerleştirilen Allah sevgisidir, Hakk'a bağlılıktır.

Âyetin, önce birinci şıkkının, sonra ikinci şıkkının indiği hakkında rivâyetler vardır. Fakat herhalde bu iki konu hakkında Allah'ın Resûlüne muhtelif zamanlarda veya aynı zamanda sorular sorulmuş ve bunun üzerine inen âyet, iki meseleyi de birden cevaplandırmıştır. Âyetin tümünün birden indiği kuvvetle muhtemeldir, çünkü âyetin lâfzında bir bütünlük ve âhenk birliği vardır.

(1) Aynı eser, 2/144.
(2) Kurtubî, 2/345.
(3) Müslim ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir: Feydu'l-Kadîr, 2/277.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ
اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَاءُ
الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى
لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى
الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ
اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا
بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

190- *Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez.* 191- *Onları nerede yakalarsanız öldürün, onların sizi çıkardıkları yer* (Mekke)*den siz de onları çıkarın! Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa hemen onları öldürün; kâfirlerin cezası böyledir.* 192- *Eğer onlar* (savaştan ve küfürden) *vazgeçerlerse Allah bağışlayandır, esirgeyendir.* 193- *Onlarla savaşın ki fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın* (dini) *olsun. Eğer onlar* (savaştan ve küfürden) *vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık olmaz.* 194- *Haram ayı, haram aya karşılıktır. Hür-*

metler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın; Allah'tan korkun, bilin ki Allah (günahlardan) *korunanlarla beraberdir.* 195- (Mallarınızı) *Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin. Doğrusu Allah, iyilik edenleri sever.*

Tefsîr:

190-193 ncü âyetlerde, müslümanlara, kendileriyle savaşanlara karşı savaşmaları, fakat haksız yere saldırmaktan kaçınmaları emredilmektedir. Müslümanlara saldırı olmadıkça müslümanların saldırmalarını İslâm kabul etmiyor. Çünkü Allah, saldırganları sevmez. Ama müslümanlara saldıranların saldırılarını kırmak vicdanlara baskıları kaldırmak için saldırganlara karşı her zaman ve her yerde savaşılır. Müslümanları yerlerinden yurtlarından çıkaranlara misliyle karşılık verilir ki fitne kalmasın, din yalnız Allah'a mahsus olsun, küfür ve ilhadın, putatapmanın izleri silinsin. Fakat düşmanlar müslümanlara saldırmaktan vazgeçerlerse müslümanlar da onlara saldırmazlar. Çünkü haksızlardan başkasına düşmanlık edilmez.

Mescid-i Haram'da kan dökmek haramdır. Bu yerde, düşmanların saldırısına uğramadıkça onlarla savaşılmaz. Fakat müslümanlar, burada dahi saldırıya uğradıkları takdirde bu saldırıya karşılık verip kâfirleri cezalandırırlar. Ama onlar saldırıdan vazgeçerlerse Allah, bağışlayan, merhamet edendir. Allah çok bağışlayan, çok acıyan olduğuna göre müslümanların da O'nun kullarına merhamet etmeleri, onların suçlarını bağışlamaları gerekir.

Müfessirler, bu âyetlerin iniş sebebi hakkında muhtelif rivâyetler kaydetmişlerdir. Bu rivâyetlerden bazısına göre âyetler, Hudeybiye'de inmiştir. Orada Hz. Peygamber savaşmamayı emretmişti. Fakat düşman tarafından bir saldırı girişimi olunca bu âyetler indi. Bir rivâyete göre bu âyetler, müslümanlardan birinin Haram ayında bir kâfiri öldürmesi münasebetiyle inmiştir. Bir rivâyete göre de Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'de müslümanlara, kâfirlerin eziyetlerine sabretmelerini, karşılık vermemelerini emrederdi. Hicretten sonra müslümanlar, kâfirlere karşı savaşmak üzere Hz. Peygamber'den izin istediler. İşte onlara ilk savaş emrini vermek üzere bu âyetler indi.[1]

Birinci rivâyet zayıftır. Çünkü Hudeybiye olayı, hicretin altıncı yılında olmuş ve Feth Sûresinde anlatılmıştır. Onun hakkında inmiş olan âyetlerin buraya konması hikmete uygun değildir. Zira bu sûre Medine'de inen ilk sûrelerdendir.

(1) et-Tefsîru'l-hadîs VII. 294-295.

İkinci rivâyete gelince bu rivâyet biraz sonra geleceği üzre haram ayında vukubulan savaşı anlatan âyetin tefsirinde de nakledilmiştir.

Üçüncü rivâyet daha çok tercihe uygundur. Bu âyetler, saldırganlara karşı savaşmak üzre müslümanlara ilk izni vermektedir. İslâmın cihad prensiplerini içermektedir. İslâmın cihad prensiplerini şöyle özetleyebiliriz:

1) Saldırgan düşmanlara karşı savaşmak, müslümanlar üzerine farzdır. Saldırmayanlarla savaşılmaz.

2) Düşman teslim olma, barış veya andlaşma suretiyle savaşa son verirse müslümanların da savaşı bırakmaları farz olur.

3) Hangi şartlarda olursa olsun, düşmanın saldırısına karşılık vermek, müslümanların hakkıdır. Ancak onların yaptığından fazlasını yapmak doğru değildir.

4) Her hal-ü kârda savaşa hazırlıklı ve uyanık bulunmak, bunun için gerekli harcamaları yapmak farzdır.

5) Müslümanları dinlerinden döndürmeğe, onlara eziyet etmeğe çalışmak, İslâmın serbestçe anlatılmasına engel olmak gibi durumlar, savaşı gerektiren sebeplerdir. Vicdanlardan baskının kalkması ve Allah'ın dininin hakim olması için bunları yapanlara karşı savaşılır.

6) Savaşta çarpışmalara katılmayan kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar ve rahibler öldürülmez. Hz. Ebûbekir savaşa ilk gönderdiği Üsâme komutasındaki orduya: "Ey insanlar, size on öğütüm var, bunları iyi belleyin: Hiyânet etmeyin, ganimet malı çalmayın, zulmetmeyin, kulak burun kesmeyin, çocuk, ihtiyâr ve kadın öldürmeyin, hurmaları kesmeyin ve yakmayın, meyvalı ağaç kesmeyin, yemek için hariç olmak üzere küçük-büyük baş hayvan kesmeyin. Kiliselerde kendilerini ibâdete vermiş kimselerin yanından geçeceksiniz, onları kendi hallerine bırakın. Size çeşitli yemekler getirecek bir kavme gideceksiniz, o yemekleri yediğiniz zaman önce Allah'ın adını anınız."(1) Hz. Ömer de: "Sizinle savaşmayan çiftçiler hakkında Allah'tan korkun" demiştir. Ömer ibn Abdi'l-Azîz de çiftçilere dokunmamayı emretmiştir.(2) Bu ögütler savaşa katılmayan sivil halka dokunulmayacağı yanında İslâmda din özgürlüğünü de kanıtlar. Hz. Ömer, Ya'lâ ibn Ümeyye'yi Necrân üzerine göndermiş: "Onlara git, fakat dinlerine dokunma. Kendi dininde kalmak isteyeni Necrân'dan çıkar, ama çıkardığın kimseleri, istediği ülkeye gitmekte serbest bırak. Onlara, bizim kendilerini Allah ve Elçisinin emriyle çıkardığımızı bildir. Tâ ki Arap Yarımadasında iki din kalmasın; kendi dininde

(1) Taberî, Târîhu'l-Umemi ve'l-Mulûk, 3/226-227.
(2) Yahyâ ibn Âdem, Kitâbu'l-Harâc, s. 50-51; Beyrut, 1399/1979.

kalan, çıkarılsın, müslüman olan toprağında kalsın. Sonra onlara kendi topraklarıgibi bir toprak ver. Zira onların bizim üzerimizde hakkı vardır, Allah'ın emri uyarınca onlar bizim zimmetimizdedir."(1) demiştir.

Görüldüğü üzre bu prensipler, âdil prensiplerdir. Bugün medenî dünyânın gözleri önünde bir milyondan fazla müslümanı zorla dininden döndürüp hıristiyan yapmak için isimlerini ve milliyetlerini değiştiren Bulgaristan'ın yaptıklarıyla, Birleşmiş Milletler Örgütü, Uluslararası Af Örgütü gibi teşkilâtların olmadığı; İnsan haklarının isminden söz edilmediği onbeş asır önce, İslâmın getirdiği vicdan özgürlüğünü uygulayan Ömer'in davranışı karşılaştırılırsa Allah'a, maneviyâta inanmayan insanların, ne kadar zaman ilerlese de medenî olmayacakları, vahşilikten kurtulamayacakları anlaşılır.

Bu verdiğimiz örnekler açıkça gösterir ki İslâmda zorlama yoktur. İslâmda cihâd, başkalarını zorla dine sokmak amacını taşımaz. Vicdanları hürriyete kavuşturmak, tecavüzü önlemek, zulmü ve baskıyı ortadan kaldırmak için cihad yapılır. İslâm, haksız yere saldırmayı menetmiş, vicdanlara baskı yapmayı yasaklamıştır.

Müfessirler, tâbiîlerden birine atfen " الذين يقاتلونكم : Sizinle savaşanlar" cümlesindeki " الذين "nin savaşabilen kimseleri kasdettiğini rivâyet ederler. Kadınlar, ihtiyarlar, çocuklar ve rahipler bu hükümden müstesnadır. Onlara saldırılmaz. İbn Abbas'ın, bu istisnaya barış isteyerek savaştan vazgeçenleri de kattığı rivâyet edilir. Zaten âyet, savaşmayan bütün insanlara şamildir. Savaşmaktan âciz, yahut müslümanlarla barış yapmak isteyen kimselerle savaşılmaz. Nisâ Sûresinin 90 ncı âyeti de bu hükmü destekliyor: *"Ancak andlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yahut ne sizinle ne de kendi toplumlariyle savaşmak* (istemediklerin)*den yürekleri sıkılarak size gelenler hariç. Allah dileseydi onları sizin başınıza musallat ederdi, sizinle savaşırlardı. O halde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir."*

Bazı müfessirler, 193 ncü âyetteki *"fitne"* kelimesini şirk diye tefsir etmişler ve âyetten *"şirk kalkıncaya kadar müşriklerle savaşılması"* gereğini çıkarmışlardır. Âyet böyle bir anlam taşımaz. Bir önceki âyette savaştan el çekenlerle savaşılmayacağı açıklandığına göre müşrik de olsalar, savaştan el çekip barış isteyenlere karşı savaşa devam edilmez. Yani düşmanlar müslüman oluncaya kadar savaş sürdürülmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), ilk önce kendileri müslümanlara saldırmış bulunan bazı müşriklerle barış yapmıştır. Biraz önce kaydettiğimiz Nisâ Sûresinin 90 ncı âyeti bunu belirttiği

(1) Taberî, Târîhu'l-Umem, 3/446.

gibi Tevbe Sûresinin 4 ncü âyeti de buna delildir: *"Ancak andlaşma yaptığınız müşriklerden,* (şartlara uyan, andlaşma şartlarından) *hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süre sonuna kadar tamamlayın."* Aynı Sûrenin yedinci âyeti de bu hükmü getirmiştir: *"Ancak Mescid-i Haram'da andlaşma yaptığınız müşrikler hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın..."* Bilindiği üzre Hudeybiye andlaşması da müslümanların düşmanı olan Kureyş müşrikleriyle yapılmıştır.

Âyetteki fitne kelimesi, müslümanlar arasında bozgunculuk, vicdanlar üzerinde baskı yapmayı, insanların hürriyetini kısmayı kasdetmektedir. İşte Allah'ın dinine davet hususunda müslümanlara engel olan, yani insanların hürriyetini kısıtlayan insanlara karşı savaşmak farzdır. Yoksa zorla insanları dine sokmak için savaşmak emredilmediği gibi, böyle bir davranış haksız saldırı kabul edilmiş ve 190 ncı âyetin, kezâ *"Dinde zorlama yoktur"* meâlindeki 256 ncı âyetin hükmiyle yasaklanmıştır.

Enfâl Sûresinin: *"Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allahın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse muhakkak ki Allah, ne yaptıklarını görmektedir."*[1] meâlindeki âyeti, Bedir vak'asından sonra inmiştir. Bundan sonra müslümanlarla müşrikler arasında hicretin altıncı yılına kadar çok savaş olmuş, nihayet altıncı hicret yılında Hz. Peygamber (s.a.v.), müşriklerle barış yapmak suretiyle iki taraf arasındaki savaş durumu sona ermiştir. Eğer bu âyetler, müşrikler müslüman oluncaya kadar onlarla savaşmayı emretmiş olsaydı, onlarla savaşın sürdürülmesi ve onlarla barış, yapılmaması gerekirdi.

Kaldı ki fitne kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç yerde muhtelif anlamlarda kullanılmıştır. Bunların hiçbiri açıkça şirk anlamına gelmez. Bürûc Sûresinin 10 ncu âyetinde ve Nahl Sûresinin 110 ncu âyetinde müslümanları zorla dinlerinden döndürmeğe çalışmak anlamında kullanılır. Bakara Sûresinin *"Fitne, katilden şiddetlidir"*[2] âyetindeki fitne kelimesi de bu anlamdadır. Yani müslamanları zorla dinlerinden döndürmeğe çalışmak, adam öldürmekten daha kötüdür, demektir.

Müfessirler, buradaki âyetlerin, Tevbe Sûresinde savaşı emreden şu âyetlerle neshedilmiş olduğunu söylerler: *"Haram ayları çıkınca* (Allah'a) *ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde otur*(up) *onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah bağışlayan, esirge-*

(1) Enfal Sûresi: 39.
(2) âyet: 119.

yendir."[1] *"Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse dinde sizin kardeşlerinizdirler..."*[2] Bu âyetler, Hz. Peygamber'le andlaşma yapıp sonradan sözlerinden dönenler hakkındadır, genel değildir.

"Allah'a ortak koşanlar nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekün savaşın..."[3] âyeti de yine müslümanlara saldırmış bulunan müşriklere karşı bir misilleme hareketi tayin etmektedir. Buna karşılık: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkaı mayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever..."*[4] âyeti de müslümanlarla barış içinde yaşamak isteyen müşriklere karşı barış içinde yaşamayı, onlara iyi davranmayı tavsiye etmektedir.

Nitekim Hz. Peygamber'in şu hâdisi de İslâmda hiç kimsenin zorla dine sokulmayacağını gösterir: *"Hz. Peygamber* (s.a.v.) *bir ordu veya seriyye gönderdiği zaman başına geçirdiği kumandana ve yanındaki müslümanlara Allah'tan korkmayı tavsiye ettikten sonra kumandana şöyle derdi: Allah'ın adiyle gazâya çıkınız, Allah'ı inkâr edenlerle savaşınız, gazâ ediniz, hiyanet etmeyiniz, ganimet malını çalmayınız, ahdi bozmayınız, kulak burun kesmeyiniz, çocuk öldürmeyiniz. Müşrik olan düşmanınla karşılaştığın zaman onları üç şeyden birine davet et, hangisini kabul ederlerse sen de kabul et, onlardan elini çek: Onları İslâma davet et. Kabul ederlerse sen de onların müslümanlığını kabul et ve onlardan elini çek ve onları, yurtlarını bırakıp göçmenlerin yurduna gitmeğe davet et, bunu yaptıkları takdirde göçmenlere uygulanan hükümlerin kendilerine de uygulanacağını söyle. Bunu kabul etmezlerse müslüman bedeviler gibi olacaklarını, Allah'ın mü'minlere uygulanan hükümlerinin kendilerine de uygulanacağını, ancak müslümanlarla birlikte savaşa katılmadıkça ganimet alamayacaklarını söyle. Bunu kabul etmezlerse onlara cizye vermeyi teklif et. Kabul ederlerse onlardan cizye al, başka bir şey yapma: Bunu da kabul etmezlerse Allah'tan yardım dile ve onlarla savaş. Bir kale halkını kuşattığın zaman onlar, kendilerine Allah ve Resûlünün zimmetini* (hayat güvenliğini) *tanımanı isterlerse onlara bunu tanıma, fakat sen kendin ve adamların adına onlara can güvenliği tanı. Çünkü senin ve adamlarının verdiği garantiden cayman, Allah ve Resûlünün garantisinden caymandan daha hafif olur. Onlar senden Allah'ın hükmünü kendilerine uygulamanı isterlerse bunu kabul etme, fakat kendi hükmünü uygula.*

(1) Tevbe Sûresi: 5.
(2) Tevbe Sûresi: 11.
(3) Tevbe Sûresi: 36.
(4) Mümtehine Sûresi: 8.

Çünkü sen, Allah'ın onlar hakkındaki hükmünü doğru bir biçimde uygulayıp uygulamayacağını bilemezsin."[1]

194 ncü âyetteki harâm ayına gelince: Harâm ayı tabiri, ilk defa bu âyette kullanılmaktadır. Harâm dokunulması yasak, kutsal demektir. Araplar, kentler arasında serbestçe, güvenlik içinde gidip gelebilmek için dört ayı haram (dokunulmaz, kutsal) kabul etmişlerdi. Bunlardan üçü, ard arda gelen hac ayları idi: Zilka'de, Zilhicce, Muharrem. Bu aylarda Irak'tan, Yemen'den, Şam'dan, çeşitli bölgelerden insanlar kentlere serbestçe gidip gelebilir; Arap kabileleri hac ibadetlerini güvenlik içinde yapabilirlerdi. Receb ayı ise, özellikle Hicazlılar arasında dinî bir aydı. Şüphesiz bu dolaşma serbestisinin, ekonomik bakımdan Araplara büyük yararı vardı. Bu aylarda ticaret canlanıyordu. Dinî ve ekonomik yararından ötürü Araplar, bu aylarda birbirlerine saldırmazlar, kan dökmezlerdi. Kur'ân-ı Kerîm de bu ayların haram ayı olduklarını kabul etmiş, fakat başkalarından bir saldırıya uğradıkları takdirde müslümanların bu aylarda dahi onlara karşılık vermelerini emretmiştir. Çünkü müslümanların, saldırıyı cevapsız bırakmaları, kendilerini zayıflatır, kâfirlere de cesaret verir.

Hz. Peygamber, ömre yapmak maksadiyle hicretin altıncı yılında Mekke'ye doğru hareket etti. Fakat müşrikler, onun Mekke'ye girmesine engel oldular. Çetin münakaşalardan sonra Hudeybiye Barış Andlaşması yapıldı. Bunun şartlarından biri de müslümanların, bu sene dönüp, gelecek sene ömreye gelmeleri idi. Olay, Haram aylarından Zi'l-Ka'de'de olmuştu. Müşrikler, müslümanları geri çevirmekle övündüler. Yüce Allah da müslümanları ertesi yıl aynı Haram ayı içinde Mekke'ye soktu. Onların bu ayda müslümanları Mekke'den menetmelerine mukabil, Allah da bu ayda onların Mekke'ye girmelerini sağladı. Ve o ayı bu ayla takas ettirdi. Âyette ayrıca hangi zamanda olursa olsun sadırıya cevap verilmesi emredilmiş olmaktadır. Zaten Haram ayında savaşma yasağı, İslâmda kaldırılmıştır. Saldırıya misliyle karşılık verilmesi, umumun selâmeti ve İslâmın şevketi için gereklidir.

195 nci âyette müslümanlara, Allah yolunda mallarını harcamaları, cimrilik edip kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmamaları, iyilik etmeleri, Allah'ın, iyilik edenleri sevdiği buyurulmaktadır.

Savaşla ilgili âyetlerin ardından gelen bu âyet, savaş masraflarını karşılamak için müslümanları Allah için mal-para vermeğe teşvik etmektedir. Çünkü, savaş, paraya dayanır. Mali destek olmadan savaşı sürdürmek mümkün değildir. Savaş masraflarının, müslümanlar tarafından karşılanması gerekir.

(1) İbn Mâce, Cihâd, 38; Tirmizî, Diyât, 14; Siyer 47, Fedâilu'l-Kur'ân 17; Muvatta', Cihâd, 11; İbn Hanbel, II. 524.

Şayet müslümanlar cimrilik eder, savaş masraflarını karşılamazlarsa kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmış olurlar. Çünkü kendilerinden güçlü ordulara, yenilip perişan olurlar.

Âyetin sonunda Allah'ın, iyilik edenleri sevdiği belirtilmek suretiyle Allah yolunda mal-para harcamanın önemi vurgulanıyor.

Buhâri'nin Huzeyfe'den naklettiğine göre âyet sadaka hakkında inmiştir. Müslümanların İstanbul'u kuşattığı sırada bir müslüman, düşman saflarına hücum edip düşmanın arasına dalmış, sonra çıkıp gelmiş, herkes ona: "subhânellâh! Kendisini tehlikeye attı!!" diye bağırmış, Ebû Eyyûb (el-Ensârî) onlara:

"— Siz, âyeti yanlış youmluyorsunuz. Bu âyet biz Ensâr hakkında inmiştir. Allah, dinini güçlendirip, dinin yardımcları çoğalınca biz, kendi aramızda: "Keşki artık biz mallarımızın başına dönsek de onlara baksak!" dediydik de Allah bu âyeti indirdi." demiş.(1)

Muhakkak ki Ebu Eyyûb el-Ensârî Hazretleri, İstanbul kuşatmasında bulunan müslümanlara cesâret vermek için âyeti o şartlara uygun olarak tefsir etmiştir. Evet âyet, müslümanları infâka teşvik ediyor ama bu infâkın savaş masraflarını karşılamak için yapılacak infak olduğu, söz geliminden anlaşılıyor. Çünkü savaş önce cana, sonra mala dayanır. Canlarını Allah Yoluna fedâ etmeğe hazır olan müslümanlara, mallarını da o uğurda harcamaktan çekinmemeleri buyurulmak suretiyle konu bağlanıyor.

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ وَلَا
تَحْلِقُوا رُؤُ۫سَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِه۪ٓ
اَذًى مِنْ رَاْسِه۪ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ
تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ
فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ

(1) Kurtubi, 2/361-362; İbn Kesir, 1/229

أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196- *Allah için haccı ve ömreyi tamamlayın. Eğer engellenmiş olursanız size kolay olan kurbanı* (gönderin); *kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan veya başından bir rahatsızlığı bulunan* (bundan ötürü traş olmak zorunda kalan) *kimse, oruçtan, sadakadan veya kurbandan* (biriyle) *fidye* (versin). *Güvene kavuştuğunuzda hac* (zamanın)*a kadar ömre ile faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı* (keser). *Kurbanı bulamayan kimse, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman* (olmak üzre) *tam on gün oruç tutar. Bu, âilesi Mescid-i Haram* (civârın)*da oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve Allah'ın cezâsının çetin olduğunu bilin.*

Tefsîr:

196 ncı âyet, birkaç hüküm içermektedir.

A- Hac: Lûgatte bir şeyi kasdetmek, saygı gösterilecek bir yere gitmeğe azmetmektir. Şerîatte hac: özel zamanda, özel yerde birtakım özel işleri yapmaktır ki bu işlerin bir kısmı rükün, bir kısmı vâcib, bir kısmı hey'ettir. Rükün, yapılmadan ihramdan çıkılamayacak olan fiillerdir. Vâcib, terkinden ötürü kurban lâzım gelen işlerdir. Hey'et ise terk edene kurban gerekmeyen güzel hareketlerdir.

Haccın rükünleri: Hanefîlere göre ikidir: Arafat'ta durmak, Kâ'be'yi tavaf etmek. Diğer üç mezhebe göre haccın rükünleri dörttür: İhrama girmek, ziyaret tavafı yapmak, Safâ ile Merve arasında koşmak, Arafat'ta durmak.

Haccın vâcibleri: Mîkatta veya daha önce ihrama girmek, Arafat'taki vakfeyi güneş batıncaya kadar sürdürmek, Müzdelife'de bir miktar durmak, Safâ ile Merve arasında koşmak, Mina'da taşları atmak, ziyaret tavafını bayramın bir, iki veya üçüncü gününde yapmak, vedâ tavafını yapmak, tavafa Hacer-i Esved tarafından başlamak ve Kâ'be'yi sola alarak sağa doğru yürümek, taşları attıktan sonra kurban kesmek ve tıraş olmak...

Bunların dışında kalan hac fiilleri sünnettir:

B- Ömre de lûgatte ziyaret demektir. Şer'an: İhrâm, tavâf, sa'y, traş veya saçları kısaltmaktan ibaret olan özel bir Kâ'be ziyaretidir. 'Ömre'nin şartı: ihrama girmek; rükünleri: tavaf ve sa'yetmek; vâcibi: traş olmak veya

saçları kısaltmaktır. 'Ömre de küçük bir hacdır. Ancak hac belli zamanda yapılır, 'ömre her zaman yapılabilir. Hanefîlere ve Mâlikilere göre 'ömre nafiledir, Şafiîlere ve Hanbelîlere göre farzdır.

Hac zamanında ömresiz olarak tek başına yapılan hacca ifrâd haccı denir. Hac zamanında mîkatta, 'ömre yapmak niyyetiyle ihrama girerek 'ömreyi yaptıktan sonra ihramdan çıkıp bir Mekkeli gibi kalmak, sonra hac günlerinde yeniden ihrama girmek suretiyle yapılan hac, temettü haccıdır. Mîkatta hem 'ömre hem de hac niyetiyle ihrama girip önce 'ömreyi, sonra ihramdan çıkmadan haccı yapmağa da kırân haccı denir. Ebu Hanîfe'ye göre haccın efdali önce kırân, sonra ifrâd, sonra temettu'dür. Fakat Şâfiî'ye göre efdal olan önce ifrâd, sonra temettu', sonra kıran haccıdır.

C- *"Hac ve Ömreyi tamamlayın"* ifadesinin anlamı üzerinde birkaç tefsir ileri sürülmüştür: bunları tamamlamak, farzını, vâcibini eksiksiz, tam anlamiyle yerine getirmek; başka bir amaçla değil, sırf bunları yapmak gayesiyle yola çıkmak; bunları yapmak için helâl ve temiz mal harcamak vs. Bir görüşe göre buradaki *"tamamlayın"* sözü yarım kalanı tamamlayın demek değil, *"edâ edin"* demektir.(1)

Bu âyet Hudeybiye olayı üzerine inmiştir. Müslümanlar, hicretin altıncı yılında ömre yapmak maksadiyle yola çıkmışlar, fakat Hudeybiye'de müşrikler tarafından engellenmişlerdi. İşte âyet, onlara başladıkları hac ve ömreyi tamamlamalarını emretmektedir. Bundan dolayı *"tamamlayın"* sözünü kendi asıl mânâsında anlamak daha doğrudur. Nitekim bundan bir yıl sonra yapılan ömreye 'Ömretu'l-kadâ (kaza ömresi) denmiştir.

Bilginlerden bir kısmına göre âyet, mutlak emir değildir. Hac ve ömreyi mutlaka emretmiyor, fakat yarıda kalan hac ve ömreyi tamamlamayı emrediyor. Çünkü başlanan nâfile ibâdeti tamamlamak farzdır. Demek ki bu âyetle henüz hac, farz kılınmamaktadır. Bir kısım ulemâ ise bunu mutlak emir kabul ediyor ve böylece ömreyi de farz sayıyorlar.(2)

Ömrenin nafile olduğunu söyleyenlere göre hac bu âyetle değil: *"Ona gitmek için yola gücü yeten kimseye haccetmek, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."*(3) âyetiyle farz olmuştur. Haccı emreden âyetlerde ömreden söz edilmemektedir. İslâm'ın esaslarını bildiren hadislerdede ömre adı geçmez. Yalnız nitelik bildiren âyetlerde ömre de hacla beraber zikredilmiştir. Meselâ bu âyette, ve *"Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır. Kim hacceder veya ömre yaparsa bunları tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur"*(4)

(1) Bkz. Taberî, Câmi u'l-beyân, II. 209.
(2) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 152; Taberî, II. 208, 212.
(3) Âli İmrân Sûresi: 97.
(4) Bakara Sûresi: 158.

âyetinde olduğu gibi. İşte bundan dolayı İbn Mes'ûd, Câbir ibn Abdullah, Şa'bî ömrenin sünnet olduğuna kani olmuşlar; Malik, Neha'î ve Ebu Hanîfe de bu görüşü benimsemişlerdir. Taberî de bu görüştedir. İbn Abbâs, Sâid ibn Cübeyr ve Atâ ise ömrenin de hac gibi farz olduğu kanaatine varmışlar; Şâfiî, Ahmed, Malikîlerden İbnu'l-Cehm de bu görüşü benimsemişlerdir. Kurrâ'lardan bir kısmı ömre kelimesini merfû okuyup müpteda yapmışlarsa da Taberî'ye göre doğrusu mansub olmasıdır. Çünkü mansub olması, ömrenin farz olduğunu göstermez.(1)

Ömrenin farz olduğunu söyleyenler şu hadisleri delil gösterirler: *"Kimin yanında kurbanı varsa ömre ile birlikte yaptığı hac için kurban kessin."*(2) *"Ömre, kıyamete kadar haccın içine dahildir."*(3) *"Hac ve ömre iki farzdır, hangisinden başlasan zararı yok."*(4)

Fakat Taberî, ömrenin farz olduğunu gösteren hadislerin senedlerinde çürüklük görmektedir. Ayrıca ömrenin sünnet olduğunu bildiren hadisler de vardır. Câbir ibn Abdullah'ın rivâyetinde ömrenin farz olup olmadığı hakkındaki bir soruya Hz. Paygamber: *"Hayır, farz değil ama ömre yaparsanız sizin için iyi olur"*(5) demiştir. Ebu Sâlih el-Hanefî de Hz. Peygamber'in: *"Hac, cihaddır, ömre nâfiledir."*(6) dediğini rivâyet etmiştir.

Birinci görüş sahiplerine göre ömrenin farz olduğunu söyleyen hadisler sahih olsa bile bunlar, başlanmış olan ömreyi kasdetmektedir. Çünkü başlanan nafile ibâdeti tamamlamak farz olur. Âyetlerde ömrenin farziyyetini gösterir bir ifade yoktur. Hadislerde ise hem farz olduğu, hem de nafile olduğu hakkında rivâyetler vardır. Şüpheli olan ifadelerle farz sabit olmaz. Demek ki ömrenin farziyyetinden söz eden hadisler, başlanan ömreyi kasdetmektedir.

D- "Eğer ihsâr edilmiş olursanız size kolay olan kurbanı gönderin." İhsâr, tutmak engellemek demektir. İhsâr'ın anlamı üzerinde iki görüş ileri sürmüşlerdir: Birinci görüşe göre ihsâr hastalık, düşman veya herhangi bir sebeple tutulmak, engellenmek; ikinci görüşe göre ihsâr, sadece düşman tarafından engellenmiş olmaktır. Hanefîlere göre ihrama girdikten sonra Kâ'be'ye ka-

(1) Taberî, Câmiu'l-beyân, II. 211.
(2) Buhârî, Hac 77, 104, Tefsîru Sûre : II. 35, Meğâzî, 77; Müslim, Hac, 111, 113, 173, 190; Ebû Dâvûd, Menâsik, 23, 24; Tirmizî, Hac, 96; Nesâ'î, Menâsik, 50, 58; Muvatta', Hac 42.
(3) Müslim, Hac, 203; Ebû Dâvud, Menâsik, 23,24,56; İbn Mâce, Menâsik, 40, 84; Dârimî, Menâsik, 34,38
(4) Deylemî, Musnedu'l-Firdevs'te Câbir'den; Hâkim Zeyd ibn Sâbit'ten rivâyet etmişlerdir. Faydu'l-Kadîr, III. 407.
(5) Taberî, Câmi u'l-beyân, II. 212; İbn Hanbel, III. 357.
(6) İbn Mâce, Menâsik, 44; Taberî, II. 212.

vuşmasına engel olan herhangi bir nedenle geri kalana muhsar denir. Şafiîlere göre yalnız düşman tarafından engellenmiş olan muhsardır. Her ne suretle olursa olsun gerek hac, gerek ömre için ihrama girdikten sonra Kâ'be'ye varması engellenmiş olan insan, ihramdan çıkabilmek için kesilmek üzere bir hedy gönderir.

Hedy: hedye'nin çoğuludur. Allah'a yaklaşmak maksadiyle Allah'ın evine hediyye edilen kurbanlar demektir. Kurban, deve, sığır ve davar cinsinden olur. En iyisi deve, ortası sığır, aşağısı koyun ve keçidir. Şahsın durumu hangisine müsaitse onu keser.

E- "Kurban, mahilline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin." Âyetteki mahill kelimesi üzerinde ihtilâf vardır. Ebu Hanîfe'ye göre bu kelime mekân ismidir. Şafiîye göre zaman ismidir. İşte bu anlayıştan ötürü ictihad farkları ortaya çıkmıştır. Hanefîlere göre kurbanın kesilme yeri harem bölgesidir. Abdullah ibn Mes'ûd, İbn Abbâs, Atâ, Tâvus, Mücâhid, İbn Sîrîn, Sevrî ve Malik de bu görüştedirler. Buna göre engellenmiş olan kimse, kolayına gelen türden bir kurban alıp kesilmek üzere Harem'e gönderir, kurbanı kesilince ihramdan çıkar. Fakat Şafiîye göre insanın engellenmiş olduğu yer, kurbanın kesilme yeridir. Nerede engellenmiş ise orada kurbanını kesip ihramdan çıkar. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Hudeybiye'de engellenmiş ve orada kurbanını kesmiştir. Hudeybiye, Harem bölgesine dahil değildir. Âyetteki mahill kelimesi, kurbanın kesilme zamanı anlamınadır. *"Kurban, kesilme zamanına erişmeden başınızı tıraş etmeyin"* demektir. Hanefîlere göre bu mütalâa, âyeti asıl anlamı dışına çıkarmak olur. Eğer kurban, engellenme yerinde kesilseydi, zaten mahalline erişmiş demekti, artık *"kurban gideceği yere varıncaya kadar.."* sözüne lüzum yoktu. Ayrıca *"Sonra bunlar Beyti Atîk'e varır."*[1], *"Ey inananlar ihramlı iken av öldürmeyin. Sizden bile bile onu öldürene, ehlî hayvanlardan, öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki âdil kimsenin hükmedeceği, Kâ'be'ye varacak bir kurban ödemesi gerekir.."*[2] âyetleri de kurbanın varacağı yerin Kâ'be olduğunu, orada kesileceğini göstermektedir. Gerçi Hz. Peygamber, kurbanını Hudeybiye'de kesmişti ama Hudeybiyenin bir tarafı hill, öbür tarafı Harem idi. İşte Hz. Peygamber, kurbanını, Hudeybiye'nin, Mekke'nin aşağısına düşen Harem'e dahil kısmında kesmişti.

Ömre niyyetiyle ihrama girip de engellenmiş olan, dilediği zaman kurbanını kesip ihramdan çıkabilir. Fakat hac için ihrama girip de engellenmiş olan, Ebu Hanîfe, Malik ve Şafiîye göre hemen kurbanını kesip ihramdan

(1) Hac Sûresi: 33.
(2) Maide Sûresi: 95.

çıkabilir ama Süfyan-i Sevrî Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre bayram gününden önce kurbanı kesemez.

Birinci görüş elbette daha kuvvetlidir. Çünkü önemli olan, hac veya ömreyi yapamamaktan ötürü bir kan akıtmaktır. Haccı yapamadıktan sonra gereksiz yere bayram gününe kadar ihram içinde kalmak, muhsar insana zarardır.

F- "İçinizden hasta olan veya başından bir rahatsızlığı bulunan kimse, oruçtan, sadakadan veya kurbandan biriyle fidye (versin)."

Bazıları bu ruhsatın, sadece muhsar (engellenmiş olan)a mahsus olduğunu söylemiştir. Âyet, böyle bir sebeple inmiş olsa dahi ister muhsar olsun, ister olmasın ihramda bulunan herkese şamildir. İhramlı olan kimse, hastalık, başından rahatsızlık dolayısiyle tıraş olmak, dikişli elbise giymek gibi ihramlıya yasak olan şeyleri yapabilir, koku sürünebilir ama buna karşılık fidye verir. Çünkü Hz. Peygamber, Hudeybiye'de ashabdan Kâ'b ibn Ucre'nin başında bit türediğini görünce tıraş olmasını, kesecek kurbanı da bulunmadığından ya üç gün oruç tutmasını veya her fakire bir ölçek olmak üzere altı fakire yemek yedirmesini emretmiştir.[1] Başka varyantlarda bu miktar üç ölçek diye geçtiğinden yağlı yemekten üç, hurma yemeğinden altı ölçek olması gerektiğine hükmedilmiştir.

Demek ki ihramda iken başını tıraş etmek zorunda kalan kimse ya üç gün oruç tutar, ya altı fakire birer kab yemek yedirir veya kurban keser. Bu kurban, âyette nüsük kelimesiyle ifade edilmiştir.

Nüsük: Posadan arıtmak için eritilmiş gümüş, maden vs.dir. Ruhu günah kirinden arıtan ibadete de nüsük denmiş, sonra insan ruhunu en çok temizleyip insanı Allah'a en fazla yaklaştıran kurban ibadetinin adı olmuştur. Önce de belirttiğimiz gibi kurban ya deveden, ya sığırdan veya koyun ve keçiden olur.

G- "Güvene kavuştuğunuz zaman hac (zamanın)a kadar ömre ile faydalanmak isteyen kimse kolayına gelen bir kurban (keser)."

Âyetteki temettu kelimesi iki mânâya gelir: biri ihramdan çıkıp kadınlardan yararlanmak, diğeri hac aylarında hac ile ömreyi cemetmektir. Demek ki bu âyette ihramdan çıkınca kadınlardan istifade etmenin mübah olduğu anlatıldığı gibi hac ve ömrenin birlikte yapılabileceği de anlatılmış olmaktadır. İslâmdan önce Araplar hac ile ömreyi birlikte yapmayı kötü işlerden sayarlardı. İslâm onların bu yargılarını reddetmektedir.

(1) Müslim, Hac, 80-84.

Âyetin bu kısmı üzerindeki ihtilâfları belirten Taberî şöyle diyor: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ey inananlar, engellendiğiniz zaman kolayınıza gelen bir kurban kesin. Düşmandan veya hastalıktan korkunuz geçip de hac zamanına kadar ömre ile yararlanırsanız yine kolayınıza gelen bir kurban kesmeniz gerekir.

"İbn Zübeyr, İbn Abbâs ve Atâ'ya göre muhsar (engellenen insan), hac zamanını geçirmiş olursa Mekke'ye gelir, ömre yapıp ihramdan çıkar ve böylece gelecek hac mevsimine kadar helâl olmaktan (ihramı çıkarmaktan) yararlanır. Sonra ertesi yıl haccını yapıp kurbanını keser.

"İbrahim ibn Alkame, Sâid ibn Katâde ve diğerlerine göre muhsar, ömre yapmadan kurban kesip ihramdan çıkmışsa ertesi yıl hac aylarında ömre yaptıktan sonra henüz haccetmeden ihramdan çıktığı takdirde bir kurban keser.

"Mücâhid, Nâfi ve bir topluluğa göre de bu hüküm, Mekke dışından gelenlere mahsustur. Böyle bir adam ömresini yapıp ihramdan çıkar, hac zamanına kadar ihramsız kalır, hac zamanında yine ihrama girip haccını yapar."[1] Ancak Hz. Peygamber, vedâ haccında; *"Eğer ben yapmış olduğum bazı şeyleri henüz yapmamış olsaydım, kurban göndermezdim, bunu ömre sayardım. Yanında kurbanı bulunmayan, kurban getirmemiş olan kişi ihrâmdan çıksın, yaptığını ömre saysın"* demiştir.[2] Bu hadisten, hac için ihrâma giren kimse, niyetini değiştirip ömre yapar, ihrâmdan çıkar, sonra tekrar hac için ihrâma girip hac ederse kendisine kurban gerekmez.

Âyetin zahirinden ve bu rivâyetlerin özünden anlıyoruz ki hacı. ömre ile haccı beraber yapabilir. Aynı mevsimde önce ömreyi yapıp ihramdan çıkan kimse, ihramdan çıkışından dolayı ârız olan eksikliği telâfi için veya Allah'ın verdiği kolaylığa şükür için bir kurban keser.

Hac ile ömrenin, hac mevsiminde beraber yapılıp yapılamayacağı hakkında ashaptan muhtelif rivâyetler nakledilmiştir. Rivâyete göre Hz. Ömer ve Hz. Osman bunu menederken Hz. Alî emredermiş. Herhalde Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ömreyi hac zamanında menetmesi, ömrenin o zaman caiz olmamasından ötürü değil, Beytullah'ın, yılın her zamanında ziyaret edilmesi ve Mekke fukarasının her mevsimde gözetilmesi gayesiyle yapılmıştır. Hz. Alî ise bu işin kendi ihtiyarımıza bırakıldığını söylemiştir.[3]

H- "Kurban bulamayan kimse, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman oruç tutar. Bunlar tam on gündür. (Bundan eksik veya fazla değildir.)"

(1) Taberî Câmiu'l-beyân II. 243-245.
(2) Müslim, Hacc, b. 19, h. 147; Kurtubî, el-Câmi , 2/393.
(3) Bkz. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I, s. 102

Parasızlığından veya hayvan bulamadığından ötürü kurban kesemeyen kimse, hac esnasında üç gün, âilesine döndükten sonra da yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Hacda ihrama girdiğinden itibaren bayram gününe kadar ne zaman isterse oruç tutabilir. Fakat Zi'l-Hicce'nin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günlerinde tutmak müstehabdır. Bayram günleri oruç tutulmaz. Döndükten sonra tutulacak oruç da eve döndükten sonra tutulur. Bir kısmına göre hac işleri bittikten sonra yolda, Malik'e göre Mina'ya varınca tutulabilir.

İ- "Bu, âilesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir..." Bu, zamîri temettu'a işaret olabileceği gibi oruç ve kurbana da işaret olabilir. Ebu Hanîfe'ye göre temettu'a işarettir. Yani ancak âilesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar ömre ile haccı birleştirebilirler. Mescid-i Haram halkı temettu' ve kıran haccı yapamaz. Yaparsa cinayet demi gerekir ki bundan yiyemez. Şafiî'ye göre "bu" zamîri, oruç ve kurban fidyesine işarettir. Yani âilesi Mescidi Haram'da oturmayanlar, oruç ve kurban fidyesi verirler. Âilesi, Mescid-i Haram'da oturanlar, temettu yapıp ihramdan çıkmakla kendilerine oruç tutmak veya kurban kesmek gerekmez. Zira ömre yapan taşralı, ömre için mîkatta ihrama girer, sonra ihramdan çıkar, hac için yeniden ihrama girer ama bu kez mîkattan değil Harem'den ihrama girdiğinden ömresine göre haccında bir eksiklik olur. Bunu telâfi için kurban keser. Fakat Mekke'li, ömre için de hac için de Harem'de ihrama girer. Böyle bir eksiklik onun için söz konusu olmadığından ona oruç ve kurban fidyesi gerekmez.[1] Hanefîlerin de delilleri varsa da fazla teferruâta girmeğe lüzum yoktur.

Mescid-i Haram'da oturmayanlar kimlerdir? Evleri mikât dışında olan bütün taşralılardır. Bunlara âfâkî denir. Mikatlarda ve mîkatlardan beride oturanlar Mescid-i Haram halkıdırlar. Bunlar Mekke'ye ihramsız olarak girip çıkarlar. Mekke'den çıkanlar da mîkatı geçmedikçe yine ihrama girmeden Mekke'ye dönerler.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ
فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى
وَاتَّقُونِ يَا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ

(1) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb II. 162

رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ
وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ
أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿١٩٩﴾ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ
أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ
خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا
وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي
يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا
أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

197- *Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda* (ihrama girerek) *haccı* (kendisine) *gerekli kılarsa bilsin ki, hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne iyilik ederseniz Allah onu bilir. Yanınıza azık alın* (da açlıktan korunun)*; azığın en iyisi korunmadır. Ey akıl sahipleri benden korkun!* 198- *Rabbinizin lûtuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur. Arafat*(taki duruş)*tan ayrılıp* (Müzdelife'ye) *akın edince Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın, O'nun size gösterdiği biçimde O'nu anın.*(1) (Bilirsiniz ki) *siz, O'nun yol göstermesinden önce sapıklardan idiniz. 199- Sonra insanların akın akın dön-*

(1) Yahut: O size nasıl güzel hidâyet ettiyse, siz de onu öyle güzel bir biçimde anın. Envârüt-Tenzil. I. 146

düğü yerden siz de akın edin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir. 200- Hac ibadetlerinizi bitirince atalarınızı andığınız gibi hattâ daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan kimi "Rabbimiz, bize dünyada ver!" der; onun âhirette bir payı yoktur. 201- Onlardan kimi de: "Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi ateş azâbından koru!" der. 202- İşte onlara, kazandıklarından bir pay vardır. Allah, hesabı çabuk görendir. 203- Sayılı günlerde Allah'ı anın (tekbir alın). *Kim hemen iki gün içinde* (Mina'dan Mekke'ye) *dönerse ona günah yoktur. Kim geri kalırsa korunduğu takdirde ona da günah yoktur. Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna toplanacağınızı bilin.*

Tefsîr:

197 nci âyette haccın, belli aylarda yapılacağı, hac yapmak isteyenin hac aylarında cinsel ilişkiden, günahtan, kavgadan sakınması gerektiği belirtilmektedir. Hac aylarının Şevvâl, Zilka'de, Zilhicce olduğu rivâyet edilirse de bunların, haram ayları olan Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem ayları olması daha uygundur. Çünkü bu aylar, eskiden beri haccın güven içinde yapıldığı aylardır.

Haccın amacı, ruhu dünya düşüncelerinden temizleyip Allah'a yönelmektir. Hem hacca gidip hem de oranın âdâbına yakışmayan kötü işler yapmak, başkalarını incitmek, gönül yıkmak doğru olamaz. Allah, yapılan her iyiliği bilir. Hac için yola çıkan, yanına azık, kendisini geçindirecek kadar para almalıdır ki vardığı yerde perişan olmasın, dilenciliğe düşmesin. En güzel azık, insanı aç kalıp helâk olmaktan koruyacak azıktır. Fazlasına gerek yoktur. İşte âyette anılan takvâ, kişinin açlıktan, perişanlıktan korunması anlamınadır. Kişi canını perişanlıktan, sefaletten korursa, hacda canının sıkılıp da günâh düşüncelere kapılmaktan da korunmuş olur. Bundan dolayı âyetin sonunuda *"Benden korunun"* buyuruluyor. Bazı kimseler: "Biz Allah'a tevekkül ederiz" deyip yola çıkar, sonunda başkalarına yük olma durumuna düşerlerdi. Muhakkak ki bu durumda gönül huzuru ile ibâdet edemezlerdi. İşte gönül huzuru ile ibâdet için beraberlerine azık almaları emredildi.

198- Câhiliyye çağında hac aylarında üç ticaret pazarı kurulurdu. Birincisi Mekke dışındaki Ukâz'da kurulurdu. Zilka'de ayında kurulan bu pazar yirmi gün sürerdi. İkinci pazar Mecenne'de kurulur, on sekiz gün sürerdi. Üçüncü pazar Zu'l-Mecâz'da kurulur, Arefe ve bayram gününe kadar sü-

rerdi. Müslümanlar, hac aylarında böyle ticaret yapılmasını günah saydılar. Buhârî, Müslim ve Nesâ'î, İbn Abbas'tan şunu naklediyorlar: "İlk zamanlarda insanlar hac zamanı, Mina'da, Arafat'ta ve Suku'l-Mecaz'da alışveriş ederlerdi. Müslümanlar, ihram'da iken alışveriş etmekten korktular. Yüce Allah: *"Hac aylarında Rabbinizin lûtuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur"* âyetini indirdi.[1]

198-199 ncu âyetlerde yüce Allah, hac farizasını yapmaya engel olmadıktan, haccın âdâbı dışına çıkmadıktan sonra hac aylarında ticaret yapmanın, ya da meşru biçimde çalışıp kazanmanın günah olmadığını belirtmiştir. Arafat'tan indikten sonra Müzdelife'de bulunan Meş'âr-i Haram da Allâh'ı zikretmelerini, Meş'âr-i Haramdan da hep birlikte Allâh'ı anarak O'ndan mağfiret dileyerek inmelerini insanlara emretmektedir.

200-202: Islâmdan önce Araplar, hac ibadetlerini yaptıktan sonra Mina'da durup atalarının iyiliklerini anarlardı. İşte 200 nci âyette müslümanlara, haccı tamamladıktan sonra atalarını andıkları gibi hattâ ondan da fazla Allah'ı anmaları, O'na şükretmeleri emredilmektedir.

Âyette hacda bulunan bazı yer adları geçer: 'Arafât, Zilhiccenin dokuzuncu günü hacıların toplandığı ovadır. Hacıların burada ihramlı bulunması, yani dikişli elbiselerinden soyunup iki havluya sarılmış olmaları şarttır. Bu mahşerî kalabalık, insana dünya tasalarını unutturur, sanki mahşer demini yaşatır. Burada insanlar arasında tam eşitlik kurulur.

Meş'ar-i Harâm: Arafat'la Minâ arasında, Müzdelife'de bulunan bir yerdir. Hacılar Arafat ovasından sonra Müzdelife'ye gelir, sabah namazını buradaki Meş'ar-ı Harâm'da kılarlar.

İnsanlardan kimi dünyaya düşkündür. Allah'tan sadece dünyalık ister. Öylelerinin âhirette nasibi yoktur. Ama kimi de Allah'tan dünya ve âhiret iyiliğini ister. Böyleleri, dünyanın da âhiretin de iyiliğine ererler. Onlara kazandıkları tastamam verilir. Allah kimsenin amelini zayi etmez. Allah'ın hesabı çabuktur.

Bu âyetler gösteriyor ki İslâmda dünyadan el etek çekme yoktur. Müslüman, dünyada da güzel yaşamaya çalışır, âhirette de. Dünyanın da iyiliklerine, güzel nimetlerine ermek ister âhiretin de. 201 nci âyette belirtilen duâ, duâların en güzelidir.

203 ncü âyette, "Allah'ı belli günlerde zikredin", buyurulmaktadır. Burada emredilen zikir, tekbirdir, O'nun büyüklüğünü yâd etmektir. Hacılar

(1) Câmi'u'l-beyân: 1/285

bayram günlerinde Mina'da şeytanı taşlarlar ve geceleri de orada geçirirler. Bayram gecelerini Mina'da geçirmek sünnettir. Burada birinci gün küçük şeytana yedi taş, diğer günler üç taşlama yerine de yedişerden yirmi birer taş atılır. Acelesi olan iki gün taş atıp döner. Acelesi olmayan bunu üç gün sürdürür. Hacı, kendisine uygun olanı yapar. Hangisini yapsa bir sakıncası yoktur.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ
اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ
وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ
بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ
ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

204- *İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına dair sözü, senin hoşuna gider. Kalbinde olana* (sözlerinde samimî olduğuna) *Allah'ı şahit tutar. Oysa o, hasımların en yamanıdır.* 205- *Dönüp gitti mi* (veya iş başına geçti mi) *yer yüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır; Allah da bozgunculuğu sevmez.* 206- *Ona: "Allah'tan kork!" dense, gururu, kendisini günaha sürükler. Artık ona cehennem yetişir; ne kötü bir yataktır o!* 207- *İnsanlardan öylesi de var ki, kendisini Allah'ın rızasına satar. Allah da kullar*(ın)*a çok şefkatlidir.*

Tefsîr:

204-207 nci âyetlerde iki insan karakteri çizilmektedir: Biri riyakâr, yalancı, kendini beğenmiş, kibirli, dıştan dost görünen, içi kin dolu insan; diğeri de Allah'ın rızasından başka bir şey düşünmeyen mü'min, mütevazi insan.

204-206 ncı âyetlerin, Sakîfli Ahnes ibn Şerîk hakkında nazil olduğu rivâyet edilir. Bu adam, Zühre oğullarının andlısı idi. Medine'ye gelip Hz. Peygamber'in yanında oturdu, müslüman olduğunu, Allah'ın Resûlünü sevdiğini söyledi, bu husustta yemin etti. Aslında münafıktı, bu sözleri içinden gelmi-

yor, ağızdan söylüyordu. İçi kâfirdi. Sonra müslümanlardan bir toplumun ekinlerinin yanından geçerken ekinleri yaktı ve hayvanları öldürdü. İşte *"döndüğü zaman başlar, ekini ve nesli yok etmeğe"* ibaresi, buna işaret etmektedir.[1]

Ahnes'in müslüman olduğunun sâbit olmadığı, bu âyetlerin, Racî gazvesinde şehid düşen müslümanlar hakkında konuşan münâfık bir toplulukla ilgili olarak indiği de rivâyet edilir. Mücahid ve Katâde'ye göre içinde nifak, yalan, zarar verme gizleyen herkes hakkında inmiştir.[2]

Bu tip insanlar her zaman mevcuttur. Kurnazca lâf ederler, sözlerini allayıp pullayarak insanları kandırırlar, fakat içleri fesat doludur. Kimi de var ki bir araba dolusu lâf eder, zerre kadar iş başaramaz. Kimseyi de beğenmez, kendinden üstün insan görmez. Kendisine yanlış yola gittiği, Allah'tan korkup kendini düzeltmesi hatırlatılsa zoruna gider. *"Kendisine Allah'tan kork dense, gurur, kendisini günaha sürükler."* Bu sözün söylenmesine tahammül edemez, kaba sözlerle muhatabının gönlünü kırar. İşte İslâm, gerek bu ve gerek benzeri âyet ve hâdislerle sözden çok özün önemli olduğunu beyan etmekte, öze uymayan sözün bir değeri olmadığını anlatmaktadır. Şairin dediği gibi:

"Âyînesi iştir kişinin lâfa bakılmaz; Şahsın görünür rutbe-i aklı eserinde."

207- Evet dünyada böyle içi kof, lâfazan insanlar olduğu gibi bunun tam karşıtı olan, yani lâfı bırakıp iş yapan, yaptıklarını, iyiliklerini söylemek istemeyen, hattâ gizleyen, yalnız Allah'ın rızasını arzu eden insanlar da vardır. İşte Yüce Allah, Kur'ân'ın mesânî, yani konuları karşıtlı, iki kutuplu anlatımprensibi uyarınca bu olgun insan karakterini de şöyle çizmektedir:

"İnsanlardan öylesi de var ki kendisini Allah'ın rızasına satar. Allah da kullar(ın)*a çok şefkatlidir:"*

1) İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre bu âyet, Suhayb ibn Sinân hakkında nazil olmuştur. Müşriklerin işkencelerine uğrayanlardan olan Suhayb Suhayb, Mekkelilere: "Ben ihtiyar bir adamım, malım ve eşyam var. Benim, sizin veya düşmanlarınızın yanında olmam, size ne yarar, ne de zarar vermez. Ben bir söz söyledim, artık ondan dönmek istemiyorum. Ben size malımı ve eşyamı vereyim böylece sizden dinimi satın alayım" demişti. Onlar da bu söze razı olmuşlardı. Bu anlaşma üzerine, Suhayb, malını Mekkelilere verip Medine'ye geldi. Medine'ye girerken rastladığı Hz. Ebubekir,

(1) Taberi, II. 312.
(2) Kurtubî, 3/15.

kendisine: "Alış verişin kazançlı oldu" dedi ve bu âyeti okudu. Demek o yolda iken bu âyet inmişti.[1]

2) Hz. Ömer'den gelen rivâyete göre de âyet, iyiliği emreden, kötülükten nehyeden bir adam hakkında inmiştir.

3) Bir rivâyete göre de Hz. Peygamber'in hicreti sırasında onun yatağına girip yatan ve böylece çok büyük bir tehlikeye fütursuzca göğüs geren Hz. Alî hakkında inmiştir.

Bu sebeplerin hepsi yakıştırmadan ibarettir. Bu âyet, yukarıdaki âyetlerle bir bütün teşkil etmektedir. Kur'ân, o âyetlerle bozuk karakterli bir insan tipini çizmişken bu âyetle de onun karşısında bulunan sağlam karakterli, Allah rızası için nefsini feda etmekten çekinmeyen, Hakkın rızasından başka bir düşüncesi olmayan insan tipini çizmektedir. Her âyete mutlaka bir nüzul sebebi aramağa gerek yoktur. İnsanlık yaratılalıdan beri bu iki tip insan vardır. Birinciler huzursuzluğun girdabında bocalar durur, ikinciler huzur ve saâdetin zirvesine ulaşırlar. *"Allah onlara altlarından ırmaklar akan cennetler va'detmiştir."*[1] Dünyaları cennet gibi olur, âhiretlerinde ise cennetin içindedirler.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ
فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ف۪ي
ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾ سَلْ
بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍۜ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

208- *Ey inananlar, hepiniz birlikte İslâma* (veya barışa) *girin, şeytanın adımlarını izlemeyin, çünkü o size ap açık düşmandır.* 209- *Size*

(1) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 184-189; et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 316-317; Hak Dini Kur'ân Dili, I. 731-734.

(2) Tevbe Sûresi: 72.

açık açık deliller geldikten sonra yine (hak yoldan) *kayarsanız, bilin ki Allah dâima üstündür, hikmet sahibidir.* 210- *Onlar, ille buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Halbuki bütün işler tekrar Allah'a döndürülüp götürülecektir.* 211- *İsrail oğullarına sor; onlara nice açık âyetler verdik. Kim Allah'ın, kendisine gelen nimetini değiştirirse bilsin ki Allah'ın cezası çetindir!*

Tefsîr:

208-209: Birinci âyette bütün insanların silm'e girmeleri emredilmektedir. Silm kelimesi sîn'in fethi ve kesri ile okunur. Kesriyle okunması daha meşhurdur. Barış anlamına geldiği gibi Allah'a itaat ve teslimiyet mânâsındaki İslâm anlamına da gelir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre silm, burada İslâm anlamınadır. Esasen İslâm kelimesi içinde de barış mânâsı vardır. Çünkü Allah'a itaat edenler, birbirlerine karşı gelmez, kavga etmezler, barış içinde yaşarlar.

Bu âyetin nüzul sebebi hakkında da çeşitli rivâyetler vardır. Bir rivâyete göre âyet, bir yandan Hz. Peygamber'e inanıp diğer yandan yahudîliğin bazı hükümlerine bağlı kalan, kitap ehlinden müslüman olmuş kimseler hakkında inmiştir. Bir rivâyete göre müslüman görünüp içten kâfir olanlar hakkında inmiştir. Bir başka rivâyete göre de müslüman oldukları halde dinin hükümlerine tam riâyet etmeyen, bu hususta gevşeklik gösteren kimseler hakkında inmiştir.

Bu son rivâyet, âyetin ruhuna daha uygundur.[1] Çünkü âyet, yukarıdaki âyetlerle ilişkilidir. O âyetlerde mevcut iki insan tipi gösterildikten sonra bu âyetle inanan insanlara seslenilmekte ve onlara tam mutluluğa ermenin yolu gösterilmektedir. Yüce Allah bu iki âyette buyuruyor ki:

Ey inananlar, tüm olarak İslâma girin, barış ve huzura kavuşun. İnandıktan sonra şeytanın sözlerine kulak asarak sakın dinin hükümlerinde, Allah'ın emirlerini yerine getirmekte gevşeklik göstermeyin. Şeytan gibi sizi yoldan çıkarmak isteyen insanların ardından gitmeyin. Çünkü şeytanın adımlarını izlerseniz, o sizin aranıza fitne düşürür, sizi birbirinize düşman eder. O zaman gücünüz azalır, güvensizlik içinde bocalayıp durursunuz. *"Size açık âyetler geldikten sonra* (Allah'ın emirlerini tutmakta) *kusur ederseniz, bilin ki Allah, azizdir, hakîmdir".* O, istediğini yaptırmağa güçlüdür, yenilmez güce sahiptir. Buyruğuna karşı gelenleri cezalandırır. Fakat ceza vermede ace-

(1) et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 318-319.

leci değildir. Gücü, kaba kuvvet değil, hikmete bağlıdır. Gücünü hikmetiyle kullanır. O'nun gücü yıkıcı değil, düzelticidir, cezası zulüm değil, yola getiricidir. O'nun cezâsı da yaratıklarına rahmettir. Öyle ise O rahmeti bol padişahın gösterdiği yoldan gidin: *"Hep beraber Allah'ın ipine sarılın ve ayrılmayın."*(1) *"Allah'a ve O'nun Resûlüne itaat edin, kavga etmeyin; sonra başarısızlığa uğrarsınız, gücünüz* (elden) *gider. Sabredin, çünkü Allah, sabredenlerle beraberdir."*(2)

210 ncu âyet Allah'ın ve meleklerin, beyaz buluttan gölgeler arasında gelip kendilerine doğrudan doğruya konuşmasını bekleyen kimselere karşı azar niteliğinde bir sorudur. Böyle bir şey olduğu takdirde, Allah'ın, ötedenberi sürüp giden âdeti uyarınca bunu isteyen insanların işlerinin bitirileceği, mahvolup gidecekleri hakkında şiddetli bir uyarıdır.

Allah, gelip gitmek gibi yaratıklara mahsus işlerden münezzehtir. Allah'ın bu âyetle murâdı, bizim anladığımız mânâdaki gelip gitme olamaz. Selef-i salihîne göre bunun mahiyetini biz bilemeyiz. Bunun geniş anlamını Allah'a havale ederiz. Fakat sonradan kelâmcılar: Allah'ın gelmesini, Allah'ın emrinin gelmesi, azabının gelmesi vs. şekillerde te'vil etmişlerdir. Bunlar da nihayet birer te'vilden ibarettir. Fahri Râzî'nin kanaatine göre *"Ey inananlar, tüm olarak İslâma girin..."* âyeti yahudîler hakkındadır. Bu âyet de yine onların halini anlatmaktadır. Çünkü onlar, Allah'ın gelip gitmesini caiz görüyorlar ve O'nun, Tur'da, bulutlardan oluşmuş gölgeler arasında Mûsâ'ya göründüğünü söylüyorlardı.(3) Hz. Muhammed (s.a.v.)den de bunun gibi bir mu'cize istemiş veya böyle bir şey istenmesini başkalarına telkin etmiş olabilirler. İşte âyet, onların bu durumuna temas ederek, Allah, bulutlardan gölgeler arasında gelip görünmedikçe onların inanmayacaklarını belirtmektedir. Baksana onlar, Mûsâ'ya da: *"Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız"*(4) demişlerdi.

Eğer âyet, gerçekten yahudîlerin halini anlatmakta ise o zaman te'vile

(1) Âlî İmrân Sûresi: 103.
(2) Enfâl Sûresi: 46.
(3) Kitabı Mukaddes, Çıkış Sifrinin 19'ncu bâbında Allâh'ın, İsrail oğullarının gözü önünde, bulutlar arasında Sina Dağının tepesine inip Mûsa ile konuştuğu anlatılıyor: "... Ve vaki oldu ki üçüncü günde sabah olunca gök gürlemesi ve şimşekler ve Dağ üzerinde koyu bir bulut ve çok kuvvetli boru sesi oldu. Ve ordugâhta olan bütün kavim titredi. Ve Allâh'ı karşılamak için Mûsa kavmi ordugâhtan çıkardı ve Dağın eteğinde durdular. Ve Sina Dağı hep tütüyordu. Çünkü Rab, onun üzerine ateş içinde inmişti. Ve onun dumanı, ocak dumanı gibi çıkıyordu. Ve bütün Dağ çok titredi. Ve boru sesi git gide kuvvetlenince Mûsa söyledi ve Allâh ona sesle cevap verdi. Ve Rab Sina Dağı üzerine Dağın tepesine indi ve Rab Mûsa'yı Dağın tepesine çağırdı, Mûsa da çıktı.." (Çıkış, 19/16-20).
(4) Bakara Sûresi: 55.

hiç hâcet yoktur. Çünkü onların muhal olan şeyi istediklerini, böyle bir şey olmayacağına göre onların hiç inanmayacaklarını belirtmektedir. Bu isteğin, Kureyş kâfirlerinden gelmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Kureyş kâfirleri, muhtelif vesilelerle Allah'ı görmelerini, meleklerin inmesini, kendilerine gökten hazineler açılmasını istemişlerdir. Furkân Sûresinin 21 nci, En'âm Sûresinin 8 nci, Hûd Sûresinin 17 nci, İsrâ Suresinin 92 nci âyetleri, onların bu tuhaf isteklerini anlatıp onları kınamaktadır. Kureyşin bu hareketiyle İsrâil oğulları atalarının, Hz. Mûsâ'ya: *"Allah'ı bize açıkça göster."*[1] *"Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız."*[2] demeleri arasında bir ilişki kurulmuş, onların başına gelen azabın, böyle isteklerde bulunan bütün insanların da başına geleceği hatırlatılmıştır.

Hasılı âyetin mânâsı şudur: Böyle suçlular, akıl yoluyla sabit olan delillere dayanarak Allah'a inanmazlar, uyarılara kulak asmazlar da Allah'ı açıkça görmek talebinde bulunurlar. Görmediğimiz şeye inanmayız derler. Beşerin Allah'ı görmeside mümkün olmadığından onlar, hiç îmâna yanaşmazlar. Bunların basiretleri bağlıdır. Bu istekleri o dereceye varır ki sonunda başlarına azap iner ve işleri bitirilir. Allah'ın emri bir geldi mi artık iş işten geçmiş olur. Bu, dünya kurulalı beri hep böyle sürüp gitmektedir. Misâl istiyorsan İsrail oğullarına bak.

211- Evet onlara ne kadar açık âyetler verilmişti, fakat onlar yine inanmadılar, *"Ey Mûsa, Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız"*[3] dediler. Bu küstahlıklarında direnince dağlar başlarına kaldırıldı, milletleri dağıldı. Nice yıllar esaret içinde kaldılar, işkence hayatı yaşadılar, belâlara uğradılar. Bütün bunlar, o inat ve küfürlerinin cezası idi. Ey Muhammed, şimdi sana inanmamakta ısrar edenler, Allah'ı,melekleri görmek isteyenler, bu küfür ve inatlarında direnenlerin sonuçlarının ne olacağını İsrail oğullarından sorsunlar. Onların başlarına gelenler, bütün inanmayanlar için ibrettir. İşte 211 nci âyet bu gerçeği beyan ediyor.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ
اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212- *İnkâr edenlere, dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar, inananlarla alay ederler. Oysa korunanlar kıyamet gününde onlardan üstün-*

(1) Nisâ Sûresi: 153.
(2) Bakara Sûresi: 55.
(3) İbn Kesîr, I. 299; el-Câmi , 3/237.

dürler. Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.

Tefsîr:

212 nci âyet, fakir müslümanlarla alay eden, ''Eğer bunlar, Allah adamı olsalardı Allah bunlara bol rızık verirdi'' diyen Kureyş veya yahudî ileri gelenleri, yahut münafıklar hakkında inmiştir.[1] Geçici dünya malına güvenerek üstünlük taslayanlar her zaman vardır. İnsanın değeri dünya maliyle ölçülmez. Bir insanın, dünyada refah içinde yaşaması, mutlaka onun Allah katında makbul bir kimse olduğunu göstermeyeceği gibi fakirlik ve sıkıntı içinde yaşaması da onun kötü olduğuna delâlet etmez. İyilik takvâya bağlıdır. Takvâ sihibi olmayan kimseler için zenginlik bir azaptır, çünkü o mallarının hesabını vereceklerdir. Sabreden mü'min fakirler için de çektikleri sıkıntılar, zaruretler bir sınavdır, bu sınavda muvaffak oldukları için ebedî nimetlere ereceklerdir. Âhirette her şeyin iç yüzü ortaya çıkacaktır. O zaman kibirli zenginler, servetlerinin nasıl bir azap kesildiğini, sabreden fakirler de sıkıntılarının ne nimetlere dönüştüğünü göreceklerdir! Rızkı veren de, alan da Allah'tır. Allah, herkesin hakkında neyin hayırlı olduğunu bilir ve herkese hakkında hayırlı olanı verir.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا
اخْتَلَفُوا فٖيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فٖيهِ اِلَّا الَّذٖينَ اُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِ مِنَ
الْحَقِّ بِاِذْنِهٖ وَاللّٰهُ يَهْدٖي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢١٣﴾

213- İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, peygamberleri, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi, onlarla beraber, anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmedecek, içinde gerçekleri taşıyan kitabı indirdi. Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık kanıtlar geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü o

(1) et-Tefsîru'l-hâdis, VII. 321.

(kitap hakkı)*nda anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, kendi izniyle, inananları, onların, üzerinde ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti: Allah, dilediğini doğru yola iletir.*

Tefsîr:

İnsanlar, önceleri birbiriyle anlaşan, huzur içinde yaşayan bir toplum idi. Brahmanizm ve Budizm eserleri, Homeros'un şiirleri, insanların atalarının mutlu yaşantılarından söz eder. Sonradan yayılan tamah, kin ve hased duyguları, insanları anlaşmazlığa düşürmüş ve bunun üzerine Allah, insanları yola getirmek için peygamberler göndermiştir.(1)

213- Bundan önceki âyette, insanların kibre kapılıp yoldan saptıkları anlatılmıştı. Burada da küfürde ısrar eden kimselere hatırlatılıyor ki: Kibir ve küfür, dünya sevgisinden, kıskançlıktan ileri gelmektedir. Bu, eskiden beri görülen bir hastalıktır. Bu hastalığa yakalananlar, perişan olmuşlar, cezalarını bulmuşlardır. Aynı yolu izleyip küfre giden bu insanlar da öncekilerin âkibetine uğrayacaklardır.

Ümmet: Bir peygamberin gönderildiği toplum, bir nesil, kuşak, hayvanlardan her cins, toplumsal din anlamlarına gelen *ümmet*(2) kelimesi, Kur'ânı Kerîm'de böyle çeşitli anlamlarda kullanılmıştır:
" ان هذه أمتكم أمة واحدة : *Bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir.*"(3) âyetlerinde *ümmet,* toplumsal din anlamınadır.
" و ممن خلقنا أمة يهدون بالحق وبه يعدلون : *Yarattıklarımız arasında öyle bir ümmet var ki hakka iletirler ve hak ile adâlet yaparlar.*"(4)
" و لتكن منكم أمة يدعون الى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر : *İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup kötülükten meneden bir ümmet olsun.*"(5) âyetlerinde de ümmet, dîn bağıyle birbirine bağlı cemâat anlamınadır.
" ولئن أخّرنا عنهم العذاب الى أمّة معدودة : *Andolsun, onlardan azâbı, sayılı bir ümmete ertelesek 'onu tutan nedir?' derler.*"(6), " وادّكر بعد أمّة : *Bir ümmet sonra hatırladı.*"(7) âyetlerinde ümmet süre anlamınadır. " إنّ ابراهيم كان أمّة قانتا لله : *İbrâhîm, Allah'ı birleyerek O'na itâat eden bir ümmet idi.*"(8) âyetinde ümmet, önder;

(1) Tantâvî Cevherî, el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân, I. 190.
(2) Elîf'in dammiyle de, kesriyle de okunur.
(3) Enbiyâ Sûresi: 92, Mü'minûn Sûresi: 52.
(4) A'râf Sûresi: 181.
(5) Âli İmrân Sûresi: 104.
(6) Hûd Sûresi: 8.
(7) Yûsuf Sûresi: 45.
(8) Nahl Sûresi: 120.

" كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ : *Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz.* "[1] âyetinde ümmet toplum anlamınadır.

Peygamberlerden önce insanların bir tek ümmet olduğu söylenen 213 ncü âyet hakkında çeşitli tefsîrler yapılmıştır. Şöyle ki:

1) Burada ümmet din anlamınadır. İnsanlar, önceleri hep aynı dine bağlı olan bir toplum idiler. Bu din, Allah'a îmân ve O'na teslim olma esasına dayanan fıtrî (doğal) din idi. Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmek, doğuştan insanda mevcut bir özelliktir. Nitekim Hâdis-i şerîfte de: *"Her çocuk, fıtrat (Allah'a teslim olma) esası üzerine doğar. Sonra onun anası babası, onu ya yahudî, ya hırıstiyan veya mecusî yapar. Nasıl ki her hayvan, yavrusunu, vücut organları tam olarak doğurur, hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görür müsünüz?* (Fakat sonradan insanlar, onun kulağını keser, burnunu yarar, ona bazı işaretler vururlar. İşte insan da böyledir. Kusursuz İslâm dinini, tevhidi kabule müsait bir durumda yaratılmışken, sonradan ana babası ona kendi damgalarını vururlar.) Hadisi rivâyet eden Ebu Hüreyre: *"Allah'ın, insanları yarattığı fıtrat. Allah'ın dininde bir değişiklik yoktur, işte doğru din budur."*[2] âyetini okumuştur."[3]

Bu Hadîs-i şerîfe göre çocuk, Allah'ın varlığını ve birliğini kabule istidatlı bir biçimde yaratılır. İnsanda bulunan akıl, insanı bu inanca götürür. İşte bu, özüyle İslâmdan başka bir şey olmadığından her insan, İslâm, yani Allah'a itaat ve kulluk yaratılışı üzerine dünyaya gelir. Fakat sonradan âile ve çevre, çocuğun bu sâf yaratılışını değiştirir, ona, benliğine aykırı, tevhide muhalif inançlar aşılar. İnsanlığın başlangıç tarihlerinde doğuştan gelen bu istidat bozulmadığı için insanlar, akıllariyle Allah'ın varlığı esasına bağlı tabii din içinde bir tek ümmet idiler. Sonradan dünya sevgisi, kin ve haset duyguları, insanlar arasında anlaşmazlıklar çıkardı, düşmanlıklar meydana getirdi. Allah da onları yola getirmek için zaman zaman peygamberler gönderdi.

Kur'ânı Kerîm'de bu anlayışı destekleyen âyetler vardır. Rûm Suresinin 53 ncü âyeti, Allah'ı birleyip O'na boyun eğmenin, insanın tabiatinde mevcud olan doğru din olduğunu, Âli İmran Suresinin 67 nci âyeti, İbrahim'in ne yahudî, ne de hırıstiyan olmayıp Allah'ı birleyen bir müslüman olduğunu haber vermektedir. Allah'ı bir bilip O'na boyun eğmenin adı, İslâmdır. Bunun hukuk sistemi zaman zaman değişebilir, ama esas inanç bir-

(1) Âli İmrân Sûresi: 110
(2) Rum Sûresi: 30.
(3) Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvûd, Sunnet 17; Tirmizî, Kader, 5; Muvatta, Cenâiz 52; İbn Hanbel, II. 233,.... Tecrîdi Sarîh Tercemesi, IV. 674.

olduğundan bütün peygamberlerin telkin ettiği inanç sisteminin adı İslâmdır, onun için bütün peygamberler topluluğu ve onlara tabi olanlar bir tek ümmet olarak tavsif edilmiştir. Enbiya Suresinde peygamberlerden bir dizi anlatıldıktan sonra: *"İşte bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim, öyleyse bana kulluk edin."*(1) buyurulmaktadır. Mü'minun Suresinin 52 nci âyeti de aynıdır. İşte başlangıçta Hz. Âdem'in de telkin ettiği bu tabii din üzerinde giden insanlar, sonradan anlaşmazlığa düşüp yoldan sapınca Allah, peygamberler göndermiştir. Nitekim: *"İnsanlar bir tek ümmetten başka bir şey değildi, sonradan ihtilâf ettiler..."*(2) âyeti de bunu ifade etmektedir.

2) Müfessirlerden Ebu Müslim ve Kâdî Abdu'l-Cebbâr'ın görüşüne göre akıl Allah'ın varlığını, O'na hizmetin iyiliğini, zulmün kötülüğünü anlayabilir. İşte insanların başlangıçtaki dini, böyle akıldan çıkmış bir dindi, herhangi bir peygamberin getirdiği şeriâtten alınmamıştı. Çünkü âyetteki ennebiyyîn kelimesi umum ve istiğrak ifade eder. Ba'ase (gönderdi) kelimesinin başındaki bâ da terâhî (sonralık) mânâsı taşır. "Sonradan Allah peygamberleri gönderdi" demektir. Bu söz, peygamberlerin, insanların bir tek ümmet olduğu çağdan sonra gönderildiğini ifade eder. Demek ki o çağda insanların dini, herhangi bir peygamberin şeriâtinden alınmamıştı. İnsanlar, akıldan doğan bir din üzerinde anlaşmışlardı, sonradan çeşitli nedenlerle ayrılığa düştüler.

"Peki, insanların evveli Âdem ve Âdem de peygamber değil miydi?" sorusuna Kâdî, şöyle cevap veriyor: Muhtemeldir ki Âdem, önceleri evlâdiyle birlikte akıl dinine bağlı idi. Sonraları Allah onu kendi çocuklarına peygamber gönderdi. Kendisinin vefatı üzerine şerîati ortadan kalktı, insanlar tekrar akıl dinine döndüler.

3) Burada en-nâs (insanlar) kelimesiyle Hz. Mûsâ'ya inanmış olan kitap ehli kasdedilmiştir. Çünkü bu âyet, *"Ey inananlar tüm olarak İslâma girin"* âyetiyle ilişkilidir. Müfessirlerden çoğunun kanaatine göre o âyet, yahudîler hakkında inmiştir. İşte *"İnsanlar bir tek ümmet idi"* âyeti de Mûsâ'ya inananların, aslında bir tek din üzerinde birleşmiş bir toplum olduklarını, sonradan kin ve hased yüzünden ayrılığa düştüklerini, bunun üzerine Mûsâ'dan sonraki peygamberlerin gönderildiğini ve onlara kitaplar indirildiğini anlatmaktadır.(3)

4) Dördüncü görüşe göre tek ümmet, tek cins veya sınıf demektir. Yani

(1) Âyet 92.
(2) Yûnus Sûresi: 19.
(3) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 203.

o insanlar hiçbir şerîat ve kanuna tabi değillerdi. Asıl olan ibaha devrinde yaşıyorlardı. Peygamberler, sonradan gönderilmiş, îmân ve küfür taksimi sonradan olmuştur. O halde öncekiler, çocuklar gibi mükellefiyetten uzak bir toplum idiler veya aynı kökten, aynı babadan gelmeleri dolayısiyle bir tek millet idiler, aralarında ırk, dil ayrılığı yoktu. Bu anlamda *"tek ümmet"*, aynı dine mensup toplum değil, aynı cins veya sınıf demektir. Bu görüş, İmam Maturîdî'ye nisbet edilmiştir.(1)

Buna göre demek ki insanlar başlangıçta mutlak hürriyet içinde yaşıyorlardı, hiçbir yasağa tabi değillerdi. Sosyolojinin tanımladığı ilkel durumda bulunuyorlardı. Sayıları az, ve yer de geniş, ürünleri bol olduğundan aralarında bir anlaşmazlığa düşmüyorlardı. Babalarından gördüğü kurallara göre hareket ediyorlardı. Fakat insanların sayıları artıp, baş olma sevdası kalblerine yer edince aralarında anlaşmazlıklar, kavgalar çıktı. Bunun üzerine Allah peygamberler gönderdi.

Bu izah, âyette "ihtilâf ettiler" sözünün takdirine ve siyaka da uygun düşebilir, fakat buna iki noktadan itiraz edilebilir: Ümmet kelimesi, asıl sosyal anlamı dışına çıkarılmıştır. Çocukluk devri gibi de olsa ilk insanların hiçbir ahkâma tabi olmadıkları, hiçbir kanuna uymadıkları, akla uygun düşmemektedir. *"Şu ağaca yaklaşmayın"*(2) âyeti, teklifin Âdem ile başladığını gösterir.(3)

5) Bir görüşe göre de âyet, insanların bir tek ümmet olduklarını söylüyor ama küfür üzerinde mi, îmân üzerinde mi birleşmiş bir ümmet olduğundan söz etmiyor. Bu husus ancak delil ile bilinir. Elde delil olmadığına göre bu konuda kesin bir hüküm verilemez.

Daha başka teferruât kabilinden görüşler varsa da onları sıralamaktan sarfı nazar ediyoruz. Bu görüşlerin her birinin haklı yanları vardır. Fakat biz Kur'ânı Kerîm'in ruhuna müracaat edersek görürüz ki Kur'ân'ın kasdettiği, insanların fıtrî din üzerinde bulunmalarıdır. Hz. Âdem hem peygamberdir, hem de insanlık vasfını kazanan toplumun babasıdır. Ancak onun peygamber olarak gönderildiği toplum, kendi çocukları idi. Bunların yaşantıları basit, ihtiyaçları az idi. İlkel insanlardı. Ona vahyedilen şerîat de bir Allah'a îmân esasına dayalı, fakat ilkel toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak basit akıl kurallarından ibaret idi: İnsanın fıtratında var olan tabii, tevhid dini idi. Fakat zamanla insanların sayıları ve ihtiyaçları arttıkça kin ve hased duyguları belirmeğe başladı, anlaşmazlıklar çıktı. İnsanlar, babalarının

(1) Ebû Hayyân, el-Bahrû'l-Muhît, II. 134.
(2) Bakara Sûresi: 35.
(3) Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I. 746-748.

âsûde yolundan saptılar, çeşitli kuvvetlere tanrılık atfettiler, ayrı ayrı milletler doğdu, ayrı ayrı inançlar meydana geldi. Kavgalar, niza'lar başladı. İşte insanları rahat ve huzura kavuşturmak, yanlış yoldan çıkarıp Hak yola sokmak için peygamberler gönderildi. O günden bugüne Hak ile batılın mücadelesi sürüp gitti. İlk insanların uydukları kurallar, ister tabii akıldan, selim düşünceden çıksın, ister bir peygamberin vahyi olsun, kâinatın yaratıcısına îmân ve O'na itaat esasına dayalı idi. İşte bu inanç sisteminin adı İslâmdır ve ilk insandan bu yana yegâne Hak yol, İslâmdır.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ
مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا
مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ
قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَ
ابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

214- *Yoksa siz, sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmezden önce cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihayet elçi ve onunla birlikte inananlar: "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek olmuşlardı. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.* 215- *Sana* (Allah yolunda) *ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Verdiğiniz hayır* (mal), *ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmış*(lar) *içindir. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir."*

Tefsîr:

214 ncü âyetin anlamı şudur: Ey Allah'a ve Resûlüne inananlar siz, sizden önceki peygamberlere ve resûllere uyanların çektikleri sıkıntı, güçlük ve belâlara uğrayıp onlar gibi çeşitli imtihanlardan geçmeden, onlar gibi düşmanlardan korku çekerek sarsılmadan ve *"Allah'ın yardımı nerede?"* diyecek duruma gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?

Taberî'ye göre bu âyet, Hendek Savaşında, mü'minlerin çektikleri zah-

met ve sıkıntılar üzerine inmiştir.(1) Başka bir rivâyete göre Uhud Savaşında müslümanların uğradıkları felâket üzerine inmiştir. İbni Abbas'a göre Allah'ın Resûlü ve ashabı Medine'ye geldiklerinde bu göçten çok zarar gördüler. Çünkü müslümanlar, evlerini, barklarını, mallarını, mülklerini kâfirlerin ellerine bırakarak göç etmişlerdi. İşte âyet, hicret yüzünden uğradıkları sıkıntı ve zararlardan dolayı müslümanları teselli için inmiştir.(2)

Bu üçüncü rivâyet, âyetin ruhuna daha uygundur. Çünkü Uhud Olayı, Âli İmran Suresinde, Hendek Vak'ası da Ahzâb Suresinde anlatılmaktadır. Bu âyetin buraya konması, geçen âyetlerle ilişkili olduğunu gösterir. Bu âyet müminlere, Allah'ın rızasına ancak metanet ve sabır göstermekle erişilebileceğini hatırlatmaktadır. Allah, tarih boyunca kendisine inananları böyle sıkıntılarla denemiş, îmânlarını olgunlaştırmıştır. Bu, Allah'ın bir kanunudur. Sonunda sabredenler başarıya ve zafere ulaşmışlardır. İşte aynı şeyler bunların başına da gelmektedir. Bu imtihanları başardıkları takdirde zaferin yakın olduğu, kendilerine müjdelenmektedir.

215 nci âyet, sure içinde yeni bir teşrîî konu açmaktadır. İbni Mes'ud'dan, bu âyetin zekât âyetiyle neshedildiği rivâyet edilirse de bu rivâyet isabetli değildir. Çünkü zekât, bundan önce inen bir âyetle farz kılınmıştır. Kur'ân, müslümanları, zekâttan ayrı olarak sadakaya teşvik etmiştir. Bu âyet, farz olan zekâtın yanında gönülden yapılacak harcamaların kimlere sarfedileceğini belirtmektedir. Bütün mezhep imâmları, yoksul ana babayı beslemenin, evlât üzerine farz olduğunu söylemişler ve bu husustaki harcamayı zekât saymamışlardır. Binaenaleyh zekât ayrıdır, böyle gönülden yapılacak iyilikler de ayrıdır. Kur'ân her vesile ile müslümanları iyiliğe teşvik etmekte ve yapılacak iyiliğin evvel emirde ana babaya, akrabaya, yetimlere, rızkını kazanmaktan âciz yoksullara, yolda kalmışlara yapılmasını öğütlemektedir.(3)

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا
وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَ
اَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ ف۪يهِۜ قُلْ قِتَالٌ

(1) Taberî, Câmi' u'l-beyân, II. 341.
(2) Kurtubî, el-Câmi , 3/33-34; et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 325.
(3) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 114.

فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاِخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ
وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا
وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ
يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

216- *Gerçi hoşunuza gitmez ama, size savaş yazıldı* (farz kılındı). *Bazan hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşlandığınız bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.* 217- *Sana haram ayında savaşmaktan soruyorlar. De ki: "Onda savaşmak, büyük bir günahtır. Fakat Allah yoluna engel olmak, Allah'a ve Mescid-i Harama karşı nankörlük etmek, halkını ondan sürüp çıkarmak, Allah yanında daha büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak,* (adam) *öldürmekten daha büyük* (bir günah)*tır." Onlar, yapabilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların bütün yaptıkları, dünyada da, âhirette de boşa çıkmıştır ve onlar, âteş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır.* 218- *Onlar ki inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*

Tefsîr:

216- Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekke'de iken kendisine savaşma izni verilmemişti. Çünkü mü'minlerin durumu buna müsait değildi. Medine'ye hicret edince önce savunma savaşına izin verildi, sonra genel olarak savaş emredil-

di, en sonunda da cihad farz kılındı. İslâm bilginlerinin kanaatine göre bir saldırıya uğramadıkları zaman, cihad müslümanlara kifayeten farzdır. Yani içlerinden bir grup savaşınca diğerlerinden bu görev düşer. Ama müslümanların yurduna saldırı olduğu zaman cihad, bütün fertlere aynen farz olur.

Yukarıdaki âyette yüce Allah diyor ki: Savaş sizin hoşunuza gitmez, size güç gelir, fakat bazan gücünüze giden bir şey sizin için hayırlıdır ve hoşunuza giden bir şey de sizin için kötüdür. Çünkü işlerin iç yüzünü Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Evet insan ne kadar bilgili olsa da onun bilgisi ancak duyuların verilerine bağlıdır, duyulara çarpan olaylardan gelir. Yargısı da görünüşlere göredir. Olayların iyi veya kötü olduğu, bunlardan doğacak yarar veya zararları tecrübe ile bilir. Çoğu kez bir olayı tecrübeye imkân olmaz. Tecrübeye kalkıldığı zaman da iş işten geçmiş olur. Hasılı insan, olayların dış yüzünü bilir. Halbuki Allah, her şeyi yaratan kendisi olduğundan her şeyin dışını da, içini de bilir. Bu bilgisi uyarınca insanın yararına olan şeyleri emreder, zararına olan şeyleri yasaklar. Onun emrettiği bir şey, zahiren hoş görünmese de gerçekte hoştur. Savaş da görünüşte hoş değildir, çünkü insanın ölümüne sebeb olabilir. Ama birkaç kişinin ölümüyle bir toplumun hürriyeti, şeref ve namusu kurtarılır. Ölenler de cennette ebedî diriliğe erişirler, peygamberlere arkadaş olmak şerefine ererler. Gerçekten cihad eden İslâm milletleri yükselmişler, cihadı bırakınca dünya haritasındaki yerleri küçülmeğe başlamış, sonunda güzelim ülkeleri, yabancılar tarafından asırlarca sömürülmüştür. Cihadı bırakmak, yalnız cepheye gitmemek değildir. Düşmana karşı kuvvet hazırlamayı ihmal etmek, düşman atom bombası yaparken piyade tüfeğiyle yetinmek de cihadı bırakmak demektir. Bugün İslâmın iki büyük düşmanı, iki emperyalist güç aya giderlerken, İslâm milletleri bir uçak dahi yapmaktan âcizdirler. Demek ki cihadı, yani düşmana karşı cehdi, bırakmış, uyuşmuşlardır.

Âyetten çıkarılacak birinci hüküm, birinci ders Cihada devamdır. İkinci ders de, bazan hoşumuza gitmeyen şeylerin, hakkımızda hayırlı olduğudur. Evet nice üzüldüğümüz şeyler vardır ki sonunda bizim için çok hayırlı olmuş ve nice sevdiğimiz şeyler vardır ki bizim için kötü sonuç vermiştir. O halde biz elimizden geldiği, gücümüzün yettiği kadar yararlı işler yapmağa, durumumuzu düzeltmeğe, kötü sonuç doğuracak işlerden kaçmağa, tehlikelerden sakınmağa çalışmalıyız. Fakat Allah'tan, başımıza bir olay geldiği, hoşumuza gitmeyen, bizi üzen bir olayla karşılaştığımız zaman da kendimizi üzüntü girdabına atmak yerine sabretmeli, işin sonunu beklemeliyiz. Allah'ın takdiri ne şekilde tecelli ederse etsin, mutlaka hakkımızda hayırlıdır. Atalarımız: "İnsanın gücüne giden şey, hakkında hayırlıdır" demişlerdir. Bir ba-

banın, küçük çocuğunu bazı şeylerden menetmesi, çocuğun zoruna gitse de onun yararınadır. Doktorun verdiği ilâç, acı olsa da hastaya şifa getirir. Doktor, zulmünden değil, şefkatinden ötürü o acı ilâcı hastaya vermektedir. Hastanın her arzu ettiğini vermek, onu ölüme sürükleyebilir. Şayet yüce Allah da sana istediğin bir şeyi vermiyorsa, seni zengin etmiyor, fakir yaşatıyorsa, seni çocuksuz yapmışsa veya çok sevdiğin bir şeyi elinden almışsa üzülme, sabret; bu hoşuna gitmeyen işlerin içinde senin için kim bilir nice faydalar vardır! Ya bu vesile ile Allah sana ileride çok yararlı şeyler verecek, yahut seni bu olaylarla deneyip ruhunu olgunlaştıracak, manevi dereceni yükseltecektir.

Biz, Rabbimizin her an, her nefes bin türlü nimetiyle besleniyoruz. Bir nefes alış, vücuda oksijen götürür, nefes veriş, vücutta biriken zehirli gazı dışarı atar. Bir nefes alış verişte Allah'ın bize iki lûtfu, iki nimeti var. Bir vakit de O'ndan bir sınavla karşı karşıya kalırsak elbette sabretmemiz gerekir. Derler ki padişahın biri, kendisine sunulan bir elmayı ısırmış, elma zehir gibi acı imiş. Şaka olsun diye vezirine uzatmış elmayı:

— Hele şunu ye, demiş.

Vezir, elmayı kıtır kıtır yemiş. Padişah:

— Yahu, demiş o zehir gibi acı idi, nasıl yedin onu?

— Padişahım, demiş vezir, ben o elden o kadar tatlı nimetler yedim ki şimdi onun verdiği bu acıyı yememek mürüvvete yakışmaz!

Sabredersek, acı olaylar tatlılaşır. Allah, olayları hikmetle örmüştür. Bazan hayırlı sonuçları, görünüşte insanın hoşuna gitmeyen olaylara bağlamıştır. Şerri hayır yapacak yine O'dur. *''Allah, tevbe edip güzel iş yapanların kötülüklerini iyiliklere çevirir.''*[1] Meyvalar, güneşin karşısında dura dura tatlılaşır. Hakk'ın rızası karşısında duranlar da ruhen olgunlaşır, iki cihanın mutluluğuna ererler.

Bir tanıdığım, bana şu olayı anlatmıştı: ''Bir müesseseye çimento ısmarlamıştım. Çimentolar geldi, fakat anlaşmamızın tersine şoför, çimentoları sokağa yıktı. Halbuki içeriye taşımaları gerekirdi. Canım sıkıldı. Öyle düşünürken karşıdan 8-10 amelinin geçtiğini gördüm. Onlara:

— Size birkaç kuruş versem bunları içeri taşır mısınız? dedim.

— Elbet ağabey, dediler, zaten sabahtan beri iş bulamamıştık.

Onlar çimentoları içeri taşıdılar, kendilerine yüz lira verdim ve içimden de ferahlık duydum. Kendi kendime dedim ki: Bak bu şoför şu tersliği yap-

(1) Furkan Sûresi: 70.

masaydı, iş bulamamış olan şu adamlar, bir ekmek parası kazanamayacaklardı. Demek ki Allah, bu adamları aç bırakmamak için şoföre o davranışı yaptırdı.

Ertesi gün, çimentoyu gönderen müessesenin adamı geldi, kendisine şoförün çimentoları içeri taşımadığını, ben ayrıca amele tutup taşıttığımı söyledim. Adam da:

— Tamam ağabey, dedi, o parayı bizden kes, çünkü bizim şoför olmadığı için çimentoları başka bir şoförle gönderdik, o da terslik etmiş. Ne verdiysen onu bizden kes.

Bakın işte zahirde hoş görünmeyen, insanın gücüne giden bir şey, sonunda ne tatlı bir neticeye bağlanmış, olaylar nasıl Allah'ın hikmet eliyle dokunmuştur!

Hakk'ın kazasına rıza, O'na tevekkül mü'minin en yüce vasıflarından biridir ve gerçekten insanı her bakımdan mutlu kılar. Allah, kendisine tevekkül edenleri, daima huzur içinde yaşatır. Öyle insanlar gelmiş ki şu dünyada Hakk'ın lûtfunu da kahrını da hoş karşılamışlar, her ikisinden de zevk almışlar, Allah'ı öylesine sevmişler "Lûtfun da hoş, kahrın da hoş" deme yüceliğine erişmişlerdir. Ne güzel söylüyor Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri:

Hak şerleri hayreyler   Zannetme ki gayreyler   Ârif anı seyreyler
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Sen Hakka tevekkül kıl   Tafviz et ve râhat bul   Sabreyle ve razı ol
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Bir îşi murâdetme   Oldiyse inâdetme   Haktandır o reddetme
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Hak'tan olıcak işler   Boştur gam-ü teşvişler   Ol hikmetinî işler
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Hep işleri fâiktir   Birbîrine lâyiktir   Neylerse muvâfiktir
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Hiç kimseye hor bakma   İncitme gönül yıkma   Sen nefsine yan çıkma
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Naçar kalacak yerde   Nâgâh açar ol perde   Dermân eder ol derde
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Her kûluna her anda   Geh kahr-u geh ihsanda   Her anda o bir şanda
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
Geçmişle gerî kalma   Müstakbele hem dalma   Hâl îyle dahî olma
Mevlâ görelim neyler   Neylerse güzel eyler
....
Vallâhi güzel etmiş   Billâhi güzel etmiş   Tallâhi güzel etmiş
Mevlâ görelim netmiş   Netmişse güzel etmiş.

217 nci âyet Haram ayında savaşmanın caiz olup olmadığı hakkındaki bir soru üzerine inmiştir. Hz. Peyğamber(s.a.v.), halasının oğlu Abdullah ibn Cahş'ı muhâcirlerden yedi-sekiz kişilik bir bölüğün başında yola çıkarmış, gönüllü olmayanı götürmemesini kendisine emretmiş ve bir mektup vererek bu mektubu ancak iki gün sonra okumasını bildirmişti. İki gün sonra mektubu açan Abdullah, şöyle yazıldığını gördü: "Mektubumu okuyunca Mekke ile Tâif arasındaki Nahle'ye kadar ilerle; buradan Kureyş'i gözetle ve bize onlardan haber getir".

Abdullah ile arkadaşları Nahle'ye vardılar. Bu sırada Kureyşe ait bir ticaret kervanı oradan geçiyordu. Recebin birinci günü idi, fakat müslümanlar, Cumâd'ın son günü olduğunu sanıyorlardı. Eğer, o gün, onlara bir şey yapmazlarsa ertesi gün Haram ayı girer, hiçbir şey yapamazlar diye düşündüler. Kureyşlilerin, kendilerine yaptıkları fenalıkları hatırlayınca dayanamayıp kervana saldırdılar, kervanın başkanı Abdullah el-Hadramî'yi öldürüp Osmân ibn Abdillah ve Hukem ibn Keysân adlı iki kişiyi de esir aldılar, bir adam da kaçtı. Kervanı sürüp Medine'ye getirdiler. Kumandan Abdullâh, aldıkları ganimetin beşte birini Allâh'ın elçisine ayırmış, gerisini mücahidlere taksim etmişti. İslâmda ilk humus bu savaşta uygulanmıştır. Bu da humus(beşte bir)in büyük kumandana ayrılmasının Araplarda bir kanun olduğunu gösterir. Allah'ın Resulü: *"Ben size haram ayında savaşmayı emretmemiştim"* dedi ve ganimetten kendisine ayrılanı almadı. Ashâbı kiram tarafından da kınanan savaşçılar, çok üzüldüler. Recep ayı, savaşmanın yasak olduğu haram ayların en saygını idi. Kureyş, olayın Recep ayının başında olduğunu iddiâ edip: "Muhammed haram ayını helâl saydı" diye aleyhte propaganda yapmağa başladılar. Savaşa katılan müslümanlar ise Cumâd'ın sonunda savaştıklarını söylediler. Nihayet inen 217 ve 218 nci âyetler, Seriyye savaşçılarının, fitneye karşı baskınlarını haklı çıkardı. Onların, Allah'a inanan, hicret eden, Allah yolunda savaşan faziletli insanlar olduğunu, Allah'ın rahmetini uman o insanlara karşı Allah'ın bağışlayan ve esirgeyen olduğunu bildirdi.

Bunun üzerine Hz. Peyğamber(s.a.v.) kabul etmeyip beklettiği ganimeti aldı ki islâmda alınan ilk ganimet budur. İki esir de, müşriklerin yakalayıp esir almış oldukları Sa'd ibn Ebî Vakkas ve Utbe ibn Gazvân ile değiştirildi.(1) Bunlardan Osman, Mekke'de müşrik olarak ölmüştür. Hukem ibn Keysân ise sonradan müslüman olmuş, Medine'ye göçmüş ve Bi'r-i Ma'ûne olayında şehid düşmüştür.

217 nci âyeti, haram ayında savaşmanın haram olduğuna delil sayarlar. Fakat neshedilip edilmediği hakkında ihtilâf vardır. Atâ, bu âyetin neshedil-

(1) Taberî, Câmi'u'l-beyân, II. 347-349; İbn Kesîr, I. 252-253 el-Mushafu'l-Mufesser, s. 43; Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm, I. 116-117; el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân, 3/41-42.

mediğini söyler ve bu hususta yemin edermiş.

Diğer bilginlere göre âyet mensuhtur. Ancak nâsihi üzerinde ihtilâf vardır. Tevbe suresinin 5. veya 29. veya 36. âyetlerinin nâsih olduğunu söyleyenler de vardır. Çünkü Allah'ın Resulü (s.a.v.), Huneyn'de Hevâzin kabilesiyle, Tâif'te Sakîf kabilesiyle haram ayında savaşmış, Ebu Âmir'i de yine haram ayında müşriklerle savaşması için Evtas'a göndermişti.

İbnu'l-Arabî'ye göre bu âyet, müşriklerin, yukarıda sözü edilen haram ayında vukubulmuş savaştan dolayı Hz. Peygamber ve müslümanları şiddetle kınamalarını reddedmektedir. Yüce Allah onlara diyor ki: Allah yolundan menetmek, Allah'ı inkâr etmek, halkını Mescidi Haram'dan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Haram ayında fitne çıkarmak yani küfre sapıp ortalığı karıştırmak, adam öldürmekten daha ağır bir suçtur. Siz bunları yaptığınız için sizinle savaşmak gerekmiştir.[1]

Buna göre âyet, haram ayında savaşmayı yasaklamıyor, tersine savaş, kaçınılmaz hale gelince o aylarda da savaşmanın günah olmayacağını anlatmış oluyor. Zaten âyetin söz geliminden de bu anlaşılmaktadır. Artık âyette bir nesh aramanın mânası yoktur. Davet hürriyetini korumak, saldırıyı püskürtmek, saldırganlarla savaşmak her zaman ve şartta vacibdir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ
وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ
فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ
اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

219- *Sana şaraptan ve meysirden soruyorlar. De ki: "O ikisinde büyük günâh ve insanlara bazı yararlar vardır. Fakat onların günâhı, yararından büyüktür." Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar.*

(1) Ahkâmu'l-Kur'ân, I. 147, Mısır 1387/1967.

De ki: "Af (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helâl ve güzel olan şeyleri verin!)." Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz:

220- *Dünya ve âhiret hakkında* (ki işleri düşünesiniz). *Ve sana öksüzlerden soruyorlar. De ki: "Onların* (durumlarını) *düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışır* (onlarla bir arada yaşar)*sanız,* (onlar) *sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozanı düzeltenden ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah, daima üstün ve her şeyi yerli yerince yapandır.*

Tefsîr:

219 ncu âyette hamr ve meysirde bazı yararlar olsa da bunların günâh ve zararının, yarararından çok olduğu bildiriliyor ve fazla malın Allâh yolunda harcanması, ihtiyaçtan fazla maldan hayredilmesi öğütleniyor. Bu âyetin nüzul sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır:

1) Tirmizî'nin kaydettiği rivayete göre Hz. Ömer: "Allah'ım, hamr hakkında bize şifa verici bir açıklama yap" diye duâ ederdi. Önce Bakara Suresinde, tefsirini yaptığımız bu âyet indi. Ömer yine duâ etti. Nisa Suresinin sarhoş iken namaza yaklaşmayı yasaklayan, 43 ncü âyeti indi. Ömer yine hamr hakkında şifâ verici bir açıklama yapmasını Allah'tan niyaz etti. Maîde Suresindeki 91 nci âyet indi.(1)

Fahri Râzî de şu rivayeti kaydediyor: Hamr hakkında dört âyet inmiştir. Mekke'de: *"Hurmanın ve üzümün meyvalarından sorhoşluk ve güzel rızık elde ediyorsunuz."*(2) âyeti indi. Müslümanlar içkiyi helâl olarak içiyorlardı. Sonra Ömer, Muâz ve sahabeden bir topluluk: "Ya resulâllah, bize şarap hakkında bir hüküm ver, çünkü o aklı giderip malı telef ediyor" dediler. Bakara Suresindeki: *"Onlarda büyük günah ve insanlara bazı yararlar vardır. Fakat onların günahı yararlarından büyüktür."* âyeti indi. Bir topluluk bıraktı, bir topluluk aralarında içmeğe devam etti. Daha sonra Abdurrahman ibn Avf, bir grup insanı davet etti. İçtiler, sarhoş oldular. İçlerinden biri namaz kıldırırken Kâfirun Sûresini " قل يا أيها الكافرون أعبد ما تعبدون ": *Ey kâfirler sizin taptığınıza ben de taparım"* şeklinde okudu. Bunun üzerine *"Ey inananlar, sarhoş iken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz."*(3) âyeti indi. İçenler azaldı. Nihayet ensârdan bir topluluk, bir ziyafette bulunuyorlardı. Aralarında Mekke'den göçenlerden Sa'd ibn Ebî Vakkas da vardı. Sarhoş olunca Arap şiirleri okuyup övünmeğe başladılar. Sa'd ibn Ebî Vakkas'da, içinde ensara yergi olan bir şiir okudu. Ensardan biri, devenin çenesiyle vurup Sa'd'ın başını yardı.

(1) Tirmizî, Tefsîr, Mâide Sûresi; İbnu'l-ʿArabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, I. 149
(2) Nahl Sûresi: 67.
(3) Nisâ Sûresi: 43.

Sa'd durumu, Allah'ın Resulüne şikâyete geldi. Ömer: "Allahım, şarap hakkında bize şifâ verici bir açıklama yap" diye duâ etti. O sırada: *"Ey inananlar, hamr, meysir, dikili taşlar, ezlâm, şeytan işi pisliktir. Bundan kaçının ki felâh bulasınız. Şeytan, hamr ve meysir ile sizin aranıza düşmanlık ve öfke sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan menetmek istiyor.* (Nasıl) *vazgeçtiniz mi?"*(1) âyeti indi. Ömer *"Vazgeçtik!"* dedi.(2)

İslâm bilginlerinden bir kısmı, tefsîrini yapmağa çalıştığımız âyetin haram bildirmediğini, bir kısmı ise haram bildirdiğini söylemişlerdir. Zahir olan, birinci kısmın görüşüdür. Âyetin haram bildirdiğini söyleyenlere göre Cenabı Allah: *"Hamr ve meysir'de büyük günâh olduğunu"* söylemiştir. *"Rabbim, fuhuşların açığını, gizlisini, günâhı ve haksız yere saldırıyı haram kıldı"*(3) âyetiyle de günâhı haram kılmıştır. Hamr ve meysirde de günâh mevcudolduğuna göre bunların da haram olduğu anlaşılır. Demek ki bu âyetin inişinden sonra yine içmeğe devam edenler, âyeti te'vil ederek içmişlerdir. Fakat İbnu'l-Arabî'nin de işaret ettiği gibi bu görüşün geçerli olabilmesi için günahın haram olduğunu bildiren âyetin, bu âyetten önce inmiş olması gerekir. Halbuki bu husus bilinmiyor. Bundan dolayı bu âyetin haram bildirdiği söylenemez.

Âyette geçen *ism* (günah), içki içip sarhoş olduktan sonra görülen sövmeler, kavgalar, öldürmelerdir. Menâfı (yararlar) ise ticaret ve lezzet olabilir. Çünkü tâcirler içkiyi Şam'dan hicaza getirip satarlar ve büyük para kazanırlardı.

Kurtubî'nin kaydına göre "Şarabın sindirimi kolaylaştırdığı,zayıfa kuvvet verdiği, cinsel kudreti artırdığı vs. lezzetler verdiği söylenmiştir." Tabii bu söylenti görünüşe göre verilmiş, gayri ilmî düşüncenin ifadesidir. Gerçekte içki bunları vermez, alır, ama içen ilk anda kendini güçlü hisseder, daha sonra da gücünü kaybedip yığılır. Cesarete, kahramanlığa çok düşkün olan Araplar, içince kendilerini cesur hissediyorlardı. İşte âyette içkinin, sağladığına inanılan bu yararına işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'in şâiri Hassân da (herhalde içki yasağından önce) şöyle demiş:

و نشربُهَا فَتَتْرُكُنَا مُلوكاً و أسداً ما ينهنها اللِّقَاءُ

Şarabı içeriz, bizi kırallara, karşı konulmaz arslanlara çevirir.

Bir başkası da şöyle demiş:

فإذا شَرِبتُ فَاِنَّنِى رَبُّ الْخَوَرْنَقِ و السَّدِيرِ
و إذا صَحَوْتُ فإِنَّنِى رَبُّ الشُّوَيْهَةِ وَ الْبَعِيرِ

(1) Maide Suresi: 90-91
(2) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II, 217
(3) A'raf Suresi: 33

: Şarab içince birden kendimi padişah sofrasının ve Sedir'in[1] sahibi görüyorum, ama uyanınca sadece bir koyuncuk ve deve sâhibi olduğumu anlıyorum[2].

Âyette günah olduğu bildirilen hamr ve meysir'in ne olduğunu ve bunlar hakkında İslâmın son hükmünü inceleyelim:

1- **Hamr:** Hmr (خمر) maddesinden olup, örtmek anlamınadır. Baş örtüsüne de himâr denir. Aklı uyuşturup örttüğü için şaraba hamr denmiş tir. Hamrın ne olduğu hakkında müctehidler iki grupa ayrılmıştır: Malik, Şâfiî, Ahmed ibn Hanbel, Hicazlılara göre gerek üzüm, gerek başka maddelerin suyundan elde edilen alkollü içkiye hamr denir. Hurmadan, arpadan, buğdaydan, hasılı her türlü üründen yapılan sarhoş edici içki, hamrdır.

Iraklılara yani Ebu Hanîfe, İbrâhîm Neha'î, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebî Leylâ, Şerîk ve İbn Şübrüme'ye göre hamr yalnız, üzüm suyundan yapılan alkollü içkidir. Hurma, buğday gibi üzümden başka maddelerden yapılan alkollü içkiye hamr değil, nebîz denir.[3]

Hicazlılar, hangi maddeden yapılırsa yapılsın sarhoşluk veren her içkinin hamr olduğu kanaatinde bulunduklarından dolayı hamrı haram eden âyetlerle alkollü içkilerin tümünün haram olduğuna hükmetmişlerdir. Bu içkinin azı da çoğu da haramdır. Bu hususta delilleri şudur:

Şaraba, aklı uyuşturduğu için hamr denmiştir. Nebiz de aklı uyuşturur. Çünkü ikisinde de sarhoş eden madde alkoldür. O halde dil bakımından nebîzlere de hamr denmesi gerekir. Bu delil zayıftır. Çünkü dil, kıyas ile sabit olmaz. Şerîat bakımından delilleri de şöyledir:

Hz. Peygamber: " كل مسكر خمر و كل مسكر (أو خمر) حرام : *Sarhoşluk veren her şey hamrdır ve sarhoşluk veren her şey haramdır.*"[4] Ebu Hüreyre de Hz. Peygamber'den şu hâdisi rivâyet etmiştir: " الخمر من هاتين الشجرتين النخلة و العنب : *Hamr şu iki ağaçtan yapılır: Hurmadan, üzümden.*"[5]

Abdullah ibn Ömer de Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet ediyor: " ان من العنب خمراً و ان من العسل خمراً و ان من البر خمراً و ان من الشعير خمراً : *Üzümden yapılan bir şarap vardır, baldan yapılan bir şarap vardır, buğdaydan yapılan bir şarap vardır, arpadan yapılan bir şarap vardır.*" Nu'man ibn Beşir de

(1) **Sedîr:** Yemen'de bir erâzînin adıdır.
(2) Kurtubî, el-Câmi', 3/57.
(3) Nebîz, aslında atmak, bırakmak, atılmış şey demektir. Bir kaba konulan hurma üzerine biraz su dökülüp mayalanmağa bırakıldığından dolayı bu türlü içkiye nebîz denmiştir.
(4) Buhârî, Edeb, 80, Ahkâm, 22; Müslim, Eşribe, bâb 7; Ebu Dâvud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe 1; Nesâi, Eşribe 53; İbn Mâce, Eşribe 9; Dârimî, Eşribe, 8
(5) Müslim, Eşribe bab: 4, hadis 3, Tirmizî, Eşribe, 8

buna benzer bir hadis rivâyet etmiştir: ان الخمر من العصير والزبيب ، و التمر، و الحنطة و الذرة و انی أنهاکم من کل مسکر. : *Şıradan, kuru üzümden, hurmadan, buğdaydan, darıdan yapılan birer şarap vardır. Ben sizi her sarhoş edici şeyden menederim.*"(1)

Buhârî de Enes'ten şu rivâyeti çıkarmıştır: حرمت علينا الخمر حين حرمت وما نجد يعنى بالمدينة خمر الأعناب الاقليلا و عامة خمر نالبسر و التمر. : Hamr bize haram kılındığı zaman Medine'de pek az üzüm şarabı bulabilirdik. Genellikle şarabımız hurmadan yapılırdı."(2) Hz. Âişe de şöyle diyor: "Allah'ın Resûlüne tib' (yani bal nebîzi)nden soruldu. 'Sarhoşluk veren her içki haramdır' dedi:"(3) Bütün bunlar, nebîzlere de hamr dendiğini gösterir. Bunların azı da, çoğu da haramdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.):" ما أسكر كثيره فقليله حرام : *Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır.*"(4) buyurmuştur.

Iraklılar ise yalnız üzümden yapılan alkollü içkiye hamr dediklerinden, hamr hakkındaki âyetlerle yalnız üzümden yapılan alkollü içkilerin haram olduğuna kani'dirler. Başka maddelerden yapılan içkiler, nebîz olduğundan onlar, hamrı yasaklayan âyetlerin hükmü altına girmez. Sünnette ise sarhoş edecek kadar nebîz içmek haramdır, fakat sarhoş etmeyecek kadar nebîz içilmesine müsaade edilmiştir. Onlara göre nebizlerden haram olan, üçüncü kadehtir.

Iraklıların delilleri şöyledir:

Dilde hamr, üzümden yapılan alkollü içkinin adıdır. Sünnete gelince: Müslim'de birkaç hadis vardır ki bunlar Hz. Peygamber'in, nebîz içmeğe müsaade ettiğini söyler: Hz. Peygamber, çeşitli maddelerden yapılan nebîzlerin karışımını -ki buna hâlit denir- yasaklamış, fakat yalnız bir nebîzi, başka bir nebîze karıştırmadan içmeğe cevaz vermiştir. Çünkü nebîzleri birbirine karıştırmak, sarhoşluğu çabuklaştırır. Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivâyetinde Hz. Peygamber şöyle demiştir:

"*Sizden kim nebîz içerse yalnız zebîb* (kuru üzüm nebîzi) *yahut yalnız temr* (hurma nebîzi) *içsin.*"(5) Buna benzer birkaç hadis vardır. Câbir ibn Abdullah el-Ensârî de Hz. Peygamber'in: "zebîb ile temri, büsr ile temri bir-

(1) Ebu Dâvûd, Eşribe, Bâb'al-hamru mimme hiye, c. 2, 293
(2) Kitâbu'l-Eşribe, bâb: al-Hamru mine'l'-ineb.
(3) Buharı Vudü; 71, Eşribe, 4; Müslim, Eşribe 67, 68; Ebu Dâvud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 2; İbn Mâce, Eşribe, 9, 10; Muvatta, Eşribe 9;Dârimî, Eşribe 8;İbn Hanbel, VI, 36.
(4) Ebu Dâvûd, Eşribe 5; Nesâ'î, Eşribe 25; İbn Mâce, Eşribe 10; Dârimî, Eşribe 8; İbn Hanbel, II, 91, 167...; Tirmizî bu hadisin garib hadis olduğunu söylüyor. Bkz. Eşribe, 3
(5) Müslim, Eşribe 5, hadis: 22

birine karıştırmayı yasakladığını rivâyet etmiştir.(1) Daha birçok rivâyet, nebîzleri birbirine karıştırmamak şartiyle içmeğe müsaade etmektedir.

Ebû Katâde, babasından Hz. Peygamberin şu hadisini rivâyet etmiştir: "Temr ile zebîbi, zehv ile rutab'i birbirine karıştırıp içmeyin." Nesâî, bu hadisi şöyle açıklıyor: "Bunları karıştırmaktaki kerahetin sebebi şudur: Karıştırmak sarhoşluğu çabuklaştırır. Henüz tadı değişmeden sarhoşluk verir. İçen insan, sarhoşluk vermediğini sanır ama müskirdir. Cumhura göre bu karıştırmadaki nehiy, tenzih nehyidir. Zehv, kızarıp sararmağa başlayan, tatlılaşan hurma koruğudur."(2)

Tahâvî'nin, Ebû Mûsâ'dan çıkardığı şu hadis de nebîzlerden yalnız sarhoşluk veren miktarın haram olduğunu gösterir: "Allah'ın Resulü, beni ve Mu'âz'ı Yemen'e gönderirken kendisine:

— Ya Resûlâllah dedik orada buğdaydan ve arpadan yaptıkları iki içki vardır. Birine mizr, ötekine bit derler. Bunlardan içmeyelim mi? Peygamber Aleyhisselâm buyurdu ki:

— *İçin ama sarhoş olmayın.*(3)

Bu hadisin benzeri Müslim ve Nesâ'îde de vardır. Ancak sonları, Tahâvî'nin rivâyetinden farklıdır:

"Ebu Mûsâ anlatıyor: Allah'ın Resûlü (s.a.v.) beni Yemen'e gönderdi:

— Ya Resûlâllah, dedim, orada çeşitli içkiler var. Neyi içip neyi içmeyelim?

— *Nedir onlar, dedi.*

— Bit ve mizr dedim,

— *Bit ve mizr nedir, dedi.*

— Bit bal nebîzidir, mizr ise darı nebîzidir, dedim. Resûlullah buyurdu ki:

— *"Sarhoşluk vereni içmeyin, her sarhoşluk vereni haram kıldım."*(4) Müslimde ise Hadisin sonu: *"İnsanı sarhoş edip namazdan alıkoyacak her içki haramdır"*(5) şeklindedir.

Iraklılara göre Allah, hamrı yasaklamasındaki hikmeti şöyle açıklamıştır: *"Şeytan, şarap ve kumar ile sizin aranıza düşmanlık ve öfke sokmak ve*

(1) Müslim, Eşribe 5, hadis 16.
(2) Nesâ'î, Eşribe, Halîtu'z-zehvi ve'r-Rutab.
(3) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I, 122
(4) Nesâ'î, Eşribe, Tefsîru'l-bit'i ve'l-Mizr.
(5) Eşribe, bâb 7 Hadis 70

sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan menetmek istiyor."[1] Bu ifade, alkollü içkilerden sadece sarhoşluk veren miktarın haram olmasını gerektirir. Çünkü ancak o ölçüde içilince haram kılınma illeti ortaya çıkar. Fakat hamrın, azının da, çoğunun da haram olduğu hususunda icmâ vardır. Bu bakımdan üzümden elde edilen sarhoş edici içkilerin azı da, çoğu da kesinlikle haramdır, bunun haram olduğunu inkâr eden kâfir olur. Fakat öbür içkilerin bizzat kendilerinin haram ve necis olduğu hususunda kesinlik yoktur. Bunların ancak sarhoş eden miktarı haramdır.

Iraklılar, Hicazlıların delil göterdikleri hadislerin bir kısmını zayıf bulmuşlar, bir kısım hadislerde de nebîze, mecâzen hamr dendiğini ileri sürmüşlerdir.[2]

Netice:

İki tarafın da ileri sürdüğü bazı hadislerden, sonraki çağların düşünce kokusu gelmektedir. Bunların, o düşüncelerin mahsulü olması da muhtemeldir. Meselâ *"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır"* hadisi, ikinci ve üçüncü asırların fıkıh kuralına benzemektedir. Nitekim bu hadisi Tirmizî de garip bulmuştur. Ancak bu meselede Hicazlıların delilleri daha ağır basmaktadır. Çünkü Allah, sarhoşluk verdiğinden dolayı içkiyi yasaklamıştır. Bu, çeşitli âyetlerden anlaşılmaktadır. Sonra Sahabe, hamrın yasaklandığını duyar duymaz diğer maddelerden yapılan sarhoş edici içkilerin de yasaklandığına kani olmuşlar ve mevcut bütün içkilerini dökmüşlerdir. Enes ibn Mâlik şöyle diyor: "Hamr haram edildiği zaman ben, Ebû Talha'nın evindeki bir topluluğa hamr sunuyordum. Çünkü ben onların en küçüğü idim. O gün onların içtikleri hamr, büsr ve temr (karışımı) idi. Birinin, 'şarap haram kılındı' diye bağırdığını duyduk. Medine sokaklarında (şarap) aktı. Ebû Talha bana 'dışarı çık da bunu dök' dedi. Çıkıp döktüm..."[3] Burada döküldüğü ifade edilen içki, temr ve büsr karışımı nebîzdir. Bunda alkol derecesi fazladır.

Üzümden yapılan içkiler aynen necistir. Öbür maddelerden yapılan alkollü içkileri içmek de haramdır. Fakat haram olan, bunları içmektir. Bu haramlık, sarhoş etme illetinde bunların, hamr ile ortak olmasından ileri gelir. İkisi de sarhoş eder. Arada bir fark vardır. Üzümden yapılan içkilerin aynen kendileri necis sayılmıştır. Yalnız içmek değil, kendileri de haramdır. Onlar elbiseye dökülse elbise pis olur, yıkanması gerekir. Fakat öbür maddelerden yapılan içkilerin içilmesi haram ise de bunların necis olduğu iddiâ edilemez. İspirto, bira, özellikle artık bir ikram maddesi haline gelen kolon-

(1) Maide Suresi: 91
(2) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I, 122
(3) Müslim, Eşribe, bâb, 41

yanın elbiseye dökülmesi veya bedene sürülmesi namaza mâni değildir.

Hamdi Yazır şöyle diyor: "Ebû Hanîfe Hazretleri, bu suretle şaraptan başka sarhoşluk veren içkilerin aynı ve katresinin necis olmadığına ve binaenaleyh sarhoşluk derecesine varmaksızın ve fasıklara ve kâfirlere benzemek niyyeti taşımaksızın kuvvet için az bir miktarda içilmesinin caiz olabileceğine kail olmuş ise de... üç mezheb ile beraber Hanefî Mezhebinde de muhtar olan, hadisi şerîf gereğince *"Çoğu sarhoş edenin, azı da haramdır."* Fakat tedavi için alkol kullanmak, *"Darda kalan, haddi aşmadan,* (başkasının hakkına) *saldırmadan yiyebilir"* âyeti uyarınca zaruret dolayısıyle câizdir."[1]

İçki, toplumu felâkete sürükleyen bir unsurdur. İnsanın karakterini bozar. Bunun için Yüce Allah onu haram kılmıştır. Yalnız İslâmda değil,daha önceki ilâhî dinlerde de içki kötü görülmüştür. Tevrât'ta birkaç yerde kendini ibadete, Allah'a adayanlara içki içmenin yasaklandığı belirtiliyor. Meselâ İsrâili düşman istilâsından kurtaracak çocuğa gebe kalan kadına Rabbin meleği şöyle diyor: *"Ve şimdi şarap ve içki içme ve hiçbir murdar şeyi yeme."*[2] *İşte Tevrât'ın bu âyetine göre de şarap ve içki murdardır!*

2- Meysir:

Gerek bu âyette, gerek Mâide Suresinde hamrle beraber zikredilen meysir ise yüsr veya yesâr kökünden gelir. Yüsr kolaylık mânâsına geldiği gibi bölmek, parçalamak mânâsına da gelir. Meysir, parçalara ayrılacak şey demektir. Boğazlanacak deveye de meysir denir. Deveyi kesip parçalayana yâsir dendiği gibi kesilecek deve üzerinde kumar oynayanlara da yâsir denir.

Allah'ın haram kıldığı meysir, oklarla oynanan piyangoya benzer bir kumardır. Benzerlik dolayısiyle tavlaya ve diğer kumar çeşitlerine de meysir denmiştir. Şimdi asıl meysirin, ne biçim bir oyun olduğunu izah edelim:

Meysir, fakirlere ikram için oynanan bir kumar çeşidi idi. Ezlâm ve aklâm denen on okla oynanırdı. Bu okların adları: fezz, tev'em, rakîb, hils, nâfis, müsbil, mu'allâ, sefîh, menîh ve vağd idi. Bu on oktan yedisine pay verilmişti. Diğer üçü boştu. Yedi okun payları da rakamları oranında idi. Fezzin bir payı, tev'emin iki payı, ...mu'allânın yedi payı vardı. Her okun üzerinde adını ve payını belirten işaretler bulunurdu.

Kesilen deve 28 parçaya ayrılırdı. Okları Ribâbe denilen bir torbanın içine koyup "mucîl" denen âdil bir kişinin önüne bırakırlardı. Son üç ok, bu adama pay ayırmak için ilâve edilirdi. Ayrıca biri de arkasından onu gö-

(1) Hak Dini, Kur'ân Dili, I. 762-763.
(2) Kitabı Mukaddes, Hâkimler, bâb 13, âyet: 7

zetler, birini kayırmamasına dikkat ederdi. Sadece başını çıkarabileceği bir elbise giydirilen bu adam, torbayı karıştırıp oyuna katılanlardan birinin adına bir ok çekerdi. Kime fezz çıkmışsa o, bir hisse alırdı; kime tev'em çıkmışsa o iki hisse alırdı; kime mu'allâ çıkmışsa o da yedi hisse alırdı. Boş yok çıkanlar bir şey almaz, devenin parasını öderlerdi. Oyuna katılanlar, kazandıkları payları yemezler, fukaraya verirlerdi. Araplar bu oyunu bir meziyet bilirler ve oyuna katılmayanları kınarlardı.

Bundan ayrı olarak muhâtara dedikleri bir kumar da oynarlardı. Ortaya mallarını veya karılarını koyar, bunlar üzerine oynarlardı. Kaybeden, karısını veya malını kaybederdi. Acaba meysir, yalnız izah ettiğimiz özel oyunun adı mıdır, yoksa bütün kumarların ortak adı mıdır? Bu husus, ihtilâf konusudur. Eğer bütün kumar çeşitlerine meysir deniyor idiyse Mâ'ide Suresinin 90 ıncı âyetiyle kumarın her çeşidi yasaklanmıştır. Şayet meysir, yalnız bu özel oyunun adı idiyse diğer kumarlar da buna kıyasen haram kılınmış olur. Zira öteki kumarlara göre iyi bir maksat için oynanan bu piyango türü, yasak edildikten sonra zevk ve şahsî çıkar, oturduğu yerde para kazanmak için oynanan öteki kumarlar elbette yasak olur. Bir para veya mal karşılığında bahse girmek de İslâmda haram kılınmıştır. Mekke devrinde, Rum Suresinin baş tarafı inince Hz. Ebubekir, müşriklerden biriyle Rumların, İranlıları yeneceği hakkında bahse girmiş ve ortaya bir mal koymuşlardı. Fakat sonradan böyle menfaat karşılığında bahse girmeler de haram kılınmıştır.

Haram olan oyun, bir menfaat karşılığında oynanan oyundur. Menfaat karşılığı olmadan zevk için oynanan oyunlar kumar olmaz. İmamŞafiî'ye göre "Santranç, ortaya bir para koymadan, kötü sözden, namazı unutmadan uzak oldukça haram değildir." Çünkü haram olan meysir, mal verip almağa sebeb olan kumardır. Mal verme ve alma olmayan oyun kumar olmaz. Atlı ve yaya koşuları, ok atmalar, silâh talimleri, vücudu geliştiren sporlar ve bunlara konan mükâfatlar fıkıh kitaplarında belirtilen şartlara göre helâldir[1] Fakat bu sporlar üzerine oynanan kumarlar haramdır.

Para ve menfaat karşılığında oynanan her türlü kumar haramdır. Çünkü kumar insanların, batıl yere birbirlerinin mallarını yemelerine, bir tarafın emeksiz para kazanmasına, diğer tarafın yok yere malını kaybetmesine sebeb olur. Böylece sonunda oynayanların içlerinde birbirlerine karşı kin ve nefret doğar.

İslâmın tanıdığı meşru kazanç yollarında mutlaka karşılıklı fayda vardır. Bir elbise yaptırdığınız zaman terzi para kazanır, elbise yaptıran müşteri de elbise sahibi olur. Toplum için de bir madde üretilmiş olur. Halbuki

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 219-220; Tefsirâ Âyâti'l-ahkâm, I. 123, 124.

kumarda bir taraf sadece kazanır, öteki tarafın hiçbir kazancı yoktur. Ona sadece ziyan kalır. Kumarda bir şey üretilmez, kalblerde üreyen düşmanlık ve nefretten başka. Kumar nice âileleri yıkmış, nice ocakları söndürmüştür. İçki ve kumar belâsını yasaklamakla İslâm, toplumun üzerine çöken iki kâbusu defetmiştir.

Yâ Nasîb (Piyango):

Bazı hükûmetler veya müesseseler piyango çekilişleri düzenlerler. Bu oyun, Arapların meysirine benzer. Ancak meysir'de oyuna katılanlar, karşı karşıyadırlar ve bu işe hayli vakit harcarlar. Deve alırlar, toplanırlar, kaddâha okları çektirirler. Kaybeden üç kişinin üstüne koca devenin masrafı yüklenir. Bundan dolayı kaybedenler kazananlara içlerinden kin ve düşmanlık beslerler. Bu da onlar arasında kavga çıkmasına neden olabildiği gibi ayrıca bu oyun, kişileri meşgul edip Allah'ı anmaktan, namazı vaktinde kılmaktan alıkor. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, şarabı ve meysiri yasaklarken şeytanın, bu ikisi vasıtasiyle insanların arasına düşmanlık ve öfke sokacağını ve onları Allah'ı anmaktan ve namazdan menedeceğini bildirmektedir.

İşte meysirin harâm edilmesinin bu iki illeti (Allah'ı anmaya engel olması ve insanlar arasına düşmanlık sokması) piyangoda yoktur. Piyango şudur: Hükûmet veya müessese, bir kamu hizmeti yapmak için halktan bir miktar para toplamak amacıyla belli fiatlarla biletler bastırıp piyasaya sürer. Diyelim ki kendisi bu biletlerden sadece yüz tanesine bir milyon lira dağıtacaktır, fakat yüzbin bilet çıkarmıştır. Bu yüzbin biletin satışından da bir milyar lira toplayacaktır. Bu yüz bilet içinden ilk onuna da en yüksek payı, bir milyonun yüzde doksanını verecek, geri kalan yüzbin lirayı doksan bilete dağıtacaktır.

Üzerine rakamlar yazılmış küçük maden parçacıklarını delikli bir kaba koyarlar. Bu delikli küre döndükçe deliklerden birer numara atar. İşte buna keşîde (çekiliş) denir. Bunlardan ilk on rakam, doksanar bin lirayı alır. Daha sonra düşen doksan rakam da bin yüz on birer lira alır. Geri kalan rakamlar boştur.

Bu ameliyye, çekiliş bakımından aynen Arapların meysirine benzer. Ancak meysirin iki önemli unsuru bunda yoktur. Meysire iştirak edenler, işlerini güçlerini bırakıp saatlerce bu işle meşgul olurlar. Zikirden ve namazdan gaflet ederler. Kaybedenler, kazananlara öfke ve düşmanlık beslerler. Piyango işleminde kişilerin işi sadece bilet almaktan ibarettir. Çekilişin başında durup vakit kaybetmez, onunla meşgul olmazlar. Bu bakımdan piyango kişinin namazdan ve zikirden gafletine neden olmaz. Ayrıca piyangoya katılanlar,

birbirlerini görmez ve tanımazlar. Bundan dolayı kaybedenlerin, kazananlara düşman olması da söz konusu değildir. Sonra kaybedilen meblağ da sadece biletin parasıdır, öyle bir âileyi yıkacak kadar büyük bir meblağ değildir. Ama meysirde bu meblağ bir devenin fiyatıdır.

İşte bundan dolayı piyango bazı bakımlardan meysire benzese de onun tam aynı değildir. Çünkü onun haram kılınmasındaki illet bunda yoktur. Bunun için piyangonun durumu kuşkuludur. Meysir gibi harâm olduğu söylenemez ama mübâh olduğunda da kuşku vardır. Takvâ gereği bundan da uzak durmak en uygun yoldur. Reşîd Rızâ da piyangonun, meysire benzese de meysirin hürmet illetinin onda olmadığını söylüyor: "Hattâ denebilir ki: Hastaları tedavi için hastane, fakir çocukları okutmak için okul, yetîm, kimsesiz çocukları yetiştirmek için yurt yapılacak piyango gelirleri, halkın malını batıl ile yemek anlamına gelmez. Yalnız kazanan numaraların para alıp, diğer malın cemiyette veya devlette kalması hususu vardır. Her ne ise bunda, Arap meysirinde olduğu gibi devenin parasını yüklenenin, başkalarına duyduğu düşmanlık ve buğz olmadığı gibi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak da yoktur."[1]

219 ncu âyetteki "afv" kelimesine gelince: afv fazla demektir. " حتى عفوه " âyeti de fazla ileri gittiler anlamınadır. 'Af, kolaylık göstermek mânâsına da gelir. Zaten ihtiyaçtan fazlasını vermekte bir kolaylık vardır. Yani yüce Allah: "Sıkıntıya düşmeden, kendi ihtiyacınızı karşıladıktan sonra fazlasını verin" diyor. İhtiyaçtan fazla malın, Allah rızası için sarfedilmesini öğütlüyor.

İslâm, mal yığmayı -ki buna kenz denir- hoş görmez. Nefsinin, çoluk çocuğunun ihtiyacından fazlasını fakirlere vermeyi, Hak rızasına harcamayı tavsiye eder. Ancak bütün varını yoğunu sarfedip başkasına el açacak duruma düşmek de doğru değildir. Bu hususta birçok hadisi şerîf mevcuttur. Peygamberimiz: *"Yanında bir mal bulunan kimse, önce kendi nefsine harcasın, bakımı kendisine ait bulunan kimselere, ve böyle böyle* (derece derece akrabaya, sonra başkalarına) *harcasın."*[2] demiştir.

Câbir ibn Abdullah'ın rivâyetine göre bir adam Hz. Peygamber'e yumurta büyüklüğünde bir altın getirmiş: "Bunu sadaka (müslümanlara yardım) olarak al, vallahi bundan başka bir şeyim yok" demiş. Allah'ın Resûlü almamış. Adam sağdan gelmiş, almasını rica etmiş, soldan gelmiş, almasını rica etmiş. Hz. Peygamber kızarak adamın elinden altını alıp sonra adama fırtlatmış: *"Biriniz bütün varını yoğunu getirsin, sonra da otursun dilensin*

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/330.
(2) Ebû Dâvûd, İtâk, 9; Nesâ'î, Buyu , 84; İbn Hanbel, III. 305; Faydu'l-Kadîr, I. 426.

(öyle mi)? *Sadaka ancak zenginlikten verilir. Bunu al, bizim buna ihtiyacımız yok''* demiş.(1)

İslâm, ifratı ve tefrîti yani gerek cömertlikte, gerek tutumlukta aşırı gitmeyi yasaklar. İnfak iyidir ama israf haramdır. Tutumluluk iyidir ama cimrilik haramdır. Allah, Kur'ânı Kerîmde saçıp savurmayı yasakladığı gibi avucu sıkı sıkıya kapayıp para yığmayı da yasaklamıştır. İhtiyaçtan fazlasını vermek, sosyal adaletin kendisidir. Âyet, ihtiyaçtan fazla olan her şeyin verilmesini emretmiyor, tavsiye ediyor. Mü'minleri böyle gönül zenginliğine, cömertliğe, başkalarını düşünmeğe teşvik ediyor. Herkes ihtiyacından fazlasını zorla değil, fakat gönül hoşluğuyla verirse ülkede fakir kalmaz, bunalımlar durulur. Gönüllerden gönüllere sevgiden bağlar kurulur.

Bazı bilginler, zekât âyetiyle bu âyetin bu hükmünün neshedildiğini sanmışlardır ama bu doğru değildir. Zekât farzdır. Bu ise zekâttan ayrı olarak insanları nafile sadakaya teşvik etmektedir. Burada neshedilecek bir şey yoktur. Bu infak sayesinde, Haşr Suresinde de beyan edildiği üzre servetler, sadece zenginler arasında dolaşan bir şey olmaktan çıkıp toplumun ihtiyacını karşılayacak, toplumun huzur ve kalkınmasına hizmet edecektir.

220 nci âyette de yetimlerin durumu anlatılmaktadır.

Yetîm: Erginliğe ermeden babası ölmüş olan çocuktur. Annesini kaybeden çocuğa da yetîm denir ama kelimenin asıl konumu, babasını kaybeden çocuk içindir. Babasını kaybeden çocuk, koruma ve yardımdan; annesini kaybeden çocuk şefkatten mahrum kalır. Baba koruma ve yardımın, anne şefkatin sembolüdür. Gerçi ikisinde de koruma ve şefkat vardır ama babanın koruması anneden fazla, annenin şefkati de babadan fazladır. Yetîm bülûğa erince dil bakımından kendisinden yetîmlik kalkar. Fakat kendisinde, malını kendi başına kullanacak akıl olgunluğu görülünceye kadar o, dinen yetîm hükmündedir.

İslâmdan önce insanlar, yetîmlerin mallarını yerler, onların mallarından yararlanmak için yetîmle evlenme ya da onu oğlu veya kızı ile evlendirme yollarına başvururlardı. Nisâ Suresinde: *''Zulüm ile yetîmlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş yemektedirler ve çılgın bir ateşe gireceklerdir.''*(2) En'âm Suresinde: *''Yetîmin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar* (onun malına) *en güzel biçimde* (yaklaşabilirsiniz)...''(3) âyetleri inince müslümanlar, yetimlerin mallarından el çektiler. Yemek şöyle dursun, onların mallarının, kendi mallarına karışmamasına özen göster-

(1) Dârimî, Zekât, Bâbu'n-nehyi bi-cemi i mâ inde'r-racul, I. 390; Mefâtîhu'l-ğayb, II. 222.
(2) Âyet: 10.
(3) Âyet: 152.

diler. Hattâ yetîmin önünden artan yemeği dahi yemekten çekindiler. Evlerinde yetîm bulunanlar, onun yiyecek ve içeceğini ayırdılar, ona ayrı bir ev tahsis ettiler. Bu durum, mallarını çalıştırmaktan âciz olan yetîmlerin aleyhine olduğu gibi yetîm sahiplerine de güç gelen bir işti. Hattâ Abdullah ibn Ravâhe, Hz. Peygamber'e:

"— Ya Resûlâllah, dedi, hepimiz yetimleri oturtacak ayrı bir eve, yetimlere ayrı yiyecek ve içecek verecek kudrete sahip değiliz."

İşte bu yanlış anlamayı bertaraf edip meseleyi açıklığa kavuşturmak üzere yukarıdaki âyet indi. Bu âyete göre önemli olan, yetimi güzel yetiştirmek, onun malını da kendi yararına islâh edip geliştirmektir. Aleyhlerine olmamak şartiyle yetîmlerle beraber oturmakta, onların mallarını kendi malına katıp beraber çalıştırmakta bir sakınca yoktur. Ancak elde edilen gelirden masraf çıktıktan sonra paylarına düşeni onlara vermek veya onların hesabına kaydetmek lâzımdır.

Yetîmin velîsi, yetîmin faydası için onun malında ticaret yapabilir, malını kendi malına karıştırıp ortaklaşa çalıştırabilir, şirket kurabilir. Yetîmin faydası neyi gerektiriyorsa onu yapar. Fakat malında onun zararına olacak tasarrufta bulunamaz. Onun malını kendi yararına kullanamaz. *"Onlar için ıslâh daha hayırlıdır"* ifadesi, farz değil, nedb bildiriyor. Yani yetîmin malında tasarruf yapıp geliştirmek, yetîmi evlendirmek veliye farz değil, mendubdur.(1)

Ebubekr er-Râzî'ye göre bu âyet, kız ise yetîmi oğluna almak, erkek ise kızını vermek suretiyle onu kendi ailesine katmağa cevaz vermektedir. Yine bu âyet, yetîmin yiyeceğini tahmin ettiği miktardaki malını kendi malına karıştırıp beraber yemeğe de cevaz vermektedir. Buna göre yol arkadaşı olan kimselerin de yiyeceklerini birbirine karıştırıp beraber yemeleri de caizdir. Herkesin yiyeceği miktar aynı olmamakla beraber arkadaşlar kendi aralarında anlaşıp razı olduklarından bunda bir sakınca yoktur.(2)

Zayıfı himaye etmek, müslümanın şiarıdır. Özellikle yetîme bakmak, onu himaye etmek, kimsesiz çocukları koruyup kollamak çok sevap olan işlerdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Yetîme bakanla ben, cennette şu ikisi gibiyiz"* diyerek işaret parmağiyle orta parmağını göstermiş, yetîme bakanın, cennette kendisiyle bu iki parmak gibi yan yana olacağını bildirmiştir.(3)

(1) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 222-224; Ahkâmu'l-Kur'ân, I. 154-156; Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 126.
(2) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 126.
(3) Buhârî, Talâk 25; Edeb 24; Müslim, Zühd 42; Ebû Dâvud, Edeb, 123; Tirmizî, Birr, 14; Muvattâ, Şiir 5; ibn Hanbel, II, 375, V. 333

Başka bir hadîslerinde de:

"Müslümanların evlerinin en hayırlısı, içinde yetîme iyilik edilen evdir. Ve müslümanların evlerinin en şerlisi de içinde yetîme kötülük edilen evdir."[1] demişlerdir. Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîs de şöyledir: *"Kim bir yetîmin başını Allah rızası için okşarsa, elinin değdiği her kıl için kendisine sevap verilir. Ve kim, yanında bulunan kız veya erkek bir yetîme iyilik ederse benimle o, cennette şu iki parmak gibi* (yan yana) *oluruz.* (Hz. Peygamber, işaret parmağiyle orta parmağını göstermiştir.)"[2]

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ
لَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ
خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُو۬لٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ
يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِه۪ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221- *Allah'a ortak koşan kadınlarla, onlar inanıncaya kadar, evlenmeyin.* (Allah'a ortak koşan kadın), *hoşunuza gitse dahi, inanan bir cariye, ortak koşan bir kadından iyidir. Ortak koşan erkekler de inanıncaya kadar, onları* (kadınlarınızla) *evlendirmeyin.* (Allah'a ortak koşan hür bir erkek) *hoşunuza gitse dahi, inanan bir köle, ortak koşan bir adamdan iyidir.* (Zira) *onlar ateşe çağırıyorlar. Allah ise izniyle cennete ve mağfirete çağırıyor. İnsanlara âyetlerini* (böyle) *açıklıyor ki öğüt alsınlar.*

Tefsîr:

221- Âyetin nüzul sebebi hakkında iki rivâyet vardır. Bir rivâyete göre müslümanlardan biri (Mersed ibn Mersed), müşriklerden güzel bir kadınla evlenmek hususunda Allah'ın Resulünden izin istemiş, onun üzerine bu âyet inmiştir. Diğer bir rivâyete göre de şair sahabî Abdullah ibn Ravâhe'nin zenci

(1) İbn Mâce, Edeb, 6.
(2) et-Terğîb, III, 349

bir cariyesi varmış. Abdullah bu cariyeyi dövmüş, sonra yaptığına pişman olup Hz. Peygamber'e durumu arz etmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.), cariyenin halini sormuş. Abdullah da namaz kıldığını, oruç tuttuğunu ve Allah Resulünün peygamberliğine şahitlik ettiğini anlatmış. Hz. Peygamber de bu cariyenin inanmış bir kadın olduğunu söylemiş. Abdullah, yaptığını telâfi için onu âzad edip onunla evlenmeğe yemin etmiş ve öyle yapmış. Bazı kimseler, onun bu hareketini kınamışlar: "Cariyesiyle evlendi" demişler. Bu olay üzerine bu âyet inmiştir.

Âyet, artık bundan böyle şirk koşan kadınlarla evlenmeyi yasaklamıştır. İnanmış bir cariye ile evlenmek, elbette Allah'a şirk koşan soylu bir kadınla evlenmekten yeğdir. Zira Allah'a inanan insan, ruhen yücelmiştir. Allah'a şirk koşan ise soylu da olsa ruhunu alçaltmış, âdileştirmiştir.

Acaba müşrik kimdir? Bu kelimenin üçlü kökü olan şrk (شِرْك): Ortak olmak, payı bulunmak; işrâk: Ortak yapmak demektir. İf'âl bâbından fâ'il ismi olan müşrik, Allah'a ortak koşan, Allah'tan başka tanrıların varlığına inanıp, Allah'ın yanında onlara da tapmak suretiyle yaratıkları tanrılıkta Allah'a ortak yapan kimsedir. Kur'ân-ı Kerîm, müşrik tabiri ile, ilâhî bir kitaba sahibolmayan, Allah'a inanmakla beraber başka tanrılara da tapan kimseleri kasdediyor. Bir kısım ulemaya göre Uzeyr'e Allah'ın oğlu diyen Yahudiler, Allah'ın üç varlıktan meydana geldiğini söyleyen hıristiyanlar da müşriktir. Zira yüce Allah: *"Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar da, Mesîh Allah'ın oğludur' dediler. Bu, onların ağızlariyle geveledikleri sözleridir.* (Sözlerini), *önceden inkâr etmiş* (olan müşrik)*lerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da* (haktan bâtıla) *çevriliyorlar?"*[2] *"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız bir tek Tanrı vardır, başka Tanrı yoktur. Bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır."*[3] buyurmuştur. Bu âyetler, yahudî ve hıristiyanların da müşrik tabiri içine girdiğini gösterir.

Bu görüş sahiplerine göre yahudî ve hıristiyanlar da müşrik oldukları için bu âyet ile onlardan kız almak da yasaklanmıştır. Fakat: *"... Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu, hür kadınlar size helâldir"*[4] âyeti yukarıdaki âyetin genel hükmünü tahsis etmiş, yahudî ve hıristiyan müşriklerin kızlariyle evlenmeye müsaade etmiştir.

(1) Taberî, II. 378-79.
(2) Tevbe Sûresi: 30.
(3) Mâide Sûresi: 73.
(4) Mâide Sûresi: 5.

Fakat bu görüş, Kur'ân'ın zahirine aykırıdır. Çünkü Kur'ân, kitap ehline müşrik demiyor. Daima kitap ehliyle müşrikleri ayırd ediyor. Meselâ: *"Kitap ehlinden olan kâfirler de, müşrikler de size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler."*(1) *"İnananlara en yaman düşman olarak yahudileri ve* (Allah)*'a ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da, biz hıristiyanlarız' diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."*(2) âyetlerinden, kitap ehlinin müşriklerden sayılmadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında hıristiyanlar arasında üçleme inancı hakimdi ve onlar, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Buna rağmen Kur'ân bu hıristiyanları kâfir kabul etmekle beraber müşrik saymamıştır. Binaenaleyh kitap ehlini müşriklerle bir tutmak doğru değildir. Çünkü müşriklerle evlenmeyi yasaklayan âyet, müşrik Araplar hakkındadır. Zira hicretin ilk yıllarında müslümanlarla müşrik Araplar arasında akrabalık ilişkileri, evlenmeler devam ediyordu. Hattâ son nazil olan surelerden Tevbe Suresindeki: *"Ey inananlar, eğer îmana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin..."*(3) âyetinin ifadesinden, bu münasebetlerin, ta hicretin son yıllarına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Mücâdele Suresinin 22 nci âyetinden de aynı mânâ sezilmektedir. Hudeybiye barışından sonra inen Mümtehine Suresindeki: *"Ey inananlar, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar onlara helâldir; ne de onlar bunlara helâl olurlar. Onların* (yani kâfir kocalarının, bunlara) *harcadıkları* (mehirleri) *onlara verin. Ücretlerini* (yani mehirlerini) *kendilerine verdiğiniz takdirde bu* (kadın)*larla evlenmenizde sizin için bir günah yoktur. Kâfir kadınların ismetlerini* (nikâh, akrabalık veya herhangi bir bağlarını) *tutmayın* (onlarla ilişkiyi kesin ve kâfirlere katılan kadınlara) *harcadığınız* (mehr)*i isteyin. Onlar da* (size katılan kadınlarına) *harcadıklarını istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda* (böyle) *hükmediyor. Allah bilendir, hikmet sahibidir."*(4)

Bu âyette bir kısım kadınların, İslâma girmedikleri, müslüman olan kocalariyle beraber Medine'ye gitmeyip Mekke'de kaldıkları; kâfir nikâhı altında bulunan bir kısım müslüman kadınların da kocalarını bırakıp Medine'ye gittikleri anlatılıyor ve kâfirlerden kaçan müslüman kadınların, artık eski kocalarına verilmemesi, çünkü bunların, o kâfirlere helâl olmadığı, müslüman-

(1) Bakara Sûresi: 105.
(2) Mâide Sûresi: 82.
(3) Âyet: 23.
(4) Mümtehine Sûresi: 10.

ların da kâfir kadınları nikâhlarında tutmamaları emrediliyor.

Hz. Peygamber (s.a.v.)in kızı Zeynep de uzun süre, bir müşrik olan kocası Ebû'l-'Âs'ın yanında kalmıştır. Ebû'l-'Âs, Bedir Savaşında esir düşünce Zeynep, kocasını kurtarmak için gerdanlığını fidye göndermiştir. Sonra kocasını bırakıp Medine'ye gelmiş, fakat yine Ebû'l-'Âs'ı kocası sanmıştır. Ebû'l-'Âs, başka bir olayda yine esir edilip Medine'ye getirilmiş ve Zeyneb'den, kendisini yanına alıp himaye etmesini istemiştir. Zeyneb de onu himayesine almıştır. Hz. Peygamber, Zeyneb'in himayesini kabul etmiş, fakat ona, eski kocasının yanına varmamasını, zira artık onun, kendisine haram olduğunu tenbih etmiştir. Bundan sonra Ebû'l-'Âs, Mekke'ye gitmiş, oradaki işlerini görüp Medine'ye dönmüş, iman etmiş ve böylece yeni bir nikâh kesilmeden eşi Zeynep, kendisine helâl olmuştur.(1)

Bütün bunlar gösteriyor ki âyetin kasdı, müşrik Araplardır. Tabii kitap ehli olmayan bütün müşrikler de bu hükme dahildir. Üçlemeye inanan kitap ehli, kâfir sayılmalarına rağmen müşrik sayılmamışlardır. *"Kitap ehlinin namuslu kadınları... size helâldir"* âyeti, yahudi ve hıristiyan kadınlarla evlenmeyi helâl kılmaktadır. Bazı bilginlerin zannettikleri gibi âyette nesih veya tahsis yoktur.

Ashabdan, kitap ehli olan kadınlarla evlenenler olmuş, diğerleri buna ses çıkarmamışlardır. Bu durum, kitap ehli bir kadınla evlenmenin caiz olduğu hususunda ashabın icma'ı demektir. Ashabdan Huzeyfe Hazretlerinin, bir yahudî ve hıristiyan kadınla evlendiği, Hz. Ömer'in ona bu kadını boşamasını yazdığı, Huzeyfe'nin: "Bunu haram mı sanıyorsun?" sorusu üzerine Hz. Ömer'in: "Hayır ama yabancı kadınlarla evlenmenin yaygınlaşıp müslüman kadınlara rağbet edilmeyeceğinden korkuyorum" dediği rivâyet edilir. Câbir de: "Biz kitap ehlinin kadınlariyle evleniriz ama onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler" demiştir. Hz. Ömer'in de buna benzer bir sözü nakledilmiştir.(2)

Maide Suresinin 5 nci âyeti, kitap ehli kadınlarla evlenmeye müsaade etmiştir ama müslümanların, kitap ehli erkeklere kız vermeleri hususunda bir açıklama yapmamıştır. Hz. Câbir'in, biraz önce kaydettiğimiz sözü de müslüman kadınların müslüman olmayan hiçbir kimse ile evlenemeyeceğini gösterir. Buna göre müslüman bir kız veya kadın, müslüman olmayan bir erkekle hiçbir suretle evlenemez. Çünkü çocuk babaya tabidir. Müslüman kadın, kitap ehli bir erkekle evlendiği takdirde doğacak çocuklar, küfürle bulanmış bir dine sokulmuş olurlar. Hz. Ömer, toplumu bozar, müslüman

(1) Sîretu İbn Hişâm, II. 296-299, 302-304; et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 336.
(2) İbn Kesîr, I. 257; Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 225-228; Taberî, II. 378.

kadınlar ihmal edilip başka kadınlarla evlenme arzusu yayılır endişesiyle kitap ehli kadınlarla evlenmeyi dahi hoş karşılamamıştır.[1]

Dinine bağlı, namuslu, güzel huylu bir kadın en büyük mutluluk kaynağıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kadın şu dört şeyinden ötürü alınır: Malından, soyundan, güzelliğinden ve dindarlığından. Sen dindarını seç, mutlu olursun."*[2] İbn Ömer de Allah Resulünün şu hadîsini naklediyor: *"Dünya bir geçimdir. Dünya geçiminin en iyisi, saliha bir kadındır."*[3]

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاۤءَ فِي الْمَحِيضِ وَ
لَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ
اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَاۤؤُكُمْ حَرْثٌ
لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا
اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

222- *Sana âdet görmeden soruyorlar. De ki: "O eziyettir." Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever.* 223- *Kadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için ileriye hazırlık yapın ve mutlaka Allah'a kavuşacağınızı bilin. İnananları müjdele!*

Tefsîr:

222 ve 223 ncü âyetlerde kadınlarla ilişki durumu anlatılmaktadır.

Hayd: dilde akmak, taşmak anlamına gelen haydı , kadının âdet görmesi anlamında bir terimdir. Âdet süresi en az üç, en çok on gündür. Bundan az veya çok süre akan kan, âdet değil, hastalık eseri sayılır. Hayd halinde

(1) Bkz. İbn Kesîr, I. 257; Taberî, II. 378.
(2) Buhârî, Nikâh 15; Müslim, Radâ 14; Ebû Dâvûd, Nikâh 2; Nesâ'î, Nikâh 13; İbn Mâce, Nikâh, 6, Dârimî, Nikâh 4; Muvatta', Nikâh 21; İbn Hanbel, II. 428.
(3) Müslim, Radâ, bâb 17, hadîs: 64.

kadın oruç tutamaz, namaz kılamaz, Kur'ân okuyamaz, Mushaf'ı tutamaz, münasebette bulunamaz. Orucu sonra kaza eder, fakat namazı kaza etmez.

Ezâ, eziyyet veren bir hastalık mânasına gelebileceği gibi, insanı tiksindiren pislik anlamına da gelir. Yani hayz, kadına eziyet veren, sizi de tiksindiren bir haldir. O halde bulunan kadınla münasebetten uzak durun.

Yahudîler hayızdan çok sakınırlar, hayızlı kadınla yatmadıkları gibi onunla beraber yemek yemez, onunla aynı odada dahi oturmazlardı. Hırıstiyanlar ise hayza hiç önem vermezler, hayızlı kadınlarla münasebette bulunurlardı. Araplar, özellikle Medineliler, bu hususta yahudîlerin tesirinde kalmışlardı. Onlar da yahudîler gibi yapıyorlardı. Bazı sahabiler, Hz. Peygamber'den bu konuda İslâmın hükmünü sordular. İşte âyet, bu münasebetle indi.[1]

Âyetteki *"kadınlardan ayrılın"* sözü, onlarla münasebette bulunmayın anlamınadır. Yoksa onlarla bütün ilişkileri kesin, demek değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayız halinde bulunan hanımlariyle, cima dışında bütün ilişkilerini sürdürmüş ve âdet halindeki kadınla ilişki konusunda sorulan bir soru üzerine: *"Cima'dan başka herşeyi yapın"* demiştir.[2] Hz. Âişe diyor ki: "Ben ve Peygamber, ikimiz de cünüp iken aynı kabdan (su alıp) yıkanırdık. Ben âdet halinde iken göbeğimle diz kapağım arasını kapatmamı emreder ve o şekilde benimle münasebette bulunurdu. İ'tikâfa girdiği zaman (mescidinden) başını uzatırdı, âdetli olduğum halde onun başını yıkardım."[3] "Ben âdetli iken su içtiğim kabı Peygamber (s.a.v.)e uzatırdım, o da alır, benim ağzımı vurduğum yere ağzını koyup su içerdi. Âdetli iken yediğim tikeyi, Peygamber (s.a.v.)e verirdim, o da alır, benim ağzımı vurduğum yerden yerdi."[4], "Ben âdetli iken Allah'ın Resulü ile beraber aynı kaftan içinde yatardık. Eğer benden, kendisine bir şey bulaşmış olursa yalnız o bulaşan yerini yıkardı. Şayet elbisesine bir şey bulaşırsa yalnız orayı yıkar ve o elbise içinde namaz kılardı."[5]

"Temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara varın" cümlesi üzerinde fakihler ihtilâf etmişlerdir:

1) Ebu Hanîfe'ye göre birinci "yathurne"nin kökü, kendiliğinden temizlenmek, yani hayzın kesilmesi demektir. Şeddeli olan "tetahharne" ise, insanın çaba sarfederek kendini temizlemesidir. Fakat burada "tetahharne" kelimesi de şeddesiz yathurne anlamınadır. Binâenaleyh, kadının, âdeti ke-

(1) Taberî, II. 380-391; İbn Kesîr, I. 358-360.
(2) Müslim, Hayd, 3, Hadîs 16; Ebû Dâvûd, Nikâh 46.
(3) Buhârî, Hayd, 5.
(4) Müslim, Hayd, bâb 3, Hadis: 14.
(5) Ebû Dâvûd, Nikâh 46, Tahâret, 106; Nesâ'î, Tahâret 178, Hayd 11; Dârimî, Vudû', 105; et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 338-340; el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân, I. 200-201.

silince yıkanmadan dahi onunla münasebette bulunmakta bir sakınca yoktur.

2) Malik, Zührî, el-Leys, Rabîa, Ahmed, İshak ve Ebû Sevr'e göre kan kesilince münasebette bulunabilmek için kadının yıkanması gerekir. Bunlara göre de Ebû Hanîfe görüşünün aksine, birinci "yathurne", şeddeli olan "yattahharne" anlamınadır. "su ile temizlenmeden, onlarla temas etmeyin. Onlar su ile temizlendikten sonra onlarla temas edebilirsiniz" demektir. Zira "yathurne"yi, "yattahharne" şeklinde okuyanlar da vardır. Kaldı ki Allah, âyetin sonunda *"Allah, tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever"* demiştir. Bu da gösterir ki buradaki "yathurne" su ile temizlenmek anlamınadır.

3) Tâvûs ve Mücâhid'e göre de kan kesildikten sonra kadın, münasebette bulunabilmek için yıkanır ama, cünüplükten yıkanır gibi yıkanmasına lüzum yoktur. Sadece abdest alması kâfidir.(1)

223 ncü âyette mü'min erkeklere hitâben, kadınların, kendilerinin ekintarlası olduğu, tarlalarına diledikleri biçimde varabilecekleri bildiriliyor. Bu âyetin nüzul sebebi hakkında muhtelif rivâyetler vardır:

Câbir'in rivâyetine göre yahudîler: "Kadının arka tarafından önüne varılır da kadın gebe kalırsa çocuk şaşı olur" derlermiş. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.(2)

Tirmizî ve İbn Hanbel de şu rivâyeti kaydediyorlar: Ömer (r.a.), Peygamber (s.a.v.)e geldi: "Mahvoldum" dedi. Peygamber (s.a.v.): "Seni mahveden nedir?" dedi. Ömer: "Bu gece göçümün yolunu değiştirdim" dedi. Peygamber (s.a.v.) ona bir şey demedi. Nihayet Allah, Resulüne bu âyeti indirdi. Buyurdu ki: Kadına önden ve arkadan var ama, dübürden ve hayızdan sakın.(3)

İbn Ömer ve İbn Abbas'a dayandırılan bir rivâyete göre de yahudîler, kadınlarını yalnız bir yanı üzerine yatırıp münasebette bulunurlarmış. Onların tesirinde kalan Medineliler de böyle yaparlarmış. Fakat kadınları istedikleri gibi öne, arkaya, yana, yüzü koyun yatırıp münasebette bulunan Mekkeliler, Medine'ye göç edip Ensar kadınlariyle evlenince kendi memleketlerinde yaptıklarını bu kadınlara da yapmak istemişler. Ama Medineli bir kadın: "Bize ancak bir yandan varılır" deyip bu uygulamayı kabul etme-

(1) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 129-130.
(2) Müslim, Nikâh, bâb 19, Hadîs: 118, Talâk, 7, 8, Tıb 50; Ebû Dâvûd, Nikâh 45; Tirmizî, Tefsîru Sûre II. 25; İbn Mâce, Tahâret, 122, Nikâh 29; Dârimî, Vudû', 114.
(3) Tirmizî, Tefsîru Sûre: II, 27; İbn Hanbel, I. 297

miş. Nihayet olay, Hz. Peygamber'e aksetmiş. Yüce Allah bu âyeti indirmiş.[1]

Hadîsçiler, âyetteki "ennâ şi'tum" ifadesini, çocuğun üreyeceği yer olan ferce sokulmak şartiyle istediğiniz biçimde kadınlarla münasebette bulunun tarzında tefsir ediyorlar. Müslim'de şu tefsir yer almıştır: "Yani adam dilerse yüzü koyun yatırır, dilerse başka türlü yatırır. Ancak tek yere, yani yalnız ferce varmak şartiyle."[2]

Bütün bu rivâyetler, bu mesele üzerinde bazı olaylar olduğunu ve bu konuda Hz. Peygamber'e soru sorulduğunu, neticede bu âyetin indiğini gösterir.

" فأتوا حرثكم أنى شئتم : *Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın."* cümlesinden, kadını arkadan kullanmanın caiz olduğu mânası da çıkarılmıştır. Kadını arkadan kullanmanın mübah olduğuna dair muhtelif sahabe ve tabiûna dayandırılan sözler mevcud olduğu gibi bunun tamamen haram, hattâ küfür olduğunu anlatan rivâyetler de vardır. İbnu'l-'Arabî'nin zikrine göre İbn Şa'ban, bu konuda "Cimâ'u'n-nisvân ve Ahkâmu'l-Kur'ân" adlı müstakil bir kitâp yazmış, ve birçok rivâyetle, bunun câiz olduğunu sahâbî ve tâbiîlerden büyük bir zümreye, ve İmâmı Mâlik'e dayandırmıştır.[3] İbn Kesîr de bu konudaki rivâyetleri etraflı olarak eserine derlemiştir.

İbnu Kesîr özetle şöyle diyor:

"Ebu Hanîfe, Şafiî ve Ahmed ibn Hanbel'den gelen sözlere göre kadın ancak fercinden kullanılabilir. İmâm Mâlik'ten ise kadını arkadan kullanmanın caiz olduğu rivâyet edilmiştir. Hakim, Dârekutnî, Hatîbi Bağdâdî, İmâm Mâlik'in, kadını dübüründen kullanmanın caiz olduğu kanaatinde bulunduğunu çeşitli yollarla rivâyet etmişlerdir. Fakat senedlerde zayıflık vardır."[4] Nâfi' ibn Ömer'in: "Âyet kadınlara arkalarından varmanın caiz olduğu hakkındadır" dediğini nakletmiş, fakat başkaları, Nâfi'i, bu rivâyetinde yalanlamışlardır. Şîadan Seyyid el-Murtazâ da bunun caiz olduğuna kanidir. Seyyid Murtazâ, bu görüşü, İmâm Ca'fer ibn Muhammed es-Sadık'tan rivâyet etmiştir.[5]

Kadına arkadan varmanın haram olduğunu söyleyenler, şu hadislere dayanırlar: *"Kadınlara arkadan varmayın. Allah hak*(kı söylemek)*ten utan-*

(1) Ebû Dâvûd, Nikâh, bâb fî Câmi i'n-nikâh; İbnu'l- Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, I. 174.
(2) Müslim, Nikâh, bâb 19, Hadîs: 119.
(3) Ahkâmu'l-Kur'ân, I, 174 Kurtubî, 3/93; Fethu'l-Kadîr, 1/227.
(4) İbn Kesîr, I, 265.
(5) Râzî, Mefâtîhu'l-Ğayb, 2/234.

maz."[1] *"Erkek veya kadına arkasından varan adama, Allah bakmaz."*[2]

Tirmizî, birinci hadîsin senedinde zayıflık gördüğü gibi ikinci hadise de "garip" demiştir. Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve İbn Hanbel'in rivâyet ettikleri "Kim hayızlı kadına varır, kadını dübüründen kullanır, yahut kâhine başvurur (ondan istikbal sorar)sa kâfir olmuştur."[3] şeklindeki hadisi de yine Tirmizî, sened bakımından zayıf görmektedir: "Çünkü Peygamber (s.a.v.), âdet halindeki kadına varanın, bir dinar keffaret vermesini emretmiştir. Eğer âdetli kadına varmak küfür olsaydı, bu işe keffaret konmazdı." diyor.[4]

Görülüyor ki iki tarafın delillerinde de zayıflık vardır. Fakat bu işin haram, yahut harama yakın mekruh olması gerekir. Çünkü âyet: *"Tarlanıza istediğiniz şekilde* (veya istediğiniz yerden)*varın"* demekle kadını tarlaya benzetiyor. Tarla nasıl ürün verirse kadın da çocuk üretir. Demek kadına varmaktan maksat, sırf şehveti tatmin değil, neslin devamıdır. Cenâbı Hak, kadın ve erkeğe şehvet duygusunu da eşlerin birbirine yaklaşıp birleşmeleri ve böylece neslin devam etmesi için vermiştir. Yani kadın, şehveti tatmin vasıtası değil, şehvet neslin vasıtasıdır. Nesil de ancak belli yerden ürer. Nitekim bir önceki âyette âdetten temizlenen kadınlara: *"Allah'ın emrettiği yerden varın"* buyurulması da âyette normal üreme yerinin kasdedildiğini gösterir. yine bu âyetteki " قدّموا لأنفسكم : *Kendiniz için hazırlık yapın, yararlı bir şey gönderin"* cümlesi, çocuk olmasına hazırlık yapın, âdetâ tarlanıza tohum ekin, kadınınıza çocuk verin, demektir. Âyetin ruhundan anlaşılan budur. İşte yüce Allah, çocuk olması için o belli yere hangi yandan dilerseniz oradan varın diyor. Başka yoldan sadece şehveti tatmin ise kadına eziyet olduğu gibi aynı zamanda israftır, erkek tohumlarının boşa dökülmesidir. Eziyet de, israf da haramdır. Kaldı ki bu iş, erkek için iğrenç bir şeydir. Hayz halinde kadına yaklaşma yasağındaki illet yani eziyet ve pislik bu işte daima vardır. Kurtubî: "İmâm Mâlik'e ve ashâbına dayandırılan rivâyetler bâtıldır. Onlar böyle sözler söylemekten beridirler. Çünkü sadece ekin yerine varmak mübâhtır. Zira Allah: 'tarlanıza dilediğiniz şekilde varın, demiştir. Evlenmenin hikmeti nesil üremesidir. Nesil üretim yerinden başka yere varmak, nikâhın mülkiyetine girmez' diyor.[5]

Mesele üzerindeki münakaşalar, bu işin birçok kimse tarafından yapıldığını gösterir. Nitekim İkrime'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Bir adam,

(1) Tirmîzi, Radâ, 12; Dârekutnî, Mehr, Hadîs: 160.
(2) Tirmizî, Radâ, 12.
(3) Tirmizî, Tahâret, 102; İbn Mâce, Tahâret, 122; Dârimî, Vudû' 114; İbn Hanbel, II, 408, 476.
(4) Tirmizî, Tahâret 102.
(5) el-Câmi, 3/94.

İbn Abbas'a gelip:

— Ben karıma arkasından varıyorum. Allah'ın, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza dilediğiniz yerden varın"* sözünden bunun, bana helâl olduğunu sanıyorum, dedi. İbn Abbas şöyle cevap verdi:

— Ey alçak, *"Tarlanıza dilediğiniz yerden varın"* sözü: ayakta, oturarak, önden veya arkadan ne biçimde isterseniz o biçimde kadının fercine varın, başka yere tecavüz etmeyin demektir.

İbn Hanbel de kadına arkasından varmanın, küçük lûtîlik olduğuna dair bir hadis rivâyet etmiştir.[1]

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ
النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ
وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ
﴿٢٢٥﴾

224- *Allah'ı yemin* (ettiğiniz iş) *lerinize* (yani) *iyilik etmenize,* (kötülüklerden) ***korunmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel yapmayın. Allah, işitendir, bilendir.*** 225- ***Allah, sizi yaptığınız kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz; fakat kalblerinizin kazandığı*** (bile bile yaptığınız) ***yeminlerden sorumlu tutar. Allah bağışlayandır, halimdir.***

Tefsîr:

224- Urda birkaç mânaya gelirse de hepsinin kaynağında men' anlamı vardır. Yolun önüne konulan şeye ard denmiş, sonra bu konum çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. 'Ard önüne koymak, sunmak, 'urda engel demektir. Yemin, sözü güçlendirmek için kullanılan kelime veya cümledir. Burada iki mâna ileri sürülür:

1) Allah'ı yeminlerinize arz etmeyin, ikide birde yemin edip Allah'ın adını ortaya koymayın ki iyilik edesiniz, korunasınız ve insanlar arasını düzeltesiniz. Çok yemin ederseniz, iyilik edemez, korunamaz ve insanlar arasını ıs-

(1) Müsned, II, 182, 210.

lâh edemezsiniz. Bu işleri yapmak, çok yemin edip Allah'ın adını sözlerinize destek olmak için ortaya atmaktan uzak durmanızla mümkündür.

2) Daha kuvvetli olan ikinci mâna şudur: Allah'ı yemin ettiğiniz şeylere yani iyilik etmenize, korunmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel yapmayın.

Nüzul sebebi hakkındaki rivâyet de bu mânayı kuvvetlendirmektedir. Bazı kimseler, yakınlarını ziyaret etmeyeceklerine, yahut kimseye yardım etmeyip insanların arasını bulmayacaklarına yemin eder, sonra da "Artık yemin ettim yeminimi bozarsam Allah'tan korkarım." diyerek böyle güzel işleri yapmaktan kaçınırlardı. İşte Yüce Allah, bu âyeti indirerek yeminlerin, iyilik yapmağa engel olmasını ortadan kaldırmıştır. Buyuruyor ki: Yeminlerinizi iyilik etmenize, insanları barıştırmağa engel tutmayın. Yeminlerinize aykırı da olsa iyilik yapın, yemininiz için de keffaret verirsiniz.(1) Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Kim bir şeye yemin eder de onun aksini daha hayırlı görürse hayırlı olanı yapsın, yeminine de keffaret versin."(2)

Bu hükmiyle İslâm, iyiliğin önüne konulan bütün engelleri ortadan kaldırmıştır.

225- Lâğv, boş, önemsiz sözdür. Yemîn-i lâğv: sözü kuvvetlendirme amacı taşımayan yemindir. Bu hususta başlıca iki tefsir vardır:

1) Ebu Hanîfe'ye göre lâğv yemîni, bir şeye, kanaatine göre yemin etmek, sonra o şeyin, yemininin hilâfına olduğu anlaşılmaktır. Bu yemin, istikbale değil, geçmişe bağlıdır. Yalan kasdı olmadan yapılan yemîndir, buna keffaret gerekmez.

2) Şafiî'ye göre ise lâğv yemîni, yemin kasdı olmadan, söz arasında geçen "Hayır vallahi, evet vallahi" gibi sözlerdir.

Ebu Hanîfe'nin görüşü, İbn Abbas, Nehaî, Zührî, Süleyman ibn Yesâr, Katâde, Suddî ve Mekhûl'e; Şafiî'nin görüşü de 'Âişe, Şa'bî ve 'İkrime'ye dayanır. İki görüş arasındaki fark şudur:

Ebu Hanîfe, mazîde geçen olaylara, galip zanna göre yapılıp sonradan tersinin doğru olduğu anlaşılan yeminlere keffareti gerekli görmüyor. Fakat söz arasında "Hayır vallahi, evet vallahi" gibi yeminlere keffareti gerekli görüyor. Ona göre bunlar, sözü kuvvetlendirmek için yapılmış yeminlerdir.

(1) Râzî, Mefâtîh, II. 236; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, II. 176.
(2) Buhârî, Hums 15, Zebâih, 26, Eymân 1, Keffârât, 10, Ahkâm, 5, 6, Tevhîd 56; Müslim Eymân 4, 9, 10-13, 15-17; Ebû Dâvûd, Eymân, 12, 14; Tirmizî, Nuzûr 5, 6; Nesâ'î, Eymân 15, 16, 43; İbn Mâce, Keffârât 7, 8; Dârimî, Nüzûr 9; İbn Hanbel II. 185.

İstikbale matuf olan bu sözler, yemin kasdiyle söylenmese dahi, bunların aksi yapıldığı zaman keffaret gerekir. İmam Şafiî ise mazi hakkında yalan kasdı olmadan kanaate göre yapılan yeminlere, bunların tersi ortaya çıktığı zaman keffareti lüzumlu görüyor, fakat söz arasında geçen "Hayır vallahi, evet vallahi" gibi sözleri lâğv yemini kabul ettiği için bunlara keffareti gerekli görmüyor.[1]

İki görüşü birleştirmek mümkündür: Yemin kasdı olmadan sırf alışkanlık dolayısiyle ağızdan çıkan bu sözler de, geçmiş olay hakkındaki kanaate göre yapılan yeminler de lâğvdir. Âyetin maksadı, yemin kasdiyle söylenmeyen, kimseye zararı olmayacak, alışkanlık dolayısiyle söz arasında söylenen yemin sözleridir "vallahi yahu, billâhi canım" gibi.

Kızgınlıkla yemin etmeyi, "şu işi yapmazsam canım çıksın, gözüm kör olsun" gibi kendi aleyhine bedduâ etmeyi, unutarak yemin etmeyi lâğv yemini sayanlar olmuştur ama bunlar yemin etmek amaciyle yapılan yeminler olduğu için bunları lâğv saymak doğru olmasa gerektir. Allah, yeminin iki türlü olduğunu bildiriyor. Biri kasıtsız, diğeri de kasıtlı olarak yapılan yeminlerdir. Kasıtsız yeminlerden ötürü insanları sorumlu tutmuyor. Kasıtlı yemine gelince bu da iki çeşittir:

1. Kalbin kazandığı yani maksatlı ve yalan yere yemin ki buna yemîn-i gamûs denir. Gamûs, daldıran demektir. Sahibini günaha daldırdığı için yalan yere yemin etmeğe bu ad verilmiştir. Bunun keffareti yoktur. Sahibi tevbe etmelidir. Tevbe ile Allah'ın affına mazhar olmazsa âhirette azâba dûçar olur.

2. İstikbale ma'tuf yeminler vardır ki bunlara yemîn-i mün'akide denir. "Vallâhi şöyle yapacağım, şuraya gideceğim..." gibi. Sonradan yemin ettiği şeyin tersinin daha hayırlı olduğu anlaşılırsa yemine keffaret verilip bozulur, yemin edilen şeyin aksi yapılır.

Maide Suresinin 89 ncu âyeti, bu çeşit yeminlerin keffaretini açıklamaktadır. İnsan bir şeyi yapmağa veya yapmamağa yemin eder de sonra bunun aksinin daha iyi olduğunu görüp de yeminini bozarsa yeminine vereceği keffaret: ya on fakiri ortalama bir yiyecekle doyurmak, ya da giydirmek veya bir köle âzadetmektir. Bunları yapmak mümkün olmadığı takdirde üç gün oruç tutmak lâzımdır.

Ebu Dâvûd, şu hadîsi rivâyet etmektedir: *"Âdem oğlunun, malik olmadığı bir şeyi, yahut Allah'a isyanı veya akraba ile münasebeti kesmeyi adaması, yahut bunlar için yemin etmesi olmaz. Kim bir yemin eder de onun*

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 237.

aksini daha hayırlı görürse yeminini bıraksın, hayırlı olanı yapsın. Zira onu terk etmesi, yemininin keffaretidir.''(1)

Müslimde bulunan benzeri bir hadîs de şöyledir:

Hz. Peygamber (s.a.v.): *''Allah'a isyan için yapılan adak, yerine getirilmez, kul, sahib olmadığı bir şeyi adayamaz.''* demiştir. Bu hadisin söyleniş sebebi şudur: Ensardan bir kadın, Adbâ adlı deve ile birlikte esir edilmişti. Bu deve, Beytulmale âit idi. Kadın bir gece bağını çözüp, kendisini esir edenlere ait develerin yanına vardı. Fakat hangi deveye yaklaşsa deve bağırıyordu. Develerin arasında bulunan Adbâ'ya geldi, uysal olan Adbâ'ya bindi ve sürdü. Adamlar durumu fark ettiler, kadının peşine düştüler. Kadın, Allah kendisini bu durumdan kurtardığı takdirde Adbâ'yı kurban edeceğini söyledi. Deve kendisini kaçırıp Medine'ye getirdi. Deveyi kesecekti, fakat halk: ''Bu, Allah'ın Resulünün devesidir'' dediler. Hz. Peygamber'e durumu arz ettiler. Hz. Peygamber: *''Subhanellâh dedi, ne kötü karşılık vermiş. Allah kendisini kurtardığı takdirde deveyi keseceğini adamış. Günah hususunda ve insanın sahib olmadığı şey hususunda adak olmaz.''*(2)

Yemini alışkanlık haline getirmek, söz başına vallâhi, billâhi demek, Allah'a karşı saygısızlık olduğu gibi toplum içinde insanın şahsına karşı da güvensizlik doğurur. Çünkü gerekli, gereksiz yemin eden kişinin sözüne artık kimse inanmaz olur. Yalan yere yemin ise çok büyük bir günahtır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, yalan yere yemin eden kişinin, kıyamet günü Allah yüzüne bakmayacağını ve onu temizlemeyeceğini, onun için acı bir azap bulunduğunu haber vermiştir.(3)

Doğru bir şey için dahi gereksiz yere yemin etmek, Allah'ın gazabına sebeb olur. Resulü Ekrem şöyle buyurmuştur: *''Dört insan vardır ki Allah'ı kızdırır: Yemin eden satıcı, kendini beğenmiş fakir, zina eden ihtiyar, zalim imam* (devlet başkanı).''(4)

Ticaret erbabının bu hususta titiz davranması, ikide birde Allah'ın adını, dünyanın birkaç kuruşu için âlet etmemesi gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *''Satışta çok yemin etmekten sakının, çünkü yemin, önce sürümü artırsa da sonra kazancı mahveder.''* demiştir.(5) Allah'ın Resulü, başka bir hadîslerinde de ticaret erbabına şu öğütü veriyor:

(1) Ebû Dâvûd, Eymân, 12; Hadîsin baş tarafı Nesâ'î Eymân, 18 ve İbn Hanbel II. 190, 212'de de vardır.
(2) Müslim, Nezr, 3'ncü bâb, 8'nci hadîs.
(3) Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâ'î, İbni Mâce rivâyet etmişlerdir. Et-Tarğîb, II. 587.
(4) Nesâ'î, İbn Hibbân; Müslimde de benzeri vardır. Bkz. Et-Tarğîb, II. 589.
(5) Müslim, Müsâkât 133; Nesâ'î, Buyû , 5; İbn Mâce, Ticârât, 30; Ebû Dâvûd, Buyû , 1, 6; İbn Hanbel, IV. 5....

"Yemin (belki) *malı arttırır* (müşteri çeker, satışı çoğaltır) *ama kazancı, bereketi yok eder."*[1]

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

226- *Kadınları hakkında îlâ edenler için, ancak dört ay bekleme* (hakkı) *vardır. Eğer* (o süre) *içinde dönerlerse Allah bağışlayan, merhamet edendir.* 227- *Eğer boşamağa kesin karar verirlerse, şüphesiz Allah işitendir, bilendir.*

Tefsîr:

226- Îlâ' lûgatte yemîn demektir.Dinde ise erkeğin, herhangi bir sebeple karısına yaklaşmamağa yemin etmesidir. Böyle yemîn edene mûlî denir. Eskiden beri Araplar bu şekilde yemîn ederlerdi. Bu yemîn, kadın için kötü bir boşanma tarzı idi. Böylece kadın, kocasına haram sayılır, ama ondan tam boş olmadığı için başka birisiyle de evlenemez, kocası olduğu halde kocasız gibi yaşardı. Bu iş çeşitli nedenlerle yapılırdı: Kadının çok çocuk yapmasını önlemek, kadını sevmediği halde evinde bırakıp hizmetçi gibi çalıştırmak, ona işkence etmek gibi. İşte İslâmiyyet, kadının çok aleyhinde olan bu durumu düzeltti.

İnsan kırgınlık dolayısiyle karısına yaklaşmamağa yemîn edebilir. Yemîn mu'teberdir, bu da bir yemîndir. Ancak erkeğin, bu yemîni yıllarca uzatıp kadını zarara sokmağa, ona işkence etmeğe hakkı yoktur. Yüce Allah, bu âyetleriyle buyuruyor ki kadınlarına yaklaşmamağa yemin edenler, bu yeminlerini en fazla dört ay sürdürebilirler. Bu dört ay içinde karılarına dönmez de boşamağa karar verirlerse Allah onların sözlerini işiten, bilendir.

Evet erkek, âilenin reisi, kadının âmiridir. Ama ona kötülük edemez. Yemin ederek karısından bir süre ayrı kalabilir, bu müddet içinde iyice düşünüp taşınır. Onunla yaşayabileceğine kanaat getirirse yeminini bozup ona döner. Eğer yaşayamayacağını anlarsa artık bu muvakkat ayrılığı dört aydan fazla uzatıp kadını zarara sokamaz. Onu bırakır, o da gidip başının çaresine bakar, bir başkasiyle evlenir.

İlâ'nın vasfı üzerinde İslâm hukukçuları arasında anlayış farkı vardır.

(1) Buhârî, Buyû , 26; Müslim, Müsâkat, 131; Ebû Dâvûd, Buyû , 6; Nesâ'î, Zekât, 66.

Bir kısmına göre ancak kızgınlıkla ve kadına zarar vermek amaciyle yapılan perhiz yemini îlâ'dır. Meselâ kadının sağlığına zarar vermemek, çocuğun sütünü bozmamak gibi iyi niyyetlerle yapılan perhiz yemini îlâ' olmaz. Çünkü Allah, kadını erkeğin kötü muâmelesinden kurtarmak için îlâ'ya dört ay süre koymuştur. Böyle bir zarar söz konusu olmayınca kadını kurtarmak da söz konusu olmaz. O halde iyi niyyetle yapılan perhiz yemini îlâ' olmaz ve o yemînin üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin kadın boş olmaz. Bu görüş, Hz. Alî'ye dayanır.

Başkalarına göre de ne niyyetle yapılırsa yapılsın, her türlü perhîz yemini îlâ'dır ve bunun üzerinden dört ay geçince kadın boş olur. Ebu Hanîfe'ye göre en az dört ay süre ile kadına yaklaşmamağa yemin eden kimse, îlâ' etmiş olur. Bundan az bir süre için yapılan perhiz yemini îlâ' değildir.

Bir kısım ulemaya göre îlâ', yalnız münasebeti terke yemin etmek değildir, kadını döveceğine, ona kötülük, düşmanlık edeceğine yemin etmek de îlâ'dır. Çünkü bu şekilde yapılan zarar, ondan uzak durmakla yapılan zarardan daha az değildir.

Malikî'lere göre adam, hiç yemîn etmeden de özürsüz olarak karısına yaklaşmaktan kaçınırsa, îlâ etmiş sayılır. Çünkü îlâ'dan maksat kötü mu'âmeledir. Erkeğin yeminsiz olarak perhiz etmesi de îlâ' demektir.

İlâ' eden kimse, kendisine tanınan süre dolmadan karısına dönmek isterse hasta veya özürlü değilse onunla münasebette bulunur. Hasta veya özürlü ise diliyle döndüğünü söylemesi veya sadece kalben dönmüş olması kâfidir.[1]

Kadın, îlâ durumunda kocasından, ya kendisine dönmesini, yahut da kendisini boşamasını isteme hakkına sahiptir. Koca bunu kabul etmezse kadın hakime başvurur. Hakim, kadının kocasından, dört ay dolmadan kadına dönmesini ister. Erkek bunu kabul etmezse hakim, kadını ric'î talâk ile kocasından ayırır. Koca, üç hayız ve üç temizlik süresi içinde karısına nikâh kesmeden dönebilir.

İbn Kesîr'e göre *"Şayet boşamağa karar verirlerse..."* ifadesi, yalnız dört ay geçmekle kadının hemen boş olmayacağını, erkeğin, bu süre sonunda ayrıca boşaması gerektiğini gösterir. Ama birçok sahabe ve tâbi'ûndan nakledilen sözlere göre dört ay geçer geçmez kadın, kendiliğinden boş olur. Ebu Hanîfe de bu görüştedir. Sâid ibn el-Müseyyib, Ebubekr ibn Abdu'r-Rahman, Mekhûl ve Rabî'a'ya göre bu dört ay sonunda vukubulan otomatik talâk, ric'îdir. Hz. Alî, İbn Abbas, İbn Ömer, Zeyd ibn Sâbit, Câbir ibn Zeyd ve Ebu Hanîfe'den rivâyet edilen söze göre bu talâk, bâ'in talâktır.

(1) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 136.

İki tâlak arasındaki fark: Ric'î talâk, erkeğin, yeni bir nikâh kesmeden ve mehr ödemeden karısına dönebileceği talâktır. Bâin talâk ise karısına dönebilmek için erkeğin, yeni bir nikâh kesmek ve mehir ödemek zorunda bulunduğu talâktır. Ayrıca bâ'in talâkta kadının, kocasına dönmeğe muvafakat etmesi de şarttır. Kadın isterse kocasına dönmeyip başka biriyle evlenebilir.

Aralarında İmâm Şâfiî ve İmâm Malik'in bulunduğu sonradan gelen bilginlerin çoğunluğunun kanaatine göre ise, dört ay geçmekle hemen boşanma vukubulmaz. Erkek tutuklanır, kendisinden, karısına dönmesi istenir. Bunu yapmazsa boşamağa zorlanır. Nâfi'in, Abdullah ibn Ömer'den naklettiği bu görüşü, Buhârî kaydetmiştir. Şafiî'de en az on sabahîden bu görüşün nakledildiğini, Hz. Alî'nin de mûlî'yi tutuklayıp iki şeyden birini yapmağa yani ya karısına dönmeğe veya onu boşamağa mecbur ettiğini rivâyet etmiştir.(1)

Dört ay dolmadan karısına dönenlerin, yeminleri için keffaret verip vermeyecekleri meselesine gelince: Bu husus ihtilâf konusu olmakla beraber kuvvetli görüşe göre bu da bir yemîndir. Diğer yeminleri bozunca nasıl keffaret lâzımsa bunun için de keffaret lâzımdır. Fakat bazı kimseler de âyetin sonunda *"dönerlerse, Allah bağışlayan, merhamet edendir"* ifadesinden, bu yeminden dönmenin bağışlandığı, buna keffaret gerekmeyeceği hükmünü çıkarmışlardır.(2)

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ
مَا خَلَقَ اللّٰهُ فٖٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ
اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فٖي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحاً وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذٖي عَلَيْهِنَّ
بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٢٨﴾
اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرٖيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ
اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـٔاً اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقٖيمَا حُدُودَ اللّٰهِ

(1) İbn Kesîr, I. 268.
(2) et-Tefsîru'l-hadîs, III. 343-344.

فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ
تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ
فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ
اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ
فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَاراً لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ
وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُواً وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ
عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ
اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا
تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ
يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ
وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

228- *Boşanmış kadınlar, üç kur'* (üç âdet veya üç temizlik süresi bekleyip) *kendilerini gözetlerler* (hâmile olup olmadıklarına bakarlar). *Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın, kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri* (yani karınlarında çocuk bulunduğunu saklamaları) *kendilerine helâl olmaz. Kocaları da bu arada barışmak*

isterlerse onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Erkeklerin, kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, kadınlar, üzerinde(ki hakları), *bir derece fazladır. Allah azizdir, hakîmdir.* 229- *Boşama iki defadır.* (Bundan sonra kadını) *ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek*(lâzım)*dır. Onlara verdiklerinizden bir şey geri almanız, size helâl değildir. Yalnız, erkek ve kadının, Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarsanız o zaman kadının* (ayrılmak için) *verdiği fidyede* (hakkından vazgeçmesinde) *ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Sakın bunları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.* 230- *Erkek yine boşarsa, artık o kadın, başka bir kocaya varmadan kendisine helâl olmaz. O* (vardığı adam) *da bunu boşarsa, Allah'ın sınırları içinde duracaklarına akılları kestiği takdirde,* (eski karı-kocanın) *tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır.* (Allah), *bunları bilen bir toplum için açıklıyor.* 231- *Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikle tutun, ya da iyilikle bırakın; haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları* (yanınızda) *tutmayın. Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlence yerine koymayın: Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için Kitâb ve hikmetten size indirdiklerini düşünün, Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, her şeyi bilir.* 232- *Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde,* (eski) *kocalariyle evlenmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür. Bu, sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*

Tefsîr:

228-232 nci âyetlerde yüce Allah, boşanmanın hükümlerini açıklıyor:

1- Boşanan kadın, gebe olup olmadığının anlaşılması için bir süre bekleyecektir. Bu süreye 'iddet denir. Burada beyan edilen 'iddet, âdet gören, gebe olmayan, nikâhtan sonra kocasiyle birleşmiş bulunan kadınlara mahsustur. Nikâhlanıp da henüz kocasiyle birleşmeden boşanan kadınlar: *"İnanan kadınları nikâhlayıp da henüz kendilerine dokunmadan boşarsanız, onların üzerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur."*[1] âyetinin hükmü

(1) Ahzâb Sûresi: 49.

gereğince iddet beklemezler. *"Gebe olan kadınların bekleme süresi, yüklerini bırakıncaya kadardır."*[1] Küçüklük veya yaşlılık sebebiyle âdet görmeyen kadınlar ise üç ay beklerler: "(Yaşlılıklarından ötürü) *âdetten kesilen kadınlarınızın bekleme süresi üç aydır. Henüz âdet görmeyenler de böyledir."*[2]

Yukarıdaki âyette geçen kurû kelimesi, kur'ün çoğuludur. Asıl dil konumunda suyun havuzda toplanması, yahut bir durumdan diğer duruma geçmek anlamlarına gelir. Kur, Arapçada iki zıd anlamlı kelimelerdendir. Hem âdet, hem temizlik anlamına gelir. Ebû Hanîfe, bunu hayd (âdet) anlamında almış, Şafiî de tuhr (temizlik) anlamında kabul etmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre boşanan kadın, boşanmasını müteâkib üç âdet görmesini bekleyecektir. Şâfiî'ye göre bulunduğu temizlik süresinden sonra iki temizlik süresi daha bekleyecektir.

İddet beklemenin iki önemli hikmeti vardır: Biri, kadının karnında çocuğu olup olmadığının anlaşılması, böylece çocuğun babasının belli olması; diğeri de bu süre içinde karı kocanın, iyice düşünüp bir anlaşma zemini bulmalarına, aradaki kırgınlığı gidererek tekrar birbirlerine dönmelerine imkân verilmesidir. Karı koca, herhangi bir sebeple kavga edebilir, anlaşmazlığa düşebilir, öfkeye kapılıp boşanmağa kalkabilirler. Ama bu anlaşmazlık, çoğu kez bir tehevvürün, bir öfkenin eseridir. Şimdi bunlar, birbirlerine yaklaşmadan, aynı evde veya başka evlerde bir süre ayrı yaşayıp düşünürlerse, çoğunlukla yaptıklarına pişman olur, birbirlerini gerçekten sevdiklerini ve ayrı yaşayamayacaklarını anlar ve birbirlerine dönmeğe karar verebilirler. Nitekim Cenâbı Hak: *"Bilemezsin, belki Allah, bundan sonra bir iş yapar* (bir anlaşma imkânı ortaya çıkarır)."[3] âyetiyle iddetin hikmetini açıklamıştır. Öyle ya, insan bir nimetin kadrini, bir süre ondan uzak kalınca daha iyi anlar.

Kadın, iddeti içinde iken kocası isterse yeni bir nikâh kesmeden ona dönebilir. Ancak iyi niyyetle dönmek şartiyle. Yüce Allah: *"Bu arada, kocaları da barışmak isterlerse onları geri almağa daha çok hak sahibidirler."*[2] cümlesiyle bu iyi niyyetin, ıslâh ve barış niyyetinin esas olduğunu bildiriyor. Müfessir Kasimî, ıslâh niyyetiyle olmadıkça iddeti içinde, boşadığı kadına dönmenin haram olduğunu söylemiştir. Kocasının iyi niyyetinden emin olmayan kadın da isterse kocasının dönme isteğine razı olmayabilir. *"Kadınların üzerinde* (erkeklerin) *birtakım hakları olduğu gibi onların da* (erkekler üzerinde) *birtakım hakları vardır"* cümlesinden bu mâna anlaşılıyor. Nasıl

(1) Talâk Sûresi: 4.
(2) Talâk Sûresi: 4.
(3) Talâk Sûresi: 1.

erkeğin, iddeti içinde karısına dönmeyip işi bâ'in talâka çevirme hakkı varsa, kocasının iyi niyyetinden emin olmayan kadının da aynı hakkı vardır. Bu anlayış, *"Erkeklerin, kadınlar üzerindeki hakkı bir derece fazladır."* cümlesine aykırı düşmez. Çünkü bu ifade, genel olarak âile hayatında, âile reisliği, nafaka temini, kadını himaye gibi hususlarda erkeğin bir üstünlük kazandığını belirtir. Erkeğin, kadın üzerinde hakkı olduğu gibi, kadının da erkek üzerinde hakkı vardır. İkisi de karşılıklı olarak birbirlerine iyilik etmekle yükümlüdürler. İbn Abbas şöyle demiş: "Nasıl ben, kadının benim için süslenmesini istiyorsam, benim de kadın için süslenmemi isterim. Ben onun üzerinde bulunan bütün hakkımı aldığım halde onun benim üzerimde bir hakkının kalmasını istemem. Çünkü Allah *'Kadınların üzerinde erkeklerin birtakım hakları olduğu gibi, onların da erkekler üzerinde birtakım hakları vardır'*(1) diyor."(2)

Kurtubî: "Eğer adam yatakta karısına karşı görevini yapmaktan âciz, iktidarsız olduğunu anlarsa, cinsel gücünü artıracak ilâçlar almalıdır ki kadının nâmusunu, iffettini korusun, onun gayri meşrû tatmîn aramasını önlesin" diyor.(3)

Hasılı iddetin en önemli hikmeti, karı kocanın, bir süre evlilik münasebetinden uzak kalıp salimen düşünmeleri ve birbirlerine dönme zemini ve fırsatı bulmalarıdır. Bunun için yüce Allah, boşamanın olup bittiye getirilmesini yasaklıyor ve ayrı zamanlarda verilmek şartiyle talâkı üçe çıkarıyor.

2- 229 ncu âyette: *"Boşama iki defadır.* (Bundan sonra) *ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek* (lâzımdır)" buyuruluyor.

İslâmdan önce araplar, karılarını istedikleri kadar boşar, belli bir süre sonra tekrar ona döner, yine boşar, yine döner, böylece 227 nci âyette açıklanan îlâ'da olduğu gibi bu yolla da kadına işkence ederler; ne ona hürriyetini verirler, ne de ona eş gözüyle bakarlardı. İslâm devrinde Ensârdan bir adam, karısına:

— Sana hiç yaklaşmayacağım, ama sen benden çözülüp ayrılamayacaksın dedi.

Kadın:

— Nasıl olur, dedi. Adam:

— Seni boşayacağım, süren dolmağa yaklaşınca sana döneceğim. Yine boşayacağım, süren sonuna yaklaşınca tekrar döneceğim, işi böyle sürdüre-

(1) Bakara Sûresi: 228.
(2) Kurtubî, el-Câmi , 3/123; İbn Kesîr, I. 371.
(3) el-Câmi , 3/124.

ceğim, dedi.

Kadın, bu durumu Allah'ın Resulüne arz etti. Yüce Allah 229 ncu âyeti indirdi.(1)

İşte yüce Allah, kadının aleyhine işleyen bu boşama sistemini kaldırıyor ve erkeğe, ancak iki boşamada dönme hakkı tanıyor. Üçüncü defa da boşarsa artık ona dönme hakkı vermiyor.(2)

İslâma göre kadın nasıl boşanır?

Kütüb-i Sittede bulunan hadîslerin de ifade ettiği üzre karısını boşamak isteyen kimse, kadın âdetinden temizlendikten sonra onu boşayıp bekler. Kadın bir âdet daha görüp temizlendikten sonra bir daha boşar. Yine bekler, kadın bir âdet daha görüp temizlenir. Eğer adam boşamağa kararlı ise bir daha boşar. Böylece kadınla bütün evlilik bağları kopmuş olur. Kadın ertesi âdetini de gördükten sonra dilediğine varabilir, dilediğiyle evlenebilir.

Bütün mezheplere göre âdet halinde bulunan kadını boşamak caiz değildir. Âdeti kesildikten sonra kocası, temas etmeden onu boşayabilir. Âdetten sonra temas etmiş ise bu temizlik içinde de boşamak caiz değildir.(3)

Kur'ân'ın anlattığı tarzda boşama halinde kadın, kocasının evinden ayrılırken İddet süresini de bitirmiş olarak ayrılır. Kur'ân şöyle diyor:

"Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetleri içinde (âdetten temiz oldukları sırada) *onları boşayın ve iddeti sayın* (üç defa âdet görüp temizlenmelerini bekleyin). *Rabbiniz Allah'tan korkun.* (Bekleme süreleri dolmadan) *onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar; ancak ap açık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını geçerse kendine yazık etmiş olur. Bilmezsin belki Allah, bundan sonra bir iş ortaya çıkarır* (bu bekleme süresi içinde, eşler arasında bir sevgi yaratır, bir anlaşma zemîni hazırlar)."(4)

Gerek Bakara Suresindeki 229 uncu âyetin, gerek Talâk Suresindeki 1 nci âyetin ifadesinden anlaşılıyor ki bu üç talâk, ayrı ayrı talâklardır. "marrateyn" ta'biri, bir şeyin iki kere yapılmasını gösterir. Nitekim şâri', otuz üç kere "subhânellah", otuz üç kere "elhamdulillâh", otuz üç kere "Allâhuekber" denmesini emretmiştir. Şimdi bir adam bir defa da 33 adedini söyleyerek "otuz üç kere elhamdülillâh" demekle bu emri yerine getirmiş olmaz. Mutlaka ayrı ayrı otuz üç tane "elhamdulillâh" demesi gerekir. İşte tıpkı bunun gibi, bir adam, bir sözle: "üç defa boşadım" demekle de

(1) Tirmizî, Talâk, 16; Taberî, Câmiʿu'l-beyân, II. 456.
(2) İbn Kesîr, I, 371.
(3) Kitâbu'l-Fıkh alâ'l-Mezâhibi'l- Arba'a, IV. 311.
(4) Talâk Sûresi: 1.

kadın, üç defa boşanmış olmaz. Hz. Peygamber'in açıkladığına göre âdet halinde iken kadın boşanmaz, ancak temizlik halinde boşanabilir. Abdullah ibn Abbâs şöyle demiştir: Adamın "üç defa boşadım" demesinin bir anlamı yoktur. Bu ifâde, ancak geçmişte olan bir olayı anlatmakta kullanılabilir. Meselâ adam: "Ben dün falan sûreyi üç defa okudum" derse bu doğrudur. Ama bir defa okuduğu halde "üç defa okudum" derse yalancı olur. Keza adam döne döne üç defa Allaha yemin etse, bu, üç yemindir. Fakat sadece "üç defa Allah'a andolsun" derse bu sözü bir yemindir." Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, hayz halinde bulunan karısını, bir rivâyete göre bir talâk ile, bir başka rivâyete göre üç talâk ile boşamış. Hz. Ömer, bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)den sormuş. Allah'ın Resulü buyurmuş ki: *"Ona emret, kadına dönsün. Temizleninceye kadar onunla münasebette bulunmasın. Kadın tekrar âdet görsün, yine temizlensin, bundan sonra dilerse onu yanında koysun, dilerse hiç temas etmeden boşasın. İşte Allah'ın, kadınları boşamak için emrettiği iddet budur."*(1)

Gelen sahih hadîsler, üç talâkın bir defada verilemeyeceğini gösterir. İbn Ömer'in, bir defada karısını üç talâk ile boşayan bir adama: "Bari bir kere, yahut iki kere boşasaydın, çünkü Allah'ın Resûlü, bana böyle emretti. Eğer onu üç kere boşarsan, kadın, başka kocaya varmadıkça sana haram olur ve sen, Allah'ın karını boşaman hususunda sana verdiği emre aykırı giderek Allah'a âsî olursun" dediği rivâyet edilir.(2) Bu rivâyet, üç talâkın, bir arada verilebileceğini gösterirse de nesâ'i'de bulunan hadîs, bu rivâyeti cerhetmektedir:

"Bir adamın, karısını bir defada üç talâk ile boşadığı, Allah'ın Resûlüne haber verildi. Allah'ın Resûlü, kızarak ayağa kalktı, şöyle dedi:

— *Ben henüz aranızda iken Allah'ın kitabiyle mi oynanıyor?*

Bir adam ayağa kalktı:

— Ya Resûlâllah, şu adamı öldüreyim mi? dedi."(3)

Tirmizî de Rükâne'nin şu rivâyetini kaydediyor: "Yâ Resûlâllah, dedim, karımı kesin şekilde boşadım. Ne niyyet ettin, dedi. Bir talâka niyyet ettim, dedim. Vallahi mi, dedi. Vallahi, dedim. Niyyetin ne ise talâk odur, dedi."(4)

Ancak Tirmizî, bu hadîsin sadece bir senedle geldiğini ve bu hadîste ızdırap bulunduğunu söyler. İbn Hanbel de bu hadîsi sağlam görmemiştir. İbn

(1) Buhârî, Talâk, 1; Müslim, Talâk, 1; İbn Mâce, Talâk 2; Nesâ'î, Talâk 1; Tirmizî, Talâk 1.
(2) Buhârî, Talâk, 7; Müslim, Talâk 1.
(3) Nesâ'î, Talâk, bâb: es-selâsu'l-mecmû'atu vemâ fîhi mine't-tağlîz.
(4) Tirmizî, Talâk, 2. Ebû Dâvûd, Müslim ve İbn Hanbel de rivâyet etmişlerdir. et-Tâc, 2/340.

İshâk'ın, Dâvûd ibn İkrime yoliyle İbn Abbâs'tan rivâyetine göre "Rükâne, karısını üç talâk ile boşamıştı ama Medîne halkı, üç talâka kesin talâk der". [1] Ahmed ibn Hanbel'in rivâyetine göre karısını üç talâk ile boşayıp sonra çok pişman olan Abdu Yezîd oğlu Rükâne, durumu Hz. Peygamber'den sordu. Hz. Peygamber, Rükâne'den, karısını nasıl boşadığını sordu. Rükâne, üç talâk ile boşadığını söyledi. Hz. Peygamber: *"Bir mecliste mi?"* diye sordu. Rükâne: "Evet" dedi. Hz. Peygamber: *"Bu sadece bir boşamadır. İstersen dön"* dedi. Bu hadîsi rivâyet eden İbn Abbâs: "Talâkın ancak her temizlikte bir tane" olabileceği görüşünde idi.[2]

Ebû Dâvûd'un, İkrime yoliyle İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği benzeri bir hadîste ise karısını boşayan, Rükânenin kendisi değil, babası Abdu Yezîd'dir. Abdu Yezîd, çocuklarının annesini boşayıp başka bir kadınla evlendi. Aldığı kadın, Hz. Peygamber'e gelip Abdu Yezîd'in, kendisine bir yararı olmadığını söyleyerek ondan ayrılmak istedi. Hz. Peygamber de Abdu Yezîd'e, bu kadını boşayıp, Rükâne ve kardeşlerinin annesi olan (eski karısın)a dönmesini emretti. Abdu Yezîd'in:

— Ya Resûlâllah, ben onu üç talâk ile boşadım, demesi üzerine Hz. Peygamber:

— Biliyorum, dedi ve *"Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman, onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın"*[3] âyetini okudu.[4]

İbn Abbâs'tan gelen çeşitli rivâyetler,tâHz.Ömer devrinin ilk yıllarına kadar bir defada söylenen üç talâkın, bir talâk sayıldığını belirtmektedir:

كان الطلاق على عهد رسول لله صلى الله عليه و سلم و أبى بكر و سنتين من خلافة عمر طلاق الثلاث واحدة فقال عمر بن الخطاب إن الناس قد استعجلوا فى أمر قد كانت لهم فيه أناة فلو أمضيناه عليهم فأمضاه عليهم

Allah'ın Resulü (s.a.v.) ve Ebubekir devrinde, iki yıl da Ömer devrinde üç talâk bir talâk sayılırdı. Ömer İbn el-Hattâb: İnsanlar teenni ile hareket etmeleri gereken bir işte acele ettiler, işin çabucak olup bitmesini istediler. Acaba, aleyhlerine olan bu işi kabul etsek mi' dedi ve aleyhlerine olan bu işi kabul etti."[5] Müslim ve Ebu Dâvûd'un rivâyetinde: "Ebû's-Sahbâ, İbni Abbâs'a sormuş: "Allah'ın Resulü (s.a.v.) ve Ebubekir devrinde üç talâk, bir talâk değil miydi?" İbn Abbâs: "Evet öyle idi, fakat Ömer devrinde

(1) Bkz. İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, A'lâmu'l-Muvakkı în, 2/ 40-41.
(2) İbn Hanbel, I. 265.
(3) Talâk Sûresi: 1.
(4) Ebû Dâvûd, Talâk, bâb neshi'l-murâca a.
(5) Müslim, Talâk, bâb Talâkî's-selâs, hadîs: 15.

insanlar, talâkın çabuk bitmesini çok istedikleri için Ömer, onların aleyhine olarak bunu caiz gördü."[1]

İbn Abbâs'ın sözlerinden açıkça anlaşılıyor ki Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir devirlerinde ve Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarında, bir ağızla söylenen üç talâk, bir talâk kabul ediliyordu. Âyetin beyan ettiği şekilde boşama tarzına uyuluyordu. Hz. Ömer devrinin ileri yıllarında İslâm toplumu genişleyip, toplumda sosyal problemlerin yoğunluk kazanması sonucu insanlar boşama işinin bir an önce bitmesini istediler. Üç ay beklemeğe dayanamayan insanların sayısı arttı. Bu işin bir an önce bitmesi hususunda Hz. Ömer'e başvurdular. Fazla taleb veya toplumsal baskı yüzünden, o devir ve şartlar için bir zaruret haline gelen bu boşama tarzı kabul edilmiş ve Hz. Ömer kabul ettiği için artık ondan sonra teşekkül eden dört mezhepçe de ittifaken kabul edilmiştir. Fakat İbn Abbâs gibi bazı müctehidler itiraz ettiğine göre bu meselede ashabın icma'ı yoktur, hattâ ulemâ'nın da icma'ı yoktur. Aksine, bir ağızda söylenen üç talâkın bir talâk olduğu hakkında Hz. Ömer devrinin ilk yıllarına kadar ashab arasında kadîm bir icma olmuştur.

İbni Abbâs şöyle diyor: Allah Kitâbında: 'Boşama iki defadır, diyerek boşamayı birbirinden ayırmıştır. Bundan sonra olacak boşamaların çoğunun, "iyilikle tutma" yani dönülme imkânı bulunan talâk olmasını istemektedir. "Güzellikle salıverme" sözüyle de iddetten sonra artık kadına dönülemeyeceğini anlatmaktadır. Bu boşamada, ikisi arasında pişmanlık olması hâlinde bu tür boşama kadına iyiliktir. Çünkü ona dönme imkânı vermektedir. Yüce Allah: *"Bilmezsin, belki Allah bir iş ortaya çıkarır."* buyurmuştur. Şimdi Allah'ın, boşamayı böyle ayırması (iki defa olacağını söylemesi), hepsi bir cümle ile söylenmiş olsa dahi yine bir boşama sayılacağını gösterir.[2]

Üç talâkın birden söylenmesinin geçerli olmayacağı hakkındaki delilleri sıralayan İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye özetle der ki: Liân'da, Nur Suresindeki 6 ncı âyete göre adamın dört defa doğru söylediğine dair Allah'ı şahid tutması gerekir. Bir adam bir ağızda "Dört defa Allah'ı şahid tutarım ki ben doğru söyleyenlerdenim" demekle dört şahidlik yerine gelmiş olmaz. Bu yemîn, sadece bir yemîndir. Hadîste namazın sonunda otuz üçer kere *"subhânellâh, elhemdu lillâh, Allahu ekber"* denmesi emredilmiştir. İnsan bir ağızda *"otuz üç kere subhânellâh..."* demekle bu emir yerine getirilmez, belirtilen sevaba erilmez. Ayrı ayrı tam otuz üç kere *"subhânellah....."* demek gerekir. Nur Suresinin 58 nci âyetinde hizmetçilerin ve bülûğa ermemiş çocukla-

(1) Müslim, Talâk, bâb talâki's-selâs, hadîs: 17; Ebû Dâvûd, Talâk, anılan bâb.
(2) Kurtubî, el-Câmi: 3/132; Bkz. es-Sunenu'l-Kübrâ: 3/132

rın, üç kere izin almaları emredilmiştir. Hadîste de: *"İzin alma üç defadır. Eğer izin verilirse gir, yoksa geri dön"* buyurulmuştur. Bu emirlerin yerine gelmesi için üç defa ayrı ayrı izin almak gerekir, bir kerede *"Üç defa şöyle olsun"* demekle emir yerine getirilmez. İşte talâk hakkındaki emir de böyledir.[1]

" الطلاق " daki (ال) istiğrak ifade eder. Âyetin takriri: " كل الطلاق مرتان و مرة ثالثة : *Bütün boşanmalar iki keredir, bir de üçüncü boşama vardır."* demek olur. Böyle olunca meşru talâk, ancak ayrı ayrı yapılan talâktır. (مرات) ancak ayrı ayrı yapılmakla olur. Kitabın Sünnetin ve dilin gereği budur.[2]

"Ashabın hepsi, Hz. Ömer devrinin ilk yıllarına kadar bir lâfızla söylenen üç talâkın bir talâk olduğu kanaatinde idi. Bu görüşe itiraz eden olmamıştı. Bundan dolayı bazı ilim erbabı, bu meselenin, kadîm bir icma olduğunu söylemiştir. Ama bunun hilâfına bir icma olmamış, günümüze kadar her asırda bu görüşü benimseyen ve buna göre fetva veren âlimler bulunmuştur:

"Abdullah ibn Abbâs bu görüşte olduğu gibi Zübeyr ibn el-Avvâm ve Abdurrahman ibn Avf da böyle fetva vermişlerdir.[3] Hz. Alî ve İbn Mes'ûd'dan ise iki rivâyet gelmektedir. Birine göre bir lâfızdaki üç talâkı kabul etmişler, diğerine göre etmemişlerdir. Tâbiûndan İkrime, Tâvus, tâbi'ut-tâbiînden Muhammed ibn İshâk, Hilâs ibn Amr, el-Hâris el-Ukeylî, bunlardan sonra gelen nesilden Dâvûd ibn Alî ve taraftarları, İbn Hazm ve başkaları, İmam Malik'in bir kısım talebesi, Hanefîlerden bazıları, İbn Hanbelin bazı talebeleri böyle fetva vermişlerdir. İmam Ahmed'e göre bir ağızla yapılan üç talâkın geçerli olmayacağı hakkındaki hadîs doğrudur, fakat hadîsi rivâyet edenin, hadîsin hilâfını benimsediğinden dolayı İmam, hadîsin hilâfı olan görüşü kabul etmiştir. Çünkü İbn Abbâs'tan, bunun hilâfına da rivâyet vardır.

"Hz. Ömer'in, bir ağızla söylenen üç talâkı geçerli saymasına gelince: Ömer devrinde, insanlar talâkı küçümser oldular, bunun bir anda olup bitmesini isteyenler çoğaldı. Resûlûllah devrinde insanlar, Allah'tan korkar, talâktan çekinirlerdi. Fakat zaman geçtikçe takva azaldı, insanlar Allah ve Resulünün verdiği ruhsatı çiğneyerek işin bir an önce olup bitmesini istemeğe başladılar. Hz. Ömer de onları ma'nen cezalandırmak için aleyhlerine olan bu isteklerini kabul etti ki bir defada talâk olup bitince başka biriyle evlenip boşanmadıkça karısını alamayacağını görsün ve bunun ne zor bir şey oldu-

(1) Bkz. A lâmu'l-Muvakkı în, III. 42.
(2) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, II. 247-248.
(3) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 3/132.

ğunu anlasınlar da talâktan çekinsinler. Kendi devri için bunu uygun gördü de fetvayı böyle verdi. Bu, zamanın ihtiyaçlarına göre fetvanın değişmesidir.

"Fakat bu tatbikat, zamanla kötü sonuçlar doğurmuştur. Madem ki üç talâkın birden verilmesinin geçerli olmayacağı hakkındaki hadîs doğrudur, bunu nesheden bir hadîs yoktur. O halde ümmete, bu hadîsin hükmünü almak, buna aykırı düşen bütün rivâyetleri terk etmek gerekir. Birisi, bir hadîse aykırı davrandı diye hadîsi terk edemeyiz. Zira onun muhalif davranmasının, aslında tutarsız olan birçok sebebi olabilir. O insan masum değildir. Sahabe, insanların aceleciliğini görünce, fesadı önlemek için talâk meselesindeki eski fetvayı değiştirmiştir. Şimdi meydana gelen mefsedeti önlemek için, bu konudaki fetvayı yine eski haline, Resulullah ve Ebubekir devrindeki durumuna döndürmek lâzımdır."[1]

Evet İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye'nin yukarıdaki izahları, Kur'ân'ın ruhuna uygundur. Çünkü Kur'ân'ın maksadı, mümkün olduğu kadar âilenin yıkılmasına engel olmaktır. *"Belki Allah, ondan sonra bir iş ortaya çıkarır"*[2] âyetinin de belirttiği üzre talâkta böyle tedrîcî bir yol izlenmesi, emredilmiştir ki şayet bir tehevvür veya basit sebeplerle karı koca, birbirlerine darılıp ayrılmağa kalkışmışlarsa, meseleyi geniş zaman içinde salim kafa ile yeni baştan gözden geçirip tekrar barışma ve birbirlerine dönme arzu ve imkânını bulsunlar. Hz. Peygamber (s.a.v.)in dediği üzre: *"Allah indinde en sevilmeyen helâl, talâktır."*[3] Zira karı kocanın ayrılması, yalnız kendileri için değil, çocukları için de büyük bir yıkımdır. Ancak bütün anlaşma imkânları ortadan kalkınca talâka başvurulur. Bu da zamanla anlaşılır. Kişi, beraber yaşayamayacağını sandığı karısından bir iki ay ayrı kalınca onunla yaşaması gerektiğini anlar. Onun için bir defada: "Seni üçten dokuza boşadım" demekle iş bitmez. Kur'ân, kadının durumunu yüceltmiştir. Hemen bir kızgınlıkla ağızdan çıkan bir sözle kadını boşanmış saymak, onun aleyhinedir. Yalnız onun değil, çoluk çocuğun ve kadının âilesinin de aleyhinedir. Bu, Kur'ân'ın ruhuna tamamen aykırıdır. Nitekim Resulullah ve Hz. Ebubekir devirlerinde böyle bir sözle üç talâk, geçerli sayılmamıştır.

Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği bir hadîs, bu hususta çok önemlidir, Allah'ın Resulü (s.a.v.) " لا طلاق ولا عتاق في إغلاق : *İğlâkta ne talâk, ne de köle âzâd etme olmaz."*[1] demiştir. Ebû Dâvûd, Imam Şâfiî, Ahmed ibn Han-

(1) İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, anılan eser, III. 45-51 özet olarak alınmıştır.
(2) Talâk Sûresi: 1.
(3) Ebû Dâvûd, Talâk, 2.
(4) İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Mace ve Hakim rivâyet etmişlerdir, sahihtir. Faydu'l-Kadîr, VI. 433.

bel, Kadî İsmâîl, iğlâkı kızgınlık diye tefsir etmişlerdir. İğlâk, dilde kapamak, kilitlemek demektir. Kızgınlık da sahibine salim düşünme kapısını kapatır. Bundan dolayı kızgınlığa iğlâk denmiştir. Kişi kızınca aklı karışır, sarhoştan, bir işe zorlanan (mükreh)dan beter duruma düşer. İstemediği şeyi söyler. Bundan dolayı Abdullah ibn Abbâs: "Boşama, ancak boşayanın gönülden niyyetiyle olur" demiştir.[1] Buhârî şöyle diyor: Karısını boşamağa zorlananın, kızgınlık içinde olanın, sarhoşun, delinin, yanılanın ve unutanın talâkı geçerli değildir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.v.): *"Ameller, niyyetlere göredir"* demiştir. Cenabı Hak da: *"Rabbimiz, unutur, ya da yanılırsak bizi cezalandırma"* buyurmuştur.[2]

Kur'ân, bir veya iki talâk ile boşanan kadının, evden çıkarılmayıp bir süre beklemesini emretmekle karı kocanın anlaşmalarına fırsat vermek istemiştir. Yüce Allah, karı kocanın aralarını bulmayı âilelerine emretmektedir: *"Eğer* (karı kocanın) *aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin âilesinden bir hakem ve kadının âilesinden bir hakem gönderin. Bunlar arayı düzeltmek isterlerse, Allah onların arasını bulur.* (Çünkü Allah), *her şeyi bilendir, haber alandır."*[3] *"Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun* (bekleme süreleri dolmadan) *onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Ancak ap açık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını geçerse kendine yazık etmiş olur. Bil-*

(1) Buhârî, Talâk.
(2) Bkz. Buhârî, Talâk, bâbu't-talâk fîl-ğlâk.

Boşama kasdı olmadan yapılan yemînler: Burada boşama üzerine yapılan yemînler hakkında biraz malûmat vermek gerekmektedir:

Yemîn kasdı olmadan "hayır vallâhi, evet vallâh" gibi yemînler lâğv yemîni olduğu gibi "Üzerime talâk lâzım gelsin ki, karım benden boş olsun ki şu iş şöyledir" gibi yemînler de lâğv sayılır. Önemli olan niyyettir. Söz arasında böyle söyleyenin, asıl niyyeti karısını boşamak değil, sözünü isbat etmek olduğundan bu yeminlerle talâk olmaz.

Kasıtlı olarak yapılan boşama yeminlerine gelince: Doğru görüşe göre bunlarla da talâk olmaz. Ancak bunlar yemîn olduğu için keffaret verilir. "Karım benden boş olsun ki şu işi yapacağım veya yapmayacağım" diyen kimse yemîn etmiştir. Ama bu yemînin gereği yapılmaz, keffareti verilir. Hz. Alî, Hz. Alî'nin kadısı Şurayh, İbn Mes ûd, Dâvûd ibn Alî ve taraftarlarına göre talâk üzerine yemîn batıldır, bu tür yemînlerden ötürü hiçbir şey lâzımgelmez. "Şunu yaparsam, karım bana haram olsun" gibi sözlere gelince Abdullah ibn Abbas'ın, Buhârîde nakledilen görüşüne göre bu sözden hiçbir şey lâzım gelmez. (Bkz. Talâk, bâb lime tuharrimu mâ ehallellâhu lek...) Müslim'de ise Abdullah ibn Abbas'tan, bunun yemîn olduğu, keffaretinin verileceği rivâyet edilir (Talâk, 3).

Şarta bağlı sözlerin ise geçerli boşama olacağı hakkında görüşler bulunduğu gibi bunların geçerli olmadığı hakkında da görüşler vardır. Geçerli olsa bile bunlarla ancak bir talâk vukubulur. Kocanın dönme hakkı vardır. Bu hususta (A lâmu'l-Muvakkı în'in 3'ncü cilt, 69-78'nci sayfalarında geniş bilgi vardır).
(3) Nisâ Sûresi: 35.

mezsin, belki Allah, bundan sonra (yeni) *bir iş ortaya çıkarır* (bu bekleme süresi içinde eşler arasında bir sevgi yaratır, bir anlaşma zemini hazırlar). *Sürelerinin sonuna vardıklarında ya onları güzelce* (nikâhınız altında) *tutun, yahut* (onlardan güzellikle) *ayrılın.* (Eşinize tekrar dönmek veya ondan ayrılmak için) *içinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın. İşte Allah'a ve Son Güne inanan kimseye öğütlenen budur. Kim Allah'tan korkarsa* (Allah), *ona bir çıkış* (yolu) *yaratır.*"[1]

Bu kadar açık beyanlardan sonra artık Allah'ın sıkıca bağladığı âile bağını, bir iki zayıf rivâyete dayanarak gevşetmek doğru olmaz. Dediğimiz gibi mezhepler, bir defada üç talâk vermenin haram veya mekruh olduğunu kabul etmekle beraber bu talâkı geçerli saymışlardır, ama bunların görüşünü kabul etmeyen bilginler de vardır. Onların ictihâdı, Kur'ân'ın ruhuna daha uygundur. Bu anlayış, günümüze de daha muvafık düşmektedir.

Zira halkımız dindardır. Adam karısına kızıyor, öfkeye kapılıp hemen "Seni üçten dokuza boşadım" deyiveriyor. Gerçi kanun bu sözü kabul etmez ve o çifti boşamaz. Ama adamın içi rahat etmez. Huzursuz olur, hocalara başvurur, kendisini huzura kavuşturacak bir fetva arar. Kimi olmaz, artık kadın tamamen boştur, der, kimi hile-i şer'iyye tavsiye eder: "Şafiî mezhebinde nikâh velîsiz olmazmış. Senin nikâhın zaten Şafiîlerce muteber değildir. Bir Şafiî imamı bul, o sana nikâh kıysın" der.

Ne lüzum var bunlara? Madem ki adam pişman olmuştur. Ağzından çıkan söz ne olursa olsun, bir defada söylenmiş olduğuna göre bir talâktır, iddeti içinde karısına dönebilir. Ayrı ayrı iki ayda, iki defa talâk vukubulmuşsa, henüz iddeti içinde yine karısına dönebilir. Adamın böyle kızgınlıkla söylediği söze bakılmaz.

Karısını bir kere boşamış olan, iddeti içinde ona dönebilir. Bu dönüşünden sonra yine anlaşmazlık olur, bir daha boşarsa yine dönebilir. Her boşamanın iddet süresi üç âdet süresidir. Bu süre içinde karı koca anlaşabilirlerse ne alâ. Anlaşamazlarsa o zaman bir daha boşar ki işte ondan sonra ip tamamen kopar. Erkek, artık karısına dönemez. Mesele bu kadar geniş ve açık iken bunu daraltmak doğru değildir. İslâmın prensibi zorlaştırmak değil, kolaylaştırmaktır.

Bu yanlış anlama yüzünden İslâma birçok tenkidler yöneltilmiştir. İslâmın, kadını kocanın elinde bir esir yaptığı söylenmiştir. Halbuki bu, İslâma iftiradır. İslâmın, kadına tanıdığı hak ve hürriyeti hiçbir nizam tanımamıştır. Bu üç talâk meselesi de yine onu, erkeğin sonsuzca alıp boşama arzusun-

(1) Talâk Sûresi: 1-2.

dan, onun işkencesinden kurtarmak içindir.

et-Tefsîru'l-hadîs müellifi Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor: "Ömer'-in, bir defada söylenen üç talâkı kabul etmesi, kesin olarak boşama arzusunda olanlar hakkındadır. Eğer koca, bir defada söylediği üç talâk ile, bir defa boşamayı kasdettiğini söylerse bu talâk, bir ric'î talâk sayılır. Bununla beraber tefsîrini yaptığımız âyetin, Talâk Sûresindeki âyetlerle birlikte ruhu ve anlamı, bir defada ancak bir talâkın vukubulacağını gösterir. İbn Ömer'-in, talâkı hakkındaki hadîs bunu teyideder."

3- *"Ya* İyilikle *imsâk* (tutmak), *ya da güzelce tesrîh lâzımdır."*

İyilikte tutmak, ikinci boşamadan sonra ikinci dönüştür. Tesrîh ise üçüncü boşamadır. İki talâk verdikten sonra geriye iki şeyden birini yapmak kalır: Ya güzelce karısiyle geçinmek veya onu serbest bırakmak. Âile, karşılıklı sevgi, şefkat ve saygı temeli üzerine kurulmuştur. İki boşama ve birleşmeden sonra eşler birbirleriyle yaşayıp yaşayamayacaklarını anlarlar. Anlaşabileceklerse ne alâ. Anlaşamayacaklarsa o zaman huzursuzluğu devam ettirmenin mânası yoktur. Erkeğin, kadını nikâhında tutup ona işkence etmesi doğru olamaz. Onu artık bırakması gerekir. Evet koca, Câhiliyye çağı Araplarının yaptığı gibi tekrar tekrar alıp boşayarak kadına eziyet edemez. İkinci ayrılıktan sonra iddeti içinde kadına dönmezse ve iddeti çıktıktan sonra da onu boşamazsa kadın, hakime müracaat edip hakkını arar, kendisini kocasından ayırmasını hakimden ister.

4- "Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, size helâl değildir. Yalnız erkek ve kadının, Allah'ın sınırlarında durmayacaklarından korkarsanız, o zaman kadının (ayrılmak için) *verdiği fidyede* (hakkından vazgeçmesinde) *ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Sakın bunları aşmayın. Kimler, Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."*

229 ncu âyetin bu kısmı, erkeğin, boşarken kadına daha önce vermiş olduğu mehr ve sair mal ve eşyayı geri almasını yasaklıyor. Zira verdiğini, kendisine hizmet etmiş olan eşinden geri alması, *"İyilikle tutmak yahut güzellikle salıvermek"* prensibine aykırıdır.

"Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) *alıp götürmek için onları sıkıştırmayın. Şayet açık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Onlarla iyi geçinin."*[1] âyeti de kötü maksatla, verdiğini geri almak için kadına baskı yapmayı yasaklamaktadır. Ancak kadının edepsizce davranışı, kötü huyluluğu, serkeşliği görüldüğünde verilen mal geri alınabilir.

(1) Nisâ Sûresi: 19.

"Yalnız erkek ve kadına, Allah'ın sınırlarında durmayacaklarından korkarsanız, o zaman kadının, (ayrılmak için) *verdiği fidyede ikisine de bir günah yoktur."* cümlesinin belirttiği gibi kadın, kocasiyle Allah'ın emrettiği tarzda geçinemeyeceğini anlar ve ondan kurtulmak ister, kocası da boşamak için kendisinden mal talebederse kadın, aldığı mehri veya fazladan mal ve para vererek kocasından ayrılabilir. Buna fıkıhta al-Hul denir.

Bu hususta şöyle bir vak'a zikredilir: Sâbit ibn Kays'ın karısı bulunan Übeyy oğlu Abdullah kızı Cemîle (veya Habîbe), kocasının çirkinliğinden, başka bir rivâyete göre kendisini dövdüğünden dolayı, Hz. Peygamber'den, kendisini kocasından ayırmasını ister. Kocası Sâbit de boşamak için, kadına verdiği bahçenin geri verilmesini şart koşar. Cemîle, yalnız bahçeyi değil, daha fazlasını da vermeğe hazır olduğunu söyler. Hz. Peygamber (s.a.v.). Sâbit'e yalnız bahçeyi alıp kadını serbest bırakmasını emreder. İşte İslâmda ilk Hul olayı budur.(1),

Âyetin açıkladığı üzre hul, ancak eşlerin, Allah'ın emrettiği biçimde güzel geçinemeyeceklerini iyice anladıkları zaman yapılabilir. Allah'ın belirttiği sınırlara uymamak: geçimsizlik, itaatsizlik, dövme, hakir görme, ihmal, hastalık, bunaklık, çirkinlik gibi hallerden ileri gelir. Mecbur kalmadan böyle bir yola başvurmak günahtır. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Hangi kadın zorunlu bir sebep olmadan kocasından, kendisini boşamasını isterse ona cennet kokusu haramdır."*(2) demiştir.

Bir cemaate göre hul, talâk değil, fesh'tir. Eşler razı oldukları zaman erkek yeni bir nikâh ve mehirle karısına dönebilir. Bu nikâh, yeni bir akid sayıldığından, diğer nikâhların bütün şartlarını içinde taşır. Fakat çoğunluğa göre hul fesh değil, talâktır. Çünkü hul, fesh olsaydı, hulda kadının aldığı mehirden fazlasını vermesi caiz olmazdı.

Zemahşerî: *"Erkek ve kadının, Allah'ın sınırlarında durmayacaklarından korkarsanız..."* hitâbının, devlet adamlarına ve hakimlere yöneldiğini söyler. Bu anlayış doğrudur. Nitekim Cemîle de davasını, Hz. Peygamber'e götürmüştü. Elbette eşlerin kendi aralarında çözemedikleri meseleleri hakimin çözmesi gerekir.

Huldan ayrı olarak, kadın, nikâh esnasında boşama yetkisinin kendisine verilmesini şart koşabilir. Koca bunu kabul ederse kadın kendi kendisini boşayabilir. Böyle kadına al-Mufavvada (talâkı eline verilmiş kadın) denir. Al-mufavvada, bu hakkını kullandığı zaman talâkı, kesin talâk olur.

"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim bunları çiğnerse öyleleri, kendi-

(1) İbn Kesîr; Râzî, Mefâtîh, II. 249.
(2) İbn Mâce, Talâk 21; Ebû Dâvûd, Talâk, bâb fî'l-hulʿ; Dârimî, Talâk 6.

lerine yazık etmiş olurlar."

5- "Erkek yine boşarsa, artık kadın, başka bir kocaya varmadan kendisine helâl olmaz. O (vardığı adam) *da bunu boşarsa, Allah'ın sınırları içinde duracaklarına akılları kestiği takdirde,* (eski karı-kocanın) *tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır.* (Allah) *bunları, bilen bir toplum için açıklıyor."*[1]

Şimdi koca, karısını bu iki talâktan sonra bir kez daha boşarsa 230 ncu âyete göre kadın, başka bir kocaya varmadan eski kocasıyle evlenemez. Yeni vardığı kocasıda kendisini boşarsa o zaman tekrar eski kocasıyle evlenebilir.

Bu nikâhın mahiyeti de ihtilâf konusu olmuştur. Sâid ibn el-Müseyyib'e göre sadece akid kâfidir. Kadın, başka bir adama sadece nikâhı kıyıldıktan sonra onunla zifaf olmadan boşansa dahi birinci kocasına helâl olur. Diğer bilginlere göre sadece nikâh kıymak yetmez. Mutlaka cinsel ilişki şarttır.

Bu hususta delilleri şudur: "Rifâ'a al-Kurazî'nin karısı, Hz. Peygamber'e gelip demiş ki: "Ben Rifâ'a'nin karısı idim, beni boşadı. Abdurrahman ibn ez-Zübeyr'e vardım. Ama ondaki de tıpkı çaput gibi." Hz. Peygamber gülerek: *"Yani tekrar Rifâ'aya varmak mı istiyorsun? Ama sen bunun, balcığazından, bu da senin balcığazından tadmadıkça olmaz."* demiş."[2]

Sırf eski kocasına varabilmek amaciyle birisiyle evlenmeğe tahlîl denir. Eski kocasına helâl yapmak için kadınla evlenen erkeğe muhallil, bu işin kendisi için yapıldığı adama muhallelun leh denir. İmam Malik, İmam Ahmed ve Servî'ye, zahir ehline ve başka birtakım bilginlere göre bu maksad ile yapılan nikâh batıldır. Böyle yapmakla kadın, ne birinci kocasına, ne de ikinci kocasına helâl olmaz. İkinci erkek, tam arzu ile ve devamlı karısı olması niyetiyle kadınla evlenecektir. Sonra herhangi bir sebeple boşarsa o zaman kadın birinci kocasına varabilir.

Dilimizde hülle denen bu uygulama, Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Muvakkat nikâh caiz değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.)in, bu işi yapan (muhallil)e de, yaptıran (muhallelun leh)e de lânet ettiği rivâyet edilir.[3]

Kadının ikinci evlenmesinin bir şaka, ya da eski kocasına varmak için şer'î bir hile olmayıp tam bir evlenme olduğunu, yukarıda kaydedilen 'useyle hadîsi de göstermektedir. İbn Abbâs da muhallil hakkında sorulan bir so-

(1) Bakara Sûresi: 230.
(2) Buhârî, Libâs 23; Talâk, 7, 37; Nesâ'î, Talâk 9; Ebû Dâvûd, Talâk, 49; İbn Mâce, Nikâh 32; Muvatta', Nikâh, 17, 18; İbn Hanbel I. 214, II. 25;...
(3) Bkz. Tizmizî, Nikâh 28; Ebû Dâvûd, Nikâh 15; Nesâ'î, Talâk 13; Zînet 25; İbn Mâce, Nikâh 33; Dârimî, Nikâh 53; İbn Hanbel, I. 83, 87, 88, 93, 322.

ruya, Hz. Peygamber (s.a.v.)in, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Böyle şey olmaz. Ancak istek ile evlenme olur. Elden ele dolaşacak nikâh olmaz, Allah'ın kitabiyle eğlenilmez. Erkek, kadının balcığazından tadmadıkça nikâh olmaz."*(1)

İbn Menzûr ve İbn Ebî Şeybe, Hz. Ömer'in, kendisine bir muhallil veya muhallelun leh getirilse onları recmedeceğini söylemiş bulunduğunu rivâyet etmişlerdir.(2)

İbnu'l-Kayyim, A'lâmu'l-Muvakkı'în'de birkaç fasılla bunun kötülüklerini anlatmaktadır.(3) Kur'ân'ın ruhuna tamamen aykırı düştüğü halde nedense bazan uygulanmış olan bu hülle meselesi, birçok kimsenin, İslâma dil uzatmasına sebeb olmaktadır. Kabahat hâşâ İslâmda değil, onu yanlış anlayanlardadır.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, bu tür bir maksad ile nikâhlanan hem kadın hem de erkeğin, zânî olacaklarına hükmetmiştir. Bir adam İbn Ömer'e gelmiş, karısını üç talâk ile boşayan bir mü'min kardeşinin karısını tekrar ona helâl kılmak maksadiyle o boşanmış kadın ile nikâhlanan adamın durumunu sormuş. İbn Ömer: "Nikâh, ancak istekle olur. Biz bu tür evlenmeyi, Resûlullah devrinde sifâh (zina) sayardık" demiştir.(4)

Bu tür evlenmeyi bazı imamlar mekruh, bazıları da haram görmüşlerdir. Bunun hoş bir şey olduğunu söyleyen yoktur. Yukarıdan beri saydığımız deliller, hülle nikâhının, İslâmın ruhuna aykırı olduğunu açıkça gösterir. İslâmı böyle yanlış anlamalardan tenzih etmek gerekir. Kesin olarak boşanan kadın, Kur'ân'a göre başka biriyle evlenir. Şayet o adam, herhangi bir sebeple kendisini boşarsa o zaman eski kocasına varabilir. Ama ben şununla bir nikâh kıymak veya yanında bir iki gün kalmak suretiyle evleneyim de sonra eski kocama varayım niyetiyle evlenme olmaz.

6- 233 ncü âyetin sonunda da karıkoca razı olup birbirlerine varmak istedikleri zaman, âilelerinin buna engel olmamaları emrediliyor. Böylece âile, sağlam esaslara bağlanıyor.

7- *"Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikle tutun, ya da iyilikle bırakın;* (haklarına) *tecavüz edip zarar vermek için onları* (yanınızda) *tutmayın. Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlence yerine koymayın. Allahın size olan nimetini*

(1) et-Tâc, II. 313.
(2) A 'lâmu'l-muvakki'în.III. 62; 1289/1969; Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 147; et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 346-356.
(3) Bkz. C. 3. s. 63-64.
(4) İbn Kesîr, âyetin tefsîri.

ve size öğüt vermek için indirdiği kitap ve hikmeti düşünün, Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir."

231 numaralı bu âyette geçen "ecel" süre demektir. Sürenin tamamına da, sonuna da denir. Burada sürenin sonu demektir. Yani kadınlar, iddet sürelerinin sonuna yaklaştıkları zaman ya onları güzellikle (evlerinizde) tutun, ya da güzellikle salıverin. Onlara zarar verip haklarını çiğnemek için onları yanınızda tutmayın.

Bu âyet de İslâmdan önce hüküm süren boşama tatbikatına ilişkindir. Adam karısını boşar, sonra iddetin dolmasına bir iki gün kala tekrar ona dönerdi. Böyle boşayıp dönmek suretiyle ayları, yılları kadına zehir ederdi. Allah, böyle kötü niyetli hareketleri yasaklıyor. Oyuncak gibi kadını alıp boşamak. Allah'ın güzel geçinme, iyi niyetle hareket etme hususundaki emirlerini ciddiye almamak, onları eğlence yerine koymak demektir.

Yüce Allah 232 nci âyette de: *"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerinin* (sonuna) *vardılar mı kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde,* (eski) *kocalariyle evlenmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür. Bu, sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."* buyurarak boşandıktan sonra tekrar kocalarına dönmek isteyen kadınlara engel olmak için onlara baskı yapılmamasını, onların bu arzularına karşı durulmamasını emrediyor. Demek ki boşanan kadın, iddeti dolunca tekrar eski kocasına dönmek isterse dönebilir. Bu da gösteriyor ki sayısı ne olursa olsun, bir lâfızda söylenen talâk ile iş bitmiş olmuyor. İddet süresi içinde eşlerin, birbirlerine dönme hakkı vardır.

En kuvvetli rivâyetlere göre âyet Makal ibn Yesâr hakkında nazil olmuştur. Eniştesi, Makal'in kız kardeşini boşamıştı. Sonra adam, tekrar karısına dönmek istedi. Fakat Makal, kız kardeşinin ona dönmesine engel oldu. Bu münasebetle bu âyet indi.

İmam Şâfiî, bu âyetten velîsiz nikâhın sahih olmayacağı hükmünü çıkarıyor. Ona göre eğer velînin rızası olmadan kadının evlenme yetkisi olsaydı, velînin bu hususta bir rolü bulunmasaydı, velileri, kadınlara baskı yapmaktan menetmenin anlamı kalmazdı. Fakat bu âyetten böyle bir mana çıkmaz. Âyet, eskiden beri süregelen geleneğe göre kızlarına yahut velisi bulundukları kadınlara baskı yapan insanları bu baskıdan menetmektedir. Yoksa rüşde eren kadınların, kendi arzulariyle evlenme hürriyetlerini kısıtlamamaktadır. Bilâkis *"evlenmelerine mani olmayın"* kaydı ile kadınlara tam evlenme yetkisi vermektedir.(1)

(1) Tefsîru İbn Kesîr, I. 280-282; İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, I. 199-200; Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm, I. 148-150.

İmâm Ebû Hanîfe'ye göre Allâh, 230 ncu âyette: *"Erkek yine kadını boşarsa, kadın, başka biriyle evlenmedikçe o* (boşaya)*na helâl olmaz"* buyurarak evlenmeyi kadına vermektedir. *"Kadın başkasıyla evlenmedikçe"* ifâdesi, evlenme yetkisinin, kadının elinde olduğunu kanıtlar.[1]

İbn Abbas şöyle demiş: "Bu âyet, karısını bir, ya da iki boşama ile boşayıp, kadının bekleme süresi dolduktan sonra tekrar ona dönmeyi isteyen adam hakkında inmiş ve kadının velilerinin buna engel olmalarını yasaklamıştır."

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ
الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ
نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى
الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٣٣﴾

233- Anneler, çocuklarını -emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için- tam iki yıl emzirirler. Onların uygun biçimde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak, çocuğun babasına aittir. Herkes ancak gücü ölçüsünde bir şeyle yükümlü tutulur. Ne anne çocuğu yüzünden, ne de çocuğun âidolduğu baba, çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Mîrasçının da aynı şeyi yapması gerekir. Eğer (ana-baba), *anlaşıp danışarak* (çocuğu) *sütten kesmek isterlerse, kendilerine günâh yoktur.*

(1) Buhârî, Şehâdât, 7, Nikâh, 20, 27, Hums, 4; Müslim, Rada hadîs:, 1, 2, 9, 12; Ebû Dâvud. Nikâh 6; İbn Mâce, Nikâh, 34; Dârimî, Nikâh, 48; Muvatta, Radâ, 1, 2, 16; İbn Hanbel, 1, 275, 290, 329, IV, 44, 51, 66

Çocuklarınızı (süt annesi tutup) emzirtmek isterseniz, vereceğiniz ücreti güzelce verdikten sonra, yine üzerinize bir günâh yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, yaptığınız herşeyi görmektedir.

Tefsîr:

233- Bazı bilginlere göre bu âyet, boşanmış kadınlar hakkındadır. Çünkü boşanmağa ilişkin âyetlerden hemen sonra gelmektedir. Yani boşanmış olan anneler, çocuklarını iki yıl emzirirler. Tam emzirme süresi iki yıldır. Bu süre içinde çocuğun babası, ya da babası yoksa onun varisi de annenin nafakasını ve giyimini temin eder. Emzirme süresi içinde annenin geçiminin sağlanması emredildiğine göre âyetin boşanmış anneler hakkında olduğu anlaşılıyor.

Fakat çoğunluğun kanaatine göre âyet, yalnız boşanmış kadınlar hakkında değil, bütün anneler hakkındadır. Anne, süt vermesi, çocuğa bakması dolayısiyle belki kocasına hizmette kusur eder de bu yüzden kocası onu beslemekten kaçınır diye yüce Allah, özellikle emzikli annelerin beslenmelerini, giydirilmelerini emretmiş bulunmaktadır.

"Emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için" ifadesinden de anlaşılacağı üzre iki yıl süt emzirmek vacib değildir. Tam emzirme süresi iki yıldır. Çocuğunu tam emzirmek isteyen kimse, iki yıl emzirir, demektir. Tam emzirme süresi iki yıl olduğuna göre İslâmın tanıdığı "süt emmeden doğan evlenme yasağı" da ancak bu iki yıl içinde süt emen çocuklara mahsustur. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Neseb yüzünden haram olanlar, süt yüzünden de haram olur."*[1] buyurmuştur.

İmam Şâfiî'ye göre iki yaşına kadar bir kadından süt emen çocuk için bu haramlık sabit olur. Ondan sonra emen çocuk için haramlık sabit olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre süt emme süresi otuz aydır. İki buçuk yaşına kadar emen çocuklar için haramlık sabit olur, ondan sonra emenler için sabit olmaz.

"Eğer (ana-baba), *anlaşıp danışarak sütten kesmek isterlerse kendilerine günâh yoktur."* cümlesinin hükmüne göre ana baba, danışıp anlaşmak suretiyle çocuklarını, iki yıl dolmadan da sütten kesebilirler. Mutlaka iki yıl emzirmeleri farz değildir. Bundan önce de sütten kesmelerinde bir günah yoktur. Ancak ikisi, birbirine danışarak çocuğun sağlığına bir zararı olmayacağına kanaat getirdikten sonra bu işi yapabilirler.

Emzirme süresi içinde annenin nafaka ve giyimini temin babaya düşer. Fakat herkes gücü ölçüsünde, imkânları oranında kadının ihtiyaçlarını kar-

(1) Buhârî, Şehâdat, 7, Nikâh, 20, 27, 117, Hums, 4; Müslim, Radâ'hadis:, 1, 2, 9, 12; Ebû Dâvûd, Nikâh 6; İbn Mâce, Nikâh, 34; Dârimî Nikâh 48; Muvatta', Radâ', 1, 2, 16; İbn Hanbel, 1, 275, 290, 329,IV, 4, 5, VI, 44, 51, 66

şılar. Kimseye gücünün üstünde bir şey teklif edilmez. Ne anne çocuğu yüzünden zarara sokulur, ne de baba. Boşanmış anne, çocuğunu emzirmek istediği halde babası onu çocuğundan ayırıp ızdıraba sokamaz, yahut baba, annenin nafaka ve giyimini sağladığı halde anne, çocuğunu emzirmekten kaçınıp babayı müşkil durumda bırakamaz.

Anne, çocuğun babasının verdiği ücretle emzirmeğe râzı olmazsa, adam başka bir kadın tutup çocuğunu emzirtebilir. Şayet anne, yabancının emzireceği ücretle emzirmeğe râzı olursa, emzirme onun hakkıdır.

Eğer çocuğun babası yoksa, onun veya çocuğun vârisi durumunda olan kimse, annenin geçimini sağlar. Baba öldüğü zaman, çocuğun -malı varsa- vârisi, onun malından annesinin geçimini temin eder. Malı yoksa, babanın yahut çocuğun vârisi olan akrabâ, annenin geçimini sağlar. Eğer vârisler de bunu yapmazlar ve anneden başka çocuğu emzirecek kimse de bulunmazsa, çocuk ölüme terk edilmez, annesi, çocuğu emzirmeğe zorlanır.

Baba isterse çocuğu, başka bir süt anne tutup emzirtebilir. Ancak süt annenin ücretini eline teslim etmek lâzımdır ki kadın, gönül hoşluğuyla çocuğa baksın, onu güzelce emzirsin.

Âyetin sonunda yüce Allah, korunmayı, Allah'ın emirleri içinde hareket etmeyi emretmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün yaptıklarımızı görmektedir.

Anne sütü, çocuğun gelişmesinde çok önemli rol oynar. Hayâta henüz yeni başlayan çocuğun beslenmesinde anne sütünün yerini tutacak hiçbir gıda veya mama yoktur. Çünkü anne sütü daima tazedir ve mikropsuzdur. Oysa şişelerde bulunan ve emziklerle verilen mama ve sütlerde ne kadar özen gösterilmiş olsa da yine mikrop karışabilir.

Anne sütünün içerdiği tabii vitamin ve proteinleri, yapma sütler içermez. Bunların hepsinden önemlisi de annesinin bağrına basıp emzirdiği çocuk,annesinden, sütle beraber sevgi ve güven duygusu da emmiş olur. Hayatının her safhasında insanın güven duygusuna ihtiyacı vardır. Hele kendini korumaktan tamamen yoksun sabîyi annesinin göğsünden ayırarak bu şefkat ve güven duygusundan yoksun bırakmak asla doğru değildir. Ciddî araştırmalar sonunda bütün doktorlar, çocuğu annenin emzirmesinin önemini vurgulamaktadırlar. Çünkü bu, Allah'ın, canlılara koyduğu genel bir yasadır.

Daha ilk anda bu varlıkları, annelerin memelerine yönelten nedir? Yüce Allah: *"Biz ona iki tepeyi gösterdik."*(1) âyetinde Allah'ın, doğan insa-

(1) Beled Sûresi: 10.

nı, beslenmesi için annesinin iki memesine yönelttiği buyurulmaktadır. Bazı müfessirlere göre bu âyetteki iki tepe, annenin iki memesidir. O halde insanı, Allah'ın gösterdiği, kendisine gıda şefkat ve güven duygusu verecek o iki tepeden hemen ayırıvermek, onlardan mahrum etmek doğru değildir. Müslüman hanımlara, çocuklarını Allah'ın buyurduğu şekilde iki yıl emzirmelerini öğütleriz.

Fakîhler: *"Anneler çocuklarını iki yıl emzirirler."* cümlesinden, çocuğun hadânesinin yani gözetiminin anneye âidolduğu hükmünü çıkarmışlardır. Mâlik ve Ebû Hanife'ye göre erkek çocuğu erginliğe erinceye, kız çocuğu da evleninceye dek hadâne hakkı annenindir. Fakat Şâfiî'ye göre çocuk, sekiz yaşına kadar anneye âittir, sekiz yaşından sonra hangi tarafı seçerse onunla kalır. Bu konuda erkekle kız arasında fark yoktur.

Şayet boşanan kadın, zimmiyye (yahudî veya hıristiyan tebeadan) ise fakîhlere göre yine hüküm aynıdır. Zimmiye ile müslüman kadın arasında fark yoktur. Bazılarına göre bu takdirde çocuk, karıkocadan hangisi müslüman ise ona âidolur.[1]

وَالَّذ۪ينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ
اَشْهُرٍ وَعَشْراًۚ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ف۪يمَا فَعَلْنَ ف۪ٓي
اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
ف۪يمَا عَرَّضْتُمْ بِه۪ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَٓاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ ف۪ٓي اَنْفُسِكُمْۜ عَلِمَ
اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِراًّ اِلَّٓا اَنْ تَقُولُوا
قَوْلاً مَعْرُوفاًۜ ۞ وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ
اَجَلَهُۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا ف۪ٓي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
حَل۪يمٌ ﴿٢٣٥﴾

(1) Kurtubî, el-Câmi , 3/164-167.

234- İçinizden ölenlerin, geriye bıraktıkları eşleri, dört ay on gün (bekleyip) *kendilerini gözetlerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için uygun olanı yapmalarında size bir günâh yoktur. Allah, yaptıklarınızı haber alır. 235- Böyle* (iddetini bekleyen) *kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizde, yahut içinizde tutmanızda size bir günah yoktur.* (Çünkü) *Allah, sizin onları anacağınızı bilmektedir. Sakın* (kapalı evlenme teklifi sırasında), *iyi söz söylemeniz dışında, onlarla bir gizli* (buluşma)*ya sözleşmeyin ve farz olan bekleme süresi sora ermeden nikâh bağını bağlamağa kalkmayın ve bilin ki Allah, içinizden geçeni bilir. O'ndan sakının ve yine bilin ki Allah, bağışlayandır, halîmdir* (ceza vermekte aceleci değildir)."

Tefsîr:

234-235 nci âyetler, kocası ölen kadınlar hakkındadır. Kocası ölen kadın dört ay on gün iddet bekleyecektir. Bu müddet içinde kadının gebe olup olmadığı anlaşılır. Şayet gebe ise: *"Gebe olanların süreleri de yüklerini bırakmalarına kadardır"*[1] âyetinin hükmü uyarınca doğuruncaya kadar bekler.

Gebe değilse dört ay on gün sonra, gebe ise doğurduktan sonra kadın, ahlâka uygun olmak şartiyle istediği gibi hareket edebilir, evlenmesi caiz olan dilediği erkekle evlenebilir.

Acaba bu dört ay on gün içinde kadın, süslenmeden ve koku sürünmeden de uzak durup yas mı tutacaktır, sorunu ihtilâf konusudur. Ulemanın çoğunluğuna göre evet kadın, bu müddet içinde süslü elbise giymeyecek, koku sürünmeyecek, kocasının evinden ayrılmayacaktır. Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa, Hz. Peygamber (s.a.v.)in şöyle dediğini nakletmiştir; *"Allah'a ve âhiret gününe inanan hiçbir kadının, üç günden fazla yas tutması helâl olmaz. Yalnız kocası için yas tutması hariç. Kadın, kocası için dört ay on gün yas tutar.*[2]"[3]

Fakat diğer birtakım bilginlere göre bu müddet, yas tutmak için değil, evlenmemek için konulmuştur. Yas, ancak üç gündür. Üç gün sonra kadın, koku sürünüp süslenebilir, evinden çıkabilir. Bu görüşü ileri sürenler de Umeys kızı Esmâ'nın naklettiği bir hadîse dayanırlar. Esmâ, Ca'fer Tayyar'ın karısıdır. Ca'fer, Mu'ta Savaşında şehid düşmüştü. Onun şehadetinin üçüncü

(1) Talâk Sûresi: 4.
(2) Hadîste ihdâd kelimesi geçer. İhdâd: güzel koku sürünmekten ve süslenmekten uzak durmak demektir. Biz bunu yas tutmak diye terceme ediyoruz.
(3) Buhârî, Cenâ'iz, 31, Hayd, 12, Talâk 36-49; Müslim, Talâk, bâb 9, hadîs: 58, 59, 62, 63-67.

gününde Esmâ'nın evine gelen Allah Elçisi, ona: *"Artık bu günden sonra yas tutma"* demiştir.(1)

Fakat pek çok hadîs, birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu göstermektedir. Bunlardan sadece ikisini kaydedelim: Ümm-i Seleme, Hz. Peygamber (s.a.v.)in şu sözünü rivâyet etmiştir: *"Kocası ölen kadın* (süs için) *bitkiden ve topraktan yapılmış boya ile boyalı elbise giymez, mücevherat takmaz, kına yakmaz, sürme çekmez."*(2) Ümm-i Atiyye de şöyle diyor: "Biz, ölüye üç günden fazla yas tutmaktan menedilirdik. Ancak kocaya dört ay on gün yas tutardık. Bu süre içinde sürme çekmezdik, koku sürünmezdik, boyalı elbise giymezdik. Yalnız boyalı iplikle dokunmuş kumaştan elbise giyebilirdik. Biriniz âdetinden yıkanıp temizlendiği zaman (kötü kokusunu gidermek için) küst ve azfar (buharların)dan biraz sürünmesi için bize izin verilmişti."(3)

Daha önce Arap toplumunda kocası ölen kadın, bir yıl yas tutar, evinden ayrılmazdı. Kur'ân, bu süreyi dört ay on güne indirmiştir. Fakat bu müddet sonunda kadının, mutlaka evden çıkıp gitmesi gerekmez. Şayet kadın, evinden ayrılmak istemezse, kocanın vârisleri, terkeden, bir yıl süre ile kadının nafakasını karşılamak zorundadırlar. Sûrenin 240 ncı âyeti şöyle diyor: *"İçinizden ölüp de geriye eşler bırakan kimseler, eşlerinin, evden çıkarılmaksızın, bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vâsiyyet etsinler. Şayet kendileri çıkarlarsa, kendileri hakkında uygun olanı yapmalarında sizin için bir günâh yoktur."*

Gerçi 240 ncı âyetin, bu âyetlerle ve kadına pay veren miras âyetiyle neshedildiğini söyleyenler varsa da âyetin muhkem olup neshedilmediğini söyleyenler de vardır. Yukarıdaki iki âyet, dul kadının, beklemek zorunda olduğu müddeti tayin ediyor. 240 ncı âyet ise evden çıkmak istemeyen dul kadına, bir yıl süre ile evde kalma hakkının verilmesini ve bu süre içinde onun geçiminin sağlanmasını emrediyor. İki âyetin hükmü birbirine aykırı değil, birbirini tamamlar mahiyettedir. Ancak bu bir yıl, yas tutma süresi değildir. Dört ay on günden fazla yas tutmak haramdır.

Bazı bilginlere göre kocası ölen kadın gebe ise, çocuğunu doğuruncaya kadar kocasının bıraktığı maldan nafakası temin edilir. 240 ncı âyet buna delil olduğu gibi, Talâk Sûresinin: "(Boşadığınız) *kadınları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve onları sıkıştır*(ıp evden

(1) İbn Hanbel, VI. 369.
(2) Ebû Dâvûd, Talâk 46; Nesâ'î, Talâk 64, 65; İbn Hanbel, VI. 302.
(3) Buhârî, Cenâ'iz 31, Hayd 12; Müslim, Talâk 9; Tirmizî, Talâk 18; Ebû Dâvûd Talâk, 43, 46;...

çıkmağa zorla)*mak için kendilerine zarar vermeğe kalkışmayın. Şayet gebe iseler yüklerini bırakmalarına kadar onları besleyin.''*[1] âyeti de boşanan kadının, doğuruncaya kadar nafakasının teminini emretmektedir.

Fakat bazılarına göre kadının mîras hakkını belirten âyetler geldikten sonra artık kocası ölen kadının nafakasının temin edilmesi hakkındaki âyetin hükmü neshedilmiştir. Miras hakkı olmayan boşanmış kadın ile, kalan maldan miras alacak olan kocası ölmüş kadın arasında fark vardır.[2]

235 nci âyette, kocası ölmüş kadına, iddeti içinde iken üstü kapalı biçimde hitbe yapılabileceği yahut bu niyyetin içte tutulabileceği; ancak onunla gizli bir konuşma veya buluşmaya yeltenilemeyeceği, iddet tamamlanmadan nikâh da kıyılamayacağı belirtilmektedir. Hitbe: evlenilmek istenen kadını isteme konuşmasıdır. Hutbe ise genel konuşmadır. Kocası ölen kadın, iddeti içinde evlenemez. Ancak iddet süresi içinde âdâba uygun biçimde, kapalı bir tarzda ona evlenme teklifi yapmak câizdir. Âyette bu husus, tarîd kelimesiyle ifade ediliyor. Tarîd, üstü kapalı biçimde anlatmak demektir. İddeti içinde bulunan kadına veya onun velisine, üstü kapalı biçimde hitbe (evlenme teklifi) yapılabilir. Meselâ: ''İnşallah, Allah bana iyi bir kadın nasibeder'', ya da: ''Sen güzelsin!'' gibi sözlerle bu niyyet belirtilebilir. Yahut bu niyyet hiç söylenmeden, içte taşınabilir. Ama böyle bir kadınla gizli gizli konuşmak, buluşmak, ya da gayri meşru bir şekilde birleşmek üzre sözleşmek haramdır. Üstü kapalı tarzda evlenme teklifinden başka, edep dışı bir söz söylemek veya ona karşı kötü bir niyet taşımak yasaklanmıştır. Böyle bir kadınla, iddet içinde nikâh kıyılamaz.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ
فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ
حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ
لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ
عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ

(1) Âyet: 6
(2) et-Tefsîru'l-hadîs, VII, 362

بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

236- *Henüz dokunmadan, ya da bir mehir kesmeden kadınları boşarsanız, size bir günâh yoktur. Ancak onları faydalandırın* (bir miktar bir şey verin). *Eli geniş olan, kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi kaderince güzel bir şekilde faydalandırmalı* (herkes gücü ölçüsünde bir şey vermeli)*dir. Bu iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.*
237- *Bir mehir kestiğiniz takdirde henüz dokunmadan onları boşamışsanız, kestiğinizin yarısını* (verin). *Ancak kadınlar vazgeçer, yahut nikâh bağı elinde bulunan erkek vazgeçerse başka.* (Erkekler), *sizin affetmeniz,* (müsamaha gösterip mehrin tümünü vermeniz) *takvâya daha yakındır. Aranızda birbirinize iyilik etmeyi unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı görür.*

Tefsîr:

236-237 nci âyetler, henüz dokunulmadan boşanan kadınlar hakkındadır. Şartlar gerektirdiği takdirde birleşmeden kadını boşamak caizdir. Ancak erkeğin, keyif için bunu yapması günâhtır. Çünkü *"Allah indinde en sevilmeyen helâl, boşamadır."* Şayet boşamayı zorunlu kılan bir durum varsa nikâhtan sonra henüz dokunmadan karısını boşayan erkek, kadına müt'a vermek zorundadır. Yani bir şeyler verip onun gönlünü alması lâzımdır. Nikâhta eğer mehir kesilmemiş ise böyledir. Fakat nikâhta mehir belli edilmiş ise onun yarısı verilir. Ama kadın, isterse hakkından vazgeçebilir, yahut erkek, mehrin tamamını verebilir. Bu husus, onların seçimlerine ve faziletlerine bırakılmıştır. Tabii karşıdakinin lehine bağışta bulunmak, başkalarına karşı lûtufkâr davranmak takvaya daha yakındır. Allah, kullarının yaptıklarını görmektedir. Yapılan iyilik, zayi olmaz.

236 ncı âyet, mehir kesilmemiş ve dokunulmadan boşanmış kadının, 237 nci âyet ise mehir kesilmiş ve dokunulmadan boşanmış kadının durumunu anlatmaktadır. Dokunmadan boşama halinde kadının iddet beklemesi gerekmez.

237 nci âyette: *"Nikâh bağı elinde bulunan"* kimsenin affetmesinden, yani mehri bağışlamasından söz edilir. Acaba nikâh bağı elinde bulunan kimdir? İbn Abbâs, Hasan Basrî, Tâvûs, Atâ, Zeyd ibn Eslem ve Rabî'a'ya göre bununla kasdedilen, kadının velisidir. İmâm Mâlik bu görüşü benimsemiştir. Hz. Alî, Şureyh, Saîd ibn el-Museyyib, Cubeyr ibn Mut'im, Mücâhid ve Sevrî'ye göre bu deyimle kasdedilen, kocadır. Ebû Hanîfe ve

Şâfiî de bu görüşü benimsemişlerdir. Bu görüş daha kuvvetlidir. Zira nikâh bağı, tam olarak kocanın elindedir. Kadının velisi, gerçi onu evlendirebilir ama bu tasarrufunun geçerli olabilmesi için kadının, özellikle bülûğa ermiş kadının muvafakati şarttır: *"Kadınlara, mehirlerini gönül hoşluğuyla verin; eğer* (onlar), *kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da âfiyetle yiyin."*[1] âyetinin ifadesiyle mehri almak ve onu gönülden bağışlamak, kadının hakkıdır. Kadının velisi, kadının hakkını alıp bağışlayamaz.

İmdi bu tabirle, birincilerin dedikleri gibi veli kasdedilirse âyetin mânası: "Şayet kadınlar, yahut nikâh bağı elinde bulunan kadının velisi bağışlar, mehirden vazgeçerse, koca mehri vermeyebilir" demektir. İkincilerin dedikleri gibi bu tabir ile kasdedilen koca ise âyetin mânası: "Şayet kadınlar, hakları olan yarı mehri almaktan vazgeçer, ya da nikâh bağı elinde bulunan koca, kendi hakkını bağışlayarak mehri tam öderse bunu yapabilir" demek olur.

Ulema birinci âyetten, mehir belirtmeden nikâh kesmenin caiz olduğunu çıkarmışlardır. Mehir belirtilmeden nikâhlanan kadınlara, dengi olan kadınların mehri (mehr-i misl) verilir.

Müt'a nedir, mehr nedir, bunlar kimlere verilir?

"Müt'a", kadına yarar sağlayacak bir miktar eşya, para vs.dir. Mehr ise evlenme mukabilinde kadına verilmesi gereken, mal, eşya yahut paradır. Nikâh kesilirken kadına verilecek mehr (saçı) yahut para belirtilir. Bu belirtilmese de nikâh sahihtir, o kadına dengi olan kadınların mehri verilir.

Mehir belirtilmeden nikâhı kesilmiş, fakat henüz kendisine dokunulmadan boşanmış olan kadına mehir değil, müt'a verilir. Nikâhta mehir belirtilmiş ve dokunulmadan boşanmış kadına da, 237 nci âyetin hükmünce, belirtilmiş olan mehrin yarısı verilir. Birleşmeden sonra boşanmış kadınlara gelince: Şayet nikâh kıyılırken mehir belirtilmiş ise mehrin tamamı ödenir. Nikâhta mehir belirtilmemiş ise bunlara da dengi olan kadınların mehri ödenir.

Boşanmış kadınlara verilecek müt'a, bir atiyye değil, kadının erkek üzerinde bulunan bir hakkı, bir alacağıdır. Bu sûrenin 241 nci âyeti, bunu açıklamıştır: *"Boşanmış kadınlara uygun bir geçim vermek, korunanlar üzerine bir borçtur."* Hükmü genel olan bu âyet, bütün boşanmış kadınlara müt'a vermeyi emretmektedir. Nitekim: *"Ey peygamber! eşlerine söyle: Eğer siz, dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size müt'a vereyim ve sizi güzellikle salayım."*[2] âyeti de genel olarak boşanan kadınlara müt'a veril-

(1) Nisâ Sûresi: 4.
(2) Ahzâb Sûresi: 28.

mesini gerekli kılmaktadır. Saîd ibn Cübeyr, Ebû'l-Âliye, Hasan Basrî ve bir rivâyete göre Şafiî, bu görüştedir. Buna göre dokunulmamış, mehir kesilmemiş kadınlara yalnız müt'a, diğerlerine ise müt'a ile beraber mehir de verilecektir.

Başka bir görüşe göre müt'a, yalnız dokunmadan boşanmış kadınlara mahsustur. Çünkü Cenâbı Hak, Ahzâb Sûresinin 49 ncu âyetinde de *"dokunulmadan boşanan kadınlara müt'a verilmesini"* emretmektedir. Nitekim Buhârî'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) dokunmadan boşadığı Umeyne binti Şurahbîl'e müt'a vermiştir.[1]

Dokunulmadan önce boşanmış kadınlara müt'a verilmesini emreden âyetin sonunda: *"Bu, iyilik edenlerin üzerine bir haktır"* dendiği için bazı müslümanlar, "Dilersem ihsan ederim, dilersem etmem" demişler ve âyetin bir mecburiyet yüklemediğini sanmışlardır. Bundan dolayı müt'anin, ödenmesi gerekli bir borç olduğunu bildiren 241 nci âyet inmiştir.[2]

Müt'anin miktarı:

Müt'anin miktarı üzerindeki görüşlerde de bir birlik yoktur. Âyette belirtildiği üzre herkes gücü nisbetinde bir şeyler verir. İbn Abbâs'a göre müt'anin en yükseği bir hizmetçi, ortası varak (para), aşağısı elbisedir. Hz. Peygamber, dühulden önce karısını boşayan bir sahabîye, bir kalensüve (o zamanın kadın başlığı) olsun, karısına vermesini emretmiştir.

Bir kısım bilginler de, ikinci âyetin hükmüne dayanarak müt'anin, mehrin yarısı olduğuna hükmetmişlerdir. Bazılarına göre de müt'a üzerinde bir anlaşmazlık olursa müt'anin miktarını hakim tayin eder. İmâm Şâfiîye göre koca, belli bir miktar vermek hususunda zorlanmaz. Ancak müt'a denebilecek bir şey verir. Bunun en azı, içinde namaz kılmanın caiz olacağı bir elbisedir.[3]

Ebû Hânîfe ve Ahmed'e göre tam halvet yani kadınla tam yalnız kalmak, onunla birleşmek hükmündedir. Kadınla tam yalnız kalmış olan kimse, ona dokunmamış olsa dahi, tam mehr verecektir. Halbuki âyetin ifadesi açıktır. Âyet dokunmadan boşama halinde yarı mehr verilmesini emretmektedir. Dokunma, birleşmeden kinayedir. Kaldı ki Hz. Peygamber (s.a.v.), Şurahbîl kızı Umeyne ile nikahlanmış, fakat zifafta kadına elini uzatınca kadın hoşlanmamış. Allah'ın Resulü de Ebû Useyd'e, kadını donatmasını, ona iki

(1) İbn Kesîr, I. 287-288.
(2) Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, I. 161.
(3) İbn Kesîr, I. 287.

mavi elbise giydirmesini emretmiştir. Demek ki Hz. Peygamber, halvet olduğu halde dokunmadığı için kadına müt'a vermiştir. Bu da gösterir ki tam mehr, ancak vat' (birleşme) halinde şarttır.

Dühulden önce boşanmış kadınlara iddet gerekmez.

Ahzâb Sûresinin 49 ncu âyetinde de, dokunulmadan boşanmış kadınlara müt'a verilip bırakılmaları, onların iddet beklemelerine gerek olmadığı bildirilmektedir: *"Ey inananlar, inanmış kadınları nikâhlayıp da henüz onlara dokunmadan boşarsanız, onların üzerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Hemen müt'alarını verin* (biraz geçimlik verip memnun edin) *ve onları güzellikle serbest bırakın."*

Bunların iddet beklemelerine lüzum yoktur. Çünkü iddet, rahmin berâetinin anlaşılması için emredilmiştir. Dokunulmamış kadın için elbette böyle bir durum söz konusu olamaz.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

238- *Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun.*

Tefsîr:

238- Orta namazın hangi namaz olduğu hususunda gelen rivâyetler ihtilâflıdır. Hz. Alî'ye, Hz. Âişe'ye ve daha birçok sahâbîye dayanan rivâyetlere göre orta namaz, ikindi namazıdır. Hz. Alî şöyle demiştir: *"Ahzâb günü* (yani Hendek Savaşında), *Allah'ın Resulü* (s.a.v.): *'Bizi orta namaz olan ikindi namazından alakoydular. Allah evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun' dedi ve ikindiyi, akşamla yatsı arasında kıldı."*(1)

Abdullah ibn Mes'ûd da Hz. Peygamber'in: *"Orta namaz, ikindi namazıdır"* dediğini rivâyet etmiştir.(2) Hz. Âişe de orta namazın, ikindi namazı olduğunu söylemiştir.(3) Buhârî'de de buna dair, İbn Ömer'den gelen bir rivayet vardır.

Zeyd ibn Sâbit'e dayanan rivâyetlere göre orta namaz, öğle namazıdır.(4) Zeyd diyor ki: "Allah'ın Resulü (s.a.v.), öğle namazını, günün ortasında kı-

---

(1) Buhârî, Cihâd, 98; Müslim, Mesâcid, bâb: 35, hadîs: 202, 205, 206; İbn Mâce, Salât 6.
(2) Tirmizî, Salât, bâb mâ câ'e fî salâti'l-vustâ.
(3) Taberî, II.- 555-556.
(4) Tirmizî, salât, bâb mâcâ'e fî salâti'l-vustâ.

lardı. Arkasında ancak bir iki saf bulunurdu. İnsanlar istirahat içinde veya ticaretle meşgul oldukları için namaza gelemezlerdi... Onun üzerine bu âyet indi."[1]

İbn Abbâs'tan gelen bazı rivâyetlere göre de bu namaz, sabah namazıdır. Çünkü sabah namazından önce iki gece namazı olan akşam ve yatsı namazları; sonra da iki gündüz namazı olan öğle ve ikindi namazları vardır. Sabah namazı, bunların ortasında bulunmaktadır. Sabah namazı, en zor namazdır. Bundan dolayı sabah namazı, orta namaz olarak nitelendirilmiştir.[2] Orta namazın, akşam namazı olduğuna dair rivâyetler de vardır.[3]

İlk bakışta günün orta vaktinde bulunduğundan, öğle namazının, orta namaz olması hatıra geliyorsa da hadîsçilerin çoğu, bu namazın, ikindi namazı olduğunda birleşmiştir. Zemahşerî'ye göre Hz. Peygamber (s.a.v.), ikindi namazından sonra ashabiyle oturup sohpet ederdi. Ashâb, onun çevresinde halkalanıp va'zlarını dinlerdi. İşte bu öneminden dolayı, ikindi namazı üzerine ayrıca dikkat çekilmiştir. Çünkü onda hazır bulunmak, insana hem namaz, hem de sohpet bakımından fayda sağlamaktadır.[4]

"Gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun!" emri gereğince namazda konuşmamak lâzımdır. Çünkü konuşmak, saygıya aykırıdır. Gelen hadîslerden öğrendiğimize göre İslâmın başlangıcında bir ihtiyaç ânında namazda konuşulur imiş. Bu âyet ile konuşmak menedilmiştir. Zeyd ibn Erkam şöyle diyor: *"Peygamber (s.a.v.) devrinde kişi, bir ihtiyacı olduğu zaman namazda konuşurdu. 'Gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun' âyeti inince susmamız bize emredildi. Konuşmaktan menedildik."*[5]

Fakat bu hadîs, bazı ulemaya müşkil gelmiştir. Zira namazda konuşmak, Mekke'de, Habeşistan'a hicretten sonra ve Medine'ye hicretten önce menedilmişti. Halbuki *"Gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun"* âyeti, Medine'de nazil olmuştur. Abdullah ibn Mes'ûd şöyle diyor:

"Biz Habeşistan'a hicretten önce Allah'ın Resulü namazda iken ona selâm verirdik, selâmımızı alırdı. Habeşistan'dan döndükten sonra namaz kılarken kendisine selâm verdim, selâmımı almadı. Ben Resulullah'ın böyle davranmasından kuşkulandım. Fakat namazını bitirip selâm verince dedi ki: Yüce Allah, emrinde (yani dininde) *dilediği yeniliği yapar. Artık namazda konuşulmaması hükmünü getirdi."*[6] Bilindiği gibi İbn Mes'ûd, Habeşistan'a

(1) Taberî, II. 562.
(2) Taberî, II. 565.
(3) Taberî, II. 564.
(4) Bkz. et-Tefsîru'l-hadîs, VII. 367.
(5) Ebû Dâvûd, Salât, bâbu'n-nehyi ani'l-kelâm fî's-salât; Nesâ'î, Sehv.
(6) Buhârî, Tevhîd, 42; Nesâ'î, Sehv 20.

göç eden ilk müslümanlardandır. Demek ki namazda konuşmak, Mekke'de iken menolunmuştur.[1]

Ancak bu iki hadîs şöyle te'lif edilebilir: Namazda konuşmak, Mekke'-de Allah Elçisinin hadîsiyle menolunmuştur. Medine'de ise inen bu âyetle bu yasak pekiştirilmiştir. Maamâfîh İmâm Evzâ'î, bir kişinin hayâtını kurtarmak gibi önemli bir konu için namazda konuşmanın, namazı bozmayacağı kanısındadır.[2]

فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا
عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

239- *Eğer* (bir tehlikeden) *korkarsanız, yaya yahut binmiş olarak kılın; güvene kavuştuğunuz zaman, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği şekilde Allah'ı anın.*

Tefsîr:

239- Taberî'nin anlattığı üzre savaş, yırtıcı hayvan saldırısı, sel ve saire gibi erkâniyle namaz kılmanın tehlikeli olacağı durumlarda yürüyerek, ya da binek üzerinde namaz kılmak caizdir. Yüzün yönelebildiği taraf kıbledir. Tabii bu durumda rükû' ve secde, imâ ile yani baş eğmek suretiyle yapılır. Ancak secde için baş, rükû'a eğildiğinden biraz daha fazla eğilir. Eğer ima da mümkün olmazsa sadece iki tekbîr kâfidir. Bu durumda yüzün kıbleden başka yöne çevrilmesi namaza mani olmadığı gibi konuşmak da mani değildir.

Bu şekilde namazlar sadece iki rek'at kılınır. Bir rek'at dahi kılmak yeterlidir. Görüldüğü üzre bu namaz, Allah'ı hatırlamadan ibarettir. Zira iki tekbir dahi kâfi görülmüştür. Böyle tehlikeli anlarda namaz, müslümanı meşgul edip tehlikeye atmaz, onu savaştan geri koymaz. İslâmda güçlük yoktur. Tabii bu şekilde namaz, gerçekten her an tehlikenin gelebileceği durumlarda kılınır.

Savaş alanında fakat muharebenin olmadığı zamanda, Kur'ânı Kerîm, şöyle namaz kılınacağını ta'rif ediyor: *"Yer yüzünde sefere çıktığınız zaman inkâr edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısalt-*

(1) İbn Kesîr, I. 294-295.
(2) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 3/214-215.

manızda size bir günah yoktur. Muhakkak ki kâfirler, sizin açık düşmanınızdır. (Ey Muhammed), *sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir bölük, seninle beraber namaza dursun ve silâhlarını da yanlarına alsınlar.* (Namazdakiler), *secdeye vardıklarında arkanıza geçsinler, bu kez namaz kılmayan öteki bölük gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar; korunma tedbirlerini ve silâhlarını da alsınlar.''*(1)

Abdullah ibn Ömer, Hz. Peygamber'in, korku namazını şöyle kıldırdığını anlatıyor: ''Allah'ın Resulü (s.a.v.), savaşlarından birinde korku namazı kıldırdı. (Askerden) bir bölük, kendisiyle beraber namaza durdu, bir bölük de düşmanın karşısında (tetikte) bekledi. Kendisiyle beraber namaza duranlar bir rek'at kılıp gittiler, bu kez ötekiler geldiler. Resulullah, onlara da bir rek'at kıldırdı. Sonra her bölük, (bulundukları yerde) birer rek'at daha kıldılar.''

Dediğimiz gibi bu şekilde namaz, korkunun ve tehlikenin fazla olmadığı zamanlarda kılınır. Ve herkes, büyük hüsni zan beslenen bir imamın arkasında namaz kılmak isterse böyle yapılır. Şayet her bölük kendi bulunduğu yerde, ayrı ayrı imamlar arkasında kılacak olursa buna lüzum kalmaz. Bu, ancak velî olduğuna inanılan, büyük hüsni zan beslenen muhterem bir zat arkasında bütün cemaat namaz kılma arzusunu gösterdiği zaman uygulanacak bir yöntemdir. Şayet böyle namaz kılmak tehlikeli olursa, yukarıda belirtildiği üzre îmâ' ile kılınır. Abdullah ibn Ömer şöyle diyor: ''Korku fazla ise o zaman binek üzerinde ya da yürüyerek namaz kıl, rükû ve sücudu başını eğmek suretiyle yap.''(2)

Buhâri, ''Kaleleri kuşatma ve düşmanla karşılaşma durumunda namaz'' babında Evzâ'î'den naklen şöyle diyor: ''Fetih hazırlığı içinde (mü'minler) namaz kılamazlarsa herkes kendi başına îma ile kılar. İmâ'da yapamazlarsa savaş sona erip güvene kavuşuncaya kadar namazı ertelerler. Güvene kavuştuklarında da iki rek'at kılarlar. Bu mümkün değilse bir rek'at kılıp iki secde yaparlar. Bunu da yapamazlarsa yalnız tekbîr kâfî gelmez, tam güvene kavuşuncaya kadar namazı ertelerler. Mekhûl de böyle demiştir. Tüster kalesi kuşatmasında bulunan Enes (ibn Mâlik), sabah ışırken savaş devam ettiğinden namaz kılamadıklarını, ancak güneş yükseldikten sonra kendilerine fetih nasip olup namaz kılabildiklerini ve Ebû Mûsa ile kıldıkları o namazın, kendisi için dünyadan ve dünya içinde bulunan her şeyden daha hayırlı olduğunu anlatmıştır.''(3)

---

(1) Nisâ Sûresi: 101-102.
(2) Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, bâb: 57, hadîs 305-306.
(3) Buhârî, Salât, bâb as-salâtu inde munâhati'l-husûn...

Buhârî, bu görüşüne Hz. Peygamber'in, ikindi namazını erteleyip güneş battıktan sonra kıldığını delil gösterir. Çoğunluk, Hendek Savaşında, henüz korku namazı hakkındaki emrin gelmediğini söyleyerek Buhârî'nin görüşüne itiraz etmişler, bu husustaki emirler geldikten sonra, Nisa' Sûresi 102 nci âyetin emri ve bunu açıklayan hadîslerin tarifine göre namaz kılınabileceğini söylemişlerdir.

Fakat korku namazı hakkındaki emirlerin, Hendek Savaşından sonra gelmiş olması, Buhârî'nin, tehlikeli anlarda namazın ertelenebileceği hakkındaki görüşüne aykırı düşmez. Zira bu hal, nadir bir durumdur. Tehlike çok fazla ise namaz ertelenebilir. Nitekim Hz. Ömer zamanında fethedilen Tüster Kalesi kuşatmasında sahabîler, sabah namazını ertelemişlerdir.(1)

Biz yine çoğunluğun görüşüne uymayı uygun görüyoruz: Tehlike fazla değilse Nisa Sûresi, 102 nci âyette tarif edildiği şekilde namaz kılınır. Tehlike fazla ise herkes kendi başına, yaya veya binek üzerinde ima ile, iki veya bir rek'at namaz kılar. Bunu da yapmak tehlikeli ise yalnız iki tekbir almak, iki defa "Allahu ekber, Allahu ekber" demek kâfi gelir. Maksat Allah'ı gönülden anmak, her işte, her zaman O'nunla beraber olduğunu unutmamaktır.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا
إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي
أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

240- *İçinizden ölüp geriye eşler bırakan* (erkek)*ler, eşlerinin,* (evlerinden) *çıkarılmadan bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyyet etsinler. Şâyet kendileri çıkarlarsa, onların kendileri hakkında uygun olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur. Allah dâima üstündür, hikmet sahibidir.* 241- *Boşanmış kadınların uygun olan geçimle-*

(1) İbn Kesîr, I, 295-296

rini sağlamak, (Allah'ın azâbından) *korunanlar üzerine bir borçtur.* 242- *Düşünesiniz diye Allah, size âyetlerini böyle açıklıyor.*

Tefsîr:

240- Babası, karısı ve çocuklariyle Tâif'ten Medine'ye hicret edip orada vefat eden bir adam hakkında indiği rivâyet edilen bu âyetin, kadının mîrastan alacağını belirten mîras âyetleriyle neshedildiğini söyleyenler bulunduğu gibi, muhkem olduğunu söyleyenler de vardır. İbnu'z-Zubeyr Hz. Osman'a *"(İçinizden ölüp geriye eşler bırakanlar...)* âyetini başka bir âyet neshettiği halde ne diye onu Mushafa yazıyorsun?" deyince Hz. Osman: "Kardeşimin oğlu, ben hiçbir şeyi yerinden değiştiremem." cevabını vermiştir.[1]

İbni Abbâs'a göre kocası ölmüş olan kadın, bir yıl evinde durur ve kendisinin geçimi temin edilirdi. Bunu mîras âyetleri neshetmiştir. Ancak bu âyeti nesheden âyetler, rivâyetlere göre değişmektedir. Bir rivâyete göre bunu, daha önce tefsirini yaptığımız 234 ncü âyet neshetmiş, bir kısmına göre Nisa Sûresinin 11 nci âyetindeki *"Allah'tan bir vasiyyet olarak"* sözü neshetmiştir.

234 ncü âyet, dul kadının, beklemek zorunda olduğu süreyi tayin etmektedir. 240 ncı âyet ise evden çıkmak istemeyen dul kadına, bir yıl süre ile evde kalma hakkının verilmesini ve geçiminin sağlanmasını emretmektedir. İki âyetin hükmü birbirine aykırı değil, birbirini tamamlar niteliktedir. İkisi arasında aykırılık olmadığı için nesih de yoktur. Ancak bu bir yıl, yas tutma süresi değildir. Dört ay on günden fazla yas tutulmaz.

Araplarda vefât 'iddeti bir yıl idi. İslâmın başlangıcında da bu süre böyle kaldı. Ancak sonradan dört ay on güne indirildi. İsteyen kadın, kocasının vefatından dört ay on gün sonra evlenebilir. Ama evlenmek istemediği takdirde yoksulluk içine düşmemesi için bu âyette ona bir güvence getirilmiş oluyor. Kocalara, hanımlarının bir yıl geçimlerinin ve meskenlerinin sağlanmasını vasiyyet etmeleri emrediliyor. Tabii bu bir yıl iddet değil, yas süresi de değil, sadece kadına bir güvencedir. Kocasının evinden çıkmak istemeyen kadının perişan duruma düşmesini önleme amacına yöneliktir. Fakat kadın bir yıl kocasının evinde kalmak zorunda değildir. İsterse evinden çıkar, iddetini bitirince de evlenir. Ama evden çıkmakla nafaka hakkını kaybeder.

Görüldüğü gibi bu âyetler arasında bir çelişki yok, birbirini tamamlama ve açıklama vardır. Âyetin mensûh olduğu görüşünü kabul etmeyen Râzî, bu iddiâyı birkaç yolla reddetmektedir:

1) Önce nesh, esas değildir. İmkân ölçüsünde bundan kaçınmak gere-

(1) İbn Kesîr, I. 296.

kir. (Çünkü Allah, sözünü neshetmek için indirmemiştir. Zaten neshedilen âyetler, yazılmamış, Peygamber'in hâfızasından silinmiş âyetlerdir).

2) Nesheden âyetin, neshedilenden sonra inmesi gerekir. Nesheden âyet, daha sonra indiğine göre Mushafta neshedilen âyetten sonraya konması gerekir. Oysa nesheden âyet, neshedilenden öncedir. Demek ki o âyet nâsih, bu âyet de mensûh değildir.

3) Mücâhid'in dediği gibi iki âyeti bağdaştırmak mümkün iken âyetler arasında nesh aramak gerekmez.

'İddet: Saymak, sayı, sayılı vakit anlamlarına gelen iddet, kadınlarla ilgili yerlerde onların bekleme süreleri demektir. 228 nci âyetin hükmüne göre boşanmış kadınların iddeti üç âdet görme (üç ay)dır. Âdetten kesilmiş, ya da henüz âdet görme çağına gelmemiş bulunan kadınların iddeti üç aydır. Nikâh kıyıldığı halde dokunulmazdan boşanmış kadınların iddeti yoktur. Onlar boşanmadan sonra hemen evlenebilirler. Kocası ölmüş kadınların iddetleri dört ay on gündür. Gebe kadınların iddeti de doğuma kadardır.

241 nci âyet, boşanan kadınlara müt'a verilmesini, muttakiler üzerine bir borç kılmaktadır. 236 ncı âyette herkesin, boşadığı kadına kendi gücü ölçüsünde müt'a vermesinin, iyilik edenler üzerine bir borç olduğunu bildirdiği zaman bir adam: "İstersem iyilik ederim, istersem etmem" demiş, bunun üzerine yüce Allah, 241 nci âyeti indirerek müt'a vermenin, bütün muttakîler üzerine borç olduğunu bildirmiştir.

236 ncı âyetten, bazı müslümanlar, müt'anın farz değil, bir ihsan (iyilik) olduğunu anlamışlardı. İşte 241 nci âyet, bu durumu açıklığa kavuşturmuştur.

242 nci âyet de Allah'ın, âyetlerini böyle açıkladığını vurgulamaktadır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ
اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ
أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

243- *Şu binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara "Ölün" demişti de sonra kendilerini diriltmişti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.* 244- *Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, işitendir, bilendir.* 245- *Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir borç versin de Allah da ona kat kat fazlasiyle* (verdiğini) *ödesin! Allah* (rızkı) *kısar da, açar da. Hep O'na döndürüleceksiniz.*

Tefsîr:

243 ncü âyet, savaştan kaçmanın bir yarar sağlamayacağını, aksine insanı ölüme, ölümden de beter olan zillete düşüreceğini anlatmaktadır. 244 ncü âyet müslümanlara, Allah yolunda cesaretle cihadetmeyi, emretmekte, 245 nci âyet ise insanları Allah yolunda harcamağa teşvik buyurmaktadır.

243 ncü âyette anlatılan olayın, hangi toplumun başına geldiği zikredilmemiştir. Tefsirlerde bu olay, çeşitli milletlere ve bölgelere mal edilir. İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre: İsrâiloğullarının bulunduğu bir şehirde veba çıkmıştı. Şehir halkı ölümden korkarak kentten kaçtılar. Allah da iki melek gönderdi, onların çıkardığı bir gürültü ile bu adamların hepsi öldüler. Aradan çok zaman geçtikten sonra bir gün bunların kemiklerinin yığıldığı vadiden, yine İsrâiloğullarının peygamberlerinden biri geçti. Bu peygamberin adı Hezekiel idi. Hezekiel, Allah'tan, bunları diriltmesini niyaz etti. Allah da onun duâsını kabul buyurdu. Kemiklere bir araya toplanmaları için emir vermesini istedi. Hezekiel'in emriyle her bedenin kemikleri, bir araya toplandılar. Toplanan bu kemiklere et giydirildi. Sonra rüzgâra emretti, rüzgâr bu cesetlere soluk verdi.

Başka bir rivâyete göre de peygamber Hezekiel, İsrâiloğullarından bir grubu savaşa teşvik etmiş, onlar korkmuşlar, isteksizlik göstermişler, Allah da onların üzerine ölüm göndermiş. Sonra Hezekiel'in, yani Zülkifl'in duâsiyle Allah onları tekrar hayata kavuşturmuştur.(1)

Kitâbı Mukaddes'in Hezekiel Sifri'nin 37 nci bâbında Hezekiel'in ağzından şöyle deniyor:

"Beni vadinin ortasına koydu; vadi kemiklerle dolu idi. Onların üzerinden her yandan beni geçirdi. Ve işte ovanın yüzünde kemikler pek çoktu ve işte çok kurumuşlardı. Ve bana dedi, Âdem oğlu, bu kemikler dirilebilir mi? Ve ben: Ya Rab Yehova, sen bilirsin, dedim. Ve bana dedi: Bu kemikler

(1) İbn Kesîr, I. 298; Taberî, Hâzin.

üzerine peygamberlik et ve onlara de: Kuru kemikler, Rabbin sözünü dinleyin; Rab Yehova bu kemiklere şöyle diyor: İşte sizin içinize soluk sokacağım ve dirileceksiniz. Ve üzerinize adaleler koyacağım ve üzerinizde et bitireceğim ve sizi deri ile kaplayacağım ve içinize soluk koyacağım ve dirileceksiniz ve bileceksiniz ki ben Rabbim."[1]

Hezekiel'in, Rabbin emriyle peygamberlik ettiğini, bir gürültü koptuğunu, kemiklerin kemiklere yaklaşıp üzerine adaleler giydirildiğini ve üstten bunları deriler kapladığını, nihâyet yele de peygamberlik etmesiyle bu cesetlerin içine soluk dolduğunu ve bunların dirilerek ayakları üzerine dikildiklerini ve büyük bir ordu olduğunu Kitâbı Mukaddes anlatır ve bunun, Allah'ın kudretinin bir delili olduğunu söyler.

Kur'ânı Kerîm, müslümanları cihada teşvike başlarken bu kıssayı anlatıyor ki müslümanlar korkaklık göstermesinler. Yaşatanın da, öldürenin de Allah olduğunu bilsinler. Herhalde Medine devrinin başlangıcında ilk cihad emri geldiği sırada bazı müslümanlar tereddüd göstermişlerdi. Nitekim Nisa Sûresinin 77-78 nci âyetlerinden böyle bir tereddüdün vuku bulduğunu anlıyoruz: *"... Kendilerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir grup, insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hattâ daha fazla korkmaya başladılar. Dediler ki: Rabbimiz, niçin bize savaş yazdın. Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı? De ki: Dünya geçimi azdır. Korunan için âhiret daha iyidir. Size kıl kadar haksızlık edilmez. Nerede olsanız, sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm sizi bulur."*

Bu kıssada anlatılan ölümün, mecâzî ölüm olması da muhtemeldir. Belki de İsrâiloğullarından bir grup, çalışmadan, cihaddan uzak durdukları için geri kalmışlar, düşmanlarının istilâsına uğrayıp zillet içine düşmüşlerdir. Bu, onlardan birçok kimsenin ölmesine, birçoğunun da ölümden de kötü bir hakaret içinde kalmasına sebeb olmuştur. Yıllarca böyle esaret içinde kaldıktan sonra nihayet içlerinden çıkan bir peygamberin, bir kudsî kuvvet sahibi kurtarıcının uyarılariyle uyanmışlar, kölelik zincirini kırıp bağımsızlığa kavuşmak suretiyle yeniden hayat bulmuşlardır. Bağımsızlık ve hürriyet, bir millet için hayat, esaret ise ölüm demektir. Gerçekten yılgınlık gösterenler, ölümden korkanlar, millet olarak varlıklarını sürdüremezler. Hürriyet için ölmesini bilenlerdir ki yaşamağa lâyiktirler. *"Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Elçisinin çağırısına koşun ve bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz, O'nun huzuruna toplanacaksınız."*[2], *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yü-*

(1) Kitabı Mukaddes, s. 825-826.
(2) Enfâl Sûresi: 24.

rüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"[1] âyetlerinden anlaşıldığı üzre bir peygamberin uyarılarıyle uyanıp cehalet karanlıklarından, zillet ve hakaret durumundan kurtulmak da "hayât" olarak nitelendirilmiştir. İşte bu âyette de geri kalmış, zillet ve hakaret içine düşmüş bir milletin uyanıp silkinmesi, esaret zincirlerini kırıp atması, ölümden dirilme olarak nitelendirilmiş olabilir.

İşte müslümanlara bu gerçeği kavratmak için bu kıssa anlatılıyor. Hürriyet içinde yaşayabilmek için canla başla, yılmadan mücadele etmenin gereği hatırlatılıyor.

Savaştan kaçmak en büyük günahlardan biridir. Veba hastalığının çıktığı yerde bulunan kimsenin de, vebâdan kurtulmak için oradan kaçması doğru değildir. Hastalığın çaresine, bulunduğu yerde bakması gerekir. Zira vebanın çıktığı bölgede bulunan kimse mikrobu almış, fakat henüz hastalık kendisinde başlamamış olabilir. Çünkü mikrobun bir kuluçka devresi vardır. Kuluçka devresinden sonra hastalık ortaya çıkar. Veba bulunan yerden kaçan kimse, hastalığı başka yerlere de taşıyabilir. Nitekim Hz. Ömer Şam'a giderken, Şam'da veba salgını bulunduğunu öğrendi. Şam'a girip girmemekte tereddüt etti. Arkadaşlariyle müzakere ederken, bir işinden dolayı o anda orada bulunmayan Abdurrahman ibn Avf çıkageldi ve meseleyi öğrenince şöyle dedi:

"Ben bu konuda bir şey biliyorum. Allah'ın Resulü (s.a.v.)in şöyle dediğini işittim. *"Bir yerde veba çıktığını duyarsanız oraya gitmeyin, bir yerde vebâ çıkar da siz de orada bulunursanız, ondan kaçmak için oradan çıkmayın."* Hz. Ömer Allah'a hamdetti ve Şam'a girmeyip geri döndü.[2]

İslâm orduları komutanı Hâlid İbn el-Velîd, ölüm döşeğinde yatarken, şehîd düşmeyip yatağında ölmesine teessüf ederek şöyle demiştir: "O kadar savaşlarda bulundum ki vücudumdaki her organda bir mızrak veya kılıç yarası vardır. Buna rağmen yine develerin, yattıkları yerde ölmesi gibi ben de yatağımda ölüyorum!"[3]

244- Savaştan kaçmakla ölümden kurtulmanın mümkün olmadığını, tersine bu davranışın, topyekün bir milletin ölümüne yani bağımsızlık ve özgürlüğünü kaybetmesine neden olacağını belirtmek için işaret edilen bir Kitâbı Mukaddes kıssasından sonra 244 ncü âyette müslümanlara, Allah yolunda savaşmaları emrediliyor ve Allah'ın, söyledikleri sözleri işiten, yaptıkları herşeyi bilen olduğu vurgulanıyor.

(1) En'âm Sûresi: 122.
(2) Buhârî, Tıb 30. Bu konuda Müslim'de birkaç hadîs vardır: Selâm, hadîs: 92-94, 98, 100.
(3) İbn Kesîr, I. 298.

245- Daha sonra da Allah yolunda ikrâd etmeleri, Allah'ın yolunda mal harcayanlara, harcadıklarının, kat kat fazlasiyle kendilerine ödeneceği, rızkı kısanın da, açanın da Allah olduğu; bütün mülkün, nimetlerin O'nun elinde bulunduğu; insanların, O'nun huzuruna gidip yaptıkları iyilikleri, O'nun huzurunda kat kat fazlasiyle bulacakları belirtiliyor.

Kaf'ın fethi ve kesriyle *krd* (قرض), asıl konumunda, bir şeyi kesmek anlamınadır. Bu kökten *mikrâd*(مقراض)keski, makastır. Malından bir miktar ayırıp birine vermeğe, yapılan herhangi bir işe, para ve mal yardımına, verilen ödünce *kard* denmiştir. Âyette kasdedilen *kard,* savaş için yapılan yardımdır. İşte Allah yolunda savaş için yapılan yardımların zayi olmayacağı, bunların âhirette sâhiplerine fazlasiyle ödeneceği bildirilmektedir.

Abdullah ibn Mes'ûd'un anlattığına göre son âyetteki teşviki duyan Ebû'd-Dahdâh el-Ensârî:

— Ya Resulâllah, Allah bizden borç mu istiyor? dedi. Allah'ın Resulü:

— Evet ey Ebû'd-Dahdâh, diye cevap verdi.

— Elini ver, ya Resulâllah, dedi. Allah'ın Resulü elini uzattı.

— Bahçemi Rabbime borç verdim, dedi. Allah'ın Resulü de: Cennette kendisine, içinde altıyüz hurma bulunan bir bahçenin verileceğini, karısının ve çocuklarının da orada kendisiyle beraber bulunacağını Ebû'd-Dahdâh'a müjdeledi.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ
لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ
الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ
أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا
مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ
لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ
بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ

وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ
عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ
فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ
الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾ فَلَمَّا
فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ
مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ
إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ
بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللّٰهِ كَمْ مِنْ
فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾
وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللّٰهِ
وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْ
لَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللّٰهَ
ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ
وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

246- *Musâ'dan sonra İsrâiloğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerine: "Bize bir hükümdar gönder,* (onun önderliğinde) *Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. "Ya size savaş yazılınca savaşmazsanız?" dedi. Dediler: "Bizler neden Allah yolunda savaşmayalım ki; oysa biz yurtlarımızdan ve oğullarımız arasından çıkarılıp sürüldük?" Fakat kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hâriç, yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir.* 247- *Peygamberleri onlara dedi ki: "Allah, Tâlût'u size hükümdar gönderdi". Dediler ki: "O, bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyikız, ona geniş mal da verilmemiştir". Dedi: "Allah onu sizin üzerinize seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah*(ın lûtfu) *geniştir, bilendir".* 248- *Peygamberleri onlara dedi ki: "Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde, Rabbinizden bir huzûr ve Mûsâ âilesinin, Hârûn âilesinin geriye bıraktığından bir kalıntı bulunan, meleklerin taşıdığı* (Allah'ın Ahid sandığı) *Tâbût'un size gelmesidir. Eğer inanıyorsanız bunda sizin için kesin bir alâmet vardır".* 249- *Tâlût, askerlerini yürütüp* (ordugâhtan) *çıkarınca dedi ki: "Allah sizi bir ırmakla deneyecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Ondan* (kana kana) *tadmayıp sadece eliyle bir avuç alan bendendir." İçlerinden pek azı hâriç, hepsi ondan içtiler. Nihâyet Tâlût ve kendisiyle beraber inananlar, ırmağı geçince: "Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok" dediler. Allah'a kavuşacaklarına kanaat getirenler ise: "Nice az bir topluluk var ki Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dedi*(ler). 250- (Tâlut'un askerleri) *Câlût ve askerlerinin karşısına çıktıklarında şöyle dediler: "Rabbimiz, üzerimize sabır dök! Ayaklarımızı sağlam tut ve o kâfir millete karşı bize yardım et!"* 251- *Derken Allah'ın izniyle onları bozdular. Dâvûd, Câlût'u öldürdü; Allah ona hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah, insanların bir kısmiyle diğerlerini savmasaydı, dünya bozulurdu. Fakat Allah, bütün âlemlere karşı lûtuf sahibidir.* 252- *Bunlar, Allah'ın âyetleridir; bunları sana gerçek ile okuyoruz.* (bunlarla sana gerçekleri açıklıyoruz). *Elbette sen gönderilen elçilerdensin.*

Tefsîr:

246-252 nci âyetler, evvel emirde müslümanlara cihadın önemini anlatmak için bir ibret misali getirmektedir. Hz. Mûsâ'dan bir zaman sonra ya-

hudîler, davranışlarını bozdular. Kimileri puta taptılar, kimileri çeşitli günahlara saptılar. Bu yüzden zayıfladılar, kendilerini çevreleyen düşmanların saldırısına uğradılar. Daha sonra aralarında çıkan bir peygamberin irşadiyle uyandılar, az oldukları halde çok olan düşmanlarını yendiler. Başlangıçta az bir ordu ile koca düşmanla baş edemeyeceklerinden korkmuşlardı ama Allah'ın yardımiyle bunu başardılar.

Müslümanlar da ilk hicret yıllarında az idiler. Karşılarında koca bir küfür toplumu vardı. İsraîloğullarının durumu gibi müslümanlar da her yandan küfürle sarılmış idiler. İşte kendi durumlarına çok benzeyen İsraîloğullarının durumunu anlatmak suretiyle yüce Allah, müslümanlara ders veriyor ve zaferin, sayı ile değil, imân ve sebat ile, Allah'ın yardımiyle kazanılacağını belirtiyor. Allah'a inanıp O'nun yolunda cansiperane çarpışanlar, kendilerinden kat kat üstün kuvvetleri bozabilirler. Nitekim peygamberlerinin buyruklarına itaat eden İsraîloğulları da bunu yapmışlardı.

Kur'ân-ı Kerîm'de böylece özetlenen bu kıssa, Kitâbı Mukaddes'in Birinci ve İkinci Samuel sifirlerinde ayrıntılariyle anlatılır. Kur'ân'ın özeti, ana çizgileriyle bu sifirde anlatılanlara uymaktadır. Yalnız ufak bazı farklar vardır. Herhalde Kur'ân'ın anlatımı, kıssanın Hz. Peygamber zamanındaki yahudîlerin ve Arapların ağzında dolaşan şeklini yansıtmaktadır. Çünkü o zamanki yahudîler, Kur'ân'ın anlattığı bu tarza itiraz etmemişlerdir. Hz. Mûsâ'dan sonraki tarihi sifirler ile bugün elde mevcut sifirler arasında da çelişkiler vardır. Nitekim Tarihler ile Krallar sifirleri karşılaştırılınca bu gerçek ortaya çıkar. Zaten bu sifirler, çeşitli şahıslar tarafından ve çeşitli zamanlarda yazılan not ve risalelerin derlenmesinden ibaret olduğundan, muhtelif şahıslar veya toplumlar elinde bulunan risaleler arasında bazı farkların bulunması tabiidir. Demek Kur'ân'ın anlattığı tarza aynen uyan sifir, bugün kaybolmuştur. Elde mevcut Kitâbı Mukaddes'in, bu konuda söylediklerini özetliyoruz:

Yeşu'nun ölümünden sonra İsraîloğulları, Rabbin gözünde kötü olanı yaptılar, putlara taptılar. Allah da onlara düşmanlarını musallat etti. Flistîlerin (yani Filistinde oturan Amalika kavminin), Ken'ânlıların, Hıttîlerin, Amerilerin, Perizzîlerin... saldırılarına maruz kaldılar. Mezopotamya Kralı Kuşan-rişatayim bunları esir aldı. Ona, sekiz yıl kulluk ettiler. Ondan kurtulup Moab kralına kul oldular. Ondan kurtulup Ken'ânlılara, sonra Midyenlilere yenildiler. Böyle çok belâlara uğradılar. Her seferinde hakim unvaniyle biri çıkıp İsraîloğullarını esaretten kurtarıyordu.

Filistîler, İsraîloğullarının yurdunu istîlâ ettikleri zaman, onların dinî kitaplarını ve dinî emanetlerini içinde taşıyan "Allah'ın Ahid Sandığı"nı ele geçirdiler. Hz. Mûsâ dağda Allah'tan almış olduğu iki şehâdet levhasını içinde saklamak için bu sandığı yaptırmıştı. 2,5x1,5x1,5 arşın ebâdında olan ve için-

den dışından som altınla kaplı bulunan ve "Tâbût" denilen bu sandık, İsraîloğullarının ta eski cedlerinden elden ele geçerek geliyordu[1] Flistîlerin bir kolu Aşdod'lar, bu sandığı, kendi tanrıları Dagon'un yanına götürdüler. Ama ertesi gün Dagon'un, yüz üstü yere yıkılmış olduğunu gördüler. Doğrulttularsa da üç gece aynı şey oldu. Hattâ üçüncü gecenin sabahında Dagon'u, elleri ve başı kesilmiş olarak eşikte buldular. Bundan sonra Aşdodların başına belâlar gelmeğe başladı. Bu sandık yüzünden başlarına belâ geldiğini anlayan Aşdodlar, sandığı hangi kente götürdülerse oranın halkı belâlara uğradı, vücutlarında urlar çıktı. Böylece onu, boyunduruk vurulmamış, emzikli olan iki ineğin çektiği bir arabaya koyup İsraîloğulları yurduna gönderdiler. Sürücüsü olmayan araba, doğru Beyt-Şames'e gitti, Yeşu'un tarlasına girip orada durdu.

İsraîloğulları da bu yenik durumdan kurtulmak için peygamberleri Samuel'den, kendilerine bir kral tayin etmesini istediler ve onun önderliğinde çarpışacaklarını söylediler. Peygamber Samuel de Saul (Tâlût)u onlara kral yaptı. Tâlût, toplumun içinde en uzun boylu, yiğit bir gençti. Bazı kimseler onu küçümseyip krallığa lâyik görmediler.[2] Anlaşılıyor ki peygamber Samuel, bu sırada Tâbut'un gelmesini, Saul'un krallığına bir işaret saydı. Sonunda Saul'un kumandası altında toplandılar. Saul, düşmanı yenip öclerini alıncaya kadar yemek tadmamalarını emretti. Ama kendi oğlu da dahil, bir kısım insanlar yediler. Önceleri az olan bu orduya, sonradan öteki yahudî kabileleri de katıldı.

İsrail ordusu ile Flistî ordusu çarpıştı. Flistî kumandanlarından Golyat (Câlût), İsrail ordusuna seslenerek dedi ki: "Niçin cenge dizilmeğe çıktınız? Ben Flistî değil miyim? Siz de Saul'un kulları değil misiniz? Kendiniz için bir adam seçin de yanıma insin, eğer benimle cenk edebilir ve beni vurursa o zaman size kul oluruz; fakat ben onu yener ve onu vurursam, o zaman siz bize kul olursunuz."

İsraîloğullarından Dâvûd adlı bir genç çıktı. Attığı sapan taşiyle Golyat'ı alnının ortasından vurup öldürdü. Böylece İsraîloğulları, savaşı kazandılar. Saul, Dâvûd'u, önce ordusuna kumandan yaptı. Sonra ona gösterilen sevgiden kuşkulandı, tahtının onun eline geçmesinden endişe etti. Onu binbaşı yapıp yanından uzaklaştırdı. Onu öldürmeğe çalıştı, fakat başaramadı.

(1) Ve vaki oldu ki Musâ, bu şerîatin sözleri tamam oluncaya kadar onları bir kitaba yazmayı bitirdiği zaman, Allâh'ın ahit sandığını taşıyan Levililere emredip dedi: Bu şerîat Kitâbını alın ve onu Allâhınızın ahit sandığının yanına, sana karşı onada şâhid olsun diye koyun. (Tesniye: 31/24-26).

(2) İslâmî kaynaklara göre Tâbût, Tâlût'un evine getirilmişti. Peygamber Samuel de Tâlût'un krallığına delil olarak Tâbût'un, onun evine gelmiş olmasını gösterdi.

Çünkü Saûl'un oğlu Yonatan, Dâvûd'u çok seviyordu. Nihayet Saul'un ölümünden sonra onun yerine Dâvûd kral seçildi.(1)

Tefsîr kitaplarında bu konuda birçok rivâyet vardır. Bu rivâyetler arasındaki farklar, ravilerin, ağızdan ağıza dolaşanları nakletmelerinden ileri gelmiştir. Belki İsraîloğullarına dair hikâyeler, Hz. Peygamber devrindeki Araplar arasıda da söyleniyordu. Kur'ânı Kerîm, herkesin bildiği bir olayı, ana çizgileriyle özetleyerek müslümanlara ders vermek, Allah'a inanan, sabır ve sebat gösteren insanların zafere ulaşacaklarını bildirmek istiyor. Maksat hikâye anlatmak değil, bilinen kıssa üzerinde zihinleri toplayarak mü'minlerin nasıl başarıya ulaşmış olduklarını belirtmek, müslümanlara öğüt vermektir: *"Şüphesiz bunda, sağduyu sahipleri için ibret vardır!"*

248 nci âyette geçen sekîne ve bakiyye kelimeleri üzerinde bir hayli söz söylenmiştir. Sekîne hareketin zıddıdır. İsim yerinde kullanılan masdardır. İnsanı sükûna ulaştıran şey demektir. İçindeki mukaddes eşya ile Tâbût, İsraîloğullarına huzur ve sükûn veren bir şeydi. Çünkü onun içinde Mûsâ ve Hârun âilesinden kalma mukaddes miras bulunuyordu. İsraîloğullarının tarîhî kutsal mirası, onun içinde idi. İsraîloğulları, mukaddes emanetleri elden çıkarmakla çok üzülmüşlerdi. Onun gelmesiyle huzur ve sükûna kavuştular.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ
دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ
شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا
اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا
مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ
وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

(1) Bkz. Kitabı Mukaddes, Samuel I, bâb 1-31; Samuel II, bâb: 1-24, s. 272-334.

253- *İşte o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan kimiyle konuştu, kiminide derecelerle yükseltti Meryem oğlu İsâ'ya da açık kânıtlar verdik ve onu Ruh'ul-Kudüs ile destekledik. Allah dileseydi onların arkasından gelen milletler, kendilerine açık kanıtlar gelmiş olduktan sonra birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler. Onlardan kimi inandı, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapar. 254-Ey inananlar, ne alışverişin, ne dostluğun ve ne de şefâatin olmadığı gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan* (Allah için) *harcayın. Kâfirler, zalimlerin ta kendileridir.*

Tefsîr:

253- Yüce Allah, peygamberlerin her birine ayrı meziyetler ve mu'cizeler vermiş, bu meziyetler yönünden onlardan kimini kiminden üstün yapmıştır. Meselâ Âdem Aleyhisselâm'a melekler secde etmiştir. İbrâhîm Aleyhisselâm'ı ateş yakmamıştır. Mûsâ Aleyhisselâm, Allah ile konuşmak şerefine ermiştir. Hz. Süleyman'a, insanlar, cinler, kuşlar, vahşî hayvanlar ve rüzgârlar boyun eğdirilmiştir. Peygamber olmaları bakımından hepsi de çok yüce bir şerefi haizdir. Ancak her biri, bir meziyette ve sıfatta diğerinden üstün kılınmıştır. Yoksa şeref bakımından onları birbirinden ayırdetmek doğru değildir. Nitekim bu Sûrenin 285 nci âyetinde, mü'minlerin, peygamberleri birbirlerinden ayırdetmeyecekleri belirtilmiştir.

Bu âyette, diğer peygamberler genel olarak zikredilmiş, fakat iki peygamber sarahaten anılmıştır. *"Allah onlardan kimiyle konuştu"* cümlesiyle işaret edilen peygamber, Mûsâ Aleyhisselâmdır. Çünkü *"Allah Mûsa ile konuşmuştu"*[1] âyetinin de bildirdiği üzre Cenâbı Allah, Hz. Mûsâ'yı bu lûtfuna mazhar kılmıştı. Hz. İsâ ise açık ismiyle anılmıştır. Tam bu ikisinin ortasında: *"Onlardan kimini de derecelerle yükseltti"* buyurulmuştur. Bu *"Onlardan kimi"* sözüyle işaret edilen peygamber, müfessirlerin kanaatine göre Hz. Muhammed Aleyhisselâmdır. Yüce Allah, iki yaşayan dinin peygamberini ismen zikrediyor ve bunların ortasında da derecelerle yükseltilen zatı anıyor. Onu bu iki peygamberin bulunduğu çizginin ortasına, peygamberler dairesinin merkezine koyuyor. Onun, kendi katındaki derecesini belirtmek için de ismini müphem bırakıyor. Ondan bu şekilde söz edilmesi, onun derecesine daha fazla büyüklük katıyor, sözü daha etkili yapıyor. Bu tarz beyan, bazan dilde daha etkili olur. Arap edebiyatında bunun örnekleri çoktur.

(1) Nisâ Sûresi: 164.

Meselâ kendisinden en yüksek şairin kim olduğu sorulan "Hutay'a", Züheyr'i ve Nâbiğa'yı söylemiş, "İstesem üçüncüyü de söylerdim" sözüyle de kendisini kasdetmiştir. Bu ifade, "İstesem kendimi de söylerdim" ifadesinden daha belîğdir.

Hz. Muhammed Aleyhisselâm, peygamberlerin en üstünüdür. Çünkü o, son peygamberdir. Yüce Allah, Ahzâb Sûresinin 40 ncı âyetinde onun, peygamberlerin sonuncusu olduğunu; Sebe' Sûresinin 28 nci âyetinde de onun, bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini haber vermiştir. Diğer peygamberler bu niteliği taşımazlar. Hz. Peygamber'in kendisi de peygamberler arasındaki mevkiini şöyle belirtmiştir:

"Benimle, benden önce gelen peygamberlerin durumu, tıpkı şu bina yapan adamın durumu gibidir ki: bu adam bir bina yaptı, güzel yaptı, onu süsledi, tamamladı. Yalnız köşelerinden birinde bir kerpiçlik yer eksik kaldı. İnsanlar binanın çevresini dolaşmağa başladılar. Onu çok beğendiler ama "keşke şu kerpiç de yerinde olsaydı" dediler. İşte o kerpiç benim. Ben peygamberlerin sonuncusuyum." (1)

O, bütün peygamberlerin yüksek huy ve vasıflarını kendisinde toplamıştır. Nasıl Kur'ân, gelmiş geçmiş bütün kitapların özü ise, o da gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin özüdür. Mûfessirlere göre Hz. Peygamber, insan oğlunun efendisidir. Kendisinin şöyle dediği rivâyet edilir:

"Ben kıyamet günü, Âdem oğlunun efendisiyim. Kabri ilk açılan (yani ilk diriltilen) *ben olacağım. İlk şefaat eden ve şefaati kabul edilen de benim."* (2) *"Ben, kıyamet günü Âdem oğlunun en hayırlısıyım, ama övünmem. Hamd bayrağı benim elimdedir, yine övünmem. O gün gerek Âdem, gerek ondan başka bütün peygamberler hep benim bayrağım altındadırlar. İlk şefaat eden ve şefaati makbul olan benim, fakat yine övünmem."* (3)

Peygamberimizin, diğer peygamberlerden üstünlüğünü belirten bu hadîsler, Kur'ân'ı Kerîm'in bazı âyetlerine uygundur. Ancak yine Buhârî ve Müslim'de bulunan *"Peygamberleri birbirinden üstün tutmayın"* hadîsine aykırı görülmektedir. Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bu hadîs, şöyle bir olay üzerine söylenmiştir:

"Malını satmakta olan bir yahudî, verilen fiyata razı olmayıp:

(1) Buhârî, Menâkıb 18; Müslim, Fadâ'il 22, 23; Tirmizî, Edeb 77, Menâkıb I; İbn Hanbel, II. 137,...
(2) Müslim, İmân, hadîs: 327, 328, Fadâ'il, 3; Tirmizî, Tefsîru Sûre IV; Ebû Dâvûd, Sunne 13.
(3) İbn Mâce, Zühd 37; Dârîmi, Mukaddime, bâb mâ u tiye'n-nebiyyu (s.a.v.) mine'l-fadâ'il, Müslim, Fedâil, h. 3.

— *Mûsâ'yı bütün insanlardan üstün kılan* (Tanrı) *hakkı için olmaz, demiş.*

Ensârdan biri, yahudînin bu sözüne kızarak yüzüne bir tokat vurmuş. Yahudî, kendisine vuranı Hz. Muhammed (s.a.v.)*e şikâyet etmiş. Allah'ın Resulü, vuran adama niçin vurduğunu sormuş. O da yahudînin söylediği sözü nakletmiş ve bunun için vurduğunu söylemiş. Hz. Peygamber kızmış, yüzünde kızgınlığının işareti belirmiş, demiş ki:*

— *Allah'ın peygamberlerini birbirinden üstün tutmayın. Çünkü* (yarın) *Sur'a üflenir, göktekilerin ve yerdekilerin hepsi helâk olur, yalnız Allah'ın dilediği kalır. Sonra tekrar Sur'a üflenir. Ben ilk dirilen olurum* (veya ilk dirilenlerin arasında bulunurum), *bir de bakarım ki Mûsâ, Arşı*(n kenarından) *tutmuş. Artık bilmem Tur'da bayılıp düşmesiyle mi hesabı görülmüş* (bundan dolayı mı artık kıyâmette bayılmamış), *yoksa o benden önce mi dirilmiş. Ben, kimsenin Matta oğlu Yunus'tan daha üstün olduğunu söyleyemem.''*[1]

Ya yukarıdaki hadîsler sağlam değildir veya onlara aykırı düşen bu hadîs, yoruma muhtaçtır. Şöyle ki: Hz. Peygamber tevazuundan ötürü böyle söylemiştir, yahut asabiyyete kapılarak üstünlük iddia etmeyi önlemek maksadiyle böyle söylemiş olabilir. Yani demek istemiştir ki: Size düşen, söylenenlere inanmaktır. Sizin kendi aklınızla falanı filândan üstün tutmağa hakkınız yoktur. Kimin kimden üstün olduğunu Allah bilir. Siz, peygamberlerin hepsine inanmak ve saygı göstermekle yükümlüsünüz. Onları birbirinden ayırdetmeniz doğru olmaz.[2] Yalnız şefâat hakkında rivâyet edilen bu hadîslerin, âhiret gününde hiçbir şefaatin olmayacağını; herkesin, yaptığının karşılığını göreceğini vurgulayan 48 nci ve 254 ncü âyetlere ve benzerlerine aykırı göründüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)in bilinen tevâzu'una da aykırıdır. Kaldı ki bu rivâyetlerin cümlelerinde de çelişki açıktır. Zira Hz. Peygamber hem Âdem oğlunun efendisi ve en iyisi olduğunu, kıyâmet gününde bütün peygamberlerin kendi bayrağı altında toplanacaklarını söylüyor, hem de *''yine övünmem''* diyor. Eğer bu söz övünme değilse artık övünme nasıl olur? Peygamber (s.a.v.) böyle çelişkilerden uzaktır. Kur'ân'ı Kerîm'de ve kendisinin gerçekten Kur'ân'ın ruhuna uygun olan sağlam sözlerinde onun daima öteki peygamber kardeşleriyle beraber olma arzusunda bulunduğu ifade edilmektedir: *''Onların arkadaşlığı ne güzeldir!''*[3], *''De ki: 'Ben de sizin gibi bir insanım. Bana, Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu vahyedili-*

(1) Buhârî, Enbiyâ 35; Müslim, Fadâ'il, hadîs: 159.
(2) Bkz. İbn Kesîr, I. 304.
(3) Nisâ Sûresi: 69.

yor.' "[1] âyeti ile kendisinin de öteki insanlar gibi bir insan olduğunu, sadece kendisine vahy geldiğini söylemesi emredilen Peygamber'in, kendisinin bütün insan oğullarının efendisi olduğunu söylemiş olması Kur'ân'ın ruhuna ve kendi tevâzuuna uymaz. Zira o: *"Ben Meryem oğlu Îsâ'ya, dünyâda da, âhirette de insanların en yakınıyım. Peygamberler baba bir kardeşlerdir, anneleri ayrıdır. Dinleri birdir."*[2] *"Siz beni, hıristiyanların, Meryem oğlu Îsâ'yı abartmalı övmeleri gibi abartarak övmeyin. Sadece 'Allah'ın kulu ve Elçisi' deyin."*[3]

Bütün bunlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)in, kendisini öteki peygamberlerden üstün görmediğini kanıtlar. Hattâ kendisi Medine'ye geldiği zaman yahudîlerin, Âşûrâ günü oruç tuttuklarını görmüş, neden böyle yaptıklarını sormuş, onlar da Allah'ın, Mûsâ'yı ve kavmini Fir'avn'ın ve kavminin zulmünden kurtarıp düşmanlarını boğduğu gün olduğu için o gün oruç tuttuklarını söylemişler. Peygamber (s.a.v.): *"Ben Mûsâ'ya sizden daha yakınım"* deyip kendisi de o gün oruç tutmuş ve ashâbına da o gün oruç tutmalarını emretmiştir[4].

Özellikle şu olay, Hz. Peygamber'in tevâzuunu ve âhirete ilişkin gaybi bilmediğini açıkça göstermektedir: *"Osmân ibn Maz'ûn ölünce bir kadın* (veya Osman'ın karısı): *'Cennet sana kutlu olsun ey Maz'ûn oğlu!' demiş. Allah'ın Elçisi ona kızgın bakarak: 'Nereden biliyorsun* (onun cennete gideceğini)?' *demiş. Kadın: 'Ey Allah'ın Elçisi, senin süvârin ve arkadaşındır.' demiş. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): 'Vallahi ben Allah'ın Elçisiyim, buna rağmen bana* (bir rivâyete göre bana ve ona) *ne yapılacağını bilmem!' buyurmuş. Bunun üzerine halk, 'Osman'ın hâline acımışlar."*[5]. Buhârî'nin rivâyetine göre bu kadın, *Mekke'den hicret etmiş olan 'Osmân ibn Maz'ûn'u evlerinde barındırmış olan Ümmü'l-'Alâ' adlı bir Ensâr hanımıdır. Osmân'ın ölümü üzerine: "Allah sana rahmet etsin, ey Ebâ's-Sâ'ib, ben tanıklık ederim ki Allah sana ikrâm etti!" demiş. Bunun üzerine Peygamber Aleyhisselâm: "Allah'ın ona ikram ettiğini nereden biliyorsun?" diye sormuş, kadın da: "Babam sana fedâ olsun ey Allah'ın Elçisi, öyle ise Allah kime ikrâm edecek?" demiş. Allah'ın Elçisi: "Ona yakîn* (ölüm ile birlikte gerçek âlem) *gelmiştir. Vallahi ben ona hayır umarım, vallâhi ben Allah'ın Elçisiyim ama bana ne yapılacağını bilmem." buyurmuş. Bunun üzerine Ümmü'l-'Alâ': "Artık bundan böyle asla birini temize çıkarmam, övmem"* demiştir[6]. Hz. Peygam-

(1) Fussilet Sûresi: 6.
(2) Buhârî, Enbiyâ, 48; Fethu'l-Bârî, 6/477-478; Müslim, Fedâil, 145.
(3) Buhârî, Enbiyâ' b. 48; İbn Hişâm, 2/658.
(4) Buhârî, Sıyâm, Savmu Âşûrâ', h. 111, 3/96.
(5) İbn Hanbel, Musned, 1/237, 335
(6) Buhârî, Cenâ'iz 3, Ta bîr 13, 2/158.

ber'in bu sözü, *"De ki: 'Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum'."*[1] meâlindeki âyete uygundur. Şimdi o, ne kendisine, ne de zâhid sahâbîlerinden Osmân ibn Maz'ûn'a ne yapılacağını bilmediğini söylediğine göre başkalarına da ne yapılacağını bilmez. Onun bildikleri, kendisine vahyedilenlerdir. Onun, peygamberlerin kendi bayrağı altında toplanacaklarına, bütün insanların efendisi olduğuna dair Kur'ân'ı Kerîm'de hiçbir âyet ve işaret yoktur. Gerçeği Allah bilir.

254 ncü âyette mü'minlere, ne bey'in, ne dostluğun, ne de şefâatin olmadığı âhiretteki İlâhî Mahkeme günü gelmezden önce şu dünyâda Allah'ın kendilierine verdiği rızıktan hayretmeleri emrediliyor. *Bey',* bir şeyi bir *'ivad* karşılığında değiştirmektir ki biz buna satmak diyoruz. Burada kasıt, âhirette insanların mallarında istedikleri gibi tasarruf yapamayacaklarını anlatmak olabileceği gibi, daha kuvvetli olarak da fidye verip canlarını kurtaramayacaklarını anlatmaktır. Çünkü fidye, kişinin bir *'ivad* karşılığında canını kurtarmaktır. Bu husus, sûrenin 48 nci ve 123 ncü âyetlerinde *"adl"* kelimesiyle anlatılmıştı: *"Öyle bir günden korunun ki o gün kimse, kimsenin cezâsını çekmez, kimseden şefâat kabul edilmez ve ondan fidye de alınmaz."* O iki âyetteki *'adl* kelimesi, burada *bey'*in karşılığıdır. O iki âyette hitâb, Kur'ân'ın inişi sırasındaki, âhiret işlerini dünyâ işleriyle kıyaslayan İsrâiloğullarına idi. Onlar âhirette insanın fidye veya azizlerden birinin şefâati ile kurtulacaklarını sanıyor ve böylece Allah'ı, nüfuzlu kimselerin, huzurunda şefâat edip suçluyu affettirecekleri, ya da insanlara mevki, çıkar sağlayacakları kırallara ve prenslere benzetmiş oluyorlardı. Dünyâda birçok fâsık ve fâsid, iltimaslar, şefâatler sonunda yüce mevkiler elde etmişlerdir. Eğer Allah da böyle, yanında her nüfuzlunun şefâat edebileceği bir kıral gibi ise o zaman âhirette de adâlet olmaz. Allah bundan münezzehtir. Onun için bu sûrede üç kez âhirette kimseden şefâatin ve fidyenin kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır. Bunların ilk ikisinde hitâb yahudilere, sonuncusunda da müslümanlaradır. Yahudîlere, Allah'ın huzurunda kimsenin şefâat edemeyeceği, o mahkemede aracılığın, fidyenin kabul edilmeyeceği belirtildikten sonra müslümanlara da onlar gibi düşünmemeleri, âhirette şefâatin olmadığı, müşrik ve fâsıkların, şefâat ile kendilerini Allah'ın azâbından kurtaramayacakları anlatılmaktadır. Çünkü âhiret, dünyâya benzemez. Dünyâda saâdet, refâh, mevki nüfuzluların; bakanlar, valiler, müdürler, öteki yöneticiler yanında şefâatleriyle sağlanabilir ama âhirette saâdet, yalnız kişinin temiz inancı, yüksek ahlâkı, yüce manevî değerleriyle elde edilir. Orada herkes lâyiğini bulur. İltimas ile, bir fesatçı cennet köşklerine oturtulmaz.

(1) Ahkaf Sûresi: 9.

Sâlih amel sahibi bir insan da, çekiştirme ve karalama ile haksızlığa uğratılmaz. Orada herkes ruhsal değerinin karşılığını alır. Çünkü insana, kendi canından daha yakın olan Allah, onun ne kırat ve değerde ve neye lâyik olduğunu bilir. Herkese tam hakkını verir: *"Şu günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese, kazandığı tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir."*[(1)], *"Kıyâmet günü için adâlet terazileri kurarız. Hiç kimseye bir haksızlık edilmez.* (İnsanın yaptığı iş), *bir hardal dânesi ağırlığınca da olsa onu getiririz. Hesâb gören olarak biz yeteriz."*[(2)]

Esasen her can, amellerinin kitabıdır. Her canın üzerinde amellerinin izi vardır. Şefâat ile kötü izler silinmez, karalamalar da ruhun ışıklarını kapatmaz. Zaten Allah'ın huzurunda kendi izni, rızâsı olmadan hiç kimse söz söylemeğe cesaret edemez: *"Rahmânın izin verdiğinden başkası konuşamaz. O'nun izin verdiği de gerçeği söyler."*[(3)] âyetinin bildirdiği üzre Allah'ın konuşmasına izin verdiği kimse sadece doğruyu söyler; kötüyü iyi göstermeğe, fâsid, affa lâyik olmayan birini affettirmeğe kalkmaz. Cezayı hak etmiş fasıkların affına, onların ödüllendirilmesine çalışmaz. Biraz sonra tefsirine başlayacağımız âyetu'l-Kursî de: *"O'nun izni olmadan O'nun huzurunda kim şefâat edebilir?"* cümlesiyle gayet kuvvetli olarak O'nun huzurunda, O bizzât izin vermeden kimsenin şefâat edemeyeceğini vurgulamaktadır.

Ancak âyetlerin ifadesinden, O'nun izin verdiği kimse şefâat edebilir. O'nun kime izin vereceğini de kendisinden başka kimse bilmez. Bunu yüce Allah, Hazreti Peygamber'e de vahy ile bildirmemiştir. Bildirseydi Kur'ân'da olurdu. Zaten biraz önce kaydettiğimiz hadîs ve Ahkaf Sûresinin 9 ncu âyeti, Hz. Peygamber'in, kendisine bile âhirette ne yapılacağını bilmediğini belirtmektedir. O halde abartmalı ifadelerden kaçınmak ve Kur'ân'ın söylediği sınırda durmak gerekir. Muhammed Abduh şöyle diyor:

"Ehli sünnet, mu'tezile ve öteki İslâm fırkaları, Allah'ın bilgi ve ihâtasının tam kemal üzre olduğunda oybirliği içindedirler. Allah'ın herşeyi bilmiş olması da bilinen anlamda bir şefâati imkânsız kılar. Ancak Kur'ânı Kerîm'de *"O'nun izin verdiğinden başkası şefâat edemez."* gibi bazı âyetlerde geçen istisnâ, şefâatin vuku bulacağını değil, tersine bunun olmayacağını vurgulamak içindir. (Yani O öyle hükmünde tektir ki O'nun huzurunda O'nun izni olmadan kimse şefâat edemez. O da şefâate izin vermez. Çünkü bilinen anlamda şefâat, indinde şefâat edilene, kendisi için şefâat edilen hakkında, O'nun bilmediği bir şeyi söyleyip övmek, onu haketmediği bir mevkiye yükseltmek, ona çıkar sağlamak içindir. *"O gün*

(1) Bakara Sûresi: 281.
(2) Enbiyâ Sûresi: 47.
(3) Nebe' Sûresi: 38

herkese, yaptığının tam karşılığı verilir, hiç kimseye haksızlık edilmez.''[1] diyen Allah, âhiret gününde en ufak bir haksızlığa izin vermez. Herkes zerre ağırlığınca yapmış olduğu hayrı veya şerri görür. Böylece istisnâsız olarak şefâati nefyeden (olmayacağını söyleyen) âyetler ile Âyetu'l-Kursî'de olduğu gibi bazı âyetlerde şefâat hakkında istisnâ yapılmasını bağdaştırmak mümkündür. Fakat Hz. Peygamber'in şefâat edeceği hakkındaki hadîslere gelince bunlar, selef ve halefin ihtilâfa düştüğü müteşâbihâttandır. Bunların anlamını Allah'a havale ederiz...''[2]

Evet bu peygamberler, insanlara doğru yolu göstermek için gönderilmiş, kendileri çeşitli mu'cizeler ve açık delillerle desteklenmiştir. Bununla beraber insanların kimi inanmış, kimi sapıklıkta kalmıştır. Herkes inansaydı ihtilâf olmazdı. Ama kimi imâna koşarken kimi küfürde ısrar edince ihtilâf baş göstermiş, inananlar ve inanmayanlar mücadele etmişler, savaşmışlardır. İhtilâf olmasaydı sürtüşme ve vuruşma olmazdı. ''*Allah dileseydi ihtilâf olmazdı ve insanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra çarpışmazlardı.*'' Fakat Allah, onların çarpışmamalarını dilemedi. Onlara bir irade verdi, doğrunun ve eğrinin yolunu gösterdi. Hür iradelerini hangi yönde kullanacaklarını denemek ve onları yaptıklarından sorumlu tutmak istedi. Ama onların hiç ihtilâfa düşmemelerini dilemiş olsaydı onları hep aynı akıl düzeyinde, aynı düşüncede yaratır; hep aynı şeyi düşünür ve aynı yola giderlerdi. Böylece insanlar da tıpkı belli işleri yapmak üzre yaratılan ve monoton olarak aynı şeyleri yapan, seçim yeteneğinden yoksun canlılara benzerlerdi. O zaman da sorumluluk olmazdı. Çünkü bu mecburiyettir. Belli bir şeyi yapmak zorunda bırakılan, onun dışına çıkamaz ve yaptığından sorumlu olmaz. Bize en yakın misal kendi organlarımızdır. Kanı pompalamak ve emmek için kasılıp gerilmek üzre yaratılmış olan kalb, bu hareketi zorunlu olarak yapar. Mi'de de sindirim asit ifrazı ve kasılıp gerilme görevini sürdürür. Bunlar bu iş için yaratılmışlardır, bunun dışına çıkamazlar. Ama insanın kendisi öyle değildir. Bu organların bütünü olan insan, akıl ile seçme yeteneğine sahiptir. Herkesin akıl gücü ve yeteneği aynı olmadığı için düşünceler de farklıdır. Düşünce farklılığından dolayı da ihtilâf doğar. O halde insanlar arasında ihtilâf olması, Allah'ın yasası gereğidir, doğaldır. Çünkü bu düşünce farklılıklarından doğan ihtilâflar, insanları yarışmaya, rekabete sevk eder. Yarışma, rekabet de ilerlemeye, kalkınmaya yardım eder. Mücâdele, insanları birbirinden üstün ve kuvvetli olmağa iter. Bu da sanâyiin, ilmin gelişmesine neden olur.

---

(1) Bakara Sûresi: 281, Âli İmrân Sûresi: 161, Nahl Sûresi: 11, Zümer Sûresi: 70.
(2) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/31-33.

Demek ki ihtilâfı dileyen de Allah'tır. Küfür, imân, tâat ve isyan hepsi Allah'ın yasasiyle yani O'nun kaza ve kaderiyle olmaktadır. İnsanların ihtilâfı da bir ölçüde gerekli olduğu için Allah bunu da dilemiş, fakat bunun ileri dereceye vardırılmaması için peygamberler göndererek insanlara imânın, kardeşliğin yolunu göstermiştir. Peygamberler geldikten sonra insanlardan kimi inanıp yola gelmiş, kimi de isyan edip yoldan sapmıştır. Bu da Allah'ın hikmeti, ezelî kazası gereğidir. Allah dilediğini yapar.

İnsanların ihtilâfı doğaldır. Çünkü Allah, her şeyi çeşit çeşit yaratmıştır. Allah'ın "çeşitli yaratma" yasası uyarınca insanların kabiliyetleri de çeşit çeşittir. Allah, kudreti gereği, çok çeşitli tiplerde yarattığı insanlara muhtelif özelliker vermiştir. Kabiliyetlerin ve özelliklerin çeşitli olmasından zarurî olarak ihtilâf doğar. İmâm Fahreddin Râzî şöyle diyor:

"İnsanların ihtilâfı, birbirleriyle vuruşmalarına sebeb olmuştur. Yani insanların dinde ihtilâfa düşmeleri, onları vuruşmağa sevk eder. Demek ki vuruşma, dinde ihtilâf yüzünden doğar. Bir sebep olmadan bir iş meydana gelmez. Her olayın bir sebebi vardır. Sebep bulununca olay meydana gelir. O halde her şey Allah'ın kaza ve kaderiyle olmaktadır. Çünkü bütün sebepler, Allah'ın, kulda yarattığı bir esas sebebe dayanmaktadır." [1]

اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِه۪ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ
وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ اِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ ﴿٢٥٥﴾

255- *Allah, ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. Onun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koru* (yup gözet)*mek, kendisine ağır gelmez. O, yücedir, uludur..*

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 305.

Tefsîr:

255- Bu âyet, içinde Allah'ın tahtı anlamındaki Kürsî kelimesi geçtiği için Âyetu'l Kürsî (Kürsü âyeti) adiyle meşhurdur. Âyetü'l-Kürsî'nin fazileti hakkında çeşitli hadîsler vardır. Bunlardan birkaçını kaydedelim;

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hanbel'in, Yezîd kızı Esmâ'dan rivâyet ettikleri bir hadîse göre iki âyet var ki bunlar Allah'ın İsm-i A'zamını (en büyük ismini) ihtiva etmektedirler: *(Allahu lâilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm)* ve *(E.L.M. Allâhu lâilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm.)*[1]

Dârimî'nin rivâyet ettiği bir hadîse göre de Kur'ân'da en büyük sûre, İhlâs Sûresi, en büyük âyet de Âyetü'l-Kürsî'dir.[2]

Ubeyy ibn Kâ'b diyor ki: *''Allah'ın Resulü bana, Allah'ın kitabında hangi âyetin daha büyük olduğunu sordu.* (Allah ve Resulü daha iyi bilir) *dedim. Aynı suali tekrar etti. (Allahu lâilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm)dur dedim.* (İlim sana mübarek olsun ey Ebû'l-Münzir) dedi.''[3]

Hakîm-i Tirmizî de bu hadîsi, şu ilâveyle rivâyet etmiştir: *''Nefsimi elinde bulunduran hakkı için, bu âyetin bir dili, iki dudağı vardır, 'Arşın ayağı yanında o pâdişahı takdîs eder...''* [4]

Hz. Alî ve Ebû Ümâme, Hz. Peygamber'in şu hadîsini rivâyet etmişlerdir: *''Kim her farz namazın arkasında Ayetü'l-Kürsî'yi okursa, artık onun cennete girmesine ölümden başka bir engel kalmaz.''* [5]

Buhârî, Ebû Hüreyre'den şu hadîsi rivâyet ediyor: *''Allah'ın Resulü* (s.a.v.), *beni Ramazan zekâtının üzerine vekil bırakmıştı.* (Geceleyin) *birinin gelip erzakı avuçladığını gördüm, hemen yakaladım:*

— *''Seni Allah'ın Resulüne götüreceğim, dedim.*

— *''Muhtacım, çoluk çocuğum var, ihtiyacım çok, dedi. Ben de onu serbest bıraktım.*

Sabahleyin Allah'ın resulü bana:

— *''Ey Ebû Hüreyre, geceleyin esirin ne yaptı?''* dedi.

— *''Ya Resulâllah, dedim, çoluk cocuk sahibi olduğundan, ihtiyaç içinde bulunduğundan yakındı. Ben de acıyıp serbest bıraktım.*

— *''O sana yalan söyledi, yine gelecek, dedi.*

(1) Ebû Dâvûd, Kitâbu's-Salât, bâbu'd-duâ, I. 343, 344.
(2) Dârimî, Fadâilu'l-Kur'ân, 14; İbn Hanbel, V. 58.
(3) Ebû Dâvûd, Salât, bâb mâ câe fî Âyeti'l-Kursî.
(4) el-Câmi, 3/268.
(5) Faydu'l-Kadîr, VI. 197; İbn Kesîr, I. 309.

Allah'ın Resulünün "yine gelecek" demesinden ötürü onun tekrar geleceğini anlayarak (gece) *bekledim. Hakikaten geldi, erzakı avuçladı. Yakaladım:*

— *"Seni Allah'ın Resulü* (s.a.v.)*e götüreceğim, dedim.*

— *"Beni bırak, muhtacım, çoluk çocuğum var, bir daha gelmem, dedi. Ben de acıyıp bıraktım. Sabahleyin Allah'ın Resulü bana:*

— *"Ey Ebû Hüreyre, esirin ne yaptı, dedi.*

— *"Ya Resulâllah, dedim, çoluk çocuk sahibi olduğundan, ihtiyaç içinde bulunduğundan yakındı. Ben de acıyıp serbest bıraktım.*

— *"Yalan söyledi, yine gelecek, dedi. Üçüncü gece de gözetledim. Hakikaten geldi, erzakı avuçladı, hemen yakaladım:*

— *"Bu üçüncü defadır geliyorsun. Gelmeyeceğini sanıyorsun ama yine geliyorsun. Seni mutlaka Allah'ın Resulü* (s.a.v.)e *götüreceğim, dedim.*

— *"Beni bırak, Allah'ın seni faydalandıracağı birkaç kelime öğreteyim* (sana) *dedi.*

— *"Nedir onlar, dedim. Dedi ki:*

— *"Yatağına gittiğin zaman Ayetü'l-Kürsîyi: Allahü lâilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm'u sonuna kadar oku. Allah tarafından üzerinde bir koruyucu bulunur. Sabah oluncaya kadar sana şeytan yaklaşmaz.*

— *"Böyle deyince ben de onu serbest bıraktım. Sabahleyin Allah'ın Resulü bana:*

— *"Gece esirin ne yaptı," dedi.*

— *"Ya Resulâllah, dedim, Allah'ın beni yararlandıracağı birkaç kelime öğreteceğini sandı* (onları bana söyledi), *ben de onu serbest bıraktım.*

— *"Nedir onlar, dedi.*

— *"Yatağına gittiğin zaman Âyetü'l-Kürsî'yi başından sonuna kadar oku, Allah tarafından üzerinde bir koruyucu bulunur, sabah oluncaya kadar sana şeytan yaklaşmaz' dedi. Ben de serbest bıraktım.*

— *'Doğru söylemiş ama o yalancıdır. Üç günden beri seninle konuşanın kim olduğunu biliyor musun ey Ebû Hüreyre? dedi.*

— *"Hayır, dedim.*

— *"O şeytandır, dedi."*[1]

Âyetü'l-Kürsî'de Allah'ın isim ve sıfatları en güzel bir tarzda anılmak-

(1) Buhârî, Kitâbu'l-Vekâle, 10, Bed'u'l-Halk, 11, Fadâilu'l-Kur'ân, 10.

ta, yüce Allah, insanın kavramasına mümkün olan ölçüde yaklaştırılarak anlatılmaktadır.

Allâh ismi, yüce Tanrı'nın özel adıdır. O'ndan başka hiçbir varlığa Allah denmez. İnsanlar Allah'ı bırakıp kendilerine birtakım mabutlar edinmişler ama onlara ilâh (tanrı) demişlerdir. Allah dendiği zaman yalnız kâinatın tek yaratıcısını anlamışlardır. Tasavvuf erbabına göre Allah adının her harfi dahi O'nu gösterir: Allah (الله)ın başından elifi (ا) kaldırsak lillâh (لله) kalır: لله ما في السموات وما في الأرض (göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır). Lâmlardan birini kaldırsak lehû (له) kalır: له ما في السموات و ما في الأرض (Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi O'nundur). İkinci lâmı da kaldırsak hû (ه) kalır. Hû da Allah'ı işaret eden zamirdir. هو الله الذى لا اله الا هو (O öyle Allah'tır ki O'ndan başka tanrı yoktur).

O, *el-Hayy, el-Kayyûm*'dur. İbn Abbâs: "Allah'ın en büyük isimleri *el-Hayy, el-Kayyûm*'dur" demiştir. Hz. Peygamber'in, Bedir Savaşında secdeye kapanıp hep *"ya Hayy, yâ Kayyûm"* demesi de bu isimlerin yüceliğini belirtmeğe kâfidir. Evet Allah *Hayy*'dir, yani diridir. Öyle bazı filozofların sandığı gibi kâinata ilk hareketi verip geri çekilmiş, cansız, pasif bir varlık değil; yaratıcılığı her an devam eden, her anda bir iş yapıp vücuda getiren, akıllı, bilgili, faal bir varlıktır. *Kayyûm*'dur yani kendi kendisiyle vardır, varlığı başka şeylere bağlı değildir. Diğer varlıkların varlığı hep O'na bağlıdır. O'nun varlığı gereklidir. Bütün, varlıkları etkileyen, vücuda getiren ve yöneten hep O'dur. *Kayyûm* kelimesinin Arapça mübalâğa kipi oluğunu söyleyenler bulunduğu gibi bu kelimenin İbrânîceden yahut Süryaniceden geldiğini söyleyenler de vardır. Dahhâk'e göre *el-Kayyûm:* Varlığı hiç değişmeden devam eden demektir. Bazılarına göre *Kayyûm,* Süryanicede uyumayan demektir.[1]

"O'nu ne gaflet basar, ne uyku". Hiçbir şey O'nu gaflete düşürüp yönetiminden alıkoymaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, O'nun yönetimindedir. O öyle bir saltanat ve ihtişam sahibidir ki kendisinin izin verdiğinden başka kimin haddine düşmüş ki O'nun huzurunda şefâ'at etmeğe kalkışsın!

Şefâat, birini kurtarmak, ya da birine yarar sağlamak maksadiyle bir büyüğün nezdinde aracı olmak demektir. Padişahların yakınları, kendi adamları hakkında padişah katında şefâat ederler. Allah da bütün kâinatın padişahıdır. Ama O'nun katında, kendisinin izin verdiğinden başka hiç kimse şefâat etmeğe cür'et edemez. Ancak Allah kime izin verirse o şefaat edebilir. Onlar da ancak Allah'ın razı olduğuna, şefaat edilmesini hoş karşılayacağı kimseye şefâat edebilirler. O'nun istemediğine kimse şefâat edemez.

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 310.

Burada müşriklerin, tanrılarını, kendileriyle Allah arasında şefâatçi kabul etmelerine tariz vardır. O tanrı dedikleri düzme şeyler ne oluyor ki Allah katında şefâat edebilsinler? Allah kimlere izin verirse ancak onlar şefâat edebilirler. Allah, ancak seçkin kullarına, peygamberlerine ve velilerine şefâat izni verecektir. Çünkü onlar Allah'ın râzı olduğu seçkin kullarıdır. Hiç kuşkusuz, bunların başında da Hz. Muhammed (s.a.v.) gelir. Ama oradaki şefâatin bizim anladığımız anlamda bir şefâat olması da mümkün değildir. Çünkü anladığımız şefâat, aracılık yaparak birine hak etmediği bir çıkar sağlamak demektir ki Allah böyle bir şey yapmaktan uzaktır, yücedir. O şefâatin niteliğini Allah bilir. Zira âhiret ahvali dünyâya benzemez.

Allah, bütün varlıkların önlerinde ve arkalarında, geçmişlerinde ve geleceklerinde ne varsa, ne olmuş ve olacaksa hepsini bilir. Fakat onlar, O'nun bilgisinden hiçbir şey kavrayamazlar. O, gizli bilgisine, gayb ilmine onları muttali kılmaz. *"O, gaybi bilendir. Gaybini kimseye göstermez. Meğer razı olduğu bir peygamber olsun."*[1] âyetinin de ifade ettiği üzre yalnız bazı kullarını seçer, onlara gayb ilminden bazı bilgiler gösterir.

"O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır. O'nun hükümranlığı ve ilmi her şeyi kuşatmıştır. Emri, kâinatın her zerresinde geçerlidir. Kürsî, aslında bir araya toplanmak anlamına gelir. Sandalyenin tahtaları bir araya toplandığından, üzerine oturulacak sandalyeye, koltuğa da kürsî denir. Burada kürsî, taht anlamınadır. Hasan Basrî'ye göre kürsî, 'Arş'ın aynıdır. Bazı âyetlerde 'Arş denen şeye burada kürsî denmiştir. Bu kelime üzerinde birkaç görüş ileri sürülmüştür:

1) Kürsî, gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir. Arşın altında, yedinci göğün üstündedir. İbn Abbâs'ın: *"Kürsî, iki ayağın konulduğu yerdir"* dediği rivâyet edilir. Fakat İbn Abbâs, iki ayak sözüyle Allah'ın ayakları olduğunu kasdetmiş olamaz. Çünkü Allah, uzuv sahibi olmaktan münezzehtir. Ya bu rivâyet doğru değildir, ya da İbn Abbâs, *Ruh-i A'zam*'ın veya Allah'a yakın diğer bir meleğin, kürsîye ayaklarını koyduğunu kasdetmiştir.

2) Kürsî'den maksat, maddî bir cisim değil, mülk, kudret ve saltanattır. Tanrılık ancak kudret ile olur. Melikin oturduğu yere kürsî dendiği gibi bazan bizzat kendisine de kürsî denir.

3) Kürsî kelimesiyle Allah'ın ilmi kasdedilmiştir. Çünkü ilim, âlimin dayandığı şeydir. Kendisine itimad edilen âlimlere kürsîler denir. İtimad edilen ilme de kürsî denmiştir. Burada kürsî, Allah'ın ilmini gösterir.

4) Kürsî kelimesi, burada Allah'ın büyüklüğünü ve gücünü anlatmak

(1) Cinn Sûresi: 26.

için kullanılmıştır, mecazî bir anlam taşır. Yüce Allah, kendi büyüklüğünü, insanların alıştıkları vasıflarla anlatmıştır. İnsanlar kırallarını böyle nitelerler. İşte Allah da kendi büyüklüğünü, onların anlayışlarına yaklaştırmak için onların alıştıkları sözlerle tavsif etmiştir. Bunun örnekleri çoktur. Meselâ Kâ'be'yi kendi evi olarak nitelemiştir. İnsanlar kırallarının evi etrafında nasıl dönerlerse aynı şekilde kâinatın padişahının evi etrafında da öyle dönmelerini emretmiştir. Hacer-i Esved'i yer yüzünde Allah'ın sağ eli saymış, insanların, kırallarının ellerini öptükleri gibi onu da öpülecek bir şey yapmıştır. Tıpkı bunun gibi kıyamette meleklerin dizileceğini, mizanın konulacağını söylemiştir. Bunlar, Allah'ın büyüklüğünü, insan kavramasına ve anlamasına yaklaştırmak için kullanılan mecâzî anlam taşırlar. Rahman'ın Arşa oturması, meleklerin, Rahman'ın tahtı etrafında dönmesi, kürsînin gökleri ve yeri kaplaması hep mecâzî ifadelerdir. Onun kudretinin büyüklüğünü kavratmak için kullanılmış sözlerdir. Bunları maddî mânada anlamak doğru değildir.

İmâm Fahreddîn Râzî, bunun güzel bir yorum olduğunu kabul etmekle beraber birinci görüşün daha çok güvenilir olduğunu, zira delilsiz olarak zahir mânayı terk etmenin caiz olmadığını söyler.[1]

Evet Allah'ın bir taht üzerinde oturduğunu düşünmek hatâdır. Âyetten anlaşıldığına göre Allah'ın kürsîsi, bütün gökleri, yeri, yani tüm maddî cisimleri kaplayan şeydir. Bu bize Allah'ın ilim ve kudretinin her şeyi sardığını anlatır. Bütün kâinat cisimleri bu kürsî içinde kaldığı için onun üzerinde hükmeden ilim ve saltanat sahibinin, cisimliğin üzerinde bir varlık olduğunu anlarız. Hadîslere göre gökler ve yerler birbirine eklense yine kürsînin genişliği karşısında, çölün içine düşen bir halka gibi kalırdı. Taberî şu hadîsi naklediyor: *"Kürsî içinde yedi gök, bir kalkan içine atılmış yedi dirhem gibi kalır."* Ebû Zer de Hz. Peygamber'in şu sözünü nakletmiştir: *"Arş içinde kürsî, yer yüzünde bir çölün içine atılmış demir bir halka* (yüzük) *kadardır."*[2]

Kürsî, her şeyi böylesine kaplayan bir şey olduğuna göre onun, her şeyi içine alan mutlak mekân olduğunu da düşünebiliriz. Bunun üstünde zaman vardır. Arş da kürsîyi içine almıştır. Akıllar ve ruhlar âlemini içeren, Allah'a yakın meleklerle çevrilmiş bulunan Arş, mekân üstüdür. *"Rahman Arşın üstüne oturdu"*[3] âyetinin söylediği üzre Allah, Arşın içinde değil, üstündedir. Allah'ın, Arşın üzerinde olması mekânsız bir keyfiyettir. *"Ey Rabbimiz, sen rahmet ve ilimce her şeyi kuşattın."*[4] âyeti gereğince, Allah'ın kuşat-

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, II. 313.
(2) İbn Kesîr, I. 309.
(3) Tâhâ Sûresi: 5.
(4) Ğâfir Sûresi: 7.

ması, ilim ve rahmetiyle kuşatmasını ifade eder. O'nun kürsîsi, bu rahmetinin, bizim kâinatımıza tecelli ettiği yerdir. Allah'ın kürsîsi olması, Allah'ın düşündüğümüz tarzda onun üzerinde oturmasını gerektirmez. Hâşâ Allah cisim değildir. Bu ifade, Allah'ın kâinatı yönetmekte olduğunu, kâinatın mutlak hakimi olduğunu belirtir. İşte gökler ve yer ne kadar aşikârsa Allah onlardan daha aşikârdır. Bunları kuşatan kürsî ve onun ötesi ne kadar gizli ise Allah ondan dahi gizlidir.[1] O, çok yücedir, çok uludur.

"Gökleri ve yeri korumak O'nu yormaz" cümlesi, Allah'ın, kâinatı altı günde yaratıp yedinci günde dinlendiğini söyleyen yahudî inancına târiz gibidir. Allah, gökleri yaratıp korumakla yorulmaz. O çok yücedir, çok uludur!

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ
وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَاۜ وَاللّٰهُ
سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٥٦﴾ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ
اِلَى الظُّلُمَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾ اَلَمْ تَرَ
اِلَى الَّذ۪ي حَٓاجَّ اِبْرٰه۪يمَ ف۪ي رَبِّه۪ٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَۢ اِذْ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ
رَبِّيَ الَّذ۪ي يُحْي۪ي وَيُم۪يتُۙ قَالَ اَنَا۬ اُحْي۪ي وَاُم۪يتُۜ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْت۪ي
بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذ۪ي كَفَرَۜ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۚ ﴿٢٥٨﴾

(1) Bkz. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I. 859.

256- *Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tâğût* (şeytan)*ı inkâr edip Allah'a inanırsa muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir.* 257- *Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostları da tâğuttur.* (O da) *onları aydınlıktan karanlığa çıkarır. Onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır.* 258- *Allah kendisine hükümdarlık verdi diye* (şımararak) *Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? İbrahim: "Benim Rabbim O'dur ki yaşatır, öldürür". demişti. "Ben de yaşatır, öldürürüm." dedi. İbrahim: "Allah, güneşi doğudan batıya getirir, sen de onu batıdan getir!" deyince inkâr eden o adam şaşırıp kaldı. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.*

Tefsîr:

256- İkrâh, bir kimseyi hoşlanmadığı bir şeye zorlamak, tehdid ile ona bir şeyi yaptırmağa kalkışmaktır. Din, başka konularda dahi haksız zorlamaları yasaklamıştır. Hele dinin kendisinde aslâ zorlama olmaz. Din insanların hür vicdanlariyle seçip bağlanacakları bir şeydir. Zor ile yapılan dinî işte sevap olmaz. Gönül rızasiyle yapılmayan ibadete ibadet denmez. Zira "ameller, niyetlere göre karşılık alır". Zorla insanı imâna sokmak mümkün değildir. Baskı ve tehdid sonucunda gösterilen imân, gerçek imân olamaz. İslâmda cihad, insanları zorla dine sokmak için değil, vicdanlar üzerindeki baskıyı kaldırmak, insanları serbestçe karar verme hürriyetine kavuşturmak için farz kılınmıştır. Hiç kimse dine girmek için zorlanmaz. Ancak din tebliğ edilir. Eğer zorlama olsaydı, Allah insanları herhangi bir inanca zorlardı ve insanlar da artık onun dışına çıkamazlardı. Böyle olunca da sevap ve cezanın anlamı kalmazdı. Halbuki Cenâbı Hak kimseyi imâna zorlamamıştır. Yüce Allah: *"Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi imân ederdi. Şimdi sen mi mü'min olmaları için insanları zorlayacaksın?"*[1] diyor. Ayrıca Kâfirûn Sûresinde Hz. Peygamber'e: *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* demesi emredilmiştir. İslâmın prensibi budur: Doğru ve eğri yollar ap açık insanların gözleri önüne serilmiştir. Doğruyu veya eğriyi seçmek, insanların hür vicdanlarına bırakılmıştır.

İzahına çalıştığımız âyetin iniş sebebi hakkında çeşitli rivâyetler vardır: Bir rivâyete göre İslâmdan önce çocuğu yaşamayan ensâr kadınları, doğacak çocuklarını yahudîler arasında yetiştirip yahudî yapacaklarını adar idi-

(1) Yûnus Sûresi: 99.

ler. Çünkü yahudîleri, din bakımından kendilerinden üstün görürlerdi. Böylece bazı ensâr çocukları, yahudîler arasında büyümüş ve yahudî olmuşlardı. İslâm gelip de yahudîlerden Nadîr oğulları, yurtlarından sürülünce ensârlılar: "Biz çocuklarımızın onlarla beraber gitmesine müsaade etmeyiz" dediler ve çocuklarını müslüman olmağa zorlamak istediler. Bunun üzerine bu âyet indi.(1)

Bir rivâyete göre de âyet, yine ensârın bir kolu olan Salim ibn Avf Oğullarından el-Husayn hakkında inmiştir. Bu zatın iki oğlu vardı. Bunlar Şam'dan Medine'ye kuru üzüm getiren iki tüccarın telkiniyle hıristiyan olmuşlardı. Bu çocuklar da o tüccarla beraber Şam'a gitmek isteyince babaları, bunları zorla İslâma sokmak istedi ve Allah'ın Resulünden, arkadan adam gönderip bunları İslâma döndürmesini rica etti, bu âyet indi.(2)

İşte bu iniş sebeplerine dayanarak bazı müfessirler bu âyetin, ancak kitap ehlinden olan kimselerin müslüman olmağa zorlanmayacakları görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre de âyet önce bütün insanlara şamil olmak üzre inmiş, sonra kıtal âyetiyle müşrikler ile olan ilişkisi neshedilmiş ve hükmü, yalnız kitap ehline ilişkin olmak üzre baki kalmıştır. Kitap ehli kendi dinlerinde kalmakta serbesttir. Ama müşrikler, ya İslâmı veya ölümü seçmek zorundadırlar. Zira onlar hakkında: *"Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaş"*(3) buyurulmaktadır. Bir kısmına göre de *"Dinde zorlama yoktur"* âyeti, *"Fitne kalmayıncaya.... kadar onlarla savaş"* âyetinden sonra inmiştir. Arap Yarımadasındaki müşrikler tamamen müslüman olduktan sonra *"dinde zorlama yoktur"* âyeti inmiş ve bundan böyle hiç kimsenin zorla dine sokulmayacağı açıklanmıştır. Fakat bu âyet ininceye kadar Arap müşriklerine din hürriyeti tanınmamıştı. Zira Hz. Peygamber: *"Allah'tan başka tanrı yoktur demelerine kadar onlarla savaşmam emredildi. Bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâmın hakkını yerine getirerek söylemeleri gerekir. Hesapları da Allah'a aittir demiştir."*(4) Bu hadîsin hükmü, *"dinde zorlama yoktur"* âyetinin hükmüne aykırıdır. Demek ki *"Lâikrahe...."* âyeti, daha sonra inerek ikrahı kaldırmıştır.

Fakat bu görüşün doğru olabilmesi için *(lâ ikrâhe...)* âyetinin, Arapla-

(1) Ebû Dâvûd, Cihâd, bâb fî'l-esîr yukrahu alâ'l-İslâm; Nesâî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Hibbân da rivâyet etmişlerdir; İbn Kesîr, I. 310; İbnu'l- Arabî, Ahkâm, I. 333; el-Bahru'l-muhît, II. 281.
(2) İbn Kesîr, I. 310, 311.
(3) Enfal Sûresi: 39.
(4) Buhârî, Îmân, 17, Zekât 1, Cihâd 95; Tirmizî, Îmân, 1,2, Tefsîru Sûre : LXXXVIII; Nesâî, Zekât 3, Îmân 15, Cihâd, 1, Tahrîm 1; İbn Mâce, Mukaddime 9, Fiten 1; Dârimî, Siyer 10; İbn Hanbel, I. 11, 78, II. 314.

rın müslüman olmasından sonra inmiş olduğunun ispat edilmesi gerekir. Halbuki bu, ispat edilemez. Âyetin, *"Fitne kalmayıncaya.... kadar onlarla savaş"* âyetinden sonra veya ona yakın bir zamanda indiği görüşü daha kuvvetlidir. Kaldı ki Hz. Peygamber, ne Arap müşriklerini, ne de bir başkasını, zorla İslâma sokmamıştır. İmân gönül, işidir zorla olmaz. Nitekim Hz. Ömer, hıristiyan kölesi Esbak'a birkaç defa inanmasını önermiş, köle kabul etmedikçe Hz. Ömer: "Dinde zorlama yoktur, ama müslüman olsan, müslümanların bazı işlerinde senden istifade ederiz" demiştir.(1) Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîse göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bir adama müslüman ol, dedi. (Adam) kendimi isteksiz görüyorum, dedi. (Hz. Peygamber), isteksiz de olsan müslüman ol, dedi."(2) Hadîsten anlaşıldığı üzre Hz. Peygamber, adamı zorlamamış, sadece müslüman olmasını tavsiye etmiştir. Onun isteksizliğinin sonradan tam huzura dönüşeceğini bildiği için isteksiz de olsa inanmasını söylemiştir. Burda zorlama yoktur.(3)

Tefsirini yaptığımız âyetle Enfâl Sûresinin 39 ncu âyeti, birbirini tamamlar mahiyettedir. Müşrikler savaş, fitnenin ortadan kalkması için emredilmiştir. Demek ki cihadın gayesi, vicdanlardan baskıyı kaldırmaktır. *"Dinde zorlama yoktur"* âyetiyle *"Fitne... kalmayıncaya .....kadar onlarla savaş"* âyeti arasında bir aykırılık yoktur. Arabistan müşriklerine din hürriyeti tanınmamıştı. Çünkü onlar İslâmın en büyük düşmanı idiler. Şirk onları İslâmla savaşmağa, İslâmın serbestçe tebliğine engel olmağa yöneltiyordu.Onun için Hz. Peygamber, bu fitne kaynağını kurutmak istemiştir. Evet İslâmda ikrah yoktur, fakat ikrahın olmaması, fitnenin bulunmaması şartına bağlıdır. Fitne yoksa dinde ikrah da yoktur. Fitne varsa, din o fitnenin kaldırılmasını emretmektedir.

Bundan dolayıdır ki cihad ilân ederken düşmana ya hak dini kabul etmesi veya yenilgiyi kabullenerek kendi dininde kalıp İslâm tabiiyetinde vergi vermesi teklif edilir. Düşman bunlardan birini kabul ederse barış andlaşması yapılır. Bunları kabul etmez de savaşla mağlûb edilirse yine dinini değiştirmeğe zorlanmaz, adalet dairesinde konulan vergiyi vermeğe ve düzene uymağa mecbur edilir.

Demek ki cihad, din değiştirtmek için bir zorlama aracı değil, hak dinin yüksekliğini fi'len ispat vasıtasıdır. Cihadın hikmeti, insanları ikrahtan ko-

(1) Buhârî, Îmân 17, Zekât, 1, Cihâd 95; Tirmizî, Îmân 1, 2, Tefsîru Sûre : LXXXVIII; Nesâ'î, Zekât, 3, Îmân 15; Cihâd, 1, Tahrîm 1; İbn Mâce, Mukaddime 9, Fiten 1; Dârimî, Siyer 10; İbn Hanbel I. 11, 78, II. 314.

(2) İbn Hanbel, III. 109, 181.

(3) İbn Kesîr, I. 311.

rumak, ikrah kabul etmeyen dini hakim kılmak suretiyle Allah'ın kelimelerini yüceltmektir. Yani hakkın serbestçe kabulüne engel olmak isteyen ve bu hususta cebir kullanan hak düşmanlarının def'i, hak yoldan engellerin kaldırılması için cihad yapılır. İşte *i'lâ-i kelimetullâh* budur.

Yalnız burada bir hususa daha dikkati çekmek gerekir. Gerçi İslâmda zorlama yoktur. Başka bir din mensubu zorla İslâm dinine sokulmaz ama İslâmı kabul eden veya İslâm tabiiyetinde yaşayan kimsenin, İslâm nizamına uyması mecburidir. Meselâ müslüman bir kimsenin içki içmesine veya zina etmesine engel olunur. Çünkü bu fiiller, düzeni bozar. Her hukuk sistemi, kendisine tabî vatandaşları, kanunlarına uymağa mecbur ettiği gibi İslâm hukuk sistemi de kendi tabiiyetinde yaşayanları, prensiplerine uymağa, getirdiği düzene göre yaşamağa mecbur eder.

فمن يكفر بالطاغوت و يؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى لا انفصام لها...

"Kim tâğûtu tanımaz ve Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır..."

Tâğût, tuğyândan mübâlâğa kipinde bir cins ismidir. Çok azgın, azman, azıtkan demektir. Allah'a karşı azan, başkalarını da azdıran herşey tâğûttur. Asıl azdırıcı, şeytan olmakla beraber, kendisini tanrı yerine koyan, insanları yanlış yollara sevk eden kötü kişiler ve kendilerine tapınılan putlar da tâğûtun anlamı içine girer.(1) İşte o tâğûtu inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmayan sağlam kulpa yapışmış olur.

'Urve: testilerde, kabların kulpuna, elbisenin iliğine, kışın yaprağını dökmeyen ağaca denir. Mücâhid'e göre sağlam kulp imândır. Süddîye göre İslâmdır. Enes ibn Mâlik'e göre Kur'ân'dır. Bunlar eş anlamlı görüşlerdir. Kays ibn Ubâd şu olayı anlatıyor:

"Mescidde idim, yüzünde huşu izi bulunan bir adam geldi, kısaca iki rek'at namaz kıldı. Herkes "bu adam cennet ehlidir" dedi. Sonra adam çıktı, ben de ardından çıktım. Evine girdi, ben de ardından girdim. Kendisiyle konuştum. Mescidde namaz kılarken halkın kendisi hakkındaki kanaatlerini kendisine anlattım. Dedi ki:

— Subhânellah, kimsenin bilmediği bir şeyi söylemesi doğru değildir. Sana sebebini söyleyeyim: Ben Allah'ın Resulü (s.a.v.) devrinde şöyle bir rüya gördüm: Kendimi yeşil bir bahçe içinde gördüm (bahçenin genişliğini, çayır çimenle dolu olduğunu, yeşilliğini de anlatmıştır), ortasında dibi yerde, üstü gökte olan demirden bir direk vardı. Direğin üstünde (tutunacak) bir kulp

(1) Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I. 870.

bulunuyordu. Bana "ona çık" dendi. "Çıkamam" dedim. Bir hizmetçi geldi, arkadan elbisemi kaldırdı, "çık" dedi. Çıktım, kulpu tuttum, "kulpa yapış" dedi. Kulp elimde iken uyandım. Allah'ın Resulü (s.a.v.)e gelip ru'yayı anlattım. Buyurdu ki:

— O Bahçe İslâm bahçesidir, direk de İslâm direğidir. Kulp da (el-'urvetu'l-vuska: tutunacak sağlam şeydir). Sen ölünceye kadar İslâm üzerinde kalacaksın.

"Hadisi anlatan Kays ibn Ubâd, işte o adam Abdullah ibn Selâmdır, demiştir."(2)

257- Önceki âyette azgın şeytânı tanımayıp Allah'a inanan kimsenin, sağlam kulpa yapışmış olacağı belirtildikten sonra, Allah'ın, kendisine inananların velîsi (koruyucusu) olduğu; onları şirk ve sapıklığın karanlıklarından, imânın aydınlığına çıkaracağı; nankörlerin velisi olan şeytânın da onları imânın aydınlığından batıl düşünce ve inançların karanlığına götüreceği vurgulanıyor.

258 nci âyette dünya saltanatına güvenerek tanrılık davasına kalkışan kıral ile Hz. İbrahim arasındaki tartışma anlatılmaktadır. İbrahim onu Hakk'a kulluğa davet etmiş, o da kendisinden başka tanrı görmemiştir. İbrahim, tanrı olmak için diriltme ve öldürme kudretine sahib olmak gerektiğini hatırlatarak işte *"Benim Rabbim diriltir ve öldürür"* demiş. O da hemen mugalataya sapıp *"Ben de yaşatır ve öldürürüm"*, dilediğimi sağ bırakır, dilediğimi de kaltederim demiş. Bu defa İbrahim *"Benim Rabbim, güneşi doğudan* (batıya) *getirir. Sen de eğer tanrı isen onu batıdan doğuya getir"* demiş. O inkârcı kıral, bu delil karşısında söz bulamamış, şaşırıp kalmıştır.

Servet ve mevki karşısında böyle gurura kapılan, kendilerini tanrı yerine koyan insanlar her zaman vardır. Tefsircilere göre bu adam, Babil Kıralı Nemrud idi. Fakat bu olay, Tevrat'ın Tekvîn sifrinde yoktur. Herhalde bu vakayı anlatan Tevrât parçası, Hz. Peygamber devrinde vardı veya yahudîler arasında bu vak'a biliniyordu.

Tefsirlerde bu konuda çok teferruât vardır. Bunlardan sarfı nazar ediyoruz. Kur'ân'ın gayesi, mevkiine, servetine, mülk ve saltanatına güvenip kendisini tanrılaştıran Nemrudlarla, Allah'tan başka kuvvet, otorite ve mülk sahibi görmeyen olgun insanları, bu iki zıd karakter arasındaki mücadeleyi karakterize etmek suretiyle insanlara ders vermektir. Bu konuda teferruâta girmek, Kur'ân'ın gayesine aykırıdır.

(1) Müslim, Fadâilu's-Sahâbe, bâb 33; Buhârî, Tâ bîr, 23; Menâkıbu'l-ensâr 19; İbn Hanbel, V, 452.

او كالذي مر على قرية وهي خاوية على عروشها قال انى يحيي هذه
الله بعد موتها فاماته الله مائة عام ثم بعثه قال كم لبثت
قال لبثت يوما او بعض يوم قال بل لبثت مائة عام فانظر الى طعامك
وشرابك لم يتسنه وانظر الى حمارك ولنجعلك اية للناس
وانظر الى العظام كيف ننشزها ثم نكسوها لحما فلما تبين له قال
اعلم ان الله على كل شيء قدير ﴿٢٥٩﴾ واذ قال ابرهيم رب ارني
كيف تحيي الموتى قال اولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبي
قال فخذ اربعة من الطير فصرهن اليك ثم اجعل على كل جبل
منهن جزءا ثم ادعهن يأتينك سعيا واعلم ان الله عزيز حكيم
﴿٢٦٠﴾

259- *Yahut şu kimse gibisini* (görmedin mi) *ki duvarları, çatıları üstüne yığılmış* (alt üst olmuş) *ıssız bir kasabaya uğramıştı: "Allah, bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?" demişti. Allah da kendisini yüz sene öldürüp sonra diriltti, "Ne kadar kaldın?" dedi. "Bir gün, ya da bir günün birazı kadar kaldım" dedi.* (Allah): *"Hayır dedi, yüz yıl kaldın, yiyecek ve içeceğine bak, bozulmamış; eşeğine bak, seni insanlar için bir ibret kılalım diye böyle yaptık. Kemiklere bak, nasıl onları birbiri üstüne kayuyor, sonra onlara et giydiriyoruz!" Bu işler ona açıkça belli olunca: "Allah'ın herşeye kadir olduğunu biliyorum!" dedi.* 260- *İbrahim de bir zaman: "Rabbim, ölüleri nasıl diriltirsin?" demişti.* (Allah): *"İnanmadın mı?" dedi. İbrahim: "Hayır inandım, fakat kalbim kuvvet bulsun diye* (görmek istiyorum)*" dedi. "O halde kuşlardan dördünü tut, onları kendine çek* (iyice incele) *sonra*

(kesip) *her dağın başına onlardan birer parça koy, sonra onları kendine çağır, koşarak sana gelecekler. Bil ki Allah, daima galip ve hikmet sahibidir.'' dedi.*

Tefsîr:

259 ncu âyet, muhakkak ki o zamanki yahudîler arasında anlatılan bir olaya işaret etmektedir. Daha önceki âyette kendisini tanrı yerine koyan zalim bir kıral tipi temsil edilmişti. Burada da Allah'ın kudretini görünce derhal hakkı kabul eden mü'min bir kişi canlandırılmaktadır.

Bu adam, yıkılmış, harab olmuş bir şehrin yanından geçerken ümitsizliğe düşer, kendi kendine ''Acaba Allah bunları nasıl diriltir?'' der. Allah'ın yaratmasından şüphe ettiğinden değil, fakat büyük umutsuzluk ve esef içinde bulunduğundan, şaşkınlık içine düştüğünden dolayı böyle söyler, düşünür ve uykuya dalar. Uykuda iken Allah onun ruhunu alır, yüz yıl böyle kalır. Sonra tekrar onu diriltir. Adam, uyuyup biraz sonra uyandığını sanır. Kendisine gizliden bir ses ''Ne kadar kaldın?'' diye sorar. O da bir gün, ya da günün birkaç saati kadar bir süre böyle kaldığını söyler. Kendisine, yüz yıl o şekilde kaldığı, yiyecek ve içeceğinin bozulmadığı, fakat merkebinin dağılmış kemik haline geldiği, Allah'ın kudretini göstermek ve insanlara bir ibret bırakmak için merkebinin, onun gözleri önünde diriltileceği söylenir. Allah'ın iradesiyle kemikler bir araya gelip birbirine eklenir, eklenen kemikler üzerine et giydirilir, içine ruh üflenir ve merkep dirilip kalkar. Allah'ın bu yüce kudretini gören adam: *''Allah'ın herşeyi yapabileceğini biliyorum''* der.

Bu adam kimdir? Bunun, o sözü söylediği zaman mü'min mi, kâfir mi olduğu hakkında tefsirler çeşitli rivâyetler ileri sürmüşlerdir. Fakat âyetin muhtevâsından, bunun mü'min bir insan olduğunu anlıyoruz. Müfessirlerden çoğunun kanatine göre bu adam, İsraîloğulları peygamberlerinden biridir. Nâciye ibn Kâb, Süleyman ibn Büreyde, Katâde, Rabî, Süddî, Dahhâk ve İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlere göre bu adam Uzeyr'dir. Diğerlerine göre Hilkiya oğlu Yeremyâ'dır. İbn İshak'a göre bu adam Hıdır'dır. Çünkü Hıdır, İmran oğlu Hârun'un torunlarından olan Hilkiya oğlu İrmiya'dır.[1]

Kitâb-ı Mukaddes'te anlatıldığına göre Fars Kralı Nebukadnetsar (Buhtunnasr) Kudüs'ü yağmalamış, yahudîleri esir alıp götürmüştür. Hem Yeremya, hem de Hezekiel, Kudüs'ün tahrib edilişini görmüş, Babil'e götürülmüşlerdir.

(1) Taberî, III. 28-29.

243 ncü âyetin tefsirinde de Hezekiel hakkında benzeri bir olayı arz etmiş bulunuyoruz. Önemli olan, bu adamın ya da gördüğü yıkık kasabanın ismi değildir. Çünkü verilen isimlerin, mutlaka Kur'ân'ın anlattığı zat veya yer olduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kur'ân, 258 ve 259 ncu âyetlerinde iki şahsı karakterize etmektedir. Birinci âyette Allah'a inanmayan, kendisini tanrılaştıran, gördüğü deliller karşısında şaşırıp kaldığı halde yine kibir ve inadında direnen bir kâfir; ikinci âyette virane bir ülkeyi görünce bunun dirileceği hakkında umutsuzluğa düşen, fakat Allah'ın diriltici kudretini görünce de bütün hulûsiyle Allah'a yönelen, O'nun kudretini kabul edip O'na teslim olan mü'min bir kimse tasvir edilmektedir. Teferruât, Kur'ân'ın amacına aykırıdır.

İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyete göre bu kıssanın kahramanı Uzeyr'dir. Buhtunnasr yahudîleri mağlûb edip ülkelerini yağmalamış, halkın çoğunu esir alıp Babil'e götürmüş idi. Bunlar arasında İsraîloğulları bilginlerinden Uzeyr de vardı. Bir gün Uzeyr, eşeğine binip anılan kasabaya geldi, şehirde dolaştı, kimseyi göremeyince *"Allah bunları nasıl diriltir?"* diye umutsuzluğunu ifade etti. Bir ağacın altında oturdu, üzüm, incir yedi, şıra içti, uyuyakaldı. Allah onu uykuda iken yüz yıl öldürdü. Fakat ne insanlar, ne yırtıcı hayvanlar, ne de kuşlar, onun öldüğünün farkında değillerdi. Sonra Allah onu diriltti ve Uzeyr gözleri önünde merkebinin nasıl diriltildiğini görünce Allah'ın kudreti karşısında secdeye kapanıp "Allah her şeye kadirdir" dedi. Daha sonra Uzeyr şehre girdi, şehirde kimse onu tanıyamadı. Çünkü yüzyıl önce Uzeyr'in esir edilip öldürüldüğü söyleniyordu. Yüzyıl sonra çıkagelen Uzeyr, Tevrât'ı onlara ezberinden yazdırdı. Sonra bir yerde gömülü bulunan Tevrât'ı çıkarıp Uzeyr'in yazdırdığıyle karşılaştırdılar, bir harfin bile değişik olmadığını gördüler.(1)

Bunun, Tevrât'a sağlamlık kazandırmak için yahudîlerce uydurulmuş bir hikâye olduğu açıktır, üzerinde durmağa değmez.

260 ncı âyette de Hz. İbrahim'in düşüncesi ve ona gösterilen mucize anlatılıyor. Taberî'nin belirttiğine göre İbrahim Aleyhisselâm, yolda yürürken, ölmüş, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar tarafından parçalanmış, kemikleri ortaya çıkmış bir hayvan görmüş. Onu bu halde görünce durup düşünmeğe başlamış: "Ya Rabbi, biliyorum sen bu hayvanın vücudunu yırtıcı hayvanların ve kuşların kursağından toplayıp bir araya getirecek ve bunu dirilteceksin. Ama bu işi nasıl yapacaksın, bana göster!" diye yalvarmış. Allah'ın kudretinden şüphe ettiğinden dolayı değil, kalbindeki inancı daha da güç kazansın diye böyle söylemiş. Çünkü bilmek, gözle görmek gibi değildir. Gözle

---

(1) Râzî, Mefâtîh, II. 486.

görmek, daha kesin bilgi verir. Yüce Allah da ona dört kuş alıp bunları kendine çekmesini, yani kendi yanında bulundurup yaratılışlarını iyice incelemesini, sonra kesip her dağın başına bunlardan birer parça koymasını emretmiş.

Âyetteki فَصُرْهُنَّ *(fesurhunne)* kelimesi, damme ile de kesre ile de okunabilir. Fakat damme ile okunması meşhurdur. Damme ile okunduğunda *"Onları yanına al, kendine meylettir"* demek olur. Kesre ile okunduğunda *"Onları kes"* anlamına gelir. Ancak İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlere göre damme ile de, kesre ile de okunsa aynı anlamı verir. Kelime, Nabatçadan gelir, "kes, dağıt" demektir. Zaten "meylettir" mânası da verilse yine siyaktan "onları kendine meylettir, yanına al, incele, sonra kes" anlamı ortaya çıkmaktadır. Demek ki herhalde kelimede kes anlamı vardır.[1]

Fakat bu kelime, esas konumu itibariyle Arapçada meyl anlamınadır. " صُرْهُنَّ ", " صَارَ، يَصُورُ، "den emirdir[1]. Ebû'l-Esved ed-Duelî'den rivâyete göre bu kelime Süryanca olup doğramak anlamınadır[2].

Birinci anlamı göz önünde tutan Ebû Müslim'e göre bu âyette, İbrahîm'in, kendisine söyleneni yaptığına dair bir kanıt yoktur. Zaten her emrin yapılması da istenmez. Zira iyice açıklanmak istenen bazı haberler, emir kipiyle söylenir. Meselâ biri sana mürekkebin nasıl yapıldığını sorsa şöyle dersin: "Şunu şunu al, şöyle şöyle yap, mürekkeb olur." Bu emir, adamdan mutlaka mürekkeb yapmasını istemek değil, mürekkeb yapımını ona tariftir. Kur'ân'da haber kasdedilen emir çoktur. Burada söz, ölüleri diriltme hakkında bir temsîldir. Mânâ şudur: Dört kuş al, bunları kendine yaklaştır, alıştır, çağırdığın zaman sesine gelecek derecede sana alışsınlar. Sonra bunlardan her bir parçayı yani her kuşu sağ olarak bir dağa koy, ve bunları çağır. Alıştıkları için hemen sana koşup gelirler. Yerlerinin ayrı olması ve birbirinden uzak yerlere konmuş olmaları, gelmelerini önlemez. İşte Rabbinin buyruğu da böyledir. Ölüleri diriltmek istediği zaman onları: *"Dirilin bana gelin!"* diye çağırır. Bu misâlden maksat da ruhların, alıştıkları bedenlere kolaylıkla döneceğini anlatmaktır.

Âyetin bu anlamda olması gereklidir. Zirâ: 1) " فَصُرْهُنَّ " dilde " أَمِلْهُنَّ " anlamınadır. Doğramak anlamı tali bir anlamdır, kanıtsız olarak asıl anlamdan tâlî anlama geçilmez. 2) Eğer " فَصُرْهُنَّ " onları doğra, anlamına gelseydi, ondan sonra " إِلَيْكَ " gelmezdi. Çünkü ancak meylettir anlamındaki " صُرْهُنَّ " ilâ (إِلَى) ile müte'addî (geçiş-

(1) Lisânu'l-ᶜArâb.
(2) Kurtubî.

li) olur, öteki anlam ilâ ile müte'addî olmaz. 3) " ثُمَّ ادْعُهُنَّ "deki zamîr, kuşların parçalarına değil, kendilerine gider. Şayet kuşların eczası birbirinden ayrılmış, dağılmış ve her dağa o parçaların bir bölümü konmuş olsaydı zamîrin kuşlara değil, parçalara gitmesi gerekirdi.(1)

İşte Ebû Müslim, bu kanıtlara dayanarak âyette kuşların kesilmesinin değil, İbrahim'e alıştırılmasının anlatıldığını söylüyor. Fakat müfessirlerin genel kanısına göre âyetten kasıt, kuşların kesilip parçalarının ayrı ayrı dağlara konmasıdır. Gerçi âyette Hz. İbrahim'in emredildiği şekilde yaptığı açıkça belirtilmemiştir ama sözgeliminden, böyle yaptığı anlaşılıyor.

Hz. İbrahim Aleyhisselâm'ın, bu emri yerine getirdiği açıkça zikredilmemiştir. Ama siyaktan böyle yaptığı anlaşılıyor. Allah'ın buyruğu uyarınca dört kuş - rivayete göre tâvus, güvercin, karga, horoz- almış, bunları inceledikten sonra kesmiş ve bunların her parçasını bir dağın başına koymuş, sonra bunları kendisine çağırmıştır. Dağılan parçaları bir araya toplayıp Allah'ın kudretiyle yeniden can bulan kuşlar, koşarak Hz. İbrahim'e gelmişlerdir.

Bu ve bundan önceki âyet, her şeyi sebeplere bağlayan yüce Yaratacının, istediği zaman bilinen sebepler koymadan da eşyayı yaratacağı, O'nun "Ol!" dediği her şeyin derhal olacağını anlatmaktadır. Her iki olay da birer mu'cizedir. 259 ncu âyette öldükten sonra dirilmeyi görmek isteyen insana, bu olay hem kendi şahsında, hem de hayvanın da gösterilmiştir. 260 ncı âyette ise öldürüp diriltme olayı, dört kuşta yapılmıştır.

Allah, sevdiklerinin dileklerini yerine getirir. Bir kul, Allah aşkı ile, O'na kullukla o derece yakınlık kazanır ki Allah, diriltme sıfatını bir an için onda tecellî ettirir. Yüce Mevlâ, Muhyî (diriltici) sıfatiyle peygamberi İbrahim'e tecellî etmiş ve kesilip parçalanan kuşlar Allah'ın diriltici sıfatına mazhar olan İbrahim'in çağırısiyle can bulmuşlardır. Görünüşte onları çağıran İbrahim ise de gerçekte Allah'tır. Çünkü Allah'ın tecellîsi karşısında İbrahim'in beşerî varlığı ortadan silinmiştir. İşte Hz. Peygamber (s.a.v.) bu yüce mertebeye şöyle işaret buyurmuşlardır: *"Allah buyurdu: Benim bir velime düşmanlık yapana karşı savaş açarım. Kulum, kendisine farz kıldığım ibadetlerle yaklaştığı kadar hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum, nafile ibadetlerle de bana yaklaşmağa devam eder, o kadar ki ben onu severim. Ben onu sevince de onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum..."*(2)

---

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, 7/41-42; Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 2/55-56.
(2) Buhârî, Rikâk 38; İbn Hanbel, VI. 256.

Mutasavvıflara göre Hz. İbrahim'in yoklayıp kestiği bu dört şey, nefistir. Nefsi kesmedikçe kalb can bulmaz. Nefsini mücâhedelerle boğazlamayan, kalbini Allah ile diriltemez.(1)

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ
وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ
لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ
صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا
تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذٖي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ
النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ
اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ
جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ
فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾ اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ

(1) Kuseyrî, Letâifu'l-işârât, I. 215, Kahire.

جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ
وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ
﴿٢٦٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا
لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ
بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾
اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

261- *Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dâne'nin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir, Allah*(ın lûtfu) *geniştir,* (O) *bilendir.* 262- *Mallarını Allah yolunda verip de ardından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin, Rableri katında ödülleri vardır, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.* 263- *Güzel bir söz* (söylemek) *ve affetmek, peşinden eziyet gelen sadakadan iyidir. Allah zengindir, halimdir.* 264- *Ey inananlar, insanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve âhiret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Öylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan şu kayaya benzer ki; şiddetli bir yağmur indi de* (üstündeki toprağı silip süpürerek) *onu sert bir taş halinde bıraktı.* (Böyleleri), *kazandıklarından bir şey elde edemezler. Allah, kâfir kavmi doğru yola iletmez.* 265- *Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki* (îma)*nı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu da bir tepe üzerindeki şu bahçeye benzer ki bol yağmur değince ürününü iki kat verdi. Yağmur değmeseydi bile çisinti olurdu. Allah*

yaptıklarınızı bilir. 266- *Biriniz ister mi ki kendisinin, altından ırmaklar akan, içinde her çeşit meyvası bulunan, hurmalardan ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi olsun; kendisinin üstüne tam ihtiyarlığın çöktüğü, âciz, çocuklarının da bulunduğu bir sırada, birden ateşli bir kasırga gelsin de bahçeyi yakıp kül etsin? Allah, düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor.* 267- *Ey inananlar, kazandıklarınızın veyerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden* (Allah için) *verin, kendiniz,* (utandığınızdan, iğrendiğinizden dolayı) *göz yummandan alamayacağınız kötü şeyleri sadaka vermeyen. Bilin ki Allah, zengindir, halîmdir.* 268- *Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder. Allah size mağfiret ve lûtuf va'dediyor. Şüphesiz Allah*(ın lûtfu) *geniştir,* (O) *bilendir."*

Tefsîr:

Bu âyetler, Allah yolunda infak etmenin değerini anlatmaktadır. 261 nci âyette mallarını Allah yolunda harcayanlar bir çiftçiye benzetilmektedir ki onun yere attığı her dâne, her birinde yüz dâne bulunan yedi başak bitirmiştir. Böylece çiftçi, bire yedi yüz almıştır. İşte mallarını Hak yolunda harcayanlar, onu kaybetmezler, tersine bir vermişlerse yedi yüz alırlar. Allah'ın hazinesi boldur, O dilediğine bunun kat kat fazlasını da verir.

Âyet, evvel emirde yapılan iyiliklere kat kat ecir verileceğini belirtmekle beraber, teknik gelişmeler sayesinde toprak veriminin artırılabileceğine de işaret etmiş bulunmaktadır. Çünkü attığı bir dânenin, her birinde yüz dâne bulunan yedi başak bitirdiği bir çiftçiden söz etmekte ve Allah'ın dilediğine kata kat fazlasını da vereceğini bildirmektedir. Demek ki topraktan bire yüz değil, bire yedi yüz hattâ daha fazla verim almak mümkündür. Yüce Allah, çiftçilere böyle üstün bir verim almayı hedef göstermiş bulunmaktadır.

Ayrıca bu âyette tarımın önemine, çiftliğin değerine de işaret vardır. Zira Allah, kendi yolunda verilen sadakaların artmasını, çiftçilik mesleğiyle ilgili bir örnekle anlatmıştır. Tarımın önemi konusunda bazı hadîsler de rivâyet edilir: *"Bir müslüman bir ağaç diker, ya da ekin eker de ondan kuş, insan veya hayvan yerse o kendisi için sadaka olur."*(1), *"Rızkı toprağın gizliliklerinde arayın."*(2) tarımcılık, kifâye olarak müslümanların üzerine farz-

(1) Buhârî, Edeb 27, Hrs 1; Müslim, Müsâkat 7-10, 12; Tirmizî, Ahkâm 40; Dârimî, Büyû , 67; İbn Hanbel, 3/147, 192, 229, 243...

(2) Ebû ya'lâ, Taberâni ve Beyhekî zayıf senedle Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir. Hadîs olduğu çok şüphelidir: Keşfu'l-hasfâ, 1/138; Feydu'l-Kadîr, 1/541-542.

dır. Gerektiğinde halkı çiftçilik yapmağa, ağaç dikmeğe zorlamak, devlet başkanının görevidir[1].

262-263- Malı Allah yolunda harcamak iyidir, fakat verdiğinin ardından başa kakmamak lâzımdır. İşte Allah için harcayıp da ardından başa kakmayan, dille veya elle eziyet etmeyenlerin, Allah katında ödülleri büyük olacaktır. Onlar ne korku görecekler, ne de üzüntüye uğrayacaklardır.

264-265- Başa kakmak, yardım ettiği kimselere eziyet etmek, sadakaları boşa çıkardığı gibi gösteriş için sadaka vermek de Allah indinde bir değer taşımaz. Verdiklerinin ardından başa kakan, ya da Allah'a ve âhirete inanmadıkları halde gösteriş için sadaka veren kimselerin verdikleri şeyler, sert kayalar üzerinde bulunan az bir toprağa benzetilmiştir. Ufacık bir yağmur yağınca toprağı siler, süpürür, cascavlak taş ortaya çıkar ki artık onun üzerinde ne ot biter, ne ekin olur. Mallarını inanarak ve Hakk'ın rızasını kazanmak için verenlerin sadakaları da bir bayır üzerindeki güzel, verimli toprağa benzer. Bu toprak bol yağmur görünce bol bol meyva verir, bol yağmur görmeyip ufak bir yağmur çisintisi de olsa yine ürün verir. İşte o mü'minlerin sadakaları da her hal ve kârda ürün verecek, sahibine dünya ve âhirette büyük mükâfatlar sağlayacaktır.

266- İçinde şarıl şarıl suların aktığı güzel bir hurma ve üzüm bahçesine malik bulunan, çoluk çocuk sahibi bir insan, hiç ister mi ki birden bire herşeyi kasıp kavuran bir rüzgâr çıksın da ürününü yaksın, bahçesini mahvetsin, kurutsun, çoluk çocuğunu perişan bir duruma soksun? Elbette kimse böyle bir duruma düşmek istemez. İşte sadakaların ardından başa kakmak ve eziyet etmek de amellerin meydana getirdiği manevi bahçeleri mahveden dondurucu bir kasırgadır. Bu hareket, o güzelim amelleri yakar, kül eder. Hz. Ömer (r.a.): *"Biriniz ister mi ki kendisinin, altından ırmaklar akan, içinde her çeşit meyvası bulunan, hurmalardan ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi olsun da..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyet, güzel amel yapıp da en çok amele muhtaç bulunduğu ömrünün son demlerinde kötü amele sapan kimsenin durumunu sembolik olarak anlatmaktadır."[2]

267 nci âyette: " أنفقوا من طيبات ما كسبتم و مما أخرجنا لكم من الأرض : *Kazandıklarınızın helâl ve temizinden ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infâk edin."* buyuruluyor. *"Kazandıklarınız"* tabiriyle kasıt, insanın çalışarak, sanat icrâ ederek kazandığı maldır. *"Sizin için yerden çıkardığımız şeyler"* ise en başta yerin bitirdiği ürün ve meyvalardır. Fakat müfessirlere göre madenler ve defîneler de bu tabirin içine girmektedir.

(1) el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, 3/305-306.
(2) Taberî, Câmi u'l-beyân, III. 75.

Ebû Sa'îd el-Hudrî, Hz. Âişe ve Câbir'den rivayet edilen hadîslere göre tarım ürünlerinde: *"Beş vasaktan aşağıya zekât gerekmez."*(1) *Vasak* altmış *sâ* olduğundan, üçyüz sâ (takriben 0.6 tondan) aşağı olan buğday, arpa, hurma ve kuru üzüme zekât düşmez. Bir kısım fakîhlere göre sebzelere zekât düşmez ise de Ebû Hanife âyetin genel ifadesi karşısında yerden alınan her ürüne zekât düşeceğini söylemiştir. Yalnız bitimi için bir emek harcanmayan, kendi kendine biten, ot, âdi kamış, ağaç kabuğu ve gövdesi gibi şeylere zekât düşmez, fakat emekle yetiştirilen her türlü sebzeye zekât gerekir ki bunların zekâtı ya *öşr* (onda bir) veya yarım öşr (% 5)tir.(2)

Sadakalar, sevilen, beğenilen şeylerden verilmelidir. Zaten atılacak olan, iğrenç, işe yaramaz şeylerden sadaka olmaz. Sûrenin *"Sevdiği malı veren"* meâlindeki 177 nci âyetinde asıl iyiliğin, sevdiği maldan sadaka vermek olduğu; İnsan Sûresinin: *"Sevdiği yemeği yoksula, yetime ve tutsağa yedirenler"* meâlindeki 8 nci âyetinde de dolu kadehlerle misk kokan cennet şarabı içecek iyilerin; sevdikleri mallarından yoksula, yetîme ve tutsağa yedirenler olduğu belirtilmektedir.

Evet, makbul olan sadaka, insanın kendi yediği ve giydiği şeylerden verilen sadakadır. Yoksa kendisinin iğrendiği, çöp sepetine atacağı şeyi fakire vermek, makbul bir sadaka olmaz.

268- Sadaka malı eksiltmez, bereketlendirir. Çünkü sadaka, malın ma'nevî pisliklerini temizler, onu helâl, temiz yapar. Şeytan insana, sadaka verince malının azalacağını telkin ederek onu korkutur, iyilik etmekten geri koymağa çalışır. Oysa Allah, sadaka ile malın azalmayıp artacağını, üstelik sadaka verene mağfiretini lûtfedeceğini va'detmektedir. O halde insan, şeytanın iğvasına değil, Hakk'ın va'dine kulak asmalı, şeytanın izinde değil, Hakk'ın yolunda yürümelidir.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا
كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269- *Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona çok hayır verilmiştir. Ancak öz akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.*

(1) Buharî, Zekât, 32, 42, 56, Büyû , 83, Müsâkat 17; Müslim, Zekât 1, 3, 4, 6, Büyû', 71; Ebû Dâvûd, Zekât 2....
(2) Kitâbu'l-Mebsût 3/2-3.

Tefsîr:

269 ncu âyette, hikmetin önemi belirtilmiştir. Hikmet: *hkm* kökünden gelir. Hükm, hükûmet ve ihkâm mânalariyle ilgili olarak masdar ve isim olabilir. Her iki halde de bir işi sağlam, güzel yapmak, bozukluğa engel olmak, iyiliği, düzeni getirmek anlamı vardır ki hüküm ve hükûmet bu kökten gelmiştir. Bozukluğun kaldırılıp iyiliğin sağlandığı, düzenin korunduğu her yerde bir hikmet vardır. Bundan dolayı hikmet denince mutlaka bir sebep ve sonuç hatıra gelir. Yani hikmet, neticenin sebebe bağlanması, iki şey arasında bir ilginin kurulması, sebep ile sonuç arasındaki münasebetin bilinmesi demektir. Bir işi başka bir işe bağlamağa, yani bir yargıya varmağa hüküm dendiği gibi doğru olan herhangi bir yargıya da hikmet denir. Demek ki bilgiye dayanan amel, yararlı bir sonuç veren bilgi hikmettir. İslâm bilginleri, hikmeti çeşitli biçimlerde tanımlamışlardır. Birkaçına işaret edelim:

1) Hikmet sözde ve işte isabettir, 2) Hikmet ilim ve ameldir, 3) Hikmet, ilim ve fıkıhtır, 4) Hikmet, eşyanın mânalarını bilmek, anlamaktır, 5) Hikmet, icad demektir. Eşya arasında hükümran olan sebep ve sonuç zincirlerini bilip eşyayı sebeplerle birbirine bağlayarak sonuçlar, sonuçları da sebep yapıp başka sonuçlar meydana getirmek, yani kâinatı düzen içinde yaratmak demektir ki bu anlamda hikmet Allah'ın bilgisi ve işidir. 6) Hikmet, eşyayı tam gerektiği yere koymak, her şeyi yerli yerince yapmaktır. 7) Hikmet peygamberlik bilgisidir. 8) Hikmet Kur'ân'ı bilmek, anlamaktır. Ve nihayet Fahri Râzîye göre hikmet, Allah'ın ahlâkiyle ahlâklanmak demektir.

Bütün bu tanımlardan ve hikmet hakkındaki hadîslerin muhtevasından anlıyoruz ki hikmet, derin ve yararlı bilgidir. Bu bilgi, ancak düşüncenin ürünü olacağından yüce Allah: *"Ancak öz akıl sahipleri düşünüp ibret alır"* demiştir. Kur'ân'ın kasdettiği hikmet, bir yığın felsefî nazariyat değildir. Asırlarca insanların kafalarını boş yere uğraştırmış durmuş olan bu tür nazariyattan kaçınmayı, Resulü Ekrem (s.a.v.) Efendimiz bize tavsiye etmişlerdir: *"Yararlı bilgi isteyin, yararsız bilgiden Allah'a sığının."*[1]

İslâm bilginleri, hikmeti tanımlarken mutlaka *"amelle birlikte bulunan ilim"*, yani işe dönüşecek bilgi düşüncesinde ısrar etmişlerdir. Bunun gayesi, nazariyatta kalacak yararsız bilgiden kaçındırmaktır.

Kur'ân'ı Kerîm'de ilm ve hikmete çok değer verilmiştir. İlimden bahseden âyet sayısı 750 ye varır. Kur'ân, âlimi görür; cahili kör kabul eder.[2] *"Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak öz akıl sahipleri düşünüp ibret*

(1) İbn Mâce, Beyhakî, Şu'abu'l-İmân;; Faydu'l-Kadîr, IV. 108.
(2) Fatır Sûresi, 19-21'nci âyetlere bakınız.

alır."[1] "*Ancak bilgin kulları, Allah'a gereğince saygı gösterir.*"[2] der.

Fakat Kur'ân'ın istediği ilim, boş nazariyyat değil, insanın iç dünyasını aydınlatan din bilgisi ve dış dünyasını aydınlatan müsbet ilimdir. Yüce Allah: "*Biz onlara âyetlerimizi âfâkta (dış dünyada)* ve kendi içlerinde göstereceğiz"[3] diyor. Âfakta gösterilen âyetler, tabiat varlıkları ve bunların tabi olduğu kanunlar, enfüste gösterilen âyetler, insan ruhunun derin aşamaları ve bunlara konulan ilâhî nurlardır. İşte her iki dünyada Allah'ın kanunlarını anlamak, bilgi ve hikmete bağlıdır. Kur'ân, tabiat kanunlarına "*Sunnetullah: Allah'ın âdeti*" adını verir ve dikkatimizi hep bu olaylara çeker:

"*Üstlerinde kanatlarını açıp kapayarak uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları Rahman'dan başka kimse tutmuyor.*"[4], "*Develere bakmıyorlar mı nasıl yaratıldı? Göğe bakmıyorlar mı nasıl yükseltildi? Dağlara bakmıyorlar mı nasıl dikildi? Yere bakmıyorlar mı nasıl yayılıp döşendi?*"[5]

Kur'ân, enfüsü ve âfakı yani iç tecrübeyi ve tabiat varlıklarını bilginin iki temel kaynağı saymıştır. Güneşi, ayı, gölgenin uzamasını, gecenin ve gündüzün değişmesini, insan renklerinin ve dillerinin çeşitlenmesini, hasılı insan duyusuna çarpan bütün doğa olaylarını Allah'ın varlığının ve kudretinin âyetleri (işaretleri) görür. Müslümanların görevi, bu âyetleri derince düşünüp incelemek, bunların yanından körü körüne geçmemektir: "*Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki onların yanından* (hiç düşünmeden) *yüz çevirerek geçerler.*"[6]

Niçin Kur'ân, insanın gözünü tabiat olaylarına çeviriyor? Çünkü Allah'ın kanunları, her ân bu olaylarda tecelli etmektedir. Bu kanunları keşfedenler, Allah'ın kudretini daha iyi anlayıp O'na gereğiyle saygı gösterecekleri gibi tabiata da hâkim olurlar, tabiatın büyük, hattâ yıkıcı güçlerini kendilerine boyun eğdirir, hizmetlerinde kullanırlar. Çünkü Allah, denizleri, dağları, güneşi, ayı, hayvanları, hasılı her şeyi, bütün doğayı insanın emrine vermiş, melekî güçler insana boyun eğmiştir. Ancak insanın aklını çalıştırması tabîatın esrarını bilmesi lâzımdır ki tabîata hâkim olabilsin. Zira tabîata hâkim olmak bilgi işidir. Bilgili olan, güçlü olur. İşte insanlığın yararına dönüşecek, fi'le çıkacak müsbet ilim, îmanla beraber olursa Kur'ân dilinde hikmet adını alır. Kur'ânın hikmet dediği müsbet ilim, ruhsuz, maneviyatsız bilgi değil, Yaratanını görerek yaratıklarını incelemeğe iten ve inceledikçe

(1) Zümer Sûresi: 9.
(2) Fatır Sûresi: 28.
(3) Fussilet Sûresi: 53.
(4) Mülk Sûresi: 19.
(5) Ĝâşiye Sûresi: 17-20.
(6) Yûsuf Sûresi: 105.

insanın Yaratana karşı sevgi ve saygısını kamçılayan bilgidir. Bu bilgi insanı maddeye kulluğa değil, maddenin yaratıcısı Allah'a saygıya; imânsızlığa değil, imâna götürür. Bundan dolayı Allah'ın Resûlü: *"Hikmetin başı Allah korkusudur"*(1) buyurmuşlardır.

İslâm Peygamberi, kesin olarak kıskanmayı yasaklamışken yalnız ilimde ve hayırda imrenme anlamında kıskanmayı hoş görmüştür: *"Yalnız iki kişiye hased* (gıpta) *edilebilir: Bir adam ki Allah kendisine hikmet vermiştir, o adam bu hikmet gereğince hareket ediyor ve bunu başkalarına da öğretiyor ve bir adam ki Allah kendisine mal vermiştir, o da o malı Hak yolunda harcamaya koyulmuştur."*(2)

İslâmda hikmetin yeri o kadar yücedir ki "İlim öğrenmek her müslümana farzdır. İlim öğrenen kişiye her şey, hattâ denizdeki balıklar bile istiğfar eder."(3)

İnsan, yer yüzünde Allah'ın halifesidir. O halde Allah'ın Hakîm ve 'Alîm sıfatlarından yararlanmaya, bilgi ve hikmet sahibi olmaya çalışmalıdır. İşte Fahreddîn Râzî'nin (hikmet) tanımında bu noktaya işâret vardır. Kur'ân istiyor ki insan, bilgi sahibi olsun, tabiatı incelesin, ondaki ince sanatı görsün de Yaratan'a daha içten bağlansın, O'na daha gönülden kulluk etsin.

Eğer müslümanlar, birtakım kuru nazariyata dalmayıp Kur'ân'ın yönelttiği doğrultuda gitmeğe devam etselerdi, hiç şüphesiz Avrupa'nın bugünkü düzeyine, Avrupalılardan çok önce varabilirlerdi. Çünkü başlangıçtaki inkişaf böyle idi. Maamafih, İslâmın ilk feyzinden ilham alan müslümanlar, ilk beş altı asır, ilme büyük hizmetler etmişler, bugünkü Avrupa medeniyetinin temelini atmışlardır. Bu, herkesçe kabul edilen bir gerçektir.

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُۜ وَمَا
لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ
تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۜ وَيُكَفِّرُ
عَنْكُمْ مِنْ سَيِّـَٔاتِكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٢٧١﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ

(1) Hakîm, Tirmizî ve İbn Lâl, İbn Mes'ud'dan rivâyet etmişlerdir, sahihtir. Faydu'l-Kadîr, III. 574.
(2) Müslim, Salâtu'l-musâfirîn, 47, hadîs: 267.
(3) İbn Abdi'l-Barr, Enes'ten rivâyet etmiştir, sahihtir. Faydu'l-Kadîr, IV. 268.

هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي
سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْۚ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًاۜ وَمَا
تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ
بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

270- (Allah için) *Yaptığınız her harcamayı, yahut adadığınız her adağı Allah bilir. Zalimlerin yardımcısı yoktur.* 271- *Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha iyidir, ve sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatır. Allah, yaptıklarınızı duyar.* 272- (Ey Muhammed), *onları yola iletmek sana düşmez, dilediğini yola ileten Allah'tır. Verdiğiniz her hayır, kendiniz içindir; çünkü yalnız Allah'ın rızâsını kazanmak için veriyorsunuz. Verdiğiniz her hayır, size tastamam verilir ve hiç hakkınız yenmez.* 273- (Sadakalar) *şu fakirlere mahsustur ki, Allah yolunda kapanıp kalmışlardır. Yeryüzünde gezip dolaşamazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. Onları simalarından* (yüzlerinden) *tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Yaptığınız her hayrı Allah bilir.* 274- *Mallarını gece gündüz gizli ve açık, Allah yolunda verenlerin ödülü Rableri yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*

Tefsîr:

270- Kurtubî'nin dediği gibi bu âyette, Araplarda çok yapılan adaklara işaret edilmekte ve iyi niyetle yapılan iyiliğin Allah katında makbul olduğu Fakat gösteriş, başa kakma niyetleriyle yapılan iyiliklerin bir değeri bulunmadığı, Allah'ın, verilen sadakaları, yerine getirilen adakları bildiği, zalimlerin bir yardımcıları olmadığı, 271 nci âyette de açıkça sadaka vermenin iyi olmakla beraber gizlice sadaka vermenin çok daha iyi olduğu, Allah'ın, böyle sadaka veren kimselerin kötülüklerini örteceği, günahlarını bağışlayacağı, zira O'nun, kullarının yaptığı herşeyi bildiği buyurulmaktadır.

271 nci âyet, sadakayı hiç kimse bilmeden sırf Allah rızâsı için gizlice yoksullara vermenin, açıkça vermekten daha iyi olduğunu gösterir. Çünkü bu şekilde sadaka, hem gösterişten uzak kalır; hem de yoksul, herkesin içinde utandırılmaz, onuru kırılmaz. Ancak başkalarını da sadaka vermeye teşvik gibi toplum yararına bir amaç taşıyorsa o zaman açıkça sadaka vermek daha efdal olur. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın, kendi gölgesinden başka gölgenin olmadığı kıyâmet gününde gölgesi altına alacağı yedi kişiden birinin de: *"Sağ elinin verdiğinden sol elinin haberi olmayacak derecede gizli sadaka veren adam"* olduğunu bildirmişlerdir.[1] Şu hadîs de gizlice sadaka vermenin önemini belirtmektedir:

"Allah Dünyayı yaratınca Dünya sallanmağa başladı. Allah dağları yaratıp Dünyanın üstüne koydu. Dünya istikrar buldu. Melekler dağların gücüne hayret edip sordular:

— *Ya Rabbi, dediler, senin dağlardan daha güçlü bir yaratığın var mı?*

— *Evet, demir, dedi.*

— *Ya Rabbi, demirden daha güçlü bir yaratığın var mı, dediler.*

— *Evet, ateş, dedi.*

— *Ya Rabbi, ateşten daha güçlü bir yaratığın var mı, dediler.*

— *Evet, su, dedi.*

— *Ya Rabbi, sudan daha güçlü bir yaratığın var mı, dediler.*

— *Evet, rüzgâr, dedi.*

— *Ya Rabbi, senin rüzgârdan daha güçlü bir yaratığın var mı dediler.*

— *Evet, sağ eliyle verdiği sadakayı sol elinden gizleyen Âdem oğlu* (rüz-

(1) Buhârî, Edeb, 36; Zekât, 16; Rikâk, 24; Hudûd 19; Tirmizî, Zühd, 53; Nesâî, Kadâ', 2.

gârdan da güçlüdür) *buyurdu.*"[1]

272 nci âyette *"Onları doğru yola iletmek sana düşmez. Dilediğini doğru yola ileten Allah'tır. Sizin yaptığınız iyilikler kendiniz içindir. Çünkü Allah rızâsı için veriyorsunuz, verdiğiniz her hayır size tastamam verilir, hiç hakkınız yenmez"* buyurulmaktadır.

272 nci âyetin iniş sebebi hakkında birkaç rivâyet vardır. Bunlardan mürsel bir rivâyete göre gûya müslümanlar, başlangıçta fakir olan zimmet ehline (gayri müslim tebeaya) sadaka verirlermiş. Allah'ın Elçisi onlara: *"Sizin dininizde olmayanlara sadaka vermeyin"* demiş. Bunun üzerine bu âyet inmiş. Yahut Peygamber'e sadakalar (zekâtlar) getirilmiş. Bir yahudî gelip kendisinden sadaka istemiş, Peygamber: *"Müslümanların sadakası sana verilmez"* demiş. Yahudî biraz gidince *"Onları yola iletmek sana düşmez."* âyeti inmiş.[2]

Bu tür tutarsız, Kur'ân'ın ruhuna ters rivâyetler, hep bazı câhil fakîhlerin, müslüman olmayanlara zekât verilmez görüşünü desteklemek için uydurulmuş sözlerdir, Peygamber'e iftirâdır. Çünkü bu sûre indiği zaman müslümanlar arasında zimmet ehli yok idi. Medine ve yöresinde yaşayan yahudîler ise bölgenin en zengin insanları idiler. Müslümanlardan gelip sadaka isteyecek durumda olmadıkları gibi zimmet ehli de değillerdi. Çünkü onlar o toprakların sahibi idiler. Müslümanlar oraları feth ile ellerine geçirmemişlerdi ki onlar kendi yurtlarında zimmet ehli olsunlar. Sadece Hayber halkı zimmet ehli olmuştur ki hicretin yedinci yılında vukubulan Hayber Gazvesi de, bu sûrenin inişinden çok sonra olmuştur. Âlemlere acıyan Allah'ın, bu rahmetinin eseri olarak insanlara gönderdiği, son derece merhametli, şefkat kaynağı Hz. Muhammed Aleyhisselâm; müslümanlara saldırmayan, kendi halinde, masum, yardıma muhtaç insanlar arasında hiçbir ayırım yapmamış, dini ne olursa olsun herkese yardım etmiş ve bunu emretmiştir. Mehdevî'ye göre bu âyet, müslümanlara, yoksul olan müşrik yakınlarına zekât verme ruhsatı getirmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre müşrik yoksullara fıtra verilebilir.[3]

Esasen Hz Peygamber'in kendi düşünce yapısını da yansıtan bu âyetin başı ve sonu, Allah'ın kulları arasında hiç ayırım yapmadan, mü'min, kâfir, müslüman, gayri müslim, iyi kötü, her yoksula yardım etmek gerektiğini anlatıyor. Çünkü onları doğru yola iletmek Allah'a ait bir şeydir. Herkes inancından dolayı Allah'a karşı sorumludur. Yardım ederken insanın inancını araştırmak, kendi inanç ve düşüncesinde olmayan yoksula yardım et-

(1) Tirmizî, Kitâbu't-tefsîr, 96.
(2) Kurtubî, el-Câmi , 3/337.
(3) Kurtubî, el-Câmi , 3/338.

memek doğru değildir. İbn Abbâs'ın rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.), önce yalnız müslüman yoksullara sadaka verilmesini emredermiş, bu âyet inince herkese sadaka verilmesini emretmiştir:(1) Ebû Hüreyre de Peygamber (s.a.v.)in şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor:

"Bir adam: "Ben bu gece sadaka vereceğim" dedi, sadakasını geceleyin götürdü, bilmeden bir fâhişenin avucuna koydu. Sabahleyin insanlar:

— Sen fâhişeye sadaka veriyorsun, dediler.

— Allahım, fâhişeye (sadaka) verdiğim için sana hamdolsun, bu gece de sadaka vereceğim, dedi.

Götürüp bir zenginin avucuna koydu (gece olduğu için verdiği şahsın kim olduğunu bilmiyordu). Sabahleyin insanlar:

— Sen zengine sadaka veriyorsun, dediler.

— Allahım, zengine (sadaka) verdiğim için sana hamdolsun, bu gece yine sadaka vereceğim, dedi.

Bu kez de sadakasını götürüp bir hırsızın avucuna koydu. Yine insanlar:

— Sen geceleyin hırsıza sadaka veriyorsun, demeğe başladılar.

— Allahım, fâhişeye de, zengine de, hırsıza da verdiğim sadakadan dolayı sana hamdolsun, dedi.

Ona gizliden gelinip şöyle denildi:

— Senin sadakan kabul edildi. Sadaka verdiğin kimselere gelince: belki fâhişe uslanır, fuhuştan vazgeçer, zengin ibret alır da o da Allah'ın verdiğinden verir ve belki hırsız da hırsızlığından tevbe eder."(2)

Sembolik bir nitelik taşıdığı belli olan bu rivâyetin asıl amacı, sadaka verirken Allah'ın kulları arasında bir ayırım yapmamayı, kimseyi küçümsememeyi, iyi niyetle verilen sadakaların, yapılan iyiliğin zayi olmayacağını anlatmaktır.

273 ncü âyetin, Peygamber (s.a.v.)in mescidindeki sofada oturdukları için kendilerine *Ashâb-ı Soffa* denen fakir muhâcirler hakkında indiği söylenir. Bunların sayılarının dörtyüz olduğu hakkında rivâyet varsa da ortalama sayıları, üçyüzdür. Ancak bunlardan isimleri bilinenler yüze varmaz. Kendilerini Kur'ân öğrenmeğe, gazâlara katılmağa adamış olan bu yoksul sahâbîler, sûfîlerin, ilim öğrencilerinin, sürekli asker mücâhidlerin önderleri

(1) İbn Kesîr, 1/324.
(2) Buhârî; Müslim, Zekât, 78; Nesâ'î, Zekât, 47, İbn Hanbel, 2/322, 350

sayılabilirler. İşte âyette gerek bunların, gerek sadaka verilmesi gereken öteki yoksulların güzel vasıflarına işaret edilmektedir. Sadakalar o yoksullara verilmelidir ki Allah yolunda kuşatılmışlardır. Bir tarafa gidip çalışacak durumda değillerdir, hallerini de kimseye belli edemezler, utanırlar, kimseden bir şey isteyemezler. Bilmeyen, onları görünümlerinden zengin sanır. Oysa gerçekten yoksuldurlar. İşte öyle yoksulları bulup sadaka vermek gerekir. Peygamber (s.a.v.): *"Asıl fakir, ortalıklarda dolaşıp dilenen, kendisine bir iki hurma, veya lokma veya bir ekmek parçası verilen kimse değil, kendisine yetecek kadar rızık bulamayan, hali bilinmediği için sadaka da verilmeyen, kimseden de bir şey isteyemeyen fakirdir:"*[1] buyurmuştur.

İslâmda zaruret olmadıkça dilenmek hoş görülmez. Peygamber (s.a.v.): *"Yanında kendisine yetecek kadar geçimi bulunan kimse dilenirse dilenmesi, kıyâmet gününde gelip yüzünü tırmalar; buyurmuştur. 'Yâ Resûlâllah, kendisine yetecek geçim nedir?' diye sormuşlar: 'Beş dirhem veya bunun karşılığı altın' demiştir."*[2] Başka bir hadîste de *"İhtiyâcı yok iken malını çoğaltmak için halktan mal isteyen kimse, -malını azaltsa da, çoğaltsa da- bir ateş koru tutmuş olur."*[3] buyurulmuştur. Bir hadîste de *"Kişi dilene dilene kıyamet gününde öyle bir halde gelir ki yüzünde tek bir et parçası yoktur. Yüzü tamamen kemik kesilmiş* (yüzünde utanma, âr kalmamış, bakılacak yüz olmaktan çıkmış)*tır."*[4], başka bir rivâyette: *"Muhtaç olmadığı halde halktan, bir şey isteyen, dilenen kimsenin o fi'li, yüzünde utanç olur."*[5] buyurulmuştur.

Esad Oğullarından bir adam şöyle demiş: "Ben ve âilem, Gark'te[6] idik. Âilem bana, gidip Allah'ın Elçisinden yiyecek istememi söyledi. İhtiyaçlarını saydılar. Allah'ın Elçisine gittim, yanında bir adam vardı, Allah'ın Elçisinden bir şey istiyor, o da: *'Sana verecek bir şey bulamıyorum'* diyordu. Adam kızdı, 'Ömrüm için sen, dilediğine verirsin' diyerek döndü. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *' Kendisine verecek bir şey bulamadığım için bana kızıyor. Sizden kim, yanında bir okıyye'si* (kırk dirhemi) *ya da bunun dengi bir malı varken dilenirse ilhâf etmiş olur.'* dedi. Ben de kendi kendime: 'Bizim doğumu yakın sağılı devemiz, bir okıyyeden daha iyidir' dedim ve Allah'ın Elçisinden bir şey istemeden döndüm. Sonra Allah'ın Elçisine arpa, kuru üzüm

(1) Müslim, Zekât, bâb: 34, hadîs: 101, Nesâ'î, Zekât, 76; Muvatta', Sıfatu'n-Nebîyy, 7; İbn Hanbel, I. 384, 446....
(2) Ebû Dâvûd, Zekât 34; Tirmizî, Zekât 22; İbn Mâce, Zekât 26; İbn Hanbel, 1/388, 441.
(3) Müslim, Zekât, en-Nehy ani'l-mes'eleti.
(4) Buhârî, Zekât 52; İbn Mâce, Zekât 25; İbn Hanbel, 2/231.
(5) Dârimî, Zekât 17; İbn Hanbel, 4/426, 5/281.
(6) Ğark: Medine'de bir kabristandır.

getirildi. Ondan bize de pay verdi, böylece Allah bizi ihtiyaçtan kurtardı, zengin etti.''[1]

Dilenmek kötü bir şeydir. Ancak çok darda kalınca ölmemek için dilenmek caiz görülmüştür. Yalnız gönül rızası ile verileni almakta bir sakınca yoktur. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Hz. Ömer'e, bir bağış göndermiş, Ömer onu reddetmiş. Allah'ın Elçisi ona, neden reddettiğini sormuş. Ömer: ''Ey Allah'ın Elçisi, sen bize bir şey almamamızın daha iyi olduğunu söylememiş miydin?'' demiş. Allah'ın Elçisi: *''O, isteme ile ilgilidir. Ama istenmeden verilen, Allah'ın sana nasibettiği bir rızıktır'* demiştir. Hz. Ömer de: 'Nefsimi elinde bulunduran hakkı için kimseden bir şey istemem ama ben istemeden gelen bir şeyi de reddetmem, alırım' demiştir.''[2]

274 ncü âyet de Allah yolunda mallarını gece gündüz, gizli ve açık harcayanların, Allah katında büyük mükâfatlara ereceklerini korku ve üzüntü görmeyeceklerini müjdeliyor.

اَلَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذ۪ي يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُٓوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا وَاَحَلَّ اللّٰهُ
الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّه۪ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ
وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾
يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾ يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧٨﴾

(1) Kurtubî, el-Câmi , 3/343.
(2) el-Câmi , 3/345.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ
رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ
فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا
يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿٢٨١﴾

275-*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarpmış olduğu kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden ötürüdür. Oysa Allah alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de* (o öğüte uyarak faizden) *vazgeçerse geçmişte olan kendisindir ve işi de Allah'a kalmıştır* (Allah onu affeder). *Kim tekrar* (faize) *dönerse onlar ateş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır.* 276- *Allah, faizi mahveder, sadakaları artırır. Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez,* 277- *Onlar ki, inandılar, güzel işler yaptılar, namazı kıldılar, zekâtı verdiler; işte onların ödülleri, Rableri yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.* 278- *Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız, faizden* (henüz alınmayıp) *geri kalan kısmı bırakın* (almayın). *279- Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz, ana malınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız.* 280- *Eğer* (borçlu) *darlık içinde ise, bir kolaylığa çıkıncaya kadar beklemek* (lâzımdır. Verdiğiniz borcu, eli darda olan borçluya) *sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha iyidir, eğer bilirseniz.* 281- *Şu günden sakının ki o günden sakının ki o gün* (hepiniz) *Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese, kazandığı, tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir.*

Tefsîr:

275-280 nci âyetlerde ribâ yasaklanıyor ve ribâdan vazgeçmeyenlerin, Allah ve Resulü ile savaşa girmiş olacakları belirtiliyor.

Ribâ, lûgatte artmak demektir. "فاذا أنزلنا عليها الماء اهتزت و ربت" âyetinde "ربت" büyüdü, yükseldi anlamınadır. " أن تكون أمة هى أربى من أمة " âyetinde de " أربى " sayıca daha çok demektir. Şerîatte ribâ: Bir mu'âvaza (karşılıklı değiştirme) akdinde ivazsız (karşılıksız) kalan herhangi bir fazladır ki, bugün faiz denen ziyadenin adıdır. Mu'âvaza akdinin esası; mal ile malı, terazi veya ölçü ile değiştirmek demek olan bey (satış)dır. Satış, bazan kazanç anlamına gelir. Fakat kazanç, ancak iki akdin ürünü olduğundan ivazsız olamaz. On kuruşa alınan bir şey, on bir kuruşa satıldığı zaman bir kuruş kâr edilir. Bu kâr, alış-verişin karşılaştırılmasından hasıl olur. Halbuki ribâ, yalnız bir akdin ürünüdür. Bir akidde cins ve miktarı aynı olan iki mal, birbiriyle değiştirildiği zaman bir tarafın alacağı karşılıksız fazlalık ribâdır.

Ribâ iki kısma ayrılır: 1) Nesî'e ribâsı, 2) Fadl ribâsı.

1) Nesî'e ribâsı: Nesî'e bir şeyi bir süreye ertelemek, veresiye vermek demektir. Bir malı, kendi cinsinden bir mal ile, bedelini bir süre sonra almak üzre değiştirmekten doğan fazlalık, nesî'e ribâsıdır. Meselâ kışın birine bir ölçek buğday verip yazın onun yerine iki ölçek buğday almak gibi. Buradaki fazlalık, bedelin veresiye olmasından doğmuştur. Bu fazlalığı veren kimse, tamamen karşılıksız vermiştir. Bunun karşılığı yoktur.

2) Fadl ribâsı: Aynı cins ve miktardaki malların peşin olarak birbiriyle değiştirilmesinden alınan fazlalıktır. Bir ölçek buğdayı peşin olarak birbuçuk ölçek buğday ile değiştirmek; on gram altunu peşin olarak on bir gram altunla değiştirmek; bir batman balı iki batman balla değiştirmek gibi.

Âyet nazil olduğu zaman Araplar arasında nesî'e ribâsı yaygındı, başkasını bilmezlerdi. Birine bir süre için borç verirler, süre dolunca: "Borcunu öde veya artır" derlerdi. Borçlu, borcunu ödeyemezse artırırlardı.Bu artış sayıda olduğu gibi nitelikte de olurdu. Meselâ verilen bir deve, zamanında ödenmezse iki deveye çıkarılırdı. Yahut bir yaşındaki deve, zamanında ödenmezse süre artırılınca yerine iki yaşında bir deve alınırdı.[1]

Ayrıca belli bir va'de ile borç verirler, her ay bir miktar fazlalık aldıktan sonra süre sonunda esas borcun kendisini tahsil ederlerdi. Şayet borçlu, süresi içinde borcunu ödeyemezse süreyi uzatır, faizi de artırırlardı. Böylece va'de yenilendikçe borcun miktarı artar, faiz yüzde yüzü geçer, ana paranın birkaç mislini bulurdu. Ana paraya re'sü'l-mal, fazlasına da ribâ derlerdi. Faizin kat kat büyümesinden ötürü bazan borçlu, bütün malını kaybetme durumuna düşerdi. İşte يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً

(1) el-Fıkh alâ'l-mezâhibi'l-arba a, 2/246,

"Ey inananlar, ribâyı kat kat yemeyin"[1] âyetiyle evvel emirde bu insafsız uygulama yasaklanmıştır.[2]

Va'de yenilendikçe eklenen ribâ, yalnız kapital üzerinden hesaplandığı gibi bazan biriken faizler de hesaba katılarak fazlalık yekûn üzerinden tahakkuk ettirilirdi. Bu işlem, bugün basit ve bileşik faiz dediğimiz sistemden başka bir şey değildir.[3]

Nesî'e ribâsı denen faizle borç verme, Allah'ın Kitâbı, Resûlün sünneti ve müslümanların icmaiyle kesin olarak haramdır. Bundan vazgeçmeyenler, 279 ncu âyetin açıkladığı veçhile bizzat Allah ve Resûlüyle savaşa girmiş olurlar ki böylelerinin sonucu hüsrandan başka bir şey olamaz.

Ribâyı yasaklayan âyetleri yukarıda gördük. Şimdi ribâ hakkında gelen birkaç hadîs üzerinde duralım:

'Ubâde ibn es-Sâmit yoluyla gelen bir hadîste altı şeyin birbiriyle değiştirilmesinde, bir tarafın alacağı fazlalığın haram olduğu belirtilmiştir: "

الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ ، وَالْفِضَّةِ بِالْفِضَّةِ ، وَالْبُرِّ بِالْبُرِّ ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَالتَّمرِ ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ
مِثْلاً بِمِثْلٍ ، سَوَاءً بِسَوَآءٍ ، يَداً بِيَدٍ فَاِذَا أَخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ فَفَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ اِذَا
كَانَيَداً بِيَدٍ .

: Altun altunla, gümüş gümüşle, buğday buğday ile, arpa arpa ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile birbirine tam denk, eşit ve peşin olarak satılır. Bu sınıflar birbirinden farklı olursa alış veriş peşin olduğu takdirde dilediğiniz gibi satın."[4] Aynı meâlde bir hadîs, Ebû Sâid el-Hudrî'den ve Ebû Hüreyre'den de rivâyet edilmektedir: "Hurma hurma ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile, tuz tuz ile misli misline ve peşin olarak değiştirilebilir. Bundan fazla veren veya isteyen ribâ yapmış olur. Ancak cinsler değişik olursa fazlalık ribâ olmaz."[5]

Muhtelif hadîslerin ifadesine göre bu sayılan malların kaliteleri değişik de olsa yine aynı cinsten şeylerin birbiriyle değiştirilmesinde alınacak fazlalık ribâ'dır. Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber'in, Hayber'e vali tayin ettiği bir adam, Hz. Peygamber'e Cenîb hurması getirmişti. Hz. Peygamber, Hayber hurmalarının hepsinin böyle güzel mi olduğunu sordu. Adam: "Hayır, ya Resulâllah, dedi, biz iki ölçek hurma verip bu hurmadan bir ölçek alıyoruz" dedi. Hz. Peygamber: *"Böyle yapma, dedi, kendi hur-*

(1) Âl-i İmrân Sûresi: 130.
(2) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 2/529, Tefsîru âyâti'l-ahkâm 1/161,
(3) Hak Dini Kur'ân Dili, 1/952-53.
(4) Müslim, Müsâkat, bâb: 15; Tirmizî, Buyû , 23.
(5) Müslim, Müsâkat, bâb: 15.

manı para ile sat, sonra o para ile Cenîb hurması al."[1] Bir başka rivâyete göre de iki ölçek düşük kaliteli hurma verip bir ölçek Bernîy hurması alan ve bunu Hz. Peygamber'e hediye getiren Bilâl'e Hz. Peygamber: *"Bu, aynen ribâdır, bunu yapma, eğer iyi hurma almak istiyorsan, kendi hurmanı sat, o para ile iyi hurma satın al"* dedi.

Buna benzer birkaç hadîs, aynı cinsten iki mal arasında kalite farkı da olsa bunların birbiriyle değiştirilmesinde fazlalığın ribâ olduğunu söylüyor. Fakat Abdullah ibn Abbâs, peşin olunca aynı cinsten iki malın mübadelesinde fazlalığın ribâ olmayacağı kanaatindedir. Ona göre ribâ, ancak veresiye değiştirmelerde olur. Ebû Sâlih şöyle diyor: "Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Dînar dînarla, dirhem dirhemle ancak misli misline değiştirilebilir. Fazla alan veya veren ribâ yapar, dediğini işittim. Kendisine, İbni Abbâs'ın, aksi kanaatte olduğunu söyledim. Bana dedi ki: (İbni Abbâs'ı gördüm, bu söylediğini Allah'ın Resûlünden mi işittin, yoksa Allah'ın Kitâbında mı gördün)? dedim. (Allah'ın Resûlünden işitmedim, Allah'ın Kitâbında da görmedim. Ancak bana Üsâme ibn Zeyd, Peygamber (s.a.v.)in *"Ribâ ancak nesî'ededir* (va'de ile verilen şeylerdedir)" buyurduğunu söyledi, dedi."[2] Dârimî'nin rivâyetine göre de Usâme ibn Zeyd, İbn Abbâs'a, Hz. Peygamber'in: *"Ribâ, ancak borçtadır"* dediğini, anlatmıştır.[3]

İşte Üsâme'nin naklettiği bu hadîse dayanan Abdullah ibn Abbâs, aynı cinsten iki şeyin peşin değiştirilmesinde alınacak fazlanın ribâ olmayacağı görüşünü benimsemiştir. Gerçi onun sonradan bu fikrinden vazgeçtiği de rivâyet edilir ama bu zayıf bir ihtimaldir. İbni Abbâs'ın delili şudur: " وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ *: Allah bey'i helâl kıldı"* cümlesi para olan dirhemi dirhem karşılığında satmayı da içine alır. Çünkü bu da bir satıştır. " وَحَرَّمَ الرِّبَا : *Ribâyı haram kıldı"* sözü, bu satışı yasaklamaz. Çünkü ribâ, ziyadeden ibarettir. Her ziyade haram değildir. *"Allah ribâyı haram kıldı"* sözü, araplar arasında uygulanan nesî'e ribâsını yani faizle ödünç para vermeyi haram kılmaktadır. Demek ki fadl ribâsı helâldir. Hadîs'in bu ribâyı yasakladığı söylenemez. Çünkü o zaman Kur'ân'ın, haber-i vâhidle tahsîs edilmiş olması gerekir ki bu caiz değildir.[4]

Bir şeyi kendi cinsiyle değiştirmek, yaygın bir işlem değildir. Ancak birinde ötekine göre kalite farkı veya daha fazla yarar bulunduğu takdirde değiştirme işlemi yapılır ki o zaman da İbni Abbâs'ın daha isabetli bir görüş benimsediği anlaşılır. Kur'ân'ın gayesi, faizle borç vermenin, tefeciliğin önüne

(1) Müslim, Müsâkât, bâb: 17.
(2) Müslim, Müsâkat, bâb: 18.
(3) Dârimî, Buyû 42.
(4) Râzî, Mefâtîh, 2/530

geçmektir. Kalite farkından dolayı aynı cinsten şeylerin değiştirilmesinde fazlalık olması tabiidir. Meselâ on gram külçe altunla on gram işlenmiş yüzük aynı cins ve miktardadır ama bunların değerleri aynı değildir. İşlenmiş yüzükte kuyumcunun emeği vardır.

Buna rağmen bu alışverişe hîle karışma ihtimali bulunduğundan dört mezhep de aynı cins şeylerin değiştirilmesinde fazlalığı, haram olan ribâ saymıştır. Bazı kimseler, bir cins buğdayın, daha düşük kalitedeki buğdayın iki üç misline denk olduğunu söyleyip karşıdakini aldatabilirler. Kalite farkı olmakla beraber, birinin, ötekinin ne kadarına denk olduğunu herkesin ve her zaman kestirmesi mümkün olamaz. Bundan dolayı insanlar aldatılabilirler. Bu tür aldanmaların önüne geçmek için aynı cins ve miktardaki şeylerin birbiriyle değiştirilmesinde fazlalık haram sayılmıştır. Bu değiştirme peşin de olsa, veresiye de olsa durum aynıdır. On gram altunun, on iki gram altunla peşin veya veresiye değiştirilmesi haram kabul edilmiştir. Değiştirilecek şeylerden birinin işlenmiş, diğerinin işlenmemiş olması da meseleyi değiştirmez. Yüz gram işlenmiş, nakışlı bir yüzüğün, yüz on gram işlenmemiş altun ile peşin veya veresiye satılması faiz sayılmaktadır. Bunlar değiştirildiği takdirde para olan altun ile, satın alınacak altun aynı miktarda ve aynı mecliste alınıp verilecektir ki helâl olsun.

Fakat cinsler değişik olursa iki şeyi peşin olmak kaydiyle fazla ile değiştirmek helâldir, biri veresiye olursa haram olur. Bir kile buğday karşılığında peşin olarak iki kile arpa alınabilir. Ama bir kile buğday verip bir ay veya bir yıl sonra iki kile arpa almak haram olmaktadır. Abdurrahman ibn Ebî Bekre'nin, babasından anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.), kendilerine, gümüşü altunla, altunu gümüşle diledikleri gibi satın alabileceklerini, ancak bu alışverişin peşin olması gerektiğini söylemiştir.[1] Berâ ibn Âzib'in ifadesine göre Medîne'de veresiye olarak altun karşılığı para satılır, hac mevsimi girince veresiye verilen paranın karşılığı olan altun alınırmış. Allah'ın Resulü Medine'ye geldiklerinde: *"Bu alışveriş peşin olursa bir sakınca yoktur, veresiye olursa ribâdır"* demiş.[2]

Hz. Ömer de altunun para ile ancak peşin olarak değiştirileceğine kani'dir. Malik ibn Evs, Hz. Ömer'in huzurunda parasını bozdurmak istemiş. Orada bulunanlardan Talha ibn Ubeydullah: "Şimdi altununu ver, paranı sonra gel al" demiş. Hz. Ömer: "Hayır ya şimdi parasını ver, veya altunu iâde et. Çünkü Peygamber (s.a.v.), paranın altunla, buğdayın buğday ile, apranın arpa ile, hurmanın hurma ile ancak peşin değiştirilebileceğini, vere-

(1) Müslim, Müsâkat, bâb: 17.
(2) Müslim, Müsâkat, bâb: 16.

siye olursa ribâ olacağını söyledi'' demiştir.[1] Dârimî'nin İbn Ömer'den aldığı rivâyete göre Hz. Peygamber, peşin alışverişte dirhem yerine dinar, dinar yerine dirhem alınmasına müsaade etmiş.[2] Buhârî'nin rivâyetine göre de altunu veresiye olarak para ile satmaktan men etmiştir.[3]

Acaba ribâ, yalnız hadîste sayılan altı şeyin değiştirilmesinde mi olur, yoksa diğer mallara da şamil midir? Kıyası kabul etmeyenlere göre ribâ yalnız hadîste belirtilen altı cinse mahsustur, diğer mallarda ribâ olmaz. Öteki mezheplere göre ribâ, hadîste sayılanlara kıyas edilebilecek bütün mallarda cereyan eder. Ribânın yasaklanmasına sebeb olan illetin bulunduğu her şeyde ribâ olabilir. Ancak ribâ'nın tahrîm illeti üzerinde mezheplerin görüşleri değişiktir:

Hanefîlere göre ribâ'nın tahrîm ileti: dirhem ve dînarlarda vezn (tartı), diğer şeylerde keyl (ölçü) ve cins birliğidir. Ölçü ile satılan her şey buğday ve arpaya, tartı ile satılan her şey altın ve gümüşe kıyas edilir. Bunların aynı cins ve miktarda olanları, birbiriyle fazlasına değiştirilemez. Ölçü ve tartı ile satılmayan, sayı veya metre ile satılan şeylerde ribâ cereyan etmez.

Şafiîlere göre ribâ'nın tahrîm illeti: dört şeyde gıdalık ve cins birliği, altun ve gümüşte paralık vasfıdır. Şafiîler, yiyecek veya paralık vasfı bulunan şeyleri, hadîste zikredilen altı maddeye kıyas edip bunlar arasında ribâyı haram saymışlardır.

Malikîlere göre illet: gıda veya gıdayı iyileştiren şey olmaktır. Buğday gıda, tuz ise gıdayı iyileştiren şeydir. Abdu'l-Melik ibn Mâcişun'a göre de illet faydadır. Kendisinden yararlanılan her şeyde ribâ işlemi cereyan eder.

Günümüzdeki dalgalı para sistemlerinde ribânın durumu:

Hadîste beyan edildiği üzre cins ve miktarı aynı olan şeyleri değiştirmede fazlalık ribâdır. Altun, gümüş ve hadîste gösterilen öteki maddeler, değerini koruyan şeylerdir. Faraza on yıl önce bir gram altun ne kadar iş görürse bugün de o kadar iş görür. Gerçi o zaman altunun gramı düşük idi ama karşılığı olan para kıymetli idi. On yıl önce fiyatı 15 lira olan bir gram altunun alış gücü ne ise bugün fiyatı 2000 lira olan bir gram altunun alış gücü de odur. Bundan dolayı altun veya gümüş, yahut bunlardan yapılmış para borç vermiş olan kimse, bir süre sonra yine ancak verdiğinin mislini alabilir. Bundan fazlasını alması haramdır.

(1) Müslim, Müsâkat, bâb: 15; Tirmizî, Buyû , 24.
(2) Dârimî, Buyû , 43.
(3) Buhârî, Buyû 80; Müslim, Müsâkat, hadîs: 87; Nesâî, Buyû 49;...

Fakat bugün uygulanan dalgalı para sistemleri, yıldan yıla, hattâ aydan aya değer kaybına uğramaktadır. Bir yıl önceki yüz lira ile, bir yıl sonraki yüz liranın alış gücü aynı değildir. Bu paralar, mutlaka satın alma gücünden % 5,-% 50,60 oranında değer kaybına uğramaktadır. Binaenaleyh, bu paraları borç verenin, verdiği borcun, borç verdiği andaki değerini karşılayacak oranda bir fazlalık alması haram olmasa gerektir. Çünkü bunlar altun ve gümüş olmadığı için hadîste zikredilen altı şeyin hükmüne girip girmedikleri hususunda ne de olsa bir şüphe vardır. Ödünç veren, böyle bir fazlalık almazsa zarara uğramış olur.

Faraza bir yıl önce bin lira borç veren adam, bir yıl sonra yine bin lira alırsa-paranın yılda yüzde on veya daha fazla değer kaybına uğradığını düşünürsek en az 100 lira zarar etmiş olur. Çünkü bin lira, bir yıl sonra 900 lira değerine düşmüştür. O halde bu adamı ziyana sokmamak için paranın yılda uğradığı değer kaybını vermek lâzım'dır. Bu bir fazlalık değil, adamın kendi parasıdır. İslâm kimsenin zarara uğramasını istemez. Evet altun ve gümüş, yahut hadîste sayılan maddelerin ödünç verilmesinde fazlalık haramdır, faizdir. Fakat değer kaybına uğrayan paraların ödünç verilmesinde paranın değer kaybı kadar bir fazlalık, haram faiz hükmüne girmez, yahut borcun, altun veya gümüş gibi değerini koruyan maddeler üzerinden verilip alınması uygun olur. Meselâ borç olarak altun verilir ve alınan altun aynen ödenir. Böylece borç veren de zarardan korunmuş olur.

Faizi yasaklayan âyet geldiği zaman Araplar arasında uygulanan, yüzde yüzü geçen ribâları da göz önünde tutarsak Kur'ân'ın gayesi daha iyi anlaşılır. Kur'ân, bu tür ribâlardan tahsil edilmemiş olanların artık bırakılmasını emretmiştir.

Fertlere, özellikle fakir kimselere verilen borçlardan bu değer kaybını dahi almak doğru değildir. Çünkü Kur'ân, müteâkip âyette eli darda olanın borcunun ertelenmesini veya tamamen tasadduk edilmesini emretmektedir. Kur'ân'ın gayesi, oturduğu yerde fakirlere borç verip yüksek faizler almak suretiyle onların sırtından zengin olmayı önlemektir. Fukaranın cebinden, bedelsiz çıkan bu paralar onun göz yaşıdır. Alanı iflâh etmez. Hasılı fertlere verilen borçtan faiz almak haramdır.

Taksitle satış: İkinci husus da taksitle satış meselesidir. Bunun da faiz olup olmadığı çok sorulur. Peşin olarak yüz liraya satılacak bir mal, veresiye yüz on liraya satılabilir. Bu fazlalık haram değildir. İmam Fahr-i Râzî'nin tefsîrinde aynen şu cümle mevcuttur: "Şimdi on lira değerinde olan bir kumaşı, bir ay va'de ile on bir liraya satmak caizdir."[1]

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, 2/534

Satıştaki peşin veresiye farkına gelince eğer alınan verilen iki bedel aynı cinsten değil iseler, bunlar bir akidde birbirleriyle karşılaştırıldıkları, birbirleriyle ölçüldükleri zaman aralarında fazlalık farkına imkân yoktur. Fazlalık bunları bir akidde değiştirmede değil, akdin dışında kalan üçüncü bir ölçü ile sabit olur. Bundan dolayı yalnız bir satış akdi, hiçbir zaman kazanç ifade etmez. Satışta kazanç, bir şey üzerine birkaç akdin yapılması sonucudur. Tüccar, böyle çeşitli akitlerle uğraşan kimsedir. Meselâ 50 lira, şu anda ve şu akidde bir kilo buğdaya tam karşılık olabildiği gibi başka bir gün ve başka bir akidde on kilo veya yarım kilo buğdaya da karşılık olabilir. Ve lira ile buğday arasında cinslerinin ve yararlarının farklılığından dolayı, iki taraf her zaman için hakiki bir mübadele yapabilir. Hiçbiri bir kayba uğramaz. Bu akid, taraflardan birine bir kâr temin ederse o kâr yalnız bu akidden değil, bununla daha önce yapılmış olan bir akdin karşılaştırılmasından meydana gelmiştir. On kilo unu 500 liraya satan da bunu 400 liraya almış olabilir. İşte kâr, iki akdin karşılaştırılmasından anlaşılır. Ticarî işlemlerde kâr ve zarar hep böyledir. Bu akidlerin yalnız kendileri düşünüldüğü zaman ne kâr ne de zarar olmaz. Binaenaleyh bir şeyi peşin ayrı, veresiye ayrı bir fiyatla satmak faiz değildir. Faiz, cins ve miktarları aynı olan şeyleri değiştirmede olur. Un veya kumaş ile parayı değiştirmek, ne suretle olursa olsun bir satıştır. Ama un unla gerek peşin ve gerek veresiye değiştirildiğinde fazlalık ribâdır. Taksitle satışlardaki fazlalığı ribâ kabul etmek doğru değildir.

275 nci âyetten anlaşılıyor ki Câhiliyye çağının, tefecilikle başkasının sırtından geçinmeyi âdet edinen insanları, faizle borç vermeyi bir ticaret işlemi saymakta idiler. Âyet, ribâ ve alış-verişin ayrı şeyler olduğuna dikkati çekmektedir. Çünkü alışverişteki kazanç bir çabanın, vakit ve mal harcamanın ürünüdür. Halbuki oturduğu yerde parayı faize vermekte bir çaba yoktur. Bir taraf oturduğu yerde hiç emek sarfetmeden para kazanır, öteki ziyan eder. Bu, insanlar arasında sevgi yerine düşmanlık, huzur yerine anarşi meydana getirir.

Bugün de faiz sistemi çok yaygın bir hal almıştır. Öyle ki faizsiz ekonomi olmayacağı kanaati hakim olmaya başlamıştır. Hz. Peygamber bu duruma: *"İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki herkes ribâ yiyecek, yemeyene de faizin tozu bulaşacaktır"* hadîsiyle işaret buyurmuştur. Buhârîde de aynı meâlde bir hadîs Ebû Hüreyre'den rivâyet edilir: *"İnsanlara öyle bir zaman gelecek ki kişi aldığı malın helâlden mi, haramdan mı geldiğine aldırmayacaktır."*(2)

(1) İbn Mâce, Ticârât 58; Nesâ'î, Buyû 2.
(2) Buhârî, Buyû bâb kavlillâh, yâ eyyuhâllezîne âmenû lâ te'kulû'r-ribâ

Faizciler, faizin malı artıracağını sanırlar. Oysa Allah böyle insanları iflâh etmez. Faizle artan malın bereketini kaldırır: Yüce Allah Rum Sûresinin 39. âyetinde:

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلاَ يَرْبُو عِنْدَ اللّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّهِ فَأُولَئِكَ الْمُضْعِفُونَ .

"*İnsanların malları içinde artması için verdiğiniz faiz* (malı), *Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât... İşte* (sevaplarını ve mallarını) *kat kat artıranlar on*(u veren)*lerdir.*" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: *"Ribâ çok da olsa sonu azalmaya mahkûmdur"* demiştir.[1]

Yukarıya yazdığımız Rum Sûresinin 39. âyeti Mekke'de inmiştir. Bu âyetle henüz mekke devrinde dahî İslâmın ribâ hakkındaki görüşü belirlenmiş, ribâ kötülenmiş, sadaka övülmüştür. Ribâ hakkında atılan ilk adım budur. İkinci aşamada, Âli İmrân Sûresinin 130 ncu âyetiyle kat kat faiz yenmesi yasaklanmıştır. Ve nihayet Veda Haccı sıralarında indiği rivâyet edilen[2] tefsirini yapmakta olduğumuz âyetlerle faiz tamamen haram kılınmıştır. İleri toplumlarda faiz işlemi cereyan etmez. Demek ki Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın 23 senelik peygamberlik hayatının sonlarında İslâm toplumu bu tekâmül seviyesine geldiğinden faiz tamamen yasaklanmış ve Hz. Peygamber Vedâ Hutbesinde: "*... Câhiliyye faizi yasaktır. Ayağımın altına aldığım ilk ribâ kendi faizimiz, Abdulmuttalip oğlu Abbâs'ın faizidir. Onun bütün faizi kaldırılmıştır..*"[3] sözleriyle faizin tamamen yasaklandığını duyurmuştur.

İslâmdan önceki ilâhî dinlerde de faiz haram kılınmıştı. Bugünkü Tevrât'ın, Çıkış Kitâbının 22 nci bab 25 nci âyetinde faiz yasaklanmaktadır. Buna rağmen İsrâil oğulları bu yasağı çiğneyip faize dadanmışlar, dünyaya da faizciliği yaymışlardır. Bu yüzden Kur'ân onları faizcilikle nitelemektedir: *"Menedildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden ötürü...*"[4]

Daha sonra bu işlem, Araplar arasında yayıldığı gibi günümüzde de bu illet bütün toplumları sarmıştır. Bütün insanlığı, aynı inanç sistemi içinde birleştirip kardeş yapma gayesi güden İslâm, bu işlemi tamamen yasaklamakla insanları birbirine düşman edecek, toplumda huzursuzluklara sebeb olacak bir kötülüğü ortadan kaldırmak istemiştir.

(1) İbn Hanbel, 1/395, 434 .

(2) Hz. Ömer'den rivâyet edildiğine göre son nazil olan âyet, ribâ âyetidir. İbn Mâce, Ticârât, 58.

(3) Müslim, Hacc, hadîs: 147; Ebû Dâvûd, Buyû 5; İbn Mâce Menâsik 76;...

(4) Nisâ Sûresi: 161.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَ ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ....»

"Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız faizden (henüz alınmayıp) *geri kalan kısmı bırakın* (almayın)." âyetiyle de eskiden verilmiş olan borçların kalan faizleri tamamen kaldırılmıştır. Ancak esas borç, sahibine ödenecektir.

Bu âyetin iniş sebebi hakkında birkaç rivâyet varsa da hepsi aynı noktada toplanır: Abdul-Muttalib oğlu Abbâs ile Muğîre oğullarından biri arkadaş idiler. Bunlar Cahiliyye devrinde Sakîflilere faizle borç vermişlerdi. İslâm geldiğinde bunların büyük miktarda faiz alacakları vardı. Yüce Allah *"faizden geri kalanı bırakın"* âyetini indirmekle bu faiz alacakları kaldırıldı. Bir başka rivâyete göre de Sakîfli Amr ibn Umeyr oğulları, Muğîre oğullarından faiz alırlardı. İslâm geldiğinde Amr oğullarının, Muğîre oğulları üzerinde çok miktarda faiz alacakları vardı. Bunlar, fethinden sonra Mekke'ye vali olan Attâb ibn Esîd'e gelip Muğîre oğulları üzerindeki faiz alacaklarını tahsil etmesini istediler. Attâb da durumu Allah'ın Resulüne yazdı. 278 nci âyet bu münasebetle indi. Bundan böyle ancak ana paralarını alabilecekleri, faizi bırakmadıkları takdirde Allah ve Resulüyle savaşa gireceklerini bilmeleri duyuruldu.[1]

İnsanları faizden sakındıran çok hadîs vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) faiz yiyene, yedirene, bunu yazana ve şahidlerine lânet etmiştir.[2] Semure ibn Cundeb'in rivâyet ettiği bir hadîste de Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bu gece ru'yamda iki adam gördüm, bana geldiler, beni Arz-ı Mukaddes'e götürdüler. Yürüdük, kandan bir nehrin kenarına geldik. Nehrin içinde bir adam duruyordu, ortasında da önünde taş bulunan bir adam bulunuyordu. Nehrin içindeki adam çıkmak için kenara geldi, çıkmak isteyince elinde taş bulunan adam taşla ağzına vurup onu eski yerine döndürdü. Her çıkmak isteyince o adam taşla vurup eski yerine döndürüyordu. Bu kimdir? dedim O nehirde gördüğün adam, ribâ yiyendir dedi."*[3]

Faizin yasaklanmasındaki hikmeti müfessirler şöyle açıklıyorlar:

1- Faiz, insanın malını karşılıksız almaktır. Mal canın yongasıdır. Hadîsi şerîfte belirtildiği üzre insanın malı da canı gibi dokunulmazdır. O halde insanın malını karşılıksız almak haramdır. Şöyle denilebilir: Eğer kapital, sahibinin elinde uzun süre kalsaydı, adamın onunla ticaret yapıp kazanç sağ-

(1) Taberî 3/106-107.
(2) Buhârî, Buyû bâb Mûkil er-Ribâ; Müslim, Müsâkat, bâb: 19; Tirmizî, Buyû 2.
(3) Buhârî, Buyû, bâb âkil er-Ribâ.

laması mümkündü. Bu parayı uzun müddet borçlunun eline verince borçlu bunu çalıştırıp kazanç sağlayabilir. O halde borçlu neden para sahibine sağladığı yarara karşılık bir fazlalık vermesin? Bu düşünce doğru değildir. Borçlunun o para ile ticaret yapıp kazanç sağlaması kesin değil, itibarî bir şeydir. Kazanç sağlayabilir de sağlayamaz da. Böyle şüpheli bir şeye karşılık kesin olan bir şeyi vermek borçluya zarar açar.

2- Faiz, insanları, oturdukları yerde zahmetsiz para kazanmağa alıştırır, çalışıp çabalamadan alakor. Çünkü birkaç kuruşu olan, faizle parasını artırma imkânını bulunca geçimini temin için bu kolay yolu seçer, zahmetli olan ticaret, sanat külfetine katlanmaz. Bu da üretim, çalışma kabiliyeti olan birçok kimseyi atalete sevk eder. Sermaye sahipleri, paralarına çabalarını da katarak çalışırlarsa topluma daha yararlı olurlar. Dünyanın yararı, ticaret ve sanatla uğraşmaktadır. Dünya bununla imar edilir. Ticaret kurumları açmak, atölyeler, fabrikalar kurmak suretiyle birçok kimseye iş imkânı sağlanır, beldeler mamur olur.

3- Faiz, insanları birbirlerine karşılıksız yardım etmekten alakor. Artık kimse kimseye Allah rızası için güzel borç vermez olur. Borçlular, faizle aldıkları borcun gittikçe büyüdüğünü, korkunç miktarlara vardığını görünce borcu verenlere düşmanlık beslerler, fırsat bulunca ne borcu, ne de faizini vermek istemezler. Bu durum, toplum ahlâkının bozulmasına yol açar. Nitekim bugün bazı yoksul devletlerin, ünlü bankalardan aldıkları borcu ödeyemediklerini, hattâ ödeyemeyeceklerini ilân ettikleri görülmektedir.

4- Faiz, zenginlere fakirlerden daha çok kazanma imkânı sağlar. Çünkü genellikle borç veren zengin, borç alan fakirdir. Faiz, zenginin, zaten zayıf, müşkil durumda bulunan fakirden karşılıksız para alması, onun sırtından daha çok zengin olması demektir ki kuvvetlinin zayıfı böylesine ezmesi, Allah'ın rahmetine aykırıdır.

5- Bunlar, faizin yasaklanması için hatıra gelen bazı sebepler olabilir. Ama yasağın sebebi, yalnız bunlardan ibaret değildir. Çünkü biz, dinî tekliflerin bütün hikmetlerini bilemeyiz. Belki daha bilmediğimiz nice zararlarından ötürü Allah faizi yasaklamıştır.(1)

Faizin kalkması ferdin işi değil, toplumun işidir. Her muâmelesi faizle işleyen bir toplumda yaşayan fert de ister istemez faize bulaşır. Onun korunmak için bankalara yatırdığı paradan banka yüzde elli, yüzde yüz kazanırken kendisinin aldığı yüzde beşlik faiz, aslında parasının süre içinde uğradığı değer kaybını bile karşılamaz. Zarurete binaen o da parasının faizini alır,

(1) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 2/531,

ama içi tutmuyor, takvası müsaade etmiyorsa faiz olarak aldıklarını fukaraya, hayır kurumlarına verir.

280 nci âyette, eli darda olan borçluya süre tanınması, hattâ borcun sadaka olarak bağışlanması öğütleniyor.

Müslüman fedâkârdır, güzel borç vererek müslüman kardeşlerinin dertlerine deva olur. Verdiği borcun mükâfatını borçludan değil, Allah'tan bekler. Borcundan faiz almadığı gibi vadesinde ödeyemeyen fakire, eli genişe çıkıncaya kadar süre tanır, icraya verip ona yatağını yorganını sattırmaz. Şayet hiç ödeyemeyecek durumda ise borcunu bağışlar, sadaka sayar. Ahmed ibn Hanbel'in, Süleyman ibn Bureyde'den rivâyet ettiği bir hadîste Hz. Peygamber: verdiği borcu, güç durumda bulunan borçlunun genişliğe kavuşmasına kadar erteleyen kimseye Allah'ın, va'desinden önceki her gün için borcun bir misli, va'desi dolduktan sonraki her gün için de borcun iki misli sadaka sevabı vereceğini bildirmiştir.[1] Es'ad ibn Zürâre'nin rivâyet ettiği bir hadîste de Hz. Peygamber: *"Kim ki Allah'ın, kendisini, gölgesi altında gölgelendirmesini isterse eli darda olan borçluya mühlet versin, ya da borcunu tamamen kaldırsın"*[2] demiştir. Darlık içinde bulunan borçluya borcunu erteleyen veya tamamen bağışlayan kimseyi Allah'ın, kıyamet gününde gölgelendireceğine, tevbe edinceye kadar onun işlediği günahlardan geçeceğine dair muhtelif hadîsler vardır.

281 nci âyette Allah'ın huzurundaki duruşmada herkesin, yaptığının karşılığını alacağı kıyâmet gününden sakınılması emredilmektedir.

Buhârî'nin, İbn Abbâs'tan aldığı rivâyete göre bu âyet son nazil olan âyettir.[3] Âyet, önceki âyetlerle bağlantılıdır. Hz. Ömer'den de ribâ âyetinin, son nazil olan âyet olduğu rivâyet edilmiştir. Demek ki faizin hükmünü bildiren bu âyetler topluca inmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Bu âyet Resule inen son âyettir. Allah'ın Resulü haccederken kendisine Kelâle âyeti olan «يستفتونك» âyeti indi, Arafat'ta dururken «اليوم الكملت لكم دينكم و أتممت عليكم نعمتى" âyeti indi. Sonra da "و اتقوا يوما ترجعون فيه الى الله." âyeti indi. Cebrail Aleyhisselâm: Ey Muhammed, bunu Bakaranın ikiyüz sekseninci âyetinin başına koy, dedi. Allah'ın Resulü bundan sonra seksen bir gün yaşadı." Yirmi bir gün, yedi gün, üç saat yaşadığı da rivâyet edilir.[4]

(1) İbn Hanbel, Musned, 5/360,
(2) İbn Mâce Sadakât, 14; İbn Kesîr, 1/331,
(3) Buhârî, Buyû , bâb Mûkil er-Ribâ.
(4) Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 2/545,

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِۖ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ
اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـٔاًۜ
فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهاً اَوْ ضَع۪يفاً اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ
فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْۚ فَاِنْ لَمْ
يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ
اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰىۜ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُواۜ
وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغ۪يراً اَوْ كَب۪يراً اِلٰٓى اَجَلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً
حَاضِرَةً تُد۪يرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَاۜ
وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْۖ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَه۪يدٌۜ وَاِنْ تَفْعَلُوا
فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَل۪يمٌ ﴿٢٨٢﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌۜ
فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُۜ
وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَۜ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُۜ وَاللّٰهُ بِمَا

تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

282- *Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı* (onu) *adâletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın; borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan korksun, borcundan hiçbir şeyi eksik etmesin,* (hepsini tastamam yazdırsın). *Eğer borçlu olan kimse aklı ermez, yahut zayıf, ya da kendisi yazdıramayacak durumda ise velîsi onu adâletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa razı olduğunuz şahitlerden bir erkek, iki kadın* (şahitlik etsin). *Ta ki kadınlardan biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın. Şahitler,* (şahitlik için) *çağırıldıkları zaman* (gelmekten) *kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, kuşkulanmamanız için daha elverişlidir. Yalnız aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günâh yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazıcıya da, şahide de aslâ zarar verilmesin. Eğer* (bir zarar) *yaparsanız bu, kendinize kötülük olur. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilir.* 283- *Ve eğer seferde olur da yazacak birini bulamazsanız alınan rehinler* (yeter). *Birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen kimse emaneti* (borcunu) *ödesin, Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin, onu gizleyenin kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı bilir.*

Tefsîr:

282- İbn Kesîr'in rivâyetine göre "Kur'ân'ın, Arşa en yakın âyeti, deyn (borç) âyetidir". Yani en son inen âyet budur.[1] Bu âyetler, faizin ve alışverişin durumunu bildiren âyetlerle bir bütün teşkil etmektedir. Yukarıdaki âyetlerde faiz yasaklanıp darda kalanlara karşılıksız borç vermenin fazileti anlatıldıktan sonra bu âyetlerde de borç alıp verirken nasıl hareket edileceği izah edilmektedir. Demek ki gerek faiz, gerek borç hakkındaki bu âyetler, hep bir arada veya birbirine çok yakın zamanlarda inmiş ve iniş sırasına göre suredeki yerlerine konmuştur.

(1) 1/334.

Borç âyetinin içerdiği talimat şöyle sıralanabilir:

1- Mü'minler, belli bir süre için borç alıp verdiklerinde bunu bir senede yazacaklardır. Senedi yazdırmak, özellikle borcu alan kimsenin görevidir. Çünkü o mükelleftir.

2- Senedi yazan, her şeyi doğru biçimde yazmalı, yazmayı bilen kimse yazmaktan kaçınmamalıdır. İnsanlara yardım etmek her müslümanın vazifesidir.

3- Borçlu da borcunu doğru yazdırmalı, eksik beyanda bulunmamalıdır. Şayet borçlu aklı ermez, zayıf, yazamayacak durumda ise senedi velisi yazdırmalıdır.

4- Yazılan borç senedine gerek borçlunun, gerek borç verenin güvendiği iki erkek, bu olmadığı takdirde bir erkek iki kadın tanıklık edecektir. Bir erkek yerine iki kadının tanıklık etmesi, kadının erkekten aşağı telâkki edilmesinden değildir. İslâm, kadını erkekle eşit yapmıştır. Ancak yaratılış itibariyle kadın erkekten daha hassastır. Olaylardan daha çok etkilenir. Çocuklarla uğraşmak, yemek pişirmek, ev işlerini yapmak gibi bir yığın meşguliyet onun zihnini yorar. Bu hassasiyet ve meşguliyet, ona doğrudan kendisini ilgilendirmeyen işleri unutturur. İşte kadının bu unutma ihtimalinden dolayı yüce Allah, bir erkek şahit yerine iki kadın şahit emretmekte ve bu emrinin hikmetini de "taki biri şaşırıp unuttuğu zaman diğeri hatırlatsın" sözüyle açıklamaktadır.

Alış veriş, ticaret vs. işleri, kadından ziyade erkeğin işidir. Kadınların asıl görevi çocuk yetiştirmek, ev işlerini yürütmektir. İşte asıl erkeklerin görevi olan alış veriş, borçlanma vb. gibi hususlarda şahitlik etmek de erkeğin görevidir. Ama erkek olmazsa bu görevi kadınlar da yapar. Ancak kadın, burada asıl görevi dışında bir vazife yüklenmektedir. Erkeğe ait olan bir vazifeyi bir tek kadına yüklemek, onun için ağır bir yük olur. Bunun için bu vazife iki kadına yüklenmektedir. Bir erkek yerine iki kadının tanıklık etmesi, erkeklerin tanıklık yapabilecekleri meselelerdedir. Doğum, süt emzirme gibi hususlarda bir kadının tanıklığı bile kâfidir.

Bazı tabiîlere atfedilen sözlere göre kadınlar, had, ceza ve kısas gibi konularda tanıklık edemezler, ancak mal, akid, nikâh, köle âzâdı, doğum, süt emzirme, bekâret, dulluk vs. gibi davalarda tanıklık edebilirler. Fakat bu görüşe mesned olabilecek bir hadîs veya sahabî sözü yoktur. İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, bu meseleyi etraflı olarak incelemiş, Kur'ân ve hadîsin naslarına göre kadının da her hususta tanıklık edebileceği sonucuna varmıştır.(1)

(1) A'lâmu'l-Muvakkı in, 2/76, ve devamı.

Âyetteki *"sizin erkeklerinizden iki şahit"* ifadesinden Malik, Şafiî ve Ahmet ibn Hanbel, şahitlerin müslüman olmaları gerektiği anlamını çıkarmışlardır. Hanefîlere göre gayri müslimlerin de birbirlerine şahitlik etmeleri caizdir. Bazı müfessirler: *"Ey inananlar, birinize ölüm gelince vasiyet sırasında içinizden iki âdil kişi, aranızda şahitlik etsin. Ya da yer yüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi* (şahitlik etsin). *Kuşkulanırsanız, namazdan sonra onları tutar* (yemin ettirir)*siniz: "Akraba da olsa yeminimizi hiçbir paraya satmayacağız, Allah'ın* (üzerimizde bir borç olarak bulunan) *şahitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günahkârlardan oluruz." diye Allah'a yemin ederler."*[1] âyetine dayanarak müslüman olmayanların da müslümanlara şahitlik etmesini caiz görmüşlerdir. Müslümana ancak müslümanın şahitlik edebileceğini söyleyenlere göre Bakara Sûresindeki Borç âyetiyle, Mâide Sûresinde bulunan bu âyet neshedilmiştir. Bir kısmına göre de Mâide Sûresindeki âyet, seferdeki zaruret durumuna aittir. Orada belki müslüman şahit bulunmayabilir. Onun için müslüman olmayanın şahitliğine izin verilmiştir. İbnu'l-Kayyim ise âyetin neshedildiğini kabul etmemektedir ki onun görüşü daha doğrudur. Âyetin neshedilmesi için bir sebep yoktur. Çünkü âyet, gerçekten seferdeki durumdan söz etmektedir. Orada müslüman bulunmayınca gayri müslimin şahitlik etmesi tabiidir.

5- Müslümanlar şahitlikten kaçınmamalı, şahitlik için çağırıldıklarında gitmelidirler. Bu çağırıya gitmek, bütün müslümanların üzerine kifaye olarak farzdır. Hiç kimse gitmezse bütün müslümanlar günahkâr olurlar.

6- Ne yazana, ne de şahide aslâ zarar verilemez. Şahitliğe gelmeyen, zorla götürülemeyeceği gibi yazmak istemeyene de zorla yazdırılamaz. Yahut yazana ve şahide baskı yapılıp yanlış yazmağa, yalan şahitlik etmeğe sevk edilemez. Böyle hareketler günahtır. Allah'a isyandır.

7- Alınan borcu yazdırmak ve iki şahit tutmak, kalblere herhangi bir kuşku girmemesi için en sağlam yol olduğu gibi Allah katında da en âdil bir davranıştır. Fakat hemen alınıp verilen peşin alışverişlerde senet yazmağa gerek yoktur. Bununla beraber peşin alışverişlerde dahi şahit bulundurmak lâzımdır.

8- Taraflardan biri yolda veya yola çıkmak üzre olur da borcu yazdıracak birini bulamazsa senet garantisi yerine geçmek üzere borçlu, borç verene bir rehin verir. Rehin yalnız seferde değil, hazarda da verilebilir. Fakat seferde yazma işi güç olduğundan borcun teminatı olarak rehin vermek daha lüzumlu hale gelir. Yoksa bu âyetten, hazarda rehin verilmez, anlamı çık-

(1) Maide Sûresi: 106.

maz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine'de yani hazarda, kendi zırhını âilesinin geçimi için otuz vasak arpaya bir yahudîye rehin vermiş idi.[1]

9- Taraflar birbirine güvenir de yazmağa veya rehin almağa lüzum görmezlerse güvenilen kişi, arkadaşının güvenini kötüye kullanmamalı, aldığı borcu eksiksiz ödemelidir. Yahut rehni alan, borcun ödenmesi halinde rehni sahibine geri vermelidir.

Borcu yazdırmak hususunda müfessirler birkaç görüş ileri sürmüşlerdir: Bir görüşe göre *"Onu yazın", "İki şahit tutun"* emirleri vücub ifade eder. Bu emirlerle borcu yazdırmak farz kılınmış, *"Birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse emaneti ödesin"* sözüyle bu farz neshedilip emirler nedbe çevrilmiştir. Bu görüş zayıf bir görüştür. Çünkü ikinci âyetin, birinciden sonra geldiğine dair bir kesinlik yoktur. Bunlar birlikte inen ve aynı konuyu anlatan âyetlerdir. Cumhurun kanaatine göre *"Onu yazın", "İki şahit tutun"* emirleri nedb ifade eder. Bundan dolayı borcu yazmak ve şahit bulundurmak menduptur. Çünkü sahabe, tabiun ve İslâm ülkelerinin fakihleri, borcun yazılması ve şahit bulundurmak hususunda titiz davranmamışlardır. Onların aralarındaki alışverişler, borç işlemleri, genellikle yazısız ve şahitsiz geçerdi. İçlerinde hiçbirinin bu tutuma itiraz etmemiş olması da âyetteki emirlerin nedb ifade ettiğini gösterir.

Yapılan akidler, verilen borçlar unutulmasın, herkesin malı korunsun diye yüce Allah, borcun yazılmasını hoş görmüştür. Zira olabilir ki güvenilen kişiler hilekâr çıkar, aldığı borcu inkâr ederler. Yahut verilen miktar unutulur. Yüz lira borç verir de 150 lira verdiğini sanır. 200 lira borç alır da 150 lira aldığını sanabilir. Yahut borçlu veya borç veren ölür. Arada yazılı bir vesika yoksa böyle hallerde taraflardan biri ziyana uğrar, hattâ bu durum sonradan kırgınlıklara yol açar. Ama her şey yazılıp şahitlerin de huzurunda işlem yapılırsa iş sağlam olur, kimsenin gönlünde şüphe de kalmaz.

"Onu yazın" emri, âkidlerin senedi bizzat yazmalarını gerektirmez. Nitekim *"Aranızdan bir yazıcı* (onu) *adâletle yazsın"* ifadesi, senedi âdil bir kâtibin yazacağını açıklıyor. Acaba âdil kâtip bu senedi yazmağa dinen mecbur mudur? Bir kısım bilginlere göre yazması farzı kifayedir. Bir kısmına göre yazması talebedildiği takdirde yazması farzı ayindir. Fakat doğru olan görüşe göre bu bir irşad emridir. Kâtib-i adl, ücretini almadan yazmaktan imtina edebilir.

10- Müslümanlar gördüklerini, duyduklarını gizlemez, yalan beyanda bulunmazlar. Her hal-ü kârda Allah'tan korkarlar. Şahitliği gizleyenin kalbi gü-

(1) İbn Kesîr, 1/337,

naha batmış olur. Allah her yapılanı bilir ve insanlara yaptıkları hareketlere göre karşılık verir.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢٨٤﴾

284- *Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçlerinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah, sizi onunla hesaba çeker; dilediğini bağışlar, dilediğine azâb eder. Allah her şeye kaadirdir.*

Tefsîr:

284- Birbiri ardından gelen bu âyetler birbirini tamamlamaktadır. Âyetin mânâsı genel olmakla beraber, konu şâhidlik ve şâhidliği gizleme konusu olduğundan ilk önce şâhidliği gizleyeni tehdid etmektedir. İbn Abbâs ve İkrime'den gelen çeşitli rivâyetlere göre âyet, şâhidliği gizleme hakkında inmiştir.[1] Yüce Allah, bu âyetle diyor ki: Ey şâhidler, şâhidliği gizlemeyin, bildiğinizi doğru söyleyin. Bildiğiniz gerçeği insanlardan gizleseniz dahi Allah'tan gizleyemezsiniz, çünkü Allah her şeyi bilir. O halde Allah'ın cezasından korkun da hakkı gizlemeyin. Eğer hakkı gizleme düşüncesini ortaya kor veya bunu içinizde taşırsanız Allah sizi hesaba çeker, sonra dilediğini affeder, dileğini cezalandırır. Allah her şeyi yapabilir.[2]

Bazı rivâyetlere göre âyet, kalbe gelen bütün düşüncelerden ötürü insanın hesaba çekileceğini belirtmektedir. Bundan dolayı bu âyet nazil olduğu zaman taşıdığı hüküm, ashaba çok ağır gelmişti: "Ya Resulâllah, dediler, eğer kalbimize gelen düşüncelerden ötürü cezalandırılacaksak mahvolduk!" Bunun üzerine yüce Allah: *"Allah, hiçbir kişiye gücünün üstünde bir şey teklif etmez"* âyetini indirdi.[3]

Kalbe gelen düşüncelerden ötürü insanın hesaba çekileceğini bildiren bu âyetin hükmünün yürürlükte olup olmadığı hakkında ihtilâf vardır. İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre, Hasan, Şa'bî, İbn Sîrîn, Saîd ibn Cübeyr, Katâde, Atâ el-

(1) Taberî, Câmi'u'l-beyân, III. 142-143.
(2) Aynı eser.
(3) Aynı eser.

Horasânî ve Mukatil'e göre bu âyet, daha sonra inen: "Allah hiçbir kişiye gücünün üstünde bir şey teklif etmez" âyetiyle neshedilmiştir. İbn Kesîr de Buhârî ve Müslim'de bulunan rivâyetlere dayanarak bu âyetin, kendinden sonraki âyetlerle neshedildiği kanaatindedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)in: *"Allah, benim için ümmetimin kalblerinden geçen şeylerden geçti. Bu düşünceleri yapmadıkları, ya da söylemedikleri takdirde bunları affetti."*(1) *"Yüce Allah şöyle buyurdu: Kulum bir iyilik yapmaya niyet eder de yapmazsa o niyetini kendisi için bir iyilik yazarım; eğer onu yaparsa ona on katından yediyüz katına kadar iyilik yazarım. Ama bir kötülük yapmak ister de yapmazsa ona kötülük yazmam. Şayet yaparsa ona sadece bir kötülük yazarım."*(2) meâlindeki hadîsler de bu âyetin neshedildiğini gösterir.

İbn Ömer, Ebû Süleyman ed-Dımaşkî, Kadî Ebû Yalâ ve İbn Abbâs'ın benimsediği ve Taberî'nin de tercih ettiği ikinci görüşe göre âyetin hükmü mensuh değildir. Allah'ın muhâsebe etmesi, azaba çekmesi anlamına gelmez. Muhâsebe edip af da eder, azâb da eder. Buhârî, Müslim ve İbn Hanbel, Safvân ibn Muhriz'den şu hadîsi rivâyet ederler: *"Bir adam İbn Ömer'e: "Allah'ın Resulü* (s.a.v.)*den necvâ* (gizli konuşma) *hakkında ne işittin?" diye sordu. İbn Ömer dedi ki: Onun şöyle dediğini işittim: "Mü'min, kıyamet günü yüce Rabbine yaklaştırılır. O kadar ki Rabbi, onun üzerine affını koyar, onun yapmış olduğu günahları ona söyler: "- Bunları bilmiyor musun* (hatırlamıyor musun)?" *der. Kul: "- Biliyorum ya Rabbi" diye cevap verir.* (Allah) *"- Onları dünyada senin üzerinde gizledim,* (senin içini kimseye faş etmedim), *bugün de senin için onları bağışlıyorum" der ve yapmış olduğu iyiliklerinin sayfası ona verilir. Kâfir ve münâfıklara da herkesin gözleri önünde: "Bunlar Allah'a karşı yalan söyleyen kimselerdir! diye bağırılır."*(3)

Alî İbn Ebî Talha da İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu âyet neshedilmemiştir. Fakat Yüce Allah, mahlûkatı topladığı zaman onlara: *"- İçinizde gizlemiş olduğunuz, meleklerimin dahi muttali' olmadığı şeyleri size haber vereceğim,"* der, mü'minlere dünyada içlerinden ne geçmişse söyler ve onları bu düşüncelerden affeder. İşte *"Allah sizi onunla hesaba çeker"* sözü bunu gösteriyor. Şirk ve şüphe ehline de içlerinde gizlemiş oldukları ya-

(1) Buhârî, İtk 6, Talâk 11, Eymân 15; Müslim, Îmân 201, 202; Ebû Dâvûd, Talâk, 15; Tirmizî, Talâk 8; İbn Mâce, Talâk 14, 16; İbn Hanbel, II. 398.
(2) Müslim, Îmân, 204; Tirmizî, Tefsîru Sûre: 6; Dârimî, Rikâk, 70; İbn Hanbel, I. 227, 310.
(3) Müslim, Tevbe, hadîs 52. Hadîs diğer mecmualarda da vardır ve muhtelif rivâyetleri bulunmaktadır.

lanlamayı haber verir. İşte *"dilediğini bağışlar, dilediğine azâb eder"* sözü de bunu gösteriyor. Onlardan dilediğini bağışlar, dilediğini cezalandırır."[1]

İnsanın kalbine çeşitli düşünceler gelebilir. Bu doğal bir şeydir. İçinden geçen bütün düşüncelerden insanın sorumlu tutulması, ona gücünün üstünde teklif yükletilmesi demektir. Halbuki Allah, insana gücünün üstünde teklif yüklemeyeceğini, bu sûrenin son âyetinde açıklamıştır. O halde insan, hangi düşüncesinden ötürü sorumlu tutulur? Müfessirler bu soruya çeşitli cevaplar vermişlerdir ama Kur'ân'ın muhtevâsından anlaşılan şudur:

İnsan, istemeyerek aklına gelen düşünce ve vesveselerden değil, kesinlikle yapmağa karar verdiği kötü düşüncelerden sorumlu olur. Bu husus: "ليس عليكم جناح فيما أخطأتم به ولكن ما تعمدت قلوبكم: *Yanılarak yaptığınızda size bir günah yok, fakat kalblerinizin bile bile yaptığında* (günah vardır)."[2] *"Allah sizi, yaptığınız kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz, fakat kalblerinizin kazandığı* (bile bile yaptığınız) *yeminlerden sorumlu tutar."*[3] âyetlerinden de anlaşılmaktadır.

İnsanı sorumluluğa düşüren, kesinlikle yapmağa karar verdiği, geldiği zaman içinden söküp atmağa çalışmadığı kin, hased, başkaları hakkında kötü zanda bulunma gibi kötü düşüncelerdir. Böyle düşünceler kalbde kaldıkça insan ruhunu karartır. İnsan, ruhunu temizlemekle yükümlüdür. İbadetten gaye de ruhu kötü düşüncelerden arıtmaktır. Ancak temizlenen ruh Allah'a yakınlık kazanır.

Müfessirlerden bazılarına göre kalbde kalan düşünceleri fi'len işlemedikçe insan sorumlu olmaz. Yapmadığı sürece insanın, düşüncelerinden sorumlu olmayacağı hakkında hadîsler de vardır. Fakat bu hadîslerin amacı, insanın içine gelen kötü düşünceleri atmaya teşviktir, kasdedilen, henüz yapmağa kesin karar vermediği düşüncelerdir. Yoksa bunlar, kalb amellerine sorumluluk gelmeyeceği anlamını taşımaz. Zira Allah, dıştan çok insanın içine bakar. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Allah, sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz; fakat kalblerinize ve amellerinize bakar."*[4] demiştir.

İmam Fahru'd-dîn Râzî diyor ki: "En çok sorumluluk, kalb amellerine gelir. Küfür ve iman kalb işidir. İnsan, kalbinde taşıdığı küfürden dolayı en büyük cezaya çarptırılır. Yapılan ibadetler, eğer niyete, içteki düşüncelere bağlı değilse onlara mükâfat veya cezâ verilmez. Uyuyan kimse, yaptığı ha-

---

(1) Ebû'l-Ferac Cemâlu'd-dîn Abdu'r-Rahmân ibn Alî el-Cevzî, Zâdu'lu-Mesîr fî İlmi't-tefsîr, 1/342-343.
(2) Ahzâb Sûresi: 5.
(3) Bakara Sûresi: 225.
(4) Müslim, Birr, 32; İbn Mâce, Zühd, 9; İbn Hanbel, II. 285, 539.

reketlerden sorumlu olmadığı gibi, ikrah ile inkâr da insanı sorumluluğa düşürmez.''(2)

Diğer bir görüşe göre Allah, kalbdeki düşüncelerden dolayı insanı sorumlu tutar, cezalandırır ama kalbî düşüncelere verilecek cezâ uhrevî değil, dünyevîdir. Allah, dünyada içine gam ve keder vermek suretiyle o adamı cezalandırır.

Yukarıda İbn Abbâs'ın sözüne dayalı olan diğer bir görüşe göre de Allah'ın muhasebesi başka, muâhezesi başkadır. Allah, her hesaba çektiğini cezalandırmaz. Hesaba çektiklerinden kimini affeder, kimini cezalandırır. Bu âyette *''yuhâsibkum bihîllâh''* deniyor, *''yuâhizkum bihîllâh''* denmiyor. İşte Allah, bu hesaba çektiği kullarından kimini affeder, kimini cezalandırır.(3)

Bu âyetin inişinden sahâbîlerin rahatsız olduğunu söyleyen bu tür rivâyetlerin, sonradan terhîb amacıyla ortaya çıktığını sanıyoruz. Yoksa Kur'ân'ın amacını gayet iyi bilen sahâbîler, bu âyetin inişinden rahatsız olmaktan münezzehtirler. Âyetin neshedilmiş olması da ihtimal dışıdır. Çünkü âyet haberdir, emir değil. Allah'ın, insanın, içinde taşıdığı ve açığa vurduğu bütün düşüncelerini gizli ve açık işlerini bildiğini ve insanın bütün davranışlarının hesabını vereceğini anlatıyor. Bunda neshedilecek ne var?

Âyetin yarısının hükmünün neshedilip yarısının kalmasının anlamı nedir? Önce Allah, insanı, kötü düşüncelerinden ötürü hesaba çekeceğini söylemiş iken sonra bundan vaz mı geçmiştir? Bu husus, insanlara özgü bir iş değil, Allah'a özgü bir iştir. Allah, insanların yapmalarını istediği bir şeyi daha sonra hafifletir, değiştirir. Ama kendisinin yapacağını söylediği şeyi değiştirmesi, O'nun şanına yakışmaz.

Burada anlatılan husus, Ra'd Sûresinde de: *''Gizliyi ve açığı bilendir, yücedir, uludur. Sizden biri, bir sözü, gizli de söylese, açık da söylese, gece ile gizlense, gündüz ile görünse O'nun için birdir.''*(1) ifâdesiyle anlatılmaktadır.

Âyeti neshedenlerin maksadı, kalbe gelen düşüncelerden insanın sorumlu olmayacağını belirtmektir. Âyetin amacı, kalbe gelen her düşünceden insanın cezalandırılacağını belirtmek değildir. Çünkü insanın, kalbine tamamen sahib olması, istediği düşünceyi bırakması, istediğinin kalbe gelmesini önle-

(1) Mefâtîhu'l-ğayb, 2/560-562.
(2) Aynı yer.
(3) Ra'd Sûresi: 9-10.

mesi elinde olan bir şey değildir. Allah, insana, gücünün üstünde bir şey buyurmaz. Âyet şunu anlatmaktadır: Allah insanın içinden geçen bütün düşünceleri bilir, sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azâb eder. İşte bağışlanacak düşünceler, insanın elinde olmadan kalbine gelen düşünce ve vesveselerdir. Ama azimle insanın içinde taşıdığı, fırsat bulduğu zaman uygulamağa kararlı olduğu düşüncelerdir ki insanı sorumlu kılar: *"Allah lağv ile yaptığınız yeminlerinizden ötürü sizi cezalandırmaz, fakat kalblerinizin kazandığı şeylerden ötürü sizi cezalandırır."*[1] âyeti, kalbin kazandığı yeminlerden insanı sorumlu tutacağını bildirmektedir. Kalbin yemîni kazanması, yemîne karar vermesi demektir ki bu, düşünceden ibarettir. Zaten kasıtsız, bilinçsiz yapılan işlerden insan hiç sorumlu olmaz, ne sevap alır, ne günâh kazanır. Sorumlu amellerin temeli, gönül işi olan niyettir. *"Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptığı işten sorumludur."*[2] âyeti kulak ve göz ile birlikte kalbin de yapılan işlerden sorumlu olduğunu vurgulamaktadır. *"İnananlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyâda da, âhirette de acı bir azâb vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[3] âyeti de çirkin sözlerin yayılmasını sevenlerin, dünyâda ve âhirette acı azâba uğrayacaklarını bildiriyor ve Allah'ın, bu tür insanların gönüllerindeki niyeti, maksadı bildiğini vurguluyor. Çirkin sözleri, edepsizliği yaymayı sevmek, bir gönül işidir, düşüncedir. İşte kişinin gönlündeki bu düşünceyi bilen Allah, bu kararlı düşünce sahibini cezalandırır. Ama bu düşünce, kasıtsız, gelip geçici bir hâtıra, bir vesvese değil, eyleme dönüşecek bir karardır. İşte bundan ötürü Allah o kimseyi cezalandırmaktadır. Âyetin anlamı bu iken bilmem ki bu ravîler, neden bu nesh meselesine bu kadar merak sarmışlar ve Allah'ın kelâmını hükümsüz kılmanın yollarını aramışlar?

Hasılı insan, kalbine gelen düşüncelerle mücâdele edip onları atmaya çalışmalıdır. Bu çabasından ötürü de ayrıca sevap alır. Buhârî'de bulunan bir hadîse göre *"Bir kimse bir kötülük yapmak ister de onu yapmazsa* (yani bu düşüncesini uygulamaz, içinden atarsa) *ona bir iyilik yapmış gibi sevap yazılır."*[4] İnsan kalbine gelen vesveseleri sürmeğe çalışmazsa o düşünceler kalbi istîlâ edip sonunda insanı kötü işlere sürükler. Vücudu hareket ettiren ruhtur, düşüncedir. Bundan dolayıdır ki Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Dikkat edin; kalbde bir et parçası vardır ki o düzeldi mi bütün vücut düzelir, o bozuldu mu bütün vücut bozulur. Dikkat edin, o kalbdir!"*[5] buyurulmuştur.

(1) Bakara Sûresi: 225.
(2) İsrâ Sûresi: 36.
(3) Nûr Sûresi: 19.
(4) Buhârî, Rikâk, 31.
(5) Buhârî, Îmân, 39; Müslim, Müsâkât 107; İbn Mâce, Fiten 14; Dârimî, Buyû , 1.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ
وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا
سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ
اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا
كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ
لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا
عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

285- *Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitâblarına ve peygamberlerine inandı: "O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırdetmeyiz"* (dediler). *Ve dediler ki: "İşittik, itâat ettik! Rabbimiz! Bizi bağışlamanı dileriz! Dönüş*(ümüz) *sanadır!* 286- *Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. "Rabbimiz, unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim mevlâmız* (sahibimiz, efendimiz)*sin! Kâfir topluma karşı bize yardım eyle!*

Tefsîr:

285-286 ncı âyetle Bakara Sûresi son bulmaktadır. İçinde birçok hüküm belirtildikten sonra Elçinin ve mü'minlerin, Allah'tan gelenlere inandıkları ifade edilmek suretiyle sure, gayet mütenâsib bir sonuca bağlanmakta ve mü'-

minlerin duâsiyle bitirilmektedir. İbn Mes'ûd, bu iki âyet hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.)in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim geceleyin, Bakara Sûresinin sonundaki bu iki âyeti okursa bunlar ona yetişir (onu gecenin şerrinden, kötülüklerinden korur. Yahut bunlar gece ibadeti olarak ona kâfi gelir)"[1] İmam Müslim, Sahihinde, Abdullah ibn Abbâs'tan şunu naklediyor: "Cebrâîl Aleyhisselâm, Peygamber (s.a.v.)in yanında otururken üst tarafından kapı gıcırtısına benzer bir ses işitti, başını kaldırdı. *'Bugün gökten öyle bir kapı açıldı ki bundan önce hiç böylesi açılmamıştı* (işte bu ses onun sesidir)' dedi. O açılan kapıdan bir melek indi: Bugün öyle bir melek indi ki, bundan önce hiç inmemişti. Selâm verdi ve şöyle dedi: *Senden önce hiçbir peygambere verilmeyip yalnız sana verilen iki nuru müjdeliyorum: Fâtiha ile Bakara Sûresinin sonları. Onlardan okuduğun her harf için mutlaka sana* (sevap) *verilecektir.*"[2]

Dahhâk şöyle demiş: *"Cebrâîl, Peygamber* (s.a.v.)*e geldi, dedi ki: 'Ya Muhammed, rabbenâ lâtu'âhiznâ in nesînâ ev ahta'nâ de.' Allah'ın Resulü söyledi. Cebrâîl* '(Allah, dediğini) *yaptı' dedi. Yine Cebrâîl Hz. Peygamber'e: 'Rabbenâ velâ tahmil 'aleynâ ısran kemâ hameltehû 'alâllezine min kablinâ' de, dedi. Allah'ın Resulü söyledi. Cebrâîl* (Allah, dediğini) *yaptı, dedi. Ve yine Cebrâîl 'Rabbenâ velâ tuhammilnâ mâ lâkâkate lenâ bih' de, dedi. Allah'ın Resulü söyledi. Cebrâîl* (s.a.v.) (Allah, dediğini) *yaptı dedi. Sonra 'Va'fu 'annâ, vağ'fir lenâ, varhamnâ, ente mevlânâ fansurnâ 'alâ'l-kavmi'l-kâfirîn de,' dedi. Allah'ın Resulü söyledi Cebrâîl '(Allah, dediğini) yaptı,' dedi.*"[3]

Ebu Hüreyre yoluyla gelen rivâyete göre: "... *İçlerinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah, sizi onunla hesaba çeker..*" âyeti, müslümanlara ağır geldi, Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip diz çöktüler:

— Sana inen bu âyetin hükmünü yerine getirmeğe gücümüz yetmez. Namaz, oruç, cihad, sadaka işlerini yapabiliriz ama bu âyetin hükmünü yerine getiremeyiz, dediler. Allah'ın Resulü (s.a.v.):

— *Sizden önceki iki kitap ehlinin dedikleri gibi, işittik, isyan ettik mi demek istiyorsunuz? İşittik, itâat ettik, bizi bağışla, dönüş sanadır desenize, dedi.*

Fakat okudukları zaman dilleri âcizleşince yüce Allah, bunun ardından

(1) Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn, hadîs, 256. Hadîsi Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâ'î de rivâyet etmişlerdir. Faydu'l-Kâdîr, 6/197.

(2) Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn, hadîs 254.

(3) Taberî, Cami u'l-beyân, III, 160. Taberî'de benzeri bir söz, İbn Abbas'tan da rivâyet edilmiştir.

âmene'r-resûlü.... âyetlerini indirdi.''[1]

Bu rivâyetten, 284 ncü âyetin neshedildiği anlamı çıkarılmışsa da önce söylediğimiz gibi orada neshedilecek bir şey yoktur. Âhâd haberiyle âyet neshedilemez. O âyetin maksadı, içte kötü düşünceler taşınmasını önlemek, gayri ihtiyâri kalbe gelen düşüncelerin sürüp atılmasını sağlamaktır. Fakat mü - minler, demek ki o âyetten, kalbe gelen her düşünceden sorumlu tutulacaklarını sanmışlar, Cenâbı Hak da Bakara Sûresinin son âyetiyle onlara güçlerinin üstünde hiçbir şey teklif etmediğini bildirmiş, unutma ve yanılma sonucunda yaptıkları işlerden ötürü Allah'tan af dilemelerini öğretmiştir. Kaldı ki bu rivâyetlerin daha sonraki çağların düşüncelerini yansıttığı da bellidir. Sahâbîlerin Peygamber (s.a.v.)e böyle itirazımsı bir söz söylemiş olacakları ihtimal dışıdır. Onlar Kur'ân'ın amacını gayet iyi bilirlerdi. Bu âyetler onların gönlünde hâşâ kuşku veya itiraz değil, sadece îmân ve huzur uyandırmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimiz: *''Allah, yanılarak, unutarak yaptıkları veya zorla kendilerine yaptırılan şeyleri ümmetimden affetti''*[2] buyurmuştur. Yüce Allah, birçok yerde dinde güçlük olmadığını, güçlerinin yetmediği şeyleri insanlara teklif etmeyeceğini, zaruret hallerinde haram olan şeylerin dahi yapılabileceğini bildirmiştir.

Yüce Allah bütün zorlukları İslâmdan kaldırmış ve onu, kıyamete dek uygulanabilecek kolay, arı bir din kılmıştır. Âyetteki ısr kelimesi, önceki dinlerde bulunan zor hükümlerdir. O zorluklar, o ağır yükler İslâmdan kaldırılmıştır. İşte Hz. Muhammed, insanlar üzerindeki bu ağır yükleri kaldırmak, kolay dini yerleştirmek için gönderilmiştir. Bu husus, A'raf Sûresinin 157 nci âyetinden açıkça anlaşılmaktadır: *''Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları O Elçiye, o ümmî Peygambere uyarlar. O peygamber ki, kendilerine iyiliği emreder, onları kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felâha erenler onlardır.''*

Bu iki âyetin Mi'rac olayında Hz. Peygamber'e verildiği hakkında Hasan Basrî'ye ve İbni Abbâs'a atfedilen bir rivâyet varsa da[3] bunun gerçekle bir ilgisi yoktur. Çünkü '' '' âyetinin sarâhetiyle

(1) Müslim, İman, hadîs: 199; aynı hadîsi Ahmed ibn Hanbel ve İbn Hibbân da rivâyet etmişlerdir. Zâdu'l-Mesîr, I, 345.
(2) ibn Mâce, Talâk, 16; ...
(3) Kurtubî, 3/425

Kur'ân'ın tamamı Cibrîl tarafından vahyedilmiştir. Sonra Mi'râc olayı Mekke'de olmuştur, zamanı da kesin değil, ihtilâflıdır. Bakara Sûresinin tamamı ise Medine'de inmiştir.[1]

Bakara Sûresinde getirilen başlıca kurallar:

1) Allah'ın peygamberlere gönderdiği dinlerin üç temeli vardır: Allah'a, âhiret gününe inanmak ve salih amel (güzel iş) yapmak. Peygamberlere indirilen hidâyete uymak insanı dünyâ ve âhiret mutluluğuna ulaştırır. Allah'a, âhirete inanıp salih amel yapan insanlar, Allah katında ödüllendirilirler, korku ve üzüntüye uğramazlar.

2) Din, kuru dâvâ değil, Allah'a kulluktur. Bağlandığı dinin adı ne olursa olsun, Allah'a ve âhirete inanıp güzel iş yapan herkes gerçekte müslümandır ve cennete girecektir. Cennet belli bir kavmin tekelinde değildir. *"Şüphesiz îmân edenler, yahudîler, hıristiyanlar ve sâbiîler, bunlardan kim ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında ödül vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (âyet: 62), *"Yahudî ve hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: 'Doğru iseniz, delîlinizi getirin.."* (âyet: 111)

3) Allah'ın va'dettiği saâdetin devâmı için O'nun gösterdiği yolda gitmek, buyruklarını yerine getirmek, O'na verilen kulluk sözünde durmak gerekir: *"Bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun!"* (âyet: 40)

4) Din davetçilerinin samimî, sözlerine sadık olması söylediklerine önce kendilerinin uyması gerekir. *"Kitâbı okuduğunuz halde başkalarına iyiliği buyurup kendinizi unutuyor musunuz? Düşünmüyor musunuz?"* (âyet: 44)

5) Yüceyi aşağı olana, hayrı şerre tercih etmek gerekir: *"Siz, iyi olanı daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?"* (âyet: 61)

6) Sadece sözle inanmak yetmez. İmanın işle desteklenmesi gerekir. Uygulamasız olarak sadece "İnandım" demek, insanı cezâdan kurtarmaz: *"Dediler ki: 'Sayılı birkaç gün dışında bize azâb dokunmayacaktır.' De ki: 'Allah'tan bir söz mü aldınız -şayet öyle ise Allah sözünden dönmez- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"* (âyet: 80)

7) İman, bir engel olmadıkça Peygamber'in aldığı bütün vahyleri uygulamayı gerektirir: *"Biz, İsrâîl Oğullarından şöyle söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya babaya, yakınlara, yetîmlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, insanlara güzel söz söyleyin namazı kılın, zekâtı verin.'*

(1) Fethu'l-Kadir, 1/27

Sonra siz, pek azınız hariç, döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz. 'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız' diye sizden, kesin söz almıştık; göre göre bunu kabul etmiştiniz...' siz yine birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grupu yurtlarından çıkarıyorsunuz; onlara karşı günâh ve düşmanlık yapmakta birleşiyorsunuz, onları çıkarmak size yasak iken (çıkarıyorsunuz, sonra da) *esir olarak geldiklerinde fidye verip kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitâbın bir bölümüne inanıp bir bölümünü inkâr mı ediyorsunuz?"* (âyet: 83-85).

8) Nesh veya insâ' (bir âyetin silinmesi veya Peygamber'e unutturulması), Allah'ın hikmeti gereğidir. Silinen veya unutturulan âyetin yerine daha iyisi veya dengi getirilmiştir: *"Biz daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir âyeti neshetmez veya onu unutturmayız."* (âyet: 106)

9) İnsanlar bencil olurlar: *"Sen onların kendi dinlerine uymadıkça yahudiler ve hıristiyanlar senden razı olmazlar. 'Asıl doğru yol, Allah'ın yoludur' de."* (âyet: 120)

10) Dînî liderlik, îmân ve adâlet sahiplerinin hakkıdır. Allah'ın buyrukları dışına çıkan zâlim yöneticiler, Allah'a verdikleri sözü bozduklarından liderlik hakkını kaybetmiş olurlar: *"Rabbi bir zaman İbrâhîm'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: 'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti. 'Soyumdan da* (önderler yap)' *dedi. 'Zâlimlere ahdim ermez' buyurdu."* (âyet: 124)

11) Gerçek îmân, birliği gerektirir. Hidayetten ayrılmak, ihtilâf ve düşmanlık doğurur: *"Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler."* (âyet: 137), *"Kitâbda ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler."* (âyet: 176)

12) Sabır ve salât ile güç işlere dayanmak gerekir. İbâdet, insana dayanma gücü verir: *"Sabır ve salât ile Allah'dan yardım isteyin. Allah, sabredenlerle beraberdir"* (âyet: 153)

13) Körü körünebabaları,ataları, şeyhleri, ölüleri taklidetmek batıldır. Çünkü körü körüne taklid, taassub ve câhillikten ibarettir: *"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' dense. 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız!' derler. Peki ama, ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı* (onların yoluna uyacaklar)*?"* (âyet: 170)

14) Allah'ın yasaklamadığı bütün güzel şeyler helâldir. Allah'ın yasakladığı dışında yasaklar koymak doğru değildir: *"Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin, şeytânın adımlarını izlemeyin, çünkü o, sizin ap açık düşmanınızdır."* (âyet: 168), *"Ey inananlar, size verdiğimiz*

rızıkların iyilerinden yeyin, Allah'a şükredin." (âyet: 172), *"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı."* (âyet: 173)

15) Zarûret halinde, harâm olan şeyler de mübâh olur: *"Ama kim mecbur kalırsa,* (başkasına) *saldırmadan ve sınırı aşmadan* (bunlardan) *yemesinde bir günâh yoktur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* (âyet: 173) Bu kural, sadece yenilen şeylere özgü değil, yaşamak için zaruri herşey için geçerlidir. Ancak yaşaması için gerekli olan şeyi, yine kendisi gibi yahut kendisinden daha zor durumda kalmış birinin elinden almamak şartıyle. Kendisi gibi zaruret içinde bulunan birinin ekmeğine muhtaç olan kimse, kendisini o ekmeğin sahibine tercih edemez. Onun da yaşama hakkı vardır.

16) Dinin ibâdet ve diğer hükümleri kolaylık üzerine kurulmuştur: *"Allah size kolaylığı ister, çetinliği istemez."* (âyet: 185)

17) Gücün üstünde bir şey teklif edilmez: *"Allah, hiçbir cana gücünün üstünde bir şey teklif etmez."* (âyet: 286) İnsanın vüs'ü, güçlük çekmeden, kolaylıkla bir işi yapma gücüdür.

18) Tehlikeden sakınmak gerekir: *"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın."* (âyet: 195) İnsanların, kendi istekleriyle kendilerini helâke sürmeleri caiz değildir. Daima ihtiyatlı davranmak, tehlikeden sakınmak gerekir.

19) Herşeyi normal usul ve yöntemiyle yapmak gerekir: *"Evlere arkalarından girmek, iyilik değildir..."* (âyet: 189) Tarımın, ticaretin, harb sanatının kendine özgü yöntemleri vardır. Bunlara ancak o kapılardan girilir. Dinî inanç, ibâdet ve ahlâkın da Kitâb ve Sünnette bildirilen kapıları vardır. Onlara da o kapılardan girilir.

20) Kimse zorla dine sokulmaz. Herkes vicdanında özgürdür: *"Dinde zorlama yoktur."* (âyet: 193) Dinde zorlamayı, vicdanlar üzerindeki baskıyı kaldırmak için savaşmak gerekir: *"Fitne* (baskı) *kalmayıncaya, din, Allah'ın dini oluncaya* (yalnız Allah'a kulluk edilinceye) *dek onlarla savaşın. Onlar* (baskıya) *son verirlerse artık haksızlardan başkasına düşmanlık yoktur."* (âyet: 193) Fitne, dininden dolayı birine baskı yapmak, işkence etmektir. İşte âyette dinî baskıların kalkması, din özgürlüğünün sağlanması için haksız insanlarla çarpışılması buyurulmaktadır. Bu âyetten önce inmiş olan savaş âyetlerinde de şöyle buyurulmuştur: *"Kendileriyle savaşılan* (mü'min)*lere, karşı koyma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir. Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeğe kadirdir. Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın, bazı insanları diğer bazılarıyle savunması olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı. Allah, kendisine yardım edene*

elbette yardım eder. Allah güçlüdür, galiptir." (Hac Sûresi: 39-40)

21) Hem dünyâ, hem de âhiret mutluluğunu aramalıdır: Ne dünyâyı tamamen terk edip zillet içine düşmeli, ne de bedensel arzularından başka bir şey düşünmeyen, canavarlar gibi kuvvetlisi zayıfı yiyen çıkarcı insanlar topluluğu olmalı; müslüman toplumunda madde ve mânâ birlikte yürütülmelidir. Allah bizi, dünya nimetlerini kazanma yanında âhiret saâdetini kazanmağa yöneltmiştir: *"İnsanlardan kimi: 'Rabbimiz, bize dünyâda ver' der. Onun, âhirette bir payı yoktur. Onlardan kimi de: 'Rabbimiz, bize dünyâda da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi ateş azâbından koru!' der. İşte onların, kazandıklarından payı vardır. Allah hesabı çabuk görendir."* (âyet: 200-202)

22) Gerek rivâyet, gerek delâlet bakımından kesin nass ile sâbit olmayan ictihâd hükümleri, herkesin uyması gereken farz hükümler kılınamaz. Bu ictihâd hükümleri, ibâdetlere ve haramlara ilişkin ise kişilerin gönül rızâsına; kazâ'î ve idârî konulara ilişkin ise ülü'l-emrin ictihâdına bırakılır. Bu kuralın kaynağı: *"Sana şaraptan ve meysirden sorarlar. De ki: 'Onlarda büyük günâh ve insanlara birtakım yararlar vardır. Ancak onların günahı yararından büyüktür'."* meâlindeki 219 ncu âyettir. Çünkü bu âyet, bir çeşit kanıtlama ictihâdiyle şarap ve meysirin haram kılındığına delâlet eder. Bu kanıtlama şudur: Günâhı ve zararı, yararından çok olan şey, kaçınılması gereken bir haramdır. Nitekim sahâbîlerin bazıları âyetten bu hükmü çıkararak şarap ve meysiri bırakmışlardır. Fakat Hz. Peygamber, ümmeti buna zorlamamıştır. Şarap ve meysiri kesin olarak yasaklayan Mâide Sûresinin 90 ncı âyeti ininceye dek hem şarap ve kumarı bırakanların hem de bunlara devam edenlerin davranışını sükût ile karşılamıştır. Fakat o âyet inince artık bu konuda ictihâdın yeri kalmamış, her sahâbî, yanında bulunan şarabı dökmüş, Peygamber (s.a.v.) de bundan böyle şarap içenleri cezalandırmağa başlamıştır.

Reşid Rîzâ: "Bu kurala göre bu ümmetin, selefinden; bazı haberlere, yahut rivâyet ve delâlet yönünden kesinlik ifade etmeyen ictihâd hükümlerine muhâlif kalan; mukallidler gibi birinin ötekinin hükmüne uymasını gerekli görmeyen kimseler, görüşlerinde mazurdurlar" diyor. Önce Mansûr, sonra Hârûn Reşîd, halkı İmâm Mâlik'in kitâblarıyle ve özellikle onun rivâyet ettiği hadisleri içeren Muvvatta adlı kitabı ile amel etmeğe sevk etmeyi İmâm'a önermişler, fakat İmâm, bu kurala binaen bu öneriyi kabul etmemiştir."(1)

(1) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 1/118.

23) Âilede: Kadınların çocuklarını emzirme, yetiştirme görevlerini yapmaları; kocaların da onların geçimlerini sağlamaları gerekir. Karı-kocanın hiçbirine, görevi hususunda gücünün üstünde bir şey önerilmez. İki taraf da birbirlerine hoşgörü ile muâmele etmeli, birbirini zarara sokmamalıdır. Bu hususlar, 223 ncü âyette açıklanmıştır.

24) Kötülük kapılarını kapatmalı, iyilikleri gözetmeli, hak ve adâletten ayrılmamalıdır. Savaşın amacı, saldırının önlenmesi ve insanlar arasında haksızlıkların, bozgunculuğun önlenmesidir: *"Eğer Allah, insanlardan kimini, ötekilerle savunmasaydı, yeryüzü bozulur* (düzen kalmaz)*dı. Fakat Allah, bütün âlemlere lutuf sâhibidir."* (âyet: 251).

25) İmân ve sabır, insanlara moral ve güç verir, inanan, îmânlarında aslâ kuşku bulunmayan insanlar başarılı olurlar: *"Allah'a kavuşacaklarına inananlar: 'Nice az topluluk, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir.' dediler."* (âyet: 249)

26) İnsanların mallarını batıl yollarla ve sebeplerle yemek haramdır. *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; bile bile günâh olan bir biçimde insanların mallarından bir kısmını yemek için onları hakimlerin önüne atmayın."* (âyet: 188)

27) Herkes kendi yaptığı işten sorumludur. Hiç kimse başkasının günâhından -kendisi sebeb olmamışsa- sorumlu değildir: *"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."* (âyet: 286)

28) Allah ile kul arasında aracı yoktur. Dünyâda olduğu gibi aracılık ve iltimâs âhirette olmaz. Orada her can, kendi amelinin karşılığını alır. Hiç kimse iltimâs ile hak etmediği bir mevkie yükseltilmez. Allah'a karşı suç işlemiş birini hiç kimse kurtarmağa kalkamaz: *"Ey inananlar, ne alışverişin, ne dostluğun, ve ne de iltimâsın olmadığı gün gelmezden önce, size verdiğimiz rızıktan Allah için harcayın. Kâfirler, zâlimlerin tâ kendileridir."* (âyet: 254), *"Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse kimsenin cezâsını çekmez, kimseden şefâat kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz."* (âyet: 48)

29) Dînin hükümleri, akıl ve mantıktan uzak değildir, insanların hikmetini anlayacakları hükümlerdir: *"Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki düşünüp anlayasınız."* (âyet: 242)

BU SÛREDEKİ KIRÂET FARKLARI:

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	فِيهِ هُدًى	Zamîrin kesri ve hâ'nın zammiyle :	Çoğunluk.
	فِيهِي هُدًى	Zamîr'in kesri ve sonra bir yâ ile :	İbn Kesîr.
	فِيهُ هُدًى	Zamîr'in ve hâ'nın zammı ile:	Zührî ve Sellâm Ebî'l-Munzir.
	فِيهُ و هُدًى	Mazmûm zamirden sonra bir vâv ile :	Câiz görülmüştür.
	فيه هُّدًى	Zamîr'in, hâya idğamiyle:	câiz görülmüştür[1].
6	آنْذَرْتَهُمْ أَمْ	Birinci hemzenin tam telâffuzu, ikincisinin teshîli (yumuşatılması ile) :	Medine halkı, Ebû Amr A'meş,...
	أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ	Hemzeden sonra elifsiz :	İbn Muhaysın.
	ءَاأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ	İki hemze arasına bir elif sokarak :	İbn Ebîishâk, Ebû Amr, Nâfi'.
	أأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ	İki hemzenin tam telaffuzu ile[2] :	Hamza, Âsım, Kisâ'î Ebû Ubeyd.
7	غُشَاوَةٌ	Ğayn'ın zammiyle :	Hasan Basrî.
	غَشَاوَةٌ	Ğayn'ın fethiyle :	Ebû Hayveh.
	غِشْوَةٌ	Masdara çevirerek, ğaynın fethi ve kesriyle, şînden sonra elifsiz :	Ebû Amr, İbn Keysân.
	غِشَاوةٌ	Ğayn'ın kesriyle kırêtlerin en güzeli :	Çoğunluk.[3]
9	وَمَا يَخْدَعُونَ	Yâ'nın ve dâl'ın fethiyle ve dâldan sonra elifsiz :	Kûfeliler, İbn Amir.
	وَمَا يُخَادِعُونَ	Yâ'nın zammı, dâl'ın kesri ve dâldan sonra elif ile :	Çoğunluk[4]

(1) Kurtubî, 1/160

(2) Ahfeş'e göre birinci hemzeyi tahfif ederek okumak da caiz, fakat hoş değildir. Çünkü hemze, ancak telâffuz güçlüğünden ötürü, ve birinci hemzeden sonra hafifletilir. (Kurtubî, 1/185)

(3) Kurtubî 1/191-192

(4) Tebsırah, 417; en-Neşr: 2/207 Kurtubî: 1/196 el-Budûr: 19

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَمَا يُخَدِّعُونَ	Yâ'nın zammı, hâ'nın fethi ve şeddeli dâl'ın kesriyle :	Muvarrik el-İclî.
	وَمَا يُخْدَعُونَ	Yâ'nın zammı, hâ'nın sükûnu ve dâl'ın fethiyle edilgen olarak :	Ebû Tâlût Âbdu's Selâm ibn Şeddâd ve Cârud (1).
10	يَكْذِبُونَ	Yâ'nın fethi, zâl'in kesriyle:	Kûfeliler.
	يُكَذِّبُونَ	Yâ'nın zammı ve zâl'in şeddesi ve kesriyle :	Ötekiler (2).
11	واذا قيل لَّهُمْ	Lâm'ın lâma idğamı (içine sokulup ikisini şeddeli bir harf yapmak sureti) ile :	Câizdir.
	واذا قُيِلَ لَهُمْ	Kaf'ın ve yâ'nın zammı ile:	Ahfeş.
	واذا قِيلَ لَهُمْ	İki lâm'ın fethi ile idğamsız:	Çoğunuk. (3)
13	السُّفَهَاءُ و	Birinci hemzenin tam telâffuzu, ikincisinin vâv'a çevrilmesi suretiyle :	Medineliler, Ebû Amr.
	السُّفَهٰؤو	Birinciyi hemze ile vâv arasında bir ses, ikinciyi vâv'a çevirerek :	Kırâettir.
	السُّفَهٰوء	Birincinin tahfîfi, ikincisinin tam telâffuzu ile :	Kırâettir.
	السُّفَهَاءُ	İkisinin de tam telâffuzu ile:	Çoğunluk.
14	لاقوا	Lâm'dan sonra bir elif ile :	Muhammed ibn Semeyka el-Yemânî.
	لَقُوا	Lâm'dan sonra elifsiz :	Çoğunluk(4).
16	اِشْتَرَوِ الضَّلاَلَة	İki sakinin birleşiminden kaçınmak için vâv'ın kesriyle:	İbn Ebî İshâk, Yahyâ ibn Ya'mur.
	اِشْتَرَوَا الضَّلاَلَة	Fetha'nın hafif olmasından dolayı vâv'ın fethasıyle :	Ebû Zeyd el-Ensârî Ka'neb'den rivâyet etmiştir.

(1) Kurtubî: 1/196
(2) Tebsırah, 418; en-Neşr: 2/207; Kurtubî: 1/198; el-Budûr: 19
(3) Kurtubî: 1/201
(4) Kurtubî, 1/206

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	اشْتَرَؤُ الضَّلاَلَةَ	Vâv'ı mazmûm hemzeye çevirerek :	Kisâ'î
	اشْتَرَوُا الضَّلاَلَةَ	Vâv'ın zammesiyle:	Çoğunluk.[1]
17	كُلَّمَا أَضَاءَتْ	İf'âl bâbından, elif ile :	Çoğunluk.
	كُلَّمَا ضَاءَتْ	Elifsiz, üçlü kökten :	Muhammed ibn es-Semeyka[2]
	فِي ظُلُمَاتٍ	Zâ ve lâm'ın zammıyle, zulmetin çoğulu olarak :	Çoğunluk.
	فِي ظُلْمَاتٍ	Zâ'nın zammı, lâm'ın sükûnuyla :	A'meş.
	فِي ظُلَمَاتٍ	Zâ'nın zammı, lâm'ın fethi ile:	Eşheb el-Ukeylî[3].
18	صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ	Her üçünün tenvinli ref'i ile (Summ, gizli bir mübtedâ'nın haberi) :	Çoğunluk.
	صُمًّا بُكْمًا عُمْيًا	Zem (kötüleme) için nasb ile:	Abdullâh İbn Mes'ûd.[4]
19	الصَّوَاعِقِ	Sâ'ika'nın çoğulu :	Çoğunluk.
	الصَّوَاقِعِ	Kâf'ın ayn'dan önceye alınması ile, (aynı anlam) :	Hasan Basrî[5]
	حَذَرَ حَذِرَ	Zâl'ın fethi ve kesriyle :	İki şekilde de okunmuştur[6].
20	يَخْطَفُ	Tâ'nın fethiyle :	Alî ibn Hüseyn, Yahyâ ibn Vessab.
	يَخْطِفُ	Tâ'nın kesriyle :	Saîd el-Ahfeş.
	يَخِطِفُ	Yâ'nın fethi, hâ ve tâ'nın kesriyle :	Hasan, Katâda, Asım el-cahderî ve Ebû Recâ el-Utâridî.
	يَخَطَفُ	Hâ'nın ve tâ'nın fethiyle:	Hasan'dan rivâyet.
	يَخْطَّفُ	Hâ'nın sükûnu ve tâ'nın şeddesiyle :	Medine halkından bazıları.

(1) Kurtubî, 1/210
(2) Kurtubî, 1/213
(3) Kurtubî, 1/213
(4) Kurtubî, 1/214
(5) Kurtubî: 1/219
(6) Kurtubî: 1/220

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يِخِطِف	Yâ, hâ ve tâ'nın kesriyle :	Kisâ'î, Ahfeş, Ferrâ'.
	يَتَخَطَّفُ	Yâ'dan sonra bir tâ ile, tefâul bâbından :	Übeyy ibn Ka'b Mushafı.
	يَخِطَّفُ	Hâ'nın kesri ve şeddeli tâ'nın fethiyle :	Hasan ve Ebû Recâ'dan sivayet.
22	أَنْدَادًا	Çoğul olarak :	Çoğunluk.
	نِدًّا	Tekil olarak :	Muhammed ibn es-Semeyka[1].
24	وُقُودُهَا	Vâv'ın zammiyle :	Hasan, Mücâhid, Talha ibn Musarrif.
	وَقِيدُهَا	Vâv'ın fethi, kaf'ın kesri ve kaf'tan sonra bir yâ ile :	Ubeyd ibn Umeyr.
	وَقُودُهَا	Vâv'ın fethi, kaf'ın zammiyle:	Çoğunluk[2].
25	وَأُتُوا	Hemze'nin ve tâ'nın zammiyle :	Çoğunluk.
	وَأَتَوْا	Hemzenin ve tâ'nın fethiyle: Birinci kırâette zamir cennet ehline, ikinci kırâette cennet hizmetçilerine gider	Hârûn el-A'ver.
26	يَسْتَحِي	Hâ'nın kesri ve sâkin bir yâ ile :	İbn Muhaysın, İbn Kesîr.
	يَسْتَحْيِي	Hâ'dan sonra meksur bir yâ, ondan sonra da sâkin bir yâ ile :	Çoğunluk.
	بَعُوضَةً	(أَنْ يَضْرِبَ) nin ikinci mef'ûlü olarak nasb ile :	Çoğunluk.

(1) Kurtubî: 1/223
(2) Vâv'ın fethiyle وَقود odun, zammiyle وُقود masdardır. Bu masdar: وُقود ، وَقد ، وَقدة ، وَقيد ، وَقد ، وقدان kiplerinde kullanılır. Nahhâs'a göre âyetin sadece وَقود şeklinde okunması gerekir. Çünkü kelime, odun anlamında kullanılmıştır. Masdar şekilleri buraya uymaz. Fakat Ahfeş'e göre bazı Araplar hem vakûdu, hem de *vukûd'u* odun anlamında kullanırlar. (Kurtubî, 1/236)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بَعُوضَةٌ	Gizli bir mübtedâ'nın haberi olarak ref' ile :	Dahhâk, İbrâhîm ibn Ebî Abla, Ru'be *ibn el-Accâc*[1].
28	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'ın kesriyle etken olarak. (Kur'ân'ın her yerinde böyle) :	Yâkûb, Yahyâ ibn Ya'mur, İbn Ebî İshâk, Mücâhid, İbn Muhaysın, Sellâm ibn Ya'kûb.
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın zammı ve cîm'in fethiyle, edilgen olarak :	Diğer okuyucular.
29	وَهُوَ	Hâ'nın zammiyle :	Çoğunluk.
	وَهْوَ	Hâ'nın sükunuyla :	Kisâ'î; Kâlûn'un Nâfi'den rivâyeti[2].
30,32	اِنِّيَ أَعْلَمُ	Vasl halinde izâfet yâ'sının fethiyle :	Nâfi.
	اِنِّى أَعْلَمُ	Vasl ve vakf hâlinde yâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
34	لِلْمَلاَئِكَةُ اسْجُدُوا	Vasl hâlinde *Melâikeh* tâ'sının zammiyle :	Ebû Ca'fer.
	لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا	Her iki halde de tâ'nın kesriyle :	Ötekiler.
35	رَغَدًا	Ğayn'ın fethiyle :	Çoğunluk.
	رَغْدًا	Ğayn'ın sükûnuyla :	Neha'î, Yahyâ ibn Vessâb.
	هٰذِهِ الشَّجَرَةَ	Zamîr'in telâffuzu ile :	Çoğunluk.
	هٰذِى الشَّجَرَةَ	Zamîr'in, aslı olan yâya çevrilmesiyle :	İbn Muhaysın.
	الشَّجَرَةَ	kelimesi, şîn'in fethi ve kesriyle الشِّجَرَة okunduğu gibi, şîn'in kesri ve cîm'in yâya çevrilmesiyle الشِّيَرَة şeklinde okunur[3]	

(1) Kurtubî, 1/240-243
(2) Kurtubî: 1/261; en-Neşr 2/208-209
(3) Kurtubî: 1/303; en-Neşr: 2/208-209

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
36	فَأَزَلَّهُمَا	Lâm'ın şeddesiyle, izlâl'den. (Onları kaydırıp günâha düşürdü demektir) :	Çoğunluk.
	فَأَزَالَهُمَا	Zâ'dan sonra bir elif ve lâm'ın tahfifi ile izâle'den (uzaklaştırdı, yerlerinden etti demektir)	Hamza.
37	فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ	*Âdem*'in ref'i, *kelimât*'ın nasbı ile (Cem'i müennes sâlim'in nasbı kesre iledir) :	Çoğunluk.
	فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ	*Âdem*'in nasbı, *kelimât*'ın ref'i ile :	İbn Kesîr.
	أَنَّهُ	Hemzenin fethiyle:(لأنّه) anlamında :	Ebû Nevfel, İbn Ebî Akreb.
	إِنَّهُ	Hemze'nin kesriyle :	Çoğunluk.
38	اِهْبِطُوا	Bâ'nın kesriyle :	Çoğunluk.
	اِهْبُطُوا	Bâ'nın zammiyle :	Ebû Hayve'den rivâyet[1].
	هُدَاىَ	Dâl'dan sonra bir elifle:	Çoğunluk.
	هُدَىَّ	Yâ'nın şeddesiyle, elifsiz olarak :	Âsım el-cahderî[2].
	فَلاَ خَوْفَ	Tenvînsiz olarak fâ'nın fethiyle :	Zührî, Hasan, Îsâ ibn Amr, İbn Ebî İshâk ve Ya'kûb.
	فَلاَ خَوْفٌ	Fâ'nın tenvinli ref'i ile:	Öteki kari'ler.
40	اِسْرَائِيل	Yâ'ya çalar bir hemze ile uzatımlı :	*Şennebûz'un Varş'tan rivâyeti.*
	إِسْرَاييل	Yâ'dan sonra uzatımlı ve hemzesiz :	A'meş, İsâ ibn Amr.
	اسرايل	Hemzesiz ve uzatımsız :	Hasan, Zührî.

(1) Kurtubî: 1/319
(2) Kurtubî: 1/328

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	اسرائِل	Hemze'den sonra yâ'sız	
	اسراءَل	Meftûh hemze ile:	
	اسرائين	Sonunda lâm yerine nûn ile ve hemze uzatımlı olarak :	Temîm kabilesinin lehçesidir (1).
	أُوفِ	İf'âl bâbından birinci mütekellim :	Çoğunluk.
	أُوَفِّ	Tef'îl bâbından birinci mütekellim :	(2)
	فَارْهَبُونِ ، فَاتَّقُونِ	Yâ'nın hazfiyle :	Çoğunluk.
	فَارْهَبُونِى ، فَاتَّقُونِى	Yâ'nın isbâtiyle :	İbn Ebî İshâk(3).
48	وَلَا يُقْبَلُ	Yâ ile müzekker olarak :	Çoğunluk.
	وَلَا تُقْبَلُ	Tâ ile müennes olarak :	İbn Kesîr, Ebû Amr (4).
49	وإذْ نَجَّيْنَاكُمْ	Çoğul mütekellim olarak nûn ile :	Çoğunluk.
	وإذْ نَجَّيْتُكُمْ	Tekil mütekellim olarak tâ ile:	Bir kırâettir (5).
	يُذَبِّحُونَ	Çokluk anlamı vermek üzere yâ'nın zammı, bâ'nın kesri ve şeddesi ile :	Çoğunluk.
	يَذْبَحُونَ	Yâ'nın ve bâ'nın fethiyle :	İbn Muhaysın.
50	وَإذْ فَرَقْنَا	Fâ'nın ve râ'nın fethiyle :	Çoğunluk.
	وإذْ فَرَّقْنَا	Râ'nın şeddesiyle :	Zührî.
51	وَإذْ وَاعَدْنَا	Vâv'dan sonra bir elifle :	Mücâhid, A'rec, İbn Kesîr, Nâfi, Hamza, Kisâ'î, A'meş.
	وَإذْ وَعَدْنَا	Vâv'dan sonra elifsiz (6) :	Ebû Amr. (7)
54	بَارِئِكُمْ	Hemze'nin kesriyle :	Çoğunluk.
	بَارِئْكُمْ	Hemze'nin sükûnuyla :	Ebû Amr. (8)

(1) Kurtubî: 1/331
(2) Kurtubî: 1/332
(3) Kutrubî: 1/332-333
(4) Tebsırah, 420; Neşr: 2/212; Kurtubî: 1/380
(5) Kurtubî: 1/381
(6) Bu kırâeti tercîh eden Ebû Ubeyd, iştirâk bildiren muvâ'ade'nin ancak insanlar arasında olabileceğini, tek olan Allâh'ın yaptığının va'd ve va'îd olduğunu söylemiştir. Kurtubî: 1/394
(7) Kurtubî: 1/394
(8) Kurtubî: 1/394; Tebsırah: 1421 en-Neşr; 2/214 el-Budûr: 30.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
55	جَهْرَةً	Hâ'nın sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	جَهَرَةً	Hâ'nın fethiyle	:	İbn Abbâs(1).
	فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ	Sâ'ikah, fâil kipiyle	:	Çoğunluk.
	فَأَخَذَتْكُمُ الصَّعْقَةُ	Sâd'dan sonra elifsiz	:	İbn Muhaysın, kelimeyi Kur'an'ın tamamında böyle okumuştur(2).
58	حِطَّةٌ	Gizli bir mübtedâ'nın haberi olarak ref'i ile	:	Çoğunluk.
	حِطَّةً	Bir اُحْطُطْ fi'li takdir edip mef'ûlü mutlak olarak nasb ile	:	Hasan, İkrime, Ahfeş(3).
	نَغْفِرْ لَكُمْ	Meftûh nûn ile	:	Çoğunluk.
	يُغْفَرْ لَكُمْ	Mazmûm yâ ve meftûh fâ ile edilgen müzekker	:	Nâfi.
	تُغْفَرْ لَكُمْ	Mazmûm tâ ve meftûh fâ ile edilgen müennes	:	İbn Âmir.
59	رِجْزاً	Râ'nın kesri ile	:	Çoğunluk.
	رُجْزاً	Râ'nın zammiyle	:	İbn Muhaysın(4).
	يَفْسُقُونَ	Sîn'in dammıyle		Çoğunluk.
	يَفْسِقُونَ	Sîn'in kesriyle	:	Yahyâ İbn Vessâb ve Neha'î, (5)
60	عَشِرَةَ	Şîn'in kesriyle	:	Mücâhid, Talha ve Îsâ. Temîm kabilesi lehçesidir.
	عَشْرَةَ	Şîn'in sükûnuyla	:	Çoğunluk. Hicâz lehçesi.
61	وَقِثَّائِهَا	Kaf'ın kesriyle	:	Çoğunluk.
	وَقُثَّائِهَا	Kaf'ın zammıyle	:	Yahyâ İbn Vessâb ve Talha ibn Musarrif(6).

(1) Kurtubî: 1/404
(2) Kurtubî: 1/404
(3) Kurtubî: 1/410-411
(4) zâ ile رجز ve sîn ile رجس aynı anlama gelir. pislik demektir. (Kurtubî: 1/417)
(5) Kurtubî: 1/417
(6) Kurtubî: 1/424

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	وَفُومِهَا	Fâ ile	:	Çoğunluk.
	وَثُومِهَا	Sâ ile	:	İbn Mes'ûd kırâeti ve İbn Abbâs'tan bir rivâyet (1).
	اهبطوا مِصْراً	Tasrif ile	:	Çoğunluk.
	اهبطوا مِصْرَ	Ğayri munsarif olarak	:	Hasan, Ebân ibn Tağlib ve Talha. İbn Mes'ûd kırâeti olan bu şekil, Übeyy ibn Ka'âb'ın Mushafında da yer almıştır(2).
	سَأَلْتُمْ	Sîn'in fethiyle	:	Çoğunluk.
	سِأَلْتُمْ	Sîn'in kesriyle	:	Yahyâ ibn Vessâb, Nehâ'î.
	يَقْتُلُونَ	Tâ'nın zammı ve tahfifiyle	:	Çoğunluk.
	يُقَتِّلُونَ	Yâ'nın zammı, tâ'nın şeddesi ve kesriyle	:	Hasan'dan rivâyet(3).
	النَّبِيِّينَ	Hemzeyi yâya dönüştürerek	:	Çoğunluk.
	النَّبِيئِينَ	Hemze ile	:	Nâfi.
62	الصابئين	Bâ'dan sonra hemze ile	:	Çoğunluk.
	الصَابِينَ	Bâ'dan sonra hemzesiz	:	Nâfi.
67	أَتَتَّخِذُنَا	Tâ ile	:	Çoğunluk.
	أَيَتَّخِذُنَا	Yâ ile:		Âsım el-Cahderî(4).
	هُزُوًا	Hemzeyi meftûh bir vâv'a dönüştürerek	:	Hafs.
	هُزُؤًا	Mazmûm bir hemze ile	:	Çoğunluk.
	هُزْؤًا	Zân'nın sükûnundan sonra mansûb hemze ile	:	Hamza.
70	تَشَابَهَ	Tâ'nın ve şîn'in fethiyle	:	Çoğunluk.

(1) Kurtubî: 1/425
(2) Kurtubî: 1/429
(3) Kurtubî: 1/430
(4) Kurtubî: 1/446; Tebṣırah: 423

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَشَّابَهُ	Tâ'nın ve şeddeli şîn'in fethiyle[1] :	Nehhâs'ın Hasan'dan rivâyeti ve A'rec.
	تَشَّبَّهُ	Şîn'in ve bâ'nın şeddesiyle, elifsiz[2] :	Mücâhid.
	تَشَّابَهَتْ	Şîn'in teşdîdi, elif ve müennes tâsıyle[3] :	Übeyy'in Mushafı.
	اِنَّ الْبَاقِرَ يَشَّابَهُ	*Bakar*'ı müzekker *fâil* kipiyle ve fi'li muzâri' yaparak :	Yahyâ ibn Ya'mur.
	اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ	Şîn'in tahfifi ve hâ'nın zammiyle :	Sa'lebî'nin Hasan'dan rivâyeti[4].
71	لاَذَلُولٌ	Ref' ile :	Çoğunluk.
	لاَذَلُولَ	Tenvinsiz nasb ile :	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî[5].
	قَالُوا الْآنَ	Vasl hemzesi ile :	Kûfeliler.
	قَالُوا أَلْآنَ	Kat' hemzesiyle :	Ahfeş'in rivâyeti.
	قَالُوا لَآنَ	Vâv'ı tam telâffuz edip hemzeyi düşürerek :	Ahfeş'in rivâyeti.
	قَالَ لَآنَ	Vâv'ı düşürerek ve iki sakinin birleşiminden dolayı da hemzeyi yumuşatarak :	Medineliler.
74	أو أشدُّ قَسْوَة	(كالحجارة) deki kâf'ın mahalline atfen (أشدّ)nün ref'i ile :	Câizdir.
	أو أشدَّ قَسْوَةً	Hicâre'ye atfen nasb ile :	Câizdir.
	أو أشدّ قَسَاوَةً	Temyîz olarak mansûb olan *kasve*'de sînle vâv arasına bir elif koyarak :	Ebû Hayveh[6].

(1) Aslı تَتَشَابَهُ dür. İkinci tâ, mahrec yakınlığından sîne idğâm edilmiştir.

(2) Aslı تَتَشَبَّهُ iken idğâm sonucu تَشَّبَّهُ olmuştur.

(3) Ebû Hâtim'e göre bu okuma tarzı hatâdır. Çünkü tâ ancak muzâraat harfine idğâm edilebilir.

(4) Kurtubî, 1/452

(5) Kurtubî, 1/452

(6) Kurtubî: 1/464

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	لَمَا يَتَفَجَّرُ ، لَمَا يَشَّقَّقُ	(يَشَّقَّقُ) de tâ'nın sîn'e idğamiyle	:	Çoğunluk.
	لَمَّا يتفجر ، لَمَّا يَنْشَقَّقُ	Lemâda mîm'in şeddesi, son kelimede de tâ yerine nûn getirerek	:	İbn Musarrif. Fakat izahsız bir kırâettir.
	لَمَا يَنْفَجِرُ	Birinci kelimede tâ yerine sâkin nûn ve cîm'in kesri, lemâ'nın tahfifi, ile	:	Mâlik ibn Dînâr.
	وإنْ مِنْهَا	İki yerde de (ان)in tahfifi ile	:	Katâde(1).
	وإنَّ مِنْهَا	İki yerde de (ان)in şeddesiyle	:	Çoğunluk.
74,75	عَمَّا تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsiyle	:	Çoğunluk.
	عَمَّا يَعْمَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle	:	İbn Kesîr.
75	كَلاَمَ اللّهِ	Tekil olarak	:	Çoğunluk.
	كَلِمَ اللّهِ	*Kelime*'nin çoğulu olarak	:	A'meş(2).
78	إلاَّ أَمَانِيَّ	Yâ'nın şeddesiyle	:	Çoğunluk.
	إلاَّ أَمَانِيَ	Şeddesiz yâ ile	:	Ebû Câfer, Şeybe, A'rec(3).
81	خَطِيئَتُهُ	Tekil olarak	:	Çoğunluk.
	خَطِيئَاتُهُ	Çoğul olarak	:	Nâfi .
83	لاَتَعْبُدُونَ	Hitâb tâ'sıyle	:	Çoğunluk.
	لاَيَعْبُدُونَ	Ğaib yâ'sıyle	:	İbn Kesîr, Hamza, Kisâî.
83	حُسْنًا	Hâ'nın zammı, sîn'in sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	حَسَنًا	Hâ'nın ve sîn'in fethiyle	:	Hamza, Kisâî(4).
	حُسْنَى	Fu'lâ vezninde tenvinsiz	:	Ahfeş'in rivâyeti.
	حُسُنًا	İki zamme ile	:	İsâ ibn Ömer(5).

(1) Kurtubî: 1/464-465
(2) Kurtubî: 1/452
(3) Kurtubî: 2/1
(4) Tebsırah, 424; Neşr, 2/218; el-Budûr,33; Kurtubî: 2/16
(5) Kurtubî: 2/16

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
84	لاَتَسْفِكُونَ	Tâ'nın fethi ve fâ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	لاتَسْفُكُونَ	Fâ'nın zammıyle de lugattir:	Talha ibn Musarrif, Şuayb ibn Ebî Hamza.
	لاَتُسَفِّكُونَ	Tâ'nın zammı ve meksûr fâ'nın şeddesi, sîn'in de fethiyle:	Ebû Nuheyk.
85	تَقْتُلُونَ أنفسكم	Tâ'nın fethi, kaf'ın sükûnuyla :	Çoğunluk.
	تُقَتِّلُونَ أنفسكم	Tâ'nın zammı, kaf'ın fethi ve şeddeli tâ'nın kesriyle :	Zührî.
	تَظَاهَرُونَ	Tefâ'ül bâbından çoğul muhâtab[1] :	Kûfeliler.
	تَظَّاهَرُونَ	İkinci tâ'nın zâ'ya idğamıyle ve zâ şeddeli olarak :	Öteki kari'ler.
	تَظْهَرُونَ	Zâ'nın sükûnu ile elifsiz olarak :	Katâde[2].
	أُسَارَى	Hemze'nin zammı ve sîn'den sonra elifle fu'âlâ vezninde çoğul olarak :	Çoğunluk.
	أَسْرَى	Hemze'nin fethi, sîn'in sükûnu ile, elifsiz olarak :	Hamza.
	تُفَادُوهُمْ	Tâ'nın zammı ve fâ'dan sonra elifle :	Nâfi, Hamza, Âsım, Kisâî, Ya'kub.
	تَفْدُوهُمْ	Tâ'nın fethi ile elifsiz :	Kırâettir.
	وَهُوَ	Hâ'nın zammıyle :	Çoğunluk.
	وَهْوَ	Hâ'nın sükûnuyla :	Kisâ'î; Kâlun'un Nâfi'den rivâyeti[3].
85	وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ	Ğaib yâ'sıyle :	Çoğunluk.
	وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تُرَدُّونَ	Hitâb tâ'sıyle :	Hasan.
	.. عما يَعْمَلُونَ	Ğaib yâ'sıyle :	Haremiyyân, Ebû Bekr.
	.. عما تَعْمَلُونَ	Hitâb tâ'sıyle :	Çoğunluk.
87	وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ	Dâl'ın zammiyle :	Çoğunluk.
	وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدْسِ	Dâl'ın sükûnuyla :	İbn Kesîr[4].

(1) Aslı تَتَظَاهَرُونَ iken birinci tâ ikincisinin varlığını kanıtladığı için ikinci tâ kaldırılmıştır.
(2) Kurtubî: 2/20
(3) Kurtubî: 1/261, 2/22
(4) Tebsırah, 425; Neşr, 2/218

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وآيَدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ	Fi'lin elifini uzatıp yâ'yı tahfîf ederek :	Hasan Basrî
88	غُلْفٌ	Lâm'ın sükûnuyla :	Çoğunluk.
	غُلُفٌ	Lâm'ın zammıyle :	İbn Abbâs, A'rec ve İbn Muhaysın (1).
90	أن يُنْزِل	Hafif z ile :	İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	أن يُنَزِّل	Şeddeli z ile :	Çoğunluk. (2)
91	تَقْتُلُونَ	Tâ'nın fethi, kaf'ın sükûnuyla :	Çoğunluk.
	تُقَتِّلُونَ	Tâ'nın zammı, kaf'ın fethi ve sonra şeddeli tâ'nın kesriyle:	Zührî(3).
96	بِمَا تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsıyla :	Ya'kub.
97,98	بِمَا يَعْمَلُونَ	Ğaib yâsıyle :	Ötekiler.
97,98	جَبْرِيل	Cîm'in fethi, râ'nın kesri ile hemzesiz :	Hasan, İbn Kesir.
	جَبْرَئِل	Cîm'in ve râ'nın fethi, yâ yerine meksûr bir hemze ile :	Ebu Bekr.
	جَبْرَئِلّ	Meksûr hemze'den sonra lâmın şeddesiyle :	Yahyâ ibn Ya'mur.
	جَبْرَائِل	Râ'dan sonra elif, sonra hemze ile :	İkrime.
	جَبْرَائِيل	Önceki gibi, ancak hemze'den sonra yâ ile :	
	جَبْرَئِيل	Cîm'in ve râ'nın fethi, râ'dan sonra elifin hazfi, hemze'den sonra yâ ile :	Hamza, Kisâ'î.
	جِبْرِيل	Cîm'in ve râ'nın kesriyle, hemzesiz yâ ile :	Hicazlıların lehçesi.

(1) Kurtubî: 2/25

(2) İbn Kesîr ve Ebû 'Amr, (ينزل ، تنزل ، ينزل) gibi istikbâl fiillerini hafîf z ile okumuşlardır. Yalnız İbn Kesîr: "وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ "(İsrâ: 82)," حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا "(İsrâ:93) âyetlerinde bu fi'li şedde ile okuyarak kendi metodu dışına; Ebû 'Amr da " قَادِرٌ عَلَى أن يُنَزِّلَ " (En'âm:37) âyetindeki fi'li şeddeli okuyarak usûlü dışına çıkmıştır.

Öteki okuyucular ise, Kur'ân'ın her yerinde bu fiilleri şeddeli z ile okumuşlardır. Ancak Hamza ve Kisâ'î, iki yerde: "يُنَزِّلُ الْغَيْثَ"(Lokman: 34)," وهو الذى يُنَزِّلُ الغَيْثَ من بعدِ ماقَنَطُوا "(Şûrâ:28) âyetlerinde fi'li hafif z ile okumuşlardır. Fakat kari'lerin hepsi," وما نُنَزِّلُهُ الا بقدرٍ مَعْلُومٍ "(Hicr:21) âyetindeki (ننزله)yu şeddeli okumuşlardır.

(3) Tebsırah; en-Neşr.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَبْرِيِيل	Cîm'in ve râ'nın fethi ve hemze'den sonra iki yâ ile :	A'meş, Yahyâ ibn Ya'mur.
	جَبْرَئِين	Cîm'in ve râ'nın fethi, elifsiz hemzeden sonra yâ ve nûn ile:	
	جِبْرِين	Cîm'in kesri, hemzesiz, sâkin yâ'dan sonra nûn ile :	Esed Oğullarının lehçesidir[1].
98	مِيكَال	Mif'âl vezninde :	Ebû Amr, Hafs.
	مِيكَائِل	Eliften sonra meksûr bir hemze ziyâdesiyle :	Nâfi .
	مِيكَائِيل	Önceki gibi, ancak hemze'den sonra bir yâ ziyâdesiyle:	Ötekiler.
	مِيكَئِيل	Kâftan sonra elifsiz :	İbn Muhaysın.
	مِيكَايِيل	Elif'ten sonra iki yâ ile :	A'meş.
	مِيكَائَل	Elif'ten sonra meftûh bir hemze ile :	- [2] .
102	وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ	Nûnun şeddesi ve fethi, *şeyâtîn*'in nasbı ile :	Çoğunluk.
	وَلَكِنِ الشَّيَاطِينُ	Nûn'un kesri ve tahfîfi *şeyâtîn*'in de ref'i ile [3] :	İbn Âmir, Hamza, Kisâ'î.
102	الْمَلَكَيْنِ	Lâm'ın fethi ile :	Çoğunluk.
	الْمَلِكَيْنِ	Lâm'ın kesriyle[4] :	İbn Abbâs, İbn İbzî, Dahhâk ve Hasan.
	حَتَّى	Hâ ile :	Çoğunluk.
	عَتَّى	Ayn ile :	Hüzeyl ve Sakîf'in lehçesi [5].
104	لاَتَقُولُوا رَاعِنَا	Nûn'dan sonra elifle :	Çoğunluk.

(1) Kurtubî: 2/37
(2) Kurtubî: 2/38
(3) Aynı okuma farkı, Enfâl (17) ولكن الله قتلهم ولكن الله رمى âyetinde, Yûnus (44) ولكن الناس âyetinde de vardır. Ancak İbn 'Amir, sonuncusunu ötekiler gibi şeddeli okumuş, Hamza ve Kisâ'î ise şeddesiz okumuşlardır.
(4) İbn İbzî'ye göre bu iki kral Dâvûd ve Süleymân'dır (ما) nâfiye'dir. Hasan Basrî'ye göre bunlar, Bâbil'de kıral olan iki güçlü veya kâfir acemdir. Buna göre (ما) nâfiye değil, mevsûldür. Kurtubî: 2/52
(5) Kurtubî: 2/54

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	لاَتَقُولُو راعِناً	Tenvînli nûn ile[1]	:	Hasan.
	لاَتَقُولُوا رَاعُونَا	Ayn'dan sonra bir vâv, ve nûn'dan sonra elif ile	:	Zirr ibn Hubeyş.
106	مَانُنْسِخْ	Birinci nûn'un zammı, sîn'in kesriyle *insâh*'tan çoğul mütekellim[2]	:	İbn Âmir.
	مَانَنْسَخْ	Birinci nûn'un ve sîn'in fethiyle	:	Ötekiler.
	أوْ نَنْسَأْهَا	Birinci nûn'un ve sîn'in fethi, ve sîn'den sonra sâkin bir hemze ile[3]	:	İbn Kesîr, Ebû Amr, Hz. Ömer, İbn Abbâs, Übey ibn Ka'b, 'Atâ, Mücâhid, Ubeyd ibn Umeyr, Neha'î, İbn Muhaysın böyle okumuşlardır[4].
	أونُنْسِهَا	Nûn'un zammı, sîn'in kesriyle hemzesiz	:	Ötekiler.
112	وَلاَ خَوْفَ عليهم	Fâ'nın fethi ile tenvînsiz olarak	:	Ya'kûb.
	وَلاَخَوْفٌ عليهم	Fâ'nın ref'i ve tenvîniyle:		Ötekiler.
115	فَأيْنَمَا تُوَلُّوا	Tâ ve lâm'ın zammiyle *tevliye*'den	:	Çoğunluk.
	فَأيْنَمَا تَوَلَّوْا	Tâ ve lâm'ın fethiyle *tevellî*'den[5]	:	Hasan Basrî[6].
115,116	عَلِيمٌ . قَالُوا	Kaf'tan önceki vâv'ın hazfiyle	:	İbn Âmir.
	عَلِيمٌ . وَقَالُوا	Kaf'tan önce vâv ile	:	Ötekiler.
116	قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ	Kaf'tan önce vâv'sız	:	İbn Âmir.
	وقالوا اتَّخَذَ اللّٰهُ	Kaf'tan önce vâv ile	:	Ötekiler.

(1) Yani kaba, anlamsız saçma söz söylemeyin, demektir.
(2) Ebû Hâtim bu kırâeti ğalat sayımış, Ebû 'Alî el-Fârisî de bunun lugat olmadığını söylemiştir. (Kurtubî: 2/67)
(3) *Nes'*: ertelemek demektir. Yani neshetmeyip erteleriz anlamınadır.
(4) Kurtubî: 2/67-68
(5) Aslı iki tâ ile تتولّوْا dir, tahfif için biri atılmıştır.
(6) Kurtubî: 2/79

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
117	فَيَكُونَ	Nasb ile	:	İbn Âmir.
	فَيَكُونُ	Ref ile	:	Ötekiler(1).
119	وَلاَ تَسْئَلْ	Tâ'nın fethi ve cezm ile	:	Nâfi .
	وَلاَ تُسْئَلُ	Tâ'nın zammı ve ref ile	:	Çoğunluk.
	وَلاَ تَسْئَلُ	Tâ'nın fethi ve ref ile	:	Saîd el-Ahfeş (2).
124	اِبْرَاهَام	Hâ'dan sonra elif ile	:	Hişâm.
	اِبراهيم	Hâ'dan sonra yâ ile	:	Ötekiler.
	ذُرِّيَّتِى	Zâl'in zammıyle	:	Çoğunluk.
	ذِرِّيَّتِى	Zâl'in fehiyle ve kesriyle	:	Zeyd ibn Sâbit(3).
	عَهْدِ(ى)الظَّالِمِينَ	Yâ'nın sükûnu ve iki sâkinin birleşimini önlemek için söylenişten düşürülmesiyle	:	Hafs, Hamza.
	عَهْدِى الظَّالِمِينَ	Yâ'nın fethiyle	:	Ötekiler.
125	وَاتَّخَذُوا	Hâ'nın fethiyle mâzî olarak	:	Nâfi, İbn Âmir.
	وَاتَّخِذُوا	Hâ'nın kesriyle emir olarak	:	Ötekiler.
	بَيْتِيَ	Yâ'nın fethiyle	:	Hasan, İbn Ebî İshâk, Nâfi, Ebû Ca'fer, Hişam, Hafs.
	بَيْتِى	Yâ'nın sükûnuyla	:	Öteki kari'ler.
126	فَأَمْتِعْهُ قَلِيلاً ثُمَّ اضْطَرَّهُ	Birinci hemzenin fethi, mîm'in sükûnu ile emir olarak; ikincide vasl hemzesi ve râ'nın fethi ile	:	İbn Abbâs, Mücâhid, İbn Âmir(4).
	فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُّهُ	Birinci fiil tef'îl bâbından tekil mütekellim, ikinci fiil katı hemzeli ve her iki fi'lin ref'i ile (Buna göre söyleyen Allah'tır)	:	Übeyy ibn Ka'b, İbn İshâk, İbn Âmir dışında yedi kurrâ'.

(1) İbn Âmir fi'li burada mansûb okuduğu gibi Âli İmrân 48nci, Nahl 40 ncı, Meryem 35 nci, Yâsîn 82 nci, Mü'min 48 nci âyetlerinde (يكون) yü mansub okumuştur.
Kisâî'de Nahl 40ncı, Yâsîn 82nci âyetlerinde İbn Amir'e katılmıştır. Diğer kari'lerin hepsi, buralarda fi'li merfû okumuşlardır. (Tebsırah, 428; Neşr: 2/220

(2) Tebsırah, 429; Neşr, 2/221; Kurtubî: 2/92

(3) Kurtubî: 2/107

(4) Bu okuyuşa göre söz Hz. İbrâhîmin'dir. O bu sözüyle inanan, inanmayan herkese duâ etmektedir. Nahhâs, bu kırâeti şâzz saymıştır.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	فَنُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ نَضْطَرُّهُ	Her iki fiilde nûn ile	:	Ebû İshâk'ın Zeccâc'dan nakline göre bu, Übeyy ibn Ka'b kırâetidir[1].
128	أَرِنَا	Râ'nın kesriyle	:	Çoğunluk.
	أَرْنَا	Râ'nın sükûnuyla (fi'lin aslı (أَرِئْنَا) dır.	:	Ömer ibn Abdi'l-Azîz, Katâde, İbn Kesîr, İbn Muhaysın, Süddî, Ruveys, Sûsî[2].
129	رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُم			Çoğunluk.
	رَبَّنَا وَابْعَثْ فى آخِرِهِم رَسُولاً مِنْهُمْ	*Fîhim* yerine *fî âhirihim*	:	Übey ibn Ka'b[3].
	وَوَصَّى	Tef'îl bâbından (وَصَّى)	:	Çoğunluk.
132	وَأَوْصَى	İf'âl bâbından (أَوْصَى)	:	Nâf'i, İbn Âmir.
	وَوَصَّى بِهَا اِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ	*Benîhi*'ye atfen *Ya'kub*'un nasbiyle	:	Amr ibn Fâid el-Esvârî ve İsmâîl ibn Abdillâh[4].
	يَابَنِيَّ	(أن) siz	:	Çoğunluk.
	أَنْ يَابَنِيَّ	(Başa) (en) ilâvesiyle	:	Übey, İbn Mes'ud ve Dahhâk[5].
133	وإِلٰهَ آبَائِكَ	Çoğul olarak	:	Çoğunluk.
	وَإِلٰهَ أَبِيكَ	Tekil olarak	:	Hasan, Yahyâ ibn Ya'mur, Âsım el Cahderî, Ebû Recâ' el-Utâridî[6].
139	أَتُحَاجُّونَنَا	Eliften sonra iki nûn ile	:	Çoğunluk.
	أَتُحَاجُّونَّا	Eliften sonra şeddeli bir nûn ile	:	İbn Muhaysın[7].

(1) Kurtubî: 2/119
(2) Kurtubî: 2/127
(3) Kurtubî: 2/131
(4) Buna göre Ya'kub da vasiyet edilenlere dahildir. Kuşeyrî, bu kırâeti uzak görmüştür. Çünkü İbrâhim'in vasiyyeti sırasında Ya'kub orada yok idi. Onun dedesine yetiştiği bilinmiyor. (Kurtubî: 2/136)
(5) Kurtubî: 2/136
(6) Kurtubî: 2/138
(7) Kurtubî: 2/145-146

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
140	أَمْ تَقُولُونَ	Tâ ile muhâtab olarak	:	İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	أَمْ يَقُولُونَ	Yâ ile	:	Ötekiler.
142	صِرَاط	z sesi veren bir sâd ile	:	Halef'in Hamza'dan rivâyeti.
	صِرَاط	Tam sâd ile	:	Ötekiler.
143	اِلاَّ لِنَعْلَمَ مَنْ	Nûn ile çoğul mütekellim olarak	:	Çoğunluk.
	اِلاَّ لِيُعْلَمَ مَنْ	Mazmûm yâ ile edilgen tekil ğaib	:	Zührî[1].
143	لَرَءُوفٌ	Hemze'den sonra vâv ile	:	Haremiyyân, Hafs, İbn Âmir.
	لَرَؤُفٌ	Hemze'den sonra vâv'sız	:	Basriyyân, Hamza, Kisâ'î, Şû'be, Halef.
	لَرَوُفٌ	Râ'nın vâv ile uzatılması ile ve hemzesiz olarak	:	Ebû Câfer el-Kâ'ka[2] .
144	تعملون	Hitâb tâ'siyle	:	İbn Âmir, Hamza, Kisâ'î.
	يعملون	Ğaib yâsiyle	:	Ötekiler.
147	الحَقُّ	Ref' ile	:	Çoğunluk.
	الحَقَّ	(يعلمون) fi'linin mef'ûlü olarak nasb ile	:	Hz. Ali.
148	وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ	(وِجْهَة) ünün ref'i ile	:	Çoğunluk.
	وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ	(ولكل) nin (وِجْهَة) ye izâfesiyle mecrûr olarak	:	Bir topluluk[3].
	هُوَ مُوَلاَّهَا	Lâm'dan sonra bir elif ile ismi mef'ul olarak [4]	:	İbn Abbâs, İbn Âmir.
	هُوَ مُوَلِّيهَا	Meksûr lâm'dan sonra yâ ile	:	Öteki kari'ler[5].

(1) Bu kırâete göre مَنْ ref' mahallindedir. Çoğunluğun kırâetine göre مَنْ nasb mahallinde idi. (Kurtubî: 2/157)
(2) Kurtubî: 2/158
(3) Yani Allah'ın sizi yönelttiği her türlü hayır işlerine koşun, hiçbirine itiraz etmeyin, demektir. Taberi bu kıraeti hatâlı görmüştür. (Kurtubî: 2/165)
(4) Buna göre zamîr (وَاحِد.)e gider. Yani insanlardan her birinin yöneltildiği bir kıblesi vardır, demektir.
(5) Bu kırâete göre zamîr (لِكُلٍّ)e de gidebilir, Allâh'a da gidebilir. Birinci takdirde: Herkesin, yöneldiği bir yönü (kıblesi) vardır. İkinci takdirde: Her milletin bir kıblesi (yönü) vardır, Allâh onları o yöne yöneltmektedir, demek olur. (Kurtubî: 2/164-165)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
149	عَمَّا تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsiyle	:	Çoğunluk.
	عَمَّا يَعْمَلُونَ	Ğaib yâ'siyle	:	Ebû Amr.
150	لِلاَ	Kur'ânı Kerîm'in her yerinde hemzesiz	:	Varş ve vakıf halinde Hamza[1].
	لِيَلاَّ	Bakara, Nisâ ve Hadîd Sûrelerinde hemzeyi yâya çevirerek	:	Ezrak'ın Varştan rivâyeti[2].
	لِئَلاَّ	Hemze ile	:	Ötekiler[3].
	فَاذْكُرُونِيَ أذكركم	Yâ'nın fethi ile	:	Mekkî (İbn Kesîr).
	فَاذْكُرُونِي أذكركم	Yâ'nın sükûnuyla	:	Çoğunluk.
152	وَلاَ تَكْفُرُونِي	Vakıf ve vasl halinde yâ'nın telâffuzu ile	:	Ya'kub.
	وَلاَ تَكْفُرُونِ	Her iki durumda da yâ'sız	:	Diğerleri.
158, 184	وَمَنْ يَطَّوَّعْ	Yâ, şeddeli tâ ve meczûm ayn ile	:	Hamza, Kisâ'î.
	وَمَن تَطَوَّعَ	Tâ, şeddesiz tâ ve mansûb ayn ile	:	Ötekiler.
	أَلاَّ يَطَّوَّفَ	(ألاّ) ziyâdesiyle[4]	:	İbn Mes'ûd ve Atâ'nın rivâyetine göre İbn Abbas. Keza Übey Mushafı da böyle.
164	الرِّيحِ	Tekil olarak	:	Hamza, Kisâ'î.
	الرِّيَاحِ	Çoğul olarak[5]	:	Ötekiler.
165	وَلَوْ تَرَى	Hitâb tâsiyle	:	İbn Âmir, Ya'kûb.
	وَلَوْ يَرَى	Ğâib yâsiyle	:	Ötekiler.

(1) Tebsırah, 433
(2) en-Neşr fîl-Kırââti'l-aşr: 1/397
(3) Tebsırah, 433
(4) Kurtubî şöyle diyor: Bu kırâet, mevcut Mushaf'a aykırıdır. Doğru olup olmadığı şüpheli bir rivâyet ile resmi Mushaf'ta bulunan, terk edilemez. Bu konuda Enes'ten gelen rivâyetin de mazbût olmadığı söylenmiştir. Yahut bu kırâetteki (لا) tekid için olabilir. (Kurtubî: 2/182
(5) Bu kelimeyi burada, Kehf, Câsiye A'raf, Neml, Rûm'un ikinci yerinde ve Fâtır Sûrelerinde Hamza ve Kısâ'î çoğul okumuşlardır. Nâfi, İbrahîm ve Şûradakini çoğul okurken ötekiler bunları tekil okumuşlardır. Hicr Sûresindekini Hamza tekil, ötekiler çoğul; Furkan'dakini ibn Kesîr tekil, ötekiler çoğul, okumuşlardır. Bu ihtilâfın onbeş yerde olduğunu söyleyen İbnu'l-Cezerî, bütün kari'lerin, Rûm'un evvelindekini çoğul, Zâriyât'takini tekil okuduklarını belirtiyor.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِذْ يُرَوْنَ	Yâ'nın zammiyle edilgen olarak :	İbn Âmir.
	إِذْ يَرَوْنَ	Yâ'nın fethiyle :	Ötekiler.
	إِنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَإِنَّ اللَّهَ	Her ikisinde hemzenin kesriyle (Bir kavl takdiriyle böyle okunur) :	Hasan, Ya'kûb, Şeybe, Sellâm ve Ebû Ca'fer.
	أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللَّهَ	Her ikisinde de hemze'nin fethiyle :	Ötekiler.
168	خُطُوَاتِ	Hâ'nın ve tâ'nın zammiyle:	Kunbul, Hafs.
	خُطْوَاتِ	Hâ'nın zammı ve tâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
	خَطَوَاتِ	Hâ ve tâ'nın fethiyle :	Ebû's-Semmâl, Ubeyd İbn Umeyr.
	خُطُؤَاتِ	Hâ ve tâ'nın zammı, vâv üzerinde hemze ile [1] :	Hz. Alî, Katâde, A'rec, Amr ibn Meymûn, A'meş.
173	حُرِمَ عَلَيْكُمُ الْمَيِّتَةُ	Hâ'nın zammı, râ'nın kesri ile üçlü'den edilgen; meyte'nin yâ'sının meksûr olarak şeddesi ve tâ'sının ref'i ile :	Ebû Ca'fer ibn el-Ka'ka'.
	حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ	Meksûr râ'nın şeddesiyle, tahrîmden etken olarak ve meyte'nin de tahfîfi ve nasbı ile :	Çoğunluk.
	حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ	Onceki gibi; ancak (ان) nin haberi olarak meyte'nin ref i ile [2] :	İbn Ebî Able.

(1) Bu kırâet sahiblerine göre kelime, **hatî'eh'nin** çoğuludur. Hatâ'dan gelir, adım anlamındaki hatv'dan değil. Ayetin anlamı: Şeytân'ın günâhlarını izlemeyin, demektir. Oysa çoğunluğun kırâetine göre anlam: Şeytânın adımlarını izlemeyin, şeklindedir. (Kurtubî: 2/208)

(2) Dilcilere göre (ميت) kelimesi yâ'nın hem şeddesiyle, hem de sükûnuyla okunur. İkisi de lugattir. (Taberî, Câmiu'l-beyan, 2/85; Kurtubî: 2/216)

Âyet No. Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
فَمَنِ اضْطُرَّ	Nûn'un kesri ve tâ'nın zammı ile :	İki Basralı, Âsım ve Hamza.
فَمَنُ اضْطِرَّ	Nûn'un zammı, tâ'nın kesri ile :	Ebû Câfer ibn el-Ka'ka.
فَمَنُ اضْطُرَّ	Her ikisinin zammıyle :	Ötekiler.
فَمَنِ اطَّرَّ	Dât'ın tâ'ya idğamiyle :	İbn Muhaysın[1].
177 لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا	*Birr*'in nasbı ile[2] :	Hafs, Hamza.
لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُوَلُّوا	*Birr*'in isim olarak ref'i ile[3]:	Ötekiler.
ليس البرُّ بِأَنْ تُوَلُّوا	(أن)den önce bir (ب) ziyâdesiyle :	Übey ve İbn Mes'ûd mushafları.
177 ولَكِنِ الْبِرُّ	Nûn'un tahfîfi ve kesriyle, *birr*'in ref'i ile :	Nâfi, ibn Âmir.
ولكنَّ الْبِرَّ	Şeddeli nûn'un fethi ve *birr*'in nasbı ile :	Ötekiler.
والنَّبِيئِينَ	İki yâ arasında hemze ile :	Nâfi .
والنبيِّين	Şeddeli yâ ile[4] :	Ötekiler.
والْموفونَ بِعَهْدِهِمْ وَالصَّابِرِين		Çoğunluk.
وَالْمُوفُونَ بعَهْدِهِمْ والصَّابِرُونَ	Her ikisinin de ref'i ile :	Ya'kûb, A'meş.
والموفونَ بعهودهم والصابرين	*Ahd*'in çoğul şekliyle :	Âsım el-Cahderî .
182 فمن خاف من مُوَصٍّ	Sâd'ın şeddesi, vâv'ın fethiyle:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.

(1) Kurtubî: 2/225

(2) Çünkü (ليس كان) grupundandır. İsmini ref'eder, haberini nasbeder. Kendisinden sonra gelen iki ma'rife isimden dilediğini isim ve haber yapabilirsin. (Birinci kırâette cümlenin takdiri: (ليس تَوْلِيَتُكم وجوهكم البر) Yüzlerinizi... döndürmeniz iyilik değildir, şeklinde iken, ikinci kırâette takdir: ليس البرُّ توليتكم وجوهكم : İyilik, yüzlerinizi çevirmeniz değildir.' şeklindedir.) (Kurtubî: 2/238)

(3) Kurtubî:2/238

(4) (الموفون), cem' ve ref' mahallinde bulunan (من)e atfedilmiştir. Şöyle demektir.(ولكن البرَّ: المؤمنون والموفون)(والصابرين)medh için veya gizli bir fiil ile mansûbdur. Araplar medh ve zemm (övgü ve yergi) için nasbederler. Bu suretle övülen ve yerileni ayırmak, önceki sözün içine katmamak isterler. (Kurtubî: 2/240-241). Kurtubî bu ihtilâfları kaydettikten sonra şöyle diyor: ''Sözünde te'assüf bulunan birine göre bu kırâet, ana mushafı yazanların gramer hatâsıdır.. Nitekim Hz. Osman'ın Kur'ân'a bakınca: ''Ben bunda lahn (gramer hatâsı) görüyorum ama Araplar onu dilleriyle düzelteceklerdir'' demesi de bunu kanıtlar. Osman, Nisâ Sûresindeki: '' والمقيمين الصلاة '' (162), Mâide Sûresindeki: الصابرون ''(69) kelimeleri hakkında da böyle söylemiştir. (Kurtubî: 2/240)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فمن خاف من مُوصٍ	Sâd'ın tahfîfi, vâv'ın sükûnuyla :	Ötekiler.
	فمن خاف مِنْ مُوصٍ حَيْفاً	(جَنَفاً) yerine hâ, yâ, sonra fâ ile (حَيْفاً):	Übeyy ve İbn Mes'ûd mushafları.
	وعلى الذين يطيقونه فِدْيَةُ طَعَامِ	(فِدْيَةُ)nin (طعام)a izâfetiyle :	İbn Zekvân.
184	وعلى الذين يطيقونه فِدْيَةٌ : طعامُ	(فدية)nin tenvinli ref'i (طعام)ın da ref'i ile :	Çoğunluk.
	وعلى الذين يطيقونه فِدْيَةُ طَعَامِ مَسَاكِينَ	İzâfetle, (مسكين)in çoğulu ve nasbı ile :	Nâfi, İbn Âmir.
	وعلى الذين يطيقو فدية طَعَامِ مِسْكِينٍ	İzâfetle, (مسكين)in tekili ve cerri ile :	Ötekiler.
	وعلى الذين يُطَوَّقُونَهُ	Şeddesiz tâ'nın fethi, vâv'ın şeddesi مسكين ile (يكلّفونه) anlamında :	İbn Abbâs.
	وعلى الذين يُطَيَّقُونَهُ	Yâ'nın fethi, tâ ve yâ'nın şeddesi ve fethi ile يُطِيقونه anlamında:	İbn Abbâs'tan rivâyet.
	وعلى الذين يَطَّوَّقونه	Yâ'nın ve şeddeli tâ'nın fethi ile (1) :	Âişe, Tâvûs ve İbn Abbâs'tan rivâyet.
	وعلى الذين يُطْوِقُونَهُ	İf'âl bâbından i'lâlsız olarak:	Humeyd(2).
	وعلى الذين يَطِيقُونَهُ	Yâ'nın fethi ve tâ'dan sonra yâ ile (يَكيلونه) vezninde(3) :	
184	فمن يَطَّوَّعْ	Yâ, şeddeli tâ ile ve meczûm muzâri olarak (4) :	Ya'kûb.

(1) Aslı يتطوقونه dur, ilâl ile يَطَّوقونه olmuştur.
(2) Kurtubî: 2/286
(3) Bu kırâet bâtıldır ve muhaldir. Çünkü fi'lin kökü tavk'dır. Bu misâldeki yâ'nın fiilde yeri yoktur. Kurtubî: 2/286
(4) Aslı يتطوع dir, muzâraat harfinden sonraki tâ, tâ'ya idğâm edilmiştir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فمن تَطَوَّعَ	İki noktalı tâ ve tâ'nın tahfîfi ile, mâzî olarak :	Ötekiler.
	.. اليُسُرَ.. العُسُرَ	Sîn'in zammıyle :	Ebû Ca'fer.
	اليُسْرَ ... العُسْرَ	Sîn'in sükûnuyla :	Ötekiler. (1)
	فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ	Resmî mushafın tesbîti :	Çoğunluk.
	فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ مُتَتَابِعَاتٍ	(متتابعات) ziyadesiyle :	Hz. Âişe'den rivâyet (2).
185	شَهْرُ رَمَضَانَ	*Şehr*'in ref'i ile :	Çoğunluk.
	شَهْرَ رَمَضَانَ	*Şehr*'in nasbı ile (Ramazan ayına riayet edin, anlamındadır) :	Mücâhid'den rivâyet ve Şehr ibn Havşab (3).
	وَلِتُكَمِّلُوا الْعِدَّةَ	Kâf'ın fethi ve meksûr mîm'in şeddesiyle :	Hasan, Katâde, A'rec, Ebûbekr, Ebû Amr.
	وَلِتُكْمِلُوا	Kâf'ın sükûnu ve mîm'in tahfîfi ile :	Ötekiler.
186	الدَّاعِي اِذَا دَعَانِ	Yalnız vasl hâlinde her ikisinde yâ ile :	Ebû Amr, Ebû Ca'fer.
	الدَّاعِي اِذَا دَعَانِي	Hem vasl, hem vakf halinde yâ ile :	Ya'kub.
	الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ	Her iki halde de yâ'nın hazfiyle :	Ötekiler.
	وَلْيُؤْمِنُوا بِيَ	Vasl hâlinde yâ'nın fethi, vakıf hâlinde sükûnuyla :	Varş.
	وَلْيُؤْمِنُوا بِي	Her iki halde de yâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
189	لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ	Hâ'nın fethi ile :	Çoğunluk.

(1) el-Budûru'z-zâhireh: 41

(2) Hz. Aişe'nin فعدة من أيام أخر متتابعات şeklinde indi, متتابعات düştü' dediği rivâyet edilir. Darekutnî bu rivâyetin senedinin sağlam olduğunu söylemiş ise de bizim kanımıza göre Kur'ân haber-i vâhid ile ne sâbit olur, ne de neshedilir. Gerçeği Allâh bilir. (Kurtubî: 2/281)

(3) Kurtubî: 2/291

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِلنَّاسِ وَالْحِجِّ	Kur'ân'ın her yerinde hâ'nın kesriyle :	İbn Ebî İshâk[1].
189	وَلَكِنِ الْبِرُّ	Nûn'un tahfîfi ve kesri, *birr'*-in ref'i ile :	Nâfi', İbn Âmir.
	وَلَكِنَّ الْبِرَّ	Nûn'un şeddesi ve fethi, *birr'*in nasbı ile :	Ötekiler.
	تَأْتُوا الْبُيُوتَ	Bâ'nın zammı ile :	Varş, Ebû Amr, Hafs, Kalûn ve Hişâm.
	تَأْتُوا الْبِيُوتَ	Bâ'nın kesriyle :	Hamza, Ebûbekr[2].
	بِكُمُ الْيُسْرَ	Sîn'in sükûnuyla :	Çoğunluk.
	بِكُمُ الْيُسُرَ	Sîn'in zammiyle :	Lûgattir: Ebû Ca'fer[3].
		Her üçünde de elifsiz : وَلاَ تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقْتُلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَتَلُوكُمْ	Hamza, Kisâ'î.
191		Her üçünde de elif ile : وَلاَ تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ	Ötekiler.
196	وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ	(الْحَجَّ ve العمرة)nin nasbı ile:	Çoğunluk.
	وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةُ	(الحج)nin nasbı, (العمرة)nin ref'i ile[4] :	Şâ'bî, Ebû Hayveh.
	وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ اِلَى الْبَيْتِ لِلّٰهِ	(الى البيت) ziyâdesiyle :	İbn Mes'ud mushafı.
	وَأَقِيمُوا الحَجَّ وَالْعُمْرَة الى البيت لِلّٰهِ	(وأتمّوا) yerine (وأقيموا) ile :	İbn Mes'ûd'dan rivâyet[5].

(1) Kurtubî: 2/343
(2) Tebsırah: 437
(3) Kurtubî: 2/301
(4) Bu kırâet ömre'nin vâcibolmadığına kanıttır.
(5) Kurtubî: 2/369

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
197	فَلاَ رَفَثٌ وَلاَ فُسُوقٌ ولا جدالٌ	Her ikisinin ref'i ve tenvîniyle :	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ ولا جِدَالَ	Her ikisinin tenvinsiz nasbı ile :	Ötekiler (1).
	فَلا رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ ولا جِدَالٌ	İlk ikisi merfû , üçüncüsü mansûb :	Ebû Recâ el-Utâridî (2).
197	واتقونِ (ى)	Yalnız vasl halinde :	Ebû Amr, Ebû Ca'fer.
	وَاتَّقونِى	Her iki halde de yâ ile :	Ya'kub.
	وَاتّقونِ	Her iki halde de yâsız :	Ötekiler.
197	فإِذَا أفضتم من عرفاتٍ	*Arafat*'ın tenvinli cerri ile :	Çoğunluk.
	فَإِذَا أَفَضْتُم مِنْ عَرَفَاتِ	*Arafat*'ın tenvinsiz cerri ile:	Sîbeveyh'in bir rivâyeti .
	فاذا أَفَضْتُمْ مِنْ عرفاتَ	*Arafat*'ın tenvinsiz fethiyle:	Ahfeş'in Kûfelilerden nakli (3).
204	وَيَشْهَدُ اللّهُ عَلَى مَافِى قَلْبِهِ	Yâ ve hâ'nın fethi, fi'lin ve ismi celâl'in ref'i ile :	İbn Muhaysın. (4)
	وَاللّهُ يَشْهَدُ عَلَىمَا فِى قَلْبِهِ	(اللّه)nün takdimiyle :	İbn Abbâs.
	وَيَستَشْهِدُ اللّهَ عَلَى مَا فى قَلْبِهِ	İstif'âl bâbından ve ismi celâlin nasbiyle. :	Übey ve İbn Mes'ud (5).
	ويُشْهِدُاللَّهَ عَلَى مافى قَلْبِهِ	İf'âl bâbından ve ismi celâlin nasbı ile :	Çoğunluk.

(1) Birinci kırâete göre (لا) (ليس)anlamınadır, kendisinden sonraki ismi ref'eder. Haberi mahzûftur. Cümlenin takdiri şöyledir: فليس رفث ولا فسوق فى الحج : Hac'da refes ve füsûk yoktur. ikinci kırâette ise (لا) cinsi nef içindir. Kendisinden sonra gelen isim mansub olur.

(2) Kurtubî: 2/409

(3) Kurtubî: 2/414

(4) Yani sözü senin hoşuna gider ama Allâh onun kalbinde olana tanıktır, demektir.

(5) Kurtubî: 3/15

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
205	وَيُهْلِكَ الحرْثَ وَالنَّسْلَ	Yâ'nın zammiyle, ihlâk'tan muzâri, mansûb :	Çoğunluk.
	وَيُهْلِكُ الحَرْثَ والنَّسْلَ	Merfû :	Hasan Basrî, Katâde.
	وَلِيُهْلِكَ الْحَرْثَ والنَّسْلَ	Muzâri'den önce lâm ile, mansûb :	Übeyy.
	وَيَهْلِكُ الْحَرْثُ والنَّسْلُ	Yâ ve kâf'ın zammı ve iki ismin ref'i ile :	Hasan, İbn Ebî İshâk, Ebû Hayve, İbn Muhaysın ve İbn Kesîr.
	وَيَهْلَكَ الْحَرْثُ والنَّسْلُ	Yâ ve lâm'ın fethiyle, fi'lin ve önündeki isimlerin ref'i ile :	Bir topluluk(1).
208	ادخلوا فى السَّلْمِ	Sîn'in fethiyle :	Haremiyyân, Kisâ'î.
	ادخلوا فى السِّلْمِ	Sîn'in kesriyle :	Ötekiler(2).
	خُطُوَات	Tâ'nın zammiyle :	Kunbul ve Hafs.
	خُطْوَات	Tâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler(3).
	خَطَوَات	Hâ'nın ve tâ'nın fethiyle.	Ebû's-Semmâl, Ubeyd ibn Umeyr.
	خُطُؤَات	Hâ'nın ve tâ'nın zammı, vâv üzerinde hemze ile :	Hz. Alî, Katâde, A'rec, Amr ibn Meymûn, A'meş(4).
209	زَلَلْتُمْ	Birinci lâm'ın fethiyle :	Çoğunluk.
	زَلِلْتُمْ	Birinci lâm'ın kesriyle. :	Ebû's-Semmâl el-Adevî(5).

(1) Kurtubî: 3/17
(2) Âsım el-Cahderî'ye göre **silm** İslâm, **selm** barış, **selem** teslîm olma anlamınadır. (Kurtubî: 3/23)
(3) Tebsırah, 434; Neşr 2/215; el-Budûr: 41
(4) Kurtubî: 2/208
(5) Kurtubî: 3/24

Âyet No. Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
210 هل ينظرون إلاَّ أنْ يأتيهم اللّهُ في ظلالٍ من الغمام والملائكةِ	*Zıll'*ın çoğulu ve *melâike'*nin cerri ile :	Katâde, Ebû Ca'fer Yezid, Dahhâk.
هَلْ ينظرون إلاَّ أنْ يأتيهم اللّه في ظُلَلٍ من الغمام والملائكةُ	*Zulle'*nin çoğulu ve *melâike'*nin ref'i ile :	Çoğunluk.
هل ينظرون إلاَّ أنْ يأتيهم اللّهُ والملائكة في ظلل من الغمام	*Melâike'*nin takdimiyle :	Abdullah ibn Mes'ûd[1].
210 وَقَضَاءُ الْأمر	Masdar olarak :	Muâz ibn Cebel.
وَقُضِيَ الأُمُورُ	Edilgen mâzî ve ismin çoğulu ile :	Yahyâ ibn Ya'mur.
وَقُضِيَ الْأَمْرُ	İsm tekil olarak :	Çoğunluk.
تَرْجِعُ الْأُمُورُ	Bulunduğu her yerde tâ'nın fethi ve cîm'in kesriyle, etken mûzâri' :	ibn Âmir, Hamza, Kisâ'î.
تُرْجَعُ الْأُمُورُ	Tâ'nın zammı, cîm'in fethiyle edilgen muzâri :	Ötekiler.
211 سَلْ بنى اسرائيل	Vasl hemzesinin hazfi, ve fi'lin hemzesinin tahfifi ile :	Çoğunluk.
إسْأَلْ بنى اسرائيل	Vasıl hemzesiyle ve fiil hemzesinin tam telâffuzu ile :	Ebû Amr.
اسَلْ بنى اسرائيل	Vasıl hemzesi ve tahfîf ile :	Bir topluluk[2].
212 زُيِّنَ	Edilgen olarak :	Çoğunluk.
زَيَّنَ	Etken olarak :	Mücahid, Humeyd ibn Kays.
زُيِّنَتْ	Te'nîs alâmetiyle :	İbn Ebî Able[3].
213 لِيُحْكَمَ	Yâ'nın zammı ile edilgen olarak :	Ebû Ca'fer.
لِيَحْكُمَ	Yâ'nın fethi ve kâf'ın zammı ile etken olarak :	Ötekiler.
حَتَى يَقُولُ الرَّسُولُ	(يقول)nün ref'i ile :	Nâfi .

(1) Kurtubî: 3/25
(2) Kurtubî: 3/27
(3) Te'nis hakiki olmadığı için fi'lin müzekker ve müennes olması caizdir. Kurtubî: 3/28

Âyet No. Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
حتى يَقُولَ الرسولُ	(يقول)nün nasbı ile :	Çoğunluk.
وَزُلْزِلُوا وَيَقُولُ الرسولُ	(حتى) yerine (و) ile:	A'meş.
وَزُلْزِلُوا ثُمَّ زُلْزِلُوا وَيَقُولُ الرسولُ	(زلزلوا)nun tekrarı ve (حتى) yerine (ثم) ile :	İbn Mes'ud Mushafı(1).
215 يَسْئَلُونَكَ يَسَلُونَكَ	Hemzenin telaffuzu ile : Hemzenin tahfifi (yumuşatılması ile) :	İki şekilde de caizdir(2).
وما تَفْعَلُوا وما يَفْعَلُوا	Hitâb tâsiyle : Ğaib yâsiyle :	Çoğunluk. Alî ibn Ebî Tâlib(3).
يسئلونك عن الشهر الحرام قِتَالٍ فيه قل قِتَالٌ	Kaf ve tâ'dan sonra eli ile :	Çoğunluk.
217 يسئلونك عن الشهر الحرام قَتْلٍ فِيهِ قُلْ قَتْلٌ	Tâ'dan sonra elifsiz :	İkrime.
يسئلونك عن الشهر الحرام وعن قِتَالٍ فيه	(قتال) tekrarsız :	İbn Mes'ûd(4).
يسئلونك عن الشهر الحرام قتالٌ فِيه قل قتالٌ	Birinci ve ikinci (قتال)in ref'i ile :	A'rec(5).

(1) Kurtubî: 3/35
(2) Kurtubî: 3/36
(3) Kurtubî: 3/37
(4) Kurtubî: 3/44
(5) Nahhâs'a göre bu okuma, Arapça bakımından kapalıdır. Mânâ şöyledir: يسئلونك عن الشهر الحرام : أجائزٌ قتال فيه : Sana Haram ayından sorarlar: Onda savaş caiz midir? diye.

Âyet	*No. Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
219	إِثْمٌ كَثِيرٌ	Üçlü sâ ile	:	Hamza, Kisâ'î.
	اِثْمٌ كَبِيرٌ	Bâ ile	:	Ötekiler.
	قُلِ الْعَفْوُ	(العفو)ın ref'i ile:		Ebû Amr.
	قُلِ الْعَفْوَ	(العفو)ın nasbı ile:		Ötekiler.
222	حَتَّى يَطَّهَّرْنَ	Tâ ve hâ'nın şeddesi ve fethi ile	:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
	حَتَّى يَطْهُرْنَ	Tâ'nın sükûnu ve hâ'nın zammı ve tahfif ile	:	
226	لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ	Îlâ'dan muzâri'	:	Çoğunluk.
	لِلَّذِينَ آلَوْا	Îlâ'dan mâzî	:	Bir kırâettir.
	لِلَّذِينَ يُقْسِمُونَ	*Kasem* anlamındaki *iksâm'*-dan muzâri'(1)	:	Übey ve İbn Mes'-ud kırâeti(2).
228	قُرُوءٍ	Fu'ûl vezninde, son harfi hemze	:	Çoğunluk.
	قُرُوٍّ	Şeddeli vâv'ın kesriyle, hemzesiz	:	Nâfi'den rivâyet.
	قَرْءٍ	Kaf'ın fethi, râ'nın sükûnu ve tenvîn ile	:	Hasan.
	اِلاَّ أَنْ يُخَافَا	Yâ'nın zammı ile edilgen	:	Hamza.
229	اِلاَّ أَنْ يَخَافَا	Yâ'nın fethiyle etken	:	Ötekiler.
233	لاَ تُضَارُّ	Şeddeli râ'nın ref'i ile(3)	:	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	لاَتُضَارَّ	Şeddeli râ'nın fethi ile(4)	:	Öteki kari'ler
	لاَتُضَارَرْ	Birincisi meftûh, idğamsız iki râ ile edilgen *nehy* olarak	:	Hz. Ömer'den bir rivâyettir..
	لاَتُضَارْ	Râ'nın tahfîfi ve sükûnu ile:		Ebû Câfer ibn Yezîd el-Ka'ka'(5).

---

(1) Übey ve İbn Mes'ûd'un bu kırâeti, onların, Kur'ân'daki bazı kelimeleri, eş anlamlı başka kelimelerle okuduklarını gösterir. Nitekim İbn Mes'ûd'un bu görüşüne önsözümüzde yer vermiştik.

(2) Kurtubî: 3/102

(3) (لاتكلف) ye matûftur, haber kipi olmakla beraber emir ifade eder.

(4) Fiil cezm mahallindedir. لاَتُضَارِرْ dir. Râ'lar birbirine idğâm edilmiştir.

(5) Bu kırâet uzaktır. Çünkü aynı tür iki harf birleştiği zaman ikisi de temel harf ise bunlardan birini hazfetmek câiz değildir. (Kurtubî: 3/167-168)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ما أتيتم	Elif uzatmasız: (ما جئتم ، مافعلتم)	İbn Kesîr.
	مَاآتَيْتُمْ	Elif uzatmalı (ما أعطيتم) verdiğiniz) anlamında :	Ötekiler[1].
234	أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً		Çoğunluk.
	أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرَ لَيَالٍ	(ليال) ilâvesiyle:	İbn Abbâs''tan rivâyet[2].
236,237	تُمَاسُّوهُنَّ	Tâ'nın zammı, mîmden sonra uzatmalı elif ile :	Hamza, Kisâ'î.
	تَمَسُّوهُنَّ	Tâ'nın fethi ile, mîmden sonra elifsiz, üçlü kökten :	Ötekiler.
236	عَلَى الْمُوسِعِ	Vâv'ın sükûnu ve sîn'ın kesriyle :	Çoğunluk.
	عَلَى الْمُوَسِّعِ	Vâv'ın ve şeddeli sîn'in fethi ile :	Ebû Hayveh[3].
236	قَدَرُهُ ، قَدَرُه	Dâl'ın fethiyle :	İbn Zekvân, Hamza, Kisâ'î, Hafs'ın rivâyetine göre Âsım.
	قَدْرُهُ ، قَدْرُهُ	Dâl'ın sükûnuyla :	İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, Ebubekr'in rivâyetine göre Âsım.
237	فَنِصْفُ	Nûn'un kesri ve fâ'nın ref'i ile :	Çoğunluk.
	فَنِصْفَ	Fâ'nın nasbı ile[4] :	Bir grup.
	فَنُصْفُ	Her yerde nûn'un zammiyle:	Alî ibn Ebî Tâlib, Zeyd ibn Sâbit[5].
	وَأَنْ تَعْفُوا	İki noktalı tâ ile (hitâb) :	Çoğunluk.
	وَأَنْ يَعْفُوا	Ğaib yâsiyle (6) :	Ebû Nuheyk, Şa'bî.

(1) Kurtubî: 3/175
(2) Kurtubî: 3/186
(3) Kurtubî: 3/203
(4) (فادفعوا نِصْفَ) : yarısını ödeyin, demektir.
(5) Kurtubî: 3/204
(6) Zâmir, **nikâh bağı elinde bulunana** gider.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ولا تَنْسَوُا الْفَضْلَ	Vâv'ın zammiyle :	Çoğunluk.
	وَلاَ تَنْسَوِ الْفَضْلَ	Vâv'ın kesriyle :	Yahyâ ibn Ya'mur.
	وَلاَ تَنَاسَوُا الْفَضْلَ	Tefâ'ül bâbından, vâv'ın zammiyle :	Alî, Mücâhid, Ebû hayveh, ibn Ebî Ableh[1].
238	وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى	Salevât'a atfen (الصَّلٰوةِ)ın kesriyle :	Çoğunluk.
	وَالصَّلٰوةَ الْوُسْطٰى	Teşvik için salât'ın nasbiyle[2]:	Ebû Ca'fer el-Vâsıtî, Hulvânî. Kalûn'un Nâfi'den rivâyeti[3].
	والصّلٰوة الوصطى	Tâ yanında buluduğundan sîn'in *sâd'*a çevrilmesiyle :	Kalûn'un Nâfi'den rivâyeti.
240	وصيّةٌ لأزواجهم	Vasıyyet'in ref'i ile, mübtedâ. Haberi de (لأزواجهم)dir :	Haremiyyân, Ebû-bekr, Kisâ'î.
	وصيّةً لأزواجهم	Vasiyyet'in nasbiyle (فَلْيُوصُوا وصيةً)- takdirindedir :	Öteki kari'ler.
243	أَلَمْ تَرَ	Râ'nın fethiyle :	Çoğunluk.
	أَلَمْ تَرْ	Râ'nın cezmiyle :	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî[4].
245	فَيُضَاعِفَهُ	Elifli ve fi'lin nasbı ile :	Âsım, İbn Âmir.
	فَيُضَاعِفُهُ	Ref ile :	Ötekiler.
	فَيُضَعِّفَهُ	Elifin hazfi ve ayn'ın şeddesi ile :	İbn Âmir, İbn Kesîr[5].

(1) Kurtubî:'ye göre bu, güzel bir kırâettir. Çünkü konu, unutma konusu değil, tenâsî (karşılıklı unutma) konusudur.
(2) (والزموا الصلوة الوسطى): Orta namaza özen gösterin, anlamınadır.
(3) Kurtubî: 3/209
(4) Kelimenin aslı (أَلَمْ تَرْءَ) dir. Hemze, harekesi mâkabline aktarılmadan dolayıhazfedilmeştir. Kurtubî: 3/230
(5) Fi'li ref'edenler, (يقرض) ya ittibâen ref etmişler, nasb ile okuyanlar da fâ ile istifhâmın cevâbı olarak düşünmüşlerdir. Yahut gizli bir (أن) ile mansûbolmuştur. (Kurtubî: 3/242)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ	Sâd ile	:	Nâfi', Bizzî, Şu'be, Kisâ'î, Ravh, Ebû Câfer.
	يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ	Sîn ile	:	Kunbul, Ebû Amr, Hişam, Hafs, Ruveys, Halef.
	يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ	Hem sâd, hem sîn ile	:	Hamza, İbn Zekvân.
246	نُقَاتِلْ	Nûn ile ve emr cevâben meczum olarak	:	Çoğunluk.
	يُقَاتِلُ	Ğaib yâsı ve fi'in ref'i ile. Zira *melik*'in sıfatı durumundadır	:	Dahhâk, İbn Ebî Ableh(1).
	هَلْ عَسِيتُمْ	Sîn'in kesriyle	:	Nâfi .
	هَلْ عَسَيْتُمْ	Sîn'in fethiyle	:	Ötekiler.
247	بَسْطَةً	Sîn ile	:	Çoğunluk.
	بصطة	Sâd ile	:	Kisâ'î ve Nâfi'den rivâyet.
249	بِنَهَرٍ	Hâ'nın fethi ile	:	Çoğunluk.
	بِنَهْرٍ	Hâ'nın sükûnuyla	:	Mücâhid, Humeyd, A'rec(2).
	مِنِّيَ	Yâ'nın fethiyle	:	Medeniyyân, Basriyyân.
	مِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla	:	Ötekiler.
249	غُرْفَةً	Ğayn'ın zammiyle *ğurfeh* avuçla alınan şeydir	:	Kûfeliler, İbn Âmir. .
	غَرْفَةً	Ğayn'ın fethiyle	:	Ötekiler(3).
	فِيَةٍ	Vasl ve vakf halinde hemzeyi meftûh yâ'ya dönüştürerek	:	Ebû Ca'fer.
	فِئَةٍ	Meftûh hemze ile	:	Ötekiler.

(1) Kurtubî: 3/244
(2) Kurtubî: 3/251
(3) Garfeh masdardır, bir avuç alma anlamınadır. Bazı müfessirlere göre **ğarfeh,** bir avuç ile alma, **ğurfeh** ise iki avuçla almadır. Bazılarına göre de ikisi de aynı anlama gelir. Fark telâffuzdan ibarettir.(Kurtubî: 3/253)

Âyet	*No. Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
251	وَلَوْلاَ دِفَاعُ اللّٰهِ	Fâ'dan sonra bir elif ve dâl'ın kesriyle (Hac Sûresinde de böyle)	:	Nâfi .
	وَلَوْلاَ دَفْعُ اللّٰهِ	Dâl'ın fethi, fâ'nın sükûnuyla elifsiz	:	Ötekiler[1].
253	بِرُوحِ الْقُدْسِ	Dâl'ın sükûnuyla	:	İbn Kesîr.
	بِرُوحِ الْقُدُسِ	Dâl'ın zammiyle	:	Ötekiler.
254	لاَبَيْعَ فِيهِ وَلاَ خُلَّةَ وَلاَ شَفَاعَةَ	Tenvinsiz nasb ile	:	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	لاَبَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ	Tenvinli ref ile	:	Ötekiler.
255	الْحَىُّ الْقَيُّومُ	Çoğunluk		
	الْحَىُّ الْقَيَّامُ	Yâ'dan sonra elifle	:	İbn Mes'ûd, Alkame, A'meş, Nehaî ve Ebû Amr'dan bir rivâyet[2].
	قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ	Râ'nın zammı ve sîn'in sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	قَدْ تَبَيَّنَ الرَّشَدُ	Râ'nın ve sîn'in fethiyle	:	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî; Hasan ve Şa'bî'den de rivâyet[3].
257	أولياؤهم الطاغوت	"Tâğut" tekil	:	Çoğunluk.
	أولياؤهم الطواغيت	"Tavâğît" çoğul	:	Hasan Basrî[4].
258	أَلَمْ تَرْ	Râ'nın cezmiyle	:	Hz. Alî.
	أَلَمْ تَرَ	Râ'nın fethiyle	:	Çoğunluk.
	أَنَ	Nûn'dan sonra elifi düşürerek	:	Hemen hepsi.

(1) Ebû Ubeyd, birinci okumayı kabûl etmemiştir. Ona göre ' دفاع ' ortaklaşa eylem bildirir. Oysa Allâh'a kimse gâlib gelemez.(Kurtubî: 3/259)
(2) Kurtubî: 3/272
(3) Kurtubî: 3/279
(4) Kurtubî: 3/281

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنَا	(أَنَا)den sonra elif gelirse (أَنَا)nin elifini belirterek(*) :	Nâfi' ve İbn Ebî Üveys(1).
258,260	ابراهام	Hâ'nın fethi ve sonra bir elif ile :	Hişâm.
	ابراهيم	Hâ'nın kesri ve sonra bir yâ ile :	Ötekiler.
258	فَبُهِتَ	Fiil edilgen olarak bâ'nın zammiyle :	Çoğunluk.
	فَبَهُتَ	Fiil etken olarak bâ'nın fethi, hâ'nın zammıyle :	İbn Cinnî, Ebû Hayveh.
	فَبَهَتَ	Bâ'nın ve hâ'nın fethiyle :	İbnu's-Semeyka(2).
	فَبَهِتَ	Bâ'nın fethi, hâ'nın kesriyle:	Ahfeş'in naklı(3).
259	كَمْ لَبِثْتَ	Üç noktalı sâ ile :	Çoğunluk.
	كَمْ لَبِتَّ	Mahrec yakınlığından dolayı sâ'nın tâ'ya idğamiyle :	Kûfeliler.
	مِيَة	Hemze'yi yâ'ya dönüştürerek :	Ebû Ca'fer.
	مِائَة	Hemzeyi tam telâffuz ederek:	Ötekiler.
	فَانْظُرْ اِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ		Çoğunluk.
	وَهٰذَا طَعَامُكَ وَشَرَابُكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ		İbn Mes'ûd.
	وَانْظُرْ لِطَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لِمِئَةِ سَنَةٍ		Talha ibn Musarrif ve başkaları.
	وَانْظُرْ لِطَّعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَسَّنَّ	Tâ'yı sîne idğam ile (4) :	Yine İbn Musarrif.

(*) Yalnız " اِنْ أَنَا اِلاَّ نَذِيرٌ " âyetinde bütün kari'ler elifi düşürmüşlerdir.

(1) Kurtubî: 3/287

(2) Bu şekilde feth ile okuyanlara göre (قذف ، سبّ) : sövdü, hakaret etti, demektir. Nemrûd, cevab vermekten âciz kalınca İbrahîm'e sövmüştür.

(3) Kurtubî: 3/288

(4) Çoğunluğun okumasına göre hâ kelimenin asıl harflerindendir. cezm'den dolayı zamme hazfedilmiştir. (يَتَسَنَّهْ) (السَّنَة) dendir. "Yıllar onu değiştirmedi" demektir. " السَّنَة ", " السِّنِين "in tekilidir. Bir kavle göre de bu kelime, değişmesi anlamındaki " أسِن " dendir. Ama buna göre muzâri'in " يَتَأَسَّنْ " olması gerekir. Şeybâ'nî'ye göre bunun kökü " يتسنن "dür. Tad'îf'ten kaçınmak için nûn'lardan biri yâya çevrilince " يتسنى " olmuş, sonra cezmden dolayı elif düşmüş, ve sükût için sonuna hâ gelmiştir. Fakat Nehhâs'a göre bu konuda en doğru görüş. kelimenin " السَّنَة "den geldiği görüşüdür. *Seneh,* kıtlık anlamına da gelir. O zaman mânâ:" Yiyeceğini kıtlıklar, seneler, yıllar değiştirmedi demek olur. (Kurtubî: 3/293-294)

Âyet	*No. Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
259	كَيْفَ نُنْشِزُهَا	z ile (نرفعها : Onu kaldırırız) demektir. " النشز " yüksek yer anlamınadır :	Kûfeliler, İbn Âmir.
	نُنْشِرُهَا	Râ ile :	Ötekiler[1].
	نَنْشُرُهَا	Nûn'un fethi, sîn ve râ'nın zammı ile :	İbn Abbâs, Hasan, Ebû Hayveh ve Ebân'ın Âsım'dan rivâyeti[2].
	نَنْشُزُهَا	Nûn'un fethi, sîn ve zâ'nın zammı ile :	Neha'î; İbn Abbâs'tan bir rivâyet ve Katâde
	نُنْشِيهَا	Râ yerine yâ ile :	Übeyy ibn Ka'b[3].
	قال : اعْلَمْ	Vasl hemzesiyle emir kipi olarak[2] :	Hamza, Kiâs'î.
	قَالَ أَعْلَمُ	Kat hemzesiyle birinci şahıs muzâri :	Öteki kari'ler.
260	أَرْنِي	Râ'nın sükûnuyla :	İbn Kesîr.
	أَرِنِي	Râ'nın kesriyle :	Ötekiler[4].
	فَصِرْهُنَّ	Sâd'ın kesri, râ'nın sükûnuyla :	Hamza, Halef, Ebû Ca'fer.
	فَصُرْهُنَّ	Sâd'ın zammı, râ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
	فَصُرَّهُنَّ	Sâd'ın zammı ve şeddeli râ'nın fethiyle (Onları bağla anlamınadır) :	Bir grup.
	فَصِرَّهُنَّ	Sâd'ın kesri, meftuh râ'nın şeddesiyle (Onları çağır anlamınadır) :	Nakkaş'ın rivâyet ettiği garîb bir kırâet.

(1) Tebsırah, 445; Neşr: 2/231; el-Budûr: 52
(2) Kurtubî: 3/295
(3) Sözü söyleyen ya yüce Allâh'tır, diriltilen kuluna hitâbetmektedir. Yâhut da diriltilen kul, kendi kendisine böyle hitabetmektedir.(Kurtubî: 3/296)
(4) Tebsırah, 44

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	صَرِّهِنَّ	Sâd'ın fethi ve şeddeli râ'nın kesriyle (Onları hapset anlamınadır) :	İkrime[1].
	جُزُءًا	Zây'ın zammı ve sonra hemze ile :	Şu'be.
	جُزًّا	Zây'ın şeddesi ve tenvînli fethiyle :	Ebû Ca'fer.
	جُزْءًا	Zây'ın sükûnu ve tenvinli hemzenin fethiyle :	Ötekiler.
261	مِائَةُ	Müehhar mübteda olarak merfû :	Çoğunluk.
	مِائَةَ	(أَنْبَتَتْ ، مائة) takdiriyle mansûb :	Bazıları[2].
261	يُضَعِّفُ	Elifsiz, ayn'ın şeddesiyle:	İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer, Ya'kub.
	يُضَاعِفُ	Dât'tan sonra elifle :	Ötekiler.
262	وَلاَ خَوْفَ	Fâ'nın tenvinsiz olarak nasbı ile :	Yakub.
	وَلاَ خَوْفٌ	Fâ'nın tenvinli ref'i ile :	Ötekiler.
264	صَفْوَانٍ	Fâ'nın sükûnuyla :	Çoğunluk.
	صَفَوَانٍ	Sâd ve fâ'nın fethiyle :	Saîd ibn el-Müseyyib ve Zührî[3].
	رِيَاءَ النَّاسِ	Hemze'nin yâya yumuşatılması ile :	Ebû Ca'fer.
	رِئَاءَ النَّاسِ	Hemzenin tam telâffuzu ile:	Ötekiler.
265	رَبْوَةٍ	Râ'nın fethiyle :	İbn Âmir, Âsım.
	رُبْوَةٍ	Râ'nın zammiyle :	İbn Kesîr, Hamza, Kisâ'î, Nâfi, Ebu Amr[4].
	رِبْوَةٍ	Râ'nın kesriyle :	İbn Abbâs, Ebû İshâk es-Sebî'î, Ebû Ca'fer.

(1) Kurtubî: 3/302
(2) Kurtubî: 3/304
(3) Kurtubî: 3/313
(4) Tebsırah, 446; Neşr: 2/232

Âyet No.	Kelime:	Kırâeit farkı:	Okuyanlar:
	رَبَاوَة	Râ'nın fethi ve bâ'dan sonra elifle :	Ebû Ca'fer, Ebû Abdi'r-Rahmân.
	رِبَاوَة	Râ'nın kesri ve bâ'dan sonra elif ile :	Eşheb el-Ukaylî[1].
	أُكْلَهَا	Kâf'ın sükûnuyla :	Haremiyyân.
	أُكُلَهَا	Kâf'ın zammiyle :	Ötekiler.
	وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsiyle :	Çoğunluk.
	وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ	Ğâib yâsiyle :	Zührî[2].
266	أن تكون له جنة	Tekil olarak :	Çoğunluk.
	أن تكون له جنات	Çoğul olarak :	Hasan.
267	وَلاَ تَيَمَّمُوا	Tefa'ül bâbından :	Çoğunluk.
	وَلاَ تَّيَمَّمُوا	İdğam dolayısıyle şeddeli tâ ile :	İbn Kesîr.
	وَلاَ تَأَمَّمُوا	Tâ'dan sonra hemze ile :	Abdullah ibn Mes'ud.
	وَلاَ تُيَمِّمُوا	Tef'îl bâbından, tâ'nın zammı, mîm'in kesriyle :	Müslim ibn Cundeb.
	وَلاَ تُؤَمِّمُوا	Mazmûm tâ'dan sonra hemze ile :	Ebû Amr'ın İbn Mes'ud'dan rivâyeti[3].
267	اِلاَّ أَنْ تُغْمِضُوا	Tâ'nın zammı, ğayn'ın sükûnu, mîm'in kesriyle :	Çoğunluk.
	اِلاَّ أَنْ تَغْمِضُوا	Tânın fethi, ğayn'ın sükûnu, şeddesiz mîmin kesriyle :	
	اِلاَّ أن تُغَمِّضُوا	Tâ'nın zammı, ğayn'ın fethi, şeddeli mîm'in kesriyle :	Zührî.
	اِلاَّ أَنْ تُغَمَّضُوا	Bir önceki gibi, sadece şeddeli mîm'in fethi ile edilgen :	Hasan.
	اِلاَّ أَنْ تُغْمَضُوا	Bir önceki gibi, sadece şeddesiz mîm'in fethi ile :	Katâde[4].

(1) Kurtubî: 3/316
(2) Kurtubî: 3/317
(3) Bu kelimede birkaç telâffuz vardır: Şeddesiz olarak " أَمَمْتُ الشيء " ve şeddeli olarak " أَمَّمْتُهُ " ve yâ ile " يَمَّمْتُهُ ", ve humâsî'den " تَيَمَّمْتُهُ " gibi. (Kurtubî: 3/326)
(4) Kurtubî: 3/327

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
269	وَمَنْ يُؤْتِ	Vasl halinde tâ'nın kesri, vakf hâlinde de sonunda yâ ile(1):	Zührî, Ya kub.
	وَمَنْ يُؤْتَ	Tâ'nın fethiyle :	Ötekiler.
270	فَنَعِمَّا	Nûn'un fethi, ayn'ın kesriyle :	İbn Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	فَنِعِمَّا	Nûn'un ve ayn'ın kesri ile :	Varş, İbn Kesîr, Hafs, Ya'kûb.
	فَنِعْمَا	Nûn'un kesri ve ayn'ın sükûnuyla :	Ebû Ca'fer[2].
	وَيُكَفِّرُ	Yâ ile, merfû olarak :	İbn Âmir, Hafs.
	وَيُكَفِّرْ	Yâ ile, meczûm olarak :	Nâfi, Hamza, Kisâ'î.
	وَنُكَفِّرُ	Nûn ile, merfû olarak :	İbn Âmir ve Hafs' ın dışındakiler.
	وَنُكَفِّرْ	Nûn ile, meczûm olarak :	Nâfi', Hamza, Kisâ'î.(3)
	وَتُكَفِّرْ	Tâ'nın zammı, fâ'nın kesri ile ve meczûm olarak :	İbn Abbâs.
	وَتُكَفَّرْ	Tâ'nın zammı, fâ'nın fethi ile meczûm olarak :	İkrime.
271	وَيُكَفِّرُ	Yâ ile ve fi'lin ref'i ile :	İbn Âmir, Hafs.
	وَيُكَفِّرَ	Yâ ile ve fi'lin nasbı ile :	A' meş'ten rivâyet.
	وَيُكَفِّرْ	Yâ ile ve cezm ile :	Hasan'dan rivâyet.
	وَنُكَفِّرُ	Nûn ile ve merfû :	Ebû Amr, İbn Kesîr, Âsım'ın Ebûbekr'den rivâyeti, Katâde, İbn Ebî İshâk.
	وَنُكَفِّرْ	Nûn ile, meczûm :	Nâfi, Hamza, Kisâ'î.
	وَتُكَفِّرْ	Tâ ile ve şeddeli fâ'nın kesri ile meczûm olarak :	İbn Abbâs.

---

(1) Etken durumundaki bu fi'lin fâili Allâh'tır: Allâh kime hikmet verirse, demektir.
(2) Ebû Alî şöyle demiştir: Ayın'ın sükunu ile okumak doğru olmaz. Çünkü bu durumda iki sâkin yan yana gelir ki ilki med ve lîn harf, değildir. Ancak birincisinin med harfi olması durumunda gramerciler, iki sâkinin yan yana gelmesini caiz görmüşlerdir (Kurtubî: 3/335 Tebsırah: 450)
(3) Tebsırah, 450; Kurtubî: 3/334

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	وَتُكَفَّرْ	Tâ ile ve fâ'nın fethi ile meczûm olarak	:	İkrime.
	وَتُكَفِّرُ	Tâ ile ve fi'lin ref'i ile	:	Mehdevî'nin Hürmüz'den rivâyeti.
	وَتُكَفِّرَ	Tâ ile ve fi'lin nasbı ile	:	İkrime'den rivâyet ve Sehr ibn Havşeb[1](.
	يُكَفِّرْ	Yâ ile vâv'sız ve meczûm	:	A'meş'ten rivâyet.
273	يَحْسَبُهُمُ	Sîn'in fethiyle	:	Ebû Ca'fer, İbn Âmir, Hamza, Âsım.
	يَحْسِبُهُم	Sîn'in kesriyle	:	Ötekiler.
	وَلَا خَوْفَ	Fâ'nın tenvînsiz olarak fethiyle	:	Ya'kub.
	وَلَا خَوْفٌ	Fâ'nın tenvînli olarak ref'iyle	:	Ötekiler.
276	يَمْحَقُ	Yâ'nın fethi, mîm'in sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	يُمَحِّقُ	Yâ'nın zammı, hâ'nın kesriyle şeddeli olarak (tef'îl bâbından)	:	İbnu'z-Zubeyr[2].
278	مَابَقِيَ	Meksûr kaf'tan sonra meftûh yâ ile	:	Çoğunluk.
	مَابَقِيْ	Meftûh kaf'tan sonra yâ'nın sükûnuyla	:	Hasan.
279	فَآذِنُوا	Uzatmalı katı' hemzesi ve meksûr zâl ile	:	Hamza, ve Ebûbekr'in Âsımdan rivâyeti.
	فَأْذَنُوا	Fâ'nın fethi, sâkin hemze ile	:	Ötekiler.
	فَاذَنُوا	Hemzeyi med harfine çevirerek	:	Varş.
	لَاتَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ	Birincide tâ'nın fethi ile etken, ikincide tâ'nın zammı ile edilgen	:	Çoğunluk.

(1) Kurtubî: 3/335
(2) Kurtubî: 3/362

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	لاَ تُظْلَمُونَ وَلاَ تَظْلِمُونَ	Birincide tâ'nın zammı ile edilgen, ikincide tâ'nın fethi ile etken	:	Mufaddal'ın Âsım'dan rivâyeti(1).
280	مَيْسُرَةٍ	Sîn'in zammiyle	:	Nâfi .
	مَيْسَرَةٍ	Sîn'in fethiyle	:	Ötekiler.
	وَأَنْ تَصَدَّقُوا	Sâd'ın tahfîfi ile	:	Âsım.
	وَأَنْ تَصَّدَّقُوا	Sâd'ın teşdidiyle (2)	:	Ötekiler.
280	وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ	Zâ'ldan sonra vâv ile	:	Çoğunluk.
	وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ	Zâ'ldan sonra elif ile	:	Übeyy ibn Ka'b mushafı ve Mu'temir'in nakline göre Hz. Osman mushafı. (3)
	وَإِنْ كَانَ مُعْسِرًا:	(ذو) suz.		A'meş ve Ahmed ibn Mûsâ'ya göre Übey mushafı (4)
	فَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ	Vâv yerine fâ ile	:	Mehdevî'nin rivâyetine göre Hz. Osman Mushafı.
	فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ	Zâ'nın kesri ve meysere'de sîn'in fethi ile	:	Çoğunluk.
	فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسُرَةٍ	Bir önceki gibi, ancak sîn'in zammıyla	:	Nâfi .
	فَنَظْرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ	Zâ'nın sükûnu ve meysere'de sîn'in fethiyle	:	Ebû Recâ', Hasan.
	فَنَاظِرْهُ إِلَى مَيْسُرِهِي	Münâzara'dan emir kipi, ve ikincisinde sîn'in zammı ve râ'nın kesriyle ve meksûr hâ'-dan sonra yâ ile	:	Nehhâs'ın Mücâhid'den nakli.

(1) Kurtubî: 3/370

(2) Aslı تتصدّقوا dur, mahrec yakınlığından tâ sâd'a idğam edilmiştir.

(3) Bu kırâete göre (كان)in ismi, mukadder (هو) zamîridir. Borçlunun eli darda ise ona süre tanıyın; demektir. Buna göre âyet, sadece ribâ ile borç alanlarla ilgilidir. Fakat (ذو) ile okununca bütün borçlular, âyetin kapsamına girer ve eli darda olan tüm borçlulara süre tanınması emredilmiş olur. (Kurtubî: 3/373)

(4) el-Bahru'l-Muhît: 2/340

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَنَاظِرَةٌ اِلَى ميسرة	İsmi fâil kipi ile :	Bir kırâettir[1].
281	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle:	Ebû Amr.
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın zammı, cîm'in fethiyle :	Ötekiler[2].
	يُرْجَعُونَ	Yâ'nın zammı, cîm'in fethiyle :	Hasan Basrî[3].
282	إِنْ تَضِلَّ	Hemze'nin kesriyle, şart edâtı[4] :	Hamza.
	أَنْ تَضِلَّ	Hemze'nin fethiyle[5] :	Ötekiler[6].
	أَنْ تُضَلَّ	Tâ'nın zammı, dât'ın fethiyle (تُنْسَى)anlamında :	Âsım el-Cahderi ve Îsâ ibn Ömer.
	أَنْ تُضِلَّ	Tâ'nın zammı, dât'ın kesriyle (şaşırtmak, kaybetmek anlamında) :	Cahderî'den rivâyet[7].
	فَتُذْكِرَ	Kâf'ın tahfîfiyle (şeddesiz):	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	فَتُذَكِّرُ	Kâf'ın şeddesiyle ve fi'lin ref iyle :	Hamza.
	فَتُذَكِّرَ	Kâf'ın şeddesi ve fi'lin nasbiyle :	Ötekiler.
	تِجَارَةً حَاضِرَةً	Kâne'nin haberi olarak nasb ile (ismi, gizli zamîrdir). :	Âsım.
	تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ	Kâne'nin ismi olarak ref' ile (haberi dır). :	Ötekiler.
	يُضَارُّ	Râ'nın ref'iyle :	İbn Kesîr, iki Basralı.

(1) Ebû Hâtim'in câiz görmediği bu kırâeti, Ebû İshâk ez-Zeccâc câiz görmüş (ناظرة) nin, (لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ) gibi masdar isimlerden olduğunu söylemiştir (Kurtubî: 3/373-374).
(2) Tebsırah: 451
(3) Kurtubî: 3/376
(4) فتذَكِّرُ deki fâ, şartın cevâbıdır. تذكِّرُ isti'nâf ile merfû olmuştur.
(5) فتذكر fâ'dan sonra gizli bir أن ile mansûbdur).
(6) Tebsırah: 451
(7) Kurtubî: 3/397

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	يُضَارَّ	Râ'nın fethiyle.	:	Ötekiler[1].
	يُضَارْ	Şeddesiz rânın sükûnuyla:		Ebû Ca'fer[2].
	يُضَارِرْ	İdğâmın çözümü ve son râ'nın sükûnuyla.	:	-[3].
283	وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً	İsmi fâil kipiyle	:	Çoğunluk.
	وَلَمْ تَجِدُوا كِتَاباً	İsim fiil olarak	:	İbn Abbâs, Übeyy, Mücâhid, Dahhâk, İkrime.
	وَلَمْ تَجِدُوا كُتَّاباً	Kâtib'in çoğulu olarak	:	İbn, Abbâs'tan rivâyet.
	وَلَمْ تَجِدُوا كُتُباً	Kitâb'ın çoğulu olarak	:	Mehdevî'nin Ebû'l-Âliye'den rivâyeti.
	فَرِهَانٌ	Râ'nın kesri, hâ'dan sonra elif ile.	:	Çoğunluk.
	فَرُهُنٌ	Rânın ve hâ'nın zammıyle, elifsiz.	:	Ebû Amr, İbn Kesîr.
	فَرُهْنٌ	Râ'nın zammı ve hâ'nın sükûnuyla	:	Âsım ibn Ebî'n-Nücûd.
284	فَيَغْفِرُ وَيُعَذِّبُ	Fiillerin ref'iyle	:	Âsım, İbn Âmir, Kisâ'î.
	فَيَغْفِرْ وَيُعَذِّبْ	Fiillerin cezmiyle	:	İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, Hamza, Kisâ'î[4].
	فَيَغْفِرَ وَيُعَذِّبَ	Bir " " takdiriyle fiillerin nasbı	:	İbn Abbâs'tan rivâyet ve Ebû'l-Âliyeh.

(1) en-Neşr: 2/227
(2) Kurtubî: 3/415
(3) Bu kelime üzerindeki kıraet farkları daha önce geçmişti: 233 ncü âyet.
(4) Fiilleri cezm ile okuyanlar, son fiildeki bâ'yı, daha sonra gelenin baş harfli olan mîme idğam ederler. Yalnız Varş izhâr eder. Tebsırah: 452

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	يَغْفِرْ وَيُعَذِّبْ	Bedel olarak "f"siz.	:	Talha ibn Musarrif, Cu'fî Hallâd, Âsım el-Cahderî, A'rec ve rivâyete göre İbn Mes'ûd mushafı[1].
285	وَمَلٰئِكَتِهِ وَكِتَابِهِ	Kitâb, tekil olarak	:	Hamza, Kisâ'î.
	وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ	Kitâb çoğul olarak	:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Bekr'in rivâyetine göre Âsım ve İbn Âmir.
	وَرُسُلِهِ	Sîn'in zammiyle	:	Çoğunluk.
	وَرُسْلِهِ	Sîn'in sükûnuyla	:	Ebû Amr[2].
	لَايُفَرِّقُ	Yâ ile tekil	:	Sa'îd ibn Cübeyr, Yahyâ ibn Ya'mur, Ebû Zür'a ibn Amr ve Ya'kûb.
	لاَ يُفَرِّقُونَ	Yâ ile çoğul olarak	:	İbn Mes'ûd.
	لاَنُفَرِّقُ	Nûn ile birinci şahıs çoğul	:	Ötekiler[3].

(1) Kurtubî: 3/424
(2) Kurtubî: 3/428
(3) Kurtubî: 3/428-429

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSİR EDİLEN ÂYETLER:

ÂYETLER VE KONULARI

ÂYETLER VE KONULARI

ÂYETLER VE KONULARI

ÂYETLER VE KONULARI

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

2

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi: Yeni Ufuklar
Ofset Hazırlık: Aycan Grafik
Baskı - Cilt: Numune Basın-Yayın-Cilt

İstanbul, Şubat - 1989

3/94 ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

32 nci âyetinde "İmrân âilesi"nden söz edildiği için bu adı almıştır. Enfal Sûresinden sonra inmiştir. 200 âyettir. Resmî sıralamada 3 ncü, iniş sırasına göre 94 ncü sûredir. Bu sûrede üç bölüm vardır: 1) Hz. Peygamber (s.a.v.) in Kitap ehliyle münâzarası, 2) Yahudîlerin davranışları, 3) Müslümanlarla müşrikler arasında geçen savaş.

Müfessirler ve tarihçiler, birinci bölümde anlatılan münâzaranın, Necran hıristiyanlarından gelen bir hey'etle Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında geçmiş olduğunu söylerler. Fakat hey'etin geliş tarihi üzerinde kesin bir açıklama yapmazlar. İbn Sa'd Tabaka'tında, Ebû Yusuf da Kitâbu'l-Harâc'ında Hz. Peygamber'in, Necran hıristiyanlarına, bir güvence verdiğini yazmaktadırlar [1]. Eğer bu rivayet doğru ise bu hey'etin, Mekke'nin fethinden bir yıl sonra gelmiş olması lâzımdır. Bilindiği üzre Hicretin dokuzuncu yılı, elçiler yılıdır. O sene çeşitli bölgelerden elçiler gelip Hz. Peygamber'le görüşmüş, ondan güvence almışlar, andlaşma yapmışlardır.

İbn Hişam ise bu hey'etin gelişini, Bedir Savaşından sonraki olaylar arasında zikreder, fakat tarih vermez. Tefsirler, bu sûrenin, Enfal Sûresinden sonra indiğini söylediklerine göre, sûrenin tamamı olmasa bile büyük bir kısmının, Uhud Savaşından önce inmiş olduğu anlaşılmaktadır. Baş tarafından seksen küsur âyetinin nüzulüne sebep olan vak'a, şöyle anlatılmaktadır:

Necran hıristiyanlarından altmış kişilik bir hey'et geldi. Fâhir elbiseler giymiş olan hey'et üyeleri, ikindi namazından sonra Hz. Peygamber'in yanına girdiler. Hz. Peygamber bunları mescidinde konukladı, mescidde doğuya doğru dönüp hıristiyan usulünce namaz kılmalarına müsaade etti. Aralarında on dört kişi reis mevkiinde idi. Bu on dört kişi arasında da üç kişi çok önemli kişilerdi: Emîrleri 'Abdu'l-Mesîh, seyyid ve danışmanları el-Eyhem, papasları Ebû Hârise İbn 'Alkame idi.

1. Tabakat: 1/358; Kitâbu'l-harâc: 72-73

Bunlar birkaç gün Hz. Peygamber'in yanında kalıp Hz. 'İsâ hakkında Peygamber (s.a.v.) ile tartıştılar. Aralarında bir inanç birliği de yoktu. Kimi "İsa Allah'tır", kimi "Allah'ın oğludur", kimi de "O, üçün üçüncüsüdür" diyordu. Allah'ın Resulü (s.a.v.), bunlarla tartışıp ileri sürdükleri delilleri çürüttükten sonra müslüman olmalarını teklif etti. Müslümanlığı kabul etmediler, tartışmalarını sürdürüp:

— Ya Muhammed, sen onun, Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğunu söylemiyor musun? dediler.

— *Evet,* dedi.

— İşte bu bize yeter, dediler. Yüce Allah da Âli İmran Sûresinin başından seksen küsur âyet indirdi.

İnatlarında direnince Allah'ın Resulü onları mübâheleye davet etti:

— *Geliniz toplanalım, kim yalan söylüyorsa ona Allah'tan lânet dileyelim,* dedi.

Ertesi güne kadar mühlet istediler ve kendi aralarında konuşup: "Biliyorsunuz ki Muhammed peygamberdir. Bir peygamberle lânetleşmeye giren toplumu Allah'ın kırıp geçirdiğini de biliyorsunuz. Eğer kendi dininizde kalacaksanız adama veda edin, onunla lânetleşmeye girmeyin" dediler. Ve ertesi gün gelip dediler ki:

— Biz seninle lânetleşmeyeceğiz, seni kendi dininle başbaşa bırakacağız, biz de kendi dinimizde kalacağız. Biz dönüyoruz. Sen ashabından bir adam gönder, mallarımız hakkında ihtilâf ettiğimiz hususlarda aramızda hükmetsin. Çünkü siz, bizce güvenilir kişilersiniz. Biz sizden memnunuz.

Allah'ın Resulü de Ebû 'Ubeyde ibn el-Cerrâh'ı, onlara hakim olarak gönderdi.[1]

Rivâyet böyle demekle beraber biz sûrenin bu seksen küsûr âyetinin, 9 uncu hicret yılında değil, Bedir Savaşından da önce indiği kanısındayız. Çünkü âyetlerin içeriği bunu kanıtlıyor. Belki de Hz. Peygamber, Necrânlı hıristiyanlarla tartışması sırasında bu âyetleri onlara okumuş, duyan bazı kimseler, âyetlerin o zaman indiğini sanmışlardır. Oysa seksen küsûr değil, 120 nci âyete kadar ana konu kitâb ehli ve daha ziyâde de yahûdîlerin olumsuz davranışlarıdır. Bundan sûrenin, yahûdîlerin Medine'de etkili olduğu ilk hicret yıllarında, özellikle kıblenin, Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm yönüne çevrildiği sıralarda indiği anlaşılır.

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 3/161-163; Râzî, Mefâtihu'l-ğayb: 2/584-585; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/73-74; İbn Hişâm, Sîretu'n-Nebîy: 1/657, Mısır; Kurtubî: 4/4.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ الٓمٓ ﴿١﴾

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُۜ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَۙ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ
وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَۜ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ
شَد۪يدٌۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍۜ ﴿٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ
وَلَا فِي السَّمَٓاءِۜ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٦﴾

Rahman ve Rahim Allah'ın Adiyle: 1- Elif lâm mîm, 2- Allah ki, O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. 3- Sana Kitâbı, gerçek ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı olarak indirdi, Tevrât ve İncîl'i de indirmişti: 4- Daha önce, insanlara yol gösterici olarak. Furkân (doğruyu ve eğriyi birbirinden ayırdeden kitâb)*ı da indirdi. Muhakkak ki Allah'ın âyetlerini tanımayanlar için çetin bir azâb vardır. Allah, daima üstündür ve öc alandır! 5- Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.* 6- *Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, azizdir, hikmet sahibidir.*

Tefsîr:

Bu Sûre de Bakara Sûresi gibi hurûf-i mukatta'a (müstakil harflerle) başlamaktadır. Bu harflerin gerçek anlamını Allah bilir. Bunların, okunmakta olan vahye dikkati çekmek için uyarı niteliği taşıdığını söyleyenler vardır.

1- Daha önce de söylediğimiz gibi Sûrenin başından itibaren seksen küsûr âyetin, Necran'dan gelen Hıristiyan hey'etiyle Hz. Peygamber (s.a.v.)in

görüşmeleri sırasında indiği rivayet edilir.[1] Bize göre, Hz. Peygamber, Necrânlı hırıstiyanlarla tartışırken bu âyetleri okumuş, bundan dolayı âyetlerin o zaman indiği rivâyeti yayılmıştır. Bunların bir anda değil ama aralıklarla inmiş olması da muhtemeldir.

2 nci âyette Allah'ın daima diri, yaratıklarını yönetici olduğu hatırlatılmaktadır. Âyetu'l-Kürsî'nin tefsirinde söylediğimiz gibi Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hanbel'in rivâyet ettikleri bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), ism-i A'zam (Allah'ın en büyük adı)ın *"Allahu lâilâhe illâ huve'l-hayyul'-kayyûm"* olduğunu ifade etmişlerdir.

3-4 ncü âyetlerde kullarını irşâd için yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'e, gerçeği açıklayan, kendinden önceki kitapları doğrulayan Kitabı indirdiği bildiriliyor. Nitekim O, insanları doğru yola iletmek için Musâ'ya Tevrat'ı Meryem oğlu İsâ'ya İncil'i indirmişti. İşte Tevrat ve İncîl'i kim indirmişse hakkı batıldan ayıran bu Kur'ân'ı da O indirmiştir. Kur'an'ı Kerim, bölüm bölüm indiği için Kur'ân'ın indirilişi tenzîl(تنزيل) ile anlatılmıştır. Tenzîl, azar azar indirmektir. Allâh'ın indirdiği kitâbları kabûl etmek gerekir. O'nun âyetlerini inkâr edenler, çetin bir azâba uğrarlar. Çünkü Allah yenilmez, daima gâliptir, buyruğuna karşı gelen, buyruğunu dinlemeyen kimselerden öcünü alır. O, herkesin ne yaptığını bilir. Gökte ve yerde O'ndan gizli kalan hiçbir şey yoktur.

Hırıstiyanlarla olan tartışmaya bir giriş niteliği taşıyan bu âyetlerde her iki dinin kutsal kitâbını gönderen Allâh'ın, Kur'ân'ı da gönderdiği, üç dinin kaynağının aynı olduğu belirtiliyor.

Müfessirler, Tevrât ve İncîl isimlerini, Arapça kökenli farz edip bunların Arapça mânâlarını yazmışlardır. Bu, bizim Evliyâ Çelebî'nin, bazı Rumca isimleri Türkçe yakıştırmalarla açıklamasına benzer. *Tevrât,* İbranca şerîat, kanun anlamındaki Tora'nın Arapça söylenişidir. Eski Ahd'in ilk beş kitâbının adıdır. Bunlar: Tekvîn, Çıkış, Levililer, (yahut haberler), Sayılar ve Tesniye'dir. Yahudîlerin Mukaddes Kitâbına göre bu beş Kitâb, Mûsâ'ya vahyedilmiştir. Fakat bunların ifadesinden, bunların bizzat Mûsâ tarafından değil, ondan sonra başkaları tarafından yazıldığı anlaşılır. Çünkü ifadede bir tarih ve hikâye üslûbu vardır. Meselâ: "Ve Mûsâ, kavmin sözlerini Rabbe bildirdi, ve Rab Mûsâ'ya dedi..."[2], "Ve Mûsâ döndü, ve Şehâdetin iki levhası elinde olarak indirdi; levhaların iki tarafı yazılı idi..."[3], "Ve vaki oldu ki Mûsâ, bu şerîatın sözleri tamam oluncaya kadar onları bir kitâba yazmayı

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 3/163
2. Çıkış: 19/9-10
3. Çıkış: 32/15

bitirdiği zaman Mûsâ, Allâh'ın Ahid Sandığını taşıyan Levililere emredip dedi: Bu şerîat kitâbını alın ve onu Allâh'ınız Rabbin Ahid Sandığının yanına, sana karşı orada şâhid olsun diye koyun..." [1], "Ve Allâh adamı Mûsâ'nın, ölümünden evvel İsrail oğullarına okuduğu hayır duâ şudur."[2], "Ve Rabbin sözüne göre Rabbin kulu Mûsâ, orada Moab diyarında öldü..."[3].

Şimdi bu sözlerden, Mûsâ'ya atfedilen bu beş kitâbın, Mûsâ tarafından değil, ondan sonra yazıldığı açıkça anlaşılır. Tevrat'ta çok miktarda Babilce kelimelerin bulunuşu, Tevrat'ın, yahudilerin Babil esaretinden sonra yazılmış olduğunu gösterir. Eleştirici araştırmalar sonunda bugünkü Tevrat'ın, İsrail oğulları tarihinin çeşitli devrelerinde, çeşitli azizlerin ve liderlerin sözlerinin derlenmesinden meydana geldiği anlaşılmıştır. Hz. Mûsâ'nın, bizzat yazdırdığı ifade edilen şehâdet levhaları kaybolmuştur. Ona gelen vahyler de ancak onun ölümünden en az 750 yıl sonra bir kitâb halinde derlenmiştir. Bu derleme faaliyeti, özellikle yahudilerin Babil esareti sırasında hız kazanmıştır.

Derlenen bu kitâbın içinde Hz. Mûsâ'ya vahyedilen Tanrı sözleri bulunduğu gibi Mûsâ'nın hayatı, kendi sözleri ve ondan sonra gelen peygamberlerin, din adamlarının, kıralların sözleri ve yasaları da vardır. Bu derleme işinin, Milattan Önce 5 veya 4 ncü yüzyılda Azra Nehemia tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir[4].

Gerçi yahudiler, Azrâ'nın, Tevrat'ı ilham ile yazdığına inanırlar ama bunun ilham değil, araştırma ile normal olarak ve sadece bir kişi tarafından değil, çağlar içinde çeşitli kimseler tarafından derlendiği açıktır. Avrupalı bilginlere göre üslûbunun değişikliği, Tevrat'ın bir kişinin eseri olmasını imkânsız kılar.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Tevrât, Hz. Mûsâ'ya verilen, vahyedilen İlâhî sözlerdir. Yahudiler o Kitâbın tamamını koruyamamışlar, bir kısmını unutmuşlardır: *"Kendilerine öğütlenenin bir payını unuttular."*[5], *"Kitabdan kendilerine bir pay verileni görmedin mi?"*[6], âyetleri, yahudilerin, Mûsâ'ya verilen Kitâbın tamamını değil, ancak bir kısmını koruyabildiklerini gösterir.

Buna rağmen Kur'ân, onların ellerinde bulunan Kutsal Kitâbın, Allâh'ın yasası olduğunu kabul ediyor ve kendisinin de, onun anlattıklarına uygun

1. Tesniye: 31/24-26
2. Tesniye: 33/1
3. Tesniye: 34/5
4. Encyclopedia of Religion And Ethics, s. 568
5. Mâide Sûresi: 13
6. Âli İmrân Sûresi: 23

bulunduğunu vurguluyor. Çünkü ne kadar unutulmuş, yazılmamış kısımları olsa da, yine mevcud olanların büyük kısmı, Hz. Mûsâ'ya gelen vahiylerdir. Onları doğru biçimde uygulasalar, İsrail oğullarına yeter. Tevrat'ın aslı, vaktiyle yazılmadığı için kısmen kaybolsa da, Mûsâ'dan duyanlar, onun temel hükümlerini ezberledikleri ve böylece bu dini kültür mirası kuşaktan kuşağa aktarıldığı için yine de Tevrat'ın büyük kısmı, lafız olarak olmasa da kavram olarak korunmuştur. İşte bundan dolayı Kur'ân, yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ı saygı ile anıyor ve yahudilerin, onun hükümlerini doğru biçimde uygulamalarını öğütlüyor, kendisinin de onu doğrulayıcı olarak indirildiğini söylüyor.

İncil'e gelince, Yunanca müjde anlamına gelen bu kelime, Hz. Îsâ'nın hayatını, öğretilerini anlatan Kutsal Kitâbın adıdır. Çevresinde toplanan çömezlerine Tanrı sözlerini duyuran Hz. Îsâ, sözlerinin yazılmasını emretmemişti. Zaten çömezleri de okur yazar insanlar değillerdi. Îsâ'nın on iki çömezi, kendisinden sonra onun hayatını, sözlerini gittikleri yerlerde anlattılar. Va'z halinde anlatılan bu sözler, M.S. 60-110 yılları arasında yavaş yavaş yazıya geçirilmiştir. Bu kadar uzun zaman ağızdan ağıza dolaşan sözlerin, aslına pek uygun kalmayacağı açıktır. Encyclopedia of Religion And Ethics adlı eserde gerek Eski, gerek yeni Ahidlerin, başlangıçta bir Kutsal Kitâb elde etmek amacıyla yazılmadıkları ifade edilir(1). İncîl bir tane değil, dört tanedir. Bunların her biri, Hz. Îsâ'nın çömezlerinden birine nisbet edilir.

Bunlardan ayrı olarak çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınmış 23 risale vardır. Hepsine birden New Testament (Yeni Ahd) denir. Yeni Ahd'i oluşturan yirmi yedi eser, M.S. dördüncü asırda (325) de toplanan İznik Genel Meclisinin kararıyle kabul edilmiştir. Ondan önce hıristiyan zümrelerinin her biri, ayrı bir İncîl nüshasına sâhib idi. İznik Ruhanî Meclisince incelenmek üzere yüzlerce İncîl ve Risale getirilmişti. Meclisin bini aşkın üyesinden sadece 318'inin kararıyle, Îsâ'nın, Tanrı'yı oluşturan üç Elemandan biri olduğunu söyleyen dört İncîl kabul edilmiştir.

Hiç kuşkusuz, bu İncîllere çeşitli din ve felsefelerden düşünceler girmiştir. Hıristiyanlığın temel inancı olan Üçleme (teslîs), eski putperest din ve felsefelerin Yeni Eflâtuncu düşünce ile hıristiyanlaştırılmasından ibarettir. Buna rağmen bu İncîllerde Hz. Îsânın öğütleri, güzel prensipleri de vardır. Bundan dolayı hıristiyanlığın üçleme inancını kesinlikle reddeden Kur'ân, İncîl sâhiblerinin, Allâh'ın İncîl'de indirdiği prensipleri uygulamalarını emretmektedir(2).

1. 2/571
2. Mâide Sûresi: 47

İşte tefsirine çalıştığımız bu âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.)e indirilen Kitâbın da, daha önce Tevrât ve İncîl'i indirmiş bulunan Allâh tarafından indirildiği; yani bunun, Muhammed'in sözü değil, Allâh'ın sözü olduğu belirtiliyor. Ve Allâh'ın âyetlerini kabul etmeyenlerin, şiddetli bir Tanrısal Cezaya çarpılacakları vurgulanıyor.

Müfessirlere göre 4 ncü âyette Tevrât ve İncîl'den sonra indirildiği bildirilen *el-Furkân,* Kur'ân'ın bir sıfatı olabilir. 3 ncü âyette indirildiği bildirilen Kitâb, Hz. Muhammed'e indirilen Kitâb'dır, dördüncü âyette bu Kitâb tavsîf edilmektedir. Biz bu kanıda değiliz. Bize göre üçüncü âyette adı geçen Kitâb, yalnız Hz. Muhammed'e indirilen değil, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya da kendi dillerinde verilen Tanrı Kitâbının aslıdır. İşte o Kitâbın içeriği, Hz. Muhammed'e de kendi diliyle indirilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'e, bütün olarak bir Kitâb indirilmemiştir. Ona verilen vahyler, sonradan derlenip Kitâb haline getirilmiştir. Ama inerken o vahiyler henüz Kitâb değil, "Kur'ân" veya "Furkân" idi. Yani okuma parçası ve doğruyu, eğriyi birbirinden ayırdeden hikmetli sözler idi. İşte Mûsâ'ya Tevrât'ı, (Tanrısal Yasayı), Îsâ'ya İncîl'i (Tanrısal Müjde'yi) indiren Allâh, onların içeriği olan "Furkânı" da Hz. Muhammed'e vahyetmiştir.

5-6: beşinci âyette Allah'a hiçbirşeyin gizli kalmayacağı vurgulandıktan sonra altıncı âyette, yüce Allah'ın, *"siz"* diye hitâbettiği insanları ve bütün canlıları, anne rahminde dilediği gibi şekillendirip yarattığı ifade ediliyor. Burada dolayısiyle Hz. Îsâ'nın ana karnında Allâh'ın emir ve fermaniyle şekillendirilip yaratıldığına işaret vardır. Çünkü konu, onun üzerinde dolaşmaktadır. Îsâ'nın Allâh'ın oğlu olduğunu iddiâ edenlere Yüce Alâh diyor ki "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendirip yaratan O'dur. Sizi nasıl annelerinizin karnında şekillendirmiş, yaratmışsa Îsâ'yı da öyle yaratmıştır. O da annesinden doğmuştur. O da sizin gibi Allâh'ın yaratığıdır, kuludur."

هُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ
وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌۜ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ
ابْتِغَٓاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَٓاءَ تَأْو۪يلِه۪ۚ وَمَا يَعْلَمُ تَأْو۪يلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُۘ وَالرَّاسِخُونَ
فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِه۪ۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَاۚ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا
الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

7- *Kitabı sana O indirdi. O'nun bazı âyetleri muhkemdir* (ki onlar), *Kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbih* (birbirine benzeyen, bundan dolayı çeşitli anlamlara gelebilen)*dir. Kalblerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onun müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun te'vîlini Allâh'tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz.*

Tefsîr:

7- *Muhkem,* manası açık, herkesçe anlaşılabilen âyetlerdir. Müteşâbi ise kök itibariyle benzer demek ise de burada mânası insanların tamamına veya birçoğuna kapalı olan âyetlerdir.

Muhkem ve *müteşâbih* âyetler hakkında seleften birçok söz rivayet edilmiştir. Alî ibn Ebî Talha, İbnî Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Muhkem âyetler, Kur'ân-ı Kerîm'in nâsihi, helâli, haramı, hudûd ve ahkâmı, emredilip yapılan hükümleridir." Başka rivayetler de muhkemin, kitabın esası olan bütün emir ve yasakları olduğunu anlatmaktadır. Müteşâbih hakkındaki görüşler de şöyledir: 1) mensûh âyetlerdir, 2) kıyametin kopması vs. gibi bilginlerin bilemeyeceği âyetlerdir. 3) Elif lâm mîm gibi hurûf-i mukatta-'a'dır. 4) Mânâsı birbirine benzer âyetlerdir. 5) Sözleri tekerrür eden lafızlardır. 6) Birkaç mânaya gelebilen âyetlerdir. 7) Kıssalardan ve darb-ı mesellerden söz eden âyetlerdir.[1]

Fakat müteşâbih hakkında en doğru görüş, İbn Ke'sîr'in dediği gibi mânası kapalı olan âyetlerdir. Mü'minler, kitabın bütün âyetlerine inanırlar. Kalblerinde hastalık bulunanlar ise mânası kapalı olan, herkes tarafından kolayca anlaşılamayan, mutlaka tefsîr ve beyana ihtiyaç duyulan âyetlerin ardına düşer, onları istedikleri biçimde yorumlamak suretiyle karışıklık çıkarmak, İslâmın safvetini bozmak isterler. Oysa onların gerçek yorumunu ancak Allah bilir.

Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilir: *"Allah'ın Resulü (s.a.v.), huvellezî enzele 'aleyke'l-kitâbe... âyetini okudu, buyurdu ki: Kur'ân'ın müteşâbihinin ardına düşenleri görürseniz bilin ki Allah'ın, kitabında kasdettiği (karışıklık çıkarmak isteyen) kimseler onlardır. Onlardan kaçının."*[2]

Bilginlerden çoğu, "وما يعلم تأويله إلا الله" cümlesinde lâfza-i celâl üzerinde durmanın gereğine hükmetmişler, böylece müteşâbihin te'vilini Allah'tan baş-

1. Zâdu'l-Mesîr: 1/351
2. Buhârî, Tefsîru Sûreti Âli İmrân, hadîs, diğer hadîs mecmu'alarında da geçmektedir.

ka kimsenin bilemeyeceği kana'atine varmışlardır. Bu görüşe göre lâfza-i celâlden sonraki vâv, iptidâiyyedir. O zaman mâna şöyle olur: "Onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez; ilimde râsih olanlar, ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır, derler."

Bazı bilginlere göre de lâfza-i celâlden sonraki vâv,'âtıfadır. O zaman mana şöyle olur: *"Onun te'vilini, ancak Allah ve ilimde râsih olanlar bilir."* İbn Abbas'ın, "ben onun te'vilini bilenlerdenim" dediği rivayet edilir.

Râğıb, Müfredat'ında müteşâbihi üç kısma ayırmıştır: "Bir kısmının manasını yalnız Allâh bilir. Kıyametin kopması, Dâbbe'nin çıkması ve benzeri şeyler böyledir. Bir kısmını insan bilebilir. Garîb lâfızlar, kapalı hükümler gibi. Bir kısmı da bu ikisi arasında bulunmaktadır. Bunları, ileri gitmiş bilginlerin ancak bir kısmı bilir, hepsi bilemez. İşte Peygamber (s.a.v.)in, 'Alî (r.a.) ve İbn Abbâs için: *"Allâhım, onu dinde bilgili yap, ona te'vili öğret!"* sözüyle işaret edilen te'vîl müteşâbihin bu kısmının te'vîlidir."

Şüphesiz Râğıb'ın bu fikri daha isabetlidir. Allâh'ın zâtı ve sıfatlarının mahiyeti bilinemez. Bundan dolayı Allah'ın Resulü (s.a.v.): "(Rabbim), sen kendini övdüğün gibisin, ben sana bir övgü bulamam" demiştir.[2].

Müteşâbih âyetler konusunda İslâm bilginleri, başlıca iki yol tutmuşlardır. Birincisi selefin yoludur. Selefe göre müteşâbihlere inanmalı, fakat onların gerçek bilgisini Allâh'a havale etmelidir. İmam Mâlik: *"Rahman 'Arşa istivâ etti"*[3] âyetinde Rahman'ın Arşa istivâsından soran bir adama, "İstivâ bilinmektedir, fakat nasıllığı bilinemez. Bundan sormak bid'attir. Seni kötü bir adam sanıyorum; bunu benim yanımdan çıkarın."[4] demiştir. Daha sonra gelen bilginlere göre dış anlamına yormak mümkün olmayan kelimeyi, Allah'ın zatına yakışır bir mana ile açıklamak lâzımdır. Bu görüş, İmamu'l-Harameyn ile sonra gelen bilginlerden bir grupa nisbet edilir.

Surenin başında işaret ettiğimiz gibi konumuzun esasını teşkil eden âyet, hırıstiyanlar hakkında nazil olmuştur. Necran'dan gelen hırıstiyan hey'eti, uzun süre Medine'de kalıp Hz. Peygamber'le Allah'ın birliği üzerinde çeşitli münakaşalar yapmışlardı. İşte Âli İmran Sûresinin seksen küsur âyetinin, onlar hakkında indiği rivâyet edilir. Bu âyet, hırıstiyanların, kitabın esası olan açık âyetleri bırakıp müteşâbihlerin peşine takıldıklarından ötürü tevhide aykırı inançlara sapmış bulunduklarına işaret etmektedir.

1. el-Mufredât, s. 225
2. Müslim, Salât: 222; Ebû Dâvûd, Salât: 148, Vitr: 5, Nesâ'î, Kıyâmu'l-leyl: 51; Tirmizî, Da'avât: 75, 112; İbn Mâce, Du'â' 3;...
3. Tâhâ Sûresi: 5
4. İtkan: 2/6

Gerek 3 ncü, gerek 7 nci âyetlerde geçen *"el-Kitâb"* ile hangi kitâbın kasdedildiğini anlamak için bu sûreden çok önce inmiş bulunan Ankebût Sûresinin 45-49 ncu, Ra'd Sûresinin 36-37 nci âyetlerini dikkatle düşünmek gerekir. Ankebût Sûresinde Kitâbı Mukaddes kıssaları anlatıldıktan sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku... Kendilerine O Kitâbı verdiğimiz kimseler, o*(sana indirile)*ne inanırlar...O* (sana indirilenler) *kendilerine ilm verilmiş olan* (Kitâb sahip)*lerinin göğüslerinde açık anlamlı âyetlerdir..."* buyuruluyor. O âyetlerin tefsîrinde ayrıntılı olarak açıkladığımız gibi o âyetlerde sözü edilen Kitâb, Hz. Muhammed'den öncekilere indirilmiş olan Kutsal Kitâb'dır. İşte o Kitâbın açık anlamlı, hikmetli, tahrife uğramamış âyetleri, *"Güvenilir rûh tarafından açık bir Arapça ile Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir.* (1)

Bu husus, Ra'd Sûresinin 36-37 nci âyetlerinde daha açık olarak ifade edilmiştir: *"Kendilerine Kitâbı verdiğimiz kimseler, sana indirilenden ötürü sevinirler. Fakat şu hiziblerden* (Arap kabilelerinden) *onun bir kısmını inkâr edenler vardır. Ve işte biz onu, Arapça bir hüküm olarak sana indirdik..."* 37 nci âyette: *"* أَنْزَلْنَاهُ *:Onu indirdik"* kelimesindeki *"onu"* zamîri, kendinden önceki âyette anılan *"el-Kitâb"*a gider. O âyetteki *el-Kitâb* da Kitâb ehli peyğamberlerine verilen İlâhî *Kitâb*dır.

Mücâhid ve Katâde gibi tâbiî müfessirler, hurûf-i mukatta'a ile başlayan Ra'd, Hicr, Yûsuf gibi sûrelerin başında anılan "Kitâb" ile Tevrât ve İncîl'in kasdedildiğini söylemişlerdir. Bu hususu, Ankebût, Vâkı'a, Abese ve Bürûc Sûrelerinin tefsîrinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Şimdi, Medine devrinin 9 ncu yılında hıristiyan hey'etiyle Hz. Peygamber arasında geçen tartışmalar üzerine indiği rivâyet edilen bu âyetlerde zikredilen "el-Kitâb" ile Kur'ân'ın değil, Kur'ân'ın kaynağı olan ana Kitâbın, yani Tevrât ve İncîl'in de Esasının kasdedildiği açıktır. İşte hıristiyanlarla veya daha genel deyimiyle Kitâb ehliyle tartışma üzerine inen bu âyetlerde, hıristiyanların Kutsal Kitâbına işaret ediliyor, o Kitâbın muhkem âyetleri yanında müteşâbih (çeşitli anlamlara çekilebilecek derecede birbirine benzer) âyetlerinin de bulunduğu, yüreklerinde eğrilik bulunan kimselerin, dinin temel hükümlerini açıklayan âyetleri bırakıp, anlamını herkesin kavrayamayacağı müteşâbih âyetleri yorumlamağa kalkarak görüş ayrılıklarına, bölünmelere, karışıklıklara sebeboldukları; onların gerçek amacını bilen derin âlimlerin ise Kitâbın bütün âyetlerinin Allah katından olduğunu söyleyerek gönüllerinin böyle yanlış yorumlara kaymamasını Allah'tan niyaz ettikleri anlatılıyor.

1. Şu'arâ' Sûresi: 193-195

Burada âyetlerinin müteşâbih olduğu bildirilen Kitâb, Kur'ân değil, ondan önceki Kutsal Kitâbdır. *"Biz size açıklayıcı âyetler indirdik."*[1], *"Allah size bir uyarı indirdi: Yani size Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi."*[2], *"Güvenilir ruh onu, açık bir Arapça ile indirdi."*[3], *"Bu, açık bir Arapçadır"*[4], *"O bir öğüt ve anlamı açık bir okumadır."*[5] âyetleri, Kur'ân'ın açık, anlaşılır bir Arapça ile, anlamı açık âyetler olarak indirildiğini; *"Bir kitâb ki, herşeyi bilen tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra açıklanmıştır."*[6], *"Muhkem bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilse..."*[7] âyetleri de Kur'ân'ın âyetlerinin sağlam (muhkem) olarak Hz. Muhammed'e indirildiğini ifade eder. Zümer Sûresinin 23 ncü âyetinde Sözlerin En güzelinin müteşâbih olarak indirildiği bildirilir ama orada müteşâbih, anlaşılması güç, anlamı kapalı mânâsına değil; güzellikte, açıklıkta birbirine benzer, hepsi birbirinden güzel âyetler demektir ki, sözün devamında *"Rablerinden korkanların, onu dinlerlerken derilerinin ürpereceği, derilerinin ve kalblerinin Allah'ın zikrine yumuşayacağı"* vurgulanıyor. Bu manevî heyecan ve zevk, anlaşılması güç sözlerde olmaz. Açık anlamı gönülleri etkileyen İlâhî sözler, insanda bu yüksek ruhânî zevk ve heyecanı uyandırır.

Kur'ân'ın tamamı muhkemdir, anlaşılır, açık anlamlı olarak indirilmiştir. Yine tamamı güzellik bakımından müteşâbih (birbirine benzer)dir. Fakat tefsîrine çalıştığımız bu âyetteki müteşâbih (yani birbirine benzediği için çeşitli anlamlara gelebilecek) âyetlerden maksat, Kur'ân'ın âyetleri değil, Kitâbı Mukaddes'in müteşâbih âyetleridir. Bu müteşâbih âyetleri yorumlamağa kalkanlar da -hâşâ Hz. Peygamber'in sahâbîleri olmadığı gibi, ilimde râsih (derinleşmiş) âlimler de Kitâb ehli âlimleridir. Çünkü Hz. Peygamber'in zamanında, sahâbîlerin, Kur'ân'ın bazı âyetlerini çeşitli anlamlara çekip yorumladıkları hakkında hiçbir sağlam rivâyet yoktur. Rivâyeti Hz. Âişe'ye dayandırılan yukarıdaki sözü de Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu kanısında değiliz. Bu söz, daha sonra çıkan bölünmeler, ayrılmalar sonucunda her fırkanın, bazı âyetleri kendi görüşünü destekleyecek biçimde yorumlamağa başlaması üzerine ortaya atılmıştır. Çünkü Peygamber devrinde hiç kimse Kur'ânı, kendi istediği biçimde yorumlamağa cesaret edemeyeceği gibi henüz onların kültür düzeyleri de böyle yorumlara elverişli değildi. Bu tür yorumlar, bölünmelerin eseridir. Peygamber devrinde birlik vardı. Peygam-

1. Nûr Sûresi: 34-46
2. Talâk Sûresi: 10-11
3. Şu'arâ Sûresi: 193-195
4. Nahl Sûresi: 103
5. Yâsîn Sûresi: 69
6. Hûd Sûresi: 1
7. Muhammed Sûresi: 20

ber'in kendisinden sonra çıkacak olaylar da gayb haberleridir. Gaybi de ancak Allah bilir.

Peygamber'in sahâbîleri, Kur'ân'ı bütün teslimiyetleriyle ve itirazsız kabul ediyor, onu okudukça derileri ürperiyor, gönülleri onun âyetleriyle Allah'ı anmağa yöneliyor, duygulanıyordu, yumuşuyordu. *"İnananlar o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman* (o âyetler onların) *imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yoluna verirler. İşte gerçek inananlar onlardır..."*[1], *"Allah, sözün en güzelini* (güzellikte) *birbirine benzer ikişerli bir Kitâb halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir. Sonra derileri ve kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar. Işte bu* (Kitâb) *Allah'ın rehberidir. O, dilediğini bununla doğru yola iletir."*[2] (Bu konuda S.559'daki tamamlayıcı notu okuyunuz.)

Kur'ân'ı Kerîm'de *"ûtû'l-ilm, ehlu'z-zikr, er-râsihûne fi'l-ilm"* kendilerine bilgi verilenler, zikir ehli, ilimde derinleşmiş olanlar tabirleri, hep Kitâb ehli âlimleri hakkında kullanılmıştır. Bu âyette *"İlmde râsih olanlar"* tabiri ile de onlar kasdedilmiştir. Kitâblarında çeşitli anlama gelebilecek bazı âyetleri bilerek veya bilmeyerek yanlış yorumlayıp dine üçleme (teslis) inancını sokanlar, Hz. Îsâ'nın, Allah'a kâinâtın koruyucusu, sâhibi anlamında "baba" demesini asıl amacından saptırarak gerçekten Allah'ın, Îsâ'nın babası olduğunu ileri sürenler ve yaptıkları yanlış yorumları Kitâbın hükmü gösterip, dinde kuşkuların, bölünmelerin doğmasına neden olanlar, özü bırakıp söz üzerinde tartışmalara girenler hıristiyanlardır.

Bundan dolayı bu âyette sözü edilen müteşâbih âyetler, Kur'ân ile ilgili değil, Kur'ân'dan önceki Kutsal Kitâb ile ilgilidir. Müteşâbih âyetlerin te'vîlinin ardına düşenler de Peygamber'e gönül vermiş sahâbîler olmadığı gibi, râsih âlimler de sahâbîlerin âlimleri değildir. Bu âyet, tamamen Kitâbı Mukaddes karşısındaki hıristiyanların tutumunu anlatmaktadır. Yoksa Kur'ân'ın âyetleri hakkında *"müteşâbih"* sıfatı, anlamı kapalı, çeşitli anlamlara gelebilen mânâsında değil; güzellikte, sağlamlıkta birbirine benzer, hepsi birbirinden güzel mânâsındadır. Kur'ân'da çelişki, birbirini tutmaz söz yoktur. Kur'ân'ın hepsi birbirini tamamlar, açıklar. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından olsaydı, onda çok aykırılık bulurlardı."*[3]

Tabii bu sözümüzle biz, Kur'ân'da mânâsı zor olan hiçbir âyet bulunmadığını değil, bu 7 nci âyetteki *muhkem* ve *müteşâbih* ile Kur'ân'dan ön-

1. Enfâl Sûresi: 2-3
2. Zümer Sûresi: 23
3. Nisâ' Sûresi: 82

ceki Kutsal Kitâbın âyetlerinin kasdedildiğini anlatmak istiyoruz. Elbette Kur'ân'ın da *hurûfi mukatta'*a gibi; Allah'ın, insanlara benzer sıfatlarla anlatılması gibi herkesçe hemen kavranamayacak âyetleri vardır. Fakat bunlar Kur'ân'ın amacını gayet iyi bilen Peygamber'in sahâbîleri arasında bir tartışma uyandırmamış; onlar, Kur'ân'ın ruhunu anlamış ve âyetleri gayesi dışına çıkaracak yorumlara girmemişlerdir. Müslümanların görevi, selefin yaptığı gibi Kitâbın temeli olan anlamı açık, muhkem âyetlere uymak; Allah'ın zatı ve sıfatları hakkındaki âyetleri de Arap dilinin gösterdiği anlamıyle kavramak, fakat bunların mâhiyetini Allah'a havâle etmektir. Çünkü Allah, yaratıklara benzemez. *"O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur."*[1]

İbn Kesîr şöyle diyor: "Bir kısım bilginlere göre te'vîl, iki mânâya gelir. Birinci mânâda te'vîl, bir şeyin hakikati demektir. Eğer âyette geçen te'vîl kelimesi bu mânâda alınırsa lâfza-i celâl üzerinde durmak gerekir. Çünkü işlerin hakikatini ancak Allah bilir. İkinci mânâda te'vîl, tefsîr ve açıklama demektir. *"Nebbi'nâ bi-te'vîlih"* âyeti, "Bize onun açıklamasını yap" demektir. Âyetteki te'vîl'den bu mânâ kasdedilirse *"ve'r-râsihûne fi'l-'ilm"* üzerinde durmak gerekir. Çünkü âlimler, müteşâbihlerin tam hakikatini kavrayamazlarsa da kendilerine hitabedilen sözün mânâsını açıklayabilirler."[2]

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ
أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ
لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

8- '(O ilimde râsih olanlar derler ki) *"Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi eğriltme, bize katından bir rahmet ver, kuşkusuz sen çok bağış yapansın!* 9- *Rabbimiz, sen mutlaka insanları, aslâ şüphe olmayan bir günde toplayacaksın!" Allah sözünden dönmez.*

Tefsîr:

8-9 ncu âyetlerde ilimde râsih (yâni derinleşmiş) olanların, Allah'a bağlılıklarını gösteren duâları yer almaktadır. Müteşâbih âyetlerin yorumunun ardına düşmek kalblerin kaymasına neden olacağı için bu âyetlerde râsih âlimler, kalblerinin kaymamasını Allah'tan dilemekte ve hesap gününden kuş-

1. Şûra Sûresi: 11
2. Tefsîr: 1/347

kuları olmadığını vurgulamaktadırlar. Bu son duâdan, sanki müteşâbihin, âhiretle ilgili âyetler olduğu hatıra geliyor. Ümm-i Seleme'nin anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.): يا مُقَلِّبَ آلقلوب ثَبِّتْ قَلْبى على دينك. *: Ey kalbleri istediği gibi çeviren* (Allahım), *kalbimi dîninin üzerinde tut!"* diye duâ eder, sonra: *"Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi eğriltme, bize katından bir rahmet ver, şüphesiz sen çok bağış yapansın!"* âyetini okurdu[2]. Ebû Vâkıd el-Cerrâh eğrilme işini kalblere bağlamak için رَبَّنا لاتزغ قُلوبَنا بَعْدَ إذْ هَدَيْتنا وهب لنا من لدنك رحمة إنَّك أنت الوهَّابُ. *: Rabbimiz, sen bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimiz eğrilmesin!"* şeklinde okumuştur[3].

Son âyetteki مِنْ لَدُنْكَ *: Katından",* anlamınadır. Allah'ın rahmet ve nimeti niyâz edilmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَٓا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔاۜ
وَأُولٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِۙ ﴿١٠﴾ كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَأَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾
قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلٰى جَهَنَّمَۜ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾
قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَاۜ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَأُخْرٰى
كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِۜ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ
إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

10- İnkâr edenler var ya, ne malları, ne de çocukları onlara, Allah'a karşı hiçbir yarar sağlamaz. Onlar, ateşin yakıtıdırlar. 11- Fir'avn âilesinin ve onlardan öncekilerin durumu gibi. Onlar da âyetlerimizi yalanladılar, Allah da onları günahlariyle yakaladı. Allah'ın cezası çetindir. 12- İnkâr edenlere söyle: "Yenileceksiniz ve cehenneme sürü-

1. İbn Mâce, Du'â': 2; Tirmizî, Da'avât: 90
2. Câmi'u'l-beyân: 3/187; İbn Kesîr, Tefsîr: 1/348; Tirmizî, Da'avât: 90
3. Kurtubî, el-Câmi': 4/20

leceksiniz. Orası ne kötü bir döşektir!" 13- Karşılaşan şu iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, öteki de nankördü (onları, gözleriyle) *kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımiyle destekler. Elbette gözleri olanlar için bunda bir ibret vardır.*

Tefsîr:

10-13 ncü âyetlerin iniş sebebi hakkında birkaç rivâyet nakledilmiştir: İbni İshak'ın bir rivâyetine göre, âyetler Kaynuka Yahudileri hakkında inmiştir. Bedir Savaşından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Yahudileri Kaynuka Çarşısında toplayıp, Kureyş'in başına gelenlerin, bir gün kendi başlarına da gelmezden önce müslüman olmalarını söyledi. Yahudiler dediler ki: "Ya Muhammed, sen aldanıyorsun. Sen savaşmasını bilmeyen toy bir Kureyş topluluğuyla dövüştün. Eğer bizimle savaşırsan bizim ne yaman savaşçılar olduğumuzu, ömründe bizim gibisini hiç görmediğini anlarsın!" Onların bu sözleri üzerine: *"İnkâr edenlere de ki: yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz!.."* (âyetleri indi[1].

Diğer bir rivayete göre Medine Yahudileri, Bedir olayından sonra nerdeyse müslüman olacaklardı: "Bu, Kitâbımızda gördüğümüz, sancağı geri çevrilmeyecek olan peygamberdir." dediler. Bir kısmı da: "Hele acele etmeyin, bekleyin bir vak'asını daha görün" dediler. Uhud Savaşı olunca şüpheye düştüler: "Bu, o değil" dediler ve Hz. Peygamber'le aralarındaki andlaşmayı bozdular. Kâ'b ibn el-Eşref altmış kişi ile Mekke'ye gitti, "Söz birliği edelim" dedi. İşte bu âyetler, onlar hakkında indi. İbn Abbas'a ve Dahhâk'a nisbet edilen üçüncü bir görüşe göre bu âyetler, Bedir vak'asından önce, Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir[2].

Kanımıza göre âyetlerin iniş târihine en uygun rivâyet, bu son rivâyettir. Sûrenin başında anlatıldığı üzre eğer bu âyetler de Hz. Peygamberle tartışmaya giren hıristiyanlarla ilgili olarak inmiş ise, işâret edilen vak'a, Bedir olayından çok, Bakara Sûresinin 249-251 nci âyetlerinde anlatılan Tâlût ve Câlut ordularının çarpışması olmalıdır. Fakat sözgeliminden, bu âyetlerin, hıristiyanlara veya yahûdilere değil, müşriklere hitâb olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Peygamber'in kendi mescidinde, kendi dinlerinin hükümlerine göre namaz kılmalarına müsaade ettiği bir topluma: *"Siz yenileceksiniz, cehenneme sürüleceksiniz!"* denmez. O hıristiyanlar, müslümanlarla savaşacak durumda değillerdi ki onlara böyle sert bir hitâbda bulunulsun. Bu hitâb

1. Câmi'u'l-beyân: 3/192
2. Zâdu'l-Mesîr: 1/356

tarzı, ancak müşrikler için uygundur.

Bir önceki âyette Peygamber'e hitâben, müşriklere: yenilip cehenneme sürüleceklerini söylemesi emredildikten sonra ardından da imanlı nice az topluluğun, kendilerinden iki kat fazla olan toplulukla çarpışıp Allah'ın yardımıyla onları yendikleri, Kitâbı Mukaddes'teki misallerden biriyle anlatılmakta, bu suretle müşriklerin, az, zayıf gördükleri müslümanların, o imandan ve güven duygusundan da yoksun müşrik topluluğunu yeneceğine işaret edilmektedir. *"Yenileceksiniz!"* denildiğine göre demek ki, bu âyetlerin hitâbettiği müşrikler, henüz yenilmemişlerdir. Bundan da bu âyetlerin, Bedir olayından önce indiği veya hitâbedilen müşriklerin, Medine yöresindeki müslüman olmamış, içlerinde hırıstiyanların da bulunduğu Arap kabileleri olduğu anlaşılır.

Çoğunluğun gâib kipiyle " يرونهم ." şeklinde okuduğu kelimeyi Nâfi', muhâtab kipiyle " ترونهم " okumuştur. Nâfi'in okumasına göre: *"Siz, o kâfir topluluğunu, mü'min topluluğun iki katı görürsünüz."* demektir. İki topluluğu görenler, Peygamber'in hitabettiği kimselerdir. Gâib kipiyle okunuşuna göre de " يرونهم "ün faili üzerinde üç ihtimâl vardır: Birine göre fâil, mü'min topluluk, mef'ûl kâfir topluluktur. Yani *"O mü'min topluluk, bu kâfir topluluğu, kendilerinin iki katı görüyorlardı."* demektir. Birine göre " يرونهم "ün fâili de, mef'ûlü de mü'minlerdir. Yani: *"Mü'minler, kendilerini, o kâfirlerin iki katı görüyorlardı."* demektir. Üçüncü ihtimale göre de bu fi'lin fâili kâfir topluluk, mef'ûlü mü'minlerdir. Yani: *"O kâfir topluluk, o mü'minleri, kendilerinin iki katı görüyorlardı."* demektir ki sözgelimine ve gramere uygun olan da budur. Çünkü Arapçada nekire kelimelerden sonra gelen cümleler, o nekire'nin sıfatı olur. Âyette kendine güvenden yoksun kâfir topluluğun, kendilerinden az olan mü'minleri, savaşta kendilerinden çok görecekleri; Allah'ın mü'minlere yardımı sayesinde mü'minlerin, kâfirlerin gözlerinde büyüyeceği, çok görüneceği anlatılmaktadır.

Mânâ böyle iken âyette anlatılan iki topluluktan, Bedir'de çarpışan müslüman ve müşrik topluluğunun kasdedildiğini çıkarmak için Arap gramerine ters biçimde " يرون "nin fâil zamirinin mü'minlere gittiğini ve Bedir'de mü'minlerin, kâfirleri kendilerinin iki katı gördüklerini söylemişlerdir: Fakat Bedir'de kâfirler müslümanların iki katı değil, üç katından fazla idiler. Müslümanların sayısı üçyüz on iken, müşrikler bin civarında idiler. Gûya mü'minler, kendilerinin üç katı olan düşmanı, kendilerinin iki katı görmüşler[1].

1. Rûhu'l-me'ânî: 3/96; Zâdu'l-mesîr: 1/351; Câmi'u'l-beyân: 3/195; Kurtubî: 4/25-27; Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 3/234-235

Fakat bu açıklama, Bedir'deki durumu anlatan: *"Karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki yapılması gereken bir işi yerine getirsin."*[1] âyetine aykırıdır. Bu âyette Allah, müşrikleri müslümanların gözlerine az gösterdiğini söylüyor. O halde mü'minlerin, düşmanı kendilerinin iki katı kadar çok görmeleri hali, nasıl müslümanların Bedir'deki durumuna uyar? Bu zorlamadır. Doğrusu, bu âyette işaret edilen olay, Bakara Sûresinde anlatılan Tâlût ve Câlût olayıdır. Tâlût kumandasındaki İsrâil oğulları, Câlût askerlerini, kendilerinden çok görmüş: *"Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı gücümüz yetmez."* demişlerdi. Allâh'a kavuşacaklarına kanâat getirenler ise nice az topluluğun, Allah'ın izniyle kendilerinden çok topluluğu yendiklerini söylemiş, ötekilerine moral vermiş: *"Rabbimiz, üzerimize sabır dök, ayaklarımızı sağlam tut ve o kâfir millete karşı bize yardım et!"* diye Allah'a duâ etmişlerdi. İşte bu âyette o olaya işaret edilerek İslâma karşı çıkan müşrikler uyarılmaktadır.

Âyette kesin inançtan yoksun insanların, inananlar kadar cesur olamayacaklarına, savaşta cesaretlerinin kırılacağına da işaret vardır. Çünkü dünyâdan sonra bu hayattan daha iyi bir hayata gideceğine kesin inanan insan savaştan korkmaz, yılmaz. Ama âhiret hayatına inanmayan, herşeyi bu dünyânın görünen hayâtından ibaret sanan insan, ölmek istemeyeceği için savaşmağa da cesaret edemez. Dünyâda sâhibolduğu varlıkları kaybetmek ona ağır gelir. Demek ki, kâfirin cesaretinin azlığı, savaştan çekinmesi; âhirete inanmayışından, dünyâ tutkusundan ileri gelmektedir. İşte bundan sonraki âyette o tür insanlara, dünyâ varlıklarının sevdirildiği anlatılmaktadır:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ
الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

14- *Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altun ve gümüşten, salma atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düş-*

1. Enfâl Sûresi: 44

künlük, insanlara süslü (câzib) *gösterildi. Bunlar, sadece dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer, Allah'ın yanındadır.*

Tefsîr:

14 ncü âyette geçen *şehevât* kelimesi, *şehvetin* çoğuludur. *Şehvet,* nefsin arzu ettiği şeye atılışıdır ki Türkçede buna gönül çekmek denir. *Kanâtîr, kantar*'ın çoğuludur. *el-Mukantara,* kantarlanmış demektir. Kantarların kantarlanması, paranın yığın yığın artması anlamını taşımaktadır. Büyük miktarda malı ifade eden kantar, çeşitli milletlere göre değişen bir ölçüdür. Bir zamanlar Afrika'da ve Endülüs'te sekiz bin miskal altın veya gümüş bir kantar kabul edilirmiş.[1] Hazreti Peygamber (s.a.v.)den kantarın bin ikiyüz okya, oniki bin okya, bin ikiyüz dinâr olduğuna dair rivâyetler vardır[2]. Âyette *kantâr* kelimesi, belli bir sayı ifâde etmeyip çok miktarda anlamına gelir. Araplar kantar'ı çokluk ifade eden bir kelime olarak kullanırlardı. el-Haylu'l-musevveme: otlağa salınmış atlar, yahut işaretlenmiş veya çok güzel atlar anlamına gelir. Neam'in çoğulu olan "enâm" deve, sığır ve koyunlara denir. Hars ise ekin demektir.

Yüce Allah bu âyette insanın tabiatinde bulunan tutkuya işaret etmektedir. İnsan kadına, evlâda, çok miktarda altun ve gümüşe, salma atlara, davarlara, ekinlere, hasılı tüm dünya varlığına düşkündür. Bunlardan ne miktar elde etse daha fazlasına sahib olmak ister. İnsanın bu tutkusu dizginlenmezse gözü doymaz bir varlık olur, çıkar. Peygamberimiz (s.a.v.), bir hadislerinde: *"İnsan oğlunun bir vadi dolu malı olsa ikincisini ister. İki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünü ister. İnsan oğlunun karın boşluğunu ancak toprak doyurur. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder."*[3] *demiştir.*

Çalışıp kazanmak güzel bir şeydir. Helâl malından yemek, güzel giyinmek de iyidir. A'raf Sûresinin 32 nci âyetinde süsün ve güzel şeylerin mü'minlere yasak kılınmadığı açıklanmakta, 31 nci âyetinde de: *"Mescidlere giderken süsünüzü takın* (elbiselerinizi giyin), *yeyin, için, fakat israf etmeyin. Allah israf edenleri sevmez"* buyurulmaktadır. Demek ki Kur'ân'ın gayesi, insanı dünyâdan el etek çekmeğe sevk etmek değil, fakat dünyâ malına düşkünlük göstermeyi önlemektir. Çünkü dünya tutkusu, insan ruhunu karartır, kendinden başkasını düşünmez hale sokar. Âyetin, âhirete inanmayan kâfir toplumun savaştan korkacağına işâret eden 13 ncü âyete bağlı

1. Kurtubî: 4/31
2. Zâdu'l-mesîr: 1/359; Kurtubî: 4/30
3. Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Hanbel ve Bezzâr rivâyet etmişlerdir. Feyzu'l-Kadîr: 5/327

olduğunu da unutmamak lâzımdır. Demek ki, bu vasıfta olanlar, âhirete inanmayanlardır. Fani şeylere ihtiras, onların sevgisini kalbe sokmak doğru değildir. Çünkü mal, mülk, kadın, evlât, hep şu geçici dünyanın birkaç günlük geçiminden ibarettir. O halde aza kanaat edip gönülden dünya hırsını çıkarmalı, ruhu Allah sevgisi ile doldurmalıdır. Çünkü insana mutluluk getirecek tek şey, Allah sevgisidir. En güzel mükâfat, Allah'ın yanındadır. Allah'ın yanında olan âhiret nimetleri geçici değil, süreklidir. Yüce Allah bu gerçeği anlatmak için diyor ki:

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ
بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾ اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ
وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾ شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
وَاُولُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾
اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَاِنْ حَٓاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ
اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيِّينَ ءَاَسْلَمْتُمْ فَاِنْ اَسْلَمُوا
فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

15- *De ki: "Bunlardan daha iyisini size söyleyeyim mi? Korunanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan, sürekli kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır." Allah kulları görür: 16- "Rabbimiz, biz inandık, bizim günâhlarımızı bağışla, bizi ateş azâbından koru" diyenleri. 17- Sabredenleri, doğru olanları, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranları, hayır için mal harcayanları ve seherlerde istiğfar edenleri* (Allahtan bağışlanmalarını dileyenleri Allah, görmektedir). *18- Kendisinden başka tanrı olmadığına Allah şahidlik etmiştir. Melekler ve ilim sâhibleri de adâletle şahittir ki O'ndan başka tanrı yoktur. (O), azîzdir, hakîmdir. 19- Allah katında din, İslâmdır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse bilsin ki Allah, hesabı çabuk görendir. 20- Seninle tartışmaya girişirlerse de ki: "Ben de özümü Allah'a teslim ettim; bana uyanlar da." Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslâm oldunuz mu?" Eğer İslâm olurlarsa doğru yolu bulmuşlardır. Yok eğer dönerlerse sana düşen, sadece duyurmaktır. Allah kullar*(ının yaptıklar)ını *görmektedir.*

Tefsîr:

15-17 nci âyetlerde günâhlardan korunan, geceleri ibâdet edip Allah'tan mağfiret dileyen mü'minlerin erecekleri nimetler ve Allah katında kazandıkları dereceler anlatılmaktadır.

18 nci âyette Allah'tan başka Tanrı olmadığına Allah'ın kendisinin, meleklerin ve âdil bilgi sâhiblerinin tanık olduğu, Allah'ın azîz ve hakîm olduğu; 19 ncu âyette de Allah katında makbul dinin, İslâm yani Tanrılıkta hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmadan O'na kulluk olduğu vurgulanıyor. Kitâb ehlinin de bu gerçeği bildiği, fakat kendilerine bunu bildiren ilim (yani İlâhî Kitâb) geldikten sonra aralarındaki bağy yüzünden inanç ayrılığına düştükleri belirtiliyor ve Allah'ın âyetlerini dinlemeyenler, âhiret hesabına karşı uyarılıyor.

Bu âyette geçen *bağy* kelimesi, aslında bir şeyi istemek, arzu etmek, düşkün olmak, sınırı aşmak anlamlarına gelir. Bundan hareketle kelime, hased etmek, kıskanmak anlamında da kullanılmıştır. Ama asıl anlamı, bir şeyi aşırı derecede istemek demektir ki tutku anlamına yakındır. Bu istek insanı, sınırı aşmağa, taşkınlığa, başkasına saldırıya sürükler. İşte âyette *bağy* dünyâya düşkünlük, bencillik yüzünden dinde aşırı gitmek, sınırı aşmak anla-

mındadır. Nitekim Nisâ Sûresinin: " يا أهل الكتاب لاتغلوا في دينكم : *Ey Kitâb ehli dininizde aşırı gitmeyin*" âyetinde de Kitâb ehlinin, dinde aşırı düşünceler benimsedikleri için yanlış inançlara saptıkları anlatılır. Din ruhu temizleme, yüceltme yoludur. Aşırılık dünyâ sevgisinden, bencillikten gelir. Bencillik ise ruhu temizlemek şöyle dursun, onun bütün meziyetlerini karalar, berbâdeder.

20 nci âyette de Hz. Muhammed (s.a.v.)e, kendisiyle tartışmaya girenlere, kendisinin Allah'a teslim olduğunu söylemesi, kabul etmedikleri takdirde kendisinin görevinin sadece tebliğ olduğu buyuruluyor.

20 nci âyette geçen *el-ummiyyîn* (ümmîler) kelimesi kitap sahibi olmayan kimseler demektir. Bununla müşrik Araplar kasdedilmektedir. Mânâsı açık olan bu âyetlerin nüzûl sebebi hakkındaki bazı rivayetler sağlam değildir, onlara güvenilemez. Asıl sebep, Hz. Peygamber'in, Necran Hıristiyan hey'etiyle münazarasıdır. Bu münazara esnasında hıristiyanların sarfettikleri tevhide aykırı sözlere âyetlerle cevap verilmektedir.

Allah'ın birliğine bizzat kendisi şahid olduğu gibi melekler, bütün ruhânî varlıklar ve adâletli, insaflı ilim sahipleri de şahiddir. Allah'ın, birliğine şahidlik etmesi, gözlerimizin önüne serdiği yaratıkları aracılığıyle olduğu gibi, gönderdiği kitaplar vasıtasiyle de olmaktadır. Bütün kâinat varlıkları, O'nun birliğini haykırmaktadır. Bütün melekler, O'nun birliğini söylemektedir. Bütün peygamberlere Allah'ın bir olduğu vahyedilmiştir. Bilgi sahipleri de bunu söylemişlerdir. Gerçek bilgi, insanı tek Allah'a inanmağa, O'nu her türlü eksik sıfatlardan tenzih etmeğe götürür.

Tevhid inancına dayanan İslâm dini, insan fıtratına en uygun din olduğu için Allah'ın seçtiği, razı olduğu tek dindir. Allah, bütün peygamberlere bu tevhid dinini göndermiştir. Kitap ehli arasında görülen ihtilâflar, dinin kendisinden değil, onların düşüncelerinden doğmuştur. Gelen yeni gerçeği de kıskançlıkları yüzünden kabul etmeyip Allah'ın Resulüyle tartışmaya girmişlerdir. Elbette hakkı inkâr edenleri Allah, hesaba çekecektir. O'nun hesabı çabuktur. O, bir anda milyarların hesabını görür.

Allah'ın birliği, insanın Allah'ın oğlu veya O'nun parçası olamayacağı gayet açık iken yine kitap ehli, Allah'ın Elçisiyle tartışmaya girmiş, Îsâ'nın, Allah'ın oğlu, yahut üçün üçüncüsü gibi akıl almaz şeyleri isbat etmeğe kalkışmışlardır. Yüce Allah Elçisine demiştir ki:

Eğer kitap ehli olan Necranlılar, İsa hakkında seninle tartışırlarsa onlara şöyle de: Ben ve bana uyanlar, bütün özümüzle Allah'ı birleyip O'na teslim olur, kulluk ederiz. Hem kitap ehline, hem de şu ümmî müşriklere bu gerçekler karşısında Allah'a teslim olup olmadıklarını sor. Eğer Allah'ın bir-

liğini kabul etmezlerse sana düşen, sadece duyurmaktır. Böylece sen vazifeni yapmış olursun. Gerisi Allah'a kalmıştır. Allah, kullarının ne yaptığını görmektedir.

Din, Allah tarafından, peygamberler vasıtasiyle gönderilen emir ve yasaklar nizamıdır. İnsanı Allah'a itaate götürür. İslâm ise silm, selâmet kökünden gelir. Selâmete girmek, teslim olmak, itaat etmek anlamlarınadır. Mutlak manasiyle alınırsa din ve İslâm aynı şeyi ifade eder. İkisi de itaat edip selâmete ermek anlamını taşır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

21- *Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler, insanlar arasından adâleti emredenleri öldürenler* (var ya), *onları acı bir azâb ile müjdele!* 22- *Onların yaptıkları, dünyada da âhirette de boşa çıkmıştır ve onların hiçbir yardımcıları da yoktur.*

Tefsîr:

21-22 nci âyetlerde belirtilen peygamberleri ve adâleti emredenleri öldüren insanlar yahudîlerdir. Herhalde Hz. Peygamber (s.a.v.)in, hıristiyanlarla münakaşalarında onlar da taraf olmuşlar ki bu âyetler, onlara cevap mâhiyetinde inmiştir. Bu takdirde de hıristiyanlarla Hz. Peygamber arasında geçtiği rivayet edilen bu tartışmanın, hicretin dokuzuncu yılından önce olması gerekir. Çünkü hicretin beşinci yılında vukubulan Kurayza Oğulları savaşından sonra Medine'de yahudî kalmamıştır.

Yahudîler, Hz. Muhammed (s.a.v.)e gelen vahiylerin kendi Kitâblarının prensiplerine uygun âyetler olduğunu bildikleri halde yine ona karşı çıkıyorlardı. Dünyâ tutkuları yüzünden, kendi aralarından çıkmış birçok peygamberi, adâletin uygulanmasını isteyen birçok din bilginini de öldürmüşlerdi. Kendi Kitâblarının hükümlerini de doğru dürüst uygulamadıkları halde yine kendilerinin Allah katında üstün millet olduklarını iddiâ ediyorlardı. Oysa Allah katında insanın değeri, iddia ile, mîrâs ile olmaz. Temiz imân, sâlih amel ile olur. İşte bu âyetlerde Allah'ın âyetlerini tanımayan, dinin hükümlerini uygulamayan, peygamberleri; adâleti emreden âlimleri öldüren kim-

selerin, acı bir azâba çarpılacakları; bu çirkin davranışları yüzünden onların iyi işlerinin dahi boşa çıktığı; hiç kimsenin onları Allah'ın azâbından kurtaramayacağı vurgulanıyor.

Bakara Sûresinin 91 nci âyetinde yahudîlerin, gelen yeni vahye karşı davranışları şöyle anlatılmıştır: *"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine inanın' denilse 'Bize indirilene inanırız' derler, ötesini kabul etmezler. Halbuki o, kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: 'Gerçekten inanıyor idiyseniz neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz?"*

Taberî, Ebu Ubeyde ibn el-Cerrah'ın şöyle dediğini naklediyor:

"— Ya Resulâllah, kıyamet gününde azâbı en şiddetli olan kimdir? diye sordum. Allah'ın Resulü:

— Bir peygamberi öldüren, ya da kötülüğü emredip iyilikten nehyeden kimsedir, dedi. Ve: 'Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler... âyetini, onların hiçbir yardımcıları da yoktur' kısmına kadar okudu. Sonra buyurdu ki:

"— Ey Ebû Ubeyde, İsrâil oğulları gündüzün başından bir saat içinde kırk üç peygamber öldürdüler. İsrâil oğullarının ibâdet edenlerinden yüz on iki adam kalktı, onlara iyiliği emredip onları kötülükten men etti. O günün sonuna doğru hepsi öldürüldü."[1]

Peygamberimizden rivayet edilen bu sözü, bugün elde mevcut Kitâbı Mukaddes de doğrulamaktadır. Kırallar bölümünün 17-18 nci bablarında Kral Ahab ile karısı İzabel'in yaptığı kötülükler anlatılır: "Ve Obadya Rabdan çok korkardı. Ve vaki oldu ki İzabel, peygamberleri öldürdüğü zaman Obadya, yüz peygamber aldı ve onları ellişer ellişer mağarada sakladı ve onları ekmek ve su ile besledi."

Matta İncilinin 14 ncü babında da Kral Hirodes'in emriyle Peygamber Zekeriya'nın oğlu peygamber Yahya'nın başının kesildiği anlatılır. Birinci Milât asrında yaşamış Yahudî tarihçisi Yosifus, Kral Hirodes'in, Yahudî âlimlerinden birçoğunu öldürdüğünü yazmıştır.[2]

Demek ki Yahudî kralları, kendilerini uyaran birçok peygamberi, birçok ıslâhatçı din bilginini öldürmüşler, akıl ve hayalin almayacağı cinayetler işlemişlerdir. Böyle iken yine muvahhid olduklarını, Allah adına hareket ettiklerini de söylemekten geri durmamışlardır. Hz. Peygamber'in karşısında yer alan yahûdiler de, tıpkı ataları gibi Allah'ın Resulünün en yaman düşmanı oldukları halde yine Allah'ı birlediklerini, Allah'ın halis kulları olduk-

1. Câmi'ul-beyân: 3/216; Zâdu'l-mesîr: 1/365; İbn Kesîr, Tefsîr: 1/355
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/87

larını iddiâ ediyorlardı. Allah'a inanan, onun kullarını, onun peygamberlerini, Allah'ın dinini düzeltmeğe me'mur edilen din bilginlerini nasıl öldürür? İmanın insana kazandıracağı en büyük vasıf, merhamettir. Merhameti olmayanın imanı da olmaz. İçini dünya hırsı kaplamış olanın imanı, gerçek iman değildir. Allah'a inanan kimse, O'nun göndermiş olduğu kitabın, işine gelen kısmını alıp işine gelmeyen kısmını red ve inkâr etmez. Kitâbın tamamına, Allah'ın bütün peygamberlerine, bütün kitaplarına inanır. Elçiye itaat, elçiyi gönderene itaat demektir. Allah'ın gönderdiği en son elçiyi inkâr eden, hattâ ona en yaman düşman kesilen kimseler, nasıl muvahhid olduklarını iddiâ edebilirler?.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ
بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ
تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ
﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

23- Baksana Kitâbdan kendilerine bir pay verilmiş olanlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitâbına çağırılıyorlar da sonra onlardan bir topluluk, yüz çevirerek dönüyorlar. 24- Bu hareketleri, onların: "Bize ateş, sayılı birkaç günden başka dokunmayacak" demelerinden ileri gelmektedir. Uydurdukları şeyler, onları dinlerinde yanıltmıştır. 25- Peki, ya kendilerini, hiç şüphe olmayan bir gün için topladığımız ve herkesin kazandığı, kendisine tastamam verilip hiç kimseye haksızlık edilmediği zaman (durumları) *nasıl* (olacak)?

Tefsîr:

23-25: Yahudîler hakkında indiği rivâyet edilen bu âyetlerde: kendilerine Kitâb'dan bir pay verilmiş olan kimselerin, o Kitâbın hükümlerini uygulamaktan yüz çevirdikleri, kendilerine birkaç günden başka azâb dokunmayacağına inandıkları için Kitâbın hükümleri dışına çıkmakta bir sakınca görmedikleri, oysa herkesin toplanacağı ve her canın, dünyâda yap-

tıklarının tam karşılığını alacağı Yüce Mahkemede böyle kuru iddiâlarla dini yozlaştıranların durumlarının kötü olacağı bildiriliyor. Onların bu iddiâsına, Bakara Sûresinin 80 nci âyetinde de yer verilmektedir. Diyorlardı ki "Biz buzağıya tapınış olduğumuz kırk gün için kırk gün azab çekeceğiz, sonra kurtulacağız."

Bizim kanâatimize göre *"Kendilerine Kitâb'dan bir pay verilmiş olanlar"* yahudiler değil, Kitâbı Mukaddes'ten, kulaktan dolma, yarım yamalak birşeyler öğrenmiş olan Hıristiyan Araplardır. Bunlar bu kulaktan dolma, basit bilgileriyle övünüyor, kendilerini başkalarından üstün, cenneti hak etmiş olarak görüyorlardı.

Bunlar, Peygamberlerin öğretileri değil, dinin ruhundan uzaklaşmış din adamlarının, dini kendi keyiflerince yorumlamalarından ibaret uydurmalardı. Bu yanlış yorumlar, halkı da saplantılara, hurâfelere düşürmüş, böyle hayallere kaptırmıştı. Maalesef bu tür hayâller her din mensubunda olduğu gibi müslümanlar arasında da yayılmıştır. Pekâlâ bunun benzerini müslümanlar da söylemiyorlar mı? Reşîd Rızâ şöyle diyor:

"Bugün müslümanların çoğunun inancı budur: 'Diyorlar ki büyük günâh işleyen müslüman, ya şefâatle, ya keffâretle veya Allah'ın lûtuf ve rahmetiyle kurtulacaktır. Günâhı kadar cehennemde yanacak, sonra çıkıp cennete girecektir. Fakat diğer din mensupları, durumları ve amelleri ne olursa olsun ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.' Oysa Kur'ân, herhangi bir dine mensub olmağa değer vermiyor; cehennemden kurtulmayı nimet yurdu olan cennete girmeyi; benimseyenlerin davranış biçimlerini tanımladığı, vasıflarını açıkladığı imana, yararlı amellere, yüksek ahlâk ve takvâya, açık ve kapalı günâhları bırakmağa bağlıyor.

"Allah'ın bağışlaması ise Kur'ân'a göre, günâhı kendisini kuşatmış olan kimseye mahsus değildir. Günahı kendisini kuşatmış, kalbini tamamen kapatmış, bütün arzusu şehvetini doyurmaktan ibaret olan; dinin, ruhunda hiçbir etki yapmadığı kimseler, cehennemde sürekli kalacaklardır. Bunun için bu hikmetli Kitâb, dini ırkçılığa hasreden, sadece o dine mensub olmayı cehennemden kurtulmağa yeterli sayan, ya da geçmişte yaptıklarına güvenen kimse, vehmine kapılmıştır. *"Uydurdukları şeyler, onları dinlerinde aldatmıştır."*[1] âyetinde buyurulduğu gibi o kimse bilmeden Allah'a iftirâ etmiştir.

"Yahudîlerin bu sözü de dinlerine aldanmalarından ve ona güvenmelerinden kaynaklanmıştır. Âhirette kimin cehennemde ebedî kalacağı, kimin

1. Âli İmrân Sûresi: 24

cennete gireceği gibi hususlar, re'y ile, düşünce ile bilinemez. Çünkü bu, gaybe âittir, ancak vahy ile bilinir. Vahiyde bunların düşüncelerini destekleyen bir şey yoktur. Ancak Allah'tan söz almakla insan cehennemden kurtulacağına emin olabilir. Bu konuda Allah kimseye bir söz vermemiştir. Allah'ın buyruğu şöyledir: *'Bir de dediler ki: Sayılı birkaç gün dışında bize aslâ ateş dokunmayacaktır. De ki: Allah'tan bir söz mü aldınız -eğer öyle ise Allah verdiği sözden caymaz- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz? Evet kim bir günâh kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır. İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır.'*[1]

"Demek ki cennete veya cehenneme girmek, âhiret saâdet veya şekavetine ermek herhangi bir dine veya mezhebe, ya da falan falan peygamber ve sâlihlere mensub olmakla değil, kişinin Allah'a şirksiz îmânı ve bu îmânın gereği olan sâlih ameliyledir. O gün onlar, âhiret cezâsının, nefislerinin dışından değil, bizzat kendi nefislerinin içinden geldiğini göreceklerdir. Âhiret ödülü ve cezâsı, insanların taşıdıkları sıfatlardan ve yaptıkları işlerden oluşur. Ve yine göreceklerdir ki bu cezâda insanlar, milletler arasında hiçbir ayırım yoktur. Herhangi bir kavim "Allah'ın seçkin milleti" diye isimlendirilmiş olsa bile yine onun âhiret ödülü ve cezâsı, yaptığı işlerine göre olacaktır. İşte her nefse yaptığı işlerin tastamam verilmesi budur. Orada iltimâs yok, tam adâlet vardır!"[2]

Esasen Reşîd Rızâ'nın burada anlattıklarını biz, çeşitli yerlerde belirtmişizdir. Şimdi bu güzel düşünceleri, yüce Allah'ın, bütün insanlığı kapsayan ebedî yasasıyle taclandırmak istiyoruz. Yüce Allah, müslümanlara hitâben buyuruyor ki: *"İş ne sizin kuruntunuza* (hayâllerinize), *ne de Kitâb ehlinin kuruntusuna göredir. Kötülük yapan* (kim olursa olsun, hangi din, mezhep veya millete mensub bulunursa bulunsun) *cezâsını çeker ve kendisine, Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz. Hangi erkek veya kadın da inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."*[3]

İşte 25 nci âyette herkese, yaptıklarının tastamam karşılığının verileceği, Yüce Mahkemenin adâleti vurgulanıp boş hayâllere kapılanlar uyarıldıktan sonra Peygamber (s.a.v.)e, mülkün sâhibi, hâkimlerin hâkimi Allah'a şöyle duâ etmesi emrediliyor:

1. Bakara Sûresi: 80-82
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 3/267-268
3. Nisâ' Sûresi: 123-124

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُ
وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ
﴿٢٦﴾ تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

26- *De ki: "Allahım,* (ey) *mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye kadirsin!"* 27- *"Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın; ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın, dilediğini de hesapsız rızıklandırırsın?"*

Tefsîr:

26-27: Müşrikler yemek yiyen, sokaklarda gezen, evlenen bir insanın peygamber olamayacağını söylüyorlar, bundan dolayı Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiyorlar, özellikle bir yetimi peygamberliğe lâyik görmüyorlardı. Kitâb ehli ise, İsrâil oğullarından başka bir kavimden peygamber gelmeyeceğini ileri sürüyorlardı. İşte âyetlerde peygambere, Allah'ın mülkü dilediğine verip dilediğinden alacağını; dilediğini azîz, dilediğini zelîl kılacağını; O'nun herşeyi yapabileceğini; geceyi gündüzü birbiri içine sokanın, ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaranın, dilediğini hesapsız rızıklandıranın Allah olduğunu bir duâ tarzında söylemesi emrediliyor.

Bu âyetlerde âdetâ Hz. Peygamber'e şöyle denilmektedir: Müşrikler, câhilliklerine, Kitâb ehli de gururlarına kapılıp seni kabul etmiyorlarsa tasalanma, Allah'a yönel, mülkün sâhibinin Allah olduğunu; O'nun dilediğini yapacağını düşün. Mülkün sâhibi olan Allâh dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltır. İnsanlar arasında bir yetîmi de seçip onu yüceltir; peygamber yaptığı gibi devlet başkanı da yapar. O'nun irâdesini kimse engelleyemez. O, herşeyi yapmağa kadirdir.

Burada mülkün, peygamberlikle beraber bulunan bir mülk olduğu ve Hz. Peygamber'e, peygamberlikle beraber mülkün (hükümdarlığın) da verildiği anlaşılıyor. Gerçekten vaktiyle bir yetîm ve yoksul olarak büyüyen Hz. Muhammed (s.a.v.), peygamberliğiyle beraber bir devlet başkanı da olmuş-

tur. Kendisi böyle bir şey düşünmediği halde mülk, (hükümdarlık), peygamberliğinden ayrılmamıştır. Bundan dolayı Mekke'nin fethi sırasında Hz. Abbâs'ın devesine binip güvence almak için Hz. Peygamber'in çadırına doğru giden Ebûsüfyân, müslüman ordusunu görünce Abbâs'a: "Cidden kardeşin oğlunun mülkü (hükümdarlığı) büyümüş!" demiştir.

Son âyetteki *"Ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın!"* cümlesi, "Dâneden ekin, ekinden dâne; çekirdekten hurma, hurmadan çekirdek; yumurtadan tavuk, tavuktan yumurta; menîden insan, insandan menî; kâfirden mü'min, mü'minden kâfir çıkarırsın." şeklinde tefsîr edilir.[1] Bu âyette de asıl anlatılmak istenen, Hz. Muhammed'i küçümseyen, onu peygamberliğe lâyik görmeyen insanlara, geceyi, gündüzü birbirine çeviren Allah'ın, dilediği zaman nasıl peygamberlerin soyundan kâfir insanlar çıkarmışsa: ümmî, müşrik bir toplumdan da peygamber çıkaracağını; dilediğini peygamberlikle beraber hükümdar da yapacağını; dilediğine hesapsız rızık ve mal vereceğini belirtmektir

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰىةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ
اللّٰهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

28- Mü'minler, inananları bırakıp kâfirleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir dostluğu kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) *korunmanız, başka.* (Şerlerinden korunmak için dost gözükebilirsiniz). *Allah, sizi kendisin*(in emirlerine karşı gelmek)*den sakındırır.* (Sakın hükümlerine aykırı davranarak, düşmanlarını dost tutarak O'nun gazabına uğramayın. Çünkü) *dönüş O'nadır.*

Tefsir:

28 nci âyetin iniş sebebi hakkında dört rivayet vardır:

1- Bir rivayete göre müslümanlardan bazıları Yahudîlerle dost idiler. Uyanık müslümanlar, bunları uyardılarsa da bunlar, dinlemediler. Bu âyet inerek müslümanların, müslüman olmayanlarla sıkı fıkı dost olmalarını yasakladı.

1. Câmi'u'l-beyân: 3/224-225; Kurtubî, el-Câmi': 4/56; İbn Kesîr: 3/356

2- Buna yakın bir rivayete göre de bu âyet Abdullah İbn Ubeyy ve adamları hakkında inmiştir. Yahudilerle sıkı dostluk kuran bu adamlar, müslümanların sırlarını Yahudilere taşıyorlar, Yahudilerin, Peygamber(s.a.v)e karşı zafer kazanmalarını istiyorlardı. Bu âyet bu münasebetle indi.

3- Bir diğer rivayete göre de Ubâde ibn es-Sâmit'in Yahudiler arasında dostları vardı. Hendek savaşı sırasında Ubâde: "Ya Resulâllah, Yahudiler içinde beşyüz adamım var, onların da benimle beraber düşmana karşı savaşmalarını istiyorum" dedi. Bu âyet indi.

4- Dördüncü bir rivayete göre de Mekke'nin fethi için sefer hazırlıkları yapılırken ashabdan Hâtib ibn Ebî Belte'a, yazdığı bir mektupla Hz. Peygamber'in sefer hazırlıklarını Kureyşe bildirmeğe teşebbüs etmişti. Bunun üzerine bu âyet indi.[1]

Bu son rivayet, âyetin siyakına uymaz. Çünkü bu son rivayet, Mümtehine Suresinin birinci âyeti münasebetiyle anlatılmaktadır.

Bu âyet, Yahudîlerin de zaman zaman katıldığı Necran hırıstiyanlariyle Hz. Peyğamber arasında geçen uzun münakaşalar üzerine inen âyetlerdendir. Yüce Allah, yukarıda kitap ehli olan Yahudîlerin küfürlerini, peyğamberlere saldırılarını açıkladıktan sonra müslümanlara, böyle toplumlara karşı ihtiyatlı bulunmalarını, bunlara sır vermemelerini emretmektedir. Bu âyet, müslümanların, müslüman olmayan toplumlarla ilişkileri konusunda iki prensip getirmektedir:

1- Müslüman olmayanlarla ilişki kurarken daima ihtiyatlı olmak, onlara fazla güvenmemek, yalnız müslümanları gerçek dost bilmek.

2- Şartların gerektirdiği hallerde şerlerinden korunmak için onlarla iyi geçinmek, fakat onları baş tacı etmemek.

Müfessirlere göre bu ayet, müslümanların, kâfirlerle dost olmalarını yasakladığı gibi müslümanların kâfirlerle pakt kurmalarını da yasaklamıştır. Müslümanların, kâfirlere sır vermeleri caiz değildir.

Bu konuda Tevbe, Mücâdele ve Mümtehine surelerinde bulunan şu âyetleri de göz önünde bulundurmak gerekir:

1- "Ey inananlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları velî tanırsa işte zâlimler onlardır." (Tevbe: 23)

1. Kurtubî, el-Câmi': 4/60

2- *"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir milletin; babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin..."* (Mücâdele: 22)

3- *"Ey inananlar, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar, size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Resulü ve sizi* (yurdunuzdan sürüp) *çıkardıkları halde siz onlara sevgi* (belirtecek mektup) *ulaştırıyorsunuz..."* (Mümtehine: 1)

Nisa ve Mâide Surelerinde bulunan aşağıdaki âyetlerden de münafıklarla bazı mü'minlerin; kâfirlerle, özellikle kitap ehli ile sıkı dostluklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır:

1- *"Münafıklara, acı bir azâbın, kendilerinin olacağını müjdele. Onlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutuyorlar. Onların yanında şeref mi arıyorlar? Bütün şeref, tamamen Allah'a aittir."* (Nisâ': 138-139)

2- *"Ey inananlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutmayın. Allah'a, aleyhinizde olacak açık bir delil vermek mi istiyorsunuz?"* (Nisâ': 144)

3- *"Ey inananlar, Yahudîleri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar, birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa o, onlardandır. Şüphesiz Allah, zâlim toplumu doğru yola iletmez."* (Mâide: 51)

Bu âyetlerin, müslümanların o zamanki stratejik durumlariyle yakın ilişkisi vardır. Müslümanlar, o zaman gayri müslimlerle, özellikle Kureyş müşrikleriyle savaş halinde idiler. İslâmın karşısında bir tutum alan Yahudiler de İslâmın yıkılması için fırsat kolluyorlardı. Bundan dolayı kuvvetli durumda bulunduklarını hissettikleri zaman Hz. Peygamber'le yaptıkları andlaşmayı derhal bozup müşrikleri destekliyorlardı. Şimdi müslümanların, böyle kimselerle sıkı fıkı dost olmaları, askerî sırların, bunların eline geçmesine sebep olurdu. İşte böyle aleyhlerine bir sonuç doğuracak durumlarda inkârcılar toplumu ile dost olmaları yasaklanmıştır.

Muhammed Reşid Rızâ da âyetlerin, Hz. Peygamber'in yaşadığı şartlarla yakın ilişkisi olduğuna temas ederek özetle şöyle diyor: "Bu âyetler, müslümanları, başka toplumlarla kendi yararlarına olacak andlaşmalar yapmaktan menetmediği gibi, savaş halinde bulunmadıkları toplumlarla ilişki kurmaktan da menetmez. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kureyş'le yaptığı Hudeybiye Andlaşmasına göre Mekke bölgesinde oturan Huzâa ve Bekr Oğulları adlı iki kabilenin, istedikleri tarafı tutmaları şartını kabul etmişti. Biribirine düşman olan bu iki kabileden Bekr Oğulları Kureyş tarafını tutunca Huzâ'a ka-

bilesi de müslümanların tarafını tuttu. Andlaşmanın bütün hükümleri, taraflardan biri yanında yer alan bu kabileler için de geçerli idi. Şimdi Peygamberimizin, aslında müşrik olan Huzâ'a kabilesiyle ittifak yapması, müslümanların, müslüman olmayan toplumlarla, kendi yararlarına andlaşmalar, ittifaklar yapabileceklerini gösterir.''[1]

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiklerinde Yahudilerle yazılı bir andlaşma yapmıştı. Bu andlaşmaya göre Yahudiler kendi dinlerinde serbest olacaklar, Evs ve Hazrec kabileleriyle yapmış oldukları andlaşmalar yürürlükte kalacak, müslümanlara bir saldırı halinde Yahudiler, müslümanların yanında yer alacak, müslümanlara karşı düşmanca bir tutum izlemedikleri takdirde de müslümanlar, bir saldırıya uğrayan Yahudilere yardım edeceklerdi.

Hz Peygamber'in bu andlaşmalarından ve âyetlerin ruhundan anlıyoruz ki müslüman yöneticiler, müslüman olmayan toplumlarla, iyi ilişkiler kurabilirler. Ancak böyle bir ilişki kurarken iki hususa dikkat etmeleri gerekir:

1- İlişki kuracakları toplumların esas niyetlerine bakmak, müslümanlara karşı kötü niyet taşımayan kimselerle ittifak yapmak,

2- İttifak yaptıkları gayri müslimlere karşı daima ihtiyatlı bulunmak, bütün sırlarını onlara açmamak, onlara fazla güvenmemek, uyanık bulunmak.

Şunu da iyi bilmek lâzımdır ki ittifaklar, karşılıklı menfaatlere dayanır. Tefsirini yapmakta olduğumaz âyet, ''kâfirlerle andlaşma yapmayın'' demiyor, *''müslümanları bırakıp onları dost tutmayın''* diyor. Andlaşma yapıp iyi geçinmek başka şey, dost tutmak başka şeydir. Mümtehine Suresinin sekizinci âyetinde bu husus, açıkça belirtilmektedir: *''Allah, sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever.''*

Âyetteki '' إِلاَّ أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَيةً : *Ancak onlardan korunmanız başka...''* cümlesi üzerinde çok durulmuştur. Bu cümleden *takiyye* hükmü çıkarılmaktadır. *Takiyye,* birinin kötülüğünden korunmak için asıl inancını gizlemek anlamına gelir. Bazı müfessirlere göre tehlikeli olan her durumda *takiyye* caizdir. Zayıf durumda bulundukları bazı ülkelerde veya zamanlarda

1. Bkz. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 3/277-278; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/96

müslümanlar *takiyye* ile hareket edebilirler. Kâfirlere karşı *takiyye* ile hareket edilebileceği gibi müslümanlar birbirlerine karşı da *takiyyeyi* uygulayabilirler. Buhârî, Ebu'd-Derdâ'nın şu sözünü naklediyor: "Biz, bir takım insanların yüzlerine karşı güleriz, fakat kalblerimiz onlara lânet eder." İbn Abbâs'a göre *takiyye* ancak dille olur. İnsan ancak tehlikeli durumlarda dilini sakınır, ama imanının gereğini yapmaktan geri durmaz. *"İnandıktan sonra Allah'ı inkâr eden, kalbi imana tam anlamiyle kanmış iken inkâra zorlanan değil, küfre göğüs açan* (küfürle sevinç duyan) *kimselere Allah'tan bir gazab iner ve onlar için büyük bir azâb vardır"*(1) âyeti de bu görüşü teyidetmektedir.

Taberî ve Hâzin ise *takiyyenin,* ancak haramın helâl, helâlin haram sayılması, bir müslümanın kanının akıtılması, ya da malının helâl görülmesi gibi konuların dışında caiz olabileceğini söylemişlerdir. Yani Kâfirleri kendine dost etmek gibi hususlarda *takiyye* olmaz.

Fakat âyetin muhtevâsı, müslümanların birbirlerine karşı davranışları değil, kâfirlere karşı davranışları üzerindedir. Böyle iken bundan, müslümanların, birbirlerine karşı *takiyye* ile hareket edebilecekleri anlamını çıkarmak, uzak bir te'vildir. Bu âyette yüce Allah, müslümanlara ihtiyatlı bulunmalarını, zaman ve şartların icabına göre İslâmın ve müslümanların yararına uygun tarzda hareket etmelerini emretmektedir.

Daha sonra yüce Allah, mü'minleri, buyruğuna aykırı bir davranış ve düşünce içine girmekten sakındırmak için içlerinden geçen bütün düşüncelerini, gizli ve âşikâr bütün yaptıklarını bildiğini hatırlatarak diyor ki:

قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا ف۪ي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ تَجِدُ
كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا
وَبَيْنَهُٓ اَمَدًا بَع۪يدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَؤُ۫فٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾ قُلْ اِنْ

1. Nahl Sûresi: 106

كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

29- *De ki: "Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kadirdir. 30- O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötölüğü de. O kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Allah sizi kendisin*(in emirlerine karşı gelmek)*den sakındırıyor. Allah kullarına şefkatlidir." 31- De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, bağışlayan, esirgeyendir." 32- De ki: "Allah'a ve Peygamber'e itâat edin!" Eğer dönerlerse muhakkak ki Allah, kâfirleri sevmez.*

Tefsîr:

29-30 ncu âyetlerde Allah'ın herşeyi bildiği, insanın içinde sakladığı düşüncelere dahi vâkıf olduğu, hiçbirşeyin O'ndan gizli kalmadığı ve kişinin, yaptığı herşeyi bir gün karşısında bulacağı, dünyada severek yaptığı kötü şeylerin azap şeklindeki korkunç hakikatlerinden kaçmağa çalışacağı, ama onlardan kurtulamayacağı anlatılıyor ve kullarına şefkatli Allah, onların kendisinden çekinip kötülüklerden sakınmalarını öğütlüyor. 30 ncu âyetteki " أمد " uzun zaman, gâye, bir ömür boyu, mesafe anlamlarına gelir. Meâl için mesâfe anlamı uygundur.

31-32 nci âyetlerin de Necran'dan gelen hey'etin: "Bizim Îsâ hakkındaki sözlerimiz, onu sevdiğimizden dolayıdır." demeleri üzerine indiği rivâyet edilir. Bir rivâyete göre de Kitâb ehlinden bir grupun: "Asıl Rabbimizi sevenler bizleriz." demesi üzerine; bir başka rivâyete göre de müslümanların: "Yâ Resûlâllah, vallâhi biz Rabbimizi seviyoruz" demeleri üzerine inmiştir[1]. Âyet, Kitâb ehlinden veya müslümanlardan ve yahut müşriklerden bazı

1. Kurtubî, el-Câmi': 4/60

kimselerin aşırı iddiâlarına cevap olarak inmiş olabilir. Fakat bu âyetlerin hepsinin, Necrân hıristiyanlarıyle ilgili olduğu hakkındaki rivâyetler doğru görünmüyor. Çünkü bir kısım âyetlerin Bedir'den önce indiği bellidir. Necrân hey'eti ise dokuzuncu hicrî yılda gelmişti. Belki de bu hey'et başka bir hıristiyan hey'etidir.

Fakat sebebi özel olsa da mânâları geneldir. Aşırı düşünceler benimseyen insanlara, itidâl yolunun, Hz. Muhammed'in gittiği yol olduğu anlatılmaktadır. Allâh'ı sevmek, O'nun buyruklarını tutmakla olur. Kuru sözle olmaz. O'nun buyruklarını insanlara duyuran da Hz. Muhammed'dir. O halde Elçinin getirdiklerini kabul etmek, onun yolunda gitmek lâzımdır. Çünkü o, Allah'ın insanlara elçisidir. Elçiye itâat, Elçiyi gönderene itâat demektir.

إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَۙ ﴿٣٣﴾
ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌۚ ﴿٣٤﴾

33- *Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrâhim âilesini ve İmrân âilesini seçip âlemlere üstün kıldı.* 34- *(Bunlar), birbirinden türeyen nesil(ler)dir. Allah, işitendir, bilendir.*

Tefsîr:

33 ncü âyet, tabiattaki ıstıfâya işaret etmektedir. Istıfâ, bir şeyi yabancı maddelerden ayıklamak, sâf ve temiz yapmak demektir. Müfessirler, ıstıfâyı: " جعلهم صفوة خلقه : Onları yaratıklarının en sâfı kıldı" veya: " صفاهم من الصفات الذميمة وزيّنهم بالخصال الحميدة : Onları kötü sıfatlardan temizledi, güzel huylarla bezedi"(1) şeklinde iki türlü tefsir etmişlerdir. Bunların ikisi de birbirine bağlıdır.

Yüce Allah, âlemi bir tekâmül kanununa göre yaratmıştır. İnsanı vücuda getirmek için önce anorganik maddeleri yaratmış, bunları süze süze, bitkileri vücuda getirmiş, bitkileri de olgunlaştıra, olgunlaştıra canlıları yaratmış, canlıları da geliştire geliştire Âdem'i ortaya çıkarmıştır.

Zurriyyeh (ذُرِّيَّة): Çocuklar anlamınadır. Gerçi nesil anlamında babalara ve çocuklara da zürriyet denilirse de asıl konumu çocuklar içindir. Allah Âdem'in zürriyetinden peygamberleri süzerek meydana getirmiştir. Pey-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 2/652

gamberler, umum insanların özü, süzülmüşüdür. Peygamberler, maddî ve ruhî olgunluğun doruğunda bulunan kimselerdir. Nuh soyu, İbrâhîm ve İmrân soyları hep birbirinden süzüle süzüle gelmiştir. Bütün peygamberler önce Âdem'den, sonra Nuh'tan türemiştir. Nuh zürriyetinden Hz. İbrâhîm gelmiş, onun zürriyetinden de Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün peygamberler zümresinin özü, hulâsasıdır.

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ
أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللّٰهُ
أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي
أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾

35- *İmrân'ın karısı demişti ki: "Rabbim, karnımda olanı tam hür olarak sana adadım, benden kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."* 36- *Onu doğurunca -Allah onun ne doğurduğunu bilirken-yine şöyle dedi: "Rabbim onu kız doğurdum, erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu, kovulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum."*

Tefsîr:

35-36: Burada zikredilen İmrân, Matan (Taberî'ye göre Yaşhem) oğlu İmrân'dır, Musa'nın babası İmrân değildir. İmrân'ın karısı, Fakuz'un kızı ve Hz. Meryem'in annesi olan Hanna'dır[1]. Hanna'nın kız kardeşi-bir rivayete göre Meryem'in kız kardeşi- İyşâ', Hz. Zekeriyyâ'nın karısı ve Hz. Yahyâ'nın annesi imiş. Fakat Luka İncîline göre Zekeriyâ'nın karısının adı Elisabet'tir.

İbni İshâk'ın rivayetine göre Hanna'nın uzun zaman çocuğu olmamış. Bir gün bir kuşun, yavrularını beslediğini görünce içinde çocuk sahibi olma arzusu uyanmış. Allah'a niyaz edip kendisine bir çocuk lûtfetmesini dilemiş, çocuğu olduğu takdirde onu Beytu'l-Makdis'e vermeyi adamış. Nihayet Meryem'e hâmile kalmış, hâmileliği esnasında kocası İmrân ölmüş.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/359; Zâdu'l-mesîr: 1/376

İmrân adı bir kere 33 ncü, bir kere de 35 nci âyette olmak üzere iki kez anılmaktadır. Çoğunluğun kanısına göre birinci İmrân Hz. Mûsâ'nın babası, ikinci İmrân Hz. Meryem'in babasıdır. İkisi arasında takriben binsekizyüz yıl vardır. Ancak hırıstiyanlar, Meryem'in babasının İmrân adını taşıdığını kabul etmezler. Fakat herhalde âyetler indiği sırada Meryem'in babasının adının İmrân olduğunu söyleyen hırıstiyanlar vardı. Çünkü Matta ve luka İncîllerinde Îsâ'nın nesebinde fark vardır: Matta'da Meryem'in nişanlısı olan Yusuf, Mattan oğlu Yakub'un oğlu olarak gösterilirken Lukada Yusuf Heli'nin oğlu, o da Mattat'ın oğlu gösterilmektedir.[1] Bu da Îsâ'nın nesebi konusunda hırıstiyanlar arasında görüş ayrılığı bulunduğunu kanıtlar.

Muharrer, âzâdedilmiş demektir. Hanna, burada çocuğunu her türlü dünya ilişkilerinden, dünyaya kulluktan çözüp Allah'a kul olmağa vakfedeceğini adamış ve ismini de Meryem koymuş ve çocuğunu şeytanın şerrinden korumasını Allah'tan dilemiştir.

Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Doğan her çocuğa, doğarken şeytan dürter* (başka rivayetlerde dokunur). *Şeytanın bu dürtmesinden ötürü çocuk ağlayarak dünyaya gelir. Ancak Meryem'e ve oğluna şeytan dürtmemiştir." Hâdisi rivâyet eden Ebu Hüreyre: 'Onu ve soyunu, kovulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum' âyetini okuyunuz"* demiştir.[2]

Tabii bu hadîs, eğer gerçekten Hz. Peygamber'in sözü ise, Îsâ'nın temiz yaratılışına işarettir. Yani O, şeytân kendisini etkileyemeyecek derecede temiz yaratılmıştır. *"Benim kullarıma senin hükmün yoktur."*[3] âyeti de Allah'ın temiz kullarını, şeytânın hükmü altına alamayacağını gösterir. Ama bu, onlara şeytân hiç vesvese vermez anlamına gelmez. Nitekim Markos İncîlinin 4 ncü bâbında şeytânın, Îsâ'yı kandırmağa çalıştığı anlatılır.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا
كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ
أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
٣٧

1. Matta: 1/15-16; Luka: 3/23-24
2. Müslim, Fedâil: bâb: 40, hadîs: 146-147; İbn Hanbel, Musned: 2/233
3. Hicr: 42

37- *Rabbi, onu güzel bir şekilde kabul buyurdu, onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriyya da onun bakımını üzerine aldı. Zekeriyya, onun yanına, mihraba her girdiğinde yanında bir rızık bulurdu. "Ey Meryem, bu sana nereden?" derdi. "Bu, Allah katından" derdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.*

Tefsîr:

37- Meryem, henüz annesinin karnında iken babasını kaybetmiş, yetim doğmuştu. Annesi onu hahamlara götürdü. Hâdis-i şerîfe göre Meryem'in eniştesi, bir rivayete göre de teyzesinin kocası olan Zekeriyya, Meryem'in bakımını üzerine almak istedi. Fakat hahamlar topluluğu, buna itiraz ettiler. Meryem'i yanına almak isteyen yirmi dokuz kişi arasında kur'a çekildi: Herkes okunu nehre attı. Okların hepsi suyun dibine battı, yalnız, Zekeriyya'nın oku batmadı. Böylece Meryem'in bakımı, Zekeriyya'ya kaldı.

Meryem biraz büyüyünce Hz. Zekeriyya, annesinin va'di yerine gelsin diye onu Beytu'l-Makdis'teki mihraba koydu. Mihrâb yüksek yer demektir. Meclislerin en mu'tenâ yerine mihrâb denir. Demek ki Hz. Meryem, ma'bedde özel ve yüksek bir odaya konmuştur.

Hz. Meryem, burada ibadet ile meşgul iken kendisine mana'dan rızıklar gelmiştir. Hz. Zekeriyya, onun odasına girdiğinde yanında rızıklar görmüş, bunun nereden geldiğini sormuş, o da bunun Allah tarafından geldiğini söylemiştir. Bu âyet-i kerîme, evliyâ'nın kerametinin hak olduğunu gösterir. Zira bir peygamber olmayan Hz. Meryem'e Allah tarafından rızıkların gelmesi salih kişilerin böyle ilâhî lûtuflara nail olacaklarına delildir. Peygamber olmayan iyi kişilerin nail oldukları bu olağan üstü hâdiselere kerâmet denir. Peygamberlerden zuhur eden olağan üstü olaylar da mu'cizedir.

Hz. Zekeriyya, Meryem'de zuhur eden bu olağan üstü hâdiseyi, zamansız olarak ona taze meyva verilmiş olduğunu görünce ihtiyarlamış olmasına rağmen, kendisinin de kendisini Allah'a kulluğa adayan tâze Meryem gibi sâlih bir çocuğu olması arzusu içine düştüğünden Allah'a niyaz etmiş:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً اِنَّكَ
سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلٰئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ اَنَّ اللّٰهَ
يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ

الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ
وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَٰلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً
قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا
وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾ وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ
إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ
اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ
نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ
مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

38- *Orada Zekeriyyâ, Rabbine duâ etmişti: "Rabbim, demişti, bana katından temiz bir nesil ver. Sen duâyı işitensin." 39- Zekeriyyâ, ma'bedde durmuş, namaz kılarken melekler ona: "Allah, sana Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olacak Yahyâ'yı müjdeler." diye ünlediler. 40- Dedi ki: "Rabbim, bana ihtiyarlık gelip çatmış, karım, da kısır iken benim nasıl oğlum olur?", "Öyle* (ama) *Allah, dilediğini yapar," dedi. 41- "Rabbim, o halde bana* (oğlum olacağına dair) *bir alâmet ver" dedi.* (Allah) *buyurdu ki: "Senin alâmetin, üç gün insanlarla, işaretten başka türlü konuşmamandır: Rabbini çok an, akşam sabah* (O'nu) *tesbih et." 42- Melekler demişti ki: "Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve seni dünyaların kadınlarına üstün kıldı." 43- "Ey Meryem, Rabbine divan dur, secde et,* (O'nun huzurunda) *eğilenlerle beraber eğil" 44- Bunlar, sana vehyettiğimiz, görünmez âlemin haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini* (oklarını) *atarlarken sen onların yanında değildin;* (birbirleriyle) *çekiştikleri zaman da sen yanlarında değildin.*

Tefsir:

38-41 nci Ayetlerde, ihtiyarlık çağında, Hz. Zekeriyyâ'ya, Allah'tan bir kelimeyi doğrulayacak, seyyid, **hasur** ve sâlihlerden bir peygamber olacak, Yahyâ adında bir oğlunun dünyâya geleceğinin müjdelendiği, oğlu olacağına alâmet olarak da üç gün süreyle insanlarla sadece işâret ile konuşabileceği ve sabah akşam Allah'ı tesbîh etmesinin emredildiği bildiriliyor. Yahyâ, İbranca Yuhanna'nın Arapça söylenişidir. Yaşamak kökünden gelen bu isim, bu çocuğun, temiz bir hayât süreceğine, Zekeriyya'nın adını alacağına işarettir. *Allah'tan kelime:* İbn Abbâs, Hasan, Mücahid, Katâde, Süddî ve Mukatil'e göre Hz. İsâ Aleyhisselâm'dır. Çünkü o, *"Kün: ol"* kelimesiyle oluvermiştir. Ebu Ubeyde'ye göre *"Allah'tan kelime"* Allah'ın kitabı ve gönderdiği âyetlerdir. Fakat birinci görüş daha doğrudur. *Seyyid:* değerli, şerefli, efendi, halîm, günahlardan korunan, hikmet sahibi, bilgin manalarına gelir. *Hasur* ise kadınlara karşı şehvet duygularından arınmış, tertemiz insan demektir. İşte Zekeriyya'nın oğlu *Yahyâ,* doğumu, sırf kün kelimesinin hârika bir tecellîsi olan Hz. İsâ'yı doğrulayan, Allah katında değerli, şehvet duygularından arınmış, temiz, nezih bir efendi, salih bir peygamber olacaktır. Hz. Yahyâ'nın, Hz. İsa'dan altı ay, bir rivayete göre de üç ay önce doğduğu ve Hz. İsa'nın ortadan çekilmesinden altı ay önce şehîd edildiği rivayet edilir.

Luka İncîlinin birinci babına göre Meryem, Zekeriyyâ'nın karısı Elisabet'in gebe kalışından altı ay sonra gebe kalmış ve normal süresinde çocuğunu doğurmuştur. Bu da birinci rivâyetin doğruluğunu kanıtlar.

38 nci âyetteki " فنادَتْه " kelimesi müzekker olarak " نَاداه " şeklinde de okunmuştur. Esasen noktasız olan ilk Mushaf yazısında " ىادىه "kelimesi, iki okumaya da elverişlidir. Kelimenin sonu, aslında yâ'dır, elif gibi uzatılır. " الملائكة " ise lafzı ve çoğul olması bakımından müennes olabilir, fakat anlam olarak müzekker de yapılır. Yani bu kelimenin müennes ve müzekker olması caizdir. Ebû Ubeyde, Kur'ân'daki " الملائكة "yi hep müzekker yapmıştır. İşte " الملائكه "nin lafzını ve cemâat oluşunu düşünenler " ىادىه "yü müennes olarak " فنادته " okumuşlar; kelimeyi anlamı bakımından müzekker kabûl edenler de bu fi'li müzekker olarak " فناداه " okumuşlardır.

42-43 ncü âyetlerde Hz. Meryem'in, o zamanki dünya kadınları arasından seçilip onlardan üstün kılındığı ve kendisine Rabbinin huzurunda rükû ve secde etmesinin emredildiği anlatılmaktadır. Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Dünya kadınlarının en*

iyisi İmrân kızı Meryem ile Huveylid kızı Hadîce'dir."[1] Tirmizî de şu hadis rivayet etmektedir: "*Sana şu dünya kadınları kâfi: İmrân kızı Meryem, Huveylid kızı Hadice, Muhammed kızı Fâtıma, Fir'avn'ın karısı Âsiye.*"[2]

44 ncü âyette de Meryem'in doğumu, Zekeriyya'nın onun bakımını üzerine alması ve Hz. Yahya'nın doğumu hakkında bu anlatılanların, ğayb haberleri olduğu, bunların, Hz. Muhammed'e vahiy suretiyle bildirildiği anlatılmaktadır. Şüphesiz bu haberler, hıristiyanların İncillerinde zikrediliyor ve halk arasında da söyleniyordu. Fakat rivayetler birbirini tutmazdı. Bu İncilleri okumamış olan Hz. Muhammed (s.a.v.) için bunlar gayb idi, bilinmeyen şeylerdi. Yüce Allah bu âyetlerle, birbirini tutmaz çeşitli rivayetler halinde gelen haberlerin esasını anlatmak suretiyle üzerinde çok ayrılığa düşülen konuları aydınlığa kavuşturmuştur. Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın, bunları Kur'ânın beyaniyle böyle güzel anlatması, onun peygamberliğinin en büyük delilidir.

إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ
النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ رَبِّ أَنّٰى يَكُونُ
لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضٰى
أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ
وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا إِلٰى بَنِي إِسْرٰٓائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ
رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ
طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتٰى بِإِذْنِ اللّٰهِ

1. Müslim, Fedâil, bâb 12, hadis: 69
2. Tirmizî, Menâkıb: 62, hadis: 3878

وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فٖي بُيُوتِكُمْ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٤٩﴾ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَ
لِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذٖي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبّٖي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقٖيمٌ ﴿٥١﴾

45- Melekler demişti ki: "Ey Meryem, Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor: Adı Meryem oğlu İsâ Mesîh'dir: dünyada da, âhirette de yüzde (şerefli) *ve* (Allah'a) *yakın olanlardandır." 46- "Beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır." 47- Dedi ki: "Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?", "Allah, böylece dilediğini yaratır, dedi, bir şey*(in olmasını) *istedi mi ona ol der, o da oluverir." 48- "Ona kitâbı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretecek." 49- "Onu İsrâiloğullarına* (şöyle diyen) *bir elçi yapacak: 'Ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim: ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yaparım, ona üflerim, Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir; körü ve alacalıyı iyileştiririm; Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim; evlerinizde ne yeyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanıcı iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır.' 50-* '(Ben), *benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri size helâl yapayım diye gönderildim. Size Rabbinizden bir mu'cize getirdim, Allah'tan korkun, bana itaat edin.' 51- 'Allah benim de Rabbım, sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk edin, doğru yol budur'!"*

Tefsîr:

45 nci âyette ve Nisâ Suresinin de 171 nci âyetinde Hz. İsa, *Allah'tan bir kelime* diye tavsif edilir. Hz. İsâ, babasız, sırf Allah'ın "ol!" sözüyle yaratıldığı için ona Allah'ın kelimesi denmiştir. Bu sözde onun mucizevî yaratılışına işaret vardır. Kelime, kelâmdan geneldir. Kelâm yalnız kulağa hitâbeden sözdür. Kelime ise gerek kulak, gerek göz, gerek başka duyular aracılığı

ile içte duygular, manalar uyandıran her şeydir. Ağızdan çıkan veya kitaba yazılan sözler birer kelime olduğu gibi insanın ruhunda ibretler uyandıran tabiat olayları da birer kelimedir, fakat bunlar sözsüz kelimelerdir. Gözlerimizin önünde cereyan eden tabiat olayları: doğumlar, çiçeklerin açması, ağaçların yeşilliklere bürünmesi, kuşların uçması, her şeyin belli kanunlara göre ve düzenle işlemesi, büyük bir kudret, akıl ve bilgi sahibi bir yaratıcının varlığını haykıran, ruhta derin duygular uyandıran birer kelimedir. Hz. İsâ'nın doğumu ise olağanın üstünde bir hadisedir. Bu fevkalâde hadise, herkes için Allah'ın kudretini ifade eden sözsüz bir konuşmadır. İşte doğumunun uyandırdığı ibretten dolayı Hz. İsâ, *Allah'ın kelimesi* olarak nitelendirilmiştir. Yani zuhura gelişi, varlığı başlı başına bir sözdür, insanlara ibret veren ilâhî bir konuşmadır, bir âyettir. Kur'ân'da sözlü ve sözsüz âyetlerin anlamı üzerinde daha geniş bilgi edinmek için "Kur'ân'da Allah ve İnsan" adlı terceme eserimize bakılabilir

İlk defa burada Hz. İsâ, Mesîh sıfatiyle anılmaktadır. Müfessirler Mesîh kelimesi üzerinde birkaç mana vermişlerdir. Ayağının altı dümdüz, hiç çukursuz olduğu için Hz. İsâ'ya Mesîh denmiş; yahut çok seyahat ettiği, ya da elini sürdüğü her hastayı şifaya kavuşturduğu, yahut kendisi bereketle meshedildiği, yahut meshedilmek suretiyle kirlerden arıtıldığı için, ya da annesinden yağ sürülmüş olarak doğduğu için Mesîh denmiştir. Tabii bu faraziyeler, kelimenin Arapça kabul edilmesine göredir. Fakat mesîh kelimesinin İbrânîce meşîh yahut mişîyâ kelimesinden geldiği görüşü daha doğru görünmektedir. Arapçada nasıl yuhanna Yahyâ; Moşe, Mûsâ, olmuş ise Mişihâ da Mesîh olmuştur. Peygamber Samuel, Allah'ın emriyle kıral yaptığı Saul (Tâlut)un başına yağ döküp meshetmiş: "Kendi mirası üzerine reis olarak Rab seni meshetti" demiştir[1]. O günden sonra İsrâil kırallarına, kırallığa geçirildiklerinde yağ sürmek âdet olmuş ve kırallara vücuduna yağ sürülmüş anlamına mesîh unvânı verilmiştir. Yahudîler, Hz. Îsâ'ya alay yoluyla mesîh yani İsrâil oğullarının geleceğini bekledikleri ebedî kıralı demişlerdi[2]. Fakat bu kelime, burada Allah tarafından seçilmiş, tertemiz bir insan anlamında kullanılmıştır.

46-51 nci âyetlerde Hz. Îsâ'nın doğumu olayına, onun vasıflarına, mu'cizelerine ve öğretilerinin özüne işâret edilmektedir. Burada ilginç olan bir husus, 49 ncu âyette Hz. Îsâ'nın " أَنِّى أَخلق لكم : *Ben sizin için yaratırım"* demiş olmasıdır. *Halk:* (yaratmak), aslında yoktan var etmek değil, takdir etmek, ölçü ve biçim vermek demektir. Hz. Îsâ'nın bu fi'li kullanmış

1. Bkz. Kitâbı Mukaddes, Samuel: 1/9-10, 15-16
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/106

olması, bu sözü kullanmakta bir sakınca olmadığını gösterir.

Hz. Îsâ gelmiş, İsrâil oğullarına Allah'ın emirlerini tebliğ etmiş. Peygamberliğinin delili olarak mu'cizeler göstermiştir. Fakat ona inanan pek az olmuş, İsrâil oğulları onu inkâr etmişlerdir.

فَلَمَّٓا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارٖٓي اِلَى اللّٰهِۜ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ
نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِۚ اٰمَنَّا بِاللّٰهِۚ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا بِمَٓا اَنْزَلْتَ
وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُۜ
وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرٖينَ ﴿٥٤﴾

52- *Îsâ, onlardan inkârı sezince: "Allah yolunda kimler bana yardımcı olacak?" dedi. Havârîler: "Biz, Allah* (yolun)*un yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahid ol, biz müslümanlarız" dediler.* 53- *"Rabbimiz, senin indirdiğine inandık, Elçiye uyduk, bizi şâhidlerle beraber yaz!"* 54- *Mekr ettiler* (tuzak kurdular); *Allah da tuzak kurdu. Çünkü Allah mekredenlerin en iyisidir* (en iyi tuzak kurandır).

Tefsîr:

52-53: İsrâil oğullarının kendisini inkâr ettiklerini anlayan Hz. Îsâ, kendisine Allah yolunda yardımcılar aradı. Kendisine inanmış olan havâriler, ona yardım edeceklerini va'dettiler. İsrâil oğulları ise, Îsâ'yı ortadan kaldırmak için çareler arıyorlar, tuzaklar kuruyorlardı. Nihayet onu çarmıha gererek öldürmeğe karar verdiler.

54 ncü âyet, onların bu tedbirlerine işaret etmektedir. Mekr, bir şeyi yapmayı plânlamak, tedbir düşünmek demektir. Genellikle yapılacak kötü şeyler gizli tutulduğundan mekr, kötü iş düzenleme, tuzak kurma anlamında kullanılır. Fakat mekr mutlaka kötü tedbir düşünmek demek değildir. İyi tedbir düşünmeğe de el-mekru'l-hasen denir. Bu bakımdan Allah, mâkirlerin en iyisidir şeklinde tavsif edilmektedir.

Allah, yapılan suçu, benzeri bir cezâ ile engeller. Buna edebiyatta *müşâkele* denir. Burada işlenen suç, tuzak kurmadır. Bunun cezâsı, onu etkisiz bırakacak bir tuzak, yani tedbirdir.

Yüce Allah burada diyor ki: Onlar Îsâ'yı öldürmek için tedbîr düşündüler, tuzak kurdular. Allah da onu kurtarmayı, onların tuzaklarını boşa çıkarmayı düzenledi. Çünkü en güzel tedbir eden, herşeyi yerli yerince en güzel düzenleyen O'dur.

Allah, tedbir düşünenlerin en hayırlısıdır. Zira O'nun tedbirinin sonucu, daima yaratıkların hayrınadır. İşin iç yüzünü bilmeyenler, O'nun tedbirini bazan şer sanırlar ama şer sandıkları, aslında kendileri için hayırlıdır.

Eğer bu âyetler, müfessirlerin ittifâk ettiği üzre Necrân hey'eti ile ilgili olarak inmiş ise, rivâyetlerde söylendiği gibi yahudîler bu tartışmalara katılmış olamaz. Bu tartışmalara katılanlar, Necrân hey'eti yanında yöredeki kabileler arasında yaşayan Arap hırıstiyanlar olmalıdırlar. Çünkü olayın geçtiği dokuzuncu hicret yılında Medine'de yahudî yoktu. Hicrî beşinci yıldan sonra Medine'de yahudî kalmamıştı.

Ama bu hırıstiyan hey'etinin, Necrân hey'etinden başka bir hey'et olma ihtimali vardır. Henüz Medine'de yahudîlerin güçlü oldukları bir sırada gelen bir hırıstiyan hey'etinin, Hz. Peygamber'le tartışmalarına yahudîler de katılmış olabilirler. Fakat bu ihtimâl de kuvvetli bir ihtimâl değildir. Gerçeği Allah bilir. Biraz sonra bu konuya tekrar döneceğiz.

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰٓى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۚ
ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ف۪يمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾
فَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَد۪يدًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۘ وَمَا لَهُمْ
مِنْ نَاصِر۪ينَ ﴿٥٦﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّ۪يهِمْ
اُجُورَهُمْۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٧﴾ ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ
وَالذِّكْرِ الْحَك۪يمِ ﴿٥٨﴾

55- *Allah demişti ki: "Ey Îsâ, ben seni vefat ettireceğim, bana yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları, ta kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz bana olacaktır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim."* 56- *"İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da, âhirette de şiddetle azâb edeceğim, onların yardımcıları da olmayacaktır."* 57- *İnanıp iyi işler yapanlara da* (Allah) *mükâfatlarını tam olarak verecektir. Allah zalimleri sevmez.* 58- *İşte bu sana okuduğumuz, o âyetlerden ve hikmetli zikir*(Kitâb)*dandır.*

Tefsîr:

55- Teveffî lûgatte esas itibariyle bir sayının tam olması, bir işi tam yapmak anlamınadır. Sonradan can almak mânasında kullanılmıştır. 55 nci âyette geçen teveffî kelimesi üzerindeki görüşleri üç noktada toplayabiliriz: 1) Teveffî ölüm mânasınadır. 2) Teveffî uyku mânasınadır. 3) Teveffî, kabz (tamamen alıp kaldırmak) mânasınadır. Bu görüşleri açalım:

1) Alî ibn Ebî Talha'nın, İbn Abbas'tan naklettiği bir görüşe göre *"innî muteveffîke, innî mumîtuke: yani ben seni öldüreceğim"* demektir. Muhammed ibn İshak, meçhul bir şahıs yoluyla Vehb ibn Münebbih'ten, Allah Îsâ'yı yükselteceği zaman üç saat, ya da üç gün öldürmüş, sonra diriltip yükseltmiştir. Bir kısım tefsircilere göre de teveffî ölüm anlamınadır, fakat âyette takdim ve te'hir vardır. *Müteveffîke* ile *râfi'uke*'yi birbirine bağlayan vâv tertib ifade etmez, cem ifade eder. Âyetin takdiri: *"innî râfi'uke ileyye ve muteveffîke ya'nî ba'de zâlik: Ben seni bana yükselteceğim, daha sonra öldüreceğim"* şeklindedir.[1]

Fakat bu görüş, tutarlı bir görüş olmaktan uzaktır. Çünkü edebî bir sözde, yapılan işler bir sıra ile anlatılır, gelişigüzel söylenmez. Meselâ "Sabahleyin kalkacağım ve çarşıya gideceğim ve elbisemi giyeceğim." denmez. "Sabahleyin kalkacağım, elbisemi giyeceğim ve çarşıya gideceğim." denir. Eğer takdim ve te'hiri gerektiren edebî, ince bir nükte olursa o zaman takdim ve te'hir yapılabilir. Burada takdim ve te'hiri gerektiren bir şey yoktur.

2) Teveffînin, uyku mânasında kullanıldığını söyleyenlere göre -ki çoğunluk bu görüştedir- âyetin takdiri: " إِنِّى مُتَوَفِّيكَ أَى مُنَوِّمُكَ " şeklindedir. Yani *"seni uyutacağım"* demektir.

3) Tevveffînin kabz mânasında kullanılmış olduğunu söyleyenler de âyete

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/366

şöyle bir mâna takdir ederler: " إنّي قابضك من الأرض بروحك وجسدك ورافعك إليّ": Ben seni ruhun ve cesedinle yerden alıp bana kaldıracağım."

Müfessirlerden çoğunun kanaatine göre Hz. Îsâ, ruhu ve cesediyle birlikte göğe yükseltilmiştir. Bir kısım müfessirlere göre göğe yükseltilen, Îsâ'nın cismi değil, ruhudur. Burada *"seni bana yükselteceğim"* hitabı ile kasdedilen, Hz. Îsâ'nın ruhudur. Çünkü ruh, insanın hakikatidir. Cesed, emanet elbise gibidir. Artar, eksilir. Değişmeyen insanın ruhudur.[1]

Bu görüş, âyetin ruhuna daha uygundur. Zira:

1) Kur'ânı Kerîm, Allah'ın kanununda değişiklik bulunmadığını söylüyor. Îsâ'nın, cismiyle birlikte göğe yükseltilmesi, Allah'ın arzdan çıkan maddelerin tekrar arza dönecekleri hakkındaki kesin kanununa aykırıdır. Madde, madde olarak ve tabiatinde bir değişiklik olmadan, haricî tesirler bulunmadan yukarı kalkmaz. Hiçbir beşere böyle bir şey olmamıştır.

2) Gök ile kasdedilen maddî gök ise bu, yıldızlardan ibarettir. Yani Îsâ, şu yıldızlardan birine mi çıkarılmıştır? Eğer kasdedilen ma'nevî gök ise oraya cesed gitmez, ruh gider. Çünkü orası maddî değildir.

3) Kur'ânı Kerîm, Îsâ'nın göğe yükseltildiğini söylemiyor, Allah'a yükseltildiğini söylüyor. Allah'a yükselmek başka şey, göğe yükselmek başka şeydir. Allah'a yükselmek, O'nun katında yüksek derece kazanmak anlamına gelir. İdrîs Aleyhisselâm hakkında da: *"Biz onu, yüce bir dereceye yükselttik."*[2] buyurulmuştur.

Yüce Allah, Hz. Îsâ'yı mütecâvizlerin elinden kurtarmak suretiyle onu ma'nevî derecelere nail eylemiş, şanını yüceltmiştir. Nitekim *"ta kıyamet gününe kadar sana uyanları, inkâr edenlere üstün yapacağım"* âyetinden bu mânâ anlaşılmaktadır. Gerçekten İsâ'nın ümmeti, dâimâ onu inkâr eden yahudîlere hakim olagelmiştir. Bu da onun Allah nezdindeki şanının yüceliğini gösterir.

Müfessirlerin, *"... seni vefat ettireceğim, bana yükselteceğim..."* âyetini genellikle Îsâ'nın göğe çıktığı şeklinde tefsîr etmelerinin başlıca iki âmili vardır:

Bunların en önemlisi, hırıstiyanlar ve yahudîler hakkındaki âyetlerin izahı için İslâma yeni girmiş olan yahudî ve hırıstiyan âlimlerine başvurmaları ve onların söylediklerini tam hakikat kabul edip nakletmeleridir. Diğer âmil de Îsâ'nın göğe çıktığı ve âhir zamanda yere inip Deccâl'i öldüreceği, haçı kıracağı ve İslâm şeriâti ile amel edeceği hakkında anlatılan bazı hadislerdir.

1. Tefsîru'l-menâr: 3/316-317
2. Meryem Sûresi: 57

Şimdi hıristiyanların temel inancı olan Îsâ'nın çarmıha gerilmesi hakkındaki düşüncelerini özetleyelim: Âdem yasak meyvayı yiyerek Allah'a âsî olunca onun bu günahı, soyunda devam edegeldi. Âdem soyundan gelenler, hem kendi günahlarından, hem babaları Âdem'in günahından ötürü cezaya müstahak oldular. Adalet ve merhamet sahibi Allah için, Âdem ve soyunda zuhur eden bu günah yüzünden bir problem ortaya çıktı: Şimdi Âdem oğullarını cezalandırsa rahmetine aykırı olacak, rahîm olmayacak: cezalandırmasa adâletine aykırı düşecek, âdil olmayacak. İşte Âdem'in isyanından bu yana hep rahmet ve adalet sıfatlarını bağdaştırmayı düşündü, düşündü, ancak bizim bulunduğumuz târîhe göre bindokuzyüz on iki yıl[1] önce rahmet ve adâlet sıfatlarını bağdaştırmanın yolunu buldu.

Kendi nefsi olan oğlunu çocuk şeklinde bir kadının karnına koyacak, tam bir insan olarak dünyaya gelecek, insanlar gibi yeyip içecek, yaşayacak ve sonunda düşmanlarının zulmüne uğrayarak asılacak, böylece kendi nefsi olan oğlunu feda ederek insanlığı ezelî günahından kurtaracaktı. Öyle yaptı. İşte Îsâ'nın asılması, Allah'ın oğlunun insanları ezelî günahtan kurtarmak için kendini fedâ etmesidir.[2]

Bu inancın, mantığa sığar tarafı yoktur. Ve bu itikad, putperestlikten hıristiyanlığa geçmiş bir itikaddır. Zira Hinduizmde de insanlığın ezelî günahından ve bunun kaldırılması için babasız dünyaya gelen Krişna'nın, kendisini feda ettiğinden, asılırken başında altından bir taç bulunduğundan söz edilir. Krişna, elleri ayakları delinerek (yani çivilenerek) asılmıştır. Hıristiyanlara göre de Îsâ asılırken başında dikenden bir tac vardı. Eski uzak doğu dinlerinin birçoğunda elleri ayakları çivilenerek asılmak suretiyle insanlığı ezelî günahtan kurtaran bir din büyüğünden söz edilir ve bu adam, Allah'ın insan şeklinde bir görüntüsü kabul edilir.[3]

Allah, adâlet ve rahmet sıfatlarını bağdaştırabilmek için eğer Âdem'in yaratılışından, tâ 1988 yıl öncesine kadar düşünmüş de, ancak bu kadar uzun zaman geçtikten sonra bir çâre bulabilmişse demek ki O, uzun süre âciz kalmış, bir işin nasıl çözüleceğini bilememiştir. Hâşâ, Allah'a hiçbir ân, câhillik ve âcizlik ârız olamaz.

Allah, insanların günahını affetmek için çocuk şekline bürünüp kadının karnına girmez. Bunlar acz belirtileridir. Ve insan şekline de girse Allah'ın aynı olan bu insanın öldürülmemesi icabeder. Hem Allah, insanları affetmek istedikten sonra ne diye böyle çareler düşünsün; affediverir, yaptığından sorumlu değildir, dilediğini yapar. Kaldı ki Âdem'in günahından, zür-

1. Bu rakam, Reşîd Rızâ'nın tefsîrini yazdığı târihtir.
2. Bkz. Reşîd Rızâ, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: 6/24-25
3. Bkz. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hâkîm: 6/32-33

riyetinin sorumlu tutulması da Allah'ın adaletine aykırıdır. Babanın suçundan oğlu neden sorumlu olsun? Çocuğun kabahati nedir? İslâma göre herkes kendi günahından sorumludur. Günah ferdîdir. Babanın işlediği suçtan oğlu sorumlu olmaz. Hiçbir günahkâr, diğerinin günahını çekmez. Herkes kendi günahını yüklenir, ondan hesaba çekilir.

Gerçekte Hz. İsâ'yı öldürücek askerler onu tanımıyorlardı. İsâ'nın havarilerinden, Îsâ, çarmıha gerilmemiş, öldürülmemiştir. Bu hususta bugünkü hıristiyanlarca kabul edilen dört İncil'in ifadesi birbirini tutmadığı gibi Barnaba İncilinde de Hz. Îsâ'nın asılmadığı, ona benzetilen birinin asıldığı kaydedilmektedir.

Nisa Sûresinin 157-159 ncu âyetleri Hz. Îsâ'nın öldürülmediğini, asılmadığını, ancak birinin ona benzetildiğini söylemektedir.

Muhammed Reşid Rızâ, bu konuda özetle şöyle diyor: Îsâ'ya çok benzeyen Yehuzâ, önce Îsâ'nın saklandığı yeri para karşılığında askerlere haber verdi. Sonra bu yaptığına pişman oldu. Vicdan azabından kurtulmak için kendisini Îsâ diye tanıtıp asıldı. Hıristiyan kaynaklarında Îsâ'yı haber veren Yehuzâ'nın, Îsânın asılmasından sonra bir daha görünmeyip intihar ettiği rivayet edilir. Kendisini Îsâ diye tanıtıp askerlere teslim olması da bir çeşit intihardır.

Demek ki âyetin dediği gibi Allah, Îsâ'ya ikram edip onu düşmanlarının elinden kurtarmış ve Îsâ, gizlice başka bir ülkeye gidip normal hayatını yaşadıktan sonra vefat etmiş, vefatından sonra da ruhu, Allah katında yüce derecelere yükselmiştir.

Müfessirlerden bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.v.)in, Mi'rac'da Hz. Îsâ ve Hz. Yahyâ'yı ikinci gökte görmüş olmasını, Îsâ'nın ruhuyla ve cismiyle göğe çıktığına delil gösterirler. Eğer Hz. Peygamber'in, Mi'rac'da gökte görmesi, Hz. Îsâ'nın, cismiyle göğe çıktığına delil ise Hz. Yahyâ'nın ve diğer peygamberlerin de cismen göğe çıktığına delildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) öteki peygamberleri de çeşitli göklerde görmüş idi. Oysa hiç kimse, başka bir peygamberin, ruhu ve cismiyle birlikte göğe çıktığını ileri sürmemiştir. Zaten bütün peygamberlerin ruhları yücelere, melekût âlemine yükselirler. Muhakkak ki Hz. Peygamber'in ruhu, en yüce melekût âleminde, en yüksek göktedir.

" وإنْ من أهل آلكتاب إلاَّ ليؤمِنَنَّ به قبل موته.. : *Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce ona inanacak olmasın"*(1) âyetinde *mevtih* kelimesindeki zamir, kitap ehli olan her insana raci'dir. Bir kısım müfessirler, bu zamiri Hz. Îsâ'ya götürürler. Onlara göre, Hz. Îsâ'nın gökten yere inip

1. Nisâ Sûresi: 159

öldükten sonra, kitap ehli olanların hepsi ona inanacaktır. Bu görüş kabul edilse, kitap ehlinden olan her insanın, ta Hz. Îsâ'nın ineceği zamana kadar yaşaması gerekir ki o, yere insin, yaşasın, ölsün de, bu da ona inansın. Bu mümkün değildir. " و إن من أهل الكتاب " da ehl, nefy yerinde nekredir, umum ifade eder. Yani kitap ehlinden herkes, öleceği zaman Îsâ hakkıdaki gerçeği görüp ona doğru bir biçimde inanır demektir. Gözlerden perdenin kalktığı can çekişmesi halinde Yahudî, Îsâ'nın, Allah'ın doğru bir peygamberi olduğunu anlar, hıristiyan da onun, Allah'ın oğlu olmayıp kulu ve resulü olduğunu görüp ona, doğru bir şekilde inanır. Âyetin mânası budur(1).

Âhir zamanda Hz. Îsâ'nın ineceğine dair hadisler:

Hz. Îsâ'nın inip Deccal'i öldüreceği: İslâm ümmeti arasında adaletle hükmedeceği hakkında birkaç hadis rivâyet edilmiştir. Bunların çoğu Ebu Hüreyre'den nakledilir. Bazılarını zikredelim:

Buhârî, Müslim, ve Termizî'de Ebu Hüreyre'den muhtelif yollarla şu hadis rivâyet edilir: *"Nefsim, elinde bulunan Allah'a andolsun ki Meryem oğlu Îsâ'nın aranıza âdil bir hakem olarak ineceği zaman yaklaşmaktadır. O zaman haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, mal o kadar bollaşacak ki onu kabul eden kimse bulunmayacak."* Bu hadisin çeşitli rivâyetlerinde fazlalık ve eksiklik vardır.(2) Aynı anlamda bir hadis, İbn Mâce ve İbn Hanbel'de de mevcuttur.(3) Buhârî'deki rivâyette şu fazlalık vardır: "Sonra Ebu Hüreyre: *"Kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce ona inananacak olmasın. Kıyamet günü de O, onların aleyhine şâhid olacaktır."*(4) âyetini okuyun, demiştir."(5)

Ebu Dâvud'da bulunan bir hâdiste *"Meryem oğlu Îsâ"* kıyametin on alâmetinden biri olarak sayılmakla beraber gökten inmesinden söz edilmez.(6) Tirmizî'nin rivâyet ettiği iki hadisten birinde Hz. Îsâ'nın, Şam'da Ak Minare yakınına ineceği, ikincisinde de Deccal'i Ludd kapısında öldüreceği ifade edilmektedir.(7)

Müslim'in rivâyet ettiği bir hadiste Rumlar Şam'da A'mak'a, yahut Dâbik'a(8) inmeden kıyametin kopmayacağı anlatılır. Rumlar bu bölgeye ge-

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 6/20-21
2. Müslim, Îmân, bâb: 71, hadîs: 242
3. İbn Mâce, Fiten, bâb: 33; İbn Hanbel, Musned: 2/240-272;...
4. Nisâ' Sûresi: 159
5. Bed'u'l-halk, babu nuzûli Îsâbn Meryem.
6. Kitâbu'l-melâhim, bâbu emârâti's-sâ'ah.
7. Fiten, bâb: 59 ve 62.
8. Bunlar Halep yakınında bulunan yerlerdir.

lince Medine'den çıkacak bir İslâm ordusu gelip bunlarla savaşacak. Bu ordunun üçte biri bozulacak, üçte biri şehid düşecek, üçte birine de fetih nasib olacaktır. Rumları yenen bu askerler, İstanbul'u fethedecekler. Orada zeytin ağaçlarına kılıçlarını asmış vaziyette ganimetleri bölüştürürlerken şeytan: "Mesîh, sizin yerinize evlerinize sâhib oldu" diye bağıracak. Bunlar Şam'a gelecekler, savaşmak için kılıçlarını düzeltirlerken namaz kılacaklar. Meryem oğlu Îsâ, inip onlara imam olacak, Allah'ın düşmanı (Deccal) onu görünce, tuzun suda erimesi gibi erimeğe başlayacak. Allah onu Îsâ'nın eliyle öldürecek. Îsâ, mızrağının ucundaki Deccalin kanını müslüman askerlerine gösterecek.(1)

Müslim'in rivâyet ettiği, Deccâl'den bahseden bir hadiste de Meryem oğlu Îsâ'nın geleceği, Allah'ın, onu Deccâl'den koruyacağı, Allah'ın vahyiyle mü'minleri Tur'a çıkaracağı, sonra Ye'cuc ve Me'cuc'un zuhur edip Taberiyye Gölüne doğru yürüyecekleri, Îsâ ve adamlarının kuşatılacağı, sonra Îsâ ve adamlarının dağdan yere inecekleri, yerde her şeyin bollaşacağı, nihayet kıyametin kopacağı anlatılmaktadır.(2)

Lâfızları, birbirinden hayli değişiklikler gösteren bu hadislerin, manalarında da bir birlik yoktur. Çünkü birinde İsa zuhur edince çok bolluk olacağı, Deccâl'i öldüreceği belirtilirken ötekinde İsa ve adamlarının, Ye'cuc ve Me'cuc tarafından kuşatılacağı, bir süre çok darlık çekecekleri söylenmektedir. Gerçi bunların hepsinde de İsa'nın ineceği ifade edilmiştir ama iniş safhaları birbirinden farklı anlatılmaktadır.

Îsâ'nın ineceğine inanmak, itikadî bir meseledir. İtikad, şek üzerine kurulmaz, yakîn üzerine kurulur. Îsâ'nın göğe çıktığına ve âhir zamanda ineceğine dair yakîn (kesin bilgi) ifade edecek bir haber yoktur. Bu konudaki rivâyetlerin hepsi, âhâd haberlerinden ibarettir. Kaldı ki Îsâ'nın ineceği hakkında anlatılanlar, Ehli Beyt'ten Mehdî adında âdil bir imamın geleceğine dair anlatılan rivâyetlere çok benzerlik gösterir ki Mehdî hakkındaki rivâyetlerde de bir kesinlik yoktur. Bu rivâyetler mütevatir olmadığı gibi meşhur bile değildir. Hadisçiler indinde sahihin altında bir derece olan hasen hadis kabul edilmişlerdir. Kesinlik ifade etmeyen bu hâdislerle itikad sabit olamaz.

Kur'ânı Kerîm'de Îsâ'nın öleceği açıkça ifade edildiğine göre onun öldüğüne inanmak gerekir. Ancak Îsâ, hıristiyanların zannettikleri gibi öldürülmemiş, asılmamış, Allah onu Yahudîlerin şerlerinden kurtarmıştır. Yahudîler, Îsâ'ya benzettikleri birini Îsâ diye asmışlardır. Hz. Îsâ da onların

1. Kitâb: 52, bâb: 9, hadîs: 34
2. Kitâb: 52, bâb: 20, hadîs: 110

gözlerinden kaybolup emin bir yere gitmiş ve orada normal bir şekilde vefat etmiş, ruhu da göklere yükselmiştir.

Îsâ'nın ineceğine ve İslâm şeriâtiyle âmel edeceğine dair hadisler eğer doğru ise şöyle te'vil edilebilir: Bir peygamberin dini yaşadıkça kendisi ma'nen yaşamaktadır. Îsâ'nın fikriyatını, Yahudîler öldürememişlerdir. Bilâkis onun tebliğleri yayılmış, Yahudîliğe hakim olmuştur. Onun ruhunu temsil eden ümmeti, bir gün ismen olmasa bile, ma'nen Hz. Muhammed'in fikriyatını benimseyecek, onları uygulayacaktır. Nitekim XX nci asrın son yarısında Avrupa'da İslâmın sesi yavaş yavaş duyulmağa başlamıştır. Afrika'da İslâmiyet sür'atle yayılmaktadır. İslâmın anlaşılmasına engel olan, onun hüviyetini değiştirerek, tahrif ederek Avrupa'ya anlatan misyonerler, yeni yetişen tarafsız bilim adamlarının çabalariyle yavaş yavaş bu tutumlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. İslâm, olduğu gibi anlatıldığı takdirde Avrupa'da ve dünyanın her tarafında hakim duruma geçeceğinde şüphe yoktur.

Kur'ânı Kerîm'de Âli İmrân Sûresinin 55 nci âyetiyle Mâide Sûresinin 117 nci âyetinde Îsâ'nın vefatettirildiği açıklanmıştır. Mâide Sûresinin 117 nci âyetinde belirtildiği üzre Hz. Îsâ, insanları, Allah'tan ayrı olarak kendisini ve anasını iki tanrı tanımaya davet etmemiş olduğunu yüce Allah'a söylemiş ve şöyle devam etmiştir: " وكنت عليهم شهيدًا ما دمت فيهم، فلمَّا توفَّيتنى كنت أنت الرقيب عليهم وأنت على كلّ شيء شهيدٌ *Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen* (yalnız) *sen oldun. Sen her şeyi görensin.*"

Görülüyor ki âyetlere göre Hz. Îsâ'nın vefatı kesindir. Bu sahih âyetleri, âhâd haberlerine dayanarak te'vil etmek yerine bu hadisleri te'vil etmek daha doğrudur. Eğer bu hâdisler, rivâyet edildikleri şekilde Hz. peygamber tarafından söylenmiş ise bunlardan şu mâna anlaşılabilir: Îsâ'nın ruhu yani ümmeti mahvolmadı, daha yaşayacaktır. Fakat kıyametten önce bu ruh yani Îsâ ümmeti, İslâmiyete dönecektir. Bu hadislerden, hırıstiyanların, bir gün müslüman olacakları sezilebilir. Tabii bu, hadislerin yüzde yüz Hz Peygamber tarafından söylenmiş olması halinde böyledir. Merhum Hamdi Yazır da takriben bu mânaya gelmekte, şöyle demektedir:

"... Her peygamberin ruhânî eceli, ümmetinin ecelidir. Ruhânî ecelleri tamam olmuş nice peygamberler var ki Kur'ân'da zikredilmemişlerdir. Allah'ın seçkin peygamberleri içine giren büyük peygamberlerin, derecelerine göre ruhânî semada bekaları devam etmektedir ki bunlar da İbrahim âilesidir. İmran âilesi de bunlardandır. Îsâ'nın cesedi Allah'a kaldırılmış, fakat Îsâ'nın ruhu da kabzedilmemiş, yani ümmetinin eceli gelmemiş, İsrâil oğullarının sui kasdı, hilesi ile hırıstiyanlık mahvolmamış, yaşamış ve Îsâ'nın ru-

hu, Musa maiyetinde yaşamıştır. Bunun için mahvoldu zannedilen bir avuç tabi'leri, bu ruhtan istifade ederek kısa bir zamanda Yahudîlerin üstünde bir hayata kavuşmuşlardır. Ve nihayet Hz. Muhammed'in gelmesiyle hepsi, Muhammed'in ruhunun emri altına geçmiştir. Artık bundan sonra Îsâ da diğer peygamberler gibi Muhammed'in ruhu maiyetindedir. Bir gün gelecek, ümmet-i Muhammed'in daraldığı bir devirde Allah'ın garip bir kelimesi olan Îsâ'nın ruhu ortaya çıkacak, Muhammed'in ruhu maiyetinde hizmet edecek ve fakat kıyametten evvel vefat eyleyecektir...[1]

Muhammed Abduh da bu konuda şöyle diyor: "... Bu te'vile göre Îsâ'nın zamanı, insanların, İslâm şeriatinin ruhuna bağlanacakları, şekilleri bırakıp içleri ıslâh için İslâm şeriatinin özüyle âmel edecekleri zamandır."[2]

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ
﴿٥٩﴾ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِن
بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا
وَنِسَاءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ
﴿٦١﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

59- Allah'a göre, Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı, sonra ona "Ol!" dedi, artık olur. 60- (Bu), Rabbinden gelen gerçektir. Öyle ise kuşkulananlardan olma. 61- Kim sana gelen ilimden sonra seninle tartışmaya kalkarsa de ki: "Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lânetle duâ edelim de Allah'ın lânetini yalancıların üstüne atalım!". 62- İşte (Îsâ hakkındaki) *gerçek kıssa budur. Allah'tan başka tanrı yoktur. Allah, elbette aziz* (mutlak

1. Hak Dîni Kur'ân Dili: 2/1112-1114
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 3/317

galip) *ve hikmet sahibidir. 63- Eğer dönerlerse muhakkak ki Allah, bozguncuları bilir.*

Tefsîr:

59-63: Allah, nasıl Âdem'i annesiz babasız yaratmışsa elbette Îsâ'yı da babasız olarak yaratabilir. Îsâ, Allah'ın oğlu değil, O'nun bir yaratığıdır. Îsâ hakkında gerçek söz, işte Allah'tan gelen bu sözdür. Bunda aslâ şüphe yoktur.

Yüce Allah Îsâ hakkında bu anlatılanlara inanmayıp yine onun, Allah'ın oğlu veya Allah'ı oluşturan üç elemandan biri gibi şeyler iddiâ ederek tartışmaya kalkışanları *mübâhele*ye dâvet etmektedir. *Mübâhele,* lanetleşme anlamına gelir.

Önce de söylediğimiz gibi sûrenin başından buraya kadar olan âyetler, bir hıristiyan hey'etiyle Hz. Muhammed Aleyhisselâm arasında geçen uzun münakaşalar münasebetiyle inmiştir. Hıristiyan hey'eti içinden kimi *"Îsâ Allah'tır",* kimi *"Îsâ, Allah'ın oğludur",* kimi *"Îsâ, üçten biridir"* diyordu. Allah'ın Resûlü, onları gerçeği kabule, İslâm olmağa davet etti. Onlar, *"Peki babası kimdir ya Muhammed?"* dediler. Resûlullah sustu, yüce Allah Âli İmrân Sûresinin başından seksen küsur âyet indirdi. Bu rivâyeti nakleden İbn İshâk, açıklamasına devam ederek şöyle diyor:

"Allah'ın Resûlü, onları, hakkı kabul etmedikleri takdirde mülâaneye (karşılıklı lânet etmeğe) davet edince hıristiyan hey'eti kendi aralarında konuştular:

"— Muhammed'in, peygamber olduğunda şüphe yoktur. Eğer biz onunla lânetleşmeğe girersek, bir peygamberin lânet okuduğu kavm mahvolur." dediler. Ertesi gün Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip:

"— Ya Muhammed, biz sana lânet etmeyiz. Sen kendi dininde kal, biz de kendi dinimizde kalalım. Yalnız bize, razı olduğun birini gönder de ayrılığa düştüğümüz konularda aramızda hüküm versin." dediler. Hz. Peygamber de Ebu Ubeyde'yi gönderdi. Hz. Ömer diyor ki:

"— Ben, gitmeyi çok istiyordum. Öğle namazına erken geldim, Peygamber namazı kıldırıp selâm verdikten sonra beni görsün diye ileri doğru uzandım. Fakat bana hiç bakmadı. Etrafa göz gezdirdi, Ebu Ubeyde'yi gördü:

"— Kalk ey Ebu Ubeyde, git, ihtilâf ettikleri konularda aralarında hüküm ver", dedi. Ve orada: *"Ebu Ubeyde, bu ümmetin eminidir* (güvenilir

kişisidir)'' buyurmuştu[1] Ancak birkaç işâret ettiğimiz üzre Necrâu hey'eti hakkında indiği rivâyet edilen bu âyetlerden bazılarının, müşriklerle ve yahûdilerle ilgili olmadığı, bundan dolayı henüz yahûdilerin Medine'den çıkarılmadığı tarihlerde indiği anlaşılmaktadır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا
نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ
اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ
تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٦٥﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ ف۪يمَا لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪يمَا
لَيْسَ لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ اِبْرٰه۪يمُ
يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَن۪يفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٦٧﴾ اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰه۪يمَ لَلَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٨﴾

64- De ki: ''Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; biribirimizi Allah'tan başka tanrılar edinmeyelim.'' Eğer yüz çevirirlerse: ''Şâhid olun, biz müslümanlarız'' deyin. 65- Ey Kitâb ehli, neden İbrâhîm hakkında tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirildi. Düşünmüyor musunuz? 66- Haydi siz biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız; ama hiç bilginiz olmayan şey hakkında neden tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. 67- İbrahîm

1. İbn Hişâm: 1/657

ne Yahudî, ne de hıristiyandı; dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi. 68- *Doğrusu insanların, İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, bu peygamber ve mü'minlerdir. Allah da mü'minlerin dostudur.*

Tefsîr:

64-68: İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre Necrân hey'eti Medine'de iken Yahudî hahamları da toplantıya katıldılar ve Hz. Peygamber'in huzurunda hıristiyanlarla tartıştılar. Yahudîler: "İbrahim Yahudîdir" diyor, hıristiyanlar da: "İbrahim hıristiyandır" diyorlardı. Yüce Allah, bu âyetleri indirerek İbrahim'in ne Yahudî ne de hıristiyan olmayıp, dosdoğru bir müslüman olduğunu bildirdi. Çünkü Yahudîlik, Tevrat'ın inişinden sonra, hıristiyanlık da İncil'in inişinden sonra ortaya çıkmış dinlerdi. O halde bunlardan çok önce gelen İbrahim Yahudî ve hıristiyan olamazdı.[1] İbrahim'in dini, tek Allah'a teslim olma, O'ndan başka tapılan bir varlık tanımama esasına dayalı tevhid dini olan İslâm dini idi. Bu bakımdan kâinatın Tanrısını millîleştiren Yahudîler de, Allah'a oğul isnadeden, O'nu üç esastan meydana gelmiş bir varlık kabul eden hıristiyanlar da İbrahim'den fikren uzak düşmüşlerdi. Ona yakın olanlar, kendisine uyanlar, onun getirdiği tevhid dinini tazeleyen bu peygamber ve tevhide inanan mü'minlerdi.

İbn Mes'udun rivâyetinde Hz. Peyğamber: *"Her peyğamberin, peyğamberlerden velîleri vardır. Benim velîm de atam ve yüce Rabbimin Dostudur." demiş, sonra: "Doğrusu insanların, İbrahim'e yakın olanı, ona uyanlar, bu peygamber ve mü'minlerdir..."* âyetini okumuştur.[2]

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْۜ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا
يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ
﴿٧٠﴾ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾ وَقَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ عَلَى الَّذ۪ينَ

1. Câmi'u'l-beyân: 3/305; İbn Kesîr: 1/372
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 3, hadîs: 2995; İbn Hanbel, 1/401-430

آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوا
إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ
يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
﴿٧٤﴾

69- Kitâb ehlinden bir grup istedi ki sizi saptırsınlar. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkında değiller. 70- Ey Kitâb ehli, (gerçeği) *gördüğünüz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? 71- Ey Kitâb ehli, niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz? 72- Kitâb ehlinden bir grup dedi ki: "İnananlara indirilmiş olana, günün önünde inanın, sonunda inkâr edin; belki* (size bakarak onlar da) *dönerler. 73- "Sizin dininize uyandan başkasına güvenmeyin"* (dediler). *De ki: "Hidâyet, Allah'ın hidâyetidir. Birine size verilenin benzerinin verilmesinden veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize delîller getireceklerinden ötürü mü* (böyle söylüyorsunuz)*?" De ki: "Lutuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah'*(ın lutfu) *geniştir,* (O herşeyi) *bilendir. 74- Rahmetini dilediğine has kılar. Allah büyük lutuf ve ikrâm sahibidir."*

Tefsîr:

69-74 ncü âyetler, Yahudîlerin, müslümanlığı yok etmek, müslümanları kuşkuya düşürüp dinlerinden döndürmek için başvurdukları hile ve tuzaklara ve kendi ırklarından olmayan bir peygambere asla inanmadıklarına işaret etmektedir. Müfessirlerin anlattıklarına göre Yahudîler, kendi aralarında konuşup şu karara vardılar: Sabahleyin inanacaklar, hattâ gidip müslümanlarla birlikte sabah namazını kılacaklar, fakat akşam olunca yine kendi dinlerine döneceklerdi. Böylece bazı bilgisiz müslümanların içine kuşku düşürmüş olacaklardı. Onlar da: "Baksana Bunlar kitap ehli, bizden bilgili in-

sanlar. Müslüman olmuş iken döndüler. Demek ki müslümanlıkta eksiklik ve kusur buldular ki döndüler'' diyeceklerdi. İşte onlar, müslümanların içine böyle kuşku düşürüp bazı zayıf ve bilgisiz kimseleri dinden döndürmek için böyle bir şeytanlık düşünmüşlerdi.

Ve yine bunlar, kendi dinlerinden olmayanlara asla sır vermemelerini, âhir zaman peygamberinin vasıflarına dair Tevrat'ta gördüklerini kimseye söylememelerini, aksi takdirde hem bu sözlerinin, Allah huzurunda aleyhlerine delil olacağını, hem de birçok kimseyi müslümanlığa sevk edeceğini birbirlerine tenbih ederlerdi.[1]

Bütün bu rivâyetler ve âyetlerin bizzat kendileri, Yahudîlerin, Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamber olduğunu bildiklerini, ancak hased yüzünden İslâma girmediklerini gösterir. Onlar, ümmîler içinden çıkan bir arab'a peygamberlik gelmesini hazmedememişlerdi, onu çekemiyorlardı. Bu yüzden onun amansız düşmanı kesilmişlerdi. Halbuki lûtuf onların elinde değil, Allah'ın elindeydi. Allah kullarından dilediğini seçer, onu lûtfuna mazhar kılıp peygamber yapar. O'nun lûtfuna kimse engel olamaz.

69-74 ncü âyetlerde Kitâb ehlinden bir grubun, müslümanları kuşkuya düşürüp dinlerinden döndürmek için başvurduğu tuzaklara işaret edilmektedir. Rivâyetlere göre Hayber yahudîleri, medine yahudîlerine, kendi dinlerine tâbi olmayandan başkasına inanmamalarını söylemişler, yahut kendi aralarında sabahleyin Hz. Muhammed'e inanıp akşam olunca kendi dinlerine dönmeyi, böylece bilgisiz müslümanların içine kuşku düşürmeyi planlamışlar.

Bu rivâyetlerin tutarsızlığı ortadadır. Önce çiftçi, köylü olan Hayber yahudîleri, kültür bakımından Medine yahudîlerinden çok aşağı düzeyde idiler. Bundan dolayı Medine'den çıkarılan Nadîr oğulları yahudîlerinden Hayber'e gidenler, oranın lideri oldular. Hayber yahudîleri, Medine yahudîlerine akıl öğretecek durumda değildi, bunun tersi vârid idi.

Sonra müfessirlerin oybirliğine göre bu sûrenin başından itibaren seksen küsûr âyet, Necrân hey'etinin, Hz. Peygamber'le tartışması üzerine inmiştir. Necrân hey'eti hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye geldiği zaman Medine'de yahudî kalmamıştı. Kaynuka ve Nadîr oğulları Medine'den sürülmüş, Kurayza oğullarının erkekleri öldürülmüş kadınları ve çocukları esir olarak Necd'e götürülüp satılmıştı. Hicretin yedinci yılında Hayber fethedilip halkı itâat altına alınmıştı. Medine yöresinde hiç yahudî kalmadığı gibi, müslümanların hizmetçileri, yarıcıları durumuna giren ve Medine'ye 150 km.

1. Câmi'u'l-beyân: 3/311; İbn Kesîr: 1/373; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/113-114

mesâfede bulunan Hayber yahudîleri de, Hz. Peygamber'e böyle tuzaklar kuracak güçte değillerdi. Oysa burada anlatılan davranışı gösteren ve bu sözleri söyleyenlerin, özgür ve kendilerine güvenen insanlar olduğu anlaşılıyor.

Biz o kanâatteyiz ki bu sûrede yahudîlerin yeri yoktur. Bu sözleri söyleyenler, Necrân'dan gelen ve Hicaz bölgesinde yaşayan hıristiyan Araplardır. Tefsîrlerde sûrenin çeşitli âyetlerine iniş nedeni olarak yahudîlerin adından söz edilmesi, tamamen yanılgıdır, târihî olayları hiç dikkate almadan ileri sürülen gelişigüzel yakıştırmalardır. Hicâz bölgesinde yaşayan hıristiyanlar vardı. Kültürleri dolayısiyle bunların, çevrede etkili oldukları da anlaşılmaktadır. İşte Necrân'dan gelen hıristiyan hey'etinin Hz. Peygamber'le konuşma ve tartışmalarına, Hicâz bölgesinin Mûsâ ve Îsâ dinini benimsemiş olan Arap haham ve râhipleri de katılmıştı.

Bedevî Arap kabîlelerinden olan din adamlarında nifak tabiatı ağır basardı. Bunlar arasında Mescid-i Dırâr'ı yaptırarak müslümanları birbirine düşürmeyi planlayan Ebû Âmir er-Râhib ünlü idi. İşte bu âyetler de o Arap yahudî veya hıristiyan ve aynı zamanda münâfık Arapların bazı davranışlarına işaret edilmektedir. Süddî'den gelen bir rivâyete göre: "Bunlar, Arap köylerinin habrleri (hahamları) idi. On iki tâne idiler. Birbirlerine, günün başında Muhammed'in dinine girin, 'Muhammed'in gerçek peygamber olduğuna tanıklık ederiz' deyin; günün sonunda da inkâr edin, 'biz âlimlerimize, habrlerimize sorduk, onlar Muhammed'in yalancı olduğunu, doğru yolda olmadığını söylediler, biz de yine kendi dinimize döndük. Bizim kendi dinimiz, sizinkinden daha iyidir' deyin. Belki onlar da 'Bunlar günün başında bizimle beraberdiler, şimdi ne oldu bunlara?' diyerek kuşkuya düşerler." dediler.(1)

Bunlar, kendi dinlerinden olmayanlara güvenip de, gelecek son peygamberin vasıfları hakkında Kitâb'da bulunan işâretleri Araplara açmamalarını, aksi takdirde bu sırları öğrenen Arapların, Allah katında bunları kendilerinin aleyhine kanıt olarak kullanacaklarını söylemişlerdir.

Yine söylediğimiz gibi bu âyetler ya hicretin dokuzuncu yılından önce inmiştir veya bu sözleri söyleyen Kitâb ehli, yahudîler değil, sadece Arap hıristiyanlardır. Hattâ Arap kabilelerinden yahudîler de olabilir. Çünkü Tevrât yanında İncîl'i de okuyan hıristiyanlar, gerek Tevrât'ta, gerek İncîl'de son peygamber Hz. Muhammed'in vasıflarını görüyorlardı. Ancak onlar, bu peygamberin ya yahudî veya hıristiyan dininden olacağını sanıyorlar, ümmî Araplardan peygamber geleceğini kabul etmiyorlardı.

1. Câmi'u'l-beyân: 3/311

Buna göre 23 ncü âyette: *"Kendilerine Kitâb'dan bir pay verilmiş olanlar"* asıl yahudîlerden çok, bu Arap yahudî ve hıristiyanlarıdır. Çünkü yahudîler, Kitâbın bir payına değil, tamamına vâris olduklarını söylüyorlardı. Kur'ân'ı Kerîm de onları: " أوتوا الكتاب : *Kendilerine Kitâb verilenler."*[1], " ورثوا الكتاب : *Kitâb'a vâris olanlar"*[2] diye niteler. Bundan dolayı *"Kitâb'dan bir pay verilenler"* tabiri ile yahudî veya hıristiyan olmuş Arapların kasdedilmiş olma ihtimâli daha fazladır. Kitâb'dan bir pay da İncîllerde bulunan Tevrât âyetleri, Kitâbı Mukaddes'in bazı kıssaları olabilir. O zaman Kitâbı Mukaddes, henüz Arapçaya terceme edilmediği için Arapların Kitâb bilgileri, yarım yamalak idi. Bundan dolayı Kur'ân, onların Kitâb bilgisini, "Kitâbdan bir pay" diye nitelendirmektedir. Gerçeği Allah bilir.

73 ncü âyetin açık anlamı, bizim meâle yazdığımız gibidir. Fakat müfessirler bunun anlamında hayli çetrefilli yollara girmişlerdir. Bu âyetlerin inişi sırasında Medine'de yahudî yoktu. Bu sözü söyleyen, hıristiyan Araplardır. Burada îmân, inanmak anlamına değil, güvenmek anlamınadır. Eğer inanmak anlamına gelseydi, " ب " ile geçişli olması gerekirdi. Oysa " ل" ile geçişli olmuştur. Âyetin anlamı: "Yahudî olmayandan başkasına inanmayın" değil, "Sizin dininize uymayandan başkasına güvenmeyin, onlara sır vermeyin" demektir. Cumhur, " أَنْ يُؤْتَى "daki " أَن "i masdariyye kabul etmiştir. " هدى اللّٰه هو الهدى " araya girmiş bir parantez cümlesi-cümle-i i'tirâzıyye-dir. Âyetin tam anlamı şudur: "Sizin dininize tâbi olandan başkasına güvenmeyin -de ki hidâyet, Allah'ın hidâyetidir; hidâyet, sizin dininize uymağa bağlı değildir. İnsanların, doğru yolu bulmak için mutlaka sizin dininize uymaları gerekmez. Birine, size verilen o hidâyet gibi bir hidâyet verilmesinden, yâhut doğruyu söylediğiniz kimselerin, bu sözlerinizi Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize kullanacaklarından ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?"

Daha sonra 74 ncü âyette de Allah'ın, rahmetini dilediğine vereceğini, büyük lutuf sâhibi Allah'ın rahmetinin belli bir kavme veya ferde mahsus olmadığını vurgulamakta, böylece Hz. Muhammed'in peygamberliğinin, Allah'ın bir lutfu olduğu anlatılmaktadır. Çünkü Allah'ın rahmeti, kimsenin tekelinde değildir. Allah dilediği kulunu seçip peygamber yapar. O'nun lutfuna kimse engel olamaz.

İbn Kesîr " أن "i, " آأنْ " azar sorusu şeklinde okumuştur. Bu kırâete göre âyette şu mânâ vardır: "Sizden başka birine de size verilmiş olan

1. Bakara Sûresi: 144-145; Âli İmrân Sûresi: 19-20, 100, 186, 187; Nisâ Sûresi: 44, 47, Mâide Sûresi: 5, 57
2. A'râf Sûresi: 169

hidâyet gibi bir hidâyetin verileceğini, sizin dininizde olmayan kimselere, söylemeyin. Bunu sadece siz bilin başkaları bilmesin.''[1]

Yani sizin, sizden başkasına da, size verilen gibi bir Kitâbın, peygamberliğin verileceği inancında olduğunuzu söylemeyin. Bu bilgi ve inancınızı sizden başka kimse bilmesin. Hz. Muhammed'e gelenlerin vahiy olduğunu, müslümanlara söylemeyin. Bunu sadece siz bilin ama müslümanlara söylemeyin. Çünkü söylerseniz, onların inancı iyice güçlenir.

Fakat birinci anlam daha doğrudur. Bakara Sûresinin: *''İnananlara rastladıkları zaman 'inandık' derler; birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman: 'Allah'ın size açtığını onlara söylüyorsunuz ki, onu Rabbiniz katında sizin aleyhinizde delîl olarak mı kullansınlar?''* meâlindeki 76 ncı âyeti de bu anlamı destekler.

ومن أهل الكتاب من إن تأمنه بقنطار يؤده إليك ومنهم من إن
تأمنه بدينار لا يؤده إليك إلا ما دمت عليه قائما ذلك بأنهم قالوا
ليس علينا في الأميين سبيل ويقولون على الله الكذب وهم يعلمون
﴿٧٥﴾ بلى من أوفى بعهده واتقى فإن الله يحب المتقين ﴿٧٦﴾ إن الذين
يشترون بعهد الله وأيمانهم ثمنا قليلا أولئك لا خلاق لهم في الآخرة
ولا يكلمهم الله ولا ينظر إليهم يوم القيامة ولا يزكيهم ولهم
عذاب أليم ﴿٧٧﴾

75- Kitâb ehlinden öylesi vardır ki ona yüklerle emanet bıraksan onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar versen, devamlı olarak başına dikilmedikçe onu sana ödemez. Onlar: ''Ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur'' dedikleri için böyle yapıyorlar ve Allah'a karşı bile bile yalan söylüyorlar. 76- *Hayır, kim sözünü ye-*

1. Keşşâf: 1/195-196

rine getirir ve (günahlardan) *korunursa, şüphesiz Allah da korunanları sever. 77- Fakat Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya işte onların, âhirette bir payı yoktur; Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları yüceltmeyecektir. Onlar için acı bir azâb vardır.*

Tefsîr:

Bu âyetler de yine bazı yahudîlerin hıyanet ve pintiliklerini anlatmakta ve mü'minlerin onlara aldanmamalarını öğütlemektedir. Yahudîlerin veya daha geniş mânâsiyle kitap ehlinin hepsi bir değildir tabii. İçlerinde öyle güvenilir kimseler vardır ki kantarlarca mal emanet etseniz, emaneti size geri verir, hiç hiyanet etmez. Bunlar azınlıktadır. Ama öylesi de vardır ki bir dinar dahi verseniz, sürekli olarak başına dikilip istemedikçe onu size iâde etmez. Yahudîlerin, Yahudî olmayanlardan aldıkları borç ve emaneti iâde etmek istememelerinin bir sebebi de Yahudî olmayan kimselerin mallarını yemekten ötürü kendilerine bir sorumluluk gelmeyeceğine inanmalarıdır. Onlar: "Allah bize, şu ümmîlerin mallarını helâl kılmıştır" derler.

Bu inanç tamamen kendi uydurmalarıdır. Allah, hiçbir kuluna karşı haksızlık edilmesini kimseye helâl ve meşrû' kılmamıştır. Haksızlıkla alınan bütün mallar haramdır. Kimse kimsenin malını gasbedemez. Yahudîlerin ellerinde bulunan Tevrât'ta da ümmîlere haksızlık ve hiyânet edilebileceğine dair bir hüküm yoktur. Kitâbları, onlara doğruluğu, adâleti emretmektedir. Ancak yahudî din adamları, zamanla yahudîlerin yahudî olmayanların mallarını yiyebileceği düşüncesini yaymışlar ve böylece bu düşünce onlara hâkim olmuştur. Yoksa Allah'tan gelen hiçbir din, insanlara haksızlığı emretmez. Dinin ruhuna bağlı hiçbir insan da haksızlık etmez. Nitekim Kur'ânı Kerîm, Kitâb ehlinin hepsinin bir olmadığını, onların içinde iyi insanların da bulunduğunu söylüyor ve onların iyilerini, kötülerinden önce anıyor. Bir dini veya milleti karalamıyor. Dini çıkarlarına âlet eden, dinin ruhundan ayrılan insanları kınıyor.

Reşîd Rızâ'nın dediği gibi nasıl sonradan gelen din adamlarının yanlış yorumlarıyla yahudîler, dinin ruhundan uzaklaşmış, yahudî olmayanın malını yemekte bir sakınca görmemişlerse; aynı şekilde sonradan gelen bazı hîle-i şer'iyyeci müslüman din adamları da, Dâ-ri harbde gayri müslimlerin, hattâ müslümanların mallarını (faiz yoluyla) yemeye cevaz vermişler ve dâr-i harbi de kendi istedikleri gibi yorumlamaktan çekinmemişlerdir. Bu adamlar arasında, müslümanların yurdu güzelim Türkiyemizi dâr-i harb kabul edip müslümanların karısını, kızını câriye hükmünde görecek kadar ârdan, edebten uzak insanlar dahi görülmüştür. Reşîd Rızâ şöyle diyor:

"Bazı insanlar görürsün ki Mısır'da tramvay işçilerine, aynı tramvay biletini iki üç kere satıp şirkete hiyânet etmelerini helâl kılmışlardır. Böylece en büyük günâhlardan olan ve hiçbir dinde müsâade edilmeyen hiyâneti, hırsızlığı ve yalanı helâl kılmaktadırlar. Bu suretle âyetteki yahudîlere olan uyarı, onları da kapsamına almaktadır. Ve yüce Allah'ın şu âyetinin uyarısı altına girmektedirler: *"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü: 'Şu helâldir, şu haramdır' demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar*[1]*."*[2]

Kitâb ehlinin, "Ümmîlerin mallarını yemek, bize günah değildir" şeklindeki sözlerini duyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: *"Allah'ın düşmanları yalan söylemişler. Câhiliyye devrine âit her şey şu iki ayağımın altındadır. Yalnız emanet hâriç. Çünkü iyiye de, kötüye de emaneti geri verilir."*

Bir adam Abdullah ibn Abbas'a şöyle sormuş: "Biz, gazâda zimmîlerin malı olan tavuk, koyun ele geçiriyoruz. Bunun bize bir günahı yoktur diyoruz." İbn Abbas şu cevabı vermiş: "Bu söz, tıpkı 'Ümmîlerin malını yemek bize günah değildir' diyen kitâb ehlinin sözüne benziyor. Zimmîler, cizyelerini verdikten sonra malları size helâl değildir. Ancak kendi gönül rızalariyle verdikleri hariç."[3]

76-77 nci âyetlerde Allah'ın, sözünde durup korunan kimseleri sevdiği; Allah'ın ahdini ve yemînlerini az bir paraya satanların yani şu geçici dünyâ menfâati karşısında sözlerinden cayan, yemînlerini bozan kimselerin âhirette bir nimet elde edemeyecekleri; Allah'ın onlara aslâ değer vermeyeceği, yüzlerine dahi bakmayacağı, acı bir azâba uğrayacakları vurgulanmaktadır.

Eş'as ibn Kays'ın şöyle dediği rivâyet edilir: "Benimle bir yahudî arasında bir tarla meselesi vardı. Benim hakkımı inkâr eden o adamı Allah'ın Elçisi (s.a.v.)e götürdüm. Peyğamber bana: *"Kanıtın var mı?"* dedi. "Hayır" dedim. Yahudiye: *"Yemîn et"* dedi. Dedim ki: "Yâ Resûlallah o halde malımı alıp götürür (yani yemîn eder)." 77 nci âyet indi.[4]

Herhalde bu veya benzeri birkaç olaydan sonra inen bu âyetlerde bu olaya da işaret edilmiştir.

"Eymân" yemîn'in çoğuludur. Arapçada sağ el anlamına gelen *yemîn,* Türkçedeki and anlamında kullanılır. Yemîn eden adamın, yemîn sırasında sözünü güçlendirmek için, söz verdiği veya konuştuğu kimsenin sağ elini tu-

1. Nahl Sûresi: 116
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 3/339-340
3. İbn Kesîr, 1/374; Taberî, 3/318-19
4. Kurtubî, el-Câmi, 4/119-120

tarak yemîn etmesi âdet olduğundan, sağ el anlamındaki *yemîn,* and içmenin adı olmuştur. *"Ahd"* ise söz verme, randevu demektir. Ahdin Allah'a izâfe ile *"ahdullâh"* söylenmesi, önemini vurgulamak içindir. Yani ahd (söz verme) Allah'ın bir hakkıdır. Buna hiyânet edilemez, verilen sözden cayılamaz. *Ahd* üçe ayrılır: 1) Doğrudan Allah'a verilen ahd, 2) Peyğamber aracılığı ile Allah'a verilen ahd ve insanların kendi aralarındaki ahd.

Doğrudan Allah'a verilen ahd, insanın yaratılışından itibaren kendisinde bulunan Allah'ı tanıma yeteneğidir. Kişi bu itiraf üzre yaratılmıştır. A'râf Sûresinin 172 nci âyetinde bu fıtrat ahdine işâret edilmiştir. Peyğamber'e verilen ahd ise sahâbîlerin ona bîati, müslümanların da onun dinine girmekle buyruklarına uyacaklarını üstlenmeleridir. Kendi aralarındaki randevular da bu iki ahd kadar önemlidir. Müslümanın gerek Allah'a, gerek Peyğambere, gerek insanlara verdiği sözde durması gerekir. İnsanların birbirlerine verdikleri söz de Allah'ın tanıklığı ile verilmiş olduğu için Allah'a verilen söz kadar önemlidir. Verdiği sözde durmayan kimse, müslümanlığın en önemli vasfını kaybetmiş; sözünde durmayan münâfık veya müşriklerin vasıflarını almış olur. Bundan dolayı Kur'ânı Kerîm'de mü'minlerin sözlerinde duran insanlar oldukları, sık sık vurgulanmaktadır.

Menfaat karşılığında sözünden dönmek, ahdi ve yemîni az bir paraya satmak kabul edilmiştir. Sağlanan çıkar, ahdi bozma karşılığında alınan bedel ne kadar fazla olsa da âhiret karşısında dünyâ varlığının hiçbir değeri yoktur. Dünyâ *"Az bir geçim"*den ibarettir. Sözünden dönenler, paha biçilmez âhiret nimetlerini, tamamı az bir geçimden ibaret olan dünyâ menfaati ile değiştirmiş olurlar.

Âyette ahdinden ve yemîninden cayan kimseler, zinâ, şarap içme, kumar oynama gibi büyük günâhların hiçbiri için kullanılmayan bir uyarı ile uyarılmaktadırlar: Ahdini ve yemînlerini az bir paraya satanlar, âhirette hiçbir şey bekleyemezler. Allah'ın, yüzlerine dahi bakmayacağı o suçlular, acı bir azâbın içine atılırlar. Yüce Allah, sözlerinde durmayan küfür önderleriyle savaşılmasını buyurmuştur: *"Yemînleri olmayan, sözlerinde durmayan o küfür liderleriyle savaşın, belki yaptıklarına son verirler."*[1] Peyğamber (s.a.v.) de yalan söylemenin, sözünden caymanın ve güvene hiyânet etmenin, kişinin münâfık olduğunu gösteren üç belirgin işâret olduğunu söylemiştir.

Son âyetin tefsiri üzerinde müfessirler bazı hadisler de zikretmişlerdir. Bunlardan üçünü kaydedelim: "Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu: *Üç kişi vardır ki Allah, kıyamet günü onlarla konuşmaz, onların yüzüne bakmaz, on-*

1. Tevbe Sûresi: 187

ları temizlemez. Onlar için acı bir azâb vardır. Allah'ın Resûlü bunu üç defa okudu. Hâdisi rivâyet eden Muâz: Ya Resûlâllah, bu ziyana uğrayıp mahvolanlar, kimlerdir? diye sordu. Allah'ın Resûlü: *Müsbil* (elbisesini yerden sürüye sürüye yürüyüp kibreden, çalım satan), *yalan yeminle ticaretinde sürüm yapmağa çalışan ve verdiklerini başa kakan kimselerdir, dedi.''*[1]

''Kim birinin malını ele geçirmek için yalan yere yemin ederse Allah'a kavuştuğu zaman Allah kendisine kızgın olur.''[2], *''Üç kişi vardır ki Allah, kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, onları: çölde yanında bulunan fazla suyu yolcuya vermeyen, ikindiden sonra malını satmak için yalan yere yemin eden, dünya için devlet başkanına biat edip de başkan ona mal verince ona verdiği sözde duran, mal vermeyince verdiği sözü tutmayan kimse.''*[3]

وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَر۪يقًا يَلْوُ۫نَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ
وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۚ
وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾ مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ
اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا ل۪ي مِنْ
دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّ۪نَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا
كُنْتُمْ تَدْرُسُونَۙ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّ۪نَ اَرْبَابًاۜ
اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

78- Onlardan bir grup var ki Kitâbda olmayan birşeyi siz Kitâptan sanasınız diye dillerini Kitâpla eğip büker (sözlerini Kitâbın sözü imiş gibi göstermek için kelimeleri dillerinde bükerek okur, onları Ki-

1. Müslim, İman: 46; hadîs, 171; İbn kesîr, 1/375
2. Müslim, İman: bâb: 46; İbn Kesîr, 1/375
3. Müslim, İman: bâb: 246, hadîs: 173; Ebû Dâvûd, Buyû': 6'da benzeri bir hadis vardır. Ayrıca hadîsi, İbn Kesîr, 1/376'da zikretmiştir.

tâbın sözlerine benzetmeğe çalışır)*lar ve: "O, Allah katındandır" derler. Oysa o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.* 79- *Hiçbir insana yakışmaz ki Allah ona Kitâp, hüküm* (hikmet) *ve peygamberlik versin de sonra o,* (kalksın) *insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kullar olun" desin. "Öğrettiğiniz Kitâb ve okuduğunuz şeyler gereğince Rabba hâlis kullar olun" der.* 80- *Ve size: "melekleri ve peygamberleri tanrılar edinin" diye de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra size inkârı emreder mi hiç?*

Tefsîr:

78 nci âyette geçen yelvûne fi'li, leyy kökünden gelir. Leyy kelimesi, bir şeyi eğmek, bükmek demektir. Kitap ile dili eğmek, onun sözlerini başka anlama gelecek şekilde telâffuz etmek, onu asıl mânâsı dışında yorumlayıp tahrif etmek demektir. Bu âyet, yahudîlerin, Kitâbın sözlerini kasden yanlış telâffuz ederek, ya da kitapta olmayan sözleri Kitâba sokup Kitâptaki bazı kelimeleri çıkarmak suretiyle tahrif ettiklerine işaret etmektedir. Nisâ' Sûresinin 46 ncı âyetinde de yahudîlerin bu kasıtlı davranışları anlatılır: *"Yahudîlerden öyleleri var ki dillerini eğip bükerek ve dini taşlamak için kelimeleri yerlerinden tahrîf ediyorlar: 'İşittik ve isyan ettik', 'Dinle, dinlemez olası': 'ra'inâ' diyorlar. Eğer onlar: 'İşittik, itâat ettik', 'Dinle ve bize bak' deselerdi, elbette kendileri için daha iyi, daha doğru olurdu. Fakat Allah, inkârlarından dolayı onları lânetlemiştir, pek azı hariç, inanmazlar."*

Bu âyetten yahudîlerin, kasden sözleri yanlış telâffuz ederek, yerlerini değiştirerek dili eğip bükmek suretiyle tahrif yaptıkları anlaşılmaktadır. Müfessirlerin nakline göre yahudîler: " لا أُسمعت مكروهاً "yerine: " غير مسمع "demişlerdi. Birincisi normal bir duâdır, "Kötü söz işitmeyesin" demektir. İkincisi "İşitmeyesice" anlamına gelir ki hakaret sayılır. Yine Arapçada birinin yardımını taleb için söylenen " انظرنا " kelimesi yerine ibrânîcede bir sövme kelimesi olan "râ'inâ" kelimesini kullanmışlardı. Hz. Peyğamber'e selâm verdikleri zaman kasden, selâm kelimesinin lâmını gizleyerek "es-sâmu aleykum" derlerdi. Sâm, ölüm demektir. Böylece selâm verirken "Ölüm sana" diyorlar ve Hz. Peygamber'in, bunu fark etmediğini zannediyorlardı.[1]

Ayrıca İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre yahudîlerden bir grup, bir kitap yazdılar, orada Hz. Muhammed (s.a.v.)in vasfını bildiren âyetleri değiş-

1. Buhârî, Edeb: 35, 38, Cihâd: 98; Müslim, Selâm: 10, 11, 13; Tirmizî, Siyer: 40, İsti'zân: 12, 13; Dârimî, İsti'zân: 7, İbn Hanbel, Musned: 2/114,...

tirdiler ve kendi yazdıklarını, Hz. Muhammed (s.a.v.)in tavsif edildiği ilâhî kitaba karıştırdılar, "Bu, Allah katındandır" dediler.(1)

Gerek tefsirini yaptığımız 78. âyetten, gerek Bakara Sûresinin 79, 80. ve Nisâ Sûresinin 46. âyetlerinden yahudîlerin, bazı sözleri geveleyip tahrif ettikleri anlaşılmaktadır. Yahudîlerin, Kitâptan olmayan sözleri Kitâb'a sokmaları, Kutsal Kitâbın kendisinde değil, ona yaptıkları şerhlerde Kitâbın âyetlerini kendi düşünce ve arzularına göre yorumlamalarıdır. Yoksa bizzât Kutsal Kitâbın kendisini kasden değiştirdikleri anlamına gelmez. İşte İbni Abbâs'ın: "Yahûdîlerden bir grubun, bir Kitâp yazıp Hz. Muhammed'in vasıflarını bildiren âyetleri değiştirdikleri" sözü de bu anlamdadır. Yani onlar, yazdıkları tefsîr ve şerhlerde Kitâbı yanlış yorumlayarak tahrîf etmişlerdir. İslâm mezhepleri de bu tür tahrîfi, bol miktarda yapmaktan geri kalmamışlardır.

Yahudîler, kitaptan olmayan sözleri kitabın şerhlerine sokuyor, kitabın sözlerini, dillerini eğip bükerek başka mânâlara yoruyorlardı ki müslümanlar, o uydurmaları, Allah'ın kitabından sansınlar. Kendi basit ve batıl düşüncelerini Allah'ın sözü gibi göstermeğe çalışıyor, taassuplarından dolayı dinin ruhundan ve mânâsından uzaklaşıyor, fakat dine hizmet ettiklerini sanıyorlardı. Böylece taassupları, onları hakka düşmanlığa, Allah'a karşı yalan söylemeğe sürüyordu. Bu yanlış anlayışlarının açık örneklerinden biri de Hz. Îsâ'nın Allah'a saygı için "baba" demiş olmasını da ele alıp sapıklığa düşmüş olmalarıdır.

Hz. Îsâ, Allah'a "baba" demişse bu, Allah'ın kâinatın sahibi olduğunu anlatmak için kullandığı mecâzî bir sözdür. Fakat ona inanananlar, bu sözü hakiki mânâsında anlayıp Îsâ'yı "Allah'ın oğlu" sanmışlar ve sapıtmışlardır.

Yahudîler Uzeyr'i, hıristiyanlar da Îsâ'yı Allah'ın oğlu sanarak onları Peygamberlikten tanrılık derecesine çıkarmışlardır. Oysa hiçbir peygamber Allah'a ortak koşmayı emretmez. Hak elçilerinin hepsi insanları Allah'ı birlemeğe, bütün yaratıkları bırakıp yalnız Allah'a tapınağa davet etmişlerdir. Hiç peygamber kula kul olmayı emreder mi? Eğer ederse ona peyğamber denilir mi?

Müfessirler, 79 ncu âyetin şu münasebetle indiğini rivâyet ederler: Gûya yahudîlerden Ebû Râfi el-Kurazî ve hıristiyanlardan Necrân hey'etinin başkanı Hz. Peygamber'e: "Yani sana tapmamızı, seni Rab edinmemizi mi istiyorsun?" demiş de bunun üzerine bu âyet inmiş.(2) Bu rivâyet zayıftır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 8/107, Tahran Baskısı.
2. Câmi'u'l-beyân: 3/325

Âyetler, bütünüyle yahudî ve hıristiyanların peygamberler hakkındaki inançlarını eleştirmektedir. Allah'ın oğlu diye kabul edilen Uzeyr'in veya Îsâ'nın, kendilerini Allah'ın oğlu olarak tanıtmadıklarını, toplumlarını kendilerine tapınağa çağırmadıklarını, esasen peyğamber oldukları için aslâ böyle bir şey yapamayacaklarını Allah'tan başka birine tapınağa çağıramayacaklarını beyan etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), daima kendisinin bir insan olduğunu söylemiş, hiç kimsenin, Allah'tan başkasına tapmasına veya birini tapacak derecede kutsallaştırmasına müsaade etmemiştir. İnsanlar yalnız Allah'ın kuludur. Peygamberimiz, bir insanın, diğer bir insana "kölem" diye hitâbetmesini dahi hoş görmemiştir. Buyurmuştur ki: *"Hiçbiriniz,* (elinin altında bulunanlara) *'kulum' demesin. Çünkü hepiniz Allah'ın kullarısınız. Fakat uşağım desin. Köle de sahibine 'Rabbim' demesin, fakat, 'Efendim' desin."*(1)

79 ncu âyetteki *"rabbânî"* kelimesine gelince: Bu konuda birkaç görüş ileri sürülmüştür: Sîbeveyh'e göre *"rabbânî",* Rabba mensup demektir. Rabbı bilen, O'na itaat eden anlamına gelir. Nitekim Tanrı'yı bilmeğe, O'na itâate yönelen kimseye *"İlâhî adam"* denir. Kelimedeki elif nun fazlalığı, bu niteliğin çokluğunu gösterir. Nasıl saçı çok olana *şa'rânî,* sakalı uzun olana *lihyânî* denirse Rabbi çok bilen, O'na çok itâat edene de *"rabbânî"* denir.

Müberrid'e göre *"er-rabbâniyyûn"* ilim sahibi olanlardır. Tekili rabbânîdir. Rabbânî, ilme sahib olup hikmeti öğreten ve onları ıslâh edendir. Elif nûn, mübâlâğa içindir. *Reyyân, atşân, şebân, uryan* gibi. Sonra buna nisbet yâ'sı eklenmiştir.

İbn Zeyd'e göre *"rabbânî"*, insanları terbiye edendir. Rabbânîler, ümmetin velîleridir. Ebû Ubeyde'nin kanaatine göre bu kelime, Arapça değil, ya İbrânîce veya Süryânîcedir. Doğru olan da budur. Çünkü Kitâbı Mukaddes'te de bu kelime geçer. Kelime ister Arapça olsun, ister İbrânîce veya Süryânîce olsun, rabbânî, bildiğiyle amel eden, hayrı öğreten insan demektir.(2)

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّنَ لَمَآ اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ
جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِه۪ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَ

1. Müslim, el-Elfâz mine'l-edeb, bâb: 3, hadîs: 14.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 2/734

اَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرٖيۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا مَعَكُمْ
مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾ اَفَغَيْرَ
دٖينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَ
اِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

81- *Allah, peygamberlerden şöyle söz almıştı: "Bakın, size Kitâp ve hikmet verdim, imdi yanınızda bulunanı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?" demişti. "Kabul ettik" dediler. "O halde tanık olun, ben de sizinle beraber tanık olanlardanım" dedi.* 82- *Artık kim bundan sonra dönerse işte onlar fâsıklardır.* 83- *Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir.*

Tefsîr:

81 nci âyetten anlaşılıyor ki risalet görevinin gereği olarak her peygamber kendinden sonra gelecek peygamberi tasdik eder, onu müjdeler. Müfessirlere göre burada peygamberler zikredilmiş, fakat onların kendileri değil, ümmetleri kasdedilmiştir. Yani Allah, peygamberleri aracılığı ile onlara tabi olan ümmetlerinden, daha sonra gelecek kitap ve peygamberleri kabul ve tasdik edecekleri hakkında söz almıştır.[1] Bir görüşe göre de Allah, her peygamberden, âhir zamanda gelecek son peygamberine inanmalarına dair söz almıştır. Hz. Alî ile İbn Abbâs şöyle demişler:

"Allah, gönderdiği her peygamberden, Muhammed geldiği zaman sağ oldukları takdirde mutlaka ona inanıp ona yardım edeceklerine dair söz aldığı gibi ayrıca onlara, ümmetlerinden Muhammed'e yetiştikleri takdirde ona inanıp yardım etmeleri hakkında söz almalarını emretmiştir."[2] Bazı hadisler Hz Peygamberin *"Eğer Musâ ve İsâ sağ olsalardı, bana uymaktan başka bir şey yapmazlardı."* dediği rivayet edilir.[3]

1. İbn Kesîr: 1/378
2. Aynı
3. Aynı

Peygamberler, tevhîdi yerleştirme davasının erleridir. Onlar, birbirini kıskanıp inkâr eden değil, birbirini tamamlayan, birbirini doğrulayan insanlardır. Hepsi aynı padişahın elçileri olduğu için sözleri birbirini tutar. Onlar, aynı zincirin birbirini tamamlayan halkalarıdır, onlarda ayrılık olmaz. Gerçek peygamberliğin gereği budur. İşte Allah'ın dini, o elçilerin getirdiği tevhîd dinidir. Bundan ayrılanlar yoldan sapmışlardır.

Eğer aynı devirde iki peygamber gelmişse bunlar birbirlerinin yardımcılarıdır. Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn gibi. Bir peygamber gönderildikten sonra aynı kavme bir zaman sonra henüz o peygamber hayatta iken başka bir peygamber daha gönderilirse önceki, sonrakini tasdik eder. Şayet sonrakinin getirdiklerinde, öncekinin getirdiklerinin bir kısmını nesheden hükümler bulunursa birincisi, ikincisinin getirdiklerini kabul eder. Bu, tıpkı şuna benzer: Bir padişahtan bir elçi gönderilir, sonra ardından başka bir elçi daha gönderilirse birinci elçi, ikincisinin söylediklerini doğrulayıp ona yardım eder. Ama kendi elçiliği de devam eder. Çünkü ikincisi, birincisinin görevini tamamlamak için gönderilmiştir.[1]

Müfessirler 83 ncü âyetteki *tav'an* ve *kerhen* (ister istemez) tabiri üzerinde bir hayli yorum yapmışlardır. İster istemez teslim olmanın ne demek olduğunu anlatmışlardır. Kanaatimize göre bu bir üslûb tarzıdır. Kasdedilen dinî anlamdaki islâm (teslim olma) değil, Allah'ın kudretinin önüne geçilemez olduğunu, her şeyin muhakkak O'na boyun eğdiğini anlatan bir ifadedir. Nitekim: *"sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yere: 'İsteyerek veya istemeyerek* (buyruğuma uyun, varlığa) *gelin' dedi. 'İsteyerek geldik' dediler."*[2] Âyeti de Allah'ın kudret ve iradesinin behemehal geçerli olduğunu belirten bir ifade tarzıdır. Bundan kelâmî mânâlar çıkarmağa hiç gerek yoktur. Muhammed İzzet Derveze de bu görüştedir.[3]

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا
نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ

1. Muhammed Reşîd Rızâ, Tefsîr: 3/352
2. Fussılet Sûresi: 11
3. Bkz. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/123

دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ يَهْدِي
اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ
الْبَيِّنَاتُ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾ أُولٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ
عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ
ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ
افْتَدٰى بِهِ أُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

84- *De ki: 'Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kub'a, ve esbâta* (kabîlelere) *indirilene; Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık; onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz O'na teslim olanlarız.* 85- *Kim İslâmdan başka bir din ararsa* (bilsin ki) *ondan kabul edilmeyecek ve o, âhirette kaybedenlerden olacaktır.* 86- *Îmân ettikten, Resûlün hak olduğunu gördükten ve kendilerine açık kanıtlar geldikten sonra inkâr eden bir topluma Allah nasıl yol gösterir? Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.* 87- *İşte onların cezası: Allahın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir?* 88- *Onun içinde sürekli kalacaklardır. Onlardan azâb hafifletilmeyecek ve onlara aslâ fırsat verilmeyecektir.* 89- *Ancak ondan sonra tevbe edip uslananlar başka. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.* 90- *Onlar ki inandıktan sonra inkâr ettiler, sonra inkârları arttı, onların tevbeleri kabul edilmeyecektir. Onlar sapıkların*

ta kendileridir. 91- *İnkâr edip kâfir olarak ölenler, dünya dolusu altun fidye vermiş olsalar dahi hiçbirinden kabûl edilmeyecektir. Onlar için acı bir azâb vardır ve onların hiçbir yardımcıları da yoktur.*

Tefsîr:

84-85 nci âyetlerde peygamber (s.a.v.)e hiçbir ayırım yapmadan bütün peygamberlere inandığını ve yalnız Allah'a teslim olduğunu söylemesi emrediliyor ve İslâmdan başka bir dinin makbul olmadığı vurgulanıyor.

el-Esbât: Sıbt'ın çoğuludur. *Sıbt* Arapçada torun demektir. Fakat İbrânîcede Yakub oğullarından türemiş olan kollara, kabilelere el-esbât denir. Ya'kub oğullarından on iki kol türemiştir. Bu kollar içinde peygamberler gelmiştir. Ya'kub'un unvânı İsrâîl olduğundan bu kollara İsrâil oğulları denir. Bizim peygamberimizin mensub olduğu Kureyş kabilesi de Ya'kub'un amcası olan Hz. İsmail'den türemiştir.

Biz müslümanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)e indirilene inanmakla mükellef olduğumuz gibi İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a ve Ya'kub oğullarından gelen peygamberlere indirilene, Musa'ya, ve İsa'ya verilen kitaplara, hasılı bütün hak peygamberlere Rableri tarafından verilen her şeye inanmakla da yükümlüyüz. Biz peygamberler arasında bir ayırım yapmayız. Çünkü peygamberlerin hepsi Allah'ın elçileridir. Biz O'nun elçilerine uyar, onların söylediklerini doğrulayıp Allah'a teslim oluruz.

İslâm, kişinin özünü Allah'a teslîm etmesi, yalnız O'na kulluk edip O'nun buyruklarına boyun eğmesi demektir. Îmân ise Allah'a ve buyruklarına inanmaktır. Gerçi îmân ile İslâm birbiri yerine kullanılır ama îmânın, gönül işi olan tasdîk; İslâmın ise bu tasdîkin uygulaması olduğu, sözlerin delâletinden anlaşılır. İslâm, buyrukların uygulanması olduğu için amelîdir, görülür. Ama gönül işi olan îmân görülmez. Îmânın görüntüsüne İslâm denir. İslâm îmândan geneldir. Îmân, daha özel bir durum arz eder. Görünen amel, sağlam îmâna dayanmasa da, bu husus, kesin bilinmedikçe o ameli yapan kimseye "müslüman değil" denilemez. Ama onun mü'min olduğunu Allah bilir. Fakat 85 nci âyette İslâm, temiz îmân ile Allah'a bağlanmak ve yalnız O'na kulluk etmek anlamındadır.

Bütün peygamberler, İslâmı (Allah'a teslim olmayı) öğütlemişlerdir. Dinlerin özü budur. Bu anlamiyle bütün hak dinler, İslâmdır. Allah'a teslim olmaya aykırı düşecek bir din, makbul değildir. Allah'a ortak tanımak, O'na çocuk isnadetmek, İslâma (Allah'a teslim olmaya) aykırıdır. Bu bakımdan İslâmdan başka bir din arayan, böyle bir dine giren kimsenin davranışı merduddur, o kimse âhirette büyük kayba uğrar, hüsranda kalır. Hz. Peygam-

ber: *"Bizim bu yolumuzun dışında bir iş yapanın yaptığı iş reddedilir."*[1] demiştir.[2]

86-89 ncu âyetlerin iniş sebebi hakkında birkaç rivâyet nakledilir. Bir rivâyete göre Ensar'dan bir adam müslüman olmuştu. Sonra dinden döndü, şirke katıldı. Daha sonra yaptığına pişman oldu. Adamlarını gönderip, tekrar tevbe ederse tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini sordurdu. 86-89 ncu âyetler bu münasebetle indi. Bunun üzerine adam iyi bir müslüman oldu.[3] Mücâhid'den nakledilen bir rivâyete göre de müslüman olup irtidad eden adam el-Hâris ibn Suveyd'dir. Onun küfre dönmesi üzerine: *"İmân ettikten sonra.... inkâr eden bir topluma Allah nasıl yol gösterir... Allah çok esirgeyen, çok bağışlayandır"* âyetleri indi. Bu âyetleri, kavminden birisi Hâris'e okuyunca Hâris:

— Vallahi sen doğrusun, Allah'ın Resûlü senden doğrudur, Allah ise bu üçün en doğrusudur, deyip tekrar İslâma döndü, bu kez iyi bir müslümân oldu.[4]

Bir rivâyete göre bu âyetler, Hz. Peygamber'e inanmış iken sonra irtidâd eden, Kureyş'e katılan, daha sonra bazıları inkârında direnen, kimileri de tevbe eden bir Arap topluluğu hakkında inmiştir.[5] Bir kısım müfessirlere göre de âyetler, Hz. Peygamber'in vasıflarını bildikleri için daha önce ona inanmış iken sonra o kendilerine gelince inanmayan yahudîler hakkında nazil olmuştur.

Öyle anlaşılıyor ki bazı kişiler müslüman olmuş iken sonradan dinden dönmüşlerdir. Bunların davranışı, hem Hz. Peygamber'e, hem de mü'minlere ağır gelmiştir. Bu irtidad olayında belki de yahudîlerin de parmağı vardır. İşte âyetler bu davranış içine girenler hakkında inmiştir.

Allah ğafurdur, rahîmdir. İnsan ne kadar günahkâr da olsa tevbe edince Allah onu affeder. Dinden dönen bile 89 ncu âyetin açıklamasına göre tevbe ettiği takdirde Allah'ın af ve merhametine mazhar olur. Ancak Allah şirk içinde kalmayı affetmez. 90 ncı âyet bunu bildirmektedir. İnanmış iken inkâr eden, inkârda ısrar ede ede küfrü katmerleşen kimse, ölünceye dek küfürde kalır da can çekişirken gözünden perde kalkıp âhiretteki yerini görünce tevbe ederse onun tevbesi makbul değildir. Bu âyet, mürteddin ölüm

1. Müslim, Akdıye, bâb: 8, hadîs: 18; Feyzu'l-Kadîr: 6/182
2. İbn Kesîr, 1/379
3. Bu hadisi Nesâî, Hâkim, İbn Hibbân rivayet etmişlerdir.
4. Kurtubî: 4/129; İbn Kesîr: 1/380
5. Kurtubî: 4/129; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/124

anındaki tevbesinin makbul olmadığını bildirmektedir. Yoksa henüz hayatında iken şirkinden, günahından dönüp, uslananın tevbesi makbuldür. Nitekim bir önceki âyet bunu açıklamıştır. 90 ncı âyetin, ölüm anındaki mürteddin tevbesinin makbul olmadığını belirttiğine bir delil de Nisa Suresinin 18 nci âyetidir. Orada şöyle buyurulmaktadır: *"Kötülükler yapıp yapıp da nihayet birine ölüm gelip çatınca 'Ben şimdi tevbe ettim' diyenlere ve kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur* (öylelerinin tevbesi makbul değildir). *Onlara acı bir azâb vardır."* Ayrıca 91'nci âyet de, bir önceki âyetin tefsiri mahiyetindedir. Zira 91'nci âyette inkâr edip kâfir olarak ölen kimseler, yer dolusu kadar fidye verseler, fidyelerinin kabul edilmeyeceğini, onların acı bir azâb içinde kalacaklarını bildirmektedir. Demek ki tevbesi makbul olmayan, yaptıkları hiçbir iyiliğin kabul edilmediği kimseler, dünyada iken tevbe edenler değil, küfürde ısrar edip kâfir olarak ölenlerdir. Öylelerinin dünyada yaptıkları iyilikler, kendilerini azâbdan kurtarmayacaktır. Belki iyilikleri, azâblarının hafifletilmesine sabep olur ama kendilerini cehennemden kurtaramaz.

İslâmda İman, her şeyin başında gelir. İman olmadıktan sonra amelin âhirette değeri yoktur. Bazı kimseler, kâfir olan kimselerin yaptıkları iyiliklerin, hizmetlerinin kendilerine yararı dokunup dokunmayacağını sorarlar. Derler ki: "Baldırı çıplak bir çoban, inandığı için cennete girer de dünyayı ışığa boğan, insanlığa bu kadar hizmeti dokunan falan veya filân mucid ve kâşif cehenneme mi girer?" Allah'a ve peygamberlere inanan kimseler, önünde sonunda cennete girerler. Bize misal verilen mucidlerin ve kâşiflerin çoğu, Allah'a inanan kimselerdir. Ancak hıristiyan veya yahudî'dirler. Kitap ehlinden Allah'a ve âhirete doğru dürüst inanıp, İslâm dinine girmese bile Peygamberimizin peygamberliğini kabul eden kimseler de Kur'ân'-ı Kerîm'in beyanına göre cennete gidebilirler. Çünkü Bakara Suresinin 62 nci âyetinde: *"Allah'a, âhirete inanıp iyi iş yapan yahudî, hıristiyan ve sâbiîlerin korku ve üzüntüye uğramayacakları"* belirtilmektedir. Âli İmran Suresinin 113 ncü âyetinde de: *"Kitap ehlinin hepsinin bir olmadığı, onlar içinde gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini okuyup secde edenlerin bulunduğu"* beyan edilmektedir. Binaenaleyh dünyanın neresinde ve hangi millete mensub olursa olsun, Allah'a şirksiz, gereği gibi inanır, âhireti kabul eder, peygamberlere inanır, bizim peygamberlerimizi de inkâr etmezse o kimse yaptığı hizmetlerin karşılığını görür.

Fakat Allah'ı inkâr eden, maddenin ötesinde hiçbir şey kabul etmeyen maddeci kâfirler, ne icadederlerse etsinler, ne kadar iyilik yaparlarsa yapsınlar yaptıklarının karşılığını ancak dünyada görebilirler. Âhirette bu hareketleri, kendilerini azaptan kurtarmaz. Çünkü orada iman aranır.

Kaldı ki yapılan icatlar, her zaman insanlığın hayrına da değildir. Bir atom bombası büyük bir çabanın ve zekânın ürünüdür ama, şeytanî bir zekânın ürünüdür. Bir anda milyonlarca insanı mahvedecek, şehirleri yıkıp tarümar edecek bir silâhtır. Yani adam daha fazla insan öldürmek için bu korkunç silâhı yapmıştır. Elbette icatlar iyiye kullanılırsa insanlığın hayrınadır ama, kötüye kullanılırsa insanlığın mahvına sebep olmaktadır. Peki milyonlarca insanı bir anda öldüren silâh kullanıldığı zaman bunu yapan, sorumlu olmaz mı acaba? İşin bir de bu yanı vardır. Binaenaleyh dünya işlerini âhiretle karıştırmamak lâzımdır. Orada madde değil, ruh geçerlidir. Orada istenen imandır.

Hz. Âişe diyor ki: "Allah'ın Resulüne: 'Ya resulâllah, Câhiliyye devrinde 'Abdullah İbn Ced'ân misafiri ağırlar, tutsağı tutsaklıktan kurtarır, akrabayı ziyaret eder, komşuya iyilik ederdi' dedim, onu övdüm, bunların kendisine faydası olur mu?' dedim. Allah'ın Resulü (s.a.v.): "Hayır, dedi, o hiçbir gün: Allahım, ceza gününde beni bağışla, demedi' buyurdu."[1] Enes İbn Mâlik de Hz. peyğamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Kıyâmet gününde ateş halkından olan adama: 'Baksana, dünyâ dolusu malın olsaydı* (şu azâptan kurtulmak için) *o malını fidye verir miydin?' denilir. 'Evet' der. Allah buyurur ki: 'Ben* (dünyâda) *senden, bundan daha kolay bir şey istemiştim: Henüz babanın belinde iken bana hiçbir şeyi ortak koşmaman hakkında senden söz almıştım. Sen ise döndün, bana ortak koşmaktan başka bir şeyi kabul etmedin'."*[2]

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ

92- *Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe aslâ iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu bilir.*

Tefsîr:

92- *İnfâk:* Hayretmek, Allah için yoksullara yardım etmek, Allah yolunda mal harcamaktır. Bu âyette müslümanlara mallarının iyisinden hayretmeleri öğütlenmektedir.

1. İbn Hanbel, Musned: 6/120
2. Buhârî, Rikak: 49; Müslim, Sıfâtu'l-munâfikîn, bâb: 10, hadîs: 51-53; İbn Hanbel, Musned: 3/218

Âyetin nüzul sebebi hakkında bir rivâyete rastlanmamıştır. Bu âyet, müteâkip âyetlerin çizdiği tabloya bir giriş niteliği taşımaktadır.

Birr: İhsan, geniş hayır, çok hayır demektir. Birr ile hayır arasında şöyle bir fark belirtilmiştir. Birr: Hayra ulaşan ve kasden yapılan fayda, hayır ise yanılarak da olsa yapılmış olan mutlak faydadır. Birr'in zıddı 'ukuk, hayrın zıddı da şer'dir. Maamafih birr, hins karşılığı olarak da kullanılır.

Bu âyet, sadakanın güzel şeylerden verilmesi gerektiğine, nefsin tiksineceği şeyleri sadaka vermenin hoş olmadığına işaret etmektedir. İnsan Sûresinin 8 nci, Bakara Sûresinin 177 nci ve 267 nci âyetleri de aynı nitelikte olmakla beraber buradaki ifade daha kuvvetlidir. Her işi güzel yapmayı bildiren Kur'ân prensiplerine de uygun düşmektedir. Müfessirlerin nakline göre bu âyet, indiği zaman Allah resûlünün ashabından bazılarını çok etkilemişti. Ansar'ın en zengini olan Ebu Talha'nın, Mescidin karşısında *Beyrahâ* denen bir bahçesi vardı ki burası, kendisinin en çok sevdiği malı idi. Allah'ın Resûlü (s.a.v.) buraya girer, güzel suyundan içerdi. Yukarıdaki âyet nazil olunca Ebu Talha, Allah'ın Resûlüne geldi: "Yüce Allah kitabında sevdiklerinizden infak etmedikçe iyiliğe nail olamazsınız." buyurmaktadır. Benim en sevdiğim mal, Beyrahâ'dır. Onu Allah için sadaka yapıyorum. İyiliğini ve ürününü Allah'tan bekliyorum. Ya Resûlâllah nasıl istersen onu öyle yap, istediğine ver" dedi. Allah'ın Resûlü buyurdu ki: *"Maşaallah, işte kazançlı mal budur, kazançlı mal budur. Dediğini işittim. Ben bunu, senin, akrabaların arasında taksim etmeni uygun görüyorum"* Ebu Talha o malı akrabası ve amcasının oğulları arasında bölüştürdü.[1]

Hz. Ömer: *"Ya Resûlâllah, dedi. Benim malımın en iyisi Hayber'deki hissemdir. Ne buyurursun, onu ne yapayım" Allah'ın Resûlü buyurdu ki: "Aslını tut, meyvesini sadaka yap"*[2]

Abdullah İbn Ömer de bu âyet inince en sevdiği şey olan Rum cariyesini Allah için âzâd etmiş ve: "Eğer bundan daha çok sevdiğim birşey olsaydı, onu tasadduk eder, bununla evlenirdim." demiştir.[3]

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ
قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَيةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَيةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

1. Buhârî, Zekât, bâb: 14, hadîs: 42
2. Buhârî, Şurût: 19, Vasâyâ: 28, Eymân: 33; Müslim, Vasıyyet: 5; Tirmizî, Ahkâm: 36; İbn Mâce, Sadakat: 4; Nesâ'î, İhlâs: 3
3. İbn Kesîr: 1/381

﴿٩٣﴾ فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُشْرِكٖينَ ﴿٩٥﴾

93- *Tevrât indirilmeden önce, İsraîl'in kendisine haram kıldığı şeyler dışında, İsraîl oğullarına bütün yiyecekler helâldi. De ki: "Doğru iseniz, Tevrât'ı getirip okuyun."* 94- *Artık bundan sonra da kim Allah'a yalan uydurursa, işte onlar zalimlerdir.* 95- *De ki: "Allah doğru söyledi, öyle ise dosdoğru Allah'ı birleyici olarak İbrâhîm dinine uyun. O, puta tapanlardan değildi."*

Tefsîr:

93 ncü âyette geçen İsrâil kelimesi, Hz. Ya'kub'un unvanıdır. Tevrât'ın Tekvîn Sifrinin 32 nci bâbında Ya'kub'a İsrâîl adının verildiği belirtilmektedir. Bu âyetlerde Hz. Ya'kub'un, kendi kendisine haram kıldığı şeyler dışında bütün yiyeceklerin İsrail oğullarına helâl olduğu belirtilmektedir. Bunun aksini iddiâ edenlerin, Tevrât'ı getirip okumaları buyurulmakta ve Allah'a yalan uyduranlar, zalim yani haksız insanlar olarak nitelendirilmektedir. Tevrât, Hz. Ya'kub'dan çok sonra inmiştir. Tevrât'ta haram olan her şeyin Ya'kub zamanında haram olması gerekmez. İbrahim ise Allah'ı birleyen bir kimse olarak tavsif edilmekte, onun, Allah'a ortak koşanlardan olmadığı açıklanmaktadır.

Âyetlerin iniş sebebi hakkında çeşitli rivâyetler nakledilmiştir. Bu rivâyetlere göre yahudîler, Hz. Peygamber'den çeşitli sorular sormuşlar, bunlara doğru cevap verdiği takdirde kendisine tabi olacaklarına söz vermişlerdi. Bu sorulardan biri de ataları İsrail'in, en çok sevdiği yemeğin ne olduğu idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de İsrail'in, en çok deve etini ve sütünü sevdiğini, ancak yakalandığı bir hastalıktan -bir rivâyete göre siyatik hastalığından- kurtulduğu takdirde Allah için deve eti yemeyeceğini adadığını, hastalıktan şifa bulunca da artık deve etini ve sütünü kendisine haram ettiğini söyledi. Yahudîler, deve etinin Ya'kub'un adamasiyle haram olmayıp ta İbrahim dininde haram kılındığını, Ya'kub ve çocuklarının da İbrahim dinine uyduklarını söyleyerek Hz. Peygamber'e itiraz ettiler. (1)

1. Kurtubî: 4/134; Câmi'u'l-beyân.

Rivâyette geçtiği şekilde yahudîlerin, sorularına cevap verdiği takdirde Hz. Peygamber'e inanacaklarını söylemiş olmaları makul değildir. Âyetin, böyle bir konuşma üzerine inmiş olması da gerekmez. Sûrede, Kitâb ehli olan yahudî ve hıristiyanların, dinleri hakkındaki çeşitli aşırılıkları anlatılmaktadır. 19 ncu âyette bu aşırılıkları yüzünden dinde ayrılığa düştüklerine, mezheplere bölündüklerine işâret edilmiş, bilmedikleri konularda tartışmaya girmeleri, kendi dindaşlarından başkasına güvenmemeleri kınanmış ve onlara, her dinin özü olan Allah'a kullukta birleşme önerilmişti. İşte şimdi bu âyette İsrail oğlu din adamlarının, kendi ictihadlarına dayanarak din adına koydukları aşırı hükümler eleştirilmektedir.

Kur'ân'ın işaret ettiği olayın, Tekvîn Sifrinin 32 nci babında anlatılan olay olduğu anlaşılmaktadır:

Harran'da Paddan-aram'da oturan dayısı Laban'ın yanından anayurduna dönen Yakub, "Gece kalkıp iki karısını ve iki cariyesini ve on bir çocuğunu aldı ve Yabbok geçidini geçti... Ve Yakub yalnız başına kaldı ve seher sökünceye kadar bir adam onunla güreşti. Ve onu yenmediğini görünce, uyluğunun başına dokundu ve onunla güreşirken Yakub'un uyluk başı incindi. Ve dedi: Bırak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi: Beni mübârek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi: Yakup. Ve dedi: Artık sana Yakub değil, ancak İsrail (1) denilecek. Çünkü Allah ile ve insanlarla uğraşıp yendin. Ve Yakub sorup dedi: Rica ederim, adını bildir. Ve dedi: Adımı niçin soruyorsun? Ve orada onu mübârek kıldı. Ve Yakub o yerin adını Peniel koydu. Çünkü Allah'ı yüz yüze gördüm, ve canım sağ kaldı, dedi. Ve Penuel'i geçtiği zaman güneş üzerine doğdu ve uyluğu üzerinde aksıyordu. Bunun için bugüne kadar İsrail oğulları uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler; çünkü Yakub'un uyluk başına kalça adalesine dokundu."(2)

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ
﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى
النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ
عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

1. Allah ile uğraşan, yahut Allah uğraşır.
2. Tekvîn: 32/22-31

96- Doğrusu insanlara ilk kurulan ev, Mekke'de olandır. Âlemlere uğur, bereket ve hidayet kaynağı olarak kurulmuştur. 97- Onda açık açık deliller, İbrâhîm'in Makâmı vardır. Ona giren, güvene erer. Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev'e gitmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim nankörlük ederse şüphesiz Allah, bütün âlemlerden zengindir.

Tefsîr:

96-97: Meşhur rivâyete göre Bekke, Mekke'nin bir diğer telâffuzudur. Başka bir rivâyete göre de Kâ'be ve çevresine Bekke, bundan ötesine Mekke denir. Birinci görüş daha doğrudur. Burada Ev ile kasdedilen herhangi bir ev değil, ma'beddir. Hadislerde belirtildiğine göre ibâdet için ilk yapılan ma'bed, Kâ'be'dir.

Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği bir hadiste Ebu Zer el-Gifârî Allah'ın Elçisinden, ilk defa hangi mescidin yapılmış olduğunu sormuş, o da önce Kâ'be'nin, sonra da Mescid-i Aksâ'nın yapıldığını söylemiştir.[1] Hz. Ali ise bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Evler, Kâ'be'den önce yapılmıştır. Fakat Allah'a ibâdet maksadiyle ilk yapılan ev, Kâ'be'dir." İbn Kesir, Kâ'be'yi Âdem'in yaptığına dair rivâyeti zayıf görmektedir.[2] Doğrusu da Kâ'be'yi ilk defa Hz. İbrahim Âleyhisselâm'ın yapmış olduğudur.

Bizim kanaatimize göre *"nâs"* ile kasdedilen, Hz. Muhammed (s.a.v.)in kendi toplumu olan Araplardır. Âyetten, Hicâz Bölgesinde yapılan ilk mabedin, Kâ'be olduğu anlaşılır. Muhammed Abduh da bu noktaya işaret etmiştir. Hz. İbrahim, yaşayan üç büyük din peygamberinin atasıdır. Bu bakımdan dünyâda peygamberler tarafından yapılan ilk mabed de Kâ'bedir. Ama bu, ondan önce, başka bölgelerde, başka insanlar tarafından hiç ma'bed yapılmadığı anlamına gelmez. Gerçek anlamda ilk ma'bed Kâ'be'dir. Kâ'be'yi, Hz. İbrâhîm'in yaptığı, Bakara Sûresinin 126 ncı âyetinde anlatılır. Mescid-i Aksâ'yı ise Kâ'be'den asırlar sonra Hz. Süleyman yaptırmıştır.

Kâ'be, yapıldığından bu yana insanların saygı gösterdiği bir ma'bed olmuştur. Cahiliyye devrinde de insanlar, Kâ'be'nin içinde bulunduğu Harem bölgesinde vuruşmazlar, kan dökmezlerdi. Harem bölgesine giren, güven içinde olurdu. Adam birini öldürüp Harem bölgesine girse, orada kimse kendisine dokunmaz, öldürülenin oğlu veya akrabası Harem'de kaatile rastlasa,

1. Buhârî, Enbiyâ': 10, 40; Müslim, Mesâcid: b. 5, h. 1, 2; Nesâ'î, Mesâcid: 3; İbn Mâce, Mesâcid: 7; İbn Hanbel, Musned: 5/150,...
2. İbn Kesîr: 1/383

oradan çıkıncaya kadar ona bir şey yapmazdı. Kureyş Sûresinde: *"Kendilerini açlıktan yedirip doyuran ve korkudan güvene kavuşturan, bu Ev'in sahibi Allah'a ibadet etsinler"* âyeti, bu güvene işâret etmektedir.

Hacc: Lugatte kasdetmek, yani bir yere gitmeğe veya bir işi yapmağa yönelmek anlamınadır. Kâ'be'yi belli zamanda ziyâret etmeğe *hacc* denir. Gücü yeten kimsenin, Kâ'be'yi ziyâret etmesi farzdır. Gücün yetmesi, yola gidip gelmeğe sağlığın elverişli, gidip gelmek için yetecek kadar para ve yol güvenliği olması şeklinde izah edilir. Bu şartları haiz olan kimseye, ömürde bir defa hacca gitmek farzdır. Ebu Hüreyre (r.a.) şu hadisi rivâyet etmiştir: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *bize hitap edip: 'Ey insanlar, Allah size haccı farz kıldı, haccediniz' dedi. Bir adam: 'Her sene mi ya Resûlâllah' diye sordu. Allah'ın Elçisi: Cevap vermedi. Adam, Sorusunu üç defa tekrarlayınca Allah'ın elçisi: 'Evet, desem, farz olur, yapamazsınız' dedi ve ilâve etti: 'Benim sizi serbest bıraktığım hususlarda siz de beni serbest bırakınız. Sizden öncekiler, çok sormaları ve peygamberlerine aykırı davranmaları yüzünden helâk oldular. Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiği kadar onu yapınız. Sizi bir şeyden men ettiğim zaman da onu bırakınız."*[1]

Hac, şartlarını hâiz olan kadın erkek her müslümana farzdır, ancak çocuğa farz değildir. Hac, gidip gelmeğe gücü yeten kimseye farz olur. Hastaya, tutuklu olana hac farz değildir. Gidip gelme esnasında kendisinin ve geride bıraktığı çocuklarının rızkı mevcud olmayan kimseye de hac farz olmaz. Başka birisi, kendisine gidip gelme masrafını verse, onu kabul etmek zorunda değildir. Hattâ kendi çocuğu dahi yol masrafını verse, Malik ve Ebu Hanîfe'ye göre bunu kabul etmek gerekmez, Şâfiî'ye göre kabul etmek gerekir. Çünkü insanın çocuğu, kendisinin bir parçasıdır. Onun vermesinde minnet olmaz.[2]

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ شَه۪يدٌ عَلٰى مَا
تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا
عِوَجاً وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُٓوا اِنْ تُط۪يعُوا فَر۪يقاً مِنَ الَّذ۪ينَ اُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ ا۪يمَانِكُمْ كَافِر۪ينَ

1. Müslim, Hac, bâb: 73, hadîs: 412. Aynı hadîsi Ahmed ibn Hanbel de rivâyet etmiştir.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 1/288-290

﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ وَفِيكُمْ
رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾ يَا اَيُّهَا
الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَ
اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا وَكُنْتُمْ
عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

98- *De ki: "Ey Kitâb ehli, Allah yaptıklarınızı görüp dururken neden Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"* 99- *De ki: "Ey Kitâb ehli, gerçeği gör*(üp bil)*diğiniz halde, niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeğe yeltenerek inananları Allah yolundan çevirmeğe çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."* *100- Ey inananlar, Kitâb verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra* (onlar) *sizi döndürüp kâfir yaparlar. 101- Size Allah'ın âyetleri okunmakta ve O'nun elçisi aranızda iken nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sarılırsa muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir. 102- Ey inananlar, Allah'tan, O'na yanaşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün. 103- Ve topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz, (Allah) kalblerinizi uzlaştırdı; O'nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz, (Allah) sizi ondan kurtardı. Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki yola gelesiniz.*

Tefsîr:

98-99 ncu âyetlerde hitap, kitap ehlinedir. Bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, Hak yolunda yürümek isteyenleri şaşırtmağa çalışmaları, in-

kâr tarzında sorularla kınanmaktadır. Gerçekten Kitâp ehli; Allah'ın Elçisine gelen âyetlerin, ilâhî vahy olduğunu biliyor, Hz. Muhammed (s.a.v.)in gerçek peygamber olduğunu da gayet iyi biliyor, fakat gurur ve menfaat yüzünden inkârda ısrar ediyor, Hak yolu eğri göstermeğe, inananları şaşırtmağa çalışıyorlardı.

100-103 ncü âyetlerde de hitap, müminlere yöneltilmekte ve Kitâp ehlinden bir grupun sözlerine uydukları takdirde, onların, kendilerini yine küfre döndürecekleri hatırlatılmaktadır. Allah'ın âyetleri okunup dururken, Allah'ın Elçisi de aralarında bulunurken mü'minler nasıl inkâr ederler? Allah'a sarılan, dosdoğru yolu bulmuş olur. Allah'tan gereği şekilde korkmak, O'nun yolu ve buyrukları dışına çıkmaktan sakınmak lâzımdır. Yüce Allah'ın, gökten yere sarkıttığı ipe, yani Allah'ın dinine sarılanlar, birleşirler. Daha önce birbirine düşman olan şu Medine toplumu, birbirlerine karşı ateş püskürürdü, içleri birbirine karşı, kin ve nefret dolu olan bu insanları, Allah'ın dini birleştirdi. Bunlar, nefret ateşiyle dolu bir yarın kenarında idiler, düşmanlık ateşi içine düşüp mahvolacakları bir sırada Allah, hidayetini lûtfedip onları helâktan kurtardı. Şimdi hidayete gelip kardeşlik içine girdikten sonra tekrar o düşmanlık devirlerine dönmeleri, yakışık alır mı hiç?

Allah Elçisinin Medine'ye teşriflerinden önce burada Evs ve Hazrec diye iki Arap kabilesi otururdu. Cahiliyye devrinde bunlar arasında şiddetli düşmanlık vardı. Zaman zaman bunlar kavga ederler, savaşırlardı. İki kabile arasında geçen son savaş da Bu'âs harbi idi. Medine'ye İslâm gelince iki kabile birbiriyle dost ve kardeş oldular.

Onların bu kardeşçe yaşayışları, aslında ikisini de istemeyen yahudîleri son derece kıskandırıyordu. Yahudîlerden Kays oğlu Şâs, birgün Evslilerle Hazreçlilerin birlikte konuşup sohpet ettiklerini gördü, çok canı sıkıldı: "Bunlar böylesine dost oldukları sürece bizim burada yerleşmemize imkân kalmaz" diyerek bir yahudî çocuğunu onların arasına gönderdi ve onlara Bu'âs harbini, bu harbde Evs'in Hazreç kabilesini yendiğini hatırlatmasını tenbih etti. Yahudî çocuğu, aralarına sokulup Bu'âs konusunu ortaya atınca o günlerin düşmanlıkları gönüllerde uyanmağa başladı. Evs ve Hazreç mensupları birbirlerine lâf atmağa başladılar ve: "İsterseniz o günü tekrar edelim, haydi Harra'ya gidelim!" dediler. Bu'âs harbi Harra meydanında geçtiği için oraya gidip vuruşmak istediler, silâhlarını almağa başladılar. Tam bu sırada Allah'ın Elçisi, durumdan haberdar olup geldi, Onları yatıştırmağa çalıştı: *"Ben sizin aranızda iken cahiliyye dâ'vasını mı güdüyorsunuz?"* dedi ve yukarıdaki âyetleri okudu.

İki kabile mensupları da yaptıklarına pişman oldular, barıştılar, birbir-

lerine sarıldılar.[1]

101 nci âyette *"Allah'a yapışın"*, 103 ncü âyette *"Allah'ın ipine yapışın"* sözleri, isti'âredir. Allah'ın ipi, insanları sapıklık bataklığından kurtarmak için gökten yere indirdiği Kitâbıdır. İşte Allah'ın ipi durumundaki o İlâhî Kitâba sarılan, onun prensiplerini gönülden uygulayanlar, sapıklıktan çıkıp düşmanlık ateşinden kurtulurlar.

İnsanlar arasında düşünce ayrılıklarının olması doğaldır. Bu, Allah'ın yasası gereğidir: *"Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar."*[2] Allah insanları zekâ, düşünce ve yetenek bakımından farklı yarattığına göre onlar arasında düşünce ayrılıklarının olması da doğaldır. Fakat bu ayrılıkların, düşünce ölçüsünde kalması, büyüyüp düşmanlığa dönüşmemesi gerekir. Çünkü düşünce farkı, bir ölçüde insanları rekabete, ilerlemeğe sevk ederken; bunun büyüyüp düşmanlığa dönüşmesi yıkıcı olmaktadır. İşte düşünce ayrılıklarını sınırlamak, düşmanlık sınırına vardırmamak için herkesin Allah'ın sınırlarında durması, Allah'ın Kitâbına sarılması, o genel prensiplerin dışına çıkmaması gerekir. İnsanlar o genel prensipler içinde kaldıkça dost olurlar. Aralarında bazı düşünce ayrılıklarının olması; birbirlerini sevmelerine, anlayışlı davranmalarına engel olmaz. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, Kur'ân ile böyle düşmanlarına karşı cesur, şiddetli; birbirlerine karşı şefkatli, birbirlerini seven ideal bir toplum kurmuştu. Kur'ân her zaman böyle bir toplumun kurulmasını sağlamağa kadirdir. Yeter ki insanlar onun genel prensiplerine gönülden sarılsın, o prensiplerin dışına çıkmasınlar.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا
وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾
يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَاَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ

1. İbn Kesîr: 1/389; Hüseyin Heykel, Hz. Muhammed mustafâ, Ömer Rıza Doğrul tercemesi, s. 232, İstanbul, 1948
2. Hûd Sûresi: 118

اَكَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَ
اَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّٰهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾ تِلْكَ
اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾ وَلِلّٰهِ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾

104- *İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk olsun; işte onlar başarıya erenlerdir.* 105- *Kendilerine açık deliller geldikten sonra bölünüp, ihtilâf edenler gibi olmayın. İşte onlar,* (evet) *onlar için büyük bir azâp vardır.* 106- *O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara: "İnanmanızdan sonra inkâr mı ettiniz? O halde inkâr etmenize karşılık azâbı tadın!"* (denilir). 107- *Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Orada sürekli kalacaklardır.* 108- *İşte onlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek ile okuyoruz. Allah, âlemlere zulmetmek istemez.* 109- *Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Bütün işler, Allah'a döndürülür.*

Tefsîr:

104-105 nci âyetler, dinin en önemli prensiplerini içermektedir. Birinci âyette üç prensip vardır: 1) İyiliğe, doğruluğa, güzel ve yararlı olan şeylere çağırmak, 2) Toplumun yararına, insanların iyiliğine olan şeyleri emretmek, 3) Toplumun zararına olan şeylerden menetmek, 4) Toplumun bütünlüğünü bozmamak, ayrılık çıkarmamak.

Bunlar her devirde ve her toplumda uygulanması gerekli olan, toplumu bozulmaktan koruyan prensiplerdir. Âyette geçen "ümmet" kelimesiyle toplum içinde bir cemâat kasdedilmektedir. Yüce Allah, ümmet içinde iyiliği emredip kötülükten meneden bir cemâatin kurulmasını ve yetiştirilmesini buyurmaktadır. *"Her topluluktan bir grubun sefere çıkıp dini iyice öğrenmeleri ve kavimlerine döndükleri zaman onları uyarmaları gerekmez mi?"*[1] âyetinde de emir ve nehiy görevini yerine getirmek üzere bir cemâatin dinde

1. Tevbe Sûresi: 122

derinleşmesi emredilmektedir.

İyiliği emir, kötülükten men, farz-ı kifâyedir. Ümmet içinde bir topluluk, bunu yerine getirirse öteki kişilerden bu farz düşer. Fakat hiç kimse yapmazsa bütün toplum fertleri günâha girmiş olur.

Daima insanlara güzel yolu göstermek, kötülüklere karşı onları uyarmak; müslümanların, özellikle din bilginlerinin görevidir. Ancak bunun, tatlı bir üslûpla yapılması, gönül kırmaktan, fitne çıkarmaktan sakınılması da Kur'ân'ın prensiplerindendir. Kur'ân: "(kötülüğü) *en güzel olan şeyle sav, o zaman bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*"[1] buyurmaktadır.

Ra'd Sûresinin 22 nci âyeti de akıllı mü'minlerin, *"Kötülüğü iyilikle savdıklarını"*, yani kötülük edene iyilikle karşılık verdiklerini bildirmektedir. İşte fazilet ve kerem budur. İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârıdır.

Kur'ân'ın amacı, insanların kusurlarnı herkese yaymak, insanlar arasına düşmanlık sokmak değil, toplumu kusur ve hatâlardan arıtmaktır. Peygamberimiz, en önemli dinî görevlerden biri olan iyilikle emir, kötülükten men konusunda şöyle buyurmuşlardır: *"Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle onun kötülüğünü söylesin, buna da gücü yetmezse kalbiyle onu kötü görsün. Bu da îmânın en zayıf durumudur."*[2] *Bu konuda diğer bir hâdis de şöyledir: "Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki siz, ya iyiliği emredip kötülükten menedersiniz, ya da Allah, kendi katından sizin üzerınize bir azâp gönderir. O zaman duâ edersiniz, fakat duânız kabul edilmez."*[3]

106-107 nci âyetlerde, kıyamet gününde bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin kararacağı, yüzleri ağaranların, Allah'ın rahmeti içinde yani cennette olup orada sürekli kalacakları, yüzleri kararanların da azâba çarptırılacakları belirtilmektedir. *"Siz inandıktan sonra inkâr mı ettiniz?"* şeklindeki tekdir hitabından, yüzleri kararacak olanların, inandıktan sonra dinden sapan kimseler olduğunu anlıyoruz. Bunların kim olduğu hakkında üç görüş ileri sürülmüştür: Hasan Basrî'ye göre yüzleri kararanlar: *"münâfıklardır"*. Mücahid'e göre bunlar *"mürtedlerdir"*. Zeccâc'a göre bunlar *"Kitâb ehlidir."*[4] Bu âyetlerin ibaresini belli bir zümreye hasretmek doğru değildir. Âyetlerin mânâsı geneldir. İnsanlığın başlangıcından kıyamete kadar tüm in-

1. Fussilet Sûresi: 34
2. Müslim, Îmân, bâb: 20, hadîs: 78; Tirmizî, Fiten: 11; Nesâ'î, Îmân: 17
3. Ebû Dâvûd, Melâhim, 16; Tirmizî, Fiten: 9, İbn Hanbel, V. 388,...
4. Ahkâmu'l-Kur'ân, 1/294.

sanlar, başlıca iki grupta toplanır. Allah'a inanan ve O'nun buyruklarına gönülden bağlananlar, âhirette yüzleri ağaran zümredir. Bu zümre, Allah'ın rahmeti olan cennette ebedî kalacaktır. Yüzün ağarması, sevinci belirten mecâzî bir ifadedir. Allah'a inanmayan, ya da inandıktan sonra inkâra sapanlar da yüzü kararacak zümreyi oluşturur. Yüzün kararması da tasayı ifade eden mecâzî bir ifadedir. Bu adamların dünyada yaptıkları, kendilerini tasaya sokacak, tasadan yüzleri kararacak, azâp içinde kalacaklardır.

108 nci âyette: Hz. Muhammed (s.a.v.)e hitâben, o âyetlerin, kendisine gerçek ile okunduğu bildirilmekte ve Allah'ın, âlemlere zulmetmek istemediği; 109 ncu âyette de göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'a âid olduğu ve insanların hesap vermek üzre O'nun huzuruna götürülecekleri vurgulanmaktadır.

" تِلْكَ آيَاتُ اللّٰهِ "da müennes işâret zamiri uzak içindir. *"O âyetler"* demektir. Hz. Muhammed'in ötesinde olan, onun bilmediği o âyetleri okuyan da Cibrîl'dir. Söz, vahyi getiren meleğin ağzından söyleniyor. Zaten Allah'tan üçüncü şahıs olarak *"Allah'ın âyetleridir, onları sana okuyoruz. Allah kimseye zulmetmez."* deyişleri de sözün, vahyi getiren Güvenilir Ruhun sözü olduğunu gösterir. İşte Ruh, içinde gerçekleri taşıyan, Hz. Muhammed'in bilmediği o âyetleri, ona okumakta, o âyetler vasıtasiyle ona bilmediği gerçekleri öğretmektedir. Bu gerçeklerin, Hz. Muhammed vasıtasiyle, önceki İlâhî Kitâpları okumamış, uyarılmamış olan insanlara öğretilmesi lâzımdır ki insanlar korunsunlar da âhirette yüce Mahkemenin kararı karşısında üzüntüden yüzleri kararan, somurtan kimselerden olmasınlar. Çünkü bunlar kendilerine hiç bildirilmeden hesaba çekilseler, onlara haksızlık olur. Önce suçun ne olduğu bildirilmelidir ki suçu işleyen, bilerek yaptığından sorumlu olsun. İşte Allah, Elçisi aracılığı ile insanlara bu gerçekleri duyuruyor ki onlara haksızlık olmasın. Çünkü Allah hiç kimseye haksızlık yapmak istemez. O kâinâtın pâdişâhıdır. Haksızlık, herhangi bir arzuyu yerine getirmek için yapılır. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyâcı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bütün insanların pâdişâhı da O'dur. Şu dünyâ hayâtının sonunda insanlar, o yüce pâdişâhın huzuruna götürülüp sorguya çekileceklerdir.

Yüce Allah, bu âyetlerle insanların, yaptıklarından sorumlu olduklarını bildirmekte, küfürden, fitne ve tefrikadan sakındırmaktadır.

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى
وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾ ضُرِبَتْ
عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاءُو
بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا
يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

110- Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah'a inanırsınız. Eğer Kitâp ehli inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Onlardan inananlar da var ama çokları yoldan çıkmışlardır. 111- Size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar, sonra onlara yardım da edilmez. 112- Nerede olsalar, onlara alçaklık (damgası) *vurulmuştur* (ezilmeğe mahkûmdurlar). *Meğer ki Allah'ın ahdine ve* (inanan) *insanların ahdine sığınmış olsunlar. Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Böyle oldu, çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar, haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı ve onlar isyan etmişlerdi, haddi aşıyorlardı.*

Tefsîr:

110-112: Bu âyetlerde mü'minlerin, dünyaya gelmiş en hayırlı toplum oldukları müjdelenmektedir. Hayırlı oluşlarının temel vasfı da Allah'a inanmaları, iyiliği emir, kötülükten menetmeleridir. Allah'a inanan, iyiliği emir ve kötülükten meneden toplum, en güzel ahlâkı kendinde toplamış hayırlı bir toplumdur. Eğer Kitâp ehli de gereği gibi doğru inanmış olsalardı, kendileri için hayırlı olurdu. Gerçi onlar içinde güzel inanan, dürüst, temiz insanlar var ama çokları yoldan çıkmış insanlardır.

Fakat onların yoldan çıkmaları, müslümanlara fazla bir zarar vermez.

Müslümanlar birlik olup asıl iman ve iyiliği emir, kötülükten men özelliklerini korudukları sürece Kitâp ehlinin kendilerine verebileceği zarar, dil ile incitmekten, rahatsız etmekten öteye geçmez. Onlar, dedikodulariyle, ortalığı katmak suretiyle müslümanları rahatsız edebilirler. Fakat müslümanlarla savaşa girseler geri dönüp kaçarlar, o zaman kendilerine yardım da edilmez.

Her yerde onlara zillet ve yenilgi damgası vurulmuştur. Ancak Allah'ın ya da mü'minlerin ahdini, güvencesini aldıkları takdirde güven içinde yaşayabilirler. Bunun dışında yenilirler. Çünkü haksızlık yapmaktadırlar. Haksızlar, Allah'ın gazabına uğrarlar. Onlar haksızlıkta o derece ileri gitmişlerdir ki peygamberlerini dahi öldürmüşlerdir. İsyanları ve saldırganlıkları, kendilerini bu zillete mahkûm etmiştir.

111 nci âyet, evvel emirde Hz. Peygamber (s.a.v.)e karşı türlü entrika çeviren yahudîleri kasdetmektedir. Bu âyetlerin, yahudîlerden Abdullah ibn Selâm gibi bazı kimselerin müslüman olmaları üzerine yahudî hahamlarının: "Muhammed'e inananlar, bizim en kötülerimizdir, başkası değildir" dedikleri için indiği rivâyet edilir. Başka rivâyetlere göre de yahudîler, kendilerini diğer insanlardan üstün gördükleri için bu âyetler inmiştir. Bu ikinci rivâyet, âyetlerin ruhuna daha uygundur. Yüce Allah, üstünlük iddia edenlere, üstünlüğün ancak iman ve imanın gereği olan işleri yapmakla kazanılacağını bildirmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.)in peygamberliğine inananlar, gerçekten, en güzel vasıflarla bezenmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.), üstün ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir. Onun ümmeti, üstün ahlâkın temsilcileri olmuştur. Onlarda aşırılık yok, itidal vardır. Allah katında en büyük mükâfata erecek olanlar da Hz. Muhammed (s.a.v.)in ümmetidir. Kendisi bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

"Ümmetimden yetmiş bin kişi, hesapsız (sorgusuz) *cennete girecektir." O böyle söyleyince ashabdan Ûkkâşe ibn Muhsın: "Ya Resulâllah, duâ et, Allah beni de onlardan yapsın" demiş, Allah'ın Resulü:* "Allahım, bunu da onlardan yap" *diye duâ etmiştir. Sonra Ensardan bir adam, kendisine de aynı şekilde duâ etmesini Allah'ın Resulünden istemiş, Allah'ın Resulü:* "bu konuda Ûkkâşe seni geçti (bu hakkı o aldı)!" *demiştir.*[1]

110 ncu âyetteki: " كُنتُم خَيرَ أُمَّةٍ أُخرِجَت لِلنَّاسِ " cümlesinde " كُنتُم " fi'li, tam da, nâkıs da olabilir. Tam ise mânâ: *"Siz, şimdi yeryüzünde bulunan ümmetlerin en hayırlısısınız."* demektir. Yahut

1. Müslim, Îmân: bâb: 94, hadîs: 367, 369; Buhârî, Rikak: 21, 50, Bed'u'l-halk: 8, Libâs: 18; Tirmizî, Kıyâmet: 12, 16; İbn Mâce, Zühd: 34; İbn Hanbel, Musned: 4/16,..

" صرتم خير أمّة " mânâsınadır: "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz" demektir. Sözgelimine uygun mânâ da budur. Yani siz daha önce böyle değildiniz, bölük, pörçük, dağınık, birbirine düşman bir toplum idiniz. Fakat iyiliği emir, kötülükten men ve Allah'a gereğiyle inanmak sayesinde siz, milletlerin en iyisi oldunuz.

Ebu Müslim'e göre bu söz, 107 nci âyette âhirette yüzleri ağaran zümreye söylenecek bir sözdür, oraya bağlıdır. Âhirette yüzleri ağaranlara: *"Siz, dünyâ hayâtında şöyle şöyle yapmak suretiyle insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olduğunuz için bu güzel ödül size verildi."* denilecektir[1].

Fakat bu ihtimal zayıf görülmektedir. Âyet dikkatle okunursa: " تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر : *İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz."* sözüyle anlatılan işlerin, en hayırlı ümmetin belirgin vasfı olduğu anlaşılır. Peygamber ve sahâbîleri, Allah'a inanıp iyiliği emir, kötülükten men görevini de lâyikiyle uyguladıkları için insanların en iyisi olmuşlardır. Eğer Kitâb ehli de böyle inanıp bu görevleri yerine getirmiş olsalardı, kendileri için iyi olurdu. Gerçi onlar içinde de dinin ruhuna bağlı, temiz mü'minler vardır ama çokları dinin ruhundan uzaklaşmış, yoldan çıkmışlardır. Yoldan çıkmaları yüzündendir ki Hz. Muhammed'in yerleştirmeğe çalıştığı gerçeğe karşı gelmektedirler. Eğer onlar, dinlerinin ruhuna bağlı kalsalar, Allah'a imana, iyiliği emir ve kötülükten men'e çağıran bir Hak davetçisine karşı çıkmazlar, ona destek olurlar.

Müfessirler, âynı âyetteki:
" ولو آمن أهل الكتاب لكان خيرًا لهم : *Kitâb ehli inansaydı, kendileri için iyi olurdu."* cümlesini, "Kitâb ehli Hz. Muhammed'e inansaydı, kendileri için iyi olurdu." şeklinde tefsir etmişlerdir[2]. Oysa âyette iman mutlaktır ve Peygamber'den söz edilmemiştir. Âyet, Allah'a, doğru biçimde iman konusundadır. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Siz iyiliği emir, kötülüğü menetmek ve Allah'a inanmak suretiyle insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. Kitâb ehli de böyle layıkiyle Allah'a inanıp, bu imanın gereğini yapsalardı onlar için iyi olurdu."* Âyette istenen şey, insanı böyle güzel vasıflara sevk eden doğru imandır. Âyet, doğru imanı herhangi bir din veya cemaate mal etmiyor. Allah'a doğru inanan her milletin ve her din mensubunun böyle güzel vasıflar kazanacağını anlatmak istiyor. Âyette olmayan şeyi âyete sokup onun evrensel anlamını daraltmak, âyeti tahrif etmek demektir. Reşid Rizâ şöyle diyor:

"Müfessirlerin çoğunluğu, âyeti: 'Kitâb ehli de sizin inandığınız şeyle-

1. Mefâtîhu'l-ğayb, 8/177-178; Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 4/57-58
2. Kurtubî, 4/173; 1/397

re, sizin inandığınız gibi inansalardı, dünyâda da âhirette de onlar için iyi olurdu. Fakat yahudîlerden Abdullâh ibn Selâm ve adamları; hıristiyanlardan Necâşî ve adamları gibi sadece bazıları inandı ama çokları dinlerinden çıkmışlardır. Ne dinlerin en olgunu olan İslâma girmişler, ne de kendi dinlerinin hükümlerine bağlı kalmışlardır. Çokları küfre sapmışlardır." şeklinde anlamışlardır. Bu sözlerinden, Kitâb ehlinden kendi dinine samimiyetle bağlı, dinin emir ve yasaklarına uyan hiç kimsenin bulunmadığı anlaşılır. Bu tür anlayış ne makuldür, ne de insan tabiatine uygundur. Zira her toplumda bir kısım insanlar dinde aşırılığa giderler, bir kısmı da ılımlıdırlar. Bir kısmı da hiç dine aldırış etmeden fıska ve isyana yönelirler. Her toplumda bu üç fırka vardır: (Aşırılar, ılımlılar, günâhkârlar). Daha ziyade ilk çıktığı sırada dine bağlılık fazla olur, zaman geçmekle fısk çoğalır. Nitekim yüce Allah buyurmuştur: *"İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitâb verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?"*[1]

Çoğunluğu oluşturan bu fasıklardan başkası, dinlerine bağlı olanlardır. Kur'ân, hiçbir millete, bütün bireylerini kapsayacak biçimde genel hükümle fısk damgasını vurmamıştır. Bazan *kesir* (çoğu), bazan *ekseruhum* (çokları) deyimiyle onların arasında fâsıkların çoğunlukta olduğunu söylemiştir. Genellik ifade eden bir söz kullandığı zaman mutlaka istisnâ da kullanarak o toplumun içindeki iyileri, kötü vasfın dışında tutmuştur. Meselâ: " فلا يؤمنون إلا قليلا. : *Pek az inanırlar."*[2], *"Sonra pek azınız hariç döndünüz, hâlâ da yüz çeviriyorsunuz."*[3] âyetleri, onların içinde doğru inanan insanların bulunduğunu ifade ediyor. Yahut kötülüğü sadece bazılarına bağlar: *"Kitâb ehlinden öylesi vardır ki ona yüklerle emânet bıraksan onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar versen, sürekli olarak başına dikilmeden onu sana ödemez."*[4], *"Mûsâ kavminden bir topluluk da var ki gerçeğe götürürler ve onunla adâlet yaparlar."*[5], *"Eğer onlar Tevrâtı, İncîl'i ve kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinden ve ayaklarının altın*(daki ürünler)*den yerlerdi. İçlerinde ılımlı bir ümmet var ama, çoğu, ne kötü işler yapıyorlar!"*[6].

Bu âyetlerde onlardan bazı kimselerin doğruya çağırdıkları; gerçek ile

1. Hadîd Sûresi: 16
2. Nisâ Sûresi: 46
3. Bakara Sûresi: 83
4. Âli İmrân Sûresi: 75
5. A'râf Sûresi: 159
6. Mâide Sûresi: 66

âdil, insaflı, ılımlı davrandıkları; aşırılıktan, ifrat ve tefrîtten uzak, orta yolda gittikleri bildirilmiştir. *"Onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar."*[1] âyeti ile de onların içinde kanıtları anlayan, gerçeği arayan, samimi mü'minlerin bulunduğu, işte bunların istidadlarının gücü sayesinde Peygamber (s.a.v.)in davetini kabul edecekleri bildirilmektedir.

Kur'an böyle söylüyor ama sadece kendi toplumunun ahvâli ile kafası dolmuş, başka milletleri denememiş, sosyolojiden haberi olmayan tefsîrci; iman, ihlâs ve takvânın, sadece kendi milletine özgü bir şey olduğunu sanır. Ve âyetleri, kendi bilgi ve inancına göre yorumlar, şimdi üstaz İmam, Cenevre'de onun hareketlerini, giyiniş ve kıyafetini gözetleyen bilgin bir kadının, ona söylediği sözü hatırlıyorum: "Ben seni tanımadan önce, azizliğin, takvânın, hıristiyanlığın dışında bulunabileceğini hiç hatırıma getirmemiştim."[2]

Evet Kur'ân genel prensipler koyar ve her toplumda olduğu gibi yahudî toplumda da peygamberlerin daveti üzerinden uzun zaman geçmekle fıskın çoğaldığını, dinin yozlaştırıldığını, çoğu âlim diye geçinenlerin, yazdıkları şerhlerle ve tefsirlerle asıl Kutsal Kitâbı istedikleri şekilde yorumladıklarını, bu yüzden çoğunun yoldan çıktığını söyler ama bütün bir milletin tamamının sapık olduğunu söylemez. İstisnâlarla temiz ılımlı insanları bu fısk sıfatının dışına çıkarır. Onların içinde sapanlar, dinin ruhundan uzaklaşanlar çoğunlukta olmakla beraber dinin ruhuna bağlı, temiz, samimi, ihlâslı insanlar da vardır. İşte 110 ncu âyette bu sosyolojik gerçek anlatıldığı gibi aşağıdaki âyetlerde de bu husus daha açıkça belirtilmekte; onların hepsinin bir olmadığı, içlerinde temiz, sâlih insanların da bulunduğu bildirilmektedir.

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ
يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا
يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ

1. Nisâ' Sûresi: 162
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 4/65-66

كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَأُولٰٓئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ
فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

113- Ama hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk vardır. 114- Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. 115- Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, (günahlardan) *korunanları bilmektedir. 116- Nankörlere gelince ne malları, ne de evlâtları onlara, Allah'a karşı hiçbir yarar sağlamayacaktır. Onlar ateş halkıdır; onlar orada sürekli kalacaklardır. 117- Onların bu dünyâ hayatında harcadıkları malların durumu, nefislerine zulmeden bir topluluğun ekinine vurup onu mahveden dondurucu bir rüzgâr*(ın yaptığı tahribât)*a benzer. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsîr:

Yukarıdaki âyetlerde Kitâp ehlinden çoğunun yoldan çıktığı, çeşitli entrikalarla müslümanları rahatsız etmeğe çalıştıkları bildirdikten sonra 113-115 nci âyetlerde de Kitâp ehlinin hepsinin bir olmadığı, bunlar içinde geceleri kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyan, secde eden, Allah'a ve âhirete inanan, iyiliği emredip kötülükten meneden, hayır işlerine koşan kimselerin bulunduğu belirtilmekte ve Allah'tan korkan bu insanların, iyiliklerinin karşılığını bulacakları, kimsenin yaptığı işin zayi olmayacağı ifade edilmektedir.

Müfessirler, bu âyetlerin de yahudîlerden bazılarının müslüman olmalarından dolayı onları kınayan yahudî hahamlarının davranışı üzerine inmiş olduğunu söylüyorlar. Diğer bir rivâyete göre de bu âyetler, Necran'dan kırk, Habeşistan'dan otuz ve Rumlardan da sekiz kişinin gelip müslüman olması üzerine inmiştir.

Fakat bu âyetler, daha önceki âyetlerin devamıdır. Bunların ayrı ayrı

olaylar üzerine inmiş olması gerekmez. Müslümanların vasıflarını belirten âyetlerden sonra Kitâp ehlinin genel karakteri ve onlar içinde inanmış kişilerin karakteri belirtilmektedir. Bazı toplumlarda iyilerin oranı çoğunlukta, bazı toplumlarda da kötülerin oranı çoğunluktadır. Bazı toplumlarda kötüler çok olsa da iyi insanlar da bulunur. Yukarıdaki âyetler, toplumun genel karakterini, bunlar da toplumun içinde bulunan seçkin insanları tasvîr etmektedir. Âyetlerde övülen bu insanların, kendi dinlerini bırakıp müslüman olduklarına bir işâret yoktur. Bu konudaki rivâyetler, âyetleri kendi istedikleri biçimde yorumlayanların eseridir. İnsanlar, kendi kafalarında olanı âyetlerde okumağa çalışmışlardır. Bakara Sûresinin 62 ve Mâide Sûresinin 69 ncu âyetleri de gayet açık biçimde: Allah'a ve âhirete inanan ve sâlih amel (yararlı iş, hâlis ibâdet) yapan müslümanların, yahudîlerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin Rableri katında ödüllendirileceklerini, korku ve üzüntü çekmeyeceklerini ifade etmektedir.

116-117: Biraz önce temiz Kitâb ehli kimselerin cennete girecekleri belirtildikten sonra bu âyetlerde de: nankörlerin ne mallarının, ne de çocuklarının, kendilerine bir yarar sağlamayacağı, ateş halkı olan o kimselerin sürekli cehennemde kalacakları, dünyâda onların yaptıkları hayırların da boşa çıkacağı; zira küfürlerinin, tıpkı bir kavmin ürününü mahveden dondurucu soğuk gibi bütün iyiliklerini mahvedeceği bildirilmektedir.

116 ncı âyette: " إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا : *Küfredenler*" yani *nankörler* ile kimlerin kasdedildiği ihtilâf konusu olmuştur. Kimine göre bununla Kurayza ve Nadîr oğulları yahudîleri, kimine göre de müşrikler kasdedilmiştir. Fakat sözgeliminden, bununla dinin ruhundan uzaklaşmış, dünyâya tutulmuş yahudîlerin kasdedilmiş olduğu anlaşılır. Biraz önce dinin ruhuna bağlı kalan Kitâb ehlinden sâlih kimseler övüldükten sonra burada da dinin ruhundan ayrılmış nankör Kitâb ehli kimselerin durumu anlatılmaktadır. Mallarının çokluğuyla, askerî güçleriyle övünen Kurayza ve Nadîr oğulları yahudîleri uyarılmaktadır. Onların mallarının ve çocuklarının, kendilerini Allah'ın azâbından kurtaramayacağı, azaba çarpılacakları, yaptıkları hayırların da boşa çıkacağı bildirilmektedir. Eğer kasdedilen yahudîler ise bu âyetlerde onlara bir tehdid ve bir süre sonra müslümanlar tarafından tapeleneceklerine işaret vardır.

Böylece bu âyette de yahudîlerin içinde doğru inanan insanlar yanında, dinin ruhundan ayrılmış nankörlerin bulunduğu da anlatılmaktadır. Kur'ân'a göre mü'min ve kâfir, sadece belli bir topluma mahsus değildir. Dinin ruhuna bağlı kalan ve imanın gereklerini yerine getiren insanlar sâlih, müttekî; bu ruhtan ayrılan, imanın gereklerine ters düşen insanlar da kâfir yani nankör insanlardır. Bunlar her toplumda vardır. Yahudîlerin içinde de sâlih

mü'minler bulunmakla beraber çoğunluk, ikinci gruptan idi. Müslümanlar içinde onları dost tutan, onlara sır verenler vardı. İşte aşağıdaki âyetlerde de onları dost tutup müslümanların sırlarını onlara açan müslümanlar, bu tür davranıştan menedilmektedirler.

117- *er-Rîh:* rüzgâr demektir. *Sırr* ise *sarsar* gibi soğuk, dondurucu anlamınadır. Hâkka Sûresinde rüzgâr *"sarsar"* ile nitelendirilmiştir. Âyette kâfirlerin harcadıkları şeyler, zâlim bir topluluğun ekinine vurup onu mahveden dondurucu rüzgâra benzetilmektedir.

Müfessirlere göre âyette asıl kendisine benzetilen, rüzgâr değil, rüzgârın mahvettiği ekindir. Yani kâfirlerin, övünmek, gösteriş için yaptıkları hayırlar, soğuk rüzgârın vurduğu ekin gibi yok olur, demektir. Zemahşerî, âyette harcamaların, mahvedilen ekine değil, ekini mahveden soğuk rüzgâra benzetilmesini şöyle açıklıyor: "Bu, *'Bir ateş yakmak istedi'*[1] âyetinde geçtiği üzre mürekkeb teşbîhtir. Âyette bir "ihlâk"in takdiri de caizdir. *"Onların harcamalarının ihlâki, dondurucu rüzgârın ihlâki (mahvetmesi) gibidir."* Ya da: *"Onların harcamalarının durumu, rüzgârın mahvettiği ekibinin durumu gibidir."* demek olur.[2]

Muhammed Abduh ise âyetin metnine daha sadık kalarak cümleyi şöyle açıklıyor: "Dondurucu rüzgâr, nankör insanların kendi şehvetlerini doyurmak, mevkilerini sağlamlamak ve davalarını yaymak suretiyle Allah'ın yoluna engel olma uğrunda harcadıkları malın misâlidir. Bütün yararların başı olan akıl ve güzel ahlâk ise ekinin örneğidir. Kâfirlerin, anılan amaçlar için harcamaları, onların ahlâkını bozmuş, akıllarını doğru düşünceden, işlerin sonucunu düşünüp doğru sonuca varmaktan menetmek suretiyle mahvetmiştir."

Muhammed Abduh'un verdiği mânâ, âyetin metnine; Zemahşerî'nin verdiği mânâ da âyetin ruhuna daha uygundur. Çünkü: " أولئك الذين حبطت أعمالهم في الدنيا والآخرة : *Onlar, dünyâda da âhirette de amelleri boşa çıkmış kimselerdir.*"[3] âyetinde kâfirlerin yaptıkları iyiliklerin dünyada da âhirette de ziyan olduğu bildirilmektedir. Demek ki şirk, küfür ve nifak, yapılan iyilikleri zayi eder. Yahut hakkı engellemek için yapılan harcamalar, bunu yapanların güzel vasıflarını siler.

Âyetin sonundaki: " وما ظلمهم الله : *Allah onlara zulmetmedi*" cümlesinde zamîr, gösteriş ve başkalarına duyurma için yaptıkları harcamaları

---

1. Bakara Sûresi: 17
2. Keşşâf: 1/212
3. Âli İmrân Sûresi: 22; Bakara Sûresi: 217

boşa çıkan nankörlere de; ekinleri mahvedilen çiftçilere de gidebilir. Yani Allah, yaptıkları iyilikleri sebepsiz mahvederek onlara haksızlık etmedi, fakat onlar kötü niyetleri, nankörlükleri ile, yaptıkları iyilikleri boşa çıkarıp kendi canlarına yazık ettiler. Yahut Allah, iyi insanların ekinlerini mahvederek onlara zulmetmedi. Fakat onlar kötü davranışlarıyle haksızlık ederek Allah'ın cezâsına çarpıldılar, demektir. Birinci ihtimâl daha kuvvetlidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًاۜ وَدُّوا
مَا عَنِتُّمْۚ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْف۪ي صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ
قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ هَٓا اَنْتُمْ اُو۬لَٓاءِ
تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّه۪ۚ وَاِذَا لَقُوكُمْ
قَالُٓوا اٰمَنَّاۗ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا
بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ
تَسُؤْهُمْۘ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا
لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿١٢٠﴾

118- Ey inananlar, kendinizden başkasını kendinize dost edinmeyin; onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağızlarından öfke taşmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) *ise daha büyüktür. Düşünürseniz, size âyetleri açıkladık. 119- İşte siz öyle kimselersiniz ki onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler. Kitâbın hepsine inanırsınız. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı öfkeden parmak uçlarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü bilir. 120- Size bir iyilik dokunsa* (bu)*, onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa, ona sevinirler. Eğer sabreder, korunursanız onların hilesi size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah,*

onların yaptıklarını kuşatmıştır (onların tuzaklarını, hilelerini sizden savar, onların yaptığı, her şeyi bilir).

Tefsîr:

118-120: *"Bitâneh"* elbisenin astarına denir. Elbisenin dış yüzüne *"zıhâreh"* dendiği gibi iç yüzüne de *"bitâneh"* denir. Burada kişinin sırdaşı, sıkı arkadaşı anlamındadır. *"el-İlv"* bir işi tam yapmamak, kusur etmek; *"el-habâl"* hayvanın sağlık dengesini bozan hastalıktır. Bu âyetlerde müslümanlar uyarılmakta, kendilerine kötülük yapmaktan geri kalmayan, müslümanlara karşı besledikleri öfke ve düşmanlığı, sözleriyle de ortaya koymuş olan, fakat içlerinde, söylediklerinden daha çok kin ve düşmanlık taşıyan kimseleri sıkı fıkı dost tutmamaları, onlara sırlarını açmamaları buyurulmaktadır. Onların dost görünmeleri, aldatmadır. Müslümanların iyiliğini istemedikleri, çeşitli sözlerinden ve davranışlarından belli olmuştur.

Dikkat edilirse burada sıkı fıkı dost tutulmamaları istenen kimseler, müslüman olmayan herkes değil, fakat müslümanlara düşmanlıkları, hiyânetleri belli olan, davranışlarıyla bunu ortaya koymuş bulunan kimselerdir. Yoksa Kur'ân, müslümanları, müslüman olmayan tarafsız, iyi insanlarla dost olmaktan menetmemiş, tersine öyle insanlarla iyi geçinmeyi emretmiştir: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır."*[1] Mümtehine Sûresinin, meâlini verdiğimiz bu âyetleri, müslümanlara düşman olmayan,onlarla savaşmayan tarafsız kimselerle iyi geçinmeyi öğütlemektedir. Sıkı dost tutulmaları yasaklananlar, müslümanların açık düşmanı olan kimselerdir. Onlara sıkı dost olup müslümanların askerî sırlarını onlara açmak, müslümanların stratejik durumunu zayıflatır. Bu konuyu, Sûrenin 28 nci âyetinin tefsirinde de izah etmiştik.

İslâmdan önceden itibaren yahudî kabileleri ile Evs ve Hazrec kabileleri arasında dostluk ve ittifak kurulmuştu . Karşılıklı süt emzirmeler de bu dostluğu pekiştirmişti. Hicretten sonra yahudîlerin, Hz. Peygamber'e karşı olumsuz davranışları yüzünden araya soğukluk girmekle beraber âyetlerden anlaşıldığı üzre bazı müslümanlar, Peygamberle yaptıkları ittifakı bozan, Peygamber'e sui kasde yeltenmiş bulunan, her fırsatta düşmanlıklarını belli eden

1. Mümtehine Sûresi: 8-9

bu yahudîlerle dostluklarını sürdürüyorlardı. Hattâ belki de bu dostluktan yararlanan yahudîler, Peygamber'in askerî plânları hakkında müslüman dostlarının ağzından kaptıkları haberleri müşriklere ulaştırıyorlardı. Bu ise müslümanların güvenliğine ve savunmasına zarar verirdi. İşte âyetlerde müslümanlara, kendilerinin düşmanı oldukları açıkça belli olan kimselerle sıkı dost olmaları, onlara müslümanların sırlarını vermeleri yasaklanmaktadır.

Bu âyetlerde candan dost tutulmaları yasaklanan kimselerin, yahudî kabileleri olduğu bellidir. Bazı müfessirler, bunların münâfıklar olduğunu söylemişlerse de bu, âyetlerin ruhuna aykırıdır. Zira " من دونكم : *Sizden* başkaları, sizden olmayanlardan" kelimesi, bunların, müslüman toplumundan olmadığını gösterir. Müslümanlar arasında münâfıklar bulunmakla beraber, şahıs şahıs belli olmayan bu kimseler, müslüman toplumundan idiler. Bunların müslümanlara karşı düşmanlıkları, açık değil, gizli idi. Bunlar dıştan müslüman görünüyor, müslümanlarla beraber namaz kılıyor ve savaşlara katılıyorlardı. Halbuki âyette dost tutulması yasaklanan kimseler: "Ağızlarından -sözlerinden- öfkeleri belli olan, düşmanlıklarını açıkça belirten" kimselerdir. Münâfıklar düşmanlıklarını belli etmezlerdi ve ele başıları dışında da kimlerin münâfık olduğu belli değildi.

Âyetlerin hükmüne göre daima ihtiyatlı olmak, dost görünen fakat gerçekte düşman olan kimselerle ihtiyatlı konuşmak, müslümanların sırrını güvenilmeyen kimselere açmamak gerekir.

Müslümanların dostu, ancak müslümanlardır. Yüce Allah, Nisa Sûresinin 144 ncü âyetinde: *"Ey inananlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin!"* buyurduğu gibi, Mâide Sûresinin 51 nci âyetinde de: *"Ey inananlar, yahudîleri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar..."* buyurmaktadır. Samimi olmayanları sıkı dost tutmak, özellikle askerî bakımdan müslümanların gücünü zayıflatabilir. Bu bakımdan yüce Allah, bu hususu birkaç yerde hatırlatmakta, samimi olmayanların sıkı fıkı dost tutulmasını ve onlara müslümanların bütün savaş güçlerinin açıklanmasını yasaklamaktadır.

Rivayete göre Hz. Ömer'e Hire'li bir genci sağlık vermişler: "zekîdir, kâtiptir, onu kâtip olarak istihdam et" demişler. "Müslümanlardan başkasını kendime sıkı dost mu edineyim?" diye cevap vermiş. İbni Kesîr şöyle diyor: "Bu haberde, zimmîleri müslümanların gizli ve önemli işlerinde kâtip olarak kullanmanın caiz olmadığına delil vardır. Zira bu takdirde müslümanların sırrı, müslümanlarla savaş halinde bulunan düşmanların eline geçer."[1].

---

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/398

Şüphesiz devlet güvenliğini ilgilendiren işlerde samimî müslüman olmayandan başkasını istihdam etmek doğru değildir. Ama ilimde ve sanatta herkesten istifade edilmelidir ve İslâm tarihinde böyle yapılmıştır. Peygamberimiz, hikmeti, mü'minin yitiği saymış ve nerede bulunursa alınmasını emretmiştir. Bundan dolayı müslümanlar, ilim ve teknik adamlarından istifade etmişler, din dışında kalan fenlerde, bilim dallarında gayri müslim bilginlerden yararlanmışlardır. Bağdad'da ve diğer İslâm ülkelerinde kurulan felsefî ve teknik okullara gerektiğinde gayri müslim öğretmenler atanmış, gayri müslim bilginlere de itibar gösterilmiş, eserler terceme ettirilmiştir. İlimde tefrik yapılmaz. Hikmet ve teknik herkesten öğrenilebilir. Fakat İslâm dini, yalnız müslümanlardan öğrenilmelidir. Devlet güvenliğini ilgilendiren işlerde de ancak müslümanlar kullanılmalıdır.

119 ncu âyette: " وتؤمنون بالكتاب كلّه : *Siz Kitâbın hepsine inanırsınız."* ifadesi çok önemlidir. Burada Kitâb, tekil olarak kullanılmıştır. Çünkü Kur'ân, Peygamberlere vahyedilen sözleri, aynı İlâhî Kitâbın âyetleri kabul ediyor. Hz. Muhammed'e verilen vahiyler de daha önceki peygamberlere gelen vahiylerdir. Ancak Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve ikisi arasında gelen peygamberlere İbranca vahyedilen âyetler, Hz. Muhammed'e de Arapça vahyedilmiştir. Bundan dolayı bütün peygamberlere gelen Kitâb, aslında aynı Kitâb'dır, ancak peygamberlere göre değişik dillerde vahyedilmiştir. Yahudîler , Kitâbın sadece kendi dillerinde olanını kabul edip, onu doğrulayıcı olarak inen ve aynı prensipleri içeren Arapça Kur'ân'ın âyetlerini inkâr etmekle haksızlık etmektedirler. Ama müslümanlar, kendi dillerinde inen Kur'ân'ı kabul ettikleri gibi, aynı prensipleri getirmiş olan Tevrât'ı da kabul ederler. İlâhî Kitâbları, ayrı ayrı Kitâblar değil, ayrı dillerde inmiş aynı Kitâb görürler. Onun için *"Kitâbın hepsine inanırlar"*. İşte *"Siz Kitâbın hepsine inanırsınız"* ifadesinde bu incelik vardır.

Ama Allah'ın rahmetini sadece kendilerine özgü gören, kendilerinden başkasına vahiy gelmeyeceğini düşünen, bu yüzden Hak'tan gelen bu âyetleri kabul etmeyen bazı Kitâb ehli insanlar, münâfıklık etmişler, içleri müslümanlara karşı kıskançlık ve öfke ile dolu iken müslümanların yüzlerine, inandıklarını söylemişlerdir. "İnandık" sözüyle herhalde müslüman olduklarını değil, Hz. Muhammed (s.a.v.)e gelenlerin vahiy olduğunu kabul ettiklerini anlatmışlardır. Bu söz onların, dinlerini bırakıp müslüman oldukları anlamına gelmez.

Daha sonra yahudîlerin, müslümanların arkasından, onlara karşı duydukları kin ve nerfetten dolayı parmaklarını ısırdıkları, onların "inandık" sözlerinde samimî olmadıkları, müslümanların kötülüğünü istedikleri, fakat müslümanlar, sabredip korundukları, ihtiyatlı davrandıkları takdirde onla-

rın, kendilerine bir zarar veremeyeceği belirtiliyor.

120 nci âyetin sonunda Allah'ın, onların yaptıklarını kuşattığı bildirilmektedir. Allah'ın kuşatması iki türlüdür: İlmiyle kuşatması, kudretiyle kuşatması. İlmiyle kuşatması, onların yaptıkları herşeyi bilmesi demektir ki Allah'ın bilmediği bir şey yoktur. Ama bu bilgisi, onların, Allah'ın buyruğuna ters işleri yapmalarına engel değildir. Yalnız bu bilgi, suçluları, kötülüklerinin cezasını çekmeğe götürür. Çünkü yaptıklarından haberdar olan Allah, adâleti gereği sonunda suçluları cezalandırır.

Ama Allâh bir şeyi kudretiyle kuşatmış olursa, artık o iş yapılamaz. Allah'ın kudreti, o işin yapılmasına engel olur. Sanıyoruz ki, âyette Allah'ın kuşatması, ikinci anlamda kuşatmadır. Onların kötü planlarını uygulayamayacaklarına, ne kadar düşmanlık besleseler de müslümanlara bir zarar veremeyeceklerine işaret edilmektedir.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِن۪ينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ
(١٢١) اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١٢٢) وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٢٣) اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ
اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَل۪ينَ (١٢٤) بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَ
تَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّم۪ينَ (١٢٥) وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ
قُلُوبُكُمْ بِه۪ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ (١٢٦) لِيَقْطَعَ
طَرَفًا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَٓائِب۪ينَ (١٢٧) لَيْسَ لَكَ مِنَ
الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (١٢٨) وَلِلّٰهِ مَا فِي

السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

121- Hani sen erkenden ailenden ayrılmıştın, (Uhud'da) *mü'minleri savaş üslerine yerleştiriyordun. Allah da* (söylediğin sözleri) *işitmekte, bilmekte idi. 122- Sizden iki takım, korkup bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah, kendilerinin dostu idi. İnananlar, Allah'a dayansınlar. 123-* (Allah mü'minlere yardım eder). *Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti. Siz o zaman zayıf idiniz. O halde Allah'tan korkun ki şükredesiniz. 124- O zaman sen mü'minlere: "Rabbinizin, size, indirilmiş üçbin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun. 125- "Evet, sabreder,* (Allah'tan) *korkarsanız; onlar hemen şu dakikada da üzerinize gelseler, Rabbiniz size, nişanlı beş bin melekle yardım eder." 126- Allah, bu* (yardım vadi)*ni, sırf size müjde olsun ve kalbleriniz bununla güven bulsun diye yaptı. Yardım, yalnız aziz ve hikmet sahibi Allah katındandır. 127- İnkâr edenlerden bir kısmını kessin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye* (size yardım eder.) *128- O konuda senin yapacağın bir şey yoktur. Allah ya tevbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azâb eder* (ne isterse onu yapar, sen karışamazsın). *129- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allahındır. (O), dilediğini bağışlar, dilediğine azâbeder. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir!*

Tefsîr:

121-129 ncu âyetler, Uhud Savaşı'na işaret etmektedir. Uhud Savaşı, hicretin üçüncü yılında, Şevval ayında ve Bedir Savaşı'ndan takriben onbeş ay sonra vukubulmuştur. Müşrikler, Bedir'de ağır zayiat vermişler, ileri gelen liderlerini kaybetmişlerdi. Fakat asıl müslümanların vurmak istedikleri kervan, yolunu değiştirerek kurtulmuş. Mekke'ye varmıştı. İşte Ebu Süfyan, bu kervan malını, Bedir'in intikamını almak için asker ve silâh toplamaya harcamayı uygun buldu. Kureyşliler bununla asker ve silâh topladılar ve üç bin kişilik bir ordu ile Medine üzerine yürüdüler.

Kureyş ordusu, Medine civarındaki Uhud Dağı yakınına kondu. Allah'ın Resulü, düşman ordusunun Medine üstüne geldiğini görünce arkadaşlariyle konuştu, şehri içinden savunmak ya da şehir dışına çıkıp düşmanla dışarıda

çarpışmak konusunda ashabının fikirlerini sordu. Abdullah ibn Übeyy ve bazı insanlar, şehrin içinde savunmada kalmayı uygun gördüler: "Biz ne kadar şehir içinde savaşmışsak yenmişiz, ne zaman şehir dışına çıkmışsak yenilmişiz. Şehir içinde kalalım, duvarları kendimize siper edip şehri savunalım. Eğer düşman bize saldırırsa kadınlarımız da evlerin bacalarından düşmana ok ve taş atarlar.." dediler. Fakat ashabın bir kısmı da, özellikle Bedir Savaşında bulunamayanlar, şehir dışına çıkmayı, düşmandan korkmayıp üstüne yürümeyi ileri sürdüler: "Ya Resulâllah, bizi düşmanımıza çıkar, bizim kendilerinden korktuğumuzu sanmasınlar" dediler.

Tarihlerin kaydına göre Allah'ın Resulü şehir içinde kalma taraftarıydı, fakat bu ısrar üzerine zırhını giyip çıktı. Yüzünde biraz hoşnutsuzluk vardı. Dışarı çıkma fikrini ileri sürenler, onun bu halini görünce, ona gönülden istemediği bir şeyi teklif ettiklerini anladılar: "Ya Resulâllah, istersen şehir içinde kalalım" dediler. Allah'ın Resulü: *"Bir peygamber, zırhını giydikten sonra artık savaşmadan çıkarmaz"* dedi ve bin kişiden oluşan ordusuyla yürüdü.

Fakat münafıkların büyüğü Abdullah ibn Übeyy: "Onlara uydu, bizim sözümüzü dinlemedi. Ben savaş olacağını sanmıyorum. Savaş için çıkmadım" diyerek taraftarı olan üçyüz kişi ile geri döndü. Az daha Hârise Oğullariyle Seleme Oğulları da bunların tesirinde kalıp geri çekileceklerdi. Fakat Allah, samimi olan bu insanların kalbini sağlam tuttu da bunlar ona kapılmadılar, geri dönmediler. İşte 122 nci âyette korkmaya yüz tuttukları belirtilen iki cemâat bunlar idi.

Muhammed İzzet Derveze'ye göre âyetlerde münafıkların önce yola çıkıp sonra yoldan geri döndüklerine dair bir işaret yoktur. Hattâ daha sonra gelecek âyetler münafıkların, sözlerine uyulmadığı, savaş olmayacağı gerekçesiyle Medine'den hiç çıkmadıklarına delâlet etmektedir.[1]

Allah'ın Resulü, kendine tabi olan 700 kişi ile birlikte yoluna devam etti, Uhud'un yamacına vardı. O gün Cumartesi günüydü. Cuma veya Çarşamba günü olduğunu söyleyenler de vardır. Askerin sırtını dağa vermek suretiyle ordusunu savaş düzenine soktu. Abdullah ibn Cübeyr'in kumandasına

verdiği elli kişilik okçu kuvvetini de düşmanın sızma ihtimali bulunan Dağ'ın geçidine yerleştirdi: *"Oklarınızla bizi savunun, arkamızdan gelmelerine engel olun. Biz yensek de, yenilsek de kat'iyyen yerinizden ayrılmayın!"* dedi.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/154

Düşman, müslümanların beş katı kadar olmasına rağmen, ilk anda müslümanlar düşmanı bozguna uğrattılar. Ama müslüman okçular, düşmanın bozulduğunu görünce yerlerinde duramadılar, kumandanın bütün ısrarına rağmen savaş alanına indiler. Okçuları gözetleyen bir düşman kolu, çoğunun gidip ancak birkaç kişinin kaldığını görünce derhal oradan hücuma geçti, o birkaç kişiyi de kılıçtan geçirip müslümanlara arkadan saldırdı. Böylece müslümanlar iki kuvvet arasında kaldılar, birden bire şaşırdılar. Allah Elçisinin çevresinden dağıldılar. Düşman toparlandı, hücumunu sıklaştırdı. Allah'ın Resulü üzerine taş ve ok yağdırmaya başladılar. Allah'ın Resulüne isabet eden bir taş, azı dişinin önündeki dişi kırdı. Atılan ok ve taşlarla Allah Elçisi, dudağından, alnından ve yanağından yaralandı. Yüzünden akan kanı silerken: *"Kendilerini Rablerine çağıran peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir kavim nasıl iflâh olur?"* diyordu. Maamafih yine onlara lânet etmedi, hidayete gelmeleri için duâ etti.

Biri: "Muhammed öldürüldü!" diye bağırdı. Bu ses, müslümanların moralini iyice bozdu. Fakat bir sahabî Allah'ın Resulünü sağ görünce "İşte Allah'ın Resulü burada!" diye bağırmağa başladı.

Allah'ın Resulü (s.a.v.), yüzünden, başından yaralanıp bir çukura düşmesine rağmen yiğitlik ve metanetini hiç kaybetmedi, bu halde bile müslümanları, çevresinde toplanıp savaşmaya teşvik etti. Müslümanlar onun çevresinde toplanıp dağa doğru çekildiler. Ebu Süfyan, savaştan sonra: "Muhammed aranızda mı?" diye seslendi. Hz. Peygamber'in emri üzerine kendisine cevap verilmedi. Ebu Süfyan birkaç kez böyle bağırdıktan sonra: "Ebu Kuhâfe aranızda mı?", "Ömer aranızda mı?" diye seslendi. Yine cevap alamayınca: "Bunlar ölmüş. Bunların ölmesi bizim için yeter" dedi. Fakat kendini tutamayan Hz. Ömer: "Yalan söylüyorsun ey Allah'ın düşmanı, onlar sağdır, seni üzecek kadar insan sağ burada!" dedi. Ebu Süfyan:

— Yücel Hübel, yücel Hübel! diye putunu övünce, müslümanlar da Hz. Peygamber'in emriyle:

— Allah daha yüce ve büyüktür dediler.

Ebu Süfyan:

— Bizim Uzzâmız var, sizin Uzzâ'nız yok, dedi. Müslümanlar:

— Bizim Mevlâmız var, sizin Mevlânız yok, dediler.

Müslümanlar, yetmiş şehit vermişlerdi. Allah Elçisinin kahraman amcası Hz. Hamza da şehidler arasında idi. Fakat müşrikler de hayli ölü vermiş, birçokları da yaralanmıştı. Müslümanlar ağır zayiat vermekle beraber, düşman da savaştan kesin bir sonuç alamamış ve savaşı kesip dönmek lüzu-

munu hissetmiş ve dönmüştü.

Allah'ın Resulü, düşmanın tekrar geri dönüp saldıracağı haberini alınca kendisi ve arkadaşları yaralı olmalarına rağmen düşmanı takibe karar verdi. Fakat düşmanın konakladığı yere vardıklarında düşmanın gitmiş olduğunu gördüler.

Bu savaştan alınacak en önemli ders, Allah'ın Resulüne kayıtsız ve şartsız itaatin gerekliliğidir. Eğer okçular, Allah Resulünün sözlerine tam itaat edip yerlerini terk etmeselerdi, kesin zafer müslümanlarındı. Fakat Allah Elçisine muhalefet, savaşı müslümanların aleyhine çevirdi. Demek ki savaşta kumandana itaat gerekir. Hele kumandan Allah'ın vahyiyle desteklenmiş bir peygamber olur veya Peygamberin yolunda giden akıllı, sâlih bir mü'min olursa ona itaat de müslümanları zafere götürür.

İşte İslâm tarihindeki zaferlerin sırrı, kumandana itaat, dönmek için değil, şehid olmak için çarpışma azmidir.

Müfessirlerin nakline göre 124-125 nci âyetlerde va'dedilen üçbin ve beş bin melekle yardım hâdisesi Bedir'de olmuştur. Âyetlerin ruhundan anladığımıza göre, bu âyetler, resulullah, askerlerini savaş düzenine sokarken onlara moral vermek için söylediği sözleri nakletmektedir. Allah'ın Resulü, ashabını yerlerine yerleştirirken onlara sabretmelerini, Allah'ın yardımının kendileriyle beraber olduğunu, Bedir'de nasıl üç-beş bin melekle kendilerine yardım edildiyse burada, bu dakikada da sabır ve sebat ettikleri takdirde yine ma'nevî güçlerle, meleklerle kendilerine yardım edileceğini va'detmiştir. Nitekim öyle de olmuştur. Eğer ilâhî güçler, düşmanların kalblerine korku salmasalardı, düşman Medine'ye girer ve müslümanları tamamen imha ederdi. Fakat Allah'ın yardımı ve ma'nevî güçlerle desteği sayesinde müslümanlar toparlandılar, müşrikler de sonunda geri dönmek zorunda kaldılar.

Allah'ın, meleklerle yardım etmesi, meleklerin bizzat savaşa katılıp savaşması şeklinde değil, düşmanın içine korku salmak, müslümanların iradesini güçlendirmek, onlara güven duygusu vermek, manen onları desteklemek suretiyledir. Zira Reşîd Rızâ'nın dediği gibi soyut ruhlar olan melekler, insan ruhlariyle temas kurup onlara güven, moral verebilirler. *"Allah bunu, sırf size, müjde olsun, kalbleriniz bununla yatışsın diye böyle yaptı."*[1] âyetinde bu hususa işaret vardır. Yani meleklerin yardımı, mü'minlerin gönüllerine müjde ve güven aşılamaktan ibarettir.

Savaşta en önemli olan şey, güven duygusudur. Kendine güveni olmayan asker ne kadar çok da olsa sonuç alamaz. Nitekim Bedir'de Allah'ın ken-

1. 126 ncı âyet.

dilerine yardım edeceğine kesinlikle inanan müslümanlar, kendilerinin üç katından fazla düşmanı yenmişlerdi. Uhud Savaşında da Peygamber'in emrine uyarak güvenle çarpışmağa başlayan müslümanlar, ilk anda düşmanın

öncü kuvvetlerini bozmuşlardı. Ama sonradan niyetleri bozulup bazılarının içine ganimet toplama arzusu düşmekle Peygamber'in emri dışına çıkıp korumakta oldukları geçiti bırakarak savaş alanına indiklerinde işler değişmiş, iki düşman arasında kalan müslümanlar güvenlerini yitirip savaşı da kaybetmişlerdi. Allah'ın yardımı, itâatle şartlıdır. İtâati bırakınca Allah da yardımını çeker. Çünkü bu, Allah'ın yasasıdır. *"Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın."*(1) Hangi millet, Allah'ın genel yasaları çerçevesinde hareket eder, savaşa hazırlanır, sağlam azim ve tam güvenle çarpışırsa başarılı olur. Zaman zaman kâfirlerin de savaşlarda başarılı olmalarının nedeni, işte bu genel yasanın, belli bir millete değil, müslüman kâfir bütün insanlara şamil olmasındandır.

Kimler sağlam iman, kesin zafer ve güven ile ve savaşın gereklerine uyarak tedbirlerini alarak savaşırlarsa onlar başarıya ulaşırlar. *"Biz o günleri insanlar arasında dolaştırıyoruz, ta ki Allah inananları bilsin, sizden şehîdler edinsin. Allah zalimleri sevmez."*(2)

Allah'ın, kâinâtın sâhibi olduğunu, dilediğini affedip dilediğini bağışladığını, O'nun rahmet ve mağfiretinin çok kapsamlı olduğunu vurgulayan son âyette de sanki Allah'ın bu genel yasasına işâret vardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةًۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَۚ ﴿١٣١﴾ وَاَط۪يعُوا
اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۚ ﴿١٣٢﴾ وَسَارِعُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ
عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُۙ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿١٣٣﴾ اَلَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّٓاءِ
وَالضَّرَّٓاءِ وَالْكَاظِم۪ينَ الْغَيْظَ وَالْعَاف۪ينَ عَنِ النَّاسِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ

1. Ahzâb Sûresi: 62, Fâtır Sûresi: 43, Fetih Sûresi: 23
2. Âli İmrân Sûresi: 140

الْمُحْسِنِينَ ۚ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا
اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا
عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

130- Ey inananlar, kat kat faiz yemeyin, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz. 131- Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının! 132- Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki size merhamet edilsin. 133- Rabbinizden bir bağışlanmaya ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, korunanlar için hazırlanmış cennete koşun! 134- O (koruna)*nlar ki bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfke*(lerin)*i yutkunurlar, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever. 135- Ve onlar ki bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Ve onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. 136- İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ücreti ne güzeldir!*

Tefsîr:

130-136 ncı âyetlerde faizin kat kat yenilmesi yasaklanmakta, kâfirler için hazırlanmış bulunan cehennem ateşinden korkulması; Allah'a ve O'nun Elçisine itâat etmek suretiyle korunanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşulması emredilmekte ve korunanların vasıfları anlatılmaktadır:

Müttakiler yani korunanlar bir günah işledikleri zaman derhal Allah'ı hatırlayıp günahlarından tevbe ve istiğfar ederler, bile bile kötü işlerde ısrar etmezler. Böylelerinin mükâfatı, ebedî kalınacak olan cennetlerdir. Çalışanların, güzel iş yapanların ücreti ne güzeldir!

İfadesi gayet açık olan bu âyetler hakkında müfessirler bir nüzul sebebi zikretmezler. Ancak 135 nci âyet için şöyle bir nüzul sebebi anlatılır:

Hurma satan bir müslümana bir kadın gelmiş, hurma almak istemiş.

Adam da içeride daha iyisi olduğunu söyleyip kadını içeri almış. İçeride kadınla yalnız kalınca kadına sarılmış, onu öpmüş. Kadın: "Allah'tan kork!" demiş. Bunun üzerine adam kadını bırakmış, fakat içine bir korku düşmüş. Nereye varacağını, ne yapacağını bilememiş. Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip günahını itiraf etmiş ve bu âyet inmiş.

Bu âyetler, bir bütün teşkil etmektedir. Hepsinin bir arada inmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Sırf bu âyetin, böyle bir hâdise üzerine müstakil inmesi düşüncesi zayıf bir ihtimaldir. 130-136 ncı âyetler, yukarısından ve aşağısından ayrı, müstakil bir konuyu anlatmaktadır. Çünkü bunlardan önceki ve sonraki âyetler, Uhud Savaşı hakkındadır. Halbuki bunlar faizden ve müttakilerin vasıflarından söz eder. Konusu ayrı olmakla beraber vahyin hikmeti, bu âyetlerin buraya konmasını gerektirmiştir.

Bakara Sûresinde faizi yasaklayan 275-281 nci âyetlerin, son inen Kur'ân âyetleri olduğu rivâyet edilir. Orada faizin tümü yasaklanmıştır. Buradaki 130 ncu âyette ise kat kat faiz yemek haram kılınmaktadır. Demek ki bu âyet, Bakara Sûresindeki 275-281 nci âyetlerden önce inmiştir. Bundan önce de, faiz hakkında, Rum Sûresindeki 39 ncu âyet inmiştir: *"İnsanların mallar içinde artması için verdiğiniz faiz* (malı), *Allah katında artmaz. Ama Allah'ın yüzünü* (O'nun rızasını) *isteyerek verdiğiniz zekât*(a gelince)*; İşte* (onu verenler, sevaplarını ve mallarını) *kat kat artırırlar."* İşte Rum Sûresindeki bu âyet, ribânın haram olmasına doğru atılmış ilk adımdır. ilk defa bu âyetle, faizin, malı artırmayıp tersine bereketi gidereceği belirtilmiş, ikinci merhalede yukarıdaki âyetlerle kat kat faiz alınması yasaklanmış, en sonunda da faizin tamamı haram kılınmıştır. Böylece insanların son derece alışık oldukları bir olay yasaklanırken, teşrî hikmeti olan tedrîc esasına riâyet edilmiştir.

Şimdi burada işaret edilen *"Kat kat ribâ"*yı izah edelim: Kat kat ribâ, câhiliyye Araplarının uyguladığı nesî'e ribâsıdır. Bakara Sûresinin 275-280 nci âyetlerinin tefsirinde de izâh ettiğimiz gibi nesî'e ribâsı şöyle idi: Belli bir süre ile birine borç veren kimse, sürenin sonunda borçludan alacağını ister: "Ya borcunu ödersin, ya da artırırsın" derdi. Borçlu, ödeyemeyecek durumda ise süre ister, buna karşılık da faiz yüklenirdi. Eğer verdiği mal para değil de hayvan ise süre artırımı ile binti *mehâd* (iki yaşındaki dişi devey)i, ikinci sene bint-i lebûn (üç yaşındaki dişi devey)e, sonra bunu *hikka* (dört yaşındaki deve)ye, sonra ceze'a (beş yaşındaki dişi deve)ye çevirir, böylece süre arttıkça mal da artırılırdı. Verilen borç para ise borçlu süresinde ödeyemediği takdirde bir yıl sonrası için bir kat artırılır; yine veremezse bir kat daha artırılırdı. Meselâ yüz dirhem, bir yıl sonraya ertelenince ikiyüz dirhem, iki yıl sonraya ertelenince dörtyüz dirhem yapılırdı. Böylece her yıl

para, faiziyle birlikte katlanıp zavallı borçlunun üzerine yüklenirdi. İşte *"Ey inananlar, ribâyı kat kat yapılmış olarak yemeyin."* âyeti, bu tür ribâyı yasaklamaktadır(1).

Allah bu fâizi yasaklamakla, ana paranın faiziyle birlikte katkat katlanarak sırtına bindiği ihtiyaç sahibi zavallı insanları, acımasız tefecilerin zulmünden kurtarmıştır. Bu konuyu daha önce izah ettiğimiz için burada bu kadarlıkla yetineceğiz.

130-131 nci âyetlerde kat kat faiz yemeyi bırakmak suretiyle kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakınılması emredildikten sonra 132-133 ncü âyetlerde de Allah'a ve Resule itaat etmek suretiyle Allah'ın rahmetine erişmeğe çalışmak ve müttakiler için hazırlanmış olan cennete koşmak emredilmekte, daha sonra da müttakîlerin vasıfları sayılmaktadır:

134-136: Müttakîler, bollukta ve darlıkta mallarını Allah yolunda harcarlar, öfkelerine hakim olurlar, insanları affederler. Bir günah işledikleri, ya da nefislerine yazık ettikleri zaman hemen Allah'ı anar, günahlarından tevbe ederler, bile bile kötülükte ısrar etmezler.

Âyette fâhişe ve nefse zulm tabirleri, geçmektedir. Fâhişe, aşırı, çirkin iş; nefse zulm de her türlü günâh için kullanılır. Günâh, insanın nefsine, yani ruhuna karşı haksızlık etmesidir. Bu haksızlıkların başında da şirk (Allah'a ortak koşmak, Allah ile beraber başka birine de tapmak) gelir.

Müttekîlerin yapacağı işlerin başında Allah için mal harcama ve öfkeye hakim olma vardır. Öfkeye hakim olmak büyük bir meziyettir... Peygamberimiz (s.a.v.): *"Asıl pehlivan, güreşte rakibini yenen değil, kızdığı zaman öfkesine hakim olan kimsedir."* demiştir(2).

Öfkeye hakimiyyet konsunda birçok hadîsi şerîf vardır. Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîse göre bir adam Hz. Peygamberden, kolay belleyeceği bir öğüt söylemesini istemiş. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona: *"kızma!"* demiş. Adam birkaç kez daha öğüt istemiş, Peygamberimiz her defasında: *"Kızma!"* demiş.

Öfkesini yutkunan kimseler için büyük mükâfatlar va'dedilmiştir. Bir hadislerinde Allahın Resulü şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse öfkesinin gereğini yapmaya kaadir iken onu yutkunur, yenerse Allah, kıyamet günü o adamı herkesin önünde çağırır, onu dilediği hurîyi almakta serbest bırakır."*(3)

Kızgınlığın geçmesi için Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah'a sığınmayı, otur-

1. Câmi'u'l-beyân: 4/90
2. Buhârî, Edeb: 76, 102; Müslim, Birr: 107, 108; Ebû Dâvûd, Edeb: 3
3. Ebû Dâvûd, Edeb: 4

mayı, uzanmayı ve abdest almayı tavsiye etmiştir:

Muâz ibn Cebel şöyle diyor: *"İki kişi Allah'ın Resulünün yanında kavga edip birbirine söğmeğe başladılar. Birinin yüzünde kızgınlık belirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: Ben bir kelime biliyorum, eğer şu adam bunu söylerse öfkesi geçer. O kelime: E'ûzu billâhi mineşşeytâniracîm'dir."*(1)

Ebu Zer (r.a.), bir gün havuzunun başında su içerken, bir adam onu kızdıracak bir şey yaptı: şaka için Ebu Zer'in başındaki saçların tellerini saymağa kalktı. Ebu Zer ayakta idi, hemen oturdu, sonra uzandı. "Niçin oturdun, sonra da uzandın?" dediler. Dedi ki: *"Allahın Resulü (s.a.v.) bize şöyle buyurmuştu: Biriniz ayakta iken kızarsa otursun, kızgınlığı giderse ne a'lâ, gitmezse uzansın."*(2)

Urve ibn Muhammed es-Sa'dî, bir adamın kendisine söylediği bir söze kızınca kalkıp abdest almış, dönüp bir daha abdest almış ve babası yoluyla dedesi Atiyye'den duyduğu bir hadîsi anlatmıştır. Allahın Resulü o hadîste şöyle buyurmaktadır: *"Gazab şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş, ancak su ile söndürülür. Biriniz kızdığı zaman abdest alsın."*(3)

Öfke, insanı çok kötü durumlara düşürür, insana istemediği işleri yaptırır. Hattâ bazan yuvalar söndürür. Birçok cinâyet, öfke yüzünden işlenir. Öfkeye kapılan insan, çoğu kez derin pişmanlık içine düşer. "Öfkeyle kalkan, zararla oturur." demişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân, Allah'tan korkan mü'minlerin, öfkelerine hakim olduklarını belirtmekte, Allah'ın Elçisi de öfkeye kapılmamayı öğütlemektedir.

Rivâyete göre Meymûn ibn Mehrân'ın câriyesi bir gün, misafirlere ikrâm için sıcak çorbayı getirirken ayağı kaymış, çorba Meymûn'un üstüne dökülmüş. Meymûn, canının acısından dolayı cariyeyi dövmek isteyince câriye:

— Efendim, yüce Allah'ın: *"Öfkeyi yutkunanlar"* sözüne uy demiş.

Meymûn:

— Haydi öyle yaptım demiş, onu dövmekten vazgeçmiş. Câriye:

— Ondan sonra gelen: *"İnsanları affedenler"*'i uygula demiş. Meymûn,

— Seni bağışladım, demiş Câriye:

— *"Allah, ihsân edenleri sever."* cümlesini okumuş. Meymûn:

1. Tirmizî, Da'avât: 52
2. Ebû Dâvûd, Edeb: 4; Feyzu'l-Kadîr: 1/107
3. Ebû Dâvûd, Edeb: 4

— Haydi sana ihsân ettim, sen Allah rızâsı için özgürsün, demiş[1].

İnsanları affetmek, en büyük meziyyettir, büyüklerin işidir. Allah'ın Resulü hiçbir zaman nefsi için öfkesine kapılmamış, intikam almamıştır. Ancak Allah'ın yasaklarının çiğnenmesine de müsaade etmemiştir.

İnsanın nefsini ilgilendiren konularda öfkesine hakim olmak, Allah'ın emridir, fakat kamuyu ilgilendiren meselelerde adaletin bozulmasına göz yummamak lâzımdır. Çünkü böyle konularda müsamaha, toplum düzeninin bozulmasına yol açar, önüne geçilmez kötülükler ortaya çıkarır. İslâmda nefis için kızmak iyi bir şey değildir, fakat Allah için kızmak güzeldir. Mücâhedeler, savaşlar, hep Allah için kızmanın gereğidir. Nefsin isteği reddedilir ama Allah'ın isteği yerine getirilir. Nefis için öc alınmaz, fakat Allah'ın dininin yücelmesi için gerekli olan ne ise o yapılır. Allah için sevme, Allah için kızma mü'minlerin prensibidir.

Daha sonraki âyetler de nefis bir öfkeye kapılıp aşırılığa düştüğü zaman yapılacak işi belirlemektedir. Mü'min, düştüğü hatâyı işlemeğe devam etmez, hatâsını anladığı zaman derhal ondan döner, günahından tevbe eder. Allah da tevbe edenleri affeder.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾
وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ إِنْ يَمْسَسْكُمْ
قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ
وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ
﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ
تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾

1. Kurtubî, el-Cami, 4/207

137- Sizden önce de yasalar uygulanmıştır. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğunu görün. 138- Bu, insanlara bir açıklama, korunanlara yol gösterme ve öğüttür. 139- Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer inanıyorsanız, mutlaka siz üstün geleceksiniz! 140- Eğer size bir yara dokunduysa, o topluluğa da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler, onları biz, insanlar arasında çevirip dururuz (kâh bir kavme, kâh ötekine gaalibiyyet veririz; bazan bir topluma iyi veya kötü günler gösteririz. Bazan ötekine). *Allah, inananları ortaya çıkarmak, sizden şehidler edinmek için* (zamanı kâh lehinize, kâh aleyhinize çevirmektedir). *Allah, zalimleri sevmez. 141- Ve inananları iyice özleştirmek, kâfirleri de mahvetmek için* (günleri leh ve aleyhe çevirmektedir). *142- Yoksa siz, Allah, içinizde cihâd edenleri* (sınayıp) *bilmeden, sabredenleri* (sınayıp) *bilmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?*

Tefsîr:

137-142 nci âyetlerde de Uhud Savaşında yenik düşen müslümanlara, Allah'ın yasalarının daha önceki milletlere de uygulandığı hatırlatılıyor. *Sunen:* sünnet'in çoğuludur. *Sünnet:* yol, âdet, örnek anlamlarına gelir. Fakat Kur'ânı Kerîm'de Allah'ın sünneti: Allah'ın kâinatı yönetme yöntemi, yasası anlamında kullanılmıştır. Bu âyetlerde müslümanlara şöyle denilmektedir: Yeryüzünde dolaşın, sizden önceki milletlerin hayatlarını inceleyin, peygamberlerini yalanlayan, kumandanlarının buyruğunu dinlemeyen insanların nasıl yenilgiye uğradıklarını, ülkelerinin nasıl harabedildiğini görün. Bunlar, Allah'ın ezeli yasaları uyarınca olmaktadır. Allah'ın yasaları değişmez.

Kur'ân, Allah'ın, yaratıkları arasında isteklerini, hikmetli ve sağlam yasaları vasıtasiyle icra ettiğini açıklıyor: Savaşta Allah'ın koyduğu savaş yasalarına uygun davrananlar, inkârcı, putatapanlar da olsalar, yine Allah'ın yasası uyarınca galip gelirler. Tedbirsiz, düzensiz davranarak bu yasalara ters düşenler de peygamber ve veli de olsalar yine yenik düşerler. Çünkü Allah savaşın şart ve gereklerine uyanların galip, buna uymayanların mağlûb olmalarını bir yasa olarak koymuştur. Allah'ın koyduğu ve daima yürürlükte olan bu yasaları kimse değiştiremez.

" وتلك آلأيَّام نداولها بين الناس : *O günleri biz, insanlar arasında çevirip dururuz."* âyeti de: " قَدْخَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ : *Sizden önce de yasalar geçti."* âyeti gibi Allah'ın sosyolojik yasasını açıklamaktadır. Allah, zafer günlerini toplumlar arasında dolaştırır; kâh bir topluma, kâh ötekine

verir. Hangisi zaferin şartlarını yerine getirmiş, savaşın gereklerine göre hazırlanıp savaşmış ise o zafere ulaşır. Zafer, sadece belli bir dine mensup olmakla elde edilemez. Çalışmak, hazırlanmak, güven duygusu ve cesaretle çarpışmakla elde edilir. Kuru kuruya dindarlık taslayıp tenbellik edenler zafere ulaşamazlar.

137 nci âyetteki: *"Yeryüzünde dolaşın da yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğunu görün!"* ifadesi, insanları araştırmaya, özellikle tarihî ve arkeolojik araştırmalar yapmaya yöneltmektedir. Bu ifadeden, bu tür bilimsel araştırmaların, en azından mendub olduğu anlaşılır. Bu araştırmalar göstermektedir ki, inkârcılar, peygamberlerine karşı gelenler, onların getirdiklerini yalanlayanlar, sonunda perişan olmuşlar, hak galip gelmiştir. O halde ey müslümanlar, siz de Uhud'daki durumunuzdan ötürü üzülmeyin, gevşemeyin, sabredin, metin olun, gerçekten inanan insanlar iseniz, siz üstün geleceksiniz.

Eğer Uhud'da siz, bir yara aldınızsa düşmanınız olan topluluk da, Uhud'da veya Bedir'de benzeri bir yara almıştı. Ama onlar sizinle savaşmak için azmettiler, çalıştılar, sebat ettiler; sonuçta azim ve sebatlarının karşılığını aldılar. Allah onları sevdiğinden dolayı onlara zafer vermedi, fakat onlar Allah'ın yasası uyarınca çalışmalarının ürününü aldılar. Siz ise Peygamberinizin buyruklarını dinlemediniz, bu yüzden yenilgiye uğradınız. Ama bu felâkette de hikmet vardı. Zira Allah bu felâketle sizleri denedi. Kimlerin ağır şartlar içinde canla başla inancını savunup bu uğurda can verebileceklerini ortaya çıkarmak, kimlerin zayıf inançlı olduğunu belli etmek için sizi böyle bir sınavdan geçirdi. Hep siz üstün gelseydiniz, belki nasıl olsa Allah bize galibiyyet verecektir deyip çalışmayı bırakırdınız. Böylece anladınız ki imanla beraber çalışmak da lâzımdır. Kim çalışırsa o davasında başarıya ulaşır. Bu, Allah'ın bir kanunudur: iki kuvvet çarpışır, bu kuvvetlerin çarpışmasından zayıflar ayıklanır, iman ve irâde gücüne, üstün ruh yapısına sahib olanlar seçilir. Böylece toplumlar ileriye gider, iyiler seçilir. Eğer küfür kuvvetine hiç güç verilmese, iman kuvveti de kemale erişemez, çünkü ancak rakib kuvvet onun güçlenmesine sebeb olur. İnsanları ileriye iten, aralarındaki rekabettir. İşte müslümanlar bu savaşla anlamışlardır ki karşılarında bir kuvvet vardır. Kendileri imanca üstündürler ama, bu üstünlüklerini sürdürebilmek için kumandanın emrini dinlemek, savaşın gereklerine uymak ve daima çalışmak lâzımdır.

Bu savaş, bir denemedir. Müslümanlar üzülmesinler, inandıkları ve imanlarının gereklerini yerine getirdikleri takdirde daima kendileri üstün geleceklerdir. Nitekim öyle olmuş, bu savaş İslâm tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiş, bundan sonra artık müslümanlar hep üstün gelmişlerdir.

Kureyş ordusu savaş alanından ayrıldıktan sonra müslümanların kökü-

nü kesmediklerinden ötürü pişman olmuş, geri dönüp tekrar saldırmayı düşünmüşlerdi. Allah'ın Resûlü bunu bildiği için müslümanları, onlara karşı çıkmaya teşvik etti. Müslümanlar, yaralı, üzgün ve bitkin olmalarına rağmen düşmanın ardına düştüler. Hamrâu'l-Esed denen yere geldiklerinde Kureyşin gitmiş olduğunu gördüler. Bu hareketleri, Resul ve ashabının kahramanlığını göstermeğe kâfidir. İşte bütün müslümanların böyle yiğit olmaları gerekir. Aşağıdaki âyetler, bu anlatılanları doğrulamaktadır:

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾
وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَائِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ
انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْـًٔا وَ
سَيَجْزِى اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ
اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ
الْاٰخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِى الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ
مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا اَصَابَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا
وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا
رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِى اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى
الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ
وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾

143- Andolsun ki, siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz. 144- Muhammed, sadece bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi

o ölür, veya öldürülürse siz, ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz? Kim ökçesi üzerinde geriye dönerse, Allah'a hiçbir ziyan veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır. 145- Allah'ın izni olmadan hiçbir kişi ölemez. (Ölüm), *belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya sevabını* (menfaatini) *isterse, kendisine ondan veririz; kim âhiret sevabını isterse, kendisine ondan veririz, şükredenleri mükâfatlandıracağız. 146- Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber birçok erenler çarpıştılar; Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zayıflık göstermediler, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever. 147- Sadece şöyle diyorlardı: "Rabbimiz, bizim günahlarımızı ve işimizde taşkınlığımızı bağışla, ayaklarımızı (yolunda) sağlam tut, kâfir topluma karşı bize yardım eyle!" 148- Allah da onlara hem dünya karşılığını, hem de âhiret karşılığının en güzelini verdi. Çünkü Allah, güzel davrananları sever.*

Tefsîr:

143 ncü âyette müslümanların, bu savaştan önce ölümü temennî ettiklerine yani şehîdlik istediklerine, fakat şehîdlik demi gelip bazı arkadaşlarının da şehid edildiğini görünce şaşkınlık içine düştüklerine işaret edilmektedir.

Yukarıda söylediğimiz gibi savaştan önce tecrübeli kimseler, kentin dışına çıkmayıp içeride savunmada kalmayı önerirken, çoğunluğu oluşturan gençler, özellikle Bedir'e katılmamış olan kimseler, Kureyşin bulunduğu Uhud'a gitmeyi, gerektiğinde şehid olmayı istiyorlardı: "Bizi düşmanımızın karşısına çıkar, bizim kendilerinden korktuğumuzu sanmasınlar" diyorlardı. İşte âyette savaştan önceki bu duruma ve savaş esnasında beklenmedik düşman saldırısı karşısında müslümanların paniğe kapılmasına işaret edilmektedir.

Bu savaşta ensârdan yetmiş, mühâcirlerden de 5-13 kişi arasında şehîd verilmiştir. Arkadaşlarının birbiri ardınca şehid düşmesiyle morali bozulan müslümanlara hitâben yüce Allah: *"İşte ölümü gördünüz ama hayret içinde bakıp duruyorsunuz!"* buyurarak böyle sarsılmalarını kınamaktadır.

144-145 Kâfirlerin: "Muhammed öldürüldü" diye bağırmaları ve bu haberin müslümanlar arasında da yayılması, müslümanların savaş azmini çok kırmış, onları şaşkına çevirmişti. İşte yüce Allah bu duruma işaretle diyor ki: Muhammed, insanlar arasından seçilmiş bir elçidir. Gerçi elçidir ama yine insandır. Her insana ölüm nasıl mukadder ise Muhammed'e de mukadderdir. Şimdi Muhammed ölür veya öldürülürse siz yine şirke mi döneceksiniz?

Geri dönen kimse, Allah'a değil, kendisine, toplumuna zarar verir. Allah sabır ve sebat edenleri sever. Her insanın, her canın Allah katında belli bir ömrü vardır. O süre dolmadan kimse ölmez. Dünyayı isteyenlere Allah dünyalık verir, âhireti isteyenlere Allah âhireti verir. Herkese arzu ettiğini verecek olan yalnız Allah'tır. Allah şükredenleri mükâfatlandırır.

146-148: Geçmiş peygamberlerin yanında birçok ribbîler (Allah'ı bilen, Allah'a ibadet eden, Allah yolunda cihâd eden insanlar) savaştılar, Allah yolunda uğradıkları belâlardan yılmadılar, başlarına gelen olaylara sabrettiler, Allah'tan sebat istediler. Allah da onlara dünyanın da âhiretin de en güzel ödülünü verdi. Çünkü Allah, güzel davrananları sever.

Hz. Peygamber (s.a.v.), vefat ettiği zaman insanlar şaşkına dönmüşlerdi. Hz. Ömer ne yapacağını şaşırmış: "Kim Muhammed öldü derse onu öldürürüm.." demişti. Fakat serin kanlılığını kaybetmeyen Hz. Ebubekir: "Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür, kim Allah'a tapıyorsa Allah diridir, ölmez!" demiş ve 144 ncü âyeti okumuştur. Âyet, ashâb üzerinde öylesine etkili olmuşutur ki herkes sanki âyeti daha önce hiç duymadıklarını, o anda nazil olduğunu sanmışlardır.[1] Böylece ortalık yatışmış ve ashâb, önce Hz. Ömer'in biat etmesiyle Ebubekir'e bîat etmişlerdir.

145 nci âyette, Allah'ın takdir ettiği ecel gelmeden hiçbir canlının ölmeyeceği açıklanmaktadır. Allah'ın izni olmadan hiçbir can ölmez. Savaşta ölen de yine Allah'ın takdiriyle ölür. Her can için Allah bir süre tesbit etmiştir. Bu süre (ecel) ne ileri, ne de geri gider. Her insanın ancak bir eceli vardır. Her ne suretle olursa olsun ölen kişi, mutlaka kendi eceliyle ölür. Bazı kimseler ecel-i müsemmâ, ecel-i kazâ diye iki ecel düşünürler. "Zavallı, eceli yetmeden kazâya uğradı" derler. Bilmezler ki yaşanan ne ise, ecel odur. O kimsenin Allah katında belirlenen vakti, işte o yaşadığından ibarettir.[2] Allah'ın takdir ettiği ecel dışında bir ecel düşünmek, eceli ikiye ayırmak, faraziyeden başka bir şey değildir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِنْ تُط۪يعُوا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ
فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِر۪ينَ ﴿١٥٠﴾
سَنُلْق۪ي ف۪ي قُلُوبِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/409
2. Hak Dîni Kur'ân Dili: 2/1195-1196

بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ
اللّٰهُ وَعْدَهُ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهِ حَتّٰى اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ
الْاٰخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ
ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ
يَدْعُوكُمْ فِي اُخْرٰيكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ
وَلَا مَا اَصَابَكُمْ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ
اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ
بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ
كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فِي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ
الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ
عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي
قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ
يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ
عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

149- Ey inananlar, eğer inkâr edenlere itaat ederseniz, sizi arkanıza (küfre) *çevirirler, o zaman büsbütün kaybedersiniz. 150- Hayır, mevlânız Allah*(a itaat edin), *yardımcıların en iyisi O'dur. 151- Allah'ın, haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı, inkâr edenlerin kalblerine korku salacağız; gidecekleri yer de cehennemdir! Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür! 152- Kendi izniyle onları öldürdüğünüz sürece Allah, size* (yardım) *va'dini doğruladı: Nihayet siz korktunuz, Allah size sevdiğiniz* (gâlibiyyet)*i gösterdikten sonra* (verilen) *emir hakkında çekişip isyan ettiniz: Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz âhireti istiyordu. Sonra Allah, sizi denemek için onlardan geri çevirdi* (yenilgiye uğrattı. Buna rağmen) *sizi bağışladı. Allah, mü'minlere karşı çok lûtufkârdır. 153- Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz boyuna uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size gam üstüne gam verdi ki ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızı duymaktadır. 154- Sonra o üzüntünün ardından* (Allah), *size bir güven, bir kısmınızı bürüyen bir uyku indirdi; bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı câhiliyye zannı gibi haksız bir zanda bulunuyorlar: "Bu işten bize bir şey var mı?" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'a âittir." Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. Diyorlar ki: "Bu işten bize bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine üzerine öldürülme*(si) *yazılmış olanlar, mutlaka* (vurulup) *yatacakları yerleri boylardı. Allah, göğüslerinizdekini denemek, kalberinizdekini açığa çıkarmak için* (bunları başınıza getirdi). *Allah, göğüslerin özünü bilir. 155- İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip gidenleri, yaptıkları bazı işlerden dolayı şeytan,* (yoldan) *kaydırmak istemişti. Ama yine de Allah, onları affetti. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, halîmdir!*

149-151: Yüce Allah, mü'minleri, kâfirlere ve münafıklara itaatten kaçındırıyor. Çünkü onlara itaat, dünyada ve âhirette zillet getirir. *"Onlara itaat ederseniz onlar sizi geriye döndürürler, perişan olursunuz"* diyor, sonra kendisine itaati, yalnız O'na güvenmeyi ve yalnız O'ndan yardım istemeği emrederek: *"Mevlânız Allah'tır, O, yardım edenlerin en iyisidir!"* buyuruyor. Daha sonra da Allah'a ortak koşanların kalblerine korku salacağını bildirmekle müşriklerin, mü'minlerden çekineceklerini, dünyada başarıya ulaşamayacakları gibi âhirette de cehennem ateşine tutsak olacaklarını

belirtiyor.

150 nci âyette " بل اللّٰهُ مَوْلاَكُمْ" de lafza-i celâl, mübtedâ olarak merfû' okunduğu gibi, sözgeliminin gösterdiği mukadder bir " أطيعوا "nun mef'ûlü olarak mansûb da okunmuştur. O zaman mânâ: *"Mevlânız Allah'a itâat ediniz"* şeklinde olur. İkinci kırâeti de karşılamak için parantez içindeki açıklamayı koyduk.

Yüce Allah, kendisinden korkan, kendisinin dostu olanları diğer insanlara karşı heybetli gösterir. Ebûsüfyân ordusunun, müslümanlara galip gelmiş, hattâ onları tamamen mahvetmek için Medine'yi işgal etme imkân ve fırsatına kavuşmuş iken çekip gitmesi, Allah'ın, onların yüreklerine korku salmasının bir sonucuydu.

152-153 ncü âyetlerde yüce Allah, mü'minlere yardım va'dini doğruladığını hatırlatarak diyor ki: "Allah size va'dini doğruladı. Çünkü sabah erken savaş başladığında Allah'ın yardımı ve izniyle siz onlara üstün gelmiş idiniz. Ama sonradan verilen emri dinlemediniz, tartıştınız. Biz size arzu ettiğinizi elde edeceğiniz yolu göstermiş iken bazılarınız elçimizin buyruğuna karşı geldi, yerlerini bıraktılar. İşte bu yüzden başınıza o yenilgi gelmiş oldu."

153 ncü âyetteki " تصعدون " kelimesi, tâ'nın ve 'ayn'ın fethiyle *su'ûd*'dan; tâ'nın zammı ve 'ayn'ın kesriyle *is'âd*'dan okunmuştur. *Su'ûd* dağa çıkmak, *is'âd* ise düzlükte, vadide yürümektir. Katâde ve Rebî': "Müslümanlar Uhud'daki vadide yürüdüler" demiş, İbn Abbâs da: "Kaçarak Uhud dağına çıktılar" demiştir.

Müslümanların bozulmasına sebep, 152 nci âyetin ifade ettiği gibi okçuların, Allah Resulünün emrini dinlemeyip yerlerini terk etmeleriydi. Kumandanları, kendilerine her ne kadar Allah Resulünün emrini hatırlatmış, bulundukları yeri terk etmemelerini istemişse de onu dinlememişler, ancak on kişi yerinde kalmış, kalanlar da üzerlerine saldıran düşman kuvveti tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi.

Âyetin belirttiği üzre yerlerinden ayrılanlar, kumandanla münakaşa etmişler, ganimet toplamak için aşağı inmişlerdi. İşte ne olmuşsa Resulün ve kumandanın emrine aykırı olarak dünyayı istemeleri yüzünden olmuştu. Dünya isteğinin peşine düşünce savaşın akışı aleyhlerine dönmüş, Allah'ın Resulü dahi yaralanmış, hattâ ölüm tehlikesi geçirmişti. Böylece müslümanlar, neye uğradıklarını bilememişler, can kaygısıyla dağa doğru çekilmeğe başlamışlar, kimi yalnız Allah Resulünü savunmaya gayret göstermiş, kimi, Me-

dine'ye kaçmak istemiş, bazıları da yalnız canının kaygısına düşerek dağa kaçmıştı. Müslümanlardan bir bölümü "Savaştan vazgeçelim" demiş, bir bölümü bir kenara çekilip oturmuş, Ebu Süfyan'dan eman dilemeyi düşünmüştü. Fakat bazı sahâbiler de: "Allah Resulünden sonra yaşamak neye yarar?" diyerek savaş alanına atılmış, şehid düşünceye dek çarpışmışlardı.

Allah'ın Resulü de bu hengâmede metanet ve cesaretin eşsiz örneğini vermiş, dağılıp kaçanları kendi çevresinde toplanmağa davet ederek: *"Ey Allahın kulları, bana geliniz!"* demişti. Yüce Allah, ma'nevi güçlerle Elçisini korumuştu. Sa'd ibn Ebî Vakkas şöyle demiştir: "Uhud günü, Hz. Peygamber (s.a.v.)in sağında ve solunda beyaz elbiseli iki adam gördüm. Onları daha önce hiç görmediğim gibi daha sonra da görmedim. Bunlar Allah'ın Resulünü savunuyorlar, onun yanında şiddetle çarpışıyorlardı."[1]

154 ncü âyetteki " هل لّنا من ٱلأمر من شىءٍ " cümlesinde iki anlam muhtemeldir. Kurtubî'nin tercihine göre: "Bu işte bizim bir rolümüz var mı? Biz mi Medine dışına çıkmayı istedik? Hayır, istemeyerek çıktık." demektir. Herhalde Hz. Peygamber ve müslümanlar, söz dinlemeyip korumakla görevli bulundukları geçitten ayrılan kimseleri, savaştan sonra azarlamışlardır. Onlar da böyle söyleyerek kendilerini savunmuşlardır. " لَوْ كان لنا من ٱلأمر شىءٌ ماقُتِلْنَا هاهُنَا. ": *Eğer bu işte bizim payımız olsaydı, yani bizim sözümüz dinlenseydi burada öldürülmezdik."* demektir. Fakat Zemahşerî'ye göre münâfıklar, Peygamber'e: *"Bu işten bize bir yarar var mı?"* demişlerdir. Sanki bu durumdan kendilerine bir zafer, bir yarar olup olmadığını bilmek ister gibi davranmışlar, ama içlerinde: *"Bu işten bize bir yarar olsaydı burada öldürülmezdik."* demişlerdir[2] Fakat Kurtubî'nin tercih ettiği birinci anlam daha kuvvetlidir.

Yüce Allah, müslümanların üzerine, uğradıkları üzüntüden sonra bir sükûnet indirmiştir. Bu sükûnet ile rahat etmişler, hattâ tatlı bir uykuya dalabilecek derecede huzura ermişlerdir. Çünkü böyle korkulu anda uyuklama, güven delilidir. Şiddetli korkuya kapılan insanı uyku tutmaz. Uykusuzluk sürdükçe de perişanlık artar. Böyle bir halde uyuyabilen kimse korkuyu unutmuş, güvene kavuşmuştur. Bu uyku, normal bir uyku değil, Rahman'ın rahmetinden kaynaklanan bir güven duygusunun eseri idi.

Müslümanlardan bir bölümü böyle huzura kavuşmuş iken diğer bir bölümü de canlarının kaygısına düşmüş, Allah'ın takdir ve hikmetini anlamayarak kötü zanlara, cahiliyye düşüncelerine kapılmış, içlerinde Allah hakkında

1. İbn Kesir, 1/415
2. Kurtubî, 4/242; el-Keşşâf, 1/224

imana aykırı zanlar uyanmağa başlamıştı. Hattâ kendi sözleri dinlenmiş olsaydı bu duruma düşmeyeceklerini söyleyenler olmuştu.

Yüce Allah, her işin, Allah'ın elinde olduğunu, yalnız O'na itaat edileceğini, ölen kimsenin ancak takdir edilmiş eceliyle öldüğünü, eceli gelen kimsenin, evinden çıkmasa dahi ölümden kurtulamayacağını, her insanın ölümü nerede mukadderse oraya gideceğini, Allahın, gönüllerden geçen her şeyi bildiğini hatırlatmaktadır.

Bu olayların bir hikmeti de mü'minlerin denenmesidir. Çünkü insanların, gerçek yönleri, güç olaylar karşısında ortaya çıkar. Uhud Savaşındaki olaylarla müslümanlar imtihan edilmiş, birçok kimsenin iç yüzü ortaya çıkarılmış, kimin doğru, kimin iki yüzlü olduğu belli olmuş ve inananların yürekleri kötü düşüncelerden temizlenmiştir. Mü'minler içinde ilk dehşet karşısında sarsılmış olanlar bulunsa bile sonradan bunlar kendilerini toparlamışlar, gerçek imana aykırı düşüncelerden arınmışlar, dinlerine ve peygamberlerine ihlâs ile bağlanmışlardır.

154 ncü âyetin, durumlarını ve sözlerini anlattığı grubun, yani kötü zanna kapılıp: *"Bizim sözümüz dinlenseydi burada öldürülmezdik"* diyen kimselerin, münafıklar olduğunu rivâyet ederler. Fakat âyetlerin ruhundan anladığımıza göre bunlar münafıklar değil, samimi mü'minlerden bir gruptur. Çünkü münâfıklar savaşa katılmamış idiler. Sonra bu sözü söyleyen kimselerin affedildikleri bildiriliyor. Oysa münâfık, nifâk içinde kaldığı sürece affedilmez. Demek ki savaşın dehşetinden sarsılan bazı mü'minlerin, içlerinde böyle düşünceler belirmiştir. Böyle sıkıntılı, korkulu durumlarda insanın kalbine, normal zamanlarda gelmeyen düşünceler gelebilir, dehşetli anlarda insan, normal zamanda söyleyemeyeceği şeyleri söyleyebilir. Bu imansızlık değil, o dehşetli anın uyandırdığı kuşkudur. Allah bunları affeder inşaallah, nitekim bu türlü düşüncelere kapılan bazı sahabileri de affetmiştir.

Uhud Savaşı hakkındaki bu âyetler, hikâye olmak için değil, sadece öğüt vermek, ibret olmak için savaşın bazı durumlarını anlatmaktadır. Âyetin naklettiği: *"Bu işte bizim bir payımız olsa* (sözümüz dinlense)*ydi burada öldürülmezdik."* sözünü münâfıklar da kendilerini haklı çıkarmak için söylemiş olabilirler. Fakat savaşın içinde geçen bir durum tasvir edildiğinden, bu sözü, savaşa katılan mü'minlerden bir grubun söylemiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

155 nci âyette de bazı müslümanların yanlış davranışları yüzünden uğradıkları bozgunu fırsat bilen şeytanın, mü'minleri kuşkular içine düşürüp imandan kaydırmağa çalıştığı, fakat Allah'ın yine onları affettiği bildiriliyor.

Uğradıkları bozgun sonunda bazı kimseler: "Eğer kendileri hak yolda, düşman batıl yolda olsaydı, eğer Muhammed gerçekten Allah'ın Elçisi olsaydı, böyle bozulmamaları gerekirdi" şeklinde düşünmüşlerdir. Bu düşünceleri onların kalbine atan şeytan idi. Bozgunun kabahati, hâşâ Peygamber'de veya yerleştirmeğe çalıştığı dinde değil, kendi davranışlarındadır. Bundan dolayı bu tür düşünceler yanlıştır, şeytan vesvesesidir.

Maamâfîh, âyetlerin sözgeliminden, içinden böyle düşünceler geçmiş olan kimselerin münâfık değil, fakat imanı fazla güçlü olmayan orta tabakadan oldukları anlaşılmaktadır. En sıkıntılı anlarda hiç sarsılmayan sahâbîler, ilk müslümanlar olan muhâcirler ve ensârdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا
ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا
لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً ف۪ي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَص۪يرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ
مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾ وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

156- Ey inananlar, siz inkâr edenler ve yer yüzünde sefere, ya da savaşa çıkan gâzî kardeşleri için: "Eğer bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve vurulmazlardı." diyenler gibi olmayın. Allah, onların bu düşünce ve sözlerini, kalblerine dert yapar. Yaşatan da, öldüren de Allah'tır. Allah, yaptıklarınızı görmektedir. 157- Eğer Allah yolunda öldürülür, ya da ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, onların topladıkları (dünya malı)*ndan daha hayırlıdır. 158- Ölür veya öldürülürseniz, elbette Allah'a götürüleceksiniz.*

Tefsîr:

156-158 nci âyetlerde yüce Allah, mü'minlere, inanmayan insanlar gibi yanlış itikada sapmamaları, yanlış düşüncelere kapılmamaları buyurulmaktadır. Burada kasdedilen inkârcılar, münafıklardır. Birinci âyetteki " غُزًّى *ğuzzen* " kelimesi, gâzî'nin çoğuludur, savaşanlar, demektir.

Müfessirlerden bir kısmı da "kâfirler" tabiriyle münafıkların başı Abdullah ibn Übeyy'in kasdedildiğini ileri sürmüşlerdir.

Münafıklar, çeşitli bahanelerle savaştan çekilmişler, Allah'ın Elçisiyle savaşa katılmış olan akraba ve tanıdıklarından ölenleri duydukça: *"Eğer bizim yanımızda olsalardı vurulmazlardı"* demişlerdi. Bu tür sözler, onlara hiçbir yarar sağlamaz, sadece yüreklerindeki derdi artırır. Çünkü Allah'ın kaderini inkâr, her işi insanın kendi kusuruna yüklemek, insanı bunalıma sokar. Oysa her şey, Allah'ın takdirine bağlıdır. Ecel gelmedikçe insan ölmez. Savaşta ölen, eceli sona erdiği için ölür. Eceli gelmemiş insanı Cenabı Hak, kurşunlar arasından kurtarıp yaşatır. Allah'ın kaderine böyle inanan tesellî bulur.

Kaldı ki Allah yolunda öldürülen veya ölenlere Allah, rahmetini va'detmiştir. Şehidler, Allah'ın mağfiret ve rahmetine nail olacaklardır. Bu ise dünyada kalıp dünya nimetleri yığmaktan çok daha iyidir. Zira insan ne kadar yaşasa, ne kadar servet sahibi olsa bir gün hepsini bırakıp gidecektir. Dünya malı geçicidir. Halbuki Allah'ın rahmeti ve nimeti süreklidir. Bu gerçekleri anlatan âyetler, daha sonra, ölen veya öldürülen herkesin yüce Allah'ın huzuruna götürüleceğini, dünyada yaptığı hayır ve şer ameline göre mükâfat veya ceza göreceğini hatırlatmaktadır.

Bu âyetler de daha önceki âyetler gibi mü'minlere sabrı, Allah'ın rızasını aramayı, O'nun hükmüne teslimiyeti, Allah'ın vereceği nimetleri dünya nimetlerine tercih etmeyi telkin etmektedir.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلٖيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ
فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلٖينَ ﴿١٥٩﴾ اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَاِنْ
يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذٖي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهٖ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

159- Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onlar(ın kusurların)*dan geç, onlar için mağfiret dile.* (Yapacağın) *iş*(ler) *hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a dayan; çünkü Allah, kendine dayanıp güvenenleri sever. 160- Eğer Allah size yar-*

dım ederse, artık sizi yenecek yoktur. Ve eğer sizi yüzüstü bırakırsa, O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler Allah'a dayansınlar.

Tefsîr:

159 ncu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v.)in yüksek ahlâkını, onun kaba davranışlardan uzak bulunduğunu, her zaman merhametli, şefkatli, yumuşak huylu olduğunu göstermektedir. Bu yüksek ahlâk, onun peygamberliğinin gereği, liderliğinin sırrıdır. Eğer kendisine kaba davrananlara, kusur işleyenlere karşı o da kaba davransaydı, çevresinden dağılıp giderlerdi. Onun belirgin niteliklerinden biri de yumuşak huylu, yufka yürekli oluşudur. Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîse göre Peygamberimiz, Ebu Ümâme el-Bâhilî'nin elinden tutmuş: *"Ey Ebu Ümâme, benim kalbimin şefkat duyduğu kimse, mü'minlerdendir."*[1] demiştir.

Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v.)e, müslümanlarla istişare etmesini, bir şeye karar verince de Allah'a dayanıp azimle sonuca gitmesini emretmektedir. Bu emir, İslâm idare düzenini belirlemektedir. İslâm idare düzeni, istişare (danışma) esasına dayalıdır. Âyet Medine'de inmiştir. Fakat bu âyetten önce Mekke'de inen: *"Rablerinin çağırısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri, aralarında danışma iledir..."*[2] meâlindeki âyet de müslümanların danışma ile hareket edeceklerini bildirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabiyle istişare buyururdu. Bunun örnekleri çoktur. Bedir günü, düşman kervanının üzerine yürüyüp yürümeme konusunu onlara danışmış, onlar da: *"Ya Resulâllah, eğer bize denizi göstersen seninle beraber denizi geçeriz. Bizi Birku'l-Gimâd'a*[3] *yürütsen seninle beraber geliriz. Biz sana, Mûsâ'nın kavminin ona söylediği gibi: "Sen git, Rabbinle beraber savaşın, biz burada oturuyoruz!" demeyiz. Biz deriz ki: Yürü, biz de seninle beraberiz. Senin önünde, sağında ve solunda savaşarak yürürüz."*

Yine Bedir'de karargâh için seçtiği yerin uygun olup olmadığını ashâbiyle istişare etmiş, el-Habbâb ibn el-Munzir:

— Ya Resûlâllah, burası Allah'ın indirdiği yer midir? Eğer öyle ise bundan ne bir adım ileriye ne de geriye gidebiliriz. Yoksa bu bir görüş, bir harb

1. İbn Kesîr, 1/420
2. Şurâ Sûresi: 38
3. Birku'l-ğimâd: Mekke yöresinde, deniz kıyısında bir yerdir. Yemen'de bir kent olduğu da söylenir. Mu'cemu'l-Buldân, 1/589.

stratejisi midir? diye sormuş, Allah'ın Resulü (s.a.v.):

— Hayır bu bir görüştür demişti. Habbâb şöyle cevap vermişti:

— Ya Resulâllah, burası uygun bir yer değildir. Bizi düşmana en yakın suyun yanına götür, gerideki kuyuları örtelim, bizim yanımızda da bir havuz yapalım, oraya su dolduralım. Böylece düşman sudan istifade edemesin. Allah'ın Resulü:

— Sen güzel bir görüşe işaret ettin, demiş ve öyle yapmıştı.[1]

Uhud Savaşında Medine'de kalıp şehri içinden savunmak, ya da dışarı çıkıp düşmanla savaşmak konusunda da istişare etmiş, ashabın çoğunluğu, şehir dışına çıkmayı uygun görünce o da şehir dışına çıkmaya karar vermişti. Hendek Savaşında da Allah'ın Resulü, birleşik Arap ordularının birliğini bozmak için Gatafan Kabilesinin kumandanları olan *Uyeyne ibn Hısn ile Hâris ibn 'Avf*'a, savaştan vazgeçip gittikleri takdirde Medine meyvalarının üçte birini vermeyi va'detmiş, hattâ bu konuda bir sözleşme de yazılmıştı. Bu durumu ashabından Sa'd ibn Muâz ile, Sa'd ibn 'Ubâde'ye açtı, onlarla konuyu istişare etti. Dediler ki:

— Yâ Resulâllah, bu, senin bizden yapmamızı istediğin bir şey midir? Yoksa Allah'ın sana emrettiği bir şey midir? Eğer Allah sana emrettiyse mutlaka yapacağız. Yoksa bizi korumak için mi böyle yapıyorsun?

— Hayır, sizi düşünerek böyle yapmak istedim. Arapların saldırısını kırmak istedim, Mu'âz şöyle dedi:

— Ya Resulâllah, Biz de bunlar da puta taparken biz bunlara bir tek hurma vermezdik. Ancak ikram olarak, ya da satmak suretiyle verdiğimiz başka. Şimdi Allah bize İslâmı lûtfetmiş, bizi seninle ve İslâm ile güçlendirmiş olduktan sonra mı mallarımızı onlara vereceğiz? Onlara kılıçtan başka vereceğimiz bir şey yoktur. Resulûllah:

— Sen bilirsin Mu'âz, dedi ve Mu'âz, yazılmış olan andlaşmayı alıp yırttı.[2]

Bu istişarenin örnekleri çoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.) önemli konularda ashabiyle istişare buyururdu. Ahmed ibn Hanbel'in kaydettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer için: *"Siz bir danışmada fikir birliğine varırsanız ben size aykırı hareket etmem."* demiştir.[3]

1. Tehzîhub sîreti İbn Hişâm: 1/146, Beyrut, 1972
2. Aynı eser, 1/200-201
3. Musned: 5/227

İbn Murdeveyh'in, Hz. Alî'den rivâyet ettiği bir hadîse göre Allah'ın Resulü (s.a.v)e azmin ne demek olduğu sorulmuş, şöyle cevap vermiştir: "(Azm), *görüşsâhipleriyle istişâre etmek ve onların görüşlerine uymaktır.*"[1] Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde de Peyğamber (s.a.v.): *"Müsteşâr, mu'temendir."*[2] yani güvenilir insandır. Kendisine danışılan bir şeyde doğru bildiğini söylemeli, kötü yolu göstermemelidir. Allah'ın Elçisi, başka bir hadîslerinde de: *"Bir müslüman kardeşiniz birinize bir şey danıştığı zaman ona* (bildiği doğru yolu) *göstersin."*[3] buyurmuştur.

Bu iki hadîste insanların, önemli işlerini birbirlerine danışarak yapmaları öğütlenmekte ve danışılan insan(müsteşâr)ın işâret edeceği hususun doğru ve sağlam olması gereği telkîn edilmektedir.

Müsteşâr, bir yol gösterirken, bir fikir verirken bilerek söylemeli ve mutlaka bildiği doğru yolu göstermelidir. Aksi halde büyük vebal altına girer. Ebu Hüreyre yoluyla gelen bir hadîste Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim bilmeden fetva verirse, yapılan işin günahı, o fetva verene gider."*[4] Diğer bir rivâyette de şu fazlalık vardır: *"Kim müslüman kardeşine, bile bile yanlış yol gösterirse ona hiyânet etmiş olur."*

Kendisine bir şey sorulan kimsenin, bildiğini söylemesi gerekir. Bildiğini söylemeyen kişileri Peygamberimiz şiddetle uyarmıştır. Şöyle buyurmuştur: *"Kişiye bildiği bir şey sorulduğu zaman onu gizlerse Allah, kıyamet günü o kimseyi yularla bağlar."*[5]

Tabiidir ki istişare, nass olmayan konulara mahsustur. Tâbiîlere ve onların tâbiîlerine atfedilen sözlere göre Allahın Resulü (s.a.v.), vahiy olmayan ve dinî esaslarla ilgili bulunmayan konularda istişare ederdi. Fakat vahye dayalı dinî esaslarda Hz. Peygamber (s.a.v.) istişare etmemiştir. Çünkü "Nass olan yerde ictihâd yapılamaz". Dinî esaslar, Hz. Peygamber'in kendi beşerî görüşüyle değil, Allah'ın vahiy ve ilhamiyle kurulmuştur. Burada istişarenin yeri yoktur.

Ancak şu var ki Kur'ân-ı Kerîm'de siyasete, idareye, cihada, ekonomi, kazâ (yargı) ve sosyal konulara ilişkin âyetlerin çoğu, genel prensipler niteliğindedir. Bu konularda detaylara girilmemiştir. Detayları belirlenmiş hükümler çok azdır. Bu hükümlerin kurallar halinde düzenlenmesi ve infazı,

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/420
2. Ebû Dâvûd, Edeb: 114; Tirmizî, Zühd: 39, Edeb: 57; İbn Mâce, Edeb: 37
3. İbn Mâce, Edeb: 37
4. Ebû Dâûd, İlm: 8
5. Ebû Dâvûd, İlm: bâbu kerâhiyeti men'i'l-'ilm

müslümanların yaşadıkları ve yaşayacakları şartların gereklerine bırakılmıştır. İşte müslümanlar, Kur'ân'ın koyduğu bu genel prensipler ve anahatlar çerçevesinde istişare ve ictihâd ile meselelere çözüm ararlar. Bu yöntem İslâmın her devre uymasını, her devrin sorunlarına çözüm getirmesini, dolayısiyle onun ebedî yaşamasını sağlar.

İstişare geneldir. Her çağda istişareye uygun insanlarla istişare edilir. İstişare edilecek kişilerin vasıfları vardır. İbn Kesîr'in, İbn Abbâs'tan yaptığı bir rivâyette *"Emirde* (işinde) *onlara danış."*(1) âyetinde istişare edilmesi kasdedilen insanlar, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'dir. Bu görüş, âyetin ruhuna aykırıdır. İstişare edilebilecek herkesle istişare edilir. İstişare yapılacak konular değişiktir. Her konuyu, o konuda bilgi, tecrübe ve ihtisas sahibi insanlarla istişare etmek gerekir. Ekonomik bir konuyu ekonomistlerle, savaşa ait bir konuyu savaş tecrübesi olan, savaş konularında yetişmiş askerî şahsiyetlerle, siyasî konuları diplomat ve hukukçularla, hasılı her konuyu, o konuda yetişmiş elemanlarla istişare etmek lâzımdır.

İmam Şâfiî: *"Emirde* (işinde) *onlara danış"* âyetindeki emir kipinin nedb (mendubluk) *ifade ettiğini söylemişse de âyetin zahir anlamından bunun gereklik ifade ettiği anlaşılmaktadır. Fakat nass olan yerde ictihad caiz değildir. Vahiy gelen konularda peygamberin, ashabiyle istişaresi caiz olmaz.*

Acaba nass bulunmayan her konuda peygamber ashabiyle istişare edebilir mi? Bu konuda bilginler iki kısma ayrılmıştır. Bir kısım bilginlere göre "Emirde onlara danış" âyeti, savaş gibi dünya işlerine mahsus konulara aittir. Din işlerinde peygamberin istişare etmesi caiz değildir. Bir kısım bilginlere göre de "قُلْ إِنَّ الأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ: *Bütün işler Allah'a aittir"*(2) âyetindeki emir (iş) savaşa mahsus olmadığı gibi " وَشَاوِرْهُمْ فِى الأَمْرِ" âyetindeki *fi'l-emri* (işte) de savaşa mahsus değildir. Her iş bunun kapsamı içine girer. Nitekim Allahın Resulü (s.a.v.) vahyi gözetlerdi. Vahiy gelmeyen konularda re'y ve ictihad ile amel ederdi. Başlangıçta bu ictihadda hatâ da olabilir. Fakat hatâ olursa vahiyle düzeltilirdi. Peygamberin ictihadının diğer içtihadlardan farkı, onun ictihadında vukubulacak herhangi bir hatânın, gelecek vahiyle düzeltilmesidir. " فاعتبروا ياأولى الأبصار. *Ey akıl sahipleri ibret alınız'*"(2) âyetiyle itibar ve kıyas emredilmiştir. Allahın Resulü (s.a.v.) de bu âyet ile ictihada me'murdur. İctihad ise görüşme danışma ve tartışma ile güç bulacağından Peygamber (s.a.v.), vahiy olmayan her konuda istişare etmekle emredilmiştir. Bazı bilginlerin görüşü budur.

1. Âli İmrân Sûresi: 154
2. Haşr Sûresi: 2

Fakat çoğunluğun kanaati şudur: Allah'ın Resulüne tevcih buyurulan bu emir, ümmetine istişare etmelerini öğretmek, onları buna teşvik içindir. Yoksa Allah ve Resulü, istişareden müstağnidir (buna ihtiyaçları yoktur). Kendisinin buna ihtiyacı olmadığı hakkında hadîs de vardır. Ümmeti istişare ile hareket etsin diye kendisine böyle emir verilmiştir. Ancak bu görüş, kuvvetli bir dayanağa sahip değildir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Kur'ân, vahiy alması dışında Peygamber'in de öteki insanlar gibi bir insan olduğunu söylüyor.

Ashâb, danışılacak konularda Peygamber kendiliğinden bir düşünce belirtmiş ise önce o düşüncenin, kendi fikri mi, yoksa Allah'ın emri mi olduğunu sorarlar; Peygamber, onun, kendi düşüncesi olduğunu söyleyince doğru ise ona uyarlar, doğru bulmadıkları takdirde kendilerince uygun olanı söylerlerdi ve Peygamber de onların düşüncesini uygulardı. Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarında yaptığı istişârelerde Peygamber, sahâbîlerinin oylarını benimsemiş ve uygulamıştır.

Peygamber'in, vahiy veya ilhâm ile söylediği dinî hükümlerde ictihâd olmaz ama dünyâ işlerinde o, kendi sözlerine uyulması gerektiğini söylememiştir. Onun, dinle bir ilgisi olmayan, dünyâ ve özel işlere ilişkin sözleri, şer'î delîl değildir. Hz. Peygamber, Medine'ye geldiklerinde Medinelilerin, hurmalarını aşıladıklarını görmüş, bunun yapılmamasını daha uygun bulmuş, Medineliler o yıl hurmalarını aşılamayınca ürünün kalitesi düşmüş, bunu kendisine arz ettiklerinde şöyle buyurmuştur: *"Dünyânıza ilişkin işleriniz size âittir* (onları siz daha iyi bilirsiniz). *Dininize ilişkin işleri de ben bilirim."* Bu hadîsin başka bir rivâyetine göre de Peygamber şöyle demiştir: *"Bu bir tahmindir. Eğer faydalı ise yapın. Ben de sizin gibi bir insanım, tahminde insan yanılabilir de, isâbet de edebilir. Ben size* (Allah böyle söylüyor) *demedim ki. Ben aslâ yalan uydurup Allah'ın üzerine atmam."*[1]

Hal böyle iken sonradan gelen ve İslâmı zorlaştırma görevini üstlenen kimseler, buldukları zayıf, tutarsız, Kur'ân'a ters sözleri dahi din haline getirmiş ve onlarla itikad ve ahkâm koymuşlardır. Müslümanların görevi, Kur'ân'ın genel prensipleri içinde kalıp dünyâ işlerini, uzmanlarına danışarak yürütmektir. Kur'ân insanları tehlikeye götürecek yolları tıkamış, fakat selâmete çıkaracak geniş yollar açmıştır. Dünyâ nimetlerinin de, âhiret nimetlerinin de inananlara özgü olduğunu söylemiş, hem dünyâ, hem de âhiret nimetlerini temennî eden mü'minlerin, yaptıkları güzel işlerin karşılığını alacaklarını bildirmiş: *"Rabbimiz, bize dünyâda da güzellik ver, âhirette de gü-*

1. İbn Mâce, Ruhûn, b. 15, h. 2470-71

zellik ver, bizi ateş azabından koru!"[1] diye duâ edenlerin, yaptıkları iyiliklerin karşılığını alacaklarını buyurmuştur.

160 ncı âyette de Allah'ın yardım ettiğini kimsenin yenemeyeceği, O'nun perişan ettiğine de kimsenin yardım edemeyeceği belirtilerek inananlara, Allah'a tevekkül etmeleri emredilmektedir.

Tevekkül: Allah'a dayanmak, güvenmek, bir işin olmasını Allah'tan beklemek demektir. Âyet ve hadîslerden çıkan anlama göre dinin emrettiği tevekkül, çalışmayı bırakmak değil, işin ve rızkın sebeplerine yapıştıktan sonra sonucu Allah'tan beklemektir. Tevekkül, kalbe ait bir iştir. Sebeplere yapışmak ise bedensel iştir. Yüce Allah: *"Yerin omuzlarında yürüyün, Allah'ın rızkından yeyin."*[2] sözüyle yeryüzünde dolaşıp rızkı aramayı emretmiştir. Düşmana karşı tedbirli, ihtiyatlı olmayı da buyurmuş: *"Ey inananlar, korunma tedbirinizi alın."*[3], *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihâd için bağlanıp beslenen atlar* (savaş araçları) *hazırlayın..."*[4] gibi âyetleriyle de düşmana karşı ihtiyatlı, hazırlıklı olmayı, at, silâh ve diğer savaş araçları hazırlamayı emretmiştir. Eğer tevekkül çalışmayı bırakıp işin olmasını, rızkın gelmesini Allah'tan beklemek anlamına gelseydi, Hz. Peygamber ve sahâbîleri, İslâmın yayılması için o kadar uğraşlar vermez, eziyetlere, sıkıntılara katlanmazlardı.

Hz. Ebubekir, Osman, Abdurrahmân ve Talha, ticaretle geçimlerini sağlarlardı. Ebubekir halife seçildiği günün ertesi, kumaşları sırtlayıp yine eski işini yapmaya giderken karşılaştığı Ömer ve Ebû Ubeyde, ona nereye gittiğini sorarlar. O da çarşıdaki işine gitmekte olduğunu söyler. "Sen müslümanların yönetim işini üstlendiğin halde ne yapıyorsun?" derler. "O halde çocuklarımı nasıl besleyeceğim?" der. Sonra sahâbîler, kendisine, âilesinin geçimini sağlayacak bir maaş bağlarlar.[5] Hz. Ebûbekir gibi bir sahâbî: "Oturayım, Allah rızkımı gönderir" dememiştir. Hz. Ömer de: "Biriniz, oturup da: Allahım, beni rızıklandır! diyerek, rızkı aramaktan geri durmasın. Bilirsiniz ki gök altın ve gümüş yağdırmaz." demiştir.[6]

Tirmizî'nin rivâyetine göre bir adam Peygamber'e gelip: "Devemi bağlayayım mı, yoksa Allah'a tevekkül edip serbest mi bırakayım?" *diye sor-*

1. Bakara Sûresi: 201-202
2. Mülk Sûresi: 15
3. Nisâ Sûresi: 71
4. Enfâl Sûresi: 60
5. Kûtu'l-Kulûb, 2/33; Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim: 4/213
6. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 4/213

muş, Peygamber (s.a.v.): "Önce bağla, sonra tevekkül et!" demiştir.[1] Bakın Hz. Peygamber'in şu hadîslerinde tevekkül ne hikmetli, nükteli biçimde anlatılmaktadır: *"Siz eğer lâyikiyle Allah'a tevekkül etseniz, Allah kuşları beslediği gibi sizi de besler. Kuşlar kursağı boş* (yuvalarından) *çıkarlar, tok dönerler."*[2]

Dikkat edilirse anlaşılır ki hadîste kuşlar, yuvalarında durup rızıklarını beklerler denmiyor, rızıklarını aramak üzre çıkarlar, Allah rızkı aramakta olan, yani rızkın sebeplerine yapışan yaratıklarına rızık verir, deniyor. Ne kadar ince ve hikmetli bir anlatış!

Tevekkül, çalışmayı felce uğratan ve İslâm ile aslâ bağdaşmayan tenbellik değil, yapılmak istenen işlerde Allah'ın beraberliğine ve yardımına güvenerek güç bulmaktır. Tevekkül: "Allah kerimdir" deyip kendini uyuşukluk içine bırakmak değil, sebeplerine yapıştıktan sonra asıl işi yapanın Allah olduğunu düşünerek başarıyı O'ndan beklemektir. Bu anlamıyla tevekkül, insanı tenbellikten kurtardığı gibi iltimas ve rüşvet gibi kötü huylardan da kurtarır. Çünkü Allah'a tevekkül eden insan çalışır, hakkı olmayan şeyi istemez, çalışmasının sonucuna ulaşırsa Allah'a şükreder. Ulaşamazsa Allah'ın takdirine razı olup bunalımlara düşmez. İşinin sonucunu Allah'tan beklediğinden ve O'nun yardımına güvendiğinden dolayı, devlet dairelerinde işini gördürmek için aracılar salmaz, rüşvet vermez, toplumun ahlâkını bozacak yollara girmez. İnsanların en mütevekkili olan Hz. Muhammed (s.a.v.)in ve sahâbîlerinin hayâtı sürekli mücadele ile geçmiştir. İnsanın yediği rızıkların en iyisi, kendi elinin emeği ve alnının teriyle kazandığı rızıktır. Yüce Allah: *"Çalışanların ücreti ne güzeldir!"*[3] âyeti ile, çalışarak rızkını kazanan insanların en helâl ve temiz rızkı elde ettiklerini bildirmiştir.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ
مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا
يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾ لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ

1. Tirmizî, Kıyâmet: 60
2. Tirmizî, Zühd: 33, İbn Hanbel, Musned: 1/30, 52
3. Zümer Sûresi: 74

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكّٖيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَۚ وَاِنْ
كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿١٦٤﴾

161- Bir peygamberin aşırması, hiyânet etmesi olur şey değildir. Kim (emanete hiyanet eder) *aşırırsa kıyamet günü, aşırdığını boynuna yüklenip getirir. Sonra herkese kazandığı, tastamam verilir, hiçbir haksızlığa uğratılmazlar. 162- Hiç Allah'ın rızasına uyan kimse; Allah'ın hışmına uğrayan, yeri de cehennem olan adam gibi olur mu? Ne kötü sonuçtur orası! 163- O* (insa)*nlar, Allah katında derece derecedirler. Allah, onların yaptıklarını görmektedir. 164- Andolsun ki, Allah mü'minlere büyük lûtufta bulundu: Zira daha önce açık bir sapıklık içinde bulunuyorlarken onlara, kendi içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini yücelten ve kendilerine Kitâp ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi.*

Tefsîr:

Gulûl: gizlice almak, gizlemek, aşırmak, hiyânet etmek anlamlarına gelir. Ganimet malını aşırma veya gizleme hakkında kullanılır. Esasen gulûl, suyun ağacın hücrelerine geçmesidir. Gizlice ve sür'atle yapıldığı için hiyanet ve aşırmağa da gulûl denmiştir.

161 nci âyet, hiçbir peygamberin hiyanet etmeyeceğini, ganimet malını zimmetine geçirmeyeceğini belirtmektedir. Hiçbir peygamber, kamu malını zimmetine geçirmeyeceğine göre Hz. Muhammed Aleyhisselâm hiç geçirmez. Çünkü o, peygamberlerin en yücesidir.

Âyetin iniş sebebi hakkında İbn Abbâs'a dayanan rivâyete göre Bedir günü bir kumaş kaybolmuş. Bazıları: "Herhalde Allahın Resulü almıştır" demişler. Onların bu sözleri üzerine yüce Allah, bu âyeti indirmiş. Diğer bir rivâyete göre de münafıklar Allah'ın Resulünü bir malı aldı diye itham etmişler, bu âyet inmiş.

Kelbî ve Mukatil'den rivâyet edildiğine göre bu âyet de öncekiler gibi Uhud Savaşiyle ilgilidir. Uhud'da geçitin muhafazasına memur edilen okçular, ilk anda düşmanın bozulduğunu görünce: "Korkarız ki Peygamber, 'herkesin aldığı şey, kendisinindir' der de Bedir'de bölüştürmediği gibi burada da ganimetleri bölüştürmez, bizim elimize de bir şey geçmez." diyerek yerlerini bırakmışlar; bu da savaşın, müslümanların aleyhine dönmesine neden

olmuştu. Peygamber (s.a.v.) onlara: *"Bizim ganimetleri gizleyip size taksim etmeyeceğimizi mi sandınız?"* dedi. İşte o olay ile ilgili olarak inen bu âyetler[1], bir peygamberin adâletsiz davranmayacağını; haksızlık etmeyeceğini; zira herkesin yaptığı hiyânetin ve haksızlığın hesabını Allah'ın divanında vereceğini vurgulayarak böyle yanlış düşünceye kapılmış müslümanları azar tarzında uyarmıştır.

Peygamber, insanların en doğrusudur. Onun gözünde dünya malının, bir tüy kadar değeri yoktur. Eğer o, dünya malına değer verseydi mal yığar, geriye servet bırakırdı. Halbuki kendisi geriye miras dahi bırakmamıştır. Hâşâ onun hiyanet etmesi, ganimet mallarından birini alıp kendine saklaması, yahut kendisine inen bir âyeti ümmetinden gizlemesi olur şey değildir.

İdareciler dürüst olmalıdırlar. Yalnız kendisini doyurmayı düşünenler, İslâmın istediği idarecilik vasfından yoksundurlar. Herhangi bir kamu malını zimmetine geçiren kimse, kıyamet gününde o aşırdığını sırtlanıp gelecektir. Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîste Peygamberimiz şöyle buyuruyor:

"Bizim işimizi yönetmek için tayin edilen kimse, evi yoksa ev alsın, karısı yoksa evlensin, hizmetçisi yoksa hizmetçi alsın, bineği yoksa binek alsın, bundan başka (devlet malından) *bir şey alan kimse, hiyanet etmiş olur."*[2]

Bu hadîsi şerîfte bir yönetici için zaruri olan şeylerin, devlet bütçesinden sağlanmasına müsaade edilmiş, bunun ötesini almak hiyanet sayılmıştır. Evi olmayan insan rahat edemez, karısı olmayanın düzenli yaşaması zordur. İdarecinin işlerini görecek bir hizmetçiye, kendisini istediği yere götürecek bir bineğe ihtiyacı vardır. Bunlar normal yaşamak için gerekli olan şeylerdir. Bunun ötesi zaruri değildir. Zaruri olmayan şeyleri devlet malından alan kimse, hiyanet etmiş olur. Ahmed ibn Hanbel'in naklettiği bir hadîsi şerîfte valilere, tahsildarlara verilen hediyeler dahi hırsızlık sayılmıştır.[3]

Tirmizî'nin rivâyetinde, Allah'ın Resulü (s.a.v.) Muâz ibn Cebel'i, Yemen'e gönderirken ona şöyle demiştir: *"Benim iznim olmadan hiçbir şey alma, çünkü bu hırsızlıktır. Devlet malını aşıran kimse, kıyamet günü o aşırdığını getirir."*[4]

Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadîs de şöyledir: *"Kimi vergi*

1. Kurtubî, el-Câmi, 4/255; Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 4/215
2. İbn Hanbel, 4/229.
3. Müsned, 5/424
4. Tirmizî, Ahkâm, 8.

toplamağa tayin edersek topladığı vergilerin azını, çoğunu getirsin. Sonra kendisine (tarafımızdan) *verileni alır, verilmeyenden vazgeçer.*"[1]

Buhârî ve İbn Mâce de şu hadîsi nakletmişlerdir: *"Hz. Peygamber (s.a.v.)in yükünün başında Kerkere adında bir adam bulunurdu. Bu adam öldü. Peygamber (s.a.v.): 'O ateştedir' dedi. Gidip adama baktılar, yanında çalmış olduğu bir elbise veya aba buldular."*[2]

Başlıca hadîs mecmualarında rivâyet edilen şu hadîs de çok dikkat çekicidir: Ebu Hüreyre anlatıyor: *"Biz Allah'ın Resulü ile birlikte Hayber'e gittik: Allah bize fetih nasib etti. Orada ne altın, ne de para alamadık. Yalnız ev eşyası, yiyecek ve elbise ganimeti elimize geçti. Sonra vadiye doğru yürüdük. Allah'ın Resulünün, kendisine Cüzam'dan bir adamın hediye ettiği, Dabîb oğullarından Zeyd oğlu Rifâ'e adlı bir kölesi vardı. Vadiye indiğimizde Allah Resulünün kölesi, yükünü çözmeğe başladı. O sırada atılan bir ok, ölümüne sebeb oldu.*

— Ya Resulâllah, şehidlik ona kutlu olsun, dedik. Allah'ın Resulü buyurdu ki:

— Hayır, Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a andolsun ki Hayber günü aldığı, ganimetlere katmadığı gömlek, kendisine cayır cayır yanan bir ateş oldu!

Allah Resulünün bu sözü üzerine bir adam bir veya iki nalin bağı getirdi:

— Ya Resulâllah, bunları Hayber'de almıştım, dedi. Allah'ın Resulü (s.a.v.):

— Ateşten bir bağ veya iki bağdır, dedi."[3]

Ebu Hüreyre Hazretleri şu hadîsi rivâyet etmiştir: "Bir gün Allah'ın Resulü aramızdan kalktı, gulûl'dan (ganimet malını zimmete geçirmekten, aşırmaktan) söz etti, bunun çok günah bir şey olduğunu anlattı ve şöyle dedi: *'Birinizin kıyamet günü, sırtında bağıran bir deve olduğu halde gelmesini görmeyeyim!'* O zaman:

— Ya Resulâllah, bana yardım et, beni kurtar der, fakat ben de:

— Senin için yapabileceğim bir şey yoktur, ben sana bunu tebliğ etmiştim, derim.

1. Müslim, İmâret: 30; İbn Hanbel, Musned: 4/92; Ebû Dâvûd, İmâret: 10
2. Buhârî, Cihâd, 190; İbn Mâce, Cihâd, 34
3. Buhârî, Eyman, 33, Meğâzî, 38; Müslim, İmân, 183: Ebû Dâvûd, Cihâd, 133; Nesâ'î, Eymân, 38

Birinizi kıyamet günü, boynunda kişneyen bir at taşıyarak gelmesini görmeyeyim! O zaman:

— Ya Resulâllah, bana yardım et, beni kurtar, der, ben de:

— Senin için yapabileceğim bir şey yoktur, ben sana tebliğ etmiştim, derim.

Birinizin, kıyamet günü, boynunda bağıran bir koyun olduğu halde gelmesini görmeyeyim. O zaman:

— Ya Resulâllah, bana yardım et, beni kurtar der, ben de:

— Senin için yapabileceğim bir şey yoktur, ben sana tebliğ etmiştim, derim.

Birinizin kıyamet günü, boynunda feryad eden bir insan taşıyarak gelmesini görmeyeyim. O zaman:

- Ya Resulâllah, bana yardım et, beni kurtar, der, ben de:

— Senin için yapabileceğim bir şey yoktur, ben sana tebliğ etmiştim, derim.

Birinizin kıyamet günü, boynunda taşıdığı elbisenin altında soluyarak gelmesini görmeyeyim! O zaman:

— Ya Resulâllah, bana yardım et, beni kurtar der, ben de:

— Senin için yapabileceğim bir şey yoktur, ben sana tebliğ etmiştim, derim.

Birinizin kıyamet günü boynunda altın ve gümüş taşıyarak gelmesini görmeyeyim; O zaman:

— Ya Resulâllah, bana yardım et, beni kurtar der, ben de:

— Senin için yapabileceğim bir şey yoktur, ben sana tebliğ etmiştim, derim."[1]

162 ve 163 ncü âyetler, gulûl (çalma, kamu malını zimmete geçirme) hakkındaki âyetlerle ilişkilidir. Bunlar da çalıp aşıran kimseyi uyarmakta; Allah'ın rızasından ayrılmayana da ma'nevî dereceler, uhrevî cennetler va'detmektedir.

164 ncü âyet ise Allah'ın mü'minlere olan lûtfunu hatırlatmaktadır. Evet Yüce Allah, onlara kendi aralarında kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini manen yücelten, daha önce ap açık bir sapıklık içinde bulunduk-

1. Müslim, İmâret, bâb 6, hadîs: 24

ları halde şimdi kendilerine Kitâb ve hikmeti, ilim ve irfanı öğreten bir elçi göndermekle büyük lûtufta bulunmuştur.

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هٰذَا قُلْ هُوَ مِنْ
عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾ وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ
فَبِإِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا
قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ
يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ
أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا
قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾

165- Başınıza bir belâ gelince -siz onun iki katını onların başlarına getirmiş olduğunuz halde yine- "Bu nereden başımıza geldi?" dediniz. De ki: "O (belâ), *kendinizdendir." Allah, her şeye kaadirdir. 166- İki topluluğun karşılaştığı gün, sizin başınıza gelen, ancak Allah'ın izniyle olmuştur ki* (O), *inananları bilsin* (deneyip ortaya çıkarsın). *167- Ve iki yüzlülük yapanları bilsin* (ortaya çıkarsın). *Onlara: "Gelin, Allah yolunda savaşın, ya da savunun" dendiği halde: "Eğer savaş* (olacağını) *bilseydik, sizinle gelirdik," dediler. Onlar, o gün imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlariyle, kalblerinde olmayanı söylüyorlar. Halbuki Allah, içlerinde sakladıkları şeyi çok iyi bilmektedir. 168-* (Savaştan geri kalıp) *oturarak, kardeşleri için "Bizim sözümüzü tutsalardı, öldürülmezlerdi" diyenlere söyle: "Eğer doğru iseniz, kendinizden ölümü savınız!"*

Tefsîr:

165-168: Birinci âyette *musibet* ölüm veya bozgun anlamına gelir. Âyette müslümanların bozguna uğramadan önce, kendilerinin uğradığı musîbetin

veya bozgunun iki katını düşmanlarına verdikleri ifade ediliyor. Müfessirlere göre müşrikler, Uhud'da yetmiş müslümanı şehîd etmiş idiler. Oysa müslümanlar, Bedir'de yetmiş kişiyi öldürmüş, yetmişini de esir almışlardı. Yani bundan önceki savaşta düşmanları, müslümanların uğradığı musîbetin iki katına uğramışlardı.

Fakat sözgeliminden, iki tarafın birbirine verdiği zararın, ayrı savaşlarda değil, aynı savaşta olduğu anlaşılıyor. Buna göre müslümanlar, savaşın başında düşmanlarına ağır zayiat verdirmişler, onları bozmuşlar; ama sonra kumandanın buyruğu dışına çıkınca savaş aleyhlerine dönmüş, bozulmuşlardır. Her iki ihtimal de mümkündür.

Yüce Allah bu âyetlerde buyuruyor ki: Ey mü'minler, eğer siz Uhud'da bozulup yetmiş şehîd verdinizse, Bedir'de de siz onlara bunun iki katı zarar vermiştiniz; yetmiş kişiyi öldürmüş, yetmişini de tutsak etmiştiniz. Yahut siz bu savaşta bozuldunuz, zarara uğradınızsa, onlar da savaştan galip ayrılmadılar. Siz de başlangıçta onlara, sizin zararınızın iki katı zarar vermiştiniz. Sonunda bozguna uğramanızı hazmedemediniz: "Bu neden başımıza geldi? dediniz. Bu sizin kendi hatânız yüzünden oldu. Çünkü Allah'ın Resulü, size yerinizden ayrılmamanızı tenbih etmişti. Fakat okçularınız, onun emrini dinlemeyip yerlerinden ayrıldılar. İşte o emre aykırı hareketinizden dolayı bu iş başınıza geldi. Ama müslüman ve kâfir ordusunun karşılaştığı gün başınıza gelen bu olay, yine de Allah'ın takdiriyle olmuştur. Onun izni olmadan hiçbir şey vukubulmaz. Allah'ın dilemediği şey olmaz.

Allah'ın dilemesi iki türlüdür. Biri cebrî olan ilâhî iradedir, bu iradeyi hiçbir sebep ve şart geçmez. Yani bu irade bir sebebe bağlı değildir. Bu, Allah'ın Cebbâr ismi şerîfinin eseridir. Bu iradenin ortaya çıkardığı kul fiilleri zorunludur, kul bunun önüne geçemez ve bundan sorumlu değildir. Allah'ın diğer bir iradesi de sebep ve şarta bağlı olup kulun iradesiyle birlikte cereyan eder. Bu irade, kulun işine izin verme, onun işini yürütme, fi'li yapması için kula güç verme anlamınadır. Bu işlerde sorumluluk kula aittir. Çünkü kul bir işi yapmayı isteyince Allah da onun o işi yapmasına izin ve güç verir. Bunda istek kuldan olduğu için sorumlu olan kuldur.

İşte Uhud'da müslümanların uğradıkları güçlükler de Allah'ın izniyle olmuştur. Burada Allah'ın izni, O'nun rızası demek değildir. Allah dileseydi, müslümanların, kusurları yüzünden kâfirlerin onlara galip gelmelerine izin vermez, her şeye rağmen yine müslümanları üstün getirirdi. Fakat Allah ezelde bir yasa koymuştur. Çalışanı, tedbir alanı başarıya ulaştıracağını takdir etmiştir. Kâinatta bu yasa hakimdir. Allah'ın yasasında değişiklik olmaz. Bazı müslümanlar, burada tedbiri bırakıp küçük menfaatleri düşündüklerinden başlarına bu bozgun geldi. Savaşın yasası, ölümü göze alarak vargü-

cüyle çarpışmaktır. Böyle çarpışmayan insanların başarıya ulaşması zordur. Allah'ın genel yasası budur. Ama Allah için güç olan bir şey yoktur. Allah dilese kâfirleri her şeye rağmen başarıya ulaştırmaz. Fakat böyle olmasında yine O'nun hikmetleri vardır.

Böylece Allah, sabır ve sebat eden mü'minler ile ikiyüzlülük yapan insanları birbirinden ayırıp herkese belli etmek için bu olaya müsaade etmiştir. O ikiyüzlü insanlara Allah yolunda savaşmaları, savunmaları söylendiği zaman "Biz savaş olacağını bilsek sizinle beraber geliriz, ama savaş olmayacak" diyerek savaşa katılmaktan geri durmuşlardı. O gün onlar, imandan çok küfre yakın idiler. Kalblerinde olmayanı ağızlariyle söylüyorlardı. Çünkü onlar, savaş olacağını pekâlâ biliyorlardı, ama savaştan kaçmak için bu sözü bahane ettiler. Allah onların içlerinde gizlediklerini bilir. Savaşa katılmayıp kadınlar gibi oturan iki yüzlüler, savaşıp da şehid düşen kardeşleri için:

"Bizim sözümüzü dinleselerdi öldürülmezlerdi." dediler. Ey Muhammed, onlara söyle: *"Eğer doğru iseniz, kendi nefsinizden ölümü savınız bakalım."* Eğer savaştan çekinip oturmak, insanı ölümden kurtarıyorsa sizin ölmemeniz gerekir. Acaba siz ölümden kurtulacak mısınız? Gayet sağlam saraylarda da olsanız, yine bir gün ölüm sizi yakalayacaktır. Ölüm, insan için mukadder olduğuna göre şerefle ölmek, birkaç gün aşağılık içinde yaşamaktan iyidir. İslâm için savaşıp ölenler, asla ölmezler. O şehidler ebedî şerefe ve sonsuz diriliğe ererler.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ
يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ
لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾
يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

169- Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma; hayır, (onlar) *diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadırlar. 170- Allah'ın, keremiyle kendilerine verdiklerinden sevinçli olarak, arkalarından henüz kendilerine yetişemeyenlere de korku olmadığına, onların da üzüntü-*

ye uğramayacaklarına sevinirler. 171- Allah'ın nimet ve lutfuna ve Allah'ın, mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler.

Tefsîr:

169-171 nci âyetlerde şehîdlerin, gerçekte ölmedikleri; Allah yolunda öldürülmüş olan mü'minlerin, dünyânın mânâsı olan sonsuzluk yurdunda diri oldukları; hem kendilerinin nimet içinde bulunduklarına, hem de henüz şehîd olup kendilerine katılmayan mücâhid kardeşlerinin, İslâm uğrundaki cihâdlarının zayi olmayacağını yakinen bilip görmelerine sevindikleri anlatılmaktadır.

İstibşâr: Deri anlamındaki *beşere*'den gelir. İnsanın sevinci, yüzünün derisinden belli olduğu için büyük sevince istibşâr denir. Âyette şehîdlerin, gördükleri nimetler karşısındaki sevinçlerinin böyle imrendirici bir tarzda anlatılması, mücâhidlerin şevkini artırır, onları azimle ibâdete ve cihâda yöneltir[1].

Bu âyetlerin, Uhud şehîdleri hakkında indiğine dair rivâyetler bulunduğu gibi Bi'r-i Ma'ûne şehîdleri hakkında indiğine dair rivâyetler de vardır. Sözün üstü ve altı Uhud'la ilgili olduğundan, bunların da Uhud'da şehîd olanlar hakkında inmiş olması, daha kuvvetlidir. Bununla beraber Bi'r-i Ma'ûne olayına da kısaca temas etmekte yarar görüyoruz:

Allah'ın Resulü (s.a.v.), ashabından kırk kişiyi, Necd halkını İslâma davet için gönderdi. Aslında kendisi göndermek istemiyordu, fakat huzuruna gelip sözlerini dinleyen, İslâma girmediği halde ona meyil duyan Ebû Âmir'in, kendisinden Necd tarafına bir hey'et göndermesini istemesi ve onları koruyacağına söz vermesi üzerine bu kırk kişiyi gönderdi. Bunların başında el-Munzir ibn Amr var idi. Bi'ri Ma'ûne'ye indiler. Burası Süleym Kabilesi ile Âmir ibn et-Tufeyl'in toprakları arasında bir yer idi. Buraya konunca Harâm ibn Milhân ile, Hz. Peygamber (s.a.v.)in mektubunu Âmir ibn Tufeyl'e gönderdiler. Bu Allah düşmanı, mektuba hiç bakmadan, onu getiren sahâbinin üzerine atılıp onu öldürdü. Diğerlerini de öldürmek için Âmir Oğullariyle Süleym oğullarını çağırdı. Âmir oğulları onun çağrısına uymadılar, fakat Süleym oğullarından olan Usayye, Ri'l ve Zekvan kolları, onun çağırısına uyup Bi'ri Maûne'de bulunan müslümanları kuşattılar, onlar da sarıldıklarını görünce kılıçlarını alıp son fertleri ölünceye kadar çarpıştılar ve şehid oldular.[2] İşte orada öldürülen sahâbîler hakkında bu âyetlerin nazil olduğu rivâyet edilir.

1. İbn Kesîr: 1/425; Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 2/546-547
2. Keşşâf, 4/230

Fakat âyetlerin mânâsı geneldir, bütün şehidleri içine alır. Belli bir vak'a üzerine inmiş olsa bile bunları belirli şahıslara tahsis etmek doğru olmaz. Bu âyetler, Allah yolunda öldürülen bütün şehidlerin, âhiretteki hallerini tasvir etmektedir. Şehidlerin makamı çok yüksektir.

Müslim'in rivâyet ettiği bir hadîsi şerîfe göre ashâbı kiramdan Mesruk diyor ki: *"Biz Allah'ın Resulüne bu âyetten sorduk, şöyle buyurdu:*

— Allah, o şehidlerin ruhlarını yeşil kuşların içine koymuştur. Onların Arşa asılı kandilleri vardır. Cennette diledikleri gibi dolaşır, sonra o kandillere gelir (konar)*lar. Rableri onlara görünür:*

— Bir şey istiyor musunuz? der.

— Ne isteyelim ya Rabbi, dilediğimiz gibi dolaşıyoruz, derler.

Yüce Allah üç defa böyle sorar, bakarlar ki sürekli olarak kendilerine bir istekleri olup olmadığı soruluyor. Derler ki:

— Ya Rabbi, ruhlarımızın, cesetlerimize döndürülmesini istiyoruz ki senin yolunda bir kez daha öldürülelim. Yüce Allah bakar ki bir dilekleri yok, öyle bırakılılırlar (onları hallerine terk eder)."[1]

Yine Müslim'de bulunan başka bir hadîs de şöyledir: *"Ölen hiçbir nefis yoktur ki eğer onun, Allah indinde bir hayrı* (derecesi) *varsa tekrar dünyaya dönmek istesin. Dünya ve içinde bulunan her şey kendisinin de olsa yine dünyaya dönmek istemez. Ancak şehid müstesnadır. Çünkü o, şehidliğin faziletini görünce tekrar dünyaya dönüp bir kez daha öldürülmeyi arzu eder."*[2]

Abdullah ibn Amr ibn Harâm el-Ansârî, Uhud şehidlerindendir. Oğlu Câbir şöyle diyor: *"Babam öldürüldüğü zaman ağlamaya başladım, yüzündeki örtüyü açıp açıp ağlıyordum. Resulûllah'ın ashabı beni bırakmak istemiyorlar, fakat Resulûllah bana engel olmuyordu. Sonra buyurdu ki: Ağlasan da, ağlamasan da fark etmez. O* (baban) *kaldırılıp defn olununcaya kadar melekler kanatlariyle ona gölge yapıyorlardı."*[3]

İbn Abbâs da şu hadîsi rivâyet etmiştir: *"Kardeşleriniz Uhud'da vurulunca Allah, onların ruhlarını yeşil kuşların içine* (şekline) *koydu. Cennetin ırmaklarına gelir, meyvalarından yer, Arşın gölgesindeki altun kandillere gelip konarlar. Yediklerinin ve içtiklerinin güzelliğini görünce: 'Keşke kardeşlerimiz, Allah'ın bize ne yaptığını* (ne ikramlarda bulunduğunu) *bilseler de sa-*

1. Müslim, İmâret, bâb 33, hadis: 121
2. Müslim, İmâret, bâb 29, hadis: 108
3. Buhârî, Cenâ'iz, 34, Cihâd, 2; Müslim, Fadâil, bâb 26, hadis: 129, 130

vaştan dönmeseler!' dediler. Yüce Allah: 'Ben sizin bu arzunuzu onlara duyururum' buyurdu ve bu âyetleri indirdi.''[1]

Bu hadîs, birkaç muhaddis tarafından rivâyet edilmiştir. Câbir ibn Abdullah şöyle demiştir:

''Bir gün Allah'ın Resulü (s.a.v.) bana baktı:

— Câbir, dedi, neden seni üzgün görüyorum?

— Ya Resulâllah, dedim, babam şehid oldu, geriye borç ve çoluk çocuk bıraktı.

— Fakat bilir misin Allah başkalariyle ancak perde arkasından konuşmuş iken babanla karşı karşıya konuştu, ona '(Kulum), *dile, vereyim' dedi. Babam: 'Ya Rabbi, beni dünyaya döndürmeni dilerim ki senin uğrunda ikinci kez öldürüleyim.' dedi. Yüce Rab buyurdu ki: 'Ölenlerin bir daha dünyaya dönmeyeceklerini söylemiştim.' Baban: 'Öyle ise Rabbim, bizim arkamızdan onlara* (durumumuzu) *haber ver' dedi. Yüce Allah: 'Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma; hayır onlar diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadırlar...' âyetlerini indirdi.''*[2]

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا
مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا
لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾
فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ
وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

172- O (mü'mi)*nler ki yaralandıkları halde yine Allah'ın ve Elçinin çağırısına uydular; onlardan güzel davrananlar ve* (günâhlardan) *korunanlar için büyük ecir vardır. 173- Onlar ki halk kendilerine:* (Düşmanınız olan) *insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun!''*

1. Ebû Dâvûd, Cihâd, bâb fî Fadli'ş-şehâdeh.
2. Tirmizî, Tefsîru Sûre: 3; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

deyince, (bu söz) *onların imanını artırdı ve: "Allah bize yeter, O, ne güzel vekildir!" dediler. 174- Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve bollukla geri döndüler, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadı ve Allah'ın rızâsına uydular. Allah, büyük lûtuf sâhibidir.*

Tefsîr

172-174 ncü âyetler de, savaşta yaralanmış olmalarına, uğradıkları meşakkatlere rağmen yine Allah ve Elçisinin çağrısına uyarak yeni bir savaşa çıkan, "İnsanlar sizinle savaşmak için toplandı" gibi sözlerden korkmayıp, bilâkis Allah'a güvenleri artan, gönülden Allah'a tevekkül eden, böylece Allah'ın nimetine ve rızâsına nail olan yiğit mü'minlerin durumunu tasvir etmektedir.

Bu âyetler, hemen Uhud Savaşını müteâkib cereyan eden bir olayı anlatmaktadır. Şöyle ki:

Müşrikler, Uhud'da kazandıkları zaferden ülkelerine dönerlerken yolda pişman oldular. Neden müslümanların kökünü kesip Medine'yi ele geçirmedik, diye düşündüler ve geri dönmeğe karar verdiler. Allah'ın Resulü, onların bu kararından haberdar olunca müslümanları, onları takib etmeğe çağırdı. Yalnız Uhud Savaşında bulunmuş olanların kendisiyle beraber gelmesine müsaade etti. Uhud'da bulunmayan yalnız bir kişi bu takibde Resulûllah'ın ordusuna katıldı ki bu da genç Câbir ibn Abdullâh idi. Babası Abdullah, Uhud'a giderken onu yedi kızının üzerine koruyucu olarak koymuş:

— Oğlum, ikimiz de savaşa gidip bu kızları yalnız bırakmamız doğru olmaz. Ben Allah'ın Resulü ile birlikte cihada gitme konusunda seni kendime tercih edemem. Sen bu kız kardeşlerinin yanında kal, demiş, Cabir de bu yüzden Uhud Savaşına katılamamıştı.

Câbir bu durumu Resulûllah'a anlatınca, Resulûllah, onun da kendilerine katılmasına müsaade etmişti.

Daha bir gün önce Uhud Savaşında çeşitli yaralar alan yetmiş sahabî, Allah'ın Resulü ile birlikte düşmana karşı savaşa gidiyorlardı. İçlerinde öyle yaralılar vardı ki yola gitmeğe güçleri olmadığından nöbetleşe birbirlerini sırtlarında taşıyorlardı. Allah'ın Elçisi de birçok yara almıştı. Yüzü yaralanmış, alnı yarılmış, azı dişinin önündeki dişi kırılmış, alt dudağı yaralanmış, sağ omuzu incinmiş, iki dizi de yaralanmıştı. İşte bu halde iken düşmanı takibe koyuldular.

Medine'ye üç mil mesafede bulunan *Hamrâu'l-Esed*'e geldiler. Uhud

savaşı cumartesi günü olmuştu, ertesi gün yani pazar günü Allah'ın Resulü düşmanı takibe çıkıp buraya geldi. Burada üç gün kaldı. O sırada henüz müşrik olan Huzâ'a kabilesinden Ma'bed, Resulûllah ve ashâbının başına gelenlere üzülmüş, Allah'ın Resulü *Hamrâu'l-Esed'*e vardığı zaman Ma'bed de müslümanları ikinci bir saldırıdan korumak için, Ravhâ'da konaklayan ve tekrar saldırı için geri dönmeğe hazırlanan Ebu Süfyan'ın yanına gitmişti. Ebu Süfyan:

— Arkanda ne var, ne kadar kuvvet var Ma'bed, diye sordu. Ma'bed:

— Muhammed ve adamları, o kadar büyük bir kuvvetle seni takibediyorlar ki o derece büyük bir topluluğu ömrümde görmedim, hepsi de size karşı ateş püskürüyorlar. Uhud'a katılmayanlar da yaptıklarına pişman olmuşlar, hep toplanmış, sizin üstünüze yürüyorlar, dedi.

Ebi Süfyan bu sözden kuşkulandı:

— Doğru mu söylüyorsun, dedi, Ma'bed de:

— İstersen git, atların alınlarını görürsün, dedi.

Bunun üzerine ikinci bir saldırıdan çekinen Ebu Süfyan, oradan geçen bir kervanın adamlarına şöyle dedi:

— Muhammed'e rastlarsanız, ona söyleyiniz, biz gidip kendilerinin köklerini keseceğiz.

*Hamra'ul'-Esed'*e gelen kervandaki adamlar, Ebu Süfyan'ın sözünü Hz. Peygamber'e söylediler. Allah'ın Resulü ve ashabı bu sözden hiç korkmadı, sarsılmadı, bilâkis imanları daha da güçlendi. *"Hasbunallâhu ve ni'me'l-vekîl: Allah bize yeter, O ne güzel vekildir"* dediler. [1] İşte 173 ncü âyet, onların bu imandan fışkıran sözlerini nakletmektedir.

Âyetlerin sözgeliminden anlaşılan iniş sebebi bu olaydır. Ancak Zemahşerî, Kurtubî gibi bazı müfessirler, âyetlerin, Küçük Bedir olayı ile ilgili olarak indiğini söylüyorlar:

Ebu Süfyân, Uhud'dan dönerken:

— Ey Muhammed, istersen gelecek yıl Bedir mevsiminde tekrar karşılaşalım, diye bağırmış, Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de:

— *Tamam, orada karşılaşalım inşâallah,* demişti.

Ertesi yıl Ebu Süfyân, Mekke halkıyla birlikte yürüyüp Marru'z-Zahrân yöresindeki Micenne'ye geldi. Allah tarafından orada içine korku düşürü-

1. İbn Kesir, 1/430

len Ebu Süfyân, dönmeyi uygun buldu. Ömre'den dönmekte olan Nu'aym ibn Mes'ûd el-Eşca'î'ye rastlayan Ebu Süfyân, ona dedi ki:

— Ben Muhammed ile Bedir mevsiminde karşılaşmak üzere sözleşmiştim. Fakat bu yıl kurak yıldır. Bize otu, sütü bol olan bir yıl gerek. Ben şimdi dönmeyi uygun görüyorum, ama Muhammed çıkıp da bizi bulamazsa cür'etleri artar, diye korkuyorum. Sen Medine'ye git, onları geri bırak, sana on deve vereyim; develeri Süheyl ibn Amr'e teslim edeyim, ondan alırsın.

Nu'aym Medine'ye geldi, müslümanların yola çıkmağa hazırlandıklarını gördü:

— Bu yaptığınız doğru değildir. Adamlar öyle bir kalabalıkla gelmişler ki ürküp kaçandan başka kimse ellerinden kurtulamaz. Mevsimde (Bedir'de) toplanmış olan büyük bir kalabalık ile savaşmağa mı çıkıyorsunuz? Allah'a andolsun ki ellerinden kimse kurtulamaz, dedi.

Bu söz bazı müslümanların gönlünde etki yaptı ama Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— *Nefsimi elinde bulunduran Allah hakkı için ben tek başıma da olsa gideceğim!* dedi ve yetmiş süvari ile yola çıktı: *"Allah bize yeter, O ne güzel vekîldir!"* diyorlardı.

Bedir'e vardı, orada sekiz gün kalıp Ebû Süfyân'ı beklediler. Ama düşman, görünürlerde yoktu. Ebû Süfyân Mekke'ye dönmüştü. Müslümanlar, yanlarında bulunan satılacak malları da satıp para kazandılar. Sağlık, güvenlik ve kazanç ile Medîne'ye döndüler. Mekke halkı, gönderdiği orduya *"Sevîk ordusu"* adını taktı. "Sevîk içmek için gittiniz(!)" deyip onlarla[1] alay ettiler.

Fakat dediğimiz gibi âyetlerin sözgeliminden, işaret edilen olayın, Uhud'un hemen ardından vukubulan Hamrâ'u'l-Esed olayı olduğu anlaşılır. Çünkü müslümanların yaralandıktan sonra tekrar savaşa çıktıkları ifade ediliyor. Halbuki müslümanlar, Bedir'e yaralı olarak gitmemişlerdi. Yaralandıktan sonra savaşa çıktıkları hakkındaki söz, ancak Uhud'un ardından vukubulan Hamrâu'l-Esed olayına uygun düşer. Demek ki müslümanlar, düşmanı takib için vardıkları Hamrâu'l-Esed'de kimseyi bulamayınca ticaret de yapıp bir miktar kazanç ile geri dönmüşlerdir.

173 ncü âyette mü'minleri korkutmak için: "İnsanlar sizin için toplanmışlar. Öyle bir kalabalık var ki kaçandan başka kimse ellerinden kurtulamaz" denilen sözün, onları korkutmak şöyle dursun, imanlarını artırdığı belirti-

1. Keşşâf, 1/230-231; Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 4/238-239

liyor. İşte bazı durumlarda mü'minlerin imanının arttığını söyleyen bu ve benzeri âyetlerden imânın artıp artmayacağı tartışması ortaya çıkmıştır. Sonraki zamanların ürünü olan bu meselenin tartışmasına girmeğe gerek yoktur.

İmân, psikolojik bir haldir. Bunun, bazı şartlarda güçlendiği, bazı durumlarda zayıfladığı bir gerçektir. İnsanın Peygamber'e karşı güveni, Allah'a sevgisi arttıkça imânı da artar. Bu güven ve sevgi zayıflayınca iman da zayıflar. İnsanın kâinatın enginliğini, tabiatın güzelliğini düşünüp de bunları yaratan Allah'a bağlılık ve sevgi ile ağladığı zaman ile; durgunlaştığı, hattâ duygusuzlaştığı, tereddüdler geçirdiği zamandaki imânı bir olur mu hiç?

Özellikle çetin şartlarda, heyecanlı anlarda insanların, lidere bağlılığı daha da artar. İşte düşmanın üstlerine geldiği haberini duyan müslümanlar, çok sevdikleri Peygamber'in ardında zafere ulaşacaklarına güvenmişler, ardından gitmekte tereddüd etmemişlerdir. Bu durum, onların imânlarının ve güvenlerinin artmasından başka bir şey değildir. Yüce Allah, müslümanların yüreklerinde artan bağlılık ve güven duygusunu, imânlarının artması şeklinde anlatmıştır.

Allah'a böylesine inanan, peygambere böyle güvenenler, Allah'ın nimet ve keremini görürler, zafere ulaşır, Allah'ın rızâsına ererler. Şüphesiz Allah, kendisine dayanıp, buyruğunca gidenleri ziyana uğratmaz. O'nun lûtuf ve keremi büyüktür.

Hz. Peygamber (s.a.v.), güç işler karşısında *"Hasbunâllahu ve ni'me'l-vekîl"* veya *"Hasbiyâllahu ve ni'me'l-vekîl"* demeyi tavsiye etmiştir.

إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ
شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾
إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
﴿١٧٧﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ
لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ

عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَم۪يزَ الْخَب۪يثَ مِنَ الطَّيِّبِۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ
عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَب۪ي مِنْ رُسُلِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۚ
وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٧٩﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ بِمَٓا
اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ هُوَ خَيْرًا لَهُمْۜ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْۜ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِه۪
يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَلِلّٰهِ م۪يرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١٨٠﴾

175- O şeytan sizi kendi dostlarından korkutuyor. Eğer inanmış iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun! 176- İnkâra koşanlar, seni üzmesin, onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah, onlara âhirette hiçbir nasip koymamak istiyor. Onlar için büyük bir azâp vardır. 177- İmân karşılığında inkârı satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için acı bir azâp vardır. 178- İnkâr edenler, sanmasınlar ki, kendilerine mühlet vermemiz, kendileri için hayırlıdır? Biz onlara mühlet veriyoruz ki günahı artırsınlar. Onlar için alçaltıcı bir azâp vardır. 179- Allah, mü'minleri şu üzerinde bulunduğunuz halde bırakacak değildir, temizi pisten ayıracaktır ve Allah sizi gaybe vakıf kılacak değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini seçer (onu gaybe vakıf kılar). *O halde Allah'a ve onun elçilerine inanın; eğer inanır ve* (günahlardan) *korunursanız, sizin için büyük bir ödül vardır. 180- Allah'ın, kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o, kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, Kıyâmet günü boyunlarına dolandırılacaktır. Göklerin ve yerin mîrâsı Allah'ındır* (bütün mülk O'na âittir ve O'na kalacaktır). *Allah, yaptıklarınızı haber alandır.*

Tefsir:

175-176 ncı âyetlerde şeytanın, mü'minleri kendi dostları olan kâfirlerden korkuttuğu; yahut şeytanın, kendisine dost gördüğü, imânı zayıf insanları korkuttuğu; şeytanın vesvesesine aldanıp da Allah'ın düşmanlarından korkmanın, mü'minlere yaraşmayacağı beyan edilmekte ve Hz. Muhammed

Aleyhisselâm'a, inkâra koşanların tutumlarına üzülmemesi öğütlenmektedir. Üzülmeğe gerek yoktur, çünkü Allah'ın izni olmadıkça onlar mü'minlere hiçbir zarar veremezler. O kimselerin âhirette de bir nasibi yoktur, orada büyük azâba dûçar olacaklardır.

Âyette işâret edilen şeytân, cin şeytânı da olabilir, müslümanları korkutmak üzre gelen, Ebu Süfyân'ın adamı da olabilir. Çünkü insan şeytânları da vardır.

177-178: İmânı verip küfrü alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah'ın, dünyada kâfirlere verdiği servet ve maddî kuvvet, aslında bir imtihandan başka bir şey değildir. Bu, onlar iyi insanlar oldukları için kendilerine verilmiş, onların hayrına olan bir şey değildir. Çünkü cazip nimet gibi görünen o dünyalıklar, kişiye Rabbini unutturuyor, onu günahlara, isyanlara daldırıyorsa azâbın ta kendisi olacaktır. Allah bu dünyalıklarla insanları imtihan etmekte, onların servet ve nimet içinde kendisine itaat edip etmediklerini denemektedir. Nimetlere sahip iken Allah'a kulluk eden kazanır. Ama şu geçici dünyâ nimetlerini, ebedî kendisinin elinde kalacakmış sanıp da gurura kapılan, Allah'ı unutan, günâhlara ve inkâra dalan kimse, kendi eliyle geleceğini mahveder. O kimse, câzibesine kapıldığı dünyâ nimetlerinin,âhirette korkunç azâp şekillerine bürünerek karşısına çıktığını görecek, onlardan kurtulmak için bütün çabasını harcasa da kurtuluş imkânı bulamayacaktır.

179- Yüce Allah, mü'minleri denemeden bırakmaz. Çeşitli olaylarla onları sınavdan geçirir ki temiz olanlar, kötülerden ayrılıp belli olsun. Allah, herkesi gizli bilgisine vâkıf kılmaz. Ancak seçip beğendiği elçilerine, gaybinden bazı bilgiler vahyeder. Allah'a ve O'nun elçilerine inananlar, büyük ödüllere ererler.

Bu âyette Allah'ın elçiler seçip, onlara bazı gizli bilgiler verdiği anlatılmaktadır. Verilen gayb bilgileri, Peygamber'e gelen vahiydir: *"O âyetler, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir."*[1] âyeti, peygamberlere verilen gayb haberlerinin, ona vahyedilen haberler olduğunu bildirmektedir. Bazı kabukçu kimseler, bu âyetten ve: *"Allah, razı olduğu elçi*(ler)*den başkasına gaybini göstermez."*[2] âyetinden Hz. Peygamber'in, kıyâmetten önceki olayları, kıyâmetten sonraki ahvâli bildiğini ve haber verdiğini söylemişlerdir. Bunlar, Kur'ân'a karşı saygısızlıktır. Yüce Allah, Peygamberine: *"Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybi de bilmem. Size 'Ben meleğim' de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."*[3],

1. Hûd Sûresi: 49
2. Cin Sûresi: 27
3. En'âm Sûresi: 50; Hûd Sûresi: 31

"Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybi bilseydim, kendime çok menfaat sağlardım (definelere sahib olurdum). *Bana kötülük dokunmamış, beni cin çarpmamıştır. Ben sadece inanan bir kavim için uyarıcı ve müjdeleyiciyim."*[1] demesini emrediyor. Peygamber'in gaybi bilmediğini, kıyâmetin ne zaman olacağını bilmediğini ısrarla vurguluyor: *"Sana o sâatten soruyorlar: Ne zaman gelip çatacak diye. De ki: 'Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır. Onu zamanında ortaya çıkaracak olan yalnız O'dur. O göklere de, yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir.' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah'ın yanındadır. Fakat insanların çoğu* (bunu) *bilmezler."*[2], *"O saatin ne zaman demir atacağını* (gelip çatacağını) *sana soruyorlar. Sen onu nereden bileceksin? Onun sonucu* (bilgisi) *Allah'a âittir."*[3] âyetleri, Peygamber'in, kıyâmetin ne zaman kopacağını da bilmediğini vurguluyor.

"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini kemiren bir ağaç kurdu gösterdi. Süleyman yıkılınca (onun öldüğü anlaşıldı ve) *anlaşıldı ki eğer cinler gaybi bilselerdi, o alçaltıcı azâb içinde kalmazlardı."*[4] âyeti, ruhsal varlıklar olan cinlerin de gaybi bilmediğini gösterir. Hz. Âişe: *"Kim Muhammed, yarını bilirdi derse Allah'a iftirâ etmiştir."* demiştir[5].

Peygamber'in gaybi bilmediği, ansızın gelecek olan kıyâmet olayının ne zaman geleceğini bilmediği hakkındaki bu kadar kesin kanıta rağmen yine de Peygamber'in, bütün sırları bildiği, âhiret olaylarını, tâ kıyâmet alâmetlerinden, Yüce Mahkemenin ve sonucunun ayrıntılarına kadar bütün gizli olayları bildiği iddiâ edilmiş ve bu konudaki ayrıntılı haberler, hadîs mecmualarını doldurmuştur. Kur'ân'ın açık ifadelerine ters düşen bu haberler, çelişkilerle doludur. Âyetin açık ifadesine göre ansızın gelecek olan kıyâmetin, gelmezden önce zuhur edecek alâmetleri de olmaz. Çünkü gelmezden önce birtakım alâmetleri görünecek olsa, ansızın değil, tedricen ve yavaş yavaş gelecek demektir. Alâmetlerinden geleceği anlaşılır. Bu ise ansızın gelme değildir. Oysa âyet, onun ansızın, kimsenin umud etmediği bir sırada geleceğini bildirmektedir.

Doğrusu şudur ki: Peygamber'e verilen gayb bilgisi, ona vahyedilen Kur'-

1. A'râf Sûresi: 188
2. A'râf Sûresi: 187
3. Nâzi'at Sûresi: 42-44
4. Sebe' Sûresi: 14
5. Buhârî, Tefsîr: Sûre: 53; Müslim, Îmân: 287; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 6

ân'dır. *"De ki: 'Ben elçilerden bir türedi değilim* (peygamberliği ilk defa ben ortaya atmış değilim). *Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben ap açık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim.'"*(1) âyeti, Peygamber'in, gerek kendi hayâtında, gerek daha sonra neler olacağını, kendisine neler yapılacağını bilmediğini haber veriyor. O, Allah ile insanlar arasında bir elçidir. Allah'tan kendisine vahyedilenleri, hiçbir şey gizlemeden, bazı bilgileri özel bazı kişilere tahsis etmeden herkese duyurmuştur. Müslümanların görevi, Peygamber'e inanmak ve onun Allah'tan insanlara duyurduklarını uygulamaktır. Kur'ân, insanların dünyâ ve âhiret mutlulukları için yeterlidir.

180- Allah'ın verdiği nimetlere cimrilik edip onları sıkı sıkı tutanlar, servetlerinin hayrını görmezler. Yarın kıyamet gününde o sıkı sıkı tuttukları şeyler, boyunlarına dolanır, kendileri için cehennem azâbı olur. Zekât ve sadakası verilmeyen mal, kul için âhiret azâbı olacaktır. Bunda şüphe yoktur. Düşünmek lâzımdır ki şu mülkler kimindir? Kime kalmıştır? Her fani bunlara bir zaman bağlanır ama sonunda bunları bırakıp gider. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Mülkün gerçek sahibi O'dur. İnsanların "malım" diye cimrilik ettikleri şeyler, aslında kendi malları değildir. Bütün mülk Allah'ındır. Allah mülkü dilediğine emanet olarak verir. Allah'ın bu emanetini kendinin sanıp Allah'ın kullarına vermekten, yoksulları doyurmaktan kaçınanlar, yarın aldandıklarını anlayacaklardır ama iş işten geçmiş olacaktır. Hiç kimse mülkünü âhirete götüremez. Kefenin cebi yoktur. Âhirete götürülen, cimrilik edilip saklanan değil, Allah için harcanandır.

" إنَّما نملى لهم " cümlesi " نطيل أعمارهم : *ömürlerini uzatırız"* mânâsına gelir. Ömürlerinin uzatılması, onlara mühlet ve fırsat verilmesi anlamını taşır. Bazı müfessirlere göre bu âyet, " إنما نمدُّهم به من مالٍ وبنين نسارع لهم فى آلخيرات : *Onlar öyle mi sanıyorlar ki kendilerine verdiğimiz mal ve oğullar ile kendilerinin iyiliklerine koşuyoruz? Hayır,* (bu verdiğimiz dünya nimetleri onlar için bir imtihandır fakat onlar) *farkında değiller."*(2) âyetiyle aynı anlama gelir.

Allah'ın verdiğine cimrilik etmek doğru değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Her kime Allah mal verir de o kimse malının zekâtını vermezse, kıyamet gününde onun malı, gözlerinin üstünde birer siyah nokta bulunan çok zehirli bir yılan şekline sokulur ve öylece sahibinin boynuna dolanır. Bu yılan ağziyle adamın çenesini iki tarafından yakalar: 'Ben senin*

1. Ahkâf Sûresi: 9
2. Mü'minûn Sûresi: 55-56

(dünyâda çok sevdiğin) *malınım, ben senin hazînenim!"* der. Resûlullah bu hadîsini söyledikten sonra *(Allahın, keremiyle kendilerine verdiği şeylere cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o, kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolandırılacaktır)* âyetini okumuştur.'"[1]

Abdullah ibn Mes'ud'un rivâyet ettiği benzeri bir hadîs de şöyledir: *"Hangi kul, malının zekâtını vermezse malı çok zehirli erkek bir yılan şekline sokulur ve adamın ardına düşer, adam ondan kaçar, fakat malı onu takib eder: 'Ben senin hazinenim' der. Sonra Abdullah, delil olarak (Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü onların boyunlarına dolandırılır) âyetini okumuştur."*[2]

Birçok sahabî tarafından rivâyet edilen buna benzer hadîsler, hemen bütün hadîs mecmualarında yer almıştır. Bunların sıhhatinde şüphe yoktur. Bu hadîslerin sözlerinde ufak tefek değişiklik varsa da hepsinin özü birdir ki o da şudur: Zekâtı verilmeyen mal, kıyamet gününde yılan olup sahibinin boynuna dolanır. Öyleyse insan, malını kendisi için yılan değil, cennet bahçesi yapmalıdır. Bu da Allah'ın verdiğini Allah yolunda harcamaktan kaçınmamakla olur. Allah'ın verdiğini Allah yolunda harcayan insan, sevgili Peygamberimizin de bir hadîslerinde belirttikleri üzre gıpta edilecek insandır. Ne mutlu öyle insanlara!

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُۢ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَ
قَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۙ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿١٨١﴾ ذٰلِكَ
بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِۚ ﴿١٨٢﴾ اَلَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ
عَهِدَ اِلَيْنَٓا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُۜ قُلْ قَدْ
جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذ۪ي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿١٨٣﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَٓاؤُ۫ بِالْبَيِّنَاتِ وَ

1. Buhârî, Zekât: 3; Tefsîr, Sûre: 3; Nesâ'î, Zekât: bâbu mâni'i zekâti mâlihî.
2. İbn Kesîr: 1/433

الزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾

181-Allah: "Allah fakirdir, biz zenginiz." diyenlerin sözünü işitti. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve: "Yangın azâbını tadın!" diyeceğiz. 182- "Bu, sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır." Allah, kullara aslâ zulmedici değildir. 183- Onlar: "Allah, bize and verdi ki, bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir elçiye inanmayalım." dediler. De ki: "Size, benden önce açık deliller ve bu dediğinizi de getiren elçiler gelmişti. Eğer doğru iseniz, niçin onları öldürdünüz?" 184- Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sahifeler ve aydınlatıcı Kitâb'ı getiren peygamberler de yalanlanmıştı.

Tefsîr:

181-184: Müfessirlerin rivâyetine göre: *"Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir borç versin de, Allah da ona kat kat fazlasiyle ödesin!"*[1] âyeti indiği zaman yahudîler: "Ey Muhammed, herhalde Rabbin fakirleşti ki kullarından borç istiyor!" demişler, yüce Allah da 181 nci âyeti indirmiş.

İbn İshak'ın, İbn Abbâs'a dayanan ve genellikle müfessirlerin naklettikleri rivâyetine göre Allah'ın Resulü (s.a.v.), Hz. Ebubekir (r.a.)i İslâma davet etmek üzere bir yahudî toplumuna göndermişti. Hz. Ebubekir, Yahudîlere İslâmı açıkladı, zekât meselesini izah ederken Allah için borç vermeyi anlattı. Allah için borç verme söz konusu olunca Yahudîlerden biri-İbn İshak'ın rivâyetine göre Finhas- Allah ile alay eder tarzda konuştu: "Demek Allah fakir ki bizden borç istiyor. Biz O'na yalvarmıyoruz, O bize yalvarıyor. Biz O'na muhtaç değiliz. Eğer O zengin olsaydı, arkadaşınızın zannettiği gibi bizden borç istemezdi. Sizi faizden menediyor ama kendisi bize faiz veriyor. Eğer zengin olsaydı bize faiz vermezdi." dedi. Bu söz üzerine kendisini tutamayan Hz. Ebubekir, bu Yahudîye bir tokat vurdu.[2]

Başka bir rivâyete göre de Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebubekir (r.a.)i, müslümanların müttefiki olan yahudîlerden, yapılacak bir savaş için borç istemeğe göndermiş, Hz. Ebubekir, Allah için borç vermenin faziletini anlatmış, bu sırada bir yahudî, onunla alay eder tarzda konuşmuştur. Bu ikinci rivâyet gerçeğe daha uygun görünmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.),

1. Bakara Sûresi: 245
2. İbn Kesîr: 1/433-434; el-Menâr: 4/268

Medine'ye geldiklerinde Yahudîlerle bir ittifak andlaşması imzalamıştı. Bu andlaşmaya göre bu ittifaka giren yahudîler müslümanlara karşı bir savaş vukuunda, müslümanların savaş masraflarına katılacak, mal ve para yardımı yapacaklardı. Kendilerine bir saldırı vukuunda da müslümanlar onlara yardım edeceklerdi.[1] İşte bu ittifak gereği olarak Hz. Ebubekir, savaş yardımı isteyince yahudîler Allah'ın âyetleriyle alay etmiş: "Demek Allah fakir ki bizden borç istiyor" demişler, bu olay üzerine yukarıdaki âyetler inmiştir.

Âyetler, Hz. Peygamber (s.a.v.)i tesellî etmekte, Yahudîlerin, daha önceki peygamberlere de karşı geldiklerini, bu hareketlerinden dolayı hesaba çekileceklerini belirtmektedir.

Yahudîler, inanmamak için: "Allah bize, herhangi bir peygamber bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe ona inanmamayı tavsiye etti." demişlerdir. Halbuki onlara, daha birçok mu'cize yanında ateşin yakıp kül ettiği kurbanı getiren peygamberler de gelmişti, fakat onlara da inanmamışlardı. Bu talep, inanmamak için onların ortaya attıkları bir bahaneden başka bir şey değildir.

Tevrât'ın Birinci Krallar Sifrinde Yahudîlerin, birçok peygamberi öldürdükleri anlatılmaktadır. 183 ncü âyette işaret edilen kurban olayı da yine bu sifirde yer almıştır ki özeti şöyledir:

İsrailoğulları arasında puta tapma yaygınlaşmıştı. Putlara tapmaya çağıran, dörtyüzden fazla insan vardı. Krallar, özellikle kral Ahab ve karısı İzabel, insanları puta tapmaya teşvik ediyordu. Allah'ın peygamberi İlya ile Ba'l (put) peygamberleri arasında bir tartışma oldu. Gerçek peygamber İlya, Ba'l peygamberlerine meydan okuyup: "Bir boğa siz alıp boğazlayın, parçalayın, odunların üstüne koyun, ateş yakmayın. Tanrınız Ba'l'den ateş isteyin. Bir boğa da ben alıp keseceğim, odunların üstüne koyup altına ateş yakmayacağım. Allah'tan ateş isteyeceğim. Hangimizin kurbanını, gökten ateş gelip yakarsa o haklıdır, onun Allah'ı İsrailin rabbidir." dedi. İki taraf da hayvan boğazlayıp odunların ütüne koydular. Ba'l'in peygamberleri ne kadar yalvardılarsa da onların kurbanına ateş inmedi. Fakat İlya'nın kurbanına "Rabbin ateşi düştü ve yakılan ve odunları ve taşları ve toprağı yeyip bitirdi ve hendekte olan suyu yaladı."[2]

İşte Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği olay, bizzat bugünkü Tevrât'ta da anlatılmıştır. Bütün bu gerçekler karşısında yine Yahudî kralları yola gel-

1. Tehzîbu sîreti İbn Hişâm: 1/129
2. Kitabı Mukaddes, Birinci Kırallar, bâb: 18, sayfa 361

memişler, peygamberleri yalanlamışlar, öldürmüşlerdir.

Bu olay, burada Hz. Peygamber'i teselli için anlatılmaktadır. Cenâb-ı Allah ona şöyle buyuruyor: Ey Muhammed, bu Yahudîler, yalnız seni değil, senden önceki peygamberleri de yalanlamışlar, hattâ onlar içinde mu'cizeler getirmiş olan nice peygamberleri öldürmüşlerdir. Ey Muhammed, seni yalanladılarsa buna üzülme, senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Senin vazifen, hakkı duyurmak ve hakkın duyurulması hususunda sabır ve sebat etmektir!

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ فَمَنْ زُحْزِحَ
عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ
﴿١٨٥﴾ لَتُبْلَوُنَّ فٖٓي اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُٓوا اَذًى كَثٖيرًاۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ
ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٨٦﴾

185- Her cân ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ödülleriniz, size eksiksiz verilecektir. Kim ki hemen ateşin elinden çekilip kurtarılır da cennete sokulursa, işte o, kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka bir şey değildir. 186- Mallarınız ve canlarınız hususunda deneneceksiniz; sizden önce kendilerine Kitâb verilenlerden ve ortak koşanlardan, çok incitici (sözler) *duyacaksınız. Ama sabreder, korunursanız; işte bunlar, yapmağa değer işlerdendir.*

Tefsîr:

185-186: Yüce Allah, bu âyetleriyle her canlının ölümü tadacağını haber vermektedir. Ölmeyen diri, yalnız kendisidir. İnsanlar, bütün bedensel yaratıklar hep öleceklerdir. Her canlı öldükten sonra yüce Allah, kıyameti başlatacak, yeni bir dünya kurulacak ve kurulan yeni dünyada mükellef canlılar, bu dünyada yaptıkları işlerin karşılığını göreceklerdir. Orada cennet ve cehennem vardır. Cehennem insanları kapmak isteyen bir canlı gibi tasvir edilmiştir. Gerçekten de insan yaratılış itibariyle şehvete, dünya zevkleri-

ne düşkündür. Bunların içyüzü, âhiretteki hakikati ise cehennemdir. İşte kim cehennemin elinden kurtarılıp cennete sokulursa o kimse gerçek kurtuluşa ermiş olur. Asıl nimet odur. Dünyadaki geçici mal, mülk değil. Dünya hayatı, aldatıcı bir geçim, bir zevkten başka bir şey değildir. İnsan, gelip geçtiği yol ile değil, varıp kalacağı ebedî yurdu ile övünmelidir. Allah'ın Resulü (s.a.v.): *"Cennette bir kamçı kadar yer, dünyadan ve dünyada bulunan her şeyden daha iyidir, isterseniz: (Kim ateşin elinden kurtarılırda cennete sokulursa, işte o kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka birşey değildir.) ayetini okuyunuz."*[1] buyurmuştur. Dünyayı âhiretle mukayese ederken Resulullah Efendimiz söyle buyurmuştur: *"Vallahi âhiret karşısında dünya, birinizin parmağını denize daldırmasına benzer. İmdi baksın, parmağı denizden kendisine ne getirir?* (Âhiret nimetleri karşısında dünya nimetleri, denize sokulan bir parmağın, denizden alacağı su miktarı kadar azdır, değersizdir)."[2]

Dünya, bir imtihan evidir. Zaten Mülk Sûresinde ifade buyurulduğu üzre Yüce Allah, hayatı ve ölümü insanları sınamak için yaratmıştır. İnsanların, malları ve canları konusunda imtihan edilecekleri, bazı âyetlerde açıklanmıştır. Gerektiği zaman malını veya canını Allah yolunda feda etmeyen, imtihanı başarmış olmaz. Allah'ın hükmünün hakim olması için inananların daima cihad etmeleri, bu uğurda mallarını ve canlarını feda etmekten çekinmemeleri gerekir. Allah'ın dininin yayılması için yapılan mücadelede müslümanlar hem puta tapan, maddî dünyâdan başka hiçbir şey kabul etmeyen maddeci dinsizlerden, hem de kitâb ehlinden birçok incitici söz, olumsuz, kırıcı propaganda işitecekler, birçok işkence de göreceklerdir. Ama mü'minler, sabrettikleri, günahlardan korundukları, Allah'ın buyruklarına uydukları takdirde eninde sonunda zafere ulaşacaklardır. Bu ulvî dâvâ, sabır ister, fedakârlık ister, hattâ kurban ister. Her şeyi göze alıp hak dâvâyı canla başla savunanlar zafere ulaşırlar. Bunlar, yapılması gereken önemli işlerdir.

Yüce Allah, bu âyetlerle müslümanları dünyadan el etek çekmeğe değil, cihad ederken başa gelen olaylara katlanmağa, iradelerini gevşetmemeğe, daima tahammül göstermeğe, sabretmeğe sevk etmektedir. Çünkü irade ve sabır, her güçlüğü yenebilecek iki önemli unsurdur.

"Her nefis ölümü tadacaktır." âyetini M. Hamdi Yazır şöyle tefsir etmiştir:

"Nefis, zât ve rûh mânâlarına geldiğinden dolayı bazı zâtlar, bu âyetten,

1. Buhârî, Cihâd, 73; Tirmizî, Fadâilu'l-Cihâd, 17, 25, tefsîru Sûre; 3, bâb: 4
2. Müslim, Kitâbu'l-cenne, bâb: 14, hadîs: 55; Faydu'l-Kadîr, 6/359

ruhun bekasını anlamışlardır. Çünkü tadmak, bir hayat eseridir. Ve tadma anında tadan kimsenin, bâkî (mevcut, canlı) olduğunu ifâde eder. Aksi takdirde tadma düşünülemez. Öyle ise mâna: *"Her nefis, bedeninin ölümünü tadacaktır"* demek olur. Bu da nefsin bedenden ayrı olduğunu ve bedenin ölümüyle nefsin ölmeyeceğini anlatır. Ölüm, bedensel hayata özgü olup bedenden ayrılmış ruhların ölmeyeceğini söylemişler, âhiret meselesini de ruhun ölmezliğine dayalı ruhsal bir hayat olarak düşünmüşlerdir.

Diğer taraftan bazı müfessir ve âlimler, bu tür te'vilin zorlama olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre *"zâikatu'l-mevt: ölümü tadacaktır"* demek, ölecektir demektir. Tadan kimsenin öleceği açıktır. Gerçi nefis ve ruhun, büsbütün yok olmayıp bir süre kalabileceği, başka delillerle sabit ise de genellikle bütün ruhların ölmez olduğu ne aklen, ne de naklen sabit değildir. Ancak *"Her nefis, ölümü tadacaktır"* hükmü de genel anlamı üzerinde kalmaz. Bu hükmün istisnaları vardır. Çünkü: *"Sur'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar korkudan düşüp bayıldılar, ancak Allah'ın diledikleri hariç."*[1] âyetinde, yüce Allah'ın dilediği kimseler, bu genel hükümden istisna edilmişlerdir. Bundan dolayı göğe ve yere ait melekler ile nefisler arasında ölmez olanlar bulunabilecektir. İşte İslâm âlimlerinden bazılarının görüşü budur.[2]

İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye, Kitâbu'r-rûh adlı eserinde ruhun ölmezliğini aklî ve naklî kanıtlarla ispata çalışmaktadır. Biz de "İnsan ve ötesi" adlı eserimizde ruhun ölmezliğini ispata çalışmıştık. Konunun özeti şudur: Ruh yaratılmıştır, evveli vardır ama sonu yoktur. Ruha ölümsüzlük verilmiştir. Beden içinde olgunlaşan ruh, bedenden ayrıldıktan sonra varlığını korur, dünyada yaptığı işlere göre ya güzel yerlerde bulunur veya bir süre azâp çeker. Kıyamet gününde ruhlar tekrar bedenlere sokulup hoşrolunurlar. Âyet ve hadîslerden anladığımız budur. Gerçeği Allah bilir.

وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ
فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾
لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا

1. Zümer Sûresi: 63
2. Hak Dîni Kur'ân Dili, 2/1244-1245

تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٨٨﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٨٩﴾

187- Allah, kendilerine Kitâb verilenlerden: "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı. Fakat onlar, verdikleri sözü sırtlarının ardına attılar ve karşılığında birkaç para aldılar. Ne kötü şey satın alıyorlar! 188- O, ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azâbdan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acı bir azâb vardır. 189- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah, herşeye kaadirdir.

Tefsîr:

187-189: Bir dini, bir Kitâbı kabul eden kimseler, onun içindekilere uymayı taahhüd etmişlerdir. Cenâb-ı Hak, gönderdiği bütün kitâbları açıklamayı, o dinin saliklerine emretmiştir. Bu âyetlerde, Yüce Allah'ın, Kitâb ehlinden, insanlara gerçeği açıklamaları, Hakk'ın gönderdiği emirlerden hiçbirini gizlememeleri konusunda söz aldığı, bu hususta Allah'a kesin söz vermelerine rağmen, dünya menfaati karşısında sözlerini unutup hakkı gizledikleri ifade edilmekte ve yapmadıkları şeyleri yapmış gibi gösterip kendilerinin övülmesini isteyenlerin, acı azâbdan kurtulamayacakları, mülkün gerçek sahibi olan Allah'ın, herşeye kaadir olduğu açıklanmaktadır.

188 nci âyetin tefsîri münasebetiyle Buhârî, iki rivâyet sevk eder. Birincisi şöyledir: Allah'ın Resulü (s.a.v.), gazâya çıktığı zaman münafıklar savaşa çıkmazlar ve bu fiillerinden dolayı da sevinirlerdi. Allah'ın Resulü savaştan döndüğü zaman da gelip özür dilerler, savaşa katılmadıkları halde savaşa katılmışlar gibi itibar görmelerini, övülmelerini isterlerdi. İşte 188 nci âyet bu münasebetle inmiştir.

Buhârî'nin sevk ettiği diğer rivâyet de şöyledir: Mervan, kapıcısı Râfi'i, İbn Abbâs'a gönderir:

— *Ey Rafi', İbn Abbâs'a git, sor, eğer kendisine verilen şeylerle sevinen ve yapmadığı bir işle övülmek isteyen herkes azâba uğrayacaksa, hepimiz azâba dûçar olacağız, demektir.*

İbn Abbâs şöyle cevap verir:

— *Bu âyetten size ne! Peygamber (s.a.v.), Yahudîleri çağırdı, onlara*

bir şey sordu. Yahudîler, sorulan şeyi gizlediler, başka bir şey söylediler. Böylece Allah Resulü'nün sorduğu soruya doğru cevap vermişler gibi Allah Resulü'nün, kendilerini övmesini, takdir etmesini istediler. Hakikati gizleme marifetlerine de sevindiler. Sonra İbn Abbâs, 186-187 nci âyetleri okudu.[1]

Bu rivâyetlerin hangisinin daha doğru olduğunu Allah bilir. Âyetler, Yahudîlerden söz etmekle beraber mânâları geneldir. Bunları belli bir olayın çerçevesine hasretmek doğru olmaz. Her devirde hakkı gizleyen, yapmadığı işi yapanlar gibi övülmek isteyen insanlar vardır. İşte Kur'ân-ı Kerîm, bu tür nifak hareketlerini kınamakta, böyle davrananların, azâba uğrayacaklarını belirtmektedir. Herkesin bildiğini söylemesi, gerçeği gizlememesi, Allah'a imânın bir belirtisidir. Allah'ın Resulü (s.a.v.), bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Bildiği bir ilimden sorulup da onu gizleyen kimse, kıyamet gününde ateşten bir yularla bağlanır."*[2] Yapmadığı işlerle övünen, yalan ile dünya toplamak isteyen kimsenin, dünyası bile dar olur. Görünüşte varlıklı da olsa malı onun ruhunu sıkar. Buhârî ve Müslim'de bulunan bir hadîsi şerîf şöyledir: *"Allah, dünya malını çoğaltmak için yalan bir davada bulunan kimsenin malını azaltır."*[3]

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِأُو۬لِي
الْأَلْبَابِۚ ﴿١٩٠﴾ اَلَّذٖينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَ
يَتَفَكَّرُونَ فٖي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًاۚ
سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُۜ
وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادٖي لِلْإٖيمَانِ
أَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّاۗ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّـَٔاتِنَا

1. Buhârî, Tefsîr, Suretu Âli İmrân.
2. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâ'î, İbn Mâce ve İbn Hanbel rivâyet etmişlerdir.
3. Müslim, Îmân, bâb: 47, hadîs: 176

وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ

الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

190- Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır. 191- Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: "Rabbimiz (derler), *bunu boş yere yaratmadın, sen yücesin, bizi ateş azâbından koru!" 192- "Rabbimiz, sen birini ateşe soktun mu onu perişan etmişsindir, zâlimlerin yardımcıları yoktur!" 193- "Rabbimiz, biz, 'Rabbinize inanın' diye imâna çağıran bir davetçi işittik, hemen inandık. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, canımızı iyilerle beraber al.* (mânâda bizi onlarla beraber eyle)!" *194- "Rabbimiz bize, elçilerine va'dettiğini ver, kıyamet gününde bizi rezil perîşân etme. Sen verdiğin sözden caymazsın!."*

Tefsîr:

190-194 ncü âyetler, insanları, göklerin ve yerin yaratılışını düşünmeğe, kâinattaki yüksek sanatı anlamağa davet etmektedir. Göklerin ve yerin yaratılışını, zerreden küreye yaratılıştaki ince düzeni, bu yüce ilim ve hikmet eserlerini düşünen insan, bunların kendiliğinden olamayacağını, kendiliğinden bu ince düzenin, bu tabiat yasalarının kurulamayacağını anlar, bunları yaratan yüce varlığa bağlanır, bunların boş yere yaratılmadığını anlayıp O'na iltica eder. O'ndan gelen davetçiye uyar, günahlarının bağışlanmasını diler.

Derin ve arı düşünce, mutlaka insanı kudreti sonsuz olan Yaratıcıya teslimiyyete götürür. Bişr ibn el-Hâris el-Hâfî şöyle demiş: "İnsanlar, Allah'ın büyüklüğünü düşünseler, O'na isyan etmezlerdi." Temiz tefekkür, başlı başına bir ibadettir. Allah'ın Resulü (s.a.v.)in ilk ibadeti, tefekkür şeklinde başlamıştı. el-Hasan el-Basrî: "Bir saat düşünmek, bir gece nafile namaz kılmaktan hayırlıdır." demiştir.

Bu âyetler, İslâmda ibadetin özünü de ortaya koymuş bulunmaktadır. İbadette önemli olan, huzur ve tefekkürdür. Huzursuz binlerce rek'at namaz kılmaktansa huzur ile birkaç rek'at kılmak daha iyidir. Abdullah ibn Abbâs şöyle demiştir: "Tefekkür içinde kılınan iki rek'at namaz, gafil kalb ile bütün gece namaz kılmaktan iyidir."

el-Hasan el-Basrî şöyle demiş: "Ey Âdem oğlu karnının üçte biriyle ye, üçte biriyle iç, üçte birini de düşünmeye ayır."[1]

Bu âyetler, Allah'a ibadette bir güçlük olmadığını, her durumda insanın O'nu düşünüp ibadet edebileceğini gösterir. 191 nci âyet, ayakta, oturarak ve yan üstü yatarak Allah'ın zikredilebileceğini belirtmektedir. Ashabdan İmrân ibn Husayn, kendisinde nâsur (basur) illeti bulunduğunu söyler. Allahın Resulü (s.a.v.) ona: *"Ayakta namaz kıl, bunu yapamazsan oturarak kıl, bunu da yapamazsan yan üstü yatarak kıl."*[2] buyurmuştur. Ebu Dâvud'un rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), yaşlandığı zaman bir direğin yanında durmuş ve o direğe dayanarak namazını kılmıştır.[3]

Yukarıdaki âyetler, Kur'ân'ın düşünceye davet eden en etkili âyetlerindendir. Buhârî'de bu âyetin tefsirinde İbn Abbâs'ın şu sözü nakledilir: "Bir gece Resulûllah'ın zevcesi olan teyzem Ümmü Seleme'nin yanında idim. Allah'ın Resulü bir saat kadar ailesiyle konuştu, sonra uyudu. Gecenin son üçte biri olunca kalktı, göğe baktı *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır"* (meâlindeki 190 ncı) âyeti okudu. Sonra kalktı, abdest aldı, dişlerini misvakle temizledi, onbir rek'at namaz kıldı. Daha sonra Bilâl ezan okudu. Allah'ın Resulü (s.a.v.) iki rek'at namaz kılıp çıktı, sabah namazını kıldırdı."[4]

Abdullah ibn Ömer (r.a.), Hz. Âişe (r.a.)ya, Hz. Peygamber (s.a.v.)den gördüğü en acâib (en beğenilir) şeyin ne olduğunu sordu. Hz. Âişe bu soru üzerine ağlayarak şöyle dedi: *"Onun bütün işleri acaipti. Benim nöbetimde yanıma geldi, beraberce yatağa girdik, cildini cildime dokundurdu, sonra:*

— Âişe, bana müsaade et, Rabbime ibadet edeyim, dedi. Dedim ki:

— Vallahi senin yanında olmak isterim, senin Allah'a kulluk edip yaklaşmanı isterim.

Kalktı, evdeki kırbayı aldı, üzerine biraz su döktükten sonra namaza başladı. Namazda sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. Secdeye vardı, ağladı, göz yaşlariyle yer ıslandı. Sonra yan tarafına dayandı, ağladı. Yanına Bilâl geldi, sabah namazı olduğunu bildirdi "Ya Resulâllah, namaz vaktidir" dedi. Bilâl Allah'ın Resulü'nün ağladığını görünce:

— Ya Resulâllah, neden ağlıyorsun, Allah senin geçmiş ve gelecek gü-

1. İbn Kesîr, Tefsîr, 1/438.
2. Buhârî, Taksîr: 19; Tirmizî, Mevâkît: 157; İbn Mâce, İkame: 139; Ebu Dâvûd, Salât: bâb î salâti'l-kâ-id.
3. Ebû Dâvûd, Salât: bâb: er-racul ya'temidu fî's-salâti.
4. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 3.

nühlarını affetmiştir? dedi. Allah'ın Resulü:

— Ey Bilâl, neden ağlamayayım, dedi, bu gece bana: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır...." âyetleri indi. Bu âyetleri okuyup da bunlar üzerinde düşünmeyene yazıklar olsun!"[1]

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ
اُنْثٰىۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُو۫ذُوا ف۪ي
سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ
الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِۜ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَل۪يلٌ
ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾ لٰكِنِ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ
تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
خَيْرٌ لِلْاَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

195- Rableri onlara karşılık verdi: "Ben, sizden kadın erkek, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... Elbette onların kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. (Yaptıklarına) *Allah katından bir karşılık olarak* (onlara bu nimetleri vereceğim). *Karşılıkların en güzeli, Allah katındadır. 196- İnkâr edenlerin, öyle şehirlerde gezip dolaşması seni aldatmasın. 197- Bu, az bir geçimdir. Sonra gide-*

1. Bu hadîsi, İbn murdeveyh 'Atâ'dan, Abd ibn Humeyd, Tefsîrinde Ca'fer ibn 'Avf'tan, İbn Ebî Hâtim ve İbn Hibbân İmrân ibn Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/440-441

cekleri yer cehennemdir. Ne kötü bir yataktır orası. 198- Fakat Rablerinden korkanlar için altlarından ırmaklar akan cennetler var. Orada sürekli kalacaklar, Allah tarafından ağırlanacaklardır. İyiler için Allah yanında bulunan ödüller ise (dünyâ varlığından) *daha hayırlıdır.*

Tefsîr:

195 nci âyetin, mü'minlerin annelerinden Ümmü Seleme'nin: "Ya Resulâllah, yüce Allah Kur'ân'da hep erkeklerin hicretini övüyor, kadınların hicreti hakkında hiçbir şey söylemiyor" demesi üzerine indiği rivâyet edilir[1]. Birçok âyette olduğu gibi bu âyette de kadınların, erkeklerle her yönden eşit olduğu, hiçbir cinsin diğer cinse bir üstünlüğünün bulunmadığı bildirilmiştir. İslâmdan başka hiçbir dinde kadın erkek eşitliği, bu derece açıklıkla ortaya konmamıştır. Kadın erkek, birbirinin tamamlayıcısı, bir bütünün parçalarıdır. Biri olmayınca diğeri de olmaz. Bazı yönlerden Allah birine üstünlük vermişse bazı yönlerden de diğerine üstünlük vermiştir. Erkek yönetimde, sevk ve idarede, maddî güçte bir parça üstünse kadın da anne olmakta, ev idaresinde, şefkat ve merhamette, duyarlılıkta üstündür. Binaenaleyh bunlardan birini diğerinden üstün saymak doğru değildir. Çünkü her birinin kendine has özellik ve meziyyetleri vardır. Allah'a kulluk ve insanlık bakımından ise hiçbiri diğerine üstün değildir. Allah huzurunda kadın da, erkek de insanlık yönünden birdir. Hangisi Allah'ın buyruklarını daha çok tutarsa Allah katında o üstündür.

Her insan, bu dünyada Allah rızası için yaptığı güzel işlerin karşılığını Allah'tan alacak, altlarından ırmaklar akan cennetlere konacaktır. Şüphesiz, karşılıkların en güzeli, mükâfatların en iyisi, Allah'ın yanındadır.

Yüce Allah, 196-198 nci âyetlerde diyor ki: Şu inkâr edenlerin, bir süre için nimet içinde bulunmaları, refah içinde yaşamaları seni aldatmasın. Onların bu hali geçicidir, bir deneme devresi içindir. Görünüşte nimet olan o servetler, gerçekte onlar için azâptır. Çünkü azâba dönüşeceklerdir. Onlar, kapıldıkları aldatıcı hayatın mahiyyetine, cehenneme koşmaktadırlar. Varacakları yer cehennemdir.

Fakat Rablerinden korkarak günahlardan sakınanlar, dünya hayatına aldanmayanlar için, altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Bu, Allah'ın ağırlamasıdır. Elbette iyiler için Allah katında olan ebedî nimetler, şu geçici dünya nimetlerinden daha iyidir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/440-441

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ
لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَناً قَلِيلاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا
وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

199- Kitâb ehlinden öyleleri var ki Allah'a inanırlar, size indirilene de kendilerine indirilene de inanırlar, Allah'a karşı saygılıdırlar, Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onlar da Rableri katında ödüllerini alacaklardır. Kuşkusuz Allah, hesâbı çabuk görendir. 200- Ey inananlar, sabredin, direnin, savaş için hazırlıklı, uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya eresiniz!

Tefsîr

199-200: Kitâb ehlinin hepsi bir değildir. İçlerinde insaflıları vardır. Kimin ağzından çıkarsa çıksın gerçeği kabul eden, taassuptan uzak insanlar bulunur. Allah'a gereği gibi inanan bu insanlar, hem kendilerine indirilene, hem de müslümanlara indirilen vahiylere inanırlar, Allah'tan korkarlar, gerçeği gizlemezler, Allah'ın âyetlerini dünya menfaati karşılığında satmazlar.

Kitâb ehli içinde böyle taassuptan uzak, gerçeği duyunca kabul eden insanlar, Kur'ân-ı Kerîmin birkaç âyetinde övülmektedir. 199 numaralı yukarıdaki âyetten başka aşağıdaki âyetler de insaflı Kitâb ehlini övmektedir:

"Şüphesiz iman eden (müslüman)*lar, yahudîler, hırıstiyanlar ve Sâbiîler, bunlardan kim ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."*[1]

"Kendilerine verdiğimiz Kitâbı gereğince okuyanlar var ya, işte onlar ona (o Kur'ân'a) *inanırlar."*[2]

1. Bakara Sûresi: 62
2. Bakara Sûresi: 121

"... Kitâb verilenler, bunun, Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler..."[1]

"Resul'e indirilen (Kur'ân)*ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz inandık, bizi şahitlerle beraber yaz!""*[2]

"Ama hepsi bir değildir. Kitâb ehli arasında gece saatleri içinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar iyilerdendir."[3]

"Mûsâ'nın kavminden bir topluluk da var ki gerçeğe götürürler ve onunla adâlet yaparlar."[4]

"De ki: Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. 'Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilmiştir!' derler. Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve (Kur'ân'ı dinlemek), *onların derin saygısını artırır."*[5]

"Bu (Kur'ân)*dan önce kendilerine Kitâb verdiklerimiz, buna inanırlar. Onlara* (Kur'ân) *okunduğu zaman: 'Ona inandık, o, Rabbimizden* (gelen) *gerçektir. Zaten biz, ondan önce de müslümanlar idik.' derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki kere verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* (hayır yoluna) *harcarlar."*[6]

Hadîste belirtildiği üzre Müslümanlardan bir kısmı Habeşistan'a hicret ettikleri zaman Ca'fer ibn Ebî Tâlib, Necâşî Ashame ve Patriklerinin huzurunda Meryem Sûresinin baş tarafını okuduğu zaman Necâşî ve yanındakiler, sakalları ıslanıncaya kadar ağlamışlardı.[7] Bu Habeş Kralı vefat ettiği zaman Hz. Peygamber (s.a.v.), bir mu'cize olarak onun öldüğünü ashabına haber vermiş ve: *"Habeşistan'da bir kardeşiniz öldü, ona namaz kılınız!"* demiş, namazgâhta ashabını iki saf yaparak Necâşî'ye namaz kıldırmıştır.[8]

1. Bakara Sûresi: 144
2. Âli İmrân Sûresi: 113-114
3. Mâide Sûresi: 83
4. A'râf Sûresi: 159
5. İsra Sûresi: 107-109
6. Kasas Sûresi: 52-54
7. Müslim, Cenâiz, bâb: 21, hadîs: 62-67; Tirmizî, Cenâiz: 48; Nesâî, Cenâiz: 57; İbn Mâce, Cenâiz: 33
8. Aynı eserler.

Hafız Ebubekr ibn Murdeveyh'in, Hammâd ibn Seleme-Sâbit-Enes ibn Mâlik'ten nakline göre Necâşî vefat ettiği zaman Allah'ın Resulü (s.a.v.): *"Kardeşinize istiğfar ediniz"* deyince bazıları; *"Habeşistan'da ölen bir kâfir için mağfiret dilememizi mi emrediyor?"* demişler, bunun üzerine: *"Kitap ehlinden öyleleri var ki Alah'a inanırlar, size indirilene de, kendilerine indirilene de inanırlar, Allah'a saygı gösterirler, Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onlar da Rableri katında ödüllerini alacaklardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir."* (meâlindeki Âli İmran, 199.) âyet inmiştir.[1]

Yukarıdaki âyetlerden ve bu hadîsten anlıyoruz ki Hıristiyanlar içinde Hz. Peygamber (s.a.v.)in peygamberliğini inkâr etmeyen, Allah'ın da bir olduğunu itiraf eden tevhîd inancına sahip insanlar da cennete gideceklerdir. Ama tevhide aykırı olan teslise inanıp Hz. Muhammed Aleyhisselâma da düşmanlık besleyen kimseleri, Kur'ân-ı Kerîm kâfir kabul ediyor. *"Allah, üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuşlardır"*[2] buyuruyor. Kâfirlerin yeri ise cehennemdir. Allah'ın birliğine inanan ve O'na kendi dini uyarınca ibadet eden bir ilâhî din mensubu, Kur'ân-ı Kerîme göre mü'mindir ve her mü'min, Allah katında mükâfatını alacaktır.

Yüce Allah, aldatıcı yaşayışa kapılan inkârcıların âkibetini, mü'minlerin varacakları güzel sonucu belirttikten, Kitâb ehli içinde taassuptan uzak kişilerin de ecir ve mükâfata nail olacaklarını ifade buyurduktan sonra müslümanlara, Hak yolunda sabır ve sebatı öğütleyerek: *"Ey inananlar, sabredin, direnmede* (düşmanlarınıza) *üstün gelin, savaş için hazırlıklı ve uyanık bulunun, sınırları kollayın, nöbet bekleyin ve Allah'tan korkun ki başarıya eresiniz!"* buyurmaktadır. Düşmana üstün gelmenin sırrı, sabır, sebat, elden geldiği kadar savaş araçları hazırlamak ve her zaman uyanık bulunmaktır. Savaşa daima hazırlıklı bulunanlar, gafil avlanmaz, başarıya ulaşırlar.

Sabır: Nefsi kendisinde bulunan zorluklara katlandırmaktır. *Musâbere* ise onu gerek kendisinde, gerek kendi dışında bulunan zorluklara katlandırmaktır. Hastalık, nefsin kendisinde bulunan bir zorluktur. Nefsin hastalığa katlanması sabırdır. Cihâd ise nefsin dışında olan bir zorluktur. Nefsin ona katlanması ise musâbere'dir.

Ribât da nefsi güzel niyyete, güzel iş yapmağa yöneltmektir. Güzel işlerin en iyisi de Allah yolunda at bağlamak, Allah yolunda savaşmak ve nefsi namazlara bağlamaktır. Allah'ın Resulü (s.a.v.), cihad için at beslemenin ve Allah yolunda cihadın faziletine dair çok hadîsi şerîf îrad buyurduğu gibi

1. İbn Kesîr: 1/443
2. Mâide Sûresi: 73

bizzat nefis ile ma'nevî savaşın da *ribât* olduğunu belirtmiştir: *"Size, yapıldığı zaman Allah'ın hatâları sileceği, dereceleri yükselteceği bir amel* (iş) *söyleyeyim mi? dedi. Söyle, dediler, ya Resulâllah. Zorluklar karşısında* (soğukta, hastalıkta ve diğer güç zamanlarda) *güzelce abdest almak, mescidlere çok gitmek, namazdan namazı gözetmek. İşte bu, ribât'tır."*[1]

el-Murâbata: savaş için at hazırlamak ve daima savaşa hazırlıklı bulunmaktır. *Râbitû* emri, daima düşmana karşı uyanık ve hazırlıklı bulunun, anlamınadır.

Yurdu beklemek, sınırda nöbet tutmak büyük sevaptır. İbn Kesîr, bu konuda birçok hadîs nakletmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Herkes ölünce ameli kapanır. Allah yolunda murâbıt (sınırda düşmanı bekleyerek) *ölen kimsenin ameli, ta kıyamete kadar sürekli artar ve o kimse kabir fitnesinden* (azâbından) *güvende olur."*[2]

"Allah yolunda bir gündüz ve gece nöbet beklemek, gecesi namazla, gündüzü oruçla geçen bir aydan hayırlıdır. Ölürse yapmakta olduğu ameli aynen yapıyormuş gibi sürdürülür, rızkı da verilir, fitnecilerden (şeytanlardan) *de emîn olur* (veya emîn kılınır)*."*[3].

"Bir savaşta Allah'ın Resulü (s.a.v.), gece olunca:

— Bu gece bizi kim bekler, ona duâ edeyim de o da onun bereketini görsün dedi. Ensar'dan bir adam kalktı:

— Ya Resulâllah, ben, dedi. Allah'ın Resulü ona çok duâ etti. Bir başka Ensarlı geldi:

— Ben de beklemek istiyorum, ya Resulâllah, dedi. Allah'ın Resulü (s.a.v.) ona da duâ etti. Sonra şöyle buyurdu: Allah yolunda uykusuz kalan bir göze, cehennem ateşi haram kılınmıştır."[4]

Bu sûrede getirilen başlıca prensipler:

1) Allah'tan başka tanrı yoktur. O diri, yönetici, herşeyi bilen, yaratandır.

2) Yürekleri doğru olmayanlar, Allah'ın indirdiği Kitâbın, başka anlama çekilebilecek âyetlerini, asıl anlamları dışına çekerek dini yozlaştırırlar. Derin bilgi sâhipleri, Kitâbın âyetlerini, genel içeriği içinde değerlendirir,

1. Müslim, Tahâret, bâb: 14, hadîs: 41
2. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Hâkim ve Ahmed ibn Hanbel rivâyet etmişlerdir. Feyzu'l-Kadîr: 5/34
3. Müslim, İmâret: 163; Nesâ'î, Cihâd: 39; İbn Mâce, Cihâd: 7
4. İbn Kesîr: 1/445; et-Terğîb: 2/250-251

yanlış yorumlarla Kitâbın çerçevesi dışına çıkarmazlar.

3) Allah, inanıp gösterdiği yoldan ayrılmayanları, inkârcılara üstün getirir.

4) Kadın, evlât ve mal sevgisi, insanın yaratılışında vardır ama inananlar, bunlara aldanıp Allah'ın yolundan ayrılmazlar. İşte gelecek onlarındır.

5) Gerçek ilim, Allah'ın birliğine götürür. Gerçek din, yalnız Allah'a kulluk dinidir. Buna karşı gelenlerin bu yolu engellemeğe çalışanların yaptıkları iyilikler de boşa çıkar.

6) Allah'ın hükmünü gereğince uygulamayan Kitâb sâhibleri, kuru iddiâ ile Allah katında derece kazanamazlar. Din ruhtur, söz ile olmaz. Her can, ancak yaptığının karşılığını alır. Sırf bir dine mensub olmak, insana üstünlük ve derece kazandırmaz. Allah yapılan herşeyi bilir. Ve herkes âhirette, dünyada yapmış olduğu işlerin gerçek yüzüyle karşılaşır.

7) Mü'minlerin, İslâma ve müslümanlara açıkça düşman olan kimseleri kendilerine velî (koruyucu, samimi dost), sırdaş yapıp müslümanların güvenlik sırlarını onlara açıklamaları doğru değildir. Çünkü bu davranış, İslâm toplumunun zararınadır.

8) Allah'ı sevenlerin, Allah'ın Elçisinin yoluna uymaları, O'nun buyruklarına itâat etmeleri gerekir. Çünkü Elçiye itâat, onu gönderene itâattir. Allah Elçisinin davranışları, mü'minlere örnektir.

9) Allah, insanların en temizinden peygamberler çıkarmıştır. Önceki peygamberler nasıl insanlar arasında seçilmiş ise Hz. Muhammed de öyle seçilmiş, temizlenmiştir. Allah dilediğini seçer, peygamber yapar O'nun lutfu sadece belli bir millete veya bir aileye mahsus değildir. Kimse O'nun lutfuna engel olamaz. Kadınlar arasında Meryem'i de seçip, onu, mu'cize olarak yarattığı Îsâ'nın annesi yapmıştır.

10) Yaşlı Zekeriyya'ya çocuk veren Allah, bakire Meryem'e de çocuk vermiştir. O dilediğini yapar.

11) Bir mu'cize olarak yaratılan Îsâ, insanlara Allah'ın birliğini, dinin ruhunu öğretmiştir. Üçleme inancını o koymamış, insanlar Îsâ sevgisinde aşırılık yaparak onu tanrılaştırmışlar ve bu inancı dine sokmuşlardır.

12) Allah, Îsâ'ya, kendisini düşmanlarından kurtaracağını, öldüreceğini ve kendisine yükselteceğini; kendisine uyanları, kıyâmete dek onu inkâr edenlerin üstünde tutacağını bildirmiştir.

13) Dinde taşkınlık yapmak, bilmeden, bir delile dayanmadan konuşmak, akıl yürütme ile bilinemeyecek ğayb konularında kendi kendine hü-

kümler koymak, böylece peygamberlerin getirdiği gerçeği batıl ile karıştırmak aslâ doğru olamaz.

14) Kitâb ehlinin hepsi kötü değildir. Her millet içinde olduğu gibi onlar içinde de kötüler yanında iyiler de vardır. Onlardan bir kısmı dürüsttür, borcunu öder. Hayır işlerinde ileri gider, Allah'a gönülden kulluk eder. Öyleleri, Allah katında ödüllendirilirler. Bir kısmı da aldığını vermez, emanete hiyânet eder, kendi dininden olmayanlara karşı haksızlık etmekte bir günâh ve sakınca görmez. İşte dinin ruhundan ayrılmış olan öyle kimseler, âhirette büyük azâba uğrarlar.

15) Kitâb ehlinden bazıları da lafları ağızlarında geveleyerek anlam değişikliği yapar, Kitâbda olmayan şeyleri, Kitâbda varmış gibi gösterirler. Kendilerinden başka bir milletten peygamber gelmeyeceğini iddiâ ederler. Oysa bu, bir kuruntudur, hayaldir. Peygamber olduğu anlaşılan her insana inanmak, onu desteklemek, Allah'ın genel buyruğudur.

16) Çünkü bütün peygamberlerin getirdiği dinin özü birdir. Bu da Allah'a teslim ve yalnız O'na kulluktan ibaret olan İslâmdır. Allah katında İslâmdan başka bir din makbul değildir. Bunu kabul etmeyenler, sürekli azâba çarpılırlar.

17) Allah'ın dini kolaydır ama insanlar kendi zanlarına dayanarak koydukları hükümlerle, kıyaslarla dini zorlaştırmışlardır. Bunların çoğu asıl din değil, Allah'a iftirâdır.

18) İnsan, sevdiği maldan Allah rızâsı için sadaka vermedikçe tam iyilik derecesine ulaşamaz.

19) Hicaz Bölgesinde insanlar için ilk yapılan ma'bed, Kâ'be'dir. Bedensel ve parasal gücü olan mü'minin, Kâ'be'yi ziyâret etmesi gerekir.

20) Allah'ın indirdiği hükümler etrafında birleşmek, ayrılığa düşmemek lâzımdır.

21) Mü'minler, iyiliği emir ve kötülükten meneden bir cemâat kurmalı, ayrılığa düşmekten sakınmalıdırlar. Kendileri birlik içinde oldukları sürece düşmanları kendilerine zarar veremez.

22) Müslümanların savaşta uğradıkları yenilgi, Peygamber'in sözünü dinlememelerinden ileri gelmiştir. Eğer Peygamber'in sözünü dinlemiş olsalardı, yenilmezlerdi. Maamâfih bunda da hikmet vardır. Çünkü Allah, iyi kötü olaylarla insanları denemekte, gerçekten inananlarla, zayıf karakterli kimseleri birbirinden ayırdetmektedir.

23) Kat kat ribâ yemek haramdır. İnananlar ribâdan sakınırlar.

24) Hak yolda sabır ve sebât edenler başarıya, dünyâ ve âhiret nimetine ererler.

25) Hiç kimse takdir edilen ömürden fazla yaşayamaz. Ölümden kurtulmak mümkün değildir.

26) Allah yolunda öldürülenler, gerçekte ölü değil, diridirler. Onlar cennette, nimetler içinde yaşarlar.

27) Cimri insanlar, cimrilik ve taassupları yüzünden Allah hakkında yakışıksız sözler söyler, peygamberlere karşı edep sınırını aşarlar.

28) Kâinâtın yaratılışını, gecenin ve gündüzün değişimini düşünenler, Allah'a saygı ile boyun eğip yalvarırlar.

29) Allah, kendisine yalvaran erkek ve kadınların duâlarını kabul eder. Şu geçici dünyâya aldanmayıp Allah'a yönelmelidir.

30) Allah, kendisine dayanıp yolunda sabır ve sebât edenleri başarıya ulaştırır.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*

1 Bütün kari'ler, " الٓمٓ "i, " اللّٰه " ile liyezon yaparak okumuşlar, yani lafza-i celâlin elifini vasletmişlerdir. Ancak Ebubekir'den gelen bir rivâyete göre Âsım, lafza-i celâl'in elifini kat' yapmış " الٓمٓ " de durmuş, " اَللّٰهُ " ile yeni söze başlamıştır.

Ebu Amr, Kisâ'î ve İbn Zekvân 3'üncü âyetteki " التَّوْرٰيةَ "ı, Kur'ân'ın her yerinde imâle ile " ر " dan sonraki elifi, elif ile yâ arasında bir sesle ötekiler fetha ile okumuşlardır.

Ahfeş'e göre iki sakinin birleşmesinden kaçınmak için liyezon halinde " الٓمٓ "in mîmini kesre ile harekeleyip " الٓمِ اللّٰهُ " okumak caizdir. Fakat çoğunluk mîmi fetha ile harekeleyip: " الٓمَ اللّٰهُ " derler.

Kisâ'î'ye göre hece harflerinden sonra vasl elifi gelip de bu elif hazfedilirse, harekesi önceki harfe verilir. Eliften önceki hece harhfi elifin harekesini alır: " الٓمَ اَللّٰهُ ", " الٓمُ اُذْكُرْ " ve " الٓمِ اِقْتَرَبَتْ " diye okunur[1]. Birincisinde meftûh elifin harekesini alan *mîm,* fetha ile, ikincisinde mazmûm elifin harekesini alan *mîm* damme ile, üçüncüsünde meksûr elifin harekesini alan *mîm* kesre ile okunmuştur.

2	الْحَيُّ الْقَيَّامُ	Yâ' dan sonra elif ile.	Ömer ibn el Hattâb.
	الْحَيُّ الْقَيِّمُ	Kendisinden sonra vâv olmayan şeddeli, meksûr yâ ile :	Abdullâh ibn Mes'ûd Mushafı[2].
	الْحَيُّ الْقَيُّومُ	Mazmûm yâ'dan sonra vâv ile :	Çoğunluk.
3	الْاِنْجِيلَ	Hemzenin kesriyle :	Çoğunluk.
	الْأَنْجِيلَ	Hemzenin fethiyle :	Hasan Basrî[3].

1. Kurtubî: 4/1
2. Kurtubî: 4/1
3. Kurtubî: 4/1

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
8	لدن	لدن de dört: kırâet vardır : Lâm'ın fethi, dâl'ın damını ve nûn'un cezmiyle : (لَدُنْ), lâm'ın damını, dâl'ın cezmi ve nûn'un hazfiyle (لُدْ), lâm'ın dammı, dâl'ın cezmi ve nûn'un fethiyle (لُدْنَ),lâm'ın fethi, dâl'ın sükûnu ve nûn'un fethiyle: (لَدْنَ).Fakat bu okuyuş tarzlarının en fasihi, birincisidir[1] :	
10	لَنْ تُغْنِى	Hitâb tâ'siyle :	Çoğunluk.
	لَنْ يُغْنِى	Ğâib yâ'siyle :	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî.
	لَنْ يُغْنِى	Yâ ile ve tahfîf için son yâ'nın sükûnuyla :	Hasan[2].
	وَقود	Vâv'ın fethiyle :	Çoğunluk.
	وُقود	Vâv'ın dammiyle :	Hasan, Mücâhid ve Talha ibn Musarrif[3].
12	سَيُغْلَبُونَ وَيُحْشَرُونَ	İkisinde de yâ ile :	Nâfi, Hamza ve Kisâ'î.
	سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ	İkisinde de hitâb tâ'siyle :	Öteki kari'ler.
13	فِئَةٌ وأُخْرَى كَافِرَةٌ	Ref ile, "ikisinden biri şöyle bir cemâattir" anlamında :	Çoğunluk.
	فِئَةٍ وأُخْرَى كَافِرَةٍ	Bedel olarak cerr ile :	Hasan ve Mücâhid.
	فِئَةً وَأُخْرَى كَافِرَةً	İkisinin de nasbı ile :	İbn Ebî Ableh[4].
	تَرَوْنَهُمْ	Hitâb tâ'siyle :	Nâfi .
	يَرَوْنَهُمْ	Ğâib yâ'siyle :	Ötekiler.
	زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ	Zâ'nın zammiyle edilgen, (حُبُّ)un ref'i ile :	Çoğunluk.
14	زَيَّنَ لِلنَّاسِ حُبَّ	Z'nin fethiyle etken, (حُبَّ)un da nasbı ile :	Dahhâk ve Mücâhid[5].

1. Kurtubî: 4/21
2. Kurtubî: 4/21
3. Kurtubî: 4/22
4. Kurtubî: 4/25
5. Kurtubî: 4/28

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
15	وَرُضْوَانٌ	R'nın dammiyle	:	Ebû Bekr[1].
	وَرِضْوَانٌ	R'nin kesriyle	:	Öteki kari'ler.
18	شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ	Hemzenin fethiyle	:	Çoğunluk.
	شَهِدَ اللّٰهُ إِنَّهُ	Hemzenin kesriyle	:	Kisâ'î'nin rivâyetine göre İbn Abbâs.
	شُهَدَاءُ (شُهَدَاءَ) لِلّٰهِ	(شَهِيد) in çoğulu olarak (şühedâ')nın nasıb ve ref i ile	:	Ebû'l-Muhelleb.
19	أَنَّ الدِّينَ	Hemzenin fethiyle	:	Kisâ'î.
	إِنَّ الدِّينَ	Hemzenin kesriyle	:	Ötekiler.
	وَجْهِيَ	Yâ'nın fethiyle	:	Nâfi , Hafs, İbn Âmir.
	وَجْهِي	Yâ'nın sükûnuyla	:	Ötekiler.
	وَ مَنِ اتَّبَعَنِ(ى)	Sadece vasl halinde yâ ile	:	Nâfi' ve Ebû 'Amr.
	وَ مَنِ اتَّبَعَنِ	Her iki halde de yâ'nın hazfiyle:		Ötekiler.
21	وَ يُقَاتِلُونَ الَّذِينَ	Yâ'nın damını ve kâf'tan sonra elif ile	:	Hamza.
	وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ	Yâ'nın fethi ve kâf'ın sükûnuyla, *katl* kökünden	:	Ötekiler
27	تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ	*Meyyi*'tin şeddesiyle	:	Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	الْحَيَّ مِنَ الْمَيْتِ وَتُخْرِجُ الْمَيْتَ مِنَ الْحَيِّ	*Meyyit*'in tahfifiyle	:	Ötekiler[2].
28	... مِنْهُمْ تَقِيَّةً	Tâ'nın fethi, kâf'ın kesri ve meftûh yâ'nın şeddesiyle	:	Ya'kub.

1. Ebûbekir, bu kelimeyi, Mâide: 16 ncı âyet hâric, Kur'ân'ın her yerinde (ر)nin dammiyle okumuştur.
2. Hafs, Hamza ve Kisâ'î, Kur'ân'da geçen " مَيِّت " kelimelerini şedde ile okumuşlardır. Ancak Nâfi', yalnız üç yerde bunlara katılmıştır ki bu üç yer: En'âm 122 nci âyetteki " مَيِّتًا ", Yâsîn 33 ncü âyetteki " الْمَيِّتَة " ve Hucurât 12 nci âyetteki " مَيِّتًا " kelimeleridir.

Bunların dışındaki okuyucular, " ميت " kelimesini tahfîf ile " مَيْت " okumuşlardır. Ancak " إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (Zümer: 30), âyeti ile " وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وما هو بِمَيِّتٍ (İbrâhim: 17) âyetinde "ميت"i bütün kari'ler şedde ile okumuşlardır. *Meyyit*'in sıfat olduğu " بَلْدَةً مَيْتًا " (Furkan: 49, Zuhruf: 11) âyetlerinde ise bütün kari'ler " ميت "i şeddesiz okumuşlardır.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	مِنْهُمْ تُقَاةً	Tâ'nın dammı, ve söylenişte meftûh kaftan sonra bir elif ile :	Ötekiler.
35	مِنِّيَ	Yâ'nın fethiyle :	Nâfi ve Ebû Amr.
	مِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
36	والله أعلم بما (وَضَعْتُ)	'Ayn'ın sükûnu ve tâ'nın dammıyle:	Ebûbekr ve İbn Âmir.
	وَضَعَتْ	Ayn'ın fethi ve tâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
36	إِنِّيَ	Yâ'nın fethiyle	Nâfi'.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
37	وكفّلها	Fâ'nın şeddesiyle tekfîl kökünden :	Kûfeliler.
	وكَفَلَها	Fâ'nın tahfîfi ile :	Ötekiler.
	وكَفِلَها	Fâ'nın tahfîfi ve kesriyle :	Amr ibn Mûsâ'nın rivâyetine göre İbn Kesîr.
	وَأَكْفَلَهَا	Hemze ile, *ikfâl* kökünden :	Übeyy ibn Ka'b'ın Mushafı[1].
37	فَتَقَبَّلْهَا وَأَنْبِتْهَا وَكَفِّلْهَا زَكَرِيَّاءَ	Üç fiilde emir kipiyle ve Zekeriyya'nın nasbı ile :	Mücâhid[2].
37	زَكَرِيَّا	Sondaki elif med yapılmadan	Hafs, Hamza ve Kisâ'î.
	زَكَرِيَّاءَ	Her yerde sondaki elifi med yapılarak :	Ötekiler.
39	فَنَادَاهُ	Elif ve imâle ile :	Hamza, Kisâ'î. Bu, İbn Mes'ûd kırâetidir. .
	فَنَادَتْهُ	Tâ ile :	Öteki kari'ler.
	إِنَّ اللّٰه ...	Hemzenin kesriyle :	İbn Âmir, Hamza.
	أَنَّ اللّٰه ...	Hemze'nin fethiyle, :	Çoğunluk.
	يَا زَكَرِيَّا إِنَّ آللّٰه		İbn Âmir, Hamza.
		(يازكريّا) ilâvesiyle ve hemzenin kesriyle :	Abdullâh ibn Mes'ud kırâeti[3].
39	يَبْشُرُكَ	Yâ'nın fethi, bâ'nın sükûnu, şîn'in dammı ve tahfîfi ile :	Hamza, Kisâ'î.

1. Kurtubî: 4/70
2. Kurtubî: 4/70
3. Taberî'ye göre en doğru kırâet, hemze'nin fethiyle olan çoğunluk kırâetidir. Taberî: 3/250

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يُبَشِّرُكَ	Yâ'nın dammı, bâ'nın fethi ve şeddeli sîn'in kesriyle :	Ötekiler.
	يُبْشِرُكَ	Yâ'nın dammı, bâ'nın sükûnu ile ibşâr kökünden :	Abdullâh ibn Mes'ud.
41	اجْعَلْ لِيَ	Yâ'nın fethiyle :	
	اِجْعَلْ لِى	Yâ'nın sükûnuyla :	
46	بِكَلِمَةٍ	Kâf'ın fethi ve lâm'ın kesriyle :	Çoğunluk.
	بِكِلْمَةٍ	Kâf'ın kesri ve lâm'ın sükûnuyla :	Ebû's-Semmâl el-Adevî (Ka'neb)[2].
48	ويُعَلِّمه الكتاب	Yâ ile :	Nâfi, Âsım.
	ونُعَلِّمه الكتاب	Nûn ile :	Ötekiler.
49	إِنِّيَ اَخْلُق	Hemze'nin kesriyle ve izâfet yâ'sının fethiyle :	Nâfi .
	أَنِّى أَخْلُقُ	Hemze'nin fethiyle ve izâfet yâ'sının sükûnuyla :	Diğerleri.
	كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ	Hemze ile :	Çoğunluk.
	كَهَيَّةِ الطَّيْرِ	Hemzeyi yâya kalb ve yâ'nın yâya idğamiyle :	A'rac ve Ebû Ca'fer[3].

1. Dokuz yerde (يبشر) kelimesinin okunuşunda ihtilâf edilmiştir. Bunlar: bu sûrenin buradaki 39 ncu âyeti ile 45 nci âyeti, İsrâ Sûresinin 9 ncu, Kehf Sûresinin 2 nci, Berâeh Sûresinin 21 nci, Hicr Sûresinin 53 ncü, Meryem Sûresinin 7 nci ve 97 nci âyetleri ile Şûra Sûresinin 23 ncü âyetidir. Bu dokuz yerin ilk dördünde Hamza ve Kisâ'î " يبشر "yü, yâ'nın fethi, bâ'nın sükûnu ve hafif şîn'in dammıyle okumuş; diğerleri, yâ'nın dammı, bâ'nın fethi ve şeddeli şîn'in kesriyle okumuşlardır.

   Geri kalan beş yerden dördünde yalnız Hamza, kendi usulü uyarınca yâ'nın fethi, bâ'nın sükûnu ve hafif şîn'in fethiyle; ötekiler de kendi usulleri uyarınca (yâ'nın dammı, şeddeli şîn'in kesriyle tef'îl bâbından) okumuşlardır. Şûrâ Sûresinin 23 ncü âyetini de Nâfi ve İbn Amir, usulleri uyarınca Tebşîr kökünden (يُبَشِّر) okumuşlar, ötekiler ise Hamza ve Kisâî'nin ilk dört âyetteki usulleri uyarınca yâ'nın fethi, bâ'nın sükûnu ve hafif şîn'in dammiyle okumuşlardır.

   Ancak Taberî'ye göre bu konuda en doğru okuma, tebşîr kökünden olan (يُبَشِّر)dür. Çünkü bu telaffuz daha yaygındır. Ayrıca " فبم تُبَشِّرُونَ âyetinde bütün kari'ler, şîn'i şedde ile meksûr okumuşlardır. Kur'ân'ın öteki yerlerinde de bu kelimenin, buna benzetilerek okunması gerekir. Mu'âz el-Kûfî'nin şîn'in şeddeli ve şeddesiz okunması arasında anlam farkı olduğu hakkındaki sözü, Arapçayı bilenlerce doğrulanmamıştır. Bu sözün anlamı yoktur. (Taberî: 3/251-252).

2. Kurtubî: 4/88
3. Kurtubî: 4/93

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	طَائِراً	Fâil vezninde, tekil isim. (Burada ve Mâide Sûresinde) :	Nâfi', Ebû Ca'fer ve Ya'kub
	طَيْراً	Her iki yerde de elifsiz :	Ötekiler[1].
	وَمَا تَدَّخِرُونَ	İfti'âl bâbından, dâl'ın tâ'ya idğamiyle :	Çoğunluk.
	وما تَذْخرون	Noktalı hafif zâl ile :	Mücâhid, Sahtiyânî[2].
50	بعض الذى حُرِّمَ	Meksûr dâl'ın şeddesiyle, tahrîm kökünden edilgen fiil :	Çoğunluk.
	بعض الذى حَرُمَ	Hafîf dammeli dâl ile lâzım fiil :	Neha'î[3].
51	إِنَّ اللّٰهَ ...	Hemzenin kesriyle cümle başlangıcı olarak :	Çoğunluk.
	أَنَّ آللّٰه	Hemzenin fethiyle (وجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ)deki âyet'ten bedel olarak :	Bazıları[4].
57	فَيُوَفِّيهِمْ	Yâ ile :	Hafs.
	فَنُوَفِّيهِمْ	Nûn ile :	Ötekiler.
64	اِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا		Çoğunluk.
	اِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا		Ka'neb.
	اِلَى كَلِمَةٍ عَدْلٍ بَيْنَنَا		Abdullâh ibn Mes'ûd[5].
66	هَأَنْتُمْ	Uzatmasız, tek hemze ile :	Kunbul.
	هَا أَنْتُمْ	Elif'ten sonra hemze ile :	Ötekiler.
	اَاَنْ يُؤْتَى	İstifhâm ve teshîl ile :	İbn Kesîr.
73	أَنْ يُؤْتَى	Medsiz, tek hemze ile haber olarak :	Ötekiler.
	إِنْ يُؤْتَى	Hemzenin kesriyle olumsuz edâtı :	Sa'îd ibn Cubeyr[6].

1. Taberî'ye göre en güzel kırâet elifsiz olandır. Çünkü çoğunluğun kırâetidir. Câmi'u'l-beyân: 3/275)
2. Kurtubî: 4/95
3. Kurtubî: 4/96
4. Taberî'ye göre doğrusu, hemzenin meksûr olmasıdır. zira cumhûrun kırâeti böyledir. (Câmi'u'l-beyân: 3/283).
5. Kurtubî: 4/106
6. Bu takdirde söz, Allah'ın sözüdür. Anlamı: *"Ey Muhammed,* (söyle: birine), *size verilenin benzeri verilirse verilir, çünkü hidâyet Allah'ınhidâyetidir.O dilediğini doğru yola iletir, ona lutufta bulunur."* (Kurtubî: 4/114)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	أَنْ يُؤْتِيَ	Tâ'nın kesriyle ve izâfet yâ'-sının fethiyle[1]	:	Hasan.
75	مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ	Tâ ve hemze ile	:	Çoğunluk.
	مَنْ إِنْ تِيمَنْهُ	Meksûr nûn ve ondan sonra yâ ile	:	Yahyâ ibn Vassâb,
		(Nûn'u kesr ile okuyan Bekr ve Temîm kabilesi leh-cesidir)	:	Eşheb el-Ukaylî.
75	يُؤَدِّهِ (ى)	Hâ'yı yâ'ya vasl ile	:	Çoğunluk.
	يُؤَدِّ هِى	Hâ'yı yâ'ya sokarak	:	Nâfi', Kisâ'î.
	يُؤَدِّهْ	Hâ üzerinde sükûn ile durarak	:	Ebû Amr, A'meş, Âsım ve Hamza.
	يُؤَدِّهِ	Hâ'nın kesriyle	:	Yezîd ibn el-Ka'ka' ve sahîh bir rivâye-te göre Ebû Amr.
	يُؤَدِّهُ	Hâ'nın dammıyle	:	Ebû'l-Münzir Sel-lâm ve Zührî.
	يُؤَدِّ هو	Hâ'dan sonra bir vâv ve hâ'-yı vâv'a idrâc ile	:	Katâde, Humeyd ve Mücâhid[2].
	دُمْتَ	Dâl'ın dammiyle	:	Çoğunluk.
	دِمْتَ	Dâl'ın kesriyle	:	Talha ibn Musarrif ve Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî[3]
78	يَلْوُونَ	Meftûh yâ, sâkin lâm, mad-mûm vâv sonra vâv ve nûn ile	:	Çoğunluk.
	يُلَوُّونَ	Madmûm yâ, meftûh lâm, şeddeli madmûm vâv, sonra vâv ve nûn ile, *telviyeh* kö-künden	:	Ebû Ca'fer ve Şeybe[4].
79	تُعَلِّمُونَ	Ta'lîm kökünden muhâtab çoğul	:	Kûfeliler ve İbn Âmir.

1. Anlamı: Birinin, birine, size verilenin benzerini vermesi, Allah'ın lutuf ve hidâyetiyle olur. Fi'lin mef'ûlü (tümleci) hazfedilmiştir. (Kurtubî: 4/114)
2. Kurtubî: 4/116
3. Kurtubî: 4/117
4. Kurtubî: 4/121

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَعْلَمُونَ	Tâ'nın ve lâm'ın fethiyle :	Ötekiler.
	تَعَلَّمُونَ	Tâ'nın fethi ve meftûh lâm'ın şeddesiyle. Aslı تَتَعَلَّمُونَ dir :	Mücâhid.
	تَدْرُسُونَ	Muhaffef ders kökünden :	Çoğunluk.
	تُدْرِسُونَ	İf'âl bâbından :	Ebû Hayveh[1].
80	وَلاَ يَأْمُرَكُمْ	أَنْ يُؤْتِيَهُ ya atfen nasb ile :	Hamza, Âsım ve İbn Âmir.
	وَلاَ يَأْمُرُكُمْ	Yeni bir cümle olarak ref ile:	Ötekiler.
	وَلَنْ يَأْمُرَكُمْ	(لا) yerine (لَنْ) ile :	Abdullah ibn Mes'ûd mushafı. (2)
81	ميثاق آلنبيين		Çoğunluk.
	ميثاق آلذين أوتوا آلكتاب	(النَّبِيِّينَ) yerine (الذين أوتوا آلكتاب) :	Abdullah ibn Mes'ûd[3].
	لِمَا آتَيْتُكُم	Lâm'ın kesriyle :	Hamza.
	لَمَا آتَيْتُكُم	Lâm'ın fethiyle :	Diğerleri.
	لَمَّا آتَيْتُكُم	Lâm'ın fethi ve mîm'in şeddesiyle :	Saîd ibn Cübery.
	لَمَا آتَيْنَاكُمْ	Çoğul nûnuyla :	Nâfi[4].
83	يَبْغُونَ	Yâ ile ğâib kipi :	Hafs ve Ebû Amr.
	تَبْغُونَ	Hitâb tâ'siyle :	Ötekiler[5].
83	يُرْجَعُونَ	Yâ ile edilgen olarak :	Hafs.
	يَرْجِعُونَ	Yâ'nın fethiyle ve cîm'in kesriyle etken olarak :	Ya'kûb.
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın damını ve cîm'in fethiyle edilgen muhâtab olarak:	Öteki kari'ler[6].
97	فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ	Çoğul olarak :	Çoğunluk.
	فِيهِ آيَةٌ بَيِّنَةٌ	Tekil olarak :	Mekkeliler, İbn Abbâs, Mücâhid

1. Kurtubî: 4/123
2. Kurtubî: 4/123
3. Kurtubî: 4/124
4. Kurtubî: 4/124
5. Taberî'ye göre en doğru kırâet hitâb ile (تَبْغُونَ ve تُرْجَعُونَ) okumaktır. (Cami'u'l-beyân: 3/335) İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilir: *Birinizin hayvanı terslik eder, yahut sırtına bindirmezse kulağına:* أَفَغَيْرَ دِينِ آللّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَ كَرْهًا وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ *âyetini okusun."* (Kurtubî: 4/128)
6. en-Neşr: 1/241

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
			ve Saîd ibn Cübeyr[1].
97	حِجُّ الْبَيْتِ	Hâ'nın kesriyle :	Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	حَجُّ الْبَيْتِ	Hâ'nın fethiyle :	Ötekiler[2].
99	لِمَ تَصُدُّونَ	Tâ'nın fethi, ve sâd'ın dammiyle :	Çoğunluk.
	لِمَ تُصِدُّونَ	Tâ'nın dammı ve sâd'ın kesriyle :	Hasan[3].
104	وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ		Çoğunluk.
	وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ (ويستعينون بالله على ماأصابهم) وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ	Parantez içindeki cümlenin ilâvesiyle :	Abdullah ibn ez-Zübeyr[4].
115	وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ	İkisinde de ğâib yâsiyle :	A'meş, İbn Vessâb, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ تُكْفَرُوهُ	İki fiilde de hitâb tâ'siyle :	Ötekiler[5].

1. Taberî'ye göre en doğru kırâet, çoğul okumadır. Çünkü illerin kari'leri bunun doğruluğunda birleşmişlerdir, başkasının değil (Câmi'u'l-beyân: 4/11)
   Mücâhid'in " ميثاق النبيين " şeklindeki Osman kırâeti için: "Bu, kâtibin hatâsıdır. İbn Mes'ûd kırâetinde: (ميثاق الذين أوتوا الكتاب)dir. Rabî ve Übeyy ibn Ka'b da böyle okurdu." dediği rivâyet edilir. (Taberî: 3/331)
2. (تقاته) kelimesinde Kisâ'î imâle etmiş, Ezrak Kaf'tan sonraki elif'i, yâ ile elif arasında okumuştur. (en-Neşr: 1/241)
3. Kurtubî: 4/154 صَدَّ ve أَصَدَّ : ikisi de kullanılır.
4. Kurtubî, bu okumayı İbnu'z-Zübeyr'in tefsîri sanıyor ve Hz. Osman'ın da âyeti bu ilâveyle okuduğu hakkında bir rivâyet sevk ettikten sonra diyor ki: "Kuşkusuz Osman, bu ilâveyi Kur'ân saymamıştır, çünkü bu ilâveyi kendi mushafına yazmamıştır. Ancak kendisi, âyetin anlamını pekiştirmek ve kendisinden öğüt olmak üzere böyle okumuştur." (el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân: 4/166). Fakat biz Hz. Osman'ın, tefsîr için âyeti böyle okuduğu kanısında değiliz. Öyle olsaydı bunu belirtirdi.
5. Ebû'l-Abbâs el-Mehdevî, İbn Mücâhid Ebû'z-Za'râ' yoluyla Dûrî'nin, ğaib ile muhâtab kipi arasında okumanın caiz olduğunu söylediğini rivâyet etmiştir. Ebû Amr da: "Tâ ile de, yâ ile de okusam caizdir, fark etmez" dediği rivâyet edilir. Fakat en-Neşr yazarı, hitâb tâ'siyle okumayı yeğlemiş: "Hitâb ile okuyanlar daha çoktur, kari'lerin çoğunluğu böyle okumuşlardır" demiştir. Taberî'ye göre en doğru kırâet, yâ ile olandır. Allah bu suretle, âyetlerini okuyan ümmetin niteliğini anlatmaktadır. Âyetin üst tarafındaki âyetler, ümmetin vasıflarını anlattığına göre bu âyetleri de onlara katmak, sözgeliminden ayırmamak daha uygun olur. Nitekim İbn Abbâs da böyle okurdu. (Câmi'u'l-Beyân: 4/57).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
120	حَسَنَةٌ تَسُؤْهم	Tâ ile, müennes kipiyle :	Çoğunluk.
	حَسَنَةٌ يَسُؤْهم	Yâ ile müzekker kipiyle :	es-Sülemî[1].
	وَلاَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهم	Dât'ın damını, şeddeli râ'nın ref'i ile[2] :	Kûfeliler ve İbn Âmir.
	وَلاَ يَضِرْكُمْ كَيْدُهم	Dât'ın kesri ve hafîf râ'nın cezmiyle[3] :	Ötekiler.
122	وَاللّهِ وَلِيُّهُمَا	Tesniye zamiriyle :	Çoğunluk.
	واللّهُ وَلِيُّهُمْ	Çoğul zamiriyle :	İbn Mes'ûd[4].
124	مِنَ الْمَلاَئِكَةِ مُنَزَّلِينَ	Şeddeli zâ'nın fethiyle (tenzîl'den ism-i mef'ûlün çoğulu) :	İbn Âmir.
	مِنَ الْمَلاَئِكَةِ مُنْزِلِينَ	İnzâl'den ism-i fâ'il'in çoğulu :	Ebû Hayveh ve diğerleri[5].
125	مُسَوِّمِين	Vâv'ın kesriyle :	Ebû Amr, Âsım ve İbn Kesîr.
	مُسَوَّمِين	Vâv'ın fethiyle :	Ötekiler[6].
	سَارِعُوا	Sîn'den önce vâv olmadan :	Nâfi, İbn Âmir, Medîne ve Şâm mushafları.
133	وَسَارِعُوا	Sîn'den önce vâv ile :	Öteki kari'ler[7].
	إِنْ يَمْسَسْكُمْ قُرْحٌ	(قرح) kelimesinde kâ'fın dammiyle, Kur'ân'ın her yerinde :	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
140	إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ	Her yerde kaf'ın fethiyle :	Ötekiler[8].

1. Kurtubî: 4/183
2. Fi'lin, meczûm olması da câizdir. İki sâkinin birleşiminden kaçınmak için râ, kendinden önceki harfin harekesine tebe'an damme ile harekelenmiştir. Nasb ile okuyanlara göre de fiil yine meczûmdur, iki sakinin birleşiminden kurtulmak için râ, en hafif hareke olan fetha ile harekelenmiştir. (Kurtubî: 4/184)
3. (ضار يضير)dendir. İki sakinin birleşiminden kurtulmak için yâ, hazfedilmiştir. (لاَضَيْر) kavli de bu bâbdandır.
4. Bu okuma câizdir. Çünkü (طائفتان) lafzı tesniye ise de, iki hasım cemâati bildirdiğinden bunlara giden zamîr çoğul olabilir. (Taberî: 4/74).
5. Kurtubî: 4/195
6. Kurtubî: 4/201
7. Tebsırah; Kurtubî: 4/203; en-Neşr.
8. Taberî'ye göre en doğru kırâet, kaf'ın fethiyle olandır. Çünkü müfessirler bunun kat' ve yaralama anlamında olduğunda oybirliği içindedirler. Bu da kaf'ın fethiyle olduğunu kanıtlar. (Câmi'u'l-beyân: 4/103)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
142	وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ	Gizli bir (أَنْ) ile fiil nasbedilerek :	Çoğunluk.
	وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ	Daha önceki meczûm fi'le uymak için cezm ile :	Hasan ve Yahyâ ibn Ya'mur.
	وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ	Bağımsız fiil olarak ref' ile, (وَهُوَ يَعْلَمُ) demektir :	Ebû Amr'dan rivâyet[1].
144	مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ	Lâm-i tâ'rif ile :	Çoğunluk.
	من قبله رُسُلٌ	Tâ'rifsiz :	İbn Abbâs[2].
146	وَكَائِنْ	Kâftan sonra elif, sonra hemze ile :	İbn Kesîr.
	وَكَأَيِّنْ	Kâf'tan sonra hemze ve sonra şeddeli yâ ile :	Ötekiler.
	وَكَئِنْ	Kâftan sonra elifsiz, hemze ile :	İbn Muhaysın.
	وكَأْيِنْ	Kâf'tan sonra hemzenin sükûnu ve yâ'nın kesriyle :	Yine İbn Muhaysın'dan rivâyettir..
	وَكَأَىْ	Vakıf halinde aslı tenvîn olan nûn'u düşürerek :	Nehhâs'ın rivâyetine göre Ebû Amr[3].
146	قُتِلَ معه رِبِّيُّون	Kaf'ın dammı, tâ'nın kesriyle etken olarak :	Hicazlı ve Basralılardan bir cemâat.
	قاتل معه رِبِّيُّون	Kaf'ın fethi ve ondan sonra bir elif ile :	Hicâzlı ve Kûfelilerden bir cemâat[4].
146	رِبِّيُّونَ	Râ'nın kesriyle :	Çoğunluk.
	رُبِّيُّونَ	Râ'nın dammiyle :	Hz. Alî.
	رَبِّيُّونَ	Râ'nın fethiyle :	İbn Abbâs[5].
	وَهَنُوا وَمَا ضَعُفُوا	Vâv'ın ve hâ'nın fethiyle :	Çoğunluk.
	وهِنُوا وما ضَعُفُوا	Hâ'nın kesri ve dammıyle :	Hasan ve Ebû's-Semmâl.

1. Kurtubî: 4/220
2. Kurtubî: 4/222
3. Kurtubî: 4/228
4. Câmi'u'l-beyân: 4/103
5. Kurtubî: 4/230

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَهْنُوا وما ضَعْفُوا	Hâ'nın ve ayn'ın sükûnuyla :	Bir kırâettir[1].
147	وماكان قولَهم	*Kâne*'nin haberi olarak kavl'ın nasbı ile :	Çoğunluk.
	وما كان قولُهم	*Kâne*'nin ismi olarak *kavl*'ın ref'i ile :	Bazıları[2].
148	فآتاهُمُ اللّه	Uzatmalı elif, sonra tâ ile :	Çoğunluk.
	فأثابَهم اللّه	Meftûh eliften sonra sâ ile, sevâb'dan :	el-Cahderî[3].
151	الرُّعُب	Her yerde ayn'ın dammıyle :	Kisâ'î, İbn Âmir.
	الرُّعْب	Her yerde ayn'ın sükûnuyla :	Ötekiler.
152	تُصْعِدُون	Tâ'nın dammı ve ayn'ın kesriyle :	Hasan Basrî dışında kalan Hicâz, Irak ve Şâm kari'leri.
	تَصْعَدُون	Tâ ve ayn'ın fethiyle :	Hasan Basrî[4].
154	أَمَنَة	Hemze'nin ve mîm'in fethiyle :	Çoğunluk.
	أَمْنَة	Hemzenin fethi, mîm'in sükûnuyla :	İbn Muhaysın[5].
	تَغْشَى	Tâ ile müennes olarak ve şîn'i imâle ile :	Hamza, Kisâ'î.
	يَغْشَى	Yâ ile müzekker olarak ve imâlesiz fetha ile :	Ötekiler.
	قل إنّ الأمْرَ كُلُّه لِلّه	(كُلُّه)nın ref'i ile :	Ebû Amr.
	قل إنّ الأمْرَ كُلَّه لِلّه	(كُلَّه)nin nasbı ile :	Ötekiler[6].
	لَبَرَزُوا	Bâ ve râ'nın fethi ile :	Çoğunluk.
	لَبُرِّزوا	Bâ'nın dammı ve şeddeli râ'nın kesriyle :	Ebû Hayveh[7].

1. Kurtubî: 4/230-231. Kisâ'î, ikinci fiilde 'ayn'ın fethiyle (ضَعَفُوا) kırâetini de rivâyet etmiştir.
2. Kurtubî: 4/231
3. Kurtubî: 4/231
4. Câmi'u'l-beyân: 4/132-133. Taberî'ye göre en uygun kırâet, birincisidir. Çünkü bunda kari'lerin icmâı vardır.
5. Kurtubî: 4/241
6. Taberi nasb kırâetini, çoğunluk kırâeti olduğu için tercih ediyor, öteki kırâetin de anlam ve Arapça bakımından yanlış olmadığını söylüyor. (Câmi'u'l-beyân: 4/143)
7. Kurtubî: 4/243

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
156	بما يَعْمَلُونَ	Ğâib yâsiyle :	İbn Kesîr, Hamza, Kisâ'î.
	بما تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsiyle :	Ötekiler.
	مِتُّم ، مِتْنَا ، مِتَّ	Kur'ân'ın her yerinde bu kelime, mîmin kesriyle :	Nâfi, Hafs, Hamza, Kisâ'î[1].
157 158	مُتُّم ، مُتْنَا ، مُتَّ	Her yerde mîm'in dammiyle:	Ötekiler.
157	مِمَّا يَجْمَعُونَ	Ğâib yâsiyle :	Hafs.
	مِمَّا تَجْمَعُونَ	Hitâb tâ'siyle :	Ötekiler.
159	فَإِذَا عَزَمْتَ	Tâ'nın fethiyle ikinci tekil şahıs :	Çoğunluk.
	فَإِذَا عَزَمْتُ	Tâ'nın dammiyle, birinci tekil şahıs. (Hidâyet kendisinden olduğu için azm de kendisine nisbet edilmiştir):	Ca'fer es-Sâdık ve Câbir ibn Zeyd[2].
161	أَنْ يَغُلَّ	Yâ'nın ve ğayn'ın dammiyle etken :	Ebû Amr, İbn Kesîr ve Âsım.
	أَنْ يُغَلَّ	Yâ'nın dammı, ğayn'ın fethi ile edilgen olarak :	Ötekiler[3].
162	رِضْوَانَ ٱللّٰهِ	Râ'nın kesriyle :	Çoğunluk.
	رُضْوَانَ ٱللّٰهِ	Râ'nın dammiyle :	Kırâettir[4].
164	مِنْ أَنْفُسِهِمْ	Fâ'nın dammiyle, nefs'in çoğulu :	Çoğunluk.
	مِنْ أَنْفَسِهِمْ	Fâ'nın fethiyle nefs'in tafdîli. En şereflilerinden demektir. :	Şâz bir kırêttir[5].
168	... مَاقُتِّلُوا	*Taktîl*'den edilgen :	Hişâm.
	... مَاقُتِلُوا	Hafîf tâ ile *katl*'den edilgen:	Ötekiler.
169	... قُتِّلُوا	*Taktîl*'den edilgen :	İbn Âmir[6].

1. Yalnız Hafs bu sûrede kelimenin mîm'ini damme ile okumuş, diğer yerlerde kesre ile okumuştur.
2. Kurtubî: 4/252
3. Taberî'ye göre en doğru okuma, yâ'nın fethi ve ğayn'ın dammıyle olan birinci okumadır. "Biz bu okumayı seçtik. Çünkü yüce Allah (ومن يغلل يأت بما) sözünden sonra ğulûl ehlini uyararak: (وماكان لنبي أن يغل غل يوم القيامة)buyurmuştur. Uyarısından sonra ğulûl ehlinin zikredilmesi, bu âyet ile ğulûl'den menedildiğini kanıtlar (Câmi'u'l-beyân: 4/157)
4. Kurtubî: 4/262-263
5. Kurtubî: 4/263
6. İbn Âmir, kelimeyi burada ve Hac Sûresi 58 nci âyette şedde ile *taktîl*'den edilgen mâzî okumuş, diğerleri her ikisinde de tahfîf ile edilgen mâzî okumuşlardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	قُتِلُوا ...	*Katl*'den edilgen	:	Ötekiler.
170	فَرِحِينَ	Fâ'nın fethi ve râ'nın kesriyle	:	Çoğunluk.
	فَارِحِينَ	Fâ'dan sonra bir elif ile	:	İbnu's-Semeyka[1].
171	وَإِنَّ اللَّهَ لَايُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ	Hemze'nin kesriyle	:	Kisâ'î.
	وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ	Hemze'nin fethiyle	:	Ötekiler.
	واللّهُ لايضيعُ أجر الْمؤْمِنِين	(أَنَّ)siz ve (الْمحسنين) yerine (المؤمنين)	:	İbn Mes'ûd kırâeti[2].
	وَخَافُونِ	Sadece vasl hâlinde nûn'dan sonra yâ ile	:	Ebû 'Amr.
175	وَخَافُونِ	Her iki halde de yâ'nın düşürülmesiyle	:	Ötekiler[3].
176	ولا يَحْزُنْكَ	Yâ'nın fethi, zâ'nın dammı ile	:	Çoğunluk.
	وَلَا يُحْزِنْكَ	Yâ'nın dammı ve zâ'nın kesriyle	:	Nâfi[4].
	يُسَارِعُونَ	Sîn'in fethi, ve sonra bir elif ile	:	Çoğunluk.
	يُسْرِعُونَ	Sîn'in sükûnu ile elifsiz olarak	:	Talha ibn Musarrif[5].
178 180 188	ولا تَحْسَبَنَّ	Tâ ile ve sîn'in fethi ile	:	Hamza.
	وَلَا يَحْسَبَنَّ	Yâ ile ve sîn'in fethi ile	:	İbn Âmir, Âsım.
	وَلَا يَحْسِبَنَّ	Yâ ile ve sîn'in kesri ile	:	Ötekiler[6].
179	يُمَيِّزَ الْخَبِيثَ	Temyîz kökünden mansub muzârı	:	Hamza, Kisâ'î.

1. Kurtubî: 4/275
2. Kurtubî: 4/276. Taberî'ye göre en doğru okuma, (وأنّ الله) de elifi fetha ile okumaktır. (Câmi'u'l-beyân: 4/176)
3. Tebsırah: 471-472; en-Neşr: 1/247
4. Nâfî', (يحزن) kelimesini, her yerde if'âl bâbından okumuş, yalnız Enbiyâ Sûresinin 103 ncü âyetinde aslına muhalefet ederek yâ'nın fethi ve zâ'nın damını ile sülâsî'den okumuştur. Ebû Ca'fer ise Nâfi'in tersine, Enbiyâ Sûresindekini if'âl bâbından, diğerlerini sülâsî'den okumuştur. Öteki kari'ler, kelimeyi her yerde yâ'nın fethiyle sülâsî'den okumuşlardır. (Kurtubî: 4/284)
5. Taberî: 4/285
6. Kurtubî: 4/287. Taberî'ye göre 178 nci âyette (يحسبن)yi, yâ ile, 180 nci âyettekini tâ ile muhatab olarak okumak en doğru okumadır (Câmi'u'l-beyân: 4/186, 190)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَمِيزَ الْخَبِيثَ	Meyz kökünden, yâ'nın fethi ve mîm'in kesriyle mansûb muzâri :	Ötekiler.
180	بما يعلمون خبير	Ğâib yâsiyle :	İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	بما تعلمون خبير	Hitâb tâ'siyle :	Ötekiler.
	سَيُكْتَبُ مَا قَالُوا وَ قَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ يَقُولُ	Mazmûm yâ, meftûh tâ ve *katl*'in ref'i ile ve (و يقول) ğaib kipiyle:	Ameş, Hamza.
	سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ	Meftûh nûn, mazmûm tâ ve *katl*'in nasbı ile ve (و نقول) nûn ile :	Ötekiler.
	سَيُكْتَبُ مَا قَالُوا وَ قَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ يُقَالُ	Birinci kırâet gibi, ancak (يقال) edilgen olarak :	İbn Mes'ud(1).
184	وبالزبر وبالكتاب	Bâ ziyâdesiyle :	İbn Âmir
	والزبر والكتاب	İkisinde de bâ olmaksızın :	Ötekiler.
185	ذائِقَةُ الْمَوْتِ	İzâfetle :	Çoğunluk.
	ذائِقَةٌ الْمَوْتَ	Tenvîn ve mevt'in nasbı ile:	A'meş, Yahya ve İbn Ebi İshak.(2)
187	ليبيِّنُنَّه للناسِ ولا يكتمونَهُ	İki fi'li de gâib kipiyle :	
	لَتُبَيِّنُنَّهُ للناس ولا تكتمونه	İkisini de hitâb tâsiyle :	Medine ve Kûfe kari'lerinin çoğunluğu(3).
	ليبيِّنونَه للناس ولا يكتمونه	Yâ ile ve tevkîd nûnu olmadan :	İbn Mes'ud.
	... ميثاق النبيِّينَ لَيُبَيِّنُنَّهُ ...	(الذين أوتوا الكتاب) yerine (النبيين) :	İbn Abbâs(4).
	بما أَتَوْا	Kısa elif ile	Çoğunluk.

1. Taberî'ye göre (سيكتب) ve (و يقول) fiillerinin ya ikisini de etken veya ikisini de edilgen okumak, anlam bakımından daha uygundur. Bir gerek olmadan birincisini edilgen, ikincisini etken okumak, fasîh Arapçaya uygun üşmez. Bundan dolayı da üçüncü kırâatte olduğu gibi iki fi'li de ma'lûm (etken) kipiyle, veya ikinci kırâette olduğu gibi ikisini de mütekellim olarak okumak lâzımdır. Ama kendisi ikinci kırâeti daha doğru bulmaktadır (Câmi'u'l-beyân: 4/196)
2. Kurtubî: 4/297
3. Taberî: 4/204. Her iki kırâeti de sahîh gören Taberî, (فنبذوه) kelimesiyle tenâsüb bakımından yâ ile olan kırâeti daha çok beğenmektedir.
4. Kurtubî: 4/305

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بما اٰتَوْا	Uzatmalı elif ile (أَعْطَوْا) anlamında :	Mervân ibn el-Hakem, A'meş ve İbrâhim Neha'î.
	بِمَا أُوتُوا	Edilgen olarak (أُعْطُوا) anlamında :	Saîd ibn Cübeyr (1).
	فلا يَحْسِبُنَّهُمْ	Yâ ile ve bâ'nın dammiyle :	Mücâhid, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yahya ibn Ya'mur.
	فَلا تَحْسَبُنَّهُمْ	Tâ ile, sîn'in fethi ve bâ'nın dammiyle :	Dahhak ve İsâ ibn Ömer.
	فَلا تَحْسَبَنَّهُمْ	Tâ ile, sîn'in ve bâ'nın fethiyle :	Âsım, İbn Âmir ve Hamza(2).
	فَلا تَحْسِبَنَّهُمْ	Aynı okuma, yalnız sîn'in kesriyle :	Ötekiler(3).
194	رُسُلِكَ	Sîn'in dammiyle :	Çoğunluk.
	رُسْلِكَ	Sîn'in sükûnuyla :	A'meş ve Zührî(4).
195	أَنِّي	Hemzenin fethiyle :	Çoğunluk.
	إِنِّي	Hemzenin kesriyle(5) :	'İsa ibn 'Ömer(6).
	وقُتِلُوا وَقَاتَلُوا	Edilgen fi'li etkenden öne alarak :	Hamza, Kisâ'î, A'meş.
	وقاتَلُوا وقُتِلُوا	Etken, edilgenden önce :	Ötekiler.
	وقاتَلُوا وقُتِّلُوا	İkincisini teksîr için tef'îl bâbından getirerek :	İbn Kesîr, İbn 'Âmir.
	وَقَتَلُوا وقُتِلُوا	Etkeni de edilgeni de sülâsî'den :	'Ömer ibn 'Abdil 'Azîz(7).

1. Kurtubî: 4/308
2. Kurtubî: 4/307
2. Âsım, İbn Âmir ve Hamza, bu kelimeyi özellikle muzârı' kipini her yerde sîn'in fethiyle okumuşlardır.
4. Kurtubî: 4/317
5. فقال إِنِّي demektir.
6. Kurtubî: 4/318
7. Kurtubî: 4/319
Taberî, bu kırâetlerden sadece verâset nakliyle gelen ikinci ve birinci kırâetlerin câiz olduğunu, şaz olan diğerlerinin caiz olmadığını söylemektedir. (Câmi'u'l-beyân: 4/216-217).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
196	لاَ يَغُرَّنْكَ	Muhaffef tevkîd nûnuyla :	Ruveys.
	لاَ يَغُرَّنَّكَ	Şeddeli tevkîd nûnuyla :	Ötekiler.(1)
198	لَكِنَّ	Şeddeli nûn ile :	Ebû Ca'fer .
	لَكِنِ	Hafîf nûn ile :	Ötekiler.
	نُزُلاً	Nûn'un ve zâ'nın dammiyle:	Çoğunluk.
	نُزْلاً	Nûn'un dammı, zâ'nın sükûnuyla :	Hasan ve Neha'î (2).

1. Ruveys, şu beş kelimenin, hafif tevkîd nûnuyla okunacağını rivâyet etmiştir: أَوْنُرِيَنْكَ بِكَ نَذْهَبَنْ فَإِمَّا ، وَيَسْتَخِفَّنْكَ ، وَيَحْطِمَنْكُمْ ، لاَيَغُرَّنْكَ Diğerleri ise bunların şeddeli tevkîd nunuyla okunacağını söylemişlerdir.
2. Kurtubî: 4/321.

4/98 NİSÂ' SÛRESİ

Büyük bir kısmı kadın haklarından söz ettiği için "Nisâ' (kadınlar) Sûresi" adiyle anılmış olan bu sûre, hicretin 3-5 nci yılları arasında ve Mümtehine Sûresinden sonra inmiştir. 176 âyettir.

Yetîmler, yetîm hakları, evlenme ve karı-kocanın birbirlerine karşı vazifeleri, kadın hakları, zayıfların hukuku, cünüplük ve sarhoşluğun hükümleri, buyruk sahiplerine itaat, Kur'ân ve sünnetin, düzenin temeli olduğu, açıklık olmayan hususlarda ilim sahiplerinin ictihad yapacakları, düşmana karşı hazırlıklı bulunma, zalimlere karşı savaş, müslümanların birlik ve beraberliği, müslümanlarla gayri müslimler arasında vukubulacak savaş, andlaşma gibi siyasî ilişkiler, adam öldürmenin hükümleri, hâkimlerin göz önünde bulunduracakları prensipler, sûrenin başlıca konularıdır.

Sûrede münafıklara hücum edilmekte, peygamber gönderilmesindeki hikmet ve bütün peygamberlere inanmanın gerekliliği anlatılmakta, Hz. Îsâ'nın gerçek niteliği ortaya konmakta, yahudî ve hıristiyanların, Hz. Îsâ hakkındaki yanlış düşünceleri düzeltilmekte ve bütün insanlar, hakkı kabule davet edilmektedir.

Sûrenin içine, Hz. Peygamber (s.a.v.)in hayatına dair bazı bölümler ile öğüt ve telkinler de girmiştir. Konuların bir bölümünün daha önce, bir bölümünün de daha sonra nazil olduğu anlaşılmaktadır. Birbiriyle zaman ve konu bakımından bağlantılı bölümler bulunduğu gibi bağımsız konular da vardır. Âyetlerinden bir kısmı, daha önce, bir kısmı da daha sonra inmiş, fakat çeşitli tarihlerde inen bölümler, bu sûre içinde bir araya getirilmiştir. Bazı rivâyetlere göre bu sûre, Medine'de inen sûrelerin altıncısı, bazılarına göre de sekizincisidir. En sonundaki Kelâle âyeti, mirasla ilgilidir. Bu âyetin, daha önceki mirasla ilgili âyetler arasına konması uygun olurdu. Konu bakımından bu âyetin sona konması uygun düşmemektedir. Bu, ancak bir sebeple izah edilebilir: Sûrenin bütün âyetleri toplanıp sıraya konduktan sonra

bu âyet inmiş olduğu için en sona konmuştur. Buhârî'nin tesbit ettiği bir rivâyete göre Kur'ân-ı Kerîm'de inen son âyet, bu sûrenin sonundaki Kelâle âyetidir.[1]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَٓاءً وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي تَسَٓاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

Rahman ve Rahîm Allah'ın adiyle. 1- Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabâlık (bağlarını kırmak)*tan sakının. Kuşkusuz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir.*

Tefsîr:

1- Bu sûre, kısaca insan hayatının başlangıcına ve insanların bir tek nefisten türediğine, o nefsin eşinin de kendisinden yaratıldığına dikkati çeken bu âyetle başlamaktadır.

Bu âyet, Kur'ân-ı Kerîm'in bir mu'cizesidir. Cenâb-ı Hak: *"Ey insanlar, sizi bir tek nefisten yaratan ve eşini de yine o nefisten yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar var eden Rabbinizden sakınınız!.."* buyurmaktadır.

Nefis kelimesi, ruh ve insanın kendisi anlamına gelir. Burada kasdedilen nefsin Hz. Âdem Aleyhisselâm olduğunda bilginlerin ittifakı vardır. Bu âyete göre yüce Allah, bütün insanları, erkekleri ve kadınları bir tek nefisten, yani Hz. Âdem'den yaratmıştır. Bütün insanlar, bilkuvve Âdem'de mevcut idi. Eşi de onun vücudunda idi. Sonra ondan ayrı bir vücut olarak yaratılan eşiyle o ilk insanın birleşiminden, doğum yoluyla erkekler ve kadınlar yaratıldı.

1. Buhârî, Tefsîr: bâb: yesteftûnek...

Âyetteki nefis kelimesi, aslında canlı anlamına gelir. Nefes de canlılık belirtisi olan soluk alıp vermeğe denir. Genellikle müfessirler, buradaki nefis kelimesiyle Hz. Âdem'in kasdedildiğine kani olmuşlar ve bu tefsire delil olarak da Hz. Peygamber(s.a.v.)in şu hadîsini göstermişlerdir:

"استوصوا بالنساء خيرًا فإن آلمرأة خلقت من ضلع أعوج، وإن أعوج شيءٍ فى آلضلع أعلاه فإن ذهبت تقيمه كسرته وإن تركته لم يزل أعوج ، فاستوصوا بالنساء خيرًا.

Kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz. Çünkü kadın, eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğrisi, baş tarafıdır. Onu doğrultmağa çalışırsan kırarsın, hali üzre bırakırsan öyle eğri kalır. Kadınlar hakkında hayır tavsiye edin (Onlara karşı iyi davranın)."[1]

Bu hadisten, Hz. Âdem'in karısı Havva'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı mânâsı anlaşılmıştır. Oysa bu, kadınların hassas ruhî durumunu belirten mecâzî bir ifâde de olabilir. Abdu'r-Raûf el-Munâvî de bu mânâyı anlamış ve Havvâ'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşünü kîle 'söylenir' kelimesiyle kaydederek bunun zayıflığını belirtmiştir.[2] Ebu Müslim de Hz. Havvâ'nın kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşünü kabul etmemiştir.[3] Müttefekun-aleyh olan bu hadîste, Havvâ ile Âdem'den söz edilmemiş, ancak kadının dıl'dan (yani eğri bir şeyden) yaratıldığını söyleyerek Resuli Ekrem Efendimiz, kadın ruhunun çok hassas olduğunu, ufak bir sertlikten kırılacağını, onu hoş tutmak gerektiğini anlatmıştır.

Kanâatimize göre bu hadîsten, Cumhûr'un anladığı üzre: Âdem'in karısının, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı hakkındaki Tevrât âyetine işaret vardır; "Ve Rab Allah, adamın üzerine derin uyku getirdi... Ve adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı."[4]

Şayet Hz. Peygamber (s.a.v.) gerçekten Hz. Havvâ'nın, Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olduğunu söylemiş ise bunun ilmî bir anlamı vardır. Bunu izah etmeğe çalışacağız.

Bizim kanaatimize göre âyetteki nefis, Hz. Âdem'i değil, insanın aslı olan ilk canlıyı kasdetmektedir. Yüce Allah buyuruyor ki: Sizi bir tek canlıdan yaratan ve ondan eşini var eden, ikisinden de birçok erkek ve kadın yaratan Rabbinizden korkun.

Birçok âyette, insan yaratılışının bazı aşamalardan, evrim safhalarından

1. Buhârî, Nikâh: 79-80; Feyzu'l-Kadîr: 1/503
2. Feyzu'l-Kadîr: 1/503
3. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm: 2/18
4. Tekvîn: 2/21-22

geçirildiği belirtilmiştir. Nuh Sûresinin 12-13 ncü âyetlerinde: *"Size ne oluyor ki Allah için saygı* (göstermek) *istemiyorsunuz? Oysa O, sizi çeşitli aşamalar halinde yarattı!"* buyurulmaktadır. Demek ki insan, hemen birden bire ortaya çıkmış bir varlık değil, uzun bir tekâmül sonucu süzüle, süzüle yaratılmış en mütekâmil varlıktır. İşte yüce Allah, bu âyeti kerimede, kâinatın özü olan bu varlığın yaratılışının ilk aşamalarından birine, ilk üreme safhasına işaret buyurmaktadır.

Bilindiği üzre canlılar, üreme yoluyla çoğalır. Biyolojiye göre üreme, eşeysiz ve eşeyli olmak üzre ikiye ayrılır. İlkel üreme tarzı olan eşeysiz (yani cinsiyete dayanmayan) üremede yavru, iki canlının birleşmesinden değil, bir tek canlının, kendi kendine bölünmesinden, yahut tomurcuklanmasından meydana gelir. Birçok su yosunları, bakteriler, kamçılı tek hücreli hayvanlar, bölünerek ürerler. Biraz daha ileri safhada tomurcuklanma ile üreyen canlılar vardır. Bu üremede bazan yavru, anneden ayrılmaz, onunla birlikte koloni teşkil eder, bazan da anneden ayrılıp kendi kendine yaşar. Tatlı su hidrası, polip, mercan bu tip üreme ile çoğalan canlılardır.

Zayıf canlıların meydana geldiği bu tür üreme, hayat şartları kolay olan denizlerde, su kenarlarında görülür. Karada yaşayabilmek için kara şartlarına dayanıklı varlıklar gerektir. Bu canlıların meydana gelmesi de ancak iki canlının cinsel hücrelerinin birleşmesine bağlı kılınmıştır. Bu tür üremeye de eşeyli yani cinsel üreme denir. Demek ki hayat önce eşeysiz olarak denizlerde, su kenarlarında görülen basit canlılarla başlamış, sonra karaya geçmiştir.

Enbiya Sûresinin 30 ncu âyetinde buna şöyle işaret ediliyor: *"İnkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer birbirine yapışık idi, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık."*

İşte tefsirine çalıştığımız bu âyetten anladığımıza göre insanı oluşturmak üzre yaratılan bir tür canlı, önce eşeysiz üreme (kendi kendine çoğalma) ile, başka varlıklara veya hayvanlara hiç değişmeden kendi istikametinde tekâmül edip eşeyli üreme aşamasına gelmiş, sonra da ilk defa kendisinden üremiş olan dişisiyle birleşerek bundan birçok insan ve kadın yaratılmış olabilir.

Bu sözümüzle biz, bütün canlıların, bir tek hücreden tekâmül edip çeşitli hayvanların bu suretle meydana geldiğini, insanın da herhangi bir hayvandan veya maymundan türediğini söylemek istemiyoruz. Mevcut canlıların hepsi tekâmül geçirmiş olabilir. Fakat hiçbirinin, diğerinden evrimleşerek bugünkü biçimine geldiği kanısında değiliz.

Yüce Allah, her canlı türünü meydana getirmek üzere çeşitli hücreler

yaratmış olabilir. Mevcut canlıların her biri, kendilerinin meydana gelmesi için yaratılan ayrı ayrı ana hücrelerden, kendi köklerinden evrimleşerek bugünkü şekline getirilmiş olabilir.

İnsanın da basit, kendi kendine üreyen bir ilk kökten, bir ilk canlıdan yaratıldığını düşünebiliriz. İnsanın aslı olan bu canlı, -git gide tekâmül edip önce şu, sonra bu hayvana, ondan sonra da insana çevrilmeden,- doğrudan doğruya gittikçe tekâmül eden insan modeli canlılardan geçe geçe, akıl ve yeteneklerini kazanan ve Âdem adını alan insan şekline gelebilir. Duyularını ve aklını kazandığı zaman Âdem adını alan bu en mütekâmil, kâinatın özü insanın, kendisi gibi mütekâmil insan düzeyine ulaşmış olan eşiyle çiftleşmesinden birçok erkek ve kadın yaratılıp dünyaya yayılmıştır.

"Nefsi vâhide ile Âdem'in kasdedildiğine dair bir nass yoktur. Müfessirlerden bazılarına göre "ey nâs" şeklindeki bu tür hitaplar Mekke halkına, yahut Kureyş Kabilesine yöneliktir. O zaman nefsi vâhide ile kasdedilen, Mekke halkının atası Adnan olur. Eğer *en-nâs* tabiriyle bütün Araplar kasdedilmiş ise o zaman nefsi vâhide, bütün Arapların atası Ya'rub veya Kahtan olur. Eğer *en-nâs* ile bütün insanlık kasdedilmiş ise o takdirde bu âyetten herkes kendi inancına göre insanlığın atasını anlar. Bütün insanlığın Âdem'den geldiğine inananlar, nefsi vâhide ile Âdem'in kasdedildiğini anlarlar. Milletlerin ayrı ayrı atalardan geldiğine inananlar da nefsi vâhideyi kendi inançlarına göre yorumlarlar.

"Bakara Sûresinin baş tarafının tefsirinde Âdem'den önce yeryüzünde insan cinsinden fesat çıkaran, kan döken birtakım yaratıkların bulunduğunu söyleyen Muhammed 'Abduh, nefs-i vâhideyi, Âdem diye tefsir edenlerin, âyetin nassına değil, insanlığın atasının Âdem olduğu hakkındaki önyargılarına dayandıklarını söyler ve şöyle devam eder:

"Âdem'in, bütün insanlığın babası olduğuna dair Kur'ân'da kesin bir nass yoktur. İlmî araştırmacılar, insanların, çeşitli babalardan türediklerini ileri sürerler. Eğer araştırıcıların dedikleri gibi insanlar, çeşitli köklerden türemişlerse bu, Kur'ân'a aykırı değildir. Kur'ân, bu konuda söylediklerini, öyle genel ve kapsamlı söylemiştir ki ne yahudîler ona itiraz edebilmişler, ne de araştırıcılar onun, kendi bulgularına aykırı düştüğünü söyleyebilmişlerdir.

"Nefis kelimesi, insanı oluşturan, seçkin varlık yapan mahiyet (insanın hakikati)dir. Bu hakikat ister ehli Kitâbın dediği gibi Âdem ile başlasın, şîîlerin ve sûfîlerin dediği gibi sonradan inkıraz eden başka Âdemlerle başlasın, yahut araştırıcıların dediği gibi çeşitli köklerden türesin fark etmez. İnsanın yaratılışından söz eden bütün âyetler, bütün insanların bir tek nefisten gel-

diğini söyler. Bu tek nefis, insanın hakikatidir. İnsanlar, bununla insan olmuşlardır. İnsanlar, Âdem Aleyhisselâm'dan da gelseler, kendilerinden önceki canlılardan da türemiş olsalar, onları insan yapan, bu tek hakikattir. Hepsi bu ortak hakikat ile insan olmuşlardır. Bundan dolayı kardeştirler."[1]

İnsanı canlı kılan nefis üzerinde çok ihtilâf vardır: Bazılarına göre nefis, bedenin a'razındandır (belirtilerindendir), bağımsız bir varlığı yoktur. O, hayatın kendisidir. Cumhura göre nefis cevherdir. Bazılarına göre nefis maddedir, bazılarına göre de maddeden ayrıdır. Bir görüşe göre nefis bedenin bir parçasıdır. Diğer bir görüşe göre bedenden ayrı olan nefis, bedenin içine konulmuştur. Ruhun nefis veya nefisten başka bir şey olduğu hakkında da ihtilâf vardır. Bazılarına göre bu konuda kesin bir şey söylenemez.

Bütün bu görüşler, İslâm kelâmcı, felsefeci ve mutasavvıflarının görüşleridir. Hiçbiri diğerini görüşünden dolayı tekfir etmemiştir. Eş'arî mütekellimlerinden Kadı Ebubekr el-Bâkillânî'ye göre ruh, cisim belirtilerinden bir belirtidir (arazdır), hayatın kendisidir. Bâkıllâni ve taraftarları, bu görüşlerine rağmen ehli sünnet imamlarından sayılırlar.

Âyeti kerimelerin özünden anladığımıza göre insanın yaratılışı, birtakım evrelerden geçirilmiştir. İnsanın bir tekâmül geçirdiği düşüncesi, İslâm filozofları tarafından işlenmiş bir konudur. Bu hususta daha geniş bilgi için *"Kur'ân-ı Kerîm'e göre Evrim Teorisi"* adlı makalemize bakılabilir.[2]

Kur'ân-ı Kerîm, yaratılışın esaslarına işaret eder, teferrüâtı araştırıcıların incelemelerine bırakır. Onun yaratılış hakkında söyledikleri, bilime uygun düşmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ispatlı ilme aykırı düşen hiçbir âyet yoktur.

İnsanın yaratılışı hakkında bugün ortaya atılan görüşler de sonuçta bir teoridir. İnsanın mutlaka şöyle veya böyle bir tekâmülden geçip bu hale geldiğini kesin biçimde söylemek mümkün değildir. Çünkü ispatı mümkün olamaz. İspatı mümkün olmayan da pozitif ilim olamaz. Demek ki bu söylenenler bir tahmindir. Ancak âyetlerin ruhundan insanın bir tekâmül geçirdiğini anlıyoruz. Fakat bu tekâmülün aşamalarını, yolunu bilmekten âciziz gerçeği ancak Allah'ın ilmine havale ederiz. 1'inci âyet insanın kökenine işaret ederek *"Sizi bir tek canlı varlıktan yaratan ve ondan eşini var eden, ikisinden de bir çok erkekler ve kadınlar yaratan Rabbinizden korkun?"* buyurmaktadır. Demek ki bu ilk aşamada insanın eşi, müstakil yaratılmamış, insanın kendisinden yaratılmıştır. O halde insanın ilk çoğalması, cinsel olmayan çoğalmadır.

1. Muhammed Raşîd Rıza, Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 4/326-327
2. Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi, İlâhiyat Fakültesi, Dergisi, C.20, s. 127-146

Eğer hadîsi şerîfte *"kadın"* tabiriyle kasdedilen, Hz. Havvâ ise, Havvâ'nın Âdem'den yaratılması, insanın kökenindeki bu eşeysiz çoğalmaya işaret olabilir. Böylece yüce Kur'ân'ın işareti, ilmin ışığı altında ne güzel çözümlenmektedir!

Bu âyeti kerime'de, önemli bir gerçek daha vardır. Şöyle ki: Çok hücreli canlılar ve bunlar arasında insanlar, birleşme yoluyla ürerler. Birleşmede erkek, dişiye sperma hayvancığı verir. Bu hayvancık, dişideki yumurtayı aşılar, zigot, embrio oluşur ve cenîn meydana gelir, insan olur.

Sperma hayvancığı, başı ve kuyruğu olan, mikroskobik, canlı bir cisimciktir. Bu cisimciğin yumurta şeklindeki baş kısmının ortasında çekirdek bulunur. Çekirdeği, protoplasm sarmıştır. Çekirdeğin içinde, birbiri içine geçmiş kromozon iplikleri mevcuttur. Her birinin özel bir şekli bulunan bu ipliklerin sayısı, cinslere göre değişir ve her cinste sabit miktardadır. Meselâ insan spermasında 23 tane kromozom vardır. Bu sayı değişince, canlının biçimi ve yapısı da değişir.

Sperma ana hücresinin çekirdeğinde 23 çift kromozom bulunur. Yani spermadakinin iki katı. Kadının yumurtası da aynen sperma gibidir, ancak spermanın başı ve kuyruğu varken yumurtanın kuyruğu yoktur.

Erkek tohumunun ana hücresindeki kromozom çiftlerinin her biri, başka bir biçimdedir. Kadın yumurtasının ana hücresi de aynı durumdadır. Erkek tohomumun ana hücresiyle kadın yumurtasının ana hücresi arasında bir fark vardır. Erkeğin ana hücresindeki kromozom ipliklerinin son çifti birbirinden farklıdır. Bu kromozomlardan biri uzun çomak gibi, diğeri kısadır. Bunlardan uzunu x, kısayı y ile gösterelim. Kadın yumurtasının ana hücresindeki kromozomların son çifti, birbirinin aynıdır, ikisi de uzundur.

Cinsel birleşmede erkek, takriben 500 milyon sperma hayvancığı çıkarır. Bunların yarısı uzun, yarısı kısa kromozom taşır. İşte döllenme esnasında eğer yumurtayı kısa ip taşıyan sperma (y) aşılarsa yavru erkek, uzun ip taşıyan sperma aşılarsa yavru kız olur. Demek ki çocuğun oğlan veya kız olması, anneye bağlı değil, tamamen babaya bağlıdır. Erkek cinsi de, kadın cinsi de bir tek nefisten, yani erkekten gelmektedir. Kız veya erkek çocuk doğurmak, kadının elinde olan bir şey değildir, erkeğin de elinde değildir. Bu, takdiri ilâhîye ait bir şeydir. Öyle ise kız çocuk doğurduğu için karısını kınayan, onu azarlayanlar, tamamen haksız hareket etmektedirler. Çünkü yavrunun cinsini belirleyen unsur, karılarından değil, kendilerinden çıkmıştır. Bu da Allah'ın hikmetidir, O'nun kudreti ve takdiridir.

"Adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve rahimlerden (akrabalık hakkına karşı gelmekten) *sakının."* cümlesinde yüce Mevlâ, Al-

lah'a itaati, akrabalık hakkına saygıyı emrediyor. İnsanlar arasında âdettir: "Allah hakkı için rica ederim," "akrabalık hakkı için rica ediyorum" denilir. İnsanlar, bu ikisini anarak birbirlerinden istekte bulunurlar. Bu, tür sözler, Allah'a ve akrabalığa saygının ehemmiyetini belirtir. Şimdi Cenâb-ı Hak diyor ki: Adlarına birbirinize and verip dilekte bulunduğunuz Allah'a saygı gösteriniz, akrabalık haklarını çiğnemekten sakınınız, bunlara hürmette kusur etmeyiniz. Allah'a itaat ediniz, O'nun buyruklarını tutunuz, akraba ile de ilgiyi kesmeyiniz.

el-Arhâm, *rahm*'in çoğuludur. Rahm, kadının çocuk yatağıdır. Fakat akrabalığa da denir. *Sıla-i rahim,* akrabayı ziyaret; *kat'ı rahim* ise akraba ile ilgiyi kesmektir. Burada Arhâm hakkına riâyet emredilmekle, kadınlara karşı şefkatle davranılması, âile hukukuna riâyet edilip aralarında rahim bağı bulunan insanların, birbirlerine karşı sevgi ve şefkatle hareket etmeleri, akraba ile ilgiyi kesmemeleri emredilmektedir.

Bu âyetin iniş sebebi hakkında bir olay nakledilmemiştir. Başından sonuna dek insan haklarına ilişkin hükümler ihtiva eden Nisâ Sûresinin erkeğin, kadının, çeşitli ırklara mensup insanların ortak niteliği olan *en-nâs* (insanlar) tabiriyle başlaması, insanların bir tek kökten geldiğinin belirtilmesi ve akrabalık hakkına saygının emredilmesi bütün insanların aynı kökten gelmiş, aynı ana-babadan türemiş kardeşler olduğuna dikkati çekmek içindir. Bu âyet, ırk, dil, bölge farkı gözetmeden bütün insanlığa hitabeden İslâmın cihanşümul, toplayıcı, birleştirici ezelî hitaplarından, yaygın prensiplerinden, derin hikmetlerinden biridir.

وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَب۪يثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَهُمْ
اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَب۪يرًا ﴿٢﴾ وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى
فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا
تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُوا ﴿٣﴾ وَاٰتُوا
النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـٔاً
مَر۪ٓيـٔاً ﴿٤﴾

2- Yetîmlere mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını sizin mallarınıza katarak (helâl, temiz malınızı kirletip) *yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır. 3- Şayet yetîm* (kızlarla evlendiğiniz takdirde on)*lar hakkında adâleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helâl olan* (başka) *kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O* (kadı)*nlar arasında da adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın; yahut ellerinizin altında bulunan câriyelerle yetinin. Cevr* (ve haksızlık) *etmemeniz için en uygun olan budur. 4- Kadınlara mehirlerini, bir hak olarak verin; eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da âfiyetle yeyin!*

Tefsîr:

2- *el-Yetâmâ,* yetîm'in çoğuludur. Yetîm, tek kalma anlamındaki yetem'den gelir. Babası ölmüş kimseye, babasından ayrı, tek kaldığı için yetîm dendiği gibi kocası ölmüş kadına da yetîme denir. Bu, kelimenin dil anlamıdır. Bu anlamda kaç yaşında olursa olsun, babası ölmüş insana yetîm denebilir. Fakat örfen yetîm, babası ölmüş çocuğa verilen addır. Erginliğe eren çocuğa yetîm denmez. Hz. Alî "Bulûğa erdikten sonra yetîmlik kalkar" buyurmuştur. Demek ki örfen babaları ölmüş erkek ve kız çocuklara çoğul olarak *yetâmâ* ve *eytâm* dendiği gibi kocasız kalmış kadınlara dahi dil bakımından *yetîme* denir. Çünkü bunların hepsi himaye ve şefkate muhtaçtır.

Bu âyette Cenâb-ı Hak, yetîmlere mallarının geri verilmesini emrediyor. Bazı müfessirlerin nakline göre: erginliğe ermiş bir yetîme, amcası malını vermemiş, yetîm de amcasını Hz. Peygamber (s.a.v.)e şikâyet etmiş, bu âyet inmiştir.[1]

Bu rivâyet doğru olabilir. Fakat âyetin iniş sebebi olarak yalnız bu olayı göstermek uygun değildir. Çünkü bu âyet, belli bir olaya sığmayacak kadar geniş anlamlıdır. Her devirde, vesâyetleri altında bulunan yetîmlerin mallarını hile ile yiyen, kendi yararlarında kullanan, onların değerli mallarını, aynı cinsten fakat düşük kaliteli mallarla değiştiren insanlar çoktur. İşte âyeti kerîme, bu tür davranışları yasaklamaktadır.

Âyetteki *habîs* ve *tayyib*'den maksat, haram ve helâl olandır. Yani helâl malınızı bırakıp onların, size haram olan mallarını yemeyiniz, demektir. Bazı müfessirlere göre *habîs* ve *tayyib*'den maksat, kötü ve iyi olandır. Süddî şöyle demiş: Bazı insanlar, yetîmin şişman olan koyununu alır, yerine za-

1. Kurtubî: 5/18; et-Tefsîru'l-hadîs: 9/8

yıf koyun verirler "İşte koyunun yerine koyun" derlerdi. Yahut yetîmin değerli olan parasını alır, yerine değersiz para verirler, "O da dirhem, bu da dirhem" derlerdi.[1]

İmam Ebu Hanîfe'ye göre bu âyet, yetîmin malının kendisine verilmesini emretmiş, yetîmin temyîz yeteneğine erişmesini şart koşmamıştır. Ancak 6 ncı âyette nikâh çağına varıncaya kadar yetîmin denenmesi, rüşde erdiği anlaşılırsa malının kendisine verilmesi emredildiğinden malının kendisine verilmesi için yetîmde rüşd aranır. Eğer yetîm, erginliğe erdiği halde henüz rüşde (yanî temyîz yeteneğine) ermemişse yirmi beş yaşına varıncaya kadar beklenir. Yirmi beş yaşına bastığı halde rüşdüne ermemişse artık beklenmez, rüşde ersin ermesin malı kendisine verilir. Çünkü *"Yetîmlere mallarını veriniz"* emri geneldir.

Tabii, âyetteki veriniz tabiriyle bizzat malı kendisine vermek kabul edilirse bu yorum doğru olabilir. Fakat âyetin asıl kasdı, yetîmin malının kendisine verilmesi değil, zimmete geçirilmemesi, onun yararına korunması, işletilmesi, geliştirilmesidir. Burada yetîm ile yalnız bülûğa ermemiş babasız çocuk değil, aklî yeteneklerini kazanıp kendisini idare edecek düzeye gelmemiş, babasız, zayıf insan kasdedilmiştir. Yani yetîm'in lûgat mânâsı burada daha kuvvetlidir. Vermek tabiri de onun malını korumak, zimmete geçirmemek anlamınadır. Yoksa malını, muhafaza edemeyecek durumda bulunan bir çocuğa vermek ona bir yarar sağlamaz. Halbuki bu emrin amacı, yetîmin yararıdır. Nitekim 6 ncı âyette kendisini idare edemeyecek durumda olan yetîmlere mallarının verilmeyip onlar lehine korunması emir buyurulmaktadır.

Velîsi, yetimin malını muhafaza eder, hattâ onun yararına işletir, geliştirir. Yetîmin, kendi malını koruyacak, iyi istikamette kullanacak duruma geldiğini anlayınca malını ona teslim eder. Âyetin amacı, yetîm haklarının korunmasıdır.

3 numaralı âyet, yetîm kızlara karşı adaletli davranamama endişesi olduğu takdirde yetîm olmayan kadınlarla evlenmeyi öğütlemektedir. Âyetin anlamı şudur: *"Yetim kızlarla evlendiğiniz zaman onlara karşı adâletli davranamayacağınızdan korkarsanız onlarla evlenmeyiniz, size helâl olan başka kadınlarla evleniniz."*

Bu âyetin iniş sebebi hakkında bir olay zikredilmemiştir. Ancak âyetin tefsiri konusunda Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe'nin bir yorumunu naklederler: *"Urve ibnu'z-Zebeyr Hz. Âişe (r.a.)den, Yetîmler hakkında adâleti ye-*

1. Câmi'u'l-beyan: 4/229; İbn Kesîr: 1/449

rine getiremeyceğinizden korkarsanız...' âyetinden sordu. Hz. Âişe şöyle cevap verdi: Kızkardeşimin oğlu, bu o yetîm kızdır ki velîsinin yanında olur, malını onun malına katar. Güzelliği ve malı adamın hoşuna gider. Bu velî, adâletli biçimde diğer kadınlara verilen mehr'i ona vermeden onunla evlenmeye kalkar. İşte böylelerine, en yüksek mehirleri vermedikçe yetîm kızlarla evlenmek yasaklanmış ve başka kadınlarla evlenmeleri emredilmiştir."[1]

Hz. Âişe şöyle devam ediyor: "İnsanlar bu âyetten sonra (Hz. Peygamber'den) fetvâ sordular. Yüce Allah: *"Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Allah, size onlar hakkında hükmünü açıklıyor: Kendilerine yazılmış olan* (mîras haklarını)*ı vermeyip kendileriyle evlenmek istediğiniz yetîm kadınlar ve zavallı çocuklar hakkında ve yetîmlere karşı adâleti yerine getirmeniz hakkında Kitâbda size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır.'*[2]"[3] Hz. Âişe, sırf malı için yetimlerle evlenmenin yasak kılındığını açıklamıştır.[4]

Bazı insanlar, vasisi bulundukları yetimin mallarını ele geçirmek, malın başkasına geçmesini önlemek için onlarla evlenirler ama aslında onlardan hoşlanmazlar. Evlendikten sonra da o zavallılara hayatı zindan ederler.

Demek ki mallarına konmak için yetim kızlarla evlenmek yasaktır. Yetim kızlarla evlenince onların haklarına riâyet edilemeyeceği endişesi varsa onlarla evlenmek doğru değildir. Fakat onların hakkını tam yerine getireceğinden emin olan kimsenin, böyle kızlarla evlenmesinde bir sakınca yoktur. Âyetin amacı, yetim kızlara zulmü önlemektir.

Vesâyeti altında bulunan yetîm kız veya kadınlarla evlenmek, adalet yönünden sakıncalı ise, vesâyeti altında bulunmayan kadınlarla evlenmek lâzımdır. Evlenme fi'li genellikle mendubdur. Fakat harama düşme tehlikesi varsa o zaman evlenmek farz olur. Ama normal halde evlenmek mendubdur.

Çok kadınla evlenme sorunu:

Bu âyette müslümanların herbirinin, ikişer, üçer, dörder kadın alabileceği bildirilmiştir. Âyetin maksadı kaç kadın alınacağını belirtmek değil, yetimlere zulmü önlemek için başka kadınlarla evlenme yolunu göstermektir. Buradaki "evleniniz" emri, vücub değil, ibaha ifade eder. Yani bu emrin hükmü, farz değil, mübahtır. Âyet, mutlaka 2,3,4 kadın almayı emretmiyor. Ancak zaruret halinde buna müsaade ediyor. Bu müsaadeyi de kadın-

1. Buhârî, tefsîr: Sûretu'n-Nisâ.'
2. Nisâ' Sûresi: 127
3. Buhârî, Tefsîr, Nisâ' Sûresi.
4. Aynı.

lar arasında adâlet etme şartına bağlıyor. Son bölümünde ise: *"Eğer adâlet yapamamaktan korkarsanız bir tane alınız"* buyuruyor.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre " ذلك أدنى ألاّ تعولوا " kısmındaki *te'ûlû* kelimesi, cevr anlamındaki *'avl'*den gelir. Mâna: *"Cevr ve zulüm etmemeniz için en uygun olan bir tane almanızdır"* şeklinde olur. Tâbiîlere atfedilen bir tefsire göre te'ûlû kelimesi, fakirlik anlamındaki *'ayl* kökünden gelir. O takdirde mânâ: *"Fakirlik çekmemeniz için en uygun olan bir tane almanızdır."* şekline girer. Tevbe Sûresinin 28 nci âyetinde kullanılan 'ayle kelimesi, bu anlamı güçlendirmektedir. Zeyd ibn Eslem, Süfyân ibn 'Uyeyne ve İmam Şâfiî de bu mânâyı tercih etmişlerdir.[1]

Âyeti kerîme, yetîmlerin ve kadınların haklarını korumayı hedef almıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi amaç, bir erkeğin alacağı kadın sayısını belirlemekten çok, alınacak kadınlar arasında adâleti sağlamaktır. Fakat müfessirlerin büyük bir kısmı, bu âyetin, bir erkeğin alabileceği kadın sayısını belirlediği ve ancak dört kadınla evlenmeğe izin verdiği kanaatindedir. Onlara göre bir erkek en çok dört kadınla evlenebilir. İslâmdan ve bu âyetin inişinden önce erkek, istediği kadar kadınla evlenebilirdi. Bazı kimselerin 5, 10, 15 karısı vardı. Bundan dolayı Hz. Peygamber de bu âyetin inişinden önce 15 kadınla evlenmiş, bunlardan on üçüyle zifaf olmuş ve yanında 11 kadın bir arada nikâhı altında bulunmuştur. Vefatı sırasında ise nikâhı altında yalnız dokuz kadın vardı.[2]

Ahmed ibn Hanbel, Ebu Dâvûd ve İmam Şâfiî'nin rivâyet ettikleri hadîslere göre Hz. Peygamber (s.a.v.), dörtten fazla kadınla evli bulunan sahabîlerine, bu âyet indikten sonra kadınlar arasında dördünü seçip diğerlerini boşamalarını emretmiş,[3] fakat Ahzâb Sûresinin 50 nci âyetinde beyan buyurulduğu üzre yalnız kendisine, evlendiği bütün kadınları nikâhı altında tutmak müsaadesi verilmiştir.

Âyetin, evlenilecek kadın sayısını belirleme amacını taşamadığını, yalnız yetimlere zulmü önleme hedefini güddüğünü ileri sürenler ise, bir erkeğin, dörtten fazla kadınla da evlenebileceği kanaatini belirtmişlerdir. Zira " مثنى و ثلاث و رباع " ikişer, üçer, dörder" demektir. Âyetin anlamı, "her velisi bulunduğunuz yetîmelerin dışında biriniz ikişer, üçer, dörder kadın alabilirsiniz" demektir. Bunda kadın sayısını sınırlama yok, haksızlık edilebilecek yetîmelerle evlenme yasağı vardır. Amaç, yetîmeleri kötü niyetlerden, haksızlıktan korumaktır. Şî'aya ve Kur'ân'ın yalnız zahirini esas alan

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 1/451
2. Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 3/160-161; İbn Kesîr, Tefsîr: 1/450
3. Aynı.

Zâhiriyye mezhebine göre mesnâ, sülâse, rubâ'a kelimeleri; isneyn, selâs ve erba' kelimelerinden maduldur. Vâvlar da toplama içindir. Bu sayıların toplamı dokuz eder. Buna göre insan, dokuz kadını nikâhı altında bulundurabilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)in, dörtten fazla kadınla evli olan sahâbilerine, dörtten fazlasını boşamalarını emrettiği hakkındaki rivâyetler, onlara göre zayıftır. Onlar, dörtten fazla kadınla evli bulunmanın, yalnız Hz. Peygamber'e mahsus olduğuna dair bir delil olmadığnı söylemişlerdir.

Fakat onların bu delillerine rağmen dört Halife devrinden bu yana dörtten fazla kadınla evli bulunan bir müslüman olmamıştır. Bu uygulama, şîa ve Zâhiriyye'nin görüşlerini zayıflatabilir. Kaldı ki Ahzâb Sûresinin 50 nci âyetinde *"Bu, mü'minlere değil, yalnız sana mahsustur"* cümlesi, bu müsaadenin, yalnız Hz. Peygamber (s.a.v.)e mahsus olduğunu göstermektedir.

Bazı kimseler, İslâmın dört kadınla evlenmeye cevaz vermesini eleştirirler. Önce şunu belirtmek lâzımdır ki İslâm geldiği zaman, bir erkek istediği kadar kadınla evlenme hakkına sahipti.

Çok kadınla evlenme âdeti, eski toplumların birçoğunda geçerli idi. Eski Hindular, sınırsız kadınla evlenmeyi mübah gördükleri gibi bugün bile bazı Brehmenler arasında çok kadınla evlenme âdeti vardır. Lidyalılar, Babilliler, eski İran ve Hz. Mûsâ'nın vefatından önce ve sonraki yahudîlerde erkeğin, evlenmesi sınırlı değildi.

Kitâbı Mukaddese göre Hz. İbrahîm'in iki karısı vardı. İshak'ın büyük oğlu Esav da birkaç kadınla evli idi. Tekvîn Kitâbının 28 nci bâbında aynen şöyle deniyor: "Esav İsmâil'e gitti ve İbrahîm oğlu İsmail'in kızı Nebayot'un kızkardeşi Mahalat'ı karıları üzerine karı olarak aldı[1].

Hz. Ya'kub'un birkaç karısı vardı.[2] Ya'kub, iki kızkardeşi birlikte almıştı: "O gece Ya'kub kalkıp iki karısını ve iki cariyesini ve onbir çocuğunu aldı, Yabbok geçidinden geçti."[3]

Elkana'nın iki karısı vardı, birinin adı Hanna, öbürünün Peninna idi.[4] Davud, Hebron'dan geldikten sonra Yeruşalim'den yine cariyeler ve karılar aldı ve yine Davud'a oğullar ve kızlar doğurdular.[5] I. Samuel Kitâbının 42-45 nci cümlelerinde de Davud'un birkaç karısı olduğu teyid edilmektedir. Hz. Süleyman'ın ise yediyüz karısı, üçyüz câriyesi vardı.[6]

1. Tekvîn: 28/8-9
2. Tekvîn: 31/17.
3. Tekvîn: 32/22
4. I. Samuel: 1/1
5. II. Samuel: 5/13
6. I. Krallar: 11/3.

Kitâbı Mukaddes'te çok kadın almanın hükmü şöyledir: "Eğer kendisine başka bir kadın alırsa, evvelkinin nafakasını, esvabını ve karılık hakkını eksiltmeyecektir."[1]

Talmud, erkeğin, evleneceği bütün kadınların ihtiyaçlarını görecek derecede güçlü olması şartını getirdi ise de kadın sayısını sınırlamadı. Gerçi yahudî hahamları, dört kadından fazla alınmamasını öğütlüyorlardı ama pek dinleyen yoktu.

Avrupa ile Batı Asya'nın çeşitli yönlerinde yaşayan Trakyalılar, Medyalılar, Plâjlarda pek fahiş derecede çok kadınla evlenmeye alışkın idiler. Kadının, bir eşya gibi miras kaldığı, hibe olunduğu, vasiyetle birine devredilebildiği Atina'da da erkek, dilediği kadar kadınla evlenebilirdi. Hz. Îsâ, evlenme, rağbetini biraz kırmaya davet ettiyse de evlenmeyi yasaklamadı. Hıristiyanlığın esasında çok kadınla evlenmenin haram olduğuna dair kesin bir hüküm yoktur. Çok kadınla evlenmek, Jüstinien kanunu ile yasaklanmıştır.

Çok kadınla evlenmenin yasak olduğu Batı ülkelerinde, vaktiyle papaslar dahi yakın zamanlara kadar Morganatik denilen bir çeşit nikâh ile evlenmede bir sakınca görmemişlerdi. Hıristiyanların azizlerinden Saint Augustin kanunları, çok kadınla evlenmeyi mübah kılan toplumlar içinde bunu yapmakta bir sakınca görmemiştir. İngiliz tarihçisi Hallam, Almanya'da, Protestanlığın kurucularının, ta Onaltıncı asra kadar ilk kadının kısır olması gibi belirli sebeplerle çok kadınla evlenmeyi mübah kıldıklarını anlatıyor[2].

İşte İslâm, geldiği zaman mevcut toplumların birçoğunda uygulanan çok kadınla evlenmeyi sınırlayarak dörde indirmiştir. Fakat dört kadınla evlenmeyi de emretmemiş ancak topluma iyice yerleşmiş olan bu uygulamayı kısmış, şarta bağlamıştır. Kadınlar arasında adâlet yapmama endişesi bulununca bir tane almayı emretmiştir. Böylece İslâm, çok kadınla evlenmeyi zorlaştırmıştır.

Kadınlar arasında her bakımdan adâleti yerine getirmek kolay bir şey değildir. Adâlet yapılamayınca da bir kadınla evlenme zarureti ortaya çıkmaktadır. Demek ki İslâm, dört kadınla evlenmeye tevşik etmiyor, sınırsız evlenmeyi sınırlayarak en çok dörde müsaade ediyor, fakat bazı hallerde toplumun selâmeti için birden fazla kadınla evlenme kapısını da tamamen kapatmıyor, biraz açık tutuyor. Zira bazı durumlarda birden fazla kadınla evlenmek zaruri olabilir.

---

1. Çıkış: 21/10.
2. Abdulâziz Çaviş, Anglikan Kilisesine Cevap. Çeviren: Mehmet Âkif, sadeleştiren: Süleyman Ateş, Ankara, 1974, s. 164-166.

Kadın kısır, hastalıklı olduğu zaman kocası onu boşayıp kapıya atma yerine şefkatle muhafaza eder, fakat kendisinin dünyada devamı olacak bir çocuğa sahib olabilmek, yahut zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için başka bir kadınla evlenir. Çocuk sahibi olmak, her insanın en büyük arzusudur. Çünkü çocuk, insanın en büyük desteği, mutluluk kaynağı, vefatından sonra kendisinin hayattaki uzantısıdır. Kadın kısırsa erkek, çocuk sahibi olmak için ya o zavallı, günahsız kadını boşayacak, yahut da çocuksuz kalmaya katlanıp bedbaht olacaktır. Halbuki kısırlığını bilen bir kadın, kendisini ihmal etmeyeceğine, yüz üstü bırakmayacağına inandığı erkeğinin evlenip çocuk sahibi olmasına razı olur. Hem yuva yıkılmaz, hem de erkek mes'ud olur. İki kadın da Allah'ın emrine razı olup kardeş kardeş geçinirler.

Hastalık hali de böyledir. Öyle hastalıklar vardır ki o durumda cinsel ilişki sakıncalıdır. Şimdi bu durumda erkek, bedenî ihtiyacını nasıl karşılayacaktır. Bunu karşılamak için hasta karısını boşayıp yüz üstü mü bıraksın?

Bütün dünyada savaşa gidenler, erkeklerdir. Bazı durumlarda, özellikle savaşa girmiş ülkelerde kadınların sayısı artar, erkeklerden fazla olur. Her kadın, bir erkekle evlenmeyi arzu eder. Erkek sayısı, kadın sayısından az olursa o zaman her kadına bir erkek düşmez. Böyle hallerde şartlarını yerine getirebilecek erkeklere birden fazla kadın alma hakkı tanınırsa bütün kadınlar koca bulma şansına kavuşurlar. İşte bu ve benzeri sebepler, birden fazla kadınla evlenmeyi gerekli kılar. Ama bunlar zarurî hallerdir, zorlayıcı sebep yokken fazla evlenmeğe kalkmak, müslüman toplumlarda hoş karşılanmamıştır. Nitekim asırlarca İslâm hukukuna göre yönetilen Osmanlı İmparatorluğunda, birden fazla kadınla evli olanların sayısı çok azdı. Hattâ toplum onları kınamıştır.

Bu çok evlenme müsaadesi yüzünden İslâma dil uzatanlar arasında şöyle bir herze söyleyenler de vardır: "Erkeğe birden fazla kadın alma müsaadesi veriliyor da neden kadına birden fazla erkek alma müsaadesi verilmiyor?" Bu sözü söyleyenler, herhalde tabiat kanunlarını iyi düşünmeden konuşuyorlar.

Bir dişi, ancak bir erkekten gebe kalır. Ve yüklendiği yavruyu dokuz ay sonra doğurur. Halbuki bir erkek, sadece bir birleşmede 4-5 yüz milyon sperma yani insan tohumu çıkarır. Bunlardan yalnız bir tanesi kadın yumurtasını aşılar. Kadın aşılandıktan sonra artık doğuruncaya kadar başka bir tohum alamaz. Yani bir kadın, ancak bir tek erkekten yılda bir döl alabilir, halbuki bir erkek, gücü varsa bir saat içinde birkaç kadını aşılayabilir.

Kadın, birden fazla erkekle evlense çocuğun babası belli olmayacağı gibi nesil de bozulur. Fakat aynı erkek, ne kadar kadınla birleşse çocukların

babası bellidir, nesil de bozulmaz. Bu, diğer canlılar için de böyledir. O halde Allah'ın, gerektiğinde birçok kadına çocuk verme kabiliyyeti lütfettiği bir varlığı, sadece bir kadına hasretmek, Allah'ın yaratma yasasına da aykırıdır. Demek ki İslâmın teaddüdi zevcâtı (çok kadınla evlenme müsaadesi), kâinattaki yaratılış yasalarına uygundur. Bunun aksi zorlamadır, tabiat yasasına aykırıdır.

Dediğimiz gibi birden fazla evlilik, zaruret halinde başvurulacak bir yoldur. Zorlayıcı sebep olmadan bunu uygulamak, İslâmın emri değildir. Kadınlar arasında adâlet yapılamayacaksa bir kadınla yetinmek gerektir ve şarttır. Özellikle geçim şartlarının son derece ağırlaştığı şu çağda, birden fazla kadın almaya kalkmak, âile saâdetini bozar, kıskançlık, huzursuzluk kaynağı olur.

İslâmı bu yüzden ta'n eden bazı mahfillerde, aslında gizli gizli birçok kadınla yasak aşklar yaşandığı, herkesin ma'lûmudur. İşte İslâm, böyle gayri meşru ilişkileri kabul etmez. İslâma göre insan, ya tek kadınla yaşayacak, yahut tek kadınla doymuyorsa nikâh ile başka kadın alacaktır. Gayri meşru birleşme, gizli dostluklar zinadır, haramdır. Bunlar, toplum ahlâkını bozar, insanları birbirine düşman eder, nesli bozar, insanları dejenere eder.

Âyetin son bölümü olan *"Yahut elinizin altında bulunanlar..."* cümlesine gelince bu, o zaman yürürlükte olan bir âdeti ikrardır, yeni bir hüküm değildir. O zaman kölelik ve câriyelik yürürlükte idi. Sahibinin, cariyesi ile cinsel ilişki kurması meşru idi. Bu âdet, toplumda böyle yerleşmiş idi. Kur'ân, bu yerleşik âdeti hali üzre bıraktı. Çünkü bu, câriyelerin de yararına idi. Zira onların da birleşme ihtiyacı vardı. Halbuki onlar, maliklerinden başkalariyle birleşme hakkına sahip değillerdi. Ancak sahipleriyle birleşebilirlerdi. Bu hak da onların elinden alınsa onlara zulüm olurdu. Şayet câriye, efendisinden hamile kalıp çocuk doğurursa ümmi veled (çocuk anası) olur, artık satılamaz ve efendisinin ölümüyle birlikte hürriyetine kavuşur. Bu, köle ve câriyeliğin kaldırılması yolunda atılmış bir adımdır. Çünkü câriye de zevce sayılmıştır: *"İçinizden inanmış, hür kadınlarla evlenmeğe gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan inanmış câriyelerinizden alsın."*[1]

4 ncü âyet de evlenen erkeklerin, üzerinde anlaştıkları mehri karılarına vermelerini emretmektedir. Bu âyetin hükmüne göre, evlenen her kadının, kocasından alacağı, mehr denen bir meblâğ vardır. Bunu vermek, kocanın üzerine farzdır. Şayet kadın, gönül rızasiyle bu alacağından vazgeçerse o zaman koca, mehir vermeyebilir. Bu âyet de kadın haklarını koruyan âyetlerden biridir.

1. Nisâ' Sûresi: 25

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ
ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾ وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا
النِّكَاحَۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُٓوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْۚ وَلَا تَأْكُلُوهَٓا
اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُواۜ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْۚ وَمَنْ كَانَ
فَق۪يرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِۜ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَس۪يبًا ﴿٦﴾

5- Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermeyenlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. 6- Nikâh çağına varıncaya kadar yetîmleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüsünler diye alakoyup israf ile tez elden onların mallarını yemeye kalkmayın. Zengin olan çekinsin; yoksul olan da (malın muhâfazası için gösterdiği çaba ve ihtiyacına) *uygun şekilde yesin. Onlara mallarını geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahid bulundurun. Hesapçı olarak da Allah yeter.*

Tefsîr:

5 nci âyette hayatın kıvâmı (direği, temeli) olan malın, sefîhlere, yani iyiyi kötüyü ayırdetme yeteneğinden yoksun bulunan kıt akıllı, zayıf görüşlü kimselerin tasarrufuna verilmemesi, öyle kimselerin yalnız yeme, içme, giyme gibi zarurî ihtiyaçlarının karşılanması, onlara karşı güzel davranılması, iyi işlem yapılması emrediliyor.

Âyetin gelişinden anlaşılıyor ki buradaki *süfehâ'* (aklı kıt kişiler), velîsinin akrabası olan yetîmlerdir. Çünkü konu yukarıdan beri yetîm konusudur. Bu âyetler, bütün olarak yetîmlerin hukukunu anlatan bir bölüm oluşturmaktadır.

Burada hitab edilenlerin kimler olduğu sorunu ihtilâflı ise de yetîmlerin velîlerine hitâb edildiği, *süfehâ* ile de yetîmlerin kasdedildiği, rüşde (olgun-

luğa) ermeden verilmemesi emredilen malların da velilerin malları değil, yetîmlerin kendi malları olduğu görüşü meşhurdur. Fakat İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'a atfedilen bir görüşe göre de hitâb, yalnız yetîm velilerine değil, bütün akıllı insanlaradır. *Süfehâ*'dan maksat da kadınlar ve çocuklardır.[1]

Âyetin hükmüne göre malını kullanamayacak derecede akıl gücünden yoksun kimselere hacr konur (tasarruf yetkisi elinden alınır), velileri, bunların zaruri ihtiyaçlarını, bunlara ait mallardan karşılar. Ayrıca bunlara güzel söz söylemek, öğüt vermek, iyi davranmak da âyetin emirleri arasındadır. Âyette geçen *ma'rûf* kelimesi, *münkerin* zıddıdır. *Münker,* nefsin çirkin gördüğü şeydir. Ruhun hoşlandığı şey de *ma'ruf*'tur. Velînin, yetîme: "Malını muhafaza ediyorum, rüşdüne erdiğin zaman malını sana vereceğim" şeklinde söz söylemesi, güzel sözdür.[2]

6 ncı âyette ise yüce Allah, yetimlerin, nikâh çağına varıncaya kadar denenmelerini, bu çağda aklî seçim gücüne erdikleri takdirde mallarının kendilerine verilmesini, erginliğe ererler de malları elimizden gider düşüncesiyle bir an önce onların mallarını yemeğe kalkmamalarını, israf etmemelerini; zengin kişinin, himayesinde bulundurduğu yetîmin malına hiç dokunmamasını, fakîr kişinin ise temiz niyetle, aşırı gitmeden, israf etmeden, baktığı yetimin malından bir miktar yiyebileceğini; yetimlerin mallarının şahidler huzurunda onlara teslim edilmesini emretmekte ve en güzel hesapçının Allah olduğuna, Allah'ın herşeyi, görüp hesab ettiğine dikkati çekmektedir.

Nikâh çağına ermek, erginliğe ermek demektir. Erginliğe ermek de cinsel yeteneklere kavuşmaktır.

Bu âyeti kerîme, erginlik çağına varıncaya kadar yetimlerin denenmesini, erginliğe erdiklerinde rüşde yani iyiyi kötüyü seçme gücüne kavuşmuşlarsa mallarının kendilerine verilmesini emrettiğine göre yetîmin, kendi malında tasarruf hakkına sahib olması için yalnız erginliğe ermesi yetmez, temyîz gücünü de kazanmış olması lâzımdır. Gaye, yetimlerin haklarını korumak, onların mallarının telef olmasını önlemektir. Yakınları olan velilerinin himayesindeki yetimlerin malları, velilerinin mallariyle karışık bulunabilir. Velî, kendi ekinleri, hayvanları ve ürünleriyle karışık bulunan yetimin hayvan ve ürünlerini kendi tarafına geçirebilir, onun hakkına tecâvüz edebilir. İşte yetîm malının tecavüzden korunması için yüce Allah, bu âyetleri indirmiştir.

Âyetin belirttiği rüşd (olgunluk) yaşı konusunda çeşitli görüşler vardır.

1. Câmi'u'l-beyân: 4/245
2. Tefsîru âyâti'l-ahkâm: 2/29-30

İbn Abbâs ve Saîd ibn Cübeyr'e atfedilen bir görüşe göre dinini ve malını koruyacak düzeye gelmiş olan kimse rüşde ermiştir. Bazılarına göre fuhşiyattan ve israftan kaçınan da rüşde ermiş sayılır. Bu görüşler güzel olmakla beraber kesinlik belirtmez. Rüşd yaşının Kur'ân ve Sünnette açıkça belirtilmemiş olması, bunun müslüman müctehid ve yöneticilerinin takdirine bırakıldığını gösterir.

İbn Mâce'nin, Hz. Âişe (r.a.) yoluyla rivâyet ettiği bir hadîse göre Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır:* (şu üç kişinin işlediği hatâ yazılmaz): *Uyuyan kimse uyanıncaya kadar, küçük büyüyünceye kadar, deli akıllanıncaya yahut şifa buluncaya kadar."*[1]

Bu hadîsin, başka varyantlarına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) çocuk ihtilâm oluncaya kadar hatâlarının yazılmayacağını söylemiştir. İhtilâm olmak, erginliğe ermek demektir ki bu da şahıstan şahsa değişebilir. Fakat genellikle 15 yaş, erginlik yaşı kabul edilir. Nitekim Ebu Dâvud Süneninin *Hudûd* Kitâbında Hz. Peygamber (s.a.v.)in, 14 yaşındaki bir çocuğa savaşa katılma izni vermediği, fakat 15 yaşına basınca izin verdiği anlatılır.

Genellikle müctehidler, rüşd yaşını, 17-18 yaş olarak kabul etmişlerdir. İmamı A'zam'a göre rüşd yaşı, onsekizdir. Bu yaşa vardığı halde rüşdüne eremeyen yetîm *mahcûr* olur. Velisi veya tayin edilen vasisi ona bakar, malını da muhafaza eder, onun adına malını işletir.

İmamı A'zam'a göre onsekiz yaşına geldiği halde rüşde ermeyen yetîmin malı, yirmibeş yaşına girinceye kadar bekletilir. Yirmibeş yaşına kadar da rüşdüne ermezse artık rüşde ersin, ermesin malı bekletilmez, kendisine teslim edilir.[2]

Âyetin hükmüne göre yetimin kendisini ve malını muhafaza eden velî, zengin ise yetîmin malına hiç dokunmaz. Fakir ise korumasına karşılık yetimin malından bir miktar yiyebilir. Bu, ona bakmasının ücreti kabul edilir. Buhârî'nin rivâyetinde Hz. Âişe, fakir velinin, yetimin malından ona harcadığı mal kadar bir şey yiyebileceğini söylemiştir.[3]

Âyeti kerime, fakir velînin, himaye ettiği yetîmin malından örfe göre bir miktar yemesine müsaade etmekle beraber bu müsaadeyi iyilikle, temiz niyetle, haddi aşmamak, israf etmemek şartiyle koşullandırmıştır. İhtiyacı olmayan zenginin yetim malından yemesi ise tamamen yasaklanmıştır.

Fakir veliye verilen müsaade, onun güç durumda, maişet sıkıntısı için-

1. İbn Mâce, Talâk: 15; Ebû Dâvûd, Hudûd: 17, 22, Talâk: 11
2. Tefsîru âyâti'l-ahkâm: 2/31
3. Buhârî, Vasâyâ: 23

de bulunmasından ötürüdür. Müsaade edildi diye israf edercesine yetimin malını harcamak haramdır.

Yetîmin malını yiyen fakir velinin, eli genişe çıktığı zaman bunu iâde edip etmeyeceği konusunda iki görüş vardır: Birine göre velinin himaye ettiği yetîmin malından yediğini geri vermesi gerekmez. Ashabdan biri Hz. Peygamber (s.a.v)e sormuş:

"— Ya Resulâllah, hiçbir şeyim yok, yalnız yanımda malı olan bir yetîm var. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuş:

— İsraf etmeden, kendine mal etmeden, kendi malını saklayıp onun malını yememek şartiyle yetiminin malından yiyebilirsin."[1]

İkinci görüşe göre yetîmin malından yiyen fakir velî, genişe çıktığı zaman yediğini iâde eder. Çünkü bu müsaade, kendisine ihtiyacından dolayı verilmişti. İhtiyacı kalmayınca yediğini iâde etmelidir. Saîd ibn Cübeyr, Mücâhid ve Ebû'l-Âliye bu görüştedir. Hz. Ömer (r.a.)in şöyle dediği rivâyet edilir: "Ben kendimi yetîmin velisi yerine koydum. Zengin olursam onun malına el sürmem, muhtaç olursam ödünç alır, genişe çıkınca öderim."[2]

Taberî'ye göre en doğru görüş, bu ikinci görüştür. Yüce Allah zaruret halinde fakir insana, ödünç olarak yetîmin malından alabileceğini söylemiştir. Yetîmin malından öyle hesapsız, kitapsız yemek caiz değildir. Yetîmin bakımına bir ücret takdir edilecekse o zaman veli ile yetîme bakan herhangi bir kimse arasında fark kalmaz. Alacağı ücret, yetîmin bakımı için gerekli olan, yetîme harcanan ücrettir. Bunun dışında kendi geçimi için yetîmin malından harcayamaz. Harcarsa o, borçtur ödemesi gerekir.[3]

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ
الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾ وَإِذَا
حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا
لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾ وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا

1. Nesâ'î, Vasâyâ: 11; İbn Mâce, Vasâyâ: 9; İbn Hanbel, Musned: 186, 216
2. Kİbn Kesîr: 1/453-454
3. Câmi'u'l-beyân: 4/260-261

خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ
اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا
﴿١٠﴾

7- Ana babanın ve akrabânın geriye bıraktıklarından erkeklere pay vardır; ana babanın ve akrabânın geriye bıraktıklarından kadınlara da pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan (hem erkeğe, hem de kadına) *bir hisse ayrılmıştır. 8-* (Mîras düşmeyen) *akrabâlar, yetîmler, yoksullar da* (miras) *taksim*(in)*de hazır bulunursa bir şeyler vererek onları da ondan rızıklandırın* (gönüllerini hoş edin) *ve onlara güzel söz söyleyin. 9- Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde* (halleri nice olur) *diye korkanlar,* (öksüzlerin hakkına dokunmaktan) *çekinsinler. Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler. 10- Zulm ile yetîmlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar ve çılgın bir ateşe gireceklerdir!*

Tefsîr:

7-8 nci âyetlerde babanın, ananın veya akrabânın bıraktığı mîrastan kadınların da erkekler gibi hakları bulunduğu belirtilmekte, mîras taksim edilirken orada bulunup da mîras hakkı olmayan akrabâya, yetîmlere ve yoksullara da mîrastan bir şey verilip sevindirilmeleri ve onlara güzel söz söylenmesi, güzel davranılması emredilmektedir.

9-10: İnsan, geride bırakacağı zayıf çoluk çocuğunu düşünür, onların perişan duruma düşmesini istemez. İşte yüce Allah, 9 ve 10 ncu âyetler ile mü'minlere, başkalarına uygulayacakları işlemi iyice düşünmelerini, kendileri nasıl geride bırakacakları çoluk çocuklarını düşünüyorlarsa başkalarının da geride bırakacakları çoluk çocuklarını düşünmelerini, kimsenin çoluk çocuğunu perişan duruma düşürmemelerini, yetîmlerin haklarını yememelerini, yetîmlerin mallarını yiyen kimselerin, aslında ateş yediklerini, zira yedikleri o malın âhirette karınlarında ateş olacağını beyan buyurmaktadır.

7 numaralı âyetin, bir kadının şikâyeti üzerine indiği rivâyet edilir. Bu kadının ölen kocası, geriye üç yetim kız bırakmıştı. Amcası oğulları, adamın malını tamamen aldılar, bu kadına ve üç yetîm kıza hiçbir şey bırakmadılar. Kadın, durumu Allah'ın Resulüne şikâyet etti. Allah'ın Resulü, onlara

adam gönderdi. Varisler, malın kendilerine âid olduğunu söylediler. Çünkü ölen kişinin, erkek oğulları yoktu. Arap âdetine göre geri kalan mîrasa, yalnız ölenin erkek akrabâsı varis olurdu. İşte bu âyet bu olay üzerine indi. Bu âyet inince Allah'ın Resulü (s.a.v.) onlara haber gönderip Allah'ın, kadınlara da pay ayırdığını bildirdi. Daha sonra da akrabâdan herkesin ne miktar pay alacağını bildiren mîras âyetleri indi.

10 ncu âyetin, Gatafân kabilesinden, kardeşinin yetim kalan oğluna zulm eden, onun malını yiyen bir adam hakkında indiği rivâyet edilir. Fakat âyetlerin mânâsı birbirine bağlıdır. Bunların aynı anda inmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Anlatılan iki olay ise, yetîmler hakkındaki bu âyetlerin inişine tekaddüm eden olaylar olabilir, hattâ bunların bu âyetlerin inmesine zemin hazırlayan olaylardan olduğu söylenebilir.

Câhiliyye Devrinde mîras, ölenin yalnız erkek akrabâsına kalırdı. Kadınların mîras hakkı olmadığı gibi savaşa iştirak edemeyecek yaştaki küçük çocukların dahi mîras hakları yoktu. Bu âyetler, kadınları da erkekler gibi mîrasa ortak yapmış, çocuklarla büyükler arasında fark görmemiş, daha sonra inen âyetler ise herkesin mîrastan alacağı payı belli etmiştir. Hanefîler, 7 nci âyet hükmünce Zevû'l-Ârhâm'ın da vâris olduğunu söylemişlerdir. Zevû'l-Arhâm, ana tarafından akrabâ olan dayılar, teyzeler...dir, Bunlar da âyette belirtilen erkek ve kadınlar kapsamına girer.[1]

Akrabâ içinde kendilerine mîras düşmeyecek olanlar vardır. İşte mîras taksim edilirken, orada bulunan, fakat mîras payı olmayan yakınlara, yetîmlere ve yoksullara da bir şeyler verip onların gönülleri hoş edilmelidir. Mîras payı bulunmayan akrabâya, yetîmlere ve yoksullara bir şeyler verilmesini emreden sekizinci âyetin neshedildiğine dair rivâyetler olduğu gibi bu âyetin neshedilmeyip muhkem olduğuna dair rivâyetler de vardır.[2] Kanaatimize göre ikinci rivâyet daha doğrudur. Çünkü âyetin ruhundan anlaşılan şudur ki kasdedilen akrabâ, mîras hakkı bulunmayan akrabâ ile yetîmler, yoksullardır. Böyle olduğuna göre bu âyetin, mîras âyetiyle neshedilmesi, söz konusu olamaz. Zira mîras âyeti, mîras payı olan akrabânın alacağı hisseyi izah etmektedir.

Mücâhid, bu âyetin hükmü gereğince vârislerin, fakirlere bir şey yedirmelerinin vâcib olduğunu söylemiştir. İbn Sîrin de kendisine bir vasiyyet yapılmış olan 'Ubeyde'nin vasiyyeti üzerine bir koç kestirip âyette bildirilen

1. Tefsîru âyâti'l-ahkâm: 2/37
2. Câmi'u'l-beyân: 4/264; İbn Kesîr: 1/454-455

kişilere yedirdiğini ve "Bu âyet olmasaydı, bu benim malım olurdu" dediğini anlatmıştır.[1]

Alî ibn Ebî Talha, 9 ncu âyetin, can verme halinde bulunup vârisleri için zararlı vasiyyet yapan kimse hakkında olduğunu söylemiştir. Ölmek üzere olan insan, vârislerine zararlı vasiyyet yaparsa yanında bulunanlar, onu ikaz edip vasiyyeti düzeltmeğe çalışır, o adamı çoluk çocuğunun durumunu düşünmeğe yöneltebilirler. Hattâ, bu onların görevidir de. Dahhâk şöyle diyor: "Hastanın yanındakiler, ona malının tamamını vasiyyet etmesini söylememeli; çocuklarını düşünmesini, borcunu harcını yazmasını ve malının beşte birini de mîras düşmeyen akrabâsına vasiyyet edip diğer kısmını vârislerine bırakmasını telkin etmelidirler."[2]

Yetîm malına, yetim hakkına dokunmak büyük günahtır. Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yedi helâk edici şeyden kaçınınız. 'Onlar nedir ya Resulâllah?' diyenlere şöyle buyurmuştur: Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, haksız yere Allah'ın haram kıldığı bir canı öldürmek, yetîm malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak, bir şeyden habersiz, inanmış namuslu kadınlara iftira etmek!"*[3]

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Ebû Saîd el-Hudrî'den, Hz. Peygamber (s.a.v.)in şu hadîsini çıkarmışlardır: *"Peygamber (s.a.v.) Mirâc'a götürüldüğü geceyi bana anlattı, buyurdu ki: Baktım, dudakları, deve dudaklarına benzeyen bir topluluğun yanındayım. Başlarında bulunan biri, bunların dudaklarını tutuyor, ağızlarına ateşten bir taş parçası koyuyor, ağızlarından atılan bu taş, aşağılarından çıkıyor. Bunların bir bağırışı, bir inleyişi var ki* (çok acı)*! Cebrâil'e bunların kim olduğunu sordum, 'Bunlar, yetimlerin mallarını zulüm ile yiyenlerdir' dedi."*[4]

Bazı rivâyetlere göre bu âyet, mü'minlere çok ağır ve zor gelmişti. Yetîmlerin mallarının, kendi mallarına karışmasından çok çekindiler. Yüce Allah bunun üzerine: *"... Ve sana yetîmlerden soruyorlar.* De ki: *'Onların* (durumlarını) *düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışır* (onlarla bir arada yaşar) *sanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozanı düzeltenden ayırır..."*[5] âyetini indirdi. Bundan sonra yemeklerini yetîmlerin yemeklerine karıştırdılar, beraber yeyip içtiler.[6]

1. İbn Kesîr: 1/455
2. Câmi'u'l-beyân: 4/271
3. Buhârî, Vasâyâ: 23, Tıb: 48; Müslim, İmân: 144; Ebû Dâvûd, Vasâyâ: 10,...
4. Câmi'u'l-beyân: 4/273; İbn Kesîr: 1/456
5. Bakara Sûresi: 220
6. İbn Kesîr: 1/456-457; Tefsîru âyâti'l-ahkâm: 2/41

Yetîm, en büyük koruyucusu olan babasını kaybetmiş, kendisini yönetmekten âciz çocuktur. Yüce Allah, merhametinden dolayı yetîmler hakkında Nisâ Sûresinin başından itibaren dokuz âyet indirmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde yetimlere güzel bakmayı, onların haklarına asla dokunmamayı emretmiştir:

"... Öksüzlere karşı adâleti yerine getirmeniz hakkında size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır."(1)

"Yetîmin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (onun malına) *en güzel biçimde* (yaklaşabilirsiniz)*!.."*(2)

"Sakın öksüzü ezme?"(3) meâlindeki âyetler, yetim haklarını korumayı, yetîme karşı şefkatli, merhametli davranmayı emreden âyetlerden bazılarıdır.

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ
نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا
النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ
وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ
إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ
لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿١١﴾ وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ
وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ

1. Nisâ' Sûresi: 127
2. En'âm Sûresi: 152, İsrâ Sûresi: 34
3. Duhâ Sûresi: 9

بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ
وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ
رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ
فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ
يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾ تِلْكَ
حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

11- Allah size, çocuklarınız(ın alacağı mîras) *hakkında, erkeğe kadının payının iki katını tavsiye eder.* (Çocuklar) *ikiden fazla kadın iseler,* (ölenin) *geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer* (çocuk) *yalnız bir kadınsa* (mîrasın) *yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı* (malı)*nda, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana babası ona vâris oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir,* (Bu hükümler, ölenin) *yapacağı vasiyyetten, ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunlar, Allah'ın koyduğu farzlar*(haklar)*dır. Allah, bilendir, hikmet sahibidir. 12- Eğer çocukları yoksa eşlerinizin yapacakları vasiyyetten ve borçtan sonra geriye bıraktıkları mîrasın yarısı sizindir. Çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Sizin de çocuğunuz yoksa, yapacağınız vasiyyet ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır; çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer mîras bırakan erkek veya kadının evlâdı ve ana ba-*

bası olmayıp bir erkek veya bir kızkardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler, üçte bire ortaktırlar. (Bu taksim), *zarar verici olmayan vasiyyet ve borçtan sonra* (uygulanır). *Bunlar, Allah'tan* (size) *vasiyyettir. Allah, bilendir, halîmdir. 13- Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Elçisine itâat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlere sokar. İşte büyük başarı budur. 14- Kim de Allah'a ve O'nun Elçisine karşı gelir, O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu, sürekli kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azâp vardır.*

Tefsîr:

11-12 nci âyetler, İslâmın mîras hukukunu düzenlemekte, ölen kişinin mîrasında vârislerine düşecek payı belirlemektedir.

A— Ölenin çocuklarının mîras hakkı:

1) Ölenin erkek ve kız çocukları varsa erkek çocuk, kız çocuğun iki katı mîras alır. Mîrasın tamamı, kızlara bir, erkeklere iki hisse olmak üzere bölüştürülür.

2) Ölen kişi, geriye yalnız bir kız bırakmış, erkek çocuk bırakmamış ise, mîrasın yarısını bu kız alır. Eğer geriye ikiden fazla kız çocuğu bırakmış, hiç erkek çocuk bırakmamışsa bu kızlar, mîrasın üçte ikisini aralarında eşit biçimde bölüştürürler.

Âyette, ölenin bir kızı veya ikiden fazla kızı olması durumu izah edilmiş, fakat yalnız iki kızı olması hakkında bir şey söylenmemiştir. Erkek kardeşleri bulunmayan iki kızın vârislik durumu üzerinde ihtilâf vardır. İbn Abbâs, bu iki kızı bir kız hükmüne katarak her ikisine mîrasın yarısını vermiştir. Ona göre yüce Allah: "(Çocuklar) *ikiden fazla kadın iseler, geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır..*" buyurararak ikiden fazla oldukları zaman kızlara üçte iki vermiştir. Şimdi biz, kızlar iki olduğu zaman onlara da üçte iki veremeyiz.

Fakat müctehidlerin çoğunluğuna göre iki kız da ikiden fazla kızlar gibi üçte ikiyi alırlar. Bu görüş, birkaç yönden daha isabetli kabul edilmektedir: Evvelâ bu hükümde kızlar, iki bacının durumu ile karşılaştırılmıştır. Ölen kişinin iki kız kardeşi varsa: "*Eğer* (ölenin) *iki kızkardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır...*"[1] âyetine göre bu iki kızkardeş, üçte ikiyi alırlar. İnsanın iki kızı, kendisine iki kızkardeşinden daha yakındır. Yüce Allah,

1. Nisâ Sûresi: 176

iki kızkardeşe üçte ikiyi verdiğine göre iki kıza da üçte ikinin verilmesi lâzımdır.

Sâniyen: Kız, erkek kardeşiyle beraber üçte bir alır. Kızkardeşiyle beraber de bunu alması ve her ikisine üçte ikinin verilmesi doğru olur.

Sâlisen: İbn Mes'ûd'dan, Hz. Peygamber (s.a.v.)in, vâris olan kız, oğul kızı ve kızkardeşten: oğul kızına altıda bir, kıza yarı verdiği, böylece kız ve oğul kızına birlikte üçte ikiyi hükmettiği rivâyet edilmiştir. O halde iki kıza üçte iki vermesi gayet doğaldır. Kaldı ki: " فان كنّ نساءً فوق آثنتين(Çocuklar) *ikiden fazla kadın iseler...*" cümlesinin, "فان كنّ اثنتين فما فوقها *iki ve ikinin üstünde kadın iseler*" şeklinde mânâlandırılması da câizdir. Nitekim "فاضربوا فوق آلأعناق: *Onların boyunlarının üstüne vurun*"[1] cümlesi de: "اضربوا آلأعناق فما فوقها *Boyunlarını ve boyunlarının üstünü vurun*" anlamındadır. Demek ki:

a) Ölen kişi, geriye erkek-kız, birkaç çocuk bırakırsa erkekler, kadınların iki katı mîras alırlar.

b) Ölen, iki veya daha fazla kız bırakır, erkek çocuk bırakmazsa, kızlar, mîrasın üçte ikisini alırlar.

c) Ölen, yalnız bir kız bırakır, erkek bırakmazsa bu kız, mîrasın yarısını alır. Sünnette açıklanan bir dördüncü hal de vardır ki o da şudur:

d) Ölen, geriye bir kız ile, bir de oğlunun kızını bırakmış olursa kızına malın yarısı, oğlunun kızına da altıda biri düşer ki oğul kızı ile kendi kızı, malın üçte ikisini almış olurlar.

c) Ölenin oğlu ölmüş olur da oğlunun oğulları bulunursa bunlar, babalarının yerine geçerler. Ne var ki bunlarla beraber, ölenin kendi oğlu da vâris olursa bu torunlara mîras düşmez, bütün mal oğula kalır. Vârisler arasında bir üst tabakanın, bir alt derecedeki mîrasçıları mîrastan mahrum kılmasına *hacb* denir.

Eğer ölenin birinci derecedeki çocuğu erkek ise, kendinden aşağısını, yani ölenin torununu mîrastan düşürür. Fakat birinci derecedeki çocuk kız ise, kız kendisine düşen mîras payını aldıktan sonra geri kalan, oğlunun çocuğuna (yani torununa) düşer. Oğlunun çocuğu erkek ise geri kalanın tamamını alır, oğlunun çocuğu kız ise, ölenin kızına yarı verilir. Üçte ikiyi tamamlamak için torununa da altıda bir verilir. Çünkü bunlar, rütbeleri değişik iki kız kabul edilirler. Kız olmaları dolayısiyle üçte ikiye katılırlar. Dereceleri değişik olduğundan dolayı da payları değişik olur. Biri mîrasın yarısını, öteki altıda birini alır.

1. Enfâl Sûresi: 12

Eğer üst derecedeki çocuklar, iki kız iseler, bunlar üçte iki alırlar. Bu durumda alt derecedeki çocuk kız ise kendisine bir şey düşmez. Meğer ki kendisinin karşısında (yani kendi derecesinde) veya daha alt derecede bir erkek bulunsun. O zaman bu kız, o erkekle beraber bâkîyi (kalan mîrası) alır. İki erkeğe, bir kıza olmak üzere mîras bölüştürülür.[1]

Buhârî'nin, İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği hadiste oğul kızı ile kızkardeşin durumu izah edilir. Orada İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber (s.a.v.)in hükmünce kıza yarı, oğul kızına altıda bir verileceğini, geri kalanın da kızkardeşe düşeceğini belirtmiştir.[2] Bu hadîse göre dedesinin sağlığında babası ölmüş bulunan oğul kızı, kendisini mîrastan mahrum edecek oğul (yani kızın amcası) yoksa dedesine vâris olur. Oğulun oğlu da buna kıyas edilir. Nitekim Zeyd ibn Sâbit'in rivâyet ettiği bir hadîste bu husus, açıkça belirtilmiştir: *"Oğulların çocuğu, insanın kendi çocuğu hükmündedir. Kendilerinin üstünde bir oğul yoksa, bunların erkekleri, adamın kendi erkek çocukları gibi, kızları da kız çocukları gibidir. Onlar gibi dedelerine vâris olurlar, onlar gibi mîrastan mahrum olurlar. Oğulun çocuğu, oğul ile birlikte vâris olamaz."*[3]

Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.), Mu'âz'ı, bir kavme öğretmen ve emîr olarak göndermişti. Mu'âz, orada, vefat edip geriye bir kız ile bir kızkardeş bırakan kimsenin kızına mîrasın yarısını vermişti.[4] Bu olay, Hz. Peygamber (s.a.v.)in hayatında olduğuna göre demek ki Mu'âz, bu hükmünde Allah Resûlünün hükmüne dayanmıştır.

Sünen sâhipleri, Allah Resûlünün, geriye yalnız oğul çocuğu bırakan kimsenin bu torununa altıda bir hisse verdiğini rivâyet ederler. Hz. Ebûbekir, oğul oğlunun mîrasında nenesine altıda bir vermiş, bu kez çocuğun başka nenesi de gelip Hz. Ömer'den hak istemiş, Hz. Ömer: "Eğer ikiniz birleşirseniz altıda bir ikinize düşer, aranızda bölüşürsünüz. Yalnız biriniz olursa altıda bir, ona düşer" demiştir.[5]

Hacb:

Ferâiz ilminde *hacb* denen bir şey vardır. Hacb, daha yakın akrabanın, daha uzak olanları mîrastan düşürmesi veya onların mîras hakkını azaltmasıdır. *Hacb-i noksân ve hacb-i hirmân* olmak üzere iki türlü hacb vardır. *Hacb-i noksân,* vârislerden birinin veya birkaçının mîras hakkını azaltmak, *hacb-i*

1. Tefsîru âyâti'l-ahkâm: 2/44-45
2. Buhârî, Ferâiz, bâbu mîrâsi ibneti ibn ma'a ibnetin.
3. Buhârî, Ferâiz, bâbu mîrâsi ibni'l-ibn.
4. Buhârî, Ferâiz, bâbu mîrâsi'l-benât
5. Tirmizî, Ferâiz, 10.

hirmân ise mîrastan tamamen mahrum bırakmaktır.

Hacb-i noksâna misal: Karı kocanın, birbirinden alacağı mîras durumudur. Koca, karısından yarı alacağı yerde çocuğun bulunması, kocanın hakkını yarıdan dörtte bire düşürür. Kadın, kocasından dörtte bir alacağı yerde çocuğun bulunması, kadının hakkını dörtte birden sekizde bire düşürür. Kezâ çocuk, dedesinin ve nenesinin mîras hakkını azaltır. Vefat eden evlâdından, babası üçte iki, annesi üçte bir alacak iken, ölenin çocuğu bulunması halinde dede ve nene, altıda birer hisse alırlar. Ölenin kardeşleri de annenin hakkını, üçte birden, altıda bire düşürürler. Baba varsa kendileri vâris olamazlar. Buna rağmen annenin mîras hakkını düşürürler.

Hacb-i hirmâna mîsal de ölenin babası, dedesi veya çocukları bulunması halinde anne bir kardeşlerinin mîrastan mahrum olmalarıdır. Çünkü ölenin babası, dedesi, yahut çocuğu varsa anne bir kardeşlerine hiçbir şey düşmez. Keza anne baba bir, yahut baba bir kardeşlerin mîras hakkı da, baba ile, anne ile, oğul ve oğulun oğlu ile düşer.

B— Anne babanın mîras hakları:

1) Ölen kişinin anne babası ve çocukları varsa, anne ve babanın her birine altıda bir düşer. Ölenin anne babasiyle birlikte yalnız bir kızı varsa kıza yarı, anne babanın her birine de altıda bir düşer. Ayrıca baba, asabelik dolayısiyle mîrasın kalan kısmını da alır.

2) Eğer ölenin çocukları ve kardeşleri yoksa, mîrasın üçte biri annesine, geri kalan üçte ikisi de babasına düşer. Böylece babanın hissesi, anneninkinin iki katı olur.

3) Ölenin anne babasiyle birlikte kardeşleri de varsa, annesine altıda bir düşer. Ölenin kardeşleri, annesinin üçte bir hissesini altıda bire düşürürler. Âyette: *"Eğer kardeşleri varsa, annesinin payı altıda birdir"* buyurulmuştur. Demek ki annesinin hissesini üçte birden, altıda bire düşüren, yalnız bir tek kardeş değil, kardeşlerdir. Ölenin yalnız bir kardeşi varsa, annesi yine üçte bir alır. Baba ile birlikte kardeşler vâris olamazlar. Yalnız annenin hakkını 1/3 den 1/6 ya düşürürler. Fakat Abdullah ibn Abbâs, kardeşler, anneden eksilttikleri 1/6 hisseyi (1/3 = 2 x 1 / 6 dır) alırlar demiştir. Kardeşler 1/6 alınca Kardeşleriyle birlikte vâris olan babası ise, kalanın üçte ikisini alır. Şöyle:

Ö. Anne:	kardeşler:	baba:	
1/6 +	1/6 +	4/6	: 6/6

Fakat bu görüş şâzdır. Cumhura göre baba ile birlikte kardeşler vâris olamazlar.

4) Kadın ölür, geriye kocasiyle birlikte babasını, annesini bırakırsa annesine üçte bir düşer, kocası mîrasın yarısını alır. Geri kalanı da babası alır ki kalan altıda birdir. Bu takdirde, anne babanın iki katı kadar mîras almış olur. Bu ise Ferâiz kuralına aykırıdır.

a) Bunu düzeltmek için sahâbenin çoğunluğu, koca, hakkını aldıktan sonra geri kalanın üçte birini anneye vermişlerdir ki bu, bütün malın altıda birine tekabül eder. Baba ise bütün malın üçte birini alır. İbn Mes'ûd, Zeyd ibn Sâbit, yedi fakîh ve dört imam bu görüştedir. Fakat Abdullah ibn Abbâs buna muhâlefet etmiş, anneye, malın tamamının üçte biri düşer, demiştir.

b) Ölen kişi, geriye bir kadın ile anne babasını bırakmış ise, karısı, hissesini aldıktan sonra annesine, geri kalanın üçte biri düşer. Bu da tıpkı bir öncekine benzer.[1]

c) Üçüncü görüşe göre de yalnız koca öldüğü zaman, kocanın annesi bütün malın üçte birini alır. Mesele onikiden gelir. Karısı dörtte birini alır ki üçtür. Annesi üçte birini alır ki dörttür. Geriye kalan beş hisse de babanın hakkıdır. Fakat anne baba, kadının kocasiyle birlikte vâris oldukları zaman, anne, babadan fazla almamak için geri kalanın üçte birini alır. O zaman mesele altıdan gelir. Kocaya yarı olan üç, anneye kalanın üçte biri olan bir, babaya da geri kalan iki düşer.

C— Karı-kocanın mîras hakları:

1) Ölen kadının çocuğu yoksa kocası, kadının bıraktığı malın yarısını alır. Eğer kadının çocuğu varsa, kocası mîrasın dörtte birini alır.

2) Ölen erkeğin çocuğu yoksa karısına, bıraktığı malın dörtte biri düşer. Kadınlar birden fazla iseler, dörtte bire veya sekizde bire ortak olurlar. Eğer ölenin çocuğu varsa karısına sekizde bir düşer. Çocuğun bir veya daha fazla, erkek veya kız olması, karısının hissesini değiştirmez.

D— Kelâle'nin mîrası:

Âyette son olarak *Kelâle*'nin mîrası anlatılmaktadır. Kelâle zayıf ve âciz kimseye denir. Daha sonra bu kelime, akrabâ yönünden zayıf kimseye denmiştir. İnsanın çocuğu, annesi ve babası en yakın kimseleridir. İşte bunlardan mahrum olarak ölen kimseye *kelâle* denmiştir.

Ölenin annesi, babası ve çocukları yok, anne bir kız ve erkek kardeşi varsa, bunların her birine mîrasın altıda biri düşer. Eğer anne bir erkek ve

1. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm: 2/46-47

kız kardeşler birden fazla ise, bunlar, mîrasın üçte birini kendi aralarında bölüştürürler.

Bu âyette kasdedilen erkek ve kız kardeş, anne bir erkek ve kızkardeştir. Baba anne bir veya baba bir kardeşler değildir. Bu hususa, Sa'd ibn Ebî Vakkas kırâeti tanık olduğu gibi Nisâ Sûresinin son âyeti de tanıktır. Çünkü bu sûrenin sonundaki âyette *kelâle'*ye vâris olan bir kızkardeşe, mîrasın yarısı, iki kızkardeşe üçte ikisi verilmiş; erkek ve kızkardeşler bir arada bulunursa mîrasın tamamı; erkeğe, kadının iki katı olmak üzere bölüştürülmüştür. Halbuki buradaki kardeşlere altıda bir, üçte bir verildiğine göre ilk bakışta iki âyet arasında bir aykırılık göze çarpmaktadır. O halde burada kasdedilen, sûrenin sonunda kasdedilen kardeşlerden farklıdır. Burada yalnız anne bir erkek ve kız kardeşler kasdedilmiştir. Müfessirler de bunu böyle izah etmişlerdir. Ayrıca burada kardeşlere verilen altıda bir, üçte bir hisse, aslında annenin hissesidir. Bu da gösterir ki burada kasdedilen kardeşler, anne tarafından kardeşlerdir.

a. Anne bir kardeş, yahut anne bir kız kardeş yalnız bulunabilir. Bu takdirde mirasın altıda birini alır.

b. Eğer anne bir erkek ve kız kardeş birden fazla iseler, mirasın üçte birine ortak olurlar. Üçte biri, kız erkek aralarında eşit şekilde bölüştürürler.

c. Ölenin çocuğu veya babası varsa bunlar, anne bir kardeşlerini mirastan düşürürler.

Burada *kelâle*, erkek de olabilir, kadın da. Her ikisi için de bu hükümler geçerlidir. Çünkü (أَوْ) ile atfedilen kadın, erkekle aynı hükme tabi kılınmıştır. Kadın da çocuksuz ve anababasız ölürse onun anne bir erkek veya kız kardeşi, mirasın altıda birini; kardeşler birden fazla iseler üçte birini alırlar.

Tirmizî'de bulunan bir hadisi şerife göre asabesi, yani baba tarafından akrabası olmayan kişiye dayısı vâris olur. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Mevlâsı olmayanın mevlâsı, Allah ve Resulüdür. Vârisi olmayanın vârisi, dayısıdır."*(1) Bu hadisin birinci şıkkına göre vârisi olmayanın mirâsı Beytu'l-mâle yani devlet bütçesine aittir. Borcu varsa o da Beytu'l-mal'dan ödenir. İkinci şıkkına göre de asabeden vârisi olmayanın mirası, dayısına düşer.

E- Ölenin mirasının bu şekilde taksimi, borcunun ödenmesinden ve vasiyyetinin yerine getirilmesinden sonradır.

Ancak borcun ve vasiyyetin, vârislere zararlı olmaması lâzımdır. Ölenin

1. Tirmizî, Ferâiz: 12

normal borcu ne kadar olursa olsun, verilecektir. Borcun vârisleri zarara sokanı, ölüm hastalığında adamın, sevdiği bir yakınına veya dostuna fazla miras bırakmak için yalan yere ona borçlu olduğunu söylemesidir. İmamı Mâlik ve Ebu Hanîfe'ye göre hayatı boyunca söylemeyip can verirken ikrar edilen bu borç, bâtıldır. Ölüm hastalığında bulunan kişinin, mücerred ikrariyle sabit olan borç, irse takdim edilmez. Bu, vârislerin iznine bağlıdır. Şâfiî'ye göre bu ikrar sahihtir.[1]

Vasiyyete gelince: Vasiyyet, malın üçte birini geçerse vârislere zararlı olur. Kezâ vârislerden birine yapılacak vasiyyet de diğer vârisleri zarara sokar. Bundan dolayı miras hakkı bulunanlara vasiyyet yapılmaz. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Allah, her hak sahibinin hakkını vermiştir. Artık vârise vasiyyet olmaz."*[2] buyurmuştur. Binaenaleyh vârislere vasiyyet yapılamayacağı gibi yapılacak vasiyyet malın üçte birini de geçmemelidir. Maamâfîh vârise vasiyyet edilebileceği görüşünde olanlar da vardır. Vârise vasiyyet edilemeyeceği hususunda çoğunluk varsa da ittifak yoktur.

Vedâ haccında, ölüm derecesinde hasta olan Sa'd ibn Ebî Vakkas kendisini sormağa gelen Hz. Peygamber (s.a.v.) ile şöyle konuşur:

"— Ya Resulâllah, ben malı olan bir adamım, bir tek kızımdan başka vârisim de yoktur. Malımın üçte ikisini vasiyyet etsem ne dersin?

"— Hayır.

"— Yarısını sadaka olarak vereyim mi?

"— Hayır.

"— Ya üçte birini?

"— Üçte biri olabilir ama o bile çoktur. Senin geriye zengin vârisler bırakman, insanlardan dilenen fakir kişiler bırakmandan hayırlıdır."[3]

Genel kanıya göre Bakara Suresinin, anababaya ve akrabâya vasiyyeti emreden 180 nci âyeti, buradaki miras âyetleriyle neshedilmiştir. Çünkü bu âyetlerle anne babanın ve akrabanın miras hakları belirlenmiştir. Hz. Pegamber (s.a.v.) de biraz önce yazdığımız hadisleriyle mirastan payı belli olan akrabâya vasiyyet yapılamayacağını bildirmiştir. Abdullah ibn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Mal çocuğa, vasiyyet ana babaya ve akrabaya ait idi. Al-

1. Bkz. İbnu'l-'Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân: 1/351; Hak Dini Kur'ân Dili, 2/1311
2. Buhârî, Vasâyâ: 6; Ebû Dâvûd, Vasâyâ: 6; Tirmizî, Buyû' 88; Nesâ'î, Vasâyâ: 5; İbn Mâce, Vasâyâ: 6; Dârimî, Vasâyâ: 28; İbn Hanbel, Musned: 4/186...
3. Müslim, Vasiyyet, bâb: 1, hadîs: 5

lah, bunlardan istediğini neshetti, erkeğe,kadının iki katı pay verdi."[1] Ancak iki âyet arasında nesih yok tahsis vardır. miras âyetleri yakın akrabâya pay veriyor. Kendilerine miras düşmeyen uzak akrabâya vasiyyet ile pay bırakılabileceği gibi din ayrılığı dolayısıyla miras alamayan anababaya da vasiyyet ile mal bırakılabilir.

Mal sahiplerinin, kızlarını, yahut vârislerden bazılarını mirastan mahrum edecek biçimde vasiyyet yapmaları da doğru değildir. Çünkü bu, vârislere zararlı vasiyyet olur. Âyet ise vasiyyetin zararlı olmamasına dikkati çekiyor.

Vârise yapılacak vasiyyetin sahih olup olmayacağı ihtilaf konusudur. Doğru olan görüşe göre vârise yapılan vasiyyet sahih değildir. Çünkü töhmet sebebidir. Şâfiî, yeni görüşünde bu ikrarın sahih olacağını söylemiştir. Şurası muhakkak ki bazı vârislerin payını azaltmak için bile bile böyle vasiyyet yapmak icmâ ile haram sayılmıştır.[2]

11 nci âyet, babalar ve oğullar için gösterilen bu taksimin uygunluğunu belirtmek üzere *"Babaların mı, oğulların mı size daha yararlı olduğunu siz bilemezsiniz, Allah bilir. Bu, Allah'ın ilim ve hikmetine göre yaptığı bir taksimdir. O, hikmet sahibidir, her şeyi yerli yerince yapar."* cümlesiyle sona ermektedir. 12 nci âyet ise vârislere zarar vermekten kaçınmaya dikkati çekmekte ve Allah'ın her şeyi bildiğine, insanların taşıdıkları niyyetlerden haberdar olduğuna işaret etmektedir. 13 ve 14 ncü âyetlerde de, izah edilen bu miras hukukunun, Allah'ın çizdiği sınırlar olduğu belirtilmekte, Allah'a ve Elçisine itaat edip O'nun belirlediği sınırlar içinde duranları, yüce Allah'ın ebedi kalınacak cennetlere sokacağı, en büyük kurtuluşun bu olduğu; Allah'a ve Elçisine isyan edip Allah'ın koyduğu sınırları aşanları da yüce Allah'ın, ebedi kalınacak ateşe sokacağı, orada kendileri için alçaltıcı bir azâp bulunduğu ihtar edilmektedir!

Bu âyetlerin, iniş sebebi olarak birkaç olay anlatılır. Bunlardan biri, Câbir'in anlattığı şu olaydır:

Sa'd ibn er-Rabî'in karısı, Allah'ın Resulü (s.a.v.) e geldi:

"— Ya Resulâllah, dedi, bu iki kız, Sa'd ibn er-Rabî'in kızlarıdır. Babaları, seninle birlikte Uhud'da savaşırken şehid oldu. Amcaları da bunların mallarını aldı, bunlara hiçbir şey bırakmadı. Mal olmadan bunlar evlenemezler. Çünkü malı olmayan kızı kimse almaz. Allah'ın Resulü (s.a.v.):

1. Câmi'u'l-beyân: 4/276
2. İbn Kesîr: 1/461

— *Bekle, Allah bu hususta bir hüküm verecek, dedi.*

Bunun üzerine miras âyeti indi. Allah'ın Resulü (s.a.v.) *kızların amcalarına haber gönderip şöyle emir verdi:*

— *Sa'd'ın iki kızına üçte iki ver, kızların annesine sekizde bir ver, geri kalanı da senindir.''*[1]

Câbir'in anlattığı diğer bir olay da şöyledir:

''Allah'ın Resulü (s.a.v.) *ve Ebubekir, Seleme Oğulları yurdunda yürüyorlardı. Beni sormaya geldiler. Ben de o kadar hasta idim ki aklım başımda yoktu. Allah'ın Resulü su istedi, o su ile abdest aldı, sonra üzerime su serpti. Ben ayıldım -Ya Resulâllah, dedim, malım hakkında ne yapmamı emredersin?.. İşte o zaman: (Allah size, çocuklarınızın mirası hakkında, erkeğe, kadının alacağı payın iki katını tavsiye eder...) âyeti indi.''*[2]

Birinci olay, bu âyetin iniş sebebi olmasına daha müsaittir. Câbir'in anlattığı ikinci olay, bu surenin son âyetinin iniş sebebi olabilir. Zira Câbir'in kızları yok, kız kardeşleri vardı. Câbir kelâle olarak vafat etmiştir. Fakat Buhârî, âyetin iniş sebebi olarak ikinci hadisi kaydetmiş, İbn Kesir de Buhârî'ye uyarak ikinci hadisi yazdıktan sonra birinci rivayetin, âyetin iniş sebebi bakımından uygun olduğunu söylemiştir.[3]

İniş sebebi olarak Umm-u Kuha olayı da zikredilir. Şair Hassân'ın kardeşi ölmüş, geriye karısı Ümm-u Kuha ile beş kız bırakmış idi. Erkek vârisler malı almaya geldiler. Umm-u Kuha, kendisine hiçbir şey bırakmak istemeyen vârisleri, Allah'ın Resulüne şikâyet etti. Yüce Allah: *''İkiden fazla kadın iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer* (çocuk) *yalnız bir kadınsa* (mirasın) *yarısı onundur...''* âyetini indirdi. Umm-u Kuha hakkında da: *''Sizin de çocuğunuz yoksa yapacağınız vasiyyet ve borçtan sonra bıraktığınızın dörtte biri onlarındır; Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır...''* buyurdu.[4]

Şurasına da işeret etmek gerekir ki Kur'ân âyetlerini tek sebebe bağlamak doğru değildir. Bunlar râvîlerin tesbit ve zapt ettikleri sebeplerdir. Fakat bunların yanında zaptedilemeyen daha birçok hâdise muhakkak ki vardır. İşte âyetin inişinden önce bu anlatılanlara benzer birçok olay vukubulmuş olabilir. Zaten o zaman mevcut miras hukuku, sosyal yapıda sızlanmalara sebep

1. İbn Mâce, Ferâiz, 2; Tirmizî, Ferâiz, 3; Ebu Dâvûd, Ferâiz, 4; İbn Kesîr, 1/457
2. Buhârî, Tefsîr, Nisâ' Sûresi; Müslim, Ferâiz, bâb: 2, hadis: 5; İbn Mâce, Ferâiz: 5
3. İbn Kesîr: 1/457
4. Câmi'u'l-beyân: 4/275

olacak nitelikte idi. Çünkü Câhiliyye devrinde kızlara ve cocuklara, kadınlara miras verilmiyordu. Miras ancak savaşma gücünde olan erkeklerin hakkı idi. Mirasın başka bir intikal şekli de *'ahd* yolu idi. Adam bir arkadaşiyle: "Kanım senin kanındır, şerefim senin şerefindir. Sen bana vâris olursun, ben sana vâris olurum. Sen benim şerefimi kollarsın, ben de senin şerefini kollarım" şeklinde ahit yaptı mı öldüğü zaman ahit yaptığı arkadaşı ona vâris olurdu.(1)

Ayrıca Araplarda evlâtlık edinme vardı. Evlâtlık da tıpkı evlât gibi miras alırdı.

İşte bu miras intikal hukuku, toplumda sızlanmalara, haksızlıklara sebep oluyordu. Bu zulüm hukukunu değiştirmek üzere miras âyetleri indi. Demek ki âyetlerin asıl iniş sebebi, çeşitli toplumlarda uygulanan adaletsiz miras sistemi idi.

Kadınları ve çocukları da mirasa ortak yapan bu ferâiz âyetleri indiği zaman bazı insanların çok zoruna gitmişti. Dediler ki: "Kadına dörtte bir, sekizde bir; kıza yarı veriliyor. Küçük çocuklara miras ayrılıyor. Bunların hiçbiri düşmanla savaşamaz, ganimet toplayamaz. Sesinizi çıkarmayın, bu konudan hiç söz açmayın. Allah'ın Resulü (s.a.v.) belki bunu unutur, ya da kendisine söyleriz, bunu değiştirir. Hz. Peygamber (s.a.v.)e dediler ki:

"— Ya Resulâllah, kıza babasının bıraktığı malın yarısını mı verelim? Oysa kız, ata binemez, düşmanla savaşamaz. Çocuğa miras mı verelim? Miras çocuğun işine yaramaz ki?"(2)

Tabii eğer âyetlerin, bazı sahabilerin zoruna gittiği hakkındaki bu rivayet doğru ise, Arap miras hukukunu esaslı biçimde değiştiren İslâm sisteminin, onlarda ilk anda uyandırdığı bir şaşkınlık olabilir. Sonunda hepsi Allah'ın hükmüne razı olmuş, gönülleri bu hükümlerin tatbikiyle huzur bulmuştur.

F — Ferâiz ilmi:

" فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ : *Allah'tan bir farîze olarak"* cümlesindeki farîza, Allah'ın farz kıldığı hak, ayırdığı pay demektir. Bunun çoğulu olan ferâiz kelimesi, İslâm hukukunun miras dalını anlatan önemli bir bilimin adıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendi devirlerinde oluşan bu ilme çok önem vermiş, bunu iyi öğrenmeyi insanlara tavsiye etmiştir.: *"Kur'ân'ı ve ferâizi öğrenin ve insanlara da öğretin. Çünkü* (bir gün) *benim ruhum kabzedile-*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/224
2. Câmi'u'l-beyân: 4/275; İbn Kesîr: 1/458; Tefsîru âyâti'l-ahkâm: 2/43

cektir (alınacaktır).''demiştir.[1] Abdullah ibn Amr ibn el-Âs'ın rivayetinde de Allah'ın Resulü şöyle buyurmuştur: *"İlim üçtür, bundan ötesi fazladır: Muhkem âyet, yürürlükte olan sünnet, âdaletli ferâiz."*[2] Abdullah ibn Mesud'un da: *"Bir insan ferâizi, haccı ve talâkı bilmedikten sonra onun, göçebe çöl halkıyla ne farkı kalır?"* dediği rivayet edilir.[3]

Âyetlerde belirtilen miras hükümleri müslümanlar arasında geçerlidir. Müslümanlar ile kâfirler arasında miras yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Müslüman kâfire, kâfir müslümana vâris olmaz."* demiştir.[4] Kezâ mûrisini (kendisine miras bırakacak akrabâsını) öldüren kişiye de miras düşmez. Peygamberimiz (s.a.v.): "(mûrisini öldüren) *kaatil, vâris olmaz*" buyurmuştur.[5]

Katl (öldürme), gerek kasden, gerek hatâ ile olsun, kişiyi mirastan mahrum eder. İmam Malik'e göre hatâ ile öldürme mirasa engel değildir.[6]

Zina çocuğuna miras düşmez. Tirmizî şu hadisi rivayet ediyor: *"Hangi erkek, hür veya cariye bir kadınla zina ederse, doğan çocuk, zina çocuğudur, kendisi varis olmaz, kendisine de vâris olunmaz."*[7]

Karısıyle müla'ane[8] edip çocuğunun, başkasına âid olduğunu söyleyen kişiye o çocuk vâris olamaz. Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle çocuğu annesine katmış, onu anne tarafına mirasçı kılmış, annesinin nisbet ettiği babaya vâris kılmamıştır

Kur'ânı Kerîm, bu âyetlerle mirastan mahrum bırakılan kadınlara ve çocuklara miras hakkı tanıdığı gibi mirastan alacakları pay belli olmayan anne, baba ve akrabanın miras paylarını da ayrı ayrı belirlemiştir.

İslâmda erkeğe, kadının iki katı miras verilmesini tenkid edenler çoktur. Fakat iyi düşününce bunun, derin hikmete uygun olduğu anlaşılır. Burada âile hayatının sonucu olarak ortaya çıkan miras hukuku izah edilmektedir. Âile hayatında geçim yükü, genellikle erkeğin üzerindedir. Erkek, hem kendisini, hem de karısını olmak üzere en az iki kişiyi beslemek zorundadır. Bu-

1. Tirmizî, Ferâiz: 2
2. Ebû Dâvûd, Ferâiz: 1
3. İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân: 1/331
4. Buhârî, Ferâiz: bâbu lâ yerisu'l-muslimu'l-kâfire; Müslim, Ferâiz: 1; Tirmizî, Ferâiz: 15.
5. Tirmizî, Ferâiz: 17; İbn Mâce, Ferâiz: 8, Diyât: 14; Dârimî, Ferâiz: 41
6. Tirmizî, Ferâiz: 17
7. Tirmizî, Ferâiz: 21
8. Mülâ'ane: Bir erkeğin, karısını zinâ ile suçlaması sonucunda karı kocanın, hâkim huzrunda kendilerinin doğru söylediklerine yemîn edip, her birinin, yalan söylüyorsa Allah'ın lanetinin ve gazabının kendi üstüne olmasını dilemesidir ki Nûr Sûresinde izah edilecektir.

nun yanında küçük çocuklarını, annesini, babasını geçirdirmek de erkeğe düşer. Birkaç kişinin bakımı, erkeğin omuzlarına biner. Oysa kadın kocasını beslemez, kocası tarafından geçimi sağlanır. Kadına kocası, oğlu, babası veya kardeşleri tarafından bakılır. Bazı kadınlar, bizzat çalışarak geçimlerini sağlasalar da henüz bütün kadınlar bu durumda değildir. Bundan asırlar önce kendi geçimini sağlayan kadın hemen hiç yok gibiydi. Âyetlerin indiği şartları düşünmek gerekir. Hattâ bugün bile toplumda fazla bir şey değişmiş değildir. Genellikle kadına başkaları tarafından bakılır. Kadın himaye görür, erkek ise başkalarına bakar, karısını hâmisi olmayan hemşiresini, annesini, nenesini himaye eder.

İşte hem kendisine, hem karısına, çoluk çocuğuna,. gerektiğinde annesine, babasına bakmak, onların da geçimlerini sağlamak zorunda bulunan erkeğin, icabında yine kendisinin himâye edeceği kız kardeşinden bir kat fazla miras alması, adâletsizlik değil, adâletin ta kendisidir. Çünkü erkek bir kadını getirip bakacak, kız ise bir başka erkek tarafından götürülüp bakılacaktır.

Âyette dikkat edilecek önemli bir husus da vardır ki o da erkek gibi, kadına da borç ve vasiyyet hakkının tanınmış olmasıdır. Ölen erkek olsun kadın olsun, borcu verilip vasiyyeti yerine getirildikten sonra geri kalan mirası taksim edilir. Bu, kadına bütün medeni ve sosyal hakların tanınması demektir. Kadın mülk sahibi olur, miras bırakır, miras alır, vasiyyet eder, vasiyyeti yerine getirilir, borç alıp verebilir. Demek ki Kur'ân, kadına her türlü mülkiyet ve mülkünde tasarruf hakkı tanımış, ona tam hür bir kişilik kazandırmıştır. Bu, kadın hakları bakımından çok büyük bir gelişmedir. Çünkü kadının mülkiyet hakkı, değil o günkü toplumlarda, medeni kabul edilen Batı toplumunda bile ancak ondokuzuncu asrın sonlariyle yirminci asır başlarında tanınmaya başlamıştır. Kur'ân indiği zaman kadın, birçok sosyal haklarından yoksun yaşıyor, bir eşya gibi kabul ediliyordu. İşte Kur'ân onun elinden tutup insanî bakımdan onu erkekle eşit yapmış, ona toplumun tanıyabiliceği en ileri hakları tanımış, onu saygıdeğer bir insan yapmıştır.

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ
اَرْبَعَةً مِنْكُمْۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ
اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَاۚ
فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَح۪يمًا ﴿١٦﴾ اِنَّمَا

اَلتَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَاُولٰٓئِكَ
يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً ﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ
السَّيِّـَٔاتِ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّي تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ
وَهُمْ كُفَّارٌ اُولٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَلِيماً ﴿١٨﴾

15- Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin; eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıncaya, ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun (dışarı çıkarmayın). *16- İçinizden iki erkek fuhuş yaparsa, onlara eziyet edin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlar(*a eziyet)*den vazgeçin. Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir. 17- Allah'a göre şu kimselerin tevbesi makbuldür ki câhillikle bir kötülük yapıp hemen ardından dönerler. İşte Allah, onların tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 18- Yoksa kötülükler yapıp yapıp da nihayet kendilerine ölüm gelip çatınca: "Ben şimdi tevbe ettim" diyenler ve kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur* (öylelerinin tevbesi makbul değildir). *Onlar için acı bir azâb hazırlamışızdır!*

Tefsîr:

Fâhişe: pek çirkin, aşırı derecede edepsizlik demektir. Burada zinâ anlamınadır.

15 nci âyette fuhuş yapan ve suçları dört şahit tarafından da görülmüş bulunan kadınların evlerde hapsedilmeleri, ölünceye, yahut Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar evlerde tutulup dışarı çıkarılmamaları emrediliyor.

Âyetin, *"fuhuş yapan kadınları evlerde tutunuz"* ifâdesinden, onların fuhuş yapmalarına engel olmak için evlerde tutulma cezasının verildiği anlaşılır. Ayrıca âyetten namuslu kadınların, gerektiğinde dışarı çıkıp işlerini görebilecekleri de anlaşılır.

16 ncı âyette de fuhuş yapan erkeklere eziyet edilmesi, tevbe edip uslandıkları takdirde onların bağışlanması emir buyurularak yüce Allah'ın tevbeleri çok kabul eden, kullarını çok esirgeyen olduğu hatırlatılmak suretiyle insanlara da şefkat ve merhametle işlem yapılması tavsiye ediliyor.

17-18 nci âyetler ise hangi tevbenin makbul olacağını anlatıyor. Günahtan dönme, işlememeğe kesin karar verme anlamını taşıyan tevbenin, bilinçli olarak yapılması, içtenlikle kötülüklerden Allah'a dönülmesi öğütlenmek üzere şöyle buyuruluyor: Allah, şu kimselerin tevbelerini kabul eder ki câhillikle bir günah işler, hemen ardından tövbe edip günahtan dönerler. Günah işleyip de ölüm gelip çattıktan, yaşama ümidi hiç kalmadıktan, gözlerden perdeler kalkıp âhiret halleri göründükten sonra "Tevbe ettim" diyenlerin, ya da hayatlarının sonuna kadar inkâr içinde olanların tevbeleri makbul değildir.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında bir rivayet yoktur. Müfessirlerin çoğunluğuna göre 15-16 ncı âyetler, İslâmda zinâ hakkındaki hükümlerin ilk aşamasını belirlemektedir. İslâmın ilk zamanlarında zinâ eden kadınlar, evlerde hapsedilir, erkekler ise azarlama kınama, ayakkabı ile dövme cezası ile cezalandırılırdı. Müfessirlere göre zinâ eden kadınlar için evlerde hapis, erkekler için azarlama, kınama cezasını emreden bu âyetlerin hükmü, daha sonra inen Nur Suresinin: *"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkeğin her birine yüz değnek vurun..."*[1] meâlindeki âyetiyle neshedilmiş,zinâ eden bekâr erkek ve kadına yüz değnek vurma, evlilere de taşlanarak öldürme cezası getirilmiştir.[2]

'Ubâde ibn es-Sâmit, Hz. Peygamber (s.a.v.)in şöyle buyurduğunu anlatır: *"Allah'ın, kadınlara yol göstereceği konusundaki hükmü benden alınız. Allah,* (zina eden) *kadınlara şöyle yol gösterdi: Evli evli ile, bekâr bekâr ile zinâ ederse, zinâ eden evliye yüz değnek vurulur ve taşla recmedilir. Zinâ eden bekâra da yüz değnek vurulur, sonra bir yıl sürgün edilir."*[3]

Bu hadîste zinâ eden evliye, yüz değnek vurulup sonra recmedileceği ifade buyurulmuş ise de tatbikatta Hz. Peygamber (s.a.v.)in zinâ eden evli kişiyi dövmediği, sadece recmettiği rivâyet edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)in bu uygulaması, yukarıdaki sözüne tercih edilmiştir. Cumhur, zinâ eden evlinin, dövülmeden recmedileceğine hüküm vermiştir.[4] Recm, Kur'ân-ı Kerîmin getirdiği bir hüküm değil, bazı âhad rivâyetlerine dayanan fakihlerin koyduğu bir hükümdür. Nûr sûresinin 2'nci âyetinin tefsirinde bu konuyu ayrıntılarıyla açıklayacağız.

İkinci âyette eziyet edilmesi emredilen iki kişinin iki erkek mi, yoksa birbiriyle zinâ eden erkek kadın mı olduğu hakkında görüş ayrılığı vardır. İkrime, 'Atâ', el-Hasan ve 'Abdullah ibn Kesîr'e göre bu âyet, birbiriyle zi-

1. Nur Sûresi: 2
2. İbn Kesîr, 1/462
3. Müslim, hudûd, bâb: 4, hadis: 12-13; Buhârî, Tefsîr, Nisâ Sûresi; Ebu Dâvûd, Hudûd, 23; Tirmizî, Hudûd: 8; İbn Mâce, Hudûd: 7.
4. Taberî, 4/294.

nâ eden erkek ve kadın hakkındadır. Süddî'ye göre evlenmeden önce genç erkeklerin işledikleri fiil hakkındadır. Mücâhid'e göre bu âyet, livâta eden iki erkek hakkındadır.(1)

Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm'da, ikinci âyette bildirilen iki kişinin, birbiriyle zinâ eden erkek ve kadın olduğu hakkındaki görüşün daha isabetli olduğu ileri sürülüyor. Zira Allah, burada iki hüküm bildirmiştir. Biri hapis, diğeri eziyet. Hapis, eziyetten daha ağır bir cezadır. Hapis cezâsı evliler için, eziyet de bekârlar içindir. Sonra Nur Sûresindeki âyetle bu âyetlerin hükmü neshedilince burada evliye verilen hapis cezasına karşılık, orada bunun daha ağırı olan recm cezası; buradaki eziyet cezâsına karşılık da orada bunun daha ağırı olan yüz değnek cezası getirilmiştir. Bundan dolayı burada ağır cezâ olan hapsin, zinâ eden evliye; hafif cezâ olan eziyetin de zinâ eden bekâra verileceğine hükmediyoruz.(2)

Kur'ân-ı Kerîm'de neshi kabul etmeyen Ebu Müslim El-Isfahânî'ye göre " واللاتى يأتين الفاحشة..: *Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara...*" âyeti ile *sahhâkalar* (sevici kadınlar),(3) " واللذان يأتيانها منكم..: *İçinizden fuhuş yapan iki kişi...*" âyeti ile de livâta eden erkekler kasdedilmiştir. Zira " واللاتى " kadınları gösteren " التى "nin çoğuludur. " واللذان " ise, erkeği gösteren " الذى "nin tesniyesidir. Ona göre bu yorum en doğru yorumdur. Zira:

1) Bu suretle hiçbir âyet neshedilmez, her âyetin hükmü bâki kalır.

2) Eğer her iki âyette de zinâ kasdedilmiş olsaydı, zinâ eden erkek ve kadının hükmü, bir âyet içinde zikredilirdi. Nitekim " الزانية والزانى فاجلدوا " âyetinde aynı suçu işleyen erkek ve kadının hükmü bildirilmiştir. İki âyette de kasıt zinâ olsaydı, burada da böyle olur, bunlar aynı âyet içinde zikredilir ve aynı şeyden söz eden âyetler tekerrür etmezdi.

3) " واللاتى يأتين الفاحشة " âyetinin zinâ hakkında olduğunu söyleyenler, "أو يجعل الله لهن سبيلا. : *Yahut Allah onların yararına bir yol gösterinceye kadar*" cümlesindeki gösterilecek yolu, recm ve celd (taşla öldürme ve yüz değnek vurma) diye tefsir ediyorlar. Bu doğru değildir. Çünkü yüce Allah,

1. Mücâhid, Tefsîr, s. 149.
2. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, 2/56
3. Sevicilik, iki kadının birbirleriyle cinsel tatmin aramasına denir. Biri fail, diğeri mef'ul durumunda bulunur. Bir çeşit sapıklık ve hastalık olan bu fiil eskiden beri çeşitli toplumlarda bazı kadınlar arasında vardır. Bazı toplumlarda bu harekete ağır cezalar verilmiştir. Sevicilik erkekler arasındaki homoseksüelliğe benzer. Buna kadın homoseksüelliği de denir. Bkz. Prof. Dr. Rasim Adasal, Ruh Hastalıkları ve Cinsel Bozukluklar, 3/615-617, Ankara, 1954

burada kadınların lehine, yararına bir yol göstereceğini bildiriyor. Halbuki recm, celd ve sürgün kadınların lehine değil, aleyhinedir. Bunlar kadınlar için çok ağır bir cezadır. Bundan dolayı biz, buradaki fuhşu, kadınlar arasındaki seviciliğe yorarak âyeti, "Allah, onların şehvetlerini nikâh ile tatmin yolunu gösterecektir" şeklinde tefsir ediyoruz. Allah'ın onlara nikâh nasib etmesi, onların lehine olan bir yoldur.(1)

Ebu Müslimi'in bu izahları gerçi uygundur, fakat önceki müfessirlerden hiçbiri, birinci âyet ile seviciliğin kasdedildiğini söylememiştir. Sevici kadınlar hakkında hadîslerde de bir hüküm yoktur. Yalnız Mücâhid, ikinci âyetin, livâta eden erkekler hakkında olduğunu söylemiştir.

Ancak sevici kadınlar hakkında hadîslerde bir hüküm nakledilmemesi, bu kötü ahlâkın, toplumda hiç bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü iki kadın arasındaki cinsel ilişkinin *"sihâk"* diye adlandırılmış olması, bu işi yapanlara *sahhâkat* veya *el-musâhikat* denmesi, bu terimin dilde kullanılması, bu ahlâkın toplumda bulunduğunu ve bilindiğini gösterir. Arabistan gibi kapalı bir toplumda sıcaklığın etkisiyle şehvet arzuları çabuk gelişen kadınların, normal tatmin yolunu bulamayınca eşcinsellik yolunu seçmiş olmaları mümkündür. Nitekim kadınların, çok eskilerden beri kapalı olduğu Arap kabileleri arasında livâta da yaygındı. Bu durum gözönünde tutulunca Ebu Müslim'in görüşü ağırlık kazanır:

Birinci âyette fuhuş yapan kadınlar, eşcinsellik yapan kadınlardır. Bunların cezası, bunları evde tutmak suretiyle bu tür gayri ahlâkî davranışlarına engel olmaktır. Fuhşu yapan iki erkek ise birbiriyle eşcinsellik yapan (livâta eden) erkeklerdir. Bunların cezâsı da eziyettir: Dil ile hakaret, bir iki tokat vurmak suretiyle herkesin içinde rezil edip bir daha böyle bir şey yapmalarını önlemeğe çalışmaktır. Çünkü toplum içinde dövülen, hakaret edilen kişi, artık bir daha o işi yapmağa kolay kolay cesaret edemez. Ayrıca bu cezâ, başkalarına da caydırıcı ibret olur.

Burada zinâ cezâsı henüz belirtilmemiştir. Onun cezâsı, Nûr Sûresinde belirtilecektir. Bu sûretle âyetler arasında nesh diye bir şey kalmaz. Âyetlerin hepsinin hükmü yerine oturur, uygulama alanı bulur:

1) Eşcinsellik yapan kadınlar, evde gözetim altında bulundurulurlar, evleninceye dek evden dışarı çıkarılmazlar. Eşcinselliğin cezâsı, kadınlar için sürekli gözetim altında tutmak, evden dışarı çıkarılmamaktır. Ancak evlendikleri veya uslanıp bu işten vazgeçtikleri takdirde evde sürekli hapis cezâsından kurtulurlar.

1. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 3/245-246

2) Eşcinsellik yapan erkekler, dil ve el ile eziyet ve hakaret edilirler; bir iki tokat vurulmak suretiyle dövülürler.

3) Nûr Sûresinin ikinci âyetinin hükmüne göre de birbiriyle zinâ eden kadın erkek ise, yüz değnek vurulmak suretiyle cezâlandırılırlar. Kadın erkek arasındaki zinânın cezâsı yüz değnektir. Bu hususta kişilerin evli, bekâr, genç, yaşlı olmaları arasında bir ayırım yoktur. Reşîd Rızâ da Ebû Müslim'in bu yorumunun, en doğru yorum olduğunu ifade etmektedir(1).

"فاستشهدوا عليهن أربعة منكم فان شهدوا..: *Onlara karşı içinizden dört şahit getirin...*" cümlesi, zinânın, dört şahit tarafından tesbit edilmesini gerekli kılmıştır. Zinâ fi'li, dört şahit tarafından gözle ve açık açık görülecektir ki bu ceza uygulansın. *"İçinizden"* kelimesinden, şahitlerin müslüman olmaları gereği anlaşılmaktadır. Çünkü gerçek müslüman, görmediği şeyi söylemez. Zinâ suçunun, tahmin veya akıl yürütme ile değil, bizzat görülerek tesbiti icabeder. Çünkü zinâ ağır bir suçtur, cezâsı da çok ağırdır. Bu suç sabit olunca bir aile yıkılacak, kişilerin namusları töhmet altında kalacak, kadının ve erkeğin istikbali sönecek, hayatları mahvolacaktır. Böyle insanların istikballerini söndürecek, aileleri yıkacak bir iddiânın yalnız tahmine veya bir kişinin tanıklığına dayanması doğru değildir. Ancak dört şahit tarafından görüldüğü zaman zinâ faillerine, Kur'ân-ı Kerîm'in gösterdiği cezâ uygulanır ki bu suçu dört şahitle tesbit cidden pek güçtür. Meğer ki şahsın kendisi itiraf etsin. Bundan dolayı İslâmda zinâ cezası, pek nadir uygulanmıştır.

Ancak Nûr Sûresinde açıklandığı üzre karısını zinâ ile suçlayıp dört şâhit bulamayan kimse, hâkimin karariyle karısından boşanır. Fakat kadın suçunu itiraf etmedikten sonra kendisine zinâ cezâsı verilmez. Hz. Peygamber(s.a.v.)in, zinâ ettiklerini itiraf eden bazı kişilere dahi acıyarak *"belki yanılıyorsunuz, belki ne söylediğinizin farkında değilsiniz..."* deyip recm cezâsını uygulamak istemediği, fakat o kişilerin kendi ısrarı üzerine onları recmettiği rivâyet edilir. Bunda İslâmın toplumu kurtarmak için verdiği cezâ yanında af ve hoşgörüsünü de anlamak mümkündür. Burada bir olayı anlatmakta yarar vardır:

Eslem kabilesinden Mâ'iz isimli bir adam zinâ eder ve Resulûllah'ın huzuruna gelip suçunu itiraf ile "Ya Resûlâllah, zinâ ettim, beni temizle" der. Allah'ın Resulü yüzünü o tarafa çevirir. Fakat Mâiz, yine karşısına geçip zinâ ettiğini, kendisini temizlemesini ister. Resulullah, tam dört kere yüzünü o tarafa çevirir ve Mâiz, her defasında onun karşısına geçip bu suçtan kurtarılmasını diler. Resulullah bakar ki Mâiz gitmiyor, cezalandırılmakta ısrar ediyor, bu kez:

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 4/439

"— Sen deli misin, der. Mâiz deli olmadığını söyleyince, Allah'ın Resulü:

"— Sarhoş falan olmasın, der. Sarhoş olmadığı da anlaşılınca Allah'ın Resulü bu zâtı gönderip recmettirir."[1]

Bu olaya benzer bir başka olay da şöyledir:

Bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip "Beni temizle!" der, zinâ ettiğini itiraf eder. Allah'ın Resulü ona da: *"Dön, tevbe ve istiğfar et!"* der. Fakat kadın dönmez, zinâ'dan gebe kaldığını söyler. Allah'ın Resulü:

"— Öyle ise karnındaki çocuğu doğurmalısın!" der. Kadın doğumunu yaptıktan sonra yine gelir, recmedilerek günahtan temizlenmesini ister. Fakat Allah'ın Resulü (s.a.v.):

"— Seni recmedip yavruyu süt annesiz bırakamayız" der. Kadın gider, çocuğunu emzirir, sütten kestikten sonra yine gelir:

"— Ya Resulâllah, çocuğu sütten kestim, artık yemek yiyor" der. Bunun üzerine Allah'ın Resulü (s.a.v.) bu kadını recmettirir, bunun için Allah'tan mağfiret diler ve şöyle der: *"Bu kadın öyle bir tevbe etti ki, bunun tevbesi, Medine gibi yetmiş şehir halkına taksim edilse, hepsine yeter."*[2]

Hemen bütün hadîs mecmualarında anlatılan bu olaylar, eğer gerçekten bu şekilde vukubulmuş ise, Resulullah'ın şefkat ve merhametini, İslâmın hoşgörüsünü anlatmağa yeter. Eğer Peygamber recm yapmış ise vahy gelmeyen konularda genellikle yaptığı gibi Arap örfüne uyarak recmetmiştir. Ama zinâ cezâsını belirten âyet ile bu uygulama kaldırılmıştır. Kur'ân recmi neshedip yüz sopa cezâsına değiştirmiştir.

Eziyet: İslâmın ilk zamanlarında fuhuş yapan erkeklere uygulanan eziyete gelince, bu konuda da hayli görüş ayrılıkları vardır. Bilginlerin bir kısmına göre bu eziyet, sadece dil ile yapılan azarlama, kınamadır.

Bir kısmına göre de hem dil ile hem de el ile yapılır. İbn Abbâs şöyle demiş: Erkek fuhuş yapınca kınanır, ayakkabı ile dövülürdü. Mücâhid, " فَآذُوهُمَا : *Onlara eziyet ediniz"*'i söverek eziyet ediniz şeklinde açıklamıştır.[3] Taberî'ye göre yüce Allah, bu âyette eziyetin türünü belirtmemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)den de şöyle veya böyle yapıldığına dair bir şey nakledilmemiştir. Binaenaleyh bu eziyetin hem dil, hem el ile, hem de her ikisiyle olması, yahut bunlardan sadece biriyle olması caizdir. Bunlardan han-

1. Müslim, Hudûd, bâb: 5, hadîs: 16-22
2. Müslim, Hudûd, bâb: 5, hadis: 22-24
3. Mücâhid, Tefsîr, tahkîk: Abdu'r-Rahmân at-Tâhir, Davha, Katar, s. 149

gisinin toplum için yararlı olup olmadığını bilmek de önemli değildir. Çünkü artık bu hüküm neshedilmiştir.

Livâta edenlerin mel'ûn olduklarına dair hadîsler vardır. *"Lût kavminin yaptığını yapan kimseleri görürseniz, faili de, mef'ulü de öldürünüz"*(1) meâlindeki hadîsler ise pek sağlam değildir. Tirmizî, bu hadîsin senedine güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Tirmizî şöyle diyor: "İlim erbabı, livâta yapanın cezası konusunda ihtilâf etmiştir. Bazılarına göre evli olsun, bekâr olsun livâta yapan kimse recmedilir. Bu, Mâlik, Şâfiî, Ahmet ve İshakın görüşüdür. Tâbiundan bazı fakihlere göre de livâtanın cezası, zinânın cezasının aynıdır. Bu da Hasan Basrî, İbrahim en-Nehâ'î, Atâ ibn Ebî Rabâh'ın görüşüdür."(2) Bu ihtilâflar, livâta cezâsı hakkında âyetle belirtilen eziyet cezâsından ayrı bir cezanın olmadığını kanıtlar. Zira recm, Kûr'ân hükümü değildir. Eğer bazı hadîslerde belirtildiği üzre Peygamber (s.a.v.) recm yapmış ise bu, mutlaka zinâ hakkındaki âyetin inmesinden önce olmuş, zinâ cezâsını belirleyen âyet, Araplardaki recm cezâsını yüz değnek cezâsına değiştirmiş, Peygamber'in uygulamasını neshetmiştir.

17-18 nci âyetlerde cehâletle günah işleyip sonra hemen tevbe edenlerin tevbelerinin kabul edileceği belirtiliyor. Burada cehaletle günah işlemek tabiri üzerinde biraz durmak gerekir. Cehaletle günah işlemek, birşeyin günah olduğunu bilmeden onu yapmak anlamında değildir. Cehâlet kelimesi, Arapça sadece basit bilgisizlik anlamını taşımaz. Cehâlet, duyuların, şehvetin akıl gücünü örtmesi, kabaran şehvet duygularının dürtüsüyle hareket etmek demektir. Câhiliyye devrinde bu kelime, ilmin değil, hilmin karşıtıdır.

"Cehl, en ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan delikanlı, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışıdır. Bu, duygularına hırslarına hakim olamayan aşırı bir insanın davranışıdır. Bu insan, doğruyu yanlışı düşünme ölçüsünü kaybedip kendisini öfkenin peşine kaptırmıştır."(3)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah'a isyan eden herkes cahil sayılır. Çünkü yaptığı işin sonucunu, sonunda kendisine neler getireceğini hesaplamadan yapar. Sâf aklına uymaz, kabaran şehvet duygularının, basit düşüncelerinin akımına kapılır. İşte bu duygulara kapılarak hareket etmek cehalettir. Bizim halkımız arasında da câhil kelimesi, bu mânâya yakın bir anlamda kullanılır. Câhil deyince duyularına kapılarak hareket eden genç delikanlı

1. Tirmizî, Hudûd, 24.
2. Tirmizı, Ebû 'Îsâ Muhammed ibn Sevre, Sunen, 4/58, Mısır baskısı.
3. Dr. Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, S. Ateş çevirisi, s. 193, Ankara, 1975

kasdedilir. "O cahildir, kusuruna bakma" sözü, o delikanlının kusuruna bakma, düşünmeden böyle yapmıştır anlamına gelir.

Günah işleyenler, basit hislerine, şehvet duygularına kapılarak hareket ettiklerinden Kurân'da onlara *câhil* denmiştir. Meselâ Yusuf Aleyhisselâm, günah işlediği takdirde câhillerden olacağını söylüyor: أصب إليهن وأكن من الجاهلين : *O kadınlara meylederim ve câhillerden olurum."*[1] Kendisini kuyuya atarak günah işlemiş olan kardeşlerinin durumunu da cehaletle niteliyor: "قال هل علمتم مافعلتم بيوسف وأخيه إذأنتم جاهلون: (Yusuf) *dedi: Sizler câhil iken Yusuf'a ve kardeşlerine yaptığınız*(ın kötülüğün)*ü bildiniz mi?"*[2]

Bütün bunlar, buradaki cehâletle günah işlemek sözüyle neyin kasdedildiğini ortaya koyar. Âyetin kasdı, günah işleyen kimsenin, yaptığı işin günah olduğunu bilmeyerek yapması değil, neticesini düşünmeden, nefsânî duygularına kapılarak Allah'ın yasakladığı bir şeyi, yasak olduğunu bile bile yapmasıdır. İşte böyle kimseler, tevbe ettikleri takdirde tevbeleri kabul edilir.

Bir işin günah olduğunu bilmeden onu işlemek hatâdır. Hatâ ile yapılan günahlar affedilmiştir.

Basit duygularına, şehvetlerine kapılarak her nasılsa günah işlemiş olan kimseler, bu yaptıkları işlerden pişman olur, bir daha yapmamaya karar vererek Allah'tan af dilerlerse şüphesiz Allah, tevbeleri kabul edendir, merhametlidir, onları affeder. Hayatın hangi çağında olursa olsun, yapılan tevbe makbuldür.

Fakat hayatının sonuna dek günahta ısrar edip de ölüm haline gelmiş olan kişi, henüz hayattan ümid kesmeden tevbe etmişse onun tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini Allah bilir. Hadîslerin ifadesine göre hayattan ümid kesmeden önce küfürden dönenlerin imanı makbuldür. Ama ye's haline girdikten, yani yaşama ümidi kalmayıp gözlerden manevî perde kalktıktan sonra artık tevbenin ve inanmanın yararı olmaz. Tevbe için, inandıktan sonra iyi bir iş yapabilecek kadar bir zaman bulunmalıdır.

"— (Tarafımdan onlara) *de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz!"*[3] âyeti gereğince fâsık mü'minin son nefesindeki tevbesi de makbul olabilir. Resulûllah (s.a.v.): "إنّ الله يقبل توبة العبد ما لم يغرغر: *Allah, canı boğazına gelmemiş olan kulun tevbesini kabul eder."*[4] buyurmuştur. Yani henüz ruh, beden içinde, kişinin

1. Yûsuf Sûresi: 33
2. Yûsuf Sûresi: 89. Bu âyetten, peyğamberlerin masumluğunun, ancak peyğamber olduktan itibaren başladığı anlaşılır.
3. Zümer Sûresi: 53
4. Tirmizî, Da'avât: 99; İbn Mâce, Zühd: 30; Muvatta, Hudûd: 2; İbn Hanbel: 2/132,...

yaşama ümidi var iken yapılan tevbe makbuldür.

" ثم يتوبون من قريب : *Sonra yakından tevbe ederler."* cümlesindeki "yakından" kelimesi, ölümden önce, hayatta iken tevbe etmeyi kasdediyor. " القريب ": yakın" günah işlediği an ile, ölüm meleği görününceye kadar olan zamandır. İşte bu arada tevbe edenlerin tevbesi makbuldür. [1]

Esasen ayetteki " من قريب : *yakından"* deyimi işlenen hata ve günahın hemen ardından demektir. Bunun ye's haliyle ilgisi yoktur. Âli imran sûresinin 135'inci ayetinde de bu anlam vurgulanmıştır: *"Ve onlar bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman Allahı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler."*

Abdullah ibn Abbâs şöyle demiş: "Yüce Allah: *(Yoksa kötülükler yapıp yapıp da nihayet ölüm gelip çatınca: 'Ben şimdi tevbe ettim' diyenlere ve kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur.)* [2] âyetinden sonra: *(Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki her günahı dilediğine bağışlar)* [3] âyetini indirmek suretiyle kâfir olarak ölene mağfireti haram kılmış, tevhîd (iman) ehlini de meşietine (dilemesine) bırakmış, onları ümitsizlikten kurtarmıştır. [4]

"Fakat hışmımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı..." [5] âyeti kerîmesi, azâbı gördükten sonra inanmanın bir faydası olmadığını haber vermektedir. Demek ki imana engel olan, yalnız ölümün yaklaşması değil, ölüm halinde perdelerin kalkarak kişinin dünyadan sonraki yerini görmesidir. [6]

Râzî, biraz önce meâlini yazdığımız âyeti, ölüm hali ile ilgili gibi açıklıyor ise de bu âyet ölüm haliyle ilgili değil, ölümden sonra ruhun, yerini görünce duyacağı pişmanlık hâliyle ilgilidir. Özetle: Ruh bedende iken yapılan tevbe makbul olabilir. Müfessirlerin ve kelâmcıların ortaya attıkları ye's hâli, yanlış anlaşılmıştır. Ye's hâli, ruh bedende iken değil, bedenden ayrıldıktan sonraki bir hâldir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ

1. Taberî, 4/300
2. Nisâ' Sûresi: 18
3. Nisâ' Sûresi: 48
4. Câmi'u'l-beyân: 4/300
5. Ğâfir Sûresi: 85
6. Mefâtihu'l-ğayb: 3/253

لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۚ وَعَاشِرُوهُنَّ
بِالْمَعْرُوفِۚ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ
خَيْرًا كَث۪يرًا ﴿١٩﴾ وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ
وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔاۜ اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا
مُب۪ينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ
م۪يثَاقًا غَل۪يظًا ﴿٢١﴾

19- Ey inananlar, kadınları mîras yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) *alıp götürmek için onları sıkıştırmayın. Şayet açık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, bilin ki sizin hoşlanmadığınız bir şeye Allah çok hayır koymuş olabilir. 20- Bir eşin yerine başka bir eş almak istediğiniz zaman onlardan birine kantarlarca mal vermiş olsanız dahi verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek verdiğinizi alacak mısınız? 23- Nasıl alırsınız ki, birbirinize geçmiş* (içli dışlı olmuş) *idiniz ve onlar, sizden sağlam söz almışlardı.*

Tefsîr:

19-24: Mânâları açık olan bu âyetlerle getirilen hükümler şunlardır:

1) Akrabâsının, ölenin karısına zorla vâris olmaları; kadınlara verilen mehri geri almak, ya da onların mallarına sahip olmak için onların evlere kapatılıp baskı altında tutulmaları haramdır. Şayet kadınlar açıkça bir fuhuş yapmış, zinâ etmiş iseler, o zaman verilen mehir geri alınabilir. Kocası, mehrini almak için hul isteyebilir. [1] Namuslu kaldıkları sürece kadınlarla iyi geçinmek lâzımdır. Çünkü kişinin, karısıyla iyi geçinmesinde yarar vardır. İçinden gelmese de bunu yapmalıdır. Çünkü insanın zoruna giden bir-

1. Câmi'u'l-beyân: 4/310-311

çok şey var ki sonucu kendisinin hayrına olur.

2) Karısından mutlaka ayrılmaya karar veren kişi, ne kadar fazla olursa olsun, verdiği mehri yalanla, iftira ile geri almaya kalkmamalıdır. Zira karısiyle az çok beraber yaşamışlar, kadın herşeyini kocasına vermiştir. Bu kadar iç içe birlikte yaşamış iken, bu kadar beraberliğin hatırı varken kadına verilen mehri geri almak doğru değildir.

3) Kişinin üvey annesiyle evlenmesi haramdır. Eskiden yapılmış olanlar affedilmiştir. Bundan sonra böyle bir şey yapılmamalıdır.

İbn Abbâs, âyetin tefsirinde şöyle diyor: "Araplar arasında biri öldüğü zaman velilerinin, adamın malı üzerinde hakları olduğu gibi karısı üzerinde de hakları vardı. İçlerinden biri, dilerse ölenin karısiyle evlenir, yahut kadını başkasiyle evlendirip mehir alır, ya da hiç evlendirmez, evde alıkordu. Mîrasçıların, bu kadın üzerinde, kadının kendi ailesinden daha çok hakkı vardı. İşte birinci âyet bu uygulamayı ortadan kaldırmak için inmiştir."[1]

İbn Kesîr'deki rivâyete göre bu işi, ölenin oğlu yapardı. Adam ölünce başka kadından doğmuş oğlu, üvey annesinin üzerine elbisesini atar: "Malına vâris olduğum gibi karısına da vâris oldum" derdi. Böylece üvey annesi, kendisine kalır, dilerse mehir vermeden -babasının verdiği mehirle- onunla evlenir, dilerse kadını başka biriyle evlendirip mehir alırdı. İşte Yüce Allah, bu âyeti indirerek: *"Ey inananlar,* (akrabınızın) *kadınlar*(ın)*a, onlar istemediği halde vâris olmanız size helâl değildir"* buyurdu. Bu tefsire göre vâris olunan şey, kadının kendisidir. Yani âyet, kadını, tıpkı eşya gibi mîras metâ'ı olmaktan kurtarmıştır.

Diğer bir tefsire göre âyetin mânâsı, "Kadınlar istemediği halde onları evlenmekten alıkoyarak mallarına vâris olmanız size helâl değildir" şeklindedir.

Karılarından hoşlanmayan bazı kimseler de onlardan ayrılmak isterlerse verdikleri mehri geri almak için geçimsizlik yapar, mehri geri vermeleri için karılarını sıkıştırırlar, onların diledikleriyle evlenmelerine de engel olur, ölünceye kadar evde tutarlardı. Ama kendileri de onlara kocalık etmezlerdi.

Birinci âyet ile bu tür davranışlar da yasaklanmakta: "Verdiğinizi geri almak için onlara engel olup evde tutmanız, evlenmelerini engellemeniz helâl değildir. Eğer onlar apaçık bir fuhuş (edepsizlik, zinâ) yapmış olurlarsa o zaman onlar ayrılmaya neden olduğu için hul istemekte mazur sayılırsınız.

1. Buhârî, Tefsîr, Nisâ' Sûresi: Ebû Dâvûd, Nikâh: 23

Bunun dışında onlarla güzel geçininiz." buyurulmaktadır. Hasılı bu âyet ile, kadının aleyhine olan, onun hareketlerini kısıtlayan kaba davranışlar yasaklanmıştır.

Âilenin mutluluğu, çocukların huzuru, iyi yetişmeleri, karı kocanın güzel geçinmelerine bağlıdır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, güzel geçinmeyi emretmiştir. Allah'ın Resulü (s.a.v.) de bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar, sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız vardır, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Onların, sizin yataklarınıza sevmediğiniz bir adamı almamaları ve iffetlerini korumaları, sizin onlar üzerindeki haklarınızdandır.*[1]*. Eğer bunları yaparlarsa onları yataklarında yalnız bırakmanıza ve hafifçe dövmenize Allah izin vermiştir. Eğer vazgeçerlerse onların geçimlerini ve giyimlerini sağlamak sizin görevinizdir. Kadınlara hayır tavsiye ediniz. Çünkü onlar sizin yanınızda tutsak gibidirler. Kendi kendilerine bir şey yapamazlar. Siz onları, Allah'ın emanetiyle* (Allah adına güvence vererek) *aldınız ve Allah'ın sözleriyle onların ırzlarını helâl kıldınız."*[2]

Âyetteki *açık fâhişe* deyimine iki anlam verilmiştir: Biri, kadının kocasına ve kocasının âilesine karşı başkaldırması, huysuzluk etmesi, diğeri de zinâ etmesidir. Şayet kadın, huysuzluk, edepsizlik veya zinâ ederse ona verilen mehir geri alınabilir ve hul'edilir,

Bazı insanlar, hoşlanmadıkları karılarına verdikleri mehri geri almak için yalan söyler, onlara iftira ederlerdi. İşte ikinci ve üçüncü âyetlerde kadına verilen mehrin, ne kadar çok olursa olsun, kantar kantar da olsa -zinâ durumu hariç- geri alınması haram kılınmıştır. Çünkü bu iki insan, uzun süre beraber yaşamış, içli dışlı olmuştur. Nikâh bağıyla birbirlerine bağlanmışlardır. En mahrem şeyleri birbirine helâl olan bu iki arkadaşın, beraber kaldıkları günlerin hatırını saymaları gerekir. Âyetteki *ifdâ* kelimesi, kadınla yalnız kalmaktan veya cinsel ilişkiden kinayedir.

Kadına verilen malın geri alınması, onu bir anda yokluğa düşürmek demektir. Ayrılmak, zaruret halini alabilir. Ama kadını perişan düşürmek olmaz. Nikâh ile himaye edeceğine söz verdiği kadını, ayrılırken perişan etmesi, soyup soğana çevirmesi, hiçbir şey vermeden onu dışarı atması elbette doğru değildir. İşte Kur'ân, bunu yasaklamıştır.

Mehrin yüksek olması makbul değildir:

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/139; Câmi'u'l-beyân: 4/311
2. Nevevî'nin îzâhına göre: *"Sizin yataklarınıza sevmediğiniz bir adamı almamaları"* ta'bîri ile zinâ kasdedilmemiştir. Çünkü zinâ, sopa cezasını gerektirir. Bundan maksat, kuşku uyandıracak biçimde bir erkekle yalnız kalmamalarıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), evlenmenin kolaylaştırılmasını istemiş, bunun için mehrin, kolay ödenebilir ölçüde olmasını öğütlemiştir: *"Kadının istenmesinin kolay, mehrinin kolay, rahminin doğurucu olması, kadının uğurundandır."*[1]

Hz. Ömer bir gün konuşma yaparken: "Kadınların mehrini ne çok artırdınız! Peygamber ve ashabının devrinde mehir, dörtyüz dirhemi geçmezdi. Eğer fazla mehir vermek, Allah indinde bir takvâ ve üstünlük olsaydı siz mehir konusunda onları geçemezdiniz. Ben iyi biliyorum ki (resulullah devrinde) bir erkek, dörtyüz dirhemden fazla mehir vermemiştir." demişti.

Böyle deyip minberden inen halifeye, Kureyşli bir kadın: "Allah'ın (وآتيتم إحداهن قنطارا : *Onlara kantarlarca, yüklerle mehir vermiş olsanız da verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayınız.)* dediğini işitmedin mi?" diyerek itiraz etti. Kadının bu sözü üzerine Hz. Ömer, tekrar minbere çıkıp: "Ey insanlar, ben kadınlara dörtyüz dirhemden fazla mehir vermemenizi söylemiştim. Artık dileyen, dilediği kadar mehir verebilir." dedi.[2]

Bu rivâyet eğer doğru ise bir kadının cesaretini ve halifenin de o kadar cemaat içerisinde bir kadından dahi olsa hakikati duyunca derhal kabul edip hatâsından dönmekten çekinmediğini gösterir ki her iki hareket de İslâm karakterine yakışır, olgun davranıştır.

İslâmın kadına sağladığı hakları daha iyi anlamak için, İslâmdan önceki dinlerde kadının yerini düşünmek gerekir.

Tevrât'ta "Eğer bir adam ölürse ve onun oğlu yoksa o zaman mîrasını onun kızına geçireceksiniz."[3] deniyor. Bu ifadeden, ölenin oğlu varsa kızına mîras düşmeyeceği anlaşılır.

Yine Tevrât'ta kadının adak adaması bile babasının veya kocasının iznine bağlıdır.[4]

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَٓاؤُكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّهُ كَانَ
فَاحِشَةً وَمَقْتًاۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٢٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ

1. Hadisi İbn Hanbel, Hâkim ve Beyhakî, Hz. 'Aişe'den rivayet etmişlerdir. Faydu'l-Kadîr, 2/543
2. İbn Kesîr: 1/467
3. Sayılar, bab: 22, cümle: 8
4. Sayılar, bab: 30, cümle: 2-8, 13

وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَ
اُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتٖٓي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ
نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ اللَّاتٖي فٖي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ اللَّاتٖي دَخَلْتُمْ
بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَٓائِلُ
اَبْنَٓائِكُمُ الَّذٖينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿٢٣﴾ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ
كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ
مُحْصِنٖينَ غَيْرَ مُسَافِحٖينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ
فَرٖيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهٖ مِنْ بَعْدِ الْفَرٖيضَةِ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿٢٤﴾

22- Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu, edepsizliktir, (Allah'ın) *hışm*(ı)*dır ve iğrenç bir yoldur. 23- Size* (şunlarla evlenmeniz) *haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, karılarınızın anaları, birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız -eğer onlarla henüz birleşmemişseniz,* (kızlarını almaktan ötürü) *üzerinize bir günah yoktur- kendi sulbünüzden gelen oğullarınızın karıları ve iki kızkardeşi bir arada almanız. Ancak geçmişte olanlar hariç. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir. 24-* (Savaşta tutsak olarak) *ellerinize geçen* (câriye)*ler müstesnâ, evli kadınlar*(la evlenmeniz) *de* (haramdır. İşte bunlar) *size Allah'ın yazdığı*

yasaklardır. Bunlardan ötesini, iffetli yaşamak, zinâ etmemek şartiyle mallarınızla istemeniz (mehirlerini verip almanız), *size helâl kılındı. O halde onlardan ne kadar yararlandınızsa, ona karşılık kesilen ücretlerini bir hak olarak verin. Hakkın* (mehrin) *kesiminden sonra karşılıklı anlaşma*(k suretiyle kesilenden az veya çok vermeniz)*de üzerinize bir günah yoktur. Allah,* (herşeyi) *bilendir, yerli yerince yapandır.*

Tefsîr:

22-24 ncü âyetlerde, evlenilmesi haram kılınan kadınlar açıklanmaktadır. İlk olarak babanın karısiyle evlenmek haram kılınmıştır. Câhiliyye devrinde üvey annesiyle evlenenler vardı. Müfessirlerin, 19 ncu âyet münasebetiyle anlattıkları üzre adam ölünce, başka bir kadından doğmuş olan oğlu, üvey annesinin üzerine elbisesini atarak "Malına vâris olduğum gibi karısına da vâris oldum" der ve böylece üvey annesiyle evlenebilirdi.

Ensâr'ın sâlihlerinden olan Ebu Kays ibnu'l-Eslet vefat edince, oğlu Kays, babasının karısiyle evlenmek istedi. Kadın: "Ben seni oğlum sayıyorum. Sen kavminin iyilerindensin. Ben bu durumu gidip Allah'ın Resulüne soracağım" dedi ve gelip Allah'ın Resulünden sordu:

— Ya Resulâllah, Ebu Kays öldü, oğlu Kays benimle evlenmek istiyor. Halbuki o, kavminin iyilerindendir. Ben onu kendi oğlum sayıyorum. Bu konuda ne dersin? Allah'ın Resulü kadına:

— Evine dön, dedi, bunun üzerine: *"Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin..."* âyeti indi.(1)

O zaman Araplar arasında bu tür uygulamalar vardı. Fakat babaya saygıyı yok eden, kadını mîras olunacak bir eşya düzeyine indiren bu hareketler, toplum içinde sızlanmalara neden oluyordu. O zamanki toplum dahi bu uygulamayı hoş görmemişti. Babanın karısını nikâhlamaya *el-makt* (gazab), bu nikâhtan doğacak çocuğa da *el-makît* (gazaba uğramış, gazab ürünü) derlerdi.(2)

Berâ ibn Âzib ve Kurre ibn İyâs el-Muzenî'nin anlattıklarına göre Hz. Peygamber (s.a.v.), üvey annesiyle evlenen bir adamın öldürülmesini emretmiştir. Berâ ibn Âzib şöyle diyor: "Dayım (el-Hâris ibn Amr) yanıma geldi. Peygamber (s.a.v.) kendisine bir sancak vermişti. (Yani onu bir asker topluluğunun başı yapmıştı).

1. İbn Kesîr, 1/468
2. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, 2/66

— Ne yapmak istiyorsun? dedim.

"Allah'ın Resulü (s.a.v.) beni, babasının ölümünden sonra karısiyle evlenen bir adama gönderdi, onun boynunu vurmamı emretti, dedi."(1)

Terhîb amacı taşıyan bu rivâyet eğer gerçekten vâki bir olayı anlatıyorsa bu olay, âyet indikten sonra vukubulmuş olmalıdır. Âyetten önce bu, suç değildi. Maamâfîh âyette bunu yapana bir ceza belirtilmediğinden Peygamber'in, o adamı öldürttüğünü sanmıyoruz.

Müfessirlerin bazılarına göre bu âyet, babaların cinsel ilişki kurduğu bütün kadınlarla evlenmeyi, oğullarına haram kılmıştır. Hattâ bazılarına göre babanın sadece şehvetle baktığı kadın dahi oğluna haram olur.(2) Tabii bu, fakihlerin abartmasıdır. Kesin bir delîle dayanmaz. Kur'ân, sadece babanın evlendiği kadınla evlenmeyi harâm kılmıştır. İnsanların kendi kendine buna ilâveler yapmaya hakları yoktur.

Bundan sonraki iki âyette haram kılınan kadınların kimi neseb, kimi süt, kimi de nikâh sebebiyle haram kılınmıştır. Neseb dolayısiyle haram kılınanlar yedidir:

A— Neseb nedeniyle haram olan kadınlar:

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ: *Size şunlar haram kılındı":*

1- " أمهاتكم *: Annelerinizi."* Kendi anneleriniz, babanızın ve annenizin anneleri, onların anneleri, ne kadar yukarıya varırsa varsın bütün nineleriniz size haram kılınmıştır.

2- " وبناتكم : *Kızlarınız".* Gerek kendi evlâdınız, gerek oğlunuzun veya kızınızın kızları, torunları ne kadar aşağı inerse insin, sizin zürriyetinizden gelen bütün kızlar size haramdır.

Bilginlerin çoğunluğu, gayri meşrû yoldan (zinâdan) olan kızların da diğer kızlar gibi babasına haram olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü "kızlarınız" sözü geneldir. Ne yoldan olursa olsun, insanın sulbünden gelen bütün kızlara şamildir. Ebu Hanîfe, Mâlik ve Ahmed ibn Hanbel bu görüştedir.(3)

3- " وأخواتكم : *Kızkardeşleriniz."* Anne baba bir, anne bir yahut baba bir bütün kızkardeşleriniz. Anne veya baba tarafından neseb ortaklığı olmayan kız haram değildir. Kızkardeşin kızkardeşi, eğer erkeğin kızkardeşi değilse haram olmaz. Meselâ Ahmed'in baba bir kız kardeşinin, başka bir adamdan olan anne bir kızkardeşi, Ahmed'e helâldir.

1. İbn Mâce, Hudûd, 35; Tirmizî, Hudûd, 29; İbn Hanbel, 1/430,...
2. İbn Kesîr, 1/468
3. İbn Kesîr, 1/469

4- ' وعماتكم : *Halalarınız"*. Babalarınızın, dedelerinizin kızkardeşleri olan bütün halalarınız.

5- ' وخالاتكم : *Teyzeleriniz"*. Annelerinizin ve ninelerinizin kızkardeşleri olan büyük, küçük bütün teyzeleriniz.

6- " وبنات الأخ : *Kardeşinizin kızları"*, torunları, bütün yeğenleriniz.

7- " وبنات الأخت : *Kızkardeşinizin kızları"*, bu yoldan olan bütün yeğenleriniz.

İşte bu âyette buraya kadar sayılan kadınlar, neseb nedeniyle harâm olan kadınlardır. Bir de süt nedeniyle haram olan kadınlar vardır.

B — Süt nedeniyle haram olan kadınlar:

1- "وأمهاتكم اللاتي أرضعنكم: *Sizi emzirmiş olan süt anneleriniz"* ve nineleriniz. Süt anne, kişiyi emziren kadın, yahut bu kadının nesep veya süt anneleri, nineleridir. Bunların hepsi emene haramdır.

2- " وأخواتكم من الرضاعة : *Süt kızkardeşleriniz"*. Fakihlere göre süt emzirenlere anne, beraber emenlere kardeş denilmesi, nesep hükümlerinin bunlarda da geçerli olduğunu gösterir. Süt anneler, süt kardeşler bulununca süt babalar, süt kızlar, süt halalar, süt teyzeler, süt kardeş kızları da var demektir. Buna göre süt yüzünden haram olanların da kıyas yoluyla yedi olduğu, fakat Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız ikisinin anılmasiyle yetinildiği anlaşılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Doğum dolayısiyle haram olanlar, emzirme ile de haram olur."* buyurmuştur[1].

Yani süt emziren kadın, emen çocuğun annesi durumuna, kadının kocası da babası durumuna geçer. Kadın o çocuğa haram olduğu gibi oğulları, kızları, erkek ve kız kardeşleri, ataları, amcaları, teyzeleri, oğul ve kız torunları ve dayıları da haram olur. Aynı kadından emen erkekler ve kızlar -İster emzirenin kendi çocuklariyle emsin, ister başkalarının çocuklariyle o kadından emmiş bulunsun- birbirlerine haram olurlar.

Böylece neseb ile yedi, buna kıyasen süt ile de yedi olmak üzere buraya kadar âyette ondört mahrem sayılmış olur.

Fakîhlerin kıyâs ile, "süt ile harâm olan kadınları, tıpkı âyette açıkça belirtilen neseb ile harâm olan kadınları gibi yedi sınıfa çıkarmaları", rivâyet edilen âhâd haberlerine dayanır. Eğer bu hadîsler olmasa, Kur'ânı Kerîm'den, sadece süt emziren kadın ile onun, kendisine ebedî nikâh düşmeyen

1. Buhârî, Nikâh: 20, 27; Müslim, Radâ', bâb: 1, hadis: 2, Ebû Dâvûd, Nikâh: 6; İbn Mâce, Nikâh: 34; Dârimî, Nikâh: 48; İbn Hanbel, 1/275

akrabâsının, emen kimseye harâm olduğu anlaşılır. Süt emmenin harâm kılması, çocuğun, küçük yaşta emdiği sütün, vücuduna karışması, yani çocuğun kadından bir parçayı taşımasından ötürüdür. Bundan süt analığı doğar. Böylece o kadının kendisi, çocukları, kardeşleri, usul ve fürû'u emen kimseye harâm olur. Ama kadının kocasının, çocuğun bedeninde kalan bir şeyi yoktur. Bundan dolayı Kur'ânı Kerîm: *"Sizi emzirmiş olan kadınlar ve süt bacılarınız."* diyor ama: "Süt babalarınız, süt amcalarınız" demiyor. Eğer bunlar harâm olsaydı, nasıl harâm olan neseb amcaları, halaları, teyzeleri, vs. sayılmış ise bunlar da âyette sayılırdı. Kur'ân bunları saymadığına göre demek ki süt babası, süt amcası, diye bir şey yoktur. Bundan, kadının kocasının, ve başka kadınlardan olan çocuklarının emene harâm olmadığı anlaşılır. Saîd ibn el-Müseyyib, İbrâhîm Neha'î ve Ebû Seleme, "Fahl sütü, erkek tarafından hiçbir şeyi harâm kılmaz" demişlerdir(1). Bu sözden onların, süt baba diye bir şey tanımadıkları anlaşılır. Ama herhalde ötedenberi Arapların süt uygulamasını da yansıtan haberlere dayanan fakîhler, yalnız süt emziren kadının değil, onun kocasının, usûl ve fürû'nun, kardeşinin, amcasının, dayılarının da kıyâs ile harâm olduğunu söylemişlerdir.

Bizim kanâatimize göre sadece kadının kendisi usûl ve fürû'u (ataları, çocukları ve torunları), kardeşi, bacısı, amcası, dayısı, teyzesi emene haramdır. Ama kocası ve kocasının başka kadından olan çocukları, ve diğer yakınları emen kimseye haram değildir.

Biz bu satırları yazdıktan sonra el-Menâr'a baktık, Reşîd Rızâ'nın da aynı sonuca vardığını gördük(2).

Kur'ânı Kerîm'de emzirmenin miktarı belirtilmemiştir. Mutlak söylendiğine göre bir kere emmek dahi süt hükmünü geçerli kılar. Saîd ibnu'l-Müseyyib, Urve ibnu'z-Zubeyr, Ebu Hanîfe ve Mâlik bu görüştedirler. Fakat İmam Şâfiîye göre haram olmak için en az beş kere emmek lâzımdır. Şâfiî, bu hükmünü şu hadîslere dayandırıyor:

"Bir kere, iki kere emmek haram kılmaz."(3) *"Ummu'l-Fadl anlatıyor: Peygamber (s.a.v.) benim evimde iken bir köylü içeri girdi:*

"Ey Allah'ın peygamberi, dedi, benim bir karım vardı, üzerine bir kadın daha aldım. İlk karım, yeni karımı bir veya iki kere emzirdiğini sanıyor. Allah'ın peygamberi:

1. Kurtubî, el-Câmi', 5/111
2. Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakîm, 4/468—469
3. Müslim, Radâ', bâb: 5, hadis: 17; Tirmizî, Radâ', 3; Nesâ'î, Nikâh: 51; İbn Mâce, Nikâh: 35; Dârimî, Nikâh: 49.

"Bir yahut iki kere emmek, haram kılmaz, dedi"[1].

Hz. Âişe de şöyle demiştir: *"Kur'ân'da indirilen âyete göre bilinen on emme haram kılardı. Sonra bunlar, beş bilinen emmeye değiştirildi. Allah'ın Resulü (s.a.v.) vefat ettiği zaman Kur'ân'da bu beş bilinen emme okunurdu."*[2]

İşte İmam Şâfiî, bu hadîslere dayanarak bir iki kere emmenin haram kılmayacağını, özellikle son hadîse dayanarak da en az beş kere emmenin, süt hükmünü geçerli kılacağını söylemiştir.

Fakat son hadîsin doğruluğunu kabul edersek, Hz. Peygamber (s.a.v.)in vefatından sonra Kur'ânı Kerîm'in değiştirilmiş olduğu sorunu ortaya çıkar. Zira burada "Kur'ân'da ancak on kere emmenin haram kılacağı hakkında âyet vardı. Sonra bu neshedilip beş kere emmenin haram kılacağına dair âyet indirildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettiği sırada beş kere emmenin haram kılacağı hakkındaki âyet, Kur'ân'da okunurdu" deniyor. Şimdi Kur'ân'da ne on kere, ne de beş kere emmenin haram kılacağına dair bir âyet bulunmadığına göre demek ki bu âyetlerin lâfzı ortadan kaldırılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir âyetin lâfzını veya hükmünü ortadan kaldırmak, kimsenin haddi değildir. Eğer bu doğru olsa, Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'ın değişikliğe uğradığı ortaya çıkar. O halde bu rivâyet kabul edilebilir nitelikte değildir. İmam Mâlik, bu hadîse göre amel edilemeyeceğini söylemiştir.[3] İmam Ebu Hanîfe de tahrîm âyetinin, haberi vâhid ile tahsis edilemeyeceğini ileri sürmüştür.[4]

Bu iddiâ, Kur'ânı Kerîm'in korunacağını ifade eden[5] âyete aykırıdır. Hâşâ Kur'ânı Kerîm'in değiştirildiği anlamına gelen böyle âhâd haberlerini kabul edemeyiz. O halde Şâfiînin bu delili tutarsızdır. Ebu Hanîfe'nin dediği gibi bir kere emmek dahi haram kılar. Nitekim bir kere emmek ile de haramlığın cereyan edeceğine dair hadîs vardır. Saîd ibnu'l-Museyyib, iki yaş içerisinde bir katre dahi emmenin, süt hükmünü geçerli kılacağını söylemiştir.[6]

1. Müslim, Radâ', bâb: 5, hadis: 18; Nesâ'î, Nikâh: 51; Dârimî, Nikâh: 49; İbn Hanbel, 6/239,...
2. Müslim, Radâ', bâb: 6, hadis: 24-25; Ebû Dâvûd, Nikâh: 10; Tirmizî, Radâ': 3; Muvatta', Radâ': 18
3. Muvatta': 2/45
4. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, 2/66, Mısır, 1349
5. Hicr Sûresi: 9
6. Muvatta': 2/43

Leben-i Fahl (fahl sütü) haram kılar mı?

Bunu anlamak için şöyle bir örnek verelim: Adamın evlendiği iki kadın da doğurur. Bu kadınlardan biri bir kızı, diğeri de bir oğlanı emzirirse bu kız ile oğlan, aynı babanın sütünü emmiş olurlar. İşte bu süte leben-i fahl denir.

Leben-i fahlin haram kılıp kılmadığında görüş ayrılığı vardır. Bir kısım bilginlere göre aynı erkeğin, ayrı ayrı kadınlarından emen kızla oğlan, birbiriyle süt kardeş olup evlenmeleri haramdır. Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri hadîsten de bu anlaşılıyor:

"Örtünme âyeti indikten sonra Ebu'l-Kuays'ın kardeşi Eflah, Hz. Âişe'nin yanına girmek için izin istedi. Ebu'l-Kuays, Âişe'nin süt babası idi. Âişe: (Vallahi, dedi, Allah'ın Resulü (s.a.v.)den sormadan Eflah'ın yanıma gelmesine izin vermem. Çünkü beni emziren, Ebu'l-Kuays değil, karısıdır.) dedi. Âişe diyor ki: "Allah'ın Resulü (s.a.v.) gelince:

— Ya Resulâllah, dedim, Ebu'l-Kuays'ın kardeşi Eflâh geldi, içeri girmek için izin istedi. Senden müsaade almadıkça izin vermeyi uygun bulmadım. Peygamber (s.a.v.):

"O senin amcandır, yanına girebilir, dedi."[1]

Tirmizî, şu hadîsi de çıkarmıştır: "İbn Abbâs'a, iki cariyesi olup câriyelerinden biri bir kızı, diğeri bir oğlanı emzirmiş olan adamın durumu soruldu. Bu oğlanın, bu kızla evlenmesi helâl midir denildi. İbn Abbâs: 'Hayır, aşı birdir' dedi."[2]

Kütübi sitte sahipleri arasında yalnız kendisinin çıkarmış olduğu bu hadîs hakkında Tirmizî şöyle diyor: "Bu hadîs, sahih, hasen hadîstir. Peygamber (s.a.v.)in ashabından ve başkalarından ilim sahipleri, buna göre hareket etmiş, leben-i fahl'ı emenlerin, birbirleriyle evlenmelerini mekruh görmüşlerdir. Fakat yine ilim sahiplerinden bazıları da leben-i fahl emenlerin evlenmelerine izin vermişlerdir."[3]

Süt emme yaşı:

"Sizi emziren anneleriniz" âyetinden, büyük yaşta süt emmenin de haram kılacağı hükmü anlaşılırsa da *"Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler"*[4] âyeti, süt emme süresinin ancak iki yıl olduğunu açıklamıştır. İki

1. Buhârî, Nikâh: 22; Müslim, Radâ', bâb: 5-6; Ebû Dâvûd, Nikâh: 7; Tirmizî, Radâ': 2; Nesâ'î, Nikâh: 52; İbn Mâce, Nikâh: 38
2. Tirmizî, Radâ', 2
3. Aynı
4. Bakara Sûresi: 233

yaşından sonra süt emmek, süt haramlığı getirmez. Ümm-i Seleme (r.a.)nin rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)in şöyle buyurduğu anlatılır: *"Sütten haram kılan, çocuk henüz sütten kesilmeden önce memeden verilip çocuğun barsaklarını besleyendir."*[1]

Bu âyet ve hadîsin hükmü gereğince ashabı kirâmdan ve tabiundan ilim sahipleri, iki yaşından sonra süt emmenin, hiçbir şeyi haram kılmayacağını söylemişlerdir.[2] Ayrıca son hadîse göre çocuk ancak memeden emince süt hükmü geçerli olur.

Ebu Huzeyfe'nin karısı Sehle'nin, mevlâları (hizmetçileri) Sâlim'in, her zaman evlerinde kendileriyle beraber bulunduğunu, Ebu Huzeyfe'nin de bunu kıskandığını anlatıp, durumu Peygamber (s.a.v.)den sorması üzerine Peygamber (s.a.v.)in: *"Onu emzir, sana haram olur, mahrem olur, Ebu Huzeyfe'nin de kıskançlığı gider"* dediği birkaç yolla rivâyet edilmektedir.[3] Bu hadîse göre büyük yaşta emmenin de haram kılacağı kanaati uyanırsa da Hz. Peygamberin hanımları, bu müsaadenin, yalnız Ebu Huzeyfe'nin karısı Sehle'ye verilmiş özel bir müsaade olduğunu söylemişlerdir.[4]

Müslim'de özetle anlatılan olay, Ebû Dâvûd'un Sünen'inde daha ayrıntılı olarak anlatılır: Ebû Huzeyfe ibn Utbe, Ensârlı bir kadının mevlâsı Sâlim'i evlâtlık edinir ve onu, kardeşi Velîd'in kızı Hind ile evlendirir. Bunun için Sâlim'e, "Ebû Huzeyfe'nin oğlu" diye çağırılır. Kur'ân, evlâtlığı yasaklayınca Sâlim, Ebû Hüzeyfe âilesine yabancı olur. Bu durum, her iki taraf için de çetin gelir. Çünkü Sâlim ve karısı, Ebû Huzeyfe'nin evine gelip çalışmağa, külfetsiz girip çıkmağa alışmışlardır. Kendi oğlu saydığı Sâlim'in yanında, gerektiğinde evin içinde, işte giydiği elbise ile, zînetiyle dolaşmağa alışmış olan Sehle, durumu Peygamber'e anlatır:

— Biz Sâlim'i, kendi çocuğumuz görürdük. Benimle ve Ebû Hüzeyfe ile aynı evde oturur, beni gece kıyâfetimle görürdü. Şimdi Allah onlar hakkında indirdiğini indirdi. Ne buyurursun? der.

İşte bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) Sehle'ye, Sâlim'i beş kez emzirmesini söyler. Sehle, Sâlim'i beş kez emzirir, böylece Sâlim, onun süt oğlu yerine geçer[5].

Müslim'in rivâyetinde, Ebû Huzeyfe'nin, Sehle'yi Sâlim'den kıskandı-

1. Tirmizî, Radâ': 5; Nesâ'î de aynı hadisi rivayet etmiştir.
2. Tirmizî, Radâ': 5; Muvatta': 2/43.
3. Müslim, Radâ': bâb: 7; hadîs: 26-30
4. Müslim, Radâ': bâb: 7, hadis; 31
5. Ebû Dâvûd, Nikâh: bâbu radâ'ati'l-kebir.

ğı ifadesi vardır. Peygamber, Sehle'ye: *"Onu emzir, sana harâm olur, mahrem olur. Ebû Huzeyfe'nin de kıskançlığı geçer."* demiştir[1] Bu hadîs üzerine hüküm binâ edenlere göre: Bu hadîsten, büyük yaşta emmenin de haram kılacağı anlaşılırsa da, Hz. Peygamber'in hanımları, bu müsâadenin, yalnız Sehle'ye verilmiş özel bir müsâade olduğunu söylemişlerdir[2].

Hz. Peygamber de, hanımları da bu hadîsten münezzehtirler. Peygamber'in, bir kadına memesini çıkarıp ergin, evli ve yabancı bir erkeği emzirmesini söylemiş olması, akla, mantığa sığmaz. Karısını yabancı erkeğin görmesini dahi kıskanan adam, karısının, memesini çıkarıp kıskandığı erkeğin ağzına vermesine, hem de bir kere değil, beş kere böyle yapmasına nasıl tahammül eder? Kaldı ki dinde özel hüküm yoktur. Dinin hükümleri, Kur'ân'ın ve Peygamber'in buyrukları herkes için geçerlidir. İstisnâ varsa, Kur'ân'da belirtilmiştir.

Kendi öz kızı dahi çalmış olsa, elini keseceğini vurgulayan Peygamber, yabancı bir erkeğin, nikâh düşen bir kadının memesini emmesini nasıl söyler? Namus kavramında son derece titiz davranan Arap toplumu, aslâ böyle bir şeyi kabul etmez. Peygamber de, hanımları da bu tür uydurmalardan beridirler. Bu rivâyetin sahipleri, hiç kuşkusuz müfteridirler.

C — Nikâh nedeniyle harâm olan kadınlar:

1- " وأمهات نسائكم : *Kadınlarınızın anneleri"*, zifâf olsun olmasın, nikâhladığınız bütün kadınlarınızın anneleri (kayınvâlideleriniz) size harâmdır.

2- " وربائبكم اللاتى فى حجوركم من نسائكم اللاتى دخلتم بهنّ: *Birleştiğiniz kadınlarınızdan olup* (genellikle sizin evlerinizde terbiyeniz altında) *bulunan üvey kızlarınız"*. Eğer nikâhladığınız halde henüz anneleriyle birleşmemişseniz kızlarını almanızda üzerinize bir günah yoktur.

Âyetin açık anlamı, üvey kızın, kocaya haram olması için iki şartı gerekli kılıyor: 1) üvey kızın, üvey babasının evinde bulunması, 2) üvey babanın, kızın annesiyle birleşmesi.

Müctehidler, birinci şartı gerekli görmemişlerdir. Üvey kızlar, genellikle anneleriyle birlikte üvey babalarının yanında bulundukları için âyeti kerime: *"Evlerinizde bulunan üvey kızlarınız"* diyor. Üvey kızın mutlaka evde bulunması şart değildir. Evde olmasa da üvey kız, haramdır. Ancak ikinci şart, yani kızın annesiyle sadece nikâh değil, birleşmiş olmak gereklidir. Birleşmeden annesinden ayrılan adam, kızıyla evlenebilir. Mâlik ve Ebu Hanî-

1. Müslim, Radâ', b. 7, h. 26-30
2. Müslim, Radâ', b. 7, h. 31

fe'ye göre sadece dokunmak, öpmek dahi birleşme sayılır. Atâ ve Abdu'l-Melik ise, şehvetle bakmayı dahil yeterli görmüşlerdir. Şafiî ve Taberî ise dühûl ile cinsel birleşmenin kasdedildiğini söylemişlerdir.[1]

3- وحلائل أبنائكم الذين من أصلابكم : *Sulblerinizden* (bizzat ve dolayısiyle) *gelen oğullarınızın halîleleri* (eşleri) *olan gelinleriniz''*ki bütün torunların eşlerini kapsar. "Sulblerinizden gelen oğullar" kaydiyle evlâtlıklar bu hükümden çıkarılmıştır. İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye ve Reşîd Rızâ'nın da açıkladıkları gibi süt oğlu da böyledir. Karısının süt emzirdiği kimsenin karısı, kendisine haram olmaz. Çünkü o, kendisinin sulb oğlu değildir. Gerçi zayıf rivâyetlere dayanarak onu da oğul sayanlar olmuştur ama bunu reddedenlerin delilleri daha güçlüdür[2]. Bundan dolayı karısının süt oğlu olan kimsenin karısıyle evlenmekte bir sakınca yoktur. Evlâda babasının, dedesinin karısını almak nasıl harâm ise, babaya da kendi evlâdının, torunlarının karılarını almak öyle haramdır.

4- " وأن تجمعوا بين الأختين إلا ما قد سلف ، إن الله كان غفورا رحيما
: *İki kızkardeşi bir arada almanız da haramdır."*

İki kızkardeşi birden nikâhlamak bâtıldır. Nikâhın sahih olması için birinin ölmüş veya boşanmış olması ve boşananın iddetini tamamlaması lâzımdır. Şâfiî'ye göre yalnız boşanmış olması yeter. İddetini tamamlamış olması şart değildir[3].

Âyetin açık anlamından, sadece iki kızkardeşin birlikte nikâh edilmesinin harâm olduğu anlaşılır. Yalnız: *"Kadın, halasının üzerine; hala, kardeşinin kızı üzerine; kadın teyzesinin üzerine; teyze, kızkardeşinin kızı üzerine:* (bunlardan) *büyük, küçüğün, küçük büyüğün üzerine nikah edilemez."*[4] meâlindeki hadîse dayanarak bir kadının, halası, teyzesi, erkek ve kızkardeşinin kızı ile birlikte alınamayacağı hükmü getirilmiştir. Ebû Dâvûd'un İbn Abbâs'tan çıkardığı bir rivâyete göre Peygamber (s.a.v.), amme (bibi) ile hâle (teyze)yi, iki ammeyi ve iki hâle'yi birlikte nikâhlamayı hoş görmemiştir[5]. Bunun nasıl olabileceği şöyle bir örnek ile anlatılır:

Adam ve oğlu bir kadını ve kızını alırlar: Adam kadını, oğlu da kızını alır. Bu kadınlardan her biri birer kız doğurur. Şimdi babanın kızı, oğlunun kızının ammesi (bibisi); oğulun kızı da babanın kızının hâlesi (teyzesi) olur. Birbirine amme ve hâle olan bu iki kızı birlikte almak caiz değildir.

1. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm: 2/70
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 4/479-480
3. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm, 2/72
4. Ebû Dâvûd, Nikâh: *bâbu mâ yukrehu en yucme'a beynehunne mine'n-nisâ'*
5. Aynı.

İki hâle (teyzenin) cem'i de şöyle bir misâlle anlatılır: İki kişi, karşılıklı olarak birbirlerinin kızını alırlar. Birbirinin bacısı olan bu kızlardan her biri birer kız doğursa, bu çocuklardan her biri, diğerinin teyzesi olur.

İki amme (bibi)nin cem'i de şöyle olabilir: İki adam karşılıklı olarak birbirlerinin anneleriyle evlenirler. Bu kadınların her biri birer kız doğurunca bu kızlar birbirlerinin ammesi olurlar. İşte hadîse göre birbirinin ammesi (bibisi) olan bu iki kadını birlikte nikâhlamak caiz değildir[1].

Dediğimiz gibi bunların hepsi, âhâd yoluyla gelen bir iki rivâyete dayanmaktadır. Kur'ân'ın zâhirinde böyle bir anlam yoktur. Fakîhler, hem bu hadîslere dayanarak, hem de kıyâs yoluyla: *"Biri erkek farz edildiği zaman, diğeriyle evlenmesi câiz olmayan iki kadını birlikte nikâhlamanın haram olduğu"* hükmünü koymuşlardır. Fakat hâricîlerin, iki bacıyı, bir kadınla onun bibisini ve teyzesini birlikte almayı caiz gördükleri rivâyet edilmiş ise de[2] iki bacının birlikte cem'ini, Kur'ân açıkça harâm kılmış iken hâricîlerin böyle bir şey söylemiş olmaları makul değildir. Herhalde onlar, kadının, bibisi ve teyzesi ile cemedilebileceğini söylemişlerdir. Bundan onların, âhâd haberiyle harâmın sabit olmayacağı görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. Bu işin, kıyâs ile harâm sayılması da pek sağlam değildir. Çünkü kızkardeş ile bibi ve teyze bir değildir. Bir kız, amcası ile evlenemez ama amcasının oğlu ile evlenebilir. Şimdi amca oğlu da amca gibidir, diye bir kıyâs yapılamaz. Maamâfîh, bir kızın, bibisi ve teyzesi ile cemedilemeyeceği, ümmet arasında bir icmâ' haline gelmiştir.

*"Geçmişte yapılmış olanlar müstesna"*dır. Geçmişte yapılanlardan dolayı sorumluluk yoktur. *"Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*

Müslüman olmazdan önce iki kızkardeş ile evlenmiş olanlar vardı. Bunlar müslüman olduktan sonra birini seçip diğerini boşamaları, Hz. Peygamber tarafından kendilerine emredilmiştir. Ahmed ibn Hanbel, Feyruz ed-Deylemînin şu sözünü kaydetmiştir: "Müslüman olduğum zaman nikâhım altında iki kızkardeş vardı. Peygamber (s.a.v.), ikisinden birini boşamamı emretti."[3]

İslâmdan önce Araplar arasında anne, kız, kızkardeş, hala, teyze, kardeş kızı, bacı kızı ve öz oğulun karısiyle evlenme âdetinin bulunduğuna dair bir rivâyet yoktur. Yalnız babanın vefatından sonra nadiren üvey anne ile

1. Kurtubî, 5/125
2. Aynı
3. İbn Kesîr: 1/472

evlenme ve iki kızkardeşi birlikte alma âdeti vardı. Nitekim bu iki hususu meneden âyetlerden sonra " إلا ما قد سلف : *geçmişte olanlar hariç."* cümlesi, bu âdetlerin eskiden var olduğunu gösterir. Süt anne ve süt bacılığın da eskiden beri var olduğu anlaşılıyor. Bunlar İslâmda da kabul edilmiştir. Eskiden evlâtlık karısiyle evlenmek de yasaktı ki İslâm bunu kaldırmış, evlâtlık hakkındaki eski telâkkileri geçersiz kılmıştır. İnsanın oğlu, ancak kendi sulbünden gelen çocuğudur.

5- "والمحصنات من النساء إلا ما ملكت أيمانكم: *Ellerinizin altında bulunan câriyeler hariç, bütün evli hür kadınlarla nikâhlanmanız da haram kılınmıştır."* Gerek müslümanların, gerek zimmîlerin, gerek harbîlerin nikâhı altında bulunan bütün kadınlarla evlenmek haramdır. Ancak savaşta esir düşerek hürriyetini yitirip câriye olarak alınanlarla -daha önce evli de olsalar- evlenmek haram değildir.

İhsân, lûgatte menetmek demektir. Sahibini yaralanmaktan koruduğu için zırha *dır'ı hasîne* (koruyucu zırh) denir. İçindekileri koruduğundan kaleye *hısn* denmiştir. Âyetteki *el-muhsanât hısn* kökünden doğan *ihsân*dan ismi mef'ûlün müennes çoğuludur. Namusu zarardan korunduğu için evli erkeğe *el-muhsan,* kadına da *el-muhsane* denir. İhsân terimi, Kur'ân'da dört anlamda kullanılır: hürriyet, iffet, İslâm ve evlilik. Burada evlilik anlamınadır. *el-muhsanât,* evli kadınlar demektir.

Müslümanlarla evlenmesi helâl olan kadınların dini konusunda burada bir şey söylenmiyor. Ancak bu âyetten sonra gelen 25 nci âyet, bu kadınların mü'min olmaları gerektiğini bildiriyor. Bakara Suresinin 220 nci âyeti, müşrik kadınlarla evlenmeyi haram kılmış, Mâide Suresinin 5 nci âyeti ise Kitâb ehli olan kadınlarla evlenmeye müsaade etmiştir.

" إلا ما ملكت أيمانكم : *Ellerinizin altında bulunanlar* (la birleşmeniz haram değildir)." cümlesi, esir alınıp câriye yapılan kadınlarla -esaretten önce evli dahi olsalar- birleşmeyi mübah kılmıştır. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Huneyn günü, (Tâif yakınında bir yer olan) Evtas'a bir tabur gönderdi. Bunlar, düşmanla karşılaşıp çarpıştılar, düşmana üstün geldiler, bazı kadınları esir aldılar. Bu kadınlar, müşriklerle evli oldukları için Allah Resulünün ashabından bazıları, bunlarla birleşmekte tereddüd ettiler. Yüce Allah: "(Savaşta esir olarak) *ellerinize geçen* (câriye)*ler müstesna, evli kadınlar*(la evlenmeniz) *de* (haram kılındı)..." âyetini indirdi. Yani iddetleri dolunca onlar size helâldir, buyurdu.[1]

Hadîsin sonunda belirtildiği üzre esir alınan kadınlarla birleşebilmek için

1. Müslim, Radâ', b. 9, h. 33-35; Ebû Dâvûd, Nikâh: 45

kadınların iddetlerinden çıkmış olmaları, gebe olmamaları şarttır. Gebe kadınlarla birleşmek yasaklanmıştır. Sonra her insan ancak kendi câriyesi ile birleşebilir. Başkalarının câriyesiyle birleşmek zinâ olur.

Müslümanlar, Hayber'de aldıkları esir kadınlarla birleşmek isteyince Allah'ın Elçisi, birinin şöyle bağırmasını emretmişti: *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa rahminde çocuk bulunan esir kadınla yatmasın."*[1]

Aynı meâlde bir hadîs de Buhârî'de mevcuttur. Ancak Hayber yerine Huneyn günü söylendiği anlatılan bu hadîste Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kimseye, kendi suyunu başkasının ekinine dökmesi* (yani başkası tarafından gebe kalan kadın ile yatması) *helâl olmaz. Allah'a ve âhiret gününe inanan bir insana, rahmi tamamen boş olmayan esir kadınlarla yatması helâl olmaz. Allah'a ve âhiret gününe inanan bir insana, taksim edilmemiş ganimet malını satması helâl olmaz."*[2]

Buhârîdeki bir hadîse göre esir kadın, bir âdet görünce, gebe kadın da doğurunca kendisiyle birleşmek câiz olur.[3] Demek ki esir kadın, bir âdet görünce gebe olmadığı anlaşılır. Hul'edilen kadının da iddet süresi, bir âdet görmedir.[4]

" كتاب الله عليكم وأحلّ لكم ماوراء ذلكم أن تبتغوا بأموالكم محصنين غير مسافحين

Bunlar size, Allah'ın yazdığı yasaklardır. Bunlardan ötesini, iffetli yaşamak, zinâ etmemek şartiyle mallarınızla istemeniz size helâl kılınmıştır."

Yukarıda sayılan kadınların haram kılınması, Allah'ın bir yazısıdır. Bunlar, bizzat Allah tarafından size böyle yazılmış, haram kılınmıştır. Bunların dışında kalan kadınlar, size helâl kılınmıştır ki iffetinizi koruyarak, sifahtan kaçınarak mallarınızla mehirlerini verip kadınlarla evlenesiniz.

Muhsınîn, ihsân kökünden ismi fâildir. Evli kimseye muhsan veya muhsın denir. Burada evlenerek namusunuzu koruyasınız anlamını taşır. *Musâfihîn* ise sefh kökünden ismi fâildir. *Sefh,* kan ve su gibi sıvıları akıtmak demektir. *Müsâfeha* ve *sifâh* da sırf suyunu boşaltmak, yani evlilikteki amacın tersine, nesil üremesi, insanlığın çoğalması için değil, sadece şehvet tatmini için cinsel birleşme ile insan tohumu olan suyu boşa akıtmaktır. Evlenmenin asıl amacı, üremedir. Şehvet tatmini, onun bir dalıdır. Yüce Allah, insanların çoğalması, neslin devamı için kadınla erkeği birbirine çekecek şehvet duygu-

1. Dârimî, Talâk: 36; 9/51
2. Ebû Dâvûd, Nikâh: 45
3. Ebû Dâvûd, Nikâh: 45; buhârî, Buyû': 111
4. et-Tefsîru'l-hadîs, 9/51

su vermiştir. Temel amaç, bu duygu değildir. Bu duygu, üremenin bir aracıdır. İşte yüce Allah, âyette bu amaca dikkati çekerek yalnız şehvetinizi doyurmak maksadiyle suyunuzu boşa akıtmak için değil, namus ve iffetinizi koruyarak mallarınızla mehirlerini verip evlenesiniz diye yukarıda sayılanların dışında kalan bütün kadınları, Allah size helâl kılmıştır, buyuruyor.

Mut'a nikâhı:

فما آستمتعتم به منهن فآتوهن أجورهن فريضة، ولا جناح عليكم فيما تراضيتم به من بعد الفريضة، إن الله كان عليما حكيما.

"O halde onlardan ne kadar yararlandınızsa ona karşılık ücretlerini, onların bir hakkı olarak verin. Hak kesildikten sonra birbirinizle karşılıklı anlaşarak kesilen miktarı azaltıp çoğaltmanızda üzerinize bir günah yoktur. Şüphesiz Allah, her yaptığınızı bilen, her şeyi yerli yerince yapandır."

Âyetin bu bölümünde geçen istimtâ (yararlanma) karşılığında verilecek ücretin, nikâh karşılığı verilen mehir mi, yoksa kadından belli bir süre yararlanma karşılığı verilecek bir ücret mi olduğu üzerinde görüş ayrılığı vardır.

Ehli sünnet müctehidlerinin ve müfessirlerinin bir kısmına göre buradaki ücret, nikâhta kadınlara verilmesi gerekli olan mehirdir. Mehir, nikâh ile kadından yararlanmanın karşılığıdır. Bunun belli bir miktarı vardır. Fakat kadınla erkek, aralarında anlaşarak mehri diledikleri şekilde ayarlayabilir, azaltıp çoğaltabilirler. İstimtâ' ise nikâhtan ve mehrini verdikten sonra erkeklere helâl olan birleşmeden kinâyedir.

Bazı bilginlere göre -ki özellikle şî'a âlimleri bu görüşü benimsemiştir- bu cümle, müt'a nikâhına delâlet eder. Müt'a nikâhı, bir erkeğin, belli bir ücret karşılığında bir kadınla belli bir süre için evlenmesidir. Bu süre bitince nikâh akdi bozulur. Kadın erkek, aralarında anlaşırlarsa yeni bir ücretle süreyi uzatabilirler. İslâmdan önce araplar arasında bu tip evlenmeler vardı. Âyet bu evlenmeyi mübah kılmaktadır.

Âyetteki bu cümlenin, müt'a nikâhını kasdettiği konusunda bazı sahabilere, özellikle Abdullah ibn Abbas'a atfedilen rivâyetler vardır. Übeyy ibn Kâ'b, Abdullah ibn Abbâs ve Abdullah ibn Mes'ûd'un: "فما آستمتم به منهن" cümlesini, "إلى أجل مسمى" ilâvesiyle "فماآستمتم به منهن إلى أجل مسمى فآتوهن أجورهن" şeklinde okudukları rivayet edilir[1] Mücâhid'e göre bu âyet, müt'a nikâhı hakkında inmiştir. Özellikle burada ücret karşılığında yararlanma (استمتاع) tabirinin kullanılması, bu cümle ile muvakkat bir birleşmenin kasdedildiğini gösterir. Çünkü kelimenin kökü olan

1. İbn Kesîr: 1/474; Tabresî, Mucme'u'l-beyân: 3/32, Tahran, 1395

(متاع) geçici bir zevk anlamınadır. İstimtâ da geçici bir yararlanma demektir. Demek ki bu âyetten kasıt, geçici nikâhtır. Zaten Cumhûr da bu âyetin, İslâm'ın ilk zamanlarında uygulanan müt'a nikâhı ile ilgili olarak indiğini söylemiştir.

Müt'a nikâhı hakkındaki hadîsler:

Hadîs mecmualarında müt'a nikâhının önce mübah olup sonra neshedildiğine dair hadîsler çoktur. Önce bu nikâhın mübah olduğuna dair hadîsleri görelim:

1) Ashabdan Abdullah şöyle diyor: *"Biz Allah'ın Resulü (s.a.v.) ile birlikte savaşa giderdik. Yanımızda karılarımız yoktu. 'Burulmayalım mı?' dedik. Önce bizi bundan men etti. Sonra bir elbise karşılığında belli bir süre için kadın nikâh etmemize müsaade buyurdu.* (Bu sözü anlatan) *Abdullah, daha sonra: "Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez."*(1) *âyetini okudu."*(2) Müslim'in, Nikâh kitâbının üçüncü bâbındaki hadîs de aynı anlamdadır. Ancak orada: *"Biz Resulûllah ile birlikte savaşırdık"* cümlesi yoktur. Bunun yerine: *"Biz gençtik..."* kaydı vardır.

2) Câbir ibn Abdullah ve Seleme ibn el-Ekva şöyle diyorlar: *"Bizler orduda idik. Resulûllah (s.a.v.)in çağırıcısı şöyle bağırdı: Allah'ın Resulü (s.a.v.) kadınlarla müt'a yapmanıza izin verdi. Müt'a yapınız."* (3)Müslim'de bu anlamda bir hadîs daha var.

3) Atâ şöyle diyor: "(Ashabdan) *Câbir ibn Abdullah, ömre için* (Mekke'ye) *gelmişti. Evine* (ziyarete) *geldik. Orada bulunanlar kendisine birçok şey sordular. Sonra müt'adan söz ettiler. Câbir: 'Evet biz, Allah'ın Resulü (s.a.v.)in, Ebubekir ve Ömer'in devrinde müt'a yaptık, dedi."* (4)Müslim'in, Nikâhu'l-müt'a bâbındaki 15 nci hadîste de Câbir şöyle diyor: *"Biz Allah'ın Resulü (s.a.v.)in ve Ebubekir'in devrinde bir avuç hurma ve un vererek birkaç gün müt'a yapardık. Nihayet Ömer, 'Amr ibn Hureys hakkında müt'ayı yasakladı."*

4) Müslim'in, Müt'a bâbındaki 17 nci hadîste de Ebu Nadra'nın şöyle dediği anlatılmaktadır: *"Ben Câbir ibn Abdullah'ın yanında idim. Biri geldi, İbn Abbâs ile İbnu'z-Zübeyr'in hac ve kadın müt'ası hakkında görüş ay-*

1. İbn Kesîr: 1/474; Tefsîru Mucâhid: s. 152, Kurtubî: 5/130
2. Mâide Sûresi: 87
3. Müslim, Nikâh, bâb: 3, hadis: 11
4. Buhârî, Nikâh: Nikâhu'l-mut'a; Müslim, Nikâh: bâb: 3, hadis: 13.
5. Müslim, Nikâh: b. 3, h. 15

rılığına düştüklerini söyledi. Câbir şöyle dedi: Biz Resulûllah (s.a.v.) zamanında her iki müt'ayı da yaptık. Sonra Ömer bizi ikisinden de menetti. Biz de bir daha ikisine de dönmedik."[1]

5) Seleme İbnu'l-Ekva', Allah'ın Resulü (s.a.v.)in şöyle buyurduğunu anlatıyor: "*Hangi erkek ve kadın, aralarında anlaşırlarsa üç gece beraber kalırlar. Bundan sonra süreyi artırmak isterlerse artırırlar, ayrılmak isterlerse ayrılırlar.*" Seleme İbnu'l-Ekva', bu hadîsi anlattıktan sonra şöyle devam ediyor: "*Artık bilmiyorum bu, yalnız bizim için özel bir izin mi idi, yoksa bütün insanlara verilen bir ruhsat mı idi?*"[2]

6) Ebu Zerri Gifârî de şöyle demiş: "*İki müt'a, yani kadınlar müt'ası ile hac müt'ası yalnız bize mahsustur.*"[3]

Müt'anın, önceleri mübah iken sonra menedildiğini bildiren hadîsler:

Bu konudaki hadîsler de genellikle Sebre el-Cuhenî tarafından rivâyet edilmiştir. Mekke'nin fethinde Allah'ın Resulü (s.a.v.) ile beraber bulunan Sebre şöyle diyor: "*Orada onbeş gün kaldık. Resulullah (s.a.v.), kadınlarla müt'a yapmamıza izin verdi. Ben, yakınlarımdan biri ile* (başka rivâyetlere göre amcam oğlu ile) *birlikte çıktık. Ben ondan* (gençtim), *güzeldim. O biraz çirkindi. İkimizin de birer hırkası vardı. Ama benim hırkam eski, amcam oğlununki taptaze idi. Mekke'nin aşağısına, ya da yukarısına vardığımızda servi gibi bir kadına rastladık.*

— Birimizin seninle müt'a yapmasına ne dersin? dedik.

— Bana ne vereceksiniz? dedi.

"*Hırkalarımızı serdik. Kadın iki erkeğe be bakmaya başladı. Arkadaşım, kadının göz ucuyla beni süzdüğünü görünce:*

— Onun hırkası eski, benimki taze, dedi. Kadın iki üç kere:

"*Bunun hırkası fena değil, dedi. Ben o kadınla müt'a yaptım. Allah'ın Resulü (s.a.v.) müt'ayı haram kılıncaya dek ondan ayrılmadım.*"[4]

Müslim'in aynı babının 19 ncu hadîsinde ve Nesâ'î'nin hadîsinde bu kadının yanında üç gün kaldığını söyleyen Sebre, İbn Mâce'nin hadîsinde yalnız bir gece kaldığını söylüyor ve şöyle devam ediyor: "*Onunla evlendim, o gece yanında kaldım. Ertesi sabah Resulullah (s.a.v.)in yanına geldim. Kendileri Rükn ile Bâb* (Haceri Esved ile Kâ'be kapısı arasında) *durmuş şöyle*

1. Aynı meâlde bir hadîs, İbn Hanbel'in Müsned'inde de vardır.
2. Buhârî, Nikâh: Nikâhu'-muharrem.
3. Müslim, Hack: b. 23, h. 162
4. Müslim, Nikâh, b. 3, h. 19-20; Dârimî, Nikâh: 16

diyordu: Ey insanlar, ben size müt'a için izin vermiştim. İyi biliniz ki Allah onu, kıyamet gününe kadar haram kıldı. Kimin yanında böyle bir kadın varsa onu serbest bıraksın. Onlara verdiklerinizden hiçbir şeyi geri almayınız!" [1]

Buhârî'deki rivâyette müt'anın, Hayber günü yasaklandığı,[2] Müslim'deki rivâyette Mekke'nin Fethinde nehyedildiği; Müslim'in başka bir rivâyetinde Huneyn savaşının bir kolu olan Evtâs Savaşında nehyedildiği[3]; İbn Mâce ve Ebû Dâvûd Sünenlerindeki hadîste ise Vedâ' Haccında nehyedildiği;[4] bildirilmektedir.

Görülüyor ki müt'anın, Resulullah ve Ebubekir devrinde, Hz. Ömer devrinin de bir kısmında mübah olup uygulandığını bildiren hadîsler yanında; Hayber Savaşında, yahut Mekke'nin Fethinde veya Evtâs'ta, ya da Vedâ haccında yasaklandığını söyleyen rivâyetler de vardır. Bu rivâyetler çelişik olduğu için muhaddisler bunları te'lif etmek üzere müt'anın birkaç kez yasaklanıp serbest bırakıldığını söylemişlerdir. İmam Nevevî'ye göre müt'a hakkındaki yasaklama ve serbest bırakma iki defa olmuştur: "Hayber'den önce helâldi, Hayber'de haram kılındı. Mekke'nin Fethinde mübah kılındı. Evtâs da Mekke'nin Fethini müteâkip olmuştur. Bundan üç gün sonra da ebediyyen haram kılınmıştır."[5]

Bu rivâyetler gösteriyor ki Hz. Peygamber (s.a.v.) şartlar gerektirdiği zaman müt'aya müsaade etmiş, ama normal şartlarda onu kesin yasaklamasa da pek hoş görmemiştir. Ancak Hz. Ömer (r.a.) devrinde toplum büyüyüp zenginleşince artık müt'a, çeşitli kimseler tarafından hiç gerek yokken istismar edilmeğe başlanmış ve toplumda birçok sorun ortaya çıkarmaya başladığı için Hz. Ömer ve onu destekleyen sahâbilerin ictihadiyle yasaklanmıştır. Çünkü Hz. Ömer, İslâmın ruhunu biliyordu. Zorlayıcı gerekler yokken bunun uygulanması, toplumun bozulmasına yol açabilirdi. Bundan dolayı men'ini, İslâmın ruhuna daha uygun bulmuştur. Hattâ bizzat onun, halife seçildiği gün yaptığı konuşmada şöyle dediği rivâyet edilir:

"Resulullah (s.a.v.), bize üç defa müt'a yapmaya izin verdi, sonra bunu haram kıldı. Vallahi evli bir kimsenin müt'a yaptığını bilsem, onu taşla recmederim. Ya da o adam, Resulullah'ın, müt'ayı haram kıldıktan sonra tekrar helâl kıldığına dair bana dört şahit getirir."[6]

1. İbn Mâce, Nikâh: 44
2. Buhârî, Nikâh: Nikâhu'l-muharrem
3. Müslim, Nikâh: bab: 3, hadis: 18
4. İbn Mâce, Nikâh: 44; Ebû Dâvûd, Nikâhu'l-mut'a.
5. Müslim, 2/1022, dipnot: 1
6. İbn Mâce, Nikâh: 44. Bu hadîs biraz zayıf görülmektedir. Çünkü senedinde *lâbe'se bih* diye nitelendirilen bir râvî vardır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi müt'anın haram olmadığına dair rivâyetler daha çok Câbir ile özellikle Abdullah ibn Abbâs'a ve Sahabeden bir grupa dayanır.[1] İbn Abbâs'ın, müt'anın her zaman caiz olduğu hakkındaki görüşünden döndüğüne dair rivâyetler varsa da[2] bunlar pek güvenilir rivâyetler değildir. Müt'aya şiddetle karşı olanlar, görüşlerine mesned bulmak için İbn Abbâs'ı da görüşünden dönmüş görmek istemişlerdir. Ancak onun, müt'ayı, zaruri hallerde mübah gördüğü hakkındaki rivâyet, akla daha uygun gelmektedir. Zaten Peygamberimiz de zaruri hallerde buna izin vermişti. Buhârî'nin kaydettiği rivâyete göre Abdullah ibn Abbâs, müt'a nikâhından sonra bir kişiye, müt'a yapması için izin vermiş, hizmetçisi ona: "bu, şiddetli hallerde ve kadınların az olduğu durumlardadır (değil mi?)" deyince İbn Abbâs: "Evet" cevabını vermiştir.[3]

Şu olay da ilginçtir: (Abdullah) İbni'z-Zubeyr, Mekke'de ayağa kalkıp müt'aya fetva veren bir adama yani İbn Abbâs'a ta'rizen şöyle dedi:

— Allah, bazı insanların gözlerini kör ettiği gibi kalblerini de kör etmiştir. Müt'anın caiz olduğuna fetva veriyorlar. Orada bulunan adam (İbn Abbâs) ayağa kalktı:

— Sen, kaba, ilimden anlamaz bir adamsın. Ömrüme andolsun ki İmâmu'l-Muttakîn (Allah'ın Resulü s.a.v.) devrinde müt'a yapılırdı, dedi. İbnu'z-Zubeyr:

— Öyle ise sen dene, vallahi müt'a yaparsan seni kendi taşlarınla recmederim, dedi."[4]

Müt'a nikâhının durumunu soran Ammâr ibn Yâsir'e İbn Abbâs'ın: "O sadece müt'adır (bir yararlanmadır) ne zinâdır, ne nikâhtır, ne talâktır, ne de tevârüstür" dediği rivâyet edilir.

Müt'aya müsaade edişi, halk arasında eleştiriye uğrayınca İbn Abbâs'ın: "Ben herhalde buna müsaade etmedim. Ancak çaresiz kalana ölü eti yemek nasıl helâl ise, zaruret içinde olana müt'a da öyle helâldir, dedim." diye kendisini savunduğu da gelen rivâyetler arasındadır. Keza İbn Abbâs'ın şöyle dediği de rivâyet edilir: "Müt'a, İslâmın ilk zamanlarında idi. Adam bir şehre gelir, orayı bilmezdi. Orada kalacağı müddet için bir kadınla evlenirdi ki kadın eşyasını korusun, işlerini görsün. *(Ancak eşleri, yahut mülkü olan câriyeleri ile ilişkilerinden dolayı kınanmazlar)*[5] âyeti ininceye kadar böyle sürdü. Ar-

1. İbn Kesîr, 1/474
2. Bkz. Tirmizî, Nikâh: 29; 3/430
3. Buhârî, Nikâh, Nikâhu'l-muharrem
4. Müslim, Nikâh, bâb: 3, hadis: 27
5. Mü'minun Sûresi: 6

tık bu iki kadından başkası haramdır."[1]

Kanaatimize göre bu rivâyetler, İbn Abbâs'ın, müt'a hakkındaki görüşünden döndüğü kanaatine destek olmak üzere ortaya atılmıştır. Onun, görüşünden döndüğüne dair kesin delil yoktur. Yalnız kendisi değil, Câbir ibn Abdullah, Übeyy ibn Kâ'b, Abdullâh ibn Mes'ûd gibi bazı sahâbiler ve Mücâhid gibi bazı tâbiîler de müt'anın mübah olduğu kanaatini korumuşlar ve müt'anın, Hz. Ömer'in ictihadiyle yasaklandığını söylemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer'in: "Allah'ın Resulü devrinde iki müt'a helâl idi. Ben bunları menediyor ve yapanları cezalandırıyorum. Bunlar nikâh müt'asiyle hac müt'asıdır." dediği rivâyet edildiği gibi, müt'anın, Hayber'de haram kılındığı meâlindeki hadîsin râvîsi olan Hz. Alî'nin de: "Ömer müt'ayı menetmeseydi, şakî olandan başka hiç kimse zinâ etmezdi." dediği de rivâyet edilir.[2]

Bu birbiriyle çelişen rivâyetlerde şüphesiz, İslâmın başında ortaya çıkan hizipleşmelerin parmağı vardır. Durum ne olursa olsun, ehli sünnet bilginlerinin çoğunluğu, önceleri helâl olan müt'anın, sonra haram kılındığı görüşünde birleşirler. Dediğimiz gibi bazı sahâbiler ve tâbiîler bu görüşü kabul etmemiş, müt'anın mübah olduğunu söyleyegelmişlerdir.

"Ücretlerini veriniz" cümlesindeki ücretle, nikâhın bir gereği olan mehir kasdedilmiş olabileceği gibi, geçici olarak yararlanmanın yani müt'a nikâhının gereği olan ücret de kasdedilmiş olabilir. Ancak Kur'ânı Kerîm'de nikâhtan söz eden âyetlerde ücret kelimesi mehr anlamında kullanılmaktadır. Burada da bu anlamda olması daha kuvvetlidir. Fakat müt'ayı kabul edenler bu âyetteki ücreti müt'a ücreti olarak tefsir ederler.

Ehli sünnet bilginleri müt'ayı haram saymakla beraber müt'a yapana zinâ cezası uygulamazlar. Zira bunun gerçekten zinâ olup olmadığında onlara göre de şüphe vardır. Şüphe ise cezayı kaldırır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Gücünüz yettiği kadar müslümanlardan cezaları kaldırınız. Eğer bir müslümana bir çıkar yol bulursanız onu serbest bırakınız. Çünkü imamın* (devlet başkanının, yöneticinin) *affetmede yanılması, ceza vermede yanılmasından daha iyidir."* buyurmuştur.[3] Bu hadîs, mümkün olduğu kadar cezadan kaçınmayı emrettiği gibi: *"Şüpheler karşısında cezâları kaldırınız!"*[4] meâlindeki hadîs de İslâm hukukunun temel kurallarındandır.

1. Tirmizî, Nikâh: 29
2. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 3/287
3. Tirmizî, Hudûd, 2; Ebû Dâvûd, Salât: 114; Hâkim ve Beyhakî de bu hadisi rivayet etmişlerdir. Fayu'l-Kadîr, 1/226-227
4. Faydu'l-Kadîr, 1/227

Şî'ânın görüşü:

Müt'ayı helâl sayan şî'a uleması, görüşlerini şöyle savunurlar:

1- "Aralarında Übeyy ibn Kâ'b, Abdullah ibn Abbâs ve Abdullah ibn Mes'ûd'un bulunduğu sahâbilerden bir cemaat âyeti: "فما آستمتعتم به منهن إلى أجل مسمى فآتوهن أجورهن" şeklinde okumuş, Sa'lebî'nin tefsirinde naklettiğine göre Habîb ibn Sâbit, İbn Abbâs'ın kendisine verdiği Übeyy mushafında âyetin "فما آستمتعتم به منهن إلى أجل مسمى" şeklinde yazılı olduğunu görmüştür. Saîd ibn Cübeyr de âyeti " إلى أجل مسمى " ilâvesiyle okumuştur.

2- Hz. Alî'nin, "Ömer müt'ayı menetmeseydi, şakî'den başkası zina etmezdi" dediğini el-Hakem ibn Uyeyne rivâyet etmiştir.

3- Câbir (r.a.), Resulullah, Ebubekir ve Ömer devrinde müt'a yaptıklarını söylemiştir.

4- Âyetteki istimtâ kelimesiyle faydalanma ve cimâ kasdedilmiş olamaz. Çünkü böyle olsa, kadından faydalanmayan kimsenin hiç mehir vermemesi gerekir. Halbuki dühulden önce karısını boşayan, yarı mehir vermekle yükümlüdür. Eğer buradaki istimtâ ile sürekli nikâh kasdedilmiş olsa, o zaman âyetin hükmüne göre yalnız akid yapmakla bütün mehri ödemek gerekir. Çünkü *"Onlara ücretlerini veriniz"* buyurulmuştur. Oysa daimî nikâhta yalnız akid yapmakla mehrin tamamını vermek gerekmez. Dühul şarttır. Ancak müt'a nikâhında mücerred akidle ücretin tamamını vermek vâcib olur.

5- Ayrıca Hz. Ömer'in "Resulullah devrinde hac ve kadın müt'ası vardı. Ben bunları menediyorum ve bunları yapanı cezalandırıyorum." sözü de müt'anın, Resulullah devrinde helâl olduğunu gösterir.[1]

6- Âyette mal ile ibtiğâ ve faydalandıktan sonra kadınların ücretlerinin verilmesi emrediliyor. Yanî âyette mücerred mal ile ibtiğâ, birleşmeyi caiz kılıyor. Halbuki daimî nikâhta yalnız mal ile ibtiğâ birleşmeyi caiz kılmaz. Velî ve şahitler de lâzımdır. Yalnız mal verince birleşmenin helâl olması, ancak müt'a nikâhındadır.

7- Eğer bu âyet ile daimî nikâh kasdedilmiş olsa, aynı surede nikâh hükmünün başka yerlerde tekrar edilmiş olması lâzım gelir. Çünkü surenin baş tarafında 3-4 ncü âyetlerle asıl nikâh izah edilmiştir. Burada aynı şeyin tekrarına lüzum yoktur. Ama bu âyeti müt'aya hamledersek o zaman âyet yeni bir hüküm getirmiş olur, tekrar olmaz.

8- Müt'a nikâhının caiz olduğunda bütün ümmet ittifak etmiştir. İhtilâf, bunun neshedilip edilmediğindedir. Eğer bu hüküm neshedilmiş ise, nes-

1. Tabresî: 3/32

heden ya tevatüren veya âhâd yoluyla bilinir. Tevâtüren bilinmiş olsaydı Alî ibn Ebî Tâlib, Abdullah ibn Abbâs ve İmrân ibn el Husâyn gibi sahabîlerin, Muhammed dininden tevâtüren sabit olmuş bir hükmü inkâr etmiş olmaları gerekirdi ve bu da onların küfrünü gerektirir di ki bu, batıldır. Bu neshin âhâd haberiyle sabit olması da bâtıldır. Çünkü icma ile mübah olduğu sabit olan bir hükmü, ahâd haberi neshedemez. Zira icmâ kesinlik ifade eder. Halbuki âhâd haberi kesin değil, zannîdir, şüphelidir.

9) Rivâyetlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber (s.a.v.)in müt'ayı ve evcil merkep etini yemeyi Hayber günü nehyettiğini söylüyor. Yine rivâyetlerin çoğuna göre Hz. Peygamber (s.a.v.), müt'ayı, Mekke'nin Fethinde, veya Vedâ haccında serbest bırakmıştır. Mekke'nin Fethi ve Vedâ' haccı, Hayber'den çok sonra olmuştur. Demek ki müt'anın, Hayber günü neshedildiği yolundaki haberler, doğru değildir. Aksi takdirde nâsihin, mensûhtan önce vukubulması gerekir. Nesih ve helâl kılmanın, birkaç kez vukubulduğu yolundaki haberler de zayıftır. Mu'teber kişiler, böyle bir şey söylememişlerdir. Bunu söyleyenler, bu rivâyetler arasındaki çelişkileri gidermeğe çalışanlardır.

Şî'anın delillerini böylece sıralayan Râzî, şu cevabı veriyor:

1) Müt'anın, önceleri mübah olduğunu inkâr etmiyoruz. Ancak biz bunun neshedildiğini söylüyoruz. Bu âyet, müt'anın meşru' olduğuna delil olsa bile bizim sözümüz çürümüş olmaz. Çünkü neshedilmiştir. Tutalım ki Übeyy ve Abdullah ibn Abbâs kırâetleri doğrudur. Fakat bunlar, ancak müt'anın başlangıçta meşru' olduğunu gösterir. Buna zaten itirazımız yok. Müt'a meşru idi, fakat neshedilmiştir. Kaldı ki bu rivâyetler âhâd haberidir. Âhâd haberiyle Kur'ân sâbit olmaz.

2) Müt'ayı nesheden hüküm, ya tevatüren veya âhad haberiyle bilinir. Tevâtüren bilinmiş olsa, ashabdan bazılarının tevatür yoluyla bilinen bir şeyi inkâr etmiş olmaları gerekir, şeklindeki delile karşılık da deriz ki: Bu sahabiler, neshi işitmiş, sonra unutmuş olabilirler. Sonra Hz. Ömer (r.a.) bunu büyük bir topluluk içinde hatırlatınca onlar da hatırlamış ve onun doğru söylediğini anlayıp onu kabul etmişlerdir(!).

3) Hz. Ömer'in: "Müt'a, Peygamber (s.a.v.) zamanında mübah idi, ben onu yasaklıyorum" meâlindeki sözüne gelince: Eğer Ömer, bu sözüyle Peygamberin mübah kıldığı bir şeyi kendisinin yasakladığını kasdetmişse hem kendisinin, hem de bu sözünden dolayı onunla savaşmayanların tekfîri gerekir. Dolayısiyle Emîru'l-mü'minîn (İmam Alî)nin de tekfiri gerekir. Bunların hepsi batıldır. O halde söylenecek tek şey kalıyor. Hz. Ömer'in kasdı şu idi: "Müt'a, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında mübah idi, fakat ben Re-

sulullah (s.a.v.)in bunu neshettiğini bildiğim için menediyorum.''[1]

Şî'aya karşı delillerini böyle belirttikten sonra Râzî, âyetin son cümlesinin anlamı üzerinde şöyle diyor:

Âyetin, nikâhın hükmünü beyan ettiğini söyleyenlere göre eğer mehir, belli bir miktar takdir edilmiş ise, anlaşma ile o takdir edilenin tamamını vermek, ya da düşürmekte bir günah yoktur. Buna göre *et-terâdî* karşılıklı olarak mehir üzerinde anlaşmadır. Fakat âyetin müt'a hakkında olduğunu söyleyenlere göre anlamı şudur:

Müt'anın süresi dolunca artık erkeğin, kadın üzerinde bir hakkı kalmaz. Eğer erkek, kadının yanında daha fazla kalmak ister de ''Sen süreye birkaç gün ilâve et, ben de ücretini artırayım'' derse kadın serbesttir. Dilerse bu teklifi kabul eder, dilerse reddeder. İşte *''Haktan sonra karşılıklı anlaşmanızda sizin üzerinize bir günah yoktur''* cümlesi bunu ifade ediyor. Yani önce kestiğiniz ücret ve süreden sonra aranızda anlaşmanızda üzerinize bir günah yoktur. Şüphesiz Allah, her şeyi bilen, yerli yerince yapan, en güzel hüküm verendir.''[2]

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ
بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ
غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَٓا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ
فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ
وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾ يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَ
يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/389-390
2. Aynı eser, 290-291

﴿٢٦﴾ وَاللّٰهُ يُر۪يدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُر۪يدُ الَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ
تَم۪يلُوا مَيْلاً عَظ۪يماً ﴿٢٧﴾ يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَع۪يفاً
﴿٢٨﴾

25- İçinizden, inanmış hür kadınlarla evlenmeğe gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan inanmış genç kızlarınız(câriyeleriniz)*den alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz.* (Hepiniz aynı kökten gelmekte, aynı toplumun bireylerisiniz. İnsanlık bakımından aranızda bir fark yoktur). *Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartiyle sâhiplerinin izniyle onlarla evlenin, ücretlerini* (mehirlerini) *de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara yapılan işkencenin yarısı uygulanır. Bu,* (câriye ile evlenme), *içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha iyidir. Allah, bağışlayan, esirgeyendir. 26- Allah size* (helâl ve haram olanı) *açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yasalarına iletmek ve günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah, bilendir, hikmet sahibidir. 27- Allah, sizin tevbenizi kabul etmek istiyor; şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar. 28- Allah sizden* (ağır teklifleri) *hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.*

Tefsîr:

25 nci âyette, hür kadınlarla evlenmeğe malca gücü yetmeyen veya hangi şekilde olursa olsun imkân bulamayan kimsenin, mü'min cariyelerle evlenebileceği bildiriliyor. Çünkü insanda en büyük meziyet imandır. Mü'min cariyeler de imanda öteki mü'minlerin safındadır. Toplumdaki mevkileri ne olursa olsun bütün insanlar, aynı atalardan türemişlerdir. Dolayısiyle bütün insanlar aslında kardeştirler.

Cariyelerle evlenmek isteyenler, sahiplerinden izin alıp onların mehirlerini de güzelce vermeli, nikâh altına giren cariyeler de iffetlerini korumalıdırlar. Evlendikleri halde fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara uygulanan cezanın yarısı uygulanmalıdır. Çünkü câriye, hürriyeti elinde olmayan zavallı kadındır. Onun namusunu koruması, hür kadınlar kadar kolay değildir.

Câriye ile evlenme müsaadesi, nefsinin, kendisini günaha sürüklemesinden korkanlar içindir. Beşerî ihtiyacının karşılanmamasından dolayı sıkıntıya, günaha düşmekten korkan kimseler, hür kadınlarla evlenme imkânı bulamadıkları takdirde cariye ile evlenebilirler. Fakat câriye, alınıp satılan ve çeşitli kimselerin elinde dolaşa dolaşa iffet duygusunu yitirme ihtimali bulunan bir kadın olduğundan, onunla kurulacak yuva pek sağlam olmayabilir ve cariye ile evlenen kimseler, toplumda kınanabilirler. Bundan dolayı imkân buluncaya kadar sabredip hür kadınlarla evlenmek, elbette daha hayırlıdır.

26-28 nci âyetler ise 25 nci âyetin anlamını pekiştirmekte, Allah'ın, bu hükümleri koymakla mü'minleri, daha önceki inanmış toplumların gelenek ve yasalarına iletmek, eğri büğrü yollardan korumak, günahlarını bağışlamak, özellikle kadınlara karşı nefsini tutma gücü zayıf insanların işlerini kolaylaştırmak, yüklerini hafifletmek istediğini belirtmektedir.

Konu bakımından önceki âyetlere bağlı olan bu âyetler de herhalde onlarla beraber veya onların ardından inmiştir.

" مِن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ : *İnanmış fetât'larınızdan...*" cümlesindeki *el-feteyât* kelimesi, *el-fetât*'ın çoğuludur. *Fetâ,* genç delikanlı, yiğit cömert erkek anlamına gelir. Bunun dişili olan *fetât* ise genç güzel, cömert kız demektir. Ezilen köle ve câriye tabakasının onurlarının kırılmaması için Kur'ânı Kerîm'in bazı âyetlerinde köle'ye delikanlı, câriyeye de genç kız denmiştir. Bu âyette de câriyeler, aynen mü'minlerin kendi kızları gibi bir sıfatla anılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu zavallıların onurlarını korumak, itibarlarını yükseltmek için şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz kölem, câriyem demesin, köle de* (efendisine) *rabbim demesin. Sahip olan delikanlım, genç kızım desin; kendisine sahib olunan* (köle ve câriye) *de: efendim, hanımım, desin. Çünkü hepiniz memlûksünüz* (hepinizin sahibi vardır). *Rab* (sahib) *yüce Allah'tır."*[1]

Âyette, evlenen câriyelere, zinâ halinde hür kadınlara verilecek cezânın yarısı kadar cezâ verileceği belirtildiğine göre demek ki bu âyetler, hür kadınların zinâ cezasını belirten, Nûr Suresinin ikinci âyetinden sonra inmiştir. Çünkü hür kadınların cezasına işaret etmektedir.

25 nci âyetin taşıdığı hükme göre mü'minlerin evlenecekleri hür veya câriye kadınların, mü'min olmaları gerekir. Fakat Mâide Suresinin 5 nci âyeti ile, Kitâb sahibi olan kadınlarla evlenmeğe müsaade edilmiştir.

1. Buhârî, İtk: 17; Müslim, Elfâz, Bâb: 3, hadîs: 13, 15; Ebû Dâvûd, Âdâb: 75; İbn Hanbel, 2/316, 423...

" فانكحوهن باذن أهلهن : *Sahiplerinin izniyle onları nikâh ediniz!"* cümlesinde, mâlikinden başkası, câriye ile evlenmek istediği takdirde mâlikinden izin alması hükmü getiriliyor. Burada *ehil* kelimesini câriyenin mâliki veya velîsi diye tefsir etmişlerdir. Genellikle müfessirlerin kanaatine göre câriyenin velîsi, sahibidir. Câriye, mâlikinin izni olmadan bir başkasiyle evlenemez. Bazı fakihlere göre ise buradaki ehil ile kasıt, evlendirmek yetkisi olan velidir. Câriyenin babası, dedesi, kardeşi, vb. de kendisini evlendirebilir.

Müfessirler, bu âyetten, evlenen câriyenin üzerinde mâlikinin, mülkiyet hakkının devam ettiği, mâlikinden izinsiz olarak câriyenin evlenemeyeceği, evlendiği takdirde bu işlemin batıl olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Yine müfessirlere göre câriyelerin çocukları, hür kadınlarınkinin aksine annelerine tabidir. Onlardan doğan çocuklar da, anneleri gibi mâlikin mülkü olurlar.

Fakat bu konuda sağlam ve kesinlik belirten bir hadis yoktur. Bu görüş, savaşların ve fütûhatın yoğun olduğu ilk çağlarda müslümanlar arasında kölelerin ve cariyelerin çoğalması sonucu ve İslâmdan önceki uygulamaların da etkisiyle İslâm hukukuna girmiştir. Yoksa câriyenin, hür bir erkekten doğan çocuğunun, köle veya cariye sayılması, İslâmın prensiplerine uygun değildir. Zira genel olarak çocuk anneye değil, babaya tabidir. Ahzâb Suresinin beşinci âyetinde: *"Onları babalarına nisbet ederek çağırın!"* buyurulmaktadır. Bu âyet, çocuğun babaya tabi olduğunu gösterir. Kur'ân'ın bu temel hükmü varken câriyenin çocuğunu bundan istisna etmek doğru olmaz.

Kaldı ki İslâmda hürriyet esastır. İnsanlar, annelerinden köle değil, hür doğarlar. Nitekim câriyenin, mâlikinden doğurduğu çocuk da babasına nisbet edilerek hür olur. Hattâ mâlikinden doğan çocuklar, annelerini de derhal bir çeşit hürriyete kavuştururlar. Çünkü çocuk doğurmuş cariyeyi mâliki satamaz, başkasına hibe edemez. Efendisi öldükten sonra da bu câriye tam hür olur. Bu kadına *ümm-ü veled* denir. Efendisinden çocuk doğuran *câriyenin hür olacağına dair bir hadîs de zikredilir.*[1]

Câriyenin, nikâh akdi ve mehir ile evlendiği, hür bir erkekten doğan çocuğunun durumu, sadece mülkiyet akdiyle efendisinden doğurduğu çocuğun durumundan daha aşağı olmamak gerekir.

"Onlara ücretlerini veriniz" cümlesiyle câriyeye de hür kadınlar gibi mehir verilmesi hükmünü getirmiştir. Mehir câriyenin hakkıdır. Müfessirlerden bir kısmı verilen mehrin, câriyenin efendisinin hakkı, bir kısmı da

1. İbn Mâce, İtk: 2; Dârimî, Buyû': 37

câriyenin kendi hakkı olduğunu söylemiştir. İmam Mâlik, mehrin, câriyenin kendi hakkı olduğu kanısındadır. Onun bu görüşü tecrihe şayandır.

"محصنات غير مسافحات ولا متخذات أخدان": *İffetli yaşamaları, zinâ etmemeleri ve gizli dostlar da tutmamaları şartiyle!"* cümlesi, " فانكحوهن " veya " وآتوهن أجورهن " cümlesini nitelemektedir. Birinci takdirde " محصنات "nin mânası, zinâdan uzak, iffetli, namuslu kadınlar olarak onlarla evleniniz demektir. İkinci takdirde mânası: Onları zina etmek için zorlayarak değil, namuslu bir şekilde kendileriyle yaşamak için nikâh ediniz, demektir.

" أخدان " Erkek veya kadın arkadaş anlamına gelen " خدن "in çoğuludur. Câhiliyye çağında zinâ, açık ve kapalı olmak üzre iki kısım idi. Kadının gizlice bir dost tutup onunla sevişmesi ve zina etmesine "ittihâzi haden: dost tutma" denirdi. Para karşılığında herkesle zinâ etme şekline de sifâh veya biğâ denirdi. Bu tür açık zinâ bilhassa câriyeler arasında cereyan ederken, dost tutma şeklindeki zinâ ise daha çok hür kadınlar arasında görülürdü. Bazı kimseler, câriyelerini para kazanmak için zinâya zorlarlar, kerhanecilik yaparlardı. *"Namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın"*[1] âyetinde bu uygulamaya işaret vardır.

Araplar, açıkça zinâ etmeyi kınarlar, fakat gizli dost tutmayı hoşgörü ile karşılarlardı. Yüce Allah: *"Fuhuşların açığına da kapalısına da yaklaşmayınız."*[2], *"De ki: Rabbim, fuhuşların açığını da kapalısını da haram kıldı."*[3] âyetleriyle her türlü zinâyı yasakladı.[4]

"فاذا أحصن فان أتين بفاحشة فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب...."
: *Eğer evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara yapılan işkencenin yarısını uygulamanız gerekir."*

" أحصن " kelimesi, hem hemzenin zammiyle mechul olarak, hem de fethiyle lâzım fiil olarak okunmuştur. İkisi de aynı anlamı verir. Burada *ihsân* kelimesiyle İslâm kasdedilmiş olduğunu söyleyenler varsa da genellikle bununla evlilik kasdedildiği görüşü kuvvetlidir. Çünkü âyetin sözgelimi bu anlamı gerektirir. Konu, evlenme üzerinde geçmektedir.

Câriyeler evli iken zinâ ederlerse onlara elli değnek vurulur. Câriyeye evli kadının yarısı kadar zinâ cezasının verilmesi, onun namusunu koruma konusunda bazan âciz kalmasından, güçsüzlüğünden ötürüdür. Hür kadın

1. Nur Sûresi: 33
2. En'âm Sûresi: 151
3. Â'râf Sûresi: 33
4. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb: 3/297.

toplumdaki mevkii gereği kendisini kolayca koruyabilir. Ama cariye her zaman kendisini koruyamaz. Yüce Allah, o zayıf insanlara acıdığından dolayı cezalarını da yarıya indirmiştir.

Bu âyete göre evli cariye zinâ ederse ona, hür kadının cezasının yarısı olarak elli değnek vurulur. Fakat evli olmayan cariye zinâ ettiği zaman onun hakkında âyetlerde bir ceza belirtilmemiştir. Bu hususta müfessirler arasında görüş ayrılıkları vardır:

1) Bazılarına göre evli olmayan câriye zinâ ederse, belli bir cezası yoktur. Yalnız eğitip yola getirmek için dövülür.

2) Bazılarına göre evli olsun bekâr olsun, zinâ eden her câriyenin cezası elli değnektir.

3) Bazılarına göre de bekâr câriyeye, Kitâb ve sünnetin genel hükmü göz önünde tutularak yüz değnek vurulur, evli câriyeye ise, açık hüküm belirtildiğinden elli değnek vurulur.

Bu görüşlerin en isabetlisi, İbni Abbâs'a dayanan birinci görüştür. Üçüncü görüş ise en aykırısıdır. Çünkü Şerîatin genel kuralına aykırıdır. Doğrusu odur ki bekâr cariye için konulmuş belli bir ceza yoktur. Ancak o, te'diben dövülür. Tabii öldürmek için değil, sadece eğitmek için bir miktar dövülür. Başka türlü yola getirmek mümkünse o şekilde yapılabilir. İlle dövmek de şart değildir. Çünkü şerîat buna belli bir ceza koymamıştır. Hz. Alî şöyle diyor: "Zinâ eden bir câriyeyi dövmemi Hz. Peygamber (s.a.v.) bana emir buyurdu. Baktım ki câriye henüz yeni erginliğe ermiş. Döversem ölecek. Dövmedim, durumu Allah'ın Resulüne arz ettim.

— *İyi etmişsin dedi, bırak büyüsün.*"[1]

Kur'ân, namuslu, iffetli, terbiyeli ve hür kadınlarla evlenmeyi emreder. Ancak zaruret halinde câriye ile evlenmeye izin verir. Bu âyetten anlaşıldığına göre câriye ile evlenmek üç şarta bağlıdır:

1) Hür kadınla evlenme imkânının bulunmaması.

2) Evlenmediği takdirde zinâya veya sıkıntıya düşme tehlikesinin bulunması.

3) Câriyenin inanmış olması.

Fakat Ebu Hanîfe'ye göre bunlar şart değildir. Tek şart, adamın nikâhı altında hür kadın bulunmamasıdır. Eğer nikâhı altında hür kadın varsa, o kimsenin câriye ile evlenmesi caiz değildir. Nikâhı altında hür kadın bulun-

1. Müslim, Hudûd: bâb: 6; hadîs: 34; İbn Kesîr, Tefsîr: 1/475-478.

mayan kimse, hür ile evlenmeye gücü yetsin yetmesin, câriye ile evlenebilir.[1]

Câriye ile evlenmenin hoş görülmemesi, onun hor görüldüğünden değil, çeşitli kimselerin elinde kaldığından dolayı namusunu koruyamama ihtimali bulunmasından ötürüdür. Ayrıca câriye, evlendikten sonra da efendisinin mülkü olarak kalır. Efendisi onu istediği gibi hizmetlerinde kullanır. Hattâ başkasına satabilir, hibe edebilir. Bu ise kocanın, karısı üzerinde tam hak sahibi olamaması demektir ki âile ismetine uygun bir şey değildir. Bundan dolayı Hz. Ömer (r.a.): "Câriye ile evlenen hür bir erkek, vücudunun yarısını köle yapmış olur." demiştir.[2]

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يمًا
﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ
عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرًا ﴿٣٠﴾ اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ
عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَر۪يمًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِه۪
بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَص۪يبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَٓاءِ نَص۪يبٌ مِمَّا
اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِه۪ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمًا ﴿٣٢﴾
وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَالَّذ۪ينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ
فَاٰتُوهُمْ نَص۪يبَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدًا ﴿٣٣﴾

29- *Ey inananlar, mallarınızı, aranızda bâtılla* (doğru olmayan yollarla, haksız yere) *yemeyin. Kendi rızânızla yaptığınız ticaret olursa*

1. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 3/292
2. Tefsîru'l-Kasimî, 5/1200, mısır, 1377-1957

başka. Nefislerinizi de öldürmeyin. Doğrusu Allah, size karşı çok merhametlidir. 30- Kim düşmanlık ve zulüm ile bunu yaparsa (bilsin ki) *onu, cehenneme sokacağız. Bu, Allah'a kolaydır. 31- Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere sokarız. 32- Allah'ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin. Erkeklere de kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kazandıklarından bir pay var. Allah'tan, O'nun lûtfunu isteyin. Kuşkusuz Allah, herşeyi bilendir. 33- Ana babanın ve akrabânın bıraktıklarından her birine vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de hisselerini verin. Allah, herşeyi görmektedir.*

Tefsîr:

29-31 nci âyetlerin iniş sebebi hakkında bir rivâyet yoktur. 32 nci âyetin, Hz. Peygamber (s.a.v.)in temiz zevcelerinden Ümmü Seleme'nin, Allah'ın Elçisine: "Erkekler gazâ eder, kadınlar etmez; kadınlara erkeklerin payının yarısı kadar miras verilmiştir" şeklinde bir soru sorması üzerine indiği rivâyet edilir. Fakat Ümmü Seleme'nin bu tarz sorusu, Âli İmran Suresinin 195 nci ve Ahzâb Suresinin 35 nci âyetinin iniş sebebi olarak da zikredilir. Bu âyetin, böyle bir soru üzerine inmiş olması, çok zayıf bir ihtimaldir.

Bu âyetler, hukukî bir bütün oluşturmaktadır. Yüce Allah buyuruyor ki: " يا أيها الذين آمنوا لاتأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلاّ أن تكون تجارة عن تراض منكم : *Mallarınızı aranızda doğru olmayan yollarla, haksız bir şekilde yemeyiniz. Ancak karşılıklı rızâ ile yaptığınız ticaretle yiyebilirsiniz."* Faiz, kumar, rüşvet, gasb, çalma, hiyanet gibi hile yollarının hepsi bâtıldır. Bu tür yollarla para kazanmak haramdır. Yalnız kişinin çalışması, karşılıklı rızâya dayanan ticaret, hibe ve miras yoluyla elde ettiği mal helâldir. Ticaretin meşru'luğu, karşılıklı rızâya bağlıdır. Aldatma bulunan ve aldatmanın farkına varıldığı zaman taraflardan birinin râzı olmayacağı ticaret meşru' değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.), çarşıda bir yiyecek yığınının yanından geçerken elini kümenin altına daldırmış, altının ıslak olduğunu görünce neden böyle olduğunu sormuş, satıcı da yağmur isabet etti diye cevap vermiş, Allah'ın Resulü: *"Ne diye yaş kısmı üste koymadın ki herkes görsün? Aldatan kimse bizden değildir!"* demiştir.[1]

Güvenilir, doğru tâcirin, kıyamet gününde şehidlerle beraber bulunacağını[2] söyleyen Hz. Peygamber (s.a.v.), yalanın, insanı cehenneme sürük-

1. Müslim, Îmân, bâb: 43, hadis: 164; Tirmizî, Buyû': 74; İbn Mâce, Ticârât: 36
2. İbn Mâce, Ticârât: 1

leyeceğini.[1] Allah'ın nasib ettiği rızkı güzel, helâl yoldan aramayı[2], başkasının satışına engel olmamayı[3], hayvanların sütlerini memelerinde bekletip satmamayı[4], gereksiz yere ticarete aracı ve komisyoncuların girmemesini emretmiş[5], vurgunculuğu kesinlikle yasaklamıştır[6].

" ولا تقتلوا أنفسكم : *Nefislerinizi öldürmeyiniz!"* cümlesinde üç mâna muhtemeldir. Birinciye göre Allah'ın haram kıldığı fiilleri işleyerek, mallarınızı haksız yere yiyerek kendinizi öldürmeyiniz, toplumunuzu mahvetmeyiniz demektir. Bu yoruma göre *"öldürmeyiniz"* sözü, mecâzîdir. İkinci mânaya göre sizden olan, kendi kardeşleriniz bulunan mü'minleri, birbirinizi öldürmeyiniz demektir. Üçüncü mânâya göre kendinizi öldürmeyiniz, canınıza kıyıp intihar etmeyiniz demektir. İkinci ve üçüncü mânâ, âyete daha uygun düşmektedir.

Başkasını haksız yere öldürmek haram olduğu gibi insanın kendi canına kıyması da haramdır. Dünyada birçok insan, çeşitli nedenlerle ticarette iflâs ettiğinden, aile geçimsizliğinden, yaptığı hatâlardan bunalıma düşüp kurtuluş çaresini intiharda bulacağını sanır ve canına kıyar. Oysa intihar, çare değildir. Eğer bu dünyadan sonra bir hayat olmasaydı intihar belki çare olabilirdi. Ama maddî vücudun ölmesi, herşeyin bitmesi değildir. Ruh ölmez. Ruh, vücuttan ayrıldıktan sonra, insanın dünyada yaptığı hareketlere uygun bir yaşantı içine girer. Ölüm, ruhun yeni bir hayata başlamasıdır. O hayat süreklidir. Canına kıyan kimse, ruhunu Allah'ın azâbına atmış olur, âhiretini mahveder. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kim kendini dağdan atıp öldürürse o cehennem ateşinde sürekli olarak yuvarlanır, durur. Kim zehir içip kendisini öldürürse cehennem ateşi içinde elindeki zehiri sürekli olarak içer, durur. Kim kendisini bir demir parçasiyle öldürürse cehennem ateşi içinde sürekli olarak o demir parçasını karnına sokar.!"*[7]

Başka bir hadîsi şerîf de şöyledir: *"Sizden önceki insanlar arasında, vücudunda yarası bulunan bir adam vardı. Yaranın ağrısına dayanamadı, sızlandı, bir bıçak alıp elini kesti. Akan kan durmadı ve adam öldü. Yüce Allah: kulum canını benden önce aldı, ona cenneti haram kıldım, dedi."*[8]

1. İbn Mâce, Mukaddime: 7.
2. İbn Mâce, Ticârât: 2.
3. Müslim, Buyû', bâb: 4
4. Müslim, Buyû', bâb: 4
5. Müslim, Nikâh: 51; İbn Mâce, Ticârât: 15.
6. İbn Mâce, Ticârât: 6, 16.
7. Buhârî, Tıb, bâbu şurbi's-semm, hadis: 721; Müslim, Îmân, bâb: 47, hadis: 175
8. Buhârî, Enbiyâ': ***bâbu mâ zükire 'an benî İsrâîl,*** hadîs: 720; Müslim, Îmân: b. 47, h. 180

Buhârî ve Müslim'de bulunan bir hadîse göre Hayber'de (Müslim'in rivâyetine göre Huneyn'de) Allah'ın Resulü ile birlikte kahramanca çarpışan bir sahâbî, aldığı yaranın acısına dayanamamış, kılıcının sapını yere dayayıp göğsüyle kılıcın üzerine abanarak intihar etmiş ve Allah'ın Resulü, onun cehenneme gittiğini söylemiş: *"Ancak müslüman kimse cennete girer. Allah, bu dini fâcir bir kimse ile de güçlendirir"* diye de ilâve etmiştir.[1]

Bu âyetten, insanın, bile bile kendisini tehlikeye atmasının haram olduğu da anlaşılır. Çünkü insanın bile bile kendisini tehlikeye atması, canına kıyması demektir. Bu ise haramdır. Hz. Peygamber'in, bir savaşa kumandan olarak gönderdiği Amr ibnu'l-Âs, bir gece ihtilâm olmuş, hava soğuk olduğu için yıkanamamış, teyemmüm edip askere namaz kıldırmış, döndüğünde de durumu Allah'ın Resulüne arz etmiş, Allah Resulünün:

— *Ey Amr, sen cünüp iken ashabına namaz mı kıldırdın?* sorusu üzerine:

— Evet ya Resulâllah, soğuk bir gecede ihtilâm oldum, yıkanırsam ölürüm diye korktum. Yüce Allah'ın: *"Nefislerinizi öldürmeyiniz. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir"* sözünü hatırladım, teyemmüm ettim, deyince Allah'ın Resulü gülmüş, bir şey dememiştir.[2]

Adam öldürmek, intihar etmek büyük bir günahtır. Yüce Allah, 30 ncu âyette: *"Kim bunu zulüm ve düşmanlık ile yaparsa onu cehenneme sokarız"* buyurmakta ve öylelerini cehenneme sokmanın, Allah için çok kolay olduğunu duyurmaktadır.

31 nci âyette de: *"Size yasaklananların büyüklerinden uzak durursanız, kötülüklerinizi, yani küçük günahlarınızı örterim, sizi bağışlarım ve güzel bir girilecek yere sokarım"* buyuruyor. *Müdhal-i kerîm* (güzel girilecek yer) cennet diye tefsir edilir. Yukarıdaki âyette, haksız yere başkalarının mallarını yiyen, kendisini veya başkalarını öldüren kimselerin ateşe sokulacakları bildirildiğine göre bunlardan kaçınanların da cennete sokulmalarının ifade edilmesi, Kur'ân'ın *kavram karşıtlığı* uslûbuna uygun düşmektedir. Fakat burada *müdhal-i kerîm*'den, güzel hayat mânâsını anlamak da mümkündür. Yani Allah'ın yasakladığı bu kötü hareketlerden kaçınan kimseler, dünyada da güzel bir yaşam içine girerler, demek olur.

Kitâb, sünnet ve sahâbenin icmaına göre günahların büyük ve küçüğü vardır. Bu âyeti kerîme bunu ifade ettiği gibi: *"Güzel davrananlar, günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız lemem* (bazı küçük ku-

1. Buhârî, Meğâzî, Bâbu Ğazveti Hayber, hadîs; 1451; Müslim, Îmân, bâb: 47, hadîs: 178
2. İbn Hanbel, Musned: 4/203; Tefsîru'l-Kasimî: 5/204

surlar) *işleyebilirler. Şüphesiz Rabbinin affı geniştir..."*(1) âyeti de günahın büyüğü ve küçüğü olduğunu bildirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de günah olan şeyler yasaklanmakla beraber bunlar, belli bir sayı ile sınırlandırılmamıştır. Bir hadîsi şerîfte; *"Allah'a ortak koşmanın, ana babaya isyan etmenin"*, günahların en büyüğü olduğunu söyleyen Hz. Peygamber (s.a.v.), ayakta iken oturmuş ve üç defa: *"Yalan sözden sakınınız!"* demiştir.(2) Diğer bir hadîs de şöyledir: *"Şu yedi helâk edici şeyden sakınınız. Nedir onlar ya Resulâllah, sorusu üzerine Allah'ın Resulü şöyle buyurdu: Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş günü geri dönüp kaçmak, bir şeyden habersiz mâsum, inanmış kadınlara zinâ suçu atmak."*(3)

Büyük günahlar arasında başka fiillerin sayıldığı başka hadîsler de vardır. Bu hadîslerin amacı, büyük günahların sayısını belirtmek değildir. Bu hadîslerde durumun gereğine göre, Allah'ın Resulü, toplumu etkileyen büyük günahları saymıştır. Büyük günahlar bunlardan ibarettir, bunlardan başka büyük günah yoktur, diye bir şey söylememiştir. Nitekim Abdullah ibn Abbâs, yetmişe yakın büyük günah olduğunu, ancak tevbe ile büyük günah kalmayacağını, ısrar edilince de küçük günahın büyük günaha dönüşeceğini, Allah'a isyan olan herşeyin büyük günah olduğunu söylemiştir.(4) Büyük günah hakkında birçok tanım varsa da: "İşleyen kimsenin, Kitâb ve sünnette, şiddetle tehdid edildiği her fiil, büyük günahtır" şeklindeki tanım, bu konuda en uygun tanım olarak kabul edilir.(5)

İşte Allah'ın kesinlikle yasakladığı büyük günahlardan kaçınan kimselerin, yüce Allah küçük hatâlarını, kusurlarını bağışlar ve onları dünyada ve ahirette güzel bir yaşam içine sokar.

32 nci âyette: *"Allah'ın, kiminize ötekinden daha fazla verdiği, kiminizi diğerinden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyiniz"* buyuruluyor. İnsanlar, kendi ellerinde bulunana razı olmalı, başkasının malına, mevkiine veya nimetine göz dikmemelidirler. Buradaki temennî göz dikmek anlamındaki haseddir, kıskançlıktır. Başkasının malına, nimetine, mevkiine göz diken, kendi mutluluğunu yitirir. Allah, herkese kazandığının karşılığını verir. Şuna buna hased etmenin, ne insanın kendisine, ne de topluma yararı olur. Baş-

1. Necm Sûresi: 32
2. Buhârî, Şehâdât, bâbu mâ kîle fî şehâdeti'z-zûr, hadîs: 1291; Müslim, Îmân: bâb: 38, hadis: 143.
3. Buhârî, Vasâyâ, bâbu kavlillâhi te'âlâ: innellezine ye'kulûne emvâle'lyetâmâ zulmen..., hadîs: 1325; Müslim, Îmân: bâb: 38, hadis: 145
4. İbn Kesîr: 1/486
5. Aynı eser: 1/487

kasının nimetini çekememe, onu kıskanma yerine o nimeti ona veren Allah'tan istemek lâzımdır. Yüce Allah'ın hazinesi boldur, dilerse ona da verir.

Tirmizî ve İbn Mürdeveyh, Resullullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmişlerdir: *"Allah'ın lûtfundan* (tükenmez hazinesinden) *isteyiniz. Allah, kendisinden istenmesini sever. İbadetlerin en üstünü, genişliğe çıkmayı gözetlemektir."*(1) Bu hadîste bolluğu ummak, gözetlemek yani ümid etmek ibadet sayılmıştır.

Abdullah ibn Abbâs, 32 nci âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Kimse: 'Falana verilen mal, nimet, güzel kadın keşke bana verilseydi' demesin. Çünkü bu, haseddir. Fakat: 'Allahım ona verdiğin gibi bana da ver' desin."

Dünyada insanlara verilenler, ezelî taksimin sonucudur. Yüce Allah, *"Dünya hayatında onların geçimliklerini, aralarında biz taksim ettik"*(2) buyurmuştur. Allah'ın taksimini kimse değiştiremez. Kıskançlık, Allah'ın taksimine engel olamaz, sadece sahibini mutsuz ve bedbaht eder.

O halde dünyada malı az, mevkii düşük, durumu başkasından aşağı olan, durumunu düzeltmek için elinden geleni yapmalı; ama doğruluktan, helâl ve meşru yoldan ayrılmamalı; başkasına karşı içinde hased beslememelidir. Çünkü hased, Allah'ın ezeldeki taksimini beğenmemek anlamına gelir. Allah, herkese hakkında hayırlı olanı verir. Belki de başkasını kıskandığı mal, nimet, kendi elinde olsa kendisi için zararlı olacak, dünyasını bozacak, mutluluğunu yıkacak, âhiretini berbad edecektir. İşlerin içyüzünü biz bilmeyiz, Allah bilir. Allah, bizim için ne hayırlı ise onu vermiştir. Allah'tan daima hayırlısını istemek lâzımdır. Bundan dolayı insan daima: *"Ya Rabbi, dinim, dünyam ve âhiretim için bana hayırlı olanı ver"* şeklinde duâ etmelidir.

33 ncü âyette geçen *mevâlî* kelimesi, *mevlâ*'nın çoğuludur. Kölesini âzâd eden kimseye *mevlâ* dendiği gibi âzâd edilmiş köleye de *mevlâ* denir. Asabeye (baba tarafından akraba olanlara) da mevlânın çoğulu olarak *mevâlî* denir. Burada uygun olan mânâ budur.

Bu âyette, ana babanın ve akrabanın bıraktığı miras için mevlâlar yani vârisler yaratıldığı haber verilmektedir. Bu âyetin hükmüne göre mîrası, ölünün akrabası alır, başkaları alamaz. İbn Abbâs, Hz. Peygamber (s.a.v.)in: *"Ferâiz*(miras hakların)'ı *sahiplerine veriniz. Artan olursa onu da erkek akrabaya veriniz."* dediğini rivâyet etmiştir.(3)

" والذين عقدت أيمانكم : *Yeminlerinizin bağladığı kimselere gelince"* cüm-

1. Tirmizî. Da'avât: 116
2. Zuhruf Sûresi: 32
3. Buhârî, Ferâiz, bâbu mîrâsi'l-veled min-ebîhi ve ummihî; Müslim, Ferâiz, hadîs: 2

lesi, şart anlamı taşıyan müptedâ: " فآتوهم نصيبهم : *Onlara da paylarını veriniz*" cümlesi de haberdir.

'Akd: bağlamak, güçlendirmek, sağlamlaştırmak anlamına gelir. *el-Eymân* ise *el-Eymîn*'in çoğuludur. *El-Yemîn* sağ el anlamına geldiği gibi kasem, yani yemîn anlamına da gelir. Akid yaparken insanlar, birbirlerinin sağ ellerini tutup tokalaştıklarından bunlara "Sağ ellerinizin bağladığı kimseler" denmiştir. Fakat burada *el-Eymân*'ın yemîn anlamına gelmesi daha doğru ve uygundur. Çünkü akid, nakzın (ahdi bozmanın) zıddıdır. "تنقضوا آلأيمان بعد توكيدها : *Pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın.*"[1] " ولكن يؤاخذكم بما عقدتم آلأيمان : *Yemîn ettiğiniz zaman yeminlerinizi bozmanızdan dolayı sizi cezâlandırır...*"[2] âyetlerinde geçen *el-Eymân* kelimesi, kasem (yemin) anlamınadır.

Burada yeminlerle akid yapılanların, kimler olduğu üzerinde birkaç görüş vardır:

1) Bu cümle ile kasdedilen, halîfler (kendileriyle dostluk, kardeşlik ahdi yapılmış bulunanlar)dır. Câhiliyye devrinde insanlar arasında antlaşma vardı. Bir adam biriyle dostluk kurmak isterse: "kanım senin kanındır. Sen bana varis ol, ben sana varis olayım. Sen benim hakkımı ara, ben senin hakkını arayayım" diye sözleşirdi. Birbirlerine böyle söyleyip yeminle birbirine ahid yapanlar birbirlerine varis olur, biri öldüğü zaman halîfi (antlısı) malının altıda birini alırdı. İşte bu âyet daha önce bu tür ahid yapılmış olanlara, miras paylarının verilmesini emretmiş, sonra inen miras âyetiyle bu hüküm ortadan kaldırılmıştır. İslâm, kötülük üzerine yapılmış antlaşmaları kaldırmış, ama iyi antlaşmaların yerine getirilmesini emretmiştir. İslâmın başlangıcında, daha önce yapılmış antlaşmalarla tevârüs kabul edilmiş, fakat ancak Rahim sahiplerinin birbirlerine varis olacağını bildiren Enfal Suresi, 75 nci âyetle bu tür miras alıp verme neshedilmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman ensâr ile muhâcirleri birbirlerine kardeş yapmıştı. Muhâcir, Ensârlıya, bu kardeşlik sebebiyle vâris olurdu. "*Ana babanın ve akrabanın bıraktıkları için vârisler yarattık*" âyeti inince kardeşlik yoluyla kurulan miras alışverişi ortadan kaldırıldı. Fakat "*Yeminlerinizin bağladığı kimselere de nasiplerini veriniz*" cümlesiyle böyle kardeşlerin birbirlerine yardım yapmaları, iyilik etmeleri, öğüt vermeleri hükmü getirildi, miras kaldırıldı. Ahd ile yapılmış kardeşlik için sadece vasiyyet edilebilir, onlara belli bir miras payı yoktur.

1. Nahl Sûresi: 91
2. Mâide Sûresi: 89

3) Bu cümle, evlâtlıklar hakkındadır. Daha önce evlâtlıklar, kendilerini evlât edinenlere vâris olurdu. Bu âyet ile onların mirastan paylarının verilmesi emredildi. Fakat daha sonra inen âyetlerle miras sadece asabeye ve rahim akrabalarına bırakıldı, evlâtlıklara da vasiyyet yoluyla pay verildi.

4) Ebû Alî el-Cubbâî'ye göre "والذين عقدت أيمانكم" cümlesi, " الوالدان والأقربون " üzerine atfedilmiştir. O zaman mânâ şöyle olur: Ana babanın, akrabanın ve yeminlerinizin bağladığı kimselerin geriye bıraktığı mallar için vârisler yarattık. Mirası, antlıya değil, vâris olan mevlâlara veriniz. Cubbâî'nin bu tevili çok uzak bir yorumdur.

5) Ebu Müslim Isfahânî'ye göre " والذين عقد تأيمانكم : *Yeminlerinizin bağladığı kimseler*" cümlesiyle kasdedilen, karı kocadır. ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله: *Farz olan bekleme süresi dolmadan nikâh bağını bağlamaya kalkmayın*"[1] âyetinde olduğu gibi nikâha da akid denir. Yüce Allah, bu âyetle önce ana babanın ve akrabanın mirasını alacak olanlara işaret ettikten sonra nikâh akdiyle birbirlerine bağlanan karı kocanın da miras durumuna işaret etmiş, bunlara da mirastan pay verilmesini emretmiştir.[2]

Bu görüşlerden ikinci ve üçüncüsü, pek tutarlı değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Muhâcirlerle Ensâr arasında tek tek kardeşlik kurduğu zaman, bu kardeşler arasında miras alışverişinin bulunduğu hakkındaki rivâyet sağlam değildir. Öyle olsa bile, bu âyetten önce inen, Enfâl Suresinin 75 nci âyeti ile Ahzâb Suresinin 6 ncı âyeti miras alışverişinin *Rahim Sahipleri* arasında geçerli olduğunu bildirmiş ve kardeşlik akdiyle miras alışverişi lâğvedilmiştir. Dördüncü görüş de dil bakımından tutarlı bir yorum değildir.

Geriye birinci görüşle beşinci görüş yani *velâ* ve *zevciyyet* akidleri kalıyor. " والذين عقدت أيمانكم " cümlesinin, İslâmdan önce *velâ* (dostluk) akdi yapan kimselere paylarının verilmesini emrettiği, daha sonra, bu hükmün miras âyetiyle neshedildiği görüşü, kuvvetli bir görüş olmakla beraber Ebu Müslim'in dediği gibi bu cümlenin, nikâh akdiyle birbirine bağlanmış olanlara mirastan pay verilmesini emrettiği ve âyetin muhkem olduğu görüşü de sahâbilerin nakline dayanmıyorsa da tutarlı ve akla uygun bir görüştür.

Âyette, önce ana babanın ve akrabanın bıraktığı mirası alacak asabe ve rahim yakınlarına işaret edilmiş, sonra nikâh akdiyle birbirine bağlanan karı kocanın, birbirlerinin mirasında payları olduğu belirtilmiştir. Bu suretle âyet, kendinden önceki âyette belirtildiği üzre erkek ve kadınların, kazandıklarından payları olduğu anlamını pekiştirmiştir. Erkek ve kadın, her fert

1. Bakara Sûresi: 235
2. Tefsîru'l-Kasimî, 5/1211-1217

kazandığından nasib alacağı gibi, erkek de kadın da eşine vâris olarak payını alacaktır.

Hanefîler, *mevlâ'l-muvâlât* denilen antlıya, belli bir pay ayrıldığını bildiren bu cümlenin, neshedilmediği görüşündedirler. *"Rahim Akrabalarının birbirine vâris olması daha uygundur"*(1) meâlindeki âyet,bu cümlenin hükmünü neshetmez, ancak tefsir eder. Çünkü o âyet, Rahim sahiplerinin, mirasta mevlâ'l-muvâlât'tan daha ileri olduğunu bildirir. Bu tıpkı oğul bulunduğu zaman mirasa kardeşten daha ileri olması gibidir. Oğul, kardeşi miras sahibi olmaktan çıkarmaz. Ancak mirası kendisi alır. Ama oğul bulunmazsa miras kardeşe düşer. Rahim sahipleri de bulunursa miras onlara düşer. Ama Rahim sahipleri bulunmadığı zaman mirası *mevlâ'l-muvâlât* alır.

Mâlik, Sevrî, Evzâ'î ve Şâfiî'ye göre Asabe ve Rahim sahiplerinden yakını olmayanın mirası devlete aittir, *mevlâ'l-muvâlâta* düşmez. Mâlikîler ve Şâfiîler, Hanefîlerin ictihadına karşı şöyle diyorlar:

Bu âyette, antlının vâris olacağına dair bir delil yoktur. Çünkü böyle bir delâlet üç şeye bağlıdır: 1) " والذين عقدت أيمانكم " cümlesiyle mutlaka antlıların kasdedilmesi, 2) Bu cümlede geçen *nasîb* kelimesiyle mîrasın kasdedilmiş olması, 3) Bu cümlenin muhkem olması,

" والذين عقدت أيمانكم " cümlesine müfessirlerin birkaç mânâ verdiği ortadadır. Buradaki *mevsûl*'ü antlılar olarak te'vil edenler de bu hükmün neshedildiğini söylemişler, nasîb kelimesini de mirastan başka anlamlara yormuşlardır. Cubbâ'înin yorumunda olduğu gibi âyetten, *mevlâ'l-muvâlât*'ın varis kılınmayacağı hükmünü çıkaranlar da vardır.

Hadîste de İslâmın, Câhiliyye devrinde yapılmış dostluk andını kabul ettiği, ancak İslâmda antlılık bulunmadığı bildirilmektedir. O halde İslâmda antlaşma yoluyla tevârüs yoktur. Sahabe ve tâbiûn, nâsih ve mensûhu bizden iyi bilirler. Onlar, bu cümlenin, Enfâl Suresinin 75 nci âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.(2)

Yukarıda dediğimiz gibi Ebu Müslim'in görüşünü daha isabetli buluyoruz.

Biz hiçbir sûretle âyette nesh görmüyoruz. Çünkü bunu neshettiği söylenen: " وأولوا الأرحام بعضهم أولى ببعض فى كتاب الله : *Allâh'ın Kitâbında rahim sahibleri* (kan akrabâsı) *birbirine daha yakındır.*" âyeti, Enfâl Sûresinin son âyetidir. Enfâl Sûresi, Bedir Savaşını takiben inmiştir. İniş sırasına göre 93 ncü sûre kabul edilir. Mîras hukukunu izah eden Nisâ Sûresi

1. Enfâl Sûresi: 75
2. Tefsîru Âyâti'l-ahkâm: 2/94-95

ise Enfâl'den çok sonra inmiş olup, 98 nci sûre kabul edilmektedir. O halde daha önce inmiş olan âyet, daha sonra inen âyeti neshedemez. Nesheden âyetin, neshedilenden sonra inmiş olması gerekir ki birincisini neshetsin. Sırf mezhepciler, bazı zayıf âhâd haberlerine dayanan peşin fikirlerini oturtabilmek için âyetleri böyle neshetme çabası içine girmişlerdir.

Esâsen Kur'ân'da hükümsüz, mensûh âyet yoktur. Mensûh âyetler, yazılmamış, Peygamber'in hâfızasından silinmiş olan âyetlerdir. Ama yazılıp tesbît edilmiş olan âyetlerin hiçbiri mensûh yani hükümsüz, anlamsız değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.), herhangi bir âyet hakkında "Bu neshedilmiştir" dememiştir. Ondan başka hiçbir insanın, sahâbî dahi olsa, Kur'ân'dan bir âyeti neshetme yetkisi yoktur. Bu tür rivâyetler, âyetleri kendi anladıkları anlama çekmek ve kendi istedikleri hükmü bulmak için Kur'ân'ın bazı âyetlerini neshetme çabası içine giren âlim (!)lerin düşünce ve sözlerini yansıtır. Kur'ân'da mensûh âyet yoktur. Her âyetin mutlaka uygulanacak yeri ve zamanı vardır. Kur'ân âyetleri birbiriyle çelişkili, ihtilâflı değildir ki arada nesh söz konusu olsun. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından olsaydı, onda birbirine aykırı çok şey bulurlardı."*[1] âyetinden açıkça anlaşıldığı üzre Kur'ân'da ihtilâf yoktur. İhtilâf olmayınca nesih de olmaz.

Ebû Müslim'in dediği gibi bu âyet, " والذين عقدت أيمانكم ": *Yeminlerinizin bağladığı kimseler"* sözüyle karı kocayı kasdediyorsa mensûh değildir. Bunların, birbirleri üzerinde hakları bulunduğunu, bunların paylarının kendilerine verilmesini emrediyor. Şayet bu cümle ile "Andlılar" kasdediliyorsa yine mensûh değildir. Çünkü yakın akrabâ varken andlıya mirâs düşmez ama vâris bulunmadığı takdirde ona mirâs verilebilir. Andlıların mîras alamayacağına dair bir âyet yoktur. Kan akrabâsının, mîras almağa daha uygun olduğu belirtilen âyet, bundan önce inmiştir, o âyet, bu âyeti neshedemez. Bu âyet, tıpkı: *"Mîras pay edilirken yakınlar, yetîmler, yoksullar hazır bulunursa onları da mîrastan rızıklandırın."*[1] âyeti gibidir. Onlara âyetlerde belli bir pay ayrılmış olmamakla beraber yine mîrastan bir şeyler verilip gönüllerinin hoş edilmesi emredilmiştir. İşte burada da andlıların, and ile birbirlerine yükledikleri payın verilmesi emredilmektedir. Vasiyyetin hükmü yerine getirilir de andın hükmü neden yerine getirilmez? And da vasiyyet gibidir, hattâ vasiyyetten de ileridir. Gerçeği Allah bilir.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ

1. Nisâ' Sûresi: 82

أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي
تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ
أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾
وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ
يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

34- Allah, üstün kıldığı ve mallarından harca(yıp kadınların geçimini sağla)*dıkları için erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler.Bundan dolayı iyi kadınlar itâatkâr olup Allah'ın kendilerini korumasına karşılık* (Allah'ın verdiği başarı ile) *gizliyi korurlar* (kocalarına aslâ ihanet etmezler). *Hırçınlık etmelerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin, yataklarından ayrılın ve* (bunlarla yola gelmezlerse) *dövün! Eğer size itâat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Çünkü Allah, yücedir, büyüktür! 35- Eğer* (karı-kocanın) *aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin âilesinden bir hakem ve kadının âilesinden bir hakem gönderin. Bunlar, uzlaştırmak isterlerse Allah onların arasını bulur. Çünkü Allah,* (herşeyi) *bilendir, haber alandır.*

Tefsîr:

34-35 nci âyetler, âile hayatının mutlulukla devamı için gerekli tedbirleri getirmektedir. *Kavvâm, kıyâm*'dan mübâlağa ismidir. Yönetici, kollayıcı, âmir demektir. Yüce Allah buyuruyor ki: Erkekler, kadınların üzerinde yönetici, koruyup kollayıcı, âilenin âmiridirler. Erkeklerin, kadınlar üzerinde yönetici olmaları, biri yaratılıştan gelmiş, diğeri de sonradan kazanılmış iki sebebe bağlıdır:

Önce Allah, yaratılıştan bazı kimseleri, diğer bazılarından birtakım özelliklerle üstün kılmıştır. Vücut yapıları bakımından erkekler, kadınlardan daha dayanıklı, akıl yönünden daha üstündürler. Kadınların yapamayacakları güç işleri erkekler yapabilirler. Bundan dolayı cihâd, erkeklere farz kılındığı gibi, devlet başkanlığı, imamlık, ezân, hutbe, i'tikâf had ve kısas şâhitliği, mirasta daha fazla almak, asabelik hakkı, evlendirme, boşama, ric'at (karısına

geri dönme) velilik gibi hususlar erkeklere verilmiştir.

Erkek bazı yönlerden üstün olmakla beraber kadına böbürlenmeye, ona baskı yapmaya hakkı yoktur. Çünkü kadınla erkek, bir vücudun organları gibi birbirinin tamamlayıcısıdırlar. Nitekim yüce Allah'ın, *"Allah erkekleri kadınlara üstün kıldı"* demeyip, *"Bazı insanları, diğer bazılarından üstün kıldı"* demesinde bu noktaya işaret vardır. Vücutta baş ne kadar değerli ise kalb de o kadar değerlidir. Erkek baş durumunda ise kadın da kalb durumundadır. Bunlardan birinin daha çok yarar taşıması, daha üstün yaratılması, diğerinin değerini azaltmaz.

Âyeti kerime, erkek cinsinin, kadın cinsine üstünlüğünü ifade eder. Tek tek her erkeğin, her kadından üstün olduğu anlamını taşımaz. Nice kadınlar vardır ki bilgide, iş görmede, beden gücünde çok erkekten üstündür. Fakat tüm cins olarak erkek cinsinin, kadın cinsinden üstün yaratıldığı bir gerçektir. Tabiatta genellikle bütün canlıların erkekleri, dişilerinden daha tam, daha üstün yaratılmıştır. Meselâ horoz, tavuktan; koç, koyundan; erkek aslan, dişisinden daha güzel ve daha güçlüdür. Erkeğin yüzünde bıyık ve sakal bitmesi de kadına göre bir mükemmeliyet sayılır. Nitekim erkekte köselik bir kusur kabul edilmiştir. İşte çalışmaya daha dayanıklı, tedbir ve idarede daha üstün olan erkek, kadını himaye etmekle yükümlü tutulmuştur.

Şunu da unutmamak lâzımdır ki kadınların da erkeklerden üstün oldukları meziyetler vardır. Çocuk yetiştirmede, merhamet ve şefkatte, duyarlılıkta kadın, erkekten üstündür. *"Allah bazı insanları, diğer bazılarından üstün kılmıştır"* cümlesinde buna da işaret vardır. Allah, hikmeti gereği, aileyi idare etsin, çalışıp çoluk çocuğunu geçindirsin, toplumunu düşmandan korusun diye erkeği, vücut kuvvetinde daha üstün yaratmış; çocuklarını emzirsin, güzel yetiştirsin, şefkatiyle âileyi huzur ve sükûn ile doldursun diye kadına da duyarlılıkta üstünlük vermiş, anne olma imkânını bahşetmiştir.

Yönetici olmalarının ikinci sebebi de erkeklerin, çalışıp kazanmaları, malleriyle kadınların mehirlerini vermeleri, geçimlerini sağlamalarıdır. Kadının geçimini temin etmek, erkeğin üzerine farzdır. Kendilerini himaye edip geçimlerini sağlamalarına karşılık kadınların da kocalarına itâat etmeleri gerekir. İşte iyi kadınlar, kocalarına itâat ederler, Allah'ın kendilerini koruması, muvvaffak kılmasiyle, Allah'ın verdiği koruma yeteneğiyle kocalarının ardından hem kendi namuslarını, hem de onların bütün haklarını korurlar. Karıkoca arasında gizli kalması gereken şeyleri hıfzeder, kocalarının sırlarını yaymazlar. Hasılı üzerlerine düşen görevleri yapar, onlara hiyanet etmezler.

Kocasına itaat eden kadınları öven Allah Resulü şöyle demiştir: *"Kadınların en hayırlısı şu kadındır ki kendisine baktığın zaman seni sevindirir,*

kendisine bir şey emretsen sözünü tutar, bir yere gitsen gıyabında kendi namusunu ve senin malını korur." Sâliha kadını bu şekilde niteleyen Allah'ın Resulü, daha sonra: "*Allah, bazı insanları diğerlerinden üstün kıldığı ve mallarından harcayıp kadınların geçimini sağladıkları için erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler...*" âyetini okumuştur.[1]

Başka bir hadîslerinde de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Kadın beş vakit namazını kılar, bir ay orucunu tutar, namusunu korur ve kocasına da itâat ederse ona: Hangi kapıdan dilersen oradan cennete gir'! denilir.*"[2]

Kocasının meşru emirlerine karşı gelen kadınlar ise şiddetle uyarılmışlardır. Allah'ın Resulü, onlar hakkında şöyle buyuruyor: "*Adam, karısını yatağına davet ettiği zaman kadın gitmez de kocası ona kızgın olarak yatarsa, ta sabah oluncaya kadar o kadına melekler lânet eder.*"[3]

Nüşûz: Yükselmek, başkaldırmak, hırçınlık etmek demektir. Kocasına itâat eden sâliha kadınlar yanında kocasının sözünü dinlemeyen, devamlı dırdırıyla evde huzur diye bir şey bırakmayan kadınlar da vardır. İşte âyetin ikinci şıkkında yüce Allah, böyle huysuzluk eden kadınları da eğitip yola getirmenin metodunu göstermektedir: Önce onlara, tatlı dille öğüt vermeli. "Allah'tan kork, kocana itâat etmek, senin üzerine farzdır. Bana isyan edince Allah'ın cezasına uğrarsın..." gibi sözler söylemeli, hattâ bazı hediyelerle de gönlünü alıp yola getirmeğe çalışmalıdır. Böyle yola gelmezse kadından ayrı yatmak etkili olabilir. Çünkü kocasını seven kadın, onun ayrı yatmasına dayanamaz. Çok zoruna gider. Hatâsını anlayıp dönebilir. Bazı âlimlere göre ayrı yatakta yatarak değil, fakat aynı yatakta arkasını dönerek yatmak birleşmeden de imtina etmek gerekir. Fakat kadın, bununla da yola gelmez, huysuzluğuna devam ederse, son çare olarak fazla ileri gitmeden hafifçe dövülebilir. Dövme, başvurulacak son uslandırma metodudur. Başka eğitim yolları denenmeden bu yola gidilmez. Döverken de aşırılıktan sakınmak, kamçı ve değnek ile değil, bükülmüş mendille veya elle vurmak, yüze göze vurmaktan sakınmak, vücudun hep belli yerine değil, ayrı ayrı yerlerine vurmak gerektiğini müfessirler izah etmişlerdir. İbn Abbâs ve Atâ, misvak ile dövülebilir, demişlerdir.[4]

İmam Şâfiî dövmenin mübâh, fakat dövmemenin efdal olduğunu söy-

1. Câmi'u'l-beyân: 5/60; Feyzu'l-Kadîr: 3/482; Tefsîru'l-Kasimî, 5/1219. İbn Mâce'de de aynı meâlde bir hadîs vardır. Nikâh: 5
2. İbn Hanbel, Musned: 1/191
3. Buhârî, Bed'u'l-halk, 7, bâbu izâ kale ehadukum âmîn...; Müslim, Nikâh: b. 41, h. 2142
4. Câmi'u'l-beyân, 5/68.

lemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Vedâ Haccında şöyle buyurmuştur: *"Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Çünkü siz, onları Allah'ın emaneti diye aldınız. Allah'ın sözü uyarınca ırzlarını kendinize helâl kıldınız. Onların, sizin yatağınıza, istemediğiniz bir kimseyi yatırmamaları, sizin onlar üzerindeki haklarınızdandır. Eğer böyle bir şey yaparlarsa hafifçe onları dövünüz. Sizin de onların geçimlerini ve giyimlerini sağlamanız, onların sizin üzerinizdeki haklarındandır."*[1]

Dövmek, sert bir metottur. Fakat bazan buna mecbur kalınabilir. Âyet, insan tabiatına uygun yolları göstermiştir. Kadını eğitmek, yola getirmek için önce yumuşak metodlar kullanılır. Genellikle insanlar güzellikten, iyilikten, yumuşaklıktan hoşlanırlar. Ama iyilikten anlamayan, âdeta dayağı bir ihtiyaç gibi hisseden kadınlar da vardır. Öylelerini yola getirmenin çaresi, dayak olmaktadır. Sertlikten anlayana sert metodun kullanılması normaldir.

Nush ile yola gelmeyenî etmeli tekdîr,
Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötekdir!

Ancak karısını dövmek zorunda kalan kimse, İslâmın çizdiği sınır dışına çıkmamalı, nefsinin kızgınlığına kapılıp bütün gücüyle zavallının neresine isabet ederse etsin, hiç aldırmadan vurmamalı, öfkesine hakim olup sadece tedib için hareket etmeli, nefsini tatmin için alabildiğine vurmaktan kaçınmalıdır.

Müfessir Hamdi Yazır şöyle diyor: "Zamanımızda Kur'ân'ın, işbu (dövünüz) emrini kötü tefsir ederek dillerine dolamak isteyen bazı Avrupalılar görüyoruz. Fakat ne garip tesadüftür ki biz âyetin tefsiriyle meşgul olduğumuz sırada bir Fransız mahkemesinin, kocası tarafından dövülmüş olan bir Fransız karısının açtığı da'vâya karşı 'Hırçınlık edip kocasını tehevvüre getiren (öfkelendiren) bir kadının yediği dayaktan dolayı boşanma davası açmasına hakkı olmadığına' hükmettiğini gazeteler ilân ediyordu."[2]

Dediğimiz gibi dayak, İslâmın teşvik ettiği bir metod değil, fakat çaresiz kalındığında son ümid olarak bavşurulacak bir usuldür. Başka ıslah metodu varken hemen dayağa başvurmak, hiçbir suretle doğru değildir. Allah'ın kullarına acımak lâzımdır. Kadın insanın kölesi değil, hayat arkadaşı, en yakın dostudur. Onu bir oyuncak gibi kullanmak, canı sıkılınca nefsini tatmin, öfkesini gidermek için ikide birde ona dayak atmak, sonra da onu sevmeğe kalkmak İslâmın sevgi, şefkat anlayışına aykırıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)

---

1. Müslim, Hac, b. 19, h. 147
2. Hak Dîni Kur'ân Dili: 2/1351

şöyle buyurmuştur: *"Daha ne zamana dek, biriniz karısını câriyeyi döver gibi dövecek, belki günün sonunda da onunla birleşip yatacaktır?"*[1]

Âyetin iniş sebebine gelince, İbn Mürdeveyhin, Hz. Alî'den nakline, Taberî'nin ve İbn Ebî Hâtim'in mürsel olarak zikrettikleri bir habere göre ensârdan birisi, karısına şiddetle bir tokat vurmuş, kadının babası, kızını Allah'ın Resulüne getirmiş. "Ya Resulâllah, bunun kocası ensardan falan adamdır. Kızımı dövdü, tokadın izi hâlâ yüzünde duruyor" demiş. Allahın Resulü de kadına kısas yapmasını (kendisinin de kocasına vurmasını) emretmiş, sonra da "Hele sabret, bakayım" demiş. *"Erkekler, kadınlar üzerinde yöneticidirler"* âyeti inmiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Biz bir şey istedik, Allah başka bir şey istedi. Allah'ın istediği daha hayırlıdır"* deyip kısas emrini kaldırmıştır.[2]

Âyetin inişine tekaddüm eden zamanlarda toplumda buna benzer olaylar muhakkak ki olmuştur. Ama münhasıran bu olayı, âyetin tek iniş sebebi göstermek uygun değildir. Çünkü bu âyet de, âile hukukunu düzenleyen yukarıdaki âyetlere bağlıdır. Böyle münferid bir olaya hitâb etmekten daha geniş anlamlıdır. Âile birlik ve dirliği konusunda genel prensipler getirmiştir.

Kur'ân'ın amacı, toplumun çekirdeği olan âileyi sağlamlaştırmak, yuvanın bozulmasını, âilenin dağılmasını önlemektir. Âile içinde anlaşmazlıklar olabilir. Önce öğüt, sonra ayrı yatmak, daha sonra hafifçe dövmek de işi düzeltmez, anlaşmazlık büyür, yuvayı bozacak derecede tehlikeli boyutlara ulaşırsa 35 nci âyetin hükmü gereğince karı-kocanın arasını bulmak üzre erkek ve kadının âilelerinden birer hakem (arabulucu) tayin edilir. Hakemler, arayı düzeltmeğe çalışırlarsa Allah da karı kocanın arasını bulur. Çünkü Allah, her şeyi bilir, her yapılandan haberdâr olur.

Hakemleri karı kocanın kendileri tayin edebileceği gibi, erkek ve kadının yakınları, komşuları yahut hakim de tayin edebilir. Bu, mü'minlere farzdır.

Normal olarak hakemler, karı kocanın âilelerinden seçilir. Çünkü âile içindekiler, onların hallerini daha iyi bilirler. Fakat gerektiğinde âileden olmayan kimseler de hakem tayin edilebilir. Hakemler, geçimsizlik nedenini ve bunun giderilmesi çaresini araştırırlar. Genellikle ulemâ, hakemlerin hem birleştirme, hem de ayırmaya karar verme yetkisine sahip oldukları görüşündedirler. Fakat Katâde, Zeyd ibn Eslem, İbn Hanbel, Ebu Sevr ve Dâ-

1. Müslim, Cennet, b. 13, h. 49; Buhârî, Nikâh: 93, İbn Mâce, Nikâh: 51; İbn Hanbel, 4/17; Dârimî, Nikâh: 34
2. Câmi'u'l-beyân: 5/58; Mefâtîhu'l-ğayb: 3/316; İbn Kesîr: 1/491, Tefsîru'l-Kasimî: 5/1218

vûd gibi bilginler hakemlerin, ancak birleştirmeye karar verebileceklerini, ayırma yetkisine sahip bulunmadıklarını söylemişlerdir.[1] Bu görüş, âyetin ruhuna daha uygun düşmektedir. Çünkü âyette, arabulmak için hakem gönderilmesi emredilmektedir. O halde hakemlerin görevi arayı büsbütün bozup karı kocayı ayırmak değil, aralarını bulup onları birleştirmektir.

Muhaddis el-Hâkim Ebû Abdillah ibnu'l-Beyyi, 35 nci âyette müslümanlardan iki zümre arasında çıkan anlaşmazlığın çözümü için her iki taraftan birer hakem (arabulucu) gönderilmesine işaret bulunduğunu söylemiştir. Âyette fırka ve fitneden endişe eden herkesin iki hakem göndermesine delâlet vardır. Nitekim Emîru'l-mü'minîn Hz. Alî, Haricîlerle arasında çıkan ayrılığın çözümü için hakem tayin edilmesini bu âyetten istidlâl etmiştir. Demek ki müslümanlar arasında fitne çıktığında sorunun çözümü için hakem tayin etmek uygun olur.[2]

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ
وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراًۙ ﴿٣٦﴾
اَلَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ
وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ عَذَاباً مُه۪يناًۚ ﴿٣٧﴾ وَالَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَر۪يناً
فَسَٓاءَ قَر۪يناً ﴿٣٨﴾ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا
مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَل۪يماً ﴿٣٩﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَ
اِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْراً عَظ۪يماً ﴿٤٠﴾ فَكَيْفَ اِذَا

1. İbn Kesîr: 1/493
2. Tefsîru'l-Kasimî, 5/1226

جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهٖيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ شَهٖيدًاۜ ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ
يَوَدُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُۜ وَلَا يَكْتُمُونَ
اللّٰهَ حَدٖيثًا ﴿٤٢﴾

36- Allah'a kulluk edin. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabâya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yan(ınız)*daki arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kurumlu, böbürlenen insanları sevmez. 37- Bunlar öyle insanlardır ki cimrilik ederler ve insanlara da cimriliği emrederler. Allah'ın bol hazinesinden kendilerine verdiğini gizlerler.* (Biz de) *o nankörlere alçaltıcı bir azâb hazırlamışızdır* (o azâb, bu gururlu ve cimri insanların burnunu yere sürtecektir). *38- Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için verirler, Allah'a ve âhiret gününe inanmazlar. Kimin arkadaşı şeytan ise, o*(nun)*ne kötü bir arkadaşı* (var)*dır! 39- Onlara ne olurdu sanki Allah'a ve âhiret gününe inansalardı ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah yolunda harcasalardı!? Allah, onları biliyordu. 40- Allah, zerre kadar haksızlık etmez, zerre miktarı bir iyilik olsa, onu kat kat yapar ve kendi katından da büyük bir ödül verir. 41- Her ümmetten bir şâhit, seni de bunlara şâhit getirdiğimiz zaman* (halleri) *nice olur? 42- Nankörlük edip Allah'ın Elçisine karşı gelenler, o gün yerin dibine geçirilmeyi isterler ve Allah'tan hiç bir söz gizleyemezler.*

Tefsîr:

36-42: Tefsîrler, bu âyetler hakkında bir iniş sebebi rivâyet etmezler. Yukarıdaki âyetlerde âile hukuku izah edildikten sonra bu âyetlerde de bütün olarak önce kâinatın yaratıcısı Allah'a kulluk emredilmektedir. Allah'ın Resulü (s.a.v.) Mu'âz ibn Cebel'e sordu:

— *Ey Mu'âz, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir? Kulların Allah üzerindeki hakkı nedir? Biliyor musun?*

— Allah ve Resulü daha iyi bilir, diyen Mu'âz'a Resulallah şöyle cevap verdi:

— Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, yalnız O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır. Kulların da Allah üzerindeki hakkı, kendisine ortak koşmayana azâp etmemektir.(1)

Yüce Allah, kendisine kulluktan sonra ana babaya, yoksullara, komşulara yolda kalmışlara ve hizmetçilere iyiliği emretmekte, cimriliğe karşı kullarını uyarmakta, nankörlerin ve inkârcıların çetin bir azâba uğrayacaklarını belirtmek suretiyle cimriliğin, nankörlük ve küfür ahlâkı olduğuna işaret buyurmaktadır.

Daha sonra da mallarını Allah rızâsı için değil de gösteriş için harcayıp Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların, şeytanın arkadaşı olduklarını belirtmektedir. Bunlar, Allah'a inanıp Allah'ın verdiği rızıklardan Allah için harcamış olsalardı kendilerine bir ziyan mı olurdu sanki?

Allah, kimseye zerre kadar zulmetmez. Yapılan her iyiliğin kat kat karşılığını verir. Çünkü O'nun hazinesi tükenmez. Peygamberlerin, ümmetlerine şahit olacağı kıyamet gününde Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu ümmete şâhid olacaktır. Kimin Hak yolunda gittiğine, kimin hareketlerinin Allah'ın emirlerine uyup kimin aykırı düştüğüne tanıklık edecektir. Peygamberler, doğru hareketin, üstün ahlâkın nirengi noktaları, Hak yolunun işaretleridir. Yol, onlara göre doğrultulur. Bütün peygamberler böyle nirengi noktaları olduğu gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu peygamberlerin tam merkezinde bulunmaktadır. Onun ümmeti, bütün ümmetlerin vasatı (tam ortası) durumundadır. Herkese örnek ümmettir. Ümmetlerin her ferdinin amelleri, hatta hareketleri, peygamberlerinkiyle ölçülür. Eğer peygamberlerin getirdiklerine uyuyorsa makbul, uymuyorsa merduddur. Her peygamber, ümmetini amellerinden tanıyacağı gibi Hz. Muhammed Aleyhisselâm da kendi ümmetini amellerinden tanıyacak, kendi getirdiklerine uygun hareket edenlerin, kendi ümmeti olduğuna tanıklık edecektir. Ya o gün, amelleri, Allah Elçisinin getirdiklerine uymayanların durumu ne olur?

O gün, dünyada böbürlenmiş, hakkı inkâr etmiş, cimrilik yapmış olanlar, isterler ki yerin dibine geçerek amelleriyle birlikte kaybolup gitsinler. Kendilerini rezil edecek günahları ortaya çıkmaktansa yok olmayı yeğlerler. Ama Allah'tan hiçbir şeyi gizleyemezler. Her şey ap açık ortaya çıkar.

Birinci âyette geçen *el-câri zî'l-kurbâ*'nın, evi yakın komşu, yahut nesep veya din birliği bulunan komşu; *el-câri'l-cunub,* evi uzak, ya da nesepçe

1. Buhârî, Cihâd, b. 46, h. 1371; Müslim, Îmân, b. 10, h. 48, 49.

yabancı olan komşudur. *Es-sâhibi bi'l-cenb* de arkadaş veya yol arkadaşı olarak tefsir edilmiştir. Bazılarına göre *es-sâhibi bi'l-cenb* ile zevce kasdedilmiştir.

Âyette Allah'a ibadetten sonra ana babaya iyilik etmenin emredilmesi, ana baba hakkının büyüklüğünü göstermektedir. Bu konuda başka âyetler de vardır.

Kişinin ilk karşılaştığı, ilk terbiye aldığı kimseler anne babasıdır. Önce onlara iyi davranması gerekir. Sonra bütün akrabasına, müslim veya gayri müslim komşularına, arkadaşlarına, eşine iyilik etmesi gerekir. İslâmda herkese iyilik etmek gerekir. Özellikle komşuya karşı iyi davranmak lâzımdır. Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Cebrail bana komşu hakkında o kadar tavsiyede bulundu ki komşuyu komşuya mirasçı yapacak sandım."[1]

"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa komşusuna eziyet etmesin."[2]

"Komşusu, belâsından emin olmayan kimse, cennete giremez."[3]

"Vallahi Allah'a inanmamıştır. Vallahi Allah'a inanmamıştır. Vallahi Allah'a inanmamıştır.

— Kim Ya Resulâllah, denildi.

— Komşusu, belâsından emin olmayan kimse, buyurdu."[4]

"Komşular üç kısımdır. Bir komşunun bir hakkı, bir komşunun iki hakkı, bir komşunun da üç hakkı vardır. Birincisi müşrik komşudur. Bunun yalnız komşuluk hakkı vardır. İkincisi müslüman komşudur. Bunun İslâm hakkı ve komşuluk hakkı vardır. Üçüncüsü müslüman ve akraba olan komşudur. Bunun komşuluk hakkı, İslâm hakkı ve akrabalık hakkı vardır."[5]

"Bir adam, ya Resulallah, dedi, benim akrabam var, ben onları ziyaret ediyorum, onlar beni ziyaret etmiyorlar. Ben onlara iyilik ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar. Ben onlara halîm davranıyorum, onlar bana câhil (öfkeli, kaba) *davranıyorlar. Allah'ın Resulü buyurdu ki:*

— Eğer dediğin gibi ise sen onlara sıcak kül yedirir gibi olursun. (Sana

1. Buhârî, Edeb, b. 28, h. 2325; Müslim, Birr: h. 141
2. Buhârî, Rikak: b. 23, h. 2132; Müslim, Îmân, h. 75
3. Müslim, Îmân, b. 18 h. 73
4. Buhârî, Edeb: b. 49, h. 2326
5. İbn Kesîr, Tefsîr, 1/495. Hadis Bezzâr'dan nakledilmiştir.

yaptıkları kötülükten ötürü onlar sıcak kül yiyenin çektiği işkence gibi bir işkenceye maruz kalırlar). *Sen böyle kaldığın sürece Allah, onlara karşı sana yardım eder.*"[1]

Elinin altında çalışan hizmetçilere, işçilere güzel davranmak, Kur'ân'ın emridir. Ebu Zerri'l-Gifârî (r.a.) şöyle diyor:

"Benimle kardeşlerimden bir adam arasında bir hâdise oldu. Bu adamın annesi yabancı idi. Kendisini annesinden ötürü kınadım, ona hakaret ettim. Beni Peygamber (s.a.v.)e şikâyet etti, Peygamber (s.a.v.) ile karşılaştığımda bana:

— *"Ey Ebu Zer, sen, içinde câhiliyyet bulunan bir adamsın!"* dedi. Dedim:

— *Ya Resulâllah, Kim adamlara söverse onlar da onun babasına anasına söverler.* (O bana sövdü, ben de onun anasına hakaret ettim). Buyurdu ki:

— *Ey Ebu Zer, sen içinde câhiliyyet ahlâkı bulunan bir adamsın. Onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin ellerinizin altına vermiştir. Yediklerinizden onlara da yediriniz. Giydiklerinizden onlara da giydiriniz. Onlara ağır işler teklif etmeyiniz. Eğer ederseniz onlara yardım ediniz!"*[2]

Hz. Peygamber (s.a.v.) ölüm hastalığında dahi hizmetçilere, zayıflara iyilik edilmesini tavsiye etmiş: *"Namaza dikkat ediniz! Namaza dikkat ediniz! Elinizin altında bulunanlar hususunda Allah'tan korkunuz!"* buyurmuştur.[3]

İbn Mâce ve İmam Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettikleri bir hadîse göre kişinin kendi nefsine, çocuğuna, karısına ve hizmetçisine yedirdikleri, kendisi için sadaka olur.[4]

Allah'ın Resulü (s.a.v.), hizmetçi yemek getirdiği zaman onu sofraya oturtup beraber yemek yemeyi tavsiye etmiş, sofrada oturtmayacaksa, yemeğin sıcaklığını ve tadını hissetmiş olan hizmetçinin yemekte gözü kalmaması için hiç değilse ona bir iki lokma vermeyi emretmiştir.[5] Resulûllah'ın bir öğütleri de şudur:

"Üç şey var ki kimde bulunsa Allah onu korur ve cennetine sokar: Za-

---

1. Müslim, Birr: b. 6, h. 22; İbn Hanbel, Musned: 2/300.
2. Müslim, Eymân, b. 10, h. 38; Buhârî, Îman, b. 22, h. 28
3. Ebû Dâvûd, Edeb: 124; İbn Mâce, Vasâyâ, 1.
4. İbn Hanbel, Musned: 4/131.
5. Buhârî, At'ime: b. 55, h. 1252; Müslim, Eymân, b. 10, h. 42

yıfa acımak, anaya babaya şefkat, merhamet, el altında bulunanlara iyilik."[1]

Toplumun özellikle zayıf, ezilen insanlarına iyilik etmeği şefkat ve merhamet göstermeyi buyuran daha pek çok hadîsi şerîf vardır.

36 ncı âyetin sonunda Allah'ın, kibirli, övünen insanları sevmediği belirtilmektedir. Ululuk ve büyüklük Allah'a mahsustur. Kula kulluk yaraşır. Kulun herşeyi Allah'ındır. Varlığı da O'nundur. Kendisine aid olmayan bir şeyden dolayı övünmesi elbette doğru olamaz. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan kimse cehenneme girmez; kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez!"* buyurmuştur.[2] Resulûllah'ın bu sözü üzerine bir adam:

"— Ya Resulâllah, demiş, elbisemin ve ayakkabımın güzel olmasını severim. (Acaba bu kibir midir?). *Allah'ın Resulü güzel giyinmenin kibir olmadığını belirtmek üzre şöyle buyurmuş:*

"— Allah güzelliği sever. (Güzel giyinmek kibir değildir). *Kibir hakka aldırış etmemek, insanları küçük görmektir."*[3]

37 nci âyette cimrilik edip insanlara da cimriliği emredenler, Allah'ın verdiği nimetleri gizleyip var iken yoktur diyen, zengin iken kendilerini fakir gösterip Allah yolunda vermekten kaçınanlar kınanmakta ve nankörlere, alçaltıcı bir âzabın hazırlandığı bildirilmektedir. Bu âyetin ifadesinde şu anlam sezilmektedir. Cimrilik Allah'ın nimetini inkâr demektir. Allah'ın nimetini inkâr edenler ise alçaltıcı bir azâba uğrayacaklardır.

38 nci âyette de mallarını Hakkın rızası için değil de insanlara gösteriş için harcayanların, şeytanın arkadaşı oldukları bildirilmektedir. Şeytan ise çok kötü bir arkadaştır. İnsanı hep kötü yola sürükler, sonunda da cehenneme sokar.

39-40 ncı âyetlerde mallarını Allah rızası için harcayanların, verdiklerinin kat kat fazlasını alacakları, çünkü Allah'ın kimseye haksızlık etmeyeceği, katından da mükâfatlar ihsan buyuracağı belirtilmektedir. Ebu Saîd el-Hudrînin rivâyet ettiği uzun şefaat hadîsinde Allah'ın Resulü şöyle diyor:

".... Yüce Allah buyurur: Dönünüz, kimin kalbinde hardal tanesi kadar bir iman varsa onu ateşten çıkarınız. Birçok insanı çıkarırlar. Sonra Ebu Saîd: İsterseniz (Allah zerre kadar zulmetmez) âyetini okuyunuz' demiştir."[4]

1. Tirmizî, Kıyâmet: 48
2. Müslim, Îmân: b. 39, h. 148
3. Tirmizî, Birr: 61; Ebû Dâvûd, Libâs, kibir bâbı.
4. Buhârî, Tevhîd, b. 24, h. 21; Müslim, Îmân: h. 302

Müfessirlere göre herkes dünyada yaptığı iyiliğin, âhirette yararını görür. Müşrik dahi iyilik yapmış olsa, iyiliğinin yararını görür. Çünkü müşrikin yaptığı iyilik yüzünden azâbı hafifletilir. Gerçi müşrik ebedî azâbda kalacaktır ama iyiliği, azâbının hafiflemesine sebeb olur. Âsî müşrik ile, iyilik eden müşrikin azâb derecesi bir olmaz. Hz. Peygamber (s.a.v.)in amcası Ebu Talib, kendisini düşmanlarına karşı koruyup ona yardım ettiği için Allah'ın Resulü, onun ateşi çok hafif bir tabakasında olduğunu, eğer kendisi olmasaydı onun, cehennemin en alt tabakasında bulunacağını söylemiştir.[1]

41 nci âyette, peygamberlerin ümmetlerine şahit olarak getirilecekleri gün, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın da ümmetine şahit olarak getirileceği bildirilmekte ve onun yolunda gitmeyenler, o güne karşı uyarılmaktadır.

Şehîd, burada amellerin değerlendirileceği zaman, yapılan işlerin doğruluğuna tanıklık edecek önder demektir. Her ümmetin yaptığı işler, peygamberlerinin işleriyle karşılaştırılır. İnsanların yaptıkları işlerin, kendi getirdiklerine uyup uymadığına her peygamber tanıklık eder. Getirdikleri uyarınca hareket edenleri kabul etmeyenleri reddeder. Nasıl diğer ümmetlerin işleri, kendi peygamberlerinin işleriyle karşılaştırılacaksa bu ümmetin bireylerinin yaptıkları işler de son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)in yaptığı işlerle karşılaştırılacaktır. Yaptığı işler, Peygamberin getirdiklerine uymadığı için Peygamberi tarafından tanınmayan, Hak yolunda olduğuna tanıklık edilmeyen kimsenin durumu ne olur acaba? Bunu iyi düşünmeli insan!

Bu âyet, bu müthiş tabloyu çizmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti dinlediği zaman ağlamıştır. Abdullah ibn Mes'ûd şöyle diyor:

"Allah'ın Resulü (s.a.v.), bana Kur'ân okumamı emretti.

— Ya Resulâllah, Kur'ân sana indirilmiş iken ben sana Kur'ân mı, okuyayım? dedim.

— Evet, ben onu başkasından dinlemek istiyorum, dedi.

Nisâ Sûresini okudum. 'Her ümmetten bir şâhit getirdiğimiz, seni de bunlara şahid olarak getirdiğimiz zaman nasıl olur (halleri, düşünmüyorlar mı)?' *âyetine geldiğimde başımı kaldırdım, gözlerinden yaşlar aktığını gördüm."*[2]

42 nci âyette de inkâr edip Resule karşı gelenlerin uğrayacakları fecî sonuca işaret edilmektedir. O gün inkârcılar ve âsiler dünyada yaptıklarını gizlemek isterler ama mümkün değildir. Çünkü orada deriler konuşmaya çıkar, eller ayaklar yaptıklarına tanıklık eder.

1. Buhârî, Menâkibu'l-ensâr, 40; Müslim, îmân, b. 90, h. 357
2. Buhârî, Tefsîr, Suretu'n-nisâ', h. 1990; Müslim, Musâfirîn, b. 40, h. 247-249

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا
تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا
صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43- Ey inananlar, sarhoşken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz. Yoldan geçici olmanız dışında cünüp iken de yıkanıncaya kadar, (namaza yaklaşmayın).*Eğer hasta, yahut yolculukta iseniz, yahut biriniz tuvaletten gelmişse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız* (bu durumlarda) *su bulamadığınız takdirde temiz toprağa teyemmüm edin:* (Toprağı) *yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah, çok affeden, çok bağışlayandır.*

Tefsîr:

43- Bu âyeti kerîmede sarhoş iken ya da cünüp iken namaz kılmak menedilmiş; hastalara, yolculara, tuvalete çıkmakla abdesti bozulmuş olanlara, yahut kadınlara dokunmakla yıkanması gereken kimselere, su bulamadıkları takdirde teyemmüm etmeleri, temiz toprağa elleriyle dokunup yüzlerine ve ellerine sürmeleri emredilmiştir.

Âyetin birinci şıkkı, içki yasağına doğru atılmış ikinci adımı oluşturur. Bakara Sûresinin 219 ncu âyeti, içki yasağında ilk aşama idi. Orada içki ve kumarın zararlarının, yararlarından çok olduğu belirtilmiş, fakat bunlar hakkında kesin bir hüküm verilmemişti. Burada ise içki içmek, kısıtlanmış bulunmaktadır. Bu âyet indikten sonra, Allah Elçisinin çağırıcısı, namaza başlarken: "Sarhoş olan, namaza yaklaşmasın!" diye bağırırdı.[1] Bundan böyle müslümanlar, artık namaz vaktinde içki içmez oldular. Nihayet Mâide Sûresinin 90 ncı âyetiyle içki ve kumar, kesinlikle haram kılındı.

Henüz içkinin yasak edilmediği sırada Abdu'r-Rahmân ibn Avf, bir ziyafet vermişti. Davetliler yeyip içtiler. Bazıları sarhoş oldu. Akşam namazı-

1. Ebû Dâvûd, Eşribe: 1.

nın vakti girince bir rivâyete göre Hz. Alî'yi, diğer bir rivâyete göre de Abdur-Rahmân ibn Avf'ı imamlığa geçirdiler. İmam, Kâfirun Sûresini: "قل يا أيها آلكافرون لا أعبد ما تعبدون ونحن نعبد ما تعبدون *De ki: Ey nankörler! yaptığınız ibâdeti yapmam, biz sizin yaptığınız ibâdeti yaparız.*"şeklinde, yanlış olarak okudu. Bu olay üzerine: *"Ey inananlar, sarhoş iken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz..."* âyeti indi.(1)

İbadet huzur ile olur. Kişi ne dediğini bilmek için sarhoş iken namaza yaklaşmak menedilmiştir. Kişinin ağzından çıkanı, gönlünden hissetmesi, ne dediğini bilmesi ibadette çok önemlidir. Ne dediğini bilemeyecek kadar gaflet ve uyku sarhoşluğu içinde bulunan kimsenin de o halde namaza durması doğru değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Biriniz namaz kılarken esnerse, uykusu geçinceye kadar uyusun, zira biriniz esneye esneye namaz kılarsa bilmez, belki istiğfâr ederken kendi kendine söver."*(2) buyurmuştur.

" ولا جنبًا الاَّ عابرى سبيل حتى تغتسلوا : *Cünüp iken de yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın; yalnız yoldan geçici olmanız hariç.*" cümlesinin zâhirinden, yolculuk esnasında cünüp iken de namaz kılabilirsiniz, anlamı çıkar. *Âbiri sebîl* ifadesi, yolculuğun çabuk bitecek bir yolculuk olduğunu hatıra getiriyor. Çünkü *ubûr,* karşıdan karşıya geçmektir. Yolu geçmek, çabucak seferi bitirip eve ikamete ulaşmakla olur. Kurtubî de: "Hiç kimse yıkanmadan namaz kılamaz. Ancak yolcu teyemmüm eder. Bu, Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Zira çoğunlukla hazırda su bulunur. Su bulunduğundan dolayı da yolcu olmayan yıkanır. Yolcu ise su (yıkanma imkânı) bulamazsa teyemmüm eder." diyor(3).

Fakat nedense müfessirler, âyette hiçbir işaret yok iken *"namaz"* tabirine, namaz kılınan mescidleri de katmış ve âyetteki *"yoldan geçici olma"*yı da mescidin içinden geçme şeklinde tefsir etmişlerdir: Kimi cünüp iken mescide girilemeyeceğini, sadece içinden geçilebileceğini; kimi abdest alarak mescide girilip oturulabileceğini, çünkü Peygamber'in sahâbilerinin, cünüp iken abdest alıp mescide geldiklerini ve mescidde oturup konuştuklarını; kimi de cünüp iken mescide girmenin bir sakıncası olmadığını söylemiştir.

Mescidle ilgili olmadığı için âyetin, bu görüşlerle de bir ilgisi yoktur. Bu görüş sahipleri, âdetleri vechile birtakım rivâyetlere dayanarak âyeti kendi düşünceleri doğrultusuna çekmişlerdir.

Bilindiği üzre Hz. Peygamber'in ve Hz. Alî'nin evleri mescide açıldığı gibi Ebubekir'in ve daha başka birkaç sahâbînin evlerinin de mescide açılan

1. Ebû Dâvûd, Eşribe, 1; Tirmizî, Tefsîr, b. 5, Sûretu'n-Nisâ': İbn Kesîr, Tefsîr, 1/500
2. Buhârî, Vudû': 53; bâbu'l-vudû'i mine'n-nevm; Müslim, Musâfirîn: b. 31, h. 22
3. Kurtubî, 5/206

pencereleri vardı. Sonradan Hz. Peygamber, Ebubekir'in penceresinden başka mescide açılan pencerelerin kapatılmasını emretmiştir. Ancak kendisinin ve Alî'nin evleri yan yana idi ve kapıları mescide açılıyordu. Kendileri ve Hz. Alî, cünüp oluyor, yıkanıyorlardı. Cünüp iken mescide girmek yasak olsaydı, önce onlara büyük bir zorluk olurdu. Bazıları da mescidde cünüp dolaşmanın, sadece Hz. Alî'ye verilmiş bir ruhsat olduğunu söylemiştir[1]. Ama bunun tutarlı bir yanı yoktur. Zira dinî genel emirlerde istisnâ yoktur. Peygamber kimseye böyle bir istisnâ tanımamıştır. Aynı şartları haiz olan herkes, aynı hükümlerle yükümlüdür.

Özetle: âyetin mescidlerle bir ilgisi yoktur. Âyette sarhoş iken ve cünüp iken namaz kılınmaması, ancak yolculukta yıkanma imkânı bulamayan yolcunun, cünüp iken de namaz kılabileceği; böyle kimselerin, namaz için teyemmüm edecekleri de, âyetin son kısmında belirtilmektedir.

Namazdan önce abdest alma emri, inişi hayli sonra olan Mâide Sûresinde bulunmakla beraber abdest almak, Mekke devrinden beri namazın temellerinden biridir. Abdest âyeti gelmezden önce de namaz kılmak için abdest alınırdı. İmam Ahmed İbn Hanbel'in Müsnedindeki bir hadîse göre Cebrail Aleyhisselâm Hz. Peygamber (s.a.v.)e ilk vahyi getirdiği zaman ona abdest almayı ve namaz kılmayı da öğretmiştir.[2] Mekke devrinde de namaz kılmak için abdest alındığı muhakkaktır. Yalnız bu hüküm, Cebrail'in öğretisine, yahut da Allah Elçisinin ictihâdına dayalı idi. Sonradan inen âyet ile abdest almak farz kılınıp ayrıntısıyla izâh edilmiştir.

Esasen namaz, Arapların, eskiden beri uygulayageldikleri bir ibâdet idi. Ancak Peyğamber (s.a.v)e, namazın içindeki şirk elemanlarının atılması ve ibâdetin, sadece Allah'a yöneltilmesi öğretilmiştir.

Aynı şey, gusül için de söylenebilir. Ebu Dâvûd ve Tirmizî'nin Übeyy İbn Kâ'b'den rivâyet ettikleri hadîse göre İslâmın başında Hz. Peygamber (s.a.v.), menî geldiği zaman yıkanmayı tavsiye etmiş, daha sonra da bunu emretmiştir.[3]

Hattâ Reşîd Rızâ'nın kaydettiği bir rivâyetten, cünüplükten yıkanmanın da Arapların geleneklerinden olduğu anlaşılmaktadır: "Müşrikler, Bedirde bozguna uğrayıp geri kalanlar, perişan bir durumda Mekke'ye döndükleri zaman Ebû Süfyân: 'Muhammed'le savaşıncaya dek cünüplükten ötürü başına su dökmeyeceğini (yani cünüplükten yıkanmayacağını, karısıyla cinsel ilişki kurmayacağını) adamıştır."[4]

---

1. Kurtubî, 5/208
2. İbn Hanbel, Musned: 4/161
3. Ebû Dâvûd, Tahâret: bâb fî'l-iğtisâl.
4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 4/95

Bu rivâyetler guslün, Mekke devrinde, hattâ İslâmdan önce var olduğunu, Peygamber tarafından da emredildiğini gösterir. Zaten toplumda bilinen ve yapılmakta olan bu temizlik geleneği, Kur'ân âyeti ile de emredilip farz hâline getirilmiştir. İslâm, Arapların tevhîde aykırı olmayan güzel geleneklerini kabul etmiş, tevhîde aykırı olanlarını da yasaklamış veya değiştirmiştir.

Cünüb kelimesi aslında yan anlamına gelir. *Mücânebe, tecennüb* kenarda durmak, kaçınmak demektir. *es-Sâhibu bi'l-cenb:* yanında, beraberinde bulunan arkadaş, yani zevce anlamınadır. İşte kök itibariyle beraberlik, beraber bulunmak anlamındaki bu kelime, beraberliğin en ileri derecesi olan birleşmenin sonucuna ad olmuştur.

Cünüplük, inzâl (şehvetle boşalma) ile olur. Boşalma da birleşme, ihtilâm ya da şehvetin taşmasiyle meydana gelir. İhtilâmda menî gelmişse yıkanmak farzdır. Fakat düşünde ihtilâm olduğunu gördüğü halde elbisesinde veya herhangi bir yerinde meni izi bulamayan kimsenin yıkanması gerekmez. Bunun tersine, elbisesinde yaşlık bulup da ihtilâm olduğunu hatırlamayan kimsenin yıkanması icabeder.

Teyemmüm, dilde kasdetmek, aramak anlamına gelir. " فتيمّموا " Arayınız, demektir. Bu âyette teyemmüm, herhangi bir nedenle su bulunmaması halinde büyük veya küçük abdestsizlikten temizlenmek için toprağa sürünme işlemine denmiştir. Teyemmüm, sembolik bir temizlenmedir. Namaza, namaz kılınacak yere ve namaz vakitlerine saygının ifadesidir.

وإن كنتم مرضى أو على سفر أوجاء أحد منكم من الغائط أو لمستم النساء فلم تجدوا ماء فتيمّموا

Burada hasta, yolcu olanın, tuvalete gidenin, ya da kadınlara dokunup da su bulamayanın temiz toprağa teyemmüm etmesi emredilmektedir. Âyete göre cinsel birleşmede bulunmak, ihtilâm olmak, ya da şehvetle boşalmak suretiyle cünüp olup da yıkanamayan kimsenin teyemmüm etmesi gerekir. Abdesti olmayan kimse de su bulamadığı takdirde teyemmüm eder.

Teyemmüm etmek isteyen, avucunun içiyle toprağa vurur, avuçlarını birbirine vurup silkeler ve yüzüne sürer. Tekrar toprağa vurup her avucunun içini diğer koluna, dirseklerine kadar sürer.

Âyette geçen *sa'îd* kelimesi, üste çıkan anlamına geldiği için yerin, üstünde bulunup, yer cinsinden olan her şeye teyemmüm edilebilir. Sürülecek şeyin mutlaka toprak olması şart değildir. Temiz toprağa, taşa, kayaya, çakıla, tuğlaya, vb. şeylere teyemmüm edilebilir.

Abdesti bozan şey, teyemmümü de bozar. Ayrıca suyu görmekle de teyemmüm bozulur.

Kurtubî, yıkanmak gereken cünüplük hakkındaki ihtilâfları belirtiyor. Bunlar içinde ilginç olan husus, bazı sahâbîlerin, sadece menî gelmekle boşalmak vukubulunca yıkanmak gerektiğini, boşalma olmadıkça yalnız duhûl ile yıkanmak gerekmediğini söylemiş olmalarıdır. Çünkü Peygamber (s.a.v.): " إنّما الماء من الماء. : *Su, ancak su ile* (menî akmakla) *gerekir.*" demiştir[1].

Bu konuda Müslim'de sekiz rivâyet vardır. Üçü Ebû Sa'îd el-Hudrî'den, ikisi Übeyy ibn Ka'b'den, biri Hz. Osman'dan, biri de Hz. Ebû Eyyûb'dan rivâyet edilmiştir: Ebû Sâîd el-Hudrî'nin rivâyetlerine göre: Peygamber (s.a.v.), Pazartesi günü, Kubâ'ya gelmiş, Sâlim oğulları yurdunda İtbân adlı bir adamın kapısında durup onu çağırmış. Adam izârını (eteğini) çekerek dışarı çıkmış. Peygamber (s.a.v.): *"Herhalde adama acele ettik.* (Karısıyle işini bitirmeden dışarı çıkarttık)" demiş. Başka rivâyete göre de: Adam başından su damlayarak gelmiş. Peygamber, *"Herhalde sana acele ettik?" demiş. Sonra adam, karısıyle cimâ ettiği halde menî gelmezse ne yapmak gerektiğini sormuş. Allah'ın Elçisi: "Su, ancak su ile gerekir* (ancak menî gelmekle yıkanmak farz olur)." *demiştir*[2].

Übeyy ibn Ka'b ise: "Allah'ın Elçisine, 'karısıyle cimâ edip boşalamayan' adamın durumundan sordum. Buyurdu ki: *'Kadına değen yerini yıkar, sonra abdest alıp namaz kılar.'* "[3] Aynı soruyu Hz. Osman'ın da sorduğu ve aynı cevâbı aldığı; Ebû Eyyûb'un da Peygamber'in böyle dediğini işittiği rivâyet edilmektedir[4].

Übeyy ibn Ka'b hadîsini rivâyet eden Buhârî: *"Fakat yıkanmak daha ihtiyâtlı olur"* demiştir[5]. Fakat sahâbîlerin çoğunluğu, hitân hitâna değmekle yıkanmak gerektiği görüşündedirler. Hz. Âişe'nin rivâyetine göre kişi, kadının dört şu'besi arasına oturur, çalışırsa gusül gerekir.[6] Âyetten de Hz. Âişe'nin dediği gibi sadece belli yerlerin birbirine temasiyle yıkanmak gerektiği anlaşılır. Bundan dolayı çoğunluğun görüşü daha doğrudur. Zaten bu husus, ümmetin icmâ'ı haline gelmiştir.

Suyun kullanılamayacak durumda olması da suyun bulunmaması demektir. Meselâ kuyu bulunup, suyu çekecek bir âlet bulunmaması, ya da ku-

1. Müslim, Hayd: 81-86
2. Müslim, Hayd: 80, 81, 83
3. Müslim, Hayd: 84, 85
4. Müslim, Hayd: 86. Bu hadîsler için: Ebû Dâvûd, Tahâret: 83; Tirmizî, Tahâret: 81; Nesâ'î, Tahâret: 131; İbn Mâce, Tahâret: 110; Dârimî, Vudû': 74; İbn Hanbel, Müsned: 3/29, 36, 5/115, 116, 416, 421'e de bakılabilir.
5. Buhârî, Ğusl: bâbu ğasli mâ yusîbu min ferci'l-mer'eh.
6. Aynı eser; Müslim, Hayd: 87

yudan veya çeşmeden suyu almanın tehlikeli olması, yahut suyu kullanmanın vücut sağlığına zararlı olması gibi haller, teyemmümü caiz kılar.

İslâmda, sağlığa zararlı bir şeyin yapılması istenmez. Yüce Allah: *"Nefislerinizi öldürmeyiniz",*[1] *"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız"*[2] buyurmuştur. Bir seferde başından yaralanan bir sahâbî, ihtilâm olmuş ve arkadaşlarına yaralı olduğunu, bu durumda teyemmüm etmesinin caiz olup olmadığını sormuş, arkadaşları ise: "Suyu kullanmaya gücün yeterken teyemmüm etmen caiz değil" demişler. O da yıkanmış ve bu yüzden ölmüş. Durumu haber alan Allah'ın Resulü, *"Allah onları kahretsin, onu öldürdüler. Bilmiyor idilerse sormaları gerekmez miydi? Acz ve şaşkınlığa düşen, sora sora kurtulur."*[3] buyurmuştur.

Bu rivâyet, İslâmdaki kolaylığı, sağlığa zararlı şeylerden kaçınmanın önemini belirtir. Nitekim soğuk bir gecede ihtilâm olan Amr İbnu'l-Âs teyemmüm edip ya da abdest alıp arkadaşlarına namaz kıldırmış, bu ruhsatı da *"Nefislerinizi öldürmeyiniz"*[1] âyetinden çıkarmıştır.[4]

Gâit, örten, gizleyen çukur anlamına gelir. İhtiyacı için giden kimse, kendisini insanlardan gizleyen bir çukura ya da siper olacak bir şeyin arkasına gittiği için helâya *gâit* denmiştir. *Gâit*'ten gelmek, tuvalete çıkmaktan kinayedir.

Mülâmese kelimesine gelince, bir kısım müfessirlere göre mülâmese, cinsel birleşme anlamına gelir. Kur'ân, birçok yerde cinsel birleşmeden *temâs* diye söz etmiştir. Aslında temas dokunmak anlamına gelir. Mülâmese de kadının etine dokunmak demektir. Bazı fakîhlere göre kadının çıplak olan herhangi bir yerine eliyle dokunmuş olan erkeğin abdesti bozulur. İbn Mes'ûd, el ile kadının vücuduna dokunmaktan, ya da onu öpmekten abdestin bozulacağını söylemiştir. Fakat yine İbn Mes'ûd'un, karısını öptükten sonra abdest almadan namaz kıldığı da rivâyet edilir. Eğer bu iki rivâyet de doğru ise, İbn Mes'ûd'un, kadın vücuduna dokunduktan sonra abdestin bozulacağı hakkındaki sözü, kadına dokununca abdest almanın müstehab olduğu anlamına gelir.

İmam Şâfiî'ye göre kadının eline veya herhangi bir yerine dokunmakla abdest bozulur. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.)in, karısını öptükten sonra ab-

1. Nisâ' Sûresi: 29
2. Bakara Sûresi: 195
3. Ebû Dâvûd, Tahâret: 25, bâb fî'l-mecrûhi yeteyemmemu.
4. Ebû Dâvûd, Tahâret, bâb: izâ hâfe'l-cunub el-barde..

dest almadan namaz kıldığı hakkında sahih rivâyetler vardır.[1] Bu hadîsler, sırf dokunmakla abdestin bozulmayacağını, buradaki *mülâmesenin,* cinsel birleşmeden kinâye olduğunu gösterir. Bu hadîslerden dolayı İmam Ebû Hanîfe, âyetteki mülâmese'nin, cimâ' anlamına geldiğini, el ile dokunmaktan söz edilmediğini, el ile dokunmanın, akıntı olmadıkça abdesti bozmayacağını söylemiştir.

İmam Mâlik'e göre de, şehvetsiz olarak el ile kadına dokunmak, abdesti bozmaz. Evzâ'î'ye göre el ile dokunmak abdesti bozar, fakat bedenin başka bir yeriyle kadına dokunmak abdesti bozmaz.

ألم تر إلى الذين أوتوا نصيبا من الكتاب يشترون الضلالة ويريدون أن
تضلوا السبيل ﴿٤٤﴾ والله أعلم بأعدائكم وكفى بالله وليا وكفى
بالله نصيرا ﴿٤٥﴾ من الذين هادوا يحرفون الكلم عن مواضعه ويقولون
سمعنا وعصينا واسمع غير مسمع وراعنا ليا بألسنتهم وطعنا في
الدين ولو أنهم قالوا سمعنا وأطعنا واسمع وانظرنا لكان خيرا
لهم وأقوم ولكن لعنهم الله بكفرهم فلا يؤمنون إلا قليلا ﴿٤٦﴾
يا أيها الذين أوتوا الكتاب آمنوا بما نزلنا مصدقا لما معكم من
قبل أن نطمس وجوها فنردها على أدبارها أو نلعنهم كما لعنا
أصحاب السبت وكان أمر الله مفعولا ﴿٤٧﴾ إن الله لا يغفر أن يشرك به
ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء ومن يشرك بالله فقد افترى إثما عظيما

1. Ebû Dâvûd, Tahâret, bâbu'l-vudû' mine'l-kuble; Nesâ'î, Tahâret, 121 -bâb terki'l-vudûi mine'l-kuble.

﴿٤٨﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْۜ بَلِ اللّٰهُ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَلَا
يُظْلَمُونَ فَت۪يلًا ﴿٤٩﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ وَكَفٰى بِه۪ٓ اِثْمًا
مُب۪ينًا ﴿٥٠﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا نَص۪يبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ
وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا سَب۪يلًا
﴿٥١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُۜ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَص۪يرًاۜ ﴿٥٢﴾ اَمْ لَهُمْ
نَص۪يبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَاِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَق۪يرًاۙ ﴿٥٣﴾ اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ
عَلٰى مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۚ فَقَدْ اٰتَيْنَٓا اٰلَ اِبْرٰه۪يمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظ۪يمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُۜ وَ
كَفٰى بِجَهَنَّمَ سَع۪يرًا ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْل۪يهِمْ
نَارًاۜ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَۜ اِنَّ
اللّٰهَ كَانَ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿٥٦﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ لَهُمْ ف۪يهَٓا
اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌۘ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَل۪يلًا ﴿٥٧﴾

44- Görmedin mi şu kendilerine Kitâbdan bir pay verilenleri: Sapıklığı satın alıyorlar, istiyorlar ki siz de yolu sapıtasınız? 45- Allah, sizin düşmanlarınızı daha iyi bilir. Dost olarak Allah yeter, yardımcı olarak da Allah yeter. 46- Yahudilerden öyleleri var ki kelimeleri yerlerinden tahrif ediyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dini taşlayarak: "İşit-

tik ve isyan ettik", "Dinle, dinlemez olası", "râinâ" diyorlar. Eğer onlar, "İşittik ve itâat ettik", "Dinle ve bize bak" deselerdi, elbette kendileri için daha iyi, daha doğru olurdu. Fakat Allah, inkârlarından dolayı onları lânetlemiştir, pek az inanırlar. 47- Ey Kitâb verilenler, biz bazı yüzleri silip arkalarına döndürmeden, ya da Cumartesi adamlarını (Cumartesine saygı göstermeyen insanları) *lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, yanınızdakini doğrulayıcı olarak indirdiğimiz* (Kur'ân)*a inanın. Allah'ın buyruğu yapılır. 48- Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük bir günah işlemiştir. 49- Şu kendilerini övüp yüceltenleri görmedin mi? Hayır, ancak Allah dilediğini yüceltir, onlara kıl kadar zulmedilmez. 50- Bak, nasıl Allah'a yalan uyduruyorlar? Apaçık bir günah olarak bu* (onlara) *yeter. 51- Kendilerine Kitâbtan bir pay verilenleri görmedin mi? Cibt ve tâğut'a inanıyorlar ve inkâr edenler için: "Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadır" diyorlar. 52- İşte onlar, Allah'ın lânetlediği insanlardır. Allah, kimi lânetlerse artık onun için hiçbir yardımcı bulamazsın. 53- Yoksa onların mülkten bir payı mı var? Öyle olsaydı, insanlara bir çekirdek zerresi bile vermezlerdi. 54- Yoksa Allah'ın, lûtfundan insanlara verdiği* (vahiyler) *yüzünden onları kıskanıyorlar mı? Oysa biz, İbrahim soyuna da Kitâb'ı ve hikmeti vermiş ve onlara büyük bir mülk vermiştik. 55- Onlardan kimi o* (Hak Kitâbı)*na inandı, kimi de ondan yüz çevirdi. Öylesine de çılgın alevli cehennem yetti. 56- O âyetlerimizi inkâr edenleri, yakında bir ateşe sokacağız, derileri piştikçe azâbı tadsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz. Şüphesiz Allah, daima üstün ve hikmet sahibidir. 57- İnanıp iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada sürekli kalacaklardır. Orada kendilerine tertemiz eşler de vardır ve onları* (hiç güneş sızmayan) *eşsiz bir gölgeye sokacağız.*

Tefsîr:

44-45 nci âyetlerde: *"Kitâb'dan kendilerine pay verilmiş olanların"*, sapıklığı satın aldıkları ve müslümanların da yolunu sapıtmalarını istedikleri belirtiliyor. " أوتوا نصيبًا من آلكتاب : *Kitâbdan kendilerine bir pay verilmiş olanlar."* cümlesinde iki anlam muhtemeldir: 1) Kendilerine verilmiş olan bütün hükümlerini değil, sadece bir kısmını uyguladılar: " ونسوا حظًّا ممَّا ذُكِّروا به : *Uyarıldıkları şey* (Kitâb)*den*

bir payı unuttular."[1], *"Siz Kitâbın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"*[2] âyetlerinden de *"Kendilerine Kitâb'dan bir pay verilmiş olanlar"* tabiriyle yahudîlerin, ellerinde bulunan Kitâbın hükümlerini tam uygulamayıp sadece işlerine gelen bir kısmını uyguladıklarının kasdedildiği anlaşılır. Reşîd Rızâ'ya göre bu tabir ile, Kitâblarının tamamının değil, sadece bir kısmının korunduğu, bir kısmının korunamayıp tahrif edildiği anlatılmaktadır. Tevrât'ın tamamı korunamamış olmasına rağmen Kur'ân, mevcut Tevrât'ı, Allah'ın hükümlerini içeren bir Kitâb kabul etmekte, kendisinin de onu doğrulayıcı olarak indiğini belirtmektedir. Kur'ân'ın, Tevrât hakkındaki yargısı şudur:
: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar, ondan sonra da dönüyorlar? Onlar inanıcı değillerdir. Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peygamberler, onunla Yahudîlere hüküm verirlerdi. Kendilerini Tanrı'ya vermiş zâhidler ve âlimler de Allah'ın Kitâbını korumakla görevlendirildiklerinden dolayı onunla hüküm verirlerdi, ve onu gözleyip kollarlardı. İnsanlardan korkmayın, benden korkun ve benim âyetlerimi az bir paraya satmayın* (menfaat karşılığında Kitâbın hükümlerine aykırı hükümler vermeyin). *Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerdir."*[3].

46- Bu kesîn ifadeler, Tevrât'ın, Allah'ın hükümlerini içeren bir Kitâb olduğunu kanıtlar. Fakat 46 ncı âyette bazı yahudîlerin sözleri yerlerinden tahrîf ettikleri bildiriliyor ve yaptıkları bu tahrîflerden de örnekler veriliyor.

Tahrîf: lûgatte kaydırmak, gidermek, bozmak anlamlarına gelir. Kelimeleri yerlerinden tahrîf, onları cümledeki yerlerinden kaydırarak veya söyleniş tarzını, vurgularını bozarak başka anlam verecek biçime sokmak demektir. Rivâyetlere göre yahudîlerden bazıları, Hz. Peygamber ve müslümanlarla konuşurken kullandıkları bazı kelimeleri, dillerinde bükerek kendi içlerindeki kötü anlama gelecek biçimde söylüyor, böylece görünüşte gûyâ iltifât, gerçekte ise hakaret ediyorlardı. Meselâ: " سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا : *İşittik, itâat ettik"* sözündeki " أَطَعْنَا "nın elifini ayına, tâsını sâd'a, ikinci ayınını da yâ'ya çevirerek: " سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا : *İşittik, isyân ettik"* şekline sokuyorlardı. " اِسْمَعْ : *Dinle"* diyecekleri yerde " اِسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ " diyorlardı. Bu sözün asıl anlamı: " اِسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ مَكْرُوهًا وَ لاَ أَذًى : *İşit, bizi dinle, kem söz işitmeyesin"* demek idi. Ama onlardan bazıları bunu, *"Dinle, dinlemez olası"* anlamın-

1. Mâide Sûresi: 13
2. Bakara Sûresi: 85
3. Mâide Sûresi: 43-44

da söylüyorlardı. Müslümanların kullandıkları saygı sözünü, görünürde saygı, gerçekte hakaret anlamında kullanıyorlardı. " رَاعِنَا. : *Bize bak, bizi gözet"* sözünü de hakaret anlamındaki ru'ûnet kökünden getirerek "kaba" anlamında kullanıyorlardı. Yahut bu kelimeyi, kendi dillerindeki hakaret anlamına gelen kelime ile değiştirip söylüyorlardı.

Mâide Sûresinin 41 nci âyetinde de: *"Yahudîler arasında da yalana kulak verenler, sana gelmemiş olan bir kavme kulak verenler vardır. Onlar kelimeleri yerlerinden tahrîf eder* (kaydırır)*lar: 'Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının' derler..."* buyurulmaktadır. Âli İmrân Sûresinin 78 nci âyetinde de: *"Onlardan bir grup var ki, Kitâb'dan olmayan bir şeyi Kitâbtan sanasınız diye dillerini Kitâb'la eğip büker* (kendi sözlerini, Kitâbın sözlerine benzeterek söyler)*ler."* denilmektedir.

Hepsi birbirini izâh eden bu âyetler, yahudîlerden bazılarının, Peygamber'e ve müslümanlara karşı olumsuz tutumlarını anlatmaktadır. Onlar müslümanları kandırmak için bazı sözleri kendi Kitâblarının âyetlerine benzeterek söyledikleri gibi müslümanların kullandıkları sözleri de kurnazca başka anlamlara gelecek biçimde tahrîf ederek, yani kaydırarak, yuvarlayarak söylemişlerdir.

İşte yahudîlerin, kelimeleri yerlerinden tahrîf etmeleri de, Peygamber (s.a.v.) ile ve müslümanlarla konuşurken bazı sözleri, böyle kalpazanlıklarla hakaret anlamında kullanmalarıdır. Âyetlerde kasdedilen tahrîf budur. Bu tahrîfin, kendi Kitâblarıyle bir ilgisi yoktur. Fakat Râzî, âyette sözü edilen tahrîfi, kendi Kitâblarını tahrîf şeklinde anlayarak onların, Kitâblarında üç türlü tahrîf yaptıklarından söz eder:

1) Yahudîler, Kitâblarındaki bir kelimeyi başka kelimelerle değiştirirlerdi. Tevrât'ta *reb'a* (orta boylu) kelimesini değiştirip, yerine uzun boylu adam sözünü koymuşlar, recm hükmünü de had ile değiştirmişlerdir. (Râzî'nin, Tevrât'taki recmi değiştirdikleri hakkındaki bu görüşü doğru değildir. Çünkü bugünkü Tevrât'ta recm âyetleri aynen vardır. Değiştirmiş olsalardı, bunların Tevrât'tan kaldırılmış olması gerekirdi. Hüküm Tevrât'ta vardır ama, yanlış yorumlarla bu hükmü yozlaştırmış, uygulamamışlardır. Demek ki tahrîf, Kitâbın kendisinde değil, anlamında, yorumunda yapılmıştır).

2) Tahrîf, sözün içine batıl kuşkular atmak ve bozuk yorumlarla sözü asıl anlamı dışına çıkarmaktır. Bu tür tahrîfi, İslâm milletleri içinde türeyen mezhepler de yapmışlardır.

3) Yahudîler, Hz. Peygamber'in yanına gelir, birtakım sorular sorarlar, yanından çıktıklarında da ondan duydukları sözleri kasden bozar, yan-

lış anlamlara çekerlerdi[1].

Reşîd Rızâ da Hindli bilgin Şeyh Rahmetullâh'ın, İzhâru'l-Hakk adlı eserinde, Kitâbı Mukaddes'teki kelime ve anlam tahrîflerine, katma ve çıkarmalara yüz misal vermiş olduğunu söylüyor:

Tevrât'taki katmalardan biri de Tekvîn Kitâbının 36 ncı bâbındaki 31 nci âyettir. Bu âyette: "İsrail oğulları üzerine bir kıral kırallık etmeden önce Edom diyarında kırallık eden kırallar şunlardır.." deniyor. Bu âyet, Hz. Mûsâ tarafından söylenmektedir. Oysa bu âyetin, Mûsâ'nın sözü olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Mûsâ zamanındaki Edom'da İsrâil oğullarından bir kıral olmamıştır. İsrâil oğullarından ilk kıral, Mûsâ'dan üç asır sonra gelmiş olan Saul'dur.

Tevrât müfessirlerinden Adam Clark da "32-39 ncu âyetlerin, Tevrât'ın doğru bir nüshasına hâşiye olarak yazıldığını, sonra onu istinsâh eden birinin, bunları Tevrât metninden sanıp Tevrat'a soktuğunu kesinliğe yakın bir biçimde kuvvetle zannediyorum" diyor.

Daha bunun gibi örnekler çoktur. Tevrât müfessirleri, Tevrât'ı, yazan Azrânın, Tevrât'a bazı şeyler kattığını, bazı ibâreleri ilâve edenin kim olduğunu bilmediklerini, ancak bunları Mûsâ'nın yazmadığını açıklamışlardır. Bâbil'e âit sözlerin çokluğu da Tevrât'ın, İsrâil oğullarının Babil esaretinden sonra yazılmış olduğunu kanıtlar[2].

Tevrât'a tahrîfât girdiğinde kuşku yoktur. Zaten Hz. Mûsâ'dan asırlarça sonra derlenebilmiş bir Kitâbın, aynen korunmuş olması mümkün değildir. Tevrât, çeşitli asırlardaki yahudî peygamberlerinin, din adamlarının söz ve yazılarının derlenmesinden oluşmuş ve ancak Babil esaretinden sonra derlenmiştir. Bundan dolayı Tevrât'ta Babil sözlerine çok rastlanmaktadır. Ama Kur'ânı Kerîm, Hz. Peygamber devrinde yahudîlerin ellerinde bulunan Kitâbı -temeli İlâhî olduğu için- İlâhî Kitâb kabul etmektedir. Çünkü çeşitli devirlerdeki peygamberler tarafından derlenmiş olsa da yine esas itibariyle ilhâma dayalı İlâhî bir Kitâb'dır. Bundan dolayı Kur'ân yahudîlere ehlu'l-Kitâb (İlâhî Kitâb sâhibi) demekte ve kendisinin de o Kitâbı doğrulayıcı olarak geldiğini çeşitli âyetlerinde vurgulamaktadır.

Bunun içindir ki Kur'ân'ın: *"Kelimeleri yerlerinden tahrîf ettikleri"* ifadesi ile kasdı, yahudîlerin, kendi Kitâblarını tahrîf ettiklerini söylemek değildir. Çünkü âyetin devamında: *"Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu* (Kur'â)*na inanın..."* denmesi, Kur'ânın, yahudîlerin ellerinde

1. Mefâtîhu'l-ğayb, 3/338
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 5/141

bulunan Kitâbın doğruluğunu kabul ettiğini kanıtlar. Eğer onların yanlarında bulunan Kitâb bozulmuş, tahrîf edilmiş ise Kur'ân nasıl o Kitâbı doğrulayıcı olur? Bu çelişkidir? Kur'ân'da aslâ çelişki yoktur.

Kur'ân'a göre Hz. Peygamber devrindeki yahûdîlerin ellerinde bulunan Kitâb, Allah'ın hükümlerini içeren İlâhî bir Kitâbdır. Onu lâyikiyle uygulamayan, işlerine geleni uygulayıp, işlerine gelmeyeni uygulamayan yahudîler, Allah'a karşı nankörlük etmiş, doğru yoldan çıkmışlardır.

Gerçi Bakara Sûresinin 79 ncu âyetinde yahudîlerin, para için Kitâbı elleriyle yazıp sonra *"Bu, Allah katındandır"* demeleri kınanmaktadır ama orada yahudîlerin yazdıkları Kitâb, Tevrât'ın kendisi değil, onun âyetlerine istedikleri biçimde yaptıkları tefsîrler, şerhler, yorumlardır. İşte asıl tahrîf, Tevrât'ın tefsîrlerinde yapılmış, yahudî din adamları, Tevrât'ın âyetlerini istedikleri biçimde yorumlamış, o yorumlarla istedikleri hükümleri vermişler, sonra da bu hükümlerin Allah katından olduğunu söylemişlerdir.

Esasen Kur'ân'ın bu kınaması, sadece yahudîlere yönelik de değildir. Dinî Kitâbları bu şekilde yorumlarla yozlaştırmak hemen her din mensuplarınca yapılmıştır. Pekâlâ İslâm mezhepleri de âyetleri kendi anlayışlarına göre yorumlamış, kendi kafalarında olan hükümleri birtakım akıl yürütmelerle âyete mal etmiş ve çıkardıkları, daha doğrusu Kur'ân'a ekledikleri, kendi akıllarının ürünü olan bu hükümleri Allahın hükmü diye göstermişlerdir. Nitekim Râzî de bu noktaya parmak basmıştır.

46 ncı âyette: " فلا يؤمنون إلاّ قليلا. " cümlesi, *"Onlar pek az inanırlar"* demektir. Bu cümle: " فلا يؤمنون إلاّ قَليلاً منهم : *Onlardan, pek azından başkası inanmaz"* şeklinde de mânâlandırılmıştır. Ama Zemahşerî ve Kurtubî'nin ifade ettiği gibi bu anlam zayıftır. Kur'ân'ın zâhirinden anlaşılan mânâ: " فلا يؤمنون إلاّ إيمانًا قَليلاً : *Onlar ancak pek az inanırlar"* şeklindedir[1]. Bu incelemeden sonra, daha önce bizi yanıltan müteehhir müfessirlerin etkisiyle meâle yazmış olduğumuz anlamı böylece düzelttik.

47 nci âyette Kitâb ehli yahudîlere hitâben Allah'ın, birtakım yüzleri tams edip geriye döndürmesinden, ya da cumartesi yasağını çiğneyenleri lanetleyip azâba uğrattığı gibi kendilerini de lanetlemesinden önce, yanlarında bulunan Kitâbı doğrulayıcı olarak indirdiği Kur'ân'a inanmaları buyurulmaktadır.

Tams: Bir şeyin izini silmek, gidermek anlamına gelir. Yüzlerin tams edilmesi, kılığından çıkıp yüz denecek hallerinin kalmaması demektir. Müfessirlerden bir kısmı, bu kelime ile yahudîlerin yüzlerinin meshedilip deve

1. Keşşâf: 1/272; kurtubî: el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân: 5/242; Fethu'l-Kadîr: 1/475

tabanı, hayvan tırnağı şekline, ya da maymun suratına sokulacağını anlamışlardır. Kanaâtimize göre bu ifade, inanmayan yahudîlerin, bir gün yurtlarını, evlerini barklarını bırakıp giderken üzüntüden yüzlerinin perişan olacağına, hasretle gözlerinin arkada kalacağına, dönüp dönüp geride bıraktıkları yurtlarına bakacaklarına işârettir. Râzî de bu noktaya işâret ederek Abdu'r-Rahmân ibn Zeyd'in şu tefsîrini yazmıştır: "Bu tehdîd, yahudîlerin başına gelmiştir. Kurayza ve Nadîr oğulları, yurtlarından sürülüp Şam toprağından Erihâ ve Ezre'ât'a giderlerken Allah, yüzlerini arkaya döndürmüş, yurtlarına bakakalmışlardır."[1]

Bilindiği gibi Medine'de üç yahudî kabilesi vardı: Kaynuka, Nadîr ve Kurayza oğulları. Kaynuka oğulları, Hicretin ikinci yılında, Nadîr oğulları üçüncü yılında Medine'den çıkarılmış; Kurayza oğulları da beşinci hicret yılında ihânetleri yüzünden cezalandırılmışlardır. Bu husus, Enfâl ve Haşr Sûrelerinin tefsirinde anlatılacaktır. Medine'den çıkarılan Nadîr oğullarının bir kısmı Hayber'e yerleştiler. Hayber halkına göre kültürlü olduklarından bunlar, Hayber halkının lideri oldular. Bunların liderlerinden Huyey ibn Ahtab ve Sellâm ibn Ebî'l-Hukayk başkanlığında Nadîr ve Vâil oğullarından oluşan bir hey'et, müşrikleri müslümanlara karşı savaşa kışkırtmak üzere Mekke'ye gitti. Müşrikler, Kitâb ve ilim sâhibi olduklarını kabul ettikleri yahudîlere, Muhammedin mi, yoksa kendilerinin mi daha doğru yolda olduğunu sordular. Yahudîler, müslümanlara karşı duydukları kin ve nefret yüzünden müşrik Kureyşlilerin yolunun, Muhammed'in yolundan daha doğru olduğunu söylediler. Hattâ Kureyş müşriklerini memnun etmek için puta saygı gösterdiler ve putun önünde Kureyşlilerle, Muhammed'e karşı savaştıkları takdirde kendilerine yardım edecekleri hususunda ittifak yaptılar[2].

İşte 48 nci âyet, onların bu davranışına işâretle hiçbir suretle şirk yolunun, îmân yolundan üstün olamayacağını; çünkü Allah'ın, aslâ şirki affetmeyeceğini vurgulamaktadır.

48 nci âyet, Cenâbı Hakk'ın, kullarına bol rahmetini, af ve mağfiretinin genişliğini hatırlatıyor. Bu konuda birçok hadîsi şerîf vardır. Bunlardan bazılarını kaydedelim:

"Zulüm üç türlüdür. Bir zulüm var ki Allah onu affetmez. Bir zulüm var ki Allah onu affeder. Bir zulüm de var ki Allah, onun mutlaka hesabını sorar. Allah'ın affetmediği zulüm şirktir. Çünkü O, "Şirk, büyük zulümdür"[3] *buyurmuştur. Allah'ın affedeceği zulüm, kulların kendi nefislerine zulmüdür. Rableri ile kendileri arasındaki işlerde yaptıkları hatâlardır. Al-*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/341
2. Tehzîbu sîreti İbn Hişâm: 1/196
3. Lokman Sûresi: 31

lah'ın hiç bırakmayıp mutlaka hesap soracağı zulüm ise kulların, birbirlerine karşı haksızlıklarıdır. Allah, bunların hesabını sorar ve yapılan haksızlıkları cezalandırır."[1]

Ebuzer diyor ki, Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"Lâilâhe illâllah (Allah'tan başka tanrı yoktur) *deyip bu ikrar ile ölen hiçbir kul yoktur ki cennete girmesin!*

— Ya Resulâllah, dedim, zinâ ve hırsızlık etse de mi?

— *Zinâ ve hırsızlık etse de, dedi.*

— Zinâ ve hırsızlık etse de mi? dedim.

— *Zinâ ve hırsızlık etse de, dedi.*

— Zinâ ve hırsızlık etse de mi? dedim,

— *Zinâ ve hırsızlık etse de, dedi,* (üç defa). *Dördüncüsünde de:*

— *Ebuzerr'in burnu toprağa sürülse de* (yani Ebuzerr hoşlanmasa da böyledir)[2], *dedi.*

Ebuzerr dışarı çıktı, entarisini sürüyerek: 'Ebuzerr'in burnu toprağa sürülse de diyordu. Ebuzerr bu hadîsi anlatırken hep, Ebuzer'in' burnu rağmına' derdi."[3]

Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri bu hadîsin bir başka varyantına göre de konuşma, Allah'ın Resulü ile Hz. Cebrâil arasında geçer. Cebrâil, Allah'ın Resulüne, ümmetinden Allah'a şirk koşmayarak ölen kimsenin cennete gireceğini müjdeler. Hz. Peygamber, zinâ ve hırsızlık etse de Allah'a şirk koşmayan kimse cennete girer mi diye sorar. Cebrâil, zinâ ve hırsızlık etse de, Allah'a şirk koşmayan kimsenin cennete gireceğini söyler.[4]

Ebuzerr'in rivâyet ettiği bir hadîs de şöyledir: *"Yüce Allah buyuruyor ki: Ey kulum, sen bana kulluk etmedin ama benden umdun, istedin. Ben de sende olanları bağışladım. Ey kulum, dünya kadar günahla gelsen, bana şirk koşmamışsan, ben de seni dünya kadar mağfiretle karşılarım."*[5]

Abdullah ibn Ömer de şöyle demiş: *"Biz Peygamber (s.a.v.)in sahâbileri, adam öldürenin, yetim malı yiyenin, yalancı şahitlik yapanın, akrabayı zi-*

1. Bezzâr, Müsnedinde zikretmiştir. İbn Kesîr: 1/508; Tefsîru'l-Kasimî: 5/1291
2. Ebûzer, Allah'a isyândan son derece nefret ettiği için Hz. Peyğamber(s.a.v.)in bu müjdesini âdetâ garipsemiş, onun için sorusunu üç defa yinelemiş ve Allah'ın Elçisi de *"Ebûzer hoşlanmasa da bu böyledir"* cevâbını vermiştir.
3. Buhârî, Libâs: b. 24 -bâbu's-siyâbi'l-bayd; Müslim, Îmân, b. 40, h. 154
4. Müslim, İmân, b. 40, h. 153
5. İbn Hanbel, Musned: 5/154; Tefsîru'l-Kasimî, 5/1292-1293

yaret etmeyenin, cehenneme gideceğinden şüphe etmezdik. Fakat (Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar) âyeti inince (artık bu günahları işleyenin mutlaka cehenneme gideceği hakkındaki) *tanıklıktan vazgeçtik. Bu âyet, şirk olmadıkça büyük günah sahibinin, Allah'ın dilemesine bağlı bulunduğunu, Allah dilerse onu affedeceğini, dilerse ona azâb edeceğini beyan buyurmuştur.*"[1]

Bütün bu rivâyetler, Allah'ın af ve mağfiretinin genişliğini belirtmektedir. Yüce Allah, kaadiri Mutlaktır. Dilerse kulunu affeder, dilerse ona azâb eder. Özellikle Allah ile kul arasındaki işleri daha çok affeder. Fakat yukarıdaki hadîste belirtildiği üzre kul hakkına tecavüz edenler, cezalarını çekerler. Şurasını da belirtmek lâzımdır ki Allah, hiçbir şeyden sorumlu değildir. Dilerse kulunun bütün günahlarını bağışlar. Kul hakkına tecavüz etmiş bir kulunu affetmek isterse, haklarına tecâvüz edilenleri nimet verip memnun eder de haklarını helâl ettirir ve o kulunu affeder.

Ancak O'nun rahmetinin genişliği yanında azâbı da çetindir. Bundan dolayı Allah'ın rahmetinden hiçbir zaman ümit kesmemeli, fakat rahmetine güvenip de günâhlara da dalmamalıdır. İnsan için uygun olan, takvâ, yani günâhlardan sakınma yoludur. Allâh, takvâ sâhiplerine ebedî mutluluk ve büyük ödül vadetmiştir.

49-50 nci âyetlerde: yaptıkları tahrîfleri, kalpazanlıkları hiç düşünmeden kendilerini öven, yücelten insanların davranışı kınanmakta; yalnız Allah'ın, dilediğini yücelteceği, faziletin, üstünlüğün belli bir millete özgü olmayıp, temiz niyetle üstün ahlâk ile elde edilecek bir Tanrı lûtfu olduğu; manevî temizlik, yüksek ahlâk olmadan laf ile üstünlük taslamanın bir önemi olmadığı; herkesin, ruhsal değerinin ve yaptığı işlerin tam karşılığını alacağı; Allah huzurunda hiç kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı belirtilmektedir.

51-55 nci âyetlerde: Kendilerine Kitâb'dan bir pay verilmiş olanların, cibte ve tâğûta inandıkları, kâfirler için de: *"Şunlar inananlardan daha doğru yoldadır"* dedikleri, bu davranışları yüzünden Allah'ın lânetine uğradıkları belirtilmektedir. Şayet mülk (hükümranlık, yetki) kendi ellerinde olsa, insanlara bir nakîr (çekirdek üzerinde bulunan noktacık, çukur) dahi vermeyecekleri; Allah'ın, lûtfuyla insanlara verdiği şeylerden ötürü müslümanları kıskandıkları; oysa Allah'ın, İbrahîm soyuna Kitâbı ve hikmeti verdiği gibi; büyük bir hükümdarlık da vermiş olduğu; yahudîler arasında kiminin İbrâhim soyuna verilmiş olan o Kitâba ve hikmete inandığı; kiminin de ondan

1. Taberî, 5/129

yan çizdiği, Kitâbın gösterdiği yolun dışına çıktığı; öylelerine de çılgın alevli cehennemin yettiği belirtilmektedir. " فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ : *Onlardan kimi ona inandı, kimi ondan yan çizdi"* cümlesindeki zamir, sözgeliminden anlaşıldığı üzre İbrahim soyuna verilmiş olan Kitâba yani Kitâbı Mukaddes'e gitmektedir. Müfessirlerin çoğunluğu, zamiri Hz. Peygamber'e götürmüşlerdir ki bu zorlamadır ve gramere aykırıdır. Çünkü zamir, kendinden önce zikredilen en yakın isme gider. Burada zamirden önce zikredilen isim, Kitâb'dır. Bu âyet tıpkı: *"Sonra Kitâbı, kullarımız arasından seçtiklerimize mîras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lûtuf budur."*[1] âyeti gibi yahudîler arasındaki tabakalara; onlar arasında da ılımlı temiz mü'minlerin bulunduğuna, fakat çoğunun, Kitâbın yolundan çıktığına işâret etmektedir.

Yahudîlerin hasedettiği en-nâs (insanlar), Hz. Muhammed (s.a.v.)in çevresinde toplanan ve gittikçe sayıları artıp güçlenen müslümanlardır. Hükümranlığın, sadece kendilerine özgü olduğunu sanan yahudîler, müslümanların güçlenmesini, bir devlet olmağa başladıklarını görmekle onları kıskanmağa başlamışlardır. İşte âyette onlara, mülkün, Allah'ın elinde olduğu, kendi ellerinde olmadığı; zaten mülk kendi ellerinde olsa kimseye bir zerre dahi vermeyecekleri; fakat Allah, kendisine âid olan devleti, hükümranlığı, dilediği kullarına vereceği; nitekim İbrâhîm soyuna da Kitâbı ve hikmeti ve o büyük devleti vermiş olduğu bildiriliyor. Onlara Kitâbı, hikmeti ve o büyük devleti veren Allah, Arap milletinden seçtiği kullarına da Kitâbı, hikmeti, ve büyük mülkü, devleti verir. Bu, Allah'ın lûtfudur. O'nun lûtfuna kimse engel olamaz.

51 nci âyette geçen cibt ve tâğût kelimeleri yakın anlamlıdır. Cibt puta, kâhine, büyüye, büyücüye, hayırsız şeye, Allah'tan başka tapılan şeylere denir. Tâğût ise kötü kâhine, şeytâna, sapıklık önderine, Allah'tan başka tapılan şeylere denir. Cibt ile Huyey ibn Ahtab'ın, tâğût ile de Ka'b ibn el-Eşref'in; cibt ile şeytânın, tâğût ile kâhinin kasdedildiğine dair rivâyetler vardır. Daha doğrusu Allah'tan başka putlaştırılan ve insanları Allah yolundan şaşırtan herşey cibt ve tâğût kavramı içine girer. Esasen cibt'in aslı olan cibs, hayırsız şeydir. Tâğût ise insanı azdıran herşeye denir[2].

56-57 nci âyetlerde de Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin ateşe sokulacakları, yanan derilerinin, yeni derilerle değiştirilerek azâblarının sürdürüleceği; inanıp güzel işler yapanların da alt taraflarından (yamaçlarından)

1. Fâtır Sûresi: 32
2. Kurtubî, el-Câmi': 5/248-249

ırmaklar akan bahçelere girecekleri, orada kendilerine verilecek tertemiz eşlerle beraber ağaçların gölgeleri altında sürekli kalacakları bildirilmiştir.

Müşriklerin yolunun, müslümanların yolundan daha iyi olduğunu söyleyenler yahudilerdir. Sırf hasedleri yüzünden müşriklerin yolunun müslümanların yolundan daha iyi olduğunu söylemişlerdir. İşte onlara, Allah'a ortak koşmanın, affedilmeyecek bir günâh olduğu vurgulanarak onların bu sözleri reddedilmiştir.

" كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ : *Derileri pişip olgunlaştıkça, azâbı tadmaları için onlara başka deriler verdik."* :*Nadc* meyvanın pişip olgunlaşması demektir. Pişip olgunlaşan meyva, yavaş yavaş hayatiyetini kaybeder, sonunda dalından düşer. İşte deriler de pişince hayatiyetini kaybedip bedenden düşer. Allah, o insanlara, derileri pişip düştükçe yeni deriler verir ki azâbı sürekli tadsınlar. Gerçi azâbı duyan beyindir, ruhtur ama beyindeki azâb duygusunu uyandıran, derideki sinirlerdir. Âyette azâbın, deri sinirleriyle duyulduğu bilimsel gerçeğine işâret vardır. Pişen derilerin, yenileriyle değiştirilmesi, devamdan isti'âredir. Yahut temsîl yoluyla azâbın sürekliliğini anlatmaktadır. " كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا. : *Cehennem sönmeğe yüz tuttukça ateşini artırdık."*[1], *"Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalırlar."*[2]

İhvânı Safâ ise bu âyeti, insan ruhlarının, bedenlerinden ayrıldıktan sonra başka bedenlere girip dünyâya gelmelerine işâret saymıştır. Onlara göre bu dünyâ, ruhun cehennemidir. Beden içinde olgunlaşmayan rûh, azâb çekmek için başka başka bedenlere girip yeniden bir cehennem olan şu dünyâ hayâtına dönecektir.

Onlara göre: "Cennet, cismânî heyûlâ olmayan ruhlar âlemidir. Kıyâmet kalkmak demektir. Ruh, ne zaman ki hapsolunduğu şu cisimden kurtulup kalkarsa işte o zaman kıyâmet kopmuş, yani kalkmış olur. Çünkü ruh, ceset içinde iken kalkamıyor. Ruhlar âlemi, ebedî dirilik ve rûhânî lezzet âlemi olan cennettir. Cehennem ise Kamer (Ay) feleği altında bulunan, değişme, istihâle ve belâda dâim olan bu kevn-ü fesâd (oluşma-bozulma) âlemi yani cesetler dünyâsından ibaret olan bu dünyâdır. Bunun ehli: *"Derileri pişip olgunlaştıkça azâbı tadsınlar diye onlara yeni deriler veririz."*[3] âyetinde ifade edildiği gibi azâb içerisindedir[4].

1. İsrâ Sûresi: 97
2. Hûd Sûresi: 107-108
3. Nisâ Sûresi: 56
4. Resâilu İhvâni's-safâ': 4/190-196, Mısır, 1347/1926; S.Ateş, İşârî Tefsîr Okulu, s. 24, Ankara 1974

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلٰٓى أَهْلِهَاۙ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ
أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِۜ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهٖۜ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَم۪يعًا بَص۪يرًا

58- Allah, size emânetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor. Doğrusu, Allah, işiten, görendir.

Tefsîr:

58 nci âyeti kerîmede emânetlerin ehline verilmesi, insanlar arasında adâletle hükmedilmesi buyurulmaktadır. Âyetin, Mekke'nin fethi gününde indiği rivâyet edilir. Fetihten sonra Allah'ın Resulü, bineği üzerinde Kâ'be'yi tavâf ettikten sonra içeriye girmek istedi. Kâ'be'nin anahtarı, atadan dededen Osman ibn Talha'ya intikal etmişti. Osman, Hudeybiye Barışından sonra müslüman olanlardandı. Allah'ın Resulü Osman'dan anahtarı istedi. Osman, anahtarı vereceği sırada Hz. Peygamber'in amcası Abbâs, bundan böyle anahtarın kendisine teslim edilmesini ve uhdesinde bulunan Sikâyet (hacılara su verme) hakkı yanında Sidânet (Kâ'be bekçiliği) hakkının da kendisine verilmesini istedi. Osman ise bu haktan yoksun kalmamak için uzattığı anahtarı geri çekti. Aynı şey iki kere oldu. Allah'ın Resulü üçüncü kez isteyince Osman: "Allah'ın emaneti olarak veriyorum" dedi. Allah'ın Resulü içeri girdi, Kâ'be'yi putlardan temizledi ve çıktı. Osman ibn Talha'yı çağırdı: *"Osman, işte anahtarın, bugün vefa ve iyilik günüdür!"* dedi. Sonra yukarıdaki âyet indi.(1)

Hz. Ömer ise: "Ben Allah Elçisinin, bu âyeti daha önce okuduğunu işitmemiştim" demiştir. Şu'be, Hz. Ömer'in bu sözünden, âyetin Kâ'be'nin içinde indiğine hükmetmiş ise de Hz. Ömer'in bu sözünden, âyetin o anda inmiş olması gerekmez. Herhalde Hz. Ömer, bu âyeti ezberlememiş, unutmuştu. Nitekim O, Peygamber'in vefâtı üzerine Ebubekr'in okuduğu: " وما محمد الا رسول... " âyeti için de benzeri bir söz söylemiştir. Âyet, kendinden önceki âyetlere bağlıdır ve onunla beraber inmiştir.

Âyetin iniş sebebi böyle bir olay olsa bile, anlamı belli bir vak'aya mün-

1. İbn Kesîr: 1/515

hasır değildir. Bu âyet, İslâmın esas prensiplerinden ikisini koymaktadır. Bunlardan biri *emânet,* diğeri *adâlettir.*

Emânet, insanın güvenilir olması, kendisine herhangibir şeyin korkusuzca teslim edilip tekrar geri alınabilmesi demektir. Saklanmak üzere bir kimsenin yanına verilen şeye de emânet denir ki âyetteki emânet bu anlamdadır.

Emânet çok çeşitlidir. Genel olarak emânet, korunmak ve saklanmak üzere birinin yanına geçici olarak bırakılan eşyadır. Allah'ın, insana verdiği beden ve organları da birer emânet sayılır. Her işin başında bulunan kişiye, yaptığı, yönettiği iş emânettir. Baba ve anneye çocukları emanettir, yöneticilere yönettikleri insanlar, işgal ettikleri mevki'ler emânettir. Bunların hepsi uhdelerinde bulundurdukları emâneti koruyup kollamakla yükümlüdürler.

Bazı müfessirler, bu âyetin, özellikle ümerâ (yöneticiler), hâkimler hakkında olduğunu söylemişlerdir.[1] Her işin başına ehlini, erbabını getirmek icabeder. Âyetin inişine sebeb olan olayda Allah'ın Resulünün Kâ'be'nin anahtarını akrabasına değil, babadan atadan bu işin sahib ve erbabı olan zata verdiği görülmektedir.

Allah Resulü bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Müslümanların bir işine bakan kimse, o işi daha iyi yapacak biri varken bir başkasına verirse Allah'a, Resulüne ve mü'minlere hiyanet eder."*[2] Hz. Ömer de *"Müslümanların başında bulunan kişi, dostluk veya akrabalık hatırına bir adamı bir işin başına getirirse Allah'a, Resulüne ve müslümanlara hiyanet etmiş olur"* demiştir.[3]

O halde yöneticilerin, her işin başına en uygun kişiyi bulup getirmeleri, dostluk, akrabalık, soyluluk ve ırk ayırımı yapmamaları gerekir. İki kişi, Allah'ın Elçisine gelip kendilerini emîr tayin etmesini rica ettiler. Allah'ın Elçisi: *"Biz, işimizi isteyene ve mevki düşkününe vermeyiz"* buyurdu.[4] Kendisinden valilik isteyen Ebuzerr'e de şöyle dedi: *"Ebuzer, sen zayıfsın, o mevki bir emânettir. Sonu da kıyamet gününde bir perişanlık ve pişmanlıktır. Yalnız hak ederek alan ve üzerine düşeni de yerine getiren müstesnâdır."*[5]

Kıyametin ne zaman kopacağını soran birine Allah'ın Elçisi: *"Emânet zayi olduğu zaman kıyâmeti gözetle"* demiş, *"Emânet nasıl zayi olur?"* so-

1. İbn Kesîr: 1/516
2. Tefsîru'l-Kasimî: 5/1334 (Hâkim'den).
3. Tefsîru'l-Kasimî: 5/1334
4. Buhârî, ahkâm: bâbu mâ yukrahu mine'l-hırsı 'alâ'l-imâreti.
5. Müslim, İmâret: h. 16

rusuna karşılık olarak da: *"İş, ehli olmayanların eline geçerse kıyâmeti gözetle!"* buyurmuştur.[1]

İşleri ehline vermek, âyetin buyruğu olduğu gibi, insanın, uhdesine bırakılan herhangi bir şeyi sâhibine vermek de âyetin kapsamı içindedir. Emânet herkese karşı gözetilir, herkesten alınan emânet sahibine geri verilir. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Sana emânet verenin emânetini öde, sana hiyanet edene* (senin emânetini inkâr edene) *sen hiyanet etme* (verdiği emâneti iâde et)"[2] buyurmuştur.

Bir başka hadîste Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Mutlaka hakları sahiplerine ödeyeceksiniz. Hattâ boynuzsuz koyun,* kendisini toslayan *boynuzlu koyuna kısas yapacak* (o da ona tos vurup hakkını almış olacak)*tır."*[3] buyurmuştur.[4]

Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) de şöyle demiş: *"Şehîdlik her günahı örter, yalnız emânet hariç. Adam Allah yolunda öldürülmüş olsa bile kıyamet günü getirilir 'Emâneti öde' denilir. 'Nereden ödeyeyim, dünya geçti?' der. Üzerindeki emânet, kendisine, cehennemin dibinde gösterilir. Oraya iner, omuzuna alır, fakat emânet omuzundan iner* (emânet bir insan gibi insanın omuzundan iniyor). *Adam sürekli olarak onun peşinden aşağı iner!"*[5]

Müslüman hiyanet etmez, hakkı gizlemez. Çünkü hakkı gizlemek, emânete hiyanet etmek, münâfıklık alâmetidir.[6] Allah Elçisinin tanımına göre, *"Müslüman, insanların, dilinden ve elinden zarar görmedikleri, mü'min de insanların, canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kişidir."*[7], *"Emâneti olmayanın îmanı da yoktur."*[8], *"Dört şey vardır ki bunların tamamı bir insanda toplanırsa o adam tam münafık olur. Fakat bunlardan bir huy kendisinde bulunan kişide bunu bırakıncaya dek nifaktan bir hal vardır: Konuştuğu zaman yalan söylemek, andlaşma yapıp ar-*

1. Buhârî, İlm: bâb: 2
2. Tirmizî, Buyû': 38; Dârimî, Buyû': 57; İbn Hanbel, Musned: 3/414.
3. Bu hadîs, kıyâmet gününde havyanların da diriltileceğine delîldir. Nitekim âyette: *"Vahşî hayvanlar haşredildiği zaman"* (Tekvîr: 5) buyurulmuştur. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî'ye göre onların haşredilmesi, cezâ ve hesap görmelerini gerektirmez. Boynuzsuzun boynuzluya kısâs yapması, teklîf kısâsı değil, mukabele kısâsıdır. Çünkü onlara teklîf yoktur. Müslim, 4/1997, dipnot: (2) Biz bu îzâhı doyurucu bulmuyoruz ve muğayyebâta ait hususları Allah'ın ilmine havâle etmeyi yeğliyoruz.
4. Müslim, Birr: b. 15, h. 60; Tirmizî, Kıyâmet: 2; İbn Hanbel, 2/235
5. İbn Kesîr, 1/515
6. Buhârî, İmân: 24
7. Nesâî, Îmân: 8, bâbu sıfati'l-mu'min.
8. İbn Hanbel, 3/135,...

dından saldırmak, söz verip caymak, biriyle dâvalaştığı zaman haktan sapmak."[1]

Aldığı emaneti ödemek isteyen kişiye Allah, ödeme kolaylığı verir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: *"Kim insanların mallarını alır da sonra ödemek isterse Allah onu, onun yerine öder. Kim de yok etmek niyetiyle alırsa Allah o kimseyi yok eder."*[2]

Emânet herkese karşı gözetilir, birinden alınan emânet, mutlaka sahibine geri verilir. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Sana emânet verenin emânetini öde, sana hiyânet edene* (senin emânetini inkâr edene) *sen hiyânet etme* (sana emânet ettiği şeyi ona geri ver)."[3]buyurmuştur.

Süyûtî şöyle diyor: "Bu âyet, gerek emânet, gerek borç, her ne suretle olursa olsun alınmış bir şeyi geri vermenin farz olduğunu gösterir. Âyetin genel anlamından Mâlikîler şu hükmü çıkarmışlardır: İslâm yurduna giren bir harbî (müslümanlarla savaş durumunda bulunan küfür diyarı vatandaşı), bir emânet verse, sonra ölse veya öldürülse, onun verdiği emâneti âilesine vermek gerekir. Bir müslüman, dâr-i harbde (müslümanların andlaşma ile bağlı bulunmadıkları küfür yurdunda) oranın vatandaşından borç alsa da sonra oradan çıksa aldığı borcu ödemek zorundadır. Dâri harb vatandaşı, esîr bir müslümana bir şeyi emânet etmiş olsa, o esirin, kendisine verilen emânete hiyanet etmesi (onu inkâr etmesi) caiz değildir. Çünkü Allah'ın Resulü verilen emâneti ödemeyi emretmiştir."[4]

Âyetin ikinci buyruğu olan adâlet, mülkün temelidir. Öneminden dolayı Allah'ın Resulü: *"Bir günlük adâleti, kırk yıllık ibâdete bedel"*[5] saymış, *"Allah, zulmetmeyen hakimle beraberdir. Zulmederse Allah onu nefsinin eline bırakır."* buyurmuştur.[6]

Adâlet de emânet gibi bütün insanlara karşı gözetilmesi gerekli bir davranıştır. Bu hususta iyi, kötü; müslüman, kâfir ayırımı yapılmaz. Allah'ın kulları arasında eşit biçimde adâlet uygulanır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey inananlar, Allah için adâletle şâhitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adâletten saptırmasın.*[7]" Âyetin,*"Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adâletten saptırmasın."* cümlesi, dost düşman her-

1. Müslim, İman: b. 25, h. 106
2. Buhârî, İstikrâd, 2, bâbu men ehaze emvâle'n-âsi...
3. Ebû Dâvû, Buyû': 79; Tirmizî, Buyû': 38
4. Tefsîru'l-Kâsimî, 5/133
5. "Bir tek günlük ibâdet, altmış yıllık ibadetten üstündür" anlamında bir hadîsi Deylemî Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. (Keşfu'l-hafâ: 2/58) Bizim kaydettiğimiz şekil, ibn Kesîr'de mevcuttur: 1/516.
6. Tirmizî, Ahkâm: 4; İbn Mâce, Ahkâm: 2; İbn Kesîr: 1/516.
7. Mâide Sûresi: 8

kese karşı adâletli davranmayı emretmektedir. Yüce Allah: *"Eğer* (sana gelen yahudîler) *arasında hüküm verirsen, adâletle hüküm ver!"*[1] âyetiyle de, kendisine müracaat eden bütün insanlar arasında adâletle hükmetmesini Elçisine emretmiştir. Demek ki dinî düşünce farkı gözetmeden, insanlar arasında akraba, ırk, soy, mevki ayırımı yapmadan eşit biçimde adâleti uygulamak gerekir. Şayet uygulamada insanlar arasında herhangi bir ayırım yapılırsa adâlet kalmaz ve o ülkede saâdet olmaz. Huzursuzluk yayılır, perişanlık ve çöküntü başlar. O toplumun ömrü uzun sürmez. Târîh, haksız, işler yapmağa başlayan milletlerin nasıl çabucak inkıraz bulduklarına tanıktır.

Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet gününde Allah'ın en çok sevdiği ve Kendisinin meclisine en yakın insan, âdil imam* (devlet başkanı)*dır. O gün Allah'ın en çok kızdığı ve Kendisinin meclisine en uzak insan da zâlim imâm* (devlet başkanı, lider)*dir."*[2]

Hz. Alî şöyle demiş: "İmâmın, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmesi, emâneti ödemesi, üzerine borçtur. İmâm böyle yapınca insanların da onu dinlemeleri, ona itâat etmeleri, çağırdığı zaman ona gitmeleri, üzerlerine borçtur."[3]

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ
فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٥٩﴾

59— Ey inananlar, Allâh'a itâat edin, elçiye ve sizden olan buyruk sahibine, itâat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Elçiye götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir.

Tefsîr:

59 ncu âyetin, Allah Elçisinin, bir birliğin başına kumandan yaptığı Abdullah ibn Huzâfe hakkında indiği, yahut Hâlid ibn Velîd kumandasında sa-

1. Mâide Sûresi: 42
2. Tirmizî, Ahkâm: 4
3. Taberî, 5/145

vaşa giden birlikteki mücâhidlerden Ammâr'ın, müslüman olmak isteyen bir düşman erine kumandandan izinsiz teminat verdiği, bu yüzden Hâlid'le aralarında tartışma çıktığı ve döndükten sonra Hâlid'le Ammâr'ın, Hz. Peygamber'in huzurunda tartıştıkları, Allah Elçisinin de Ammâr'ın verdiği garantiyi tanıdığı, fakat bir daha kumandandan izinsiz böyle bir şey yapmamasını söylediği, bu olay üzerine bu âyetin indiği rivâyet edilir.

Bu âyet, bu olaylarla pek ilgili gözükmemektedir. İkinci rivâyet, kanaatimizce sağlam değildir. Çünkü bir düşman askerinin, geceleyin gizlice müslüman askerlerinin yanına gelip Ammâr'ı sorması ve Ammâr'ın da gece ona emân (can güvenliği garantisi) vermesi, ma'kul değildir. Kaldı ki rivâyetin sonunda Hz. Peygamber'in: *"Ammâr'a söven, Allah'a sövmüş olur. Ammâr'a buğzeden, Allah'a buğzetmiş olur. Ammâr'a lânet eden, Allah'a lânet etmiş olur"*[1] demesi, ihtimalden uzak görünüyor. Bunda şîîlik kokusu açıktır.

Bu âyet, kendinden önceki âyetle yakından ilişkilidir. Yüce Allah, bundan önceki âyette yöneticilere, emânetleri ehline vermeyi, adâletle hükmetmeyi emrettikten sonra bu âyette de yönetilenlere, Allah'ın buyruğunca giden âdil yöneticilere itâat etmeyi emretmektedir. Hz. Alî: "Allah'ın indirdiğiyle hükmetmek, emâneti ödemek imamın üzerine borçtur. Böyle yapan imama itâat de halk üzerine borçtur." demiştir.

Ülü'l-emr: buyruk sahibi, sözü geçerli olan kişi demektir. Bunun, devlet başkanı, valiler ve daha genel anlamiyle yöneticiler, kumandanlar olduğu, âyetin sözgeliminden anlaşılmaktadır. Fakat İbn Abbâs'a dayanan bir görüşe göre buyruk sahipleri, din bilginleridir. *"Onlar, kendilerine gelen haberi, Resule ve aralarındaki buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar onun ne olduğunu bilirlerdi."*[2] âyetinden âlimlerin de *ülü'l-emr* olduğu anlaşılmaktadır. Fahr-i Râzî'ye göre buyruk sahipleri, hall ve akd sahipleri olan ulemâ çoğunluğudur.[3] Gerek ulemâ, gerek ümerâ, toplumu yöneten insanlar, *ülü'l-emirdir.* Herhalde âyette kasdedilen âlimler, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği, onun vekili olan buyruk sahibi bilgili kişilerdir. İbn Kesîr de ulemâ olsun, ümerâ olsun, bütün buyruk sahiplerinin, *ülü'l-emr* olduğunu söylüyor.

Âyette itâat edilmesi gereken buyruk sahibi, *"sizden olan"* kaydiyle nitelendirilmektedir. Demek ki herkese değil, fakat müslümanlardan olan buyruk sahibine itâat farzdır. Gayri müslim buyruk sahibine itâat, müslümanlara

1. Taberî, 5/148
2. Nisâ' Sûresi: 83
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/358.

farz olmadığı gibi ona karşı koymaya kudretleri varken itâat etmeleri câiz de değildir. Bu, İslâm ülkesinde böyledir. Fakat müslüman olmayan bir çevrede mü'minlerin, devlete isyan etmeleri gerekmez. Hamdi Yazır şöyle diyor: "İtâat etmenin farz olmamasından, isyan etmenin farz olması gerekmez. İtâat mecburiyetinde bulunmamakla isyan mecburiyetinde bulunmak arasında fark vardır. İsyan hakkı başka, isyan görevi başkadır. Binaenaleyh buradan gayri mü'min bir muhitte bulunan mü'minlerin şuna buna karşı isyankâr bir ihtilâlci vaziyetinde telâkki edilmemeleri ve belki mü'minlerin her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'a ve Elçisine karşı masiyetten ictinâb ve aynı zamanda kendilerinden olan ülü'l-emre itâat etmeleri, tâğutlara boyun eğmemeleri lüzumunu anlamak lâzım gelir."[1]

Her müslüman, yöneticinin isyana sürüklemeyen, yasaya aykırı olmayan emirlerine uymakla yükümlüdür. Fakat isyana sürükleyen emre itâat edilmez. Allah'ın Resulü: *"Allah'a isyan hususunda âmire itâat olmaz."* buyurmuştur.[2] Şu olay, bu konuda güzel bir örnektir:

"Allah'ın Resulü (s.a.v.), savaş için gönderdiği birliğin başına Abdullâh ibn Huzâfe'yi kumandan yaptı. Kumandana itâat etmelerini de mücâhidlere tenbih etti. Yolda kumandan, bir olay yüzünden askerlere kızdı ve: "Peygamber (s.a.v.) bana itâat etmenizi emretmedi mi?' dedi. 'Evet' dediler. 'Öyleyse odun toplayıp ateş yakın' dedi. Odun toplayıp ateş yaktılar. 'İçine girin!' diye emretti. Askerler birbirine baktılar, ateşe girip girmemekte tereddüd ettiler ve birbirlerine dediler ki: 'Biz, ateşten kurtulmak için Allah'ın Resulüne tabi olduk. Şimdi kendimizi ateşe mi atalım?' Derken ateş de söndü ve kumandanın öfkesi yatıştı. Döndüklerinde bu olay Allah'ın Resulüne anlatılınca buyurdu ki: 'Eğer ateşe girselerdi bir daha ondan çıkamazlardı. İtâat, ancak iyi şeylerde olur.' "[3] Bir başka hadîste de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman gerek sevdiği, gerek sevmediği her hususta müslüman kumandana itâatle yükümlüdür. Ancak günah bir şey emredilmedikçe itâat eder. Günah işlemesi emredilirse o emir dinlenmez ve ona itâat olmaz."*[3]

Allah ve Resulünün yolundan ayrılmayan yöneticiye itâat farzdır. Allah'ın Elçisi: *"Üzerinize, siyah kuru üzüm gibi* (simsiyah saçlı) *Habeşî* (zenci) *bir köle de geçirilmiş olsa onun emrini dinleyiniz, ona itâat ediniz."* buyurmuştur.[4] Müslim'in rivâyetinde: *"Üzerinize* (etrafı) *kesik siyah bir kö-*

1. Hak Dini Kur'ân Dili, 2/1375
2. İbn Hanbel, 4/426
3. Buhârî, Ahkâm: 4; MÜslim, İmâret, b. 8
4. Buhârî, Ahkâm: 4; MÜslim, İmâret: b. 8; Ebû Dâvûd, Cihâd: 87; el-İstî'âb: 3/890
5. Buhârî, Ahkâm: 4.

le de emir olsa sizi Allah'ın Kitâbiyle yönettiği takdirde ona itâat ediniz."[1] şeklinde olan bu hadîsin anlamı, en âdi bir köle de olsa, Allah'ın Kitâbiyle hükmeden emîre itâatin gerekli olduğudur. Başka bir hadîs de şöyledir: "*Bana itâat eden, Allah'a itâat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir. Emîrime itâat eden, bana itâat etmiştir. Emîrime isyan eden, bana isyan etmiştir.*" [2]

Allah'a isyan eden zâlim emirlere itâat edilmez. Nitekim Hz. Ebubekir: "Ben Allah'a ve Resulüne isyan edersem sizin bana itâat etmeniz gerekmez." [3] sözüyle bu gerçeği gayet güzel açıklamıştır. "*O aşırıların emrine uymayın. Onlar ki yeryüzünde bozgunculuk yaparlar, düzeltmezler.*" [4] âyetinde de bu husus açıktır.

Yüce Allah, kendisine, Elçisine ve müslümanlardan olan ülü'l-emre itâati emrettikten sonra ihtilâfa düşülen konuların Allah'a ve Elçisine götürülmesini, yani Kitâb ve Sünnet hükümlerine göre çözülmesini buyurmaktadır. Kitâb ve Sünnette açıkça beyan edilen hükümler muhkemdir, tevil götürmez, aynen uygulanır. Bunlarda değişiklik olmaz. Kitâb ve Sünnette hakkında bir hüküm bulunmayan meseleler de Kitâb ve Sünnetteki ilkelerin ışığı altında ve onların amacı doğrultusunda kıyas ve ictihâd yoluyla çözüme kavuşturulur.

Zâhiriyye, bu âyetten, ihtilâflı sorunların mutlaka Kitâb ve Sünnete götürülmesi gerektiğini, bundan dolayı kıyasla amel etmenin caiz olmadığını sanmışlarsa da açıktır ki Kitâb ve Sünnette açıklanmamış olan hususların, ihtilâf halinde Kitâb ve Sünnete götürülmesi için, olayların, sebeplerini ve illetlerini düşünerek birbirleriyle karşılaştırılmasından başka bir yol yoktur. Kıyastan maksad da zaten budur. Fıkıh ve hikmet de budur. Demek ki İslâmda dört çeşit hüküm vardır. Kitâbta açıklanan hükümler, Sünnette açıklanan hükümler, ülü'l-emrin ittifakiyle üzerinde birleşilen hükümler ve sahih kıyasla çıkarılan hükümler. Bu dördüncü yolla ihtilâf azaltılabilirse de görüşler tamamen birleştirilemez. Bunda ihtilâf edildiği zaman da ülü'l-emrin şûrasına (birlikte konuşup karar vermelerine) ve nihayet imamın emrine başvurulur ki bu da: "*Allah'a itâat ediniz, Resule ve sizden olan ülü'l-emre itâat ediniz.*" emri uyarınca Allah'ın buyruğuna başvurmadır.[5]

Yeni çıkan olayları İslâmlaştırmak, bunlar hakkında İslâmın hükmünü

1. Müslim, İmâret: b. 8, h. 36
2. Müslim, İmâret: b. 8, h. 32; Buhârî, Ahkâm: 1
3. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm, 2/160-161
4. Şuarâ Sûresi: 151-152
5. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili: 2/1379

belirtmek için bunları Allah'ın Kitâbına ve Resulünün Sünnetine götürmek şarttır. Yeni olayları Allah'ın Kitâbına ve Resulünün Sünnetine götürmenin tek yolu da, bunları Kitâb ve Sünnetteki benzeri olaylarla karşılaştırmaktır. İşte Kıyas, olayları Kur'ân ve hadîsteki olaylarla karşılaştırma metodudur.

Kıyâs ve ictihâd, bizzat Kitâb ve Sünnet ile sabittir. Yüce Allah, *"Ey sezgi sahipleri ibret alın!"*(1) buyurmuştur. İbret, bir olaya bakıp, benzerlerini anlamak, benzerlerini onunla karşılaştırmaktır ki kıyas budur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Yemen'deki Cened Bölgesine vali tayin ettiği Muâz'a ne ile hüküm vereceğini sormuş, Muâz cevabında Allah'ın Kitâbı ile, Allah'ın Kitâbında bulunmayan hususlarda Resulünün Sünneti ile, onda da bulunmayan hususlarda kendi ictihadiyle hüküm vereceğini söyleyince Allah'ın Resulü, Muâz'ın göğsüne dokunmuş: *"Allah Resulünün Elçisini, Allah Resulünün razı olacağı bir işe muvaffak kılan Allah'a hamdolsun"* demiştir.(2)

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ
يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ
وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا
إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾
فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ
إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾ وَمَا
أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ

1. Haşr Sûresi: 2
2. el-İstî'âb: 3/1403-4

جَٓاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّاباً
رَحِيماً ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ
ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِٓي اَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيماً ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّا
كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ اِلَّا
قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتاً
﴿٦٦﴾ وَاِذاً لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْراً عَظِيماً ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطاً
مُسْتَقِيماً ﴿٦٨﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ
رَفِيقاً ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيماً ﴿٧٠﴾

60- Şunları görmedin mi, kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da hakem olarak tâğûta (o azgın şeytana) *başvurmak istiyorlar? Oysa kendilerine, onu inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice saptırmak istiyor. 61- Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine ve Elçiye gelin!" denince, o ikiyüzlülerin senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün. 62- Ya nasıl, elleriyle yaptıkları* (kötülükler) *yüzünden başlarına bir felâket gelince, hemen sana gelirler: "Biz sadece iyilik etmek ve uzlaştırmak istedik" diye Allah'a yemin ederler? 63- Allah onların kalblerinde olanı bilir. Onlara aldırma, onlara öğüt ver ve onların içlerine işleyecek güzel söz söyle! 64- Biz hiçbir elçiyi, Allah'ın izniyle itâat edilmekten başka bir amaçla göndermedik. Eğer onlar, kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler, Allah'tan günahlarını bağışlamasını isteseler ve Elçi de onların bağışlanmasını dileseydi elbette Allah'ı affedici, merhametli*

bulurlardı. 65- Hayır, Rabbin hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamiyle teslim olmadıkça inanmış olmazlar. 66- Eğer onlara: "Kendinizi öldürün, ya da yurtlarınızdan çıkın!" diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Ama kendilerine öğütleneni yapsalardı, elbette kendileri için daha iyi ve daha sağlam olurdu. 67- O zaman kendilerine katımızdan büyük ödül verirdik. 68- Ve onları doğru bir yola iletirdik. 69- Kim Allah'a ve Elçiye itâat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehîdler (hakkı söyleyen âlimler) *ve sâlihlerle beraberdir. Onlar da ne güzel arkadaştır! 70- Bu nimet Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter!.*

Tefsîr:

60-65 nci âyetlerde Allah'ın Elçisine ve daha önce gelip geçmiş peygamberlere indirilenlere inandıklarını iddiâ edip de aralarındaki dâvalarda Allah'ın Elçisini değil de tâğûtu hakem yapmak isteyenler kınanmaktadır. Tâğut, azgınlığa çağıran, insanın yolunu şaşırtan insanlar veya putlardır.

63 ncü âyetteki " وَ قُلْ لَهُمْ فِى أَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِيغًا " cümlesinde üç anlam muhtemeldir: Birincisi Zemahşerî'nin verdiği anlamdır: "Onların nefislerini, yani ruhlarını etkileyecek, belîğ, güzel söz söyle." İkincisi: "Onlara nefisleri hakkında güzel söz söyle, onları ruhlarının geleceği hakkında uyar, ruhlarını azâbdan kurtaracak işler yapmaları için onları uyar ki içlerini düzeltmeğe çalışsınlar." anlamıdır. Üçüncüsü de: "Onlara tenhâ yerlerde, boş zamanlarında güzel söz söyle ki başkalarının etkisinde kalmadan sağlam kafa ile senin sözlerini düşünüp anlasınlar da doğru yolu bulsunlar" anlamıdır.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında birkaç rivâyet vardır. Bunlardan birine göre bir yahudî ile bir münâfık arasında vukubulan bir dâvayı çözmek için yahudî, adâletten ayrılmayacağını bildiği Peygamber'e gitmeyi, münâfık ise rüşvetle dâvâyı kendi lehine çevirmek amaciyle bir kâhine gitmeyi teklif etmiş. Nihayet Cüheyne kabilesinden bir kâhine gitmişler, bu âyetler inmiş.[1]

İkinci rivâyete göre bu âyetler, kendilerini müslüman gösteren münafık birkaç yahudî hakkında inmiştir. Nadîr oğullarından bazı yahudîler, Kurayza oğullarının antlısı olan Hazreclilerle bir kısas olayında anlaşmazlığa düş-

1. Taberî, 5/153

müşler, sorunun çözümü için Allah'ın Elçisine değil de Ebû Bereze el-Eslemî[1] adlı bir kâhine gitmek istemişler.[2]

Üçüncü rivâyete göre 65 nci âyet, Zubeyr ibn el-Avvâm ile ensârdan bir adam arasındaki su ihtilâfı üzerine inmiştir. Allah'ın Elçisi Zubeyr'e: *"Zübeyr, önce sen sula, sonra suyu komşuna bırak."* diye hüküm vermiş, Zübeyr'in hasmı ise Allah'ın Elçisine: *"O senin halanın oğlu diye mi böyle hüküm veriyorsun?"* demiş. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, Zübeyr'e, suyu duvar, ya da ayağının aşıkları düzeyine kadar tutmasını, sonra bırakmasını emretmiş. Daha önce ensârlıya şefkatle hükmetmişken, bu kez Zübeyr'in tam hakkını vermiştir. Zübeyr: *"65 nci âyetin bu münasebetle indiğini sanıyorum"* demiştir.[3]

İbn Kesîr'in, cidden garip diye nitelediği dördüncü bir rivâyete göre de iki kişi bir dava için Allah'ın Elçisine gitmişler. Sonra bunlardan aleyhine hüküm verilen adam, Allah Elçisinin hükmüne razı olmamış, kendilerini Ömer'e göndermesini istemiş. Allah'ın Elçisi de onları Ömer'e göndermiş. Ömer bu adamın, Allah'ın Elçisinin verdiği hükme razı olmayıp kendisine geldiğini öğrenince: "Bir dakika içeriden bir şey alayım" deyip içeri girmiş, kılıcını getirip adamın kellesini uçurmuş. Bunun üzerine 65 nci âyet inmiş.

Bu rivâyetler arasında âyetlerin sözgelimine en uygun iniş sebebi, ikinci rivâyettir. Çünkü *"Hem sana indirilene, hem de senden önce indirilene inandıklarını sananlar"* tabiri, bu kimselerin Kitâb ehli olduklarını: *"Allah'ın indirdiğine ve Resule gelin, dendiğinde münafıkların* (hasımlarını) *senden çevirdiklerini görürsün"* cümlesi de bunların ikiyüzlü kimseler olduklarını gösterir. Demek ki bu hareketi yapanlar, inanmış gibi görünen bazı yahudîlerdir. Bunların mutlaka müslüman olmaları da gerekmez. Kendi dinlerinde kaldıkları halde müslümanlara hoş görünmek için Hz. Muhammed (s.a.v.)e gelen vahiylerin hak olduğuna inandıklarını söyleyen kimseler de olabilirler.

Demek ki Hz. Peygamber'in peygamberliğine inandıklarını söyleyen bazı yahudîler, kendi aralarında, ya da müslümanlarla kendi aralarında çıkan davaları çözmek için kâhinlere, hahamlara başvurmak istemişler, ortada bir peygamber varken ondan başkasını hakem yapmanın imanla bağdaşmayacağını bildiren bu âyetler inmiştir.

Bu âyetler, bir bütün oluşturmaktadır. Hepsinin beraber veya birbiri ardınca indiği anlaşılmaktadır. Çünkü aralarında konu birliği vardır. Buhârî'-

1. Ebû Bereze el-Eslemî, bu olaydan sonra müslüman olmuş, yedi kere gazâya katılmış ve H. 65 yılında Horasan'da ölmüştür.
2. Taberî; İbn Kesîr: 1/519
3. Buhârî, Tefsîr; Taberî, 5/158

nin rivâyet ettiği, Zübeyr ile ensârlı arasındaki su anlaşmazlığı olayı doğrudur, fakat 65 nci âyetin mutlaka bu olay üzerine indiğine dair bir kesinlik yoktur. Zübeyr: "Bu âyetin, bu olay üzerine indiğini sanıyorum." demiştir. Belki de âyet, daha önce inmiştir. Ensarlının, Hz. Peygamber'in hükmüne rıza göstermemesi üzerine âyet kendisine okunarak Allah'ın buyruğu hatırlatılmış olabilir.

İbn Kesîr, bu âyetlerin anlamının, bu rivâyetlerden daha kapsamlı olduğunu ifade ile: "Bu âyetler, Allah'ın Elçisine ve geçmiş peygamberlere inandığını iddiâ eden, fakat Allah'ın Kitâbı ve Elçisinin sünnetinden başka yollara başvuran kimseler hakkındadır. Kitâb ve Sünnet dışına çıkmak, bâtıla sapmaktır. Tâğût, bâtıldır." diyor[1].

64 ncü âyette: "Hiçbir elçiyi, Allah'ın izniyle itâat edilmekten başka bir amaçla göndermedik." buyuruluyor. İzin, ezân ve îzân gibi üzün (kulak) ile algılanacak şeydir. Yani Allah, elçilerini, Kendisinden haber verdikleri hususlarda kendilerine itâat edilmek üzere göndermiştir. Hz. Muhammed'in de Allah'tan duyurduğu şeylerde kendisine itâat edilmesi gerekir. Ona itâat etmemek, onun bildirdiği vahiyleri uygulamamak, onun verdiği hükme râzı olmamak büyük günâhtır. Bundan dolayı *"Nefislerine zulm edenlerin, gelip Elçinin huzurunda istiğfar etmeleri gerektiği"* bildirilmektedir. Normal hatâlar için doğrudan Allah'tan mağfiret dilenir, Peygamber'in huzuruna gelmek gerekmez. Ama buradaki nefislerine zulmetmiş olanlar, Peygamber'in elçilik görevine itâat etmemiş, onun Allah adına bildirdiği hükme karşı gelmiş, onun gönlünü kırmışlardır. Bundan dolayı affedilmeleri için ondan özür dilemeleri, ve onun huzurunda yaptıklarından pişman olduklarını söyleyip Allah'tan mağfiret dilemeleri gerekir. İşte bu suretle, kırılmış olan Elçinin de gönlü yapılmış olur. O da onları bağışlamasını Allah'tan diler ve öylece affedilmiş olurlar.

Ancak *"biiznillâh:* Allah'ın izniyle" kelimesinin işâret ettiği üzre Elçiye itâat, onun kendi beşerî sözlerine değil, Allah'tan bildirdiği buyruklara itâattir. O buyruklara isyân, elçiyi gönderen Allah'a isyân demektir.

65- Bundan dolayı 65 nci âyette Elçinin hükmünü bütün teslimiyetiyle kabul edip ona uymayan insanın mü'min olamayacağı vurgulanmaktadır. *"Allah Elçisinin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belânın çarpmasından, yahut acı bir azâbın uğramasından sakınsınlar."*[2] âyeti de Elçinin emrine aykırı davranmanın, insanı belâlara, sıkıntılara sokacağını haber ver-

1. Tefsîr: 1/519
2. Nûr Sûresi: 63

miştir. İnsanlar, aralarındaki davâlarında Allah'ın Elçisini hakem yapıp ona içtenlikle teslim olmalıdırlar ki gerçekden inanmış olsunlar. Allah'ın Elçisinin vereceği hüküm vahye dayanarak verdiği hükümdür. Çünkü kendisi, beşer olarak söylediği sözleri ne yazdırmış, ne de mutlaka bunlara uyulması gerektiğini söylemiştir. *"Benden, Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın. Kur'ân'dan başka bir şey yazmış olan, onu imhâ etsin. Ancak benden duyduğunuzu nakledebilirsiniz, bunda bir sakınca yoktur. Ama kim kasden uydurduğu yalanı bana atarsa o, ateşteki yerine hazırlansın."*[1] meâlindeki sözü de onun, vahiy dışındaki sözlerinin yazılıp Kur'ânlaştırılmasını istemediğini gösterir. Önemli olan, Allah'ın sözleri olan vahiylerdir. Peygamber'in bildirdiği vahiylere itâat etmek farzdır. Bunları teslimiyetle kabul edip, bunlara boyun eğmeyen mü'min değildir. Hz. Peygamber'in, vahyin açıklaması durumunda olan ve vahyin ruhuna ters düşmeyen sözleri de vahyin tamamlayıcısıdır. Fakat onun, kendi ictihâdiyle söylediği sözler, dinin ruhu değildir. Çünkü onun sahâbîlerinin hepsi kendi yanında değillerdi. Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelip müslüman olan ve o zamana dek inmiş olan Kur'ân'ı öğrendikten sonra köylerine, bölgelerine dönen kabileler vardı. Bu insanlardan kimi Peygamber'le az konuşmuş, kimi çok konuşmuş idi. O zaman Peygamber'in sözleri toplanmadığı gibi sahâbîlerin hepsi de bu sözleri ezberlemiş değillerdi. Müslümanlar, duydukları Kur'ân ile ve Kur'ân'a ters düşmeyen gelenekleriyle hareket ediyorlardı.

Hadîslerin resmî derleme işi ancak Peygamber'in hicretinden yüz yıl sonra başlamış ve iki üç asır içinde tamamlanmıştır. Şimdi çeşitli bölgelere dağılmış bazı kimselerin bildikleri bu hadîsler, derlenmeden önce bunları bilmeyen ve bilmedikleri için de uygulamayan müslümanların îmânları eksik mi idi? Hâşâ, kimse böyle bir şey iddiâ etmemiştir. Hattâ o üç asr insanlarının, en hayırlı nesiller olduğu, Peygamber (s.a.v.) tarafından bildirilmiştir.

Demek ki *"Bugün size dininizi olgunlaştırdım, ve size olan nimetimi tamamladım."*[2] âyetinin bildirdiği üzre din, bu hadîslerin bir iki asır içinde derlenmesinden sonra değil, fakat Peygamber'in hayâtı içinde tamamlanmış ve yazılmıştır ki işte bu da Kur'ân'dır. Hadîsler, ihtiyâç olan yerde Kur'ân'ın açıklamasıdır. Peygamber (s.a.v.): *"Ben de insanım, siz benim önümde dâvâlaşıyorsunuz. Belki içinizden biri, dâvâsını ötekinden daha güzel anlatabilir, birinin konuşması, ötekinden etkili olabilir. Ben onun sözüne bakarak bir müslümanın hakkını ona vermiş olursam bilsin ki o, ateşten bir*

1. Müslim, Zühd: 72; Dârimî, Mukaddime: 42; İbn Hanbel, Musned: 3/12, 39, 56
2. Mâide Sûresi: 3

parçadır. Artık onu ister alsın, ister bıraksın.''[1] *buyurmuştur, ve buyurmuştur ki:*

''Ben de insanım. Size dininiz hakkında bir şey emredersem onu alın. Ama kendi görüşümle size bir şey emredersem, ben de bir insanım (yanılabilirim).[2]

''Ben de bir insanım, insan düşüncesinde (zannında) *hatâ da edebilir, doğru da olabilir. Ben size 'Allah böyle diyor' demedim ki. Ben aslâ Allah'ın üstüne yalan atmam.''*[3]

Sahâbîler, bu durumu bildiklerinden, Peygamber'in kendi düşüncesiyle söylediği bir hususta önce bu sözün vahiy mi, yoksa kendi görüşü mü olduğunu sorarlar; kendi düşüncesi olduğunu söylediği takdirde, eğer kendileri başka türlü düşünüyorlarsa düşüncelerini söylerlerdi.[4]

66-68 nci âyetlerde, şâyet müslümanlara da, yahudîlere verilen emir gibi: *''Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın!''* diye emredilmiş olsaydı, ancak pek azının bunu yapacakları bildiriliyor. Çünkü bu emir güçtür. Allah müslümanlara güç şeyleri emretmemiş, işlerini kolaylaştırmış, önceki milletlerin üzerindeki ağır bağları, yükleri kaldırmış; dini kolaylaştırmış; yollarını genişletmiştir. Öyle ise kendilerine verilen buyrukları yerine getirmeleri, kendi yararlarınadır. Kendilerini güçlendiren, yüreklerini sağlamlaştıran bu emirler uygunladıkça yerleşir. Bunlara uyduklarından dolayı da Allah onlara katından büyük ödül verir, onları geniş İslâm yoluna iletir.

Müfessirlerin anlattığına göre: *''Eğer onlara: 'Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın!' diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç bunu yapmazlardı...''* âyeti indiği zaman bir adam: ''Eğer Allah bize emretse elbette yaparız..'' dedi. Onun bu sözü, Allah'ın Elçisine ulaşınca: *''Ümmetim içinde öyle yiğitler var ki yüreklerindeki imân, yalçın dağlardan daha sağlamdır.''* buyurdu[5]

69-70 nci âyetlerde de Allah'ın, kendisine ve Elçisine itâat edenleri lûtfiyle âhirette nimetine mazhar kıldığı peygamberlere, şehîdlere ve sâlihlere arkadaş yapacağı; Allah'ın, kullarının yaptığı herşeyi bildiği belirtilmektedir.

1. Buhârî, Şehâdât: 27, Ahkâm: 20, Hiyel: 10; Müslim, Akdıye: 4; Ebû Dâvûd, Akdıye: 7; Tirmiẑî, Ahkâm: 11; Nesâ'î, Kadâ' 13, 33; İbn Mâce, Ahkâm: 5; Muvatta', Akdıye: 1; İbn Hanbel, Musned: 6/3, 290, 308, 320
2. Müslim, Fedâil: 140
3. İbn Mâce, Ruhûn: 15; İbn Hanbel: 1/163, 4/320
4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: 5/238
5. Câmi'u'l-beyân: 5/161; İbn Kesîr: 1/522

Nebiyyûn: Nebî'nin çoğuludur. Haber veren anlamına gelen nebî, ğâibden aldığı haberleri duyuran peygamberdir. *Sıddîkîn, sıddîk*'ın çoğuludur. Sıddîk, çok doğru söyleyen, söz ve hareketlerinde doğru olandır. Sıddîklerin başında Hz. İbrâhîm gelir: *"Kitâb'da İbrâhîm'i an, o sıddîk peygamber idi."*(1) İdrîs de bu sıfatla anıldığı gibi(2) Hz. Îsâ'nın annesi Meryem de *sıddîka* olarak anılmıştır(3). Sıddîklik, peygamberlikten sonra gelen bir mertebe olarak tanımlanırsa da Hz. İbrâhîm'e ve Hz. İdrîs'e sıfat olarak kullanılmasından bunun, gerek peygamberler, gerek onların tâbi'leri arasında çok doğru insanların genel vasfı olduğu anlaşılmaktadır.

Şühedâ': Şehîd'in çoğuludur. Kur'ân'da şehîd ve şühedâ kelimeleri, savaşta öldürülen mü'min anlamında değil, Allah'ın dininin doğruluğuna tanıklık eden âdil âlimler ve onların başında da peygamberler anlamında kullanılmıştır: " شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ *:Kendisinden başka tanrı olmadığına Allah, melekleri ve âdil ilim sâhipleri şâhidlik etmiştir."*(4) *"Her ümmetten bir şehîd* (tanık), *seni de bunlara şehîd* (tanık) *getirdiğimiz gün halleri nice olur?"*(5).

Allah, sâdık İslâm ümmetini de şühedâ olarak nitelendirmiştir: *"Böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlara şehîdler* (tanıklar) *olasınız."*(6)

Sâlihûn: Sâlih'in çoğuludur. Sâlih, şehîdler mertebesinin altında, iyilikleri kötülüklerine ağır basan temiz mü'minlerdir.

Her ümmette iyiler bu dört mertebeye ayrılır ve bu zümreler, her ümmetin iyileri içinde vardır. İşte Allah'a ve Elçisine itâat eden mü'min, âhirette bunlarla beraber olur. Çünkü kendisi de birincilerden olmasa da en azından sonunculardandır. Onlarla arkadaş olmak ne güzel şeydir! Onlar ne güzel arkadaştır!

70 nci âyet hakkında da müfessirler şunu anlatıyorlar: Ensârdan bir sahâbî, Allah'ın Elçisine geldi, üzgün duruyordu. Peygamber (s.a.v.) ona, neden üzüldüğünü sordu. O sahâbî şöyle dedi:

— Ey Allah'ın Peygamberi, düşünüyorum ki biz bu dünyada sabah akşam senin yanına geliyor, yüzüne bakıyoruz, yanında oturuyoruz. Ama yarın (âhirette) sen, peygamberlerin yanına çıkarılacaksın, biz sana ulaşamayız, seni göremeyiz. İşte buna üzülüyorum.

1. Meryem Sûresi: 41
2. Meryem Sûresi: 56
3. Mâide Sûresi: 75
4. Âli İmrân Sûresi: 18
5. Nisâ' Sûresi: 41
6. Tefsîru'l-Kasimî: 5/1400.

O sırada Cebrâîl, Allah ve Resulüne itâat edenlerin, peyğamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihlerle arkadaş olacağını bildiren 69 ncu âyeti getirdi.[1]

Birisi Allah'ın Elçisine:

— Ya Resulâllah, bir topluluğu sevdiği halde onlara katılamayan adam hakkında ne dersin? diye sormuş, Allah'ın Elçisi de:

— *Kişi sevdiği ile beraberdir,* demiştir.[2]

Hz. Enes: "Müslümanlar bu hadîse sevindikleri kadar hiçbir şeye sevinmediler, demiştir.[3]

Demek ki gönülde hangi sevgi varsa bedenden ayrılan ruh, onunla beraber olur. Bir hadîste şöyle buyuruluyor: *"Cennet ehli, kendilerinin üstündeki odalarda oturanlara, sizin doğu ve batı ufkunda gözden uzaklaşıp giden inci gibi yıldıza baktığınız gibi bakacaklardır. Aralarında bu kadar geniş derece farkı olacaktır. Dediler ki:*

"— Ey Allah'ın Elçisi, o odalar, peygamberlerin menzilleridir, onlardan başkası onlara erişebilir mi? Buyurdu ki:

"— Hayır, nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki Allah'a inanan, peygamberleri tasdik eden adamlar da (oralara erişirler)."[4]

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَم۪يعاً ﴿٧١﴾ وَاِنَّ
مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّۚ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ
اَكُنْ مَعَهُمْ شَه۪يداً ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَن۪ي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزاً عَظ۪يماً ﴿٧٣﴾
فَلْيُقَاتِلْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ الَّذ۪ينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِۜ وَمَنْ يُقَاتِلْ
ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْت۪يهِ اَجْراً عَظ۪يماً ﴿٧٤﴾ وَمَا لَكُمْ

1. İbn Kesîr: 1/522
2. Müslim, Birr: b. 50, h. 165; Buhârî, Edeb: 96; Tirmizî, Da'avât: 97;...
3. İbn Kesîr, 1/523
4. Müslim, Cennet: b. 3, h. 11; Buhârî, Bed'u'l-halk: 8

لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَ
الْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ
لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ
الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

71- Ey inananlar, (uyanık bulunup) *korunma* (tedbirleri)*nizi alın, bölük bölük, ya da hep birlikte savaşa gidin. 72- İçinizden bir kısmı var ki pek ağır davranır. Eğer size bir felâket erişirse: "Allah bana lûtfetti de onlarla beraber bulunmadım" der. 73- Eğer Allah'tan size bir nimet erişirse, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı kazansaydım!" der. 74- Dünya hayatını âhiret hayâtı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir ödül vereceğiz. 75- Size ne oldu ki Allah yolunda ve: "Rabbimiz, bizi şu halkı zulmeden kentten çıkar, bize katından bir velî ver, bize katından bir yardımcı ver!' diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz? 76- İnananlar, Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler de tâğût* (o azıtkan) *yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlariyle savaşın, çünkü şeytanın hilesi zayıftır.*

Tefsîr:

Müslümanları savaşa teşvik eden 71 nci âyet, bir savaş taktiği getirmekte ve askerî örgütün esaslarını göstermektedir. Âyetteki *"korunmanızı alın."* ifadesi, silâh ve öteki savaş araçlarına işarettir. Çünkü insan ancak böylelikle düşmanın saldırısından korunabilir. Düşmanın durumunu araştırmak, gafil avlanmamak, savaş için daima uyanık ve hazırlıklı bulunmak da *"korunmanızı alın"* sözünün kapsamına girer. Yüce Allah, burada inananları savaşa teşvik edip onlara, düşmana fırsat vermemeyi öğütlemektedir. Âyetin hükmü uya-

rınca her zaman düşmana karşı yeterince asker gücü bulundurmak lâzımdır. Çünkü âyette bölük bölük ve topluca savaşa çıkılması emredilmektedir. Bu da ancak yeterli asker bulundurmakla olur.

Âyet, askerî örgütün esaslarını da göstermektedir. *Sübât* kelimesi, ayrı ayrı topluluklar demektir ki bölük, tabur ve alayları kapsamına alır. *Cemî'an* kelimesi de hep beraber demektir ki topyekün savaşı gösterir. Böylece âyet, ordunun bölük, tabur, alay, kolordu ve ordu gibi birliklerden oluşacağına, düşmana karşı birkaç birlik ya da topyekün ordu millet ile çıkılacağına işaret etmiş bulunmaktadır.

72-73 ncü âyetler, münafıkların ve zayıf yaratılışlı bazı müslümanların savaş hakkındaki tutumunu eleştirmektedir. Yürekten inanmamış insanlar korkaktır. Kendisi savaş istemediği gibi samimi müslümanları da savaştan geri koymaya çalışır. Müslümanların başına üzücü bir durum gelirse savaşa katılmadığı için sevinir: *"Allah bana lûtfetti de onlarla beraber bulunmadım"* der. Eğer müslümanlar, savaştan galip çıkar, ganimet elde etmiş olursa bu kez de sanki kendisi onlardan değilmiş, onlarla, arasında hiçbir dostluk yokmuş gibi sırf ganimet için: *"Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da bir başarı elde etseydim, bir ganimet alabilseydim!"* der. Bütün düşüncesi dünya menfaatidir. Menfaat için hareket eder. Allah'ın sevap veya cezasını düşünmez. Müslümanların zaferinden sevinç duyacağı yerde onları kıskanır.

74 ncü âyet, dünyayı verip âhireti satın almak isteyenlerin, Allah yolunda çarpışmalarını emretmekte, Allah yolunda çarpışanların şehîd de olsalar, galip de gelseler her iki halde de büyük mükâfatlara ereceklerini belirtmektedir.

75 nci âyette sözü edilen zavallı erkekler; kadınlar ve çocuklar, Mekke'de müslüman olduklarından dolayı müşriklerin çoğunluğu arasında ezilen, işkencelere uğrayan müslümanlardır. Müslümanlar, Allah'tan kurtuluş dileyen bu zavallı insanları, müşriklerin elinden kurtarmak için savaşa teşvik edilmektedir. O zaman, Mekke'de mahsur kalan müslümanları kurtarmak için savaşmak, müslümanların üzerine farz ise, bugün, de her zaman da farzdır. Kâfir çoğunluk arasında zulme uğrayan müslümanları kurtarmak, bütün dünya müslümanlarının üzerine farzdır.

76 ncı âyette inananların Allah yolunda, inanmayanların da şeytan yolunda savaşacakları belirtildikten sonra mü'minlere, şeytanın dostlariyle savaşmaları, onlardan korkmamaları emredilmekte ve şeytanın tuzağının öyle sanıldığı gibi kuvvetli değil, zayıf olduğu bildirilmektedir.

Şeytanın tuzağı zayıftır, çünkü insanların gönlüne hep dünya tutkusu aşılar. Onun yolunda savaşanlar, dünya menfaati veya onur için savaşırlar.

Âhireti düşünmezler, ona inanmazlar. Savaş ciddîleşip işin ucunda ölüm de görününce içi yaşama hırsı dolu insan, ölmek istemez, daha çok yaşamak için kaçar, saklanır. Ölümü görünce artık onuru veya dünya menfaatini unutur. Onun savaş dayanağı zayıftır. Ama Allah'a ve âhiret gününe inanan mü'-min, ölümden korkmaz. Asıl hayatın âhirette olduğunu, en büyük mükâfâtın cennette şehîdlere verileceğini kesinlikle bildiği için gerektiğinde ölmekten aslâ çekinmez. Hattâ şehîd olmayı gönülden ister. Bunun için kahramanca çarpışır. Bu iman karşısında imansız tutunamaz elbet. Böylece imansız, ölmek istemediği için sonunda ölür; imanlı da şehit olmak istediği için çoğunlukla yaşar. Mü'minin gönlündeki şehâdet arzusu, âhireti ve Allah'ın rızâsını kazanma ideâli, ona güç verir, onu dünyada da, âhirette de başarıya ulaştırır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَآتُوا الزَّكَوٰةَ فَلَمَّا
كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ
أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ
قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾
أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ
وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا
هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ
يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ
سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا
﴿٧٩﴾

77- Kendilerine: "Ellerinizi (savaştan) *çekin, namazı kılın, zekâtı verin!" denilenleri görmedin mi? Kendilerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir gurup, insanlardan, Allah'tan korkar gibi hattâ daha fazla korkmaya başladılar: "Rabbimiz, niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen* (savaş emrini bir süre geciktirsen) *olmaz mıydı?" dediler. De ki: "Dünya geçimi azdır, korunan için âhiret daha iyidir. Size kıl kadar haksızlık edilmez." 78- Nerede olsanız, sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm sizi bulur. Onlara bir iyilik erişirse: "Bu, Allah tarafındandır." derler. Onlara bir kötülük erişirse: "Bu, senin yüzündendir." derler. De ki: "Hepsi Allah tarafındandır." Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar? 79- Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana gelen her kötülük de kendi* (işlediğin günah yüzü)*ndendir. Seni insanlara elçi gönderdik.* (Buna) *tanık olarak Allah yeter.*

Tefsîr:

Müfesirler, 77 nci âyet hakkında şöyle diyorlar: Mekke'de Allah Elçisinin sahâbîlerinden bazıları, kendilerine yapılan zulüm ve eziyetlere karşı koymak için izin istemişler, o da onlara: *"Henüz savaşmak için emir almadım"* diyerek sabretmelerini öğütlemiştir. Hicretten sonra cihâd farz kılınınca bazı müslümanlara savaş ağır gelmiş, korkaklık göstermişler, bu âyet bunlar hakkında inmiştir.

Başka rivâyetlere göre bu korkaklığı gösterenler, ilk müslümanlar değil, münâfıklardır. Bu âyetlerin, münâfıklar ile bazı zayıf yaratılışlı kimselerin tutumlarını tasvir ettiği muhakkaktır. Yukarıdaki âyetlerde, onların savaş karşısındaki durumu tasvir edilmişti. Burada da onların ve onların olumsuz propagandalarına kanan bazı zayıf müslümanların tutumu anlatılmaktadır. Nitekim Muhammed Sûresinin 20 nci âyetinde de yüreklerinde kuşku olanların korkaklıklarına işaret edilmekte: *"Hükmü açık bir sure indirilip de onda savaştan söz edilince, yüreklerinde hastalık olanların, sana, ölümden bayılıp düşen kimsenin baktığı gibi baktıklarını görürsün."* denilmektedir.

Mekke'de savaşmayı istedikleri halde Medine'de savaş farz kılınınca ilk müslümanlardan bazılarının korkaklık ettiklerine dair olan rivâyet doğru görünmemektedir. Çünkü bu âyetlerin kesin olmamakla beraber Uhud Savaşından sonra inmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Oysa ilk müslümanlar Bedre cesaretle gittikleri gibi, ondan önce de birçok seriyyeye gönderilmişler ve hiç çekinmeden gittikleri yerde kahramanca savaşmışlardır. Muhammed

Cemâlu'd-dîn el-Kâsimî de bu âyetlerin, münafıklar hakkında inmiş olduğunu birkaç delil ile ispat etmektedir. (1)

78 nci âyet, savaştan kaçmakla ölümden kurtulmanın mümkün olmadığını, va'desi yeten kimsenin nerede olsa öleceğini belirtmektedir. Savaşa giden, eceli gelmedikçe ölmez. Savaştan kaçan da eceli gelmişse ölümden kurtulamaz. İnsan tahkim edilmiş beton binalara, demirden yapılmış, kurşunla kaynatılmış köşklere de konsa yine ölüm onu orada yakalar.

Yüreklerinde kuşku hastalığı bulunan kimseler, bol rızık, bereket, zafer gibi sevindirici bir şey elde ettiklerinde bunu Allah'tan bilmişler, eğer başlarına kıtlık, yenilgi veya benzeri bir üzücü olay gelmişse bunu Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın yüzünden bilmişler: "Bu senin tedbirsizliğin, uğursuzluğun yüzünden dinimizden ayrılıp senin yoluna uyduğumuzdan ötürü başımıza geldi!" demişlerdi. Oysa iyi kötü her şeyi yaratan Allah'tır. Bunlar, düşüncesizliklerinden, söz anlamamalarından dolayı böyle konuşmaktadırlar.

Bilmiyorlar ki bu dünya, bir sınav dünyasıdır. Cenâbı Hak, çeşitli olaylarla insanları denemekte, ruhlarını böylece pişirip olgunlaştırmaktadır. Başlarına gelen iyiliği Alah'tan bilip kötülüğü başkasına yüklemek cehalettir, Allah'a imansızlık işaretidir. Allah dilemedikçe hiçbirşey vukubulmaz.

Hem bir peygamberde uğursuzluk olur mu? Eğer uğursuzluk varsa kendilerindedir. Başlarına kötülük gelmişse bunun sebebi, kendi günahları, söz dinlememeleridir. İşte 79 ncu âyet, bu gerçeği belirterek: *"Başına gelen iyilik Allah'ın lûtfundandır. Başına gelen kötülük de kendi nefsinden, yani kendi günahından, hatândan ötürüdür."* buyurmaktadır. Gerçi herşeyi yaratan Allah'tır. Ama bazı işlerin yaratılmasında insanın iradesinin etkisi vardır. İnsan iyiliği isterse Allah iyiliği yaratır, kötülüğü isterse Allah kötülüğü yaratır. Fakat insan, kötülüğü istediği için sorumlu olur.

Bütün olaylar, Allah tarafındandır, hepsi Allah'tandır. Fakat insan iradesine bağlı işlerin vukuunda insanın arzusunun, çabasının veya kusurunun etkisi vardır. Bundan dolayı bazı kötü işler, insanın kendinden, kendi arzusundan, aczinden veya kusurundandır. İnsan bilerek veya bilmeyerek bir şeyin olmasını ister, çok arzu eder. Fakat işin içyüzüne vakıf olmadığı için istediği şeyin, kendi hakkında gerçekten hayırlı olup olmadığını bilemez. İnsanın istediğini Allah yaratır. Ama bazan insanın çok arzu ettiği şey, kendisi hakkında kötü sonuçlar doğurur. Bunun sebebi insanın kendisidir. Çünkü kendisi onu arzu etmiştir. İşte Cenâbı Allah, bu gerçeği anlatmak için 79 ncu âyette: *"Başına gelen iyilik Allah'ın lûtfundandır, başına gelen kötülük de*

1. Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1400

kendindendir, kendi hatân, günahın yüzündendir." buyurmuştur.

Şu dünyada sürekli sınavdan geçirilmekte olan insan, yaptığı günahlardan ötürü dünyada da cezalandırılır. Nitekim yüce Allah: *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı* (işler) *yüzündendir.* (Allah, işlediklerinizin) *birçoğunu da affeder."*[1] *"İnsanların elleriyle kazandıkları* (günahlar) *yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Belki dönerler diye,* (Allah, böylece) *onlara, yaptıklarının bir kısmını taddırıyor."*[2] buyurmuştur. Bu âyetler de gösteriyor ki insanların başlarına gelen birçok olay yaptıkları hatâların, günahların bir cezasıdır. Ama Allah, insanların kusurlarından birçoğunu affetmektedir. Katâde'nin mürsel olarak rivâyet ettiği bir hadîste: *"Kişinin ayağını yolun tırmalaması, ayağının sürçmesi, damarının seğirmesi, hep kendi günahı yüzündendir. Allah'ın affettiği* (günahlar) *ise daha çoktur."*[3] buyurulmuştur.

Ebu Musâ'l-Eş'arî'nin torunu Bilâl, vaktiyle çok âsûde bir hayat yaşarken, sonradan ikbali idbara dönmüş, Kûfe'de kendi evine hapsedilmiş. Onu bu halde gören bir ihtiyâr:

"— Ey Bilâl, demiş, sen bizim yanımızdan geçerken yol temiz olduğu halde burnunu tutup geçerdin. Şimdi bu haldesin ha!?"

Bilâl, babası Ebu Bürde'nin, kendi babası Ebu Mûsâ'l-Eş'ârî'den duyduğu bu hadîsi anlatarak cevap vermiş: *"Allah'ın Resulü şöyle buyurdu: Kula erişen bir musibet, büyük küçük bir felâket hep kendi günahı yüzündendir. Allah'ın affettikleri de daha çoktur."*[4] Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri hadîs de yukarıdaki hadîsleri teyid etmektedir: *"Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki mü'mine erişen hiçbir tasa, üzüntü, sıkıntı, hattâ vücuduna batan hiç bir diken yoktur ki Allah, onunla o kimsenin günahlarını affetmesin."*[5], *"Müslümana erişen hiçbir yorgunluk, ağrı, tasa, üzüntü, eziyet, keder ve ayağına batan bir diken yoktur ki Allah, onun sebebiyle müslümanın günahlarından bir kısmını affetmiş olmasın!"*[6].

Dünyada birçok iş vardır ki başlangıçta insanın zoruna gider ama sonu, kendisi için hayırlı olur. Kulun başına gelen sıkıntılardan birçoğu da onun aleyhine değil, lehinedir. Ya dünyada, ya da âhirette. *Seyyi'*e, genel olarak insanın hoşuna gitmeyen üzücü şeylere denir. Birçok zahmet ve meşakkat,

1. Şûra Sûresi: 30
2. Rum Sûresi: 41
3. İbn Kesîr: 1/528
4. Tirmizî, Tefsîr: 44
5. Müslim, Birr: b. 14, h. 45-52
6. Buhârî, Tıbb: 1.

sonunda sevinç doğurur. Nitekim müslümanların, başlangıçta çektikleri sıkıntılar, sonunda zaferler, bolluklar, bereketler doğurmuştur. Onlar dünyanın en ileri ve müreffeh toplumu olmuşlardır. "İnsan çektiği sıkıntı kadar yücelir" demişler.

78-79 ncu âyetler üzerinde bir hayli kelâm tartışmaları yapılmıştır. Kur'ân'ın amacı, bu tartışmaların dışındadır. Kur'ân'ın burada ne demek istediği gayet açıktır: Herşeyi yaratan Allah'tır. Fakat birçok kötülük, insanın kendi günahı yüzünden meydana gelir. Bunlar, Allah'tan kula bir uyarıdır.

79 ncu âyette, Hz. Peygamber'e hitâb tarzında, insanın başına gelen iyiliklerin, Allah'ın lûtfu; kötülüklerin de kendi kusuru yüzünden olduğu belirtildikten sonra Hz. Muhammed'in elçiliğine Allah'ın tanık olduğu; bu elçiliğin doğruluğu için Allah'ın tanıklığının yeterli bulunduğu vurgulanıyor. Burada hitâb Hz. Muhammed'e ise de asıl kasıt, peygamberliğin yönelik bulunduğu insanlardır. Allah'ın yasaları, Hz. Muhammed'e hitâbedilerek insanlara anlatılmaktadır.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَۚ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۜ ﴿٨٠﴾
وَيَقُولُونَ طَاعَةٌۘ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُۜ
وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً
﴿٨١﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَۜ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا ف۪يهِ
اخْتِلَافاً كَث۪يراً ﴿٨٢﴾ وَاِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِه۪ۜ وَ
لَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰٓى اُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذ۪ينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ
مِنْهُمْۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَل۪يلاً
﴿٨٣﴾ فَقَاتِلْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۚ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَۚ
عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَأْساً وَاَشَدُّ تَنْك۪يلاً

٨٤ مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا ۖ وَمَنْ يَشْفَعْ
شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ٨٥

80- Kim Elçiye itâat ederse Allah'a itâat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse (çevirsin), *biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. 81- "Peki" derler, ama yanından çıkınca içlerinden birtakımı, senin söylemiş olduğunun tersini kurar. Allah, onların geceleyin düşünüp kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma, Allah'a dayan.* (Sana) *vekil olarak Alah yeter. 82- Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından* (indirilmiş) *olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı. 83- Onlara, güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar. Halbuki onu Elçiye ve aralarında buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu* (haberin neyi gösterdiğini) *bilirlerdi. Eğer size Allah'ın lûtfu ve rahmeti olmasaydı, birçok işinizde, şeytana uyardınız. 84-* (Ey Muhammed), *Allah yolunda savaş; sen yalnız kendinden sorumlusun! İnananları da savaşa teşvik et. Umulur ki Allah, kâfirlerin gücünü kırar. Allah'ın baskını daha güçlü, cezası daha çetindir. 85- Kim güzel bir* (işe) *destek olursa onun da o işten bir payı olur. Kim kötü bir*(işe)*destek olursa onun da o işten bir payı olur. Allah, herşeyi gözetip karşılığını verendir.*

Tefsîr:

80 nci âyette Allah'ın Elçisine itâat edenin, Allah'a itâat etmiş olacağı belirtilmektedir. Çünkü Elçi, Allah'tan aldığını insanlara duyurmaktadır. Emirleri, vahiy veya ilhama dayanmaktadır. *"O, havadan konuşmaz. Söyledikleri, kendisine vahyedilmektedir."*[1] Elçiye itâat, onu gönderene itâattir. Ondan yüz çeviren de, günahını kendisi yüklenir. Elçinin görevi, sadece duyurmadır, o insanların başına dikilmiş bir bekçi değildir.

81 nci âyette yüce Allah, yine bazı münafıkların durumunu anlatmaktadır. Bunlar, Allah'ın Elçisinin karşısında "Buyruğun baş üstüne" diyor, itâat eder görünüyorlar, fakat onun huzurundan ayrıldıktan sonra geceleyin kendi aralarında Resulün söylediklerinin tersine şeyler kuruyorlardı. Onlar, bu yaptıklarını kimsenin bilmeyeceğini sanıyorlardı. Çünkü yürekten inanmamışlardı. Eğer yürekten inansalardı, içlerinden geçen herşeyi Allah'ın bil-

1. Necm Sûresi: 3-4

diğini ve kötü düşüncelerini, gerektiğinde Elçisine de bildireceğini düşünür, böyle kötü şeyleri içlerinden geçirmezlerdi. Allah, onların neler düşünüp neler kurduğunu, kendi yöntemiyle yazıp tesbit etmektedir ve bu fiillerinden ötürü onları hesaba çekecektir. Yüce Allah, Elçisine, onların geceleyin gizli plânlar kurduklarını haber verdikten sonra onların yaptıklarına aldırmayıp Allah'a güvenmesini, Allah'ın kendisine yeter olduğunu bildirmektedir.

82 nci âyet, Kur'ânı Kerîmi iyice düşünüp ondaki hikmetleri anlamayan kimseleri kınamaktadır. Kur'ân'ı derin derin düşünüp inceleyenler anlarlar ki onda birbirini tutmayan, gerçeklere ters düşen hiçbir söz yoktur. Baştan sona bütün söyledikleri birbirine uygun, birbirini destekler niteliktedir. Fransız bilginlerinden Paris Tıb Akademisi Cerrahi Kliniği Başkanı Dr. Maurice Bucaille (Moris Bukay), Kur'ân'ı baştan sona incelemiş, kıssalariyle, kâinattan bahseden âyetleriyle, bütün hükümleriyle Kur'ân'ın tamamen ilme uygun olduğunu, onda gerçeklere aykırı düşen bir şey bulunmadığını söylemiştir. Onun bu konuda Cezayir'de 1978 yılının Eylül ayında akdedilen Onikinci İslâm Düşüncesi Kongresinde verdiği "Mukaddes Kitâblar ve İlim" adlı konferansı cidden ilginçtir. Bu ilim adamı, *"Kur'ân'ın indiği tarihte yetişen bir insanın, bu ilmî gerçekleri bilmesine imkân yoktur. Bunlar, ancak Allah'ın sözüdür. Büyük ölçüde insan elinin karıştığı Tevrât ve İncil'de birbirini tutmaz, gerçeklere aykırı şeyler çoktur. Ama Kur'ân'da onların içerdiği hatâların hiçbiri yoktur. Çünkü Kur'an'a insan eli karışmamıştır. O, Allah'ın kelâmıdır."* diyordu. Eğer Kur'ân, Allah'tan başkasının sözü olsaydı, ancak o zamanki insanın bilebileceği şeyleri ihtiva eder ve zamanla bu bilgiler eskir, geçersiz kalırdı. Birçoğunun da yanlış olduğu ortaya çıkardı. İnsanların geceleyin herkesten uzak, kendi aralarında gizlice düşünüp kurdukları şeyleri haber veremezdi. Ama Kur'ân, hem insanların gizli gizli yaptıkları işleri haber vermekte ve bu sözleri gerçeğe uygun düşmekte, hem de kâinatın yaratılışı, insanın ve canlıların ortaya çıkışı, tabiat yasaları hakkında söyledikleri, hiçbir zaman eskimemekte, ilmin verilerine tamamen uygun düşmektedir. Bunun tek izahı vardır: O da Kur'ân'ın Allah'ın emriyle meleğin vahyi oluşudur.

83 ncü âyet, duydukları bir haberi anlayıp dinlemeden hemen yayanlar hakkındadır. Bunlar savaştaki müslümanların iyi veya kötü durumu hakkında bir haber alır almaz hemen onu yayarlar. Halbuki böyle durumlarda duyulan haberi önce, Peygambere ve buyruk sahibi kişilere iletmeleri gerekir. Peygamber veya buyruk sahipleri, gelen haberi gözden geçirirler, doğru olup olmadığını kontrol ederler. Eğer yayılmasında sakınca yoksa yayarlar, yayılmasında sakınca görürlerse bunu kimseye söylemezler. Haberin yayılması, bazan müslümanların moral bozukluğuna sebeb olur. Kötü propaganda, özellikle savaşta olumsuz etkiler yapar. Duydukları haberi hemen yayanlar,

bazı müslümanların zayıflamasına, düşmanın da moralman güçlenmesine sebeb olur. Demek ki duyulan haber, önce müslümanların yetki ve buyruk sahiplerine götürülmelidir. Onlar, haberin gerçek niteliği hakkında karar verirler.

İstinbât: Kazılan kuyudan ilk suyu çıkarmaya denir. Çözümü istenen bir meseleyi derinlemesine inceleyerek bir hükme varmağa, işin iç yüzünü ortaya çıkarmağa da istinbât denmiştir. Duyulan bir haberi araştırmadan yaymak, günahtır. Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Her duyduğunu söylemesi, kişiye günah olarak yeter!"*[1] buyurmuştur.

Bu âyetin sonundaki: " وَ لَوْ لاَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لاَتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلاَّ قَلِيلاً " cümlesinde " إِلاَّ قَلِيلاً " istisnâsı, âyetin zâhirine göre ittibâa âittir. Yani *"Eğer Alah'ın size lûtfu ve rahmeti olmasaydı, şeytâna uyardınız, şeytâna uymadığınız pek az şey olurdu. İşlerinizin çoğunda şeytâna uyardınız."* demektir. Zemahşerî bu mânâya işaret etmiştir. Fakat müfessirler genellikle istisnâyı mü'minlere bağlamış: *"Pek azınız hariç, şeytâna uyardınız."* şeklinde mânâ vermişlerdir. Ama bu takdirde " قَلِيلاً "den sonra bir " مِنْكُمْ " takdiri gerekir. Âyette bu kayıt olmadığına göre birinci anlam daha doğrudur.

84 ncü âyette yüce Allah, Elçisine, yalnız kendi nefsinden sorumlu olduğunu, tek başına da olsa Allah yolunda savaşmasını ve mü'minleri de savaşa teşvîk etmesini emretmekte: *"Umulur ki Allah, kâfirlerin baskınını, gücünü kırar. Allah'ın baskını ve cezâsı daha çetindir!"* buyurmaktadır.

85 nci âyet, iyi bir şefâat edenin, ondan bir pay alacağını, kötü bir şefâat edenin de ondan bir pay alacağını bildirmektedir. *Şef'* kökünden olan şefâ'at, yalnız kalana yardım etmek, teki çift yapmak suretiyle onu güçlendirmek, bir işin yapılmasına yardımcı olmak demektir.

Bu âyet de daha önceki savaş âyetleriyle ilgilidir. Bundan önceki âyette Resule, tek başına da olsa Allah yolunda savaşması emrediliyor. Burada da mü'minler, Allah yolunda savaşa yardımcı olmaya, Resulün yanında bulunmaya teşvik edilmektedir. Yüce Allah buyuruyor ki: "Ey Muhammed, kim sana ve ashabına katılarak Allah yolunda savaşa yardımcı olursa bu güzel işten sevabını alır. Kim de savaştan geri kalmakla, ya da küfür ehline katılmakla küfre yardımcı olursa o da bu kötülükten ceza görür."

Mücâhid, buradaki şefâatin, insanların birbirlerine aracı olmaları anlamına geldiğini söylemiştir. Fakat âyetlerin sözgelimi, burada şefâatin, insanların özel işleri için aracılık yapmak değil, savaş gibi kamu düzeni ve yararı ile ilgili şeylere yardım etmek anlamında kullanıldığını gösterir. Maamâfîh yardıma muhtâç birine meşrû biçimde yardımcı olmak da âyetin kapsamına

1. Müslim, Mukaddime: h. 5

girer. Aracılık etmek de bir işin yapılmasına yardımcı olmaktır. İyi bir işe yardımcı olan, o iyi işten manen pay alır. Kötü bir işin yapılmasına yardımcı olan da o kötülükten günâh payını alır.

İyi bir iş için başkasına yardımcı olmak sevaptır. Zemahşerî şöyle diyor: "Güzel şefaat, müslümanın hakkına riâyet edilen, ondan bir kötülüğü savan, ona hayır getiren, sırf Allah rızâsı için yapılan, rüşvet alınmayan şefâattir. Şefâat, ancak caiz olan şeylerde olur. Allah'ın koyduğu cezaların kaldırılması için şefâat olmayacağı gibi başkasının hakkına zarar verecek şeylerde de şefâat olmaz. Kötü şefâat ise bunun tersine olan şeylerdir. Yani haksız, günah olan işlere aracılık yapmak rüşvet almaktır. Mesrûk, birisine aracılık etmişti. Aracılık yaptığı adam, kendisine bir câriye hediye etti. Mesrûk kızdı, câriyeyi reddetti ve: 'Yüreğinde olanı bilseydim, senin işinin olması için bir kelime dahi söylemezdim. Artık bundan sonra senin işin hakkında hiçbir şey konuşmam' dedi."(1)

Güzel işlere şefâat etmeyi öven Allah'ın Elçisi, bir menfaat için aracı olmaya karşı da insanları şiddetle uyarmıştır: *"Kim bir müslüman kardeşine şefâat eder de şefâat ettiği kimse, kendisine bu yüzden bir hediye verir ve o da bunu kabul ederse büyük günah kapılarından birine gelmiş olur."*(2)

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), huzuruna bir ihtiyaç sahibi geldiği zaman yanında oturanlara: *"Şefâat ediniz, sevâb alırsınız. Allah, Peygamberinin dilinden, dilediği hükmü verir."* derdi.(3)

İbn Abbâs'ın anlattığına göre Muğîs adında siyah bir köle ile evli olan Berîre, kocasına gitmek istemiyor, kocası ise kadının çevresinde dönüp ağlıyor, yaşları sakalından akıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) Berîre'ye:

— *Ona dönsen iyi olur, dedi. Berîre:*

— *Ya Resulâllah, bu bir emir mi? diye sordu. Hz. Peygamber:*

— *Hayır, sadece şefâat ediyorum, dedi. Berîre:*

— *Benim ona ihtiyacım yok, dedi.*"(4)

Resulullah'ın, birçok hadîslerinde buyurduğu gibi müslüman kardeşine yardım eden, onun bir ihtiyacını karşılayan kimseye Allah yardım eder. Fakat bu yardım, başkasının hakkına zarar verir, haksızlığa sebeb olur, adâletsizliğe yol açarsa iyi yardım değil, kötü şefâattir, günahtır.

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ

1. el-Keşşâf an hakâ'ik'it-Tenzîl ve uyûnu'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl: 1/286, Beyrût.
2. Ebû Dâvûd, Buyû': b. 82
3. Buhârî, Zekât: b. 21
4. Buhârî, Talâk: b. 16

شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾ اللَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ
فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

86- Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeliyle selâm verin, yahut verilen selâmı aynen iâde edin. Şüphesiz Allah, herşeyi hesaplayandır. 87- Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur. Sizi vukuunda asla şüphe olmayan kıyâmet (duruşma) *gününde bir araya toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*

Tefsîr:

86 ncı âyette *tahiyye*'ye daha güzeliyle karşılık verilmesi emredilmektedir. *Tahiyye,* birine hayat dilemek, sağlık temennî etmektir. İslâmdan önce Araplar karşılaştıkları zaman: *"Hayyâkellâh: Allah sana ömür versin"* şeklinde selâmlaşırlardı. İslâm gelince bunu değiştirdi ve asıl bu sözün adı olan *tahiyye,* bundan böyle *selâmın* adı oluverdi.

Selâm, insanların birbirlerini sevmelerinin ilk adımıdır. Herkese selâm vermek, verilen selâmı en güzeliyle almak İslâmın emridir. Çünkü selâm, birçok kırgınlığı giderir. Selâm sözünden yüreklere sevgi sızar.

Savaş durumuyla ilgili olan âyetler arasına selâm âyetinin konması, İslâmın asıl amacının barış olduğunu gösterir. Yüce Allah, düşman dahi olsa her selâm verenin selâmını almayı, barış isteyenle barış kurmayı, dostluk isteyene ondan daha güzel bir dostluk kelimesiyle karşılık vermeyi emretmiştir. Tefsîrlerde anlatıldığına göre müslümanlardan biri, kendisine selâm veren kimseyi, malını almak için "Sen müslüman değilsin" diyerek öldürmüş, bunun üzerine *"Dünya malı için, size selâm veren kimseye, sen müslüman değilsin, demeyiniz"* meâlindeki 94 ncü âyet inmiştir.

İşte bu âyette de savaşta da olsa selâm vererek dostluk gösteren kimseye düşmanlık edilmemesi, ona, onun selâmından daha güzel bir selâm ile mukabele edilmesi buyurulmaktadır.

Selâm, insanların birbirleriyle dostluk kurmalarına, tanışmalarına vesile olur. Hasan Basrî'ye göre selâm vermek nâfile, selâmı almak farzdır. Verilen selâmı, ondan daha güzel bir sözle veya aynı kelimelerle almak Allah'ın buyruğudur.

Kur'ânı Kerîm, selâm sözlerini belirlemiştir. Buna göre müslümanlar,

"Selâmun 'aleykum: barış, huzur, esenlik sizin üzerinize olsun" veya lâmlı olarak *"es-selâmu 'aleykum"* şeklinde selâm vereceklerdir. Her iki şekilde de selâm verilebilir ama Râzî'nin de dediği gibi lâmsız olarak *"Selâmun 'aleykum"* demek daha efdaldir. Çünkü meleklerin, mü'minlere selâmı, *"Selâmun 'aleykum"*[1] şeklindedir. Kur'ânı Kerîm'de cennet ehlinin birbirlerine selâmı da lâmsız olarak anlatılır: " وتحيتهم فيها سلام ": *Onların orada tahiyyeleri, selâm'dır."*[2] Yüce Allah'ın, kullarına selâmı da yine lâmsız olarak anlatılmıştır: " سلامٌ قولاً من ربٍّ رحيم. : *Çok merhametli Rabden sözlü olarak selâm."*[3] İbrahim Aleyhisselâm, babasına: " سلامٌ عليك سأستغفر لك ربّي : *Selâm sana, senin için Rabbime istiğfar edeceğim."*[4] derken söylediği selâm sözü lâmsızdır. Âyetlerde selâm sözü çoğunlukla lâmsız geçtiğinden dolayı müfessirler, lâmsız olarak *"selâmun 'aleykum"* şeklinde selâm vermenin daha efdal olduğunu söylemişlerdir.[5]

Karşılaşılan herkese selâm verilir. Yolda karşılaşıp selâmlaştıktan sonra araya bir engel girip tekrar karşılaşıldığında yine selâm vermek sünnettir.

Müslümanın, Kitâb ehline selâm vermeyip onların selâmını alacağına dair bazı hadîsler varsa da bunların, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı kötü niyyetle hareket eden, selâm kelimesini geveleyip ölüm anlamına gelen *sâm* şekline sokarak söyleyen o zamanki yahudîler hakkında olduğu, bu hadîslerin söyleniş şartlarından anlaşılmaktadır. Allah'ın Resulü şöyle buyurmuştur:

"Yahudîler size selâm verdiği zaman içlerinden biri: es-sâmu 'aleyk (ölüm sana) *derse, siz de ve 'aleyk* (sana da) *deyiniz."*[6]

Hz. Âişe diyor ki: *"Yahudîlerden bir topluluk, Allah'ın Elçisinin yanına geldiler, 'Es-sâmu 'aleyk' dediler. Ne dediklerini anladım, Ölüm size, lânet sizin üzerinize olsun' dedim. Allah'ın Elçisi: 'Âişe, dedi, Allah her işte yumuşak huyluluğu, merhameti sever.' 'Ya Resulâllah, ne dediklerini duymadın mı?' dedim. Ben de onlara 'Ve 'aleykum: size de dedim ya' buyurdu."*[7]

Bu rivâyetlerden anlaşıyılor ki Allah'ın Elçisi, içi kin dolu, kendilerinden olmayanlara ölüm dileyen kimselere önce selâm vermemeyi, onlar verince "size de" diyerek selâmı iâde etmeyi buyurmuştur. Bu, o içi kin ve

1. Nahl Sûresi: 32, Zümer Sûresi: 73
2. Yunus Sûresi: 10, İbrâhîm Sûresi: 23, Ahzâb Sûresi: 44
3. Yâsîn Sûresi: 58
4. Meryem Sûresi: 47
5. Râzî, Mefâtîhu'l- ğayb: 3/410
6. Buhârî, İsti'zân, bâb keyfe yuraddu alâ ehliz-zimmeti esselâm, Müslim, Selâm: b. 4, h.8
7. Buhârî, İsti'zân, aynı bâb: Müslim, Selâm: b. 4, h. 10

düşmanlık dolu insanlar hakkındadır. Yoksa hangi dinden olursa olsun Allah'ın kullarına selâm vermeyi menetmemiştir. Çünkü âyetin lâfzı mutlaktır, geneldir. Herkesin selâmını daha güzeliyle almayı emretmektedir. Yüce Allah, burada müslüman olana selâm verin, olmayana selâm vermeyin demiyor. Herkese karşı en iyi biçimde işlem yapmayı emrediyor.

Abdullah ibn Abbâs: "Mecûsî de olsa, Allah'ın bir yaratığı size selâm verince, onun selâmını alınız." demiştir[1] Şâ'bî, kendisine selâm veren bir hıristiyana: "Ve aleykumusselâm ve rahmetullâh" diye cevap vermiş. Hıristiyana Allah'ın rahmeti dilenir mi diyenlere: "Zaten Allah'ın rahmetinde yaşamıyor mu?" demiş.[2] Allah'ın Resulü, yahudîlerle müslümanların karışık oturdukları bir topluluğa selâm vermiştir.[3]

Yalnız müfessirler, müslüman olmayanlara selâmun 'aleykum yerine *"En 'amellâhu sabâhak:* Allah sana nimeti bol sabahlar versin!" yahut: *"Sabbahte bi'l-hayr:* hayırlı sabahlar" şeklinde selâm vermeyi daha uygun buluyorlar.

Allah'ın Resulü, selâm konusunda şöyle buyurmuştur:

"Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki inanmadıkça cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe inanmış olmazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi size? Birbirinize selâm vermeyi yaygın hale getiriniz."[4]

"Hangi amel daha hayırlıdır?" sorusuna Allah'ın Resulü şöyle buyurmuştur: *"Yemek yedirirsin ve tanıdığına, tanımadığına selâm verirsin."*[5]

"Biriniz müslüman kardeşine rastladığında ona selâm versin. İkisi arasına bir ağaç, duvar, ya da taş girince tekrar karşılaştığında ona selâm versin."[6]

"Binek üzerinde olan yürüyene, yürüyen oturana, azlık çokluğa, küçük büyüğe selâm versin."[7]

"Enes şöyle demiş: Peygamber (s.a.v.) bana, 'Oğlum evine gittiğin zaman selâm ver, sana ve ev halkına bereket olur' buyurdu."[8]

1. Taberî, 5/189
2. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb, 3/411
3. Tirmizî, İsti'zân: 13
4. Müslim, İmân: b. 22, h. 99; Ebû Dâvûd, Selâm: 1; Tirmizî, İsti'zân: 43
5. Buhârî, İmân: 6, İsti'zân, 9; Müslim, İman: 63; Ebû Dâvûd, Edeb: 131;..
6. Ebû Dâvûd, Edeb: 135
7. Buhârî, İsti'zân: 5; Ebû Dâvûd, Selâm: 4; Tirmizî, İsti'zân: 14
8. Tirmizî, İsti'zân: 10

Allah'ın Resulü, çocuklara ve kadınlara da selâm verirdi.[1] *Yürüyen cemaatten sadece birisinin selâm vermesi, oturanlardan da sadece birisinin alması kâfîdir.*[2] *Allah'ın Resulü, karşılaşan iki müslümandan, önce selâm verenin, Allah'a daha yakın olacağını bildirmiş,*[3] *bir meclise girerken, çıkarken selâm vermeyi emretmiştir.*[4]

Hutbede, açıktan Kur'ân veya Hadîs okunurken, ilim öğretilirken, ezân ve kamet esnasında verilen selâma cevap verilmez. Tuvalette olana, banyoda çıplak bulunana selâm verilmez.

Selmân-i Fârisî'den rivâyet edilen bir haberde Hz. Peygamber (s.a.v.)e bir adam geldi:

— Esselâmu 'aleyke ya Resûlâllah, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Ve 'aleyke's-selâm ve rahmetullâh, diye cevap verdi. Bir başka adam geldi,

— Esselâmu 'aleyke ya Resûlallâh ve rahmetullâh, dedi. Allah'ın Elçisi de:

— Ve 'aleyke's-selâm ve rahmetullâhi ve berekâtuh, diye karşılık verdi. Daha sonra bir başkası geldi:

— Esselâmu 'aleyke ya Resûlâllâh ve rahmetullâhi ve berekâtuh, dedi. Allah'ın Elçisi, buna sadece:

— Ve 'aleyke, dedi. Adam:

— Ey Allah'ın peyğamberi, annem babam sana feda olsun, falan falan sana selâm verdiler, onların selâmını benimkinden fazla sözlerle aldın? dedi. Allah'ın Elçisi:

— Sen bana fazla söz bırakmadın. Yüce Allah: "Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeliyle selâm verin, yahut onu aynen iâde edin." buyurdu. Biz de senin selâmını aynen iâde ettik, dedi.[5]

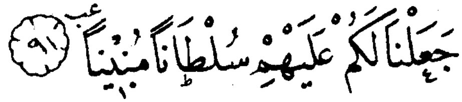
87 nci âyette Allah'ın, insanları, mutlaka vukubulacak kıyâmet gününde, huzurunda toplayacağı bildiriliyor. Herkes o gün yüce hâkimin huzurunda duracağı için o güne "Kıyâmet: duruşma günü denmiştir: *"O gün*

1. Ebû Dâvûd, Selâm: 6,7; Buhârî, İsti'zân, bâbu't-teslîmi alâ's-sıbyân, bâbu teslîmi'r-ricâli alâ'n-nisâ'; Tirmizî, İsti'zân: 8,9.
2. Ebû Dâvûd, Selâm, bâbu mâ câ'e fî raddi'l-vâhid...
3. Tirmizî, İsti'zân, 6; Ebû Dâvûd, Selâm: 3
4. Tirmizî, İsti'zân: 15
5. Taberî, 5/190; İbn Kesîr, 1/531

insanlar, âlemlerin Rabbinin huzurunda durur (hesap verir)*ler.*"[1] buyurulmuştur. Allah'ın kelâmı olan Kur'ân, kıyametin mutlaka vukubulacağını, Allah'ın insanları o gün bir araya toplayacağını haber vermektedir. Allah, böyle haber verdiğine göre kıyametten şüphe edilemez. Çünkü Allah'tan daha doğru söyleyen yoktur. O halde insanlar, Allah'ın adâletini düşünmeli, yaptıklarından mutlaka hesap vereceklerini bilerek hareket etmelidirler. Bu âyet, sırf dünya malı veya intikam için bir insana saldıran, hakka tecavüz eden kimselere karşı bir uyarıdır.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا اَتُرِيدُونَ
اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ
تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَاءَ حَتّٰى
يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ اِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ اَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا
قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ
فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ
سَبِيلًا ﴿٩٠﴾ سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّ
مَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاُولٰئِكُمْ

1. Mutaffifîn Sûresi: 6

88- Size ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrılıyorsunuz? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları başaşağı etmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsın! 89- Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla bir olasınız. O halde onlar Allah yolunda göç edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün ve onlardan ne dost, ne de yardımcı tutmayın! 90- Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yahut ne sizinle, ne de kendi toplumlariyle savaşmak (istemediklerin)*den yürekleri sıkılarak size gelenler hariç. Allah dileseydi, onları sizin başınıza musallat ederdi, sizinle savaşırlardı. O halde onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir. 91- Başka birtakım insanlar da bulacaksınız ki, hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isterler. Ama ne zaman fitneye götürülseler, fitnenin içine başaşağı atılırlar. Eğer onlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini* (savaştan) *çekmezlerse onları yakalayın ve nerede bulursanız öldürün! İşte öylelerine karşı Allah, size açık bir yetki vermiştir.*

Tefsîr:

88-89 ncu âyetlerin iniş sebebi olarak üç olay zikredilir. Birine göre bu âyetler, Mekke'den göçüp Medine'ye gelen, bir süre orada kaldıktan sonra oranın şartlarına dayanamayıp çöle gitmek üzere Allah'ın Elçisinden izin alan ve göçe kona, nihayet gidip müşriklerle beraber yaşayan bazı kimseler hakkında inmiştir. Müslümanlardan bazıları, "Bunlar müslüman olsalardı bizimle beraber durur, gidip müşrikler arasında yaşamaya razı olmazlardı" dediler. Bazı müslümanlar da bunlara kâfir denemeyeceğini ileri sürüp bunları savundular.

Diğer bir rivâyete göre Mekke'de müslüman oldukları halde müşriklere yardım eden bazı insanlar vardı. Bunlar, bir ihtiyaçları için Mekke'den çıktılar. Bunların Mekke'den çıktıklarını öğrenen müslümanlardan bir grup, bunların üzerine saldırıp korkak dedikleri bu müslümanları öldürmeyi teklif ettiler, başka bir grup da, müslümanlarla aynı inancı taşıyan ve aynı sözleri söyle-

yen insanların öldürülemeyeceğini söylediler. Bu âyetler, bunlar hakkında indi.

Bir rivâyete göre de bu âyetler, Hilâl ibn 'Uveymir el-Eslemî, Sürâka ibn Mâlik ibn Cu'şum ve Huzeyme ibn 'Âmir ibn 'Abdi Menâf hakkında inmiştir. Hilâl müslümanlarla andlaşmalı idi. Kavminden bazı kimseler onun, müslümanlarla savaşmasını istedilerse de o ne müslümanlarla, ne de kavmiyle savaşmak istemedi[1].

Rivâyetlerin çoğunluğu, bu âyetlerde anlatılan münâfıkların, Medîne münâfıkları değil, Medine dışında, Mekke yöresinde yaşayan Bedevî Arap kabileleri olduğunu gösterir. Bunlar müşrik idiler. Nifâkları îmân ile değil, müslümanlara dostluk, bağlılık göstermek suretiyle idi. *"Onlar hicret etmedikçe"* kaydından da bunlardan bir kısmının müslüman oldukları anlaşılır. Demek ki 88-89 ncu âyetlerde anlatılan kimseler, Mekke yöresinde oturan ve müslüman olduklarını söyleyen kabilelerdir. 90-91 nci âyetlerde anlatılanlar da tarafsız kalan veya tarafsız görünen Mekke dışındaki müşrik kabilelerdir.

Buhârî'nin kaydettiği rivâyete göre âyetler Medine münâfıkları hakkında inmiştir[2]. Tâkib fâsı (ف) ile Uhud Savaşı ile ilgili âyetlere bağlanan bu âyetlerin, Medine münâfıkları hakkında indiği düşünülebilirse de önce " حتى يهاجروا : *Onlar hicret etmedikçe"* sonra *"Müslümanların inkâr etmelerini isteyenlerin, bulundukları yerde öldürülmeleri"* emri, Medine münâfıklarının durumuna uymaz. Peygamber (s.a.v.) Medine münâfıklarıyla ne savaşmış, ne de onlara öteki müslümanlardan ayrı, sert bir işlem yapmıştır. Zaten yapsaydı, İslâm toplumu tehlikeli bir biçimde bölünürdü. Çünkü Medine münâfıkları, genellikle etkili kişilerdi. Bunların başı olan Abdullâh ibn Übeyy'in münâfıklığı biliniyordu ama öteki münâfıklar tanınmıyorlardı. Tanınmayanların öldürülmesi de söz konusu olamaz. Doğrusu, bunlar müslüman görünen veya müslümanlara dost görünen Mekke yöresindeki Arap kabilelerdir.

Demek ki 89 ncu âyet, müslüman görünüp de güç durumlarda müslümanlara yardım etmeyen, hattâ onların aleyhine çalışan hainlerin öldürülmesini, onlara güvenmemeyi, onları dost ve yardımcı edinmemeyi emretmektedir. Buna göre savaştan kaçan kimsenin hükmü idamdır. 90 ncı âyette savaş ve barış hukukunun esaslarını ortaya koyan yüce Allah buyuruyor ki: Sizinle aralarında bir andlaşma, ittifak bulunan bir topluma katılan,

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: 5/321; Câmi'u'l-beyân: 5/198; Mefâtîh: 10/222
2. Tefsîr, Nisâ Sûresi; İbn Hanbel, Musned: 4/184; Câmi'u'l-beyân: 5/192; Mefâtîh: 3/415; el-Câmi: 5/306

yahut size gelip ne sizinle ne de kendi toplumlariyle savaşmak istemediklerini bildiren, tamamen tarafsız kalmak isteyen kimselere düşmanlık edilmez, öyleleri, kendi hallerine bırakılır. Allah dileseydi, bunları da müslümanlara musallat ederdi, bunlar da müslümanlara karşı, kendi toplumlariyle birlik olup savaşırlardı. Bunların, müslümanlarla barış içinde olmayı istemesi, Allah'ın, müslümanlara bir lûtfudur. Öyleyse bunlar sizi bırakır, sizinle savaşmaz ve size boyun eğerlerse artık bunlara karşı düşmanca davranmaya Allah müsaade etmez.

Âyetin birinci şıkkında müslümanlarla arasında antlaşma bulunan toplum ile kasdedilen, Eslem veya Müdlic Kabilesidir. Hilâl ibn 'Uveymir el-Eslemî, Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip kendisine isyan etmemek, ona karşı başkasına yardım etmemek ve kendisine sığınana da iltica hakkı tanımak üzere Allah'ın Resulüyle antlaşma yapmıştır.[1] Müdlic Kabilesinden Surâka ibn Mâlik'in de, kavmini kendi hali üzre bırakması, kendilerinin de müslümanlara karşı Kureyş'e yardım etmemeleri, Kureyş müslüman olduğu takdirde kendilerinin de müslüman olacakları hususunda andlaşma yaptığı rivâyet edilmektedir.

İşâret edilen toplum, hangi toplum olursa olsun, âyet, bir barış esası getirmektedir: Barış yapılan topluma iltica edenlere de andlaşma hükümlerini geçerli kıldığı gibi, tarafsız kalmak isteyenlere de can güvenliği garantisi vermektedir. Demek ki müslümanlara saldırmayana saldırılmaz.

Âyeti kerîme, müslümanları; müttefiklerine, onlara sığınanlara, müslümanlarla savaşan kimselere mensup olsalar dahi, müslümanlarla savaşmak istemeyip tarafsız hareket eden insanlara karşı savaşmaktan menediyor. Böylece müslüman olmayanlar siyasî bakımdan dört grupa ayrılmaktadır:

1) Antlaşma yapan (müttefik)ler, 2) Müslümanların müttefiklerine iltica edenler, 3) Tarafsızlar. Bu üç zümreye karşı savaşmak yasaklanmıştır, 4) Düşmanlar. Bunlar, müslümanlarla barış andlaşması yapmayan gayri müslimlerdir. Bunların ülkeleri *Dâr-ı harb* sayılır.

Bu âyetin, Tevbe Sûresinin: *''Haram ayları çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah, bağışlayan, esirgeyendir.''*[2] âyetiyle neshedildiği, İbn Abbâs'tan rivâyet edilirse de bu rivâyet, Kur'ân'ın açık hükmüne aykırıdır. Çünkü ahde sadakat, Kur'ân'ın temel prensibidir. Tevbe Sûresinin beşinci âyeti, müslümanlarla aralarında bir andlaşma bulunma-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 1/418.
2. Âyet: 5

yan, müslümanların can düşmanı müşrikler hakkındadır. Tevbe Sûresinin, adı geçen âyetinden önce ve sonra gelen âyetleri, müslümanlarla antlaşmalı bulunan kimseler, antlaşmalarına sadık kaldıkları sürece antlaşma hükümlerine riâyet edilmesini emretmekte: *"Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan,* (bütün antlaşma şartlarına uyan) *ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların antlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın."*(1) buyurmaktadır. Kaldı ki zimmî'yi hatâ ile öldürene diyet, kasden öldürene bir kavle göre iki kat diyet, bir kavle göre de kısas lâzım geleceğine dair hadîsler vardır ki fıkıh imamları bu hadîslere istinâd etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

"Kim antlaşmalı olan (barış antlaşması yapılmış, kendisine can güvenliği tanınmış toplum fertlerinden) *birini öldürürse cennetin kokusunu alamaz. Oysa cennetin kokusu, kırk yılda ancak gidilebilecek bir mesafeden duyulur."*(2)

Sonuç olarak âyetin hükmü, yukarıda belirlenen üç grupa da uygulanır. Bunlar fert olsun, toplum halinde olsun fark etmez. Hiçbirisini öldürmek caiz değildir. *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü taşımaz."*(3) âyeti de suçsuzlara dokunulmayacağını bildirmektedir. İslâmda haksız yere saldırı yasaktır. *"Allah, saldırganları sevmez."*(4).

91 nci âyette de yine ikiyüzlü bir başka toplumun tutumu anlatılmaktadır. Bunlar, müslümanlardan emin olmak, öldürülmekten, esir olmaktan kurtulmak için Allah'ın Elçisine ve ashabına karşı müslüman görünüyorlar, kendi toplumlarına karşı da onlardan görünüyorlar; müslümanlarla beraber müslüman gibi davranıyorlar, kâfirlerle beraber de kâfir gibi hareket ediyor, onlar gibi putlara tapıyorlardı.

Mücâhid'in nakline göre bunlar, Mekke halkından bir gurup idi. Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip müslüman görünüyorlar, Kureyş'e döndüklerinde onlarla beraber puta tapıyorlardı. Böylece her iki tarafı da memnun etmek istiyorlardı. Tarafsızlıklarına asla güvenilemeyen bu kimseler, müslümanlarla savaştan vazgeçmezler ve onlarla tam barış içinde olduklarını açıkça göstermezler, müslümanlardan ellerini tamamen çekmezlerse, yaltaklandıkları toplumlara uygulanan hüküm, bunlara da uygulanır. Müslümanlar, savaş halindeki kâfir kavimleri gibi bunlarla da savaşırlar. Şayet bunlar entrika-

1. Tevbe Sûresi: 4
2. Buhârî, Cizye: 5, Diyât: 30; Ebû Dâvûd, Cihâd: 153; Tirmizî, Diyât: 11; Nesâ'î, Kasâme: 51; İbn Mâce, Diyât: 32
3. İsrâ Sûresi: 15
4. Bakara Sûresi: 190

dan vazgeçer, kâfirleri desteklemez, müslümanlarla barış içinde olduklarını ilân ederlerse bunlara karşı da savaşılmaz. Barış isteyenlere barış ile karşılık verilir. İslâmın amacı barıştır.

Savaş sırasında insan, düşman sanarak hatâ ile bir mü'mini öldürebilir. Sonra öldürdüğünün, mü'min olduğu ortaya çıkarsa ne olacaktır? İşte yüce Allah, bu durumu belirtmek üzere buyuruyor ki:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّآ اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ كَانَ مِنْ
قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا
٩٢ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ٩٣

92- Yanlışlık dışında bir mü'min bir mü'mini öldüremez. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle âzâdetmesi ve (ölenin) *âilesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer* (ölenin âilesi), *bağışlar* (diyetten vazgeçer)*lerse başka.* (Öldürülen) *mü'min, düşmanınız olan bir topluluktan ise mü'min bir köle âzâdetmek gerekir. Ve eğer sizinle kendileri arasında andlaşma bulunan bir topluluktan ise âilesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle âzâdetmek lâzımdır. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay ardı ardına oruç tutması gerekir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 93- Her kim bir mü'mini kasden öldürürse onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir âzâb hazırlamıştır!*

Tefsîr:

92- Müslüman, kasden bir müslümanı öldüremez. Şayet öldürürse, kendisi de öldürülür. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resulü olduğuna tanıklık eden bir müslümanın kanının kimseye helâl olmadığını, ancak kasden adam öldürenin evli iken zinâ edenin, dînden dönüp cemâatten ayrılanın kanının helâl olduğuun bildirmiştir. Bu kimseleri öldürme yetkisi de herhangi bir ferdin değil, devleti temsilen devlet başkanınındır. Yani bir kişinin idamına ancak mahkeme karar verebilir ve bunu kişiler değil, devlet uygular. Devlet başkanının onaylayacağı idam kararı, kesinlik kazanır.

92 nci âyetin iniş sebebi hakkında başlıca üç rivâyet vardır. Bunlardan birine göre Ebucehl'in anne bir kardeşi olan 'Ayyâş, müslüman olmuştu. Ebucehil, arkadaşı Hâris ibn Yezîd ile birlikte 'Ayyâş'a işkence ederdi. Bu Hâris, müslüman olmuş, hicret etmişti. Fakat 'Ayyâş onun müslüman olduğunu bilmiyordu. Kendisine yaptığı işkenceyi unutmayan 'Ayyâş, Mekke'nin fethi gününde Hâris'e rastlayınca onu öldürdü. Sonradan onun müslüman olduğunu öğrenince pişman oldu, Allah'ın Resulüne durumu arz etti, bu âyet indi.[1] Bir rivâyete göre de sahâbilerden Ebu'd-Derdâ', öldürmek üzere saldırdığı adam şehâdet getirdiği halde, samimi olmadığını sanarak onu öldürmüş, bu âyet inmiştir.[2] Fakat Buhârî ve Müslim'de bu olay başka bir âyet münasebetiyle anlatılır ve Ebû'd-Derdâya değil, başkasına nisbet edilir.

Üçüncü rivâyete göre de müslümanlar, Uhud'da Huzeyfe ibn el-Yemân'ın babası Yemân'ı müşrik sanarak yakalayıp öldürmüşler, bu âyet onun hakkında inmiştir.

Birinci rivâyet çürük görünmektedir. Çünkü Müslüman olup hicret eden Hâris'i, 'Ayyâş'ın tanımaması, onu hâlâ müşrik sanması uzak bir ihtimaldir. Hicret edenler birbirlerinden haberdar olmazlar mı?

Kaldı ki, bu rivâyete göre âyetin, Mekke'nin fethinden sonra inmiş olması gerekir. Oysa bu âyetlerin, Uhud Savaşının ardından indiği belli olmaktadır. Zaten "Sûre de Medine devrinin ilk yıllarında inmiştir." İkinci rivâyet zaten ileride gelecek âyetin iniş sebebi olarak anlatılır ve o âyet için uygundur. Üçüncü rivâyet daha doğru görünmektedir.

Demek ki âyeti kerîme, bu anlatılan olaylara benzer bir olay üzerine inmiştir. Ve bir müslümanın, diğer bir müslümanı kasden öldüremeyeceğini, ancak yanlışlıkla, düşmana atarken müslümana değmesi, müslümanı kâfir

1. Taberî, 5/204; İbn Kesîr, 1/534; Beyhakî, Diyat, Diyâtu'n-nefs, es-Sunen: 8/77
2. İbn kesîr, 1/534

sanması gibi bir hatâ ile bir müslüman bir müslümanı öldürdüğü takdirde cezâsının şöyle olduğunu bildirmiştir:

1) Öldürülen kimse, müslüman bir topluluktan ise öldüren, ceza olarak mü'min bir köleyi hürriyete kavuşturur, öldürdüğü kimsenin âilesine de diyet verir. Ancak maktulün âilesi diyetten vazgeçerse diyet düşer. Keffaret ve diyetten sonra da tevbe etmesi, Allah'tan mağfiret dilemesi gerekir.

2) Öldürülen kimse, kâfir ve düşman bir topluluğun mensubu ise öldürenin, sadece mü'min bir köleyi hürriyete kavuşturması ve günahından da tevbe etmesi gerekir. Düşmana diyet verilmez.

3) Öldürülen kimse, müslümanlarla antlaşması bulunan bir topluluktan ise, yine köle âzâdı, maktulün âilesine diyet verilmesi gerekir.

4) Öldüren kimse, keffâret için âzâd edecek köle bulamaz veya buna gücü yetmezse iki ay üst üste oruç tutar.

Öldürülen kimse müslüman ise tam diyet, gayri müslim ise bazı bilginlere göre yine tam, bazılarına göre de yarım diyet verilir. Beyhakî'nin Zührî'den nakline göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ve dört Halîfe zamanında yahudî ve hıristiyanın diyeti, müslümanın diyetinin aynı idi. Fakat Muâviye, gayri müslimin diyetinin yarısını ödeyip, yarısını da Beytu'l-mâle bıraktı. Ömer ibn Abdul'-Azîz de gayri müslim diyetinin yarım olmasına hükmetti.[1]

Ödenecek diyet miktarına gelince hadîslerde zikredilen miktarlarda farklar görülmektedir. Nesâ'î, İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Hâkim ve başka muhaddislerin rivâyetlerine göre Resulûllâh, Yemen'e yazdığı mektupda diyetin deveden verilirse yüz deve, altından verilirse bin dinar olduğunu belirtmiştir.[2] Câbir'in rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.v.) elbise sahiplerine (elbisecilik yapanlara) ikiyüz elbise diyet takdir etmiştir.[3] Hz. Ömer ise altunu olanlara bin dinar, *varik* (para) sahiplerine oniki bin dirhem diyet takdir etmiştir.[4]

Beyhekî'nin kaydına göre Peygamber (s.a.v.), hatâ ile öldürmeğe dörtyüz dînâr ya da bunun karşılığı varik koymuş ve diyeti deve fiyatlarına göre belirlemiştir. Deve fiyatları artınca diyeti de artırmış; diyeti dörtyüz ile sekizyüz dînâr ya da bunun karşılığı sekizbin varik yapmış; sığır sahiplerine de ikiyüz sığır diyet koymuştur.

Bir başka rivâyete göre de Peygamber devrinde diyet sekizyüz dînâr, sekizbin dirhem idi. O zaman Kitâb ehlinin diyeti, müslümanın diyetinin yarı-

1. Beyhakî, Diyât, Diyâtu ehli'z-zimmeti, es-Sunen: 8/102; Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1450
2. Nesâî, Kasâme: 47
3. Ebû Dâvûd, Diyât: 16
4. Muvatta', Kitâbu'l-Ukul: h. 2

sı idi. Hz. Ömer'in halîfeliğine kadar bu miktarlar kaldı. Hz. Ömer halîfe olunca halka: "Develer pahalandı" diyerek altını olanlara bin dînâr, varik (gümüş parası)ı olanlara oniki bin dînâr, sığır sahiplerine ikiyüz sığır, koyun sahiplerine iki bin koyun, elbisecilere ikiyüz hülle (elbise) koydu. Zimmîlerin diyetini artırmadı, olduğu gibi bıraktı[1].

Zührî, Sevrî, Zeyd ibn Alî ve Ebû Hanîfe'ye göre zimmî'nin diyeti, müslümanın diyetinin aynıdır. Çünkü kısası emreden Bakara: 178-179'uncu, ve İsrâ: 33'ncü âyetlerin hükmü geneldir. Kısâs ve diyetle ilgili âyetlerde müslüman, zimmî ayırımı yapılmamıştır. İmam Ahmed'e göre amden öldürmede böyledir ama hatâ ile öldürmede zimmî'nin diyeti, müslümanın diyetinin yarısıdır. Bu görüş ayrılıkları, rivâyetlerdeki ihtilâflardan doğmaktadır. Ama bu birbirine aykırı rivâyetler göz önünde tutulmazsa âyette, insanlar arasında bir fark bulunmadığı, hepsinin diyetinin aynı olduğu anlaşılır.

Peygamber devrinde dahi diyetin, develerin fiyatlarına göre ayarlanması, deve fiyatlarında artış oldukça diyetin de artırılması, dörtyüz dînârdan sekizyüz dînâra çıkarılması; Ömer devrinde de yeniden bir ayarlama yapılması gösterir ki diyet, zamanın şartlarına göre takdir edilmektedir. Herhalde o zaman ikiyüz elbise, ikibin koyun kadar değerli idi.

Ehli sünnet ulemâsına göre diyeti, öldürenin kendisi değil, âkilesi yani en kuvvetli taraftan mîrası düşen akrabası verir. Eğer adamın âkilesi yok, ya da fakir ise diyeti Beytulmal'dan (devlet bütçesinden) verilir. Diyetin en yakın akraba olan âkileye düşeceğine dair bu ictihâd *"Hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü çekmez."*[2] âyetine aykırıdır. Ancak bu konudaki hadîsler, âyeti tahsis etmiş oluyor. Fakat Ebubekr el-Asamın ve bütün haricîlere göre diyet âkileye değil, kâtilin kendisine düşer. Bunlar, bu görüşlerini beş aklî delil ile kanıtlamışlardır.[3]

Diyetin, üç yıl içinde taksit taksit ödeneceği belirtilmektedir.

Bu âyette, mü'min olan katilin durumu belirtilmiştir. Fakat bundan gayri müslim olup müslümanlarla antlaşmalı bulunan bir topluma mensup kimsenin, yanılgı ile öldürmesinden ötürü maktulün âilesine diyet vereceği anlaşılır. Ancak gayri müslim katile keffaret gerekmez. Çünkü keffarette ibadet anlamı vardır. Mü'min olmayanlar, inanmadan önce ibadetle yükümlü değillerdir.

93- Yüce Allah, hatâ ile müslümanı öldürüp sonra tevbe edeni affeder. Fakat nefis savunması olmadan kasden bir müslümanı öldüren kimse, bü-

1. Beyhakî, Diyât: bâbu a'vâzi'l-ibil, es-Sunen: 8/77
2. İsrâ Sûresi: 15
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/424-25

yük cezaya çarptırılır. Kasden bir müslümanı öldürenin cezası, ebedî olarak cehennemdir. Adam öldürmek, şirke yakın bir günah olduğu için Allah, bunu şirkle beraber saymıştır: *"Ve o* (mü'mi)*nler ki Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler, zinâ da etmezler..."*[1]

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde insanlar arasında hükmü verilecek ilk dâvâ, kan dâvâlarıdır."[2]

"Dünyanın tamamen yok olması, Allah indinde müslüman bir adamın öldürülmesinden daha hafiftir."[3]

"Gökler ve yer bir adamı öldürmek için birleşmiş olsa, Allah onların hepsini cehenneme yuvarlar." [4]

"Her kim yarım sözcükle de olsa bir müslümanın öldürülmesine yardım ederse kıyamet gününe, iki gözünün arasına (Allah'ın rahmetinden umutsuzdur) *yazısı yazılmış olarak gelir."*[5]

İbn Abbâs'tan gelen bir hadîse göre kasden bir mü'mini öldürenin tevbesi makbul değildir. İbn Abbâs: *"Her kim bir mü'mini kasden öldürürse, onun cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir!"* âyetinin, Kur'ân'dan inen son âyet olduğunu ve bunu nesheden bir âyet bulunmadığını söylemiştir.[6] Zeyd ibn Sâbit, Ebu Hüreyre, Abdullah ibn Ömer gibi bazı sahâbîler de kasden bir mü'mini öldürenin tevbesi olmayacağına kanidirler. Bu konuda çok hadîs vardır.

Fakat selef ve halefin çoğunluğuna göre kasden de olsa adam öldüren kişi tevbe eder, iyi amel işlerse tevbesi kabul edilir, Allah onun kötülüklerini iyiliklere değiştirir. Maktulün uğradığı zulme karşılık da nimetler verip onu memnun eder ve hakkını helâl ettirir.

"De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[7] âyeti, şirk de dahil, her türlü günahın affedileceğini bildirmektedir. Cemî'an kelimesi, bütün günahları içine almaktadır. Fakat: *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışında kalan* (günah)*ları,*

1. Furkan Sûresi: 68
2. Buhârî, Diyât: 1; Müslim, kasâme: b. 8, h. 28
3. Tirmizî, Diyât: 7
4. Tirmizî, Diyât: 8; İbn Kesîr: 1/535
5. İbn Mâce, iyât: 1
6. Buhârî, Tefsîr: Müslim, Tefsîr.
7. Zümer Sûresi: 53

dilediği kimseye bağışlar.''[1] âyeti, şirki af dışında bırakmıştır. Yüce Allah, şirk dışında bulunan her günahı affedeceğine göre kasden adam öldüreni de dilerse affeder. *''Her kim bir mü'mini kasden öldürürse onun cezâsı, içinde ebedî kalacağı cehennemdir!''*[2] âyeti de kasden bir mü'mini öldürenin cezasını bildirmektedir. Normal olarak onun cezâsı budur. Fakat Allah dilerse onu affeder. O, dilediğini yapar.

Hâliden kelimesinin kökü olan *hulûd,* uzun zaman kalmak demektır. Kasden mü'min öldüren, çok uzun süre cehennemde kalacaktır ama sonunda yine oradan kurtulacaktır. Çünkü kalbinde zerre kadar iman bulunan kimsenin cehennemden çıkacağına dair mütevatir hadîsler vardır.[3]

Kıyâmet gününde maktulün, kâtilden hak istemesine gelince: 'Amden katl, insan haklarına saldırıdır. İnsan haklarına saldırı, sırf tevbe ile kalkmaz, gasbedilen hakkı geri vermek gerekir. Gasbedilen, saldırı ile elden alınan hakların, sahiplerine geri verilmeden tevbe ile kalkmayacağı hakkında icmâ' vardır. Şayet gasbedilen hakkı geri vermek mümkün değilse hakkına saldırılmış bulunan kişi, hakkını ister. Her hak istemenin, mutlaka cezâ ile sonuçlanması gerekmez. Zira olur ki kâtilin iyi amelleri bulunur, bunların tamamı veya bir kısmı maktule verilerek maktul râzı edilir. Yahut da Allah, dilerse maktule, uğramış olduğu zulme karşılık cennette nimetler, yüksek dereceler vererek onu razı eder. Kâtili de tevbesi ve iyi amelleri yüzünden affedip cennete sokar.

Kasden bir adamı öldürenin dünyadaki cezası *kısastır.* Fakat maktulün velileri, kısastan vazgeçip diyet alabilirler. Kasden adam öldürenin diyeti, *diyet-i muğallaza,* hatâ ile öldürme diyetinin iki katı, ya da onun üçte bir veya dörte bir fazlasıdır.[4]

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ضَرَبْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى
اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِناًۚ تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۘ فَعِنْدَ اللّٰهِ
مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌۜ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً ﴿٩٤﴾

1. Nisâ' Sûresi: 48
2. Nisâ' Sûresi: 93
3. Buhârî, Tevhîd: 24, 36; Müslim, İmân, h. 81, 82, 83
4. et-Tefsîru'l-hadîs, 9/142

94- Ey inananlar, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın, dinleyin, size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek "Sen mü'min değilsin" demeyin. Çünkü Allah'ın yanında çok ganimetler vardır. Önceden siz de öyle idiniz. Allah size lûtfetti (imana geldiniz). *O halde iyice anlayın* (dinleyin, peşin hüküm vermeyin). *Çünkü Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır.*

Tefsîr:

94- Savaş için yola çıkan bir grup müslüman, yanında birçok ganimeti, ya da koyunları bulunan bir adama rastladılar. Adam bunlara selâm verdi. Fakat müslümanlar, onun gerçekte kâfir olup can korkusuyla selâm verdiğini sanarak onu öldürdüler.[1] Olayı duyan Allah Elçisinin, çok canı sıkıldı:

"— *Adamın karnını yarıp baktınız mı?*" diyerek bu işi yapanları azarladı. Ve bu olay üzerine yukarıdaki âyet indi. Allah'ın Elçisi, öldürülen kimsenin diyetini ve alınan malını, âilesine geri vermelerini emretti.

Allah'ın Elçisi, bu öldürme olayını hatâ ile öldürme saydığı için maktulün âilesine diyet verilmesini, kâtile de bir müslüman köle âzâd etmesini emretmiştir. Yoksa müslüman olduğunu söyleyen birini öldüren kimsenin, kısas gereği öldürülmesi lâzımgelir.

Bu olayda öldüren ve öldürülenin kimlikleri hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Bu ayrıntılara girmeğe gerek yoktur. Rivâyetlerin özeti, yukarıda anlatılan olaydır.

" كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ " cümlesinde iki anlam muhtemeldir. Birincisi: "*Önceden, siz de kavminden korktuğu için müslüman olduğunu gizleyen o öldürdüğünüz adam gibi idiniz, dininizi gizliyordunuz. Allah size lutfetti de güçlendiniz.*" şeklindedir. İlk müslümanlar, Hz. Ömer müslüman oluncaya dek dinlerini gizlerlerdi. Hattâ belki Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra da dinini gizlemek zorunda kalan zayıf, korumasız müslümanlar vardı. İkinci ihtimâlî anlam da şöyledir: "*Önceden siz de o öldürdüğünüz adam gibi inkâr içinde idiniz, Allah lutfiyle size hidâyet etti.*"

Yüce Allah, bu âyetle müslümanlara, Allah için savaşa çıktıklarında sadece kâfir olan ve saldıran düşmanla savaşmalarını, selâm verip müslüman-

1. Buhârî, Tefsîr, Nisâ' Sûresi: Tirmizî, Tefsîr: Nisâ Sûresi.

lığını açığa vuran kimsenin gerçekten müslüman olup olmadığını iyice anlayıp dinlemeden sırf dünya malına tamah ederek onu öldürmemelerini emretmekte, Allah'ın yanında pek çok ganimet bulunduğunu, Allah'ın dilediğine bol nimetler vereceğini, dünya malı için adam öldürülemeyeceğini bildirmektedir. "Can korkusuyla kâfirlerin yanında imanını gizleyen birini neden hor görüyorsunuz? Siz de daha önce kâfirlerin yanında imanınızı öyle gizliyordunuz. Hattâ daha önce siz de inkârda idiniz. Allah'ın lûtfuyla imana geldiniz, güçlendiniz." buyurmakta ve âyetin sonunda da: *"Araştırınız!"* emriyle müslüman bir insana, ya da düşman olmayan birine saldırmama buyruğunu pekiştirmektedir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ
عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ
اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

95- İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile, mallariyle, canlariyle Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz. Allah, mallariyle, canlariyle cihâd edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah, hepsine de güzellik va'detmiştir ama mücâhidlerin ödülünü, oturanlarınkinden çok daha üstün kılmıştır: 96- Kendi katından yüksek dereceler, bağış ve rahmet. Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

Tefsîr:

95-96 ncı âyetler, Allah yolunda mallariyle, canlariyle cihâd eden mü'minlerin, özürsüz olarak evlerinde kalan mü'minlerden üstün olduğunu bildirmektedir. Bu iki âyet hakkında bir iniş sebebi rivâyet edilmemiştir.

Herhalde bazı müslümanlar, inançlarında şüphe olmadığı halde psikolojik veya herhangi bir sebeple cihâda katılamamışlar, bunların Allah indindeki durumları sorulunca da cihâda katılanlarla katılmayanların mertebesini

belirtmek üzere bu âyetler inmiştir. *Ğayru ulî'd-darari* (zarar sahibi, özürlü olandan başka) cümlesi, maddî bir özürle cihâda katılamayanları bu hükümden istisna etmektedir. Bir özürle cihâda katılamayanların sevabı eksilmez, derecesi düşmez. Çünkü yüce Allah: *"Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur.* (Bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir.) *Kim Allah'a ve Elçisine itâat ederse* (Allah), *onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar...."*(1) *"Zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Elçisi için öğüt verdikleri takdirde* (savaşa katılmamalarından ötürü) *bir günah yoktur."*(2) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.), cihâda katılmak istedikleri halde katılamayan özürlü mü'minlerin de aynen cihâda katılmış gibi sevâb alacaklarını açıklamıştır. Zeyd ibn Sâbit şöyle diyor: *"Allah'ın Resulü (s.a.v.) bana (* لا يستوى آلقاعدون من آلمؤمنين وآلمجاهدون في سبيل آلله *) âyetini yazdırdı. Ben âyeti yazarken İbn Umm-i Mektûm geldi. A'mâ olan İbn Umm-i Mektûm,*

— Ya Resulâllah, eğer cihâd yapabilecek güçte olsaydım, elbette cihâda giderdim, dedi.

"(kalabalık yüzünden) *Hz. Resulün dizi, benim dizimin üzerinde iken yüce Allah, Resulüne vahiy indirdi. Resulün dizi, üzerimde o kadar ağırlaştı ki dizimin kırılacağını sandım. Sonra ondan vahiy hali açıldı. Allah, ğayru ulî'd-darari* (özürlü olanlar hariç) *cümlesini indirdi."*(3)

Ahmet ibn Hanbel, bu hadîsi daha açık olarak şöyle kaydetmiştir: Zeyd dedi: *"Bir gün Peygamber (s.a.v.)in yanında oturuyordum. Vahiy geldi, kendisini sekine* (huzur, kendinden geçme hali) *kapladı. Sekine onu kaplayınca bacağı, bacağımın üstüne düştü. Vallahi, Allah Elçisinin bacağından daha ağır bir şey görmemiştim. Sonra bu hal kendisinden gidip Allah'ın Elçisi açılınca:*

— Zeyd, yaz, dedi: (لا يستوى آلقاعدون من آلمؤمنين وآلمجاهدون...أجرًا عظيمًا *)*

'Ben de hemen bir kürek kemiği aldım, âyeti yazdım. A'mâ olan İbn Ümm-i Mektum geldi. Cihâd edenlerin faziletini duyunca ayağa kalktı:

"— Ya Resulâllah, kör ve benzerleri gibi cihâd yapamayanların durumu ne olacak? dedi."

"Vallâhi, İbn Umm-i Mektûm henüz sözünü tamamlamadan Allah'ın Elçisini tekrar sekine kapladı. Yine bacağı bacağımın üstüne düştü. İlkinde olduğu gibi yine büyük bir ağırlık hissettim. Sonra açıldı:

1. Fetih Sûresi: 15-17
2. Tevbe Sûresi: 91
3. Buhârî, Tefsîr: Nisâ Sûresi.

"— Oku, dedi, (لا يستوى ٱلقاعدون من ٱلمؤمنين وٱلمجاهدون) *okudum. Peygamber (s.a.v.)* (غير أولى ٱلضرر) *ziyade edildi dedi. Onu da yazdım. Vallahi kemikte çatlak üzerine düşen o ilâveyi hâlâ görür gibiyim."*(1).

Bu rivâyet (غير أولى ٱلضرر)nin, asıl âyetin inişinden sonra 'Abdullâh ibn Ummi Mektûm'un üzülmesi üzerine ayrı olarak indiğini söylüyor ama ben böyle bir şeye ihtimâl vermiyorum. Yalnız başına böyle iki kelimenin inmesi anlamsız olur. Allah ne indireceğini bilir. *"Kişiye gücünün üstünde bir şey yüklemez."* Zâten özürlülere cihâda gitmeleri farz kılınmamıştır. Özürsüz olarak cihâda gitmeyenler mücâhidlerden derece itibâriyle geri kalırlar. Ama özürlü mü'minler, üstlerine düşen görevi yapıyorlarsa, savaşa katılmadıklarından dolayı geri kalmaz, mücahidlerle aynı dereceye ererler.

96 ncı âyette cennet derecelerinden söz edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cennette yüz derece vardır ki, Allah onları, yolunda cihâd edenlere hazırlamıştır. Her derece arasında gökle yer arası kadar mesafe mevcuttur. Allah'tan isteyince Firdevs'i isteyiniz. Çünkü Firdevs, cennetin ortası ve en yükseğidir. O'nun üstünde Rahman'ın Arşını görüyorum. Cennetin nehirleri oradan fışkırır."*(2)

Âyetin ifadesine göre cihâd eden mü'minler, cihâda gitmeyenlerden üstündürler. Ama Allah, bütün mü'minlere güzellik va'detmiştir. Bu da cihâdın farz-ı 'ayn değil, farzı kifâye olduğunu gösterir. Çünkü farz-ı 'ayn olsaydı bunu yapmayanda hiçbir fazilet kalmaz, tersine o kimse günahkâr olurdu. Halbuki âyete göre cihâda gitmeyen müminde de fazilet var ama onun fazileti, cihâda gideninkinden aşağıdır. Cihâd, amellerin en güzelidir.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا
مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْاَرْضِ قَالُوٓا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا
فِيهَا فَاُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ اِلَّا
الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً

1. Musned: 5/190-191
2. Buhârî, Cihâd: bâbu derecâti'l-mucâhidîn.

وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ
اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا
كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ
الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

97- Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler: "Ne işte idiniz (dininiz için ne yapıyordunuz?)" *dediler.* (Bunlar): *"Biz yeryüzünde âciz düşürülmüştük." diye cevap verdiler. Melekler dediler ki: "Peki, Allah'ın yeri geniş değil miydi ki onda göç ed*(ip gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere gid)*eydiniz?" İşte onların durağı cehennemdir, ne kötü bir gidiş yeridir orası! 98- Yalnız hiçbir çareye gücü yetmeyen ve göç için yol bulamayan, gerçekten zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hâriç. 99- Çünkü Allah'ın, onları affetmesi umulur. Allah, çok affeden, çok bağışlayandır. 100- Allah yolunda göç eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Elçisi için göç etmek amaciyle evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun ödülü Allah'a düşer. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*

Tefsîr:

97-100 ncü âyetler, müslümanların yurduna göç etmeyip imkânları olduğu halde puta tapanların yurdunda kalan müslümanların durumunu anlatmaktadır. Mekke'de müslüman olduğu halde imanını açığa vuramayan, dininin gereklerine göre yaşayamayan bazı müslümanlar hakkında inmiştir.

97 nci âyetin ifâdesinden bunların dinden dönmedikleri, müslüman kaldıkları, fakat imanlarının gereklerini yapamadıkları, inançlarını gizli tuttukları anlaşılmaktadır. Küfür diyârında böyle ölünceye dek baskı altında yaşamaya razı olmakla da kendi canlarına, ruhlarına yazık etmişlerdir. Bu âyette: *"Melekler, nefislerine yazık eden kimselerin canlarını alırken"* ifâdesinden, can alan meleklerin tek değil, çok olduğu anlaşılır. Biz bu âyeti bu konudaki diğer âyetlerle birlikte mütâlâa edince her insanın canını almakla görevli bir melek bulunduğu kanısına varmaktayız. Her insanın canını, ayrı bir melek

aldığı ve canı alınan kimseler de çok olduğu için melekler, çoğul olarak kullanılmıştır.

100 ncü âyette geçen *mürâğamen* kelimesi, *rağeme* fi'lindendir. Mürâğame, bir toplulukla ilişkiyi kesmek, bir topluluğun rağmına (istememesine, çekememesine rağmen) onlardan ayrılmaktır. *"Yer yüzünde birçok mürâğame ve bolluk bulur"* cümlesi, hicret eden kimse, yeryüzünde barınacak, hoşlanmadığı şeylerden kurtulacak birçok yer ve bol rızık bulur demektir. Ya da mürâğamen kelimesi, irğâm kökünden gelirse hicret eden kişinin, düşmanını kıskandıracak, içinde yaşadığı düşmanları hasedden çatlatacak derecede güzel yerlere, bol imkânlara, rahat geçim şartlarına kavuşacağını anlatır.

97 nci âyette hicret imkânı bulunan kimsenin, zayıflığını bahane ederek müşrikler arasında ezgin durmağa razı olması kınanmaktadır. Hicret, göç etmek demektir. Fakat Kur'ân'da Allah rızâsı için, din uğruna göç etme anlamında kullanılmıştır. Elinde göç imkânı varken puta tapanlar arasında oturup onların baskılarına, hakaretlerine razı olmak, hattâ savaş çıkınca onların ordularında asker olup müslümanlara karşı savaşmak, onların düşüncelerini benimsemek demektir. Kişi sevdiğiyle beraber olduğuna göre müslümanların düşmanlarını isteyerek destekleyenlerin yeri de elbet cehennem olacaktır.

Tefsîrlerin açıklamasına göre bir yerde dininin gereklerini yapamayan kişinin, imkân bulduğu takdirde başka yere, müslümanların arasına hicret etmesi farzdır. Ancak hicret etme imkânı bulamayan güçsüz erkekler, kadınlar ve çocuklar bundan bağışlanmıştır. Onlar, hicret etmekle yükümlü değillerdir.

Fakat puta tapanlarla beraber oturmaya gönlü razı olmayıp herşeye rağmen hicret edenler eziklikten kurtulur, ferahlığa, bolluğa özgürlüğe kavuşurlar. Hicret eden kimse, henüz varmak istediği İslâm yurduna varmadan ölürse o, hicret edenlerin sevabını alır. Allah onun mükâfatını eksiksiz verir.

Mekke'de müslüman olanlardan bir kısmının oradan ayrılamayıp, müşriklerle beraber kaldıkları, hattâ Bedir Savaşında onlarla beraber müslümanlara karşı savaştıkları, tefsirlerde anlatılır. Herhalde böylelerinin sayısı çok azdı. Çünkü müslümanların, Mekke'de kalsalar bile müşriklerle beraber müslümanlara karşı savaştıklarına dair yeterli delil yoktur. Gerçi Peygamberimizin amcası Hz. Abbâs, müşriklerin safında Bedir Savaşına katılmıştı ama o zaman henüz müslüman değildi.

O Hayber Fethinden önce müslüman olmuş, fakat müslümanlığını giz-

lemiş, ancak Mekke'nin Fethi gününde açıklamıştır.[1]

Hicret imkânı bulamayan zayıflar mazur sayılırlar. Abdullah ibn Abbâs diyor ki: "Ben ve annem?, Allah'ın mazur saydıklarından idik."[2]

Mekke halkı arasında kalan müslümanlardan bazıları, hayatlarının sonunda artık küfür diyarında yaşama ızdırabına dayanamayarak Medine'ye hicret ederken yolda vefat etmişlerdir. Tefsirlerde bu konuda çeşitli isimler verilir. Hattâ a'mâ ya da hasta bir müslüman: *"Yalnız hiçbir gücü yetmeyen ve göç için yol bulamayan zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç.."* âyetinin indiğini haber alınca: "Ben zenginim, çare bulurum" demiş, Peygamber (s.a.v.)in yanına gelmek üzere yola çıkmış, fakat yolda vefat etmiştir. İşte 100 ncü âyetin, bu ve benzerleri hakkında indiği rivâyet edilir.

"İnanıp da hicret etmeyenler, hicret edinceye kadar sizin onlarla velâyet ilişkiniz yoktur (siz onların velîsi değilsiniz)."[3] âyeti, hicreti farz kılmıştır. Burada kasdedilen hicret, müşriklerin elinde bulunan Mekke'den, Medine'ye hicrettir. Fetihten önce bu hicret farz idi. Ama Fetihten sonra Mekke'den Medine'ye göç anlamındaki özel hicret kalkmıştır. Çünkü artık Mekke İslâm yurdu olmuştur. Ancak mutlak anlamda hicret devam etmekdedir. Allah'ın Elçisi: *"Fetihten sonra hicret yoktur, ancak cihâd ve niyyet vardır"*[4] buyurmuştur. Bu hadîs artık Mekke'den hicreti kaldırmıştır. Fakat müslümanlara baskı yapılan her küfür diyarından İslâm yurduna hicret, farzdır.[5]

Hâfız İbn Hacer al-'Askalânî'ye göre hicret iki türlüdür. Biri korku diyarından güven diyarına hicret, diğeri küfür diyarından İslâm diyarına hicrettir. Mekke'den Habeşistan'a hicret ve Allah'ın Resulünün hicretinden önce Medine'ye göç, birinci tür hicret idi. Hz. Peygamber'in Medine'ye yerleşmesinden sonra Medine'ye hicret ise ikinci tür hicrettendir. Ama Mekke fethedildikten sonra Mekke'den hicret kalkmıştır. Her küfür diyarından hicret ise devam etmektedir.

Abdullah ibn Ömer'in de belirttiği üzre dünyada küfür diyarı var olup kâfirlerle savaş sürdükçe küfür diyarından hicret de devam edecektir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Düşmanla çarpışıldığı sürece hicret devam eder."*[6] buyurmuştur. Bu hadîse göre hicretin farz olduğu küfür diyarı, savaşın sür-

1. el-İsti'âb: 2/812.
2. Buhârî, Tefsîr: Nisâ' Sûresi.
3. Enfâl Sûresi: 72
4. Buhârî, Cihâd, bâbu fadli'l-cihâdi ve's-siyer; Müslim, İmâret, h. 85; Tirmizî, Siyer: 32; Nesâî, Bey'at: 15
5. Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1491
6. İbn Hanbel, Musned: 5/270

düğü, müslümanın baskı ve zulüm altında tutulup dinini açığa vuramayacağı ülkedir. Fakat müslümanların, dinî gereklerini yapabildikleri, İslâm ülkeleriyle barış veya ittifak antlaşması yapmış memleketlerden hicret etmek farz değildir. Çünkü oralarda insan, dinini izhardan ve dininin gereklerini yerine getirmekten korkmaz. Bugün en geniş anlamiyle özgürlüğün bulunduğu, herkesin inancında tamamen serbest olduğu Avrupa ve Amerika'dan hicret etmek farz değildir. Ama durum değişir, bu ülkeler müslümanlarla savaşa girer ve buralarda yaşayan müslümanlar da onların ordulariyle beraber müslümanlara karşı savaşa zorlanırlarsa o zaman oralardan İslâm diyarına hicret etmek farz olur.

Daha önce de söylediğimiz gibi bir göçün hicret olması için, Allah ve Resulü uğruna yapılmış olması gerekir. Allah'ın Elçisi bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Ameller, niyyetlere göre değerlendirilir. Kim Allah ve Resulü için hicret ederse o, Allah ve Resulü için hicret sevabını alır. Kim de elde etmek istediği dünya malı, ya da evleneceği kadın için hicret ederse onun hicretinin karşılığı da hicret ettiği şeydir."*[1]

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ
خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا
مُبِينًا (١٠١) وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ
مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ
وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ
أَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ
فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ
مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ

---

1. Buhârî, Vahy: 1; Müslim, İmâret: 33

اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾ فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ
قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ إِنَّ
الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ
الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا
يَرْجُونَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

101- Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman inkâr edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Muhakkak ki kâfirler sizin açık düşmanınızdır. 102- Sen de içlerinde bulunup, onlara kâmet okuyarak onlara namazı başlattığın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun ve silâhlarını da yanlarına alsınlar. (Namazda olanlar), *secde edince arkanıza geçsinler, bu kez namaz kılmayan öteki bölük gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar, korunma* (tedbir)*lerini ve silâhlarını da alsınlar. İnkâr edenler istediler ki siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gaflet etseniz de birden üzerinize bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Ama korunma* (tedbir)*nizi alın* (uyanık bulunun). *Allah, kâfirlere alçaltıcı bir azâb hazırlamıştır. 103- Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde* (uzanarak) *Allah'ı anın; güvene kavuştunuz mu namazı* (tam) *kılın. Çünkü namaz, mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır. 104- O topluluğu takibetmekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, onlar da sizin acı çektiğiniz gibi acı çekmektedir. Üstelik siz, Allah'tan, onların ummayacakları şeyleri ummaktasınız. Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*

Tefsîr:

101-102 nci âyetlerin değindiği konu, hep düşman saldırısı, savaş konusudur. Bu âyetlerde savaş durumundaki ibadetten söz edilmektedir. Birinci

âyet, yolculuk esnasında kâfirlerin saldırısından veya her hangi bir tehlikeden korkulduğu takdirde namazın kısaltılmasında bir günah olmadığını belirtmektedir.

Bu âyetin, yalnız savaş yolculuğu değil, genel olarak bütün yolculukları kasdettiğini söyleyenler varsa da bu görüş, âyetin sözgelimine uygun düşmediği gibi anlamına da uygun düşmez. Zira Hz. Âişe'den gelen sahih bir hadîse göre: *"Namaz ikişer rek'at olarak farz kılındı. Peygamber (s.a.v.)in hicretinden sonra sefer namazı yine iki rek'at olarak kaldı, hazar namazı* (yolculuk olmayan zamanlardaki namaz) *artırıldı."*[1] *Hz. Ömer de: "Muhammed (s.a.v.)in kendi diliyle ifade buyurduğuna göre sefer namazı iki rek'attir. Cuma namazı iki rek'attir. Bayram namazı iki rek'attir. Bunlar tamdır, kısaltılmış değildir."*[2] demiştir.

Bu hadîsler, seferî namazın, kısaltma değil, aslında tam iki rek'at olduğunu ve sünnet yoluyla bu namazların böyle kaldığını, hazardaki namazların artırıldığını açıkça bildirmektedir. O halde normal yolculuk esnasındaki namazda bir kısaltma yoktur, o zaten aslında kısadır. Peygamber (s.a.v.) yolculukta, dört rek'atli namazları dâimâ iki rek'at kılmıştır, yolculukta bunları dört kılan, sünnete aykırı davranmış olur.

Bu âyet, savaş için çıkılan yolculukta düşman saldırısı gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalınınca namazın kısaltılmasında bir sakınca olmadığnı bildirmektedir. O zaman bu kısaltma, iki rek'atli namazın bir rek'at kılınması anlamına gelir. Süddî şöyle demiş: "Seferde namazı iki rekat kılarsak bu, kısaltma değil, tam kılmadır. Ancak kişi, kâfirin saldırmasından korkarsa o zaman kısaltılmış namaz bir rek'attir."[3]

Seferde namazın, bu âyet hükmünce kısaltıldığını söyleyenler, kısaltmanın ruhsat olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre *"Üzerinize günah yoktur"* cümlesi, farziyyet bildirmez, cevaz ve ruhsat bildirir (müsaade ifade eder). Mücâhid, Tâvûs, Şâfiî ve Ahmed ibn Hanbel bu görüştedir. Buna göre yolculukta dört rek'atli namazı tam kılmak da caizdir. Nitekim Hz. Osman da Mina'da böyle yapmış, tam kılmıştır.

İbn Abbâs, İbn Ömer, Câbir ibn Abdullah ve Ebû Hanife'ye göre yolculukta namazın kısa oluşu, bu âyetin hükmü gereği değildir, namaz aslında kısadır. Yolcunun namazı tam iki rek'at olduğundan onun, namazı dört rek'at kılması caiz değildir. Hz. Osman'ın, Mina'da namazı tam kılmasına da Ab-

---

1. Buhârî, Salât: 1
2. İbn Mâce, İkâmet: 73
3. İbn Kesîr, 1/546

dullah ibn Mes'ûd karşı çıkmış: "Ben, Hz. Peygamber'e arkadaşlık ettim, o ikiden fazla kılmazdı. Ebubekir, Ömer ve Osman da böyle yapardı. Fakat Osman, hilâfetinin sonlarında namazı tam kılmaya başladı. Benim, ona karşı çıkışımın sebeplerinden biri budur."[1] demiştir.

Kısaltma iki türlüdür: Kemiyet (nicelik) kısaltması, keyfiyet (nitelik) kısaltması. Kemiyet kısaltması, namazın rek'atlerini kısaltmak, dört rek'atli namazı iki rek'at kılmak şeklinde olur. Fakat üç rek'atli namazlar tam kılınır. Eğer âyet, bütün yolculukları kasdediyorsa, o zaman kemiyet kısaltması anlaşılır.

Namazın rek'at sayısını değil de kılınış biçimini kısaltmak ise keyfiyet kısaltmasıdır. Müfessirlerin birçoğu, âyette keyfiyet kısaltmasının kasdedildiği kanaatindedirler. Âyetin sözgelimi de bu görüşü güçlendirmektedir. Çünkü konu, savaş konusudur, genel yolculuk söz konusu değildir. Sefer yolculuğundan söz edilmektedir. Bu yolculukta bir tehlike anında namazın keyfiyeti kısaltılabilir. Meselâ binek üzerinde olan kişi, yüzünün dönük olduğu yöne doğru sadece iki tekbir almak suretiyle namazını kılmış olur. Namazın rükû ve secdesi, kıyamı kalkmakta, namaz, namazın özü olan Allah'ı zikre dönüşmektedir ve iki tekbir ile namaz kılınmış olmaktadır. Bu âyet böyle korkulu bir durumu anlatmaktadır, yolcu namazını değil.[2]

İbn Abbâs'a göre *korku namazı* bir rek'attir. Çarpışma esnasında yalnız bir tekbir dahi kâfi gelir. Fakat bilginlerden bir kısmına göre çarpışma anında namazı erteleme mübah olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Ahzâb günü öğle ve ikindiyi ertelemiş, akşam namazından sonra önce bunları, sonra akşam ve yatsıyı kıldırmıştır.

İkinci âyette, korku durumunda cemâatle nasıl namaz kılınacağı açıklanmaktadır. Buna göre en büyük kumandan ve imam olan Allah'ın Elçisinden sonra onun yerine geçecek olan imam, askerleri iki kısma ayırır. Bir bölük, imam ile birlikte namaza durur, diğer bölük onları bekler. Birinci bölük, ilk rek'atin secdesini tamamlayınca kalkıp öteki bölüğün yerini alır. Bu defa nöbette olan öteki bölük gelip imam ile birlikte ikinci rek'ati kılar. Böylece her bölük, bir rek'at namaz kılar, imam ise iki rek'at kılmış olur. Bir kısım rivâyetlere göre imam selâm verdikten sonra herkes kendi yerinde bir rek'at daha kılıp selâm verir.[3] Fakat âyette herkesin kendi yerinde bir rek'at daha kılacağına dair bir hüküm görmüyoruz. Âyetten anlıyoruz ki bu kılış tarzı, bir kısaltmadır. Âdeta önceki âyetin izahıdır. Cemâat halinde imam

1. Buhârî, Taksîru's-salât: 2; Tefsîru'l-Kâsimî: 5/1510-11
2. İbn Kesîr: 1/546
3. Buhârî, Salât; bâbu ğazavâti Zâti'r-Rikâ': Müslim, Musâfirîn, h. 305-306

iki rek'at, cemâat ise bir rek'at kılar. İmamın iki rek'at kılması da bütün askerlere namaz kıldırmak içindir. Böylece askerlerin hepsi, büyük imamın, büyük kumandanın arkasında namaz kılmış olur. Zaten İbn Abbâs'a göre korku namazı, bir rek'attir. Âyet de İbn Abbâs'ın görüşünü kuvvetlendirmektedir. İbn Ebî Hatim'in rivâyetinde Câbir ibn Abdullah, Allah'ın Elçisi ile birlikte kıldığı korku namazını şöyle anlatmıştır:

"Seferde iki rek'at kılmak, namazı tam kılmadır, kısaltma değildir. Kısaltma, savaş zamanında yalnız bir tek rek'at kılmadır. Biz Allah'ın Elçisi ile birlikte savaşta idik. Namaz vakti geldi. Allah'ın Elçisi, askerlerden bir bölüğünü saf düzenine koydu, bir bölüğünü de düşmana karşı yöneltti. Saftakilere bir rek'at kıldırdı, iki secde yaptı. Sonra bunlar kalkıp arkadakilerin yerine gittiler, onların yerine durdular. Bu kez onlar geldiler, Allah'ın Elçisinin arkasında durdular. Allah'ın Elçisi onlara da bir rek'at kıldırdı ve iki secde yaptı. Sonra Allah'ın Elçisi ve arkasındakiler selâm verdiler. Arkada bekleyenler de bulundukları yerde selâm verdiler. Allah'ın Elçisi iki rek'at, ötekiler de birer rek'at kılmış oldular."

Câbir'den naklettiği aynı meâlde bir hadîste, Allah Elçisinin, seferde askerleri iki bölüğe ayırıp her bölüğe bir rek'at kıldırdığını, böylece askerlerin birer rek'at, Allah Elçisinin ise iki rek'at kıldığını söyleyen.[1] İmam Ahmed ibn Hanbel, *Korku Namazı* hakkında rivâyet edilen hadîslerin hepsiyle amel edilebileceği kanısındadır.[2]

Korku namazının, bu şekilde bir imam arkasında kılınmasının, Allah Elçisine mahsus olduğunu, ondan sonra neshedildiğini söyleyenler de varsa da âyetin neshedildiğine dair bir delil yoktur. Allah'ın Elçisinden sonra gelen halifeleri, ondan feyz alan din âlimleri de onun yerine geçer, korku namazı yine böyle kılınabilir.

Korku namazında namaz kılanların, silâhlarını üzerinde bulundurmaları emredilmektedir. Bu, ihtiyâtî tedbirdir. Çünkü silâh bırakılırsa tekrar toparlanıp silâhı almak, zaman kaybettirir, bu da düşmana zaman kazandırabilir. Düşmana, saldırı fırsatı bulacak zaman bırakmamak için silâhın, askerin üzerinde bulundurulması emredilmiştir.

Fakat yağmur, hastalık gibi nedenlerle silâhın taşınması çok güç olur, yağmur vurmakla silâhın bozulması tehlikesi bulunursa o zaman silâh hemen yanına bırakılabilir. Ama daima uyanık bulunmak ve düşmana gafil avlanmamak gerekir.

1. İbn Hanbel, Musned: 3/298. Bu hadis, Nesâ'î, Salâtu'l-havfde de vardır. Hadis: 17.
2. Tefsîru'l-Kâsimî : 5/1524

Hâzin'in rivâyetine göre âyetler şu münasebetle inmiştir: Allah'ın Resulü, ashabiyle birlikte 'Usfana[1] geldi. Önlerinde de Hâlid ibnu'l-Velîd kumandasında müşrik ordusu vardı. Allah'ın Elçisi, öğle namazını kıldırdı. Müşrikler dediler ki: "Biz gaflete geldik, eğer namazda iken onlara saldırsaydık çok iyi olurdu!" Fakat müslümanların, öğle namazından daha çok üzerine titredikleri ikindi namazları olduğunu düşünerek o namazda müslümanların üzerine saldırmayı tasarladılar. Bunun üzerine öğle ile ikindi arasında bu âyetler indi. Allah'ın Elçisi de âyetin tanımladığı şekilde ikindi namazını kıldırdı.[2]

'Usfân olayı, Hudeybiye barışındadır. Halbuki bu âyetlerin daha önce inmiş olması, tercihe şayandır. Çünkü Allah Elçisinin, korku namazını birkaç yerde kıldırdığına dair rivâyetler vardır. Meselâ Zî-Kurad'da, Zâtu'r-Rikâ'da korku namazı kıldırmıştır.[3] Müşriklerin, 'Usfan'a gelen Allah Elçisine ve ashabına namazda baskın yapmayı tasarladıkları ve bu yüzden Resulullah'ın, 'Usfan'da korku namazı kıldırdığı Nesâ'ide de anlatılmaktadır[4] fakat orada bu olay üzerine âyetin indiğinden söz edilmemiştir. Resulullah, 'Usfan'dan önce de korku namazı kıldırdığına göre-çünkü Zî-Kurâd olayı da, Zâtu'r-Rikâ' olayı da Hudeybiye'den öncedir- âyetin 'Usfan'da indiğini söylemek hatâdır. Âyet, Uhud Savaşından sonraki zamanlarda inmiştir. Hep savaşlarla geçen bu yıllarda yüce Allah, indirdiği bu âyetlerle mü'minlere ihtiyatlı olmayı emretmiştir.

Gerçi âyet, savaş seferinden söz etmekle beraber diğer seferlerde de namaz kısa yani ilk farz kılındığı hali üzre kılınır. Ancak bu seferin uzunluğu üzerinde hayli görüş ayrılıkları vardır: Kimi, âyetin zâhirine göre mesafe söz konusu olmadan, kısa, uzun her türlü yolculukta namazın kısa kılınabileceğini kimi üç mil yahut üç fersahlık[5] kimi bir günlük, kimi iki günlük, kimi üç günlük mesafeyi, sefer mesafesi kabul etmiştir. Kimine göre de yaya ya da deve yürüyüşüyle üç gün-üç gecelik mesafe gerekir. Esasen sefer mesafesini belirleyen açık bir hadîs yoktur. Rivâyetler arasındaki ihtilâflar, bu çeşitli görüşlerin doğmasına neden olmuştur. En doğrusu, kendisine yolculuk denebilecek bir yere giden kişi, namazı kısa kılabilir, orucu da yiyebilir. Kö-

1. Usfân, Mekke'ye 50 km. mesafede bir kasabadır. Cuhfe ile Mekke arasındadır. (Mu'cemu'l-buldân: 3/673).
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 9/155
3. Nesâ'î, Salâtu'l-havf, hadis: 5,9; Tezhîbu Sûreti İbn Hişâm: 1/191
4. Nesâ'î, Salâtu'l-havf, hadis: 16, 22
5. Bir fersah üç mildir. Üç fersah dokuz mil eder. Bir mil altı bin zirâ', bir zirâ' genişlemesine yan yana konan ondört parmak eder. Bir parmak altı arpa dânesi genişliğindedir. Kimine göre de fersah 5541 metredir. (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: 5/371).

yünün, kentinin evlerini geçmekle de seferîlik başlar[1].

103 ncü âyet de yalnız namazda değil, ayakta dururken, yatarken, her zaman, her yerde ve her durumda Allah'ı anmayı emretmektedir. Gerçi her namazdan sonra Allah'ı anmak teşvik edilir ama özellikle korku namazından sonra *"Allah'ı anınız"* deniyor. Çünkü bu namazda namazın dış rükünleri kısaltılmıştır. Böyle durumlarda esas olan, namazın özüne dikkat çekilmektedir ki o da Allah'ı anmaktır. Kıyâm, rükû' ve sücud, namazın kalıbıdır, Allah'ı anmak, namazın ruhudur. Tehlikeli durumlarda namazın kalıbı, dış şekli kısaltılmakta, hattâ tamamen kalıptan feragatla namaz, özüne inhisar ettirilmektedir.

Bazı müctehidler, bilfiil savaş halinde dahi böyle Allah'ı anarak imâ ile namaz kılınacağı kanısına varmışlarsa da Hanefî imamlarının ictihadına göre bilfiil çarpışma, namaza manidir. O zaman namaz, kazaya bırakılır. Nitekim Ahzâb Savaşında Allah'ın Resulü (s.a.v.), dört vakit namazı kazaya bırakmıştı.[2] İmam Evzâî de imaya muktedir olamayanların, çarpışma sona erinceye kadar namazı erteleyeceklerini söylemiştir.[3]

Tehlikeli durumlarda namaz, böyle kısaltılarak: hattâ îma ile kılınır. Ama korku gidip güven gelince *"Namazı tam olarak kılınız. Çünkü namaz, mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır."* buyuruluyor. 103 ncü âyetin bu son cümlesi, namazın, belli vakitler içinde mü'minlere farz olduğunu bildirmektedir. Fakat bu vakitlerin hangi vakitler olduğu belirtilmemiştir.

Aşağıdaki âyetler, namazın farz olduğu vakitlere işaret etmektedir:

1. "Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun." [4]

2. "Gündüzün iki tarafında ve gecenin (gündüze) *yakın saatlerinde namaz kıl..."*[5]

3. "Güneşin (ufukta batıya doğru) *kaymasından, gecenin kararmasına* (yatsı vaktine) *kadar namaz kıl ve sabahın Kur'ânın(*ı, uzunca Kur'ân okunan sabah namazını) *da* (unutma). *Çünkü sabahın Kur'ânı görülür."*[6]

4. "Onların dediklerine sabret, güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini överek tesbih et; gece saatlerinin bir kısmında ve gündüzün

1. Kurtubî, el-Câmi': 5/355-356
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 2/1448
3. Tefsîru'l-Kâsimî: 5/1526
4. Bakara Sûresi: 238
5. Hûd Sûresi: 114
6. İsrâ Sûresi: 78

taraflarında (O'nu) *tesbih et ki memnun olasın."*(1)

5. *"Öyle ise akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tesbih* (etmeniz gerekir). *Göklerde ve yerde, günün sonunda da, öğleye erdiğiniz zaman da hamd, O'na mahsustur."*(2)

Bu âyetlerde başlıca namaz vakitlerine işâret edilmektedir: Bunlar gündüzün iki ucu, ortası, gecenin gündüze yakın sâatleridir. Gündüzün iki ucu, sabah ve akşam vakitleridir. Âyette öğle vakti, tesbîh edilecek zaman olarak gösterilir. Tesbîh ile kasıt namaz ise bundan öğle namazı anlaşılabilir. Gecenin gündüze yakın sâatleri, bir kırâete göre de sâati, yatsı namazı olarak tefsîr edilir. Âyetlerde sadece üç namaz vaktine işâret vardır. Diğer vakitler hadîslerin tefsîriyle sâbit olmuştur.

104 ncü âyet de düşmanı takipte gevşeklik göstermemeyi, bu konuda asla yılmamayı emretmekte; mü'minlerin, Allah'tan, kâfirlerin umamayacağı şeyleri umduklarını belirterek onları cihâdda sebata teşvik etmekte ve Allah'ın ilim ve hikmet sahibi olduğunu hatırlatarak her konuda olduğu gibi savaş konusunda da ilim ve hikmetle, zamanın üstün tekniğiyle hareket etmelerini öğütlemektedir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ
لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾
وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا
أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ
يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾ هَا
أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ

1. Tâhâ Sûresi: 130
2. Rum suresi: 17-18

الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ
يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى
نَفْسِهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖيٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيٓئًا
فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبٖينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ
لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ
مِنْ شَيْءٍ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ
وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظٖيمًا ﴿١١٣﴾

105- Biz sana Kitâbı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında, Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin; hâinlerin savunucusu olma! 106- Allah'tan mağfiret dile. Kuşkusuz Allah bağışlayan, esirgeyendir. 107- Kendilerine hainlik edenleri savunma, zîra Allah, daima hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez! 108- (Günâh işlerken) *insanlardan gizleniyorlar da Allah'tan gizlenmiyorlar. Oysa geceleyin O'nun istemediği sözü söyle*(yip plan kurar)*larken O onlarla beraberdir. Allah, onların yaptıkları herşeyi kuşatmıştır* (hiçbir şeyi O'ndan gizleyemezler). *109- Haydi siz dünya hayatında onları savundunuz; ya kıyamet günü onları kim savunacak, ya da kim onlara vekil olacak? 110- Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur. 111- Kim bir günah işlerse onu kendi aleyhine kazanır. Allah, bilici ve hükümdârdır. 112- Kim bir hatâ, ya da günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur. 113- Allah'ın sana lûtfu ve acıması olmasaydı, onlardan bir grup, seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar sadece kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana Kitâbı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah'ın sana lûtfu, cidden büyüktür.*

Tefsîr:

105-113: Bu âyetlerde Peygamber (s.a.v.)e, Allah'ın gösterdiği yolda hak ile hükmetmesi, hainlere yan çıkmaması, onları savunmaması emrediliyor. Hainlerin, haksızı savunmak için kendi aralarında, Allah'ın razı olmayacağı şeyler kurduğu, haksızları savunmaya çaba harcadıkları, şu fani dünyada haksızları savunsalar bile kıyamet gününde, Allah'ın huzurunda onu savunamayacaklar, herkesin, er geç yaptığı günahın cezâsını çekeceği bildiriliyor ve devamla şöyle buyuruluyor:

Bir günâh işleyen kimse, yalanla bunu kapatma yerine Allah'a tevbe edip af dilerse bağışlayıcı ve esirgeyici olan Allah, onun günâhını affeder. Herkes ne yaparsa kendi lehine veya aleyhine yapmış olur. Bir suç işleyip onu başkasının üzerine atan, işlediği suçun günahı yanında büyük bir iftira günahını da yüklenmiş olur.

Hatîeh: Hatâ, yanılma demektir. Hatâ; daha ziyâde kasıtsız olarak yapılan küçük günâh, *ism* ise bile bile yapılan günâhtır. Bir suçu insanlardan gizlemek mümkün olabilir ama Allah'tan gizlemek mümkün değildir. Allah, herkesin ne yaptığını bilir.

Ey Muhammed, Allah'ın sana lûtfu ve acıması olmasaydı, az daha onlardan bir grup, yaldızlı sözleriyle seni yanıltacaktı, suçsuz bir insanın aleyhine hüküm verecektin. Onlar seni yanıltmaya çalışmakla aslında kendilerini yanıltmaktadırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Çünkü Allah sana Kitâbı ve hikmeti indirmekte, bilmediğin şeyleri öğretmektedir. Yanıldığın hususlarda seni uyarmakta, gerçeği ortaya koymaktadır. Seni yanıltmaya çalışanlar, sonunda rezîl olurlar. Allah'ın sana lûtfu büyüktür.

Bu âyetlerin, Ebû Tı'ma[1] ibn Ubeyrik hakkında indiği rivâyet edilir. Çeşitli varyantları bulunan olayın özeti şudur:

Medine'de Bişr, Beşîr ve Mubeşşir adında üç kardeş vardı. Düşük ve yoksul bir âileden gelen bu kardeşlere Ubeyrik oğulları denirdi. Ebû Tı'ma künyesiyle anılan münâfık bir insan olan Beşîr, Allah'ın Elçisini ve sahabilerini yeren şiirler yazar, bu şiirleri başka meşhur şairlere nisbet ederdi. Bu adam, geceleyin Rifâ'a adında, yeni müslüman olmuş birinin odasının duvarını delmiş ve bir un çuvalı içindeki kılıç ve zırhını çalmıştı. Önce evine getirdiği bu çalıntı eşyayı, evinin aranmasından korktuğu için Lebîd ibn Sehl'in yahut bir yahudînin evine götürüp attı veya emaneten bıraktı.

Çuvaldan dökülen izleri süren arayıcılar, Ebu Tı'ma'nın evine vardılar.

1. Tâ'nın üç harekesiyle de okunabilir. Ama kesre ile telâffuzu daha fasihtir.

Ebu Tı'ma inkâr etti ve eşyayı götürüp bıraktığı yahudî'nin evini göstererek, "Herhalde falan çalmıştır" dedi. Gerçekten izi sürenler, yahudî'nin evine geldiler ve arayınca kılıçla zırhı orada buldular. Lebîd, ya da yahudî, bunları kendisinin çalmadığını, Ebu Tı'ma'nın kendisine emanet bıraktığını söyledi. Bu dâvâ Allah'ın Elçisine getirildi.

Ubeyrik Oğullarının mensub olduğu kabilenin ileri gelenleri, Allah'ın Elçisine geldiler, bu zavallılara iftira edildiğini yaldızlı sözlerle anlatıp, Resulûllah'tan bu zavallıları savunmasını rica ettiler. Allah'ın Resulü de yoksul haline acıyarak Ebû Tı'ma'yı korumak ve onun lehine hüküm vermek istedi. İşte bu âyetler inip gerçeği ortaya çıkardı.

Bunun üzerine Ebu Tı'ma ibn Ubeyrik, cezadan kurtulmak için Medine'den kaçtı, Mekke'ye gitti, dininden döndü. Müşrikler arasında yaşamaya başladı. Ama yine hırsızlık ettiği için onu Mekke'den çıkardılar. Yolda bir kervana katıldı. Geceleyin onlardan da bir şeyler çalıp kaçtı. Kervan sahipleri onu takib edip yakaladılar ve taşla vurup öldürdüler.[1]

Yüce Allah, bu âyetlerde hakimin, sadece Allah'ın gösterdiği yolda hüküm vermesini, tek ölçünün adâlet olmasını buyurmaktadır. Hakkı arayıp ortaya çıkarmak, hakimin görevidir.

Âyetin çok önemli bir hükmü de savcılığa ve avukatlığa ilişkindir. Savcı ve avukatın, haksızı değil, haklıyı savunmaları emredilmektedir. Yüce Allah, *"Hainlerin savunucusu, yani avukatı olma!"* buyuruyor. Hainleri, haksızları savunmak, Allah'ın buyruğuna aykırıdır. Çünkü bu, adaletin sapmasına yol açar. Adâletin sapması da bir milletin mahvına sebeb olur.

Bazı kimseler, haklı oldukları halde haklarını savunamazlar, bu yüzden dâvayı kaybedebilirler. Bazı kimseler de güzel konuşma, çevrelerini etkileme kabiliyetine sahiptirler. Güzel konuşmaları, avukatların ustalıkla savunmaları sonunda dâvayı kazanabilirler. Bunlar iyi bilmelidirler ki dünyada bir menfaat sağlamış olsalar bile, o lehlerine tecellî eden hüküm, aslında onların lehine değil, âleyhinedir. Çünkü kıyamet gününde her işin dış görünüşü değil, içi ortaya çıkacaktır. İşte o haksız hükmün içyüzü de cehennem ateşidir.

"Allah'ın Resulü (s.a.v.) odasının kapısı önünde bir kavga işitti. (Dâvanın halli için) *dışarı çıktı ve dedi ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Bana dava gelir, belki biriniz, ötekinden daha güzel konuşur, ben de onun doğru söylediğini sanıp onun lehine hüküm veririm. Her kime bir müslümanın hak-*

1. İbn Kesîr, 1/551; Taberî, 5/265-270; Tirmizî, Tefsîr, Nisâ Sûresi: Tefsîru'l-Cevâhir: 3/77-78; Tabresî, 2/105.

kını hükmetmiş isem bilsin ki o, ateşten bir parçadır. Artık ister alsın, ister bıraksın.'"[1]

Âhmed ibn Hanbel de şu hadîsi rivâyet ediyor: *"İki kişi, miras meselesinde Allah'ın Elçisine geldiler. Her ikisinin de delilleri yoktu. Allahın Elçisi buyurdu ki: 'Siz bana davanızı getiriyorsunuz. Ben de bir insanım. Olur ki biriniz, delilini ötekinden daha güzel anlatır. Ben de duyduğuma göre aranızda hüküm veririm. Her kime kardeşine ait bir hakkı hükmedersem, onu almasın. Çünkü ona ateşten bir parça biçmişimdir. O hak, kıyamet gününde o kimsenin boynunda ateşte kızarmış bir demir parçası olur.' Adamların ikisi de ağladı. Herbiri 'Hakkım kardeşimindir' dedi. Allah'ın Elçisi: 'Madem ki böyle diyorsunuz, öyleyse onu aranızda kardeş payı bölüştürünüz. Kur'a çekiniz ve her biriniz diğerine helâl etsin' buyurdu.'"*[1]

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ
النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا
﴿١١٤﴾ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ
الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

114- Onların gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka, yahut iyilik, ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden(in konuşması) *hariç. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amaciyle bunu yaparsa, yakında ona büyük bir ödül vereceğiz. 115- Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçiye karşı gelir ve mü'minlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası!*

Tefsîr:

114-115: *Necvâ,* gizli konuşmak, gizli toplantı yapmak demektir. Yüce Allah, kötü maksatlar için gizli toplantılar yapmanın hayırlı olmadığını bildiriyor. Gerçekten cemaat içinde birkaç kişinin kendi aralarında gizli gizli

1. Buhârî, Mezâlim, bâbu ismi men hâsama fî bâtılin ve huve ya'lemuhû.
2. Musned, 6/320; Ebû Dâvûd, Akdıye: 7

konuşmaları, toplantılar, kulisler yapmaları, diğer insanlar yanında kuşku uyandırır. Fertler arasına soğukluk, fesat sokar. Ancak herkesin yararı için toplantılar yapmak meşru'dur. Âyette, sadaka vermek iyilik etmek, insanların arasını düzeltmek gibi maksatlar için toplantılar yapılmasında bir sakınca olmadığı belirtilmekte, Allah rızâsı için böyle toplantılar yapanlara mükâfat va'dedilmekte, doğru yol belli olduktan sonra Resule aykırı giden, mü'minlerin yolunu bırakıp başka yollara, başka düşüncelere sapan kimselerin cehenneme sokulacağı belirtilmektedir.

İslâmın esası doğruluktur. Yalan söylemek aslâ caiz değildir. Yalnız insanları barıştırmak, karı kocanın arasını bulmak, bir de savaşta düşmanı aldatmak için yalana müsaade edilmiştir. Başka hiçbir suretle yalan söylemek caiz değildir.

Bu iki âyetin de Ebû Tı'ma ibn Ubeyrik olayıyla ilgili olduğu, Ebû Tı'ma'yı temize çıkarmak için aralarında gizli toplantı yapan kimseler hakkında indiği rivâyet edilir. Fakat bu âyetlerin anlamı, ferdî olaylar çerçevesini aşar. Bunlar, insanlık için çok önemli ahlâk prensipleridir. Gerçekten kötü işler, şahsî çıkarlar için gizli toplantılar yapmak, toplumda şüphelerin uyanmasına, dargınlıklara sebeb olur. Ancak iyi maksatlar için toplanmak güzel sonuçlar doğurur.

115 nci âyet, mü'minlerin üzerinde ittifak ettiği fikre uymayı farz kılmıştır. İmâm Şâfiî, bu âyetten *icmâ'*ın hüccet olduğunu anlamıştır. İslâm ulemâ veya müctehidlerinin bir mesele üzerinde birleşmesi anlamına gelen *icmâ'*, dinî kaynaklardan biridir. Buna uymak farz, karşı gelmek ise haramdır.

Mü'minlerin yolu, Hz. Peygamber(s.a.v.)in yoludur. Allah Elçisinin yoluna aykırı giden, zaten mü'minlerin yolundan ayrılmıştır. Fakat burada mü'minlerin yolunun ayrıca anılması önemli bir amaca yöneliktir. Allah Elçisinin, hakkında açıkça hüküm bildirdiği konularda ona aykırı davranmanın, mü'minlerin yoluna da aykırı olduğu aşikârdır. Fakat Allah Elçisinin, açıkça bir hüküm belirtmediği konularda mü'minlerin birleştikleri yoldan ayrılmak, acaba Allah Elçisinin yolundan ayrılmak sayılır mı diye bir şüphe hatıra gelebilir. İşte bu şüpheyi gidermek için Cenâbı Hak, açıkça, mü'minlerin birleştikleri yolun yani mü'minlerin icma'ının, Allah Elçisinin yolu olduğunu haber vermiş, mü'minlerin yolundan ayrılanların, Elçinin yolundan ayrılmış olacaklarını, dolayısiyle cehenneme gireceklerini duyurmuştur.

İcmâ', bütün müslüman bilginlerin, bir mesele üzerinde birleşmeleri, aynı kanaate varmalarıdır. İslâm tarihinde bütün müslüman âlimlerin tamamen ittifak ettikleri bir mesele hemen hiç yok gibidir. Bir kısmının benimsediği

fikre, az veya çok diğer bir kısım karşı çıkmış, bir kısmının mekruh saydığını, başka bir kısmı mübah görmüştür. Bu bakımdan fıkhın tanımladığı biçimde *icmâ'*, kolay bir şey değildir.

Âyetin kasdı, bile bile çoğunluğun yolundan ayrılıp kötü yola sapmak, gizli işler çevirmektir. Yoksa insan, samimi ictihadiyle, hakkında nass bulunmayan bir meseleye karşı çıkmakla günahkâr olmaz. Önemli olan, kişinin samimiyetidir. Günah olan, bile bile haksızlığa sapmak, doğru yoldan ayrılmak, hakkı bildiği halde bâtılın yanında yer almak, batılı savunmaktır.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ
بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اِنَاثًا وَاِنْ يَدْعُونَ
اِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَاُضِلَّنَّهُمْ وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ
الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ
دُونِ اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ
الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا
مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِيلًا
﴿١٢٢﴾

116- Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka herşeyi dilediğine bağışlar, Allah'a ortak koşan da uzak bir sapıklığa düşmüştür. 117- O (Allah'a ortak koşa)*nlar, O'nu bırakıp birtakım dişilerden başkasına çağırmıyorlar ve onlar* (hayırsız), *âsî, şeytandan*

başkasına yalvarmıyorlar. 118- (O şeytan) *ki Allah ona lânet etti ve o da: "Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım." dedi. 119- "Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları boş kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim: Hayvanların kulaklarını yaracaklar, onlara emredeceğim: Allah'ın yaratışını değiştirecekler!" Kim Allah'ın yerine şeytanı dost tutarsa, muhakkak ki açık bir ziyana uğramıştır. 120-* (Şeytan) *onlara söz verir, umut verir. Fakat şeytanın onlara sözü aldatmadan başka bir şey değildir. 121- İşte onların varacağı yer cehennemdir. Asla ondan kaçma* (imkânı) *bulamazlar. 122- İnanıp iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız, orada sürekli kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek va'didir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*

Tefsîr:

116-122: Yüce Allah, bu âyetlerde önce, kendisine ortak koşma dışında dilediği herkesin her günahını bağışlayacağını bildirmektedir. Allah'a şirk (ortak) koşmak, affedilmeyecek bir günahtır. Çünkü İslâmın cevherine, kâinat gerçeğine aykırıdır. Allah'tan başkasını O'na ortak saymak, yaratılmış şeylerde birtakım tanrısal güçler vehm etmek, büyük cür'et, insan ruhunu alçaltan açık bir sapıklıktır.

Bu âyetin de Ebû Tı'ma ile ilgili olduğu söylenir. Çünkü Ebû Tı'ma, yukarıda anlatılan olaydan sonra cezadan kurtulmak için dininden dönmüş, Mekke'ye kaçıp müşrikler arasına katılmıştır. Yüce Allah, tek kurtuluş yolunun tevbe olduğunu hatırlatmaktadır. Allah, tevbe edenlerin günahlarını dilerse affeder.

117 nci âyette geçen *inâs* kelimesi, birkaç mânâya gelir. *Ünsâ*'nın çoğulu olan bu kelime, kadınlar anlamına geldiği gibi cansız eşyaya da *inâs* denir. İbn Abbâs ve Hasan(-ı Basrî)den rivâyet edildiğine göre odun, taş gibi cansız olan herşeye *inâs* denir. Bu takdirde âyetin mânâsı: Onlar cansız putlara yalvarmaktadırlar, demek olur. Fakat müşriklerin taptıkları tanrıların hepsi cansız değildi. Bu bakımdan *inâs*'ın kadınlar mânâsına gelmesi, daha kuvvetlidir. Çünkü müşriklerin tanrılarının çoğu, kadın ismi taşırdı. el-Lât, el-Menât, el-'Uzzâ gibi. Ayrıca müşrikler, melekleri de Alah'ın kızları kabul ediyorlardı. Kadın telâkki ettikleri birtakım boş, kuru isimlere yalvarmakta, onlardan meded ummakta idiler.

Kadını en hor şartlar altında yaşatan putperestler, onu sadece bir şehvet âleti telâkki etmiş, şehvetleri uğruna âdeta kadına tapmış, onu tanrılaştırmışlar ve tanrı diye taptıkları putları da kadın telâkki etmişlerdi. Bu, sadece

Araplar arasında değil, Romalılarda, Yunanlılarda, Mısırlılarda hep böyle olmuştu. Şehvet uğruna kadına tapılmış, çıplak kadın vücudu tanrılaştırılarak adına heykeller yapılmış, Güneş tanrıçası, Ay tanrıçası, Rüzgâr tanrıçası gibi çeşitli adlar altında yapılan kadın heykeller, dünyanın yöneticileri kabul edilmiştir. Bu şehvetin zebunu olan insanlardan kimi de dişilik ve erkeklikten uzak olan melekleri de kadın sanmıştır.

Bu tür düşünce ve inançların hepsi boştur. Böyle şehvet kabarmasının ortaya çıkardığı kadın tanrılara yalvaranlar, aslında Allah'ın lânetine uğramış şeytandan başkasına tapmamaktadırlar. Çünkü onların kafalarına bu düşünceleri yerleştiren, onları şehvetlerinin tutsağı yapan, kafalarına hurafeleri, vehimleri yerleştiren şeytandır.

Bu âyette şeytân, *merîd* sıfatıyla nitelendirilmiştir. *Merîd:* âsî, itâat etmeyen; hayırdan, iyilikten tamamen arınmış demektir. Yaprakları dökülüp çıplak dalları ortaya çıkan ağaca şecerun merdâ denir. Şeytân da yaprakları dökülen ağaç gibi iyilik ve meziyetlerden arınmış, kendisinde şerden başka bir şey kalmamıştır. İşte, şeytanın vesvesesiyle bunlar, boş kuruntulara saplanmışlar, Allah'ın yarattığı şeyleri değiştirmeğe, çirkinleştirmeğe kalkmışlar, hayvanların kulaklarını yarmışlar, onları kısırlaştırmış, yaratılış biçimini değiştirmişlerdir.

119 ncu âyette işaret buyurulan hayvanların kulaklarını yarma, Allah'ın yaratışını değiştirme şöyle olurdu: Araplar, bir dişi deve beş defa doğurur, beşincisi erkek olursa *Bahîre* dedikleri o hayvanı putlarına adarlar, kulağını yarıp salıverirler, artık onu hizmette kullanmazlar, su ve otlaktan menetmezler, kesmezlerdi.

Hayvanın kulağını yarmak, Allah'ın yarattığı tabii biçimini bozmak, onu çirkinleştirmektir. *"Allah'ın yaratışını değiştirecekler"* cümlesi, Allah'ın yarattığı doğal şekli değiştirecekler, demektir. Bu, fıtratı değiştirme, bozma, çirkinleştirmedir. Tek Allah'a kulluk etmek demek olan İslâm da tabiî, insanın yaratılışına uygun dindir. Buna şirk karıştırmak da fıtratı bozmak anlamına gelir. Yüce Allah: *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğru dîne çevir: Allah'ın, insanları yarattığı fıtrata* (yaratılış yasasına) *uygun olan dine. Allah'ın yaratması değiştirelemez. İşte doğru din, odur."*[1] buyurmuştur. Bu, Allah'ın fıtratını değiştirmeyiniz, insanları tabii halinde bırakınız demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: *"Her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onun ana babası, onu ya yahudî, ya hıristiyan, ya da mecûsî yapar. Nasıl*

1. Rum Sûresi: 30

ki hayvan da bütün organları tam bir hayvan doğurur. Hiç kulağı kesik görür müsünüz?"[1] buyurmuştur.

Allah'ın yaratışını değiştirme hakkında çeşitli sahabe ve tabiûna atfedilen tefsirler vardır. Bunlara göre Allah'ın insanlığa uygun gördüğü tevhîd dinini değiştirmek, Allah'ın yaratışını değiştirmek olduğu gibi hayvanların kulaklarını kesmek, uzuvlarını sakatlamak, insanın tabii güzelliğini bozmak, kadının erkeğe, erkeğin kadına benzemesi gibi şeyler, hep Allah'ın yaratışını değiştirmektir.

Âyet, şeytanın insanın içine attığı, doğal durumu değiştirecek tezyinattan kaçınmayı gerekli kılmıştır. Kadî Beydâvî bu âyet üzerinde şöyle diyor: "Yani yüzünü, suret ve sıfatını değiştirecekler, demektir. Hâmî'nin gözünü çıkarmak, köleleri kısırlaştırmak, döğüm yapmak, dişleri kesip inceltmek, livâta, sevicilik, güneşe ve aya tapmak, Allah'ın fıtratı olan İslâmı değiştirmek, hep Allah'ın yaratmasını değiştirmedir."[2]

Hz. Peygamber (s.a.v.)in, hayvanları ve insanları iğdiş etmeden menettiği gibi[3] döğüm yapanlara, yaptıranlara, yüzünün kıllarını çekenlere de lânet ettiği rivâyet edilir.[4]

Hayvanların ve insanların kısırlaştırılması, Allah'ın yaratışına aykırıdır. Neslin devamı için Allah'ın açtığı üreme yollarını kapatmaktır. Aynı şekilde bugün ortaya çıkan tüp bebek de kanımızca Allah'ın yaratma yoluna aykırıdır. Kulak dilme, hayvanı sakatlamaktır. Döğüm yapma da insanı güzelleştirmez, çirkinleştirir. Böyle hayvanları ve insanları sakatlayan, tabii güzelliği bozan işlemler, âyetin delâletiyle haram olduğu gibi hadîsi şerîflerle de menedilmiştir.

Ancak yüzün kıllarını çekmek gibi özellikle kadınların yaptıkları bazı tezyinat işlemlerini, haram sayan hadîslerin sıhhati üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü güzelleşme, bilhassa kadının tabii ihtiyacıdır. Allah'ın Elçisi, yas zamanı dışında kadınların süslenmelerine müsaade buyurmuştur. Bu konuda Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği bir hadîs ilginçtir:

Hz. Peygamber (s.a.v.), sakalını sarıya boyardı.[5] Bir yere gitmiş olan kimsenin, evine geceleyin aniden çıkıp gelmesini hoş görmez, kadınlara taranma, süslenme fırsatı tanınmasını emrederdi.[6] Câbir ibn Abdullah, di-

1. Buhârî, Cenâ'iz, bâbu mâ kîle fî evlâdi'l-müşrikîn.
2. Envâru't-Tenzîl, âyetin tefsîri.
3. Musned: 2/24.
4. Buhârî, Tefsîr, Hadîd Sûresi.
5. Ebû Dâvûd, Libâs, bâb fî'l-mesbûği bi's-Sufrati.
6. Buhârî, Nikâh bâb lâ yatruk ehlehû leylen; Müslim, İbâret, h. 180

yor ki: *"Biz Allah'ın Elçisi ile beraber bir gazâdan döndük. Medine'ye geldiğimizde evimize gitmek istedik. Buyurdu ki: 'Durunuz, yatsı vakti evlerimize girelim ki saçı tozlanmış, karışmış olan kadınlar taransınlar, kocası yanında bulunmayan kadınlar, kıllarını gidersinler,'."*[1]

Demek ki âyette kötü görülen şey, süslenmek, güzelleşmek değil, Allah'ın yaratışını değiştirecek biçimde doğal durumu bozmak, tabii güzelliği çirkinleştirmektir. Bazı kimseler, güzelleşeceğim derken yüzlerine âdeta kilolarca boya, allık, pulluk sürer, çeşitli kerih kokularla âdeta insanı tiksindirecek biçime sokarlar kendilerini. İşte bu, güzelleşmek değil, kişinin şahsiyetini bozması, şahsiyyetinden kaçmasıdır. Yoksa her insanın bir güzel tarafı, kendine özgü bir kişiliği vardır. İşte onu değiştirecek şekilde değil, fakat güzelleştirecek biçimde süslenmek mübahtır, hattâ teşvik edilmiştir.

Eşyanın fıtratını değiştirmek, şeytanın telkinidir. Şeytanın telkinine uyanlar, şeytana boyun eğenler, onun ardına takılıp cehenneme giderler. Ama inanıp Allah'ın emirleri uyarınca hareket edenler de ebedî cennetlere ulaşırlar. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah, sözünden caymaz, va'dini mutlaka yerine getirir.

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِۜ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا يُجْزَ بِه۪ۙ وَلَا يَجِدْ
لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ
اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَق۪يرًا ﴿١٢٤﴾ وَمَنْ
اَحْسَنُ د۪ينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًاۜ
وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰه۪يمَ خَل۪يلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطًا ﴿١٢٦﴾

123- (İş) *ne sizin kuruntularınızla ne de Kitâb ehlinin kuruntularıyla olmaz. Kötülük yapan, onunla cezâlandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz* (Allah'ın vereceği cezayı

1. Müslim, İmâret, b. 56, h. 181

hiç kimse ondan savamaz). *124- Erkek veya kadından her kim inananarak güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. 125- Hangi insan, din yönünden iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tâbi olandan daha güzel olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir. 126- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah*(ın bilgisi), *herşeyi kuşatmıştır.*

Tefsîr:

123 ncü âyetteki hitâbın müşriklere de müslümanlara da yönelik olması muhtemeldir. Eğer hitâb müşriklere ise mânâ: Ey müşrikler, gerçek ne sizin sandığınız gibi, ne de Kitâb ehlinin sandığı gibi değildir. Siz şeytanın iğvasına kapılıp putlara Allah'ın kızları dediniz, onları Allah yanında sizin şefaatçileriniz sandınız, havyanların kulaklarını yardınız, bazı hayvanlara kutsallık atfettiniz, Allah'ın yaratmasını değiştirdiniz. Kitâb ehli de 'Uzeyr ve İsâ'yı Allah'ın oğlu saydılar, yahudîlerden ve hıristiyanlardan başkasının cennete girmeyeceğini sandılar. Oysa işin içyüzü ne sizin, ne de Kitâb ehlinin sandığı gibi değildir.

Âyetlerdeki hitâbın, müslümanlara yönelik olduğunu söyleyenler ise -ki bu görüş daha kuvvetlidir- âyetlerin, müslümanlarla Kitâb ehli arasında geçen bir münakaşa üzerine indiğini rivâyet ederler. Kitâb ehli (yahudîler, hıristiyanlar): "Bizim peygamberimiz, sizin peygamberinizden, Kitâbımız da sizin Kitâbınızdan öncedir. Allah, bizi sizden çok sever" demişler. Müslümanlar da: "Hayır, Allah bizi sizden daha çok sever. Çünkü bizim peygamberimiz, peygamberlerin sonuncusudur. Kitâbımız da daha önceki Kitâpların hükmünü kaldırmıştır" diye cevap vermişler, bu âyetler inmiş.

Yahudî ve hıristiyanların, birbirleriyle tartışmalarına Bakara Sûresinin 113 ncü âyetinde, her iki din mensuplarının müslümanlarla tartışmasına ve müslümanlara karşı üstünlük iddiâlarına da yine Bakara Sûresinin 111, 135 nci ve Mâide Suresinin 18 nci âyetlerinde işaret edilmiştir. Demek ki onlar: *"Cennete yalnız yahudîler, ya da hıristiyanlar girecektir"* diye delilsiz olarak Allah'ın rahmetini sırf kendilerine tahsis edince müslümanlar da Allah'ın gönderdiği dinin en son şekline sahip oldukları için, Allah indinde en makbul insanların, kendileri olduğunu söylemişlerdir.

İşte bu tür tartışmalar üzerine inen bu âyetler, Allah katında makbul ve sevilir olmanın, öyle lafla olmayacağını, kötülük yapanların cezalanacağını, ilâhî dinlerin özüne uyan her erkek ve kadının da cennete gireceğini açık-

ladıktan sonra bütün ilâhî dinlerin özünün, Allah'a teslimiyet olduğunu, Allah'a teslimiyetin de, üç ilâhî din peygamberinin atası olan İbrahim'in dininde sembolleştiğini bildirmektedir. Hem Hz. Mûsâ'nın, hem Hz. Îsâ'nın ve hem de Hz. Muhammed'in atası olan İbrahim Aleyhisselâm, puta tapmaktan tamamen uzak durarak Allah'a teslim olmuş, yalnız O'na kulluk etmiştir.

Hanîf, bâtıl inançların hepsinden ayrılıp yalnız Hakk'a yönelen kimse demektir. *Halîl* ise insanın bütün gizli şeylerini bilen; sevgisi, insanın yüreğinin içine işleyen dost demektir. Allah'ın, İbrahim'i halîl edinmesi, onu sevip esrarına vakıf kılmasındandır. Yüce Allah, Hz. İbrahim'i, bazı sözlerle sınayıp insanlara imam (önder) yapmıştır. Göğün ve yerin melekûtunu gösterdiği Hz. İbrahim, oğlu da dahil, cihanda ne varsa hepsini Allah uğrunda fedâdan kaçınmamış ve tamamen kendisini Allah'a vermiştir. Onun böylesine teslimiyyetinin ödülü olarak da yüce Allah, onu kendisine halîl (dost) edinmiş ve belli başlı peygamberleri onun zürriyetinden getirmiştir.

Râzî, halîlin anlamını şöyle açıklıyor: "Ruh cevheri aslında nurlu, yüce olur, cismânî lezzetler ve ceset durumlariyle ilgisi azalır ve bu vasıftaki kutsal ruha kendisini cismânî bulanıklıklardan tamamen temizleyecek, kutsal nurunu artıracak birtakım ameller de katılırsa bu insan, cisim ve duygu bağlarından tamamen kurtularak kutsallık ve temizlik âlemine dalar. Bu insan bu mânâ âleminde yükselmeğe, güzel haller kazanmaya devam eder. Öyle bir dereceye gelir ki, Allah'tan başkasını görmez, Allah'tan başkasını işitmez, yalnız Allah ile hareket eder, yalnız Allah ile sakin olur, yalnız Allah ile yürür. Sanki Allah'ın celâl (ihtişam) nuru, bu kulun cismânî kuvvetlerinin hepsine nüfuz etmiş, onun içine geçmiş, özüne dalmış, mahiyetini sarmıştır. İşte böyle bir insan, gerçekten *halîl* diye nitelenir. Çünkü Allah sevgisi, onun bütün güçlerine işlemiştir. Peygamber (s.a.v.): *"Allahım kalbime nur ver, gözüme nur ver, kulağıma nur ver, sağıma nur ver, soluma nur ver, üstüme nur ver, altıma nur ver, önüme nur ver, arkama nur ver, benim nurumu artır!"*[1] sözüyle bu duruma işaret buyurmuştur."[2]

Allah, İbrahim Aleyhisselâm'ın kalbine öyle bir sevgi ve korku vermişti ki kalbinin çarpışı, tıpkı kuşun havada kanat çırpması gibi uzaktan duyulurdu. Allah'ın Resulü (s.a.v.) de öyle idi. Çok ağladığı zaman göğsünden, tencerede kaynayan suyun sesine benzer bir ses işitilirdi.[3] Allah'ın Resulü de hem Allah'ın halîli, hem de habîbidir. Kendileri: *"Ben herkesin dostlu-*

1. Müslim, Salâtu'l-musâfirîn, b. 26, h. 181
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/474
3. İbn Kesir, 1/561.

ğundan ayrıldım. Eğer halîl (dost) *edinecek olsaydım, Ebubekir'i halîl edinirdim. Fakat arkadaşınız* (yani kendileri), *Allah'ın halîlidir.''*[1] buyurmuşlar, başka bir hadîslerinde de: *''İyi biliniz ki ben Allah'ın habibi* (sevgilisi)*yim ama övünmem...''* demişlerdir.[2]

Millete İbrâhîm, İbrâhîm dini demektir. 125 nci âyette belirtildiği gibi kim İbrahim gibi Allah'ı birleyerek yalnız O'na teslim olur, O'na kulluk ederse, o kimse cennete girer. İster yahudî, ister hıristiyan, ister müslüman olsun. Fakat özünü Allah'a teslim etmeyen kimse, kuru dava ile üstünlük sağlayamaz, maddî kirlerden arınmamış ruhlar cennete giremez.

Bu âyetler, İslâmın özünü ortaya koymaktadır. İslâm, Allah'ı birleyen, O'nu tanıyıp yalnız O'na kulluk eden herkesi, sözde müslüman olmasalar bile gerçekte müslüman kabul etmekte ve cennetlik saymaktadır. İbn Kesîr: *''İş, ne sizin kuruntularınız, ne de Kitâb ehlinin kuruntulariyle olmaz...''* âyetinde Allah'ın insanları dinler arasında serbest bıraktığını söyledikten sonra şöyle diyor: ''Bu âyetin anlamı şudur: Din, tahallî (bezenme, gösteriş) ve temennî (hayal) ile değildir. Fakat kalblere yerleşen ve amellerin de tasdik ettiği şeydir. Bir şeyi iddiâ eden, sırf kuru iddiâsiyle onu elde edemez. Lâf ile hak üzerinde olduğunu söyleyen herkesin kuru sözü dinlenmez. Ancak Allah'tan bir burhânâ sahip olmak gerekir.''[3]

124 ncü âyette geçen *nakîr* kelimesi, hurma çekirdeğinin sırtındaki noktacığa denir ki hurma buradan filizlenir. Fetîl, çekirdeğin bir şıkkındaki iplikçik, nakîr çekirdekteki noktacık, kıtmîr de çekirdekteki lifçiktir. Üçü de Kur'ân'da geçer.[4]

''Kim bir kötülük işlerse onunla cezâlandırılır...'' âyeti münasebetiyle bazı hadîsler rivâyet edilmiştir. Bu hadîslere göre insan, yaptığı kötülüğün cezasını, dünyada da çeker. Hattâ mü'min insanın ayağının taşa değmesi, ayağına diken batması, başının ağrıması, hasta olması, yaptığı kötülüklere, işlediği günahlara keffaret olur. O inanan insan, başına gelen bu dünya musibetleriyle günahından arınmış olarak âhirete gider. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *''Aşırı gitmeyiniz, orta yürüyünüz, doğru hareket ediniz. Müslümanın uğradığı her musibet, keffarettir. Ayağının sürçmesi, ayağına diken batması dahi* (günahlarına keffaret olur).''[5]

''Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır.'' âyeti indiği zaman Hz.

1. İbn Mâce, Mukaddime: 11
2. Tirmizî, Menâkıb, 1; İbn murdeveyh (Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1583).
3. İbn Kesîr, 1/557
4. İbn Kesîr, 1/559
5. Müslim, Birr: b. 14, h. 52; Musned: 2/248

Ebubekir: "Ya Resulâllah, yaptığımız herşeyle cezalandırılacaksak, halimiz perişandır!" demiş, Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: *"Hiç başın ağrımaz mı, üzülmez misin? Sıkıntı ve güçlüklere uğramaz mısın? İşte bunlar, yaptığınız işlerin cezâsıdır."*[1]

125 nci âyette geçen *muhsin* kelimesi, işini güzel yapan demekse de dinde özel bir anlam kazanmıştır. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) *ihsanı* şöyle tanımlamıştır; *"İhsân, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na kulluk etmendir. Zira sen O'nu görmüyorsan da o seni görüyor."*[2] Yani ihsân, kişinin yaptığı işleri, Allah'ın beğeneceği şekilde güzel yapmasıdır. Mü'minin hem dünyâ, hem de âhiret işleri güzel olmalıdır. Çünkü mü'min, herşeyi güzel yapan Allah'ın huyu ile ahlâklanır.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ
فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ
تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾ وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا
نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَ
أُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾ وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا
كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾ وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللّٰهُ
وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 5/294
2. Buhârî, İmân, bâbu suâli cibrîl en-Nebiyye (s..v.) ani'l-Îmân.

الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ
لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي
السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ
أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ
يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا
بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ
لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا
فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

127- Senden, kadınlar hakkında fetvâ istiyorlar. De ki: "Allah, size onlar hakkında hükmünü açıklıyor: Kendilerine yazılmış olan (miras hakların)*ı vermeyip kendileriyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar, zavallı çocuklar ve öksüzlere karşı adâleti yerine getirmeniz hakkında Kitâbta size okunan* (âyet)*ler de* (Allah'ın hükmünü açıklamaktadır). *Yaptığınız her hayrı muhakkak ki Allah bilir." 128- Ve eğer bir kadın, kocasının huysuzluğundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, anlaşma ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de günah yoktur. Barış, daima iyidir. Zaten nefisler, cimriliğe hazır duruma getirilmiştir. Eğer güzel geçinir,* (kötülükten) *sakınırsanız Allah, yaptıklarınızı haber alır* (yaptığınız güzel işler boşa gitmez). *129- Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında* (tam) *adâlet yapamazsınız. Öyle ise* (birine) *tamamen yönelip ötekini askıda* (kocasızmış) *gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, Allah bağışlayan, esirgeyendir. 130- Eğer* (eşler) *ayrılırlarsa, Allah bol nimetiyle onların her birini zengin eder* (di-

ğerine muhtaç eylemez). *Allah*(ın nimeti) *geniştir,* (O) *hüküm ve hikmet sahibidir. 131- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Sizden önce Kitâb verilenlere de, size de "Allah'tan korkun!" diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz,* (bilin ki) *göklerde ve yerde olanların hepsi, Allah'ındır. Allah, zengindir, övgüye lâyiktir. 132- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter. 133- Ey insanlar,* (Allah) *dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir. Allah, bunu yapabilir. 134- kim dünya sevâbını isterse* (bilsin ki) *dünya ve âhiret sevabı Allah katındadır. Allah, işiten, görendir. 135- Ey inananlar, adâleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde bile olsa, (şahitlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir de olsalar* (adâletten ayrılmayın). *Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır* (onları sizden çok kayırır). *Öyle ise keyfinize uyarak doğruluktan sapmayın. Eğer* (şahitlik ederken) *dilinizi eğip bükerseniz, ya da doğruyu söylemezseniz, muhakkak ki Allah, yaptıklarınızı bilir.*

Tefsîr:

127- *Fetvâ,* güç bir meseleyi açmak, izah etmek demektir. Genç anlamındaki *fetâ*dan gelir. Açıklamakla mesele kuvvet kazandığı için meselenin izahına fetvâ adı verilmiştir. *İstiftâ',* fetvâ istemektir.

127 nci âyetten anlaşılıyor ki bazı müslümanlar, kadınların miras durumu veya yetim kızların mehirleri hakkında soru sormuşlar, bu sorunun açıklanmasını istemişler, bu münasebetle bu âyet inmiştir. Araplarda âdet şöyle idi: Adam, velisi bulunduğu yetim kızın malı varsa malına sahip olmak için eğre kız güzelse onunla evlenir, çirkinse onu hayatı boyunca evlenmekten meneder, bu suretle onun malına konardı. İşte bu surenin baş tarafında üçüncü âyetten itibaren yetim kadınlara haksızlık edilmemesi, onlarla sırf malları için evlenilmemesi, onların mehrlerinin tam verilmesi, onların da erkekler gibi haklarının bulunduğu anlatılmıştır. Allah'ın, yetim kadınlar hakkında bildirdiği hükümler, onlardır. *"Kendileri için yazılan* (takdir edilen miras)*ı vermeyip evlenmek istediğiniz kadınlar",* cümlesi, yetim kızları nitelemektedir. Burada kasdedilen yetim kızlar, kişinin malına varis olmak için evlenmek istediği yetim kızlardır. İşte bunlar hakkındaki hüküm, Surenin baş tarafında açıklanmış, her hak sahibine düşen miras payı gösterilmiştir.

"Ve zavallı çocuklar hakkında da (fetva istiyorlar)." Câhiliyye devrinde kızlara miras verilmediği gibi küçük çocuklara da miras verilmezdi. Yüce

Allah, gerek kızlar, gerek çocuklar hakkında surenin baş tarafında indirilen âyetlerde hüküm bulunduğunu bildirmektedir.

Sûrenin üçüncü âyetinde belirtildiği gibi yetimlere karşı adâletli davranmak şarttır. Mallarına konmak için onlarla evlenmek, ya da mallarına sahip olmak için onları evlenmekten menetmek haramdır. Ama adam, velisi olduğu yetim kızla malı için değil, fakat gönül arzusuyla evlenmek istiyorsa bunda bir sakınca yoktur.

Bazı müfessirler, *"Onlar için yazılan* (takdir edilen)" cümlesinin hem mehre, hem de mirasa delâlet ettiğini söylerler. Çünkü veli, ve vasîler, evlerinde bulunan yetimleri mallarına tamahan başkalariyle evlendirmez, ya kendileri onlarla evlenir, ya da onları oğullariyle evlendirip mallarını kendilerine mehr olarak alırlardı.

İmam Ebû Hanîfe, *"Evlenmek istediğiniz kadınlar.."* cümlesinden, küçük kızın babası ve dedesi dışındaki herhangi bir velisinin, onu evlendirebileceği hükmünü çıkarmıştır.

Âile ilişkilerine temas eden 128 nci âyetin, Hz. Peygamber'in zevcesi Sevde hakkında indiği rivâyet edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) yaşlı olan Sevde'yi boşamak istedi. Allah Elçisinin zevceliği şerefinden yoksun kalmak istemeyen Sevde ise:

"— Ya Resulâllah, beni boşama, ben gecemi Âişe'ye vereyim, dedi." Allah'ın Resulü de bunu kabul edip Sevde'yi boşamaktan vazgeçti. İşte bu olay üzerine inen bu âyet, kocasının, kendisinden hoşlanmadığı için geçimsizlik etmesinden, yüz çevirmesinden korkan kadının, kocasiyle anlaşabileceğini, yatak, mehr ve miras hakkından vazgeçerek kocasının yanında kalabileceğini bildirdi.[1]

Başka bir rivâyete göre 128 nci âyet, Râfi' ibn Hadîc ve eşi hakkında inmiştir. Bu zât, evlendiği genç kızı, eski karısından fazla sevmiş. Buna dayanamayan eski karısını da boşamak istemiş, fakat kadın, ihmal edilse de duruma razı olacağını, boşanmak istemediğini söyleyince bu minval üzre anlaşmışlar, inen bu âyetler de bunun caiz olduğunu bildirmiştir.[2]

Âyetin hükmü ve Hz. Âişe'nin de açıklamasına göre adam karısından hoşlanmaz, boşamak isterse, kadın sadece geçiminin sağlanmasına razı olup kocasının yanında kalmak üzere anlaşabilir ve onun yanında kalır, çocuklarından ayrılmaz.

1. Ebû Dâvûd, Nikâh: bâb fi'l-kasmi beyne'n-nisâ'; İbn Kesîr, Tefsîr: 1/562; Mefâtîhu'l-ğayb: 3/478.
2. Taberî, 5/312;İbn Kesîr, 1/563

129 ncu âyet, Sûrenin başında, çok kadınla evlenmeyi sınırlayan 3 ncü âyeti tamamlamakta, onu tefsir etmektedir. Orada adâlet mutlaktır, burada ise kadınlar arasında gözetilmesi farz olan adâlet açıklanmakta, biraz kolaylık getirilmektedir.(1)

Bir müslüman, en çok dört kadını nikâhı altında tutabilir. Fakat kadınlar arasında adalet yapması şarttır. Hepsini aynı derecede giydirmesi, yedirmesi, oturtması, hepsine aynı işlemi yapması gerekir. Bunları yapmak insanın elindedir. Fakat sevgi, insanın elinde olmayan bir şeydir. Hepsini aynı derecede sevmesi, her zaman mümkün değildir. Birini daha çok sevebilir. İşte yüce Allah, 129 ncu âyette bu duruma işaret ederek: Siz isteseniz de kadınlar arasında tam adâlet yapamazsınız. Gönlünüze hakim olamayarak birini diğerinden fazla sevebilirsiniz. Fakat gönül durumunuz adalete engel olmamalıdır. Ötekinden tamamen yüz çevirip, onu kocasızmış gibi bir duruma sokmamalısınız. Sevgide de ölçülü davranınız, buyurmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)in vefatı sırasında nikâhı altında dokuz zevcesi bulunuyordu. O, hanımları arasında adaleti gözetir, her gece bir hanımının odasında kalırdı. Yaşlı olan Sevde ise, gece hakkını Hz. Âişe'ye vermişti. Hz. Âişe şöyle diyor: *"Allah'ın Resulü (s.a.v.) kadınları arasında geceleri taksim eder, ve adâletle sıraya uyardı. Sonra: 'Allahım, bu benim yapabildiğim taksimdir. Fakat benim elimde olmayıp senin elinde olan şeyden ötürü beni kınama' derdi."*(2)

130 ncu âyette birbirinden ayrılan eşleri, birbirine muhtacetmeyeceğini, bol hazinesinden onlara yardım edeceğini bildiren yüce Allah, 131-134 ncü âyetlerde de göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendisine âid olduğuna dikkati çektikten sonra gönderdiği bütün dinlerde insanlara Allah korkusunu öğütlediğini hatırlatmakta, insanların küfür ve isyanının göklerin ve yerin padişahı Allah'a zarar vermeyeceğini, Allah'ın çok zengin olup hiçbir şeye muhtaç olmadığını, bütün övgülerin O'na mahsus olduğunu bildirmektedir. Evet göklerde ve yerde ne varsa hep Allahındır. O, her nefsin başında yönetici, gözetleyici ve herşeyi görücüdür.

Dilerse kendisine isyan eden bir topluluğu götürür, yok eder, onun yerine yeni bir topluluk getirir. Zaten hep götürüp getirmektedir. Bazı toplumları yükseltirken, bazılarını alçaltmakta; yıpranan vücutları götürmekte; yeni canlar, yeni vücutlar yaratmakta; her an hayatı tazelemekte, her an yaratmaktadır. O, her anda başka bir şandadır. Herşeyi yapmaya gücü yeter.

1. Buhârî, Tefsîr: Nisâ' Sûresi.
2. Ebû Dâvûd, Nikâh, bâb fî'l-kasmi beyne'n-nisâ'; Tirmizî, Nikâh: 42; Nesâ'î, 'Uşretu'n-nisâ', bâbu meyli'r-raculi ilâ ba'dı...; İbn Mâce, Nikâh: 47; İbn Hanbel, Musned: 6/144

Dünyayı isteyen ve bunun için O'ndan başka varlıklara yalvarıp duran bilsin ki dünya ve âhiret nimetlerinin hepsi Allah'ın yanındadır. O, dilediğine bunu veya onu, yahut her ikisini de verir. İnsanlar dünya nimetlerini de, âhiret nimetlerini de yalnız O'ndan istemelidirler. Allah, herşeyi işiten ve görendir. Kimin ne istediğini bilir, ne yaptığını görür.

126 ncı âyetten 133 ncü âyete kadar üç defa göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'a aid olduğu, Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı hatırlatılmaktadır. Bu demektir ki her şeyi yaratan Allah, kâinatın ve insanların nasıl bir düzenle mutlu olacaklarını en iyi bilendir. O'nun, sizin için indirdiği bu hükümler, sizin saâdetiniz içindir. Eğer siz, bu hükümlere uyarsanız mes'ud olur, güçlenirsiniz. Dünyada şeref ve izzet içinde yaşarsınız. Ama bu hükümlerden saparsanız o zaman gücünüzü yitirirsiniz. Allah dilerse sizi mahveder, sizin yerinize, yasalarına uyacak toplumlar getirir. Allah herşeyi yapabilir.

135 nci âyet de Allah için doğru şahitlik etmeyi, insanın kendi aleyhine, ana babasının ve akrabasının aleyhine de olsa, leh veya aleyhine tanıklık yaptığı kimse zengin de olsa, fakir de olsa asla doğruluktan ayrılmamayı emretmektedir. Bazan insan zenginden korktuğu için onun lehine tanıklık yapmak ister. Bazan da fakire acıdığından onun lehine şahitlik yapmak, fakiri korumak için bildiğini ve gördüğünü gizlemek, başka türlü söylemek ister. Her ikisi de doğru değildir. Tanıklıkta asla sevgi, şefkat, merhamet, korku duyguları insanı haktan saptırmamalı, hak ve adalet neyi gerektiriyorsa insan onu yapmalıdır. Nefsin arzusu, kişiyi adâletten alıkoymamalıdır. Çünkü Allah, kullarına herkesten çok yakındır. İnsanlar için en uygun olan adâlet ve doğruluk olduğundan bunlara titizlikle riâyet edilmesini buyurmakta ve tanıklıkta haktan sapanları şiddetle uyarmaktadır: *"Eğer lâfı ağzınızda geveler, ya da doğru söylemekten yüz çevirirseniz, Allah yaptıklarınızı bilir!"*.

Bu âyet, İslâm adaletinin temellerinden biridir. Hak ve adaleti bunun kadar özlü ifade eden başka bir hukuk prensibi yoktur.

135 nci âyetin tefsîrinde Kurtubî, şehâdetin hükümlerini saymaktadır. Buna göre âyetin zâhirinden, evlâdın, anne babasına, ana babanın çocuklarına, kardeşin kardeşine şehadeti geçerlidir. Sahâbîler devrinde de uygulama böyle idi. Bu konuda hiç kimse suçlanmıyordu. Sonra çıkan olaylar, yöneticileri ana babanın ve kardeşlerin şahitliklerini kuşku ile karşılamağa sevk etti. Bu yüzden şahitliğinde kayırma kuşkusu duyulabilecek çocuğun, babanın, kardeşin ve kocanın şahitliğini caiz görmediler. Hasan, Neha'î, Şa'bî, Şüreyh, Malik, Sevrî ve Şâfiî bu görüştedirler. Bir kısım bilginler, âdil ol-

dukları takdirde bunların birbirlerine tanıklıklarını caiz görmüşlerdir[1].

Taberî'nin rivâyetine göre Resûlullah'ın huzurunda bir zenginle bir fakir davalaştı. Resul Aleyhisselâm, fakir, zengine haksızlık edemez düşüncesiyle fakiri tutar oldu. Yüce Allah, bu âyeti indirerek elçisine, zengin olsun, fakir olsun herkese karşı adaletle, tarafsız davranmasını, hiçbir tarafı tutmamasını emretti.[2]

Hazin'in işaret ettiği gibi bu âyetin de Ebû Tı'ma ile ilgili olması muhtemeldir. Ancak âyet, tanıklıkta adâlet ve tarafsızlık ilkesini getiren yeni bir hukuk prensibidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا
ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا
لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ الَّذِينَ
يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ
الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا
سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى
يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَ
الْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾ الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ

1. Kurtubî: 5/411
2. Câmi'u'l-beyân: 5/321

لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوٓا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ
نَصِيبٌ قَالُوٓا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا
﴿١٤١﴾ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَاِذَا قَامُوٓا اِلَى الصَّلٰوةِ
قَامُوا كُسَالٰى يُرَآؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾
مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ
سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ
دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَتُرِيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾
اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا
﴿١٤٥﴾ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَاَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ
فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا
يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا
﴿١٤٧﴾

136- Ey inananlar, Allah'a, Elçisine ve Elçisine indirdiği Kitâba ve daha önce indirmiş bulunduğu Kitâba inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, Kitâblarını, Elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür. 137- Onlar ki inandılar, sonra inkâr ettiler; daha sonra yine inandılar, yine inkâr ettiler, sonra inkârları arttı; işte Allah onları ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir. 138- Mü-

nafıklara, acı bir azâbın kendilerinin olacağını müjdele! 139- Onlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutuyorlar. Onların yanında şeref mi arıyorlar? Bütün şeref, tamamen Allah'a aittir. 140- (Allah), *size Kitab'da indirmişti ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar* (sözü bırakıp) *başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah, bütün ikiyüzlüleri ve kâfirleri cehenneme toplayacaktır. 141- Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir fetih nasib olursa, "Biz de sizinle beraber değil miydik?" derler. Ve eğer savaşta kâfirlerin bir payı olur* (savaşı düşmanlarınız kazanır)*sa,* (bu kez onlara): *"Biz size üstünlük sağlayıp, sizi mü'minlerden korumadık mı?" derler. Artık kıyamet gününde Allah, aranızda hükmedecek ve mü'minlere karşı kâfirlere aslâ yol vermeyecektir. 142- İkiyüzlüler, Allah'ı* (gûya) *aldatmaya çalışırlar. Oysa O, onları aldatır. Namaza kalktıkları zaman da üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı pek az anarlar. 143- Arada yalpalayıp dururlar. Ne bunlara* (bağlanırlar), *ne de onlara. Allah'ın şaşırttığı kimseye bir* (çıkar) *yol bulamazsın! 144- Ey inananlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutmayın! Allah'a, aleyhinizde açık bir delil vermek mi istiyorsunuz? 145- Doğrusu ikiyüzlüler, ateşin en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. 146- Ancak tevbe edenler, uslananlar, Allah'a yapışanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar* (yalnız O'na tapanlar), *işte onlar mü'minlerle beraberdir; Allah da mü'minlere büyük bir ödül verecektir. 147- Siz şükreder inanırsanız Alah size azâbetmeyi ne yapacak? Allah şükrün karşılığını veren,* (herşeyi) *bilendir.*

Tefsîr:

136-147: Bu âyetlerde önce iman esasları açıklanmakta, bunlardan birini inkâr edenin açık bir sapıklık içine düşeceği belirtilmektedir. Sonra da kâh inanıp kâh inkâr eden, imanla küfür arasında bocalayan münafıkların durumu anlatılmaktadır.

137 nci âyette önce inanıp sonra inkâr eden, ikinci kez de inanıp tekrar inkâr eden, en sonunda da inkârı iyice artan kimseleri Allah'ın bağışlamayacağı, onları doğru yola iletmeyeceği bildirilmektedir. Acaba bu inanıp inkâr eden, yine inanıp tekrar inkâr eden, böyle böyle iyice küfürleri katmerleşenler kimlerdir? Bir kısım müfessirlere göre bunlar yahudîlerdir.

Çünkü onlar Tevrât'a inandılar, fakat Mûsâ'nın ardından buzağıya taparak inkâra girdiler. Mûsâ'nın Tur'dan dönüşüyle birlikte imana geldiler, fakat sonradan İsâ'yı ve İncili inkâr ettiler. Muhammed Aleyhisselâm'ı da inkâr etmekle küfürleri arttı. Bazı ulemaya göre de bunlar münafıklardır.[1]

Âyetin ruhundan anladığımıza göre bunlar, sabit bir zümre değildir. Burada bir karakter çizilmektedir. Yahudîlerden de olabilir, müslümanlardan da olabilir böyle insanlar. Bazı tipler vardır ki bir türlü içlerine iman yerleşemez. İnanırlar, fakat imanları yerleşmediği için hemen içlerine düşen bir şüphe ile inkâra saparlar. Ama küfürde de rahat etmez, yine inanırlar, fakat yine saparlar. Böyle imanla küfür arasında bocalaya, bocalaya sonunda yüreklerini tamamen inkâr sarar, kalbleri katılaşır, artık doğru yolu bulamazlar. İşte nifakın sonu budur. Demek âyette karakterize edilen tip, nifak tipidir. Nitekim müteâkip âyetlerde münafıkların davranışları, ayrıntılariyle tasvir edilecektir.

Münafıklar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutarlar. Burada kasdedilen kâfirler, yahudîlerdir. Müslümanların içinde ikiyüzlü olan bazı kişiler dıştan müslüman görünüyor, gizli gizli de kâfirlerle dostluk kuruyorlardı. Bütün amaçları, onlarla birlik olup müslümanları sonunda yenmek, Medine'de kendilerine üstünlük kurmak, mevki sağlamak idi. Oysa onlar boş kuruntunun peşinde idiler. Üstünlük Allah'ın elindedir. Allah onu dilediğine verir. Böyle yapmakla ikiyüzlüler, manen alçalıyorlar, ruhlarını cehenneme sürüyorlardı. Bu yüzden hem inkârcılar, hem de ikiyüzlüler cehennemde toplanacaklardı.

140 ncı âyet, yahudî hahamlarının yanında oturup onların Kur'ân ile alay etmelerini dinleyen münafıkların tutumunu anlatmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki münafıklar içinde bazı kimseler vardı ki tam münafık değildi. Aslında mü'min olup bazan da içine şüphe düşen insanlar vardı. Asıl münafıkların çevresinde bulundukları için, onların telkinlerine kapılıyorlardı. Bu müslümanlar, özel meclislerinde yahudî ve münafıklarla beraber otururlar, onların Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve Kur'ân ile alay eder tarzdaki konuşmalarını dinlerlerdi. İşte onlara hitaben inen bu âyetler, İslâm ile alay edilen meclislerde oturmamalarını emretmektedir.

Müslümanlar henüz Mekke'den hicret etmezden önce Mekke müşrikleri, Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve Kur'ân ile alay ederler, aynı mecliste bulunan müslümanlar da çok azınlıkta oldukları için ses çıkaramaz, dinlerlerdi. Orada inen: *"Âyetlerimiz hakkında* (münasebetsizliğe) *dalanları gör-*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/487; Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1608

düğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir; eğer şeytan sana (bunu) *unutturursa hatırladıktan sonra* (hemen kalk), *o zalimler topluluğuyla oturma!''*[1] meâlindeki âyet, müslümanlara, Allah'ın âyetleriyle alay eden müşriklerin yanında oturmamalarını, onlar alay edince kalkıp gitmelerini emretti. Müslümanlar da öyle yaparlardı. Medine'ye geldiklerinde müslümanlar, yahudî ve münafıklarla oturur, konuşurlardı. Yahudî ve münafıklar, gizli toplantılarında Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve Kur'ân ile alay ederler, onlarla beraber oturan bazı samimi, fakat zayıf müslümanlar da onların bu alaylı sözlerini dinlerlerdi. 140 ncı âyet, daha önce Allah'ın âyetleriyle alay edilen yerde oturulmaması emredildiği halde hâlâ böyle yerlerde oturanları uyarmakta, onları bundan menetmektedir.

Hicretin beşinci yılına kadar bütün yahudîler Medine'den çıkarılmıştı. Demek ki bu âyetler, Hicrî beşinci yıldan önce nazil olmuştur. 139 uncu âyet, münafıklarla yahudîler arasında bir dostluk ve antlaşma olduğunu,münafıkların yahudîleri dost tutup onlardan şeref ve menfaat beklediklerini gösterir.

Allah ve peygamberiyle, din ile alay edilen bir mecliste gönül isteğiyle oturmak haramdır. Oturan da o alay edenler gibi olur, yani küfre gider. Fakat bu konuşmaları istemeyerek, gönülden ikrah ederek dinleyen küfre gitmez. Mekke'de kâfirleri dinleyen müslümanlar için *''Eğer onları dinlerseniz, siz de onlar gibi olursunuz''* denmemiştir. Çünkü Mekke'de bu sözleri dinleyenler, istekle değil, kerhen dinliyorlardı. Ama Medine'de durum öyle değildi. Orada yahudî ve münafıklarla beraber oturup dinle alay eden sözleri dinleyenler, bunu dinlemeye mecbur değillerdi. İsteseler itiraz edebilirler, oraya gidip oturmazlardı. Demek ki bu sözlerden hoşlanıyorlardı. Bunlardan hoşlanan da bizzat kendisi Allah ve Resulüyle alay etmiş olur. Bundan dolayı bunlara: *''Eğer onları dinlerseniz, siz de onlar gibi olursunuz!''* hitabı yönelmiştir. Bir mecliste Allah ve Resulüyle, Kur'ân ile alay edildiğini işiten mü'min ya itiraz edecek, yahut hemen oradan kalkıp gidecektir. Bunu da yapamazsa gönülden nefret edecektir. 141 nci âyette geçen *istihvâz* kelimesi, üstün gelmek anlamındadır. Münafıklar, yahudîlere diyorlar ki: ''Biz size üstün gelmedik mi? İsteseydik, müslümanlarla birlik olup sizi yener, öldürür veya esir alabilirdik. Ama bunu yapmadık. Size üstün gelecek durumda bulunduğumuz halde müslümanlara yan çıkıp sizin aleyhinize savaşmadık, bu suretle müslümanları zayıf duruma düşürdük, müslümanların sizi ezmesine engel olduk, size üstünlük sağladık..''

142 nci âyette münafıkların, üşene üşene ve inandıklarından değil, gös-

1. En'âm Sûresi: 68

teriş için namaz kıldıkları bildirilmektedir. Demek ki namazı yüksünmek, nifak alâmetidir.

143 ncü âyette mü'minlere, kâfirleri dost tutmamaları emredilmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki nifak hareketi içinde bulunan bazı kimseler, tam münafık değildi. Bunlar, liderlere kanıyor, onların telkinleriyle hareket ediyorlardı. İçlerinde iman da vardı. Fakat çeşitli sebeplerle kuşkulara, tereddütlere düşmekte, kâh münkirlerle işbirliği yapmakta, kâh da içlerinde iman ışığı yanınca gerçeği görüp mü'minlerin yanında yer almakta idiler. Ama şüphe ve tereddüt, içlerindeki zayıf iman ışığını tekrar karartmakta idi. Bunlar halis münafık olmadığı, içlerinde iman ışığı taşıdıkları için yüce Allah, 144 ncü âyette bunların böyle imanla küfür arasında bocalayışlarını belirttikten sonra yine bunlara *"Ey inananlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutmayın"* demektedir.

145 nci âyette de dıştan mü'min gözüküp içten tam kâfir olan gerçek münafıkların, cehennemin en alt bölümünde olacaklarını haber vermektedir. Derece yüksek için, dereke alçak için kullanılır. Demek ki münafıklar en aşağı derekededirler.

Ancak tevbe edip uslananlar, yola gelenler, yalnız Allah'a kulluk edenler, gerçek mü'minlerle beraber büyük ödüllere nail olacaklardır.

Allah, kullarını azâb etmek için yaratmamıştır. Azâb, kulları doğru yola sevk etmek, düzenlerini korumak, haksızlıkları önlemek, adaleti sağlamak, ruhları temizlemek içindir. Ama kullar inanıp doğru yolda gidince, güzel davranışlariyle Allah'a şükredince Allah niçin kullarına azâb etsin? O ki kullarının yaptığı güzel amelleri fazlasiyle ödüllendiren, yapılan her iyiliği bilendir.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا
﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوٓءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا
قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

148- Allâh, kendisine zulmedilen dışında, (hiç kimse tarafından) *açıkça kötü söz söylenmesini sevmez. Kuşkusuz, Allah işitendir, bilendir. 149- Bir iyiliği açığa vurur veya onu gizlerseniz, yâhut bir kötülüğü affederseniz. Allah da affedicidir, güçlüdür.*

Tefsîr:

148 nci âyetin şu olay üzerine indiği rivâyet edilir: Bir adam, Hz. Ebubekir'e sataştı. Epey sustuktan sonra Ebubekir de karşılık verdi. O karşılık verince Allah'ın Resulü, memnun olmadığını belirtmek üzere kalktı. Hz. Ebubekir:

— *Ya Resûlullah, o bana sövdü, sen bir şey demedin. Fakat ben ona karşılık verince kalktın? Allah'ın Resulü buyurdu ki:*

— *Senin yerine bir melek ona karşılık veriyordu. Fakat sen de ona karşılık vermeğe başlayınca melek gitti, şeytan geldi. Şeytan gelince ben de kalktım. O sırada bu âyet indi.*[1]

Bu âyetin anlamı şudur: "Allah haksızlığa uğrayandan başkasının, açıkça kötü söz söylemesini sevmez. Ancak haksızlığa uğrayan kimse, kendisine haksızlık edene, misliyle karşılık verebilir, kendisini savunabilir." Bu karşı koyma, kendisine söylenen çirkin sözleri aynen iâde şeklinde olabileceği gibi zâlime bedduâ şeklinde de olabilir. Hasan Basrî, bir kimsenin, kendisine "ey namussuz!" diyene aynı sözle cevâp verebileceğini söylemiştir. İbn Abbâs da: "Birinin bir kimseye bedduâ etmesi doğru değildir. Ancak mazlûm, kendisine zulmedene bedduâ edebilir. Bu hususta ona izin verilmiştir. Fakat sabretmesi kendisi için daha iyidir." demiştir[2].

Bu anlam, (ظلم) fi'linin mechûl okunmasına göredir. Bu fi'li ma'lûm (etken) kipiyle okuyanlar da vardır. Bu takdirde anlam: "Allah, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. Ancak haksızlık eden bunu sever, böyle yapmak ister" demektir.

Bu âyete göre her ne suretle olursa olsun açıkça kötü söz söylemek, alay ve hakaret etmek, ya da yapılmış kötü bir işi açığa vurmak, başkalarının kusurunu ortaya dökmek Allah'ın sevmediği çirkin işlerdir. Ancak yapılan haksızlığı reddetmek, kendini savunmak meşrû' haktır. Buna rağmen intikama gücü varken affetmek daha iyidir.

149 ncu âyette: "Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz, ya da bir kötülüğü affederseniz, kuşkusuz Allah, affedicidir, güçlüdür." buyurulmak suretiyle öc almağa gücü yeten kimseler, affa teşvîk ediliyor. Burada her iyiliğe teşvik olmakla beraber asıl affa teşvîk vardır. Âyetin, Allah'ın affedici ve kudretli sıfatlarıyle bitirilmesi, şu anlamı taşır: Allah kendisine şirk koşanlardan, günâhkârlardan öc almağa kudretli iken onları affeder. Zira: *"Allah insanları yaptıkları bütün günâhlarla cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde*

1. Râzî, Mefâtih, 3/496; Hâzin, âyetin tefsiri.
2. Kurtubî, el-Câmi, 6/1; Tefsîru'l-Kasimî, 5/1226

deprenen tek canlı bırakmazdı."[1] Öyle ise insanlar da Allah'ın ahlâkına uymalı, O'nun gibi kudretleri varken affetmelidirler. Affetmek en büyük hayırdır. Şûrâ Sûresinin 36-37 nci âyetlerinde gerçek mü'minlerin, Allah'a tevekkül edeceklerini, büyük günâhlardan, çirkin işlerden kaçınacaklarını ve kızdıkları zaman da bağışlayacaklarını buyuran yüce Allah, Âli İmrân Sûresinin 134 ncü âyetinde de öfkelerine hakim olan mü'minleri övmekte, onlara genişliği göklerle yer arası kadar olan bahçeler va'detmektedir. Hz. Peygamber'in ifadelerine göre asıl kahraman, kızdığı zaman öfkesine hakim olabilen insandır. Allah'ın Elçisi, başka bir hadîslerinde de:

"Sadaka malı eksiltmez, Allah affedenin izzetini (onurunu, gücünü) *artırır. Allah için alçakgönüllülük edeni Allah yükseltir."*[2] buyurmuştur.

Âyetin ruhundan anlıyoruz ki bir kimsenin, kendisine yapılmış herhangi bir dil hakaretini affetmesi, hayırlıdır. Ancak affetmek, başkalarına da hakaret etme cesaretini verecek ve bu tür hakaretlerin, haksızlıkların topluma yayılması sonucunu doğuracak olursa doğru değildir. O zaman adaletin gereği yapılmalıdır.

Çekişmelerde sövmeye ilk başlayan kimse günahkâr olur. Diğeri haddi aşmadıkça karşılık vermekle günah kazanmaz. Allah'ın Resulü şöyle buyurmuştur: *"Birbirine sövenlerden, sövmeğe ilk başlayan günahkâr olur. Ancak haksızlığa uğrayan* (yani kendisine sövülen) *kimse, sınırı aşar* (daha çok söver)*se durum değişir."*[3]

Âyette "kötü sözü açıkça söylemeyi Allah sevmez" buyuruluyor. Bundan, kötü sözü gizlice söylemenin sakıncasız olduğu anlamı çıkmaz. Kur'ânı Kerîm'in birçok yerinde günahın açık ve gizlisinden menedilmiş, bu Sûrenin 108 nci âyetinde de günah bir sözün, insanlardan gizlense bile Allah'tan gizlenemeyeceği, Allah'ın her yapılanı bildiği açıklanmıştır. Kur'ân'a göre kötü sözü açık veya gizli söylemek, başkalarına karşı kötü niyetler beslemek günahtır.

Mücâhid, âyetin tefsirinde şöyle demiş: "Bu âyet, şu adamı anlatıyor ki adam, birine misafir olur. Ev sahibi kendisine iyi bakmaz, kendisini iyi ağırlamaz. Oradan çıkar, 'şu adam bana bakmadı, beni ağırlamadı' der. İşte o adam arkadaşı hakkında kötü sözü açıkça söylemiş olur. (Demek ki insanın, kendisini iyi kötü konuk eden kimseyi yermesi, kınaması doğru değildir)."[2]

1. Fâtır Sûresi: 45; Nahl Sûresi: 61
2. Müslim, Birr: b. 45, H. 69; Tirmizî, Birr: 82
3. Müslim, Birr: b. 8, h. 68; Ebû Dâvûd, Edeb: 39; Tirmizî, Birr: 51; İbn Hanbel, Musned: 2/235

Fakat müfessirler, misafir, kendisine bakmayan, ikram etmeyen ev sahibini başkalarına söyleyebilir, kanısındadırlar. Çünkü İslâmda konuğu ağırlamak, dinî bir vecibedir. Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Misafiri gece yatırmak ve onu ağırlamak her müslümana farzdır. Eğer misafir, adamın evinin çevresinde* (yemekten, yataktan) *yoksun olarak sabah ederse, ev sahibinin üzerinde alacaklı olur. Dilerse alacağını tahsil eder, dilerse etmez."*(1)

Âyetten çıkarılan bir diğer mânâ da şudur: Allah, kötü sözü açıkça söylemeyi sevmez. Ancak bir kimse, inkâr etmek ve benzeri kötü bir sözü açıkça söylemeğe zorlanırsa onu söylemek, kendisine mübah olur. Nitekim müşrikler, Ammâr gibi bazı sahabileri Allah'ın Resulünü inkâra zorlamışlar, Ammâr da dediklerini yapmış, böylece kendisini serbest bırakmışlardı. Ammâr ve arkadaşları hakkında: *"İnandıktan sonra Allah'ı inkâr eden-kalbi imanla yatışmış olduğu halde* (inkâra) *zorlanan değil- küfre göğüs açan,* (küfürle sevinç duyan) *kimselere Allah'tan bir gazab iner ve onlar için büyük bir azâb vardır."*(2) âyeti inmiştir.

149 ncu âyet, İslâmın hoşgörü ruhunu anlatıyor, insanları Allah rızası için iyiliğe sevk ediyor: Yaptığınınız iyiliği açığa vursanız, gizleseniz, ya da bir kötülüğü affetseniz, Alah çok bağışlayandır, herşeye gücü yetendir, diyor. Böylece insan, her yaptığını Allah'ın bildiğini düşünerek Allah için daima açık ve gizli iyilik yapmaya, affetmeğe teşvik ediliyor. Âyetin sonunda da: Allahın affedici ve herşeye gücü yeten olduğu hatırlatılıyor. Cenâbı Hak demek istiyor ki Allah, her dilediğini yapabilir. Kendisine karşı gelenleri, buyruğunu tutmayanları derhal cezalandırıp helâk edebilir. Herşeyi yapmaya gücü yettiği halde sizin birçok hatâ ve kusurunuzu bağışlamaktadır. İşte O, nasıl helâk etmeğe gücü yeterken sizi bağışlıyorsa siz de O'nun ahlâkıyle ahlâklanmayı hedef edinerek öc almaya gücünüz yeterken affedin, insanların hatâ ve kusurunu bağışlayın.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَ
يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ

1. Ebû Dâvûd, Edeb: bâb: fîhakkı'l-civâr, hadîs: 5153
2. Nahl Sûresi: 106

سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا
مُهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ
سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

150- Onlar ki Allah'ı ve Elçilerini inkâr ederler, Allah ile Elçilerinin arasını ayırmak isterler, "kimine inanırız, kimini inkâr ederiz!" derler; bu ikisinin (inanmakla inkârın) *arasında bir yol tutmak isterler. 151- İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır! 152- Ve onlar ki Allah'a ve Elçilerine inandılar, onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmadılar; işte onların da* (Allah) *pek yakında ödüllerini verecektir. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*

Tefsîr:

150-152: İnişleri hakkında müfessirlerin herhangi bir olay nakletmedikleri bu âyetler, İslâmın temel prensiplerinden birini açıklamaktadır. İslâm, Allahın Elçileri vasıtasıyle insanlara duyurulan dinin adıdır. Yalnız Allah'a kulluk anlamına gelir. Bütün peygamberler, Allah'ın elçileridir. Onlar arasında ayırım yapmak, kimine inanıp kimini inkâr etmek, İslâm inancıyle bağdaşmaz. Allah'ın elçileri olan peygamberlerin hepsine inanmayan kimseler, gerçekte Hakkı inkâr etmiş olurlar. Çünkü elçiye itâat, Hakk'a itâattir. Elçiyi inkâr da Onu göndereni dinlememek anlamını taşır. Elçilerin adı değişebilir. Ama yüklendikleri görev aynıdır. Elçiler arasında bazı kişisel meziyetlerde üstünlükler de olabilir. Fakat Allah'ın elçisi olmak bakımından hiçbirinin diğerinden farkı yoktur. Hepsi Allah tarafından görevlendirilmiştir. Onları tasdik, onları gönderen Allah'ı tasdik demektir.

Gerçi tefsîrlerde bu âyetlerin, kimler hakkında indiği belirtilmemiştir ama sözgeliminden bunların, kendi peygamberlerinden başka peygamber kabul etmeyen yahudîler hakkında indiği anlaşılmaktadır. Bunlar biraz sonra gelecek âyetlerde anlatılanlara bir giriş niteliği taşımaktadır. Bakara Sûresinin 120 nci âyetinde: *"Sen onların kendi dinlerine uymadıkça ne yahudîler, ne de hıristiyanlar senden razı olmazlar. 'Asıl doğru yol. Allah'ın yoludur' de."* buyurulmaktadır.

Yahudîler, Îsâ'dan önceki peygamberlere inanmışlar, fakat Îsâ'ya inan-

mamışlardı. Hıristiyanlar Îsâ'ya ve ondan önceki peygamberlere inandılar fakat son peygamber Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a inanmadılar. Bir peygamberin peygamberliği kesin kanıtlarla belli olduktan sonra onu, sırf kibir, inat veya körü körüne taklid yüzünden inkâr etmek, peygamberler arasında ayırım yapmaktır.

Kur'ânı Kerîm, Kitâb ehlini, dinlerinden ötürü kınamıyor, ancak aynı dinin ruhunu teblîğ etmekte olan bu peygambere karşı çıkmalarından ötürü kınıyor. Allah'ın rahmetini belli bir kavme, belli bir çağa hasretmek doğru olamaz. Allah her kavme peygamber gönderir. Nasıl İbrânîlere peygamber göndermiş ise Araplara da gönderir. İnsanların hepsi Allah'ın vahyinden nasibini alır: *"Her ümmet içinde bir uyarıcı geçmiştir."*[1] Vahyi, peygamberliği belli bir kavme vergi ve özgü sanmak, bir kavimden gelen peygamberleri kabul edip onlardan başkasından gelen peygamberleri reddetmek, insanların bencilliğinden ileri gelir. Allah'ın rahmetini daraltmak anlamını taşıyan bu tür davranışlar, dinin ruhuyla bağdaşmaz. Allah'ın rahmeti bütün kavimleri, bütün kâinâtı kapsar. Gerçek mü'minler, peygamberler arasında ayırım yapmazlar, hepsinin vahiy ile getirdikleri gerçeklere inanırlar, dinin ruhunu uygular, kavmiyyet, din ve mezhep taassubu yüzünden insanlara düşman olmazlar.

İşte onlara Allah tarafından büyük ödüller verilecektir. Peygamberleri inkâr edenler, küçük düşürücü bir azâba uğrarlarken, Allah'ın bütün elçilerine inananlar da ödüllendirilecek ve yüce Rab onlara bağışlayıcı esirgeyici sıfatlarıyle tecellî edecektir.

يسألك اهل الكتاب ان تنزل عليهم كتابا من السماء فقد سألوا
موسى اكبر من ذلك فقالوا ارنا الله جهرة فاخذتهم الصاعقة
بظلمهم ثم اتخذوا العجل من بعد ما جاءتهم البينات فعفونا عن ذلك
وآتينا موسى سلطانا مبينا ﴿١٥٣﴾ ورفعنا فوقهم الطور بميثاقهم وقلنا
لهم ادخلوا الباب سجدا وقلنا لهم لا تعدوا في السبت واخذنا منهم

1. Fâtır Sûresi: 24

مِيثَاقًا غَليظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَ
قَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا
بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَليلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظيمًا
﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسيحَ عيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا
صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَاِنَّ الَّذينَ اخْتَلَفُوا فيهِ لَفي شَكٍّ مِنْهُ مَا
لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ
وَكَانَ اللّٰهُ عَزيزًا حَكيمًا ﴿١٥٨﴾ وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِه۪
قَبْلَ مَوْتِه۪ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذينَ
هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبيلِ اللّٰهِ كَثيرًا
﴿١٦٠﴾ وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَ
اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَليمًا ﴿١٦١﴾ لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ
وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُق۪يمينَ الصَّلٰوةَ
وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُولٰٓئِكَ سَنُؤْت۪يهِمْ
اَجْرًا عَظيمًا ﴿١٦٢﴾

153- Kitâb ehli, senden, kendilerine gökten bir Kitâb indirmeni istiyorlar. Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişler: "Allah'ı bi-

ze açıkça göster!" demişlerdi. Haksızlıklarından dolayı derhal onları yıldırım yakalamıştı. Sonra kendilerine açık deliller gelmişken buzağıyı (tanrı) *tutmuşlardı. Bundan da vazgeçtik ve Mûsâ'ya açık bir yetki verdik. 154- Söz vermeleri için Tur'u üzerlerine kaldırdık ve onlara: "Secde ederek kapıdan girin!" dedik. Ve onlara: "Cumartesi* (yasakları)*nı çiğnemeyin!" dedik. Ve onlardan sağlam bir söz aldık. 155- Sözlerini bozmalarından, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden, haksız yere peygamberleri öldürmelerinden ve "Kalblerimiz kılıflı" demelerinden ötürü* (başlarına belâlar getirdik). *Hayır* (kalbleri kılıflı değil), *fakat inkârlarından ötürü Allah o kalblerin üzerini mühürlemiştir. Artık pek az inanırlar. 156- Küfürlerinden ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından. 157- "Biz Allah'ın elçisi Meryem oğlu İsâ Mesih'i öldürdük!' demelerinden ötürü* (kendilerini yıldırım çarptı). *Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat* (öldürdükleri), *kendilerine* (İsâ'ya) *benzer gösterildi. Onun hakkında ayrılığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu yakinen öldürmediler* (onu öldürdüklerini kesinlikle bilemediler). *158- Hayır Allah, onu* (İsâ'yı) *kendisine yükseltti. Allah güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. 159- Andolsun, Kitâb ehlinden hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın. Kıyamet günü o* (İsâ), *onlara aleyhte tanık olacaktır. 160- Yahudilerin yaptıkları zulümden, çok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı kendilerine helâl kılınmış şeyleri onlara yasakladık. 161- Menedildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden ötürü* (böyle yaptık). *İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azâb hazırladık. 162- Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve gerçek inananlar sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir ödül vereceğiz.*

Tefsîr:

153 ncü âyette Kitâb ehlinden yahudîlerin, inat yüzünden inkârlarına ve sırf demagoji yapmak için ileri sürdükleri isteklerine dikkat çekildikten sonra 161 nci âyete kadar onların, daha önceki peygamberlere karşı olumsuz tutumlarına işaret edilmektedir.

Muhammad ibn Ka'b el-Kurazî'nin rivâyetine göre yahudîler, Hz. Peygambere: "Mûsâ (selâm ona), Allah'tan levhalar alıp getirmişti. Sen de Al-

lah'tan bize öyle yazılı levhalar getir!'' demişler, Allah tarafından, göksel yazı ile yazılmış bir kitâb getirmesini istemişlerdi[1]. Tabiî onlar, kuşkularını gidermek için değil, inkârlarında direnmek ve hattâ Peygamberle alay etmek için böyle söylüyorlardı.

Yüce Allah, Elçisini teselli için onların, daha önce Mûsâ'dan, bundan daha büyük, hattâ normal duyularla algılayan insanlar için muhal olan bir şeyi talebettiklerini, Allah'ı kendilerine açıkça göstermesini istediklerini hatırlatmaktadır. Bu haksız isteklerinden dolayı onları yıldırım çarpmış, bu halden kurtulunca altun buzağıya tapmışlar, peygamberler aracılığı ile Allah'a verdikleri kulluk, itâat sözünde durmadıklarından dolayı üstlerine Sinâ Dağı veya herhangi bir dağ kaldırılmış, belki deprem veya yer kaymasıyla dağ üstlerine düşecek gibi bir duruma getirilmiş, felâketi görünce pişman olup tevbe etmişler, ama sonunda yine tevbelerini unutup isyana dalmışlar, ''Beyti Makdis'in kapısından, Allah'a secde ederek girin'', ''Cumartesi günü avlanma yasağını çiğnemeyin!'' buyruklarını dinlememişler, Allah'a verdikleri sözde durmadıklarından, Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinden ve haksız yere peygamberleri öldürdüklerinden, Hz. Muhammed (s.a.v.)e dedikleri gibi daha önceki peygamberlere de ''Bizim kalblerimiz, senin söylediklerine kapalıdır, kılıflıdır, boş yere uğraşma'' deyip alay ettiklerinden ve Hz. Meryem'e de iftira edip onu hâşâ zina ile suçlamalarından, ''Meryem'in oğlu Îsâ'yı öldürdük'' demelerinden, kendileri Allah'ın yolundan ayrıldıkları gibi başkalarını da hak yoldan çevirdiklerinden, kitâblarında kendilerine menedildiği halde faiz almalarından ve bâtıl (uygunsuz) yollarla insanların mallarını yemelerinden dolayı yahudîlerin başlarına felâketler geldiği gibi ayrıca onlara acı bir azâp da hazırlanmıştır.

Yahudîlerin başlarına gelecek alçaltıcı azâbın, hiyânetleri yüzünden Kurayza kuşatmasından sonra savaşçılarının idâmı, kadın ve çocuklarının köle olarak satılması olduğu anlaşılıyor. Çünkü bu, onlar için cidden küçültücü bir azâb idi.

162 nci âyette Kitâb ehlinden, ilimde râsih (derinleşmiş) olan gerçek bilim adamlarının, gerek Hz. Muhammed (s.a.v.)e, gerek ondan önce gönderilmiş peygamberlere inananların, namazlarını kılıp zekâtlarını verenlerin büyük ödüllere erecekleri belirtilmiştir.

Bu âyetteki '' وآلمقيمين '' kelimesini çoğunluk mansûb okumuştur. Bunun en güzel izâhı da medh veya ta'zim için mansûb oluşudur. Cümlenin takdiri şöyledir: '' أعنى أو أخصّ آلمقيمين آلصلوة الذين يؤدّونها على وجه آلكمال فإنّهم

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 6/7

أجدر المؤمنين بالرسوخ في الايمان: *Özellikle o tam huşû' ile namaz kılanları kasdediyorum. Çünkü onlar îmânda rüsûh sâhibi olmaya en lâyik kimselerdir.*" Bakara Sûresindeki: "الموفـون بعهدهـم إذا عاهـدوا والصابريـن في البأساء والضراء" cümlesinde de özellikle: " الصابرين "e dikkati çekmek için bu kelime mansûb olmuştur. Bu i'râb değişikliği: "Şuna bilhassa önem veriyorum, dikkatinizi şuna çekmek istiyorum" anlamına gelir.

Meâlde bu kırâeti esas aldık. Fakat Arap gramerine göre atıf vâvından sonra gelen kelime, daha önce geçen " المؤمنون " ve " الراسخون "a mâ'tûf ise müptedâya ma'tûf olarak merfû' olur. Nitekim Abdullah ibn Mes'ûd mushafında vâv ile " والمقيمون " şeklinde yazılı olduğu rivâyet edilir. Hasan Basrî, Mâlik ibn Dînâr, Cahderî ve 'Îsâ es-Sakafî de kelimeyi merfû' okumuşlardır. Yalnız Zemahşerî, birinci kırâetin daha bir incelik taşıdığını, bu suretle namaz kılanların Allah katındaki değerlerinin vurgulandığını belirtiyor[1].

Bir rivâyete göre Hz. Âişe'ye, Mâide Sûresindeki: " إنّ هذان لساحِران ", " والصابئون " kelimelerinden sorulmuş: (إنّ den sonra gelen هذان، والصابئون kelimelerinin mansub olarak هذين، والصابئين okunması gerekirken neden bunların merfû' okunduğu sorulmus). Hz. Âise: "Kardeşimin oğlu, kâtibler hatâ ettiler" demiştir. Ebân ibn Osman da: "Kâtibe yaz, denilir, o da yazardı " لكن الراسخون في العلم منهم والمؤمنون " yazdıktan sonra: "Ne yazayım?" diye sordu. Yazdıran: " اكتب: والمقيمين الصلوة :*el-Mukîmîne's-salâte yaz*" dedi. Yazdıranın kullandığı cümlede *"el-mukîmîne"* mef'ûl (tümleç) olduğu için mansûb olarak söylenmiş, kâtib de bunun farkında olmadan kelimeyi, yazdıranın cümlesinde geçen şekliyle yazmış ve böyle kalmıştır." demiştir.

Fakat Kuşeyrî, bunun bâtıl olduğunu söylüyor. Kuşeyrî'ye göre: Kur'-ân'ı cemedenler, dilde önder idiler. Onların nâzil olmayan bir şeyi Kur'ân'a sokacakları sanılamaz.[2] Gerçi Kuşeyrî'nin bu görüşü tatminkâr değildir ama cumhûrun kırâeti oturmuş olduğuna göre tercihe şâyandır. Kelimeyi merfû' okuyanlar da vardır. Onlara göre âyetin anlamı şöyledir:

"Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar, sana indirilene ve senden önce indirilmiş bulunana inananlar, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar... İşte onlara büyük ödül vereceğiz!"

Geçmiş yahudîlerin inkârcı davranışlarına, Hz. Peygamber devrindeki yahudîlerin davranışlarıyla atalarının davranışları arasındaki benzerliğe, Ba-

---

1. Keşşâf: 1/313
2. Kurtubî, el-Câmi: 6/14-15

kara ve Âli İmrân Sûrelerinde daha geniş olarak yer verilmişti. Burada da genel olarak yahudî karakterine toplu bir işaret yapılmaktadır. Bu konuda, daha önce yaptığımız açıklamaları tekrarlamakta yarar görmüyoruz. Ancak 156-159 ncu âyetlerin tefsiri üzerinde biraz durma gereğini duyuyoruz.

Yüce Allah, bu âyetlerde Hz. Îsâ'nın öldürülmediğini, asılmadığını, fakat ona benzetilen birinin öldürüldüğünü veya asıldığını; Îsâ'nın öldürülmesi veya asılması hakkındaki sözlerin, bir şüpheden, bir zandan doğduğunu, onu öldürdüklerine dair kesin bir bilgilerinin olmadığını, Allah'ın onu, kendisine yükselttiğini bildiriyor.

Yahudîler, Hz. Îsâ'yı öldürdüklerini iddiâ ediyorlardı. Hıristiyanlar da Hz. Îsâ'nın çarmıha gerilerek yani haç şeklinde birbirine bağlanan tahtalara, ellerinden ve ayaklarından çivilenerek öldürüldüğüne, fakat defnedildikten sonra bedeniyle kalktığına ve göğe çıkarıldığına inanıyorlardı. Fakat Hz. Peygamber devrinde Îsâ'nın asılmadığına inanan hıristiyan mezhepleri de vardı.

"Biz, Allah'ın Elçisi Meryem oğlu Îsâ Mesih'i öldürdük demelerinden..." âyetinde yahudîlerin, Hz. Îsâ'ya "Allah'ın Elçisi" demeleri, onların Hz. Îsâ ile bu tarzda alay ettiklerine işaret olduğu gibi; Hz. Îsâ'nın, insanlara, kendisinin yalnız resul olduğunu söylediğine, hıristiyanların sandıkları gibi tanrılık iddiâ etmediğine de işaret vardır.

"Onu öldürmediler, onu asmadılar, fakat onlara benzer gösterildi.." Îsâ zannettikleri birini, Îsâ diye öldürdüler veya astılar.

"Onun hakkında ayrılığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar." Îsâ hakkında ayrılığa düşenler, onun gerçek hayatını, olayın niteliğini bilmediklerinden, bu konuda kesin bir bilgiye sahip olmadıklarından dolayı onun hakkında çeşit çeşit sözler söylemektedirler. Kimi Îsâ asıldı diyor; kimi hayır, asılan Îsâ değil, başkasıdır, diyor. Bu konuda kesin bir bilgileri yoktur. Sadece zanna, tahmine dayanıyorlar.

Eldeki İnciller, Hz. Îsâ'nın, şakirtlerine: "Bu gece hepiniz benim hakkımda kuşkuya düşeceksiniz" dediğini yazıyor. Bizzat Îsâ'nın talebesi, onun hakkında kuşkuya düşeceklerine göre daha sonra gelenlerin kuşkuya düşmeleri gayet doğaldır. Zaten sonrakilerin kuşkusu, Îsâ'nın kendi şakirtlerinin kuşkusundan, olaya bizzat tanık olmadıklarından ileri gelmektedir.

"Onu yakinen öldürmediler." Onu kesin biçimde öldürmediler. Öldürdüklerinin Îsâ olduğundan kesin biçimde emin olmadılar. Çünkü Îsâ'yı öldürmekle görevli olanlar, onu tanımıyorlardı. Îsâ'nın şakirtlerinden biri, Îsâ'yı onlara tanıtacaktı. O Îsâ'yı ele vermek isteyen kimse Îsâ'ya benzetildi.

Bugünkü dört İncil'de Îsâ'nın çarmıha gerilip sonra göğe kaldırılması olayı birbiriyle çelişik biçimlerde anlatılmaktadır. Bunları özetle gözden geçirelim:

Matta'ya göre İncil'de (bab: 26) Îsâ, şakirtleriyle beraber bir evde fısh yemeği yemiş, içlerinden birinin kendisini ele vereceğini söylemiş. "Fakat ben kıyam ettikten sonra sizden önce Galile'ye gideceğim" demiş. Öldürüleceğini haber veren Îsâ, öldürülmemesi için duâ etmiş: "Ey baba, eğer mümkünse bu kâse benden geçsin. Fakat benim istediğim gibi değil, senin istediğin gibi olsun." demiş. Îsâ'yı yakalamaya geldiklerinde bütün şakirtleri onu bırakıp kaçmışlar (cümle: 56) Îsâ, şahsen kendisini tanımayan başkâhinlerin huzurunda yargılanırken uzaktan onu izleyen şakirdi Petrus, "Îsâ'nın arkadaşı mısın, onu tanıyor musun?" diye soranlara üç kez Îsâ'yı tanımadığını söylemiş (cümle: 69-74). Îsâ, yargılama sonunda vali Platus'a teslim edilince onu ele veren Yahuda, kederinden kendini asmış (bab: 27, cümle: 1-5).

Vali Platus, Îsâ'yı iyi bir adam gördüğü için ona dokunmak istemediği halde halkın kargaşasından korkup Îsâ'nın çarmıha gerilmesine razı olmuş. Askerler onu alıp saraya götürmüşler. Üzerine kırmızı bir kaftan giydirmişler, başına dikenden bir taç koymuşlar, sağ eline de bir kamış vermişler. Önünde diz çöküp "Selâm ey Yahudilerin kralı (!)"diye alay etmişler, üzerine tükürmüşler. Sonra onu Golyat'a götürüp çarmıha germişler. Onunla beraber iki haydutu da, biri sağnında biri solunda olmak üzere çarmıha germişler.

Altıncı saatten dokuzuncu saate kadar bütün yeryüzüne karanlık çökmüş ve dokuzuncu saatte Îsâ: "Eli, Eli, lama sabaktani: Allahım, Allahım, niçin beni bıraktın?" diye yüksek sesle bağırmış. Bir kez daha böyle bağırdıktan sonra ruhunu vermiş. Bunun üzerine depremler olmuş. Kabirler açılıp nice mukaddes kişilerin cesetleri kalkmış. Kabirlerden çıkıp Îsâ'nın kıyamından sonra mukaddes şehre girmişler ve birçok kimseye görünmüşler. Bunu gören askerler Îsâ'nın gerçekten Allah'ın oğlu olduğuna inanmışlar (cümle: 45-56).

Akşam, Îsâ'nın şakirdi Arimatealı Yusuf, vali Platus'tan Îsâ'nın cesedini istedi. Cesedi alıp, daha önce hazırladığı yeni kabre yatırdı. Kabrin kapısına bir taş yuvarlayıp gitti. Mecdelli Meryem ile Ya'kub'un anası Meryem öte tarafta oturuyorlardı. Îsâ'nın cesedi çalınmasın diye askerler bekliyorlardı. Îsâ'nın defnini uzaktan görmüş olan Mecdelli Meryem ile Yakub'un anası Meryem, tanyeri ağarmaya başlarken kabri yakından görmeğe geldiler. Birden bir zelzele oldu. Rabbin meleği gökten inip kabrin taşını yuvarladı, taşın üstünde oturdu. Askerler korkudan bayıldılar. Melek, iki kadına korkmamalarını ve Îsâ'nın orada olmayıp kalktığını söylediler: "Gelin, Rab-

bin yattığı yeri görün ve çabuk gidin, şakirtlerine söyleyin. O, ölülerden kalkmıştır. Ve işte sizden önce Galile'ye gidiyor, orada göreceksiniz." dedi.

İki kadın, olayı şakirtlere haber vermeğe giderken Îsâ onların karşısına çıktı. Kabri bekleyen askerler, olayı başkâhinlere bildirince başkâhinler, olay yayıldığı takdirde kendilerinin güç duruma düşeceklerini, rezil olacaklarını düşünerek olayı örtüp Îsâ'nın cesedini, geceleyin şakirtlerinin çaldığını söylemelerini öğütlediler ve bunun için askerlere para verdiler.

Markos'a göre İncil'in 13 ncü babında anlatılmaya başlanan olayda, askerlerin Îsâ'ya erguvanî kaftan giydirdikleri yazılıdır (cümle: 17). Markos İncilinde Yahuda'nın intiharından söz edilmez. Matta İncilinde Îsâ'nın haça gerilme saati belirtilmemiş, sadece altıncı saatten dokuzuncu saate kadar bütün yeryüzüne karanlık çöktüğü anlatılmıştır (cümle: 25-33). Markos İncilinde ise Îsâ'nın, üçüncü saatte haça gerildiği söylenmektedir.

Matta'da, Îsâ'nın cesedinin kabre konuluşunu uzaktan seyredenler Mecdelli Meryem ile Yakubun anası Meryem iken Markos'ta bunlar: Mecdelli Meryem ile Yoses'in anası Meryem'dir. Ertesi gün cesedi almak için gelenler de Matta'da Mecdelli Meryem ile Yakubun anası Meryem iken Markos'ta bunlarla birlikte Salome de gelmiş, fakat şafak vakti değil, güneş doğduğu zaman gelmişler (bab: 16, cümle: 1-2).

Bu kadınlar kabre girmişler. Sağ tarafta beyaz kaftan giymiş bir gencin oturduğunu görmüşler, şaşırmışlar, çok korkmuşlar ve kabirden çıkıp kaçmışlar. Halbuki Matta'da: bir deprem olmuş, gökten ışık gibi melek inmiş ve meleğin kendilerine güven vermesiyle kadınlar korkmamış ve kaçmamışlar, korkularından kimseye bir şey söylememişler. Oysa Matta'da şakirtlere gitmişlerdi.

Sonra haftanın ilk gününde kıyam eden Îsâ, hayatta iken kendisinden yedi cin çıkarmış olduğu Mecdelli Meryem'e görünmüştür. Matta'ya göre iki kadına görünmüştü. Markos'ta ise sadece bir kadına görünmüş, o da gidip Îsâ'nın şakirtlerine haber vermiş, inanmamışlar. Sonra Îsâ, kırda, şakirtlerinden ikisine görünmüş. Onlar da ötekilere haber vermişler. Fakat bunlara da inanmamışlar. Sonra sofrada yemek yerlerken onbirlere görünmüş ve kıyamına kadar inanmadıklarından ötürü onları kınamış ve onlara gidip İncil'i yaymalarını emretmiş.

Luka'ya göre İncil'de ise vali Platus, Îsâ'yı Hirodes'e göndermiş. Önce onu sorguya çeken Hirodes, ona renkli elbise giydirip tekrar Platus'a göndermiş. (bab: 23, cümle: 7-12). Luka'ya göre Îsâ ile birlikte haça gerilen iki suçludan biri Îsâ'ya hakaret etmiş, öteki ise bu yaptığından ötürü arkadaşını azarlamış, bu yüzden Îsâ ona cennette kendisiyle beraber olacağını müj-

delemiş. (cümle: 39-42).

Luka'da Îsâ'nın kabrini gören kadınlar, iki değil, daha fazladır. Bunlar haftanın ilk günü seher vakti kabre gelmişler, kabrin taşını yuvarlamışlar (öteki İncillerde taşı melek yuvarlamıştı. Burada kadınlar yuvarlıyorlar), kabre inmişler, Îsâ'nın cesedini bulamamışlar. Şaşkın durumda iken parlak elbiseli iki adam görmüşler (Matta ve Markos'ta tek adam görmüşlerdi. Burada iki adam görüyorlar. Yine ötekilerde kadınlar adamı daha kabre inmeden kabrin üstünde veya içinde görmüşlerdi. Burada kadınlar kabre inip cesedi bulamadıktan sonra adamları görüyorlar). Adamlar bunlara: "Niçin diriyi ölüler arasında arıyorsunuz? O burada değil, kalktı." demişler. Kadınlar da gördüklerini onbirlere ve başkalarına söylemişler.Bu kadınlar: Mecdelli Meryem, Yoanna ve Yakubun anası Meryem ve başka kadınlar idi. (b. 24, cümle: 2-10). Matta ve Markos'a göre Îsâ, asıldığının ertesi günü sabahı kalkmış iken Luka'ya göre asıldığının üçüncü günü kalkmıştır. Diğer İncillerde Îsâ'nın, üzerine gerileceği haçın, Kirineli Simon'a taşıttırıldığı yazılı iken Yuhanna İncilinde haçın, Îsâ'nın kendisine taşıttırıldığı yazılıdır (bab: 19, cümle: 17). Ayrıca Yuhanna İncilinde haça gerilme işleminden sonra sabt günü olan ertesi gün, cesetler haçta kalmasın diye, gerilenlerden iki haydutun bacaklarını kırmışlar, fakat Îsâ'yı ölmüş görünce bacaklarını kırmamışlar. Ancak askerlerden biri, Îsâ'nın böğrüne mızrakla vurmuş, böğründen kan çıkmış. (bab: 19, cümle: 31-34). Diğer İncillerde Îsâ'nın kabrine gelip taşı kaldırılmış gören veya kaldıran, fakat Îsâ'nın cesedini orada bulamayan, melekle karşılaşan iki yahut daha fazla kadın, Yuhanna İncilinde yalnız tek kadındır, o da Mecdelli Meryem'dir (bab: 2, cümle: 1-2).

Îsâ'nın iki şakirdi gelip kabirdeki durumu gördükten sonra gitmişler. Fakat Meryem ağlayarak kabrin dışında dururken kabrin içinde beyaz elbiseli iki melek görmüş. Onlardan Îsâ'nın nereye kaldırılıp konduğunu sormuş. Birden arkasında Îsâ'yı görmüş. Önce onu tanıyamamış, fakat Îsâ konuşmaya başlayınca tanımış. Gelip durumu şakirtlere söylemiş. Sonra Îsâ, bazı şakirtlerine de görünmüş (cümle: 6-31).

Görülüyor ki Îsâ'nın çarmıha gerilmesi ve kabirden kalkması, İncillerde başka başka ve birbirine ters biçimlerde anlatılmaktadır. Kimine göre gerildiği haçı başkası taşımış, kimine göre kendisi taşımış. Kimine göre Îsâ, çarmıha gerildiğinin ertesi günü kalkmış, kimine göre üçüncü günü kalkmış, kimine göre günün üçüncü saatinde, kimine göre altıncı saatinde çarmıha gerilmiş. Kimine göre gerilmeden önce vali Platus, onu Hirodes'e göndermiş, kimine göre göndermemiş. Kimine göre onun kaldırıldığını söyleyen meleği, yalnız bir kadın, kimine göre iki kadın, kimine göre de ikiden fazla kadın görmüş. Kimine göre bu melek bir tane, kimine göre iki tane imiş. Kimi onu

ele veren şakirdin intihar ettiğini söylüyor, kimi bundan hiç söz etmiyor.

Allah'ın sözünde bu kadar tutarsızlık, bu kadar çelişki olmaz. Îsâ'nın kabirden kalkmış olduğunu ilk gören, Mecdelli Meryem'dir. Hz. Îsâ, hayatında bu kadından yedi cin çıkarmıştı. Demek ki bu kadın, cin çarpmış, pek aklı başında olmayan bir kadındı, normal bir insan değildi. Eğer rivâyetlerde bir gerçek taraf varsa bu kadın, yine bir cin gördü, gördüğü cin, ona Îsâ şeklinde göründü. O zaten böyle hayaller, cinler görüyordu. Cinle meleği birbirinden ayırdedecek ne bilgiye, ne de zekâya sahipti.

Gidip etrafa Îsâ'yı gördüğünü söyledi. Hiçbir kültüre sahip olmayan ümmî şakirtler de Îsâ'nın gerçekten öldürüldüğüne ve öldürüldükten sonra da kaldırılıp göğe çıkartıldığına inandılar. Bu inanç, böylece hıristiyanlar arasına yayıldı.

Çarmıha gerilme olayı gece olmuştu. Îsâ'yı yakalamağa gelenler, onu tanımıyorlardı. Onu ihbar eden Yahuda, onu askerlere gösterecekti. Askerler geldikleri zaman, bütün şakirtleri Îsâ'nın yanından kaçmışlardı. Sadece Petrus, çok uzaklardan olayı seyretmiş, ama askerlerin Îsâ'yı yakaladıklarını yakından görmemişti. Demek ki Îsâ'nın yakalanışını ve çarmıha gerilişini, onu tanıyanlardan hiç kimse görmemişti. Onu ihbar eden Yahuda da Îsâ yakalandıktan sonra bir daha görünmemişti.

İncillerin ifadesinden, vali Platus'un Îsâ'yı sevdiği, onu korumak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim yahudî kâhinlerine, bu suçsuz adamı asmak istemediğini, onun yerine başka birini asmaya razı olmalarını teklif etmişti. Onlar ille asılmasını isteyince vali, Îsâ'yı saklayıp onun yerine bir başkasını Îsâ diye çarmıha gerdirmiş olabilir. Nasıl olsa kâhinler ve askerler içinde Îsâ'yı tanıyan yoktu.

Çarmıha gerildikten sonra Îsâ'nın kabrine gidenler, onun cesedini görememişlerdi. Demek ki Îsâ çarmıha gerilmemişti. Fakat onlar, Îsâ'nın mutlaka çarmıha gerilip öldürüldüğüne inandıkları için cesedini kabirde görmeyince Îsâ'nın dirilip cesediyle birlikte göğe kaldırıldığına inandılar. Îsâ'nın şakirtleri Taberiyye gölünde balıkçılık yapan kimselerdi. Öyle parlak zekâlı, bilgili kişiler değillerdi. Bir olayın bütün yanları görülüp anlaşılmayınca özellikle ümmî insanlar arasında efsaneleştirme, olaya bir mu'cize niteliği verme eğilimi vardır. İşte Îsâ'nın cesedinin kaldırılıp göğe yükseltilmesi inancı da olayın niteliğinin iyi bilinmemesinden doğmuştur. Gerçi peygamberlerin mu'cizesi vardır ama, ölen kimsenin dirilmesi ve cesediyle göğe çıkması da Kur'ân'da sunnetullah denen ilâhî yasalara aykırıdır. Bu söylediklerimiz, Îsâ'nın öldürülmediğinin bir izah tarzıdır. Kur'ân'ın ifadesine uygundur. Yine Kur'ân'ın ifadesine uygun olan ikinci bir izah tarzı da şudur:

Hz. Îsâ'yı öldürecek olanlar, onu tanımıyorlardı. İncillere göre otuz gümüş karşılığında Îsâ'nın bulunduğu yeri haber veren şakirdi Yahuda İskaryot, askerlere: "Ben kimi öpersem, İsâ odur, onu yakalayın" diye işaret vermişti. (Matta, bab: 26, cümle: 48). Barnaba, İncilinde askerlerin, Îsâ sanarak Yahuda İskaryot'u yakaladıklarını, çünkü Îsâ'yı Yahudi başkâhinlere haber veren Yahuda'nın, Allah tarafından Îsâ'ya benzetildiğini söylüyor.[1] Dört İncille, Barnaba İncilinin birleştiği nokta, Îsâ'yı yakalamaya gelenlerin, onu tanımadıklarıdır. Tanımadıklarına göre yakaladıklarının Îsâ olduğundan da emin olamazlardı.

Hıristiyanlarca mu'teber İncillerden üçü, Yahuda'nın, yaptığına pişman olarak, Îsâ'nın çarmıha gerilmesinden sonra kaybolup görünmediğini söylüyor. Kimine göre Îsâ yakalanınca Yahuda üzüntüden kendini asmış (Matta: b. 27, cümle: 5), kimine göre de Yahuda, Îsâ'yı haber vermesi karşılığında aldığı paralarla bir tarla satın almış, baş aşağı düşüp ortadan çatlamış, bütün barsakları dökülmüştür. (Resullerin İşleri, bab: 1, cümle: 18) Bu rivâyetler, Îsâ'nın yakalanmasından sonra Yahuda'nın bir daha görünmediğinde birleşiyorlar. Ama onun âkibeti hakkında kesin bilgi yoktur. Gerçekten görünmemiştir, çünkü Îsâ yerine o asılmıştır. *"Onu yakinen öldürmediler"* âyetine; onlar, onu kesinlikle öldürmediler, onu öldürmedikleri kesindir," şeklinde de mânâ verilmiştir.

Müfessirler, Hz. Îsâ'nın kurtulduğunda ve kendisinin yerine kendisine benzetilen birinin asıldığında sözbirliği içindedirler. Yalnız yakalanmadan önceki olaylar, belki de dolaylı olarak İncillerden aynen alınmıştır.

" بل رفعه الله إليه : *Allah, onu kendisine ref'etti"* yani yükseltti demektir. Bu âyetin benzeri, Âli İmrân Sûresinde de geçmişti: *"Allah demişti ki: Ey Îsâ, ben seni öldüreceğim, bana yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim..."*[2] Orada da belirttiğimiz gibi *teveffî* kelimesi, diri olarak alıp kaldırmak, yahut uykuda almak şeklinde tefsir edilmişse de bunlar, kelimenin lûgat anlamına uymayan, âyeti hıristiyanların inancı istikâmetinde yorumlayan zoraki tefsirlerdir. İbn Abbâs, *teveffî* kelimesini ölüm anlamına almış: " إنّي متوفّيك " yi de *"Ben seni öldüreceğim"* şeklinde tefsir etmiştir.[3] " بل رفعه اللّه اليه " âyeti de genellikle *"Allah onu göğe yükseltti"* şeklinde tefsir edilmiştir. Taberî ise İbn Curey'den şu tefsiri nakletmiştir: Onu yükseltmesi, onu alması ve kâfirlerden temizlemesidir. Yani kasıt, ruh ve cesetle, yahut yalnız ruhla göğe yük-

1. İncîlu Barnabâ, Fasl: 210, s. 309
2. Âyet: 55
3. Taberî, 3/290

seltmek değil, onu kurtarmak, şerefini, izzetini yükseltmektir. Nitekim Âli İmrân Sûresinin 55 nci âyetinde: *"Sana uyanları, kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstünde tutacağım"* buyurulması, ref'in, Îsâ'nın manen yükselmesi, onur ve izzetinin artması anlamına geldiğini gösterir.

Teveffî, asıl lûgat anlamının gösterdiği şekilde ölüm mânâsına alınırsa Îsâ'nın ruhunun yükseltildiği anlaşılır. Yani Allah, Îsâ'yı düşmanlarının elinden kurtarıp kendi eceliyle vefat ettirmiş ve ruhunu alıp kendi katına yükseltmiştir.

Müfessirler, Resulullah'ın, Mi'rac gecesinde Hz. Îsâ ile onun teyzesi oğlu Hz. Yahya'yı ikinci gökte görmüş olduğunu delil getirerek Îsâ'nın, bedeniyle göğe kaldırıldığını ileri sürmüşlerdir. Eğer Resulullah'ın, Îsâ'yı gökte görmesi, onun bedeniyle göğe kaldırıldığına kanıt olsa, o zaman Hz. Âdem'in, Hz. İbrahim'in, Hz. Mûsâ'nın ve Allah Resulünün Mi'raclarında görmüş oldukları diğer bütün peygamberlerin de bedenleriyle birlikte göğe kaldırılmış olması gerekir.

"Allah, onu kendisine yükseltti" âyeti, Îsâ'nın bedeniyle göğe çıkarıldığını göstermez. Çünkü burada gökten söz edilmiyor. Allah, Îsâ'yı kendisine yükseltti, deniyor. Yani onu kurtardı, derecesini yüceltti, düşmanları ona erişemediler, onu yakalayamadılar demektir. Bu mânâyı tercih eden müfessirler de vardır.

Gerek Âli İmrân Sûresinin 55 nci âyetinde, gerek Mâide Sûresinin: *"Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen* (yalnız) *sen oldun..."* anlamındaki 117 nci âyetinde İsâ'nın bedeninin öldüğü, sarahatle açıklanmıştı. Ama Hz. İsâ'yı başkaları öldürmemiş, Allah, onu eceliyle vefat ettirmiştir. Yükseltilen, onun mâ'nevî derecesi, Allah'ın katına çıkan onun ruhudur. Zaten bütün peygamberlerin ruhları, Allah'ın huzuruna çıkar, O'ndan ikram görür. Hadîslerde de iyi ruhların göklere çıkarılacağı, Allah'ın huzuruna yükseltileceği, cennetlere götürüleceği, orada kuşlar gibi diledikleri yerlere konacakları belirtilmektedir.

Çarmıha gerilme ve göğe kaldırılma inancı, yalnız Hz. Îsâ hakkında değil, eski dinlerden beri süregelen bir inançtır. Herhalde insanlık uğruna fedakârlığın en yüksek derecesi olarak kabul edilen bu çarmıha gerilme, birçok mânevî lidere yakıştırılmıştır.

Hıristiyanlara göre Îsâ çarmıha gerilmekle, insanlığı, ataları Âdem'in işlediği ezelî suçtan kurtarmıştır. Aslında kendini fedâ ederek insanlığı kurtarma inancı, birçok putperest dinde vardır. Birçok hıristiyan araştırıcı, bu inancın, Hindular arasında birçok örneklerini tesbit etmişlerdir. Hindular, Krişna'nın, ellerinden ve ayaklarından çivilenerek asıldığına, asılırken ba-

şında altın bir taç bulunduğuna inanırlar. Krişna, insanlığı kurtarmak için kendini böylece fedâ etmiştir. Başında altın taçla çarmıha gerilen, bâkire anadan doğma Krişna; başında dikenden bir taç bulunan, bâkire Meryem'den doğma Îsâ'ya ne kadar benzemektedir! Krişna tek değildir. Çarmıha gerilerek öldürüldüğü söylenen başka liderler de vardır. Hepsindeki amaç, insanlığın kurtarılmasıdır.[1]

Bu ezelî günah telâkkisinin sakatlığını, Âli İmrân Sûresinin 55 nci âyetinin tefsirinde izah etmiştik. Oraya başvurulabilir.

Îsâ'nın çarmıha gerilmesini kabul etmeyen hıristiyan mezhepleri de vardır. Cerinthi ve Tatianos mezhebinde olanlar, asılmayı kabul etmezler. Tatianos, şarap içmeyi haram saydığı için hıristiyanlar, onu sapık saymışlardır. Hıristiyanlar, bugünkü dört İncile aykırı düşen İncil nüshalarını ve risalelerini okumayı haram saymışlar ve onları yakmışlardır. Fakat Barnaba İncili gibi yakılmadan kurtulan nüshalar da olmuştur. Belki öteki yakılan nüshalar da çarmıha gerilmeyi kabul etmiyorlardı.

Şeyh Tantâvî, Îsâ'nın çarmıha gerilmesi hikâyesinin, bir Babil efsanesinden hıristiyanlığa adapte edilmiş olduğunu, müslümanlığı kabul etmiş olan Lord Headly'nin "İkâzu'l-ğarbi li'l-İslâm" adlı kitâbından naklediyor. Lord Headly, 1903-1904 yıllarında Alman arkeologlar tarafından keşfedilen Asur hattiyle yazılmış iki Babil yazıtından, Bil'in dramının, aynen Îsâ dramına benzediğini şöyle tesbit ediyordu:

1) Bil esir olarak götürülür.	1) Îsâ da esir olarak götürülür
2) Bil tepedeki evde (mahkeme odasında) muhakeme edilir.	2) Îsâ da başkâhinin evinde muhakeme edilir.
3) Bil dövülür	3) Îsâ da sopa ile dövülür
4) Bil tepeye götürülür	4) Îsâ inleyerek çarmıha götürülür.
5) Bil ile iki haydut da götürülür	5) Îsâ ile de iki haydut götürülür
6) Bil tepeye (çarmıha) çıktığı zaman kent sarsılır, olaylar olur.	6) Îsâ öldüğü zaman heykelin örtüsü parçalanır, yer sarsısılır, kayalar yarılır, kabirler (Beyti Makdise) çıkar.
7) Bil'in elbisesi alınır	7) Askerler Îsâ'nın elbisesini bölüşürler.
8) Bil'in kalbinden silâh çıkınca yaradan akan kanı bir kadın siler.	8) Îsâ'nın böğrüne mızrakla vurulur, kan ve su çıkar. Mecdelli Meryem ile iki kadın gelip cesedi yıkar ve tahnit ederler.

1. Bkz. Reşid Rıza, Tefsîr: 7/32-33.

9) Bil güneşten ve ışıktan uzak olan tepenin altına iner, kendisinden hayat gider.	9) Îsâ kayanın altındaki kabre girer, ölüler kısmına gider, cehennemi ziyaret eder.
10) Askerler, tepedeki zindanda tutuklu Bil'i gözetlerler.	10) Îsâ'nın da kabri başına bekçiler konur.
11) Bil'e bakmak için tanrılar otururlar.	11) Mecdelli Meryem ile diğer Meryem, kabrin önünde otururlar.
12) Bil, oturduğu her yerde aranır. Özellikle bir kadın onu kabristanda "âh kardeşim, âh kardeşim," diyerek arar.	12) Kadınlar, özellikle Mecdelli Meryem, Îsâ'yı aramak için arka kapıdan kabre gelir. Kabrin önünde ağlayarak durur. Çünkü efendisini alıp uzağa götürmüşlerdir.
13) Bil ilkbahar güneşi gibi hayata döner, sonra tepeden çıkar.	13) Îsâ da pazar günü hayata döner, tepedeki kabirden çıkar.
14) Babillilerde büyük bayram, Martta, ılımlı ilkbahar zamanında olur. Çünkü o zaman Bil karanlık güçleri yenmiştir.	14) Îsâ'nın da bayramı, ilkbahar günlerinde kutlanır. Bu, karanlık güçleri yenmenin şenliğidir.[1]

Bu Asur yazıtlarını görünce müslüman olan Lord Headly şöyle diyor: "O zaman kürsülerden yegâne kurtarıcımız olarak ilân edilen hıristiyanlığın büyüklüğü nerede? Bu yazıtlardan anlaşılıyor ki bu hikâye, Mesîh'in ortaya çıkışından bin sene veya daha fazla bir zaman önce vardı. Demek ki bu boş hikâye, size ebedî hayata girme pasaportu vermez. Bütün bunlar, çocukları avutanların hikâyesidir. İslâm şerîati, ruhsal yüceliğin; insanın şu dünyada yapacağı işlere bağlı olduğunu; insanın ancak kendi amelleriyle kurtuluşa erebileceğini söylüyor. Hepinizin güzel ruhsal ameller yapmanızı istiyorum. Bu, sizin için birtakım kâhin düşüncelerine saplanmaktan iyidir."[2]

Milâdî ikinci asırda yaşayan hırıstiyan rahip İbon: "Mesih, Yusuf ve Azrâdan doğdu. Fakat ne zaman ve nasıl ömrünü geçirdiğini bilmiyoruz." demiştir. Görülüyor ki Kur'ân'ın söylediği gibi, Îsâ'nın asılmadığını bildiren hırıstiyan kitâpları ve böyle inanan hırıstiyanlar da vardır. Zaten hayatı pek bilinmeyen Îsâ hakkında daha esrarengiz bir nitelik ve Îsâ'nın şahsına kendisini, en büyük işkenceye katlanarak insanlığa feda edecek kadar insan sevgisi vermek için, eski dinlerden kalma çarmıh hikâyesi, Îsâ'ya yakıştırılmış ve bu, temel bir inanç haline getirilmiştir.

1. Tantâvî, el-Cevâhir, 10/23
2. Aynı eser, s. 24

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Kur'ân'ı Kerîm'i dinleyen, okuyan, onun Meryem ve Îsâ hakkında anlattıklarını duyan hıristiyanlar, onun tam gerçeği ifade ettiğini ve Îsâ'ya gelen kaynaktan geldiğini kabul edip ağlamışlar. Hz. Peygamber (s.a.v.)in peygamberliğine inanmışlardı.(1) Kur'ân, Îsâ'nın asılmadığını söylemektedir. Eğer onlar, Îsâ'nın çarmıha gerilmiş olduğuna inansalardı, inançlarının tersini söyleyen Kur'ân'a hemen teslim olmazlar, itiraz ederlerdi. Onların Kur'ân'ı duyar duymaz teslim olmaları da gösterir ki hıristiyanlar içinde çarmıha inanmayan fırkalar da vardı.

Kur'ân'ı Kerîm'i İngilizceye çeviren GEORGE SALE, şöyle diyor: "Bazı kimseler, bu düşüncenin, Muhammed'in kendi icadı olduğunu sanırlar. Fakat yanılmaktadırlar. Onun zamanından çok önce bazı hıristiyan mezhepleri bu düşünceyi benimsemişlerdi. Hıristiyanlığın ilk zamanlarında Basilid'ler, Îsâ'nın öldürüldüğünü kabul etmemiş, onun yerine Simon'un öldürüldüğüne inanmışlardır. Bunlardan önce Cerinthiler, bunlardan sonra da Carpocrati'ler de aynı inanca sahib olmuşlardır. Photius, okuduğu, Resullerin Seyahatleri adlı eserde gördükleri arasında şu cümlenin de bulunduğunu yazıyor: "Îsâ çarmıha gerilmedi, bir başkası onun yerine çarmıha gerildi. Onun için, onu çarmıha gerenlere güldü. (Photius, Bibl, Cod. 114, col. 291)"(2)

Bugün modern Avrupalı araştırıcılar, çarmıh olayının uydurmalığını ispat etmektedirler. Alman Ernest die Bons. Gerçek Hıristiyanlık, adını taşıyan eserinde (s. 42) çarmıha gerilme ve kendini feda etme sorunu hakkında söylenenler, Mesih'i görmemiş olan Paulus ve benzerlerinin icadıdır, gerçek hıristiyanlığın esaslarından değildir, diyor.(3) Mösyö Charl da şöyle diyor: "Îsâ'nın asılması, tamamen uydurmadır. Çünkü Âdem oğullarından kurban kanı dökülmedikçe Allah'ın gazabı dinmez." şeklindeki eski inanca uymaktadır. Yahudiler, Yaratıcının gazabını dindirmek ve rızasını kazanmak için çocuklarını kurban olarak takdim ediyorlardı. Hattâ bazan insan kurbanının etini yer, kanını içerlerdi. Fakat İsrailoğulları arasında peygamberler çıkıp bu çirkin âdeti menedince insan kesme yerine hayvan kurban edilmeğe başlandı. İşte İsâ'nın kurbanı (kendisini feda etmesi) inancının, bu eski inançla yakın ilişkisi vardır.(4)

Gerçekten Îsâ'nın çarmıha gerilmesi, hayal ürünüdür. Başında taç ile çarmıha gerilmiş liderler tablosu, putperestlikten hıristiyanlığa kopye edilmiştir. Onun yakalandığını, götürülüp öldürüldüğünü sananlar, arayıp ce-

1. Mâide Sûresi: 83-84
2. George Sale, The Korân, s. 50-51, not: 6, London ve New York
3. Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1695
4. Tefsîru'l-Kâsimî, 5/1696

sedini de bulamayınca, cesediyle birlikte göğe kaldırıldığına inanmışlardır.

Aynı inanç, bazı hadîsler yoluyla İslâmiyete de geçmiştir. Bu hadîslere göre Îsâ, kıyametten önce tekrar dünyaya dönecektir. Îsâ'nın ineceğini bildiren bu hadîslerde bazı çelişkiler olduğunu Âli İmrân Sûresinde göstermiştik. Herşeye rağmen eğer kendilerine hıristiyanlıktan bir şeyler karışmamış, olduğu gibi sahih ise, bu hadîsler Îsâ'nın cesediyle gökten ineceğine değil, Îsâ ruhunu taşıyan, yani Îsâ dininin mensuplarının, son zamanlarda İslâm hükümlerini benimseyeceklerine ve bununla amel edeceklerine işaret olabilir. Görünürde Îsâ mensubu olsalar bile, uygulamada İslâmın özüne mensup olacaklardır. Yahut tamamen hıristiyanlığı bırakıp İslâma döneceklerdir.

Nitekim bu hadîslerde servetin çok artacağı, zekât verilecek kimsenin bulunmayacağı, insanların tam bir barışa kavuşacakları ifade edilmektedir. Belki birbirlerine yaklaşan, fikren ilerlemiş insanlar, sorunlarını dövüşle değil, görüşmelerle çözümleyecekler, birbirlerine saldırmayacaklardır. Henüz böyle bir düzen uzaklarda ise de eski yıllara göre insanların, birbirlerine daha çok yaklaştıkları, birbirlerini daha iyi anlamaya başladıkları da bir gerçektir. Belki Birleşmiş Milletler Örgütü, gittikçe güçlenip dünya milletleri arasında tam bir hakem rolü oynar, uluslararası ilişkilerde adalet, barış ve huzur sağlanır. Bu hadîsler, ileride kurulma ihtimali bulunan öyle bir düzene işaret olabilir ki bu düzen, İslâmın özünden başka bir şey değildir: Allah ile ve insanlar ile barış içinde olmak.

Benzeri bir inanç da Şîîlere göre ortadan kaybolan onikinci imamın, âhir zamanda çıkıp tam adaleti kuracağı şeklinde kendini göstermektedir. Şimdi kabrinden kaybolup bir gün yeryüzüne inecek olan Îsâ ile, ortadan kaybolup bir gün ortaya çıkacak olan İmam-ı Muntazar inancı, hemen hemen birbirinin aynıdır. Değişik olan sadece isimlerdir.

Ehl-i sünnet arasında da Mehdî inancı hakimdir. Fakat Mehdî son zamanda Evlâd-ı Resulden yani peygamber soyundan yetişen bir zatın, İslâmı yayacağı, imansızları yok edeceği şeklindedir. Kaybolmuş, ya da göğe çıkmış bir zatın, asırlar, belki binlerce yıl sonra ortaya çıkması veya inmesi değildir. Bu tarzdaki mehdî inancında akla aykırı bir şey yoktur. Mehdî, hidayete götüren, doğru yola ileten kimse demektir. Bu anlamiyle her çağda İslâm uğrunda mücadele veren ihlâslı liderlere mehdi gözüyle bakılabilir. Ama Resulullah neslinden yetişecek asıl mehdî ne zaman gelir, onu bilemeyiz. Ortaya çıkacak olan böyle bir zata, bütün müslümanların birden biat edip inanacakları da şüphelidir. Çünkü nice büyük din liderleri, ihlâslı insanlar çıkmıştır ki birçok müslüman ona inanmak, onu desteklemek şöyle dursun, ona cephe almış, onunla savaşmıştır. Eğer mehdî her çağda yetişen din liderleri, İslâm için mücadele veren önderler değil de son zamanda yetişecek

bir tek kişi ise, o geldiği zaman ona inanıp destek olanlara Allah güç versin.

Şunu da belirtmemiz gerekir ki İslâmda âhâd haberiyle itikad sabit olmaz. Bizim gökten İsa'nın inmesini, yahut ortadan kaybolmuş imamın çıkmasını, ya da mehdî'nin gelmesini beklemeğe ihtiyacımız yoktur. Bu inançlar, kesinlik ifade etmeyen bazı haberlere dayanır. Biz, ne mehdiyi inkâr ederiz, ne de mutlaka gelecektir, diye kesin hüküm belirtiriz. Çünkü âhâd haberiyle inanç kesinleşmez. İslâm, kıyamete kadar baki olan son dindir. Onun güçlenmesine yardım eden, bu uğurda canını feda etmeğe hazır her müslüman, İsa'dır, imamdır, mehdî'dir. Mehdî, insanları doğru yola sevk eden müslüman âlimdir. Mehdî'nin anlamı budur.

Diyelim ki bugün İsa geldi, kendisinin İsa olduğunu söyledi, acaba ona kim inanır? Ne hıristiyanlar ona inanırlar, ne de müslümanlar. İnsanlar, kolay kolay yerleşmiş inançlarını bırakmazlar. Gelecek olan İsa, hıristiyanları müslümanlığa davet etse, sanki bütün hıristiyanlar dinlerini bırakıp hemen İslâma girerler mi? Evvelâ onun İsa olduğunu kabul etmezler. Ona hakaret ederler, iftiralar atarlar. Müslümanlar da ona inanmazlar. Nitekim kendisini İsâ veya mehdî olarak takdim eden bazı kişiler çıkmış, bunlar, keramet şeklinde görünen bazı istidraclar da göstermişler, kendilerine inanan müslümanlar da olmuş, fakat müslümanların çoğunluğu bunları reddetmiştir. Bunun en büyük örneği, (470/1340) tarihinde Nahcivan'da doğan Fadlullah Esterâbâdî; 1819 tarihinde Şiraz'da doğan ve 1850 de Tebriz'de kurşuna dizilen Bab (Mirza Ali Muhammed Seyyid) ve 1830-40 da Hindistan'da doğup 1908 de ölen Ahmed Kadiyânî'dir. Bunların üçü de kendilerinin, Hz. Muhammed (s.a.v.)in geleceğini haber verdiği İsa, Sâhib-i Zeman, mehdî olduklarını söylemişler, kendilerine inananlar da olmuş, ama müslümanların büyük çoğunluğu, bunlarla mücadale etmiştir. Bahâîlik ve Kadıyanîlik ile hâlâ mücadele edilmektedir.

Demek ki bir insan çıkıp kendisini Îsâ, Muntazar İmâm veya mehdî diye tanıtmakla herkes ona hemen inanmaz. O halde Îsâ veya Mehdî beklemeğe gerek yoktur. Biz, İslâma içtenlikle hizmet eden, ihlâslı, İslâmı iyi bilir liderler etrafında birleşip İslâma hizmet etmeğe, onun buyruklarını hakim kılmaya çalışalım. Bizim üzerimize farz olan budur. Allah, İslâmı gönüllerimize ve dünyaya hakim kılsın!

"Andolsun, Kitâb ehlinden hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın. Kıyamet günü de o (Îsâ) *onlara tanıklık yapacaktır."* âyeti üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazılarına göre *(bihî)*deki zamîr, Hz. Muhammed (s.a.v.)e gider. O zaman mânâ şöyle olur: Kitâb ehlinden her fert, ölümünden önce Muhammed'in peygamberliğine inanacaktır. Bazıla-

rına göre zamîr, Îsâ'ya gitmektedir. O takdirde mânâ: "Kitâb ehlinden her fert, Kur'ân'ın Îsâ hakkında anlattığı gerçeklere inanacak, fakat ye's halindeki bu îman yarar sağlamayacağı için Îsâ, kıyamet gününde onların aleyhine tanık olacaktır. Diğer bir görüşe göre de âyetin anlamı şudur: Dünyanın sonunda Îsâ, gökten inince Kitâb ehlinden her fert, ona inanacaktır.

Şimdi bunlardan birinci mânâ mümkün değildir. Çünkü Kitâb ehlinden her ferdin Hz. Muhammed (s.a.v.)e inanması muhaldir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.)den önce yaşamış olan Kitâb ehli insanlar, onu görmemiş, bilmemişlerdir ki ona inansınlar. *"Kitâb ehlinden her fert"* tabiri, geçmiş ve gelecek bütün Kitâb ehli kimseleri kapsamına alır.

Üçüncü mânâ da mümkün değildir. Zira daha önce ölmüş olan kitap ehli insanlar, dünyanın sonunda yeniden gelecek İsa'ya nasıl inansınlar? İnanmak için onun devrinde olmaları, onunla veya ondan sonra yaşamaları gerekir. Henüz gelmemiş olan İsa'nın, geldikten sonraki çağrısına, ondan çok önce ölmüş olanların inanması mümkün değildir. Bu görüşün sahipleri, İsa'nın ineceği hakkındaki rivâyetlere dayanarak âyeti tefsir etmek, yani Kûr'ân'ı, ön yargılarına göre yorumlamak istemişlerdir. Oysa bu rivayetler, bu âyeti tefsir sadedinde gelmiş rivayetler değildir. Hadis mecmualarının hiçbirinde bu âyet hakkında böyle bir tefsir nakledilmemiştir. Âyette İsa'nın ineceğine dair hiçbir işaret yoktur.

Tek makul görüş, ikinci görüştür. Yani âyetin anlamı şudur: Kitap ehlinden hiçbir fert yoktur ki ölmezden önce, İsa'ya, onun Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanacak olmasın. Kitap ehlinden her fert, ölmezden önce gözünden perde kalkınca, Kur'ân'ın, İsa hakkında söylediklerinin gerçek olduğunu, yani onun, Allah'ın oğlu değil, kulu ve elçisi olduğunu anlar. Çünkü gözlerden perde kalktığı zaman gerçek, olduğu gibi ortaya çıkar. O zaman insan gerçeğe inanır ama artık inanmanın yarar sağlamasına zaman ve fırsat kalmamış, iş işten geçmiş olur. Ancak ye's halinden önceki iman, insana yarar sağlar.(1)

"Her ümmetten, (inançlarının bozukluğuna) *bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman* (halleri) *nice olur?"* (2) âyetinin haber verdiği üzre Kıyamet günü,. her peygamber kendi ümmetinin, kendisinin tebliğ ettiği dinin hakikatlerine uyup uymadığına tanıklık edeceği gibi Hz. İsa da kendi ümmetine tanık olacak, onların kendisi hakkında uydurdukları, gerçeklere aykırı inançların, kendi tebliğatına uymadığına dair onların aleyhine tanık-

1. Keşşâf, 1/396
2. Nisâ' Sûresi: 41

lık edecektir. Yani inanç ve davranışları, âhirette, peygamberin getirdiği dinin orijinali ile karşılaştırılacak; hangi söz ve işlerin kendi tebliğatına uyduğunu, hangilerinin uymadığını peygamber orada açıklayacaktır. *"Kıyamet günü de o, onların aleyhine tanık olacaktır."* cümlesi, bunu ifade etmektedir.

"Yahudilerin yaptıkları zulümden, çok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı kendilerine helâl kılınmış şeyleri onlara yasakladık." mealindeki 160 ncı âyette, haksızlıklarından dolayı Yahudilere bazı şeylerin haram kılındığı belirtilmektedir. Müfessirlere göre Yahudilere haram kılınan şeyler, En'am Sûresinin 146 ncı âyetinde açıklanmış olanlardır: *"Yahudilere bütün tırnaklı* (hayvan)*ları haram ettik. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara haram kıldık. Yalnız* (hayvanların) *sırtlarının yahut barsaklarının taşıdığı, ya da kemiğe karışan yağlarını haram etmedik. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezâlandırdık. Biz elbette* (söylediklerimizi) *doğru söyleyenleriz."* Bu âyette sayılanlar, haksızlık yaptıklarından dolayı Yahudilere haram kılınmıştır. Yoksa, Âli İmran Sûresinin 93 ncü âyetinde belirtildiği üzre Tevrat'tan önce, İsrail'in (Ya'kub'un) kendi nefsine haram kıldıkları dışında, bütün yiyecekler, İsrail oğullarına helâl idi.

160-161 nci âyetlerde yahudîlerin, haksızlıklarına, hak yoldan çok saptıklarına, men edildikleri halde faiz alıp, insanların mallarını bâtıl, yani meşru olmayan yollarla yediklerine işaret edilmektedir. Âyetlerden anlaşılıyor ki özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanındaki yahudîler faiz ve rüşvetle insanların mallarını yiyorlardı. Âli İmrân Sûresinin 75 nci âyetinde belirtildiği üzre onlar, özellikle yabancıların mallarını hileli yollarla yemekte bir sakınca görmüyorlar: *"Ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur"* diyorlardı. Tevrât'ta aynen şöyle deniyor:

"Para faizi olsun, zahire faizi olsun, yâhut ödünç verilen her şeyin faizi olsun, faizle kardeşine ödünç vermeyeceksin. Yabancıya faizle ödünç verebilirsin"[1] Buna göre Tevrât yahudîlere kendi aralarında faizi yasaklamış, fakat yabancılardan faiz almaya müsaade etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Yahudîlerin, men edildikleri halde faiz almalarını kınamaktadır. Kur'ân'ın bu ifadesinden iki anlam çıkar: Ya Yahudîler Tevrât'ın hükmünü çiğneyip yalnız yabancılardan değil, kendi kardeşlerinden de faiz almaya başlamışlar, ya da Tevrât faizi kesinlikle yasakladığı halde faiz alabilmek için Tevrât'ı tahrif edip: "Yabancıya faizle ödünç verebilirsin" hükmünü sokmuşlardır. İkinci ihtimal daha kuvvetlidir. Tevrât'a çok ellerin girdiği muhakkaktır.

1. Tesniye, bâb: 23, cümle: 19-20

Gerçek yahudî dininde faizin kesinlikle yasak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü faiz insanlara haksızlıktır, zenginin fakiri ezmesi demektir. Peygamberler ne kendi kardeşlerine, ne de yabancıya zulmedilmesine müsaade etmezler. Tevrât'ın başka bir yerinde: "Garibe gadretmeyeceksin, çünkü sen de Mısır'da garip idin."[1] deniyor. Dâvûd: "Parasını faize vermez ve suçsuza karşı rüşvet almaz" diyor.[2] Hezekiel de şöyle demiş: "Faizle para vermez ve mürabaha kârı almaz. Elini kötülükten alıkor."[3] görülüyor ki yahudî peygamberleri, mutlak olarak faizi yasaklamışlardır. Burada yabancıdan faiz alınacağına dair bir işaret yoktur. Ama Tevrât, aslını koruyamadığı ve Hz. Mûsâ'dan çok sonra yazıldığı için, yabancılardan faiz alınabileceği hükmü zamanla Tevrât'a girmiş olabilir.

Demek ki asıl Tevrât'ta herkese karşı haksızlık, gadr yasaklanmıştır. Ama onlar, Tevrât'ın kesin faiz yasağını çiğneyip yabancılara haksızlık etmeyi, yabancılardan faiz almayı helâl saymışlardır.

Kur'ân'ı Kerîm, yabancılardan faiz almayı da kınadığına göre İslâmda faiz haramdır. İslâm ülkesi olmayan yerlerde faiz helâldir demek, İslâmın ruhuna aykırıdır. Çünkü böyle bir düşünce, "Ümmîlere karşı (faiz almak, hile yapmak) bize günah değildir" diyerek yabancıdan faiz almayı sakıncalı görmeyen yahudî düşüncesinden farksızdır.

اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيسٰى
وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَ اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ
وَاِسْمٰعٖيلَ هٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَۚ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُورًاۚ ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ
قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَۜ وَكَلَّمَ
اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلٖيمًاۚ ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ
عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَزٖيزًا حَكٖيمًا ﴿١٦٥﴾ لٰكِنِ اللّٰهُ

1. Çıkış, bâb: 23, cümle: 9
2. Mezmurlar, bâb: 15, cümle: 5
3. Hezekiel, bâb: 18, cümle: 8

يَشْهَدُ بِمَٓا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِه۪ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَۜ وَكَفٰى
بِاللّٰهِ شَه۪يدًاۜ ﴿١٦٦﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا
ضَلَالًا بَع۪يدًا ﴿١٦٧﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ
لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَر۪يقًاۙ ﴿١٦٨﴾ اِلَّا طَر۪يقَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ وَ
كَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرًا ﴿١٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ
بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْۜ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿١٧٠﴾

163- Biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Nitekim İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbât (Yakûb oğulların)*a, Îsâ'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Hârun'a, Süleyman'a da vahyetmiş, Dâvûd'a da Zebur'u vermiştik. 164- Daha önce sana anlattığımız elçilere ve sana anlatmadığımız elçilere de* (vahyetmiştik). *Ve Allah, Mûsâ ile de konuşmuştu. 165-* (Bunları) *müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak* (göndermiştik) *ki, elçiler* (geldik)*den sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın. Allah üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir. 166- Allah, sana indirdiğini kendi bilgisiyle indirmiş olduğuna şâhitlik eder; melekler de* (buna) *şâhitlik ederler. Allah'ın şâhitliği de* (bir şeyin gerçekliği için) *kâfidir. 167-* (Sana gelenleri) *inkâr edip Allah yolundan menederler, hakikaten uzak bir sapıklığa düşmüşlerdir. 168- O inkâr edip zulmedenler var ya, Allah onları ne bağışlayacak, ne de yola iletecektir. 169- Sadece cehennemin yoluna* (iletecek ve) *orada sürekli kalacaklardır. Bu da Allah'a çok kolaydır. 170- Ey insanlar, Elçi size, Rabbinizden gerçeği getirdi. Kendi yararınıza olarak* (ona) *inanın. Eğer inkâr ederseniz, bilin ki göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*

Tefsîr:

163-165 nci âyetler, Yahudîlerin, Hz. Peygamber (s.a.v.)den, gökten bir kitâb indirmesini istemeleriyle ilgilidir. Yüce Allah, burada, daha önceki peygamberlere de buyruklarını, gökten kitâb indirerek değil, vahiy yoluyla bildirdiğini belirterek Nuh'a, ondan sonraki peygamberlere: İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a, Ya'kub oğullarına, Îsâ'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a da vahyettiğini, Dâvûd'ada Zebur'u verdiğini açıklamaktadır. *Davud'a da Zebur'u verdik"* cümlesinden, Zebur'un, bir kitâb halinde inmiş olduğu anlaşılmaz. Zebur, mezbur anlamınadır, yazılmış demektir. Bu da Dâvûd'a gelen vahyin belâgat üstünlüğüne ve yazıya geçirilerek kitap haline getirildiğine, kitap olarak okunduğuna işarettir. Çünkü Zebur, kitap ehlince çok okunan ilâhî kitabıdır. Davud'a Zebur'un verilmesi Zebur'un ona vahyedilmesi demektir. Nitekim Hz. Muhammed(s.a.v.)e de Kur'ân verilmiştir: *"Andolsun, sana ikişerlerden yedi ve bu büyük Kur'ân'ı verdik"* (1) Nasıl Kur'ân, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a vahy ile verilmiş ise, Zebur da Dâvûd'a öyle vahy ile verilmiştir. Şimdi burada vahyi izah etmemiz gerekir.

Vahy: Acele etmek, gizli konuşmak, fısıldamak, ilham etmek anlamlarına gelir. Kur'ânı Kerîm'de birkaç mânâda kullanılmıştır:

"Mûsâ'nın annesine, onu emzir diye vahyettik"(2) âyetinde vahiy, ilham anlamınadır. Mûsâ'nın annesinin kalbine bu düşüncenin atıldığını gösterir.

"Rabbin, arıya dağlardan, ağaçlardan ve çardaklardan evler edin, diye vahyetti."(3) âyetinde vahy, Allah'ın hayvana verdiği içgüdüyü ifade eder.

"Zekeriyya mihraptan kavminin huzuruna çıktı, onlara, sabah akşam (Allah'ı) *tesbih edin, diye vahyetti."*(4) âyetinde vahy, Zekeriyya'nın, kavmine yaptığı îmâ ve işareti belirtmektedir.

"İşte böyle, biz her peygambere, aldatmak için birbirlerine süslü sözler vahyeden cin ve insan şeytanlarını düşman ettik."(5) âyetinde vahy şeytanların verdiği vesveselerdir.

Tefsirine çalıştığımız *vahy* ise, bu anlamların dışında bir mânâ taşır. Burada *vahy,* yüce Allah'ın, peygamberlerine buyruklarını bildirmesi, hitabını duyurmasıdır.

1. Hicr Sûresi: 87
2. Yunus: 10
3. Nahl Sûresi: 68
4. Meryem Sûresi: 11
5. En'âm Sûresi: 112

Şûra Sûresinin 51 nci âyetine göre Allah'ın, insanlarla konuşması üç şekilde olur: Ya yüce Allah, sözünü, kulunun kalbine ansızın düşürür; yahut perde arkasından ona hitab eder; ya da bir meleği elçi olarak gönderip buyruklarını bildirir. İşte peygamberlere gelen vahiyler, bu üç şekil içinde olur. Bu üç şeklin her biri, kendi aralarında tali bölümlere ayrılır. Böylece vahy, başlıca yedi şekilde toplanır. Şöyle ki:

1- Sadık ru'ya. Görülen ru'yanın, aynen çıkması, vahyin başlangıcını işaretler. Hz. Peygamber (s.a.v.)e ilk vahiy, sadık ru'ya şeklinde başlamıştı. Peygamberliğine tekaddüm eden aylarda gördüğü her ru'ya, sabah aydınlığı gibi çıkardı.[1]

2- Vahiy taşıyan melek (Cebrail)'in, esas şekliyle görünüp, ilâhî emirleri duyurması. Necm Sûresinin 6-14 ncü âyetlerinde açıklandığı üzre Allah'ın Resulü, Cebrâil'i iki kez bu şekilde görmüştür.

3- Meleğin, hiç görünmeden Allah'ın sözlerini, peygamberin kalbine düşürmesi. Bu türlü vahy, vahiylerin en zorudur. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu esnada, önce zil sesine benzer bir ses duyardı. Beşerî duyularından geçer, hareketsiz kalırdı. Bu ses kesilince açılır, kafasına yerleşen ilâhî sözlerin mânâsını da anlamaya başlardı. Bu, peygamberin beşerî sıfatlarının, meleklik sıfatlarına değişmesi, ve kendisinin melekî bir niteliğe bürünüp meleğin sesini duyması idi.

4- Bazan da melek insan şekline bürünerek gelirdi ki bu türlü vahy, Hz. Peygambere gelen vahiylerin en kolayı idi. Çünkü burada melek, insan düzeyine inmekte ve ona insan biçiminde görünmektedir. Bu şekilde vahiy getirirken melek, peygamberin seveceği bir insan biçimine, çoğu kez de Dihye şekline girerdi.

5- Peygamberin kalbine üfleme tarzındaki vahiy ki, bunun sırf bir ilham olmayıp vahy olduğuna dair, zorunlu kesin bir bilgi doğardı. *"Rûhu'l-Kuds, kalbime, hiçbir nefis, rızkını tüketmeden ölmez, diye üfledi..."*[2] mealindeki hadîs, bu türlü vahyi anlatmaktadır.

6- Peygamberin, uyanık iken, doğrudan doğruya Allah'ın konuşmasını duyması ki Kur'ân'ın ve Tevrât'ın ifadesine göre Hz. Mûsâ, Sînâ Dağında birkaç kez Allah'ın konuşmasını duymuştur. Ondan başkasına böyle vahy

1. Buhârî, Bed'u'l-vahy: 1
2. Musnedu'l-Firdevs'in hemze ve nûn harflerinde rivâyet edilmiştir. Ebû Nu'aym ve Taberânî bu hadisi Ebû Umâme'den Bezzâr Huzeyfe'den İbn Ebî'd-Dünyâ ve Hâkim de İbn Mes'ud'dan rivâyet etmişlerdir. (Keşful-hafâ, 1/231). Hadisi Şâfiî de rivâyet etmiştir: er-Risâle, s. 93

geldiğine dair sağlam bir kanıt yoktur. *"Onu, senin kalbine Güvenilir Rûh indirdi."*[1] meâlindeki âyetlerin bildirdiği üzre Kur'ânı Kerîmin bütün âyetleri, Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir.

7- Peygamber uykuda iken meleğin ona vahy getirmesi. Bazı müfessirler, el-Kevser Sûresinin bu şekilde vahyedildiğini söylemişlerdir.[2]

İşte Allah'ın, insanlara emirlerini bildirme metodu, anlatılan bu vahy metodudur. Bunun dışında Allah insanlarla konuşmaz. Allah, diğer peygamberlere sözlerini nasıl vahy ile bildirmişse, Hz. Muhammed'e de öyle vahy ile bildirmiştir. Onlara inanıp, onlar gibi vahy alan Hz. Muhammed'e inanmamak, kibirden, inattan ve düşüncesizlikten başka bir şey olamaz. Hz. Muhammed'in getirdiklerinin, gerçek vahiy olduğu ise, inkârı mümkün olmayan kanıtlarla sabittir.

Allah'ın birçok peygamberi vardır. Bunların bir kısmı Kur'ânı Kerîm'de anılmış, çoğu da anılmamıştır. Kur'ânda anılan peygamberlerin sayısı, yirmibeştir. Bunlar: Âdem, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, İsmâ'îl, İshâk, Ya'kûb, Yûsuf, Eyyûb, Şu'ayb, Mûsâ, Hârun, Yûnus, Dâvûd, Süleymân, İlyâs, El-Yesâ', Zekeriyyâ, 'Îsâ ve Zu'l-Kifl.

163 ncü âyette, kendisine vahyedilen peygamberler sayılmaktadır. Hz. Nûh, bunların başında anılmaktadır. Çünkü kendisine şerîat vahyedilen ilk peygamber odur. Muhammed ibn es-Sâib, babasının şöyle söylediğini nakletmiştir: "Allâh'ın yer yüzünde görevlendirdiği ilk peygamber, asıl adı Ahnûh olan İdrîs'tir. Sonra peygamberlerin arası kesilmiş, tâ Nûh'a kadar peygamber gönderilmemiştir. Nûh'un oğlu Sâm da peygamber idi. Ondan sonra da yine İbrâhim'e kadar peygamber gönderilmedi. İbrâhîm, Târeh'in oğludur. Târeh'in adı Âzer'dir. Sonra İbrâhîm'in oğlu İsmâil ile İshâk peygamber olmuştur. Birincisi Mekke'de, ikincisi Şam'da peygamber olmuştur..."[3]

İslâm kaynaklarında Âdem, ilk peygamber olarak gösterilirse de Kur'ânı Kerîm'de Âdem'e bir şerîat vahyedildiğinden söz edilmez. Bakara Sûresinde Allah'ın, Âdem'le konuştuğu bildirildiğine göre Âdem, Allah'ın hitâbını duyan ilk insandır ama henüz insan toplulukları bulunmadığı için ona bir şerîat vahyedilmemiştir. Bu bakımdan vahiy alan peygamberlerden söz eden âyetlerde onun adı anılmaz.

Âyette geçen *el-esbât* kelimesi, *sıbt*'ın çoğuludur. *Sıbt,* torun anlamına

1. Şuarâ Sûresi: 193-194
2. Süyûtî, İtkan: 1/47
3. Kurtubî, el-Câmi: 6/15

gelir. İsrâil, Hz. Ya'kub'un unvanıdır. Ya'kub'un, Yusuf haricindeki on oğlu ile Yusuf'un iki oğlundan türeyen nesillerin her birine sıbt denmiştir. Kitâbı Mukaddes'te *sabat* şeklinde geçen bu kelime, Ya'kub'un her oğlundan türeyen kabile demektir. Bunun çoğulu *el-esbâttır.* İsrâil oğulları, oniki sıbta ayrılmıştı. İşte *el-esbât* kelimesi, İsrâil oğulları sıbtlarında yetişen peygamberleri göstermektedir.

Kur'ânı Kerîm'de adları anılan peygamberler, gerek Kitâb ehlinin, gerek Arapların, yani Kur'ân'ın ilk anda hitabettiği kimselerin tanıdığı kişilerdir. İnsanların dikkatini, bildikleri bu peygamberlere çekmek, bunların, kavimleriyle olan ilişkilerini düşünmeğe sevk etmek için bu peygaberler anılmıştır. Yoksa bütün peygamberler bunlardan ibaret değildir. Nitekim 164 ncü âyette olduğu gibi Mü'min Sûresinin 78 nci âyetinde de: *"Andolsun, biz senden önce de elçiler gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık, kimini de anlatmadık."*[1] buyurulmaktadır. Yüce Allah, Peygamber göndermedikçe hiçbir kavme azâb etmeyeceğini[2], her ümmet içerisinde mutlaka bir uyarıcı çıktığını[3] bildirmiş ve: *"Andolsun ki biz, her ümmet içerisinde bir elçi gönderdik..."*[4] buyurmuş olduğuna göre demek ki her millet içinde mutlaka bir uyarıcı, bir peygamber çıkmış, onları Hakk'a çağırmıştır.

İbn Murdeveyh'in, Ebuzer'den rivâyet ettiği uzun bir hadîse göre peygamberlerin sayısı, yüzyirmidört bindir. Fakat İbnu'l-Cezvî, bu hadîsin uydurma olduğunu söylemiştir. Gerçekten peygamberlerin sayısı hakkında rivâyet edilen hadîslerin hepsi zayıftır. Peygamberlerin gerçek sayısını yalnız Allah bilir.

Bazı kimseler, sırf dinden kuşkuya düşürmek amaciyle "Neden bütün peygamberler hep Arabistan'dan gelmiş de, Avrupa ve Amerika'dan hiç peygamber çıkmamıştır?" diye bir soru ortaya atmaktadırlar.

Avrupa, Amerika veya dünyanın öteki kıt'alarından hiç peygamber çıkmadığını söyleyemeyiz. Yukarıda işaret ettiğimiz âyetler, her millet içinde bir peygamberin çıktığını bildirdiğine göre, her ümmet içinde peygamber çıkmıştır. Ama insanlar, sonradan yoldan çıkmış, puta tapmışlarsa bu, onlara hiç peygamber gelmediği anlamını taşımaz. Yalnız bugün yaşayan üç büyük dinin peygamberlerinin de Arabistan'dan çıkması, Allah'ın, istifâ (seçme, özleştirme, evrimleştirme) kanununa uygundur. Yüce Allah, büyük peygamberleri, büyük medeniyetlerin geçit noktası olan, insanların kolayca barınmasına elverişli bulunan bu bölgeden çıkarmıştır. Demek ki evrensel dinlerin

1. Mü'min Sûresi: 78
2. İsrâ Sûresi: 15
3. Fâtır Sûresi: 24
4. Nahl Sûresi: 36

dünyaya yayılmasına en uygun yer, evrensel dini getirecek peygamberlerin yetişmesine, toplumsal ve coğrafî ortam bakımından en elverişli bölge, bu bölgedir.

Bugün neden kâşif, mûcid, Avrupa ve Amerika'da daha çok yetişiyor? Başka yerde niçin o oranda yetişmiyor? Sorusu da, tıpkı peygamberler neden Arabistan'da yetişmiş sorusu gibi kısır düşüncenin, sosyolojik yasaları .bilmemenin sonucudur.

Bazı kimseler de şöyle diyorlar: "Araplar, dünyanın en geri, en ilkel insanları olduklarından dolayı Allah, önce onları düzeltmek için Hz. Muhammed'i o bölgeden yetiştirdi." bu çok cahilce bir düşüncedir. Bir kere Araplar, o zamanki toplumlar içerisinde en geri toplum değillerdi. Dünyanın öteki bölgelerinde, özellikle Avrupa, Amerika ve Afrika'da yaşayan birçok topluma göre tam müşrik de sayılmazlardı. Çünkü onlar, puta tapmakla beraber bir Allah inancına da sahip idiler. Kâinatı Allah'ın yarattığını biliyorlar, putları da Allah ile kendileri arasında bir şefaatçi kabul ediyorlardı. Ayrıca bazı medeniyetleri, kültürleri olduğu gibi cömertlik, yiğitlik gibi meziyetleri de vardı. Bazı peygamberlere inanırlar, özellikle Hz. İbrahim ve İsmail'e saygı gösterir, İbrahim dininden kalma bazı kuralları (meselâ haccı) uygularlardı. Oysa o devirde gerek Amerika'da, gerek Avrupa'nın bazı bölgelerinde, gerek Afrika'da Araplara göre çok ilkel milletler yaşıyorlardı. Eğer en ilkel insanlardan peygamber çıkacak olsa, Arabistan'dan önce oralarda çıkması gerekirdi. Tam tersine Araplar, o zamana göre oldukça kültürlü, dış saldırılara karşı tabiî olarak güvenli bir ülkede yaşayan bir toplum idiler. Son peygamberin yetişmesine en eleverişli ortam onların bölgesi olduğu ve Kureyş Kabilesi de Hz. İsmaîl soyundan geldiği için yüce Allah, son peygamberini güvenli bölgeden ve asalet sahibi bir toplumdan yetiştirmiştir.

Peygamberlerin hepsi Allah'ın elçileridir. Hepsine inanmak ve buyruklarına itâat etmek, insanların görevidir. Elçiye itâat, Allah'a itâattir. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilen elçiler, insanlara gerçeği tebliğ etmişlerdir ki insanlar, sapıklığa düştükleri takdirde, "Ne yapalım, bize gerçeği anlatan peygamberler gelmedi. Biz de kendi aklımızla hakikati bulamadık" diye bir bahane ileri sürmesinler, Allah'ın huzurunda kendilerini mazur göstermeğe kalkmasınlar. Yüce Allah, elçi göndermekteki hikmetini başka bir âyetinde şöyle açıklıyor: *"Şayet onları, ondan önce bir azâb ile helâk etseydik: 'Rabbimiz, bize bir elçi gönderseydin de böyle alçak ve rezil olmadan önce senin âyetlerine uysaydık!'* derlerdi." [1]

1. Tâhâ Sûresi: 134

Bütün kâinat Allah'ın birliğini, O'na kulluğun gereğini hal diliyle söylerken, yüce Allah, merhamet ve adaletiyle insanlara ayrıca peygamberler de gönderip gerçeği elçileri aracılığı ile onlara duyurmuştur. Varlığını, birliğini, kendisine kulluğun gereğini insanın aklı, duyulara hitabeden kâinat olayları ve nihayet peygamberler bildirdikten sonra yine O'nun buyruğuna karşı gelenlere, Allah galiptir, yenilmez güce sahiptir, adâletinin gereğini infaz eder. Buyruk sâhibidir, hükümdardır, herşeyi hikmetiyle ve yerli yerince yapar.

166- Sonra Cenâbı Hak, Resulüne hitaben buyuruyor ki: Ey Muhammed, Yahudîler, sana indirdiğimizi inkâr etse de, Allah, sana indirdiğini bilgisiyle indirmiş olduğuna, tesadüfen değil, ezelî bilgi ve hikmetine uygun olarak seni peygamber seçtiğine tanıklık eder. Melekler de bu gerçeğe tanıktırlar. Sen onların yalanlamalarına üzülme. Allah'ın sana tanık olması yeter!

167-169: Senin peygamberliğin konusunda, inkâr edilmez bu kadar kanıt varken inat ve kibirlerine kapılıp onu inkâr eden ve Allah'ın yolundan yan çizenler, uzak bir sapıklığa düşmüşlerdir. O inkâr edip haksızlık yapanları, Allah bağışlayacak değildir. Allah'ın bağışlaması için onların, Hakk'ın çağırısına uyup Allah'a yönelmeleri gerekir. Onlar, dosdoğru yoldan saptıktan sonra Allah, onları zorla yola getirecek değildir. Çünkü Allah, peygamberi aracılığı ile onları yola çağırmaktadır. Fakat onlar, Peygamberin gösterdiği doğru yoldan sapmış, eğri, çıkmaz yollara düşmüşlerdir. Yalnız Peygamberin gösterdiği yol cennete gider. Onun dışındaki yollar, hep cehenneme çıkar. Öyleyse peygamberin yolundan ayrılanlar, cehennem yolundadırlar. Hak'tan sapanları cehennemde cezalandırmak, Allah'a zor değil, kolaydır.

170- Yüce Allah, insanlara Hakk'a uymanın, Resul'e tabi olmanın zarureti hakkında kanıtlar verdikten sonra rahmetiyle tekrar onları Peygamberinin yoluna çağırmakta, *"Sizin hayrınıza olarak ona inanınız"* buyurmaktadır. Ama inkâr ederseniz, Allah'a bir zararınız olmaz. Çünkü göklerde ve yerde olanların hepsi Allahındır. Allah herşeyi bilir, bilgisi uyarınca insanların iyiliğine olan şeyleri emreder. Her yaptığını hikmetle, derin bilgi ile yapar. İnsanların mutluluğu, Allah'ın Resulüne uymaktadır.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ اِنَّمَا
الْمَس۪يحُ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُۚ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ
مِنْهُۘ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۜ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌۜ اِنْتَهُوا خَيْراً لَكُمْۜ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ

وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ
عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ
فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَ
اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا
وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا
بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا
﴿١٧٥﴾

171- Ey Kitâb ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu Îsâ Mesîh, sadece Allah'ın Elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve Elçilerine inanın, (Allah) *"Üçtür" demeyin, kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek tanrıdır. Hâşâ O, çocuk sahibi olmaktan yücedir,* (münezzehtir). *Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter. 172- Ne Mesîh, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de* (Allah'a) *yaklaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır. 173- İnanıp iyi işler yapanların ödüllerini eksiksiz ödeyecek ve lûtfundan onlara daha fazlasını da verecektir.* (Kulluktan) *çekinip büyüklük taslayanlara da acı bir şekilde azâb edecek ve onlar, kendilerine Alah'tan başka ne bir dost, ne de*

bir yardımcı bulamayacaklardır. 174- Ey insanlar, size Rabbinizden delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik. 175- Allah'a inanıp O'na yapışanları (Allah), *kendinden bir rahmet ve lûtfun içine sokacak ve onları kendisine varan dosdoğru bir yola iletecektir.*

Tefsîr:

171: Bundan önceki âyetler, yahudîlerin aşırılıklarına temas etmiş, onları aşırılık ve haksızlıklardan vazgeçmeye çağırmıştı. Bu âyetler de Kitâb ehlinden hıristiyanların daldıkları aşırılıklara temas etmekte ve onlara dinde aşırı gitmemelerini, Hz. Îsâ hakkında tevhid inancına aykırı düşen şeyleri söylememelerini emretmektedir. Yahudîler, Uzeyr'i Allah'ın oğlu saymışlar, dinden olmayan bir çok şeyi dine sokmuşlar, Allah'ın helâl kıldığı bazı şeyleri haram, haram kıldığı bazı şeyleri helâl saymışlardı. Hıristiyanlar da Îsâ'ya, hâşâ Allah'ın oğlu, ülûhiyyeti oluşturan üç unsurdan biri gözüyle bakmışlar, onu Allah'ın bir parçası saymışlardı. bunlar dinde aşırı gitmektir, peygambere sevgi ve saygının putperestliğe dönüştürülmesidir. Sevgi ve saygı, tevhide aykırı bir biçim alınca artık saygı sınırını aşar, küfre dönüşür, haram olur. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.) *"Siz beni hıristiyanların, Meryem oğlu Îsâ'yı övdükleri gibi övmeyin. Çünkü ben, Allah'ın kuluyum.* (Benim için), *Allah'ın kulu ve Resulü deyin."* [1] buyurmuştur.

Âyetlerde Hz. Îsâ'dan hep *"Meryem oğlu Îsâ"* diye söz edilmesi, onun hıristiyanların sandıkları gibi Allah'ın oğlu değil, Meryem'in oğlu olduğunu vurgulamak içindir.

171 nci âyette İsâ'nın, Meryem'e atılan ilâhî bir kelime olduğu bildirilmektedir. Âli İmrân Sûresinin 45 nci âyetinde de benzeri bir ifade vardır: *"Melekler demişti ki: Ey Meryem, Allah, seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı, Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir..."* Her iki âyette de Îsâ'dan *"Kelime"* diye sözedilmesi, O'nun, *"Kun: Ol"* emrinin veya Meryem'e, babasız çocuk doğuracağı hakkında verilen müjdenin bir eseri olduğunu belirtmek içindir.

Yine bu âyette Îsâ için *"Kendinden bir ruh"*, Enbiyâ Sûresi 91 nci âyette de *"Meryem'e de kendi ruhumuzdan üfledik.."* denilmektedir. Bir erkek olmadan, sırf melek vasıtasiyle üflenen ruhtan oluştuğu için Îsâ'ya *"Allah'tan bir ruh"* veya *"Ruhumuzdan"* denmiştir. *"Bizim ruhumuzdan", "O'ndan bir ruh"* demek, Allah'ın emrinden, yaratıklar âleminden bir rûh demektir. Allâh'ın rûhu, Allâh'ın kendisi demek değildir. Nasıl *Ardullâh* (Al-

1. Buhârî, Enbiyâ: 48; Dârimî, Rikak: 68; İbn Hanbel,Musned: 1/23-24,...

lâh'ın arzı), Allah'ın varattığı yer anlamında ise rûhullâh (Allah'ın rûhu) da Allah'ın yarattığı ruh anlamındadır.

Ayrıca bazı şeylerin Allah'a izâfe edilmesi, onların Allah yanındaki değer ve itibarını belirtir. Beytullâh, nâkatullâh (Allah'ın Evi, Allah'ın devesi" sözleri, Kâ'be ile, Sâlih devesinin, Allah katındaki değerini belirtir. 'Ahdullah (Allah'ın ahdi)de, ahdin önemini ifade eder.

İşte Hz. Îsâ, Allah'ın yarattığı ruhtan, tohum aracılığı olmadan, sırf meleğin üflemesiyle anne rahminde teşekkül ettiği için ona *"Allah'tan bir ruh"* denmiştir. Gerçi bütün insanların ruhları, anne rahminde oluşmaya başlayan cenîne, melek tarafından üflenir, yani organları beliren cenîne insanî bilinç verilir. Fakat Îsâ'daki özellik, babanın tohumu aracı olmadan, doğrudan soyut ruh olarak anne rahmine üflenmiş olmasıdır. Meleğin üflemesi, erkek tohumu yerine geçerek yumurtayı aşılamıştır.

Bugünkü İncillerde de Îsâ'nın, Allah'ın yaratıklarından bir melek olan Rûhu'l-Kudüs'ün üflemesiyle yaratıldığı ifade ediliyor: "Îsâ Mesîh'in doğması da şöyle oldu: Anası Meryem, Yusuf'a nişanlanmış olduğu halde buluşmalarından önce Ruhu'l-Kudüs'ten gebe olduğu anlaşıldı"[1] Luka İncilinin birinci babında meleğin, Meryem'e görünüşü, Îsâ'yı müjdeleyişi anlatılır. Meryem, bunun nasıl olacağını sorar. "Melek cevap verip ona dedi: Ruhu'l-Kudüs senin üzerine gelecek."[2] Yine İncil'e göre Yahya da annesi Elizabet'in karnında iken Ruhu'l-Kudüs'le dolmuştur. Demek ki Ruhu'l-Kudüs, Allah'ın bir parçası değil, O'nun yaratığı olan melektir. Kuds, temiz, yüce anlamına gelir. İncillerde bunun karşıtı olarak er-Ruhu'n-necs yani şeytan zikredilir. Hasılı Ruhu'l-Kudüs'ü Allah'ın bir parçası saymak ve böylece Îsâ'yı Allah'ın oğlu sanmak ifrattır, dinde aşırılıktır, tevhid inancına aykırıdır. İşte bu sanıdan teslis (üçleme) inancı doğmuştur.

" وآمنوا بالله ورسله ولا تقولوا ثلاثة. : *Allah'a ve elçilerine inanın,* (Tanrı) *üçtür' demeyin."* Âlûsî, hıristiyanların teslîsi (üçlemesi) konusunda şöyle diyor:

"Hıristiyanlar Allah'ı baba, oğul ve Kutsal Rûh diye üç uknûmu (elemanı) bulunan bir tek cevher kabul ederler. Baba, zât veya vücuttur. Oğul ilim yani kelimedir. Kutsal Rûh hayattır. Bunun esası şudur: Allâh kendisiyle var olan, üzerinden olaylar geçmeyen, kendisi için yokluk ve yeniden var olma söz konusu olmayan mekânsız, yönsüz, ölçüsüz bir cevherdir. Cevherlikte tektir ama üç elemanı vardır. O kadîm cevherin sıfatları olan bu ele-

1. Matta, bâb: 1, cümle, 18
2. Luka, bâb 1, cümle: 34

manlar: varlık, ilim ve hayâttır. Varlığa Baba, hayâta Kutsal Rûh, ilme de Kelime demişlerdir.

"Bundan sonra ayrılığa düşmüşlerdir. Rum'da (Anadolu'da) ortaya çıkıp hakim olan Milkânîler, bu elemanların, öncesiz cevherin gayri ve bunların her birinin ayrı bir tanrı olduğunu söyleyip üçlemeye gitmişlerdir. Onlara göre Allah, üçün üçüncüsüdür. Kelime, Mesîh'in cesediyle birleşmiş, onun nâsûtu (insanlığı)na bürünmüş, su şaraba karışmış olduğu gibi ona karışmıştır. Böylece çokluk, tekliğe dönüşmüştür. Mesîh, cüz'î değil, küllî bir nâsût (insan)dır. Ezelî, kadîmdir. Meryem, ezelî bir tanrı doğurmuştur.

"Meryem'in küllî veya cüz'î bir insan olduğu üzerinde de ihtilâf etmişlerdir. Fakat lâhût'un (Tanrının) Meryem ile değil, Mesîh ile birleştiğinde, öldürme ve asmanın insan ve tanrı birliğine olduğunda oybirliği içindedirler.

"Me'mûn zamanındaki filozof Nustûr ise Allah'ın bir olduğunu, üç uknûm (eleman)ın ise Allah'ın zâtının ne gayri, ne de aynı olduğunu; Mesîh ile birleşmesinin de karışma anlamında değil, işrâk anlamında olduğunu yani tıpkı güneşin, pencereden billûr üzerine vurması gibi Kelime'nin de Îsâ'nın üzerine vurduğunu söylemiştir.

"Nustûrîler içinde de kimi üç elemanın her birinin diri, konuşucu varlık olduğunu söyleyerek tıpkı Milkânîler gibi üçlemeye gitmiştir. Kimi bunu kabul etmemiş, kimi de Allah'a kudret, irâde ve benzeri sıfatlar vermiş, fakat bunları uknûm (eleman) yapmamıştır. Bu sonunculara göre: Oğul Babadan doğmuştur. Ancak doğarken Mesîh'in cesediyle cesetlenmiş, birleşmiştir. Sonradan olmalık, insana âittir. Mesîh,tam bir tanrı ve tam bir insandır. İkisi de kadîm ve hâdistir. Birleşme kadîm'in kadîmliğini, hâdisin hâdisliğini (sonradan olmalığını) ortadan kaldırmaz. Asılan lâhût (tanrı) değil, nâsût (insan)dır.

Ya'kûbîlerden bazılarına göre de: Kelime ete, kana dönüşmüş, Tanrı-Mesîh oluvermiştir. Allâh, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir. Yuhanna, İncîlinin başında şöyle demiştir: "Kelâm, başlangıçta var idi ve Kelâm Allah nezdinde idi ve Kelâm Allah idi. O başlangıçta Allah nezdinde idi. Her şey onun ile oldu ve olmuş olanlardan hiçbir şey onsuz olmadı. Hayât onda idi ve hayât insanların nuru idi... Dünyâya gelerek her insanı aydınlatan gerçek nûr var idi. Dünyâda idi ve dünyâ onun ile doldu ve dünyâ onu bilmedi... Ve kelâm beden olup inâyet ve hakikatle dolu olup aramızda sakin oldu. Biz de onun izzetini, Babanın biricik oğlunun izzeti olarak gördük."[1]

1. Yuhanna İncîli, 1/1-4, 10, 14

Onlardan bazılarına göre de lâhut, nâsût ile tam lâhûtun aynı olarak görünmüştür. Bu, tıpkı *"Ona düzgün bir insan olarak göründü."*[1] âyetinde işâret edildiği üzre meleğin, insan sûretinde görünmesi gibi olmuştur.

"Kimine göre de kadîm Tanrı cevheriyle sonradan olma insan cevheri, nefsi nâtıkanın (konuşan insan ruhunun), bedenle birleşmesi gibi birleşerek ikisi bir tek cevher olmuştur: O hem Mesîh'tir, hem de Tanrıdır. İnsan Tanrı olmamış ise de Tanrı insan olmuştur. Nasıl ki ateşe atılan kömür de: 'Ateş oldu' denir, ama 'ateş kömür oldu' denmez. Lâhût küllî insanla değil, cüz'î insanla birleşmiştir; Meryem, Tanrı doğurmuştur. Öldürme ve asma, lâhût ve nâsut'un her ikisi üzerine olmuştur. Çünkü yalnız bunlardan biri öldürülmüş veya asılmış olsa, birleşme olmaz.

"Kimi de: 'Tanrı cevheriyle birleşen Mesîh, bir bakıma kadîm, bir bakıma muhdes (sonradan var olma)dır.' demiştir. Ya'kûbîlerden kimine göre de: Kelime, Meryem'den bir şey almamış, sadece suyun oluktan geçmesi gibi Meryemin üzerinden geçmiştir. Kimine göre de Kelime kâh Mesîh'in cesedine girer, öylece Mesîh'ten mu'cizeler çıkardı; kâh da ondan ayrılır, öylece Mesîh'e âfetler, acılar ârız olurdu.

"Kimine göre de lâhût'un nâsût ile birleşmesi, lâhût'un nâsût üzerinde görünmesi demektir. Gerçekte lâhûttan nâsûta bir şey geçmemiş, ve onun içine girmemiştir. Bu, tıpkı damganın resminin muma çıkmasına, sûretin aynada yansımasına benzer. Kimine göre de varlık ve kelime öncesizdir, hayât yaratılmıştır. "Allah birdir". Seçim yoluyla onun oğlu olan Mesîh, bu âlemden önce yaratılmış, kendisi de öteki varlıkları yaratmıştır.

Tarihçilerin nakline göre hıristiyan büyüklerinden biri olan Arius ve taraftarları, Allah'ın birliğine inanır, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaz, Mesîh hakkındaki bu tür inançları kabul etmez; onun peygamberliğine, bedeniyle ve ruhuyla yaratıldığına inanırlardı. Onun düşünceleri hıristiyanlar arasında yayıldı. Yazıştılar ve İznik kentinde Kıral Kostantin'in huzurunda toplandılar, tartıştılar. Sonunda mecliste şu inancın benimsenmesi kararlaştırıldı: Herşeyin yaratıcısı, sâhibi, görülen ve görülmeyenin Rabbi "Tek Baba" olan Allah'a inanırız. Yine Allah'ın biricik oğlu tek Rab Mesîh'e inanırız. O, kâinât yaratılmadan önce Baba'dan doğmuştur. Yaratılmış değil, gerçek Tanrıdan olmuş, gerçek tanrıdır. Kendi eliyle âlemleri yaratan Babasının cevherindendir. Bizim kurtuluşumuz için gökten inmiş, Kutsal Ruhun, Meryem'e görünmesiyle insan olarak Meryem'in içine girmiş ve bâkire Meryem'den doğmuştur. Platus zamanında asılmış, gömülmüş, üç gün sonra kabrinden

1. Meryem Sûresi: 17

kalkarak göğe çıkmış, Babasının sağ yanında oturmuştur. Ölülerle diriler arasında hüküm vermek üzere tekrar dünyâya gelecektir..."[1]

Muhammed Reşîd Rızâ, bu akıl ve mantıktan uzak felsefenin, putperest dinlerden hıristiyanlığa adapte edildiğini uzun uzadıya izâh ediyor. el-Menâr'dan özetleyelim:

Avrupa din tarihçileri , üçleme inancının çok eski putperest dinlerde var olduğunu, oradan hıristiyanlığa geçirildiğini ispat etmişlerdir. Moris (Maurice) "Eski Hind Eserleri" adlı kitâbının altıncı cildinin 35 nci sayfasında: "Ortadan kalkmış birçok puta tapar kavimlerde üçlü lâhûttan söz edilmektedir. Hindlilerin en ünlü ibâdetleri teslîs (üçleme)dir. Onlar kendi dillerinde buna (tri morti) derler. Bu kelime, Sanskritçe (tri) ile (morti) kelimelerinden oluşur. Tri üç, morti uknûm demektir. Bu üç uknûm: Brahma, Fişno ve Sifa'dır. Onlar bu üç kutsallığı, birbirinden ayrılmaz tek cevher kabul ederler: Yaratıcı tanrı olan Brahma, "Baba"dır. Yaratılmışları koruyan Fişno "Oğul'-dur. Bu lâhûttan taşmıştır. Sifa ise herşeyi yok eden ve yeniden yaratan "kutsal Ruh"tur. Keza onlar, kurtarıcı ulu Rab olan "Krişna"dan, insanlığı kurtarmak için yeryüzünde insan şeklinde görünen "Fişno"nun doğduğunu söylerler. Fişno da tek tanrı olan üç unsurdan biridir..

Hindlilerin birliği ve üçlüğü temsil eden heykelleri vardır. Brahmanlarca kutsal Bnars kentinde üç yüzü bulunan bir heykel mevcuttur. Budistlerde de üçleme vardır. Onlara göre Budda üç elemanlı bir tanrıdır. Budist Çinliler, ona "Fu" derler. Tıpkı Hindliler gibi bunun üç uknûm olduğunu söylerler.

M.Ö. 604 yılında mevcud olan ünlü Çin filozofu Kometza'ya göre "Tavu" ezelî ilk akıldır. Ondan birinci akıl çıkmış, ikinciden de üçüncü akıl çıkmış, üçüncü akıldan da kâinât yaratılmıştır.

Mısır'da Menfis heykeli (ma'bedi) rahipleri, şöyle derlerdi: Birincisi ikincisini yarattı. Bu ikisi birlikte üçüncüsünü yarattı. Böylece Kutsal Üçleme tamamlandı. "Ondan önce kendisinden daha büyük biri var mı idi, ondan sonra kendisinden daha büyük biri olacak mı?" sorusu üzerine Menfis kâhini şöyle demiştir: "Evet ondan önce, herşeyden önce ve en büyük olan Allah vardı. Sonra kelime olmuş, ikisi ile birlikte Kutsal Ruh olmuştur. Bu üçün tek tabiati vardır. Bunlar bir tek zâttan ibarettir. Bunlardan ebedî kuvvet çıkmıştır."

Demek ki: Üç kutsal elemandan ikincisine "Kelime" denmesi, Mısır putperestliğinden hıristiyanlığa girmiştir. Zaten üçleme inancını felsefî bir bi-

1. Rûhu'l-Me'ânî: 2/26-27

çimde hıristiyanlığa adapte eden de Mısırlı Yeni Eflatun'dur. (Plato). Dehli'de gömülü olan Opollo'ya da Kelime denir. Mîlattan birkaç yıl önce Eflatun'un öğrettiği İskenderiye İlâhiyatına göre ikinci tanrı olan Kelime'ye "Allah'ın bâkir oğlu" denir.

Hindliler gibi Perslerde de üçleme inancı vardı. Buna Ozimird, Mitrat, Ehrimen derlerdi. Ozimird yaratıcı, Mitrat Allah'ın kurtarıcı oğlu, Ehrimen de kıraldır.

İlkel Avrupa kavimlerinde de Tanrı, üç elemanlı bir tanrıdır. Finlandiyalılar, tanrılarını üç başlı bir heykel ile temsil etmişlerdir. İskandinavyalılar da üç elemanlı bir tanrıya taparlar ve bu üç elemanı bir tek tanrı kabul ederlerdi. İsveç'in Obsal kentinde bu kutsal üçlemeyi temsil eden bir heykel bulunmuştur.

Maurice ve Dwan'ın kitâblarından bu bilgileri aktaran Reşîd Rızâ, sonunda: "Şimdi Avrupalılar, putperest dinlerini bırakıp hâlis tevhide dayalı Mesîh'in dinine mi geçmişler, yoksa putperestliklerine Mesîh'in şahsını geçirip onu, daha önce taptıkları tanrılardan biri mi yapmışlardır?" diyor[1] ki son derece haklıdır.

Allah, üç unsurdan oluşan bir varlık değildir. Kendisinden başka bütün varlıklar, O'nun yaratıklarıdır. O, tek tanrı olan, Allah'tır. O'ndan başka hiç kimsede tanrılık yoktur. O, oğul, evlâd sahibi olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun yaratığıdır, O'nundur.

172-173: Bütün akıl sahipleri, Allah'ın kuludur. Peygamberler ise Allah'ın en seçkin, kendisine en bağlı kullarıdır. Peygamberler için Allah'a kulluk, en büyük şereftir. Bundan dolayı ne Mesîh, ne de Allah'a en yakın melekler Allah'a kulluktan çekinmezler. Allah'a kulluktan çekinen, peygamber değil, mü'min dahi olamaz. Allah, kendisine kulluk etmekten böbürlenenleri de bütün kullarıyla bir araya toplayacak ve hepsine yaptıklarının hesabını soracaktır.

174-175: Daha sonra yüce Allah, bütün insanları, son elçisi Muhammed Aleyhisselâm ile göndermiş bulunduğu hidayete ve açık nura inanmaya çağırmaktadır. Muhammed'e indirilen, tüm insanlığı selâmete çıkaracak ışıktır. Kimler Allah'a inanır, O'nun emirlerine sarılırsa, Allah onları katından bir rahmet ve ikrama (yüce cennetlere) sokar ve onları cennete götürecek dosdoğru yola iletir.

Bu âyetlerin iniş sebebi olarak bir olay zikredilmemiştir. Bunlar, Îsâ Aley-

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, 6/88-93 özetle alınmıştır.

hisselâm hakkında tevhide aykırı inançlar taşıyan hıristiyanları bu tür inançlara son vermeğe, Allah'ı birlemeğe ve Îsâ hakkındaki gerçekleri açıklayan son peygamberine inanmaya davet için indirilmiştir.

Aslında teslîs (üçleme) inancının, hıristiyanlığa özgü bir şey olmadığı, eski Hindlilerde, Mısırlılarda, Yunanlılarda ve Avrupa kavimlerinde mevcud olan bu inancın, İskenderiye Yeni Eflatunculuk felsefesiyle ve özellikle eski putperestliğin etkisinde bulunan Bizans İmparatoru ve papaslarının marifetiyle hıristiyanlığa adapte edildiği, bilimsel araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Mûsâ dininin ruhundan ayrılmış olan insanları, o dinin ruhuna döndürmek, bozulan yahudîliği ıslâh etmek üzere görevlendirilmiş olan Hz. Îsâ'nın, hâşâ kendisini tanrılaştırıp insanları kendisine taptırması, böylece düzelteceği dini iyice bozması, şirke bulaması aslâ mümkün değildir.

İnsanlar böyledir: Birkaç çıkarcı, bencil, dar görüşlü insan dini istediği biçimde yorumlar, ve kütleler onların peşinde sürüklenir. Bir kere de onların görüşleri inanç halinde toplumun içine yayıldı mı artık toplumu bâtıl da olsa o inançtan ayırmak çok güçleşir. Maalesef yahudîler Mûsâ dinini maddîleştirdiler, yozlaştırdılar. Hıristiyanlar Îsâ'nın getirdiği tertemiz tevhîd inancını bozup putperestliğe buladılar. Müslümanlar da dinin temeli olan Kur'ân, indiği zaman yazıldığı için dinin aslını bozamadılarsa da çeşitli mezhepler Kur'ân âyetlerini istedikleri biçimde yorumlayarak, dini daralttılar, zorlaştırdılar, Kur'ân nurunun önüne bulutlar çektiler. Şimdi artık müslümanların, her türlü öncel düşüncelerden arınarak Kur'ân'ın kendisine dönmeleri gerekir. Çünkü mutlulukları ondadır.

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِي الْكَلَالَةِ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ
وَلَهُٓ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَاِنْ
كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً
رِجَالًا وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ
اَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٧٦﴾

176- Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size ana-babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor: Ölen kişinin çocuğu yok, bir kız kardeşi varsa bıraktığı malın yarısı o (kız kardeşi)*nindir. Fakat kendisi,* (ölen) *kızkardeşinin çocuğu yoksa, onun mirasını* (tamamen) *alır. Eğer* (ölenin) *iki kızkardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Ve eğer* (vârisler) *erkek, kadın birçok kardeşler olursa, erkeğe, iki kadının payı kadar* (pay) *verilir. Şaşırırsınız diye Allah size* (hükmünü) *açıklıyor. Allah, herşeyi bilendir.*

Tefsir:

176- İstiftâ, fetva istemek, herhangi bir şeyin açıklanmasını taleb etmek demektir. Bu âyet, *kelâlenin* mirası hakkında sorulan bir soru üzerine nazil olmuştur. Câbir ibn Abdullah, bu âyetin, kendisi hakkında indiğini söylemiştir: "Allah'ın Resulü (s.a.v.) yanıma geldi. Ben hasta idim, aklım başımda değildi. Abdest aldı, üzerime su döktü, ayıldım.

"Ey Allah'ın Resulü, ben kelâle olarak malım bölüştürülecek. Kelâle'nin mirası nasıldır? dedim. Yüce Allah, ferâiz âyetini indirdi."[1]

Kelâle, müfessirlerin çoğuna göre ana-babasız ve çocuksuz ölen kimsedir. Bazılarına göre de sadece çocuğu olmayan kimsedir. Şimdi bir adam ölür de kendisinin aslı ve fer'i (ana-babası ve çocukları) olmazsa onun mirası şöyle bölüştürülür:

1- Ölen kimse erkek ve kendisinin bir tek kızkardeşi varsa, malının yarısı o kızkardeşine düşer. İki kızkardeşi varsa, malının üçte ikisi onlarındır. Malın kalan yarısı veya üçte biri asabe varsa onların, yoksa redden yine kızkardeşinindir. Eğer adamın oğlu varsa, hemşiresine mal düşmez. Kızı varsa hemşiresi asabe olur, kızından geriye kalanı alır.

2- Ölen kimse kadın olup kendisinin bir erkek kardeşi varsa bütün mirası bu kardeşine düşer. Şayet ölenin babası veya oğlu bulunursa kardeşi miras alamaz. Kızı bulunursa, kardeşi geri kalanı alır.

3- Erkek olsun, kadın olsun, ölen kimsenin birkaç tane erkek ve kızkardeşi varsa miras, erkeğe, kadının iki katı düşecek şekilde bölüştürülür.

Bu Sûrenin 12 nci âyetinde de kelâlenin mirası anlatılmıştı. Ancak orada, sadece anne bir erkek kardeşi, kızkardeşi, yahut erkek ve kızkardeşleri bulunan kelâlenin durumu izah edilmiş, burada ise anne-baba bir, ya da baba bir kardeş, kızkardeş veya kardeşleri bulunan kelâlenin durumu anlatıl-

1. Müslim, Ferâid, 4, 5, 6, 7, 8

mıştır. Müfessirlerin genel kanaati budur. Çünkü baba, yahut ana-baba bir erkek ve kızkardeşler, kişiye, anne bir erkek ve kızkardeşlerden daha yakındırlar. Zira birincisinde tohum birliği vardır.

Katâde şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre Ebubekr es-Sıddîk, hutbesinde şöyle demiş: Sûrenin başında yüce Allah, çocukların ve anne-babanın miras payını anlatan âyeti indirdi. Daha sonra karı-kocanın mirası ile anne bir kardeşlerin mirasını anlatan âyeti indirdi. Ve Sûreyi, anne-baba bir erkek ve kızkardeşlerin miras payını anlatan âyetle bitirdi. Enfâl Sûresini de Rahim Sahipleri hakkındaki âyetle bitirmiştir."[1]

Buhârî'nin, Berâ'dan aldığı rivâyete göre Kur'ân'ı Kerîm'de inen son sure, Berâe Sûresi, son âyet de *"yesteftûnek..."* âyetidir.[2] Son sûre ve âyet olarak zikredilen başka sûre ve âyetler de vardır. Bundan dolayı bu âyetin, inen en son âyet olduğunu kesin bir biçimde söyleyemeyiz. Ancak bu âyet, son inen âyetlerdendir. Herhalde Nisa Sûresinin inişinden sonra bu âyet inmiştir ki, mirastan söz eden yukarıdaki âyetler arasına konması gerekirken, Sûre daha önce yazılmış ve âyetleri sıraya konmuş olduğu için mirastan söz etmesine rağmen bu âyet, Sûrenin sonuna konmuştur. Bu da Kur'ân'ı Kerîm'in Hz. Peygamber tarafından sıraya konduğunu, yazdırıldığını gösterir. Eğer başkaları tarafından sonradan sıraya konsaydı, bu âyet, buraya değil, yukarıdaki mîras âyetlerinin yanına konurdu. Ama sonradan indiği ve yukarıdaki âyetler arasında yer olmadığı için Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından sûrenin sonuna konmuş ve Kur'ân yeniden yazıldığı zaman da aynen Hz. Peygamber (s.a.v.)in tertibi üzre yazılmıştır.

Nisâ Sûresinin getirdiği başlıca prensipler:

1) İnsanların hepsi bir tek nefisten, aynı kökten gelmişlerdir. Öyle ise temelde birdirler, kardeştirler. Kardeşçe yaşamaları gerekir.

2) Yetîm çocuklara, özellikle yetîm kızlara haksızlık edilmemeli, onların mallarını zimmete geçirmek için yollar aramamalıdır.

3) Eşleri arasında adâlet yapabilecek olan, dörde kadar zevce alabilir. Ama adâlet yapamayacağından korkan, sadece bir tane ile yetinmeli, hanımların mehrlerini de eksiksiz vermelidir. Fakat onlar mehri bağışlarlarsa başka. Boşanan kadınlara verilmiş olan mehrler geri alınmamalıdır.

4) Ana babanın, akrabânın bıraktığı mîrasta hem erkek, hem de kız çocukların hakkı vardır. 11-12 nci âyetlerde mîrâs payları belirtilmiştir. Ken-

1. Buhârî, Tefsîr: Sureti'n-nisâ.
2. Aynı

disine mîrâs düşmeyen akrabâya da bir şeyler verip gönüllerini hoş etmelidir. Yemînle kişiye bağlanmış dostlara da bir şeyler verilir.

5) Fuhuş yapan (sevici) kadınların, bu işi dört şahitle tesbit edilirse onları, ölünceye, ya da evleninceye dek evlerinden çıkarmamalıdır.

6) Livâta yapan erkeklere de eziyet etmeli, (bir iki tokat vurmalı) sözle de hakaret edip cemâat içinde onları rezîl etmelidir ki bir daha böyle bir şey yapmaktan çekinsinler. Allah, gönülden tevbe edenleri affeder.

7) Kocası ölmüş kadının, kendi istediği biçimde evlenmesine engel olunmamalıdır.

8) 22-25 nci âyetlerde evlenilmesi yasak ve câiz olan kadınlar anlatılmaktadır.

9) Haksız, gayri meşrû' yollarla başkasının malını yemek haramdır.

10) Allah'ın, lûtfuyla kullarına verdiği nimetleri kıskanmamak, başkasının elindekine göz dikmemek, ihtiyâcını Allah'tan dilemek gerekir.

11) 34-35 nci âyetlerde bozulan karı-koca münâsebetlerinin düzeltilmesi yolları gösterilmiştir.

12) Allah'a kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak; ana-babaya ve herkese iyilik etmek, böbürlenmemek gerekir. Allah böbürlenenleri sevmez.

13) Cimrilik de, gösteriş de Allah'ın sevmediği çirkin huylardandır. Sırf Allah rızâsı için ve ihlâs ile sadaka vermek, Allah katında insana değer kazandırır.

14) Sarhoş ve cünüp iken namaz kılmamalıdır. Ancak yolcu yıkanma imkânı buluncaya dek cünüp iken de namaz kılabilir. Hasta, yolcu olanın, ya da su bulamayan kimsenin, temiz toprağı yüzüne ve ellerine sürerek namaz kılmasında bir sakınca yoktur.

15) 44-47 nci âyetlerde Yahûdîlerin olumsuz davranışları; Kitâbı gereğince uygulamadıkları; sözleri ağızlarında geveleyip anlamını bozdukları; kendilerini övdükleri; insanları kıskandıkları; Allah'ın nimetini, peyğamberliği kendilerine özgü sandıkları belirtilmekte; inkâr edenlere sürekli işkence edileceği, mü'minlerin ise cennete sokulacakları anlatılmaktadır.

16) Emanetleri ehline vermek, insanlar arasında adâletle hükmetmek.

17) Kendi nefsi, ana-babası ve yakınları aleyhinde de olsa şahitlik ederken doğruluktan ayrılmamak gerekir.

18) Allah'a ve Elçisine itâat etmek, ihtilâflı konuları Allah'a ve Elçisine

götürerek doğru çözüme varmak gerekir. Elçiye itâat eden, Allah'a itâat etmiş olur.

19) Mü'minler Allah'ın Kitâbını bırakıp tâgût'un hükmüne gitmezler. Allah mü'minlerin zararına değil, yararına olan şeyleri emretmiştir. Allah'a ve Elçisine itâat edenler peygamberlerle, sıddîklerle, şehid (âdil ve sâlih bilgin)lerle ve sâlihlerle beraber olurlar.

20) Düşman karşısında daima ihtiyatlı olmak, gafil avlanmamak, gerektiğinde Allah için çarpışmak lâzımdır.

21) Ölüm Allah'ın takdiridir. İnsan, savaşa girmekle ölmez. Savaştan kaçmakla da ölümden kurtulmaz.

22) Kişinin başına gelen iyilik Allah'tan, kötülük de kendi hatâsı ve kusuru yüzündendir.

23) Allah insanların gizli ve açık işlerini, içlerinden geçen düşüncelerini bilir. Peygamber'in aleyhinde kurulan planları, vahy ile Elçisine bildirir. Çünkü Kur'ân Allah tarafından vahyedilmektedir. Onun için baştan sona bütün sözleri tutarlıdır, içinde çelişki yoktur.

24) Güvenlikle ilgili bir haber duyunca onu herkese yaymamalı, buyruk sahiplerine, kumandanlara iletmelidir ki işin iç yüzünü bilenler, onu değerlendirip gereğini yapsınlar.

25) İyi bir işe yardım eden ondan, kötü işe yardım eden de o kötülükten bir pay alır.

26) Verilen selâmı aynı ile veya daha güzeliyle karşılamalıdır. .

27) İnsanlar mutlaka Alah'ın yüce dîvânında durup dünyâda yaptıklarından hesap vereceklerdir.

28) Müslümanlara hiyânet eden münâfıklar öldürülür. Tarafsız kalan insanlara saldırılmaz. Dost gibi davranan, ama bir tehlike ve fitne ânında düşmanla iş birliği eden kimseler de öldürülürler.

29) Hatâ ile öldürmelerde, öldürülenin akrabâsına diyet verilir.

30) Ama kasden bir mü'mini öldüren kimse, sürekli cehennemi, Allah'ın gazab ve lânetini hak eder.

31) Savaşta müslüman olduğunu söyleyen, İslâm selâmiyle selâm veren kimse -söylediğinin tersi anlaşılmadıkça- güvencededir, öldürülmez.

32) Allah yolunda savaşanlar, özürsüz olarak savaşa katılmayanlarla bir olmaz. Savaşan mü'minlerin derecesi, savaşmayan mü'minlerin derecesinden yüksektir.

33) Müslüman, dininin gereklerini yerine getiremediği küfür diyarından, özgürlük içinde yaşayabileceği bir yere hicret etmelidir.

34) Savaş ve diğer amaçlarla yapılan yolculukta namaz kısaltılabilir. Savaş sırasında cemâatle namaz kılmak için askerler iki bölüğe ayrılır. Bir bölük imamla beraber bir rek'at kılıp secdeden sonra ötekilerin yerine gider; ötekiler de gelip imamın arkasında bir rek'at kılarlar.

35) Gerektiğinde düşmanı takibden yılmamalıdır.

36) Kim olursa olsun haksızlara yan çıkmak, onları savunmak doğru değildir. Çünkü bu savunma ile onlar, dünyâda azâbdan kurtulmuş olsalar bile, âhirette yüce mahkemenin kararından kurtulamazlar. Orada onları kimse savunamaz.

37) Allah herkesin yaptığını bilir. Hiçbir şeyi Allah'tan gizlemek mümkün değildir. İyilik yapan kendi lehine, günâh işleyen de kendi aleyhine hareket etmiş olur. Herkes ettiğini bulur.

38) Allah'a ve Elçisine karşı gelip mü'minler arasında ayrılık çıkaran, mü'minlerin yolundan ayrılan kimse cehenneme gider.

39) Allah, kendisine şirk koşulması hariç, bütün günâhları dilediği kimseye bağışlar.

40) Allah adına dine hükümler koyan, kendi geleneklerini, düşüncelerini Allah'ın hükmü gösterenler, şeytanın yolundadırlar. Onların yeri cehennemdir.

41) Allah'ın rahmeti herhangi bir kavme veya dine mensub olmakla elde edilemez. İhlâs ile Allah'a kulluk ile elde edilir. Allah'a ve âhirete inanarak güzel işler yapanlar cennete girerler. İşte İbrâhîm'in getirdiği doğru din budur. Kötülük yapan da cezâsını çeker. Kimseye haksızlık edilmez.

42) Kocasının huysuzluğundan korkan kadın, onunla anlaşabilir. Daima uzlaşmak, ayrılıktan iyidir. Ama karı-koca ayrılmağa karar verirlerse Allah zayıf kulunu korur.

43) Allah dilerse kendisine itâat etmeyen bir toplumu mahveder, götürür; onların yerine kendisine itâat eden, buyruklarına uyan bir toplum getirir.

44) Allah, dünyâ için çalışana dünyâyı, âhiret için çalışana âhireti verir. Her ikisi için çalışana ikisini de verir.

45) Allah'a, Elçisine, peygamberlere indirilen Kitâba, âhiret gününe inanmayan kimse, doğru yoldan şaşmıştır.

46) İnananlar, İslâm düşmanlarını ve onlarla işbirliği eden, müslüman-

larla kâfirler arasında yalpalayıp duran münâfıkları dost edinmemelidirler. Bu tutumlarından dönmeyen münâfıklar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır.

47) Allâh kötü söz söylenmesini sevmez. Ancak haksızlığa uğrayan, kendisini savunabilir. Ama gücü varken affetmesi, hakkında daha iyidir.

48) Allâh'ın bütün elçileri aynı iman ilkelerini yerleştirmeğe çalışmışlardır. Onlar arasında ayırım yapılmaz, hepsine inanmak gerekir.

49) Hz. Muhammed'e karşı olumsuz, saygısızca davranışlar içine giren, olmayacak şeyler öneren yahudîler, kendi peygamberlerine daha da saygısız davranmışlar,Musa'dan, kendilerine Allâh'ı açıkça göstermesini istemişlerdi. Bu yüzden de belâlara uğramışlardı.

50) Hz. Muhammed de öteki peygamberler gibi Allâh'ın vahyini alan bir peygamberdir. Buna Allâh tanıktır.

51) Fakat Kitâb ehli içinde ilimde derinleşmiş olanlar, Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu itiraf ederler. Allâh'a ve âhirete inanan o gerçek dindarlar büyük ödüllere ererler.

52) Yahûdîlerin, Hz.İsâ'yı öldürmüş oldukları söylentisi doğru değildir. Öldürülen İsâ değil, ona benzetilen biriydi. Allâh İsâ'yı kurtardı, onun ruhunu kendisine yükseltti. Kitâb ehlinden her fert, öleceği sırada gerçeği anlayıp İsâ'ya doğru bir biçimde inanacaktır.

53) Allâh tektir, üç değildir. İsâ da, yüce melekler de Allâh'ın kuludur, Allâh'tan başka tanrı yoktur. Allâh'a kulluğa tenezzül etmeyenler cezalandırılırlar. Allâh'ın indirdiği ışığa uyan, O'nun buyruklarına yapışanlar da Allâh'ın rahmetine, doğru yola girerler.

54) Sûrenin son âyetinde anası babası ve çocuğu bulunmadan ölen kimsenin mîrâsının taksimi açıklanmaktadır.

NİSÂ' SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	تَسَاءَلُونَ	İki tâ birleştiğinden, ikincisinin hazfiyle :	Kûfeliler.
	تَسَّاءَلُونَ	İkinci tâ'yı sîn'e idğâm ederek[1] :	Ötekiler.
	وَالْأَرْحَامِ	Mîm'in cerriyle :	İbrâhîm Neha'î, Katâde, A'meş ve Hamza[2].
	وَالْأَرْحَامُ	Ref' ile (mübtedâ olarak . Haberi, mukadder (أهل أن توصل dir) :	'Abdullâh ibn Yezîd[3].
	وَالْأَرْحَامَ	Nasb ile :	Ötekiler.
3	فَانْكِحُوا مَا طَابَ	Mevsûl (ما) siyle :	Çoğunluk.
	فَانْكِحُوا مَنْ طَابَ	(ما) yerine (من) ile:	İbrâhîm ibn Ebî 'Ableh.
	فانكِحُوا ماطِيبَ	(طيب) mechûl kipiyle :	İbn Mes'ûd mushafı[4].
	.... وَرُبَعَ	(رباع) de bâ'dan sonra elifsiz :	Mehdevî'nin Ne-

1. Aslı (تتساءلون)dir.
2. Ebû'l-Abbas el-Müberrid'in "(الأَرْحَامِ)ı cer ile okuyan imâmın arkasında namaz kılınmaz" dediği rivâyet edilir. Zeccâc da "Hamza'nın okuması, Arapça bakımından zayıf olduğu gibi,dîn açısındanda büyük bir hatâdır. Çünkü Peyğamber (s.a.v.): *"Babalarınız üzerine and içmeyiniz"* buyurmuştur. Allah'tan başkasının adına and içilmezse rahim adına nasıl and içmek caiz olur?" demiştir. (Kurtubî: 5/3).
   Taberî de " الأرحام "da nasb'dan başka bir kırâetin câiz olmadığını, çünkü Arapların, şiir zarureti dışında zâhir bir ismi, cer halindeki kinâye isme atfetmediklerini söylüyor. (Câmi'u'l-beyân: 4/228).
3. Kurtubî: 5/5
4. Kurtubî: 5/12, 15

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
			ha'î'den rivâyetidir[1].
	فواحِدةٌ	Ref' ile *(bir tâne yeter)* demektir :	Ebû Ca'fer.
	فواحِدَةً	Nasb ile *(bir tâne alın)* demektir :	Ötekiler.
	الاّ تعولوا	Vâv ile avl'den :	Çoğunluk.
	ألاّ تُعِيلوا	İ'âle'den :	Talha İbn Musarrif[2].
	صَدُقَاتِهِنَّ	Sâd'ın fethi ve dâl'ın dammiyle :	Çoğunluk.
4	صُدْقاتِهِنَّ	Sâd'ın damını ve dâl'ın sükûnuyla :	Katâde.
	صُدُقَتَهُنَّ	Sâd'ın ve dâl'ın dammiyle müfred olarak :	Neha'î ve İbn Vessâb[3].
5	الّتى	Elifsiz :	Çoğunluk.
	اَللاّتى	Lâm'dan sonra elif ile, (الّتى)nin çoğulu :	Hasan ve Neha'î[4].
	قِيَماً	Kaf'tan sonra elifsiz :	Nâfi', İbn 'Âmir.
	قِيَاماً	Kaf'tan sonra elif ile :	Ötekiler.
6	رُشْداً	Râ'nın dammı ve şîn'in sükunuyla :	Çoğunluk.
	رَشَداً	Râ'nın ve şîn'in fethiyle :	'İsa, Sakafî ve İbn Mes'ûd[5].
10	وسَيُصْلَوْنَ	Yâ'nın dammıyle mechûl kipin (أصلاه اللّهُ حَرَّ النار إصلاءً) de :	Ebûbekr, İbn 'Âmir.
	وَسَيُصَلَّونَ	Yâ'nın damını, sâd'ın fethi ve lâm'ın şeddesiyle *tasliye*'den:	Ebû Hayveh[6].
	وَسَيَصْلَوْنَ	Yâ'nın fethiyle etken olarak:	Ötekiler.[7]
11	وان كانت واحدةٌ	Ref' ile :	Nâfi'.

1. Kurtubî: 5/15
2. Kurtubî: 5/22
3. Kurtubî: 5/24
4. Kurtubî: 5/31
5. Kurtubî: 5/37
6. Bu kip çokluk ifade eder. Birbiri ardınca oluşu bildirir.
7. Kurtubî: 5/53-55

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	وان كانت واحدة	Nasb ile	:	Ötekiler.
	فلامه الثلث فلامه السدس	Hemzenin kesriyle	:	Hamza ve Kisâ'î.
	فلأمه الثلث فلأمه السدس	Hemzenin dammiyle	:	Ötekiler[1].
11	يُوصَى	Sâd'ın fethiyle edilgen olarak	:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Ebûbekr.

1. Hamza ve Kisâ'î, öncesi sakin veya kesre olan (أم) kelimesinin hemzesini meksûr okumuşlardır. Bu kelime bu şekilde sekiz yerde bulunur. İkisi Nisâ Sûresinin 11 nci âyetindeki " فلأمه الثلث فلأمه السدس في أم الكتاب " kelimeleridir. Diğerleri: " حتى يبعث في امها " (Kasas: 59), " في أم الكتاب " (Zuhruf: 4), " من بطون امهاتكم " (Nahl: 78), " أو بيوت أمهاتكم " (Nûr: 61), " يخلقكم في بطون امهاتكم " (Zümer: 6), " وإذ أنتم أجنة في بطون أمهاتكم " (Necm: 32), âyetlerindeki *ümm* kelimeleridir. Bunların altısından önce meksûr hemze, ikisinden önce de sâkin yâ vardır. Bunların ilk dördünde -ki tekildirler- *ümm*'ün hemzesini, önceki harfin harekesine ittibâen meksûr okumuşlardır. Bu dördün son ikisinde vasl halinde hemzeyi meksûr okuyan Hamza Kisâ'î, ibtidâ (söze bunlarla başlama) halinde hemzeyi mazmûm okumuşlardır. Fakat diğerleri, her halde hemzeyi mazmûm okumuşlardır.

Fakat son dört yerde olduğu gibi çoğul bir kelime, çoğul olan *ümm* kelimesine muzâf olduğu takdirde: Hamza yine vasl halinde hemzeyi de, ondan sonraki mîm'i de meksûr okumuş, Kisâ'î ise yalnız hemzeyi meksûr okumuştur. Şimdi bu söylediklerimizi bir cedvelle gösterelim:

فَلِإُمِّه السدس ، فَلِإُمِّه الثلث Nisâ': 11	Hemzenin kesriyle	:	Hamza, Kisâ'î.
في أُمِّهَا فِي أُمِّ الكتاب Kasas: 59, Zuhruf: 4	Vasl halinde hemzenin kesriyle, ibtidâ halinde hemzenin dammiyle	:	Hamza Kisâ'î.
فلأمّه السدس ، فلأمّه الثلث ، في أمّها ، في أمّ الكتاب Nahl: 78, Nûr: 61, Zümer: 6, Necm: 32:	Hepsinde hemzenin dammiyle	:	Ötekiler.
إِمِّهاتِكم	Vasl halinde hemzenin ve mîm'in kesriyle	:	Hamza.
إِمَّهَاتكم	Vasl halinde hemzemin kesri ve mîn'in fethiyle	:	Kisâ'î.
أُمَّهَاتكم	Her iki halde de hemzenin dammı ve mîm'ın fethiyle	:	Ötekiler. İbtidâ halinde Hamza da bunlara katılmıştır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
12	يُوصِى	Sâd'ın kesriyle, etken	:	Ötekiler[1].
	يُوصَى	Sâd'ın fethiyle	:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Ebûbekr, Hafs.
	يُوصَى	Sâd'ın kesriyle	:	Ötekiler.
	يُورَثُ	Yâ'nın dammıyle, edilgen	:	Çoğunluk.
	يُوَرِّثُ	Tevrîs kökünden, râ'nın kesriyle etken	:	Kûfelilerden bazıları.
	يُورِثُ	İrâs kökünden etken	:	Hasan ve Eyyûb[2].
	غَيْرَ مُضَارٍّ . وَصِيَّةً	Mudârr, mecrûr tenvînli, *vasiyyeten* mansûb	:	Çoğunluk.
	غَيْرَ مُضَارِّ وَصِيَّةٍ	Mudârr'ın *vasiyyete* izâfetiyle *vasiyyet*'in cerri	:	Hasan'dan rivâyet[3].
13 14	نُدْخِلْهُ	Nûn ile, mütekellim çoğul	:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	يُدْخِلْهُ	Yâ ile ğaib kipi	:	Ötekiler[*].
15	يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ	*Fâhişe*'nin nasbı ile	:	Çoğunluk.
	يَأْتِينَ بِالْفَاحِشَةِ	Fâhişe'nin bâ ile cerri	:	İbn Mes'ûd[4].
16	وَالَّذَانِّ	Nûn'un şeddesiyle	:	İbn Kesîr.
	وَالَّذَانِ	Hafif nûn ile	:	Ötekiler[5].
19	كُرْهًا	Kâf'ın dammiyle	:	Hamza, Kisâ'î.
	كَرْهًا	Kâf'ın fethiyle	:	Ötekiler[6].

1. Taberî'ye göre ikinci kırâette olduğu gibi etken okumak, daha doğrudur. Çünkü âyetteki bütün fiiller ma'lûm (etken) kiptedir. Bunun da böyle olması gerekir (Câmi'u'l-beyân: 4/281)
2. Kurtubî: 5/77
3. Kurtubî: 5/80

*. Burada 13-14'ncü âyetlerdeki " ندخله ", Fetih: 17'de " ندخله ، نعذبه ", Teğabün: 9 da " نكفر عنه وندخله ", Talâk: 11'de " ندخله جنات " kelimelerini Nâfi ve İbn Âmir nûn ile, diğerleri bu fiilleri ğâib yâsiyle okumuşlardır.

4. Kurtubî: 5/83
5. İbn Kesîr buradaki " والّذانّ "yi, Tâhâ: 63 ve Hac: 19'daki " هذانّ "yi, Kasas: 27, 32'deki " هاتينّ ، فذانّك "yi, Secde: 29'daki " أرنا الّذينّ "yi nûn'un şeddesiyle, diğerleri hafif nûn ile okumuşlardır.

   Ebû Amr ise yalnız " فذانّك " (Kasas: 27)yi şeddeli okumuş, diğerlerinde çoğunluğa muhalefet etmemiştir. Nûn şeddelendiği zaman kendinden önceki harfin uzatılması gerekir. Şeddeli harfin ilki sakin olduğundan uzatmasız şedde yapılamaz. Ancak lîn harfleri, med ve lîn harflerinden daha az uzatılır. (Tebsırah: 475-476; en-Neşr: 1/248).
6. Hamza Kisâî ve Halef, Tevbe: 53, Ahkâf: 15'de de (كرها) kelimesini damme ile okumuşlar, Âsım, Ya'kub ve İbn Zekvân da Ahkâf Sûresinde, onlar gibi okumuş; öteki kari'ler, dördünü de kaâf'ın fethasiyle okumuşlardır. Bu anılanların dışında ihtilâf yoktur (Tebsırah: 476; en-Neşr: 1/248).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ		Çoğunluğun kırâeti.
	وَلاَ أَنْ تَعْضُلُوهُنَّ	Lâ'dan sonra *(en)* ile :	İbn Mes'ûd[1].
	مُبَيِّنَةٍ	Bulunduğu her yerde yâ'nın kesriyle :	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Hafs.
	مُبَيَّنَةٍ	Bulunduğu her yerde yâ'nın fethiyle :	Ötekiler.
	مُبِينَةٍ	İbâne kökünden ismi fâil :	İbn 'Abbâs[2].
20	وآتيتم إحداهُنَّ قِنطاراً	Elif'in kat'iyle :	Çoğunluk.
	واتيتم احْداهُنَّ قِنْطَاراً	Vasl hemzesiyle :	İbn Muhaysın[3].
23	وبنات الأخ	Hafif hâ ile :	Çoğunluk.
	وبنات الأخّ	Hâ'nın şeddesiyle :	Nâfi'in, Ebûbekr ibn Ebi Üveysten rivâyeti[4].
24 25	والمُحْصِنَاتُ ، مُحْصِنِينَ المحصِناتِ ، مُحْصِنَاتٍ ، المحصِنَاتِ	Birinci hâric diğerleri, sâd'ın kesriyle :	Kisâ'î.
	والمُحْصَنَاتُ ، محصَنين ، المحصَنات ، محصَنات ، المحصَنات .	Hepsi sâd'ın fethiyle :	Öteki kari'ler.
24	وَأُحِلَّ لكم	Hemzenin dammı, hâ'nın kesriyle edilgen kipi :	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.
	وأَحَلَّ لكم	Hemze'nin ve hâ'nın fethiyle etken kipi :	Ötekiler.
	فما استمتعتم به منهن فاتوهن أجورهن		Çoğunluğun kırâeti.
	فما استمتعتم به منهن (الى أجل مسمّى) فآتوهن أجورهن	(منهن)den sonra (إلى أجل مسمى) ziyadesiyle :	İbn Abbâs, Übeyy ve Sa'id ibn Cübeyr[5].

1. Kurtubî: 5/96
2. Kurtubî: 5/96
3. Kurtubî: 5/101
4. Kurtubî: 5/108
5. Kurtubî: 5/130

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
25	أَحْصَنَّ	Hemze'nin ve sâd'ın fethiyle etken	:	Hamza, Kisâ'î.
	أُحْصِنَّ	Hemze'nin dammı, sâd'ın kesriyle edilgen	:	Ötekiler.
28	وخُلِقَ الإِنْسَانُ	Hâ'nın dammı, lâm'ın kesriyle edilgen; (*insan*)ın da ref'i ile	:	Çoğunluk.
		Hâ'nın ve hemzenin fethi, (*insan*)ın nasbı ile	:	İbn 'Abbâs'tan rivâyet[1].
29	تِجارةً عن تراضٍ	Nasb ile	:	Kûfeliler.
	تِجَارَةٌ عَنْ تراضٍ	Ref' ile	:	Ötekiler[2].
30	نُصْلِيهِ	Nûn'un dammıyle	:	Çoğunluk.
	نَصْلِيهِ	Nûn'un fethiyle	:	A'meş, Neha'î[3].
31	مَدْخَلاً	Mîm'in fethiyle	:	Nâfi'[4].
	مُدْخَلاً	Mîm'in dammiyle	:	Diğerleri.
32	وَسَلُوا	Hemzesiz	:	İbn Kesîr.
	وَسْئَلُوا	Sîn'in sükûnu ve meftûh hemze ile	:	Ötekiler[5].
	عَقَدَتْ	'Ayn'dan sonra elifsiz.	:	Kûfeliler.
	عَقَّدَتْ	Kaf'ın şeddesiyle	:	Hamza'dan rivâyet[6].
	عَاقَدَتْ	'Ayn'dan sonra elif ile.	:	Ötekiler[7].
34	فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ	Cem-i müennes-i sâlim	:	Çoğunluk.
	فَالصَّوَالِحُ قَوَانِتٌ حَوَافِظُ	Cem-i teksîr kipiyle	:	İbn Mes'ûd mushafı[8].

1. Kurtubî: 5/149
2. Taberî, iki kırâeti de doğru bulmakla beraber nasb ile okumayı daha çok beğeniyor ve iki yönden bunun üstün olduğunu söylüyor... (Câmi'u'l-beyân: 5/31-32).
3. Kurtubî: 5/158
4. Burada ve Hac 59 ncu âyette Nâfi', mîm'i üstün, diğerleri ötüre okumuşlardır. İsrâ Sûresi: 80 nci âyette hepsi mîm'i ötüre okumuşlardır.
5. Fiil, emr-i hâzır olur da sîn'den önce *vâv*, ya da *fâ* bulunursa, İbn Kesîr, Kisâ'î ve Halef hemzenin harekesini öncesine nakledip hemzeyi düşürmüşler, diğer kari'ler, böyle bir işleme girmeden hemze ile okumuşlardır. Şayet fiil, ğaibe emir, ya da gelecek kipinde olursa (ليسأل ، يسئلون) gibi-, vasl halinde hemze ile okunacağında ihtilâf yoktur. Eğer fiilden önce bir harf bulunmazsa, hemzesinin düşürüleceğinde de ihtilâf yoktur. (Tebsırah: 477-478).
6. Kurtubî: 5/167
7. Taberî, 'ayn'dan sonra elifsiz olan birinci kırâeti, 'ayn'dan sonra elifli olan üçüncü kırâete tercih etmektedir. (Câmi'u'l-beyân: 5/51)
8. Kurtubî: 5/170

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	بِمَا حَفِظَ اللّٰهَ	Lafza-i celâl'in nasbı ile	:	Ebû Ca'fer.
	بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ	Lafza-i celâl'in ref'i ile	:	Ötekiler[1].
	وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ	(الْمَضَاجِع) çoğul olarak	:	Çoğunluk.
	وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضْجَعِ	(المضجع) tekil olarak	:	İbn Mes'ûd, Neha'î[2].
36	وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانٌ	(إحسان)ın ref'i ile[3]	:	İbn Ebî 'Ableh.
	وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا	(إحسانًا)ın nasbı ile	:	Çoğunluk[4].
	وَالْجَارِ الْجُنُبِ	Cîm'in ve nûn'un dammıyle	:	Çoğunluk.
	وَالْجَارِ الْجَنْبِ	Cîm'in fethi, nûn'un sükûnuyla	:	A'meş, Mufaddal[5].
37	بِالْبَخَلِ	Bâ'nın ve hâ'nın fethi ile	:	Hamza, Kisâ'î.
	بِالْبُخْلِ	Bâ'nın damını, hâ'nın sükûnuyla	:	Ötekiler.
40	وَإِنْ تَكُ حَسَنَةٌ	(hasenetun) ref' ile	:	Haremiyyan, İbn Kesîr.
	وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً	(hasenetun) nasb ile	:	Ötekiler.
	نُضَاعِفْهَا	Çoğul mütekellim nûnuyla	:	Hasan.
	يُضَاعِفْهَا	Ğaib yâ'sıyle	:	Ötekiler.
	يُضَعِّفْهَا	'Ayn'ın şeddesiyle tef' îl bâbından	:	Ebû Recâ'[6].
	لَدُنْ ، لُدْنْ ، لَدُ ، لَدَى	*Ledun*'ün dört lehçesi daha önce anılmıştı[7]	:	
42	لَوْ تَسَّوَّى	Tâ'nın fethi ve sîn'in şeddesiyle	:	Nâfi' ve İbn 'Âmir.
	لَوْ تَسَوَّى	Tâ'nın fethi, sîn'in tahfifi ile	:	Hamza, Kisâ'î, Halef[8].
	لَوْ تُسَوَّى	Tâ'nın damını ile edilgen	:	Ötekiler.

1. Ebû Ca'fer'in kırâetine göre (ما) mevsûldür. (حفظ) de bulunan zamîr, o mevsûl mâ'ya gitmektedir. Yani Allah'ın korumasıyle, demektir.
2. Kurtubî: 5/171
3. Yani onlara iyilik etmek gereklidir.
4. Kurtubî: 5/182
5. Kurtubî: 5/183
6. Kurtubî: 5/195
7. Kurtubî: 5/195
8. Taberî, tâ'nın fethi ve sîn'in tahfîfi ile olan bu kırâeti tercih etmektedir. Câmi'u'l-beyân: 5/93)

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
43	لَمَسْتُمْ	Lâm'dan sonra elifsiz[1]	:	Hamza, Kisâ'î.
	لَامَسْتُمْ	Lâm'dan sonra elif ile	:	Ötekiler.
46	يُحَرِّفُونَ الْكَلَامَ	Lâm'ın fethi ve sonra bir elif ile	:	Sülemî, Neha'î.
	يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ	Lâm'ın kesriyle, elifsiz	:	Çoğunluk[*].
56	نُصْلِيهِمْ	Nûn'un dammiyle	:	Çoğunluk.
	نَصْلِيهِمْ	Nûn'un fethiyle, نشويهم anlamında	:	Humeyd ibn Kays [2].
58	نَعِمَّا	Nûn'un fethiyle	:	İbn Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	نِعِمَّا	Nûn'un kesriyle	:	Ötekiler.
	نِعْمَا	Meksûr nûn'dan sonra sâkin 'ayn ile.	:	Ebû Ca'fer[3].
	إِلَّا قَلِيلًا	Nasb ile	:	Abdullah ibn Âmir, İsâ ibn Ömer ve Şamlıların mushafı.
66	إِلَّا قَلِيلٌ	Ref ile	:	Ötekiler[4].
73	لُيَقُولَنَّ	Lâm'ın dammıyle	:	Hasan.
	لَيَقُولَنَّ	Lâm'ın fethiyle	:	Çoğunluk[5].
	كَأَنْ لَمْ تَكُنْ	Hitâb tâsiyle	:	İbn Kesîr ve Hafs.
	كَأَنْ لَمْ يَكُنْ	Ğaib yâsiyle	:	Ötekiler.
	فَأَفُوزُ	Ref' ile (temennî)	:	Hasan.
	فَأَفُوزَ	Nasb ile (temennî'nin cevâbı)	:	Çoğunluk.
74	فَلْيُقَاتِلْ	Lâm'ın sükûnu ve yâ'nın dammı ile	:	Çoğunluk.
	فَلِيُقَاتِلْ	Emir lâmının kesriyle	:	Bir grup[6].
77	وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا	Ğaib yâsiyle	:	Ebû Ca'fer, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا	Hitâb tâsiyle	:	Ötekiler[7].

1. Burada ve Mâide 6'da
*. Kurtubî: 5/243
2. Kurtubî: 5/253
3. Tebsırah: 450; en-Neşr, 1/235-236
4. Gramercilere göre ref' daha güzeldir. Kurtubî: 5/270
5. Kurtubî: 5/276
6. Kurtubî: 5/277
7. Bütün kari'ler, 49 ncu âyette (ولا تظلمون)yi mechul-muhatab kipiyle okumuşlardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
81	بَيَّتَ طائِفَةٌ	Fi'lin sonundaki tâ'nın fethi ve izhâr ile :	Çoğunluk.
	بَيَّتْ طَّائِفَةٌ	Tâ'nın harekesini atıp tâ'yı sonraki kelimenin tâ'sına idğam ile :	Ebû Amr, Hamza(1).
87	وَمَنْ أَصْدَقُ	Sâd'ı kendi sesiyle okuma :	Çoğunluk.
	وَمَنْ أَصَدَقُ	Sâd'ı sâd ile zâ arasında bir sesle okuma :	Hamza, Kisâ'î(2).
90	حَصِرَتْ صدورُهم	(حصرت) mâzî fiil :	Çoğunluğun kırâeti.
	حَصِرَةً	(حصرة) isim olarak mansûb(*). :	Hasan.
	حَصِرَاتٍ	(حصرة)nin çoğulu :	Bir rivâyet(3).
	كلما رُدُّوا	Râ'nın dammiyle :	Çoğunluk.
	كلما رِدُّوا	Râ'nın kesriyle :	Yahyâ ibn Vessâb ve A'meş(4).
92	الاَّ خَطَأً ، خَطَأً	Maksûr elif ile :	Çoğunluk.
	الاَّ خطاءً ، خَطَاءً	Eliften sonra hemze ile uzatmalı :	A'meş(5).
94	فَتَثَبَّتُوا	Tâ ve sâ ile tesebbüt'ten :	Hamza Kisâ'î(6).
	فَتَبَيَّنُوا	Tâ ve bâ ile tebeyyün'den :	Ötekiler.
	اليكم السلم لسْتَ مؤْمِنًا	(السلم) elifsiz, (مُؤْمِنًا) ismi fâil :	Nâfi , İbn Âmir.
	اليكم السلام لسْتَ مؤْمِنًا	(السلام) elifli, (مُؤْمِنًا) ismi fâil :	Ötekiler.
	اليكم السلام لست مؤمَنًا	İkincisi gibi, yalnız (مُؤْمَنًا) ismi mef'ul :	Ebû Ca'fer(7).

1. Taberî'ye göre en doğru kırâet, idğâmsız olandır (Câmi'u'l-beyân: 5/179)
2. Hamza ve Kisâ'î, buradaki " ومن أصدق "ı Enfal: 35'de "تصدية"yi, Nahl: 9'da " قصد السبيل "i ve benzeri sâd'ın sakin olup kendisinden sonra dâl gelen bütün kelimelerdeki -(bunlar on iki yerde bulunur)- sâd'ı sâd ile zâ arasında bir sesle (قصزد أصزدق) şeklinde; diğer kari'ler sâd'ı kendi sesiyle okumuşlardır.
3. Kurtubî: 5/309-310
*. Mübtedâ haber olarak ref'i de caizdir.
4. Kurtubî: 5/311
5. Kurtubî: 5/313
6. Bu sûrede iki yerde ve Hucurât 6 ncı âyette
7. Kurtubî: 5/338. Taberî'ye göre doğru kırâet, (السلم)in elifsiz okunduğu kırâettir. Âyetin anlamı: *"Tevhîdi ilân ederek, sizin dininize girdiğini bildiren kimseye, 'sen mü'min değilsin' demeyiniz!"* demektir.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
95	غيرَ أولى الضرر	Ğayre'nin nasbı ile (القاعدين den istisnâ) :	Nâfi', Kisâ'î, İbn Âmir.
	غيرُ أولى الضرر	Ğayru'nun ref'i ile القاعدون un na'ti :	Ötekiler.
	غيرِ أولى الضرر	Ğayri'nin cerri ile (المؤمنين in na'ti) :	Ebû Hayveh[1].
104	إن تكونوا تَألمون	Hemzenin kesriyle :	Çoğunluk.
	أن تكونوا تَألَمُونَ	Hemzenin fethiyle :	Abdurrahmân el-A'rec.
	إنْ تكُونُوا تِألَمونَ	Hemzenin ve fiildeki tâ'nın kesriyle :	Mansûr ibn el-Mu'temir[2].
114	يُؤْتيه أجراً	Yâ ile :	Ebû Amr ve Hamza.
	نُؤْتيه أجراً	Nûn ile :	Ötekiler.
115	نُوَلِّهِ ، وَنُصْلِهِ	Sonraki hâ'ların kesriyle :	Çoğunluk.
	نُوَلِّهْ وَنُصْلِهْ	Sonraki hâ'ların cezmiyle :	Âsım, Hamza, Ebû Amr[3].
117	الا إناثاً	Meksûr hemze, sonra nûn, sonra elif :	Çoğunluk.
	الا أُنُثاً	Mazmûm elif ve nûn, sonra meftûh sâ :	İbn Abbâs, Hasan ve Ebû Hayveh(*).
	الا وَثَناً	Meftuh vâv, ve sâ ile :	İbn Abbâs.
	الا وُثُناً أو أُثُناً	Vâv ve sâ'nın dammiyle (*vesen*'in çoğulu) :	Yine İbn Abbâs[4].
123	لَيْسَ بِأَمَانِيِّكم ولا أمانِيِّ	İkisinde de yâ'nın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	لَيْسَ بِأَمَانِيكم ولا أمانِي	İkisinde de hafif yâ ile :	Ebû Ca'fer el-Medenî[5].
124	فأولئك يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ	Yâ'nın dammı, hâ'nın fethiyle :	İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebûbekr[6].

*. أنيث in çoğulu.
1. Kurtubî: 5/343. Taberî, (غيرَ) nasb ile okumayı doğru buluyor (5/228).
2. Kurtubî: 5/375
3. Kurtubî: 5/386
4. Tâberî: 5/280; Kurtubî: 5/387
5. Kurtubî: 5/396
6. Ve Ebû Ca'fer ve Ravh. Ruveys de Meryem Sûresinde ve Mü'min'in başında bunlara katılmıştır. İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Ruveys, Mü'min'deki ikinci harfi (60 ncı âyet) (سيدخلون) böyle edilgen kipiyle okumuşlardır. Ebû Amr ise yalnız Fâtır 33 ncü âyette (يدخلونها)yı edilgen kipiyle okumuş, diğerlerini etken kipiyle okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فأولئك يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ	Yâ'nın fethi, hâ'nın dammiyle etken :	Ötekiler.
128	أن يُصْلِحَا بينهما	Yâ'nın dammiyle, ıslâh'tan:	Kûfeliler.
	أن يَصَّالَحَا بينهما	Yâ'nın fethi, ve tâ'nın idğamından oluşan sâd'ı ikinci sâd'a idğam ile Aslı يتصالحا'dır:	Ötekiler.
	أن يَصَّلِحَا بينهما	Şeddeli sâd'dan sonra elifsiz (يصطلحا) demektir[1] :	Âsım el-Cahderî.
129	فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ		Çoğunluk.
	فَتَذَرُوهَا كَأَنَّهَا مُعَلَّقَةٌ		İbn Mes'ud[2].
135	وإن تَلُوا	Lâm'ın damını ve bir vâv ile:	Hamza, İbn Âmir.
	وإن تَلْوُوا	Lâm'ın sükûnu ve iki vâv ile:	Ötekiler[3].
	وَالْكِتَابِ الَّذِى نُزِّلَ على رسوله والكتاب الذى أُنْزِلَ من قبل	İkisi de edilgen :	İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir.
	والكتاب الذى نَزَّلَ على رسوله والكتاب الذى أَنْزَلَ مَن قبل	İkisi de etken :	Ötekiler.
140	وقد نَزَّلَ عليكم	Nûn'un ve zâ'nın fethiyle etken :	Âsım.
	وقد نَزَلَ عليكم	Sülâsî'den nûn'un fethiyle, etken :	Humeyd.
	وقد نُزِّلَ عليكم	Nûn'un dammı, şeddeli zâ'nın kesriyle, edilgen :	Ötekiler[4].
143	مُذَبْذَبِينَ	İki zâl'in de fethiyle :	Çoğunluk.
	مُذَبْذِبِينَ	İkinci zâ'lin kesriyle :	İbn Abbâs.
	مُتَذَبْذِبِينَ	Tefâ'ul bâbından ismi fâilin çoğul kipi olarak :	Übeyy.
	مُذَّبْذِبِين	Aynı kipte tâ'nın zâl'a idğamiyle :	
	مَذَبْذَبِينَ	Mîm'in ve iki zâl'in fethiyle:	Hasan[5].

1. Kurtubî: 5/404-405. Taberî'ye göre (أن يَصَّالحا) şeklindeki ikinci kırâet daha güzeldir, (يتصالحا) anlamınadır. Çünkü burada tesâlüh daha açıktır. (5/310)
2. Kurtubî: 5/408
3. Taberî'ye göre tek doğru okuma, iki vâv ile olandır. (Câmi'u'l-beyân: 5/325).
4. Kurtubî: 5/417. Taberî, bu üç kırâeti de anlam bakımından doğru bulmakla beraber edilgen kipiyle olan son kırâeti daha doğru bulmaktadır. (Câmi'u'l-beyân: 5/3115.
5. Kurtubî: 5/424.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
145	فى الدَّرْكِ	Râ'nın sükûnuyla	:	Kûfeliler.
	فِى ٱلدَّرَكِ	Râ'nın fethiyle	:	Ötekiler[1].
146	وسوف يؤت (ى)	Vakıf hâlinde yâ ile	:	Yakub[2].
148	من ظُلِم	Zâ'nın dammiyle, edilgen kipi	:	Çoğunluk.
	من ظَلَم	Zâ ve lâm'ın fethiyle, etken:		İbn Abbâs, Dahhâk, Zeyd ibn Eslem,..[3].
152	سوف يؤتيهم	Yâ ile	:	Hafs.
	سوف نؤتيهم	Nûn ile	:	Ötekiler.
154	لاتَعَدُّوا	Şeddeli dâl ile[4]	:	Verş[5].
	لاتَعْدُوا	Ayn'ın sükûnu ve hafîf dâl ile	:	Ötekiler.
155	بَلْ طَبَعَ اللّه ، بَل طَبع اللّه	Bazıları lâmı tâya idğâm ile, bazıları izhâr ile okumuşlardır (6)	:	
162	والمقيمون	'Atf ile, merfû olarak	:	İbn Mes'ud, Hasan, Mâlik ibn Dînâr ve bir cemâat.
	وَٱلْمُقِيمِينَ	Medh için nasb ile (أعنى آلقيمين) anlamında, yahut (من قبلك)deki kâfa atıf[7]	:	Çoğunluk.
	سَيُؤْتِيهِمْ	Yâ ile	:	Hamza, Halef.
	سَنُؤْتِيهِمْ	Nûn ile	:	Ötekiler.

1. İkisi de bilinen kırâettir. Ancak Arapçayı iyi bilenler, râ'nın üstün olmasının, sâkin olmasından daha meşhûr olduğunu söylüyorlar. (Câmi'u'l-beyân: 5/338).
2. Bkz. en-Neşr: 1/253
3. Taberî, çoğunluk kırâeti olan edilgen kipini daha doğru bulmaktadır. (Câmi'u'l-beyân: 6/26-27).
4. Aslı (لاتعتدوا) olup tâ, dâl'a idğam edilmiştir.
5. Kalûn da Verş gibi okumuş, yalnız 'ayn'ın harekesini gizlemiştir.
6. Bkz. en-Neşr: 1/253.
7. Rivâyete göre Hz. Âişe, bu kırâeti, kâtibin hatâsı saymıştır. Kendisine bu âyetten ve "ان هذان لساحران" (Tâhâ: 63), âyetinden ve Mâide: 69'daki "والصابئون"dan sorulan Hz. Âişe: "Kardeşimin oğlu, kâtiblerin hatâsıdır." demiştir. Ebân ibn Osman da: "Kâtibe yazdırılırdı, o da yazardı. Kâtib: (لكن الراسخون فى العلم منهم والمؤمنون)yazdıktan sonra yazdırana: '-Ne yazayım?' diye sordu. Ona: ' والمقيمين الصلاة (yaz)' denildi. O da duyduğu şekilde yazdı." Kuşeyrî'ye göre bu görüş, bâtıldır. Çünkü Kur'ân'ı dinleyenler, Arapçada son derece ileri, önder idiler. Onların, Kur'ân'dan olmayanı Kur'ân'a karıştıracaklarına ihtimâl verilmez. (Kurtubî: 6/13-15).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
163	ويونُس	Nûn'un dammiyle	:	Çoğunluk.
	ويونِس	Nûn'un kesriyle	:	Hasan'dan rivâyet[1].
	زُبُوراً	Zâ'nın dammiyle	:	Hamza, Halef.
	زَبُوراً	Zâ'nın fethiyle	:	Ötekiler.
171	وَرُوحٌ مِنْهُ	Vâv ile	:	Çoğunluk.
	فَرُوحٌ وَرَيْحَانٌ مِنْهُ	Fâ ile ve (وريحان) ziyâdesiyle	:	Bir kırâettir.[2]

1. Kurtubî: 6/16
2. Kurtubî: 6/23

5/110 MÂİDE SÛRESİ

Sûrede çeşitli hükümler, sosyal ve ahlâkî prensipler vardır. Ahde saygı, duygusal hareketten kaçınma, iyilik ve takvâda yardımlaşıp günâh ve düşmanlığa yardımcı olmama; yenmesi harâm olan hayvanlar, avlanmanın ve avın hükmü; Kitâb ehlinin kesip pişirdiklerinin müslümanlara helâl, onların kadınlarıyla evlenmenin câiz olduğu; abdest ve teyemmümün usulü; adâletle şâhitlik etmenin gereği; bozgunculuk yapmaktan , şarap içmekten, kumar oynamaktan, putlar adına kesilmiş hayvanları yemekten kaçınmanın gereği; hayvanlara âit bazı câhiliyye âdetlerinin yersizliği; hac ve Kâbe ziyâretinin devamı, geriye mal bırakırken şâhit tutmanın gereği; şâhidin doğruluğunun tahkiki anlatılmaktadır.

Yahûdî ve hıristiyanlara ilişkin âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)in onlara da uyarıcı olarak geldiği ilân edilmekte, Kur'ân'ın, kendinden önceki kitâbları doğrulayıcı, koruyup kollayıcı olduğu bildirilmekte; Kitâb ehlinin, özellikle Yahûdîlerin bazı olumsuz davranışlarına işaret edilmekte; Âdem'in iki oğlundan birinin, diğerini haksız yere öldürdüğü; Yahûdî dinindeki kısâs hükümleri, şerîatlerin birbirinden farklı olmasındaki hikmet anlatılmakta; Yahûdîlerin, müslümanlara en yaman düşman, hıristiyanların ise yakın dost oldukları; müslümanların dinleriyle alay eden Yahûdî ve hıristiyanların can ciğer dost tutulmaması, onların peşinden gidilmemesi bildirilmektedir.

Hıristiyanların, Hz. Mesîh ve annesi hakkında besledikleri bazı yanlış inançları, bizzat Mesîh'in ağzından kınanmakta; gerçeği kabul eden, kendisini Allâh'a adamış bazı hıristiyan din adamları övülmektedir. Mesîh'in, İsrâîloğullarına peyğamber olarak gönderildiği, onların ise ona karşı takındıkları olumsuz tavra temâs ve Îsâ'ya inanan Havârîlerin, ondan, kendilerine gökten bir sofra indirmesini istemelerine işaret edilmektedir. Bu sofra isteme olayından dolayı da sûreye sofra anlamına gelen Mâide adı verilmiştir.

İmâm Ahmed'in, İbn Murdeveyh'in ve Tabresî'nin naklettikleri bir ha-

dise göre Mâide Sûresi, Allâh'ın Elçisi yolda devesi (veya katırı) üzerinde iken inmiş, vahyin ağırlığından dolayı deve durmuş, karnı yere doğru eğilmiş, Hz. Alî, devenin karnının yere değdiğini görmüştür. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) de kendinden geçmiş, elini Şeybe ibn Vehb el-Cumahî'nin başına koymuş, sonra ayılmış ve sahâbîlere Mâide Sûresini okumuştur. Tabresî'nin Ca'fer-i Sâdık'tan naklettiği bir rivâyete göre de " Mâide Sûresi, bütünüyle bir defada vahyedilmiş ve onunla birlikte yetmiş bin melek de inmiştir."[1]

Tirmizî'nin rivâyetine göre Mâide Sûresi, son inen sûredir[2]. Zemahşerî ve Hâzin'in naklettikleri bir hadiste de Mâide'nin son sûre olduğu anlatılmaktadır. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyette ise son inen sûre, Nasr Sûresidir[3] Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayetlerine göre de Cerîr ibn Abdillâh, Mâide Sûresi indikten sonra müslüman olmuştur.[4] Cerîr ibn Abdillâh, Peygamber(s.a.v.)in vefâtından kırk gün önce müslüman olduğuna göre[5] Mâide Sûresinin son sûre olduğu anlaşılabilir.

Fakat Mâide Sûresinin en son olarak ve bir defada indiğini bildiren bu rivâyetler, Sûre içindeki konulara uygun düşmediği gibi, çeşitli âyetlerin iniş sebebi olarak anlatılan rivâyetlere de uygun düşmemektedir. Bazı âyetlerin, bu sûreden önce inen sûrelerden daha önce indiği açıktır. Meselâ Yahûdîlerden söz eden âyetlerin, Yahûdîlerin Medîne'de büyük bir güç oldukları devirlerde, yani Nadîr ve Kurayzâ Oğullarının cezâlandırılmasından önce indiği anlaşılmaktadır. Yahûdîleri dost tutan, onların ardından giden, "Başımıza bir iş geleceğinden korkuyoruz" diyen münâfıkları tehdîdeden âyetler de, Yahûdîlerin Medîne'de bulunduğu devirlerde inmiş olmalıdır. Bazı âyetlerin içeriği de, bunların, Hudeybiye Andlaşmasından sonra ve Mekke'nin fethinden, müşriklerin Mekke'ye sokulmamasını emreden Tevbe Sûresinden önce indiğini gösterir.

Âyetlerin sözgelimine ve iniş sebebi olarak anlatılan olaylara bakılırsa sûrenin, bir defada ve en son indiğini anlatan rivâyetlerin sağlamlığından şüphe etmemiz gerekir. Muhtelif zamanlarda inen âyetler, birbiriyle münasebetleri bakımından bu Sûre içinde sıralanmıştır. Herhalde bazı âyetleri, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in son zamanlarında indiğinden dolayı Sûrenin tertîbi de Peyğamber'in hayâtının sonlarında yapılmış ve bu yüzden sûrenin tamamının bir defada indiği rivâyetleri ortaya çıkmıştır.

---

1. Tabresî, Mecme'u'l-beyân: 3/150
2. Tirmizî, Tefsîr: b. 6
3. Aynı.
4. Tirmizî, Tahâret: 70; İbn Mâce, Tahâret: 84
5. el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb: 1/337

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ يَٓا اَيُّهَا
الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى
عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ
وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا
وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ
عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا
عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Ey inananlar, (yaptığınız) *akidleri yerine getirin. Size* (haram oldukları) *okunacak olanların dışında kalan hayvanlar sizin için helâl kılındı. Yalnız ihramda iken avı helâl saymamak şartıyle. Allah istediği hükmü verir. 2- Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne haram aya, ne kurbana, ne gerdanlık*(lı kurban)*lara ve ne de Rablerinin rızâsını arzû ederek Beyt-i Harâm'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Harâm'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günâh ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azâbı çetindir.*

Tefsîr:

Şe'âirallâh: Allâh'ın menâsiki, yahut Allah için kesilecek olan hayvanlardır. Bu hayvanlara *şa'îre* denir, çoğulu *şe'âir*'dir.

el-Hedy: Allâh'a yaklaşmak üzere Ka'be'de kesilmesi adanan hayvana denir.

el-Kalâid: Yine Allah için kurban olarak adanan hayvanlardır. *Kalâid, kılâde*'nin çoğuludur. *Kılâde,* boyna takılan şeydir. Hayvanın kurbanlık olduğuna işaret için boynuna deriden, ya da ağaç kabuğundan bir şey takılır. İşte boynuna böyle bir işaret takılmış olan hayvanlara *kalâid* denir. Başka bir rivayete göre de câhiliyye devrinde hacılar, boyunlarına deriden, yahut ağaçtan *kılâde* takarlar, böylece hac için geldiklerini bildirmek suretiyle kendilerini saldırıdan korumak isterlerdi. *el-Kalâid* kelimesi, boyunlarına böyle gerdanlıklar takılan hacılar için de kullanılırdı.

'Âmmîne'l-beyte'l-harâm: hac maksadıyle Beyt-i Harâm'a gelenler demektir. *Şeneân* ise düşmanlık ve buğuz anlamına gelir.

Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) 'Amr ibn Hazm'ı, Necrân halkına din öğretmeni olarak gönderdiği zaman yazdığı mektubun başına Mâide Sûresinin, *"serî'u'l-hisâb"*'a kadar olan âyetlerini yazdırmıştır. 'Amr ibn Hazm'ın torunu Ebûbekr ibn Muhammed'in yanında korunan mektup şöyle imiş:

"Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyle. Bu, Allâh ve Elçisinin mektubudur. Ey inananlar, akidleri yerine getiriniz. Allâh'ın Elçisi Muhammed(s.a.v.)in, Yemen'e gönderdiği 'Amr ibn Hazm'a ahdidir. Ona: bütün işlerinde Allâh'tan korkmayı emretti. Çünkü Allâh, kendisinden korkanlarla ve iyi davrananlarla beraberdir..."

1- Yüce Allâh, birinci âyette müslümanlara, akidlerini yerine getirmelerini emretmekte; Kitapta kendilerine okunup bildirilecek olanlar dışında kalan *behîmetu'l-en'âm:* deve, sığır, koyun ve keçinin kendilerine helâl kılındığını bildirmekte; ihramda iken hayvan avlamayı yasaklamaktadır. İhramdan çıktıktan sonra avlanmak mübâh olur. Allâh, dilediği hükmü verir. İnsanların mutluluğu için Allâh'ın buyurduğu hükümlere uymak gerekir.

2 nci âyette Allâh'ın *şe'âir*ine gelince: Haram ayına, kurbanlık hayvanlara, Allâh rızası için Ka'be'yi ziyarete gelenlere dokunmak, onlara zarar vermek menedilmektedir. Müslümanların, Hudeybiye'de kendilerinin ömre yapmalarına engel olan müşriklere ve yöredeki kabilelere duydukları düşmanlık ve kin, kendilerini, Ka'be'yi ziyarete gelenlere engel olmaya sevk etmemelidir. Müslümanlar, duygularına göre değil, akıl ile Allâh'ın rızâsı uyarınca hareket etmelidirler. İyilik ve takvâda birbirlerine yardımcı olmalı, fakat günâh ve düşmanlıkta yardımcı olmamalı, Allâh'tan korkmalıdırlar. Allâh'ın yasaklarını çiğneyen, günâh ve düşmanlıkta birleşenler, Allâh'ın cezâsının çetin olduğunu, haddi aşanları cezalandıracağını unutmamalıdırlar. İnsanların yaptıkları haksızlıklar, er geç ayaklarına dolaşır.

Müfessirlerin, hakkında bir iniş sebebi zikretmedikleri birinci âyetin an-

lamı üzerinde çeşitli görüşler nakledilmiştir. Genel kanâate göre *"evfû bi'l-'ukud"* cümlesiyle yapılan ahidler, verilen sözler kasdedilmiştir. Bazılarına göre de ukûd, câhiliyye devrinde yapılmış *hilf*'ler(andlaşmalar)dır. Fakat âyetin anlamı geneldir, bütün andlaşmaları içine alır. *'Ahd,* insanların, birbirlerine karşılıklı olarak verdikleri sözler, birbirleriyle yaptıkları andlaşmalardır. Bir görüşe göre *'akd* ile *'ahd* arasındaki fark şudur: *'Akd, 'ahd'*den daha sağlamdır ve ancak iki taraf arasında karşılıklı yapılır. *'Ahd* ise tek taraflı da olabilir. Abdullâh ibn Abbâs, Allah'ın helâl, harâm ve farz gibi Kur'ân'da açıkladığı şeyler de *'ukûd* (akidler) içerisine girer. Yüce Allah, mü'minlere, buyruklarına uymayı emretmekte: *" Bunları yapacağınıza dair Allah'a verdiğiniz sözden caymayınız"* buyurmaktadır[1]. Zeyd ibn Eslem, 'ahidlerin altı olduğunu söylemiştir. Bunlar: *Allah'ın 'ahdi* (O'nun buyrukları), *hilf 'akdi, şerike* (ortaklık) *'akdi, bey'* (satış) *'akdi, nikâh 'akdi* ve *yemîn 'akdi*dir[2].

Gerçekte âyetin kasdettiği akid, mutlaktır, bütün meşru akidleri kapsamına alır. Yüce Allah müslümanların, bütün akidlerine, Allah ile ve insanlarla olan ahidlerine riâyet etmelerini emretmektedir.

Uyulması gerekli olan akid, meşru akiddir. Allah'ın emrine, Elçisinin sünnetine aykırı olan akid bâtıldır. Hz. Âişe'den rivâyet edilen bir hadîs, bu konuya ışık tutmaktadır:

"Berîre isimli bir câriye, sahibine dokuz *vakıyye* (97 dirhem) vermek ve böylece hürriyetini kazanmak üzere mükâtebe yapmış(anlaşmış)tı. Berîre, sahibine her yıl bir vakıyye verecek ve borcunu ancak dokuz yılda ödeyecekti. Bu süre içinde de efendisinin boyunduruğu altında kalacaktı. Gelip durumunu Hz. Âişe'ye anlatan bu cariye, ondan yardım istedi. Hz. Âişe de:

— Eğer sâhiplerin isterse ben senin paranı bir defada ödeyeyim ve seni âzâdedeyim dedi.

Berîre, sâhiplerine Hz. Âişe'nin önerisini götürdü. Sâhipleri, ancak velâyet kendilerinde kalmak şartıyla buna razı olabileceklerini söylediler. Berîre tekrar Hz. Âişe'ye geldi, sâhiplerinin şartını bildirdi. Durumdan haberdar olan Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Hz. Âişe'ye:

— Sen onu satın al, âzâd et. Velâyet âzâdedene aittir, dedi.

Sonra kalkıp insanlara şöyle buyurdu:

"— Allah'ın Kitabında olmayan şartları koşanların hali nice olur? Allah'ın Kitabında olmayan bir şart batıldır. Yüz şart da (koşulmuş) *olsa* (batıldır). *Allah'ın hükmü daha gerçek ve Allah'ın şartı daha sağlamdır. İçinizden bazı kimselere ne oluyor ki: 'Ey falan, sen âzâdet, fakat velâyet bende kalsın!' diyor? Velâyet yalnız âzâdedene aittir."*

1-2. Câmi'u'l-beyân:6/49
3. Buhârî, 'İtk: bâbu'l-mükâteb: 3, Şurût: 10; İbn Hanbel, Musned: 6/183

Başka bir hadîsi şerîf de şöyledir:

"Müslümanlar arasında sulh (andlaşma) *çâizdir. Ancak bir haramı helâl ya da bir helâli haram kılan sulh* (akid) *caiz değildir. Müslümanlar* (akdin) *şartlarına göre hareket ederler."* [1]

Ebû Hanîfe ve Mâlik " أَوْفُوا بِالْعُقُودِ *: Akidleri yerine getiriniz"* âyetinden, anlaşma olur olmaz anlaşma yerinden henüz kalkılmamış dahi olsa akdin kesinlik kazanıp bozulamayacağına kani olmuşlardır. Şâfiî, İbn Hanbel ve çoğunluk ise meclis değişmedikçe taraflardan birinin akdi bozabileceğine hükmetmişlerdir. Bunların delîli: *"Satış akdi yapanlar, henüz birbirinden ayrılmadıkça akdi bozabilirler."*[2] meâlindeki hadistir.

" أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَايُتْلَى عَلَيْكُمْ *: Size okunacak olanların dışındaki hayvanlar sizin için helâl kılındı "* cümlesi, Katâde'nin ifadesine göre, Kur'ân'da haram olduğu belirtilenler dışındaki bütün *en'âm*(küçük büyük baş hayvanlar)ın etlerinin helâl olduğunu bildirmektedir. Haram olan etler: " غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *:Yalnız ihramda iken avı helâl saymamak şartıyle"* cümlesiyle Sûrenin üçüncü âyetinde sayılanlardır.

Behîmetu'l-en'âm: deve, sığır, koyun ve keçiye denir. Bir görüşe göre *behîmetu'l-en'âm,* yaratılışı belirsiz hayvandır, bununla anne karnındaki yavru kasdedilmiştir. Annesinin karnından ölü olarak çıkan hayvan, *behîmetu'l-en'âm*'dır. İbn 'Ömer ve İbn Abbas, bu âyetle, kesilen hayvanın karnındaki ölü yavrunun etinin mübâh olduğu kanısına varmışlardır. Boğazlanan devenin karnından çıkan ölü yavrunun etinin yenilip yenilmeyeceğini soran sahâbîlere, Allâh'ın Elçisi (s.a.v.): *" Onu yeyiniz, zira annesinin kesilmesi, yavrunun da kesilmesi demektir."*[3] buyurmuştur. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre boğazlanan annesinin karnından ölü olarak çıkan yavru yenmez[4].

Rebî' ibn Enes'ten nakledilen tefsîre göre *"behîmetu'l-en'âm"* ibaresi, bütün hayvanlar demektir. Bu cümle ile bütün hayvanlar helâl kılınmaktadır. Ancak " حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ... *:Size leş, kan,... haram kılındı"* âyetinde sayılanlar bundan müstesnâdır. " إِلَّا مَايُتْلَى عَلَيْكُمْ *: Size okunacak olanlar dışındaki hayvanlar size helâl kılındı"* cümlesiyle helâl olan hayvanlardan istisnâ edilenler, bu âyetin ardından gelen *"Size leş, kan...haram kılındı"* âyetinde açıklanmıştır. Katâde, Süddî ve İbn Abbâs'tan böyle nakledilmiştir[5].

---

1. Tirmizî, Ahkâm: 17; Ebû Dâvud, Akdiye: 12; İbn Mâce, Ahkâm: 23
2. Buhârî, Buyû': 19, 22; Müslim, Buyû': 43, 46, 47; Nesâî, Buyû': 4, 8, 9, 10; Ebû Dâvud, Buyû': 51; İbn Mâce, Ticârât: 17; İbn Hanbel, Musned: 2/4, 9
3. Ebû Dâvud, Adâhî: 18; Tirmizî, Sayd: 10; İbn Mâce, Zebâih: 15; Dârimî, Adâhî: 17; İbn Hanbel, Musned: 3/39, 45, 53
4. Hâzin: 2/3
5. Câmi'u'l-beyân: 6/51

Hâzin şöyle diyor: "*el-en'âm*, dört ayaklı hayvanlara denir. Örfte ise yırtıcı ve vahşî olmayan hayvanlar anlamına gelir. Akıl gücü olmayan bu hayvanlara *behîme* denmiştir. Zeccâc'a göre akıl gücü olmayan canlıya *behîme* denir. *En'âm, ne'am*'ın çoğuludur. Deve, sığır, koyun ve keçiyi içine alır. Tırnaklı hayvanlar *en'âm*'a dahil değildir[1].

Taberî'ye göre yaban öküzü, geyik de helâl hayvanlar arasındadır[2]. Keşşâf ise *behîme*'yi şöyle açıklıyor: Karada ve denizde bulunan dört ayaklı hayvanlardır. *el-En'âm* ise sekiz çift hayvandır. Bir görüşe göre *behîmetu'l-en'âm*, geyikler, yaban öküzü ve benzerleridir[3]. " غير محِلّى الصيد وأنتم حرم : *İhramda iken avı helâl saymamak şartıyle*" cümlesi, *behîmetu'l-en'âm*'ın helâl olduğunu bildiren önceki cümleden istisnâdır. Bu cümle, ihramda iken avlanmayı haram kılmaktadır. Bazı müfessirler " وأنتم حرم " cümlesini, " وأنتم فى حالة الاحرام : *Siz ihrâm halinde iken*" şeklinde tefsîr etmişlerdir. İhram hali, Mekke Haremine girmeden, Ka'be'yi ilk ziyaretten ve Arafat'ta durmadan önce dikişsiz elbise giymek, kadınlara yaklaşmaktan ve tıraş olmaktan uzak bulunmaktır. Bazılarına göre de Harem bölgesinde bulunmak da *hurum* (ihram) hâlidir.

Birinci tefsîre göre ihramlı, haram ayları içinde ömre ile hac arasında temettu' etmiş olsa dahi ihramdan çıkınca Harem bölgesinde kendisine av helâl olur. İkinci tefsîre göre ihramdan çıksın, çıkmasın Harem bölgesinde hiçbir suretle av, helâl değildir. Ancak hac ayları içinde dahi Harem bölgesi dışında avlanmak helâldir. Bu hususlar, fıkıh kitaplarında ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Rivâyetler, İslâmdan önce haram ayları yasağının, yalnız Mekke Haremini değil, bütün Arabistan'ı kapsadığını, Yarımadada bu aylarda avlanmanın yasak olduğunu bildirmektedir. *Hurum* hâli, haram ayları boyunca herkesi harem (dokunulmaz) kabul etmek, öldürmeden ve avlanmadan kaçınmaktır. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm, bu haram anlayışını hafifletmiş, *hurum* halinde sadece kara avını yasaklamış, deniz avını helâl kılmıştır. Süddî ve başkalarından gelen rivayete göre " ولا آمِّين البيت الحرام : *Beyt-i Harâm'a gelenler*" cümlesi, Tevbe Sûresinin
" ياأيها الذين آمنوا إنّما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا : *Ey inananlar, Allah'a ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.*"[4] âyetiyle neshedilmiştir. Müfessirlerin çoğu, bu görüşü benimsemiştir.

---

1. Hâzin: 2/3
2. Aynı
3. Keşşâf: 1/591
4. 17. âyet

" ولا آمّين البيت الحرام : *Mescid-i Haram'a gelenler,,* cümlesi, mutlak olarak müşrikler hakkında kabul edilirse bu görüş doğru olabilir. Fakat bu cümlenin, müşrikler hakkında olduğuna kesin bir delil yoktur. Tersine:" يبتغون فضلاً من ربّهم ورضوانا. :*Rablerinin lutuf ve rızâsını arayarak gelenler"* cümlesi, Beyt-i Harâm'a güven içinde gelmek isteyenlerin, Allâh'ın lutuf ve rızâsını arayan kimseler olduğunu gösterir. Allâh'ın lutuf ve rızâsını arayanlar da müşrikler değil, Allâh'a inanan kimselerdir. Bu âyet, geçmişteki bazı hatâlarından dolayı Allâh'ın kullarını Mescid-i Harâm'dan menetmeyi, insanların ibadet özgürlüğüne engel olmayı yasaklamaktadır.

Tevbe Sûresinin yukarıda anılan âyeti, necis olan müşriklerin, Mescid-i Haram'a sokulmamasını emrediyor. Allâh'ın rızâsını arayarak Mescid-i Haram'ı ziyarete gelmek isteyenler, artık müşrik değil, mü'min insanlardır. İşte Kur'ân, geçmişte bazı hatâlar işlemiş olsalar dahi yaptıklarına pişman olup Allâh'ın rızâsını arayarak Mescid-i Harâm'a gelmek isteyenlere engel olunmamasını buyurmaktadır. Burada neshedilecek bir hüküm yoktur.

Öyle sanıyoruz ki Sûrenin bir defada ve en son indiğini, bunu nesheden bir âyet inmediğini bildiren rivâyetler, bu âyetin neshedilmiş olduğu görüşünü geçersiz kılmak amacıyla ortaya atılmıştır.

Âyetin inişine neden olan olay şudur: el-Hutem ibn Hind el-Bekrî isimli bir adam, Allâh'ın Resûlünün huzuruna gelmiş: "Ben kavmimin dâîsiyim, sen bana İslâmı anlat" demiş. Allâh'ın Resûlü (s.a.v.) İslâm'ın, Allah'tan başkasına tapmamak, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak olduğunu anlatınca el-Hutem: " Senin anlattıkların biraz güç, ben kendi başıma karar veremem, danışacağım kimseler var" deyip çıkmış. Medine dışındaki bazı müşriklerin mer'adaki hayvanlarının yanından geçerken onları sürüp götürmüş. Büyük bir tüccâr olan bu adam, ertesi yıl bir kervan yükleyip hacca gelmiş. Müslümanlar, bir yıl önce mallarını götürmüş olan bu adamın kervanını vurmak için Allâh'ın Elçisinden izin istemişler. İşte bunun üzerine : " ياأيّها الذين آمنوا لاتحلّوا شعائرالله... : *Ey inananlar, ne Allâh'ın işaretlerine, ne haram aya, ne kurbana, ne gerdanlık(lı kurban)lara ve ne de Rablerinin lutuf ve rızâsını arzu ederek Beyt-i Haram'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin, onlara saldırmayı helâl saymayın..."* âyeti inmiş[1].

" وإذا حللتم فاصطادوا : *(İhramdan çıkıp) helâl duruma geldiğiniz zaman avlanınız."* cümlesinden, Harem bölgesi dışında avlanmanın helâl olduğu anlaşılır. Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *" Siz kendiniz avlanmadıktan veya özel olarak sizin için avlanmış olmadıktan sonra hurum*

1. Câmi'u'l-beyân: 6/58-59

halinde (ihramda veya Harem bölgesinde iken) *kara avı size helâldir."*[1].

İhramlı iken avlanmak haramdır, fakat zararlı hayvanları öldürmek caizdir. Hz. Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Beş hayvan vardır ki bunları öldürene bir güçlük* (günâh) *yoktur: Alaca karga, çaylak, fare, akrep ve insana saldıran köpek."* Başka bir rivâyet de şöyledir: *"İhramlı, beş hayvanı öldürebilir: Yılan, fare, çaylak, alaca karga ve saldırgan köpek."*[2] Bunlar av değildir. Zararlı olduklarından bunları öldürmek caizdir.

İhramda iken avlanma yasağı, bu iki âyette genel olarak söylenmiştir. Hem kara, hem deniz avını kapsar. Ancak bu sûrenin 96 ncı âyetinde deniz avı serbest bırakılmıştır ki bu husus, o âyetin tefsîrinde izah edilecektir.

"ولا يجرمنّكم شنآن قوم أن صدّوكم عن المسجد الحرام أن تعتدوا : *Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırganlık yaparak suç işlemeğe sevk etmesin."* cümlesinin iniş sebebi olarak şu olay zikredilir: Müşrikler, Hudeybiye'de Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) ve ashâbının Ka'be'yi ziyaret etmelerine engel olmuşlardı. Bu durumdan çok üzülen müslümanlar, Mekke'yi fethettikleri zaman, doğu tarafından, ömre amacıyla gelen bazı müşriklere engel olmak istediler. İşte âyetin bu kısmı bu olay üzerine indi.

"ولا آمّين البيت الحرام، ولا يجرمنّكم شنآن قوم..." cümleleri, bağımsız âyetler değil, aynı âyetin cümleleridir. Bu cümlelerin, ayrı ayrı olaylar üzerine ve ayrı ayrı indikleri makul değildir. Yukarıda "ولا آمّين البيت الحرام" cümlesinin iniş nedeni olarak Hutame olayı anlatılmıştı. "ولا يجرمنّكم شنآن قوم" cümlesi hakkında da bu olay anlatılmaktadır. Bu iki olay da doğru olabilir, fakat bundan, âyetin parça parça inmiş olması gerekmez. Demek ki Hutame olayına benzer olaylar ve Hudeybiye'de yapılan haksızlıklar, bazı müslümanları intikam duygusuna sevk etmiş, Mekke'yi fethetmekle iktidara gelince kendilerine kötülük etmiş olanları cezalandırmak, yapılan kötülüklere misliyle karşılık vermek istemişler, bunun üzerine inen bu âyet, müslümanlara, hac için gelen insanlara engel olmamalarını emretmiştir.

Birinci âyetle ikinci âyet arasında zaman ve konu ilişkisi vardır. Birinci âyet, Harem'de avlanmaktan, ikinci âyet de duygularına kapılıp haksızlık yapmaktan müslümanları menetmektedir. İkinci âyetin iniş sebebi olarak anlatılan olayların gösterdiği gibi bu âyetlerin, Hudeybiye Barışından biraz sonra indiği anlaşılmaktadır. Demek ki Hudeybiye'yi müteâkib inen Fetih Sûresinin ardından bu âyetler inmiştir. Bunların Mekke'nin Fethinden sonra inmiş olma ihtimali daha kuvvetlidir.

1. Ebu Dâvud, Menâsik: 40; Tirmizî, Hac: 25; Dârimî, Menâsik: 90; İbn Hanbel, Musned: 3/318
2. Nesâî, Hac: bâb katli'l-hayye.

"وتعاونوا على البرّ والتقوى ولا تعاونوا على الاثم والعدوان"

: İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günâh ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın." Yüce Allah, kullarına iyi işlerde yardımlaşmayı, günah ve düşmanlık olan şeylerde yardımlaşmamayı buyuruyor. *İsm,* Allah'ın buyurduğunu yapmamak, *'udvân:* Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır. Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Zâlim de olsa, mazlûm da olsa kardeşine yardım et. Denildi ki: Ya Resulâllah, kardeşim mazlûm ise yardım edeyim, ama zâlim olursa ona nasıl yardım edeyim? Buyurdu ki: Onu zulümden alakor*(zulmüne engel olur)*sun, işte bu, ona yardım etmektir."*[1]

"İnsanlar arasına karışıp onların eziyetlerine katlanan mü'minin ecri, insanlar arasına karışmayan, onların eziyetlerine katlanmayan mü'minin ecrinden büyüktür."[2]

"Her kim bir hidâyete çağırırsa, kıyâmete kadar ona tabi olanların ecirleri kadar ecri olur, ötekilerin ecrinden de hiçbir şey eksilmez; her kim de bir sapıklığa çağırırsa, kıyamete kadar ona tabi olanların günahları kadar günahı olur, ötekilerin günahından da bir şey eksilmez."[3]

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ
وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ
وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ
الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ
أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ
دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣)

1. Buhârî, Mezâlim: 4, İkrâh, 7; Müslim, Birr: 62; Tirmizî, Fiten, 68; Dârimî, Rikak: 40; İbn Hanbel, Musned, 3/99, 201, 324
2. İbn Mâce, Fiten: 23; Tirmizî, Kıyâmet: 55; İbn Hanbel, Musned: 2/43, 5/365
3. Müslim, 'İlm: 16; Ebû Dâvûd, Sunnet: 6; Tirmizî, 'İlm: 15; İbn Mâce, Mukaddime: 14; Dârimî, Mukaddime: 44; İbn Hanbel, Musned: 2/397

3- Leş, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (tahta veya taşla) *vurul*(arak öldürül)*müş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve canavar parçala*(yarak öl)*müş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-, dikili taşlar* (putlar) *adına boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet* (şans) *aramanız size haram kılındı. Bunlar fısktır* (insanı yoldan çıkaran kötü şeylerdir). *Bugün artık inkâr edenler sizin dininiz*(i yok etmek)*den umudu kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun! Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâma râzı oldum. Kim açlıktan daralır, günâha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa ona günâh yoktur. Doğrusu Allâh bağışlayan, esirgeyendir.*

Tefsîr:

Bu âyette yenilmesi haram olan hayvan etleri açıklanmaktadır:

Meyte: kesilmeden veya avlanmadan ölmüş hayvanlardır. Her hayvanın ölüm nedeni bir veya birkaç hastalıktır. Hastalıkları yapan mikroplardır. Ölen hayvanın vücudunda mikrop bulunduğundan, lâşenin yenmesi haram kılınmıştır. Ancak balık ölüsü bundan müstesnadır. Ne şekilde ölürse ölsün, balığın ölüsü helâldir. Allâh'ın Resûlü, deniz için "*Onun suyu temiz, ölüsü* (içinde ölmüş olan balık türü hayvan) *helâldir.*"[1] buyurmuştur. Çekirge ölüsü yemek de caizdir.

2-Kan: Vücudu besleyen kandır. Fakat vücuttaki mikroplar, zehirler de kana karışır. Damarlardan açık kaplara doldurulup, mikroplardan tecrit edilmemiş yerlerde bırakılan kan derhal bozulur. Bu bakımdan akıtılmış kan haram kılınmıştır. Çünkü Araplar kanı barsaklara doldurur, pişirip yerlerdi. Ayrıca kanı yemek, insana iğrenç gelir.

Ancak haram olan, hayvanın damarlarında, etinde kalan kan değil, akıtılmış kandır. Bu âyette kan mutlak olarak zikrediliyor, vasfı belirtilmiyor. Fakat En'âm Sûresinin 145 nci âyetindeki " أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا : *Akıtılmış kan*" cümlesinde haram olan kanın, akıtılmış kan olduğu tasrih edilmiştir. Ete, damarlara yapışan, dalak ve ciğerde toplanan kan haram değildir. Peygamber (s.a.v.): "*Bize iki ölü ve iki kan helâl kılındı. Ölüler balık ile çekirge ölüsü, kanlar da ciğer ve dalaktır.*"[2] buyurmuştur.

---

1. Ebû Dâvûd, Tahâret: 41 Tirmizî, Tahâret: 52 Nesâ'î, Tahâret 46, Miyâh: 4, Sayd: 35 İbn Mâce, Tahâret: 38, Sayd: 18 Dârimî, Vudû': 53, 54, Sayd: 6 Muvatta', Tahâret: 12, İbn Hanbel, Musned, 2/237.
2. İbn Mâce, Sayd, 9, At'ime, 31; İbn Hanbel, Musned, 2/97

3- *Domuz eti:* Gerek ehlî, gerek yabanî, bütün domuzların eti ve yağı haramdır. Bunun sebebi ise açıktır. Sindirimi en güç et, domuz etidir. Özellikle sıcak yerlerde sindirimi ve sağlığı bozucu etkiler yapar. Domuz bir çeşit trişin ve tenya taşır ki bunlar, sık sık ağır barsak hastalıklarına ve vücudun akciğer, karaciğer, beyin ve göz gibi hayatî organlarında kistlere neden olur. Domuz pis bir hayvandır. Gıdasını seçmez. Ağzına ne gelirse yer. En iğrenç süprüntüleri dahi yemekten kaçınmaz. Domuzun karakteri de diğer hayvanlardan farklıdır. Her hayvan, yavrusunun üzerine titrerken domuzun, yavrusunu yediği, nadir olaylardan değildir. Öteki hayvanların aksine domuz, cinsel yaşamında da hiçbir düzen tanımaz. Bunlardan ötürü bu hayvan, pislik ve düzensizlik sembolü olmuştur.

Kitâbı Mukaddes'in birçok yerinde alkollü içki içmenin, domuz eti yemenin haram olduğu, seçkin kulların bunları yapmasına müsaade edilmediği bildirilmektedir. İlk hıristiyanlıkta da domuz etinin yasak olduğu, bu yasağın sonradan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Domuz eti aşırı derecede yağlıdır. Modern insanın belâsı olan kalb ve damar hastalıklarına karşı savaşta etteki yağın, özellikle domuz yağının, insan gıdasından uzaklaştırılması, şaşılacak derecede olumlu sonuçlar vermiştir.

Domuz eti yiyen toplumlarda doğal olarak domuzculuk sorunu ortaya çıkar. Bir ülkede domuzculuk yapılması da çevrenin güzelliğini ve temizliğini bozan bir yığın ciddî sorunlar doğurur. Şimdi özellikle haşeratın ve kokuşmaya neden olan bakterilerin beslenmesine ve üremesine tabiatın çok uygun olduğu sıcak bölgelerde domuzculuğun ne kadar kötü etkiler yapacağı, kolaylıkla anlaşılır. İslâm domuzculuğu kaldırmakla insanların yerleştiği bölgelerde çevre temizliğinin ve güzelliğinin korunmasına yardımcı olmuştur. Artık domuz eti kullanımına son vermek için düzenli çalışmaların yapıldığı bu zamanda İslâmın bu kurallarının gözden uzak tutulmaması gerekir.

4- وما أهِلَّ لغير آللّٰه به : *Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar.* Bunların eti haramdır. Çünkü İslâmın temeli tevhîddir. Hayvanlar kesilirken ancak onları yaratanın adı anılarak kesilir. Bir putun, bir yaratığın adını anarak hayvanı kesmek, onu manen murdar etmek, çirkefe bulamaktır. Manen kirletilmiş olan bu hayvanın etini yemek haram kılınmıştır. Bundaki yasak maddi değil, manevîdir.

5-el-Munhanikah: boğularak; *6-el-Mavkuze:* bir darbe ile vurularak; *7-el-Mutaraddiyeh:* yüksek yerden düşerek veya atılarak; *8-en-Natîhah*: bir başka hayvan tarafından boynuzla vurularak; *9-vema ekele's-sebu':* canavarların parçalayıp yediği hayvanların etleri haramdır. Ancak henüz ölmeden bu hayvanlar, Allah'ın adı anılarak boğazlanırsa helâl olur.

Gözünü kıpırdatan, ayağını çırpan, yahut kuyruğunu hareket ettiren ölmemiş sayılır. Böyle bir canlılık işareti var iken kesilen hayvanın eti helâldir.[1] Buna göre hayvanın eziyet çekmemesi için başına tabanca vurularak henüz canlı iken kesilmesi de caizdir. Bu hayvanın eti yenilir. Özellikle Avrupa'da çalışan işçilerimiz arasında bu mesele çok tartışılmaktadır. Aslında hayvanı, acı çektirmeden kesmek, İslâmın emridir. Bir darbe ile vurulan, ya da bir hayvan tarfından boynuzlanmış olan hayvan ölürse lâşe hükmündedir, eti yenmez. Ama vurulduktan sonra henüz kendisinde bacağını oynatacak, kuyruğunu depretecek, ya da gözünü kıpırdatacak derecede bir canlılık işareti varken kesılirse onun eti helâldir.

Reşid Rıza şöyle diyor: "Gerçek şu ki: Bıçakla kesmek o zaman için hayvana en az acı veren metod olduğu için Şeriat getiren, bıçakla kesmeyi emretmiştir. Ben inanıyorum ki: Peyğamber (s.a.v.) şayet hayvan için bıçakla kesmekten daha az acı veren, daha kolay bir yolla meselâ elektrikli bıçakla kesme metodunu görmüş olsaydı mutlaka bunu bıçakla kesmeye tercih ederdi. Çünkü prensip olarak onun şeriati, insanlara ya da canlılara zararlı şeylerden başkasını haram kılmaz. Vurmak vs. biçimlerde öldürmek hayvana işkencedir. Halkın alışageldiği yeme, giyme gibi âdetler ibadet cinsinden değildir. Ancak ibadet gibi dini hükümler şari'in naslarıyla sabit olur. Eğer halkın geleneği yahut şâri'in kendiliğinden bunları yapması o fiilleri ibadet fiilleri derecesine çıkarsaydı müslümanların, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in yeme, içme, uyuma gibi bütün eylemlerini aynen onun gibi uygulamaları gerekirdi. Hattâ mescidleri de onun mescidi gibi sergi, lamba ve minarelerden arındırmaları icabederdi.

"*Teẑkiye* (hayvan kesme) konusunda gelen rivayetler üzerinde dikkatle düşününce şâri'in asıl amacının mümkün mertebe hayvanı incitmeden kesmek olduğunu anladık. Bunun için şâri' hayvanı keskin bıçakla kesmeyi, hayvanın tam canı çıkmadan bedeninden et koparmamayı buyurmuştur. Bıçağın yanında ucu sivri taş ile de hayvan kesmeye müsaade etmiştir. Her zamana ve hale uygun âletler vardır."[2]

Bize anlatıldığına göre başına tabanca vurulan hayvan hemen ölmüyor. Uyuşarak kendinden geçiyor, fakat nefes alıp veriyor, ayaklarını kıpırdatıyor, yani canlılık alâmetleri gösteriyor. İşte elektroşoktan sonra henüz canlı iken kesilen hayvanın eti helâldir, yenilir. Ama şoktan sonra tamamen ölmüşse lâşe hükmüne girdiği için onun eti yenmez.

Çeşitli rivâyetlere göre Araplar yukarıda sayıldığı şekilde ölmüş olan bü-

1. Taberî, 6/72
2. Tefsîu'l--Kur'an'il-Hakim: 6/144, 145

tün hayvanların etlerini yerlerdi. Kur'ân da ayrı ayrı sebeplerle ölmüş olan hayvanların etlerini yemenin haram olduğunu bir bir zikrederek açıklamıştır. Esasen bunların hepsi, leş hükmü altına girmektedir.

10- وما ذبح على النُّصُب : Dikmeler, yani putlar üzerinde kesilmiş olan hayvanların etleri de haramdır. *en-Nusub:* bir rivâyete göre putlar anlamına gelir. Başka bir rivâyete göre de putların kendisi değil, onlar adına kurban kesmek için dikilen taşlardır. Araplar cahiliyye devrinde Ka'be çevresinde dikilmiş bu taşlar üzerinde putlar adına kurban keserler, hayvanın kanını bu taşlara sürerlerdi.

11- وأن تستقسموا بالأزلام : *Lezm*'in çoğulu olan *el-Ezlâm kur'a şeklinde çekilen oklara denir. İstiksâm,* şans kur'ası çekmek demektir.

Putlar için kurban kesmek, şans okları çekmek fısktır, Allah yolundan çıkmaktır. Bu haram şeyleri yapmak, Allah'a karşı isyandır. İslâm'ı engellemekten ümidini kesmiş, gücü kalmamış kâfirlerden değil, insanlara din olarak İslâm'ı seçen ve ona razı olan Allah'tan korkmak, O'nun yasakları dışına çıkmaktan sakınmak lâzımdır. Fakat açlık içinde çaresiz kalan insan, günâha dalmak için yani Allah'ın yasağını hiçe sayarak değil, sırf çaresizliğini gidermek amacıyle bu haram olan etlerden yerse Allah onu bağışlar. Çünkü Allah, çok bağışlayan çok esirgeyendir.

Şans oku çekme, bir işi yapıp yapmamağa karar verebilmek için yapıldığı gibi bir çeşit kumar olarak da kullanılırdı. Câhiliyye devri Araplarında sefer, ticaret, evlenme gibi önemli işleri yapmak isteyen kimse, sonucun hayırlı olup olmadığını anlamak, ya da neseb ihtilâfında (çocuğun kime aid olduğunun), kan davalarında âkılenin (diyeti verecek akrabanın) belirlenmesi için şans oku çekilirdi. Şans okları, Kureyş'in en büyük putu olan Hübel'in bekçisinin elindeki torbada bulunurdu. Şans oku çektirmek isteyen, Hübel'in önüne gelir, bekçiye yüz dirhem verir, bekçi de torbasından bir ok çekerdi.

Torbanın içinde yedi ok vardı. Oklardan birinde: *"Rabbim bana emretti"*, diğerinde: *"Beni menetti"*, , üçüncüsünde: *"Sizdendir"*, dördüncüsünde: *"Sizden değildir"*, beşincisinde: *"Size bitişiktir"*, altıncısında: *"Akıl"*, yedincisinde: *"Ğafl"* yazılı idi. Ğafl yazılı olan ok, boş sayılırdı. Çekilen bu oklara göre hareket edilir, "Rabbim bana emretti" oku çıkarsa o iş yapılır, "Rabbim beni menetti" oku çıkarsa yapılmazdı.

Ezlâm'ın kumar şeklini de Bakara Sûresi 219 ncu âyetin tefsirinde açıklamıştık: Kesilen devenin parasını kimin vereceğini, etinin nasıl dağıtılacağını belirlemek için kısmet oku çekilirdi. Acaba: " وأن تستقسموا بالأزلام " ile kasdedilen hangisidir. Yenmesi haram olan etler sayılırken bundan söz edilmesi, burada kumar şeklindeki *ezlâm*ın kasdedildiği ihtimalini güç-

lendirir. Yani sayılan hayvanların etleri ve kumar oklariyle kazanılan etler haramdır, demek olur.

Yapılacak bir işin sonunun hayırlı olup olmadığı hakkında bir kanaat sahibi olmak için istihâre etmek sünnettir. Câbir ibn Abdillâh şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü (s.a.v.) bize, bütün işlerimizde istihâre etmeyi, Kur'ân'dan bir sûre öğretir gibi öğretirdi, derdi ki: *Sizden biriniz bir iş yapmak istediği zaman iki rek'at namaz kılsın, sonra şöyle desin:*

اَللّٰهُمَّ إِنِّى أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُك بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ ٱلْعَظِيمِ ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلاَ أَقْدِرُ وتَعْلمُ وَلاَ أَعْلَمُ وأَنْتَ عَلاَّمُ ٱلْغُيُوبِ. اَللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هٰذَا ٱلأَمْرَ خَيْرٌ لِى فى دِينِى وَمَعَاشِى وَعَاقِبَةِ أَمْرِى [عَاجِلِ أَمْرِى وَآجِلِهِ] فَاقْدُرْهُ لِى وَيَسِّرْهُ لِى ثُمَّ بَارِكْ لِى فِيهِ. وَ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هٰذَا ٱلأَمْرَ شَرٌّ لِى فِى دِينِى وَ مَعَاشِى وَ عَاقِبَةِ أَمْرِى [عَاجِلِ أَمْرِى وَآجِلِهِ] فَاصْرِفْهُ عَنِّى وَٱصْرِفْنِى عَنْهُ وٱقْدُرْ لِىَ ٱلْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِى بِهِ.

: Allahım, senin bilgine göre hayır ne ise onu diliyorum, kudretinden güç istiyorum, senin büyük keremini diliyorum. Zira sen kadirsin, ben kadir değilim; sen bilirsin, ben bilmem; sen gizlileri bilensin. Allahım, eğer sen bu işin, benim dinim, geçimim, sonum, şimdim ve geleceğim hakkında hayırlı olduğunu biliyorsan bunu bana takdir eyle, kolaylaştır ve bana mübârek eyle! Eğer bu işin benim dinim, geçimim, sonum, şimdim ve geleceğim hakkında kötü olduğunu biliyorsan bunu benden, beni de bundan çevir, hayır nerede ise bana onu nasibet, beni onunla memnun eyle!"[1]

İstihâre, Allah'ın, bir iş hakkındaki sonucu gönüle ilham etmesini veya göstereceği bir ru'ya ile bildirmesini niyaz etmektir. İnsan kendi aklını kullandıktan sonra tereddüd ettiği zaman başvuracağı bir yöntemdir, sünnettir. Bunun dışında şum tutmak, kâhinlerden haber sormak, trk, arâfe ve iyâfet menedilmiştir. Allah'ın Resulü (s.a.v.): "*İyâfet* (kuş kovmak: kovulan kuş sağa giderse iyiye yorup işi yapmak, sola giderse uğursuz sayıp o işten vazgeçmek) *tıyarah* şum tutmak), *trk* (baht bilmek için kuma vurmak: yani remil atmak) *cibtten, yani şirktendir*" buyurmuştur. [2] Bir başka hadislerinde de: "*Bir kimse Arrâfa, ya da kâhine gidip onun dediğini tasdik ederse Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.*" demişlerdir. [2] Bir hadîsi şerîf de şöyledir: "*İlm-i nücûm*(astroloji)*den bir şey alan, büyüden bir çeşit almış olur. Bununla ne kadar fazla uğraşırsa o kadar çok büyü yapmış sayılır.*"[4]

İslâm şeriatinin, bunları yasaklamasındaki hikmet açıktır. Bunlar insa-

1. Buhârî, Teheccüd: 25; Tevhîd: 10; İbn Mâce, Salât: 188; Ebû Dâvûd, Vitr: 31; Tirmizî, Vitr: 18. Tirmizî, bu hadisin hasen, garib olduğunu söylemiştir.
2. Ebû Dâvûd, Tıbb: 23; İbn Hanbel, Musned: 3/477, 5/60
3. Müslim, Selâm: 125; İbn Hanbel, Musned: 2/429, 4/68, 5/380
4. Ebû Dâvûd, Tıbb: 22, 51; İbn Mâce, Edeb: 28; İbn Hanbel, Musned: 1/227, 311

nı vehimlere, bunalımlara, yanlış işler yapmağa, kararsızlığa sevk eder. İnsan, Allah'ın kendisine bahşettiği akıl ile, yapacağı işi iyice tartmalı, bilenlere danışmalı, karar verince de yapmalıdır. Kuş kovarak onun sağa sola gitmesinden, atılan taştan, kum üzerine el ile vurulan noktalardan anlam çıkarmak insanı bir çok hayırlı işten mahrum eder veya birçok yanlış işe sürükler. Çünkü birçok hayırlı iş, kuş ters tarafa uçtu veya taş yanlış yere düştü diye yapılmaz olur. Allah'ın Resulü, böyle şeylere müsâade etmemiş, ancak Allah'ın kalbe atacağı düşünceyi gözetleme anlamındaki istihâreyi tavsiye buyurmuş, iyi falı da hoş görmüştür. Buyurmuştur ki: *"Şum tutmak yoktur. Bu tür âdetlerin en iyisi faldır. 'Fal nedir ya Resulâllah?' diye soranlara : 'Birinizin* (tesadüfen) *işiteceği iyi bir sözdür' buyurmuştur."* [1]

Kendileri, birinden beğendiği bir söz duyunca, bunu hayra yormuşlar: *"Biz falımızı senin ağzından aldık"* demişlerdir [2] *"Allah'ın Resulü (s.a.v.) şum tutmazdı. Bir yere âmil (tahsildar, yönetici) göndereceği zaman ona adını sorardı. Eğer adı beğenirse sevinirdi, sevinci, yüzünden belli olurdu. Eğer adı beğenmezse, beğenmediği yüzünden anlaşılırdı. Bir köye girdiği zaman oranın ismini sorardı. Eğer beğenirse sevinir ve sevinci yüzünden belli olurdu, adı beğenmezse beğenmediği yüzünden belli olurdu."* [3]

" اليوم يئس الذين كفروا من دينكم *: Bugün artık kâfirler sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* âyeti üzerinde Abdullâh ibn Abbâs'tan birkaç tefsir nakledilir. Birine göre kâfirler, müslümanların, artık kendi dinlerine (puta tapmaya) dönmelerinden umudu kestiler, demektir. Diğer bir tefsire göre kâfirler, müslümanları yenmekten, onların dinini yok etmekten umudu kestiler, demektir. Bu cümle, artık kâfirlerde korkulacak bir güç kalmadığını İslâmın ve müslümanların yeterli derecede güçlendiğini belirtmektedir.

Müfessirler, âyetin اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الاسلام دينًا *: Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâma razı oldum"* kısmının, Vedâ' Haccında indiğini yazıyorlar. Taberî şöyle diyor: "Ka'bu'l-ahbâr:

— Eğer şu âyet, bu ümmetten başka bir ümmete inmiş olsaydı, onlar onun indiği günü bayram edip şenlik yaparlardı, demiş, Ömer ibn el-Hattâb ona sormuş:

— Hangi âyet ey Ka'b? Ka'b:

— *Elyevme ekmeltu lekum dînekum,* deyince Ömer:

— Ben onun indiği günü biliyorum. O gün Cuma ve arefe günü idi. Al-

1. Buhârî, Tıbb: 43, 44; Müslim, Selâm: 110; İbn Hanbel, Musned: 2/266, 267, 407, 453, 524,
2. Ebû Dâvûd, Tıbb: 24
3. Ebû Dâvûd, Tıbb: 24

lah'a hamdolsun, her ikisi de bizim bayramımızdır, demiş.''[1]

Bu rivâyete bakılırsa bu cümle, âyetten ayrı olarak inmiş, sonradan âyetin içine konmuştur. Eğer bu cümle, âyetle beraber inmemiş ise, bunun, haram kılınan etleri anlatan âyetin içine konmasını gerektirecek bir şey yoktur. Kanaâtimize göre parça parça değil, bütün olarak inen bu âyetin, kendinden önceki iki âyetle sıkı bağlantısı vardır. Üstteki âyette " إلاّ مايتلى عليكم " cümlesiyle haram olan hayvanların okunup açıklanacağı belirtilmiş, hemen onun ardından da haram olan hayvanlar açıklanmıştır. Bunlar açıklandıktan sonra da bu emir ve yasaklarla dinin tamamlandığı, Allah'ın tamamladığı dine uyulmasının gereği vurgulanmıştır. Buradaki *"el-yevm"*den maksad gün değil, zamandır[2]

Hz. Ömer'in, Ka'be söylediği anlatılan sözde Vedâ Haccından söz edilmez. Sadece âyetin arefeye rastlayan bir Cuma gününde indiği söylenir. Kanaatimize göre bu âyet kendinden önceki âyetle birlikte, arefeye rastlayan bir Cuma gününde, Vedâ Haccından uzun zaman önce inmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Vedâ Haccında ashabına hitabederken, dinin güçlenip tamamlandığını belirtmek üzere âyetin " اليوم يئس الذين كفروا من دينكم فلا تخشوهم واخشون ، اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتى ورضيت لكم الاسلام دينًا. : *Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâma razı oldum...*" kısmını okumuş, âyeti orada yeni duyan bazı kimseler, âyetin bu kısmının Vedâ Haccında indiğini sanmışlardır.

Başka bir ihtimal de şudur: Bu üç âyet, Hudeybiye Barışından bir yıl sonra Hz. Peygamber ve ashâbının ömre yaptıklarında Ka'be'yi ziyaretleri sırasında inmiş olabilir. Böylece Cenabı Hak, kâfirlerin rağmına dinini tamamladığını, mü'minlere nimetlerini ikmal ettiğini, hac yapma imkânını da vererek İslâmın temel hükümlerini tamamladığını bildirmiştir.

Dîn, peygamberlere gelen vahiylerle konulmuş kurallar manzumesidir. Abdullâh ibn Abbâs'ın ve Süddî'nin kanâatine göre peygamberlik süresi boyunca azar azar gelen dîn yasaları, bu âyetle tamamlanmış; bundan sonra hüküm inmemiştir. Ancak cumhûra göre bu âyetle birlikte dînin esas kısmı tamamlanmış fakat, bundan sonra da gönüle ferahlık veren vahiyler inmiştir.

Bazı kelâmcılar, *" Bugün size dininizi tamamladım" cümlesine dayanarak Kur'ân'da herşeyin açıklandığını, hükmü açıklanmayan hiçbir şey bırakılmadığını, kıyâs ve ictihâdın caiz olmadığını söylemişlerdir. Bunlar âyetin*

1. Câmi'u'l-beyân: 6/82-83; Tirmizî, Tefsîr: Sûre: 5.
2. et-Tefsîru'l-hadîs, 11/18-19.

ruhundan uzak anlayışlardır. Âyet, dinin temel hükümlerinin tamamlandığını bildirmektedir.

İslâmın temeli olan Kur'ân ve hadîs, esas meseleleri açıklar, temel prensipler koyar, ayrıntıları, her çağda gelecek İslâm âlimlerine bırakır. Hayâtın ihtiyaçları çağdan çağa değiştiğinden, bu değişen meseleler hakkındaki hükümler Kur'ân ve hadîsin ruhuna dayalı ictihâd ile elde edilir. İctihâd, İslâmın her çağa uygulanmasını sağlayan bir yöntemdir. Hz. Peyğamber (s.a.v.), Kur'ân ve hadîste bulunmayan konularda ictihâd yapmalarını, ashâbına işaret buyurmuştur. Kur'ân ve hadîste siyasal ve sosyal konuların esasları vardır ama ayrıntıları yoktur. Bu konulardaki teferruât, çağların gereğine göre İslâm âlimleri tarafından Kur'ân ve hadîsin ruhuna dayanılarak çözüme kavuşturulur.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ
مُكَلِّب۪ينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُۘ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ
وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

4- Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların, sizin için tuttuklarını yeyin ve üzerine Allâh'ın adını anın, Allâh'tan korkun. Çünkü Allah, hesabı çabuk görendir.

Tefsîr:

el-Cevârih: câriha'nın çoğuludur. Azı dişleri ve gagası olan parçalayıcı hayvanlara ve kuşlara *el-cevârih* denilir. Bütün parçalayıcı hayvanlar, *cevârih* kelimesinin kapsamına girer. Ancak burada *el-cevârih* kelimesiyle daha çok avcılıkta kullanılan köpek, tazı, sakr ve doğan kasdedilmektedir.

Mukellebîn: teklîb kökünden ismi-i mef'ûlün çoğuludur. Köpek ve cevârih eğiticisine *kellâb* denir. *Mükellebîn,* eğitilmiş köpekler demektir.

4 ncü âyet, yiyeceklerden nelerin helâl, nelerin haram olduğu hakkında sorulan sorulara cevap vermekte, bütün güzel şeylerle, av hayvanları tarafından avlanmış hayvanların helâl olduğunu bildirmektedir. Avcıya hayva-

nını ava salarken veya avlanmış hayvanın üzerine besmele çekmeyi ve Allah'tan korkmayı buyurmakta ve Allah'ın, hesabı çabuk gören olduğunu hatırlatarak insanları, O'nun buyrukları dışına çıkmaya karşı uyarmaktadır.

Tefsîrlerde âyetin iniş sebebi olarak çeşitli rivâyetler yer almıştır. Bir rivâyete göre bedevî müslümanlardan biri, eğitilmiş av hayvanlarının avladığı şeylerin hükmünü sormuş, âyet bu münasebetle inmiştir. Herhalde bir önceki âyette yırtıcı hayvanların parçaladığı şeylerin haram olduğu bildirilince bazı müslümanlar, av hayvanlarının da yırtıcı hayvanlar kapsamına girip girmediğinde tereddüdedip bu durumu Allâh' ın Elçisinden sormuşlar, bunun üzerine bu âyet inmiştir.

Tefsîrlerde Hz. Peyğamber'in, Medine'deki köpeklerin öldürülmesini emrettiği, bazı kimselerin gelip: "Yâ Resûlallâh, bu öldürülmesini emrettiğin hayvanların yakaladıkları, bize helâl değil mi?" diye sordukları, Allah'ın Elçisi biraz sustuktan sonra bu âyetin indiğine dair bazı hadîsler nakledilirse de âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın, bütün köpeklerin öldürülmesini emredeceğini akıl kabul etmez. Daha sağlam rivâyetler ise bunun tersini söylemektedir. Allâh'ın Resûlü: *"Köpekler de bir ümmet olmasaydı, onların öldürülmesini emrederdim"*[1] demiştir. Bu sözleriyle Peyğamber (s.a.v.), köpekleri de bir toplum kabul etmiş, onlara iyi bakılmasını, şefkat gösterilmesini öğütlemiştir.

Âyet, öğretilmiş köpeklerin avını helâl kıldığına göre demek ki köpekler, aslında kötü değildir. Ancak köpeğin kuduz olma ihtimali yüksektir. Allâh'ın Elçisi, kuduz olan, insanlara saldıran bazı köpekleri öldürtmüş olabilir. Hüküm zararlılara ilişkindir, bütün köpekleri kapsamaz.

İhtiyaç halinde köpek saklanabilir. Av için, evi, bahçeyi beklemek için köpek beslenebilir. Kuduz tehlikesi olmayan köpeklere bakmak günâh değil, tersine sevaptır, çünkü onlar da Allâh'ın yaratıklarıdır. Susuzluktan soluyan bir köpeğe su veren günâhkâr bir kadının affedildiği, bazı hadislerde belirtilmiştir[2]. Bu, hayvanlara şefkat ve merhamet etmenin önemini vurgular. Ancak batılıların yaptıkları gibi köpeği yatak odasında yatırmak, evin içine pisletmek doğru bir şey değildir.

Avcı hayvanların avladığı şeylerin hükmünü bildiren çeşitli hadîsler, bu âyeti açıklamaktadır. Adiy ibn Hâtem anlatıyor: *"Yâ Resûlallâh, dedim, ben eğitilmiş köpekleri salıyorum, benim için av yakalıyorlar. Ben salarken hayvanın üzerine Allâh'ın adını anıyorum* (acaba bu av benim için helâl midir)*? Buyurdu ki:*

1. Ebû Dâvûd, Adâhî: 22; Tirmizî, Sayd: 16, 17; Nesâî, Sayd: 10; İbn Mâce, Sayd: 2, Dârimî, Sayd: 3; İbn Hanbel, Musned: 4/85, 5/54, 56, 57
2. Müslim, Selâm; 153, 154; Buhârî, Mezâlim: 23, Edeb: 27; Ebu Dâvûd, Cihâd: 44, Muvatta' Sıfatu'n-Nebîy, 23; İbn Hanbel, Musned, 2/375, 517

'Eğitilmiş köpeğini salıp Allâh'ın adını da anarsan, onun yakaladığını ye.', 'Peki ya yakaladıklarını öldürmüş olurlarsa?' dedim. ' Öldürmüş olsalar da ye. Ancak avı yakalamaya başka bir köpek de katılmış olursa o zaman durum değişir. Çünkü sen sadece kendi köpeğinin üzerine besmele çektin, başka köpek üzerine besmele çekmedin.' buyurdu. Dedim ki: 'Ben ava mi'raz[1] *vuruyorum* (bu durum nasıldır)*?' Buyurdu ki: ' Mi'raz atıp sivri ucuyla vurursan o hayvanı ye, ama attığın, yanlamasına değerse o hayvan vakîz*(sopa veya taşla vurularak öldürülmüş)*dür, onu yeme !''*[2] Başka bir lafza göre: *''Allâh'ın adını anarak köpeğini saldığında köpeğin yakaladığı hayvana canlı olarak yetişirsen onu kes, öldürülmüş olarak yetiştiğin takdirde şayet köpek, öldürdüğü hayvandan hiç yememişse yine onu ye, çünkü köpeğin yakalaması, boğazlama demektir.''*[3] Başka bir rivâyette de: *'' Eğer köpek hayvandan yemişse artık o hayvanı yeme, çünkü köpeğin, hayvanı kendisi için yakalamış olmasından korkarım.''*[4] denilmektedir.

''Avı silâh attıktan bir iki gün sonra bulursan, eğer onda, kendi okunun izinden başka bir iz yoksa onu ye, ama suya düşmüş ise yeme.''[5]diyen Peygâmber (s.a.v.), üç gün sonra avını bulan kimseye: ''Kokmamışsa onu ye.''[6] buyurmuştur. Selmân-i Fârisî'nin rivâyetinde de Peygâmber (s.a.v.) şöyle demiştir: *'' Adam köpeğini ava salar da sonra köpeğin, avın bir kısmını yediğini görürse, geri kalanı yiyebilir.''*[7]

Ebû Sa'lebe el-Huşenî'nin rivâyet ettiği bir hadîs de şöyledir: *''Yâ Resûlallâh, dedim, benim eğitilmiş köpeklerim var, bunların avlayacağı hayvanlar hakkında bana fetvâ ver. Buyurdu ki: 'Onların yakaladıklarını ye, kesilmiş olsun, olmasın fark etmez. Avcı hayvan, yakaladığından yemiş olsa da zararı yoktur.'* (Sa'lebe) *'Yâ Resûlallâh, yay* (ve ok) *hakkındaki hüküm nedir?' dedi.* (Allâh'ın Resûlü)*: 'Yayının sana getirdiği hayvanı ye, kesilsin, kesilmesin fark etmez. Avın kaybolsa da* (sonra bulunsa) *kokuşmadıkça zararı yoktur. Avında senin okundan başka iz de bulsan yine zararı yoktur, yiyebilirsin' buyurdu.''*[8].

Gerek âyet ve gerekse rivâyet edilen bu ve benzeri hadîsler, avcı hayvanların yakaladığı avların helâl olduğunu bildirmektedir. Avcı hayvanın yakaladığı ava, henüz hayvan ölmeden sahibi yetişirse onu keser. Yetişmeden hayvan ölürse yine helâldir, avcı hayvanın avı öldürmesi, kesme yerine geçer.

1. Ortası kalın, enlemesine değen oktur.
2. Buhârî, Vudû': 33, buyû: 3, Zebâih: 1, 2, 7, 9; Müslim, Sayd: 1, 4, 5; Ebû Dâvûd, Adâhî: 22, Tirmizî, Sayd: 7, Nesâî, Sayd: 2, 3, 5, 7, 8, 20, 21, 23, Dahâyâ: 19; İbn Mâce, Sayd: 3, 7; İbn Hanbel, Musned: 4/194, 195, 256, 258, 377, 380
3. Buhârî, Ẑebâih: 1; Müslim, Sayd: 4
4. Aynı kaynaklar.
5. Buhârî, Ẑebâih: 8
6. Müslim, Sayd: 9, 10; Ebû Dâvûd, Adâhî: 21; İbn Hanbel: 4/194
7. Câmi'u'l-beyân: 6/97; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/18
8. Buhârî, Ẑebâih: 1, 3, 7, 10, Tevhîd: 13; Müslim, Sayd: 2, 4; Tirmizî, Sayd: 3, 6; İbn Mâce, Sayd: 3; Ebû Dâvûd, Adâhî, 22; İbn Hanbel, 2/184; Dârimî, Sayd: 1; Muvatta', Sayd: 5.

Avcı hayvan, yakaladığı avın bir kısmını yediği takdirde avın yenilip yenilmeyeceği ihtilâf konusu olmuştur. Birinci hadîse göre bu hayvan yenilmez. Fakat diğer hadîslere göre yenilir. Selmân-i Fârisî: "Avcı hayvan, yakaladığının üçte ikisini yemiş olsa dahi o avı yiyebilirsin." demiştir. Bundan dolayı bilginlerden bazıları, avcı hayvanın yediğinin yenilebileceğini, bazıları da yenilmeyeceğini söylemişlerdir. Bir kısmı da bu iki görüşün ortasını bulmak için demiştir ki: Avcı hayvan, avı yakalar yakalamaz yemişse o av yenilmez. Fakat yakaladıktan sonra sahibini beklemiş, sahibi gecikince acıktığı için yemişse o av yenilir[1]. Ancak âyeti kerîmenin genel beyanına göre avcı hayvanın yakaladığı av, helâldir, yenilir. Âyette avcı hayvan, yakaladığı avdan yerse o avın yenilmeyeceğine dair bir hüküm yoktur. Hadîslerin çoğunluğu da bu hükmü belirttiğine göre Selmân-i Fârisî hadîsini esas alıp âyeti mutlak hüküm ve genişliğinde bırakmak daha isabetli olur.

"Üzerine Allah'ın adını anınız" cümlesine gelince: Acaba bundan maksat, avcı hayvanı ava salarken onun üzerine mi Allah'ın adını anmaktır, yoksa yakalanmış hayvanı yerken mi Allâh'ın adını anmaktır? Sözgeliminden, avcı hayvanı ava salarken üzerine Allâh'ın adının anılması anlaşılmaktadır. Çoğunluk da bu görüştedir. Nitekim Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) Adiy ibn Hâtem'e: *" Eğitilmiş köpeğini ava salarken Allâh'ın adını anmışsan, onun yakaladığını ye."*[2] demiştir. Başka bir rivâyet de şöyledir: *" Köpeğini saldığın zaman Allâh'ın adını an, okunu attığın zaman Allâh'ın adını an."*[3]

Bazıları da *"Onun üzerine Allâh'ın adını anın."* cümlesinden, yakalanmış hayvanı yerken Allâh'ın adını anınız mânasını anlamışlardır. Yemekten önce besmele çekilmesi sünnettir. Fakat âyetten kasdedilen, hayvanı yerken besmele çekmek değil, onu yakalamak üzre avcı hayvanı salarken besmele çekmektir. Daha önceki âyette hayvanı boğazlarken besmele çekilmesi emredilmişti. Burada da hayvan avlarken besmele çekilmesi emredilmektedir.

Yemekten önce besmele çekilmesi de Allâh Elçisinin sünnetidir. O şöyle buyurmuştur: *"Allâh'ın adını an, sağ elinle ye ve önünden ye."*[4] Bir adam Peyğamber(s.a.v.)e: *"Biz yiyoruz ama doymuyoruz"* dedi. Peyğamber (s.a.v.) buyurdu ki: *" Herhalde siz ayrı ayrı yiyorsunuz. Sofranızın başına toplanınız, Allah'ın adını anınız (besmele çekiniz), sofranız bereketli olur."*[5]

---

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/18; Mefâtihu'l-ğayb, 2/144-145; lubâbu't-Te'vîl: 2/12-13
2. Buhârî, Vudû': 33, Żebâih: 2, 3, 7-10, Tevhîd: 13; Müslim, Sayd: 1-3; Ebû Dâvûd, Adâhî: 22; Tirmiżî, Sayd: 1, 6; Nesâî, Sayd: 1,3, 5, 6, 7, 8, 18, 20, 21, Dahâyâ: 19; İbn Mâce, Sayd: 3; İbn Hanbel, 1/231
3. Aynı kaynaklar.
4. Buhârî, At'ime: 2; Müslim, Eşribe: 108, 109; Ebû Dâvûd, At'ime: 19; Tirmiżî, At'ime: 47; İbn Mâce, At'ime: 8; Dârimî, At'ime: 1, 15; Muvatta', Sıfatu'n-Nebîy: 32.
5. Ebû Dâvûd, At'ime: 14; İbn Mâce,... İbn Kesîr, Tefsîr: 2/18-19

Âyette geçen *et-tayyibât* kelimesi, ilk bakışta burada yenmesi caiz olan hayvanlara, kuşlara delâlet etse de, aslında bütün temiz, güzel ve helâl şeyleri kapsamına alır. Kur'ân'ın ve sahîh hadîslerin yasaklamadığı herşey helâldir. Kur'ân ve hadîsin yasakladığı şeyler de çok sınırlıdır. Demek ki yüce Allâh, insanlara faydalı olan, tab'an kötü ve zararlı olmayan şeyleri helâl kılmıştır. Vücuda yararlı herşey *tayyibât*tandır, helâldir. Allâh'ın yasakladığı şeyler ise insan vücuduna zararlı, aslında çirkin olan şeylerdir. Yüce Allâh A'râf Sûresinde Hz. Muhammed(s.a.v.)i tavsif ederken: *"...onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar..."* [1] buyurmuştur. Hz. Muhammed (selâm ona), insanları batıl inançlardan, vehimlerden, ilerlemelerine engel olan hurafe bağlarından kurtarmağa, onların bedenlerini ve ruhlarını özgürlüğe kavuşturmağa çalışmıştır.

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ
وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ
مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ
فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

5- Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine Kitâb verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. İnanan namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine Kitâb verilenlerden namuslu hür kadınlar -zinâ etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, nâmuslu bir biçimde (evlenmek üzere) mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim inanmayı kabul etmezse, onun eylemi boşa çıkmıştır ve o, âhirette kaybedenlerdendir.

1. A'râf Sûresi: 157

Tefsîr:

Yüce Allah, yukarıdaki âyetlerde mü'minlere haram olan yiyecekleri sayıp güzel ve temiz şeylerin helâl olduğunu açıkladıktan sonra burada da artık tamamlanmakta olan İslâm dini ile, insanlara önceden vurulmuş bağların kaldırıldığını, bütün güzel ve temiz yiyeceklerin mü'minlere helâl kılındığını bildirmektedir. Kitâb ehlinin yaptığı veya pişirdiği yiyecekler müslümanlara helâl, müslümanların yiyecekleri de onlara helâldir. Müslümanlar, namuslu müslüman kadınlarıyla evlenebilecekleri gibi Kitâb ehli olan namuslu kadınlarla da evlenebilirler. Müslümanların bu kadınlarla ilişkisi yalnız mehirlerini verip evlenmek suretiyle olabilir. Onlarla gayri meşru ilişki kuramaz, gizli gizli sevişemezler. Böyle gayri meşru ilişkiler kurmak, imanla bağdaşmaz. İmana aykırı davranışlar içine giren kimsenin güzel işleri de boşa gider ve o kimse âhirette ziyana uğrar.

Âyetin iniş sebebi hakkında bir rivâyet nakledilmemiştir. Ancak Taberî, Katâde'den şunu naklediyor: "Yüce Allâh, bu âyette Kitâb ehlinin yiyeceklerini ve kadınlarını müslümanlara helâl kılınca müslümanlardan bazıları: 'Bizim dinimizde olmayan kimselerin kadınlarıyla nasıl evlenelim?' demişler. Bunun üzerine yüce Allah: *'Kim imanı kabul etmezse onun ameli boşa çıkmıştır ve o, âhirette kaybedenlerdendir'* cümlesini indirmiş."[1].

Âyetin parça parça indiğini gösteren bu rivâyet, güvenilir değildir. Çünkü âyet bir bütündür ve öncesinin devamıdır. Önceki âyette temiz ve güzel şeylerin helâl olduğu belirtilmişti. Burada da yine temiz ve güzel şeylerin helâl olduğu vurgulanmakta ve konuya daha açıklık getirilmektedir.

Kitâb ehli, ilâhî kitâba sahibolan milletlerdir. Daha çok yahudîlere ve hıristiyanlara işaret eden bu kelime, sâbiîleri ve doğuda ilâhî bir kitâba sahibolmuş toplumları da kapsar. Hz. Ömer, mecûsîlerin kitâb ehli olup olmadığı konusunda teredüdetmiş, Hz. Alî, onların kitâb ehli olduğunu söylemiştir[2].

Hinduların, Japonların vaktiyle bir ilâhî kitâba sahiboldukları ihtimali kuvvetlidir. Gerçi onların kitâbları bugün asıllarından çok uzaklaştırılmıştır ama bu, o milletlerin kitapsız sayılmasını gerektirmez. Nitekim Tevrât ve İncîl de çok değişikliklere uğramıştır ama Kur'ân-ı Kerîm, kendi indiği sırada Yahûdî ve hıristiyanların ellerinde bulunan Kutsal Kitâbı ilâhî kitâb ve ona tabi olanları Kitâb ehli kabul etmiştir.

Bazı müfessir ve fakîhler yiyeceklerinin ve kadınlarının helâl kılındığı kitap ehlinin Tevrât ve İncîl'e tahrif girmezden önceki kitap ehli mi yoksa

1. Taberî, Câmi'ul-beyân: 6/109.
2. et-Tefsîru'l-hadîs, 12/45

genel olarak bütün kitap ehli mi olduğu konusunda tartışmışlardır. Fakat bu tartışmanın hiçbir anlamı yoktur. Yüce Allah Kur'an'ın indiği zamandaki kitap ehlinin yiyeceklerini yemeyi ve kadınlarıyla evlenmeyi helâl kılmıştır. Kur'an o zamanki kitap ehlinin çeşitli fırkalara ayrılmış olduğunu, Teslîs'e inandıklarını, kitaplarının bir kısmını unuttuklarını, onu layikiyle uygulamadıklarını, gerek bu sûrede, gerek başka sûrelerde söylemektedir. Böyle olmakla beraber, bir kayıt koymadan kitap ehlinin yiyeceklerinin ve kadınlarıyla evlenmenin müslümanlara helâl olduğunu bildirmiştir.

Kur'an'ın indiği devirdeki kitap ehli ne ise müfessir ve fakîhlerin bu tartışmaları başlattıkları zamandaki kitap ehli de odur. Kur'an devrindeki kitap ehli müfessirlerin ve fakîhlerin zamanına gelinceye dek değişmemiştir ki "Bu âyetler Tevrât ve İncîl'e tahrif girmezden önceki kitap ehli hakkındadır. Ama bugünkü kitap ehli onlardan değildir. Bunların yiyecekleri ve kadınları helâl olmaz" gibi bir yargıya varılmış olsun. Ne Hz. Peygamber (s.a.v.), ne de onun halifeleri kitap ehli arasında bir ayırım yapmamış, Kur'an'ın hükmünü uygulamışlardır. Ashabın büyük âlimlerinden Huzeyfe ibn el-Yemân bir yahudî kadınla evlenmiş, diğer sahabiler onun bu eylemine itiraz etmemişlerdir.[1]

Kitâb ehli Allâh'a inandığı ve kesecekleri hayvanın üzerine Allâh'ın adını anarak kestikleri için onların yiyecekleri ve kestikleri helâldir. Gerçi bugün hıristiyanların çoğunluğu, Allâh'ı üç elemandan oluşan bir varlık kabul ederler, Îsâ'yı Allâh'ın oğlu ve O'nun insan şeklindeki görüntüsü sanırlar. Tevhîde aykırı olan bu inanç, insanları Allâh'ın nurundan bir parça sayan Yeni Eflatunculuğun, hıristiyanlığa uygulanışından doğmuştur. Akla ters düşen bu inancı benimseyen hıristiyanları, Kur'ân-ı Kerîm kâfir kabul etmekle beraber müşrik saymamış ve onların yiyeceklerinin de müslümanlara helâl olduğunu bildirmiştir. Bir hıristiyan, kestiği hayvanın üzerine Hz. Mesîh'in adını anmış olsa da yine o et yenilir. Çünkü Cenabı Hak, Kitâb ehlinin yiyeceğini mutlak olarak helâl kılmış, herhangi bir şekilde sınırlamamıştır.

Hayber Günü Allâh'ın Elçisi, Yahûdîlerin davetini kabul etmiş ve getirdikleri yiyecekleri yemiştir. Ancak daveti veren kadın, pişirdiği koyunun budunu zehirlemişti. Budu çok seven Peygâmber(s.a.v.)e, koyun kendisinin zehirli olduğunu söyledi. Peygâmber (s.a.v.), ağzına aldığı lokmayı tükürdü. Fakat dişleri arasında ve gırtlağında zehrin izi kaldı. Son hastalığında, bu zehrin etkisiyle can damarının kesilir gibi olduğunu söylemiştir. Aldığı lokmayı yutmuş olan el-Berâ' ibn Ma'rûr, hemen ölmüştü. Zeyneb adlı bu Yahûdî kadını da yaptığına kısasen öldürüldü. Bu olayda Allah Elçisinin,

1. Tefsîru'l-Kur'an'ül-Hakîm, 6. cilt, âyetin tefsiri

ashâbiyle birlikte Yahûdîlerin sunduğu sofraya oturması, ağzına lokmayı götürmesi, yahûdîlerin kesip pişirdiklerinin helâl olduğunu gösterir.

İbnu'l-Arabî, Kitâb ehlinin şerîatinde helâl olanların bize de helâl olduğunu, ancak Allâh'ın yalanladığı şeylerin helâl olmadığını söylüyor[1]. Kitâb ehlinin, boynunu koparmak suretiyle kestikleri tavuk da helâldir[2].

Kitâb ehlinin yiyecekleri müslümanlara helâldir ama Kur'ân'ın yasakladığı domuz eti, akıtılmış kan, şarap gibi şeyler bunun dışındadır. Hıristiyanların helâl kabul ettikleri bu türlü yiyecekleri, Kur'ân-ı Kerîm yasaklamıştır. Aslında bu yiyecekler onların dininde de yasak idi ama zaman zaman yapılan değişikliklerle bu yiyecekler helâl yapılmıştır.

Kitâb ehli olmayanların kestikleri, müslümanlara helâl değildir. Fakat onların kestikleri etler dışında, pişirdikleri şeylerin de haram olduğu söylenmemiştir. Kestikleri etlerin haram olması, hayvanları, Allâh'tan başkasının adını anarak kesmelerinden dolayıdır. Ama yiyecekler zaten mevcuttur, onlar için kesme eylemi söz konusu olmadığından, Kitâb ehli olmayanların, - kestikleri etler dışında - öteki pişirdikleri veya hazırladıkları yiyecekler helâldir. Muhammed Reşîd Rıza şöyle diyor:

"Kur'ân, Kitâb ehli dışındakilerin kadınını haram kılmış, fakat yiyeceklerini haram kılmamıştır. Âyetin, yalnız Kitâb ehlinin yiyeceğinin müslümanlara helâl olduğunu belirtmesi, onların dışında kalanların yiyeceklerinin haram olduğu anlamına gelmez. Kur'ân, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanları haram kılmıştır. Kitâb ehli olmayanlar, hayvanlarını Allah'tan başkası adına, bir putun adını anarak kestiklerinden dolayı onların kestikleri yenmez. Fakat müşriklerin müslümanlara verdikleri ekmek, hurma, hububat, meyva, bal, kaymak, yumurta, süt, sebze gibi etsiz şeyleri yemek caizdir."[3].

"Sizden önce kendilerine Kitâb verilmiş olanların muhsan kadınları (size helâldir)." cümlesindeki *muhsanât* üç anlama gelebilir: Evli, namuslu, hür kadınlar. Nisâ' Sûresinin 24 ncü âyetinde bu kelime, evli kadınlar anlamında kullanılmış ve evli kadınlarla evlenmek haram kılınmıştır. Burada bu kelimenin, hür kadınlar anlamında kullanılmış olması daha kuvvetli olmakla beraber, iffetli, namuslu kadınlar mânasında kullanıldığını söyleyenler de vardır.

Birinci mânaya göre iffetli olsun, olmasın hür olan bütün Kitâb ehli ka-

---

1. Ahkâmu'l-Kur'ân, 2/554.
2. et-Tefsîru'l-hadîs, 12/37.
3. Tefsîru'l-menâr, 6/177-218; et-Tefsîru'l-hadîs: 11/38.

dınlarıyle evlenmek helâldir. İkinci mânaya göre hür ve cariye arasında bir ayırım yapmadan Kitâb ehli olan bütün namuslu kadınlarla evlenmek helâl olmaktadır.

Nisâ' Süresinin 25 nci âyetinde iki kez kullanılan *muhasnât* kelimesi, birincide hür, ikincide iffetli anlamındadır. Eğer burada gerek hür, gerek cariye bütün Kitâb ehli kadınlarla evlenme hükmü getirilmiş olsa, oradaki evlenilecek cariyenin mü'min olması kaydı, bu âyetle kaldırılmış olur. Bilindiği üzre Nisâ' Sûresinin 25 nci âyetinin ikinci şıkkında hür kadınlarla evlenme imkânı bulamayanların, cariyelerle evlenebilecekleri bildirilmişti. Orada evlenilecek cariye, mü'min olarak nitelendirildiğine göre mü'min olmayan cariye ile evlenilemeyeceği hükmü çıkar. Bu bakımdan burada *muhsanât* kelimesinin, hür kadınlar anlamında kullanılmış olması gerekir. Taberî de bu anlamı tercîh etmiştir. Yüce Allâh bu âyetle, hür olan Kitâb ehli kadınlarla evlenmeğe izin vermiştir. Maamâfîh Allâh'ın birliğine inanan Kitâb ehli câriyeler de âyetin kapsamına girebilir.

Vaktiyle iffete aykırı davranmış, zinâ etmiş de olsa, tevbe edip kötü halinden dönen kadınlarla evlenmek caizdir. Müslüman kadınlar için de hüküm aynıdır. Hz. Ömer:

— İslâmda fuhuş yapan hiçbir erkeğin, namuslu kadınlarla evlenmesine müsâade etmem, deyince Übey ibn Ka'b:

— Ey mü'minlerin emîri, şirk fuhuştan büyük günâhtır. Fakat tevbe edince tevbesi kabul edilir, demiştir.

Bu rivâyet, günâhından tevbe eden fâhişe kadınla evlenmenin caiz olduğunu gösterir. Başka bir rivayete göre bir adam Hz. Ömer'e gelir:

— Bir kızım var, Allah'ın sınırlarından birini çiğnedi -yani zinâ etti- sonra kendisini kesmek (intihar etmek) için eline bıçağı aldı, ben yetiştim, tedavi ettim, iyileşti, güzel tevbe etti. Şimdi kendisini isteyenler var. Daha önce yaptığını söyleyeyim mi? der. Hz. Ömer der ki:

— Onun halini söyleyerek Allah'ın gizlediğini açıklamak mı istiyorsun? Vallâhi eğer onun durumunu herhangi bir kimseye söylersen seni ibret için cezalandırırım, onu namuslu bir kadın gibi evlendir.

Bu rivâyetler, daha önce ne yapmış olursa olsun tevbe eden kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu gösterir[1].

Âyette Kitâb ehli kadınların, mü'minlere helâl olduğu belirtilmiş ama bunun tersi, yani mü'min kadınların, Kitâb ehli erkeklerle evlenip evlene-

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/41.

meyeceklerine dair bir şey söylenmemiştir. Bazı kişiler, müslüman kadınların, Kitâb ehli erkeklerle evlenmelerinin haram olduğu hakkında bir hüküm bulunmadığını söylemişlerdir. Fakat bu yanlıştır. Çünkü âyetin amacı, müslümanlara helâl olan şeyleri belirtmektir. Yüce Allâh, açıkça: *"Kitâb ehlinin yiyeceği size helâl, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir."* dedikten sonra: *"Sizden önce kendilerine Kitâb verilmiş olanların hür kadınları da size helâldir"* diyor, fakat *"Sizin kadınlarınız da onlara helâldir"* demiyor. Eğer müslüman kadınlar, Kitâb ehli erkeklere helâl olsaydı, nasıl yiyeceklerde bu husus açıkça belirtilmiş ise burada da belirtilir, *"Onların kadınları size helâl, sizin kadınlarınız da onlara helâldir"* denilirdi. Böyle denilmediğine göre müslüman kadınların, dince kendilerinden aşağı olan erkeklerle evlenmeleri caiz değildir.

Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) devrinden beri müslüman kadınların, başka din mensuplarıyla evlenemeyecekleri konusunda oybirliği vardır. Başka türlü de olamaz. Çünkü İslâm tamdır. Tahrifata uğramış olan diğer dinler eksiktir. Eksikten tama geçilir ama, tamdan eksiğe geçilmez. Erkek âilenin reisidir. Nesil erkeğe bağlanır. Çocuklar babanın dini üzerinde yetiştirilir. Hıristiyanla evlenen bir müslüman kadından doğan çocuklar hıristiyan olur.

Müslüman erkek, Yahûdî, ya da hıristiyan kadınının dinine saygı gösterir. Çünkü onların peyğamberlerine de inanır, kitaplarını kabul eder. Fakat gayri müslim erkek, İslâm Peyğamberine inanmadığı için müslüman kadınının dinine de saygı göstermeyebilir.

Hasılı müslüman kadının, gayri müslim erkeklerle evlenmesi, İslâmın şevketine, İslâm ümmetinin şerefine aykırı olduğu için İslâm şerîatinde bu tür evlenme haram ve batıldır. Bu şekilde yapılmış nikâh geçersizdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ
اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ وَاِنْ كُنْتُمْ
جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ
اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ

وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَ
كُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾ وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَم۪يثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ٓ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاتَّقُوا
اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

6- Ey inananlar, namaza dur(mak iste)*diğiniz zaman yıkayın: yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi; meshedin başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı. Eğer cünüp iseniz tam temizlenin. Hasta yahut yolcu iseniz, yahut biriniz tuvaletten gelmişse, ya da kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin: ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allâh size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve size olan nimetini tamamlamak istiyor ki şükredesiniz. 7- Allah'ın size olan nimetini ve O'na verdiğiniz sözü hatırlayın: Hani " İşittik ve itâat ettik " demiştiniz. Allâh'tan korkun; çünkü Allâh, göğüslerin özünü bilir.*

Tefsîr:

6- Bundan önceki âyetlerde gıdalara âit hükümler, helâl ve temiz gıdalar açıklanmıştı. Burada da temizlik hükümleri anlatılmaktadır. Namaz, Allah ile bağlantı kurma, ruhu temizleme yoludur. Ruh temizliğine başlamadan önce bedeni temizleyip Allah'ın divanına hazırlanmak gerekir. Bedeni temizlemek olan abdest, ruh temizliğine hazırlıktır. Namaza durabilmek için yüzü, dirseklere kadar kolları yıkamak, başı meshetmek ve aşıklara kadar ayakları da meshetmek veya yıkamak gerekir. Cünüp olan, tepeden tırnağa bütün vücudunu yıkar. Şayet su yoksa temiz toprakla teyemmüm etmek, toprağa dokunan elleri yüze ve kollara sürmek abdest yerine geçer. Allah kullarına güçlük olsun diye değil, onları temiz tutmak, maddî ve manevî pisliklerden temizlemek ve kendilerine en büyük nimeti olan dininin hükümlerini tamamlamak için bunları emrediyor.

7- Yüce Allah altıncı âyette bu hükümleri beyan ettikten sonra mü'minlere olan nimetini ve buyruğuna itâat edeceklerine dair Allah'a verdikleri sözü

hatırlatıp, yalnız görünenleri değil, gönüllerinden geçen düşünceleri dahi bilen Allah'tan korkmalarını emrediyor. Bu fermaniyle de maddî temizlikten başlayıp asıl önemli olanın iç temizliği olduğuna, vücudun dışını temizlemek kadar gönüllerdeki düşünceleri de temizlemek gerektiğine işaret buyuruyor.

Âyetin iniş sebebi olarak Sa'd ibn Ebî Vakkas şunu anlatıyor: Allah'ın Elçisi (s.a.v.), idrarını yapınca kendisiyle konuşurduk, ona selâm verirdik, fakat o bizimle konuşmaz, selâmımızı da almazdı. Evine gider, namaz için abdest aldığı gibi abdest alır, sonra bizimle konuşurdu. Nihayet: *"Ey inananlar namaza durduğunuz zaman yıkayın: yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi..."* âyeti inip namaz dışında bir iş yapmak için abdest almanın gerekli olmadığını açıkladı.

Bu rivâyetin doğruluğu şüphelidir. Çünkü Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in, bu âyetin inişinden önce abdestsiz konuşmadığı, doğru değildir. Bu âyetin iniş sebebi olarak Hz. 'Âişe'den şu olay anlatılır:

" Medine'ye gireceğimiz sırada Beydâ'da gerdanlığım kayboldu. Peygamber (s.a.v.) devesini yıktı, hayvandan indi. Başını kucağıma koyup uyudu. Ebubekir beni şiddetle dürttü:

—Bir gerdanlık için insanları yolundan alıkoydun, dedi.

Allah'ın Elçisine verdiğim zahmetten, onun bana gösterdiği teveccühten ötürü ölmeyi temenni ettim. Sonra Peygamber (s.a.v.) uyandı, sabah olmuştu. Su aradı, bulamadı:' يا أيّها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلوة فاغسلوا وجوهكم *:Ey inananlar, yüzlerinizi..." âyeti indi. Useyd ibn Hudayr: 'Ey Ebubekir âilesi, siz insanlara uğur getirirsiniz' dedi"* [1]

Taberî ve başka müfessirler, bu olayı Nisâ' Sûresinin, teyemmüme ruhsat veren 43 ncü âyetinin iniş sebebi olarak anlatırlar. Buhârî de orada yine Hz. Âişe'den şu hadisi rivayet eder: *"Esmâ'nın gerdanlığı kayboldu, Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) gerdanlığı aramak için adamlar gönderdi. Namaz vakti geldi, abdestleri yoktu. Su bulamadılar, abdestsiz namaz kıldılar. Yüce Allah teyemmüm âyetini indirdi."* [2]

Aslında bu iki olay, aynı olaydır. Yalnız birinde gerdanlığı kaybolan Hz.Âişe, ötekinde onun kızkardeşi Esmâ olarak geçer. Kaybolan bir gerdanlık yüzünden müslümanlar vaktinde yerlerine varamamışlar, abdest almak için

1. Buhârî, Tefsîr: Sûre: 5, Hudûd: 39.
2. Buhârî, Teyemmüm: 1, 2, Tefsîr, Sûre: 4/10, 5/3, Nikâh, 65; Müslim, Hayd: 108; Ebû Dâvûd, Tahâret: 121; Nesâ'î, Tahâret: 193; İbn Mâce, Tahâret: 90; Muvatta', Tahâret: 89; İbn Hanbel, 6/179, 273.

su da bulamamışlar ve teyemmüme izin veren âyet inmiş.

Teyemmüm âyetinin iniş sebebi olan bir olay, Mâide Sûresindeki abdest âyetinin de iniş sebebi olamaz. Kaldı ki bu âyette asıl konu, teyemmüm değil, abdesttir. Abdest ise suyun bulunduğu yerde yapılacak bir temizliktir. O halde abdesti anlatan bu âyet, çaresizlik durumunda değil, suyun bol olduğu hazarî zamanda inmiş olmalıdır. Gerçekte âyetin iniş sebebi şudur:

Müslümanlar, tâ Mekke devrinden beri namaz kılmak için abdest alırlardı. Fakat bu, düzenli değildi. Bir temizlik yapıyorlardı ama bunun erkânı âyetle tesbit edilmemişti, henüz namaz için yapılan bu temizlik Kur'ân ile farz kılınmamıştı. Belki de farz olmadığı için bunu önemsemeyenler vardı. İşte yüce Allah, dini tamamlamak üzere abdestin hükümlerini ve zarurî hallerde başvurulacak sembolik temizlik yöntemini açıklayan bu âyeti indirdi.

Âyetin açık anlamından, her namaza duruşta abdest almanın emredildiği analaşılıyorsa da âyetin asıl amacı, namazın ancak abdestli olarak kılınacağını belirtmektir. Âyetin anlamı: "Abdestiniz yoksa namaz kılabilmek için abdest alınız" demektir. Abdestsiz olanın, namaz kılmak için abdest alması farz, abdestli olanın abdest alması ise menduptur.

Müslim ve Sünen sahiplerinin rivayet ettikleri bir hadise göre Peyğamber (s.a.v.), her namazda abdest alırdı. Mekke'nin fethedildiği gün abdest aldı, mestleri üzerine meshetti ve bütün namazlarını bir abdestle kıldı. Ömer kendisine:

— *Yâ Resûlallah, sen bugün, daha önce yapmadığın bir şey yaptın, dedi. Hz. Peyğamber:*

— *Bunu, (ümmetime kolaylık olsun diye) mahsus yaptım Ömer, dedi*[1].

Peyğamber(s.a.v.)in ashabından bazıları da bir abdest ile birkaç namaz kılmışlardır. Amr ibn 'Âmir el-Ensârî'nin: "*Peyğamber (s.a.v.) her namazda abdest alır mıydı?*" sorusuna Enes: "*Biz abdestimiz bozulmadıkça bir abdestle birkaç namaz kılardık*" şeklinde cevap vermiştir[2]. Sa'd ibn Ebî Vakkas ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi sahâbîler, öğle namazı için aldıkları abdest bozulmadığı halde ikindi namazı için yeniden abdest almak isteyen kimselere: "*Ancak abdesti bozulmuş olanın abdest alması gerekir*" demişlerdir[3].

Âyet, namaz kılmak için abdest almayı farz kılıyor. Âyeti açıklayan hadîsler de bir abdest ile birkaç vakit namazın kılınabileceğini anlatıyor. Ab-

1. Müslim, Tahâret, 86; Ebû Dâvûd, Tahâret, 65; Tirmizî, Tahâret, 44, 45; Nesâ'î, Tahâret, 100; İbn Mâce, Tahâret, 72; Dârimî, Vudû', 3; İbn Hanbel, 3/132, 133, 194, 260, 5/350; Taberî, 6/73
2. Buhârî, Nesâî, Tahâret, 100.
3. Taberî, 6/71

dest bozulmadıkça yeniden abdest almak farz değildir. Ancak her namaz için abdest almak müstehabdir. Abdullah ibn Ömer, ikindi ve akşam namazları için ayrı ayrı abdest almış, kendisini gören biri, her namaz için abdest almanın sünnet olup olmadığını sormuş, şu cevabı almıştır:

— Sabah namazı için aldığım abdest bozulmadıkça bütün namazlarıma yeter ise de Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in: *"Abdestli iken abdest alana on sevab yazılır"* dediğini işittiğim için sevabımın artmasını istedim[1].

" فاغسلوا وجوهكم *: Yıkayın yüzlerinizi"*: Yüz, uzunluğuna başın önünden çenenin altına kadar inen, genişliğine iki kulak arasında kalan kısımdır. Ağzın, burnun, gözlerin ve kulakların içi yüze dahil olmakla beraber ağza burna su vermek, kulakların içini meshetmek sünnettir, bunları yapmayanın da abdesti tamamdır.

*"el-Merâfik": mirfak'*ın çoğuludur. *Mirfak* kolun dirseğine denir. Dirseklerin, yıkanması gereken *yed* (el) sınırına dahil olup olmadığı üzerinde görüş ayrılığı vardır. Taberî'ye göre dirsekler, *yed'*e dahil olmamakla beraber bunları yıkamak menduptur.

" وآمسحوا برءوسكم *: Meshedin başlarınızı...":* Başın meshi nasıl olacaktır? Bazı fakihlere göre başın, tepeden alına kadar olan üst kısmı meshedilir: Islak avuçlar tepeden alna doğru çekilir. Bir kısmına göre saçın bir iki telini meshetmek de yeterlidir. Ebû Hanîfe ve taraftarlarına göre başın dörtte birini meshetmek vacibdir. Bazılarına göre de başın tamamını meshetmek farzdır. İmam Mâlik:" Başının önünden başlayıp avuçlarını başının arkasına doğru çeker ve oradan tekrar başladığı yere getirir." demiştir[2].

"أرجلكم" kelimesi, lâmın kesriyle de fethiyle de okunmuştur. Kesriyle okuyan, kelimeyi hemen kendinden önceki " برءوسكم " kelimesine atfetmiş olur. Bu takdirde mâna: *"Meshedin başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı"* demektir. Bu durumda ayakları meshetmek farz olur. İmâm Taberî bu kırâeti ve dolayısıyle bu anlamı tercih ettiği gibi Ca'ferî mezhebine mensup şîîler de âyeti böyle anlamışlardır. Âyetin siyakından (sözgeliminden) de bu mâna anlaşılıyor. Kelimeyi fetha ile okuyan, onu kendinden hemen öncekine değil, daha önce geçmiş olan ve *"yıkayınız"* emrinden sonra gelen " وجوه *: yüzler"*e atfetmiş olur. O zaman mâna: *"Yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız, başınızı meshediniz ve topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız."* şekline girer ki Arapça gramer bakımından bu mâna tutarlı görünmüyor.

Yüce Allah, abdestte vücudun iki temel uzvunun yıkanmasını emretmiştir

1. Taberî, 6/74
2. Taberî, 6/80

ki bunlar yüz ve kollardır. İki uç uzvunun meshedilmesini de emretmiştir ki bunlar da baş ve ayaklardır. *"Yıkayınız"* fi'linden sonra iki tümleç getirmiştir. Bunlar yüz ve ellerdir. Demek ki yüz ve eller yıkanacaktır. *"Meshediniz" fi'linden sonra da iki tümleç getirmiştir, bunlar da baş ile ayaklardır. Demek ki bunlar da meshedilecek uzuvlardır. Âyette bu mânayı son derece güçlendiren ince bir nokta vardır: Kur'ân-ı Kerîm'de her kelime birbiriyle son derece uyumlu ve mütenasiptir. Şimdi "yıkayınız"* fi'linden sonra gelen iki tümleçten ilki nasıl bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (yani iki eli) gösteriyorsa; *"meshediniz"* fi'linden sonra gelen iki tümleçten birincisi de bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (iki ayağı) göstermektedir. Eğer " أرجلكم *: ayaklarınız"* tümleci, " وجوه *: yüzleriniz"*e atfedilmiş olsa bu âhenk ve tenâsüb bozulur ki bu, Kur'ân'ın bilinen mu'cizevî âhenk ve üslûbuna aykırı olur.

Peyğamber(s.a.v)in, çıplak ayakları üzerine meshettiğine dair hadisler de varsa da hadîslerin çoğu, onun, ayaklarını yıkadığını ifade etmektedir. Dediğimiz gibi Ca'feriyye şî'ası, " أرجلكم *: ayaklarınız"*ı meksur okuyup, Allah Elçisinin, ayaklarını meshettiğine dair hadîsleri, çıplak ayakları üzerine meshettiği şeklinde yorumlar ve çıplak ayağa meshetmenin farz olduğunu söylerler. Şimdi iki tarafın da dayandığı hadîslerden örnekler verelim:

"Abdu'l-Melik ibn Meysere, Nizâl'in şöyle dediğini anlatıyor: 'Alî'yi gördüm, öğle namazını kıldı, sonra Rahbe'de insanlar(a öğüt vermek, va'zetmek) için oturdu. Su getirildi, yüzünü, ellerini yıkadı, başını ve ayaklarını meshetti. 'Abdestli olanın abdesti budur' dedi."[1].

Bu rivâyetten anlaşıldığına göre abdestli olan, her namazda böyle hafif abdest alır, ayaklarını yıkamasına gerek olmaz; ama abdestsiz olan, ayaklarını yıkar.

Ebû Hüreyre'nin: *"Abdesti tam, suyu uzuvlara ulaştırarak alınız, çünkü ben Ebû'l-kasım'ın, 'Ateşe uğrayacak topuklara yazık!' dediğini işittim."*[2] dediğini Müslim ve Sünen sahipleri rivayet etmişlerdir. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilir: *"Bir adam abdest aldı, bir ayağında tırnak kadar bir yeri (kuru bıraktı). Peyğamber (s.a.v.) onu gördü, şöyle dedi: 'Dön, güzel abdest al' dedi. Adam yeniden abdest aldı."*[3]

Abdullah ibn Amr'ın şöyle dediği rivâyet edilir: *"Gittiğimiz bir seferde Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bizden geri kaldı, ikindi namazı vakti bize yetişti. Biz ayaklarımıza meshettik, 'Ateşten ötürü ökçelere yazık!' diye bağırdı."*[4]

1. Taberî, 6/72
2. İbn Mâce, Tahâret, 55; İbn Hanbel, 2/201
3. Müslim, Tahâret, 31.
4. Müslim, Tahâret, 27.

Ayakların meshedileceğini belirten hadîslere gelince: *"Mûsâ ibn Enes, Enes(r.a.)e şöyle dedi:*

— *Ey Ebû Hamza, Haccâc Ehvâz'da konuşma yaptı, temizliği anlattı : 'Yüzlerinizi, ellerinizi yıkayınız, başınızı meshediniz, ayaklarınız ise insanın en kirli uzuvlarıdır, ayakların altını, üstünü ve topuklarını yıkayınız'* (dedi. Sen Haccâc'ın bu sözüne ne dersin?) Enes şöyle cevap verdi:

— Allah doğru söyledi, Haccâc yalan söyledi. Yüce Allah: 'Başlarınızı ve ayaklarınızı meshediniz' buyurdu."[1]

Hz. Enes, ayaklarını meshettiği zaman onları ıslatırdı. Yine Hz. Enes'in: *"Kur'an meshi indirdi, sünnet yıkamayı getirdi"* dediği rivayet edilir. İkrime, İbn Abbâs'ın, *"Abdest, iki yıkama ve iki mesihtir"* dediğini nakleder. Yusuf ibn Mehrân da İbn Abbas'ın: " وامسحوا برءوسكم وأرجلكم إلى الكعبين " cümlesinde *"O mesihtir"* dediğini nakletmiştir. Hz. Alî de: *"Allah'ın Resulü* (s.a.v.) *ayakkabı içinde bulunan ayaklarına su serpti, onları uğuşturdu"* demiştir. İbn Ömer, Alkame, Ebu Ca'fer Muhammed ibn Alî, Hasan Basrî, Câbir ibn Zeyd ve Mücâhid'in de böyle dediği, İkrime'nin ayaklarına meshettiği, Şa'bî'nin *"Cibrîl meshi indirdi"* dediği rivayet edilir. Yine Şa'bî: *"Baksana teyemmüm sırasında yıkanacak yerler sıvazlanır, meshedilecek yerler bırakılır"* demiştir. el-Muğîre ibn Hanîn de şöyle demiş: *"Peyğamber (s.a.v.), bir adamın abdest alıp ayaklarını meshettiğini gördü, bana böyle emredildi, dedi."*[2]

İbn Kesîr, ayakların meshedileceğine dair olan bu rivayetleri garip buluyor ve bunların, ayakları hafif yıkama anlamına geldiğini söylüyor. Taberî'ye göre " أرجلكم *: Ayaklarınız"* kelimesini, kendi yanındaki *"ru'ûs"* üzerine atfetmek daha uygundur. Kur'ân meshi emretmiştir. Ancak yüzün tamamı nasıl yıkanıyorsa ayakların tamamını da öyle meshetmek gerekir. Yalnız bir kısmını meshetmek yetmez."[3]

Ehli sünnet âlimlerine göre Allah Resûlünün abdestte ayaklarını meshettiğine dair hadisler, çorap veya mest üzerine meshettiği veya hafifçe yıkadığı anlamınadır. Fakat Medine gibi sıcak yerde çorap veya mest giymek âdet olmadığından, bu yorum pek tutarlı değildir. Rivayetlerde geçen *huffeyn* (iki mest), Allah Elçisinin, ayaklarına giydiği, ayakkabı niteliğindeki terliklerdir. Yoksa o sıcakta mest giyilmez. Allah'ın Elçisinin, Habeş kralı Necâşî'nin kendisine hediye olarak gönderdiği siyah, sade mestler üzerine meshettiği rivâyet edilir[4].

---

1. Taberî, 6/82
2. Taberî, 6/80-82
3. Taberî, 6/83-84
4. Ebû Dâvûd, Tahâret: 60; Tirmizî, Libâs: 29; İbn Mâce, Tahâret: 84; Libâs: 31; İbn Hanbel: 5/352

Bu âyetin anlamında Ehli sünnet ile şî'a arasındaki sürtüşme böyle sürmüştür. Rivâyetlerin çoğunluğu, Allâh Elçisinin, ayaklarını yıkadığı şeklinde olmakla beraber meshettiğine dair rivayetler de az değildir. Taberî bunları tefsirinde zikretmiştir[1]. Bunları, Allah Elçisinin, bazan ayaklarını yıkayıp bazan da mehsettiği şeklinde bağdaştırmak mümkündür. Hiç şüphe yok ki Kur'ân'ın emri mesihtir, farz olan budur. Mesh, ıslak eli bir uzva hafifçe sürmek demektir. Bu, hafif yıkama sayılır. Mesih yapmakla Kur'ân'ın emri yerine gelmiş olur. Ancak Allah'ın Elçisi, Kur'ân'ın emrinden fazlasını da yapmış, her zaman olmasa da çoğu kez ayaklarını yıkamıştır. Sıcak yerlerde ayakları yıkamak, vücudu dinlendirir. Ayakları yıkamak farz değil, Peygamber'in sünnetidir. Böyle yapılırsa abdest daha mükemmel olur. Çünkü ayak yıkanmakla, mesihten daha iyisi yapılmış olur, Allah'ın emri yerine gelir. Soğuk, su azlığı gibi bir sebeple ayakları meshetmekle de yetinilebilir. Ama normal zamanlarda ayakları yıkamak sünnete daha uygun olur.

Âyette mestten söz edilmemiştir. Fakat Allah Elçisinin giydiği mestler, ayakkabılar ve çoraplar üzerine meshettiğine dair rivayetler de vardır. Meselâ Ca'fer ibn 'Amr'ın, babasından naklen: *"Peyğamber(s.a.v.)in, sarığı ve ayakkabıları üzerine meshettiğini gördüm"* dediği rivayet edilir[2]. Muğîre ibn Şu'be de Peyğamber(s.a.v.)in, sarığı ve ayakkabısı üzerine meshettiğini rivayet etmektedir[3]. Yine Muğîre: *"Peyğamber(.a.v.)in, abdest alıp çorapları ve ayakkabıları üzerine meshetti"*ğini rivayet etmiştir[4].

Ebû Dâvûd, şöyle diyor: " 'Alî ibn Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd, Berâ' ibn 'Âzib, Enes ibn Mâlik, Ebû Ümâme, Sehl ibn Sa'd ve 'Amr ibn Hureys çorapları üzerine meshetmişlerdir."[5].

Bu delîller karşısında çorap üzerine de meshedilebileceği anlaşılır. İbn Kudâme şöyle diyor: "Sarık üzerine meshetmek caizdir. Hz. Ebubekir, sarık üzerine meshettiği gibi Hz. Ömer, Ebû Ümâme, Sa'îd ibn Mâlik, Ebû'd-Derdâ, Ömer ibn 'Abdi'l-'Azîz, Hasan Basrî, Mekhûl, Evzâ'ı, Ebû Sevr, İbnu'l-Munzir sarık üzerine meshedileceğini söylemişlerdir. 'Urve, Neha'î, Şa'bî, Kasım, Mâlik, Şâfi'î ve re'y taraftarları (Ebû Hanîfe ve ashâbı) sarık üzerine meshedilemeyeceğini söylemişlerdir. Çünkü yüce Allah: *"Başlarınızı meshediniz"* buyurmuştur. Sarığı çıkarmak güç olmadığı için sarık üzerine meshetmek caiz değildir.

1. Bkz. Câmi'u'l-beyân: 6/128-135
2. Buhârî, Vudû': 48
3. İbn Hanbel, Musned: 4/244, 248, 250, 251, 6/13-14
4. Ebû Dâvûd, Tahâret: 61; Tirmizî, Tahâret: 74-75; İbn Mâce, Tahâret: 88; İbn Hanbel: 4/252
5. Ebû Dâvûd, Tahâret: bâbu'l-meshi alâ'l-cavrabeyn.

"Fakat Muğîre ibn Şu'be'nin şöyle dediği rivayet edilir: *'Allah'ın Elçisi (s.a.v.) abdest aldı, mestleri (çorapları) ve sarığı üzerine meshetti'.* Tirmizî bu hadîsin sahîh olduğunu söylemiştir. Müslim'de de Peyğamber(s.a.v.)in, mestleri ve başörtüsü üzerine meshettiği rivayet edilmektedir. Bu husus, beş yolla Hz. Peyğamber(s.a.v.)den sabit olmuştur. Hz. Ömer: 'Bir kişiyi, sarığı üzerine meshetmesi temizlemiyorsa Allah onu temizlemesin' demiştir. Sarık, meshedilmesi emredilen bir uzvun üzerine giyilen giysidir. Nasıl (meshedilmesi emredilen) ayakların üzerindeki mestlere meshetmek caiz ise, (meshedilmesi emredilen) baş üzerindeki hâile (giysiye, örtüye) meshetmek de caizdir. Bu söylediğimiz, âyetin hükmüne aykırı değildir. Çünkü Allah Kelâmının açıklayıcısı olan Peyğamber (s.a.v.), sarık üzerine meshettiği gibi böyle yapılmasını da emretmiştir. Bu, âyetin kasdının, başın kendisine veya hâiline (üstündeki örtüye) meshetmek olduğunu gösterir." [1]

İbn Kudâme'nin bu sözlerinden, başa sarılan sarık üzerine de meshin caiz olduğu anlaşılır. Özellikle kadınların, erkeklerin bulunduğu umumî yerlerde başörtülerini ve çoraplarını çıkarmalarına gerek yoktur. Onlar, başörtüleri ve çorapları üzerine meshedebilirler. Sarığa veya sarık gibi başa takılan bir şeye meshedenin, bunları çıkarınca abdesti bozulur. Gusülde ise bunlar üzerine meshetmek caiz olmaz, bunları çıkarmak şarttır. Çünkü gusülde bütün bedeni yıkamak farzdır.

Tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyet, abdestin dört temelini açıklamıştır. Abdestin ayrıntılarını da Allah'ın Elçisi (s.a.v.) uygulamalarıyla öğretmiştir. Müslim ve Sünen sahiplerinin rivâyet ettikleri hadîs şöyledir:

" 'Osman abdest almak istedi, üç defa ellerini yıkadı, ağzına, burnuna su çekti, üç defa yüzünü yıkadı, sağ ve sol kolunu dirseklerine kadar üçer defa yıkadı, başını meshetti, önce sağ, sonra sol ayağını üçer defa yıkadı, sonra şöyle dedi: 'Ben Allah'ın Resûlü(s.a.v.)in, benim abdest aldığım gibi abdest aldığını gördüm, abdest aldıktan sonra şöyle buyurdu: Kim benim abdest aldığım gibi abdest alır, kalkıp iki rek'at namaz kılar, o rek'atlerde nefsinden konuşmaz(içinden vesveseler geçirmez)se, geçmiş günâhları affedilir'." [2]

Allah Elçisinin, ağzına burnuna üçer defa su verdiği, her uzvunu üç defa yıkadığı şeklinde rivayetler olduğu gibi her uzvu birer defa, ikişer defa yıkadığına, sakalını ve parmaklarının arasını oğuşturduğuna, kulaklarının içini ve dışını meshettiğine dair rivayetler de vardır[3]. Abdest uzuvlarını bi-

1. el-Muğnî, 1/300-301
2. et-Tâc: 1/103-104
3. et-Tâc: 1/104

rer kere yıkamak farz, üçer kere yıkamak sünnettir.

İbn Abbâs'a göre gözlerin içine su geçirmek vacibdir. Diğer fakihlere göre güç olan bu iş, vacib değildir. Ağza burna su vermek, Ebû Hanîfe'ye göre gusülde vacib, abdestte vacib değildir. Şâfi'î'ye göre ağza burna su vermek, ne abdestte, ne de gusülde vacib değildir. Ahmed ibn Hanbel'e göre her ikisinde de vacibdir. Ebû Hanîfe'ye göre hafif sakalın altına su geçirmek vacibdir, ama gür sakalın altına su geçirmek vacib değildir, çünkü bunda güçlük vardır. Allâh dinde güç olan şeyleri emretmemiştir[1].

Dirseklerin kollara, aşıkların ayaklara dahil olup olmadığı ihtilâf konusu olduğu gibi, abdestte uzuvları sıra ile yıkamanın farz olup olmadığı da ihtilâf konudur. Sıra ile yıkamanın farz olduğunu söyleyenler, âyetin anlatım sırasına dayanmaktadırlar. İmâm Mâlik bu görüştedir. Önce bu görüşte olan İmam Şâfi'î de daha sonra abdestte sıranın şart olmadığını söylemiştir[2]. Ebû Hanîfe ve ashâbına göre âyet sıra ile yıkamayı emretmemiş, yıkanması gereken uzuvları belirtmiştir. Atıf vâvı sıra belirtmez. Kişi önce ayaklarını yıkamakla abdeste başlasa, sünnete aykırı olmakla beraber abdesti sahih olur. Herhangibir uzvu tamamen kesik olandan, o uzvu yıkama görevi düşer.

Misvâk kullanmak, abdestin sünnetlerindendir. Peyğamber (s.a.v.): *"Ümmetime güçlük vermeyecek olsaydım, onlara misvâk kullanmalarını emrederdim."*[3], *"Misvâk ağzı temizler, Rabbi memnun eder."*[4] buyurmuştur.

"وإن كنتم مرضى أو على سفر أوجاء أحد منكم من الغائط أو لامستم النساء فلم تجدوا ماء" Yani hasta veya seferde iken cünüp olursanız, yahut tuvaletten çıktığınız, ya da kadınlarla temasta bulunduğunuz zaman su bulamazsanız teyemmüm ediniz. " أوجاء أحد منكم من الغائط *: Biriniz tuvaletten gelmişse"* ifadesi, tuvalete çıkmaktan kinayedir. Kazâ'i hâcet (tuvalet yapmak) abdesti bozar. Bilginlerin çoğu, iki yoldan gerek mutad, gerek nadir olarak çıkan şeyleri de kazâ'i hâcet hükmünde (abdesti bozar) görmüşlerdir. Hadîsler de bunu ifade ediyor.

Şâfiî'ye göre ya su ile veya taşlarla istincâ (tahâretlenme) vacibdir. Ebû Hanîfe'ye göre vâcib değildir. Çünkü *"Biriniz tuvaletten gelmişse, yahut ka-*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/158
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/174
3. Müslim, İmâret: 103, 106-108; Tahâret: 42, Mesâcid: 219, 225; Buhârî, İmân: 26, Mevâkît: 24, Cum'a: 8, Savın: 27, Temennî: 9; Cihâd: 119; Ebû Dâvûd, Tahâret: 25; Tirmizî, Tahâret: 18, Salât: 10; Nesâî, Tahâret: 6, Mevâkît, 20, 21; Cihâd: 18, 30; İbn Mâce, Salât: 8, Tahâret: 7, Cihâd: 1; Dârimî, Vudû': 18, Salât: 19, 168; Muvatta', Tahâret: 114, 115, Cihâd: 40; İbn Hanbel: 1/80, 120, 214,...
4. Buhârî, Savm: 27; Nesâî, Tahâret: 4; İbn Mâce, Tahâret: 7; Dârimî, Vudû': 19; İbn Hanbel: 1/3, 10

dınlara dokunmuş da su bulamamışsanız, temiz toprağa teyemmüm ediniz." cümlesi, tuvaletten gelme sırasında ya abdest almayı veya teyemmüm etmeyi vacib kılmış, fakat abdest bozma uzvunu yıkamayı vâcib kılmamıştır. Bu da istincânın vâcib olmadığını gösterir.

"Kadınlara dokunmak" Şâfi'î'ye göre abdesti bozar, Ebû Hanîfe'ye göre bozmaz. Şâfi'î: *"لامستم: dokunmuşsanız"* kelimesini gerçek anlamda dokunma kabul etmiş, Ebû Hanîfe ise bu tabiri cinsel ilişkiden kinaye saymıştır. Bu cümle *"kadınlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız"* anlamındadır. Buna göre cimâ' edenin abdesti bozulur, ama yalnız dokunmak abdesti bozmaz. Taberî de buradaki dokunmanın, cimâ'dan kinaye olduğu kanısındadır.

" فلم تجدوا ماءً فتيمموا صعيدًا طيبًا *: Su bulamamışsanız, temiz toprağa teyemmüm ediniz."* cümlesinin ifadesine göre hastalık, düşman korkusu, soğuk gibi herhangi bir sebeple suyu kullanmanın tehlikeli olduğu veya su, gerçekten bulunmadığı takdirde teyemmüm edilir. Teyemmüm, temiz toprağa elleri vurup önce yüze sürmek, sonra tekrar vurup her avucun içiyle karşı kolu meshetmektir.

Yanında yalnız içmesine yetecek kadar suyu bulunan kimse, onu kullandığı takdirde kendisinin veya hayvanının susuz kalacağından korkarsa, o suyu kullanmaz, teyemmüm eder. Suyun fahiş fiyatla satıldığı yerde de teyemmüm caizdir. Vaktin evvelinde su bulamayan kimse, Ebû Hanîfe'ye göre namazı vaktin sonuna erteler. Şâfi'î'ye göre vaktin evvelinde de teyemmüm edebilir[1].

Yüce Allah: *"Allah size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek istiyor"* cümlesiyle abdestin hikmetini açıklamıştır. Allah, güçlük olmak için kullarına bir şeyi emretmez. Dinde insanların yapamayacakları hiçbir teklif yoktur. Allah, insanların yararına olan şeyleri emreder, zararlı şeyleri emretmez. *"Allah size kolaylığı ister güçlüğü istemez."*[2] âyeti de bu gerçeği açıklamıştır. Peyğamber (s.a.v.) de: *"İslâmda zarar vermek, zarar görmek yoktur."*[3] buyurmuştur. Abdest, zorluk için değil, insanların tertemiz olması için farz kılınmıştır.

Abdest ve gusül, en güzel beden temizliğidir. Abdest almakla insan, dışarı ile temas eden organlarını yıkar, böylece birçok mikrobun vücuda yerleşmesi önlenmiş olur. Gusül de bedeni terlerden, kirlerden temizler. Ayrıca abdest ve gusül, insan vücuduna ferahlık verir. Dış organların temizliği olan abdest ve gusül, iç temizliğinin de ilk basamağıdır. Bedenini temizleyen mü'-

1. Mefâtihu'l-ğayb: 11/174, Tahran baskısı.
2. Bakara Sûresi: 185
3. İbn Mâce, Ahkâm: 17; Muvatta', Akdıye: 31; İbn Hanbel, Musned: 5/327

min, ruhunu temizleme aracı olan ibadete adım atmış olur. Gönül huzuruyla Rabbinin divanına durur. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Müslüman, ya da mü'min kul abdest alırken yüzünü yıkarsa gözlerinin bakışıyla işlediği hatâlar su ile, ya da suyun son damlalarıyla birlikte gider. Ellerini yıkadığı zaman ellerinin işlediği hatâlar su ile, ya da suyun son damlalarıyla birlikte gider. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarıyla işlediği hatâlar, su ile, ya da suyun son damlalarıyla birlikte gider. O kimse günâhlardan arınmış olarak abdestini tamamlar."[1]

"Güzelce abdest alıp gönül huzuruyla iki rek'at namaz kılan her müslümana cennet vâcibolur."[2]

"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillâh(ın sevâbı), *Mîzân'ı doldurur. Subhânellâhi ve'lhamdü lillâhi vallâhu ekber*(in sevâbı), *gökle yer arasını doldurur. Oruç kalkandır, sabır ışıktır, sadaka burhandır, Kur'ân senin lehinde yahut aleyhinde kanıttır. İnsanların hepsi gider, ya nefsini özgürlüğe kavuşturur, ya da tutsak eder."*[3]

Bunlar, abdestin fazelitini belirten hadislerden bazılarıdır. İslâm dini, müslümanları, günde birkaç kez temizlenmeğe sevk etmekle onları birçok hastalıktan korumuştur.

"واذكروا نعمة الله عليكم وميثاقه الذى واثقكم به": *Allah'ın size olan nimetini ve O'nunla yaptığınız mîsâkı hatırlayın...": Mîsâk:* kuvvetle verilen sözdür. Buradaki *mîsâk*'ı, Allah'ın, insanları Âdem'in belinden çıkardığı zaman onlardan aldığı *mîsâk* olarak tefsîr edenler olmuştur. Fakat Taberî'nin de tercîh ettiği üzre bu *mîsâk*, Allah'ın Elçisi'ne bîat eden mü'minlerin, her hususta kendisine itâat edeceklerine dair verdikleri kesin sözdür. Yüce Allah buyuruyor ki: Ey inananlar, Allâh'ın sizi İslâm'a iletmesi nimetini ve Elçisi Muhammed'e bî'at ettiğiniz zaman kıvançta, tasada, güçlükte, kolaylıkta ona itâat edeceğinize dair verdiğiniz sözü hatırlayınız: *"Bize söylediklerini işittik, bizden aldığın sözü duyduk, her emrine itâat edeceğiz, her yasakladığın şeyden kaçacağız!"* diye söz vermiştiniz. Allah sizi bu sözü vermekte başarıya ulaştırmış, yüreğinizi yakîn (sağlam îman) ile doldurup güçlendirmiş, Elçisine bî'at etme nimetini size lutfetmişti. Öyle ise Elçisinin huzurunda, Allah için verdiğiniz sözde durun, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakının, iyi bilin ki Allah açıktan yapılan işleri bildiği gibi yüreklerde dolaşan düşünceleri de bilir. Abdest ve gusülle dışınızı kirlerden temizlediğiniz gibi içinizi

1. Müslim, Tahâret: 32; Tirmizî: Tahâret: 2; İbn Mâce, Tahâret: 6; İbn Hanbel: 2/203, 4/114, 235
2. Müslim, Tahâret: 1
3. Müslim, Tahâret: 1; Tirmizî, Daavât: 86; Dârimî, Vudû': 2; İbn Hanbel, Musned: 4/260, 5/342, 343, 344, 363, 370, 372

de kötü düşüncelerden, Allah sevgisiyle temizleyin.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ
خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿١٠﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

8- Ey inananlar, Allah için adâletle şâhitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adâletten saptırmasın. Adâlet yapın, takvâya uygun olan budur. Allah'tan korkun, kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır. 9- Allah, inanıp iyi işler yapanlara va'detmiştir: Bağışlama ve büyük mükâfât onlarındır. 10- İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar da cehennemin halkıdır. 11- Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani bir topluluk size ellerini uzatmaya (saldırıya) yeltenmişti de (Allah) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun. Mü'minler Allah'a dayansınlar.

Tefsîr:

8- Yüce Allah bu âyette mü'minlere, adâletle şâhitlik etmeyi, bir topluma karşı duydukları düşmanlık yüzünden adâletten ayrılmamayı, ancak adâ-

letin takvâya uygun olacağını ve herşeyden haberdar olan Allah'tan korkmayı buyurmaktadır. Adâletle davranmayı, hiçbir suretle hak ve adâletten ayrılmamayı buyuran bu âyet, sûrenin ikinci âyetinin son bölümünü pekiştirmekte ve İslâmın ruhunu tekrar ortaya koymaktadır. Hakkında sağlam bir iniş sebebi zikredilmeyen bu âyetin, müslümanlarla başka topluluklar arasında bir husumet, bir dâvâ sonucu inmiş olması muhtemeldir.

9-10 ncu âyetlerde yüce Allah, iyi işler yapan kimseleri bağışlayıp onlara büyük ödüller vereceğini va'dediyor ve Allah'ın âyetlerini kabul etmeyip yalanlayanların cehennemlik olduklarını bildiriyor.

11 nci âyette de müslümanlara kötülük yapmak isteyenlerin kötülüklerini savıp müslümanları koruduğunu, İslâm düşmanlarının tuzaklarını boşa çıkardığını, mü'minlerin, Allah'ın bu nimetlerini hatırlayıp Allah'a dayanmalarını buyuruyor.

Son âyetin iniş sebebi olarak çeşitli olaylar nakledilir: Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, 'Âmir Oğullarına gönderdiği müfreze, Bi'ri Ma'ûne'de katledildi. Müfrezeden yalnız üç kişi kurtulabildi. Sağ kalanlardan ikisi, (bir rivâyete göre sağ kalan tek kişi) olayı Allah'ın Elçisine haber vermeğe gelirken arkadaşlarına saldırıp onları öldürmüş olan Süleym Oğulları kabilesinden iki kişiye rastlayıp onları öldürdü. Halbuki Medine'den gelmekte olan bu iki kişiye, Hz. Peyğamber (s.a.v.) güvence vermişti. Öldürenler (veya öldüren 'Amr ed-Damrî) rastladığı o kişilerin Peyğamber'den güvenceli olduklarını bilmiyordu. Arap geleneği uyarınca öldürülenlerin adamları gelip Hz. Peyğamber'den diyet istediler. Allah'ın Elçisi de müslümanlarla Nadîr Oğulları arasında bulunan yardımlaşma ittifakına dayanarak yanında Ebubekir, Ömer, Osman ve Alî olduğu halde, Nadîr Oğullarından, öldürülenlerin diyetini ödemede yardımda bulunmalarını istemeğe gitti. Allah'ın Elçisi'nin, kendi mahallelerinde, bir evin önünde oturmasını fırsat bilen Yahûdîler, bacadan onun üstüne değirmen taşı düşürmek, ya da bir rivâyete göre ona zehirli yemek yedirmek suretiyle onu öldürmek istediler. Fakat durumu fark eden Peyğamber (s.a.v) oradan bir bahane ile ayrıldı, Yahûdîler, planlarını uygulayamadılar. İşte 11 nci âyetin bu olay üzerine indiği rivayet edilir[1].

Yine bu âyetin, Benû Nahle olayında, müslümanların maruz kaldıkları tehlike üzerine indiği de rivayet edilir. Bu olayda müslümanlar korku namazı kılmışlardı.

Başka bir rivayete göre de Peyğamber (s.a.v.), silâhını ağaca asmış otururken Ğavres ibn Hâris adında bir bedevî gelmiş, kılıcını çekip iki üç kere:

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/181

"Şimdi seni benden kim kurtarabilir?" demiş. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah!"*, deyince bedevînin kılıcı elinden düşmüş, bu kez Allah'ın Elçisi (s.a.v.) kılıcı alıp: *"Seni benden kim kurtarır?"* demiş. Bedevî: "Hiç kimse!" diye cevap vermiş. Sonra Allah'ın Elçisi, ashabını çağırıp olayı anlatmış ve bedevî'yi cezalandırmadan serbest bırakmış. [1]

Bu olayların hepsi, üçüncü Hicret asrının olaylarıdır. Bi'ri Ma'ûne olayında İslâmı yaymak için gönderilen kırk yahut yetmiş kişinin biri veya ikisi hariç hepsi öldürülmüştü. Oysa bu âyetin ifadesinden müslümanlara saldırmağa yeltenen düşmanlar, fırsat bulamamış ve onlara saldıramamışlardı. Ve sözgeliminden bu âyetin, Hudeybiye ile Hayber vak'aları arasında indiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hudeybiye'de bir Kureyş müfrezesinin, ansızın müslümanlara baskın yapmak istediği anlatılır. Başka bir rivâyette de Allah'ın Elçisi Hudeybiye'ye girerken Gatafan ve Esed kabileleri, Medine'ye saldırmak için toplanmışlar. İşte bu âyette yüce Allah, Hudeybiye'de müslümanlara baskın yapmak isteyen Kureyşlileri, ya da müslümanların bulunmadığı bir sırada Medine'ye saldırmak için toplanan Gatafan ve Esed kabilelerini kasdederek: *"Hani bir topluluk size ellerini uzatmağa, saldırmağa yeltenmişti, fakat Allah onların ellerini sizden savdı, onların size saldırmasına fırsat vermedi."* buyurmak suretiyle Allahın, tehlikeli durumlarda müslümanlara nasıl yardım ettiğini hatırlatarak, buyruğunu tutan, çizdiği sınırların dışına çıkmaktan sakınan mü'minleri koruyacağını anlatmak istiyor. Öyle ise mü'minler Allah'tan korkmalı ve Allah'a tevekkül etmelidirler.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مٖيثَاقَ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَۚ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقٖيبًاۜ وَقَالَ
اللّٰهُ اِنّٖي مَعَكُمْۜ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلٖي وَ
عَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ
وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ
مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١٢﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مٖيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/183; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/31

وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا
مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ
فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾ وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا
نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ
﴿١٤﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا
كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ
كِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ
وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

12- Allah, İsrailoğullarından söz almıştı ve içlerinden oniki başkan görevlendirmiştik. Allah demişti ki: "Ben sizinle beraberim, eğer namazı kılar, zekâtı verirseniz; elçilerime inanır, onlara yardım eder ve Allah'a güzel borç verirseniz elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, düz yoldan sapmış olur. 13- Sözlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalblerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden kaydırıyorlar. Uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de onları affet, aldırma, çünkü Allah güzel davrananları (iyilik edenleri) sever. 14- "Biz hırıstiyanız" diyenlerin de sözünü almıştık, ama uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe ka-

dar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah onlara, ne yaptıklarını haber verecektir. 15- Ey Kitâb ehli, Elçimiz size geldi, Kitâb'dan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Size Allah'tan bir nur ve açık bir Kitâb gelmiştir. 16- Allah onunla, rızâsına uyanları esenlik yollarına iletir ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletir.

Tefsîr:

Yüce Allah, inananların, kulu ve elçisi Hz. Muhammed Aleyhisselâm aracılığı ile kendilerinden aldığı ahd ve mîsâka uymalarını, hak ve adâletten ayrılmamalarını emrediyor, mü'minlere lutfettiği açık ve gizli nimetlerini hatırlattıktan sonra, daha önce Yahûdî ve hırıstiyanlardan da buyruklarına uyacaklarına dair söz almış olduğunu hatırlatmak üzere buyuruyor ki:

12-15: *"Bir zamanlar, Allah, İsrailoğullarından sağlam söz almıştı ve onlardan oniki nakîb görevlendirmiştik...."*

Nakîb: bir şeyi araştıran kimse demektir. toplumun hal ve durumuyla ilgilendiği için lidere nakîb denir. Tevrât'ın Sayılar Kitâbının bir ve ikinci bablarında Yahûdî kabileleri ve bunların başkanları anlatılmaktadır. Allah'ın hikmetine bakınız ki İsraioğullarının başına oniki nakîb tayin edilmişti. Akabe gecesinde de Allah'ın Elçisine, Medineli oniki nakîb bîat etmiştir. Bunların üçü Evs, dokuzu Hazrec kabilesinden idi. Evs kabilesinden olanlar: Useyd ibn el-Hudayr, Sa'd ibn Hayseme, Rifâ'a ibn Abdi'il-Munzir (yahut Ebû'l-Heysem ibn et-Tîhân); Hazrec'den olanlar: Ebû Ümâme Es'ad ibn Zürâre, Sa'd ibn er-Rabî', 'Abdullâh ibn Ravâha, Râfi' ibn Mâlik ibn el-'Aclân, el-Berâ' ibn Ma'rûr, 'Ubâde ibn es-Sâmit, Sa'd ibn 'Ubâde, Abdullâh ibn 'Amr ibn Harâm, el-Munzir ibn Ömer ibn Huneyş idi. Bunlar aşiretlerinin lideri idiler.

Buhârî ve Müslim'de Câbir ibn Semure'den rivâyet edilen bir hadise göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"İnsanları oniki kişi yönettikçe işleri düzgün gider."*[1].

İbn Kesîr şöyle diyor: "Bu hadîs, hak ve adâleti yerine getirecek oniki halîfenin varlığını müjdelemektedir. Bunların birbiri ardınca gelmeleri gerekmez. Bunların dördü, birbiri ardınca gelmiş olan Ebûbekir, Ömer, Osman ve Alî'dir. Allah kendilerinden razı olsun. Bilginlere göre hiç kuşkusuz Ömer ibn Abdulazîz de bunlardan olduğu gibi Abbâs oğullarından bazıları da bunlardandır. Bunların velâyetleri (iktidarları) tamamlanmadıkça kıyâ-

1. Müslim, İmâret: 6; İbn Hanbel, Musned: 5/98, 101 bak.

met kopmaz. Hadîslerde geleceği müjdelenen Mehdî'nin de bunlardan olduğu anlaşılmaktadır. Mehdî'nin adının, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in adına, babasının adının da Peyğamber'in babasının adına uyacağı (aynı isimleri taşıyacakları); cevr ve zulüm ile dolmuş olan dünyâyı hak ve adâletle dolduracağı zikredilir. Ama Mehdî, râfızîlerin, yaşadığını ve serâbdan ortaya çıkacağını sandıkları Muntazar İmâm değildir. Çünkü böyle bir şeyin aslı yoktur. Bu, onların hafif akıllarının hevesi, zayıf hayallerinin vehmidir.

"Bu oniki halîfe de, râfızîlerin inandığı oniki imam değildir. Bu inanç da yine onların cehaletinden ve kıt akıllarından doğmuştur. Tevrât'ta İsmâîl Aleyhisselâm soyundan oniki büyük kişinin çıkacağı müjdelenir. İşte bunlar, İbn Mes'ûd ve Câbir ibn Semure'nin zikrettiği hadiste haber verilen oniki halîfedir. Yahûdîlikten İslâma dönmüş bazı câhiller, kendilerinin yanına varan bazı şî'îlere, İsmâ'îl soyundan gelecek oniki büyük kişinin, oniki imâma işaret olduğunu söylemişler, o câhilleri dinleyen çok kimse de, cehaletleri yüzünden şîî olmuştur."[1]

Gerçekte şî'îlerin muntazar imam, sünnîlerin de mehdî inancı, hıristiyanların, halen yaşadığına inanılan ve bir gün gökten yeryüzüne ineceği beklenen Îsâ inancından kaynaklanır. Çünkü ölmediği, maddî bedeniyle göğe çıktığı, binlerce belki milyonlarca yıl bedeniyle göklerde kaldıktan sonra yeryüzüne ineceği sanılan Îsâ ile, Muntazar İmam aynıdır. Yalnız isim değişmiş, Îsâ yerine şî'îler Muntazar İmâmı koymuşlardır. Azerbaycan'da tanıştığımız, mihmandarımız olan Şeyhulislâm yardımcısı (ki şimdi duyduğuma göre Şeyhulislâm olmuştur) Hacı Allahaşükür'e:

— Böyle hayâlî bir şeye ne diye inanıyorsunuz? dediğimde:

— Halkın birleşmesi, inançlarının diri ve canlı kalması için buna inanmalarında yarar vardır. Yoksa ben de bilirem ki bir insan, asırlarca yaşamaz, cevabını almıştım.

Şî'îlerin bu inancı hayal ürünüdür ve hıristiyanlıktan, müslümanların arasına sızmıştır. Aslında ümmet içinde oniki halîfenin olacağını bildiren hadîs de itikada mesned olacak sağlamlıkta değildir, buna inanmak gerekmez. Zira itikad, âhâd haberi üzerine kurulamaz. Tâ kıyâmete kadar sürecek uzun zaman içinde sadece oniki halîfenin geleceği, akla uygun değildir. Ayrıca her yüzyılda bir müceddid geleceğini haber veren hadîse de aykırı düşer. Her yüzyılda bir müceddid gelse, kıyâmetin ne zaman kopacağı belli olmadığına göre müceddidlerin sayısı onikiyi çok geçer. Şimdi 1409 ncu Hicret yılındayız. Allah'ın Elçisinden bu yana ondört asır geçti. Demek ümmet içinde ondört müceddid yetişti. Bu müceddidler, ümmetin velîleri sayılırlar. O halde üm-

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/32-33

metin işlerini adâletle yönetecek olanları oniki ile sınırlamak gerçeklere uygun görünmüyor.

Evet yüce Mevlâ, İsrailoğullarına oniki lider tayin etmiş ve onlara buyurmuştu ki: *"Ben sizinle beraberim, namazı kıldığınız, zekâtı verdiğiniz, elçilerime inanıp onların, tarafımdan size duyurdukları sözleri tasdik ettiğiniz, Hak yolunda onları desteklediğiniz, Allah'a güzel borç verdiğiniz yani mallarınızı Allah rızâsı için harcadığınız, Allah rızâsı için borç isteyenlere borç verdiğiniz, Allah yolunda yardım ettiğiniz takdirde sizin günahlarınızı örterim, o günâhlardan dolayı sizi cezalandırmam. Ve sizi, ağaçlarının altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Fakat içinizden kim verdiği sözde durmazsa doğru yoldan şaşmış olur."*

Yüce Allah onlara böyle buyurmuş ve buyruklarını tutacaklarına dair, peyğamberleri aracılığı ile onlardan söz almıştı. Fakat onlar sözlerinde durmadılar. Zaman geçtikçe ağır basan ihtiraslar, onları yoldan çıkardı. *"İşte sözlerinden döndüklerinden dolayı biz onları lânetledik."* Haktan uzaklaştırdık. Zaten kendileri mîsâkı bozunca Allâh'ın rahmeti olan hak yoldan çıkmış oldular. Allah'ın rahmetinden çıkan da O'nun gazabına düşer. Çünkü O'nun rahmeti dışında gazabı vardır. Allah'ın gazabına düşen de O'nun lânetine uğramıştır.

Allah'ın gazabı içine düşünce kalbleri katılaştı. Artık söylenen sözler, yapılan öğütler kendilerini etkilemez oldu. Dünyâ tutkusu ruhlarını sardığından, keyiflerine geleni yapabilmek için Allah'ın kelimelerini değiştirmeğe, ya da Allah'ın sözlerini işlerine geldiği biçimde yorumlamağa başladılar. O kelimelerle kendilerine hatırlatılan hazzı, o kelimelerle buyurulan eylemleri unuttular, dinî görevlerinden yüz çevirdiler. Onların bu dünyâ tutkusu, acımasız davranışları, asırlarca sürüp gitti. *"İşte ey Muhammed, sen de hâlâ onlardan hiyânet görüyorsun."* Sen içlerinde peyğamber olarak çıktın, seni görünce uslanacakları yerde, kendilerinin içinde yetişmiş olan peyğamberlere yaptıkları gibi sana da hiyanet yapmakta, sana ve arkadaşlarına tuzaklar kurmaktadırlar. Ama sen yine de onları affet, onların cahilliklerine aldırma, onlara iyi davran. Çünkü Allah, güzel davrananları, iyilik edenleri sever.

Yüce Allah, Yahûdîlerin olumsuz davranışlarına işaret ettikten sonra hıristiyanların da benzer tutumlarına işaret buyurmuştur. Peyğamberi vasıtasiyle, buyruklarına uyacaklarına dair hıristiyanlardan da söz almış, her konuda itâat edecekleri hakkında Hz. Îsâ'ya bîat etmişler, ama daha sonra verilen emirleri unutmuşlar, Allah'ın sözlerini, işlerine geldiği biçimde yorumladıkları için aralarında büyük anlayış farkları ortaya çıkmış, Hakk'ın yolundan ayrıldıklarından dolayı Allah, aralarına düşmanlık sokmuştur.

Allah'ın yolundan çıkanların yüreklerine dünya tutkusu girer. Dünya

tutkusu da düşmanlığa yol açar. Onlarda da böyle olmuştur. Türeyen birbirine ters hırıstiyan mezhepleri arasındaki düşmanlık, asırlarca süregelmiştir. Her mezhep sahibi, ötekilerini küfür ile suçlamış, bu yüzden aralarında savaşlar çıkmıştır. Hâlâ da bu düşmanlık sürmektedir. Kuzey İrlanda'daki Katolik Protestan çatışmaları, asırlarca süren bu mezhep kavgalarının bir uzantısıdır, herhalde bu düşmanlık daha asırlarca, belki de kıyâmete kadar sürecektir.

Her mezhep mensupları, yalnız kendilerinin en doğru yolda olduklarını iddiâ ederler. Fakat Allah, âhirette onların, dünyada neler yaptıklarını, Hz. Îsâ'nın öğütlerine zıt nice inançlara saptıklarını kendilerine haber verecektir.

Bu âyetler, Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanındaki Yahûdî ve hırıstiyanların aralarındaki ihtilâfları, hizipleri, kavgaları yansıtmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Yahûdî ve hırıstiyanların çeşitli fırkalara ayrıldıklarına ve bu fırkaların birbirleriyle mücadele ettiklerine işaret edilmektedir. Demek ki Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında Yahûdî ve hırıstiyan mezhepleri arasındaki düşmanlık, şimdikinden daha şiddetli idi.

Daha sonra yüce Allah, Kitâb ehlini, hakkı kabule davet ederek buyuruyor ki: *"Kitâb'dan gizlediğiniz birçok şeyi açıklayan ve birçoğundan da* (sizi mahcubetmemek için) *vazgeçen Elçimiz size geldi. Allâh'tan size bir nûr, gerçekleri aydınlatan bir ışık, herşeyi güzelce açıklayan bir Kitâb da gelmiştir. Allah, rızâsını arayanları, o Kitâb ile barış yollarına iletir. Artık herkes tek doğru olan yola girdiği için düşmanlık silinir, gönüllere huzur iner, insanlar barış içinde olur. Allâh izniyle rızâsına uyanları, batıl inançların karanlıklarından, gerçek inancın aydınlığına çıkarır ve onları tehlikelerden kurtarıp cennete götüren dosdoğru yola iletir."*

Müfessirlerin, hakkında bir iniş sebebi zikretmedikleri bu âyetler, sûrenin başındaki âyetlerden bir süre sonra inmiştir. Bu âyetlerde Kitâb ehlinin düştükleri hatâlara işâret edilir ve bu Peyğamber'e inen Kur'ân ile kendi ellerinde bulunan Kitâb arasındaki tevâfuk, anlam ve ruh birliği vurgulanarak Kitâb ehli, bu yeni vahye ve peyğambere saygıya davet edilir. Burada *"Allah'tan size bir nur ve ap açık bir Kitâb gelmiştir"* cümlesiyle işaret edilen Kitâb, çoğunlukla müfessirlerin söylediği gibi Kur'ân-ı Kerîm değil, Yahûdîlerin ellerinde bulunan Tevrâttır. Çünkü Yahûdîlere Kitâb halinde gelen kutsal kitâb odur. En'âm Sûresi: 91 nci âyette: *"Mûsâ'nın insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği Kitâb'ı kim indirdi?"* âyetinde olduğu üzre Tevrât, birçok âyette *"nûr ve hüdâ"* olarak nitelendirilir. Bu âyetin indiği sırada henüz Kur'ânı Kerîm, bir Kitâb haline gelmemişti. Onun için Kur'ân, kendisini daha çok Kur'ân (okuma parçası) olarak nitelendirmekte, Tevrât'ı "nur ve hidâyet kaynağı bir Kitâb" olarak vasıflandırmaktadır: *"Biz Tev-*

rât'ı indirdik, onda hidâyet ve nûr vardır."[1], "*Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet (kaynağı olan Kitâb) vermiş ve o Kitâb'ı İsrailoğullarına mîrâs olarak bırakmıştık. O, akıl sahiplerine yol gösterici ve öğüttür.*"[2], "*Öfkesi dinince Mûsâ,* (Tevrât) *levhaları*(nı) *aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardı.*"[3] âyetleri ve benzeri birçok âyet, Tevrât'ı, insanlara hidâyet ve ışık sunan bir Kitâb olarak nitelendirmektedir. İşte bu âyette kasdedilen Kitâb da yine Tevrât'tır. Onun içeriğine uygun ve onu doğrulayıcı olarak Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen bu Kur'ân'ı kabul etmek de o Kitâb'ın hükmü gereğidir. Çünkü Cenabı Hak, İsrailoğullarından, gelecek peyğamberlere karşı çıkmayıp onlara itâat edeceklerine, onları destekleyeceklerine dair kesin söz almıştır.

Burada Kur'ân, İsrailoğullarını, dinlerini bırakmağa değil, fakat dinlerinin gereği olarak Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul edip onu desteklemeğe davet etmektedir. Yoksa Kur'ân, Kitâb ehline, kendi Kitâblarının hükümlerini uygulamalarını emretmiş ve Kitâblarının ahkâmına uyan Kitâb ehli insanları övmüştür: "*İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra cayıyorlar? Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peyğamberler, onunla Yahûdîlere hüküm verirlerdi...*"[4] "*İncîl sâhipleri, Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler...*"[5] buyurmuştur. Demek ki Kitâb ehlinden istenen, dinlerini bırakmaları değil, yeni Peyğamber'i desteklemeleri, onun yoluna engel olmamaları, kendi dinlerinde kalsalar da yeni vahyin doğruluğunu kabul ve tasdik etmeleridir. Allâh'ın elçilerine uyanlar, onlarla gönderilen nûrun aydınlattığı yola girenler, karanlık inançların tehlikelerinden kurtulurlar. Aynı kaynaktan vahyedilen İlâhî dîn mensupları, birbirlerine düşman değil, Hak sevgisiyle dost olurlar: "*Allah, rızâsını arayanları, Kitâbı ile barış yollarına iletir.*"[6]

Peyğamberlerin mesajları dil itibariyle önce kendi kavimlerine yönelik olsa da mesajlarının içeriği cihanşümûldür. Hz. Mûsâ'nın ve Îsânın mesajları, içerik bakımından insanlığa yönelik olduğu gibi bilhassa Hz. Muhammed'in mesajı, içerik bakımından bütün insanlığa yöneliktir: "*Biz seni bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*"[7] "*Biz seni âlemlere rahmet olarak (onlara acıdığımız için onları kurtarıp doğru yola iletmek üzere)*

1. Sebe' Sûresi: 28
2. Mü'min Sûresi: 53-54
3. Âl-i İmrân Sûresi: 63
4. Mâide Sûresi: 43-44
5. Mâide Sûresi: 47
6. Mâide Sûresi: 16
7. Sebe' Sûresi: 28

gönderdik." [1] âyetleri, Hz. Muhammed(s.a.v.)in mesajının umûmîliğini belirtmektedir.

Bütün insanlığa elçi olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.)in, o zaman dünyanın belli başlı ülkelerinin başkanlarına mektuplar gönderip onları İslâma çağırdığı rivayet edilir. Bizans kralı Heraklius'a gönderdiği mektup şudur:

"Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyle. Allah'ın Elçisi Muhammed'den, Rumların büyüğü Herakl'e. Hidâyete uyanlara selâm. Bundan sonra ben seni İslâm'a davet ediyorum. Müslüman ol, selâmete erersin, Allah sana iki kat ödül verir. Eğer dönersen halkının vebali senin boynunadır. 'Ey Kitâb ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, birbirimizi Allah'tan başka tanrılar edinmeyelim. Eğer dönerlerse (şâhid olun biz Allah'a teslîm olmuşuz) deyin.' [2]"

Bazı müsteşriklere göre Hz. Muhammed, Hicaz dışını, ya da en geniş anlamıyle Arap Yarımadası dışını düşünmüyordu. O zaman dünyanın en büyük ülkelerinin krallarına elçi göndermeğe cesaret edemezdi. Bundan dolayı onlar bu mektupların gönderilmiş olmasını kuşku ile karşılarlar.

Hz. Peyğamber'in, büyük krallara elçi göndermeğe cesaret edemeyeceği görüşü doğru değildir. Çünkü *"Güneşi bir avucuma, ayı da bir avucuma koysanız, yine bu davadan vazgeçmem"* diyen Hz. Muhammed Aleyhisselâm gibi bir peyğamber, dâvası uğrunda hiçbir şeyden korkmaz. Zaten hayatı boyunca davranışları da bunu kanıtlar. Eğer korksaydı, Mu'ta'ya asker göndermez, Rumların Medine'ye saldıracakları haberi üzerine kumanda ettiği ordusuyla Tebuk'e kadar gitmezdi. Allâh'ın emrettiğini yapmış olan o Peyğamber için korku söz konusu değildir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in açık beyanına göre kendisi, herşeyden önce Arap kavmine uyarıcı olarak gönderilmiştir. Mesajının dili o topluma yöneliktir. *"Biz her elçiyi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın."* [3] *"Eğer biz onu, yabancı dilde bir Kur'ân yapsaydık derlerdi ki: 'Âyetleri, anlayacağımız biçimde açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı dille mi hitâbediliyor?'.."* [4] *"Bu da kentlerin anası*(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan mübârek bir Kitâb'dır."* [5] âyetleri ve bu anlamda birçok âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)in mesajının dil yö-

1. Enbiyâ Sûresi: 107
2. İbn Kesîr, el-bidâye ve'n-Nihâye: 4/265
3. İbrahim Sûresi: 4
4. Fussilet Sûresi: 44
5. En'âm Sûresi: 92

nünden ilk muhatablarının Arap toplumu olduğunu gösterir. Tabii mesajının içeriği cihanşümuldür ama dili Araplara yöneliktir. Kur'ân, Kitâb ehlini dinlerini bırakmağa değil, fakat Kitâblarını doğru bir şekilde uygulamağa, haktan ayrılmamağa çağırmakta, dinlerini doğru uygulayan temiz yürekli, Allah'a bağlı Yahûdîlerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin cennete gideceğini, korku ve üzüntü çekmeyeceklerini bildirmektedir. İşte bu delîller karşısında biz de Hz. Peyğamber'in, birer hıristiyan olan Bizans imparatoru Heraklius ile Mısır vâlîsi Mukavkıs'a mektup yazıp İslâma davet etmiş olmasını şüphe ile karşılıyoruz. Gerçeği Allah bilir.

"Kitâb'dan gizlemekte olduğunuz şeylerin çoğunu size açıklıyor" : Peyğamber (s.a.v.) devrinde, Kur'ân'ın hak olduğunu gören Kitâb ehlinden bazıları müslüman olmuşlardı. A'râf Sûresinin 157 nci, Kasas Sûresinin 52-53 ncü, Mâide Sûresinin 82-83 ncü âyetlerinde bunlara işaret edilmektedir. Fakat büyük çoğunluk, çekememezlik, kibir, inat, ya da ırkçılık yüzünden onun davetini kabul etmemişler; din adamları da aleyhlerinde delil olmaması için, Tevrat'ın, Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatan birçok âyetini, Kur'ân'ın söylediklerini aynen anlatan Tevrât parçalarını saklamış, halka söylememişlerdir. Bu yüzden Kur'ân'ın, İsrailoğullarının hayatı hakkında anlattığı bazı parçalar, bugünkü Tevrat'ta görülmemektedir. Demek ki bunlar, Hz. Peyğamber'e vahiy gelirken Tevrât'ta vardı, sonradan çıkarılmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri bunu ifade etmektedir:

"Şimdi siz, bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın sözünü işitirlerdi de düşünüp anladıktan sonra bile bile onu değiştirirlerdi."[1]

"Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunan(Tevrat)ı doğrulayıcı bir Kitâb (Kur'ân) geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken o bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti, inkârcıların üzerine olsun. Allah'ın, kullarından dilediğine lutfuyla (vahiy) indirmesini çekemeyerek Allâh'ın indirdiğini inkâr etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazab üstüne gazaba uğradılar. inkâr edenler için alçaltıcı bir azâb vardır."[2]

"Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir elçi gelince, Kitâb verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın Kitâbını sanki bilmiyorlarmış gibi, sırtlarının arkasına attılar."[3]

"Ey Kitâb ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr

1. Bakara Sûresi: 75
2. Bakara Sûresi: 89-90
3. Bakara Sûresi: 101

ediyorsunuz? Ey Kitâb ehli, niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?" [1]

Bütün bu âyetler, Hz. Peyğamber devrinde Kitâb ehlinin ve özellikle Yahûdîlerin, aleyhlerinde delil olarak kullanılmasından korktukları bazı Tevrât âyetlerini sakladıklarını gösterir. Bu saklamalar, belki de bazı parçaların tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Çünkü o zaman kitaplar elle yazılıyordu. Mukaddes Kitâbın nüshaları çok değildi. Bir nüshadan bazı parçaların çıkarılması, o nüshanın o eksik vaziyetiyle yayılmasına neden olur. Çıkarılan veya saklanan parçalar da sonradan kaybolup gidebilir. Eldeki Tevrât sifirleri içinde geçen bazı cümlelerden de, bazı parçaların kaybolduğu anlaşılmaktadır. Meselâ:

İkinci Tarihler Kitâbının onbirinci babında: "Ve Rehoboam'ın yaptığı ilk ve son işleri de Peyğamber Şemâya'nın ve Gören İddo'nun sözlerinde yazılı değil midir?" deniyor. Halbuki bugün Tevrât'ta Peyğamber Şemâya ve Gören İddo adlı bir kitap yoktur.

Yesu Kitâbının onuncu babında: "Ve millet düşmanlarından öc alıncaya kadar Güneş durdu ve Ay yerinde kaldı. Yaşar Kitâbında bu yazılmış değil midir?" deniyor. Tevrât'ta bu adla bir kitap yoktur.

Birinci Krallar Kitâbının 11 nci babında: " Süleyman'ın işlerinin geri kalanı ve yaptığı herşey ve hikmeti, Süleyman'ın İşleri Kitâbında yazılı değil midir?" deniyor. Süleyman'ın İşleri adında bir kitap da yoktur.

İncillere gelince bunlar, Hz. Îsâ'nın sözleri değil, onun hayatı hakkında anlatılan bazı hikâyelerdir. Bugün muteber sayılan dört İncîl, Kral Konstantin'in emriyle toplanan İznik Konsilinde, Kralın mezhebi, üçlemeyi benimsemiş olan azınlığın oylarıyla kabul edilmiş, Konsildeki çoğunluk bunları benimsememiştir. Buna rağmen Kralın baskısıyla bu dört İncîl kabul edilip diğerleri imhâ edilmiştir. Vaktiyle yetmişten fazla İncîl'in bulunduğu, tarihî bir gerçektir. Kralın buyruğuyla imha edilmiş olmasına rağmen yine de o İncillerden bazı parçalar kalmıştır.

Almanya'nın Bochum kentinde, dostum Dr. Eggeling'in evinde, 1682 tarihinde, Frankfurt'ta Christoph Wustens tarafından basılmış olan bir Mukaddes Kitâb gördüm ki bu Kitâb, bizzat Martin Luter tarafından Rumcadan Almancaya terceme edilmiştir. Bu nüshada bazı parçalar var ki bugünkü Mukaddes Kitaplarda bu parçalar yoktur. Meselâ 1682 de basılan bu Kitâbda Makkabäer'in üç kitâbı var: (Das erste Buch der Makkabäer, das zweite Buch der Makkabäer, das dritte Buch der Makkabäer).

1. Âli İmrân Sûresi: 70-71

Halbuki 1970 te, Stutgart'ta, Wüttenbergische Bibelanstalt tarafından basılan Mukaddes Kitâbda Makkabäer'in sadece iki kitâbı vardır. Üçüncü kitap çıkarılmıştır. Çünkü orada bugünkü Katolik ve Protestanların inançlarına ters düşen şeyler vardır. Bunu bizzat Dr. Eggeling'in evinde gördüm ve Eggeling bunu bana böyle izah etti.

Yine 1682 de basılan Das Buch Esra Kitabının birincisi var, ikincisi yok, üçüncü ve dördüncü kitaplar var. Yani ikinci kitap çıkarılmıştır. Yeni basılan Kitabı Mukaddeslerde ise Das Buch Esra'nın yalnız birinci kitabı var, diğer üçü hiç yoktur.

Dr. Eggeling, dördüncü kitâbın ilginç olduğunu söyledi. Çünkü 1682 baskısında mevcut Esra'nın dördüncü kitâbının üçüncü babının önsözünde şöyle deniyor: ...18.III. Lehret, Wie sich die Neue Apostolische Kirsche halten, und Gottwohlgefallige Dienste leisten soll.

İşte bu NEUE APOSTOLİSCHE KİRSCHE, hıristiyanlığa âit eski bir mezheptir. Luter bu sözü, kendi kurduğu mezhebe işaret saymış, bunun çok eski bir hıristiyan mezhebi olduğunu fark etmemiştir. Luter'in bastığı İncil'de bu isim geçer. Fakat diğer hıristiyanlar, bunu Luter'in mezhebi sandıkları için Esra Kitâbının üçüncü ve dördüncü kısmını çıkarmışlardır.

Elimizde Hz. Îsâ'ya gelen vahiyler yoktur. Hz. Îsâ'nın hayâtı, yaptığı işler ve seferleri hakkında bazı kişilerin anlatışları vardır. Demek ki dünyâda iner inmez hemen yazıldığı için korunmuş olan, yalnız Kur'ân-ı Kerîm'dir.

1979 yılının Temmuz ayında Almanya'da idim. Bochum Üniversitesinde dostum Hermann Ware'nin odasındayız. Dr. Hütteman ve Dr. Ware ile din üzerine konuşuyorduk. Ben onlara inançlarının bozuk olduğunu söyledim. Hütteman dedi ki:

— Bizde papaslar diyorlar ki: itikad, inanç işidir, tartışılmaz, akılla izah edilemez, ancak inanılır.

— Tabii dedim, Allah'ı üçe böler ve Üçü de bir sayarsanız bunu akıl ile izah etmek mümkün olmaz. Bunun üzerinde düşünen bunu kabul edemez. Onun için papaslar sizi: itikad akılla izah edilemez, sadece inanmak lâzımdır deyip uyutmuşlardır. İslâmın itikadından ahlâkına kadar herşeyini akılla izah etmek mümkündür. İslâmda akla ve gerçek ilme aykırı hiçbir şey yoktur. Bu sizin elinizdeki Kitap kimin sözleridir?

— Evet bunlar Hz. Îsâ'nın sözleri değildir. Zaten bunu kimse iddiâ edemez.

— Hz. Îsâ'nın sözleri değil, başkalarının, Hz. Îsâ'nın hayatı hakkında anlattıkları hikâyelerdir. Yazarları bile belli değildir. Kendilerine nisbet edi-

len kişiler tarafından yazıldığı çok şüphelidir. Çünkü Hz. Îsâ'nın havârîleri, balıkçılıkla meşgul olan ümmî kimselerdi. Onlar böyle kitapları nasıl yazacaklar?

— Öyle mi?

— Tabii yahu! Getirin Hz. Îsâ'nın kendi sözlerini veya Allâh'tan aldığı sözleri, ben ona inanayım. Ama ben Peyğamberimizin ağzından çıkan sözleri getiriyorum. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a geldiği gibi yazılmış, bu yazılanlar, Peyğamber'in vefatından altı ay sonra toplanıp Kitap haline getirilmiş, Hz. Osman zamanında da yeniden derlenip çoğaltılmış, bir nüsha Medine'de bırakılmış, diğerleri büyük vilâyetlere gönderilmiştir. Hz. Osman'ın Mushafını ben Taşkent'te gözlerimle gördüm. Bugün elimizdeki Kur'ân'ın, Hz. Osman'dan kalan o mushaftan farkı, sadece yazı karakteridir.

Bu sözlerimi dinleyen Dr. Ware dedi ki:

— Sizin dininiz Atom çağının dinidir, gerçek dindir. Bizim hıristiyanlık din olamaz. Çünkü bir hükmü yok.

— Öyle ise ne duruyorsunuz, inansanıza!

— İnanacağım ama bir Türk kadını ile evlenmek istiyorum. Bir Türk kadını ile evlendiğim gün inandığımı açıklayacağım.

Almanya'nın Frankfurt kentinde yayınlanmış bulunan ve tamamen hıristiyan yazarlar tarafından hazırlanan "Muslime Unsere Nachbarn (komşumuz müslümanlar)" adlı broşürde Kur'ân-ı Kerîm maddesini yazan Willi Höpfner, Kur'ân ile İncîl'i karşılaştırırken şöyle diyor:

"Müslümanlara göre Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın, Muhammed aracılığı ile gönderdiği, değişmemiş Kitâb'dır, Levh-i Mahfuz'daki aslına uygundur. Müslümanlar, değişmemiş kitap sözüyle Îsâ'nın teblîğ ettiği kitâbın değiştirilmiş olduğunu kasdederler. Bugün İncîller, İlâhî Kitâbın kendisi değil, Îsâ hakkındaki bazı hikâyelerden ibarettir. Bu hususta müslümanlar haklıdırlar. Gerçekten biz, İncîl'in İlâhî aslı(gökteki aslı)na uygun bir nüshasına sahip değiliz."[1]

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ

1. Muslime-Unsere Nachbarn, Beiträge zum Gespräch Über den Glauben von: Willi Höpfner, Gerhard Jasper, Paul Löffler und Ullrich Schon, Verlg Otto Lanbeck, Frankfurt am Main, s. 29-30

شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَس۪يحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًاۜ
وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَ
اَحِبَّٓاؤُ۬هُۜ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْۜ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَۜ يَغْفِرُ
لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۘ
وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ
لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَش۪يرٍ وَلَا نَذ۪يرٍۘ فَقَدْ
جَٓاءَكُمْ بَش۪يرٌ وَنَذ۪يرٌۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٩﴾

17- "Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler küfre gitmişlerdir. De ki: "Öyle ise Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek istese, Allâh'a karşı kimin elinde bir şey var?" Göklerde, yerde ve ikisinin arasında bulunan herşey O'nundur. O, dilediğini yaratır. Allah, herşeyi yapabilendir. 18- Yahûdîler ve hıristiyanlar: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: "O halde niçin günâhlarınızdan ötürü(Allah) *size azâbediyor?" Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azâbeder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin mülkü Allah'ındır. Dönüş de O'nadır. 19- Ey Kitâb ehli, elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada size Elçimiz geldi, size gerçekleri açıklıyor ki* (yarın kıyâmette)*: "Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demeyesiniz. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah, herşeyi yapabilendir.*

Tefsîr:

17-18 nci âyetlerde Yahûdî ve hıristiyanların, akla aykırı inançlarına işaret buyuran yüce Allah, Îsâ'yı tanrı kabul eden ve ondan ayrı bir Allah düşünmeyen hıristiyanların, bu inançlarıyle gerçeği inkâr etmiş olduklarını haber vermektedir. Çünkü Allah'ı, fânî bir insan şeklinde düşünmek tevhîde aykırıdır.

Hıristiyanlara göre Îsâ, Allah ile aynı olan Kutsal Ruh'un, insan oğlu şeklinde görünüşüdür. Îsâ, Allah ve Kutsal Ruh, bir tek gerçeği belirten elemanlardır. Bu üç eleman birdir. Kutsal Ruh, insanlığı düzeltmek, ezelî günâhından kurtarmak için insan şeklinde, bir kadından doğmuş ve insanlar gibi yaşayıp onların cefalarına katlanmıştır. İnsanlık için kendisini feda ederek çarmıha gerildikten sonra göğe, bütün ruhların aslı olan Kutsal Ruh'un yanına çıkmış, O'nunla birleşmiştir. Kutsal Ruh, bütün ruhların babasıdır. Îsâ da O'nunla bir olduğuna göre Îsâ da bütün insanların babası olan Tanrı ile aynıdır. "Heilige Vater (Kutsal Baba)" sözleriyle Tanrı ile aynı kabul edilen Îsâ kasdedilir.

Hıristiyanlar içinde Allah'a inanmadığı halde Îsâ'ya inanan birçok kimse gördüm. İşte onlar, maddeden ayrı bir varlık kabul edemeyen kimselerdir. Maddî olan Îsâ'yı kabul ederler ama soyut, ma'nevî bir Allah'ı kabul etmezler. Onların Îsâ hakkındaki düşünceleri öğrenildikten sonra, Allah'a inanmadıkları halde Îsâ'ya inanmaları sorunu daha iyi anlaşılır. Çünkü Îsâ, madde şeklindeki Allah'tır.

Râzî şöyle diyor: " Hülûliyye'nin çoğu: ' Allah, belli bir insanın bedenine, ya da ruhuna girebilir' derler. Bu söz, hıristiyanların inancına çok yakındır. Çünkü onlar da Kelime Uknumu(elemanı)nun, Hz. Îsâ Aleyhisselâm ile birleştiğini söylüyorlar. Kelime Uknûmu ya zât veya sıfattır. Eğer zât ise, Allah'ın zâtı Îsâ'ya girmiş, onunla birleşmiş ve bu suretle Îsâ da tanrı olmuş olur. Kelime Uknumunun sıfat olduğunu varsayarsak, sıfatın zâttan zâta geçmesi makul olmaz. İlim Uknûmunun da Allah'ın zâtından Îsâ'ya geçtiği düşünülürse Allâh'ın zâtının ilimsiz kalmış olması gerekir. Âlim olmayan da tanrı olamayacağına göre Îsâ tanrı olmuş olur. Görülüyor ki hıristiyanlar açıkça 'Allah Îsâ'dır' demeseler de inançlarının özünde Îsâ'nın Allah olduğu vardır."[1].

Yüce Allah, bu inancın batıl olduğunu belirtmek için Îsâ'nın ölümlü olduğuna dikkati çekiyor: "*Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzündekilerin hepsini helâk etmek istese, Allah'a karşı kimin elinde bir şey*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 2/191, Tahran baskısı.

var?" diye soruyor. Yaratılan ve ölen bir varlık nasıl Allah olabilir? Allah ölümsüzdür, kâinâtın yaratıcısı ve sahibidir, O dilediğini yaratır, herşeyi yapabilir.

Daha sonra yüce Allah, kendilerini Allah'ın oğulları ve dostları sanan ve böylece kendilerini diğer insanlardan üstün sayan Yahûdî ve hıristiyanların kuruntularına işaret buyuruyor. Gerçekten Yahudiler, kendilerini Allah'ın seçkin kulları tanırlar. Burada Allah'ın oğulları, O'nun seçkin kulları anlamına gelir. Yahûdîler, Allah'ın, öteki milletleri İsrailoğullarının emri altına verdiğine; kendilerinin, dünyanın efendisi olduğuna inanırlar. Hıristiyanların papasları da her hafta radyo ve televizyonlarda Allah'a: " Heilige Vater: Kutsal Baba! " diye hitâbederler, Allah'ı kendilerinin babası sayarlar. Eğer dedikleri gibi kendileri Allah'ın çocukları ve Allah da kendilerinin babası olsaydı hiç azâba uğramamaları gerekirdi. Çünkü baba, çocuklarına azâbetmez. Oysa Allah ile insanlar arasında insânî ölçüde baba-oğul ilişkisi yoktur. Yahûdî ve hıristiyanlar, günâhları yüzünden dünyâda ve âhirette çeşitli azâblara uğrarlar. İşte insanla Allah arasında baba-çocuk ilişkisi düşünen kimselerin inançlarının batıllığına işaretle: *" Öyle ise neden günahlarınız yüzünden Allah size azâbediyor? "* buyuruluyor. Kendilerinin de öteki insanlar gibi Allah'ın kulları oldukları ve sonunda yaptıklarından hesaba çekilmek üzere Allah'a dönecekleri vurgulanıyor.

19- Tevhîd hakkında bu kanıtları belirttikten sonra Cenabı Hak, Kitâb ehlini uyararak Elçisi ile gönderdiği çağırıya uymalarını bildiriyor: Peyğamberler arasında bir boşluktan, peyğamber göndermediğimiz bir aradan sonra Elçimiz Muhammed'i gönderdik ki: " Ne yapalım, bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, bir peyğamber gelip de bu inançlarımızın batıl olduğunu hatırlatsaydı biz de yola gelir, gerçeğe inanırdık! " demeyesiniz. Bize karşı bir bahaneniz kalmasın. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Tuttuğunuz yolun yanlış olduğunu size hatırlatıyor. Artık Allah'a karşı bir özrünüz, bahaneniz kalmadı. Şimdi bu inançlarınızdan vazgeçmezseniz azâbı hak edersiniz.

19 ncu âyette: *"Bir fetretten sonra Elçimiz size geldi"* buyuruluyor. *Fetret:* boşluk, peyğamberin gelmediği bir ara demektir. Hz. Muhammed (s.a.v.) 571 Mîlâd tarihinde doğmuş ve kendisine 40 yaşlarında iken peyğamberlik verilmiştir. Buna göre Îsâ'nın doğumuyla Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın peyğamberliği arasındaki *fetret* 610 yıldır. Bu fetretin üçyüz küsur yıl, beşyüz kırk yıl, altıyüz yıl, yahut dokuzyüz otuz yıl olduğunu söyleyenler de vardır. İbn Kesîr, fetretin 600 yıl olduğu görüşünü doğru buluyor[1].

1. Tefsîr, 2/35

Kudâî ve başkaları, Hz.Îsâ ile Hz. Peyğamber (her ikisine de selâm olsun) arasında Hâlid ibn Sinân isimli bir peyğamber geldiğini nakletmişlerdir. Muhyi'd-dîn ibn Arabî de *Fusûsu'l-hikem*'inde bu peyğamberden söz eder [1].

Fakat İbn Kesîr, Buhârî'deki bir hadîse dayanarak Hz. Îsâ ile Hz. Peyğamber arasında hiçbir peyğamber gelmediğini söylüyor. Hadîs şudur: *"Ben, Meryem Oğlu'na insanların en yakınıyım. Çünkü benimle onun arasında bir peyğamber yoktur."* [2]

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ
اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًاۗ وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ
﴿٢٠﴾ يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّت۪ي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا
عَلٰٓى اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ ف۪يهَا قَوْمًا جَبَّار۪ينَۗ وَ
اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَاۚ فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾
قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذ۪ينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَۚ
فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٣﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَٓا اَبَدًا مَا دَامُوا ف۪يهَا فَاذْهَبْ
اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا
نَفْس۪ي وَاَخ۪ي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَاِنَّهَا

1. Fusus ve Abdullâh Bosnavî'nin Tercemesi: 2/423-427
2. Buhârî, Enbiyâ: 48; Müslim, Fedâil: 143, 144; Ebû Dâvûd, Sunnet: 13; İbn Hanbel: 2/319, 437, 463, 482, 541

مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْاَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى
اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْقَوْمِ
الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

20- Mûsâ, kavmine demişti ki: "Ey kavmim, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: zira (O) *aranızda peyğamberler var etti, sizi krallar yaptı ve size, dünyâlarda hiç kimseye vermediğini verdi." 21- "Ey kavmim, Allah'ın size yaz(ıp nasibet)diği Kutsal Toprağa girin, arkanıza dönmeyin, yoksa kaybedersiniz!" 22- Dediler ki: "Ey Mûsâ, orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyiz. Eğer çıkarlarsa o zaman oraya gireriz." 23- (Allah'tan) Korkanlardan, Allah'ın nimet verdiği iki adam dedi ki: "Onların üzerine kapıdan girin, eğer kapıdan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz. Haydi eğer inanıyorsanız Allah'a dayanın!" 24- Dediler ki: "Ey Mûsâ, onlar orada olduğu sürece biz oraya girmeyiz. Sen ve Rabbin gidin, savaşın, biz burada oturuyoruz!" 25-* (Mûsâ), *"Yâ Rabbi, dedi, ben kendimden ve kardeşimden başkasına mâlik değilim. Bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır!" 26-*(Allah) *buyurdu ki: "Orası onlara kırk yıl yasaklandı. O yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklardır. Sen, yoldan çıkmış o toplum için üzülme."*

Tefsîr:

Bu âyetlerde yüce Allah, İsraîloğullarına olan lutuflarını hatırlatmaktadır: Onların içinden peyğamberler çıkarmış, kendilerini Mısır köleliğinden kurtarıp özgürlüğe kavuşturmuş, dünyâda kimseye nasibetmediği nimetleri onlara nasibetmişti. Filistin'de Arz-ı Mukaddes'e girmelerini, savaştan korkmamalarını buyurmuştu. Kendilerini o zaman en güçlü düşman Fir'avn'ın elinden kurtaran Hz. Mûsâ'nın emrine rağmen İsrailoğulları, korkaklık gösterdiler, kente girmeğe cesaret edemediler. İçlerinden iki sadık mü'min, onlara ne kadar cesaret vermeğe çalıştı ise de onlar yine Hz. Mûsâ'ya, kendilerinden çok iri yapılı, güçlü görüp korktukları o korkunç kavim o kentte bulunduğu sürece oraya giremeyeceklerini, ancak Mûsâ'nın , Rabbiyle birlikte gidip onlarla savaşmasını söylediler. Mûsâ da Cenâbı Hak'tan özür dile-

yip kendisiyle kardeşinden başkasına söz geçiremediğini, kendilerini söz dinlemez insanlarla bir tutmamasını arz etti. Korkaklıkları ve söz dinlememeleri yüzünden İsrailoğulları, kırk yıl çölde dolaşmağa mahkûm oldular. Güzel kentlerde, meyvalı topraklarda yaşamaktan yoksun kaldılar.

Haklarında bir iniş sebebine rastlayamadığımız bu âyetler, hıristiyanların sapıklıklarını anlatan yukarıdaki âyetlerden sonra, Yahûdîlerin nankörlüklerini belirtmek üzere onlarla birlikte veya onlardan hemen sonra inmiş olabilir.

Âyetlerin öğüt için özetle anlattığı olay, Tevrât'ın Sayılar kitâbının 13 ve 14 ncü bablarında daha ayrıntılı olarak anlatılır. Kur'ân, olayların sadece özetini anlatmıştır. Çünkü Kur'ân'ın amacı hikâye anlatmak değil, bildikleri bir olayı hatırlatıp Yahûdîlere ders vermek; nimete nankörlük etmenin, peyğambere karşı gelmenin, toplumun başına felâketler getireceğini bildirerek onları uyarmaktır. Tevrât'ta anlatılanların özeti şudur:

" Ve Rab Mûsâ'ya söyleyip dedi: İsrailoğullarına vermekte olduğum Kenân diyarını çaşıtlamaları için adamlar gönder. Ve onlara dedi: Bu yoldan cenuba çıkın ve dağlığa çıkın ve memleketin nasıl olduğunu ve üzerinde oturan kavim kuvvetli mi yoksa zayıf mı, az mı, yoksa çok mu ve üzerinde oturdukları yer iyi mi, kötü mü, ve içinde oturdukları şehirler nasıl, konaklar mı, yoksa hisarlar mı, ve toprak yağlı mı yoksa zayıf mı, onda ağaç var mı, yok mu görün ve yürekli olun ve diyârın meyvasından getirin.

" Gidenler Rehob'a kadar memleketi çaşıtladılar ve cenub tarafına çıktılar ve Hebron'a vardılar ve orada Anak oğulları Ahiman, Şeşay ve Talmay vardı. Ve Eşkol vâdîsine geldiler ve kırk gün sonra döndüler, İsrâiloğulları cemâatinin yanına geldiler. Ve onlara gittikleri yerin münbit, meyvalı, fakat orada oturanların güçlü olduğunu söylediler. Gidenlerden Kaleb, hemen oraya saldırmayı önerdi. Fakat kendisiyle beraber çıkanlar, o kavme karşı savaşacak güçte olmadıklarını, o toprakların verimli olmadığını söylediler.

"İsrailoğulları, ora halkıyle savaşamayacaklarını, savaştıkları takdirde öleceklerini, kadınlarının ve çocuklarının düşman elinde tutsak olacağını söyleyip ağladılar.

" Onlara kızan Rab, Mûsâ'ya: ' Ne vakte kadar bu kavim beni hor görecek ve aralarında yaptığım bütün alâmetlere rağmen ne vakte kadar bana iman etmeyecekler? ' dedi. Onları vebâ ile vuracağını, mirastan mahrum edeceğini, ancak Mûsâ'yı ve ona bağlı olanları güçlendireceğini, ölecek olan bu kavmin zürriyetini o şehirlere hakim kılacağını buyurdu.

" Ve Mûsâ'nın, memleketi çaşıtlamak üzre gönderdiği, geri geldiklerinde memleket hakkında kötü haberler getirip cemâati Mûsâ'ya karşı koymağa yönelten adamlar vebâ ile öldüler. Yalnız Nun oğlu Yeşu ile Yefunne oğlu

Kaleb sağ kaldı.

"Ve Mûsâ bu sözleri bütün İsrailoğullarına söyledi, kavim yas tuttu. Sabahleyin erken kalkıp dağın tepesine çıktılar: Rabbin dediği yere çıkacağız, çünkü suç işledik, dediler. Mûsâ onlara çıkmamalarını, zira Allah'ın, artık onların arasında olmadığını, kendilerine yardım etmeyeceğini, çıktıkları takdirde Amelekîler ve Kenanlılar tarafından öldürüleceklerini söyledi. Kendilerine güvenen kavim, dağın tepesine çıktılar fakat Rabbin Ahid Sandığı ve Mûsâ, ordugâhın ortasından ayrılmadılar. O zaman o dağda oturan Amelekîler ve Kenanlılar indiler ve Horma'ya kadar onları vurup kırdılar."[1].

" إذ جعل فيكم أنبياء وجعلكم ملوكًا... : *Allah sizin içinizden peygamberler var etti.*": Peygamberlerin çoğu, İsrailoğulları arasından çıkmıştır. Hz. Ya'kub'un oğulları, çoğunluğun sözüne göre peygamber idi. Râzî'ye göre Mûsâ'nın, kavminden seçip Allah ile konuşmasını dinlemek üzre Tur'a götürdüğü Yetmişler de peygamber idiler. Cenâbı Allah Mûsâ'ya, Ya'kub oğullarından peygamberler göndereceğini haber vermişti. Ayrıca Allah, onları Mısırlıların kölesi olmaktan kurtarıp özgürlüğe kavuşturmuş ve egemen yapmıştı. *"Sizi krallar yaptı"* cümlesindeki *mülûk* kelimesi, gerçek krallar anlamında değildir. Çünkü *"Sizi krallar yaptı"* cümlesi, bütün İsrailoğullarının kral olmasını gerektirir. Eğer burada *melik*'ten kasıt kral olsaydı, " وجعل منكم أو فيكم ملوكًا " denilirdi. Burada *melik,* kendi başına buyruk, egemen, özgürlük içinde hareket eden kimse anlamındadır. *"Allah sizi krallar yaptı"* demek, Allah sizi kölelikten kurtarıp özgürlüğe kavuşturdu, bağımsızlığa kavuştunuz, egemenlik elde ettiniz demektir. İbn Abbâs, bu cümleye: " Hizmetçiye, kadına ve eve sâhiboldunuz " şeklinde mâna vermiştir. Yine İbn Abbâs'tan gelen bir tefsîre göre İsrailoğullarında karısı, hizmetçisi ve evi olan kişiye *melik* (kral) denirmiş. Bir adam Abdullâh ibn Amr ibn el-'Âs'a:

— Biz muhâcirlerin fakirlerinden değil miyiz? deyince Abdullah:

— Senin sığındığın bir karın, barındığın bir evin yok mu? diye sormuş. Adam:

— Evet, var, deyince Abdullah:

— Öyle ise sen zenginlerdensin, demiş. Adam:

— Benim hizmetçim de var, deyince Abdullah:

— O halde sen krallardansın, demiş [2].

Hz. Peygamber(s.a.v.)in: *"İçinizden kimin can sağlığı, güvenlik, gönül*

1. Sayılar, 13-14. babların özeti.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/36-37

huzuru olur ve bir günlük de azığı bulunursa ona dünyâlar verilmiş gibi-dir."[1] dediği rivayet edilir.

" وآتاكم ما لم يؤت أحدًا من العالمين *:Âlemlerden hiç kimseye verme-diğini size verdi."* cümlesi, müfessirlere göre İsrailoğullarına, o zaman diğer milletlere verilmeyen nimetlerin verilmiş olduğunu belirtmektedir. Yüce Allah, denizi yarıp onları içinden geçirmiş, düşmanlarını helâk edip bazı topraklarını onlara vermiş, taştan tatlı su fışkırtmış, üzerlerine *menn* ve *selvâ* indirmiş, üstlerine bulutlarla gölge yapmış, içlerinden peyğamberler ve krallar yetiştirmiştir. Bu kadar nimet, o zamanda bir başka milletin elinde bulunmamıştı. İsrailoğulları, bir zaman çevrelerine hakim oldular, birçok meziyette de öteki milletlerden üstün idiler. Fakat bir zaman için üstünlük sağlamış olmaları, sürekli olarak dünyaya hakim olacakları anlamına gelmez. Tersine, söz dinlememelerinden dolayı ellerindeki nimetler alınıp lanetlere, azaplara uğratıldıkları, birçok âyette haber verilmektedir. *"Biz sizi orta (yolu izleyen) bir ümmet yaptık."*[2], *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."*[3] âyetlerinin bildirdiği üzre Allah katında ümmetlerin en hayırlısı, İslâm ümmetidir.

24- *"Dediler ki: 'Ey Mûsâ, onlar orada olduğu sürece biz oraya asla girmeyiz. Sen ve Rabbin gidin, savaşın, biz burada oturuyoruz!"* âyeti münasebetiyle şu olay anlatılır:

Bedir günü Hz. Peyğamber (s.a.v.), kendilerinden çok fazla olan düşmanla çarpışıp çarpışmama konusunda ashabiyle istişare etti. Çünkü kendileri, bir ordu ile savaşmak için değil, Ebû Süfyân yönetimindeki ticaret kervanını vurmak için yola çıkmışlardı. Karşılarına bin kişilik bir düşman kuvveti çıkınca, ashabının fikirlerini sormak gereğini duydu. Muhacirler, Allah Elçisinin emrinde çarpışacaklarını bildirdiler. Fakat Allah'ın Elçisi: *"Ey müslümanlar, bana düşüncenizi söyleyiniz!"* diyerek ensârın fikrini öğrenmek istiyordu. Çünkü çoğunluğu onlar oluşturuyordu. Sa'd ibn Mu'âẑ şöyle dedi:

— Ey Allah'ın Elçisi, herhalde bizi kasdediyorsun. Seni hak ile gönderen Allah'a andolsun ki bizi şu denize götürüp sen içine dalsan, biz de seninle beraber dalarız, hiçbirimiz geri kalmayız. Yarın düşmanla karşılaşmaktan çekinmeyiz. Biz ciddî çarpışan, dayanıklı savaşçılarız. İnşâallah, Allah bizden sana, seni sevindirecek şeyler gösterir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Sa'd'ın bu sözlerine sevindi.

Rivayetlerden birinde ensârdan Mikdâd ibn 'Amr el-Kindî'nin:

1. İbn Mâce, Zühd: 9; Tirmiẑî, Zühd: 34
2. Bakara Sûresi: 143
3. Âli İmran Sûresi: 110

— Ey Allâh'ın Elçisi, biz sana, İsrailoğullarının Mûsâ'ya dediği gibi : *"Git, sen ve Rabbin beraber savaşınız, biz burada oturuyoruz "* demeyiz, fakat: "Git, sen ve Rabbin beraber savaşınız, biz de sizinle birlikte savaşırız!" deriz, dediği rivayet edilir.

Mikdâd'ın bu sözü Bedir'de söylemiş olması, ihtimalden uzak görünüyor. Çünkü bu âyetler, Bedir olayından çok sonra, Hudeybiye Barışı ile Mekke'nin Fethi arasında inmiştir. Herhalde bu söz, başka bir münasebetle söylenmiştir. Nitekim Mikdâd'ın bu sözü, Hudeybiye'de söylediği de rivayet edilir:

Müşrikler, müslümanların kurban ve ibadetlerine engel olunca Allah'ın Elçisi:

— Ben kurbanımı götürüp Ka'be'de keseceğim, dedi.Mikdâd da:

— Yâ Resûlallah, vallahi biz, peygamberlerine: *"Git, sen ve Rabbin beraber savaşınız, biz burada oturuyoruz"* demeyiz, fakat: *"Git, sen ve Rabbin beraber savaşınız, biz de sizinle birlikte savaşırız, deriz!" dedi. Bu sözü işiten öteki sahâbîler de aynı şeyi söylediler*[1].

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ
يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٢٧﴾
لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَن۪ي مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ
اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٨﴾ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ تَبُٓوءَ بِاِثْم۪ي وَاِثْمِكَ
فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهُ
نَفْسُهُ قَتْلَ اَخ۪يهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا
يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَار۪ي سَوْءَةَ اَخ۪يهِ قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ

---

1. Buhârî, Tefsîr: Sûre: 5; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/39

أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ
﴿٣١﴾ مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ
نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا
فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ
كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

27- Onlara Âdem'in iki oğlunu, gerçek (bir hikâye) *olarak oku: Hani her biri birer kurban sunmuşlardı,* (kurban) *birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti.* (Kurbanı kabul edilmeyen, kabul edilene)*: "Seni öldüreceğim" demişti.* (O da)*: "Allah, sadece* (azâbından) *korunanlardan kabul eder" dedi. 28- "Andolsun, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam. Çünkü ben âlemlerin Rabbinden korkarım!" 29- "Ben isterim ki sen, benim günâhımı da, senin günâhını da yüklenip ateş halkından olasın! Zâlimlerin cezâsı budur." 30- Nefsi onu, kardeşini öldürmeğe çağırdı,* (o da nefsine uyarak) *onu öldürdü, ziyana uğrayanlardan oldu. 31- Derken Allah, ona, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.* (karganın yaptığını görünce): *"Yazık bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim* (ben)*?" dedi ve pişmanlardan oldu! 32- Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: "Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu*(n hayatını kurtarmak suretiyle) *yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur. Andolsun elçilerimiz onlara açık delîller getirdiler, ama bundan sonra da onlardan çoğu, yine yeryüzünde isrâf etmekte*(aşırı gitmekte)*dirler.*

Tefsîr:

Yüce Allah, çekememezlik, kıskançlık ve haksızlığın insanı dünyada da,

âhirette de nasıl kötü sonuçlara sürükleyeceğini belirtmek üzre Elçisine, Âdem'in iki oğlunun hikâyesini onlara okumasını emrediyor. *"Onlara oku!"* cümlesindeki *"onlar"* zamîri ile kim kasdedilmiştir? Hâzin, zamîrin, Hz. Peygamber'in kavmine, Zemahşerî ise Kitâb ehline, İbn Kesîr Yahûdîlere gittiğini söylüyor. Söz Yahûdîler üzerinde döndüğünden zamîrin onlara gitmesi uygundur. Ancak bütün dinleyenler de bu kapsama girer.

Konu Yahûdîlerin tavır ve hareketleri üzerinde dolaştığına göre bu âyetlerin, Yahûdîlerin henüz Medîne'de bulundukları sıralarda indiği anlaşılmaktadır. Fakat bunlar hakkında bir iniş sebebi zikredilmemiştir. Yüce Allah, Yahûdîlere, Tevrât'ta okuyup öğrendikleri bir olayı hatırlatarak zulüm ve kıskançlığın kötü sonucu hakkında onları uyarmaktadır. Çünkü Yahûdîler, Hz. Peygamber(s.a.v.)i çekemiyorlardı. Çekememezliğin sonuçlarını anlatmak üzere Âdemin iki oğlunun kıssası seçilmiştir. Bu kıssanın seçilmesindeki hikmet şudur: Kıskançlık, kardeşi kardeşe öldürtecek kadar kötüdür. Âdem'in oğlu Kaabil, kardeşi Hâbil'i çekemeyerek öldürmüş, ama sonunda pişman olmuş, ziyana uğramıştır.

Yahûdîlerle Araplar da kökende kardeş idiler. Çünkü Yahûdîler, Hz. İbrahîm'in oğlu İshâk soyundan, Kureyş Arapları da Hz. İbrahîm'in diğer oğlu İsmâ'îl soyundan gelmişlerdi. İşte Kureyş ile kökende kardeş olan İsrailoğulları, Kureyş içinden çıkan Peygamber'i kıskanıyorlardı. Gözünü bürüyen hased ve kıskançlığa yenilerek kardeşinin kanına giren Kaabil, sonunda nasıl ebedî pişmanlığa ve ziyana düştü ise, kardeşleri arasından çıkan bir peygamberi çekemeyen İsrailoğulları da sonunda öyle pişmanlık içine düşeceklerdir. Kur'ânı Kerîm bu gerçeği anlatmak üzre Yahûdîlere, bildikleri bir olayı ayrıntıya girmeden anlatmaktadır.

Hasan Basrî ve Dahhâk'e göre burada anlatılan iki Âdem oğlundan kasdedilen, Âdem'in iki öz oğlu değil, İsrailoğullarından iki kişidir. Bütün insanlar Âdem soyundan geldikleri için bu iki kişi de Âdem'in oğlu olarak anılmıştır. Konu, Yahûdîlerin taşkınlıkları, bazı kötü huyları ve özellikle kıskançlıkları üzerinde dolaşıyor. Onların hasedlerini açıklamak için içlerinden iki kişinin öyküsü anlatılıyor. Sonunda da: Bu yüzden İsrailoğullarına, bir canı öldürenin, bütün insanları öldürmüş gibi kabul edilip cezalandırılmasının emredildiği açıklanıyor. Eğer bunlar, Âdem'in kendi öz oğulları olsaydı, Âdem'in oğlunun yaptığı bir iş yüzünden İsrailoğullarına kısas cezâsının emredilmesi, uygun olmazdı[1].

Hasan ve Dahhâk'in bu görüşleri makul görünse de buradaki iki kişinin, Âdem'in kendi oğulları olması daha doğrudur. Çünkü Kur'ânı Kerîm,

1. Mefâtîh: 11/204; İbn Kesîr: 2/46

Yahûdîlere, bildikleri bir olayı hatırlatmaktadır. Bu olay Tevrât'ta vardır. Ve Tevrât'ta bu iki kişinin, Âdem'in oğulları oldukları belirtilmiştir. Kur'â-nı Kerîm'in, sadece özetle esasına işaret ettiği olay, Tevrât'ın Tekvîn Kitâbının dördüncü babında şöyle anlatılmaktadır:

"Ve Âdem, karısı Havvâ'yı bildi; ve gebe kalıp Kain'i doğurdu. Ve yine kardeşi Habil'i doğurdu. Ve Habil koyun çobanı oldu, fakat Kain çiftçi oldu. Ve Kain günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Habil, kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habil'e ve onun takdimesine baktı; fakat Kain'e ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkelendi ve çehresini astı. Ve Rab Kain'e dedi: Niçin öfkelendin? Ve niçin çehreni astın? Eğer iyi davranırsan, o yükseltilmiyecek mi? Ve eğer iyi davranmazsan günâh kapıda pusuya yatmıştır ve onun istediği sensin; fakat sen ona üstün ol. Ve Kain, kardeşi Habil'e karşı kalktı ve onu öldürdü.

Ve Rab Kain'e dedi: Kardeşin Hâbil nerede? Ve dedi: Bilmiyorum; kardeşimin bekçisi miyim ben? Ve dedi: Ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağırıyor. Ve şimdi sen toprak tarafından lanet edildin, o toprak ki kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzını açtı; toprağı işlediğin zaman artık sana kuvvetini vermiyecektir; yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın. Ve Kain[1] Rabbe dedi: Cezam taşınamıyacak derecede büyüktür. İşte bugün toprağın yüzü üzerinden beni kovdun; ve senin yüzünden gizli kalacağım ve yeryüzünde kaçak ve serseri olacağım. Ve vaki olacak ki her kim beni bulursa beni öldürecektir. Ve Rab ona dedi: Bunun için Kain'i her kim öldürürse ondan yedi kere öc alınacaktır. Ve Rab her kim onu bulursa kendisini vurmasın, diye Kain üzerine bir nişane koydu.

"Ve Kain Rabbın önünden çıktı ve Aden'in şarkında Nod diyarında oturdu."[2]

Müfessirlerin beyanına göre Âdem'in, her doğumda biri erkek, biri kız olmak üzere ikiz çocuğu olurdu. Bir önce doğan erkek, bir sonra doğan kızla evlenirdi. O zaman başka insan olmadığı için bu şekilde evlenmek zorunlu idi. Nihayet Âdem'in Hâbil ve Kaabil adında iki oğlu oldu. Kaabil'in ikizi olan kız, Hâbil'in ikizinden daha güzel olduğu için Kaabil, ikizini Hâbil'e vermeyip onunla kendisi evlenmek istedi. Babaları, Allah'a kurban sunmalarını, hangisinin kurbanı kabul edilirse onun haklı olacağını söyledi. Kurbanın kabulüne işaret de gökten inecek bir ateşin, kurbanı yakması idi. (İsrailoğulları arasında bu tür kurban sunuşlarına dair Tevrât'ta çok hikâye

1. İslâm kaynaklarında bu isim Kabil olarak geçer.
2. Tekvîn: 4/1-16

vardır). Sunulan kurbanlardan, Hâbil'in kurbanı kabul edilince Kaabil, ikiz kızkardeşinin Hâbil ile evlenmesine engel olmak için Hâbil'i öldürdü. [1]

Taberî tefsîrinde bu olay, çeşitli biçimlerde ve ayrıntılı olarak anlatılır. Bu rivâyetlerin kimi Tevrât'ın anlatımına uygun, kimi aykırıdır. Bu rivâyetler Tevrât'ın çeşitli nüshalarından veya Yahûdîlerin, dillerde dolaşan çeşitli öykülerinden alındığı için bunlar arasında farklar görülmektedir. Kardeşin, kardeşi öldürme nedeni olarak ikiz kızkardeşle evlenme olayı gösterilmiştir. Tevrât'ta da sebep budur. Fakat Kur'ânı Kerîm, kardeşle evlenmekten söz etmemiştir. İki kardeş arasındaki anlaşmazlık yüzünden birinin, ötekini öldürdüğünü söylemiştir. Kardeşiyle evlenme olayı, ilkel yasalarda zorunlu olsa da olgun şerîatlere aykırıdır. Kur'ânı Kerîm, en son ve olgun şerîate aykırı bir olayı kasden anmamıştır. Yahut da Kur'ânı Kerîm'in anlattığı olay, iki kardeş arasındaki herhangibir olaydır. Olayın nedeni, kızkardeşle evlenme değildir. Bu olayın, Tevrât'ın anlattığı olayla ilgisi yoktur. Kur'ân'ın anlattığı bu olay, Hasan Basrî ve Dahhâk'in söyledikleri gibi, İsrâiloğulları arasında geçmiş bir olaydır. Nitekim kıssaadan sonra: *"İşte bundan dolayı İsrâiloğullarına: bir canı öldürmemiş, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış bir canı öldüren kimsenin bütün insanları öldürmüş gibi olacağını; bir canı yaşatanın da, bütün insanları yaşatmış gibi olacağını yazdık!"* buyurulmuştur.

" إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ : *Ben, senin, benim günâhımı da, senin günâhını da yüklenmeni istiyorum.":* Şimdi burada bir soru akla geliyor: *"Hiçbir günâhkâr, diğer günâhkârın yükünü çekmez."* [2] âyetinin bildirdiği üzre, kimse kimsenin günâhını taşımaz. Kaatil, maktûlün günâhını neden taşısın? İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Hasan Basrî ve Katâde'ye göre bunun anlamı:" Beni öldürmenin günâhını ve senin işlediğin diğer günâhları yüklenerek Allah'a dönersin", demektir. "Benim işlediğim günâhları sen yüklenirsin", anlamına gelmez. Her insan kendi yaptığının cezâsını çeker. Maktulün işlediği günâhlardan kaatil sorumlu olmaz. Kaatil, haram olan haksız öldürme günâhından ve işlediği öteki günâhlardan sorumludur [3]. Başka bir ihtimal de şudur: Rivâyete göre zâlim, kıyamette hasmını razı edecek bir şey bulamazsa, mazlûmun günâhlarından alınıp zâlime yüklenir. Buna göre âyetin anlamı şu olabilir: Kıyâmette beni razı edecek bir şey bulamadığın takdirde sana yüklenecek olan benim günâhımı ve senin beni öldürmenin günâhını yüklenmeni istiyorum [4].

30 ncu âyet Kaabil'in, nefsine uyarak Hâbil'i öldürdüğünü, 31 nci âyet

1. Ibn Kesîr: 2/41
2. İsrâ Sûresi: 15
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/207; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/44
4. Mefâtîh: 11/207

de dünyada ilk defa meydana gelen bu öldürme olayında kaatil·Kaabil'in, öldürdüğü kardeşinin cesedini nasıl örteceğini düşünürken, ona kardeşini nasıl gömeceğini öğretmek üzere bir karganın gönderildiğini, karganın hareketinden, kardeşini nasıl gömeceğini öğrenen Kaabil'in, sonunda yaptığına pişman olduğunu anlatıyor.

Rivâyete göre Allâh'ın gönderdiği iki karga dövüşmüş, biri diğerini öldürmüş. Gagası ve ayaklarıyle yeri eşeleyip , öldürdüğü kargayı gömmüş. Bunu gören Kabil de kardeşini toprağa gömmeği öğrenmiş.

Bu âyette ilk insanın tabiata bakarak medeniyeti yavaş yavaş öğrendiğine işaret vardır. Demek ki ilk insan, ölüyü gömmeyi bilmiyordu. Gömülmeyen ceset kokuşur, cesette canlıların yaşamasına zararlı mikroplar ürer. Onu gömmek, tabiatın ve insan sağlığının korunması bakımından önemli bir aşamadır. İşte ilk insan, çevreye bakarak ölüyü gömmeyi öğrenmiştir. Bunu öğretmek, Allâh'ın ona verdiği ibret alma yeteneğiyle olduğundan, Allâh'ın insana lutfudur. Karganın gelip, onun karşısında öldürdüğü bir hayvanı gömmesi, raslantı değil, insanın öğrenmesi için Allah'ın sevkiyle olmuştur.

Âdem'in iki oğlu öyküsünden hemen sonra: *"İşte bundan dolayı, İsrâiloğullarına, bir can öldürmemiş, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış bir canı öldürenin, bütün insanları öldürmüş gibi, bir canı yaşatanın da bütün insanlaarı yaşatmış gibi sayılacağını yazdık..."* âyetinin gelmesi, bu iki kişinin, Hasan Basrî ve Dahhâk'in dediği gibi Âdem'in öz oğlu değil de İsrâiloğullarından iki kişi olduğu ihtimâlini hatıra getirirse de kardeşini öldürenin, onu nasıl gömeceğini bir kargadan öğrenmiş olması, bu ihtimâli bertaraf eder. Çünkü Ya'kub evlâdı olan İsrâiloğullarından olan insanların, ölünün nasıl gömüleceğini bilmemeleri mümkün değildir. Ancak ilk insan ölüyü gömkmeyi henüz öğrenmemiş olması makul, fakat insanlık tarihinin çok ilerlemiş zamanında gelmiş olan kavmin ölü gömmeyi bilmemesi makul değildir. Bu bakımdan burada anlatılanların Âdem'in oğlu alması akla ve siyaka daha uygundur.

Neden bir insanı öldürmek, bütün insanları öldürmek sayılmıştır? Çünkü bir insan, türünü temsil eder. Bir insanın haksız yere öldürülmesi, toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, sonunda bütün insanların birbirine düşmesine, haksızlıkların ve düşmanlıkların çoğalmasına, toplum düzeninin bozulmasına yol açar. Birinin hayatını koruyup kurtarmak da toplumda can güvenliğini sağlar. Toplumu gönül huzuru ile yaşatır. Yüce Allah, bir ferdin hayatını, bir toplumun hayatı kadar değerli görmüş, fertlerin hayatlarına saygının, toplumun hayatı, güvenlik ve mutluluğu ve toplumda cinayetleri önlemek için kısasın gerekliliğini anlatmak istemiştir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"İki müslüman birbirine kılıç çekip saldırırsa öldüren*

de, öldürülen de ateştedir. Dedİler ki:

— Yâ Resûlallah, öldüren ateşte ama, öldürülen niçin ateşte oluyor? Buyurdu ki:

— Çünkü o da arkadaşını öldürmek istiyordu.''[1]

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ
يُقَتَّلُوٓا اَوْ يُصَلَّبُوٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ
الْاَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ
(٣٣) اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ (٣٤)

33- Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmağa çalışanların cezâsı: (ya) *öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin, ayaklarının çapraz kesilmesi veya* (bulundukları) *yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyâda çekecekleri rezîlliktir; âhirette ise onlara büyük azâb vardır. 34- Ancak sizin onları* (yenip) *ele geçirmenizden önce tevbe edenler olursa bilin ki Allah, bağışlayan, esirgeyendir.*

Tefsîr:

33-34 ncü âyetlerin iniş sebebi hakkında anlatılanların özeti şudur:

Akl ya da Bahreyn'de bulunan 'Ureyne'den bir topluluk Medine'ye gelmiş. Peyğamber (s.a.v.), hastalıktan karınları şişmiş, renkleri uçmuş bu insanlara sadaka develeri vermiş, develerin yanına çoban da katmış. Develeri sağıp sütlerini içen bu adamlar, sağlıklarına kavuşunca çobanı öldürmüş-

1. Buhârî, Îmân: 22; Diyât: 2, Kasâme: 2; Müslim, Kasâme, 33, Fiten: 14, 15; Ebû Dâvûd, Fiten: 5; Nesâî, Tahrîm: 29, Kasâme, 7; İbn Mâce, Fiten: 11; İbn Hanbel, Musned: 4/401, 418, 5/43, 47, 48

ler, develeri de sürüp götürmüşler. Allah'ın Elçisi de arkalarından adam gönderip bunları yakalatmış; ellerini, ayaklarını keserek öldürtmüş. Bu rivayete göre bu adamlar, çobanın gözlerini oyduklarından, Allah'ın Elçisi de bunların ellerini, ayaklarını kestirmiş, gözlerini oydurmuş ve öylece bırakmış, ölmüşler.

Buhârî ve Müslim'in Ebû Kılâbe'den; Müslim, Hammâd ibn Seleme, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Murdeveyh ve Ebû Hâtim'in Enes'ten rivayet ettikleri bu olayın doğruluğu çok kuşkuludur. Zira bir rivâyette, gelen kavmin Akl'den, başka rivâyette 'Ureyne'den oldukları, Ebû Hüreyre rivayetinde ise bunların Fizâre'den oldukları söylenir. Bir rivâyette Hz. Peyğamber bunların gözlerini oydurmuş, diğer rivâyette oydurmamıştır[1].

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Elçisinin, günâhları ne olursa olsun, bir cemâatin ellerini, ayaklarını kestirip gözlerini oydurarak, acıların içinde kıvranır, susuzluktan da bağrı yanar biçimde ölüme terk edeceğini, sağduyu kabul etmez. Biz ne maksatla ortaya atıldığı belli olmayan bu âhâd rivayetlerini bir kenara bırakıp yukarıdan beri devam edegelen konuyu düşünürsek, konunun Yahûdîler üzerinde olduğunu görürüz. Nitekim bu âyetlerin, kasden insan öldüren, fesâd çıkaran Yahûdîler hakkında indiği de rivayet edilir[2].

Yahudîler, Allah'ın Resulüne çeşitli şekillerde hiyanet etmişler, onunla yaptıkları ittifakı bozarak müslümanların düşmanlariyle birleşip müslümanları imha etmeğe çalışmışlar, müşrikleri, Allah'ın Resulüne ve müslümanlara karşı kışkırtarak Hendek Vak'asının çıkmasına, müslümanların bir ay kadar kuşatılmasına sebebolmuş, daha önce kendi peyğamberlerine yaptıkları kötülüklerden daha fazlasını Hz. Peyğamber'e yapmaya kalkmışlardır. İşte yüce Allah, yukarıdan beri yahudîlere, kendi kitaplarında okudukları olaylardan misaller vererek zulmün, çekememezliğin, hasedin kötülüğünü hatırlattıktan sonra Allah'ın Resulüne karşı gelen, onunla savaşan, yeryüzünde fesad çıkaran kimselerin öldürüleceğini, asılacağını, ya da sürüleceğini ihtar etmektedir. Allah ve Resulü ile savaşanların, yeryüzünde bozgunculuk yapanların âkıbeti budur. Bu bir ihtardır, ileride vukubulacak bir cezaya işarettir. Nitekim Allah'ın Resulüne sui kasd hazırlayan Nadîr Oğulları, yurtlarından sürülmüş; Ahzâb Savaşında müslümanlara hiyanet eden Kurayza Oğullarının savaşan erkekleri öldürülmüş, kadınları ve çocukları esir edilip satılmıştır.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/48, 50.
2. Mefâtîh: 11/214

Âyetlerin sözgeliminden anlaşıldığına göre bu âyetler, henüz yahudîlerin Medine'de toplu bulundukları sırada inmiştir. Çünkü onların istikballerine işaret etmektedir. Âyetlerden çıkarılan hükme gelince:

1) Allah'a ve Resulüne karşı savaşan, müslümanlardan da olabilir, müslüman tebaasında bulunan gayri müslimlerden de olabilir. Hırsızlık, eşkiyalık, kabadayılık yapan, şehirde ya da kırda yol kesip insanları korkutan, gerek müslüman, gerek hırıstiyan, âyetin saydığı sıfatları taşır. Müslümanların huzurunu bozan, âsâyişi selbeden şerli kimseler, âyetin belirttiği şekilde cezalandırılır.

2) Müfessir ve fakîhlerin bir kısmına göre âyetteki (أَوْ) tahyîr için, bir kısmına göre de beyân içindir. (أَوْ) tahyîr için olursa, bu suçları işleyen kimseye, âyetin belirttiği cezâlardan biri verilir. Yani devlet başkanı isterse adamın öldürülmesine, isterse asılmasına, isterse ellerinin ve ayaklarının çapraz kesilmesine, isterse sürgün edilmesine karar verebilir. Fakat (أَوْ) beyan için olursa suçun ağırlık durumuna göre bu cezâlardan biri uygulanır. Yani yalnız adam öldürmüş olan öldürülür; hem adam öldürmüş, hem de mal gasbetmiş olan kimsenin elleri ve ayakları çapraz kesilir, sonra öldürülür ve asılır. Adam öldürmeyip sırf mal gasbetmiş olan kimsenin el ve ayağı çapraz kesilir. Yollarda halkı korkutan, fakat mal almayan kimse sürgün edilir. [1]

Sürgün de fakihlerin çoğunluğuna göre hapis anlamınadır. Çünkü bir yerden bir yere sürmek, adamın gittiği yerde de saldırmasına, şer ve fesat çıkarmasına neden olur. Bu ise caiz değildir. Küfür diyarına sürmek de olamaz. Çünkü küfür diyarına sürmek, dininden dönmesine yol açar. Burada "أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ: *Yahut Yerden sürülmeleridir.*"in mânası, yerin tamamından sürülmeleri demektir ki bu da ancak hapisle olur. Tutuklu, dünyânın lezzetlerinden yararlanamadığı, sevdiklerini göremediği için dünyâdan sürülmüş gibidir. İşte insanların mallarını gasbeden kimse, hapsedilerek dünya lezzetlerinden sürülmüş, çıkarılmış olur. [2]

(أَوْ)in beyân için olduğunu söyleyen Taberî, görüşünü kanıtlamak için şu hadîsi zikrediyor: *"Allah'tan başka tanrı yoktur diyen müslüman bir kişinin kanı, yalnız şu üç şeyden birini yapmakla helâl olur: Adam öldürmek, evli iken zinâ etmek, dininden ayrılmak, cemâati terk etmek."* [3]

Tabii bu ihtilâf, müslüman eşkıya içindir. Müslümanlara saldıran, Al-

1. Mefâtîh: 11/215-216
2. Mefâtîh: 11/217
3. Buhârî, Diyât: 6; Müslim, Kasâme: 25, 26; Ebû Dâvûd, Hudûd: 1; Tirmizî, Hudûd: 15; Nesâî, Tahrîm: 5, 11, 14; Dârimî, Siyer: 11; İbn Hanbel, Musned: 1/61, 63, 65, 70...

lah'ın dinine engel olan kâfirlerle, fitne ortadan kalkıncaya ve yalnız Allah'a tapılıncaya dek savaşmak, müslümanların görevidir. Ama saldırıdan vazgeçenlere dokunulmaz. " فلا عدوان إلاّ على الظالمين *:Zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur.*" [1]

"أو يصلبوا*:Yahut asılmaları*" kelimesinin tefsîrinde tâbiîlere varan görüşe göre adam önce öldürülür, sonra teşhir için asılır. Bazılarına göre de suçlu önce asılır, sonra ölmesi için karnına mızrakla vurulur.

4) " إلاّ الذين تابوا من قبل أن تقدروا عليهم فاعلموا أن الله غفور رحيم. *: Siz kendilerini yakalamazdan önce tevbe edenler hariç* (onlar böyle cezalandırılmazlar. Çünkü) *Allah, bağışlayan, esirgeyendir.*" âyeti kerîmesi, yakalanmazdan önce tevbe eden bu suçluların affedileceğini bildiriyor. Müfessirlere göre tevbe ile Allah'ın hakkı düşer, fakat kulların hakkı düşmez. Şimdi bu suçlular, eğer insan öldürmüş ve yakalanmazdan önce de tevbe etmişlerse, kan sahibi isterse kısas yaptırır, isterse kaatili affeder . Ancak bu kişilerin mutlaka öldürülmesi zorunluluğu, tevbe ile kalkar. Adam öldürmemiş, fakat mal gasbetmiş iseler, aldıkları mal geri alınır; elleri ayakları kesilmez. Yakalandıktan sonra tevbe edenlerin durumu hakkında âyet bir şey söylemiyor. Müfessirlere göre bunlardan ceza düşmez, bunlar belirtilen cezalara çarptırılırlar. İmâm Şâfi'î'ye göre tevbe ile bütün ilâhî cezâların kalkması muhtemeldir. Çünkü Mâiz, recmedildiği zaman tevbe ettiğini söyledi. Fakat onun tevbesini, recmedildikten sonra Allah'ın Elçisine haber verdiler, buyurdu ki: *"Bıraksaydınız ya!"* Bu da tevbenin, mükelleften, Allah'a âit bütün hakları düşüreceğini kanıtlar [2].

İmam Şâfi'î'nin bu görüşü, herhalde âyetin ruhuna daha uygundur. Âyet, yakalandıktan sonra tevbe edenlerin durumunu, Allah Elçisinin ve buyruk sahiplerinin ictihadına bırakmıştır. Müslümanların salâh ve yararına uygun olan ne ise o yapılır.

5) " إلاّ الذين تابوا*: Ancak tevbe edenler hariç...*" âyetindeki istisnânın kapsamı üzerinde de değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım âlimlere göre bu istisnâ, yalnız kâfirler hakkındadır. Çünkü bu işleri yapan kâfir, henüz yakalanmadan İslâma girerse bütün suçları düşer. Fakat bu suçları işleyen herhangibir müslüman, tevbe etmekle cezadan kurtulamaz.

Bazılarına göre de âyet, müslüman kâfir ayırımı yapmadan bütün insanları kapsar. Nitekim Hz. Osman ve Hz. Alî'nin hilâfetleri devrinde müslümanlara silâh çeken, kan döken, mal yağmalayan bazı kimseler, sonradan

1. Bakara Sûresi: 193
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/218

tevbe edip güvence istemişler, kendilerine güvence verilmiş, suçları bağışlanmıştır.

Kur'ânı Kerîm'in ibaresi geneldir, müslüman kâfir herkese yaygındır. Nitekim Hz. Ebûbekir zamanında baş gösteren irtidâd olaylarında, Hz. Ebûbekir, tevbe edip yeniden İslâma dönenleri bağışlamış, ridde esnasındaki eylemlerinden ötürü onları cezalandırmamıştır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَس۪يلَةَ وَجَاهِدُوا ف۪ي سَب۪يلِه۪
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعاً
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِه۪ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَل۪يمٌ ﴿٣٦﴾ يُر۪يدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِج۪ينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ
مُق۪يمٌ ﴿٣٧﴾

35- Ey inananlar, Allah'tan korkun, O'na (yaklaşmaya) *yol arayın, O'nun yolunda cihâdedin ki, kurtuluşa eresiniz. 36- O inkâr edenler var ya, eğer yeryüzünde olanların hepsi ve onun bir katı daha kendilerinin olsa da kıyâmet gününün azâbından kurtulmak için* (bunları) *fidye verseler, kendilerinden kabul edilmez. Onlar için acı bir azâb vardır. 37- Ateşten çıkmak isterler, ama oradan çıkacak değillerdir. Onlar için sürekli bir azâb vardır.*

Tefsîr:

Yüce Allah, yukarıda Kitâb ehlinden bazı toplulukların küfrünü, ahd ve mîsâkı bozduklarını, taşkınlıklar yapıp fesat çıkardıklarını anlattıktan sonra burada da mü'minlere, felâha ermeleri için Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan korunmalarını, kendilerini Allah'a götürecek vesîle aramalarını ve Allah yolunda cihâdetmelerini emretmekte; inkâr edenlerin, yeryüzünde bulunan herşeyi fidye verseler dahi, kendilerini âhiret azâbından kurtaramaya-

caklarını bildirmektedir. Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında bir olay zikredilmemiştir. Herhalde bunlar da öteki âyetlerin ardından inmiştir.

el-Vesîyle: vasıtadır. *"O'na vâsıta arayınız"* O'nu memnun edecek ibadetler ve işler yaparak rızâsına yaklaşınız, anlamınadır. Tasavvuf çevrelerinde *"O'na vesîle arayınız"* âyetini, sizi Allah'a götürecek mürşidler arayınız şeklinde tefsîr ederler. Mürşid insana Allah'a giden yolları gösterebilir, onu Hakk'a yöneltebilir, İslâm ahlâkını temsilde örnek olabilir. Fakat Allah ile kul arasında vasıta yoktur. Âyetteki vesîle, insanı Allah'ın rızasına yaklaştıracak ibadet ve eylemlerdir.

Ayrıca *vesîle*, Arşa en yakın bir mertebedir. Burası Allah Elçisinin makamıdır. Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müezzini işittiğiniz zaman siz de onun söylediklerini söyleyiniz, sonra bana salât okuyunuz. Kim bana bir salât okursa, Allah ona on salât (rahmet) eder. Sonra da benim için vesîle isteyiniz. Vesîle cennette, yalnız Allah'ın bir tek kuluna verilecek bir makamdır. O kulun ben olmasını umarım. Kim bana vesîle isterse ona şefaat edilir."* [1]

*Vesîle*nin, cennette yalnız bir tek kulun erebileceği bir makam olduğunu bildiren benzeri hadisleri, Tirmizî, İbn Murdeveyh ve Taberânî de rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin rivayeti de şöyledir: *"Müezzinin çağırısını işittiğiniz zaman:'* اللّٰهم رب هذه الدعوة التامة والصلوة القائمة آت محمّدًا الوسيلة والفضيلة والدرجة الرفيعة، وآبعثه مقامًا محمودًا الذى وعدته. *; Allahım, ey bu çağırının, başlayan namazın sahibi, Muhammed'e vesîle, fazilet ver; onu, kendisine söz verdiğin yüce makama ulaştır!' derse, kıyâmet gününde ona şefaat edilir."* [2]

36-37 nci âyetlerde de, yeryüzündeki herşey kâfirlerin olsa da, azâbdan kurtulmak için bunları fidye verseler yine azâbdan kurtulamayacakları belirtilmektedir. Bu, Allah'ı inkâr edenlerin sürekli cehennemde kalacakları anlamına gelir. Bu konuda değişik yorumları ileride açıklayacak ve kendi görüşümüzü belirteceğiz. Küfür ve şirk en büyük günâhtır. Herşeyin başında inanmak gelir. Küfürden dönüp Allah'a inananlar, günâhkâr olsalar da cehennemde sürekli kalmazlar. Şayet günâhları, Allah'ın af ve mağfiretine uğramazsa cehenneme atılırlar, suçlarının cezasını çektikten sonra çıkarılırlar.

İbn Murdeveyh'in rivayetine göre Talk ibn Habîb şöyle demiş: *"Ben şefâ'ati kabul etmezdim. Nihâyet Câbir ibn Abdillâh'a rastlayınca ona, ce-*

1. Buhârî, Ezân: 7, 8; Müslim, Salât: 10, 11; Tirmizî, Salât: 40; Menâkıb, 1; Ebû Dâvûd, Salât: 36; Nesâ'î, Ezân: 33, 35-37; İbn Mâce, Ezân: 4; Muvatta', Nidâ: 2; Dârimî, Salât: 10; İbn Hanbel, Musned: 1/120, 2/168,...
2. Buhârî, Ezân: 8, Kur'ân: 17, 81; Tirmizî, Salât: 43; Nesâ'î, Ezân: 38

hennem ehlinin, ebedî cehennemde kalacaklarına dair bildiğim âyetleri okudum. Câbir dedi ki:

— Ey Talk, yani sen, Allah'ın Kitâbını ve Allah Elçisinin sünnetini benden iyi bildiğini mi sanıyorsun? **(azâbda ebedî kalacaklarını)** ***okuduğun kimseler müşriklerdir. Ama ötekiler, günâhkârlar, bir süre azâba uğratılır, sonra ondan çıkarılırlar.***

Sonra Câbir, ellerini kulaklarına götürdü:'Eğer ben Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in :"**(Günâhkârlar)** ***ateşe girdikten sonra çıkarlar" dediğini işitmediysem, bunlar sağır olsun! Biz de senin okuduğun âyetleri okuduk.' dedi."*** [1]

Şunu da belirtmek lazımdır ki bu tür âhâd haberlerinin, özellikle Kütüb-i Sitte'de yer almayan bu İbn Murdeveyh rivayetinin, Emevîlerin sonu ile Abbâsîler devrinin ilk sıralarında şefâat konusunda mu'tezile ile ehli sünnet arasında çıkan tartışmalar sonucunda üretilip Peyğamber'in sahâbîlerinin ağzına konulduğu âşikârdır. Bunlar, itikada mesned olacak güçte haberler olmadığı için bunlar üzerine itikad kurulamaz. Bu konuda esas olan herşeyden önce Kur'ân, sonra ona ters düşmeyen, onu açıklayan, metin ve senedinde kuşku olmayan sağlam hadîslerdir.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

38- Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir cezâ olarak ellerini kesin! Allah, üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir. 39- Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe eder, uslanırsa kuşkusuz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, acıyandır. 40- Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a âidolduğunu bilmedin mi? **(O),** ***dilediğine azâbeder, dilediğini bağışlar. Allah herşeye kadirdir!***

1. İbn Kesîr: 2/54

Tefsîr:

38-40 ncı âyetlerin iniş sebebi hakkında bir olay anılmamıştır. Yalnız İbn Kesîr ve Hâzin şu olayı anlatırlar: Bir kadın mücevher çalmıştı. Malı çalınmış olanlar, Allah'ın Elçisine gelip bu kadının, kendilerinin mücevherlerini çaldığını söylediler. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Sağ elini kesiniz!"* dedi. Eli kesilen kadın: "Benim tevbem makbul değil mi?" diye sordu. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Sen, bugün annenden doğduğun gibi günâhından temizlendin."* dedi. Yüce Allah: *"Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe eder, uslanırsa kuşkusuz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, bağışlayan, merhamet edendir."* meâlindeki 39 ncu âyeti indirdi.

Buhârî ve Müslim'in rivayetlerine göre eli kesilen bu kadın, Mahzum Oğulları kabilesindendir. Hz. Âişe şöyle diyor: *"Allah'ın Elçisi zamanında, Mekke'nin Fethi sırasında hırsızlık eden bir kadına uygulanacak hüküm, Kureyşin ağırına gitti. 'Acaba kim, Allah'ın Elçisinden, bunun affedilmesini rica edebilir?' dediler. ' Buna Allah'ın Elçisinin sevdiği, Üsâme ibn Zeyd'den başkası cesaret edemez' dediler. Üsâme ibn Zeyd, kadın hakkında Allah'ın Elçisi ile konuştu. Allah Elçisinin rengi değişti:*

— Sen, yüce Allah'ın cezâlarından birini kaldırmak için şefâ'at mi ediyorsun? dedi.

Üsâme:

— Ey Allah'ın Elçisi, benim için Allah'tan mağfiret dile, dedi.

Yatsı olunca Allah'ın Elçisi kalktı, bir konuşma yaptı, Allah'a hamd-ü senâdan sonra dedi ki: "Sizden öncekilerin helâk olmasına sebep, şerefli biri çaldığı zaman onu bırakmaları, zayıf biri çaldığı zaman onu cezalandırmaları olmuştur. Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki Muhammed'in kızı Fâtıma da çalsa, elbette elini keserim!" Sonra emir verdi, hırsızlık eden kadının eli kesildi. Âişe der ki: "O kadının tevbesi güzel oldu, evlendi. Bana gelir, giderdi. Ben onun dileğini Allâh'ın Resûlüne iletirdim." [1]

Burada anlatılan olay, âyetin iniş sebebi değildir. Allâh Elçisinin adâletine, Allah'ın hükümlerini herkese eşit biçimde uyguladığına kanıt olarak anlatılan bir misaldir. Âyetin, daha önceki âyetlerle ilişkisi vardır. Yukarıda Allâh ve Elçisinin emirlerine karşı çıkan, müslümanlara kılıç çekip yol kesen, mal yağmalayan eşkıyanın cezası anlatılmıştı. Burada da âdî hırsızın cezası anlatılmaktadır.

1. Buhârî, Enbiyâ: 54, Meğâzî: 35, Hudûd: 11; Müslim, Hudûd: 9; Ebû Dâvûd, Hudûd: 4; Tirmizî, Hudûd: 6; Nesâ'î, Sârik: 6; İbn Mâce, Hudûd: 6; Dârimî

Hırsızlığı tamamen önlemek için hırsızın elinin kesilmesi emrediliyor. Hırsızlık bir ahlâk hastalığıdır. Buna bir kez alışanlar, öyle üç beş ay hapis yatmakla uslanmazlar. Toplumu bu dertten kurtarmak için Kur'ânı Kerîm, eskiden beri Arapların uygulamakta oldukları ağır cezanın uygulanmasını emretmiştir. Ancak 39 ncu âyetten anlıyoruz ki bu işten tamamen vazgeçip dönenlere bu ağır ceza uygulanmayabilir. Nitekim müslümanlarla savaşan eşkıya da tevbe edince öldürülmez, bağışlanırdı. Burada ise hırsızlıktan tevbe edenin de Allah tarafından bağışlanacağı bildirilmektedir. Allah'ın bağışladığını kulların da bağışlaması gerekir.

İbn Mes'ûd, âyeti: " والسارقون والسارقات فاقطعوا أيمانهم :*Hırsız erkeklerin ve hırsız kadınların sağ ellerini kesin.*"[1] şeklinde okumuştur, fakat bu okuma şâź'dır. Bütün âlimlere göre hırsızın sağ eli kesilir. Çünkü câhiliyye devrinde de böyle yapılırdı. İslâm, cahiliyye devrinde uygulanan bazı cezaları kabul etmiş, fakat başka şartlar da getirmiştir. *Kasâme, diyet, kırâd*[2] hükümleri de câhiliyye devrinde uygulanıp İslâmda da kabul edilmiş bulunan hükümlerdendir. Câhiliyye devrinde ilk el kesme cezâsını, Kureyş kabilesi uygulamış; Huzâ'a kolundan Muleyh ibn 'Amr oğullarının mevlâsı olup Ka'be'nin hazinesini soyan Duveyk'in elini kesmiştir.[3]

Âyetten çıkarılan hükümler şöyle özetlenebilir:

1) Hırsızlık cezası, ancak akıllı, erginlik çağına ermiş ve hırsızlığın haram olduğunu bilen kişiye uygulanır. Henüz yeni müslüman olmuş, hırsızlığın haram olduğunu bilmeyen kimsenin eli kesilmez[4].

2) İbn Abbâs, İbn Zübeyr ve Hasan Basrî'ye göre çalınan şeyin miktarı önemli olmadığı gibi, kapalı veya açık yerden çalınması da önemli değildir. Ne miktar olursa olsun ve nereden çalınırsa çalınsın, hırsızın eli kesilir. Dâvûd-i Zâhirî ve hâricîler de bu görüştedirler.

3) Fakat âlimlerin çoğunluğu, hırsızın elinin kesilmesi için kapalı veya beklenen,korunan bir yerden çalması ve çalınan malın belli bir değerde olması gerekir. Çalınan malın değeri, mezheplere göre değişir. Bu değişme, bu konuda rivayet edilen hadîslerin ihtilâfından ileri gelmektedir. Mâlik ibn Enes'e göre nisâb (değer), basılmış üç halis dirhemdir. Üç dirhem, yahut bu değerde, ya da bunun üstünde bir şey çalanın eli kesilir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.), üç dirhem değerindeki *micenn* (kalkan) için el kesmiştir. Ebû Hüreyre'den gelen rivâyete göre ancak beş dirhem değerindeki şey için el ke-

1. Hudûd: 5
2. *Kırâd:* Hicâz dilinde mudârebe anlamınadır. *Mudârebe,* kâr ortaklığı kaydıyla birine mal verip o malı çalıştırmaktır. (Lisânu'l-'Arab: 3/60)
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/56
4. Hâzin: 2/48

silir. Hz. Ebûbekir'in, beş dirhem değerindeki *micenn* için el kestiği rivayet edilir.

Şâfi'îlere göre nisâb, dînârın dörtte biri, ya da bu değerde bir şeydir. Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Hırsızın eli, dörtte bir dînâr veya daha fazlası için kesilir."* [1] *"Hırsızın eli, ancak dînârın dörtte biri veya daha fazla bir şey için kesilir, bundan azı için kesilmez."* [2] buyurmuştur.

Bunlara göre üç dirhem değerindeki *micenn* için Hz. Peygamber'in el kesmesi, *"ancak dörtte bir dînâr için el kesilebilir"* hükmüne aykırı değildir. Çünkü o zaman dînâr, oniki dirheme eşit idi. Üç dirhem, dörtte bir dînâr eder.

İbn Hanbel ve bazı âlimlere göre dörtte bir dînâr da, üç dirhem de *meredd-i şer'î*'dir. Bunlardan birini veya bu değerde bir şeyi çalanın eli kesilir. Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Micenn değerinden daha az bir şey için hırsızın eli kesilmez."* [3] buyurmuştur. Üç dirhem, beş dirhem, üçte bir dînâr, dörtte bir dînâr için Hz. Peyğamber'in el kestiğine dair çeşitli hadîsler, Nesâî'nin Sünen'inde zikredilir [4].

Ebû Hanîfe ve ashâbına ve Süfyân-ı Sevrî'ye göre nisâb, sikkeli, halis on dirhemdir. Çünkü Hz. Peyğamber devrinde on dirhem değerindeki bir şey için el kesilmişti. İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre Hz. Peyğamber devrinde micennin değeri on dirhem idi. Peyğamber (s.a.v.) bir *micenn* değerinden daha az bir şey için el kesilmeyeceğini buyurmuştur. *Micenn*in değeri konusunda İbn Abbâs ve İbn Amr arasında görüş ayrılığı vardır. İhtilâf edilen şeyden, çok olanı kabul etmek daha uygundur. Çünkü cezâlar, şüphe ile düşer.

4) Ancak ev, çadır gibi insanların oturduğu, mallarını koruduğu kapalı yerden mal çalanın eli kesilir. Bu yerin kapısının açık veya kapalı olması önemli değildir. Etrafı duvarla, telle, çitle çevrilmiş yer de *muhrez* (kapalı, korunan) yerdir. Muhrez yerde olmayan, başında kimsenin de bulunmadığı bir malı çalmak, el kesmeyi gerektiren bir suç değildir. Çünkü açık yerde bulunan mal, terk edilmiş, kamu malı sanılabilir. Oradan alan, bunu, kamuya âit sanıp almış olabilir. Bundan dolayı eli kesilmez. Bekçisiz bahçeden meyva çalan, ya da yazıda çobansız hayvan çalanın veya köy kentin dışında tek olan kır evinden eşya çalanın eli kesilmez. [5]

1. Buhârî, Hudûd: 13; Müslim, Hudûd: 2; Ebû Dâvûd, Hudûd: 12; Nesâ'î, Sârik: 9, 10; İbn Hanbel, Musned: 2/36, 41
2. Müslim, Hudûd: 2-5; Nesâ'î, Sârik: 10; İbn Mâce, Hudûd: 22; İbn Hanbel, Musned: 6/104
3. Nesâ'î, Sârik: 9, 10
4. Nesâ'î, Sârik, zikru'l-ihtilâfi alâ'z-Zuhrî
5. Hâzin: 2/49

5) El kesmek için hırsızın, çaldığı malda hissesi olmamak gerekir. Meselâ çocuk, kendi malının da bulunduğu düşüncesiyle babasının malını çalar, ya da baba, evlâdının, yahut ortak ortağının malını çalarsa eli kesilmez. [1] Hâzin, senedini zikretmediği bu görüşünü, herhalde: *"Şüphelerle hadleri defediniz."* [2] hadîsine dayandırmaktadır. Yahut bu çalma, gerçek hırsızlık sayılmaz.

6) Bilginlerin çoğuna göre bahçeden meyva yiyenin eli kesilmez. Hz. Peygamber(s.a.v.)e ağaçtaki meyvadan soruldu, buyurdu ki: *"İhtiyacı olan, eteğine doldurup götürmemek şartıyle ağaçtaki meyvadan yerse bir şey gerekmez. Ama bir miktar götürürse götürdüğünün iki katını öder, cezâ da gerekir. Fakat cerîn(toplanmış hurma kurutma yerin)dekini çalarsa, çaldığı meyva, kalkan değerinde ise eli kesilir. Bundan azını çalan, iki katını öder, bir de ukubet verilir* (dövülür, hakaret edilir)." [3]

"Ağaçtaki meyvadan yiyenin eli kesilmez. Cerîn içinde(kinden çalınmış) *ise* (çalınan) *şey, micenn parası değerinde ise* (el) *kesilir. Dağdaki şeyi çalmaktan ötürü el kesilmez. Mer'adan*(korudan)*çalarsa* (çalınan şey), *micenn değerinde ise el kesilir."* [4]

Birinci hadîste geçen *'ukûbet, ta'zîr* olarak açıklanır. Bir daha çalmaması için hırsızın *ta'zîri* (dövülüp hakaret edilmesi) gerekir. Onu *ta'zîr*, başkalarına da ibret olur. Suç ne kadar az olursa olsun, failini cezasız bırakmak, suç işleme eğiliminde olanlara cesaret verir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), ağaçtan, ihtiyacı kadar meyva yiyene cezâ verilmeyeceğini bildirmiştir. Demek ki zaruret içinde kaldığından dolayı hırsızlık edenin eli kesilmez. Acaba kendisi veya çoluk çocuğu aç kaldığı için, açlığını gidermek amacıyle hırsızlık edene cezâ verilir mi? Hz. Ömer'in, kıtlık yılında mal çalan hırsızın elini kesmediği rivayet edilir. Yüce Allah, zarurî durumlarda, haram olan leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanı yemeğe müsaade buyurmuş, açlıktan çaresiz kalıp bunları yiyeni affetmiştir. Kur'ân'ın bu telkininden, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in hadislerinden ve Hz. Ömer'in tatbikatından edindiğimiz kanıya göre çalışma, kazanma imkânı bulamayan, açlıktan çaresiz duruma düşen kimsenin, yalnız açlığını gidermek için çalması, elinin kesilmesini gerektirmez. Ona başka ceza verilir: tutuklanır, azarlanır, kınanır ama eli kesilmez.

Kur'ânı Kerîm, fakirlere, miskinlere, darda kalanlara Beytu'l-mâl'in ge-

1. Hâzin: 2/50
2. İbn Mâce, Hudûd: 5; Tirmizî, Hudûd: 2
3. Nesâ'î, Sârik: 11, 12; Ebû Dâvûd, Hudûd: 13; Tirmizî, Buyû': 54, Dârimî, Hudûd: 7; Muvatta', Hudûd: 22
4. Nesâ'î, Sârik, es-Semeru'l-muallak yusrak

lirlerinden hisse ayırmış, iktidarda bulunanlara ve zenginlere, onların hakkının verilmesini emretmiştir. Eğer bu hükümler gereğiyle yerine getirilmiş olsa, fakir açlık içinde çaresiz kalmaz, hırsızlık gibi haram yollara girmez. Birçok hırsızlığın, çaresizlikten kaynaklandığı bir gerçektir. Çaresizlik bazı kimseleri hırsızlığa, rüşvete, irtikâba sevk etmiştir. Kişinin elini kesmek, toplumun tedavisi için son çaredir. Ama önce hırsızlığı doğuran sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Hırsızlığa itici sebepler yok iken hırsızlık eden kişi, bir ahlâk hastalığına tutulmuştur. İşte bu ahlâksızlığından dolayı ibret için onun eli kesilir ki bir daha kimse böyle bir suçu işlemeğe cesaret bulamasın. Fakat yaptığına pişman olup bu işten gönülden tevbe edeni Allah affeder.

7) Hırsız, henüz eli kesilmeden yaptığına pişman olur, tevbe eder, tevbesinde samimî olduğu anlaşılırsa ikinci âyetten çıkan anlama göre onun eli kesilmez. Bundan dolayı hırsızın, bir süre tutuklanıp gözetim altında bulundurulması, davranışlarının izlenmesi gerekir. Uslandığı anlaşılırsa elinin kesilmesine gerek kalmaz.

Yakalanmadan, ya da yakalandıktan sonra tevbe eden hırsızın elinin kesilip kesilmeyeceği konusu, âlimler arasında ihtilâflıdır. Bazılarına göre yakalanmadan önce tevbe eden muhârib(terörist)in tevbesinin kabul edileceğini bildiren âyete kıyâsen, âdî hırsızın da henüz dâvâ, veliyy-i emre (hâkime) götürülmeden tevbe ettiği takdirde eli kesilmez. Bazılarına göre de had, suçun cezâsıdır. Tevbe ise yasak işi yapmanın günâhından Allah'a sığınmadır. Tevbe suçun cezasını kaldırmaz.

Fakat yakalanmadan önce tevbe edip tevbesi kabul edilerek eli kesilmeyen muhârib(terörist)in suçu, âdî hırsızın suçundan ağırdır. Tevbe ondan bu ağır cezâyı kaldırdığına göre, âdî hırsızdan niçin kaldırmasın? Kaldı ki yüce Allah, *"Kim haksızlığından dolayı tevbe eder, uslanırsa, Allah onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."* âyetiyle tevbe edeni bağışlayacağını bildirmiştir. Cezâyı veren Allah affederse artık ona kim ceza uygulayabilir? Nitekim bazı tâbiîlere göre eli kesilmeden tevbe etmek, haddi düşürür. Çünkü âyetin sonunda *Allah'ın: "el-ğafûr er-rahîm: çok bağışlayan, çok acıyan"* sıfatlarının anılması, o kimseden cezanın düşürüleceğine delâlet eder. Âyette anılan cezâ haddir. Âyetin zâhiri de haddin düşmesini gerektirir [1].

Demek ki el kesme, uslanmayana verilecek cezadır. Aklını başına alıp uslanan kimsenin artık eli kesilmez. Kişinin uslanıp uslanmadığı da davranışlarının kotrol edilmesiyle anlaşılır. Tevbe eden hırsız, bir süre gözetim altında tutulur, tevbesinde sadakati görülenin eli kesilmez. O halde bu el kesme

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/230

meselesi yüzünden İslâmın kınanması, İslâmın yanlış anlaşılmasından doğmaktadır. İslâm, asla uslanmaycak kimseler için toplumda zaten uygulanmakta olan bu ağır cezânın uygulanmasını gerekli görmüştür. Tâ ki toplumda bu kötü işler birbiri ardınca sürüp gitmesin. Ama bir kez şeytana uyup sonra tevbe eden, uslananlara bu ceza uygulanmaz. Çünkü İslâmın gayesi insanların elini kesmek değil, fakat toplumun salâh ve düzenini sağlamaktır. Eğer bu salâh el kesmeden de sağlanıyorsa mutlaka suçlunun elinin kesilmesi gerekmez. Tabii suçuna pişman da olsa hırsız tamamen cezasız da bırakılmaz, hapsedilir, dövülür, hakaret edilir, gözetim altında bulundurulur, çaldığı mal da ödetilir.

Fakat fakîhlerin çoğunluğuna göre hırsızın yakalanıp hâkim huzuruna çıkarıldıktan sonra tevbe etmesi, elinin kesilmesini önlemez. Çünkü dâvası, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e getirilen Mahzum'lu kadını, Allah'ın Elçisi affetmemiştir. Yalnız Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, cezayı uyguladığı şartları da iyi bilmek lâzımdır. Şerefli bir âileye mensubolan Mahzumlu Fâtıma'nın, çaldığı maldan ötürü el kesme cezasına çarptırılması, Kureyş'in ağırına gitmiş, herhalde bu ağır cezânın, şerefli bir âile için yüz kızartıcı olduğunu düşünerek kaldırılmasını istemişlerdir. Çünkü onların gelenekleri, genellikle zayıfların cezalandırılması, şereflilerin cezasız bırakılması şeklinde idi. İşte Allah'ın Resulü, Allah'ın hükmünün, herkese eşit biçimde uygulanacağını belirtmek için bu şerefli âileye mensup kadının elini kestirmiştir. Olayın hadîslerde anlatım tarzı, bunu açıkça göstermektedir. Allah'ın Elçisi, o zaman: *"Muhammed'in kızı Fâtıma da çalsa elini keserim!"* sözleriyle İslâmın getirdiği eşitliği vurgulamıştır.

8) Kazâî bir iş olan el kesme, ancak ülü'l-emr'in buyruğuyla infâz edilir. Hırsızlık suçu da kişinin itirafı veya kesin kanıt ile sabit olur.

9) Suçun tekerrür etmesi halinde: Bazı âlimlere göre ilk defa suç işleyenin sağ eli kesilir. İkinci kez işlerse sol ayağı kesilir. Üçüncüsünde sol eli, dördüncüsünde sol ayağı kesilir, sonra tutuklanır. Şâfi'î'ye âidolan bu görüş, çok ağırdır. O kimse feci bir biçimde ölüme terk edilmiş demektir. Bu görüşün kesin bir kanıtı yoktur. Âyet-i kerîme, sadece hırsızın elinin kesilmesini emrediyor. Suç tekerrür edince onun bütün ellerinin ve ayaklarının tamamen kesileceğini söylemiyor. Ancak daha önceki âyette müslümanlara karşı savaşan teröristlerin el ve ayaklarının tersinden kesileceğini bildiriyor. O halde yine eşkıyanın (teröristin) bir eli ve bir ayağı sağlam bırakılıyor. Suçu tekerrür eden âdî hırsızın el ve ayaklarını kesmek, onu müslümanlara karşı savaşan eşkıyâdan daha ağır bir cezâya çarptırmak olur.

Ebû Hanîfe ve Süfyân-ı Sevrî'ye göre bu hırsızın bir eli veya bir ayağı kesilir, sonra tekrar hırsızlık ederse sadece hapsedilir. Hz. Alî'nin: *"Ben,*

kişiye taharetleneceği bir el, yürüyeceği bir ayak bırakmamaktan utanırım!" dediği rivâyet edilir [1]

10) El kesmenin, hırsızdan çalınan malı tazmin zorunluluğunu ortadan kaldırıp kaldırmayacağı konusunda ihtilâf vardır. Şâfi'î'ye göre hırsız, çaldığını ödemek zorundadır. Ebû Hanîfe, Süfyân-i Sevrî, Ahmed ve İshâk'a göre hem el kesme, hem de geri ödeme birlikte uygulanmaz. Hırsız çaldığını öderse eli kesilmez, eli kesilirse çaldığını ödemez. Çünkü el kesmek, yeterli derecede bir cezâdır. Artık ona başka ceza verilmez. İmâm Mâlik'e göre hırsızın mutlaka eli kesilir ama zengin ise çaldığını da öder, fakir ise ödemez.

11) Âlimler, bu âyetten, İslâm ümmetinin, kendilerine bir imam tayin etmelerinin farz olduğu anlamını çıkarmışlardır. Çünkü yüce Allah, hırsızlık edene had uygulamayı emretmektedir. Bu emre muhatab birinin olması gerekir. Fertler kendi kendilerine had uygulayamazlar. Hür suçlulara ancak imam had uygulayabilir. Allâh'ın bu emrinin uygulanabilmesi için bir imam gerekir. Demek ki bir imam tayin etmek, ümmetin üzerine kesin farzdır [2].

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذ۪ينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا
اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ
سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَر۪ينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِه۪ يَقُولُونَ اِنْ
اُو۫ت۪يتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ
لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا
خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ
لِلسُّحْتِ فَاِنْ جَٓاؤُ۫كَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ

1. Hâzin: 2/50
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/228

يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ
اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

41- Ey Elçi, ağızlarıyle " inandık " dedikleri halde kalbleri inanmamış olanlar arasında küfürde yarış edenler seni üzmesin. Yahûdîler arasında da yalana kulak veren, sana gelmemiş olan bir kavme kulak verenler vardır. Onlar, kelimeleri yerlerinden kaydırırlar: " Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse kaçının! " derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun için Allah'a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalblerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyâda rezîllik var ve yine onlar için âhirette de büyük azâb vardır. 42- Yalana kulak verirler, haram yerler. Sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir; eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adâletle hüküm ver. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever. 43- İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar, ondan sonra da (verdiğin hükümden) *dönüyorlar? Onlar inanıcı değillerdir.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Hz. Peyğamber (s.a.v.) tesellî ediliyor: Yürekten inanmadıkları halde ağızlarıyle "inandık" diyen, küfre koşan münâfıkların; kendilerine aktarılan yalan, yanlış her sözü doğrulayan, sözleri asıl amaçlarından saptırıp kasden başka anlamlar çıkaran, kendi aralarında konuşup işlerine gelen hüküm verilirse kabul edilmesini, aksi takdirde kabul edilmemesini söyleyen Yahûdîlerin davranışlarından ötürü üzülmemesi emrediliyor. Dünyada da, âhirette de pişman ve perişan olacak bu yalan sözü dinleyen, haram yiyen kimseler arasında hüküm verip vermemek hususunda, Peyğamber (s.a.v.) serbest bırakılıyor. Fakat kendisine, onlar arasında hükmetmek isterse adâletle hükmetmesi emrediliyor. Tevrât'ta Allah'ın hükmü varken onu uygulamayıp daha hafif bir hüküm bulmak için Hz. Muhammed(s.a.v.)e ge-

len, sonra da onun verdiği hükme razı olmayanların davranışları kınanıyor ve Allah'ın hükmünü uygulamayanların mü'min olmayacakları bildiriliyor.

Tefsîrlerde anlatılan rivâyetlere göre âyetin iniş sebebi şudur: Evli olan bir Yahûdî erkeği ile kadını zinâ etmiş. Tevrât'ın recm hükmünü uygulamayıp değiştirmiş olan Yahûdîler kendi aralarında demişler ki: " Geliniz, bu olayı Muhammed'e götürelim. Eğer *celd, tahmîm* ile hükmederse kabul edersiniz. Böylece Allah'ın peyğamberlerinden birinin hükmetmiş olması, sizin recmi değiştirmeniz hususunda Allah'a karşı bir tutanak olur. Eğer recm ile hükmederse onun hükmüne uymazsınız. "

" Olayı Allah'ın Elçisine götürdüklerinde, Allah'ın Elçisi:

— Tevrât'ta recm hakkında ne buluyorsunuz? demiş. Onlar da:

— Suçlulara yüz sopa vururuz, yüzlerine kara çalıp onları merkebe ters bidirir, sokaklarda dolaştırırız, demişler. Abdullâh ibn Selâm:

— Yalan söylüyorsunuz, demiş, Tevrât'ta recm vardır, Tevrât'ı getiriniz!

Tevrât'ı getirmişler, açmışlar. Bir Yahûdî, elini recm âyetinin üstüne koymuş, âyetin öncesini ve sonrasını okumuş. Abdullâh ibn Selâm:

— Elini kaldır, demiş.

Yahûdî elini kaldırınca recm âyeti ortaya çıkmış. Demişler ki:

— Ey Muhammed, doğrusu Tevrât'ta recm vardır." [1]

Bu rivâyetlerin değişik şekilleri vardır. Başka bir rivâyette de Yahûdîler, Hz. Peyğamber'in verdiği recm hükmünü kabul etmek istemeyince Peyğamber (s.a.v.), İbn Sûryâ adında Fedekli bir Yahûdî gencini aralarında hakem yapmış. İbn Sûryâ, Tevrât'ta recmin bulunduğunu söylemiş ve şehâdet getirip müslüman olmuş [2].

Âyetin sözgelimiyle hiçbir ilişkisi olmayan bu rivâyetlerin, mantıkî bir yanı da yoktur, ayrıca bunlar Kur'ân'a da terstir. Çünkü âyetlerde hiç zinâdan söz edilmez. Konu, yukarıdan beri adam öldürme, dünyada bozgunculuk yapıp halkın huzur ve güvenini kaçırma ile ilgilidir. Yukarıda: *"Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur... "* buyurulmaktadır. Daha sonra gelecek olan 45 nci âyette de Tevrât'ta cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş şek-

1. Müslim, Hudûd: 15; Buhârî, Hudûd: 30, 31; İbn Mâce, Hudûd: 7, 9, 10 bak.
2. Mefâtîh: 11/232-233

linde kısâsın farz kılındığı bildirilmektedir. Demek ki konu, adam öldürme, bozgunculuk yapma, hırsızlık etme gibi kamu dâvâsı ile ilgili bir konudur. Âyetlerde zinâ söz konusu olmamıştır.

Âyete nüzûl sebebi gibi gösterilen rivâyetler, hayâlî olayı bir seramoni şekline sokuyorlar. Yahûdîler: " Muhammed, *tahmîm* ve *celde*ye hükmederse kabul edelim, recme hükmederse kabul etmeyelim" demişler. Ya kendileri bizzat Hz. Peyğamber'in yanına gelmişler, ya da Peyğamber'i yanlarına çağırtmışlar. Hz. Peyğamber onların yanına, Midras'ın evine gitmiş, Peyğamber'in altına minder koymuşlar. Peyğamber : " *Tevrât'ı getirin* " demiş. Tevrât'ı getirmişler. Peyğamber, altından minderi alıp Tevrât'ı minderin üstüne koymuş: "*Sana ve seni indiren Allah'a inandım!* " demiş. Sonra en bilginleri kim ise onu getirmelerini emretmiş. Bir genci getirmişler. O genç eliyle recm âyetini kapatmış. Sonra Abdullâh ibn Selâm müdâhele edince âyet ortaya çıkmış [1].

Yahûdîler recmi istemiyorlarsa niçin Hz. Peyğamber'in hükmüne başvurma ihtiyacını duysunlar? Gûyâ " Muhammed tahmîme hükmederse onun hükmü sizin için Allah'a karşı hüccet olur " demişler. Yahûdîler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğine âit işaretleri görmekle beraber ona inanmamışlardı. İnansalardı karşı çıkmazlardı. İnanmadıklarına göre onun vereceği hükmü Allah'a karşı hüccet sayarlar mı? Ve o takdirde bir peyğambere inanmadıkları için yine Allah katında suçlu duruma düşeceklerini düşünmezler mi? Onlar kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlardı. Hz. Peyğamber'in, Tevrât'ı minderin üstüne koyup : " *Sana ve seni indirene inandım!* " demiş olması bir hayâl ürünüdür.

Bu rivâyetlerin, gerçekle ilgisi yoktur. Bunlar ağızdan ağıza dolaşırken hadîs şekline dönüştürülmüş hikâyelerdir. Kur'ân'ın hükmüne de aykırıdır. Çünkü Kur'ân'da recm yoktur. Kur'ân, evli bekâr, genç ihtiyar kim olursa olsun zinâ suçu işleyen herkese yüz sopa vurulmasını emreder. Ancak câriyenin cezâsı, hür kadının cezâsının yarısı, yani elli sopadır. Hz. Peyğamber'in bir iki kişiyi recmettiğine dair âhâd haberleri de ya doğru değildir veya bu cezâ, Kur'ân'ın zinâ cezâsını bildiren âyetlerinin inişinden önce uygulanmış, Kur'ân, Arapların uygulayageldikleri recm cezâsını kaldırıp yüz sopaya çevirmiştir. Recm Tevrât'ın hükmüdür. Herhalde Araplar da bu hükmü Yahûdîlerin etkisiyle uygulamışlardır. Ama İslâmda bu hüküm celd (sopa) ile değiştirilmiştir. Tevrât'ın hükmü ve Arapların uygulaması, Arap geleneğinin tesiriyle hadîs şekline sokulup İslâm hukukuna girmiştir.

Gerçekte âyet, zinâ olayı ile değil, bir öldürme olayı ile ilgilidir. Ahmed

1. İbn Kesîr: 2/58-59

ibn Hanbel'in rivâyetine göre bu âyetler, iki Yahûdî kabilesi hakkında inmiştir. Câhiliyye devrinde bunlardan biri diğerini yenmiş ve galip taraf, yenik taraftan birini öldürürse, öldürülenin diyeti elli vasak; yenik taraf, galip taraftan birini öldürürse öldürülenin diyeti yüz vasak olmak üzere barış andlaşması yapmışlar. Bunlar birbirlerine bu şartlarla diyet vermeyi sürdürmüşlerdi. Hz. Peyğamber'in hicretiyle Medine'de hakimiyyet müslümanların eline geçtikten sonra yenik taraf, galip taraftan birini öldürdü. Galip taraf, eski andlaşma hükmü uyarınca yenik taraftan yüz vasak diyet istedi. Yenik taraf, Hz. Muhammed'in, haklıya destek olacağını bildiği için şöyle dedi:

— Dinleri bir, soyları bir, kentleri bir olan iki mahalleden birinin diyeti, ötekinin diyetinin yarısı olur mu? Biz bunu, sizin baskınız yüzünden kabul etmiştik. Ama şimdi Muhammed geldi, artık böyle diyet vermeyiz.

İki kabile, aralarında yeniden savaş çıkmak üzere iken Hz. Muhammed'i hakem yapmağa karar verdiler. Galip taraf, kendi aralarında şöyle konuştular:

— Vallahi, Muhammed bize, sizin karşı tarafa verdiğiniz diyetin iki katını vermez. Bu hasımlarımız doğru söylüyorlar. Biz onlara, zorla iki kat diyeti kabul ettirmiştik. Şimdi adam gönderip Muhammed'in görüşünü öğrenelim. Eğer bizim istediğimiz hükmü verecekse onun hakemliğine razı olalım, yoksa razı olmayalım, dediler.

Hz. Peyğamber'in fikrini öğrenmek üzere münâfıklardan bazı kişileri gönderdiler. Münâfıklar, Hz. Peyğamber'in yanına geldiklerinde yüce Allah, Yahûdîlerin düşüncelerini Elçisine bildirdi: *"Ey Elçi, ağızlarıyle 'inandık' deyip kalbleriyle inanmamış olanlardan ve Yahûdîlerden küfürde yarış edenler seni üzmesin..."* âyetinden 47 nci âyete kadar olan kısımları indirdi.

Ebû Dâvûd da benzeri bir olayı rivâyet etmiştir. İbn Abbâs'ın nakline göre bu iki kabile Nadîr ve Kurayza oğullarıdır. Kurayza oğulları, daha şerefli sayılan Nadîr oğullarına tam diyet öderler; Nadîr oğulları ise Kurayza oğullarına yarım diyet öderlerdi.

Bu âyetlerin, Hendek Vak'asından sonraki Kurayza oğulları kuşatmasında, Ebû Lübâbe ile istişâre eden Kurayza oğulları yahûdîleri hakkında indiği de rivayet edildiği gibi adam öldüren bir Yahûdînin, bir müslüman dostuna, kendisi hakkında nasıl bir hüküm vereceğini Hz. Peyğamber'den sormasını, eğer diyete hükmederse dâvâsını ona götüreceğini, aksi takdirde ona götürmeyeceğini söylemesi üzerine indiği de rivayet edilir. Hasılı, sözgeliminin de gösterdiği gibi âyetler, bir diyet olayı ile ilgilidir.

Demek ki Yahûdîler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e götürmek istedikleri bir Yahûdî dâvâsı hakkında münâfıklarla istişâre etmişler, şöyle hüküm verirse kabul edilmesini, böyle hüküm verirse kabul edilmemesini söylemişler. Öl-

dürdüğü adam için kendisine diyet hükmedilmesi arzusuyla Peygamber'e gelmek isteyen, şayet Peygamber kısâs ile hükmedecekse ona gelmek istemeyen Yahûdî olayı ile Nadîr ve Kurayza oğulları arasındaki diyet farklılığı hakkındaki rivâyetler, âyetlerin siyakına uygundur. Nitekim daha sonraki âyetlerde de Cenâbı Hak Tevrât'taki kısas hükümlerini açıklamaktadır. Ama zinâ ve Ebû Lübâbe olaylarının bu âyetlerle bir ilişkisi yoktur.

41 nci âyetten anlışılıyor ki bazı münâfıklar, Peygamber'in ağzından yahudilere, onun söylemediği sözleri söylemişler, yahudilerden bir grup da Peygamber'den duydukları sözü tahrif etmişler, böylece duyulan sözü değiştirip anlamını değiştirmede münâfıklar ve yahudiler ortak olmuşlardır. Onların bu tutumu, Allah'ın Resulünü üzmüştür. Bu olay henüz Yahudiler Medine'deiken vukubulduğuna göre bu âyetlerin, Hudeybiye Barışından önce inmiş olması gerekir. Önce inmiş olmasına rağmen Allah Resulünün hikmeti uyarınca kendisinden sonra inen âyetlerden sonraya konmuştur.

42 nci âyette *"İster onların arasında hükmet, ister onlardan yüz çevir"* emriyle Allah'ın Elçisi, Kitâb eihlinin, kendisine getirdikleri dâvalara bakıp bakmamakta serbest bırakılmıştır. Taberî ve birçok müfessirin kanâatine göre bu âyet muhkemdir -aslında yalnız bu değil, bütün âyetler muhkemdir- Müslüman bir hakim, gayri müslimlerin dâvâlarına bakıp bakmamakta serbesttir. İbn Abbâs, Hasan Basrî, Mücâhid ve İkrime'ye göre bu cümle: *"Onların aralarında, Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma!"*[1] âyetiyle neshedilmiştir. Gerçekte bu son âyet, nesihle ilgili değildir. Peygamber (s.a.v.), Kitâb ehli arasında hüküm vermek istediği zaman ona, adâletle hükmetmesini emretmekte fakat Peygamber(s.a.v.)e, Kitâb ehli arasında mutlaka hükmetmesini emeretmemektedir.

İmâm Şâfiî'ye göre müslümanların tebeası olan (zimmî) Kitâb ehlinin dâvâlarına bakmak, müslüman hakimin üzerine farzdır. Ancak müslümanlarla andlaşmalı olan Kitâb ehlinin dâvâlarına bakmak farz değildir. Hâkim dilerse bu dâvâlara bakar, dilerse bakmaz[2].

Müslümanların hakimiyetleri altında yaşayan Kitâb ehli, dâvâlarını müslüman hakime getirirlerse müslüman hakim, onların arasında adâletle hükmeder. Fakat zimmîler, dâvâlarını müslüman hakime getirmek zorunda değillerdir. İsterlerse dâvâlarını kendi aralarında, özel mahkemelerinde hükme bağlarlar. Taberî, Zührî'nin şu sözünü naklediyor: " Muâmelât ve mîras hukukunda onların, kendi din adamlarına gönderilmeleri sünnettir."

1. Mâide Sûresi: 49
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 11/235

Bu, İslâm şerîatinin, vicdan özgürlüğüne verdiği değeri gösterir. İslâm şerîati, hiç kimseyi İslâma girmeğe zorlamadığı gibi İslâm hakimiyetinde yaşayan gayri müslim tebeayı, İslâm hükümlerini uygulamaya da zorlamamıştır. Onların kendi dâvâlarını, dinlerinin hükümlerine göre çözmelerine, kendilerine ait özel mahkemeler kurmalarına imkân tanımıştır. Şayet hasım taraflardan biri müslüman, diğeri ẑimmî olursa o zaman dâvâ, İslâm mahkemesinde görülür[1].

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ
أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ
كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا
تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ
الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ
بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ
قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

44- Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peyğamberler, onunla Yahûdîlere hüküm verirlerdi, kendilerini Tanrı'ya vermiş zâhidler ve âbidler de Allah'ın Kitâbını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirlerdi) ve onu gözetleyip kollarlardı. (Ey hâkimler) insanlardan korkmayın, benden

1. et-Tefsîru'l-hadîs, 11/107-110

korkun ve benim âyetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte kâfirler onlardır! 45- O(Hak Kitâbı)nda onlara: cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kısas (ödeşme) yazdık. Kim bunu bağışlar(kısas hakkından vazgeçer)se o, kendisi için keffâret olur. Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte zâlimler onlardır!

Tefsîr:

44- Yüce Allah, Tevrât'ı bir yol gösterici ve nur olarak indirdiğini, Allah'a itâat eden peyğamberlerin, rabbânîlerin ve habrlerin, Allah'ın Kitâbından korumakla görevlendirildikleri, yahut öğrenip ezberledikleri, korudukları âyetlerle hükmedip bu hükümlerin doğru uygulanmasını kontrol edegeldiklerini beyan buyurduktan sonra, hüküm verecek olan kimselere hitâben, hüküm verirken insanlardan değil, sırf kendisindenkorkmalarınıemrediyor ve Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin kâfirler olduğunu vurguluyor. Sonra Tevrât'ın kısas hükümlerini açıklıyor. Dileyen kimsenin, kısas hakkını bağışlayabileceğini ve bunun, kendisi için keffâret olacağını belirtiyor ve Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin zâlimler olduğu vurgusunu yineliyor.

Rabbânî, İlâhî ilimleri tahsil eden, kendisini Allah'a vermiş âlim demektir. *Hibr* veya *habr dîn âlimi anlamınadır. Tahsîn* (güzelleştirme) anlamındaki *tahbîr*'den gelir. Süslü şeye *muhber* denilir. İlim, faziletlerin ve güzelliklerin en üstünü olduğundan âlime *habr denmiştir.*

" وَٱلرَّبَّانِيُّونَ وَٱلأَحْبَارُ بِمَا ٱسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ ٱللَّهِ " cümlesinde " مِنْ " beyâniyye ise mânâ, meâlde yazdığımız gibidir. Fakat " من "in ba'dıyye olması da muhtemeldir. Bu takdirde mânâ: *"Allah'ın Kitâbından, korumakla görevlendirilmiş bulundukları kadarı ile hükmederler"* şekline girer ki Tevrât'ın tamamının değil, ancak bir kısmının korunabildiğine işaret eden bu mânâ: *"Kendilerine verilen öğütten bir payı unutttular."*[1] *"Kitâb'dan bir pay verilenleri görmedin mi?"*[2] gibi âyetlerin anlamına uygun düşmektedir.

Âyette rabbânîlerin, peyğamberlerden ve *habr*lerden önce gelmesi, onların, habrlerden üstün olduğunu gösterir. Rabânîler, müctehidler durumunda, habrler de öteki âlimler durumundadır[165].

" ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم آلكافرون " : *Allah'ın indirdiğiyle hük-*

1. Mâide Sûresi: 13, 14.
2. Âl-i İmrân Sûresi.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/3-4.

metmeyenler kâfirlerdir.", " ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الظالمون: *Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler, zâlimlerdir.", "* ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الفاسقون. *Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler fâsıklardır."* cümlelerinden ilk ikisi Yahûdîler, üçüncüsü de hıristiyanlar hakkında olmakla beraber bütün insanlar için de genel kuraldır. Âyette Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler kâfir, zâlim ve fâsık sayılmaktadır. Hasan Basrî şöyle demiş: "Bunlar Yahûdî ve hıristiyanlar hakkında inmiş ise de Allah'ın indirdiğiyle amel etmek bizim üzerimize de farzdır." Tâvûs'a göre buradaki küfür, Allah'ı ve âhireti inkâr etmek gibi insanı dinden çıkaran küfür anlamına gelmez. Bu küfür, dini inkâr değil, nimete karşı nankörlük anlamına gelir.

Bu iki âyet de yukarıda anlattığımız üzre Yahûdî kabileleri arasındaki kısâs ve diyet adâletsizliğiyle ilgilidir: Nadîr oğulları, Kurayza oğullarından şerefli kabul edilirdi. Nadîr oğulları, Kurayza oğullarından öldürdükleri için yarım diyet verirler; Kurayza oğulları ise Nadîr oğullarından birini öldürürlerse onlara tam diyet öderlerdi. Böylece Kurayza oğullarının tam adamı, Nadîr oğullarının yarımına denk tutulurdu. Bu adâletsizliğin giderilmesi için Allah'ın Elçisine başvuruldu. İnen bu âyetler, böbürlenen ve adâlet sınırını aşan insanları hak ve adâlete davet etti. Allah'ın Elçisi, iki kabile arasında diyeti eşitledi[1].

Yüce Allah burada, Tevrât'ta kısâs emrettiğini, Tevrât'taki kısâs hükümlerini uygulamayanların kâfir olduklarını bildiriyor. Kur'ân'da nasıl saldırılara kısâs emredilmiş ise daha önce inmiş bulunan Tevrât'ta da aynı şey emredilmiştir. Tevrât'ın hükmünü uygulamayan, Hz. Muhammed(s.a.v.)in verdiği hükme de razı olmayanlar, kâfirlerden başkası değildir. Bugünkü Tevrât'ta kısâs ile ilgili hükümler şöyledir:

"Bir adamı vuran, vurduğu ölürse mutlaka öldürülecektir. Ve eğer pusu kurmaz, fakat Allah onu kendi eline teslim ederse o zaman sana tayin edeceğim yere kaçacaktır...

"Ve adam çalan, onu satmış olsun, yahut kendi elinde bulunsun, mutlaka öldürülecektir...

"Ve babasına yahut anasına lanet eden mutlaka öldürülecektir...

"Ve eğer adamlar kavga edip bir gebe kadına çarparlar ve onun çocuğu düşerse ve bir zarar olmazsa, kocasının kendi üzerine tayin edeceği gibi tazmin edecek ve hakimler vasıtasiyle verecektir. Fakat zarar olursa o zaman can yerine can, göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak,

1. İbn Kesîr Muhtasarı: s. 519.

yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin."[1]

45 nci âyet, Yahûdîlere emredilen etrâf (vücud organları) kısâsını hikâye etmektedir. Acaba Tevrât'tan nakledilen bu hükümler, müslümanlar için de geçerli midir? Âlimlerin bir kısmına göre bu âyet ile daha önceki Kitâbların neshedilmeyen hükümlerinin, müslümanlara da farz olduğunu gösterir. Çünkü yüce Allâh, Tevrât'ta nûr ve hidâyet bulunduğunu söylemiştir. Eğer Tevrât, tamamen neshedilmiş olsaydı, onda nûr ve hidâyet bulunmazdı. Bu görüşte olan bazı Hanefîler: "Bizden öncekilerin şerîati, neshedilmedikçe bizim için de şerîattir. " kuralını koymuşlardır. Bundan dolayı bu organların kısâsı, müslümanlara da farzdır.

Şâfi'î'ye göre cinayetler hakkındaki bu hükümler, bizim için de geçerlidir. Hasan Basrî, bu hükümlerin hem Yahûdîler, hem de öteki bütün insanlar için geçerli olduğunu söylemiştir[2].

Bazı âlimlere göre bu âyet, Allah'ın İsrâiloğullarına farz kıldığı kısâs hükümlerini hikâye etmektedir. Müslümanlar, kendilerine gönderilen özel şerîate bağlıdırlar. Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî'ye göre "Bizden öncekilerin şerîati bizim için hüccet değildir."[3] " لكلّ جعلنا منكم شرعة ومنهاجًا : *Her millet için bir şerîat ve yol koyduk."*[4] âyeti de her milletin özel, bağımsız bir şerîati olduğunu gösterir. Bu da peygamberlerden birinin ümmetinin, diğer bir peygamberin şerîatiyle yükümlü olması zorunluğunu ortadan kaldırır[5]

Kanâatimize göre Cenâbı Hakk'ın. Kur'ân'da anlattığı Tevrât hükümleri, bizim için de geçerlidir, farzdır. Ama Kur'ân'da anlatılmayan Tevrât hükümleri, bize farz olmaz. Zirâ Kur'ân'da anlatılan Tevrât hükümleri, Allâh'ın her millet ve devir için geçerli genel kurallarıdır. Bunların, Allâh'ın vahyi olduğunda kuşku yoktur. Eğer bunların, herhangibir kavim tarafından uygulanması tavsiye veya teşvik ediliyor, uygulayanları övülüyorsa bunlar, neshedilmemiş İlâhî sözlerdir. Bunları uygulamak farzdır. Fakat Kur'ân'da anlatılmayan Tevrât hükümlerinin, mutlaka Allah'ın hükmü olduğunu bilemeyiz. Çünkü tarih boyunca Tevrât'a çok katmalar olmuştur. Bundan dolayı İslâm şerîatinde neshedilse de edilmese de Kur'ân'da anlatılmayan Tevrât hükümleri, müslümanlar için hüccet değildir.

Şimdi Kur'ân'da anlatılan bu kısâs hükümleri, elbette bizim için de ge-

1. Çıkış, 24/12-25
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/62
3. Aynı
4. Mâide Sûresi: 48
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/12

çerlidir. Çünkü yüce Allah, bunların, kendi hükümleri olduğunu bildiriyor ve Allah'ın indirdiği hükümleri uygulamayanların kâfir, zâlim, fâsık olduklarını vurguluyor. O halde bunları uygulamayan herkes, bu tehdîd altına girmiş olur. Demek ki : "Bizden öncekilerin şerî'ati, bizim için de şerî'attir" kuralı eksiktir. Şöyle demek daha uygun olur: "Bizden öncekilerin, bizim Kitâbımızda anlatılan şerî'atleri, bizim için de şerî'attir."

Çıkış, Sayılar, Ahbâr, Tesniye kitaplarında Kur'ân'da bulunmayan birçok hüküm vardır. Fakat bunlar Kur'ân'da anlatılmadığı için bize hüccet değildir. Çünkü bunları uygulamayı emreden bir hadîs de zikredilmemiştir. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in ne kendisi, ne de ondan sonra gelenler bu hükümleri uygulamışlardır. Zaten yüce Allah, o önceki Kitâbın, Hz. Muhammed'-de, kendisinin ve toplumunun anlayacağı Arap diliyle vahyedildiğini defalarca vurgulamakta, böylece onun uygulanması gereken hükümlerinin bildirildiğini anlatmaktadır. Vücud organlarının kısâsı ise bu âyetin delâlet ve işâretiyle sabit olduğu gibi hadîslerle de emredilmiştir:

"Bir Yahûdî, bir câriyenin başını iki taş arasına sıkıştırıp yarmıştı. Câriyeye:

— Bunu sana kim yaptı? Falan mı, falan mı ? diye soruldu. (O işi yapan) Yahûdînin adı söylenince câriye başını salladı. Getirilen Yahûdî, suçunu itiraf etti. Allah'ın Elçisinin emriyle onun da başı yarıldı."[1].

"Rubeyyi'in kızkardeşi,(Hz. Enes'in de halası olan) Ümmü Hârise, bir insanın dişini kırmıştı. (Câriye olan bu) kişinin adamlarından af diledilerse de onlar döveni affetmediler. Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e gelip kısâs istediler. Rubeyyi'in annesi:

— Yâ Resûlallah, hiç şu kadının dişi kırılır mı, hayır vallahi (bir câriye için) onun dişi kırılmaz!, dedi.

Peyğamber (s.a.v.):

— Subhânellah, ey Rubeyyi'in annesi, kısâs Allah'ın hükmüdür, dedi.

Fakat kadın, düşüncesinde ısrar etti:

— Hayır vallahi, ona kısâs yapılıp dişi kırılamaz! diye diye sonuçta karşı taraf diyeti kabul ettiler.

Peyğamber (s.a.v.): 'Allah'ın kullarından öylesi var ki Allah'a yemîn etse, Allah onu doğru çıkarır!' buyurdu."[2]

1. Buhârî, Husûmât: 1, Vasâyâ: 5, Diyât: 4, 12; Müslim, Kasâme: 17; Ebû Davûd, Diyât: 10; İbn Mâce, Diyât: 24; Dârimî, Diyât: 4; İbn Hanbel, Musned: 3/143, 262, 269
2. Buhârî, Diyât: 14; Müslim, Kasâme: 24; Nesâ'î, Kasâme: 17; İbn Hanbel, Musned: 3/284

Alî ibn Ebî Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiştir: " Nefse karşılık nefis öldürülür; göze karşılık göz çıkartılır; buruna karşılık burun kırılır; dişe karşılık diş sökülür; yaraya karşılık aynı şekilde yara açılır. Eğer öldürme ve yaralamalar kasden olursa böyledir. Kasden öldürme ve yaralamalarda köleler de kadın erkek, kendi aralarında böyle kısâs yapılır."[1].

Karşılığında kısâs yapılacak organlar: el, ayak, diş gibi uzuvlardır. Diş hariç, kemik yaralamasında kısâs olup olmayacağı ihtilâf konusudur. Fakat dişte kısâs gerekir. Ebû Hanîfe ve iki talebesine göre diş hariç, Şâfi'î'ye göre diş de dahil kemiklerde kısâs gerekmez[2].

" فمن تصدّق به فهو كفّارة له : *Kim bunu bağışlar(kısâs hakkından vazgeçer)se o onun için keffâret olur.*" cümlesinde iki mânâ muhtemeldir: Birinci mânâya göre yaralının, ya da öldürülenin velîsinin, yaralayanı, ya da öldüreni affetmesi, kendi günâhları için keffâret olur. Müfessirlerin çoğu, âyete bu anlamı vermişlerdir. Buna delîl olarak da Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Kim bedeninden bir şeyi tasadduk ederse (yani kendisini yaralayanı bağışlarsa) bağışladığı şeyin ma'nevî değeri kadar günâhı örtülür."*[3] meâlindeki hadîsini gösterirler.

İkinci mânâya göre " فهو كفّارة له : *O, onun için keffâret olur."*daki zamîr, yaralayana, yahut öldürene gider. Yani yaralanan kimse, yahut öldürülenin velîsi; yaralayanı, yahut öldüreni affederse onun affetmesi, suçlu için keffâret olur. Artık Allah o kimseyi cezalandırmaz. Affedenin ecrini de Allah verir[4].

Yaralı, ya da öldürülenin velîsi, dilerse suçluyu affedip kısâsı diyete çevirir. Yaralamaların diyeti, çeşitli hadislerde belirtilmiştir. Hz. Peyğamber (s.a.v.) el ve ayak parmaklarından her birine on deve[5], kesilen buruna tam diyet, burunun bir tarafı kesilirse yarım diyet, kesilen ele veya ayağa yarım diyet; dile, dudaklara, kaşlara, erkek organına, iki göze diyet; dişlerin her birine beş deve, adam öldürmeğe yüz deve diyete hükmetmişlerdir[6].

Bu diyet miktarları, o zamanki toplumun ekonomik şartlarına göre tesbit edilmiştir. Sanıyoruz ki diyetin takdiri, zamanın şartlarına göre veliyy-i emre ve İslâm şûrâsına (parlamentosuna) bırakılmıştır.

1. Taberî,..; İbn Kesîr Muhtasarı: 1/521
2. İbn Kesîr Muhtasarı, 1/521
3. İbn Hanbel, Musned: 5/316, 330
4. Mefâtîh: 12/7-8
5. et-Tâc: 3/14
6. et-Tâc: 3/14-15

MÂİDE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	وَ إذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا	Vâv ile ve fâ'nın fethiyle:	Çoğunluk
	وَإذا حَلَلْتُمْ فِاصْطَادُوا	Fâ'nın kesriyle:	Ebû Vâkıd el-Cerrâh, Nubeyl ve Hasan ibn 'İmrân
	فَاذا حَلَلْتُمْ فاصْطادوا	Vâv yerine fâ ile:	Bir kırâettir [1]
2	وَلا يَجْرِمْنَكُمْ	Nûn'un sûkûnuyla:	Hasan, İbrâhîm ve ibn Vessâb. [2]
	وَلا يَجْرِمَنَّكُمْ:	Yâ'nın fethi, nûn'un şeddesiyle:	Çoğunluk.
	وَلا يُجْرِمَنَّكُمْ:	Yâ'nın dammıyle:	İbn Mes'ûd[3].
	شَنْآنُ:	Sûrede iki yerde de[4] Nûn'un sükûnuyla:	Ebûbekr, İbn 'Âmir ve İbn Verdân.
	شَنَآنُ	Nûn'un fethiyle:	Diğerleri.
	إنْ صَدُّوكُمْ:	Hemze'nin kesriyle:	İbn Kesîr ve Ebû 'Amr
	أنْ صَدُّوكُمْ:	Hemze'nin fethiyle:	Diğerleri.
	الْمَيِّتَةُ:	Meksûr yâ'nın şeddesiyle:	Ebû Ca'fer
3	الْمَيْتَةُ:	Sâkin yâ ile:	Diğerleri

1. el-Bahru'l-muhît: 3/421
2. el-Bahru'l-muhît: 3/422
3. Kurtubî: el-Câmi': 6/45, 110
4. İkincisi sekizinci âyettedir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَٱلنَّطِيحَةُ:		Çoğunluk.
	وَالْمَنْطُوحَةُ:		Abdullah ve Ebû Meysere
	وَمَا أَكَلَ ٱلسَّبُعُ:	Bâ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	وَمَا أَكَلَ ٱلسَّبْعُ:	Bâ'nın sükûnuyla:	Hasan, Feyyâz, Talha ibn Süleyman ve Ebû Hayveh
	النُّصُبُ:	İki damme ile:	Çoğunluk.
	النُّصْبُ:	Nûn'un dammını ve sâd'ın sükûnu ile:	Talha ibn Musarrif.
	النَّصَبُ:	İki fetha ile:	Îsâ ibn Ömer.
	النَّصْبُ:	Nûn'un fethi ve sâd'ın sükûnuyla:	Hasan.
	فَمَنِ ٱضْطُرَّ :	Nûn'un kesriyle:	'Âsım, Hamza ve Ya'kûb.
	فَمَنُ ٱضْطُرَّ:	Nûn'un dammıyle:	Diğerleri.
	فَمَنِ ٱطُّرَّ:	Dât'ın tâ'ya idğâmiyle:	İbn Muhaysın[5].
	غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ:	Tecânüf kökünden:	Çoğunluk
	غَيْرَ مُتَجَنِّفٍ لِإِثْمٍ:	Tecennüf kökünden:	Neha'î ve Yahyâ ibn Vessâb[6].
4	وَمَا عَلَّمْتُمْ:	'Ayn'ın ve lâm'ın fethiyle etken kipi:	Çoğunluk.
	وَمَا عُلِّمْتُمْ:	'Ayn'ın dammı, lâm'ın kesriyle edilgen kipi:	İbn Abbâs ve Muhammed ibn el-Hanefiyye.
	مُكَلِّبِينَ:	Kâf'ın fethi ve şeddeli lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	مُكْلِبِينَ:	Kâf'ın sükûnu, lâm'ın tahfîfi ile:	Hasan[7].
6	وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى ٱلْكَعْبَيْنِ:	Nasb ile:	Nâfi',Kisâ'î, İbn 'Âmir ve Hafs

5. en-Neşr fî'l-Kırââti'l-'aşr: 1/225; el-Bahru'l-muhît: 3/427
6. Kurtubî: 6/64
7. Kurtubî: 6/68; el-Bahr: 3/429

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ أَرْجُلُكُمْ:	Ref' ile :	Hasan ve A'meş Süleymân[8]
	وَ أَرْجُلِكُمْ:	Cerr ile :	İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Hamza.[9]
	فَاطَّهَّرُوا:	Meftûh hâ ve tâ'nın şeddesiyle:	çoğunluk.
	فَأَطْهِرُوا:	Tâ'nın sükûnu ve hâ'nın kesriyle ithâr kökünden:	Bir okumadır[10].
	لِيُطَهِّرَكُمْ:	Tathîr kökünden:	Çoğunluk.
	لِيُطْهِرَكُمْ:	İthâr kökünden:	İbn el-Müseyyib[11].
12	بِرُسُلِي:	Sîn'in dammıyle:	Çoğunluk.
	بِرُسْلِي:	Sîn'in sükûnuyla:	Hasan.
	وَعَزَّرْتُمُوهُمْ:	Şeddeli zâ ile, ta'zîr'den:	Çoğunluk
	وَعَزَرْتُمُوهُمْ:	Âsım el-Cahderî[12].	
	قَسِيَّةً:	Kaf'tan sonra elifsiz ve şeddeli yâ ile:	İbn mes'ûd, Neha'î, İbn Vessâb, Hamza, Kisâ'î.
13	قَاسِيَةً:	Kaf'tan sonra elif ve hafîf yâ ile:	Diğerleri.[13].
	يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ:	Lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	يُحَرِّفُونَ الْكِلْمَ	Kâf'ın kesri ve lâm'ın sükûnu ile:	Ebû Recâ'[14].

8. Kurtubî: 6/91
9. el-Bahr: 3/437. Bu, Enes ibn Mâlik, İkrime, Şa'bî, Muhammed Bâkır, Katâde, 'Alkame ve Dahhâk'in kırâetidir. Ebû'l-Hasen 'Usfûr, ma'tûf ile ma'tûfun 'aleyh arasının başka sözlerle açılmasını, dil bakımından çirkin görmekte, özellikle İlâhî Kitâbın bundan münezzeh olduğunu, binâen 'aleyh *ercül*'ü nasb ile okuma hakkındaki rivâyeti doğru bulmamaktadır. Bu görüşte olanlara göre Kur'ân'da farz olan, ayakların meshedilmesidir: el-Bahr: 3/438.
10. el-Bahr: 3/439
11. el-Bahr: 3/439
12. el-Bahr: 3/444
13. Kurtubî: 6/115; el-Bahr: 3/445.Taberî, yâ'nın şeddesiyle olan birinci kırâeti tercîh etmektedir. Çünkü abartma ifade ettiği için bu kırâet, o kavmi kötülemede daha etkindir: Cami'u'l-beyân: 6/155
14. el-Bahr: 3/446

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلَامَ:	Lâm'dan sonra elif ile:	Sülemî ve Neha'î[15].
16	سُبُلَ:	Bâ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	سُبْلَ:	Yâ'nın sükûnuyla:	Hasan ve İbn Şihâb[16].
20	يَا قَوْمِ:	Mîm'in kesriyle:	Çoğunluk.
	يَا قَوْمُ	Her yerde mîm'in dammıyle:	İbn Muhaysın[17]
	مِنَ ٱلَّذِينَ يَخَافُونَ	Fiilde yâ'nın fethiyle:	Hicâz, Irak ve Şâm kari'leri.
	مِنَ ٱلَّذِينَ يُخَافُونَ ٱللَّهَ	Edilgen fiilden sonra lafza-i celâl ziyâdesiyle:	İbn Abbâs, İbn Cü beyr ve Mücâhid**.
25	إِلاَّ نَفْسِي وَأَخِي:	İkisinde de yâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	إِلاَّ نَفْسِيَ وَ أَخِيَ:	İkisinde de yâ'nın fethiyle:	Hasan.
	فَافْرُقْ:	Râ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	فَا فْرِقْ	Râ'nın kesriyle:	'Ubeyd ibn 'Umeyr'den rivayet[18]
28	يَدِيَ إِلَيْكَ:	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi'.
	يَدِي إِلَيْكَ:	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Diğerleri.
	إِنِّيَ أَخَافُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Haremiyyân ve Ebû 'Amr
	إِنِّي أَخَافُ:	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Diğerleri
29	إِنِّيَ أُرِيدُ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi'
	إِنِّي أُرِيدُ:	Yâ'nın sükûnuyla:	Diğerleri.

15. Kurtubî: 6/6
16. el-Bahr: 3/448
17. el-Bahr: 3/453-454

** Taberî, (يخافون)de yâ'nın fethiyle etken şeklindeki cumhur kırâetini tercîh etmektedir. İbn Abbâs, Sa'id ibn Cübeyr ve Mücâhid'e atfedilen ikinci kırâet ise eğer sened doğru ise : "Fazîlet ve takvâlarından ötürü kendilerinden çekinilen, korkulan, kendilerine saygı duyulan iki kişi" anlamına gelir: Câmi'u'l-beyân: 6/177-178; el-Bahr: 3/455

18. Kurtubî: 6/129

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
31	يَا وَيْلَتَا:	Tâ'dan sonra, mütekellim yâ'sına bedel bir elif ile:	Çoğunluk.
	يَا وَيْلَتِى:	Mütekellim yâsıyle:	Hasan[19]
	أَعَجَزْتُ:	Cîm'in fethiyle:	Çoğunluk.
	أَعَجِزْتُ:	Cîm'in kesriyle:	Hasan, Feyyâz ve Talha ibn Süleyman. Şâz bir kırâettir.
	فَأُوَارِىَ:	En-ekûne'ye atfen nasb ile:	Çoğunluk.
	فَأُوَارِى:	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Talha ibn Musarrif ve Feyyâz ibn Ğazvân.
	سَوْأَةَ أَخِى:	Vâv'ın sükûnu, açık hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk.
	سَوَةَ أَخِى:	Hemze'yi hazf ve harekesini vâv'a nakl ile:	Zührî.
	سَوَّةَ أَخِى:	Vâv'a çevrilen hemze'nin vâv'a idğâmiyle:	Ebû Hafs[20].
32	مِنْ آجْلِ	Hemze'nin kesri ve harekesinin kendinden önceki nûn'a nakli ile:	Ebû Ca'fer Yezîd İbn Ka'ka'.
	مِنْ أَجْلِ:	Hemze'nin fethiyle:	Diğerleri.
	أَوْ فَسَادٍ:	Tenvînli cer ile:	Hasan[21]
	أَوْ فَسَادًا:	Tenvînli nasb ile:	Çoğunluk.

19. Hamza, Kisâ'î ve Ebû 'Amr, *veyletâ*'nın elifini imâle etmişlerdir: el-Bahr: 3/466
20. el-Bahr: 3/467
21. Kurtubî: 6/146; el-Bahr: 3/468

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رُسْلَنَا(رُسْلُهُمْ، رُسْلُكُمْ):	Lâm'dan sonra iki harf varsa her yerde sîn'in sükûnuyla:	Ebû 'Amr.
	رُسُلَنَا:	Her yerde sîn'in dammıyle:	Diğerleri.
33	أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ	Tef'îl bâbından:	Çoğunluk.
	أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصْلَبُوا أَوْ تُقْطَعَ:	Şeddesiz olarak sülâsîden:	Hasan, Mücâhid ve İbn Muhaysın[22].
37	أَنْ يَخْرُجُوا:	Etken kipiyle:	Çoğunluk.
	أَنْ يُخْرَجُوا:	Edilgen kipiyle:	Yahyâ ibn Vessâb ve Ebû Vâkıd[23].
38	وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ:	Mübtedâ olarak ref' ile:	Çoğunluk.
	وَٱلسَّارِقَ وَٱلسَّارِقَةَ	Mukadder bir ikta'û fi'li ile mansûb olarak:	Îsâ ibn 'Ömer ve İbrâhîm ibn Ebî 'Able.
	وَٱلسَّارِقُونَ وَٱلسَّارِقَاتُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمْ:	Çoğul olarak ve eymân kelimesi ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd.
	لَا يُحْزِنْكَ:	Enbiyâ Sûresi haric, her yerde yâ'nın dammı, zâ'nın kesriyle:	Nâfi'.
41	لَا يَحْزُنْكَ:	Her yerde yâ'nın fethi ve zâ'nın dammıyle:	Diğerleri[24].
	يُسَارِعُونَ:	Müsâra'a kökünden:	Çoğunluk.

22. el-Bahr: 3/471
23. el-Bahr: 3/475
24. en-Neşr: 1/244

Âyet No.	Kelime:	Kıràet farkı:	Okuyanlar:
	يُسْرِعونَ:	Yâ'nın dammı ve sîn'in sükûnuyla, isrâ' kökünden:	Sülemî[25].
42	لِلْكَذِبِ:	Kâf'ın fethi , zâl'in kesriyle:	Çoğunluk.
	لِلْكِذْبِ:	Kâf'ın kesri , zâl'in sükûnuyla:	Hasan ve Îsâ ibn 'Ömer.
	لِلْكُذُبِ:	Kâf'ın ve zâl'in dammıyle:	Kırâetttir[26].
	لِلسُّحُتِ:	Her yerde hâ'nın dammıyle:	Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	لِلسِّحْتِ:	Sîn'in kesri, hâ'nın sükûnuyla:	'Ubeyd ibn 'Umeyr.
	لِلسُّحْتِ:	Sîn'in dammı, hâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk[27].
44	فَلاَ تَخْشَوُا ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ(ى):	Vasl halinde izâfet yâsını ispat ile:	Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr.
	فَلاَ تَخْشَوُا ٱلنَّاسَ وَاخْشَوْنى	Vasl ve vakf halinde yâ'yı ispat ile:	Ya'kûb.
	فَلاَ تَخْشَوُا ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ:	Her iki halde de yâ'nın hazfiyle:	Diğerleri.
45	وَٱلْعَيْنُ وَٱلأَنْفُ وَٱلأُذُنُ وَٱلسِّنُّ:	Hepsinde ref' ile:	Kisâ'î.
	وَٱلْعَيْنَ وَٱلأَنْفَ وَٱلأُذُنَ وَٱلسِّنَّ:	Hepsinde nasb ile:	Diğerleri.
	وَٱلْجُروحَ:	Nasb ile :	Nâfi' ve 'Asım.
	وَٱلْجُروحُ:	Ref' ile:	Diğerleri.

25. Sülemî: 3/487. Dûrî'nin rivâyetine göre Kisâ'î, (يسارعون)de imâle yapmıştır.
26. el-Bahr: 3/487
27. el-Bahr: 3/489

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الأذْن	Zâl'in sükûnuyla:	Nâfi'.
	الأذُن:	Zâl'ın dammıyle:	Diğerleri.
	فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ:		Çoğunluk.
	وَمَنْ يَتَصَدَّقْ بِهِ:		Übeyy Mushafı[28].
	وَلِيَحْكُمَ:	Lâm'ın kesri, mîm'in fethiyle:	Hamza.
	وَلْيَحْكُمْ:	Lâm'ın ve mîm'in sükûnuyla:	Diğerleri.
	وَ أنْ لِيَحْكُمَ:	Key lâmından sonra bir en ziyâdesiyle:	Übeyy[29].
	الإنْجيل:	Hemze'nin kesriyle:	Çoğunluk.
	الأنْجيل:	Hemze'nin fethiyle:	Hasan[30].

28. el-Bahr: 3/495-498

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

ÂL-İ 'İMRÂN SÛRESİ

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

Âyet No.	*Âyetin konusu:*	*Sayfa No.*
٧٨–٨٠	و إن منهم لفريقا يلوون ألسنتهم بالكتاب	٦٨
٨١–٨٣	و إذ أخذ الله ميثاق النبيين	٧١
٨٤–٩١	قل آمنا بالله و ما أنزل علينا	٧٣
٩٢	لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون	٧٨
٩٣–٩٥	كل الطعام كان حلا لبنى إسرائيل	٧٩
٩٦–٩٧	إن أول بيت وضع للناس للذى ببكة	٨٠
٩٨–١٠٣	قل يا أهل الكتاب لم تكفرون بآيات الله	٨٣
١٠٤–١٠٩	و لتكن منكم أمة يدعون الى الخير و يأمرون بالمعروف	٨٦
١١٠–١١٢	كنتم خير أمة أخرجت للناس تأمرون بالمعروف	٨٩
١١٣–١١٧	ليسوا سواء من أهل الكتاب أمة قائمة يتلون آيات الله آناء الليل	٩٤
١١٨–١٢٠	يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم	٩٨
١٢١–١٢٩	و إذ غدوت من أهلك تبوىء المؤمنين مقاعد للقتال	١٠٢
١٣٠–١٣٦	يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا الربا أضعافًا مضاعفةً	١٠٧
١٣٧–١٤٢	قد خلت من قبلكم سنن فسيروا فى الأرض	١١٢
١٤٣–١٤٨	و لقد كنتم تمنون الموت من قبل أن تلقوه فقد رأيتموه	١١٥
١٤٩–١٥٥	يا أيها الذين آمنوا إن تطيعوا الذين كفروا يردوكم على أعقابكم	١١٧
١٥٦–١٥٨	يا أيها الذين آمنوا لاتكونوا كا لذين كفروا	١٢٣
١٥٩–١٦٠	فبما رحمة من الله لنت لهم	١٢٤
١٦١–١٦٤	وما كان لنبى أن يغلّ	١٣١
١٦٥–١٦٨	أ و لما أصابتكم مصيبة قد أصبتم مثليها قلتم أنى هذا؟	١٣٦
١٦٩–١٧١	و لا تحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله أمواتا	١٣٨
١٧٢–١٧٤	الذين استجابوا لله والرسول من بعد ما أصابهم القرح	١٤١
١٧٥–١٨٠	إنما ذلكم الشيطان يخوف أولياءه فلا تخافوهم و خافون	١٤٥
١٨١–١٨٤	لقد سمع الله قول الذين قالوا إن الله فقير ونحن أغنياء	١٥١
١٨٥–١٨٦	كلُّ نفسٍ ذائقة الموت	١٥٣
١٨٧–١٨٩	و إذ أخذ الله ميثاق الذين أوتو الكتاب لتبيننه للناس و لا تكتمونه	١٥٥
١٩٠–١٩٤	إن فى خلق السموات والأرض وآختلاف الليل والنهار	١٥٧
١٩٥–١٩٨	فاستجاب لهم ربهم أنى لا أضيع عمل عامل منكم من ذكر أو أنثى	١٦٠
١٩٩–٢٠٠	و إن من أهل الكتاب الاَّ ليؤمنن به قبل موته	١٦٢

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

Sayfa No. *Âyetin konusu:* *Âyet No.*

١٦٩

NİSÂ' SÛRESİ

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

MÂİDE SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

Âyet No. *Âyetin konusu:* *Sayfa No.*

ÂYETLER VE KONULARI

Âyet No. *Âyetin konusu:* *Sayfa No.*

NİSÂ' SÛRESİ:

ÂYETLER VE KONULARI

Âyet No. *Âyetin konusu:* *Sayfa No.*

ÂYETLER VE KONULARI

Âyet No. *Âyetin konusu:* *Sayfa No.*

ÂYETLER VE KONULARI

Âyet No. *Âyetin konusu:* *Sayfa No.*

MÂİDE SÛRESİ

SAYFA 16'da belirtilen nottur. Âl-î İmrân Sûresi, 7 nci âyetin tefsîrinin ekidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "الّذين أوتوا الكتاب *Kendilerine Kitâb verilenler*" deyimi, bütün Kitâb ehli; "و الّذين أوتوا العلم : *Kendilerine ilim verilenler*", "و الراسخون فى العلم *İlimde râsih olanlar* (derin bilgi sâhipleri)" deyimleri de Kitâb ehli bilginleri hakkında kullanılmaktadır.

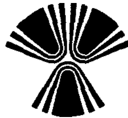
Nisâ Sûresinin 153-161 nci âyetlerinde Kitâb ehlinin, özellikle Yahudîlerin çeşitli olumsuz davranışları anlatıldıktan sonra 162 nci âyette: "لكن الراسخون فى العلم منهم والمؤمنون يؤمنون بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك.." *Onlardan ilimde râsih olanlar ve* (bu) *mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar...*" buyurulmaktadır. Buradaki "*Onlardan*" zamîri, biraz önceki âyetlerde davranışları anlatılan Kitâb ehline gitmektedir. "*İnananlar*" tabiriyle kasdedilenler de müslüman olan Araplardır. Demek ki "*İlimde râsih olanlar*", *Kitâb ehlinin bilginleridir. Gerek müslüman olmuş, gerek henüz İslâma girmemiş Araplar hakkında ümmî* ta'bîri kullanılır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in kendisi ümmî olarak tanımlandığı gibi (A'râf Sûresi: 157 nci âyete bakınız), gönderildiği ve kendisine inanan Arap toplumu da ümmî olarak vasfedilmektedir: "هو الّذى بعث فى الأمّيّن رسولاً منهم يتلو عليهم آياته و يزكّيهم و يعلمهم الكتاب و الحكمة و إن كانوا من قبل لفى ضلال مبين. : *O'dur ki daha önce açık bir şaşkınlık içinde bulunan ümmîler arasında, kendi aralarından, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir Elçi gönderdi.*" (Cumu'a Sûresi: 2). Hz. Peyğamber (s.a.v.) de Ramazan ayının süresini anlatırken: "*Biz ümmî bir milletiz, yazı ve hesâp bilmeyiz; ay şöyle, şöyledir.*" (Buhârî, Savm: 13) diyerek Arap kavmini, *ümmî* sıfatıyle nitelendirmiştir.

Şimdi Araplar ümmî olduklarına ve *râsih âlimler* ta'bîri ile de Kitâb ehlinin insâflı bilginleri kasdedildiğine göre; tefsîrine çalıştığımız âyette kasdedilen Kitâb, Kur'ân öncesi İlâhî Kitâb, yani Tevrât-İncîl'dir ve müteşâbih âyetler de Kur'ân'ın değil, o Kitâb'ın âyetleridir. Müteşâbihlerin ardına düşenler de müslümanlar değil, kitâplarının âyetlerini kasden yanlış anlamlara çeken, istedikleri biçimde tefsîr edip ayrılıklara, bölünmelere, çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasına sebebolan Kitâb ehlidir. Bilhassa dinlerini parça parça eden, Tevhîdi bozup, peyğamberlerini Tanrılaştıran, üçleme inancına sapan Hıristiyanlardır. Peyğamber Aleyhisselâm'ın sahâbîleri, onun zamanında bu tür davranışlardan, te'vîllerden uzak idiler. Onlar sâf îmân düzeyinde yaşıyorlardı. Henüz mezhep ayrılıklarına neden olacak kelâmî tartışma düzeyine varmamışlardı. Bu, ancak İslâm, ilim olarak işlenmeğe başladıktan sonra, yani sahâbî asrından sonra belirmeğe başlamıştır. Gerçeği Allah bilir.

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

3

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi - Pikaj : Yeni Ufuklar
Film - Montaj : Aycan Grafik
Baskı : Çevik Ofset
Cilt : Nümune Matbaası

İstanbul, Temmuz - 1989

MÂİDE SÛRESİ'NİN İKİNCİ CİLTTEN DEVAMI

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ
وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ
وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾ وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾ وَاَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا
عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ
لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً
وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اِلَى اللّٰهِ
مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾ وَاَنِ احْكُمْ
بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ
مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ
ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾ اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ
يَبْغُونَ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

46- Onların ardından, yanlarındaki Tevrât'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nûr bulunan, önündeki Tevrât'ı doğrulayan, korunanlar için yol gösterici ve öğüt olan İncîl'i verdik. 47- İncîl sâhipleri, Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar, yoldan çıkmışlardır. 48- Sana da kendinden önceki Kitâbı doğrulayıcı ve onu kollayıp koruyucu olarak bu Kitâb'ı gerçekle indirdik. Artık onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma! Sizden her biriniz için bir şerî'at ve bir yol belirlemişizdir. Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiği (nimetler) *içinde sizi sınamak istedi. Öyle ise hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O size, ayrılığa düştüğünüz şeyler*(in gerçeğin)*i haber verecektir. 49- Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın! Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günâhları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur. Zaten insanlardan çoğu yoldan çıkmışlardır. 50- Yoksa câhiliyye hükmünü mü arıyorlar? İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?*

Tefsîr:

46-50: Yüce Allah, bu âyetlerde buyuruyor ki: İsrâiloğulları peyğamberlerinin ardından Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. O, kendinden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı olarak geldi. Şimdi burada " مِنْ " cer harfi eğer beyâniyye ise, 'مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ' kelimesi, önünde bulunan anlamındaki 'لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ'i beyan eder. Yani İncîl'in doğruladığı şeyi açıklar ki bu Tevrât'tır. Mânâ: *"Önünde bulunan Tevrât'ı doğrulayıcı İncîl"* demektir. Buradaki " مِنْ " *ba'dıyye* ise o zaman mânâ, *"Tevrât'ın bir kısmını doğrulayıcı İncîl"* şekline girer. Fakat birinci anlam daha doğru görünmektedir. İkincisi zorlama olur. Âyette buyuruluyor ki: *"Tevrât'ı* (ikinci ihtimale göre Tevrât'ın kaybolmaktan, tahrîften korunmuş kısmını) *doğrulayan Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik, ona İncîl'i verdik. İncîl'de nûr ve hidâyet vardır. O da kendisinden önceki Tevrât gibi, insanları doğru yola iletir, cehalet ve sapıklık karanlığı içine düşenleri aydınlatır. Allah'ın yasaklarından korunanlara yol gösteren, öğüt veren bir kitâbdır. O halde İncîl sahipleri, ona inanıp bağlananlar, Allah'ın o Kitâbda indirdiği hükümleri uygulasınlar."* Yahut bir başka kırâete göre : *"Biz Îsâ'ya İncîl'i verdik ki, Îsâ, İncîl sâhiplerine, Allah'ın İncîl'deki hükümleriyle hükmetsin. Çünkü Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler fâsıklardır."*

Yüce Allah, yahûdîlere Tevrât'ı, hıristiyanlara da İncîl'i doğru dürüst

uygulamalarını emrediyor. Çünkü onları doğru dürüst uygulasalar, Allah'ın kullarına düşmanlık etmez, müslümanlara düşman değil, dost olurlar. Bütün kitapların özü, insanları Allah'a kullukta birleştirmek, manen kardeş yapmaktır. Kıskançlık, çekememezlik, hased ve düşmanlık, İlâhî kitapların ruhundan uzaklaşmaktan, onları iyi anlamamaktan doğar. Zira İlâhî kitapları gönderen, kâinâtın rabbi, yaratıcısıdır. Kâinâtın rabbi, belli bir zümrenin rabbi değil, bütün yaratıkların sâhibidir. O, belli bir zümreyi seçip diğerlerini atmaz, insanların birbirine düşman olmasını emretmez. Düşmanlık, insanların kendi dünya tutkularıyla dini bencilleştirmelerinden doğar. Gerçekten dünya tutkusu, dar görüşlülük, dini daraltmaya yol açmış, sonunda Allah'tan gelen Kitâba sahibolduklarını söyleyenler, hayâllerine göre Allah adına, Allah'ın kullarına düşman olmuşlardır. Eğer kitaplarını iyi anlasalar, iyi uygulasalar, düşmanlık eriyecek, ayrılıklar ortadan kalkacaktır.

Yüce Allah, yahûdî ve hıristiyanlara, kitâblarını iyi uygulamalarını emrettikten sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)in şahsında müslümanlara hitâben buyuruyor ki:

Ey Muhammed, biz sana bu Kitâbı hak ile, yani gerçekleri içerici olarak indirdik. Bunun Allah'ın vahyi olduğunda asla kuşkun olmasın. Bu Kitâb, kendinden önceki Tevrâtı ve İncîl'i doğrulayıcı ve müheymindir. *Müheymin*, emîn, şehîd, hâkim anlamlarına gelir. Yani Kur'ân, kendinden önceki Kitâpların koruyucusu ve kollayıcısıdır. Onlardaki âyetleri doğrular, onları Allah'ın sözü kabul eder. Fakat onlara sokulan tahrîflere de işaret eder. Böylece o Kitâplardaki hak ile hak olmayanları birbirinden ayırdeder. Kur'ân, ölçüdür. Kur'ân'ın Tevrât'tan anlattığı şeyler, eğer Tevrât'ta yoksa bunlar zamanla kaybolmuştur. *"Bu Kur'ân, İsrailoğullarına, ayrılığa düştükleri şeylerin birçoğunu anlatıyor."*[1] Yüce Allah, Kur'ân'ın diğer kitâplara sahip çıkıp onları doğruladığını, koruduğunu, onlar için de bir ölçü olduğunu belirttikten sonra Elçisine hitâben buyuruyor ki:

Ey Muhammed, sen onlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma. Sana gelen gerçeği bırakıp onların arzu ve heveslerine tâbi olma. Allah nasıl emrediyorsa öyle hüküm ver. Biz sizin her biriniz için bir şerî'at ve minhâc belirledik. *Şer':* izâh etmek, *şürû':* bir şeye başlamak, *şerî'at:* suya varılacak yoldur. Allah'ın indirdiği hukuk sistemine *şerî'at* denir. *Minhâc* da açık, kolay yol anlamına gelir. *Şerî'at* ve *minhâc* aynı anlamı ifade ederse de burada vurgu için ikisi de kullanılmıştır. Bazılarına göre ikisi arasında fark vardır. *Şerî'at* genel şerî'attir. *Minhâc* ise şerî'atin yüksek ahlâkıdır. *Şerî'at* ön, tarîkat anlamına gelen *minhâc* sondur.

---

1. Neml Sûresi: 76

Yüce Allah, bu sözüyle her ümmet için bir hukuk sistemi, bir davranış tarzı belirlediğini haber vermektedir. Bu şerî'atlerin hepsi tevhîde dayanır. Fakat hukuk ve ibâdet şekillerinde farklar vardır. Toplumların ihtiyaçlarına göre gönderilen dinlerde tedrîcî değişiklikler yapılmıştır. Önceki dinde haram olan bazı fiiller, sonraki dinde helâl kılınmış veya bunun tersi olmuş, gerektirici şartları ortadan kalkan bazı hükümler neshedilmiştir. Ancak inanç esasları hepsinde birdir. Bütün İlâhî dinlerin esası: Allah'ın birliğine, meleklerine, kitâplarına, peyğamberlerine, âhirete, kazâ ve kadere inanmaktır. Bundan dolayı isimleri ve hükümleri farklı olsa da bütün İlâhî dinlerin özü birdir. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Biz peyğamberler 'allât (baba bir) kardeşleriz, dinimiz birdir."* [1] buyurmuştur.

"Eğer Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı.": Fakat her topluma ayrı ayrı şerî'atler verdi ki her milletin, kendisine verilen şerî'ati, belirlenen hukuk düzenini nasıl uygulayacağını denesin. Allah onların, nasıl davranacaklarını ezelî ilmiyle bilir. Fakat yalnız ezelî bilgisiyle kullarını sorumlu tutmaz. Eylemlerini de görüp ona göre onları değerlendirir. Yüce Allah, hikmeti uyarınca insanları şerî'atiyle deniyor. Şerî'atine uyanları ödüllendiriyor, uymayanları cezalandırıyor. Allah'ın şerî'ati, mutluluk yoludur, onu layıkiyle uygulayanlar mutlu olurlar.

Yüce Allah, insanları, Kitâbının hükümlerini uygulamaya dâvet için: *"Hayır işlerine koşuşun!"* buyuruyor. Hayır işleri Allah'a itâat, O'nun dediklerini yapmaktır. *"Ey insanlar, dönüşünüz Allah'adır."* Hepiniz Allah'a döneceksiniz, O'nun huzurunda toplanacaksınız. O size, ayrılığa düştüğünüz şeylerin içyüzünü haber verecektir.

Daha sonra yüce Allah, yine Elçisine, onların aralarında hükmetmesini, onların keyiflerine uymamasını, onların şaşırtmalarına kapılıp Allah'ın indirdiği hükümlerden herhangi birini ihmalden veya o hükümlerden caymaktan sakınmasını vurguluyor. Şayet onlar, Elçinin verdiği hükümden yüz çevirirlerse bu, onların bahtsızlığını gösterir. Demek Allah, işledikleri bazı günâhları başlarına dolayacaktır. Senin hükmünden yüz çevirmeleri, onların bir sıkıntıya, bir azâba dûçar olacaklarına işarettir. Çünkü Peyğamber'in hükmünden yüz çevirmek, adâletsizliğe, haksızlığa, zulme yönelmektir. Bu gibi kötü işler de insanı sonunda felâkete sürükler. İnsanların çoğu yoldan çıkarlar. Bunlar ne istiyorlar? Câhiliyye devrinin hükmüne mi dönmek istiyorlar? Allah'ın hükmünden daha güzel hüküm olur mu? Allah'ın hükmü dışına çıkanlar, câhiliyye hükmüne sapmış olurlar. Çünkü Allah'ın hükmü dışındakiler, câhiliyye hükmüdür.

1. Buhârî, Enbiyâ: 48; İbn Hanbel, Musned: 2/406, 437

Reşîd Rızâ, bu âyetlerin tefsîrinde şöyle diyor:

''Allah tarafından indirilen hükümlerin kimi dinin özüne, kimi dünyaya ilişkindir. Birinciler: İbâdet ve ibâdet niteliğinde olan evlenme ve boşanma gibi hükümlerdir. İkinciler: Cezâlar, hadler ve diğer medenî kanunlardır. Birinci tür hükümlere aykırı davranmak asla caiz değildir. İkinci tür indirilmiş hükümler azdır. Bu konulara âit hükümlerin çoğu ictihâda bırakılmıştır. Bu konudaki İlâhî hükümlerin en önemlisi had cezâlarıdır. Öteki cezâlar, hakimin ictihadına bırakılmıştır. Ribâ da medenî hukukla ilgili bir meseledir.

''Hadislerde, düşman toprağında hadlerin de uygulanması yasaklanmıştır. Bazı imamlar da Dâri harbde ribâya cevaz vermişlerdir. Hattâ Ebû Hanîfe'ye göre bütün bozuk akidler, Dâri harbde câizdir. Buna delîl de Mekke'de Hz. Ebûbekir'in, Übeyy ibn Halef ile mal karşılığında bahse girmesi veya Hz. Peyğamber'in buna müsâade etmiş olmasıdır.

''Dâri harbde hadlerin uygulanmayacağı, Hz. Ömer'den, Ebû'd-Derdâ'dan, Huzeyfe'den ve başkalarından rivâyet edilmiş, Ebû Hanîfe de böyle demiştir. Ebû'l-Kasim el-Hirakî, Muhtasarında: 'Düşman toprağında müslümana had uygulanmaz' demiştir. Büsr ibn Ebî Ertât bir kalkan çalan savaşçıya: 'Eğer Peyğamber(s.a.v.)in: *Savaşta el kesilmez* dediğini duymasaydım, senin elini keserdim!' demiştir [1].

Bu rivâyetin garîb olduğunu kaydeden Tirmizî, bunu destekleyen başka senedlerin de bulunduğunu, Evzâî gibi bazı ilim adamlarının da bu görüşte olduğunu, zira savaşta kendisine had vurulan kimsenin, kaçıp düşmana katılabileceğini, bunun da İslâm ordusuna zarar vereceğini, bundan dolayı imamın (kumandanın) düşman toprağından çıkıncaya dek bekleyeceğini, İslâm toprağına döndükten sonra had vurulması gereken kimseye had vuracağını söylüyor [2]. Ebû Dâvûd Muhammed el-Makdisî de, savaşta el kesilmeyeceği üzerinde sahabenin icmâı olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer, halka, ordu ve tabur kumandanlarına: Savaş esnasında müslümanlara had vurmamalarını, zira böyle bir durumun, had vurulan gaziyi kızdırıp kâfir saflarına katabileceğini yazmıştır. Sa'd ibn Ebî Vakkas da, Kadisiyye Savaşında içki içen Ebû Mihcen'e sarhoşluk haddi vurmamıştır.

Bu olaylar gösterir ki Allah'ın indirdiği kazâ'î hükümler cidden azdır. Düşman toprağında Allah'ın Kitâbında açıkladığı cezâlar dahi uygulanmayınca, demek ki cezâ hükümlerinin hepsi, hâkimin ictihadına bırakılmış olan ta'zîr cezâsına dönüşür.

1. Tirmizî, Hudûd: 20
2. Aynı.

Reşîd Rızâ, esasen bu meseleyi, bir müslümanın, Allah'ın indirdiğinden başka hükümler uygulanan rejimlerde, o rejimlerin kanunlarını uygulamak üzre hakim olup olamayacağı sorusuna cevaben inceliyor ve Medenî hukuk üzerinde indirilmiş İlâhî hükümlerin çok az olduğunu, ukubat hükümleri dahi hakimin ictihâdına bırakıldığına göre, bundan daha hafif olan medenî hükümlerin, hakimin ictihadına bırakılmağa daha uygun olduğunu ve müslümanların yararını gözetmek için dari harbde müslümanın hakim olmasının, müslümanlar için gerekli ve yararlı olduğunu söylüyor. Çünkü dâri harb, İslâm hükümlerinin uygulanacağı bir yer değildir. Mümkün ise oradan hicret gerekir. Ama hicret etmemek daha uygun ise hicret edilmez, önemli mevkilere geçip İslâmın ve müslümanların menfaati kollanır. Avrupalılar, gittikleri her ülkede kendi adamlarını önemli mevkilere geçirip kendi yararlarını korurken müslümanlar neden öyle yapmasınlar? Çeşitli ülkelerde önemli mevkilere geçip müslümanların yararını kollamasınlar? [1].

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ
وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾
فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَن تُصِيبَنَا
دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَن يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا
فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا
بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ
﴿٥٣﴾

51- Ey inananlar, yahûdîleri ve hıristiyanları dost edinmeyin! Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa, o onlardandır. Allah, zâlim toplumu doğru yola iletmez. 52- Kalblerinde hastalık

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 6/407-409

bulunanların: "Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz!" diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fetih, ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar.
53- (O zaman) *inananlar: "Bunlar mı o, bütün güçleriyle, sizinle beraber olduklarına yemîn edenler?" derler. Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır.*

Tefsîr:

51-53: Yüce Allah, bu âyetlerde buyuruyor ki: Ey mü'minler, yahûdî ve hıristiyanları dost edinmeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Yani yahûdîler yahûdîlerin, hıristiyanlar da hıristiyanların dostudurlar. Yahut yahûdî ve hıristiyanlar, karşılıklı olarak birbirlerinin dostudurlar. Her iki mânâ da muhtemeldir. Müslümanlardan kim onları dost eder, onların peşinden giderse o, onlardandır. Allah, müslümanları bırakıp başka kimselerle can dostu olan haksız insanları sevmez. Yüreklerinde hastalık bulunan bazı kimseler, onlarla dostluktan meded umar; onlarla dostluğu bozduğu takdirde başlarına felâket geleceğini sanırlar. Fakat Allah, müslümanlara zafer ve fetih nasibettiği zaman onları dost edinenler, içlerinde onlara karşı gizledikleri dostluğa pişman olurlar. Onların bu tutumlarını gören mü'minler: *"Bütün güçleriyle biz de sizdeniz, diye yemîn edenler bunlar değil miydi?"* diyerek hayretlerini belirtirler. Mü'minleri bırakıp, mü'minlerin düşmanlarıyle dost olanlar, sonunda ziyana uğrarlar.

Bu âyetlerin iniş sebebi olarak şu olaylar anlatılır:

1) Medîne'de üç yahûdî kabilesi otururdu: Kaynuka Oğulları, Nadîr Oğulları, Kurayza Oğulları. Kaynuka Oğulları, bunların en güçlüsü ve cesuru idiler. Müslümanların Bedir zaferi, yahûdîleri hayli tedirgin etmişti. Yahûdîler, Araplara karşı üstünlük ve hakimiyetlerini elden çıkaracaklarından tasalanıyorlardı. Çünkü Kitâb ehli olarak kendileri, Araplar arasında itibar görüyorlar, Medine'deki iki Arap kabilesi olan Evs ve Hazrec'i birbirine saldırtarak Arapların birleşip güçlenmelerini önlüyorlardı. Hz. Muhammed(s.a.v.)in gelmesi ve yeni dinin yerleşmesiyle yahûdîler, itibarını; Evs ve Hazrec'in, İslâm kardeşliği sayesinde birleşmesiyle de hakimiyetlerini kaybetmeğe başladılar. Bundan dolayı kendileri için büyük tehlike gördükleri İslâmı, daha fazla büyümeden boğmak istiyorlardı.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) onları, Kaynuka Oğulları çarşısında toplayıp kendilerine öğüt verdi, Allah'tan korkup hakkı kabul etmelerini söyledi. Fakat yahûdîler:

— Bizi senin toplumun gibi sanma. Savaşı bilmeyen toylara galip gelmen,

seni aldatmasın. Eğer biz seninle savaşırsak, bizim ne yaman savaşçılar olduğumuzu anlarsın! dediler.

2) Bir Arap kadını, hayvanını getirip Kaynuka Oğulları pazarında satmış ve oradaki bir kuyumcunun yanına oturmuştu. Yahûdîler, kadının yüzünü açmak istediler. Kadın açmayınca kuyumcu, kadının eteğini, gizlice kadının beline bağladı. İşin farkında olmayan kadın ayağa kalkınca edep yeri açıldı. Yahûdîler güldüler, kadın bağırdı. Müslümanlardan biri hemen sıçrayıp kuyumcuyu öldürdü. Yahûdîler de o müslümanı bağlayıp öldürdüler. Müslümanın âilesi, müslümanlardan yardım istedi. Müslümanlar bu olaya kızdılar. Böylece müslümanlarla yahûdîlerin arası iyice açılmış oldu.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), İslâm ve müslümanlar için büyük tehlike olan ve müslümanlara hiyanet eden Kaynuka Oğullarını kuşattı. Sonunda yahûdîler, Allah Elçisinin vereceği hükme razı oldular. Bu yahûdîler, Hazrec kabilesinin andlısı idiler. Hazrec'in liderlerinden olan Abdullah ibn Übey ibn Selûl:

— Yâ Muhammed, dostlarıma iyi davran! dedi.

Allah'ın Elçisi pek aldırmadı ise de Abdullah, Allah Elçisinin zırhının yırtmacından tuttu, dostlarına iyi davranmasını söyledi. Allah'ın Elçisi kızdı:

— Yazık sana, beni bırak, dedi. Abdullah:

— Vallahi dostlarım hakkında iyi hüküm vermedikçe seni bırakmam. Beni kırmızıdan, siyahtan korumuş olan şu dörtyüz hâsir(zırhsız)i, üçyüz dâri'(zırhlıy)ı bir günde biçecek misin demek? Ben başıma bir felâket gelmesinden korkarım, dedi. Allah'ın Elçisi de:

— Peki, onlar senin olsun, dedi.

Yukarıdaki âyetler, Abdullah ibn Übeyy hakkında indi.

Başka bir rivâyete göre de Ubâde de Kaynuka Oğullarının dostu idi. Allah'ın Elçisi, Kaynuka Oğullarını yendiği zaman Abdullah gelip onları korumak istedi, fakat Ubâde:

— Ey Allah'ın Elçisi, ben bunlarla andlılığımdan vazgeçtim, kâfirlerle ittifâkı ve dostluğu bırakıp Allah'ın Elçisini ve mü'minleri dost tutuyorum, dedi.

İşte bu âyetler, Abdullah ve Ubâde hakkında indi.

Bir başka rivâyete göre de müslümanlar tarafından kuşatılan Kurayza Oğulları, çaresiz kaldıklarını anlayınca, daha önce dostları olan Ebû Lübâbe ile istişare etmek istediler. Kurayza Oğulları, Ebû Lübâbe'ye, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine ne yapacağını sorduklarında, Ebû Lübâbe, elini boğazına götürerek idam edileceklerine işaret etti. İşte bu âyetler Ebû Lübâbe

hakkında indi [1].

Birinci olay, âyetin iniş sebebi olmağa daha uygundur. ʻʻ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ *: Bize bir felâket gelmesinden korkarız*ʼʼ diyen, Abdullah ibn Übeyy'dir. Abdullah ve adamları, yahûdîleri ve Necrân hıristıyanlarını korumağa çalışıyorlardı. Çünkü yahûdîler ve hıristiyanlar zengin idiler. Abdullah'a ve adamlarına yardım ediyorlar, borç veriyorlardı. Münâfıklar onlara medyûn idiler. İkinci âyette geçen *dâireh* başa gelen felâket demektir. Çoğulu *devâir*dir [2].

Demek ki bu âyetler, henüz yahûdîlerin, bir kütle olarak Medîne'de bulundukları sırada inmiştir. Müslümanların düşmanı olan yahûdîlerle dost olan, belki de müslümanların stratejik durumu hakkında yahûdîlere sır veren münâfıklar hakkındadır.

Âyetler, evvel emirde yahûdîlerle ilgilidir. Çünkü Medîne'de bir kütle halinde bulunan ve yaptıkları ittifakı bozup müslümanlara hiyânet eden, yahûdîlerdi. Fakat müslümanların, müslümanlarla savaş halinde bulunan hıristiyanlarla da dost olması doğru görülmemektedir.

Bu âyet, müslümanlara karşı savaşan yahûdî ve hıristiyanları dost tutmamayı, onları velî yapmamayı emrediyor. Bu emir, müslümanların, kendileriyle savaşmayan gayri müslimlerle, müşriklere karşı ittifak yapmalarına engel değildir. Çünkü ittifak başka, velî edinmek başkadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Medîne'ye geldikleri zaman yahûdîlerle şu şekilde ittifak yapmışlardır:

ʻʻMü'minlere tâbi olan yahûdîlere yardım edilir, haksızlık edilmez, onlara karşı savaşılmaz. Onların dostları da aynen kendileri gibidir. Onlar kendi dinlerinde, müslümanlar da kendi dinlerinde serbesttir. Zulüm, günâh yapanın, adam öldürenin sorumluluğu, bunları yapana ve âilesine âittir.

ʻʻYahûdîler de mü'minlerle savaşanlara karşı mü'minlere yardım edecekler, mü'minlerle birlikte savaş masraflarına katılacaklardır. Bu andlaşmada taraf olan müslümanlar ve yahûdîler, aralarında iyiliği öğütleyecekler, günâh işlere girmeyecekler, birbirlerine iyi davranacaklardır.ʼʼ [3].

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hudeybiye'de, henüz müşrik olan Kureyş kabilesi ile de barış andlaşması yapmıştı. Bu barış maddelerine göre Huzâ'a kabilesi Hz. Peygamber'in, Bekr Oğulları kabilesi de Kureyş'in taraflısı oldu. Bunların her biri, yandaşı olduğu kimselere yardım edecekti. Peygamber (s.a.v.), hıristiyan Ukaydir ibn Abdi'l-Melik; Eyle hâkimi İbn Ru'be; Cerbâ

1. İbn Kesîr, 2/68-69; İbn Hişâm, Sîret: 2/428-429.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/16.
3. İbn Hişâm, Sîret: 2/119-123

ve Ezruh; yahûdî Gadyâ Oğulları ve 'Arîd Oğulları ile de andlaşmalar yapmıştır[1].

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in bu ittifakları, âyetin, müslümanların, kendileriyle savaşmayan gayri müslimlerle ittifak yapmalarına engel olmadığını gösterir. Bu âyetler, müslümanların düşmanı olup müslümanlarla savaşan kimselerle sıkı fıkı dost olmayı yasaklamaktadır. Çünkü böyle kimselerle sıkı fıkı dost olmak, sırların onlara geçmesine yol açar, İslâm toplumuna zarar verir.

Müslümanlarla savaşmayan gayri müslimlerle ortak düşmanlara karşı ittifak yapılabilir. Fakat dediğimiz gibi ittifak başka, can ciğer dost olmak başkadır. Bir müslüman toplumu, gayri müslimlerle dost olabilir, fakat bu dostluğu, başka müslümanlara zarar vermemekle şartlıdır. Gayri müslimlerle yapılan ittifak, başka müslümanlara zarar veriyorsa bu dostluk haramdır. Hele İslâm düşmanlarıyla birleşip müslümanlara karşı savaşmak kesinlikle haramdır.

Müslümanlara karşı yahûdî ve hıristiyanların tarafını tutan kimseler, artık müslümanlardan sayılmazlar. *"O, onlardandır."* İşte bu cümle ile Allah, müslümanları bırakıp müslümanların düşmanlarıyla birleşenleri, o birleştikleri kimselerden sayıyor. Yoksa müslümanlarla savaşmayan kimselerle, hem müslümanların, hem de Kitâb ehlinin ortak düşmanı olan dinsizlere karşı ittifak yapmalarını yasaklamıyor. Nitekim Peyğamber (s.a.v.) de Medine yahûdîleriyle, hariçten gelecek bir saldırıya karşı ortak savunma ittifakı yapmıştır. Mümtehine Sûresinin aşağıdaki âyetleri, konuyu daha iyi aydınlatmaktadır: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır"* [2] âyetleri, müslümanlara düşman olmayan gayri müslimlerle ittifak yapmanın, barış içinde yaşamanın menedilmediğini bildirmektedir. Zaten İslâmın ruhu, herkesle iyi geçinmek, barış ve esenlik içinde yaşamaktır. Yüce Allah, müslümanları hep birlikte barışa girmeğe davet etmek üzre: *"Ey inananlar, hepiniz birlikte barışa girin, şeytanın adımlarını izlemeyin!"* [3] buyurmaktadır.

Müslümanların, düşmanlarına galip geleceklerini, gizlice yahudileri dost

1. İbn Hişâm, Sîret: 4/169 ve devamı; İbn Sa'd, Tabakat: 1/277-279; Mekâtîbu'r-Resûl (s.a.v.) 2/433, te'lîf: 'Ali ibn Huseyn 'ali el-Ahmedî, Beyrût.
2. Mümtehine Sûresi: 8-9.
3. Bakara: 208.

tutan münâfıkların rezîl olacaklarını bildiren ikinci ve üçüncü âyetler, müslümanlara birer müjdedir. Bunlar, henüz vukubulmamış olayları haber vermektedir. O zaman münâfıklar yaptıklarına pişman olacaklar; başları utançtan öne düşecek; vaktiyle yahûdîleri koruyan, yemînlerle onlarla birlik olduklarını söyleyen bu adamların, süklüm büklüm duruma girdiklerini gören mü'minler, onların bu durumlarıyla alay ederek: *"Bunlar mı o bütün güçleriyle sizinle beraber olduklarını söyleyenler?"* diyeceklerdir. Âyetin ruhundan bu mânâ çıkıyor. Fakat İmam Fahreddîn Râzî, âyeti şöyle açıklıyor:

Mü'minler, münâfıkların, yahûdî ve hıristiyanlara meyletmelerine şaşarak: *"Bunlar değil mi o vaktiyle 'Biz de sizinle beraberiz', diye bütün güçleriyle yemîn edenler? Vaktiyle sadakatle bize bağlı olduklarını söylerken şimdi nasıl düşmanlarımızla dost oldular, onları desteklediler?"*[1].

Fakat mü'minler bu sözü, fetihten sonra söyleyeceklerine göre birinci mânânın daha uygun düşeceği kanısındayız.

Reşîd Rıza şöyle diyor: 1328 (1912 milâdî) yılında İstanbul'da Daru'l-ulum'u (Üniversite) ziyaretim sırasında hocaların odalarını geziyordum. Tefsîr hocasının bu âyeti tefsîrine rastladım. Hoca, Beyzâvî'nin sözlerini anlattıktan sonra Türk öğrencilerden biri kalkıp:

— Madem ki öyledir o halde neden, devlet hıristiyanlardan ve yahudîlerden bazı bakanlar, senatörler, mebuslar ve memurlar tayin ediyor? dedi.

Hoca kızardı, alnı terledi. Ben hocaya:

— Müsaade ederseniz bu soruya ben cevap vereyim, dedim.

— Olur, dedi.

Kalktım, dedim ki:

— Sizin de açıkladığınız üzre âyette işaret edilen maksat, velâyet bakımından müslümanlara karşı onlara yardım etmemek ve onları velî edinmemektir. Ama bu, bizimle savaşmayan bu kimseleri devletin istihdam etmeyeceği anlamına gelmez. Âyetin bu hususla bir alâkası yoktur.

Bu cevap, soranı ve dinleyenleri ikna etti. Hoca memnun oldu, sevindi. Daha sonra bu cevap, Maarif Bakanının da hoşuna gitmiş. Bunun üzerine dekan, tefsîr ve hadis derslerinin, İstanbul'da kaldığım sürece tarafımdan okutulmak üzere arapça takririni savunmuş, bakan da bunu kabul etmişti.

Bilindiği üzere ben o zaman İstanbul'da da'vet ve irşad enstitüsü kurmaya çalışıyordum. Üniversitenin İlâhiyat ve Edebiyat kısmında dekan İzmirli İsmail Hakkı Bey'di, -ki İslâmî ilimlere, özellikle kelâm ve usûle vâkıftı- Maarif Bakanı da Emrullah Efendi idi. [2]

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/18.
2. el-Menâr: 6/429-430.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ د۪ينِه۪ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ
يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓۙ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِر۪ينَۘ
يُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍۜ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ
مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٥٤﴾ اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾
وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾ يَٓا
اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا د۪ينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ
الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٧﴾ وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا
وَلَعِبًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

54- Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) *Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki* (O) *onları sever, onlar da O'nu severler. Mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihâdederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lutfudur, onu dilediğine verir. Allah*(ın lutfu) *geniştir,* (O), *bilendir. 55- Sizin dostunuz, ancak Allah, O'nun Elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rükû'a varan mü'minlerdir. 56- Kim Allah'ı, O'nun Elçisini ve mü'minleri dost tutarsa* (bilsin ki) *galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır. 57- Ey inananlar, sizden önce Kitâb verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın; inanıyorsanız Allah-*

tan korkun. 58- Namaza çağırdığınız zaman onu eğlence ve oyun yerine koydular. Düşüncesiz bir topluluk oldukları için böyle yaptılar.

Tefsîr:

54 ncü âyette inananlardan kimler dininden dönerse Allah'ın, onların yerine kendisinin sevdiği ve kendisini seven, mü'minlere karşı mütevâzi, kâfirlere karşı güçlü, şiddetli, hiç kimsenin kınamasından korkmadan, çekinmeden Allah yolunda cihâdeden bir toplum getireceğini bildirmektedir.

55 nci âyette Allah'ı, Elçisini ve mü'minleri dost tutan, onların ardından gidenlerin, Allah'ın hizbi (partisi, taraftarı) olduğu ve mutlaka Allah'ın partisinin galip geleceği vurgulanmaktadır.

57 nci âyette mü'minlere, Kitâb ehlinden ve kâfirlerden, müslümanların dinleriyle alay eden kimseleri dost tutmamaları, gerçekten inanıyorlarsa Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınmaları emredilmektedir.

58 nci âyette de ezân okunurken bazı düşüncesizlerin, ezanla alay ettikleri haber veriliyor.

Yukarıdaki âyetlerin devamı olan bu âyetlerde, samimî îmandan ayrılmamak, mü'minlerin düşmanı olan, dinle alay eden kimselerle dost olmamak öğütlenmiş; mü'minlerin düşmanlarıyle dost olup dinden çıkanların yerine, Allah'ın, samimî mü'minler getireceği bildirilmiştir.

54 ncü âyet, müslümanların düşmanlarıyle dost olanların dinden çıkacaklarını ifade ettiği gibi, ileride vukubulacak olaylara da işaret etmektedir. Gerçekten Hz. Peyğamber'in son yıllarından başlamak üzere onbir Arap kabilesi irtidâdetmiş(dinden dönmüş)tür. Bunların üçü Hz. Peyğamber'in hayatının sonlarında, yedisi Hz. Ebûbekir devrinde, biri de Hz. Ömer devrinde olmuştur. Hz. Peyğamber devrinde irtidâdedenler:

1) Peyğamberlik iddiâ eden el-Esved el-Ansî'nin kavmi Müdlic Oğulları, 2) Yalancı peyğamber Müseyleme'nin kavmi Hanîfe Oğulları, 3) Tulayha ibn Huveylid'in kavmi Sed Oğullarıdır.

Asıl adı Ebhale olan el-Esved el-Ansî, yüzünü bir örtü ile kapattığından *Zû'l-himâr* lakabiyle anılır. Fasih konuşan, kehâneti, sec'i ve hitâbetiyle şöhret bulmuş ve Yemen kentlerini istîlâ etmiş olan bu adam, Peyğamberimizin vefâtından biraz önce, Feyrûz ed-Deylemî tarafından öldürülmüştür. Ertesi gün de Allah'ın Elçisi vefat etmiştir.

Tulayha ibn Huveylid el-Esedî: Hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelip müslüman olmuştu. Döndükten sonra peyğamberlik iddiâ etti. Kavmi, onun sözlerinin saçmalığını anladılar. Allah'ın Elçisi, bu adamın üzerine

Hâlid'i gönderdi. Yapılan savaşta bozguna uğrayan Tulayha, Şam'a kaçtı, orada güzel müslüman oldu.

Müseyleme de Medîne'ye gelip müslüman olmuş, döndükten sonra peygamberlik iddiâ etmiş, söylediği bazı seci'li sözleri Kur'ân'a nazîre sanmıştı. Kavminden namazı kaldırdı, şarap ve zinâyı helâl kıldı. Hz. Peygamber(s.a.v.)e:''Allah'ın elçisi Müseyleme'den, Allah'ın Elçisi Muhammed'e. Bundan sonra, Dünyanın yarısı senin, yarısı benimdir..'' diye mektup yazdı. Peygamber (s.a.v), verdiği cevapta: *''Allah'ın Elçisi Muhammed'den, yalancı Müseyleme'ye, bundan sonra bil ki Dünyâ* (ne senin, ne benimdir), *Allah'ındır. Onu kullarından dilediğine verir. Sonuç, Allah'tan korkanlarındır.''*dedi. Müseyleme, Hz. Ebubekir devrinde açılan savaşta Hz. Hamza'nın katili Vahşî tarafından öldürüldü [1].

Hz. Ebubekir devrinde irtidâdedenler: 1) Fizâre, 2) Gatafân, 3) Süleym Oğulları, 4) Yerbu Oğulları, 5) Münzir kızı Sacâh'ın kavmi olan Temîm Kabilesinin bir kolu, 6) Kinde Kabilesi, 7) Bekr ibn Vâil Oğullarıdır. Fakat bunlar, Hz. Ebûbekir'in orduları tarafından yola getirilmişlerdir.

Hz. Ömer devrinde de Cebele ibn el-Eyhem'in kavmi olan Gassân irtidâdetmiştir. Cebele, Hz. Ömer devrinde müslüman olmuştu. Bir gün tavâf ederken birisi, Cebele'nin yerde sürünen eteğine basmış, Cebele kızarak adama bir tokat vurmuştu. Vurulanın şikâyeti üzrine Hz. Ömer, adam affetmediği takdirde kısâsa hüküm verdi. Cebele, kısâs yerine adama, onbin (dirhem veya dînâr) vermeyi önerdi ise de adam kısâstan başka bir şeye razı olmadı. Cebele süre istedi. Verilen süreden yararlanarak Rum diyarına kaçıp irtidâdetti[2].

İlk asırlarda dinden dönenler bunlardır. Ama irtidâd olayları bunlarla bitmiş değildir. Her çağda dinden dönenler, onların yerine getirilen mücâhidler olmuştur. Ancak Kur'ân'ın haber verdiği, Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven, mü'minlere karşı mütevâzi, kâfirlere karşı güçlü, şiddetli olan, kimsenin kınamasına aldırmadan Allah yolunda cihâdeden bu yiğit insanlar kimlerdir?

Hz. Alî, Hasan Basrî, Katâde, Dahhâk ve İbn Cüreyc'e göre bunlar, irtidâdedenlerle savaşmış olan Ebûbekir ve arkadaşlarıdır. Süddî'ye göre bunlar ensârdır. Çünkü Peygamber(s.a.v.)e yardım edenler, onun dininin yerleşip üstün gelmesi için ona destek verenler onlardır. Mücâhid'e göre bunlar Yemen halkıdır. Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber(s.a.v.)in, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi göstererek : *''Onlar bunun kavmidir''* dediği rivâyet edilir. Bazı

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/18; İbn Hişâm, Sîre: 2/577; Taberî, Târîh: 2/394.
2. Mefâtîh: 12/19

kimselere göre de bunlar Farslardır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, bu âyetten sorulduğu zaman, Selmân-i Fârisî'nin omuzuna vurarak: *"İşte bu ve adamlarıdır"* deyip, sonra: *"Eğer din, Süreyyâ yıldızına asılı olsa, Fars Oğullarından bazı adamlar, uzanıp onu alırlar."*[1] dediği rivâyet edilir. Bazılarına göre de bu âyet, Hz. Alî hakkında inmiştir. Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.), Hayber günü, bayrağı Hz. Alî'ye vereceği sırada: *"Yarın bayrağı öyle bir kimseye vereceğim ki o Allah'ı ve Elçisini sever, Allah ve Elçisi de onu sever."* demiştir. Âyette anılan sıfatlar da bunlardır[2].

Yukarıda sayılan toplumların hepsi âyetin saydığı sıfatları taşırlar. Hepsi de Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven, Allah yolunda cihâdeden yiğit insanlardır. Fakat âyetin işaret ettiği kimseler, sadece belli bir çağdaki toplum değildir. Her devirde gelecek olgun, mücâhid insanlar âyetin kapsamına girer. Ensâr, Hz. Ebûbekir ve arkadaşları, Hz. Alî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kavmi olan Yemen halkı bu vasıfları hâiz olduğu gibi İslâma hizmet etmiş ve edecek olan çeşitli milletler de bu vasıfları haizdirler. Batıdan dalga dalga gelen Haçlı Ordularının vahşî saldırılarından İslâmı ve müslümanları korumak için canlarını kale gibi siper eden Selçuklular; *"İstanbul elbette fetholunacaktır, onu fetheden kumandan ne güzel kumandan ve onu fetheden asker ne güzel askerdir!"*[3] meâlindeki Peyğamber övgüsüne mazhar olan Fâtih Sultan Mehmet ve orduları; İslâmı Viyana'lara, Saraybosna'lara kadar götüren Osmanlı mücâhidleri de elbette bu âyeti kerîmenin işâretine dahildirler.

55 nci âyetin Hz. Ebûbekir veya Hz. Alî hakkında indiğine dair rivâyetler varsa da bunlar doğru değildir. Âyet belli bir kişiyi kasdetmemektedir. Önceki âyetlerde İslâma düşman olan yahûdî ve hırıstiyanların dost tutulmaması emrediliyordu. Burada da mü'minlerin dostunun Allah, Elçisi ve namaz kılan, zekât veren, Allah'ın buyruğuna itâat eden mü'minler olduğu belirtiliyor. Âyet, öncekilerin devamıdır, âyetler arasında konu birliği vardır. İmam Fahr-î Râzî, âyetin tefsîrinde bu konu üzerinde geniş geniş durmuş, şî'îlerin, Alî'nin imamlığı konusundaki delîllerini ve kendisinin bunlara cevaplarını yazmıştır. İnsanlar, hiç âyetle ilişkisi olmayan şeyleri nasıl âyetlere yamıyor ve kendi kafalarındaki düşünceleri nasıl âyetlerde okuyorlar?! Hayret doğrusu!

57 ve 58 nci âyetler, bazı mü'min görünen kimselerin veya imanları sarsıntılı olan bazı insanların, Allah'ın dini ile alay eden yahûdî ve hırıstiyanlarla dost olduklarını, onlarla beraber sohpet edip müslümanlarla alay ettiklerini, dini eğlence yerine koyduklarını gösterir. Bu vasıfta olanlar

1. Müslim, Fedâilus's-sahâbe: 230-231
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/19-20
3. İbn Hanbel, Musned: 4/335

münâfıklardır. Dinle alay etmek, eğlenmek, dil ile müslüman olduğunu söyleyip gönülden inkâr etmek demektir.

58 nci âyet münasebetiyle: Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in müezzini ezan okurken Yahûdîlerin: "قاموا لا قاموا صلّوا لا صلّوا. : *Kalktılar ama kalkmadılar, namaz kıldılar ama kılmadılar*" diyerek alay ettikleri, münâfıkların da insanları mescidden kaçırmak için namazda güldükleri anlatılır[1]. Gerek yahûdîlerin, gerek münâfıkların, müslümanların dinleriyle alay ettikleri muhakkaktır. Bakara Sûresinin 14 ncü âyeti, münâfıkların, müslüman görünüp, müslümanların dinleriyle alay ettiklerini ifade etmektedir.

İbn Kesîr, 58 nci âyetin tefsîrinde şunu anlatıyor: "Ebû Mahzûre'nin evinde yetîm olarak bulunan Abdullah ibn Muhayrîz, şöyle demiş: Ebû Mahzûre'ye dedim ki:

— Amca, ben Şam'a gidiyorum, belki bana, senin nasıl müezzin yapıldığını sorarlar. Acaba nasıl müezzin olduğunu bana anlatır mısın?

— Evet, dedi, birkaç kişi ile birlikte Huneyn yolunda yürüyorduk, Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de Huneyn'den dönüyordu. Yolda Allah'ın Elçisi ile karşılaştık. Hz. Resûl'ün müezzini, namaz için ezân okudu, müezzinin sesini duyduk. Biz namazdan yan çiziyorduk. Bağırarak müezzini taklîd ve onunla alay etmeğe başladık. Hz. Resûl (s.a.v.) adam gönderip bizi huzuruna getirtti:

— Sesinin yükseldiğini duyduğum hanginiz idi? dedi.

Cemâat beni gösterdiler. Allah'ın Elçisi ötekilerini gönderdi, beni yanında alakoydu:

— Kalk, ezân oku! dedi.

Kalktım ama gözümde Allah'ın Elçisinden ve onun bana emrettiği şeyden daha kötü bir şey yoktu. Kalktım, Hz. Resûl'ün önünde durdum. Hz. Resûl (s.a.v.), ezân okumayı bizzât kendileri bana öğrettiler: *"Allahu ekber, Allahu ekber, eşhedu en-lâilâhe illallah, eşhedu en-lâilâhe illallah, eşhedu enne Muhammeden resûlullah, eşhedu enne Muhammeden resûlullah, hayye 'alâ's-salâh, hayye 'alâ's-salâh, hayye 'alâ'l-felâh, hayye 'alâ'l-felâh, Allahu ekber, Allahu ekber, lâilâhe illâllah."* Ben ezânı okuduktan sonra beni çağırdı, bana içinde birkaç gümüş olan bir kese verdi. Sonra elini Ebû Mahzûre'nin (yani kendisinin) alnına koydu ve yüzünden memelerine, göğsüne doğru gezdirdi. Allah'ın Elçisi'nin eli, Ebû Mahzûre'nin göbeğine gelince: *"Bârekellahu fîke ve bâreke 'aleyk: Allah sende bulunan ve sana gelecek olan herşeyi mübârek, bereketli eylesin!"* dedi. Dedim ki:

1. Mefâtîh: 12/33

— Yâ Resûlallah, benim Mekke'de müezzin olmamı emret.

— Sana bunu emrettim, dedi.

Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e karşı duyduğum nefret tamamen gitti, onun yerini Allah'ın Elçisi'ne karşı sevgi aldı. Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in 'âmili olarak Attâb ibn Useyd'e geldim, Allah'ın Elçisi'nin emri üzre onunla beraber, namaz için ezân okudum."[1].

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُۙ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ
بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ
مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَۜ اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ
عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾ وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ
وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهٖۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ وَتَرٰى كَث۪يرًا
مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ
قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

59- De ki: "Ey Kitâb ehli, Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır." 60- De ki: "Allah katında yeri bundan daha

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/72-73; İbn Mâce, Ezân: 2; Müslim, Salât: 6.

kötü olanı size söyleyeyim mi? Allah kim(ler)*e lanet ve gazabetmiş, kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır." 61-* (Onlar) *size geldiklerinde: "İnandık" derler. Oysa inkâr ile* (yanınıza) *girmişler ve yine onunla* (yanınızdan) *çıkmışlardı. Allah, onların* (içlerinde) *gizlediklerini daha iyi bilir. 62- Onlardan çoğunun günâh, düşmanlık ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kötüdür! 63- Rabbânîler ve hahamların, onları günâh söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!*

Tefsîr:

Burada hitâbedilen Kitâb ehli, özellikle Yahûdîlerdir. Yahûdîlerin, İslâmın güçlendiğini gördükçe müslümanlara karşı kinleri artıyordu. İçlerinde müslümanlara karşı nefret besliyorlardı. Yüce Allah, Elçisine hitâben: *"Ey Muhammed, onlara sor, biz Allah'a ve Allah tarafından indirilmiş bulunan kitaplara inandığımız için mi bize kin besliyorsunuz?"* diyerek onlardan, besledikleri bu kin ve nefretin nedenini sormasını emrediyor. Zira müslümanların, başka bir kusur ve kabahatleri yok. Allah'a ve indirilen bütün İlâhî kitaplara inanıyor, bütün peyğamberleri doğruluyorlar. Sevilmesi gereken bu kimselere kin beslemenin anlamı nedir? Bunun tek sebebi, dünyâ varlığını elden kaçırma endişesidir. Dünyâ için insanlara düşman olanlar da yoldan çıkmış kimselerdir. Onun için yüce Allah, onların çoğunun yoldan çıkmış olduğunu vurguluyor.

Bu insanlar, İslâmı kötü, Allah'ın Elçisini ve mü'minleri şerli telakkî ediyorlardı. Yüce Allah buyuruyor ki: Tutalım ki sizin sandığınız gibi müslümanlar kötüdür, fakat bundan daha kötüsü, daha şerlisi, Allah'ın lanet ve gazabına uğramış olan, putlara tapan, haddi aşmaları yüzünden Allah'ın, suratlarını veya sîretlerini maymunlar ve domuzlar kılığına soktuğu kimselerdir. Bu suretle, gerçekte şerlilerin müslümanlar değil, tarihlerinde bu işlerin vukubulduğu kendi kavimleri olduğu bildirilmektedir.

Müfessirlere göre *kıradeh* kelimesi ile kasdedilenler, Cumartesi avlanma yasağına saygısızlıkları yüzünden maymun kılığına sokulan Yahûdî cemâatidir. *Hanâzîr* ile kasdolunanlar da Îsâ'ya inen sofrayı inkâr edenlerdir. Başka rivâyete göre de her iki mesih de Cumartesi yasağını çiğneyenlere yapılmıştır. Bunların gençleri maymun kılığına, ihtiyarları domuz kılığına sokulmuştu [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/36.

61 nci âyette yüce Allah, müslümanların yanına geldikleri zaman "İnandık" dediklerini, gerçekte yüreklerinde inkâr duygusu olduğu halde gelip gittiklerini; Allâh'ın, onların içlerinde neler gizlediklerini gayet iyi bildiğini haber veriyor. Onlar günâha, düşmanlığa koşmak, haram yemek gibi kötü işler yapan kimselerdir. Rabbânîler ve habr(haham)lar, onları, günâh söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekirken bunu yapmamışlardır. Kötü işlerden menetmeyen o âlimler de bu önemli görevi yerine getirmemelerinden ötürü çok kötü bir duruma düşmüşlerdir.

Önceki âyetlerle bağı bulunan bu âyetler de müslümanların dinleriyle alay eden Yahûdîlerin bu davranışlarının, dinle bağdaşır yanı bulunmadığını anlatmaktadır. İlk iki âyet yahûdîlerin, İslâmın güçlenmesinden, müslümanların sayılarının artmasından çok tedirgin olduklarını, bu yüzden müslümanlara kin beslediklerini gösteriyor. Yahûdîlerin bu davranışlarının asıl nedeni, ekonomiktir. İslâmdan önce ekonomik ve siyasal bakımdan bölgeye hakim durumda bulunan yahûdîler, müslümanların güçlenmesiyle bu hâkimiyyeti elden kaçırmağa başlamışlardı. İleride müslümanlar arasında hiçbir otoritelerinin kalmayacağını gayet iyi gördüklerinden, müslümanlardan nefret etmeğe başladılar. İslâmın gücü arttıkça yahûdîlerin, Allah'ın Elçisine ve müslümanlara karşı kin ve nefretleri de o oranda artıyordu. Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın amacı, dünya hakimiyyeti kurmak değildi. Ama İslâm kardeşliği, ekonomik hakimiyyeti de sağladı. Allah'ın buyrukları doğrultusunda yürüyenler, O'nun Kitâbının ruhundan ayrılanlara hakim oldular. Allâh'ın va'di böyledir.

Yahûdîlerin, çeşitli devirlerde hak dinden saparak putlara taptıkları, tanrılara kurbanlar takdim ettikleri Kitâbı Mukaddes'te anlatılır. Kur'ân'ın amacı, tarihî bir olayı anlatmak değil, Yahûdîlerin bildiği, kendi milletlerinin başından geçmiş olayları onlara hatırlatarak ders vermektir. Kur'ân, bazı yahûdîlerin meshedilip maymun ve domuz kılığına sokulduklarını birkaç yerde söyler. Mutlaka yahûdîler de kendilerinden bazı kimselerin meshedildiğine inanıyorlardı. Aksi takdirde yahûdîlerden bir topluluğun meshedildiğini söyleyen bu tür âyetleri duydukları zaman itiraz ederlerdi. Oysa onların, "Hayır, böyle bir şey olmamıştır" dediklerini anlatan bir rivâyet gelmemiştir. Demek ki onlar bu mesh olayına inanıyor ve bunu kendi aralarında öğüt için anlatıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm de onların aralarında rivâyet edilen bu olayları kendilerine hatırlatarak kötü davranışları yüzünden Allah'ın lanet ve gazabına uğrayıp kılıkları değiştirilen, ya manen veya şeklen domuz, maymun kılığına sokulan bazı ataları gibi olmamalarını anlatmak istiyor.

61 nci âyetten anlaşılıyor ki bazı yahûdîler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in meclisine gelip oturur, onu dinler, gelirken de inanmış görünürlerdi, gerçekte inanmış değillerdi. İçlerinde inkâr gizli idi. Onların bu davranışlarına,

Bakara Sûresinde de işaret edilmiştir.

63 ncü âyet, iyilikle emir, kötülükten nehyetmenin önemini vurgulamaktadır. Din adamları, hahamları, emîrleri, onları kötü işlerden menedeceklerine, tersine kendileri kötülüklere önayak olmuşlar, halkı yanlış yollara sürüklemişlerdir. Hasan Basrî'ye göre bu âyet, münkerden (kötülükten) nehyetmeyenin, münkeri yapan gibi olduğunu gösterir. Çünkü yüce Allah, münkeri yapanları da, münkerden nehyetmeyenleri de aynı sözle yermiştir. Râzî diyor ki: ''Bize göre münkerden nehyetmeyen, münkeri yapandan daha kötüdür. Çünkü yüce Allah, günâha, düşmanlığa, haram yemeğe yönelenleri: *'Ne kötü işler yapıyorlardı!'* diye kötülemiş, münkerden nehyetmeyenleri ise : *'Ne kötü işler sun'ediyorlardı!'* sözüyle kınamıştır. *Sun', 'amel*den kuvvetlidir. Çünkü iyice yerleşmiş olan, meleke kazanılmış bulunan işe *sınâ'at* denir. Yüce Allah, münkeri yapanların suçunu yerleşmemiş günâh, münkerden nehyetmeyenlerin suçunu da yerleşmiş, meleke kazanılmış günâh saymıştır. Gerçekten öyledir. Çünkü *ma'sıyet* bir ruh hastalığıdır. İlâcı da Allah'ı, sıfatlarını ve hükümlerini bilmektir. Bu bilgi mevcudolduğu halde *ma'sıyet* gitmezse o kimsenin durumu, ilâç içtiği halde hastalığı geçmeyen hastanın durumuna döner. Nasıl bu durumda hastalığın, ilâçla geçmeyecek kadar ağır olduğu anlaşılırsa *ma'sıyet*e yönelen âlimin hâli de kalb hastalığının, son derece katı olduğunu gösterir. İbn Abbâs'ın: 'Bu âyet, Kur'ân'da en şiddetli âyettir' dediği, Dahhâk'in de: 'Bana göre Kur'ân'da bundan daha korkutucu bir âyet yoktur' dediği rivâyet edilir.'' [1]

Hz. Alî de şöyle demiş: ''Ey insanlar, sizden öncekiler günâh işleyip âlimleri de onları bundan menetmedikleri için helâk oldular. Onların başlarına inen cezâlar, sizin üzerinize de inmeden önce siz, iyiliği emredip kötülükten menediniz. Ve iyi biliniz ki iyiliği emir ve kötülükten menetmek ne insanın rızkına engel olur, ne de ecelini yaklaştırır'' [2]. Ebû Dâvûd da şu hadîsi nakletmiştir:

''İçlerinde günâh işleyen bir kimseyi, bundan menetmeğe güçleri yettiği halde bunu yapmayan toplulukları, Allah mutlaka cezalandırır'' [3].

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ
مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا اُنْزِلَ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/39-40.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/74.
3. Ebû Dâvûd, Melâhim: 17.

إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ
إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي
الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

64- Yahûdîler: "Allah'ın eli bağlıdır (Allah cimridir) *dediler. Kendi elleri bağlandı ve söyledikleri sözden ötürü lânetlendiler. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü artıracaktır. Biz onların aralarına, tâ kıyâmet gününe kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür.* (Onlar) *yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Allah da bozguncuları sevmez.*

Tefsîr:

Bu âyette yahûdîlerin Allah'a karşı saygısızlıkları, Allah için *"Eli bağlı"* dedikleri anlatılıyor. *"Eli bağlı"* deyimi, cimrilikten kinâyedir. *Bast* ise eli açıklık anlamına gelir. *"Elini boynuna bağlanmış yapma, tamamen de açma, sonra kınanır, hasret içinde kalırsın!"* [1] âyetinde de eli bağlılık, cimrilik, tamamen eli açmak da isrâf anlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah, yahûdîlerin, müslümanların inançlarıyle alay eden bu sözlerine cevaben Allah'ın elinin açık olduğunu, dilediğine bol nimet ihsan buyurduğunu belirtmekte ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirilen Kur'ân'ın, yahûdîlerin taşkınlık ve inkârını artıracağını bildirmektedir. Fakat onların taşkınlığı, yalnız kendilerine zarar verir. Müslümanlara kin besleyen bu adamların, kendi aralarında da sevgi yoktur. Birbirlerinden de hoşlanmazlar. Küstahça davranışları yüzünden Allah, onların aralarına düşmanlık ve kin düşürmüştür. Birbirlerine karşı düşmanlıkları, tâ kıyâmete kadar sürecektir. Allah'ın Elçisine karşı ne zaman bir savaş ateşi yaksalar, Allah onu söndürür, tuzaklarını boşa çıkarır. Seciyeleri fesat çıkarmaya müsaittir. Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, insanları birbirine düşürmeğe çalışırlar. Allah da bozguncuları sevmez.

1. İsrâ Sûresi: 29.

Allah için borç vermeğe, yani Allah rızâsı için yardım etmeğe teşvik eden bu âyet inince Yahûdîlerden biri Hz. Peyğamber(s.a.v.)e: *"Rabbin cimri, sana bir şey vermiyor (ki insanlardan istiyorsun)."* demiş. İşte bu âyet böyle diyenlere cevâb olarak inmiş [1].

Âyetin inişinden önce Yahûdîlerden biri böyle söylemiş olabilir ama âyet, sırf bunun için inmiş değildir. Yukarıdan beri süregelen âyetler, Yahûdîlerin çeşitli karakterlerini tasvir etmektedir. Bu âyet de önceki âyetlerin bir devamıdır ve onlarla birlikte veya hemen onların ardından inmiş olmalıdır. Yahûdîler, müslümanların yoksulluk ve malî sıkıntı içinde bulunduklarını görüyorlardı. "...من ذا ٱلَّذى يقرض الله قرضًا حسنًا: *Kim Allah'a güzel bir ödünç verir ki Allah da onun verdiğini kat kat yaparak kendisine ödesin."* [2] âyeti, insanları Allah için borç vermeğe davet edince müslümanlarla alay için: "Baksana Muhammed'in Rabbi cimri (kendisi vermiyor da başkalarının vermesini istiyor)." dediler.

Âyetten yahûdîlerin pintilikleri anlaşılmaktadır. Kendilerinden Allah için yardım talebedilince yardım etmemek için ellerinin darlığından yakınmışlar, Allah'ın, kendilerine bir şey vermediğini söylemişler. 65 nci âyette de yahûdîlerin sıkıntı çektiklerine işaret edilmektedir. Demek ki yahûdîler, yardım etmemek için böyle söylemişlerdir. Bu gibi sözler, câhiller tarafından söylenir. "Sanki verse Allah'ın hazinesinden mi eksilir?" diyenler vardır. Onların sözü de buna benzer saygısız bir sözdür.

Bazı kimseler Allah'a inandıklarını söylerler, fakat Allah yoluna, yoksul insanlara yardım etmemek için: "Allah fakir mi ki bizden istiyorsunuz, Allah versin" derler. Bu, yahûdîler arasında böyle olduğu gibi her toplumda da böyledir. Ama özellikle yahûdî, cimrilikle ünlüdür. Yardım etmemek için böyle mantık oyunları yapar. Allah için yardımdan kaçınan herkes bu Yahûdî karakterini taşır.

Âyette Allah'a el nisbet edilmiştir. Kur'ân'ın amacı, Yahûdîlerin sözünü kötülemektir. Onlar: *"Allah'ın eli bağlıdır"* yani Allah cimridir demişler, Allah da onların bu sözlerini reddederek Allah'ın elinin açık olduğunu, dilediği gibi vereceğini, ihsanda bulunacağını söylemiştir. Burada *el* tabiri, gerçek mânâda bir organ olan eli ifade etmez. Bu tabir, mecâzî bir anlam taşır. İnsanlar eli bağlılık deyimini cimrilik anlamında, eli açıklık deyimini de cömertlik anlamında kullanmışlardır. Allah da kendi sözlerini, insanların anlayacakları kavramlar ve üslûplarla ifade etmiştir. Aksi takdirde insan ile Allah arasında iletişim mümkün olmazdı. Bu ifadeden, Allah'ın, insanlar

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 6/300-301; İbn Kesîr Muhtasarı: 1/532.
2. Bakara Sûresi: 245.

gibi elleri olduğu anlamı çıkmaz. Allah, gerçekte harflerden ve kelimelerden yüce olan sözünü, insanların anlayış düzeyine indirerek vahyettiğine ve sözleri de Peyğamber'e doğrudan değil, fakat melek aracılığı ile verildiğine göre *"Allah'ın eli açıktır"* sözü, insanların kullandığı cömertlik anlamındadır. Bundan maksat, Allah'ın eli olduğunu anlatmak değildir. Nasıl ki birinin cömertliğini anlatmak için "Onun eli çok açıktır" denilir. Bu sözden o kişinin eli değil, fakat cömertliği düşünülür. İşte âyetin anlatmak istediği de Allah'ın son derece cömert olduğudur.

İnsanlar, cimrilik ve cömertlik kavramlarını "Eli bağlı ve eli açık" deyimleriyle anlatırlar. Bu, tasvîrî ifadedir. Kur'ân da bu tasvîrî ifadeyi kullanarak Allah'ın cimri değil, cömert olduğunu belirtmek üzre *"O'nun iki eli de açıktır"* demiştir. Bundan Allah'ın iki eli olduğu değil, fakat cömert olduğu anlaşılır. Nitekim falanın eli açıktır demek, gerçekten onun elleri uzanmış açılmış demek değildir. Hattâ elleri, kolları olmayan cömert kimseler için de "eli açık" tabiri kullanılır. Çünkü bu deyim, gerçek anlamını kaybedip başka bir anlam kazanmıştır ki o da cömertliktir. İşte *"Allah'ın elleri açıktır"* demek de Allah cömerttir, demektir. Cenabı Hak, insanların kavrayabilmesi için onların kullandıkları deyimi kullanmıştır. Allah'ın yüzü, yanı, bacağı gibi tabirlerin esprisi de budur. Bu gibi tabirleri, maksadı dışına çıkarıp bunlardan Allah'ı bir insan gibi elli ayaklı düşünmek hatâdır.

Durum böyle iken bu cümle, kelâmcılar arasında çok çekilip uzatılmıştır. Bazı kimseler bu cümleden Allah'ın cisim olduğunu, elinin ayağının bulunduğunu söylemişlerdir ki bunlara *mücessime* denilir. Bazılarına göre Kur'ân'ın, Allah hakkında söylediklerine inanırız. Kur'ân Allah'a el nisbet ediyor. Biz de Allah'ın eli olduğuna inanırız ama bunun mâhiyetini bilemeyiz. Bazılarına göre buradaki el, nimet, bazılarına göre kuvvet, bazılarına göre mülk, bazılarına göre inâyet ve ihtisâs anlamınadır. Genellikle sonradan gelen bilginler, Kur'ân'da Allah hakkındaki el tabirini kudret mânâsına yormuşlardır.

Fakat bu zorlamalara hiç gerek yoktur. Âyetin amacı Allah'a el, ayak vermek değil, insanların kullandığı üslûb ile Allah'ın cömert olup cimri olmadığını belirtmektir. Nitekim :"ينفق كيف يشاء: *Dilediği gibi verir, harcar.*" cümlesi de bunu açıklamaktadır. Allah, dilediğine dilediği kadar verir. Kiminin rızkını bol, kiminin dar yapar. Nimetlerin en büyüğü ma'nevî nimettir. Bu, ruhun gıdasıdır. Bu ma'nevî gıdaların en bolu, Hz. Muhammed(s.a.v.)e verilmiştir. İşte bu, vahiy nimetidir ki Yahûdîleri kıskançlıktan çatlatmakta, taşkınlıklarını artırmaktadır.

"وألقينا بينهم آلعداوة وآلبغضاء إلى يوم آلقيامة": *Kıyâmet gününe kadar onların arasına düşmanlık ve kin düşürmüşüzdür.*" âyeti, yahûdîler arasında birbirlerine karşı düşmanlık hüküm sürdüğünü bildirmektedir. Bu, yahûdî

mezhepleri arasındaki sürtüşmeden doğmuştur. Bu âyetin, yahûdîlerle hıristiyanlar arasında düşmanlık bulunduğunu ifade ettiğini söyleyenler de vardır. Fakat sözgeliminden, bu düşmanlığın, yahûdîlerin kendi aralarında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Haşr Sûresinin 14 ncü âyetinde de Yahûdîlerin: *"kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir"* ifadesiyle Yahûdî kabileleri arasındaki sürtüşmeğe işaret edilmiştir.

Gerçekte, Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında Medîne Yahûdîleri arasında düşmanlık vardı. Câhiliyye devrinde yahûdîlerden bazıları Evs kabilesiyle, bazıları da Hazrec kabilesiyle ittifak yapmışlardı. Birbirine düşman olan Evs ve Hazrec kabileleri çarpıştıkça müttefikleri olan Yahûdîler de tarafını tuttukları Arap kabilesiyle birlikte öteki tarafı tutan Yahûdî kabilesiyle savaşırdı. Bu hususu, Bakara Sûresinin 84-85 nci âyetlerinin tefsîrinde izah etmiştik.

Tevrât'ın Krallar ve Günün Haberleri kitapları, yahûdî kabilelerinin, ötedenberi nasıl bölündüğüne ve birbirlerine karşı savaştıklarına tanıktır.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنَا
هُمْ جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ اُمَّةٌ
مُقْتَصِدَةٌ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ سَٓاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ
يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٦٧﴾

65- Eğer Kitâb ehli, inanıp (Allah'ın azâbından) *korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları, nimeti bol cennetlere sokardık. 66- Eğer onlar Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinde*(ki ağaçların meyvelerinde)*n ve ayaklarının altın*(daki ürünler)*den yerlerdi. İçlerinde* (ileri geri gitmeyen) *ılımlı bir ümmet var ama, onlardan çoğu, ne kötü*

işler yapıyorlar! 67- Ey Elçi, Rabbinden sana indirileni duyur; eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini duyurmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu yola iletmez.

Tefsîr:

Bir önceki âyette yahûdîlerin, hallerinden şikâyetlerine, Allah'ın, kendilerine bol rızık vermediğinden yakınarak hâşâ Allah için "cimri" dediklerine işaret edilmişti. Burada da onların neden sıkıntı çektikleri açıklanmaktadır.

65-67: Eğer Kitâb ehli, inansalar ve Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınsalardı, Allah onların günâhlarını bağışlar ve onları nimet bahçelerine sokardı. Ama inanmadıkları için sıkıntı çekmektedirler. Eğer onlar, Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirilen buyrukları uygulasalardı, üstlerinden, yani gökten inecek yağmurun bereketlerinden veya ağaçların meyvalarından ve altlarından, yani üstüne bastıkları toprağın ürünlerinden bol bol yerlerdi. Gerçi içlerinde muktesıd kimseler de var ama çokları çirkin işler yapmaktadırlar.

Muktesıd: iktisâd eden demektir. *Kasd,* kişinin, arzu ettiği şeye gitmesidir. *Muktesıd,* sağa sola sapmadan, ileri geri kalmadan Allah'ın gösterdiği yolda yürüyen, aşırılıklardan sakınan, itidâl ile hareket eden mü'mindir.

Yüce Allah, bu âyette sözü, Kitâb ehli olan Yahûdî ve hıristiyanların ikisine birden yöneltiyor ve Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulamamaları yüzünden sıkıntıya düştüklerini anlatıyor.

Tevrât, İncîl bilinen kitâplardır. Fakat *"Rablerinden kendilerine indirilen"* sözü neyi ifade ediyor? Bunlar Tevrât ve İncîl'deki hükümler midir, Eş'iyâ, Habkuk, Danyal gibi İsrailoğulları peyğamberlerine verilen vahiyler midir, yoksa Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirilen Kur'ân mıdır? Bazılarına göre *"Rablerinden kendilerine indirilen"* Kur'ân'dır. Zaten Kitâb ehli, Tevrât ve İncîl'i tam uygulamış olsalardı, Ümmî Peyğamber'e indirilene de inanırlardı. Çünkü onun sıfatı, Tevrât'ta, İncîl'de ve İsrail peyğamberlerinin kitaplarında vardı. Fakat dinin ruhunu anlamadıklarından yahûdîler, Hz. Mûsâ'dan, hıristiyanlar da Hz. Îsâ'dan sonra peyğamber kabul etmek istemediler. Bütün peyğamberlerin birbirlerinin devamı ve müjdecisi olduğunu unuttular. Eğer onlar Tevrât'ı ve İncîl'i gereği gibi uygulasalar ve en son olarak Rablerinden indirilen Kur'ân'a da inansalardı, bol bol rızıklara nail olurlardı. Demek ki Kitâb ehlinin mutlu olabilmesi için Allah'ın bütün indirdiklerine inanması gerekir. Ancak şunu da belirtmek lâzımdır ki eğer gerçekten Rablerinden kendilerine indirilenden kasıt Kur'ân ise Kitâb ehli, Kur'ân'ın,

Allah tarafından vahyedildiğini doğrulamağa, bunu kabul etmeğe çağırılmaktadır. Onlardan istenen, Kur'ân'ın vahyen indiğini kabul edip ona saygılı davranmak, yoksa kendi dinlerini bırakmak değildir. Çünkü Kur'ân, kendinden önceki Kitâbı doğrulayıcı olarak indiğinden, o Kitâbı da hak Kitâb kabul etmekte, ona layıkıyle uyanların da felah bulacağını birçok yerde vurgulamaktadır. Ama Hak tarafından vahyedilen bir Kitâb ile alay eden, Allah'ın seçtiği bir peyğambere sırt çeviren, hattâ onu imha etme planları kuran hiçbir toplum iflah olmaz. Öyleleri dünyada da, âhirette de perişan olurlar.

Kitâb ehlinin çeşitli tutumlarına işaret ettikten sonra yüce Allah, Elçisine hitâben: *"Ey Elçi, Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan Rabbinin elçiliğini duyurmamış olursun. Allah seni insanlardan korur."* diyor. Hiçbir şeyden çekinmeden, Rabbinden kendisine vahyedilenleri tebliğ etmesini, Allah'ın, kendisini insanlardan koruyacağını bildiriyor.

67 nci âyetin iniş sebebi olarak çeşitli olaylar zikredilir. Rivâyetlerden kimine göre bu âyet, yukarıda işaret edilen recm ve kısâs olayı üzerine inmiştir. Kimine göre "يأيها النبي قل لأزواجك... : *Ey Peyğamber, zevcelerine söyle: eğer siz dünyâ hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size müt'a (boşanma bedeli) vereyim ve sizi güzellikle salayım."*[1] âyeti indiği zaman gûyâ Allah'ın Elçisi, hanımları dünyâyı tercih ederler diye korkup bir süre âyeti onlara tebliğ etmemiş, bu yüzden bu âyet inmiş. Kimine göre Hz. Peyğamber (s.a.v.), kılıcını bir ağaca asmış, ağacın altında dinlenirken bir bedevî gelmiş, kılıcını çekip: "Seni benden kim kurtarır?" demiş. Fakat adamın eli titreyip kılıç elinden düşmüş, başını da bir ağaca öyle çarpmış ki beyni dağılmış. Yüce Allah: *"Allah seni insanlardan korur"* âyetini indirmiş. Buna benzer başka rivâyetler de vardır[2].

Bu rivayetlerin hiçbirinin, âyetin inişiyle bir ilgisi yoktur. Bu âyet, önceki âyetlerin devamıdır. Âyetin öncesi ve sonrası Kitâb ehli ile ilgilidir. Bu âyet de onlarla beraber inmiş olmalı ki onların arasına konmuştur. Yüce Allah, Kitâb ehlinin düşmanca davranışlarını belirttikten sonra bu âyetle, Elçisine, onların hiçbirinden çekinmemesini, kendisine indirilenleri tebliğ etmesini, kendisini bütün düşmanlarından koruyacağını bildirmiştir.

Mekke'de iken, kendisini din için değil, fakat doğal olarak çok seven amcası Ebû Tâlib korumuş, kendisine inananların saflarına katılan Hamzalar, Ömerler, onun uğrunda canlarını siper etmişlerdir. Medine'de, Mekke'den göçenlerle birlikte ensâr da Allah Elçisinin koruyucuları oldular. Allah, bu insanlar vasıtasiyle ve rûhânî melekleriyle Elçisini korumuş, vahiylerinin tebliğini sağlamıştır.

1. Ahzâb Sûresi: 28
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/49.

Gelen rivâyetlerden anlaşılıyor ki kritik durumlarda, özellikle savaşlarda Hz. Peyğamber'in evi veya çadırı beklenirdi. Hz. Âişe (r.a.) diyor ki: "*Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bir gece, yattığı yerde uyuyamadı. Dedim ki:*

— Yâ Resûlallah, neyin var? Buyurdu ki:

— Keşki ashâbımdan salih bir kişi beni bekleseydi!

Bu halde iken bir silâh sesi (kılıç şakırtısı) duydum. Allah'ın Elçisi:

— Kim var orada? dedi.

— Ben Sa'd ibn Mâlik'im.

— Niçin geldin?

— Seni beklemeğe geldim, yâ Resûlallah.

Allah'ın Elçisi (beklendiğini öğrenince güven içinde uykuya daldı, öyle ki) uyurken horladığını duydum."[1]

Özellikle savaşlarda sahâbîler, Allah'ın Elçisini beklerlerdi. Bekleyenler arasında amcası Abbas da vardı. Fakat bu âyet indikten sonra Allah'ın Elçi-si'nin, artık beklenmesini istemediği rivâyet edilirse[2] de bu doğru değildir. Çünkü bu âyet tedbîr ve ihtiyatı menetmediği gibi Nisâ Suresinin 102 nci âyeti de: *"Korunma tedbîrinizi alın!"* diyerek daima ihtiyatlı olmayı emretmektedir. Nitekim rivâyetlerden, Hz. Peyğamber'in, her seferinde güvenlik tedbîrini aldığı, kendisini ve istirâhate çekilen ordusunu beklettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Buhârî şerhi Fethu'l-Bârî'nin Cihâd bahsine bakılabilir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), aldığı vahiylerin hiçbirini saklamamış, hepsini geciktirmeden ümmetine duyurmuştur. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiş: *"Kim Allah'ın Elçisinin herhangibir vahyi gizlediğini sanırsa Allah'a iftirâ etmiş olur. Yüce Allah: 'Ey Elçi, Rabbinden sana indirileni duyur!' demiştir. Eğer Allah'ın Elçisi herhangi bir vahyi gizleyecek olsaydı, 'Allah'ın ni'met verdiği, senin de kendisine ni'met verdiğin kimseye: (Eşini yanında tut, Allah'tan kork!) diyordun, fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun, insanlardan çekiniyordun; oysa asıl çekinmen gereken Allah idi...'*[1] *âyetini gizlerdi"*[4].

Allah'ın Elçisi, Vedâ Haccında kırk binin çok üstünde sahâbîsine hitaben irad buyurduğu konuşmasının sonunda onlara sordu:

— Ey insanlar, size, benim hakkımda sorulduğu zaman ne diyeceksiniz?

1. İbn Hanbel: 6/141; Buhârî, Temennî: 4; Cihâd: 70; Cihâd: 16; Buhârî ve Ebû Dâvûd rivâyetlerinde bekleyen Sa'd ibn Ebû Vakkas'tır. Fakat bekleme olayı bir kere değil, çok zaman olmuştur. Özellikle savaşlarda Allah'ın Elçisi beklenirdi.
2. Aynı.
3. İbn Kesîr: 2/78
4. Ahzâb Sûresi: 37.

— Tanıklık ederiz ki sen teblîğ ettin, görevini yaptın, öğüt verdin, dediler.

Parmağını göğe doğru kaldırıp ashâbını göstererek:

— Allahım, teblîğ ettim mi? dedi [1].

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يراً مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ
رَبِّكَ طُغْيَاناً وَكُفْراًۚ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٦٨﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُ۫نَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

68- De ki: "Ey Kitâb ehli, siz Tevrât'ı, İncîl'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz. (Ey Muhammed), *Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlık ve inkârını artıracaktır. Sen o kâfirler toplumu için üzülme! 69- İnananlar, Yahûdîler, sâbiîler ve hıristiyanlar*(dan) *Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*

Tefsîr:

68-69: Yüce Allah, bu âyetlerde buyuruyor ki: Ey Muhammed söyle, ey Kitâb ehli, siz Tevrât'ı, İncîl'i ve Rabbinizden size indirileni doğru dürüst uygulamadıkça hiçbir esas üzerinde değilsiniz. Gittiğiniz yol yanlıştır. İddiâ ile din olmaz. Allah lafa değil, amele; şekle değil, ruha bakar. Tevrât ve İncîl'in gereklerini yapanlar iddiâya sapmaz. Peyğamberliği gün gibi açık olan bir insana şeklen tabi olmasalar bile, hiç değilse ona düşmanlık beslemez, karşı çıkmazlar. Ona gelenlerin, Allah'ın vahyi olduğunu doğrularlar. Ama iddiâlara girenler, aslında din için değil, taassupları, dünyâ tutkuları yüzünden inâdetmektedirler.

1. Buhârî, İlm: 30, 37; Zekât: 31, Hacc: 132, Hibe: 17,... Müslim, İmân: 278, Küsûf: 1, 2, Kasâme: 31, İmâret: 11; İbn Mâce, Menâsik: 36; Fiten: 2; İbn Hanbel, Musned: 1/230, 3/80, 109, 202,.. 4/76, 168, 306.

Ey Muhammed, Rabbinden sana indirilenler, onlardan çoğunun taşkınlık ve inkârını artırmaktadır. Sen o taassuplarına kapılmış, dünya menfaatlerine dalmış insanların tutumlarına üzülme. *"Allah, onlardan çoğunun taşkınlık ve inkârını artırır"* ifadesi, onların içinde gerçek dindar insanların da bulunduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu sûrenin 82-84 ncü âyetlerinde onlar içinde bulunan gerçek dindarlar övülmektedir.

Taberî'nin rivâyetine göre yahûdîlerden bir cemâat, Peyğamber(s.a.v.)e gelip:

— Sen İbrâhîm dininde olduğunu, Tevrât'a inandığını, onun Allah'tan gelen hak kitâb olduğunu söylemiyor musun? demişler. Allah'ın Elçisi de:

— Evet ama siz bid'atler çıkardınız, inkâr ettiniz, Tevrât'a aykırı gittiniz. Allah'ın, açıklamanızı emrettiği Tevrât hükümlerini gizlediniz. Ben sizin bid'atlerinizden uzağım, demiş. Onlar da:

— Biz kendi elimizde bulunana uyarız, o da hak ve hidâyettir. Sana inanmayız ve sana tabi olmayız, demişler.

Yüce Allah bu âyeti indirmiş.''

Yahûdîlerle Hz. Peyğamber arasında buna benzer bir tartışma geçmiş olabilir. Ama âyetin bu münasebetle indiği doğru değildir. Çünkü âyet, önceki âyetlere bağlıdır ve benzeri ifade, bundan önceki 66-67 nci âyetlerde de geçmektedir. Bu bakımdan âyetlerin hep beraber veya birbiri ardınca inmiş olması çok muhtemeldir. Yüce Allah, Elçisine, kimseden çekinmeden buyruklarını teblîğ etmesini ve çeşitli kuruntular içerisine giren, dâvâlarla başkalarına üstünlük taslayan Kitâb ehli kimselere, Tevrât'ın, İncîl'in ve Allah tarafından indirilen bu son Kitâb Kur'ân'ın gereklerine göre hareket etmedikçe bir temel üzerinde olmayacaklarını bildirmesini emretmiştir.

"Rabbinizden size indirilen" cümlesi, 66 ncı âyette de geçmişti. Bununla kasdedilenin, Kur'ân olması ihtimâli kuvvetlidir. Demek ki Kur'ân, yalnız müslümanlara değil, Kitâb ehline ve bütün insanlara indirilmiştir. Kitâb ehli, Tevrât'ın, İncîl'in hükümleri yanında Kur'ân vahyine de inanmadıkça, bu üç İlâhî kitâbın ruhu doğrultusunda hareket etmedikçe bir esas üzerinde sayılmazlar.

Gerek 65 nci âyetten, gerek bu âyetten anlaşılıyor ki Kitâb ehli, Yahûdî ve hıristiyan kaldıkları halde Kur'ân'ı inkâr etmez, onun gereklerine aykırı davranmazlarsa- ki bu üç Kitâbın genel hatlarında, temel konularında bir aykırılık yoktur -meselâ teslîsi bırakıp Kur'ân'ın emrettiği şekilde Allah'a ve âhirete inanırlarsa mü'min sayılır ve cennete giderler. Mutlaka kendi dinlerinden ayrılıp müslüman olmaları şart değildir. Bu husus, Bakara Sûresinin 62 nci âyetinde açıkça belirtildiği gibi bu sûrenin, tefsîrini yapmakta

olduğumuz 68-69 ncu âyetlerinde de açıkça belirtilmektedir. Bakara Sûresinin 62 nci âyeti, burada 69 ncu âyette tekrar edilerek: Allah'a, âhirete inanıp iyi işler yapan mü'minlerin (yani müslümanların), Yahûdîlerin, sâbiîlerin ve hırıstiyanların korku ve üzüntü çekmeyecekleri bildirilmektüedir. Fakat Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiyleri inkâr eden ve ona düşman olan Yahûdî, sâbiî ve hırıstiyanlar, bir esas üzerinde değillerdir. Çünkü onlar Tevrât ve İncîl'in gereklerine ters düşmüş, Allah'tan indirileni reddetmişlerdir. Bütün dinlerin ruhu: *"Allah'ın buyruğuna saygı ve O'nun yaratıklarına şefkattir."*

"والذين هادوا: *Yahûdî olanlar"* cümlesiyle Tevrât sâhibi yahûdîler kasdedilmiştir. "الصابئون: *Sâbiîler"*'in kimler olduğu hakkında görüş ayrılığı vardır. Bazılarına göre sâbiîler, hırıstiyan ve mecûsîlerden bir gruptur. Kendilerine özgü bir şerî'atleri yoktur. Katâde'ye göre bunlar, meleklere tapan, kıbleden başka yöne namaz kılan, Zebûr okuyan bir topluluktur. Vehb ibn Münebbih'e göre sâbiîler, Irak tarafında bulunan bir kavimdir. Peyğamberlere inanırlar, yılda otuz gün oruç tutarlar. Yemen yönüne durup beş vakit namaz kılarlar.

Sâbiîler hakkındaki bu görüşler, bize kesin bir bilgi vermemektedir. Ancak bunların meleklere taptığı doğru olamaz. Çünkü âyet, sâbiîlerin, müslümanlar, yahûdîler ve hırıstiyanlar gibi Allah'a ve âhirete inanan, güzel işler yapan cennetlik kimseler olduğunu bildirmektedir. Meleklere tapmış olsalardı, bunların müşrik olup ebedî cehhenneme girmeleri gerekirdi. Zaten Araplar da câhilliye çağında meleklere taparlardı. Dikilen heykeller, meleklerin sembolleri idi. Kur'ân, Allah'tan başka bir varlığa tapan kimseleri, -taptıkları peyğamber de olsa, melek de olsa- müşrik saymaktadır. Oysa âyetlerin andığı sâbiîlerin, Allah'ı birleyen insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Câhiliyye devrinde Araplar içerisinde tenhalara çekilip tek Allah'a ibadet eden, zâhid ve muvahhid bir grup vardı ki bunlara *hanîf* (çoğulu *hunefâ'*) dendiği gibi sâbiî de denirdi. Tek Allah'a ibadet ettiği için Hz. Peyğamber'e de *sâbiî* demişlerdi. İşte kanâatimize göre âyette anılan sâbiîler, Araplar arasındaki bu muvahhid kimselerdir.

"النصارى" kelimesiyle kasdedilenler de hırıstiyanlardır. Hırıstiyanların da çok çeşitli mezhepleri vardır. Kur'ân'ın cennetle müjdelediği hırıstiyanlar, teslîse inananlar değildir. Çünkü Kur'ân, Allah'ın üç varlıktan oluştuğunu söyleyenleri kâfir olarak nitelendirmektedir. Ama Hz. Peyğamber devrinde hırıstiyanların hepsi teslîsçi değildi. Allah'ın birliğine inananlar ve yalnız O'na tapanlar da vardı. İşte Kur'ân, bu muvahhid hırıstiyanları da güzel amel de yaptıkları takdirde Cennet ile müjdelemiştir.

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ اِسْرَٓائِيلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلاًۜ كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ

بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا۟ وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾ وَحَسِبُوٓا۟ أَلَّا
تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ ثُمَّ تَابَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ كَثِيرٌ
مِّنْهُمْ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

70- Andolsun, biz İsrâiloğullarından söz almış ve onlara elçiler göndermiştik. Ne zaman bir elçi, onlara canlarının istemediği bir şey ge´irdiyse (o gelen elçilerin) *bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı. 71- Bir fitne kopmayacak sandılar, kör oldular, sağır kesildiler. Sonra Allah onların tevbesini kabul etti. Sonra yine çokları kör, sağır kesildiler. Allah yaptıklarını görüyor.*

Tefsîr:

Bu iki âyette yahûdîlerin, peyğamberlerine karşı olumsuz davranışları anlatılmaktadır. Yüce Allah, Elçisini tesellî etmek üzere buyuruyor ki: Ey Muhammed, bunlar yalnız sana değil, senden önce gelen peyğamberlere karşı da böyle inkârcı, inatçı tutum içine girmişlerdi. Allah, peyğamberler aracılığı ile İsrâiloğullarından, peyğamberleri dinleyip onların buyruklarına itâat edeceklerine dair söz almıştı. Fakat onlar, Allah'a verdikleri sözde durmadılar. Hangi peyğamber, onların hoşlarına gitmeyen bir öğüt, bir emir verdiyse ona karşı çıktılar, peyğamberlerden kimini yalanladılar, kimini öldürdüler. Yaptıklarından ötürü bir cezâya uğramayacaklarını sandılar. Bu taşkınlıklarına daldıkça daldılar. Söylenenleri dinlemediler, hak söze kulaklarını tıkadılar. Nihayet Allah'ın cezâsına uğrayınca akılları başlarına geldi, tevbe ettiler. Fakat tevbelerinde durmadılar. Allah başlarından azâbı kaldırıp kendilerini rahata, güvene kavuşturunca yine çokları yoldan çıktılar, hakkı görmez, söz dinlemez oldular. Ama Allah onların yaptıklarını görmektedir. Elçilerine karşı gelmelerini cezasız bırakmayacaktır.

Bu âyetler hakkında bir iniş sebebi zikredilmemiştir. Fakat İsrâiloğullarının davranışlarıyla ilgili olan bu âyetler de önceki âyetlerin devamıdır. Yüce Allah, bu âyetlerle Elçisini tesellî etmekte, kendisini inkâr eden, müslümanların arasını bozmağa çalışan yahûdîlerin tutumlarına üzülmemesini bildirmekte, daha önceki peyğamberlere saygısızlık edenler nasıl Allah'ın cezâsına dûçâr olmuşlarsa bunların da bir gün Allah'ın hışmına uğrayacaklarını

îmâ etmektedir. Bu âyetlerde, Peyğamber'e hiyânet eden Medîne yahûdîlerinin, ileride cezâlandırılacaklarına işâret vardır.

71 nci âyet, yahûdîlerin, hakkı görmez, hidâyete karşı sağır olmalarının, iki kez vukubulduğunu gösterir. Müfessirlere göre yahûdîlerin bu davranışlarının ilki Zekeriyyâ Aleyhisselâm zamanındadır. Ona karşı kör ve sağır olmuşlar, onun gösterdiği yolu görmemiş, öğütlerini dinlememişlerdir. Sonra bazılarının inanmasıyla Allah, tevbelerini kabul etmiştir. İkincisi de Hz. Muhammed Aleyhisselâm zamanındadır. Onun peyğamberliğini inkâr etmekle kör ve sağır kesilmişlerdir.

Kaffâl'e göre de İsrâ Sûresindeki: *"Kitâb'da İsrâiloğullarına şu hükmü verdik: Siz o ülkede iki kez fesat çıkaracaksınız ve büyük bir yükselişle yükseleceksiniz* (çok kabarıp böbürleneceksiniz). *Birincisinin zamanı gelince üzerinize güçlü, kuvvetli kullarımızı gönderdik, evlerin aralarına girip* (sizi) *araştırdılar. Bu, yapılması gereken bir söz idi. Sonra tekrar size, onları yenme imkânı verdik ve sizi mallarla, oğullarla destekledik ve savaşçılarınızı çoğalttık"* [1] âyetleri, bu âyeti tefsîr niteliğindedir. Yahûdîlerin kabarıp kibretmelerini anlatan bu âyetler, buradaki "عموا وصمّوا: *Kör ve sağır kesildiler."* cümlesinin mânâsını açıklamaktadır. O âyetlerin devâmı olan: *"İyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, o da kendi aleyhinizedir. Sonuncu*(başkaldırma)*nı*(zı)*n* (cezalandırma) *zamanı gelince* (yine öyle kullar göndeririz ki) *yüzlerinizi kötü duruma soksunlar* (üzüntüden suratlarınızın asılmasına sebebolsunlar) *ve ilk kez girdikleri gibi Mescid'e* (Kudüs'e)*girsinler ve ele geçirdiklerini mahvetsinler!"* [2] âyeti de "ثمّ عموا وصمّوا كثير منهم : *Sonra onlardan çoğu yine kör ve sağır oldular."* âyetini tefsîr etmektedir [3].

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي
إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ
اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾ لَقَدْ
كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ

---
1. İsrâ Sûresi: 4-6
2. İsrâ Sûresi: 7.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/57-58.

لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ
﴿٧٣﴾ اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَا
الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَاُمُّهُ صِدِّيقَةٌ
كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى
يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾ قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا
نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾ قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي
دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا اَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَثِيرًا
وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

72- Andolsun, "Allah ancak Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh demişti ki: "Ey İsrâiloğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, zira kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak ki Allah ona cenneti haram etmiştir ve onun varacağı yer ateştir; zâlimlerin yardımcıları yoktur!" 73- "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız bir tek Tanrı vardır, başka Tanrı yoktur. Bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette onlardan inkâr edenlere, acı bir azâb dokunacaktır. 74- Hâlâ Allah'a tevbe edip O'dan af dilemiyorlar mı? Allah bağışlayan, esirgeyendir. 75- Meryem oğlu Mesîh, bir elçiden başka bir şey değildir. Ondan önce de elçiler gelip geçmişti. Annesi de dosdoğruydu. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara nasıl âyetlerimizi açıklıyoruz, sonra bak nasıl (haktan) *çevriliyorlar!? 76- De ki: "Allah'ı bırakıp size ne zarar, ne de yarar vermeğe gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, işiten, bilendir* (O'na tapmanız gerekmez mi?) *" 77- De ki: "Ey Kitâb ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, birçoğunu da saptırmış, düz yoldan şaşmış bir milletin keyiflerine uymayın!"*

Tefsîr:

72-77: Daha önceki âyetlerde yüce Allah, Tevrât'a, İncîl'e ve Kur'ân'a inananların gerçek din üzerinde bulunduklarını, Allah'a ve âhiret gününe lâyiki vechile inanıp iyi işler yapan mü'minlerin, Yahûdîlerin, sâbiîlerin ve hıristiyanların korku ve üzüntüye uğramayacaklarını belirttikten sonra peyğamberlerin öğütlerine karşı çıkıp onları yalanlayan, öldüren Yahûdîlerin hevâ ve hevesleri peşinde koşup doğru yoldan çıktıklarını anlatmıştı. Bu âyetlerde de Kitâb ehlinden hıristiyanların, bâtıl inançlarını anlatmak üzere buyuruyor ki:

Meryem oğlu Mesîh'e "Allah" diyenler, gerçek tevhîdi inkâr etmişlerdir. Çünkü Mesîh, İsrailoğullarını, yalnız Allah'a kul olmağa çağırmıştı. Allah'tan başkasına "Allah" demek şirktir. Allah kendisine ortak koşanlara cenneti haram kılar. Öylelerinin yeri ateştir.

Allah'ı üç varlıktan oluşan bir Tanrı sananlar da tevhîdi inkâr etmişlerdir. Çünkü yalnız bir tek Tanrı vardır. Bu inançlarından vazgeçmeyenler, acı bir azâba çarpılacaklardır. Ancak tevbe edip Allah'ı birleyenler, Allah'ın affına ererler.

Meryem oğlu Mesîh, Allah'ın bir elçisidir. Annesi de doğru, namuslu bir kadındı. Meryem de, oğlu Mesîh de insan idiler. İnsanlar gibi yaşar, yer, içerlerdi. Varlıklarını sürdürebilmek için yeyip içmek zorunda olanlar, nasıl Tanrı olabilirler? Bu tür iddiâlar, şaşkınlığın, düşüncesizliğin ürünüdür.

Bu delîlleri belirttikten sonra yüce Allah, kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere mi taptıklarını soruyor. Bu inançlarının batıl olduğunu, bu inkâr sorusuyla anlatıyor. Ve işitenin, görenin yalnız Allah olduğunu, Meryem ya da Îsâ'ya Allah deyip onlara tapmaktan bir fayda göremeyeceklerini, çünkü onların, kendilerine yalvaranların sesini işitemeyeceklerini, dileklerini bilemeyeceklerini belirtiyor. Zira onlar, dünyâdan ayrılıp gitmişlerdir. Dünyâda olsalar dahi insandırlar. İnsan ancak kendi karşısında konuşanın söylediğini anlar. Gıyâbında bulunanların sözünü aracısız işitemez. Allah'tır ki kendisine kulluk edenleri her yerde ve her zaman görür, yalvaranların duâsını işitir, içlerinden geçeni bilir. Allah'tan başkasına yalvaran, boşuna yalvarmış olur. Irmak karşısında ellerini suya uzatan kimse, ellerini daldırıp suyu avuçlamadıkça nasıl susuz kalırsa, başka varlıklara yalvaranlar da ömürleri boyunca boşuna yalvarmış olurlar, hiçbir yarar göremezler.

Sonra Cenabı Hak, Kitâb ehline -ki burada kasdedilenler hıristiyanlardır- aşırı gitmemelerini, daha önce sapmış, birçok insanı da saptırmış, doğru yoldan şaşmış olan kimselerin, yani yahûdîlerin keyiflerine uyup onlar gibi sapıklık içine düşmemelerini emrediyor.

Hz. Îsâ, insanları Allah'a kul olmağa çağırmıştır. Fakat babasız dünyâya geldiği için insanlar onu Allah'ın oğlu sanmışlardır. Îsâ'dan sonra yazılmış olan İncîllere de "Allah'ın oğlu" deyimi girmiş ve zamanla ortaya çıkan çeşitli mezhepler de Îsâ hakkında çeşitli inançlar benimsemişlerdir. Kimi ona "Allah" demiş, kimi Allah'ı *Baba- Oğul- Kutsal Ruh*'tan oluşan bir varlık sanmıştır. Onlara göre bu üçü bir tek Tanrıdır. Güneş adı, nasıl Güneşin yuvarlağını, ışınını ve ısısını kapsarsa Tanrı adı da Baba-Oğul-Kutsal Ruhu kapsar. Baba zâttır, Oğul kelimedir, Kutsal Ruh hayattır. Allah'ın sözü olan kelime, suyun şaraba ve süte karışması gibi Îsâ'nın bedenine karışmıştır. Baba da Tanrıdır, Oğul da Tanrıdır, Ruh da Tanrıdır. Fakat bunların hepsi bir tek Tanrıdır [1].

"Allah, üçün üçüncüsüdür": yani üç elemandan her biri, Allah'ın bir görüntüsüdür. Bunlardan biri hatıra gelince diğerleri de ona dahildir. Oğul ve Kutsal Ruh Baba'ya dahil, Baba ve Kutsal Ruh Oğul'a dahil, Baba ve Oğul Kutsal Ruh'a dahildir. Oğul olan Îsâ'ya Allah ve Kutsal Ruh da dahildir, yani Îsâ Allah'tır. Bugünkü hıristiyanlar, Îsâ'dan ayrı bir Allah düşünmezler.

Fakat bu inanç, Hz. Îsâ'dan hayli sonra yazılmış olan bugünkü İncîllerde dahi yoktur. Sadece İncîl'de Hz. Îsâ Allah için *"Baba"*, *"Sakının, insanlara salâhınızı* (iyi işlerinizi) *onların önünde gösteriş için yapmayın; yoksa göklerde olan Babanızın önünde karşılığınız olmaz."* [2] der ki bunun anlamı, Allah'ın, kendisinin ve diğer insanların soy babası değil, fakat sâhibi, rabbi demektir. İncîl'deki baba, Rabb anlamında kullanılmıştır. Bugün hıristiyanlar arasında yaygın olan teslîs (üçleme) inancı Havârîlerden çok sonra bu dîne sokulmuş ve 325 Mîlâd tarihinde İznik'te toplanan hıristiyan meclisi tarafından da resmî mezhep olarak benimsenmiştir. Hz. Îsâ'ya yakın zamanlarda hıristiyanların çoğu, Îsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, sadece elçisi olduğunu kabul ederlerdi. Ama vaktiyle Îsâ'ya yaman düşman iken onun ortadan kaybolmasından sonra hıristiyanlığı benimseyen Tarsuslu Paulos'un gayretleriyle Îsâ'nın, Allah'ın oğlu olduğu hayali, hıristiyanlar arasında bir inanç olarak yayılmağa başlamış ve Mısırlı Yeni Eflatuncu yorum ile de teslîs inancı Yunan Felsefesinden hıristiyanlığa adapte edilmiştir.

Hıristiyanlıkta Papa, mutlak otorite haline gelmiş, onun reddetttiği İncîl parçası apokrif (uydurma) sayılmış, böylece onun kabul ettiği şey din olmuş, reddettiği şey de atılmıştır. Îsâ hakkındaki "Allah", "Allah'ın oğlu", "Allah üçün üçüncüsü" iddiâları, zaman geçtikçe Îsâ üzerinde beslenen

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/60.
2. Matta: 6/1.

düşüncelerin abartılmasından doğmuştur. Bu tür iddiâlara sapanları, Kur'ânı Kerîm, gerçek hıristiyan saymıyor, bunları kâfir kabul ediyor.

İncîllerin, zaman içinde nasıl değiştiğini, eldeki belgeler gayet güzel açıklıyor. 1682 yılında basılmış olan, Luter'in Latince'den Almanca'ya çevirdiği İncîl'de Makaber'in üç kitâbı varken, bugünkü İncîllerde Makaber'in sadece bir kitâbı vardır. Demek ki iki kitap, hıristiyanların inançlarına ters düşen bazı parçaları içerdiğinden İncîllerden çıkarılmıştır.

Kur'ânı Kerîm, Hz. Îsâ'dan söz ederken genellikle *"Meryem oğlu Mesîh"* der. Bu ifade, hıristiyanların, onu "Allah'ın oğlu" sanmalarının yanlışlığını vurgulamak içindir. Âyette Meryem de *"Sıddîka"* olarak nitelendirilmektedir. Bu da ona hâşâ fuhuş isnâdedenleri red içindir. Yahûdîler onu *"fuhuş ve fücûr"* ile yererken hıristiyanlar onu *"Allah'ın, karnına girdiği bir varlık"* saymışlardır. Her ikisi de aşırı iddiâlardır, batıldır. Îsâ, Allah'ın kulu ve elçisi ve bir yaratış mu'cizesidir. Annesi Meryem de dürüst, nâmuslu bir kadındır. Oğlunu günâh yoluyla değil, fakat Allah'ın gönderdiği meleğin üflemesiyle almıştır.

Son âyette yüce Allah, hıristiyanlara dinde aşırılıktan sakınmalarını, daha önce sapmış, birçoğunu da saptırmış olan yahûdîlere uymamalarını emrediyor. Allah, dinde aşırı gitmekten menetmiştir. Çünkü dinde aşırılık, dini amacından saptırır. Allah'ın koymadığı hükümlerin konmasına, yasaklamadığı şeylerin yasaklanmasına yol açar. Bu da insanları engeller. Dinin amacı insanın elini kolunu bağlayıp onu vehimlerin tutsağı yapmak değil, hurâfelerden kurtarıp Allah'a tertemiz kul yapmaktır. Din aşırılıkla, dışı süslemekle olmaz. Din, ruhu bezeme yöntemidir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler, dinde aşırı gittiklerinden ötürü helâk oldular."* buyurmuştur [1].

Bu aşırılıklar, eski dinlerin mensuplarında olduğu gibi müslümanlar arasında da görülmektedir. Birçok kimse, Kur'ân ve sağlam hadîse dayanmadan, kendiliğinden yasaklar koymakta, Allah'ın helâlini, mübâhını haram saymaktadırlar. Örtünme olmak şartıyla örfe bağlı giyim kuşamı, ille şöyle olacak, böyle olacak diye birtakım garip şekillere büründürmektedirler. Kimi toplumlarda kadınlar baştan aşağı çarşaf ve peçe içine sokulup toplumdan soyutlanmakta; kimi yerde kadın, cemiyette gülünç sayılan kıyâfetlere sokulmakta; kimi yerde erkekler sünnet deyip şalvar takke giymekte; namazda yeşil üzerine kuyruklu sarık sarmaktadırlar. İslâmda örtünme vardır. Yüz ve el örtünme uzuvlarına dahil değildir. Kadının, bunun dışında kalan uzuvları kapatılır. Bu kapatma yapılmak şartıyla giyim kuşam şekli örfe bağlı

1. Darimî, Siyer: 45; İbn Hanbel, Musned: 4/127, 5/318, 330.

bırakılmıştır. İslâm, insanları belli bir biçimde elbise giymeğe zorlamamıştır. İslâmî tesettüre uymakla birlikte zamanın örfüne uygun kıyâfetler giymek yerinde olur. Peyğamberimiz şalvar giymemiştir ki şalvar sünnet olsun. Yeşil üzerine kuyruklu sarık da Peyğamberimizin sürekli bir kıyâfeti değildir. Sıcak ülkelerde herkes gibi o da güneşten korunmak için başını beyaz bir kumaşla örtmüş, bazan sarık sarmıştır ama bu sarık, kırmızı veya yeşil fes üzerinde bir sarık değildir; O, sadece tülbendini başına dolamıştır. Sarığın kuyruğunu sarkıtmak veya şu biçimde giymek aslâ dini bir kıyâfet değildir. Hz. Peyğamber (s.a.v.), kendisini diğer insanlardan ayıran özel bir kıyâfet giymemiştir. O da herkes gibi giyerdi, ancak en güzel ve temiz biçimde giyerdi.

Acâib kıyâfetlere bürünmekle din olmaz ve böyle yapmakla Allah katında derece ve mertebe kazanılmaz. Dinin ruhu içi süslemektir. Burada dinin ve tasavvufun ruhunu yansıtan iki şiir parçası sunacağım. Biri mutasavvıfların imâmı Şeyh Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî'nin *Beyânu Ahvâli's-sûfiyyesi*'nde yer almış olup Mahrûmî'ye aittir:

Tasavvuf, fetânın (dervîşin), kötü bir kumaşla karşına çıkması değildir:

Kara ve beyaz çizgilerle örülmüş hırka içinde alaca karga gibi (görünmesiyle dervîşlik olmaz).

Tasavvuf, kişinin giydiği normal giysi içinde Allah'tan korkup O'na gönülden saygı göstermesidir.[1]

Dîğeri de Şeyh Sa'dî'nindir, onun Gülistân'ından alınmıştır:

درویشی در پلاسپوشی نیست   درویشی پاك باش وآطلس پوش.

Dervîşlik yamalı elbise giymekle olmaz. Temiz dervîş ol da ipek giy (zararı yok).

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ
بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ
فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي

1. Beyânu Ahvâli's-Sûfiyye: 137.

الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

78- İsrâiloğullarının nankörlerine, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lanet edilmiştir. Çünkü (onlar) *isyân etmişlerdi ve saldırıyorlardı. 79- Yaptıkları kötülükten vazgeçmiyorlardı, ne kötü işler yapıyorlardı! 80- Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Gerçekten nefislerinin kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür* (ki o yüzden) *Allah onlara gazabetmiştir ve azâbda sürekli kalacaklardır. 81- Eğer Allah'a, Peyğamber'e ve ona indirilene inansalardı o*(inkâr ede)*nleri dost tutmazlardı. Ama onlardan çoğu yoldan çıkmış insanlardır.*

Tefsîr:

78 nci âyette yüce Allah, saldırganlıkları yüzünden İsrâiloğullarından bazı nankörlere, gerek Dâvûd, gerek Meryem oğlu Îsâ tarafından da lanet edildiğini bildiriyor. 79 ncu âyette de lanete uğramalarının sebebi açıklanıyor: Onlar yapılan kötülüklere göz yumuyor, ses çıkarmıyorlardı. Hakk'ın buyruklarının çiğnenmesine razı olmakla çok kötü bir iş yapıyorlardı. Geçmişteki yahûdîlerin davranış tarzı böyle idi.

80-81 nci âyetlerde de Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrindeki yahûdîlerin durumu tasvîr edilmektedir: Onlardan çoğu, mü'minleri bırakıp Allah'a ortak koşan inkârcıları kendilerine dost yapıyorlar, böylece canları için kötü işler yapıp gönderiyorlar. İnsanların hareket ve davranışları, canlarının arkadaşıdır. İyi davranışlar, can için cennet nimetleri, kötü davranışlar da onun için cehennem azâbıdır. İşte mü'minleri bırakıp kâfirleri dost tutan kimseler, canları için ne kötü şeyler gönderiyorlar! Onlar böylece Allah'ın gazabına uğrayıp azâbda kalacaklardır. Zaten Allah'ın gazabı, azâbın tâ kendisidir. Ama onlar, Allah'a, Peyğamber'e ve ona indirilene inanmış olsalardı, müşrikleri dost tutmazlardı. Fakat onların çoğu yoldan çıktıkları için mü'minleri bırakıp müşrikleri dost tutmuşlardır.

"كانوا لايتناهون عن منكر فعلوه: *Yaptıkları bir kötülükten vazgeçmiyorlardı."* cümlesinde iki mânâ mümkündür: "يتناهون" kelimesi, *nehy* kökünden *tefâ'ul* kipi kabul edilirse *"Onlar, birbirlerini, yaptıkları kötülükten menet-*

mezlerdi" anlamı çıkar. Fakat kelimenin "التناهي *tenâhî"* kökünden gelmesi de muhtemeldir. Bu takdirde de cümle: *"Onlar, yaptıkları kötülükten vazgeçmezlerdi"* anlamına gelir.

Cumhûr (çoğunluk), birinci anlamı kabul etmiştir. Âyetlerin ana konusu, yapılan kötülüklere göz yumup ses çıkarmamanın, insanları Allah'ın gazabına ve azâbına çarptıracağını belirtmektir. Bu şekilde hareket eden bazı İsrâiloğullarına, Hz. Dâvûd ve Hz. Îsâ tarafından lanet edilmiş ve bunlar Allah'ın azâbına uğramışlardır.

İyiliği emir, kötülükten menetmek, İslâmın farzlarından biridir. Peyğamber (s.a.v.): *"Biriniz bir kötülük görünce onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse, diliyle kötülesin. Buna da gücü yetmezse kalbinden ikrâh etsin. Bu,* (kalben ikrâh) *îmânın en zayıfıdır."*[1], *"Bir toplumun yaptığına razı olan kimse, onlardandır. Bir cemâatin adamları arasına katılıp onların sayısını çoğaltan, onlardandır."*[2] buyurmuştur.

İmam Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadis de şöyledir: *"İsrâiloğulları günâh işlemeğe başladığı zaman âlimleri onları menettiler, fakat günâh işleyenler vazgeçmeyince âlimleri de onların meclislerinde, çarşılarında oturdu, onlarla birlikte yeyip içtiler. Yüce Allah da onların kalblerini birbirine benzetti, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ'nın dilinden onlara lanet etti. Çünkü isyân ediyor, saldırıyorlardı.* (Allah'ın Elçisi, yaslandığı yerde doğrulup oturdu ve buyurdu:) *Hayır, nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki onları zulümden menedip hakka yöneltmedikçe azâbdan kurtulamazsınız!"*[3]

Abdullâh ibn Mes'ûd da şu hadîsi rivâyet etmiştir: *"İsrâiloğullarına ilk kusur şöyle girdi: Bir adam,* (günâh işleyen) *bir adama rastlayınca: 'Ey arkadaş, Allah'tan kork, şu yaptığın işi bırak, bu sana helâl değildir' derdi. Ama ertesi gün ona rastladığında kendisi de onunla beraber oturup yemek ve içmek için onu* (kötülükten) *menetmezdi. Onların hepsi böyle yapmağa başlayınca Allah kalblerini birbirine benzetti.* (Daha sonra Allah'ın Elçisi): *'İsrâîloğullarının nankörlerine, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ dilinden lanet edilmiştir. Çünkü* (onlar) *isyân etmişlerdi ve saldırıyorlardı. Yaptıkları kötülükten vazgeçmiyorlardı... Onlardan çoğu yoldan çıkmış insanlardır' âyetlerini okudu. Sonra buyurdu ki: 'Hayır vallahi, mutlaka iyiliği emredip kötülükten menetmedikçe ve zâlimin iki elinden tutup onu hakka yöneltmedikçe azâbdan kurtulamazsınız!"*[4]

1. Müslim, İmân: 78, Ru'yâ: 12.
2. Aynı.
3. Tirmizî, Tefsîr; Sûre: 5/6,7; Ebû Dâvûd, Melâhim: 17; İbn Mâce, Fiten: 20; İbn Hanbel, Musned: 1/391.
4. Aynı kaynaklar.

80 nci âyetteki " مِنْهُمْ : *Onlardan*" zamîri, sözgeliminden anlaşıldığı üzre yahûdîlere âittir. "*Onlardan çoğu inkâr edenleri dost tutarlar.*": Bu kâfirler (nankörler, inkâr edenler), ya müşrikler veya Medîne'deki münâfıklardır. Fakat bunların, müşrikler olması daha kuvvetlidir. Çünkü bazı yahûdîler, Mekke'ye gidip müslümanlara karşı müşriklerle ittifak yapıp Hendek Savaşını hazırlamışlardı.

81 nci âyette "*Peyğambere ve ona indirilene inansalardı*" cümlesiyle anlatılan peyğamber ve ona indirilen ile kasıt nedir? Burada iki ihtimal vardır. Biri şudur: Bunlar eğer Allah'a ve peyğamber Mûsâ'ya ve ona indirilen Tevrât'a inanmış olsalardı, müslümanları bırakıp kâfirleri dost tutmazlardı. Çünkü Allah'a ve peyğambere inananlar, kendileri gibi tek Allah'a inananları bırakıp Allah'a ortak koşanları dost tutmazlar. İkinci ihtimal de şudur: Burada kasdedilen peyğamber, Hz. Muhammed Aleyhisselâm, ona indirilen de Kur'ân'dır. Bu takdirde mânâ şöyle olur: Eğer onlar Allah'a ve Peyğamber Muhammed Aleyhisselâm'a inanmış olsalardı, o kâfirleri dost tutmazlardı. Bu mânâyı Kaffâl vermiştir. Eğer mânâ böyle ise bu âyette, müslümanlara hoş görünmek için Hz. Muhammed'in peyğamber olduğuna inandıklarını söyleyen bazı yahûdîlerin, bu sözlerinde samimî olmadıkları haber verilmektedir. Çünkü gerçekten onun peyğamberliğine inanmış olsalardı, müslümanları bırakıp putatapanlarla dostluk kurmazlardı.

Yahûdîlerin gönülden değil, fakat ağızdan Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğine inandıklarını söyledikleri, aşağıya meâllerini yazacağımız üç âyette de haber verilmektedir:

"*Mü'minlere rastladıkları zaman: 'İnandık' derler...*"[1]

"*Kitâb ehlinden bir grup dedi ki: 'İnananlara indirilmiş olana, günün önünde inanın, sonunda inkâr edin, belki onlar da dönerler'.*"[2]

"*Size geldikleri zaman 'İnandık' derler, oysa küfr ile girmiş ve küfr ile çıkmışlardır. Allah onların içlerinde gizlemekte olduklarını gayet iyi bilmektedir.*"[3]

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا
وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ

1. Bakara Sûresi: 76.
2. Âli İmrân Sûresi: 72.
3. Mâide Sûresi: 61.

بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾ وَإِذَا سَمِعُوا
مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ
رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا
مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ
بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ
الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

82- İnsanlar içerisinde, inananlara en yaman düşman olarak yahûdîleri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. 83- Elçi'ye indirilen(Kur'ân)ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz!" 84- "Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?" 85- Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler verdi. Güzel davrananların mükâfâtı işte budur! 86- İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar da cehennem halkıdır!

Tefsîr:

*Kıssîs: Kus'*un çoğuludur. Kelimenin türevinde birkaç yorum vardır. Bunlardan birine göre *kus, kasse* fi'linden türemiştir. قسّ الابل يقسّها : deveyi güzel otlattı, suladı, demektir. Kelimenin, *"tekassus* تقسّس*"*ten doğduğunu söyleyenler de vardır. *Tekassus,* tecessüs, haberleri yayma, sesleri dinleme ve kemiği etten ayırma anlamlarına gelir. Fakat biz, bu kelimenin, Arapça değil, Arapçalaşmış yabancı bir kelime olduğu kanısındayız. Râzî diyor ki:

kus ve *kıssîs*, hıristiyanların başkanına (en büyük din adamına) verilen addır. Çoğulu *kıssîsûn*dur. Bu kelime, Kur'ân'ın inişinden önce Araplar arasında biliniyordu. Bazı Araplara da bu isim verilmiştir: *Kus ibn Sâ'ide,* bunlardandır.

*Ruhbân, râhib*in çoğuludur. Kendisini dünyâ nimetlerinden uzak tutan din adamına *râhib* denir, çoğulu *ruhbân*dır. Bu kelime için de Arapça kökler gösterilmiş ise de bunun, İbrânîceden Arapçaya geçmiş olması daha kuvvetlidir. Bu kelime İslâmdan önce Araplar arasında ma'bedlerde ibadetle meşgul olan din adamlarına ad olarak kullanılırdı.

Bu âyetlerde yüce Allah, müslümanların en yaman düşmanlarının Yahûdîler ve müşrikler olduğunu, dostlukça müslümanlara en yakın olanların da hıristiyanlar olduğunu, çünkü hıristiyanlar içinde Allah'a kulluk eden *kıssîs*ler ve *râhib*ler bulunduğunu ve onların böbürlenmediklerini bildiriyor. Daha sonra Peyğamber(s.a.v.)i dinleyen bazı hıristiyanların duydukları gerçek karşısında ağlayıp, kendilerini de şâhidlerle beraber yazması için Allah'a yalvardıklarını anlatıyor. Bu hakşinâs insanlar, duydukları gerçeği derhal kabul etmişler: *"Hak bize geldikten sonra ve biz, Rabbimizin bizi sâlihler arasına katmasını isteyip dururken niçin Allah'a inanmayalım? "* demişlerdir. Allah da bu sözlerinden dolayı onlara, altlarından ırmaklar akan cennetler vermiştir. Çünkü Allah, güzel davrananları böyle ödüllendirir. Ama Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin yeri de cehennemdir.

82 nci âyetin anlattığı gibi müslümanların en yaman düşmanı, Yahûdîler ve müşriklerdir. Müşrikler, İslâmın başlangıcından tâ Mekke'nin fethine, hattâ Huneyn Savaşına kadar Hz. Muhammed(s.a.v.)e ve müslümanlara karşı sürekli düşmanlık içinde bulunmuşlar, İslâmı ve müslümanları tamamen yok etmek için savaşmışlardır. Yahûdîler ise dünyâ menfaatine düşkün insanlardı. Müslümanların güçlendiğini gördükçe bölgedeki siyasal ve ekonomik üstünlüklerini elden kaçıracaklarını anlamışlar ve bunu önlemek için müşrikleri, müslümanlara karşı kışkırtmışlar, başlangıçta müslümanlarla savunma ittifakı yapmış oldukları halde, ittifaklarını bozmuş, müşriklerle bir olup müslümanlara hiyanet etmişler; münâfıklarla da işbirliği yapıp müslümanlığı imhâ için tuzaklar hazırlamışlardır.

Hıristiyanlara gelince, inançlarında hatâ olmakla beraber, Hz. Îsâ'nın telkinleri gereği, dünyâya fazla değer vermemişlerdir. Hz. Îsâ: *"Kötüye karşı koma; ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir. Ve eğer biri seninle mahkemeye gidip senin gömleğini almak isterse ona abanı da bırak. Ve kim seni bir mil gitmeğe zorlarsa onunla iki mil git. Senden dileyene ver, senden ödünç isteyenden yüz çevirme."*[1] diyecek kadar insan sevgisi

---

1. Matta: 5/39-42.

aşılamıştır. Onun öğütlerinden ve teblîğ ettiği dinin ruhundan ayrılmayan insanların yüreklerinde şefkat olur. Yüce Allah: *"Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik; Ona İncîl'i verdik ve ona uyanların kalblerine şefkat ve rahmet* (acıma duygusu) *koyduk..."*[1] buyurmuştur.

İşte Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde bu sevgi ruhunu taşıyan bazı kıssîslerin ve râhiplerin de teşvik ve telkinleriyle hıristiyanlar, müslümanlara dostça davranmışlardır. İçlerinden hey'etler gelip Allah'ın Elçisi ile görüşmüş, Kur-ân dinlemiş, kimileri müslüman olmuş, kimileri hıristiyan kalmakla beraber Allah Elçisinin peyğamberliğini kabul etmiştir. Necrân hey'eti böyledir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) hıristiyanların, kendi Mescidinde, hıristıyan usûlüne göre ibadet etmelerine müsâade etmiştir.

83-85 nci âyetlerde, bir hıristiyan topluluğunun, Allah'ın Elçisinin huzurunda Kur'ân dinleyip ağladıkları ve gerçeği kabul edip inandıkları anlatılmaktadır. Acaba bunlar kimlerdir ve nereden gelmişlerdir? Medine'de bir hıristiyan topluluğu yoktu. Bunlar, Allah'ın Elçisi ile görüşmek için başka yerden gelmiş hıristiyanlardır. Sa'îd ibn Cübeyr'in anlattığına göre bunlar, Habeşistan'dan gelmişlerdi. Habeş Kralı Necâşî tarafından, Hz. Peyğamber'le görüşmek üzre gönderilmişlerdi. Hudeybiye Barışından sonra, Ca'fer ibn Ebî Tâlib'le gelmişlerdi. Başka rivayetlere göre bunlar, Habeşistan'a giden müslümanları görüp Kur'ân dinleyince müslüman olmuş Habeş hıristiyanlarıdır, Hz. Peyğamber'in yanına gelmemişlerdir. Kur'ân, onların Habeşistan'da, Kur-ân karşısındaki güzel tutumlarını anlatmaktadır[2].

Bunların Habeşistan'dan, ya da Şam tarafından gelen hıristiyan hey'eti olduğu ihtimâli kuvvetlidir. Kur'ân'ı dinleyenler, işittiklerini anladıklarına göre bunların Arap olmaları gerekir. Bu takdirde bu hey'etin, Şam tarafından, Süryânî-Ârâmî gibi Arap soyundan bir hıristiyan hey'eti olma ihtimali daha kuvvetlenmektedir.

Demek ki Medîne devrinin sonlarına doğru, Allah Elçisi'nin peyğamberliği, Arap Yarımadasının her yanında duyulmağa ve kendisine, çeşitli yerlerden akın akın hey'etler gelmeğe başlamıştı. Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu hey'etlerin gelmesinde, Allah Elçisi'nin çeşitli bölgelere gönderdiği mektupların da etkisi olmuştur.

Mekke'de inmiş olan İsrâ Sûresinin 107-109 ncu, Kasas Sûresinin 52-53 ncü âyetleri, Kitâb ehlinin, Kur'ân'dan etkilenip Allah Elçisinin peyğamberliğine inandıklarını belirten iki sahne takdim etmektedir. Yine Mekke'de inen Ahkaf Sûresinin 10 ncu âyeti de İsrâiloğullarından birinin Kur'ân'a inandığını,

1. Hadîd Sûresi: 27.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/85.

Âli İmrân Sûresinin 113-115 ve 199 ncu âyetleriyle Nisâ Sûresinin 162 nci âyeti, Kitâb ehlinden bazı kimselerin inandığını anlatır. Demek ki gerek Mekke devrinde, gerek Medîne devrinde Kitâb ehlinden bazı insanlar, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e gelip Kur'ân dinlemiş ve ona inanmışlardır. Bu da Kur'ân'ın, ard düşüncelerden uzak, sağduyu sahibi Yahûdî ve hıristiyanlar üzerinde nasıl derin bir iz bırakmış olduğunu gösterir.

Kur'ân âyetlerinden, Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrinde, Hicaz Bölgesindeki hıristiyanlardan bir kısmının müslüman olduğunu anlıyoruz. Kısa bir süre sonra Şam, Mısır, Kuzey Afrika fethedilmiş, buralarda yaşayan halktan dileyen kendi dininde kalmış, fakat büyük çoğunluk müslüman olmuştur.

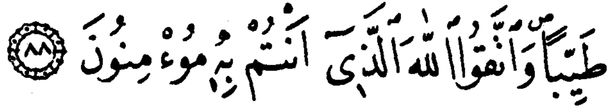
Tabii kiliselerin, manastırların elinde büyük servetler vardı. Din vergisi adı altında toplanan paralar, kiliselere akıyordu. Bu serveti kaçırmak istemeyenler, halkın müslüman olmasına engel oluyor, müslümanlığı halka ters gösteriyorlardı: *"Ey inananlar, hahamların ve râhiblerin birçoğu, halkın mallarını bâtıl sebeplerle yiyorlar ve Allah yoluna engel oluyorlar."* [1]

İslâm aleyhindeki olumsuz propagandalar hâlâ sürmektedir. Birçok okulları, hastaneleri, mağazaları mülkiyetleri altında bulunduran kilise örgütü, bu hazineleri kaçırmamak için İslâmiyet aleyhinde geniş propagandalar yaptırmıştır. Yönettikleri Kindergarten vs. gibi kuruluşlar, birçok müslüman çocuğu kiliseye bağlayıp hıristiyanlaştırmaktadır.

Fakat vicdaniyle başbaşa kalıp İslâmı düşünen hıristiyanlar, hakkı kabul etmektedirler. Hakka engel olan, dünya tutkusudur. Hz. Îsâ'nın gerçek öğütlerine bağlı kalan hıristiyanlar, hak söze kulaklarını tıkamazlar. Müslüman olmasalar bile İslâm düşmanlığı yapmazlar. Son zamanlarda müslüman-hıristiyan yakınlaşmasına doğru bazı adımların atıldığı görülmektedir. Kur'ân da zaten bunu istiyor. Allah'ın kullarının, Allah dostluğunda kardeş olmaları gerekir. Bunun için hıristiyanların, artık İslâm düşmanlığına son verip Hz. Peyğamber(s.a.v.) devrindeki hıristiyanlar gibi davranmaları, müslümanların da onlara karşı hoşgörülü olmaları lâzım ve her iki dînin de ruhu gereği olduğu kanısındayız.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٨﴾ وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا

1. Tevbe Sûresi: 34.

87- Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez. 88- Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yeyin ve inandığınız Allah'-tan korkun!

Tefsîr:

87-88 nci âyetlerde yüce Allah, mü'minlere, Allah'ın helâl kıldığı güzel şeyleri kendi kendilerine haram kılmamalarını ve Allah'ın verdiği güzel rızıklardan yemelerini, fakat Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınmalarını emretmektedir.

Bu âyetlerin iniş sebebi olarak çeşitli olaylar anlatılır. Hz. Enes'in rivayetine göre ashâbdan bazı kimseler, mü'minlerin annelerine, Allah'ın Elçisinin gizlide yaptığı ibadetlerinden sormuşlar, Allah'ın Elçisinin ibadetleri kendilerine anlatılınca bunu kendileri için az bularak: "Biz nerede, Allah'ın Elçisi nerede? Onun geçmiş ve gelecek günâhları affedilmiştir" demişler. Allah'ın Elçisi gelmiş: *"Siz, şöyle şöyle dediniz. Vallahi ben sizin, Allah'tan en çok korkanınızım. Ama ben kâh oruç tutarım, kâh tutmam; namaz da kılarım, uyurum da. Kadınlarla da birleşirim. Kim benim sünnetimden ayrılırsa o benden değildir."* demiş [1]. Abdullâh ibn Mes'ûd da şöyle demiştir: "Biz Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile birlikte savaşırdık. Yanımızda kadın yoktu. Husyelerimizi büktürüp hadım olmak istedik. Allah'ın Elçisi bizi bundan menetti, bir elbise karşılığında belli bir süre için kadınla evlenmemize izin verdi. Sonra bize: *'Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez.'* âyetini okudu." [2]

Abdullah ibn Abbâs'ın rivâyetine göre bu âyet, et yeyince şehvetinin artıp kadınların ardına düştüğünü, bu yüzden eti kendisine haram kıldığını söyleyen bir adam hakkında inmiş [3].

Bir başka rivayete göre içlerinde Hz. Alî ve Osman ibn Maz'ûn'un bulunduğu on sahâbî, bir gün Allah'ın Elçisinin öğütlerinden olağanüstü etkilenerek dünyadan yüz çevirmeğe karar vermişler. İçlerinden kimi et yemeyi, kimi yağ yemeyi, kimi gündüzün yemek yemeyi, kimi uyumayı, kimi kadınla

1. Buhârî, Nikâh: 1; Müslim, Nikâh: 5; Nesâ'î, Nikâh: 4; Dârimî, Nikâh: 3.
2. Buhârî, Nikâh: bâbu mâ yukrehu mine't-tebettul.
3. Tirmizî, Tefsîr; Sûre: 5; İbn Kesîr: 2/87.

birleşmeyi kendisine haram kılmış. Kadınla birleşmeyi kendisine haram kılanlardan olan Osman ibn Maz'ûn da âilesine hiç yaklaşmaz olmuştu. Karısı Havlâ, Hz. Âişe'nin yanına geldi, orada bulunanlar, Havlâ'ya neden öyle bakımsız ve soluk olduğunu, niçin taranıp koku sürünmediğini sordular. Havlâ:

— Nasıl taranıp koku sürüneyim, şu kadar zamandan beri kocam benimle ilişkiyi kesti, eteğimi kaldırmadı, dedi

Orada bulunanlar, gülüşmeğe başladılar. Tam bu sırada Allah'ın Elçisi geldi, neden güldüklerini sordu. Hz. Âişe, Allah'ın Elçisine, Havlâ'nın sözlerini anlattı. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, Osman ibn Maz'ûn'u çağırdı, bu hareketinin nedenini sordu. Osman:

— Yâ Resûlallah, sırf ibadet için böyle yapıyorum, dedi. Ve birkaç arkadaşıyle birlikte zühd için her biri bir şeyi kendisine haram kılmağa karar verdiğini anlattı. Osman kendisini hadım ettirmek istiyordu.

Allah'ın Elçisi, Osman'a, derhal karısına varmasını emretti. Osman:

— Yâ Resûlallah, orucum, dedi.

Allah'ın Elçisi, Osman'a, orucunu bozmasını emretti. *'Bazı insanlara ne oluyor ki kadınları, yemek yemeyi, uyumayı kendilerine yasaklıyorlar? Bakın, ben* (geceleyin) *hem uyurum, hem namaz kılarım;* (gündüzün) *bazan oruç tutarım, bazan tutmam. Kadınlarla da birleşirim. Kim benim sünnetimden ayrılırsa o, benden değildir! '* dedi ve *: 'Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez.'* âyeti indi.'' [1] Peyğamber (s.a.v.), Osman ibn Maz'ûn'u tebettülden menetmiştir [2].

İslâm, ifrât ve tefrîtin arasındaki orta yolu göstermiştir. Yüce Allah, ılımlı mü'minlerin vasıflarını şöyle belirtiyor: *''Harcadıkları zaman ne israf ederler, ne de cimrilik ederler;* (harcamaları) *bu ikisinin arasında dengeli olur''* [3].

Kadınlardan uzak durmak, sürekli olarak oruç tutmak, namaz kılmak, insanların dünya ile bağlantısını kesmesi demektir. Halbuki İslâm dini, âhiretin imârı yanında içinde yaşadığımız dünyanın da imar edilmesini, şenlendirilmesini, neslin devamını ister. Neslin devam edebilmesi için evlenmek, ibadete güç bulmak için yemek, sağlıklı yaşayabilmek için uyumak lâzımdır. Bunları normal yapmayan kimsenin ruhsal dengesi sarsılabilir. Bundan

1. Buhârî, Nikâh: 1; Müslim, Nikâh: 5; Ebû Dâvûd, Tetavvu': 27; Savm: 45; Dârimî, Savm: 17, Nikâh: 3; İbn Hanbel, Musned: 2/158.
2. Müslim, Nikâh: 7.
3. Furkan Sûresi: 67.

dolayı ölçülü olmak, herşeyi itidal ile yapmak gerekir. İşte İslâm, bu ölçülü davranış düzenini getirmiş, insan tabiatına aykırı olan aşırı davranışları yasaklamıştır. Eşyada asl olan ibâhedir. Yani herşey aslında helâldir. Ancak Allah'ın yasakladığı şeyler haramdır. Bunlar da insan sağlığına, fert ve toplum ahlâkına zararlı veya manen pis olduğu için haram kılınmıştır. Bunların dışında herşey helâl ve güzeldir. Allah'ın, helâl veya haram olduğu hakkında bir şey söylemediği şeyleri, insanların kendi kendilerine yasaklayarak câhiliyye devrinin insanları gibi boyunlarına hurâfe zincirleri vurmaları, elbette doğru değildir. Yüce Allah: *"De ki: 'Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim harâm etti?' De ki: 'O, dünyâ hayâtında inananlarındır, Kıyâmet gününde de yalnız onlarındır'. İşte biz, bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."*[1]. buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.) de: *"İslâmda ruhbanlığın olmadığını"* söylemiştir [2].

Yüce Allah, 87 nci âyetin sonunda: *"Sınırı aşmayınız. Allah, sınırı aşanları sevmez."* buyurarak, güzel ve temiz şeyleri haram kılmanın, sınırı aşmak olduğunu, sınırı aşanları da sevmediğini bildirmiştir.

88 nci âyette: *"Allah'ın size verdiği güzel rızıklardan helâl ve temiz olarak yeyin, inandığınız Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakının! "* buyuruluyor. Âyetteki: " حَلَالًا طَيِّبًا" hâldir. Bunlar yeme fi'linden de hal olabilir, yenilen şeylerden de. Eğer yeme fi'linden hal olursa mânâ: Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin, demektir. Yenilen şeyden hâl olursa mânâ: Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıktan yeyin, demek olur.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ
بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا
تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

1. A'râf Sûresi: 32.
2. Dârimî, Nikâh: 3; İbn Hanbel: 6/226.

89- Allah sizi, yemînlerinizdeki lağvden (kasıtsız olarak yaptığınız yemînlerden) *ötürü sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yemînlerden ötürü sizi sorumlu tutar. Bunun keffâreti: âilenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri yedir*(ip doyur)*mak, yâhut onları giydirmek, ya da bir boyun*(köley)*i hürriyete kavuşturmaktır. Bunu bulamayan kimse, üç gün oruç tutsun. İşte yemîn ettiğiniz zaman yemînleriniz*(i bozman)*ın cezâsı budur. Yemînlerinizi koruyun. Allah, âyetlerini size böyle açıklıyor ki şükredesiniz.*

Tefsîr:

Yüce Allah, bu âyette lağv ile yapılan yemînden dolayı insanları sorumlu tutmayacağını, fakat kasd ile yapılan yemînlerden sorumlu tutacağını bildirmekte ve kasden yapılan yemînden dönmenin keffâretini açıklamaktadır. Bu, ya orta derecede yiyeceklerden on fakire yemek yedirmek, yahut onları giydirmek veya bir köleyi özgürlüğe kavuşturmaktır. Bunların hiçbirini yapamayan, üç gün oruç tutar. Yüce Allah, âyetin sonunda da yemînlerin korunmasını emrediyor ve âyetlerini açıklayan Allah'a şükredilmesini öğütlüyor.

*Lağv yemîn*i hakkında Bakara Sûresinin 255 nci âyetinin tefsîrinde yeterli bilgi verilmişti. Burada şu kadarını belirtelim ki lağv yemîni, kişinin söz arasında kasıtsız olarak söylediği : *"Evet vallahi, hayır billâhi "* gibi sözler veya Ebû Hanîfe'nin deyimiyle insanın galip zannına göre yaptığı yemînlerdir. Bir şeyin şöyle olduğunu bilip yemîn etmek, sonra o işin öyle olmadığının anlaşılması gibi. Yüce Allah bu tür yemînlerden insanı sorumlu tutmuyor. Ancak insanın bile bile yaptığı, geleceğe bağlı yemînlerden sorumlu tutuyor. Böyle geleceğe bağlı yemînlerin gereği yapılmalı veya yapılmaması daha hayırlı ise keffâreti verilmelidir.

Böyle yemînlerden dönmenin keffâreti, âyette sırasıyle : ya on fakire yemek yedirmek, yahut onları giydirmek veya oruç tutmak şeklinde belirtilmiştir. Âyette fakirlere yedirilecek yemek, *evsat* olarak nitelendirilmiştir. Yani sizin yediğiniz yemeklerin orta olanından, ne çok pahalı, ne de değersiz olmayanından yediriniz, demektir. Bu kelimeyi *ahsen* olarak açıklayanlar da vardır ki o zaman yediğiniz yemeklerin en güzelinden yediriniz anlamına gelir. Fakat birinci anlam, âyetin ruhuna daha uygundur.

Hz. Alî'den gelen rivâyete göre orta yiyecek: Ekmek, süt; ekmek ve yağdır. İbn Ömer'e göre ekmek, et; ekmek, yağ; ekmek, süt; ekmek, zeytin yağı; ekmek ve sirkedir. Çeşitli rivâyetlerde orta yiyeceğin cinsi değişmektedir. Âyet bunu genel bıraktığına göre her çağda ve her toplumda kişinin, âilesine yedirdiği normal yiyeceklerden yedirmesi gerekir.

Yiyeceğin miktarı da değişir. Hz. Alî'ye göre on kişiye sabah akşam yemek yedirilir. Hasan Basrî ise on kişiye yalnız bir övün, doyuncaya kadar ekmek ve et, yahut ekmek, yağ ve süt; ya da ekmek, zeytin yağı yedirmenin yeterli olduğunu söylemiştir. On fakiri bir araya toplayıp yedirmek de, onlara ayrı ayrı yemek vermek de câizdir.

Dileyen kimse, on fakire yemek yedirmek yerine on fakiri giydirir. Giydirilecek elbisenin miktar ve kalitesi de çeşitli rivayetlere göre değişmektedir. Fakat en azından bunun da kendisine elbise denebilecek nitelikte, orta bir giysi olması gerekir. Fakir erkek ise orta bir erkek elbisesi, kadın ise orta bir kadın giysisi verilir. Orta giysi de zamanın ve bölgenin örfüne göre değişir.

Keffâretin en zoru olan üçüncü çeşidi de *rakabe*dir. *Rakabe* boyun demektir. Fakat boyun ile kasdedilen, insanın kendisidir. Eskiden Araplarda tutsakların elleri, iple boyunlarına bağlanırdı. İpin çözülüp ellerin serbest bırakılmasına *fekku'r-rakabe* (boynu çözmek) denmiş, *tahrîru'r-rakabe* (boynu özgürlüğe kavuşturmak) köle âzâdetmek anlamında kullanılmıştır. Keffâretlerin en kolayı yemek yedirmek, en zoru köle âzâdetmektir. Bunlardan hiçbirini yapamayan kimse, üç gün oruç tutar. İmam Şâfi'î'ye göre kendisinin ve âilesinin bir günlük yiyeceğinden fazla olarak on fakire yedirecek kadar yiyeceği bulunan kimse, on fakire yemek yedirir. Bu miktarı bulamayan oruç tutar. Ebû Hanîfe ise bu konuda daha geniş davranmış, zekât verecek kadar malı bulunmayan kimsenin, oruç tutabileceğini söylemiştir [1].

Keffâret orucunda ara verilebilir mi?

İmâm Mâlik'e göre keffâret orucunu birbiri ardınca da, ayrı ayrı günlerde de tutmak caizdir. İmam Şâfi'î de *Kitâbu'l-eymân*'da böyle demiş, fakat *el-Umm*'de ara vermeden tutmak gerektiğini söylemiştir. Hanefîlere ve Hanbelîlere göre keffâret orucunda ara verilmez. Çünkü Übeyy ibn Ka'b'ın, âyeti "فصيام ثلثة أيّام متتابعات" şeklinde okuduğu rivâyet edilir. Bu rivâyet, "*mütetâbi'ât:* birbiri ardınca" kelimesini, mütevâtir Kur'ân yapmasa da en azından bir sahâbînin tefsîridir ve merfû' hadis hükmündedir. Bundan dolayı keffâret orucunu, ara vermeden tutmak gerekir [2].

Şu hususa dikkati çekmek lâzımdır ki keffâret, ancak geleceğe bağlı yemînler içindir. "*Vallahi çarşıya gitmeyeceğim*" diye yemîn eden kimse, çarşıya gitmesinin daha hayırlı olduğunu anlarsa yemînini bozar, çarşıya gider, fakat yemînine keffâret verir. "*Allah*(ın adın)*ı, yemîn*(ettiğiniz iş)*lerinize* (yani) *iyilik etmenize,* (kötülüklerden) *korunmanıza ve insanların arasını düzelt-*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/77.
2. İbn Kesîr: 2/89-91

menize engel yapmayın. Allah işiten, bilendir."[1] âyeti de yemînleri, hayırlı işlere engel kılmamayı emretmektedir. Ama bildiği bir şeyi gizlemek için kasden yalan yere yemîn etmek, *yemîn-i ğamûs*tur. Bunun keffâreti yoktur. Böyle yapan kimse, Allah'ın çetin azâbına dûçâr olur. O kimsenin bundan tevbe etmesi, gerçeği de açıklaması gerekir. Yoksa Allah'ın gazabı kendisini yakalar. Allah'ın Elçisi, *yemîn-i ğamûs*u büyük günâhlardan saymıştır: *"Büyük günâhlar: Allah'a ortak koşmak, ana babaya isyan etmek, adam öldürmek ve yemîn-i ğâmus*(yalan yere yemîn etmek)*tir"*[2]. *"Kim bir müslümanın malını almak için yalan yere yemîn ederse, Allah kendisine kızgın olarak Allah'ın huzuruna çıkar"*[3].

Yemîn meselesini birçok eserinde tekrar tekrar izah eden İbn Teymiyye, sözlerinin özetini Fetâvâsının 33 ncü cildinde vermektedir. Sözü edilen cildin 68-70 nci sayfalarında yemîn sözlerini üç kısma ayıran İbn Teymiyye, şöyle diyor:

"1- Birincisi: Ka'be, melekler, şeyhler, kırallar, babalar, türbeler ve benzeri şeyler üzerine yemîn etmektir ki bu tür yemîn haramdır, müslüman olan böyle yemîn etmez. Bu tür yemîne, bilginlerin oybirliğiyle keffâret gerekmez. Müslümanlar bundan menedilmişlerdir. Peygamber (s.a.v.): *'Yemîn edecek olan, ya Allah'ın adına yemîn etsin, ya da sussun'*[4], *'Allah sizi, babalarınızın adına yemîn etmekten menetmektedir'*[5] buyurmuş, bir başka hadiste de: *'Allah'tan başkası adına yemîn eden, Allah'a ortak koşmuş olur.'*[6] demiştir.

2- İkincisi Allah'ın adına yemîndir. 'Allah'a andolsun ki şöyle yapacağım' sözü, yemîn-i mün'akide(geçerli yemîn)dir.Bu söze aykırı davranmaktan keffâretin gerekeceğinde bilginlerin oybirliği vardır.

3- Üçüncüsü, doğrudan Allah adına değil, adak, harâm, talâk, itâk (köle âzâdetme) sözleri gibi, Allah'a saygı belirten sözlerle yemîn etmektir. Meselâ 'Şu işi yaparsam bir ay oruç tutacağıma, Ka'be'yi haccedeceğime and olsun.' Yahut 'Şunu yaparsam helâl şeyler bana haram, mülküm bana haram olsun', 'Şöyle yapmazsam, ya da yaparsam üzerime talak gereksin, yahut karılarım benden boş olsun, bütün mülküm sadakadır' gibi sözlerle yapılan yemîn hakkında bilginlerin üç görüşü vardır:

1. Bakara Sûresi: 224.
2. Buhârî, Eymân: 16, Murteddîn: 1, Diyât: 2; Tirmizî, Tefsîr; Sûre: 4, 6; Nesâ'î, Tahrîm: 3; Kasâme: 48; Dârimî, Diyât: 9; İbn Hanbel, Musned: 2/201, 3/495.
3. Buhârî, Şer': 4; Husûmât: 4, Rehn: 6, Şehâdât: 19, 20; Tefsîr, Sûre: 3/3; Eymân: 17, Ahkâm: 30, Tevhîd: 24; Müslim, Eymân: 220-222, 224; Ebû Dâvûd: Eymân, 1; Tirmizî, Buyû': 42, Tefsîr: Sûre: 3/4, 21; İbn Mâce, Ahkâm: 8; İbn Hanbel: 1/377.
4. Bu hadîslerin kaynakları için bkz. Kenzû'l-ummâl, c.16 hadîs no. 46332-46333, 46328
5.6. Aynı.

Birine göre bu tür sözler bozulunca, koşulan şartın yapılması gerekir. Birine göre bu sözleri bozmaktan bir şey gerekmez. Birine göre de bunları bozmaktan ötürü keffâret gerekir. Bu üçüncü görüş sahiplerinden bir kısmı, bu sözleri bozmaktan yemîn keffâreti gerekeceğini, bir kısmı da adak keffâretinin yeterli olduğunu söylemişlerdir. Ancak talâk ve köle âzâdetme hakkındaki sözlerin yapılması gerekir.

Bu görüşlerin en kuvvetlisi, bu tür sözlerin hepsine yemîn keffâretinin yeterli olduğu görüşüdür. Bu görüş, sahâbîlerden nakledilen sözlere uyduğu gibi Kitâp, Sünnet ve itibar da ne türden olursa olsun müslümanların yeminini bozma cezâsı olarak keffâretin yeterli olduğunu gösterir. Yüce Allah: *'İşte yemîn ettiğiniz zaman, yemînlerini*(zi bozmanı)*zın keffâreti budur'* buyurmuştur. Bu genel ifade, bütün yemînleri kapsar. Peyğamber (s.a.v.): *'Kim bir yemîn eder de, aksini daha hayırlı bulursa, hayırlı olanı yapsın, yemîninden de keffâret versin.'* [1] buyurmuştur.

O halde her kim: 'Helâl olan, bana haram olsun', 'Üstüme boşama gerekli olsun', 'Bana hac farz olsun', 'Malım sadaka olsun ki şöyle yapacağım veya yapmayacağım deyip de bu sözün tersini yaparsa onun, yemîn keffâreti vermesi yeterlidir. Ama zıhâr keffâreti verse daha iyi olur. Yemîn keffâretinde de köle âzâdetme, fakirlere yemek yedirme, yahut onları giydirme arasında serbesttir. Yemek yedirmek isterse ülkesinde bir insanın normal yediği yemekten yedirir. Ekmekle beraber katık da verir.

Yemînine keffâret verince boşama vukubulmaz. Eğer boşama kasdıyla yemîn eder de yemîn ettikten sonra yaklaşmadığı temizlik içinde talâk verirse, o zaman bilginlerin ittifakıyla talâk vukubulur. Boşama kasdıyla karısına: 'Bu işi yaparsan boşsun' derse, selefe ve halefin çoğunluğuna göre kadın, o işi yapınca boş olur. Ama bu sözüyle boşamak değil de kadını yemînle korkutarak o işten menetmeyi amaçlamışsa bu söz boşama değil, yemîndir. Selef ve halef bilginlerinin kuvvetli reyine göre bu sözle boşama vukubulmaz, yemîn keffâreti vermek, bu sözü bozmak için yeterlidir [2].

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ
عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ

1. Buhârî, Humus: 15, Eymân: 1; Keffârât: 10; Müslim, Eymân: 7-9, 10-13.
2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 7/45-46.

أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا
الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ
الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾ لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا
طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا
وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

90- Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, ezlâm (şans okları) *şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. 91- Şeytan, şarap ve kumar ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alakoymak istiyor. Artık* (bunlardan) *vazgeçecek misiniz? 92- Allah'a itâat edin, Elçi'ye itâat edin,* (kötü şeylerden) *sakının! Eğer* (gösterdiğimiz yoldan) *dönerseniz, bilin ki Elçimize düşen, açıkça duyurmaktır. 93- İnanıp iyi işler yapanlara, —bundan böyle* (kötülüklerden) *korunup inandıkları ve iyi işler yaptıkları, sonra korunup inandıkları, sonra yine korunup iyilik ettikleri takdirde—* (daha önce) *yediklerinden ötürü bir günâh yoktur. Allah, güzel davrananları sever.*

Tefsîr:

Yüce Allah, 90 ncı âyette şeytan işi birer pislik olarak nitelediği *hamr, meysir, ensâb* ve *ezlâm*'dan kaçınmayı emretmekte, 91 nci âyette bunlardan kaçınmanın hikmetini açıklamaktadır: Şeytân, *hamr* ve *meysir* ile insanların arasına düşmanlık, kin ve nefret sokmak ve onları, Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan alakoymak ister. Allah'ın huzuruna ancak ayık çıkılabilir. Bilinçsiz hale gelen insan, Allah'a ibadet edecek durumda değildir.

92 nci âyette Allah'a ve Elçisine itâat edip Allah'ın sınırları dışına çıkmaktan sakınmayı emreden yüce Allah, emirlerini dinlemeyenleri şöyle uyarmaktadır: Eğer söz dinlemezseniz, biliniz ki Elçimize düşen, açıkça duyurmaktır!

93 ncü âyette de inanıp iyi işler yapan takvâ sahibi kimselere, yedikleri şeylerden ötürü bir günâh olmadığı belirtilmektedir.

Hamr: aslında, üzümden yapılan içkidir. Hadîslerin ifadesine göre sarhoş eden her türlü alkollü içki de *hamrın* kapsamına girer.

Meysir ise et üzerine, oklarla oynanan bir çeşit kumardır. Bu tür kumarla kazanılan etler haramdır. Yine hadîslerin ifadesinden anlıyoruz ki bir menfaat karşılığında oynanan oyunların hepsi *meysir* tabiri içine girmektedir. Mücâhid ve Atâ, çocukların ceviz oynamasını dahi *meysirden* saymışlardır. Ebû Hanîfe, Mâlik ve İbn Hanbel, satrancı dahi haram saymışlar, İmam Şâfi'î ise satrancı sadece mekrûh kabul etmiştir [1]. Daha genel söylemek istersek şöyle dememiz gerekir: Para veya maddî yarar karşılığında oynanan her çeşit oyun, haram olan *meysir* tabiri içine girer.

Ensâb: Müşriklerin, üzerinde kurbanlarını kestikleri taşlar, *ezlâm* ise fal oklarıdır. Bunlar şeytân işi birer pisliktir. Bunlardan şer ve fitne doğar. Yüce Allah, felâha ermek isteyenlerin bunlardan uzak durmasını emretmiştir.

Meysir'in mâhiyetini ve insanların çok alışkın oldukları şarabın, birden bire değil, kademeli olarak menedildiğini ve bu konudaki çeşitli görüşleri, Bakara Sûresi: 219 ncu âyetin tefsîrinde açıklamıştık. Orada söylediklerimizi burada tekrara gerek görmüyoruz. Ancak Ahmed ibn Hanbel'in, Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği şu sözü kaydetmek istiyoruz:

Şarap üç kez haram kılındı: Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Medine'ye geldiği zaman Medineliler, *meysir* ile kazandıkları eti yerlerdi. Bunu Allah'ın Elçisinden sordular. Yüce Allah: *"Sana şaraptan ve meysirden soruyorlar. De ki: 'O ikisinde de büyük günâh vardır. İnsanlara bazı yararları varsa da onların günâhları, yararlarından büyüktür'..."* [2] âyetini indirdi. İnsanlar: "Allah, bize şarap ve meysiri haram kılmadı, ancak bu ikisinde büyük günâh ve birtakım yararlar olduğunu bildirdi." deyip şarap içmeğe devam ettiler. Bir gün muhâcirlerden biri, arkadaşlarına imam olup akşam namazını kıldırırken okuduklarını karıştırdı. Bunun üzerine yüce Allah, birincisinden daha sert olan: *"Ey inananlar, ne dediğinizi bilmeniz için sarhoş iken namaza yaklaşmayınız!"* [3] âyetini indirdi. Yine şarap içenler vardı. Bunlardan kimi, akşamleyin, içkili vaziyette namaza geliyordu. Sonra bundan da kesin olan: *"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları, şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.. artık bundan vazgeçecek misiniz?"* âyeti indirildi. "Vazgeçtik" dediler ve Allah'ın Elçisine sordular:

1. İbn Kesîr Tefsîrinin Sâbûnî Muhtasarı: 1/544.
2. Bakara Sûresi: 219.
3. Nisâ Sûresi: 43.

— Yâ Resûlallah, Allah yolunda öldürülmüş kimseler var. Bunlar bu aşırı işleri yaparlar, içki içer, meysir (eti) yerlerdi. Oysa bunlar şeytan işi birer pislik imiş! (Bilmeyerek bunu yapmış ve bu yasaktan önce şehîd düşmüş olan o kardeşlerimizin hâli nice olacak?)

Bunun üzerine yüce Allah: *"İnanıp iyi işler yapanlara -bundan böyle-* (kötülüklerden) *korundukları ve inanıp iyi işler yaptıkları, sonra korunup inandıkları ve yine korunup güzel davrandıkları takdirde* (daha önce) *yediklerinden ötürü bir günâh yoktur. Allah güzel davrananları sever."* âyetini indirdi. Peyğamber (s.a.v.) buyurdu ki:

— *Eğer Allah, onlara da haram kılmış olsaydı, elbette onlar da sizin gibi bu işlerden vazgeçerlerdi*[1].

Bu rivâyetin son kısmı ve başka rivâyetler, son âyetin, şarap ve kumar henüz yasaklanmazdan önce bunları yapan ve Allah yolunda şehîd düşmüş olan kimselerin durumu hakkında sorulan soru üzerine indiğini belirtmektedir. Buhârî'nin, Câbir'den aldığı rivâyete göre Uhud sabahı, ashâbdan bazı ları şarap içmişler ve o gün onların hepsi şehîd düşmüştü. O zaman henüz şarap içmek yasak değildi[2].

İşte 93 ncü âyet, Allah'a inanıp iyi işler yapan, kendilerine yasaklanan eylemlerden kaçınan mü'minlere, kendilerine haram kılınmamış olan şeyleri yeyip içmeden ötürü bir günâh olmadığını, henüz haram kılınmazdan önce şarap içmiş, meysir yemiş ve ölmüş olan kimselerin ise bu işleri yaptıklarından dolayı sorumlu olmadıklarını bildiriyor. "فيما طعموا" yedikleri anlamına geldiği gibi taddıkları anlamına da gelir. Bu takdirde *ta'm* hem yemek, hem içmek için kullanılır. "ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا": *İnanıp iyi işler yapan kimselerin- korundukları takdirde - taddıkları, yani yeyip içtikleri şeylerden ötürü kendilerine bir günâh yoktur"* demektir.

Allah katında en önemli olan şey imandır. Kişinin, kendisine yasaklanmayan şeyleri yapması, günâh değildir. Günâh, bile bile Allah'ın buyruğu dışına çıkmaktır.

Şarap içmek ve kumar oynamak, toplum ahlâkını bozan kötü işlerdendir. İslâm bunları kesinlikle yasaklamıştır. Şarabı kötülüklerin anası kabul eden Allah'ın Elçisi[3], şöyle buyurmuştur: *"Dünyâda şarap içip bundan tevbe etmeyen kimse, âhirette ondan mahrum kalır."*[4], *"Zinâ eden, zinâ ettiği anda mü'min değildir. Hırsızlık eden, çaldığı anda mü'min değildir. Şarap*

1. İbn Kesîr Tefsîri Muhtasarı: 1/545.
2. Buhârî, Cihâd: 19; Mağâzî: 17, Tefsîr: Sûre: 5/10.
3. Nesâ'î, Eşribe: 44.
4. Buhârî, Eşribe: 1; Müslim, Eşribe: 77, 78; Tirmizî, Eşribe: 1; İbn Mâce, Eşribe: 2; Dârimî, Eşribe: 2; Muvatta', Eşribe: 11.

içen, içtiği anda mü'min değildir." [1].

Bazı kimseler, âyetlerde şarap ve kumarın haram kılındığının söylenmediğini, ancak hoş olmayan bu şeylerden uzak durmanın tavsiye edildiğini ileri sürerek şarap ve kumarın haram olmadığını söylüyorlar. Onlara göre Kur'ân'da şarap ve kumar için bir cezânın konmamış olması da bunların haram olmadığını kanıtlar.

Bu sözler doğru değildir. Bir şey yalnız *"حُرِّمَ: Haram kılındı"* kelimesiyle haram kılınmaz *"Kaçınınız, uzak durunuz!"* cümlesi de haram bildirir. Bir iş, şeytan işi diye nitelendirilirse onu yapmak da haram olur. *"Şundan sakın, uzak dur!"* demek, *"Şu işi yapma! "* demektir. Yüce Allah, şarap ve kumarın çok kötü olduğunu belirtmek için: *"فاجتنبوه: Ondan uzak durunuz ki felâha eresiniz!"* buyurmuştur. Bu ifade, "Bu işleri yapmayınız ifadesinden daha kesin bir yasak bildirir. Çünkü felâhı, bunlardan kaçınmağa bağlamıştır.

Kaldı ki yüce Allah, bize Elçi'nin verdiğini almamızı, yasakladığından kaçınmamızı buyurmuştur. Allah'ın Elçisi, ümmetini bu işleri yapmaktan menetmiş, şarap içeni cerîd ve ni'âl (sopa ve ayakkabı) ile dövmüştür [2].

Râzî şöyle diyor: Bu âyet, birçok bakımdan şarap içmenin haram olduğunu gösterir:

1) Âyet, hasr için olan "إنَّما" ile başlar. Bu, tıpkı: "Şu sayılan dört şeyden başka rics ve şeytân işi yoktur" demek gibidir.

2) Yüce Allah, hamr ve meysiri putatapmakla beraber saymıştır. Bu da şarap içenin, putatapan gibi olduğunu gösterir.

3) Yüce Allah kaçınmayı emrediyor. Bu emir, vücûb (gereklilik) ifade eder.

4) *"لعلّكم تفلحون: Tâ ki felâh bulasınız."* cümlesi, bunlardan kaçınmanın felâh olduğunu bildiriyor. Bunlardan kaçınmak felâh ise, bunları yapmak haybet olur.

5) Allah, şaraptan doğan dünyâ ve âhiret zararlarını açıklamıştır. Şarap, halk arasında düşmanlığa, nefrete, Allah'ı anmaktan ve namazdan yüz çevirmeğe sebebolur.

6) *"فهل أنتم منتهون: Bunlardan vazgeçecek misiniz?"* tabiri, bu işlere son vermeyi en güzel biçimde ifade ediyor. Bu, şu demektir: Nasıl, bu kadar şer ve fesâd taşıyan şarap ve kumardan vazgeçecek misiniz, yoksa bu söylenen-

1. Buhârî, Mezâlim: 30; Eşribe: 1; Müslim, Îmân: 100-104; Ebû Dâvûd, Sunnet: 15; Nesâ'î: Kat'us-sârik: 1; Kasâme: 49; İbn Mâce, Fiten: 3; Dârimî, Eşribe: 11; İbn Hanbel: 2/317.
2. Buhârî, Hudûd: 2, 4; Vekâlet: 13; Müslim, Hudûd: 36, 37; Ebû Dâvûd, Hudûd: 35; İbn Mâce, Hudûd: 16; İbn Hanbel, Musned: 3/115,...

lerden hiç öğüt almadan eski işinize devam mı edeceksiniz?

7) Yüce Allah, daha sonra: *"Allah'a ve Elçisine itâat ediniz, sakınınız!"* buyurmuştur. Bu, şu demektir: Allah ve Elçisinin, şarap ve kumardan kaçınma emrine itâat ediniz, bunlara aykırı davranmaktan sakınınız.

8) Yüce Allah: *"Eğer dönerseniz, bilin ki Elçimize düşen, açıkça duyurmaktır."* Bu da Allah'ın bu buyruğuna aykırı davrananlar hakkında ağır bir tehdîddir. Bu sekiz delîl, şarabın ve kumarın haram olduğunu açıkça gösterir [1].

Kur'ân'ın, şarap içen ve kumar oynayanlar hakkında bir cezâ koymamış olması; bunların, başka birinin hakkına tecâvüzle ilgili olmayıp kişisel günâhlar olmasından ötürüdür. Kur'ân, zinâ ve hırsızlık gibi başkalarının hakkına tecâvüz bulunan günâhlar için cezâ koymuş, fakat kişisel günâhlar için cezâ koymamıştır. Şarap içmek, kumar oynamak, namazı, orucu, haccı ve zekâtı terk etmek gibi günâhlar, Allah'ın hakkına tecâvüzdür. Kişi ile Allah arasında kalan günâhlardır. Kur'ân'da bunlar hakkında bir cezâ belirtilmemiştir. Bunları yapanın cezâsını Allah verecektir.

Gerçi Allah ile kul arasındaki günâhlar için Kur'ân'da cezâ belirtilmemiş ise de Allah'ın Elçisi ve dört halîfe devrinde toplum düzenini korumak için bunları yapanlara, te'dîb ve ta'zîr türünden bir cezâ verilmiştir. Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor:

"Sarhoş eden şeyleri kullanmanın ve kumar oynamanın haram olmadığını söylemek, bütün âlimlerin oybirliğiyle küfürdür. Eğer Peygamber (s.a.v.), kumar oynayana değil de şarap içene had vurmayı uygun görmüş ise bu, aklı gideren şarabın, kişiyi, başkalarının hakkına tecâvüz etmeğe de sürükleme ihtimâline bağlı olabilir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), şarap içene, te'dîb ve ta'zîr türünden had vurmuştur. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî Hz. Peygamber(s.a.v.)in, şarap içeni sopa ve ayakkabı ile dövdüğünü (veya dövdürdüğünü) rivâyet ederler. Ebû Hüreyre şöyle diyor: "Şarap içen birisi, Allâh'ın Elçisine getirildi. Allâh'ın Elçisi: 'Onu dövünüz' dedi. Kimi eliyle, kimi ayakkabısı ile, kimi elbisesiyle vurdu. Adam dönüp giderken bazıları ona: 'Allah seni perişan etsin' deyince, Allâh'ın Elçisi (s.a.v.) buyurdu ki: *'Hayır öyle demeyin, ona karşı siz de şeytana yardım etmeyin"* [2]. Tirmizî'nin rivâyetine göre Allâh'ın Elçisi, sonra Hz. Ebubekir, şarap içene iki cerîde ile kırk tane kadar vurmuşlar, fakat Hz. Ömer insanlarla istişâre edip bu cezâyı seksen cerîdeye çıkarmıştır. [3]

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/81-82.
2. Buhârî, Hudûd: bâbu'd-darbi bi'l-cerîd; et-Tefsîru'l-hadîs: 11/184-185.
3. Tirmizî, Hudûd, bâb: 14; et-Tefsîru'l-hadîs: 11/185.

Alkolün ilâç olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunda bilginler düşünce ayrılığına düşmüşlerdir. Bu ayrılığın sebebi de, Ebû Hüreyre'nin: *"Peyğamber (s.a.v.), habîs -yani zehir- ile tedaviden menetti"*[1]. sözü ile, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet edilen : *"Derdi de, devâyı da Allah indirmiş, her derde bir devâ vermiştir. Tedâvî olunuz, fakat haram ile tedâvî olmayınız."*[2] hadisidir. Ancak ravîlerinden İsmâîl ibn Ayyâş, Hicazlılar indinde güvenilir olmadığı için bu hadis sağlam değildir.

Sûrenin baş tarafında leş, domuz eti,... haram kılındıktan sonra: *"Kim çaresiz kalır da bunlardan yemek zorunda bulunursa aşırı gitmeden, başkasının hakkına saldırmadan yediği takdirde kendisine günâh yoktur"* buyurulmuş, En'âm Sûresinin 145 nci âyetinde, aynı yasaklardan sonra bu cümle yinelenmiştir. Peyğamber (s.a.v.) Ureynelilere deve sidiğiyle tedavi izni vermiştir[3]. "Zaruretler, mahzurları mübâh kılar". Tedâvî bir zaruret hali olduğundan hamrın ilâç olarak kullanılmasında bir sakınca olmamak gerektir.

Bu söylediğimiz, hamrın, ilâç olarak kullanılması hakkındadır. Reşîd Rızâ'nın ifadesine göre ilaçlara, belli olmayacak ve normalde sarhoş etmeyecek ölçüde alkollü içki katmak, haram değildir. Elbiseye azıcık ipeğin karışması, zarar vermediği gibi, ilâca -zaruret gereği- alkol karıştırmakta da bir sakınca yoktur. Reşîd Rızâ şöyle diyor:

"Hamrın sarhoş eden miktarı, içerdiği zarar ve bozukluktan dolayı bizzat haramdır. Bundan azı da kötülüğe meydan vermemek için haramdır. Fakat zaruret halinde, haram olan şeyler mübâh olur. Güvenilir doktorun şehâdetiyle şarapla tedavi zorunluğu doğarsa *"Zarûretler, miktarına göre takdir edilir."* kuralına uyulur. Ne kadar alkol almak gerekli ise o miktar alınabilir. Ondan fazlası haram olur"[4].

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ
وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ

1. Ebû Dâvûd, Tıb: 11.
2. Ebû Dâvûd, Tıb: 11.
3. Tirmizî, Tıb: 6.
4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 7/89-90.

حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ
بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ
عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهِ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ
فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ اُحِلَّ لَكُمْ
صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ
مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

94- Ey inananlar, Allah sizi, ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avla dener ki gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilsin. Kim bundan sonra saldırıda bulunursa onun için acı bir azâb vardır. 95- Ey inananlar, ihramda iken av öldürmeyin. Sizden kim, kasden onu öldürürse öldürdüğünün dengi olan bir hayvan cezâsı vardır ki (bu, öldürülene denk olduğuna) *içinizden iki âdil kişinin karar vereceği, Ka'be'ye varacak bir kurban; yahut yoksullara yedirme şeklinde keffâret; ya da buna denk oruçtur. Tâ ki böylece* (o insan), *yaptığı işin vebâlini tadsın. Allah, geçmişi affetmiştir. Kim düşmanlık ederse Allah ondan öc alır. Allah dâima galiptir, öc alandır. 96- Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve onu yemek, size helâl kılındı. İhrâmda olduğunuz sürece size kara avı yasaklandı. Huzûruna toplanacağınız Allah'tan korkun!*

Tefsîr:

Yüce Allah, bu âyetlerde önce ihramlı iken insanın yanına sokulan av hayvanlarıyle insanları denediğini belirtmektedir. Ellerin ve mızrakların yetişeceği av, zayıf ve küçük hayvanlar olarak tefsîr edilir. Allah ihramlı kullarını dener. Yanlarına kadar sokulan, elleriyle, ya da mızraklarıyla kolayca avlayabilecekleri hayvanları avlayacaklar mı, yoksa ihramlı olduklarını düşünerek Allah'ın yaratıklarına dokunmaktan sakınacaklar mı? Allah'ın yasaklarından korunanlar, ihramda hayvan avlamaktan sakınırlar. Böylece Allah kendisini görmeden kimlerin kendisinden korktuğunu, kimlerin buyruklarına

uyduğunu, ezelî bilgisine uygun olarak görür. Çizdiği sınırları aşanları, koyduğu yasakların dışına çıkanları acı azâba çarptırır.

İhramlı iken avlanmayı yasaklayan 95 nci âyette, ihrâmda kasden hayvan öldürenin cezâsı bildirilmektedir. Bu cezâ, ya iki âdil hakemin, öldürülen hayvana denk olduğuna karar vereceği, Ka'be'de kesilecek bir kurban, ya yoksulları doyurmak, ya da buna karşılık oruç tutmaktır. Bu hükümler indirilmeden önce ihramda hayvan avlamış olanları Allah affetmiştir. Fakat bu hükümler geldikten sonra yine ihrâmda hayvan avlamağa dönenleri Allah cezalandırır.

96 ncı âyette deniz avının ve yiyeceklerinin, ihramlı, ihramsız herkese, kıyıdan gelip geçenlere helâl kılındığı, kara avının ise ihrâmlılara haram olduğu belirtilmekte ve *"Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun!"* buyurulmaktadır. Siyâk (sözgelimi), ihramlı müslümanların, çevrelerine sokulan, gezen, konup uçan av hayvanları üzerinde dolaştığından, âyetin sonu: *"Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun!"* şeklinde bitirilmiştir. Tâ ki fâsıla, sözgelimine uygun düşsün. Bunda şu anlam gizlidir: Nasıl sizin yanınıza hayvanlar toplanıyorsa , siz de bir gün Allah'ın huzurunda toplanacaksınız. Eğer siz, yanınızda toplanan, yakınlarınıza sokulan hayvanlara bir zarar vermez, onları incitmezseniz, huzurunda toplanacağınız Allah da sizi incitmez, size iyi işlem yapar.

İbn Kesîr ve Beğavî, 94 ncü âyetin, Hudeybiye Ömresinde indiğini söylüyorlar. O sırada yaban hayvanları ve kuşlar, görülmemiş biçimde mü'minlerin çevrelerine sokulmuşlardı. Elleriyle tutmak isteseler, tutabileceklerdi. Mü'minler, bu derece kendilerine yaklaşmış olan hayvanları avlamak isteyince bu âyet indi ve kendilerinin yanlarına sokulan bu hayvanlarla denendiklerini bildirdi. Allah İsrâiloğullarını Cumartesi günü denizde avlanma yasağıyla denemişti. Mü'minleri de ihramda iken karada avlanma yasağıyla denemiştir.

Burada ihrâmda iken av öldürmek haram kılınmaktadır. Müfessirlere göre bu yasak, eti yenilen hayvanlar hakkındadır. İmâm Şâfi'î, ihramlının, eti yenilmeyen hayvanları öldürmesi halinde tazmîn gerekmediğini söylemiştir. Ona göre bunlar av hayvanı değildir. Çoğunluğun kanâatine göre ihramlının, hadîslerde, öldürülmesine cevâz verilen hayvanlar dışındaki hayvanları öldürmesi haramdır. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Beş bozguncu vardır ki gerek helâl* (ihram dışı) *halinde, gerek ihramda öldürülür: Karga, çaylak, akrep, fare ve 'akûr* (saldırgan, kuduz) *köpek"*[1].

Fakîhler, bu beş hayvana kurt, *sebu' (yırtıcı, parçalayıcı hayvanlar) ve*

1. Buhârî, Sayd: 7; Bed'u'l-halk: 1; Müslim, Hac: 69-72.

fehd(pars)ı da katmışlardır. Çünkü bunlar *'akûr* (saldırgan, kuduz) köpekten daha zararlıdırlar. Zeyd ibn Eslem'e göre *kelb-i 'akûr* tabiri, saldırgan, yırtıcı hayvanları da kapsar.

İhrâmda kasden veya unutarak hayvan öldürmede cezâ bakımından fark yoktur. Her iki halde de hayvanı tazmin gerekir. Ancak hayvanı kasden öldüren günâhkâr olur. Hatâ ile öldüren kınanmaz. Âyetin zâhirinden, her ne suretle olursa olsun, ihramda hayvan öldürenin, öldürdüğünü tazmin etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat Sa'îd ibn Cübeyr ve onun görüşünü benimsemiş olan Dâvûd-i Zâhirî'ye göre hatâ ile öldürene tazmin gerekmez.

İhramda hayvan öldürmenin cezâsı: öldürülen hayvan cinsinden bir hayvan Harem'de varsa, öldürülene denk bir hayvan tazmîn olarak alınıp kurban edilir. Bu hayvanın, öldürülene denk olduğu, iki âdil hakem tarafından takdir olunur. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre öldürülen hayvanın dengi bulunsun, bulunmasın, dengi değil, değerini vermek gerekir. Şöyle ki:

1) Ya hayvana değer biçilen para ile bir kurban alınıp Harem'de kesilir,

2) Yahut bu para ile yiyecek alınıp istenilen yerdeki fakirlere sadaka verilir, her fakire iki *mud* (yarım *sâ'*: yaklaşık 1,5 kg.) verilir.

3) Ya da her yarım *sâ'* yerine bir gün oruç tutulur. Bu oruçların ardı ardına tutulması şart değildir.

Meselâ bir yaban eşeği öldüren kimse, ya bir öküz kurban eder, ya on fakire yemek yedirir veya üç gün oruç tutar. Bir ceylan, geyik, tavşan öldüren kimse, ya bir şât (koyun, keçi) kurban eder, ya altı fakire yemek yedirir veya altı gün oruç tutar. Bir serçe, semân (bıldırcın), ya da güvercin öldürene kurban gerekmez. Çünkü ehlî hayvanlar içinde bunların dengi yoktur. Mamafîh bu kimsenin, bir sahle (kuzu veya oğlak), yahut bir şât (koyun, keçi) kurban etmesi müstehabdir. Bu kimsenin üç fakire yemek yedirmesi, yahut üç gün oruç tutması gerekir. Yemek yedirmek, bir kişiyi bir gün doyurmaktır.

Eğer avlanan hayvanın değeri, bir kurban değerine varmazsa ya fakire yemek yedirilir veya oruç tutulur.

Bu hükümler, avın başkasına âidolmadığına göredir. Eğer avlanan hayvan, başkasının malı ise o zaman hayvanın iki misli verilir. Biri cezâ, diğeri de hayvan sahibine verilecek tazminattır.

Harem Bölgesinde avlanan hayvan, ölü hükmündedir, onun eti yenmez. İhramlının, hayvan avlaması yasaktır ama avlanmış hayvanı yemesinde bir sakınca yoktur. Ancak Harem Bölgesi dışında avlanmış olmak ve kendisi için avlanmamış olmak şartiyle. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kendisi avlamamak ve kendisi için avlanmamak şartiyle av eti yemek,*

ihramlıya helâldir"[1].

96'ncı âyetin hükmüne göre deniz avı, gerek ihramlıya, gerek ihramlı olmayana mübâhtır. Deniz hayvanının ölüsü de, dirisi de helâl olduğu gibi denizin sahile attığı hayvan da helâldir. Ancak bazı âlimler, kurbağaları, yengeçleri bunların dışında tutmuşlardır. Göl ve ırmaklar da deniz hükmündedir. Bunlarda yaşayan hayvanların da hem dirisi, hem ölüsü yenilir.

Bir kavle göre karada benzeri yenilen hayvanın denizdeki benzeri de yenilir. Karada benzeri yenilmeyen deniz hayvanı yenilmez. Bu görüş Şâfiîlere âittir. Ebû Hanîfe'ye göre karada ölmüş hayvan nasıl yenilmezse, denizde ölmüş hayvan da yenilmez. Çünkü "حُرِّمَتْ عليكم آلميتة: *Leş sizin için haram kılındı.."*[2] âyeti, genellik bildirir. Hem karanın, hem denizin ölüsünü içerir [3].

Son âyetteki "طعامه" kelimesini, Hz. Ebubekir'in, "Denizin ölü olarak dışarıya attığı hayvan" şeklinde açıkladığı anlatılır. Abdurrahman ibn Ebî Hüreyre, Abdullah ibn Ömer'e: "Denizin ölü olarak dışarıya attığı balıkları yiyebilir miyiz?" diye sormuş, önce "Yemeyiniz" diyen Abdullah ibn Ömer, evine gidip mushafını almış ve Mâide Sûresindeki "وطعامه متاعًا لكم وللسيّارة: *Denizin yiyeceği de size ve yoldan gelip geçenlere bir geçimlik olmak üzere helâl kılındı."* âyetini okuyunca: "Gidin, ona söyleyin, yesin, çünkü denizin attığı şeyler onun yiyeceğidir" demiş.

"السيّارة" *seyyâr*ın çoğuludur. Deniz kıyısında oturan ve denizin yanından gelip geçenler demektir.

Müslim'de Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, Ebû Ubeyde kumandasında gönderdiği müfrezenin, deniz kıyısında ölü buldukları çok iri bir balığı yedikleri anlatılmaktadır[4]. Bu olay da denizin ölüsünün dîn açısından helâl olup leş olmadığını gösterir. Fakat vücuda zararlı olup olmaması, tıb ölçüleriyle dikkate alınmalıdır.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٩٧﴾ اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ

1. İbn Hanbel: Musned: 3/389.
2. Mâide Sûresi: 3.
3. İbn Kesîr, Muhtasarı: 1/552.
4. Müslim, Sayd: 17, At'ime: 46: İbn Hanbel: 3/311.

الْعِقَابِ وَأَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾ قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ
وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

97- Allah, Ka'be'yi, o saygıdeğer evi, insanlar için (hayat ve güven) *durağı yaptı. O saygıdeğer ay'ı, kurbanı, boynu bağlı kurbanlıkları da* (böyle yaptı) *ki Allah'ın, göklerde ve yerde olanları bildiğini ve Allah'ın herşeyi bilici olduğunu anlayasınız. 98- İyi bilin ki Allah'ın cezâsı çetindir ve Allah, bağışlayan, esirgeyendir. 99- Elçiye düşen, sadece duyurmadır. Allah, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilir. 100- De ki: "Murdarla temiz bir olmaz. Murdarın çokluğu hoşuna gitse de. O halde ey sağduyu sahipleri, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz!"*

Tefsîr:

97 nci âyette yüce Allah, *haram* olan *Ka'be*'yi, *haram ayını*, *hedyi* ve *kalâidi* insanların geçim kıvâmı kıldığını bildirmektedir. Ka'be, Hz. İbrâhîm Aleyhisselâm'ın, Mekke'de oğlu İsmâîl ile birlikte yaptığı ma'beddir. Tefsîrlerde, yüksek, yahut rengi siyah olduğu için bu ma'bede Ka'be adının verildiği söylenir. Bölgede yapılan ilk anıt olan Ka'be, Yarımada halkının ortak saygısını kazanmıştır. Bu ad ile anılan başka anıtlar da vardı, fakat Ka'be bunların en büyüğü ve ortak saygı duyulanı idi. Ka'be çevresine Harem denmişti. Harem bölgesine giren kimseye, düşman da olsa dokunulmazdı. Çevrede insanlar saldırıya uğrayıp öldürülürken Harem Bölgesinde herkesin can güvenliği vardı. Kişi Harem'de babasının katilini de görse dokunmazdı. Hz. Peyğamber (s.a.v.), Mekke'yi fethettiği zaman Ka'be içinde ve çevresinde 360 put, duvarlarında da Hz. İbrâhîm ve Îsâ'nın resimlerini bulmuştu. Hz. İbrâhîm ve Îsâ'nın resimlerinin bulunması, bazı hıristiyan Arap kabilelerinin de Ka'be'ye saygı gösterdiklerini kanıtlar.

İslâmdan önce inançları değişik olan çeşitli Arap kabileleri, haccı, Ka'be ziyaretini ortak ibadet olarak kabul etmişlerdi. Bu da onların, ortak bir inançta

birleşmeleri yanında tanışıp yardımlaşmalarına, ticâretle geçinen Harem halkının, geçimlerini sağlamalarına vesile oluyordu. İslâmdan önce onlara bu inancı ilhâm eden yüce Allah, İslâmda da hac ibadetini farz kılmış ve bu ibadeti, geçimlerinin medârı olması, dünyâ ve âhiret faydaları için emrettiğini bildirmiştir.

Şehr-i harâm: Araplarca savaşmanın, kan dökmenin yasak olduğu haram aylarıdır. Hac mevsimi bu aylardadır. Harem Bölgesi, insanların serbestçe dolaşıp işlerini görebilecekleri güven yeri kılındığı gibi, haram ayı ve Hac mevsimi de insanların serbestçe ibadetlerini, ticâretlerini yapabilecekleri güven mevsimidir. Allah'ın ilhâmiyle insanlar bu bölgeyi ve bu ayları harâm saymışlar, bu mevsimlerde her tarafta güvenlik sağlamışlardır. Araplar diğer aylarda savaşır, birbirlerini öldürürlerdi. Haram ayı girince savaştan, adam öldürmekten vazgeçerler, güvenlik içinde yola gider, ticâretlerini yaparlardı. Bu aylarda korkunun yerini âsâyiş ve huzur alırdı. Harâm ayı olmasaydı, herkes acından ölürdü. Demek Harem bölgesi kadar harâm ayları da insanların dünyâ ve âhiret yararlarına, geçimlerine medâr olmuştur.

Hedy, Ka'be'ye takdim edilen kurbandır. Bu hayvan orada kesilip eti fakirlere dağıtılır. Bu kurban, takdim eden kişi için ibâdet, fakir için de geçim olur.

Kalâid, *kalîde*nin çoğuludur. Boynuna Harem ağacının kabuğundan takılmış olan kurbanlıklar ve insanlar saldırıdan korunur, kimse onlara dokunmazdı. Bir Arap, boynuna lihâ (ağaç kabuğu) takılmış bir hayvana rastlasa, açlıktan ölecek durumda da olsa o hayvana dokunmazdı. İşte bunların hepsi, insanların, temel dünyâ ve âhiret yararlarıdır.

Yüce Allah, *hedy* ve *kalâidi*, insanların geçimlerinin medârı kılmıştır. Demek ki kurbanın amacı, sadece hayvanı kesip kan akıtmak değil, et yiyemeyen fakir fukarayı doyurmak, onlara geçim sağlamaktır. Maalesef bir iki yıl öncesine kadar hayvanların birçoğu, Minâ ve Müzdelife'de kesilip yollarda kokuşmaya terk edilmekteydi. Bu suretle Kur'ân'ın işaret ettiği geçim amacı unutulmuş, sadece hayvanı kesmek amaç olmuş, hayvanı kesip oralarda bırakmak ibadet sayılmıştı. Bu durumu gören insan, hâşâ İslâmın, sanki hayvan düşmanlığı aşıladığını hatıra getirebilirdi. Oysa İslâm, *hedy* ve *kalâidi*, insanların geçim kaynağı olarak nitelendirmiştir. Demek ki ibadet, sadece hayvanı kesip onun kanını akıtmak değil, onu kesip etini fakirlere dağıtmaktır. Bu yapılmayınca hayvanı boş yere kesmenin bir anlamı yoktur. Zira Hac Sûresinin 36-37 nci âyetleri kesilen hayvanların etlerinin ve kanlarının değil, insanın takvâsının Allah'a ulaşacağını vurgulamakta, Allah'ın rızâsını kazanmak için kesilen o hayvanlardan yemeyi ve fakirlere, yoksullara da yedirip Allah'a şükretmeyi buyurmaktadır. Öyle ise ya bu kesilen hayvanları, dünyanın her yanındaki müslüman fakirlere ulaştıracak tesisler kurulmalı, ya da hac yapan, kurban kesecekse döndükten sonra ülkesinde kesmelidir. İşte şimdi bu tesisler kurulmuştur.

Yüce Allah, âyeti kerîmenin sonunda bu hükümleri, hikmeti uyarınca, yerli yerince koyduğunu, göklerde ve yerde bulunan herşeyi bildiğini vurgulamaktadır.

98 nci âyette azâbının çetin ve mağfiretinin bol olduğunu bildirmek suretiyle buyrukları dışına çıkanları uyarmakta, tevbe edip rahmetine koşanlara da umut vermektedir.

99 ncu âyette Elçisine düşen görevin, sadece teblîğ olduğunu bildiren yüce Allah, açık ve gizli yapılan, ilân edilen ve gizlenen herşeyi bildiğini vurgulamaktadır.

100 ncü âyette de pis ile temiz ve helâlin bir olmadığı, pis olan şey çok olsa da temiz ve helâl olan şeyin daha hayırlı olduğu belirtilmektedir. *Habîs:* Haram olan zararlı şeylerdir. *Tayyib* ise helâl ve temiz olan yararlı şeylerdir. Helâlin azı, harâmın çoğundan hayırlıdır. Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in, Sa'lebe ibn Hâtib el-Ensârî'ye: *"Şükrünü ödediğin az mal, şükrünü yapamayacağın çok maldan hayırlıdır."* dediği rivâyet edilir [1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْۚ
وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا ح۪ينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْۜ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَاۜ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا
كَافِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾

101- Ey inananlar, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız, size açıklanır. Halbuki Allah, onlardan geçmiştir. Allah bağışlayandır, halîmdir. 102- Sizden önce gelen bir toplum da onları sormuştu da sonra onları tanımaz olmuşlardı.

Tefsîr:

101-102 nci âyetler, Kur'ân inerken gereksiz yere soru sorulmasını

1. İbn Kesîr Tefsîri Muhtasarı: 1/553.

yasaklamaktadır. Çünkü Kur'ân'ın, hakkında bir açıklamada bulunmadığı şey mübâhtır. Kur'ân'ın amacı, ayrıntılara dalmak değildir. Allah'ın, hakkında bir hüküm indirmediği şeyler, serbest bırakılmıştır. Onları yapmak günâh değildir. Daha önceki milletlerden bir topluluk da gereksiz yere ayrıntılara dair sorular sormuşlar, sordukları konularda kendilerinin işlerine gelmeyen hükümler açıklanıp, zorlarına giden bu hükümleri kabul etmeyince kâfir olmuşlardır. Yani soruları, inkârlarına neden olmuştur. Demek ki dinde fazla ayrıntılara dalmak doğru değildir. Allah neyi emretmişse onu yapmak yeterlidir.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında başlıca iki rivâyet vardır. Buhârî ve Tirmizî'nin, İbn Abbâs'tan aldıkları rivâyete göre: "Bazı kimseler, alay için Allah'ın Elçisinden soru sorarlardı. Bundan dolayı Allah bu âyetleri indirdi" [1], gayri ciddî sorular sorulmasını yasakladı.

Hz. Enes'ten anlatılan rivâyet de şudur: "Ashâb, Peyğamber(s.a.v.)den çok soru sordular. Peyğamber(s.a.v.) minbere çıkıp şöyle dedi:

— *Benden sorunuz, Allah'a andolsun ki ben şurada bulunurken ne sorsanız, size açıklayacağım!*

Sehm kabilesinden Abdullah ibn Huzâfe, nesebinden ötürü kınanırdı (kendisinin gayri meşrû olduğu söylenirdi). *Ayağa kalktı:*

— *Ey Allah'ın peyğamberi, benim babam kimdir? dedi. Allah'ın Elçisi:*

— *Baban, Huzâfe ibn Kays'tir,* dedi.

Sürâka ibn Mâlik, bir rivâyete göre de 'Ukâşe ibn Muhsın:

— Ey Allah'ın Elçisi, hac bize her yıl mı farzdır? dedi. Allah'ın Elçisi cevap vermedi. Sürâka, sorusunu iki üç kez yineleyince Peyğamber (s.a.v.):

— *Yazık sana, dedi, evet demeyeceğimi nereden biliyorsun? Evet, desem, farz olur. Farz olsa terk edersiniz, kâfir olursunuz. Benim sizi serbest bıraktığım şeylerde siz de beni serbest bırakınız. Sizden öncekiler, çok sormaları yüzünden helâk olmuşlardır. Ben size bir şeyi emredersem onu, gücünüz yettiği kadar yapınız. Sizi bir şeyden menedersem ondan kaçınınız!*

Bir başkası kalktı:

— Ey Allah'ın Elçisi, babam nerede? diyerek (ölmüş babasının âhiretteki yerini) sordu.(Allah'ın Elçisi)

— *Ateştedir!* buyurdu.

Allah'ın Elçisinin, kızdığı anlaşılınca Ömer kalktı:

1. Buhârî, Tefsîr: Sûretu'l-Mâide.

— Allah'ın Rabbimiz, İslâmın dinimiz, Muhammed'in peyğamberimiz olmasına râzıyız, dedi.

Yüce Allah, bu âyeti indirdi [1].

Bu hadîsin başka varyantlarında Allah'ın Elçisi'nin minberde: *"Cennet ve cehennem bana gösterildi. Hiç bugünkü kadar hayır ve şer görmemiştim. Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız!"* dediği, sahâbîlerin, kendilerine çok ağır gelen o günün dehşetinden dolayı başlarını örtüp inledikleri, bazı kimselerin, yukarıda zikredilen soruları sordukları, Allah Elçisi'nin kızdığını anlayan Hz. Ömer'in de kalkıp af diler tarzda Allah'ın Rab, İslâmın din, Muhammed'in de kendilerine peyğamber olmasına razı olduklarını söylediği anlatılmaktadır [2].

Bu âyetler, dinin ruhunu anlatmaktadır. Dînin amacı, ayrıntılara dalmak değildir. Kur'ân, ana hatlarıyle bir yaşam tarzı çizer. Kur'ân'ın çizdiği genel esaslara aykırı olmamak şartıyle ayrıntılar, insanların yararlarına uygun biçimde serbest bırakılmıştır. Kılı kırk yararcasına ayrıntılarla uğraşmak, dinin amacından uzaklaşmaya neden olur. Tefsîrlerde ve fıkıh kitaplarında Allah'ın Elçisinin kasdetmediği, hattâ hatırına bile getirmediği yorumlar ve hükümler vardır. Oysa Allah'ın Elçisi: *"Benim sizi serbest bıraktığım şeylerde siz de beni serbest bırakın!"* fermânıyle ümmetine, ayrıntılarla uğraşmamalarını öğütlemiştir.

Selmân-i Fârisî'nin anlattığına göre Allah'ın Elçisinden birtakım şeyler sormuşlar, buyurmuş ki: *"Helâl, Allah'ın, Kitâbında helâl kıldığı şeyler; haram da Kitâbında haram kıldığı şeylerdir. Allah'ın, Kitâbında bildirmediği şeyler, muâf tuttuklarındandır. Kendinizi zorlamayın."* [3], *"Müslümanların içinde suçu en büyük olan, bir helâlin haram kılınmasına sebebolandır"* [4].

Böylece Allah'ın Elçisinin telkini de Kur'ân'ın telkiniyle birleşmektedir. Allah'ın, Kur'ânında haram kılmadığı şeyleri, birtakım akıl yürütmelerle haram kılmak, dini güçleştirmekten başka bir şey değildir. Dîn kolaylıktır. *"Allah size kolaylık ister, güçlük istemez"*[5]. buyurulduğu gibi Bakara Sûresinin son âyetinde de: *"Yâ Rabbi, bizden öncekilere yüklediğin ağır yükleri bize yükleme!"* diye duâ edilip Allah'tan, dinde kolaylık istenmesi öğütlenmektedir. Dinin son şekli İslâm, insanları daha iyi şartlar içinde, güzel ahlâk ile bezeyip mutlu kılmak için gönderilmiştir, onları dünya nimetle-

1. Buhârî, Mevâkît: 11, İlm: 28, 29, İ'tisâm: 3, Müslim, Îmân: 7; Fedâil: 136, 137 bak.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 5; Tirmizî, Tefsîr.
3. Tirmizî, Libâs: 6; İbn Mâce, At'ime: 60.
4. Buhârî, İ'tisâm: 3; Müslim, Fedâil: 132-133; Ebû Dâvûd, Sunnet: 6; Ahmed İbn Hanbel, Musned: 1/176, 179 bak.
5. Bakara: 185.

lerinden yoksun bırakmak için değil. Kur'ân'ın genel prensipleri her devre uyar. Ayrıntı ise çağın gereklerine göre saptanır. Ayrıntıya âit hükümler, zaman ve şartların değişmesiyle değişebilir. Çünkü zaten bunlar Allah'ın kesin hükmü değil, insanların ictihâdı sonucu ortaya çıkmıştır. Ama Allah'ın buyrukları olan Kur'ân'ın genel esasları sabittir, değişmez.

Reşîd Rıza, 105 nci âyetin tefsîrinde, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin dinî hükümlerin istinbâtı, kıyâs ve ictihâd konularındaki görüşlerini uzun uzadıya naklettikten sonra, dînî hükümleri derecelendirmektedir. Yararından dolayı onun bu derecelendirmesini özetleyeceğim:

Dînî meseleler, yalnız Kur'ân naslarından ve Peyğamber(s.a.v.)in kendisine nisbetinde kuşku bulunmayan sağlam, sözlü veya amelî sünnetinden alınır. Sahâbîlerin, üzerinde icmâ ettikleri bir konuda onlara muhalefet edilemez. Onların fikir ayrılığına düştükleri konularda da kuvvetli görüşler, zayıflara tercih edilir, şâz söz ve görüşlere iltifat edilmez. Allah dini tamamladığı için hiçbir suretle yeni ibadetler ihdas edilemez. Dine ilâve yapanın davranışı, Kur'ân'ın beyanına ve Peyğamber'in sünnetine ta'n anlamı taşır. Sanki onlar dini eksik bırakmışlar da, bu kimse o eksiği tamamlıyor demek olur. Sırf dinî konularda durum böyledir.

Dünyâya ilişkin helâl, harâm, siyâset ve kazâ hükümlerine gelince, delîller uyarınca bunlar şöyle çeşitlendirilebilir:

1- Birincisi, açık nass ile sabit olan hükümdür. Tersine delil olmadıkça bunun uygulanması farzdır. Bunu uygulamayan, İslâm toplumu tarafından cezalandırılır.

2- İkincisi, üzerinde sarih nas olan, sahâbenin çoğu tarafından kabul edilip bazıları tarafından muhalefet edilen hükümlerdir. Bunun da birincisi gibi uygulanması gerekir.

3- Üçüncüsü, hakkında açık olmayan nass, yahut ne zayıf, ne de sahih olmayan, hasen hadis bulunan hükümdür. Sahâbîler ve selefin bilginleri, bu konuda ihtilâf etmişler, kimi rivâyet edilen delîli yeterli görüp hükmü uygulamış, kimi de onu delîl saymamıştır. Bu gibi meselelerde her müctehid, kendi görüşüne göre hareket eder. Ama kendisine uymayanı da mazur görür, onu kınamaz, eleştirmez. Nitekim selef tahâret, necâset konularında ihtilâf etmişler, fakat birbirlerini kınanamış, muhalifleriyle birlikte imam veya me'mûm olarak namaz kılmışlardır.

Her asır ulemâsının kendi zamanının şartlarına göre yaptığı ictihâdlar da böyledir. Bu ictihâdların, bağlayıcı din hükmü olduğuna, Allah'ın sözünün ve Peyğamber'in sünnetinin o hükmü ifade ettiğine inanan kimse bunlara uyar. Ama buna kani olmayan, o ictihâdlara uymak zorunda değildir.

Çünkü hiç kimsenin, delilini bilmeden, doğruluğuna inanmadan bir müctehidi taklidetmesi caiz değildir. Böylece yüce Allah'ın: *"Rabbinizden size indirilene uyunuz, O'ndan başka velîlere uymayınız!"* sözüne uygun davranmış olur.

Kamu düzeniyle ilgili bu kazâ ve siyâset konularında önce naklin sağlamlığı, sonra verilen ictihâd kararına gerçekten delâlet edip etmediği araştırılır. Bu hüküm, geçmişteki benzeri hükümlerden birine katılmasına kani olunursa ona katılır, böylece bu mesele, benzerinin hükmünü alır. Eğer onlardan birine katılamazsa, hakkında bir şey belirtilmemiş meselelerdendir ki şerîat sahibi bunu affetmiştir.

4- Dördüncüsü, hakkında Kitâb ve Sünnette, teklif niteliğinde olmayan sözler bulunan meselelerdir. Bir müslümanın, meşru bir engel olmadıkça bunları da uygulaması uygundur. Çünkü âdetlere uymak, dini güçlendirir, müslümanlar arasındaki bağları pekiştirir. Ancak müslüman yöneticiler, bu konularda kimseyi ne uygulamağa, ne de terke zorlamazlar. Bu husus, kişilerin gönül rızâsına kalmıştır. Yalnız yöneticiler, böyle güzel âdetleri uygulamada halka örnek olmağa çalışırlar.

5- Beşincisi de şerîat koyanın, yapıp yapmama konusunda bir şey söylemeyip sustuğu konulardır. Halka kolaylık olması için Allah bunlardan geçmiştir. Hiç kimse Allah'tan izinsiz, bir kulu herhangi bir işi yapmağa veya bırakmağa zorlayamaz. Allah'ın, ülülemre itâat buyruğu, dünyâ işlerine ve Allah'a isyân bulunmayan hususlara âittir. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah'a isyân olan işlerde hiç kimseye itâat edilmez."* buyurmuştur.

Mâide Sûresinin 3 ncü âyetinde dinin tamamlandığı bildirilmektedir. *"Allah, Nûh'a, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiği hükümleri, Hz. Muhammed(s.a.v.)e de din yasası olarak vahyetmiş"*, sonra ona: *"Seni buyruğumuzdan bir düzene koyduk, ona uy!"* buyurmuştur. Peyğamber'den sonra hiç kimsenin, bir din koymağa veya dinin vahyedilmiş sarih hükümlerini değiştirmeğe hakkı yoktur: *"Yoksa onların, kendilerine Allah'ın izin vermediği din yasaları koyan tanrıları mı var?"* buyurulmuştur.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَح۪يرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَص۪يلَةٍ وَلَا حَامٍۙ وَلٰكِنَّ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَاِذَا ق۪يلَ
لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ

أَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

103- Allah, bahîre, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey yapmamıştır. Fakat inkâr edenler, Allah'a yalan uyduruyorlar ve çokları da akıl erdiremiyorlar. 104- Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Elçi'ye (itâate) *gelin!"dense, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter!" derler. Babaları hiçbirşey bilmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsa da mı?*

Tefsîr:

Ca'l fi'li üç anlam taşır: Hükmetmek, yaratmak ve yapmak. "وجعلوا الملائكة الذين هم عباد الرحمن إناثًا"[1] âyetinde "جعلوا: *hükmettiler*" demektir. "وجعل الظلمات والنور"[2] âyetinde "جَعَلَ" "*yarattı*"; "إنَّا جعلناه قرآنًا عربيًّا"[3] anlamındadır. "جَعَلْنَاهُ: *Biz onu yaptık*" anlamındadır.

Bu âyetlerde bazı hayvanlar hakkında uydurulan bazı hükümlere, Arapların bazı geleneklerine işâret edilmekte, Allah'ın helâlini haram sayan bu geleneklerin, insanların uydurması ve Allah'a iftirâ olduğu belirtilmekte ve câhil, yol bilmez insanları körü körüne taklid, kınanmaktadır.

Bahîre: Yarmak anlamındaki *bahr* kökünden gelir. Kulağı yarılan hayvana *bahîre* denmiştir. Câhiliyye Arapları, bir deve beş defa doğurursa son yavrusu erkek olduğu takdirde onu keserler, etini kadınlar değil, sadece erkekler yerlerdi. Eğer son yavrusu dişi ise onun adak olduğunu belirtmek üzere kulağını yarıp bırakılardı. İşte bu hayvana *bahîre* denirdi.

*Bahîre*ye binmez, tüyünü almaz, onu sudan ve otlaktan menetmezler ve kesmezlerdi. Tanrılarına adanmış olan bu hayvan, tam özgürlük ve güvenlik içinde istediği gibi dolaşırdı.

Sâibe: Kendi başına bırakmak anlamındaki *seyb* kökünden gelir. Bir adam hasta olur, veya bir kimseleri kaybolursa, murâdlarına kavuşmak için bir deveyi adarlardı. Eğer hasta iyileşir, dertleri gider, ya da kaybolan kişi dönerse o deveyi, yük yüklemekten, binmekten muâf tutar, serbest bırakırlardı, o deve de istediği gibi dolaşabilirdi. Ona da *sâibe* denirdi.

Vasîle: Yedi kez doğum yapmış koyuna denirdi. Yedincide erkek doğurmuş ise o yavruyu (büyüdükten sonra) keserler ve etini yalnız erkekler

1. Zuhruf Sûresi: 19.
2. En'âm Sûresi: 1.
3. Zuhruf Sûresi:3.

yerlerdi. Eğer yedincide dişi doğurmuş ise yavruyu kesmezlerdi. Eğer biri erkek, biri dişi olmak üzere ikiz doğurmuş ise dişisinin hatırına erkeğe de dokunmazlar, kızkardeşi ona yetişti, etini bize haram kıldı, derlerdi. İşte yedinci karında erkek ikizi ile doğmuş hayvana *vasîle* denirdi.

Hâm: Bir erkek devenin sulbünden on döl alınırsa, ya da yavrusunun yavrusuna binilirse, yani hayvan, dede olursa onu da binmekten, yük vurmaktan affeder, ''Sırtını korudu'' derlerdi. İşte bu hayvana da *hâmî* denirdi.

Bütün bunları, gûyâ Allah rızâsına ermek için yapıyorladı. Oysa bunlar, dinle ilgisi olmayan bâtıl şeyler; câhil insanların uydurdukları hurâfelerdi. Bu hayvanları hizmetten alıkoyup serbest bırakmak, ilk bakışta hayvanların lehine gibi görünürse de gerçekte onların aleyhine idi. Çünkü bunlar, insanlara hizmet için yaratılmıştır. Bunları yaratıldıkları işlerde, fakat rahmet ve şefkat ile kullanmak, onlara eziyet değildir. Ama onları kendi başlarına bırakmak, helâk olmalarına neden olur. Çünkü hayvan kendi kendisini yönetemez. Bilmeden gidip bir kurda yem olur, birinin saldırısına uğrar veya çölde kaybolup açlıktan, susuzluktan ölür.

Kur'ânı Kerîm, câhillerin uydurdukları bu hurâfeleri kaldırmış, bunların Allah'a iftirâ olduğunu bildirmiştir. İslâm, herşeyin bilgiye, akla, düşünceye dayanmasını ister. Körü körüne taklidi kınar. Sağduyuya ters düşen şeyleri kabul etmez. Çünkü böyle inançlar, insan ruhunu sonunda putatapmağa sürükleyebilir. İslâm ise putperestliğin açık ve gizli biçimleriyle savaşmıştır.

Müfessirlerin açıklamasına göre Mekke'de İsmâîl dinini ilk değiştiren, putlar diken, *bahîre, sâibe, vasîle* ve *hâm* geleneklerini koyan kişi, Mekke hâkimi olan 'Amr ibn Luhay el-Huzâ'îdir. Hz. Peygâmber (s.a.v.) onun hakkında: *'' 'Amr ibn 'Âmir el-Huzâ'î'yi gördüm, cehennemde barsaklarını çekiyordu. Sâibeleri ilk salıveren oydu.''* demiştir [1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْۚ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْۜ اِلَى
اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105- Ey inananlar, siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar vermez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O size ne yaptığınızı haber verecektir.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 5; Müslim, Cennet: 51.

Tefsîr:

105- Münkirlerin, bâtılı taklîdde ısrarları karşısında yüce Allah, bu âyetinde mü'minlere, kendilerine dikkat etmelerini, kendileri doğru yoldan ayrılmadıkça başkalarının yoldan çıkmasının, kendilerine zarar veremeyeceğini buyurmaktadır.

Âyetin iniş sebebi olarak bazı olaylar zikredilirse de bu rivâyetler tutarlı şeyler değildir. Bu âyetin, önceki âyetlerle veya onların ardından inmiş olması daha doğrudur. Önceki âyetlerde, Arapların uydurdukları bazı geleneklere değinilmiş, bunların sapıklık olduğu belirtilmişti. Burada da mü'minlere, kendileri doğru yolda yürüdükleri takdirde o sapıkların kendilerine zarar veremeyeceği bildirilmektedir.

Müfessirlerden bazılarına göre bu âyet, müslüman olmayanlara karşı, bütün mü'minlere hitâbdır. Yani Cenabı Hak buyuruyor ki: Ey mü'minler, siz doğru yolda olursanız, sizin dışınızdaki milletlerin sapması, size zarar vermez. Siz kendinizi sapıklıktan korumağa bakınız.

Bazı müfessirlere göre de âyet, müslümanlar içinde dine bağlı kalan gerçek mü'minlere hitâbetmektedir. Bu takdirde mânâ şöyle olur: Ey mü'minler, siz, kendinize dikkat eder, doğru yolda yürürseniz, içinizde sapık yollara düşenler size zarar vermez.

Her iki mânâ da muhtemeldir. Yüce Allah, emirlerini uygulayan mü'minlere, doğru yolda yürüdükleri sürece gerek kendi içlerinden, gerek başka topluluklardan sapık insanların, kendilerine zarar veremeyeceğini bildirmektedir. İbn Abbâs, bu âyetin tefsîrinde şöyle demiştir: "Yüce Allah buyuruyor ki: 'Kulum, kendisine emrettiğim helâl ve haram hususunda bana itâat ederse sapık yolda olanlar, kendisine zarar vermez'."

Bu âyet, iyilikle emir ve kötülükten menetmeyi bırakma anlamını taşımaz. Hz. Ebubekir (r.a.) bir hutbesinde: "Ey insanlar, siz *'Ey inananlar, siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar vermez'* âyetini yanlış anlıyorsunuz. Ben, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in, şöyle buyurduğunu işittim: *'İnsanlar, bir kötülük işlendiğini görür de bu kötülüğü değiştirmezlerse* (yani kötülüğe engel olmazlarsa) *Allah'ın, onların tümüne birden azâbetmesinden korkulur'*!" [1].

Yüce Allah, bu âyette bize, kendimizi korumamızı emrediyor. İslâm toplumunun, kendini koruyabilmesi için iyiliği emir, kötülükten menetmesi şarttır. Bu olmadığı takdirde toplumun kendini koruması zor olur. İyiliği emir, kötülükten nehyetmeyenler, birçok âyette lanetlendiğine göre *emr-i bi'l-ma'rûf,*

1. İbn Mâce, Fiten: 20; İbn Hanbel: 3/10, 52.

nehy-i 'ani'l-münker (iyiliği emir, kötülükten menetmek) farzdır. Ancak bunun her çağda uygulanacak yöntemi vardır. İyiliği emir, kötülükten menetmenin yararlı olduğuna inanıldığı sürece bu yapılır ama hiçbir yararı olmayacak, ters sonuçlar verecek ise o zaman bu âyetin hükmü gereğince susmak ve kendini korumak tercîh edilmelidir.

Abdullah ibn Ömer'e demişler ki:

— Bugünlerde otursan, artık iyiliği emir ve kötülükten nehyetmeyi bıraksan olmaz mı? Çünkü yüce Allah: *"Siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar vermez."* buyurmuştur.

Şöyle cevap vermiş:

— Bu âyet, benim ve arkadaşlarım hakkında değildir. Çünkü Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Burada bulunan, bulunmayana duyursun!"* diye emretti. Biz Allah'ın Elçisini görenleriz. Siz de onu görmeyenlersiniz. Bu âyet, bizden sonra, bir şey söylediği zaman kabul edilmeyecek kimseler hakkındadır [1].

Beğavî de İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlatıyor: "Sözünüz dinlendiği sürece iyiliği emir, kötülükten nehyediniz. Fakat sözünüz dinlenmezse kendinize bakınız." [2]

Râzî şöyle diyor: "İnsan iyiliği emir, kötülükten nehyettiği takdirde canına, namusuna, ya da malına bir zarar geleceğinden korkarsa o zaman sapan kimsenin sapması, kendisine zarar vermez" [3]. Yani o kimse kendi nefsine bakar, diğerlerinin işlerine karışmaz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ
اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ
فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ
لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ
الْآثِمِينَ ﴿١٠٦﴾ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا

1. İbn Kesîr Tefsîri Muhtasarı: 1/557.
2. Beğâvî, Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında, 2/100; et-Tefsîru'l-hadîs: 11/203.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/113.

مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَآ أَحَقُّ مِنْ
شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَآ إِنَّآ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ذٰلِكَ أَدْنٰٓى أَنْ يَأْتُوا
بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَآ أَوْ يَخَافُوٓا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

106- Ey inananlar, birinize ölüm gelince vasiyyet sırasında içinizden iki âdil kişi, aranızda şâhitlik etsin. Ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi (şâhitlik etsin). *Kuşkulanırsanız, namazdan sonra onları tutar*(yemîn ettirir)*siniz: "Akrabâ da olsa yemînimizi hiçbir paraya satmayacağız, Allah'ın,* (üzerimizde bir borç olarak bulunan) *şâhitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günâhkârlardan oluruz!" diye Allah'a yemîn ederler. 107- Eğer onların bir günâh işledikleri* (yalan söyleyip hakkı gizledikleri) *anlaşılırsa;* (o iki şâhidin)*, haklarına tecâvüz etmek istediği kimselerden* (mîrasçılardan, ölüye yakınlıklarından ve durumu daha iyi bildiklerinden dolayı şâhitliğe) *daha lâyik olan iki kişi, onların yerine geçer, Allah'a* (şöyle) *yemîn ederler: "Mutlaka bizim şâhitliğimiz, onların şâhitliğinden daha doğrudur, biz* (hakka) *tecâvüz etmedik, yoksa biz elbette zâlimlerden oluruz"* (derler). *108- Şâhitliği gereği gibi yapmalarına, yâhut yemînlerden sonra* (yalancılıklarının ortaya çıkıp) *yemînlerin*(in) *reddedilmesinden korkmalarına en uygun olan budur. Allah'tan korkun ve iyi dinleyin: Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez.*

Tefsîr:

106-108 nci âyetlerde ölmek üzere olan insanın yapacağı vasıyyete tanıklığın hükümleri açıklanmaktadır. Şöyle ki:

1) Herhangi bir müslüman, yolculuk esnasında veya misafirlikte ölümünün yaklaştığını anlarsa iki müslümanı veya başka dinden iki kişiyi, yapacağı vasıyyete, bırakacağı mîrâsa şâhit tutar.

2) Vasıyyet eden kişi öldükten sonra, şâhitler, kendilerine bırakılan malı vârislere vermeğe, ya da vasıyyeti teblîğ etmeğe gittikleri zaman vârisler,

şâhitlerin doğru söylediklerinden kuşkulanırlarsa onlardan yemîn etmelerini isteyebilirler.

3) Veliyy-i emir (buyruk sâhibi olan hâkim), namazdan sonra herkesin huzurunda tanıklık etmeleri için şâhitler tutar, kaçıp gitmelerine engel olur.

4) Şâhitler şöyle yemîn ederler: *"Yemînimizi az bir paraya* (geçici dünya menfaatine) *satmıyoruz.* (Sözümüz, aleyhine çıkacak kimse) *akrabâmız da olsa* (doğruluktan ayrılmayız). *Allah'ın hakkı olan şâhitliği gizlemeyiz, eğer gizlersek, günâhkârlardan olalım!"* diye yemîn ederler.

5) Buna rağmen şâhitlerin bir günâh işledikleri, yani hakkı gizledikleri anlaşılırsa; mîrâsta hakkı olan yakın vârislerden iki kişi, şâhitlerin yerine geçip onların yalan söylediğini; kendi iddiâlarının, şâhitlerin sözlerinden daha doğru olduğunu söyler: *"Onların hainlik yaptıkları hakkındaki sözümüz doğrudur. Biz sözümüzde hakkın ötesine geçmedik, yalan söylemedik. Eğer yalan söylemişsek, zâlimlerden olalım!"* diye Allah'a yemîn ederler. Bu takdirde bu iki vârisin sözü kabul edilir, şâhitlerin sözü reddedilir.

6) Son âyet ise bu tür hareketin, şâhitliğin doğru yapılması için en uygun yöntem olduğunu bildirmektedir. Çünkü şâhitlik eden kişiler, vârislerin yemîn etmeleri halinde kendi yemînlerinin reddedileceğinden, herkesin içinde rezîl olacaklarından çekinerek doğruluktan ayrılmazlar.

Müfessirler, bu âyetlerin, ticaret için bir kervanla birlikte Şam'a giden Sehm kabilesinden Budeyl adında biri hakkında indiğini yazarlar. Bu zâtın, Temîm ed-Dârî ile 'Adiy ibn Bedâ' isimli iki hıristiyan arkadaşı vardı. Yolda hastalanan ve öleceğini sezen Budeyl, mevcut eşyâsını bir kâğıda yazıp kâğıdı eşyânın içine gizledi. Arkadaşlarına da: eşyâsını götürüp âilesine teslîm etmelerini ricâ etti. Budeyl ölünce iki arkadaşı, eşyâsını aradılar, altun işlemeli gümüş bir kabı eşyânın içinden aldılar, diğerlerini götürüp Budeyl'in âilesine teslîm ettiler. Aldıkları kabı da Mekke'de sattılar. Ölünün âilesi, yükü açıp içinde eşyânın listesini bulunca eşyâyı getirenlerden gümüş kabın ne olduğunu sordular. Onlar da kabı inkâr ettiler. Fakat bu kab, Mekke'de bir kişinin elinde bulundu. O kişi, kabı Temîm ile 'Adiy'den satın aldığını söyledi.

Ölünün âilesi, Allah'ın Elçisi'ne durumu anlattılar. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), ikindi namazından sonra bir toplantı yapıp o iki adama yemîn verdirdi. Adamlar inkâr ettiler, ya da kabın kendilerine âidolduğunu söylediler. Bunun üzerine ölünün vârislerinden iki kişi öne geçip kabın, kendi akrabâlarının kabı olduğuna yemîn ettiler. Peygamber (s.a.v.), vârislerin lehine hüküm verdi. İşte bu âyet, bunlar hakkında indi [1].

1. Tirmîzî, Tefsîr, Sûre: 5, İbn Kesîr, Muhtasarı: 1/559; Mefâtîhu'l-ğayb: 12/114.

İbn Abbâs'ın anlattığına göre bu olayın sonu, Temîm ed-Dârî'nin müslüman olmasına kadar gizli kalmıştır. Temîm müslüman olunca olayın gerçek yanını anlatmış; ölenin âilesine beşyüz dirhem vermiş. Arkadaşının yanında da o kadar hakları olduğunu söylemiş. Ölenin âilesi, adamı Allah'ın Elçisi'ne getirmişler. Adam yemîn ile inkâr edince bu âyet inmiş. Amr ibn el-Âs ile bir başka adam kalkıp yemîn etmişler. Adiy ibn Bedâ'dan beşyüz dirhem alınmış [1].

106 ncı âyetteki *"من غيركم : Sizden başkasından"* zamîrinin, yalnız Kitâb ehlini mi, yoksa genel olarak müslümanların dışındaki insanları mı gösterdiği sorunu, tartışma konusudur. Bu tartışmalar, daha ziyâde gayri müslimin şâhitliğinin kabul edilip edilmeyeceği meselesinden doğmuştur. Eğer "من غيركم" gayri müslimleri gösteriyorsa bundan, gayri müslimlerin tanıklığının geçerli olduğu anlamı çıkar. Bundan kaçınmak için bazı müfessirler "منكم" kelimesini, *"Sizin kabilenizden"*, "من غيركم" kelimesini de *"Sizin kabilenizden başka bir kabileden"* şeklinde tefsîr etmişlerdir.

Bazı müfessirlere göre gayri müslimin şâhitliği, ne hazarda, ne de seferde caiz değildir. Bazılarına göre Yahûdî ve hıristiyanların şâhitliği, yalnız yolculukta ve sadece vasıyyet hakkında caizdir. Şüreyh'e âidolan bu görüşü, Ahmed ibn Hanbel de benimsemiş, fakat üç mezheb imâmı buna muhâlif kalmıştır. Onlara göre zimmîlerin müslümanlara şâhitliği caiz değildir. Yalnız Ebû Hanîfe, müslümanlarla zimmîler arasındaki olaylarda zimmîlerin, müslümana şâhitliğini caiz görmüştür [2].

Mezheblere âidolan bu görüşler, o zamanın şartlarından doğmuştur. Âyetin kendisinde müslüman olmayanın, müslümana şâhitlik edemeyeceğine dair bir hüküm yoktur. Âyetin amacı, şâhitliğin doğru yapılmasını garanti etmektir. Fakîhler gayri müslimin, müslümana hiyânet edebileceği düşüncesiyle bu hükümleri ileri sürmüşlerdir. Belki o zamanın şartları, bu hükümlerin konulmasını gerekli kılmıştır. Fakat doğruluğundan şüphe edilmeyen gayri müslimin şâhitliği makbuldür. Şâhitlik edecek doğru müslüman varsa elbette o tercîh edilir. Ama her müslümanın mutlaka doğru olduğu da söylenemez. Öyle müslüman var ki kendisine aslâ güvenilmez. Hiç yalan söylemeyen gayri müslim de çoktur. Doğruluk, dînin tesiri yanında bir toplum terbiyesinin de eseridir. Kişi, en çok güvendiği kimi bulursa onu şâhit tutar. Vasıyyetini ona söyler, emânetini ona bırakır.

Bu, yalnız vasıyette değil, bütün konularda böyledir. Gayri müslimin, müslümana şâhitlik edemeyeceğine dair hiçbir sahîh hadîse de rastlamadık.

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 5; Mefâtîhu'l-ğayb: 12/114.
2. İbn Kesîr Tefsîri Muhtasarı: 1/558.

Doğruluğundan emîn olunan her insan, -dini ne olursa olsun- şâhitlik edebilir. " من غيركم " kelimesi, müslümanların dışında olan insanları kasdetmektedir. Sözgeliminden bu anlaşılıyor.

Âyette şâhitlerin, namazdan sonra yemîn etmeleri emredilmektedir. Yemînlerin namazdan sonra olması, Allah'ın huzuruna duran kimselerin, Allah'tan korkup, hak ve adâleti daha çok düşünecekleri hikmetinden kaynaklanmaktadır. Allah'ın huzuruna duran kimse, birkaç dakika için dünyâ tutkusundan uzak kalır, âhireti, yaptıklarından hesap vereceğini düşünür. Belki gönlü yumuşar da hakkı söyler. Bu namaz, eğer şâhit müslüman ise müslümanın namazıdır; başka dinden ise kendi dinince yapacağı ibâdettir. Her dinin kendisine özgü bir namazı ve ibâdeti vardır. İşte her şâhide, tanıklığından önce dini uyarınca ibâdet yaptırılır, Allah'ın dîvânında durdurulur, böylece onun gönlüne maneviyyât düşüncesi, Allah korkusu aşılanır, sonra ona yemîn ettirilir.

Fakat tefsirlerin çoğuna göre bu namaz, şâhidlerin kılacağı namaz değil, cemâatin kılacağı ikindi namazıdır. Hz. Peyğamber (s.a.v.), meclisini daha ziyade ikindi namazından sonra akdederdi. Çünkü bu vakit, Medine'de insanların toplanmasına en uygun vakit idi. Bu yoruma göre cemaatle ikindi namazı kılındıktan sonra hakim, şâhidlere yemîn ettirir.

İki görüşü birleştirmek için bu yemîn merâsimi, umumî bir namazdan sonra, özellikle ikindi namazından sonra yapılmalı ve şâhitler de bu namaza iştirâk ettirilmeli ve eğer onlar başka dinden iseler kendi dinlerince onlara namaz kıldırılıp sonra yemîn ettirilmelidir.

Namazın vereceği Allah korkusu, yalanın ortaya çıkıp herkesin içinde rezîl olma endişesi, şâhitleri doğru söylemeğe sevk eder. İşte yüce Allah, bu yöntemi uygulamanın, şâhitliğin sağlığı açısından en uygun yol olduğunu bildirmektedir.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109- Allah, elçileri toplayacağı gün: "Size ne cevâp verildi?" der. "Bizim bilgimiz yok, derler, gizlileri bilen yalnız sensin, sen!"

Tefsîr:

Bu âyet, sûrede yeni bir bölümün başlangıcıdır. Yüce Allah, bu

âyetle, peyğamberleri huzuruna toplayacağı gün, onlardan ümmetlerinin davranışını soracağını bildiriyor. Daha sonra da hıristiyanların, Hz. Îsâ hakkındaki sözlerini ve davranışlarını, Îsâ'dan sorduğunu belirten âyetler gelmektedir.

Demek ki bütün peyğamberlerden, ümmetlerinin, kendilerine karşı nasıl davrandıkları sorulacaktır. Acaba Allah'ın, peyğamberleri huzuruna toplayıp onlara, ümmetleri hakkında soru soracağı gün, Kıyâmet günü müdür, yoksa ruhları bedenlerinden ayrılıp Allah'ın huzuruna vardığı gün müdür? Gerçi tefsîrler, bu sorgunun, Kıyâmette olacağını söylüyor ama, bunun, ruhların bedenlerden ayrıldıktan sonra Allah'ın huzuruna vardığı gün olması, daha kuvvetlidir. Çünkü dünyâdan ayrılan her ruh, Allah'ın huzuruna götürülür.

Biraz sonra Hz. Îsâ'dan söz edilmesi ve onun, Allah'ın huzurunda sorguya çekildiğinin anlatılması, hıristiyanların, onun hakkındaki düşünce ve inançlarının bozukluğunu vurgulamak içindir. Bunun geçmiş zaman kipiyle anlatılması, Îsâ'nın ruhunun, dünyadan ayrılıp Allah'ın huzuruna vardığı zaman bu sorunun kendisine yöneltilmiş olduğunu gösterir, kanısındayız. Gerçeği Allah bilir.

Yüce Allah'ın, *"Size ne cevap verildi?"* sorusuna karşı, peyğamberlerin: *"Bizim bilgimiz yok"* demeleri, çeşitli biçimlerde yorumlanır. Peyğamberler, kendilerine ne cevap verildiğini bildikleri halde neden *"Bizim bilgimiz yok"* diyeceklerdir? veya demişlerdir? Bazılarına göre Kıyâmetin dehşetinden ötürü böyle söyleyeceklerdir. Fakat bu ifâdede şu anlam gizli olabilir:

Peyğamberler, hayatlarında ancak sınırlı sayıda insanlarla karşılaşmışlardır. Gerek kendi hayatlarında, gerek kendilerinin vefâtından sonra görmedikleri birçok kimse, onların getirdikleri dine girmiş veya karşı çıkmıştır. Peyğamberler, çağırılarına uyanlardan pek azını görmüşler, pek azının davranışına tanık olmuşlardır. Büyük kütlelerin davranışları, kendilerinin gıyâbında ve bilgileri dışındadır. Bunları ancak Allah bilir. Kendilerine tâbi olanların kimi onların istediği biçimde hidâyet üzre gitmiş, fakat birçoğu onların dinine hurâfeler, tevhîde aykırı inançlar sokmuştur. Ümmetlerinin fert fert, kendileri hakkında ne inanç beslediklerini yalnız Allah bilir. İşte Allah ile mülâkatın veya Kıyâmetin dehşeti, Allah ile konuşmanın heybeti yanında, gerçekten bildiklerinin pek az olduğunu, işlerin içyüzünü yalnız Allah'ın bildiğini düşünerek *"Bizim bilgimiz yoktur"* diyeceklerdir veya demişlerdir. Nitekim biraz sonra 117 nci âyette Hz. Îsâ'nın, ümmetinin davranışı hakkında Allah'a cevap verirken: *"Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefât ettirince onları gözetleyen* (yalnız) *sen oldun. Herşeyi gören sensin!"* demesi de bu konuya ışık tutmaktadır.

Müfessirlere göre peygamberler, bu sözleriyle, bilgilerinin duyulara dayalı ve çok sınırlı olduğunu, yüce Rabbin bilgisinin ise vasıtasız ve sınırsız olduğunu, Allah'ın bilgisi karşısında kendi bilgilerinin yok durumunda bulunduğunu belirtmek isterler.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَت۪ي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَۢ اِذْ
اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًاۚ وَاِذْ عَلَّمْتُكَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَۚ وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطّ۪ينِ
كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ بِاِذْن۪ي فَتَنْفُخُ ف۪يهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْن۪يۚ وَتُبْرِئُ
الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْن۪يۚ وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْن۪يۚ وَاِذْ كَفَفْتُ بَن۪ٓي
اِسْرَٓائ۪لَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا
سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿١١٠﴾ وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّ۪نَ اَنْ اٰمِنُوا ب۪ي وَبِرَسُول۪يۚ قَالُٓوا اٰمَنَّا
وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾ اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ
يَسْتَط۪يعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِۜ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا نُر۪يدُ اَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ
قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ
رَبَّنَٓا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِ تَكُونُ لَنَا ع۪يدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً
مِنْكَۚ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا

عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَدًا مِنَ
الْعَالَم۪ينَ ﴿١١٥﴾ وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا ع۪يسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ
اتَّخِذُون۪ي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ ل۪ٓي اَنْ اَقُولَ مَا
لَيْسَ ل۪ي بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا ف۪ي نَفْس۪ي وَلَٓا اَعْلَمُ مَا ف۪ي
نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَن۪ي بِه۪ٓ
اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَه۪يدًا مَا دُمْتُ ف۪يهِمْ فَلَمَّا
تَوَفَّيْتَن۪ي كُنْتَ اَنْتَ الرَّق۪يبَ عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿١١٧﴾
اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١١٨﴾
قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِق۪ينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْر۪ي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١١٩﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا ف۪يهِنَّ وَ
هُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٢٠﴾

110- Allah demişti ki: ''Ey Meryem oğlu Îsâ, sana ve annene olan nimetimi hatırla, hani seni Rûhu'l-Kudüs ile desteklemiştim; beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun; sana Kitâb'ı, hikmeti, Tevrât'ı

ve İncîl'i öğrettim. Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratıyor, içine üflüyordun, benim iznimle kuş oluyordu; anadan doğma körü ve alacalıyı benim iznimle iyileştiriyordun; benim iznimle ölüleri (diriltip kabirlerden) *çıkarıyordun; İsraîloğullarını da senden savmıştım; hani sen onlara açık delîller getirdiğin zaman, içlerinden inkâr edenler: "Bu, açık bir büyüden başka bir şey değil!" demişti. 111- Havârîlere: "Bana ve elçime inanın!" diye vahyetmiştim* (kalblerine bu düşünceyi atmıştım)*; "İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza şâhid ol!" demişlerdi. 112- Havârîler demişlerdi ki: "Ey Meryem oğlu Îsâ, Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?"* (Îsâ)*: "İnanıyorsanız Allah'tan korkun!" dedi. 113- "İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalblerimiz iyice yatışsın, senin bize doğru söylediğini bilelim ve buna bizzât tanık olalım" dediler. 114- Meryem oğlu Îsâ da: "Allahım, Rabbimiz, bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için* (o gün) *bir bayram olsun ve* (o olay)*, Senden bize bir mu'cize olsun. Bizi rızıklandır, Sen rızık verenlerin en hayırlısısın!" dedi. 115- Allah buyurdu ki: "Ben onu sizin üzerinize indireceğim, ama ondan sonra sizden kim inkâr ederse ben ona, dünyalarda hiç kimseye yapmayacağım azâbı yaparım!" 116- Ve yine Allah demişti ki: "Ey Meryem oğlu Îsâ, sen mi insanlara: 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin!' dedin?", "Hâşâ, dedi, Sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek benim haddim değildir. Eğer demiş olsaydım, Sen bunu bilirdin. Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben Senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gizlileri bilen, yalnız Sensin, Sen!" 117- "Ben onlara: 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' diye Senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefât ettirince onları gözetleyen* (yalnız) *Sen oldun. Sen herşeyi görensin!" 118- "Eğer onlara azâbedersen, onlar Senin kullarındır* (dilediğini yaparsın)*; eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen, dâima üstünsün, hüküm ve hikmet sâhibisin!" 119- Allah buyurdu: "Bu, sâdıklara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır." Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır. İşte büyük başarı budur!. 120- Göklerin, yerin ve bunlarda bulunan herşeyin mülkü Allah'ındır. O, herşeye kadirdir!*

Tefsîr:

110-120: Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında bir olay zikredilmemiştir. Herhalde Hz. Peyğamber(s.a.v.)in huzurunda, Hz. Îsâ hakkında bir soru sorulmuş veya onunla ilgili bir konu geçmiş olacak ki Îsâ'nın bazı mu'cizeleri ve öğütlediği tevhîd prensipleri hakkındaki bu âyetler inmiştir.

Yüce Allah, huzuruna toplayacağı zaman peyğamberlerinden soru soracağını belirten 109 ncu âyeti, konuya giriş yapmış, daha sonra bu soruya bir örnek olmak üzere Îsâ'nın öyküsünü ve sorgusunu anlatmıştır. Hz. Îsâ ile ilgili bu âyetler üç sahne sergilemektedir:

Birinci sahnede Hz. Îsâ'nın, çocukluğundan beri çeşitli mu'cizelerle desteklenmesi, çocuk iken konuşabilmesi, kendisine Kitâbı Mukaddes'in içeriği olan Tevrât ve İncîl'in öğretilmesi, çamurdan kuş şeklinde yapıp içine üflediği şeyin canlı kuş oluvermesi, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmesi, çağırdığı ölülerin kabirlerinden kalkması gibi mu'cizeleri yanında kendisinin, İsrâiloğullarının saldırısından da korunmuş olması anlatılmaktadır. Burada anlatılan mu'cizeler, mevcut İncîllerde ve eklerinde çeşitli biçimlerde anlatılır. Demek ki Hz. Îsâ'nın, bu tür mu'cizeler yaptığı, hırıstiyanlar arasında yaygındı. Kur'ânı Kerîm, onların bildiği, aralarında anlatageldiği şeyleri kendilerine hatırlatmaktadır.

İkinci sahnede Hz. Îsâ'nın çevresinde toplanan havârîlerin, kendilerine gökten bir sofra indirilmesini, Hz. Îsâ'dan istemeleri; îmânlarının iyice kökleşmesi ve Allah'ın kudretini açıkça görmeleri için bu istekte bulundukları; Hz. Îsâ'nın da yüce Allah'tan, bir sofra indirmesini niyâz ettiği; Allah'ın da bu sofra indiği halde yine inanmayan olursa ona, dünyada kimseye etmediği azâbı edeceğini buyurduğu anlatılmaktadır.

Burada Allah'ın, gökten sofra indirip indirmediği açıklanmamıştır, fakat sözgeliminden böyle bir sofranın indiği anlaşılmaktadır.

Abdullah ibn Abbâs'a dayanan bir rivâyete göre Îsâ Aleyhisselâm, İsrâiloğullarına va'zederken: *"Eğer Allah için otuz gün oruç tutar, sonunda dilekte bulunursanız, Allah size dilediğinizi verir"* demiş. Onlar da öyle yapmışlar ve Allah'tan, gökten bir sofra indirmesini dilemişler. Melekler gökten bir sofra getirmiş.

Müfessirler, muhakkak ki hırıstiyan kaynaklara dayanarak sofranın içeriği hakkında çeşitli şeyler söylemişlerdir. Bir rivayete göre sofrada kızarmış, kabuksuz ve dikensiz balık, tuz, bakla, sirke, yağlı ekmek, bal, peynir, zeytin ve kadîd (pastırma) varmış. Bir rivâyete göre yedi balık, yedi yufka ekmek varmış. Orada bulunanların hepsi o sofradan yemişler. Râzî'nin kaydettiği rivâyete göre Îsâ Aleyhisselâm, gökten inen çıkını: *"Bismillâhi hayri'r-râzikîn: Rızık verenlerin en hayırlısı Allah'ın adıyle"* diyerek açmış. İçinde

kılçıksız, kabuksuz balık varmış, balıktan yağ damlıyormuş. Balığın başında tuz, kuyruğunda sirke, çevresinde çeşitli sebzeler, beş tane de yufka ekmek varmış. Yufkalardan birinin üstünde zeytin, ikincisinin üstünde bal, üçüncüsünün üstünde yağ, dördüncüsünün üstünde peynir, beşincisinin üstünde pastırma varmış. Havârî Şem'ûn: "Ey Allah'ın ruhu, bu, dünyâ yiyeceğinden mi, âhiret yiyeceğinden midir?" demiş. Îsâ: "Hiçbirinden değil. Allah'ın yüce kudretiyle seçtiği yemektir. İstediğinizi yeyin, şükredin. Allah size daha fazlasını verir." demiş. Havârîler:

— Ey Allah'ın ruhu, demişler, bu mu'cizeden ayrı olarak bize bir mu'cize daha göstersen (iyi olmaz mı)? demişler. Îsâ:

— Ey balık, Allah'ın izniyle diril, demiş. Balık canlanmış, deprenmiş. Sonra Îsâ ona:

— Eski hâline dön! demiş.

Balık yine kızarmış haline dönmüş. Sonra sofra uçmuş. Bundan sonra İsrâiloğulları, isyân ettiklerinden dolayı maymunlara, domuzlara döndürülmüşler [1].

Bu rivâyetlerin hepsi uydurma şeylerdir. Ana konusu, Îsâ'yı mu'cizelerle yükseltmek, ona karşı çıkan yahûdîleri de domuzlara, maymunlara çevirmektir. Bunlar, hıristiyanların, Îsâ'yı çarmıha gerdiklerine inandıkları yahûdîler hakkında anlatageldikleri öykülerdir. Gerçi Kur'ân, yahûdîlerden bir cemâatin meshedildiğini söylüyor ama meshedilenler, Cumartesi yasağını çiğneyen bir topluluktur. Hz. Îsâ'ya karşı çıkan yahûdîlerin meshedildiğine dâir hiçbir kanıt yoktur.

Hz. Îsâ'ya gökten sofra indiği de kesin değildir. Gerçi müfessirlerin çoğuna göre böyle bir sofra inmiştir ama sofranın içeriğini Allah bilir. Çünkü bu konuda sağlam bir hadîs yoktur. Katâde'ye göre de Allah'ın: *"Sofra indikten sonra içinizden inkâr eden olursa, ona hiç kimseye etmediğim azâbı ederim!"* uyarısı karşısında havârîler korkup bu isteklerinden vazgeçmişler, sofra inmemiştir.

Kur'ân'da anlatılan bu olay, bugünkü İncîllerde yoktur. Ancak İncîllerde Hz. Îsâ'nın, buna benzer bir mu'cizesi anlatılır:

Îsâ, beş bin kişilik bir topluluğa, beş yufka ve iki balık doğrayıp vermiş. Hepsi yemiş, doymuş, geri kalan artık ekmekler de on iki kufa, ya da yedi sele doldurmuş [2].

Resûllerin İşleri Kitâbının 10 ncu bâbında yine benzeri bir olay anlatıl-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/133.
2. Markos, bab: 6; Luka, bab: 9.

maktadır:

"Petrus lakabiyle çağırılan havârî Semun, Yafa'da iken acıktı, kendisine cezbe geldi. Göğe baktı, göğün açık olduğunu ve büyük çarşafa benzer bir kabın, dört köşesinden asılı olarak yer üzerine indiğini gördü. Kabda dört ayaklı hayvanların, yerdeki sürüngenlerin, gökteki kuşların hepsinden vardı. Bir ses ona: 'Kalk Petrus, boğazla ve ye!' dedi. Petrus: 'Hâşâ, yâ rab, ben asla necis veya kirli yemedim.' dedi. Ses, ikinci kez: 'Allah'ın temizlediğini sen kirletemezsin' dedi. Bu, üç kere vaki oldu ve hemen göğe alındı" [1].

Bu olay Kur'ân'ın anlattığına biraz benzese de onun aynı değildir. Bugün Kudüs'te hem müslümanların, hem de hıristiyanların saygı gösterdikleri bir yer vardır ki Dâvûd peygamber binâsı içinde bulunan bu yerin adı, *Sofra Evi*dir. Bu da gösteriyor ki hıristiyanlar, ya da onların bir bölümü, Hz. Îsâ'ya ve havârîlerine gökten bir sofra inmiş olduğuna inanıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüşen hıristiyanlar, bu kanıda idiler. Kur'ânı Kerîm de onların bildiği bir şeyi onlara hatırlatmak üzere olaya kısaca işaret etmiş, fakat ayrıntıya girmemiştir. Çünkü Kur'ân'ın amacı, insanların bildiği bir şeyi kendilerine hatırlatıp öğüt vermektir.

Tefsîrlerde sofranın niteliği hakkındaki ayrıntıların, müslümanlarla ilişkide bulunan hıristiyanlardan alındığı anlaşılmaktadır. O zaman hıristiyanların ellerinde bulunan İncîl parçaları, zamanla ortadan kaldırılmış veya kalkmış olduğu için -Çünkü İznik konseyinde dört İncîl otantik kabul edilmiş, geri kalan birçok İncîl nüshası apokrif sayılıp bunların tamamı olmasa da büyük kısmı imhâ edilmiştir- bu sofra olayı, mevcut İncîllerde yer almamıştır. Ama olayın Kur'ân'da anlatılması, hıristiyanların tamamının olmasa bile hiç değilse bir bölümünün elinde buna dair parçalar bulunduğunu kanıtlar. Aksi takdirde Kur'ân'ın olayı anlattığını duyunca hıristiyanların, İncîl'de böyle bir şey olmadığını söyleyip müslümanlara itiraz etmeleri gerekirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde böyle bir itiraz olmadığına göre Kur'ân'ın anlattığı sofra olayı da o zamanki İncîl parçalarında vardı. Nitekim biz, sûrenin daha önceki âyetleri münâsebetiyle, Luter zamanında İncîllerde mevcudolan bazı parçaların, sonradan çıkarılmış bulunduğunu ispat etmiştik. İşte Kur'ân, indiği zaman İncîllerde var olan, fakat İncîller Latince olduğu için Hz. Peygamber'in haberdar olmadığı bir olayı kendisine vahyen anlatarak sağduyu sahiplerinin dikkatini Kur'ân vahyinin ve biraz sonra anlatılacak olan tevhîd inancının ehemmiyetine çekmektedir:

"Allah demişti ki: 'Ey Meryem oğlu Îsâ, sen mi insanlara: (Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı edinin) dedin?..." Müfessirlerin bir kısmına

1. Resullerin İşleri: 10/5-16.

göre 116 ncı âyetteki bu hitâb, Allah'ın, peyğamberleri huzuruna toplayacağı Kıyâmet gününde olacaktır. Bir kısmına göre de Îsâ ruhunun, Allah'ın huzuruna çıkarıldığı zaman olacaktır.

Biz, ikinci görüşü daha doğru buluyoruz. Allah'ın, peyğamberleri toplayacağı günün, mutlaka Kıyâmet günü olması gerekmez. Bedenlerinden ayrılan ruhlar, Allah'ın huzuruna çıkarlar. Allah istediği zaman onları toplar. Son Peyğamber'in gelmesiyle, peyğamberler zinciri dünyâdan ayrılmıştır. Allah, bütün peyğamberleri huzurunda toplamıştır. Dünyâdan ayrılan her ruh, önce Allah'ın huzuruna çıkarılır. Bu konuda âyetlerin yanında sağlam hadîsler de vardır. Belki dünyâdan ayrılan her peyğamberin ruhu, Allah'ın huzuruna çıktığı zaman yüce Allah ona, ümmetinin davranışını sorar. İşte Hz. Îsâ Aleyhisselâm da dünyâdan ayrılıp Allah'ın huzuruna çıktığı zaman yüce Allah ona, ümmetinin, kendisi hakkındaki inançlarını, ümmeti arasında yayılan yanlış, tevhîde aykırı akîdeleri, kendisinin mi telkin ettiğini sormuştur. Hz. Îsâ da bu inançları aslâ kendisinin telkîn etmediğini, kendisinin insanlara sadece Allah'ı bir bilip O'na kulluk etmeği öğütlediğini arz etmiştir. Âyetlerde geçmiş zaman kipinin seçilmiş olması da bu sorgunun ileride yapılacak bir sorgu değil, olmuş, geçmiş bir sorgu olduğunu gösterir ve görüşümüzü güçlendirir. Âyetteki konuşmanın asıl amacı da hıristiyanların, Îsâ'yı ve annesini tanrılaştırmalarının, Hz. Îsâ'nın telkîni olmayıp sonradan uydurulduğunu vurgulamaktır.

Hıristiyanlar, Meryem'e Allah'ın anası, Rabbin anası derler. Îsâ'yı da Rabbin, insan bedenine bürünmüş, insan olarak görünmüş şekli kabul ederler. Böylece, Îsâ yanında anası da tanrılaştırılır. Aslında bu inançlar, Yeni Eflatunculuk felsefesinin hıristiyanlığa uygulanmasından ibarettir. Gerçek tevhîde aykırıdır ve zaten gerçekle bir ilgisi yoktur. Hz. Îsâ, asla böyle bâtıl şeyler söylememiştir.

117 nci âyetteki "فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي: *Sen beni vefât ettirince*" cümlesi, Hz. Îsâ'nın vefât etmiş olduğunu gösterir. Bu konuda daha önce yeterli derecede izâhat vermiştik. Daha derin bilgi isteyenler, Âli İmrân Sûresi, 55 nci âyetin tefsîrine bakabilirler.

Peyğamber(s.a.v.)in bir gece namaza durarak sabaha dek: إن تعذبهم فإنهم عبادك، وإن تغفر لهم فإنك أنت العزيز الحكيم *Eğer onlara azâbedersen, onlar senin kullarındır,* (dilediğini yaparsın)*; eğer onları bağışlarsan, şüphesiz Sen, dâimâ üstünsün, hüküm ve hikmet sâhibisin!*" âyetini tekrar ettiği rivayet edilir [1].

Hz. İsâ'nın bu niyâzına cevâben yüce Allah: "هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ *: İşte bu, sâdıkların, doğruluklarının, kendilerine fayda vereceği gündür...*"

1. Nesâî, İftitâh: 79.

buyurmuştur. Tevhîde inanıp yalnız Allah'a kulluk eden doğru, samimî kullar için, altlarından ırmaklar akan, ebedî kalınacak cennetler (bahçeler) vardır. Onlara verilen nimetler, kendilerinden geri alınmayacaktır. Allah'ın onlardan râzı olması ise onlar için bütün nimetlerden daha büyük bir nimettir. Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'a âittir. Herşeyin mâliki, sâhibi O'dur. O dilediğine nimet verir. Herşeyi yapabilir. Eşi, ortağı, benzeri, babası, karısı ve çocuğu yoktur. Kendişinden başka tanrı da yoktur.

Bu Sûrede Getirilen Başlıca Prensipler:

1- Sözde durmak, dînin en önemli prensibidir. Bu husus bu Sûrenin ilk âyetinde vurgulandığı gibi, diğer sûrelerin çeşitli âyetlerinde de vurgulanmaktadır. Allah'ın sıfatlarından biri de "Sözünden dönmez" olmasıdır. Ra'd Sûresinin 20 nci âyetinde sözde durmak, mü'minlerin en belirgin vasfı olarak belirtilmiş ve namaz, zekât, sabır gibi temel dînî görevlerden önce anılmakla bunun önemine dikkat çekilmiştir. Gerek Allah'a, gerek kullara verilen meşrû sözde durmamak, İlâhî cezâya neden olur.

2- Allah'ın, Kur'ân'da bildirdiği hayvanlar dışındaki hayvanların etleri helâldir (âyet: 1).

3- Allah, Kur'ân'ı indirmek suretiyle İslâm dinini tamamlamış ve kulları için sadece İslâma râzı olmuştur. Bütün peyğamberlerin getirdiği din İslâm, yani yalnız Allah'a tapmak ve O'ndan başka tanrı tanımamaktır.

4- Düşman da olsa Allah'a ibadet edenlere engel olmak, saldırmak, haksızlık etmek haramdır.

5- Allah'ın gönderdiği dinlerin özü birdir. Tevrât, İncîl ve Kur'ân, bunların üçü de birbirini destekleyen vahiylerdir. Yahudîlik, hıristiyanlık ve müslümanlık, özde bir oldukları için Kur'ân, kendinden önceki İki Kitâb'dan saygı ile söz eder ve Kitâp sahiplerini, Kitâplarını gereğince uygulamağa davet eder. Kitâplarını gereğince uygulamayıp sadece işlerine gelen bazı kısımlarını uygulayan, işlerine gelmeyen kısımlarını unutan, terk eden Kitâp ehli, kâfir, zâlim ve fâsık olarak nitelendirilirken; müslümanlarla birlikte Kitâplarını güzelce uygulayan yahûdîlerin, sâbiîlerin ve hıristiyanların da korku ve üzüntü çekmeyeceklerini, cennete gireceklerini bildirir:

"Eğer Kitâp ehli inanıp korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere sokardık. Onlar Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinden ve ayaklarının altından (ürünler) *yerlerdi. İçlerinde ılımlı bir ümmet var ama çoğu, ne kötü işler yapıyorlar!..De ki: Ey Kitâp ehli, siz, Tevrât'ı İncîl'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz....*

İnananlar, yahûdîler, sâbiîler ve hıristiyanlar(dan) *Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.''* (Âyet: 65-69).

6- Arabistan'da çıkan bu üç dînin özde birliğini vurgulamak üzre Kitâp ehlinin kesip pişirdiklerinin müslümanlara, müslümanların yiyeceklerinin de öteki Kitâp ehline helâl olduğu; müslümanların, Kitâp ehlinin kadınlarıyle evlenebilecekleri bildirilmiştir (Âyet: 5).

7- Ancak yahûdî ve hıristiyanların sıkı dost tutulmaması emredilmiştir. Burada yasaklanan, yahûdî ve hıristiyanlarla dostluk kurmak değil, onları velî edinmek, onların himâyesine girmektir. Dostluk başka, velî edinmek başka şeydir. Müslümanlar, önce kendilerine, kendilerinden olanlara güvenmelidirler.

8- Yahûdî ve hıristiyanlarla sıkı dostluk kurmayı yasaklayan âyetten birkaç âyet sonra gelen 57 nci âyet, onlarla sıkı dost olma yasağının, genel değil, İslâm ile alay eden, müslümanların inancını küçük gören yahûdî ve hıristiyanlar hakkında olduğu anlaşılır: *''Ey inananlar, sizden önce kendilerine Kitâp verilmiş olanlardan ve kâfirlerden, dîninizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın; inanıyorsanız Allah'tan korkun.''* (Âyet: 57). Mümtehine Sûresinde de şöyle buyurulur: *''Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte onlar zâlimlerdir.''* (Mümtehine: 8-9).

9- İyilik ve takvâda yardımlaşmak, kamu yararına güzel şeyler yapmak için dernekler kurmak; fakat kötü işlere destek olmamak Allah'ın emridir (Âyet: 2).

10- Kumar, falcılık haramdır. Aklı ile düşünüp karar verme yerine fala bakarak, fal okları çekerek işlerini düzenlemeğe kalkmak Kur'ân'a aykırıdır. Çünkü bu tür davranışlar, insanı kararsız, vehimli, huzursuz yapar.

11- Namazdan önce yapılacak beden temizliği olan abdestin, su yoksa teyemmümün nasıl uygulanacağı, oldukça ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Âyet: 6).

12- Yalancılıktan kaçınmak, herkes için doğru şâhitlik yapmak, âdil davranmak, bir ferde veya topluma duyulan kin ve nefretten dolayı hislere kapılıp adâletten ayrılmamak, hisleri adâlete engel yapmamak gerekir.

13- Allah'ın nimetlerini anıp O'na şükretmeli, başkasına değil, sadece Allah'a dayanmalıdır.

14- Allah'ın kulları için yarattığı güzel şeylerden yararlanmalı, helâl rızıklardan yemeli, aslında helâl olan şeyleri birtakım akıl yürütmelerle, yahut geleneklere dayanarak haram etmemelidir.

15- Bu tür hareketler, dinde aşırı gitmektir. Peyğamberler hariç, hiç kimsenin Allah adına helâl, haram koymağa hakkı yoktur. Allah'ın Kitâbında haram olduğunu bildirdiği şeyler dışında her şey helâldir.

16- Peyğamberler, tevhîdi yerleştirmek için Allah tarafından görevlendirilmiş insanlardır. Onların fonksiyonu, Allah'tan vahy getiren melek ile insanlar arasında elçiliktir. Onları sevmek gerekir ama sevgide aşırı davranıp onları tanrılaştırmak harâmdır. Bu tür aşırılıklar, insanı küfre ve şirke götürür: (Âyet: 17-19).

17- Yahûdî ve hıristiyanlardan birçoğunun, aşırılığa kapılıp dinlerinin asıl prensipleri dışına çıktıkları, kendilerini Allah'ın dostları ve oğulları sandıkları, bu tür hayâllerle aldanıp asıl dinin amacı olan doğruluk, adâlet, başkalarını düşünme gibi temel prensiplerini uygulamadan kaldırdıkları, unuttukları anlatılır.

18- Yahûdîlerin belirgin vasıfları cimriliktir. Cimrilikleri yüzünden, Allah yolunda infâka yanaşmaz, Allah rızâsı için bir yardım talebedilse, keselerine el uzatmak kendilerine ağır geldiği için : *"Allah'ın eli bağlıdır"* diyecek kadar küstahlık ederler. Hem böyle söylerler, hem de kendilerini Allah'ın seçkin milleti, yeryüzünün efendisi sanırlar.

19- Hiçbir milletin veya kişinin, kendisini Allah'ın seçkin kulu, başkalarından üstün görmeğe hakkı yoktur. Allah, âlemlerin Rabbidir. İnsanların hepsi Allah'ın kuludur. Her toplumda iyiler de vardır, kötüler de. Yahûdîlerin de kötüleri yanında iyileri de vardır, toplum tümüyle kötü değildir: *"Onların içinde de ılımlı, orta yolda giden bir toplum vardır ama çokları ne kötü işler yapıyorlar!"* (Âyet: 66)

20- Kur'ânı Kerîm, insanlar arasında bozgunculuk yapmağa, savaş çıkarmağa çalışan yahûdîleri kınarken, dinlerinin ruhuna bağlı kalan ılımlı insanları da övmekte, bütün bir milleti kötü vasfıyle damgalamamakta, Kitaplarının hükümlerini uyguladıkları takdirde bolluk içinde yaşatılacaklarını bildirmekte ve onları, Kitâplarını lâyiki vechile uygulamağa çağırmakta, Kitâplarının hükümlerini uygulamadıkça bir esas üzerinde olmayacaklarını buyurmaktadır. (Âyet: 65-70).

21- Yahûdîlerin ve hıristiyanların dinde taşkınlıkları anlatılmak suretiyle müslümanlara da kendilerinden önceki Kitâp sahipleri gibi taşkınlıklara kapılmamaları, Allah'ın kolay dinini güçleştirmemeleri, tevhîd dinine şirk karıştırmamaları îmâ edilmektedir. (Âyet: 63-76).

22- İyiliği emir, kötülükten men'etmek, dînin en önemli prensiplerindendir. Bunu yapmayanlar, peyğamberlerin lânetine uğramışlardır (Âyet: 78-79).

23- İnananlar, hangi dinden olursa olsun, Allah'a inanıp O'na tapanları, Allah'a inanmayanlara veya O'na ortak koşanlara tercîh ederler. İnananların, Allah'ı tanımayanları, Allah'a inananlara tercîh etmesi gerçek imanla bağdaşır şey değildir (Âyet: 81).

24- *Habîs* (çirkin, çirkef) ile *tayyib* (temiz, güzel) bir olmaz. Habîs şey daha câzip ve yaygın olsa da mü'min, habîsi değil, tayyibi, müşriki değil, mü'mini tercîh eder. Aslında habîs olan alkollü içkiler, çok kimseye câzip gelir, toplumda onu içmeyenler geri kafalılıkla suçlanabilir ama mü'min, gerçeğe gözü kapalı olan kalabalık gürûhunun değerlendirmesine bakıp habîse el uzatmaz; onu bırakır, helâl olan meşrûbatı içer. Rüşvet câzip ve yaygın bir hal alabilir. Rüşvet almayanlar yadırganabilir ama mü'min öyle insanların değerlendirmesine bakmaz, vicdanının sesine kulak vererek helâl olan az maâşı, çirkef olan rüşvet milyonlarına tercîh eder.

25- Allah'ın, hakkında bir hüküm belirtmediği şeyler mübahtır, helâldir. Birtakım akıl yürütmelerle, tutarsız düşüncelerle Allah'ın yarattıkları hakkında helâller, haramlar koymak suretiyle Allh'ın kolay dinini güçleştirmeğe, geniş yolunu daraltmağa kimsenin hakkı yoktur.

26- Kur'ân'da hükmü belirtilmeyen hususlarda Allah kullarını serbest bırakmıştır. O'nun indirdiği âyetleri, Elçisi'nin sağlam sözlerini okuyup ona göre amel etmeli, ayrıntılara dalmamalıdır. Çünkü ayrıntılara dalmak, kılı kırk yarmak, dînin ruhuna terstir, topluma fayda değil, zarar getirir (Âyet: 101).

27- 102 nci âyette, kendi hayallerine kapılıp Allah adına helâl ve haram koyan İslâm öncesi devrin Arap toplumu kınanmaktadır.

28- Yemîn boş söz değildir, bir değeri vardır. Onu bozmak gerekince, keffâretini vermek gerekir, tâ ki yemînin ağırlığı anlaşılsın, sözde bir kıymeti olsun.

29- Alkollü içkiler, kumar haramdır.

30- Toplumda dirlik ve düzenliğin sağlanıp korunması esastır. Güvenliği bozan, insanlara saldıran, huzur kaçıran eşkıya, ağır şekilde cezâlandırılır: Ya öldürülür, ya elleri ayakları çapraz kesilir, ya da sürgün edilir.

31- Hırsızın da eli kesilir. Ancak bu iki maddede sayılanlar, uslandıklarını, eylemleriyle ispat ederlerse Allah tarafından affedildikleri gibi toplum tarafından da affedilebilirler.

32- Her mü'min, ölmezden önce vasiyyetini yazmalı ve yazdıklarına iki şâhit de tutmalıdır ki vasiyyet zayi olmasın, kendisinden sonra bir haksızlık yapılmasın.

33- Nihâyet Sûre, doğruluğun, insanı, en büyük başarı olan cennete sokacağını ve bunun üstünde de nimetlerin en büyüğü olan Allah'ın rızâsına erdireceğini vurgulayan âyetlerle son bulmaktadır.

MÂİDE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ		Çoğunluk.
	أَحْلَلْتُ لَكُمْ بَهِيمَةَ		İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve A'meş.
	آمِّينَ ٱلْبَيْتَ ٱلْحَرَامَ		Çoğunluk.
	آمِّي ٱلْبَيْتِ ٱلْحَرَامِ		İbn Mes'ûd, Übey ve Zeyd ibn Alî.
	وَ إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا	Vâv ile fâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
2	وَإِذا حَلَلْتُمْ فِاصْطَادُوا	F'a'nın kesriyle:	Ebû Vâkıd el-Cerrâh, Nubeyl ve Hasan ibn 'İmrân
	فَاذا حَلَلْتُم فاصْطادوا	Vâv yerine fâ ile:	Bir kırâettir[1] .
	وَ إِذَا أَحْلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا		İbn Mes'ûd, Übey ve Zeyd b. Alî.
2	وَلَا يَجْرِمَنْكُمْ	Nûn'un sükûnuyla:	Hasan, İbrâhîm ve ibn Vessâb[2] .
	وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ	Yâ'nın fethi, nûn'un şeddesiyle:	Çoğunluk.
	وَلَا يُجْرِمَنَّكُمْ	Yâ'nın dammıyle:	İbn Mes'ûd, A'meş, Zeyd ibn Alî ve İbn Vessâb [3].
	شَنْآنُ	Sûrede iki yerde de[4] nûn'un sükûnuyla:	Ebûbekr, İbn 'Âmir ve İbn Verdân.

1. el-Bahru'l-muhît: 3/421
2. el-Bahru'l-muhît: 3/422
3. Kurtubî: el-Câmi': 645, 110; el-Mesâhif: 38.
4. İkincisi sekizinci âyettedir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	شَنَآنُ	Nûn'un fethiyle:	Diğerleri.
	إِنْ صَدُّوكُمْ:	Hemze'nin kesriyle:	İbn Kesîr ve Ebû 'Amr.
	أَنْ صَدُّوكُمْ	Hemze'nin fethiyle:	Diğerleri.
	إِنْ يَصُدُّوكُمْ		İbn Mes'ûd, A'meş [1].
3	الْمَيِّتَةُ:	Meksûr yâ'nın şeddesiyle:	Ebû Câ'fer.
	الْمَيْتَةُ	Sâkin yâ ile:	Diğerleri.
	حُرِّمَتْ		Çoğunluk.
	حُرِّمَ		İbn Mes'ûd [2].
	وَالْمَوْقُوذَةُ		Çoğunluk.
	وَ الْوَقِيذَةُ		İbn Mes'ûd [3]
	وَالنَّطِيحَةُ		Çoğunluk.
	وَالْمَنْطُوحَةُ		Abdullah ve Ebû Meysere.
	وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ	Bâ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ	Bâ'nın sükûnuyla:	Hasan, Feyyâz, Talha ibn Süleyman ve Ebû Hayveh.
	وَ أَكِيلُ السَّبُعِ		İbn Mes'ûd, Übey, İbn Cübeyr ve İbn 'Abbâs [4].
	النُّصُبُ	İki damme ile:	Çoğunluk.
	النُّصْبُ	Nûn'un damını ve sâd'ın sükûnu ile:	Talha ibn Musarrif.
	النَّصَبُ،	İki fetha ile:	Îsâ ibn Ömer.
	النَّصْبُ	Nûn'un fethi ve sâd'ın sükûnuyla:	Hasan.
	فَمَنِ اضْطُرَّ	Nûn'un kesriyle:	'Asım, Hamza ve Ya'kûb.
	فَمَنُ اضْطُرَّ	Nûn'un dammıyle:	Diğerleri.

1. el-Mesâhif: 39.
2. el-Mesâhif: 39.
3. el-Mesâhif: 39.
4. Bazılarına göre İbn Mes'ud (وَ أَكِيلَةُ السَّبُعِ) okumuştur (el-Mesâhif: 39).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَمَنِ آطَّرَّ	Dât'ın tâ'ya idğâmiyle:	İbn Muhaysın[1].
	غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ	Tecânüf kökünden:	Çoğunluk.
	غَيْرَ مُتَجَنِّفٍ لِإِثْمٍ	Tecennüf kökünden:	Neha'î ve Yahyâ ibn Vessâb[2].
	وَ مَا عَلَّمْتُمْ	'Ayn'ın ve lâm'ın fethiyle etken kipi:	Çoğunluk.
	وَ مَا عُلِّمْتُمْ	'Ayn'ın dammını, lâm'ın kesriyle edilgen kipi:	İbn Abbâs ve Muhammed ibn el-Hanefiyye.
	مُكَلِّبِينَ	Kâf'ın fethi ve şeddeli lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	مُكْلِبِينَ	Kâf'ın sükûnu, lâm'ın tahfîfi ile:	İbn Mes'ûd, Hasan ve 'İkrime[3].
6	وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى آلْكَعْبَيْنِ	Nasb ile:	Nâfi', Kisâ'î, İbn 'Âmir ve Hafs.
	وَ أَرْجُلُكُمْ	Ref' ile:	Hasan ve A'meş Süleyman[4].
	وَ أَرْجُلِكُمْ	Cerr ile:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Hamza[5].
	فَاطَّهَّرُوا	Meftûh hâ ve tâ'nın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	فَأَطْهِرُوا	Tâ'nın sükûnu ve hâ'nın kesriyle ithâr kökünden:	Bir okumadır[6].
	لِيُطَهِّرَكُمْ	Tathîr kökünden:	Çoğunluk.
	لِيُطْهِرَكُمْ	İthâr kökünden:	İbn el-Müseyyib[7].
	فَتَيَمَّمُوا		Çoğunluk.
	فَأَمُّوا		İbn Mes'ûd[8].
	بِرُسُلِي	Sîn'in dammıyle:	Çoğunluk.

1. en-Neşr fî'l-Kırââti'l-'aşr: 1/225; el-Bahru'l-muhît: 3/427: el-Mesâhif: 39.
2. Kurtubî: 6/64.
3. Kurtubî: 6/68; el-Bahr: 3/429; el-Mesâhif: 39.
4. Kurtubî: 6/91.
5. el-Bahr: 3/437. Bu, Enes ibn Mâlik, İkrime, Şa'bî, Muhammed Bâkır, Katâde, 'Alkame ve Dahhâk'in kırâetidir. Ebû'l-Hasen 'Usfûr, ma'tûf ile, ma'tûfun 'aleyh arasının başka sözlerle açılmasını, dil bakımından çirkin görmekte, özellikle İlâhî Kitâbın bundan münezzeh olduğunu söylemekte, binâen 'aleyh *ercül*'ü nasb ile okuma hakkındaki rivâyeti doğru bulmamaktadır. Bu görüşte olanlara göre Kur'ân'da farz olan, ayakların meshedilmesidir: el-Bahr: 3/438.

6-7 el-Bahr: 3/439.

8. el-Mesâhif: 39.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
12	بِرُسْلِي	Sîn'in sükûnuyla:	Hasan.
	وَعَزَّرْتُمُوهُمْ	Şeddeli zâ ile ta'zîr'den:	Çoğunluk.
	وَعَزَرْتُمُوهُمْ	Sülâsî'den:	Âsım el-Cahderi [1].
	قَسِيَّةً	Kaf'tan sonra elifsiz ve şeddeli yâ ile:	İbn Mes'ûd, Nehâ'î, İbn Vessâb, Hamza, Kisâ'î.
13	قَاسِيَةً	Kaf'tan sonra elif ve hafîf yâ ile:	Diğerleri [2].
	يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ	Lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	يُحَرِّفُونَ ٱلْكِلْمَ	Kâf'ın kesri ve lâm'ın sükûnu ile:	Ebû Recâ' [3].
	يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلَامَ	Lâm'dan sonra elif ile:	Sülemî ve Neha'î [4].
16	سُبُلَ	Bâ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	سُبْلَ	Bâ'nın sükûnuyla:	Hasan ve İbn Şihâb [5].
20	يَا قَوْمِ	Mîm'in kesriyle:	Çoğunluk.
	يَا قَوْمُ	Her yerde mîm'in dammıyle:	İbn Muhaysın [6].
23	مِنَ ٱلَّذِينَ يَخَافُونَ	Fiilde yâ'nın fethiyle:	Hicâz, Irak ve Şâm kari'leri.
	مِنَ ٱلَّذِينَ يُخَافُونَ ٱللَّهَ	Edilgen fiilden sonra lafza-i celâl ziyâdesiyle:	İbn Abbâs, İbn Cübeyr ve Mücâhid [7].
25	إِلاَّ نَفْسِي وأَخِي	İkisinde de yâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	إِلاَّ نَفْسِيَ وَ أَخِيَ	İkisinde de yâ'nın fethiyle:	Hasan.

1. el-Bahr: 3/444.
2. Kurtubî: 6/115; el-Bahr: 3/445. Taberî, yâ'nın şeddesiyle olan birinci kırâeti tercîh etmektedir. Çünkü abartma ifade ettiği için bu kırâet, o kavmi kötülemede daha etkindir: Cami'u'l-beyân: 6/155.
3. el-Bahr: 3/446.
4. Kurtubî: 6/6.
5. el-Bahr: 3/448.
6. el-Bahr: 3/453-454.
7. Taberî, (يَخافون)'de yâ'nın fethiyle etken şeklindeki cumhur kırâetini tercîh etmektedir. İbn Abbâs, Sa'id ibn Cübeyr ve Mücâhid'e atfedilen ikinci kırâet ise eğer sened doğru ise: "Fazilet ve takvâlarından ötürü kendilerinden çekinilen, korkulan, kendilerine saygı duyulan iki kişi" anlamına gelir. Câmi'u'l-beyân: 6/177-178; el-Bahr: 3/455.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَافْرُقْ	Râ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	فَافْرِقْ	Râ'nın kesriyle:	'Ubeyd ibn 'Umeyr'den rivâyet[1].
28	يَدِىَ إِلَيْكَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi'.
	يَدِى إِلَيْكَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Diğerleri.
	إِنِّىَ أَخَافُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Haremiyyân ve Ebû 'Amr.
	إِنِّى أَخَافُ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Diğerleri.
29	إِنِّىَ أُرِيدُ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi'.
	إِنِّى أُرِيدُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Diğerleri.
31	يَا وَيْلَتَا	Tâ'dan sonra, mütekellim yâ'sına bedel bir elif ile:	Çoğunluk.
	يَا وَيْلَتِى	Mütekellim yâsıyle:	Hasan[2].
	أَعَجَزْتُ	Cîm'in fethiyle:	Çoğunluk.
	أَعَجِزْتُ	Cîm'in kesriyle:	İbn Mes'ûd, Hasan ve diğerleri. Şâz bir kırâettir.
	فَأُوَارِىَ	En-ekûne'ye atfen nasb ile	Çoğunluk.
	فَأُوَارِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Talha ibn Musarrif ve Feyyâz ibn Ğazvân.
	سَوْأَةَ أَخِى	Vâv'ın sükûnu, açık hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk.
	سَوَةَ أَخِى	Hemze'yi hazf ve harekesini vâva nakl ile:	Zührî.
	سَوَّةَ أَخِى	Vâv'a çevrilen hemze'nin vâv'a idğâmiyle:	Ebû Hafs[3].
32	مِنْ آجْلِ	Hemze'nin kesri ve harekesinin kendinden önceki nûn'a nakli ile:	Ebû Ca'fer Yezîd İbn Ka'ka'.
	مِنْ أَجْلِ	Hemze'nin fethiyle:	Diğerleri.
	أَوْ فَسَادٍ	Tenvînli cer ile:	Hasan[4].
	أَوْ فَسَادًا	Tenvînli nasb ile:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 6/129.
2. Hamza, Kisâ'î ve Ebû Amr, *veyletâ*'nın elifini imâle etmişlerdir: el-Bahr: 3/466.
3. el-Bahr: 3/467.
4. Kurtubî: 6/146; el-Bahr: 3/468.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رُسْلَنَا (رُسْلُهُمْ، رُسْلُكُمْ)	Lâm'dan sonra iki harf varsa her yerde sîn'in sükûnuyla:	Ebû 'Amr.
	رُسُلُنَا	Her yerde sîn'in dammıyle:	Diğerleri.
33	أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ	Tef'îl bâbından:	Çoğunluk.
	أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصْلَبُوا أَوْ تُقْطَعَ	Şeddesiz olarak sülâsîden:	Hasan, Mücâhid ve İbn Muhaysın [1].
37	أَنْ يَخْرُجُوا	Etken kipiyle:	Çoğunluk.
	أَنْ يُخْرَجُوا	Edilgen kipiyle:	Yahyâ ibn Vessâb ve Ebû Vâkıd [2].
38	وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ	Mübtedâ olarak ref' ile:	Çoğunluk.
	وَالسَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ	Mukadder bir ikta'û fi'li ile mansûb olarak:	Îsâ ibn 'Ömer ve İbrâhîm ibn Ebî 'Able.
	وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمْ	Çoğul olarak ve eymân kelimesi ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd.
	لَا يُحْزِنْكَ	Enbiyâ Sûresi hariç her yerde yâ'nın dammı, zâ'nın kesriyle:	Nâfi'.
41	لَا يَحْزُنْكَ	Her yerde yâ'nın fethi ve zâ'nın dammıyle:	Diğerleri [3].
	يُسَارِعُونَ	Müsâra'a kökünden:	Çoğunluk.
	يُسْرِعُونَ	Yâ'nın dammı ve sîn'in sükûnuyla, isrâ' kökünden:	Sülemî [4].
42	لِلْكَذِبِ	Kâf'ın fethi, zâl'in kesriyle:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 3/471.
2. el-Bahr: 3/475.
3. en-Neşr: 1/244; el-Mesâhif: 39.
4. Sülemî: 3/487. Dûrî'nin rivâyetine göre Kisâ'î, (يسارعون)de imâle yapmıştır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِلْكِذْبِ	Kâf'ın kesri, zâl'in sükûnuyla:	Hasan ve Îsâ ibn 'Ömer.
	لِلْكُذُبِ	Kâf'ın ve zâl'in dammıyle:	Kırâettir [1].
	لِلسُّحُتِ	Her yerde hâ'nın dammıyle:	Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	لِلسِّحْتِ	Sîn'in kesri, hâ'nın sükûnuyla:	'Ubeyd ibn 'Umeyr.
	لِلسُّحْتِ	Sîn'in dammı, hâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk [2].
44	فَلاَ تَخْشَوُ ٱلنَّاسَ وٱخْشَوْنِ(ى)	Vasl halinde izâfet yâsını ispat ile:	Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr.
	فلاَ تَخْشَوُ ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِى	Vasl ve vakf halinde yâ'yı ispat ile:	Ya'kûb.
	فَلاَ تَخْشَوُ ٱلنَّاسَ وٱخْشَوْنِ	Her iki halde de yâ'nın hazfiyle:	Diğerleri.
45	وَٱلْعَيْنُ وٱلأنْفُ وَٱلأُذُنُ وٱلسِّنُّ	Hepsinde ref' ile:	Kisâ'î.
	وَٱلْعَيْنَ وَٱلأنْفَ وٱلأذن وٱلسِّنَّ	Hepsinde nasb ile:	Diğerleri.
	وٱلْجُروحَ	Nasb ile:	Nâfi' ve 'Asım.
	وَٱلْجُرُوحُ	Ref' ile:	Diğerleri.
	الأُذْنُ	Zâl'in sükûnuyla:	Nâfi'.
	الأُذُن	Zâl'in dammıyle:	Diğerleri.
	فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ		Çoğunluk.
	وَمَنْ يَتَصَدَّقْ بِهِ		Übeyy Mushafı [3].

1. el-Bahr: 3/487.
2. el-Bahr: 3/489.
3. el-Bahr: 3/495-498.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
47	وَلِيَحْكُمَ	Lâm'ın kesri, mîm'in fethiyle:	Hamza.
	وَلْيَحْكُمْ	Lâm'ın ve mîm'in sükûnuyla:	Diğerleri.
	وَ لأَنْ يَحْكُمَ	Key lâmından sonra bir en ziyâdesiyle:	Übeyy [1].
	الإِنْجِيل	Hemze'nin kesriyle:	Çoğunluk.
	الأَنْجِيل	Hemze'nin fethiyle:	Hasan [2].
48	وَمُهَيْمِنًا	İkinci mîm'in kesriyle:	Çoğunluk.
	وَمُهَيْمَنًا	İkinci mîm'in fethiyle:	Mücâhid ve İbn Muhaysın [3].
	شِرْعَةً		Çoğunluk.
	شَرِيعَةً		İbn Mes'ûd ve Ebû Razîn [4].
49	وَ أَنِ آحْكُمْ	İki sâkinden kaçınmak için nûn'un kesriyle:	Çoğunluk.
	وَأَ نُ آحْكُمْ	Kâf'ın harekesine uymak için nûn'un dammıyle:	Bir kırâettir [5].
50	أَ فَحُكْمَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	افَحُكْمُ	Ref' ile:	Sülemî, İbn Vessâb, Neha'î, Ebû Recâ.
	أَفَحَكَمَ	Hâ, kâf ve mîm'in nasbıyle:	Hasan, Katâde ve A'rec [6].
	تَبْغُونَ	Hitâp tâsıyle:	İbn 'Âmir.
	يَبْغُونَ	Ğâib yâsıyle:	Diğerleri.

1. el-Bahr: 3/500. Taberî, birinci ve ikinci kırâeti tasvîbetmekte, üçüncüsünü, nakli sahîh olmayan bir okuma görmektedir: 6/265.
2. el-Bahr: 3/499.
3. el-Bahr: 3/502.
4. el-Mesâhif: 39.
5. el-Bahr: 3/504.
6. Kurtubî: 6/215; el-Bahr: 3/505.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
52	يُسَارِعُونَ	Müsâra'a kökünden:	Çoğunluk.
	يُسْرِعُونَ	İsrâ' kökünden:	Katâde ve A'meş[1]
	يَسْرَعُونَ	y ve r'nin fethiyle	Îsâ Sekafî[2].
	فَيُصْبِحُوا عَلَى ما أَسَرُّوا		Çoğunluk.
	فَتُصْبِحَ ٱلْفُسَّاقُ	Zamîr yerine açık özne getirerek:	Abdullah ibn Zübeyr[3].
53	يَقُلُ ٱلَّذِينَ	Vâv'sız olarak ref' ile:	Haremiyyân ve İbn 'Âmir.
	وَ يَقُولَ ٱلَّذِينَ	Vâv'lı olarak nasb ile:	Ebû 'Amr.
	وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ	Vâv'lı olarak ref' ile:	Diğerleri[4].
54	مَنْ يَرْتَدِدْ	Birincisi meksûr, ikincisi sâkin iki dâl ile:	Nâfi', İbn 'Âmir[5]
	مَنْ يَرْتَدَّ	Meftûh, şeddeli tek dâl ile	Diğerleri.
	أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَافِرِينَ		Çoğunluk.
	غُلَظَاء عَلَى ٱلْكَافِرِينَ	E'izze yerine ğulezâ':	Abdullah ibn Mes'ûd[6].
55	وَلِيُّكُمْ		Çoğunluk.
	مَوْلِيكُمْ		İbn Mes'ûd.
	الَّذِينَ يُقِيمُونَ		Çoğunluk.
	وَٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ		İbn Mes'ûd[7].
	مِنَ ٱلذين أوتوا ٱلكتاب من قبلكم وٱلكفار أولياء		Cumhûrun kırâeti

1. el-Bahr: 3/508.
2. el-Mesâhif: 39.
3. el-Bahr: 3/508.
4. Câmi'u'l-beyân: 6/286; el-Bahr: 3/509.
5. Kari'lerin hepsi, Bakara Sûresi: 217 nci âyette her iki dâl'i açık olarak okumuşlardır.
6. el-Bahr: 3/512.
7. el-Mesâhif: 39.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	مِن ٱلَّذِينَ أوتوا ٱلْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ ومِنَ ٱلْكُفَّارِ	مِن ziyâdesiyle:	Übeyy.
	من ٱلذين أوتوا ٱلكتاب من قبلكم ومن ٱلذين أشركوا		İbn Mes'ûd kırâeti [1].
59	وَمَا أُنْزِلَ	Edilgen olarak:	Çoğunluk.
	وَمَا أَنْزَلَ	Etken olarak:	Ebû Nuhîk [2].
	وَإِنَّ أَكْثَرَكُمْ	Hemze'nin kesriyle:	Nu'aym ibn Meysere.
	وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ	Hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk [3].
60	أُنَبِّئُكُمْ	Meksûr bâ'nın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	أُنْبِئُكُمْ	İnbâ' kökünden:	İbn Veşşâb ve Nehâ'î [4].
	مَنْ لَعَنَهُ ٱللهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	مَنْ غَضِبَ ٱللهُ عَلَيْهِمْ وَجَعَلَهُمْ قِرَدَةً وَخَنَازِيرَ		Übeyy ve İbn Mes'ûd [5].
63	وَ عَبَدَ ٱلطَّاغُوتَ	Fe'ale vezninde mâzî, tâğût da mansûb olarak:	Hicâz ve Şâm karileri.
	وَعَبَدُوا ٱلطَّاغُوتَ	Etken çoğul mâzî:	Übeyy.
	وَ عُبِدَ ٱلطَّاغُوتُ	Edilgen mâzî kipiyle:	Ebû Ca'fer er-Ruâsî.
	وَ عُبِدَتِ ٱلطَّاغُوتُ	Edilgen müennes mâzî:	İbn Mes'ûd ve Übeyy.

1. Câmi'u'l-beyân: 6/290; el-Bahr: 3/515; el-Mesâhif: 39.
2. el-Bahr: 3/516.
3. el-Bahr: 3/516.
4. Kurtubî: 6/235; el-Bahr: 3/518.
5. el-Bahr: 3/518; el-Mesâhif: 39.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ عَبُدَ ٱلطَّاغُوتِ	Bâ'nın dammı, tâğut'un cerri ile:	Hamza ve Kûfelilerden bir grup.
	وَ عُبُدَ ٱلطَّاغُوتِ	'Ayn'ın ve bâ'nın dammıyle:	A'meş [1].
	وَ عَابِدَ ٱلطَّاغُوتِ	'Ayn'dan sonra elif ile müfred fâil ismi olarak:	'Avn el-Ukaylî.
	وَ عُبَّدَ ٱلطَّاغُوتِ		İbn Mes'ûd.
	وَ اُعْبُدَ ٱلطَّاغُوتِ		'Ubeyd ibn Umeyr [2].
	وَ عُبَّادَ ٱلطَّاغُوتِ		Basralılardan biri.
	وعَبِيدَ ٱلطَّاغُوتِ		İbn Abbâs'tan bir rivâyet.
	وَ عابِدَ ٱلشَّيْطَانِ	Tâğût yerine şeytân:	Ebû 'Ubeyde [3].
63	لَوْ لاَ يَنْهَاهُم ٱلرَّبَّنِيُّونَ		Çoğunluk.
	لَوْ لا يَنْهَاهُم ٱلرِّبِّيُّونَ	Rabbâniyyûn yerine ribiyyûn:	Cerrâh ve Ebû Vâkıd.
	لَبِئْسَ مَاكَانُوا	Kasem lâmiyle:	Çoğunluk.
	بِئْسَ مَاكَانُوا	Kasem lâmı olmadan:	İbn Abbâs [4].

1. Taberî'ye göre bu, anlamsız bir kırâettir. En doğru kırâet, ba'nın fethiyle *'abede* ve bâ'nın dammıyle *'abude* kırâetleridir. Bunların da en doğrusu (وَ عَبَدَ ٱلطَّاغُوتَ) kırâetidir. Allah onlar için bazılarını, maymunlar, domuzlar ve putatapanlar yaptı demektir. İbn Mes'ûd ve Übeyy ibn Ka'b'ın: (وَجعل منهم القردة والخنازير وعبد الطاغوت) şeklinde okudukları rivâyet edilir. Yani *"onlardan bazılarını maymunlar, domuzlar ve putatapanlar yaptı"* demektir. Bu kırâet, nasb ile okumanın daha uygun olduğunu kanıtlar. "Bundan dolayı biz, bu iki kırâetten başka kırâeti câiz görmüyoruz": Câmi'u'l-beyân: 6/295. Taberî'nin bu tür ifadeleri, kendisinin, kırâetlerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)den tevâtüren säbit olmayıp karilerin ve dilcilerin ictihâdıyle meşhur olduğu kanâatinde bulunduğunu gösterir. Zaten bu konudaki görüşlerini Tefsîre Giriş bölümünde izâh etmiştik.
2. Kurtubî: 6/236.
3. el-Bahr: 3/519. Bunların hepsi İbn Mes'ûd'a atfedilen kırâetlerdir. Kezâ (وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ ، وَ مَنْ عَبَدُوا ٱلطَّاغُوتَ), kırâetleri de ona nisbet edilmiştir.
4. el-Bahr: 3/522.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
64	بَلْ يَدٰاهُ مَبْسُوطَتَانِ	Müennes ism-i mef'ûl kipi:	Çoğunluk.
	بَلْ يَدٰاهُ بُسْطَانِ		İbn Mes'ûd [1].
67	رِسَالاتِهِ	Çoğul olarak:	Nâfi', İbn 'Âmir ve Ebûbekr.
	رِسَالَتَهُ	Tekil olarak tâ'nın fethiyle:	Diğerleri.
69	اِنَّ اَلَّذِينَ		Çoğunluk.
	يَا اَيُّهَا اَلَّذِينَ		İbn Mes'ûd ve Übey [2].
	وَ اَلصَّابِئِينَ	Cer ile:	Osmân, Übeyy ve İbn Cübeyr.
	وَاَلصَّابِئُونَ	Ref' ile:	Cumhûr.
	وَاَلصَّابِيُونَ	Hemze'den çevrilen mazmûm yâ ile:	Kırâettir [3].
71	ألاَّ تَكُونَ فِتْنَةٌ	Fi'lin ref'i ile:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î.
	ألاَّ تَكُونَ فِتْنَةٌ	Fi'lin nasbı ile:	Diğerleri [4].
	ثُمَّ عُمُوا و صُمُّوا كَثِيرٌ	'Ayn ve sâd'ın dammıyle:	Nehâ'î ve İbn Veşşâb.
	ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ	İkisinin fethiyle etken:	Çoğunluk.
	ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرًا	Kesîren'in nasbiyle:	İbn Ebî 'Able [5].
79	يَتَنَاهَوْنَ		Çoğunluk.
	يَنْتَهُونَ		İbn Mesûd, Zeyd ibn 'Âlî [6].
85	فَأَثَابَهُمُ اَللهُ	Sâ ile, isâbet kökünden:	Çoğunluk.
	فَآتَاهُمُ الله	Uzatmalı elif, sonra tâ ile, vermek anlamındaki îtâ kökünden:	Hasan [7].

1. Kurtubî: 6/240; el-Mesâhif: 40.
2. el-Mesâhif: 40.
3. el-Bahr: 3/531
4. Hepsi " فِتْنَةٌ "yi ref'etmişlerdir.
5. el-Bahr: 3/534.
6. el-Mesâhif: 40.
7. el-Bahr: 4/8.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
89	عَاقَدْتُمْ	'Ayn'dan sonra elif ile:	İbn Zekvân.
	عَقَدْتُمْ	Elifsiz, sülâsîden:	Ebûbekr, Hamza.
	عَقَّدْتُمْ	Kaf'ın şeddesiyle, ta'kîd'den:	Diğerleri [1].
	بِمَا عَقَدَتِ الْأَيْمَانُ	Fi'l edilgen, Eymân merfû'	İbn Mes'ûd ve Ebû'l-'âliye [2].
	أَهْلِيكُمْ	Tekil olarak:	Çoğunluk.
	أَهَالِيكُمْ	Hâ'dan sonra elif ile, çoğul olarak:	Ca'fer-i Sâdık [3].
	أَوْ كِسْوَتُهُمْ	Kâf'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	أَوْ كُسْوَتُهُمْ	Kâf'ın dammıyle:	Neha'î, İbn Müseyyib ve İbn 'Abdi'r-Rahmân [4].
	أَوْ كَإِسْوَتِهِمْ	Hemze'nin kesriyle:	Sa'îd ibn Cübeyr, Muhamed ibn Semeyfa' el-Yemânî [5].
	ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ		Çoğunluk.
	ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ	Mütetâbi'ât ziyâdesiyle:	Übeyy, Abdullah İbn Mes'ûd ve Neha'î [6].
94	تَنَالُهُ	Müennes tâsiyle:	Çoğunluk.
	يَنَالُهُ	Müzekker yâsıyle:	Neha'î ve Yahyâ ibn Veŝŝâb [7].
95	فَجَزَاءٌ مِثْلُ	Birincisinin tenvînli ref'i, ikincisinin ref'i:	Kûfeliler.
	فَجَزَاءُ مِثْلِ	İkincisinin tenvînsiz nasbı ile:	Kırâet.

1. Tebsıra, Neşr, vs. Kaf'ın tahfîfi ile olan kırâeti daha doğru bulan Taberî, kaf'ın şeddesiyle *'akkadtum'* şeklindeki kırâetin anlaşılır bir yönü bulunmadığını söylüyor: Câmi'u'l-beyân: 7/13.
2. el-Mesâhif: 40; el-Bahr: 4/9.
3. el-Bahr: 4/10-11.
4. el-Bahr: 4/11.
5. Kurtubî: 6/279; el-Bahr: 4/11; el-Mesâhif: 247.
6. el-Bahr: 4/12; el-Mesâhif: 40.
7. el-Bahr: 4/17.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَجَزَاءُ مِثْلِ	Birincinin ikinciye izâfetiyle:	Diğerleri.
	فَجَزَاؤُهُ مِثْلُ	Zamîr ilhâkıyle:	İbn Mes'ûd ve A'meş [1].
	مِنَ ٱلنَّعَمِ	'Ayn'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	مِنَ ٱلنَّعْمِ	'Ayn'ın sükûnuyla:	Hasan [2].
	كَفَّارَةُ طَعَامِ مَسَاكِين	İzâfetle:	Nâfi', İbn 'Amir.
	كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِين	Tenvîn ve ta'âm'ın ref'i ile	Diğerleri.
	كَفَّارَةٌ طَعَامُ مِسْكِين	Önceki gibi, yalnız miskîn tekil:	A'rec, Îsâ ibn Ömer [3].
	أَوْ عَدْلُ	'Ayn'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	أَوْ عِدْلُ	'Ayn'ın kesriyle:	İbn Abbâs, Talha ibn Musarrif ve Cahderî [4].
96	وَحُرِّمَ	Tahrîm'den edilgen:	Çoğunluk.
	وَ حَرَّمَ	Tahrîm'den etken:	İbn Abbâs [5].
	مَا دُمْتُمْ	Dâl'in dammıyle:	Çoğunluk.
	مَا دِمْتُمْ	Dâl'in kesriyle, lugattir:	Yahyâ [6].
97	قِيَمًا	Meksûr kaf ve meftûh yâ ile:	İbn 'Âmir, 'Âsım.
	قَيِّمًا	Meftûh kaf ve şeddeli meksûr yâ ile:	Cahderî.
	قِيَامًا	Yâ'dan sonra elif ile:	Diğerleri [7].
101	إِنْ تُبْدَ لَكُمْ	Tâ'nın damını ile edilgen:	Çoğunluk.

1-2 Kurtubî: 6/309; el-Bahr: 4/19. Taberî'ye göre en doğru kırâet: Cezâ'nın tenvînli ref'i ve *misl*'in de ref'i ile olandır: Câmi'u'l-beyân: 7/43; el-Mesâhif: 40.

3. el-Bahr: 4/21. Taberî'ye göre en doğru kırâet, *keffâret*'in tenvînli ref'i, *ta'âm*'ın da ref'i ile olandır: Câmi'u'l-beyân: 7/50.

4. el-Bahr: 4/21.

5-6 el-Bahr: 4/24.

7. el-Bahr: 4/26 ve diğer kırâet eserleri.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنْ تَبْدُ لَكُمْ	Tâ'nın fethiyle etken:	İbn Abbâs ve Mücâhid.
	إِنْ يَبْدُ لَكُمْ	Meftûh yâ ile ve merfû' olarak:	Şa'bi[1].
102	قَدْ سَأَلَهَا	Sînin fethi ve hemze ile:	Çoğunluk.
	قَدْ سِالَهَا	Hemzesiz, sînin kesre ile imâlesi ile[2].	
105	شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ	Merfû' şehâdet'in beynikum'a izâfetiyle:	Çoğunluk.
	شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ	Şehâdet'in tenvînli ref'i ile	Şa'bî, Hasan ve A'rec.
	شَهَادَةً بَيْنَكُمْ	Şehâdet'in tenvînli nasbı ile. Bu iki halde beynekum zarf olarak mansûbdur:	Sülemî[3].
106	وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ	Şehâdet'in İsm-i Celâl'e izâfeti ve fi'lin ref'i ile:	Çoğunluk.
	وَ لَا نَكْتُمْ شَهَادَةً آللّٰهِ	Fi'lin cezmi, şehâdet'in nasbı ve İsm-i Celâl'in soru şeklinde cerri ile:	Hasan ve Şa'bî.
	وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةً اللّٰهَ	Şehâdet'in tenvînli nasbı ve İsmi Celâl'in nasbı ile:	Alî ve Nu'aym ibn meysere[4]
	لَمِنَ الْآثِمِينَ	Açık nûn ile:	Çoğunluk.
	لَمِلَّاثِمِينَ	Min'in nûn'unu kendinden sonraki Lâm'a idğâm ile:	A'meş ve İbn Muhaysın[5].

1. el-Bahr: 4/30 ve diğer kırâet eserleri.
2. Kırâet eserleri ve el-Bahr.
3. el-Bahr: 4/38-39.
4. el-Bahr: 4/44. Taberî, *şehâdet*'in İsmi Celâl'e izâfetiyle İsmi Celâl'in ref'ini en doğru okuma görmektedir. Câmi'u'l-beyân: 7/111-112.
5. el-Bahr: 4/44.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıráet farkı:*	*Okuyanlar:*
107	اِسْتَحَقَّ	Tâ ve hâ'nın fethiyle, etken	Hafs.
	اُسْتُحِقَّ	Başlama halinde elifin dammı, sonra tâ'nın dammı ve hâ'nın kesriyle edilgen:	Diğerleri.
	الْأَوَّلِينَ	Evvel'in çoğulu ve mecrûr:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Hamza, Halef, Ya'kûb ve Ebûbekr.
	الْأَوَّلَانِ	Evvel'in merfû' tesniyesi:	Hasan.
	الْأَوَّلَيْنِ	Evvel'in mecrûr tesniyesi:	İbn Sîrîn.
	الْأَوْلَيَانِ	Vâv'ın sükûnu ve lâm'ın fethiyle, ûlâ'nın merfû' tesniyesi:	Diğerleri[1].
109	الْغِيُوب	Ğayn'ın kesriyle:	Hamza, Ebûbekr.
	الْغُيُوب	Ğayn'ın dammıyle:	Diğerleri.
110	الْقُدْس	Her yerde dâl'in sükûnuyla	İbn Kesîr.
	الْقُدُس	Her yerde dâl'in dammıyle:	Diğerleri.
	فَتَنْفُخُهَا فَتَكُونُ	Zamîr'in fi'le izâfetiyle:	İbn Abbâs.
	فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ	Birinci fiilden sonra cer harfiyle:	Çoğunluk.
	فَتَنْفُخُ فِيهَا فَيَكُونُ	İkinci fiil, ğâib yâsıyle:	Îsâ ibn Ömer[2].
	سَاحِرٌ مُبِينٌ	Sîn'den sonra elif ile[3] :	Hamza, Kisâ'î. Halef.

1. el-Mesâhif: 40; Kurtubî: 6/359; el-Bahr: 4/45. Taberî'ye göre kırâetlerin en doğrusu, merfû' tesniye olarak *el-evleyân* şeklinde olandır: Câmi'u'l-beyân: 7/119.
2. el-Bahr: 4/51.
3. Burada ve Yûnus: 2, Sâd: 7 ve Saff: 6 ncı âyetlerde Hamza, Kisâ'î ve Halef, kelimeyi *ismi fâ'il* kipiyle okumuş, Kûfeliler ve İbn Kesîr de Yûnus'un baş tarafındaki âyette onlara muvâfakat etmişlerdir.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
112	سِحْرٌ مُبِينٌ	Sîn'den sonra elifsiz:	Diğerleri [1].
	هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ	Hitâp tâsı ve (en tes'ele) takdiriyle rabbeke'nin nasbiyle:	Alî, İbn Abbâs, Sa'îd ibn Cübeyr.
	هَتَّسْتَطِيعُ رَبَّكَ	Birincisi gibi, yalnız lâm'ın tâ'ya idğâmiyle:	Kisâ'î.
	هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ	Ğâib yâsı ve rabb'ın ref'i ile [2]:	
113	وَنَعْلَمَ	Nûn'un fethiyle, etken:	Çoğunluk.
	وَنُعْلَمَ	Nûn'un dammıyle, edilgen:	Sa'îd ibn Cübeyr.
	وَيُعْلَمَ	Yâ ile edilgen:	Yine İbn Cübeyr'den rivâyet.
114	وَ نَكُونَ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	وَ تَكُونَ	Tâ ile:	Sinân ve Îsâ [3].
	تَكُونُ	Te'nîs tâsıyle ve merfû':	Çoğunluk.
	يَكُنْ	Cezm ile [4]	Abdullah ve A'meş [5].
	لأَوَّلِنَا وَ آخِرِنَا	Müzekker olarak:	Çoğunluk.
	لأُولاَنَا وَأُخْرَانَا	Müennes olarak:	Kırâettir [6].
115	قَالَ ٱللَّهُ إِنِّى مُنَزِّلُهَا	Tenzîl kökünden:	Nâfi', 'Âsım ve İbn 'Âmir.
	قَالَ ٱللَّهُ إِنِّى مُنْزِلُهَا	İnzâl'den:	Diğerleri.
	قَالَ سَأُنَزِّلُهَا		İbn Mes'ûd [7].
	فَإِنِّيَ اَعَذِبُهُ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi'.
	فَإِنِّى أُعَذِّبُهُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Diğerleri.
116	وَأُمِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Hafs.

1. Anılan kari'ler dışında hepsi kelimeyi bu dört yerde de masdar olarak sîn'in kesriyle *sihrun* okumuşlardır.
2. Kurtubî: 6/365. Taberî'ye göre iki kırâetten en doğrusu, yâ ile ve *rabb*'ın ref'i ile olandır: *"Kendisinden dilediğin zaman, dileğini yerine getirir mi?"* anlamındadır: Câmi'u'l-beyâ: 7/129.
3. el-Bahr: 4/55.
4. "Gökten bir sofra indir ki o sofranın iniş günü bizim bayramımız olsun" anlamındadır. el-Bahr: 4/56.
5. el-Mesâhif: 40; el-Bahr: 4/56.
6. el-Bahr: 4/56. Cemâ'at te'vîliyle kelimeler müennes yapılmıştır.
7. el-Mesâhif: 40.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَأُمِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Diğerleri.
	لِيَ أَنْ أَقُولَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi' ve Ebû 'Amr.
	لِي أَنْ أَقُولَ	Yâ'nın sükûnuyla:	Diğerleri.
118	فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ		Çoğunluk.
	فَعِبَادُكَ		İbn Mes'ûd.
	فَإِنَّكَ أَنْتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ		Çoğunluk.
	فَإِنَّكَ أَنْتَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ		Bir grubun kırâetidir .
119	هٰذَا يَوْمَ	Yevm'in fethiyle:	Nâfi'.
	هٰذَا يَوْمُ	Yevm'in ref'iyle:	Diğerleri[1].

1. Kurtubî: 6/378; el-Bahr: 4/62. Taberî'ye göre iki kırâetten en doğrusu, *yevm*'in nasbı ile olanıdır. Zaman zarfı ve sıfat olarak mansûbolmuştur: Câmi'u'l-beyân: 7/141. Bazıları İbn Mes'ûd'un (العزيز الغفور) okuduğunu söylemişlerdir (el-Mesâhif: 40).

6/55 EN'ÂM SÛRESİ

136, 138, 139 ncu âyetlerinde Arapların, hayvanlara uyguladığı bazı gelenekleri kınandığından dolayı bu Sûreye, En'âm, yani havyanlar Sûresi denmiştir.

Sûrede Hz. Peyğamber (s.a.v.) ile kâfirler arasında geçen tartışmalara, kâfirlerin ters tutumlarının, Allah'ın Elçisi'ni üzdüğüne işaret edilir. Kibir ve inatlarına kapılıp inkârda direnenler uyarılır. Allah'ın kudretine, büyüklüğüne, kâinâtta yürürlükte bulunan yasalarının incelik ve hikmetine dikkat çekilir. Allah'ın birliğini kabul edip yalnız O'na tapılması ve üstün ahlâk ile vasıflanma öğütlenir, hevâ ve heves peşinde koşanlar yerilir.

Mekke devrinin sonlarına doğru ve bir defada inen Sûrenin, şânının yüceliğinden dolayı inişine bin meleğin eşlik ettiği rivâyet edilir. Tertîbe göre 6 ncı, iniş sırasına göre 55 nci sûre olup 165 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ اَلْحَمْدُ
لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ ثُمَّ قَضٰٓى
اَجَلًاۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ
وَفِي الْاَرْضِۜ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾ وَمَا

تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ٤
فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِئُونَ ٥ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ
مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ
مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ
وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ٦

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Hamdolsun o Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlığı ve aydınlığı var etti. Yine de inkârcılar, Rablerine (başkalarını) *denk tutuyorlar. 2- O, sizi çamurdan yaratıp, sonra* (da hayâtınıza) *bir süre koymuştur.* (Kâfirlerin cezâlandırılması için) *belirli bir süre de kendi katındadır. Böyle iken siz hâlâ kuşkulanıyorsunuz. 3- O, göklerde de, yerde de* (tek) *Allah'tır. Sizin gizlinizi, açığınızı ve ne kazandığınızı bilir. 4- Onlara Rablerinin âyetlerinden hiçbir âyet gelmez ki ondan yüz çevirmesinler. 5- İşte, kendilerine gelen hakkı da yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri, yakında kendilerine gelecek*(uyarıldıkları azâb onları kuşatacak)*tır. 6- Görmediler mi onlardan önce nice nesiller yok ettik; hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik ve göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık ve ırmakları, ayaklarının altından akar kılmıştık. Fakat günâhlarından ötürü onları helâk ettik ve onların ardından başka bir nesil yarattık.*

Tefsîr:

1- Bu sûreye, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden

Allah'ın zâtına hamd ile başlanıyor. Böylece, yalnız kâinâtın yaratıcısına hamdedileceği anlatılmış oluyor. Kâinâtın tek yaratıcısı Allah iken kâfirlerin, Allah'a eşler koştuğu kınanıyor.

'Adl: Tesviye demektir. *Ya'dilûn* : başkalarını Allah'a ortak, O'nunla bir tutuyorlar anlamına gelir.

2- Sonra insan yaratılışının başlangıcına dikkat çekiliyor. Yalnız Allah'tır ki insanı başlangıçta çamurdan yaratmış, çamurdan süze süze, bu mükemmel biçime getirdiği insana belli bir ecel (süre), bir yaşama süresi belirlemiştir. Bir ecel de kendi katındadır. Böyle iken yine kuşkulanırlar, Allah'ın ortakları olduğunu sanırlar veya kıyâmetin kopacağından şüphe ederler.

Âyette geçen ilk *ecel,* ile Allah katındaki *ecel,* çeşitli şekillerde tefsîr edilmiştir: Bazılarına göre birinci ecel, yaratılmışların ecelidir. Allah katındaki ecel de henüz varlık âlemine gelmemiş, fakat gelecek olan yaratıkların ecelidir. Çünkü yaratılmış, gelip geçmişlerin süresi bellidir, fakat henüz varlık âlemine gelmemiş olanların süresi belli değildir, onu yalnız Allah bilir.

Bazılarına göre birinci ecel insanın ömrü, Allah katındaki ecel de dünyânın ömrüdür.

Bazılarına göre de birinci ecel, insanın düyadaki ömrü, Allah katındaki ecel de ölümünden, yeniden dirilinceye kadar geçecek süredir ki buna *berzah* denir.

Başka bir tefsîre göre birinci ecel, insanın yaşayıp geride bıraktığı süre, Allah katındaki ecel, insanın geri kalan ömrüdür.

Başka bir tefsîre göre birinci ecel uyku, ikinci ecel de ömürdür.

İslâm filozoflarına göre her insanın iki eceli vardır. Birisi tabii ecel, ikincisi ihtirâmî (kazâ ile olan) eceldir. Tabii ecel, normal olarak insanın yaşayıp tabii ölüm ile ölmesidir. İhtirâmî ecel de boğulma, yangın, haşerât ısırması gibi dış etkenlerle olan ölümdür [1].

Bizim kanâatimize göre birinci ecel, kâinâtta hükümrân olan İlâhî yasaya işârettir. Âyet, her insanın ve herşeyin bir yaşama süresi olduğunu vurgulamaktadır. İkinci ecel de Allah'a ortak koşan, Peyğamber'e karşı gelen müşriklerin cezalandırılma zamanıdır. Bunun zamanının, Allah'ın indinde olduğu, O'ndan başka kimsenin, bu azâbın ne zaman ineceğini bilemeyeceği vurgulanmaktadır. Gerçeği Allah bilir.

Âyette *"Allah sizi topraktan yarattı"* buyuruluyor. Halbuki insan menîden yaratılmaktadır. O halde insanın topraktan yaratılması ne demektir?

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/153-154.

Klasik tefsîre göre Allah, insan cinsini Âdem'den, Âdem'i de topraktan yaratmıştır. Bundan dolayı *"Sizi topraktan yarattı"* sözü, insanın, kökeni bakımından topraktan yaratıldığına işarettir.

Fakat bu âyette şu gerçek de gizlidir: İnsan, menî hayvancığı ile yumurtadan yaratılmaktadır. Bunların ikisi de kandan meydana gelir. Kan da alınan gıdalardan oluşur. Bu gıdalar ya hayvansal veya bitkiseldir. Bunlar temelde topraktan meydana gelir. Çünkü hayvanın doğumu da yine topraktan alınan gıdalardan oluşan menî hayvancığı ve yumurta ile olmaktadır. Öyle ise insanların hepsi, kökende topraktan yaratılmaktadır. Yalnız insanlar değil, bütün canlılar toprağın bir parçasıdır. Toprak süzüle süzüle bitki olur, bitkiler gıda olarak insan ve hayvan vücuduna girer, gıdalardan insan tohumu meydana gelir ve bundan da insan yaratılır.

Şu cansız topraktan şu kadar canlı varlıkları yaratan ve her biri için bir yaşam süresi belirleyen Allah'ın varlığından ve birliğinden şüphe edilir mi? Bu yaratılışlar, bilginin, sonsuz kudretin koyduğu ince kanunların eseridir, raslantı sonucu olamaz.

3- Göklerde ve yerde Tanrı, yalnız Allah'tır, başka tanrı yoktur. O, herkesin gizli ve açık herşeyini bilir, içinden neler geçtiğini, neleri açığa vurup neleri gizlediğini ve neler yaptığını bilir.

4- Allah'ın varlığına, birliğine bu kadar âyetler: kanıtlar varken; inen Kur'ân âyetleri de bunu anlatırken; tüm tabiat, düşünenlere bu gerçeği haykırırken münkirler bu âyetlerden ibret almazlar.

5- Gördükleri bu kadar âyetlerden, kanıtlardan ibret almayan, kendilerine gelmiş olan gerçeği yalanlayan kimselere, pek yakında, alay edip durdukları şeyin haberleri gelecektir. Haberin gelmesi, büyük uyarıdır. Âyette şu mânâ vardır: "Siz yalanlayın, yakında başınıza gelecekleri görürsünüz, yalanladığınız şeyin ne olduğunu anlarsınız!" İnkârcıların başlarına gelecek azâb haberi, yâ âhiret azâbıdır, ya da şu dünyâda uğrayacakları cezâdır.

6- Bunlardan önce de Allah'ın, bunlara vermediği kadar bol nimet verdiği, üzerlerine bol yağmurlar yağdırıp altlarından, bastıkları yerin arasından veya vadîlerinden ırmaklar akıttığı nice toplumlar vardı ki işledikleri günâhlar yüzünden Allah onları helâk etmişti. İşte onlar gibi hakkı yalanlayanlar, onların uğradığı sonuca uğrayacaklardır.

Karn: Herhangi bir zamanda yaşayan kavimdir. Bir toplumun yaşadığı, sonra ölümle birbirlerinden ayrıldığı süreye *karn* denir. Biz Türkçede bunu nesil, kuşak sözcükleriyle ifade ederiz. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Karnlerin en hayırlısı benim karnim, sonra onların ardından gelenler, sonra onların*

ardından gelenler, sonra onların ardından gelenlerdir'' [1] buyurmuştur.

'' مَكَّنَ لَهُ فِي الأَرْضِ : *Şu yerde ona mekân verdi, toprak verdi, yerleştirdi, evler, bahçeler, yurtlar verdi.''* demektir. '' مَكَّنَّاهُمْ فِي الأَرْضِ : *Onları yeryüzünde yerleştirdik, bol nimetlere ve imkânlara kavuşturduk''* anlamına gelir. Allah, helâk etmiş olduğu o eski toplumlara, bu Mekke müşriklerinden çok daha fazla nimetler vermişti. Onlar mallaıına güvenip Allah'a isyân ettiler. O servet ve nimetler, kendilerini Allah'ın azâbından kurtarmadı. Şimdi şu Mekkelilerin serveti, malı, onların serveti yanında hiç kalır. Onlar Allah'ın azâbından kurtulamadıktan sonra bunlar nasıl kurtulacaklar?

Bu âyetlerde Allah'ın varlığı, birliği, yalnız O'na kulluk etmenin gereği, açık kanıtlarla anlatılıyor. Allah'ın sunduğu kanıtlardan ibret almayıp kendilerine gelen gerçeği yalanlayanların, Allah'ın azâbına uğrayacakları belirtiliyor. Âyetlerin ifâde tarzından müşriklerin, Allah'a inandıkları, peyğamberlerine karşı geldiklerinden dolayı helâk edilen eski milletlerin öykülerinden bir şeyler bildikleri sezilmektedir. Kur'ân, onların bildikleri, gelip geçtikleri yolların üzerinde kalıntılarına rastladıkları o kavimlerin öykülerine dikkati çekerek gönüllerini etkilemek istiyor. Böylece Allah'ın yaratıkları üzerindeki mutlak kudretini ve otoritesini, ne kadar ilerlemiş olursa olsun insanın İlâhî yasalara ister istemez boyun eğmek zorunda olduğunu hatırlatıyor. Gerçekten de öyledir. Bu, eskiden olduğu gibi bugün de öyledir, gelecekte de öyle olacaktır. İşte gözümüzün önünde, dünyânın en gelişmiş ülkesi Birleşik Amerika. Her yıl özellikle güney eyaletlerinde tayfunlar, seller, evleri istilâ edip yıkmakta, fırtınalar beton evleri savurup birbirine çarpmakta, fakat uzaya gidecek teknolojiye sahib insan bu göksel âfetler karşısında eli bağlı, şaşkın durmaktan başka çare bulamamaktadır. Daha birkaç yıl önce Meksiko City'deki deprem onbinlerce insanı yutmuştu. İşte bunlar Allah'ın yasalarıdır. Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, hiçbir devirde insan bu İlâhî yasalardan kaçamayacaktır. Çünkü kâinâtın yegâne hâkimi Allah, gökte ve yerde her varlığı-ister istemez- yasalarına boyun eğdirmektedir. *''Göklerde ve yerde olanların hepsi ister istemez Allah'a secde eder*(O'nun yasalarına boyun eğer)*ler.* (Yalnız kendileri değil) *gölgeleri de sabah akşam* (uzanıp kısalarak O'na secde etmektedirler)'' [2].

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ

1. Buhârî, Şehâdât: 9, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiy: 1; Tirmizî, Fiten: 45, Şehâdât: 4; Menâkıb: 56; İbn Mâce Ahkâmı.
2. Ra'd Sûresi: 15: 27.

كَفَرُوا إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ
وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ
مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ وَلَقَدِ
اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

7- Eğer sana, kâğıt üzerine yazılı bir kitâb indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler: "Bu, ap açık bir büyüden başka bir şey değildir" derlerdi. 8- "O'na bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, artık kendilerine hiç göz açtırılmazdı. 9- Eğer O'nu (Peyğamber'i) *melek yapsaydık, yine bir adam* (şeklinde) *yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük. 10- Senden önce de peyğamberlerle alay edilmişti. Fakat onlarla alay edenleri, alay ettikleri gerçek kuşatıverdi. 11- De ki: "Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonu nasıl olmuş, görün!"*

Tefsîr:

7- *Kırtâs:* üzerine yazı yazılacak kâğıt, ya da kâğıt yerine kullanılan yapay maddelerdir. "لبسنا عليهم": *Lebs:* Aslında elbise demektir. Elbise nefsi örter, bir şeyi gizler. *"Lebesnâ 'aleyhim: Onlara örterdik, gerçeği göremezlerdi, iş onlara karışık gelirdi"* demektir.

Yüce Allah, yedinci âyette, kendilerine inen Kur'ân'ı inkâr eden, "Eğer Allah'ın sözü olsaydı, gökten bir kitâp olarak inerdi" diyen inkârcılara cevâben buyuruyor ki: Eğer biz onlara, kâğıda yazılmış, elleriyle tutabilecekleri bir Kitâp indirmiş olsaydık, inkâr edenler, bunun bir büyü olduğunu iddiâ ederlerdi.

Müşriklerin, gökten bir kitâp inmesini istedikleri, Müddessir ve İsrâ Sûrelerinde anlatılır: *"Hayır, onlardan her biri, kendisine açılan sahîfeler verilmesini istiyor."* [1], *" 'Yahut altundan bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Maamâfîh sen, bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitâp indirmedikçe senin göğe çıkmana da inanmayız'! dediler"* [2].

Bu âyet, gökten kitâp inmesini isteyenlere cevap vermektedir. Cenâbı Allah, Kur'ân'ın vahiy olarak inmesiyle, gökten kitâp halinde inmesi arasında bir fark bulunmadığını, kitâp halinde inmiş olsa da şimdi şüphe edenlerin, yine şüphe edeceklerini, ona büyü diyeceklerini bildirmektedir.

8 nci âyette müşriklerin, başka bir iddiâlarına cevap verilmektedir. Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini kabul etmeyen müşrikler, peyğambere bir meleğin inip onunla beraber dolaşması gerektiğini söylemişlerdir. Onlardan kimi de insandan peyğamber olamayacağını, eğer Allah elçi göndermek istese, melek göndereceğini ileri sürmüştür. Fakat bu sözlerin hepsi sırf Hz. Muhammed (s.a.v.) ile alay olsun diye söylenmiş sözlerdir. Yüce Allah bu sözlerin sahiplerine, melek indirmiş olsa, kendilerine hiç fırsat verilmeden işlerinin bitirileceğini bildirmektedir. Çünkü melek, peyğamber olarak gelmez, insanlar arasında insan gibi dolaşmaz. Allah'ın takdir ettiği azâbı bildirmeğe veya indirmeğe gelir.

Peyğamberlerine inanmamakta direnen eski milletlere melekler, insan şekline girip gelince onlara azâbın ineceğini bildirmişler ve o toplumları helâk etmişlerdir. Eğer bunlara da melek gelse, bunlar da helâk olup giderler.

9 ncu âyette, şayet onların iddiâ ettikleri gibi melek, elçi olarak gönderilmiş olsa, onlarla temas kurabilmek için onun, yine insan şeklinde görüneceği, bu takdirde de şimdi şüphe edenlerin, yine şüphe edecekleri, çünkü görünürde melekle diğer insanlar arasında fark olmayacağı, insan peyğamberden şüphe edenlerin, yine insan sanacakları için melek peyğamberden de şüphe edecekleri buyurulmakta ve müşriklerin, melek peyğamber istemelerinin anlamsızlığı ortaya konmaktadır.

İnsan, meleği asıl şekliyle göremez. Allah'ın seçtiği bazı kimseler melekleri görebilirler. Onlar bile meleği asıl şeklinde gördükleri zaman sarsılmışlardır. Hz. Peyğamber (s.a.v.) Cebrâîl'i, gerçek şeklinde gördüğü zaman bayılmıştı. O bayıldıktan sonra diğer insanlar nasıl melekleri görmeğe dayanırlar? Demek ki meleği, asıl şeklinde göndermenin bir yararı olmaz, çünkü insanlar onu göremezler veya görünce bayılırlar, hayatlarını yitirirler. Eğer melek insan şekline sokulup gönderilirse o zaman da onun melek olup olmadığı

1. Müdessir Sûresi: 52.
2. İsrâ Sûresi: 93.

bilinmez. İnsan peyğambere inanmayanlar, insan şeklinde görünen melek peyğambere de inanmazlar.

Müşriklerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)den, kendisinin peyğamber olduğunu bildirmek üzere kendilerine bir melek getirmesini istedikleri, çeşitli âyetlerde anlatılır: *"Dediler ki: 'Ey kendisine Zikir* (Kur'ân) *indirilmiş olan, sen mutlaka cinlenmişsin! Eğer doğrulardan isen melekleri getirsene'!"* [1] *"Belki sen: 'Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?' demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını terk edeceksin ve bunu onlara okumaktan göğsün daralacak* (sıkılacaksın) *"* [2], *"Dediler ki: 'Bu peyğambere ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona, kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değil miydi?' "* [3].

10- Bütün bu sözleri, sırf Peyğamber'e inanmamak ve onunla alay etmek için söylediklerinden, yüce Allah, onuncu âyette Elçisini tesellî ederek: *"Senden önce de peyğamberlerle alay edildi, ama sonunda alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıverdi."* buyuruyor.

"الحيق": İnsanın yaptığı kötülüğün, kendi başına gelmesi, kendisini kuşatmasıdır. Müşriklerin alayları, çirkin hareketleri kendilerini kuşatmaktadır. Onlar, peyğambere karşı gelmenin, kendilerine bir zararı olmayacağını sanıyorlardı. Gerçekte bu davranışları, kendilerini kuşatan, çepeçevre saran azâp şekillerine dönüşüyordu; davranışları kendilerini sarıyordu ama onlar bunun farkında değillerdi. Sonunda helâk olup gittiler. Bu, Allah'ın yasasıdır. İnsanın yaptığı kötülükler kendisini sarar, sonunda helâk eder.

11- Yüce Allah, 11 nci âyette Elçisine, kendisiyle alay edenlere, eskilerin uğradıkları sonucu hatırlatmasını emrederek: *"Söyle, ey Muhammed, Yeryüzünde dolaşın da, kendilerine gelen hakkı yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün!"* diyor.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قُلْ لِلّٰهِۜ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِۜ اَلَّذِينَ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

1. Hicr Sûresi: 6-7.
2. Hûd Sûresi: 12.
3. Furkan Sûresi: 7.

۝١٢ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝١٣
قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا
يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
۝١٤ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ۝١٥ مَنْ يُصْرَفْ
عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ۝١٦ وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ
بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝١٧ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ۝١٨
قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ
هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ
آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ
۝١٩

12- De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?", "Allah'ındır" de. O, rahmet etmeyi kendi üstüne yazmış (acımayı kendisine prensip edinmiştir). *Sizi elbette varlığında şüphe olmayan Kıyâmet gününde toplayacaktır. Ama kendilerini ziyâna sokanlar, inanmazlar. 13- Gece ve gündüzde barınan herşey O'nundur. O işitendir, bilendir. 14- De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başka dost mu tutayım?", "Bana, İslâm olanların ilki olmam emredildi" de, ve sakın ortak koşanlardan olma! 15- De ki: "Eğer*

Rabbime isyân edersem, büyük bir günün azâbından korkarım!" 16- (O öyle bir gündür ki) *O gün kimden azâb çevrilip savılırsa gerçekten* (Allah) *acımıştır. İşte apaçık başarı budur! 17- Allah sana bir zarar dokundursa, onu yine kendisinden başka açacak yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundursa, kuşkusuz O, herşeyi yapabilendir. 18- O, kullarının üstünde tam hakimdir* (onları istediği gibi yönetir). *O, herşeyi yerli yerince yapan,* (herşeyi) *haber alandır. 19- De ki: "Şâhitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şâhittir. Bu Kur'ân bana vahyolundu ki sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım. Siz gerçekten Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şâhitlik ediyor musunuz?", "Ben şâhitlik etmem" de. "O, ancak tek bir Tanrıdır, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım" de.*

Tefsîr:

12 nci âyette yüce Allah, göklerin ve yerin kendisine âidolduğunu, zâtı için rahmeti prensip olarak yazdığını, insanları mutlaka Kıyâmet gününde bir araya toplayacağını, inanmayanların, kendilerini ziyana soktuklarını bildiriyor.

"كتب ربكم على نفسه الرحمة *: Rabbiniz, nefsine rahmeti yazdı"* cümlesi, şu anlama gelir: Allah, acımayı kendisine prensip etmiştir. O'nun, kâfirlere mühlet vermesi, bu ezelî acıma prensibinin gereğidir. O, yaratıklarına acıdığından dolayı inkârcıları hemen cezalandırmaz, doğru yola gelmeleri için onlara fırsat verir. Yine rahmetinden dolayı insanları mutlaka Kıyâmet gününde toplayacaktır. Tâ ki herkes dünyâda yaptığının karşılığını görsün. Eğer dünyâda zulme uğrayan, âhirette hakkını almazsa; ömrünü sefalet içinde geçirmiş, Hakk'a itâat eden kul, âhirette sabrının ödülünü görmezse ona haksızlık olur. İşte Allah, rahmeti gereği, insanları bir araya toplayacak, onlara dünyâda yapmış olduklarının karşılığını verecektir. Âhiret, Allah'ın rahmetinin eseridir. Cennet O'nun rahmetinin, cehennem gazabının tecellîsidir.

Ancak Allah'ın rahmeti, gazabından fazladır. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah, yaratmayı bitirince 'Rahmetim, gazabımı geçti' diye yazdı!"* [1] buyurmuştur. Allah, gazabının eseri olan cehennemi yedi kapılı [2], rahmetinin eseri olan

1. Buhârî, Tevhîd: 15, 22, 28, 55; Müslim, Tevbe: 14-16; İbn Mâce, Zühd: 35; İbn Hanbel, Musned: 2/242, 258,...
2. Hicr Sûresi: 44.

cenneti de sekiz kapılı [1] yaratmıştır.

13 ncü âyette: Gecede, gündüzde sâkin olan yani zaman içinde bulunan bütün canlıların, Allah'ın kulu, yaratığı olduğu, O'nun herşeyi görüp işittiği,

14 ncü âyette yokluk kılıfını yarıp gökleri ve yeri ortaya çıkaran, yaratıklarını yedirip besleyen, fakat kendisine yedirilmeyen, bir başkasının yedirmesine, bakıp beslemesine muhtacolmayan, varlığı yeme ve içmeğe dayanmayan Allah'tan başka tanrı edinmenin doğru olmadığı; Allah'ın, yalnız kendisine teslim olmayı, ortak koşmamayı emrettiği açıklanmakta,

15 nci âyette de Hz. Muhammed(s.a.v.)e: *"Allah'a isyân edersem, büyük bir günün azâbına uğramaktan korkarım!"* demesi emredilmektedir.

14 ncü âyetteki *fâtır* kelimesi, " فطر " ftr kökünden ism-i fâ'ildir. *Fatr* bir şeyi yarmak demektir. Canlı varlıklar hep bir şeyi yararak ortaya çıkarlar: Bitki dâneyi yarıp çıkar, civciv yumurtayı, yavru anne rahmini, tüm canlılar kabuklarını yarıp çıkar. İşte buna benzeterek yüce Mevlâ da yokluk karanlığını yarıp gökleri ve yeri ortaya çıkardığını bildiriyor. Sanki gökler ve yer, yokluk meşîmesini (rahmini) yarıp varlık düyâsına çıkıyor. Bu ifade ile göklerde ve yerde bulunan yaratıklarda yarma ve birleşme düzeninin hakim olduğuna işaret vardır.

Yine bu âyetteki: " قل إنّي أمرت أن أكون أوّل من أسلم ": *'Bana İslâm olanların ilki olmam emredildi.' de."* cümlesinde Peyğamber(s.a.v.)in, ümmetinden önce müslüman olduğu belirtilmektedir. Allah'ın vahyi, İslâm olma buyruğu, ümmetinden önce ona gelmiş ve ilk önce o, müslüman olmuştur. " وبذلك أمرت وأنا أوّل المسلمين: *Bana böyle emredildi, ben müslümanların ilkiyim."* [2] Müslüman olmak, ilk önce ona emredilmiştir. Bu emre karşı gelmek insanı azâba sokar. Bundan dolayı hemen bunun ardından: *"De ki: 'Rabbime isyân edersem, büyük bir günün azâbından korkarım'!"* buyurulmuştur.

16- O günün azâbı, öyle dehşetli bir azâbdır ki o gün azâb, kimden savılırsa işte o kimseye Allah acımıştır. O azâbdan kurtulmak, büyük bir başarıdır. Bu anlamı ifade eden 16 ncı âyet, insandan çevrilen azâbın, ona verilen sevâbın, Allah'ın rahmetinin eseri, bir lûtuf ve keremi olduğunu gösteriyor. Çünkü O, dilediğini yapar. İnsanı Allah'ın nimetine erdiren, kendi ibadeti değil, Allah'ın rahmetidir. Yoksa Allah'a bir şeyi şöyle veya böyle yapmak farz

1. Cennetin sekiz kapılı olduğuna dair hadisler vardır. Aşağıdaki hadîs bunlardandır: *"Kim: Allah'tan başka Tanrı yoktur, O birdir, ortağı yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Îsâ Allah'ın kulu, câriyesinin oğlu, Meryem'e attığı kelimesi ve O'nun ruhudur. Cennet haktır, ateş haktır derse Allah onu, Cennetin sekiz kapısından hangisinden dilese oradan Cennete sokar."* (Müslim, Îmân: 46.)
2. En'âm Sûresi: 163.

değildir. Hiç kimse Allah'a lâyikiyle ibadet edemez. Çünkü O'nun nimetinin şükrünü yerine getirmeğe kimsenin gücü yetmez. Ömrün her lahzası, ibadetle geçse de bu, O'nun verdiği sadece sağlık nimetine karşılık olamaz. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki insanlardan hiç kimsenin ameli, onu cennete sokmaz.*(Hiç kimse ameliyle cennete girmez, ancak Allah'ın rahmet ve lutfuyla girer). *'Senin amelin de mi seni cennete sokmaz ey Allah'ın Elçisi?' dediler. Benim amelim de beni cennete sokmaz, meğer Allah rahmetiyle beni korumuş ola dedi ve elini başının üstüne koydu, bu sırada sesini yükseltti"*[1].

17- Sonra Kur'ân, herşeyin, hayır ve şerrin yaratıcısının Allah olduğunu açıklamak üzre: Allah'ın, insana verdiği zararı yine kendisinin kaldırabileceğini, dilediğine de hayır verdiğini, istediğini yapacak güçte olduğunu,

18 nci âyet de Allah'ın, kulları üzerinde mutlak kahir (kahreden, yok eden, mutlak hâkim, mutlak padişâh) olduğunu, herşeyi hikmetle, yerli yerince yaptığını, herşeyden haberdar olduğunu vurguluyor. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle duâ etmiştir: "أَللَّهُمَّ لَا مانع لما أعطيت ولا معطى لما منعت ولا ينفع ذا الجَدِّ منك الجَدُّ : *Allah'ım, senin verdiğine kimse engel olamaz, senin vermediğini de kimse veremez. Senin istemediğin şeyi kimse yapamaz"*[2].

19- Yukarıdaki âyetlerde: peyğamberlerle alay edenlerin, sonunda yaptıklarının cezâsını çektikleri anlatılıp onların uğradıkları sonuçtan ibret alınması gerektiği bildirilmiş; gökleri, yeri yaratan, bütün yaratıklarını besleyen, kendisi biri tarafından beslenmeyen Allah'a kulluk etmek gerektiği, zirâ O'ndan başka insana zarar veya yarar vermeğe kimsenin gücünün yetmediği; O'nun izni olmadan hiçbir işin olamayacağı; kâinâtta tek hâkimin, öldürenin, yaşatanın O olduğu kesin çizgilerle belirtildikten sonra Allah'ın birliğine çağırdığından dolayı Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı gelen, ondan, peyğamberliğinin doğruluğuna meleklerin tanıklık etmesini isteyen müşriklere cevâben buyuruluyor ki:

Ey Muhammed, onlara de ki: Allah'tan daha büyük tanık olur mu? Bu Kur'ân'ın, sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için bana vahyedildiğine Allah tanıktır. Kur'ân'ın, Allah'ın vahyi olduğu, her yönüyle açıktır. Bu, insan sözü değildir. Allah'ın buyruğuyla meleğin vahyidir. Hiçbir insan böyle bir söz söylememiştir. Allah'ın bir olduğunu, kudretinin sonsuzluğunu, kâinâtta hüküm süren hârika düzen gösteriyor. Bunlara işâret eden âyet, Allah'ın birliğini vurgulayan bir cümle ile bağlanıyor: " *'O, ancak bir tek Tanrıdır, ben sizin, Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım!' de."*

---

1. Buhârî, Rikak: 18; Müslim, Münâfikîn: 71; Dârimî, Rikak: 24; İbn Hanbel, Musned: 2/451, 482.
2. Buhârî, Daavât: 18.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ اَلَّذِينَ خَسِرُوا

اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا

اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

20- Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar (onun Allah tarafından vahyedildiğini bilirler), *ama kendilerini ziyâna sokanlar inanmazlar. 21- Allah'a yalan uyduran, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Zâlimler de kurtuluş yüzü görmezler!*

Tefsîr:

20-21: Bu âyetlerde Kitâb ehlinin, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini, ona gelen Kur'ân'ın, Tanrı vahyi olduğunu, oğullarını tanıdıkları gibi tanıyıp bildikleri; Allah'a yalan uydurandan veya O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimsenin olmadığı; zâlimlerin ise asla başarıya ulaşamayacakları belirtiliyor.

Müfessirlerin anlattıklarına göre müşrikler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e itiraz ederek: "Biz, yahûdî ve hıristiyanlara senin durumunu sorduk. Onlar, Kitâblarında senden söz edilmediğini söylediler." demişler ve bunun üzerine 19 ncu âyet inmiş.

Bu rivâyetin doğruluğu şüphelidir. Çünkü evvelâ bu Sûre, bütün olarak inmiştir. Âyetlerinin ayrı ayrı olaylar üzerine indiği söylenemez. Sonra âyet Mekke'de inmiştir. Gerçi Medine'de indiğini söyleyenler de vardır ama bu doğru değildir. Bütünüyle Mekke'de inmiş olan sûrenin her âyeti olduğu gibi bu âyeti de Mekke'de inmiştir.

Mekke'de bir kütle halinde Kitâb ehli yoktu. Ancak bir iki hıristiyan veya Yahûdî olabilir. Mekke'de inen âyetlerde Kitâb ehlinden övgü ile söz edilir. O zaman dışarıdan, Hz. Peyğamber'in adını, kavmini Allah'a kulluğa çağırmağa başladığını duyan Kitâb ehlinin, Peyğamber(s.a.v.)e karşı tutumları olumlu idi. Bu bakımdan onun öğretilerini duyanlar veya tek tük kendisini dinleyenler, bu öğretilerin gerçekliğini, kendi Kitâblarının içeriğine uygun olduğunu itirâf ediyorlardı. Henüz Mekke devrinde Kitâb ehli ile Hz. Peyğamber

arasında bir sürtüşme yoktu. Bu sürtüşme, Hz. Muhammed(s.a.v.)in Medine'ye hicretiyle başlamıştır. Bunun sebebi de Medine Yahûdîlerinin, bölgede otoriteyi ve ekonomi hakimiyetini elden kaçırma endişeleridir.

Şimdi önceki âyetlerde Allah'ın bir, Hz. Muhammed(s.a.v.)in gerçek peyğamber, Kur'ân'ın da Allah'ın vahyi olduğu çeşitli kanıtlarla anlatıldıktan sonra 19 ncu âyette Kur'ân'ın, insanları uyarmak için Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedildiğine Allah'ın tanık olduğu; 20 nci âyette de bilgili Kitâb ehlinin, Hz. Muhammed'e gelen sözlerin vahiy, kendisinin de peyğamber olduğunu, oğullarını tanıdıkları gibi kesin olarak tanıyıp bildikleri vurgulanmış ve âyetin sonunda insaflı herkesin Kur'ân'a inanacağını belirtmek üzere, yalnız kendilerini ziyana sokan kasıtlı, peşin fikirli, inatçı kimselerin inanmayacakları ifade edilmiştir.

20 nci âyet, Medine'de inen Bakara Sûresinde de tekrar edilmiştir. Yalnız orada Kitâb ehlinin, bu Kur'ân'ı, oğullarını tanıdıkları gibi tanıyıp bildikleri ifade edildikten sonra onlardan bir grubun, bile bile hakkı gizledikleri belirtilmektedir. O ifade ile bu ifade arasında fark vardır. Bu âyet indiği sırada henüz Kitâb ehlinden olumsuz bir davranış görülmediğinden, burada onlardan bazılarının hakkı gizlediklerinden söz edilmiyor. Ama orada, ifadenin sonu biraz sertleşerek, Kitâb ehlinden bazılarının hakkı gizledikleri söyleniyor. Çünkü o âyet, Medine'ye hicretten ve Yahûdîlerle sürtüşme başladıktan sonra inmiştir. Orada muhâtab yahûdîlerdir. Burada ise muhâtab müşriklerdir.

Kitâb ehlinden bazı kimselerin Kur'ân'a son derece saygı gösterdikleri, gerek Mekke devrinde, gerek Medine'de inen bazı âyetlerde anlatılmaktadır. Mekke'de inmiş olan A'râf Sûresinin 157 nci, Kasas Sûresinin 52-53 ncü, İsrâ Sûresinin 107-109 ncu âyetleri; Medîne'de inmiş olan Âli İmrân Sûresinin 112-114, 119 ncu, Mâide Sûresinin 82-83 ncü, Furkan Sûresinin 7-8 nci âyetleri, Kitâb ehlinden bazı kimselerin, Kur'ân'a saygısını belirten sahneler sunar.

Bu âyetler, yıllarca okunmuş, çevredeki insanlar bunları duymuştur. Bunlara kimsenin itirazı olmadığına göre demek ki Kitâb ehlinden insâflı bilginler ve onların sözüne uyanlar, Kur'ân'a inanmışlar, müslüman olmasalar dahi onun vahiy eseri olduğunu kabul ve itirâf etmişlerdir. İşte bundan dolayı Kur'ân, Kitâb ehlinin, bunu, oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını haber veriyor. Onların tasdik itirâfını da kendisinin gerçekliğine tanıklardan bir tanık gösteriyor.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Medine'ye hicret ettikten sonra yahûdî bilginlerinden Abdullâh ibn Selâm müslüman olmuştu. Hz. Ömer ona bu âyetten sordu:

"—Allah, bu âyeti Peyğamberine indirdi (Kitâb ehlinin, onu, oğullarını

tanıdıkları gibi tanıdıklarını bildirdi). Bu tanıma nasıldır? dedi. Abdullah şöyle cevap verdi:

"—Ey Ömer, onu sizin aranızda görür görmez oğlumu tanır gibi tanıdım, hattâ Muhammed'i, oğlumdan daha iyi tanıdım. Onun, Allah'ın gerçek elçisi olduğuna tanıklık ederim" [1].

Bu rivâyetten, Kitâb ehlinin, oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarının, Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu anlaşılmaktadır. Fakat âyetlerde o tanıdıkları şey ile kasıt, Hz. Muhammed(s.a.v.)den ziyade, ona gelen Kur'ân'dır. Kitâb ehli, Kitâblarının dilini bilmeyen ve hiç Tevrât okumamış olan Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen sözlerin, Kitâblarında bulunan gerçeklere uyduğunu görmüş ve onun, ancak bir vahiy olabileceğini anlamışlardı. İşte onların tanımaları, Kur'ân'ın kendi Kitâblarındaki gerçeklere uyan bir vahiy eseri olduğunu bilmeleridir. Yoksa onlar zaten Hz. Muhamme(s.a.v.)i tanıyorlardı. Önemli olan, onun şahsını tanımak değil, ona gelen sözlerin Tanrı vahyi olduğunu tanımak, onları kabul ve tasdik etmektir.

21 nci âyette: *"Allah'a iftirâ eden veya Allah'ın âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimsenin olamayacağı"* vurgulanıyor. Burada Allah'a iftirâ edenle kasdedilen, Hz. peyğamber'dir. Yani eğer Hz. Muhammed (s.a.v.), kendi uydurduğu sözleri Allah'a mal edip "Bunlar Allah'ın vahyidir" derse, ondan daha zâlim kimse olamaz. Oysa Hz. Muhammed, Allah'tan korkan, doğru bir insandır. Böyle bir şeyi yapmayacağına göre bu sözler, Allah'ın vahyidir. O halde bu sözleri duyanlar, bunları kabul etmeyip yalanlarlarsa, onlardan daha zâlim kimse olamaz. Zirâ Allah'ın âyetlerini kabul etmeyenler, en haksız, en zâlim, en sapık insanlardır.

Bize bu mânâ doğru gelmektedir. Fakat müfessirlerin çoğu, *"Allah'a iftirâ eden"* kelimesiyle Allah'ın ortakları olduğunu iddiâ eden, kendi kendilerine helâl, haram hükümler koyup bunları Allah'ın buyruğu gösteren müşriklerin kasdedildiğini söyler. Gerçi bu mânâ da muhtemeldir ama birinci mânâ, âyetin sözgelimine daha uygundur.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ
الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/179.

رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَ
ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

22- Hepsini topladığımız, sonra ortak koşanlara: "Hani sandığınız ortaklarınız nerede?" dediğimiz gün; 23- Sonra onların: "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar değildik!" demelerinden başka çareleri kalmadığı (gün)*; 24- Bak ki, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden sapıp gitti!*

Tefsîr:

22-24: Bu âyetlerde Allah'tan başka tanrı tanıyan müşriklerin, âhiretteki durumlarından biri sergilenmektedir: Allah onların hepsini bir araya topladığı gün sorar: *"Bana ortak sandığınız, ortaklarınız nerede?"* Allah'ın yanında putlara da tapanlar, dâvâlarının boş olduğunu görürler, işledikleri ağır suçtan utanır, ne diyeceklerini şaşırırlar, inkâr etmeğe kalkışırlar: *"Vallahi Rabbimiz, biz ortak koşmadık!"* demekten başka çareleri kalmaz.

Bu söz, yaptığının büyük suç olduğunu anlayınca neye uğradığını bilemeyen, sorumluluktan kurtulmak için şaşkınlıkla suçunu inkâra kalkışan suçlunun ruh hâletini tasvir etmektedir. Belki de onlar, bu sözleriyle, dünyâda bile bile ortak koşmadıklarını, yaptıkları işi Allah'a tapınmaya aykırı sanmadıklarını ifâde etmek isterler. Çünkü kendileri, bu inançlarının doğru olduğunu sanıyorlar, bunu Allah'a ortak koşma kabul etmiyorlardı. Taptıkları tanrılar, kâinâtın genel yöneticisinin emir ve kontrolünde, her biri bir işe bakan tanrılar sanıyorlardı. Allah'ın huzurunda, ortak koşmadıklarını söylemekle kendi kendilerini yalanlarlar, ortak koştukları şeyler de kaybolup gider. Çünkü onlar gerçek değil, sanılardan ibaret edi. Gerçekler âleminde zannın, vehmin işi yoktur. Gerçekler ortaya çıkınca vehimler, sanılar, tahminler yok olur. Allah'ın huzurunda kendilerine, tanrılarından ne yardımcı, ne de bir dost bulurlar. Dehşet ve ürperti içinde kalırlar.

Bugün ne zamandır? Müfessirler bugünün, kıyâmet günü olduğunu söylerler. Bize göre ruhlar bedenlerden çıkıp Allah'ın huzuruna gittiği zamandır. Bedenden ayrılan ruh, Allah'ın huzuruna çıkarılır, yaptığının hesabını verir. Bu olayın, herkesin başına geleceğini belirtmek üzere *"Onları, huzuruna topladığı gün"* buyuruyor. Bedenlerden ayrılan ruhlar, hep İlâhî huzurda toplanır. İşte putatapanlar, bu huzura vardıklarında, yaptıklarının batıl

olduğunu görür, dehşetten ne yaptıklarını şaşırır, kurtuluş için böyle söylerler. Her ruh cesetten ayrılınca böyle bir sahne olur. Her ân kim bilir nice ruhlar, bedenlerden ayrılıp o huzurda toplanmaktadırlar. Muhakkak ki Kıyâmette de ruhlar, topluca Yüce Dîvân'a sevk edileceklerdir.

Yüce Allah, bu âyetlerle, bâtıla sapan, kibir ve gururlarında direnenlerin geleceklerine âit bir sahneyi açıp gösteriyor. Böylece gönüllerini ibret almaya, Hak'tan korkmaya hazırlıyor. Sonra tekrar o sahneyi kapatıp dünyâdaki hallerine dönüyor, onların, Kur'ân karşısındaki tutumlarını sergiliyor:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاؤُكَ
يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ
يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

25- İçlerinden seni dinleyenler vardır; fakat biz, onu anlamalarına engel olmak için kalblerinin üstüne kılıflar, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. (Onlar) *her mu'cizeyi görseler de yine ona inanmazlar. Hattâ sana geldiklerinde seninle tartışırlar, o kâfirler: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" derler. 26- Onlar hem insanları ondan menederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini mahvediyorlar ama farkında değiller!*

Tefsîr:

25-26: Bu âyetlerde kâfirlerin, Kur'ân karşısındaki tutumları tasvîr edilmektedir. Onlar Kur'ân dinliyorlardı ama kibir ve inatları, gönüllerine ve kulaklarına perde oluyordu. Bundan dolayı Kur'ân gönüllerine nüfûz etmiyordu.

Allah'ın, kalblerinin üzerine perdeler koyması, onların gerçeği anlama kabiliyetlerinin kapalı olduğunu gösterir. Bu kabiliyetlerini kapatan da kendi tutumları, cehaletleridir. Kur'ân, onların hakka karşı isteksizliklerini bu üslûp içinde anlatmıştır. Hakikati bir türlü kabul etmeyen, görmeyen kimseye: "Allah gözünü kör etmiş, gerçeği görmüyor" deriz. Kur'ân da aynı anlamı

kasdetmiştir. Allah'ın, müşriklerin gönüllerine perdeler koyması, kendi cehaletlerinin, şehvet ve ihtiraslarının, anlayış ve kabiliyetlerini köreltmesi anlamına gelir. Gerçeği görmüyorlar, sırf keyiflerine, heveslerine kapılıp itiraz ediyorlar, hasedleri, kibirleri, tarafsız olarak dinlemelerine, salim kafa ile düşünüp anlamalarına engel oluyor. Cehâlet ve taassup, anlayışlarını kısırlaştırıyor. Böyle kimselere Kur'ân tesir etmez. Allah'ın ne kadar âyeti varsa hepsini görseler yine inanmazlar. Çünkü onlar inanmamakta kararlıdırlar.

Kendileri inanmadıkları gibi başka insanların da Kur'ân dinlemelerine, inanmalarına engel olurlar. Böylece hem kendilerini saptırırlar, hem de başkalarını şaşırtırlar. Ne kendileri yararlanırlar, ne de başkalarının yararlanmasına fırsat verirler. Böylece farkında olmadan kendi kendilerini mahvettikleri gibi etkileri alanına giren kimseleri de mahvederler.

Müfessirlerin anlattıklarına göre Ebû Süfyân, Velîd ibn Muğîre, Nadr ibn Hâris, Ukbe ve Utbe, Ümeyye, Hâris ibn Âmir ve Ebûcehl bir gün, Hz. Peyğamber(s.a.v.)i dinlemişler. Sonra Nadr ibn Hâris'e dinlediği sözler hakkında düşüncesini sormuşlar. Nadr:

—Ben, onun söylediklerinin bir kısmını doğru sanıyorum, demiş. Ebûcehl de:

—Hayır, bizim için ölmek, onun sözlerini kabul etmekten yeğdir, demiş.

"وجعلنا على قلوبهم أَكِنَّةً": *Kalblerinin üzerine kılıflar koyduk* " âyeti, ehli sünnete göre Allah'ın, inanmayı gönülden çevireceğini, dilediği kimselerin inanmalarına engel olacağını ifade eder. Çünkü Allah, kalbin üstüne, inanmasına engel olan perde koyduğunu bildirmiştir. Bu, Allah'ın, o kimsenin inanmasına engel olması demektir. Yani Allah, dilediğine iman ihsan eder, dilediğini kâfir yapar. İrâde O'nun elindedir.

Mu'tezileye göre bu âyet, Hz. Peyğamber'le alay için: *"Senin bizi çağırdığın şey hakkında kalblerimiz kılıflar içindedir, söylediğin sözleri kalblerimiz anlamaz, kulaklarımız da perdelidir, duymaz"* diyenlerin durumunu tasvîr için böyle söylemiştir. Böyle deyip inanmak istemeyenleri : *"Hayır, Allah onları, küfürleri* (inkârları) *yüzünden lanetlemiştir"* âyetiyle kınamaktadır. Eğer onların inkâr etmelerini Allah yapmış ise böyle söylemelerinden dolayı niçin onları kınasın? Çünkü doğruyu söylemektedirler. Mu'tezile, bu âyeti birkaç şekilde yorumlar:

1) Müşrikler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in Kur'ân okumasını dinliyorlardı. Maksatları Kur'ân dinlemek değil, gizlice Kur'ân okuduğu yeri öğrenip onu öldürmek idi. Onlar bu amaçla Kur'ân dinlemeğe geldiklerinden, Allah gönüllerine uyku verdi. İşte Allah'ın, kalblerinin üzerine koyduğu perdeler,

onlara verdiği uykudur. Uyku dolayısıyle kulaklarına ağırlık basıyordu.

2) Allah, inanmayacağını, küfür üzerinde öleceğini bildiği kimsenin kalbine bir alâmet koyar. Bu alâmeti gören melekler, onun inanmayacağını anlarlar. İşte bu alamet, onların inanmayacağına delîl olur. Perde, Allah'ın, kalb üzerine koyduğu alâmettir.

3) Müşriklerin küfür ve inatlarında ısrarları, imandan dönmelerine sebebolmuştur. Bu durum, inanmaya engel olan perdeler gibidir. Allah, onların durumlarını, kalblerinin üstüne perdeler koymakla anlatmıştır [1].

Bu düşünceler, toplumun gelişmesiyle ortaya çıkan Kelâm tartışmalarıdır. Kur'ân'ın amacı, ne Cebriyye, ne de Kaderiyye görüşünü isbattır. Kur'ân'ın amacı, böyle tartışmalardan uzaktır. Âyet, inatları yüzünden kâfirlerin basiretlerinin kapandığını; inatlarının, hasetlerinin, cehâletlerinin, anlayış yeteneklerini dumura uğrattığını belirtmektedir.

İnanmamak, müşriklerin gönül eylemidir. Fakat her eylem, Allah'ın izni ve O'nun yasaları aracılığı ile ortaya çıkar. Anlayışın kapanması, psikolojik bir olaydır. Her olay birtakım iç ve dış etkenlerle oluşur. Bu olayın sebepleri, müşriklerin câhillikleri, kibirleri, hasetleri, kendilerini üstün görüp Hz. Muhammed(s.a.v.)e uymağa tenezzül etmeme düşünceleridir. Buna benzer çeşitli sebepler birleşerek bu psikolojik olayı doğurmuştur.

Şimdi bu sebeplerin ruha tesir etmesi, Allah'ın koyduğu psişik yasaların sonucudur. Şu sebeplerin şu sonucu doğurması, Allah'ın koyduğu bir yasadır. Kâinât olayları, toplum olguları ince yasalara dayanmaktadır. Bu sebep ve sonuç yasalarını koyup yöneten Allah'tır. Bundan dolayı bütün fiillerin dayanağı, üzerinde durduğu taban, İlâhî kudret ve irâdedir. Fiiller temelde bu irâde ve kudrete dayandığından, müşriklerin kalblerinin kapanması, Allah'ın sebep ve sonuç yasaları uyarınca oluştuğundan, bu psişik olay, Kur'ân'da: *"Allah'ın, gönüllerine kılıflar koyduğu"* şeklinde ifade edilmiştir. Yaptıkları olumsuz davranışlar, Allah'ın yasaları gereği bu sonucu verdi, demektir. Ama bu sonucun sebepleri, müşriklerin kendi davranışlarıdır. Bundan dolayı sonuçtan onlar sorumludurlar. Fi'li yapan Allah, mevcut sebepleri o sonuca ulaştıran, Allah'ın yasalarıdır. Ama sorumlu olan onlardır. Çünkü sebepler onlardan gelmiştir.

وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ

1. Mefâtî'ul-ğayb: 12/186-187.

بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ
مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

27- Onların, ateşin başında durdurulmuş iken: "Âh ne olurdu keşke biz (dünyâya) *geri çevrilseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!" dediklerini bir görsen! 28- Hayır, daha önce gizlemekte oldukları, onlara göründü. Geri gönderilselerdi yine menedildikleri şeyi yapmağa dönerlerdi. Çünkü onlar yalancılardır.*

Tefsîr:

27-29 ncu âyetlerde de yine müşriklerin, bir âhiret sahnesi sergileniyor: Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, ateşin karşısında durduruldukları zaman dünyada yaptıklarına pişman olurlar: *"Keşke geri döndürülsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek ve inananlardan olsak!"* derler. 27 nci âyet, onların bu psikolojik durumlarını canlandırmaktadır.

28 nci âyet de bu âteşin mâhiyetini ve onlar tekrar dünyâya gönderilmiş olsalar ne yapacaklarını anlatmaktadır. Bu âyete iki mânâ verilmiştir: Kâfirler bu sözü, yani dünyâya geri dönme isteklerini samimî olarak söylemezler. İçlerinde küfür gizlidir. Fakat duydukları korku yüzünden böyle söylerler. Yoksa dünyâya döndürülseler, eskiden olduğu gibi yine inkâr ederler.

İçlerinde gizlediklerinin ortaya çıkması, dünyâda gönüllerinde taşıdıkları küfrün gerçek yüzünün ortaya çıkmasıdır. Orada küfrün gerçek yüzü ortaya çıkınca o korkunç manzaradan kurtulmak için dünyâya döndürülmek isterler.

Bu mânâdan şu sonuç çıkar: Dünyâda içlerinde taşıdıkları küfür, âhirette ateş, azâb şeklinde karşılarına çıkar. Demek insanın içinde taşıdığı temel düşünceler, inançlar bu hayattan sonra bir şekle girerek insanın karşısına çıkmaktadır. İnsan, içinde sürekli taşıdığı, benimsediği inançlarının gerçek yüzünü, hakiki bir varlık gibi görür. Bu şekil, ya cennet nimeti veya cehennem azâbıdır. Nitekim insanın amelleri de birer şekle bürünüp kendisine görünür.

İnsanın düşünceleri, düşünceye dayalı eylemleri, ruhsal âlemde birer şekle bürünmektedir. Âhiret nimeti veya azâbı, dünyâdaki düşünce ve davranışlarının timsâlidir. Bunlar rûhânîdir, dünyâdaki nimet ve azâblara benzese

de mâhiyetleri onlardan ayrıdır. Çünkü ma'nevîdir, maddî değildir. Şekilli göründüğünden dolayı biz bunlara maddî diyoruz. Fakat bunları, dünyadaki maddeler gibi sanmak hatâlı olur. Nitekim: " وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا : *Onlara, dünyâdakilere benzer* (nimetler) *verilmiştir.*"[1] âyeti, cennet nimetlerinin, dünyâdakilere benzer verildiğini bildiriyor. Demek cennet nimetleri, dünyâdaki nimetlerin aynı değil, fakat benzeridir. Şekilce benzer ama mâhiyetçe farklıdır.

İşte insanların, karşısında durduruldukları zaman korkudan ürperecekleri ateş de maddî bir ateş değil, içlerindeki küfür ve ilhâdın almış olduğu şekildir. Küfür ve ilhâdları kendilerine görünmüştür: *"Hayır, içlerinde gizledikleri, kendilerine göründü."* âyeti bunu belirtmektedir. Münkirler, inkârlarının gerçek yüzünü gördüklerinde o düşüncelerinden ürperirler, o düşüncelerin elinden kurtulmak için dünyâya döndürülmek ve yeni yaşamlarında inanmak isterler. Fakat bu, onların o andaki psikolojik hallerinden doğan temennîleridir, korkunun sonucudur. Dünyâya gelseler o hali unutur ve yine inkâr ederler.

Bu, insanın za'fıdır. İnsan nice işlerinin sonunda pişman olur, bir daha öyle yapmayacağını söyler, tevbe eder ama korkuyu atlatınca aynı sonuçları doğuracak hatâları yine işler, yine yapar, yine pişman olur. Binlerce kere tevbe edip yine günâhlarına dönenler vardır.

İkinci mânâya göre: Kâfirlerin dünyada gizledikleri, Peygamber'in doğru söylediğini bilmeleridir. Onlar Peyğamber'in doğru söylediğini biliyorlar, fakat çevrelerine bunu söylemiyorlar; başkaları ona inanmasın diye bu düşüncelerini gizliyorlardı. Bu mânâ da muhtemel ise de birinci mânâ, âyetin sözgelimine daha uygundur.

وَقَالُوٓا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى
رَبِّهِمْ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ
السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى

1. Bakara Sûresi: 25.

ظُهُورِهِمْ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ

وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

29- Dediler ki: "Dünya hayâtımızdan başka bir hayât yoktur. Biz diriltilecek değiliz." 30- Onları, Rablerinin huzurunda durdurulmuş iken bir görsen; (Allah): *"Bu gerçek değil miymiş?" dedi. Dediler ki: "Evet, Rabbimiz hakkı için gerçektir!", "Öyle ise inkâr ettiğinizden dolayı azâbı tadın!" dedi. 31- Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten ziyâna uğradı*(lar). *Nihâyet kendilerine ansızın o sâat gelip çatınca, günâhlarını sırtlarına yüklenmiş olarak: "Hayâtta* (iyi işler yapmaktan) *geri kalıp günâh işlememizden ötürü vah bize!" dediler. Bakın ne kötü işler yüklenip taşıyorlar! 32- Dünya hayâtı sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette âhiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?*

Tefsîr:

İnkârcıların âhiretteki durumlarını belirleyen bir sahne takdim edildikten sonra dünyâya dönülüyor ve dünyâda onların neler söyledikleri anlatılıyor:

29- Onlar dünyânın ötesini inkâr etmişlerdi. Diyorlardı ki: *"Ne varsa hep bu dünyâ hayâtımızdır. Bu dünyâdan sonra bir hayât yoktur. Biz bir daha diriltilecek değiliz."*

30- İşte dünyanın ötesini inkâr eden bu kimselerin, Allah'ın huzuruna çıkarıldıkları zamanki durumları şöyle tavsir ediliyor: *"Sen onları, Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman bir görseydin: Allah onlara: 'Bu gerçek değil mi?' diye sordu. Onlar da: 'Evet, Rabbimiz hakkı için gerçekmiş' dediler. "* İnkâr etmediler, çünkü gerçeğin içinde yaşamaktadırlar. Allah da onlara: *"Öyle ise inkârınızdan dolayı azâbı tadın!"* buyurdu.

Dünyâ ötesindeki yaşam, geçmiş kipiyle anlatılıyor. Müfessirlere göre âyetler, müşriklerin, Kıyâmetteki hallerini anlatmaktadır. Ancak Kıyâmetin, geçmişte vukubulmuş bir olay kadar gerçek olduğunu vurgulamak için gelecekteki olay, geçmiş zaman kipiyle anlatılmıştır.

Bizce bu ifâde, Kıyâmet olayından daha geniş bir anlam taşır: Dünyâda her an ruhlar, bedenlerinden ayrılmakta ve Allah'ın huzuruna çıkarılmaktadır.

Ölenlerin ruhları, Rabbin huzuruna çıkar, dünyâ hayâtının hesâbını verirler. İşte bu âyetler, bu dünyâ yaşamını tamamlayıp Rabbin huzuruna çıkan inkârcı ruhların durumunu anlatmaktadır. Bu olay geçmişte olmuştur, şimdi olmaktadır, gelecekte olacaktır, her an devam etmektedir. Kıyâmette ruhların, yeni bedenlere girip Yüce Dîvâna çıkmaları da ayrıdır. O zaman bütün ruhlar o Dîvânda hesab verirler. Âyet bu hesapların hepsini kapsamına alır.

31 nci âyette Allah'ın huzuruna çıkmayı, Allah ile buluşmayı kabul etmeyenlerin durumları anlatılmaktadır. Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar ziyâna uğrarlar. Çünkü inkârları içinde bocalarken birden bire ömür bitiverir, o sâat gelip çatar. Gelip çatan sâat de yine Kıyâmet sâati olarak tefsîr edilir. Bizce bu sâat, ömrün sona erme zamanıdır. İnsan dünyâya dalmış hiç ölmeyecekmiş gibi davranırken birden bire ömür sona eriyor, ölüm gelip çatıyor, süre bitiyor. Bu, herkesin başına gelen bir olaydır. Kur'ân, herkesin başına gelen bu olayı onlara hatırlatıyor ki öğüt alsınlar. Çünkü bu olay, er geç kendi başlarına da gelecektir. Ama Kıyâmet onlar için çok uzak olabilir. Nitekim Kur'ân'ın ilk muhatabı olan peyğamber devrindeki müşrikler, Kıyâmeti görmemişlerdir, Kıyâmetin daha ne zaman geleceğini de Allah bilir. Ama ölüm sâati herkese olduğu gibi onlara da gelmiştir. İşte Kur'ân, hayâtlarında mutlaka başlarına gelecek olayı hatırlatarak onları uyarıyor.

Ömürlerinin tükendiğini görenler, koca bir ömrü boşa harcayıp güzel işler yapmadıklarına yanarlar: *"Yapmadığımız güzel amellerden dolayı vâh bize!"* derler. Günâhlarını da sırtlarında taşırlar. Taşıdıkları şeyler utanç yüküdür. Ne kötü şeyler taşıyorlar! Süddî şöyle demiş: "Her zâlim adam kabre girdiği zaman kara yüzlü, kötü kokan, kirli elbiseli bir adam da onunla beraber kabre girer. Bu kimse o adamı görünce:

—Senin yüzün ne kadar çirkin! der. O da:

—Senin yaptığın işler de böyle çirkindi, der.

—Sen ne kadar kötü kokuyorsun! der. O da:

—Senin yaptığın işler de böyle kokuyordu, der.

—Senin elbisen ne kadar kirli! der. O da:

—Senin işlerin de böyle kirli idi, der.

—Sen kimsin? der. O:

—Ben senin yaptığın işlerim, der.

O adam onunla beraber kabirde kalır, Kıyâmet günü dirildiği zaman ona:

—Ben seni dünyâda lezzetlerle, şehvetlerle taşıyordum, bugün de sen beni taşıyacaksın, der ve sırtına biner. Onu sürer, nihayet ateşe sokar. İşte yüce Allah'ın: *"Onlar, günâhlarını sırtlarında taşıyorlar, bakın ne kötü şeyler*

yüklenip taşıyorlar!" sözünün anlamı budur [1].

Müfessirler demişlerdir ki: Mü'min kabrinden çıktığı zaman yüzü en güzel, kokusu en nefîs olan bir şey kendisini karşılar:

—Ben senin amelinim. Dünyâda ben sana binmiş idim, bugün de sen bana bin, der.

—Kâfir de kabrinden çıkınca onu en çirkin suratlı ve en pis kokulu biri karşılar:

—Ben senin amelinim. Dünyâda sen bana binmiş idin, bugün de ben sana bineceğim, der [2].

32 nci âyet de dünyâ hayâtının bir oyun ve eğlence olduğunu, Allah'ın azâbından korunanlar için âhiret hayatının, bu hayâttan daha hayırlı olduğunu söylüyor ve *"düşünmüyor musunuz?"* sorusuyla insanı ibrete, düşünceye sevk ediyor. Âhiret âlemine nisbetle dünyâ hayâtı, bir oyun gibidir. Oyun nasıl çabuk geçerse, dünyâ hayâtı da öyle çabuk geçer. Bu ifâde, âhiret hayâtının azametini, üstünlüğünü, ciddîliğini vurgulamaktadır. Âhirete oranla burası bir oyun ve eğlence durumundadır. Gerçek ve ciddî hayât, âhiret hayâtıdır. Ama çoğunlukla o gerçeği değil, bu eğlenceyi yeğlerler. Ömürlerini bir oyalanma içerisinde geçirirler.

Âhireti inkâr edenler, varsa yoksa dünyâ deyip, başka bir hayât kabul etmediklerinden onların bu düşüncelerinin yersizliğini belirtmek için yüce Allah, âhiret hayâtının, dünyâ hayâtından çok daha iyi olduğunu, âhirete oranla dünyâ yaşamının, bir oyun ve eğlenceden ibaret bulunduğunu, asıl gerçek yaşamın, âhiret yaşamı olduğunu belirtmek istiyor. Fahr-i Râzî şöyle diyor:

"İnsan, oyun ve eğlenceden, yaptığı anda zevk alır, ondan ayrıldıktan sonra pişman olur, huzursuzluk duyar. Eğlenceye dalınca da ömür çok çabuk geçer. İşte dünyâ hayâtı da böyledir. Yaşandığı sürece zevkli gelir, çabuk geçer ama ondan ayrılınca kişi, kendisini başka bir hayâta hazırlamamış ise dünyâdan kendisine sadece pişmanlık kalır.

"Oyun ve eğlencenin süresi azdır. Âhirete göre dünyânın süresi de çok azdır, bir göz açıp yumma kadar kısadır. İşte bunları düşünenler, bu eğlence ve oyalanma hayâtına dalmaz, âhiret yaşamı için hazırlanırlar. Âhireti dünyâya tercih ederler. Âhirete inanır, onu kazanmak için hidâyet yolunda yürürler. Bunun için dünyâlarını da güzel huylarıyle, adâletleriyle, çalışmalarıyle onarırlar.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/130.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/199

"Hep oyun, eğlence ve dış görünüş ile uğraşanlar aldanırlar. İşlerin iç yüzünü düşünenler oyun ve eğlenceye dalmazlar. Gerçek hayâtı düşünenler de dünyâya dalmazlar. Oyun ve eğlence çocuklara, câhil ve gâfillere yaraşır. Olgunlar, oyun ve eğlenceden uzak kalır. Ancak işlerin içyüzünü düşünmeyen câhil ve gâfiller dünyâ lezzetlerine dalarlar. Gerçeği araştıran hekimler, bu dünyâ lezzetlerinin hep aldanma olduğunu, gerçek olmadığını bilirler. Âhiret yurdu, korunanlar için daha hayırlıdır. Çünkü dünyânın hayırları iki şehvetin (ağız ve bel şehvetlerinin) doyumundan ibarettir. Bunların doyumu, aslında düşük bir şeydir. Zirâ en âdî hayvanlar bu hususta insanla ortaktırlar. Hattâ hayvanlar bu konuda insandan daha ileridirler. Meselâ deve insandan çok yer. Horoz ve serçe isandan daha çok cinsel ilişkide bulunur. Kurt parçalamada, akrep ısırmada daha güçlüdür. Eğer bu iki şehvetin doyumu, şeref kazandırsaydı, bunları daha fazla yapan, daha şerefli olurdu. O zaman bütün ömrünü yemekle, ya da cinsel ilişki ile geçiren insanın daha şerefli olması, övülmesi gerekirdi. Halbuki böyle olmadığı, herkesçe bilinmektedir. Tersine böyle insanlar hakir görülürler. Bundan dolayı insanlar bu gibi şeylerle övünmezler, bunları gizlerler. Akıllılar, cinsel ilişkiyi gizli yaparlar, herkesin içinde yapmazlar. İnsanlar birbirlerine kızdıkları zaman cinsel ilişki ile ilgili sözlerle hakaret ederler. Bu, o ilişkinin çirkinliğinden dolayıdır.

"Yeme, içme ve cinsel ilişki, acıyı gidermek (ihtiyâcı karşılamak) içindir. Hal böyle olunca bu lezzetlerin bir hakikati yoktur. Bunlar arazdır, gelip geçici şeylerdir.

"Bütün bunlar, bu lezzetlerin düşüklüğünü gösterir. Rûhânî saâdetler ise süreklidir, yücedir. Bundan dolayı bir kimsenin kendini çok ilme verdiğini, cismânî lezzetlerden el çektiğini görünce insanlar ona saygı beslerler, hizmet ederler. Bütün bunlar cismânî lezzetlerin yüceliğini gösterir."[1].

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذ۪ي يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِم۪ينَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا
كُذِّبُوا وَاُو۫ذُوا حَتّٰٓى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَٓاءَكَ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/201.

مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾ وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ
أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ
الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

33- Biliyoruz onların dedikleri seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler, bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. 34- Senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Yalanlamalarına ve eziyet edilmelerine sabrettiler, nihayet onlara yardımımız yetişti. Allah'ın kelimelerini (yardım va'dini) *değiştirebilecek kimse yoktur. Sana da elçilerin haberinden bir parça gelmiştir. 35- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse , haydi* (yapabilirsen) *yerin içine* (inebileceğin) *bir delik, ya da göğe* (çıkabileceğin) *bir merdiven ara ki onlara bir mu'cize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidâyet üzerinde toplardı. O halde câhillerden olma! 36- Ancak işitenler* (çağırıya) *gelir; ölülere gelince, Allah onları diriltir, sonra O'na döndürülürler!*

Tefsîr:

33- Yüce Allah, inkârcıların ısrarlı inatları karşısında üzülen Elçisini tesellî için buyuruyor ki: Onların sözlerinin, seni üzdüğünü biliyoruz. Fakat sen üzülme. Onlar gerçekte seni değil, Allah'ın âyetlerini yalanlıyorlar. Onların seni yalanlamaları, sana gelen âyetler yüzündendir. Allah'ın âyetlerini kabul etmek istemedikleri için seni yalanlıyorlar. Yalanlamaları, gerçekte sana değil, Allah'a yöneliktir.

Ebûcehl'in, Hz. Peyğamber'e: "Biz seni yalanlamıyoruz, fakat senin getirdiğin şeyi yalanlıyoruz" dediği rivâyet edilir[1]. نحن أعلم بما يستمعون به إذ
يستمعون إليك وإذ هم نجوى: *Biz onların seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zâlimlerin: 'Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz' dediklerini gayet iyi*

1. Câmi'u'l-beyân: 7/182.

biliyoruz." [1] âyetinin tefsîrinde anlatacağımız üzre üç Kureyş lideri, birbirinden gizli olarak geceleyin Peygamber'in evinin çevresine gidip onun Kur'ân okumasını dinlemişler, sabahleyin evlerine dönerken birbirleriyle karşılaşmışlar. Aynı şeyi üç kere yapmışlar, sonunda birbirlerine, dinledikleri sözler hakkındaki düşüncelerini sormuşlar. Ebucehl, şimdiye dek Abdi Menâf oğullarıyle şerefte yarıştıklarını, şimdi onların içinden peygamber çıktığını; kendileri, âileleri içinden bir peygamber çıkaramayacakları için onu kabul etmeyeceklerini söylemiştir [2].

34- İşte bu inat ve direnmelerin, aslında Hz. Muhammed(s.a.v.)in şahsına değil, Allah'ın âyetlerine karşı olduğunu bildiren Kur'ân, yine Peygamber(s.a.v.)i tesellî için 34 ncü âyetinde, daha önceki peygamberlerin de yalanlandığını, fakat onların, Allah'ın yardımı gelinceye kadar sabrettiklerini, Allah'ın sözlerini, takdir ettiği olayları, kullarına takdir ettiği yardım ve zaferi hiç kimsenin değiştiremeyeceğini ifade ediyor.

Kelime, Allah'ın, mü'min kullarına yardım va'didir."ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين. إنهم لهم المنصورون. *: Gönderilen elçi kullarımıza, mutlaka kendilerine yardım edileceğine dair sözümüz geçmiştir"* [3], " كتب الله لأغلبن أنا ورسلى*: Allah, mutlaka ben ve elçilerim galip geleceğiz diye yazmış*(karar vermiş)*tir"* [4] gibi kararlar, Allah'ın, peygamberlerine yardım edeceği hakkındaki sözleridir.

"Sana, elçilerin haberinden bir parça gelmiştir": Allah'ın, onlara nasıl yardım ettiğini, onları yalanlayanların nasıl mahvedildiklerini öğrendin. Sen de sabret, Allah sana da yardım edecektir.

35 nci âyette de şöyle buyuruluyor: Ey Muhammed, eğer onların yüz çevirmesi sana çok ağır geldiyse, yapabilirsen yerin altına bir geçit bul, ya da bir merdiven kurup göğe çık da onların istediği mu'cizeyi getir. Onlara Kur'ân âyetlerini getirdin, ama kabul etmediler. Başka mu'cizeler istediler. Eğer sen onların kabul etmediklerine üzülüyor da kabul etmeleri için mu'cize göstermek istiyorsan bir geçit bul, yerin altına git; merdiven kur, göğe çık da onların istediği mu'cizeyi getir.

Yüce Allah bu âyetle demek istiyor ki: Allah onlara en büyük mu'cizeyi göndermiştir. Onlar inanmıyorlarsa senin üzülmene gerek yoktur. Senin görevin, onlara Allah'ın emirlerini duyurmaktır. Onların inanmamalarından sen sorumlu değilsin. Sen onların dilediği mu'cizeleri kendiliğinden getiremezsin. Ancak Allah dilediği mu'cizeyi yaratır. Allah, onların hidâyeti için

1. İsrâ Sûresi: 47.
2. İbn Kesîr, Sâbûnî Muhtasarı: 2/381; İbn Hişâm, Sîret: 1/337-338.
3. Sâffât Sûresi: 171-172.
4. Mücâdele Sûresi: 21

en büyük mu'cize olan bu Kur'ân'ı sana indirmiştir. Onlar bununla yetinmiyorlarsa başka mu'cize getirmek senin elinde değildir. Boş yere üzülme, ne kadar üzülsen yararı yoktur. Sen kendi kendine mu'cize getirme imkânına sahip değilsin. Yerin altına insen, göğün üstüne çıksan da mu'cize arasan bulamazsın. Çünkü mu'cize aramakla bulunmaz, hazır değildir, Allah'ın yaratmasıyle olur. Sen sabret, üzülme, Allah ne dilerse onu yapar. *"Allah dileseydi, onların hepsini hidâyette toplardı."* Allah isteseydi hepsi inanırdı. Fakat Allah onları inanmaya zorlamadı, serbest bıraktı. Hikmeti gereği böyle yaptı. Allah'ın kudret ve hikmetini anlamazlardan olma!

Herşey Allah'ın koyduğu yasalara göre olur. İmân, insanın hür iradesine bağlıdır. İnsan inanmaya azmederse Allah, onun gönlünde îmân yaratır. Bu âyet, Allah'ın, insanları zorlamayıp serbest bıraktığını gösteriyor. İmân da, küfür de insanın isteğiyle olmakla beraber Allah'ın, insanın içinde ve dışında hüküm süren yasaları çerçevesinde olur. Bundan dolayı insanın gönlündeki düşünceler de yine genel İlâhî irâde içinde cereyan eder.

36 ncı âyet de ancak işitenlerin, yani inatları, düşüncesizlikleri yüzünden işitme ve anlama kabiliyetlerini köreltmemiş olanların, Peyğamberin sözlerine uyacaklarını; düşünceden yoksun, ölü gibi insanların söz dinlemeyeceklerini bildiriyor.

Yüce Allah, kalbleri ölmüş kimseleri ölülere benzetmiştir. Bunlar ölü gibidirler. Ölüler söze uymazlar. Çünkü cesetler söz işitmez. Ancak işitebilenler söze uyarlar. Ölülere gelince Allah onları tekrar diriltecek ve dünyâda yaptıklarından hesap vermek üzere Allah'a döndürüleceklerdir.

İnsanlar çeşit çeşittir. Kiminin kalbi diri, anlayış yeteneği güçlü, kiminin kalbi ölü, anlayış yeteneği dumura uğramıştır. Bu ikincileri, ölüler gibidirler. İşitmezler, gerçi işitirler ama sözün gerçeğini anlamazlar, Hak çağırısına uymazlar. Bunlar âhiret hayâtında lâyıklarını bulacaklardır.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَ
لٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ
يَط۪يرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْۜ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ
اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي

الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

37- Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mu'cize indirilmeli değil miydi?" De ki: "kuşkusuz Allah, bir mu'cize indirmeğe kaadirdir, fakat çokları bilmezler. 38- Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyle uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) *sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz Kitâbda hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra* (onlar), *Rableri*(nin huzûru)*na toplanacaklardır. 39- Bizim âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah dilediği kimseyi şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola koyar.*

Tefsîr:

37 nci âyette müşriklerin, mu'cize isteklerine işaret ediliyor. Müşrikler, inkârlarına bahane olarak hep mu'cize isteyip durmuşlardır. Aslında bu isteklerinde, Peyğamber ile alay da vardı. Yüce Allah, onlara diyor ki: Allah'ın, mu'cize indirmeğe gücü yeter. Fakat insanların çoğu, Allah'ın buna kaadir olduğunu takdir etmiyorlar. Eğer Allah, onların istedikleri anda mu'cize indirmiyorsa bu, yine onlara acıdığından dolayıdır. Çünkü istedikleri gibi hemen mu'cize inse, inen mu'cizeyi de çeşitli bahanelerle kabul etmeyecek, ona "büyü" diyecekler, hattâ onu doğal görüp başka mu'cizeler isteyeceklerdir.

Bir kavim, mu'cizeyi gördüğü halde inanmazsa, onların başına derhal azâp iner. Nitekim geçmiş milletlerden bazıları, gönderilen mu'cizeleri de yalanlamış, bu yüzden helâk olmuşlardır: *"Bizi, âyetler* (mu'cizeler) *göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin,* (onları) *yalanlamış olmasıdır. Semûd*(oğulların)*a açık mu'cize olarak dişi deveyi verdik, o yüzden kendilerine zulmettiler* (deveyi boğazlayarak kendi canlarına yazık etmiş oldular). *Biz mu'cizeleri, yalnız korkutmak için göndeririz"* [1]

38- Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı, iki kanadıyle uçan hiçbir kuş yoktur ki onlar da sizin gibi birer ümmet olmasın. Onlar da insanlar gibi sınıf, sınıftır. Yürüyen veya sürünen hayvanlardan her tür bir ümmet, kuşlar bir ümmet, insanlar bir ümmet, cinler bir ümmettir.

1. İsrâ Sûresi: 59.

Bu âyette insanların da yeryüzündeki canlılardan bir sınıf olduğu belirtiliyor. Gerçekten insan da, tek hücreliden omurgalılara, sürünen ve ayaklarıyle yürüyenlere varıncaya dek pek çok çeşitli hayvanlardan bir sınıftır. Ancak hayvanların en şereflisidir. Öteki hayvanların her biri birer sınıf oluşturur. Her sınıfın kendine özgü toplu yaşam kuralları vardır. Allah tek hücreliden insana kadar yüzbinlerce sınıf hayvanın toplu sınıflarının ve her sınıfa dahil bireylerin hareketlerini kontrol eder, yönetir. Hiçbiri hiçbir an O'nun yönetimi dışına çıkamaz. Her birinin rızkını verir, ihtiyâcını karşılar.

Bu kadar sayısız hayvanları ve bunların tâbi olduğu kanunları yaratmaktan ve yönetmekten daha büyük mu'cize olur mu? Bu mu'cizeleri her zaman gördükleri halde Allah'a ve O'nun elçilerine inanmayanlar, başka hangi mu'cize ile inanacaklar? Bir kuşun gökte uçması, bir damla sudakı milyonlarca menî hayvancığının sadece birinden şu mükemmel insanın yaratılması, şu alınan gıdalardan bu insan ve hayvan tohumlarının oluşması az mu'cize midir? Gözlerinin önünde her zaman tekrarlanan milyarlarca mu'cize varken daha ne mu'cize istiyorlar? *"Göklerde ve yerde nice mu'cizeler var ki onların yanından, onlara hiç aldırış etmeden geçip giderler."*[1].

Bu gerçeği beyan ettikten sonra Cenâbı Hak: *"Biz, Kitâbda hiçbir şeyi eksik bırakmadık."* buyuruyor. Burada *el-Kitâb* iki şekilde tefsîr edilir: Birincisine göre Kitâb, Arşta saklanan, kâinâtın ahvâlini içeren kitâbdır, Allah'ın ezelî ilmidir. Allah herşeyi orada tesbit etmiştir. Diğer tefsîre göre kasdedilen kitâb, Kur'ânı Kerîm'dir. Allah, Kur'ânı Kerîm'de insanlar için lüzumlu olan herşeyi açıklamış, hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır. Kur'ân dîn kitâbıdır. İnsanların dînde muhtacoldukları herşey Kur'ân'da vardır. Ama bütün varlıkların ayrıntılarının onda olması gerekmez. Çünkü o dîn kitâbıdır.

Bizce bu *kitâb,* Allah'ın ezelî ilmidir. Katındaki plânda, ezelî bilgisinde her varlık, ismiyle, ömrüyle, harekât ve sekenâtiyle (tüm davranışlarıyle) mevcuttur. Bu İlâhî kitâb, bizim anladığımız mânâda mürekkeple yazılmış bir kitâb değil, kâinâtın taslağıdır ki hadîslerde bundan *Levh-i Mahfûz* (korunmuş levha) diye söz edilir. Nasıl bütün dallarıyle, budaklarıyle, çiçek ve yapraklarıyle koskoca ağacın planı, taslağı, küçücük çekirdekte ve şu insan da iç ve dış organlarıyle, saçı, kaşı, rengi ve kabiliyetleriyle gözle görülmez derecede küçük olan insan tohumunda mevcutsa bu kâinât da bütün ayrıntılarıyle Allah'ın ezelî iliminde, tasarısında mevcuttur. Ama bunun maddî kitâbla bir ilgisi yoktur. Herşey, Allah'ın kaybolmayan, eksilmeyen ve artmayan bilgisinde vardır. İşte o bilgiye göre yaratılan şu canlıların hepsi, yine Rablerine sevkedileceklerdir. O'nun huzurunda toplanacak, o huzurda hesap vereceklerdir. O Rabbin

1. Yûsuf Sûresi: 105.

huzurunda ki O, onların her hareketlerini, her sözlerini ve işlerini, taşıdıkları her düşünceyi bilmektedir, hiçbir şey O'nun bilgisinden gizli değildir.

Bu âyetten anlıyoruz ki Kıyâmet gününde diriltilip Allah'a götürülecek olan, yalnız insanlar değildir. İnsanlar gibi birer ümmet olan bütün hayvan sınıfları da Allah'a götürülecektir. Âhiret dünyânın özü, ruhudur. Her ruh sahibi, o âlemde mevcudolacaktır. *"Vahşî hayvanlar haşrolunduğu*(sürülüp bir araya toplandığı) *zaman"* [1] âyeti de bunu ifade ediyor. Ebûzer (r.a.) diyor ki: *"Biz Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in huzurunda idik. İki keçi birbirine tos vurdu. Allah'ın Elçisi:*

—Niçin dövüştüklerini biliyor musunuz? diye sordu.

—Hayır, dedik.

—Fakat Allah biliyor ve aralarında hüküm verecektir, buyurdu" [2].

Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadiste Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Kıyâmet gününde boynuzsuz hayvan,* (kendisine tos vuran) *boynuzlu hayvandan kısâs hakkını alacaktır"* [3] buyurmuştur.

Müfessirler, hayvanların dünyâda çektikleri elemlerin ödüllerini görmek, haklarını almak için haşredileceklerini, sonra toprak olacaklarını söylüyorlar. Bizce haşr, sadece öc veya hak alıp sonra toprak olmak için değildir. Dünyâda bulunan hayvanlar, âhirette de daha mükemmel şekilde var olacaklardır. Ruh taşıyan her şey, bu âlemden o âleme intikal edecektir. Ruh ölmez. Bedeninden ayrılan her ruh, kendisine özgü, kendi düzeyindeki bir ruhânî âleme gider. Hayvanlar da kendi düzeylerindeki hayvanlarla beraber olur. Âhiret hayâtı, dünyâ hayâtının uzantısı, daha mükemmeli; hayâtın gölgesi değil, gerçeğidir. Burada var olan her canlı, orada da vardır. Orada hayvanların, birbirinden haklarını aldıktan sonra toprak olacakları hakkındaki rivâyet doğru değildir. Yüce Allah, sadece hayvanlar birbirinden haklarını almak için onları diriltip sonra toprak etmez. Bu, hikmetine aykırıdır. Ruh, maddeden soyutlanınca ölmez, toprak olmaz. Ölüm, şu dünyâdaki maddeye mahsustur. O âlemde ölüm yoktur, orası ölümsüzlük âlemidir. Nitekim yüce Allah: *"Orada ilk ölümden başka ölüm tadmazlar"* [4] buyurmuştur.

39 ncu âyet, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların, karanlıklar içinde bocalayıp sağır ve dilsizler gibi olduğunu, Allah'ın, dilediğini saptırıp dilediğini doğru yolda yürüteceğini bildiriyor. Karanlıklar içinde kalan dilsiz, sağır,

1. Tekvîr Sûresi: 5.
2. İbn Hanbel, Musned: 5/162, 173.
3. İbn Hanbel, Musned: 2/235, 301.
4. Duhân Sûresi: 56.

doğru yolu nasıl bulur? İşte Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar da inkârlarının karanlığında kalmışlar, gerçeği anlama yetenekleri körelmiştir. Bir türlü o cehâlet ve küfürlerinin karanlığından kurtulamazlar. Gerçi onlar, kendi istekleriyle o hale düşmüşlerdir ama onların isteği, yine Allah'ın izniyle, müsâadesiyle eyleme dönüşebilir. Kulun isteği, Allah'ın yarattığı psişik ve sosyo-fizik yasaların çalışmasiyle sonuca ulaşır. Kul reddeder, kabul etmez, hattâ dinlemez. Hakkı dinlememesi, öğrenmemesi, ibâdet etmemesi içinin kararmasına, kalbinin katılaşmasına, ğabî, câhil, söz anlamaz duruma düşmesine yol açar. Ruhu aydınlanmaz. Kul aydınlanmak istemediği için Allah onu aydınlığa çıkarmamıştır. Böyle bir ruh hâletine girmesi, kulun kendi irâdesiyledir. Ama kulda o karanlık ruh hâletinin oluşması, yine Allah'ın psişik yasalarına göre olur. Bundan dolayı herşeyin fâili Allah'tır. Hayrı da şerri de yaratan Allah'tır. Fakat Allah kul için şerri istemez. "ولا يرضى لعباده آلكفرَ وان تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ *O, kulları için küfre râzı olmaz, ancak şükrederseniz ona râzı olur*"[1]. Şerri isteyen, kulun kendisidir. Kul isteyince Allah'ın, onun içinde yaratmış olduğu yasaları, onun isteği doğrultusunda çalışır, eyleme dönüşür.

Kulun işleri, düşüncesine dayalıdır. İnsan önce düşünür, sonra düşündüğünü yapar. Düşünce vücutta Allah'ın yarattığı mekanizmanın çalışmasiyle olur. Kul, kafasında doğan, kendince üstün düşüncesine göre hareket eder. Bu düşüncenin oluşumu yine Allah'ın yaratmasına dayanır. Bundan dolayı herşeyin gerçek fâili (yapanı) Allah'tır. Râzî şöyle diyor: "Kulun kâh hayra, kâh şerre yönelmesi, kalbinde uyanan birtakım düşüncelere dayalıdır. Bu düşünceler de Allah'ın yaratmasiyle olur" [2].

İşte âyet, böyle psişik bir durumu özetlemektedir. Allah dilediğini yola iletir. Ama hak yola gelmek istemeyenleri, kendi sapıklıkları içinde bırakır. Yola gelip gelmemek, insanın yaratılışında bulunan kabiliyetin gereğidir. İnsana tâ uzak atalarından tevârüsen gelen bu kabiliyet, Allah'ın yaratmasıdır. Herşey Allah'ın yaratma kanunlarıyle olmaktadır. İnsan bu kanunların ancak denizde bir damlası kadarını çözebilmiştir.

İnsanın iradesi, kendisinde bulunan kabiliyetle birleşince kişi doğru yola gider. Fakat irade kabiliyetle birleşmezse, ya da yaratılışında kabiliyet yoksa doğru yolu bulamaz. Dediğimiz gibi insanın annesinden, babasından aldığı genler yanında ortamın da insan davranışı üzerinde etkisi vardır. Atalarından süzülüp gelen kabiliyet, insana Allah vergisidir. Öyle ise hidâyet de, dalâlet de Allah'ın lutfiyle olur. Ancak kabiliyetin gelişmesine ortamın tesiri vardır. Ortam, insanın irâdesiyle değişebilir. Çocuğun ebeveyni, onu daha iyi

1. Zümer Sûresi: 7.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/225.

bir ortamda, iman ortamında yaşatabilirler, yahut çocuğun kendisi öyle bir ortamı seçer. İşte kabiliyetin yönlenmesine, insanın iradesinin, yaşadığı ortamın tesiri olduğundan dolayı insan sorumludur.

Bu âyet, ilk bakışta Allah'ın bazı kimselere hidâyeti, bazı kimselere de dalâleti takdir ettiği zannını vermektedir. Âyetin amacı, böyle bir tartışma ortamı hazırlamak veya böyle bir anlayış uyandırmak değildir. Benzeri âyetler, bu âyeti tefsîr etmektedir. Bakara Sûresinin 26 ncı âyeti, Allah'ın, yalnız fâsıkları saptırdığını; İbrâhîm Sûresinin 27 nci âyeti Allah'ın, zâlimleri saptırdığını; Ra'd Sûresinin 27 nci âyeti de Allah'ın, kendisine yöneleni, yani bunu isteyen kimseyi kendisine ileteceğini bildirmektedir. Bu âyetler gösteriyor ki Allah, insanları sapıklığa, ya da hidâyete zorlamıyor; fakat fıska, zulme yöneleni saptırıyor, saptığı yanlış yolda yürütüyor; kendisine yöneleni de doğru yola iletiyor.

Yönelmek irâde işidir. Kim, hangi yolda yürümek istiyorsa Allah ona o yolda yürümeyi kolaylaştırıyor. Râzî: "Delîl ile sâbittir ki Allah, ancak cezâyı hak edenleri saptırmayı diler, inananlara da hidâyeti diler" diyor [1]. Peyğamber (s.a.v.): *"Çalışınız, herkes yaratıldığı şeyde başarılı kılınır."* [2] hadisleriyle insanın bu mecbur-muhtâr durumuna işaret buyurmuştur. Önce *"çalışınız"* diyerek insanın irâdesiyle yapacağı eyleme, sonra da *"Herkes yaratıldığı şeyde başarılı kılınır"* sözüyle de insanın doğuştan gelen kabiliyetine işaret buyurmuştur. Kişi, kabiliyetli olduğu şeyi sever, ona eğilim duyar, hoşlandığı eylemi yapmağa çalışır. Allah da insanı, yapmağa karar verdiği işte muvaffak eyler. İşlerin içyüzünü Allah bilir. Zaten kadere ilişkin bu ince konuların tam mahiyetini Allah'tan başka kimse bilmez. İnsanın bilgisi sınırlıdır. Zira bilgisi duyularından gelir. Bilgi vasıtaları, duyulardır. En önemli bilgi vasıtası olan göz duyusu, mevcut ışınların pek cüz'î bir miktarını algılayabilir. Kulak da seslerin binde ancak üç veya dördünü algılayabildiğine göre insanın, şu sınırlı vasıtalarla kâinâtın yaratıcısının esrarını çözmesi nasıl mümkün olabilir? Konunun mahiyetini Allah'ın bilgisine havale etmekten başka çare yoktur.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللّٰهِ
تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/221.
2. Buhârî, Kader: 4, Tefsîr, Sûre: 92, Tevhîd: 54; Müslim, Kader: 7, 9; Ebû Dâvûd, Sünnet: 16; Tirmizî, Kader: 3; Tefsîr, Sûre: 92; İbn Mâce, Mukaddime: 10, Ticârât: 2; İbn Hanbel, Müsned: 1/6, 4/67, 427, 431.

إِلَيْهِ إِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَٓا إِلٰٓى أُمَمٍ مِنْ
قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾
فَلَوْلَٓا إِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ
الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا
عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰٓى إِذَا فَرِحُوا بِمَٓا أُوتُٓوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا
هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

40- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Size Allah'ın azâbı gelse, ya da o (kıyâmet) *sâat*(i) *gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru* (sözlü) *iseniz* (söyleyin bakayım)." *41- "Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız; o da dilerse* (kaldırmasını) *istediğiniz belâyı kaldırır ve o zaman ortak koştuklarınız*(putlar)*ı unutursunuz." 42- Senden önce de ümmetlere elçiler göndermiştik.* (İnkârlarından dönüp bize) *yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezâlandırmıştık. 43- Hiç olmazsa kendilerine böyle baskınımız geldiği zaman yalvarsalardı! Fakat kalbleri katılaştı ve şeytan da onlara, yaptıklarını süslü gösterdi. 44- Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, üzerlerine herşeyin kapılarını açıverdik; kendilerine verilenle sevince daldıkları sırada da ansızın onları yakaladık, birden bire bütün umutlarını yitirdiler. 45- Böylece haksızlık eden milletin ardı kesildi. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!*

Tefsîr:

40-41: Yaratıklarını istediği gibi yöneten, kendisine duâ eden kulunun, dilediği zaman imdâdına yetişen yüce Allah buyuruyor ki: Başınıza Allah'ın azâbı gelse, ya da ecelinizin sona erme, Kıyâmetin kopma ânı gelip çatsa ne yaparsınız? Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Hayır, Allah'a yalvarır, duâ edersiniz.

Eğer Allah'tan başka tanrılar olduğu iddiânızda doğru iseniz, böyle zor durumlarda Allah'a yalvaracağınıza o tanrılara yalvarsanıza. Ama onlara değil, yalnız Allah'a yalvarırsınız. Çünkü onların size yardım edemeyeceğini bilirsiniz.

42-43: Yukarıdaki âyetlerde Allah'a ortak koşmanın ne kadar anlamsız olduğunu özlüce ifade eden Cenabı Hak, 42-43 ncü âyetlerde de müşriklerin olumsuz davranışları karşısında üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî için daha önceki milletlere de elçiler gönderdiğini, elçilerine karşı gelenleri uslandırmak için be'sâ' ve darrâ' ile yani yoksullukla, hastalıklarla sıkıştırdığını, Allah'ın gönderdiği felâketleri görünce bağışlanmaları için Allah'a yalvarmaları gerekirken bunu yapmadıklarını, keyiflerine uyup kalblerinin katılaştığını, yaptıkları kötü işleri, şeytanın onlara süslü gösterdiğini bildiriyor.

"فلو لا إذجاءهم بأسنا تضرّعوا : Azâbımız onlara geldiği zaman yalvarmalı değil miydiler? Ama bunu yapmadılar. Allah'ın, uyarı niteliğindeki sıkıştırmasından ibret almadılar, O'na itâat etmediler" demektir.

44-45 nci âyetlerde de buyuruyor ki: Onlar, kendilerine verilen öğütleri unutunca onlara herşeyin kapılarını açtık. Sınamak için verdiğimiz nimetleri iyice bollaştırdık. Sıkıntıya düşürmekle uslanmadıklarını görünce bir kere de onları bol nimetler vererek denedik. Yoksulluğun karşıtı ile sınadık. Belki Allah'ın nimetlerini görüp akıllarını başlarına alırlar, şükrederler diye onlara nimetler verdik. Sıkıntı ile denediğimiz gibi onları bollukla da denedik. Verilen bol nimetlere sevindiler, onlarla şımarıp övündüler, fakat şükretmediler, Hakk'a yönelmediler. İyice keyiflerine daldılar. Bu servet ve nimetin, sürekli olarak ellerinde kalacağını sandılar. Onlar şımarıklıklarına devam edip dururken birden bire onları yakaladık. Artık hiç umutları kalmadı. Böylece zâlimlerin ardı kesildi. Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur. O'nun yaptığı işler hikmetlidir, övülmeğe değer.

Hz.Peyğamber (s.a.v.): *"Allah'ın, günâh işleyene sevdiği nimeti verdiğini görürsen bil ki bu, Allah'tan bir istidrâctır* (yavaş yavaş, farkına varılmadan onu cezalandırmaktır)" buyurmuş, sonra 44 ncü âyeti okumuştur [1]

44 ncü âyetin sonundaki "مبلسون" kelimesi, umudu kalmayanlar anlamına geldiği gibi şaşkınlar anlamına da gelir.

Bu âyetler, hak dâvâya karşı duranlara bir ihtâr olduğu gibi Resûl ve onun vârisi olan âlimler için de bir tesellîdir. Hakk'a karşı gelenler birkaç gün üstün

1. İbn Hanbel: 4/145.

görünseler, servet, mevki ve ikbal içinde bulunsalar da bu, onlar için bir imtihandır. Hakk'a karşı gelen şımarıklar, er geç bir gün Allah'ın be'sâ' ve darrâ'sına uğrar, zulümlerinin cezâsını çekerler. Er geç hak ve hakka hizmet edenler üstün gelirler. Yüce Allah, böyle takdir buyurmuştur: " كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ: *Allah, ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür!"* [1].

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ
غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ
(٤٦) قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ
اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ (٤٧) وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ
فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٤٨) وَالَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (٤٩) قُلْ لَا اَقُولُ لَكُمْ
عِنْدِي خَزَائِنُ اللّٰهِ وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا اَقُولُ لَكُمْ اِنِّي مَلَكٌ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا
مَا يُوحٰى اِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ (٥٠)

46- De ki: "Söyleyin bana, eğer Allah, işitme(duyu)*nuzu ve gözlerinizi alsa, kalblerinizin üstüne de mühür vursa, Allah'tan başka bun*(lar)*ı size geti*(rip ve)*recek tanrı kimdir?" Bak, nasıl âyetleri*

---

1. Mücâdele Sûresi: 21.

döndürüp türlü türlü açıklıyoruz, sonra yine onlar yüz çeviriyorlar? 47- De ki: "Düşündünüz mü kendinizi hiç? Size Allah'ın azâbı ansızın, ya da açıkça gelse, zâlim toplumdan başkası mı helâk edilir?" 48- Biz elçileri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim inanır ve uslanırsa onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. 49- Âyetlerimizi yalanlayanlara da, yaptıkları fenâlık yüzünden azâb dokunacaktır. 50- De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazîneleri yanımdadır', demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben meleğim' de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: " Körle gören bir olur mu? Düşünmüyor musunuzu?"

Tefsîr:

46-47 nci âyetlerde Allah'a ortak koşanlara, hareketlerinin düşüncesizlik eseri olduğunu anlatmak için buyuruluyor ki: Ey Muhammed onlara söyle: Eğer Allah sizin işitme, görme duyularınızı alsa, kalblerinize mühür vursa; bir şey işitemez, göremez, düşünemez olsanız bu duyularınızı size geri verecek Allah'tan başka tanrı var mı ki Hak'tan yüz çeviriyorsunuz? Allah'ın azâbı size birden bire, yahut açıkça gelse, yani hiç önceden birtakım işaretler belirmeden, yahut önceden beliren birtakım işaretlerden sonra gelse; yahut geceleyin, ya da gündüzün gelse o zaman, haksızlık edenlerden başkası mı helâk olacak? Allah'ın azâbı, puta tapmak suretiyle kendilerine yazık edenleri kuşatıp mahveder. Allah'ı birleyenler kurtuluşa ererler.

Gerçi bir topluma azâb geldiği zaman onların içinde bulunan iyiler de o azâbı çekerler ama onların çekişi, sadece bu dünyâdadır. Âhirette onlar büyük ödüllere ererler. Fakat zâlimler dünyâlarını kaybettikleri gibi âhiretlerini de tamamen yitirirler. Bundan dolayı yüce Allah, azâb gelince zâlimlerden başkasının mahvolmayacağını söylüyor.

Bu âyetler, müşriklerin, Allah'ı tanıdıklarını ve O'nun, kâinâtın hakimi olduğunu bildiklerini gösteriyor. Onların küstahlıkları, Allah'a ortaklar kabul etmeleridir.

48-49 ncu âyetler de peygamberlerin sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini, onlara inanıp uslananların korku ve üzüntü çekmeyeceklerini, Allah'ın âyetlerini yalanlayanları da, yaptıkları çirkin işler yüzünden azâbın yakalayacağını ifade ediyor.

Bu âyetler de Peygamber'den çeşitli mu'cizeler isteyen müşriklere, peygamberlerin görevinin mu'cize göstermek değil, sadece müjdeleyip uyarmak olduğunu bildirmektedir. Bu ifadede, doğru yola gelmeyen müşriklerin tutumlarından üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî vardır. Çünkü ona, kendi

görevinin sadece teblîğ olduğunu anlatmaktadır. Bu, onların yola gelip gelmemesinden Peyğamberin sorumlu olmadığı anlamını taşır.

50 nci âyette yüce Allah buyuruyor ki: Ey Muhammed, senden hazineler indirmeni, ırmaklar fışkırtmanı, gökten melekler indirmeni isteyen kimselere söyle: Ben size, Allah'ın hazînelerinin yanımda olduğunu, ğaybi bildiğimi, melek olduğumu söylemiyorum. Ben bir elçiyim. Bana ne vahyolunuyorsa ben ona uyuyor, onun gereğince hareket ediyorum. Körle gören bir olur mu? Kör yolu görmediği için taşlara çarpar, önüne gelen çukura düşer. Ama gözü gören kimse, yolda güven içinde yürür. İşte düşünmeden câhil insanları taklideden, hurâfeler içinde yüzen kör gibidir. Hak'tan gelen bilgiye uyan ise, gören insandır. Hiç düşünmüyor musunuz?

Yüce Allah, bu âyette Resûlüne, üç şeyin kendisinde bulunmadığını söylemesini emretmiştir: *"De ki: 'Ben size, Allah'ın hazîneleri yanımdadır' demiyorum."* Bu, kavminin, kendilerine hazîneler indirmesini, ırmaklar fışkırtmasını, yerlerini genişletip çorak topraklarını verimli topraklara çevirmesini istemelerine cevaptır. Cenabı Hak, bu gibi şeylerin, Allah'ın elinde olduğunu, O'nun, dilediğine mülkü verip dilediğinden alacağını bildiriyor. *"Ğaybi bilmem"* cümlesi, kavminin, Peyğamber'den gelecekte olacak şeyleri kendilerine bildirmesini istemelerine cevaptır. *"Ben size, 'Ben meleğim' de demiyorum"*: Peyğamber'in melek olması, peyğamberle birlikte melek inmesi gerektiği hakkındaki sözlere cevaptır. Onlar Allah Elçisi'nden böyle şeyleri istemişler, peyğamberin melek olması gerektiğini söylemişlerdir: *"Dediler ki: Bu elçiye ne oluyor, yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona, kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değil miydi? Yahut kendisine* (gökten) *bir hazine atılmalı, yâhut kendisinin bir bahçesi olmalı da ondan yemeli değil miydi?"* [1].

Yeri genişletmek, mal ve servet vermek Allah'ın elindedir. Ğaybi de yalnız Allah bilir. Allah peyğamberine vahiy veya ilhâm ile ne bildirmiş ise peyğamber ancak onu bilir. Kendiliğinden, gizliye âit bir şey bilemez. Peyğamberin vahiy ve ilhâm ile ğaybe dâir bazı şeyler bilmesi, onun ğaybi bildiği anlamına gelmez. Yüce Allah: *"Allah, görünmez bilgisini kimseye göstermez. Ancak râzı olduğu elçiye gösterir."* [2] buyurmuştur. Peyğamber melek değildir. İnsanlara yol gösterebilmesi, örnek olabilmesi için peyğamberin insan olması, onlar gibi yaşaması gerekir. İnsanlar, ancak kendileri gibi yaşayan bir insanı örnek alabilirler. Peyğamber bir ahlâk örneğidir. Meleğin hayât tarzı, insanınkine benzemez. Bundan dolayı melek, insanlara örnek ve dolayısiyle elçi olamaz. İnsanların liderleri kendi türlerinden olur. Bunun için her kavme, kendi içlerinden biri peyğamber olarak görevlendirilmiştir.

1. Furkan Sûresi: 7-8.
2. Cin Sûresi: 26-27.

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذ۪ينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ وَلِيٌّ
وَلَا شَف۪يعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾ وَلَا تَطْرُدِ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ
وَالْعَشِيِّ يُر۪يدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ
عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا
بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُٓوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَاۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ
بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِر۪ينَ ﴿٥٣﴾ وَاِذَا جَٓاءَكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۙ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ
ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٤﴾ وَكَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَب۪ينَ سَب۪يلُ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٥٥﴾

51- Rablerin(in huzurun)*a toplanacakların*(a inanıp bu durum)*dan korkanları onunla uyar ki; kendilerinin, O'ndan başka ne dostları, ne de destekçileri yoktur.* (Onları uyar), *belki korunurlar. 52- Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları kovma. Onların hesâbından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zâlimlerden olasın! 53- Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik ki 'Allah aramızda şunlara mı lutfu lâyik gördü?' desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi? 54- Âyetlerimize inananlar, sana geldikleri zaman: ''Size selâm olsun, de, Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmış*(kullarına acımayı prensip edinmiş)*tir. Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, uslanırsa muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir.'' 55- Böylece âyetleri* (tekrar tekrar) *açıklıyoruz ki, suçluların yolu belli olsun.*

Tefsîr:

51- Yüce Allah, 51 nci âyette Elçisine, bu Kur'ân ile; Rablerinin huzuruna çıkacakları, Allah'tan başka ne bir dostları, ne de aracıları olmayacağı gün; hallerinin nice olacağından korkanları uyarmasını emrediyor. Çünkü uyarı onları etkiler. Onlar uyarılınca Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktan çekinirler.

52 nci âyette de Elçisine, sabah akşam Allah'ın rızâsını umarak O'na yalvaranları, huzurundan kovmamasını, buyuruyor. *"Onların hesabı, kendilerine, senin hesabın da sana âittir!"* diyor. Herkes kendi yaptıklarının hesabını verecektir. Onların senin yanında oturmalarından sana bir zarar yoktur. Onların hesâbı senden sorulacak değildir. Onların sana bir zararı yok ki o zavallıları yanından kovasın. Sana zararı olmayan o fakîr mü'minleri yanından kovarsan, zâlimlerden olursun.

"Sana düşük insanlar tâbi olmuş iken biz sana inanır mıyız hiç?" diyen kibirli, eşrâf takımına, Nuh (selâm ona): *"Onların ne yaptıklarını bilmem. Onların hesabı Rabbime âittir, anlayışınız varsa bunu bilmeniz gerekir"* [1] demiş, onların hesâbının Allah'a âidolduğunu, herkesin değerini ancak Allah'ın bileceğini anlatmıştı. Yüce Allah burada da Elçisine; kibirlilerin ayak takımı sayıp yanından kovmasını istedikleri yoksul, zayıf kimselerin hesaplarının Allah'a âidolduğunu bildirmekle, onların değerini ancak Allah'ın bileceğini anlatmak istemiştir.

Buradaki hesâp ile rızkın kasdedildiğini söylerler. Onların rızıklarının hesâbı sana âit değil, senin rızkının hesâbı da onlara âit değildir; onları sen besleyecek değilsin. Ya da Allah'ın, onlara az veya çok rızık vermesini hesâbetmek sana düşmez. Onları da, seni de rızıklandıran Allah'tır. Allah onlara az rızık vermiş diye niçin onları yanından kovacaksın?

Bu âyetten anlıyoruz ki kişinin değeri, yaptığı işlerden meydana gelir. Amellerin hesap ve takdiri de Allah'a âittir. Çünkü yapılan işlerin ne niyyetle yapıldığını ancak Allah bilir. Bu fakirlerin amellerinin hesâbı Allah'a âittir. Demek ki kibirliler, fakir ve zayıf kimseleri adamdan saymıyor, onların yaptığı işlere, ibadetlere de önem vermiyor, "Bunların işlerinin ne değeri olur, eti ne ki budu ne olsun?" diyorlardı ki yüce Allah, onların amellerinin hesabının, yani takdirinin Allah'a âidolduğunu vurguluyor. Nûh'un: *"Onların yaptıklarını ben bilmem"* sözünden, kibirlilerin, ayak takımı saydıkları kimselerin amellerinin bir değeri olmadığını sandıkları anlaşılmaktadır.

Başlangıçta, Allah Elçisi'nin yanında daha çok, fakirler, köleler veya köle âzâdlıları toplanmıştı. Onlar Allah Elçisi'nin yanında oturur, onun sohbetinden

1. Şuârâ Sûresi: 111-113.

istifade ederlerdi. Mekke'de ileri gelenler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in yanında fakir kimselerin oturduğunu görünce onlarla birlikte gelip oturmağa tenezzül etmiyorlardı: "Muhammed'in adamlarını görüyorsunuz. *'Allah, aramızda* (başka kimse kalmadı da) *onlara mı ikrâm etti?'*[1]*'Eğer onun getirdiği, iyi bir şey olsaydı, biz onlardan önce onu kabul ederdik'*[2] diyorlardı.

Sa'd ibn Ebî Vakkas şöyle demiş: "Bu âyet, altı kişi hakkında inmiştir: Ben, Abdullah ibn Mes'ûd, Bilâl, Hüzeyl kabilesinden ismini hatırlayamadığım iki kişi. Müşrikler Peyğamber(s.a.v.)e:

—Bunları yanından kov ki bize karşı cür'et ve cesaret bulmasınlar, dediler.

Allah'ın Elçisinin kalbinde, onların bu isteklerini kabul etme eğilimi belirdi. Yüce Allah, bu âyeti indirdi" [3].

Rivâyetlerden anlaşılıyor ki müşrikler, fakir müslümanlarla birlikte oturmağa tenezzül etmemişler, kendileri geldiği zaman bu fakirleri yanından çıkarırsa gelip Hz. Muhammed'in yanında oturarak kendisini dinleyeceklerini söylemişler; Allah'ın Elçisi de liderlerin müslüman olmasını çok arzuladığı için bunların önerilerini kabul etmeyi, bunlar geldikleri zaman fakir müslümanları yanından çıkarmayı düşünmüş olacak ki inen bu âyetler ona, fakirle zengin arasında bir ayırım yapmamasını, fakir insanları yanından kovmamasını emretmiştir.

Selmân ve Habbâb demişler ki: Bundan sonra Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bizimle beraber otururdu. Kendisine o kadar yaklaşırdık ki dizimiz dizine değerdi. İstediği zaman yanımızdan kalkardı. *"Nefsini, sabah akşam Rızasına ermek için Rablerine yalvaranlarla beraber tut* (onlarla beraber oturmağa sabret)..."[4] âyeti indikten sonra artık biz kalkmadıkça o kalkmazdı. Buyurdu ki: *"Beni öldürmezden önce ümmetimden bir toplulukla beraber olmaya sabretmemi emreden Allah'a hamdolsun. Hayâtımda ve ölümümde sizinle beraberim"*[5].

Bu rivâyetlerden, bu âyetin, sûrenin diğer âyetlerinden ayrı indiği anlaşılabilir. Fakat müfessirlerin ittifakına göre bu Sûre, bir defada, bütün olarak inmiştir. Bu takdirde bu âyetin, diğer âyetlerden ayrı olarak, sadece bu olay üzerine indiğini söylemek doğru olmaz. Son rivâyette Selmân'ın da Mekke'deki fakirlerle beraber Peyğamber(s.a.v.)in yanında oturduğundan söz edilir ki bu bir katmadır. Çünkü Selmân, Hz. Peyğamber (s.a.v.)in, Medîne'ye

1. En'âm Sûresi: 53.
2. Ahkâf Sûresi: 11
3. Fethu'l-Kadîr: 2/121.
4. Kehf Sûresi: 38.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 12/234.

hicretlerinden sonra müslüman olmuş, Mekke devrinde onu hiç görmemiştir. O halde Selmân'ın da Mekke'de Peygamber Aleyhisselâm'ın yanında oturan fakir müslümanlardan olduğu ve bu âyetin kendileri hakkında indiği tarzındaki rivâyet doğru değildir. Olayın bir aslı vardır ama, sonradan rivâyetçiler ve hikâyeciler, müslüman oldukları tarihleri düşünmeden muhâcir olsun, ensâr olsun, ashâbın hemen bütün fakirlerini âyete iniş sebebi olarak zikretmişlerdir.

Sûrede müşriklerin çeşitli davranışlarına işaret edilmiştir. Burada da onların, zayıf müslümanlarla alay ettiklerine, onlarla birlikte bulunmağa tenezzül etmediklerine, Hz. Peyğamber(s.a.v.)den, kendileri geldiği zaman fakir kimseleri yanından çıkarmasını istediklerine işaret edilmiştir. Sûrede müşriklerin çeşitli davranışları kınandığı gibi bu böbürlenme, kendini beğenme davranışları da kınanmaktadır. Buna göre âyet, yukarıda sözü edilen olay üzerine inmiş değildir. Tevhîd inancını yerleştirmek ve tevhîde aykırı davranışları belirleyip kaldırmak üzre bütün olarak inen Sûre içinde bu âyet de en belirgin şirk ahlakından olan böbürlenme, kendini beğenme, insanları küçük görme gibi huy ve sıfatları kınamaktadır. Fahr-i Râzî: " Âlimler, bu sûrenin bir defada indiğinde sözbirliği etmişlerdir. Öyle ise sûrenin bazı âyetleri için: 'Bu âyetin sebebi şu olaydır' demek mümkün değildir" diyor [1].

53 ncü âyette, insanların birbirleriyle sınandığı belirtiliyor. Mal ve mevkice güçlü olanlar, zayıfları küçümser, onlarla alay ederler. Fakirler de malı çok, mevkii yüksek olanları kıskanırlar. İşte toplumdaki sosyal farklar, Allah'ın bir sınamasıdır. Zengin, fakirle sınanır; fakir zengin ile sınanır. Dost olmak için bunların, Allah'a kullukta birleşmeleri ve kulluk uyarınca hareket etmeleri gerekir.

Müşrikler, zayıf, fakir, kölelikten yeni kurtulmuş müslümanları ayak takımı, bayağı insanlar sanmışlar, mal ve mevkilerine aldanarak kendilerini onlardan üstün zannetmişlerdir. Onlarla alay edip: " (Başka kimse kalmadı da) *Allah, aramızda bunlara mı ikrâm etti?*" [2] demişlerdir. Bu, yalnız Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrinde değil, ondan önceki peyğamberlerin devrinde de böyle olmuştur. Onların çevresinde de önce fakirler, ezilenler, toplanmışlardı. Çünkü peyğamberler, insanları eşitliğe çağırıyordu. Bu eşitlik, Allah'a kul olmakla sağlanırdı. Fakat kendini, kendine yeterli gören zengin tabaka, yoksullarla eşit olmayı kabul etmiyorlardı. Mal ve mevkilerinin, kendilerine üstünlük sağladığını sanıyor ve bu üstünlüğü elden çıkarmamak için peyğamberlerin çağırısına uymuyorladı. Yüce Allah: "*Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?*"

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/2-3.
2. Ahkâf Sûresi: 11.

cümlesiyle Allah'ın nimetlerine nankörlük edenlerin değil; Allah'a şükredip O'nun çağırısına koşanların, Allah katında değer kazandığını hatırlatmaktadır.

Bu âyetten anlıyoruz ki her devirde fakir tabaka daha dindar olmuştur. Mal ve mevki insanı kibir ve gurura götürür. İnsan kendisini, kendisine yeterli görür. Malı ve mevkii ile istediğini yapabildiği için Allah'ı hatırlamaz olur. Her zaman Allah'a muhtacolduğunu unutur. Çünkü görünürde ihtiyâcı yoktur. İşte Kur'ân, insanın bu halini: *"İnsan kendini zengin, kendine yeterli gördüğü için azar."*[1] âyetiyle ifâde etmiştir.

Demek ki zenginlik ve mevki her zaman insanın yararına değildir. Kişi her halde Allah'a şükretmelidir: Fakir iken de, zengin iken de; bollukta da, darlıkta da. *"Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?"* cümlesi, Allah'ın, ancak şükreden kullarından memnun olduğunu gösteriyor. Öyle ise insan mal ve mevki istememeli, hakkında hayırlı olanı istemelidir. Zira mal ve mevki, çoğu kez insanın aleyhine olur, insanı mânâdan uzaklaştırır. Fakat malına ve mevkiine rağmen mânâ ile bağlantısını kesmeyip Hakk'ın dâvetine koşanlar elbette çok bahtiyâr kimselerdir.

54 ncü âyette yüce Allah, Elçisine, âyetlerine inanan kimseler kendisine geldikleri zaman onlara selâm vermesini, sağlık ve esenlik dilemesini, kendisine rahmeti yani acımayı prensip olarak yazan Allah'ın; câhillikle, nefsinin arzusuna kapılıp bir kötülük işledikten sonra tevbe ederek uslananları affedeceğini söylemesini emrediyor.

Bu âyette geçen *câhil* kelimesi, basitçe bilmez anlamına değil, nefsinin eğilimlerine kapılan, içgüdüsüyle hareket eden düşüncesiz insan anlamınadır. Nefsinin dürtüsüne kapılan kimse yanlış hareket eder, günâh işler. Çünkü hareketleri, aklının kontrolünden çıkmıştır. İşte kim ki nefsinin dürtüsüne kapılarak günâh işler de sonra bundan dönüp Allah'a yönelirse Allah onu bağışlar. Çünkü Allah kendisine rahmeti yazmıştır. Rahmeti gazabından fazla, affı cezâsından çoktur. Daha önce de söylediğimiz üzre Allah'ın Elçisi, Rabbin rahmetini şöyle anlatmıştır: *"Allah yaratıkları yaratıp bitirdikten sonra katında, Arş'ın üstünde bulunan Kitâb'a şu hükmü yazdı: Rahmetim gazabımı yendi"*[2].

55 nci âyette yüce Allah, suçluların yolları belli olsun diye âyetlerini böyle güzelce anlattığını, rızâsına uygun yolu açıkça gösterdiğini buyuruyor. O'nun Kitâbında açıkladığı yol, kendi yoludur. Buna ters düşen yol da suçluların yoludur.

1. Alâk Sûresi: 6-7.
2. Hadîs daha önce geçmişti.

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْ

قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَكَذَّبْتُمْ

بِه۪ۜ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ

الْفَاصِل۪ينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْن۪ي

وَبَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٥٨﴾ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَٓا

اِلَّا هُوَۜ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ

ف۪ي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٩﴾

56- De ki: "Ben, Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan menolundum." De ki: " Ben sizin keyiflerinize uymam, çünkü o takdirde sapıtmış ve yola gelenlerden olmamış olurum." 57- De ki: "Ben, Rabbimden (gelen) *açık bir delîl üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz* (azâb) *da benim yanımda değildir. Hüküm vermek yalnız Allah'a âittir.* (O) *gerçeği anlatır ve O,* (dâvâyı çözüp) *ayırdedenlerin en iyisidir." 58- De ki: "Eğer acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş, şimdi* (çoktan) *bitirilmişti." Allah zalimleri daha iyi bilir. 59- Gaybın* (görünmez bilginin) *anahtarları, O'nun yanındadır, onları O'ndan başkası bilmez.* (O), *karada ve denizde olan herşeyi bilir. Düşen bir yaprak—ki mutlaka onu bilir—, yerin karanlıkları içine gömülen dâne, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitâbda olmasın!*

Tefsîr:

56 ncı âyette yüce Allah, Elçisine, katiyyen müşriklerin keyiflerine uyup Allah'tan başka taptıklarına tapmayacağını, onlara taptığı takdirde kendisinin de sapıklardan olacağını söylemesini emrediyor.

57 nci âyette de şöyle buyuruyor: Ey Muhammed, söyle: Ben körü körüne değil, Rabbimden gelen bir belge, bir şerî'at ile hareket ediyorum. Siz ise onu yalanladınız. Sizin, benden, çabucak gelmesini istediğiniz azâb, benim elimde değildir. Hüküm vermek Allah'a âittir. O dilerse azâbeder, dilerse affeder. O hakkı anlatır. Buradaki *yakussu* kelimesi, anlatır, hikâye eder, demektir. Bu kelime, *yakdî* şeklinde de okunmuştur. Hattâ kari'lerden çoğunun kırâeti böyledir. Bu takdirde mânâ: O, gerçek hüküm verir, O'nun verdiği hüküm gerçektir, demektir. Bu mânâ, âyetin sözgelimine daha uygundur. Çünkü hemen bunun ardından, Allah'ın, dâvâları çözenlerin, hüküm verenlerin en hayırlısı olduğu vurgulanmaktadır.

Bu okuyuş farkı, ilk Kur'ân yazısının noktasız oluşundan doğmuştur. "يقص" kelimesi, "يقص" şeklinde de "يقضى" şeklinde de okunabilir. Ama "يقضى" sözgelimine daha uygundur. Râzî de "يقضى" okunuşuna göre mânâ vermiştir.

58 nci âyette de şöyle buyuruluyor: Ey Muhammed, de ki: Eğer sizin acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, benimle sizin aranızda iş, derhal bitirilmiş olurdu. İstediğiniz azâbı başınıza indirirdim. Ama azâb indirmek, buna karar vermek Allah'ın elindedir. Ben sadece bir elçi ve uyarıcıyım. Allah haksızlık edenleri çok iyi bilir.

Müşriklerin istedikleri şey azâb idi. Çeşitli âyetlerde Allah'ın çağırısına gelmeyen müşriklerin, alay maksadıyle azâb istedikleri anlatılmaktadır. Kur'ânı Kerîm, Allah'a itâat etmeyen eski kavimlerin başlarına azâb geldiğini, helâk edildiklerini anlatıp onları uyardıkça Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğine inanmayan müşrikler: "Sözünde doğru isen, haydi çabuk başımıza azâb insin. Eğer gerçekten peyğamber isen, senin getirdiğini kabul etmediğimiz için bizim de başımıza azâb inmesi gerekir. Haydi başımıza azâb indirsene!" diyorlardı. Onların bu tür istekleri, Yûnus Sûresinin 48-51 nci; Hûd Sûresinin 8 nci; Şu'arâ' Sûresinin 202-204 ncü âyetlerinde anlatılmaktadır.

59 ncu âyette: *"Ğaybin mefâtihi, Allah'ın yanındadır"* buyuruluyor. *Mefâtih, meftah*'in çoğuludur. *Meftah* hazîne, *miftah* veya *miftâh* anahtar demektir. Bu kelime *Mefâtîh* şeklinde de okunmuştur. *Mefâtîh, miftâh*'ın çoğuludur. Değerli eşyânın saklandığı yere *meftah* yani hazîne denir. Âyetin anlamı, ğaybin hazîneleri veya anahtarları, Allah'ın yanındadır, demektir. Hazînelerin anahtarları, ona sâhibolanın yanında bulunur. Demek ğayb (görünmeyen, gözden gizli kalan) hazînelerinin, bilgilerinin anahtarları Allah'ın yanındadır. Bütün hazîneler, bütün bilgiler O'nundur. Kâinâtın mâliki O'dur. Herşeyin yönetimi O'na âittir. Zümer Sûresinde de: *"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur"*[1] buyuruluyor. Anahtarların elinde bulunması, yönetim ve

1. Zümer Sûresi: 63.

mülkiyetin O'nun elinde olduğu anlamına gelir. Bir ülkenin başına geçen kimseye "İşlerin mekalîdi (anahtarları) onun eline verildi" denir ki, yönetimi o ele aldı demektir.

İmdi burada *"Ğaybin anahtarları Allah'ın yanındadır"* cümlesi, acele azâb isteyenlere cevaptır. Yani gizli şeyleri Allah bilir. Ben size ne zaman azâb geleceğini bilemem. Bu, ğaybe âit bilgidir. Ğayb hazîneleri Allah'ındır, anahtarları da O'nun yanındadır, o hazîneleri ancak kendisi açabilir, gizli şeyleri yalnız O bilir. O, karada ve denizde bulunan herşeyi bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki Allah onu bilmesin. Ne yerin karanlıklarına atılmış dâne, ne yaş, ne kuru hiçbir şey yoktur ki açık bir kitâpta olmasın.

Bu kitâp, Allah'ın, bütün oluş âleminin programını içeren bilgi hazînesidir. Allah herşeyi bu kitâbta tesbit etmiştir. Fakat bu tesbit ve kayıt, bizim yazışımıza benzemez. Bu, insanın gördüklerinin, algıladıklarının ve öğrendiklerinin, beynine kayıt ve depo edilmesine benzer. Bunun mâhiyetini biz bilemeyiz.

Bu âyet, müşriklerin azâb isteklerine bir cevap niteliğindedir. Yüce Allah bu âyetiyle müşriklere demek istiyor ki: Başınıza gelecek azâbın zamanını belirlemek Allah'a âittir. Sizin ne yaptığınızı Allah bilir. Yerin karanlıklarına atılan dâneyi, dalından düşen yaprağı bilen Allah, sizin de bütün davranışlarınızı, bütün sözlerinizi ve düşüncelerinizi bilir.

Âyet, ğaybın hazînelerinin Allah'ın yanında olduğunu söylemekle, gizlide kalan şeyleri yalnız Allah'ın bildiğini ifade ediyor. Ğayb, insan duyularının algılama sınırlarına çıkmamış olan olaylardır. İnsanların, hava değişimlerini, bir iki gün, bir iki hafta sonra sıcak, soğuk veya fırtına olacağı gibi meteorolojik tahminleri, ğaybi bilmek anlamına gelmez. Atmosferdeki değişiklikler, insanlar için ğayb değildir. Çünkü bunlar, duyuların algılama sınırları içine girmiş şeylerdir. Bunların izleri âlet üzerinde görülüp hesabedilmektedir.

Ğaybin sınırı da şahısların ufuklarına, bilgi oranlarına göre değişir. Yüzeyde duran kimse için dağın ardı ğaybdir. Ama uçaktan bakan için dağın hiçbir yanı ğayb değildir. Çünkü her yanı görünür. İnsan bilgisinin ulaşma olanağı bulunan, âletlerle, çeşitli metotlarla öğrenilebilecek şeyler ğayb değildir. Ama bunun ötesinde kişinin ne zaman öleceği, gelecekte başından neler geçeceği gibi şeyler ğaybdir, bunları ancak Allah bilir. Yalnız Allah vahiy veya ilhâm ile bir peyğamberine, bir sevdiği kuluna bu gizli hazînesindeki bilgilerden bir şeyler açıp gösterirse o zaman o peyğamber veya velî de Allah'ın, kendisine gösterdiği kadar bir şeyler bilir. İşte bu tür bilgi, peyğamberler için mu'cize, velîler için kerâmettir. Bu, o kulların çalışarak öğrendikleri bilgi değil, Allah'ın lutfuyla erdikleri bilgidir. Allah'ın lutuf ve kereminin eseridir.

وَهُوَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ ف۪يهِ
لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّىۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾
وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّۜ
اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِب۪ينَ ﴿٦٢﴾

60- O'dur ki, geceleyin sizi öldürür (gibi uyutur), *gündüzün ne işlediğinizi bilir; sonra belirlenmiş süre geçirilip tamamlansın diye gündüzün sizi diriltir. Sonra dönüşünüz O'nadır; sonra* (O, dünyâda) *yaptıklarınızı size haber verecektir. 61- O, kullarının üstünde tek hâkimdir. Size koruyucu melekler gönderir, nihâyet birinize ölüm gelince elçilerimiz onun canını alırlar, onlar* (bu hususta) *hiç geri kalmazlar. 62- Sonra o*(ca)*nlar, gerçek tanrıları olan Allah'a döndü*(rülüp götü)*rülürler. Doğrusu hüküm, yalnız O'nundur. O, hesap görenlerin en çabuğudur.*

Tefsîr:

60- Alah, geceleyin algı gücünüzü alarak sizi uyutur, gündüzün de ne iş yaptığınızı bilir. Allah, belli bir sürenin tamamlanması için sizi uykudan uyandırır. *Teveffî* can almak anlamınadır. Bu âyetteki *Teveffî*, insanın uyku ile bilincinden geçirilmesidir. Ruhun özü bilinç olduğu için bilincin alınması, *teveffî* kelimesiyle ifade edilmiştir.

Araplar uykuya küçük *vefât*, ölüme de büyük *vefât* derlerdi. Uyku, âdetâ ölümün bir çeşididir. İnsan, uyku esnasında bilincinden geçer. Can bedendedir ama canın özü olan bilinç, ondan alınmıştır. İnsan uykuda düşünemez. İşte canın düşünce yeteneğinin alınması, *teveffî* kelimesiyle anlatılmıştır. Çünkü şâirin dediği gibi:

Âdemî dedikleri endîşedir;

Gayri âdem, üstühân-ü rîşedir!:

Yani: insan denilen varlık, düşünceden ibarettir. Eğer düşünce olmazsa insan, kemik ve tüyden ibaret kalır.

Şüphesiz, uykuda insanın düşüncesini alan Allah'tır. Allah'ın yasaları gereği insan uyku esnasında düşünce yeteneğini yitirir.

Maddeden serbest kalan ruh ru'yâ görür, birçok yeri dolaşır, bahçelerde, ırmak kenarlarında gezer, sevinir veya sıkıntılar içinde kalır, azâb çeker, bunalır. Bu hal, ölümün bir çeşididir. Ölümde ruh, bedenden ebedî ayrılır. Uykuda bilinç yeteneği, bedenden muvakkaten ayrılsa da bedene canlılık veren hayvansal ruh, bedende kalır. Ölümde ise ruh, bilinciyle, bedene can veren kökleriyle bedeni tamamen terk eder ve bir daha ona dönmez.

İnsanın uyuması, bedenin dinlenmesi, beyninde biriken bunalımlarını atması için gereklidir. Uykudan sonra insan bilincine kavuşunca kendisini dinçleşmiş, zinde hisseder. İşte yüce Allah bunun için: *"Sonra belli bir sürenin tamamlanması için sizi diriltir."* buyurmaktadır. Böyle uyuya, uyana insan, belli süreyi, yani ömrünü tamamlar. Sonra can tamamen bedenden ayrılır ve Allah'a sevk edilir: *"Sonra dönüşünüz O'nadır, sonra O, size yaptıklarınızı haber verecektir."*

61- *"O, kulları üzerinde kaahirdir."*: Dilediğini öldürür, dilediğini yaşatır. Kimine mülk verir, kiminden mülkü alır; karanlığı götürüp aydınlığı getirir. Kâinâtı istediği gibi yönetir. Yaratması ve öldürmesi sürüp gider. O, mutlak ve kesin kudret sâhibidir.*" Size koruyucular gönderir."*

İnsanın ve tüm canlıların hayâtlarını sürdürebilmeleri için Allah, birtakım koruyucular tayin etmiştir. Bunlar, insanları ve diğer canlıları, kendilerine zararlı şeylerden korurlar. Bu koruyucular, Allah'ın görevlendirdiği rûhânî melekler ve aynı zamanda her organı koruyan doğal yasalardır. Gözü zararlı ışınlardan koruyan kaş, kirpikler yanında yine gözü zararlı tozlardan, mikroplardan koruyan yaş salgılayıcı bezler vardır. Bunlar, Allah'ın, göz üzerine bekçi kıldığı koruyuculardır. Mîdeyi, pankreası, karaciğeri koruyan maddeler olduğu gibi bedeni hastalıklardan, mikroplardan koruyan kan akyuvarları da bedenin bekçileridir. Bunlar, insanın içinde bulunan koruyuculardır. Bir de insanın dışında, kendisini kazâlardan koruyan ma'nevî bekçiler vardır: *"Her insanı, önünden ve arkasından izleyen*(melek)*ler vardır, onu Allah'ın emrinden* (kazâsından) *korurlar"* [1].

Bu koruyucular, ömrünün sonuna kadar insanı korurlar. Ama ömür tükenince artık koruyucular görev yapamaz, ondan ellerini çekerler. O zaman Allah'ın gönderdiği başka elçiler, başka yasalar çalışır, bedendeki canı alırlar

---

1. Ra'd Sûresi: 11.

Burada can alan melekler, çoğul olarak *"elçilerimiz"* şeklinde ifade edilmiştir. Ölüm meleği bir tek olarak bilinir. Burada can alıcı elçinin çoğul zikredilmesi, bunların birden fazla olduğunu gösterir. Müfessirlere göre ölüm meleğinin çoğul şeklinde ifade edilmesi, ölüm meleğinin yardımcılarına işarettir. Bu elçiler, ölümü hazırlayan güçlerdir: *"Onlardan birine ölüm gelince elçilerimiz onun canını alırlar, hiç geri kalmazlar."* Allah ne emretmiş ise onu yaparlar; Allah'ın buyruğunu yerine getirmekte kusur etmezler. *"Hiç geri kalmazlar"* ifadesi, herkesin ömrü dolunca derhal canının alınacağını belirtir. Bu cümleyi, ruhu korurlar, Allah'ın dediği yere götürürler şeklinde tefsîr edenler de vardır.

"Sonra gerçek Mevlâlarına götürülürler": Yani ruhlar, bedenlerinden alındıktan sonra gerçek Mevlâlarına, dostlarına götürülürler. Bu ifade, insanların mevlâ diye tanıdıkları, taptıkları, yalvardıkları şeylerin gerçek mevlâ olmadığını vurguluyor. Dünyâda onlar, gerçek olmayan mevlâlara bağlanıyorlardı. Şimdi o mevlâların hepsi kalktı, yalnız gerçek Mevlâ kaldı. İşte ruhlar, bedenlerinden alındıktan sonra o gerçek Mevlâ'ya götürülürler.

Bu âyette götürülenlerin, melekler olduğunu söyleyenler de vardır. Ama âyetin sözgeliminden bunların, bedenlerden alınan canlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyet, insanın şu bedenden ibâret olmadığını açıkça ifade ediyor. Çünkü insanın, öldükten sonra Allah'a götürüleceğini söylüyor. Ölünün Allah'a götürülmesi mümkün değildir. Zîra cansız bedenin Allah'a götürülmesi anlamsızdır. Allah'a götürülen, insana kişiliğini veren ruhtur. Demek ki insan ruhtan ibarettir.

Ahmed ibn Hanbel, Ebû Hüreyre yoluyla şu hadîsi rivâyet etmiştir:

"Melekler ölünün yanına gelirler. Eğer sâlih bir adam ise derler ki:

—Ey güzel bedende olan güzel ruh, övülmüş olarak çık, ravh ve reyhân ve kızmayan Rab ile sevin!

Bedenden çıkıncaya kadar ona böyle söylenir. Sonra göğe çıkarılır, onun için giriş müsâadesi istenir. "Kimdir?" diye sorulur. "Falandır" denir.

—Merhaba ey güzel bedende olan güzel ruh, övülmüş olarak gir, ravh ve reyhân ve kızmayan Rab ile sevin! denilir.

Tâ Allah'ın bulunduğu göğe varıncaya kadar ona böyle söylenir. Eğer adam kötü ise ona:

—Ey habîs bedende olan habîs ruh, yerilmiş olarak (bedenden) *çık; hamîm, ğassâk ve âharu min şeklihî ezvâc* (ve benzeri çeşit çeşit azâblar) *ile sevin! denilir.*

Bedenden çıkıncaya kadar ona böyle söylenir. Sonra göğe çıkarılır. Onun

için göğün açılması istenir. "Kimdir)?" diye sorulur. "Falandır" denilir.

—Ey habîs bedende olan habîs ruh, sana merhaba yok, yerilmiş olarak dön, çünkü sana gök kapıları açılmaz.

O kimse gökten geri gönderilir, kabrine gelir. Sâlih adam oturur, ona birincide söylendiği gibi söylenir. Kötü adam da oturur, ona ikinci sözde söylendiği gibi söylenir" [1].

Demek ki bedenden ayrılan ruhlar, Allah'ın huzuruna götürülürler.

İşte huzuruna gelen ruhlar hakkındaki hükmü yalnız Allah bilir. Bu gerçeği belirtmek için yüce Allah: *"İyi bilin ki hüküm yalnız Allah'ındır ve O, hesap görenlerin en çabuğudur."* buyuruyor.

Bu hesâbın nasıl olacağı üzerinde tartışılmıştır. Kimine göre Allah, halkı bir defada hesaba çeker. Birinin hesabını görmesi, ötekinin de hesâbını görmesine engel olmaz. Kimine göre Allah meleklere emreder, meleklerden her biri, bir kulun hesâbını görür. Filozoflara göre bu hesap, rûhânî bir nitelik taşır. Bilindiği üzre her insanın yaptığı iş, ruhunda bir iz bırakır. Meselâ bir işi sürekli yapan kimse, o işin ustası olur, onu yapmağa yetenek kazanır. İşi ne kadar çok yaparsa yeteneği o kadar artar.

Şimdi kişinin o iş üzerinde başlangıçtan itibaren yaptığı çalışmaların her birinin, elde ettiği yetenekte bir payı vardır. Çünkü yeteneği, bu çalışmaların toplamı sağlamıştır.

Başka bir örnek verelim: Bir gemiye, kapasitesinin üstünde yük yüklense gemi batar. Geminin batışında yüklenen yükün her gramının, her dânesinin etkisi vardır. Bu gramlar toplana toplana sonunda geminin taşıma kapasitesini aşınca gemi batar. Bu yükün buğday olduğunu varsayalım. Her buğday dânesinin, geminin batışında payı vardır. Ama göz, her dânenin, gemiyi ne kadar batırdığını fark edemez. Ancak toplanan ağırlıkların sonucunu fark eder.

Yapılan iyi veya kötü işlerin her biri de ruhta bir iz bırakır. Ya iyi veya kötü bir iz. Günâh ruhu lekeler, sâlih amel ise aydınlatır. Nitekim Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"İnsanın yaptığı günâhın, kalbinde bir leke bıraktığını"* bildirmiştir [2]. Yüce Allâh: *"Kim zerre ağırlığınca hayır yaparsa onu görür ve kim zerre ağırlığınca şer yaparsa onu görür"* [3] buyurmuştur.

Yapılan işler, yeteneklerin oluşmasına neden olduğuna göre her organın yaptığı iş, o organda bir alışkanlık meydana getirir. Meselâ el ile yapılan

1. İbn Hanbel, Musned: 2/364, 6/140; İbn Mâce, Zühd: 31.
2. Müslim, Îmân, 231; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 83; İbn Mâce, Zühd: 29; İbn Hanbel, Musned: 2/297; Muvatta', Kelâm: 18.
3. Zelzele Sûresi: 7-8.

iş, el alışkanlığına, ayak ile yapılan iş, ayak alışkanlığına neden olur. Ruhtaki izler, bu organların yaptığı işlerle oluşur. Bunların her biriyle oluşan izlerin ayrı bir niteliği vardır. Ruhta meydana gelen lekenin hangi organdan geldiği belli olur. İşte Kıyâmette ellerin, ayakların insanın aleyhinde tanık olması, ruhtaki izlerin, hangi organdan oluştuğunun belli olması anlamını taşır. Biz böyle anlıyoruz, gerçeği Allah bilir.

Hesâbın çabukluğuna gelince: Yapılan işlerin her biri ruhta iyi veya kötü bir iz bırakır, demiştik. Hayır işlerin izi ruhta nur, şer işlerin izi karanlıktır. Bu iyi ve kötü işlerin karşılaşmasından, ruhta iyi ve kötü ahlâkın miktarı kalır. İnsan ölünce ruhtaki iyi ve kötü ahlâkın miktarı ortaya çıkar. Hangisinin ruhtaki etkisinin daha fazla olduğu belli olur. Bu iş, parçalanmayan, bölünmeyen an içerisinde olur. Çünkü ruh, kendindeki bütün izleriyle görünür. İbâdetlerin, güzel ahlâkın; kötülüklerin, kötü ahlâkın izleri açıkça ve bir ânda görünür. İnsanın işlerini, kalem kâğıda vurmağa gerek yoktur. Zaten her yapılan iş, o anda ruh şeridine kaydedilmiştir. Ruh, Allah'ın huzuruna götürüldüğü zaman, kaydedilen bütün faaliyetleri ortaya çıkar. İşte bu zaman, ruhun bedenle ilişkisinin kesildiği zamandır. Bu hâli yüce Allah, çabuk hesâb ile ifâde etmiştir [1].

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا
مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ
كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ
فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ
بَعْضٍ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهِ
قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ
وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/19-20.

63- De ki: "Gizli ve açık olarak 'Bizi bundan (bu güç durumdan) *kurtarırsa elbette şükredenlerden olacağız' diye O'na yalvarıp yakardığınız zaman, karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?" 64- De ki: "Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarıyor. Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz." 65- De ki: "O, sizin üzerinize üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azâb göndermeğe, ya da sizi parti parti birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını taddırmağa kaadirdir." Bak, anlasınlar diye âyetleri nasıl açıklıyoruz! 66- O, gerçek iken kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekîl değilim!" 67- Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır, yakında bilirsiniz!*

Tefsîr:

63 ncü âyetteki "ينجيكم" kelimesi. dâl'in şeddesiyle ve şeddesiz okunmuştur. İkisi de aynı anlama gelir. "خفية" kelimesi da hâ'nın zammıyle *hufye* okunduğu gibi, kesriyle *hifye* şeklinde de okunur. Yüce Allah, bu âyette birliğinin kanıtı olarak: insanların darda kaldıkları zaman kurtuluş için kime yalvardıklarını ve kimin, kendilerini o zor durumdan kurtardığını soruyor.

Bu ifade gösteriyor ki Kur'ân'ın muhâtabı olan müşrikler, bütün umutların söndüğü anda yalnız Allah'a yalvarılacağını biliyorlar ve kendileri böyle yapıyorlardı. Yani Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Onların suçları, Allah'a ortaklar koşmaları, Allah'tan başka varlıklarda tanrısal güç tasavvur etmeleriydi. Yüce Allah onlara diyor ki:

64- Sizi, karanın ve denizin karanlıklarından kurtaran yalnız Allah'tır. Darda kaldığınız zaman yalnız Allah'a yalvarırken, Allah sizi darlıktan kurtardıktan sonra ne diye O'na ortaklar koşuyorsunuz? Uydurma tanrılara yalvarıyorsunuz? O ortaklar mı sizi sıkıntılardan kurtardı? Sıkıntıya düştüğünüz zaman onlara mı yalvardınız?

65 nci âyette de Allah, münkirlerin üstlerinden, ayaklarının altından azâb göndermeğe, üzerlerine fırtına gönderip evlerini, ağaçlarını sökmeğe, dondurucu soğuklarla ürünlerini mahvetmeğe, gökten dökeceği yağmurlarla âfetler yaratmağa, ayaklarının altından yani yerden depremlerle volkanlar fışkırtarak onların üstüne azâb indirmeğe, yahut onları partilere, fırkalara bölerek birbirlerine düşürmeğe, böylece birbirlerinin azâbını onlara çektirmeğe kadir olduğunu bildiriyor

Bu âyette geçen *şiya'* kelimesi, *şî'a*nin çoğuludur. Bir düşünce etrafında toplananlara *şî'a* denir. Genel anlamıyle *şî'a*, birinin taraftarı, burada ise fırka, parti demektir. Yani Allah, sizi birbirine ters, karşıt düşüncelere sâhip

fırkalara ayırıp birbirinize düşman edebilir. Böylece birbirinize saldırır, birbirinizin acısını çekersiniz.

Bu âyet, düşünce ayrılıklarının, düşmanlıklara, kavgalara, savaşlara sebebolduğuna işaret etmektedir. Allah sizi fırkalara ayırır demek, herşey Allah'ın yasalarına göre olur, O'nun yaratıkları alanında meydana gelir, demektir. Buna sebep fikir ayrılığı, herkesin aklına geleni doğru sanması ve yalnız kendi düşüncesinden başka düşünceye imkân tanımamasıdır. İnsanlar Allah'ın vahyettiği hak sözde birleşmezlerse, kendi akıllarından çıkan dinî düşünceler, onların bölünmesine, birbirlerine düşman olmasına neden olur.

Âyetin amacı, bu sosyolojik yasayı anlatmaktır. Ama herşey Allah'ın yaratma alanında olduğundan, fiil Allah'a mal edilmiş, Allah sizi fırkalara ayırıp birinizin acısını diğerinize çektirir, denmiştir. Bu, sosyolojik bir kanundur. Düşünce ayrılığı, düşmanlığa yol açar. Sosyolojik kanunlar da Allah'ın, toplum için koyduğu yasalardır. Yasalar Allah'ındır. Öyle ise herşeyin gerçek fâili Allah'tır.

Böylece insanları uyaran yüce Allah, anlamaları için âyetlerini çeşitli biçimlerde döndürüp döndürüp açıkladığını bildiriyor. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): ''قل هو القادر على أن يبعث عليكم عذابًا من فوقكم : *De ki: 'O, sizin üzerinize, üstünüzden bir azâb göndermeğe kadirdir'!''* cümlesini okuyunca: ''أعوذ بوجهك : *Zâtına sığınırım!'' dedi.* ''أو من تحت أرجلكم: *Yahut ayaklarınızın altından''* cümlesini okuyunca yine *''Zâtına sığınırım!''* dedi. ''ويذيق بعضكم بأس بعض: *Yahut sizi parti parti birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını taddırmağa kaadirdir''* cümlesinde: *''Bu daha hafîf, yahut daha kolay''* dedi [1].

66 ncı âyette de: *''O, hak olduğu halde kavmin onu yalanladı.''* buyuruluyor. Hak olan nedir? Bazıları bunu, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğidir, diye tefsîr etmişlerdir. Bazılarına göre de hak olan, azâbın geleceği hakkındaki haberdir. Sözgelimine uygun olan da budur. Yâni ey Muhammed, kavmin azâb geleceğini yalanladılar. Ama bu, boş bir tehdîd değil, gerçektir. İnkârcıların başlarına mutlaka azâb gelecektir. Fakat onlar onun geleceğine inanmıyorlar. Sen onlara, kendilerinin koruyucusu olmadığını söyle.

Vekîl, koruyucu, bekçi anlamına gelir. Bir şeyi korumakla görevli kimse, onu korumazsa sorumlu olur. Koruyucu olmayan, sorumlu değildir.

67 nci âyette de *''Herşeyin bir zamanı vardır, yakında azâbın geleceğini anlarsınız.''* buyuruluyor. Bu uyarı, Bedir'de gerçekleşmiş; inkârcılar, Allah'ın Elçisi ile alay edenler, bir avuç müslümanın kılıçları altında can vermişler ve yaptıklarının cezâsını çekmişlerdir.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 6.

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذ۪ينَ يَخُوضُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا ف۪ي
حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ۜ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ
الظَّالِم۪ينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى الَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى
لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِه۪ٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْۗ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَلِيٌّ وَلَا شَف۪يعٌۚ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ
اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُواۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

68- *Âyetlerimiz hakkında* (münâsebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir; eğer şeytan, sana (bunu) *unutturursa hatırladıktan sonra* (hemen kalk), *o zâlimler topluluğu ile beraber oturma!* 69- (Günâhlardan) *korunanlara, o*(inanmaya)*nların hesâbından bir sorumluluk yoktur. Ama belki* (inanıp) *korunurlar diye bir hatırlatmak lâzımdır.* 70- *Bırak o dinlerini oyun, eğlence yerine koyan ve dünyâ hayatının aldattığı kimseleri de, sen o* (Kur’ân) *ile* (şunu) *hatırlat ki, bir kişi, yaptığı işin eline teslîm edilmeyegörsün,* (yoksa) *Allah’tan başka onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz.* (Amelinin elinden kurtulmak için) *her türlü fidyeyi verse de ondan kabul edilmez. İşte onlar, kazandıklarının eline teslîm edilmişlerdir. Onlar için kaynar sudan bir içki ve inkârlarından dolayı da acı bir azâb vardır!*

Tefsîr:

68-*Havd,* aslında suya dalıp içinden geçmeğe denir. Sonra bu kelime, eğlence için söze dalmağa denmiştir. Yüce Allah bu âyette Elçisine, âyetleri hakkında münâsebetsiz sözlere dalan kimselerle beraber bulunmamasını, onlar konuyu değiştirmedikçe onların aralarında oturmamasını, şayet unutarak oturmuş ise hatırlayınca hemen kalkmasını emrediyor.

Âyetten anlaşılıyor ki Hz. peyğamber ve müslümanlar, Mekke'de iken bazan müşriklerle beraber otururlar, fakat müşrikler, söz arasında Allah'ın, Peyğamberine vahyettiği Kur'ân âyetleriyle alay ederlerdi. Allah'ın Elçisi de müslümanlar da onların bu lâflarından rahatsız olurlardı. Yukarıdan beri müşriklerin çeşitli tutumlarını anlatan Sûre, burada da onların bu davranışlarına işâret etmektedir.

Burada Allah'ın Elçisine, Allah'ın âyetleri hakkında münâsebetsiz lâflar söyleyenlerle beraber oturmaması emrediliyor. Ama hitâb, onun şahsında bütün mü'minleredir. Her zaman mü'minlerin, dine, îmana aykırı sözlerin söylendiği bir yerde oturmamaları gerekir. Çünkü küfre razı olmak, insanı küfre götürür.

Nisâ' Sûresinin 140 ncı âyetinde de şöyle buyurulmuştur: "(Allah) *size Kitâb'da indirmişti ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar* (bu sözü bırakıp) *başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah, bütün ikiyüzlüleri ve kâfirleri cehenneme toplayacaktır".* Nisâ Sûresinin bu âyetinde, Allah'ın âyetleriyle alay edilen yerde oturulmamasının, Kitâbda emredildiği ifade edilmektedir. İşâret edilen emir, En'âm Sûresinin, tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyetidir. Çünkü En'âm Sûresi Mekke'de, Nisâ' Sûresi Medîne'de inmiştir.

Nisâ Sûresinin 140 ncı âyeti ile, En'âm Sûresinin 68 nci âyetinin neshedildiğini söyleyenler olmuştur. Fakat cumhûrun ifâde ettiği üzre âyet muhkemdir – aslında bütün âyetler muhkemdir –, iki âyet arasında nesih söz konusu değildir. Çünkü Nisâ' Sûresinin 140 ncı âyeti, geçmişte vukubulan bir olayı haber vermektedir. Haberlerde nesih olmaz [1]. O âyette, "*Size daha önce de Allah'ın âyetleriyle alay edildiğini işitirseniz, bunu yapanlar konuyu değiştirmedikçe onlarla beraber oturmayınız, yoksa siz de onlar gibi olursunuz*" diye emredildiği bildirilmekterdir. Bu ifâde, daha önce inmiş bulunan En'âm Sûresinin bu âyetini neshetmiyor, tam tersine pekiştiriyor, bu emri hatırlatarak buna uyulmasını vurguluyor.

1. Hâzin, Lubâbu't-te'vîl: 2/145.

Bu âyette unutma halinde oturmaktan ötürü insan sorumlu tutulmamış, ancak hatırladıktan sonra oturmaması emredilmiştir. Bu, dinin genel prensibidir. Unutmaktan ötürü sorumluluk yoktur. Unutmak, insanın elinde olmayan bir za'ftır. Allah insanı bundan affetmiştir. Bu âyetten, unutarak yapılan işlerden sorumluluk olmayacağı hükmü çıkarılmıştır. İbn Mâce'nin rivâyet ettiği bir hadis de bunu teyîdediyor: *"Allah, bu ümmetten üç günâhı affetmiştir: Hatâ ile, unutarak ve zor karşısında yapılan günâhlar"* [1].

Gerçi hatâ ile adam öldürene diyet gerekir ama bu diyet bir günâhın cezâsı değil, bir hakkın ödenmesidir. Çünkü bu olayda öldürülenin hakkına tecâvüz edilmiştir. Bu hak, diyet ile telâfî edilir

Bu âyet, dinle alay edilmedikçe kâfir ve fâsıklarla oturulabileceğini de gösterir. Çünkü insanlar toplu halde yaşarlar. Onlarla da iyi geçinmek lâzımdır. Ama bir mecliste dinle alay edilince hemen kalkmak gerekir. Fakat dîne müdâhele edilmediği sürece orada oturmakta bir sakınca yoktur [2].

"وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ: *Eğer şeytân sana* (bunu) *unutturursa"* cümlesinde müfessirler, peyğamberin unutmasının câiz olup olmayacağı üzerinde de tartışmışlardır [3].

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, namazında bazan yanıldığı bir gerçektir. Şeytânın unutturması, şeytânın vesvese vermesine işârettir. Şeytân her insana vesvese verir. Fakat şeytânın vesvesesi, peyğamberleri ve sâlih kulları etkileyip doğru yoldan çıkaramaz. Cênâbı Allah: *"Benim hâlis kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Sen ancak sana uyan azgınları yoldan çıkarabilirsin"* [4] *buyurmuştur.*

Burada şeytânın unutturmasından kasıt, insanın içine attığı dünya tasalarının, unutkanlığa sebebolmasıdır. Birçok şeyi düşünmekten ötürü insan, önemli bir şeyi unutabilir. Bu unutkanlığa sebep, dünyâ tasalarıdır. İnsanlar önemli bir şeyi unutunca: "Vah, şeytân unutturdu!" derler. Bu, dilde kullanılan bir üslûptur. Çünkü şeytânın telkinleri, insanın içine attığı gaileler, unutkanlığa sebebolur.

Kaldı ki âyette *"Unutturdu"* denmiyor, *"Eğer unutturursa"* deniyor. Bu ifâdeden, bir insan olan peyğamberin de unutabileceğini anlıyoruz. Peyğamber'in, gelen vahiyleri hiç unutmadığı konusunda İslâm âlimleri genel bir kanı içinde olmakla beraber "ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نأتِ بخيرٍ منها أو مِثْلِهَا: *Biz daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir âyeti neshetmez veya unutturma-*

1. İbn Mâce, Talâk, bâbu talâkı'l-mukrah, h. 2045.
2. Kasimî, Mehâsinu't-te'vîl: 6/2361.
3. Taberî, Menâr.
4. Hicr Sûresi: 106.

yız...'' [1] , *''Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın, yalnız Allah'ın dilediği başka* (Allah'ın dilediğini unutursun).*''* [2] âyetleri karşısında âlimlerin bu kanâatinin sağlam olmadığı açıktır. Demek ki Peyğamber (s.a.v.) bazı vahiyleri unutmuş olabilir. Ama Allah, onun unuttuklarının yerine onların benzerini veya daha iyisini ona vahyetmiştir. Ancak Peyğamber'in unutmuş olduğu ihtimali bulunan vahiyler, aslâ dinin bütünlüğünü bozabilecek, dine zarar verebilecek ölçüde değildir. Belki o, kendisine inananların çok az olduğu, hele yazı bilenlerin daha da nâdir bulunduğu ilk Mekke yıllarında birkaç âyet, birkaç vahiy parçası unutmuş olabilir ve Allah o unuttuklarının yerine, kendisine onların benzerini veya onlardan da iyisini vahyetmiş, böylece dinde aslâ eksiklik ve boşluk bırakmamıştır. Gerçeği Allah bilir.

69 ncu âyette münkirlerin günâhlarından, korunanların sorumlu olmadıkları, korunanların görevinin sadece hatırlatma, öğüt verme olduğu vurgulanıyor. Yani korunanlar, şayet Allah'ın âyetlerine dil uzatanların yanında oturmak zorunda kalırlarsa —kendileri böyle münâsebetsizlikten, küfürden ve fısktan korundukları takdirde— onların günâhlarından sorumlu olmazlar. Ancak onlara, yaptıklarının doğru olmadığını, uygun bir dille hatırlatıp öğüt vermeleri gerekir.

70 nci âyette yüce Allah, Elçisine, dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan, dünya hayâtının aldattığı kimseleri bırakmasını; insanın, yaptığı işlerin eline teslîm edileceği, hiçbir dost ve yardımcısının olmayacağı, ne kadar fidye verse kabul edilmeyeceği günü hatırlatmasını emrediyor. Sonunda da, işledikleri işlerin eline teslîm edilen kişilerin, kaynar sudan bir içki içeceklerini, acı bir azâb çekeceklerini bildiriyor.

'' وذَكِّرْ به أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ: *Bu Kur'ân ile veya bu dîn ile, bir canın, yaptığı işlerin eline teslîm edileceği zamanı hatırlat!'': İbsâl*, rehin ve tutsak etmek, teslîm etmek demektir. Demek ki cân, kendi yaptığı işlerin eline teslîm ediliyor. Çekeceği azâb, başkasından değil, kendi yaptığı işlerden oluşuyor. Kişi, yaptığı işlerin ma'nevî şekilleriyle karşılaşıyor. İşte o, yaptığı işlerin eline teslîm edilmektedir. Bu çirkin suratlı azâb ejderine dönmüş işlerin elinde ' alıyor. Onların elinden kaçıp kurtulması mümkün değildir. Çünkü onlar, dünyada yapıp ruhuna yerleştirmiş olduğu şeylerdir. Kişi bu can yoldaşlarını kendi eliyle hazırlamıştır. Azâbı başkasından değil, kendi yaptığı işlerdendir.

''Cehennem dediğin dal odun yoktur;
İnsan âteşini bile getürür!''

1. Bakara Sûresi: 106.
2. A'lâ Sûresi: 6-7.

Artık o durumda canın, Allah'tan başka bir dostu ve yardımcısı yoktur. Ne kadar fidye verse kendisinden kabul edilmez, o azâbları kimse ondan savamaz. Yüce Allah bunu te'kîden açıklıyor: *İşte onlar, kazandıklarının eline teslîm edilenlerdir. Onlar için kaynar bir içki ve acı bir azâb vardır. Bu içki ve azâb, hep kendi inkârlarından dolayıdır!*

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ
هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ
يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ
لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِٓي اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ
كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

71- De ki: "Allah'tan başka, bize ne yarar, ne zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde (eski durumumuza) *döndürülüp; şeytânların ayartarak şaşkın bir halde çölde bıraktıkları, arkadaşlarının ise :"Bize gel!" diye doğru yola çağırdıkları kimse gibi* (şaşkın bir duruma) *mı düşelim?" De ki: "Yol gösterme, ancak Allah'ın yol göstermesidir. Bize, âlemlerin Rabbine teslîm olmamız emredilmiştir." 72- "Namazı kılın ve O-ndan korkun* (diye emredilmiştir)*!" Varıp huzuruna toplanacağınız O-dur. 73- Gökleri ve yeri hak* (ve hikmet) *ile yaratan O'dur. "Ol!" dediği gün, oluverir. Sözü haktır. Sûr'a üfleneceği gün de mülk O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir. O, hükümdârdır, herşeyi haber alandır.*

Tefsîr:

71- Müşrikler, bazan Peyğamber(s.a.v.)i ve mü'minleri, atalarının dinine dönmeğe, taptıkları putlara tapmağa davet ediyor, hattâ bu konuda müslümanlara öğüt verir bir tavır takınıyorlardı. Bu önerilerini doğrudan yaptıkları gibi Hz. Peyğamber'in yakınları vasıtasiyle de ona ulaştırıyorlardı. İşte 71 nci âyette yüce Allah, Elçisine buyuruyor ki: *"Ey Muhammed, söyle, bize bir yarar ve zarar veremeyen âciz şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra geriye mi dönelim? Şeytânların üzerine üşüşüp şaşırttıkları, ne yapacağını, nereye gideceğini bilemeyen, arkadaşları kendisini doğru yola çağırdıkları halde onların sesine kulak vermeyen şaşkın insanın durumuna mı düşelim?"*

Burada inkârcı insanın durumu, şöyle bir temsîl ile anlatılmaktadır: Adam arkadaşlarıyle beraber yola çıkar ama yolu şaşırır, çıkmaza girer. Şeytânlar onu şaşırtıp yoldan çıkarmıştır. Doğru yolda bulunan arkadaşları ona: Yol burada, buraya gel!" diye bağırırlar. Ama onları dinlemez, başka yol da olmadığı için vahşî çölün içinde şaşkın kalakalır.

Şimdi mü'minler, Hakk'ın yolunda yürümektedirler. Müşriklerin sözlerine kanıp Hak yolundan ayrılan kimse, yolunu yitirip çölde şaşkın kalanın durumuna düşer. Nereye gideceğini bilemez. Hidâyette, yani doğru yolda olan arkadaşları onu yola çağırırlar, onlara da gitmez, helâke mahkûm olur. Çünkü kurtuluş çaresi yoktur. Çölde yolunu yitiren, açlık ve susuzluktan ölür.

Bu temsîl ile, îmâna geldikten sonra tekrar putataparlığa dönmenin, büyük bir şaşkınlık olduğunu anlatan yüce Allah, gerçek hidâyetin, ancak Allah'ın hidâyeti olduğunu ve yalnız Allah'a teslîm olmanın emredildiğini söylemesini, Elçisine buyurmaktadır.

72 nci âyet de 71'deki "نُسْلِمَ ye bağlıdır. Yani bize, âlemlerin Rabbine teslîm olmamız, namaz kılmamız, Allah'tan korkmamız, huzuruna toplanacağımız Tanrının, yalnız Allah olduunu kabil ve ikrar etmemiz emredilmiştir.

73 ncü âyette de gökleri, yeri Allah'ın yarattığı, O'nun *"Ol!"* dediği gün, herşeyin olacağı, sözünün hak, hükmünün geçerli olduğu, Sûr'a üflendiği gün mülkün yalnız O'na âidolacağı, dünyada kendisini mülk sâhibi sananların, o gün yok olup, yalnız gerçek mülk sâhibi Allah'ın kalacağı; O'nun, gizliyi ve görüneni bildiği, hikmet sahibi ve herşeyden haberdar olduğu vurgulanıyor.

Sûr, İsrâfîl'in, Kıyâmette, insanları Yüce Dîvân'a çağırmak üzere üfleyeceği ictimâ' borusunun adıdır. Genel kanıya göre bunun ilk üflenişiyle tüm canlılar ölür, ikinci üflenişinde ise canlar ayılırlar. Fakat çeşitli âyetlerin ifadesinden, bu borunun bir öldürme ve diriltme borusu değil, canları İlâhî Mahkemeye, o Yüce Dîvâna çağırma borusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu borunun ilk sesini duyan canlar, o Yüce Mahkemede hesâb verme korkusundan

titrer, kendinden geçerler. Yalnız Allah'ın desteklediği kullar sarsılmazlar. Ama bu borunun ikinci sesini duyunca kendilerine gelir, o Mahkeme'ye gitmekten başka çare olmadığını anlayıp hemen oraya koşar, yargıcı Allah olan o Yüce Dîvân'da toplanırlar.

Sûr'u, *sûret*'in çoğulu olarak *suver* şeklinde okuyanlar da vardır. Bu takdîrde *suver*e üflemek, sûretlere hayât soluğu vererek onları canlandırmak anlamına gelir. Yani bedenlere can üflendiği gün, mülk sadece Allah'ındır, başkasının değildir [1]. O gün, O'ndan başka tanrının ve mâlikin, hükümdârın olmadığı açıkça ortaya çıkar.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ لِاَب۪يهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّ۪ٓي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ ف۪ي
ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٧٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُر۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَ
لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِن۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّ۪يۚ
فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّٓا
اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ
الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ
مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ اِنّ۪ي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذ۪ي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
حَن۪يفًا وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۚ ﴿٧٩﴾ وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُۜ قَالَ اَتُحَٓاجُّٓونّ۪ي
فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰىنِۜ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّ۪ي
شَيْـًٔاۜ وَسِعَ رَبّ۪ي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/33.

مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ عَلَيْكُمْ
سُلْطَانًاۜ فَاَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۢ ﴿٨١﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَلَمْ يَلْبِسُٓوا ا۪يمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾ وَ
تِلْكَ حُجَّتُنَٓا اٰتَيْنَاهَٓا اِبْرٰه۪يمَ عَلٰى قَوْمِه۪ۜ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُۜ اِنَّ رَبَّكَ
حَك۪يمٌ عَل۪يمٌ ﴿٨٣﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ كُلًّا هَدَيْنَاۚ وَنُوحًا
هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَ
هٰرُونَۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَۙ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى وَاِلْيَاسَۜ
كُلٌّ مِنَ الصَّالِح۪ينَۙ ﴿٨٥﴾ وَاِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًاۜ وَكُلًّا
فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْۚ وَاجْتَبَيْنَا
هُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٨٧﴾ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ
مِنْ عِبَادِه۪ۜ وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَۚ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ فَقَدْ
وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِر۪ينَ ﴿٨٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰ
يهُمُ اقْتَدِهْۜ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩٠﴾

74- İbrâhîm, babası Âzer'e demişti ki: "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum." 75- Böylece biz İbrâhîm'e, göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki kesin inananlardan olsun. 76- Üzerine gece basınca (İbrâhîm) *bir yıldız gördü: "Budur Rabbim", dedi. Yıldız batınca: "Batanları sevmem" dedi. 77- Ay'ı doğarken görünce: "Budur Rabbim", dedi. O da batınca: "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum", dedi. 78- Güneşi doğarken görünce: "Budur Rabbim, bu daha büyük" dedi.* (O da) *batınca dedi ki: "Ey kavmim, ben sizin* (Allah'a) *ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." 79- "Ben, yüzümü tamamen gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben O*(na) *ortak koşanlardan değilim!" 80- Kavmi onunla tartışmaya girişti.* (O onlara) *dedi ki: "Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam, ancak Rabbimin dilediği olur! Rabbim, bilgice herşeyi kuşatmıştır. Hâlâ* (kendinize gelip) *öğüt almıyor musunuz?" 81- "Hem siz, Allah'ın size* (tanrı oldukları) *hakkında hiçbir delîl indirmediği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin* (O'na) *ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız* (söyleyin), *iki topluluktan hangisi* (tek Allah'a inananlar mı, yoksa Allah'a ortak koşanlar mı) *güvende olmağa daha lâyiktir? 82- İnananlar ve îmânlarını bir haksızlıkla bulamayanlar.. İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır. 83- İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir. 84- Biz ona İshâk'ı ve* (İshâk'ın oğlu) *Ya'kub'u da hediye ettik; hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nûh'a ve onun soyundan Dâvûd'a, Süleymân'a, Eyyûb'a, Yûsuf'a, Mûsâ'ya ve Hârûn'a da yol göstermiştik. Biz güzel davrananları böyle ödüllendiririz. 85- Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyâs'a da* (yol göstermiştik). *Hepsi iyilerden idi. 86- İsmâ'îl'e, Yesa'a, Yûnus'a ve Lût'a da* (yol gösterdik), *hepsini âlemlere üstün kıldık. 87- Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da... Onları seçtik ve onları doğru yola ilettik. 88- İşte bu, Allah'ın hidâyetidir, kullarından dilediğini buna iletir. Eğer* (onlar Allah'a) *ortak koşsalardı, yaptıkları* (güzel) *şeyler hiç olur, giderdi. 89- İşte onlar, kendilerine Kitâb, hüküm* (hikmet ve hükümdarlık) *ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Şimdi şunlar* (yani Kureyş kavmi),

bunları inkâr ederse (bilsinler ki) *biz, bunları inkâr etmeyecek* (koruyacak) *bir toplumu bunlara vekîl bırakmışızdır. 90- İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy ve de ki: "Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüttür."*

Tefsîr:

74-82 nci âyetlerde Allah'ı birleyenlerin lideri olarak bilinen Hz. İbrâhîm'in, Allah'ın birer âyeti olan tabî'at varlıklarından istidlâl ile yavaş yavaş nasıl Allah'ın birliğini aklı ile bulduğu anlatılmaktadır:

Hz. İbrâhîm, önce bir yıldız görür, yüksekliğine ve parlaklığına bakarak onu tanrı sanır. Fakat yıldız batınca batanların tanrı olamayacağını anlar. Ay'ı daha parlak görünce onu tanrı sanır, Ay da batınca onun da tanrı olmadığı kanısına varır. Güneşi bunlardan daha büyük, daha parlak görünce onu tanrı sanır. O da batınca batan, fânî şeylerin hiçbirinin tanrı olamayacağını anlayarak özünü, gökleri ve yeri yaratan Allah'a döndürür, O'nun bir ve tek olduğuna kesinlikle inanıp, O'na ortak koşanların yaptıklarından uzak olduğunu vurgular.

Toplumunun insanları kendisiyle tartışırlar. 80 nci âyetin ifadesinden anlaşılıyor ki onu tanrıların gazabiyle tehdîdederler. Fakat Hz. İbrâhîm, Allah, kendisini tevhîd yolu olan gerçeğe ilettikten sonra onların tanrı diye taptıkları şeylerden korkmayacağını, Allah'ın dilediğinden başka hiçbir şeyin olamayacağını söyler. *"Siz hiçbir esasa dayanmadan Allah'a ortak koşmaktan korkmadıktan sonra ben sizin ortak koştuğunuz tanrılardan nasıl korkarım?"* der ve delîlsiz olarak Allah'a ortak koşanların mı, yoksa delîl ile bir tek Allah'a tapanın mı daha güvencede olduğunu onlara sorar.

Daha sonra 82 nci âyet, îmânlarına bir günâh, bir bâtıl karıştırmadan inanan kimselerin güvencede ve doğru yolda olduklarını anlatıyor. Bu âyet, ya Hz. İbrâhîm'in sözünün devâmıdır veya şirkin yersizliğini anlatan delîllerden sonra tevhîdin doğru olduğunu belirten parantez cümlesi bir vahiydir.

Bu âyetlerde Hz. İbrâhîm'in, yıldızlara önce "Rab" deyip, battıklarını görünce de batanların Rab olamayacağını anlayarak bunları yaratana döndüğü anlatılmaktadır. Bundan İbrâhîm kavminin, yıldızlara taptığı anlaşılıyor. Demek ki Hz. İbrâhîm de yetiştiği ortamın etkisinde kalarak çocukluğunda, yıldızları tanrı saymış, ama aklı olgunluk düzeyine gelince bunların tanrı olamayacağını düşünmüş ve Allah'ın birliği inancına varmıştır.

Fahreddîn Râzî'nin, burada ilmî bir yorumu vardır ki özeti şudur: Târîhi bize kadar gelen en eski peygamber Nuh'tur. Nûh, puta tapmakla savaşmıştır: *"Dediler ki: 'Tanrılarınızı bırakmayın, ne Vedd'i, ne Suvâ'ı, ne*

de Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i bırakmayın "[1]. Demek ki putataparlık, yeryüzünde en eski dindir. Peki ama insanın, kendi eliyle yaptığı şeylerin, kendisini yaratmadığı gayet açıktır. O halde insan, eliyle yaptığı şeye nasıl tapar? Bunun bir yorumu olmalıdır ki o da şudur:

İnsanlar tecrübe ile yıldızların, dünyâ üzerindeki etkisini görmüşler, güneşin hareketiyle mevsimlerin oluştuğunu anlamışlar ve yıldızlarda büyük bir güç olduğunu sanmışlardır. Kimi bunların, varlığı vâcib (zorunlu) olduğuna, kimi sonradan meydana geldiğine inanmış, yaratılmış olsa da bunlar âlemi idâre etmek için yaratılmıştır, demişler ve bunların en büyük Tanrı ile yaratıklar arasında aracı olduğunu sanmışlar, böylece bunlara saygı göstermeğe, tapmağa başlamışlardır. Bunların kaybolduğunu görünce, bunların sürekli olarak karşılarında bulunması için sembollerini yapmışlar: Güneş tanrısını altundan, Ay tanrısını gümüşten yapmışlar, bunlara tapa tapa bunların birer sembol olduğunu da unutarak bu taşları tanrılaştırmışlardır. İşte puta tapmak bu suretle ortaya çıkmıştır.

İşte Hz. İbrâhîm, önce yıldızların tanrı olamayacağını söylemekle putataparlığın temelinin çürüklüğünü anlatmış, bu dini kökünden yıkmağa çalışmıştır. Burada işâret edilmesi gereken bir husus da, Hz. İbrâhîm'in babasının Âzer adıyle anılmasıdır. Oysa Tevrât'ta İbrâhîm'in babası, Tareh olarak geçmektedir. Müfessirler bunu birkaç şekilde yorumlarlar:

Belki İbrâhîm'in babasının asıl adı Âzer, lakabı Tareh idi. Tevrât'ta lakabiyle, Kur'ân'da ismiyle anılmıştır. İbrâhîm kıssasının, şifâhî nakillerle Araplar arasında anlatıldığı muhakkaktır. Çünkü Araplar onu kendi ataları tanıyorlardı. Tevrât kıssalarının bir kısmı, Araplar arasında anlatılıyordu. Zîrâ bölgede hıristiyan Araplar vardı. Fakat bu anlatımlar şifâhî nakillerden ibaret idi. Hz. İbrâhîm'in babasının adı olan Tareh, Arapçaya Âzer şeklinde geçmiş olmalı ki Kur'ânı Kerîm, Arapların bildiği bu adı kullanmıştır. Eğer Kur'ân'ın söylediği isim, kendi bildiklerine aykırı olsaydı, Araplar buna itiraz ederlerdi. Demek ki İbrâhîm'in babasının adı, Araplar arasında Âzer olarak yayılmıştı. Nasıl ki bazı İslâm isimleri de Avrupa dillerine farklı telaffuzlarla geçmiştir. İbn Sînâ'nın Avisenna, İbn Rüşd'ün Averrof olması gibi. İsimler bir dilden başka dile geçerken böyle telaffuz farkları olur Arapça olan Dâru's-sınâ'a de Türkçemizde tersâne olarak yerleşmiştir. İşte aynı şey İbranîceden Arapça'ya geçmiş olan bu isimde de olabilir. Belki de bazı Tevrât nüshalarında bu ad, doğrudan doğruya Âzer olarak geçmekte idi o nüshalar zamanla ortadan kalkmıştır.

Âzer'in, İbranicedeki Tareh'in karşılığı olması da muhtemeldir. Yahut

---

1. Nuh Sûresi: 23.

bu ad, İbrâhîm'in babasının bir lakabının Arapça anlamıdır. Bir tefsîre göre Âzer İbranîcede hatâ eden anlamına gelir. Yüce Allah onu "hatâ eden" sıfatiyle anarak küfrüyle hatâda olduğunu belirtmek istemiştir. Ya da Âzer, İbrâhîm'in amcasının adı idi. Bazan amca baba yerine kullanılır. Nitekim Ya'kûb'un oğulları da Ya'kûb'a: *"Senin Tanrın ve babaların İsmâ'îl ve İshâk'ın Tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz O'na teslîm olanlarız" demişlerdir*[1]. Bu âyette İsmâ'îl, Ya'kûb'un amcası olduğu halde, babası olarak anılmıştır.

Kıssaya, İbrâhîm'in, babasını, puta taptığından dolayı kınamasıyle girilmiştir. Bu tartışma, kıssaya bir giriştir. Bu kıssada İbrâhîm'in, Allah'ın birliğine hangi kanıtlarla ve nasıl ulaştığı anlatılacaktır. Kıssanın temeli, Allah'ı birleyenle Allah'a ortak koşanın tartışmasıdır. Bu işe de Hz. İbrâhîm'in, en yakını olan babasıyle yaptığı tartışmaya işaretle girilmiş, sonra onun, nasıl yavaş yavaş bu olgun inanca ulaştığı açıklanmıştır.

Ayrıca bu âyetlerde zikrullah ile kalb nurunun yavaş yavaş büyüyerek sonunda her yanı kapladığına işaret de sezilmektedir. İmam Gazâlî, İhyâ'sında bu hususa dikkati çekmiştir. Şâir Niyâzî-i Mısrî de İrfan Sofraları adıyle dilimize çevirdiğimiz Arapça *Mevâidu'l-irfân* adlı eserinde şöyle diyor:

"Bu fakir kula da, Allah'a sülûküm sırasında, sülûkün istikameti bereketiyle Allah'a şükür aynı şey vaki oldu. Ben o günlerde oniki konaktan beşinci konakta idim. Hiç kararım kalmamıştı. Bir yandan öbür yana kaçıyor, mücâhedenin şiddetinden dolayı bir yerde ve bir halde duramadığım için kendimi minâreden, yahut da dağlardan aşağı atacak oluyordum. Sülûk günlerimin çoğunda gıdam, yirmi dirhem arpa ekmeği idi. Nihayet 1060 senesi Muharrem ayının son on gününde, Ayın dördüncü Cuma gecesinde sülûk esnasında uyanık iken, bir de gördüm ki evin içinde, karşımda bir yıldız. Onu baş gözümle gördüğümü zannettim de gözümü yumdum, baktım ki hayır, yine öyle görünüyor. Gözümü açtım, yine önceki gibi karşımda. O zaman anladım ki bu, kalb gözüyle görülüyor. Birkaç gün o yıldız gözümden kaybolmadı. Sonra büyüdü, büyüdü, Ay kadar oldu. Birkaç gün de böyle devam etti. Sonra git gide büyüyerek Güneş kadar oldu. Birkaç gün de böyle gittikten sonra yine yavaş yavaş büyüdü, yükseldi, altı yönü kapladı. İlk gördüğüm zamanki ızdırabım, kalb çalkantım, nûrun genişleyip altı yönü kaplayıncaya kadar yavaş yavaş tamamen dindi. Artık bundan sonra bedenle mücâhede ve riyâzet yapamadım. Kalb ve rûh ile, bunların durumlarına uygun biçimde mücâhedeye devam ettim.

"Bu hali şeyhim, göz bebeğim Elmalılı Ümmi Sinân(kds.s.)a söyledim.

1. Bakara Sûresi: 133.

Dedi ki: 'İbrâhîm Aleyhisselâm'dan kalan beşinci menzilin hali budur. Bu menzil onun ilk makamı idi. Onun ilk menzili, ittibâ' bereketiyle Muhammed Aleyhisselâm'ın ümmeti için beşinci menzil oldu. Fakat Allah'ın Elçisi için bir makam yoktur. Bütün makamlar, onun ayakları altında bir tek adımdan ibarettir.' Sonra buyurdu: 'Seni İbrâhîm Aleyhisselâm'a lutfettiği sırât-ı müstakîme ileten ve seni onun izinde gittiğin için ona vâris kılan Allah'a hamdolsun.' Sonra şu âyeti okudu: 'Gece onu örtünce bir yıldız gördü...'" [1].

Fahredîn Râzî, *"Batanları sevmem"* cümlesinden:

1) Allah'ın cisim olmadığını, zîra cisim olsa bizden kaybolduğu için gâfil olması (batması) gerektiğini, batanların ise Tanrı olamayacağını;

2) Allah'ın, inip çıkmaktan yüce olduğunu, zîrâ inip çıkmanın üfûl sayılacağını;

3) Dînin taklîde değil, kesin kanıta dayanması gerektiğini;

4) Peyğamberlerin Allah'ı bilmelerinin zorunlu değil, istidlâl (akıl yürütme) ile olacağını;

5) Allah'ı bilmenin de ancak nakil ve istidlâl ile olacağını çıkarmıştır [2].

Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerine göre 82 nci âyet, müslümanlara çok ağır gelmişti: *"Ey Allah'ın Elçisi, hangimiz nefsine zulmetmiyor ki?"* dediler. Allah'ın Elçisi buyurdu ki: *"Burada kasdedilen o zulüm değildir, burada kasdedilen zulüm, şirktir. Lokman'ın, oğluna: 'Yavrum, Allah'a ortak koşma, çünkü şirk* (Allah'a ortak koşmak), *büyük bir zulüm(haksızlık)dır'* [3]. *dediğini işitmediniz mi?"* [4].

Yine bu âyetin tefsîrinde İbn Hanbel şu olayı anlatıyor: *"Cerîr ibn Abdillâh demiş ki: Allah'ın Elçisiyle Medîne'den çıktık, bir adamın bize doğru geldiğini gördük. Adam geldi, selâm verdi. Peyğamber (s.a.v.) selâmını aldı:*

—Nereden geliyorsun? dedi.

—Âilemden, çoluk çocuğumun ve akrabâmın içinden geliyorum, dedi.

—Nereye gidiyorsun?

—Allah'ın Elçisini görmek istiyorum.

—İşte gördün.

—Ey Allah'ın Elçisi, bana, îmânın ne olduğunu öğret

1. Niyâzî-i Mısrî, İrfân Sofraları, Notlarla Çeviren: Süleyman Ateş, Emel Matbaası, 1971 Ankara, s. 37-38.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/55-56.
3. Lokman Sûresi: 13.
4. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 5.

Îmân, Allah'tan başka tanrı olmadığına tanıklık etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan'da oruç tutman, Beyt'i haccatmendir.

—Bunu kabul ettim, dedikten sonra adamın, ayağı bir fare deliğine giren devesi yıkıldı, adam da başının üstüne düşüp öldü. Allah'ın Elçisi:

— Adama yetişin, dedi.

'Ammâr ibn Yâsir ile Huzeyfe ibn el-Yemân sıçradılar, adamı doğrulttular:

—Ey Allah'ın Elçisi, ölmüş, dediler. Allah'ın Elçisi, yüzünü öteye çevirdi, sonra buyurdu ki:

—Adamdan yüzümü öteye çevirdiğimi gördünüz ya, bunun sebebi şu idi: İki meleğin, onun ağzına cennet meyvalarından koyduğunu gördüm, onun aç iken öldüğünü anladım. Bu, yüce Allah'ın: 'İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır' buyurduğu kimselerdendir. Kardeşinizi kaldırın.

Adamı kaldırdık, yıkadık, kefenledik. Allah'ın Elçisi, kabrinin başına geldi:

—Lahid yapınız, fakat yarmayınız. Çünkü lahid bize, yarmak başkalarına mahsustur, dedi" [1].

83 ncü âyette yüce Allah,İbrâhîm'e, bu hüccetleri, yani bu tevhîdi savunma kanıtlarını verdiğini bildirdikten sonra: *"Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz, Rabbin hakîmdir, 'alîmdir"* buyuruyor. Bunun anlamı şudur: Biz, dilediğimize hikmet ve ilim verir, onu bilgi ve hikmet bakımından başkalarından kat kat üstün yaparız. Âyetin sonunda Allah'ın *'alîm* ve *hakîm* sıfatlarının anılması, İbrâhîm'e hikmet ve ilmin, o *Hakîm ve 'Alîm* tarafından verildiğini, hikmetin ve ilmin, yaratıklara O'ndan dağıldığını belirtmek içindir. Konu, İbrâhîm'in, bilgi ve hikmet ile tevhîdi anlatmasıdır. Bunun için âyet, bu temaya uygun iki sıfatla bağlanmaktadır.

84-88 nci âyetlerde de yüce Allah, İbrâhîm'e, onun oğlu İshâk'a ve torunu Ya'kub'a lutuflarda bulunduğunu; Nûh'a, onun soyundan (İbrâhîm'in veya Nûh'un soyundan) gelen Dâvûd'a, Süleyman'a, Eyyûb'a, Yûsuf'a, Mûsâ'ya, Hârûn'a, Zekeriyyâ'ya, Yahyâ'ya, Îsâ'ya, İlyâs'a, İsmâ'îl'e, El-Yesa''a, Yûnus'a ve Lût'a hidâyet edip bunların atalarından, soylarından ve kardeşlerinden de birçok kimseyi seçip doğru yola ilettiğini açıklamakta; bunların, Allah'ın hidâyeti sayesinde böyle seçildiklerini, eğer Allah'a ortak koşmuş olsalardı, yaptıkları bütün iyiliklerin boşa gitmiş olacağını bildirmektedir.

1. Ebu Dâvûd, Cenâiz: 61; Tirmizî, Cenâiz: 53; İbn Hanbel, 4/357, 359, 363.

89- *"İşte bunlar, kendilerine Kitâb, hüküm* (hâkimiyyet, hükümdarlık) *ve peyğamberlik verdiğimiz kimselerdir."*

Burada İsmâ'îl oğullarından onsekiz peyğamberin adı anılmıştır. Bunlar hem peyğamber, hem de kral idiler. Bu bakımdan onlara Kitâb ve peyğamberlik yanında hüküm, yani krallık verildiği de anılmıştır.

Kitâb: ilim ve ma'rifet; hüküm: hâkimiyyet; nübüvvet ise en yüksek mertebedir. Şimdi şu müşrikler, Allah'ın vahyettiği bu gerçekleri inkâr ederler. Ama onlar inkâr etse de Allah, bunları inkâr etmeyecek bir toplumu görevlendirmiştir. Her zaman Allah'ın indirdiği hikmetlere inanan, onun gösterdiği yolda giden bir toplum bulunacaktır. Her nesilde Allah bir toplumu îmanla görevlendirmiştir.

90 ncı âyette de yüce Allah, Peyğamberini ve onun şahsında mü'minleri, Allah'ın doğru yola iletmiş olduğu bu kimselerin yoluna uymağa çağırmakta; Hakk'a davet karşılığında bir ücret istemediğini, kendisine gelen vahyin bütün âlemlere bir öğüt ve uyarı olduğunu duyurmasını, Elçisine emretmektedir.

Araplar, özellikle Kureyşliler, kendilerinin, İbrâhîm soyundan geldiklerine inanırlardı. İbrâhîm kıssası, Şu'arâ' ve Meryem Sûresinde de anlatılır. Fakat her anlatılışında kıssanın, konuya uygun yanları seçilir. Burada İbrâhîm'in, müşriklere hücceti anlatılmıştır. Putatapan Araplara, âdetâ İbrâhîm'in dilinden, bu taptıklarının yararsız, yollarının bâtıl olduğu ve tevhîdin temsilcisi olan ataları İbrâhîm'in yoluna aykırı bulunduğu anlatılır.

Burada İbrâhîm, *hanîf* sıfatıyle anılmaktadır. *Hanîf,* şirksiz olarak Allah'a inanan kimsedir. İslâmdan önce Allah'a ortak koşmadan inanan ve O'na kulluk eden kimseler vardı. Bunlara *hanîf,* çoğulu *hunefâ'* denirdi. Bunlar, kendilerinin, İbrâhîm yolunda olduklarını söylerlerdi. Demek ki Câhiliyye Arapları da Hz. İbrâhîm'i *hanîf* biliyor ve onu bu sıfatla anıyorlardı. Kur'ânı Kerîm de onların bilip kabul ettiği bir şeyi kendilerine hatırlatarak öğüt veriyor: *"Allah uğrunda O'na yaraşır biçimde cihâdedin. O sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi.* (Sizin dîninizi de) *babanız İbrâhîmin dini* (gibi geniş kapsamlı yaptı, daraltmadı)" [1]. Âyette *"Babanız İbrâhîm"* deyimi, Arapların, Hz. İbrâhîm'i kendi ataları saydıklarını gösteriyor.

Bu âyetlerde onsekiz peyğamberin adı anılmaktadır. Kur'ânı Kerîm'in başka âyetlerinde bunlardan ayrı olarak Âdem, İdrîs, Hûd, Sâlih, Şu'ayb ve Zü'l-Kifl de anılır. Gerçi Âdem'e vahyedildiğinden söz edilmez. Çünkü henüz o zaman yeryüyüzünde insan toplulukları yoktu. Bu bakımdan Âdem,

1. Hac Sûresi: 78.

kendisine şerî'at (hukuk düzeni) vahyedilmiş anlamda bir elçi olmasa da, yaratıldıktan sonra Allah'ın konuşmasına nâil olmuş, O'nun buyruğuyla cennetten çıkmış ve kendisine gösterilen yerde yaşamıştır ki Allah'ın hitâbını duymuş olanlara peyğamber diyoruz. Böylece Kur'ânı Kerîm'de yirmibeş peyğamberin adı anılmıştır. Diğer âyetlerde anılanları da, burada zikredilenlerle beraber mütâlâa edip bunların kısa özgeçmişlerine topluca işaret etmek istiyoruz:

1- *Âdem (selâm ona)*: İlk insandır, Kur'ânı Kerîm'de onun, peyğamber olarak görevlendirildiğinden söz edilmez, fakat Allah'ın onunla konuştuğu anlatılır ki bundan, ilk insanın, aynı zamanda ilk peyğamber olduğu anlaşılır. Kitâbı Mukaddes'in Tekvîn sifrinin ilk babları, Âdem'in yaratılış öyküsünü anlatmaktadır. Kur'ânı Kerîm'de de Bakara Sûresinin 30-37 nci, A'râf Sûresinin 11-24 ncü, Tâhâ Sûresinin 115-123 ncü, Sâd Sûresinin 71-83 ncü âyetlerinde ilk insanın kıssası anlatılmaktadır. İşâret edilen âyetlerin tefsîrlerinde, bu kıssa hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

2- *İdrîs (selâm ona)*: Tevrât'a göre Âdem'in oğlu Şît'in oğlu Enoş'tur. Sekizyüz onbeş yaşında çocuklar sâhibi olduktan sonra dokuzyüz beş yaşında ölmüştür [1]. Kur'ânı Kerîm'de insanlığı doğru yola sevk etmekle görevlendirilen peyğamberler arasında anılır. Meryem Sûresinin 56-57 nci, Enbiyâ Sûresinin 85-86 ncı âyetlerinde İdrîs'ten söz edilmektedir.

3- *Nûh (selâm ona)*: Tevrât'ın ifadesine göre Nûh: Âdem'in oğlu, Şît'in oğlu, Enoş'un oğlu, Ken'ân'ın oğlu, Mahalel'in oğlu, Yared'in oğlu, Hanok'un oğlu, Metuşelâh'ın oğlu, Lamek'in oğludur. Yani Âdem'le onun arasında sekiz nesil vardır. Bundan Nûh'un, Âdem'den takriben dokuzyüz elli sene sonra doğduğu anlaşılır. Tabii ilk insandan Nûh'a kadar sadece dokuzyüz elli sene gibi kısa bir zamanın olması, tarîhen doğrulanmaz. Daha doğrusu milyonlarca yıla sığacak evrim ve olaylar, sadece dokuzyüz elli sene ile ifade edilemez, ama Tevrât böyle diyor ve bu peyğamberlerden her birinin kaçar yıl yaşadığını da belirtiyor. Fakat Kur'ânı Kerîm, kat'iyyen böyle rakamlar ve tarihler vermez. Böylece tarihî belgeler Tevrât'ı, bu ayrıntılarda yalanlasa bile zayıf noktaları atmış olan Kur'ânı Kerîm'i yalanlayamaz.

Gerek Tevrât'ın, gerek Kur'ân'ın ifadelerine göre Nûh da peyğamber olarak görevlendirilmiştir. Kur'ânı Kerîm'de Allah'ın vahyettikleri zikredilirken ilk defa Nûh'un adı anılmaktadır: *"Nûh'a ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik"* [2]. Bundan yeryüzünde çoğalmış olan insan topluluğuna ilk şerî'at getiren peyğamberin, Nûh olduğu anlaşılmaktadır. Kendisini dinlemeyen kavmi, gökten boşalan, yerden fışkıran sularla

1. Tekvîn: 5/4-7.
2. Nisâ Sûresi: 163.

boğulmuş, kendisi ve inananlar, her hayvandan birer çifti de alıp bindirdikleri gemi ile kurtarılmışlardır. Yalnız Nûh'un kâfir oğlu da ötekilerle birlikte boğulmuştur. Tevrât'ın ifadesine göre Nûh'un Hâm, Sâm ve Yâfet olmak üzere üç oğlu vardı. Tevrât'ta Nûh'un boğulan oğlundan söz edilmez. Kur'ânı Kerîm'de ise, Nûh'un oğullarından birinin, inanmadığı için kâfirlerle birlikte boğulduğu anlatılır, fakat oğullarının sayısından söz edilmez. Muhammed el-Fakî, İslâm kaynaklarına dayanarak Nûh'un boğulan oğlunun Ken'ân adını taşıdığını yazıyor [1]. Nûh kıssası Tevrât'ın Tekvîn sifrinin 5-9 ncu bablarında anlatılır. Kur'ânı Kerîm'de Hûd: 25-34., Mü'minûn: 23-31., Şu'arâ': 105-122., Ğâfir (Mü'min): 5-6., Kamer: 9-16., Nûh: 1-28. âyetlerde kısa veya uzun çizgilerle bu öyküden söz edilmektedir.

4- *Hûd (selâm ona)*: Yemen topraklarında, Uman ile Hadramut arasında bulunan ve kum tepecikleri anlamına gelen *el-Ahkâf*'ta yaşayan *'Ad* kavmini irşâda görevlendirilmiş bir Arap peyğamberidir. Ya çadırlarda oturdukları veya sütunlar üzerine yüksek binâlar yaptıkları için Kur'ânı Kerîm'de bu kavmin başkenti *"Direkli İrem"* diye nitelendirilmiştir. İlk defa Arapça konuşanın Hûd olduğu, Tûfan'dan sonra ilk defa putlara tapanların da onun gönderildiği 'Âd kavmi olduğu söylenir. Bunların kıssası, A'râf Sûresinin 65-72., Hûd Sûresinin 50-60., Mü'minûn Sûresinin 31-41., Şu'arâ' Sûresinin 123-140., Ahkâf Sûresinin 21-25. âyetlerinde anlatılır. Peyğamberlerine inanmayan bu kavim, korkunç bir kasırga ile helâk edilmiş, bir korunağa çekilen Hûd ile mü'minler kurtarılmışlardır.

5- *Sâlih (selâm ona)*: Semûd kavmini irşâd ile görevlendirilmiş bir Arap peyğamberidir. Nûh'un oğlu Sâm soyundan geldikleri ileri sürülen Semûd kavmi, âribe Araplarından olup Hicâz'la Tebûk arasında bulunan Hicr'de otururlar ve putlara taparlardı. Allah onlara Nûh oğlu, Sam oğlu, İrem oğlu, Âsir oğlu, Semûd oğlu, Hâdir oğlu, Ubeyd oğlu, Masih oğlu, Ubeyd oğlu Sâlih'i elçi olarak göndermiştir. Sâlih de kavmini, putları bırakıp yalnız Allah'a tapmağa çağırmış, bir kısmı kendisine inanmış ise de çoğunluk onu dinlemedikleri gibi bazı haydutlar da ona mu'cize olarak kayaların arkasından çıkmış olan deveyi öldürmek küstahlığını göstermişler, bu yüzden korkunç bir deprem ile helâk edilmişlerdir. Allah Sâlih'i kurtarmıştır. Bu kavmin öyküsü de A'râf, Tevbe, İbrâhîm, Enbiyâ, Şu'arâ', Neml, Secde, Sâd, Kaf, Necm, ve Fecr Sûrelerinde bazan işaretle, bazan biraz daha geniş olarak geçer. Bugün Suudî Arabistan'da, Hicâz-Tebûk arasında Medâin-i Sâlih denen bir harâbe kent vardır ki kalıntılar, burasının vaktiyle bir uygarlık merkezi olduğunu gösterir.

1. Muhammed el-Fakî, Kasasu'l-enbiyâ ahdâsuhâ ve 'iberuhâ, s. 32-44, Kahire, 1399-1979.

6- *İbrâhîm (selâm ona)*: İbrâhîm, İbrânî bir kelimedir. Baba anlamındaki ab ile, cemâat anlamındaki raham'dan meydana gelmiştir. Arapçadaki ruhâm gibi. İbrâhîm, kamunun babası demektir. İbrâhîm'in, Süryanca bir isim olup merhametli baba anlamına geldiği de söylenmiştir. Hz. İbrâhîm, Irak'ta, Kildânlıların Ur kentinde doğmuş, orada vahye mazhar olmuş, kavminin puta tapmasına karşı çıkınca Kral Nemrûd onu ateşe attırmış, Fakat Allah'ın buyruğu ile ateşin yakmadığı İbrâhîm, karısı Sâre, kardeşi oğlu Lût ve kendisine inananlarla birlikte Milâttan Önce 1800 yılları civarında önce Harran'a (Urfa) gelmiş, diğer akrabasını orada bırakarak kendisi, âilesi ve yeğeni Lût ile birlikte Ken'ân iline (Filistin'e) gitmiştir. Bir kıtlık üzerine erzak bulmak için Mısır'a da gitmiş ise de tekrar Filistin'e dönmüş, o yörenin yöneticisi olmuştur. Tek Allah'a inananların atası sayılır. Bugün yaşayan üç İlâhî dînin kurucuları, onun soyundan gelmişlerdir.

Tevrât'ın Tekvîn sifrinin 25 nci bâbında İbrâhîm'in, yüzyetmiş beş yaşında ölüp Makpela Mağarasında karısı Sâre'nin yanına gömüldüğü yazılıdır.

7- *Lût (selâm ona)*: Hz. İbrâhîm'in kardeşi oğludur. Irak'ta ona inanmış ve onunla birlikte Harran'a, sonra Filistin'e hicret etmiş, bugün Ürdün Ölü Denizi kıyısında vaktiyle kurulu olan Sodom ve Gomorra halkının hem yöneticisi, hem de peyğamberi olmuştur. Amonluların ve Moablıların atasıdır. Uyarılarına rağmen çirkin livâta fi'lini bırakmayan kavmi, korkunç bir depremle helâk edilmiş, Lût'un kâfir karısı dışındaki âile bireyleri kurtulmuştur. Öyküsü, Tekvîn sifrinin 18-20 nci bablarında anlatılır. Kur'ânı Kerîm'de A'râf Sûresinin 80-84 ncü, Hûd Sûresinin: 77-83 ncü, Hicr Sûresinin 61-77 nci, Neml Sûresinin 54-58 nci, Ankebût Sûresinin 26-30 ncu, Sâffât Sûresinin 133-138 nci âyetlerinde geçer.

8- *İsmâil (selâm ona)*: Hz. İbrâhîm'in, Mısırlı câriye Hâcer'den doğma oğludur. İslâm kaynaklarına göre babası onu, annesi Hâcerle birlikte Filistin'den getirip bugün Mekke'deki Ka'be'nin bulunduğu yere koymuştur. Bu konuyu ve bu hususta Buhârî'de yer alan hadîsi, birinci cildimizde îzâh etmiştik.

İsmâ'îl, burada büyüyüp ok atmayı öğrenmiş ve bölgede yaşayan âribe Araplardan Cürhüm Kabilesinden bir kızla evlenmiş, işte Kureyş kabilesi onların soyundan türemiştir.

Ancak Yahûdî Kitâbı Mukaddesinde İbrâhîm'in, Hâcer'le İsmâîl'i, yine Filistin'de bulunan Beer-Şeba'ya bıraktığı, Hâcer'in, büyüyen oğlunu Mısırlı bir kadınla evlendirdiği yazılıdır [1]. Fakat kanâtimize göre Hz. Peyğamber

1. Tekvîn: 21.

devrinde Hicâz Bölgesinde oturan yahûdîlerin ellerindeki Tevrât nüshasında İbrâhîm’in, karısını ve oğlunu Mekke’ye götürdüğü yazılı idi. Aksi takdirde Kur’ânı Kerîm, İbrâhîmin, karısını ve oğlunu Mekke’ye götürüp bıraktığını söylediği zaman bölgede yaşayan Yahûdîlerin buna itiraz etmeleri, ‘Bizim Kitâbımızda böyle bir şey yok’, demeleri gerekirdi. Kur’ân’ın anlatım tarzından, Arapların bu kıssayı gayet iyi bildikleri, olayın bölge halkı arasında anlatıldığı, Araplar ve Hicâz Bölgesi Yahûdîleri arasında kesin inanç haline geldiği anlaşılmaktadır. Gerçekten İbrâhîm’in, âilesini ve çocuğunu Mekke’ye götürmüş olması daha kuvvetlidir. Çünkü Kitâbı Mukaddes’te de İbrâhîm’in, onları Faran Dağlarına bıraktığı yazılıdır. Gerçi yahûdîlere göre Faran Filistin-dedir ama, Mu‘cemu’l-buldân’da Faran’ın Mekke’nin adı olduğu yazılmaktadır. Kıtlığın hüküm sürdüğü o devirlerde insanlar, erzak bulmak ve ticaret için çeşitli bölgelere, bu arada Yemen’e kadar giderlerdi. Hicâz Bölgesi ve Bölgenin başkenti Mekke, Yemen’e giden kervanların uğrak yeri ve önemli bir ticâret merkezi idi. Erzak için Mısır’a gitmiş olan İbrâhîm’in, Mekke’ye gitmiş olması da normaldir. Ayrıca dört bin yıl önce Arabistan, herhalde bugünkü gibi çölden ibaret değildi. Özellikle kervanların geçtiği yerler, insanların rahatça yolculuk yapacakları olanaklara sahip idi. Bu topraklar, insanların ağaçları katletmesi ve kuraklığın etkisiyle zamanla çölleşmiştir. Arap Yarımadasında bol miktarda petrolün bulunması da buranın vaktiyle çok miktarda ağacın, ormanın ve hayvanların yaşadığı bir mıntıka olduğunu kanıtlar.

Belki de İbrâhîm, zaman zaman ticaret için gidip geldiği Mekke’nin, çocuklarının hayâtı ve geçimi için uygun ve güvenli bir yer olduğu kanısına vararak âilesini oraya götürmüştür. Kaldı ki Allah’ın, İbrâhîm’e, oğlu İsmâîl’in neslinden ayrı bir millet yetiştireceğini vahyettiği de Tevrât’ta anılmaktadır. İsmâ‘îl’in soyundan yetişen millet, müsta‘rebe Arap olan Mekke halkıdır.

Kur’ânı Kerîm’de Bakara: 124-136., Hûd: 69-76., İbrâhîm: 35-41., Hicr: 51-60., Meryem: 41-50., Enbiyâ: 51-73., Hac: 26-29., Şu‘arâ’: 69-87., Ankebût: 16-17., Sâffât: 84-113., Zuhruf: 26-28., Zâriyât: 24-33. âyetlerde İbrâhîm’in öyküsünden söz edilir.

9- *İshâk (selâm ona)*: İbrâhîm’in karısı Sâre kısırdı. Çocuğu olmadığından dolayı, kocasının mülküne bir vâris yetişmesi için kendi câriyesi Hâcer’i İbrâhîm’e odalık vermişti. Hâcer İsmâ‘îl’i doğurdu. Fakat Hâcer’in doğurduğu İsmâ‘îl biraz büyüdükten sonra kocamış olan Sare de gebe kalıp İshâk’ı doğurdu. Kendi çocuğu olunca kocasının mülkünün, câriye’den doğan büyük oğul İsmâ‘îl’e geçmesini istemediğinden Hacer’le çocuğunu o evden (belki de o bölgeden) uzaklaştırmasını kocasından istedi. Buna da huhuken hakkı vardı. Çünkü kölelik yasalarına göre evlenen câriye’nin çocuğu, câriyenin sâhibinin mülküdür. İşte Sare bu hakkına dayanarak kocasından bu kadınla çocuğunu bölgeden uzaklaştırmasını istemiştir.

Tevrât'ın Tekvîn sifrinin 25-28 nci bablarında anlatıldığına göre Sare İshâk'ı doğurduğu zaman yüz yaşında olan İbrâhîm, oğlu büyüyünce onu kendi akrabasından bir kızla evlendirmek için vekil harcı olan kölesini Harran'a gönderdi. Kölenin Harran'dan getirdiği Rebeka ile evlenen İshâk'ın, bir doğumda ikiz olmak üzere Esav ve Ya'kûb adlı iki oğlu oldu. Büyüyen çocuklardan Esav kır adamı, avcı; Ya'kûb ise şehir adamı idi. İshâk, büyük oğlu Esav'ı, Rebeka ise doğumda ondan sonra gelen oğlu Ya'kûb'u daha çok severdi.

Kıtlık yüzünden Filistin kralı Abimelek'in yurduna giden İshâk, orada zengin, sürüler sahibi oldu. Onun güçlendiğini gören Abimelek, onu ülkesinden gönderdi. İshâk, kona göçe Beer-Şeba'ya geldi. İsmâ'îl ve İshâk, M.Ö. 18 nci yüzyılda yaşamışlardır.

10- *Ya'kûb (selâm ona)*: Artık kocamış olan İshâk, büyük oğlu Esav'a, kıra gidip kendisi için hayvan avlamasını ve yemek yapıp kendisine yedirmesini, yemekten sonra Esav'a duâ edip onu mübârek kılacağını söyledi. Bunu duyan annesi, Esav kıra gittikten sonra, daha çok sevdiği küçük oğlu Ya'kûb'a, hemen iki oğlak kesip pişirerek babasına yedirmesini, böylece kardeşinin yerine kendisinin mübârek kılınmasını öğütledi. Ya'kûb, annesinin dediği gibi yapıp pişirilen yemeği babasının önüne koyunca babası, getirenin kim olduğunu sordu. O da Esav olduğunu söyledi. İshâk, Ya'kub'un ellerini tuttu: "Ses Ya'kûb'un sesi ama eller Esav'ın elleri" dedi. Çünkü Esav'ın elleri kıllı, Ya'kûb'un ise elleri hariç, bedeninin diğer kısmı kılsızdı. Ellerini tutunca Ya'kûb'u Esav sanan İshâk, sesin Y'akûb'un sesi olduğunu fark etti. Fakat yine de onu Esav sanarak mübârek kıldı (yani kendi yerine geçirdi).

Esav avdan dönüp durumu öğrenince çok kızdı, "Bu, iki keredir beni aldattı, daha önce de beni kandırıp büyük oğulluk hakkımı elimden almıştı" dedi ve babasının ölümünden sonra onu öldüreceğini söyledi. Bu yüzden Ya'kûb, annesinin önerisiyle Harran'a, dayısı Leban'ın yanına gitti.

Harran'a giderken geceyi geçirdiği bir yerde bir taş alıp başının altına koydu ve uyudu. Ru'yâsında göğe merdiven kurulduğunu (mi'râc), meleklerin inip çıktıklarını gördü. Allah, kendisine, zürriyetinin, yerin tozu gibi çok olacağını, tekrar ülkesine döneceğini söyledi. Ya'kûb, bu ru'yâyı gördüğü yere bir taş dikip taşın üstüne de zeytin yağı dökerek o yeri belli etti. Tekrar ülkesine dönmesi nasibolduğu takdirde orada bir mabed yaptıracağını adadı. Daha sonra döndüğünde Tanrı adına yaptırdığı mabede Beyt-el (Beytullah: Allah'ın evi) adını verdi.

Vardığı Harran'da dayısı Leban'a yirmi yıl hizmet edip onun iki kızı: Lea ve Rahel ile birer hafta ara ile evlendi. Bu iki kadından birincisi, Ya'kûb'a altı oğlan bir kız doğurdu ki adları şöyledir: Ruben, Şimeon, Levi, Yahuda,

İssakar, Zebulun ve kız: Dina. İkincisi olan Rahel ise iki oğul: Yûsuf ve Benyâmin'i doğurdu. Ayrıca bu kadınlardan her biri, kendi cariyelerini de kocalarına verip onunla evlendirmişlerdir ki Lea'nın câriyesi Zilpa, Ya'kûb'a: Gad ve Aşer'i; Rahel'in cariyesi Bilha da ona Dan ve Neftali'yi doğurmuştur. Böylece Ya'kûb'un oniki oğlu, bir kızı olmuştur [1].

Yakub Kenan ilinde, kardeşi Esav ise Se'îr'de oturmuş, Allah tarafından kendisine İsra-el (yani Allah'ın kulu) adı verilen Ya'kûb, İsrâiloğullarının atası olurken kardeşi Esav da Edomluların atası olmuştur. Esav'ın çocukları da şunlardır: Reuel, Teman, Elifaz, Omar, Timne,... ve Amalek. Bunlar Arap isimlerine benzer. Amalek'in Arapçası Amalika'dır ki Hicaz Bölgesinde yaşayan Araplar, Amalika Araplarındandır. Müncid yazarı, Hicazlıların Amalikadan olduklarını söylemektedir.

Ya'kûb, gelişen olaylar üzerine âilesiyle birlikte Mısır'a gitmiş, orada ölmüş ve vasiyeti üzerine cenazesi Filistin'e getirilip atalarının yanına gömülmüştür.

11- *Yûsuf (selâm ona)*: Mîlâttan önce 1300 yıllarında yaşamış olan Yûsuf, Ya'kûb'un en çok sevdiği oğludur. Tevrât'ın ifadesine göre kardeşleriyle beraber sürü güden Yûsuf, bir gün gördüğü bir ru'yâyı kardeşlerine anlatarak der ki: "Biz tarlanın ortasında demetler bağlıyorduk. Benim demetim kalktı, dikildi, sizin demetlerinizin çevresini kuşattı. Sizin demetleriniz benim demetime eğildiler." Başka bir kere de Yûsuf, düşünde Güneşin, Ayın ve on bir yıldızın kendisinin önünde eğildiklerini görür.

Zaten babalarının onu, kendilerinden fazla sevmesini çekemeyen ve bu ruyâlardan da onun, kendilerinin başına kral olacağını anlayan kardeşleri onu iyice kıskanırlar ve Kur'ân'a göre kuyuya atarlar, Tevrât'a göre İsmâ'îl oğulları tacirlerine satarlar. Onu kuyudan bulup çıkaran veya Tevrât'a göre kardeşlerinden satın alan İsmâ'îl oğlu tâcirleri, Mısır'a götürüp ucuz bir pahaya satarlar. Önce Mısırlı bir bakanın kölesi olan Yûsuf, uzun ve güç bir İlâhî sınavdan sonra Fir'avn'ın hazine bakanı olur. Öyküsü, Tekvîn sifrinin 35-50 nci bablarında anlatılır. Kur'ânı Kerîm'de ise Yûsuf'un kıssasına bir sûre tahsîs edilmiştir. Kıssanın ayrıntılarına o sûrenin tefsîrinde girilecektir.

12- *Eyyûb (selâm ona)*: Edom halkındandır ki bu takdirde Esav soyundan olması gerekir. Öyküsü Tevrât'ın Eyyûb sifrinde yer almıştır. Onun, Allah'ın sınavına sabrı, Tevrât'ta olduğu gibi Kur'ân'da da insanlara bir ibret ve örnek olarak anlatılır. Enbiyâ Sûresinin 83-84 ncü, Sâd Sûresinin 41-44 ncü âyetlerinde Eyyûb'un güzel sabrı ve Allah'a bağlılığı anlatılmaktadır.

1. Tekvîn: 35.

13- *Şu'ayb (selâm ona)*: Medyen halkına peyğamber olarak gönderilmiştir. Medyen'in bir kabile veya kent adı olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Kuvvetli re'ye göre *ashâbu'l-eyke* Medyen halkıdır. Şu'ayb'in nesebini İbrâhîm'e dayandıran soy zincirleri de ihtilâflıdır. Şu'ayb de arap peyğamberlerindendir.

14- *Mûsâ (selâm ona)*: Levi soyundan olan Mûsâ, Mısır'da, Fir'avn Tutankhamon (M.Ö.1352-1320) yahut yeni kaynaklara göre Ramses II (M.Ö 1301-1224) zamanında doğmuş, Fir'avn'ın buyruğuyla İsrâîloğullarının yeni doğan erkek çocukları öldürüldüğü için annesi onu, bir sandığa koyup ırmağa atmış, Tevrât'a göre Fir'avn'ın kızı, Kur'ân'a göre karısı onu sudan çıkarıp evlâd edinmiştir. Böylece Mûsâ, Fir'avn'ın himâyesinde yetişmiştir. Mısırlı ile kavga eden bir İsrâiloğlunu korumak için Mısırlıyı öldürmüş, bundan dolayı Mısır'dan kaçmış, Medyen'e gitmiş, orada on yıl kadar bir velîye veya peyğambere hizmet eden Mûsâ, onun kızı ile de evlenmiş, tekrar Mısır'a dönerken yolda peyğamberlikle ve İsrailoğullarını Fir'avn'ın zulmünden kurtarmakla görevlendirilmiştir. Uzun mücâdeleden sonra İsrâiloğullarını Mısır'dan kaçırıp Sinâ çölüne getirmiştir. Kur'ân'da Tûr-i Sînâ diye geçen Horeb Dağında ona *On Emir* vahyedilmiştir. Mûsâ'nın amacı, İsrâiloğullarını, vaktiyle atalarının sahibolduğu Arzı Mukaddes'e götürmek idi. Fakat henüz oraya giremeden Moab'da yüzyirmi yaşında iken ölmüştür [1].

Öyküsü, Kitâbı Mukaddes'in Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye sifirlerinde anlatılır. Kur'ânı Kerîm'de en çok üzerinde durulan kıssa, Mûsâ'nın kıssasıdır: 2,4,5,7,11,14,17,22,26,29,32,33,37,40,41,43,46,51,53,61,78 nci sûrelerde Mûsâ'nın ve İsrâiloğullarının hayât hikâyelerinden örnekler, parçalar, ibretler anlatılır.

15- *Hârun (selâm ona):* Hz. Mûsâ'nın kardeşi ve İsrail oğullarının da ilk habri(din adamı)dır. Hz. Mûsâ, peyğamber olarak görevlendirilince dilinde rekâket bulunduğu için kendisinden daha güzel anlatım yeteneğine sahibolan kardeşi Hârûn'un da kendisine yardımcı olarak görevlendirilmesini Allah'tan niyaz etmiş ve Allah Hârûn'u da Mûsâ'ya yardımcı peygamber olarak görevlendirmiştir. Mûsâ uzlete çekildiği zamanlarda kardeşi Hârûn, ona vekâlet ederdi. Harûn, Mûsâ'dan önce Hor Dağında ölmüş, Mûsâ onun elbiselerini oğlu Eleazar'a giydirmiş, böylece kendisinin yerine oğlu, İsrâîl kâhini (habri) olmuştur [2].

16-*Dâvûd (selâm ona):* M.Ö. 1010-970 yılları arasında hüküm sürmüş, ikinci İsrâîl oğlu kıralı ve Kur'ân'a göre Mûsâ ve Hârûn'dan sonra üçüncü

1. Sayılar: 21/25-29.
2. Tesniye: 34/5-7.

İsrâîl Peyğamberidir. Yahuda soyundan Yesse'nin oğlu olan Dâvûd, Filistin kralı Câlût(Golyat)ı öldürmüş, Saul'dan sonra kral olmuştur. Yahudi devletini güçlendirmiş, Orşelim'i başkent yapmıştır. Tevrat'a göre adaleti yanında, kumandanlarından Urya'nın karısı ile yatmış ve gebe kalan kadınla evlenmek için de, onun kocası Urya'yı cephe önüne sürerek öldürtmek za'fını da göstermiştir [1]. Öyküsü, Tevrat'ın İkinci Samuel, Brinci Krallar sifirlerinde anlatılır. Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara: 249-251 nci, Enbiyâ: 78-80 nci, Neml: 17-26 ncı, Sebe': 10-11 nci, Sâd: 18-26 ncı âyetlerde Dâvûd'un kıssasından parçalar anlatılmaktadır.

17- *Süleyman (selâm ona):* M.Ö. 970-935 yıllarında babası Dâvûd'dan sonra kral olmuş bir İsrâîl Peyğamberidir. O da yüksek dirayetiyle İsrâîl devletini güçlendirmiş, devlet örgütlerini kurmuş, ekonomiyi kuvvetlendirmiş, onun zamanında yöre ülkelerin kıral ve prensleri, İsrâîl devletine vergi vermişlerdir. Seba Melikesi Belkîs'in de ona vergi vermek ve onunla görüşmek üzere tâ Filistin'e geldiği, Neml Sûresinde anlatılmaktadır. Kendisinin yediyüzü kral kızı, üçyüzü de câriye olmak üzere bin karısı olduğu, Kitâbı Mukaddes'te anlatılır [2]. Bilgisi, hikmetli sözleri her tarafa yayılmış, o kadar ki Süleyman adı, hikmetle eş anlamda kullanılmıştır. Öyküsü Kitabı Mukaddes'in, I. Krallar Sifrinin 2-11 nci bablarında anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara: 102 nci, Enbiyâ: 81-82 nci, Neml: 16-44 nci, Sebe': 12-14 ncü, Sâd: 30-40 ncı âyetlerde Süleyman kıssasından parçalar sunulmaktadır.

18- *İlyâs (selâm ona):* Milâttan önce 880-850 yılları civarında yaşamış olan İsrâîl peyğamberidir. Kitabı Mukaddes'te adı İlya olarak geçer. Kur'ân-ı Kerîm'de İlyâs olarak zikredilmektedir. Vâkidî'nin ifadesine göre gönderilen ilk peyğamber İdrîs'tir. Daha sonra sırasiyle Nûh, İbrahîm, İsmâ'îl, İshâk, Hûd, Sâlih, Şu'ayb, Mûsa, Hârûn, İlyâs gelmiştir. [3].

İlyâs (Kitâbı Mukaddes'e göre İlya), kral Ahab'ın karısı İzebel'in ülkeye soktuğu putçuluğa karşı savaş vermiştir. Ülkesinin halkı, Ba'l adlı puta tapıyordu. Putçuluğa ve putçu din adamlarına karşı mücadele etmeğe başlayan İlyâs, kralın zulmünden iki kez kaçıp önce bir mağarada, sonra Tsarefat'ta bir kadının yanında gizlendi. Daha sonra kral Ahab'a görünüp putçu din adamlarıyla Karmel Dağı'nda bir doğruluk yarışması yaptı. Putçu Peyğamberlerin sundukları kurbanlar kabul edilmeyip İlya'nınki kabul edilince Putçu Peyğamberler yenildiler ve İlya 450 put Peyğamberini Kişon Vadisi'ne indirip orada boğazladı [4]. Daha sonra İlya, Tanrı'nın gönderdiği bir kasırga ile göklere kaldırıldı.[5]

1. Sâd: 24-25.
2. I. Krallar: 11/3.
3. Kasasu'l-Enbiyâ: 352-353; Tabakat: 1/54.
4. I. Krallar: 18. bab.
5. II. Krallar: 2 nci bab.

Kitabı Mukaddes İlya hakkında bunları söylüyor, gerçeği Allah bilir. Kur'an'da onun göğe kaldırıldığından söz edilmez. En'âm: 85 nci, Sâffât: 123-129 ncu âyetlerde onun peyğamberliğine ve Tevhîd mücadelesine işâret edilmektedir.

19- *Elyesa' (selâm ona):* Babasının adı Şafat olan Elyesa' Kitabı Mukaddes'te Elişa adıyla geçer. M.Ö. 9 ncu yüzyıl sonlarında yaşamıştır. İlyâs ile birlikte putçu Ba'lebek kralı Ahab'ın ve karısı İzebel'in putçuluğuna karşı mücadelede İlyâs'ın yardımcısı olmuştur. İlyâs, ölmezden (veya Kitabı Mukaddes'e göre kasırga ile göğe kaldırılmazdan) önce Elyesa'(Elişa'y)ı yerine peyğamber olarak meshetmiştir:

"Ve vâki oldu ki onlar yürüyüp konuşurlarken işte ateşten araba ve ateşten atlar ve ikisini birbirinden ayırdılar ve İlya, kasırgadan göklere çıktı ve Elişa görüp bağırdı: Baba, ey baba, İsrail'in arabası ve onun atları! Ve artık onu göremedi ve kendi esvabını tuttu ve onları yırtıp iki parça etti ve İlya'nın üzerinden düşmüş olan cübbesini kaldırdı ve geri döndü ve Erden kenarında durdu ve İlya'nın üzerinden düşmüş olan Cübbesini aldı ve sulara vurup dedi: İlya'nın Allah'ı Rab nerede? Ve o da sulara vurunca sular bu yana ve o yana ikiye bölündü ve Elişa geçti... İlya'nın ruhu Elişa'nın üzerine kondu" [1].

Bunlar Kitâbı Mukaddes'te anlatılanlardır. Kur'ânı Kerîm'de En'âm: 86 ncı, Sâd: 48 nci âyetlerde diğer peyğamberler arasında o da sayılır. Ama öyküsü hakkında bir şey söylenmez.

20-*Zû'l-Kifl (selâm ona):* Bu lâkabın kime ait olduğunda ihtilâf vardır. Kimine göre bu İlyas, kimine göre Zekeriyyâ, kimine göre kendisini ibadete vermiş sâlih bir insandır. Bir rivayete göre Eyyûb'un oğludur. O da babası gibi sabırlıydı. Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre Zû'l-Kifl, Elyesa'ın halefi olan bir İsrâîl peyğamberidir. Elyesa': "Hayatımda yerime bir insanı bıraksam da onun halka nasıl muamele edeceğini görsem", demiş insanları toplayıp onlara kimin gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılmayı ve kızmamayı üstlenebileceğini sormuş, ağlayan bir genç kalkıp bu işi üstlenebileceğini söylemiş, onu kabul etmeyen Elyesa', aynı sorusunu ikinci ve üçüncü gün de sormuş, o gençten başka kabul eden olmayınca, onu söylenen şartla kendisine halef yapmış. Şeytan onun orucunu bozmağa çalışmış, başaramamış, onu kızdırmağa çalışmış, yine başaramamış [2].

Kur'an-ı Kerîm'de onun sabırlı, sâlih, hayırlı peyğamberlerden biri olduğu, Enbiyâ Sûresinin 85-86 ncı, Sâd Sûresinin 45-48 nci âyetlerinde zikredilir. Kasasu'l-Enbiyâ yazarı Muhamed Fakî, *Zû'l-Kifl*'in, Elyesa'a (Elişa'ya)

1. II. Krallar: 2/11-15.
2. Câmi'u'l-beyân: 4/73-75; Kurtubî; 11/327-328.

halef olduğunu yazıyorsa da Kitabı Mukaddes'te onun adı geçmez. Müncid yazarı da onun, Arap Peyğamberlerden olduğunu söylüyor. Mücâhid'in, onun hakkında bir hikâye anlatması [1] kendisinin Hicaz Bölgesi Arapları arasında tanındığı ve Arap Peyğamberlerden olduğu izlenimini vermektedir.

21- *Yûnus (selâm ona):* Amiyat'ın oğlu olan Yûnus Tanrı tarafından Ninova'yı (Musul'u) irşad için peyğamber olarak görevlendirilmiş, fakat görevin sorumluluğundan korkan Yûnus, gemiye binip Tarsus'a kaçmak istemiş, denizde fırtına çıkıp gemi sallanmağa başlayınca geminin yükünü hafifletmek için gemiciler, yolculardan birini denize atmak üzere kur'a çekmişler, birkaç kez tekrarlanan kur'a hep Yûnus'a isabet edince onu denize atmışlar. Bir balık yutmuş, sonra karaya kusmuş. Bu kez Rabbin buyruğunu dinleyerek Ninova'ya giden Yûnus, kırk gün sonra o kentin harab olacağını söylemiş. Kent halkı bu uyarı üzerine gönülden tevbe edince Allah onları bağışlamış, azâbdan affetmiştir.

Yûnus'un öyküsü, Kitabı Mukaddes'in 874-875 nci sayfalarında anlatılır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yûnus: 98 nci, Enbiyâ: 87-88 nci, Sâffât: 139-148 nci âyetlerde kıssanın bölümleri anlatılmaktadır.

22-*Zekeriyyâ (selâm ona):* Berhiyâ(Kitabı Mukaddes'e göre Berekya)nın oğlu olup nesebi Hz. Süleyman'a dayanır. Süleyman ma'bedinin din adamı, Yuhanna (Yahyâ) el-Ma'medân(vaftizci Yahyâ'n)ın babası ve Elisabat'ın kocasıdır. İslâmî kaynaklara göre marangozluk yapıp elinin emeğiyle geçimini sağlardı. Yaşı hayli ilerlediği bir sırada Allah'tan kendisinin ilmine ve mülküne vâris olacak bir çocuk istedi. Allah da kendisi ve karısı hayli ihtiyarlamış oldukları halde ona Yahyâ'yı lûtfetti. Muallim Bostanî'nin kaydına göre Melek Cebrâîl ona Yuhanna isimli bir oğlu olacağını müjdeleyince bu müjdeye inanmadığı için oğlu doğuncaya kadar ceza olarak dili tutulmuştur [2]. Kur'ân-ı Kerîm'de ise onun üç gün konuşamayıp sadece işaretle merâmını anlattığı ifade edilmektedir [3].

Kendisinin eceliyle öldüğü yanında, girdiği ağaç kovuğunda ağaçla birlikte biçildiği rivayeti de vardır: Filistin Vâlîsi Herodes, eylemlerini eleştiren Yahyâ'yı öldürmeğe karar verdiği zaman, oğlunu kurtarmağa çalışmış olan Zekeriyyâ, kendisinin de ölüm fermânı çıkınca kaçtı, bir ağacın kovuğuna saklandı. Vâlînin adamları, onu, kovuğuna saklandığı ağaçla birlikte ikiye biçtiler [4].

1. Kasasu'l-Enbiyâ, s. 190-191.
2. Dâiretu'l-Ma'ârif, Zekeriyyâ maddesi.
3. Meryem Sûresi: 10-11.
4. Encyclopedia Britanica, John the Baptist maddesi, 5/594.

Kitabı Mukaddes'in 891-899 ncu sayfaları, onun adını taşıyan bir sifri içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Âli İmrân: 37-41 nci, Meryem: 2-11 nci âyetlerde onun öyküsü anlatılmaktadır. Kitabı Mukaddes'te onun Kral Darius'un günlerinde peyğamber olarak görevlendirildiği ifade edilmektedir [1]. Bu ad ile kasdedilen, Pers Kıralı Dârâ olamaz. Çünkü bu adı taşıyan üç Pers Kralından sonuncusu (M.Ö. 335-330) yıllarında hüküm sürmüştür. Oysa Zekeriyyâ Hz. İsâ'nın teyzesinin kocası olduğuna göre İsâ ile çağdaştır. Peyğamberliği de M.Ö. I. yüzyıl içinde olmuştur. Demek ki sözü edilen Darius bir İsrail kralıdır. Ve Zekeriyyâ M.Ö. I. yüzyılda yaşamıştır.

23- *Yahyâ (selâm ona)*: Hıristiyan kaynaklarında adı Yuhanna el-Ma'medan (Vaftizci Yuhanna) olarak geçen Yahyâ, Zekeriyyâ ve Elisabat'ın oğlu, Hz. 'İsâ'nın da teyzesinin oğludur. Yahudiye çölünde dolaşarak yaşayan ve hayatını daha çok üzüm yiyerek geçiren Yahyâ, daha sonra Ürdün ırmağı kıyısında insanları su ile tevbe ettirmeğe (vaftiz yapmağa) başlamıştır. Âhiret hayatının varlığı üzerinde ısrarla duran bir yahudi peyğamberidir [2]. Atalarından intikal eden din bilgisi ile Tevrat'ın kurallarına uygun olarak yaşayan Yahyâ, İsrâîl oğullarına doğru yola gelmeleri, günahtan sakınmaları, Allah'ın birliğine inanmaları için öğütler veriyordu. Hz. 'Îsâ, peyğamber olarak öğretilerini yaymağa başlayınca ona ilk inananlardan biri de Yahyâ oldu. Îsa'yı Ürdün ırmağında vaftiz ettiği için Vaftizci Yahyâ adıyla meşhur olmuştur.

Bu sıralarda İsrâîl oğullarından Herodes, Philippos'un karısı Herodias ile evlenmek için Yahyâ'dan fetvâ istedi. Bu evlenmeğe karşı çıkan Yahyâ, nikâhı kıymadı. Bunun üzerine kız ve annesi ona kin beslemeğe başladılar ve onların kışkırtmasıyla Kral Herodes, kendisini eleştiren Yahyâ'nın başını kestirip bir tepsi içinde karısına sundu. (M.S. 31 yılları) [3]. Bir rivayete göre bu kadın, çok güzel olan Yahyâ'ya sahibolmak istemiş, Yahyâ onun arzusuna râm olmayınca kocasına onu öldürtmüştür.

24- *Îsâ (selâm ona):* Allah'ın bir mu'cizesi olarak bâkire Meryem'den Beytlahm'de doğmuştur. Matta İncili Îsa ile İbrâhim arasında 42 nesil olduğunu söyler ve İbrahim'den Îsâ'ya şu ataları sayar: İbrâhîm-İshâk-Ya'kub-Yahuda-Perets-Hetsron-Ram-Amminadab-Nahşon-Salmon-Boaz-Obed-Yesse-Davûd-Süleyman-Rehoboam-Abbiya-Asa-Yehoşafat-Yoram-Uzziya-Yotam-Ahaz-Hizkiya-Manasse-Amon-Yoşiya-Yekonya-Şealtiel-Zerubbabel-Abiud-Elyakim-Azor-Sadok-Ahim-Eliud-Eleezar-Matta-Yakub-Yusuf. Yusuf 'Îsâ'nın annesi Meryem'in nişanlısı idi. Henüz evlenmeden önce Meryem, Rûhu'l-Kudüs'ten gebe kalmış ve bu kendisine ru'yasında bildirilmiş, doğduktan sonra karısını

1. Zekarya: 7/1.
2. Encyclopedia Britanica, John the Baptist maddesi, 5/594.
3. Luka İncili, bab: 3, âyet: 18-20.

ve 'Îsa adını verdiği çocuğu Mısır'a götürmüştür. Kral Herodes'in ölümünden sonra tekrar ülkesine dönmüş, Nâsıra'ya yerleşmiştir. Büyüyen 'Îsâ, Ürdün ırmağı kıyısında insanları su ile vaftiz eden Yahyâ'nın yanına gidip onun tarafından vaftiz edilmiştir. Yahyâ'ın yakalanıp öldürülmesi üzerine 'Îsâ Nâsıra'dan ayrılıp Zebulun ve Naftali sınırlarında deniz kıyısında bulunan Kefernahum'a gelmiş, bölgedeki yerleşim yerlerinde dolaşarak Yahudi dinini aslî safvetine kavuşturmaya çalışmıştır. "Benim şerî'ati yıkmağa geldiğimi sanmayın, ben yıkmağa değil, tamamlamağa geldim" demiştir. [1].

Peyğamberlik misyonuna başlamazdan önceki hayatı hakkında, sadece Beytlahm'da doğup Mısır'a gitmesi ve bir süre sonra ailesiyle birlikte Nâsıra'ya dönmesinden başka birşey bilinmiyor.

Yahyâ tarafından vaftiz edildikten bir süre sonra kendisi peyğamberlik misyonuna başlamış, yahudî din adamlarının mukavemetiyle karşılaşmış, bu yüzden Kudüs dışındaki bucak kentlere giderek öğretilerini yaymağa çalışmıştır.

Onun hayat ve öğretileri, Hıristiyan yazarlar tarafından İncil'lerde özetlenmiştir. 'Îsa, öğretilerini yaymağa başladığı zaman, Filistin'deki Bizans uydusu Yahûdî devletinin başında Vali Pilatus vardı. 'Îsâ'nın öğretileri, dini bir meta ve çıkar kaynağı haline getirmiş olan yahudi hahamlarını kızdırmış, onu Kayser'e karşı insanları kışkırtan, dini inkâr eden bir insan olarak göstermişlerdi. Hıristiyan kaynaklarına göre vali Pilatus 'Îsâ'yı yakalatıp yahudi hahamları tarafından muhakeme ettirdikten sonra, çarmıha gerdirerek idam etti. Kur'ân-ı Kerîm'e göre de Allah onu korudu. Onu değil, başka birini ona benzeterek öldürdüler. Bu konuda tefsirimizin birinci cildinde geniş bilgi verilmiştir.

Bakara: 42-61 nci, Nisâ: 156-159 ncu, 171-172 nci, Meryem: 16-34 ncü, Mü'minûn: 50 nci âyetlerde kısa veya uzun olarak 'Îsâ'nın kıssası anlatılmaktadır.

25- *Muhammed (selâm ona):* "Îsâ'nın doğumundan 571 yıl sonra Mekke'de, Abdu'l-Muttalib'in oğlu Abdullâh ile Vehb'in kızı Âmine'den doğmuş, doğumundan birkaç ay önce babasını, altı yaşında iken de annesini kaybeden Hz. Muhammed (s.a.v.), sekiz yaşına kadar dedesi Abdu'l-Muttalib'in, daha sonra da amcası Ebûtalib'in yanında kalmış, yirmibeş yaşında Huveylid kızı Hatice ile evlenmiş, ondan: Kasim, Abdullâh [2], adlarında iki oğlu; Fâtıma, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Kulsûm adlarında dört kızı; Medîne'de Mısır'lı Mâriye adlı cariyeden de İbrahîm adlı bir oğlu olmuştur. Fakat Fâtıma dışındaki çocuklarının hepsi, kendi sağlığında ölmüşlerdir. Fâtıma da kendisinden altı ay sonra vefât etmiştir [3].

1. Matta: 5/17
2. İbn Hişam: Abdâllah yerine Tâhir ve Tayyib diye iki isim zikreder (1/46). Fakat ma'ruf olan Tâhir ve Tayyib'in ayrı çocuklar olmayıp Abdullah'ın lakabı olduğudur.
3. el-Fethu'r-Rabbânî: 22/97.

Kırk yaşında peyğamberlikle görevlendirilen Hz. Muhammed (s.a.v.), on üç yıl Mekke'de, çetin mücadele vererek bu görevi sürdürdükten sonra 622 tarihinde Medîne'ye hicret etmiş, bu hicreti müslümanlarca tarih başlangıcı kabul edilmiştir. On yıl da yine çetin mücadelelerle İslâmı Medîne'den yaymış ve hicretin altıncı yılında Hudeybiye'de müşriklerle yapılan Barış Andlaşmasından sonra İslâmın önündeki engeller bir bir kalkmağa başlamış, kendisi henüz hayatta iken İslâm, bütün Arap Yarımadasını kucaklamıştır.

Kendisine bu yirmiüç yıl içinde Allah'ın Kitâbı Kur'ân-ı Kerîm, parça parça inerek tamamlanmış, kendisi de şirk düzenini yıkıp gönülleri yalnız Allah sevgisine, O'na kulluğa yönelterek İslâmı tamamlamış ve görevini yapmış olarak gönül huzuru içinde, refîk-i a'lâya (yüce arkadaşın yanına) gitmiştir. Salât ve selâm onun ve bütün peyğamberlerin üzerine olsun.

ALLAH ELÇİSİNİN HUZURUNDA

Karanlık içinde yüzen Dünyâyı,
Sen çıkardın nûra yâ Resûlallah!
Göklerden alarak Güneş'i Ay'ı,
Sen indirdin yere yâ Resûlâllâh!

Sarmışken Cihânı zulüm kargaşa,
Ne saygı büyüğe, ne sevgi yaşa [1].
Tapan insanları toprağa, taşa;
Yönelttin Tek Bir'e yâ Resûlâllâh!

Bir oldu hükmünde kullar kırallar,
Yıkıldı köhne köhne kurallar.
Açıldı ufuklar daracık yollar,
Bunalan beşere yâ Resûlâllâh!

Şirkin tabuların başını ezdin,
Yüceldin mânâda gökleri gezdin.
Nice haller gördün ne sırlar sezdin!
Güç yetmez takdîre yâ Resûlâllâh!

Yıktın hurâfeyi kırdın zinciri
Zulmün ocağına diktin inciri
Açıldı ruhlara mânâ pancuru
Doldu nûr sudûra yâ Resûlâllâh!

Âleme durmadan öğütler verdin
Güçlüklere mertçe göğsünü gerdin
Rahmet olup sonsuza umut getirdin
Her gence her pîre yâ Resûlâllâh!

1. Yaş, Özbek lehçesinde genç demektir.

Sen yaptın tarîhte Büyük Devrimi
Tamamladın dinde ruhsal evrimi
Tanrı'nın Kelâmı, Arab acemi
Erdirdi sürûra yâ Resûlâllâh!
O Hakk'ın Kelâmı, ruhun güneşi,
Sağlam Sünnetin de onun bir eşi.
Eşiğine sürmek bu nâçiz başı,
Şereftir fakîre yâ Resûlâllâh!
Huzurda yalvarır havâss-u 'avâm,
Dökülür dillerden niyâz ihtirâm:
Cümle okur sana salât-ü selâm,
Kapılmaz gurûra yâ Resûlâllâh!
Senden uzak kalmak yürekte acı,
Ayağın toprağı başımın tâcı!
Sensin hiç kuşkusuz Arşın mi'râcı,
Feyyâz-ı Kadîr'e yâ Resûlâllâh!
Sendedir olgunluk sendedir vefâ,
Senin yolundadır huzur ve sefâ.
Kur'ân'dır Sırrı'nın gönlüne şifâ,
Arkadaş kabire yâ Resûlâllâh!
Aklımız baştadır değildir sazda,
Kahvede, kumarda, barda ve cazda,
Bilirim sadece yüce namazda:
Erilir huzura yâ Resûlâllâh!

Bunlardan ayrı olarak Kur'ânı Kerîmde *'Uzeyr, Lokmân ve Zû'l-Karneyn*'den sözedilir ki bunların peygamber mi, velî mi oldukları ihtilâflıdır. Bunlar hakkında adlarının geçtiği âyetlerin tefsîrinde gerekli izâhat verilmiştir. Yalnız burada bir noktaya işaret etmeği yararlı görüyorum:

Kur'ânı Kerîm'de zikredilen peygamberler -Arap peygamberler hariç- daha ayrıntılı olarak Kitabı Mukaddes'in bölümlerinde anlatılır. Ancak orada peygamberlere yakışmayacak bazı fiiller de anılır. Meselâ kavmi, isyânlarından dolayı korkunç depremlerle helâk edilmiş bulunan Lût'un, kavimlerinin yeniden üremesi için şarap sunup kendisini sarhoş ederek koynuna giren iki kızı ile yattığı, neslinin bunlardan türediği [1]; Davud'un, kumandanı Urya'nın karısı ile zinâ ettiği ve kadın gebe kalınca, Davud'un, kadının kocası Urya'yı cephenin ön safına sürdürüp orada yalnız bıraktırarak öldürttüğü [2], İlya'nın dörtyüz elli putçu din adamını vadiye indirip kestiği [3] yazılmaktadır. Kur'ânı Kerîm'de ise bu peygamberler bu tür fiillerden arındırılarak an-

latılmıştır.

Tevrât'ta zikredilen bazı olayların gerçekten vukubulmuş olması da mümkündür. Ancak Kur'ânı Kerîm, peyğamberler hakkında kuşku uyandıracak olayları zikretmez. Fakat bu, peyğamberlerin günâhtan ma'sum oldukları anlamına da gelmez. Onların ma'sumluğu, vahyin tebliği konusundadır. Diğer hususlarda onlar da günah işleyebilirler. Nitekim Hz. Âdem, kendisine yasak kılınan meyvadan yemiş, Hz. Mûsâ da bir Mısır'lıyı öldürmüştür. Bu olaylar peyğamberlerin günahtan masum olmadıklarını gösterir. Kur'ânı Kerîm, peyğamberleri, haklarında kötü imaj uyandıracak eylemlerden arındırarak anlatır.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ اِذْ قَالُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ
الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ
تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا اَنْتُمْ وَلَا اٰبَاؤُكُمْ قُلِ اللّٰهُ
ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ
مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ
بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

91- Allah'ı, O'nun şânına yaraşır biçimde tanıyamadılar, zîrâ Allah: "İnsana bir şey indirmedi" dediler. De ki: "Öyle ise Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yolgösterici olarak getirdiği -ki siz onu parça parça kâğıtlar haline getirip gösteriyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz- ve ne sizin, ne de babalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitâb'ı kim indirdi?" "Allah" de, sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar. 92- Bu da kentlerin anası olan(Mekke'y)*i ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyiz kaynağı ve kendin-*

1. Tekvîn: 19/31-37.
2. II. Samuel, 1/2-27.
3. I. Kırallar, 18/40

den önceki(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayıcı bir kitâbdır. Âhirete inananlar, buna inanırlar ve onlar, namazlarına devam ederler.*

Tefsîr:

91- *Kadr:* Bir şeyin ne olduğunu iyice bilmek, takdîr etmek anlamlarına gelir. Âyette: *"Onlar lâyikıyle Allah'ı takdir edemediler, O'nu gereği gibi bilemediler, O'na gereğince saygı göstermediler. Çünkü 'Allah, insana bir şey indirmedi', dediler"* buyuruluyor.

Allah'ın insana bir şey indirmediğini söyleyen kimdir? Bazı müfessirlere göre Sûre, Mekke'de inmekle beraber bu âyet, Medîne'de inmiştir. Bu sözü söyleyen de Yahudî hahamlarından Mâlik ibn es-Sayf'tır. İbn Abbâs şöyle demiş: "Yahûdî hahamlarından Mâlik ibn es-Sayf, şişman bir adamdı. Allah'ın Elçisi'nin yanına geldi. Allah'ın Elçisi ona:

—Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah hakkı için söyle, Tevrât'ta Allah'ın, şişman hahama buğzdeceği yazılı mıdır? Sen de şişmansın, Yahûdîlerin yedirdiği yemeklerle semirmişsin, demiş.

Orada bulunanlar gülmüşler. Buna kızan Mâlik, Ömer'e dönerek:

—Allah, insana bir şey indirmemiştir, demiş. Kavmi ona kızmışlar:

—İşittiğimize göre sen neler söylemişsin öyle? demişler. O da:

Ne yapayım, o beni kızdırdı, demiş.

Bu sözünden dolayı yahûdîler, onu başkanlıktan atıp Ka'b ibn el-Eşref'i başkan yapmışlar [1].

İbn Abbâs'a atfedilen bu rivâyet uydurmadır. Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.), hiç kimseyi yaratılışından ötürü kınanamış, hele bir insanı başkalarının içinde mahcubetmemiştir. O, birinin kusurunu görse cemâatin içinde ona: *"Sen böyle yapıyorsun"* demez, *"Bazıları şöyle yapıyor"* diyerek o işin yapılmaması gerektiğini anlatırdı. O işi yapan da kendini bilir, artık o işi yapmaktan vazgeçerdi. Hal böyle iken Allah'ın Elçisi, nasıl olur da herkesin yanında tâ Medîne'den kendisini ziyârete gelen misâfiriyle, onun elinde olmayan bir kusurundan dolayı alay eder: *"Tevrât'ta Allâh'ın, şişman hahama gazabedeceği yazılı mıdır? Sen de şişmansın, yahûdîlerin yemeklerini yiye yiye semirmişsin"* der? Kaldı ki bir yahûdî hahamının, Allah'ın insana bir şey indirmediğini söylemesi de olası değildir. Çünkü kendisi, Tevrât'ın Allah'tan geldiğini anlatmakta ve Yahûdîleri, Allah'tan gelen bu Kitâb'ın hükümlerini uygulamağa çağırmaktadır. Bu öğretisinden dolayı itibar görmektedir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/74.

Kendi itibarını da sıfıra indirecek bir sözü ne diye söylesin? Ayrıca şunu da bilmek lâzımdır ki sözü edilen hahamın yerine yahûdîlere başkan yapıldığı söylenen Ka'b ibn el-Eşref, Yahûdîlerin müttefiki olmakla beraber kendisi bir yahûdî değil, Arap kabile liderlerinden biriydi. Yahûdîlerin, onu kendilerine başkan yaptıkları doğru değildir.

Müfessirlerin oybirliğine göre bu sûrenin tamamı, Mekke'de ve bir kerede inmiştir. Kendinden önceki ve sonraki âyetlerle bağlantılı olan bu âyet de sûre içindeki diğer âyetlerle birlikte Mekke'de inmiştir. Öyle ise bu sözü söyleyenler, Yahûdîlerin etkisinde kalan müşriklerdir. Nitekim Taberî de bu görüştedir [1].

Bu âyetten de anlaşılıyor ki müşrikler, puta tapmakla beraber Yahûdîlerin dinine itibar ediyor, Tevrât'ın bazı parçalarını evlerinde bulunduruyorlardı. Tabii hepsi değil ama, okur yazar olanlarından bazıları veya hiç değilse Kitâb ehline eğilim duyanların yanında Kitâbı Mukaddes'ten bazı parçalar vardı. Nitekim Hz. Hatice'nin amcası oğlu Varaka ibn Nevfel, hıristiyanlığa âit kitaplar okumuş, Tevrât ve İncîl ehlinden bu kitapları dinlemiş, hıristiyan olmuştu [2]. Demek ki Kitâbı Mukaddes, o çevrede mechûl değildi. Müşrikler, yahûdî ve hıristiyanları, Kitâb ehli, okur, yazar, kendilerinden bilgili kabul edip onların dinlerine ve Kitâblarına saygı gösteriyorlardı. Hattâ İslâmdan önce bazı Medîne Arapları, bilgili yetişsinler diye çocuklarını yahûdîlerin yanına vermişlerdi. Tek tük bazı kişiler hıristiyan olmakla beraber bölge halkı kütle halinde din değiştirmemiş, kendi atalarının dininde kalmışlardı. Ama Kitâb ehli ile ilişkileri vardı.

Kur'ânı Kerîm inmeğe başlayıp onlara, taptıklarının batıl olduğunu söyleyerek atalarının yolunu taşlayınca müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı geldiler. Kur'ân onların bildikleri kelimeleri kullanıyordu ama Kur'ân kontekstinde o kelimeler, onların bildiklerinden ayrı içerikler kazanıyordu. Bundan dolayı müşrikler, Allah'ın insana bir şey indirmediğini söylediler. Kur'ânı Kerîm de bu sözü söyleyenlere: *''Öyle ise Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar haline soktuğunuz, bir kısmını gösterip çoğunu sakladığınız Kitâb'ı kim indirdi?''* buyurmuştur.

Bu cümledeki '' تجعلونه '', '' تبدونها '', '' وتخفون '' kelimelerini, Ebû 'Amr ve İbn Kesîr ğâib kipiyle '' يجعلونه يبدونها ويخفون '' şeklinde okumuşlardır. Bu takdîrde âyetin Mekkî olması, daha çok güç kazanır. Mânâ şöyle olur: *''Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği* (Yahûdîlerin de) *onu kâğıtlara koyup bir kısmını gösterdikleri ve birçoğunu da gizledikleri; ne sizin, ne de atalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitâb'ı kim indirdi?''*

1. Câmi'u'l-beyân: 7/268.
2. İbn Hişâm, Sîretu'n-nebiy: 1/256.

"وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ": *Ne sizin, ne de atalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği"* cümlesiyle müşriklerin, Kitâbı Mukaddes'ten bir şeyler öğrendiklerini gösteriyor. "تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا": *Onu gösteriyorlar, birçoğunu da gizliyorlar"* cümlesi de -eğer bu fiillerin öznesi yahûdîler ise- yahûdîlerin, Kitâbı Mukaddes'in tamamını değil, ancak bir kısmını gösterdikleri, birçoğunu da gizleyip yabancılara göstermedikleri anlamına gelir. Kitâbın içeriğinden birçoğunu saklamaları da yabancıların, kendi dinlerini iyice öğrenmelerini istememelerindendir. Belki de hahamlar, din kültürünün herkese yayılmasını istemiyorlardı. Halkı daima kendilerine bağımlı kılmak için din bilgisini kendilerine özgü kılmış olabilirler.

"وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعلموا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ" cümlesindeki (مَا)nın Kur'ân'a isâret olduğunu söyleyenler de vardır. Musâ'ya inen, Yahûdîlerin kâğıtlara yazıp bir kısmını gösterdikleri ve birçoğunu gizledikleri Kitâb ile; *"Sizin ve atalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği bu*(Kur'â)*n'ı kim indirdi?"* demektir. Fakat bu anlam hem sözgelimine uymaz, hem de bu cümlenin devâmında zaten Kur'ân sarahatle anıldığı için bu anlam gereksiz tekrar olur, Kur'ân'ın îcâz üslûbuna uymaz.

Demek ki Araplar, Kitâbı Mukaddes'ten bir şeyler öğrenmişlerdi. Bazıları onun ele geçirebildikleri bazı parçalarını evlerinde saklıyorlardı. Kitâbın kâğıtlara konması, Tanrısal Kitâbın orijininin kâğıtsız, yazısız, söz olarak vahyedildiğini kanıtlar. Yine bu ifade, Tevrât'ın da diğer Tanrısal Kitâblar gibi vahy ile verildiği anlamına gelir. Aslı yazısız, harfsiz, sessiz olan o Kitâb da İlâhî mertebeden insanların anlayış düzeyine inince yazıya dökülmüş, kâğıtlara yazılmıştır.

Yüce Allah, daha sonra Elçisine, Kitâbı Allah'ın indirdiğini söylemesini ve bu kadar kanıtlara rağmen düşünüp gerçeği anlamayan o insanları, daldıkları boş laflarla oyalanıp durmağa bırakmasını emrediyor. Bu demektir ki: "Sen, söz dinlemeyenlerle boş yere uğraşma. Ne kadar uğraşsan onlar yola gelecek değillerdir. O kabiliyetsizleri kendi hallerine bırak!"

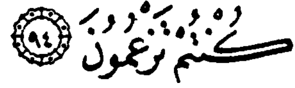
92- Önceki âyette muhâtaplara Allah'ın, insana kitâb indirdiği ispat edildikten sonra 92 nci âyette de kendinden önceki kitâpları doğrulayan bu mübârek Kitâbın da Allah tarafından, Ümmü'l-Kurâ ve çevresini uyarması için, kulu Muhammed'e indirildiği; âhirete inananların bu mübârek Kitâba inanacakları ve namazlarına devam edecekleri açıklanmaktadır. Mübârek kitâb, hayrı çok, kutlu, bereketli ve yararı sürekli kitâp demektir. Ümmü'l-Kurâ (kasabaların anası, başkent) Mekke'nin adıdır. Çevrenin ticâret ve din merkezi olduğu için Mekke bu adı almıştır.

Bu ifâde, bu âyetin Mekke'de indiğini açıkça göstermektedir. Çünkü Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Hicâz Bölgesinin başkenti olan Mekke ve çevresini

uyarması için bu mübârek Kitâb Kur'ân'ın kendisine indirildiği bildirilmektedir. Demek ki onun herkesten önce uyaracağı halk, Mekke ve çevresindeki Araplardır. Onun ilk misyonu, içinde yetiştiği, dilini konuştuğu halkı uyarmaktır. Zaten her peygamber de evvel emirde dilini konuştuğu toplumu uyarmak için gönderilmiştir: "وما أرسلنا من رسولٍ الاّ بلسان قومه ليبيِّن لهم :*Biz her kavme kendi diliyle konuşan bir elçi gönderdik ki onlar* (gerçekleri) *açıklayıp anlatsın*"[1] âyeti de bunu ifade etmektedir. "إنَّا أنزلْناه قرآنًا عربيًّا لعلَّكُمْ تعقِلون.: *Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki düşünüp anlayasınız*"[2], "كتابٌ فصِّلتْ آياته قرآنًا عربيًّا لقوم يعلمون: *O kitâb* (Arapça) *bilen bir toplum için âyetleri Arapça olarak açıklanmış bir Kur'ân*(okuma parçası)*dır*"[3] âyetleri ve benzerleri, Peygamber'in ilk görevinin, kendi diliyle konuşan kavmi uyarıp doğru yola getirmek olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz, onun mesajının içeriği, anlam olarak evrenseldir, bütün insanlık için geçerlidir. Ama dil olarak, Arapça konuşanlara hitâben indirilmiştir. Sonra bu evrensel mesajın içeriği, terceme aracılığı ile diğer insanlara götürülecek ve bütün insanlık bundan yararlanacaktır.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُو۫حِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ
شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ ف۪ي غَمَرَاتِ
الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْد۪يهِمْۚ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪
تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ
وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ
الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ ف۪يكُمْ شُرَكٰٓؤُاۜ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا

1. İbrâhim: 4.
2. Yûsuf: 2.
3. Fussilet Sûresi: 3.

93- Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da kendisine bir şey vahyedilmemiş iken "Bana vahyolundu" diyenden ve : "Ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim" diyenden daha zâlim kim olabilir? O zâlimler, ölüm dalgaları içinde, melekler ellerini uzatmış: "Haydi canlarınızı çıkarın, Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bugün alçaklık azâbiyle cezâlandırılacaksınız!" (derken) *onların hâlini bir görsen! 94- "Andolsun, sizi ilk kez yarattığımız gibi, yine tek olarak bize geldiniz ve* (dünyâda) *size verip hayâline daldırdığımız şeyleri arkanızda bıraktınız. Hani, siz*(in bize yaptığınız ibâdetler)*de* (bize) *ortak olduklarını sandığınız şefâ'atçilerinizi de yanınızda görmüyoruz! Aranızdaki bağlar kesilmiş ve* (şefâ'atçi) *sandığınız şeyler sizden kaybolup gitmiştir.*

Tefsîr:

93-94 ncü âyetlerde Allah'a yalan uyduran, yani kendi uydurduğu yalanı Allah'ın sözü diye ileri süren, ya da vahiy almadığı halde kendisine vahiy geldiğini söyleyen, ya da kendisinin de Allah'ın indirdiği gibi âyetler indirebileceğini iddiâ eden kimseden daha zâlim (haksız) birinin olmayacağı vurgulanıyor ve bu tür iddiâlara sapan zâlimlerin, can verirken düşecekleri çetin durum tasvîr ediliyor.

Ğamerât: Ğamre'nin çoğuludur. *Ğamre*, şiddet ve çokluk anlamına gelir. Şimdi hakkı inkâr ederek haksızlığa sapanların, ölüm sıkıntılarına düştüklerinde, melekler onların canlarını almak üzere ellerini onlara uzatırlar:

—Haydi, canlarınızı çıkarıp verin, yahut haydi bedenlerinizden çıkın, elimize gelin! Allah'a karşı gerçek olmayan sözler söylediğinizden ve Allah'ın âyetlerini kabul etmeyip böbürlenmenizden dolayı bugün alçaklık azâbiyle cezalandırılacaksınız! derler.

Yükseklik taslayanlara, böbürlenenlere en uygun cezâ, alçaklık cezâsıdır. Burada böbürlenenler, orada alçaltılırlar.

Bu ifâde, insan nefsinin, şu bedenden, şu görünen maddî cisimden ayrı bir şey olduğunu, asıl insan denen şeyin, ruh olduğunu gösteriyor. Ölümle nefis (ruh), şu bedeni terk ediyor, melekler onu elleriyle alıp götürüyorlar.

"Haydi canlarınızı çıkarıp verin, böbürlenmenizden dolayı bugün alçaklık

azâbiyle cezâlandırılacaksınız!" sözü, meleklerin sözü de olabilir, Allah'ın suçlulara azarlama hitâbı da olabilir.

Yüce Allah, can alıcı meleklerin, can çekişenin başında durup onun canını almak için ellerini uzatarak beklediklerini tasvîr ediyor. Sonra bu durumda olanlara hitâben: *"Haydi, canlarınızı çıkarıp verin!"* diyor ve devam ederek: *"Sizi ilk kez yarattığımız zaman nasıl tek, çıplak, malsız, mülksüz idiyseniz, şimdi de bize öyle tek, yalnız ve herşeyden yoksun geldiniz. Malınız, mülkünüz, eşiniz, dostunuz yok. Sizi ilk defa nasıl tek olarak yaratmış idiysek yine öyle tek olarak huzurumuza geldiniz. Size verdiğimiz, hayâline daldığınız, düşünüp durduğunuz dünyâ varlıklarını arkanızda bıraktınız. Malınız, paranız, sevdikleriniz sizinle beraber gelmediler. Benim katımda size şefâ'atçi olacaklarını sanıp ibadette bana ortak yaptığınız; ibadet ederken benim yanımda onlara da taptığınız uydurma tanrılar nerede? Neden gelip size şefâ'atçi olmuyorlar? Onlarla bütün bağlantınız kesildi. O tanrı sandığınız şeyler kaybolup gitti. Çünkü onlar gerçek değil, sizin hayâllerinizden ibaret idi. Gerçekte benden başka Tanrı yoktur. Siz onları tanrı sandınız ve hayâllerinize taptınız. Gerçekler dünyâsında hayâller silinip gider."* buyuruyor.

" أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ "cümlesinde iki mânâ muhtemeldir: Birincisi, meâlde verdiğimiz ve biraz önce açıkladığımız üzre: *"İbâdetinizde bana ortak olduklarını sandığınız, bana ibadetiniz yanında onlara da ibadet etmek suretiyle bana ortak koştuğunuz şeyler"* demektir. İkincisi de: -ki kanâ'atimize göre bu daha olasıdır- *"Siz*(in yaratılışınız)*da* (benim) *ortaklar*(ım olduklarını, sizi yaratırken bana yardım ettiklerini) *sandığınız şeyler"* demektir.

Bu âyette Allah'ın, inkârcı nankörlere hitâbı anlatılmıştır. Başka âyetlerde ise Allah'ın, Kıyâmet gününde kâfirlerin yüzüne bakmayacağı, yani onlara yüz vermeyeceği, onlarla konuşmayacağı anlatılır. Meselâ Âli İmrân Sûresinin 77 nci âyetinde şöyle buyurulur: *"Fakat Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur; Allah Kıyâmet gününde onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onlara değer vermeyecektir. Onlar için acı bir azâb vardır!"*

Bu iki âyet arasında bir çelişki yoktur. Çünkü buradaki hitâb, azarlamadır. Lutuf hitâbı ve konuşma değildir. Konuşma ve hitâb, değer verme ve lutuf sonucudur. Pâdişâhlar pâdişâhının bir kuluna iltifât edip yüzüne bakması, onunla konuşması, nimetlerin en büyüğüdür. Allah bu lûtfu mü'minlere bahşedecektir. O yüce Pâdişâhın, bir kulunun yüzüne bakmaması, onu azarlayıp kovması ise azâpların en ağırıdır.

Bazı müfessirler, 93 ncü âyetin Medîne'de indiğini söylerler. Bazılarına göre âyet, peygamberlik iddiâ eden Yalancı Müseyleme ile el-Esved el-'Ansî hakkında inmiştir. Bir kısım müfessirlere göre de vahiy kâtiplerinden olan

Abdullâh ibn Serh hakkında inmiştir. Bu adam vahyi yazarken âyetlerin bazı kısımlarını değiştirmiş: " *'azîzun hakîm"* yerine *"ğafûrun rahîm"* yazarmış. Hz. Peyğamber (s.a.v.), Mü'minûn Sûresinin: " ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين...ثمّ أنشأناه خلقاً آخر. فتبارك اللّه أحسن الخالقين " âyetlerini yazdırırken bunların belâğetine hayran kalan Abdullâh ibn Sa'd ibn Ebî Serh: *": Yaratanların en güzeli kutlu olsun!"* demiş. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Yaz, demiş, senin dediğin gibi indi!"* Bunun üzerine Abdullah: "Demek ki ben de Allah'ın indirdiği gibi indiririm" demiş [1].

Bu tür rivâyetler hep: " أوحى إليّ و لم يوح إليه شيءٌ..سأنزل مثل ما أنزل اللّه : *...Bana da vahyolunuyor'* ve: *'Ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim'..*" sözlerine bir söyleyen bulmak çabasiyle ortaya atılmıştır. Müseyleme ve Esved, kendilerine vahiy geldiğini iddiâ ettiklerinden dolayı bu âyetin onlar hakkında indiği sanılmıştır. Diğer taraftan Abdullah ibn Serh de Medîne'den kaçıp dinden döndüğü için âyetin, onun hakkında indiği söylenmiştir. Eğer Abdullah hakkındaki bu rivâyet doğru olsa, Mü'minûn Sûresinin Medîne'de inmiş olması gerekir. Oysa Mü'minûn Sûresinin Mekke'de indiği, oybirliği ile kabul edilmiştir. Tefsîrine çalıştığımız bu âyetin iniş sebebi olarak anlatılan bu rivâyetlerin hiçbiri doğru değildir.

Bu âyet, kendinden önceki ve sonraki âyetlerle birlik ve uyum içindedir. Hele 94 ncü âyetteki hitâb, 93 ncü âyetin devâmıdır. 93'te başlayan İlâhî hitâb, 94'te sürmektedir. Bu iki âyette Allah, bedenlerinden çıkmakta olup huzuruna giden ruhlara hitâbetmektedir. 94 ncü âyetin, Medîne'de indiğini söyleyen yoktur. O halde aynı sözün başı olan 93 ncü âyet, nasıl ondan ayrılır ve Medîne'de iner? Çünkü 94 teki İlâhî hitâb, 93 ün devâmıdır. 93 ncü âyette cümle bitmiyor, 94 te sürüyor. Cümlenin başının, sonundan sonra inmiş olması, akla uygun değildir, İlâhî bir sözde böyle bir şey olmaz.

94 ncü âyetin sonundaki: *"Hani bize ortak sandığınız aracılarınızı da yanınızda görmüyoruz!"* sözü, Mekke müşriklerinin inançlarını taşlamaktadır. O halde 93 ncü âyet de Sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir.

Müşrikler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, Allah'a iftirâ ettiğini, kendi hayâlinden doğan sözleri Allah'a isnâdettiğini söylüyorlardı. Ayrıca müşrikler arasında Kur'ân ile alay edip: *"İstesek biz de buna benzer sözler söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir."* [2] diyenler vardı. Nadr ibn el-Hâris'in böyle söylediği rivâyet edilir.

1. Mefâtîh: 19/84; Câmi'u'l-beyân: 7/272-273.
2. Enfâl Sûresi: 31.

İşte yüce Allah, 93 ncü âyette onlara cevaben, bu sözleri, Muhammed(s.a.v.)in uydurmadığını, kendisine vahyedilmediği halde kendisine vahiy geldiğini söyleyenin en zâlim (haksız) kimse olacağını bildiriyor. Bu suretle Muhammed(s.a.v.)in böyle bir haksızlığı yapamayacağını, onun bilinen karakterinin buna müsâidolmadığını anlatmak istiyor. Yani Hz. Muhammed (s.a.v.), kendi uydurduğu bir şey için: "Bunu Allah bana vahyetti" demenin, ne büyük bir sahtekârlık, haksızlık olduğunu bilir, o böyle bir şey yapmaz. Âyet bir yandan Hz. Muhammed(s.a.v.)in Allah'a iftirâ etmediğini, ona gelen sözlerin, Tanrı vahyi olduğunu anlatırken bir yandan da doğru söylediği halde onu yalanlayanların, onunla alay edip: "Ben de böyle sözler indirebilirim" diyenlerin, en büyük günâh altına girdiklerini bildirmekte ve böylece inkârcıları uyarmaktadır.

Müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Allah'a iftirâ ettiğini sanıyorlardı. Onların bu iddiâları, başka âyetlerde de anlatılmıştır:

"İnkâr edenler: 'Bu (Kur'ân), *yalandan başka bir şey değildir.* (Muhammed) *onu uydurdu, başka bir topluluk da kendisine yardım etti.' dediler de muhakkak bir haksızlığa ve iftirâya vardılar"* [1].

"Yoksa 'Allah'a yalan uydurdu' mu diyorlar? Allah dilese senin kalbine mühür basar; bâtılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü bilir" [2].

"Yoksa 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek cezâya karşı sizin bana hiçbir yararınız olmaz. O, sizin ne taşkınlık yaptığınızı daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda O'nun şâhidolması yeter. O, bağışlayan, esirgeyendir. De ki: 'Ben bir türedi peyğamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim.'" [3].

"Eğer o, bazı lâflar uydurup bize iftirâ etseydi, elbette ondan sağ(el)*ini alırdık, sonra onun can damarını keserdik. Sizden hiç kimse buna engel olamazdı. O* (Kur'ân), *korunanlar için bir öğüttür"* [4].

إِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ
ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا

1. Furkan Sûresi: 4.
2. Şûrâ Sûresi: 24.
3. Ahkâf Sûresi: 8-9.
4. Hâkka Sûresi: 44-48.

وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾ وَهُوَ الَّذِي
جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَ
مُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا
نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ
مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ اُنْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ
إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

95- Dâneyi ve çekirdeği yaran, kuşkusuz Allah'tır. (O)*, ölüden di-*
riyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. O halde nasıl (yal-
nız O'na tapmaktan) *çevriliyorsunuz? 96- Karanlığı yarıp sabahı orta-*
ya çıkaran O'dur. Geceyi dinlenme zamanı, Güneşi ve Ay'ı (vakitlerin
bilinmesi için) *birer hesâp* (ölçüsü) *yapmıştır. Bu, o üstün ve bilen*(Al-
lah)*ın takdîridir. 97- O'dur ki karanın ve denizin karanlıklarında yolu*
bulmanız için size yıldızları yarattı. Gerçekten biz, bilen bir toplum için
âyetleri geniş geniş açıkladık. 98- O'dur ki sizi bir tek nefisten inşâ et-
ti. Sizin için bir kalış ve bir emânet olarak konuluş yeri ve süresi var-
dır. Gerçekten biz, anlayan bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkla-
dık. 99- O'dur ki size gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiyi çıkar-
dık, o bitkiden bir filiz çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş dâ-
neler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; zey-
tin ve nar (bahçeleri) *çıkarıyoruz.* (Bunların) *kimi birbirine benzer, kimi*

benzemez. Her birinin meyvasına bakın: Meyva verirken ve olgunlaştığı zaman. Kuşkusuz bu size gösterilenlerde, inananlar toplumu için elbette çok ibret vardır.

Tefsîr:

95- *Habb:* Ekinlerin dânesi, ağaçların çekirdeğine denir. Yüce Allah, kudretini belirtmek için dâneyi ve çekirdeği yararak bitkileri ve ağaçları yarattığını, ölüden diri, diriden ölü çıkardığını anlatıyor ve ''Bu Allah'ı nasıl bırakıp da şirke sapıyorsunuz?'' diyor.

Âyette dâne ve çekirdeğin kabuğunu yararak filiz verişine işaret edilmektedir. Dâne ve çekirdek bize göre ölü durumundadır, cansızdır. Bu ölü gibi şeyden Allah, filizi yani hayatı çıkarmaktadır. Ölü olan dâne ve çekirdekten diri olan ekinler, ağaçlar; diri olan ekin ve ağaçlardan da ölü olan dâne ve çekirdek çıkarılmakta; Allah'ın yaratma işi böyle sürüp gitmektedir. Yumurtadan tavuk, tavuktan yumurta çıkar. Ölen, toprağa karışan bedenler yere gübre olur, onu besler. Ölülerin ufalanmış, gübreye dönüşmüş bedenleriyle beslenen topraktan ekin ve ağaçlar yetişir. Allah'ın evrendeki bu yasası sürüp gider. Bunlar kendi kendine, bir raslantı eseri olamaz. Bunlar ince bir kanunun, yüce bir kudret sahibinin eseridir. Kanun ve kudret, yüce bir akıl sâhibine âittir. Kâinâtta gözler önünde her zaman yinelenen bu kudret eserlerini görüp dururken insanlar nasıl Allah'ı bırakıp da O'nun ortağı sandıkları uydurma tanrılara taparlar, O'ndan başkasına yalvarırlar?

96- Önceki âyette toprağın karanlığına atılan dâneyi ve çekirdeği yararak bitkileri ve ağaçları ortaya çıkardığını söyleyen Allah, bu âyette de karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkardığını; geceyi dinlenme zamanı yaptığını; Güneşi ve Ay'ı ince, şaşmaz bir hesâp ile yarattığını; yâhut Güneşi ve Ay'ı insanların vakitleri hesâbetmeleri için birer araç kıldığını ve bunların, herşeyi bilen yüce Yaratıcının eseri olduğunu vurgulamaktadır.

Birinci âyette, yerdeki yaratma yasalarına, ikinci âyette gökteki yaratma yasalarına dikkat çekilmektedir. Kur'ân, insanı yerdeki ve gökteki İlâhî yaratma yasalarında gezdiriyor, bunlar üzerinde düşündürüp ona ders veriyor.

Güneş ve Ay, Allah'ın koyduğu ince hesâba göre yürürler. Bu hesap hiç şaşmaz. Ayın dünyâ çevresinde ve Güneş çevresinde dönüşü sürüp gider. Güneşimizin, uydusu olan bütün gezegenlerle birlikte başka bir merkez çevresinde seyri de yine hesaplı, şaşmaz biçimde sürer. Bunlar raslantı sonucu olamaz. Çünkü raslantıda kanun ve düzen olmaz. Bunlar bilgi ve kudret sahibi Allah'ın yaratmasıdır.

Güneşin ve Ayın *hüsbân* olması, bunların ince bir hesâb ile yörüngelerinde

döndüklerine işaret olduğu gibi insanların, bunların hareketlerine göre zamanı hesaplamalarına da işarettir. Çünkü dünyânın Güneş çevresinde bir tam dönüş yapması, bir yılı meydana getirir. Bizim bulunduğumuz ılıman kuşakta oluşan mevsimlerin her biri, bu dönüşün dörtte birini alır. Ayın dünyâ çevresinde bir kez dönüşü de kâh otuz, kâh yirmi dokuz gün olan bir zaman birimini oluşturur. Ayın oniki kez dünyâ çevresinde dönüşü de bir Ay yılını meydana getirir.

Bu âyette insanların zaman hesaplarının değişikliğine de işaret olabilir. Çünkü bazı toplumlar Güneş yılını, bazıları da Ay yılını kulanırlar. Güneşin ve Ayın *hüsbân* olması, her ikisinin de zaman hesabında kullanıldığına işarettir.

97 nci âyette insanların, kara ve denizin karanlıklarında yıldızlara bakarak yol bulduklarına dikkat çekilmektedir. Özellikle kutup yıldızı gibi belirgin yıldızlar, eskiden beri yolcuların kılavuzu olmuştur. Hele pusulanın olmadığı zamanlarda çölü aşan kervanlar, denizlere açılan gemiler bu yıldızlara bakarak yönlerini tayin ederlerdi. Bu da Allah'ın insanlara nimetlerinden ve O'nun kudret ve hikmetinin işaretlerindendir.

98- Yüce Allah, yerdeki ve gökteki kudret ve hikmet işaretlerini belirttikten sonra bu âyette de insanın yaratılışındaki kudret ve hikmet işaretlerine dikkati çekiyor. İnsanları bir tek nefisten yarattığını ve her insanın bir *müstekarr* ve bir *müstevda'*ı olduğunu bildiriyor.

Müstekarr: Karar kılacak, güvenlikle oturulacak yerdir. *Müstevda'* ise konulacak yerdir. İnsanın *müstekarr* ve *müstevda'*ı çeşitli biçimlerde açıklanırsa da bunun, ilk karar yeri olan babaların belleri ile ondan sonra konulacağı annelerin rahimleri olduğu şeklindeki îzâh, âyetin sözgelimine en uygun tefsîrdir. Yani *müstekarr* babanın beli, *müstevda'* ise anne rahmidir.

Âyette ınsanın bir tek nefisten yaratıldığı bildiriliyor. Acaba insanın yaratıldığı tek nefis kimdir? Bu, insanların atası olabilir. İnsanın atası, akıllı varlık Âdem'dir. Fakat insanın kökü daha derinlere uzanır. Kanâatimize göre *nefis* ta'bîri, burada insanın tâ en başlangıcına, ilk kökenine işarettir. Eşeysiz olarak tek nefisten yaratılıp evrimleştirilen insan, ikili cinsel üreme düzeyine getirilmiştir. Bu üreme durumunda insanın özeti, menî hayvancığı olan insan tohumudur. İnsan tohumu olan sperm, insanın bütün programını taşır. Yani bu çıplak gözle görülmeyecek kadar küçücük olan bu hayvancık -ki Alak Sûresinde suda yüzen kuyruklu kurtçuk olarak anılır- zerre halinde bir insandır. İşte zerre halindeki insanın ilk durağı, babanın beli, ondan alınıp konulduğu *müstevda'* (anbar) da annenin rahmidir. Alınan gıdalar erkeğin bedeninde insan tohumu haline gelir. Bu tohum, anne rahmine düşünce de tıpkı dânenin tarlada filizlenmesi gibi gelişir, hayvancıktaki kabiliyetler büyüyüp biçimlenir, bütün uzuvlarıyle bir insan olarak ortaya çıkar.

Ayrıca burada bir hikmet daha vardır ki o da şudur: Âyet, insanın tek nefisten yaratıldığını söylüyor. Bu, insanların bir tek kökenden türediğine işaret olabilir ki bu takdirde bu kökeni izah ettik. Fakat insan kelimesi mutlak olduğundan, âyetten, yaratılmakta olan her insanın bir tek nefisten (canlıdan) yaratıldığı da anlaşılır. O zaman akla şu soru gelir: İnsan bir nefisten değil, baba ile anneden yani iki nefisten yaratılmaktadır. O halde insanın tek nefisten yaratılması ne demektir? Bu sorunun cevâbı şudur:

Gerçi insan, baba-annenin birleşmesiyle yaratılır ama insanın özeti, babadaki spermdir. İnsanın bütün programını içeren bu sperm, tam bir insandır. Ancak babada iki çeşit insan zerresi verdır: Biri erkek, biri kız meydana getirecek olan bu tohumlardan biri x, diğeri y harfi ile belirtilir. Anne rahmi sadece tohumun yani insanın gelişme yeridir. İnsan tohumu ancak o ortamda gelişir. Tıpkı buğday başağının, buğday dânesinden çıkması gibi. Başak dâneden çıkar ama, dânenin gelişip başak olması için toprağa atılması gerekir. Toprağın kalitesi, atılan tohumun iyi gelişip gelişmemesini etkiler. Ama ne ekilmiş ise o biter. Atılan dâne arpa ise buğday bitmez, yine arpa olur. Tabii ürünün kaliteli olması için toprağın kalitesi yanında tohumun da kaliteli olması lâzımdır.

İşte insan tohumu da ancak ana rahmindeki yumurta içinde gelişir. Oraya atılmadan hiçbir sperm, insan olmaz. Nitekim şimdi bu tohum, anne rahminde döllendirildikten sonra rahmin özelliklerini taşıyan yapay bir tüp içinde de geliştirilip tekrar rahme konabilmektedir. Normal yoldan çocuk sahibi olamayan çiftlerin çocuk sahibi olması için uygulanan bu yöntemle doğan çocuklara tüp bebek denmektedir. Doğacak çocuğun cinsi, yani erkek veya kız oluşu, babanın vereceği spermin kromozom özelliğine bağlıdır. Eğer yumurtayı x karakterli bir sperm aşılarsa çocuk kız, y karakterli biri aşılarsa çocuk erkek olur. Öyle ise insan, yalnız babadan yaratılır, anne ise onun gelişme ortamıdır. Anne yumurtası, tohumun cinsini değiştirmez, sadece onun gelişme ortamıdır. Elbette bu tohum, anneden de bazı özellikler alır. Çünkü onun yumurtasiyle birleşip tek hücre olmaktadır. Fakat yumurtayı aşılayan tohumun cinsi ne ise odur, yumurta onu değiştirmez. Demek ki insanın erkek veya kız olması, temel özellikleri, babadan gelen nefse, yani sperm hayvancığına bağlıdır. İşte yüce Allah'ın: *"Allah sizi bir tek nefisten* (candan) *yarattı"* cümlesi, insanın sadece babanın sperminden yaratıldığını gösterir. Hemen bu cümleden sonra: "فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ.:*Onun bir karar kılacağı yer ve bir konulacağı yer vardır"* cümlesi de insanın aslı olan bu zerre canlının, bir süre babanın belinde kaldıktan sonra annenin rahmine konulduğunu gösterir.

Bu izahtan anlaşılıyor ki insanın cinsi tamamen babaya bağlıdır. Babanın belinde bulunan hayvancıkların yarısı erkek, yarısı dişi yavru olacak vasıftadır.

İmdi bunlardan x karakterli sperm yumurtayı aşılarsa çocuk kız, y karakterli sperm aşılarsa çocuk erkek olmaktadır. Allah'ın hikmeti ve kudreti, bir ilişkide rahme dökülen takriben üçyüz milyon sperm içinden -ki bunların yarısı x, yarısı y tipindedir-ya x'i veya y'yi yumurtayı aşılamağa sevk eder. İşte *"Allah sizi bir tek nefisten yarattı"* cümlesinde bu biyolojik yasaya işâret de vardır. Gerçeği Allah bilir.

98 nci âyette de yine Allah'ın yaratma yasalarına işâret buyurulmaktadır: Allah'tır ki gökten yağmuru yağdırır, onunla çeşitli renklerde ve lezzetlerde ürünler veren bitkiler, ağaçlar çıkarır. Şüphesiz bu kadar güzel renkler, bu kadar göz alıcı, gönül doyurucu bağlar, bahçeler kör raslantının eseri olamaz. Bütün bu doğa olayları, bilgi ve kudret sâhibi bir Yaratıcının yaratmasıyle var olmaktadır. Bunların hepsi, sağduyu ile bakıp düşünenlere, kendilerinin bir yaratıcısı olduğunu haykırır. İnananlar bunlardan ibret alırlar.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنٖينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ
عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ
وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ
﴿١٠١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَ
هُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكٖيلٌ ﴿١٠٢﴾ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ
الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطٖيفُ الْخَبٖيرُ ﴿١٠٣﴾

100- (Tuttular) *Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Halbuki onları O yaratmıştır. Bilmeden O'na oğullar ve kızlar îcâdettiler. Hâşâ O, onların ileri sürdüğü niteliklerden münezzehtir! 101-* (O), *gökleri ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki? Kendisinin bir eşi yoktur, herşeyi O yaratmıştır ve O, herşeyi bilendir. 102- Rabbiniz Allah, işte budur. O'ndan başka tanrı yoktur.* (O), *herşeyin yaratıcısıdır. O'na kulluk edin, O herşeye vekîldir. 103- Gözler O'nu görmez, O gözleri görür; O latîf* (gözle görülmez ve lutuf sâhibi), *herşeyi haber alandır.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Arapların bazı inançlarına işâret edilmektedir:

100 ncü âyette Allah'ın yarattığı cinleri Allah'a ortak koştukları, bilmeden Allah'a oğullar ve kızlar uydurdukları; Allah'ın, onların nitelemelerinden yüce olduğu belirtilmektedir.

Cinn: gözlerden gizli kalan şeye denir. Altındaki toprağı örttüğü için ağaçlarla kaplı bahçeye *cennet* denmiştir. Ancak bir terim olarak*Cinn*, gözle görülmeyen akıllı varlıklardır. Bu genel anlamıyle melekler de *cinn* ta'bîrinin içine girer. Çünkü onlar da gözle görülmeyen akıllı varlıklardır. Ancak melekler sırf itâat için ve nûrdan yaratılmışlardır. Onlar Allah'a isyân etmezler. *Cinn* denince insanlar gibi müslümanı da kâfiri de bulunan gizli varlıklar anlaşılır. Bunlar ateşten yaratılmışlardır. Cinlerin kâfirine *şeytân* denilir, çoğulu *şeyâtîn*dir. Kâfir cinlerin başı *İblîs*'tir. Bu konuda Ahkâf ve Cin Sûrelerinde daha geniş bilgi verilecektir.

Araplar cinlerin zararlarından korunmak için onlara sığınırlardı, böylece onları tanrılaştırırlardı. Zararlı etkilerinden korunmak için cinlere tapanlar, onlarda tanrısal güç görürlerdi.

Müfessirler, bu âyette Arapların, meleklere de taptıklarına işaret edildiğini söylerler. Çünkü gözlerden gizli kalan varlık *(cinn)* sözü içine melekler de girer. Kur'ânı Kerîm'in başka âyetlerinde Arapların, melekler hakkındaki düşüncelerine, melekleri Allah'ın kızları sandıklarına işâret edilmektedir:

"Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Onların yaratılışlarına mı tanık oldular ki (böyle hüküm veriyorlar)*? Tanıklıkları yazılacak ve* (bundan) *sorulacaklardır. Ve dediler ki: 'Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık.' Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar"* [1] âyeti, Arapların, melekleri kadın saydıklarını gösteren âyetlerdendir.

Sebe' Sûresinin 40-41 nci âyetlerinde şöyle buyurulmaktadır: *"O gün, onları mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der.* (Melekler) *derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz* (koruyucumuz) *onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanmıştı'. "*

Nisâ Sûresi'nin 117 nci âyetinde de şöyle buyurulur: *"O*(Allah'a ortak koşa)*nlar, O'nu bırakıp birtakım dişilerden başkasına yalvarmıyorlar ve onlar inatçı şeytândan başkasına yalvarmıyorlar."*

Nahl Sûresinin 57 nci âyetinde: *"O şânı yüce Allah'a kızlar veriyorlar*

1. Zuhruf Sûresi: 19-20.

da kendilerine hoşlandıkları (erkek çocukları)*nı alıyorlar''*, Sâffât Sûresinin 149-154 ncü âyetlerinde: *''Şimdi sor onlara: 'Rabbine kızlar, onlara da oğlanlar mı?' Yoksa biz, melekleri onların gözleri önünde dişi mi yarattık? Onlar iftirâ ederek :'Allah doğurdu' diyorlar. Onlar elbette yalancıdırlar.* (Allah) *kızları seçip oğlanlara tercîh mi etmiş? Size ne oldu, nasıl böyle bir yargıya varıyorsunuz?''*, Zuhruf Sûresinin 16 ncı âyetinde: *''Yoksa Allah yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğulları sizin için mi seçip bıraktı?''*, Tûr Sûresinin 39 ncu âyetinde: *''Yoksa kızlar O'na, oğullar size mi?''*, Necm Sûresinin 19-23 ncü âyetlerinde: *''Gördünüz mü o Lât ve 'Uzzâ'yı, Ve üçüncü*(leri olan) *öteki Menât'ı? Demek erkek size, kadın Allah'a mı? O halde bu, insâfsızca bir taksîm! Onlar sizin ve babalarınızın taktığı kavramsız isimlerden başka bir şey değildir!''* buyurulmaktadır.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Araplar, melekleri Allah'ın kızları sanarak onlara tapmışlardır ki yüce Allah onların bu inançlarını kendisi reddettiği gibi meleklerin ağzından da reddetmektedir.

Gerek tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyetten, gerek Nisâ Sûresinin 117 nci âyetinden Arapların, birtakım kadınlara ve şeytanlara taptıkları anlaşılmaktadır. Kadınlar, kadın şeklinde düşündükleri melek tanrılardır. Şeytân da cinlerdir.

Bilindiği gibi eski milletlerin birçoğunda tanrılar kadın şeklinde düşünülürdü. Özellikle Yunan dinlerinde bol miktarda kadın tanrılara rastlanmaktadır. Bu da o milletlerin ne denli şehvet düşkünü olduklarını gösterir. Muhakkak ki kadın tanrılara tapınma, eski milletlerden Araplara da geçmiştir.

Ayrıca melek, iyilik; şeytân, kötülük sembolüdür. İyilik ve kötülük tanrısı düşüncesi, Zerdüştizmde vardır. Zerdüşt, kendisine Allah'tan *Zend* adlı bir kitap geldiğini söyleyen İranlı bir kişidir. *Zend*in nisbeti *Zendî*dir. Fakat kelime Arapçaya *zındîk* şeklinde geçmiştir ki bunun çoğulu *zenâdika*dır.

Demek ki Araplar Zerdüşt dininden de esinlenmişlerdi. İyiliklerine ermek için meleklere, kötülüklerinden korunmak için de cinlere tapmışlardı. Meleklere ve cinlere duâ etmişler, yalvarmışlardı. Onların, güçlerini Allah'tan aldıklarını düşünmüyor, onları birer tanrı sanıyorlardı. İşte *şirk* olan buydu.

Melekler de, cinler de insan üstü güçlere sâhibolabilirler. Ama onlar güçlerini Allah'tan alırlar. Asıl güç verene değil de, O'nun yaratıklarına yalvarmak büyük sapıklıktır. Allah'ın izni olmadan onlar hiçbir şey yapamazlar. Allah'ı bırakıp cinlere sığınmak, onları şımartır. Aslında cinlerde öyle büyük güç de yoktur. Onların gücü, insandan uzun ömürlü olduklarından, insandan daha çok şey bilmeleri ve şeffâf olduklarından dolayı da insandan daha yükseklere çıkabilmeleridir. Ama insanların cinlere yalvarması, zaten insanları

ayartmaktan büyük zevk alan cinlerin şımarıklıklarını artırır: *"Doğrusu, insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı da onların kibir ve azgınlıklarını artırırlardı"* [1].

101-102 nci âyetlerde Allah'a ortaklar, oğullar, kızlar yakıştıranların, bâtıl inançlar içinde olduklarını belirtmek üzere, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın eşi ve çocuğu olamayacağı, O'nun herşeyi yarattığı, O'ndan başka tanrı olmadığı bildirilmekte ve yalnız O'na kulluk edilmesi gereği vurgulanmaktadır.

102 nci âyette: "الله خالق كل شيء :*Allah herşeyin yaratıcısıdır"* ta'bîri, Kelâmcılar arasında hayli tartışmalara neden olmuştur. Âyetin genel ifadesine göre Allah herşeyin yaratıcısıdır. Allah'ın yaratması dışında kalan hiçbir şey yoktur. Bütün varlıklar O'nun yaratığıdır.

Mu'tezile, insanın sorumluluğu hakkındaki inançlarını korumak için, kulların işlerini, Allah'ın yaratması dışında tutarlar. Onlara göre eğer kulların işleri de bu âyetin kapsamına girerse, o zaman Allah, kendi yarattığı işleri kullara emretmiş olur. Bir işi hem Allah yaratmış, hem de kullar yapmış olamaz. Bu âyetle Allah, kendisini övmektedir. Eğer kulların işlerini O yaratmış olsa, zinâ, hırsızlık gibi çirkin işleri yaratmakla övünmüş olur.

"Rabbinizden size basiretler geldi. Kim (gerçeği) *görürse kendi yararınadır, kim* (gerçeklere karşı) *kör olursa kendi zararınadır"* [2], *"Kim iyi bir iş yaparsa kendi yararınadır, kim kötülük yaparsa kendi zararınadır"* [3] gibi âyetler, insana yaptığı işlerin sorumluluğunu yüklemektedir. Eğer kulların işlerini Allah yaratmış olsa, sorumluluğu insana yüklemez.

Bütün bu tartışmalar, Kur'ân'ın amacı dışındadır. Kur'ân'ın amacı, böyle bir tartışma yaratmak değildir. Allah bu âyetle, ortak koşanlara, evrende herşeyi Allah yaratmış iken, hiçbirşey yaratmamış ve yaratamayan şeyleri Allah'a ortak koşmanın doğru olmadığını anlatmaktadır. Asıl amaç budur. Fakat insan aklı, insanın yaptığı işleri de Allah mı yaratır, yoksa insanın kendisi mi yaratır sorusunu ortaya çıkarmıştır. Mu'tezilenin düşüncesi yanlıştır. Allah'ın yaratma alanı dışında kalan hiçbirşey yoktur. İnsan Allah'ın yaratığı olduğuna göre insanın fiilleri de dolayısıyle Allah'ın yaratığıdır. Kâinâtta Allah'ın yaratma dâiresi dışında kalan bir varlık ve oluş yoktur.

İnsanın bir şey yapabilmesi için önce onu düşünmesi gerekir. Düşünmeden, yani kasıtsız yapılan işlerden sorumluluk yoktur. Fiilleri hazırlayan, insanın içine doğan düşüncelerdir. Düşünce, iç ve dış duyu organlarının çalışmasıyle oluşur. Bu organların çalışması, Allah'ın yarattığı güç ve yasalarla

1. Cin Sûresi: 6.
2. En'âm Sûresi: 104.
3. Fussilet Sûresi: 46.

olur. Allah'ın yasaları çalışıp imkân vermese, insan hiçbir şey yapamaz.

İnsanın gücü, aldığı gıdaların kana geçip enerjiye dönüşmesiyle oluşur. Bu gıdaları Allah yarattığı gibi bunları insan bedeninde enerjiye dönüştüren de Allah'ın yasalarıdır. Şimdi fi'li yapan güç ve âletler hep Allah tarafından yaratıldığına göre o fi'li yaratan da temelde Allah'tır.

Öyle ise insanın sorumluluğu, yaptığı işi yaratmasından değil, seçmesinden doğar. Fi'li yapma gücünü Allah yaratır. İnsanın beyninin çalışması Allah'ın yasalarıyla olur. Fakat insanda iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırd etme yeteneği vardır. İşte Allah, insana yapacağı ve yapmayacağı işleri bildirdiği halde insan çaba harcamaz, düşüncesini kötüye yöneltir, kötüyü yapmak isterse Allah, ona o işi yapma gücünü verir. Daha doğrusu Allah, ona bahşettiği yapma gücünü kullanma müsaadesi verir. Gücü veren Allah'tır, ama onu yönlendirme insana verilmişti.. Fi'li yaratan Allah, yapan insandır. Yaratma başka şey, yapma başka şeydir. Yaratma bir şeyi yoktan var etme, bir şeyi yapabilmek için temel gücü vermedir. Yapma ise mevcut güç ile bir şey yapmadır. Temel güç olmasa bir şey yapmak mümkün olmaz. Bu bakımdan hayrı da şerri de yaratan Allah'tır, ama yapan insandır. Allah insana her ikisini de yapma güç ve yeteneğini vermiştir. Fakat şerri seçen sorumlu olur. İyi veya kötüyü isteme, seçme yeteneğine *irâde-i cüz'iyye* denir. İşte insanı sorumlu kılan, kendisine verilen bu seçme yeteneğidir.

103 ncü âyet ise Allah'ın gözlerden gizli kaldığını, gözlerin O'nu algılayamayıp O'nun gözleri idrak ettiğini, lâtîf ve habîr olduğunu bildirmektedir. *Lâtîf, Kesîf*'in zıddıdır. O, lâtîftir, madde değildir. Cisimde mutlak letâfet olmaz. Cismin letâfeti mutlak değil, göreli (izâfî)dir. Mutlak (tam, kesin, genel) letâfete ancak *nûr* denebilir. *"Allah, göklerin ve yerin nûrudur"* [1]. Madde olmadığından gözle görülemez. Ama her yerde ve her varlıkta O'nun nûru vardır. Nûru her varlığa uzanmış, her şeyi kuşatmıştır. Âlemin ruhu O'dur. O'nun haberdar olmadığı hiçbirşey yoktur. Çünkü herşeyin içinde, özünde o vardır. Eşyadaki faaliyet, atomdaki enerji, tabiattaki canlılık O *Hayyin* her zerreye uzanmasıdır. O, herşeye kendisinden yakındır. Herşey O'nun bir görüntüsüdür. Eşyanın şekle bürünmesi mahlûk(yaratılmış)tır. O'nu şekle sokan O'dur. Kendisi görünmez, gizlidir. Yarattığı şeylerle görünür. O açıktan açık, gizliden gizlidir. Eşyadaki dinamizm O'ndandır. Asıl O'dur, varlık O'dur, aslın aldığı şekiller ise O'nun yaratıklarıdır. Görünenler yaratıklar, gösteren Yaratıcıdır. "Verây-i halk Hak'tır, attığın taş incitir Hakk'ı!"

Bu âyetten de Allah'ın gözle görülüp görülemeyeceği tartışmaları doğmuştur. Âyetin anlamı şudur: Allah'ı maddî gözle görmek mümkün değildir.

---

1. Nur Sûresi: 35.

Çünkü maddî göz, O'nu görecek kapasitede değildir. Fakat ruh gözü O'nu görebilir. Basar O'nu göremez, basîret görebilir. Basar gözü, dünyâya, basîret ruhaniyyet âlemine mahsustur. İnsandaki ruh gözü dünyâda da açılabilir. O zaman insan Allah'ı görebilir ama O'nu gördüğü zaman kendi varlığını yitireceği için gördüğünün farkında olamaz. Bundan dolayı O'nu gören, yine Kendisi olur. Hakk'ı görmek, ancak Hak ile mümkündür. Peygamber(s.a.v.)in, Mi'râc'da Allah'ı gördüğü rivâyeti sağlam değildir. Kendisi, O'nun nûr olduğunu, bu gözle görülemeyeceğini söylemiştir. Ama Hak ile Hakk'ı görme hâlinin en mükemmeline muhakkak ki Allah'ın Elçisi ermiştir. Allah, ancak basîret tam açıldığı zaman görülebilir. Basîretin tam açılması da, ruhun bedenden ayrılmasıyle olur. Bundan dolayı cennette mü'minler Allah'ı görürler. Peygamber (s.a.v.): *"Siz, ayın ondördüncü gecesinde dolunayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de açıkça göreceksiniz"* [1] buyurmuştur.

Hz. 'Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilir: *"Kim Muhammed'in, Rabbini gördüğünü sanıyorsa Allah'a yalan söylemiş olur. Çünkü Allah: 'Gözler O'nu görmez, O gözleri görür"* buyurmuştur [2]. İbn Abbâs ise Peygamber(s.a.v.)in, fu'âdiyle yani kalb gözüyle iki kez gördüğünü söylemiştir [3]. İbn Abbâs'ın bu sözü, Peygamber'in, Allah'ı gördüğü şeklinde yorumlanırsa da Müslim'deki rivâyetlerden, Peygamber(s.a.v.)in, kalb gözüyle Allah'ı değil, Cebrâîl'i iki kez gördüğü anlaşılmaktadır. İbn Abbâs'ın kasdı, Hz. Peygamber'in, Cebrâîl'i gördüğünü anlatmaktır. Çünkü konu, Peygamber'in, kendisine vahiy getiren Cebrâîl ile karşılaşması üzerindedir.

Mu'tezileye göre göz, ne dünyâda, ne de âhirette Allah'ı göremez. Çünkü âyet geneldir. Fakat ehli sünnet: *"Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar, Rabbine bakar."* [4] âyetini ve bu konuda tevâtüren nakledilen hadîsleri delîl göstererek mü'minlerin, âhirette Allah'ı göreceklerini söylerler.

Bazılarına göre de idrâk başka, görme başkadır. İdrâk, görmeden daha özel bir anlama sâhiptir. Görülen şey sınırlı olur ve göz onu her yanıyla görürse bu görmeğe idrâk denir. Fakat göz bir şeyi bütünüyle değil, sadece bir yanıyla görürse o idrâk değil, görmedir. Şimdi gözün Allah'ı idrâki, yani ihâtası (tam kuşatıp kavraması) mümkün değildir. Gözler Allah'ı kavrayamaz. Fakat gözlerin Allah'ı kavrayamaması, O'nu görmesine engel değildir [5].

Esasen maddî gözle Allah'ı görmek mümkün değildir. Bedensel maddî göz, ancak şu görünen âlemi görebilir. Allâh latîftir, bu göz, lâtîfi algılayamaz.

1. Buhârî, Tevhîd: 24; Müslim, Mesâcid: 211.
2. Buhârî, Bed'u'l-halk: 7, Tefsîr, Sûre: 53; Müslim, Îmân: 287, 289; Tirmizî, Tefsîr: 6.
3. Müslim, Îmân: 285.
4. Kıyâmet Sûresi: 22-23.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/127-128; İbn Kesîr Muhtasarı: 1/604-605.

O'nu ancak ruh gözü görebilir. Bu dünyâda ruh gözü açılan kimse onunla Allah'ı görebilir ama O'nu görünce kendi varlık bilincini tamamen yitireceği için O'nu gördüğünün farkında olamaz. Tasavvufta bu hâle *fenâ fîllâh* (Allah'ta yok olma) denilir.

Yüce Allah, kâfirler hakkında : *"Hayır, onlar o gün Rablerinden perdelenmişlerdir* (O'nu göremezler)*"* [1] buyurmuştur. Küfür âhirette Allah ile kul arasında perde ise îmân o perdeyi kaldıran bir kalb eylemidir. Mü'minler âhirette Rablerinden perdeli olmayacaklar, O'nu görme nimet ve hazzına ereceklerdir.

Esasen Kur'ân'ın ifâdesinden, her insan rûhunun, kısa bir süre için de olsa Allah'ı göreceği anlaşılır. Çünkü Kur'ânı Kerim, birkaç yerde insanların, Rabbin huzuruna çıkıp O'nun tarafından muhâkeme edileceklerini, o Yüce Dîvânın yargıcı olan Allah'ın, muhâkeme ettiklerinden bazılarını yumuşak hitâbiyle taltîf edip nimet cennetlerine göndereceğini, bazılarını da azarlayıp huzurundan tard ile cehenneme attıracağını tasvîr etmektedir. Burada iki örnek zikredelim:

"Sûr'a üflendi, (Yüce Mahkemeye dâvet borusu çalındı)*, göklerde ve yerde olanlar* (Yüce Dîvân'da hesâb verme korkusundan) *düşüp bayıldılar. Ancak Allah'ın dilediği ayık kalabildi. Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar kalktılar, bakıyorlar.* (Yüce Hâkimin gelmesini bekliyorlar) *Yer,* (Yüce Mahkemeye gelen) *Rabbinin nûru ile parladı, kitâp* (belgeler) *ortaya kondu, peyğamberler ve tanıklar getirildi ve aralarında adâletle hükmedildi. Onlara aslâ zulmedilmez. Herkese yaptığının karşılığı tam verilir. O, onların ne yaptıklarını en iyi bilendir. Nankörler bölük bölük cehenneme sürüldüler... Korunanlar da bölük bölük cennete sevk edildiler"*[2].

"Sûr'a üflendi. İşte bu, o uyarı günüdür. Her cân, yanında bir sürücü ve şâhidle geldi. (Allah ona)*: 'Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Biz senden perdeni açtık; bugün artık gözün keskindir. '* (dedi). *Yanındaki arkadaşı: 'İşte yanımdaki hazır' dedi.* (Allah, sürücü ve şâhide buyurdu ki)*: 'Haydi ikiniz, atın cehenneme: Her inatçı nânkörü! Hayra engel olan, saldırgan, şüpheciyi. O ki Allah ile beraber başka tanrılar edindi, bundan dolayı onu çetin bir azâba atın.' Yanındaki arkadaşı dedi ki: 'Rabbimiz, ben onu azdırmadım, zaten o kendisi derin bir sapıklık içinde idi.'* (Yüce Allah) *buyurdu ki: 'Huzurumda çekişmeyin, ben size daha önce uyarı göndermiştim. Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.' O gün cehhenneme: 'Doldun mu?' deriz. 'Daha yok mu?' der. Cennet de*

1. Mutaffifîn Sûresi: 15.
2. Zümer Sûresi: 68-73.

korunanlara yaklaştırılmıştır, uzak değildir. 'İşte, (denildi), *size va'dedilen budur. Dâimâ* (tevbe ile) *Allah'a dönen,* (O'nun buyruklarını) *koruyan, görmeden Rahmân'a saygı gösteren ve* (Hakk'a) *dönük bir yürek getiren herkesin ödülü budur! Ona esenlikle girin, bu ebedî yaşama günüdür!'."* [1].

Şimdi her cân, Allah tarafından muhâkeme edildiğine ve yüce Allah onu ya yumuşak hitâbiyle taltîf veya azar hitâbiyle tekdîr ettiğine göre demek ki her can, kısa bir süre için de olsa Rabbini görecektir. Ancak mü'minlerin O'ndan perdeli olmamaları, Rabbe bakmakla yüzlerinin parlaması, onlar için bu görme nimetinin sürekli olacağını ifâde eder. Onlar, cennette sürekli olarak Rableriyle beraberdirler. Nankörlerin Rablerinden perdeli olmaları da Yüce Mahkeme sonucunda O'unun huzurundan kovulup cehenneme atılacakları için O'nu görme nimetinden mahrum kalacakları anlamını verir.

قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْۚ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَاۜ وَمَٓا
اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿١٠٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ
وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾ اِتَّبِعْ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ
وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا جَعَلْنَاكَ
عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿١٠٧﴾

104-Doğrusu size Rabbinizden basîretler geldi. Artık kim (gerçeği) *görürse yararı kendisine, kim de* (gerçeğe karşı) *kör olursa zararı kendisinedir. Ben sizin üzerinize bekçi değilim. 105- İşte böylece âyetleri döne döne açıklıyoruz ki* (onlar sana) *'Sen ders almışsın* (bunları bir yerden, okumuş, öğrenmişsin)' *desinler ve bilen bir toplum için de onu iyice açıklayalım. 106- Rabbindan sana vahyolunana uy; O'ndan başka tanrı yoktur.* (O'na) *ortak koşanlara da aldırma! 107- Allah isteseydi, ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bekçi yapmadık. Sen onlara vekîl de değilsin!*

1. Kaf Sûresi: 20-34.

Tefsîr:

104- *Basar*, baş gözüyle, *basîret* gönül gözüyle oluşan algının adıdır. Burada *basîret*'in çoğulu olan *besâir*, Allah'ın gönderdiği açık kanıtlardır. Yüce Allah, Peyğamberinin ağzından buyuruyor ki: Rabbinizden size açık delîller geldi. Artık gözünü açıp kendi yararına görür, bu kanıtlara gözlerini kapatıp kör olan da kendi zararına kör olur. Ben sizin üzerinizde bekçi değilim. Bu söz, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in sözüdür.

Kur'ân vahiy olduğu halde bu âyet nasıl Hz. Muhammed'in sözü olabilir? Bu söz vahiydir, onun için âyettir. Fakat Allah, Peyğamberinin durumuna geçerek, onun ağzından böyle söylüyor veya ona böyle söylemesini emrediyor.

Kur'ân vahiydir, ama Hz. Muhammed(s.a.v.)in ruhunun derinliklerinden geçerek gelen vahiydir. Bu vahiyde hitâb genellikle Allah'tan insanlaradır. Fakat üslûb gereği, ara sıra Peyğamberden insanlara hitâb şekline de dönüştürülmüştür. Yalnız bu âyet değil, 102 nci âyetten buraya kadar olan âyetler hep Peyğamber'in şahsından insanlara hitab şeklindedir. Burada Peyğamber'in şahsiyeti, Allah'ın azamet ve kudretini, insanın sorumluluğunu anlatmaktadır. İbret alanın kendi yararına, almayanın da kendi zararına davrandığını belirtmektedir. Söz Allah'ın sözüdür, fakat Hz. Muhammed(s.a.v.)e söyletilmektedir. Bu âyetler, vahyin, Hz Muhammed(s.a.v.)in iç benliğiyle ne kadar ilişkili olduğunu gösterir. Bu durumu mutasavvıfların, Hak sıfatıyle mevsûf (vasıflanmış) insan, tanımlarıyle îzâh etmek mümkündür. Görünürde insandır ama gerçekte Allah ondan insanlığını alıp bir süre kendi sıfatlarını ona giydirmiştir. *"Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı"*[1], *"Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir"*[2] âyetleri, bu yüce mertebeye, bu ma'nevî yükselişe işâret etmektedir. O'ndan insanlara seslenen Allah'tır. Ama Allah, onun ağzını kullanarak seslenmiştir.

105 nci âyetteki *dereste* kelimesi, okuyup öğrendin veya tekrar ede ede ezberledin, anlamlarına gelir. Birinci takdirde âyetin anlamı şudur: Biz âyetlerimizi böyle döndürüp döndürüp açıklıyoruz ki inanmayanlar, "Sen bunu başkalarından öğrendin" desinler. Kur'ân'a inanmayanlar, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e: "Sen bunu başkalarından, Kitâb ehlinden öğrenmişsin", "Muhammed'in söyledikleri, kendisine yazdırılıyor, öğretiliyor" diyorlardı. İşte âyette :*"dereste"* kelimesi, müşriklerin bu sözlerine işarettir.

İkinci takdirde mânâ şöyle olur: Biz âyetlerimizi böyle döndürüp döndürüp açıklıyoruz ki: "Tekrar tekrar açıkladın, senin anlattıkların eskidi,

1. Enfâl Sûresi: 17.
2. Fetih Sûresi: 10.

bayatladı, bunların modası geçti" desinler.

İnanmayanlar, gelen Kur'ân'ı, "Muhammed'e öğretilen, modası geçmiş, eskilerin masalları" sanıyorlardı. Ama mü'minler ondan kâinâtın gerçeklerini öğreniyor, doğru yolu buluyorlardı. Bunun için Allah, âyetin birinci şıkkında *"dereste"* sözüyle kâfirlerin Kur'ân karşısındaki tutumlarına, ikinci şıkkında ise mü'minlerin Kur'ân karşısındaki tutumlarına işâret etmektedir: *"Bilen bir kavme âyetlerimizi açıklayalım".* Bu cümle ile de Kur'ân'ın değerini anlayan mü'minlere, âyetlerin açıklandığı bildirilmektedir. Kur'ân, anlamayan kötü niyyetli kişiler için uydurma, eskilerin masalları gibi gelirken; iyi niyyetli, îmânlı insanlara, gerçeklerin açıklaması, doğru yolun kılavuzu olmaktadır.

106-107 nci âyetlerde de yüce Allah, Peyğamberine, şirkte ısrar edenlerin tutumlarına üzülmemesini emrediyor ve buyuruyor ki: Allah isteseydi, onlar ortak koşmazlardı. Ama Allah onları zorlamak istemedi. İnanmayanı kendi irâdesine bıraktı. Allah onları inanmaya zorlamadıktan sonra sen mi zorlayacaksın? Senin görevin, insanları zorla yola getirmek değil, sadece gerçeği duyurmaktır. Biz seni onların üstüne bekçi koymadık. Onların vekîli, sorumlusu sen değilsin. Herkes kendi yaptığından sorulacaktır.

Bu âyetler, müşriklerin olumsuz tutumlarına üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî etmektedir.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ
كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108- (Onların) *Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek taşkınlık yapıp Allah'a sövmesinler! Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle süslü gösterdik; sonunda dönüşleri Rablerinedir. O, onlara, ne yaptıklarını haber verecektir.*

Tefsîr:

108 nci âyette yüce Allah, müşriklerin, taşkınlık yapıp Allah'a sövmemeleri için; mü'minlere, onların tanrılarına sövmemelerini buyuruyor. İbn

Abbâs'tan gelen rivâyete göre: *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin odunusunuz, oraya gireceksiniz."* [1] âyeti indiği zaman müşrikler: "Eğer sen bizim tanrılarımıza sövmekten vazgeçmezsen, biz de senin Tanrını kötüleyeceğiz" dediler, onların bu sözü üzerine bu âyet indi [2].

Sûre bir defada indiğine göre bu âyetin, böyle bir olay üzerine indiği rivâyeti doğru olamaz. Kaldı ki: *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin odunusunuz.."* âyetinde sövme yoktur ki müşrikler böyle bir söz söylemiş olsunlar.

Herhalde müslümanlar, müşriklerle yaptıkları tartışmalarda onların inançlarını kınamış, tanrı diye taptıklarına hakaret etmişler. Müşrikler de Allah'ın varlığına inandıkları halde öfkeye kapılıp Allah'a sövmüşler.

Müşrik kelimesi, Allah'ı inkâr eden değil, Allah'ı kabul ettiği halde başka güçleri Allah'ın ortağı sanan ve Allah'ın ortağı sandığı şeylere tapan kimse demektir. Şimdi müşrikler Allah'a inandıklarına göre nasıl Allah'a söverler? Câhil insan kızınca, düşüncesi, kotrolden çıkar, ağzına geleni söyler. Belki de onlar kızdıkları zaman Allah'a sövmeyi âdet edinmişlerdi. Nitekim bizim bazı Güney bölgelerinde çok kimse gördüm ki kızdığı zaman hâşâ Allah'a, Peyğambere, Kitâba sövmeğe başlar: "Senin Allah'ına, Kitâbına..." der. Aslında onun amacı Allah'a değil, sövdüğü kimseye hakarettir. Onun bu ifadesinden, sanki sövdüğü insanın Allah'ı, kitâbı, kendi Allah'ından, kitâbından başka imiş gibi bir anlam çıkar. Sanki o, kâinâtın yaratıcısı Allah'a sövmüyor da, kızdığı şahsın Allah'ına, kitâbına sövüyor. Ama o böyle düşünse de yine gemi azıya almış öfkesinin tutsağı olarak Allah'a sövüyor. Çünkü O'ndan başka Allah yoktur.

İşte müşrikler de inançlarını kınayan, tanrılarını hakîr gören mü'minlere kızarak Allah'a sövmüşlerdir. Sövdükleri zaman da tıpkı bizim Güneylimizin düşündüğü gibi mü'minlerin Allah'ını, inandıkları Allah'tan başka sanarak sövmüş olabilirler.

Râzî'nin anlattığı bir rivâyete göre müşriklerden bazıları, cehâletlerinden dolayı Hz. Muhammed(s.a.v.)i, peyğamberlik dâvâsına sevk edenin şeytân olduğunu zannetmiş ve onu Muhammed'in tanrısı sanarak ona sövmüşlerdir. Onların, Hz. Peyğamber(s.a.v.)le cinler arasında bir ilişki olduğuna, onun söylediği sözlerin, şeytanlar, cinler tarafından kendisine verildiğine inandıklarına bazı âyetlerde işâret edilmektedir.

Tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyetin işâret ettiği olay ne olursa olsun, taşıdığı hüküm şudur: Hakk'a dâvet, basîretle ve ölçülü olmalıdır. İslâmın

1. Enbiyâ Sûresi: 98.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/139.

dışında kalanlarla tartışırken onları birden öfkeye kaptırıp aşırı sözler söylemeğe, hakaretler yapmağa itecek davranışlardan kaçınmak gerekir. Birinin batıl inancına hakaret etmek, hakaret edene bir yarar sağlamayacağı gibi ötekinin iyice küfrünü artırır. Yüce Allah, müslümanları, İslâma karşı nefret uyandıracak söz ve hakaretlerden menediyor. Dâveti, iyiyi emir, kötüden men'i tatlı dille yapmak, iş kızgınlığa dönüşünce tartışmayı kesmek gerekir. *"Onlarla en güzel biçimde mücâdele et"*[1] âyeti de aynı yumuşak metodu telkin etmektedir.

Bu âyet, din ve vicdan özgürlüğünün ifâdesidir. Kimsenin inancına hakaret etmek doğru değildir. *"Böylece her millete, yaptıkları işi süsledik"* âyetinin de belirttiği üzre her millet, kendi yaptığını beğenir. Allah'ın insanlara, yaptıkları işi süslü göstermesi, şu anlama gelir: İnsanların işleri, düşüncelerine dayanır. Düşüncelerin oluşumu, Allah'ın, insanın içinde ve dışında yarattığı yasaların işlemesiyledir. İnsan, içinde uyanan çeşitli düşüncelerden birini câzip görür, onu diğerlerine tercîh ve ona göre hareket eder. Bu tercîhinde insan serbesttir, kendisine câzip geleni yapar. Düşüncelerin oluşumundan seçimine kadar herşey Allah'ın yaratma alanı içinde olduğundan, kişinin içinde uyanan düşüncelerden birini beğenmesi; Allah'ın o düşünceyi ona süslü göstermesi şeklinde ifade edilmiştir. Çünkü beynin işleme tarzı, hep Allah'ın yarattığı yasalara bağlı bulunmaktadır. Allah'ın yasaları, hayra yönelene hayrı câzip gösterir; şerre yönelene de şerri câzip gösterir. İşte bu gerçeği anlatmak üzere Cenâbı Hak: *"Biz her ümmete, yaptıkları işi böyle süslü gösterdik"* buyuruyor. Yani onlardaki yasalarımız böyle çalıştı, onlar yaptıklarını beğendiler, iyi sandılar. Ayrıca âyette alışkanlığın, çirkin işleri, yapanların gözünde câzip hâle getirdiğine de işâret vardır.

Bu âyet de yine sosyolojik bir kuralı özetlemiştir: Her millet, yaptığını beğenir, câzip bulur, idrâk kapasitesine göre ne yapıyorlarsa onu hoş görür, iyi sanırlar. Zaten hoş sanmasalar, süslü bulmasalar yapmazlar. O işe devam ede ede, sonunda onun sonuçları başlarına gelir. Yaptıkları iyi ise başarı, kötü ise felâket ve çöküntü hazırlar. En doğru yol, Allah'ın, insan için beğenip seçtiğini yapmak; yaptığının Allah'ın rızâsına uygun olmasına çalışmaktır.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ
عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ

1. Nahl Sûresi: 125.

أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾ وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا
عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

109- Eğer kendilerine bir mu'cize gelirse ona mutlaka inanacaklarına, olanca güçleriyle Allah'a yemîn ettiler. De ki: "Mu'cizeler ancak Allah'ın yanındadır." Hem bilir misiniz o (mu'cize) *gelmiş olsa da onlar inanmazlar. 110- Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları gibi* (mu'cizeyi gördükten sonra da inanmazlar) *ve bırakırız onları, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar. 111- Biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, ve herşeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikten sonra yine inanmazlardı; fakat çokları* (bunu) *bilmezler.*

Tefsîr:

109-110 ncu âyetlerde müşriklerin, kendilerine bir mu'cize geldiği takdirde mutlaka inanacaklarına kuvvetle yemîn ettikleri, fakat mu'cize gelse dahi inanmayacakları; Allah'ın, onların gönüllerini ve gözlerini ters çevireceği; ilkin inanmadıkları gibi mu'cizeyi gördükten sonra da inanmayacakları; Allah'ın, onları azgınlıkları içinde bocalamaya bırakacağı anlatılmaktadır

Bu âyetler, yukarıdan beri sunulan kanıtlara inanmayıp ille başka mu'cizeler isteyen müşriklere cevâptır. Demek müşrikler, müslümanlarla tartışırken, Hz. Muhammed (s.a.v.) de eski peyğamberlerin gösterdiği mu'cizeler gibi duyusal mu'cizeler gösterdiği takdirde ona inanacaklarına yemîn etmişler. Onların inanmasını çok arzulayan, bunun için Allah'tan bir mu'cize indirmesini uman müslümanlara hitâben İlâhî vahiy: *"Âyet* (mu'cize) *gelse de onların inanmayacaklarını biliyor musunuz?"* buyuruyor ve Allah'ın, onların gönüllerini ve gözlerini ters çevireceğini belirtiyor.

Yani onların duygu ve düşünceleri ters çalışır. Bu kadar açık kanıtlar gördükleri halde inanmayanlar, istedikleri mu'cizeler gelse de inanmazlar. Onları da olağan veya büyü sanırlar. Azgınlıkları, sapık düşünceleri içinde

bocalayıp dururlar. Allah, yola gelmek istemeyenleri sapıklıkları içinde bırakır. Kendisine yönelmek istemeyenleri, hallerine terk eder.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Mü'minin kalbi, Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Onu dilediği gibi çevirir"* [1] buyurmuştur. Bilindiği gibi insandaki enerji, bir işi hem yapmaya, hem yapmamaya elverişlidir. Ancak insanın içinde doğan güçlü bir düşünce, bir istek, kişiyi bir işi yapmağa veya yapmamağa sevk eder. İnsanın içinde doğan düşünceler, Allah'ın yasalarıyle oluşur. İnsanın kalbine meleğin de, şeytânın de telkîni vardır. Yani içine iyi düşünceler de, kötü düşünceler de atılır. Bu düşüncelerin atılışı, Allah'ın yasalarıyle olmaktadır. İnsanın içine atılan bu düşünceler, Rahmân'ın elinin, insanın kalbine, ruhuna uzantısıdır. Allah, bu düşünceler aracılığı ile kulunun kalbini istediği yöne çevirir. Gönülde işi yapma isteği, ağır basınca kul eyleme geçer: Eylemi yapmama isteği ağır basınca da kul ondan vazgeçer. Bu iki arzû da Allah'ın, insanda yarattığı yasalarla oluştuğundan, meleğin veya şeytânın telkinleriyle oluşan bu arzûlar, hadîsi şerîfte Rahmân'ın parmakları olarak nitelendirilmiştir. Çünkü melek de, şeytân da insanı yönlendirmekle görevlidirler. Her ikisi de insanın ilerlemesi için lâzımdır. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bir duâsında: *"Ey gönülleri ve gözleri çeviren, kalbimi senin dînin üzerinde sağlam tut!"* [2] demiştir.

Yüce Allah, âyette gönülü gözden önce zikrediyor. Çünkü asıl düşünce merkezi gönüldür. Gönülde istek olmayınca göz, bir şeye baksa da etkilenmez. Gözün ibretle görmesi, gönüldeki isteğe bağlıdır. Gönülün isteği de Allah'ın yarattığı dâ'iyeler (arzûlar, etkenler) ile olur [3]. Demek ki Allah, yarattığı dâ'iyeler ile insanın gönlünü ve gözünü istediği biçimde evirir, çevirir. Hâsılı insanın gönlü ve her zerresi Allah'a bağlıdır. Allah'ın eli insana uzanmıştır. İnsanın ruhu, Rahmân'ın parmakları arasındadır.

111 nci âyette de Allah melekleri indirse, ölüleri diriltip konuştursa ve herşeyi karşılarına getirse yine onların inanmayacakları belirtiliyor. Ancak Allah dilerse inanırlar. Çokları bu gerçeği bilmezler. Âyette işâret edilen şeyler, müşriklerin istedikleri mu'cizelerdir. Onların bu tür mu'cizeler istedikleri, Ra'd Sûresinin 31 nci, İsrâ Sûresinin 90-95 nci âyetlerinde anlatılmaktadır

"Ancak Allah dilerse inanırlar" cümlesini müfessirler şöyle açıklıyorlar: Herşey Allah'ın dilemesine bağlıdır. Hidâyet eden de, sapıklıkta bırakan

1. Müslim, Kader: 17; İbn Mâce, Duâ: 2; Mukaddime: 13; İbn Hanbel: 2/168; 3/112, 257, 4/182.
2. Tirmizî, Kader: 7; Daavât: 89, 124; İbn Mâce, Duâ: 2; İbn Hanbel: 4/182, 418, 6/91, 251, 294, 302, 315.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/147-148.

da O'dur. Bazıları da bu cümleyi, *"Ancak Allah onları inanmaya zorlarsa inanırlar"* şeklinde açıklamışlardır. Allah insanlara inanma özgürlüğü vermiştir. İnsan isterse Allah onu inanmağa yöneltir. Fakat insan istemezse Allah onu inanmağa zorlamaz. Kur'ân mantalitesine uygun olan da bu mânâdır. Yoksa Kur'ân'da doğru yolda olan insanları, Allah eğri yola düşürdü şeklinde bir anlam kat'iyyen yoktur. Allah insanlara yol gösterir. Eğri yolda olanlar, sağduyu sahibi iseler, doğru yola çağıranın sesine kulak verip sapıklıktan kurtulurlar. Ama sapıklığı yeğleyenler, o halde kalırlar. Allah istese, onların rağmına onları doğru yola getirir ama hikmetine aykırı olduğu için bunu yapmaz. Onları sapıklıkları içinde bırakır. Maamâfîh, herşeyin, Allah'ın dilemesi içinde olduğunda şüphe yoktur. Herşey, O'nun koyduğu evrensel, biyolojik ve sosyolojik yasalarla olur.

Bu âyette kâfirlerin davranışları kınanmaktadır. Âyetin anlamı şudur: Onlar bütün mu'cizeleri görseler yine inanmazlar. Meğer ki Allah dileyip onları îmâna getirsin. Yoksa onlar, kendiliklerinden düşünüp doğru yola gelmezler. Bu ifâde, düşüncelerini kullanmayan kimseleri kınama ifâdesidir. Bu üslûp, Kur'ân'da hâkim bir üslûptur. Türkçede de gerçeği kabul etmeyen kimse için: "Allah onun gözünü kör etmiş" denilir. Bu cümle, anlama gücünü kullanmayan adamı kınamak için söylenir. İnsanların anlama ve konuşma düzeyine indirilen Tanrı vahyi, insanların kullandığı üslûbu kullanmıştır. Âyetin ifâdesi, insandan sorumluluğu kaldıracak bir ifâde değildir. Çünkü o amaçla söylenmemiş, tersine, inanmayan kimseleri, düşüncesizliklerinden ötürü kınamak amacıyle söylenmiştir. Sözler, söylendikleri amaç ve kontekst içinde değerlendirilir. Öyle ise âyet insanın sorumluluğunu kaldırmaz, aksine, insana sorumluluk yükler.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى
بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ
﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰى اِلَيْهِ اَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا
مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

112- Böylece biz, her peyğambere, insan ve cin şeytânlarını düşman yaptık. (Bunlar) *aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak. 113- Ki âhirete inanmayanların kalbleri, o*(nların yaldızlı sözleri)*ne kansın, ondan hoşlansınlar ve onlar, işledikleri suçları işlemeğe devâm etsinler.*

Tefsîr:

112- Yukarıda: *"Her ümmete yaptığı işleri süsledik"* denmişti. Burada da yüce Allah, her peyğambere, insan ve cin şeytanlarını düşman kıldığını; bunların birbirlerine yaldızlı sözler fısıldadığını; Allah istese bunların böyle yapamayacaklarını söylüyor ve Elçisine, onları uydurdukları şeylerle başbaşa bırakmasını emrediyor. *"Böyle yaptık ki âhirete inanmayanlar, o şeytanların sözlerine eğilim duysunlar ve o sözlere kanıp işledikleri günâhlara devam etsinler."* Yani âhirete inanmayanlar, o insan ve cin şeytanlarının sözlerine kulak asıp, yaptıkları kötülüklere devam ederler, peyğamberin sözünü dinlemezler.

Allah'ın, her peyğambere, insan ve cin şeytânlarından düşmanlar var etmesi, O'nun sosyolojik yasasına işarettir. Allah, insanlar arasında böyle bir sosyolojik kural koymuştur. Gerçi sonradan bu âyet de *cebr* ve *ihtiyâr* (işleri yapmakta zorunlu veya hür olmak) meselesinde kullanılmıştır ama âyetin amacı, böyle bir sorun ortaya çıkarmak değildir.

Âyet, herşeyin Allah'ın yasalarına göre işlediğini bildiriyor. Her iyinin karşısında bir kötü bulunur. Her Mûsâ'nın bir Fir'avn'i, her Muhammed'in bir Ebûcehl'i olur. İyi ve kötü, dünyâda mücâdeleyi, yarışmayı doğurur. Bu mücâdele ve münâfese(yarışma)lardan toplumun dinamizmi sağlanır. Bu mücâdeleler olmasaydı, kitâpların inmesine, peyğamberlerin gönderilmesine gerek kalmazdı. Ama bunlar olacak, peyğamberin karşısına düşmanlar çıkacak, onun yanında mü'minler, dostlar yer alacak; inananlar ve inanmayanlar mücâdele edecekler; âyetler inecek; iyi ve kötü işleri öğretecek; iyiler kendilerini savunacaklar, kendilerini koruyabilmek için güç hazırlayacaklar; kötüler de güçlenmeğe çalışacak; bu güçlerin karşılaşması, her zümreyi, ötekinden üstün olmağa itecek. Bu mücâdele, bilim ve tekniğin ilerlemesine, dünyânın onarımına sebebolacak. Bu mücâdelede bazı toplumlar yenilecek, ezilecek güçlüler seçilecek ve sonunda hak üstün gelecektir. Ama düşmanlık olmasa, mücâdele ve yarışma olmaz. Yarışma olmasa, isanlık olduğu yerde sayar, gelişme olmaz. Mücâdele, insanların gelişmesine yardım eder. Bu bakımdan Allah, insanlar arasında mücâdele olmasını dilemiştir: *"Allah dileseydi, onların arkasından gelen milletler, kendilerine açık belgeler gelmiş olduktan*

sonra birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâf ettiler (anlaşmazlığa düştüler). *Kimileri inandı, kimileri de inkâr etti''*[1].

Eğer Allah dileseydi, şeytânlar hiç insanları kandırmağa uğraşmazlardı. Fakat Allah'ın hikmeti, aksini gerekli kılmıştır. Bundan, insanın sorumlu olmayacağı anlamı çıkmaz. Şeytân da Allah'ın görevlisidir, O'nun yaratmasının tecellîsidir. Ama onun davranışları, Allah'ın sevmediği işlerdir. Melek de Allah'ın bir görevlisidir. Allah onun davranışlarını sever, onlardan râzı olur. Birinin davranış ve hareketleri küfür, ötekinin îmân ürünüdür. Birine Allah'ın rızâsı yoktur, ötekine vardır. İnsan, kendisini o şeytânlar zümresinden kılmadığı için Allah'a şükretmelidir. Yoksa kaderin sırrını kavramamız mümkün değildir.

Şeytân deyince, cinlerin kâfirleri anlaşılır. Fakat burada insanları yaldızlı sözlerle kandırıp yoldan çıkaran insanlar da şeytân olarak nitelendirilmiştir. Bunların şeytânla ortak vasfı, fiskosla, fısıltı ile, gizli gizli sözlerle kandırmak, kötü düşünceler aşılamaktır. Böyle yapanlar şeytanlık sıfatını kazanırlar. ''*Birbirlerine süslü söz vahyetmeleri* (fısıldamaları)'' yaldızlı sözlerle kandırmağa çalışmalarıdır. Nâs Sûresinde de insanlara kötü düşünceler fısıldayan cin ve insan şeytânlarından Allah'a sığınılması emredilmektedir

Atâ, Mücâhid, Hasan ve Katâde, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini anlatırlar: ''Cinnin de şeytânları vardır, insanların da şeytânları vardır. Cin şeytânı mü'mini aldatamazsa insan şeytânına gider, onu mü'mine saldırtır.'' Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebûzerr'e:

''— Cin ve insan şeytânlarından Allah'a sığındın mı? diye sormuş, Ebûzer:

''— İnsandan da şeytân var mı? diye sorunca, Peygamber (s.a.v.):

''— Evet, onlar cin ve şeytânlardan daha şerlidirler, demiştir''[2].

Râzî, filozoflara atfen şöyle diyor: Ruhlar ya göksel veya yerseldir. Yersel ruhların temiz, hayırlı, güzel şeyleri emredenleri vardır ki bunlar meleklerdir. Kötü, günâh şeyleri emreden habîs, şerli yersel ruhlar ise şeytânlardır. İyi ruhlar insanlara iyilikleri emrettikleri gibi birbirlerine de ibâdet ve tâati emrederler. Habîs ruhlar da insanlara kötülükleri emrettikleri gibi birbirlerine de kötülükleri emrederler. İnsan ruhlarıyle bu ruhlar arasında ilişki meydana gelmedikçe bunlardan herhangi birine katılmak mümkün olmaz. İnsan ruhları kötü sıfatlardan temiz olursa iyi ruhlar cinsinden olur ve onlara katılır. Kötü sıfatlarla nitelenirse kötü ruhlar cinsinden olur ve onlara katılır. Temizlik ve kötülük sıfatları pek çoktur. Bu sıfatların her birinde bulunan

1. Âli İmrân Sûresi: 253.
2. Nesâî, İstiâze: 48; İbn Hanbel: 5/178, 265; Mefâtîhu'l-ğayb: 13/154.

insanlar vardır. İşte her insan, bulunduğu sıfata uyan bir yersel ruhla ilişkide olur. Eğer insan iyi ahlâk ve sıfatta ise ilişkide bulunduğu ruh melektir. Meleğin ona telkîn ettiği düşünce ilhâmdır. Eğer insan kötü sıfatta ise ilişkide bulunduğu ruh şeytândır. Şeytânın telkîn ettiği düşünce vesvesedir [1]. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), şu hadîslerinde bu noktaya işaret buyurmuştur: *"Her birinizin melekten ve cinden bir arkadaşı vardır. '—Senin de* (cinden) *arkadaşın var mı yâ Resûlallah?' dediler. '—Benim de var, fakat Allah yardım edip beni ona galip getirdi de müslüman oldu. Bana iyilikten başka bir şey emretmez.' buyurdu"* [2].

أَفَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا
وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ
مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ
وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾ وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ
سَبِيلِ اللّٰهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ
هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

114- Allah, size Kitâbı açıklanmış olarak indirmiş iken, O'ndan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, onun gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler, hiç kuşkulananlardan olma. 115- Rabbinin sözü hem doğruluk, hem de adâlet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir. 116- Yeryüzünde bulunan(insan)*ların çoğuna uysan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sadece zannediyorlar ve onlar sadece saçmalıyorlar. 117- Rabbin,* (evet) *O, yolundan sapan*(lar)*ı çok iyi bilir ve O, yolda olanları da çok iyi bilir.*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/155.
2. Müslim, Münâfikîn: 69; Dârimî, Rikak: 25; İbn Hanbel, Musned: 1/385, 397, 401, 460.

Tefsîr:

114- Bu âyette Hz. Peyğamber'in dilinden, inkâr tarzında bir soru vardır: İlâhî Kitâbı, anlayabileceğiniz biçimde açıklanmış olarak indiren Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? Sonra, Allah'ın, daha önce kendilerine Kitâb vermiş olduğu kimselerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirilen sözlerin, Allah tarafından vahyedildiğini bildikleri, bundan hiç kuşku duyulmaması vurgulanıyor.

Hakem ve *hâkim*, aynı anlama gelir. Âyetin mânâsı şudur: Allah'ın verdiği hüküm gerçektir. Allah, bana, önceki İlâhî Kitâbın özünü taşıyan sözleri, anlayabileceğiniz bir dille indirip, bu sözler uyarınca hareket etmemi bana emrettikten sonra ben nasıl O'ndan başka hakem arayabilirim? O, beni peyğamber olarak görevlendirmiş ve buyruklarını bana vahyetmiştir. Daha önce kendilerine Kitâb verilmiş olanlar, bana vahyedilen bu sözleri bilir, tanırlar. Çünkü bu sözler, kendi Kitâblarının özünü içermektedir. Benim, dilini bilmediğim o Kitâbı okuyup öğrenmediğimi bildikleri için Kitâb ehli, bana gelen bu sözlerin, Allah'ın buyruğu ile indirilmiş vahiyler olduğunu anlarlar.

Birkaç kez belirttiğimiz gibi bu Sûre Mekke'de inmiştir. Mekke devrinde Hz. Peyğamber ile, Bölgedeki Kitâp ehlinin çoğunluğunu oluşturan Medîne ve yöresi yahûdîleri arasında bir sürtüşme yoktu. Bundan dolayı onlar, Mekke'de Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen sözlerin vahiy olduğunu kabul ediyorlardı. Ticaret veya herhangi bir münasebetle Mekke'ye gelen bazı Yahûdîler de bunu açıkça itirâf ediyorlardı. Ahkâf Sûresinin 10 ncu âyetinde buna işaret edilmiştir: *"De ki: ' Baksanıza: ya bu Kur'ân Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâîloğullarından bir şâhid, bunun benzerini* (Tevrât'ta) *görüp inandığı halde siz böbürlen*(ip inanma)*mışsanız* (durumunuz nice olur)*?.."*

115 nci âyet, Allah'ın sözlerinin, yani verdiği hükümlerin doğruluk ve adâlet yönünden tam ve mükemmel olduğunu, Allah'ın sözlerini değiştirecek bir şeyin bulunmadığını, bu sözlerin değiştirilemeyecek kadar doğru ve mükemmel olduğunu, yahut Allah'ın kararlarının mutlaka yerine geleceğini, bunlara hiç kimsenin engel olamayacağını bildirmektedir.

116-117 nci âyetler, yeryüzündeki insanların çoğunun, inançlarında gerçeğe değil, zanna uyup saçmaladıklarını, onlara uyanların yoldan çıkacağını, kimlerin doğru yolda gidip kimlerin saptığını Allah'ın gayet iyi bildiğini açıklamaktadır. Bu demektir ki: Rabbin onları bilir. Sen onların sapmasına, yoldan çıkmasına üzülme. Allah o sapıkları, yaptıklarıyle cezalandıracaktır.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ
﴿١١٨﴾ وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَث۪يرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ
عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَد۪ينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ
الَّذ۪ينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا
لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاط۪ينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾ اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا
فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْش۪ي بِه۪ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ
لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِر۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

118- O halde Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılan(hayvan)*lardan yeyiniz. 119- Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan niçin yemeyesiniz? Çaresiz yemek zorunda kaldıklarınız dışında, size haram kıldığı şeyleri* (Allah) *size açıklamıştır. Doğrusu birçokları, bilmeden keyiflerine uyarak halkı şaşırtıyorlar. Muhakkak ki Rabbin,* (evet) *O, sınırı aşanları çok iyi bilir. 120- Günâhın açığını da, gizlisini de bırakın! Günâh kazananlar, yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir. 121-* (Kesilirken) *üzerine Allah'ın adı anılmayan*(hayvan)*lardan yemeyiniz! Çünkü o*(nu yemek)*, yoldan çıkmadır. Şeytânlar, dostlarına, sizinle mücâdele etmeleri için fısıldar*(telkînde bulunur)*lar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar*(gibi olur)*sunuz. 122- Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çı-*

kamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere, yaptıkları (işler), *öyle süslü gösterilmiştir.*

Tefsîr:

118-119 ncu âyetler mü'minlere, üzerine Allah'ın adının anıldığı şeyleri yemelerini emrediyor. Buradaki emir, mübâh bildirir. Mutlaka yeyin, anlamına değil, yiyebilirsiniz, anlamınadır. Zorunlu haller dışında müslümanların yemesi haram olan yiyeceklerin açıklandığını, fakat insanların çoğunun, bir bilgiye, kesin kanıta dayanmadan, keyiflerine göre Allah'ın helâlini haram, harâmını da helâl sayarak yoldan saptıklarını, Allah'ın sınırı aşanları yani helâlini haram, harâmını helâl sayanları gayet iyi bildiğini haber vermektedir.

120-121: Günâhın açığını da kapalısını da bırakmayı emreden bu âyetler, günâh işleyenlerin, cezâlarını çekeceklerini vurguluyor. Üzerine Allah'ın adı anılmamış olan şeyleri yememeyi; bunun, Allah'ın çizdiği yoldan sapmak olduğunu; şeytanların, dostlarına, mü'minlerle uğraşmayı öğütlediklerini haber veriyor ve onlara uydukları takdirde mü'minlerin de onlardan olacağını ihtâr ediyor.

Atâ'dan nakledilen rivâyete göre âyetin genel anlamına göre, üzerine Allah'ın adı anılmayan bütün yiyecekler haramdır. Fakat diğer fakîhlere göre burada Allah'ın adı anılmayan şeylerden maksat, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardır. Hayvan, Allah'ın adı anılarak değil de bir putun veya Allah'tan başka herhangi bir şeyin adı anılarak, yani onun adına kesilirse o hayvanın eti haram olur. Çünkü bu, tevhîde karşı gelmektir. Hayvanı bu kirli rûh hâleti, bu bâtıl inançla murdar etmektir.

Mâlik'e göre insan, kasden veya unutarak Allah'ın adını anmadan hayvanı keserse o hayvanın eti haram olur. Şâfiî'ye göre Allah'ın adını anmak şart değildir. Maksat, hayvanı put adına kesmemektir. Put adına kesmedikten sonra Allah'ın adı kasden de, unutarak da söylenmese, bir zararı yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre kasden Allah'ın adını anmamakla hayvan haram olur ama unutarak anmamanın bir zararı yoktur.

119 ncu âyette: *"Allah, darda kaldığınız haller dışında size haram kıldığı şeyleri açıklamış iken siz niçin Allah'ın adının anıldığı şeyleri yemeyesiniz?"* buyuruluyor. Etleri haram kılınan hayvanlar, Mâide sûresinin 3 ncü âyetinde açıklanmıştır. Mâide Sûresi, En'âm Sûresinden çok sonra, Medîne'de inmiştir. Acaba: *"Allah size, harâm kıldığı şeyleri açıklamış iken..."* cümlesi, hangi âyete işaret etmektedir?

Bazıları bu cümle ile, Mâide Sûresinin üçüncü âyetinin kasdedildiğini

söylerler ama, Mâide Sûresi, bu âyetten çok sonra indiği için bu görüş doğru olamaz. Zîrâ bu cümlede, Allah'ın harâm kıldığı şeyleri açıklayacağı değil, daha önce açıklamış olduğu bildirilmektedir. O halde bu cümlenin işâret ettiği açıklama, bu âyetten önce veya bununla birlikte inmiş olmalıdır. Râzî, burada işâret edilen âyetin, Sûrede biraz sonra gelecek 145 nci âyet olduğunu söylüyor. Gerçi o âyet, Sûrenin düzeninde bundan sonradır ama, Sûre bir defada indiğinden, iniş zamanları aynıdır. Bu bakımdan, âyette işâret edilen açıklamanın, Sûrenin 145 nci âyeti olması uygundur. Veya bu cümle ile kasdedilen, o zamana dek Kur'ân'da haram kılınmış olan şeylerdir. Bu harâm kılınanlar arasında henüz, Allah'ın adının anılmadan kesilmiş olan hayvanlar yoktur.

Mâide Sûresinin tefsîrinde açıkladığımız üzere, zarûret (zorunluluk) hâlinde haram olan şeyleri yemek câizdir. Buradaki "إلاَّ مااضطررتم إليه: *Yemek zorunda kaldığınız şeyler hariç"* ve Mâide Sûresindeki "فمن اضطُرَّ في مخمصة غير متجانفٍ لإثمٍ: *Kim açlıktan daralır, günâha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa ona günâh yoktur"*[1] cümlelerine istinâden: *"Zarûretler, harâm olan şeyleri mübâh kılar."* şeklindeki fıkıh kuralı konmuştur. Yüce Allah, hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yüklemez[2]. Ancak kulun niyyetinin temiz olması, kasden günâh işlemekten sakınması gerekir.

120- İşte 120 nci âyette bu gerçeğe işâret vardır. Mü'min, açık ve gizli günâhlardan sakınmalı, Allah'ın haram kıldığı şeyleri, zorunluluk yok iken yapmamalıdır. Allah'ın kesinlikle harâm kıldığı şeyleri, birtakım te'vîllerle yemek de kapalı günâhlardan sayılır. Günâhın açığından da, kapalısından da veya açık ve gizli bütün günâhlardan sakınmak lâzımdır.

Dahhâk: *zâhire'l-ism* (açık günâh)ı; kimseden çekinmeden, gizlemeden zinâ etmek; *bâtıne'l-ism*(kapalı günâh)ı da, gizlice zinâ etmektir, şeklinde tefsîr etmiştir. Câhiliyye halkı, gizli zinâyı helâl saydıklarından yüce Allah, bu âyette zinânın açığının da, gizlisinin de harâm olduğunu bildirmiş ve onu tamamen bırakmayı emretmiştir. Bazılarına göre günâhın açığı, bedenle işlenen günâh, kapalısı da kibir, kendini beğenme gibi kalb eylemleridir[3].

Aslında açık ve kapalı günâh ta'bîri, genel bir deyimdir. Belli bir günâh ile sınırlandırılamaz. Her günâhın açığını da, kapalısını da bırakmak, bütün günâhlardan sakınmak, Allah'ın buyruğudur.

121- Allah'ın adı anılmadan kesilmiş olan hayvanları yemek fısktır, yani

1. Mâide Sûresi: 3.
2. Bakara Sûresi: 286.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/167.

Allah'ın belirlediği doğru yoldan sapmadır, Allah'a isyândır. Üzerine Allah'ın adı anılmamış olan hayvanları yememeyi, bunun yoldan çıkma olduğunu bildiren 121 nci âyette şeytânların, dostlarına, Allah'ın bu yasağına karşı çıkmalarını öğütledikleri; onlara itâat ettikleri takdirde mü'minlerin de onlardan olacağı bildirilmektedir. Herhalde müşrikler, bazı îmânı zayıf müslümanlara telkinlerde bulunarak bu yasağı çiğnetmek istemişlerdir.

Müşrikler, kendi kendine ölmüş hayvanın etini yerler ve kestikleri hayvanın üzerine Allah'ın adını değil, Allah ile kendileri arasında aracı kabul ettikleri tanrılarının adını anarlardı. Kur'ân, kendi kendine ölmüş veya üzerine Allah'tan başkasının adı anılarak boğazlanmış hayvanın etini yemeği haram kılınca dediler ki: "Hayvanın üzerine Allah'ın adı anılsın, anılmasın; yahut kesilerek veya kendi kendine ölsün, sonuç aynıdır. İkisi de ölmüş olduğuna göre arada fark yoktur." İşte müşrikler, bu tür sözlerle bazı müslümanları kandırıp Allah'ın yasağını çiğnemeğe sevk etmek istemişlerdir. Henüz câhiliyye geleneklerinden tam sıyrılmamış olan bazı müslümanların da ilk anda bu yasağın hikmetini kavrayamayıp biraz tereddüdetmiş olmaları da olasıdır.

"Şeytanlar, dostlarına, sizinle mücâdele etmeyi fısıldarlar" cümlesinde, bazı müslümanların bu tereddüdü sezilmektedir. Burada dostlarına mücâdele etmeyi telkîn eden şeytânlar, muhakkak ki İslâmın düşmanı olan inkârcı müşriklerdir. Bunların dostları da kendileri gibi müşrikleı olabileceği gibi henüz gönüllerinden câhiliyye izleri tam silinmemiş olan bazı zayıf müslümanlar da olabilir.

122- Yüce Allah, müşriklerin, Allah'ın dinine karşı gelip mü'minlerle mücâdele ettiklerini belirttikten sonra 122 nci âyette de yolda giden mü'min ile yoldan şaşmış kâfirin durumlarını temsîl için:

Ölü iken Allah'ın diriltip kendisine nûr verdiği ve o nûr ile toplum içinde yürüyen insan ile; düştüğü karanlıklardan çıkamayan ışıksız, kör insanın bir olamayacağını, kâfirlerin yaptıkları işlerin, kendilerine süslü gösterildiğini bildiriyor.

Küfür ve şirk, insan ruhunun yüce vasıf ve meziyetlerini öldürür. Bu âyet küfürde iken îmâna gelen insan ile, küfründe kalan insanın halini tasvîr etmektedir. İnsanın yüce ruhsal meziyetleri küfür ve şirk ile ölmüş idi, îmân ile dirildi. Küfürde bulunan insan, ma'nen ölü gibi idi, îmân onu diriltti, Kur'ân onun karanlıklarını aydınlattı. Artık o insan, Kur'ân'ın sunduğu ışık ve bilgi ile yürür, gittiği yolu bilir. Fakat küfür ve cehâlet karanlıklarında bocalayan, nereye gittiğini bilemez. Çünkü gözü görmez. Önüne gelen çukura düşer. Bu iki insanın durumu elbette bir olmaz. Biri diridir, diğeri ölü; biri görür, diğeri kör; biri aydınlıktadır, diğeri karanlıkta.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا ف۪ي كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِم۪يهَا لِيَمْكُرُوا ف۪يهَاۜ وَمَا يَمْكُرُونَ
اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى
نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ رُسُلُ اللّٰهِۜ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۜ سَيُص۪يبُ
الَّذ۪ينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

123- Böylece her kentte büyükleri, oranın suç işleyenleri yaptık ki, orada tuzak kursunlar. Onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar ama farkında değiller. 124- Onlara bir âyet gelince: ''Allah'ın elçilerine verilenin aynı bize de verilmedikçe kat'iyyen inanmayız!'' dediler. Allah, elçiliğini nereye koyacağını (elçilik görevini kime vereceğini) *bilir. Suç işleyenlere Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azâp vardır!*

Tefsîr:

123- ''*Böylece her kentte büyükleri, oranın suç işleyenleri yaptık ki orada tuzak kursunlar*'', kendilerine tâbi olanları azdırsınlar. Burada Allah'ın, her köy ve kentte bazı ileri gelen, servet ve mevkii ile şımarmış kimselerin hevâ ve hevesleri peşinde koşup suç işlemelerine fırsat verdiği belirtiliyor. Her peyğamberin karşısına, dünyâ malıyle şımarmış birtakım kimseler çıkmış, onlar tuzaklar kurup hak yoluna, peyğamberlerin dâvâlarının yayılmasına engel olmağa çalışmışlardır. Eski peyğamberlerin karşısına nasıl ileri gelen azgınlar dikilmiş, onlara tuzaklar kurmuş iseler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in karşısına da böyle azgınlar çıkmışlardır. Bu, Allah'ın yasasıdır. İyilerin karşısında kötüler bulunur. Allah dâimâ *''İnsanları birbiriyle denemiştir.''* Aksi takdirde mücâdele olmaz. Ama Hakka karşı tuzak kuranlar, farkında olmadan kendi ruhlarını, kurdukları tuzağın tutsağı yaparlar.

124- Peyğamberlere karşı çıkanlara ne kadar âyet gelmiş ise onlar, *''Allah'ın elçilerine verilenlerin aynısı bize de verilmedikçe inanmayız''* demişlerdir. Onlar, peyğambere gelen meleğin kendilerine de gelmesini, ona inen vahyin kendilerine de inmesini istemişler; ''O da insan, biz de insanız, ona melek geliyor da bize niçin gelmiyor?'' demişlerdir. Her peyğamberin devrinde böyle olduğu gibi ey Muhammed senin devrinde de böyle olmaktadır.

Kendilerinin peyğamberliğe, Hz. Muhammed(s.a.v.)den daha lâyik olduğunu iddiâ eden müşrikler, ona verilen, kendilerine de verilmedikçe ona inanmayacaklarını söylemişlerdir. Ebucehil: ''Biz, şimdiye dek şeref yarışında Abdi Menâf oğullarıyle hep atbaşı yürüdük. Şimdi onlar, kendilerinden bir peyğamber çıktığını söylüyorlar. Bize de ona geldiği gibi vahiy gelmedikçe ona inanmayız'' demiştir. Kureyş liderlerinden Velîd ibn Muğîre'nin de: ''Eğer peyğamberlik hak olsaydı, bana gelmesi gerekirdi. Çünkü ben daha yaşlı ve daha zenginim'' dediği rivayet edilir. İşte bu âyet, bu tür iddiâlara cevaptır. Müşriklerin: *''O uyarı, aramızdan ona mı indirildi?''*[1], *''Ve dediler ki: 'Bu Kur'ân, iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?''*[2] âyetlerinde de müşriklerin bu tür sözleri anlatılmaktadır.

Yüce Allah, peyğamberliği, mal ve mevki ile ölçenlere cevaben buyuruyor ki: *''Allah elçilik görevini kime vereceğini, kimin peyğamberliğe daha lâyik olduğunu bilir.''* Peyğamberlik için mal, mevki ve yaş değil, ruh temizliği, keskin zekâ gerekir. Allah, lutfu olan peyğamberliği dilediğine verir. Suç işleyenlere, Allah katında bir küçüklük ve kurdukları tuzaklardan dolayı çetin bir azâp vardır. Allah, burada böbürlenenleri, huzurunda, küçültücü bir azâba atıyor, büyüklenenleri küçültüyor, burnu havada olanların burnunu kırıyor.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ
يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِ كَذٰلِكَ
يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ
مُسْتَقِيماً قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

125- Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâma açar; kimi de saptırmak isterse onun göğsünü (o kimse) *göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle*

1. Sad Sûresi: 8.
2. Zuhruf Sûresi: 31.

pislik çökertir. 126- İşte Rabbinin doğru yolu budur. Biz, öğüt alanlar için âyetleri geniş, geniş açıkladık. 127- Rableri katında esenlik yurdu onlarındır. Yaptıkları (güzel) *işlerden dolayı O, onların dostudur.*

Tefsîr:

125- Yüce Allah, doğru yola iletmek istediğinin gönlünü İslâma açacağını, saptırmak istediğinin gönlünü de, göğe doğru tırmanmak isteyen insanın göğsünün daralması gibi daraltıp sıkacağını bildirmektedir.

126-127 nci âyetlerde de Allah'ın yolunun, yani gönderdiği dinin dosdoğru yol olduğu; Allah'ın, düşünenlere, âyetlerini açıkladığı; onlar için Rableri katında barış ve esenlik yurdu yani cennet bulunduğu; yaptıkları işlerden dolayı Allah'ın, onların dostu olduğu belirtilmektedir.

125 nci âyette Allah'ın, hidâyet etmek istediği insanın göğsünü İslâma açacağı, o kimsenin, İslâm ile sevinç ve huzur duyacağı; sapıklığında bırakmak istediğinin gönlünü de, göğe tırmananın göğsü gibi darlık ve tıkanıklık içinde bırakacağı bildirilmektedir. Burada: *"Allah kimi saptırmak isterse"* cümlesi, herşeyin, Allah'ın yasaları içinde olduğunu belirtmektedir. Kişinin gönlünün İslâma açılması, içindeki düşüncelerin, dürtülerin işleyip ağır basmasıyle olur. Sapıklıkta kalması da yine içindeki düşüncelerin, karşıtlarına ağır basmasıyle olur. Bunların hepsi Allah'ın yasaları çerçevesinde oluşur. Yasalar Allah'ındır ama insanda bir isteme ve düşüncelerini tercîh etme özgürlüğü vardır. İnsan isterse Allah onun düşüncesini, gönlünü îmân tarafına yöneltir. İnsan istemez, cehdetmezse Allah onu, girdiği sapıklık içinde bırakır. Allah'tan başka kudret ve yönetim sâhibi yoktur. Allah'ın Elçisi(s.a.v.), kendisine Allah'ın, mü'minin göğsünü nasıl açtığı sorulunca şöyle buyurmuştur: *"Kalbine bir nûr atar, kalbi İslâm ile sevinir, ferahlık duyar. 'Bunun tanınacak bir belirtisi var mıdır?' dediler. 'Bunun belirtisi, ebediyyet yurduna yönelmek, aldanma yurdundan uzak durmak, ölmezden önce ölüme hazırlanmaktır' dedi"*[1].

Bu âyette bir fizik yasasına da işaret vardır. Yüce Allah: *"Allah kimi saptırmak isterse, onun gönlünü göğe tırmanıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar"* buyuruyor. Âyet, mü'minle kâfirin ruhsal durumunu belirtmek için verdiği temsilde göğe yükselen insanın göğsünün daralacağına, tıkanacağına, o adamın güçlük çekeceğina işâret etmiştir.

Bilindiği üzre yükseğe çıktıkça hava basıncı düşer, nefes almak güçleşir. Nefes alması güçleştikçe göğsü daralıp sakılmağa başlayan insan, boğulacak

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 8/26.

gibi olur. Her yüz metre yükseldikçe basınç bir derece azalır. 15-16 bin metre yükselince özel cihazlar olmadığı takdirde nefes alamaz, havasızlıktan boğularak ölür.

İşte hava basıncını ölçen âletlerin bulunmadığı bir zamanda inen Kur'ân, göğe yükselen insanın göğsünün daralıp tıkanacağını söylemekle bu fizik kanununa da işaret etmiş olmaktadır. Hiç kuşkusuz bu ifâde, bir Kur'ân mu'cizesidir.

Ayrıca yükseldikçe göğsün daralıp tıkanacağını canlandırmak üzere "يَصَّعَّدُ" kelimesinin seçilmesi de fevkalâde dikkat çekicidir. Bu kelimeyi telâffuz ederken âdetâ boğaz tıkanmakta, nefes daralmaktadır. Seçilen kelime, delâlet ettiği anlamı yansıtmaktadır.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ
اَوْلِيَٓاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَٓا اَجَلَنَا الَّذٓى
اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ
حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذٰلِكَ نُوَلّٖى بَعْضَ الظَّالِمٖينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ
عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖى وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ
﴿١٣٠﴾ ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾ وَ
لِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِىُّ
ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَٓاءُ كَمَٓا

اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَر۪ينَ ﴿١٣٣﴾ اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍۙ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ ﴿١٣٤﴾
قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ
الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

128- Hepsini bir araya topladığı gün: "Ey cin(şeytân)*lar topluluğu* (der), *siz insanlarla çok uğraştınız." onların, insan dostları derler ki: "Rabbimiz, birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık."* (Allah) *buyurur ki: "Durağınız ateştir. Allah'ın, dile*(yip affet)*mesi hariç, orada sürekli kalacaksınız!" Kuşkusuz Rabbin, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir. 129- İşte kazandıkları*(günâhları)*ndan ötürü zâlimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine böyle takarız. 130- "Ey cin ve insan topluluğu, içinizden, size âyetlerimi anlatan ve bugününüzle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran elçiler gelmedi mi?", "Kendi aleyhimize şâhidiz!" dediler. Dünyâ hayâtı onları aldattı ve kendilerinin kâfir olduklarına şâhitlik ettiler. 131- Bu böyledir, çünkü Rabbin, halkı habersiz iken ülkeleri zulüm ile helâk edici değildir. 132- Her birinin, yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından habersiz değildir. 133- Rabbin zengin, rahmet sâhibidir. Dilerse sizi götürür, sizi nasıl başka bir topluluğun soyundan yarattı ise, sizden sonra da dilediğini* (yaratıp) *sizin yerinize getirir. 134- Size söylenen uyarı, muhakkak gelecektir, siz onu engelleyemezsiniz. 135- De ki: "Ey kavmim, gücünüz yettiğince yapacağınızı yapın, ben de yapacağımı yapıyorum. Yakında* (dünyâ)*yurdu*(nu)*n sonunun kime âidolacağını bileceksiniz. Zâlimler aslâ onmazlar!"*

Tefsîr:

128- Bu âyetlerde bir mahşer tablosu çizilmektedir: Allah insanları ve cinleri bir araya toplamış, sorguya çekmektedir. Olay geçmişte olmuş kadar kesindir, bunun için geçmiş zaman kipiyle anlatılmaktadır. Cinlere:

— Ey cinler, siz insanlarla çok uğraştınız, onları çok aldattınız, dedi.

Cinlerin insan dostları:

—Rabbimiz, hep birbirimizden yararlandık, nihâyet bize tanıdığın sürenin sonuna geldik, dediler.

Cinler, insanların kendilerine yalvarmasından, saygı göstermesinden hoşlanıyorlardı. Cinlerin insanları saptırmasıyle de insanlar, dünya şehvetlerinden yararlanıyorlardı. Yüce Allah, sapıklıkta birbirine bağlanan her iki zümreyi de ateş azâbına mahkûm etti, yalnız dilediğini bu azâbın dışında tuttu. "— *Sizin yeriniz, içinde sürekli kalacağınız ateştir. Meğer Allah,* (kullarının ateşten kurtulmasını, yahut ona hiç girmemesini) *dilemiş olsun.*" Yani siz ateşte kalırsınız, eğer Allah dilerse ondan kurtulursunuz.

Allah dilerse kulunu cehennemden affeder. Demek ki azâbın sürekliliği, O'nun dilemesiyle sınırlıdır. O dilediği zaman azâp kalkar. Allah'ın üzerine hiçbir şey vâcib (zorunlu) değildir. O dilerse ateşe girmesi gereken kullarını affedip cennetine sokar. İbn Abbâs, bu âyet hakkında şöyle demiş: "Bu âyet gösteriyor ki hiç kimsenin, 'Allah, yaratıklarına şöyle yapacaktır, şunları cennete, şunları cehenneme sokacaktır' diye kesin hüküm vermeğe hakkı yoktur." İbn Abbâs'a göre : "ما شاء الله" (ما), (من) anlamındadır. Yani Allah'ın dilediği kimseler ebedî azâptan muâftır.

129- Allah, zâlimlerin yaptıkları işlerle onları birbirine dost yapar. İşleri birbirine uygun olanlar dost olurlar. Bu da sosyal bir yasadır. Sıfatları birbirini tutan, ortak yanları bulunanlar, birbirleriyle ülfet eder, kaynaşırlar. Hakseverin, şeytanseverle gönülden dost olup kaynaşması mümkün değildir. Ama aynı vasıfta ve aynı işi yapan kimseler, arkadaş, hattâ meslektaş olurlar. Zânî, zânî ile; fâcir fâcir ile arkadaş olur. Dervîşler birbirleriyle, ayyaşlar da birbirleriyle kaynaşırlar. Hakseverler birbirlerinin velîsi olurlar. Kötü insanlarla habîs ruhlar arasında da böyle dostluk kurulur. Mü'minler iyi ruhlarla dost olurken, fâcirler de habîs ruhlarla, cin şeytânlarıyle dost olurlar, âhirette de birbirlerini savunmağa kalkarlar.

130- Yüce Allah, yoldan sapmış cinlere ve insanlara birlikte hitâbeder: Elçilerinin gelip kendilerini Allah'ın huzuruna çıkacakları bugüne karşı uyarmadılar mı, diye sorar. Bu soru, öğrenme sorusu değil, inkâr ve azar sorusudur. Muhâtablar da elçilerin gelip kendilerini uyardıklarını itirâf etmekle kendi aleyhlerine tanıklık ederler. Dünya hayâtının kendilerini aldatıp elçileri dinlemekten alıkoyduğunu söylerler. Kendilerinin, elçileri yalanlayıp inkâr ettiklerine şâhidlik ederler.

131-132 nci âyetler, Allah'ın yasasını bildirmektedir: Allah'ın, elçi gönderip uyarmadan, kentleri helâk etmeyeceğini ve herkesin yaptığı işlerle dereceler kazandığını; Allah'ın, yaratıklarının işlerini bildiğini açıklamaktadır.

Eğer Allah, elçi gönderip uyarmadan kentleri azâp ile helâk etseydi, halkına zulmetmiş olurdu. Allah zulümden münezzehtir. Bundan dolayı elçiler gönderir, insanları uyarır, onlara yola gelmeleri için fırsat verir; süre tanır; yola gelip gelmeyeceklerine bakar. Buna rağmen yola gelmezlerse o zaman cezâyı hak ederler.

İnsanların yaptıkları boşa gitmez. Herkesin yaptığı, kendisine ma'nevî mertebeler, dereceler oluşturur. Bu dereceler ya cennet mertebeleri veya cehennem dereceleridir. İnsanın, bilinçle, niyyet ile attığı her adımı, kendisi farkında olmadan kendisine ma'nevî bir derece ve makam yapar. Allah'ın yaratma yasası böyledir. Hiçbir canlının tek nefesi dahi, Allah'ın bilgisi dışında değildir. Herşey hesap iledir. Nefesleri, sözleri, hareketleri. Bu hareketleri, dünyadan sonra insanın karşısına çıkar, hiçbir şey eksik olmaz. *"İnsanın kitâbı, ne küçük, ne büyük hiçbir şey bırakmaz, hepsini sayar* (açık açık tesbît eder, gösterir. İnsanlar) *yaptıkları herşeyi karşılarında bulurlar. Rabbin, hiç kimseye zulmetmez"*[1].

133-134: 133 ncü âyette Allah'ın yolundan ayrılanlara ihtâr vardır. Yüce Allah kendisinin zengin, rahmet sâhibi olduğunu, rahmetinden dolayı onlara fırsat verdiğini bildiriyor. Yoksa :*"İstese sizi götürür, yerinize, kendisine itâat eden, buyruklarını tutan bir nesil getirir. Nasıl ki sizleri de başka bir toplumun zürriyetinden inşâ etmişti."* dedikten sonra 134 ncü âyette kâfirlere geleceği söylenen azâbın mutlaka geleceğini, buna engel olunamayacağını bildiriyor.

135 nci âyette de Peyğamberinin, kibir ve inâdında direnen müşriklere şöyle demesini buyuruyor: *"Olduğunuz yerde, yaptığınızı yapın, işlediğiniz günâhlara devâm edin; yürüdüğünüz küfür ve ilhâd yolunda yürüyün bakalım, ben de Rabbimin bana emrettiğini yapıyorum, O'nun gösterdiği yolda yürüyorum. Yakında şu yurdun sonunun kime kalacağını, yani kimin dünyaya hâkim olacağını veya dünyanın sonunun yani cennetin kime âidolacağını bileceksiniz. Allah, zâlimleri başarıya ulaştırmaz!"*

Bu âyet, Peyğambere karşı gelenlere son derece kesin bir uyarıdır. Onlara, sonlarının yakın olduğunu ihtâr etmektedir. Nitekim bir süre sonra Allah, Elçisini Bedir'de zafere kavuşturmuş, daha sonra Mekke'ye ve Arap Yarımadasına hâkim kılmış; ona karşı gelenler ise helâk olup gitmişler; müslümanlar onların ve doğuda, batıda birçok kâfir milletin yurduna hâkim olmuşlardır.

1. Kehf Sûresi: 49.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَص۪يبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ
وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ
فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَث۪يرٍ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ د۪ينَهُمْ
وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾ وَقَالُوا هٰذِه۪ٓ اَنْعَامٌ
وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا
وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَٓاءً عَلَيْهِ سَيَجْز۪يهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾ وَقَالُوا مَا ف۪ي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى
اَزْوَاجِنَا وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ ف۪يهِ شُرَكَٓاءُ سَيَجْز۪يهِمْ وَصْفَهُمْ اِنَّهُ
حَك۪يمٌ عَل۪يمٌ ﴿١٣٩﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذ۪ينَ قَتَلُٓوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ
وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَٓاءً عَلَى اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ
﴿١٤٠﴾

136- Allah'ın yarattığı ekin(ler)*den ve hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar. Zanlarınca: "Bu, Allah'a, bu da ortaklarımıza" dediler. Ortakları için ayrılan, Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar! 37- Yine ortakları, müşriklerin çoğuna evlâtlarını öldürmeyi süslü gösterdi*(ler) *ki hem onları*

mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar. Allah dileseydi bunu yapmazlardı. Öyle ise onları, uydurduklarıyle başbaşa bırak! 138- Zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtı(na binilmesi) *yasaklanmış hayvanlar." Bir kısım hayvanları da, üzerine Allah'ın adını anmaz*(dan boğazlar)*lar.* (Bütün bunları) *Allah'a iftirâ ederek ortaya çıkardılar.* (Allah) *onları, iftirâlarıyle cezâlandıracaktır. 139- Dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize âittir, kadınlarımıza haramdır." Eğer* (hayvanın karnındaki yavru) *ölü doğarsa, o zaman hepsi onda ortaktır. Bu nitelendirmelerinden dolayı Allah, onların cezâsını verecektir. Çünkü O, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir. 140- Bilgisizlik yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftirâ ederek haram kılanlar muhakkak ki ziyana uğradılar, saptılar, yola gelici de değiller!*

Tefsîr:

136 ncı âyet, müşriklerin, Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a ve tanrılarına paylar ayırdıklarını; Allah'ın ortakları sandıkları tanrılarının payından, Allah'ın payı tarafına bir şey geçirmediklerini; fakat Allah'ın payından, tanrılarının tarafına geçirdiklerini söylüyor.

Câhiliyye Araplarının bazıları, ekinlerinden ve hayvanlarından bir kısmını, Allah ile putları arasında bölüştürürlerdi: Şu Allah'ın payı, şu da tanrılarımızın payı, derlerdi. Allah için ayırdıklarını konuklara, fakirlere harcarlar; tanrıları için ayırdıklarını da onların önünde yapılacak âyîn ve törenlere sarfederlerdi. Eğer Allah'ın payından putların payına bir şey geçerse onu öyle bırakırlardı. Putların payından Allah'ın payı tarafına bir şey geçerse onu alıp tekrar putların payına katarlardı. Putlara ayrılan, sonunda yine kendilerine kalacağından, o paydan Allah'ın payı tarafına bir şey geçmemesine dikkat ederlerdi. İşte âyet, onların bu geleneklerine değinmektedir [1].

137 nci âyet, tanrı diye taptıkları şeylerin, ekin ve hayvanlardan Allah'a ve putlara pay ayırmayı süslü gösterdiği gibi müşriklerin çoğuna, evlâtlarını öldürmeyi de süslü, güzel bir şey gibi gösterdiğini; böylece şeytanların, hem onları mahvettiklerini, hem de dinlerini bozduklarını belirtmektedir.

Bazı müfessirlere göre buradaki *şürekâ'*(Allah'a ortak tanrılar)dan maksat, onları fakirlikle korkutarak kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeğe

1. İbn Hişâm, Sîretu'n-Nebîy: 1/84.

yönelten şeytânlardır. Şeytânlara *şürekâ'* denmesi, müşriklerin, itâat ile onları tanrılaştırıp Allah'a ortak yapmalarındandır. Çünkü onlar, *cinn* kavramı altında toplanan ruhsal varlıklara, meleklere ve şeytânlara tapıyorlardı. Bunlarla Allah arasında soy birliği, akrabâlık görüyorlar; melekleri Allah'ın kızları, cinleri de yine O'nunla yakın bağlılığı olan güçlü, ruhsal varlıklar kabul edip birincilerin şefâ'atine ermek, ikincilerin şerrinden korunmak için onlara tapıyorlardı. Burada kasdedilen *şürekâ'*, cin şeytânlarıdır. Bu Sûrenin 100 ncü âyetinde de onların, şeytanları Allah'a ortak yaptıkları belirtilmiştir.

Kelbî'ye göre putların bakıcıları vardı. Bu bakıcılar, müşriklere evlâtlarını öldürmeyi öğütlerler, bunu câzip göstermeğe çalışırlardı. Belki de evlâdı Allah için kurban etmenin, Hz. İbrâhîm'den kalma büyük bir ibâdet olduğunu söylüyorlardı. Câhiliyye çağında bir adam, şu kadar çocuğu olduğu takdirde bunlardan birini kurban edeceğine yemîn ederdi. Nitekim Abdu'l-Muttalib, kendisini koruyacak kadar oğlu olduğu takdirde birisini kurban etmeyi adamıştı [1].

Bu tefsîre göre *şürekâ'*, putların bakıcılarıdır. Şeytânlara *şürekâ'* dendiği gibi cehâletleriyle insanları yanlış yollara saptıran bu tip insanlara da *şürekâ'* denmiştir.

Muhakkak ki Araplar, bu evlât kurban etme âdetini başka milletlerden almışlardır. Sâffât Sûresinde anlatıldığı üzre İbrâhîm Aleyhisselâm da ru'yâsında oğlunu Allah için kurban ettiğini görmüş ve bundan, oğlunu Allah'a kurban olarak takdim etmesi gerektiğini anlamıştı: *"Ona halîm bir erkek çocuk müjdeledik. Çocuk onun yanında* (oynayıp) *koşma çağına erişince İbrâhîm ona: 'Yavrum, dedi, ben uykuda seni boğazladığımı görüyorum,* (düşün) *bak, ne diyorsun?'* (Çocuk)*: 'Babacığım, sana emredileni yap, inşâallah beni sabredenlerden bulacaksın' dedi"* [2].

Allah İbrâhîm'e indirdiği koç ile insan kurbanını kaldırmış, insan yerine hayvan kurban edilmesini buyurmuştur. Bu kıssa, Tevrât'ın Tekvîn sifrinin 22 nci bâbında anlatılmaktadır. Herhalde Araplar da evlât kurbanını, bu eski geleneklerden almışlardır. Çünkü Mekkeliler, kendilerinin İbrâhîm evlâdından olduklarına inanıyorlar, evlât kurbanını ibâdet sayıyorlardı.

Bize göre bu âyetteki evlât öldürme, Arapların utanç veya fakîrlik yüzünden çocuklarını öldürmeleri değil, onların eskiden beri süregelen bâtıl bir geleneğe uyarak çocuklarını kurban etmeleridir. Âyette ortaklarının (tanrılaştırdıkları insan ve cin şeytânlarının), bu işi onlara süslü gösterdiği bildirilmektedir. Eğer burada evlât öldürmekten maksat, kurban etme değil de utanç

1. İbn Hişâm, Sîret: 1/164 ve devamı.
2. Âyet: 101-102.

veya fakîrlikten ötürü kız çocuğunu toprağa gömme kasdedilmiş olsaydı, bunun için süslü gösterme deyimi kullanılmazdı. Çünkü nâdiren bazı kimseler böyle şeyleri yapmakla birlikte toplumda bunu hoş karşılayan yoktu. Ama evlât kurbanı, herhalde Allah için büyük fedâkârlık kabul edildiğinden, şeytânların, bu işi onlara câzip gösterdiği ifâde edilmiştir.

Yüce Allah, yukarıdaki âyette Arapların, putlara paylar ayırma geleneklerini kınadığı gibi burada da onların, evlât kurban etme geleneklerini kınamakta ve sonunda da: *"Allah dileseydi bunu yapmazlardı."* buyurulmaktadır. Yani Allah, onlara düşünce serbestliği verdi. Onlar da akıllarını kötüye kullanıp bu çirkin işleri yaptılar. Allah dileseydi onlara bu fırsatı vermez, böyle yaptırmazdı, onlara engel olurdu. Ama engel olmadı. Onlara istediklerini yapma hürriyeti verdi ki yaptıklarından sorumlu olsunlar.

Her şey, Allah'ın müsâadesi çerçevesinde olur. Ama insan, bir şeyi isteyerek yaptığı için sorumludur. İnsanı iş yapmağa iten, içinde uyanan arzulardır. Uyanan iyi veya kötü arzulardan birinin ağır basmasıyle insan herhangibir işi yapar. Ağır basan arzu sonunda insan, şu veya bu işi kendisi için daha câzip bulur. İnsanın içinde uyanan düşünceler, Allah'ın yarattığı yasalarla oluşur. Ancak insanda, bunlar arasında bir tercîh yapma yeteneği vardır. İnsanı sorumlu kılan da bu tercîh yeteneğidir.

"Allah dileseydi bunu yapmazlardı." cümlesi, Allah'ın, o insanları zorlamadığı, onlara iradeleriyle seçtikleri kötü hareketleri yapma fırsat ve imkânı verdiği anlamına gelir. Nitekim sonunda da: *"Onları, uydurduklarıyle başbaşa bırak!"* cümlesi, kötü fi'li, o kimselere mal etmekte, hevâ ve hevesleri peşinde gidip Allah'a iftirâ edenleri şiddetle uyarmaktadır.

138 nci âyette Arapların, ekinler ve hayvanlar hakkındaki bazı törelerine işâret edilmektedir: Birtakım ekinleri ve hayvanları, yalnız kendilerinin dilediği kimselerin yiyebileceğini söylemişler; birtakım hayvanların sırtına binmeyi yasaklamışlardı. Sırtlarına binilmesi yasaklanan hayvanlar, Mâide Sûresinin 103 ncü âyetinde anlatıldığı üzre ***bahîre, sâibe, vasîle*** ve ***hâm*** idi. Mücâhid diyor ki: Bazı hayvanları boğazlarken Allah'ın adını değil, putlarının adını anarlardı. Bir rivâyete göre de sırtları haram kılınan hayvanlar üzerinde hac ve telbiye etmezlerdi.

139- *Bahîre* ve ***sâibe*** yavruladığı zaman diri doğurursa o sadece erkeklere âidolurdu. Onun etinden sadece erkekler yerlerdi. Ama ölü doğurursa ona erkekler ve kadınlar ortak olurlardı. Bu da onların, kadınları birçok haktan yoksun bıraktıkları gibi ölü hayvanın etini yediklerini de gösterir.

140 ncı âyette akılsız ve bilgisizce çocuklarını öldürenlerin ve Allah'ın, kendilerine verdiği rızıkları haram kılanların husrâna uğradıkları, doğru yoldan saptıkları vurgulanmaktadır.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ
مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا
مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ
﴿١٤١﴾ وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

141- Çardaklı ve çardaksız (üzüm) *bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurma*(ları), *ekin*(ler)*i, zeytinleri, narları -birbirine benzer benzemez biçimde- yaratan hep O'dur. Her biri meyva verdiği zaman meyvasından yeyin, hasat günü hakkını* (sadakasını) *verin; fakat isrâf etmeyin. Çünkü O, isrâf edenleri sevmez! 142- Hayvanlardan da* (çeşit çeşit yarattı)*: Kimi yük taşır, kiminin tüyünden sergi yapılır. Allah'ın size verdiği rızıktan yeyin, şeytânın adımlarını izlemeyin. Zirâ o, sizin için ap açık bir düşmandır.*

Tefsîr:

141 nci âyette yüce Allah, çeşit çeşit meyvaları, ekinleri yalnız kendisinin yarattığını bildiriyor. Allah'ın yetiştirdiği bu meyva ve ekinlerin ürünlerini yemeyi, biçim zamanında bunların hakkı olan zekâtı vermeyi, fakat savurganlıktan kaçınmayı emrediyor.

142 nci âyette de kimine binilecek, sırtında yük taşınacak, kiminin yününden, kılından sergiler yapılacak hayvanlar yarattığını bildiriyor ve: *"Allah'ın, size verdiği rızıklardan yeyin, şeytânın adımlarını izlemeyin, çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır"* buyuruyor.

Hamûle: yük demektir. Burada yük taşımak için yararlanılan hayvan kasdedilmiştir. *Ferş*: Henüz binilme çağına gelmemiş küçük hayvan veya yünlerinden, kıllarından sergi yapılacak hayvanlardır. *Ferş*, esasen sermek, döşemek anlamına gelir. Bazılarına göre de *ferş* binilecek ve sağılacak hayvanlardır.

Yukarıdaki âyetlerde müşriklerin, hayvanlar hakkında kendi hayalleriyle, din adına çeşitli yasaklar koymaları kınanmıştı. Bu iki âyette de Cenâbı

Hak, gerek ekinleri, gerek hayvanları Allah'ın yarattığını; hayvanlardan kimini binmek, yük taşımak, kimini yününden, kılından yaralanılmak üzre yaratmış olduğunu; O'nun yaratıkları hakkında, kendisinden başkasının yasaklar koymağa hakkı olmadığını bildirmekte ve yarattığı bitkilerden, meyvalardan, hayvanlardan olan rızıkları yemeyi, zekâtı vermeyi, isrâftan da kaçınmayı, şeytânın yolunda gitmemeyi buyurmaktadır. Allah'ın yarattığı şeyleri haram kılmak, onları yaratılış amacı dışında kullanmak, şeytâna uymak demektir. Çünkü bu gibi şeyler, şeytânın öğütleridir. İslâm, böyle hurâfe zincirlerini kırıp insanları, evhâmın tutsağı olmaktan kurtarmağa çalışmıştır.

141 nci âyetteki: *"Hasad* (biçim) *gününde hakkını veriniz"* cümlesinde hak, zekât olarak tefsîr edilir. Bu sûre ve âyet Mekke'de indiğine göre demek ki zekât, tâ Mekke devrinde farz kılınmış ve toprak ürünlerine de teşmîl edilmiştir. Âyette zekât, verilmesi gereken bir hak olarak nitelendirilmiştir. Toprak ürünlerinde zekât, yağmurla sulanan ürünlerde 'öşr, dolapla veya bir kaynaktan masraf ile getirilerek sulanan ürünlerde yarım 'öşrdür.

Bazıları, âyetteki hakkın, zekâttan ayrı bir sadaka olduğunu söylerler ama Hz. Peygamber(s.a.v.)in: *"Malda, zekâttan başka bir hak yoktur"* [1]. meâlindeki hadîsi, bu hakkın zekât olduğunu kanıtlar.

Din bilginlerinin çoğuna göre mahsûle zekâtın farz olması için onun, en az beş vesak (105,7 kg.) kadar olması lâzımdır. Bundan azına zekât düşmez. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre : *"Hasad gününde hakkını veriniz"* emri geneldir, her ürünün hakkının verilmesini emretmektedir. Bundan dolayı ürün ne miktar olursa olsun, zekâtının verilmesi gerekir [2].

ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ
الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ نَبِّؤُ۫نِي بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ
حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ اَمْ كُنْتُمْ
شُهَدَاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ

1. İbn Mâce, Zekât: b. 3.
2. Zekât konusunda ayrıntılar için Yeni İslâm İlmihâli adlı eserimize bakılabilir.

كذبا ليضل الناس بغير علم ان الله لا يهدي القوم الظالمين
﴿١٤٤﴾ قل لا اجد في ما اوحي الي محرما على طاعم يطعمه الا ان
يكون ميتة او دما مسفوحا او لحم خنزير فانه رجس او فسقا اهل
لغير الله به فمن اضطر غير باغ ولا عاد فان ربك غفور رحيم
﴿١٤٥﴾ وعلى الذين هادوا حرمنا كل ذي ظفر ومن البقر
والغنم حرمنا عليهم شحومهما الا ما حملت ظهورهما او الحوايا
او ما اختلط بعظم ذلك جزيناهم ببغيهم وانا لصادقون
﴿١٤٦﴾ فان كذبوك فقل ربكم ذو رحمة واسعة ولا يرد
باسه عن القوم المجرمين ﴿١٤٧﴾

143- Sekiz çift (hayvan)*: koyundan iki, keçiden iki. De ki: "* (Allah)*, iki erkeği mi harâm etti, iki dişiyi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan*(yavru)*ları mı? Eğer doğru iseniz bana bilgi ile haber verin." 144- Ve deveden iki, sığırdan iki. De ki: "İki erkeği mi harâm etti, iki dişiyi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan*(yavru)*ları mı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyyet ettiğine şâhitler mi oldunuz?" Öyle bilmeden insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir? Allah, o zâlim topluluğu doğru yola iletmez. 145- De ki: "Bana vahyolunanda,* (bu harâm dediklerinizi) *yiyen kimse için harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yâhut akıtılmış kan, yâhut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir fısk* (murdar olmuş hayvan) *olursa başka* (bunlar haramdır). *Ama kim çaresiz kalırsa,* (başkasının hakkına) *saldırmamak ve* (zorunluluk)

sınırı(nı) *aşmamak üzere* (bunlardan yiyebilir). *Çünkü Rabbin bağışlayandır, esirgeyendir. 146- Yahûdîlere, bütün tırnaklı hayvanları harâm ettik. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara harâm kıldık, yalnız* (hayvanların) *sırtlarının, yâhut bağırsaklarının taşıdığı, ya da kemiğe karışan yağlarını harâm etmedik. Aşırılıkları yüzünden onları böyle cezâlandırdık. Biz doğru söyleyenleriz. 147- Eğer seni yalanladılarsa de ki: "Rabbiniz bol rahmet sâhibidir. Fakat O'nun azâbı da suçlu toplumdan geri çevrilmez* (gazabı suçluların üzerine bir indi mi, onu kimse geri çeviremez)

Tefsîr:

143-144 ncü âyetlerde yüce Allah, koyunun, keçinin, devenin, sığırın erkeğini de, dişisini de kendisinin yarattığını buyuruyor ve Peyğamberine, bunlar üstüne yasaklar koymuş olanlara, Allah'ın, bu yarattıklarından hangisini yasakladığını sormasını emrediyor. Yani Allah, bu yarattığı hayvanlardan hiçbirini harâm kılmamıştır. Ey müşrikler, siz, Allah'ın bunları harâm kıldığını nereden biliyorsunuz? Yoksa Allah'ın size böyle tavsiye ettiğine tanık mı oldunuz? Hayır. Öyle ise Allah'a iftirâ edip bir bilgiye dayanmadan insanları Allah yolundan saptırandan daha zalim kim olabilir? Allah zâlim topluluğu doğru yola iletmez. Onlar yola gelmek isteyecekler ki Allah, onları yola iletsin. Zâlimler, yola gelmek istemeyen kimselerdir, haktan, hakîkatten sapmışlardır. Allah da öylelerini doğru yola iletmez.

143 ncü âyetteki: *"Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunanları mı harâm etti?"* cümlesi, Arapların: *"Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize âittir, kadınlarımıza harâmdır"* [1] sözlerini reddetmektedir.

145 nci âyette Allah'ın Elçisine vahyedilenlerde: leş, akıtılmış kan, domuz eti, ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanların etleri dışında harâm bir şey bulunmadığı, darda kalanın ise başkasının malına saldırmamak şartıyle bu harâm olan şeylerden de yiyebileceği belirtilmekte, Allah'ın *ğafûr* ve *rahîm* sıfatları anılarak, zarûret halinde harâmlardan yemek zorunda kalan kullarını affedeceği îmâ edilmektedir.

İslâmda genişlik vardır. Allah, nimetlerini kullarına helâl kılmıştır. Güzel olan şeylerin hepsi helâldir. Yalnız Allah, bazı şeyleri, zararlarından dolayı harâm kılmıştır. Bu harâm kılmanın amacı da kulun maddesini ve mânâsını zararlı şeylerden korumaktır.

1. 139 ncu âyet.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), yağ, peynir ve yaban eşeğinin helâl olup olmadığı sorusuna şöyle cevap vermiştir: *"Helâl, Allah'ın, Kitâbında helâl kıldıklarıdır. Harâm da O'nun, Kitâbında harâm kıldıklarıdır. Hakkında bir şey söylemeyip sustuğu şeyler de affettiklerindendir* (mübâh şeylerdir)."buyurmuştur [1]. İbn Abbâs: "Câhiliyye halkı, bazı şeyleri yer, bazı şeyleri yemezlerdi. Allah, Peyğamberini gönderip helâl ve harâm kıldığı şeyleri açıkladı. Allah'ın helâl kıldığı şeyler helâl, harâm kıldığı şeyler de harâmdır." demiş ve 145 nci âyeti okumuştur [2].

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, yaban eşeğinin, katırın, azı dişli yırtıcı hayvanların, pislik yiyen hayvanların etlerini harâm kıldığı rivâyet edilir. Fakat kendi aralarında çelişkili olan bu hadîslerin, yüzde yüz Hz. Peyğamber'in sözleri olduğuna ve bu *âhâd* (bir iki kişinin) haberlerinin, âyetin genel ve kesin hükmünü değiştirebileceğine inanmıyoruz. Çünkü Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in rivâyet ettiği hadîste yaban eşeğinin helâl olduğu bildirilirken, Ebû Dâvûd ve Müslim'in rivâyet ettiği hadîste yaban eşeği harâm sayılıyor. Hz. Âişe, bu âyete dayanarak yaban eşeklerinin etlerini yemekte bir sakınca görmezmiş.

Tefsîrine çalıştığımız 145 nci âyet, Mekke'de inmiştir. Yine Mekke'de inmiş olan Nahl Sûresinin 115 nci âyetinde: *"Allah, size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına boğazlanan*(hayvan)*ları haram kıldı. Kim mecbur kalırsa,* (başkasının hakkına) *saldırmadan, sınırı da aşmadan* (bunlardan) *yiyebilir."* âyetinde de yine dört cins et harâm sayılmıştır.

Medîne devrinde inen Bakara Sûresinin 173 ncü âyetinde: *"Allah size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Kim mecbur kalırsa* (başkasının hakkına) *saldırmadan ve sınırı aşmadan* (bunlardan yemesinde) *kendisine bir günâh yoktur"* buyurularak de yine dört cins et haram sayılmış ve bu husus :" إِنَّمَا *: ancak"* hasr edâtiyle pekiştirilmiştir. Yani "ancak bu sayılanlar harâmdır, başka harâm yoktur" demektir. Medîne devrinin sonlarında inen Mâide Sûresinin 3 ncü âyeti olan :*"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurularak ölmüş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve canavar parçalayarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kesmeniz hâriç-, dikili taşlar üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyle kısmet aramanız size harâm kılındı"* âyetinde de yine bu dört cins etin dışında bir şey harâm kılınmamıştır. Çünkü boğulan, düşerek, sopa gibi bir şeyle vurularak, toslanarak veya canavar tarafından parçalanarak ölen hayvanlar hep *meyte*(leş) çeşitleridir. Dikili taşlar üzerine boğazlananlar da Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır.

---

1. Tirmizî, Libâs: 6; İbn Mâce, At'ime: 60.
2. Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. et-Tâc: 3/92-93.

Eğer bunların dışında haram olan bir şey olsaydı, mutlaka daha sonra inmiş olan âyetlerde buna işaret edilirdi. Demek ki şerî'at, başında da, sonunda da yalnız bu dört tür etin haram olduğunda ısrar etmiş, bunun dışında bir şeyi harâm kılmamıştır.

Aynı görüşü benimsemiş olan Fahreddîn Râzî: "Kur'ân'da yalnız bu dört tür harâm et sayılmıştır, ama Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, bunların dışında bazı şeyleri harâm kılması mümkündür. Bu konudaki haberler, *haber-i vâhid* (tek kişi haberi) ise de *haber-i vâhid ile* Kur'ân'ın genel hükmünü tahsîs etmek (sınırlamak) câizdir" diyenlere, şöyle cevap veriyor:

"Âyetin saydıkları dışında başka haram oldugunu söyleyen rivâyetlerle âyet tahsîs edilmiyor, açıkça neshediliyor (hükmü yürürlükten kaldırılıyor). Çünkü Allah'ın: *"De ki: bana vahyolunanda, yiyen kimseye harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yâhut akıtılmış kan, yâhut domuz eti —ki pistir— ya da Allah'tan başkası adına boğazlanmış fısk (murdar hayvan)* hariç" [1] âyeti, bu dört tür etin dışında harâm etin bulunmadığını söylüyor. Bakara Sûresindeki 173 ncü âyet de harâm olanların ancak bu dört şey olduğunu ifade ediyor. Çünkü *"innemâ"*, hasr ifade eder. Şimdi:

"—Hayır, böyle değildir. Bunların dışında şunlar da haramdır" demek, biri Mekke'de, biri Medîne'de inen bu iki âyetin hükmünü neshetmektir. *Haber-i vâhid* ile Kur'ân neshedilemez. Allah'ın kesin hükmüne aykırı olan *haber-i vâhid* kabul edilemez" [2].

İnsanlar eskiden kalma geleneklerinin, yetiştikleri ortamın etkisiyle bazı hayvanları yemekten tiksindiklerinden dolayı, bunların haram olduğunu bildiren rivâyetler îcâdetmişlerdir. Bu tür haramlar, kendi düşüncelerinden doğmuştur. Evhâm, vesvese ve hurâfe ile Allah'ın verdiği nimetleri haram saymak büyük hatâdır. Yüce Allah, Nahl Sûresinin 116 ncı âyetinde Allah'a iftirâ edip *"Şu helâldir, bu haramdır"* demeyi yasaklamış, böyle yapanların onmayacaklarını, başarısız kalacaklarını bildirmiştir.

146 ncı âyette yahûdîlere bütün *zufur*'lu hayvanları, sığır ve koyunun bedenlerindeki yağları haram kıldığını bildirmekte, bunları haram kılmasının sebebinin de onların, sınırı aşmaları olduğunu belirtmektedir. Aslında bunlar helâl idi. Fakat yahûdîler, vehimlerine kapılıp kendi kendilerine bazı şeyleri haram saydılar. Onlar böyle isteyip de bu istekleri bir kamuoyu haline gelince Allah da onların sınırlarını daraltarak helâl olan bazı şeyleri onlara haram kıldı.

1. 145 nci âyet.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/223.

Bütün *zufur*'lu hayvanlar yahûdîlere haram kılınmıştır. Acaba *zufur* ne demektir? Bazı müfessirlere göre *zufur* tırnak demektir. Bütün tırnaklı hayvanlar yahûdîlere haram kılınmıştır. İbn Abbâs'a göre *tırnaklı* ile kasdedilen, yalnız devedir. Yine ondan gelen başka rivâyete göre *tırnaklı* ile kasıt, deve ve deve kuşudur. Abdullah ibn Müslim'e göre *"Bütün zufurlular":* gagalı kuşlar, tırnaklı hayvanlardır. Fahreddîn Râzî'ye göre *zufur* burada genel anlamda tırnak değil, gagalı ve vahşî hayvanların yırtıcı, parçalayıcı tırnaklarıdır. Çünkü gaga, yırtıcı kuşların, *berâsîn* [1], köpeklerin, kedilerin paralayıcı âletleridir. Yırtıcı hayvanlar ve gagalı kuşlar, yahûdîlere haram idi. Onlara haram olan bu şeyler, müslümanlara haram değildir. Yırtıcı hayvanlar içinde parçalayıcı dişleri olanların ve gagalı kuşların haram olduğu hakkında rivâyet edilen haber zayıftır. Çünkü bu haber Allah'ın Kitâbına aykırı, tek kişiye dayalı bir haberdir. Bunun reddi vâcibdir. Mâlik de bu görüştedir. Bu görüşte olan Mâlik'in düşüncesi güçlüdür [2].

145 nci âyette yüce Allah, saydığı dört cins etten başka etin haram olmadığını açıkladıktan sonra, aslında yahûdîlere de yalnız bu dört şey haram iken onların, aşırı davranıp sınırı aşmaları yüzünden bütün gagalı, tırnaklı, paralayıcı hayvanların onlara haram kılındığını bildirmiştir

147 nci âyette de Allah, Elçisine, kavmi kendisini yalanladığı takdirde onlara, Allah'ın bol rahmet sahibi olduğunu ve azâbının da suçlulardan geri çevrilmeyeceğini hatırlatmasını emrediyor. Bu da dinde kendi kendilerine yasaklar koyan müşrikler için ağır bir tehdîddir. Bu işlere yine devam ettikleri takdirde Allah'ın azâbına uğrayacaklarını bildirmektedir.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ
هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا
تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ
﴿١٤٩﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ

1. Bürsun'un çoğuludur. Bursun: Yırtıcı canavarların ve kuşların parmağıdır. (Ahterî).
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 13/223.

شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

148- (Allah'a) *ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi, ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık, bir şeyi haram yapmazdık." Onlardan önce yalanlayanlar da öyle demişlerdi de nihâyet azâbımızı tadmışlardı. De ki: "Yanınızda bize çıkar*(ıp göste)*receğiniz bir bilgi* (yazılı bir belge) *var mı ? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz." 149- De ki: "Üstün delîl, Allah'ındır. Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi." 150- De ki: "Haydi Allah'ın bunu yasakladığına tanıklık edecek tanıklarızı getirin." Eğer* (onlar) *tanıklık ederlerse, sen onlarla beraber tanıklık etme, âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete inanmayanların keyiflerine uyma!* (Nasıl uyarsın ki) *onlar, Rablerine eş tutmaktadırlar?!*

Tefsîr:

148- Yüce Allah, müşriklerin, Hz. Peyğamber (s.a.v.) ile yaptıkları tartışmayı anlatıyor. Onlar diyorlardı ki: Allah istese, kendilerinin ortak koşmasına engel olur; ortak koşamazlardı. Demek ki ortak koşmaları, Allah'ın dilemesiyle olmaktadır. Öyle ise bunda kınanacak bir şey yoktur.

Yüce Allah, onlardan öncekilerin de bu bahane ile hakkı yalanlaya yalanlaya nihâyet Allah'ın azâbını taddıklarını haber veriyor. Yani eğer bu iddiâ doğru olsaydı, önceki müşrikler azâba çarpılmazlardı. Demek "Allah böyle istediği için biz ortak koştuk, yanlış yola gittik" iddiâsı, kimseyi sorumluluktan kurtarmaz. Gerçi insanın işleri, yine Allah'ın dilemesiyle olur ama Allah insana isteme özgürlüğü vermiştir. İnsan bir şeyin kötü olduğunu bile bile, "Allah böyle istediği için ben bunu yapıyorum" diyerek kendini sorumluluktan kurtaramaz. Çünkü kendisi, Allah'ın öyle istediğini bilemez. Yüce Allah bunu anlatmak için: *"Allah'ın size şirki dilediğine ve bunu yaptığınızdan râzı olduğuna dair elinizde bize göstereceğiniz bir bilgi yani yazılı belge var mı? Allah'ın gerçekten böyle dilediğini biliyor musunuz? Hayır, sadece öyle sanıyorsunuz ve saçmalıyorsunuz!"* buyuruyor.

Herşey Allah'ın irâdesiyle olur. Bu doğrudur. Çünkü insanın içinde

doğan arzûlar, kendisini herhangi bir eyleme sevk eder. Bu düşünceler, Allah'ın yasaları ile insanın içinde uyandığından dolayı sonuçta bunları doğuran da Allah'ın irâdesidir ama insanın, içinde uyanan çeşitli düşüncelerden birini seçme ve uygulama yeteneği vardır. İnsanın, içindeki düşüncelerin doğmasında ve bunlardan birini seçmesinde yaşadığı ortamın da etkisi mevcuttur. Bu ortamı seçmek insanın elinde olduğu gibi, düşüncelerinden birini tercîh etmek de insanın elindedir.

İnsanın irâdesi, Allah'ın irâdesi içinde bir cüzdür. Çünkü o irâde dışında kalan bir şey yoktur. Yani herhangi bir işin seçimi, Allah'ın yarattığı yasaların çalışmasıyle olur. İnsan ister, Allah onu yaratır. Fakat bazan küllî irâde, insanın istediğini yapmasına engel olur. Meselâ kalkamayacak derecede hasta olan kimse, ayağa kalkmak istediği halde kalkamaz. Çünkü Allah ona bu gücü vermemiştir. İşte o durumda insan, gücünün üstündeki bir işi yapmamasından, meselâ ayakta namaz kılmamasından sorumlu değildir. Çünkü küllî irâdenin müsaade etmediği şeyi yapması imkânsızdır. Fakat gücünün içinde kalan işlerde Allah'ın dilediğine aykırı olanı yapmaktan ötürü sorumlu olur. Allah istese, ona engel olup o işi yaptırmaz ama engel olmaması, o yasağın yapılmasından memnun olduğundan, hoşlandığından değil, insanın hareketlerinden sorumlu olmasını dilediğinden ötürüdür.

149 ncu âyette yüce Allah, *hüccet-i bâliğa*'nın, yani ispatlayıcı, kesin delîllerin, gerçek bilginin Allah'a âid olduğunu buyuruyor. Sapıklıklarını Allah'ın dilemesine bağlayan müşriklerin düşünce ve delîllerinin bâtıl, geçersiz olduğunu anlatıyor. *"Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi"* diyor. Yani Allah istese, hiçbiriniz O'nun irâdesi dışına çıkamazsınız, hepiniz aynı yola gitmek zorunda kalırsınız. Ama Allah sizlere de irâde verdi, hidâyetini sizin irâdenize de bağladı. Siz doğru yola girmek isteyeceksiniz ki Allah da sizi doğru yola götürsün. Allah doğru yolu gösterdiği halde siz yola girmezseniz, Allah sizi zorla yola sokmaz, kendi iradenizin sonucuna terk eder. Artık davranışlarınızın sorumluluğuna katlanırsınız. Yoksa elbette Allah, zorla insanları doğru yola götürmek istese O'nun irâdesini ve gücünü kim engelleyebilir? Kim O'nun fermânı dışına çıkabilir? *"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'na secde eder*(buyruğuna boyun eğer).*"* O, insanlar için sınırlı bir özgürlük vermiştir. İnsan neyi isterse Allah onu yaratır. Eylem gücünü yaratan Allah'tır ama insan, isteyerek yaptığından dolayı, eylemlerinden sorumludur.

150 nci âyette de Allah Elçisine, müşriklerin şehîdlerinin, kendilerine *"bu yasak"* diye öğütledikleri şeyleri, gerçekten Allah'ın yasakladığına tanıklık edebilirler mi diye sorması emrediliyor. Bu, inkâr niteliğinde bir sorudur. Yani onlar, Allah'ın bu şeyleri yasakladığını nereden biliyorlar? Allah'ın böyle

yaptığını görüp buna tanık mı oldular ki, "şu yasak, bu yasak" diyorlar? Hayır, onlar O'nun böyle yaptığına tanık olmamışlardır, bu konuda kesin bir bilgileri de yoktur. Dinlerini, inançlarını vehim ve hurâfelere, zan ve hayâllerinin üzerine kurmuşlardır.

Daha sonra Allah Elçisine, onlar buna tanıklık etseler, Allah'ın bunları haram kıldığını söyleseler dahi kendisinin, onların bu bâtıl iddiâlarına katılmaması, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların keyiflerine uymaması emrediliyor. Âhirete inanmayanların, hayâllerine, büyük diye tanıdıkları kimselerin sözlerine, fetvâlarına uyarak onları Allah'a ortak yaptıkları, böylece Allah'ın yanında başka tanrılara da taptıkları belirtiliyor.

Buradaki *şühedâ* kelimesi, *şehîd*in çoğuludur. *Şehîd* bir olaya şâhidolan, dâvânın ispatı için bilgisine başvurulan kişidir. Kur'ân'ın burada kasdettiği *şehîd*ler, müşrikleri bu bâtıl yollara ileten liderleri, din adamlarıdır. Bunlar putların bakıcıları, Ka'be'nin bekçileri, yahut Araplar yanında dînî hüviyeti olan kişilerdir. Müşrikler, bu adamların dedikleri biçimde hareket ediyorlardı. Yasak sayılan şeyleri de yine bu adamlardan, atadan dededen süregelen gelenekler olarak öğrenmişlerdi. İşte âyette Allah Elçisine, onlar bu şeyleri Allah'ın yasakladığını söylemiş olsalar bile, kendisinin onlara uymaması emredilmektedir. Çünkü onların gerçeğe dayalı bir bilgileri yoktur. Sadece zanlarına uyup saçmalamaktadırlar. Gerçek bilgi, Allah'tan gelen bilgidir.

Âyetin son cümlesinden de müşriklerin, âhirete inanmadıkları anlaşılıyor.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًاۚ وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْۚ
وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَۚ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي
حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا
مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَ
الْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ

لَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ
﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاط۪ي مُسْتَق۪يماً فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ
بِكُمْ عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

151- De ki: "Gelin, Rabbinizin size (neleri) *harâm kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da biz besliyoruz. Fuhuşların açığına da kapalısına da yaklaşmayın ve haksız yere, Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etti. 152- Yetîmin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar* (onun malına) *en güzel biçimde*(yaklaşabilir, onu uygun tarzda sarfedebilirsiniz)*; ölçü ve tartıyı tam adâletle* (dengeli) *yapın. Biz kişiye, gücünün yettiğinden fazlasını teklîf etmeyiz. Söylediğiniz zaman da akrabânız da olsa adâlet yapın ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Hatırlayıp öğüt alasınız diye* (Allah) *size bunları tavsiye etti. 153- İşte benim doğru yolum budur, ona uyun,* (başka) *yollara uymayın ki sizi O'nun yolundan ayırmasın! Korunmanız için* (Allah) *size böyle tavsiye etti.*

Tefsîr:

151-152: Yüce Allah, yukarıdaki âyetler puta tapanların, vehimleriyle koydukları yasakların bir esası olmadığını çeşitli kanıtlarla ispat ettikten sonra bu âyetlerde de Allah'ın, neleri haram kıldığını bildirmek üzere buyuruyor ki:

"Ey Muhammed, onlara söyle: Geliniz, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamalısınız, anne babaya iyilik etmelisiniz, imlâk (fakirlik) *korkusuyla çıcuklarınızı öldürmemelisiniz, kötülüklerin açığına da, kapalısına da yaklaşmamalısınız, Allah'ın yasakladığı cana kıymamalısınız..."*

Eğer "مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ*: Rabbiniz haram kıldı*"dan sonra iki nokta düşünülürse âyetin anlamı böyledir. Şayet cümle "عَلَيْكُمْ de noktalanırsa mânâ şöyle olur: *"Geliniz, size Allah'ın yasakladığı şeyleri okuyayım ki Allah'a hiçbir*

şeyi ortak koşmayasınız, anne babaya iyilik edesiniz, fakîrlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyisiniz, fuhuşların açığına da, kapalısına da yaklaşmayasınız, Allah'ın yasakladığı cana kıymayasınız."

Bu iki âyette dokuz şey yasaklanmıştır: 1) Allah'a ortak koşmak, 2) Anne babaya isyân etmek, 3) Fakîrlik korkusuyla çocuk öldürmek, 4) Fuhuş, 5) Haksız yere cana kıymak, 6) Yetîm malına saldırmak, 7) Ölçü ve tartıya hîle karıştırmak, 8) Yalancı şâhitlik, 9) Ahdi bozmak, sözde durmamak.

Bunları yapmak harâm, bunların tersini yapmak ise farzdır. Şimdi bu yasakları biraz açmağa çalışalım:

1) Yüce Allah, âyette, önce kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamayı emrediyor. Bu Sûrenin, daha önceki âyetlerinde çeşitli şirk şekillerine işâret edilmiştir: İnsanlardan kimi putlara tapar. 74 ncü âyette puta tapmak kınanmıştır. Kimi yıldızlara tapar. 76-78 nci âyetlerde yıldızların, Ayın, Güneşin battığı, batan şeylerin tanrı olamayacağı bildirilmiştir. Kimi birtakım ruhsal varlıklara: meleklere, cinlere, kimi de Allah'ın oğlu, kızı sandığı yaratıklara tapar. 100 ncü âyette gözden gizli birtakım varlıkları tanrı sananlar, Allah'a oğul, kız isnâdedenler kınanmıştır.

Sûrenin bu âyetinde de bütün şirk türlerinin haram olduğu belirtilmekte, Allah'a hiçbir şeyin: ne putların, ne yıldızların, ne cinlerin, meleklerin, ne de Allah'ın oğlu, kızı sanılan şeylerin Allah'a ortak koşulmaması emredilmektedir.

Ebûzerr-i Ğifârî (r.a.), Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu anlatır: *"Cebrâîl bana geldi, Allah'a ortak koşmayarak ölen kimsenin cennete gireceğini müjdeledi.* (Ebûzer diyor ki:) *Dedim:*

—Zinâ etse, hırsızlık etse de mi?

—Zinâ etse, hırsızlık etse de, dedi.

—Zinâ etse, hırsızlık etse de mi? dedim.

—Zinâ etse, hırsızlık etse de, dedi.

—Zinâ etse, hırsızlık etse de mi? dedim.

—Zinâ etse, hırsızlık etse de, dedi. (Bazı rivâyetlerde: Peygamber (s.a.v.): *'Ebûzerr'in burnu sürtülse de'* diye ilâve etmiştir).

Böyle büyük günâhları işleyenin cennete girebilmesini garip karşıladığı için sorusunu üç kez tekrar etmiş ve her defasında Allah'ın Elçisinden aynı cevâbı almış olan Ebûzer, bu hadîsi anlattıktan sonra yine şaşkınlığını belirtmek için :*"Ebûzerr'in burnu sürtülse de"* demiştir [1].

1. Buhârî, Cenâiz: 1, Bed'u'l-halk: 6, Libâs: 24,...; Müslim, İmân: 153, 154, Zekât: 32, 33; Tirmizî, İmân: 18; İbn Hanbel, Musned: 5/152, 159, 161,...

2) Allah'a ortak koşma yasağından sonra anne babaya iyilik etme emredilmiştir. Kur'ânı Kerîm'in birkaç yerinde anne babaya iyilik, Allah'a kullukla birlikte anılır. Çünkü insanda Allah'ın hakkından sonra anne babanın hakkı vardır. Allah insanın yaratıcısı, anne baba da bu yaratılışın sebepleridir. İnsanı besleyen, rızıklandıran Allah; yetiştiren, eğiten, şefkatle büyüten, koruyan anne babadır. Bundan dolayı Allah :*"Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi, yâhut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara 'Öf!' deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle. Onlara acıyarak küçülme kanadını indir ve :'Rabbim, bunlar beni küçükken nasıl yetiştirdilerse sen de bunlara* (öyle) *acı!' de"* [1].

"Biz insana, ana babasını tavsiye ettik. Anası onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek taşımıştır. Onun (memeden) *ayrılması da iki yıl sürmüştür.* (Onun için biz insana): *'Bana ve anana babana şükret, dönüş banadır. Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itâat etme. Onlarla dünyâda iyi geçin ve bana yönelen kimsenin yoluna uy'* (demişizdir). *Sonra dönüşünüz banadır, size yaptıklarınızı haber vereceğim"* [2].

"Biz, İsrâîloğullarından şöyle söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya babaya, yakınlara, yetîmlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin!" [3].

Abdullâh ibn Mes'ûd (r.a.) diyor ki: *"Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e sordum:*

—Hangi amel daha üstündür?

—Vaktinde kılınan namaz, dedi.

—Sonra hangisi? dedim.

—Anne babaya iyilik, dedi.

—Sonra hangisi? dedim.

—Allah yolunda cihâd, dedi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bunları bana söyledi, eğer sormağa devam etseydim, daha da söyleyecekti" [4].

3) Âyetteki üçüncü yasak, *imlâk*tan dolayı evlât öldürmektir. *İmlâk*, fakîrlik ve fesâd anlamlarına gelir. Fakat "نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ*: Sizi de, onları da biz besliyoruz."* cümlesi, burada *imlâk*ın, fakîrlik anlamına geldiğini kanıtlar. Yüce Allah: *"Fakîrlik korkusuyla evlâdınızı öldürmeyiniz, sizi de, onları da biz besliyoruz, herkesin rızkını biz veriyoruz."* buyurarak bu endîşenin yersiz olduğunu, yarattığı herkesin rızkını kendisinin garanti ettiğini bildiriyor.

1. İsrâ Sûresi: 23-24.
2. Lokman Sûresi: 14-15.
3. Bakara Sûresi: 83.
4. Buhârî, Mevâkît: 5; Müslim, Îmân: 139; Ebu Dâvûd, Tahâret: 61; İbn Hanbel, Musned: 1/410, 418, 421,..

Müfessirler, evlât öldürme ile kızları diri diri toprağa gömmenin kasdedildiğini söylerler. Çünkü bazı Arap kabileleri, fakîrlik korkusuyla, yahut kız çocuğu âileyi savunamaz, düşmanlarla savaşamaz, âilenin nâmus ve şerefine leke getirebilir düşüncesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Âyet, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi yasaklamaktadır.

Elbette âyette bu mânâ da vardır. Fakat âyetin anlamı geneldir. Her ne suretle olursa olsun çocuk öldürmeyi yasaklamaktadır. Arapların, fakîrlik korkusuyla bunu yaptıklarına da işâret edilmektedir. Burada anılan evlât öldürmenin sebebi fakîrlik ise, yalnız kız çocuğunun değil, erkek çocuğunun da fakîrliğe sebebolacağı düşünülebilir. Demek ki bazı kimseler, besleyememek endişesiyle çocuklarını anne karnında iken öldürmeğe, yani düşürmeğe çalışmışlardır. O zaman ilkel metotlarla başvurulan çocuk düşürme, kim bilir nice kadının hayatına mal olmuştur.

Kanâatimize göre Allah, bu âyetle fakîrlik yüzünden, anne karnında oluşmuş çocuğu düşürmeyi yasaklamaktadır. Ve bu, Kur'ân'ın genel prensibidir. Uzuvları teşekkül edip ruh üflenmiş olan çocuğu düşürmek, canlı bir varlığı öldürmektir. Hele fakîrlik korkusuyla bunu yapmak büsbütün haramdır. Şayet annenin sağlığı için çocuğun alınması zorunlu ise o zaman anneyi kurtarmak için çocuğu almak caiz olur. Çünkü ''zarûretler, mahzûrları mübâh kılar.'' Çocuk için anne fedâ edilemez.

'Azl (dışarı akıtma): Henüz ruh üflenmemiş olan çocuğu, meşrû' ma'zeretlerle aldırmak ise câiz olduğu gibi, hastalık, fakîrlik, iyi yetiştirememek gibi endîşelerle doğumu önleyici yollara başvurmak da câizdir.

Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.), kendi devrinde bunun ilk şekli olan *'azl'e* cevâz vermiştir. Câbir (r.a.) diyor ki: *''Biz, Allah'ın Elçisi zamanında, Kur'ân nâzil olup dururken azlederdik''* [1]. Bir rivâyette *''Eğer, yasak olsaydı, Kur'ân bizi bundan menederdi''* [2] ziyâdesi de vardır. Müslim'in rivâyetinde Câbir'in sözü şöyledir: *''Biz Allah'ın Elçisi (s.a.v.) devrinde 'azlederdik. Bu husus kendisine söylendi, bizi bundan menetmedi''* [3].

Yine Câbir'in rivâyetine göre : *''Bir adam Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e geldi: 'Benim bir câriyem var, hizmetimizi görüyor, hurmalarımızı suluyor. Ben kendisiyle ilişkide bulunuyorum ama gebe kalmasını istemiyorum.' dedi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) buyurdu ki: 'İstersen ondan 'azlet* (dışarı akıt), *zîrâ onun için takdîr edilmiş olan yine ona gelecektir''.*

Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a.) de şöyle demiş: ''Mustalik Oğulları Gazâsında Allah'ın Elçisi(s.a.v.)le beraber sefere çıktık, kadın esîreler aldık. Bekârlık bize

1. Buhârî, nikâh: 96; Müslim, Nikâh: b. 22; Tirmizî, Nikâh: 39; İbn Mâce, Nikâh: 30; Müsned: 3/309.
2. Müslim, Nikâh: b. 22, h. 136.
3. Müslim; Nikâh: b. 22, h. 134.

zorlaştı, kadınlara iştâhımız çekti, (çocuk olmasını istemediğimiz için) *'azletmek istedik. Bunu Allah'ın Elçisine sorduk. 'Yapmamanız için bir neden yoktur. Çünkü Allah, kıyâmet gününe kadar yaratacağını yaratacaktır* (siz, Allah'ın takdîr ettiği çocuğa engel olamazsınız)' *buyurdu''* [1].

Ebû Sa'îd el-Hudrî'den gelen benzeri bir hadîs de şöyledir: *''Bir adam, Peyğamber(s.a.v.)e geldi: 'Ey Allah'ın Elçisi, benim bir câriyem var, ondan 'azlediyorum, çocuk olmasını istemiyorum, sadece her erkeğin istediğini istiyorum. Yahûdîler, 'azl'in, küçük mev'ûde* (çocuğu diri diri toprağa gömme) *olduğunu sanıyorlar.' dedi.* (Allah'ın Elçisi): *'Yahûdîler yalan söylemiş, eğer Allah bir şeyi yaratmak dilemiş ise hiç kimse ona engel olamaz' buyurdu.''* [2].

Gerçi 'azlin câiz olmadığına dair de bir iki rivâyet vardır, fakat bunlar, 'azlin cevâzını bildiren rivâyetleri çürütecek güçte değildir. İbn Kayyim el-Cevziyye bu konuda şöyle diyor: ''Bunlar, 'azl'in mübâh olduğunu ifade eden hadîslerle çatışamaz. Cüzâme binti Vehb'in: *''Allah'ın Elçisine 'azl'den sordular, buyurdu ki: 'O, gizli çocuk gömmedir. Çocuk gömme de: (Diri diri toprağa gömülen kıza :'hangi günâhından ötürü öldürüldü?' diye sorulduğu zaman* [3]) *âyetinde belirtilmiştir''* [4] şeklindeki rivâyet, Müslim'de yer almış ise de birçok hadîs, onun tersini ifade etmektedir. Meselâ Ebû Dâvûd'un, Ebû Saîd el-Hudrî'den çıkardığı hadîste Peyğamber (s.a.v.), 'azli küçük mev'ûde sayan Yahûdîleri tekzîbetmiştir. Bu hadîsin senedi gayet sağlamdır. Bütün râvîleri sika ve hâfızdır. Câbir'in hadîsleri de 'azl'in caîz olduğunu tasrîh etmektedir. İmâm Şâfi'î: ''Biz, Peyğamber(s.a.v.)in ashâbından çoğunun buna ruhsat verdiklerine ve bunda bir sakınca görmediklerine dair rivâyetleri aldık, onları sağlam bulup tercîh ettik.'' demiştir. Beyhakî de Sa'd ibn Ebî Vakkas, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Zeyd ibn Sâbit, İbn Abbâs ve daha başka sahâbîlerin buna ruhsat verdiklerini söylüyor. Mâlik, Şâfi'î, Kûfe âlimleri ve bütün ilim erbabının görüşü budur.''

İbn Kayyim el-Cevziyye daha sonra Cüzâme hadîsinin, öteki hadîsleri neshettiğini söyleyenlerin, hangi hadîsin daha önce söylenmiş olduğunu saptamak zorunda bulunduklarını, halbuki bunu bilemeyeceklerini söyleyerek 'azlin mübâh olduğunu ispat etmektedir [5].

1. Buhârî, Mağâzî, 32; Müslim, Nikâh: 125; Ebû Dâvûd, Nikâh: 48; Muvatta', Talâk: 95.
2. Ebû Dâvûd, Nikâh: 49, h. 2171; İbn Hanbel, Müsned: 3/33, 51, 53; Tirmizî, h. 1136.
3. Tekvîr Sûresi: 8-9.
4. Müslim, Nikâh: 141.
5. Zâdu'l-Me'âd fî hedyi Hayri'l-ibad: 5/144-145.

Gazâlî'ye göre 'azl, tahrîmî veya tenzîhî bir kerâhetle mekruh değildir. Çünkü nehy, ancak nass veya kıyâs ile sâbit olur. 'Azl'in hürmetine delâlet edecek bir nass yoktur. Bunun kıyâs edilebileceği bir asıl da yoktur. Çocuk olmasının dört sebebi vardır: Evlenmek, cinsel ilişkide bulunmak, boşalıncaya kadar beklemek ve boşalma ile menînin rahme dökülmesi. Birbirine yakın olan bu eylemlerin dördüncüsünü yapmamak, üçüncüsünü yapmamak gibidir. Üçüncüsünü yapmamak, ikincisini yapmamak gibidir. İkincisini yapmamak da birincisini yapmamak gibidir. Bunların hiçbiri çocuk düşürme veya çocuk öldürme demek değildir. Zîrâ çocuk düşürme veya öldürme, mevcud bir varlığa karşı işlenen cinâyettir [1].

"Alî, Zübeyr ve Sa'd, bir grup ashâb ile Ömer'in yanına gelip oturdular. 'Azl'i konuştular, onda bir günâh olmadığını söylediler. Bir adam : 'Yahûdîler bunun küçük mev'ûde olduğunu sanıyorlar' dedi. Alî şöyle dedi: Döllenmiş çocuğun üzerinden yedi târât (aşama) geçmedikçe (onu düşürmek) mev'ûde olmaz: çamurdan bir sülâle (süzme) olur, sonra nutfe olur, sonra alaka olur, sonra mudğa olur, sonra kemik, sonra et, sonra bambaşka bir yaratık olur.' Ömer: 'Doğru söyledin, Allah sana uzun ömür versin' dedi." [2].

İmam Gazâlî, 'azl câiz olmakla beraber iyi niyyete dayanmasını, kötü niyyet ile yapılmamasını söylüyor ve 'azli câiz kılan iyi niyyetleri şöyle sıralıyor:

1) Câriyenin doğumla helâk olmasını önlemek,

2) Câriyenin güzelliğini ve şişmanlığını koruyup ondan yararlanmak,

3) Çocukların çoğalması yüzünden düşülmesi muhtemel geçim sıkıntısını önlemek. Bunlar, yasak olmayan niyyetlerdir. Çünkü az sıkıntı, dinin güçlenmesine yardım eder. Evet tevekkül ve Allah'ın: *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki onun rızkı Allah'ın üzerine olmasın"* [3] âyetiyle verdiği garantiye güven, kemâl ve fazîlet eseridir. Bu niyet ile azlde kemâlin zirvesinden aşağı düşme ve efdal olanı terk etme vardır ama sonunu düşünmek, mal biriktirmek tevekküle aykırı olmakla beraber yasak edilmiş değildir.

4) Fakat kız çocuğu olmaması,

5) Yahut kadının temizliğini bozan doğum, nifâs ve süt emzirme kaygısı gibi düşünceler, bozuk niyyetlerdir [4].

Bütün bu hadîslerden ve bilginlerin mütâlaalarından, azlin câiz olduğu

1. İhyâ 'Ulûmi'd-dîn: 2/49.
2. Zâdu'l-Me'âd fî hedyi Hayri'l-İbâd: 5/144-145.
3. Hûd Sûresi: 6.
4. İhyâu'ulûmi'd-din: 2/50.

sonucuna varıyoruz. 'Azl, doğumu önlemenin veya kısıtlamanın ilkel bir metodudur. O zaman bunun modern metotları, araçları yoktu. Tabâbetin, tıb tekniğinin henüz gelişmediği o devirlerde doğumu önlemenin tek çaresi olan 'azl caiz görülüp uygulanmış olduğuna göre, bugün modern metot ve araçlarla karı kocanın, kendi rızalarıyle gebeliğe mâni olmaları, istedikleri kadar çocuk yapmaları da câizdir. Gerçi bu da efdali terktir. Efdal olan, fıtrata engel olmamaktır. Evlenmenin asıl amacı, çocuk sahibi olmaktır. Peyğamber (s.a.v.) de evlenip çoğalmayı, kendisinin, âhirette ümmetinin çokluğu ile övüneceğini söylediği rivâyet edilir. Fakat kanâatimize göre onun istediği şey, bayağı bir kalabalık değil, kaliteli, bilinçli bir İslâm toplumudur. Bu da iyi bir eğitime bağlıdır. İyi eğitim için sayının, imkânlara göre ayarlanması gerekir.

İlk mutasavvıflar, günâha düşme tehlikesi yok ise evlenmemeyi öğütlemişlerdir. Çünkü onlara göre çoluk çocuk, insanı meşgul ederek Allah'ı anmaktan alıkor. Cenâbı Hak: *"Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi, Allah'ı anmaktan alıkoymasın!"* [1] buyurmuştur. Demek kalbi meşgul edecek derecede fazla çocuk sahibi olmak, insana fitne olmaktadır. Hele otuz yıl içinde dünyâ nüfûsunun yüzde yüz arttığı günümüz şartlarında fazla çocuğun insan için ne büyük bir yük ve sorumluluk olduğu herkesçe bilinmektedir. O halde yeterinden ve istenenden fazla çocuğa engel olmak için gebeliği önlemenin bir sakıncası yoktur.

Azli kadının iznine bağlayan rivâyet ve görüşler, kadının çocuk yapma hakkını dikat nazarına almaktadır. Doğum kontrolü, ancak karı kocanın rızâ ve muvafakatiyle uygulanır. Hele erkeğin rızâsını almadan kadının, kendi kendine gizlice bu işi yapması doğru değildir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) fazla çocuğu olup da kadının bakamaması durumunda doğumu önlemeğe müsâade etmiştir. Karısından azletmek isteyen adama bunun sebebini sormuş o da: "çocuklarına acıyorum" deyince izin vermiştir. O halde ihtiyâç zamanında doğumu kısıtlamak câizdir. Ancak buna ihtiyâç zamanında başvurmalı, fakat ifrâta da varmamalı, İmâm Gazâlî'nin yukarıda andığı sahîh niyyetlerle yapılmalıdır. Üst üste birkaç çocuğa bakmak kadın için bir külfet olduğu gibi, hem annenin hem de çocukların sağlığı için de iyi değildir. Çocuk fazlalaşınca onları kaliteli bir biçimde eğitip yetiştirmek de güçleşir. İşte bu ve benzeri nedenlerle gebeliği önleme yoluna başvurulabilir.

Yalnız Kıbrıs, Keşmir gibi nüfus itibarıyle müslümanların çok olması gerekli olan yerlerde, Avrupa, Amerika vs. gibi müslümanların çoğalması gereken ülkelerde kanâatimizce doğum kortrolüne hiç başvurulmaması daha uygun olur. Müslümanlar oralarda ellerinden geldiği kadar çoğalmalı ve çocuklarını da kültürlü, bilinçli, güzel yetiştirmelidirler. Allah'ın Elçisi, İslâmı iyi anlamış müslüman çocuklarıyle övünecektir.

1. Münâfikûn Sûresi: 9.

Çocuk yapmaya, yani döllenmeğe engel olmak, karı-kocanın rızâ ve muvâfakatı ve şerîatin de meşrû' saydığı ma'zeretler ile câizdir ama sırf kadının güzelliğinin bozulmaması için gebeliği önlemek câiz değildir. Çünkü nikâhın temel amacı, çocuk olmasıdır. Kur'ânı Kerîm, kadınla erkeğin birleşmesini, *"boşa akıtarak değil, muhsın olarak evlenmek"* gayesine bağlamaktadır. Yani ikisinin birleşmesi, sadece şehveti doyurmak ve insan tohumlarını boşa akıtmak için değil, çocuk olması içindir. Şehvet duyumu, kadınla erkeği birbirine yaklaştırıp birleştirmek ve nesli devâm ettirmek gayesinden kaynaklanır. Temel amaç, şehvet doyumu değil, çocuğun olmasıdır. Öyle ise meşrû' bir mazeret bulunmadan gebeliğe engel olmak, nikâhta temel amacın dışına çıkmaktır. Bir şeyi *mâ hulika leh*i, yani amacı dışında kullanmak doğru değildir.

Kürtaj: İslâm, anne karnında teşekkül etmiş çocuğu düşürmeyi yasaklamıştır. Hele rahimde organları teşekkül edip ruh üflendikten sonra çocuğu düşürmek âyette zikredilen çocuk öldürme, mevcut bir cana kıymadır. Çünkü ruh üflenmiş çocuk artık ayrı bir kişilik kazanmış candır. Onun dünyâya gelip yaşama hakkını elinden almak, cinâyettir.

Şayet çocuğun doğumu, annenin ölümüne sebebolacaksa o zaman annenin hayâtını kurtarmak için çocuğu düşürmek câizdir.

İmâm Gazâlî, çocuk düşürmenin câiz olmadığını açıklarken azlin de çocuk düşürme gibi olduğunu söyleyenlere cevaben, azlin çocuk düşürme gibi olmadığını, onunla aslâ kıyaslanamayacağını anlatıyor ve diyor ki: "Çünkü çocuk düşürme, mevcudolan bir varlığa karşı işlenen bir cinâyettir. Bu varlığın birçok mertebesi vardır. İşte bu varlık mertebelerinin birincisi erkek suyu damlasının rahme girmesi, kadının yumurtası ile karışması ve canlanmaya hazırlanmasıdır ki bunu bozmak cinâyettir. Eğer cenîn, bir çiğnem et ve kan pıhtısı haline gelirse cinâyet daha büyür. Eğer ruh üflenir, uzuvları belirlenirse cinâyet daha da artar. Hele çocuk, anne rahminden diri olarak ayrılırsa bu, cinâyetlerin en büyüğüdür" [1].

4) Dördüncü yasak, açık ve kapalı fuhuştur. *Fuhş* ilk anda zinâ anlamına gelirse de her türlü çirkin, günâh işlere de *fuhş* denir. Câhiliyye çağında Araplar, açıkça yani herkesin bilip işitebileceği şekilde zinâ etmeyi kötü sayarlar, ama gizlice zinâ etmekte bir sakınca görmezlerdi. Açık zinâ, câriyeler arasında yaygındı. Bazı kişiler, ücret karşılığında câriyelerini zinâ etmeğe zorlarlardı ki para kazanmak için yapılan zinâya *biğâ'* denirdi. *"Dünyâ hayâtının geçici menfaatini elde etmek için, nâmuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları* (fuhşa) *zorlarsa, şüphesiz Allah,* (fuhşa) *zorlanmalarından*

1. İhyâ: 2/64-65.

sonra (o kadınlara karşı) *bağışlayıcı, esirgeyicidir.*"[1] âyetiyle câriyelerin bu işe zorlanması yasaklanmıştır.

Gizli zinâ ise hür kadınlar arasında olurdu. Buna da *ittihâz-i ahdân* (dostlar edinme) denirdi. İşte yüce Allah: "*Fuhuşların açığına da, gizlisine de yaklaşmayın.*" sözüyle zinânın açığını da, kapalısını da yasaklamıştır.

Ancak bu âyetle yalnız zinâ değil, her türlü çirkin işler de yasaklanmıştır. Çünkü *fâhişe*, her türlü kötülüğe denir. Bunu delîlsiz olarak yalnız zinâ ile sınırlamak doğru değildir. "Fuhuşların açığına ve gizlisine" ibaresinde şu incelik vardır: İnsan çoğu kez görünürde günâhtan kaçar ama, gizlide kaçmaz. Görünürde günâhtan kaçıp gizlide fırsat bulunca günâh işlemek, Allah'a kulluk için değil, insanlara gösteriş ve kınanmamak içindir. Kim Allah'ın azâbından çok insanların kınamasından korkarsa onda nifâk alâmeti vardır. Nitekim yüce Allah, münâfıkları: "*Onların yüreklerinde sizin korkunuz, Allah'ınkinden fazladır* (onlar Allah'tan çok sizden korkarlar). " şeklinde nitelendirmiştir [2]. "*Mü'minler ise Allah'tan başkasının kınamasından çekinmezler.*" [3].

5) Beşinci yasak, Allah'ın harâm ettiği cana kıymaktır. Haksız yere adam öldürmek, en büyük günâhlardandır. Yüce Allah, İsrâîloğullarına bir adam öldürenin, bütün insanları öldürmüş gibi olacağını bildirmiştir. Çünkü insan, türünü temsil eder. Bir kişiyi haksız yere öldürmek, cinâyetlerin topluma yayılmasına, can güvenliğinin kalkmasına sebebolur. Can veren Allah'tır. Onu yalnız Allah alabilir. Allah'ın verdiği canı başkasının almağa hakkı yoktur. Bu, hem insanın, hem de Allah'ın hakkına tecâvüzdür.

Din ve vatan için yapılan savaşta adam öldürmek hak olur. Haksız yere adam öldüreni öldürmek (kısas) da haktır. Bunların ikisi de Allah'ın emridir. Bu durumda öldürmek, Allah adınadır. Ancak kısâsı şahıslar d eğil, mahkeme kararıyle devlet uygular.

Savaş ve kısâs dışında her insanın canı dokunulmazdır. Yüce Allah, Nisâ Sûresinin 93 ncü âyetinde kasden bir mü'mini öldürenin, ebedî cehennem ateşinde kalacağını, Allah'ın gazabına ve lânetine uğrayacağını bildirmektedir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de: "*İki müslüman birbirine silâh çekip karşı karşıya gelirlerse öldüren de, öldürülen de ateştedir, buyurmuş. Demişler ki:*

—Ey Allah'ın Elçisi, öldüren ateşte (bunu anladık) *ama, öldürülen niçin ateştedir? Buyurmuş ki:*

—O da arkadaşını öldürmek istiyordu da ondan" [4].

1. Nur Sûresi: 33.
2. Haşr Sûresi: 13.
3. Mâide Sûresi: 54.
4. Buhârî, Îmân: 22, Diyât: 2; Müslim, Fiten: 14,15; Ebu Dâvûd, Fiten: 5; Nesâî, Tahrîm· 29; İbn Mâce, Fiten: 11; İbn Hanbel, Musned: 4/401, 418,...

6) Altıncı yasak, yetîm malına kötü niyyetle yaklaşmaktır. Yetîm, babası ölmüş çocuğa denir. Çocuk malında tasarruf edemediği için onun bakımını üstlenen velîsi, onun adına ve yararına malını kullanır. Velînin bu malı iyi niyyetle ve yetîmin yararına kullanması gerekir. Yetîmin malını kendine mal etmesi, zimmetine geçirmesi, ona kötü niyyetle yaklaşmaktır. Allah bu tür yaklaşmayı haram kılmıştır. Ancak velî, yetîmin malından, yetîme yetecek kadarını alabilir, yetîmin masraflarını onun kendi malından karşılar. Yetîmin malını onun yararına geliştirmek, ona kazanç sağlamak üzere ticârî, zirâî vs. işlerde çalıştırabilir.

Yetîm rüşdüne erince malını ona teslîm eder. *el-Eşüdd*, şiddet'in çoğuludur. *Şiddet*, kuvvet ve sağlamlık demektir. Kuvvetli kişiye *şedîd* adam denir. Burada *eşüdde* erişmek, güçlülük, sağlamlık çağı olan erginliğe erip güç ve kuvvetine ulaşmak şeklinde tefsîr edilir. Demek ki ihtilâm olduğu görülen, iyiyi, kötüyü de birbirinden ayırdedecek aklî olgunluk düzeyine eriştiği anlaşılan yetîme, malı teslîm edilir. Rüşd yaşı konusunda Nisâ Sûresinin 6 ncı âyetinin tefsîrinde yeterli bilgi verilmiştir.

7) Yedinci yasak, ölçü ve tartıya hîle karıştırmaktır. Yüce Allah, bu yasağı vurgulamak üzere: *"Ölçü ve tartıyı adâletle tam yapın."* buyuruyor. Mutaffifîn Sûresinde ölçü ve tartıya hîle karıştıranların, husrâna uğrayacaklarını bildiriyor. Allah, ölçü ve tartıya hîle karıştıran bir milleti helâk etmiştir. Bu konuda önemli olan, insanın, ölçü ve tartıyı tam yapmağa çalışmasıdır. Kasıtsız olarak bazan insan, terâzînin kefesini tam dengeleyemez veya metreyi bir iki milim eksik veya fazla tutabilir. Yüce Allah, kasıtsız olarak yapılan hatâların günâh olmadığını belirtmek üzere: *"Biz, hiçbir cana, gücünün üstünde bir şey teklîf etmeyiz."* buyuruyor. İyi niyyetle hareket ettikten sonra kasıtsız yapılan hatâlardan dolayı insan sorumlu olmaz.

8) Sekizinci yasak, yalancı şâhitliktir. Yüce Allah: *"Akrabânızın aleyhinde de olsa, söylediğiniz zaman adâlet yapınız, doğruluktan ayrılmayınız"* buyuruyor. Dînin özü doğruluktur. Ahzâb Sûresinin sekizinci âyetinde Cenâbı Hak, doğrulara doğruluklarından sorulacağını anlatarak, doğruluğun önemini vurguluyor. Peygamber (s.a.v.) de doğruluğun insanı cennete, yalancılığın da cehenneme çekeceğini bildirmiştir. Osmanlıca yazıda yalan ile yılan, aynı şekilde : (يلان) yazılır. Bir şâir buna işâretle şöyle demiş:

Dehen-i kâzib olur zehr-efşân, Birdir imlâde yalan île yılan!

Yani: yalancının ağzı zehir saçar. Çünkü yazımda yalan ile yılan aynı biçimdedir.

9) Dokuzuncu yasak, Allah'ın ahdini tutmamak, verilen sözden caymaktır. Yüce Allah: *"Allah'ın ahdini tam yerine getiriniz."* diyor. Yani size verilen bu tavsiyelere uyunuz, bu emirlerin dışına çıkmayınız, bunları tam yerine

getiriniz, emir ve yasaklarına uymak hususunda Allah'a verdiğiniz sözden caymayınız. Allah'a verdiğiniz sözleri olduğu gibi, insanlara verdiğiniz meşrû‘ sözleri de yerine getiriniz. İnsanlara verilen sözlere de Allah tanık olduğu ve yapılan andlaşmalar, sözleşmeler Allah adı üzerine yapılan yemînlerle pekiştirildiği için insanlar arası sözler, ahidler de Allah'ın ahdi sayılır. Yapılan ahidlerin önemini belirtmek için bunlar Allah'a izâfe edilmiş, *"Allah'ın ahdi"* denmiştir. Yüce Allah âyetin sonunda da öğüt için bu tavsiyeleri yaptığını bildiriyor.

153 ncü âyette de mü'minlere, Allah'ın dosdoğru yolunun bu olduğu ve bu yolda yürümeleri, ayrılığa düşürecek yollara girmekten kaçınmaları vurgulanmaktadır. Allah'ın gösterdiği yol, birlik yoludur. Buna uyanlar, birlik içinde olurlar. Ama kendi kafalarından emirler, yasaklar koyanlar ayrılığa düşerler. Çünkü herkesin ayrı bir düşüncesi vardır. Her toplum başka bir inanç geliştirir. Kimi yıldızlara tapar, kimi ateşi, kimi herhangi bir insanı veya hayvanı tanrılaştırır. Kimi bir şeyi helâl, kimi harâm sayar. Bu çeşitli düşünceler, birbirine zıd inançların, mezheplerin doğmasına, yolların ayrılmasına, insanlar arasında kavgalar, savaşlar çıkmasına neden olur. Ama Allah'ın yolu birlik yoludur. Sağa sola sapmadan dosdoğru Allah'ın yolunda yürüyenler, birlik ve dirlik içinde bulunurlar. Câbir ibn Abdillâh diyor ki: *"Biz, Allah Elçisinin yanında idik. Önüne bir hat çizdi:*

—Bu, Allah'ın doğru yoludur, dedi.

Sonra sağına ve soluna ikişer hat çizdi:

—Bu yolların her biri üzerinde insanları çağıran bir şeytân vardır, dedi. Sonra: 'İşte bu, benim doğru yolumdur, buna uyunuz, başka yollara uymayınız, yoksa sizi Allah'ın yolundan ayırır.' âyetini okudu" [1].

Bu âyette birtakım te'vîllerle Allah'ın söylemediği, dînde olmayan şeyleri dîne sokmanın doğru olmadığına da işâret vardır. Çünkü bu te'vîller, birçok düşünce ayrılığının, mezhebin doğmasına yol açar. Kur'ânı Kerîm'de neler emredilmişse onları yapmalı, neler yasaklanmışsa onlardan uzak durmalı, bunun dışında birtakım şeyleri te'vîllerle dîne sokmaktan kaçınmalıdır. Zaten Allah'ın Elçisi de böyle yapılmasını emretmişlerdir. İbn Ebî Hâtim'in rivâyetine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Hanginiz şu üç âyete uymak hususunda bana bey'at eder (söz verir) *diye sormuş. Sonra: 'Gelin, Rabbinizin size* (neleri) *haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik*

1. İbn Kesîr Muhtasarı, 1/634; İbn Mâce, Mukaddime: 1; hadisi Ahmed ibn Hanbel ve Bezâr da rivâyet etmişlerdir.

korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin...' âyetinden itibaren üçüncü âyetin sonuna dek okumuş ve buyurmuş ki:

"—Kim bunları tam yaparsa onun ecri Allah'a âittir. Kim bunlardan bir şeyi eksik bırakır da Allah ona dünyâda yetişir, onu dünyâda cezâlandırırsa bu, kusurunun cezâsı olur. Ama Allah onun cezâsını âhirete bırakırsa artık onun işi Allah'a kalmıştır. Dilerse onu cezâlandırır, dilerse affeder" [1].

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذ۪ٓي اَحْسَنَ وَتَفْص۪يلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ
هُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾ وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ
مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۙ ﴿١٥٥﴾ اَنْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اُنْزِلَ
الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَاۖ وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ
لَغَافِل۪ينَۙ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْۚ
فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَاۜ سَنَجْزِي الَّذ۪ينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ
الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

154- Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) *tamamlamak, herşeyi açıklamak ve yola iletici ve rahmet olmak üzere Mûsâ'ya Kitâbı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar. 155- İşte bu* (Kur'ân) *da indirdiğimiz mübârek Kitâptır. Ona uyun ve korunun ki size rahmet edilsin. 156-* (Onu size indirdik ki) *"Kitâb, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik" demeyesi-*

1. İbn Kesîr Muhtasarı: 1/634.

niz. 157- Yahut: "Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delîl, hidâyet e rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir? Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü azâbın en kötüsüyle cezâlandıracağız!

Tefsîr:

154 ncü âyette Allah, Mûsâ'ya, yaptığı iyiliği tamamlamak üzere herşeyi açıklayan, hidâyet ve rahmet kaynağı olan Kitâbı verdiğini bildirmektedir.

155-157 nci âyetlerde de Arapların, *"Bizden önce iki zümreye, yani yahûdîlere ve hıristiyanlara Kitâp indirildi ama biz onların Kitâplarını okuyamıyorduk, dillerini bilmiyorduk"* dememeleri, yahut: *"Eğer kendilerine kitâp indirilmiş olsaydı, Kitâp sâhibi olan yahûdî ve hıristiyanlardan daha doğru yolda olurlardı, ama kendilerine bir kitâp indirilmediği için doğru yolu bilemediklerini"* bahane etmemeleri için bu mübârek Kitâbın indirildiği bildirilmekte, Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenlerin, Allah'ın ağır cezâsına çarptırılacakları vurgulanmaktadır.

Burada olduğu gibi Kur'ân'ın birçok âyetinde, Mûsâ'ya verilen Kitâptan sonra Kur'ân'ın indirildiği anlatılır: Bu Sûrenin 90-91 nci âyetleri, Hûd Sûresinin: 17 nci âyeti. Burada topluca dokuz emir sayıdıktan sonra Mûsâ'ya verilen Kitâb'a dikkatin çekilmesi, bu emirlerin, Mûsâ'nın getirdiği Kitâpta da bulunduğuna işârettir. Bunlarla Kitâbı Mukaddes'in on emri arasında ilişki vardır. Böylece iki kitâbın da aynı kaynaktan geldiğine işâret edilmiştir.

"تَمَامًا عَلَى الَّذِى أَحْسَنَ" cümlesi çeşitli anlamlara gelebilir:

"İyilik eden sâlih kula verilen nimet ve ikrâmı tamamlamak üzere Mûsâ'ya Kitâp verdik." Yâhut:

"Teblîğ görevini güzel yapan kula nimet ve ikrâmı tamamlamak üzere Mûsâ'ya Kitâp verdik." Yâhut:

"Mûsâ'ya iyiliği dokunan, yararlı olan ilim ve şerî'ati tamamlamak üzere Kitâp verdik." yâhut:

"Mûsâ'nın, İsrâîloğullarına yaptığı iyilikleri tamamlamak üzere Kitâp verdik."

Bu mânâların hepsi muhtemel olmakla beraber son mânâ daha uygundur.

"كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ : *Biz onların okumasından habersizdik."* cümlesi, Arapların, kendi dillerinde olmadığından daha önceki Kutsal Kitâbı okuyamadıklarını bahane etmemeleri için, bu Kitâbın kendi dillerinde indirildiğini ifade ediyor. Gerçi Araplar, Kitâbı Mukaddes'in bazı konularını ağızdan

ağıza dolaşan anlatımlardan duymuşlardı, onun bazı hikâyelerini ve prensiplerini şifâhî ve dolaylı yollardan işitmişlerdi ama asıl İbrânî dilinde olan Kutsal Kitâbı okuyamıyorlardı. İşte onların, o Kitâbın dilini bilmediklerini, bundan dolayı onu okuyup anlayamadıklarını bahane etmemeleri için bu mübârek (hayırlı, bereketli) Kitâb indirilmiştir. Çünkü bir toplum, Allah'ın sözlerini anlamazsa ondan yararlanamaz. Önemli olan, insanların, Allah'ın sözlerini anlamalarıdır. Bunun için Allah, her millete kendi dilini konuşan bir peyğamber göndermiştir:

"Biz her topluma, kendi diliyle konuşan bir elçi gönderdik ki o elçi onlara (buyruğumuzu) *açıklasın"* [1].

"Ondan önce önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın Kitâbı var. Bu da (kendinden öncekini) *doğrulayan,* (açık) *bir Arapça ile* (gönderilmiş) *bir Kitâptır. Zulmedenleri uyarmak ve güzel davrananlara müjde olmak için* (gönderilmiştir)*"* [2].

"Eğer biz onu, yabancı (dilde) *bir Kur'ân yapsaydık, derlerdi ki: 'Âyetleri,* (anlayacağımız) *biçimde açıklanmalı değil miydi? Yabancı* (bir söz) *ve* (hitâbedilen de) *Arap öyle mi* (Araplara yabancı dille mi hitâbediliyor)*?"* [3].

Yahûdı ve hırıstiyanlar arasındaki mezhep ayrılıklarını gören Araplar, herhalde onları tenkîdetmişler, kendilerine de onlara verilen Kitâp gibi bir kitâp verilmiş olsaydı, kendilerinin onlardan daha doğru yolda olacaklarını söylemişlerdir ki yüce Allah, onların bu sözlerine işaret ederek: *"Eğer o Kitâp bize indirilseydi, biz onlardan daha doğru yolda olurduk."* dememeleri için bu Kitâbı indirdiğini buyurmaktadır.

155-156 ncı âyetlerdeki hitâp zamîrleri, gerçi umum ifade eder ama Kur'ân'ın indiği sırada bunların muhâtabı Araplar idi. Bu âyetler, kendi dillerinde İlâhî bir kitâp gönderilmemiş olanların, sorumlu olmayacaklarına da delâlet etmektedir. Yüce Allah, sözlerini anlayabilmeleri için her millete, kendi dilleriyle konuşan peyğamberler göndermiştir.

Demek ki gelen kitâbı, her milletin anlaması gerekir. Anlamadıktan sonra sorumluluk olmaz. İlk muhâtabı Araplar olduğu için son inen Kitâp, Arapça indirilmiştir. Fakat onun mesajı, evrenseldir, bütün insanlığı kapsar. Öyle ise bütün insanlığın Kitâbı olan Kur'ân'ın herkes tarafından anlaşılması için her milletin diline çevrilmesi gerekir. İlâhî Kitâbın anlaşılması için her dile çevrilmesi, Allah'ın kesin murâdı ve buyruğudur. Çünkü O, Kitâbı, anlaşılması için indirmiştir. Kitâbı indirmekten gaye, anlamadan sözlerini tekrar etmek değildir. *"Biz o Kitâbı, Arapça bir okuma olarak indirdik ki anlayasınız."*

1. İbrâhîm Sûresi: 4.
2. Ahkaf Sûresi: 12.
3. Fussilet Sûresi: 44.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَٓائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ
رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ
قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِي اِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾ اِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا
دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ اِنَّمَا اَمْرُهُمْ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ
يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا وَ
مَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

158- (İnanmak için) *ille meleklerin gelmesini, yâhut Rabbinin gelmesini, ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar? Ama Rabbinin bazı âyetleri geldiği gün, daha önce inanmamış, ya da îmânında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin, biz de beklemekteyiz." 159- Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi, Allah'a kalmıştır. Sonra* (Allah) *onlara yaptıklarını haber verecektir. 160- Kim iyilik getirirse ona, o*(getirdiği)*nin on katı vardır. Kim kötülük getirirse sadece onun dengiyle cezâlandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.*

Tefsîr:

158- Yüce Allah, bu âyette küfür ve ilhâd içinde yüzenlerin, daha ne zaman uyanacaklarını, inkâr ve kınama tarzında soruyor. Allah'ın bu kadar âyetleri, gerçeğin bu kadar açık kanıtları geldikten sonra onlar uyanmak için daha neyi bekliyorlar? Meleklerin, canlarını almağa gelmesini mi, yahut Rabbinin gelmesini mi, ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar? Allah'ın bu âyetleri geldiği zaman daha önce inanmamış, inanarak bir hayır işlememiş kimseye, artık inanmasının bir yararı olmaz. Bunları bildiren yüce Allah, Elçisine: *"Söyle, bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz!"* buyuruyor. Bu söz, gaflet içinde yüzenlere büyük bir tehdîddir.

Rabbin âyetleri nelerdir? Müfessirlere göre bunlar Güneşin batıdan doğması, Deccâlin ve yer hayvanının çıkması gibi Kıyâmet alâmetleridir. Bu alâmetlerin çeşidi, muhtelif hadîslere göre değişir.

Fakat âyette böyle Kıyâmet alâmetlerinin kasdedildiği, hiçbir sağlam delîle dayanmaz. Çünkü âyet, ilk anda Hz. Peyğamber(s.a.v.)in çağdaşı olan müşrikleri uyarmakta, bu alâmetlerin onlara geleceğine işâret etmektedir. O adamlar, dünyânın sonunda olacağı söylenen Kıyâmet alâmetlerini beklemezler. Zaten onları görmeleri de mümkün değildir. Öyle ise bu âyetin işâret ettiği âyetler, Kıyâmetle ilgili değil, o müşriklerin kendi sonlarıyle ilgilidir.

Yüce Allah, onların ölüm hallerine işaret ediyor. Bedenden çıkacak canı, meleklerin gelip aldığı, bu Sûrenin 93 ncü âyetinde olduğu gibi başka âyetlerde de anlatılır. İşte yüce Allah, onları uyarmak için diyor ki: Meleklerin, onların canlarını almağa gelmesini mi bekliyorlar? Tâ hayatlarının sona ereceği; bedenden ayrılan cana gerçeklerin görüneceği; canın Rabbin huzuruna çıkarılacağı; Rabbin ruhlar hakkında hüküm vermek üzere geleceği zamanı mı bekliyorlar? *"Melekler sıra sıra dizili olduğu halde Rabbin gelmiştir"* [1] âyetinde ifade edildiği üzere yüce Allah, Yüce Dîvânda kulları arasında hüküm vermek üzere gelir. O mahkemenin hâkimi bizzat Allah'tır. Daha önce inanıp iyi işler yapmamış olan cana, gözden perde kalkarak Rabbin bâzı âyetlerinin görüneceği zaman inanmasının bir yararı olmaz. Çünkü artık kişinin irâdesi elden gitmiş, iş işten geçmiş, dünyâ hayâtı sona ermiştir.

159 ncu âyette: *"Dinlerini parça parça eden kimselerle senin hiçbir ilişkin yok"* buyuruluyor ve onların işinin Allah'a çıkarılacağı, Allah'ın, onlara dünyâda iken neler yapmış olduklarını haber vereceği anlatılıyor.

Kur'ân'ın indiği çağda dinlerini parçalayanlar, Kur'ân'ın ilk muhâtabı olan Araplardır. Kasıt Mekkelilerdir. Onlar dinî birliklerini bozmuşlar, çeşitli inançlar ortaya çıkarmışlardı. Kur'ân indiği zaman Arap kabîlelerinin dinî görünümü, onlar arasında dîn birliğinin olmadığını gösterir. Her kabîlenin, her boyun ayrı putu, tapınağı vardı.

Müfessirler, âyetin, ileride ortaya çıkacak çeşitli İslâm fırkalarına, sürtüşmelere işaret olduğunu söylerler [2]. Şüphesiz âyetin anlamı, her çağda zuhur edecek, İslâmın ruhuna aykırı fırkaları da kapsar. Tevhîdi bozan, İslâm dîninin sâf, temiz, kolay aslını çeşitli te'vîllerle yozlaştıranlar ile Allah Elçisinin bir ilişkisi yoktur. Ama âyetin ilk muhâtabı, Mekke müşrikleridir ve asıl kasıt da onların dinde ayrılığa düşmelerini, birliği bozmalarını kınamaktır.

1. Fecr Sûresi: 22
2. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 8/105; İbn Kesîr Muhtasarı: 1/637.

160- Bir iyilik yapana on kat sevâp verileceğini, kötülük yapanın, sadece yaptığı kötülük kadar cezâlandırılacağını bildiren 160 ncı âyet, insanları iyiliğe teşvîk etmektedir.

قُلْ اِنَّن۪ي هَدٰين۪ي رَبّ۪ٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۚ د۪ينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًاۚ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ اِنَّ صَلَات۪ي وَنُسُك۪ي وَمَحْيَايَ وَمَمَات۪ي
لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٦٢﴾ لَا شَر۪يكَ لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٦٣﴾
قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغ۪ي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍۜ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا
عَلَيْهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ
الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْۜ اِنَّ رَبَّكَ
سَر۪يعُ الْعِقَابِۘ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٦٥﴾

161- De ki: "Rabbim, beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrâhîm'in dînine. O, ortak koşanlardan değildi." 162- De ki: "Benim namazım, ibâdetim, hayâtım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah'a âittir." 163- O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim." 164- De ki: "Allah, herşeyin Rabbi iken ben O'ndan başka Rab mi arayayım? Herkesin kazandığı (günâh), *yalnız kendi aleyhinedir. Kendi* (günâh) *yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının* (günâh) *yükünü taşımaz. sonra dönüşünüz Rabbinizedir;* (O), *ayrılığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir." 165- Sizi yeryüzünün halîfeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur." Doğrusu Rabbin, cezâsı çabuk olandır ve O, bağışlayan, esirgeyendir.*

Tefsîr:

161- Yüce Allah, birliğine, yegâne kudret ve tasarruf sâhibi olduğuna dair çeşitli delîller getirdikten sonra Elçisine, müşrikleri red için, Rabbinin kendisini dosdoğru yola, değerli (yahut sağlam) dine, Allah'ı birleyen, O'na ortaklar koşmayan İbrâhîm dinine ilettiğini; yalnız Allah için namaz kılıp ibâdet edeceğini; kurban keseceğini; Allah için yaşayıp Allah için öleceğini; hayâtında da, ölümünde de O'ndan başka Rab tanımayacağını; Allah'ın ortağı olmadığını ve O'na ilk önce kendisinin teslîm olduğunu söylemesini emrediyor.

Müşrikler putlara tapıyor, onlar adına kurban kesiyorlardı. Yüce Alah, Peyğamberine yalnız Alah'a ibâdet edileceğini ve yalnız O'nun adına kurban kesileceğini, yaşamının ve ölümünün yalnız Allah'ın elinde ve O'nun yaratmasıyle olduğunu söylemesini buyuruyor. Bu suretle putlara ibâdet edilemeyeceğini, Allah'tan başka hiçbir şeyde yaşatma, öldürme gücü bulunmadığını, güçsüz varlıklara tapılamayacağını anlatıyor.

Bu ümmet içerisinde Resûl, Allah'a teslîm olanların ilkidir. İslâm olma emri ilk defa ona gelmiş ve bu emre ilk uyan o olmuştur. *"Millete İbrâhîm"*, İbrâhîm'in dîni demektir. Şirkten uzak, Allah'ı birleme, yalnız O'na ibadet etme dinidir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi Araplar arasında yalnız Allah'a tapan bazı kimseler vardı ki bunlara hanîf denirdi. Bunlar, kendilerinin, İbrâhîm dîninden olduklarını söylerlerdi. Gelen rivâyetlerden anlaşılıyor ki *İbrâhîm milleti* ta'bîri, Araplar arasında kullanılıyordu. Kur'ânı Kerîm, İbrâhîm'i kendilerinin atası bilen, onu taklîdettiklerini söyleyen müşriklere, İbrâhîm dininin, puta tapma değil, yalnız Allah'a kulluk etme dîni olduğunu, İbrâhîmin, Allah'a ortak koşanlardan olmadığını çeşitli vesilelerle hatırlatmaktadır.

164- Elçisine: *"Herşeyin Rabbi Allah iken ben O'ndan başka Rab mi arayayım?"* demesini emreden yüce Allah, herkesin yaptığı günâhın, kendi aleyhine olduğunu, hiç kimsenin, bir başkasının günâh yükünü çekemeyeceğini, herkesin Allah'ın huzuruna çıkacağını, burada ayrılığa düştükleri şeylerin içyüzünü Allah'ın onlara haber vereceğini bildiriyor.

165- İnsanları yeryüzünün halîfeleri kıldığını, dünyâda verdiği nimetleri, yerine harcayıp harcamadıklarını denemek için insanları bazı hususlarda birbirinden üstün kıldığını söylüyor ve Allah'ın, hesâbı çabuk gören, çok bağışlayan, çok esirgeyen olduğunu vurguluyor.

Bu âyetteki "جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِ *: Sizi yeryüzünde halîfeler kıldı."* cümlesi, üç şekilde açıklanır:

1) Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)i, peyğamberlerin hâtemi kılmıştır. Ümmeti de diğer ümmetlerin halefidir, onların yerine geçmiş son ümmettir.

2) Sizi birbiri ardınca gelen nesiller yaptı.

3) Sizi, Allah'ın, yeryüzündeki halîfeleri yaptı. Yeryüzünde hâkim olur, yönetirsiniz.

Kanâatimize göre âyetin ruhuna en uygun mânâ, sonuncusudur. Kasıt da sadece müslümanlar değil, genel olarak bütün insanlıktır. Nitekim bu ifâdenin ardından gelen *"Kiminizi kiminizden derecelerle üstün kıldı"* cümlesi de hitâbın, bütün insanlara yönelik olduğunu kanıtlar. Allah insanları, yeryüzünde kendisinin halîfeleri yapmıştır. Allah'ın halîfesi kılınan insanlar, Allah adına yeryüzüne hâkim olmakta, tasarruf etmektedirler. İnsanın, Allah'ın halîfesi kılınması, ona verilen değer ve şerefin göstergesidir.

"وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ : *Kiminizi kiminizden derecelerle üstün kıldı"* : Allah, şerefte, akılda, malda, mevkide insanların bazılarını diğer bazılarından üstün (farklı) kılmıştır. Kimi güzel, kimi çirkin; kimi zekî, kimi bön; kiminin geçimi bol, kiminin dar; kiminin mevkii yüksek, kimi de mevkiinden duyar âr.

Allah insanları nimetlerde birbirinden üstün yapmıştır ki onları sınasın, verdiği nimetleri yerinde kullanıp kullanmadıklarını bildiği halde bunu fi'len de görsün. Allah insanı denemeden de, vereceği nimeti nasıl kullanacağını bilir ama sorumlu olması için insanın denenmesi, Allah'ın hikmeti gereğidir. Dünyânın imarı, dünyâ düzeninin devamı, insanların bazı hususlarda birbirlerinden farklı, üstün olmalarına ve bu nimetlerde denenmelerine bağlıdır. Allah'ın doğadaki yasası böyledir.

Sosyal tabakalar, toplum yapısının temel taşlarıdır. Bunlar birbirine lâzımdır. Toplumda başkan, yönetici, me'mur lâzım olduğu gibi esnâf, işçi de lâzımdır. Me'murların ve işçilerin de çeşitleri vardır. Eğer insanlar birbirine muhtâc olmasalar çalışmazlar. Yönetici, me'mura, işçiye; işçi işverene, fabrikatöre; işveren işçiye; zengin fakîre, fakîr de zengine muhtaçtır. Me'murun ihtiyâcı olmasa ne diye çalışsın? İşverenin işçiye ihtiyâcı olmasa niçin ona para versin? İşte yüce Allah, toplumun sosyal tabakaları arasındaki farkların hikmetini ve her kesimin birbirine lüzum ve gereğini Zuhruf Sûresinin 32 nci âyetinde şöyle belirtiyor: *"Dünyâ hayâtında onların geçimliklerini aralarında biz taksîm ettik ve onlardan kimini ötekine derece derece üstün kıldık ki biri diğerine iş gördürebilisin."*

İnsan malında, mevkiinde, sağlığında, güzelliğinde, akıl ve zekâsında, hasılı kendisine verilen nimetlerin hepsinde denendiğini ve bir gün bunlardan hesap vereceğini unutmamalıdır. Bu gerçeği vurgulamak için âyetin sonunda Allah'ın, çabuk hesap gören olduğu yanında affının ve rahmetinin bolluğu da hatırlatılmaktadır. Bu demektir ki Allah, buyruğuna aykırı davrananların hesabını çabuk görür; gösterdiği yolda giden kullarına karşı da af ve merhamet sahibidir.

Allah'ın af ve rahmeti, azâbından fazladır. Cezâsını bildiren tek kelimeye karşılık merhametini bildiren iki sıfatı: *"ğafûr* (çok bağışlayıcı), *rahîm* (çok merhametli, çok esirgeyen) sıfatları anılmıştır.

Ebûhüreyre (r.a.) Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu anlatmıştır: *"Eğer mü'min, Allah'ın yanında bulunan cezâyı bilseydi, hiç kimse O'nun cennetini ummazdı. Kâfir de Allah'ın yanında bulunan rahmetin derecesini bilseydi, hiç kimse cennetten ümit kesmezdi."* [1], *"Allah, yüz rahmet yaratmış, birini yaratıklarına vermiş, —yaratıklar onunla birbirlerine acırlar— doksandokuz rahmeti de kendi yanında bırakmıştır."* [2]

Bu Sûrede Getirilen Başlıca Prensipler:

Sûrenin inanç, ahlâk ve yüksek âdâba ilişkin genel prensipleri, 151-153 ncü âyetlerdeki on emirde belirtilmiştir ki bunlar şöyledir:

1- Allah'a hiçbirşeyi ortak koşmayıp yalnız O'na kulluk etmek,

2- Ana-babaya iyilik etmek,

3- Fakirlik korkusuyla çocuk öldürmemek, herkesin rızkını Allah'ın verdiğine inanmak,

4- Açık ve kapalı fuhuştan, gizli ve açık her türlü kötülüklerden uzak durmak,

5- Hiçbir masum cana kıymamak,

6- Yetîmin malına, hakkına tecâvüz etmemek, yetîm erginlik çağına erinceye dek onun emanet malını iyi korumak, mümkün ise artırmağa çalışmak, fakat asla zimmete geçirmemek,

7- Ölçü ve tartıyı tam yapmak, alım satımda hîle yapmamak,

8- Doğru söylemek, söylenecek söz, akrabanın -hattâ anne babanın ve kendi nefsinin- aleyhinde olsa dahi doğruluktan ayrılmamak,

9- Verilen sözde durmak, randevuya riâyet etmek. Gerek Peyğamber(s.a.v.)e yapılan bey'atle Allah'a verilen sözün, gerek Allah'ın gözetiminde insanlara verilen sözlerin gereğini yerine getirmek, va'dden caymamak

10- Allah'ın Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyettiği dinî prensiplere aynen uymak, bunlardan ayrı yollara sapıp ayrılıklara düşmemek, tevhîd dîninin sağladığı birlik ve bütünlüğü bozmamak.

1. Müslim, Tevbe: 23; Tirmizî, Daavât: 99; İbn Hanbel, Musned: 2/334, 397, 484.
2. Müslim, Tevbe: 17-22; İbn Mâce, Zühd: 35; Dârimî, Rikak: 69; İbn Hanbel, Musned: 2/433, 514.

Bunlardan ayrı olarak sûredeki başlıca genel prensipleri şu maddeler altında toplayabiliriz:

11- Allah'ın gönderdiği tevhîd dininin özüne sarılmak, birlik ve beraberlik getirir. İndî görüşlerle ayrıntılara dalmak, Peyğamber'in gösterdiği birlik yolundan ayrılmak; dini parçalamak, tek yolu bırakıp başka başka yollara sapmak demektir. Böyle çeşitli yorumlarla ayrı ayrı akımlara, mezheplere tabi olmak toplum birliğini bozar. Böyleleri tevhîd dininin özünden ayrılmış olurlar :*''Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara, yaptıklarını haber verecektir.''* (âyet: 159) Tafsîlât için bu âyetin tefsîrine bakınız.

12- İnsanların saâdet ve şekavetleri (mutluluk ve bahtsızlıkları), içsel ve bedensel eylemlerine bağlıdır. Eylemlerin cezâsı, bunların ruhtaki etkilerine göredir. Birçok âyetin içeriğinden anlaşılan bu gerçek, özellikle 139 ncu âyette daha açık ifade edilmektedir: *''Bu vasıflarından (nitelendirmelerinden) dolayı Allah onların cezâsını verecektir.''*

Her canın sıfatları, âhirette onu yücelerde veya esfel-i sâfilîn'de tutar. Nasıl yoğunluğu hafif cisimler, ağır cisimlerin üzerine çıkarsa, yüce sıfatların sahibi can da düşük, sakil sıfat sahibi nefislerin üstünde olur.

Esasen cezâ, kişinin inanç ve eylemlerinin, ruhundaki etkisinden kaynaklanır. Âyette vasf, masdar olduğu için buna bir ma'mûl (tümleç) takdir etmek gerekir. Sözün takdiri şöyledir: ''Allâh, onların ibâdette, din konularında, Allah'a ortak koşmalarının; yahut dillerinin yalan nitelendirmesiyle şu helâldir, şu haramdır gibi sözlerle Allah'ın üstüne helâl haram iftirâ etmelerinin cezâsını verecektir.'' Yalan söyleyen kimse için, ''Dili yalan vasfediyor'' denilir. ''Gözü büyü vasfediyor'' sözü de sözü edilen insanın gözünün büyüleyici olduğunu anlatır.

İmdi bu âyette de dillerinin nitelendirmesiyle Allah'a şirk koşmaları, kendi kendilerine koydukları hükümleri Allah'ın emir ve yasağı, helâl ve haramı diye nitelendirenleri Allah'ın cezâlandıracağı buyuruluyor. Aslında cezalandırma, sözlerin ve eylemlerin etkisinden ileri gelir. Daha açık bir ifade ile: kişinin diliyle, uzuvlarıyle yaptığı eylemler, ya da içine attığı, uygulamak için fırsat kolladığı kararlı düşünceler, onun uhrevî mükâfât veya cezâsı haline dönüşecektir. Ayrıntı için 70 nci âyetin tefsîrine bakınız.

Allah adâleti gereği, kötülüğü misliyle cezâlandırır, kerem ve rahmeti gereği olarak da iyiliği on katıyle ödüllendirir. Cezânın suçtan ağır olması zulümdür. Allah zulümden münezzehtir. Dilerse kulunu cezalandırmaz, affeder. Ama cezalandıracaksa, onun yaptığına denk bir ceza verir. *''Kim iyilik getirirse ona, o*(getirdiği)*nin on katı ödül vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezâlandırılır, onlar haksızlığa uğratılmazlar.''* (âyet: 160)

14- Her insanın yaptığı iyiliklerin karşılığı kendisine âidolduğu gibi kötülüklerinin cezâsı da kendisine âittir. Her fert, kendi yaptığının karşılığını görür. Kimse, başka birinin iyilikleriyle kurtulmaz, başkasının, kendisinin sebebolmadığı kötülükleriyle de ceza görmez: *"Herkesin kazandığı, yalnız kendisine âittir. Kendi* (günâh) *yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının* (günâh) *yükünü taşımaz."*

15- Kişi bedensel eylemlerinden ötürü cezalandırılacağı gibi, içine yerleştirdiği, atmak için çaba harcamadığı, uygulamağa kararlı düşüncelerinden ötürü de cezâ görür. Bundan dolayı: *"Günâhın açığını da, gizlisini de bırakın! Günâh kazananlar, yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir."* (âyet: 120) buyurulmaktadır. Zaten bedensel eylemlerin, ibâdetlerin asıl amacı, içi temizlemektir. Bu eylemler, bir kalb ve gönül eylemi olan îmâna dayanmazsa, Allah katında bir değer kazanmaz.

16- İnsanlar kendi irâde ve düşünceleriyle hareket ederler ama, tüm davranışları genel Tanrısal yasaların çerçevesinde olur, bu yasaların dışına çıkamazlar. Kendi cüz'î irâdeleri bakımından serbest, fakat İlâhî yasalar bakımından mecburdurlar. İnsanın annesini, babasını, doğacağı âile ve ortamı , vücut yapısını, kabiliyyetini, özelliklerini seçmesi kendi elinde değildir. Bunlar İlâhî genel yasalarca belirlenmiştir. Bu bakımdan insan mecburdur. Fakat kendi düşünceleriyle yaptığı eylemlerinde serbesttir. İşte birinci alandaki olaylardan ötürü insan sorumlu değil, fakat bunun içinde belirlenmiş küçük bir alanda kendi düşüncesine dayalı eylemlerden ötürü insan sorumludur.

Yüce Allah, kâinâtta herşeyi sebep-sonuç zinciriyle birbirine bağlamıştır. Evrende raslantı yoktur. Her varlık ve olay ince kanunların düzenlemesi ve yönetimi sonucudur. İşte biz buna takdîr diyoruz. Kulun içinden geçirdiği düşünceler, bu düşüncelerin sonunda vücut bulan eylemler de Allah'ın yasaları çerçevesinde, yani O'nun takdiriyle olmaktadır. Bundan dolayı hidâyet ve dalâlet kulun sorumlu olduğu eylemlerden ise de yine Allah'ın takdiriyle olur. Zira O'nun takdiri, tüm varlıklar âlemini kuşatıcı bilgisi dışında kalan hiçbirşey yoktur. *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun göğsünü İslâma açar."* (âyet: 124), *"İşte kazandıkları*(günâhları)*ndan ötürü zâlimleri böyle birbiri ardına takarız..."* (129), "(Allah'a) *ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah isteseydi ne biz ne de babalarımız ortak koşmazdık.' Onlardan önceki yalanlayanlar da öyle demişlerdi de sonunda azâbımızı tadmışlardı. De ki: 'Yanınızda bize çıkar*(ıp göster)*eceğiniz bir bilgi var mı? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz'! De ki: 'Üstün delîl, Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi'."* (148-149)ncu âyetlerin tefsîrine bakınız.

İşte Allah'ın, inkârcıların kalblerini mühürlemesi, kulaklarına ağırlık koyup,

önlerine perde çekmesi gibi tabirler, hep onların yaşadıkları ortamda kazandıkları düşüncelerin, ön yargıların, muhakemelerini, serbest düşünme yeteneklerini örttüğünü anlatmaktadır. Allah'ın saptırması, hâşâ doğru yolda olan insanı eğri yollara düşürmesi değil; eğri yollara sapmış, Hak Elçisinin doğru yol çağırısını kabul etmeyen; sapıkların içinde kalmayı yeğleyen insanları, o hallerine bırakması, onları doğru yola girmeğe zorlamaması demektir.

17- Allah'ın, insanların eylemlerini gözlerinde süslemesi: (âyet: 108), insanları birbirleriyle denemesi: (âyet: 53), her kentte halka tuzaklar kuran, kötülükler yapan suçlu büyükler, beğler, önderler var etmesi (âyet: 123), fırkalara bölüp birbirine düşürmesi, hınçlarını birbirine taddırması: (âyet: 65), zâlimleri birbirinin ardına takması: (âyet: 129) ve bu anlamda diğer âyetler, hep Allah'ın yarattığı toplumsal ve psikolojik genel yasalar sonucunda oluşan olaylara işarettir.

18- İnanç, ancak kesin bilgi üzerine kurulmalıdır. Zan üzerine kurulan inanç çürüktür. Sûrede bu hususlar gönülde kuşku bırakmayacak derecede açık âyetlerle îzâh edilmiştir.

19- Dinde taklîd bâtıldır. Çünkü taklid, bilinçli, basiret üzre harekete engeldir. Dininde bilinçli, basiretli değil, âilesinden toplumundan ya da hocasından öğrendiği geleneklere göre hareket edenler, kesin kanıt sahibi değillerdir. Oysa Allah, Elçisinin ve ona uyanların, birer gelenekçi değil, bilinçli hareket eden basiretli insanlar olduklarını bildirmektedir: *"De ki: 'İşte benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar...' Allah'ın* (şânı yücedir), *ben ortak koşanlardan değilim."* (Yûsuf Suresi: 108)

Bu âyette bilinçsiz olarak, körü körüne atalarını taklideden müşriklere tariz vardır. İşte mukallid müslüman, Peyğamber(s.a.v.)e tabi olan basiretli mü'minler sınıfına girmemiştir. Bu sûrede ve öteki Kur'ân sûrelerinde Peyğamber'e vahyedilenlerin ilim, açık kesin kanıtlar, belgeler olduğunu vurgulayan âyetler ve bu anlamdaki hadisler taklidi reddetmekte; yüce Allah, mukallid müşrikleri sağırlık, körlük ve düşüncesizlikle nitelendirmektedir.

20- Helâl ve haram ancak Allah'ın emri ve o emirleri açıklayan peyğamber beyanı ile sabit olur. Bunun dışında hiç kimsenin Allah adına yasaklar koymağa, ya da Allah'ın koyduğu yasağı kaldırmaya hakkı yoktur. Kendi görüşü, bâtıl kıyası ve içtihadı ile yasaklar koyan kimse Allah'a iftira etmiş, onun gösterdiği geniş yolu daraltmış, böylece kendisini sıkıntıya soktuğu gibi toplumunu da bid'at sapıklığına düşürmüş olur. Böyleleri tıpkı koydukları hükümleri Allah'ın buyruğu sayan müşriklerin durumuna düşerler. Bu hususta 136-140 ncı âyetlerin tefsirine bakınız.

21- Allah sadece dört tür eti haram kılmıştır. Haram etlerin sadece dört olduğu da " إنّما *: yalnız ve ancak"* hasr edatı ile vurgulanmıştır: *"De ki: 'Ben,*

bana vahyolunanda (bu harâm dedikleriniz) *yiyen kimse için harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut domuz eti - ki pistir-, ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir fısk* (hayvan) *olursa başka* (bunlar haramdır) *Ama kim çaresiz kalırsa,* (başkasının hakkına) *saldırmamak ve* (zarûret) *sınır*(ın)*ı aşmamak üzere* (bunlardan yiyebilir). *Çünkü Rabbin, bağışlayandır, esirgeyendir." (âyet: 145)*

22- Âyette belirtildiği üzre bu haram da normal zamanlar içindir. Zorunlu hallerde bu haram olan şeyleri, ölçülü biçimde, zorunluluk sınırını aşmamak kaydıyla yemek de mübâh olur.

23- Seyâhat edip yer görmek, eski milletlerin kalıntılarına bakıp ibret almak da Kur'ân'ın buyruklarındandır. *"De ki: 'Yeryüzünde yürüyün, yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün'!"* âyeti, genel hükmüyle seyâhati farz kılmaktadır. Fakat Zemahşerî ve Beydâvî, bu tür seyâhat emirlerinin gereklik değil, ibâha ifade ettiğini söylerler. Gerçi burada âyetin kasdı, müşrikleri, gezip harabelerini gördükleri eski milletlerin başlarına gelen olayları düşünerek ibret almağa yöneltmektir, mutlaka sefer etmeyi emretmek değildir ama birçok âyette bu seyâhat emri tekrarlanmaktadır: Meselâ Nahl: 36, Neml: 69, 'Ankebût: 20, Rûm: 42 nci âyetlerde.

Âl-i 'İmrân: 137 nci, Rûm: 42 nci âyette hitâb mü'minleredir. Tevbe ve Tahrîm sûrelerinde ise seyâhat eden mü'minler övülmektedir: "(Allah ile bu kârlı alışverişi yapanlar) *Tevbe eden, ibâdet eden, hamdeden, seyâhat eden, rükû' eden, secde eden, iyiliği emredip kötülükten meneden ve Allah'ın sınırlarını koruyan insanlardır. O mü'minleri müjdele."* (Tevbe: 112), *"O* (Peygamber) *sizi boşarsa belki de Rabbi ona,* (sizin yerinize) *sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a veren, inanan, gönülden itâat eden, tevbe eden, seyâhat eden dul ve bâkire eşler verir."* (Tahrîm: 5).

24- Geçmiş milletlerin ahvâlini, tarihini, kalıntılarını, zulüm ve fesatlarının kendilerini nasıl bir sonuca götürdüğünü inceleyip bunlardan ibret almak da bu sûrenin getirdiği prensiplerdendir. Buna göre arkeolojik kazılar yapmak, tarihî araştırmalarda bulunmak Kurân'ın öğütleri arasındadır.

Hac Sûresinin 46 ncı âyetinde seferin amacı ve yararı, insan bilgi ve görgüsünü artırmaktaki rolü gayet vecîz biçimde ifade edilmiştir: *"Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki düşünecekleri kalbleri, işitecekleri kulakları olsun? Zîra gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalbler kör olur."*

Âl-i 'İmrân Sûresinin 137 nci âyetinde seferin, Allah'ın, toplumlara hakim kıldığı sosyolojik yasalarını öğrenmeğe yardım edeceğine işaret edilmiştir: *"Sizden önce*(ki toplumlara uyguladığımız) *yasalar gelip geçti. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğunu görün."*

‘Ankebût Sûresinin 20 nci âyetinde de seferin çok önemli başka bir yararına işaret edilmektedir: *“Yeryüzünde gezip dolaşın da bakın Allah, yaratmağa nasıl başlamış, sonra O, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü O, herşeye kadirdir.”* Bu âyet, insanları dünyânın nasıl yaratıldığını incelemeğe, evrenin oluşumunu araştırmağa yöneltmektedir. Allah’ın şu sonsuz evreni nasıl ince kanunlarla yarattığı kavranırsa, âhiret hayâtını yaratacağı daha iyi anlaşılır.

Bakıp incelemek ve ibret almak için seferin farz olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat böyle bir amaç olmadan sırf gezmek için seferin farz veya mübâh olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Sözün özü şudur: Aslında mübâh olan seferin hükmü, yapıldığı amaca göre değişir. İnceleme ve ibret alma gibi şer‘î bir amaç için sefer farzdır. Bilgi ve görgüyü artırmak amacıyle sefer menduptur. Öğrenmesi farz olan bilgiyi öğrenmek için sefer herkese farzdır. Toplumun selâmet ve kalkınması için gerekli bilgiyi öğrenmek amacıyle sefer, farz-ı kifâyedir. Toplum içinde hiçbir kimse bu bilgiyi öğrenmek için sefer etmez de toplum geriliğe, perişanlığa, hattâ bağımsızlığını kaybetme tehlikesine maruz kalırsa toplumun her ferdi bundan sorumlu olur. Haram ya da mekrûh bir işi yapmak için sefer etmek ise harâm veya mekrûhtur. Fısk ve fuhuş için Avrupa’ya gitmek gibi.

25- Zulüm, milletlerin helâkine sebebolur. Zâlim milletler, bütün güçlerine rağmen sonunda yok olup gitmişlerdir: *“Böylece zulmeden milletin ardı kesildi. ‘Âlemlerin Rabbi Allah’a hamdolsun!”* (âyet: 45), *“Zâlim toplumdan başkası mı helâk edilir?”* (âyet: 47) Îman ve adâlet ise güvenlik, mutluluk ve başarı vesilesidir: *“İnananlar ve imanlarını bir zulüm ile bulamayanlar...İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”* (âyet: 83)

26- Sûrede, bilgiyi artırmağa, özellikle botanik, zirâat ve tabiat ilimlerini, biyolojiyi, üreme yasalarını öğrenmeğe teşvîk vardır: *“Dâneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah’tır. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. O halde nasıl* (yalnız O’na kulluktan) *çevriliyorsunuz?”*

“O’dur ki size gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir filiz çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş dâneler, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin ve nar bahçeleri çıkarıyoruz. Bunların kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvasına bakın: meyva verirken ve olgunlaştığı zaman. Şüphesiz bu size gösterilenlerde, inananlar toplumu için elbette çok ibret vardır.” (âyet: 99).

27- Hayvan türlerinin tabi olduğu toplumsal yasaları incelemeğe de teşvîk edilmektedir: *“Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyle uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi birer ümmet* (toplum) *olmasın.”* (âyet: 38).

Bu âyet, hayvanların da insanlar gibi toplumsal yasalara tabi olduğunu bildirmektedir. Gerçekten de öyledir. Basit sandığımız karıncalar, haşereler, topluca hareket etmekte, çekirgeler, serçeler, arılar liderlerinin önderliğinde birlikte uçup konmakta, aynı tür balıklar, yabandaki aynı tür hayvanlar hep cemâat yasalarıyla hareket etmektedirler. Hz. Peyğamber (s.a.v.), bu âyetten köpeklerin öldürülmesinin yasak olduğu anlamını çıkarmış: *"Köpekler de diğer toplumlar gibi bir toplum olmasaydı, onların öldürülmesini emrederdim."* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Edâhî: 22; Tirmizî, Sayd: 16, 17; Nesâ'î, Sayd: 10; İbn Mâce, Sayd: 2; Dârimî, Sayd: 3; İbn Hanbel, Musned: 4/85, 5/54, 56, 57).

Hanım sahâbîlerden biri de bu âyetten hayvanlara acımanın, onlara iyi davranmanın farz, işkence etmenin ise haram olduğu anlamını çıkarmıştır.

28- Jinokolojiyi öğrenmeğe de teşvîk vardır: *"O'dur ki sizi bir tek nefisten inşâ etti. Sizin için bir kalış ve bir emanet olarak konuluş yeri ve süresi vardır. Gerçekten biz, anlayan bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık."* (âyet: 98).

29- Coğrafya ve astronomi ilmini öğrenmeğe de teşvîk vardır: *"O'dur ki karanın ve denizin karanlıklarında yolu bulmanız için size yıldızları yarattı. Gerçekten biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık."* (âyet: 97).

Bu tabiat yasalarının her birine Allah'ın, insanlara bir lutuf ve nimeti olarak işaret eden her âyetin: *"Biz, bilen, anlayan, düşünen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık!"* ifadesiyle bitirilmesi, işaret edilen bu tabiat yasalarını, varlıklarını dikkatlice incelemeğe yöneltmekten başka bir şey değildir. Özellikle buralarda açıklandığı bildirilen *"âyetler"* Kur'ân âyetleri olduğu gibi bundan daha muhtemel olarak da bu tabiat varlıklarıdır. Kur'ân, tabiat varlıklarının her birini Allah'ın birer âyeti olarak ele almakta ve bunları ibretle incelemeği, bunların tabi olduğu yaratma yasalarını araştırıp öğrenmeyi ve böylece bunları bu düzen içinde yaratan Allah'a daha bir gönülden bağlanmayı öğütlemektedir.

30- Dünya hayatı, âhirete nisbetle bir oyuncak durumunda kalır: *"Dünyâ hayâtı, sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette âhiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?"* (âyet: 32) Dünyâ varlığının fazla bir değeri yoktur. Bu dünyâya gelişten gaye, buna bağlanıp kalmak değildir. Dünyâ, ruh için bir olgunlaşma okulu durumundadır. İmdi buranın bir olgunlaşma âlemi olduğunu unutup da tüm çabasını dünyâ toplamağa, zengin olmağa, şöhret ve mevki kazanmağa harcayan, âhireti hiç düşünmeyen kimse, ruhunu olgunlaştıramaz, alçaltır, manevî yeteneklerini köreltir. Ebedî hayâtında ruhunu cehennemin tutsağı yapar. Halbuki dört

elle sarıldığı şu dünyâ hayâtı, ebedî âhiret hayâtına göre bir oyuncak, bir eğlence demektir. Büyük düşünce sahipleri, peyğamberler, filozoflar kendilerini bu eğlence hayatına kaptırmazlar. Buna kapılanlar, çocuk gibi oyuncaklarla meşgul olmayı yeğleyen, onu kemâl sanan kimselerdir. Fakat dünyâyı gaye değil, ebedî hayâtı kazanmanın vasıtası bilen, âhireti kazanmakta gerekli ibadeti huzur ile yapabilmek için de dünyada rahat ve huzur ile yaşama şartlarını temine çalışan ve elde ettiği dünya nimetlerini, ihtiyacı için harcama yanında, âhireti kazanma yolunda da sarfeden kimse, bu dünyâyı onardığı gibi âhiret hayatını da imar etmiş olur. Hem dünyâda -âhirettekilere oranla- oyuncak durumunda bulunan nimetlerden yararlanır, hem de âhirette ebedî nimet ve ikrâma erer.

31- Müslümanlar, müşriklerin taptıkları, kutsallaştırdıkları şeylere sövmekten kaçınmalıdırlar ki, müşrikler de gazaba kapılıp Allah'a sövmesinler. Lanet etmek, sövmek, müslümanın diline yakışmaz. Kendisi asla sövmeyen, lanet okumayan, hakaret etmeyen (Buhârî, Edeb: 38-44; İbn Hanbel, Musned: 3/126, 144, 158) Peyğamber (s.a.v.): *"Mü'min taşlayıcı, lanet okuyucu, kötü dilli olmaz!"* demiştir (Tirmizî, Birr: 48; el-Mustedrek, Îmân: 1/12; İbn Hanbel, Musned: 1/405, 416).

Birinin inancına sövmek, bir yarar sağlamayacağı gibi üstelik onun da müslümanın taptığı Allah'a, bağlandığı mukaddesâta sövmesine neden olur. Bunun için yüce Allah: *"Siz onların, Allah'tan başka yalvardıkları şeylere sövmeyin ki onlar da cehâletle sınırı aşıp Allah'a sövmesinler..."* (âyet: 108) buyurmuştur. Demek ki irşâd, başkalarının inancına hakaret ile değil, hikmet ve iknâ metoduyla yapılmalıdır.

32- Üstünlük servette, soyda, mevkide değil, ruhsal değerde ve yeteneklerdedir. *"Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: 'Allah, aramızdan şunlara mı lutfu lâyik gördü?' desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?"* (âyet: 53). Herkesin içini, kemâl ve ihlâsını Allah bilir. İnsanların değerlendirmesiyle, gerçek değer bilinmez. Gerçek değer, şekilde, görüntüde değil, gönüldedir. Gönüle muttali olan da yalnız Allah'tır. Kimin gönülden kendisine bağlı, halis mü'min olduğunu yalnız O bilir. Nice velî sanılan, Allah nezdinde şeytan ve nice pejmürde, değersiz görülen, hattâ fâsık sayılan da Allah katında değerli olabilir. Göğüslerdeki düşüncelere vakıf olan Allah, hiçbir kulunu rahmetinden uzak tutmaz.

33- Allah, verdiği nimetlerle, yeryüzünün hakimleri kıldığı, yahut birbiri ardınca, nöbetleşe, kâh birini, kâh ötekini dünya mülküne sahib kıldığı insanları birbiriyle dener. Kimine mülk verir, kimine sağlık, kimine güzellik, kimine beden gücü, kimine daha çok akıl verir. Kiminin mevkiini diğerlerinden üstün yapar. Allah, kullarını, verdiği bu imkânlarla dener, onların bu

imkânlar içinde diğerlerine karşı nasıl davrandıklarına bakar. İnsanları birbiriyle sınar. Zengini, fakirlere karşı davranışıyle; fakiri, zenginlere karşı taşıdığı duygularıyle; güçlüyü zayıf ile; zayıfı güçlü ile; âlimi, ilimden yoksun kalanlarla; yöneticiyi halk ile dener. Kendisine verilen imkânları kötü kullananları al aşağı eder; uslanıp düzelenleri de affeder, imkânlara kavuşturur: *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezâsı çabuk olandır ve O, bağışlayan, esirgeyendir"* (âyet: 165), *"...Bir millet, kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez..."* (Ra'd Sûresi: 11).

34- Sâdık tevbe ve sâlih amel, Allah'ın rahmet ve mağfiretine sebebolur. Çünkü Allah, yaratıklarına rahmeti (onlara acımayı) üstüne almış, bunu prensip edinmiştir. Fakat O'nun rahmeti, samimî olarak günâhından dönüp uslananlara yöneliktir: *"Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazdı (kendisine öngördü) ki: Sizden kim, cehâletle bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, uslanırsa muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir."* (âyet: 54).

Samîmî tevbe, günahtan ızdırap duymak, Allah'tan utanmak, cezâsından korkmakla olur. İmam Gazâlî (Allah rahmet eylesin), tevbeyi, "İlim, hal ve amelden oluşur. Günâhın kötü, Allah'ın gazabına ve cezâsına sebebolduğunu bilmek, hâli gerektirir. Hal de günâhtan elem duymaktır" şeklinde tanımlamıştır. Bu hal günâhı örtme eylemi olan salih amele sarılmağa götürür.

Sûrenin içerdiği genel prensiplerden özetleyebildiklerimiz bunlardır. Ayrıntılar, her âyetin tefsîrini dikkatle, düşüne düşüne okumakla öğrenilir. Bu özetlemede Reşîd Rızâ'nın tefsîrinden de yararlanıldığını belirtmemiz, bir hakşinâslık ve vefâ borcudur. Allah kendisine rahmet eylesin.

EN'ÂM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	فَقضَى أجَلاً مُسَمًّى وَ أجَلاً عِنْدَهُ	Fâ atıf harfi, mâzî fiil, (مُسَمًّى) ikinci (أجَلاً)den önce :	Übeyy ibn Ka'b [1]
	لِيَقْضِيَ أجَلاً. وَ أجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ	Ta'lîl lâmı, muzâri' fiil, (مُسَمًّى) ikinci (أجَلاً)den sonra :	Talha ibn Musarrif [2]
	ثُمَّ قَضَى أجَلاً وَ أجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ	(ثُمَّ) atıf harfi, mazî fiil :	Çoğunluk
10	وَ لَقَدِ آسْتُهْزِئَ	İki sakinin birleşimini önlemek için dâl'in kesriyle :	'Âsım, Ebû Amr, Hamza.
	وَ لَقَدُ آسْتُهْزِئَ	Fiildeki tâ'ya uyum için dâl'ın dammıyle :	Ötekiler [3].
14	فَاطِرُ	Râ'nın ref'iyle [4] :	İbrâhîm ibn Ebî 'Able.
	فَاطِرَ	Velî'nin sıfatı, yahut ondan bedel veya hal olarak râ mansûb :	Şâz bir kırâettir [5]
	فَطَرَ	Mâzî kipiyle :	Zührî [6].
	وَ هُوَ يُطْعِمُ وَ لاَ يُطْعَمُ	Birincide it'âm'dan etken ikincide edilgen :	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 129.
2. Mesâhif: 255.
3. Çünkü tâ ile dâl arasındaki engel sâkin olduğu için zayıf bir engeldir, uyuma mâni değildir (el-Bahr: 4/80).
4. "هو فاطر السموات : *O göklerin yaratıcısıdır*" demektir.
5. Mânâ: "أأجْعَلُ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَ آلأرْضِ غَيْرَ آللّهِ *Allah'tan başkasını, göklerin, yerin yaratıcısı tanır mıyım hiç?*" demektir. En güzeli, medh (övgü) için mansubolmasıdır.
6. el-Bahr: 4/85.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ هُوَ يُطْعِمُ وَ لَا يَطْعَمُ	Birincisi it'âm'dan etken, ikincisi, yâ'nın fethiyle, ta'm kökünden :	Mücâhid, İbn Cübeyr, A'meş, Ebû Hayve, 'Amr ibn 'Ubeyd ve bir rivâyette Ebû 'Amr [1].
	وَ هُوَ يُطْعِمُ وَ لَا يُطْعِمُ	İki fiil de it'âmdan etken [2]:	Kırâettir.
	وَ هُوَ يُطْعَمُ وَ لَا يُطْعِمُ	Birincisi edilgen, ikincisi etken [3] :	İbn Me'mun'dan rivâyettir.
14	إِنِّيَ أُمِرْتُ	İzâfet yâ'sının fethiyle :	Nâfi'.
	إِنِّي أُمِرْتُ	Yâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
15	إِنِّيَ أَخَافُ	İzâfet yâ'sının fethiyle :	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي أَخَافُ	Yâ'nın sükûnuyla :	Ötekiler.
16	مَنْ يَصْرِفْ عَنْهُ	Yâ'nın fethi, râ'nın kesriyle, etken :	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Ya'kûb.
	مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ	Yâ'nın dammı, râ'nın fethiyle, edilgen :	Ötekiler.
	مَنْ يَصْرِفِ اللّٰهُ عَنْهُ	Fiil etken ve ism-i celâl ziyâdesiyle :	Übey ve İbn Mes'ûd [4].

1. Mânâ: *"Yüce Allah, yemekten münezzehtir, yaratıklara benzemez"* demektir.
2. Burada iki ihtimal var: Ya birincideki zamir Allah'a, ikincideki Allah'tan başkasına gider, mânâ: *"Allah yedirir, O'ndan başkası yedirmez"* şeklinde olur. Yahut iki fiildeki zamir de Allah'a gider. Mânâ: *"Allah kâh yedirir, kâh yedirmez"*, hale göre uygun olanı yapar, demek olur. (Kurtubî: 6/397; el-Bahr: 4/86).
3. Bu takdirde zamir, Allah'tan başkasına gider: *"O kendisi yedirilir, kendisi başkasını beslemez"* demektir.
4. el-Bahr: 4/86; el-Mesâhif: 40. Taberî'ye göre en doğru kırâet, etken şekliyle ve lafzâ-i celâlsiz okumaktır. Etken olan فقد رحمه fi'li bunu göstermektedir. Şayet birinci fiil edilgen olsaydı, رحم fi'li de zamîrsiz ve edilgen olurdu. İkinci fi'lin etken olması, birincisinin de etken olduğunu kanıtlar. Sözün anlamı: Allah kıyâmet gününde kimden azâbı çevirir, uzaklaştırırsa, ona acımıştır, demek olur. (Câmi'u'l-beyân: 7/160).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
18	وَ أُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ	Fi'l edilgen, Kur'ân merfû':	Çoğunluk.
	وَ أَوْحَى إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنَ	Fi'l etken, Kur'ân mansûb:	Ebû Nehîk, İbn Semeyfa', İkrime ve Cahderî [1].
	أَإِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ	Tam telaffuzlu iki hemze ile, soru :	Çoğunluk.
	أَيِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ	İkinci hemzenin yâ'ya teshîliyle :	
	آإِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ	İki hemze arasına yâ sokarak :	
	إِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ	Tek hemze ile, olumlu kip :	[2].
19	وَ أَنَا بَرِيءٌ		İbn Mes'ûd
	وَ إِنَّنِي بَرِيءٌ		Çoğunluk [3].
22	وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ	Yâ ile ğâib kipi; burada ve Sebe': 40'da	Ya'kub, Sebe'de Hafs da öyle okumuştur.
	وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ	İki yerde de nûn ile :	Ötekiler.
	وَ يَوْمَ نَحْشِرُهُمْ	Şîn'in kesriyle :	Ebûhüreyre [4].
23	ثُمَّ لَمْ يَكُنْ	Yâ ile müzekker kipi :	Hamza, Kisâ'î, Ya'kûb. 'Uleymî.
	ثُمَّ لَمْ تَكُنْ	Tâ ile, müennes kipi :	Ötekiler.
	وَ مَا كَانَ	(ثُمَّ لَمْ تَكُنْ)yerine mâzî kipi :	Übeyy, İbn Mes'ûd ve A'meş [5].
	ثُمَّ مَا كَانَ		Talha ibn Musarrif [6].
	فِتْنَتُهُمْ	Ref' ile :	İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Hafs.
	فِتْنَتَهُمْ	Nasb ile :	Ötekiler [7].

1. el-Bahr: 4/91.
2. el-Bahr: 4/92. İki hemzeli kelimeler için en-Neşr'e bkz.
3. el-Mesâhif: 40.
4. el-Bahr: 4/94.
5. Kurtubî: 6/403, el-Mesâhif: 317.
6. el-Bahr: 4/95; el-Mesâhif: 40.
7. Taberî'ye göre en doğrusu, nasb ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 7/166).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	وَ اَللّٰهِ رَبَّنَا	Ünlem [1] ya da medh için bâ mansûb	:	Hamza, Kisâ’î, Halef.
	وَ اَللّٰهِ رَبِّنَا	Bâ’nın cerriyle	:	Yedi kari’den geri kalanlar.
	وَ اَللّٰهُ رَبُّنَا	İki ismin de ref‘iyle	:	İkrime ve Sellâm ibn Miskîn [2].
25	وَقْرًا	Vâv’ın fethiyle	:	Çoğunluk.
	وِقْرًا	Vâv’ın kesriyle [3]	:	Talha ibn Musarrif [4].
26	وَ يَنْئَوْنَ	Hemze ile	:	Çoğunluk.
	وَ يَنَوْنَ	Hemzenin harekesini nakil, kendisini hazf ile	:	Hasan [5].
27	إِذْ وُقِفُوا	Edilgen kipte	:	Çoğunluk.
	إِذْ وَقَفُوا	Etken kipte	:	İbn Semeyfa‘ ve Zeyd ibn ‘Alî [6].
27	وَ لاَ نُكَذِّبَ وَ نَكُونَ	Fiillerin nasbıyle	:	Hamza, Ya‘kûb, Hafs, İkinci fiilde İbn ‘Âmir de bunlara katılmıştır.
	وَ لاَ نُكَذِّبُ وَ نَكُونُ	Fiillerin ref‘iyle	:	Ötekiler.
	فَلاَ نُكَذِّبَ وَ نَكُونَ	Vâv yerine fâ ile	:	İbn Mes‘ûd mushafı.
	فَلاَ نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا أَبَدًا وَ نَكُونَ	Fâ ile ve (أبدا) ziyâdesiyle:		Übey mushafı [7].

1. يَا رَبَّنَا demektir.
2. el-Bahr: 4/95. Taberî’ye göre en doğrusu, rabb’ı nasb ile okumaktır. (Ey Rabbimiz, demek olur). (Câmi‘u’l-beyân: 7/167).
3. Devenin çekemeyeceği kadar ağır yüke *vikr* denilir.
4. Kurtubî: 6/404; el-Bahr: 4/97; el-Mesâhif: 40.
5. el-Bahr: 4/100.
6. el-Bahr: 4/101.
7. el-Mesâhif: 41, 130; el-Bahr: 4/102. Taberî diyor ki: “Ben iki fi‘lin de ref‘iyle يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَ لاَ نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَ نَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ kırâetinden başkasını tercîh etmem... Nasb ile okumaya gelince: Sanıyorum ki bunu okuyan, Abdullâh ibn Mes‘ûd’un kırâetinin te’vîlini gözönünde tutmuştur. İbn Mes‘ûd kırâeti fâ ile, temennînin cevâbı olarak mansûbdur ki bunun i‘râb bakımından doğruluğunda şüphe yoktur (Câmi‘u’l-beyân: 7/176).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
32	وَ لَدَارُ آلآخِرَةِ	Tek lâm, hafif dâl ile, âhiret mecrûr	:	İbn Âmir ve Şâm mushafları.
	وَ لَلدَّارُ آلآخِرةُ	İki lâm, şeddeli dâl ile, âhiret merfû'	:	Ötekiler [1].
32	أَفَلاَ تَعْقِلُون	Hitâb tâsıyle, burada, A'râf: 169, Yûsuf: 40, Yâsîn: 68'de:		Nâfi', Ya'kûb [2].
	أَفَلاَ يَعْقِلُونَ	Üç yerde de ğâib yâsıyle	:	Ötekiler [3].
33	إِنَّهُ لَيُحزِنُكَ	İhzân kökünden	:	Nâfi'.
	إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ	Hüzn kökünden	:	Ötekiler.
	يَكْذِبُونَكَ	İkzâb kökunden	:	'Alî, Nâfi', Kisâ'î, Ca'fer-i Sâdık, A'meş.
	يُكَذِّبُونَكَ	Tekzîb yönünden	:	İbn Abbâs ve öteki kari'ler [4].
35	نَفَقًا	Nûn ve fâ'nın fethiyle	:	Çoğunluk.
	نَافِقاً	Nûn'dan sonra elif ile [5]	:	
36	يَرْجِعُونَ	Yâ'nın fethiyle, etken	:	Bir kırâettir.
	يُرْجَعُونَ	Yâ'nın dammı ile, edilgen	:	Çoğunluk [6].
37	أَنْ يُنْزِلَ	İnzâl kökünden	:	İbn Kesîr.
	أَنْ يُنَزِّلَ	Tenzîl kökünden	:	Ötekiler.
38	وَ لاَ طَائِرٌ	Dâbbe'nin mahalline atfen merfû'	:	İbn Ebî 'Able.
	وَ لاَ طَائِرٍ	Mecrûr	:	Çoğunluk [7].
40, 46, 47	قُلْ أَرَاْيتَكُمْ	Birinci hemzenin harekesini öncesine verip ikincisini elife yumuşatma	:	Nâfi'.

1. en-Neşr: 1/257. Yûsuf Sûresindekinin tek lâm ile olduğunda ittifak vardır, çünkü bütün mushaflarda öyle yazılmıştır (âyet: 109).
2. Burada, A'râf ve Yûsuf'ta İbn Âmir de onlara katılmıştır. Ebûbekr ise Yûsuf'ta böyle okumuştur. Ebû Amr ise Kasas Sûresindekini yâ ile okumuştur.
3. Bu beş yerin dışında ihtilâf yoktur.
4. el-Mesâhif: 332.
5. Uzatmalı nâfika (نَافقاء), köstebeğin çıkış kapılarından biridir. Köstebek yuvasının iki kapısı vardır. Birine nâfika (نَافقاء), diğerine kası'â'(قاصعاء) denilir (el-Bahr: 4/114).
6. el-Bahr: 4/118.
7. el-Bahr: 4/119.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	قُلْ أَرَايْتَكُمْ	Hemzeyi düşürüp yerine elif getirme	:	Nâfi''den rivâyet [1].
44	فَتَّحْنَا	Teftîh kökünden [2]	:	İbn 'Âmir.
	فَفَتَحْنَا	Bir fâ ziyadesiyle, feth kökünden [3]	:	Ötekiler.
45	فَقُطِعَ دَابِرُ ٱلْقَوْمِ	Fi'l edilgen, *dâbir* merfû'	:	Çoğunluk.
	فَقَطَعَ دَابِرَ ٱلْقَوْمِ	Fi'l etken, *dâbir* mansûb	:	'İkrime [4].
46	بِهِ ٱنْظُرْ	Vasl halinde, meksûr h'den sonra elifi düşürme	:	Çoğunluk.
	بِهُ ٱنْظُرْ	H, aslı üzre madmûm	:	Abdu'r-Rahmân el-A'rec [5].
46	نُصَرِّفُ	Tasrîf kökünden	:	Çoğunluk.
	نَصْرِفُ	Sarf kökünden	:	Bir kırâettir [6].
47	هَلْ يُهلِكُ	Edilgen kipte	:	Çoğunluk.
	هَل يَهْلِكُ	Etken kipte	:	İbn Muhaysın [7].
48	نُمِسُّهُمْ	Nûn ile, imsâs kökünden	:	Alkame.
	يَمَسُّهُمْ	Yâ ile, mess kökünden	:	Çoğunluk [8].
48	يَفْسِقُونَ	Sîn'in kesriyle	:	Yahyâ ibn Vessâb ve A'meş.
	يَفْسُقُونَ	Sîn'in dammıyle	:	Çoğunluk [9].

1. Başında hemze olan kelimelerde Nâfi', birinci hemzeyi tahfîf ederek hemze ile elif arasında bir sesle okumuştur. Verş ise Nâfi''in, hemzeyi elif'e çevirerek okuduğunu rivâyet etmiştir, ancak bu rivâyet zayıftır. Şifâhî öğrenim ve nakil, Nâfi''in, o hemzeyi uzattığı yolundadır. Tam med ise bedel ile birlikte olur. Med ile bedel arasında bırakmak, Arapça usule daha uygundur. Ancak med, bedel gibi tam elif haline getirilerek yapılmaz.

   Kisâ'î ise bu gibi kelimelerde ikinci hemzeyi hazfetmiştir: (أَرَيْتَ) gibi. Diğerleri de hemzeyi tam okumuşlardır: (أَرَءَيْتَ) gibi. Ancak Hamza, vakıf halinde, ikinci hemzeyi, hemze ile elif arasında bir sesle okumuştur. O halde bu kelimelerde üç okuma vardır:

   أَرَايْتَ، أَرَايْتَكُمْ، أَرَايْتُمْ : Nâfi' ve sadece vakıf halinde Hamza.
   أَرَيْتَ، أَرَيْتَكُمْ، أَرَيْتُمْ : Kisâ'î.
   أَرَأَيْتَ، أَرَأَيْتَكُمْ، أَرَأَيْتُمْ : Ötekiler.

2. Burada, A'râf: 69'da(لَفَتَّحْنَا), Enbiyâ: 96'da (فُتِّحَتْ), Kamer: 11'de (فَفَتَّحْنَا).
3. Bunların hepsi hafif tâ ile: (فَفَتَحْنَا، لَفَتَحْنَا، فُتِحَتْ، فَفَتَحْنَا). Kendisinden sonra tekil bir isim geldiği zaman bu kelimenin feth kökünden okunacağında ihtilâf yoktur. Hicr: 14'de (وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا), Mü'minûn: 77'de (فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ) gibi. Çünkü bu iki âyette geçen bâb (kapı) tekildir. Şedde çokluğu gerektirdiğinden buralarda şeddesiz okunması uygundur.
4. el-Bahr: 4/131.
5. Kurtubî: 6/428.
6.7 el-Bahr: 4/132.
8.9 el-Bahr: 4/133.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
50	مَلِكٌ	Lâm'ın kesriyle	:	İbn Mes'ûd, Sa'îd ibn Cübeyr, İkrime, Cahderî.
	مَلَكٌ	Lâm'ın fethiyle	:	Çoğunluk [1].
52	بِالْغُدْوَةِ	Ğayn'ın dammı, sâkin dâl sonra vâv ile	:	İbn Âmir, Sülemî [2].
	بِالْغَدَاةِ	Ğayn'ın fethi, dâl'dan sonra elif ile	:	Ötekiler.
	بِالْغُدُوِّ	Şeddeli vâv ile, te'nîs tâsı yok		Sülemî'den rivâyet [3].
	بِالْغدواتِ	Sonda elif tâ ile çoğul	:	Übey mushafı, Ebû'l-Cevzâ' ve Ebû's-Sevvâr [4].
54	أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ...فَأَنَّهُ	İkisinde de hemzelerin fethiyle	:	İbn Âmir, Âsım, Ya'kub [5].
	إِنَّهُ مَنْ عَمِلَ...فَإِنَّهُ	İkisinde de hemzenin kesriyle		Ötekiler.
	أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ...فَإِنَّهُ	Birincide hemzenin fethi, ikincide kesriyle	:	Nâfi'.
55	وَ لِيَسْتَبِينَ	Yâ ile müzekker kipi	:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ لِتَسْتَبِينَ	Tâ ile, müennes kipi	:	Ötekiler.
55	سَبِيلَ	Nasb ile	:	Nâfi'.
	سَبِيلُ	Ref' ile	:	Ötekiler [6].

1. el-Mesâhif: 41.
2. Ebû 'Ubeyd bu kırâeti şöyle reddetmiştir: "Bunlar, kelime, Mushafta vâv ile yazıldığı için vâv ile okumuşlardır. Oysa Mushafta vâv ile yazılması, vâv ile okunmasına delîl değildir. Çünkü Mushafı yazanlar, salât (الصلوة) ve (الزكوة)ı da vâv ile yazmışlardır ama bu vâv'lar elif'e dönüştürülerek okunur. (الغدوة) da böyledir. Araplar kelimeyi elif ile okurlar." Ebû Hayyân ise, İbn 'Âmir ve Sülemî'yi savunarak: "Onlar dili bilirlerdi, kırâet de uyulması gereken bir sünnettir" demiştir (el-Bahr: 4/136).
3. el-Bahr: 4/136.
4. el-Mesâhif: 130.
5. Birincide, Nâfi' de onlar gibi okumuştur.
6. Taberî'ye göre en doğrusu, *sebîl*'in merfû' olmasıdır. Çünkü Cenâbı Allah, hakkı bâtıldan ayırdetmek için Kitâbında âyetlerini geniş geniş açıkladığını bildirmiştir. sadece bazı kimselere değil, bütün muhâtablara, hak ile bâtılın belli olmasını dilemiştir (Câmi'u'l-beyân: 7/210).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
56	قَدْ ضَلَلْتُ	Lâm'ın fethiyle	:	Çoğunluk.
	قَدْ ضَلِلْتُ	Lâm'ın kesriyle	:	Yahyâ ibn Veŝŝâb ve Talha ibn Musarrif [1].
57	يَقُصُّ	Şeddeli, madmûm sâd ile, kasas'tan	:	Nâfi', İbn Keŝîr ve 'Âsım.
	يَقْضِ الْحَقَّ	Meftûh yâ, sâkin kaf ile, kadâ'dan, sonda yâ ile	:	'Alî, Sülemî ve Sa'îd ibn Müseyyib [2].
	يَقْضِ (ى). الحَقَّ	Kadâ'dan, fakat sadece vakıf halinde sonda yâ, vasılda yâ'sız	:	Ya'kûb.
	يَقْضِى بِالْحَقِّ	Hak'tan önce bâ cer harfiyle:		İbn Mes'ûd, Übey, Neha'î ve A'meş [3].
57	وَ هُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ		:	Çoğunluk.
	وَ هُوَ أَسْرَعُ الْفَاصِلِينَ			İbn Mes'ûd mushafı [4].
59	مَفَاتِحُ الْغَيْبِ	Mifteh, yahut miftâh'ın çoğulu	:	Çoğunluk.
	مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ	Tâ'dan sonra yâ ile	:	İbn Semeyfa'.
	مِفْتَاحُ الْغَيْبِ	Mîm'in kesriyle, tekil	:	Rebî' ibn Huŝeym [5].
	وَ لاَ رَطْبٍ وَ لاَ يَابِسٍ	Mecrûr kelimenin lafzına atfen mecrûr	:	Çoğunluk.
	وَ لاَ رَطْبٌ وَ لاَ يَابِسٌ	Varak'nın mahalline atfen merfû'	:	İbn Semeyfa' ve Hasan [6].

1. el-Mesâhif: 41; Kurtubî: 6/438; el-Bahr: 4/142.
2. el-Mesâhif: 186; Kurtubî: 6/439.
3. el-Mesâhif: 41, 130, 317; Kurtubî: 6/439.
4. Taberî'ye göre en uygun kırâet, hüküm anlamındaki (يقضى)'dir. (Câmi'u'l-beyân: 7/211-212). 'Amr ibn 'Alâ'ya: " يقص " mudur, yoksa " يقضى " midir diye sorulmuş; " يقص " olsaydı " و هو خير القاصِّين " derdi. Hiç böyle okuyan var mı? demiş. Ebû Hayyân ise buna cevaben; " 'Amr'ın söylediği gibi değildir. Çünkü yüce Allah (إنهُ لقول فصل), (أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ) buyurmuştur" diyor (el-Bahr: 4/134).
5. el-Mesâhif: 288; Kurtubî: 7/1.
6. Kurtubî: 7/5.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
60	أَنَبِّئُكُمْ	Şeddeli bâ ile :	Çoğunluk.
	أُنْبِئُكُمْ	İnbâ' kökünden :	Übey, İbn Veŝŝâb, Nehâ'î, Talha ve A'meş [1].
61,71	تَوَفَّيهُ..وَ آسْتَهْوٰيهُ	Fâ ve vâv'dan sonra elif ile, tâ'sız; imâleli :	Hamza.
	تَوَفَّتْهُ..وَ آسْتَهْوَتْهُ	Fâ ve v'dan sonra t ile, elifsiz:	Ötekiler.
	يَتَوَفَّاهُ رُسُلُنَا	Yâ ile müzekker muzâri' kipi	A'meş [2].
61	لاَ يُفْرِطُونَ	Hafif r ile ifrât kökünden [3]:	A'rec ve Amr ibn Ubeyd
	لاَ يُفَرِّطُونَ	Tefrît kökünden :	Çoğunluk [4].
62	مَوْلاَهُمُ ٱلْحَقِّ	Cer ile :	Çoğunluk.
	مَوْلاَهُمُ الْحَقَّ	Nasb ile [5] :	Hasan ve A'meş [6].
63	خِفْيَةً	Ha'nın kesriyle, burada ve A'râf: 55'de :	Ebûbekr.
	خُفْيَةً	Hâ'nın dammıyle :	İbn Mes'ûd, Zeyd ibn 'Alî, Ebû'l-Mütevekkil ve A'meş [7].
	خِيفَةً	Hâ'dan sonra yâ ile, havf'ten	A'meş.
	خُفْوَة ، خِفْوَة	Hâ'nın dammı, kesri ve f'den sonra vâv ile :	Ferrâ' [8].
63	لَئِنْ أَنْجٰينَا	Cîm'den sonra elif ile, yâ'sız ve te'siz (Hamza imâle yapmış, Âsım fetha ile okumuştur) :	Kûfeliler ve mushafları.
	لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا	Cîm'den sonra yâ, sonra tâ ile; hitâb kipi :	Ötekiler ve

1. Kurtubî: 6/235; el-Bahr: 4/143.
2. el-Mesâhif: 41, 317; Kurtubî: 7/7; el-Bahr: 4/148.
3. Emrolundukları hususlarda haddi aşmazlar, kendilerine emredileni aynen yerine getirirler, demektir.
4. el-Bahr: 4/148.
5. Mevsûfundan ayrılmış sıfat olduğundan övgü için mansûbolmuştur.
6. el-Bahr: 4/149.
7. el-Mesâhif: 41.
8. Kurtubî: 7/8.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
				mushafları [1].
64	قُلْ اَللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ	Tenciye kökünden	:	Kûfeliler ve Hişâm.
	قُلِ اَللّٰهُ يُنْجِيكُمْ	İncâ' kökünden	:	Ötekiler [2]
65	أَوْ يَلْبِسَكُمْ	Yâ'nın fethiyle	:	Çoğunluk.
	أَوْ يُلْبِسَكُمْ	İlbâs kökünden		Ebû 'Abdi'llah el-Medenî'den rivâyet [3].
66	وَيُذِيقَ	Yâ ile	:	Çoğunluk.
	وَنُذِيقَ	Nûn ile	:	A'meş [4].
68	وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ	Müzekker kipi	:	Çoğunluk.
	وَكَذَّبَتْ بِهِ قَوْمُكَ	Müennes kipi	:	İbrâhîm ibn Ebî 'Able [5].
68	وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ	Şeddeli tevkîd nûnu	:	Ötekiler.
	وَإِمَّا يُنْسِيَنْكَ	Hafif tevkîd nûnu	:	Ötekiler.
	وَإِمَّا يُنَسِّيَنَّكَ	Teksîr için tensiye kökünden	:	İbn 'Âbbâs ve İbn 'Âmir [6].
	نَرْتَدُّ	İrtidâd'dan	:	İbn Mes'ûd.
	نُرَدُّ	Redd kökünden	:	Çoğunluk [7].
71	اسْتَهْوَيهُ الشَّيْطَانُ	Vâv'dan sonra elif ile; şeytân tekil	:	İbn Mes'ûd, Übeyy, Sülemî, A'meş ve Talha [8].
	اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ	V'den sonra t, şeytân çoğul	:	Çoğunluk [9].
	اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطُونُ	Aynı kırâet, şeytân v n ile çoğul	:	Kırâettir [10].

1. Yûnus Sûresindeki (أَنْجَيْتَنَا)'nın muhâtab mâzî olduğunda ittifak vardır. Çünkü o, o kimselerin Allah'a yönelip bu şekilde duâ ettiklerinin bildirilmesidir. Yüce Allah: *"Dîni yalnız O'na has kılarak içtenlikle Allah'a şöyle yalvardılar: Eğer bizi bundan kurtarırsan..."* (Yûnus: 22) buyurmuştur. Böyle duâ, hitâb şeklini gerektirir. Bu sûrede olan öyle değildir. Buradaki hitâb da olabilir, hâlin hikâyesi de olabilir (en-Neşr: 1/259).
2. Fakat 63 ncü âyette "يُنَجِّيكُمْ" fi'linin, tenciye kökünden olduğunda ihtilâf yoktur.
3. Kurtubî: 7/9; el-Bahr: 4/151.
4. el-Bahr: 4/151.
5. el-Bahr: 4/152.
6. el-Mesâhif: 198; Kurtubî: 7/13.
7. el-Mesâhif: 41.
8. el-Mesâhif: 41, 317.
9. 10. el-Bahr: 4/158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
71	الْهُدَى بَيِّنا	Hüdâ'dan sonra sıfat	:	İbn 'Abbâs, İbn Mes'ûd [1].
	الْهُدَى أَتَيْنَا	Hüdâ'dan sonra mâzî çoğul	:	İbn Mes'ûd'dan bir rivâyet [2].
	الْهُدَى ائْتِنَا	Hüdâ'dan sonra emir kipi	:	Çoğunluk.
73	فَيَكُونُ	Ref' ile	:	Çoğunluk.
	فَيَكُونَ	Nasb ile	:	İbn 'Âmir [3].
	فِى الصُّورِ	Sâd'ın dammını, vâv'ın sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	فِى الصُّوَرِ	Sâd'ın dammını, vâv'ın fethiyle	:	Hasan [4].
	يُنْفَخُ	Yâ'nın dammıyle, edilgen	:	Çoğunluk.
	يَنْفُخُ	Yâ'nın fethi, f'nin dammıyle etken	:	Bir kırâettir.
73	عَالِمُ	Ref' ile	:	Çoğunluk.
	عَالِمِ	Cerr ile	:	Hasan ve A'meş [5].
74	آزَرَ أَتَتَّخِذُ	İsimde ve fiilde elifin uzatımı; râ'nın fethiyle [6]	:	Çoğunluk.
	آزَرُ أَتَتَّخِذُ	Nidâ olarak zâ'yın dammıyle	:	'Âlî, İbn 'Abbâs, Hasan, Mücâhid ve başkaları.
	ياآزَرُ اتَّخَذْتَ	Nidâ harfi ve mâzî fiille	:	Übeyy mushafı.
	أأَزْراً تَتَّخِذُ	Soru hemzesi, meftûh hemze, sâkin zây, mansub tenvinli râ, fiilden soru hemzesinin hazfi ile [7]	:	İbn Abbâs'a nisbet edilir.
	أإِزْلاً تَتَّخِذُ	Soru hemzesinden sonra meksûr hemze ile	:	Kırâettir [8].
	أَتَتَّخِذُ أَصْنَاماً آلِهَةً	Soru hemzesinden sonra muzâri' fi'l	:	Çoğunluk.
	اِتَّخَذْتَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ آلِهَةً	Mâzî fi'l	:	Übey [9].
75	إِنِّىَ أَرٰيكَ	Yâ'nın fethiyle	:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	إِنِّى أَرٰيكَ	Yâ'nın sükûnuyla	:	Çoğunluk [10].
76 77	رَءَى آى	R ve hemzeyi imâle ile	:	İbn zekvân, Ebubekr, Hamza, Kisâ'î [11].

1. Mesâhif: 118. **2.** el-Mesâhif: 41. **3.** Kurtubî: 7/19-20. **4.** Kurtubî: 7/20-21. **5.** Kurtubî: 7/21; el-Bahr: 4/161. **6.** Taberî'ye göre (لأبيه)'den sonra geldiği için Âzer'de râ'yı fethe ile okumak gerekir (Câmi'u'l-beyân: 7/243). **7.** Allah'a karşı kuvvet ve destek mi ediniyorsun, demektir. **8.** Mesâhif: 198; Kurtubî: 7/23; el-Bahr: 4/164. **9.** Mesâhif: 130. **10.** Kurtubî: 7/23. **11.** Kesre ile fetha arasında bir sesle okumuşlardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
77,78	رَاى	Râ'nın fethi, hemzenin imâlesiyle	:	Ebû 'Amr.
	رِيَاى	R imâleli, hemze meftûh	:	Ebûbekr, Hamza.
	رَاى	İkisinin de fethiyle	:	Ötekiler.
79	وَجْهِيَ	Yâ'nın fethiyle	:	Nâfi', İbn 'Amir, Hafs.
	وَجْهِي	Yâ'nın sükûnuyla	:	Ötekiler.
80	أَتُحَاجُونِي	Hafîf nûn ile [1]	:	Nâfi', İbn 'Amir.
	أَتُحَاجُّونِّي	Şeddeli nûn ile	:	Ötekiler.
	وَقَدْ هَدَانِ (ى)	Vasl halinde yâ ile	:	Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr.
	وَقَدْ هَدَانِي	İki halde de yâ ile	:	Ya'kûb.
	وَقَدْ هَدَانِ	İki halde de yâ'sız [2]	:	Ötekiler.
81	الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشِرْكٍ			Çoğunluk.
	الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشِرْكٍ	(zulm) yerine (şirk) ile	:	Mücâhid, İkrime.
	الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُلْبِسُوا	Yâ'nın dammıyle [3]	:	İkrime.
83	دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ	Burada ve Yûsuf: 76'da tenvîn ile	:	Kûfeliler ve sadece burada Ya'kûb.
	دَرَجَاتِ مَنْ نَشَاءُ	Tenvînsiz	:	Ötekiler.
85	وَالْيَاسَ	Hemze'yi teshîl ile	:	İbn Abbâs, Hasan, Katâde.
	وَإِلْيَاسَ	Teshîlsiz	:	Çoğunluk [4].
86	وَاللَّيْسَعَ	Biri diğeri içine sokulmuş iki lâm ile[5]	:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَالْيَسَعَ	Sâkin lâm ve meftûh yâ ile:		Ötekiler.

1. Aslı iki nûn'ludur, biri ref' alâmeti, ikincisi vikaye nûnudur. Bazı gramerciler, böyle hafîf nûn ile okumayı lahn (gramer hatâsı) saymışlardır. Mekkî (nûnların birini) kaldırmak, Arapçada uzak ihtimaldir, çirkindir, kötüdür. Ancak şiir zarureti dolayısıyle yapılabilir. Ama Kur'ân'ın buna ihtimâli yoktur, çünkü bunu gerektirecek bir durum yoktur, demiştir. (el-Bahr: 4/169).
2. en-Neşr: 1/267; Tebsırah: 507.
3. el-Mesâhif: 270; el-Bahr: 4/171.
4. el-Bahr: 4/173.
5. Burada ve Sâd Sûresi: 48 nci âyette.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
	وَلْيَاس		Hasan, Katâde, A'rec [1].
90	فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِ قُلْ	Vasl halinde hâ'nın hazfiyle:	Hamza, Kisâ'î.
	فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ (ى) قُلْ	Vasl hâlinde yâ'ya bitiştirilen hâ ile :	İbn Zekvân.
	فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ قُلْ	Sonunda yâ olmayan meksûr hâ ile [2]	Hişâm.
	فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِ قُلْ	Vasl halinde, vakf niyyetiyle hâ getirerek. Fakat hepsi hâ üzerine vakfetmişlerdir :	Ötekiler.
91	وَ مَا قَدَّرُوا	Dâl'in şeddesiyle takdîr'den:	Hasan ve 'Îsâ ibn Ömer.
	وَ مَا قَدَرُوا	Hafîf dâl ile :	Çoğunluk [3].
	يَجْعَلُونَهُ، يُبْدُونَهَا وَ يُخْفُونَ	Üçünde de yâ ile :	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	تَجْعَلُونَهُ، تُبْدُونَهَا وَ تُخْفُونَ	Üçünde de tâ ile [4] :	Ötekiler.
	وَ عُلِّمْتُمْ	:	Çoğunluk.
	وَ عُلِّمْتُمْ مَعْشَرَ الْعَرَبِ	:	Mücâhid[5].
92	وَ لِيُنْذِرَ	Yâ ile ğâib kipi :	Ebûbekr.
	وَ لِتُنْذِرَ	Tâ ile, muhâtab :	Ötekiler.
	عَلَى صَلَوَاتِهِمْ	Çoğul kipiyle :	Halef, Ebûbekir'den
	عَلَى صَلَوتِهِمْ	Tekil olarak :	Çoğunluk .

1. Kurtubî: 7/32. Taberî'ye göre doğrusu, tek lâm ile okumaktır. Çünkü tarihçilerin ittifakına göre ismi böyledir. (Câmi'u'l-beyân: 7/262).
2. Bu, Arapçada caiz olmayan bir hatâdır (Kurtubî: 7/36; el-Bahr: 4/76).
3. el-Bahr: 4/177.
4. Taberî'ye göre en doğrusu yâ ile ğâib kipinde okumaktır. Yahûdîler onu kırtâslara koyuyorlar, çoğunu gizliyor, az bir kısmını gösteriyorlar anlamındadır. (قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ) sözüyle hitâb da Kureyş müşriklerine olur (Câmi'u'l-beyân: 7/269).

· Kanâatimize göre Taberî'nin bu görüşü doğru değildir. Çünkü Sûre Mekke'de inmiştir, hitâb da yahûdîlere değil, Mekke müşriklerinedir. Şayet kasıt yahûdîler olsaydı, sözde rekâket olurdu. Zirâ yahûdîleri kasdederek "يَجْعَلُونَهُ: *Yapıyorlar, koyuyorlar*" diyor, sonra da müşrikleri kasdederek: "وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا *Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretildi*" deniliyor. Kitâb müşriklere mi öğretildi, yoksa yahûdîlere mi? Yâsîn Sûresinin 6 ncı âyetinin sarahatiyle müşriklerin atalarına bir şey öğretilmemiştir. Vahyde böyle bir rekâket olmaz.

5. el-Mesâhif: 278.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
93	مِثْلَ مَا		Çoğunluk.
	مِثْلُ مَا		Übeyy[1].
93	عَذَابَ ٱلْهَوَانِ	He'nin fethi, vâv'dan sonra elif ile:	Abdullâh ve İkrime.
	عَذَابَ ٱلْهُونِ	Mazmûm h'den sonra elifsiz:	Çoğunluk[2].
94	فُرَادَى	Ferdân'ın çoğulu:	Çoğunluk.
	فُرَاداً	Tenvîn ile:	Ebû Hayve.
	فَرْدَى	Dâl'dan sonra elifsiz:	A'rec[3].
	تَقطَّعَ بَيْنَكُمْ	Nûn'un nasbiyle:	Nâfi', Kisâ'î, Hafs.
	تَقطَّعَ بَيْنُكُمْ	Nûn'un ref'iyle:	Ötekiler.
	تَقطَّعَ مَابَيْنَكُمْ	Zarftan önce bir (ما) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd, A'meş ve Mücâhid[5].
95	مِنَ ٱلْمَيْتِ، وَمُخْرِجُ ٱلْمَيْتِ	Yâ'nın sükûnuyla:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir.
	مِنَ ٱلْمَيِّتِ ومُخْرِجُ ٱلْمَيِّتِ	Yâ'nın kesri ve şeddesiyle:	Ötekiler.
96	فَالِقُ ٱلإِصْبَاحِ	Hemze'nin kesriyle:	Çoğunluk.
	فَالِقُ ٱلأَصْبَاحِ	Hemze'nin fethiyle, subhun çoğulu:	Hasan ve 'Îsa ibn 'Ömer.
	فَلَقَ ٱلاصْبَاحَ	Mâzî fi'l, hemze meksûr, h mansûb:	Neha'î, İbn Veşşâb, Ebû Hayve[6].

1. el-Mesâhif: 130.
2. el-Bahr: 4/180.
3. Kurtubî: 7/42; el-Bahr: 4/182.
4. el-Mesâhif: 41.
5. Kurtubî: 7/43; el-Mesâhif: 278, 317.
6. Kurtubî: 7/45; el-Bahr: 4/85. Taberî (فَالِقُ ٱلإِصْبَاحِ) şeklinden başka kırâeti câiz görmemektedir (7/283).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	وَ جَعَلَ ٱللَّيْلَ سَكَنًا	'Ayn'ın ve lâm'ın fethiyle, elifsiz, leyl mansûb	:	Kûfeliler.
	وَ جَاعِلُ ٱللَّيْلِ سَكَنًا	İsm-i fa'il kipi, leyl mecrûr:		Ötekiler [1].
	وَ جَاعِلُ ٱللَّيْلِ سَاكِنًا وَ ٱلشَّمْسِ وَ ٱلْقَمَرِ حُسْبَانًا	" اللَّيْل "e atfen şems, kamer mecrûr	:	Yezîd ibn Kuteyb es-Sükûnî, Ebû Hayve [2].
98	فَمُسْتَقِرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ	Kaf'ın kesriyle	:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Ravh.
	فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ	Kaf ve dâl'ın fethiyle	:	Ötekiler.
99	يُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا	Ğâib kipi	:	İbn Mes'ûd ve A'meş.
	نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا	Çoğul mütekellim	:	Çoğunluk [3].
99	قِنْوَانٌ	Kaf'ın kesriyle	:	Çoğunluk.
	قَنْوَانٌ	Kaf'ın fethiyle	:	İbn Hürmüz [4].
	قُنْوَانٌ	Kaf'ın dammıyle	:	A'meş ve Süle-mî'nin Hz. 'Alî'-den rivâyeti [5].
	وَ جَنَّاتٍ	Kesr ile	:	Çoğunluk.
	وَجَنَّاتٌ	Ref' ile	:	İbn Mes'ûd, 'Alî, Muhammed ibn 'Abdi'r-Rahmân ibn Ebî Leylâ ve Âsım'a göre A'meş [6].
	أَنْضِرُوا	Dât ile	:	İbn Mes'ûd ve Übey.

1. Leyl'den sonraki "وَ ٱلشَّمْسَ وَ ٱلْقَمَرَ" mansubdur.
2. Kurtubî: 7/45; el-Bahr: 4/186.
3. el-Mesâhif: 41.
4. Kurtubî: 7/48.
5. el-Mesâhif: 4/189; el-Bahr: 4/189.
6. Kurtubî: 7/49. Ebû Ubeyd bu kırâeti inkâr etmiş, Ebû Hâtim de bunun muhâl olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre bahçeler hurmalardan değil, üzümlerden olur (el-Bahr: 4/190; Kurtubî: 7/49).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	انظُرُوا	Za ile	:	Çoğunluk [1].
99	مُشْتَبِهًا	Şîn'in sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	مُتَشَابِهًا	Meftûh şîn'den sonra elif ile:		Şâz bir kırâettir [2].
99, 141	إِلَى ثُمُرِهِ، كُلُوا مِنْ ثُمُرِهِ	Sâ'nın ve mîm'in dammıyle, burada ve Yâsîn: 35'de	:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	الَى ثَمَرِهِ، كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ	Sâ ve mîm'in fethiyle	:	Ötekiler.
	الَى ثُمْرِهِ، كُلُوا مِنْ ثُمْرِهِ	Sâ'nın dammı, mîm'in sükûnuyla	:	A'meş'ten rivâyet [3].
99	وَ يَنْعِهِ	Yâ'nın fethi, nûn'un sükûnu ile	:	Çoğunluk.
	وَ يُنْعِهِ	Yâ'nın dammı; nûn'un sükûnu ile	:	Katâde, Dahhâk ve İbn Muhaysın.
	وَ يَانِعِهِ	Yâ'dan sonra elif ile	:	İbn Ebî 'Able ve Muhammed ibn Semeyfa' el-Yemânî [4].
	وَ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ مِنَ الْجِنِّ وَ هُوَ خَلَقَهُمْ	(هو) ziyâdesiyle	:	İbn Mes'ûd ve Übey.
	وَ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ	Cinn nasb ile	:	Çoğunluk [5].
	وَ خَلَقَهُمْ	Cinn cerr ile, tebyîn izâfeti:		Şu'ayb ibn Ebî Hamza, Ebû Hayve'den ve İbn Kutayb'den de rivâyet.
	وَ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ	Fi'lde lâm'ın sükûnu ile [6]	:	
	.. الجِنَّ وَخَلْقَهُمْ	Masdar kipi:		Yahyâ ibn Ya'mer [7].

1. el-Mesâhif: 41, 130. Taberî'ye göre kari'ler (وَ جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ) nasb ile kırâette ittifak ettikleri, başka vechi kabul etmedikleri için nasb'dan başka türlü okumak câiz değildir. Çünkü ref' ile okumak, anlam bakımından uzak bir ihtimaldir (Câmi'u'l-beyân: 7/294).
2. el-Bahr: 4/191.
3. Kurtubî: 7/50; el-Bahr: 4/191. Taberî'ye göre doğruya en uygun kırâet, sâ ve mîm'in zammıyle olan vecihtir (Câmi'u'l-beyân: 7/295).
4. Kurtubî: 7/50; el-Bahr: 4/191.
5. el-Mesâhif: 41, 130; Kurtubî: 7/52.
6. Elleriyle yaptıklarını, Allah'a ortaklar yaptılar, demek olur. Taberî'ye göre en doğru okuma, fi'li mâzî kipiyle okumaktır. Çünkü kari'ler bunda icmâ etmişlerdir (Câmi'u'l-beyân: 7/296-297).
7. Kurtubî: 7/52.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	وَخَرَّقُوا	R şeddeli		Nâfi'.
	وَ خَرَقُوا	R hafif	:	Çoğunluk.
101	بَدِيعِ	Cerr ile	:	Mansûr.
	بَدِيعَ	Nasb ile	:	Sâlih eş-Şâmî.
	بَدِيعُ	Ref' ile	:	Çoğunluk [1].
101	وَ لَمْ يَكُنْ	Yâ ile müzekker kipi	:	Neha'î.
	وَ لَمْ تَكُنْ	Tâ ile, müennes kipi.		Çoğunluk [2].
105	وَ لِيَقُولُوا دَارَسْتَ	Dâl'dan sonra elif ve meftûh t ile	:	'Alî, İbn 'Abbâs, İbn Zübeyr, 'İkrime, Mücâhid, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	دَرَسْتْ	Dâl'dan sonra elifsiz, sâkin t:		İbn 'Âmir, Ya'kub.
	دَرَسْتَ	Sâkin sîn, meftûh t, hitâb kipi	:	Ötekiler.
	دُرِسَتْ	Madmûm dâl, meksûr r, edilgen	:	Hasan, Katâde ve Zeyd ibn 'Alî,
	دَرَسَ	Müzekker mâzî	:	Übey, Talha ve A'meş [3].
	ادَّارَسَتْ	Aslı (دِرَاسَاتْ)dir:		İbn Abbâs'tan rivâyet [4].
	دِرَاسَةٌ	(دِرَاسَاتْ)nin çoğulu	:	Bir kırâettir [5]
	لِيَقُولُوا دَرَسْتَ	Fi'l'den vâv'ın hazfiyle	:	İbn Mes'ûd [6].

1. el-Bahr: 4/195.
2. el-Bahr: 4/194.
3. Kurtubî: 7/59-60; el-Mesâhif: 180, 198, 227, 270.
4. el-Mesâhif: 198.
5. Eskiler, demektir. el-Bahr: 4/197.
6. el-Mesâhif: 41. Taberî'ye göre en doğrusu, dâl ile r arasında elif koymadan muhâtab mâzî kipiyle okumaktır. "Okudun, öğrendin" anlamındadır (Câmi'u'l-beyân: 7/305).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
105	لِيُبَيِّنَهُ	Yâ ile	:	İbn Mes‘ûd.
	لِنُبَيِّنَهُ	Nûn ile	:	Çoğunluk.
108	عُدُوًّا	Madmûm ‘ayn, dâl ve şeddeli vâv ile	:	Ebû Recâ’, Katâde ve Ya‘kûb.
	عَدْوًا	Meftûh ‘ayn, sâkin dâl, hafif vâv ile	:	Ötekiler[1].
109	اِنَّهَا اِذَا	Birinci hemzenin kesriyle	:	İbn Kesîr, Ebû ‘Amr.
	اَنَّهَا اِذَا	Hemzenin fethiyle	:	Ötekiler.
	لَا تُؤْمِنُونَ	Hitâb tâsıyle	:	Hamza, İbn ‘Âmir.
	لَا يُؤْمِنُونَ	Ğâib yâsıyle	:	Ötekiler.
	وَ مَا يُشْعِرُكُمْ اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ	(انها)nın hazfiyle ve müzekker kipi	:	İbn Mes‘ûd. Übey mushafı[2].
110	وَ نُقَلِّبُ اَفْئِدَتَهُمْ وَ اَبْصَارَهُمْ...وَ نَذَرُهُمْ	Çoğul mütekellim nûnu ile	:	Çoğunluk.
	وَيُقَلِّبُ افئِدَتَهُمْ	Ğâib yâsıyle, fâil zamîri Allah’a gider	:	Neha‘î.
	وَ تُقَلَّبُ اَفْئِدَتُهُمْ وَ اَبْصَارُهُمْ...وَ يَذَرْهُمْ	Birinci fi‘l edilgen, sonraki iki isim merfû‘, son fi‘lde râ meczûm	:	Muğîre’nin rivâyetinde Neha‘î[3].
111	كُلَّ شَيْءٍ قِبَلًا	Kaf’ın kesri, bâ’nın fethi ile	:	Nâfi‘, İbn Âmir.
	كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا	Kaf ve bâ’nın dammıyle	:	Ötekiler.
	كُلَّ شَيْءٍ قُبْلًا	Kaf’ın dammı, bâ’nın sükûnu ile	:	Hasan.
112	كُلَّ شَيْءٍ قَبِيلًا	Kaf’ın fethi, meksûr bâ’dan sonra y ile		Kırâettir[4].
	جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَ الْجِنِّ		:	Çoğunluk.
	جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْجِنِّ وَ الْاِنْسِ	Cinn, ins’ten önce	:	A‘meş[5].

1. en-Neşr: 1/261. Taberî’ye göre doğrusu, ‘ayn’ın fethi, hafif dâl ile okumaktır. Kari’ler bunda ittifak ettiklerinden (gerçekte ittifak yok), aksi caiz değildir (Câmi‘u’l-beyân: 7/311).
2. el-Mesâhif: 130; Kurtubî: 7/65; el-Bahr: 4/201-202.
3. el-Bahr: 4/204. A‘meş de birinci fi‘li edilgen okumuştur.
4. el-Bahr: 4/204. Taberî’ye göre en uygun kırâet, kaf ve bâ’nın dammıyle (قُبُلًا)’dir. (8/3).
5. el-Mesâhif: 41, 130; Kurtubî: 7/67.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
113	وَ لِتَصْغَى	Tâ ve ğayn'ın fethiyle	:	Çoğunluk.
	وَ لِتُصْغِى	Tâ'nın dammı, ğayn'ın kesriyle	:	Neha'î ve Cerrâh ibn 'Abdillâh [1].
	وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا	Lâm'ın kesriyle	:	Çoğunluk.
	وَلْيَرْضَوْهُ وَلْيَقْتَرِفُوا	Lâm'ın sükûnuyla	:	Hasan [2].
114	مُنَزَّلٌ	Tenzîl'den ism-i mef'ûl	:	İbn 'Âmir, Hafs.
	مُنْزَلٌ	İnzâl'den ism-i mef'ûl	:	Ötekiler.
115	كَلِمَتُ	Tekil kipi. Burada Yûnus :33'de	:	Kûfeliler, Ya'kûb [3].
	كَلِمَاتُ	Üç yerde de mîm'den sonra elif ile, çoğul	:	Ötekiler [4].
115	لاَ مُبَدِّلَ	Tebdîl yönünden	:	Çoğunluk.
	لاَ مُبْدِلَ	İbdâl kökünden	:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî [5].
117	مَنْ يَضِلَّ	Yâ'nın fethiyle	:	Çoğunluk.
	مَنْ يُضِلَّ	Yâ'nın dammıyle, idlâl'den	:	Hasan ve Ahmed ibn Ebî Şureyh [6].
119	وَ قَدْ فَصَّلَ	F ve sâd'ın fethiyle, tafsîl'den	:	Nâfi' ve Kûfeliler.
	وَ قَدْ فَصَلَ	Hafif sâd ile fasl'dan	:	'Atıyye el-'Avfî [7].
	وَ قَدْ فُصِّلَ	Tafsîl kökünden edilgen	:	Ötekiler.
119	مَا حَرَّمَ	Hâ ve r'nin fethiyle	:	Nâfi', Ya'kûb ve Hafs.
	مَا حُرِّمَ	Hâ ve r'nin kesriyle	:	Ötekiler.
119	اضْطُرِرْتُمْ	Tâ'nın dammıyle	:	Çoğunluk.
	اضْطِرِرْتُمْ	Tâ'nın kesriyle	:	İbn Verdân [8].

1. el-Bahr: 4/208.
2. Kurtubî: 7/69.
3. Yûnus ve Ğâfir'dekini, İbn Kesîr ve Ebû 'Amr da böyle okumuştur.
4. Tekil okuyanlar, tâ, yahut h üzerinde vakıf ve imâle hususlarında kendi metotları üzredirler.
5. el-Mesâhif: 130.
6. el-Bahr: 4/210.
7. Kurtubî: 7/73.
8. Bu konudaki görüşler, Bakara Sûresinde geçmişti: en-Neşr: 1/262; Çağdaş Tefsîr: 1/527.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
119	وَ إِنَّ كَثِيرًا		:	Çoğunluk.
	وَ إِنَّ كَثِرًا مِنَ ٱلنَّاسِ		:	Übeyy ibn Ka'b [1].
119	لَيُضِلُّونَ	Yâ'nın dammıyle, idlâl'den [2]		Kûfeliler.
	لَيَضِلُّونَ	Yâ'nın fethiyle, dalâl'den	:	Ötekiler [3].
122	مَيِّتًا	Meksûr, şeddeli yâ ile	:	Nâfi' ve Ya'kûb.
	مَيْتًا	Yâ'nın şükûnuyla	:	Ötekiler.
123	جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرَ مُجْرِمِيهَا	Tekil ism-i tafdîl	:	Muhammed ibn Müslim.
	جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ	Çoğul ism-i tafdîl	:	Çoğunluk [4].
	بَعَثْنَا فِيهَا أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا	(جعلنا) yerine (بعثنا)	:	Übeyy ibn Ka'b [5].
124	رِسَالَتَهُ	T'nin hasbıyle, tekil	:	İbn Kesîr, Hafs.
	رِسَالَاتِهِ	Çoğul kipi, kesre ile mansûb:		Ötekiler.
125	ضَيْقًا	Sâkin ya ile, burada ve Furkan: 13'de	:	İbn Kesîr.
	ضَيِّقًا	İki yerde de şeddeli meksûr y ile	:	Ötekiler.
125	حرِجًا	R'nin kesriyle	:	Nâfi', Ebûbekr.
	حَرَجًا	R'nin fethiyle	:	Ötekiler.
125	يَصْعَدُ	Sâkin sâd ile, su'ûd'dan	:	İbn Kesîr.
	يَتَصَاعَدُ	Tesâ'ud kökünden	:	Ebû Rezîn [6].
	يَصَّاعَدُ	T'nin sâd'a idğâmiyle	:	Ebûbekr ve Neha'î.
	يَصَّعَّدُ	Tesa' 'ud'den, t'nin sâd'a idğâmı	:	Ötekiler.
	يَتَصَعَّدُ	Tesa' 'ud'den, idğâmsız	:	İbn Mes'ûd.
128	يَحْشُرُهُمْ	Yâ ile, ğâib kipi [7]	:	Hafs [1].

1. el-Mesâhif: 131.
2. Burada ve Yûnus: 88 nci âyette.
3. İbn Kesîr ve Ebî 'Amr " لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ " (İbrâhîm: 30), " لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ ٱللَّهِ " (Hacc: 9, Lokman: 6, zümer: 8) âyetlerinde bu kelimeyi yâ'nın fethiyle dalâl kökünden okumuş, ötekiler idlâl'den okumuşlardır. Bu yerin dışında ihtilâf yoktur. Yalnız Tevbe Sûresinde bir yerde vardır ki onu yeri geldiğinde izah edeceğiz: Tebsıra: 502-503. Taberî'ye göre en uygunu idlâl kökünden okumaktır. Onlar başkalarını Allah'ın yolundan çeviriyorlar, O'nun yoluna engel oluyorlar, demektir.
4. el-Bahr: 4/215.
5. el-Mesâhif: 131.
6. Kurtubî: 7/82. Taberî, bu kırâetlerin hepsinin yakın anlamlı ve doğru olduğunu, ancak kendisinin, çoğunluk kırâeti olduğu için sâd ve 'ayn'ın şeddesiyle (كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ)'yü tercih ettiğini söylüyor (Câmi'u'l-beyân: 8/31).
7. Bu sûrede ikinci yer olan burada, Yûnus: 45, Furkan: 17 ve Sebe': 40'da Hafs kelimeyi yâ ile okumuştur. İbn Kesîr de Furkan'dakinde Hafs'a katılmıştır.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	نَحْشُرُهُمْ	Nûn ile çoğul mütekellim	:	Ötekiler.
128	آجَالَنَا	Çoğul	:	Bir kırâettir.
	أَجَلَنَا	Tekil	:	Çoğunluk [2].
130	أَلَمْ تَأْتِكُمْ	Rusul, çoğul olduğu için müennes	:	A'rec.
	أَلَمْ يَأْتِكُمْ	Yâ ile, müzekker kipi	:	Çoğunluk [3].
132	تَعْمَلُونَ	T ile, hitâb kipi	:	İbn 'Âmir.
	يَعْمَلُونَ	Y ile, ğâib kipi	:	Ötekiler.
133	ذَرِّيَّة	Zâl'in fethiyle	:	Zeyd ibn Sâbit.
	ذُرِّيَّة	Zâl'in dammıyle	:	Çoğunluk [4].
135	مَكَانَاتِكُمْ	Bulunduğu her yerde nûn'dan sonra elif ile, çoğul	:	Ebûbekr [5].
	مَكَانَتِكُمْ	Elif'siz, tekil	:	Ötekiler.
135	مَنْ يَكُونُ	Y ile, ğâib kipi [6]	:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	مَنْ تَكُونُ	T ile, hitâb kipi	:	Ötekiler.
136, 138	بِزُعْمِهِمْ	İki yerde de madmûm z ile:		Kisâ'î.
	بِزَعْمِهِمْ	İkisinde de meftûh z ile	:	Ötekiler.
	بِزَعَمِهِمْ	Meftûh z ve 'ayn ile	:	İbn Ebî 'Able [7].
	لِشُرَكَائِهِمْ			İbn Mes'ûd.
	لِشُرَكَائِنَا			Çoğunluk [8].
137	زُيِّنَ...قَتْلُ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ	Fi'l edilgen, katl merfû', evlâd mansûb, şurekâ' mecrûr [9]	:	İbn 'Âmir.

1. Sûrenin 22 nci âyetinde, Yûnus: 28'de, bu fi'lin, nûn ile çoğul mütekellim kipi olduğunda ihtilâf yoktur.
2. el-Bahr: 4/220.
3. el-Bahr: 4/223.
4. el-Bahr: 4/225.
5. Burada, Hûd, Yâsin ve Zümer sûrelerinde.
6. Burada ve Kasas: 37'de.
7. el-Bahr: 4/227.
8. el-Mesâhif: 42.
9. Şurekâ', katl'e izâfetten dolayı mecrûrdur. Muzâf olan *katl* ile muzâfunileyh olan *şurekâ'* arasına mef'ûl olan evlâd girmiştir (en-Neşr: 1/263).

İbn Zekvân: "(شركائهم) yazıda ve okumada sabit bir(ي) iledir. İbn Temîm bana dedi ki: 'Kazasker Ebû Abdi'l-Melîk'e (زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) okudum, 'benim mushafımda -ki eskidir- (شركائهم) şeklindedir' dedim. Ebû Abdi'l-Melik yâ'yı sildi, yerine vâv yazdı. Sonra Yahyâ ibn Hâris'e vâv ile (شركاؤهم) okudum. Yahyâ, okumamı kabul etmedi. Dedim ki: 'Daha önce benim mushafımda yâ ile idi, yâ silinip yerine vâv yazıldı'. Yahyâ: 'Sen, doğruyu silip, yanlışı yazmışsın' dedi. Ben de mushafta, kelimeyi, eski haline koydum" (en-Neşr: 2/265).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	زَيَّنَ...قَتْلَ أَوْلاَدِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ	Fi'l etken, katl mansûb, evlâd izâfetle mecrûr, şurekâ' merfû'	:	Ötekiler [1].
138	حِجْرٌ	Hâ'nın kesriyle	:	Çoğunluk.
	حُجُرٌ	Hâ ve cîm'in dammıyle	:	Ebân ibn Osmân.
	حَجْرٌ	Hâ'nın fethi, cîm'in sükûnuyla	:	Hasan ve Katâde.
	حِرْجٌ	R'nin cîm'e takdimiyle	:	İbn Mesûd, İbn Abbâs, İbn Zübeyr ve Übey mushafı [2].
139	خَالِصَةٌ	Ref' ile	:	Çoğunluk.
	خَالِصَةً	Hâl olarak nasb ile	:	Katâde.
	خَالِصُهُ	Zamîre izâfetle	:	İbn 'Abbâs.
	خَالِصٌ	Zamîrsiz	:	Kisâ'î [3].
139	وَ اِنْ تَكُنْ	T ile, müennes kipi	:	Ebûbekr, İbn 'Âmir.
	وَ اِنْ يَكُنْ	Y ile, müzekker kipi	:	Ötekiler.
139	مَيْتَةٌ	Y sâkin, kelime merfû'	:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir.
	مَيِّتَةٌ	Meksûr şeddeli yâ, kelime merfû'	:	Ebû Ca'fer.
	مَيْتَةً	Sâkin y ve nasb ile	:	Ötekiler [4].
140	قَتَّلُوا...سَفَهًا	Taktîl kökünden	:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir.
	قَتَلُوا...سَفَهًا	Katl kökünden	:	Ötekiler.
	قَتَلُوا...سُفَهَاءَ	Katl kökünden, sufehâ' çoğul	:	Muhammed ibn Semeyfâ' el-Yemânî [5].

1. Taberî'ye göre fi'lin etken, katl'in mansûb, evlâd'ın mecrûr olduğu vecihten başkası caiz değildir. Şurekâ' merfû'dur. Çünkü müşriklere, çocuklarını öldürmeyi caiz gösteren, Allah'a ortak yaptıkları tanrılarıdır (Câmi'u'l-beyân: 8/44).
2. el-Mesâhif: 42, 130, 227; Kurtubî: 7/94; el-Bahr: 4/231.
3. Kurtubî: 7/96; el-Mesâhif: 42; el-Bahr: 4/231-232.
4. Taberî'ye göre en doğrusu, sâkin yâ ve nasb ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 8/72).
5. el-Bahr: 4/234.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
141	أَكْلِهِ	Sâkin kâf ile	:	Nâfi', İbn Kesîr.
	أُكُلِهِ	Madmûm kâf ile	:	Ötekiler.
141	حَصَادِهِ	Hâ'nın fethiyle	:	Ebû 'Amr, 'Âsım, ibn 'Âmir.
	حِصَادِهِ	Hâ'nın kesriyle	:	Ötekiler.
142	خُطُوَاتِ	Hâ'nın ve tâ'nın dammıyle	:	Kunbul, Hafs.
	خُطْوَاتِ	Hâ'nın damını, tâ'nın sükûnuyla	:	Ötekiler.
	خَطَوَاتِ	Hâ ve tâ'nın fethiyle	:	Ebû's-Semmâl, 'Ubeyd ibn Umeyr.
	خُطُؤَاتِ	Hâ ve tâ'nın dammı, vâv üzerinde hemze ile	:	Hz. 'Alî, Katâde, A'rec, 'Amr ibn Meymûn ve A'meş [1].
143	مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ	Hemzenin sükûnu ile	:	Çoğunluk.
	مِنَ الضَّأَنِ اثْنَيْنِ	Hemze'nin fethiyle	:	Talha ibn Musarrif [2].
	مِنَ الضَّأْنِ اثْنَانِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَانِ	(اثنان)Mübtedâ olarak merfû'	:	Ebân ibn 'Osman [3]
143	وَ مِنَ الْمَعْزِ	Sâkin 'ayn ile	:	Nâfi' ve Kûfeliler.
	وَ مِنَ الْمَعَزِ	Meftûh 'ayn ile	:	Ötekiler.
	وَ مِنَ الْمَعْزَى	Fa'lâ vezninde	:	Übey [4].
145	أُوحِيَ	Edilgen	:	Çoğunluk.
	أَوْحَى	Etken	:	İbn 'Âmir.
145	يَطْعَمُهُ	Yâ ile ve tâ'nın sükûnuyla	:	Çoğunluk.
	تَطْعَمُهُ	T ile, bir önceki gibi	:	Hz. 'Âişe [5].
	يَطَّعِمُهُ	Şeddeli tâ ile	:	Hz. 'Âli ibn Ebî Tâlib [6].

1. en-Neşr: 1/266.
2. Kurtubî: 7/114.
3. Kurtubî: 7/116.
4. el-Mesâhif: 131; el-Bahr: 4/239.
5. el-Mesâhif: 42.
6. Kurtubî: 7/123.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	عَلَى طَاعِمٍ طَعِمَهُ		:	İbn Mes'ûd, Übey, Muhammed ibn el-Hanefiyye [1].
145	اِلاَّ أَنْ تَكُونَ	T ile, müennes kipi	:	İbn Kesîr, Hamza, İbn 'Âmir.
	اِلاَّ أَنْ يَكُونَ	Y ile, müzekker kipi	:	Ötekiler.
145	مَيْتَةٌ	Ref' ile	:	İbn 'Âmir.
	مَيْتَةً	Nasb ile	:	Ötekiler [2].
	أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ			İbn Mes'ûd.
	أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ		:	Çoğunluk [3].
	أَوْ مَا أُهِلَّ		:	Übeyy ibn Ka'b mushafı [4].
145	فَمَنِ اضْطُرَّ	Nûn ve tâ'nın kesri ile dammı konusundaki ihtilâf daha önce geçmişti[5] .		
146	كُلَّ ذِى ظُفُرٍ	Zâ ve f'nin dammıyle		Çoğunluk.
	كُلَّ ذِى ظِفْرٍ	Zâ'nın kesri, f'nin sükûnu ile:		Ebû's-Semmâl[6] .
148	وَلَوْ شَاءَ	Vâv ziyâdesiyle	:	İbn Mes'ûd.
	لَوْ شَاءَ	Vâv'sız	:	Çoğunluk [7].
	اِنْ يَتَّبِعُونَ	Yâ ile ğâib kipi	:	Neha'î ve Yahyâ ibn Veŝŝâb.
	اِنْ تَتَّبِعُونَ	T ile hitâb kipi	:	Çoğunluk [8].
152	تَذَكَّرُونَ	Hafif zâl ile [9]	:	Hamza, Kisâ'î, Hafs.
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile	:	Ötekiler.

1. el-Mesâhif: 42, 131.
2. Yâ'nın sâkin, yahut şeddeli kesre ile okunması konusundaki ihtilâf geçmişti: Bkz. âyet: 139 Taberî, sâkin yâ'yı tasvîbetmiştir (8/72).
3. el-Mesâhif: 42.
4. el-Mesâhif: 131.
5. Çağdaş Tefsîr: 1/527.
6. Kurtubî: 7/144.
7. el-Mesâhif: 42.
8. el-Bahr: 4/247.
9. Fiil hitâb kipinde t ile olur, t'nin yanında başka bir t'nin bulunması daha da güzel olursa Hamza, Kisâ'î, Halef ve Hafs bu fi'li her yerde hafif zâl ile, diğerleri şeddeli zâl ile okumuşlardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
153	وَ إِنَّ هٰذَا	Hemze'nin kesriyle	:	Hamza, Kisâ'î.
	وَ أَنَّ هٰذَا	Hemze'nin fethiyle	:	Ötekiler.
	وَ أَنْ هٰذَا	Hafif nûn ile	:	İbn 'Âmir.
153	صِرَاطِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle	:	İbn 'Âmir.
	صِرَاطِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla	:	Ötekiler.
	وَ هٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ		:	Übey mushafı [1].
	وَ هٰذَا صِرَاطُ رَبِّكُمْ			İbn Mes'ûd mushafı [2].
	وَ هٰذَا صِرَاطِي			Başka bir rivâyete göre Übey, İbn Mes'ûd ve A'meş [3].
154	عَلَى ٱلَّذِى أَحْسَنَ	Nasb ile	:	Çoğunluk.
	عَلَى ٱلَّذِى أَحْسَنُ	Ref' ile	:	Yahyâ ibn Ya'mer ve İbn Ebî İshâk [4].
	لِلْمُحْسِنِينَ			Übey [5].
156	أَنْ تَقُولُوا	T ile, hitâb kipi	:	Çoğunluk.
	أَنْ يَقُولُوا	Y ile, ğâib kipi	:	İbn Muhaysın [6].
157	كَذَّبَ	Tekzîb kökünden	:	Çoğunluk.
	كَذَبَ	Kizb kökünden	:	İbn Vessâb ve İbn Ebî 'Able [7].
158	إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمْ	Y ile müzekker kipi [8]	:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ	İki yerde de t ile, müennes kipi	:	Ötekiler.
	يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ	Y ile, müzekker kipi	:	Çoğunluk.
	يَوْمَ تَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ	T ile, müennes kipi	:	İbn Ömer ve İbn Zübeyr [9].

1. el-Mesâhif: 131.
2. el-Mesâhif: 42.
3. el-Mesâhif: 42; el-Bahr: 4/254.
4. Kurtubî: 7/142. *"En güzel olan biçimde Kitâbı ona verdik"* takdîrindedir. Fakat Taberî'ye göre bir îzâh şekli olsa da, çoğunluk kırâetine aykırı olduğu için böyle okumak caiz değildir (8/91).
5. el-Mesâhif: 131.
6.7 el-Bahr: 4/257.
8. Burada ve Nahl: 33'de.
9. Kurtubî: 7/148; el-Bahr: 4/259.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	يَوْمَ تَأْتِى آيَةُ رَبِّكَ	T ile, âyet tekil [1]	:	Übey, İbn Mes'ûd ve Ca'fer-i Sâdık [2].
	أَوْ كَسَبَتْ		:	Çoğunluk.
	أَوْ اكْتَسَبَتْ	İktisâb kökünden	:	İbn Miclez ve Ebû'l-Mütevekkil [3].
159	فَارَقُوا	Mufâraka kökünden mâzî	:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	فَرَّقُوا	Tefrîk kökünden mâzî	:	Ötekiler.
	فَرَقُوا	Fark kökünden mâzî	:	Neha'î [4].
160	عَشْرٌ أَمْثَالُهَا	Tenvîn ile, emsâl merfû'	:	Hasan, Sa'îd ibn Cübeyr, A'meş ve Ya'kûb [5].
	عَشْرُ أَمْثَالِهَا	Tenvînsiz, emsâl izâfetle mecrûr	:	Ötekiler.
161	دِينًا قِيَمًا	Meksûr kaf, hafif, meftûh yâ ile	:	İbn 'Âmir ve Kûfeliler.
	دِينًا قَيِّمًا	Meftûh kaf, şeddeli, meksûr y ile	:	Ötekiler [6].
161	مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ	Kelimesi üzerinde İbn Âmir'in kırâeti için bak: en-Neşr, Bakara Sûresi.		
161	رَبِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle	:	Nâfi ve Ebû 'Amr.
	رَبِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla	:	Ötekiler.
161	وَ نُسُكِى	Nûn ve sîn'in dammıyle	:	Çoğunluk.
	وَ نُسْكِى	Nûn'un damını, sîn'in sükûnuyla	:	Hasan.

1. Burada ve Rûm: 32'de.
2. el-Mesâhif: 131, 332.
3. el-Mesâhif: 131.
4. İnkâr ettiler, demektir (Kurtubî: 7/149; el-Mesâhif: 42).
5. Kurtubî: 7/151.
6. Bunların ikisi de meşhûr kırâettir, doğrudur. Ancak kaf'ın fethi ve y'nin şeddesiyle olan kırâet, bence daha güzeldir, çünkü daha fasîhtir (Câmi'u'l-beyân: 8/111).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
162	وَ مَحْيَايْ	Yâ'nın sükûnu ile	:	Kalûn.
	وَ مَحْيَايَ	Yâ'nın sükûn ve fethi ile	:	Verş.
	وَ مَحْيَّ	Yâ'nın fethiyle[1]	:	Ötekiler.
	وَمَحْيَايَ	Elif'siz, ikinci yâ'nın şeddesiyle [1]	:	İbn Ebî İshâk, İsâ ibn 'Ömer ve 'Âsım Cahderî [2].
162	وَ مَمَاتِيَ	Yâ'nın fethiyle	:	Nâfi'.
	وَ مَمَاتِي	Yâ'nın sükûnuyla	:	Ötekiler.

1. " قَفَىَّ و قَصَىَّ " gibi.
2. Kurtubî: 7/153.

7/39 A'RÂF SÛRESİ

Sûrede Arapların bazı düşünceleri, gelenekleri, ibadetleri, münkirlerin Hz. Muhammed (s.a.v.) karşısındaki inatçı tutumları anlatılmakta, akidelerinin bozukluğuna dikkat çekilmekte; mü'minlerin ve kâfirlerin âhiretteki durumları tasvir edilmekte ve Allah'ın birliğine, kudretine kanıtlar sunulmaktadır.

Burada Âdem kıssası, biraz daha geniş olarak anlatıldığı gibi geçmiş peygamberlerin kıssaları, özellikle İsrâil Oğullarının Fir'avn ile ilişkileri, Mısır'dan sonraki davranışları daha geniş olarak anlatılmakta, kıssa olayları arasında öğütler verilmekte, uyarılar yapılmaktadır.

Birden çok harfle başlayan sûrelerin ilki, Mekke'de inen sûrelerin en uzunudur. Bundan önce inen (ن Nun), (ق Kaf) ve (ص Sad) sureleri bir harfle başlar. Bu sûrenin başında dört harf vardır. Mekke'de inmiş olan bu Sûre, uzunluk bakımından Kur'ân'ın üçüncü sûresini teşkil eder. 163-170 nci âyetlerinin Medine'de indiği görüşünü, adı geçen âyetlerin üslûbu da pekiştirir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ ف۪ي صَدْرِكَ حَرَجٌ
مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِه۪ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾ اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ
رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾
وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾

فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿٥﴾
فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذ۪ينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ
بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا
اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

1- Elif lâm mîm sâd. 2- (Bu), *sana indirilen bir Kitâbdır. Onunla* (insanları) *uyarman ve inananlara öğüt* (vermen) *hususunda göğsünde bir sıkıntı olmasın. 3-* (Ey insanlar), *Rabbinizden size indirilene uyun ve O'ndan başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz! 4- Nice kent*(ler)*i helâk ettik, gece yatarlarken, yahut gündüz uyurlarken azâbımız onlara geliverdi. 5- Azâbımız onlara geldiğinde "Biz gerçekten zâlimlermişiz!" demelerinden başka yalvarıları kalmadı. 6- Hem kendilerine elçi gönderilmiş olanlara soracağız, hem de gönderilen elçilere soracağız. 7- Ve elbette onlara, olan biten herşeyi bilgi ile anlatacağız, zirâ biz onlardan uzak değiliz. 8- O gün tartı, tam doğrudur. Kimin* (sevap) *tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. 9- Kimin tartıları hafif gelirse, işte onlar da âyetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyâna sokanlardır.*

Tefsîr:

1 nci âyet *hurûf-i mukaatta*'dandır. Bunların tefsîri hakkında çeşitli görüşler bulunduğunu; gerçek anlamını yalnız Allah ve Elçisinin bildiğini daha önceki sûrelerde söylemiştik. Biz bunların, yabancı dilde inmiş olan İlâhî Kitâb'a; inecek olan Kur'ân'ın, o Kitâb'ın özünü taşıdığına; o Kitâb nasıl bütün dillerin temeli olan harflerden oluşmuş ise bu Kitâbın da öyle harflerden oluştuğuna işaret olduğu; aynı zamanda hem Peyğamber'in, hem de dinleyenlerin dikkatini, inen vahye çekme görevi yaptığı kanısındayız.

2 nci âyet, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e güç vermekte, kendisine indirilen Kitâb ile insanları uyarmaktan, mü'minlere öğüt vermekten sıkılıp bunalmama-

sını emretmektedir. Yüce Allah, kâfirlerin inatçı tutumları karşısında üzülen Peyğamberini, bu âyetle güçlendirmekte, tesellî etmektedir. Buradaki *(harec)* kelimesi, darlık ve sıkıntı demektir. Bu cümle, "Onların yalanlamalarından ötürü sıkılma, üzülme" anlamını vermektedir.

3 ncü âyette yüce Allah, insanlara, Rablerinden indirilene uyup O'ndan başka velîler edinmemelerini buyurmakta, sonunda da *"Ne kadar az öğüt alıyorsunuz!"* cümlesiyle insanları düşünüp öğüt almağa teşvik etmektedir.

Bir işi üstlenmek, bir şeyi korumak anlamına gelen velâyet, Âlemlerin Rabbi hakkında kullanıldığı takdirde iki kısma ayrılır:

Birincisi din, inanç ve ibâdet kurallarını koymak; ikincisi insanların gücü üstünde olan eylemlerin sebeplerini, tüm tabiat yasalarını yaratmaktır. Fi'len insanları doğru yola iletmek, kalbi teshîr etmek, düşmanlara karşı zafer kazandırmak; âhirette kulları rahmet ve mağfirete nail eylemek, cennete sokmak, nimetlere erdirmek hep Allah'ın velâyeti içindedir. Allah'ın velîliliğinden söz edildiği zaman bununla, kullarının yapamayacağı şeyleri yapması ve onlara dinî hükümler koyması kasdedilir.

Burada Allah'tan başka velîlere uymaktan menetmek, din konusunda Allah'ın vahyi dışında herhangi bir insanın sözünü din hükmü haline getirmeyi yasaklamaktır. *"Hahamlarını ve râhiblerini Allah'tan ayrı rabler edindiler..."*[1] âyetinde hahamlarının ve râhiblerinin koydukları helâl ve haramlara Allah'ın buyruğu gözüyle bakıp onlara uyanların, o kişileri rablık, tanrılık derecesine çıkardıklarına işaret edilmekte ve bu tutumları kınanmaktadır. İnsanların, kendi düşünceleriyle koydukları hükme Allah'ın hükmü diye bağlanmak, o hükmü koyanları tanrılaştırmak olur. Bu suretle âyet, din âlimlerinin, devlet adamlarının inanç, ibâdet, helâl ve haram konusundaki ictihâd-kıyas hükümlerini İlâhî hüküm görmenin caiz olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Âlimlerin görevi, Allah'ın koymadığı hükümleri koymak değil, Allah'ın indirdiklerini insanlara açıklamaktır. Hall ve akd, buyruk sahibi âlimlerin ve devlet adamlarının, kamu yararına olup zamanın değişmesiyle değişecek türden olan işlerde öngördükleri hükümlere uyulur. Ama tam dinî konularda kıyâs ve re'y batıldır[2].

4-5 nci âyetler, Allah'ın buyruğunu dinlemeyen nice kentlerin, geceleyin veya gündüzün uyudukları sırada birden bire gönderilen azâp ile helâk edildiklerini, Allah'ın azâbını karşılarında görünce *"Meğer biz haksızlık etmişiz"* diye yalvarmaktan başka çareleri kalmadığını anlatmaktadır.

Bu son cümle de Allah'ın azâbı geldikten sonra pişmanlık göstermenin,

---

1. Tevbe Sûresi: 31.
2. Tefsîru'l-Menâr: 8/309.

gerçeği itiraf etmenin bir yarar sağlamayacağını imâ etmektedir.

Bu âyette geçen, *"kâ'ilûn"* kelimesi, *kâil*'in çoğuludur. *Kail, kaylûle* yapan, öğle uykusuna yatan veya öğlen vakti dinlenen kimse demektir. Allah'ın azâbı, insanların ya gece veya gündüz uyudukları sırada geliyor. Öyle ise ne zaman geleceği belli olmayan o azâbdan korunmak için Allah'ın buyruklarına uymak gerekir.

Yaptığı günâhın sonucunu gören herkes pişman olur, hasret çeker. Günâhın o cezâya sebebolduğunu biliyorsa suçunu itiraf eder. Fakat her suçlu, o cezânın, yaptığı işlerin sonucu olduğunu fark edemez. Çoğu kez de ceza, hemen suçun ardından gelmez, gecikir. Bundan dolayı suçlu, cezânın; kendi hatâsının sonucu olduğunu anlamaz. Meselâ alkol alan, eyleminin ardından sarhoş olur, başı döner, kusar. Bunlar, o eylemin hemen görülen basit sonucudur. Fakat içkinin bedende yaptığı daha derin tahribat, kalb, karaciğer hastalıkları ve organizmada yaptığı diğer bozukluklar hemen değil, zamanla ortaya çıkar. İş işten geçtikten sonra suç eyleminin yaptığı kötü etkileri anlamanın da bir yararı olmayabilir.

Fertlerin işledikleri günâhların cezası böyledir. Milletlerin hatâ ve günahlarının cezâsı ise daha düzenlidir. Ancak bunların vukuu zamana bağlıdır. Bir kuşağın yaptığı hatâların cezası, ya hemen veya birkaç yıl sonra veya bir iki kuşak sonra ortaya çıkar. Bireylerin ömürleri kısa olduğu için suçlarının cezası da ona göre çabuk verilir. Ama milletlerin ömrü uzun olduğundan, suçlarının cezâlandırılmasıdır, ömürleri oranında daha uzun zaman alır. Bir millette zulüm, kanunsuzluk, isrâf, fısk ve fücûr zuhur ederse o millet ahlâk hastalığına yakalanmıştır. Onların gücü yavaş yavaş azalır, birlikleri çözülmeğe başlar. Birbirine düşman zümreler ortaya çıkar. Bu durumda onları yutmak için fırsat kollayan dış kuvvetler, üstlerine çullanır, onurlarını beş paralık ederler. Şimdi onları bu sonuca düşüren, sadece o son kuşak değil, çoğu kez onlardan önceki kuşaklardır. Atalarının ihmâli, beyinsizliği, isrâf ve günahı yavaş yavaş yayılarak milleti çürütmüş, güçlerini çözmüş ve sonunda esarete düşürmüştür. Bu duruma düştükten sonra hatâlarını anlayıp *"Biz haksızlık etmişiz!"* deseler bile artık bunun bir yararı olmaz [1].

6 ncı âyette Allah, peyğamberlerden ve onları elçi olarak gönderdiği milletlerden soracağını bildirmektedir. Peyğamberlerden, gönderilmiş bulundukları halkların, kendilerine nasıl davrandıklarını; onların elçi olarak gönderildikleri halklardan da peyğamberlerin sözlerine uyup uymadıklarını soracaktır. Onların, peyğamberlere nasıl davrandıklarını öğrenmek için değil, adâletin tam yerini bulması; o kimselerin, Allah'a karşı bir bahaneleri

1. Tefsîru'l-Menâr: 8/312-313.

kalmaması; kendi suçlarını bizzat ağızlariyle Allah'ın huzurunda itiraf etmeleri ve İlâhî soru karşısında iyice ezilmeleri için onları böyle sorguya çekecektir.

Söz dinlemeyen kâfirler bu suretle uyarılmakta, yaptıklarından bir gün hesap vereceklerini, hem de herhangi bir kimseye değil, doğrudan Allah'a hesap vereceklerini düşünmeğe sevk edilmektedir.

7 nci âyette yüce Allah'ın, onların yaptıklarından gafil olmadığı, her yaptıklarını bildiği ve onlara haber vereceği; yoldan çıkmış insanların, yaptıkları kötülükleri saklamalarına imkân bulunmadığı vurgulanmaktadır.

8-9 ncu âyetlerde *vezn*'in, yani adâlet terazîsinin hak olduğu; tartısı ağır gelenlerin: iyilikleri ağır basanların kurtulacağı; tartısı hafif gelenlerin: kötülükleri ağır basanların, Allah'ın âyetlerine karşı haksızlık ettiklerinden dolayı hüsrâna uğrayacakları belirtilmektedir.

Vezn: Ölçü, adâlet demektir. *Mevâzîn, mîzân*'ın çoğuludur. Bu âyetlerde mîzanları ağır gelenlerin kurtulacakları, hafif gelenlerin husrâna uğrayacakları bildirilmektedir. Kişinin amelleri, ma'nevî değeri; Allah'ın adâlet ölçüsüyle tartılacaktır.

Mevâzîn üzerinde iki görüş vardır: Birincisine göre *mevâzîn,* tartı âletidir. İnsanların yaptıkları işler, âhirette Allah'ın, amelleri tartan bu terâzisinde tartılacaktır. Bir rivayete göre Allah, kıyâmet günü iki dili, iki kefesi olan bir terazi koyup kulların iyi ve kötü amellerini onda tartacaktır. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre mü'minin iyi amelleri en güzel suretler içinde gelir, mizâna konulur, tartılır, kötülüklerine ağır basar. İşte onlar: *"Tartıları ağır gelenler, işte onlar başarı ve mutluluğa erenlerdir."* âyetinde belirtilmişlerdir. Bir rivayete göre amellerin kendileri güzel veya çirkin şekillere konularak tartılırlar. Başka bir rivayete göre de amellerin kendisi değil, yazıldıkları sayfalar, yani amel defterleri tartılır.

İkincisine göre -ki Mücâhid, Dahhâk ve A'meş bu görüştedir- burada *mizân*'dan maksat adâlet ve hükümdür. Sonra gelen âlimlerin çoğu bunu şöyle izah ederler: *Vezn*i böyle açıklamak lûgate uygundur. Delîller de bunu gerektirir. Alışverişte adâlet, ölçü ve tartı ile sağlandığından *vezn*in, adâletten kinâye olması, uzak bir anlam taşımaz. Bir adamın başkası yanında kadr ve kıymeti yoksa: "Falanın, falan yanında hiçbir ağırlığı yoktur" denilir. Gerçekte kasdedilen, onun tartısı değil, ma'nevî değeridir.

Yapılan işlerin kendileri, yok olmuş, sonuçları kalmıştır. Amellerin bizzat kendileri var olsa bile, bunlar terazi ile tartılacak türden maddî şeyler değildir. Mizândan maksat, adâlettir.

Gerçekte âyette kasdedilen, bakkal terazisi gibi bir âlet değil, kişinin ahlâkî değerini, iyilik ve kötülüklerini belirleyen manevî ölçüdür. Bu ölçü belki

her şahıs için vardır. Her şahıs, o manâ ölçüsünden geçirilir. Bunun mâhiyetini Allah bilir. Allah'ın adâleti şaşmaz. Her insanın amelleri, ruhunda birtakım izler bırakır. O izler -nurlar veya lekeler, karanlıklar- kişinin neler yaptığını ortaya koyar.

Belki her iyi amelden bir nur doğar. Meselâ namazdan kendine mahsus bir nur, oruçtan kendine mahsus bir nur, zekât ve sadakadan kendine mahsus birer nur doğduğu gibi bunların karşıtı olan günahların her birinden de kendilerine has karanlıklar, lekeler hasıl olur. İşte ruhâniyet âleminde, âhirette bu nurlar kişiden yansıyınca kişinin neler yaptığı, iyiliklerinin mi, kötülüklerinin mi ağır bastığı ortaya çıkar. Kişi, kendi işlerinin sonucunu kendi gözüyle görür.

Hasılı yapılan iyilik ve kötülük zâyi olmaz. Bunlar, ruhta bıraktığı izlerle Allah'ın adâlet divanında hükme bağlanır. Allah'ın adâleti şaşmaz. *Mîzân*'ın mâhiyetini bilemeyiz. Allah'ın adâletinin, hiç şaşmadan suçluyu, suçsuzu, iyiyi, kötüyü ayırdedeceğine inanmamız kâfidir.

İbn Hacer, Buhârî'de: "وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ: *Kıyâmet günü için adâlet mîzanları koyarız*"[1] âyetinin şerhinde, mîzân konusunda söylenenleri toplamıştır:

"Seleften bazılarına göre mîzan, adâlet ve kazâ'dan ibârettir. Taberî, Mücâhid'in, bu âyetin tefsîrinde bunun bir mesel olduğunu söylediğini nakletmiştir. Başka bir rivâyette Mücâhid, mîzânların adâlet olduğunu söylemiştir. Fakat cumhûrun görüşü tercîhe şâyandır. Ebû'l-Kâsım Hibetullah el-Lâlekâ'î, Sünnet'te, Selmân-ı Fârisî'nin: 'İki kefeli mîzân konulur. Kefesinden birine gökler, yer ve onlarda bulunan herşey konsa sığar" dediğini rivâyet etmiştir. Hasan da: 'Mîzân'ın bir dili, iki kefesi vardır' demiştir.

"Fakat ehl-i sünnet haklıdır. Kıyâmette ameller cisimlendirilir, ya da cisimlere konulur. İtâatkârların amelleri güzel sûretler, günahkârların amelleri çirkin sûretler içinde olur. Sonra bunlar tartılır. Kurtubî de amellerin yazıldığı defterlerin tartılacağı görüşünü benimsemiş, İbn Ömer'in de: 'Amel defterleri tartılır' dediğini nakletmiştir.

"Eğer defterler tartılacaksa defterler cisim olduğundan bir problem kalmaz. Bunu Tirmizî'nin güzel diye nitelendirdiği Bitâka hadîsi de güçlendirir ki hadiste: *'Amel defterleri bir kefeye konulur, bitâka* (kart) *da bir kefeye konulur...'* denilmektedir.

"Fakat doğrusu, amellerin kendisinin tartılacağıdır. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hibbân'ın, Ebu'd-Derdâ yoluyla çıkardıkları bir hadiste Peyğamber

1. Enbiyâ Sûresi: 47.

(s.a.v.), *'Kıyâmet gününde mîzân'a güzel ahlâktan daha güzel bir şey konulmaz.'* demiştir. Câbir'in rivâyet ettiği merfû' hadiste de: *''Kıyâmet gününde mîzânlar konulur, hasenât ve seyyi'ât tartılır. Hasenâtı seyyi'âtına zerre miktarı ağır gelen cennete girer. Seyyi'âtı hasenâtına bir dâne kadar ağır gelen ateşe girer. -Ya hasenâtı ve seyyi'âtı eşit olan? denildi- buyurdu ki: Onlar A'râf halkıdır* (cennet ile cehennem arasında bir yerde bulunur)*lar.''* Bu hadîsi Hayseme Fuâd'ında çıkarmıştır. İbn Mübârek, Zühd'ünde, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Ebû'l-Kâsım el-Lâlekâ'î de Kitabu's-sunne'de Huzeyfe'den mevkuf olarak: *''Kıyâmet gününde mîzancı, Cebrâil Aleyhisselâm'dır'* hadisini çıkarmıştır'' [1].

Muhammed Reşîd Rızâ, İbn Hacer'in bu özetinden sonra şöyle diyor:

''Süyutî, ed-Durru'l-mensûr'da âyetin tefsîri münâsebetiyle mîzân, vezn hakkındaki sahih, sakim rivâyetlerin tamamını veya büyük bir kısmını zikretmiştir ki bunlardan sadece Ebû Hüreyre'den nakledilen hadis, iki sahihten yalnız Buhârî'de yer almıştır:

''كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِى الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ اِلَى الرَّحْمٰنِ. سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ'' *: Dile kolay, mîzâna ağır, Rahmân'a sevgili iki kelime vardır: Subhânellâhi ve bihamdihî, subhânellâhi'l-azîm.''* [2].

''Ne Buhârî'de, ne de güvenilir Sünen kitaplarında mîzânın vasfı, onun bir dili, iki kefesi olduğuna dair merfû' bir hadis olmadığına göre Zeccâc'ın: ''Bu ehli sünnetin oybirliğiyle kabul ettiği bir husustur'' demesine aldanma. Yazarların çoğu, özellikle hafız olmayanlar, bu icmâ kelimesini rastgele kullanırlar. Ehli sünnet mensuplarından bazılarının yazdığı kitaplarda bulunan her şeyi ehli sünnetin cemâatine nisbet ederler. O söz gerçekte selef arasında bilinmese de, halefin ittifak ettiği bir şey olmasa da bunu yapmışlardır.

''Bildiğin gibi bu tartı ve mîzân meselesi de selefin ve halefin ihtilâf ettiği bir meseledir. Amellerin mîzânda tartılacağını söyleyen ehli sünnet âlimleri, bu mîzânın bir tek mi, yoksa her kişi için, yahut her amel için ayrı ayrı mîzan mı olduğunda ihtilâf halindedirler. Tartılacak şey üzerinde de ihtilâf vardır. Amellerin değil, kişilerin tartılacağı da söylenmiştir. Tartılan şeyin ve tartının vasfında; tartı işleminin kimin için yapılacağı; yalnız mü'minler için mi, yoksa hem mü'minler, hem de kâfirler için mi uygulanacağı hakkında ihtilâf vardır. Bu ihtilâfın başlıca üç sebebi bulunmaktadır:

1. Fethu'l-Bârî: 13/538-539.
2. Buhârî, Eymân: 19; Da'avât: 66; Tevhîd: 58; Müslim, Da'avât: 31; Tirmizî, Da'avât: 59; İbn Mâce, Edeb: 56.

1. Seleften nakledilen haberlerin çelişkili oluşu. Bu konudaki haberlerin çoğu doğru değildir. Bunlar inançta değil, amelî konularda dahi kanıt olamaz.

2. Haberlerin yorumundaki ihtilâf.

3. Akıl ile bilinemeyecek ğayb konularında akıl ve kıyâs ile hüküm verme girişimleri.

Ğayb âlemini, şu görünen şehâdet âlemiyle kıyaslayıp: ameller a'râzdır, arazlar tartılamaz diyen mu'tezile, hatâ etmiştir. Çünkü mahiyetleri ayrı olan iki âlemi birbirine kıyas etmek yanlıştır. Bunlara cevap veren ehli sünnet de yine onlar gibi ğayb âlemini şehâdet âlemine kıyâs ederek yanılgıya düşmüşlerdir: Amellerin cisimleneceğini, güzel ve çirkin suretlere bürünüp tartılacağını; ya da amellerin değil, dünya defterleri gibi deri veya kâğıttan yapılmış zannettikleri amel defterlerinin teraziye konulup tartılacağını sanmışlardır.

"Oysa bu ümmetin selefi, Kitâb ve Sünnette haber verilen herşeyin hak olduğu, bunların mahiyeti hakkında fikir yürütülemeyeceği inancında idiler. O halde âhirette amellerin o âleme özgü bir mîzan ile tartılacağına inanırız, fakat bunun şeklini, nasıllığını, niceliğini araştırmayız. Birçok âyetten bu tartının, amellerin ruh üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisi şeklinde olacağı, cezânın da bu tesirlere göre olacağı anlaşılmaktadır. İnsanlar sıcaklık, soğukluk gibi a'razları (depremin şiddetini, vasıtaların sür'atini, kalb atışlarını, tansiyonları vs.) ölçmek için ölçütler icadederken kâinâtın Yaratıcısı, zihinsel ve bedensel amelleri, ruh üzerinde bıraktıkları iyi veya kötü etkileriyle ölçmekten, eylemlerin ruh üzerindeki etkilerini ölçecek ölçütler (mîzânlar) koymaktan âciz midir?

"Cezânın, değişmeyen ruhun, değişen sıfatlarına göre değil, fakat onda yerleşmiş, sabit sıfatlara göre olacağı hususunda nakil ve akıl birleşir. Yüce Allah *"سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ: Onları, vasıflarıyle cezalandıracaktır"*[1]. *"Nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki: Nefsini yücelten iflâh olmuş, onu alçaltan da ziyâna uğramıştır"*[2] buyurmuştur.

"Hesaptan sonra amellerin tartılması, yüce Rabbin büyük adâlet ve hikmetinin tecellîsidir. Bu suretle insanlar, yaptıkları eylemlerin değerini, ruh üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini görürler. Eylemlerin, ruhlar üzerindeki etkileri, her kişinin kendisine göründüğü gibi başkalarına da görünür. Eğer insanlar, düşünce ve hayali, bunların yetki alanı dışında kalan ğayb işlerine hakim kılmasalar, bu görüş ayrılıklarını anlatmamıza gerek kalmaz, sadece Kur'ân'da ve meşhur hadis kitaplarında yer alan sağlam senedli sahih

1. En'âm Sûresi: 139.
2. Şems Sûresi: 7-10.

hadislerdeki inancı açıklamakla yetinirdik.

"Bu bitâka hadisi de bu konuda anlatılan garib rivâyetlerden biridir. Tirmizî'nin, 'Abdullah ibn Amr ibn 'Âs yoluyla rivayet ettiği bu hadise göre: *"Allah, ümmetimden bir adamı, kıyâmet gününde halkın içinde kurtaracaktır. Allah onun önüne, her biri, gözün görme mesafesi kadar uzun olan doksandokuz tomar açar* (hepsi günâhlarla doludur). *Sonra ona:*

— Bunların içinde kabul etmediğin bir şey var mı? Koruyucu yazıcılarım sana haksızlık etmişler mi? der.

— Hayır, yâ Rabbi, der.

— Bir özrün var mı? der.

— Hayır, yâ Rabbi, der.

— Var, var, der, senin bizim katımızda bir iyiliğin var, bugün sana haksızlık edilmez. (Üstünde 'Eşhedu en lâilâhe illâllâh ve eşhedu enne Muhammeden abduhû ve resûluh' yazılı bulunan bir kart çıkarır) *Bunu senin tartına katacağım, der.*

Kul der ki:

— Yâ Rabbi, bu koca tomarlar karşısında bu kart nedir ki?

Allah:

— Sana haksızlık edilmez, der.

O tomarlar bir kefeye, bu kart da bir kefeye konulur. Kart tomarlardan ağır gelir. Hiçbirşey, Allah'ın adından daha ağır olamaz"[1].

Tirmizî, bu hadîsin garîb; Hâkim sahîh olduğunu söylemiştir. Hâkim'in sahîh demesi önemli değildir. Bu hadîsin senedinde, muhaddislerin güvenmedikleri, Cûzecânî'nin yalancılıkla nitelendirdiği Abdullâh ibn Şerîk'in bulunması yeter. Kaldı ki başka illetleri de vardır. Hadîsi İbn Hibbân da Abdullâh ibn Ömer'den rivâyet etmiştir ki onun senedinde de, münker şeyler rivâyet etmekte olan Abdullâh ibn Ömer el-Horasânî vardır.

Ayrıca bu hadîs, mîzânın iki kefesi ve bir dili olduğu hakkında yeterli bir delîl de değildir. Çünkü sözde istiâre olabilir. İnsanların anlaması için kelime-i şehâdetin, böyle bir benzetme ile anlatılmış olması mümkündür. Nitekim Hâfız İbn Hacer de amellerin kendisinin tartılacağı yolundaki İbn Ömer görüşünü tercîh ederek: "Doğrusu, amellerin kendisi tartılacaktır" demiş ve ahlâkın tartılacağı hakkındaki sahih hadisi, görüşüne delil getirmiştir. Bu hadîs, sıhhat derecesi daha aşağı olan kart hadisine aykırıdır.

1. Tirmizî, Îmân: 17.

Kaldı ki bu kart hadisinde bir tek kelime-i şehâdetin, içinde tek iyilik bulunmayan, binlerce kilometre uzunluğundaki tomarlara yazılmış bulunan günahlara ağır geleceği bildirilmektedir ki insanı farzları ihmale, hattâ mutlak ibâhaya götürür nitelikteki bu haber, âlimler arasında problem olmuştur. Çünkü bu, her insanın, yaptığı zerre miktarı hayır veya şerrin karşılığını göreceğini bildiren âyetlere ve hadislere aykırıdır.

"Mürci'e, buna dayanarak imân ile beraber günahın zarar vermeyeceğini söylemiştir. Cumhûr da buna çeşitli cevaplar vermişlerdir ama herhalde en makulü Tirmizî'nin işâret ettiği şu cevaptır: İki şehâdet kelimesinin, sâhibinin kurtuluşuna sebebolması, îmân ile ölmesinden ötürüdür. Sözgeliminden anlaşılıyor ki bu hadiste temsîl edilen adam kâfir idi, inandı ve henüz salih bir amel yapmağa fırsat bulamadan öldü. Bunun kurtulacağında ihtilâf yoktur" [1].

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾
وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ
فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا
تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ قَالَ
فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ
الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾ قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾
قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ
مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ
أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا

1. Tefsîru'l-Menâr: 8/322-325.

لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَاَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿١٨﴾ وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ
اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ
الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ
لَهُمَا مَا وُرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ
هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدٖينَ ﴿٢٠﴾
وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّٖي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحٖينَ ﴿٢١﴾ فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ
بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ
وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَٓا
اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ
تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فٖيهَا
تَحْيَوْنَ وَفٖيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

10- Doğrusu biz, sizi yeryüzünde yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz! 11- Sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra da meleklere: ''Âdem'e secde edin!'' dedik; hepsi secde ettiler, yalnız İblîs etmedi, o secde edenlerden olmadı. 12- (Allah) *buyurdu: ''Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alakoyan*

nedir?" (İblîs): *"Ben, dedi, ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." 13-* (Allah) *buyurdu: "Öyle ise oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık, çünkü sen aşağılıklardansın!" 14-* (İblîs) *dedi: "*(Bâri) *bana* (insanların) *tekrar dirilecekleri güne kadar süre ver." 15-* (Allah) *buyurdu: "Haydi sen süre verilmişlerdensin." 16- "Öyle ise, dedi, beni azdırmana karşılık, and içerim ki ben de onlar*(ı saptırmak) *için senin doğru yolunun üstüne oturacağım." 17- "Sonra* (onların) *önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım ve çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" 18-* (Allah) *buyurdu: "Haydi sen, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık. Andolsun ki onlardan sana kim uyarsa* (bilin ki) *sizin hepinizden* (derleyip) *cehennemi dolduracağım* (azdıran sizler de, size uyup yoldan çıkan insanlar da cehenneme gireceksiniz)!" *19-* (Sonra Allah, Âdem'e hitâbetti): *"Ey Âdem, sen ve eşin cennette durun, dilediğiniz yerden yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz." 20- Derken şeytân, onların kendilerinden gizlenmiş olan çirkin yerlerini, kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: "Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek, ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti." dedi. 21- Ve onlara: "Elbette ben size öğüt verenlerdenim." diye de yemin etti. 22- Böylece onları aldatarak aşağı sarkıttı* (önceki mevkilerinden indirdi). *Ağacı*(ın meyvasını) *tadınca, çirkin yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarını üst üste yamayıp üzerlerine örtmeğe başladılar. Rableri onlara ünledi: "Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi ve, şeytan size ap açık düşmandır, demedim mi?" 23- Dediler: "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyâna uğrayanlardan oluruz!" 24-* (Allah) *buyurdu: "Birbirinize düşman olarak inin, sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir." 25- "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan* (dirilip) *çıkarılacaksınız!" dedi.*

Tefsîr:

10 ncu âyette yüce Allah, insanın yaratılış olayına bir giriş yapıyor ve onu yeryüzünde yerleştirip orada yaşamını sağladığına işaret buyurduktan sonra:

11-15 nci âyetlerde bütün olarak insan türüne hitaben: *"Biz sizi yarattık, sonra size suret verdik, sizi şu insan biçimine koyduk, sonra meleklere,*

Âdem'e secde etmelerini emrettik" buyuruyor. Ve Âdem kıssasını anlatmağa başlıyor: İblîs'in dışında meleklerin, Âdem'e secde ettiklerini bildiriyor. Sonra insan ile İblîs arasındaki düşmanlığın başlangıcını, İblîs'in kendi kanısınca Âdem'e secde etmeyişinin nedenini anlatıyor: İblîs, kendisinin ateşten, Âdem'in çamurdan yaratıldığını; âteşin çamurdan iyi olduğunu ileri sürerek Âdem'e secde etmemiş, böylece Allah'a âsi olmuştur. Yüce Allah da kibreden İblîs'i alçaltarak cennetten kovmuştur. İblîs, Allah'tan, yeniden diriliş gününe kadar kendisine yaşama fırsatı verilmesini istemiş, Allah ona bu fırsatı vermiştir.

"Oradan in" ifadesinde müfessirlerin çoğu, *minhâ* zamîrinin cennete gittiğini, bu sözün: "Cennetten in" anlamına geldiğini söylerler. Fakat âyette daha önce cennet sözü geçmemiştir. Bu sözden, yüce melekût âlemindeki durumundan inmesi anlamı da çıkar [1].

16-18: İblîs, Allah'a, Âdem yüzünden kendisini mevkiinden kovduğu veya şaşırttığı için, kendisinin de insanların yolları üzerinde oturup onları şaşırtmağa çalışacağını; bunun için önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından insanlara sokulup kötü düşünceler telkin edeceğini; böylece Allah'a şükreden kulların azalacağını söylemiştir. Yüce Allah, küstahlığından ötürü İblîs'i tekrar, hakaretle kovmuş, hem İblîs milletinden yani cinlerden bir kısmını ve hem de insanlar arasında İblîs'in sözlerine uyanları cehenneme atacağını söylemiştir.

19 ncu âyette Âdem'i cennette oturttuğunu, ona eşiyle birlikte orada dilediği herşeyden yeyip yalnız bir ağaca yaklaşmamalarını emrettiğini bildirmektedir.

20-22: Lûgatta kötü anlamına gelen *sev'eh:* kadın ve erkeğin cinsel organa denir. Cinsel organının açılmasiyle insan utanıp kötü duruma düştüğü için *sev'eh* cinsel organdan kinâye olmuştur. *Muvârât* ise örtmek demektir. Bu âyetlerde şeytânın, cinsiyet organlarının açılması için Âdem ile eşini kandırmağa çalıştığı; melek olmamaları, ebedî yaşama kavuşmamaları için Allah'ın, onları o ağaçtan menettiğini ve kendisinin onlara iyilik etmek istediğini söyleyip onları kandırdığı ve ağaçtan yemeğe yöneltti̇ği anlatılır.

Ağaçtan tadınca, cinsiyet organları görünmüş, cennetin yapraklariyle bu organlarını kapatmağa çalışmışlardır. Yüce Allah da azar tarzında onlara: *"Ben sizi, o ağaçtan menetmemiş miydim ve şeytanın size düşman olduğunu söylememiş miydim?"* demiştir.

23 ncü âyette Âdem ile eşinin tevbeleri, Allah'tan mağfiret dilemeleri, 24-25 nci âyetlerde de Allah'ın, onlara, birbirlerine düşman olarak inmelerini,

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/205.

yeryüzünde bir süre kalacaklarını, orada yaşayıp orada öleceklerini ve oradan diriltilip çıkarılacaklarını buyurduğu anlatılır.

Burada Allah'ın, insan ve İblîs ile konuşmasının mâhiyetini anlamamız mümkün değildir. Belki de bu, Allah, Âdem ve İblîs arasındaki halin sembolize edilişidir. Âdem'in kendi içinde pişmanlık duyduğu anlatılmaktadır. Gönülde uyanan düşünceler de yüksek düzeyde olursa sözsüz bir konuşmadır. Allah'ın, konuşması, harf ve sese muhtaç değildir. Buna *nefsî kelâm* (içten geçen düşünce, konuşma) denir. İşte Allah'ın, yaratılışta Âdem ve İblîs'e hitabı, bu tür bir nefsî kelâm, bir ilâhî ilhâm anlamını taşıyabilir. Gerçeği Allah bilir. Çünkü Şûrâ Suresinin 51 nci âyetine göre Allah, insan ile "ya vahy, ya perde arkasından veya elçi göndererek konuşur, başka türlü konuşmaz" buyurulmaktadır.

Râzî, *"Birbirinize düşmansınız!"* cümlesinin tefsîrinde şöyle diyor: "Adı geçenler: Âdem, eşi ve İblîs'tir. 'İniniz' sözü, bu üçünü de kapsar. 'Birbirinize düşmansınız' sözü, cinlerle insanlar arasında düşmanlığın kökleştiğini, bunun hiç kalkmayacağını ifade eder."

Bu âyette cinlerle insanlar arasındaki düşmanlık anatıldığı gibi insanlar arasında düşmanlığın bulunduğuna da işaret olabilir. Çünkü insanlar arasında sürekli bir rekabet vardır.

Bu âyetlerde insanın, yeryüzünde ortaya çıkışı anlatılmaktadır. Yüce Allah, Kur'ân'da yedi yerde Âdem ile İblîs kıssasını beraber zikretmiştir. Âdem'in, yeryüzünde nasıl yaratıldığı, nasıl ortaya çıktığı hakkındaki teferrüâtı Allah bilir. 24 ncü âyette *"İnin, birbirinize düşmansınız!"* ifadesinden müfessirler, Âdem'in cennette yaratıldığı, cennetin gökte olduğu anlamını çıkarmışlardır. Fakat âyette böyle bir ifade yoktur. Bakara Sûresinin 30 ncu âyetinde Allah'ın, yeryüzünde bir halîfe yaratacağı buyurulmakta, *"Biz sizi ondan* (yani yerden) *yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir kez daha ondan çıkaracağız"* [1] âyetinde de insanın şu topraktan yaratıldığı açıkça bildirilmektedir. Demek ki insan, gökteki cennette yaratılıp dünyaya düşürülmemiş, dünyada yaratılmıştır. Hattâ bu Sûrenin 25 nci âyetinde ve şimdi kaydettiğimiz Tâhâ Sûresinin 55 nci âyetinde insanın tekrar dirilişinin de bu dünyâda olacağı bildirilmektedir. Müfessir Ebu Müslim el-Isfahânî: "Âdem ve İblîs'in bulunduğu cennet, dünyâ cennetlerinden (bahçelerinden) biri idi." demiştir [2].

1. Tâhâ Sûresi: 55.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/46.

"اهبطوا: *İniniz!"* sözü, Âdem'in, ilk anda yüksek bir ormanlıkta zuhura gelip oradan düz araziye indirildiği anlamını ifade edebileceği gibi; bulunduğu manevî durumdan, yüksek makamdan inmesi anlamını da ifade edebilir. Nitekim, İbn Kesîr'in, biraz önce sözünü ettiğimiz tefsîrinde buna işaret sezilmektedir.

Cennet, bahçe anlamınadır. " كمثل جنة بربوة: *Bir tepede bulunan bahçe gibi"* âyeti ve benzerleri, yeryüzü bahçelerine de cennet dendiğini gösterir. Öyle ise Âdem'in yaratıldığı cennet, dünya bahçesidir. Ama ruhen veya kıyâmetteki dirilişinde gideceği cennet, sürekli yaşam cennetidir. Onun yerini ve mahiyetini Allah bilir.

Demek ki insan, şu yeryüzünün ürünüdür. Allah onu, çamurdan süze süze yaratmıştır. Yaratılışının ne gibi safhalardan geçirildiğini yalnız Allah bilir. 11 nci âyetteki: *"Biz sizi yarattık, sonra size suret verdik, sonra meleklere: 'Âdem'e secde edin' dedik."* ifadesinden anladığımıza göre Âdem ile, onun temeli arasında uzun safhalar vardır. Zira âyette "Sizi hemen yaratıp insan yaptık" denmiyor, önce insanın temelinin yaratıldığı, sonra insana şekil verildiği, en sonunda da meleklere, insana secde etmelerinin emredildiği buyuruluyor. İnsanın temeli, kökü yaratılır yaratılmaz hemen Âdem adını almamış; yüce Allah, yeryüzünde bir varlığı, bir ilk maddeyi, bir hücreyi veya hücreler manzumesini insan olma yönüne yöneltmiş, bu temel madde insan şeklini kazandığı zaman Âdem adını almış ve melekler ona boyun eğmişlerdir. *"Biz sizi yarattık, sonra sizi şekillendirdik, sonra meleklere: 'Âdem'e secde edin' dedik "* âyetinde aşamadan aşamaya geçişi belirleyen *summe* (sonra) kelimeleri, ilk maddenin insan şekline gelişinin uzun zaman aldığını gösterir. Çünkü *summe* terâhî yani bir şeyin, başka bir şeyden, bir zaman sonra olduğunu ifade eder. Ne zaman ki ilk temel, ilk hücre veya hücreler manzumesi veya Âdem'in aslı -mâhiyetini Allah bilir- insan şekline girmiş, işte o zaman ona Âdem adı verilmiş ve meleklerin ona secde etmeleri emredilmiştir.

Secde itâat, boyun eğmek, saygı göstermek anlamlarına gelir. İmam Gazâlî, Âdem'e secde eden meleklerin, gök melekleri değil, yer melekleri olduğunu söylemiştir [1]. Gök melekleri, ruhânî meleklerdir. Onlar yalnız Allah'a secde ederler. Kanâatimize göre Âdem'e secde eden melekler, Allah'ın yeryüzüne hakim kıldığı tabiat kuvvetleridir. Tabiat kuvvetleri, insanın hizmetine verilmiş, insan akıl gücüyle onlara hakim olmuştur. Gerçeği Allah bilir.

Reşîd Rızâ da bu konuda: "Yüce Allah, yasalarını yönetmekte olan arz meleklerini, Âdem'in ve soyunun emrine verdi. Çünkü Allah, insan türünü, yasalarından yararlanma istidadında yarattı" diyor [2].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/111.
2. Tefsîru'l-Menâr: 8/332.

Şeytanın Âdem'e düşman oluşu da yine Allah'ın kanunu gereğidir. Âdem iki etken arasındadır. Kendisine dost olan meleklerle düşman olan şeytân. Düşmanı olan şeytân, onu makamından düşürmek için ona kötü telkinler, düşünceler aşılamağa çalışır. Dostu olan melekler ise kalbine düşürdükleri iyi düşüncelerle, ilhamlarla onu iyilik yönüne sevk ederler. İnsan psikolojisinde bu iki güç de vardır. Bunlar da Allah'ın, insanda yarattığı kanunlardır.

Burada melekler çoğul, şeytan ise tekil olarak zikredilir. Demek ki insanı iyiliğe sevk eden psikolojik etkenler, kötülüğe iten etkenlerden fazladır. Şeytânın telkinleri, gerçi insanı düşürür ama, insana ihtirâs aşılamasından dolayı bir ölçüde yararlıdır. Allah, şeytanı da boş yere yaratmamıştır. Çünkü Allah, abes, anlamsız iş yapmaz. İnsanın içinde uyanan ihtirâs, dünya tutkusu, insanı çalışmaya iter; dünyanın imârına, sanayi'in gelişmesine, insanların kalkınmasına sebeb olur. Fakat bu ihtirâs, aşırı bir hal alırsa insan için zararlı olur ve insan azar. O halde ihtirâsın frenlenmesi gerekir.

Demek ki ölçülü dozajda kalır, iyilik etkenlerine tamamen galip gelmezse şeytanın dürtülerinin de yararı vardır. Bunlar, insanın rahatça yaşaması için gereklidir. Bunlar olmasa, insan dünyâ için hiçbir iş yapamaz, yaşamını dahi sürdüremez. Nitekim şeytanın dürtüsüyle insan, melekler gibi sürekli yaşamayı aramış, bunun için yasak meyvadan yemiştir. Dünyâ mülkü, ebedî yaşama arzusu, insanın en büyük tutkusudur. İnsan sürekli yaşamak, hiç ölmemek ister. Ama bu mümkün değildir. Ebedî yaşayabilmek için çare aramış, bunun için yasak meyvadan yemiştir.

Acaba yasak meyva nedir? Âyette bunun mâhiyeti zikredilmemiştir. Fakat bunu yemekle, kadınla erkeğin aslında gizli olan cinsel organlarının açığa çıkıp görünmesi, bu meyva ile cinsel organ arasında bir ilişki bulunduğunu hatıra getirir. Biz bu yasak meyvanın, cinsel birleşmeden kinâye olduğunu sanıyoruz.

Kendi ömrünün sürekli olmadığını görünce insan, hiç değilse nesliyle, çocuklarıyle yaşamak istemiş, bunun yollarını aramış, daha önce bilemediği cinsel birleşmeye gitmiştir. Demek ki insanın bundan önceki safhası, eşeysiz üreme idi, bundan sonra insan, cinsel birleşme yoluyla üreme durumuna gelmiştir. İşte bu duruma geldikten sonra artık bilincine ermiş olan insan, cinsel organlarını örtme ihtiyacını duymuş, edep yerlerini, ağaç yapraklariyle örtmüştür. Cinsel birleşme ile nesli de çoğalınca artık bulunduğu dağlık, ormanlık bölgede yaşayamamış, düz araziye inip tarımla geçinmeğe başlamıştır.

İnsanlar çoğalınca fertler arasında, rekabet, düşmanlık da başlamıştır. İşte *"Birbirinize düşmansınız"* cümlesinde, insanlar arasındaki rekabete, insanın herşeye yalnız kendisinin sahibolma tutkusuna işaret edilmektedir. Zaten rekabet, düşmanlık, insanın herşeye yalnız kendisinin sahibolma tutku-

sundan doğar. Şeytandan gelen bu tutku, uygun dozajda kalırsa gereklidir, insanın ilerlemesine yardım eder, insana yaşama gücü ve arzusu verir. Ama aşırı olursa felâket halini alır. İşte dinler, bu tutkuyu zararsız halde tutmanın, frenlemenin yöntemlerini getirmişlerdir.

Mütekellimlere göre Âdem, nebî ve resûldür. Resûller, Allah'a isyândan masumdurlar. Böyle iken şeytân ona nasıl vesvese getirmiştir? Adem, Şeytân'ın, Allah'ın sözüne aykırı olan sözünü nasıl doğrulamıştır?

Mütekellimlerin, kıssada problem olarak ortaya çıkardıkları bu hayallere, Reşîd Rıza şöyle cevap veriyor: "Âdem, ilk yaratılışı sırasında resul nebî değildir. Zaten daha insan bulunmayan o aşamada risâlete gerek de yok idi. Âyetlerden ve sahih hadislerden anlaşılıyor ki Âdem, hiçbir zaman resûl olmamıştır. İlk resûl, Hz. Nûh Aleyhisselâm'dır. Peyğamberlerin, nübüvvetten önce ve sonra her günâhtan masum oldukları görüşü, sadece bazı rafızîlerden nakledilmiştir. Âdem'in masum olmasının ne kanıtı, ne de hikmeti vardır. Çünkü o zaman Âdem'in, kötü örnek olacağı bir kimse yoktu..."[2].

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا
وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾
يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ
عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ
لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَإِذَا
فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ
وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا

1. Tefsîru'l-Menâr: 8/354.

بَدَاَكُمْ تَعُودُونَۜ ﴿٢٩﴾ فَرِيقًا هَدٰى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُۜ
اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ
مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

26- Ey Âdem oğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Korunma elbisesi daha hayırlıdır. İşte bu(nlar), *Allah'ın âyetlerindendir, belki düşünüp öğüt alırlar. 27- Ey Âdem oğulları, şeytân, ana babanızı, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de* (şaşırtıp) *bir belâya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz, şeytanları, inanmayanların dostları yaptık. 28- Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti." derler. "Allah, kötülüğü emretmez de, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" 29- De ki: "Rabbim, bana adâleti emretti. Her mescidde yüzlerinizi O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi yine* (O'na) *döneceksiniz." 30-* (O), *bir topluluğu doğru yola iletti; bir topluluğa da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar, şeytanları Allah'tan başka dost tuttular ve kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlar.*

Tefsîr:

Yukarıdaki âyetlerde insanın, yasak meyvadan yeyince cinsel organının ortaya çıktığını, onu yapraklarla kapatmağa çalıştığını bildirdikten sonra 26 ncı âyette yüce Allah, insan oğlunu, henüz elbise yapma becerisinden yoksun durumdan, yünden elbise yapıp giyinecek duruma getirdiğini hatırlatmaktadır: *"Ey Âdem oğulları, biz size çirkin yerlerinizi örtecek elbise ve rîş indirdik"* buyurmaktadır.

Rîş: Süs olarak tefsîr edilir. Asıl lûgat anlamına göre *rîş,* kuşların tüyü, hayvanların kılı demektir. *"Size çirkin yerlerinizi örtecek elbise indirdik"* cümlesinde, hayvanların yünlerinden, kıllarından, tüylerinden elbise, yatak yorgan, sergi yapıldığına işaret vardır. Kuşun tüyü nasıl onun süsü ise, elbise de insanın süsüdür. Bundan dolayı da elbiseye *rîş* (süs) denmiştir.

Yüce Allah, bedeni örtecek dış elbiseye işaret buyurduktan sonra insanın ruhunu koruyacak takvâ elbisesine dikkati çekiyor. Takvâ elbisesinin daha hayırlı olduğunu söylüyor. Çünkü takvâ, ruhu korur. Ruh, bedenden çok önemlidir. Takvâ elbisesi, Allah'ın buyruklarını tutma, yasaklarından kaçma, Allah'a yönelmedir.

Müfessirlerden kimi, *libâsu't-takvâ*'yı, vücudu koruyacak elbise diye tefsir ederler. Bu takdirde *libâsu't-takvâ* birinci kez adı geçen elbisenin kendisidir. Allah, elbise giymenin hayırlı olduğunu belirtmek için onu tekrar etmiştir. Çünkü câhiliyye Araplarından bazıları, Ka'be'yi çıplak tavâf ediyor ve bunu Allah katında makbul bir iş sanıyorlardı. Yüce Allah, vücudu örtecek, koruyacak elbise giymenin daha hayırlı olduğunu vurgulamıştır. Diğer bir tefsire göre *libâsu't-takvâ,* zırh, kalkan, miğfer gibi savaşta koruyucu olarak giyilen şeylerdir.

Bu görüşler muhtemel olmakla beraber takvâ elbisesinin, mecâzî bir anlam taşıdığı ihtimâli daha kuvvetlidir. Katâde, Süddî ve İbn Cureyc'e göre takvâ elbisesi, imandır. İbn Abbâs'a göre de takvâ elbisesi salih ameldir [1].

Âyette elbisenin indirildiği ifade ediliyor. Elbise indirilmez. Dünyâda mevcut şeylerden yapılır. Ancak elbisenin yapıldığı eşya, yağmurun yağmasiyle meydana gelir. Ayrıca yerde olanlar, gökten inen buyruklara bağlı olduğundan yüce Allah, elbiseyi indirdiğini söylemiştir.

27 nci âyette de insan oğullarına, şeytandan sakınmaları, şeytanın ataları Âdem'i kandırıp ona yasak meyvadan yedirerek edep yerlerini gösterdiği ve cennetten çıkmasına sebeb olduğu gibi kendilerini de kandırmaması için dikkatli olmaları emredilmektedir. İnsanların, şeytanları göremedikleri yerden şeytanların, insanları görüp gözetledikleri, insanları kandırmak için fırsat kolladıkları belirtilmektedir.

Şeytanın, Âdem ile eşinden soyduğu elbise ne idi? Bunun mahiyetini de Allah bilir. Anladığımıza göre şeytan, onları, 'avretlerinin farkında olmadıkları bir durumdan, 'avretlerini fark edecek duruma getirmiştir.

İnsan şeytanı görmez. Çünkü şeytan, mahiyet bakımından bu gözle görülemez. Ancak manevî gözle görülebilir. Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri bir hadiste Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: *"Bu gece cinden bir 'ifrît, namazımı kesmeğe çabaladı. Allah beni ona galip getirdi. Onu tuttum, mescidin direklerinden birine bağlayayım da hepiniz göresiniz diye düşündüm. Sonra kardeşim Süleyman'ın, "Ya Rabbi, bana, benden sonra hiç kimseye nasib olmayan bir mülk ver!"* [2] *duâsını hatırladım. Onu hakaret içinde*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/52.
2. Sâd Sûresi: 35.

salıverdim'' [1].

Muhakkak ki Peygamber (s.a.v.) şeytanı, meleklere mahsus, manevî bir güçle görmüştür. Bu güç basiret gözüdür. Bazı velilerin, cinleri gördüklerini, bizzat kendi ağızlarından dinlemişizdir.

Bu âyette şeytanların, insanları, insanların hiç farkında olmadıkları yerden gözetledikleri ve saptırmak için daima fırsat kolladıkları belirtildikten sonra: *''Biz şeytanları, inanmayanların dostları yaptık''* buyuruluyor. Bu cümlenin anlamı şudur:

İnanmayan kimseler, şeytanların iğvâsına kandıkları için inanmazlar. Böylece inanmayanlarla şeytanlar arasında bir dostluk kurulur. Eğer o kimseler inanmış olsalardı, onların dostu Allah olacaktı. Çünkü *''Allah mü'minlerin dostudur''* [1]. Ama inanmadılar, şeytan gibi Allah'ın buyruğuna karşı çıktılar, böylece şeytanların dostu oldular. Artık şeytanlar, onları istedikleri gibi oynatabilirler.

Yine bu cümleden şeytanın, inananları azdıramayacağı da anlaşılmaktadır. Nitekim Hicr Sûresinin 42 nci, İsrâ Sûresinin 65 nci, Nahl Sûresinin 99-100 ncü âyetlerinde şeytanın ancak azgınları saptırabileceği, Allah'ın inanan kullarını azdıramayacağı, onları etkileyemeyeceği vurgulanmaktadır.

28- İşte şeytanların dostu olan inanmayanlar, bir kötülük yaptıkları zaman bunu iyi bir iş sanır, ''Biz atalarımızdan böyle gördük, demek Allah böyle emretmiş ki atalarımız böyle yapmışlar'' derler. Atalarının bâtıl geleneklerini Allah'ın buyruğu zannedip körü körüne onları taklid ederler.

İnsanlar geleneklerinden kolay kopamazlar. Geleneklere, Allah'ın buyruğuymuş gibi bağlanırlar. İyi gelenekler örftür, bunlara uyulur ama insanları bağlayıcı, akla mantığa, dinin ruhuna aykırı şeylere uymak kötüdür. Allah kötülüğü emretmez. Sağduyu sahibi, Allah'ın kötülüğü emretmeyeceğini anlar. Fakat şeytan ile dost olmuş imansızlar, şeytanın, gözlerinde süslediği kötü, batıl şeyleri, Tanrı buyruğu sanırlar. Yüce Allah, Elçisine, o imansızlara şöyle demesini emrediyor: *''Allah kötülüğü emretmez. Siz Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?''*

29 ncu âyette Rabbin, eğriyi büğrüyü değil, adâleti; her ibadette, her secdede yalnız Allah'a yönelmeyi emrettiği bildiriliyor: *''Size nasıl başladı ise, öyle avdet edeceksiniz.''* buyuruluyor. Yani Allah, sizi nasıl dünyaya getirdi ise, ölümünüzden sonra tekrar sizi hayata döndürecektir. Yok olup gitmeyeceksiniz. Yeni bir hayât ile Allah'ın huzuruna çıkacak, yaptıklarınızdan hesap vereceksiniz. Veya bu cümlenin anlamı şudur:

1. Bakara Sûresi: 257.

Siz hiçbir şey değil iken sizi dünyâda yarattığı gibi âhirette de diriltecektir. Yahut sizi dünyâya nasıl hiçbir şeye sahib olmayarak, çırılçıplak ve tek başına getirdiyse huzuruna da öyle hiçbirşeye sahibolmayarak, çırılçıplak döneceksiniz. Bu son anlamı, Peygamber(s.a.v.)in şu hadisi de teyidetmektedir: *"Ey insanlar, siz Allah'a yalın ayak, başı kabak, ğurl olarak götürüleceksıniz.* (Yüce Allah): *'Biz ilk yaratmağa nasıl başladıysak, onu tekrar iâde ederiz. Bu, bizim üzerimize sözdür, biz bunu mutlaka yapacağız!* [1] (buyurmuştur)" [2].

30 ncu âyette insanlar arasında hakim olan sosyolojik kanuna işaret buyurulmuştur: Allah, insanlardan bir kesimi doğru yola iletmiş, bir kesimi de yola gelmek istemediği için sapıklığı hak etmiştir. Sapıklık içinde kalmalarının sebebi de şudur: Onlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişler ve bu yaptıklarıyle kendilerinin, doğru yolda olduklarını sanmışlardır. Sapıklık içinde olduğu halde kendisinin, doğru yolda olduğunu sanan, sapıklığı doğru yol kabul eden kimse nasıl doğru yolu bulsun? Allah saptırmıyor, fakat insanların kendi hareketleri sapıklık içinde kalmalarına sebeb oluyor.

28-30 ncu âyetlerin, Ka'be'yi çıplak tavâf etme geleneğini kınamak üzre indiği rivayet edilir. Tefsîrlerin anlattığına göre Kureyş dışındaki Arap kabileleri, Ka'be'yi tavaf etmek istediklerinde, içinde günâh işlenmiş olması ihtimali bulunan bir elbise ile tavâf etmemek için normal elbiselerini çıkarır, özel elbise giyer veya havlu kuşanırlardı. Bu elbise veya havluları, Ka'be'nin Kureyşli bekçileri, ücret karşılığında verirlerdi. Ama Kureyşliler, normal elbiseleriyle tavâf ederlerdi. Dışarıdan gelenlere ücretle elbise vermek, tabii Kureyşlilere kâr getiren bir iş idi.

Elbise veya havlu kiralayacak parası olmayan taşralılar, -kadın olsun, erkek olsun- elbiselerini çıkarıp çıplak tavâf ederler ve bunu, Hz. İbrâhîm'in, Allah'ın emriyle yerleştirdiği bir hac geleneği sanırlardı [3].

Bu âyetler, câhiliyye Araplarının bu hareketlerini reddetmekte, delilsiz olarak ataların koydukları batıl gelenekleri körü körüne taklid etmeyi kınamaktadır.

Yukarıdan beri insanın, edep yerini yapraklarla örtmesinin, insanların, yapraklarla örtünme durumundan, yünden kıldan elbise yapıp giyinme durumuna gelmelerine işaret edilmesinin ve elbisenin, Allah'ın indirdiği bir nimet

1. Enbiyâ Sûresi: 104.
2. Buhârî, Enbiyâ: 8, 48; Tefsîru Sûre: 5, Rikak: 45; Müslim, Cennet: 56, 59; Tirmizî, Kıyamet: 3, Tefsîru Sûre: 80; Nesâ'î, Cenâiz: 118, 119; İbn Mâce, Zühd: 33; Dârimî, Rikak: 80, 82; İbn Hanbel, Musned: 1/220, 223, 229,...
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/209.

olarak tanıtılmasının; Arapların, bu çıplak tavâf etme gelenekleriyle, bu ilkel tutumlariyle ilişkisi vardır. Burada atalardan görülen kötülüğün, yani çıplak tavâf etmenin, herkesin gözü önünde erkek ve kadınların çıplak dolanmalarının taklidedilmesi kınanmaktadır. Biraz sonra da her ibadette, her mescidde süsün alınması, güzel elbise giyilmesi emredilecektir. Bütün bunlar, çıplak olarak ibadet etmenin, saygısızlık olduğunu vurgulamak içindir.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا
وَلَا تُسْرِفُوا ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ
لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ ۚ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً
يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ
رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا
بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

31- Ey Âdem oğulları, her mescid(e gidişiniz)*de süs*(lü, güzel elbiseler)*inizi alın; yeyin, için, fakat isrâf etmeyin; çünkü O, isrâf edenleri sevmez. 32- De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızkı kim harâm etti?" De ki: "O, dünyâ hayîtanda inananlarındır, kıyâmet günü de yalnız onlarındır." İşte biz, bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz. 33- De ki: "Rabbim, ancak fuhuşları, gerek açığını, gerek kapalısını; günâhı ve haksız yere saldırmayı; hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmayı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söyleminizi harâm etmiştir."*

Tefsîr:

31 nci âyette yüce Allah, Âdem oğullarına, her ibadet yerinde zinetlerini almalarını, yeyip içmelerini fakat isrâf etmemelerini emretmektedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre burada zinet, avreti örtecek elbisedir. Avret yeri

anlamına gelen *sev'e*'yi örten ve insanı güzel gösteren şeye zinet denir. Yüce Allah, kullarına, bazı Araplar gibi Ka'be'yi çıplak tavaf etmemelerini, her ibadet yerine tertemiz elbise giyinip gitmelerini, yahut ibadet esnasında güzel elbise giymelerini emretmiştir. Demek ki Allah, kulunun perişan, derbeder değil, tertemiz, derli toplu olmasını ister.

Bu âyetin ve bu anlamdaki hadislerin ifadesine göre kulun, namazda, özellikle Cuma ve bayram günleri süslenmesi, güzel koku sürünmesi müstehabdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), beyaz elbise giymeyi tavsiye etmiştir: *"Beyaz elbise giyiniz, çünkü beyaz elbise, daha temiz, daha güzeldir. Ölülerinizi de beyaz kefene* ·*rınız"*[1] buyurmuştur.

Özellikle sıcak ülkelerde beyaz elbise giymek yararlıdır. Çünkü insanı serin tutar. Ayrıca beyaz elbisede kir çabuk belli olduğu için insan onu temiz tutmaya çalışır.

Süddî'nin rivayetine göre Ka'be'yi çıplak tavâf edenler, hac mevsiminde vedek (içyağı) yemeyi haram sayarlardı. İşte Allah'ın nimetlerini kendilerine haram sayanlara hitâben Cenabı Allah, yeyip içmelerini, fakat isrâf etmemelerini, çünkü Allah'ın isrâf edenleri sevmediğini buyurmaktadır.

İsrâf, bir nimeti gereğinden fazla kullanmak, telef etmektir. Buhârî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dilediğini ye, dilediğini giy, ancak iki huy seni yanıltmasın: İsrâf ve kibir." Allah'ın Elçisi de şöyle buyurmuştur: *"Kibirsiz ve isrâfsız olarak yeyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz. Zira Allah, kulunun üstünde nimetini görmek ister"*[2]. *"Âdem oğlu, karnından daha şerli bir kab doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer mutlaka yemesi gerekli ise midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefes almağa ayırsın"*[3].

32 nci âyette Allah'ın nimetlerini, kendi kendilerine haram sayanlara, Allah'ın yarattığı süsleri, rızıkları kimin haram kıldığı soruluyor. Bu soru, inkâr sorusudur, böyle bir şey olamaz anlamına gelir. Allah'ın, yarattığı nimetleri, güzel rızıkları kendisinin haram kılmadığını, O'ndan başkasının da O'nun, kulları için yarattığı şeyleri yasaklamağa hakkı olmadığını belirtmektedir.

Bu âyet de Ka'be'yi tavâf ederken elbise giymeyi ve hac mevsiminde *vedek* (iç yağı) yemeyi haram sayanlara ve onlar gibi Allah'ın yarattığı şeylere yasaklar koyanlara hitâbetmektedir. Allah süsü, güzel rızıkları kulları için

1. Ebû Dâvûd, Tıb: 14, Libâs: 13; Tirmizî, Cenâiz: 18; Edeb: 46; Nesâ'î, Cenâiz: 38; Zînet: 97; İbn Mâce, Cenâiz: 12, Libâs: 5; İbn Hanbel, Musned: 1/247, 274, 328,...
2. Buhârî, Libâs: 1; Nesâ'î, Zekât: 66; İbn Mâce, Libâs: 23; İbn Hanbel, Musned: 2/181, 182.
3. Tirmizî, Zühd: 47; İbn Hanbel, Musned: 4/132.

yaratmıştır. Bunlar dünyâ hayâtında mü'minlerindir ama inanmayanlar da dünyâda bunlardan yararlanırlar. Allah, dünyâda onları da bu nimetlerden yoksun bırakmaz. Bu sınav dünyâsında herkese yaşama fırsatı verir. Fakat âhirette bu nimetler yalnız inananlara mahsustur. Kâfirler bunlardan yoksundurlar. Demek ki süslenmek, güzel giyinmek, güzel rızıklardan yemek, içmek, dünyâ nimetlerinden yararlanmak mü'minlere helâldir ve Allah'ın emridir. Çünkü Allah, bunları evvel emirde kâfirler için değil, inananlar için yaratmıştır. Öyle ise mü'minlerin, dünyâya zindan gözüyle bakıp ondan el etek çekmeleri, dünyâ nimetlerini kâfirlere bırakmaları, kendilerinin de sefâlet içinde yaşamaları doğru değildir. Dünyâ nimetlerinden en büyük ölçüde yararlanmak için ellerinden geldiğince çalışmaları, araştırma yapmaları, İslâmın izzetini, milletlerinin şerefini korumak, kâfirlere muhtac olmadan yaşamak, ekonomilerini güçlendirmek için çalışmaları, Allah'ın buyruğudur. Meskeneti öğütleyen sözler, Kur'ân'ın prensiplerine aykırıdır. Allah'ın verdiğinden yararlanıp O'na şükretmek lâzımdır.

Dünyâya dalıp Allah'ı unutmak, kendisini put yapıp kendisine tapmak en büyük azâbdır. Yirminci Asrın, şu makine asrının adamı, teknolojik icadlar, servet ve sâmân karşısında Allah ile ilişkisini kesmiş, kendisini tanrılaştırmıştır. Kibir ve gururdan kaçınmak, Allah'a kul olmak lâzımdır. İnsan âcizdir. Elde ettiği bu nimetlerin hepsi kendi icadları da dahil, Allah'ın vergisidir. O icadları yapan aklı, insan yaratmıyor, Allah veriyor. Allah'a şükrü unutmak, ruhun yüce vasıflarını öldürür. Bu da insanı, ebedî nimetlerden yoksun kılar. Mü'min, hem dünyânın, hem de âhiretin hakkını veren, maddesini de, mânâsını da onaran ölçülü insandır. Râzî şöyle diyor:

"Âyetteki zinet, tüm zinet çeşitlerini içerir. Bedeni temizlemek, binek vasıtası, her çeşit süs eşyası, zinet kapsamına girer. Altun, gümüş ve ibrişimin erkeklere haram olduğu hakkında hadis olmasaydı, onlar da bu zinet kapsamına girerdi. Rivayet edilir ki: Osman İbn Maz'ûn, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e geldi:

— Ey Allah'ın Elçisi, içimden gelen düşünce beni yendi. Kendimi büktürüp hadım olmağa karar verdim, dedi. Allah'ın Eçlisi (s.a.v.):

— Osman, dur bakalım, ümmetimin bükülmesi oruçtur, dedi. Osman:

— Nefsim bana ruhbanlığı (dünyadan el etek çekip bir köşeye çekilmeyi) emrediyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Ümmetimin ruhbanlığı, mescidlerde oturup namazı beklemektir, dedi. Osman:

— Nefsim bana seyâhati emrediyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Ümmetimin seyâhati gazâ, hac ve ömredir, dedi. Osman:

— Nefsim bana bütün malımı bırakmayı söylüyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Senin kendi çoluk çocuğunu geçindirmen, yetîme ve yoksula acıyıp onlara yedirmenden daha iyidir, dedi. Osman:

— Nefsim bana Havle'yi boşamamı söylüyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Ümmetimin kadından uzaklaşması, Allah'ın yasaklarından uzaklaşmalarıdır, dedi. Osman:

— Nefsim bana onunla yatmamamı söylüyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Müslüman âilesiyle ya da, câriyesiyle yatarsa o birleşmeden çocuk olmasa dahi, o birleşme cennette kendisine vasîf (genç hizmetçi) olur. Eğer çocuk olursa kendisi için göz aydınlığı, kıyâmette de sevinç vesiylesi olur. Eğer çocuk, erginlikten önce ölürse o, kıyâmet günü kendisi için şefâatçi ve rahmet olur, dedi. Osman:

— Nefsim bana et yememeyi söylüyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Dur bakalım, ben bulursam et yerim, eğer Allah'tan istesem her gün bana et yedirir, dedi. Osman:

— Nefsim bana kokuya el sürmemeyi söylüyor, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Dur, dedi, Cebrâil bana gün aşırı koku sürünmeyi emretti. 'Cuma günleri ise bunu hiç ihmal etme' dedi. Sonra Allah'ın Elçisi Osman'a 'Benim sünnetimden yüz çevirme, benim sünnetimden yüz çevirip tevbe etmeden ölen kişinin yüzünü melekler, benim havuzumdan öteye çevirirler' dedi'' [1].

Bu rivâyetin sıhhati çok şüphelidir, fakat sahih olmasa bile İslâmın ruhunu yansıtması bakımından önemlidir. Bundan dolayı buraya kaydetmeyi uygun bulduk.

33 ncü âyette de Allah'ın neleri yasakladığı bildirilmektedir: Allah açık ve kapalı her türlü fuhuşları (açık ve gizli zinâları, çirkin işleri, günâhları), haksız yere başkasına saldırmayı ve Allah'ın, tanrı olduklarına dair hiçbir delil indirmediği veya kendilerine hiçbir güç vermediği şeyleri Allah'a ortak koşmayı, bilmeden Allah hakkında (şunu helâl kıldı, bunu haram kıldı) gibi sözler söylemeyi haram kılmıştır.

Bu âyette yüce Allah, ancak tevhîdden sapma, insanlara saldırı, açık veya gizli fuhuş, kötülük olan şeyleri haram kıldığını bildirmektedir. Bunun dışında güzel olan şeylerin hepsi helâldir. Kur'ân, insanlara bağ vurmamış, onların önlerinde bulunan evhâm ve hurâfât dikenlerini, engellerini kaldırmıştır. İnsanların ufuklarını açmış, yollarını genişletmiştir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/63.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً
وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾ يَا بَنٖٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ
عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖي فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾
وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا
خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ
اُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصٖيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ
قَالُٓوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰٓى
اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ ﴿٣٧﴾ قَالَ ادْخُلُوا فٖٓي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ
مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَا حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا
فٖيهَا جَمٖيعًا قَالَتْ اُخْرٰيهُمْ لِاُولٰيهُمْ رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا
ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ
اُولٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا
كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا
لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فٖي

سَمِّ الْخِيَاطِۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ
فَوْقِهِمْ غَوَاشٍۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

34- Her ümmetin bir süresi vardır. Süreleri gelince (onlar), *ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler* (tam vaktinde batıp giderler) *35- Ey Âdem oğulları, size kendi içinizden elçiler gelip size âyetlerimi anlattıkları zaman* (günâhlardan) *korunup uslananlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. 36- Âyetlerimizi yalanlayıp onları kabûle tenezzül etmeyenlere gelince, onlar da ateş halkıdır; onlar orada sürekli kalacaklardır. 37- Allah'a yalan uyduran, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kim olabilir? Onlara Kitâbdan nasipleri erişir; nihâyet* (ömürleri tükendiği zaman) *elçilerimiz gelip canlarını alırken: "Hani Allah'tan başka yalvardıklarınız nerede?" dediklerinde: "Bizden sapıp kayboldular" dediler ve kendi aleyhlerine, kendilerinin kâfir olduklarına şâhitlik ettiler. 38-* (Allah) *buyurdu: "Sizden önce geçen cin ve insan topluluklariyle beraber ateşin içine girin!" Her ümmet girdikçe yoldaşına lânet etti. Hepsi birbiri ardından orada toplanınca sonrakiler, öncekiler için dediler ki: "Rabbimiz, bunlar bizi saptırdılar. Bunlara ateşten bir kat daha azâb ver!"* (Allah): *"Hepsi için bir kat fazla* (azâb) *vardır, ama siz bilmezsiniz." dedi. 39- Öncekiler de sonrakilere dediler ki: "Sizin bize bir üstünlüğünüz yok. O halde siz de kazandıklarınıza karşılık azâbı tadın!" 40- Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir! İşte suçluları böyle cezalandırırız. 41- Onlar için cehennemden bir döşek, ve üstlerinde de* (yine ateşten) *örtüler vardır. İşte zâlimleri böyle cezâlandırırız!*

Tefsîr:

34 ncü âyette, her ümmetin belli bir ömrü, bir süresi olduğu, bu süreden bir ân dahi geri kalamayacakları, ileri de geçemeyecekleri bildirilmektedir. Bu âyet de sosyolojik kanunlardan birini ifade etmektedir. Gerçekten her toplumun bir yükselme devresi, bir yaşama süresi vardır. Bu süre sonunda

çöküş başlar. Bu yasayı, Allah'tan başka kimse değiştiremez. Ömrünü tamamlamış milletin çöküşünü kimse önleyemez.

İşte Cenâbı Allah, her ümmete tanıdığı bu süre içinde peyğamberler gönderir, içlerinden âlimler, ıslâhatçılar çıkarır. Allah'ın emirleri kendilerine anlatılır. Peyğamberlerinin ve onların vârisleri durumundaki âlimlerin sözlerini dinleyip gidişlerini düzeltenler korunurlar. Ama Allah'ın âyetlerini yalanlayarak fırsatı kaçıranlar cehennem zindanına mahkûm olurlar.

Bu âyetin anlamına göre her millet, tıpkı bir fert gibi biyolojik bir hayâta, belli bir ömre sahiptir. İbn Abbâs şöyle demiş: "Allah, peyğamberini yalanlayan her ümmete belirli vakit tanımıştır. O vakit sona erinceye kadar Allah onlara azâbetmez. O vakit sona erince Allah'ın azâbı iner."

35-36 ncı âyetlerde de Allah'ın âyetlerini anlatan peyğamberlere uyup, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınan kimselerin korku ve üzüntü çekmeyecekleri: Allah'ın âyetlerini yalanlayıp, onları kabule tenezzül etmeyenlerin de cehennemde ebedî kalacakları vurgulanmaktadır.

37-39 ncu âyetlerde, Allah'a iftirâ ederek kendiliklerinden Allah adına helâl ve haram koyanların, ya da Allah'ın âyetlerini yalanlayanların en zâlim (en haksız) kimseler oldukları vurgulanıyor, bunlara kitaptan nasiplerinin ulaşacağı belirtiliyor. Yani ezelde yazılmış, haklarında takdir edilmiş olan pay kendilerine mutlaka ulaşır. Bu pay ya Allah'ın azâbıdır veya dünyâda onlara takdir edilmiş bulunan rızıkları, amelleri ve ömürleridir. Bu anlam, sözgelimine daha uygundur. Bu insanlar, Allah'ın yazgısında kendilerine takdir edilmiş bulunan rızıkları alırlar, nihâyet dünyâ ömrünü tüketip can verme durumuna gelirler. İşte bunların, dünyâdan ayrılış durumları şöyle tasvir ediliyor:

Şimdi melekler, onların canlarını alırken, Allah'tan başka tanrı diye yalvardıklarının nerede olduklarını sorarlar. Eğer o yalvardıkları şeyler tanrı olsalardı, şu en zor durumda bulunan tapanlarına yardım ederlerdi, onları ölümden kurtarırlardı. Fakat o tanrılardan hiçbiri yok. Ömür boyu onlara tapıp, şimdi can alan meleklerle yapayalnız karşılaşan güçsüz, zavallı insanlar, artık gerçeği itirâftan başka çare bulamazlar. *"Bizden kayboldular"* derler. Böylece dünyada inkâr etmiş olduklarına dair kendi aleyhlerine tanıklık ederler.

Şimdi dünyâ sahnesi bitmiştir, yeni bir sahne başlamaktadır. Dünyâ hayâtından sonraki safha. Yüce Allah, dünyâdan ayrılan ruhlara hitâbeder: *"Sizden önce geçmiş olan, ateşteki cin ve insanlar arasına katılınız!"* der.

Oraya her giren ümmet, kendinden önce, kendisine örnek olmuş kardeş toplumuna lânet eder, kötülükte kendilerine örnek olanları lânetler. Nihâyet hepsi birbirine yetişip bir araya toplanınca sonrakiler, kendilerinden önce gelmiş olan atalarını Allah'a şikâyet eder, suçu onların üstüne atmak isterler: *"Ey*

Rabbimiz, işte şunlar bizi saptırdılar. Onlara iki kat ateş azâbı ver!" derler. Böylece kendilerini sorumluluktan kurtarmak, azâplarını hafifletmek isterler. Ama kötülere uyup kötülük yapanlar, sorumluluktan kurtulamazlar. Yaptıkları işlerin kötü olduğunu bildiren peyğamberler bulunduktan sonra yine atalarına uyup günâhlarında ısrar edenler, geçmiş atalariyle aynı azâba çarpılırlar. Bunun için yüce Allah: *"Hepinizin azâbı iki kattır, ama siz bilmezsiniz!"* buyuruyor.

Öncekiler de kendilerini sorumlu tutan sonrakilere (yani selefler de haleflerine) derler ki: *" Sizin bize bir üstünlüğünüz yok, siz de bizim gibi saptınız, günâh işlediniz. Öyle ise yaptıklarınızın cezâsını tadın!"*

Cehennemde birbirlerini suçlayan sapık insanların, bu tartışma sahnesinden sonra yüce Allah, âyetlerini yalanlayanların, âhiretteki durumlarını sergiliyor:

40-41 nci âyetler de Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onları kabule tenezzül etmeyenlere, gök kapılarının açılmayacağını, deve iğne deliğinden geçinceye kadar onların cennete girmeyeceklerini, onlar için cehennemde bir yatak bulunduğunu ve üstlerine de ateşten yorganlar örtüleceğini bildiriyor.

40 ncı âyetteki *"cemel"* kelimesi, deve demektir. Ancak bu kelimeyi İbn Abbâs, cîmin zammı, mîmin şeddesiyle *cummel* şeklinde okumuş, Saîd İbn Cübeyr de bu kırâeti tercih etmiştir. *Cummel,* kalın ip ve gemi halatı anlamına gelir [1]. Halat ile iğne deliği arasındaki ilgi deve ile iğne deliği arasındaki ilgiden fazla görünürse de bu âyet, Matta İncili'nde (19/24) aynı ifade ile geçmektedir: *"Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın, göklerin melekûtuna girmesinden daha kolaydır."* Kur'ân, İncil'i doğrulayıcı olduğuna göre Cumhûrun verdiği deve anlamı daha doğrudur. Bu anlam sözgelimine daha uygun düşmektedir.

Bu, yürekleri hoplatan, tüyleri ürperten bir âhiret tablosudur. İnsan göklerin kapılarını, girmek için bekleyenlere bu kapıların açılmayacağını düşünüyor. Gök kapıları, cennet kapılarıdır. Cennet kapıları suçlulara açılmaz. Ancak ne zaman açılır: Deve iğne deliğinden geçtiği zaman. Devenin iğne deliğinden geçmesi mümkün değildir. Öyle ise inkârcı suçlunun da cennetin kapısından içeri girmesi de mümkün değildir. Devenin iriliğiyle yalancı küstahın ruh kabalığı arasında bir ilişki de vardır. Bu tasvir, odun gibi kaba münkirlerin, cennete girme ihtimalinin bulunmadığını anlatmaktadır.

Gök kapılarının açılması deyiminde iki ihtimal vardır:

1) Mü'minlerin ruhları, bedenlerinden ayrıldıktan sonra göklere

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/215.

çıkarılırlar. Nitekim Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Mü'minin ruhu göğe çıkarılır. Ona gök kapısının açılması istenir. Kendisine:*

— Merhaba, güzel bedende olan güzel ruh, denilir.

Tâ yedinci göğe varıncaya kadar ona böyle hitâb edilir. Kâfirin ruhu için de gök kapısının açılması istenir. Ona:

— Ey kötü ruh, dön, çünkü sana gök kapıları açılmaz! denilir"[1].

2) Cennet göktedir, gök kapısından maksat, cennet kapısıdır. Kâfirlerin göğe çıkmalarına, cennete girmelerine izin verilmez. Onların yeri cehennemdir.

İnsan bulunduğu yerde dinlenmek ister. Dünyâdan gelen, uzun süre beden içinde dünyâ işleriyle ve düşünceleriyle boğuşmuş olan ruhun dinlenmesi gerekir. Bu kötü ruhun dinlenme yeri cehennem yatağıdır. Üstüne örtülecek örtü de ateşten yorgandır. Şimdi rahat etsin bakalım edebilirse!

Buna dayanılmaz. Öyle ise bu sonuçtan kurtulmanın tek çaresi, peyğamberleri dinlemek, Allah'ın buyrukları doğrultusunda, Kur'ân'ın yolunda gitmektir. Kur'ân'ın gösterdiği yoldan ayrılanların hali yamandır.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا
أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي
صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا
لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾
وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ
أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ
وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰيهُمْ وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ
اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَاِذَا صُرِفَتْ
اَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ اَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ
الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾ وَنَادٰى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ قَالُوا
مَا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ اَهٰؤُلَاءِ
الَّذِينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ
عَلَيْكُمْ وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾ وَنَادٰى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ
الْجَنَّةِ اَنْ اَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُوا
اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ
لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا
نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾
وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ
﴿٥٢﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ

قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ
فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَا
نُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

42- İnanıp iyi işler yapanlar, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yapmasını önermeyiz- işte onlar, cennet halkıdır, onlar orada ebedî kalacaklardır. 43- Göğüslerinde kinden (tasadan) *ne varsa hepsini çıkarıp atmışızdır. Altlarındaan ırmaklar akmaktadır. "Lûtfedip bizi buraya getiren Allah'a hamdolsun, Allah bizi getirmeseydi, biz bunu bulamazdık!" Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler* (söyledikleri doğruymuş)*." dediler. Onlara: "İşte size cennet; yaptıklarınıza karşılık o size mîrâs verildi!" diye seslenildi. 44- Cennet halkı, âteş halkına seslendi: "Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?"* (Onlar da): *"Evet." dediler. Ve aralarından bir ünleyici: "Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun!" diye ünledi. 45- "Onlar ki Allah'ın yolundan menedip, onu eğriltmek isterler, âhireti de inkâr ederlerdi." 46- İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de hepsini işâretleriyle tanıyan erkekler vardır.* (Bunlar), *henüz cennete girmemiş olan, fakat girmeyi bekleyen, cennet halkına: "Selâm size" diye seslendiler. 47- Gözleri ateş halkı tarafına çevrildiği zaman da: "Rabbimiz, bizi şu zâlim toplulukla beraber bulundurma!" dediler. 48- A'râf halkı, yüzlerindeki işâretleriyle tanıdıkları bir takım adamlara da ünleyerek dediler ki: "Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız, size hiçbir yarar sağlamadı." 49- "Allah onları hiçbir rahmete erdirmeyecek, diye yemîn ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?"* (Cennetliklere dönerek): *"Girin cennete, artık size ne korku vardır, ne de siz üzüleceksiniz!" dediler. 50- Ateş halkı, cennet halkına: "Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın* (ne olur)*!" diye seslendiler.* (Onlar da) *dediler ki: "Allah, bu ikisini kâfirlere haram etmiştir." 51- Onlar ki dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koydular ve dünyâ hayâtı, kendilerini aldattı. Onlar, bugünleriyle karşılaşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi bile bile nasıl inkâr ediyor idilerse, biz de bugün onları öyle unuturuz!*

52- Gerçekten onlara, bilgiye göre açıkladığımız, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olan bir Kitâb indirdik. 53- İlle onun te'vîlini mi gözetiyorlar? O'nun te'vîli geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) *gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: "Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiş. Şimdi bizim şefâatçilerimiz var mı ki bize şefâat etsinler, yahut tekrar geri döndürül*(üp dünyâya gönderil)*memiz mümkün mü ki* (orada eski) *yaptıklarımızdan başkasını yapalım?" Onlar, kendilerini ziyâna soktular ve uydurdukları şeyler, kendilerinden saptı* (kaybolup gitti).

Tefsîr:

Yüce Allah, inanmayanların cehenneme gidişlerini ve cehennemdeki durumlarını tasvir ettikten sonra şimdi de inananların cennetteki durumlarını tasvir ediyor:

42- İnanıp iyi işler yapanlar da cennet halkıdırlar, orada ebedî kalacaklardır. Bu âyetteki *"Biz kimseye, gücünün üstünde bir şey önermeyiz"* cümlesi, cennete götüren iyi işlerin, herkesin yapabileceği kolay işler olduğunu anlatıyor. Cennete götüren güzel işler, Allah'ın, yapılmasını emrettiği işlerdir. Allah, kimseye gücünün yetmeyeceği işler yapmayı buyurmaz. Demek ki Allah'ın buyurduğu bu güzel işler, herkesin yapabileceği güzel işlerdir, zor şeyler değildir.

43 ncü âyet, mü'minlerin yüreklerinden kinin çıkarıldığını, gönülleri gibi duru cennet ırmaklarının başında bulunup bu nimetleri kendilerine lûtfeden Allah'a hamdettiklerini anlatıyor. Allah'ın, lûtfiyle kendilerini buraya getirdiğini, eğer Allah lûtfedip getirmeseydi kendilerinin cenneti bulamayacaklarını söylüyorlar. Sadece kendi çabalarının sonucu olarak değil, fakat Allah'ın lûtuf ve keremiyle cennete geldiklerini ikrar ediyorlar. *"Demek ki Rabbimizin elçileri doğru söylemiş"* diyorlar.

Cennet halkı, ırmakların şarıl şarıl aktığı bu bahçelerde sefâ sürerken duydukları bir ses zevklerini daha da artırıyor. Onlara: *"Yaptıklarınıza karşılık olarak bu cennet size verildi!"* diye sesleniliyor. Seslenen kimdir? Belki melekler, belki bizzât Allah. Ama bir âferîn niteliğindeki bu ses, cennet ehlinin neş'esine neş'e katıyor.

44- Şimdi cennet sahipleri, âhiret hayâtını inkâr eden cehennem halkına sesleniyorlar: *"Biz, Rabbimizin bize va'dettiğini gerçek bulduk. Rabbimiz, bize verdiği sözü yerine getirdi. Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?"* diyorlar. Yani Rabbimiz, inananlara cenneti, inanmayanlara cehennemi va'detmişti. Şimdi biz cennetteyiz. Rabbimizin, bizim hakkımızdaki

sözü gerçekleşti. Ama siz cenneti, cehennemi inkâr ediyordunuz. Nasıl şimdi Allah'ın sözü gerçek miymiş yoksa yalan mı? Onlar da bin pişmanlıkla *"Evet, gerçekmiş"* diyorlar. Cennettekilere: *"Yaptığınız işlerden ötürü bu cennet size verildi!"* diye hitâbedilmiş iken cehennemdekilere: *"Allah'ın lâneti zâlimleredir!"* hitâbı, acı bir şamar gibi iniyor. Demek ki yukarıda cennet halkına hitâbeden de cennet meleklerinden biridir. Burada ünleyen, cehennem muhafızlarından biri olduğu gibi. Ve demek ki cehennem Allah'ın lânetidir. İşte bu lânet, zâlimlerin üstüne atılmıştır.

45 nci âyet, cehenneme giden zâlimlerin işlerini niteliyor, ne yüzden cehenneme gittiklerini anlatıyor: Onlar Allâh yoluna engel oluyor, o düz yolu eğriltmeğe çalışıyor, âhireti de inkâr ediyorlardı.

46-47: Cennet ehli ile cehennem ehli arasında bir hicâb vardır. Hicâb, engel, perde demektir. Bu hicâb, cennetle cehennemi birbirinden ayıran A'râf, yani yüksek surdur. İşte cennet ile cehennem arasındaki surun üstünde duran, her ikisini de görebilen bir takım erkekler de vardır. Bunlar, cennet ehlini de, cehennem ehlini de yüzlerindeki işaretlerinden, amellerin, vücutlarından yansıyan ışık veya karanlıklarından tanırlar.

İşte cennet ile cehennem arasındaki surun yüksek burçlarında duran bu erkekler, henüz cennete girmemiş olan, fakat (cennetin kapısında duran), cennete girmeyi uman cennetlikleri: *"Selâm size!"* sözüyle selâmlarlar. Onların durumlarından hoşlanırlar. Bu A'raftakilerin gözleri, bir de ateş halkı tarafına ilişince onların durumundan da ürperir: *"Rabbimiz, bizi şu haksızlarla beraber eyleme!"* derler. Onların durumuna düşmemek için Allah'a sığınırlar.

48-49- Sonra A'râftakiler, cehennemde bulunan, simalarından tanıdıkları bazı adamlara seslenirler: *"Sizin topluluğunuz, böbürlendiğiniz şeyler size bir yarar sağlamadı, sizi bu durumdan kurtarmadı.* (Cennetteki mü'minleri göstererek) *siz, şunlar için mi 'Allah onlara hiçbir rahmet eriştirmez' diye yemîn ediyordunuz?"* derler.

Dünyâda zengin takımı, fakir mü'minlerle alay edip: *"Allah bunlara mı rahmet verecek, yani Allah'ın rahmeti bunlara mı kaldı?"* diye alay ederlerdi. Şimdi o alay ettikleri kimselerin durumu kendilerine gösterilerek kendileriyle alay edilmektedir.

Cehennemdekilerle alay ettikten sonra cennetin önünde, cennete girmek içni bekleyen cennetliklere hitâben: *"Haydi cennete girin, size korku yoktur ve siz üzüntü çekmeyeceksiniz!"* derler. Bu sözleriyle onların gönüllerini ferahlatırlar.

A'râf örfün çoğuludur. Yerden yüksek olan herşeye örf denir. Yüksekli-

ğinden dolayı horozun başının üstündeki ibiğe de örf denmiştir. Abdullâh İbn Abbâs, *A'râf*'ın, cennet ile cehennem arasında bir sur olduğunu söylemiştir. Müfessirler, A'râf halkı hakkında çeşitli görüşler rivayet ederler. Şöyle ki:

1) Bunlar kıyâmet halkının eşrâfıdır.

2) Cennet ve cehennem halkını tanıyan meleklerdir.

3) İyilikleri ve kötülükleri eşit olan, bundan dolayı cennet ile cehennem arasında kalan insanlardır.

4) Şehîdlerdir

5) Babalarından izinsiz olarak gazâya gidip şehîd düşen kimselerdir. Babalarına isyanları, cennete girmelerine; Allah yolunda öldürülmeleri, cehenneme girmelerine engel olmuştur.

6) Bunlar namaz ehlinin fasıklarıdır. Allah onları affedip cennet ile cehennem arasına koymuştur [1].

Bu görüşler içinde birincisi ile ikincisi, âyetlerin sözgelimine uygun düşmektedir. Diğer görüşler, tahminden ibarettir. Sözgeliminden, A'râftakilerin, melekler veya peyğamberler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar, hem cennetlikleri, hem de cehennemlikleri simâlarından tanıyan irfan sahibi kişilerdir. Ayrıca bunlar cennetliklere selâm verip onları takdir ve taltif etmekte, cehennemlikleri azarlamaktadırlar. Bu da bunların, cennetlik ve cehennemlikler hakkında hüküm belirtecek, takdir ve tekdîr yetkisine sahip yüksek kimseler olduğunu gösterir.

Nahil Sûresinin 32 nci, Zümer Sûresinin 73 ncü âyetlerinden, cennet halkına selâm veren, onlara: "Cennete girin" diyenlerin, melekler olduğunu anlıyoruz. Bundan dolayı burada cennetin önünde bekleyenlere: *"Haydi cennete girin!"* diyen A'râf halkının da bu melekler olması ihtimali kuvvetlidir.

Ancak burada A'râf halkı, *ricâl* (erkekler) olarak nitelendirilmiştir. Meleklerde erkeklik, dişilik yoktur. Fakat bunlar, erkek şeklinde görünen melekler olabilir. Çünkü melekler çeşitli şekillere girebilirler. Nitekim Allah'ın melekleri, İbrâhîm ve Lût'a (selâm onlara), genç delikanlılar şeklinde görünmüşlerdi [2]. Cebrâîl Aleyhisselâm da Hz. Meryem'e, yine bir delikanlı şeklinde görünmüştü [3].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/217-218.
2. Hûd Sûresi: 69, 77; Zâriyat Sûresi: 24, 25.
3. Meryem Sûresi: 17.

Tefsîrler: "لم يدخلوها وهم يطمعون : *Henüz girmemişler ama, girmeyi umuyorlar.*" cümlesinin, A'râf halkını nitelediğini söylerler. Yani A'râf halkı henüz cennete girmeyip, fakat girmeyi uman kimselerdir, derler. Fakat bu cümlenin, cennet halkının sıfatı olması daha uygun ve daha kuvvetlidir. Sözgeliminden bu anlaşılmaktadır. Zira A'râf halkı, cennetlikleri de, cehennemlikleri de tanıyacak, birincileri selâmlariyle taltif, ikincileri azarlariyle tekdir edecek bir mevkidedirler. Makamları, cennet halkının makamlarından üstündür. Cennete girmeyi umanlar, A'râf halkı değil, cennetin önünde bekleyen ve içeri girmeyi arzu eden mü'minlerdir. İşte A'râf halkı onlara selâm verip: *"Haydi cennete girin!"* derler. Böylece cennetin önünde bekleyen mü'minleri sevince kavuştururlar. Kendileri ise cenneti de, cehennemi de kontrol edecek yüksek bir makamdadırlar. Biz meâlde bu anlamı belirtmeye çalıştık.

50 nci âyet, cennet halkı ile cehennem halkı arasındaki bir konuşma sahnesini canlandırıyor. Cehennemdekiler, cennettekilere:

"— Suyunuzdan, ya da Allah'ın size verdiği rızıklardan biraz da bize akıtın" diye yalvarırlar. Ama cennettekiler:

"— Allah, bunları kâfirlere harâm etmiştir." derler.

"أفيضوا: *Taşırın, akıtın*" sözünden cehennemdekilerin aşağıda, cenettekilerin yukarıda olduğu anlaşılıyor. Cehennem halkı, yukarıda bulunan cennet halkından, kendilerine su ve rızık verilmesini istiyorlar.

51 nci âyette cehenneme giden kâfirlerin, dünyâda yaptıkları işler nitelendirilmektedir: Onlar dinlerini eğlence yerine koymuşlar, oyuncak gibi dinleriyle oynamışlar, kendi kendilerine haramlar koymuş, kaldırmışlar, dini istedikleri gibi değiştirmişler. Dünyâ hayâtı kendilerini aldatmış.

Yüce Allah, onların acıklı sonlarını sergiledikten sonra bütün insanlığı uyarıyor: *"Onlar, bugünleriyle buluşmayı nasıl unuttular ve âyetlerimizi inkâr edegeldilerse, biz de bugün onları unuturuz!"* buyuruyor. Cehennemin sahibi Allah'tır. Onları oraya koyan da O'dur. Allah'ın, zindanda unuttuğu, yani hiç acımadan orada bıraktığı kimsenin halinin nasıl yaman olacağı, izâhan vârestedir.

52-53 ncü âyetlerde de körü körüne değil, fakat bilgi ile onlara herşeyi açıklayan; inananlara yol gösterici ve rahmet olan bir Kitâb gönderdiğini, fakat onların o Kitâb gereğince hareket etmeyip onun te'vîlini beklediklerini açıklıyor.

Kitâbın te'vîli: İçerdiği uyarılar, inanmayanlara yaptığı ihtârlardır. İşte inanmayanlar, Kitâbın ihtâr ettiği şeylerin başlarına gelmesini, ne olacaksa olmasını bekliyorlar. Yüce Allah, onun te'vîli, yani uyarılarının sonucu geldiği gün, daha önce onu unutmuş, Kitâbın buyrukları gereğince hareket

etmemiş olanların; peyğamberlerin gerçeği söylemiş olduklarını anlayacaklarını, kendilerini o azâbdan kurtaracak şefâatçiler arayacaklarını, yahut geçirdikleri ömürlerine geri dönüp başka türlü davranmak isteyeceklerini belirtiyor. Ama nâfile. Artık iş işten geçmiştir. Giden ömür geri gelmez, dünyâya geri dönülmez. Orada şefâatçi de bulunmaz. Kendilerini ziyâna sokmuşlar, dayandıkları, güvendikleri adamlar, uydurdukları tanrılar kaybolup gitmiş, Allah'ın azâbiyle baş başa kalmışlardır.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَث۪يثًا وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِه۪ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ
اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَ
﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا
اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ
بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِه۪ حَتّٰى اِذَا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ
مَيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰى
لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّه۪ وَالَّذ۪ي
خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

54- Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş üzerine istivâ etti (kuruldu). (O) *geceyi, durmadan onu kovalayan gündüzün üzerine bürüyüp örter; güneşi, ay'ı ve yıldızları buyruğuna boyun eğmiş vaziyette* (yaratan O'dur). *İyi bilin ki yaratma ve*

emir O'nundur. Âlemlerin Rabbi Allah, ne uludur! 55- Rabbinize yalvararak ve gizlice duâ edin, çünkü O, haddi aşanları sevmez. 56- Yeryüzü düzeltildikten sonra onda bozgunculuk yapmayın, korkarak ve umarak O'na duâ edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır. 57- O ki rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci gönderir. Nihâyet onlar, ağır ağır bulutları yüklenince, onu ölü bir ülkeye yollarız; onunla su indirir ve türlü türlü meyvalar çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız. 58- Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir toplum için âyetleri böyle döndürüp (tekrar tekrar) *açıklarız.*

Tefsîr:

Yüce Allah, zihnimizi, âhiret sahnelerinde dolaştırdıktan sonra ibret almamız için tekrar dünyaya getiriyor. Yerdeki ve gökteki hârika kanunlarına, yaratılış gerçeklerine dikkatimizi çekiyor.

54- *"Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa istivâ etti"* buyuruyor. Kâinâtın altı günde yaratılması, altı jeolojik devirde yaratılması demektir. Allah katında gün, yalnız bizim hesabettiğimiz 24 saatten ibaret değildir. Ân'dan, uzun devirlere kadar uzanan bir zaman sürecidir. Kur'ânı Kerîm'in başka âyetlerinde, Allah katında, insanların hesabınca bin yıl süren bir günün [1] ve elli bin yıl süren bir günün [2] bulunduğu haber verilmektedir. Rahmân Suresindeki *"O, her ân başka bir şa'n'dadır"* [3] âyetinde ise gün, bir tek ân anlamınadır. Demek ki Allah katında gün, miktarını yalnız Allah'ın bileceği bir zaman sürecidir.

Göklerin ve yerin altı günde yaratılması, süresini yalnız Allah'ın bileceği altı devirde yaratılması anlamını taşır. Bilimsel teori de kâinatın, uzun devirler içinde oluştuğunu kabul etmektedir.

Tevrât'ın başında da göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı söylenir [4]. Tefsirine çalıştığımız bu âyette, Tevrât'ın bu âyetine de işaret vardır. Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Yüce Allah, Tevrât'ın başında gökleri ve yeri altı günde yarattığını söylemiştir. Yahudîlerle temasta olan Araplar, göklerin ve yerin altı günde yaratıldığını onlardan işitmişlerdi. İşte yüce Allah, bu âyette, onlara, bildikleri bir şeyi hatırlatarak 'putlara tapmakla meşgul olmayın, bildiğiniz gibi gökleri ve yeri altı günde yaratan yegâne buyruk sahibi Allah'a kulluk edin. Sizin Rabbiniz putlar değil, gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır' buyuruyor" [5].

İmam Fahru'd-dîn Râzî şöyle diyor: "Bu ma'mûre (imar edilmiş dünya), eski zamanlarda denizlerle kaplı idi. Sonra bundan çokça yapışkan çamur oluştu. Denizin çekilmesinden sonra çamur taşlaştı. Sellerin, rüzgârların aşındırmasıyla dağlar, tepeler meydana geldi. Birçok taşı kırdığımızda içinde, sedef, balık gibi deniz hayvanlarının fosillerine rastlamamız, bu tahmini

1. Secde Sûresi: 5. 2. Meâric Sûresi: 4. 3. Rahmân Sûresi: 29. 4. Tekvîn, bab: 1, âyet: 1-31. 5. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/115.

güçlendirmektedir'' [1].

Bazı kısa görüşlüler dünya bir plâna göre yavaş yavaş değil de, plânsız, projesiz, birden bire yaratılmış olursa Allah'ın varlığına ve ululuğuna daha çok delâlet edeceğini sanırlar.

Gerçekte şu nizam, Allah'ın birliğine, kudret ve hikmetine en güzel kanıttır. Kâinattaki düzen birliği, bunların bir tek Yaratıcı tarafından yaratıldığını gösterir. Nizamsız, düzensiz olsa, ya da her yıldızda başka başka yasalar bulunsa o zaman bunun bir raslantı olduğu düşünülebilir.

Bazı haberlerde âyetteki altı günün, bizim dünyâ günümüz olduğu zikredilmiş, bazı müfessirler de bunun üzerinde durmuşlardır. Müslim'in Ebûhüreyre'den çıkardığı bir hadiste Ebûhüreyre şöyle diyor: *"Allah'ın Elçisi elimden tuttu, dedi ki: 'Allah azze ve celle toprağı Cumartesi günü yarattı; dağları Pazar günü yarattı; ağaçları Pazartesi günü yarattı; mekrûhu* (kötülüğü, çirkinliği) *Salı günü yarattı; nûru Çarşamba günü yarattı; hayvanları Perşembe günü yeryüzüne yaydı; en son yaratığı olarak Âdem'i de Cuma günü, en son sâatte, ikindi ile akşam arasında yarattı''* [2].

Bu hadis, dünyanın birden bire, nizamsız, plânsız olarak bizim şu kısa dünya günlerimizle yaratılmış olduğunu gösterir. Bu konuda rivâyet edilen haberlerin ve eserlerin hepsi İsrâiliyyâttan alınmıştır bunların içinde bir tek sahih hadis yoktur. Ebûhüreyre'den rivâyet edilen bu hadis de önce Allah'ın Kitâbına ters olduğu için metni bakımından merduddur. Senedine gelince bunu Müslim'in rivâyet etmesine aldanmamak gerekir. Çünkü Müslim de bunu, başkaları gibi Haccâc ibn Muhammed el-Mıssîsî el-A'ver'den, o da İbn Cüreyc'den almıştır. Aslında doğru söyleyen bu râvî, ömrünün sonunda aklına halel gelince karıştırmaya başlamış ve bu halinden sonra da rivâyete devam etmiştir. Son Bağdad'a gelişinde İbn Ma'în, onun karıştırdığını görünce oğluna, onun yanına kimseyi sokmamasını tenbih etmiştir [3]. Haccâc'ın bu hadisi de, aklına bozukluk geldikten sonra rivâyet ettiği anlaşılıyor. Zira İbn Kesîr, Tefsîrinde, ''Buhârî ve başkaları bu hadîsi eleştirmişler ve bunun merfû' hadis olmayıp, Ebûhüreyre'nin, Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivâyeti olduğunu söylemişlerdir'' diyor [4]. Yani Haccac, aklı karıştığı sırada rivayet ettiği bu sözü, Peygamber sözü olarak rivayet etmiştir, oysa gerçekte bu, Peygamber'in sözü değil, Ka'bu'l-Ahbâr'ın sözüdür. Ebuhüreyre de bu sözü ondan alıp nakletmiştir [5].

Arşa istivâ etmek: Arşa kurulup oturmak demektir. Allah'ın, Arşa oturması, söz konusu olamaz. Bu ifade, Allah'ın, yaratıklarına hâkim olduğu, onları dilediği gibi yönettiği anlamına gelir. Yüce Allah, insanların kavrayış kapasitesine göre İlâhî mânâları anlatıyor. İnsanlar, Allah'ın büyüklüğlünü,

1. Tefsîru'l-Menâr: 8/448.
2. Müslim, Münâfikîn: 27; İbn Hanbel, Musned: 2/327.
3. Mîzânu'l-İ'tidâl: 1/464.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/221.
5. Tefsîru'l-Menâr: 8/448-449.

kendi bildikleri şeylerle kıyaslarlar. Nasıl kral tahta oturup ülkesini yönetirse Allah da tahtına oturup kâinatı yönetmektedir. Bunun mahiyetini yalnız Allah bilir. Kaffâl şöyle demiş: Arş, kralların oturdukları tahta denir. Sonra mülkün kendisinden de kinâye olmuştur. Mülkü son bulan kral için "Arşı yıkıldı" denir. Mülküne hakim, işi yolunda olan kral için de "Arşına istivâ etti" yani tahtına kuruldu denir. İşte Allah'ın Arşa istivâ etmesi, mülküne tam hakim olup onu istediği gibi yönetmesi demektir [1].

Kâinatın tahtından yaratıklarını yöneten Allah, geceyi gündüzün üstüne örter, gece gündüzü sür'atle izler, ona yetişmeğe çalışır.

Bilindiği gibi dünyâ döndükçe güneşi görmeyen yüzü gecedir. İşte bu yüzdeki gece, gündüzü örter. Dünyâ döndükçe gündüz tarafı, gece tarafına gelir, orası da gece olur. Bir yandan gece gündüze sarılıp onu örterken, bir yandan da gündüz geceye sarılıp onu örtmektedir. Gecenin gündüzü, gündüzün geceyi izleme hızı, dünyanın dönüş hızıdır. İşte gece gündüz, dünyanın dönüş hızına eşit bir hızla birbirini izleyip örtmektedir.

Yüce Allah, güneşi, ayı ve yıldızları yaratıp emrine boyun eğdirmiştir. Yaratma ve emir O'nundur. Yegâne buyruk sahibi O'dur. Âlemlerin Rabbi Allah, güçlüdür veya takdir ve emir âlemi O'nundur. Herşeyi O ölçer, biçer, şekillendirir ve yönetir.

"والشمس والقمر والنجوم" ibtidâ ile merfu okunursa, mânâ, güneş, ay ve yıldızlar, O'nun emrine boyun eğmişlerdir, şekline girer.

55 nci âyet, Allah'a boyun eğerek duâ etmeyi emrediyor, duânın âdâbını öğretiyor. Kulun ihtiyacını Allah'a arz etmesi olan duâ, ibadetlerin özüdür. Allah, insanın içinden geçen herşeyi bilir. O'nun huzurunda bağırıp çağırmaya gerek yoktur. Allah'a huşû' ile duâ edilir. Nutuk atar gibi bağırıp çağırmak, emreder gibi istemek haddi aşmaktır. *"Allah haddi aşanları sevmez."* Âyetin sonu, emredercesine bağırıp çağırarak yapılan saygısızca duâların, Allah katında sevilmediği anlamını taşır.

Demek Kur'ân'ın indiği devirde de riyâkâr, insanlara beğendirmek için sun'î olarak bağırıp çağıran duâcılar vardı. Şimdi de aynı şeyi, bazı hoca taslakları, radyo ve televizyon ekranlarına kurulan mevlidciler yapmaktadırlar. Bunların bağırtı, çağırtıları, duânın âdâbına aykırıdır. Ebû Mûsâ'l-Eş'ârî şöyle diyor:

"Biz Allah'ın Elçisi (s.a.v.) *ile bir gazâda idik. İnsanlar yüksek sesle tekbir getirmeğe başladılar. Allah'ın Elçisi:*

— Ey insanlar, kendinize acıyınız, siz sağıra veya burada olmayana çağırmıyorsunuz. Siz işiten, yakın ve sizinle beraber olana çağırıyorsunuz, buyurdu" [2].

56 ncı âyette yeryüzü düzeldikten sonra onda bozgunculuk yapılmaması, korkarak ve umarak Allah'a duâ edilmesi emrediliyor ve Allah'ın rahmetinin

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/115.
2. Buhârî, Tevhîd: 9; Meğâzî: 38, Kader: 7; Müslim, Zikir: 44, 45.

iyilere yakın olduğu bildiriliyor. Düzelmiş olan yeryüzünü bozmak, esasında dünyanın bozuk olduğu anlamını taşımaz. Dünyâ güzel ve mükemmel yaratılmıştı. Ama insanlar onu bozdular, Allah'ın kanunlarına aykırı davrandılar, yeryüzünde bozgunculuk yaptılar. İnsanların müdâheleleri, kötü davranışları yüzünden dünyâda düzen bozuldu. Peyğamberler düzeni kurmağa çalıştılar. Son peyğamber gelip İlâhî düzeni hakim kıldı. Zulüm çekildi, ahlâksızlık can çekiştirmeğe başladı.

İşte yüce Allah buyuruyor ki: Allah, gönderdiği diniyle yeryüzünü düzelttikten, düzeni yeniden sağladıktan sonra siz onu bozmağa çalışmayın. Korkarak ve umarak Allah'a duâ edin. İsteyeceğinizi yalnız Allah'tan isteyin. Allah'ın Elçisi, Vedâ hutbesinde şöyle buyurmuştur: *"Zaman döndü, dolaştı, Allah'ın yeri göğü yarattığı sıradaki haline geldi..."* [1].

57 nci âyette tabiat kanunlarına, rüzgârların nasıl bulutları sürüp ölü, yani kupkuru bir ülke üzerine getirdiklerine, bulutlardan inen yağmurla toprağın canlanıp çeşit çeşit meyvalar çıkardığına dikkati çeken yüce Allah, ölüleri de böyle çıkaracağını bildirmektedir.

Bu âyetteki "بشرًا" kelimesini, çoğunluk "نُشُرًا" şeklinde okumuştur. *Nuşr, nuşûr*'un çoğuludur. Bu takdirde mânâ: *"Rahmetinin önünden rüzgârları gönderip yayar"*, şekline girer. İbn Âmir bunu "بُشْرًا" Hamza "نَشْرًا", Âsım "نُشْرًا" veya "بَشْرًا" şeklinde okumuştur [2]. Bu okuyuş farkları, ilk Kur'ân yazısının noktasız, harekesiz olmasından doğmuş olmalıdır.

Dünyâda her zaman bir ölümden sonra dirilme olayı cereyan eder. Üzerine yağmur düşen kuru toprak dirilir, kışın yapraklarından soyulan ağaçlar ilkbaharda yeniden yeşil elbiselerini kuşanır, yeni bir canlılık, yeni bir ürün dönemi başlar. Ekilen şeyler biçilir. *Hayât yok olmaz, yeniden görünmek üzre gizlenir.*

Kur'ânı Kerîm'de ve hadislerde aynen bu cesetlerin diriltileceğine dair kesin bir nas yoktur. Ceset her zaman değişmektedir, insanın hakikati sabittir, değişmez. Sa'ddu'dîn Taftâzânî, ünlü Kelâm kitâbı Mekasıd şerhinde Gazâlî'nin, "haşr, ruh ve cesete birlikte olacaktır" sözünü açıkladıktan sonra diyor ki:

"Gazâlî'nin ve haşrin rûhânî ve cismânî olacağını söyleyenlerin, herhalde şunu kasdettikleri anlaşılıyor: Allah, bu bedenin dağılmış parçalarından yeni bir beden yaratır, beden harabolduktan sonra yaşamakta olan ruhu o bedene sokar. Bu yeni bedenin, eski bedenden başka bir beden olması önemli değildir. Gerçi yok olanın, aynı ile geri çevrilmesi de mümkündür. Cennet

1. Buhârî, Tefsîru Sûre: 9; Bed'ul-halk: 2; Meğâzî, 77, Adâhî, 5; Tevhîd: 24; Müslim, Kasâme: 29; Menâsik: 67; İbn Hanbel: 5/73.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/139.

ehlinin curden murden (henüz yüzünde tüy bitmemiş taze gençler) olacağı [1]; kâfirlerin ise azı dişlerinin Uhud Dağı kadar olacağı şeklindeki nasslar da bu görüşü destekler. *"Derileri piştikçe, azâbı tadsınlar diye onların derilerini, başka derilerle değiştireceğiz"* [2]. *"Gökleri ve yeri Yaratan, onların benzerlerini yaratamaz mı?"* [3] âyetlerinde de buna işâret vardır.

"Şâyet, bu takdirde sevâb ve cezâ gören beden, itâat etmiş veya günâh işlemiş olan beden değildir" denilirse, biz deriz ki: 'Önemli olan ruhtur, çünkü azâbı algılayan odur. Ruh, nimet ve azâbı başka bir beden içinde algılamış olsa da algılayan kendisi olduğu için sonuç değişmez. Ayrıca bu yeni bedenin temel unsuru da yine aynıdır. (Çünkü bu, eski bedenin cüzlerinden yapılmıştır). Bundan dolayıdır ki kişinin bedeni, çocukluğundan yaşlılığına kadar kaç kez değiştiği halde kişiliği aynıdır. Gençliğinde bir suç işleyen kimse, ihtiyarlığında yakalanıp cezalandırılırsa, suçu işleyenden başkası cezalandırıldı, denmez.

"Cesetlerin haşri konusunda güvenebileceğimiz tek temel sem' (nakil) kanıtıdır. Dinler içinde İslâm, Kitâplar içinde Kur'ân, peyğamberler içinde Muhammed Aleyhisselâm kadar bunu açık biçimde ifade eden yoktur. Mu'tezile, akıl delili ile haşrin vâcib (zarûrî, gerekli) olduğunu söylüyorlar. Onlara göre itâat edenleri ödüllendirmek, âsîleri cezalandırmak, hak sahiplerine haklarını iâde etmek Allah'ın üzerine vâcibdir. (O'nun mutlak adaleti bunu gerektirir). Bu da ancak cesedleri aynen haşretmekle mümkündür. Çünkü vâcib olanın yapılmasına lâzım olan şeyi yapmak da vâcibdir. İsyân edeni cezalandırmamak zulümdür, Allah'tan böyle bir şeyin çıkması caiz değildir. İtâat ve isyân eden ruh ve beden kompleksi olduğundan cezâ ve mükafât için yalnız ruhun haşri yetmez. Beden iâde edilmedikçe cezâ, hak edene ulaşmaz.

"Gerçeklik açısından düşünülürse mükâfât veya cezâyı hak eden, ruhtur. Çünkü algı ve irâde ile yapılan itâat ve isyânın kaynağı ruhtur (iradesiz yapılan bedensel eylem suç sayılmaz. Uyurgezerin, eyleminden sorumsuz olması gibi). Gerçekte böyledir. Ama görünüş açısından düşünülürse sorumluluğun tâ başlangıcından ölünceye dek beden parçalarının tamamını iâde etmek gerekir ki bunu mu'tezile de söylemiyor. Öyle ise en iyisi, bu konuda nakil delîli ile yetinmektir.

"Bunun izâhı da şudur: Haşr ve irâde doğru söyleyen habercinin (Peyğamber'in) bildirdiği mümkün bir olaydır. Doğru söyleyen bunu haber verdiğinden vukubulacağında kuşku yoktur. Var iken yok olanın, toplu iken

1. Tirmizî, Cennet: 8, 12; Dârimî, Rikak: 104; İbn Hanbel, Müsned: 2/295, 342.
2. Nisâ Sûresi: 56.
3. Yâsin Sûresi: 81.

dağılanın, sağ iken ölenin iâdesi söz konusudur. Bu, mümkündür. Allah batan mümkünleri yaratmağa kadirdir, bütün kül ve cüzleri bilir. İmkân bakımından böyle. Haberlere gelince peyğamberlerin hepsinin özellikle bizim peyğamberimizin böyle söylediği tevâtüren sabittir. Kur'ânı Kerîm'de bu konuda te'vîli mümkün olmayan birçok âyet vardır:

"Sûr'a üflendi, işte onlar kabirlerden, Rablerine koşuyorlar. Dediler: 'Vah bize, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?' İşte Rabbinin va'dettiği olay budur"[1].

"Kendi yaratılışını unuttu da bize bir mesel verdi: 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' dedi. De ki: 'Onları ilk yaratan diriltecek. O, her yaratmayı bilir"[2].

"De ki: 'İster taş olun, ister demir. İster gönlünüzde büyüyen, herhangi bir yaratık (ne olursanız olun, Allah sizi mutlaka diriltecektir), *'Bizi kim, tekrar* (hayata) *döndürecektir?' diyecekler. De ki: 'Sizi ilk defa yaratan döndürür.' Sana alaylı alaylı başlarını sallayıp 'Ne zaman o?' diyecekler. 'Pek yakında olabilir' de"*[3].

"Derilerine dediler ki: "Niçin aleyhimize şâhidlik ettiniz?' Derileri: 'Herşeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı, işte yine O'na döndürülüyorsunuz.'"[4].

"Derileri piştikçe, azâbı tadsınlar diye onların derilerini başka derilerle değiştireceğiz"[5].

"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplamayacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarız, onun parmak uçlarını düzenlemeğe gücümüz yeter"[6].

"O gün yer, onlar(ın üstün)*den yarıl*(ıp açıl)*ır.* (Ve onlar, kabirlerden çıkıp) *sür'atle koşarlar. İşte bu toplanmadır, bize göre kolaydır"*[7].

"Bilmez mi o, kabirlerde olanlar dışarı atıldığı, göğüslerde olanlar devşirildiği zaman, evet o gün Rabbin onların her halini haber almıştır"[8].

Ve daha birçok âyet, bu konuda pek çok da hadis vardır. Hasılı haşr, dinî zarûriyyâttandır, inkârı küfürdür.

"Şayet denilirse ki: Cismânî haşrden söz eden âyetler, teşbîh, cebr ve benzeri

1. Yâsîn Sûresi: 51-52.
2. Yâsîn Sûresi: 78-79.
3. İsrâ Sûresi: 50-51.
4. Nisâ Sûresi: 56.
5. Fussilet Sûresi: 21.
6. Kıyâmet Sûresi: 3-4.
7. Kaf Sûresi: 44.
8. Âdiyât Sûresi: 9-11.

şeyleri anımsatan âyetlerden daha açık değildir. Oysa bunları te'vîl, kesinlikle vâcibdir. O âyetler te'vîl edildiği gibi bu âyetler de bedenden ayrılan ruhların, ruhânî haşrini; saâdet ve şekavet hallerini avamın anlayacağı bir tarzda ifade etmiştir, şeklinde te'vîl edilebilir. Çünkü peyğamberler, bütün insanları Allah yoluna götürmek, ruhları istidatları ölçüsünde olgunlaştırmak ve kamu düzenini sağlayacak düzeni kurmakla görevlendirilmişlerdir. Bunun için halkı cennet va'diyle sevindirir, cehennem azâbıyle korkutup, lezzet ve kemâl olduğuna inandıkları şeyleri müjdeler; elem ve eksiklik olduğuna inandıkları şeylerle onları uyarırlar. Halkın çoğunluğu avâmdır, gerçek olgunlukları, kemâlleri anlayamazlar. Onlar ancak alışageldikleri lezzet ve elemleri, bedenî kemal ve eksiklikleri anlayabilirler. Bundan dolayı peyğamberler, onlara anlayacakları dil ile hitabetmek, gerçek me'âdı, avâma misal yoluyla anlatmak zorunda kalmışlardır. Âlemin düzeni bunu gerektirmiştir. Ebû Nasr el-Fârâbî: "ان آلكلام مثل و خيالات للفلسفة: *Kelâm, felsefenin temsîl ve hayâlinden ibârettir"* demiştir.

Biz buna cevaben deriz ki: Eğer zâhir mânâyı anlamak mümkün olmazsa, o zaman nassın te'vîli gerekir. Burada zâhir mânâ imkânsız değildir. Özellikle, iâde edilen beden, birincisinin aynı değil, meseli(benzeri)dir, demek gayet makul(anlaşılır)dır. Peyğamberlerin, ruhânî me'âdı, halkın anlaması için birtakım temsîllerle anlatmış olmaları iddiâsı ise onlara yalan isnadetmek demektir. Yani onlar, halk anlamaz düşüncesiyle ömür boyu batılı yaymış, hakkı gizlemiş, insanları aldatmış, gerçek olmayan hayalleri söylemişlerdir.

Şayet 'Bu sözlerin açık anlamı geçerli olmakla beraber bunlarla ruhsal haşr, aklî lezzet ve elemler de kasdedilmiştir. Birçok İslâm âliminin anlattığı üzre Kur'ân âyetlerinin çoğu da böyle ruhsal haşr, aklî lezzet ve elem anlamını vermektedir' denilirse bu, şüphesiz gerçektir, doğrudur. Bunu reddedenin sözüne değer verilmez" [1].

58 nci âyette iyi tinetli, kabiliyetli insanla, kabiliyetsiz insanı anlatmak üzre bir benzetme yapılmaktadır: Yağmur alan iyi toprak, Allah'ın izniyle bitkisini çıkarır, ürününü verir. Ama kötü toprak zar zor bir şey çıkarır, zararlı ot, diken bitirir.

Yağmur nasıl iyi toprağın bol ürün vermesine, kötü toprağın da diken, zararlı ot bitirmesine sebebolursa, Peyğamberin tebliği de kabiliyetli insanların uyanmasına, iyi işler yapmasına; kabiliyetsiz insanların da sapıklıklarının daha da artmasına sebebolur. Peyğamberin tebliğinin, cibilliyeti bozuk, kabiliyetsiz insana pek tesiri olmaz. O tür insanlar bu tebliğden çok az yararlanırlar, hattâ bazan buna karşı koyarak küfür ve şirretliklerini artırırlar.

1. Tefsîru'l-Menâr: 8/471-475.

"Kur'an, mü'minlere şifâ ve rahmettir. Kâfirlere ise ziyanlarını artırmaktan başka bir katkı yapmaz"[1].

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın, benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, şu bol yağmura benzer ki bir toprağa erişti, o toprağın bir kısmı iyidir, suyu kabul eder, yeşillik ve çok ot bitirir. Toprağın bir kısmı suyu tutar, Allah onunla insanları yararlandırır. Su içerler, hayvanlarını, ekinlerini sularlar. O toprağın bir kısmı ise taşlıktır, ne su tutar, ne ot bitirir. İşte bu (benzetme), *Allah'ın, dininde başarıya ulaştırdığı, benimle gönderdiği hidâyetten yararlandırdığı, onu öğrenen ve öğreten insanın durumu ile; benim davetime kulak asmayan, benimle gönderilen hidâyeti kabul etmeyen insanın durumunu gösterir"*[2].

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ
مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اِنّ۪ي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾
قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِه۪ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ
لَيْسَ ب۪ي ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾
اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ
مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اِنَّهُمْ

1. İsrâ Sûresi: 82.
2. Buhârî, İlm: 20; Müslim, Fedâil: 15; İbn Hanbel, Musned: 4/399.

كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾ وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ
إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ
بِي سَفَاهَةٌ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ
رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ
رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ ۚ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ
وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً ۖ فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾
قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا ۖ فَأْتِنَا بِمَا
تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ
وَغَضَبٌ ۖ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ
بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ ۚ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ
وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ وَمَا
كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ۗ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا
اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ

لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ ف۪ٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ
عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٣﴾ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ
فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُوراً وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاًۚ فَاذْكُرُٓوا
اٰلَٓاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ
قَوْمِه۪ لِلَّذ۪ينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ
قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلَ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ الَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا
بِالَّذ۪ٓي اٰمَنْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾ فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ
وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٧٧﴾ فَاَ
خَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ
وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ
النَّاصِح۪ينَ ﴿٧٩﴾ وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا
سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ
جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ
يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٨٣﴾

وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۜ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾ وَاِلٰى
مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
قَدْ جَاۤءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ
اَشْيَاۤءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَاذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا
فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾ وَاِنْ كَانَ
طَاۤئِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذٖٓي اُرْسِلْتُ بِهٖ وَطَاۤئِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّٰى
يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَاۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذِينَ
اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ
قَرْيَتِنَاۤ اَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَاۜ قَالَ اَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾
قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ مِنْهَاۜ
وَمَا يَكُونُ لَنَاۤ اَنْ نَعُودَ فِيهَاۤ اِلَّاۤ اَنْ يَشَاۤءَ اللّٰهُ رَبُّنَاۜ وَسِعَ رَبُّنَا

كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا
بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ
يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلَّى
عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ
فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

59- Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, size büyük bir günün azâbın(ın inmesin)*den korkuyorum." 60- Kavminden ileri gelenler dediler ki: "Biz seni açık bir sapıklık içinde görüyoruz!" 61- Dedi ki: "Ey kavmim, bende bir sapıklık yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim." 62-"Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum." 63- "Korunup da merhamete uğramanız için, içinizden sizi uyaracak bir adam aracılığı ile bir zikir gelmesine şaştınız mı?" 64- Onu yalanladılar, biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler. 65- Âd* (kavmin)*e de kardeşleri Hûd'u* (gönderdik)*: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.* (O'na karşı gelmekten) *sakınmaz mısınız?" dedi. 66- Kavminden ileri gelen inkârcılar dediler ki: "Biz seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve biz seni yalancılardan sanıyoruz!" 67- "Ey kavmim, bende beyinsizlik yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim." dedi. 68- "Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum*

ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm." 69- "Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığı ile Rabbinizden size bir zikir gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki (Allah) *sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine hakimler yaptı, üstelik yaratılışta size irilik verdi* (sizi daha iri yapılı yarattı). *Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki başarıya eresiniz." 70- Dediler ki: "Ya, demek sen, tek Allah'a kulluk edelim ve atalarımızın taptıklarını bırakalım diye mi bize geldin? Eğer doğrulardan isen bizi tehdidettiğin* (o azâb)*ı bize getir!" 71- Dedi ki: "Artık size Rabbinizden bir rics* (pislik) *ve gazab inmiştir. Allah'ın, kendileri için hiçbir delil indirmediği* (ve hiçbir güç vermediği) *sâdece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Bekleyin öyle ise, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!" 72- Onu ve onunla beraber olanları, bizden bir rahmetle kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanların ve inanmayacak olanların ardını kestik. 73- Semûd* (kavmin)*e de kardeşleri Sâlih'i* (gönderdik)*: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi. İşte şu Allah'ın devesi, size bir mu'cizedir; bırakın onu Allah'ın arzında yesin* (içsin), *sakın ona bir kötülük etmeyin, yoksa sizi acı bir âzab yakalar. 74- "Düşünün ki* (Allah), *Âd'dan sonra sizi hükümdarlar yaptı ve yeryüzünde sizi yerleştirdi: Onun düzlüklerinde saraylar ediniyorsunuz, dağlarını yontup evler yapıyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın." 75- Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden zayıf görülen inananlara: "Siz, dediler, Sâlih'in, gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?"* (Onlar da): "(Evet), *doğrusu biz onunla gönderilene inananlarız!" dediler. 76- Büyüklük taslayanlar: "Biz, sizin inandığınızı inkâr edenleriz!" dediler. 77- Derken dişi deveyi boğazladılar ve Rablerinin buyruğundan dışarı çıktılar: "Ey Sâlih, eğer hakikaten elçilerdensen, bizi tehdidettiğin* (azâb)*ı bize getir!" dediler. 78- Bunun üzerine hemen onları, o sarsıntı yakaladı, yurtlarında diz üstü çökekaldılar. 79-* (Sâlih), *onlardan öteye döndü de: "Ey kavmim, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz!" dedi. 80- Lût'u da* (gönderdik). *Kavmine dedi ki: "Siz, sizden önce dünyâlarda hiç kimsenin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?" 81- "Siz, kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere varıyorsunuz ha! Doğrusu siz, israfçı* (aşırı) *bir kavimsiniz!" 82- Kavminin cevâbı: "Onları* (şu Lût taraftarlarını) *kentinizden*

çıkarın; çünkü onlar, fazla temizlenen insanlarmış!" demelerinden başka olmadı. 83- Biz de onu ve âilesini kurtardık, yalnız karısı, geride kalanlardan oldu. 84- Ve üzerlerine bir (taş) *yağmur*(u) *yağdırdık; bak işte suçluların sonu nasıl oldu! 85- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i* (gönderdik): *"Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi. Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin, düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın; eğer inanan* (insan)*lar iseniz, böylesi sizin için daha iyidir!" 86- "Ve her yolun başına oturup da tehdidederek* (insanları) *Allah yolundan çevirmeğe ve o*(Allah yolu)*nu eğriltmeğe çalışmayın; düşünün siz az idiniz, O sizi çoğalttı ve bakın bozguncuların sonu nasıl oldu!" 87- "Eğer içinizden bir kısmı benimle gönderilene inanmış, bir kısmı da inanmamış ise, Allah, aramızda hükmedinceye kadar sabredin; O, hükmedenlerin en iyisidir!" 88- Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: "Ey Şuayb, ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dînimize dönersiniz!" Dedi ki: "İstemesek de mi?" 89- "Allah, bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer tekrar ona dönersek, Allah'ın üzerine yalan atmış oluruz. Rabbimiz Allah, dilemedikten sonra o* (sizin dediğiniz dî)*ne dönmemiz, bizim için olur şey değildir. Rabbimiz bilgice herşeyi kuşatmıştır. Biz Allah'a dayanmışız.* (Ey) *Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasın*(daki iş)*i gerçekle aç*(ığa çıkar). *Muhakkak ki sen* (gerçekleri) *aç*(ığa çıkar)*anların en iyisisin!" 90- Kavminden inkâr eden ileri gelenler dediler ki: "Eğer Şuayb'e uyarsanız muhakkak siz ziyâna uğrarsınız!" 91- Derken o* (müthiş) *sarsıntı onları yakalayıverdi, yurtlarında diz üstü çökekaldılar. 92- Şuayb'i yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'i yalanlayanlar, işte ziyana uğrayanlar onlar oldular! 93-* (Şuayb), *onlardan öteye döndü de: "Ey kavmim, dedi, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?"*

Tefsîr:

Bu âyetlerde birtakım peyğamberlerin kıssaları anlatılır. Sûrenin baş tarafında insanlığın ilk babası Âdem'in kıssası anlatılmıştı. 59-64 ncü âyetlerde de insanlığın ikinci babası kabul edilen Hz. Nûh'un hayât hikâyesine işaret edilmektedir. Kıssanın amacı, peyğamberlerine karşı gelen toplumların helâk edilegeldiklerini bildirmek ve son peyğamberin sözünü dinlemeyen insanları

uyarmaktır. Bundan dolayı Kur'ân, kıssanın detayına girmez, sadece konunun ana çizgilerine temas eder, peyğamberlerin hayatlarındaki ortak noktaları anlatır:

Bütün peyğamberler insanları, bir tek Allah'a kul olmağa, Allah'tan başka tanrılaştırdıkları şeyleri bırakmağa davet etmişler; kavimlerinin, özellikle servet ve mevki ile şımarmış ileri gelen zengin takımı, onlara karşı çıkmışlar; onların getirdiklerini kabule tenezzül etmemişler; kibir ve inatlarında ısrar etmişler. Peyğamber ne kadar öğüt vermiş, ne kadar uyarmış ise uyarıları kâr etmemiş, nihayet Allah'ın azâbı birden bire inkârcı kavmi yakalayıp helâk etmiştir.

Detaylar değişik olsa da bütün peyğamberlerin davet kıssalarında ortak olan noktalar bunlardır. Cenabı Hak özellikle bu ortak noktaları anlatır. Çünkü bu noktalar, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın daveti ile de ilgilidir. Onun toplumu da önceki peyğamberlerin toplumları gibi kendisine karşı gelmektedirler. Bundan çıkan sonuç, bunların da öteki milletlerin sonucuna uğrayacaklarıdır. Kıssaların anlatılması, bir yandan Peyğamberi ve mü'minleri tesellî etmek, diğer yandan da kâfirleri uyarmak amacını taşır. Şimdi âyetlerin tefsirine geçebiliriz:

59-64: Yüce Allah Nuh'u, toplumuna gönderdi. Nuh onları, Allah'a kulluğa çağırdı. O'ndan başka tanrı olmadığını, başka tanrılara tapmalarından, Allah'a isyanlarından dolayı başlarına azâb geleceğinden endişe ettiğini söyledi. Fakat kavminin ileri gelen zengin takımı, Nûh'a, yolunu şaşırmış olduğunu söylediler. Nuh şaşırmadığını, kâinatın sahibi Allah'ın elçisi olduğunu, Allah'ın buyruklarını duyurduğunu, öğüt verdiğini, kendilerinin bilmediği şeyleri Allah'ın, kendisine bildirdiğini, kendi içlerinden bir uyarıcının çıkıp, kendisine inen kitâb ile insanları uyarmasında garip bir şey bulunmadığını söyledi.

Fakat kavmi onu yalanladılar. Allah da Nuh'u ve ona inananları bir gemi ile kurtardı, âyetlerini yalanlayanları tufanla boğdu.

Son âyetteki *'amîn* kelimesi, *a'mâ*nın veya *'amiy*'nin çoğuludur. *A'mâ* göz körü, *'âmiy* ise kalb körüdür. Âyette onların kör bir kavim oldukları, yani körü körüne hareket eden insanlar oldukları için helâk edildikleri ifade buyurulmaktadır.

Kitâbı Mukaddes'e göre Nuh, Âdem'in sekizinci göbekten torunudur. Sülâlesi: Âdem oğlu, Şît oğlu, Enoş oğlu, Kenân oğlu, Mahalel oğlu, Yared oğlu, Hanok oğlu, Metuşelah oğlu Lamek oğlu Nuh'tur. Nuh beşyüz yaşında iken Sam, Ham ve Yafet'in babası olmuştur. Kavmini irşâda çalışmış, fakat kavmi gittikçe daha çok yoldan çıkmışlar. Allah da ona bir gemi yapmasını âilesiyle ve kendisine inananlarla birlikte gemiye binmesini ve her temiz hayvandan erkek ve dişi olmak üzere yedişer, temiz olmayan hayvandan da

erkek ve dişi olarak ikişer hayvan ve yeterince yiyecek almasını emretmiş. Nuh Allah'ın emrettiği şekilde taraftarlariyle birlikte gemiye bindikten sonra Tufan başlamış, her taraf suya batmış, dağların tepeleri dahi suya gömülmüş ve gemidekiler dışında bütün canlılar ölmüş, gemi altıbuçuk ay seyahatten sonra Ararat dağlarına oturmuştur [1].

Kur'ânı Kerîm'in anlattıkları da ana çizgileriyle Kitâbı Mukaddes'in anlattıklarına uyar. Ancak Kitâbı Mukaddes'teki teferruât, Kur'ân'da yoktur. Bu teferruâtın, insan eliyle girdiğinde şüphe görmüyoruz. Kitâbı Mukaddes'te geminin, Ararat dağlarına oturduğu ifade edilirken Kur'ân'da geminin, Cudî dağına oturduğu bildirilmektedir. Bundan anlıyoruz ki Kur'ân'ın indiği devirde Yahudilerin ellerindeki nüshada Ararat yerine Cudî geçmekte idi. Nitekim Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldan'da Kitâb-ı Mukaddes'ten bir parça naklederek Nuh gemisinin, Cudî'ye oturduğunu yazmaktadır. Yakut bunu Kitâbı Mukaddes'ten naklettiğine göre demek ki onun gördüğü Kitabı Mukaddes nüshasında Cudî dağı geçmekte idi. Zamanla bu nüsha kaybolmuş ve Cudî yerine Ararat konmuştur. Bu da Kitâbı Mukaddes'e tahrifât girdiğini gösterir. Kur'ân'ın anlattığı şekil, onun indiği çağdaki Kitâbı Mukaddes nüshalarına uyar.

65-72 nci âyetlerde ikinci bir peyğamber dizisi anlatılmakta, Hûd Aleyhisselâmın davet kıssasına kısaca göz atılmaktadır. Allah, Hûd Aleyhisselâm'ı da Âd kavmini uyarmak üzere göndermiştir. Âd kavmi, Yemen'deki Ahkaf (kumluk, dağlık bir bölge)de otururlardı. İrem oğullarından olan Âd kavmi, çadırlarda yaşayan, havyancılıkla geçinen, göçebe bir toplum olduğundan dolayı Fecir Suresinin 7 nci âyetinde çadırlarından kinâye olarak *"Kazıklar sahibi İrem"* şeklinde nitelendirilmişlerdir. İşte Hûd Aleyhisselâm, bunlara elçi olarak gönderilmiştir.

O da Nuh gibi toplumuna, Allah'tan başka tanrı olmadığını, yalnız Allah'a kulluk etmelerini söylemiştir. Onun toplumunun ileri gelenleri de onu budalalıkla, yalancılıkla suçlamışlardır. O da budala olmadığını, kendilerine öğüt verdiğini, kendilerini uyarmak üzere içlerinden birine Allah tarafından bir uyarı, bir kitâp verilmesinde garip bir şey bulunmadığını söylemiş; Allah'ın, Nuh'tan sonra kendilerini yeryüzüne hakim kıldığını, sağlam yapılı, güçlü yarattığını kendilerine hatırlatmış; *"Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki başarıya ulaşasınız!"* demiştir. Fakat toplumu, atalarının taptıkları tanrıları bırakıp tek Allah'a kulluk etmeyi kabul etmemişler, eğer doğru söylüyorsa, kendilerini tehdidettiği azâbı getirmesini söylemişlerdir.

Hûd da: *"Rabbinizden, sizin üzerinize bir pislik* (küfür, batıl itikadlar)

1. Kitâbı Mukaddes, Tekvîn, bab: 5-8.

ve gazap düştü. Sizin ve atalarınızın taktığı, Allah'ın hiçbir güç vermediği boş adlardan ibaret olan uydurma tanrılar hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyle ise sonucu gözetleyin, ben de gözetliyorum!" demiş. Sonunda yüce Allah, Hûd'u ve taraftarlarını kurtarmış ve âyetlerini yalanlayanların ardını kesmiştir. Onların nesilleri de sonunda inananların arasına katıldığı için onların hiç nesli kalmamıştır. Nitekim Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ı inkâr edenlerin de ardı kesilmiştir. Onların müslüman olan çocuklarının, atalariyle bir ilişkisi kalmamış, küfrün beli kırılmıştır.

71 nci âyette geçen *"rics"* kelimesini, bazı müfessirler *azâb* diye tefsir ederler. Fakat kavminin Hûd ile tartışması sırasında onlara henüz azâp gelmemişti. Kadî ve Râzî, bu tefsîri uygun bulmamıştır. *Rics* pislik demektir. Karşıtı *tathîr* ve *tezkiye*dir. Hûd Aleyhisselâm, *rics* sözüyle, onların ruhlarına sinen batıl itikadları, hurâfeleri, yüreklerindeki küfür ve inad pasını kasdetmiştir. Bu batıl itikadlar, Allah'ın gazabına sebebolduğu gibi kendi aralarında düşmanlıklara da sebebolur. Bâtıl inançlar, hurâfeler içinde yüzen cahil insanlar arasında kin, nefret, kavga çok görülür. Aralarında dostluk, kardeşlik değil, kavga, gazab hüküm sürer. İşte Hûd Aleyhisselâm onlara: *"Rabbinizden sizin üzerinize rics ve gazab düştü!"* sözüyle, küfürleri yüzünden ruhlarının karardığını, aralarında düşmanlıkların arttığını, dostluk ve güvenliğin kalmadığını, Allah'ın gazabına uğradıklarını, üzerlerine mâ'nen lânet indiğini belirtmek istemiştir.

Bu kıssa da Nuh kıssası gibi Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde anlatılır. Burada yeni olan taraf, 69 ncu âyetteki: وزادكم في الخلق بسطة cümlesidir. Hûd, kavmine, Allah'ın lûtuf ve keremini hatırlatmak için: *"Allah size, yaratılışta genişlik verdi."* demiştir. Yani Allah sizi, iri yapılı, sağlam, güçlü yarattı demektir ki Kitabı Mukaddesin Tekvîn, 6 ncı babında bunlar Nefilim yani iri adamlar olarak nitelendirilmiştir (âyet: 4).

Yüce Allah, bu *basta* (genişlik, irilik) kelimesini, İsrail oğulları peyğamberinin, kavmine kral olarak seçtiği Tâlût (Saul) hakkında da kullanmıştır [1]. Kitâbı Mukaddes'in I. Samuel Kitâbında Saul, kavmi arasında durduğu zaman, omuzundan yukarısı bütün kavmin boyunu geçiyordu" şeklinde anlatılmıştır [2]. Tefsîrlerde bu kelime izah edilirken Nuh kavminin uzunluğu hakkında hiçbir delile dayanmadan garip rivayetler anlatılır ki, bunlar İsrâil rivayetlerinden geçmiş olan İsrâîliyyâttan ibarettir.

73-79 ncu âyetlerde de üçüncü bir peyğamber dizisi sunulmaktadır. Yüce Allah, Semûd kavmine, kendi aralarından çıkan Sâlih'i uyarıcı olarak göndermiştir.

1. Bakara Sûresi: 247.
2. I. Samuel, bab: 10, âyet: 23.

Semûd Kavmi, Arab-ı âribe kabilelerindendir. Âd'dan sonra ve Hz. İbrahim'den önce Şam'la Hicaz bölgesi arasında Vâdî'l-Kurâ ve çevresinde yaşamışlardır[1]. Nuh'un oğlu Sam soyundandırlar[2].

Sâlih de öteki peyğamberlerin misyonunu yapmış, *"Allah'a kulluk ediniz, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur."* demiş. Peyğamberliğine işaret olarak Allah'tan bir deve geldiğini, Allah'ın devesine kötülük etmemelerini, aksi takdirde acı bir azâba uğrayacaklarını; Allah'ın lûtf edip kendilerini Âd kavminin yurduna hakim kıldığını; düz yerlerde köşkler, saraylar, dağları yontup evler, barınaklar yaptıklarını; kendilerine bu imkânları lûtfeden Allah'a şükretmelerini; yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını söylemiş.

Kavminin ileri gelen kibirli, ezici takımı, ezilen zayıf tabakaya: *"Yani siz, Sâlih'in, gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz? Bu konuda bir deliliniz var mı?"* demişler. Bu sözleriyle inananları kuşkuya düşürüp imandan döndürmeğe çalışmışlar. Fakat inananlar, Sâlih ile gönderilen esaslara inandıklarını söylemişler. Kibredenler ise inanmamakta ısrar etmişler ve dokunmamaları emredilen deveyi kesmişler. Sâlih'e de: *"Eğer peyğambersen, bizi tehdidettiğin azâbı getir!"* demişler. Nihayet deprem onları yakalayıp mahvetmiş.

Sâlih, kavminin mahvolmuş durumunu görünce üzülmüş, onların ardından üzüntü ile: *"Ey kavmim, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum, size öğüt verdim ama siz, öğüt verenleri sevmezdiniz!"* demiş.

Semûd Kavmi, bugün Medine yöresinde Medâin-i Sâlih denen yerde otururlardı. Buradaki harabeler, dağlarda yontulmuş evler, buranın eski bir medeniyet bölgesi olduğunu gösterir. Dağlara evlerin yontulması, dağlık bölgede yaşayan bu insanların, düz yer bulamadıkları için dağların yamaçlarını yontarak evler, barınaklar yapmak zorunda kaldıklarını ifade eder.

Kur'ânı Kerîm'de Sâlih'in mu'cizesi olarak devenin çıkarıldığı bildiriliyor, fakat detaya girilmiyor. Nereden, nasıl çıktığı söylenmiyor. Bu konuda tefsirlerde, ağızdan ağıza dolaşan rivayetlere dayanan izahlar vardır. Râzî şöyle diyor: "Allah, Âd kavmine Sâlih'i gönderdi. Kavmi Sâlih'ten mu'cize istediler:

"'— Hep beraber bayram yerine gidelim, sen Tanrından iste, biz de putlarımızdan isteyelim. Senin istediğin olursa biz sana uyarız, bizim istediğimiz olursa sen bize uyarsın" dediler.

"Beraber çıktılar. Sâlih'ten, belli bir taşın içinden büyük bir deve çıkmasını istediler. O da bunu yaptığı takdirde inanacaklarına söz aldıktan sonra Allah'a duâ etti ve taş yarıldı, ortasından büyük bir deve çıktı.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/228.
2. Mefâtîhu'l-ğayb.

"Orada su kıt idi. Bir gün deveye, bir gün de kendilerine su içme hakkı tanıdılar. Deve, bütün toplumun içtiği kadar su içiyordu. Gerçi devenin su içme gününde, kavim su içemiyordu ama o gün deve, bütün kavme yetecek kadar süt veriyordu. O gün insanlar, su ihtiyaçlarını süt ile karşılıyorlardı. Böyle bir zaman sürdü. Fakat devenin su içme nöbetinde birkaç şerli genç, su içmek istediler. Deve suyu içip bitirmiş olduğu için içecek su bulamadılar, susuzluktan iyice bunaldılar. İçlerinden en şerlisi deveyi kesti, yere düşürdü. Böylece Rablerinin buyruğunu çiğnediler ve Allah'ın azâbına uğradılar" [1].

Sâlih kıssası, İsrail Oğulları kıssalarından değil, Arap kıssalarındandır. Tefsirlerde bu rivayetlerin böyle detaylı olarak yer alması, Arapların, bunları bildiklerini ve anlattıklarını gösterir.

80-84 ncü âyetlerde dördüncü bir peyğamber dizisine, Lût kıssasına işaret edilmektedir. Hz. Lût, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın kardeşi Haran'ın oğludur. Hz. İbrâhîm'e inanıp onunla birlikte Irak'tan hicret etmiş, Yüce Allah onu Sodom ve çevresi (Ürdün) halkına peyğamber yapmıştır [2].

Lût kavminin kötülükleri arasında en iğrenci, erkeklerin birbirleriyle cinsel ilişkide bulunmalarıdır ki bu kavme izafeten bu iğrenç fi'le *livâta* denmiştir. Lût, kavmine, dünyâda kimsenin yapmadığı bu iğrenç işi yaptıklarını, böylece isrâf ettiklerini söyleyerek onları uyarmıştır. Fakat bu işe müptelâ olan kavmi, Lût'un sözlerini dinlememişler, keyiflerini kaçırmaması için bu işe bulaşmayan Lût'u ve taraftarlarını ülkelerinden çıkarmak istemişler. Sonuçta Allah Lût'u ve inananları kurtarıp, Lût'un karısının da dahil olduğu bütün imansız suçluları helâk etmiştir.

Hz. Lût'un kıssası da birkaç yerde anlatılır. Kıssa, Tevrat'ın Tekvîn Kitabında da geçer. Bab: 19. Orada Lût'un, belâ inecek olan kentten kurtulmak için âile efradını çıkardığı, karısının ardına bakıp bir tuz direği haline geldiği yazılıdır (âyet: 26).

Lût'un karısının da öteki imansızlarla beraber helâk olması, peyğamberin karısı dahi olsa suçlunun cezasını çekeceğini; Allah'a karşı gelen insanı, hiç kimsenin, Allah'ın azâbından koruyamayacağını gösterir. İyilik, insanın kendi şahsında olmalıdır. Böyle olmadıktan sonra iyilere akraba olmak, sâlihlerin soyundan gelmek insana bir yarar sağlamaz.

80 nci âyette Hz. Lût, kavmine: *"Bu işi, sizden önce dünyâlarda kimse yapmamıştır."* diyor. Livâta, muhakkak ki Lût kavminin icadı değildir. Onlardan önce de bu işi yapanlar olmuştur. Öyle ise neden Lût kavmi, daha önce

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/162.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/231; Tekvîn, bâb: 13.

kimselerin yapmadığı işi yapmakla suçlanmıştır? Müfessirlere göre gerçi bu iş, başka toplumlarda da yapılırdı ama, toplumsal bir düşkünlük halini almamıştı, bireysel olaylar olarak görülürdü. Ancak Lût kavminde toplumsal bir iptilâya dönüşmüştü. Bundan dolayı onlar, daha önce kimselerin yapmadığı bir işi yapmakla kınanmışlardır [1].

81 nci âyette bu işi yapanlar müsrifler olarak nitelendirilir. İsrâf: bir işi gereksiz yapmak, Allah'ın nimetini boşa harcamaktır. Cinsel birleşmenin asıl amacı, neslin üremesidir. Kadınla erkeğin birleşme arzularının altında Allah'ın bu hikmeti yatmaktadır. İnsanın, çocuk olmayacak tarzda sadece şehvetini defetmesi, arzusunu yerine getirmesi, milyonlarca insan tohumunun boşa dökülüp ölmesine neden olur. Her biri bir insan olma istidadında bulunan milyonlarca tohum tuvalete dökülür. Bu israftır, birleşmeyi, hikmet ve amacı dışına çıkarmaktır.

Allah, birleşme isteğini, sırf zevki tatmin için vermemiştir. O zevk önemli bir amacın gerçekleşmesi için verilmiştir. Bu amaç, çocuk olmasıdır. Çocuk olmasını engellemek, menîyi boşa akıtmak israftır. Yaratılış yasasına aykırı olarak erkeklerle birleşmek, harâm olduğu gibi kadını çocuk olmayacak tarzda kısırlaştırmak, onu sadece bir şehvet aracı olarak kullanmak da Allah'ın yaratma kanununa aykırıdır.

İmam Şâfiî'ye göre livâta yapana had (cezâ) uygulanır. Ebu Hanîfe'ye göre buna ceza gerekmez. Çünkü bu konuda bir hüküm yoktur. Şâfiî'ye göre Lût şerîatinde haram olan bu işi yapanlar recmedilirdi. "أولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده : *Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, onların yoluna uy*" [2] âyeti uyarınca bizden öncekilerin şerîatindeki hükümler bizim şerîatimizde neshedilmedikçe bizim için de geçerlidir. Livâtayı yapanları Cenabı Hak kınadığına göre demek ki buna uygulanan *had* (cezâ) şerîatimizce neshedilmemiştir. Bundan dolayı livâta yapana *had* gerekir.

Şâfiî'nin bu görüşü, uzak bir kıyâstır. Elbette livâta iğrenç bir iştir ama failini recmetmek için açık bir delil yoktur. Evvelâ recm, Kur'ân'ın koyduğu bir hüküm değildir. Kur'ân'da zinâ edene yüz değnek vurulması emredilmiştir. Recm, bazı âhâd haberleriyle sabittir. Bunlar ile, en ağır bir cezâ olan recmin uygulanması gereğine kani değiliz ve bu cezânın, yahudilikten İslâm hukukuna sızdırıldığı kanâatindeyiz. Merhametli Allah, bir kulunun taş atıla atıla öldürülmesini istemez.

Ayrıca Lût şerîatinde livâta yapanların recmedildiğine dair bir delilimiz de yoktur. Olsa bile bunu Cenabı Allah, Kur'ân'da ne zinâ, ne de livâta

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/168.
2. En'âm Sûresi: 90.

hakkında bize emretmemiştir. Ebu Hanîfe'nin görüşü daha isabetlidir. Livâtaya şerîatte bir had konmamıştır. Faili tevbe etmezse Allah'ın cezâsına maruz kalacaktır. Kur'an-ı Kerîm'de bütün günâhlara ceza konmuş değildir. Şarap içmek de haramdır ama Kur'ân'da şarap içene bir cezâ konmamıştır. Böyle günâhların cezâsı Allah katındadır.

Livâta, son derece çirkin bir sapıklıktır. Yaratılışa aykırıdır. Kur'ân, livâtanın fâil ve mef'ûlüne ta'zîr cezâsı koymuştur. Bu da halk içinde hakaret etme, dövme ile olur. Fakat öldüresiye dövme değil, bir iki tokat vurmadan, yüzüne tükürmeden, sözle hakaret etmeden ibarettir. Maksat eylemcileri, halk içinde rezil edip onların, bir daha böyle bir eyleme cesaret etmelerini önlemektir.

Gerçi Nesâ'î dışındaki Sünen sahipleri, İkrime yoluyla İbn Abbâs'tan: *"Lût kavminin işini yapanlara rastlarsanız, fail ve mef'ûlü öldürünüz"*[1] sözünü rivâyet etmişlerdir ama Nes'â'î, bu hadîsi münker görmüştür. İbn Mâce, bu hadisi Ebûhüreyre'den rivayet etmiş ise de senedi birinciden de zayıftır. Hafız (İbn Hacer), Ebûhüreyre hadîsinin sahih olmadığını söylemiştir. Hadisin başka bir varyantında *"Üsttekini de, alttakini de recmedin"* denmektedir ki bu da sahih değildir. Beyhakî'nin *"Erkek erkeğe varırsa ikisi de zinâ edendir. Kadın kadına varırsa ikisi de zinâ edendir"* rivâyetinin senedinde Ebûhâtim'in yalancılıkla suçladığı Muhammed ibn Abdi'r-Rahmân vardır. İbnu't-Talâ', Ahkâm'ında: *"Peyğamber(s.a.v.)in livâta yapanı recmettiği veya onun hakkında bir hüküm verdiği sübût bulmamıştır"* demiştir.

Bu konudaki görüşleri toplayan Şevkânî, şöyle diyor: "İlim sahipleri, mütevâtir hadislere dayanarak livâtanın haram ve büyük günâhlardan; yapanların da mel'ûn olduğu kanısına vardıktan sonra cezâsı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir grup sahâbî, evli olsun bekâr olsun, livâta yapanın da, yapılanın da öldürüleceği kanısındadır. Şâfiî, Nâsır, Kasım ibn İbrâhîm de bu görüşe varmışlar, görüşlerine de, Lûtçunun recmedileceği hakkındaki -münker- hadisi delîl getirmişlerdir. Bu görüş sahipleri, öldürmenin nasıllığı hakkında da ihtilâf halindedirler. Hz. 'Alî'den, bunun kılıç ile öldürülüp sonra yakılacağı rivâyet edilmiştir. Ömer ve Osman'a göre duvarın altına konulup üstüne duvar yıkılarak öldürülür. İbn Abbâs'a göre kentin en yüksek binasından başaşağı atılarak öldürülür. (Bu iki rivayet de zayıftır, ikincisi daha zayıftır). Kimine göre de recmedilir. Livâta aynen zinâ gibidir, cezâları birdir."

Daha sonra Şevkânî şöyle diyor:

1. Ebû Dâvûd, Hudûd: 28; Tirmizî, Hudûd: 24; İbn Mâce, Hudûd: 12; İbn Hanbel, Musned: 1/269.

"Muhakkak ki bu rezâleti işleyen kimseye, âleme ibret bir cezâ verilir. Azgınların şehvetini kıracak şekilde işkence edilir... Ebû Hanîfe'ye ve Şâfiî'den gelen başka bir kavle, Murtaza ve Müeyyedbillâh'a göre Lûtçu, yalnız ta'zîr edilir. Lûtçu hakkındaki delîllerin özellik, zinâ hakkındaki deliller ise genellik arz ettiği için bu konuda büyük görüş ayrılıkları vardır..." [1].

İbnu't-Talâ'nın da belirttiği gibi livâta yapanın öldürüleceği veya recmedileceği hakkındaki hadislerin hiçbirisi sahih değildir. Zaten sahih olsaydı, sahâbîlerden, cezâ konusunda bu kadar görüş ayrılığı nakledilmezdi. Bu ihtilâflar, Hz. Peyğamber'den sonra sahâbilerin, onlardan sonra da tâbiîlerin, konu hakkında kendi görüşlerini belirttiklerinden, kimi Lûtçunun yakılacağını, kimi kılıçla öldürüleceğini, kimi üstüne duvarın yıkılacağını, kimi yüksek binadan aşağı atılarak öldürüleceğini, kimi öldürülmeyip ta'zîr edileceğini söylemiştir ki zaten Kur'ân'ın bu konudaki cezâsı da ta'zîrdir. Onun için Ebû Hanîfe, bir kavle göre Şâfiî de Lûtçunun sadece ta'zîr edileceğini söylemiştir.Çünkü Kur'ân: *"İçinizden iki erkek, fuhuş yaparsa onlara eziyet edin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlar*(a eziyet)*den vazgeçin. Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir"* [2] buyurmuştur.

Muhammed Reşîd Rızâ da bu görüştedir:

"Hanefîlere göre ta'zîr, dövmek, böylelerini en kötü, pis bir yerde ölünceye, ya da tevbe edinceye dek hapsetmek suretiyle olur. Ebû Müslim el-Horâsânî: *'İçinizden iki erkek fuhuş yaparsa...'* âyetinde, Lûtçu fâil ve mef'ûlün kasdedildiğini söyler. Biz, o âyetin tefsîrinde Üstad İmam (Muhammed Abduh)un da Ebû Müslim'in görüşünde olduğunu söylemiştik. bu görüş, şöyle diyenlerin sözüne uygundur: Livâtanın cezâsı da ta'zîrdir ama eziyet olan herhangi bir tarzda yapılabilir (mutlaka dövmek gerekmez). Ta'zîr, sözle (hakaret ederek), fi'len (döverek) yapılabileceği gibi, işkencesiz de olabilir" [3].

85-93 ncü âyetlerde beşinci bir halkaya, Hz. Şuayb'ın davet kıssasına temas edilmektedir. Şuayb Aleyhisselâm da Medyen halkına peyğamber olarak gönderilmiştir. Medyen kabile adı da olabilir, şehir adı da. Hicaz yolunda, Maân yakınındaki şehre Medyen denir. Bu kıssada Medyen halkının en belirgin özellikleri üzerinde durulur. Medyenlilerin en kötü alışkanlıkları, ölçü ve tartıdan çalmak idi.

1. Neylu'l-Evtâr: 7/116-118.
2. Nisâ Sûresi: 16.
3. Tefsîru'l-Menâr: 8/518-519. Reşîd Rızâ, Tefsîrinin 4/434-439 ncu sayfalarına bakılmasını da tenbîh ediyor.

Hz. Şuayb onlara, Allah'a kulluk etmelerini, O'ndan başka tanrıları olmadığını, O'ndan başkasına tapılamayacağını söylemiş; Allah'tan gelen açık belgeye, Allah'ın buyruklarına uyup ölçü ve tartıda eksiklik yapmamalarını, başkalarının hakkını çalmamalarını, düzelmiş olan yeryüzünde bozgunculuk yapıp dünyânın düzenini bozmamalarını, insanları Allah'ın yolundan saptırmamalarını, Allah'ın düz yolunu eğriltmeğe çalışmamalarını; kendileri az iken Allah'ın, kendilerini çoğalttığını, buna şükretmeleri ve bozguncuların sonunun nasıl olduğunu düşünmeleri gerektiğini söylemiştir. *"Eğer içinizden bir bölümünüz bana inandı, bir bölümünüz inanmadı ise Allah aramızda hüküm verinceye kadar sabrediniz, bekleyiniz. O, hüküm verenlerin en iyisidir."* demiştir.

Fakat kavminin ileri gelenleri, Şuayb'i ve inananları, kendi dinlerine dönmedikleri takdirde yurtlarından çıkarmakla tehdidetmişler; Şuayb, Allah kendilerini o batıl yoldan kurtardıktan sonra tekrar ona dönmeleri durumunda Allah'a iftirâ etmiş olacaklarını, mü'minlerin aslâ Allah'ın yolundan dönmeyeceğini, Allah'ın herşeyi bildiğini söylemiş ve kavmiyle kendileri arasında hak ile hükmetmesini Allah'tan niyâz etmiştir.

Kavminin ileri gelen kâfirleri, Şuayb'e uyanların ziyana uğrayacaklarını söylemişler, tehdid ile zayıfların inanmasına engel olmağa çalışmışlardı. Sonunda deprem, onları da yakalayıp yere sermiştir. Şuayb'i yalanlayanlar da öteki peyğamberleri yalanlayanların sonuna uğramışlar, sanki bu dünyada hiç mal, mülk sahibi olmamış gibi silinip gitmişlerdir.

Şuayb de Lût gibi felâkete uğrayan kavminin ardından üzülmüş,: *"Ey kavmim, ben size Rabbimin buyruklarını duyurdum, size öğüt verdim. Ama siz söz dinlemediniz."* demiş. Sonunda da: *"Ben kâfir toplum için nasıl üzülürüm?"* diyerek kendi kendisini tesellî etmiş, kâfir kavme üzülmenin bir yarar sağlamayacağını düşünmüştür.

Kıssa anlatımının amacı:

Kur'ân, bu kıssaları, detaylara dalmadan, öğüt vermek amaciyle anlatır. Bu peyğamberler, âdetâ bir tek millet olan insanlığa Allah tarafından, birbiri ardınca gönderilmiş elçiler olarak gelirler ve birbirlerinin misyonlarını devam ettirirler. Kur'ân'ın, peyğamberlerin kıssasını birbirine benzer tarzda sunuşundan, tarih boyunca insanların birbirine benzer davranışlar gösterdiklerini; insanların bir bütün, peyğamberlerin de aynı amacı, yani tevhidi yerleştirmek üzere gelen elçiler oldukları anlaşılmaktadır.

Sûrede şimdiye dek Âdem kıssasını istisnâ edersek beş kıssa anlatıldı. Dikkat edilirse görülecektir ki bu kıssaların anlatımından maksat, belli bir toplumun hayâtını hikâye etmek değil, tarih boyunca gelmiş, geçmiş milletler

arasında ortak olumsuz davranışlar gösteren insanların sonucunu hatırlatarak öğüt vermektir. Daha doğrusu, Kur'ân'ın hitâbettiği toplumdaki olumsuz davranışlar, bu kıssalarda canlandırılarak kendi kötülüklerini müşriklerin gözleri önüne sermek, böylece onları uyarmaktır. Kur'ân'da kıssa, bir hayat hikâyesi olmaktan çok, hayâtın kendisidir. Asıl amaç, müşriklerin öteki peygamberlerin kavimlerinde bulunan vasıflarını, kıssa tarzında gözler önüne serip, diğer peygamberlere isyân edenlerin helâk olduğu gibi bunların da helâk olacaklarını vurgulamaktır.

"İslâm'a İ'tirazlar ve Kur'an-ı Kerîm'den Cevaplar" adlı eserimde bu hususta söylediğim birkaç cümleyi tekrar etmek istiyorum: "Şunu da belirtmek lâzımdır ki Kur'ân-ı Kerîm, belirli tarihî hadîseleri alıp tafsilâta girişmeden ana noktalara dokunmakta ve ders vermektedir. Daha çok kendi gayesine lâzım olan tarafları seçmektedir. Bu vak'alar, çeşitli yerlerde geçtiği halde her defasında ayrı bir tatlılık ve canlılıkla ifade edilmektedir. Kur'ân'ın ele aldığı tarihî vak'aların her birinde Arap milletinin müptelâ olduğu bir hakikat dile getirilmektedir. Dolayısıyla Arapların o fenâ huyları tel'în edilmektedir.

Aşılanmak istenen fikir, tarihî gerçeklerle ifade edilirse çok daha müessir olur. Kuru fikir insanı sıkar. Halk, müşahhas vak'alar dinlemek ister. İnsan tabiatı hikâyeden hoşlanır. İşte Kur'ân-ı Kerîm, insan ruhunun bu karakterini göz önünde tutarak "en güzel kıssaları" anlatmak, ifrata gitmeden tarihten örnekler vermek suretiyle fikir aşılamak yolunu tutmuştur. Öğüt ve irşâdda en güzel yol da budur. Bu vak'alar, Kur'ân'ın parlak, câzib üslûbuyla âdeta bir sinema filmi gibi, tablo gibi halkın zihnine nakşedilmektedir. Sanki bu vak'alar birer öğretici film vazifesini görmektedir. Öyle söz haline gelmiş belgesel filmler ki bin defa görülse usanılmıyor, tekrar görülmek, seyredilmek isteniyor" [1].

Öteki peygamberlerin devirlerinde nasıl güçlüler zayıfları eziyor, küçümsüyor, onların din ve imanlariyle alay ediyor idilerse Hz. Muhammed(s.a.v.)in gönderildiği toplumda da aynı şeyler oluyordu. Zengin zorbalar köleleri, himayesizleri eziyor, onların dinleriyle alay ediyorlardı: *"Allah, içimizden bunlara mı lûtfetti, nimet verdi (!)"* [2] diyorlardı. Ammâr'ın babası Yâsir, annesi Sümeyye gibi bazı müslümanlar, müşriklerin zulmü altında feci şekilde şehîd edilmişler, Mekke'de yaşama imkânı bulamayan bazı müslümanlar, inançlarına göre yaşayabilmek için Habeşistan'a sığınmak zorunda kalmışlardı.

1. İslâma İtirazlar, s. 486-487, Ankara, 1983.
2. En'âm Sûresi: 53.

Bu kıssaların anlatılmasındaki amaçlardan biri de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, bir türedi olmadığını, yeni bir şey icadetmeyip kendinden önceki peyğamberlerin bir devamı olduğunu belirtmektir: *"De ki: 'Ben türedi bir peyğamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben ap açık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim"* [1], *"O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi şerîat* (uyulacak yol) *yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, dilediğini kendisine seçer ve* (O'na) *yöneleni kendisine iletir"* [2] âyetlerinde yüce Allah, bu gerçeği açıklamıştır.

Diğer taraftan bu kıssalar, Peyğamber(s.a.v.)i ve mü'minleri güçlendirmekte, karşılaştıkları eziyetlere dayanma gücü, mücâdelelerine devam azmi vermektedir. Yüce Allah, bu kıssalar yoluyla hak yolunda güçlüklerin yenileceğini, sonunda inananların mutlaka zafere ulaşıp inanmayanların mahvolacaklarını anlatarak mü'minleri sevindirmektedir. Bu hususu şu âyetlerde açıkça görüyoruz:

"Senden önce de peyğamberlerle alay edilmişti. Fakat onlarla alay edenleri, alay ettikleri gerçek kuşatıverdi. De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonu nasıl olmuş, görün" [3].

"Biliyoruz, onların dedikleri elbette seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler, bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. Senden önce de elçiler yalanlanmıştı. Yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine sabrettiler, nihayet onlara yardımımız yetişti. Allah'ın kelimelerini (yardım va'dini) *değiştirebilecek kimse yoktur. Sana da elçilerin haberlerinden bir parça geldi"* [4].

Yüce Allah, eski milletlerin hayât hikâyeleri hakkında Kur'ân'da anlatılanlardan az çok haberdar olan müşriklere, Allah'ın âyetlerini kabul etmedikleri takdirde kendilerinin de onlar gibi helâk olacaklarını hatırlatıp onları uyarmaktadır.

Anlatım tarzı, hikâye veya tarih üslûbu değil, öğüt üslûbudur. Amaç tarihî olayları, bir tarih kitabı gibi detayiyle anlatmak değildir. Bu kıssaların bir kısmı Tevrat'ta vardır, bir kısmı da Araplar arasında söylenmekte idi. Tevrat'ta bulunan kıssalar da yine yahudiler veya onlarla temasta olan bazı

1. Ahkâf Sûresi: 9.
2. Şûrâ Sûresi: 13.
3. En'âm Sûresi: 10-11.
4. En'âm Sûresi: 33-34.

kimseler tarafından Araplar arasında anlatılırdı. Bundan, Arapların bu kıssalardan az çok haberdar oldukları sonucu çıkmaktadır. Zaten Kur'ân'ın amacı da onların, bilip inandıkları şeyleri kendilerine hatırlatmak ve bu suretle onlara öğüt vermektir. Onun için Kur'ân bu anlatım tarzına *tezkîr* veya *zikrâ* yani hatırlatma ve öğüt verme demiştir. İnsanın bildiği bir şey hatırlatılır. Bilmediği şeyi anlatmak hatırlatmak değil, öğretmektir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ
يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ
مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾
وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَٓاءِ
وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ
اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿٩٧﴾ اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى
اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا
يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ
الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلٰى
قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَا
وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا
مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدْنَا

لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍۚ وَاِنْ وَجَدْنَٓا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

94- Biz hangi ülkeye bir peyğamber gönderdiysek, onun halkını -yalvarıp yakarsınlar diye- mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır. 95- Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik de (insanlar) *çoğaldılar ve: "atalarımıza da darlık ve sevinç dokunmuştu* (onlar da üzüntülü ve sevinçli günler geçirmişlerdi)*" dediler* (de olaylardan ibret alıp şükretmediler). *Biz onları, hiç farkında olmadıkları bir sırada ansızın yakaladık. 96-* (O) *ülkelerin halkı inanıp* (kötülüklerden) *korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklariyle yakaladık. 97- Peki* (o) *ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken azâbımızın kendilerine gelmeyeceğinden emin midirler? 98- Ya da*(o) *ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken azâbımızın onlara gelmeyeceğinden emin midirler? 99- Allah'ın tuzağından* (kurtulacaklarına) *emin mi oldular? Ziyâna uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz. 100-* (Geçmiştekilerin başlarına gelenler), *sâhiplerinden sonra şu toprağa varis olanları yola getirmedi mi?* (Hâlâ anlamadılar mı) *ki biz dilesek, kendilerini de günahlarıyle cezâlandırırız ve kalblerini mühürleriz, artık hiç işitmezler. 101- İşte o ülkeler; sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz. Andolsun, elçileri onlara açık deliller getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıklarından ötürü inanmak istemediler. İşte Allah, kâfirlerin kalblerini böyle mühürler. 102- Onların çoklarını yoldan çıkmış bulduk ama, çoklarında sözde durma diye bir şey bulmadık.*

Tefsîr:

94-95- Yüce Allah, peyğamber gönderdiği her ülke halkını *be'sâ'* ve *darrâ'* ile denemiştir. *Be'sâ'* beden hastalıkları, *darrâ'* da fakirlik ve benzeri sıkıntılar olarak açıklanır. Akıllarını başlarına alıp kendisine yönelmeleri için Allah onları, çeşitli hastalıklarla, darlıklarla sıkıştırmıştır.

Bunlarla yola gelmeyince bu kez de iyiliklerle denemiş, hastalık yerine sağlık; fakirlik yerine bolluk; sıkıntı yerine sevinç vermiş; nimetlerle denemiş; çoğalmışlar, malları artmış, yine ibret almamışlar: "Atalarımıza da sıkıntı ve bolluk erişmişti. Dünyâda insan sıkıntı da çeker, bolluk da. Bunları insanın başına getiren zamandır (felektir)." deyip bunların, kendilerine Allah'ın bir sınavı olduğunu anlamamış, O'na yönelmemişlerdir. Yüce Allah

da hiç farkına varmadıkları bir sırada birden bire onları yakalamıştır. Allah'ın yakalaması, canlarını almasıdır. İnsan ölmeyecekmiş gibi nefsinin tutsağı olarak yaşarken birden ölüm kendisini yakalar, dünyâ yaşamı sona ere can bedenden alınır. Fakat mü'min, olaylardan ibret alır. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Mü'minin hali ne güzeldir! Allah'ın, başına getirdiği her şey onun için hayırlıdır. Eğer Allah onu sıkıntıya soksa sabreder, bu kendisi için hayırlı olur; eğer Allah ona sevinç verse şükreder, kendisi için hayırlı olur" [1].

96-99 ncu âyetlerde ülkeler halkının, cezâlara uğramasının nedeni açıklanmaktadır: İnanmadıkları, Allah'a yönelmedikleri için Allah onları sıkıştırmıştır. Eğer onlar inanıp Allah'a yönelselerdi, Allah onların üzerine gökten ve yerden bolluklar açardı. Bol, bereketli yağmurlar verir, bol ürünler bitirirdi. Fakat Allah'ın âyetlerini yalanladıkları için Allah onları cezalandırdı. Onların, Allah'ın cezâsının gece veya gündüz ansızın bastırabileceğini düşünmeleri gerekirdi. Kötü fiillerine rağmen Allah'ın azâbından nasıl emin oldular? Allah'ın tuzağından, bahtsızlardan başkası emin olamaz. Demek ki bunlar, ziyâna uğramayı hak etmiş kötü tinetli insanlardı.

99 ncu âyette Allah'ın tuzağından, yalnız ziyâna uğrayanların emin olacağı vurgulanıyor. Bu, büyük bir uyarı ve kınamadır. Akıllı kişiler Allah'ın cezasından korkarlar, her zaman O'na iltica ederler. Ama bahtsızlar, Allah'ın cezâsına inanmadıkları için O'nun cezâsını hiç düşünmezler, sonlarından emin gibi yaşarlar. Hasan Basrî şöyle demiş: "Mü'min ibadet eder, korkar, titrer; fâcir isyan eder, sonundan emindir."

Birden bire, geldiğinden dolayı Allah'ın azabı mekr olarak isimlendirilmiştir. Âdetâ onlar, hiç farkına varmadan, hareketleriyle Allah'ın tuzağına düşmüş olmaktadırlar.

100- Böyle isyân içinde hayatlarını geçirenlere, önceki milletlerden kalan harabelerin, kendilerini hiç mi düşündürmediği soruluyor. Allah'ın depremleriyle yerle bir olmuş sarayları helâk edilmiş milletlerin harabeleri; dilediği takdirde Allah'ın, kendilerini helâk edeceğini, onlara yaptığını bunlara da yapacağını düşünmediler mi? Akıllı insan, şu dünyâya nice insanların, nice padişahların gelip geçtiğini; malım, mülküm diye üzerine titrediği şeyleri bırakıp gittiklerini; herşeyin Allah'a âidolduğunu düşünür, Allah'a yönelir.

Bu âyetteki "يهد" kelimesini "نهد" şeklinde okuyanlar da vardır. O zaman mânâ: "Sahiplerinden sonra onların toprağına varis olanları da, dilesek, günahları yüzünden ötekilerin uğradığı azâba uğratırdık; kalblerini de

---

1. Müslim, Zühd: 64; Dârimî: Rikak: 61; İbn Hanbel, Musned: 4/332, 333, 5/24, 6/15, 16.

mühürlerdik; işitmez, anlamazlardı.'' düşüncesine iletmedik mi? şekline girer. Muhatab müşrikler olur.

101-102 nci âyetlerde de yüce Allah, bu kıssaları anlattıktan sonra Kur'ân'ın muhatablarına öğüt veriyor, bunları anlatmasının hikmetini bildiriyor:

İşte haberlerini anlattığımız o ülkelere peygamberler gelmişti. Ama onlar inanmamışlardı. Peyğamberleri yalanlaya yalanlaya, küfürleri kalblerinin üstüne perde oldu. Allah'ın psikolojik kanunlariyle onların anlama kabiliyetleri kapandı, hiç anlamaz oldular. Allah'a verdikleri sözü bozdular. Allah kendilerini yaratırken tevhîd inancı üzre yaratmış, henüz tohum halinde bulundukları sırada bu inanç kabiliyetini onlara yerleştirmişti. Allah'ı birleme, babasının belinde sperma iken insanın içine yerleştirilmiş İlâhî bir ahiddir. İnkâr, bu ahdi bozmaktır. İşte yüce Allah, 102 nci âyette insanların çoğunda bu ahdi, bu tevhîd sözünü bulmadığını, çoğunun verdiği sözden caymış, yoldan çıkmış olduğunu haber vermiştir.

'Ahd: Bir şeyi tavsiye etmek, ya da yapmağa söz vermektir. Tek yanlı olabileceği gibi iki yanlı da olabilir. Mîsak ise, pekiştirme sözleriyle pekiştirilmiş olan 'ahd'dir. Yapılan 'ahdler, Allah'ın huzurunda ve Allah adına yemîn edilerek yapıldığından, gerek insanla Allah arasında, gerek insanların kendi aralarında geçen bütün 'ahdler, Allah'ın 'ahdi sayılır.

Râğıb şöyle diyor: Allah'ın 'ahdi, kâh akıllarımıza koyduğu düşüncelerle, kâh Kitâbında ve peyğamberleri vasıtasiyle bize buyurduğu şeylerle, kâh da bize emredilmediği halde bizim kendi üstlenmemizle olur.

Birinci 'ahd, Allah'ın insanları yarattığı fıtrat 'ahdidir. Bu, insanları sorumlu kılan bir 'ahddir. Allah'ın birliğini kabul ve ikrar bu 'ahdin kapsamındadır. Buna hanîflik 'ahdi denir. Aslında hanîflik, batıl ve şer tarafından hak ve hayır tarafına yönelmektir. Allah, insan ruhlarını, bütün güçlerin üstünde görünmez bir gücün varlığını anlama; güzelleri tercîh, tersinden kaçınma; kemali sevme, eksiklikten hoşlanmama bilincinde yaratmıştır. İşte fıtrat 'ahdi, insanın içine konmuş olan bu bilinç ve yetenektir.

Fakat insanlar, bu iyiyi ve kötüyü belirlemede yanılgıya düşerler. Bunların açıklanması için İlâhî vahye muhtaçtırlar. Gönderilen vahyler, Allah'ın, (fıtrat ahdinin ayrıntılarını izah eden) mufassal ahdidir. Bu ahd nefsi temizleme, ona yapışan fesat, cehalet ve kötü seçim kirlerini gidermede fıtrat ahdine yardımcıdır.

Sûrenin baş tarafında insan-şeytan ilişkilerini, ikisi arasındaki düşmanlık ve nefret sebeplerini anlatan ve şeytandan kaçınmayı emreden âyetler, Allah'ın, bütün peygamberler tarafından bildirilen genel ahdidir.

En'âm Sûresinin 151-153 ncü âyetlerinde anlatılan ve dinin temeli olan on tavsiye de Allah'ın ahidlerindendir[1] .

1. Tefsîru'l-Menâr: 9/34.

Allah'ın, kalblerini mühürlemesi, küfürlerinin, psikolojik olarak anlayış kabiliyetlerini kapattığı, manevî duyularını dumura uğrattığı anlamına gelir. Bu tabir, birçok yerde kâfirler hakkında bir kınama ifadesi olarak kullanılır. Bu da onların, kendi hareketleri, kendi inkârları yüzünden bu hale düştüklerini anlatır. Hareketleriyle bu hale düştüklerinden dolayı müşrikler kınanırlar.

Sûrelerin iniş sırasına göre ilk defa bu surede *nebiy* kelimesi kullanılmıştır. *Nebiy, nebe'* kökünden gelir. Kendisine haber verilen, Allah'ın haberleri, sözleri gelen kimse demektir. İslâm bilginleri, *nebiy* ile *resûl* arasında fark görürler. Onlara göre yeni şeriat getiren peyğamber *resul,* kendinden önceki peyğamberin şeriatini ıslâh ile görevli olan peyğamber ise *nebiy*'dir. *"Senden önce hiçbir resul ve nebiy göndermemiştik ki o, arzu ettiği zaman, şeytân onun arzusu içerisine mutlaka* (onu meşgul edecek bir düşünce) *atmış olmasın. Fakat Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hikmet sahibidir"* [1] âyetinde iki kelime de beraber kullanılmıştır. Her ikisi için de gönderme fi'li kullanılmıştır. Tahrîm Sûresinin birinci âyetinde Hz. Peyğamber (s.a.v.) için nebîy, Mâide Sûresinin 67 nci âyetinde *resûl,* A'raf Sûresinin 157-158 nci âyetlerinde de onun hakkında hem resûl, hem nebîy kelimesi kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de nebî ile resûl arasında İslâm âlimlerinin tanımladığı şekilde bir fark anlaşılmamaktadır. Her ikisi de birbirinin sinonimidir. Arada anlamadığımız bir fark varsa bu, ulemânın dediği gibi değildir [2].

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا بِهَاۚ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ
مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾ حَق۪يقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ قَدْ
جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَۜ ﴿١٠٥﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ
جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٠٦﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ

1. Hac Sûresi: 52.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/152-153.

ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾
قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَنْ
يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ
فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾ وَجَاءَ
السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾
قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا
أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ
النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ
أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِيَ
السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ
وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ
مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ
وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾ قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا

مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا اِلَّا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا
رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ
اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ
اَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ
اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾ قَالُوا اُوذِينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا
جِئْتَنَا قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ
فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾ وَلَقَدْ اَخَذْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ
مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾ فَاِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا
لَنَا هٰذِهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ اَلَا اِنَّمَا
طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾ وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا
بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ
الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا
يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ

وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَىٰٓ أَجَلٍ هُم
بَٰلِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ ﴿١٣٥﴾ فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ
كَذَّبُوا بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَٰفِلِينَ ﴿١٣٦﴾ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا
يُسْتَضْعَفُونَ مَشَٰرِقَ الْأَرْضِ وَمَغَٰرِبَهَا الَّتِي بَٰرَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ
رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ
وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

103- Onlardan sonra Mûsâ'yı, mu'cizelerimizle Fir'avn'e ve onun ileri gelen adamlarına gönderdik, âyetlerimize haksızlık ettiler; fakat bak, bozguncuların sonu nasıl oldu! 104- Mûsâ dedi ki: "Ey Fir'avn, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim." 105- "Allah'a karşı gerçekten başkasını söylememek, benim üzerime borçtur. Size Rabbinizden açık delil getirdim, artık İsrâil oğullarını benimle gönder!" 106- (Fir'avn) *dedi: "Eğer bir âyet* (mu'cize) *getirmiş isen, hakikaten doğru söylüyorsan göster onu bakalım!" 107- Bunun üzerine* (Mûsâ), *asâsını attı, birden o, açıkça bir ejderhâ* (oluverdi). *108- Ve elini* (koltuğunun altından) *çıkardı, birden o, bakanlar için bembeyaz parlayan bir şey oldu. 109- Fir'avn kavminden ileri gelen bir topluluk dediler ki: "Bu, çok bilgili bir büyücüdür!" 110- "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor, ne buyurursunuz?" 111- "Onu da, kardeşini de beklet, dediler, şehirlere toplayıcılar yolla." 112- "Bütün bilgili büyücüleri* (toplayıp) *sana getirsinler." 113- Büyücüler Fir'avn'e gelip: "Eğer üstün gelen biz olursak, elbet bize bir ödül var, değil mi?" dediler. 114-* (Fir'avn): *"Evet, dedi, hem de siz* (benim) *yakınlar*(ım)*dan*(olacak)*sınız!" 115- Dediler ki: "Ey Mûsâ, sen mi* (önce hünerini ortaya) *atacaksın, yoksa* (önce) *atanlar biz mi olalım?" 116- "Siz atın" dedi.* (Hünerlerini ortaya) *atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları ürküttüler ve büyük bir büyü* (ortaya) *getirdiler. 117- Biz de Mûsâ'ya: "Asânı at!" diye vahyettik. Bir de baktılar ki o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor. 118- Gerçek ortaya çıktı ve onların bütün yaptıkları bâtıl oldu. 119- Orada ye-*

nildiler, küçük düştüler. 120- Ve büyücüler secdeye kapandılar: 121- "Âlemlerin Rabbine inandık!" dediler. 122- "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine!" 123- Fir'avn: "Ben size izin vermeden ona inandınız mı?" dedi. "Bu, bir tuzaktır, şehirde bu tuzağı kurdunuz ki, halkını oradan çıkarasınız ama yakında (başınıza gelecekleri) *bileceksiniz!" 124- "Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra hepinizi* (hurma dallarına) *asacağım!" 125- Dediler ki: "Biz zâten Rabbimize döneceğiz!" 126- "Rabbimizin bize gelmiş olan âyetlerine inandığımız için öc alıyorsun.* (Ey) *Rabbimiz, üzerimize sabır boşalt ve bizi müslümanlar olarak öldür!" 127- Fir'avn kavminden ileri gelen bir topluluk dedi ki: "Mûsâ'yı ve kavmini bırakıyorsun ki, seni ve tanrılarını terk edip yeryüzünde bozgunculuk mu yapsınlar?"* (Fir'avn): *"Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz dâimâ onların üstünde eziciler olacağız!" dedi. 128- Musâ, kavmine: "Allah'tan yardım isteyin, sabredin!" dedi; yeryüzü Allah'ındır, onu kullarından dilediğine verir. Sonuç,* (günahlardan) *korunanlarındır!" 129-* (Ey Mûsâ), *sen bize gelmezden önce de, sen bize geldikten sonra da bize işkence edildi." dediler.* (Mûsâ) *dedi: "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hakim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar." 130- Andolsun biz, Fir'avn âilesini tuttuk, öğüt alsınlar diye yıllarca kıtlıkla ve ürünleri azaltmakla sıktık. 131- Onlara bir iyilik geldiği zaman: "Bu, bizimdir" derler; kendilerine bir kötülük ulaşırsa, Mûsâ ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. İyi bilin ki, onların uğursuzluğu, Allah katındadır, fakat çokları bilmezler. 132- Ve dediler ki: "Bizi büyülemek için ne kadar mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz!" 133- Biz de onların üzerine ayrı ayrı mu'cizeler olarak Tûfân, Çekirge, Kımıl* (haşerât), *Kurbağalar ve Kan gönderdik; ama yine büyüklük tasladılar ve suçlu bir topluluk oldular. 134- Üzerlerine azâb çökünce: "Ey Mûsâ, dediler, sana verdiği söz uyarınca bizim için Rabbine duâ et; eğer bizden azâbı kaldırırsan muhakkak sana inanacağız ve mutlaka İsrail oğullarını seninle beraber göndereceğiz!" 135- Biz onlardan, geçirecekleri bir süreye kadar azâbı kaldırınca, hemen yeminlerini bozmağa başladılar. 136- Biz de onlardan öc aldık, onları yemm*(su)*da boğduk! Çünkü onlar, âyetlerimizi yalanlamışlardı ve onları umursamaz olmuşlardı. 137- Hor görülüp ezilmekte olan milleti de, içini bereketlerle donattığımız yerin, doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin, İsrâil oğullarına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi. Fir'avn'in ve kavminin yapageldiği şeyleri ve yükseltmekte oldukları sarayları* (ve bahçeleri) *de yıktık!*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Hz. Mûsâ'nın, İsrail oğullarını kurtarma ve Hakk'a davet yolunda Fir'avn ile mücâdelesi anlatılmaktadır.

103-105: Yüce Allah, öteki peyğamberlerin ardından, Mûsâ'yı, Fir'avn'e ve adamlarına gönderdi. Mûsâ, Fir'avn ve adamlarına, kendisinin Allah tarafından gönderildiğini, peyğamberliğini ispat eden kanıtları bulunduğunu, İsrâil oğullarını serbest bırakıp kendisiyle beraber göndermesini söyledi. İsrail oğulları, uzun süreden beri Fir'avn'ın ülkesi Mısır'da esir olarak güç işler altında çalıştırılıyor ve eziliyorlardı.

106-108: Fir'avn, Mûsâ'dan, söylediklerinin doğruluğunu ispat eden mu'cizeler göstermesini istedi. Mûsâ, değneğini yere attı. Değnek, küçük yılan gibi çevik hareket eden kocaman bir yılan oldu. Elini koltuğunun altına sokup çıkarınca eli parıl parıl parlamaya başladı. Bu parlaklık Mûsâ'nın elindeki bir hastalıktan yani alacalıktan değil, Allah'ın lûtfiyle olmuş bir mu'cize idi.

109-112: Fir'avn'in adamları bu işleri görünce Mûsâ'nın büyücü olduğuğunu, Mısırlıları yurtlarından çıkarıp oraları zaptetmeğe çalıştığını söylediler. Fir'avn'e, kentlere adamlar gönderip bütün usta büyücüleri getirtmesini ve böylece Mûsâ'nın büyüsünü bozmasını önerdiler.

113-114: Fir'avn, büyücüleri getirtti. Onlara, galip geldikleri takdirde alacakları ödüller yanında, kendisinin yakınlarından olacaklarını söyleyip onları, Mûsâ'yı yenmek için bütün meharetlerini göstermeğe teşvik etti.

115-118: Başka sûrelerde belirtildiği üzre karşılaşma, Mısır'ın bir şenlik günü, halkın toplandığı yerde oldu. Nazik büyücüler, Mûsâ'ya önce kimin hünerini göstereceğini sordular. Böylece ona saygılı davrandılar. Mûsâ önce kendilerinin ne hünerleri varsa göstermelerini istedi. Büyücüler büyü ile halkın gözlerini bağladılar. Attıkları ipleri ve değnekleri yürür gibi gösterip halkı korkuttular.

Aslında ip ve değnekler yürümemiş, fakat yapılan büyü veya göz hilesiyle, bunlar, yürür gibi gösterilmiş idi. "يُخَيَّلُ إِلَيْهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى : *yapılan büyüden ötürü bunlar, halka koşuyor gibi hayal ettiriliyordu*"[1] âyetinden bu anlam çıkıyor. Bir görüşe göre de büyücüler iplere cıva sürüp değneklerin içine yerleştirmişler. Açık havada yere atılan değneklerin içindeki cıva güneşin altında ısınıp genişleyince, içten yaptığı basınç ile değnekleri kıpırdatmış. Halk ise değneklerin, büyü ile hareket ettiğini sanmış[2].

1. Tâhâ Sûresi: 66.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/203.

Değneklerin kıpırdamasından halk korkmuş, *"Bu yüzden Mûsâ içinde bir korku duydu"* [1] âyetinden anlaşıldığı üzre Mûsâ'nın içinde de karşılaşmanın heyecânı belirmiştir. Fakat Allah'ın buyruğuyla Mûsâ değneğini atınca kocaman bir yılan olan değnek, büyücülerin yalan ve hilelerini yutmuş, büyüleri silinip gitmiş. Değneklerin yürümediği, ortada olağanüstü bir şey olmadığı, görünenlerin, bir göz yanılgısından ibaret olduğu ortaya çıkmış, bütün çabaları boşa giden büyücüler küçülmüşler, halk nezdinde değerleri düşmüş.

120-122: Fakat kabiliyetli insanlar gerçeği anlayınca inadetmemişler, Allah'ın yüreklerine attığı ilham ile secdeye kapanmışlar. İçlerinde uyanan iman, onları secdeye itmiş, Mûsâ ile Hârûn'un inandığı, âlemlerin Rabbi olan Allah'a inandıklarını söylemişler. *"Âlemlerin Rabbine inandık"* dedikten sonra *"Mûsâ'nın ve Hârûn'un Rabbine"* diye açıklama yapmaları, Fir'avn'ın, kendisini tanrı sanmasındandır. Onlar "Biz âlemlerin Rabbine inandık" deyince Fir'avn kendisine inandıklarını sanmasın diye Mûsâ'nın ve Hârûn'un Rabbine inandıklarını vurgulamışlardır.

123-124: Kendisini tanrılaştırmış ve insanların vicdanlarını baskı altında tutmakta olan Fir'avn, büyücülerin, kendisinden izinsiz âlemlerin Rabbine inanmalarına kızmış ve onların, Mûsâ ile daha önceden sözbirliği edip bir tuzak hazırladıklarını, Mısırlıların yurtlarını ele geçirmek için böyle bir hileye başvurduklarını söylemiş ve onların elleriyle ayaklarını çapraz kesip hepsini hurma dallarına asacağını söylemiş.

125-126: Fakat Allah'a inanan büyücüler, şu dünyâda yapılan işkencenin, kendilerini imanlarından döndüremeyeceğini, şehid olmakla Rablerine döneceklerini, bir suç yüzünden değil, sadece Allah'a inandıkları için Fir'avn'ın kendilerinden öc almağa kalktığını söylemişler, Allah'tan bu zulme karşı dayanma gücü istemişler.

Elin ayağın çapraz kesilmesi, dayanılmaz bir işkencedir. *İfrâğ,* kabdaki suyu tamamen boşaltmaktır. Büyücüler, bu dayanılmaz işkenceye dayanmak için, Allah'tan, ne kadar sabır varsa üzerlerine boşaltmasını istemişler ve müslümanlar olarak canlarını almasını Allah'tan niyaz etmişlerdir.

Fir'avn ile büyücülerin sahnesi burada kapanmaktadır. Fir'avn, gerçekten dediği gibi yaptı mı, büyücülerin ellerini ayaklarını çapraz kesip onları hurma dallarına astı mı, bilmiyoruz. Âyet, mü'min büyücülerin duâ sahnesiyle kıssayı kapatmaktadır. İşin böyle kapanması, okuyucuya düşünme payı bırakmaktadır. Zihin, olayın sonucu üzerinde düşünür. Sahnenin böyle kapanması daha etkilidir. Mamafih, sözgeliminden Fir'avn'in, dediğini yaptığı anlaşılmaktadır.

1. Tâhâ Sûresi: 67.

127 nci âyette Fir'avn'in, danışmanlariyle Mûsâ meselesini halletmenin çarelerini konuştuğu bir sahneyi canlandırmaktadır: Fir'avn'in adamları, Mûsâ'nın ve İsrâil oğullarının, kendisini ve tanrılarını bırakmalarına izin vermemesini, onları serbest bırakmamasını önermişler. Fir'avn de İsrail oğullarının erkeklerini öldüreceğini, kadınlarını sağ bırakacağını söylemiştir. Erkeklerini öldürmek, bütün erkeklerini öldürmek değil, fakat doğan erkek çocukların öldürülüp kız çocukların sağ bırakılmasıdır. Fir'avn, böyle yapılmasını emretmiştir.

Bu konuda Tevrat'ın Çıkış Kitâbının birinci babında şöyle deniliyor: "Ve Mısır üzerine Yusuf'u bilmeyen yeni bir kıral çıktı. Ve kavmına dedi: İşte İsrail oğullarının kavmi bizden çok ve kuvvetlidir. Gelin onlara karşı akıllıca davranalım, yoksa çoğalacaklar, ve olur ki cenk vukubulunca onlar da düşmanlarımızla birleşirler ve bize karşı cenk edip memleketten çıkarlar. Ve onlara yükleriyle eziyet etsinler diye üzerlerine angarya memurları koydular. Ve Fir'avn için Pitom ve Ramses ambar şehirlerini yaptılar. Fakat onlara ne kadar eziyet ettilerse o kadar çoğaldılar... Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle işlettiler; ve şiddetle işledikleri, tarlada her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işle hayatlarını acı ettiler.

"Ve Mısır kıralı, birinin adı Şifra ve öbürünün adı Pua olan İbrânî ebelere söyledi ve dedi: İbranî kadınları için ebelik hizmetini yaptığınız ve onları doğurma iskemlesi üzerinde gördüğünüz zaman, eğer bir erkek çocuksa onu öldüreceksiniz, fakat eğer kız çocuk ise o yaşayacaktır. Fakat ebeler Allah'tan korkarlardı ve Mısır kıralının kendilerine emrettiğine göre yapmadılar ve erkek çocukları sağ bıraktılar... Fir'avn bütün kavmına emredip dedi: Her doğan erkek çocuğu ırmağa atacaksınız ve her kızı sağ bırakacaksınız" [1].

Abdullâh İbn Ömer, 127 nci âyetteki " آلِهَتَكَ " kelimesini, " إِلٰهَتَكَ " şeklinde okurmuş. İlâhetek, senin tanrılığın anlamınadır. Yani sen Mûsâ'nın ve kavminin, senin tanrılığını, sana kulluk etmeyi bırakmalarına müsaade mi edeceksin? demektir. Bu ifadeden, tebeasının Fir'avn'ı tanrılaştırdıklarını, tanrı imiş gibi onun her dediğini yaptıklarını anlıyoruz. İnsanı hatâsız, yanılmaz kabul etmek, onu tanrılaştırmaktır.

128-129: Mûsâ kavmine, Allah'tan yardım dileyip sabır ve sebat ile özgürlük mücâdelelerine devam etmelerini; Allah'ın, şu toprağı, kullarından dilediğine vereceğini; Allah'ın koyduğu sınırlar dışına çıkmaktan sakınanların sonunda zafere ulaşacaklarını söylemiş. Kavmi de kendilerine, Mûsâ'dan önce ve Mûsâ'nın zamanında çok zulmedildiğini söylemişler, durumlarından yakınmışlar. Fakat Mûsâ, onlara ümit vererek: *"Umulur ki Rabbiniz, düşma-*

1. Çıkış, bab: 1, âyet: 8-17, 22.

nınızı yok eder, sizi onların yurduna hakim kılar. Böylece sizin de nasıl davranacağınıza, buyruklarına uyup uymayacağınıza bakar" demiş.

130-136 ncı âyetlerde Fir'avn'ın ve adamlarının söz dinlememeleri yüzünden, yıllarca çeşitli belalarla uyarıldıkları anlatılmaktadır. Yola gelmeleri için Allah onlara kıtlık vermiş, ürünlerini kısmış; bir iyilik gördükleri zaman bunu kendilerinden, yani kendi gayret ve çabalarından bilmişler; başlarına gelen kıtlık ve felâketlerin de Mûsâ'nın ve İsrail oğullarının uğursuzlukları yüzünden meydana geldiğini söylemişler. *"Bizi büyülemek için ne kadar âyet getirirsen getir, sana inanmayacağız"* demişler.

131- "أَلَآ إِنَّمَا طَٰٓئِرُهُمْ عِنْدَ ٱللَّهِ" *: İyi bilin ki onların tâirleri Allah katındadır".* Tâir, kuş demektir. Araplar kuşun uçmasından hayır ve şer anlamı çıkarırlardı. Eğer kuş kendiliğinden uçmazsa kovalayarak uçururlardı. Kuş sağ yana uçarsa onu hayra, sol yana uçarsa şerre yorarlardı. İlk kuşa sânih, son kuşa bârih derlerdi. Daha sonra şûma tayr ve tâir (kuş), şûm tutmağa da tetayyür denmiştir[1] .

Allah üzerlerine Tûfân, Çekirge, Kımıl, Kurbağa, Kan musallat etmiş. Günlerce yağan yağmurlarla yurtlarını sular basmış, Kurtulmak için Hz. Mûsâ'ya inanacaklarını söylemişler, fakat o hal geçince yine küfür ve zulümlerine dönmüşler. Bu kez bahçelerini, tarlalarını çekirgeler, kımıllar istilâ etmiş. Yine Mûsâ'ya yalvarıp: "Bizi bundan kurtar, sana inanacağız" demişler. O halden kurtulunca inanmamışlar. Ardından yurtlarına, evlerine barklarına kurbağalar musallat olmuş. Her tarafı kurbağa tutmuş. Tevbe etmişler ama kurtulduktan sonra sözlerinden dönmüşler. Ardından Allah, sularını kan yapmış, ırmakları kokmuş. Çeşmeleri, ırmakları, gölleri kan olmuş. Tevrat'ta anlatıldığına göre bu mu'cize, Mûsâ'nın, değneğiyle suya vurmasiyle olmuştur [2].
Kımıl, çekirge gibi uçan, fakat daha küçük bir haşeredir. Tevratta bu haşereden, atsineği diye söz edilir. Çıkış Kitâbının sekizinci babında Allah'ın emriyle, Hz. Musa'nın Fir'avn'ı şöyle uyardığı anlatılıyor: "...Kavmimi salıver ki bana ibâdet etsinler. Yoksa, kavmimi salıvermezsen, işte ben senin üzerine ve senin evlerinin içine at sinekleri göndereceğim; ve Mısırlıların evleri ve üzerinde bulundukları toprak da at sinekleriyle dolu olacak. Ve o günde kavmimin içinde oturdukları Goşen diyarını, orada at sinekleri olmasın diye ayıracağım; tâ ki dünya'nın ortasında Rab ben olduğumu bilesin. Ve senin kavmin ile benim kavmim arasına fark koyacağım, yarın bu alâmet olacaktır. Ve Rab böyle yaptı. Ve Fir'avn'ın evine, ve kullarının evlerine pek çok at sineği geldi ve at sinekleri yüzünden bütün Mısır diyarında memleket harab oldu."

1. Tefsîru'l-Menâr: 9/87.
2. Çıkış, bab: 7, âyet: 17.

Kımıl (kummel) aynı zamanda bit anlamına da gelir. Râğıb bunu sığâru'z-zubâb diye açıklamıştır. Fir'avn ve adamları uyarı olarak gösterilen bu mu'cizeler vukubulduğu zaman Mûsâ'ya yalvarmışlar, kendilerini bu felâketlerden kurtarması için Allah'a duâ etmesini ricâ etmişler, kurtuldukları takdirde inanacaklarını, İsrail oğullarını serbest bırakacaklarını söylemişler, fakat Allah o belâyı başlarından kaldırınca yine sözlerini bozmuşlar.

136-137: Nihayet Allah, uslanmayan bu toplumdan öcünü almış, âyetlerini yalanlayan Fir'avn ve adamlarını suda boğmuş, ezilen İsrail oğullarını da o toprağın doğusuna, batısına hakim kılmış. İsrail oğulları, sabırlarının ödülünü görmüşler, Fir'avn ve adamları da kibir ve gururlarının cezasını çekmişlerdir. Allah, onların evlerini, bahçelerini yıkıp harabetmiştir.

"يعرشون" kelimesi, yetiştirdikleri bahçeler anlamına gelir. Keşşâf'ın kaydına göre bu kelimeyi "يغرسون" şeklinde okuyanlar olmuştur. O zaman dikmekte, yetiştirmekte oldukları ağaçlar, demektir. İşte Yüce Allah, Fir'avn'in ve kavminin yaptıkları evleri, binaları, diktikleri ağaçları, yetiştirdikleri bahçeleri yıkmış, onları Mûsâ kavmine vermiştir.

İsrail Oğullarının hakim olduğu toprak neresidir?

137 nci âyette o ülkenin doğularının ve batılarının İsrail oğullarına verildiği bildirilmektedir. Bundan, İsrâiloğullarının, bütün Mısır toprağına hâkim oldukları anlaşılabilir. Reşîd Rızâ da bu görüştedir.

Reşîd Rızâ, kıssanın kahramanı Fir'avn'ın, Menfitah olduğunu söyledikten sonra, İsrailoğullarının hakim olduğu toprak hakkında şöyle diyor:

"Bazı eski tarihlerde Hz. Mûsâ'nın, Fir'avn'ın hezîmetinden sonra kavmiyle birlikte bir süre Mısır'a hakim olup orayı yönettiği yazılmıştır. Ünlü yahûdî tarihçi Yosifus'un, Manisu'dan nakline göre Mısır Fir'avn'ı, Musâ karşısında bozulunca Habeşistan'a kaçmıştır. Mûsâ, onüç yıl Mısır'ı yönetmiş, daha sonra Fir'avn, oğlu ile birlikte büyük bir ordu ile gelip İsrail oğullarını yenerek Mısır'dan Şam diyarına sürmüştür.

Post'un, Kitâbı Mukaddes Kamus'unda (c.1, s. 410), M.Ö. Beşinci Yüzyılda, Yunanlı tarihçi Herodot'un şöyle dediği yazılıdır: "Sisuters'in oğlu, on yıl kör oldu. Sebebi de şu idi: Şiddetli bir hava bozukluğu sonucu, Nil nehrinin olağanüstü yükselmesi üzerine Fir'avn, mızrağını, dalgaları kabarmış suya attı."

Sisuters'in oğlu, İkinci Menfitah'dır. Çıkış kahramanı Fir'avn budur. Herodot'un bu sözünü, Mûsâ zamanındaki Fir'avn'ın boğulduğuna işaret sayarlar. Buna göre Fir'avn'ın Nil'de boğulması gerekir.

Birinci rivayete göre Musa, Fir'avn'ın ardından onüç yıl Mısır'a hakim

olmuştur. Bu iki rivayet, en eski ve en doğru rivayetlerdendir. Belki de konu hakkında yegâne rivayetlerdir.

Herhalde Mısırlılar, bozgun üzerine Habeş kralından yardım istemişler, ordu gönderilince Allah'ın emriyle, Hz. Musa, Mısır'dan ayrılmıştır. Mısırlılar da kralın boğulma olayını gizlemiş, onun Habeşistan'dan gelen ordu ile geri döndüğünü, Musa'yı bozguna uğratıp Mısır'dan sürdüğünü söylemişlerdir.

Buna göre Çıkış, Tevrat'ta anlatıldığı şekilde Mısırlıların boğulmasının ardından değil, ondan birkaç yıl sonra olmuştur.

Şimdi Fir'avn'ın Nil'de boğulması ve Mûsâ'nın, Mısır'ı onüç yıl yönetmesi hakkındaki bu iki rivâyet, Kur'ân'ın anlatımına uygun düşer. Çünkü Kur'ân, Tâhâ Sûresinin 38-39 ncu âyetlerinde: " (Mûsa'nın annesine) *Onu sandığa koy, yemm'e at, su onu sahile bıraksın,...diye vahyetmiştik*" buyurulduktan sonra Musa hikâyesi anlatılıyor, sonunda da: "*Fir'avn, askerleriyle onların ardına düştü, yemm'den onları örten örttü*" (Âyet: 78) deniliyor. Bu iki âyetten, Mûsâ'nın atıldığı su ile Fir'avn'ın boğulduğu su aynıdır. Çünkü ikisi de *yemm* adıyle zikredilmiştir. Kasas Sûresinin 7 nci âyetinde: "*Mûsâ'nın annesine: 'Çocuğunu emzir, onun başına bir şey gelmesinden korkuyorsan, bir sandık içinde onu yemme bırak...'*" denildikten sonra Mûsa kıssasının bir kesiti anlatılıyor. Sonunda da: "*Biz o*(Fir'av)*nı ve askerlerini yakaladık, yemme attık! Bak o zâlimlerin sonu nasıl oldu!*" buyuruluyor (âyet: 40). Bu iki âyet de yine Mûsâ'nın atıldığı su ile, Fir'avn'ın boğulduğu suyun yemm olduğunu bildirmektedir.

Mûsâ'nın atıldığı *yemm*, Nil idi. O halde Fir'avn'ın boğulduğu su da *yemm*(yani Nil)dir. Demek ki âyetler, şimdiye kadar bilinenlerin tersine tarihî gerçeklere uygun düşmektedir [1].

Mâide Sûresinde: "*Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin, arkanıza dönmeyin, yoksa kaybedersiniz!*" [2] buyuruluyor. 137 nci âyetteki "*Çevresini bereketli kıldığımız toprak*" cümlesi, bu toprağın çok verimli bir toprak olduğunu ifade etmektedir. Bu sıfat, Arz-ı Mukaddes denilen Filistin bölgesine verilir. Nitekim "*Eksiklikten uzaktır O* (Allah) *ki geceleyin kulunu, Mescid-i Harâm'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürüttü...*" [3] âyetinde Mescid-i Aksâ'nın çevresinin bereketli kılındığı buyurulmaktadır ki Mescid-i Aksâ Filistin'in merkezi olan Kudüs'te bulunmaktadır. Bundan İsrâiloğullarına va'dedilen toprağın, bütün Mısır toprağı değil, Filistin olduğu anlaşılır. Hz. Mûsâ'nın, bir süre için Mısır'ı yönetmiş olması da bu görüşe aykırı değildir. Hz. Mûsâ, Nil'in doğusuna geçtikten sonra bir süre Filistin'in batısındaki Mısır diyarını yönetmiş, sonra Filistin'i yerli Araplardan almak üzere doğuda Sînâ'ya geçmiş olabilir.

1. Tefsîru'l-Menâr: 9/98-99.
2. Mâide Sûresi: 21.
3. İsrâ Sûresi: 1

İşte yüce Allah, Fir'avn'ın elinde bulunan, çevresi çok bereketli, çok münbit bu bölgeyi, Mûsâ kumandasındaki İsrail oğullarına vermiştir. Bundan dolayı Mûsâ kavmine: *"Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin, arkanıza dönmeyin, yoksa kaybedersiniz!"* [1] demiştir.

Tabiî bu, Allah'ın, Mûsâ'ya tabi olan mü'min İsrail oğullarına bir ikramıdır. Allah yoluna engel olan, insanların kanını emen, Kitab-ı Mukaddes'in yolundan ayrılmış insanların, ilelebed Filistin'e hakim olacakları anlamına gelmez. Allah, buyruklarını dinleyen mü'minleri yeryüzüne hakim kılar. Buyrukları dışına çıkanların mülklerini ellerinden alır, onları perişan eder. Mü'min İsrail oğullarına, Mûsâ Kitâbiyle Arz-ı Mukaddes (kutsal toprak) verilmiştir. Ama O'nun yolundan ayrılanlara da azâbının erişeceği bildirilmiştir. İnananlar bir bütündür. Mûsâ kavminden inananlar, Îsâ kavminden inanlar veya Muhammed kavminden inananlar ayrı nurun etrafında kümelenmiş kardeşlerdir. Her devirde bunlar Allah'ın yardımı ile destekleneceklerdir. Ama Allah'ın gerçek yolundan çıkanlar azâba çarpılacaklardır. Kur'ân'ın anlatmak istediği, hangi peyğamberin ümmetinden olursa olsun, bütün inananların zafere ulaşacağıdır.

Demek ki Kur'ân'ın amacı herhangi bir milleti ötekilerinden üstün veya hakim kılmak değil, Allah'ın emirlerine uyanların zafere ulaşacaklarını vurgulamaktır. Kur'an, Allah'ın yolundan ayrılan, O'nun buyruklarını çiğneyen İsrail oğullarının da kıyamete değin ezileceklerini, başlarına, kendilerini ezen insanların geleceğini söylemiştir: *"Nerede olsalar, onlara alçaklık* (damgası) *vurulmuştur* (ezilmeğe mahkûmdurlar). *Meğer ki Allah'ın ahdine ve insanların ahdine sığınmış olsunlar. Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Böyle oldu, çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar, haksız yere peyğamberleri öldürüyorlardı. Ve çünkü onlar isyân etmişlerdi, haddi aşıyorlardı"* [2] *"Rabbin, 'Elbette ta kıyâmet gününe kadar onlara azâbın en kötüsünü yapacak kimseler gönderecektir!" diye ilân etmiştir. Şüphesiz Rabbin, çabuk cezâ verendir ve O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir"* [3].

İsrâil oğullarının hayâtı hakkında burada ve diğer sûrelerde anlatılanlar, Kitâb-ı Mukaddes'in Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye Kitaplarında daha uzun olarak geçer. Kur'ân'ın anlattıkları, özetle Kitâb-ı Mukaddes'in anlattıklarına uyar. Ancak Kitab-ı Mukaddes'te bir tarih üslûbuyla çok uzun anlatılan bu olaylar, Kur'ân'da ana çizgileriyle ve öğüt üslûbuyla anlatılmaktadır.

1. İsrâ Sûresi: 1.
2. Âlî İmrân Sûresi: 112.
3. A'râf Sûresi: 167.

Tefsîrlerde, Kur'ân'ın anlattığı bu kısa olaylar, çok genişletilmiş ve izahlar arasına çok garip rivâyetler karıştırılmıştır. Bu haberler, tefsirlerin yazıldığı çağlarda bulunan Kitâb-ı Mukaddes parçalarından veya o zamanki yahudî din adamlarından alınmıştır. Tefsirlerdeki bu rivayetlerin bir kısmı bugünkü Kitab-ı Mukaddes nüshalarında vardır, bir kısmı yoktur. Bu durum, tefsirlere kaynak olan bazı Kitâb-ı Mukaddes parçalarının, bugün mevcudolmadığını gösterir. Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrindeki Kitâb-ı Mukaddes nüshalarının anlattığı olaylar, yahudiler, hıristiyanlar veya Kitâb-ı Mukaddes'ten bir şeyler öğrenmiş bazı Araplar tarafından anlatılırdı. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v.) bunları vahyen öğrenmiş ve insanlara duyurmuştur.

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْۚ قَالُوا يَا مُوسَى
اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ
مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فٖيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ
اَبْغٖيكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٤٠﴾ وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ
اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِۚ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْۜ وَفٖي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿١٤١﴾
وَوَاعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثٖينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مٖيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعٖينَ
لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخٖيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنٖي فٖي قَوْمٖي وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبٖيلَ
الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمٖيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ اَرِنٖٓي
اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ قَالَ لَنْ تَرٰينٖي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ
فَسَوْفَ تَرٰينٖيۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًاۚ فَلَمَّٓا اَفَاقَ
قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٤٣﴾ قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّٖي

اَصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖى وَبِكَلَامٖى فَخُذْ مَٓا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ
مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَیْءٍ مَوْعِظَةً
وَتَفْصٖيلًا لِكُلِّ شَیْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَاْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا سَاُورٖيكُمْ
دَارَ الْفَاسِقٖينَ ﴿١٤٥﴾ سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِىَ الَّذٖينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ
الْحَقِّ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الرُّشْدِ
لَا يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الْغَیِّ يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلٖينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾ وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهٖ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ
خُوَارٌ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدٖيهِمْ سَبٖيلًا اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا
ظَالِمٖينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فٖٓى اَيْدٖيهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ
لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿١٤٩﴾ وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى
قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونٖى مِنْ بَعْدٖى اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ
رَبِّكُمْ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ اَخٖيهِ يَجُرُّهُٓ اِلَيْهِ قَالَ ابْنَ اُمَّ
اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونٖى وَكَادُوا يَقْتُلُونَنٖى فَلَا تُشْمِتْ بِیَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا

تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي
رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾ إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ
غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾
وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا
لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾ وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي
نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾ وَاخْتَارَ مُوسٰى
قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ
أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ
هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾ وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ
وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ
الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْإِنْجِيلِ

يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ
عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْ
فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ
جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ
فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾ وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪
يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾ وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى
مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ
اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ
الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾ وَاِذْ ق۪يلَ لَهُمُ اسْكُنُوا
هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا
الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَط۪يٓئَاتِكُمْ سَنَز۪يدُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذ۪ينَ

ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا
كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

138- İsrail oğullarını denizden geçirdik, kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar: "Ey Mûsâ, dediler (bak)*bunların nasıl tanrıları var, bize de öyle bir tanrı yap!"* (Mûsâ) *dedi: "Siz gerçekten câhil bir toplumsunuz." 139- "Şunların içinde bulundukları* (din) *yıkılmıştır ve yaptıkları şeyler boşa çıkmıştır." 140- "Allah, sizi âlemlere üstün yapmış iken size Allah'tan başka bir tanrı mı arayayım?" dedi. 141-* (Ey İsrâil oğulları), *hatırlayın o zamanı ki biz sizi Fir'avn âilesinden kurtarmıştık. Onlar size azâbın en kötüsünü yapıyorlardı: Oğullarınızı öldürüyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda size, Rabbiniz tarafından büyük bir sınav vardı. 142- Mûsâ ile otuz gece* (bana ibadet etmesi için) *sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabbinin tayin ettiği vakit, kırk geceye tamamlandı. Mûsâ, kardeşi Hârûn'a dedi ki: "Kavmim içinde benim yerime geç, ıslâh et, bozguncuların yoluna uyma." 143- Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmağa gelip de Rabbi ona konuşunca: "Rabbim, bana görün, sana bakayım!" dedi.* (Rabbi) *buyurdu ki: "Sen beni göremezsin, fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni göreceksin!" Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca: "Sen yücesin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim!" dedi. 144-* (Allah) *buyurdu ki: "Ey Mûsâ, ben elçiliklerimle* (verdiğim vahiylerle) *ve konuşmamla seni insanların başına seçtim; sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol!" 145- Öğüte ve herşeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalara yazdık: "Bunları kuvvetle tut, kavmine de emret, bunların en güzelini tutsunlar* (bu en güzel buyruklar gereğince amel etsinler). *Size, yoldan çıkmışların yurdunu* (nasıl târumâr ettiğimi) *göstereceğim!" 146- Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden*

uzaklaştıracağım. Onlar her âyeti görseler de yine ona inanmazlar. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu görseler onu yol edinirler. Çünkü onlar, âyetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular. 147- Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar, yalnız yaptıklarıyle cezalanmıyorlar mı? 148- Mûsâ kavmi, kendisin(in, Rabbi ile mülâkata girmesin)*den sonra kendilerinin zinet takımlarından yapılmış, böğürmesi olan bir buzağı heykelini* (tanrı diye) *benimsediler. Görmediler mi ki o, ne kendilerine söz söylüyor, ne de onlara yol gösteriyor? Onu benimsediler ve zâlimler*(den) *oldular. 149- Ne zaman ki* (pişmanlıklarından ötürü başları) *elleri arasına düşürüldü ve kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını gör*(üp anla)*dılar, dediler ki: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, elbette ziyâna uğrayanlardan oluruz!" 150- Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün bir halde dönünce: "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız? Rabbinizin emrini* (beklemeyip) *acele mi ettiniz?" dedi, levhaları yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeğe başladı.* (Kardeşi) *: "Anamın oğlu, dedi, bu insanlar beni hırpaladılar, az daha beni öldürüyorlardı.* (Ne olur) *düşmanları bana güldürme, beni bu zâlim kavimle beraber tutma!" 151-* (Mûsâ) *: "Rabbim, dedi, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetinin içine sok, merhametlilerin en merhametlisi sensin!" 152- Buzağıyı* (tanrı diye) *benimseyenlere, muhakkak ki Rablerinden bir öfke ve dünyâ hayâtında bir alçaklık erişecektir! İşte biz iftiracıları böyle cezâlandırırız. 153- Ama kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip inananlar*(a karşı)*, muhakkak ki Rabbin, o*(tevbe ve ima)*ndan sonra, elbette bağışlayan, esirgeyendir. 154- Öfkesi dinince, Mûsâ, levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardı. 155- Mûsâ, bizimle buluşma vakti için kavminden yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca dedi ki: "Rabbim, dileseydin bunları da, beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden bazı beyinsizlerin yaptıklarından ötürü bizi helâk mi edeceksin? Bu* (iş)*, senin imtihânından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğine yol gösterirsin. Sen bizim velîmizsin, bizi bağışla, bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!" 156- "Bize bu dünyâda da iyilik yaz, âhirette de. Biz sana yöneldik."* (Allah) *buyurdu ki: "Azâbıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise herşeyi kaplamıştır. Onu korunanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım." 157- Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncîl'de*

yazılı buldukları o Elçiye, o Ümmî Peyğamber'e uyarlar. O (peyğamber) *ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. O'na inanan, destekleyerek O'na saygı gösteren, O'na yardım eden ve O'nunla beraber indirilen nûra uyanlar, işte felâha erenler onlardır. 158- De ki: "Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sâhibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, dirilten, öldüren Allah'ın elçisiyim. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî peyğamberi olan Elçisine inanın -ki o* (peyğamber) *de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır-, O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!" 159- Mûsâ kavminden, doğrulukla Hak*(yolun)*a çağıran ve hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır. 160- Biz onları* (Ya'kûb'un on iki oğlundan gelen) *on iki torun kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince Mûsâ'ya: "Asânla taşa vur!" diye vahyettik. Taştan oniki göze fışkırdı. Her kabile içeceği yeri bildi.* (Ayrıca) *üzerlerine bulutla gölge yaptık ve onlara kudret helvasiyle bıldırcın eti indirdik: "Size verdiğimiz güzel rızıklardan yeyin!"* (dedik). *Ama onlar* (saptılar, haksızlık ettiler. Böylece onlar) *bize zulmetmediler, fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı. 161- Onlara: "Şu kentte oturun, orada dilediğiniz yerden yeyin,* (Allah'a niyâz edip bizi) *affet, deyin ve secde ederek kapıdan girin ki hatâlarınızı bağışlayalım; biz iyilik edenlere daha fazlasını da vereceğiz." denildi. 162- İçlerinden zulmedenler,* (söylediğimiz) *sözü, kendilerine söylenmeyen bir sözle değiştirdiler. Biz de haksızlık ettiklerinden dolayı üzerlerine gökten bir azâb gönderdik.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde İsrail oğullarının, Mısır esaretinden kurtulduktan sonraki hayâtları anlatılmaktadır:

138-140: Yüce Allah, İsrail oğullarını denizden salimen geçirip Fir'avn'ın elinden kurtardıktan sonra puta tapan bir toplumun yanına geldiler. Onların putlarını görünce buna heveslendiler, Mûsâ'dan, onların tanrıları gibi kendilerine de bir tanrı yapmasını istediler. Mûsâ onları kınadı. Düşünmeden hareket eden insanlar olduklarını, puta tapma inancının yıkılmaya mahkûm bulunduğunu söyledi. *"Allah, sizi âlemlere üstün kıldığı halde ben size O'ndan başka tanrı mı arayayım?"* dedi. Yani sizi âlemlere üstün kılan, size bu lûtufları yapan Allah'tır başka bir tanrı değil. Artık O bırakılıp da hiçbir yararı olmayan şeylere tapılır mı?

141 nci âyette de yüce Allah, İsrail oğullarını her türlü işkenceler altında ezen, erkek çocuklarını öldürtüp kız çocuklarını sağ bırakan Fir'avn'ın elinden kurtardığını kendilerine hatırlatarak yalnız Allah'a tapmaları gerektiğini anlatmaktadır.

142-143 ncü âyetlerde Mûsâ'nın, kırk gece ibadetten sonra yerine kardeşi Hârûn'u kavminin başına koyup Allah ile buluşmaya gittiği, Rabbinin kendisine hitâbetiği, fakat Mûsâ'nın, Allah'ın konuşmasını duymakla yetinmeyip, bizzat O'nu görmek istediği, yüce Allah'ın da: *"Sen beni göremezsin, dağa bak, eğer dağ ben göründüğüm zaman dayanabilir, yerinde durursa sen de beni görebilirsin."* dediği, Allah'ın tecellîsi karşısında dağın savrulup un ufak olduğu, Mûsâ'nın da bu dehşet karşısında kendinden geçtiği, ayılınca tevbe edip *"Ya Rabbi, sana inananların ilki benim."* dediği anlatılmaktadır.

Mutasavvıflara göre dağ, Mûsâ'nın kendi vücudundan kinâyedir. Yüce Allah'ın tecellîsi karşısında Mûsâ'nın insan bedeni yok olmuş, Mûsâ kendi varlığının bilincinden geçmiş, yalnız mutlak gerçek varlık olan Hak kalmıştır. Mamâfîh, Allah'ın kelâmına böyle tutarsız te'villerin uygulanmasını doğru bulmuyoruz. Kur'ân-ı Kerîm, belli bir zümreye değil, herkesin anlayış seviyesine hitabetmiştir. Mûsâ'nın Allah ile konuşması Allah'ın ona tecellîsi olayları, anahatlariyle Kitâb-ı Mukaddes'te vardır. Ancak dağın darmadağın olmasını, Kitâb-ı Mukaddes'in bugünkü nüshalarında bulamadım. Muhakkak ki bunlar, Hz. Peygamber devrindeki nüshalarda vardı. Kur'an-ı Kerîm, öğüt için Kitâb-ı Mukaddes'te olanları anlattığına göre bunları böyle tevillere tabi tutmak doğru olamaz.

Mûsâ'nın, mü'minlerin ilki olması, kavmi içinde Allah'a şirksiz olarak inananların ilki olması demektir. Yeni bir din getiren her peygamber, elbette getirdiklerine önce kendisi inanır. Mü'minlerin sayısı onunla başlar. Allah'a inanıp teslim olanların ilki peygamberdir. Sonra diğerleri gelir.

Bu âyetlerde Allah'ın Mûsâ'ya hitabettiği anlatılmaktadır. Tevrat'ın Çıkış Kitabının 19. ve devamı olan bablarında Mûsâ'nın, dağa çıkıp Allah'ın hitâbını işittiği anlatılmaktadır. Acaba Allah'ın konuşması nasıldır? Hanbelîler ve Haşvîler (öz değil, kabuk erbabı), Allah'ın konuşmasının, ezelî nitelik taşıyan harf ve sesler olduğunu söylerler. Ehl-i sünnetin çoğunluğunun inancına göre Allah'ın konuşması harf ve seslerle değildir. Allah'ın, cisim ve araz olmayan zâtını görmek nasıl mümkün ise, harfsiz ve sessiz olan konuşmasını işitmek de mümkündür. Ebu Mansûr Mâturîdî de şöyle demiştir:

"Mûsâ, ağaç ile ortaya çıkan kesik kesik (ayrı ayrı) harflere ait sesleri (ve bu seslerin yan yana gelmesinden oluşan) bileşik harfleri işitti. (Yani Mûsâ, Allah'ın kelâmının aslını değil, görüntüsünü işitti) Fakat onun harfsiz ve sessiz olan ezelî konuşma sıfatını işitmedi" [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 14/228.

Bu âyetin tefsirinde, Allah'ın görülüp görülemeyeceği konusu, uzun uzadıya tartışılmıştır. Ehl-i sünnete göre Allah'ı görmek mümkündür. Eğer mümkün olmasaydı, Mûsâ, O'nu görme isteğinde bulunmazdı. Çünkü Allah'ın görülemeyeceğini bilir, muhal olanı istemezdi. Kaldı ki Allah, bu âyette görmeyi tamamen kaldırmıyor, şarta bağlıyor. Görünmesi karşısında dağ yerinde durursa, Mûsâ'nın da O'nu görebileceğini söylüyor. Mu'tezile ise *"Gözler O'nu idrak etmez, O gözleri idrak eder"* [1] âyetini de delil getirerek Allah'ın görülemeyeceğini söylerler.

Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Şu baş gözüyle bu dünyâda Allah'ı görmek mümkün değildir. Çünkü Allah lâtîftir. Kesîf olan, lâtîfi göremez. Ancak insanda bir ruh gözü, bir mânâ gözü vardır ki ona basiret denir. İşte basiret gözüyle Allah'ı görmek mümkündür. Kişi kesafetinin etkisinden kurtulduğu zaman letâfet kazanır, basireti açılır. Letâfet ile Lâtîfi görebilir. Bu ancak bu dünyada, peyğamberlere ve çok ileri gitmiş büyük velîlere nasibolabilir. Ahirette bütün mü'minler, dolunay gibi açık olarak Allah'ı göreceklerdir.

144-145: Yüce Allah, Mûsâ'ya: *"Ben seni risaletlerimi* (buyruklarımı) *duyurmak, konuşmamı dinlemek için seçtim..."* diye hitâbetmiş, kendisine verileni alarak şükretmesini emretmiştir. Kendisine verdiği levhalara her türlü öğütü yazdığını, onlarda herşeyi açıkladığını bildirmiş, bunları güzelce alıp bunlar uyarınca hareket etmesini, kavminin de bunlara uymalarını emretmiş, fâsıkların yurdunu kendilerine göstereceğini söylemiştir.

Tevrat'ın Çıkış Kitâbaının 24 ncü babında (âyet: 12-14), Allah'ın, Mûsâ'ya buyruklarını taşıyan taş levhalar vermek için onu yanına çağırdığı; aynı kitâbın 32 nci bâbında da (âyet: 15-20) Mûsâ'ya, Allah'ın yazısını taşıyan iki levhanın verilmiş olduğu, fakat kavminin puta tapmasına kızan Mûsâ'nın levhaları yere attığı ifade edilmektedir. Biz bu levhaların, bizzat Allah tarafından verildiğini değil de, Allah'ın Mûsâ'ya vahyettiği sözlerin yazıldığı levhalar olduğunu sanıyoruz. Çünkü Tevrat'ın birçok yerinde Mûsâ'nın, Allah'ın buyruklarını yazdığı ifade edilmektedir. Meselâ Çıkış Kitâbının 19-24. bablarında Allah'ın Mûsâ'ya vahyettiği buyruklar anlatıldıktan sonra şöyle deniyor: "Ve Mûsâ, Rabbın bütün sözlerini yazdı,. ve sabahleyin erken kalkıp dağın eteğinde bir mezbah, ve İsrail'in oniki sıptına göre oniki sütûn kurdu" [2]. Madem ki Mûsâ, Allah'ın sözlerini yazmıştır. O halde onun yazdığı, işte bu levhalardır. Demek ki Mûsâ Aleyhisselâm, kendisine gelen vahiyeri, taş levhalara yazmış veya yazdırmıştır, ki bunlar İsrail oğullarının temel kanunlarıdır. Nitekim eski kavimlerde temel kanunlar, tuğlalara veya taşlara yazılırdı. O zaman henüz kâğıt icadedilmemişti.

1. En'âm Sûresi:103.
2. Çıkış, bab: 24, âyet: 4.

Mûsâ'ya gösterilen fasıklar yurduna gelince: Katâdeye göre bu, zorba Amalikalıların oturdukları Şam diyarıdır. Kelbî'ye göre fasıkların yurdu, İsrail oğullarının yol esnasında gördükleri helâk edilmiş kavimlerin harabeleridir.

146-147 nci âyetler, parantez cümleleridir. Kıssadan çıkarılacak dersi özetlemektedir. Yüce Allah, yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerinden çevireceğini, her türlü âyeti, mu'cizeyi gösterse de onların yine inanmayacaklarını, doğru yolda değil, eğri yolda yürüyeceklerini, Allah'ın âyetlerini ve âhiret gününü yalanlayanların bütün işlerinin, bütün iyiliklerinin boşa çıkacağını bildirmektedir.

Allah'ın, kibredenleri âyetlerinden çevirmesi, onların içinde uyanan psikolojik etkenlerin, kafalarındaki inatların sebebolduğu bir isteksizlik ve hattâ nefret halini anlatmaktadır. Onların peşin hükümleri, bu âyetlere karşı kendilerinde bir isteksizlik, nefret uyandırır. Böylece onlar, Allah'ın âyetlerinden uzak kalırlar. Bütün işleri yapan, gerçekte Allah'tır. O'nun kanunları işlemese hiçbir yaratık iş yapamaz. Herşey Allah'ın kanunları içinde olur. Fakat kulun seçimidir ki kendisini sorumlu kılar. Onları Allah'ın âyetlerini anlamaz hale getiren, kendi inatları, peşin hükümleridir. Kulun inat ve günâhında ısrarı, iman kabiliyetinin kapanmasına neden olur. Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen: *"Allah onların kalblerini mühürledi"*, *"Allah onları saptırdı"*, *"Allah onları âyetlerinden çevirdi"* gibi ifadeler, hep bu psikolojik gerçeği belirten ifadelerdir. İnsanın içindeki psikolojik düşüncelerin kendisinin, şu veya bu yöne yönelmesine sebebolduğunu belirtmektedir. Olayları meydana getiren Allah'ın kanunlarıdır, dolayısiyle Allah'tır. Gerçek fail O'dur. Fakat kulun inadı, kibri, aklını çalıştırmaması, o işin öyle sonuçlanmasına sebebolmuştur. Bundan dolayı kul sorumludur. Kur'ân'ın bu ifadeleri, kuldan sorumluluğu kaldıran sözler değildir. Bunlar, inen vahye karşı olumsuz tavır takınan insanları kınama amaciyle söylendiği için onların sorumluluğunu daha çok vurgulamaktadır.

148-154 ncü âyetlerde İsrail oğullarının hayatından başka bir sahne sunulmaktadır. Mûsâ, Allah ile konuşmak üzere Sina Dağına gidince İsrail oğulları, kuyumcu Sâmirî'nin yaptığı, canlı gibi ses çıkaran altın buzağı heykeline tapmışlar, fakat sonunda hak yoldan saptıklarını anlayıp pişman olmuşlar: *"Rabbimiz bize acıyıp bizi bağışlamazsa halimiz yaman olur!"* demişlerdir.

149 ncu âyetteki *"ellerinin üzerine düşürüldükleri zaman"* tabiri, onların son derece pişmanlıklarını belirten bir ifadedir. İnsan bir şeyi yaptığına pişman olunca üzüntüsünden, yüzünü avuçlarının üstüne koyup düşünür. İşte buzağıya tapanlar da sonunda bu pişmanlık haline düşmüşlerdir.

Mûsâ döndüğü zaman kavminin durumuna esef etmiş, "Ardımdan ne kötü davrandınız!" demiş, öfkesinden elindeki Tevrât levhalarını yere atmış, kavminin sapmasına engel olmadığı için kardeşi Hârûn'un başından tutup çekmiş. Fakat kardeşinin, kabahatli olmadığını, düşmanları üstüne güldürmemesini, kendisini zalimlerle bir tutmamasını söyleyip özür dilemesi üzerine onu bırakıp hem kendisi, hem de kardeşi için Allah'tan af ve mağfiret dilemiştir.

Allah ile konuşmaya giden Mûsâ'nın ardından kavminin sapıp altın buzağıya tapması olayı, Çıkış Kitabının 32 nci babında anlatılmaktadır. Ancak orada kavmin talebi üzerine altın buzağı heykelini yapan, Mûsâ'nın kardeşi Hârun'dur. Kur'ânı Kerîm, bu zâtın Sâmirî olduğunu söylüyor. Muhakkak ki Kur'ân'ın indiği çağlarda bu zatın Sâmirî olduğunu söyleyen Kitab-ı Mukaddes nüshaları vardı. Yahut Kur'ân, Mûsâ ile birlikte Allah'ın birliği inancını yerleştiren bir peyğamberi, buzağı heykeli yapıp kavmi ona taptırması iftirasından tenzih etmektedir. Çünkü bu bir çelişkidir, hattâ hiyanettir. Peyğamberler hiyanetten münezzehtirler. Tevrat'ta peyğamberler hakkında kullanılan çelişkili, yakışıksız ifadeler Kur'ân-ı Kerîm'de yoktur.

152-153 ncü âyetler, kıssadan ders vermekte, altın buzağıya tapanların, Allah'ın gazabına uğrayacaklarını, perişan olacaklarını, müfterilerin cezalandırılacağını, günahlarının ardından tevbe edip inananların da affedileceğini bildirmektedir.

155-156 ncı âyetlerde Hz. Mûsâ'nın hayâtından başka bir sahne sunulmaktadır. Hz. Mûsâ, Cenabı Allah'ın, kendisiyle konuşmasını dinlemek üzre kavmi içinden yetmiş kişi seçmiş. Râzî şöyle diyor:

"Hz. Mûsâ, bu yetmiş kişiyi Tûr-i Sînâ'ya götürdü. Dağa yaklaştıklarında, dağın üzerini buluttan bir direk kapladı. Hz. Mûsâ bu bulut direğin içine girdi. Adamlara da girmelerini söyledi. Girip secde ettiler. Allah'ın, Hz. Mûsâ ile konuşmasını, ona verdiği emirleri duydular. Daha sonra bulut açıldı. Allah'ın sözünü duymakla yetinmeyen bu adamlar, Mûsâ'dan, Allah'ı kendilerine açıkça göstermesini istediler. O zaman onları bir sarsıntı yakaladı. Onların bayıldıklarını görünce öldüklerini sanan Mûsâ, kavminin 'Bunları sen götürüp öldürdün' demelerinden korkarak Cenabı Hakk'a niyazda bulundu: *"İsteseydin, daha önce bunları da, beni de öldürürdün. İçimizden birtakım düşüncesizlerin yaptıkları yüzünden bizi öldürecek misin' dedi"* [1].

Mûsâ, bunları uyandırmasını Allah'tan niyaz etti: *"Bize, dünyâda da, âhirette de iyilik yaz, biz sana döndük, sana sığındık!"* dedi. Yüce Allah, kullarından dilediğine azâbedeceğini, herşeyi kaplayan rahmetini ise günahlardan korunan, zekât veren, ve âyetlerine inanan kimselere lûtfedeceğini buyurdu.

157 nci âyetteki " من أشاء " kelimesini, " من أساء " şeklinde okuyanlar da vardır. İmam Şâfiî bu kırâeti tercih etmiştir. Bu takdirde mânâ: "Kötülük edene azâbımı ulaştırırım." demek olur [2].

Râzî'nin yukarıdaki izahı, herhalde Tevrat'ın Çıkış Kitabının 24. babına

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/17.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/21.

dayanmaktadır. Orada şöyle deniyor: "Ve Mûsâ ile Hârun, Nadab ve Abihu, ve İsrailin ihtiyarlarından yetmiş kişi çıktılar ve İsrail'in Allah'ını gördüler; ve onun ayakları altında gök, yakuttan tuğla döşeme gibi, aydınlıkça asıl göke benzer bir şey vardı.... Ve Mûsâ Allah'ın dağına çıktı ve ihtiyarlara dedi: Size geri dönünceye kadar bizi burada bekleyin... Ve Mûsâ dağa çıktı ve bulut dağı örttü. Ve Rabbin izzeti Sina Dağı üzerinde durdu ve bulut onu altı gün örttü ve yedinci günde bulutun içinden Mûsâ'yı çağırdı... Ve Mûsâ bulutun içine girip dağa çıktı ve Mûsâ kırk gün kırk gece dağda kaldı"[63].

157 nci âyette de Mûsâ devrinden beri Allah'a inananlar, Hz. Muhammed Aleyhisselâm devrindeki mü'minlerle birleştirilmektedir. Allah'ın âyetlerine inananlar, yalnız Tevrat âyetlerine inanmakla kalmaz, bütün peyğamberler vasıtasiyle gönderilen âyetlere inanırlar. Onlar, niteliklerini Tevrât ve İncil'de gördükleri, iyiliği emreden, kötülükten meneden, güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılan, üzerlerindeki ağırlıkları, zincirleri kaldıran ümmî peyğambere tabi olurlar.

Bu âyetlerde, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, yahudî dininde bulunan birçok ağır hükmü kaldırıp insanları bu bağlayıcı zincirlerden kurtardığı anlatılıyor. Kur'ân'ın, bağlayıcı zincirler diye nitelendirdiği hükümler, aslında Allah'ın koyduğu hükümler değil, yahudilerin zaman içinde dine kattıkları şeylerdir. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, din diye ortaya atılan bu insan katmalarını, asıl dinden ayıklayıp kaldırmış, Kur'ân ile bütün dinlerin özü ortaya çıkmıştır. Ama ne yazık ki insan kafası, basit düşünceler, Kur'ân'ın bu geniş ufuklarını da daraltacak, onun getirmediği birçok şeyi akli spekülâsyonlarla (kıyaslarla) dine katacaktır. Allah'ın kolay yolunu güçleştirip daraltacaktır.

İşte insanları hurâfe, batıl düşünce zincirlerinden kurtaran o ümmî peyğambere inanıp onu destekleyen, ona yardımcı olan, onunla indirilmiş bulunan Kur'ân nurunu izleyenler, kurtuluş ve başarıya ererler. Böylece İsrail oğulları, Tevrat yanında Kur'ân'a da inanmaya davet edilmektedir. Çünkü Allah'ın âyetleri bir bütündür. Bir peyğambere verilen vahyi kabul edip ötekine verileni inkâr etmek dinle bağdaşmaz.

Bu âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)in vasfının, Tevrât ve İncîl'de yazılmış olduğu belirtilmektedir. Bugün mevcut Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed(s.a.v.)in geleceğine dair işaretler vardır. Fakat onu daha açık niteleyen bazı parçaların kaybolması, kuvvetle muhtemeldir. İslâma İtirazlar ve Kur'ân-ı Kerîm'den Cevaplar adlı eserimizin, "Kadîm Kitaplarda Muhammed Aleyhisselâm" adlı beşinci bölümünde Tevrat, İncîl ve doğu dinlerinin kitaplarında Hz. Muhammed(s.a.v.)in geleceği ve vasıfları hakkındaki işaretleri izah etmiştik. Burada özetle şunları söyleyelim:

1. Kitabı Mukaddes, Çıkış, bab: 24, âyet: 9-11, 13-14, 18.

Tevrat'ın Tesniye Kitabının 18 nci babında şöyle deniyor: "Allah'ın rab senin için aranızdan, kardeşlerinden benim gibi bir peyğamber çıkaracak; onu dinleyeceksin; nasıl ki Horebde toplantı gününde: Bir daha Allahım Rabbin sesini işitmeyeyim, ve artık bu büyük ateşi görmeyeyim ve ölmeyeyim diye Allah'ın Rabden istedin. Ve Rab bana dedi: Söylediklerini iyi dediler. Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peyğamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım, ve ona emredeceğim, herşeyi onlara söyleyecek. Ve vaki olacak ki benim adıma söyleyeceği sözleri dinlemeyecek olan adamdan ben arayacağım. Ancak bir peyğamber, kendisine söylemediğim bir sözü küstahça benim adıma söyler, yahut başka ilâhların ismiyle söylerse o peyğamber ölecektir. Ve Rabbin söylemediği sözü nasıl bilelim, diye yüreğinden dersen, Peyğamber Rabbin ismiyle söylediği zaman o şey olmaz ve çıkmazsa, Rabbin söylemediği şey odur; peyğamber küstahlıkla söylemiştir, ondan yılmayacaksın" [1].

Burada İsrail oğullarının kardeşleri arasından, Mûsâ gibi bir peyğamberin geleceği haber verilmektedir. Kureyş kabilesi, İbrahim'in oğlu İsmaîl soyundan, İsrail Oğulları da yine Hz. İbrahim'in diğer oğlu İshak soyundan gelirler. Demek ki Kureyş kabilesi, İsrail oğullarının kardeşleri sayılırlar. İsrail oğullarının kardeşleri olan Kureyş kabilesi arasından gelmiş olan Mûsâ gibi bir peyğamber, hiç şüphesiz Hz. Muhammed Aleyhisselâm'dan başkası değildir.

Tevrat gibi İncîller de çok tahrifata uğramıştır. Buna rağmen mevcut İncil nüshalarında meâlen de olsa ilk yazarlarının sözleri olan cümleler vardır. Aşağıdaki İncîl âyetleri, Hz. Muhammed(s.a.v.)in geleceğine işaret etmektedir: Îsa Aleyhisselam şöyle diyor:

"Benden nefret eden, babamdan da nefret eder. Eğer başkasının etmediği işleri onların arasında etmemiş olsaydım, günâhları olmazdı. Fakat şimdi hem gördüler, hem benden ve Babamdan nefret ettiler. Fakat şeriatlerinde yazılmış olan: "Benden sebepsiz nefret ettiler" sözü, yerine gelsin diye oldu. Babadan size göndereceğim Tesellîci, Babadan çıkan hakikat ruhu, geldiği zaman, benim için o şehadet edecektir. Siz de şehadet edersiniz, çünkü başlangıçtan benimle berabersiniz" [2].

"Beni sevmeyen sözlerimi tutmaz; ve işittiğiniz söz benim değildir, fakat beni gönderen Babanındır. Yanınızda dururken size bu şeyleri söyledim. Fakat benim ismimle Babanın göndereceği Tesellîci, Ruhül-Kudüs, o size herşeyi öğretecek ve size söylediğim herşeyi hatırınıza getirecektir. Size selâmet bırakıyorum; benim selâmetimi size veriyorum; ben size dünyânın verdiği gibi

1. 15-22 nci âyetler.
2. Yuhanna İncili, Bab: 15, âyet: 23-27.

vermiyorum. Yüreğiniz sıkılmasın ve korkmasın. Size: giderim ve size gelirim dediğimi işittiniz. Eğer beni sevseydiniz, Babaya gittiğim için sevinirdiniz; çünkü Baba benden büyüktür. Ve olduğu zaman iman edesiniz diye olmadan önce size şimdi söyledim. Artık sizinle çok şeyler konuşmayacağım; çünkü bu dünyanın reisi geliyor; ve bende onun hiçbir şeyi yoktur. Fakat dünya bilsin ki Ben Babayı severim, ve Baba bana nasıl emir verdiyse öyle ederim'' [1].

''... Şimdi ise beni gönderene gidiyorum; ve sizden kimse: Nereye gidiyorsun? diye bana sormuyor. Fakat size bu şeyleri söylediğim için yüreğinizi keder doldurdu. Bununla beraber ben size hakikati söylüyorum; benim gitmem sizin için hayırlıdır, çünkü gitmezsem Tesellîci size gelmez; fakat gidersem onu size gönderirim ve o geldiği zaman günâh için salâh için ve hüküm için dünyayı ilzâm edecektir... Size söyleyecek daha çok şeylerim var; fakat şimdi dayanamazsınız. Fakat o, hakikat Ruhu gelince size her hakikate yol gösterecek; zira kendiliğinden söylemeyecektir; fakat her ne işitilirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir...'' [2].

İncîl'deki bu son âyet, Kurân-ı Kerîm'deki: *''O kendiliğinden konuşmaz, Onun söyledikleri, kendisine vahyedilen bir vahiydir''* [3] âyetinin meâlini anlatmaktadır. Kaydettiğimiz bu âyetler, kâh hakikat Ruhu, kâh Ruhu'l-Kudüs diye tavsif edilen, kendinden konuşmayacak, fakat kendisine vahyedilenleri duyuracak, insanlara bilmedikleri şeyleri öğretecek ve onları doğru yola iletecek olan peyğamber, hiç şüphesiz Hz. Muhammed(s.a.v.)den başkası değildir. Bu konuda daha fazla bilgi için İslâma İtirazlar adlı eserimize bakılabilir.

158 nci âyette Hz. Muhammed'in, yalnız Araplara değil, bütün insanlara Allah'ın elçisi olduğu vurgulanmakta, felâha ermek için ona uyulması emredilmektedir. Hz. Muhammed'in, bütün insanlığa gönderilmiş Allah elçisi olduğunu bildiren bu âyet, Mekke'de inmiştir. O halde bazı müsteşriklerin iddiâ ettikleri gibi Hz. Muhammed Aleyhisselâm, ancak hayâtının son yıllarında değil, peyğamberliğinin daha başlangıcında, risâletinin bütün insanlığa yönelik olduğunu ilân etmiş, Mekke devrinde inen âyetler ona, bütün insanlığın peyğamberi olduğunu bildirmiştir.

''وَ اتَّبِعُوهُ: *Ona tâbi olunuz!''* emri, '' وَ اتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِى أُنْزِلَ مَعَهُ : *Ona indirilen nûra tâbi olunuz!''* emrinden daha geneldir. Çünkü birincisi, yalnız Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'ân'a uymayı emrederken, ikincisi, onun kendisine uymayı emretmektedir. Bu âyet, Hz. Peyğamber'in, din konusunda, vahy dışında kendi ictihâdiyle koyduğu hükümlere uymayı gerekli kılar. Ancak uyulması gerekli hususlar, dinî nitelikteki hükümlerdir. Âdet kabilinden olan hükümlere uymak gerekli değildir.

1. Yuhanna İncili, Bab: 14, âyet: 24-31.
2. Yuhanna İncili, Bab: 14, âyet: 24-31.
3. Necm Sûresi: 3-4.

Bize emir ve yasak edilen şer'î meseleler ya Allah'a ibadettir, ya bizi bir zarardan kurtarmak veya kamu yararını korumak içindir. Allah'ın hukuku ile ve kamu yararı ile ilgisi bulunmayan ameller şerîat değildir: Âdetler, sanatlar, tecrübeye dayalı ziraat, bilim ve teknoloji gibi hususlar insanların serbest oldukları gelenek türündendir. Bu konuda gelen emirler, bağlayıcı değil, irşâd niteliğindedir. Farz veya haram bildirmez. Bunların yapılmasına sevâb, yapılmamasına cezâ verilmez. Ancak yasak bildiren sözden sonra yapana âhiret cezâsı bildirilmiş ise o zaman onu yapmak, delîle göre haram veya mekruh bir hüküm alır.

Bazı sahâbîler, Hz. Peyğamber'in, dünyaya ilişkin bazı yasaklarını dinî hüküm sanarak bunlardan kaçınmışlar, sonunda Peyğamber (s.a.v.) bu tür emirlerinin bağlayıcı olmadığını bildirmiştir. Meselâ Hz. peyğamber Medine'ye geldiklerinde halkın hurmaları aşıladıklarını görünce bundan hoşlanmamış, kendisinin bu sözünü duyanlar hurmalarını aşılamamışlar, sonuçta verim düşmüş. Bu durumu arz ettikleri zaman Allah'ın Elçisi: *"Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz. Ama din işleriniz bana âittir"*[1] .

Hadîsin başka varyantında Peyğamber (s.a.v.): *"Bu bir zandır. Yararı varsa yapınız. Ben de sizin gibi bir insanım. Zan yanılabilir de, doğru da çıkabilir. Ben size: 'Allah buyurdu' demedim ki, Allah'a karşı yalan söylemem"* buyurmuştur [2].

Bundan dolayıdır ki sahâbîler, bazı zamanlarda Peyğamber'in bir mesele hakkındaki görüşünü öğrenince, bunun Allah'ın vahyi mi, yoksa kendi görüşü mü olduğunu sorarlar; kendi görüşü olduğunu söylerse, onun uygun olup olmadığı konusunda kendi düşüncelerini belirtirlerdi. Sahâbîleri onun, bazı görüşlerinin uyulması gerekli İlâhî hüküm olup olmadığında tereddüd ettiklerine göre onlardan sonra gelen nesiller de elbette bazı meselelerdeki hadislerin hüküm niteliği hakkında tereddüd ederler. Peygamberin kendi düşüncesiyle söylediği sözler bu mahiyette olursa, başka insanların sözleri elbette uyulması gerekli İlâhî emirler olamaz. Şayet insanlar, Peyğamber'den sonra, âlimlerin düşünce ve ictihâdlarına, uyulması gerekli dinî hükümler gözüyle bakmasalardı din kolaylığını korurdu. Fakat âlimlerin düşünce ve ictihâdları, dinî hükümler haline getirilince teklifler çoğaldı, din zorlaştı, insanlar ona uymakta güçlük çekmeğe başladılar. Bunları uygulamayı zor bulunca da terk ettiler. Bu ictihâdları terk ederken, uygulanması kolay kesin dinî emirleri de terk etmeğe vardılar. Daha sonra da bu durum, bütün bütün dini terk etme sonucuna vardı. Âlimlerin düşüncelerini din hükmüne getiren mukallidler, bu sonuca kendilerinin sebebolduğunu anlamadılar.

1. Müslim, Fezâil: 140; İbn Mâce, Ruhûn: 15; İbn Hanbel: 1/162, 3/152.
2. İbn Mâce, Ruhûn: 15; İbn Hanbel, Musned: 1/162.

Bazılarının şiddetle üzerinde durduğu, dine değil, dünyaya ilişkin, âdet türündeki meselelerden biri de sakalı siyaha boyamaktır. Bu da din ile ilgisi olmayan, Allah'ın veya insanların hukukuna ilişkin bulunmayan meselelerden biridir.

Bu hususta gelen haberlerden biri, Hz. Ebûbekir'in babası Ebûkuhâfe ile ilgilidir. Mekke'nin fethi gününde Ebûkuhâfe, Hz. Peyğamber'in yanına getirilmiş, Hz. Peyğamber, Ebûkuhâfe'yi, beyaz çiçekli seğâme otu gibi bembeyaz saç ve sakalıyla görünce: *"Bunu biraz değiştirin* (saç ve sakalını boyayın), *ancak siyahtan kaçının"* demiştir[1]. Şâfiîler bu hadîsi, sakalı siyah ile boyamanın haram olduğuna delîl saymışlardır. Oysa hadîs, helâl ve haram ile ilişkili değil, tamamen özel bir meseleye ilişkindir. Ayrıca bu hadis, herkes için genel olan boyama emrine tersdir. O genel emir şudur:"غَيِّرُوا ٱلشَّيْبَ وَ لَا تَشَبَّهُوا ٱلْيَهُودَ : *İhtiyarlığı değiştirin, yahûdîlere benzemeyin"*[2]. "إِنَّ ٱلْيَهُودَ وَ ٱلنَّصَارَى لَا يَصْبَغُونَ فَخَالِفُوهُمْ" : *Yahûdîler ve hırıstiyanlar boyamazlar. Siz onların tersini yapın"*[3]. "إِنَّ أَحْسَنَ مَا غُيِّرَ بِهِ هَذَا ٱلشَّيْبُ ٱلْحِنَّاءُ وَٱلْكَتَمُ": *İhtiyarlığın değiştirildiği en güzel şey, kına ve ketem'dir"*[4].

İlk iki hadis, boyamayı herhangi bir renk ile sınırlamamış, renk seçimini tamamen serbest bırakmıştır. Üçüncü hadis ise, en güzel rengin, kına ve ketem olduğunu bildirmiştir. Bundan sakalı hem kına, hem de ketem ile boyamanın uygun olduğu anlaşılır. Hz. Peyğamber'in kendisi kına ve ketem ile boyandığı gibi Hz. Ebûbekir de böyle yapmıştır[5]. İbnu'l-Esîr, bunların ikisiyle birlikte boyanınca siyah renk olacağını belirtiyor. Bazıları da bunların karışımıyla halis siyah değil, kırmızıya çalar bir renk ortaya çıkacağını söylemişlerdir. Bu iki görüş şöyle bağdaştırılabilir: Kına ve ketem koyu olursa koyu siyah renk, hafif olursa kırmızıya çalar siyah renk verir. Ama her iki durumda da asıl renk siyahtır.

Bazı âlimlere göre Hz. Peyğamber'in, Ebûkuhâfe'nin saç ve sakalının siyah ile boyanmamasını söylemesi saç ve sakalı seğâme gibi bembeyaz olmuş çok yaşlı ihtiyara siyah rengin uygun düşmemesinden ötürüdür. Nitekim İbn Şihâb Zührî'nin şu sözü de bunu gösterir: "Biz, yüz taze ise (sakalı) siyah ile boyardık ama, yüz sarkar, dişler sallanırsa boyamayı bırakırdık". Bundan dolayı usulcüler, özel vak'aların umum ifâde etmeyeceğini söylemişlerdir.

1. Ebû Dâvûd, Tereccul: 18; Nesâ'î, Zînet: 15; İbn Hanbel, Müsned: 3/247.
2. Tirmizî, Libâs: 20; Zînet: 14; İbn Hanbel, Müsned: 1/165, 2/261, 499.
3. Buhârî, Enbiyâ: 50, Libâs: 67; Müslim, Libâs: 80; Ebû Dâvûd, Tereccul: 18; Nesâ'î, Zînet: 14; İbn Mâce, Libâs: 32; İbn Hanbel, Müsned: 2/240.
4. Ebû Dâvûd, Tereccul: 18; Tirmizî, Libâs: 20; Nesâ'î, Zînet: 16; İbn Mâce, Libâs: 32; İbn Hanbel, Müsned: 5/147, 150, 154,...
5. İbn Hanbel, Müsned: 3/223, 227, 262, 4/163; Müslim, Fedâil: 101.

Hâfız İbn Hacer diyor ki: "Siyah ile boyamayı caiz görenler, Ukbe'nin rivâyet ettiği: *'Allah'ın elçisi (s.a.v.), acemlere benzememek için saçı boyamayı emrederdi'* hadisindeki genel hükme uymuşlardır. Âlimlerden kimi cihâd sırasında (düşmana genç, güçlü görünmek için) siyah ile boyamayı caiz görmüş, kimi de bunu genel olarak her zaman caiz görmüştür. Bence evlâ olan mekruh olmasıdır. Nevevî de tahrîmen mekruh olduğu görüşünü benimsemiştir. Fakat Seleften Sa'd ibn Ebî Vakkas, 'Ukbe ibn âmir, Hasan ve Hüseyn, Cerîr ve başkaları siyah ile boyamayı caiz görmüşlerdir. İbn 'Âsım da Kitâbu'l-Hidâb'ında, bu görüşü benimsemiştir" [1].

Kadı İyâd ise şöyle diyor: "Sahâbe ve tâbiûn, boyanma ve boyanın rengi konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları boykanmamanın efdal olduğunu söylemiş ve Hz. Peyğamber'in, boyanmayı nehyettiği, kendisinin boyanmadığı hakkında bir hadis rivayet etmişlerdir. Başkaları da boyanmanın efdal olduğunu söylemişlerdir. Sahâbîler, tâbiîler ve onlardan sonrakilerden bir cemâat, Müslim'in ve başkasının rivayet ettiği hadislere dayanarak boyanmışlardır. Boyananlardan kimisi sarı rengi tercih etmiştir ki İbn Ömer, Ebûhüreyre ve başkaları bunlardandır. Bu da Hz. 'Alî'den rivayet edilmiştir. Bir grup da kına ve ketem ile, kimi za'firan ile, kimi siyah boya ile boyanmıştır. Bu da Hz. Osman, Hz. 'Âlî, oğulları Hasan-Hüseyin, 'Ukbe ibn 'Âmir'den, İbn Sîrîn'den, Ebûhüreyre'den ve başkalarından rivayet edilmiştir.

Daha sonra Kadî, Taberânî'nin şu sözünü naklediyor: "Doğrusu, ihtiyarlığı değiştirme hakkında rivayet edilen eserlerin hepsi doğrudur, bunlarda çelişki yoktur. Mesele boyanan şahsa göre değişir. Ebûkuhâfe gibi yaşlı olanlara (siyah boya uygun değildir). Kaldı ki bu konudaki yasak, bil-icmâ' vücûb ifade etmez. Bundan dolayı bu görüşü benimseyenler, muhaliflerinin davranışını da inkâr etmemişlerdir. Bu hadisler arasında nâsih mensuh meselesi de sözkonusu değildir...

Şöyle diyenler de vardır: Bu mesele, iki durum arz eder: Boyamanın âdet olduğu bir yerde bulunan kimsenin o âdetin dışına çıkması şöhret olur, mekrûhtur. (Onlar gibi boyanması uygundur). Bir kavle göre de bu husus, yaşlının temizliğine göre değişir. Boyamamakla daha temiz görünen ihtiyarın boyamaması daha uygundur. İhtiyarlığı çirkin görünen kimsenin de boyaması uygundur.

İmam Taberî de bu ve benzeri meselelerde emrin vücûb (gereklik), nehyin de tahrîm (yasaklık, haramlık) bildirmediğini, çünkü bu tür meselelerin bölgelere göre değişen âdet ve geleneklere bağlı şeyler olduğunu, bunlarda harâmın yeri bulunmadığını, kolay olan İslâm şerîatinin, zararlı olmayan bir şeyi haram kılmadığını söylemektedir.

1. Bkz. Fethu'l-Bârî: 10/354.

Tefsîrinde Kadî'nin, Taberî'nin ve diğer âlimlerin görüşlerini nakleden M. Reşîd Rızâ, siyah ile saçı sakalı boyamayı kötüleyen veya haram sayan hadislerin sahih olmadığını izah etmektedir [1]. Zaten aynı şahıslardan boyamanın hem haram hem de güzel olduğunun nakledilmesi, bu sözlerin çürüklüğünü gösterir. Hasılı İslâmda kesin Kur'ân emri ve dinî mahiyetteki sağlam sünnet ile nehyedilmeyen herşey mübâhtır. Kur'ân'ın kesin ifadesi ile, süslenme, zinet haram değil, güzeldir. Allah kulunun tertemiz olmasını, güzel giyinmesini ister.

160-162 nci âyetlerde İsrail oğullarının hayâtından başka bir sahne sergilenmektedir:

İsrail oğulları, oniki sıpta (boya) ayrılmıştı. Bu boylar, Yakub'un oniki oğlundan türeyen nesillerdi. Bunlar çölde, susuzluk çekince Mûsâ'dan su istediler. Hz. Mûsâ, Allah'ın adıyle vurduğu zaman birçok mu'cizeler meydana getiren değneğini bir kayaya vurdu, kayadan her boy için bir kaynak olmak üzere oniki kaynak fışkırdı. Allah, kızgın çölde yaşayan İsrail Oğullarının üzerine bulutla gölge yaptı, *menn* ve *selvâ* indirdi. İbn Kesîr'in tefsirine göre *menn,* zahmetsiz olarak verilen bütün gıdaların adıdır. Fakat Tevrat'ın Çıkış Kitabının onaltıncı babından anlaşıldığına göre *menn* (man) "çölün yüzünde, toprağın üzerine kırağı gibi düşen, kişniş tohumu gibi beyaz, ballı yufka gibi lezzetli bir gıda" idi. Selvâ ise, ordugâhın üzerini kaplayan bıldırcınların etidir [2]. Bu kelimeler ve bulutun İsrail oğullarına gölge yapması üzerinde Bakara Sûresinin 57 nci âyetinin tefsirinde de izahat vermiş idik[3].

Allah, Mısır'dan ayrılıp, birçok zahmetle çölü aşan İsrail Oğullarına birçok kolaylık ihsan etmiş, sonunda onlara şu kentte yani Kudüs'te oturmalarını, diledikleri yerden yeyip *hitta* (yani ya Rabbi bizi affet) demelerini, kentin kapısından tevazu ile girmelerini emretmişti. Fakat İsrail Oğulları, söylemeleri emredilen sözü değiştirdiler *hitta* (bizi affet) yerine *hinta* (buğday, başağında dâne ver) dediler. Kudüs'ün kapısından da uygun olmayan bir biçimde (kıçları üzerine emekleyerek) girdiler.

İşte Allah'ın buyruğuna karşı gelmeleri yüzünden başlarına Allah'ın azâbı indi.

Burada anlatılanların büyük kısmı Kitabı Mukaddes'in Çıkış, Sayılar, Tesniye kitaplarında çok detaylı olarak anlatılır. Bunlar, ibret üslûbuyla oradakilerin özetidir. Ancak orada geçen, peyğamberlere yakışmayacak iş ve sıfatlar, Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamıştır.

1. Tefsîru'l-Menâr: 9/303-307.
2. Kitâbı Mukaddes, Çıkış, Bab: 16, âyet: 13-14, 31.
3. Cilt: 1, s. 71-72.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّت۪ي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۢ اِذْ يَعْدُونَ
فِي السَّبْتِ اِذْ تَأْت۪يهِمْ ح۪يتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَيَوْمَ
لَا يَسْبِتُونَۙ لَا تَأْت۪يهِمْۚ كَذٰلِكَۚ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا
يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماًۙ اللّٰهُ مُهْلِ
كُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً شَد۪يداًۜ قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِه۪ٓ اَنْجَيْنَا الَّذ۪ينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ
وَاَخَذْنَا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَـ۪ٔيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا
عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِ۪ٔينَ ﴿١٦٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ
لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِۜ اِنَّ رَبَّكَ
لَسَر۪يعُ الْعِقَابِۚ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٦٧﴾ وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ
اُمَماًۚ مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَۘ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ
وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾ فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا
الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَاۚ
وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُۜ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ م۪يثَاقُ

الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ
الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ
بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾ وَاِذْ نَتَقْنَا
الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا اٰتَيْنَا
كُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

163- Onlara, deniz kıyısında bulunan kent (halkın)*ın durumunu sor. Hani onlar Cumartesine saygısızlık edip haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi* (tatil) *yaptıkları gün balıkları onlara akın akın gelirdi. Cumartesi* (tatil) *yapmadıkları gün balıkları gelmezdi. Biz onları, yoldan çıkmalarından ötürü böyle sınıyorduk. 164- İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği, yahut şiddetli bir şekilde azâbedeceği bir kavme artık ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. Dediler ki: "Rabbinize ma'zeret* (beyân edebilmek) *için, bir de belki korunurlar diye* (öğüt veriyoruz)." *165- Ne zaman ki onlar, kendilerine hatırlatılanı unuttular, biz de kötülükten menedenleri kurtardık; zulmedenleri de, yoldan çıkmaları yüzünden çetin bir azâb ile yakaladık. 166- Kibirlerinden dolayı kendilerine yasak kılınan şeylerden vazgeçmeyince onlara: "Aşağılık maymunlar olun!" dedik. 167- Rabbin, "Elbette tâ kıyâmet gününe kadar onlara azâbın en kötüsünü yapacak kimseler gönderecektir!" diye ilân etmişti. Doğrusu Rabbin, çabuk cezâ verendir ve o, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 168- Onları yeryüzünde topluluklara ayırdık. Onlardan kimi iyi kişilerdi, kimi de alçak! Belki dönerler diye onları iyiliklerle de, kötülüklerle de sınadık. 169- Onların ardından, yerlerine geçip Kitaba vâris olan birtakım insanlar geldi ki onlar, şu alçak*(dünyân)*ın menfaatini alıyorlar: "Biz nasıl olsa bağışlanacağız!" diyorlar. Kendilerine, benzeri bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki Allah hakkında, gerçekten başkasını söylememeleri hususunda kendilerinden Kitâb mîsâkı* (yazılı söz) *alınmamış mıydı? Ve onun içindekini*

okuyup öğrenmediler mi? Âhiret yurdu, (günahlardan) *korunanlar için daha hayırlıdır, düşünmüyor musunuz? 170- O*(koruna)*nlar ki Kitâba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar. Elbette biz, iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz. 171- Bir zaman da üzerlerine dağı, bir gölge gibi kaldırmıştık, üstlerine düşecek sanmışlardı: "Size verdiğim*(Kitâb)*ı kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlay*(ıp yap)*ın ki* (azâbımızdan) *korunasınız!"* (demiştik).

Tefsîr:

Bu sûredeki İsrail oğulları kıssasının son dizisini oluşturan bu âyetler, İsrail oğullarının bazı davranışlarıyle karakterlerini anlatmaktadır.

163 ncü âyette yüce Allah, Peyğamberine, deniz kıyısında bulunan bir İsrail oğlu kasabasının başından neler geçtiğini, İsrail oğullarına sormasını emrederek olayı özetliyor: Bu kent halkı, Cumartesi çalışma ve avlanma yasağını çiğnemişlerdi. Cumartesi yasağına uydukları gün kendilerine çokça balık gelirdi. Ama yasağı çiğnedikleri gün balık gelmezdi. Allah böylece onları sınıyor, koyduğu sınırı aştıklarından dolayı balıkların gelmediğini anlatmak istiyordu.

164- Onların yaptıklarına katılmayan iyi kişiler, onlara öğüt veriyor, onları uyarıyor, yola getirmeğe çalışıyorlardı. Fakat bir türlü yola gelmediklerini, bütün öğütlerin boşa gittiğini gören bazı öğütçüler, diğer öğütçü arkadaşlarına, söz dinlemeyen şu insanlara ne diye boş yere öğüt verdiklerini, nefes tükettiklerini sordular. Ama daha derin düşünen arkadaşları, iki şeyden dolayı öğüt vermeğe devam ettiklerini söylediler: Biri Allah'a karşı vazifelerini yapmış olmak, özür beyân edebilmek; diğeri de belki bir gün yola gelirler ümidinde bulunmak. Söz dinlemez olanlar belki bir gün dinlerler. Bugün inkâr edenin, yarın inanmayacağı bilinmez. Öyle ise hayâtın sonuna kadar tebliğden geri kalmamak lâzımdır. Eğer âlimler tebliğ etmezlerse yarın Allah'ın huzurunda dileyecek özür bulamazlar. Yüce Allah: "Niçin tebliğ etmediniz?" dediğinde, Allah'a ne cevap verecekler? İşte bundan dolayı, Mûsâ'dan sonra peyğamberlerin vârisleri olan âlimler, öğüt vermeğe devam etmişlerdir.

165-166: Fakat sınırı aşan sapıklar, uyarıları dinlememekte ısrar edince yüce Allah, kötülükten menetmeğe çalışan öğütçüleri kurtardı, yoldan çıkanları şiddetli azâba çarptırdı. Allah'ın yasaklarını çiğneyenleri aşağılık maymunlar yaptı.

Cumartesi yasağını dinlemeyen bu kıyı halkının maymun olmaları hakkında iki görüş vardır. Birine göre bunlar gerçekten maymun olmuşlar, üç gün böyle maymun kılığında kalmışlar, sonra ölmüşler. Diğerine göre bunlar

şeklen değil, fakat manen maymun kılığına sokulmuşlar, huyları, sıfatları maymun huyu ve sıfatına benzemiş. Âyette onların, maymunlar gibi taklitçi olduklarına işaret edilmiştir [1]. Bu konu, Bakara Sûresi, 65 nci âyetin tefsirinde de izah edilmiştir [2].

Mâide Sûresinin 60 nci âyetinde de belirtildiği gibi yahudî kabilelerinden bir grup, dejenere edilip hınzır ve maymun şekline konulmuşlardır. Bir insanın şeklinin değiştirilip bir hayvan şekline sokulmasına *mesh* denir. Eski milletlerde mesh olurdu. Bu, bozulan insanlara, Allah tarafından verilen bir cezâ idi. Ancak bunun, gerçekten insanın maymun kılığına sokulması mı, yoksa ahlâken bozulup maymun gibi taklitçilik ve aç gözlülük durumuna düşürülmesi mi olduğu hakkında görüş ayrılığı vardır. Eğer âyet, ahlâkî bir dejenerasyona (bozulmaya) işaret ise bu, her zaman ve her millette olur. İnsanlar nefislerinin zebunu oldukları zaman şeklen değil, fakat sireten yani huy itibariyle herhangi bir hayvanın huyuna girmiş olurlar. Bunlar şeklen insan görünseler de mânâda havyan derecesindedirler. Eğer âyet, şeklî bir değişme bildiriyorsa o takdirde bazı insanlar bozula bozula maymun kılığına dönmüşler, demektir. Hasılı eski milletlerde bulunduğu hakkında rivayetler gelen bu şeklî *mesh* olayı, bu ümmetten kaldırılmıştır. Yalnız insan, ahlâkını korumalıdır ki insan ahlâk ve sıfatından çıkıp herhangi bir hayvanın huy ve sıfatına bürünmesin, nefsinin tutsağı olmasın.

Cumartesi avlanma yasağını dinlemeyen bu yahudî kenti sakinlerinin maymun kılığına sokulduklarını anlatan bu fıkra, bugünkü Kitab-ı Mukaddes’te yoktur. Fakat bunun, Hz. Peyğamber devrindeki Kitab-ı Mukaddes nüshalarında bulunduğu ve yahudiler arasında anlatıldığı muhakkaktır. Çünkü Kur’ânı Kerîm, bunu Bakara Sûresinin 65 nci, Nisa Sûresinin 47 nci, Mâide Sûresinin 60 ncı âyetlerinde ve bu sûrede olmak üzere birkaç yerde anlatmaktadır. Şimdi Kur’ân’ın çeşitli vesilelerle ve muhtelif zamanlarda anlattığı bu olay, eğer yahudiler tarafından bilinmeseydi, yahudilerin, Tevrat’ta böyle bir şey yoktur diye itiraz etmeleri gerekirdi. Oysa böyle bir itiraza ne Kur’ân-ı Kerîm’de, ne de tarih kitaplarında işaret vardır. Demek ki Kur’ân’ın, İsrail oğulları hakkında anlattığı bütün olaylar gibi bu olay da yahudîler arasında anlatılıyordu. Kur’ân, yahudîlerin bildikleri bir şeyi kendilerine hatırlatarak onları Allah’ın buyrukları dışına çıkmağa karşı uyarmaktadır.

Müfessirler, 163-170 nci âyetlerin Medine’de indiğini söylerler. Sözgelimi de bunların, Medine’de indiğini gösterir. Demek ki bazı İsrail oğullarının, Allah’ın söylemelerini emrettiği sözü değiştirdiklerinden dolayı cezâlandırıldıklarını anlatan âyetlerin sonuna, haddi tecavüz eden kıyı halkının

1. Cilt: 1, s. 77.
2. Mefâtîh: 15/40.

cezâlandırıldığını anlatan bu âyetlerin konması uygun görülmüştür.

167 nci âyette yüce Allah, kıyâmete kadar yahudilere azâbedecek insanlar göndereceğini, kendi kendisine bildirmiş olduğunu haber veriyor. Yani Allah, böyle sapıklıkları yüzünden kıyâmete dek, her devirde onlara azabedecek insanları onlara musallat edeceğini kendisine duyurmuş, kendi nefsine böyle söylemiş, böyle karar verip takdir buyurmuştur. Bu ifadenin anlamı açıktır:

Allah, onları vaktiyle birçok millete üstün kılmış, çeşitli nimetlerle beslemiş iken yine Allah'ın emirlerini çiğnemişler, buzağıya tapmışlar, Cumartesi yasağı dışına çıkmışlar, birçok günah işlemişler. Bunun için Allah onlara, her devirde azabedeceğini üzerine almıştır. Bu da Allah'ın bir kanunudur. Adalet sınırını aşan, milletlere, çeşitli vasıtalarla zulmeden insanları kimse sevmez. Başka milletlerden insanlar çıkar, onları yaptıklarına pişman eder.

Sinsi davranışları yüzünden yahûdiler her devirde bir yerden bir yere sürülmüşlerdir. Yirminci Asırda uğradıkları belâ, Nazi katliâmıdır. Kendi iddiâlarına göre bu katliâmda altı milyon yahudî feci şekilde öldürülmüştür. Asırlarca Alman ekonomisini ellerinde tutup halkı sömürmeleri, sonunda Alman kamu oyunda yahudiye karşı biriken kini patlatmış ve bilinen olay meydana gelmiştir.

Bugün yahudiler Filistin'de bir üstünlük sağlamışladır ama, o toprağın öz evlâtlarının omuzları üzerine kurulan yahudî saltanatının ne kadar süreceğini Allah bilir. Dünya milletlerinin, yahudileri sevmediği bir gerçektir. Bunun başlıca sebebi, asırlık tecrübeleriyle dünya ekonomisini, büyük ülkelerde bankaları, basını ellerinde tutmaları, milletlerin idare sistemini kendi istedikleri gibi yönlendirmeleri ve milletlerin ekonomisini yahudî lehine sömürmeleridir. Asırlardan beri dünya iktisadiyatına hakim oldukları gibi bugün de genellikle her yerde ekonominin anahtarları yahudilerin elindedir. Bu kadar katliâma rağmen Almanya'da yine büyük mağazalar, bankalar yahudî şirketlerinindir. Fransa'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın bankalarına onlar hakimdir. Kurdukları banka sistemleriyle herhangi bir paranın değerini düşürüp ötekini yükselterek bir anda milyonları yoksulluğa mahkûm ederken mutlu azınlığın ceplerini doldurmaktadırlar. İşte dünyâ tamahları, insanların rızıklariyle oynamaları, Allah'ın hışmına sebebolmakta ve bir gün azâbolup canlarına yapışmaktadır. Allah'ın adâleti şaşmaz.

Dünyâ tamahı yahudilerin karakterini bozmuş, bu yüzden dinleriyle de oynamışlar, işlerine gelmeyen parçaları zamanla kitaplarından çıkarmışlardır.

168-169 ncu âyetlerde yüce Allah, onları gruplara, bölüklere ayırdığını, içlerinde iyilerin de, kötülerin de bulunduğunu, yola gelmeleri için onları iyiliklerle ve kötülüklerle; nimetlerle, belâlarla sınadığını, fakat onların yerine

gelip Kitâbı miras alan neslin, yani Hz. Muhammed (s.a.v.) devrindeki yahudilerin "Biz affedileceğiz" diyerek bu alçak dünyâ malını aldıklarını, aldıkları kadar bir daha olsa onu da aalacaklarını; yalnız gerçeği söyleyeceklerine dair kendilerinden yazılı söz alındığını, ellerindeki Kitapta bu hükmü okudukları halde dinlemeyip dünya malını aldıklarını, oysa korunanlar için âhiret yurdunun daha hayırlı olduğunu bildirmektedir. Burada yahudilerin rüşvet alıp rüşvet ile hüküm verdiklerine işaret olduğu gibi onların dünya tutkularına da işaret vardır.

Esasında Kur'ân, bir ırk olarak yahudileri kötülemiyor. Onların içinde de iyilerin bulunduğunu söylüyor. Âli İmran Sûresinin 110, 113-115, 119 ncu, Mâide Sûresinin 13, 66 ncı âyetlerinde de onların içinde sâlih, ılımlı kişilerin bulunduğu, ama çoklarının sapık olduğu belirtilmektedir. Demek ki asırların kalıntısı olarak yahudîye dünyâ tutkusu yerleşmiştir. Bu da onun başına belâlar açmıştır ve açacaktır. Çünkü bir avuç insan hesabına kütleleri sömürmek, parayı altun buzağı gibi tanrılaştırmak, başlarına Allah'ın hışmını indirir. Yahudilerin, altundan yapılmış buzağıya tapmaları, onların para tapıcılığını, pintiliklerini ve tutkularını sembolize eder.

İbn Kesîr, 169 ncu âyetteki: *"Biz bağışlanacağız derler, onlara benzeri bir dünyâ malı daha gelse onu da alırlar."* cümlesi üzerine Süddî'den şu tefsiri naklediyor: "İsrail oğullarının hakim yaptıkları kimseler, rüşvet almadıkça hüküm vermezlerdi. İsrail oğullarının iyileri toplanıp rüşvet almamak için birbirlerine söz verdiler. Sonra içlerinden biri hakim olup da rüşvet alınca, ona:

— Ne yapıyorsun, rüşvetle mi hüküm veriyorsun? denildiğinde;

— Ben bağışlanacağım (Allah beni affedecek) derdi.

Diğer İsrail oğulları onu kınarlardı. Fakat o ölür veya azledilir de kınayanlardan birisi onun yerine atanırsa, yeni atanan da rüşvet alırdı: "Dünyâ malı, ötekilerine de gelse alırlar" derdi [1].

170- Fakat yahudiler, düzeltilmesi imkânsız bir toplum değildir. Allah onlardan nice peyğamber göndermiştir. Onların içinde de kendini Allah'a vermiş âlimler, habrler, zâhidler vardır. Allah'ın buyruklarını dinledikleri takdirde onlar da diğer insanlar gibi Allah'ın lûtfuna ererler. İşte 170 nci âyette yüce Allah, bu gerçeği açıklayarak: "Kitâba tutunup namazı kılanların, iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyeceğini" vurgulamaktadır.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/261.

171 nci âyette de yine yahudî tarihinden bir olay sergilenmektedir. Yüce Allah, yoldan çıkan yahudilerin başına dağı kaldırıp bir gölge gibi bekletmiş, dağın üzerlerine düşeceğini kesinlikle anlamışlar. Yüce Allah bu vaziyette onlara, Kitâbının hükümlerine sımsıkı sarılmalarını, aksi takdirde dağın altında ezileceklerini buyurmuştur. Bu olay da Bakara Sûresinin 63 ncü âyetinde geçmişti. İbn Kesîr'in Haccâc İbn Muhammed - Ebubekr İbn Abdullâh'dan aldığı rivâyete göre yüce Allah, İsrâil oğullarına, kitabını alıp uygulamalarını emretmiş, yahudiler Kitap açılıp da farzlarının ve cezâlarının kolay olduğunu görmedikçe kabul etmeyeceklerini söylemişler, Allah da dağa, onların başları üzerine kalkmasını buyurmuş, dağ başları üzerine yükselince Hz. Musâ: "Baksanıza yüce Rabbim buyuruyor ki: Eğer Tevrat'ı kabul etmezseniz, bu dağı başınıza atarım!" demiş. Hasan Basrî bu rivayete devamla, dağı görenlerin, sol kaşı üzerine secdeye kapanıp sağ gözüyle dağın düşüp düşmediğine baktıklarını ifade etmiştir [274]. Bu konuda gelen rivayetler de gösteriyor ki bu dağın, yahudilerin başına kaldırılması olayı da Hz. Peyğamber devrindeki yahudiler arasında söyleniyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'de yahudî kıssalarının çok anlatılmasındaki hikmet:

. Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığı kıssalar içinde, İsrail oğullarının hayatlarına ait sahneler büyük yer tutar. Bunun başlıca sebeplerinden biri, yahudilerin, Hz. Peyğamber (s.a.v.) ile aynı kentte yan yana yaşamaları, müslümanlarla sıkı ilişkileridir. Allah'ın Elçlisi, Mekke'de müşriklerle, Medine'de yahudilerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden Mekke'de inen sûrelerde inanmayan muhataplar daha ziyade müşrikler iken, Medine'de yahudîler olmuştur.

Ayrıca Kitâb-ı Mukaddes'te uzun uzun İsrail oğullarının hayât hikâyeleri anlatılır. Bu kıssalar, ağızdan ağıza yahudî ve Arap çevrelerinde dolaşıyordu. Çevrede bilinen en eski ve tek Mukaddes Kitâp, Yahudilere ait idi. Onun hikâyeleri, bazı meraklı Araplar arasında dahi yayılmıştı. Kur'ân-ı Kerîm de halkın kısmen duyduğu bu olayları, peyğamberlere yakışmayan sözlerden, ayıplardan ayıklayarak anlatmak suretiyle insanlara öğüt vermektedir.

Ayrıca ileriki devirlerde yahudilerin, dünya tarihi üzerinde etkileri olacaktır. İşte tarihi etkileyecek bu insanlara Cenabı Hak dikkati çekiyor ve onların karakterlerini iyice belirtiyor.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ ج

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/261-262.

أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ إِنَّا كُنَّا
عَنْ هٰذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ اٰبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا
ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰ
يَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

172- Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şâhit tutmuştu. "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye. "Evet (buna) *şâhidiz!" dediler. Kıyâmet günü "biz bundan habersizdik!" demeyesiniz. 173- Yâhut:* (Ne yapalım) *daha önce babalarımız* (Allah'a) *ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesil old*(uğumuz için öyle yapt)*ık.* (Gerçekleri) *iptâl edenlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk mi ediyorsun?" demeyesiniz diye* (sizin Rabbiniz olduğum hakkıda sizi şâhit tutmuştuk). *174- İşte biz, âyetleri böyle açıklıyoruz, artık herhalde döner*(yola gelir)*ler.*

Tefsîr:

94-102 nci âyetler, kendinden önceki kıssa dizisinin yorumu olarak geldiği gibi 172-174 ncü âyetler de kendinden önceki kıssa dizisinin yorumu olarak gelmektedir.

172-173 ncü âyetlerde yüce Allah, Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini aldığını, yani insanları babalarının bellerindeki tohumlardan yarattığını, onların içlerine Allah'ı bilip tanıma yeteneği, duygusu koyduğunu bildirmektedir. İnsanlara Allah'ı bilme duygusu vermiştir ki kıyâmet gününde, dünyâdaki inkârları için Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın: "Biz bilmiyorduk, haberimiz yoktu" demesinler. Ya da atalarından ne görmüşlerse onu yaptıklarını, ataları şirk koştukları için kendileri de şirk koştuklarını, içlerinde Allah'ı tanıma sezgisi olmadıktan sonra O'nu nasıl tanıyacaklarını ileri sürmesinler.

174 ncü âyette de Allah'ın, gerçeğe dönmeleri için insanlara, âyetlerini böyle izah ettiği anlatılmaktadır.

172 nci âyette müfessirler, âyetin ruhu ile hiç ilgisi olmayan bir yığın açıklamalar yapmışlardır: Bir kısmına göre bu âyet, dünyaya gelmezden önce, insanların, ruhlar âleminde Allah'ın, kendilerinin Rabbi olduğuna şahitlik

ettiklerini bildirmektedir. İşte bu tefsîrden *Elest Bezmi* veya *Elestu Devri* denen bir terim doğmuştur. Buna göre Allah, bedenlerden önce ruhları yaratmıştır. Ruhlar, bu bedenlere girmeden kendilerine özgü bir âlemde bulunmaktadır. İşte bu âlemde iken Allah onlara: *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* demiş. Onlar da: *"Evet, sen bizim Rabbimizsin"* demişler. Âyet, ruhlar âlemindeki bu tanıklık durumunu hikâyet etmektedir.

Gerçekte müfessirler, kendi kafalarındaki düşünceyi âyette okumuşlardır. Zira âyette ruhlar âlemine işâret yoktur. İnsan bir bütündür. Ruh ve bedeni birlikte yaratılır. Ruhlar âlemi, bedenlerden önce değildir, bedenlerden ayrılan ruhların bulunduğu bir âlemdir. İnsanın ruhu, bedeninden önce bağımsız bir varlık halinde değildir. Bedeniyle birlikte yaratılır.

Âyette bedenlerden önce ruhlar âleminin bulunduğunu ve Allah'ın, oradaki insan ruhlarına, kendisinin, onların Rabbi olduğuna dair şâhitlik ettirdiğini gösteren bir ifade yoktur. Âyet, insan nesillerinin, atalarının bellerinden alındığını, bundan sonra insanların içine Allah'ı tanıma duygusunun verildiğini, insanın yaratılışından gelen bu duygu ve sezgi ile Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ve itiraf ettiğini anlatmaktadır. Her insanda Allah inancı vardır. Bu inanç insanın içinden gelir. Sonradan kazanılmış değil, yaratılışından kaynaklanır. *"Her çocuk, İslâm* (yani Allah'ı tanıma ve O'na teslim olma) *yaratılışı üzerinde doğar"*[1] hadîsi de bu inancın, insanda yaratılıştan var olduğunu gösterir. Bu konuda daha geniş bilgi için "İnsan ve İnsanüstü" adlı eserimizin 161-167 nci sayfalarına bakınız.

Zemahşerî şöyle diyor: "Bu ibare temsîl ve tahyîl (düşündürme, canlandırma) türündendir. Âyetin anlamı şudur: Allah, Rablığına, birliğine dair insanlara delîller verdi. İnsanlara verdiği akılları ve basiretleri de Allah'ın varlığına ve birliğine tanıklık etti. Ve bu itirâfı, sapıklık ile doğru yolda gitmeyi birbirinden ayıran ölçü yaptı. Bu suretle Allah, sanki onları kendi kendilerine şâhitlik ettirmiş: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demiş, onlar da: 'Evet, sen bizim Rabbimizsin, senin birliğini doğruladığımız hususunda kendi nefsimize şâhitlik ettik" demiş oldu. Böyle temsîl üslûbu, Allah ve Elçisinin sözlerinde çoktur. Bunun benzeri "إنما قولنا لشيء إذا أردناه أن نقول له كن فيكون : *Biz, bir şeyi yapmak istersek, ona sadece ol deriz, derhal oluverir"*[2] âyetidir. O makamda söz olmadığı malûmdur. Buradaki söz, bir temsîldir, ma'nânın canlandırılmasıdır.

1. Müslim, Kader: 25; İbn Hanbel, Musned: 4/24.
2. Nahl Sûresi: 40.
3. Keşşâf: 2/129.

Zemahşerî'nin bu yorumu, âyetin ruhuna uygundur. Özellikle âyetin sözgelimi, atalarından gördüklerine uyduklarını söyleyip şirk ve inkârlarını mazur gösteren, kendilerini temize çıkaran inkârcıları kınama üzerindedir.

İbn Kesîr de bazı selef âlimlerine dayanarak bu şehâdetin, insanın içindeki Allah'ı tanıma sezgisi olduğunu söylüyor: ''Allah burada Âdem oğullarının zürriyetlerini bellerinden çıkardığını, Allah'ın, kendilerinin Rabbi ve padişahı olup O'ndan başka tanrı bulunmadığını, kendi kendilerine şahitlik ettirdiğini bildirmektedir. Yani Allah onları, kendisinin varlığını itiraf kabiliyeti üzere yaratmış ve bu itirafı onların cibiliyetlerine koymuştur.'' Hasan Basrî de âyeti bu şekilde tefsir etmiştir [1].

Bazı tefsirlerde bütün Âdem oğullarının, Âdem'in belinden çıkarılıp o zerreciklere şahitlik yaptırıldığına dair rivayetler yer almıştır ki bu rivayteler itimada şâyân değildir [2]. Çünkü âyette Âdem'den değil, Âdem'in oğullarından söz edilir. Bütün Âdem oğulları, âyetin kapsamına girer. Eğer söz konusu Âdem olsaydı, ''Âdem oğullarının zürriyetlerini Âdem'in belinden aldık'' denirdi. Ayrıca âyette bel de çoğul olarak *''zuhûr: beller''* şeklinde geçer. ''Âdem oğullarının bellerinden'' kasıt, her insanın zürriyetinin kendi belindeki meniden alındığıdır [3]. Her çocuk babasının belindeki meni hayvancıklarından yaratılır. Âyetin delâletine göre daha sperm halinde iken insanda Allah'ı tanıma kabiliyeti vardır. Allah, bu kabiliyeti insanın nüvesine yerleştirmiştir.

واتل عليهم نبأ الذي آتيناه آياتنا فانسلخ منها فأتبعه الشيطان فكان
من الغاوين ﴿١٧٥﴾ ولو شئنا لرفعناه بها ولكنه أخلد إلى الأرض واتبع
هواه فمثله كمثل الكلب إن تحمل عليه يلهث أو تتركه يلهث
ذلك مثل القوم الذين كذبوا بآياتنا فاقصص القصص لعلهم
يتفكرون ﴿١٧٦﴾ ساء مثلا القوم الذين كذبوا بآياتنا وأنفسهم

1. Tefsîr: 2/265.
2. Bu konudaki rivayetler için bakınız: İbn Kesîr, Tefsîr: 2/262-265.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/265.

كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدٖيۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُو۬لٰٓئِكَ

هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثٖيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۘ لَهُمْ قُلُوبٌ

لَا يَفْقَهُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ

بِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ

الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ وَذَرُوا الَّذٖينَ يُلْحِدُونَ فٖٓي اَسْمَٓائِهٖۜ سَيُجْزَوْنَ

مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

175- Onlara şu adamın haberini de oku: Kendisine âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı; çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu. 176- Dileseydik elbette onu o âyetlerle yükseltirdik, fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünür(öğüt alır)*lar. 177- Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine de zulmeden topluluğun durumu ne kötüdür! 178- Allah kime yol gösterirse, işte yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, işte ziyâna uğrayanlar onlardır. 179- Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki kalbleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hattâ daha da sapık. Ve işte gafiller onlardır. 180- En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na onlarla duâ edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın; onlar yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir.*

Tefsîr:

Yüce Allah, yukarıda Allah'a karşı inkârlarına bir bahaneleri kalmaması için insanlara, doğuştan Allah'ı tanıma sezgisi verdiğine işaret buyurduktan sonra burada da içindeki bu kabiliyete, sezgisinin ve aklının kendisini bu itirafa yöneltmesine rağmen Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin durumunu bir

temsil ile anlatmaktadır.

175 nci âyette Allah'ın âyetleri kendisine geldikten sonra "onlardan sıyrılıp çıkan", tabiri, içindeki inancın, sezginin, Allah'ı tanıma duygusunun, kendisini Allah'ın âyetlerini kabul ve tasdike doğru iterken bunlardan sıyrılan, vicdanının sesini dinlemeyen insanın durumunu tasvir ediyor. Bu kimse Allah'ın âyetlerinden sıyrıldığı için şeytan onu kendi ardına takmış, böylece azgınlardan olmuştur.

176- Allah dileseydi, âyetleriyle o kimseyi yükseltirdi. Fakat o ebediyen yerde kalmayı yeğledi, yükselmek istemedi, keyfine uydu. Bu yüzden Allah onu âyetleriyle yükseltmedi. Çünkü kanunu gereği Allah, iradesini hayra kullanan kimseyi yükseltir. Kötülüğü tercih edip, Allah'ın hükümlerini kabul etmeyeni yükseltmez. Bu adam, durmadan soluyup duran köpeğe benzer. Sıcakta köpeğin dilini çıkarıp soluması, bir bunaltı halini sembolize eder. İşte Allah'ın âyetlerini inkâr edenler de durmadan dilini çıkarıp soluyan köpekler gibi bunalım içindedirler. Üzerlerine yük vursan da vurmasan da bunalım içindedirler. Meşakkatleri olmasa da mutlu değillerdir. Çünkü imansızlık onların vicdanlarını rahatsız eder.

177 nci âyette de Allah'ın âyetlerini yalanlayanların çok kötü durumda oldukları vurgulanmaktadır. Burada tavsir edilen şahıs kimdir? Bu zatın kimliği hakkında tefsirlerde çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre bu adam, önce iyi bir kişi iken müşrik kavminin ısrarı üzerine Mûsâ aleyhine beddua eden, bundan dolayı da gönlünden manevi bilgileri alınan *Bel'am İbn Bâurâ*'dır. Bir rivayete göre de bu adam, Ümeyye İbn as-Salt'tır. Eski mukaddes kitapları okumuş olan bu zat, bir peygamberin geleceğini, fakat bu peygamberin kendisi olacağını sanıyordu. Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ı kıskandığından kâfir olarak öldü. Âhireti tasvir eden güzel şiirleri vardır. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.) onun için: *"Şi'ri mü'min, kalbi kâfir"* demiştir [1]. Bir başka rivayete göre de burada karakterize edilen kişi, Ebu Amr ar-Râhib'dir. Câhiliye devrinde râhib geçinirdi. İslâm gelince Şam'a kaçtı. Münâfıklara, Mescid-i Dırâr'ı yapmalarını öğütledi. Bizans'a gidip, Peygamber'e karşı savaşmak üzere yardım istedi, tek başına orada öldü [2].

Kur'ân, şahıs ismi belirtmiyor, karakter çiziyor. Bu adam bir tane değildir. Her devirde böyle insanlar çoktur. İşte Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, sürekli bir huzursuzluk ve bunalım içindedirler. Gönüllerinde huzur ve mutluluk yoktur. İmandır ki insana ebedî huzur ve mutluluk verir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/500.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/53-54.

178 nci âyette hidâyet ve dalâletin, Allah'ın lûtfu olduğu, Allah'ın sapıklıkta bıraktığı insanların ziyanda olacakları bildirilmektedir. Kâinatta herşey, esasen Allah'ın elindedir. Allah'ın çağırısına gelmeyeni Allah, kendi haline bırakır. Kendi halinde kalan da kendi başına yol bulamaz, şaşkın, perişan olur, ziyana uğrar. Bu ifade ile Allah'ın âyetlerinden sıyrılıp köpek gibi bunalımlar içinde kalanlar kınanmaktadır. Bundan, Allah'ın insanı kasden saptırdığı anlamı çıkmaz.

İlk ânda bu tür âyetlerden Allah'ın insanı doğru yola veya sapıklığa zorladığı mânâsı anlaşılabilir. Fakat âyetleri bulundukları kontekst (sözgelimi) içinde düşünmek gerekir. Âyet, Allah'ın, insanları doğru yola veya sapıklığa zorladığını kasdetmiyor, tam tersine bu üslûb ile Allah'ın yoluna gelmeyen inkârcıları kınıyor.

179- Nitekim 179 ncu âyet bu hususu gayet güzel açıklığa kavuşturmaktadır: Yüce Allah, akılları varken düşünmeyen, gözleri varken görmeyen, kulakları varken bir türlü Hakkın Sesini işitmeyen kimseleri cehenneme atmaktadır. Çünkü bunlar, kendilerinde bulunan yetenekleri kullanıp Hakkın yoluna gelmemişler, Hakkın sesini dinlememişlerdir. Bu halleriyle bunlar, düşüncesiz, söz anlamaz hayvanlara benzemişlerdir.

Demek ki yeteneklerini kullanıp Allah'ın âyetlerini düşünenleri Allah, içlerinde uyanan etkenlerle yola getirir. Onlar doğru yolu bulurlar. Ama yeteneklerini kullanmayan, Allah'ın âyetlerini dinlemek istemeyen, inkârda direnip duranların içlerinde iman etkeni uyanmaz. Allah, o sapıklığı yeğleyenleri, zorla hidâyete götürmez, kendi hallerine bırakır. İşte ziyâna uğrayanlar da onlardır.

Fakat insanın içinde ve dışında vukubulan olayların hepsi, Allah'ın kanunları çerçevesinde oluştuğundan dolayı hidâyet de, dalâlet de Allah'ın yaratmasıdır. Çünkü kanunsuz iş olmaz. Faktörler bulunmadan hiçbir iş meydana gelmez. Kanunlar Allah'ındır. O'ndan başka yaratıcı yoktur. Herşeyi Allah yaratır. Hidâyet de, dalâlet de Allah'ın yaratmasıdır. Ama bunlar insanın seçimine bırakılmıştır. İnsan seçer, Allah yaratır. İnsan akliyle herhangi bir yönü seçtiği için yaratan Allah olduğu halde sorumlu insandır.

el-Kulûb, kalbin çoğuludur. Bilindiği üzre kalb, vücuda kan pompalayan bir organımızdır. Fakat Kur'ânı Kerîm'de kalb sözcüğü ile, insanın algı ve bilinç merkezi kasdolunur.

Âyette " لا يفقهون " kelimesinin kökü olan *fıkh* ise ilim diye tefsîr edilir. Bu kelimenin asıl anlamı, açmak, yarmaktır. Anlamak manasında kullanılır. Hekîm-i Tirmizî, fıkhı şöyle tanımlıyor: "Fıkh, bir şeyin içyüzünü bilmek demektir. İşlerin içyüzünü bilmeyip sadece yüzeyde kalanlara fakîh denmez."

Gazâlî'ye göre nakle dayanarak değil, fakat asıl anlamından çevirerek garip fetvâları, ayrıntıları bilenlere fakîh adını vermişlerdir. Oysa İslâmın ilk asrında fıkıh bu anlamda kullanılmıyor, sadece âhiret yolunu, nefsin hastalıklarını, amellerin ruhsal değerini bozan işleri, dünyanın âdiliğini iyi bilen; âhiret nimetlerine göz diken, kalbini Allah korkusu sarmış kimselere fakîh deniyor idi. Yüce Allah: *"Her kabileden bir cemâatin dini iyice fıkhetmeleri ve dönüp kavimlerine geldikleri zaman onları, Allah'ın yasaklarından kaçınmaları için uyarmaları gerekmez miydi?"*[1] âyet-i kerîmesi de bunu gösterir. İşte fıkıh budur. Yoksa Talâkın, köle âzedetmenin, Liân, Selem ve İcâre gibi meselelerin ayrıntılarını bilmek fıkıh değildir. Çünkü bunları bilmek ile ne uyarma, ne korkutma hasıl olmaz. Aksine sürekli bunlarla uğraşmak, kalbi katılaştırır, kalbden haşyeti çıkarır. Nitekim kendini tamamen bu işe verenlerin böyle olduklarını görüyoruz. İşte yüce Allah: *"Kalbleri var, fakat onunla fıkhetmezler,..."* buyurmuş, fıkıh ile fetvâ meselelerini değil, imân manalarını anlamayı kasdetmiş, düşünüp de inanmayanları kınamıştır" [2]. Ebû Hanîfe de fıkhı: "Nefsin leh ve aleyhinde olanları bilmesidir" şeklinde tanımlamıştır.

Kur'ânı Kerîm'de yirmiyedi yerde kullanılan bu kelime, bunların ondokuzunda ince bir anlayış, derin bir bilgi, bir şeyin içyüzünü anlamak mânâsındadır. Ancak bu dikkatli ve ince düşünce ile sözün asıl mânası kavranabilir[3] .

180 nci âyette de en güzel isimlerin Allah'a âidolduğu, onlarla Allah'a duâ edilmesi, Allah'ın isimleri hususunda doğrudan sapanların bırakılması ve Allah'ın isimlerini gerçek anlamlarından saptıranların cezalandırılacağı bildirilmektedir.

Allah'ın isimleri hususunda doğrudan sapanlarla, Allah'a ait isimleri uydurma tanrıları için kullanan müşrikler kasdedilmektedir. Müşrikler tanrılarına *"er-Rahmân", "er-Rabb", "el-İlâh",* ve *"el-Azîz"*'in dişili olan *"el- 'Uzzâ"* isimlerini vermişlerdi. Oysa bu isimler, yalnız Allah'a ait isimlerdi. Allah'a âit isimleri, hiçbir gücü olmayan cansız putlara takmaları, bunları gerçek anlamı dışına çıkarmaktır. Cenabı Hak mü'minlere, kavramları yozlaştıran müşriklerin yolunda gitmemelerini buyurmaktadır.

"En güzel isimler" tabiri, mutlaktır. Bir sayı belirtmeden bütün güzel isimlerin Allah'a âidolduğunu ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah hakkında kullanılan isim ve sıfatların toplamı doksan dokuz olduğundan, müslümanlar arasında Allah'ın doksandoksuz ismi olduğu kanaati yayılmıştır. Allah'ın, doksandokuz ismi olduğuna dair bir de hadis mevcuttur: *"Allah'ın doksan dokuz adı vardır, yüzden bir eksiktir. Kim bunları sayarsa cennete girer. Allah tektir, teki sever"*[4].

1. Tevbe Sûresi: 122.
2. İhyâu Ulumi'd-din: 1/48, 3/487.
3. Tefsîru'l-Menâr: 9/420-421.
4. Buhârî, Daavât: 69; Müslim, Zikir: 5, 6; İbn Mâce, Duâ: 10; Tirmizî, Daavât: 82; İbn Hanbel: 2/258,...

Kanaatimize göre bunlar, Allah'ın, sadece Kur'an-ı Kerîm'de geçen isim ve sıfatlarıdır. Allah'ın isim ve sıfatlarının bunlardan ibaret olduğu, bunların dışında Allah'ın isim ve sıfatı olmadığı anlamına gelmez. Hadis-i Şerîfte de duâ edildiği zaman duânın makbul olacağı isimler sayılmıştır. Bu hadis de Allah'ın doksan dokuz ismi dışında bir isim ve sıfatı olmadığı anlamını vermez. Allah'ın tecellîleri gibi sıfatları da sonsuzdur. *"De ki: 'Rabbimin sözleri için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenir." Yardım için bir o kadarını daha getirsek* (yine O'nun sözlerini yazmağa yetmez)" [1] âyetinden de Allah'ın isim ve sıfatlarının sonsuz olduğunu anlıyoruz. İbn Kesîr de İbn Hanbel'in rivayet ettiği bir hadise dayanarak Allah'ın isimlerinin doksandokuzdan ibaret olmadığını söylüyor. Hadîs şöyledir: *"Başına bir keder, tasa gelen kimse şöyle duâ ederse, Allah onun keder ve tasasını giderir, üzüntüsünü sevince çevirir: 'Allahım, ben senin kulunum, kulunun ve câriyenin oğluyum. Perçemim senin elindedir. Hakkımdaki hükmün yürümektedir. Takdirin âdildir. Kendini isimlendirdiğin, kitâbında bildirdiğin, ya da insanlardan herhangi birine öğrettiğin, yahut ğayb ilminde senden başka kimsenin bilmediği ne kadar adın varsa onların hepsi yüzü hürmetine senden dilerim: Kur'an'ı gönlümün enîsi, göğsümün nuru yap, Kur'ân yüzü hürmetine kederimi kaldır, tasamı gider!"* [2].

Burada *"yahut senin ğayb ilminde, senden başka kimsenin bilmediği isimlerin yüzü hürmetine"* ifadesi, Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de sayılanlar dışında isimlerinin bulunduğunu gösterir. Gerçeği Allah bilir.

Bu konuda İbn Hacer ve M.Reşîd Rızâ'nın görüşlerini gözden geçirmekte yarar vardır:

Allah'ın doksandokuz ismi olduğu, bunları sayanın cennete gireceği hakkındaki hadîs, Buhârî'de ve diğer hadis mecmualarında vardır. Ancak bu isimlerin neler olduğu belirtilmemiştir. İsimleri belirleyen rivâyet sağlam değildir. İbn Hacer, Velîd ibn Müslim'in rivâyetinden, sayılan isimlerin müdrec (katma) olduğu anlaşılmaktadır" diyor. Ebû'l-Hasan el-Kabisî de: "Allah'ın isim ve sıfatları, Kitâb ve Sünnet'in tevkîfiyle olur. Kur'an'da belirli bir sayı yoktur. Sünnette Allah'ın doksandokuz ismi olduğu söylenmiş, ama bu isimler belirtilmemiştir" diyor[3].

İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'de, bu isimler üzerindeki ihtilâfları, İbn Hazım, Kadî Ebûbekr el-Arabî gibi âlimlerin, bu isimleri içeren hadisin merfû olduğu hakkındaki görüşe itirazlarını zikrettikten sonra diyor ki:

1. Kehf Sûresi: 109.
2. İbn Hanbel: 1/391, 452.
3. Fethu'l-Bârî: 11/216.

"Bu isimleri bu şekilde sıralamanın merfû' (Peyğamber sözü) olmadığı ağırlık kazanınca bir cemâat bunları, bir sayıya bağlı olmaksızın Kur'ân'dan aramağa koyulmuştur. Muhammed ibn Yahyâ ez-Zühelî'nin bu isimleri Kur'ân'dan çıkardığı, Ebû Osman es-Sâbûnî'nin Kitâbu'l-Mieteyn'inde anılmaktadır. Ebû Nu'aym, Taberânî'den, Ahmed ibn 'Amr'den, el-Hallâl'-den, İbn Ebî 'Amr'dan, Ca'fer İbn Muhammed es-Sâdık'a el-Esmâu'l-Husnâ'yı sordum. Onların Kur'ân'da olduğunu söyledi.' Temmâm'ın Fevâid'inde Ebû't-Tâhir ibn es-Serh yoluyla İbn Hibbân, Nâfi'den, Süfyan ibn 'Uyeyne'den: Allah'ın doksandokuz ismi vardır hadisinde sayılan isimleri Kur'an'dan çıkarması istenmiş, bunu yapacağını va'deden Süfyân, gecikmiş. Ebû Zeyd'e gitmişler. Ebû Zeyd, bu isimleri Kur'ân'dan çıkarmış. Sonra Ebû Zeyd'in tesbit ettikleri, kendisine arz edilince Süfyan 'Evet, işte onlar budur' demiş.

"Ca'fer ve Ebû Zeyd'in tesbitlerine göre bu isimlerin beşi Fâtiha'dadır: (Allah, Rabb, er-Rahmân, er-Rahîm, Mâlik). Bakara'da olanlar: (Muhît, Kadîr, Hakîm, 'Alîyy, 'Azîm, Tevvâb, Basîr, Velî, Vâsi', Kâfî, Re'ûf, Bedî', Şâkir, Vâhid, Semî', Kâbıd, Bâsıt, Hayy, Kayyûm, Ğanîyy, Hamîd, Ğafûr, Halîm)dir. Ca'fer-i Sâdık bunlara: (İlâh, Karîb, Mucîb, 'Azîz, Nasîr, Kaviyy, Şedîd, Serî', Habîr)i de ilâve etmiştir. Âl-i İmran'da olanlar: (Vehhâb, Kâim)dir. Ca'fer-i Sâdık (Bâ'is, Mün'im, Mütefaddıl) isimlerini de ilâve etmiştir. Nisâ Sûresinde olanlar: (Rakîb, Hasîb, Şehîd, Mukît, Vekîl)dir. Ca'fer: ('Alîyy, Kebîr)i de eklemiş, Süfyân da ('Afuvv)u ziyâde etmiştir. En'âm Sûresinde olanlar: (Fâtır, Kâhir)dir. Ca'fer bunlara (Mumît, Ğafûr, Burhân)ı, Süfyân da: (Latîf, Habîr, Kâdir)i ilâve etmiştir. A'râf Sûresinde olanlar: (Muhyî, Mumît); Enfal'dekiler: (Ni'me'l-Mevlâ ve Ni'me'n-Nasîr); Hûd'dakiler: (Nafîz, Mecîd, Vedûd, Fa''âlun limâ yurîd)dir. Süfyân Hûd'da (Karîb, Mucîb) isimlerini de ilâve etmiştir. Ra'd'dakiler: (Kebîr, Müte'âl), İbrâhîm'deki: (Mennân)dır. Ca'fer, İbrâhîm'de (Sâdık, Vâris)i de ilâve etmiştir. Hicr'de (Hallâk); Meryem'de (Sâdık, Vâris), Ca'fer'e göre bunun yanında (Ferd) de vardır. Tâhâ'da yalnız Ca'fer'e göre (Ğaffâr) ismi vardır. Mü'minin'de (Kerîm), Nûr'da (Hakk, Mübîn) vardır. Süfyân Nûr Sûresinde (Nûr) ismini de bulmuştur. Furkan'da (Hâdî), Sebe'de: (Fettâh), Zümer'de: ('Âlim) vardır. Yalnız Ca'fer'e göre Mü'min(Ğâfir)de (Kabilin zî't-Tavl, Refî') vardır. Süfyân (Şedîd)i de ilâve etmiştir. Zâriyât'ta (Rezzâk, Zû'l-Kuvveti'l-Metîn), Tûr'da: (Berr), İkterebet'te: (Muktedir) vardır. Ca'fer bunlara (Melîk)i de ilâve etmiştir. Rahmân'da (Zû'l-Celâli ve'l-İkrâm) vardır. Ca'fer (Rabbu'l-meşrikayn ve Rabbu'l-mağribeyn, Bâkî, Mu'în)i ilâve etmiştir. Hadîd'de: (Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın), Haşr'de: (Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, 'Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, Bâri', Musavvir) isimleri vardır. Ca'fer (Melik) ismini de eklemiştir. Burûc'da (Mubdi', Mu'îd), Fecr'de: yalnız Ca'fer'e göre (Vetr) vardır. İhlâs'ta (Ehad, Samed) vardır.

Ca'fer ve Ebû Zeyd'in, Kur'ân'dan araştırıp buldukları, Süfyân'ın da kabul ettiği isimler bunlardır. Bu isimlerde çok ihtilâf ve tekrar vardır. Birkaç isim de isim kipiyle zikredilmemiştir ki bunlar Sâdık, Mün'im, Mütefaddıl, Mennân, Mübdi', Mu'îd, Bâ'is, Kâbıd, Burhân, Mu'în, Mumît, Bâki'dir.

"Ebû Abdillâh Muhammed ibn İbrâhîm ez-Zâhid'in el-Maksadu'l-Esnâ'da el-Esmâ'ul-Husnâ'yı, Kur'ân'dan araştırıp çıkardığını öğrendim. Onun listesini de araştırdım, onun da birkaç ismi tekrar ettiğini ve isim kipinde zikredilmemiş kelimeleri de aldığını gördüm. Bunlar (es-Sâdık, el-Kâşif, el-'Allâm)dır. (Fâliku'l-habbi ve'n-Nevâ)daki muzâf ismi de zikretmiş. Oysa (Kabilu't-tevbi)de (Kabil)i zikretmesi gerekirken bunu yapmamış.

"Ben Kur'ân'da isim kipiyle zikredilmiş, fakat Tirmizî'nin rivâyetinde yer almamış isimleri şöyle tesbit ettim: (er-Rabb, el-İlâh, el-Muhît, el-Kadîr, el-Kâfî, eş-Şâkir, eş-Şedîd, el-Kâim, el-Hâkim, el-Fâtır, el-Ğâfir, el-Kâhir, el-Mevlâ'n-Nasîr, el-Ğâlib, el-Hâlik, er-Refî', el-Melîk, el-Kefîl, el-Hallâk, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Mubîn, el-Hafîyy, el-Karîb, el-Ehad, el-Hâfız)dır ki yirmiyedi isimdir. Bunlar, Tirmizî'nin rivâyetindeki isim kipinde zikredilenlere eklenince, sayı doksandokuza varır. Bunların hepsi Kur'ân'da geçer. Ancak bazısı izâfet halindedir: (شديد آلعقاب) de geçen Şedîd, (رفيع آلدرجات) ta geçen Refî', (قائم على كلّ نفس بما كسبت) te geçen Kâim, (فاطر آلسموات) ta geçen Fâtır, (و هو آلقاهر فوق عباده) de geçen el-Kâhir, (نعم آلمولى و نعم آلنصير) de geçen el-Mevlâ, en-Nasîr, (عالم آلغيب) de geçen el-'Âlim, (خالق كلّ شيء) de geçen el-Hâlik, (غافر الذنب) de geçen el-Ğâfir, (وآلله غالب على أمره) de geçen el-Ğâlib, (فا لله خير حافظا) da geçen el-Hâfız.

Tirmizî'nin rivâyetinde zikredilen bazı isimler de böyle izâfet kipiyle geçer: (لمحيى آلموتى) da geçen el-Muhyî, (مالك آلملك) de geçen el-Mâlik, (نور آلسموات و آلأرض) da geçen en-Nûr, (بديع آلسموات وآلأرض) da geçen el-Bedî, (جامع آلناس) ta geçen el-Câmi', (أفغير آلله أبتغى حكمًا) de geçen el-Hakem, (و نحن آلوارثون) da geçen el-Vâris isimleri. Tirmizî'nin rivâyetinde yer alıp da Kur'ân'da isim kipiyle zikredilmeyen isimler de onyedidir ki şunlardır:

el-Kabid, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Mu'izz, el-Muzill, el-'Adl, el-Celîl, el-Bâ'is, el-Muhsî, el-Mubdi', el-Mu'îd, el-Mumît, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Vâlî, Zû'l-Celâlı ve'l-İkrâm, el-Muksıt, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', el-Bâkî, er-Reşîd, es-Sabûr.

Şayet Tirmizî'nin rivâyetinde geçen öteki isimler alınıp bu onyedi isim de Kur'ân'da isim kipiyle geçen yirmiyedi isimle değiştirilirse hepsi Kur'ân'da isim olarak zikredilmiş doksandokuz isim elde edilmiş olur. Hepsinin yeri Kur'ân'da açıktır. Yalnız Meryem Sûresinde İbrâhîm'in (سأستغفر لك ربّى إنّه كان بى حفيًّا) sözünde geçen (Hafiyy) ismi hariç. Çünkü

kimse bu ismin farkına varmamıştır.

"Bundan sonra sadece tek sıfattan türemiş isimlere bakmak kalıyor: el-Kadîr, el-Kâdir; el-Ğafûr, el-Ğaffâr, el-Ğâfir; el-Alîyy, el-A'lâ, el-Müte'âl; el-Melik, el-Melîk, el-Mâlik; el-Kerîm, el-Ekrem; el-Kâhir, el-Kahhâr; el-Hâlik, el-Hallâk; eş-Şâkir, eş-Şekûr; el-Âlim, el-Alîm gibi. Ya bunları saymakta bir engel yoktur, çünkü aynı sıfattan türemiş olsalar da aralarında hafif anlam farkı vardır. Bunlardan her biri, ötekinden daha özel bir sıfat bildirmektedir. Nitekim Rahmân ve Rahîm aynı sıfat kökünden türemiş olmakla beraber bunlar, birbirinden biraz farklı bir anlama sahiptirler. (Rahmân, dünyaya özgü geçici bir rahmeti bildirirken Râhîm, âhirete mahsus sürekli rahmeti bildirmektedir). Aynı kökten türemiş, farklı kipteki sıfat isimleri saymayı uygun görmeyen kimsenin, Hâlik, Bâri', Musavvir gibi, anlamları aynı olan isimleri de saymaması gerekir, oysa bunlar sayılmaktadır. Çünkü bunların hepsi îcâd ve yaratma mânasında ortak ise de her birinde ayrı bir anlam vardır. Hâlik, yaratma kudretini, Bâri' yaratılanın ana maddesini icâdedeni, Musavvir ise yaratılanı o biçim içinde yaratanı ifade eder. Şimdi bu isimlerin, bir anlamda ortak bulunmaları, birbirlerinden ayrı anlama da sahip olmalarına engel olmadığına göre, aynı sıfattan türemiş, fakat aralarında hafif anlam farkı bulunan isimleri saymakta da bir engel yoktur. Bunların sayılması, iyi niyetle yapıldığından tekrar olsa bile, affedilir. Şöyle sayılır:

اَللّٰهُ الرحمن، الرحيم، الملك ،القدّوس، السلام، المؤمن، المهيمن، العزيز، الجبّار، المتكبّر، الخالق،
البارىء، المصوّر، الغفّار، القهّار، التوّاب، الوهّاب، الخلاّق، الرَّزّاق، الفتّاح، العليم، الحليم، العظيم،
الواسع، الحكيم، الحىُّ القيُّوم، السميع، البصير، اللطيف، الخبير، العلىُّ الكبِير، المحِيط، القدير،
المَوْلَى النصير، الكريم، الرقيب، القريب، المجيب، الوكيل، الحسيب، الحفيظ، المقيت، الودود، المجيد،
الوارث، الشهيد، الولىّ، الحميد، الحقّ المبين، القوىُّ المتين، الغنىّ، المالك الشديد، القادر، المقتدر،
القاهر، الكافى، الشاكر، المستعَان، الفاطر، البديع، الغافر، الأوَّل، الآخر، الظاهر، الباطن، الكفيل،
الغالب، الحَكَم، العَالم، الرفيع، الحافظ، المنتقم، القائم، المحى، الجامع، المليك، المتعَالى، النور،
الهَادى، الغفُور، الشكُور، العفوّ، الرَّؤُف، الأكرم، الأعلى، البرُّ، الحفِىُّ، الربّ، الالٰه، الواحد،
الأحَد، الصمد، الذى لم يلد ولم يولد ولم يكن لهُ كُفُوًا أحد

Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mu'min, el-Muheymin, el-'Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, et-Tevvâb, el-Vehhâb, el-Hallâk, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-'Alîm, el-Halîm, el-'Azîm, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Hayy, el-Kayyûm, es-Semî', el-Basîr, el-Latîf, el-Habîr, el-'Aliyy, el-Kebîr, el-Muhît, el-Kadîr, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Karîb, el-Mucîb, el-Vekîl, el-Hasîb, el-Hafîz, el-Mukît, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Vâris, eş-Şehîd, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Hakk, el-Mubîn, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Ğaniyy, el-Mâlik, eş-Şedîd, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Kâhir, el-Kâfiy, es-Sâkir, el-Müste'ân, el-Fâtır, el-Bedî', el-Ğâfir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Kefîl, el-Ğâlib, el-Hakem, el-'Âlim, er-Refî', el-Hâfız, el-Muntekim, el-Kâim, el-Muhyîy, el-Câmi', el-Melîk, el-Müte'âlî, en-Nûr, el-Hâdî, el-Ğafûr, eş-Şekûr, el-'Afuvv, er-Raûf, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Barr, el-Hafiyy, er-Rabb, el-İlâh, el-Vâhid, el-Ehad, es-Samed, el-lezî, lem yelid ve lem yûled velem yekun lehû kufuven ehad.

Daha sonra Hâfız İbn Hacer diyor ki: "Hadiste zikredilen bu doksandokuz sayısı üzerinde de ihtilâf edilmiştir. Acaba Allah'ın güzel isimleri bunlardan mı ibarettir, yoksa bunlar, sadece sayanın cennete gireceği doksandokuz isim midir? Çoğunluk ikinci görüştedir. Hatta Nevevî, âlimlerin bunda oybirliği ettiklerini ifade ile demiştir ki: 'Hadiste Allah'ın isimleri bu sayı ile kısıtlanmamıştır. Hadis, Allah'ın bu doksandokuz isminden başka ismi yoktur anlamı taşımaz. Hadis, sadece sayılmakla cennete girilecek isimleri haber vermekte, Allah'ın tüm isimlerini bildirmemektedir. Ahmed ibn Hanbel'in çıkardığı ve İbn Hibbân'ın sahih gördüğü İbn Mes'ûd hadisi de bunu göstermektedir:

"أسألك بكلّ اسم هو لك، سمّيْتَ به نفْسَكَ، أو أنزلتَهُ فى كتابك، أو علّمتَهُ أحدًا من خلقك، أو استأثرْتَ بِهِ فى علم الغَيْبِ عندك : *Senin kendini isimlendirdiğin, Kitâbında indirdiğin, yahut yaratıklardan herhangi birine bildirdiğin, yahut da kendi ğayb bilginde sakladığın bütün isimlerinle senden istiyorum, sana yalvarıyorum!"* İmâm Mâlik de Ka'b el-Ahbâr'dan, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, bir duâsında şöyle dediğini çıkarmıştır: *"Bildiğim ve bilmediğim bütün güzel isimlerinle senden istiyorum".*

Bu sayılan isimlerin çoğu sıfat bildirmektedir. Allah'ın sıfatları sonsuzdur, tükenmez[1] .

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

1. Fethu'l-Bârî: 11/215-220; Tefsîru'l-Menâr: 9/434-438.

وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ
﴿١٨٢﴾ وَاُمْلٖي لَهُمْ اِنَّ كَيْدٖي مَتٖينٌ ﴿١٨٣﴾ اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا
مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿١٨٤﴾ اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فٖي
مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ
قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فٖي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

181- Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet var ki doğrulukla Hakk(yolun)*a çağırırlar ve hak ile adâlet yaparlar. 182- Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız. 183- Onlara mühlet veriyorum, çünkü benim tuzağım sağlamdır. 184- Düşünmediler mi ki arkadaşları*(Muhammed)*de hiçbir cinnet yoktur, o apaçık bir uyarıcıdır? 185- Göklerin, yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bak*(ıp ibret al)*madılar mı? Peki bun*(a inanmadık)*dan sonra hangi söze inacaklar? 186- Allah kimi saptırırsa artık onun için yol gösteren olmaz. Ve bırakır onları, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar.*

Tefsîr:

181- Yukarıda haktan sapan düşüncesiz, gafil insanların durumuna işaret ettikten sonra bu âyette de yüce Allah, bütün insanların gaflet içinde olmadığını, yarattıkları içinde hakkı bulana uyan hak ölçülerle adalet yapan insanların da bulunduğunu bildirmektedir.

182-183 ncü âyetlerde Allah, âyetlerini yalanlayanları, bilmedikleri yerden istidracedeceğini, onlara fırsat verdiğini, tuzağının da sağlam olduğunu bildirmektedir.

İstidrâc: derece, derece, azar azar yükseltmek veya indirmek, yavaş yavaş toplamak anlamlarına gelir. Yüce Allah, âyetlerini yalanlayanları onlar hiç farkına varmadan yavaş yavaş helâklerine yaklaştırır. Günâh işledikleri zaman Allah onları hemen cezalandırmaz, onlara mühlet verir, daha da

şımarırlar. Şımarıklıkları kendileri için tuzak olur, kendilerini azaba sürükler. İnsan şehvetlerinin peşinde koşup durur. Hiç Allah'ı düşünmez, yaptıklarından hesap vermeyeceğini sanır. Ama o yaptığı kötülüklerin, kendisi için birer tuzak olduğunun hiç farkına varmaz. Ve hiç farkına varmadan birden bire yaptığı işlerin tutsağı olur. Ne kadar çabalasa, teslim edildiği o kötü işlerinin elinden kurtulamaz. Bunlar Allah'ın, söz dinlemez, yola gelmez kişiye tuzağıdır. Allah'ın tuzağı sağlamdır.

184-185 nci âyetlerde yüce Allah, müşrikleri iki konuda düşünceye çağırıyor: Önce bunlar, arkadaşlarının, yani Hz. Muhammed'in deli olmadığını, onda hiçbir cinnet yani delilik izi bulunmadığını, onun ap açık bir uyarıcı olduğunu düşünmüyorlar mı? Bir delinin ağzından bu hikmetler çıkar mı? Bunu söyleyen dosdoğru bir uyarıcıdır. Onun doğruluğunu bildikleri halde ne diye uyarılarına kulak vermiyorlar? Sonra bunlar, göklere, yere Allah'ın yarattığı diğer şeylere bakmıyorlar mı? Bu olayları düşünüp ibret almıyorlar mı? Bu ince düzeni yalnız Allah'ın yarattığını, O'nun emrine karşı gelenlerin cezalandırılacağını, kendilerinin de sonlarının yaklaşmış olabileceğini düşünmüyorlar mı? Bu gerçekler gerçeği Kur'an'a inanmadıktan sonra artık hangi söze inanacaklar?

186 ncı âyette hak yola gelmeyenler kınanmaktadır: Allah'ın şaşırttığını artık kimse yola getiremez. Allah onları azgınlıkları, şaşkınlıkları içinde bırakır, öyle bocalayıp dururlar. Âyette aklını kullanıp da Hakkın gösterdiği yola gelmeyenler, Allah'ın şaşırttığı kimseler olarak nitelendirilmiştir. Bu ifade, Allah'ın, onların iradesini ellerinden aldığı anlamına gelmez. İradesini kullanmayanları kınama anlamını taşır. İradesini iyiye kullanmayanlar, Allah'ın psikolojik kanunları uyarınca şaşkınlık içinde kalırlar. Allah'ın çağırısına uyup hak yola gelmedikten sonra artık onları kim yola getirebilir? Çünkü Allah'ın gösterdiği yoldan başka doğru yol yoktur. Allah'ın görevlendirdiği çağırıcıdan başka doğru yola çağıran da yoktur ki onları şaşkınlıklarından kurtarıp doğru yola götürsün.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪يۚ لَا يُجَلّ۪يهَا لِوَقْتِهَٓا
اِلَّا هُوَۜ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةًۜ يَسْـَٔلُونَكَ
كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ
لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِۚ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُۚ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

187- Sana (kıyâmet) *saat*(in)*den soruyorlar: Gelip çatması ne zaman diye. De ki: "Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır. Onu tam zamanında açığa çıkaracak olan, yalnız O'dur. O, göklere de, yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir." Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi Allah'ın yanındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler." 188- De ki: "Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybi bilseydim, elbette çok hayır* (mal, mülk) *elde ederdim. Bana kötülük dokunmamış*(beni cin çarpmamış)*tır. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."*

Tefsîr:

187 nci âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)den, kıyâmetin ne zaman kopacağını soranlara, bunu ancak Allah'ın bileceği; vaktini Allah'ın açığa çıkaracağı; O'ndan başka kimsenin, kıyâmetin ne zaman kopacağını bilemeyeceği haber verilmektedir.

Bu âyetteki " خَفِيّ *hafiyy*" kelimesi üzerinde iki açıklama vardır: Birine göre *hafiyy,* dost, arkadaş, iyilik eden anlamına gelir. Bu takdirde mânâ şudur: Sanki sen onların dostu imişsin, onlarla senin aranda bir sevgi varmış, seninle çok samimi dost imişler gibi gelip senden kıyâmetin ne zaman kopacağını soruyorlar. Diğer açıklamaya göre *hafiyye,* bir şeyi ısrarla istemektir. Bu takdirde mânâ şöyle olur: Sanki sen onu ısrarla sorup vaktini öğrenmişsin gibi kıyâmetin ne zaman kopacağını senden soruyorlar [1].

188 nci âyette de Allah dilemedikçe Elçinin, kendi kendisine bir yarar ve zarar vermeğe gücünün yetmeyeceği, ğaybi de bilmediği, onun ancak inanan insanlar için bir uyarıcı ve müjdeleyici olduğu bildirilmektedir. Bu âyetteki *"ğaybi bilseydim, kendime çok hayır elde ederdim"* cümlesinde iki mânâ muhtemeldir: Cümlenin "مِنَ الْخَيْرِ"de bittiği kabul edilirse mânâ şöyle olur: "Eğer ğaybi bilseydim, kendime çok mal, mülk sağlardım. Bana kötülük (yani delilik) dokunmamıştır. Ben inananlar için açık bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim." Fakat doğru olan tefsire göre cümle *"mine'l-hayr"*de bitmez, devam

1. İbn Kesîr, 2/272; Mefâtîhu'l-ğayb: 15/82.

ederse mânâ şöyle olur: "Eğer ğaybi bilseydim, kendime çok mal sağlardım, bana hiç kötülük dokunmazdı...''

Bu âyetler de yukarıdaki âyetlere bağlıdır, onların devamıdır. Yukarıdaki âyetler âhirete karşı insanı uyarınca insanlar kıyâmetin ne zaman kopacağını sormağa başlamışlar. Cenabı Hak bu âyetleri indirmiştir.

Acaba kıyâmetin ne zaman kopacağını soranlar kimlerdir? Bu konuda kesin bir delîl yoktur. Bunların Araplar, ya da yahudiler olduğu tahmin edilir. Fakat İbn Kesîr'in de dediği gibi âyetler Mekke'de indiğine göre bu soruyu soranların Araplar olması daha kuvvetlidir. Mekke müşriklerinin, Hz. Peyğamber'den, alay niteliğinde olarak kıyâmetin ne zaman kopacağını sordukları, birçok âyette anlatılır: Yunus Sûresi: 48, Hûd Sûresi: 7, Enbiyâ Sûresi: 38, Neml Sûresi: 71, Mü'minûn Sûresi: 82-83, Yâsîn Sûresi: 48 nci âyetlerde onların, bu inkâr niteliğindeki sorularına işaret vardır. Fakat tefsirini yaptığımız bu âyetteki soru, inkâr ve alay sorusu değil, samimî öğrenme sorusudur. Bu bakımdan soruyu soranların, kâfir olmadıkları ihtimali güçlüdür.

Soruya cevap olarak Peyğamber'in ğaybi bilmediği, bundan dolayı kıyâmetin ne zaman kopacağını da bilemeyeceği vurgulanmaktadır. O, sadece bir uyarıcıdır. Kendisine gelen vahiyleri insanlara duyurmakla yükümlüdür. Allah'ın dilemediği bir şeyi yapamaz. Kendiliğinden ğaybi de bilemez.

Bu âyet karşısında kıyâmet alâmetleri hakkında ileri sürülen rivâyetlerin, yeniden akılcı bir gözle değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Çünkü bu rivayetler kendi aralarında son derece çelişkilidir. Meselâ Hz. Âişe'ye dayandırılan bir rivayete göre bedevî Araplar, geldiklerinde, Allah'ın Elçisinden, kıyâmetin ne zaman kopacağını sorarlardı. O da onların, içinde bulunan en genç insana bakar: "Eğer şu yaşarsa, henüz ihtiyar olmadan kıyâmet kopar, derdi" [1].

Çeşitli yollardan, Peyğamber'den rivayet edilen bu söz, doğru olsa Peyğamber'in, kıyâmetin pek yakın zamanda, bir nesilden az bir zaman içinde kopacağını söylemiş olması gerekir ki bu söz, Peyğamber'in, kıyâmetin zamanını takriben tesbit ettiğini gösterir. Bu ise, âyete tamamen aykırıdır. Ayrıca söylediği zamanda kıyâmet kopmadığına göre bu, hâşâ Peyğamber'in şahsına gölge düşürür. Cenabı Hak, gerek bu âyette, gerek Naziât Sûresinin 42-44 ncü âyetlerinde Peyğamber'in, kıyâmetin kopacağı zamanı bilmediğini vurgulamıştır. Onun bilgisi, Allah'a aittir. Hikmeti gereği bu bilgiyi kendisinden başkasına açmamıştır.

1. Buhârî, Edeb: 95; Rikak: 42; Müslim, Fiten: 136-139; İbn Hanbel: 3/192, 213, 228, 270, 283.

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ
اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلاً خَف۪يفاً فَمَرَّتْ بِه۪ۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ
رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا
صَالِحاً جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ ف۪يمَٓا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾
اَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـٔاً وَهُمْ يُخْلَقُونَۘ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَط۪يعُونَ
لَهُمْ نَصْراً وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى
الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْۜ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ
صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ
فَلْيَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٩٤﴾ اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَٓا
اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَٓا اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَٓا اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ
يَسْمَعُونَ بِهَاۜ قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ ك۪يدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾ اِنَّ
وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْكِتَابَۘ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩٦﴾ وَالَّذ۪ينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَسْتَط۪يعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ
يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾ وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُواۜ وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ
اِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

189- O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlü ısınsın diye ondan eşini var etti; eşini sarıp örtünce (eşiyle birleşince) *eşi, hafif bir yük yüklendi, onu gezdirdi.* (Yükü) *ağırlaşınca ikisi beraber Rableri Allah'a duâ ettiler: "Eğer bize iyi, güzel bir çocuk verirsen elbette şükredenlerden oluruz!"* (dediler). *190- Fakat* (Allah) *onlara, iyi, güzel bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortaklar koşmağa başladılar. Allah ise onların ortak koştukları şeylerden yücedir. 191- Hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan şeyleri* (Allah'a) *ortak mı koşuyorlar? 192-* (O putlar), *ne onlara bir yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım ederler. 193- Onları doğru yola çağırsanız size uymazlar. Ha onları çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için birdir. 194- Allah'tan başka yalvardıklarınız da sizler gibi kullardır.* (Onların tanrı olduğu hakkındaki iddiânızda) *doğru iseniz, çağırın onları da size cevap versinler. 195- Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var, yoksa görecekleri gözleri mi var, yâhut işitecekleri kulakları mı var? De ki: "*(Allah'a) *ortak*(koştuk)*larınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun, haydi* (elinizden geliyorsa) *hiç göz açtırmayın bana!" 196- Benim velîm, Kitâbı indiren Allah'tır. O, iyileri yönetir* (korur). *197- O'ndan başka yalvardıklarınız ise, ne size yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım ederler. 198- Onları hidâyete çağırsanız işitmezler. Onların sana baktıklarını sanırsın, oysa onlar görmezler.*

Tefsîr:

189- Bu âyetlerde yüce Allah, müşriklerin tanrı diye tapıp yalvardıkları şeylerin tanrı olamayacağını açık delillerle belirtiyor. Önce insanları bir tek nefisten yani bir tek candan yarattığına, o tek canın eşini de kendisinden yarattığına işaretle Allah'ın ince hikmetini, büyük kudretini düşünmeğe sevk ediyor. Bu mânâya göre insanın temeli olan tek canın eşi de kendisinden yaratılmış, ondan sonra insanın ikili (cinsel) üreme safhası başlamıştır.

Bu âyette işaret edilen tek nefsin Âdem olduğunu söyleyenler vardır. Fakat âyetin açık anlamında Âdem sözü geçmez. Eğer burada kasdedilen nefis Âdem olsa, Âdem ile eşinin şirk koşmuş olmaları gerekir. Çünkü bu nefis ve eşi, çocukları olduktan sonra başka şeyleri, çocuğun yaratılmasında Allah'a ortak koşmuşlardır. Âdem ile eşi bundan uzaktırlar. Kanaatimize göre bu âyette bir biyolojik kanuna işaret edilmektedir: *"Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve "Ben sizin Rabbiniz değil*

miyim?" diye onları, kendilerine şâhit tutmuştu. "Evet, buna şâhidiz!" dediler" [1] âyetinde anlatılan gerçek, burada başka bir biçimde vurgulanmaktadır:

Bütün insanlar, erkekler ve kadınlar, bir tek nefisten, yani babanın tohumundan yaratılmaktadır. Gerek erkek, gerek kadın tohumlar, babanın belinden gelmektedir. Demek Allah, erkeği de, kadını da bir tek nefisten, yani belinden almaktadır. Babadaki spermlerden erkek karakteri taşıyan biri, yumurtayı aşılarsa çocuk erkek, kadın karakteri taşıyan biri aşılarsa çocuk kız olur. Âyette bu gerçeğe işaret buyurulmuştur.

Bir diğer yoruma göre: *"O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlü ısınsın diye ondan eşini var etti..."* âyetinin mânâsı şudur: Allah her birinizi bir tek candan yarattı. Eşini de kendi cinsinden, kendine eşit bir insandan yaptı... Bu, mesel türünden bir ifadedir. "وخلق منها زوجها : *Ondan eşini yarattı."* yani eşini de o nefis cinsinden yarattı, onu da kendisi gibi insan yaptı, demektir. Burada kasıt insan cinsidir, yoksa nefsin bizzât kendisi değildir. Bu mânâya göre nefsin eşi, kendisinden değil, fakat kendi cinsinden yaratılmış, kendisi gibi insan yapılmıştır [2].

Erkeğinin kendisine yaklaşması, kendisiyle birleşip sükûn bulmasiyle kadın, hafif bir yük alır, gebe kaldığı çocuğu karnında taşır. Çocuk karnında gittikçe büyür, belirgin hale gelir. Anne baba, kendilerine iyi bir çocuk vermesini Allah'tan niyaz ederler.

190- Bu işleri yapan hep Allah'tır. Allah onlara iyi bir çocuk verdikten sonra önce sadece Allah'a yalvarıp iyi bir çocuk vermesini niyaz eden bu insanlar, Allah'ın yarattığı şeyde, Allah'tan başka şeyleri O'na ortak koşarlar. Çocuğu sadece Allah yaratmış iken ona "Abdul-Uzza: Uzzâ'nın kulu", "Abdul-Lât: Lât'ın kulu" gibi adlar verirler, bu putları da yaratmada Allah'a ortak yaparlar. Oysa yaratan yalnız Allah'tır. Yalnız O'na kulluk edilir. Çocuğu başka birine kul yapmak, Allah'a karşı küstahlıktır.

Araplar, doğan çocuğa, puta kulluk belirten isimler taktıkları gibi çocuğun sağlığı için putlara kurban keser, duâ eder, onlardan şifâlar dilerlerdi. Bu son putperestlik belirtisi, bugün de halk arasında farkında olunmadan yaşanmaktadır. Ocak denilen yerlere gidilir, şahıslardan şifâlar dilenilir. Bunlar doğru değildir. Duâ yalnız Allah'a yapılır. Şifâyı veren yalnız O'dur.

191-193: Peki hiçbir şey yaratmayan, kendisi yaratılmış olan, ne kendisine ne de başkasına yardım edemeyen, çağırılsa duymayan, hiç konuşamaz, cevap veremez şeyleri nasıl Allah'a ortak koşuyorlar?

194-195: Müşriklerin, Allah'tan başka tanrı diye yalvardıkları, taptıkları şeyler de kendileri gibi Allah'ın kulları, yaratıklarıdır. Onların bir gücü yoktur. Yalvarılarını duymaz, kendilerine cevap veremezler. Yürüyemeyen, konuşamayan, göremeyen, işitemeyen şeyler nasıl tanrı olur?

1. 172 nci âyet.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/85.

196 ncı âyette yüce Allah, Peyğamberinin dilinden, Allah'tan başkalarına tanrı diye bel bağlayan, onları kendilerinin velisi, hâmîsi yapanlara sesleniyor: Onlara söyle: "Benim velim, koruyucum, dostum, bu Kitâbı indiren Allah'tır. O, sâlihleri korur."

197-198 nci âyetlerde de Allah'tan başka tapılan şeylerin, ne kendilerine, ne de tapıcılarına yardım edemeyecekleri, yola çağırılsalar sesi duyamayacakları, bakar gibi göründükleri halde görmedikleri buyurulmaktadır.

Bu kanıtlarla Allah'tan başka tapılan şeylerin aslâ tanrı olamayacakları vurgulanmaktadır. Âyetler, Allah'tan başka bütün tapılanları: İnsan, hayvan, cin, melek, taş ve sair şeyleri kapsamına almakla beraber ilk anda müşriklerin tanrı sandıkları şeylerin sembolü olarak yapılan heykelleri kasdetmektedir. Onlar ruhânî varlakların sembolü sandıkları bu tanrılara tapmakla Allah'a yaklaşacaklarını, bunların Allah ile kendileri arasında şefaatçi olacaklarını sanıyor, onun için bu varlıklara yalvarıyor; koku, yağ sürüyor; bunların önünde kurban kesip merasim yapıyor; böylece Allah indinde duâlarının kabul edileceğini sanıyorlardı. Yüce Allah, bu âyetlerle, bu batıl inanç sahiplerine, böyle şeylere yalvarmanın boş olduğunu, çünkü onların söz duymadıklarını, cevap da veremeyeceklerini bildirmektedir.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ
الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا
إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾
وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾ وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ
بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحٰى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هٰذَا بَصَائِرُ
مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

199- Affı al, iyiliği emret, câhillere aldırış etme. 200- Ne zaman şeytandan bir kötü düşünce seni dürtüklerse, Allah'a sığın; çünkü O, işitendir, bilendir. 201- Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen

bir vesvese dokunduğu zaman (Allah'ın sevâb ve cezâsını) *hatırlarlar, hemen* (gerçeği) *görürler. 202- Kardeşleri ise onları azgınlığa çekerler, hiç yakalarını bırakmazlar. 203- Onlara bir âyet getirmediğin zaman: "Bunu da* (şuradan buradan) *toplasaydın ya!" derler. De ki: "Ben, ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum. Bu* (Kur'ân), *Rabbinizden gelen basîretler*(gönül gözlerini açan nurlar, gerçeğe ileten kanıtlar)*dır. Ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir!"*

Tefsîr:

199-203 ncü âyetlerde yüce Allah, Elçisine affı almasını, örfü emretmesini, câhillerden yüz çevirmesini, şeytandan bir dürtü geldiği zaman Allah'a sığınmasını emretmekte ve korunanların, şeytandan bir vesvese geldiği zaman düşünüp gerçeği göreceklerini, yani şeytanın kandırısına kapılmayacaklarını; müşrik kardeşlerinin ise, durmadan onları sapıklığa çekmeğe çalışacaklarını bildirmektedir.

Afv: Malın fazlası (yani zekât), hatâyı bağışlamak, özrü kabul etmek anlamlarına gelir. Burada her iki mânâ da muhtemeldir. Eğer *afv* ile malın fazlası kasdedilmiş ise o zaman Cenabı Hak, Elçisine, mü'minlerden bütün mallarını değil, mallarının fazlasını almasını emrediyor. Fakat *afv*ı takibeden *örf* kelimesine uygunluk bakımından burada *afv*'ın bağışlamak, affetmek anlamında olması daha kuvvetlidir. Yüce Allah, Elçisine, sert davranmamasını, af ve müsamaha ile hareket edip hatâları bağışlamasını, iyiliği emredip câhillere aldırış etmemesini buyurmaktadır.

Örf: İyilik demektir. Güzel, hayırlı olan herşey örftür. *Ma'rûf* da aynı anlamdadır. Örfü emretmek de Allah'ın elçisine ve ümmetine görev olarak verilmiştir.

Câhil: Düşüncesiz hareket eden, inkârcı, bir şey bilmez anlamlarına gelir. Burada câhil, düşünmeden his ve şehvetlerine göre hareket eden, birden bire kızan; düşüncesiz, kaba, münkir insan anlamınadır. Yüce Allah, Elçisine böyle câhillere aldırmamasını, onların kaba davranışları ve kırıcı sözleri yüzünden moralini bozmamasını, şeytandan bir dürtü gelince Allah'a sığınmasını emrediyor. Şeytandan gelecek dürtü, câhil ve küstah davranışlar karşısında Elçinin şahsiyetinde uyanabilecek kızgınlığa işarettir. Münkirlerin kaba davranış ve sözleri, bir insan olan Elçiyi kızdırabilir. İşte Cenabı Hak ona, içinde böyle bir kızgınlık uyanırsa Allah'a sığınmasını buyuruyor. İbn Kesîr, âyeti *"Şayet şeytandan bir gazab erişir de bu seni, câhile karşı koymağa, onu cezâlandırmaya sevk etmek isterse Allah'a sığın"* şeklinde tefsir eder [1].

1. Tefsîr: 2/279.

Şu hadîs de bu âyetin anlamını daha güzel izah etmektedir: *"Huzurunda iki kişinin birbirlerine sövdüklerini gören Allah'ın Elçisi, 'Ben bir kelime biliyorum ki bunu söyleyen kişinin gazabı geçer: Eûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm* (Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım)"[1] buyurmuştur.

200 ncü âyet, kelâmcılar arasında Peyğamber'in, şeytanın vesvesesine maruz kalıp kalmayacağı, şayet kalırsa bunun vahylere yansıyıp yansımayacağı tartışmalarını doğurmuştur. Bize göre âyetin anlamı açıktır. Âyet, çeşitli olaylar, davranışlar karşısında Peyğamber'in ruhunda uyanabilecek tepkiye, kızgınlığa işaret etmektedir. *Nezğ:* gazabla bozulmak, kızgınlıkla canın sıkılmasıdır. Peyğamber de insandır. Müşriklerin küstah davranışları karşısında elbette kızıp canı sıkılırdı. Nitekim *"Ona bir hazine indirilmeli, yahut onunla beraber bir melek gelmeli değil miydi? demelerinden canın sıkılıyor"*[2]. *"Demek onlar bu söze inanmazlarsa, onların peşinde* (üzüle üzüle) *kendini helâk edeceksin* (ha)*!"*[3]. *"Biliyoruz onların dedikleri elbette seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar!"*[4] âyetleri, onun ters sözler karşısında canının sıkıldığını, üzüldüğünü ifade eder. İşte burada işaret edilen *nezğ* (şeytanın dürtüsü, kızgınlık aşılaması) de onun nefsinde uyanacak kızgınlık tepkisidir. Bu, her insanda olabilecek psikolojik bir davranıştır.

Fakat şeytanın ona musallat olup onu yoldan çıkarması mümkün değildir. Çünkü Allah'ın sâlih kullarını yoldan çıkarmağa şeytanın gücünün yetmeyeceği, Hicr Sûresinin 40-42 nci, Nahl Sûresinin 99 ncu âyetlerinde açıklanmaktadır. Peyğamber, sâlih kulların başında gelir.

Bazı müfessirler, affı almayı, örfü emretmeyi, câhillere aldırmamayı buyuran 199 ncu âyetin, kâfirlerle savaşmayı emreden âyetlerle neshedildiğini söylemişlerdir. Âyette neshi gerektiren bir husus yoktur. Yüce Allah, bu âyetlerde Peyğamberine ve müslümanlara, insanlara karşı nasıl davranacaklarını öğretmektedir. Af ve hoşgörü, iyiliği emir, câhillere aldırış etmeden hakkı ve hakikati hikmetle yayma, İslâmın prensibidir. Müslümanların her zaman bu prensiplere uymaları, Hakka hikmetle davet etmeleri gerekir. Özellikle liderlerin geniş yürekli olmaları, hoşgörülü olup öfkeye kapılmamaları başarılarının sırrıdır. Yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde bu prensipleri emretmiştir:

"Allah onların kalblerinde olanı biliyor. Onlara aldırma, onlara öğüt

1. Buhârî, Bed'ul-halk, bâbu sıfati Cunûdi İblîs.
2. Hûd Sûresi: 12.
3. Kehf Sûresi: 6.
4. En'âm Sûresi: 33.

ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle!" [1].

"İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) *en güzel olan şeyle sav. O zaman* (bakarsın ki) *seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir"* [2].

"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandır. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onlar(ın kusurların)*dan geç, onlar için mağfiret dile.* (Yapacağın) *iş*(ler) *hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi artık Allah'a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever"* [3].

Elbette bu âyetler, iyilikten anlamayan saldırgan düşmanlarla savaşmağa engel değildir. İyiliğin tesir edebileceği yerde iyilikle davranılması; iyiliğin tesir etmeyeceği, kuvvetten başka bir şeyden anlamayan düşmanlara da kuvvetle karşı konulması Allah'ın buyruğudur.

"Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdîr;
Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötektir."

203 ncü âyette *"وإخوانهم : Kardeşlerini ise"* kelimesindeki zamîrin şeytana gittiği söyleniyor [4]. Zamîrin şeytana gitmesi, dil bakımından uygun değildir. Âyetin sözgeliminden bu zamîrin, 201 nci âyette vasıfları anlatılan müttakîlere gittiği anlaşılmaktadır. İyi ama kâfirler, müttakîlerin nasıl kardeşleri olabilir diye itiraz edilebilir. Eğer bu mânâ kasdedilmiş ise burada Cenabı Hak, insanları bütün olarak düşünmektedir. Ayrıca Mekke'de inen bu âyetler, ilk anda Kureyş kabilesinde yetişmiş olan insanları nitelemektedir. Bunlar birbirlerinin akrabaları, aynı kabilenin insanları idiler. Birbirlerinin kardeşleri sayılırlardı. İşte bu birbirinin kardeşleri sayılan bu insanlardan bir kısmı inanmış, bir kısmı inkâr etmişti. İnananlar şeytanın sözüne kapılmazlar. Şeytan, inanmayanları azdırır. İşte şeytanın sözüne kapılanlar, inanan kardeşlerini de kendileri gibi saptırmağa çalışırlar. Bu her zaman böyledir. İnanmayanlar, inanan arkadaşlarını da kandırmağa, sapıklığa düşürmeğe çalışır, dururlar: *"Hepiniz küfürde eşit olmanız için, onlar sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler"*[5] âyeti de bu mânâyı güçlendiriyor. İnsana en büyük kötülük, kötü arkadaştan gelir.

1. Nisâ Sûresi: 63.
2. Fussilet Sûresi: 34.
3. Âli İmran Sûresi: 159.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/280.
5. Nisâ Sûresi: 89.

203 ncü âyette yüce Allah, küstah müşriklerin âyet isteklerine ve Peygamber'le alay etmelerine işaret buyuruyor: Onların istedikleri bir âyeti getirmediğin zaman "Bunu da derleseydin ya" dediler. Demek ki onlar, Resulün, kendi isteğiyle Kur'ân âyetlerini söylediğine, şuradan buradan derlediğine inanıyorlardı. Ondan, istedikleri şekilde bir âyet talebetmişler, istedikleri anda âyet, Allah'ın Elçisine inmeyince: "Uydursana!" demişler. Yüce Allah Elçisine, kendisinin ancak vahyedilene tabi olduğunu söylemesini emrediyor. Âyet getirmek peygamberin elinde değildir. Çünkü âyetler onun kendi sözü değildir. Allah, istediği zaman âyetlerini ona vahyeder. O da kendisine vahyedilene uyar. O sadece bir elçidir. Zaten istenilen anda Peygamberin bir âyet getirememesi, vahyi beklemesi, bu sözleri kendi iradesiyle değil, ancak meleğin vahyiyle söylediğinin kanıtıdır.

وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾
وَاذْكُرْ رَبَّكَ ف۪ي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخ۪يفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٢٠٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُو
نَ عَنْ عِبَادَتِه۪ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

204- Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin. 205- Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam an, gafillerden olma! 206- Rabbinin yanında olanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluktan geri kalmazlar, (dâima) *O'nu tesbîh ve O'na secde ederler.*

Tefsîr:

204 ncü âyette Kurân dinlemenin âdâbı öğretilmektedir. Bundan önceki âyette Kur'ân'ın, inananlara yol gösterici ve rahmet olarak Allah tarafından vahyedildiği belirtildikten sonra burada da mü'minlere, Kur'ân okunurken ona karşı saygılı olmaları, onu can kulağıyle, huzur ve huşu içinde dinlemeleri emredilmektedir. Ancak o zaman Kur'ân gönüllerine tesir eder. *"Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü edin ki galip gelesiniz"* [1] diyen kâfirler,

1. Fussilet Sûresi: 26.

Kur'ân okunurken saygısızlık ediyorlardı. Yüce Allah, mü'minlere, Kur'ân'ı saygı ile dinlemelerini emrediyor.

Bu âyetin hükmüne göre saygı gösterilmeyecek yerde yüksek sesle Kur'ân okumak doğru değildir. Kur'ân okunurken onu huşu ile dinlemek gerekir. Herkesin alışveriş ettiği çarşı pazarda, sokaklarda yüksek sesle Kur'ân okunursa, insanlar durup da Kur'ân dinlemeyecekleri için Kur'ân'a karşı saygısızlık artar. Bundan dolayı camilerden, mikrofonlarla Kur'ân'ı sokaklara vermek doğru değildir. Zira duyanların, durup Kur'ân dinlemeleri gerekir. Herkesin böyle yapmasına imkân yoktur. Kur'ân'ı duydukları halde gülüp eğlenmeğe, lâübâli davranmaya devam edenler, saygısızlık etmiş olurlar. Onları bu duruma düşürmemek için Kur'ân, onu dinleyeceklere okunmalı, çarşıda pazarda Kur'ân'ı camilerden, mikrofonlarla sokaklara taşırmamalıdır.

Fakihler, bu âyetten cemaatle namazda Kur'ân okunurken, cemâatin de imamla beraber Kur'ân okuyup okuyamayacağı tartışmalarını ortaya çıkarmışlardır. Bazılarına göre imamın açık okuduğu namazda cemaatin okumayıp imamı dinlemesi, fakat imamın gizli okudğu namazda cemâatin de gizli olarak Kur'ân okuması hükmünü çıkarmışlardır. Önce bu hükmü benimseyen Şâfiî daha sonra açık okunan namazda dahi, imam Fatiha'yı bitirip durduğu sırada cemâatin gizli olarak Fâtiha'yı okumasını gerekli görmüştür.

Ebu Hanife ve Ahmed İbn Hanbel'e göre cemaatle namazda imamın okuması yeterlidir. Ne açık, ne de gizli okunan namazlarda cemâatin Kur'ân okuması gerekmez. İmam Buhârî ise gerek açık, gerek gizli okunan namazda cemâatin de Kur'ân okumasının farz olduğunu söylemiştir.

Kur'ân'ın amacı bu tartışmalar değildir. Kur'ân, okunurken kasden saygısızlık etmeyi menetmektedir. Namazda imamla beraber Kur'ân okumak saygısızlık değildir. O halde Kur'ân bunu menetmemiştir. Bu âyetten böyle bir hüküm çıkarılamaz.

205 nci âyette Hz. Peyğamber'e sabah akşam huzur ve huşu ile, içinden hafif bir sesle Allah'ı anması emrediliyor. Kur'ân'ı dinleme emrinden sonra Allah'ı anmasının emredilmesi, Kur'ân'ın insanı Allah'ı anmaya götürdüğünü belirtir. *Ğuduvv,* gündüzün evveli, *asîl*in çoğulu olan *âsâl* da gündüzün sonudur. Günün önünde de, sonunda da Allah'ın anılması; güne Allah'ı anarak başlanması, Allah'ı anarak bitirilmesi emredilmektedir. *"Gafillerden olma!"* cümlesi de hiçbir zaman Allah'ın unutulmamasını emrediyor. Râzî şöyle diyor:

"Gafillerden olma" kalbî zikrin sürekli olmasını, hiçbir zaman Allah'ın unutulmamasını gerekli kılır. Ruh ile beden arasında harika bir ilişki vardır. Ruhun üzerinde meydana gelen her olayın tesiri bedene iner; bedende hasıl olan her olayın sonuçları da ruha çıkar. Baksana insan ekşi bir şey

düşünse, dişleri kamaşır; kötü bir şey düşünse, kızsa bedeni ısınır, kızarır. Bu, ruhtan bedene inen etkilerin sonucudur.

İnsan bir işi çok yaparsa ruhta o iş hakkında bir yetenek meydana gelir. Bu da bedenden ruha çıkan tesirlerin sonucudur. Bunu anladınsa deriz ki:

Kişi huzur ile zikrederse bu dil zikri, hayale tesir eder. Bu hayale yapılan tesirden ruha nurlar doğar. Bu doğan ruhsal nurların tesirleri, dile, oradan da hayale yansır. Sonra da akla yansır. Bu nurlar, dil, akıl, hayal, ruh aynalarından birbirine yansımağa devam eder. Birinden diğerine yansıdıkça daha da güçlenir. Ma'nevî mertebelerin nurları sonsuzca artar. Bu nurların artmasının nasıl sonu yoksa, bu kudsal makamlarda seyreden âriflerin seferinin sonu da yoktur. Bu, kıyısı olmayan bir deniz, sonsuz bir amaçtır"[1].

206 ncı âyette de Allah'ın huzurunda bulunanların, O'na kulluktan böbürlenmeyecekleri, O'nu tesbih ve O'na secde ettikleri bildirilmektedir. Allah'ın huzurunda bulunan ve O'na ibadetle meşgul olanlar meleklerdir. Bu ifade, Allah'a ibadet etmeğe tenezzül etmeyen münkirlere şunu hatırlatmak istiyor:

Eğer siz, Allah'a kulluk etmeğe tenezzül etmiyorsanız biliniz ki Allah'ın huzurunda bulunan kulları, melekler O'na kulluktan böbürlenmezler. Sürekli olarak O'nu tesbih ve O'na secde ederler.

Büyük mutasavvıflardan Ebubekr el-Asamm, 206 ncı âyete dayanarak meleklerin insandan üstün olduğunu söylemiştir. Gazâlî, Âdem'e secde eden meleklerin, yer melekleri olduğunu; gök meleklerinin Allah'tan başkasına secde etmediklerini söylemiştir[2]. Bundan anladığımıza göre Âdem'e secde edenler (yani ona boyun eğenler) birer melekî nitelik gösteren tabiat kuvvetleridir, ruhanî melekler değildir. Çünkü onlar insana tabi değillerdir. Yalnız Allah'a secde ederler ve yalnız O'nun buyruğunu yerine getirirler. Gerçeği Allah bilir.

A'râf Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Bu sûrenin getirdiği prensipler, beş ana başlıkta toplanabilir:

1. Allah ve sıfatlarıyle ilgili prensipler.
2. Vahy ve peyğamberlikle ilgili prensipler.
3. Âhiret, ödül ve cezâsıyla ilgili prensipler.
4. Şerîat ile ilgili prensipler.
5. Tabiat yasaları ve sosyolojik yasalar.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/109-110.
2. Mefâtîh'ul-ğayb: 15/111.

A. Allah ve sıfatlarıyle ilgili prensipleri şöyle özetleyebiliriz:

1) Allah'tan başka tanrı yoktur, tapılmağa lâyık olan yalnız O'dur. O'ndan başkasına tapmanın hiçbir yararı olmaz: *"Her mescidde yüzlerinizi O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın..."* (Âyet: 28).

İnsana şefâatçi olur zannıyla tapılan, güvenilen şeyler, gerçekte şefâatçi olamazlar. Allah'ın huzurunda O'nun izni olmadan ne melek, ne put, ne herhangi bir insan şefâat etme yetkisine sahip değildir. Herkes kendi ruhunun meziyetleriyle değerlendirilir. Orada tam adâlet tecellî eder. Allah'ın huzuru, dünyadaki gibi iltimasın yarar sağladığı bir makam değildir. Kurtarıcı zannıyla bağlanılan, tanrılaştırılan şeyler, veya kimseler Hakk'ın huzurunda kaybolur. Çünkü bu zan bir hayaldir, hakikat karşısında hayal yok olur: *"Nihâyet elçilerimiz gelip canlarını alırlarken, 'Hani Allah'tan başka taptıklarınız nerede?' dediklerinde: 'Bizden sapıp gittiler' dediler ve kendi aleyhlerinde, kendilerinin kâfir olduklarına* (Hak'tan başkasına yalvarmakla Allah'a nankörlük ettiklerine) *şâhitlik ettiler"* (Âyet: 37).

"A'râf ehli, yüzlerindeki işâretleriyle tanıdıkları birtakım adamlara da ünleyerek dediler ki: 'Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız, size hiçbir yarar sağlamadı'." (Âyet: 48).

2) Allah, kendisine yapılan duâyı, kullarının içinden geçen düşünceleri bilir. O'na duâ ederken edeb sınırını aşmamalı, gönülden ve alçak sesle duâ etmelidir, bağırıp çağırmaya gerek yoktur. *"Rabbinize yalvararak ve gizlice duâ edin, çünkü O, haddi aşanları sevmez"* (Âyet: 56).

3) Dini indiren Allah'tır. Yalnız O'nun buyruklarına uyup yasaklarından kaçmak gerekir. Başkalarının uydurduklarını Tanrı buyruğu yapmak O'na kulluğa aykırıdır: *"Rabbinizden size indirilene uyun ve O'ndan başka velîlere* (koruyucu dostlara) *uymayın. Ne de az öğüt alıyorsunuz!"* (Âyet: 3).

Allah'tan başkasının emir ve yasaklarını din kuralları haline getirmek, o kimseleri tanrılaştırmak demektir: *"Hahamlarını ve râhiblerini, Allah'tan ayrı rabler edindiler, Meryem oğlu Mesîh'i de öyle. Oysa kendilerine, yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibâdet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir"* (Tevbe Sûresi: 31).

Yahûdî ve hıristiyanların, hahamlarını ve râhiblerini tanrılaştırmaları, onların her sözünü Tanrı sözü, din buyruğu kabul etmeleri suretiyle olmuştur.

4) Bir delile dayanmadan Allah hakkında ve O'nun adına bir şey söylemek haramdır: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti' derler. 'Allah, kötülüğü emretmez, de, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyor*(Allah'ın emri olup olmadığını bilmeden, uydurma şeyleri Allah'ın üstüne mi atıyor)*sunuz?"* (Âyet: 27).

5) Allah'ın, Arşa istivâ etmesi (kurulması) (âyet: 54), Mûsâ'ya hitâbedip konuşması (âyet: 143) gibi Allah'ın sıfatlarına ilişkin âyetleri, yaratıkların sıfatlarına benzetmeden, Allah'a cisim vermeden, Arap dilinin gösterdiği anlam içinde anlamak ve selefin yaptığı gibi bunların mâhiyetini Allah'a havâle etmek lâzımdır.

6) Allah'ın hidâyet etmesi, dalâlette bırakması (Âyet: 178, 186) insanları zorla yola götürmek veya sapıklığa düşürmek anlamında değil, onları seçimlerinde serbest bırakıp hidâyete zorlamaması demektir: *"Allah, zâlim topluluğu yola iletmez", "Bu Kur'ân ile, Allah, sapıklardan başkasını şaşırtmaz"* gibi âyetler, Allah'ın şaşırtmasının, düz yolda olanları şaşırtmak değil; fakat sapıklık içinde olup Hakk'ın çağırısına gelmek istemeyenleri zorla yola getirmemesi anlamında olduğunu kanıtlar. Ayrıca bu tabirlerde, ortamın ve çevrenin, insanın yetişme tarzında ve eylemlerindeki etkinliğe de işaret vardır. Bütün eylemler, Allah'ın yaratma yasalarıyla vücut bulduğundan insanın seçimiyle oluşan eylemler de sonuçta Allah'ın yaratmasıyle olur. Bundan dolayı gerçek yaratıcı Allah'tır. Tüm eylemlerin gerçek faili Allah olduğu halde bunlardan kimi kulun isteğiyle olur. İşte hidayet ve dalâlet de kulun isteğiyle fakat Allah'ın yaratmasiyle var olan eylemlerdir. Ancak insan, iradesiyle ve seçimiyle yaptığı işlerden sorumludur.

Allah merhametlilerin en merhametlisidir. Rahmeti, bağışlaması, iyilik ve tevbe edenlere yakındır: *"Güneşi, ayı ve yıldızları size boyun eğdirmiştir"* (Âyet: 54). *"Ama kötülük yaptıktan sonra ardından tevbe edip inananlara karşı muhakkak ki Rabbin, o*(tevbe ve imâ)*ndan sonra elbette bağışlayan, esirgeyendir!"* (Âyet: 153), *"...Rahmetim herşeyi kaplamıştır. Onu korunanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım"* (Âyet: 156).

8) En güzel isimler O'nundur. O'nun güzel isimleriyle Allah'a yalvarmak gerekir. Allah'a yakışmayan isimlerle Allah'a duâ edilmemelidir: *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, onlarla duâ edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir"* (Âyet: 180).

9) Daima Allah'ı, yalvarıp, yakararak, tesbîh ederek anmak, secde ile O'na yaklaşmağa çalışmak lâzımdır. Çünkü zikir ve ibâdet, ruhun gıdasıdır: *"Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam an; gâfillerden olma! Rabbinin yanında olanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluktan geri durmazlar. Dâimâ O'nu tesbîh ederler ve O'na secde ederler"* (Âyet: 205-206).

B. Vahy ve Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

10) Bu Kur'ân, insanlara öğüt, onların şan ve şereflerini, değerlerini

artırmak için vahyedilmiştir (Âyet: 2).

11) İnananlar, şereflerini artıracak, kendilerini maddeten ve manen yükseltecek bu İlâhî buyruklara uymalı, batıl düşüncelere tabi olmamalıdırlar (Âyet: 3). Bu sözler, insan sözü değil, meleğin vahyidir. İnsanlar buna inanmayıp da başka hangi söze inanacaklar? (Âyet: 185).

12) Allah, her peyğambere, konuştuğu dil ile vahy verdiği gibi, Arapların anlaması için de onların içinden seçtiği Hz. Muhammed'e de kendi diliyle vahyetmiş, buyruklarını anlaşılır bir dille indirmiştir (Ayet: 52).

13) İnanmayanlar, davranışlarının sonucunu pek yakında görecekler, Allah'ın cezalandırma vakti gelince hiç kimse kendilerini kurtaramayacak, pişman olacaklar, yeniden hayata dönüp uslanmayı temenni edecekler ama bunun bir yararı olmayacak, perişan bir halde azâba mahkûm olacaklardır (Âyet: 53).

14) Kitâbı indiren Allah, peyğamberinin koruyucusu, dostu olduğu gibi mü'minler de onun destekçisi ve dostudurlar (Âyet: 196).

15) Kur'ân'ı saygı ile dinlemeli, onun buyruklarını yerine getirmelidir. Ancak bu suretle Allah'ın rahmetine, başarıya ermek mümkündür.

16) Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın elçisidir, ona verilen sözler de Allah'ın gönderdiği meleğin vahyidir. Bu sözlerde cin şeytanlarının bir rolü yoktur: *"Arkadaşlarında hiçbir cinnet* (cin eseri, delilik) *yoktur, o apaçık bir uyarıcıdır"* (Âyet: 184).

17) Hz. Muhammed (s.a.v.), meleğin vahyettiği İlâhî sözleri insanlara taşıyan bir elçidir. Kendisine vahyedilenlerin dışında ğayb bilgisine sahip değildir. Kendisi yarınları, istikbalde neler olacağını bilmez. İstediği mu'cizeyi getirmek de onun elinde değildir. Onun görevi, kehânetlerde bulunmak, gelecekten haber vermek değil, insanları uyararak Hak yoluna yöneltmektir: *"De ki: 'Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır* (mal, mülk) *elde ederdim. Bana kötülük dokunmamış*(beni cin çarpmamış)*tır. Ben, sadece inanan bir kavim için uyarıcı ve müjdeleyiciyim"* (Âyet: 188).

18) Ğaybi bilmeyen Hz. Muhammed (s.a.v.), Kıyâmet Sâatinin ne zaman geleceğini de bilmez: *"Sana*(kıyâmet)*sâat*(in)*den soruyorlar. Gelip çatması ne zaman? diye. De ki: 'Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır. Onu tam zamanında açığa çıkaracak olan yalnız O'dur. O, göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir.' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi, Allah'ın yanındadır, fakat insanların çoğu bilmezler"* (187).

19) Hz. Muhammed'e verilen vahyin dili, ilk anda Araplara, ama onun

içeriği bütün insanlığa yöneliktir: *"De ki: 'Ey insanlar, ben sizin hepinize göklerin ve yerin sahibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah'ın Elçisiyim. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî Peyğamberi olan Elçisine inanın -ki o* (peyğamber) *de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır- O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!"* (Âyet: 158).

20) Allah, her millete, her ülkeye bir peyğamber göndermiştir. Her peyğamberin risâletinin dili, kendi toplumunun dili ise de, içeriği cihanşümûldür. Çünkü Allah'tan vahyedilen prensiplerdir. Aynı şekilde Hz. Muhammed(s.a.v.)in risâletinin dili de Arapça, fakat içeriği cihanşümûldur, sadece belli bir topluma veya bölgeye özgü değildir. Çünkü İlâhî prensipleri içermektedir: *"Ey Âdem oğulları, size kendi içinizden elçiler gelip size âyetlerimizi anlattıkları zaman* (günâhlardan) *korunup uslananlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Âyet: 35).

21) Peyğamberlerin görevi, risaleti teblîğ ve bizzet uygulamaktır: *"Bu, sana indirilen bir Kitâbdır. Onunla* (insanları) *uyarman ve inananlara öğüt* (vermen) *hususunda göğsünde bir sıkıntı olmasın"* (Âyet: 2).

"Size, Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum" (Âyet: 62).

"Şuayb, onlardan öteye döndü de: 'Ey kavmim, dedi, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?!" (Âyet: 93).

"Ben ancak inanan bir kavim için uyarıcı ve müjdeleyiciyim" (Âyet: 188).

22) Allah, gönderdiği dinin hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını, toplumdan da, onlara gönderilen elçilerden de soracaktır: *"Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara da soracağız, gönderilen elçilere de soracağız"* (Âyet: 6).

23) Peyğamberlerin gösterdikleri mu'cizeler, sağduyu sahipleri için inanmayı gerektirir ama, imanı zorunlu kılmaz. Öyle olsaydı mu'cize gören her milletin inanması gerekirdi. Oysa Firavunlar, Nemrudlar ve tabileri, mu'cize gördükleri halde inanmamışlardır. Toplumun inanıp inanmamasında, başlarında bulunan liderin büyük etkisi vardır. Fir'avn'ın inkârı, toplumunun kâfir kalmasına neden olmuştur. Nitekim Sebe' Sûresinin bir kıyamet sahnesini canlandıran 31 nci âyetinde, zayıfların liderlerine: *"Siz olmasaydınız, biz inanırdık!"* diyecekleri belirtilmektedir. Bu sûrenin 38 nci âyetinde de âhirette, cehennem ateşine atılan her kuşağın, kendinden öncekileri, yoldan şaşmalarına neden olan atalarını lanetleyecekleri bildirilmektedir.

C. Âhirete İlişkin Prensipler:

24) İnsanları topraktan yaratan Allah, onları tekrar yaratacaktır: *"Sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir. Orada yaşayacak-*

sınız, orada öleceksiniz ve oradan (diriltilip) *çıkarılacaksınız.* (Âyet: 24-25), *"İlkin sizi yarattığı gibi O'na döneceksiniz"* (Âyet: 29).

25) Her insanın yaptığı işler, âhirette İlâhî Mahkemenin adâlet terazisinde tartılacak, iyilikleri ağır basanlar kurtulacak, iyilikleri kötülüklerinden hafif gelenler husrana uğrayıp cehenneme atılacaklardır: *"O gün tartı tam doğrudur* (herkesin yaptığı tartılır), *kimin* (sevâp) *tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin* (sevap) *tartıları hafif gelirse işte onlar da âyetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır"* (Âyet: 8-9).

26) Her can, dünyadaki eylemine uygun karşılığı, ya ödül veya cezâ görecektir: *"Korunup uslananlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Âyetlerimizi yalanlayıp onları kabule tenezzül etmeyenler ise ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"* (35-36).

"Onlar için cehennemden bir döşek ve üstlerinde de (ateşten) *örtüler vardır. İşte zâlimleri böyle cezâlandırırız! İnanıp iyi işler yapanlar -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yapmasını yüklemeyiz- işte onlar cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"* (41-42, 147 ve 179 ncu âyetler).

27) Cennet halkı ile cehennem halkı arasında bir konuşma olacak, cennet halkı cehennemliklerle alay edecek (çünkü onlar da dünyâda bunlarla alay etmişlerdi), cehennemlikler de cennetliklere bakıp imrenecek, kendilerine acıyıp biraz su, biraz nimet vermelerini istiyecekler, fakat cennet halkı, Allah'ın izni olmadığı için böyle bir şey yapamayacaklarını bildireceklerdir (44, 45, 48 nci âyetler).

28) Cennet ile cehennem arasında yüksek bir yerde bulunan her iki taraf halkını da tanıyan bir cemâat, cennetliklere bakıp onları kutlayacak, cehennemliklere bakıp onları azarlayacaktır (46, 49 ncu âyetler).

29) O zaman cehennem halkı, dünyâda peğyamberlerin doğru söylemiş olduklarını anlayıp itiraf edecek ve onların sözünü tutup uslanmak üzere tekrar dünyâya dönme temennisinde bulunacaklar, fakat bunun bir yararı olmayacaktır. Çünkü iş işten geçmiştir.

30) Dünyanın da âhiretin de iyiliğini istemelidir. Hz. Mûsâ'nın duâsı bu konuda bir örnektir: *"Bize bu dünyâda da iyilik yaz, âhirette de. Biz sana yöneldik!"* (156). Bütün İlâhî dinlerin gayesi, iki cihânın saâdetidir.

31) Mutlaka vukubulacak olan Kıyâmet, birtakım belirtilerle değil, ansızın kopacaktır: *"O size ansızın gelecektir"* (187 nci âyetin tefsîrine bakınız).

D. Dinin Esaslarıyla İlgili Prensipler:

32) Din koyucu Allah'tır: *"Rabbinizden size indirilene uyun"* (Âyet: 3). O'ndan başkasının din hükümleri koymağa hakkı yoktur: *"O'ndan başka*

velîlere uymayın" (Âyet: 3). Dînin hükümleri, uyulması gereken, uygulayanlara sevâb, uygulamayanlara cezâ verilen hükümlerdir. Dînin âhiret hükümleri böyledir. Dünyâya ilişkin hükümleri ise insanların dünyâda muhtâcoldukları hükümlerdir. Bu konuda Allah'ın Elçisinin ve buyruk sâhibi âlimlerin ve emîrlerin de genel İlâhî yasalar çerçevesi içinde ictihâd hükümleri koyma yetkisi vardır: *"Ey insanlar, Allah'a, Elçi'ye ve sizden olan buyruk sâhibine itâat ediniz"* (Âyet: 59).

33) Üçüncü âyette yalnız Allah'ın indirdiğine uyulup Allah'tan başka velîlere tâbi olunmaması buyurulduğuna göre insanlar, kendi kafalarının ürünü olan, yahut ataların mîrâsı bulunan hüküm ve geleneklere Tanrı buyruğu gözüyle bakmamalıdırlar. Hele bunlar tevhîd prensiplerine aykırı, insanları bağlayıcı nitelikte ise bunlara uymak haramdır: *"Çirkin bir iş yaptıkları zaman: 'Biz atalarımızı böyle yapar bulduk' derler."* Bunları Tanrı buyruğu sanırlar. *"De ki: Allah çirkin şeyleri emretmez"* (Âyet: 28).

34) Akıl ve düşüncenin önemi büyüktür. İnsan ancak salim düşünce, sağduyu ile gerçeklere ulaşır. Zan ile, bilgi hasıl olmaz. Düşünenler, Allah'tan başkasının koruyucu olamayacaklarını; Kur'ân'ın Tanrı buyruğu, Hz. Muhammed(s.a.v.)in de Hak Elçisi olduğunu anlarlar: *"Düşünmüyor musunuz?"* (Âyet: 169). *"Bu kıssayı anlat, belki düşünür*(öğüt alır)*lar"* (Âyet: 176). *"Onların kalbleri var, fakat onunla düşünüp anlamazlar. Gözleri var, fakat onunla bakıp gerçeği görmezler. Kulakları var, fakat onunla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da sapık"* (Âyet: 179).

35) Yalnız doğruyu söylemek, delîl ile konuşmak, dîn hakkında konuşurken kesinlik olmayan şeyleri söylememek gerekir: *"Allah hakkında gerçekten başkasını söylememeleri hususunda kendilerinden Kitâb mîsâkı alınmamış mıydı?"* (Âyet: 169).

36) Allah, güzel şeyleri kullarına haram kılmamıştır. Haram kıldıkları, zararlı şeylerdir. Her mescide (toplu yerlere) giderken güzel giysiler giymeli, süslenmeli, temiz kıyâfetle gitmelidir. Allah, süsü, zineti kullarına ne dünyâda, ne de âhirette haram kılmamıştır. Dünyâda mü'min kâfir herkes nimetlerden, güzel şeylerden yararlanır ama âhirette güzel şeyler sadece inananlara mahsustur. Yahut güzel şeyler ne kadar güzel olsa da yine dert ve üzüntülerle karışıktır. Mü'minler dünyâda onları bu karışık durumlarıyle kullanırken âhirette her türlü tasa, kederden uzak, halis halde yiyecek ve kullanacaklardır: *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü, güzel yiyecekleri kim harâm etti? De ki: Onlar dünyâda inananlarındır, Kıyâmet gününde de hâlis olarak onlarındır"* (Âyet: 32).

37) Dînde aşırı gitmek doğru değildir. Çünkü aşırılık, sonunda dini yozlaştırır: *"Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel şeyleri haram kılmayın,*

sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez" (Mâide Sûresi: 87).

38) İnsanlara doğruyu söylemek, adâletten ayrılmamak gerekir: Yüce Allah, 159 ncu âyette Mûsâ kavminin iyilerini bu vasıfla andığı gibi, 181 nci âyette de genel olarak Allah'a bağlı insanları bu vasıfla anmıştır: *"Mûsâ kavminden, gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır", "Yarattıklarımız içinde gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir ümmet vardır".*

"De ki: Rabbim adâleti emretti" (Âyet: 18).

39) Allah fuhuşları, açık ve kapalı her türlü çirkin işleri, günâh şeyleri, haksız yere saldırıyı, bir delile dayanmadan Allah'a ortaklar koşmayı, Allah adına hükümler koyup dinin sınırlarını daraltmayı yasaklamıştır: *"Rabbim, ancak fuhuşları, gerek açığını, gerek gizlisini, günâhı ve haksız yere saldırmayı; hakkında hiçbir delil indirmediği, yahut kendisine güç vermediği bir şeyi Allah'a ortak koşmayı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi harâm etmiştir"* (Âyet: 33).

40) Affetmek, iyiliği buyurmak, câhillere aldırmamak, onlarla bir olmamak gerekir: *"Affı* (kolaylık yolunu) *tut, iyiliği emret, câhillere aldırış etme!"* (Âyet: 199).

E. Yaratılış Yasaları, Sosyolojik Kanunlar ile İlgili Prensipler:

41) Allah gökleri ve yeri altı günde yaratmış, sonra Arşına (tahtına) kurulup yaratıklarını yönetmeğe başlamıştır. Gece ve gündüzün birbiri üstüne örtülmesi, Güneşin, Ayın, yıldızların bu düzen içinde yürütülmesi hep O'nun buyruğuyla olmaktadır. Yaratma ve yönetim O'nundur. O'ndan başka buyruk sâhibi yoktur. Kâinatın yaratılışını, yaratmanın ve yönetimin yalnız Allah'a âidolduğunu özlüce belirten 54 ncü âyetin üslûbunda astronomi ilmine, kâinât yasalarını öğrenmeğe teşvik vardır.

42) Yaratma ve yönetmenin tamamen Allah'a âidolduğu belirtildikten sonra yalnız O'na duâ edilmesi, O'na tapılması, gönülden ve alçak bir sesle O'na yalvarılması; ibâdette dahi aşırı davranışlardan sakınılması, düzeltilmiş olan toplumun dirlik ve birliğinin, huzur ve âsâyişin bozulmaması emredilmekte ve tekrar umarak ve korkarak Allah'a duâ edilmesi, O'nun rahmetinin güzel davrananlara yakın olduğu vurgulanmaktadır (Âyet: 55-56).

43) Daha sonra Allah'ın, kullarına acıyarak rüzgârları gönderip yağmuru yağdırdığı, yağan yağmur ile çeşit çeşit ürünler çıkardığı anlatılmıştır ki bu üslûbda coğrafya ilmini, yağmuru yağdıran yasaları öğrenmeğe teşvik vardır (Âyet: 57-58).

44) Toprağın kalitesinin, tarım üzerindeki etkisine de dikkat çekilerek zirâatin önemine ve bilinçli zirâat yapmağa özendirilmiştir (Âyet: 58).

45) Sûrenin son taraflarında Allah'ın bir lutfu olarak insanın nasıl bir tek nefisten yaratıldığı anlatılır ki bunda da insanın yeryüzünde ilk yaratılışı ile, döllenme ile devam eden ikinci aşamadaki yaratılışına işaret, jinokoloji ve biyoloji ilimlerini öğrenmeğe teşvik sezilmektedir.

46) İnsan Allah'ı tanıma ve O'na tapma kabiliyeti ile yaratılmıştır. İnsanın mayasında Allah'a tapma ve O'na yönelme güdüsü vardır: *"Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye onları kendilerine şâhit tutmuştu. 'Evet,* (buna) *şâhidiz! dediler"* (Âyet: 172).

47) Her insanda Allah'ı tanıma istidadı bulunmakla beraber, insana hür irade de verilmiş olduğundan insanların eğilimleri değişik olmaktadır. Kötülüğe eğilimi fazla olanlar, dikenden başka bir şey bitirmeyen çorak toprak gibi yararsız düşünceden başka bir şey vermezler. İyilik eğilimi fazla olanlar güzel ürün veren verimli toprak gibi güzel düşünceler ve eylemler üretirler. *"Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz"* (Âyet: 58). Bu âyette bir şeyi eseriyle, eseri de kaynağı ile bilip anlamağa, eşyanın iyisinin kötüsünün, kalitelisinin kalitesizinin bulunduğuna işaret vardır.

48) 20-23 ncü âyetlerde şeytân İblîs'in hasedi yüzünden Âdem'e düşmanlığı, onu bulunduğu nimet cennetinden çıkarmak için vesvese ile kandırıp ona yasak meyveden yedirttiği; böylece Âdem'in ve eşinin cennetten çıkarılmalarına neden olduğu anlatılmaktadır.

49) Melekler Âdem'e secde etmiş iken İblîs, hasedi yüzünden ona secde etmemiş, bundan dolayı Allah'ın huzurundan kovulmuş, kovulmasına sebebolan Âdem'e ve soyuna düşman olmuş, kendisine ebedî yaşama yetkisi verilmiştir. Demek ki yeryüzünde insan var oldukça şeytân da vardır. Şeytân, insanın atası Âdem'i kandırıp yasak meyvadan yedirterek cennetten çıkmasına neden olduğu gibi soyunu da kandırıp saâdetten yoksun bırakmak için bütün çabasını harcamaktan geri kalmaz.

O halde Âdem oğlunun, ilk atasından beri sürekli düşmanı olan şeytânın ve yardımcılarının sözlerine kanmaması; ona değil, kendisini saâdet yollarına iletmek isteyen meleklerin ve peyğamberlerin gösterdiği yolda yürümesi gerekir.

50) *"Biz şeytanları, inanmayanların velîleri yaptık"* (Âyet: 27) âyetinde belirtildiği üzre, inanmayanların lideri olup onları istediği gibi oynatan şeytan, Allah'a inanıp O'na sığınanları egemenliği altına alamaz. Çünkü onlar, Allah'a sığınınca gerçeği görürler, şeytânın vesveselerine kapılmazlar: *"Ne zaman ki şeytandan bir kötü düşünce seni dürtüklerse Allah'a sığın, çünkü O, işitendir, bilendir. Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen bir*

vesvese dokunduğu zaman (Allah'ın sevâp ve cezâsını) *hatırlarlar, hemen gerçeği görürler"* (Âyet: 200-201).

51) Allah, lutfiyle her canlıya olduğu gibi insana da geçimini sağlama imkânı vermiştir: *"Doğrusu biz sizi yeryüzünde yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; ne kadar da az şükrediyorusunuz!"* (Âyet: 10).

52) Yine lutfuyla insana örtünecek, soğuktan, sıcaktan korunacak elbise, tüy (saç) vermiştir (Âyet: 26). Kur'ân'ın özendirdiği ve Allah'ın insana bir lutuf ve nimeti saydığı giysi, zinet ve güzel şeylerden yararlanma, güzel rızıkları yeme, içme, medeniyetin ve teknolojinin temelidir. Bu güzel hükümler; dini nefse eziyet, onu tüm dünyâ nimet ve lezzetlerinden mahrum kılma esasına dayandıran Brahmanizmi, ruhbanlığı reddetmektedir.

Toplumda bazı insanlarda aşırılık eğilimi güçlüdür. Nitekim ibadette aşırı gitmek isteyen, et yemeyi, eş ile ilişkiyi bırakmayı düşünen bazı sahâbîler, Hz. Peyğamber (s.a.v.) tarafından bundan menedilmişlerdir: *"Ey inananlar, Allah'ın helâl kıldığı güzel şeyleri haram kılmayın, sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez"* (Mâide Sûresi: 87) âyeti bu münasebetle inmiştir.

53) Mûsa ve İsrâil oğulları kıssası ile Allah'ın, inananlara olan lutufları, mü'minleri destekleyip koruduğu, kâfirleri sonunda yenilgiye uğratacağı anlatılmakta; dolayısıyle imânın yükselmeğe, egemenliğe, imansızlığın çöküşe, hezîmete neden olduğu vurgulanmaktadır.

54) Zulüm (gerek kişinin kendi canına, gerek başkalarına karşı yaptığı haksızlık) en büyük günâhlardan biridir. Zulmün başı da şirktir. Cezâsı helâktir. Allah, birçok milleti, zulümleri yüzünden mahvetmiştir (Âyet: 4, 5). Allah, zulümden dönüp kendisine yönelenleri affeder: "(Âdem ile eşi) *Rabbimiz, biz nefislerimize zulmetmişiz. Sen bizi bağışlamaz, bize acımazsan, kaybedenlerden oluruz' dediler"* (Âyet: 23).

55) Bireylerin olduğu gibi milletlerin de ömrü vardır. Bu ömür dolunca o millet egemenliğini kaybeder, başkalarının egemenliği altına girer. Hâkim iken mahkûm olur: *"Her ümmetin bir süresi vardır. Süreleri gelince* (onlar), *ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler* (tam vaktinde batıp giderler)" (Âyet: 34).

56) Allah, peyğamber gönderdiği toplumu, inanmadıkları için çeşitli belâlarla, sıkıntılarla sıkmıştır ki o kötü hallerinden dönsünler. Gerçekten felâketler karşısında akıllarını başlarına almış, tevbe etmişler ama bolluğa çıkınca o sıkıntılı günleri unutup zevk-ü sefâya dalmışlar, taşkınlık yapmışlardır. İşte insanların çoğu böyledir. Sıkıntı içinde bunalır, sızlanır, tevbe eder ama o durumdan kurtulunca unutur, yine hatâ işler, aykırı hareketler yaparlar. Nice insan vardır ki mevki sahibi olmuş, kanunlara aykırı davranmış, bu

yüzden devrilip hapse atılmış, idam edilmiş. Onların ardından iktidara gelenler, bir süre geçince ötekilerin kötülüklerini, belki de daha fazla yapmağa başlamışlar, sonunda bunlar da ötekilerin sonucuna uğramışlardır. Kendilerinden öncekilerin durumundan ibret alsalardı, suç işlemez, kötü sonuca düşmezlerdi. Ama ibret almazlar ve devrilip giderler. "İbret alınsaydı tarih tekerrür mü ederdi?"

57) Allah'a îmân ve sâlih amel, bolluğa, ruh huzuruna; küfür de darlığa, huzursuzluğa sebebolur. Allah öyle sâlih kimseleri mutlu yaşatır: "(O) *ülkelerin halka inanıp korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklarıyle yakaladık"* (Âyet: 96). Hûd Sûresinin 52 nci âyeti de aynı şeyi vurguluyor: *"Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin* (O'na yönelin) *ki gökten üzerinize bol rahmet göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Suç işleyerek yüz çevirmeyin."*

Tâhâ Sûresinin 123-124 ncü âyetleri de Allah'ın gösterdiği yolda yürüyenlerin sıkıntı çekmeyeceklerin; Allah'ı anmaktan yüz çevirenlerin dar geçim içine düşeceklerini vurgulamaktadır: *"...Kim benim hidâyetime uyarsa o sapmaz, sıkıntıya düşmez. Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için de dar bir geçim vardır. Kıyâmet günü onu kör olarak haşrederiz."*

"Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O, çok bağışlayandır. (Mağfiret dileyin) *ki, üzerinize gökten bol yağmur göndersin ve size çok mallarla, oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin"* (Âyet: 10-12). *"Şayet yolda doğru gitselerdi onlara bol su verirdik* (rızıklarını bollaştırırdık) *ki onları onunla imtihân edelim. Kim Rabbini anmaktan yüz çevirirse* (Rabbi) *onu, alt eden bir azâba sokar."* (Cin Sûresi: 16-17) âyetleri de îmânın ve sâlih amelin bolluk ve saâdete; imansızlığın ve Allah'ı anmaktan yüz çevirmenin darlık, sıkıntı ve azâba sebebolduğunu vurgulamaktadır.

58) Allah kâfirleri hemen cezalandırmaz, onlara fırsat verir. Hattâ nimetini daha da artırarak onları dener. Sonunda cezalandırır. Allah'ın, inkârcı bir kula bol nimet vermesi, onun Allah katında değerli olduğunu göstermez. Dünyâ varlığı sınavdır. Allah, kulunu, kabiliyetine uygun bir biçimde sınar. KKimini bollukla, kimini darlıkla, kimini sağlıkla, k imini hastalıkla. Kula verilen nimetler, eğer onu aşırı davranışlara sürüyorsa helâkine sebebolur. Hiç farkında olmadan bir gün felâket veya ölüm onu yakalar: *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız* (veya onlara derece derece daha çok imkân vererek onları dünyâya daldıracağız ki iyice azsın, cezâyı hak etsinler). *Onlara mühlet veririm, doğrusu benim tuzağım sağlamdır"* (Âyet: 182-183).

59) Fir'avn İsrailoğullarına her türlü baskıyı yaparak onları sindirmeğe

çalışmıştı. Fakat içlerinden çıkan bir peyğamber, onlara bağımsızlık ümidi aşıladı: *"Allah'tan yardım dileyin, sabredin. Allah bu toprağı dilediği kullarına miras verir. Sonuç korunanlarındır.* (Sabrederseniz) *Rabbiniz, düşmanınızı helâk edip sizi onların yerine geçirebilir, dedi" (Âyet: 128-129).*

Bu kıssa bize, baskının düşünceleri öldüremeyeceğini anlatıyor. Hakimiyyet irade gücüne dayalıdır. Çarpışan iradelerden kuvvetli olan kazanır. Yeryüzüne silâh, Allah'ın yasalarına uygun davranan insanlar egemen olur: *"Andolsun biz, Tevrât'tan sonra Zebûr'da da: 'Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacaktır' diye yazmıştık."* (Âyet: 105).

Bâtıl, bir süre üstün görünse de sonunda hak galip gelir: *"Köpük yok olup gider, insanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır"* (Ra‘d Sûresi: 17).

Fir‘avn, o kadar gücüne ve ordusuna rağmen, zulmü yüzünden, Hak yolunda olan bir avuç İsrailoğluna yenik düşmüştür. Tarihte bunun örnekleri çoktur: *"Nice az topluluk vardır ki Allah'ın izniyle, kalabalık topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir"* (Bakara Sûresi: 249).

Yüce Allah, İsrail oğullarını kurtarıp, kendilerine söz verdiği toprağa hakim kılmıştır. 137 nci âyette bir cümle vardır ki son derece önemlidir: "وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ ٱلْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ بِمَا صَبَرُوا": *Rabbinin İsrâiloğullarına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi".* Burada Rabbin, İsrâiloğullarına verdiği güzel sözün, onların sabırları sayesinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Demek ki Allah'ın, inananlara va‘dettiği zaferin gerçekleşmesi, onların güzel davranışlarına, sabır ve sebatlarına bağlıdır. Dâvâlarına sabırla, azimle bağlı kalanlar, eninde sonunda zafere ulaşırlar. Ama azimleri sarsılır, ümidleri kırılırsa başarısız kalırlar. Her davâ, her ülkü de böyledir. Allah'ın genel yasası gereği, gerekli şartlara uyularak yılmadan savunulan dâvalar gerçekleşir. Ama sözde kalan dâvalar hayalden öteye geçemez. Düşman ne kadar güçlü olursa olsun, mü'min dâvasında umutsuzluğa düşmemelidir: *"Biz istiyoruz ki o yerde zayıflatılanlara lutfedelim, onları önderler yapalım, onları* (ötekilerin mülküne) *mîrasçı kılalım"* (Kasas Sûresi: 5).

M.Reşîd Rızâ, bu noktada şöyle diyor: "Görüyorsun ki müslümanlar, bu ilâhî yasaları bilmiyorlar. Zaten bunları bilmemeleri ve bunların gereklerini yerine getirmemeleri, egemenliklerini kaybetmelerine neden olmuştur. Cehâletlerinin sebebi de Kur'ân'dan yüz çevirmeleri, Kur'ân hidâyetine muhtacolmadıklarını sanmalarıdır. Onlar, kelâmcıların, uydurma kelâm kurallarına dayalı olarak yazdıkları akaid kitaplarına; fakîhlerin (zanlarına dayalı olarak) yazdıkları ibâdet, hukuk, cezâ ve benzeri konuları içeren kitâplara bakarak artık bugün bu tür şeylere muhtacolmadıklarını söylemeğe başlamışlardır.

Bu şânı büyük A'râf Sûresi, bu tür fıkıh hükümlerinden, kelâm akidelerinden ve kurallarından uzaktır. Yalnız bu sûre değil, diğer Mekkî sûreler de öyledir. Şimdi Allah, bu sûreleri, mânasını düşünmeden sırf sözlerini tecvîd kurallarıyla okumak, ya da bunlarla afsun ve muska yapılmak, yahut ölüm olaylarında Kur'ân okuyuculara kazanç sağlamak için mi indirmiştir?

Daha garibi de şudur: Selefin yolundan ayrılıp ortaçağ kitaplarına bağlı kalan taklitçi gruba düşman olan bir grup, İslâm dininin, müslümanların geri kalmasına, zayıflamasına sebebolduğunu iddiâ etmeğe başlamıştır. Onlara göre bize hakim olan gayri müslimlerin sosyal ve tabii ilimlerini, teknolojisini alıp uygulamadıkça yaşamamız mümkün değildir.

Bu iddiânın sahipleri, İslâmı hiç bilmeyen insanlardır. İslâmın Kitâbı, sosyal ve teknolojik yasaları öğrenmeğe yönelten ilk mürşiddir. Fakat müslümanlar onun yolundan ayrılıp kısır kelâm tartışmalarına, fıkhın ayrıntılarına daldıkları için, bilimsel hayat aşamalarında Kur'ân'ın yönelttiği tabiat ilimlerini geliştirmekte geri kalmışlardır. Artık bu çağda herkesten çok bu konuya ağırlık vermeleri, bu alanda herkesten bilgili olmağa çalışmaları gerekir" [1].

1. Tefsîru'l-Menâr: 9/579.

A'RÂF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	وَ لاَ تَتَّبِعُوا مِنْ دُنِهِ أَوْلِيَاءَ		Çoğunluk.
	وَ لاَ تَبْتَغُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ.		Mâlik ibn Dînâr'dan bir rivâyet[1] .
	قَلِيلاً مَا يَتَذَكَّرُونَ	Yâ, tâ ve hafif zâl ile:	İbn Âmir'in ve diğer Şam'lıların mushafları.
	قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ	Tek tâ ve hafif zâl ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef mushafları da böyledir.
	قَلِيلاً مَا تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	Ötekiler.
4	أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا		Çoğunluk.
	أَهْلَكْنَاهُمْ فَجَاءَهُمْ بَأْسُهُمْ		Übeyy[2] .
10	مَعَايِشَ	Elif'ten sonra yâ ile:	Çoğunluk.
	مَعَائِشَ	Elif'ten sonra hemze ile:	A'rec ve Nâfi'den bir rivâyet[3] .
11	لِلْمَلاَئِكَةُ اسْجُدُوا	Vasl halinde melâike'nin tâ'sı madmûm:	Ebû Ca'fer.

1. Kurtubî: 7/162.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 131.
3. Kurtubî: 7/167. Taberî'ye göre doğrusu, hemzesiz olarak yâ ile okumaktır. Çünkü kelimenin aslı (مَعِيشَة)'dir. Tekilinde yâ'nın harekesi kendinden önceki harfe nakledilmiştir (Câmi'u'l-beyân: 8/1). Zeccâc da hemzeli kırâeti güvenilemeyeceğini söylemiştir (el-Bahru'l-muhît: 7/271).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	لِلْمَلاَئِكَةِ ٱسْجُدُوا	Tâ meksûr:	Ötekiler[1]
	مَذْمُومًا مَدْحُورًا	Žemm’den ism-i mef‘ûl:	Çoğunluk.
	مَذُومًا مَدْحُورًا	Madmûm dâl’dan sonra mîm’siz:	Bir kırâettir[2]
18	لِمَنْ تَبِعَكَ	Lâm’ın kesriyle:	Ebûbekr ibn ‘Ayyâş.
	لَمَنْ تَبِعَكَ	Lâm’ın fethiyle:	Çoğunluk[3] .
20	وُورِىَ		Çoğunluk.
	أُورِىَ		İbn Mes‘ûd[4] .
	مِنْ سَوَّتِهِمَا	Tekil, hemzenin vâv’a tebdîli, vâv’ın vâv’a idğâmı:	Mücâhid, Hasan[5] .
	مِنْ سَوَّاتِهِمَا	Hemze’nin teshîli ve şeddeli vâv ile	Ebû Ca‘fer Yezîd ibn Ka‘ka‘.
	مِنْ سَوَتِهِمَا	Tek vâv ve hemze’nin hazfiyle:	Kırâettir[6] .
	مَلَكَيْنِ	Lâm’ın fethiyle:	Çoğunluk.
	مَلِكَيْنِ	Lâm’ın kesriyle:	İbn Abbâs, Hasan ibn ‘Alî, Dahhâk, İbn Kesîr, Zührî[7] .
22	وَ طَفِقَا	Fâ’nın kesriyle:	Çoğunluk.
	وَ طَفَقَا	Fâ’nın fethiyle:	Ebû’s-Semmâl[8] .

1. en-Neşr fî’l-kırââti’l-‘aşr: 1/210.
2. Buna göre kelime ya hemzeli (ذأم)dendir, hemze teshîl ile hazfedilip harekesi zâl’a nakledilmiştir. Ya da hemzesiz (ذام)dendir (el-Bahr: 4/271).
3. Kurtubî: 7/177.
4. Mesâhif: 42.
5. Mesâhif: 278.
6. el-Bahr: 4/279.
7. el-Bahr: 4/297. Taberî’ye göre meftûh lâm ile olan vecihten başka türlü okumak caiz değildir (Câmi‘u’l-beyân: 8/140-141).
8. el-Bahr: 4/280.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَخْصِفَانِ	Yâ'nın fethi, hâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	يَخِصِّفَانِ	Yâ'nın fethi, hâ'nın ve şeddeli sâd'ın kesriyle:	Hasan, A'rec, Mücâhid ve İbn Veşşâb.
	يَخَصَّفَانِ	Yâ'nın, hâ'nın ve şeddeli sâd'ın fethiyle:	İbn Bureyde ve Ya'kûb.
	يُخَصِّفَانِ	Yâ'nın damını, hâ'nın fethi, şeddeli sâd'ın kesriyle:	Câiz bir kırâettir.
	يُخْصِفَانِ	Yâ'nın dammı, hâ'nın sükûnu ile:	Zührî.
	يُخُصِّفَانِ	Yâ'nın, hâ'nın dammı, şeddeli sâd'ın kesriyle:	Bir kırâettir[1].
	أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقُلْ لَكُمَا.		Çoğunluk.
	أَلَمْ تُنْهَيَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ و قِيلَ لَكُمَا.		Übeyy ibn Ka'b[2].
23	قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا		Çoğunluk.
	قَالُوا رَبَّنَا أَلَا تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا		İbn Mes'ûd[3].
25	تَخْرُجُونَ	Tâ'nın fethi, râ'nın dammıyle, burada ve Rûm'da:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تُخْرَجُونَ	Madmûm tâ, meftûh râ ile, dört yerde de edilgen:	Ötekiler[4].

1. Kurtubî: 7/181; el-Bahr: 4/280.
2. Mesâhif: 131.
3. Mesâhif: 42.
4. Rûm: 19 "وَكَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ", Zuhruf: 11 "كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ", Câsiye: 35 "لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا" âyetleri. İbn Žekvân, A'râf ve Zuhruf'takinde, Hamza ve Kisâ'î gibi okumuştur. Ancak Rûm Sûresinde bunlar gibi okuduğu rivâyeti yanında, çoğunluğun kırâetiyle okuduğu da rivâyet edilmiştir. Rûm Sûresinin ikinci yerinde (25 nci âyet) tâ'nın fethi, râ'nın dammıyle okunacağında ittifak vardır. Keza Haşr: 12: "لَا يَخْرُجُونَ", Me'âric: 43 "يَوْمَ يَخْرُجُونَ" âyetlerinde kelimenin, yine yâ'nın fethiyle etken kipiyle okunacağında ittifak etmişlerdir (en-Neşr: 1/268).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
26	وَ رِيشًا		Çoğunluk.
	وَ رِيَاشًا	Yâ'dan sonra elif ile, çoğul:	İbn 'Abbâs, Zeyd ibn 'Alî, Mücâhid[1].
	وَ زِينَةً		Übeyy[2].
	وَ لِبَاسَ ٱلتَّقْوَى ذٰلِكَ خَيْرٌ.	Nasb ile:	Nâfi', İbn Âmir, Kisâî.
	وَ لِبَاسُ ٱلتَّقْوَى ذٰلِكَ خَيْرٌ.	Ref' ile:	Ötekiler[3].
	وَ لِبَاسُ ٱلتَّقْوَى خَيْرٌ	(ذلك)'siz:	'Abdullah ve Übeyy[4].
	وَ لَبُوسُ ٱلتَّقْوَى خَيْرٌ.		Übeyy, Mu'âẑ ve Cahderî[5].
27	لَايَفْتِنَنَّكُمْ.	Yâ'nın fethi ve şeddeli tevkîd nûn'uyla:	Çoğunluk.
	لَا يُفْتِنَنَّكُمْ.	Yâ'nın dammıyle, iftân kökünden:	Yahyâ ve İbrâhîm Neha'î.
	لَا يَفْتِنَكُمْ.	Tevkîdsiz:	Zeyd ibn 'Alî.
	إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ.		Çoğunluk.
	إِنَّهُ يَرَاكُمْ وَ قَبِيلُهُ.	Huve'nin kaldırılmasıyle:	Übeyy, İbn Miclez ve Mu'âẑ[6].

1. Mesâhif: 198, 270, 278; Kurtubî: 7/184.
2. Mesâhif: 131. Taberî'ye göre en doğrusu, şîn'den sonra elifsiz (وَ رِيشًا) okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 8/147).
3. Taberî, nasb ile olanı tercîh etmektedir (Câmi'u'l-beyân: 8/150).
4. el-Bahr: 4/283; Mesâhif: 42, 13!, 318.
5. Mesâhif: 131.
6. Mesâhif: 132.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	...مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ.	Çoğul zamiriyle:	Çoğunluk.
	...مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُ.	Tekil zamiriyle:	Şâẑ bir kırâettir[1].
29	تَعُودُونَ فَرِيقًا هَدَى وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ.		Çoğunluk.
30	فَرِيقَيْنِ: فَرِيقًا هَدَى وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ.		Übeyy ve Hz. ‘Alî[2].
32	قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا.		Çoğunluk.
	قُلْ هِيَ لِمَنْ آمَنَ.		Katâde[3].
	خَالِصَةٌ.	Ref‘ ile:	Nâfi‘.
	خَالِصَةً	Nasb ile:	Ötekiler[4].
	خَالِصَةً لَهُ.	(لَهُ) ziyâdesiyle:	Hz. ‘Alî[5].
33	رَبِّيْ.	Yâ'nın sükûnuyla:	Hamza.
	رَبِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
34	فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ	Tekil olarak:	Çoğunluk.
	فَإِذَا جَاءَ آجَالُهُمْ.	Çoğul olarak:	İbn Mes‘ûd, Übey, ‘Îsâ Sekâfî, İbn Sîrîn[6].
	إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ.	Yâ ile:	Çoğunluk.
35	إِمَّا تَأْتِيَنَّكُمْ.	Cemâ‘at müennes olarak tâ ile:	Übey ve A‘rec[7].

1. el-Bahr: 4/283-284.
2. Kurtubî: 7/188; el-Bahr: 4/288; Mesâhif: 132, 186.
3. el-Bahr: 4/291.
4. Taberî'ye göre en doğrusu, nasb ile okumaktır. Çünkü Araplar, fiil isimden sonra geldiğinde nasbı tercîh ederler. Gerçi bu durumda ref‘ de caizdir ama nasb daha çok kullanılmaktadır (Câmi‘û'l-beyân: 8/166).
5. Mesâhif: 186. Bir rivâyette Hz. ‘Alî, (خالصة له) okumuş, diğer rivâyette de أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ مِنَ الْقُطْنِ وَالْكَتَّانِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ الْحَلَالِ. قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَشْرَكُهُمْ فِيهَا الْكُفَّارُ فِي الدُّنْيَا خَالِصَةً لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ okumuştur. Bu son rivâyet, eğer doğru ise, Hz. ‘Alî'nin, âyeti tefsîr ederek, anlamıyle okuduğu anlaşılmaktadır.
6. Kurtubî: 7/202; el-Bahr: 4/293; Mesâhif: 43, 132, 186.
7. el-Bahr: 4/294; Mesâhif: 132.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
38	حَتَّى إِذَا ٱدَّارَكُوا.	Şeddeli dâl’dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	حَتَّى إِذَا ٱدَّرَكُوا.	Dâl’dan sonra elif’siz:	Mücâhid, Humeyd el-A‘rec [1].
	حَتَّى إِذَا تَدَارَكُوا.	Meftûh tâ, sonra dâl, sonra elif ile:	İbn Mes‘ûd, Übey ve A‘meş[2].
	حَتَّى إذاآدْرَكُوا.	İki sâkinin birleşimini önlemek için îzâ’nın elif’inin ve dâl’dan sonraki elif’in kaldırılmasıyle:	Kırâettir [3].
	وَ لَكِنْ لاَ يَعْلَمُونَ	Ğâib yâ’sıyle:	Ebûbekr.
	وَ لَكِنْ لاَ تَعْلَمُونَ.	Hitâb t ’sıyle:	Ötekiler.
	لاَ يُفْتَحُ لَهُمْ.	Hafif tâ ile, müzekker kipi:	Hamza, Kisâ’î, Halef.
	لاَ تُفْتَحُ لَهُمْ.	Yine hafif tâ ile, müennes kipi:	Ebû ‘Amr, Übey.
	لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ.	Şeddeli tâ ile, müennes kipi:	Ötekiler.
40	حَتَّى يَلِجَ ٱلْجَمَلُ	Cîm’in fethiyle:	Çoğunluk.
	حَتَّى يَلِجَ ٱلْجُمَلُ	Cîm’in dammı ve hafif mîm ile[4]:	Sa‘îd ibn Cübeyr.
	حَتَّى يَلِجَ ٱلْجُمُلُ	Madmûm cîm ve mîm ile:	İbn ‘Abbâs.
	حَتَّى يَلِجَ ٱلْجُمْلُ	Madmûm cîm ve sâkin mîm ile:	İkrime ve Sa‘îd ibn Cübeyr.

1. Mesâhif: 278.
2. Mesâhif: 43, 132, 318.
3. Kurtubî: 7/204; el-Bahr: 4/296.
4. İp demektir.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
	حَتَّى يَلِجَ آلْجُمَّلُ.	Madmûm cîm, şeddeli, meftûh mîm ile:	İbn Mes'ûd, Übey ve bir rivâyette İbn 'Abbâs[1].
	حَتَّى يَلِجَ آلجمل آلَأصفر.	(آلَأصفر)ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd.
	فِى سَمِّ آلخِيَاطِ	Meftûh sîn ile:	Çoğunluk.
	فِى سُمِّ آلْمَخِيطِ	Madmûm sîn ile, sonra hiyât yerine mahît:	İbn Mes'ûd, Talha ve İbn Sîrîn[2].
41	غَوَاشٍ.	Cerr ile:	Çoğunluk.
	غَوَاشٌ.	Ref' ile:	Bir kırâettir[3].
43	مِنْ تَحْتِهِمْ		Çoğunluk.
	تَحْتُهُمْ.		Humus mushafı[4].
43	مَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ	(ما) dan önce vâv yok:	İbn Âmir ve Şam'lıların mushafları.
	وَ مَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ	(مَا)'dan önce vâv ile:	Ötekiler ve mushafları.
44	أُورِثْتُمُوهَا	Bazıları tâ'yı sâ'ya idğâm ile, bazıları idğâmsız okumuşlardır[5].	

1. Gemiyi iskeleye bağlayan halata denilir. Kurtubî: 7/207; Mesâhif: 132.
2. el-Bahr: 4/297; Mesâhif: 43, 256. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir ki meftûh cîm ve hafif meftûh mîm ile: (سم)de de meftûh sîn ile olan kırâettir. Çünkü ülke kari'lerinin çoğunluğu böyle okumuştur. Çoğunluk kırâetine aykırı okumak caiz değildir (Câmi'u'l-beyân: 8/181).
3. el-Bahr: 4/298.
4. Mesâhif: 340.
5. Kurtubî: 7/209.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
44	أُورِثْتُمُوهَا		
	نَعِمْ	Meksûr 'ayn ile:	Kisâ'î.
	نَعَمْ	Meftûh 'ayn ile:	Ötekiler[1]
	أَنَّ لَعْنَةَ اللّٰهِ	(أَنَّ) şeddeli, lanet mansûb:	Bizzî, İbn 'Amir, Hamza, Kisâ'î.
44	أَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ	(ان) hafif, lanet merfû':	Ötekiler.
47	صُرِفَتْ		Çoğunluk.
	قُلِبَتْ		İbn Mes'ûd, Übey, A'meş ve Sâlim[2].
	لَا تَجْعَلْنَا		Çoğunluk.
	عَائِذٌ بِكَ أَنْ تَجْعَلَنَا		Übey ve İbn Miclez[3].
49	اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ	Duhul'den emir kipi:	Çoğunluk.
	أُدْخِلُوا الْجَنَّةَ	İdhâl'den edilgen mâzî:	Talha ibn Musarrif.
	دَخَلُوا الْجَنَّةَ بِرَحمة اُدْخلوا	Duhul'den etken mâzî: Bazıları hâ'ya ittibâ'an rahmet'in tenvînini ref' ile, bazıları da cer ile okumuşlardır[4].	Übey, İkrime ve Ebû 'İmrân el-Cavnî[5].

1. Taberî'ye göre doğrusu, 'ayn'ın fethiyle olan çoğunluk kırâetidir. Meşhûr fasih lehçe de böyledir (Câmi'u'l-beyân: 8/187).
2. Mesâhif: 43, 132, 318.
3. Mesâhif: 132.
4. en-Neşr: 1/269.
5. Kurtubî: 7/214; Mesâhif: 132, 270.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
52	فَصَّلْنَاهُ	Sâd ile:	Çoğunluk.
	فَضَّلْنَاهُ	Dât ile:	İbn Muhaysın ve Cahderî[1] .
	أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ	Birincisinin ref'i, ikincisinin nasbıyle:	Kırâettir.
	أَوْ نُرَدَّ فَنَعْمَلَ	İkisinin de nasbıyle:	
	أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلُ	İkisinin de ref'iyle[2] :	
	يُغَشِّى اللَّيْلَ النَّهَارَ	Tağşiye kökünden:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ya'kub.
54	يُغْشِى اللَّيْلَ النَّهَارَ	Burada ve Ra'd: 3'de: İki yerde de iğşâ kökünden:	Ötekiler.
	وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ	Üç kelimenin ref'iyle:	İbn 'Âmir.
	وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ	Üç kelimenin de nasbıyle:	Ötekiler.
	خِفْيَةً	Hâ'nın kesriyle, burada ve En'âm: 63'de:	Ebûbekr.
	خُفْيَةً	Hâ'nın dammıyle:	Ötekiler.
	وَ خِيفَةً	Havf'ten:	Bir grup[3] .

1. Onun üstünlüğe lâyık olduğunu bilerek onu, bütün kitâplara üstün kıldık (el-Bahr: 4/306).
2. Kurtubî: 7/218; el-Bahr: 4/306.
3. İbn Seyyide'nin nakline göre bir grubun kırâetidir. Ebû Hâtim'e göre de A'meş'in kırâeti olduğu sanılmıştır (el-Bahr: 4/311; Mesâhif: 318).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ	Zamîr:	Çoğunluk
	إِنَّ ٱللَّهَ لاَ يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ	Zamîr yerine açık isim:	Übey ve İbrâhîm ibn Ebî 'Able[1] .
57	يُرْسِلُ ٱلرِّيحَ	Tekil olarak:	Hamza, Kisâ'î, İbn Kesîr.
	يُرْسِلُ ٱلرِّيَاحَ	Çoğul olarak:	Ötekiler.
	بُشْرًى	Madmûm bâ, sâkin şîn ve tenvîn ile:	Âsım.
	بَشْرًى	Meftûh bâ, sâkin şîn ve tenvîn ile:	Âsım'dan başka bir rivâyet
	بُشْرَى	Kısa elif ile, hublâ vezni:	Muhammed ibn Semeyfa' el-Yemânî.
	بُشُرًى	Madmûm bâ ve şîn ile:	İbn 'Abbâs ve Sülemî[2]
	نُشُرًى	Madmûm nûn ve şîn ile:	Mekke, Medîne halkı ve Ebû 'Amr.
	نُشْرًى	Madmûm nûn, sâkin şîn ile:	İbn Mes'ûd, İbn Âmir, Hasan ve Katâde[3] .

1. el-Bahr: 4/311; Mesâhif: 132.
2. "بشيرة" nin çoğuludur. "نذيرة" nin "نُذُر", *resûl*'ün de "رُسُل" ve "رُسْل" şeklinde çoğul olması gibi.
3. Son iki şekil, (ناشر) in çoğuludur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نَشْرًى	Meftûh nûn ve sâkin şîn ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef ve A'meş.
	نَشَرًى	Meftûh nûn ve şîn ile:	Ebû'l-Feth'in nakline göre Mesrûk[1].
	مَيِّت	Şeddeli, meksûr yâ ile:	Çoğunluk.
	مَيْت	Sâkin yâ ile:	Bazıları[2].
	تَذَكَّرُون	Meftûh, hafif zâl ile:[3]	
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	
	لاَ يُخْرَجُ	Edilgen kipi:	İbn Ebî 'Able, Ebû Hayve, 'Îsâ ibn Ömer.
	لاَ يُخْرِجُ	Madmûm yâ ile İhrâc'dan etken:	İbn Verdân.
	لاَ يَخْرُجُ	Yâ'nın fethiyle, hurûc kökünden etken:	Çoğunluk ve İbn Verdân'dan başka bir rivâyet.
	نَكَدًا	Kâf'ın fethiyle:	Ebû Ca'fer.
	نَكِدًا	Kâf'ın kesriyle:	Ötekiler[4].
	يُصَرِّفُ	(ربه)'deki zâmire uyum için ğâib kipi:	Bir kırâettir.

1. Tebsırah: 510-511; Kurtubî: 7/229; el-Bahr: 4/316. kari'lerin hepsi, kelimenin, bulunduğu her yerde râ'sını tenvinlemişlerdir. Taberî'ye göre kelimeyi meftûh nûn ve sâkin şîn ile, yahut madmûm nûn ve şîn ile okumak iki meşhûr kıraettir. Bâ ile okumak ise anlam bakımından doğru ise de Taberî indinde sevimli bir kırâet değildir (Câmi'u'l-beyân: 8/209).
2. Bu konudaki ihtilâf, Bakara Sûresinde de geçmişti.
3. Bu konudaki ihtilâf En'âm'da da geçti.
4. Taberî'ye göre doğrusu, meftûh nûn, meksûr kâf ile okumaktır. Çünkü kari'lerin çoğunluğu böyle okumuştur (Câmi'u'l-beyân: 8/211-212).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نُصَرِّفُ	Nûn ile, çoğul mütekellim:	Çoğunluk[1]
	مِنْ إِلٰهٍ غَيْرِهِ	Râ'nın cerri ve zâmîr'in kesriyle:	Ebû Ca'fer, Kisâ'î[2].
59	مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ	Râ'nın ref'i, hâ'nın dammıyle[3]:	Ötekiler.
	مِن إِلٰهٍ غَيْرَهُ	İstisnâ ile mansûb:	Îsâ ibn Ömer[4].
	انِّيَ أَخَافُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû 'Amr.
	انِّي أَخَافُ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
60	قَالَ الْمَلَؤُ	Hemze ile:	Çoğunluk.
	قَالَ الْمَلَوُ	Lâm'dan sonra vâv ile:	Şam mushafları ve İbn 'Atıyye'ye göre İbn Âmir[5].
62	أُبْلِغُكُمْ	İblâğ kökünden:	Ebû 'Amr.[6]
	أُبَلِّغُكُمْ	Teblîğ kökünden:	Ötekiler.
69	بَسْطَةً	Sîn ile:	Çoğunluk.
	بَصْطَةً	Sâd ile:	Kisâ'î ve Nâfi'den rivâyet.
	ثَمُودَ	Fetha ile, gayr-i munsarif:	Çoğunluk.
70	ثَمُودٍ	Tenvînli cer ile munsarif:	İbn Vessâb, Âmeş[7].

1. el-Bahr: 4/319.
2. Kelime burada, Hûd ve Mü'minûn sûrelerinde böyledir. Fâtır: 3'deki "هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ" âyetinde Hamza da Yezîd ibn Ka'ka' ve Kisâ'î'ye uymuştur.
3. "مِن إِلٰه"'nin mahalline atfen madmûm olmuştur. Çünkü "مِن" zâiddir.
4. el-Bahr: 4/320. Taberî şöyle diyor: "Kûfeli ve Basra'lı bazı kari'ler, "غير"'yü merfû' okumuşlar, h'yi "مِن"'nin mahalline göndermişlerdir. Çünkü "مِن" ref' mahallinde bulunmaktadır. "مِن" kaldırılsa ref' avdet eder: Câmi'u'l-beyân: 8/213.
5. el-Bahr: 4/320.
6. Cumhûra göre bu kelime, bir kabile ismidir.
7. Onlara göre bu kelime bir kabîle ismidir (el-Bahr: 4/327).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
74	وَ تَنْحِتُونَ		Çoğunluk.
	وَ تَنْحَاتُونَ	İnfi'âl bâbından:	Sa'îd ibn Cübeyr[1].
	وَ لاَ تِعْثَوْا	Meksûr tâ ile:	A'meş.
	وَ لاَ تَعْثَوْا	Meftûh tâ ile:	Çoğunluk[2].
	وَ قَالَ ٱلْمَلَؤُ	(قَالَ)den önce bir vâv ile:	İbn 'Âmir ve Şâm mushafları.
75	قَالَ ٱلْمَلَؤُ	Vâv'sız:	Ötekiler ve mushafları.
	يَا صَالِحُ وتِنَا	(ائتنا)nın ilk hemzesini damme vâv'ına çevirme:	Verş, A'meş.
77	يَا صَالِحُ ٱئْتِنَا	Sâkin hemze ile:	Yedi kari'den, ötekiler.
	يَا صَالِحُ أُوتِنَا	Hemzenin dammesini tam yaparak:	Âsım Cahderî[3].
81	إِنَّكُمْ	Tek hemze ile, fâhişe'yi açıklayan haber kipi:	Nâfi', Hafs.
	أَإِنَّكُمْ	İki hemze ile, azar tarzında soru:	Ötekiler[4].
82	وَ مَا كَانَ جَوَابَ	Nasb ile, kâne'nin haberi:	Çoğunluk.
	وَ مَا كَانَ جَوَابُ	Ref' ile, kâne'nin ismi:	Kırâettir[5].
83	الْغَابِرِينَ	Elif'ten sonra bâ:	Çoğunluk.
	الْغَادِرِينَ	Elif'ten sonra dâl ile:	Übey, Ebû Recâ ve Ebû'l-Cevzâ[6].

1. Mesâhif: 247.
2. el-Bahr: 4/329.
3. el-Bahr: 4/331.
4. Kurtubî: 7/245; Tebsıra: 511; en-Neşr: 1/270.
5. el-Bahr: 4/335.
6. Mesâhif: 132.

Âyet No.	Kelime:	Kıraet farkı:	Okuyanlar:
85	قَدْ جاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ		Çoğunluk.
	قَدْجاءَتْكُمْ آيَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ		Hasan[1].
93	ءَاسَى		Çoğunluk.
	إِيسَى		Talha ve A'meş[2].
96	لَفَتَحْنَا	Hafif tâ ile:	Çoğunluk.
	لَفَتَّحْنَا	Şeddeli tâ ile:	İbn 'Amir ve Îsâ Ŝekafî[3].
98	أَوْ أَمِنَ	Sâkin vâv ile:	İbn Âmir[4].
	أَوَ أَمِنَ	Meftûh vâv, sonra hemze ile:	Ötekiler.
100	أَوَلَمْ يَهْدِ	Muzâra'at yâ'sıyle:	Çoğunluk.
	أَوَلَمْ نَهْدِ	Çoğul mütekellim nûn'uyla:	Kırâettir[5].
101	جَاءَتْهُمْ		Çoğunluk.
	جِيأَتْهُمْ	İmâle ile:	Übey.
105	حَقِيقٌ عَلَيَّ أَنْ أَقُولَ	İzâfet yâ'sı kabul edilen yâ'nın şeddesiyle:	Nâfi'.
	حَقِيقٌ عَلَى أَنْ أَقُولَ	Lâm'dan sonra elif ile, cer harfi:	Ötekiler.
	حَقِيقٌ بِأَنْ أَقُولَ		Übey ve bir rivâyette İbn Mes'ûd[6].

1. el-Bahr: 4/336.
2. Mesâhif: 256, 318.
3. el-Bahr: 4/348.
4. Verş ve Hüzelî, Hâşimî ibn Cemmâz'dan rivâyet ederler. Bunlar hemzenin harekesini vâv'a nakl ile, hemzeyi hazfetme hususundaki metotları üzredirler. Böylece kelime (أَوَامِنَ) şeklinde okunur.
5. el-Bahr: 4/349-350.
6. el-Bahr: 4/355; Mesâhif: 43, 132.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	حَقِيقٌ أَنْ لَا أَقُولَ		'Abdullâh ibn Mes'ûd ve A'meş[1].
	مَعِيَ	Meftûh yâ ile:	Hafs.
	مَعِي	Sâkin yâ ile:	Ötekiler.
111	أَرْجِئْهُ(و) وَ أَخَاهُ	Hemze ile ve hâ'yı mukadder vâv'a bitiştirerek:	İbn Kesîr ve Hişâm[2].
	أَرْجِئْهُ وَ أَخَاهُ	Hemze ve madmûm hâ ile, vâv'a bitiştirmeden:	Ebû 'Amr.
	أَرْجِئْهِ وَ أَخَاهُ	Hemze ve meksûr hâ ile:	İbn Žekvân.
	أَرْجِهِ	Hemze'nin hazfi, hâ'nın kesriyle:	Kalûn.
	أَرْجِهِ(ى) وَ أَخَاهُ	Hemzenin hazfi, hâ'nın yâ'ya vasliyle:	Verş, Kisâ'î.
	أَرْجِهْ وَ أَخَاهُ	Hâ'nın sükûnuyla, hemzesiz:	'Âsım ve Hamza[3].
112	سَحَّارٍ	Fa''âl vezninde, burada ve Yûnus: 79'da:	Hamza, Kisâ'î.
	سَاحِرٍ	Fâ'il vezninde:	Ötekiler[4].
	إِنَّ لَنَا	Tek hemze ile, haber kipi:	Nâfi', İbn Kesîr.
113	أَإِنَّ لَنَا	Birincisi meftûh, ikincisi meksûr iki hemze ile:	Ötekiler[5].
	تَلْقَفُ	Bulunduğu her yerde lâm'ın sükûnuyla:	Hafs.

1. el-Bahr: 4/356; el-Mesâhif: 43, 132.
2. Burada ve Şu'arâ' Sûresi: 36 ncı âyette.
3. Hepsi vakıf halinde sâkin h üzerinde durmuş, yâ ve vâv getirmemişlerdir (Tebsıra: 512). Taberî'ye göre en doğru ve Arapça bakımından en fasîh vecih, hemzesiz, mecrûr h ile olan kırâettir (Câmi'u'l-beyân: 9/17).
4. Şu'arâ: 37 nci âyettekinin fa''âl vezninde olduğunda ihtilâf yoktur.
5. Kurtubî: 7/258.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
117	تَلَقَّفُ	Lâm'ın fethi, kaf'ın şeddesiyle:	Ötekiler[1].
	تَلَقَّمُ	Fâ yerine mîm ile:	Sa'îd ibn Cübeyr ve Ebû Hâtim'den nakil[2].
	تَلْقَمُ	Lâm'ın sükûnu ve mîm ile:	Übey[3].
	أَآمَنْتُمْ	Soru hemzesinden sonra biri med, iki elif ile:	Nâfi, Hamza, Kisâ'î[4].
123	ءَامَنْتُمْ	Tek hemzeden sonra med elifiyle, olumlu:	Hafs[5].
124	لَأَقْطَعَنَّ، وَ لَأَصْلُبَنَّكُمْ	Sülâsî'den tevkîd nûn'u ve (و) yerine (ثُمَّ) ile:	Mücâhid, Humeyd ibn el-Mekkî ve İbn Muhaysın[6].
	لَأُقَطِّعَنَّ، ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ	İkisi de tef'îl bâbından:	Çoğunluk[7]
126	وَ مَا تَنْقِمُ مِنَّا	Kaf'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	وَ مَا تَنْقَمُ مِنَّا	Kaf'ın fethiyle:	Übey, Hasan ve Ebû Hayve[8].

1. Bizzî, vasl halinde tâ'yı idğâm etmiştir.
2. Mesâhif: 247; Kurtubî: 7/260; el-Bahr: 4/363. Sa'îd ibn Cübeyr, Mu'âẑ ve Ebû Nehîk de böyle okumuşlardır.
3. Mesâhif: 132.
4. Burada, Tâhâ ve Şu'ârâ' sûrelerinde.
5. Şu'ârâ Sûresinde bir hemze, sonra med elifiyle okumuştur. bu sûrede de başlama halinde öyle okur, ancak vasl halinde hemzeyi kısmen vâv'a çevirir. Başlama halinde hemzeyi tam okur. Kari'lerin, bu gibi kelimelerde, olumlu, soru, teshîl vs. metotları en-Neşr'in iki hemzeli kelimeler konusunda izah edilmiştir. Bkz. en-Neşr fi'l-Kırââti'l-aşr: 1/271; el-Bahr: 4/365.
6. İkinci kelimenin, lâm'ın fethi ve kesriyle okunduğu rivayet edilmiştir.
7. el-Bahr: 4/365-366; en-Neşr ve Tebsıra.
8. Mesâhif: 132; Kurtubî: 7/261.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
127	وَ يَذَرِكَ	Râ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	وَ يَذَرُكَ	Râ'nın ref'iyle:	İbn Mes'ûd ve Nu'aym ibn Meysere.
	وَ يَذَرْكَ	Râ'nın cezmiyle:	Eşheb 'Ukaylî.
	وَ نَذَرُكَ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Enes ibn Mâlik [1].
	وَ قَدْ تَرَكُوكَ أَنْ يَعْبُدُوكَ		Übey ve İbn Mes'ûd [2].
	وَ قَدْ تَرَكَكَ		A'meş [3].
	وَ آلِهَتَكَ	Çoğul kipi:	Çoğunluk.
	وَ إِلَهَتَكَ	Tekil kipi:	Hz. 'Alî, İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Enes ibn Mâlik, Sa'îd ibn Cübeyr ve bir cemâ'at [4].
	سَنَقْتُلُ	Meftûh nûn, hafif madmûm tâ ile:	Nâfi', İbn Kesîr.
	سَنُقَتِّلُ	Madmûm nûn, şeddeli, meksûr tâ ile:	Ötekiler.
128	يُورِثُهَا	Yâ ile, etken:	Çoğunluk.
	يُورَثُهَ	Râ'nın fethiyle, edilgen:	Bir grup.
	يُوَرِّثُهَا	Tevrîs kökünden:	İbn Mes'ûd, Hasan, Hafs'tan da bir rivâyet [5].

1. Kurtubî: 7/261-262; Mesâhif: 43.
2. Mesâhif: 43, 132.
3. Mesâhif: 318.
4. Câmi'u'l-beyân: 9/25; Mesâhif:43, 187, 216, 247; Kurtubî: 7/262; el-Bahr: 4/367. Taberî, çoğunluk kırâeti olan çoğul şeklinden başkasıyle okumayı caiz görmemektedir.
5. el-Bahr: 4/368; Mesâhif: 43.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلْعَاقِبَةُ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	وَ ٱلْعَاقِبَةَ	Ard'a atfen nasb ile:	İbn Mes'ûd ve Übey[1].
131	يَطَّيَّرُوا	Muzâri' fi'l[2]	Çoğunluk.
	تَطَيَّرُوا	Mâzî fi'l:	Talha ibn Musarrif[3].
	تَشَاءَمُوا		Mücâhid[4].
	أَلاَ إِنَّمَا طَائِرُهُمْ		Çoğunluk.
	أَلاَ إِنَّمَا طَيْرُهُمْ	Tâir'in çoğulu:	Hasan[5].
135	يَنْكُثُونَ	Kâf'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	يَنْكِثُونَ	Kaf'ın kesriyle:	Ebû Hâşim ve Ebû Hayve[6].
137	يَصْنَعُ		Çoğunluk.
	يَعْمَلُ		İbn Mes'ûd[7].
	يَعْرُشُونَ	Burada ve Nahl: 68'de râ'nın dammıyle:	Ebûbekr, İbn 'Âmir.
	يَعْرِشُونَ	İki yerde de râ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	يُعَرِّشُونَ	Ta'rîş kökünden:	İbrâhîm ibn Ebî 'Able[8].
141	وَ جَاوَزْنَا	Mücâveze kökünden:	Çoğunluk.
	وَ جَوَّزْنَا	Tecvîz kökünden:	İbrâhîm[9].

1. Mesâhif: 43, 132 ve diğerleri.
2. Aslı (يَتَطَيَّرُوا) dur. İdğam sonucu (يَطَّيَّرُوا) olmuştur.
3. Kurtubî: 7/264; el-Bahr: 4/370.
4. Mesâhif: 278.
5. Kurtubî: 7/266.
6. el-Bahr: 4/375.
7. Mesâhif: 43.
8. Kurtubî: 7/272.
9. el-Bahr: 4/377.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَعْكِفُونَ	Kâf'ın kesriyle:	Hamza, Kisâî.
	يَعْكُفُونَ	Kâf'ın dammıyle:	Ötekiler.
	وَ إِذْ أَنْجَاكُمْ	Tekil kipi:	İbn 'Âmir ve Şar mushafları.
	وَ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ	Çoğul mütekellim kipi:	Ötekiler ve mushafları.
	يَقْتُلُونَ	Hafif, madmûm tâ ile, katl kökünden:	Nâfi'.
	يُقَتِّلُونَ	Taktîl kökünden:	Ötekiler.
	وَعَدْنَا	Burada ve Bakara: 51'de, vâv'dan sonra uzatımsız:	Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr.
142	وَاعَدْنَا	Vâv'dan sonra uzatımlı, muvâ'ade kökünden:	Ötekiler [1].
	وَ أَتْمَمْنَاهَا		Çoğunluk.
	وَ تَمَّمْنَاهَا		Übey [2].
	دَكَّاءَ	Uzatımlı, meftûh hemze ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef [3]
	دَكًّا	Hemzesiz, kasr ve tenvîn ile:	Ötekiler.
	صَعِقًا		Çoğunluk.
	صَاعِقًا		'İkrime [4].

1. en-Neşr: 1/212.
2. Mesâhif: 132.
3. Burada ve Kehf Sûresi: 98 nci âyette. Kehf Sûresindekini 'Âsım da böyle okumuştur. Taberî de en doğru kırâetin bu olduğunu, çünkü Peyğamber(s.a.v.)den böyle rivâyet edildiğini söylemektedir (Câmi'u'l-beyân: 9/54).
4. Mesâhif: 270.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
144	إِنِّىَ اصْطَفَيْتُكَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّى اصْطَفَيْتُكَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	بِرِسَالَتِى وَ بِكَلاَمِى	Lâm'dan sonra elif'siz, tekil:	Nâfi', İbn Kesîr.
	بِرِسَالَتِى وَ بِكَلِمِى.	İkisi de lâm'dan sonra elifsiz, ikincisi kelime'nin çoğulu:	Ebû Recâ'.
	بِرِسَالاَتِى وَبِكَلاَمِى	İkisi de lâm'dan sonra elif'li:	Çoğunluk [1].
	بِأَحْسَنِهَا	Zamîr müennes:	Çoğunluk.
	بِأَحْسَنِه	Zamîr müzekker:	İbn Mes'ûd [2].
	سَأُورِيكُمْ		Çoğunluk.
	سَأُورِثُكُمْ		İbn 'Abbâs [3].
	عَنْ آيَاتِى الَّذِينَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Hamza, İbn 'Âmir.
	عَنْ آيَاتِىَ الَّذِينَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Ötekiler.
	وَ إِنْ يَرَوْا	Yâ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk.
	وَ إِنْ يُرَوْا	Yâ'nın dammıyle edilgen:	Mâlik ibn Dînâr [4]
	الرَّشَد	Râ ve şîn'in fethiyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	الرُّشْد	Râ'nın dammı, şîn'in sükûnuyla:	Ötekiler.
	لاَ يَتَّخِذُوهُ	Zamîr müzekker:	Çoğunluk.
	لاَ يَتَّخِذُوهَا	Zamîr müennes:	Übey ve İbrâhîm ibn Ebî Able [5].

1. el-Bahr: 4/386-387.
2. Mesâhif: 43.
3. Mesâhif: 198, 270.
4. Kurtubî: 7/283.
5. el-Bahr: 4/390; Mesâhif: 133..

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
148	مِنْ حِلِيِّهِمْ	Hâ'nın kesriyle:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kisâ'î.
	مِنْ حُلِيِّهِمْ	Hâ'nın dammıyle:	Ya'kûb dışındakiler.
	مِنْ حَلْيِهِمْ	Hâ'nın fethi, yâ'nın sükûnu, hafif yâ ile:	Ya'kûb.
	لَئِنْ لَمْ تَرْحَمْنَا رَبَّنَا وَتَغْفِرْ لَنَا	Fiiller hitâb tâ'sıyle, rabbenâ merfû':	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَ يَغْفِرْ لَنَا	Fiiller ğâib kipi, rabbunâ merfû':	Ötekiler [1].
	مِنْ بَعْدِيَ أَعَجِلْتُمْ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
149	مِنْ بَعْدِى أَعَجِلْتُمْ	İzâfet yâ'sının sükûnu ile:	Ötekiler.
	قَالَ ابْنَ أُمِّ	Burada ve Tâhâ: 94'de meksûr mîm ile:	İbn 'Âmir, Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
150	يَا ابْنَ أُمِّى	Meksûr mîm'den sonra izâfet yâ'sıyle:	Bir kırâettir.
	قَالَ ابْنَ أُمَّ	İki yerde de meftûh mîm ile:	Ötekiler [2].
	فَلَا تُشْمِتْ	Tâ'nın dammıyle işmât kökünden:	Çoğunluk.
	فَلَا تَشْمِتْ	Tâ'nın fethi, mîm'in kesriyle, şmt'ten:	İbn Muhaysın.

1. Mesâhif: 43, 133. Taberî, ikinci vechin daha doğru olduğunu söylüyor (Câmi'u'l-beyân: 9/63).
2. el-Bahr: 4/396.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَلاَ تَشْمَتْ	Tâ'nın ve mîm'in fethiyle:	Mücâhid [1].
154	وَ لَمَّا سَكَتَ	Sülâsî'den etken:	Çoğunluk.
	وَ لَمَّا أُسْكِتَ	Rubâ'î'den edilgen:	Hafsa'nın mushafı.
	وَ لَمَّا سَكَنَ	Sükûn'dan:	Talha [2].
	وَ لَمَّا صَبَرَ		'Abdullâh ibn Mes'ûd mushafı.
	وَ لَمَّا انْشَقَّ		Übey mushafı [3].
	هُدْنَا	Hâ'nın dammıyla, zamîr, hidâyet'ten:	Çoğunluk.
156	هِدْنَا	Hâ'nın kesriyle (هاد) den zamîr fâildir:	Kırâettir [4].
	عَذَابِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	عَذَابِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	مَنْ اَشَاءُ	Meşîet kökünden:	Çoğunluk.
	مَنْ أَساَءَ	İsâet kökünden:	Zeyd ibn 'Alî, Hasan, Tâvûs ve 'Amr ibn Fâid [5].
157	وَ آلانجِيل		Çoğunluk.
	وَ آ لانجيل ـمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنْ كِتَابِ اللّهِ وَ رَسُولِهِ ـ	İki tire arasındaki cümle ziyâdesiyle:	Talha ibn Musarrif.

1. el-Bahr: 4/396. Taberî'ye göre işmât kökünden olan vecihten başkasıyle okumak caiz değildir. Çünkü bunda kurrâ'nın icma'ı vardır, başka vecihler şâẑdır (Câmi'u'l-beyân: 9/68).
2. Mesâhif: 214, 256.
3. Gazabı taşınca anlamındadır: el-Bahr: 4/398; Mesâhif: 133.
4. el-Bahr: 4/401. Mânâsı: Kendimizi sana itâate sürdük, demektir. Bu anlamda fi'lin edilgen olması da muhtemeldir.
5. Ebû 'Amr ed-Dânî: "Bu kırâetin, Hasan, Tâvûs ve 'Amr ibn Fâid'e âidolduğu, doğru değildir" demiştir (el-Bahr: 4/402).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ يَضَعُ		Çoğunluk.
	وَ يُذْهِبُ		Talha ibn Musarrif [1].
	آصَارَهُمْ	Meftûh hemze, med, sâd, sonra elif ile, çoğul:	İbn 'Âmir.
	إِصْرَهُمْ	Meksûr hemze, sâkin sâd ile, elifsiz, tekil:	Ötekiler.
	وَ عَزَّرُوهُ	Râ ile:	Çoğunluk.
	وَ عَزَّزُوهُ	İki "z" ile:	Ca'fer ibn Muhammed es-Sâdık [2].
158	كَلِمَاتِهِ		Çoğunluk.
	كَلِمَتِهِ		Mücâhid ve 'Îsâ eŝ-Ŝekafî [3].
	آيَاتِهِ		A'meş [4].
160	وَ قَطَّعْنَاهُمْ	Taktî' kökünden:	Çoğunluk.
	وَقَطَعْنَاهُمْ	Hafif tâ ile, kat' kökünden:	Mufaddal'ın 'Âsım'dan rivâyeti [5].
	عَشِرَةَ	Şîn'ın kesriyle, kezâ fethiyle:	Yahyâ ibn Veŝŝab, A'meş, Talha ibn Süleyman ve Talha ibn Musarrif.
	عَشْرَةَ	Şîn'in sükûnuyla:	Çoğunluk [6].

1. Mesâhif: 256.
2. Mesâhif: 278.
3. -Mesâhif: 318.
4. el-Bahr: 4/404: Mesâhif: 332.
5. Kurtubî: 7/303.
6. Bu kırâet, Hicâz lehçesidir: el-Bahr: 4/406.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَزَقْنَاكُمْ		Çoğunluk.
	رَزَقْتُكُمْ		A'meş [1].
	تُغْفَرْ لَكُمْ	Madmûm tâ ile, edilgen, müennes kipi:	İbn 'Âmir ve Nâfi'.
161	نَغْفِرْ لَكُمْ	Meftûh nûn, meksûr fâ ile, mütekellim çoğul:	Ötekiler.
	تَغْفَرْ	Meftûh tâ ve fâ ile:	İbn Hürmüz [2].
	خَطِيئَاتُكُمْ	Cem'i müennes-i sâlim, tâ merfû':	Nâfi'.
	خَطِيئَتُكُمْ	Tekil, tâ merfû':	İbn 'Âmir.
	خَطِيئَاتِكُمْ	Cem'i müennês-i sâlim, tâ kesre ile mansûb:	Ötekiler.
	خَطَايَاكُمْ	Cem'-i tekŝîr kipiyle, burada ve Bakara:58'de:	Ebû 'Amr.
	لاَ يَسْبُتُونَ	Yâ'nın fethi, bâ'nın dammıyle:	'Îsâ ibn Ömer ve Âsım [3].
	لاَ يَسْبِتُونَ	Yâ'nın fethi, bâ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	لاَ يُسْبَتُونَ	Yâ'nın dammı, bâ'nın fethiyle, edilgen:	Hasan [4].
164	مَعْذِرَةً	Nasb ile:	Hafs.
	مَعْذِرَةٌ	Ref' ile:	Ötekiler.
	بِعَذَابٍ بِيسٍ	Bâ'nın kesri, sonra sâkin yâ ile:	Nâfi'.

1. Mesâhif: 318.
2. Mağfiret talebi olduğundan, sanki *hitta* affediyor (el-Bahr: 4/409).
3. 'Âsım'ın böyle okuduğu ihtilâflıdır.
4. el-Bahr: 4/411.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
165	بِعَذَابٍ بِئْسَ	Meksûr bâ'dan sonra sâkin hemze, sonra meftûh sîn ile:	Hasan, İbn 'Âmir.
	بِعَذَابٍ بَئِسَ	Meftûh bâ, meksûr hemze, meftûh sîn ile:	Bir kırâettir.
	بِعَذَابٍ بَيْئَسٍ	Meftûh bâ, sâkin yâ'dan sonra meftûh hemze ile:	Ebûbekr'den rivâyet.
	بِعَذَابٍ بَئِسٍ	Meksûr hemze'den sonra tenvinli, meksûr sîn ile:	Zeyd ibn Ŝâbit [1].
	بِعَذَابٍ بَئِّسٍ	Önceki gibi, ancak hemze şeddeli:	A'meş.
	بِعَذَابٍ بَيِّسٍ	Önceki gibi, ancak hemze yerine yâ ile:	'İkrime, Nasr ibn 'Âsım.
	بِعَذَابٍ بِئْيَسٍ	Meksûr bâ, sâkin hemze, meftûh yâ ile:	Bir kırâettir.
	بِعَذَابٍ بَئِيسٍ	Meftûh bâ, meksûr hemze, sâkin yâ, meksûr tenvinli sîn ile:	Ötekiler [2].
	بِعَذَابٍ بَيْسٍ	Hemzenin hazfi ve sâkin yâ ile:	Talha ibn Musarrif, Katâde, Zührî ve Hârice [3].
169	اَنْ لاَ يَقُولُوا	Yâ ile:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 225.
2. Taberî'ye göre en doğru vecih, meftûh bâ, meksûr hemze,sonra yâ ile fa'îl vezninde okumaktır. Çünkü yorumcular bunun, şiddetli, güçlü anlamına geldiğinde ittifak etmişlerdir. Bu anlam, bu vechin doğru olduğunu kanıtlar (Câmi'u'l-beyân: 9/101; Tebsıra: 518-519; en-Neşr: 1/272-273; Mesâhif: 270).
3. Mesâhif: 256.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَنْ لَا تَقُولُوا	Tâ ile, hitâp kipi:	'Âsım el-Cahderî [1].
	وَ دَرَسُوا مَا فِيهِ	Ders kökünden:	Çoğunluk.
	وَ ٱدَّارَسُوا مَا فِيهِ	İfti'âl bâbından, tâ'nın dâl'a idğâmıyle:	'Alî ve Ebû 'Abdi'r-Rahmân [2].
	أَ فَلَا يَعْقِلُونَ	Geçmiş zamîrlere uymak için yâ ile:	Ebû 'Amr ve Mekkeliler.
	أَفَلَا تَعْقِلُونَ	Hitâp tâ'sıyle:	Çoğunluk [3].
170	وَ ٱلَّذِينَ يُمْسِكُونَ	İmsâk kökünden:	Ebûbekr.
	وَ ٱلَّذِينَ يُمَسِّكُونَ	Temsîk kökünden:	Ötekiler.
	وَ ٱلَّذِينَ تَمَسَّكُوا	Temessük kökünden:	Übey [4].
	إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱسْتَمْسَكُوا		'Abdullâh ibn Mes'ûd ve A'meş.
	وَ ٱذَّكَّرُوا	Şeddeli ẑâl ile, iẑẑikkâr kökünden, idğâmlı:	A'meş.
171	وَ تَذَكَّرُوا	Teẑekkür kökünden:	İbn Mes'ûd.
	وَ تَذَّكَّرُوا	Teẑẑekkür'den şeddeli zâl ile [5];	Bir kırâettir [6].
172	ذُرِّيَّتَهُمْ	Meftûh tâ ile, tekil:	Kûfeliler, İbn Keŝîr.
	ذُرِّيَّاتِهِمْ	Meksûr tâ ile, çoğul:	Ötekiler.
172, 173	انْ يَقُولُوا، وَيَقُولُوا	Yâ ile, ğâib kipi:	Ebû 'Amr.
	أَنْ تَقُولُوا، وَ تَقُولُوا	Tâ ile, muhâtab kipi:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 4/417.
2. Kurtubî: 7/312; Mesâhif: 187.
3. el-Bahr: 4/417.
4. el-Bahr: 4/420; Mesâhif: 43, 318.
5. (تَذَكَّرُوا) anlamındadır.
6. el-Bahr: 4/420.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
175	فَأَتْبَعَهُ ٱلشَّيْطَانُ	İtbâ' kökünden:	Çoğunluk.
	فَاتَّبَعَهُ ٱلشَّيْطَانُ	İttibâ' kökünden:	Talha ve bir rivâyette Hasan [1].
176	يَلْهَثْ ذَّٰلِكَ	Kimi ŝâ'yı źâl'a idğâm etmiş, kimi de izhâr ile okumuştur [2]	
	سَاءَ مَثَلُ ٱلْقَوْمِ	Ref' ile:	Hasan, 'Îsâ ibn 'Ömer ve A'meş.
	سَاءَ مِثْلُ ٱلْقَوْمِ	Mîm'in kesri, ŝâ'nın sükûnuyla merfû':	'Âsım Cahderî [3].
	سَاءَ مَثَلاً ٱلْقَوْمُ	Tenvinli nasb ile:	Çoğunluk [4].
	يَلْحَدُونَ	Burada, Nahl: 130, Secde: 40' da meftûh yâ ile:	Hamza [5].
180	يُلْحِدُونَ	Bu yerlerde hep madmûm yâ ile, ilhâd'dan:	Ötekiler [6].
182	سَيَسْتَدْرِجُهُمْ	Yâ ile:	Neha'î ve Yahyâ ibn Veŝŝâb.
	سَنَسْتَدْرِجُهُمْ	Nûn ile:	Çoğunluk [7].
	أَنَّ كَيْدِى	Hemze'nin fethiyle [8] :	'Amdu'l-Hamîd'in İbn 'Âmir'den nakli.
	إِنَّ كَيْدِى	Söz başı olarak hemzenin kesriyle:	Çoğunluk [9].
185	أَجَلُهُمْ		Çoğunluk.
	آجَالُهُمْ		Übey ve Cahderî.
	وَ نَذَرُهُمْ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Nâfi', İbn Keŝîr, İbn 'Âmir, Ebû 'Amr.

---

1. el-Bahr: 4/423.
2. en-Neşr: 1/273.
3. Bu rivâyet ihtilâflıdır.
4. el-Bahr: 4/426.
5. Nahl Sûresinde Kisâ'î de Hamza'ya katılmıştır.
6. Taberî, iki kırâeti de doğru bulmakla beraber ilhâd kökünden olanı daha fasîh görmekte ve bunu tercîh etmektedir (Câmi'u'l-beyân: 9/134).
7. el-Bahr: 4/431.
8. (لأَجْلِ أَنَّ كَيْدِى), çünkü benim tuzağım, demektir.
9. el-Bahr: 4/431.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
186	وَ يَذَرُهُمْ	Yâ ile:	Ötekiler.
	وَ يَذَرْهُمْ	Yâ ile, meczûm olarak:	İbn Musarrif, A'meş, Hamza, Kisâ'î.
187	أَيَّانَ	Hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِيَّانَ	Hemze'nin kesriyle:	Sülemî[1].
	كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا		Çoğunluk.
	كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهَا		İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs[2].
188	إِنْ أَنَا اِلاَّ	Nûn'dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	إِنْ أَنَ إِلاَّ	Elif'in hazfiyle:	Kalûn'dan rivâyet[3].
189	حِمْلاً	Meksûr hâ ile:	Hammâd ibn Seleme'nin İbn Kesîr'den rivâyeti.
	حَمْلاً	Meftûh hâ ile:	Çoğunluk[4].
	فَمَرَّتْ بِهِ	Şeddeli râ ile:	Çoğunluk.
	فَمَرَتْ بِهِ	Hafif râ ile, Mirye'den[5];	İbn 'Abbâs, Ebû'l-'Âliye, Yahyâ ibn Ya'mer ve Eyyûb.
	فَمَارَتْ بِهِ	Mîm'den sonra elif ile:	'Abdullah ibn 'Amr ibn 'Âs ve 'Âsım Cahderî[6].

1. el-Bahr: 4/435.
2. el-Bahr: 4/435; Mesâhif: 43, 198.
3. (أَنَا) kelimesinden sonra harekeli bir hemze geldiği takdirde (أَنَا) nin elif'inin hazfedilip edilmeyeceği konusunda ihtilâf vardır. Nâfi', (أَنَـا)'den sonra madmûm, ya da meftûh hemze geldiğinde elif'i okumuştur. (إِنْ) den sonra meksûr hemze geldiğinde elif'in kalıp kalmayacağı hususunda Kalûn'dan gelen rivâyetler ihtilâflıdır. Ondan hem kaldığı, hem de kaldırıldığı rivâyet edilmiştir. (إِنْ أَنَـا إِلاَّ)da, (إِنْ أَنَ . إِلاَّ)da okumuştur (en-Neşr: 1/231).
4. el-Bahr: 4/439.
5. Yani başına gelenin bir hastalık mı, yoksa gebelik mi olduğunda şüphe etti, demektir.
6. Onu getirdi, götürdü, yönetti anlamına gelir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَاسْتَمَرَّتْ بِحَمْلِهَا	Sîn ile:	'Abdullâh ibn Mes'ûd. Sa'd ibn Ebî Vakkas, İbn 'Abbâs ve Dahhâk.
	فَاسْتَمَارَتْ بِهِ		Übeyy ibn Ka'b ve Ebû 'Amr el-Cermî [1].
	جَعَلاَ لَهُ شِرْكًا	Meksûr şîn ve tenvîn ile, hemzesiz, uzatımsız:	Nâfi' ve Ebûbekr [2].
190	جَعَلاَ لَهُ شُرَكَاءَ	Tenvinsiz, uzatımlı, şerîk'in çoğulu:	Ötekiler.
	أَشْرَكَا فِيهِ	Ce'alâ'nın hazfiyle, şirk tesniye mâzî kipinde:	Übey mushafı [3].
	عَمَّا يُشْرِكُونَ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	عَمَّا تُشْرِكُون	Hitâb tâ'sıyle:	Sülemî.
191	أَتُشْرِكُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Sülemî.
	أَيُشْرِكُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.
	أَشْرَكَاءَ فِيهِ		Übey ibn Ka'b [4].
	لاَ يَتْبَعُوكُمْ	Burada ve Şu'arâ: 224'de hafif tâ, meftûh bâ ile:	Nâfi'.
193	لاَ يَتَّبِعُوكُمْ	İki yerde de ittibâ' kökünden:	Ötekiler.
	إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ ٱللَّهِ عِبَادًا أَمْثَالَكُمْ	'İbâd ve emsâl'in nasbiyle:	Sa'îd ibn Cübeyr [5].
194	إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ ٱللَّهِ عِبَادًا أَمْثَالُكُمْ	'İbâd mansûb, emsâl merfû':	Sa'îd ibn Cübeyr'den başka bir rivâyet.

1. Mesâhif: 133, 199; el-Bahr: 4/439.
2. Fi'l vezninde masdardır.
3. el-Bahr: 4/440; Mesâhif: 133.
4. Mesâhif: 133.
5. Nehhâs'a göre üç bakımdan bu vechi okumamak gerekir. Önce bu, resmî mushafa aykırıdır. İkincisi (إِنْ) olumsuzluk ifâde ettiği zaman Sîbeveyh haberinde ref'i tercîh eder. Üçüncüsü: Kisâ'î'ye göre (إِنْ) nin sonrası ancak olumlu olduğu zaman (إِنْ) olumsuzluk ifâde eder.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ	İkisinin de ref'iyle:	Çoğunluk [1].
	يَبْطُشُونَ	Burada, Kasas ve Duhân'da tâ'nın dammiyle:	Ebû Ca'fer.
195	يَبْطِشُونَ	Hepsinde tâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	ثُمَّ كِيدُونِى	İki halde de yâ ile:	Hişâm.
	ثُمَّ كِيدُونِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	ثُمَّ كِيدُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
196	إِنَّ وَلِيَّ ٱللّهِ	Şeddeli, meftûh bir yâ ile:	Sûsî'den bir rivâyet.
	إِنَّ وَلِيِّ ٱللّهِ	Şeddeli, meksûr bir yâ ile:	Sûsî'den başka bir rivâyet.
	انَّ وَلِيِّيَ ٱللّهُ	Şeddeli meksûr yâ'dan sonra hafif, meftûh yâ:	Ötekiler.
	نَزَّلَ ٱلْكِتَابَ		Çoğunluk.
	نُزِّلَ ٱلْكِتَابُ بِالْحَقِّ		Talha [2].
199	وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ	Sâkin râ ile:	Çoğunluk.
	وَ أْمُرْ بِالْعُرُفِ	Madmûm 'ayn ve râ ile:	'Îsâ ibn 'Ömer [3].
201	مَسَّهُمْ طَيْفٌ	Tâ ile fâ arasında sâkin yâ ile:	Sa'îd ibn Cübeyr, İbn Kesîr, Kisâ'î.
	مَسَّهُمْ طَائِفٌ	Tâ'dan sonra elif ve meksûr hemze:	Ötekiler.
	مَسَّهُمْ طَيِّفٌ	Fey'il vezni, idğâm ile:	İbn 'Abbâs ve Sa'îd ibn Cübeyr [4].
	مِنَ ٱلشَّيْطَانِ تَأَمَّلُوا		İbn Zübeyr, İbn Cübeyr.
	اذا طَافَ مِنَ ٱلشَّيْطَانِ طَائِفٌ تَأَمَّلُوا		Übey mushafı
	مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ ٱلشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا		Çoğunluk [5].

1. el-Bahr: 4/444; Mesâhif: 247.
2. Mesâhif:: 256. Ebû'l-Mutevekkil ve İbn Miclez de böyle okumuştur.
3. Kurtubî: 7/346; el-Bahr: 4/448.
4. Mesâhif: 199, 247.
5. Mesâhif: 133; 247; el-Bahr: 4/450. Taberî'ye göre en doğrusu, fâ'il veznindeki kırâettir. Çünkü müfessirler bu kelimeyi, gazab diye açıklamışlardır. Kusur ise, kendisine dokunulandan zuhur eder (Câmi'u'l-beyân: 9/157).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُمِدُّونَهُمْ	Madmûm yâ, meksûr mîm ile:	Nâfi'.
202	يَمُدُّونَهُمْ	Meftûh yâ, madmûm mîm ile:	Ötekiler.
	يُمَادُّونَهُمْ	Mufâ'ale bâbından:	'Âsım Cahderî [1].
	ثُمَّ لا يُقصِرُونَ	İksâr kökünden:	Çoğunluk.
	ثُمَّ.لاَ يَقْصُرُونَ	Yâ'nın fethiyle kasr kökünden:	'Îsâ ibn 'Ömer [2].
	بِالْغُدُوِّ وَ الآصَالِ	Uzatmalı elif ile, (أُصُل) ün çoğulu:	Çoğunluk.
205	بِالْغُدُوِّ وَ الإِيصَال	Masdar:	Ebû Miclez [3].

1. Kurtubî: 7/352.
2. Kurtubî: 7/352. Taberî, yâ'nın fethiyle, medd'den olan kırâetin doğru olduğunu söylüyor (Câmi'u'l-beyân: 9/160).
3. Kurtubî: 7/355; el-Bahr: 4/453.

8/93 ENFÂL SÛRESİ

Bu Sûrede Bedir Savaşının safhalarına ve sonuçlarına temas edilir. Ganimet mallarının taksim şekline, müslümanların Peyğamber'le, birbirleriyle ve inanmayanlarla ilişkilerini ve Allah'ın dininin yerleşmesi için gerekli tedbirlere ilişkin prensipler getirilir.

Bu sûrede başlıca üç konu yer alır. Bedir Savaşı, Kaynuka Oğulları yahûdilerinin sürülmesi ve müslümanların kuvvet kazanıp, güçlü olmaları buyruğu.

Sûrede anlatılan olaylar birbirine öylesine bağlıdır ki sûrenin, Bedir Savaşının hemen ardından, bir kerede veya birbiri ardınca indiği söylenebilir. 30-36 ncı âyetlerinin Mekke'de indiği rivayet edilirse de bu âyetlerin, sûrenin konusuyla sıkı ilgisi, bu rivayetlerden kuşkulanmamızı gerektiriyor.

Bu sûre, iniş sırasına göre Medine'de inen sûrelerin ikincisi veya üçüncüsü olabilir. Hattâ bunun, Medine sûrelerinin dördüncüsü olduğunu söyleyenler de vardır. Fakat sûrenin, Bedir Savaşının ardından indiğinde şüphe yoktur. Bedir Savaşı, Hz. Peyğamber'in Medine'ye hicretinden bir yıl, birkaç ay sonra olmuştur. Bakara Sûresinin 217-218 nci âyetleri, Abdullâh İbn Cahş kumandasındaki seriyyeye işaret eder. Bu seriyye, Bedir Savaşından önce düzenlenen son seriyye olduğuna göre Bakara Sûresinden sonra Enfâl Sûresinin inmiş olması gerekir. Medine'de inen sûrelerin ilki Bakara Sûresidir. Onda Bedir'den önce vukubulan bir seriyyeye işaret edilmiştir. O olaydan hemen sonra vukubulan Bedir Savaşı da, olayın hemen ardından inen Enfâl Sûresinde anlatılmış olmaktadır. Yalnız Âli İmran Sûresinin 12-13 ncü âyetleri Kaynuka Oğullarıyla ilgilidir ve onlara bir ihtâr niteliği taşımaktadır. Enfâl sûresinin 55-56 ncı âyetlerinin de Kaynuka Oğullarının kuşatılıp sürülmesiyle ilgili olarak indiğine dair rivayetler vardır. Bu rivayetlerin doğruluğu şüpheli olmakla beraber şayet doğru ise Enfal Sûresinin, Âli İmran Sûresinden sonra inmiş olması gerekir. Çünkü Âli İmran'daki âyetlerin, Enfal'de Kaynuka Oğullarıyla ilgili âyetlerden önce indiği, sözgeliminden anlaşılır. Bu varsayıma göre Medine'de inen ilk Sûre Bakara, sonra Âli İmran, daha sonra da Enfâl Sûresidir. Sûrenin tamamı 75 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا
ذَاتَ بَيْنِكُمْۖ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١﴾
اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ ا۪يمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ
الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ ﴿٣﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ
دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌۚ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Sana enfâl(savaş ganimetlerin)*den sorarlar. De ki: "Ganimetler, Allah'ın ve Elçi*(si)*nindir. Siz gerçekten inanan insanlar iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisine itâat edin!" 2- Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. 3- Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* (Allah için) *harcarlar. 4- İşte gerçek mü'minler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez rızık vardır.*

Tefsîr:

1- Yüce Allah, birinci âyette *Enfâl*'in, Allah'a ve Elçisine âit bulunduğunu bildiriyor. Allah'ın sınırları dışına çıkmaktan sakınmayı, müslümanların birbirleri arasındaki sözleri ve işleri düzeltmelerini, Allah'a ve Elçisine itâat etmelerini emrediyor. "Eğer gerçekten mü'min iseniz böyle yaparsınız" buyuruyor. Demek ki inananlar, Allah'ın sınırları dışma çıkmazlar, arayı katmazlar, düzeltirler, Allah'a ve Elçisine itâat ederler.

2-4 ncü âyetlerde de mü'minlerin nitelikleri anlatılıyor: Allah anıldığı

zaman yürekleri titrer, Allah'ın âyetlerini duyunca imanları artar, Rablerine tevekkül ederler; namazlarını kılarlar, Allah'ın verdiği rızıktan Allah uğruna harcarlar. İşte böyle gerçekten inanmış insanlara Allah, yüksek dereceler ve büyük ödüller verecektir.

Nefel: Nâfile, asla ilâve edilen şeydir. Birinin üzerine farz olmadığı halde kendiliğinden yaptığı iyiliğe *nefel* veya nâfile denir. Asıl olan farza ziyâde olduğundan dolayı fazla ibâdete *nâfile* denmiştir. *Enfâl* ise *nefel*'in çoğulu olup savaş ganimetleri anlamınadır. Ganimete *nefel* denmesinin sebebi, Allah'ın, lûtfuyla bunları düşmanlarından alıp müslümanlara vermesinden ötürüdür. Müfessirlere göre *nefel* ile ganimet arasında fark vardır. *Nefel:* Savaşta öldürülenin üzerinden alınan eşyadır [1]. Fakat burada kasdedilen *enfâl,* Bedir'de elde edilen bütün savaş ganimetleridir.

Âyetlerden anlaşıldığı ve rivâyetlerin de belirttiği üzre müslümanlar, Bedir'de alınan ganimetlerin paylaştırılmasında ihtilâfa düşmüşler, birbirleriyle tartışmışlar, yüce Allah indirdiği bu âyetlerle ganimetlerin hep Allah'ın Elçisine götürülmesini ve onun tarafından paylaştırılmasını emretmiştir. Ebu Ümâme el-Bâhilî şöyle diyor:

''Ubâde İbn es-sâmit'e, Enfal'in, kimler hakkında indiğini sordum, dedi ki:

— Biz, Bedir'e katılanlar hakkında indi. Ganimetler üzerinde ihtilâfa düştük, bu hususta ahlâkımız bozuldu. Allah bu âyeti indirerek ganimeti bizden alıp Elçisine verdi. Allah'ın Elçisi de onu müslümanlar arasında eşit biçimde paylaştırdı'' [2].

İmam Ahmed'in rivayetine göre de Ubâde İbn es-Sâmit şöyle demiştir: ''Allah'ın Elçisiyle beraber çıktık, Bedir'i gördüm, insanlar karşılaştılar. Allah düşmanını bozdu. Müslümanlardan bir grup, düşmanı kovalıyor, bir grup ganimetleri topluyor, bir grup da düşmanın saldırısından korumak için Allah'ın Elçisini bekliyordu. Bunlar gece bir araya gelince ganimet toplayanlar:

— Ganimeti biz topladık, kimsenin, bizim topladığımız şeylerde hakkı yoktur, dediler. Düşmanı izleyenler de:

— Düşmanı biz kovaladık da o mallar öyle geriye kaldı. Biz düşmanı kovalamasaydık, o mallar kalmazdı. Siz bizden daha çok hak sahibi değilsiniz. Bizim de onlarda sizin kadar hakkımız var, dediler.

Allah'ın Elçisini bekleyenler de:

1. Mefâtîh: 15/115.
2. İbn Hişâm: 2/284.

— Biz Allah'ın Elçisini bekledik. Düşmanın ona gizlice saldırmasından korktuğumuz için onun çevresinden ayrılmadık. Bizim de sizin kadar hakkımız vardır, dediler'' [1].

Bu ve benzeri rivayetler gösteriyor ki Bedir'de elde edilen ganimetlerin taksiminde müslümanlar ihtilâfa düşmüşler, herkes topladığı mala sahiplenmek istemiş, böylece kimine ganimetten hisse düşmüş, kimine düşmemiş, ganimet toplayamayanlar üzülmüşler, arkadaşlarına gücenmişler. Yüce Allah, indirdiği bu âyetlerle ganimetleri şahıslardan alıp Elçisine vermiş ve onun, ashâbı arasında paylaştırmasını istemiştir. *"Allah'tan korkun, aranızı düzeltin"* cümlesi, ganimet yüzünden ashâb arasında bir gücenme, kırgınlık olduğunu gösteriyor. Yüce Allah, kırgınlıkların düzeltilmesini emrediyor.

Allah'ın Elçisi ganimetleri ashabı arasında âdil biçimde paylaştırmış, meşru mazereti dolayısıyle savaşa katılamayan bazı sahâbilerine de pay ayırmıştır. Bedir'e katılmadıkları halde kendilerine ganimetten pay ayrılan sahâbiler: muhacirlerden üç, ensârdan beş olmak üzre sekiz kişi idiler. Hz. Osman, karısı ve Peyğamber'in de kızı olan Rukiyye'nin ağır hastalığı yüzünden Bedir'e katılamamıştı. Peyğamber(s.a.v.)in, düşmanın durumu hakkında haber almak üzere gönderdiği, muhâcirlerden Talha ve Saîd de Bedir'e yetişememişlerdi. Allah Elçisinin başka görevler verdiği beş ensârlı da Bedir'e katılamamıştı. İşte Allah Elçisi, ayrı görev verdiği bu kimselere de ganimetten pay ayırmıştır. Çünkü bunlar da yine savaşın gereği olan geri hizmeti yapmışlardı. Bu görevleri olmasaydı, savaşa katılacaklardı.

Âyet, ganimetlerde tasarruf ve taksim hakkını Allah'ın Elçisine bırakıyor ve mü'minlere, Allah Elçisine itâati farz kılıyor. Burada belirsiz bırakılan taksim işi, Sûrenin 41 nci âyetinde açıklığa kavuşturulmuştur. 41 nci âyetin hükmüne göre ganimetlerin beşte biri Allah'a, Elçisine ve ihtiyaç sahiplerine ayrılır, beşte dördü müslümanlara taksim edilir. Taksim şekli de yine Allah Elçisinin seçimine bırakılmıştır. O dilediği biçimde taksim etme hakkına sahiptir.

Bazı müfessirler, 41 nci âyetin, birinci âyeti neshettiğini söylemişlerdir [2]. Gerçekte iki âyet arasında nesh söz konusu değildir. Birinci âyet, ganimetlerde tasarruf yetkisini Allah'ın Elçisine vermekte, 41 nci âyet de bu tasarrufun nasıl yapılacağını izah etmektedir. İki âyet arasında nesh yoktur. Müphem olan birinci âyeti, ikincisi (yani 41 nci âyet) tefsir etmektedir. Buna göre Allah'ın Elçisi, tasarrufunda bulunan ganimetleri beşe böler. Beşte birini kamu

1. İbn Hanbel, Musned: 5/324; İbn Hişâm: 2/283-284; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/284.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/285; Taberî: Beğavî, Zemahşerî ve Hâzin de bu nesh görüşüne işaret etmişlerdir. İbn Zeyd ise âyetin mensuh olmadığını söylemiştir.

giderleri için ayırdıktan sonra geri kalan dört payı da uygun gördüğü biçimde bölüştürür. İki âyet arasında bir aykırılık yoktur ki biri diğerini neshetmiş olsun.

2 nci âyetteki *"İmanlarını artırır"* cümlesi, imanın artıp artmayacağı münâkaşasını doğurmuştur. Âyet, Allah'ın âyetlerinin, onları okuyan mü'minlerin imanlarını artıracağını söylüyor. Bazı âlimlere göre iman, esasında ne artar, ne eksilir, çünkü imanın eksilmesi, imana şüphe girmesi demektir. İmanda şüphe olmaz. Buradaki artma, imanın kendisine değil, sıfatına âittir. İmanın kökleşmesi, kalbe iyice yerleşmesi anlamınadır. Nitekim Allah'ın: *"İnanmadın mı?"* sorusuna Hz. İbrâhîm: *"Hayır, inandım ama, kalbim iyice kuvvet bulsun diye"* cevabını vermişti [1]. Demek ki imanın artması, kalbde itmi'nan bulması, yerleşmesi anlamınadır.

İmam Buhârî, Şâfiî ve İbn Hanbel gibi bir kısım âlimler de imanın artıp eksileceğini söylerler ve bu görüşlerini ispatlamak için bazı hadisler zikrederler: *"İman, yetmiş küsur, ya da altmış küsur şubedir. Bunların en üstünü 'lâilâhe illâllâh: Allah'tan başka tanrı yoktur' sözü, en aşağısı da yolda eziyet veren şeyleri gidermektir. Utanma da imanın bir dalıdır"* [2].

Biz de imanın dereceleri olduğuna kaniiz. İmanlarına ara sıra şüphe giren samimi mü'minler olduğu gibi imanın bütün ruhlarını istilâ ettiği mü'minler de vardır. Herkesin inanış gücü bir değildir. Bazı kimseleri Allah sevgisi öylesine sarar ki yürekleri yufkalaşır, Allah'ın âyetlerini duyunca ağlarlar, âdetâ merhamet kaynağı olurlar. İslâma kuru bir bağlanış ile, Allah sevgisini yürekten hissetmek arasında fark vardır. İmanın artması, hiç şüphe bulaşmayacak bir güce, itmi'nâna erişmesidir. Bu, psikolojik bir olgudur. Bazan insanın elinde olmadan imanına şüphe girebilir. İçindekini belli etmez. Çok insanda görülebilen böyle şüpheler gelip geçicidir, münâfıklık değildir. İnsanın ruhundaki düşünce esintilerinin etkisiyle oluşan bir haldir. Ama insan bu şüphelerle mücâdele eder, bunları kovar. Bazan da insanın imanı, canının her zerreceğini saran bir aşk, bağlılık, derin bir heyecan halini alır. Şimdi bu iki hal arasında elbette fark vardır.

Kelâmcılar ne derlerse desinler yüce Allah, imanın böyle derin bağlılık ve aşk halini almasını, imanın artması olarak nitelendirmiştir. Rivayete göre: Hasan-ı Basrî:

— Sen mü'min misin diye soranlara, şöyle cevap vermiş:

— İman iki türlüdür. Eğer bana; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, pey-

1. Bakara Sûresi: 260.
2. Buhârî, Îmân: 3; Müslim, Îmân: 57, 58; Ebû Dâvûd, Sunnet: 14; Tirmizî, Îmân: 6; Nesâî, Îmân: 16; İbn Mâce, Mukaddime: 9; İbn Hanbel, Musned: 2/379, 414, 445.

ğamberlerine ve âhiret gününe inandığımı soruyorsan, evet ben mü'minim. Fakat bana: *"Mü'minler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler!"* âyetinden soruyorsan, ben o mü'minlerden olup olmadığımı bilmiyorum" [1].

كَمَآ اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
لَكَارِهُونَ ﴿٥﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ
وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٦﴾ وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ
اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ
وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ
الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾ اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنِّي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ
قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾
اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ

---

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/122.

وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ
فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا
فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾
ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

5- Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) *Rabbin seni evinden çıkardığı zaman, mü'minlerden birtakımı bundan hoşlanmıyorlardı. 6- Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle çekişiyorlardı. 7- Allah size, iki topluluktan birinin sizin olduğunu va'dediyordu; siz ise kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. 8- Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, bâtılı da ortadan kaldırsın. 9- Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz, O da: "Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim" diye duânızı kabul buyurmuştu. 10- Allah bunu ancak müjde olsun ve kalbiniz bununla yatışsın* (güven ve huzura kavuşsun) *diye yapmıştı. Yardım, yalnız Allah katındandır. Allah daimâ üstün, hüküm ve hikmet sâhibidir. 11- O zaman sizi, Allah'tan bir güven olmak üzere hafif bir uyku bürüyordu, üzerinize sizi temizlemek, şeytanın pisliğini sizden gidermek, kalblerinizi bağlamak ve ayakları*(nızı) *pekiştirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu. 12- Rabbin, meleklere vahyediyordu ki: "Ben sizinle beraberim, siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım; vurun* (onların) *boyunların*(ın) *üstüne, vurun onların her parmağına!" 13- Böyle* (olacak), *çünkü onlar Allah ve Elçisine karşı geldiler. Kim Allah'a ve Elçisine karşı gelirse muhakkak ki Allah'ın cezâsı çetin olur. 14- "İşte siz şimdi tadın onu;* (ayrıca) *kâfirler için ateş azâbı da vardır!"*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Bedir Olayının safhaları özetlenmektedir:

5-6: Yüce Allah, Peygamberinin gönlüne İslâm düşmanlarına galip geleceğini ilham ederek onu, Medine'deki evinden yola çıkarmıştır. Fakat bir kısım mü'minler sefere gitmeyi istememişler, düşmana karşı gitmek onlar için göz göre göre ölüme sürüklenmek gibi çetin gelmiş, gitmemek için Allah'ın Elçisiyle tartışmışlardır. Şimdi ganimetler hakkında tartıştıkları gibi o zaman da sefere gitmemek için tartışmışlar.

7-8: Allah ise müslümanlara, iki tâifeden birini: ya kervânı elde etmeyi veya düşman ordusunu yenmeyi va'detmiştir. Yüce Allah'ın kudretli, silâhlı olduğuna işaret ettiği düşman grubu, Kureyş ordusudur. Fakat müslümanlar güçlü, büyük gruba değil, güçsüz gruba yani kervâna sahibolmak, kervânın adamlarıyla dövüşüp onu elde etmek istemişler. Oysa Allah, sözleriyle hakkı yerine getirmek, kâfirlerin ardını kesmek, bâtılı ortadan kaldırmak için müslümanları, güçlü olan grupla, düşman ordusuyla karşılaştırmak istemiştir.

9-10: Savaş başlayınca müslümanlar Allah'tan yardım dilemişler; yüce Allah, onların duâlarını kabul buyurmuş; bin melek ile onlara yardım edeceğini söz vermiştir. Âyette geçen *murdefîn,* birbiri ardınca demektir. Allah, birbiri ardınca inen bin melekle müslümanlara yardım edeceğini bildirmiştir. Müslümanları sevindirmek, gönüllerini huzura kavuşturmak, onlara güven vermek için bunu yapmıştır. Yardım ancak Allah'tan gelir. Zaferi lûtfedecek Allah'tır. O, galiptir, hakîmdir.

11- Yüce Allah'dan gelen bir uyku müslümanları sarıp huzura kavuşturduğu gibi Allah'ın indirdiği yağmur da müslümanların temizlik yapmalarına, susuzluk endişelerinin gitmesine, kendilerine güven gelmesine, kaygan olan kumsal yerin de sertleşip ayaklarını rahatlıkla hareket ettirmelerine yardım etmiştir.

12- Yüce Allah, meleklere de müslümanlara yardımcı olmalarını, güven duygusu verip onları sağlamlaştırmalarını, kendisinin de melekleriyle beraber olduğunu, mü'minlere yardım edeceğini, kâfirlerin yüreklerine de korku salacağını bildirmiştir. Meleklere veya mü'minlere, kâfirlerin boyunlarına ve parmaklarına vurmalarını emretmiştir. *"Boyunların üstüne ve onların her parmağına vurun!"* ifadesinde şu hikmet vardır: Boyunların üstü baştır. Baş düşünce merkezidir. El de baştan çıkanı icra eder. Yüce Allah, bu emriyle İslâma karşı olan başların ve bu başların emrine uyarak müslümanlara silâh çeken parmakların koparılmasını emretmektedir. İfade tarzından düşmanı vurmanın, müslümanlara çok kolaylaştırıldığı anlaşılmaktadır.

13- O kâfirler, Allah ve Elçisine karşı geldikleri için böyle cezâya

çarptırılmışlardır. Allah, kendisine ve Elçisine karşı gelenleri böyle çetin cezâya çarptırır.

14 ncü âyette de cezâlandırılan kâfirlere hitâbedilmektedir: *"Cezânızı tadın!"* buyurulduktan sonra, cezâlarının bununla da bitmediği, onların ateş azâbına da uğrayacakları vurgulanmaktadır.

Bu âyetlerin, Bedir olayından sonra indiği, üslûptan anlaşılmaktadır. Amaç olayı anlatmak olmadığından, savaşın detayına girilmemiş, ana çizgilerine işaret edilmiştir. Asıl gaye olayı hatırlatarak öğüt vermektir. *"Allah, seni evinden çıkardığı gibi", "Allah size, iki topluluktan birini va'dediyordu"* âyetleri, Peygâmber'e Kur'ân dışında da vahiy ve ilhâm geldiğini gösterir. Yüce Allah, Peyğamberinin kalbine evinden çıkmasını, müslümanların, mutlaka kâfirlerin iki grupundan birine: ya kervana veya düşman ordusuna galip geleceğini ilham etmiştir. Bu vahiy Kur'ân'da olmadığına göre demek Peyğamber (s.a.v.) Kur'ân dışında da bildiriler almıştır ki biz buna ilhâm diyoruz.

Bedir Olayının Özeti:

Tefsîr ve siyer kitaplarının özetlediğine göre Bedir Savaşı şöyle geçmiştir: Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Ebu Süfyân kumandasında bir Kureyş kervanının, Şam'dan Mekke'ye doğru gitmekte olduğunu ve kervanı koruyacak büyük bir kuvvetin bulunmadığını haber almıştı. Allah'ın ilhâmı uyarınca üçyüzon küsur sahâbisiyle birlikte kervanı vurmağa çıktı. İlk anda bir soygun gibi görünen bu hareket, soygun değil, tamamen yerinde ve haklı sebeplere dayanıyor idi. Çünkü Kureyşliler müslümanları yurtlarında rahat bırakmamışlar; müslümanlar mallarını, dükkânlarını bırakıp Medine'ye göçmek zorunda kalmışlardı. Kureyşliler, müslümanların Mekke'de kalan mallarına kondular. Şimdi Kureyşin bu kervanını zaptetmek de müslümanların hakkı idi. İşte bunun için yola çıktılar.

Fakat kervanın izlendiğini anlayan Ebu Süfyân, Mekke'ye adam salarak acele yardım istedi ve yolunu değiştirip tehlike bölgesinden çıkmayı başardı. O sırada Abdulmuttalib oğlu Abbâs'ın kızkardeşi, yani Hz. Muhammed (s.a.v.)in halası, gördüğü acâib ru'yâyı kardeşine şöyle anlatmıştı:

— Ru'yâmda gördüm ki gökten bir melek indi, dağdan bir kaya alıp yuvarladı. Parçalanan kayadan, Mekke evlerinden her birine bir parça isabet etti.

Abbâs, kardeşinin gördüğü bu ru'yâyı anlatınca Ebucehil:

— Erkeklerinin peyğamberliğiyle yetinmediler, şimdi kadınları da peyğamberlik taslamağa başladı, dedi [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/126.

Yardım çağrısı gelince Kureyşliler, kervanı kurtarmak, müslümanları ezmek ve âleme de ibret olmak amacıyla büyük bir kuvvet hazırlayarak yola çıktılar.

Müslümanlar Ravhâ Kuyusu'na geldikleri zaman kervanın başka yoldan sıvıştığını, bin kişilik bir Kureyş ordusunun geldiğini öğrendiler. Bu durum karşısında müslümanlardan bazıları, savaşmak için değil, kervanı vurmak için geldiklerini, kendilerinden üç kat fazla bir kuvvetle savaşacak durumda bulunmadıklarını söyleyerek dönmeyi önerdiler. Allah'ın Elçisi ise savaşmak istiyordu. Çünkü Allah ona, iki gruptan birini söz vermişti. Bunun için ashâbiyle istişârede bulundu. Önce muhâcirlerin düşüncelerini sordu. Muhâcirler savaşmak düşüncesinde idiler. Fakat Allah'ın Elçisi, daha çok ensârın düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Çünkü ensâr, Akabe bey'atinde kendisini savunacaklarına, çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına söz vermişlerdi. Bunun için herkese hitaben:

— Bana düşüncenizi söyleyiniz, diyordu.

Gerçi sözü ortaya söylüyordu ama kasdı, ensâr idi. Bunun üzerine Evs Kabilesinin lideri Sa'd İbn Muâz:

— Yâ Resûlâllah, herhalde sen bizi kasdediyorsun. Biz sana inandık ve senin söylediklerini doğruladık. Senin bize getirdiklerinin gerçek olduğuna tanıklık ettik. Sana itaat etmeğe söz verdik. Ey Allah'ın Elçisi, istediğini yap, biz seninle beraberiz. Seni hak ile gönderen Allah'a andolsun ki bizi denize götürsen de denize dalsan, biz de seninle beraber denize dalarız. Bir tek adamımız geri kalmaz. Yarın bizi düşmanla karşılaştırırsan üzülmeyiz. Biz savaşa dayanıklıyız, düşmanla karşılaşınca savaşmasını biliriz. İnşâallâh, bizden seni memnun edecek şeyler görürsün. Allah'ın izniyle bizden yana müsterih ol! dedi.

Bu sözden memnun olan Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu:

— Yürüyünüz, müjde, yüce Allah, iki gruptan birini bana söz verdi. Vallâhi şimdi düşmanın devrilecekleri yerleri görüyorum.

17 Ramazan Cuma sabahı, iki kuvvet karşılaştı. Üçyüz on küsûr müslüman, Kureyşin gözde cenkçilerinden dokuzyüz-bin kişilik, çoğu süvâri bir kuvveti bozdu. Bütün tabiat kuvvetleri, gökten inen melekler müslümanlara yardımcı olmuştu. Müslümanlar, Peyğamberin azılı düşmanlarından olan yetmişten fazla Kureyşliyi öldürdüler ve bir o kadarını da esir aldılar. Bu savaş, İslâm için bir dönüm noktası oldu. Bundan dolayı İslâm tarihinde en önemli savaş, Bedir Savaşıdır. Bu savaşa katılanlar, ilelebed tebcîle lâyık görülmüşlerdir.

Gayet gizli sürdürülen Mekke'nin Fethi hazırlıklarını, hoş görünmek için Kureyşlilere bir mektupla bildirmeğe çalışan, yazdığı mektup yakalanınca

özür dileyen Hâtıb İbn Ebî Belte'a'nın öldürülmesini isteyen Hz. Ömer'e Allah'ın Elçisi şöyle demiştir:

"—O, Bedir'e katılanlardandır. Ne bilirsin belki Allah, Bedir ehline bakmış da: 'Dilediğinizi yapınız, ben sizi bağışladım' demiş olabilir"[1].

Hz. Ömer diyor ki:

"Bedir günü Allah'ın Elçisi (s.a.v.), müşriklere ve ashâbına baktı. Müşrikler bin, ashâbı ise üçyüzon küsur kişi idi. Kıbleye döndü, ellerini uzattı, Rabbine yalvarmağa başladı:

— *Allahım, bana verdiğin sözü yerine getir! Allahım, bana verdiğin sözü yerine getir! Allahım, eğer şu bir avuç müslüman ölürse yeryüzünde artık sana ibâdet edilmez!*

Kıbleye yönelik, ellerini uzatmış vaziyette o kadar yalvardı ki ridâsı omuzlarından düştü. Ebubekir gelip ridâsını aldı, omuzlarına koydu. Sonra arkasında durup:

— Yâ Resûlâllâh, yeter Rabbine yalvardın, Allah sana verdiği sözü yerine getirecek! dedi. İşte yüce Allah, bunun üzerine: *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz..."* âyetlerini indirdi"[2].

Bu rivâyetten, bu âyetlerin, Bedir'de Peyğamberimizin duâsının hemen ardından indiği anlaşılırsa da rivâyetin kasdı, bu âyetlerin, bu olaya işaret ettiğidir. Yoksa âyetler, Bedir'den sonra ve kanaatimizce sûrenin diğer âyetleriyle birlikte inmiştir.

Melekler en çok bu savaşta müslümanlara yardım etmişlerdir. Müslümanlar, meleklerin kendilerine yardım ettiklerini çok yakından hissetmişler ve buna kesinlikle inanmışlardır. Bazı rivayetlere göre melekler bizzat çarpışmamışlar; ancak müslümanlara cesaret duygusu aşılayarak, düşmanlarını gözlerinde küçülterek, düşmanların yüreklerine de korku salarak müslümanlara yardım etmişler; bazılarına göre de melekler bizzât çarpışmışlardır[3].

Kur'ân-ı Kerîm, meleklerin, müslümanlara yardım ettiklerini, gerek burada, gerek başka âyetlerde anlatır. Melekler Allah'ın ruhânî güçleridir. Yüce Allah, istediği zaman kullarını bu güçlerle destekler. Bunu kabul ve tasdik farz, inkâr ise küfürdür.

1. Buhârî, Meğâzî: 9, 46, Tefsîru Sûre: 60, Edeb: 74; İstitâbe: 9, Cihâd: 141; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 161; Ebû Dâvûd, Cihâd: 98, Sunnet: 8; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 60; Dârimî, Rikak: 48; İbn Hanbel, Musned: 1/80, 105, 331; 2/109, 225; 3/350.
2. Müslim, Cihâd: 23, 58; Buhârî, Cihâd: 89, Meğâzî, 4; Tefsîr, Sûre: 54; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 8; İbn Hanbel, Musned: 1/30, 32, 117; et-Tâc: 4/123.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/130-131.

Yüce Allah, onuncu âyette müslümanlara güven vermek için melekleri yardıma gönderdiğini bildirdikten sonra, Allah'ın dışında meleklere bağımsız bir güç verilmemesi için hem meleklere: *''Ben sizinle beraberim''* diyor, hem de yardımın yalnız Allah'tan olacağını vurguluyor. Allah'a yaklaşmak için meleklere tapan Araplar, onları tanrılaştırmışlardı. Yüce Allah, müslümanları böyle bir düşünce ve inançtan korumak için zaferin meleklerden değil, Allah'tan geldiğini bildirmiştir.

Melekler bağımsız güce sahip değillerdir. Onlar da güçlerini Allah'tan alırlar. Allah'tan izinsiz hareket edemezler. O halde meleklerden yardım almak isteyen, Allah'a yalvarmalıdır. Çünkü melekler, Allah'ın izni olmadan kimseye yardım edemezler. Bundan dolayı Cenabı Allah, yardımın Allah'tan geldiğini, asıl güç ve hikmet sahibinin Allah olduğunu önemle belirtmiştir.

11 nci âyette: *''O'ndan gelen bir uyku sizi kaplıyordu ve Allah sizi temizlemek, ayaklarınızı sağlam bastırmak için gökten de üzerinize yağmur indiriyordu.''* buyuruluyor. Bundan anlaşıldığına göre müslümanlar Bedir'e geldikleri zaman kervanın kaçtığını duyunca üzülmüşler, bir yandan yol yorgunluğu, uykusuzluk, diğer yandan susuzluk iyice canlarını sıkmıştı. İşte Allah'ın verdiği bir uyku ile rahat uyumuşlar, dinlenmişler. Bu uyku ile birlikte kendilerine güven de gelmiş. Çünkü insan, korku halinde uyuyamaz. Uyumak, güven alâmetidir. Bu arada yağan yağmur da su ihtiyaçlarını gidermiş, yıkanıp temizlenmişler, dinçleşmişler.

Müslümanlar, Bedir'e geldikleri zaman düşmanın, kendilerinden önce su başını tuttuğunu görmüşlerdi. Çoğu ihtilâm olmuş, yıkanacak su bulamamıştı. Ayrıca bulundukları yer kumsal olduğu için toprak, ayaklarının altından kayıyor, yürümelerini güçleştiriyordu. Düşmanın çokluğu, silâh üstünlüğü de kendilerini düşündürüyordu. İşte bu sırada Allah'tan gelen bir güvenle uyuyup rahatlamaları, sonra da yağmur yağması, bir zafer ışığı yakmıştı. Dinlenmiş olan müslümanlar su içtiler, çukur açıp yağan yağmuru depo ettiler, ihtiyaçlarını karşıladılar. Yağmurla yer de sertleşti, toz durdu. Müslümanların içi rahat etti... Uykusuzluğun, yorgunluğun uyandırdığı bezginlik, tedirginlik gitti, bunun yerini içlerine dolan güven duygusu aldı. İşte yüce Allah, bütün bunları, müslümanların moralini düzeltmek, onları desteklemek ve zafere ulaştırmak için yaptı.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ
﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى

فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى

وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِن۪ينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ

وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٨﴾ اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ

وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ

شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٩﴾

15- Ey inananlar, inkâr edenlerle toplu halde karşılaşırsanız, onlara arkaları(nızı) *döndür*(üp kaç)*mayın. 16- Kim o gün -savaşmak için bir tarafa çekilmek, ya da başka bir birliğe katılmak dışında- arkasını döner*(kaçar)*sa o, Allah'tan bir gazaba uğrar, onun yeri cehennemdir. O, ne kötü varılacak bir yerdir! 17-* (O gün) *onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü;* (ey Muhammed), *atığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri güzel bir imtihanla sınamak için* (bunu yaptı). *Doğrusu Allah, işitendir, bilendir. 18- İşte size böyle yaptı, çünkü Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatır. 19- Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih eldi. Eğer* (eski yaptıklarınızdan) *vazgeçerseniz bu, sizin için daha iyidir. Ama yine* (eski yaptığınız işlere, Peyğamber'in buyruğuna itâatte tereddütlere) *dönerseniz biz de döneriz* (size yardım etmekten vazgeçeriz). *O zaman topluluğunuz çok da olsa size hiçbir yarar sağlamaz. Allah, mu'minlerle beraberdir.*

Tefsîr:

15-16: *ez-Zahf,* çocuğun emeklemesi demektir. Ağır ağır yürümek, sürünmek anlamlarına da gelir. Burada *ez-zahf* düşmanın yaklaşması demektir. Yüce Allah, *"Düşmanın geldiğini görürseniz, arkanızı dönüp kaçmayınız"* buyuruyor, düşmanın önünden kaçmayı yasaklıyor. Bir savaş taktiği veya başka

bir birliğe katılıp düşmanla çarpışmak için geri çekilmeğe veya kaçar gibi görünmeye müsâade ediyor. Savaş taktiği gereği veya başka bir birliğe katılıp çarpışma amacı olmadan korkaklıkla düşmanın önünden kaçanların, Allah'ın gazabına uğrayıp cehenneme gideceklerini bildiriyor.

Abdullâh İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilir: Abdullah'ın da dahil olduğu birkaç kişi bir seriyyeden kaçmışlar. Sonra demişler ki:

— Şimdi biz ne yapacağız? Düşmanın önünden kaçmakla Allah'ın gazabına uğradık. Medine'ye gidelim, bir gece yatalım, sonra gidip durumumuzu Allah'ın Elçisine arz edelim. Tevbemiz makbul ise ne a'lâ, değilse çekip gidelim.

Bunlar öğle namazından önce Allah'ın Elçisine gelmişler. Allah'ın Elçisi dışarı çıkmış, elini öpmüşler.

— Topluluk kimdir? demiş.

— Biz firar edenleriz, demişler. Buyurmuş ki:

— Hayır siz, hamle edicilersiniz. Düşmana saldırmak için geldiniz. Ben de sizin katılacağınız birliğinizim. Ben müslümanların, dönüp katılacakları birliğim, demiş ve yukarıdaki âyeti okumuş [1].

Buhârî ve Müslim'de bulunan hadislerde savaştan kaçmak, büyük günâhlardan sayılmıştır.

17 nci âyette yüce Allah, Elçisine ve mü'minlere olan yardım ve desteğini bildirmek üzere: *"Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü. Ey Muhammed, attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı!"* buyuruyor. Böylece mü'minlere olan büyük yardımını belirtiyor. Mü'minler savaşta Allah'ın düşmanlarını öldürmüşler ama, gerçekte onları Allah öldürmüştür. Çünkü Allah, mü'minlere yardım etmiş, onlara güç vermiş, yüreklerine güven, cesaret, bedenlerine kuvvet lûtfetmiş; düşmanlarının yüreklerine korku salmış; Allah'ın yardımıyle ve sarsılmaz iman ile savaş meydanına atılan mü'minler, arslanlar gibi düşmanı biçmişler. Bu, onların kendi güçleriyle değil, Allah'ın yardımıyle olmuştur. Âdetâ Allah, mü'minlerin ellerini kullanarak kâfirleri öldürmüştür.

Tefsirlerdeki rivayetlere göre müslümanlar, Bedir'de öldürdükleriyle övünmüşler veya "falanı ben öldürdüm, yok falanı ben öldürdüm" diye birbirleriyle tartışmaya girmişler, yüce Allah, indirdiği bu âyetle onların, gerçekte Allah'ın yardımıyle öldürüldüğünü bildirilmiştir [2].

1. Ebû Dâvûd, Cihâd: 96; Tirmizî, Cihâd: 36; İbn Hanbel: 2/70, 86, 100, 111.
2. Mefâtîh: 15/139.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), savaş başlamazdan önce yerden bir avuç toprak alıp kâfirlere doğru: *"Yüzleri kötü olsun!"* diyerek atmıştır. Âyette Elçinin bu atışına işaret edilerek: *"Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı!"* buyurulmuştur. Allah'ın Elçisi, o bir avuç çakıl taşını atarken Allah ile öylesine ruhânî bir yakınlık, öylesine bir fenâ fillâh makamında idi ki kendi beşerî varlığından geçmişti. Vücudunu Allah sevgisi istilâ etmişti. Onu Allah yönetiyordu. *"Kulum öyle bir dereceye gelir ki onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı ben olurum. Benimle görür, benimle işitir, benimle tutar, benimle yürür..."*[1] kudsî hadisinin belirttiği ma'nevî yüceliğe erişmişti. İşte bu halde attığı çakıl taşlarını, gerçekte onun eliyle Allah atmıştı. Artık bu İlâhî tecellî, bu ilâhî yardım karşısında hangi maddî güç durabilir?

Allah'ın yardımı, mü'minler için güzel bir sınav idi. Allah önce onları, kendilerinden çok büyük bir güç karşısında bırakarak sabır ve imanlarını denemiş, sonra yardımıyle galip getirerek şükürlerini denemiştir.

18 nci âyette de Allah, mü'minlere bu şekilde yardım ederek kâfirlerin tuzağını küçültüp etkisiz hale getirdiğini bildirmektedir.

19 ncu âyette yüce Allah, bazı insanları uyarmaktadır: *"Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer şimdiye dek yaptığınız işlerden vazgeçerseniz, sizin için iyi olur. Yok eğer yine aynı şeylere döner, eski yaptıklarınızı yapmağa kalkarsanız, biz de döner, tekrar sizi perişan ederiz. Sizin topluluğunuz çok olsa bile size hiçbir yarar sağlamaz. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir."*

Şimdi bu âyetin muhâtapları kimlerdir? Bu konuda iki görüş vardır. Birine göre hitâp kâfirleredir. Rivâyete göre müşrikler Bedir'e hareket edecekleri zaman: "Allahım, iki ordunun en doğru yolda, en makbul ve en iyi dinin taraftarı olanına yardım et!" diye duâ etmişlerdi. Yüce Allah, indirdiği bu âyetle onların bu sözlerine işaret etti. Yani eğer siz iki topluluktan en doğru yolda olanına fetih ve zafer istiyor idiyseniz, işte yardım geldi, Allah'ın hükmünü gördünüz, buyurdu.

Fakat bu tefsîr, kesin kanaatimize göre âyetlerin ruhuna kat'iyen uymuyor. Çünkü yukarıdan beri hitâp mü'minleredir. Âyetlerin indiği sırada mü'minlerin içinde yaşayan müşrikler de yok idi ki onlara hitâbedilsin. Bu durumda müşriklere yapılacak hitâp, muhâtabı olmadığından askıda kalır. Ayrıca fetih, mü'minlere özgü bir terimdir, kâfirler için kullanılmaz. Biz, bunun aksini söyleyen müfessirlerin görüşlerini doğru buluyoruz:

1. Buhârî, Rikak: 38.

Bu âyette de hitâp mü'minleredir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), müşrikleri görünce fetih dilemiş, iki gruptan birini kendilerine vermesini niyaz etmiş, sahâbîler de Allah'tan yardım ve fetih dilemişlerdi. Sonunda Allah, mü'minlere istediklerini verdi. Fakat savaştan önce bazı müslümanlar, savaşmamak için Allah'ın Elçisiyle tartışmaya girdikleri gibi zaferden sonra da ''Falanı ben öldürdüm, onun ganimeti bana aittir'' gibi sözler söyleyerek herkes, kendi öldürdüğünün ganimetini almak istemiş; esirleri fidye karşılığında serbest bırakıp bırakmamak gibi meseleler yüzünden de tartışmalara girmişlerdir. Bu tutum, toplum içinde ister istemez kırgınlıklara yol açmış, Allah'ın Elçisi de buna üzülmüştür.

İşte 19 ncu âyette yüce Allah, mü'minlere buyuruyor ki: Siz eğer fetih istiyor idinizse, istediğiniz fetih size geldi, zafere ulaştınız. Eğer bu tartışmalara, ayrılıklara son verirseniz sizin için iyi olur. Fakat tekrar böyle tartışmalara girer, Allah'ın Elçisine itiraz ederseniz, biz de size yardım etmekten döneriz. O zaman toplumunuz böyle az değil, çok bile olsa, yine size yarar sağlamaz.

Cenabı Hak âyeti, Allah'ın inananlarla beraber olduğunu vurgulayan cümle ile bitirmektedir [1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ
تَسْمَعُونَۚ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾
اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذ۪ينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ
عَلِمَ اللّٰهُ ف۪يهِمْ خَيْرًا لَاَسْمَعَهُمْۜ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْۚ
وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاتَّقُوا
فِتْنَةً لَا تُص۪يبَنَّ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةًۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/141-142.

العقاب ﴿٢٥﴾ واذكروا اذ انتم قليل مستضعفون في الارض تخافون

ان يتخطفكم الناس فاويكم وايدكم بنصره ورزقكم

من الطيبات لعلكم تشكرون ﴿٢٦﴾ يا ايها الذين امنوا لا تخونوا الله

والرسول وتخونوا اماناتكم وانتم تعلمون ﴿٢٧﴾ واعلموا انما

اموالكم واولادكم فتنة وان الله عنده اجر عظيم ﴿٢٨﴾

يا ايها الذين امنوا ان تتقوا الله يجعل لكم فرقانا ويكفر عنكم

سيئاتكم ويغفر لكم والله ذو الفضل العظيم ﴿٢٩﴾

20- Ey inananlar, Allah'a ve Elçisine itâat edin, işittiğiniz halde ondan dönmeyin. 21- İşitmedikleri halde "İşittik" diyenler gibi olmayın. 22- Allah katında, canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. 23- Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi de yine aldırmayarak dönerlerdi. 24- Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Elçisinin çağırısına koşun ve bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz, O'nun huzuruna toplanacaksınız. 25- (Öyle) *bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz* (hepinize erişir). *Bilin ki Allah'ın azâbı çetindir! 26- Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz, insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyle destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki şükredesiniz. 27- Ey inananlar, bile bile emanetlerinize hiyânet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisine hiyânet etmeyin. 28- Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir. Allah'a gelince, işte büyük ödül, O'nun yanındadır. 29- Ey inananlar, Allah'tan korkarsanız O size iyi ile kötüyü ayırdedici bir anlayış verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lûtuf sâhibidir.*

Tefsîr:

20-21: İnananlara, Allah'a ve Elçisine itâat etmeleri, Allah Elçisinin emrini işittikleri halde ondan yüzçevirip gitmemeleri, Allah'ın ve Elçisinin sözlerini dinlemedikleri halde dinlemiş gibi görünmemeleri emrediliyor. İşitmedikleri halde "İşittik" diyenler, sözün gerçek mânâsını anlamayan, gereğine uymayan kimselerdir.

İbn İshak'a göre işitmiş gibi görünen münâfıklar, Taberî'ye göre müşriklerdir. Râzî'ye göre siyâk (sözgelimi), cihâd üzerinde olduğundan buradaki çağırı, Allah ve Elçisinin cihâd çağırısıdır. Yüce Allah, mü'minlere, Elçisinin cihâd çağırısına uymalarını emrediyor.Âyetin anlamı şudur: Ey mü'minler, siz Elçimizin cihada çağırdığını duyduğunuz halde duymazlıktan gelmeyin, derhal onun çağırısına uyun. Sözü duyup mânâsını anlamayanlar gibi davranmayın [1].

22- Yüce Allah, sözü duyup da mânâsını anlamazlıktan gelen bu kimseleri, yeryüzünde deprenen canlıların en kötüsü saymaktadır; Allah katında *devâbb* (deprenen canlalır)ın en kötüsü, sağır, dilsiz ve düşüncesiz olanlardır. İşte bu insanlar öyle dilsiz, sağır ve düşüncesiz hayvanlar durumundadır. Çünkü sözü işitmiş görünürler ama gerçekte işitmez, mânâsını anlamazlar. İçlerindekini de söylemezler. Allah bu insanları hayvanlara benzetiyor. Bizzât hayvan sayıyor. Çünkü *devâbb* yeryüzünde hareket eden canlılardır. İnsanlar da bu tabirin içine dahildir. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran, duyduğu sözün mânâsını anlaması, düşünmesidir. Bunlar düşünmediklerine göre demek ki hayvanların en kötüsü bu düşüncesiz insanlardır.

23- Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, sözü onlara işittirirdi. Ama işittirseydi de dinlemez, gereğince hareket etmez, dönüp giderlerdi. Yani eğer Allah onların gerçeği kabul edeceklerini veya onlarda gerçeği kabul etme kabiliyeti bulunduğunu bilseydi onlara işittirirdi. Fakat onlarda gerçeği kabul etme istidadı olmadığını bildiği için sözü onlara işittirmedi.

Bu ifade, kabiliyetsizlikleri yüzünden o kimselerin, sözü düşünüp anlamadıklarını belirtiyor ve düşünmeyen insanları kınıyor. Onalrı insanlık derecesinden indirerek diğer hayvanlarla ortak olan: deprenme, hareket etme, canlılık vasfına düşürüyor. Ve onları bu sıfatla yâdediyor. Hidâyet ve dalâletin, insanın yaratılışındaki kabiliyete bağlı olduğunu gösteriyor. Kabiliyet olmayınca söz anlatmak mümkün değildir. Maamâfih unutmamak lâzımdır ki insanın kabiliyeti, çevrede, ortamda gelişir. Öyle olmasa, Allah onları inanmadıklarından ötürü kınamaz.

---

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/143.

24 ncü âyette yüce Allah, mü'minlere, Elçisinin sözlerini dinlemelerini, Elçisi kendilerine hayat verecek önemli şeylere çağırdığı zaman onun çağırısına uymalarını emrediyor. Allah'ın, insanın kalbine, bütün düşüncelirene vâkıf olduğunu, insanların O'nun huzuruna çıkacaklarını, yani içlerinde taşıdıkları kötü niyet ve düşüncelerin, Allah'ın huzurunda açığa çıkacağını hatırlatıyor.

"Biliniz ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer." cümlesini bazı müfessirler şöyle mânâlandırıyorlar: Allah sizi birden bire öldürüverir, artık Allah'a ve Elçisine uyma fırsatını kaçırırsınız.

Bu ifade, insanları derhal söze uymağa teşvik etmektedir. Bazı müfessirlere göre de bu ifade: *"Biz ona, şah damarından daha yakınız"*[1] ifadesi gibidir. Allah, kişiye, yapacağı işten daha yakındır. İnsanın düşüncesiyle yapacağı işler arasına girer, onu şaşkınlık içinde bırakır. Her iki takdirde de Allah ve Elçininin emirlerine sür'atle uymağa teşvik vardır.

25-26 ncı âyetler, müslümanlara, zararı yalnız haksızlık edenlere değil, bütün topluma dokunacak bir fitneden sakınmalarını emrediyor. Fitne, sınav ve mihnet demektir. Âyetin anlamı şudur: Eğer siz, Allah ve Elçisinin sözünü dinlemezseniz, başınıza öyle bir belâ gelir ki suçsuzlar da o zaman suçluların ateşine yanar. Çünkü gönderilen azab, toplumun üzerine gelir. Bir deprem, bir yangın, bir savaşın sonuçlarını yalnız günâh işleyenler değil, masumlar da çeker. Âyetin sonunda da Allah'ın azâbının çetin olduğu vurgulanıyor.

Bu âyetteki fitnenin, Hz. Osman devrinin sonunda ve Hz. Ali döneminin başında ortaya çıkan karışıklıklar, özellikle Cemel Vak'asına işaret olduğunu söyleyenler vardır. Bu tefsire göre ashâb-ı kirâm, Bedir Savaşı sırasında tartışmalara girdikleri için, ileride başlarına büyük bir fitnenin geleceğine iş aret edilmiş ve Cemel Olayında birbirleriyle savaşmaları, Bedir'de tartışmalarının cezası olmuştur[2].

Aslında bu tür görüşler, yorumlar, toplumsal şartlar içinde yaşayan insanların, âyetleri kendi yaşadıkları şartlara uydurma isteğinden; o şartların,i çlerinde uyandırdığı kanaatlerden doğmuştur. Âyet Bedir Savaşı ve o günkü şartlarla ilgilidir. Bedir'den sonra müslümanlar, Peygamberin sözünü dinlemeleri yüzünden yenilgiye uğramış, acı çekmişlerdir. Belki âyette Uh yenilgisine işaret olabilir. Ama yıllar sonra zuhur eden Cemel Va'kasının bu âyetlerle ilgisi çok uzaktır.

1. Kaf Sûresi: 16.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/199-200; Mefâtîhu'l-ğayb: 15/149.

Yukarıda bazı mü'minlerin, daha önce savaşa katılmak istemediklerine, ve Allah'ın Elçisiyle bayağı tartışkalarına, savaştan sonra da ganimet alma yüzünden ortalığı bulandıracak laflar ettiklerine işaret edilmişti. İşte bu âyetler, böyle olumsuz davranışlar gösteren ve hareketleriyle toplumda huzursuzluk çıkaran bazı mü'minler hakkındadır. Yüce Allah, onlara, böyle hareketlere devamla müslümanların birliğini bozarsanız, zararı bütün topluma dokunacak bir belâya uğrarsınız, buyuruyor. Çünkü müslümanların birliği, dayanışması bozulunca güçleri azalır. Kendileri bir avuç topluluk iken imanları, dayanışmaları sayesinde büyük bir kuvveti yenmişlerdi. İşte 26 ncı âyette herkesin kapıp götüreceği bir avuç topluluk iken Allah'ın yardımı sayesinde nasıl büyük bir kuvveti yendiklerine, Allah'ın nasibettiği güzel rızıklara erdiklerine işaret buyurulmaktadır.

27-28 nci âyetlerde Allah'a, Elçisine ve bile bile emanetlere hiyânet edilmemesi emrediliyor. Malların ve çocukların bir fitne yani sınav, insanın yoldan çıkmasına sebebolduğu, büyük mükâfâtın ise Allah katında bulunduğu belirtiliyor. Bu âyetler de Bedir Olayıyla ilgilidir. Savaştan sonra mücâhidler, savaş alanında topladıkları mallara sahib olmak istemişler. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), herkesin, aldgığı ganimeti getirip bir yere bırakmasını, ganimetlerin bir yerde toplanmasını emrettiği halde bazıları ağırdan almış, öldürdükleri adamlardan aldıkları eşyayı götürüp genel ganimetler arasına katmak istememişlerdi. İşte yüce Allah, bu düşüncede olanlara, bile bile emanetlere hiyânet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisine hiyânet etmemelerini emretmiştir. *''Bile bile emânetlere hiyânet ederek Allah'a ve Elçisine hiyânet etmeyiniz''*, âyetinde kasdedilen emânet, mücâhidlerin aldıkları mallardır. Yüce Allah, bunların birer emânet olduğunu, bunları yanında tutmanın, Allah'a ve Elçisine hiyânet olacağını bildirmekte, derhal bunların Allah Elçisine teslim edilmesini anlatmaktadır.

Mal ve evlâd birer sınavdır. Mal da, evlâd da insanın bozulmasına yol açabilir. Yüce Allah, 28 nci âyette mal ve evlâd tutkusunun, yani çocuklarının istikbalini düşünmenin, insanı yoldan saptırabileceğini ifade ediyor. Mal ve evlâdı olduğu halde doğruluktan ayrılmayan, haktan sapmayan, bu dünya sınavını kazanır. Mala ve evlâda düşkünlüğü, kendisini doğru yoldan kaydırdığı, haksızlığa düşürdüğü kimse sınavı kaybeder, büyük hüsrâna uğrar. Yüce Allah, mal ve evlâd düşkünlüğü yüzünden ganimet mallarını vermek istemeyenlere, bu yaptıkları hareketin, kendilerini ziyâna uğratacağını, asıl büyük mükâfâtın Allah yanında bulunduğunu, dünyâ malını değil, Allah'ın yanındaki mükâfâtı istemelerini vurguluyor.

27 nci âyetteki hiyâneti kimlerin yaptığı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu hiyânetin, Kurayza Oğulları kuşatmasında, ya da Mekke'nin Fethi arefe-

sinde yapıldığı hakkında rivayetler de bulunmaktadır. Fakat biz, bu âyetlerin Bedir Savaşiyle ilgili olduğuna inanıyoruz. İşaret edilen hiyânet de Bedir'de bazı kimselerin topladıkları ganimet eşyasını kendilerine mal etme davranışlarıdır. Yüce Allah, bunu hiyânet olarak nitelendirmiş ve müslümanları böyle bir davranıştan, cimrilikten, egoizmden kaçındırmıştır.

29 ncu âyette de hiyânetten, başkasının hakkına sâhibolmaktan kaçınmak suretiyle Allah'ın azâbından korunanlara, Cenabı Hakk'ın bir furkan vereceği, onların kötülüklerini örtüp günâhlarını bağışlayacağı bildiriliyor ve Allah'ın büyük kerem sâhibi olduğu vurgulanıyor. Bu âyetteki *furkan,* kurtuluş, yardım olarak da tefsir edilirse de, asıl geniş anlamiyle *furkan* hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırdetme yeteneğidir. İşte Allah, yasaklarından korunan, emanetlere hiyânetten çekinen mü'minlere böyle bir yetenek verir ki bu yetenek onların dünyâ ve âhiret mutluluklarına sebebolur. Ayrıca onların kötülüklerini örter, günahlarını bağışlar. Onları ummadıkları mükâfâtlara nâil eyler. Çünkü O, büyük lûtuf sâhibidir.

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ
وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا اِنْ هٰذَا اِلَّا
اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣١﴾ وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ
عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

30- İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da (yurdundan) *çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir! 31- Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman "İşittik" dediler. "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!" 32- Ve: "Allahım, eğer bu, senin yanından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azâb getir!" demişlerdi.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Mekke'de müşriklerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e karşı tutumları anlatılmaktadır. Bedir zaferinden sonra Mekke müşriklerinin, vaktiyle Peyğamber'e ve Kur'ân'a karşı tutumlarının anlatılması, Allah Elçisine karşı gelen, Kur'ân'a meydan okumaya kalkanların böyle acı bir sonuca uğradıklarını belirtmek içindir. Bedir Savaşı, küfrün belinin kırıldğı savaştır. Bu savaşın büyük sonucunu anlatmak için yüce Allah, burada müslümanların karşısına dikilen adamların, bundan önceki kibir ve gururlarına, müslümanlar üzerindeki baskılarına dikkati çekerek buyuruyor ki:

30- Bir zamanlar o kâfirler seni bağlamak, hapsetmek, öldürmek, ya da yurtlarından çıkarmak istiyorlardı. Bunun için tuzaklar kuruyor, plânlar tasarlıyorlardı. Fakat Allah da onların tuzaklarını başlarına geçirecek plânlar hazırlıyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir. Hiç kimse O'nun kadar güzel tuzak kuramaz. O'nun plânı, bütün tuzakları bozar.

Mekke'de müşrikler, Peyğamber'in, nasıl olsa bir gün öleceğini ve ondan kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Peyğamber'in en büyük destekçisi olan amcası Ebû Tâlib, ve hayat arkadaşı olan eşi Hadice, peyğamberliğinin onuncu yılında vefat edince durumu kritikleşmişti. Mekke liderleri, ona karşı düşmanlıklarını gitgide artırıyorlardı. Hz. Peyğamber, davâsına destek aramak için Tâif'e kadar gitti ise de orada da kendisine iltifât eden olmadı. Hattâ serseriler tarafından yolda taşlandı.

Nihâyet Medine'den gelen Evs ve Hazrec hacılarına dâvâsını anlattı. Onlar kendisine ilgi gösterdiler. Varıp kavimlerine durumu anlatacaklarını, onların bu dâvâya yanaşıp yanaşmayacaklarını araştıracaklarını ve ertesi yıl bu konuda kendisine haber ileteceklerini söylediler. Akabe mevkiinde geçen bu buluşma ve anlaşmaya Birinci Akabe Bey'ati denir. Ertesi yıl, Evs ve Hazrec'ten büyük bir hey'et geldi, yine Akabe'de buluştular. Ona inandılar ve kendi ülkelerine hicret ettiği takdirde canlarını, mallarını korudukları gibi, kendisini koruyacaklarına söz verdiler. Hz. Peyğamber, amcazâdelerinden Mus'ab İbn Umeyr'i, din öğretmeni ve davetçi olarak onlarla birlikte Medine'ye gönderdi. İslâm, Medine'de yayılmağa başladı. Peyğamber (s.a.v.), ashâbını hicrete teşvik ediyor, kendi hicreti için de müsait zamanı bekliyordu.

Mekke müşrikleri, Peyğamber'in, Medinelilerle bir andlaşma yaptığını, müslümanların sayısının da günden güne artmağa başladığını görünce, işin gittikçe tehlikeli bir durum aldığını anladılar. Hz. Muhammed'in göçmesini önlemek ve dâvâsını tamamen ortadan kaldırmak için ünlü *Dâru'n-nedve* (toplantı evi) de toplandılar. Peyğamber'in hicretine engel olmak için çareleri konuştular. Kimi onu bağlayıp hapsetmeyi, kimi bir yere sürmeyi, kimi de öldürmeyi önerdi. Sonunda öldürmeyi uygun buldular.

Hâşim Oğullarının, kan dâvâsında bulunmamaları için de şöyle bir plân kurdular: Kureyşin her kolundan birer genç seçtiler. Bunlar Hz. Muhammed'i gözetleyecek, fırsatı bulunca hepsi birden üzerine çullanıp ona vuracak, böylece onu kimin öldürdüğü belli olmayacak, Hâşim Oğulları da kan dâvâsında bulunamayacaklardı.

Yüce Allah, Elçisine durumu bildirdi. Allah'ın Elçisi, önce kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırdı. Üzerine örtmekte olduğu yeşil örtüyü Ali örttü. Karanlık basınca evinden çıktı, yerden bir avuç çakıltaşı alıp kendisini gözetleyenlere doğru serpti. Adamları bir gaflet ve uyku bastı. Allah'ın Elçisi bir kenardan geçip gitti, Ebubekir'in evine uğradı. Onunla birlikte, Mekke yakınlarındaki Sevr dağında bulunan mağaraya gelip orada üç gün saklandılar.

Müşrikler, Hz. Muhammed'in, yatağında yattığını sanıyorlardı. Vakti gelince içeri saldırdılar. Hz. Ali ile karşılaşınca onu bırakıp çevreyi aramağa başladılar. Her tarafa kolcular saldılar. Allah, Elçisini korudu. Onların gözlerinden sakladı. Saklandıkları mağaranın ağzına kadar geldikleri halde onu göremediler. Kureyşin araması tavsadıktan sonra kendilerine getirilen bineklere binerek Medine'ye hareket ettiler. Müslümanlar, kendilerini Medine dışında karşıladılar. Yüce Allah, Elçisini sağlıkla Medine'ye ulaştırdı [1].

Hicret olayı, İslâm için büyük bir dönüm noktası olmuş, bundan sonra müslümanlık sür'atle yayılmaya başlamış, Medine'de bir İslâm devleti kurulmuştur.

İşte yüce Allah, Elçisinin, Mekke'deki o kritik durumuna işaret buyurarak: *''Bir zamanlar seni bağlamak, yahut öldümek, ya da yurtlarından çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlar ama Allah da tuzak kurar. Allah'ın tuzağı, onların tuzağını boşa çıkarır.''* buyurmaktadır.

31-32: Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu zaman: *''İstesek biz de bunlar gibi sözler söyleyebiliriz. Bunlar eskilerin masallarından başka bir şey değildir''* demişlerdi. Yine onlar, Kur'an'ın Allah'ın sözü değil, Hz. Muhammed'in uydurması olduğunu belirtmek için: *''Allahım, eğer bu, senin tarafından gelmiş bir gerçek ise, başımıza gökten taş yağdır, ya da bize acı bir azab getir!''* demişlerdi. Kur'ân'ın, Allah tarafından indirildiğine inanmadıkları için böyle söylüyorlardı. Demek istiyorlardı ki: ''Biz bunu inkâr ediyoruz. Eğer gerçekten Allah'ın sözü olsa, inkârımızdan dolayı başımıza taş yağar, üstümüze

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/303-304.

azâb iner. Böyle birşey olmadığına göre Kur'ân, Muhammed'in kendi uydurmasıdır.''

Bu sözü söyleyenin, en-Nadr İbn el-Hâris olduğu ve Bedir'de tutuklanarak idam edildiği rivâyet edilir. İşte bu gibi sözlerle Allah'ın Elçisine karşı gelenler, Bedir'de, hak ettikleri cezâyı çekmişlerdir. Ama neden ilk inkârları sırasında hemen başlarına azâb inmemiştir? Yüce Allah, bunun sebebini de gelecek âyette açıklamaktadır:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ
يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُ اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاءً
وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

33- Oysa sen onların içinde bulundukça Allah onlara azâbedecek değildi ve onlar istiğfâr ederlerken de Allah onlara azâbedecek değildi. 34- Onlar (inananları) *Mescidi Harâm'dan geri çevirdikleri ve onun velîsı* (bakıcısı, okruyucusu) *olmadıkları halde neden Allah onlara azâbetmesin? Onun velîleri, sadece müttakîler* (günâhlardan korunanlar)*dır. Fakat çokları bilmezler. 35- Onların Beyt*(ullâh) *yanındaki namazları da ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir. ''O halde inkârınızdan dolayı azâbı tadın* (şimdi)*!''*

Tefsîr:

33- Yüce Allah, Elçisi onların içinde bulunduğu sürece onlara azâbetmeyeceğini ve onlar istiğfâr ettikleri sürece de onlara azâbetmeyeceğini bildirmektedir.

Allah, hiçbir kavme, peyğamberleri aralarında iken azâbetmemiş, ancak

peyğamberleri aralarından ayrıldıktan sonra inatçı kâfirleri yok edecek azâba çarptırmıştır. Şimdi bu âyette, azâb isteyenlere, vaktiyle neden azâb gönderilmediği açıklanmaktadır. Azâbın gönderilmemesinin iki sebebi vardı: Birincisi Allah Elçisinin, henüz aralarında bulunması idi. Azâb gelse, yalnız onlara değil, Allah'ın Elçisine de dokunacaktı. Bundan dolayı Allah, onlara vereceği azâbı Elçisinin aralarından çıkmasına dek ertelemişti. İkincisi de onların ya kendilerinin veya çocuklarının istiğfâr etme ihtimâlinin bulunması idi. İstiğfar ederlerse Allah azâbetmez. Yanlış yolda olmalarına rağmen onlar Allah'ı tanır ve ara sıra O'na istiğfar da ederlerdi. Yüce Allah, istiğfar ettikleri zaman onlara azâbetmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca onların içinde yaşayan, iyi niyetli kişiler, imanını gizleyen mü'minler de vardı: *"Eğer orada, kendilerini bilmediğiniz için tepeleyeceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü kınanacağınız inanmış erkekler ve inanmış kadınlar olmasaydı* (Allah sizin savaşmanıza engel olmazdı)..."[1] âyetinde bu mü'minlere işaret edilir. İşte bu mü'minlerin korunması için Allah kâfirlere hemen azâb indirmemiştir.

Sonra bu kâfirlerin çocukları da ileride müslüman olmuş, İslâma hizmet etmişlerdir. Bunlardan dolayı Allah kâfirlerin üzerine Mekke'de yok edici bir azâb indirmemiş, fakat onları Mekke dışına çekmiş, zayıfları şerlerinden korumuş ve Mekke'nin dışında cezâlarını vermiştir. İbn Abbâs şöyle demiş: "Onların iki güvencesi vardı: Biri Allah'ın Elçisi, diğeri istiğfar. Peyğamber gitti ama istiğfar kıyâmet gününe kadar bakidir"[2].

Mutasavvıflardan bazılarına göre Resul'ün sünnetine uyulduğu sürece Resul, o kavmin arasında bulunmaktadır. Çünkü ruhaniyyeti onların arasındadır. Demek ki Resul'ün sünnetini yaşatanlara Allah azabetmez.

34 ncü âyette yüce Allah, kendileri Mescid-i Haram'ın dostu yani onun ehli, ona lâyık olmadıkları halde Allah'ın kullarını Mescid-i Haram'dan meneden bu insanlara mutlaka azâbedeceğini, olumsuz soru tarzında vurguluyor. Ve Mescid-i Harâm'ın dostlarının, sadece Allah'tan korkan mü'minler olduğunu belirtiyor.

35 nci âyette de onların, neden Mescid-i Harâm'a lâyık olmadıkları açıklanıyor. Mescid-i Harâm, Allah'ın evi, ibadet yeri olduğu, ona yakışır tarzda huşu ile ibadet edilmesi gerekirken bunlar, oradaki namazlarını, ıslık çalma ve el çırpma şekline dönüştürmüşlerdir. İbadet esnasında ıslık çalıp el çırparlar, ve bununla da gûyâ Allah'a ibâdet ettiklerini sanırlardı. Ayrıca Ka'be'yi çıplak tavaf etmeyi de bir meziyet sanmışlardı. Mescid-i Haram'da böyle

1. Fetih Sûresi: 25.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/158-159.

saygısız, âdâba aykırı şeyleri ibadet sananlar, nasıl ona lâyık olurlar? Yüce Allah, âyetin sonunda vaktiyle azab isteyen, şimdi cezalarını çekmiş bulunan kâfirlere: *"İnkârınızdan dolayı şimdi azâbı tadın!"* buyuruyor. Alaylı alaylı azâb isteyenlere, ardından bu azar hitâbını suratlarına indiriyor.

Bu âyetten, Araplar arasında, İslâmdaki muntazam şekliyle değil ama, onun çekirdeği olacak nitelikte bir namaz kılmanın varlığı anlaşılmaktadır. Âyette *mukâ'* ve *tasdiyeh* kelimeleri geçer. *Mukâ'* ıslık çalmak, *tasdiyeh* el çırpmak demektir. Abdullâh İbn Ömer, âyetin tefsîrinde ıslık çalmış, yanağını eğmiş, ellerini birbirine vurmuştur. Yine ondan rivâyete göre Araplar, yanaklarını yere koyar, el çırpar ve ıslık çalarlardı. Böyle ibadet ederlerdi [1]. Secdenin Araplar arasında bilindiği ve yapıldığı, Prof. Takui Izutsu'nun kitabında genişçe izah edilmiştir. İslâm, aslı mevcudolan namazı geliştirmiş, muntazam, disiplinli hale sokmuştur. Namazın, İslâmdaki gelişmesinin de yine Peygamber'in Mekke devrinin sonuna, hattâ Medine devrinin başlarına kadar sürdüğü, daha sonra sabit bir hal aldığı söylenebilir. Konuya ilerideki ciltlerde daha geniş yer verilecektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ
وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ
فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا
يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ
الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/208.

كُلُّهُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا

اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

36- İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcarlar ve harcayacaklar da. Sonra bu, kendilerine dert olacak, nihâyet yenilecekler ve inkâr edenler, cehenneme sürüleceklerdir 37- Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyâna uğrayanlar onlardır! 38- İnkâr edenlere söyle: "Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) *kendilerine bağışlanır; yok yine* (eski hallerine) *dönerlerse,* (öncekilerin başlarına gelen Allah) *kanunu, geçmiştir* (eskilerin olduğu gibi bunların da başına gelecektir). *39- Fitne kalmayıncaya ve din, tamâmen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse muhakkak ki Allah, ne yaptıklarını görmektedir. 40- Eğer dönerlerse bilin ki Allah sizin sâhibinizdir. O, ne güzel sâhib, ne güzel yardımcıdır!*

Tefsîr:

36 ncı âyette kâfirlerin, insanları Allah'ın yolundan menetmek için mallarını harcadıkları ve ileride de harcayakları; fakat harcadıklarının, kendilerine hasretten başka bir sonuç vermeyeceği; yenilip cehenneme sürülecekleri bildirilmektedir.

37 nci âyette de cehenneme sürüleceklerdir ki *"Allah kötüyü iyiden ayıklasın, kötüleri birbiri üstüne koyup yığsın ve hepsini cehenneme koysun,* buyuruluyor. Kâfirler topladıkları malları nasıl birbiri üstüne yığarlarsa, Allah da onların fiillerine uygun olarak kendilerini birbirini üzerine koyup yığmakta ve hepsini cehenneme atmaktadır. Yahut onların harcadıkları malları birbiri üstüne koyup cehenneme atar. Her iki mânâ da muhtemeldir [1].

Kâfirler bu malları, müslümanlarla savaşmak için toplayıp yığmışlardı. İşte o yığdıkları mallar mü'minler için değil, kendileri için ateş olmuştur. Yüce Allah, onların, kaybedenler olduklarını vurgulamaktadır. Yani bütün çabalarının boşa gideceğini, hiçbir suretle mü'minleri yenemeyeceklerini, mallariyle birlikte canlarının da birbiri üstüne devrilip cehenneme gideceğini bildirmektedir.

---

1. Mefâtîh:

Kâfirlerin birbiri üstüne yığılmasında, savaş alanında devrilip ölenlerin, birbiri üstüne düştüğüne iş aret olabileceği gibi, bunların bir çukura doldurulmuş olmasına da işaret vardır. Bilindiği üzre Allah'ın Elçisi, bunları bir kuyuya doldurmuş, sonra: *"Biz Rabbimizden bize va'dini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?"* diye hitâbetmişti. İşte âyette onların cesetlerinin öyle birbiri üzerine yığılmasına işaret olduğu kanaatindeyiz.

Âyetler Bedir Olayının sebeplerine ve sonuçlarına iş aret ediyor. Müşrikler, Bedir'den önce müslümanları tamamen yok etmek üzre mal toplamış, para harcamış, büyük hazırlık yapmışlardı. Elbette büyük bir kuvvetin yola çıkarılması, günlerce yürütülmesi, az masrafla olmaz. Onlar büyük masraflarla Bedir'e gelmişlerdi. "فسينفقونها : *Daha harcayacaklar da.*" cümlesiyle de onların, sadece Bedir'le yetinmeyeceklerine, ileride de İslâmı ve müslümanları imha etmek için masraflar yapacaklarına işaret buyurulmaktadır. Bu kelimede müşxriklerin, Bedir'den sonra daha çok çaba ve mal harcayacaklarına, fakat çabalarının kendilerine hasret, dert olmaktan başka bir sonuç vermeyeceğine işaret ve müslümanlar için ileride de birçok zaferin müjdesi vardır.

38 nci âyette yüce Allah, Elçisi vasıtasiyle, inkâr edenleri bir kez daha uyarmaktadır: Söyle ey Muhammed, eğer onlar, bu yaptıklarından vzageçerlerse, geçmişte yaptıkları affedilir. Ama yine küfür ve inatlarına devam ederlerse, Allah'ın, önceki milletlere uyguladığı yasası geçmiştir. Böyle yapanların sonuçları gözleri önündedir. Allah, inkâr edenleri, eninde sonunda yok edegelmiştir. Onun eskiden beri uyguladığı yasa budur. Bunlar da nöceki münkirlerin sonucuna uğrar, yok olup giderler. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"İslâm, kendinden önceki günâhları siler"* [1] buyurmuştur. Kişi ne yapmış olursa olsun, müslüman olunca geçmiş günâhları affedilir. Âyette bu husus, açıkça belirtiliyor *"Eğer yaptıklarına son verirlerse kendilerinin geçmiş günahları affedilir."* Yahyâ İbn Muâz er-Râzî şöyle demiş: "Bir saatlik tevhîd, yetmiş yıllık küfrü yıkar da, yetmiş yıllık tevhîd nasıl bir saatlik günâhı yıkmaz?!" [2].

39 ncu âyette de fitne tamamen kalkıncaya ve din, yani ibadet yalnız Allah için oluncaya dek kâfirlerle savaşılması emrediliyor. İçinde bulundukları küfür ve isyandan vazgeçenleri Allah'ın göreceği, yani onların günâhlarını bağışlayacağı buyuruluyor. Siz onların içini görmezsiniz de Allah onların içini görür, işlerini bilir. Küfre son verenlere düşmanlık olmaz. Düşmanlık, yalnız haksızlık edenlere yapılır.

Bu âyette *"onlarla savaşınız"* cümlesindeki zamir, Mekke müşriklerine

1. İbn Hanbel, 4/199, 204, 205.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/163.

gider. Demek ki âyetin anlamı, Mekke ve havalisinde din yalnız Allah'ın oluncaya, ibadet yalnız Allah'a yapılıncaya, şirk tamamen ortadan kalkıncaya kadar müşriklerle savaşılması emredilmektedir. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in de: *"Arap yarımadasında iki din birlikte olamaz"* [1] dediği rivayet edilir.

Burada âyet, herkese saldırmayı emretmiyor; fitne kalkıncaya, yalnız Allah'a ibadet edilinceye kadar müşriklerle savaşmayı emrediyor. İslâm, puta tapmayı müsâade etmemiştir. Hicaz bölgesinde müşrikler, müslümanlara saldırıyor, onların özgürlük içinde Allah'a ibadet etmelerine engel olmak istiyorlardı. İşte âyet, müslümanların, serbestçe Allah'a ibadet edebilmeleri için müşriklerle savaşıp şirkin gücünü kırmalarını emrediyor. Âyetin indiği sıralarda müslümanlar, müşriklerin saldırılarına maruz idiler. İnançlarından dolayı müslümanlara her türlü baskı yapılmıştı. Bu yüzden müslümanlar, iki defa Habeşistan'a, daha sonra da Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardı. İşte yüce Allah', bu baskıların kalkması, vicdan özgürlüğünün sağlanması için savaşılmasını emrediyor. Yoksa kılıç zoruyla bütün dünyâyı müslüman yapmayı emretmiyor. Ayrıca âyette, din yalnız Allah'a yapılıncaya, yani yalnız Allah'a ibadet edilinceye kadar savaşmak emredilmiştir. Puta tapmak, Allah'tan başkasına ibadettir. Müslümanların bölgesinde buna müsâade edilmemiştir. Çünkü bu, insan ruhunu alçaltır. Bunun dışında Allah'ı bilip, herkesin kendi dinine göre ibadet etmesi, yine Allah'a ibadettir. Allah'a ibadet eden başka din mensuplarına saldırılması emir değil, yasak edilmiştir: *"Dinde zorlama yoktur"* [2]. Hiç kimse zorla dine sokulmaz.

Şirk kalkıncaya ve yalnız Allah'a ibadet edilinceye kadar onlarla savaşmayı emreden bu âyet, İmam Fahreddin Râzî'ye göre de Mekke ve çevresi müşrikleriyle savaşmayı kasdetmektedir [3].

Üsâme, bir adama kılıcını dayamış, adam *"Lâilâhe illâllâh"* dediği halde onu vurup öldürmüş. Bu durum Allah'ın Elçisine haber verildiğinde:

— Lâilâhe illâllâh, dedikten sonra onu nasıl öldürdün? Peki kıyâmet gününde lâilâhe illâllâl ile ne yapacaksın? buyurmuş. Üsâme:

— Ey Allah'ın Elçisi, o, canını kurtarmak için böyle söyledi, demiş. Allah'ın Elçisi:

— Kalbini yarıp baktın mı? demiş ve: "Kıyâmet gününde lâilâhe illâllah ile ne yapacaksın?" sözünü o kadar tekrar etmiş ki Üsâme, içinden, keşke daha önc değil de o gün müslüman olsaydım, diye geçirmiş" [4].

1. Muvatta': Medine: 18, 19.
2. Bakara Sûresi: 256.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/163-164.

40 ncı âyette de yüce Allah, kendisinin, mü'minlerin dostu, koruyucusu olduğunu bildiriyor. Müşrikler hakkı kabul etmez, müslümanlara saldırırlarsa, müslümanlar yalnız değillerdir. Müşriklerin sayısı çok olsa da önemli değildir. Çünkü Allah, mü'minlerle beraberdir. Onların koruyucusudur. Allah'ın koruduğunu kimse yenemez. *"O ne güzel dost, ne güzel yardımcıdır!"*

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا
أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾ إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَىٰ
وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَٰكِنْ
لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ
مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي
مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ
فِي الْأَمْرِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾ وَإِذْ
يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ
لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

41- Eğer Allah'a ve (hak ile bâtılın) *ayrılma gününde, o iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indirdiğimize inanmışsanız bilin ki, aldığınız ganimetin beşte biri, Allah'a, Elçisine ve akrabalığı bulunanlara, yetîmlere, yoksullara ve yolcu*(lar)*a âittir. Allah, herşeye kadirdir. 42- O gün siz,* (vâdînin) *yakın kenar*(ın)*da idiniz, onlar da uzak kenar*(ın)*da idiler. Kervan da sizden daha aşığıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz vakitte öyle buluşamazdınız. Fakat Allah, yapılması gereken bir işi yerine getirmek için* (sizi böyle buluşturdu) *ki helâk olan, açık delîlle helâk olsun; yaşayan da açık delille yaşasın. Doğusu Allah, işitendir, bilendir. 43- Allah, sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi, çekinirdiniz ve* (savaş) *iş*(in)*de çekişirdiniz. Fakat Allah,* (sizi bundan) *kurtardı. Doğrusu O, göğüslerin özünü bilir. 44- Karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki yapılması gereken bir işi yerine getirsin. İşler hep Allah'a döndürülecektir.*

Tefsîr:

41- Yüce Allah, alınan ganimetlerin beşte birinin Allah yoluna, Elçisine, akrabâya, yetimlere, miskînlere, yolculara harcanmak üzere ayrılmasını emrediyor. Bu âyette geçen *el-Furkân* gününden maksat, hak ve batılda bulunanların birbirinden ayrıldığı Bedir Savaşı günüdür. İki topluluk o gün karşılaştığında hak ve bâtıl yolda olanlar belli olmuştur. Allah, hak yolda olanları yardımıyla zafere ulaştırmıştır. "Eğer Allah'a inandınız ve hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimiz zafere inandınızsa, ganimetleri, Allah'ın buyurduğu biçimde paylaştırınız. Beşte birini kamu işleri için ayırınız" buyurulmaktadır. Hak ile batılın ayrıldığı, İslâm topluluğu ile şirk topluluğunun karşılaştığı gün, onyedi Ramazan sabahı idi.

Ğanîmet: Savaşta alınan maldır. Savaşsız ele geçen düşman malına *fey'* denir. Bu âyet, ganimetlerin beşte birinin Allah ve Resûlü yani kamu işleri için ayrılmasını buyuruyor. Sûrenin ilk âyetlerinin tefsirinde, müslümanların, Bedir'de alınan ganimetlerin bölüştürülmesinde ayrılığa düştüklerine işaret edilmişti. Rivâyetlerden biri, bu fikir ayrılığının, *humus* (beşte bir) yüzünden çıktığını söylüyor. Allah'ın Elçisi, ganimetlerin beşte birini kamu işleri için ayırmak istemiş, tamamen yeni bir uygulama olan bu hareket, bazı müslümanlara ağır gelmiş. Artık İslâm devleti kurulmağa başladığı için Allah'ın Elçisi, ayırdığı beşte bir ganîmet ile devlet masraflarını karşılamayı amaçlamıştır. Ama henüz kabile hayâtı alışkanlığının etkisinde bulunan, devlet nizâmı görmemiş bazı kimseler, Allah Elçisinin bu uygulamasını ağır bulmuşlar.

Ğanimetlerin beşte biri çıkınca kendilerinin payının azalacağını düşünmüşler. İşte yüce Allah, indirdiği bu âyetle ganimetlerin beşte birinin Allah'a, Elçisine, akrabâya, yetîmlere, yoksullara ve yolculara aidolduğunu bildirmiştir.

"Allah ve Allah'ın, furkan günü Elçisine indirdiğine inanıyorsanız bu böyle olacaktır", buyurmuş, inananlar için bu hükmün dışına çıkmalarına hiç bir fırsat tanımamıştır. Bunun dışına çıkanlar, Allah'ın, Furkân günü, elçisine indirdiğine inanmıyorlar demektir.

Burada *"aldığınız ganimetler"* sözünden asıl amaç, Bedir ganimetleridir. Fakat âyetin hükmü geneldir, bütün ganimetler âyetin kapsamına girer.

Humus (beşte bir), İslâm şerîatinin malî yapısını oluşturur. Kur'ân malî düzeninde yoksullara, yetîmlere, bakıma muhtaç kimselere yardım esas alınmıştır. Devletin en önemli geliri olan ğanimetlerin beşte biri, devlet işlerine, fakirlere, yetîmlere, kimsesizlere, yolculara harcanır.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), ganimet mallarını beşe taksim eder, 4/5 ini mücâhidlere dağıtırdı. 1/5 ini de kendi âilesinin nafakasına, devlet harcamalarına, âyette sayılan akrabâya, yetîmlere, yoksullara ve yolculara harcardı. Bu beşte birde kendisi istediği gibi tasarruf etme hakkına sâhipti. Ubâde ibn es-Sâmit'in anlattığına göre Allah'ın elçisi, bir gazâda, ashâbına bir devenin yanında namaz kıldırmış, selâmdan sonra kalkıp bu ganimet devesinden bir kıl alarak şöyle demiştir: *"İşte şu, sizin ganimetlerinizdendir. Bu ganimetlerden benim payım, sadece humus*(beşte bir)*dir. Humus da yine size geri harcanmaktadır. İğne, iplik, her ne ganimet almışsanız, onu getiriniz, sakın aşırmayınız. Zira aşırmak sâhibine dünyada utanç, âhirette ateştir. Ey insanlar, yakına da uzağa da gidip Allah uğrunda cihadediniz. Allah'ın buyruğunu yerine getirme hususunda hiçbir kınayıcının kınamasına aldırış etmeyiniz. Seferde de, hazarda da Allah'ın hadlerini yerine getiriniz* (cezâlarını uygulayınız). *Allah yolunda cihad ediniz. Zirâ cihâd, cennetin büyük kapılarından biridir, Allah onunla insanları kederden, tasadan kurtarır"* [1]. Bu hadisi İbn Hanbel'in rivayetinden alan İbn Kesîr, bu hadîsin büyük bir hasen hadîs olduğunu, fakat Kütüb-i Sitte'de buna rastlamadığını, ancak Ebu Dâvûd ve Nesâ'î'de benzeri olan şu hadisin bulunduğunu söylüyor: *"Sizin ganimetlerinizden şu kıl kadarı dahi bana helâl değildir. Yalnız beşte bir helâldir ki zaten beşte bir de yine size geri verilmektedir"* [2].

Allah'ın hakkı ile Resulün hakkı birdir, saygı için Allah zikredilmiştir. Allah'ın Elçisi, onu dilediği gibi kullanır [3]. Öyle sanıyoruz ki Allah'ın hakkı

---

1. İbn Hanbel: 5/316, 326: İbn Mâce, Cihâd: 34.
2. Ebû Dâvûd, Cihâd: 149; Nesâ'î, Fey': 6; Muvatta', Cihâd: 22; İbn Hanbel, Musned: 1/88; 5/319, 330.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/312.

tabiri, sadece tazim için değildir. Ganimetlerden ayrılan 1/5: Allah, Allah'ın Elçisi, akraba, yetîmler, miskînler ve yolcular için harcanır. Bazıları, Allah'ın hakkının, Ka'be'ye harcanacağını söylemişlerdir. Ama gerçekte Ka'be şart değildir. Allah'ın hakkı, Allah'ın dini için, Allah uğruna harcanır. Allah'ın Elçisinin hakkı, kendi âilesinin geçimine âidolup bunun için ayrılan bir çeşit maaştır.

Hz. Peyğamber (s.a.v.) *humus*'un bir payını kendi âilesinin geçimine ayırır, gerisini Beytulmâle verir veya muhtaçlara dağıtırdı. Peyğamberin vefatından sonra kendisinin almakta olduğu payın kime verileceği hakkında ihtilâf edilmiştir. Kimine göre bu pay onun yerine geçen halifeye verilir. Kimine göre kamu işlerine harcanır, kimine göre de bu pay, diğer masraf sahiplerine yani akrabâya, yetîmlere, yoksullara, yolculara harcanır. Yalnız Hz. Ebubekir ve Ömer zamanında bu pay, Allah yolunda savaş için at ve silâh gibi şeylere harcanmıştır.

Zevî'l-kurbâ: Akrabâlığı bulunan demektir. Akrabâ'nın kim olduğu üzerinde de hayli görüş farkları vardır. Kimine göre bunlar Hâşim oğullarıdır, kimine göre hem Hâşim, hem Muttalib oğullarıdır. Kimine göre bütün Kureyştir. Rivayete göre Hz. Osman ibn Affân ve Cubeyr ibn Mut'im, Allah'ın Elçisine gelmişler:

— Ey Allah'ın Elçisi, demişler, şu kardeşlerin Hâşim oğullarına bir diyeceğimiz yok, onların fazileti inkâr edilemez. Çünkü sen onlardansın. Ama Muttalib oğullariyle bizim aramızda ne fark var? Oysa onlara pay verdin, bizi mahrum bıraktın? Allah'ın Elçisi:

— Onlar ne câhiliyye, ne de İslâm devrinde benden ayrılmadılar. Hâşim oğullariyle Muttalib oğulları aynı şeydir, demiş ve parmaklarını birbirine kenetlemiştir [1]. Başka rivayetlere göre de burada zevî'l-kurbâ, Peyğamber'in, kendilerine sadaka verilmesi caiz olmayan akrabasıdır [2].

Nasıl tefsir edilirse edilsin âyette, Peyğamber'in akrabasına da ganimetin beşte bir kısmından bir pay ayrılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetlerinde de Allah Elçisinin akrabasına özel bir önem verilmiştir. Tabii burada kasdedilen akrabâ, ne Allah'ın Elçisine can düşmanı kesilen Kureyş azılıları, ne de amcası Ebuleheb gibi yakınlarıdır. Akrabâdan kasıt, Peyğamber'e inanmış, onun safında yer almış olan yakınlarıdır. Bu yakınlar içinde başta onun âile efrâdı ve Ehl-i Beyti yani hane halkı gelir. Sonra derece derece bütün müslüman akrabâsı, âyetin belirttiği akrabânın kapsamına girer.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/165; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/313. Hadisi Müslim rivayet etmiştir; Nesâ'î, Fey': 5; İbn Hanbel, Musned: 4/81'de de vardır.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/313.

Ama akrabâsı olsalar bile kâfirleri, Kur'ân'ın kasdettiği akrabâ tabiri içinde düşünemeyiz. Çünkü kâfirle müslümanın bağlantısı kopar. *"Akrabâ bile olsalar, cehennemin halkı oldukları belli olduktan sonra*(Allah'a) *ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne Peyğamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. İbrâhîm'in, babasına duâ etmesi, sâdece ona yaptığı bir vaadden ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu, kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrâhîm çok içli ve yumuşak huylu idi"*[1] âyetleri gereğince Allah'ın düşmanı olana sevgi beslenmez, öyleleri himâye edilmez ve onlar için mağfiret de dilenmez. Onlara ganimetten hisse de ayrılmaz. Ancak Peyğamber'in müslüman akrabasına tahsisat ayrılır.

Taberî ve Beğavî'nin nakline göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.), akrabasına uygun gördüğü kadar hisse ayırırdı. Sonra gelen buyruk sahipleri de böyle yapmışlardır. Bu müfessirlere göre Resulün devrinden sonra artık kendisinin ve akrabasının payı Beytu'l-mâle verilerek kamu işlerine harcanır. Çünkü artık onun akrabası kalmamıştır. Âyetin, akraba hakkındaki hükmü, o zaman yaşayan insanlar içindir. Resulün akrabâsı o zaman mevcud idi.

Ebu Hanîfe'ye göre Peyğamber'in vefatiyle kendi sehmi düştüğü gibi akrabânın sehmi de düşmüştür. Ancak onların fakirlerine de, diğer müslüman fakirlere verildiği gibi verilir. Zenginlerine verilmez, Humus(1/5)ün kalanı yetimlere, yoksullara, yolculara harcanır [2].

Eğer Peyğamber'in, Hz. Fâtıma'dan gelen torunları, akrabâsı kabul edilirse onlara humus'tan pay ayrılması gerekir. Tabii akrabalığın ne kadar devam edeceği de tartışma konusudur. Maamafih, Osmanlı devrinde Hz. Peyğamber(s.a.v.)in soyundan olanlara maaş bağlandığını biliyoruz. Hattâ yalnız Peyğamber soyundan gelenler değil, bütün Mekke ve Medine halkına, her yıl önemli miktarda para gönderilerek dağıtılmış, bu paraları İstanbul'dan göndermek için özel muhafız birlikleri tayin edilmiştir ki bunlara "Surre Alayları" denir. Merhum Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bu konuda bir kitabı vardır.

Peyğamberimizin vefatından sonra Hz. Fâtıma ile Abbâs, Hz. Ebubekir'e gelip, Peyğamber'in Hayber'deki payı ile Fedek fey'ini kendilerine vermesini istemişler. Hz. Ebubekir: "Ben Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in 'Biz miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır' dediğini işittim. Muhammed'in çoluk çocuğu bu maldan yer. Ben Allah'ın Elçisinin yaptığını gördüğüm hiçbir şeyi bırakmam, hepsini yaparım" demiştir [3].

1. Tevbe Sûresi: 113-114.
2. Mefâtîhu'l-ğayb : 15/165.
3. İbn Kuteybe, el-İmâmeh ve's-siyâseh: 1/13.

Sonradan Peyğamber'e akraba olmak, Hâşimîlerle Emevîler arasında rekabete yol açmış, her biri kendi görüşünü güçlendirmek için pek a'lâ hadisler uydurup ortaya atmışlardır. Bu tür rivayetlere itimâdedilemez. Biz âyetin kedisine bakarsak, *zevî'l-kurbâ* ile, Allah Elçisinin devrinde kendi safında yer almış bulunan akrabasının kasdedildiğini anlarız.

Âyet, savaştan alınan ganimetlerin beşte birini Allah'a, Elçisine, onun akrabasına, yetîmlere, miskinlere ve yolculara ayırıyor. Fakat şîaya göre yalnız ganimet değil, bütün kazançların ve servetlerin beşte biri, âyetin bildirdiği kimseler için ayrılır. Tabiî, bütün servetlerin beşte birini, Peyğamber ve ondan sonra gelen imamlar adına toplayan, şî'a âlimleridir. Onlar, topladıkları korkunç servetleri, diledikleri yere harcarlar. Din adamlarının maâşları da bu *humus*'tan verilir. Bundan dolayı İran'da dinî teşkilâtın korkunç serveti vardır. Bu servetlerin, gerçekten yoksullara ulaşıp ulaşmadığını Allah bilir.

42 nci âyette Bedir Savaşından önceki durumun tablosu hatırlatılarak buyuruluyor ki: "Siz vâdînin, yakın tarafında, Medine yakasında idiniz, onlar da vâdinin uzak tarafında, Mekke yakasında idiler. Kervan da sizin aşağınızda idi." Müslümanlar kervanı vurmak, Kureyş de kervanı korumak için gelmişler ve iki topluluk burada öyle uygun bir tarzda karşılaşmış idi ki sözleşmiş olsalardı dahi böyle uygun biçimde buluşamazlardı. Dilediğini yerine getirmek, ölenin delil ile ölmesi, yaşayanın da delîl ile yaşaması için Allah, iki toplumu böyle uygun bir zaman ve pozisyonda karşılaştırdı. Allah herşeyi işiten, bilendir.

Artık bundan sonra küfür içinde kalan, Allah'ın müslümanlara yardımını, müslümanların doğru yolda olduğunu görüp bildikten sonra, bile bile küfür içinde kalacak; inanan da kuşkusuz doğru yolda olduğunu anlayarak, bilinçli ve kanıtlı imana sahibolacak.

43- Daha önce Allah, düşmanın durumunu Elçisine, ru'yâda göstermiş, Elçisi, düşmanın az olduğunu görmüş ve sahabilerine de düşmanın az olduğunu söylemişti. Yüce Allah, ru'yasında onları neden az gösterdiğini anlatıyor: Allah onları, az göstermişti ki müslümanlar birden bire ürkmesinler. Düşmanın tamamını gösterseydi, müslümanlar korkarlar, maneviyatları bozulur, cesaretleri kırılır ve savaşıp savaşmama konusunda birbirleriyle anlaşmazlığa düşerlerdi. Fakat Allah onları bu durumdan kurtardı, işi düzeltti. O, göğüslerin özünü bilir. Gönüllerin sağlamlığı için gerekeni yapar.

Allah'ın, çoğu az göstermesi nasıl olur? Bu konu üzerinde görüşler vardır. Hâşâ Allah, bir şeyi yanlış göstermez. Ama kişinin haline uygun biçimde gösterir. Ya Elçisine düşmanın tamamını değil, bir bölümünü göstermiş, ya da düşmanın gerçek durumunu göstermiştir. Düşman görünüşte çok idi ama manen azdı. Bir ülkü etrafında birleşmiş, âhenkli bir topluluk değil, çeşitli

düşünceleri olan, imansız, kof bir topluluk idi. İşte yüce Allah, onların o gerçek durumlarını göstermiş olabilir. Hasılı Allah, müslümanlar için uygun olanı yapmıştır ki cesaretleri kırılmasın, müşriklerin kuvvetinden ürkmesinler. Onların kuvveti görünüşte fazla, gerçekte cılız idi. Allah onların gerçek durumları olan cılız hallerini göstermiştir.

44- İki topluluk karşı karşıya geldikleri zaman da Allah, müslümanların gözlerinde müşrikleri az gösterirken, ötekilerin gözlerinde de müslümanları az gösteriyordu ki yapılması gereken bir işi yerine getirsin. Bütün işler Allah'a götürülür. Tarihlerin kaydına göre Ensâr'dan Sa'd ibn Muâz, savaş başlamazdan önce Allah'ın Elçisine dedi ki:

— Yâ Resulâllâh, biz sana bir gölgelik yapalım, sen orada dur; deveni, bineğini de yanına koyalım. Biz düşmanla savaşalım, eğer Allah bizi galip getirirse istediğimize kavuşmuş oluruz. Eğer aksi olursa, bineğine biner, arkamızda bulunan kavmimize gidersin. Vallâhi geride kalan bazı arkadaşlarımız, seni bizden daha az sevip korumazlar.

Allah'ın Elçisi Sa'd'e duâ etti. Peyğamber'e bir gölgelik yapıldı. Peyğamber (s.a.v.), Ebubekir'le birlikte orada durdular. Rabbine duâ ediyordu, bir aralık daldı. Ayıldığında, yanında bulunan Ebubekir'e:

— Müjde, Allah'ın yardımı geldi. İşte Cebrâîl, ağzında su bulunan bir atın yularını tutmuş güdüyor, dedi.

Sonra dışarı çıkıp ashâbını savaşa teşvik etti:

— Muhammed'in nefsini elinde bulunduran Allah'a andolsun ki bugün sabırla, sebatla, Allah rızâsı için kaçmadan düşmanla savaşanı Allah cennete sokar, dedi.

Umeyr ibn el-Humâm, elinde yemekte olduğu birkaç hurmayı atarak:

— Demek şimdi benimle cennete girmem arasında şu adamların beni öldürmesi varmış, dedi.

Kılıcını alıp savaşa daldı ve öldürülünceye kadar savaştı [1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا

1. İbn Hişâm, Sîret: 2/267-268.

وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾ وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ
وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ
نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ
إِنِّي أَخَافُ اللّٰهَ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ
وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى
اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

45- Ey inananlar, bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya eresiniz. 46- Allah'a ve Elçisine itâat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. 47- Yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan menedenler gibi olmayın. Allah, onların bütün yaptıklarını kuşatmıştır. 48- O zaman şeytan onlara yaptıkları işi süslemiş: "Bugün insanlardan bizi yenecek kimse yoktur, ben sizin yanınızdayım!" demişti. Fakat iki topluluk birbirini görünce iki ökçesi üzerinde geri dönüp: Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan korkarım, zirâ Allah'ın cezâsı çetindir!" demişti. 49- Münâfıklar ve kalblerinde hastalık bulunanlar (sizin için)*: "Bunları dinleri aldatmış." diyorlardı. Oysa kim Allah'a dayanırsa Allah, dâimâ galip, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

45-46 ncı âyette yüce Allah, mü'minlere, düşmanla karşılaştıkları zaman sağlam durmalarını; Allah'ı anarak, O'na güvenerek çarpışmalarını, Allah'a ve Elçisine itâat etmelerini; birbirleriyle çekişmeden, kavgadan uzak durmalarını emrediyor. Çekişmenin, mü'minleri başarısızlığa götüreceğini, devletlerini, kuvvetlerini gidereceğini bildiriyor ve böyle bir duruma düşmemeleri için sabretmelerini buyuruyor, Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu vurguluyor.

İnanan topluma yakışan budur. Mü'minler Allah'a dayanır, Allah için hareket ederler. Allah için birbirlerini sever, gösterişten hoşlanmazlar.

47-48 nci âyetlerde de kâfir Kureyş ordusunun durumu çizilmektedir. Onların bütün çabası gösteriş ve Allah yoluna engel olmaktır. Şeytan, onların yaptıkları kötü işleri gözlerine süslü göstermiş, kalblerine kendilerini kimsenin yenemeyeceğini telkin etmiş, kendisinin de onlarla beraber olduğunu söyleyerek onları aldatıp savaşa sürmüş, fakat iki topluluk karşılaştığı zaman kâfirlerin göremediği şeyleri: mü'minlerin sarsılmaz durumunu, Allah'ın onlara yardımını görünce aldattığı insanları bırakıp dönmüş, onların hareketlerinden uzak olduğunu, Allah'tan korktuğunu söyleyip gitmiş.

49 ncu âyette münâfıkların ve yüreklerinde hastalık bulunan kimselerin, mü'minlerin ardından: "Bunları dinleri aldatmış, baksana kendilerinden çok üstün bir kuvvetle savaşa gidiyorlar" dedikleri anlatılıyor, güçlü ve galip Allah'ın, kendisine tevekkül edenlere yardım edeceği vurgulanıyor.

47-48 nci âyetlerin tefsirinde şu olay anlatılır:

Mekke ordusu yola çıktığı zaman Ebu Süfyân, yolunu değiştirip kervanı tehlikeli noktadan kurtarmış ve Kureyş ordusuna da Kafilenin kurtulduğunu, artık gelmelerine gerek kalmadığını bildirip geri dönmelerini istemiş. Fakat Ebucehl ibn Hişâm:

— Hayır, demiş, dönmeyeceğiz, Bedir'e gidip orada üç gün kalacağız; hayvanlar kesip yemekler yiyeceğiz; şarap içeceğiz; cariyeler bize şarkı söyleyecek. Araplar ünümüzü, gücümüzü duyacaklar; bundan böyle daima bizden korkacaklar; yürüyün! [1].

Bedir, Arapların her yıl belli mevside toplandıkları panayırlardan biri idi. Demek ki o zaman panayır mevsimi idi. Kureyş diğer Arap kabilelerine gücünü göstermek istiyordu. Ebucehl'in bu sözleri, Kureyş ordusunun nasıl

1. İbn Hişâm: 2/257-258.

bir şımarıklık, kaba kuvvet gösterisi peşinde olduğunu ifade eder. İşte 47 nci âyetteki *batar* ve *riâen-nâs* (şımarıklık ve insanlara gösteriş için) tabirleri, onların bu niyetlerini ve ruh haletlerini yansıtmaktadır.

Kureyş ile Kinâne oğulları arasında bir kan dâvâsı vardı. Kureyş, yolları üzerinde bulunan Kinâne oğullarının kendilerine saldırmasından çekiniyordu. Tefsîrlerde ve siyer kitâplarında anlatıldığına göre şeytân, Kureyşlilere cesaret verip onları müslümanlarla savaşa sürmek için Kinâne oğullarının liderlerinden "Sürâka ibn Mâlik ibn Cu'şum" şekline girerek gelmiş:

— Ben Kinâne oğullarından size, arkanızda herhangi bir saldırıda bulunulmayacağına dair söz veriyor, kefîl oluyorum. Ben sizinle beraberim, deyip onları kışkırtmış. Kureyş de derhal yola çıkmış [1].

İki topluluk karşılaştığı zaman şeytân, müslümanların sarsılmaz imanını, kahramanlık ve cesâretlerini, melekler tarafından da desteklendiğini görünce geriye dönmüş, o sırada eli Haris ibn Hişâm'ın elinde imiş, Hâris ona:

— Ey Sürâka, hem bizi koruyacağını söylüyor, hem de bırakıp gidiyor musun? deyince şeytân:

— Ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan korkarım, demiş [2].

Bu rivâyet, öyle sağlam irvâyetlerden değildir. Âyetteki şeytân kelimesiyle Arapların ileri gelen liderlerinden birinin kastedilmiş olması daha kuvvetlidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de kötülüğe teşvik eden insanlara da şeytân denmiştir: *"Böylece biz her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık..."* [3], *"De ki: Sığınırım ben, insanların Rabbine, pâdişâhına, Tanrısına: İnsanlara kötü şeyler fısıldalayan o sinsi vesvecinin şerrinden. O ki insanların göğüslerine fısıldar. Gerek cinlerden, gerek insanlardan* (olan bütün vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınırım)" [4].

İşte bu gerçeği göz önünde tutarak tefsirini yaptığımız âyetteki şeytân tabiriyle de, Kureyşlileri kışkırtıp savaşa sürükleyen, işin ciddiyetini görünce de kendisi savaş alanından dönüp giden veya hiç savaşa katılmayan müşrik liderlerden birinin kasdedildiği kanaatini benimsiyoruz. Yahut bu âyetle kâfirlerin, şeytânın vesveselerine kapılarak, kaba kuvvetlerine güvenerek kendilerini helâke sürükledikleri anlatılmıştır. Hasan Basrî'ye göre şeytan insan şekline girmemiş, fakat vesvesesiyle müşriklerin kalblerine attığı düşüncelerle onlara, yaptıkları işi süslü göstermiştir [5].

1. Aynı eser, 2/250; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/318.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/318; Mefâtîhu'l-ğayb: 15/174.
3. En'âm Sûresi: 112.
4. Nâs Sûresi.
5. Mefâtîh: 15/174.

İki ordunun durumunda tam bir tezâd simetriği var: Biri Allah'a güveniyor, öbürü kendi gücüne. Birinin yardımcısı melâike, diğerinin teşvikçisi şeytân. Melekler mü'minlerin yanından ayrılmazken, dostlarını kışkırtıp savaşa süren şeytân, kritik anda onları bırakıp kaçıyor ve yaptıkları işten de el çekiyor.

Kâfirler güçlerine dayanarak yola çıkmışlardı. Müslümanların dayanağı ise Allah'a imanları, O'nun yardımına güvenleri idi. Müslümanların azlığını gören bazı hasta yürekliler: "Bunları dinleri aldatmış, ne yaptıklarını bilmiyorlar. Şu bir avuç insanla kendilerinden kat kat fazla bir kuvvete karşı nasıl çarpışacaklar?" demişlerdi.

Münâfıklar, Medine müslümanları içinde bir gruptur. Kalblerinde hastalık bulunanların ise Kureyş içinde müslüman olmuş, fakat imanları kuvvetlenmemiş, hicret etmemiş olan müslümanlar olarak tefsir edilir. Bizim kanaatimize göre yüreklerinde hastalık bulunanlar, Mekke'deki hicret etmemiş müslümanlar değil, Medine'de bulunan bazı müslümanlardır. Bunlar mü'min insanlardı ama zaman zaman yüreklerine şüphe düşüyordu, imanları tam kökleşmemiş idi. Bunlar hâlis münafık olmamakla beraber münafkların güdümünde ve etkisinde idiler. İşte bunlar savaşa katılmamışlar ve müslümanların Kureyşe karşı gidişini alayla karşılamışlardı. Hasan-ı Basrî'nin rivayetine göre bunlar, Bedir savaşına katılmayan bir topluluktur. Bundan dolayı bunlara münafık adı verilmiştir [1].

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ
وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِۙ ﴿٥١﴾ كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِهِمْۜ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً
اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/319-320.

سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ
وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٥٤﴾

50- Görseydin o inkâr edenleri: Melekler onların canlarını alırken yüzlerine ve arkalarına vuruyorlar: "Haydi yangın azâbını tadın!" (diyorlardı). *51- "İşte bu, ellerinizin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir. Yoksa Allah, kullara zulmedici değildir." 52-* (Bunlar da) *tıpkı Fir'avn âilesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi* (davrandılar. Onlar da): *Allah'ın âyetlerini inkâr etmişlerdi; Allah da onları, günâhlarıyla yakalamıştı. Kuşkusuz Allah güçlüdür, cezâsı çetindir. 53- Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan* (güzel meziyet)*i değiştirmedikçe Allah, onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir. 54- (Evet) Fir'avn âilesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi: Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı: biz de onları günâhlarıyla mahvetmiştik ve Fir'avn âilesini boğmuştuk. Hepsi de zulmedicilerdi.*

Tefsîr:

50-52 nci âyetlerde kâfirlerin can verme halleri anlatılıyor: Âyetlerin hepsi Bedir Savaşiyle ilgilidir ve sözü edilen kâfirler de Bedir'de müslümanlarla çarpışan müşriklerdir. Bu savaşta müslümanları destekleyen, onlara güç veren melekler, müslümanların kılıçlariyle can vermekte olan kâfirlerin suratlarına ve arkalarına vura vura canlarını alıp cehenneme götürmüş ve onlara: "Haydi, yangın azâbını tadın!" demişlerdir. Kâfirlerin azâbı, acı şekilde can vermekle bitmiyor, bedenlerinden ayrılan ruhlarını da melekler vura vura cehenneme sürüyorlar. Kılıç azâbını tadmış olan bedenlerinden sonra canları da yangın azâbını tadmaya başlıyor. Melekler onların suratlarına ve sırtlarına vura vura götürüp cehenneme kapattıktan sonra onlara, kendi elleriyle yaptıkları işler yüzünden bu sonuca düştüklerini, yoksa Allah'ın, kullarına haksızlık etmediğini söylüyorlar. Bu azar da onlara, şiddetli bir tokat gibi iniyor. *"Siz de Fir'avn ve ondan öncekiler gibi davrandınız! Onlar da Allah'ın âyetlerini inkâr etmişlerdi. Neticede Allah, günâhları yüzünden onları yakalayıp çetin azâba çarptırmıştı. İşte siz de yaptığınız kötü işler yüzünden onların sonucuna uğradınız!"* diyorlar. Ve Allah'ın azâbının çetin olduğunu

vurguluyorlar. Bu son cümle, meleklerin sözü de olabilir, Allah'ın sözü de olabilir.

53-54 ncü âyetlerde Allah'ın adâleti, kâinattaki kanunu hatırlatılıyor: Bir millet, kendindeki meziyeti, güzel ahlâkı, değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Siz kendi ahlâkınızı bozdunuz, tıpkı Fir'avn ve ondan önceki zâlimlerin yoluna girdiniz. Onlar Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı. Allah da günâhları yüzünden onları cezâlandırmış, Fir'avn'i boğmuştu. Allah, zulme, haksızlığa başlayan Fir'avn âilesinden nimetlerini alıp kendilerini helâk ettiği gibi, içlerinden çıkan Peyğambere ve ona inanan insanlara haksızlık eden, baskı yapan müşriklerin de nimetlerini ellerinden alıp canlarını cehenneme göndermiştir.

Burada Kureyş müşrikleri, iki kere Fir'avn âilesine benzetilmektedir. Birincide bunların da Fir'avn âilesi gibi cezâlandırıldığı, ikincide Fir'avn âilesinin elinden nimetlerinin alınıp mazlûmlara verildiği gibi bunların elindeki nimetlerin de alınıp mazlûmlara verildiği anlatılmıştır. Bunların gerek zulmetmede, gerek ellerindeki nimetlerin, meziyetlerin kadrini bilmeyip onları bozmakta Fir'avn âilesine benzer tarafları vardır. Onun için bunlar da onlar gibi cezâlandırılmışlardır.

53 ncü âyet, bir toplumsal kuralı anlatıyor: Bir toplum, kendindeki güzel ahlâkı ve meziyetleri değiştirmedikçe Allah onların ellerindeki nimetleri almaz. Yahut daha genel bir deyişle bir toplum, kendi kendini bozmadıkça Allah onların iyi hallerini kötüye çevirmez. Ama toplum kendini bozarsa Allah onların ellerindeki nimetlerini alır, iyi hallerini kötüye çevirir. Başlarına felâket gelir, sıkıntılar, ızdıraplar, anarşiler içinde kalırlar. Allah kullarına zulmetmez. Allah'ın kanunları, toplumun davranışlarına göre toplumda kendini gösterir. Kötülük edenler yaptıklarının kötü sonuçlariyle karşılaşırlar. Kuvvetleri, servetleri bir gün elden gider. Nimetleri, yurtları başkalarının eline geçer. Kendilerini düzeltip uslananların hallerini de Allah düzeltir. İşlerinin iyi gitmesine yardımcı olur. Hasılı Allah'ın kanunları iyiye yönelenlere o yönde yardımcı olur; kötüye meyledenlere de o yönde tecellî edip onları bozar. Her ikisi de Allah'ın yasaları gereğidir. Allah'ın şu dünyâdaki yasası böyledir.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذ۪ينَ
عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ ف۪ي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ

لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ
لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى
سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

55- Allah'a göre canlıların en kötüsü kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. 56- Sen kendileriyle andlaşma yaptığın halde onlar, hiç çekinmeden her defa andlaşmalarını bozarlar. 57- Savaşta onları yakalarsan, onlar(a vereceğin cezâ) *ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt ki ibret alsınlar. 58- Bir kavmin,* (andlaşmaya) *hiyânet etmesinden korkarsan, sen de* (onlarla yaptığın andlaşmayı) *aynı şekilde onlara at; çünkü Allah, hâinleri sevmez. 59- İnkâr edenler* (bizim elimizden kurtulup) *geçtiklerini sanmasınlar. Onlar* (bizi) *âciz bırakamazlar.*

Tefsîr:

55-56 ncı âyetlerde inanmayan, yaptıkları andlaşmayı her fırsatta bozmaktan çekinmeyen kâfirlerin, Allah'a göre yeryüzünde deprenen canlıların en kötüsü oldukları belirtilmektedir. *Dâbbe,* yeryüzünde deprenen her canlıya denir, çoğulu *devabb*'dır. İnsan da bu tabirin içine girer.

57-59 ncu âyetlerde yüce Allah Elçisine, böyle kimseleri, arkada kalanlara ibret olacak biçimde cezalandırmasını, hiyânet edip andlaşmalarını bozacaklara, misliyle muâmele edip onlarla yaptığı andlaşmayı onlara atmasını emrediyor ve Allah'ın hainleri sevmediğini, kâfirlerin Allah'ın azâbından kurtulamayacaklarını vurguluyor.

Bu âyetler, yahudîler hakkında inmiştir. Bazı müfessirler, 55-56 ncı âyetlerin, Hendek Savaşında müslümanlarla ittifaklarını bozup birleşik kâfir ordusuyla birleşen Kurayza yahudîleri hakkında indiğini söylerler. Fakat Bedir Savaşının olaylarını anlatan bu Sûre, adı geçen savaşın ardından inmiştir.

Hendek Savaşı ise Bedir'den üç yıl sonra vukubulmuştur. İki olay arasında hayli zaman farkı vardır. Üç yıl sonra inen âyetlerin bu sûreye konması, biraz uzak bir ihtimaldir. Binaenaleyh bu âyetlerin, Kaynuka yahudîleri hakkında inmiş olması daha kuvvetlidir.

Allah'ın Elçisi, Medine'ye geldiği zaman müslümanların yahudilere, yahudîlerin de müslümanlara saldırmamaları, dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı da birbirlerine yardımcı olmaları konusunda yahudîlerle andlaşma yapmış, onlardan bu konuda söz almış, kendisi de onlara güvence vermişti [1].

Bu sözlerine rağmen yahudîler, müslümanlara karşı gittikçe artan bir kin beslemeğe başladılar. Zaman zaman adlaşmalarının şartlarına aykırı davranmaktan çekinmediler. Bedir Savaşından sonra Allah'ın Elçisi, Kaynuka oğulları çarşısına gidip onlara nasihat etti; Allah'tan korkmalarını, Kureyş'in uğradığı sonuca uğramaktan çekinmelerini söyledi ama Kaynuka oğulları:

— Ey Muhammed, galiba sen bizi senin kavmin gibi sanıyorsun. Savaşmasını bilmeyen bir toplulukla savaşıp onları yenmiş olman, seni aldatmasın. Vallâhi eğer bizimle savaşırsan, bizim ne yaman kahramanlar olduğumuzu anlarsın! dediler.

İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Âli İmran Sûresinin 12-13 ncü âyetleri bunlar hakkında indi [2].

Mâide Sûresinin 51-53 ncü âyetleri münasebetiyle de anlattığımız üzre hayvanını satmak üzere Kaynuka oğulları pazarına giden ve orada bir yahudî kuyumcunun dükkânında oturan müslüman bir kadının eteğini, yahudî kuyumcu, arkadan gizlice kadının beline iliştirmiş ve kadın ayağa kalkınca edep yeri açılmış. Kadının feryadını duyan bir müslüman, hücum edip kuyumcuyu öldürmüş, yahudiler de onu öldürmüşler. Bu olay, müslümanlarla yahudîlerin arasını iyice açmış. Kaynuka oğullarından, müslümanlara karşı hiyânet, gizli tertipler, andlaşmaya aykırı davranışlar görülmeye başlayınca yüce Allah, yukarıdaki âyetleri indirerek andlaşmayı bozanlara, andlaşmalarını geri vermeyi ve onları geride kalanlara ibret olacak biçimde cezalandırmayı Resulüne emretmiştir. Geride kalanlardan maksat da öteki yahudî kabileleridir. Kaynuka oğulları kuşatılmış ve Allah'ın emrine uygun olarak yurtlarından çıkarılıp sürülmüşlerdir.

Verilen sözde durmak, Allah'ın kesin emridir. Fakat karşı tarafın andlaşmayı bozduğu sezilince müslümaların da gafil avlanmamak için andlaşmayı bozup karşı tedbir almaları gerekir. Bu âyetler, İslâm siyâsetinin temel-

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/331.
2. İbn Hişâm, Sîret: 2/426-427.

lerindendir. Barışı ilk bozanlar müslümanlar olmazlar. Fakat barışı bozanlara misliyle karşılık verirler.

Ahmed ibn Hanbel'in rivayetine göre Muâviye Anadolu'da yürürken, andlaşma yaptığı, henüz andlaşmanın bitimine zaman bulunan bir kavme yaklaşmak, andlaşmanın sonunda hemen saldırmak istedi. Hayvan üzerinde bulunan bir ihtiyar: "Allahu ekber, Allahu ekber, dedi, vefâ gerekir, gadir değil. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bir kavimle arasında andlaşma bulunan kimse süre sona erinceye kadar andlaşmanın ne bir düğümünü çözsün, ne de bağlasın. Ama karşı taraf andlaşmayı bozarsa, bu da onlara karşı andlaşmayı bozar"*[1].

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ
عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

60- Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihâd için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) *kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız.*

Tefsîr:

60- Yüce Allah, bu âyette Allah'ın ve müslümanların, bilinen ve bilinmeyen düşmanlarını korkutmak, sindirmek, İslâma baş kaldırmalarını önlemek için gerekli at ve her türlü kuvvet hazırlamayı ve bu uğurda Allah için mal harcamaktan geri durmamayı emrediyor. Allah yolunda harcanan şeylerin eksiksiz olarak kendilerine verileceğini bildiriyor.

Bakara Sûresinin 59 ncu âyetinde: *"Allah yolunda harcayınız da, kendinizi tehlikeye atmayınız"* buyurulmuştur. Düşmana karşı zamanın gereklerine

1. Ebû Dâvûd, Cihâd: 152; Tirmizî, Siyer: 27; İbn Hanbel: 4/113, 386.

göre kuvvet hazırlamak Allah'ın buyruğudur. Yüce Allah, bilinen ve bilinmeyen Allah düşmanlarını korkutmak, onların müslümanlara saldırı cesaretlerini kırmak için elden geldiğince kuvvet hazırlamayı emretmiştir. Kuvvet, savaş için gerekli herşeydir. Bir zaman at, ok, yay, kılıç, kalkan savaş aracı idi. Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında savaş bunlarla yapıldığından âyette mutlak söylenen kuvvet yanında özellikle at hazırlanması vurgulanmış; Hz. peyğamber'in hadislerinde de savaş için at beslemenin fazileti üzerinde durulmuştur. Bundaki amaç sadece at hazırlamak değil, zamanın gereğine göre savaş aracı hazırlamaktır. At burada kuvveti temsil eder. Zaten Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"İyi bilin ki kuvvet atmaktır!"*[1] sözünü üç defa tekrar ederek atım tarzındaki silâhların önemini belirtmiştir.

Allah'ın Elçisi, ata binmek, ok atmak gibi savaş eğitimleri yapmaya teşvik etmiş: *"Atınız, bininiz, atmanız, binmenizden daha iyidir!"*[2] hadisleriyle de atış taliminin önemini vurgulamıştır. Başkalarına saldırmak için değil, fakat saldırıyı önlemek için savaşa hazırlıklı olmak gerekir. "Hazır ol cenge eğer, ister isen sulh-ü salâh." İşte İslâmın amacı özgürlük ve barışı korumaktır.

Nisâ Sûresinin 71 nci âyetinde de yüce Allah, mü'minlere her zaman ihtiyatlı ve uyanık bulunmalarını, korunmaları için gerekli tedbirleri almalarını emretmiştir. Fakat saldırmayı emretmemiş, saldıranlara karşı korunmayı buyurmuştur. Başkalarının müslümanlara saldırma cesaretlerini kırmak için kuvvetli ve hazırlıklı olmak gerekir. Yüce Allah, böyle olmayı emrediyor. Fakat durup dururken başkalarına saldırmayı yasaklıyor: *"Saldırmayınız, zira Allah saldırganları sevmez!"*[3] buyuruyor.

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ
﴿٦١﴾ وَاِنْ يُر۪يدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذ۪ٓي اَيَّدَكَ
بِنَصْرِه۪ وَبِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٢﴾ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا

1. Müslim, İmâret: 167; Ebû Dâvûd, Cihâd: 23; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 8; İbn Mâce, Cihâd: 19; Daı imî, Cihâd: 14; İbn Hanbel, Musned: 4/157.
2. Ebû Dâvûd, Cihâd: 23; Nesâ'î, Hayl: 8; İbn Mâce, Cihâd: 19; Dârimî, Cihâd: 14.
3. Bakara Sûresi: 190.

فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّهُ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

61- Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir, bilendir. 62- Eğer sana hile yapmak isterlerse (korkma) *Allah sana yeter. O ki yardımıyle seni ve mü'minleri destekledi. 63- Ve onların kalblerinin arasını uzlaştırdı. Sen yeryüzünde bulunan herşeyi verseydin, yine onların kalblerinin arasını uzlaştıramazdın; fakat Allah, onların arasını uzlaştırdı. Çünkü O, dâimâ üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

61-63 ncü âyetlerde yüce Allah, Elçisine, düşmanlar barışa yanaştıkları takdirde kendisinin de barışa yanaşmasını, işiten ve bilen Allah'a dayanmasını; düşmanların aldatma ihtimaline karşı Allah'ın, Elçisine yeteceğini bildirmekte; yardımıyle Peyğamberini ve mü'minleri zafere kavuşturduğunu: mü'minleri birbirleriyle kaynaştırdığını hatırlatmaktadır. Dağınık, birbirine düşman kalbleri Allah öylesine birbiriyle kaynaştırmıştır ki eğer dünyâda bulunan herşey harcansaydı o kalbleri öyle kaynaştırıp insanları birbirine kardeş yapmak mümkün olmazdı. Fakat galip ve hikmet sâhibi Allah, bu insanları böylesine birbirine dost yapmıştır.

Kanaatimizce bu âyetler de Kaynuka oğullarının barış isteklerine cevap olarak inmiştir, İslâmın temel amaçlarından birini koymaktadır. İslâmın asıl amacı barıştır. İslâmın savaşları saldırı değil, savunma amacına yöneliktir. Yüce Allah, burada düşman barışa yanaştığı takdirde Elçisine de barışa yanaşmasını emretmektedir. Düşman barış taleb ederse barışmak gerekir. Ancak düşmanın, aldatmak için barış istediği anlaşılırsa tabii barış kabul edilmez. Ama böyle bir belirti yoksa Allah'a tevekkül edip düşmanın barış teklifini kabul etmek gerekir. Yüreklerin içini, insanların gizli düşüncelerini yalnız Allah bilir.

Âyetlerde işaret edilen zafer, Bedir zaferi veya daha büyük ihtimalle Kaynuka oğullarına karşı kazanılan zaferdir. Bu zafer sonunda Kaynuka oğulları, umutlarını kesip barış teklif etmek zorunda kalmışlardır.

Allah'ın uzlaştırdığı kalbler de Evs ve Hazrec kabilelerinin kalbleridir.

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in Medine'ye gelmesinden önce bu iki kabile birbirine düşman idi ve zaman zaman aralarında çıkan savaşlar, iki kabileyi de yıpratmış, zayıflatmış idi. Akabe bey'atinde Allah'ın Elçisiyle görüşen birkaç Hazreçli, ona şöyle demişlerdi: "Biz kavmimizi bıraktık, geldik. Onlar gibi birbirine düşman başka bir kavim yoktur. İnşaallâh, Allah senin sayende onları birleştirir. Eğer Allah onları birleştirirse o zaman senden daha güçlü bir adam olmaz" [1].

İşte birbirine düşman olan bu insanlar müslüman olup, aralarına teşrif buyuran Allah Elçisinin çevresinde toplanınca dünyada eşi görülmemiş bir dostluk içine girmişlerdi. Yüce Allah bu gerçeğe işaret buyurarak: *"Eğer sen, dünyada bulunan herşeyi harcasaydın, o kalbleri uzlaştıramazdın, fakat Allah onları uzlaştırdı"* buyurarak, müslümanlara olan büyük lûtfunu hatırlatıyoı. Tabii Allah'ın lûtfu, Allah'ın Elçisi yüzü hürmetine onlara gelmişti.

İbn Abbâs ve Mücâhid'in, barışı emreden 61 nci âyetin, Tevbe Sûresindeki: *"Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlarla savaşınız"* [2] âyetiyle neshedildiğini söyledikleri rivayet edilir. Bazı müfessirler, bu ve benzeri âyetlerle Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetini, hattâ mezkûr âyetten sonra inmiş olan âyetlerini dahi neshetmek çabası içine girmişlerdir. Bu görüş doğru değildir. Taberî, âyetin neshedildiğine ne Kitâbda, ne sünnette, ne de aklen bir delil bulunmadığını söylemiştir. İbn Kesîr de Allah Elçisinin, Hudeybiye'de müşriklerle barış yaptığını, bu âyetle Tevbe Suresindeki âyet arasında bir aykırılık bulunmadığını söylüyor [3]. Çünkü Tevbe Sûresindeki âyet, saldıranlara karşı savaşmayı emrediyor, buradaki âyet ise barış isteyenlerle barış yapılmasını buyuruyor. İki âyet arasında bir çelişki yoktur ki biri diğerini neshetsin. İslâmın amacı barıştır. Savaşmak, müslümanlara saldıran düşmanlara karşı olur. İnsanları zorla dinlerinden döndürüp müslüman yapmak için savaş emredilmemiştir. Zira *"Dinde zorlama yoktur"* [4]. Kâfirûn Sûresinde de İslâmın getirdiği vicdan özgürlüğü gayet güzel ifade edilmiştir: *"Ey nankörler, ben sizin yaptığınız ibâdeti yapmam. Siz de benim yaptığım ibâdeti yapmazsınız. Ben aslâ sizin yapmış olduğunuz ibâdeti yapıcı değilim. Siz de benim yapmakta olduğum ibâdeti yapıcı değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır!"* Barış isteyen düşman ile barış yapmak, Allah'ın emridir. Kaldı ki Tevbe Sûresinin, meâlini verdiğimiz âyeti, müşrikler hakkında değil, Kitâp ehli hakkındadır. Özel bir durumu bildiren âyet, genel bir prensip getiren âyeti neshedemez.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٤﴾

---

1. İbn Hişâm, Sîret: 2/38.
2. Tevbe Sûresi: 29.
3. Tefsîr: 2/323-324.
4. Bakara Sûresi: 256.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنٖينَ عَلَى الْقِتَالِۜ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ
صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذٖينَ
كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ
وَعَلِمَ اَنَّ فٖيكُمْ ضَعْفًاۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا
مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ
الصَّابِرٖينَ ﴿٦٦﴾

64- Ey peyğamber, Allah sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter. 65- Ey peyğamber, mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabreden yirmi kişi olsa, iki yüz (kâfir)*i yenerler. Sizden yüz kişi olsa, kâfirlerden bin kişiyi yenerler. Çünkü kâfirler, anlamaz bir topluluktur. 66- Şimdi Allah sizden hafifletti ve sizde zayıflık bulunduğunu bildi. Bundan böyle sizden sabreden yüz kişi olsa iki yüz*(kâfir)*i yenerler. Ve eğer sizden bin kişi olsa Allah'ın izniyle ikibin*(kâfir)*i yenerler. Allah sabredenlerle beraberdir.*

Tefsîr:

64-66: Yüce Allah, peyğamberine hitâben: *"Allah sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter."* Yahût bir başka tefsire göre: *"Allah ve sana tabi olan mü'minler sana yeter"* buyurduktan sonra mü'minleri savaşa teşvik etmesini emrediyor. Sabreden yirmi mü'minin, ikiyüz kâfire; yüz mü'minin de bin kâfire galip geleceğini bildiriyor. Müteâkib âyette ise mü'minlerde zaaf görerek bu hükmü hafifletiyor, bire iki oranına düşürüyor: Sabreden yüz mü'minin, Allah'ın izniyle ikiyüz kâfire, bin mü'minin de ikibin kâfire galip geleceğini ve Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu bildiriyor.

Yirmi mü'minin ikiyüz kişiye, yüz mü'minin bin kişiye galip gelmesi,

gücünün, nereden geldiğini, 65 nci âyetin sonundan anlıyoruz: Mü'minler bilinçli, inançlı, anlayışlı insanlardır, maneviyatları kuvvetlidir. Kâfirler ise bilinçsiz, maneviyatsız bir topluluk olduklarından güçsüzdürler. Allah'a iman, ruhsal hayâta bağlılık, insan maneviyatını güçlendirir.

Önceleri yirmi mü'min ikiyüz kâfire, yüz mü'min bin kâfire denk tutulmuş iken sonradan bu hüküm hafifletilerek yüz mü'min ikiyüz kâfire, bin mü'min de ikibin kâfire denk tutulmuştur. Bu âyetleri orantıya vurursak birinci âyetteki bire on; ikinci âyetteki bire ikiye düşer. Bundan bir mü'minin on kişiye veya en az iki kişiye galip geleceği anlaşılırsa da Cenabı Hak bir mü'minin on kişiye veya iki kişiye galip geleceğini söylemiyor. Yirmi kişinin ikiyüz kişiye, yüz mü'minin ikiyüz kişiye galip geleceğini söylüyor. Bu ifadenin derin hikmeti vardır. Belki bir mü'min on kişiye galip gelemez ama, yirmi mü'min, ikiyüz kişiye galip gelebilir. Çünkü yirmi mü'min bir birlik teşkil eder. Ferdin yapamayacağını topluluk yapar. İnsanlar bir araya gelip birbirlerine destek olunca ayrı ayrı insanların yapamayacağı işlerden çok daha fazlasını yaparlar. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. Topluluk halinde birbirlerinden cesaret alırlar. Bir insan yalnız başına tehlikeli bir işe kolay girişemez ama birkaç kişi beraber olunca rahatlıkla buna cesaret ederler.

İşte âyetin bir mü'minin on kâfire değil de, yirmi mü'minin ikiyüz kâfire galip geleceği şeklindeki ifadesinde bu toplumsal destek ve cesaret sezilmektedir. Bundan her mü'iminin, mutlaka on kâfiri yeneceğini anlamak yanlış olur, âyetin ruhuna aykırı düşer. Bundan, küçük mü'minler topluluğunun, kendilerinden on misli veya en az iki misli büyük toplulukları yeneceği anlaşılır.

Ayrıca âyette Hz. Peyğamber(s.a.v.)in tertibine de işaret vardır. Allah'ın Elçisi, düzenlediği seriyyelere çoğunlukla yirmi kişi ile yüz kişi arasında kuvvetler gönderirdi. Yirmiden az, yüzden fazla göndermezdi [1].

Rivâyetlere göre 65 nci âyet inince müslümanlar bunun, kendilerinden on kat fazla bir kuvvetle çarpışmalarını farz kıldığını sanarak, ağır buldukları bu hükmü hafifletmesini Allah'tan temennî etmişler. Bunun üzerine bir süre sonra 66 ncı âyet inerek bunu bire iki oranına düşürmüştür [2].

Müfessirlerin çoğunluğuna göre 66 ncı âyet, 65 nci âyeti neshetmiştir. Neshi kabul etmeyen müfessir Ebu Müslim el-Isfahânî ise, birkaç delil ile bu âyetler arasında neshin bulunmadığını söylemiştir. Ona göre birinci âyette emir yoktur, biri durum bildirilmektedir. Yüce Allah, sabreden yirmi mü'min olursa, bunların ikiyüz kâfiri yeneceğini söylüyor. İkinci âyette ise çoğunlukla bir

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/193.
2. Buhârî, Tefsîr: Sûre: 8; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/325.

cemâatin, kendilerinden on kat fazla bir cemâate dayanamayacağını bildirerek, mü'minler topluluğunun, en azından kendilerinden iki kat fazla bir topluluğu yeneceğini haber veriyor. Birinci âyet, sabreden mü'minlerin durumunu, ikinci âyet ise onlar kadar sabırlı olmayan mü'minlerin durumunu bildirmektedir. Bunlar arasında nesih, söz konusu değildir. Çünkü birinci âyetteki sabır ve azim vasfını taşıyan küçük mü'minler topluluğu, her zaman büyük işler başarırlar. Ama bunlar azdır. Herkesi bunlarla bir tutmak doğru olmaz. İkinci âyet genel olarak bütün mü'minlerin durumunu belirtmektedir. Birinci âyet özel bir şartı, ikinci âyet genel şartı değerlendirmektedir.

Razî: ''Eğer Ebu Müslim'den önce bu âyetler arasında nesih bulunduğu hakkında icma olmuşsa bir diyeceğimiz yok ama, böyle bir icma olmamışsa Ebu Müslim'in sözü doğrudur'' diyor [1].

Yüce Allah, bu âyetlerin sonunda kendisinin, sabredenlerle beraber olduğunu vurguluyor. Bu demektir ki eğer yirmi mü'min sabreder, sağlam durursa benim yardımım onlarla beraberdir. Onları başarıya ulaştırırım. Bu da Ebu Müslim'in görüşünün doğruluğunu gösterir. Eğer yirmi mü'min, ikiyüz kişi karşısında sağlam durursa Allah'ın izin ve yardımıyle onları yener. Ama buna dayanamazlarsa, bunlar hakkında birinci âyetin hükmü değil, ikinci âyetin hüküm geçerli olur. Demek ki bunlar, o çok sabırlı, dayanıklı mü'minlerden değil, genel mü'minlerdendir [2].

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾
لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾
فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ
خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/194-195.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/196.

رَحِيمٌ ﴿٧٠﴾ وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ
مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

67- Yeryüzünde ağır bas(ıp küfrün belini iyice kır)*ıncaya kadar hiçbir peyğambere, esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz, geçici dünyâ malını istiyorsunuz, Allah ise* (sizin için) *âhireti istiyor. Allah, dâima üstün, hüküm ve hikmet sâhibidir. 68- Eğer Allah'tan, bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azâb dokunurdu. 69- Artık aldığınız ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin ve Allah'tan korkun. Kuşkusuz Allah, bağışlayan, esirgeyendir. 70- Ey peyğamber, ellerinizde bulunan esirlere söyle: "Eğer Allah, sizin kalblerinizde bir hayır olduğunu bilirse size, sizden alınan*(fidye)*den daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah, bağışlayan, esirgeyendir. 71- Eğer sana hâinlik yapmak isterlerse, daha önce Allah'a da hâinlik yapmışlardı. Bu yüzden* (Allah) *onlara karşı* (sana) *imkân verdi* (seni onlara galip getirdi) *Allah, bilendir,* (herşeyi) *yerli yerince yapandır.*

Tefsîr:

67 nci âyette geçen *ishân:* kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak, kalınlaştırmak demektir. Sehânet, kalınlıktır. " حتى يثخن فى الأرض " yeryüzünde kuvvet ve şiddet bulup düşmanları iyice ezinceye kadar anlamına gelir. Bu âyette yüce Allah, bir peyğamberin yeryüzünde iyice kuvvet bulup dâvâsını kökleştirmeden elinde esirler tutmasının doğru olmayacağı belirtiyor.

68-69 ncu âyetlerde: "Allah'tan bir kitâb geçmemiş olsaydı, yani Allah, kendisine merhametli olmayı, affetmeyi yazmamış olsaydı, esirleri serbest bırakmak için fidye aldığınızdan dolayı size büyük bir azâb dokunurdu. Artık aldığınız fidyeleri helâl ve temiz olarak yeyiniz, Allah'tan korkunuz" buyuruluyor. Allah'ın çok bağışlayan, çok esirgeyen sıfatları vurfulanıyor.

70 nci âyette esirler tesellî edilmektedir: Eğer Allah, sizin gönüllerinizde hayır, samimiyet bulursa size, sizden alınan fidyeden daha iyisini vereceği gibi üstelik sizi af ve rahmetine de lâyık görür.

71 nci âyette de Allah'a ve Allah'ın Elçisine hiyânet edenlerin sonlarının perişan olacağı bildirilmekte, Allah'a ve Elçisine hiyânet edenler uyarılmakta ve Allah'ın, herşeyi bilip hikmetle yaptığı vurgulanmaktadır.

Bu âyetler, Bedir'de alınan esirler hakkındadır. Allah'ın Elçisi, bu esirler hakkında ne yapılacağını ashâbına danıştı. Hz. Ebubekir:

— Bunlar senin kabilenin adamları, yakınlarındır. Bunları serbest bırak, dedi.

Hz. Ömer ise bunların öldürülmesini önerdi. Kimi de bunların yakılmasını ileri sürdü. Allah'ın Elçisi, Ebubekir'in düşüncesinde idi. Fidye karşılığında bunları serbest bırakmayı uygun buldu. Sonunda alınan esirler fidye karşılığı serbest bırakıldı. İşte bu âyetler de, Bdeir esirleri hakkındaki bu fidye istemine işaret buyurmaktadır.

Tabii, savaşı müteâkib bu esirler Medine'de bir süre bekletilmişlerdir. Daha sonra bunlar hakkında yapılacak muâmele görüşülmüş ve serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır. Bu karardan sonra da hepsi bir anda fidyelerini veremediklerinden, bunların tamamının serbest bırakılması, epey zaman almıştır. O zaman müslümanlar, sıkıntı içinde idiler. Her bir müslümanın birer ikişer evlerinde baktığı bu esirler, müslümanlara malî külfet yüklüyordu. Bundan dolayı âyette *"bir peyğamber yeryüzünde iyice kuvvet buluncaya kadar, esirler sahibi olması doğru değildir"* buyuruluyor. Bu âyetlerin, Benû Kaynuka yahudîlerine işaret eden âyetlerden sonra konması, bu esirlerin serbest bırakılmasının, Bedir Savaşından epey zaman sonra olduğunu gösterir.

Âyet, esir almayı veya onu fidye karşılığı serbest bırakmayı yasaklamıyor; ancak bir peyğamberin, dâvâsını iyice yerleştirmeden, muârızlarının gücünü iyice kırıp onları kendisine başkaldıramayacak duruma getirmeden elinde esirler bulundurmasının, esirlerle uğraşmasının doğru olmadığını belirtiyor. Âyetin ifadesinde, daha iyi olanı, iyi olana tercih etmediğinden dolayı Peyğamber'e bir çeşit tekdîr vardır. Hâşâ bu, Peyğamber'in günâh işlediği anlamına gelmez. Bunun anlamı şudur: Peyğamber henüz iyice güçlenmeden esirler alıp onların muhafaza ve geçimiyle uğraşmasaydı daha iyi olurdu. Çünkü esirler almak, onları bir yerde bekletip geçimlerini sağlamak veya onlarır birer ikişer müslümanlara dağıtıp baktırmak, henüz yeni kurulmakta olan İslâm toplumuna külfet olur. Aslında yapılan iş iyidir ama peğyambere ve mü'minlere külfettir. Bu bakımdan bununla uğraşılmasaydı daha iyi olurdu, demektir. Fakat düşman iyice sindirildikten, müslümanlar güçlendikten sonra esirler almak ve bunları fidye karşılığında serbest bırakmakta bir sakınca yoktur. Yüce Allah, şöyle buyurmuştur:

— " (Savaşta) *inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihâyet onları iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın* (onları esir alın). *Ondan sonra artık ya lûtfen veya fidye karışlığında bırakırsınız. Harb ağırlıklarını bırakıncaya* (savaş sona erinceye) *kadar* (böyle yaparsınız)..."[1].

---

1. Muhammed Sûresi: 4.

Maksat, İslâmın ezilmekten kurtulması, kâfirlere, güçlenip İslâma saldırma fırsatı verilmemesidir. İslâm kuvvet bulduktan sonra gerekirse esirler fidyesiz de serbest bırakılır. Biraz önceki âyette buna işaret vardır. Yüce Allah, bu konuda İslâm devletine yetki vermiştir. Durumun gereğine göre, bu ruh doğrultusunda çıkarılacak kanunlarda bu husus belirtilir ve buna göre hareket edilir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), alınan esirleri Medine'ye getirmiş, bunları ashâbına birer ikişer dağıtmış, herkese götürdüğü esire iyi muâmele etmesini, kulak burun kesmemesini emretmiştir [1]. Yalnız iki kişinin öldürülmesini emretmiştir ki bunlar da, Mekke'de müslümanlara çok işkence etmiş bulunan Nadr ibn el-Hâris ile 'Ukbe ibn Ebî'l-Muayt'tir. Bunlar öldürülmüştür.

Az zaman sonra esirlerin adamları, Mekke'den gelip fidye vererek onları kurtarmışlardır. Konulan fidye, kişinin malî durumu göz önüne bulundurularak bin dirhem ile dört bin dirhem arasında değişmekte idi [2]. Maamâfîh, çok fakir olanlar hiç fidye alınmadan bırakılmışlardır.

Bu savaşta Hz. Peyğamber'in amcası Abbâs, amcası oğlu Akîl ibn Ebî Tâlib, damadı Ebû'l-Âs da düşman safında çarpışmış ve esir düşmüşlerdi. Amcası Ebuleheb savaşa katılamamış, yerine birini bedel göndermişti. Ebuleheb yenilgi haberini duyduktan birkaç gün sonra vebaya yakalanıp ölmüştür.

Bir rivâyete göre amcası Abbâs, içinden müslüman olmuştu. Fakat kavminin düşüncelerine, inançlarına saygı gösterirdi, onlara aykırı davranmamak için savaşa katılmıştı [3]. Ama katılması, gönül rızâsiyle değildi. Savaş başlamazdan önce Allah'ın Elçisi, arkadaşlarına:

— Ben Hâşim oğullarından bazı kimselerin istemeyerek savaşa katıldıklarını biliyorum. bizim onlarla çarpışmamız gerekmez. Kim Hâşim oğullarından birine rastlarsa onu öldürmesin. Kim Hâşim oğlu Ebû'l-Buhturî'ye, Abdu'l-Muttalib oğlu Abbâs'a rastlarsa onu öldürmesin. Çünkü o, istemeyerek savaşa getirilmiştir demişti. Ebu Huzeyfe ibn Utbe:

— Demek babalarımızı, oğullarımızı, kardeşlerimizi öldüreceğiz de Abbâs'ı mı bırakacağız? Vallahi onu görürsem kılıcımla şişlerim, dedi.

Bu söz, Hz. Peyğamber'in kulağına gidince Hz. Ömer'e şöyle buyurdu:

— Ey Ebu Hafs, Allah'ın Elçisinin amcasının yüzüne kılıçla vurulur mu?

Sonradan, söylediği söze çok pişman olan Ebû Huzeyfe, Yemâme'de şehid düşmüştür [4].

1. İbn Hişâm, Sîret: 2/293.
2. İbn Hişâm, Sîret: 2/306.
3. Bu konuda 2 nci cildde, Nisâ Sûresi, 97 nci âyetin tefsîrine de bakınız.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/327-328.

Abbâs esir düştü. Kendisi zengin idi. Kendisinden fidye olarak yüz okye altun istendi. Ensârdan bazı kimseler:

— Yâ Resûlâllâh, müsaade buyur, kızkardeşimizin oğlu Abbâs'tan fidye almayalım, dediler. Allah'ın Elçisi:

— Vallâhi bir dırhem bile bırakmayacaksınız, hepsini alacaksınız, buyurdu [1]. Abbas:

— Yâ Resûlâllâh, ben müslüman idim, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Senin müslüman olduğunu Allah bilir. Eğer dediğin gibi ise Allah sana mükâfât verir. Fakat görünüşte bize karşı idin. Hem kendin için, hem de iki kardeşinin oğlu Nevfel ve Akîl ve andlın Ömer oğlu Utbe için fidye vereceksin, dedi. Abbâs:

— Yâ Resûlâllah, ben o kadar malı nereden bulayım? Kureyşe el açıp dilenmemi mi istiyorsun? dedi. Allah'ın Elçisi:

— (Karın) Ümmü'l-Fadl ile birlikte gömdüğünüz: "Ben bu seferimde ölürsem, bu gömdüğüm mal oğullarım Fadl, Abdullâh ve Kusem'indir" dediğin mal nerede? dedi. Abbâs:

— Vallahi yâ Resûlâlla‹ , şimdi anlıyorum ki sen hiç kuşkusuz Allah'ın Elçisisin. Bari yanımda bulunan ve savaştan sonra benden aldığınız o yirmi okyeyi de fidyeme sayın, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Hayır, o Allah'ın, senden bize verdiği ganimettir, dedi.

Neticede Abbâs, kendisinin, iki kardeşi oğlunun ve andlısının fidyesini ve .. Sonradan Abbâs demiş ki:

— Allah, yirmi okye yerine bana İslâmda yirmi köle verdi ki her birinin malı, dillere destandır. Rabbimden beklediğim mağfiret de ayrıdır [2].

Allah'ın Elçisinin damadı Ebû'l-Âs da esirler arasında idi. Mekke'nin sayılı tüccarlarından olan Ebû'l-Âs, sözüne güvenilir, herkesçe sevilen mert bir insandı. Hz. Hadîce'nin yeğeni olurdu. İslâmdan önce Hz. Hadîce, kızını yeğenine vermeyi teklif etmiş, Allah'ın Elçisi de onu kırmamıştı. Böylece Peygamber'in kızı Zeyneb, teyzesinin oğlu ile evlenmişti.

İslâm gelince Allah'ın Elçisinin hanımı ve kızları hep kendisine inandılar. Damadı Ebû'l-Âs inanmadı. Fakat Bedir savaşına kadar Zeyneb, müşrik kocasının yanında kaldı. Ebû'l-Âs, Bedir'de esir düşünce Zeyneb, kocasını kurtarmak için, annesi Hadice'nin, kendisine düğün hediyesi olarak verdiği gerdanlığı gönderdi. Allah'ın Elçisi onu görünce çok duygulandı:

1. Buhârî, Meğâzî: 12.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/328.

— Eğer isterseniz onun esirini, gönderdiği fidye ile birlikte geri gönderiniz, dedi. Derhal:

— Peki yâ Resulâllah, dediler.

Ebû'l-Âs'ı fidyesiz serbest bıraktılar. Zeyneb'in gerdanlığını da iâde ettiler. Yalnız Allah'ın Elçisi, Ebû'l-Âs'tan, Zeyneb'i göndereceğine dair söz aldı. Ashâbından iki kişiyi de Zeyneb'i getirmeleri için onunla birlikte Mekke'ye gönderdi.

Zeyneb'in, herkesin gözü önünde Medine'den gelen iki kişi ile gitmesine, Mekke müşrikleri, özellikle Ebu Süfyân'ın karısı Hind razı olmadı. Bu arada Zeyneb, yolda bir çocuk kaybettiğinden geri döndü. Bir hayli hastalıktan sonra Medine'ye getirildi. Mekke'nin Fethine yakın zamana kadar Medine'de, babasının yanında kaldı.

Kocası Ebû'l-Âs, ticaret için Şam'a gitmiş, dönüşünde Allah Elçisinin bir birliği tarafından yine esir alınmış idi. Medine'ye varınca geceleyin gizlice Zeyneb'e ilticâ edip kendisini korumasını istedi. Zeyneb onu himâyesine aldı. Allah'ın Elçisi onu esîr alanlara, aldıkları malı geri vermelerini uygun bulduğunu söyleyince malını geri verdiler. Ebû'l-Âs Mekke'ye gitti, Şam'a giderken kendisine birtakım emanetler ısmarlayanlar vardı. Herkesin ısmarladığı emanetleri sâhiplerine verdikten sonra müslüman olduğunu ilân edip Medine'ye geldi. Aradan altı yıl geçmiş olmasına rağmen Allah'ın Elçisi, yeni bir nikâha lüzum görmeden Zeyneb'i tekrar ona verdi [1].

Fidye verip kurtulan, sonradan müslüman olan o esirler, İslâmdaki fütûhâtın geliri ile çok büyük servetlere ermişlerdir. İşte 70 nci âyette müslümanların, ileride erecekleri büyük ganimet ve servetlere işâret buyurulmaktadır.

70-71 nci âyetin, Abbâs, Akîl ibn Ebî Tâlib ve Nevfel ibn el-Hâris hakkında indiği rivâyet edilirse de âyet geneldir, bütün esirler hakkındadır. Nüzul sebebi Abbâs olsa bile bütün esirlere hitâbetmektedir.

Bu âyetlerin ifadesinden, esirlerden bazılarının müslüman olduklarını veya iyi niyetle davrandıklarını, yüreklerinde İslâma ve müslümanlara kin ve düşmanlık beslemediklerini anlıyoruz. Rivayetler Abbâs'ın müslüman olduğu gibi, altı yıl sonra Ebû'l-Âs'ın da müslüman olduğunu söylüyor. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), esirleri serbest bırakırken bir daha müslümanlara karşı savaşmyacaklarına dair kendilerinden söz almıştır. İşte Cenabı Hak onları kasdederek: *''Eğer sana hiyânet etmek isterlerse, önceden Allah'a da hiyânet etmişler, O'na şirk koşmuş, tevhîd dinine karşı savaşmışlardı. Allah onlardan öncünü aldı,''* buyuruyor. Ve hiyânet ettikleri takdirde yine Allah'ın cezasına çarpılacaklarını anlatıyor.

1. İbn Hişâm, Sîret: 2/296-304.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا
وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ
فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ
اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

72- Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallariyle, canlariyle savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) *barındırdılar ve yardım ettiler; işte onlar, birbirlerinin velîsi*(dostu, koruyucusu)*durlar. İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar onların velâyetinden size bir şey yoktur. Fakat dinde yardım isterlerse* (onlara) *yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda andlaşma bulunan bir topluma karşı* (yardım etmeniz) *olmaz. Allah yaptıklarınızı görmektedir.*

73- İnkâr edenler, birbirlerinin velîsidirler. Eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve büyük bir kargaşa olur. 74- Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda savaştılar ve onlar ki (göç edip gelen mü'minleri) *barındırdılar ve* (onlara) *yardım ettiler; işte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için bağış ve bol rızık vardır. 75- Onlar ki sonradan inandılar, hicret ettiler, sizinle beraber savaştılar; işte onlar da sizdendir. Rahim sâhipleri* (kan akrabâları), *Allah'ın Kitabına göre birbirlerine daha yakın dostturlar. Allah, herşeyi bilir.*

Tefsîr:

Bu âyetler, mü'minlerin birbirleriyle ve kâfirlerle olan ilişkilerini düzenlemektedir. Şöyle ki:

72- İnanıp hicret eden, Allah yolunda mallariyle, canlariyle savaşan Mekkeli ilk mü'minlerle, onları barındıran ve onlara yardım eden Medineli mü'minler birbirlerinin velîleri, koruyucuları, yardımcılarıdır. İnandıkları halde çeşitli nedenlerle hicret edemeyen mü'minler de vardı. Bunların içinde gücü yetmediği için hicret edemeyen mü'minlere yardım etmeyi, yüce Allah başka âyetlerde emretmiştir. Fakat burada imkânı olduğu halde hicret etmeyen mü'minlerin durumu ele alınmaktadır. Bu kimseler hicret etmedikçe İslâm toplumunun, bunları koruması gerekmez. Eğer bunlar, dinlerini hürriyet içinde yaşayabilmek için müslümanlardan yardım isterlerse bu konuda bunlara yardım edilir ama bu yardımın, müslümanların müttefiki bulunan bir topluma karşı olmaması gerekir. Müslümanların müttefiklerine karşı onlara yardım edilmez. Hicret etmeyen müslümanlar, müslümanlarla ittifakı olmayan bir kavme karşı kendilerine din uğrunda yardım edilmesini isterlerse o zaman müslümanlar onlara yardım ederler.

Velâyet: Fetha ile dostluk, nesep, korumak anlamlarına, kesre ile *vilâyet* ise imâret, sultanlık anlamınadır. Müfessirlerden bazıları buradaki *velâyet* kelimesinin mîrâs anlamına geldiğini söylemişlerdir. Onlara göre âyet, mü'minleri birbirlerine mirasçı yapmakta, hicret etmeyen mü'minlerin, hicret edenlere mirasçı olamayacağını bildirmektedir.

73- Kâfirler ise birbirlerinin velîsi(koruyucusu)durlar. Mü'minlerle onlar arasında koruyuculuk, dostulk ilişkisi yoktur. Yüce Allah, âyetin sonunda ''Böyle yapmaz, onları korumaya, onlarla dostluğu sürdürmeğe kalkarsanız, yeryüzünde karışıklık ve büyük bir kargaşalık olur'' buyurmaktadır. Çünkü o zaman kâfir mü'min birbirine karışır. Mü'min kâfiri korursa, İslâm toplumu içinde dayanışma kalmaz, toplumun gücü azalır, mü'minler birbirine düşerler.

74 ncü âyette hicret eden, Allah yolunda savaşan muhâcirlerle, onları barındıran, onlara yardım eden ensârın gerçek mü'minler oldukları; Allah'ın mağfiretine ve bol rızka erişecekleri vurgulanıyor. Bir ve ikinci âyette hicret edenler tabiriyle ilk hicret eden Mekke'li müslümanlar kasdedilmektedir ki bunlara: *"esz-sâbikune'l-evvelûn:* ilk ileri geçenler" de denir.

75 nci âyette de daha sonra inanıp hicret ve mü'minlerle barebar cihâd eden müslümanların, İslâm toplumundan oldukları belirtiliyor. İnananların hepsi, birbirinin dostu, koruyucusudurlar. Ancak bunlar içinde rahim sâhipleri (kan akrabaları), Allah'ın kitâbına yani yazgısına göre birbirlerine daha yakındırlar. Allah'ın yasası böyledir. Kişinin akrabasını koruması, onu daha çok sevmesi, kendi içinden gelen psikolojik bir duygudur. Cenabı Hak, burada insan cemiyetlerine hakim olan sosyolojik bir kanunu anlatmaktadır.

Buradaki velâyeti irs (mîras) mânâsına alanlar, bu âyete göre rahim sâhiplerinin (kan akrabalarının) birbirlerine mirasçı olacağını ve bu âyetin, daha önce yürürlükte olan yemîn ve kardeşlik yoluyla mirasçı olmayı neshettiğini söylerler [1].

Gerçekte âyetin amacı, akrabanın birbirine mirasçı olacağını belirtmek değil, insanın akrabasına duyduğu eğilimi anlatmaktır. Yukarıda 72 nci âyette mü'minlerin birbirlerinin dostu, koruyucusu oldukları bildirilmişti. 74-75 nci âyetlerde de gerek önce, gerek sonra hicret eden ve hicret eden mü'minleri barındıran bütün mü'minlerin birbirlerinin dostu, koruyucusu olduğu vurgulandıktan sonra, özellikle akraba olanların birbirlerine daha yakın oldukları, birbirlerini daha çok sevmeleri gerektiği belirtilmekte ve Allah'ın, herşeyi bildiği buyurulmaktadır.

İlk anda bu âyetlerle öncekiler arasında bir bağlantı olmadığı sanılabilir. Fakat dikkat edilince arada sıkı ilişkinin bulunduğu görülür: Bedir Savaşı, muhâcirlerle ensâr arasındaki kardeşliği daha da perçinlemişti. Çünkü iki cemâat birlikte savaşa katılmış, aynı amaç için omuz omuza dövüşmüş idi. Aynı zamanda bu savaş, müslümanlarla Kureyş müşrikleri arasındaki düşmanlığı da iyice bilemişti. Muhâcir müslümanların, Kureyş müşrikleriyle kabile, kan ve hısımlık bağları vardı. İşte yüce Allah, indirdiği bu âyetlerle, müslümanlarla kâfirler arasındaki bağların koptuğunu, müslümaların dostunun ancak müslümanlar olduğunu bildirmiş ve müşlümanların birbirleriyle olan bağlılık ve ilişki derecelerini belirlemiştir.

İbn Abbâs'a ve tâbiîlerin bazılarına dayandırılan görüşe göre 72 ve 73 ncü âyetteki velîlik, birbirine mirasçı olma anlamına gelir. Hz. Peyğamber (s.a.v.), Medine'ye geldiği zaman muhâcirleri birer birer ensâr fertlerine kardeş

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/331-332.

yapmıştı. İslâmın ilk devirlerinde bu kardeşler birbirlerine mirasçı olurdu. Miras âyetleri inmekle bu din kardeşleri arasındaki tevârüs kaldırılmıştır. İşte 72 nci âyette birbirleriyle kardeş olan muhâcirlerle ensârın birbirine mirasçı olacağı belirtilmiş, 73 ncü âyette de mü'minlerle kâfirler arasında miras ilişkisi olmadığı bildirilmiştir.

Bazı müfessirler ise âyetteki tevellî'nin, dostluk, koruyuculuk, dayanışma anlamına geldiğini, miras ile bir ilişkisi olmadığını söylemişlerdir. Âyetlerin sözgelimi ve ruhu, ikinci görüşü haklı çıkarır. Birinci âyette muhâcirlerle ensârın, hicret etmeyen mü'minlere hangi şartlarla yardım edeceklerinin anlatılması da bu görüşün doğruluğunu ortaya koyar. İkinci âyette bu hükümlere aykırı davranarak mü'minlerin kâfirlerle dostluk ilişkisi kurmaları halinde büyük karışıklıkların çıkacağının bildirilmesi de buradaki velâyetin, yardımlaşma, koruma anlamlarına geldiğini gösterir. Mü'minlerin, akrabaları olan kâfirlerle dostluk ilişkilerini sürdürmeleri, İslâm cemaatine zarar verir. Âyetlerin miras ile bir ilgisi yoktur. Böyle âhâd haberleriyle Kur'ân'ın genel mânâsı tahsis edilemez. Çünkü sonuçta bu anlayış, Kur'ân adına yanlış hükümler konmasına sebebolmuştur. Bu hükümler İslâm hukukuna girmiştir. Kur'ân'ın hiç kasdetmediği bir şey Kur'an'a mal edilmiş, insan kafasından çıkan şey, Allah'ın kanunu imiş gibi gösterilmiştir. Bu gibi şeyleri Kur'ân hukukundan ayıklamak gerekir.

Tevellîyi irs mânâsında kabul edener, 75 nci âyetin, kendinden öncekileri neshettiğini söylerler. Aynı zamanda inmiş olan bu âyetlerin, birbirini neshetmesi söz konusu olamaz. Gerçekte tevellî, muhâcirlerle ensâr arasındaki kardeşlik ilişkisidir. Mirasla bir ilgisi olmadığı için nesih de söz konusu değildir.

72 nci âyette *"İnanıp da hicret etmemiş olanlar"* ifadesi, Mekke'de, ya da bâdiyede hicret edemeyen mü'minler bulunduğunu göstermektedir. Bunlardan kimi güçsüzlüğünden hicret edememişti. Bunlar arasında imanını gizleyenler de vardı. Nisa Sûresinin 75, 98-99 ncu, Fetih Sûresinin 25 nci âyetlerinde hicret edemeyen, kâfirler içinde baskı altında yaşayan mü'minlerin durumu anlatılır. Nisa Sûresinin 97 nci âyetinde hicret etme imkânı varken hicret etmeyen, kendi isteğiyle kâfirler arasında yaşamağa razı olan, onlar gibi yaşayan kimselerin, cehenneme gidecekleri bildirilir: *"Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler: 'Ne işte idiniz?' dediler.* (Bunlar): *'Biz yeryüzünde âciz düşürülmüştü. ' diye cevap verdiler. Melekler dediler ki: 'Peki, Allah'ın yeri geniş değil miydi ki onda göçed*(ip gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere gid)*eydiniz?' İşte onların durağı cehennemdir, ne kötü bir gidiş yeridir orası!"*

İşte açıklamasına çalıştığımız bu Enfâl Sûresinin 75 nci âyetinde de hicret imkânı varken hicret etmeyen mü'minlerle, İslâm cemâati arasında bir velâyet (koruma) ilişkisi olmadığı, onlara din dışında yardıma gerek bulunmadığı bildirilmektedir. Yalnız onlar, dinî özgürlükleri için yardım istedikleri takdirde, müslümanların, müttefiklerine karşı olmamak şartiyle onlara yardım etmeleri gerektiği açıklanmaktadır. Demek ki kendi gönlüyle hicret etmeyip kâfirler içinde yaşamağa razı olan mü'minlerle, İslâm cemâatinin tevellî ilişkisi kalmaz. Fakat onlar da hicret edip İslâm cemaatine katılırlarsa aralarında derhal tevellî ilişkisi kurulur. Onlar da ötekilerinden olurlar. Mü'minler birbirleriyle dost olup birbirlerini korurlar.

Hicretten amaç, İslâm cemâatinin bir araya gelip çoğalması, müslümanların kuvvetlerinin artmasıdır. Müslümanların, Medine'deki ilk zamanlarında hicretin önemi çok büyüktü. Bedir'in akabinde inen bu sûre, İslâm toplumunun, devlet şeklinde örgütlenmesi sırasında indiğinden hicret, imanın meziyetlerinden biri olarak belirtilmiştir. Hicret, Mekke'nin Fethine kadar bu önemini korumuştur. Ama Mekke'nin Fethinden sonra artık İslâm yurdu olan Mekke'den hicret kalkmıştır. İslâm yurdunun herhangi bir yerinden diğerine hicret, Fetihten önceki makbul ve faziletli hicret sınırına girmez. Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Fetih'ten sonra hicret yoktur. Ancak niyet ve cihâd vardır. Savaşa çağırıldığınız zaman koşunuz"*[1] buyurmuştur. Bu konu, Nisâ Sûresinin 97 nci âyetinin tefsirinde de izah edilmişti.

72 nci âyette hicret etmeyen mü'minler, din hürriyetleri için de yardım isteseler, müslümanların müttefiklerine karşı onlara yardım yapılmayacağı bildirilmektedir. Bu da İslâmda, yapılan andlaşmanın şartlarına uymanın, verilen sözü yerine getirmenin önemini gösterir. Demek ki herhangi bir yerde bulunan azınlık müslüman grup, müslümanlardan yardım istediklerinde, eğer müttefiklerin aleyhine değilse onlara yardım edilir. Fakat müslümanlar, kendilerini müttefikleriyle savaşa sokacak bir yardım isteğini karşılamazlar. Bunlara yardım edilmez, çünkü bunlar kendi istekleriyle kâfirlerin içinde oturmağa razı olmuşlardır. İsteseler pekâlâ dinlerinin gereklerini rahatça yapabilecekleri yerlere hicret edebilirler. Allah'ın arzı geniştir.

Fakat elinde olmayan sebeplerle kâfirlerin içinde yaşamak zorunda kalanlar, kendi istekleriyle oturanlar gibi değillerdir. Nisâ Sûresinin 75 nci âyetinde aczinden dolayı kâfirlerin içinde kalan zayıflara yardım edilmesi emredilir: *"Size ne oldu ki Allah yolunda ve: 'Rabbimiz, bizi şu halkı zulmeden şehirden çıkar, bize katından bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver!'*

1. Buhârî, Cihâd, bâbu fadli'l-cihâd, Müslim, İmâret: 85; Tirmizî, Siyer: 32; Nesâî, Bey'at: 15.

diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"

Bu âyetlerde mü'minlerin, düşmanları olan kâfirlerle dost olmaları menedilmiştir. Kasdedilen kâfirler; müslümanların can düşmanı olan Kureyş müşrikleridir. Müslümanların düşmanları olan kâfirlerle sıkı dostluk kurmaları, onları korumağa çalışmaları, kendi sırlarının öğrenilmesine, güçlerinin azalmasına, hattâ birbirlerine düşmelerine sebebolur. Bu dostluk, müslümanların güvenliği açısından menedilmiştir. Fakat bu âyetler, müslümanlara düşman olmayan başka din mensuplariyle iyi ilişkiler kurmağa, onlara insanca davranmağa mani değildir. Cenabı Hak, müslümanlarla savaşmayan insanlara iyi davranılmasını öğütlemiştir: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak din hakkıda sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır"*[1].

Görüldüğü üzre Kur'ân, tam bir vicdan özgürlüğü getirmiştir. Ancak saldırgan düşmanlara karşı düşmanlık edilir: *"Artık zâlimlerden* (yani haksızlardan) *başkasına düşmanlık yoktur"*[2]. Durup dururken insanlara düşman olmak, insanlığı unutmak, herkese surat sallamak, dinle imanla bağdaşmaz.

1. Mümtehine Sûresi: 8-9.
2. Bakara Sûresi: 193.

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

بقية سورة المائدة

سورة آلأنعام

سورة آلأعراف

سورة آلأنفال

ÂYETLER VE KONULARI

MÂİDE SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

EN'ÂM SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

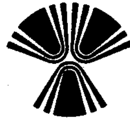
A'RÂF SÛRESİ

ENFÂL SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

4

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi - Pikaj: Yeni Ufuklar
Film - Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Çevik Matbaacılık
Cilt: Nümune Matbaası

İstanbul, Kasım - 1989

ENFÂL SÛRESİ'NİN DEVAMI

Enfâl Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

Müşriklerin hükümran olduğu Mekke şartlarında inen sûrelerin ana konusu, Allah'ın birliğini; ibâdetin yalnız O'na yapılacağını; peyğamberliğin, vahyin ve âhiretin hak olduğunu vurgulamak iken, mü'minlerin hükümran olduğu Medine şartlarında inen sûrelerin anakonusu ise toplum düzeniyle ilgili ahlâk ve hukuk kurallarıdır. İşte Medîne'de inmiş bulunan bu sûre de başlıca şu hususları içermektedir:

A. Genel Kurallar:

1. Bu sûrede Allah'ın güzel isimleri sıkça anılır ve sûre, Allah'ın herşeyi bildiği vurgulanarak bitirilir. Kelâmcıların çeşitli biçimlerde te'vîl ettikleri bu isimleri, selef, Arapçada ifade ettikleri mânâsı içinde düşünmüş; nasıllığının, niceliğinin bilinemeyeceğini; Yaratan'ın, yaratıklara benzetilemeyeceğini söylemişlerdir.

2. Yüce Allah, sûrenin baş taraflarında Resûlüne olan lutuf ve inâyetine dikkati çekerek onu nasıl adım adım izlediğini, belli hedefin tahakkuku için yönettiğini belirtmiştir:

Mekke'de Elçisini, tutuklamayı, sürgün etmeyi veya öldürmeyi plânlayan müşriklerin tuzağından korumuş; onlara korkunç plânlarını uygulama fırsatı vermemiştir: *"İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da* (yurtlarından) *çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir"* (30 ncu âyet).

3. Allah, dâima Elçisine yardım etmiş, onun eylemlerini etkili kılmıştır: *"Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı"* (17 nci âyet).

4. Elçisini korumak için, o Mekke'de iken müşriklere azâb indirmemiştir. Çünkü Elçi orada iken azâb inse, ona ve inananlara da isâbet edebilirdi:

"Sen onların içinde olduğun sürece Allah onlara azâbedecek değildi" (33 ncü âyet).

5. Ömür boyunca Elçisine yardım edeceğini müjdelemiştir: *"Allah sana yeter. O ki yardımıyle seni ve mü'minleri destekledi"* (62 nci âyet). *"Ey Peyğamber, Allah sana ve sana tâbi olan mü'minlere yeter!"* (64 ncü âyet).

6. Bedir olayında Peyğamber'inin yardım isteğini kabul buyurarak mü'minleri meleklerle desteklemiş; yağmur indirerek su ihtiyaçlarını gidermiş; gönüllerine de huzur ve güven vermiştir (9-13 ncü âyetler).

7. Elçi'ye itâatin, Allah'a itâat olduğunu belirterek, Elçisi'nin, katındaki değerini vurgulamıştır(420, 46 ve Nisâ': 80 nci âyetler).

8. Peyğamber'e ve dolayısıyle kumandana itâat, mü'minlerin üstüne farzdır (1, 2, 24, 46 ve Nisâ': 59 ncu âyetler).

9. Peyğamber'in verdiği emir, tartışmasız ve itirazsız kabul edilmelidir (6, 13 ncü âyetler).

10. Peyğamber'e hiyânet, Allah'a hiyânettir (27 nci âyet).

11. 20-29 ncu, 46-47 nci, 53-61 nci âyetler Peyğamber'in mü'minleri nasıl güzel eğittiğini göstermektedir.

12. Doğru îman, takvâyı, arabulmayı, Allah'a ve Elçisine itâati ve benzeri sâlih amelleri gerektirir: *"Gerçekten inanan insanlar iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisine itâat edin!"* (1 nci âyet). Âyetteki şart edâtı iseniz, bu güzel işlerin, gerçek îmânın şartı olduğunu gösterir. Ülü'l-emr'in meşrû' emirlerine itâat, Allah ve Elçisine itâat gereğidir (Nisâ: 59 ncu âyet).

13. Gerçek îmânın beş şartı (takvâ, arabulma, Allah'a itâat, Elçiye itâat ve ülü'l-emre itâat) kendisinde bulunan mü'minleri ma'nevî mertebelerin en yücesine eriştirmiş; onları en ince duygularla, en güzel meziyetlerle bezemiştir: *"Mü'minler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman* (o âyetler onların) *imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* (Allah yoluna) *verirler. İşte gerçek mü'minler onlardır* (2-4 ncü âyetler).

14. Allah'a gönülden bağlı mü'minler, yalnız Allah'a ilticâ eder, O'ndan yardım beklerler. Nitekim herkese örnek Peyğamber ve onun sahâbîleri de yardımı Allah'tan beklemişlerdi: *"Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da 'Ben size, birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim' diye duânızı kabûl buyurmuştu"* (9 ncu âyet).

15. Allah, Bedir mücâhidlerine özel yardım yapmıştır (9-12 nci âyetler).

16. Allah kullarını kâh lutfuyla, kâh da kahrıyla dener. Kulun haline en uygun sınav hangisi ise Allah kulunu onunla sınar (17 nci âyet).

17. Allah, inananları, Elçisi vasıtasıyle hayvansal hayattan, yüce ma'nevî hayâta çağırır: *"Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağırısına koşun!"* (24 ncü âyet).

18. Allah, mal ve evlâd sevgisini bir imtihân aracı yapmıştır. Gerçek îmân, Allah sevgisini her sevginin üstünde tutmayı gerektirir: *"Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitne*(imtihan)*dır. Allah'a gelince, büyük mükâfât O'nun yanındadır"* (28 nci âyet).

Bu âyet indiği zaman mü'minlerden birçoğunun evlâdı henüz müşrik idi. Kezâ hicret ile mallarını da Mekke'de bırakıp çıkmış olan mü'minler, insanın kalbinde en büyük yeri olan bu iki dünyâ varlığından ayrılmakla sınanmışlardı. İşte onlara, mal ve evlâdın birer imtihân olduğu, kim Allah sevgisini mal ve evlât sevgisinin de üstünde tutarsa Allah katında büyük ödüller alacağı belirtilerek ümit, güven verilmektedir.

19. Âyetlerde mü'minlere, geçmişteki zayıf durumları da hatırlatılmaktadır ki İslâmın kendilerine sağladığı maddî ve ma'nevî gücün değerini anlasınlar: *"Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyle destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki şükredesiniz"* (26 ncı âyet).

20. İman insanı maddî ve ma'nevî güç yanında firâset sahibi yapar; hak ile batılı birbirinden ayırdetme yetisiyle donatır: *"Ey inananlar, Allah'tan korkarsanız O size iyi ile kötüyü ayırdedici bir anlayış verir"* (29 ncu âyet).

21. Aklını kullanmayan mukallid müşrikler, canlıların en kötüsüdür: *"Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir"* (22 nci âyet). A'râf Sûresinin 179 ncu âyetinde de duyu ve düşüncelerini kullanmayan gafil mukallidler kınanmakta, cehenneme atılacağı vurgulanan o kimselerin, hayvanlardan da sapık oldukları belirtilmektedir. Bu, bir hicv değil, gerçeğin ifadesidir. Çünkü körü körüne taklîd, fıtrata aykırıdır, ilerlemeğe engeldir. Körü körüne taklidciler bu ifadelerle kınanmıştır ki mü'minler ifrât ve tefrîtten uzak kalmayı, ölçülü davranmayı öğrensinler. Âyetlerden anlaşılıyor ki aynen o mukallidler gibi körü körüne taklîde sapan müslümanlar da onların düzeyine inerler ve sadece İslâm adı, onları kurtarmağa yetmez. Zira İslâm, söz değil, öz ister. Lâf değil, eylemi gerekli kılar.

22. Namaz ve ibâdet, şekilden ibaret bir eylem değildir. Bu eylemlerden asıl gaye, Allah'ı anmaktır. Bu temel amaç bulunmadıkça sadece şekil, namaz olmaktan uzak, bir âdetten ibâret kalır: *"Onların Beyt*(ullah) *yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir"* (35 nci âyet).

23. Toplum içinde haksızlığın çoğalması, bütün toplumun cezalandırılmasına neden olur: *"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz* (hepinize erişir). *Bilin ki Allah'ın azâbı çetindir"* (25 nci âyet). Bozulma, toplumu zayıflatır, perişan eder. Böylece iyiler de kötülerin ateşine yanar. İyiliği emir, kötülükten menetme görevini yapmayan toplum, sonunda bu umumî belâya uğrar: *"Fir'avn âilesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi: Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı; biz de onları günâhlarıyle mahvetmiştik ve Fir'avn âilesini boğmuştuk. Hepsi de zulmedicilerdi"* (54 ncü âyet).

24. Aşırı mal ve evlât sevgisi, yakınları kayırma za'fı, adâletin kaybına, hakların gasbına yol açıp toplumun bozulmasına sebebolan bir belâdır: *"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir fitne*(imtihan)*dır."* (28 nci âyet).

25. Eski milletlerin helâki, iki davranıştan biri sebebiyle olmuştur: Onlar ya peyğamberlerden istedikleri mu'cizeleri gördükleri halde inanmadıkları için toptan helâk edilmişler; ya da peyğamberlere düşman olup onlara karşı savaşmışlar ve sonunda yenilip tepelenmişlerdir. Fakat tevbe edenler bağışlanmıştır. İkinci çeşit davranışı izlemiş olan Kureyş kavminin lider kadrosu da Bedir'de tepelenmişler, feci bir şekilde öldürülmüşler; ileride tevbe edecek olanlar ise sonunda affedilmişlerdir.

B. Savaşla İlgili Prensipler:

26. Hakkı engellemek için harcanan mallar, harcayanlara dert olmaktan başka bir sonuç vermez. Hak ne kadar engellenmeğe çalışılsa da sonunda galip gelir: *"İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcarlar ve harcayacaklar da. Sonra bu, kendilerine yürek acısı olacak, nihâyet yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir!"* (36 ncı âyet).

Bu gerçek Ra'd Sûresinin 17 nci âyetinde su ile köpük, maden ile tortu örneğiyle anlatılmaktadır. Selin üstüne çıkan köpük atılır, mecrânın kenarına yapışır, yok olur. Ama tarlaları sulayan su ekinler, sebzeler, ağaçlar bitirir. Eritilen madenlerin üstüne çıkan tortu da atılır, asıl cevherden mücevherât ve yararlı eşya yapılır. İşte hak ile bâtıl da öyledir. Bâtıl, bir süre hakkın üstünde görünse de sonunda zail olur; hak üstün gelir.

27. Hakka karşı gelen kâfirler, dünyâda yenilgiyi âhirette de cehennem azâbını tadarlar: *"Görseydin o inkâr edenleri: Melekler onların canlarını alırken yüzlerine ve sırtlarına vuruyorlar; 'Haydi, yangın azâbını tadın!'* (diyorlardı)*!"* (50 nci âyet).

28. Dünyâda hakka karşı savaşta birleşenler, âhirette de üst üste konulup cehenneme atılacaklar, cehennemin içinde birbiri üstüne yığılacaklardır. Fakat Allah, hatâlarından dönenleri affedecektir (37-38 nci âyetler).

29. Savaşta kumandana güvenmek ve itâat etmek gerekir. Ona güvende ve itâatte tereddüd, tartışma, birliğin bozulmasına, savaş gücünün kırılmasına ve yenilgiye yol açar (6, 46 ncı âyetler).

30. Düşman karşısında sebat etmek, savaştan kaçmamak gerekir: *"Ey inananlar, inkâr edenlerle toplu halde karşılaşırsanız, onlara arkanızı döndürüp kaçmayınız"* (15 nci âyet).

31. Savaştan, ancak bir taktik icabı geri çekilinir: *"Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek, ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner*(kaçar)*sa, Allah'tan bir gazaba uğrar!"* (16 ncı âyet).

32. Dâima savaşa hazırlıklı bulunmak, savaş araç ve gereçleri sağlamak lâzımdır (60 ncı âyet).

33. Kendine güvenli, sadık mü'minler, kendilerinin en az iki katı bir kuvveti yenebilecek ma'nevî güce, İlâhî desteğe ve savaş tekniğine sahibolmalıdırlar. Savaşta moral gücü, her kuvvetin başında gelir. Moral gücü olmayan asker savaşamaz.

Çünkü mü'min, ölmekten korkmaz. Korkmadan düşmanın üstüne yürüyen topluluklar da zâyiat verseler de sonunda zafere ulaşırlar. Bize ikiyüzelli bin şehîde mal olan Çanakkale Savaşlarımız, bunun en güzel örneklerinden biridir.

"Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim îmân dolu göğsüm gibi serhaddim var!"

34. Kibir ve gurur şeytanın iğvâsıdır. Müslümanlar bundan sakınmalı, güçlü olmalı, fakat kendi güçlerine değil, Allah'ın yardımına güvenmelidirler: *"O zaman şeytan onlara yaptıkları işi süsle*(yip güzel göster)*miş: 'Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur,* (korkmayın)*, ben sizin yanınızdayım!' demişti. Fakat iki topluluk birbirini görünce* (şeytan) *iki ökçesi üstünde geri dönüp: 'Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan korkarım, zîrâ Allah'ın cezâsı çetindir!' demişti".*

35. Hiçbir topluluk küçük görülmemelidir. Zirâ savaşı, sadece sayı üstünlüğü ile değil, moral gücü, îmân kuvveti, savaş tekniği ile kazanılır. Üstünlüğü, sayı fazlalığında görenler aldanırlar. Nasıl ki müşriklerin sayı üstünlüğünü ve müsülmanların azlığını görüp de bu az kuvvetin, kendilerinin üç katı müşrik ordusuyla savaşamayacağını sanan münâfıklar da aldanmışlardı (49 ncu âyet). Oysa Allah'a bağlı olan mü'minler: *"Nice az topluluğun, Allah'ın izni ve yardımı ile kendilerinden çok topluluğa galip geldiğini bilerek"* ya zafer, ya ölüm azmiyle çarpışmış ve galip gelmişlerdir.

36. İslâmın savaştan gayesi, insanları öldürmek veya zorla dini yaymak

değil, vicdan özgürlüğünü sağlamaktır. Bundan dolayı barış isteyenlerle savaşılmaz: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir, bilendir"* (61 nci âyet).

37. Ahde vefâ gerekir. Müslümanlar, kendilerinden yardım isteyen din kardeşlerine yardım ederler. Ancak müttefiklerine karşı din kardeşlerine de yardım etmezler. Çünkü bu, verilen sözden caymak, andlaşmayı bozmak, müttefike saldırmak demektir. Oysa îmânın temel vasfı, ahde vefâdır: *"İnandığı halde hicret etmeyip müşrikler arasında yaşayanlara gelince, onlar hicret edinceye kadar siz onları korumakla yükümlü değilsiniz. Fakat dinde yardım isterlerse onlara yardım etmeniz gerekir. Yalnız aranızda andlaşma bulunan bir topluma karşı* (yardım etmeniz) *olmaz. Allah yaptıklarınızı görmektedir"* (72 nci âyet).

38. Ahde hiyânet edenler, ibret olacak biçimde cezalandırılır ki bir daha kimse böyle bir hiyânete cesaret edemesin (55-59 ncu âyetler).

39. Verdikleri sözde durmayanlarla yapılmış olan andlaşma derhal feshedilir: *"Bir kavmin* (andlaşmaya) *hiyânet etmesinden korkarsan, sen de* (onların seninle yaptıkları andlaşmayı) *aynı şekilde onlara at; çünkü Allah, hâinleri sevmez"* (58 nci âyet).

40. Özellikle savaş halinde ihtilâftan, bölünmeden kaçınmak gerekir: *"Allah'a ve Elçisine itâat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir"* (46 ncı âyet).

41. Sebât, Allah'a ve Elçisine itâat, zaferin şartlarındandır. (15, 46 ncı âyetler). Kumandana itâat de Allah'a ve Elçisine itâat gereğidir (Nisâ Sûresi: 59 ncu âyet). Peygamber (s.a.v.): *"Bana itâat eden, Allah'a itâat etmiş; bana isyân eden, Allah'a isyân etmiş olur. Emîrime itâat eden, bana itâat etmiş; emîrime isyân eden de bana isyân etmiştir"*. (Buhârî, Ahkâm: 1, Cihâd: 109; Müslim, İmâret: 32-33; Nesâ'î, Bey'at: 27; İbn Hanbel, Müsned: 2/244, 253,...). Buhârî'nin rivâyetinde: *"İmâm kalkandır, arkasında savaşılır, onunla korunulur* (ona uyularak tehlikelerden korunulur, ona itâat toplumun siperi olur). *Eğer imam Allah'tan korkmayı emredip adâletli davranırsa kendisine sevâp verilir. Bunun tersini söylerse günâhı boynunadır"*. (Buhârî, Cihâd: 109, Müslim, İmâret: 43; Ebû Dâvûd, Cihâd: 151; Nesâ'î, Bey'at: 30) ziyâdesi vardır.

42. Güçlü durumlarda kendilerinden on kat fazla düşmanla çarpışmak azîmet, zayıf durumlarda kendilerinden bir kat fazla düşmanla çarpışmak ruhsat kabilindendir. Müslümanların, kendilerinden en az bir kat fazla kuvvete karşı savaşmaları, düşmandan daha sabırlı ve savaş tekniğini daha iyi

bilmeleri ve Allah'ın yardımına daha çok güvenmeleri dolayısıyledir. Çünkü çarpışacakları düşman kuvveti: *"Anlamaz, bir şey bilmez"* (65 nci âyet) şeklinde tanımlanmaktadır. Demek ki iyi yetişmiş, az bir cemâat, kendilerinden kat kat fazla olan eğitimsiz, moralsiz kuru kalabalıkları yenebilir (65-66 ncı âyetler).

43. Henüz düşmana tam galip gelip İslâmın otoritesini kabul ettirmeden düşmandan esîrler alıp onlarla uğraşmak uygun değildir. Çünkü esîrlere bakmak, mücâhidleri meşgul edebilir. 67-71 nci âyetlerde esirlerle ilgili hükümler özetlenmiştir.

44. Savaş ganimetleri ve esirlerden alınacak fidyeler helâldir. Ganimetlerin beşte biri, Allah Elçisinin tasarrufundadır. Bunları istediği gibi harcar, fakirlere dağıtır, dilediğine dilediği kadar verir. Ama ganimetlerin beşte dördü, savaşçılara bölüştürülür.

45. Mü'minler birbirlerinin velîsi, yardımcısıdırlar. Fakat ayrı yurtlarda (dâr-i İslâm, dâr-i harbde) yaşayan mü'minlerin birbirlerine karşı koruma velâyetleri yoktur. Maamâfîh, müslümanlar, düşman yurdunda veya İslâm yurdu dışında yaşayan mü'minlere de ellerinden geldiğince yardım ederler. Ancak bu yardımları, müttefiklerine karşı olamaz (72 nci âyet).

46. Mü'minler birbirlerinin koruyucusu oldukları gibi kâfirler de birbirlerinin koruyucusudurlar. Çünkü fikir birliği, ülküdaşlığa, dostluğa götürür. Her topluluk, kendi fikrinde olanları korur, onları sever.

ENFÂL SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	يَسْئَلُونَكَ عَنِ ٱلأَنْفَالِ		Çoğunluk.
	يَسْئَلُونَكَ ٱلأَنْفَالَ		İbn Mes'ûd, Übey, 'İkrime, Talha [1].
	بينكم		Çoğunluk.
	بينكم فيما تَشَاجَرْتُمْ بِهِ		İbn Mes'ûd'un ashâbı [2].
2	فَزِعَتْ قلوبهم		Übey.
	فَرِقَتْ قلوبهم		İbn Mes'ûd.
	وَجَلَتْ قلوبهم	Cîm'in fethiyle:	Bir kırâettir.
	وَجِلَتْ	Cîm'in kesriyle:	Çoğunluk [3].
6	مَ بُيِّنَ	Bâ'nın dammıyle, edilgen:	İbn Mes'ûd.
	مَا تَبَيَّنَ	Meftûh tâ ile etken:	Çoğunluk.
7	يَعِدْكُمْ	Zincirleme harekelerden dolayı dâl'ın sükûnuyla:	Muhârib.
	يَعِدُكُمْ	Dâl'in dammıyle:	Çoğunluk.
	اللَّهُ آحْدَى	Hemze'nin düşürülmesiyle:	İbn Muhaysın.
	اللَّهُ اِحْدَى	Hemze ile:	Çoğunluk [4].
9	بِأَلْفٍ		Çoğunluk.

---

1. Mesâhif: 44, 256, 270, 286, 333.
2. Mesâhif: 44; el-Bahr: 4/457.
3. el-Bahr: 4/457; Mesâhif: 44, 133.
4. el-Bahr: 4/463.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*		*Okuyanlar:*
	بآلف			Ca'fer-i Sâdık [1]
	مُرْدَفِينَ	Dâl'in fethiyle	:	Nâfi'.
	مُرْدِفِينَ	Dâl'in kesriyle	:	Ötekiler.
	مُرَدِّفِينَ	Râ'nın fethi, dâl'in şeddesi ve kesriyle	:	Bir kırâettir.
	مُرِدِّفِينَ	Bir önceki gibi, yalnız râ'nın da kesriyle	:	Bir kırâettir.
	مُرُدِّفِينَ	Râ'nın dammı, dâl'in kesriyle	:	Yine bir kırâettir [2]
	إِذْ يَغْشَاكُمْ	Yâ'nın fethi, ğayn'ın sükûnu, meftûh şîn'den sonra elif ile	:	Mücâhid, İbn Keŝîr ve Ebû 'Amr.
11	إِذْ يُغْشِيكُمْ	Madmûm yâ ile, iğşâ kökünden	:	Nâfi'.
	إِذْ يُغَشِّيكُمْ	Tağşiye kökünden	:	Ötekiler [3].
	النُّعَاسُ	Ref' ile	:	Ebû 'Amr ve İbn Keŝîr.
	النُّعَاسَ	Nasb ile	:	Ötekiler
	أَمَنَةً	Meftûh mîm ile	:	Çoğunluk.
	أَمْنَةً	Sâkin mîm ile	:	Bir kırâettir [4].
11	لِيُطْهِرَكُمْ	Tâ'nın sükûnuyla, ithâr kökünden	:	İbn Müseyyib.

1. Mesâhif: 333.
2. el-Bahr: 4/464; Kurtubî: 7/371. Taberî'ye göre en doğrusu, irdâf kökünden ism-i fa'il kipiyle okumaktır. Çünkü müfessirlerin icmâ'ına göre anlamı: birbiri ardınca gelenler demektir. Yani âyet, meleklerin birbiri ardından geldiklerini ifade etmektedir. Bu anlam, kelimenin, irdâf kökünden ism-i fa'il olduğunu kanıtlar (Câmi'u'l-beyân: 9/192).
3. Mesâhif: 278. Taberî'ye göre doğrusu, tağşiye kökünden muzâri' oluşudur. Çünkü karilerin hepsi "وينزّل عليكم من السماء" okumuşlardır. Yağmur indirme Allah'ın işi olduğuna göre uyku verme de O'nun işi olmalıdır ki tenzîl(indirmeişin)e uygun düşsün (Câmi'u'l-beyân: 9/194).
4. el-Bahr: 4/468.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	لِيُطَهِّرَكُمْ	Tathîr kökünden	:	Çoğunluk.
	وَ يُذْهِبْ	Cezm ile	:	'Îsâ ibn 'Ömer.
	وَ يُذْهِبَ	Nasb ile	:	Çoğunluk.
	رُجْزَ	Râ'nın dammıyle	:	İbn Muhaysın.
	رِجْزَ	Râ'nın kesriyle	:	Çoğunluk.
	رِجْسَ	Sîn ile	:	Ebû'l-'Âliye [1].
12	الرُّعُب	Bulunduğu her yerde 'ayn'ın dammıyle	:	İbrâhîm, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kub.
	الرُّعْب	Her yerde 'ayn'ın sükûnuyla	:	Ötekiler.
13	وَ ا نَّ اللّٰهَ	Hemze'nin kesriyle	:	Hasan, Zeyd ibn 'Alî ve Süleyman et-Teymî.
	وَ أَ نَّ اللّٰهَ	Hemze'nin fethiyle	:	Çoğunluk.
	وَاللّٰهُ مَعَ			İbn Mes'ûd
14	ذٰلِكُمْ			Çoğunluk.
	هٰذَا			İbn Mes'ûd [2].
17	ولكن للّٰهُ قتلهم	(لكن)de nûn'un kesri (الله) merfû'	:	İbn 'Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهم	Nûn şeddeli, (اللّٰه) mansûb	:	Ötekiler.
	وَ لٰكِنِ اللّٰهُ رَمٰى	Nûn, hafif, meksûr	:	İbn 'Âmir, Hamza, Kisâî, Halef.
	وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى	Nûn şeddeli, meftûh (رَمٰى)daki imâle ihtilâfı, önce anılmıştı [3]	:	Ötekiler.
18	مُوَهِّنُ كَيْدَ	Tevhîd kökünden, keyd mansûb	:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.

1. el-Bahr: 4/469.
2. Mesâhif: 44.
3. Bkz. en-Neşr: 1/276.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	مُوهِنٌ كَيْدَ	Îhân'dan, ism-i fâ'il, keyd yine mansûb	:	İbn 'Âmir, Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
	مُوهِنُ كَيْدِ	Aynı kırâet, keyd izâfetle mecrûr	:	Hafs.
19	وَ لَنْ تُغْنِىَ	Tâ ile	:	Çoğunluk.
	وَ لَنْ يُغْنِىَ	Yâ ile	:	Bir kırâettir[1].
	عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ			Çoğunluk.
	عَنْهُمْ فِئَتُهُمْ			İbn 'Abbâs[2]
	وَ أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ	Hemze'nin fethiyle	:	Nâfi', İbn Âmir, Hafs.
	وَ إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ	Hemze'nin kesriyle	:	Ötekiler.
	وَ إِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُؤْمِنِينَ	Tevkîd lâmıyle	:	'Abdullâh ibn Mes'ûd ve Übey[3].
20	الْمَرْءِ	Mîm'in fethiyle	:	Çoğunluk.
	الْمِرْءِ	Mîm'in kesriyle	:	İbn Ebî İshâk.
	الْمَرِّ	Hemzesiz, şeddeli mîm ile	:	Hasan[4].
25	لَا تُصِيبَنَّ	Olumsuz edâtı (لا) ile	:	Çoğunluk.
	لَتُصِيبَنَّ	Lâm'dan sonra elifsiz tevkîd kipi	:	Hz. 'Alî, Zeyd ibn Sâbit, Übey, ibn Mes'ûd, Muhammed Bâkır, Rebî' ibn Enes ve Ebû'l-'Âliye[5].
27	وَ تَخُونُوا	İkincisi (لا)sız	:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 4/479.
2. Mesâhif: 199.
3. Mesâhif: 44/133. Taberî'ye göre en doğrusu, hemzenin kesriyle okumaktır. Çünkü önceki cümle tamamlanmıştır. Nitekim İbn Mes'ûd kırâeti de hemzenin kesriyledir (Câmi'u'l-beyân: 9/210).
4. el-Bahr: 4/482.
5. el-Bahr: 4/484; Mesâhif: 33, 187, 225, 270.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	وَ لا تَخُونُوا	İkincisi (لا) ile	:	İbn Mes'ûd [1].
	أَمَانَتَكُمْ	Tekil kipi	:	Mücâhid, 'İkrime ve Ebû 'Amr'dan rivâyet.
	أَمَانَاتِكُمْ	Nûn'dan sonra elif ile	:	Çoğunluk [2].
30	لِيُبَيِّتُوكَ	Tebyît kökünden	:	İbrâhim Neha'î.
	لِيُثْبِتُوكَ	İsbât kökünden	:	Çoğunluk [3].
	لِيُقَيِّدُوكَ، yahut لِيُعْبِدُوكَ			İbn 'Abbâs ve Übey [4].
37	لِيُمَيِّزَ	Birinci yâ'nın damını, ikincisinin şeddesiyle, burada ve Âl-i 'İmrân 179'da	:	Ya'kub, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لِيَمِيزَ	Birincinin fethi, ikincinin tahfifi ile	:	Ötekiler.
38	إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ	İkisi de ğâib kipiyle	:	Çoğunluk.
	إِنْ تَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَكُمْ	Birincisi hitâb tâsıyle	:	'Abdûllâh ibn Mes'ûd mushafı [5].
	إِنْ تَنْتَهُوا يَغْفِرْ لَكُمْ	İkincisi etken kipinde	:	Bir kırâettir [6].
39	وَ يَكُونُ	Ref' ile	:	A'meş.
	وَ يَكُونَ	Nasb ile	:	Çoğunluk [7].
	بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	Hitâb tâsıyle	:	Ruveys.
	بما يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ	Ğâib yâsıyle	:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 44.
2. el-Bahr: 4/486; Mesâhif: 44, 278.
3. el-Bahr: 4/487.
4. Mesâhif: 133, 199, 278.
5. Kurtubî: 7/401; Mesâhif: 44.
6. el-Bahr: 4/494.
7. el-Bahr: 4/495.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
41	فَإِنَّ لِلَّهِ	Hemze'nin kesriyle	:	Übey, A'meş, Ebû 'Amr ve Cufî'nin, Hârûn ve Ebûbekr'den rivâyeti.
	فَأَنَّ لِلَّهِ	Hemze'nin fethiyle	:	Çoğunluk.
	فَلِلَّهِ	(ان)siz	:	Neha'î [1].
	عَبْدِنَا	'Ayn'ın fethi, bâ'nın sükûnu ile	:	Çoğunluk.
	عُبُدِنَا	'Ayn'ın ve bâ'nın dammıyle, çoğul kipi	:	Zeyd ibn 'Alî [2].
42	بِالْعِدْوَةِ	Bu sûredeki iki yerde de meksûr 'ayn ile	:	İbn Keŝîr, Ebû Amr.
	بِالْعُدْوَةِ	İkisinde de madmûm 'ayn ile	:	Ötekiler.
	بِالْعِدْيَةِ	Meksûr 'ayn ve vâv'ın yâ'ya dönüştürülmesiyle	:	Bir kırâettir [3].
	بِالْعُدْوَةِ ٱلْعُلْيَا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ ٱلسُّفْلَى			İbn Mes'ûd.
	بِالْعُدْوَةِ ٱلدُّنْيَا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ ٱلْقُصْيَا			Zeyd ibn 'Alî [4].
	وَ ٱلرَّكْبُ أَسْفَلُ	Esfel merfû'	:	Zeyd ibn 'Alî.
	وَ ٱلرَّكْبُ أَسْفَلَ	Esfel mansûb	:	Çoğunluk [5].
	لِيَهْلَكَ	Lâm'ın fethiyle	:	A'meş, İsmet'in Ebûbekr ve 'Âsım'dan nakli.

1. el-Bahr: 4/499; Mesâhif: 133.
2. Buna göre Peyğamber ile, yanında bulunan mü'minler kasdedilmektedir (el-Bahr: 4/499).
3. Ebû 'Amr, 'ayn'ın dammıyle olan kırâeti kabul etmemiş, Ahfeş de: "Araplardan, meksûr 'ayn ile olandan başkası işitilmemiştir" demiştir. Ebû 'Ubeyd ise dammın, kesr'den çok kullanıldığını söylemiştir.
4. el-Bahr: 4/499-500; Mesâhif: 44.
5. el-Bahr: 4/500.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
	لِيَهْلِكَ	Lâm'ın kesriyle	:	Çoğunluk [1].
	حَيِيَ	Birincisi meksûr, ikincisi meftûh iki yâ ile	:	Nâfi', Bizzî, Ebû-bekr, Ya'kub, Halef.
	حَيَّ	Şeddeli, meftûh yâ ile:		Ötekiler.
	أَرَاكَهُمْ	Kelimeyi kimi imâle ile, kimi imâlesiz okumuştur .		
44	تَرْجِعُ ٱلْأُمُورُ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken	:	Ya'kub.
	تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ	Tâ'nın dammı, cîm'in fethiyle edilgen	:	Ötekiler [2].
	تُصَارُ ٱلْأُمُورُ			Übey [3].
	فِئَةً، و رِئَاءَ ٱلنَّاسِ	Kendinden önce kesre bulunan hemzeleri, bazıları yâ'ya dönüştürerek, bazıları da tam telaffuz ederek okumuşlardır [4].		
45, 46	فَتَفْشِلُوا	Meksûr şîn ile	:	Hasan ve İbrâhîm [5].
47				
	فَتَفْشَلُوا	Meftûh şîn ile	:	Çoğunluk.
	وَ يَذْهَبَ	Yâ ve nasb ile	:	Ebû Hayve, Ebân ve İsmet'in 'Âsım'-dan rivâyeti.
	وَ يَذْهَبْ	Yâ ile meczûm olarak	:	'Îsâ ibn 'Ömer.
	وَ تَذْهَبَ	Tâ ile, mansûb olarak	:	Çoğunluk [6].

1. el-Bahr: 4/500.
2. en-Neşr: 1/208.
3. Mesâhif: 133.
4. en-Neşr: 1/276.
5. Ebû Hâtim, bu tür okumanın ma'ruf olmadığını söylemiştir.
6. el-Bahr: 4/503.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
48	إِنِّىٓ أَرَى، إِنِّىٓ أَخَافُ اللّٰهَ	İzâfet yâ'sının fethiyle	:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّى أَرَى، إِنِّى أَخَافُ اللّٰهَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla	:	Ötekiler.
50	إِذْ تَتَوَفَّى	İki tâ ile, müennes	:	İbn Âmir.
	إِذ تَّتَوَفَّى	Zâl'in tâ'ya idğâmıyle	:	hişâm.
	إِذْ يَتَوَفَّى	Yâ ile, müzekker kipi	:	Ötekiler.
57	فَشَرِّذْ	Ẑâl ile	:	İbn Mes'ûd mushafı ve A'meş [1].
	فَشَرِّدْ	Dâl ile	:	Çoğunluk.
	مِنْ خَلْفِهِمْ	Câr ve mecrûr ile	:	Ebû Hayve ve bir rivâyette A'meş [2].
	مَنْ خَلْفَهُمْ	(مَنْ) ism-i mevsûl, خَلْفَهُمْ mansûb	:	Çoğunluk [3].
58	عَلَى سِوَاءٍ	Meksûr sîn ile	:	Zeyd ibn 'Alî.
	عَلَى سَوَاءٍ	Meftûh sîn ile	:	Çoğunluk [4].
	وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا	Yâ ile, ğâib kipi	:	Hafs, Hamza, İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer.
59	وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا	Tâ ile, hitâb kipi	:	Ötekiler.
	وَلَا يَحْسَبُ الَّذِينَ كَفَرُوا	Yâ ile, tevkîdsiz	:	İbn Mes'ûd ve A'meş [5].
	أَنَّهُمْ	Hemze'nin fethiyle	:	İbn 'Âmir.
	إِنَّهُمْ	Hemze'nin kesriyle	:	Ötekiler .

1. Bazıları Arapçada bu söylenişin olmadığını söylemişlerdir. Kurtubî ise ẑâl ile teşrîẑ'in, tenkîl; dâl ile teşrîd'in ise tefrîk anlamına geldiğini söylemiştir (el-Bahr: 4/509).
2. (فَشَرِّدْ)in tümleci hazfedilmiştir. "نَاسًا مِنْ خَلْفِهِمْ" demektir. " لعلهم "deki zamîrin, teşrîdedilenlere gittiği anlaşılmaktadır. Yani onlarla, onların aralarından bir cemâ'ati teşrîdet ki sözden cayanların nasıl cezalandırılacağını anlasınlar, yahut senin uyarından öğüt alsınlar (el-Bahr: 4/509).
3. el-Bahr: 4/509.
4. el-Bahr: 4/510.
5. el-Bahr: 4/510; Mesâhif: 44, 318. Kurtubî diyor ki: "Nahivcilerden bir grup -ki Ebû Hâtim de bunlardandır- fi'li böyle yâ ile ğaib kipiyle okumanın hatâ olduğunu, Arapça i'râbı bilenin böyle okumayacağını söylemiştir" (el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 8/33-34).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:		Okuyanlar:
	لاَ يُعْجِزُونِى	Meksûr nûn'dan sonra yâ ile	:	İbn Muhaysın.
	لاَ يُعْجِزُونِ	Nûn'dan sonra yâ'sız	:	Talha ibn Musarrif.
	لاَ يُعْجِزُونِّ	Şeddeli, meksûr nûn ile	:	İbn Muhaysın'dan bir rivâyet [1].
60	وَ مِنْ رِبَاطِ ٱلْخَيْلِ	Meksûr râ ve bâ'dan sonra elif	:	Çoğunluk.
	وَ مِنْ رُبُطِ ٱلْخَيْلِ	Madmûm râ, bâ ile, elifsiz [2]	: :	Hasan, 'Amr ibn Dînâr ve Ebû Hayve [3].
	تُرَهِّبُونَ بِهِ	Şeddeli hâ ile terhîb'den	:	Ruveys.
	تُرْهِبُونَ بِهِ	İrhâb'dan	:	Ötekiler.
	تُخْزُونَ بِهِ	ترهبون yerine تُخْزُونَ	:	İbn 'Abbâs, 'İkrime, Mücâhid [4].
	عَدُوًّا لِلّٰهِ	Tenvîn ve cer lâmıyle	:	Sülemî [5].
	عَدُوَّ ٱللّٰهِ	Tenvînsiz, izâfetle	:	Çoğunluk.
61	لِلسِّلْمِ	Meksûr sîn ile	:	Ebûbekr, İbn Muhaysın ve Mufaddal.
	لِلسَّلْمِ	Meftûh sîn ile	:	Ötekiler
	فَاجْنَحْ	Meftûh nûn ile, Temîm lehçesi	:	Çoğunluk.
	فَاجْنُحْ	Madmûm nûn ile, Kays lehçesi	:	Eşheb 'Ukaylî.
64	وَ مَنِ ٱتَّبَعَكَ	İttibâ' kökünden	:	Çoğunluk.
	وَ مَنْ أَتْبَعَكَ	İtbâ' kökünden	:	Şa'bî [6].

1. Taberî'ye göre en doğrusu, fi'li hitâb kipiyle (لاَيُعْجِزُونَ) yü de hemzenin kesriyle okumaktır (Câmi'u'l- beyân: 10/28-29).
2. el-Bahr: 4/511.
3. Ribât'ın çoğuludur. Kitâb-kütüb gibi.
4. Kurtubî: 8/36; el-Bahr: 4/512.
5-6 el-Bahr: 4/512; Mesâhif: 199, 270, 278.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*		*Okuyanlar:*
65	حَرِّصْ	Sâd ile	:	A'meş.
	حَرِّضْ	Dât ile	:	Çoğunluk [1].
65,66	وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ..فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ	Yâ ile müzekker	:	Kûfeliler [2].
	وَ إِنْ تَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ	Tâ ile	:	Ötekiler [3].
	ضَعْفًا	Meftûh dât ile	:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	ضُعْفًا	Madmûm dât ile	:	Ötekiler.
	ضُعَفَاءَ	Meftûh 'ayn, fa'dan sonra elif ile	:	Ebû Ca'fer [4].
67	لِلنَّبِيِّ	Lâm ile ma'rife	:	Ebû'd-Derdâ' ve Ebû Hayve.
	لِنَبِيٍّ	Teksîr için nekire	:	Çoğunluk [5].
	أَنْ تَكُونَ لَهُ أَسْرَى	Tâ ile, müenneŝ kipi	:	Ebû 'Amr.
	أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى	Yâ ile, müzekker kipi	:	Ötekiler.
	أَنْ يَكُونَ لَهُ أُسَارَى	Fi'l müzekker, usârâ, esîr'in çoğulu	:	Ebû Ca'fer.
	أَنْ تَكُونَ لَهُ أُسَارَى	Fi'l müenneŝ, isim, önceki gibi	:	Ebû 'Amr [6].
	حَتَّى يُثَخِّنَ	Teshîn kökünden	:	Ebû Ca'fer, İbn Ya'mur, İbn Veŝŝâb.
	حَتَّى يُثْخِنَ	İshân kökünden	:	Çoğunluk [7].
	يُرِيدُونَ	Yâ ile	:	Bir kırâettir.

1. Fâ'il Allah'tır. Yani Allah ve Allah'ın sana tabi kıldığı mü'minler sana yeter, demektir.
2. el-Bahr: 4/517.
3. Ebu 'Amr da birincisini yâ ile, ikincisi tâ ile okumuştur. Tâ ile okuyanlar, (مِائَةٌ)'in müennes olduğunu düşünerek o kanıya varmışlardır.
4. en-Neşr: 1/277. Taberî, çoğul şeklindeki ikinci vechin şâẑ olduğunu, bunun bir izah yönü varsa da böyle okumayı sevmediğini söylemektedir. Bu söz, kendisinin, bu kırâetin, Peygamber Aleyhisselâm'dan sadir olmadığı görüşünde bulunduğunu kanıtlar.
5. el-Bahr: 4/518.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	تُرِيدُونَ	Tâ ile:	Çoğunluk[1].
70	من آلْأُسَارَى	İsim, çoğul:	Ebû Ca'fer.
	من آلْأَسْرَى	Sîn'den sonra elifsiz:	Ötekiler.
	من أَسْرَى	İsim tekil ve nekire:	İbn Muhaysın[2].
	يُثِيبكُمْ	İsâbet kökünden:	A'meş.
	يُؤْتِكُمْ	Îtâ' kökünden:	Çoğunluk.
	مِمَّا أَخَذَ	Hemze'nin fethiyle:	Hasan, Ebû Hayve, Şeybe ve Humeyd.
	مِمَّا أُخِذَ	Hemze'nin dammıyle, edilgen:	Çoğunluk[3].
	مِنْ وِلَايَتِهِمْ	Burada ve Kehf: 44'de:	A'meş, Yahyâ ibn Veŝŝâb ve Hamza.
72	مِنْ وَ لَايَتِهِمْ	Vâv'ın kesriyle:	[4].
	بِمَا يَعْمَلُونَ	İki yerde de vâv'ın fethiyle:	Ötekiler.
	بِمَا تَعْمَلُونَ	Yâ ile, ğâib kipi:	Sülemî ve A'rec.
	بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعضٍ	Tâ ile, hitâb kipi:	Çoğunluk[5].
73	بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ		Bir grup.
	اِلاَّ تَفْعَلُوهُ	Zamîr ile:	Çoğunluk.
	اِلاَّ تَفْعَلُوا	Zamîrsiz:	Talha, Übey ve İbn Mussarrif[6].
	وَ فَسَادٌ كَثِيرٌ	Sâ ile:	Kisâî'den rivâyet.
	وَ فَسَادٌ كَبِيرٌ	Bâ ile:	Çoğunluk.
	وَ فَسَادٌ عَرِيضٌ	Hz. Peyğamber'in böyle okuduğu rivâyet edilmiştir.	

1-2 el-Bahr: 4/518.
3. el-Bahr: 4/521; Mesâhif: 318.
4. Bu kelime, iki şekilde de söylenir. Ahfeş'in bu görüşünü kabul etmeyen Asmâ'î, kesre ile okumayı gramer hatâsı saymıştır. Ebû 'Ubeyd de fetha ile okumayı tercih etmiştir. Çünkü anlamı, dinde müvâlât(dostluk, destek olmak, bağlılık)tır (el-Bahr: 4/522).
5. el-Bahr: 4/522.
6. el-Bahr: 4/523; Mesâhif: 13.

9/113 TEVBE SÛRESİ

Sûrenin, Tevbe, Berâe adlarından başka Fâdıha, Muba'sire, Mukaşkışe, Mudemdime, Hâfire, Musîre, Azâb gibi adları da vardır. İçinde anlatılan başlıca konular şunlardır:

Sözlerinde durmayan müşriklerle savaş, müşriklerin necis olup Mescid-i Harâm'a yaklaştırılmaması, akrabâ olan müşriklerin dahi sıkı dost tutulmaması, onlar için duâ ve istiğfâr edilmemesi; Allah'a ve âhirete inanmayan ve Allah'ın, kendilerine indirdiği kitâbın helâl ve haram hükümlerini dinlemeyen saldırgan kitâp ehli ile de, onlar boyun eğip cizye verinceye kadar savaşılması, haram ayların sayısı, bu ayların yerini değiştirmenin doğru olmadığı, münâfıkların hilekâr, kaba davranışları, mü'minlerin dereceleri, Allah Elçisinin yüce ahlâkı.

Sûrenin büyük kısmı Tebûk Gazâsıyla ilgilidir. Bir defada indiğine dair bir rivayet varsa da [1] bazı âyetlerinin Tebûk seferinden önce, büyük kısmının sefere gidiş dönüş esnasında, bazılarının da seferden döndükten sonra indiği anlaşılmaktadır.

Bu sûrenin başına besmele konmamasının sebebi birkaç türlü izah edilir:

1) Birine göre Araplar, bir kavimle yaptıkları andlaşmayı bozmak isterlerse onlara bir mektup yazarlar, mektubun başına besmele yazmazlardı. Müşriklerle yapılan andlaşmayı bozmayı emreden bu sûre inince Peyğamber (s.a.v.), sûreyi Mekke'de herkese okuyup duyurmak üzre Hz. Alî'yi görevlendirdi, Alî onlara Arap âdeti uyarınca sûreyi besmelesiz okudu. Bu yüzden bu sûrenin başına besmele yazılmamıştır.

2) İbn Abbâs da Hz. Alî'ye: ''Niçin Berâe'nin başına besmele yazmıyorsun?'' diye sormuş, Hz. Alî: ''Çünkü bismillâhirrahmânirrahîm, güvence

1. Fethu'l-Kadîr: 2/331.

verir. Berâe ise kılıcı emretmiştir'' şeklinde cevap vermiştir [1].

3) Hz. Osman, Mushafında, bu sûrenin başına besmele konmamasını şöyle izah etmiştir: ''Zaman olurdu ki Peyğamber(s.a.v.)e birkaç bölümü olan sûreler inerdi. Kendisine bir şey indiğinde yazıcılardan bazılarını çağırıp: 'Şu âyetleri, falan falan şeylerin zikredildiği sûreye koyun' derdi. Enfâl Sûresi, Medine'de inen sûrelerin ilklerinden, Berâe ise son inen sûrelerdendir. İki sûre de birbirine benzer olayları anlatır. Ben iki sûrenin, bir tek sûre olduğunu sandım. Peyğamber (s.a.v.) de hayâtında Berâ'e'nin, Enfâl'den olduğunu bize açıklamadı. Bundan dolayı ikisini birbiri ardınca yazdım, araya bismillâhirrahmânirrahîm koymadım ve bunu yedi uzun sûreye kattım'' [2].

4) Başka bir rivâyete göre de sahâbîler Enfâl ile Berâ'e'nin bir sûre mi yoksa ayrı ayrı sûreler mi olduğu hakkında görüş ayrılığına düşüp, hiçbir görüş diğerine tercih edilemediği için iki sûre arasına bir açıklık konmuş ve ikincisinin başına besmele yazılmamıştır. Böylece hem ikisini ayrı sûre kabul edenlerin, hem de bir tek sûre kabul edenlerin görüşüne işaret edilmiştir. Çünkü aradaki açıklık, birini diğerinden ayırmakta, arada besmele olmayışı da ikisini birbirine bağlamaktadır.

5) Bir başka rivâyete göre de gûyâ Berâe Sûresi, Bakara kadar, ya da ona yakın uzunlukta imiş. Baş tarafı kaybolduğu için besmele de düşmüş [3].

Müslim'de dahi Ebu Musâ'l-Eş'arî'den bu konuda bir rivayet gelmektedir ki Kur'ân'ın bir kısmının kaybolduğu anlamına gelen bu tür rivayetlerin kabulü mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'in sûre sırası, uzundan kısaya doğru yapılmıştır. En başa en uzun sûreler konmuştur. Enfâ'lden önceki A'râf Sûresi, 206 âyet, Enfâl 75, Berâe 129 âyettir. Eğer ikisi bir sûre kabul edilmeseydi Berâ'e'nin, Enfâlden önce yazılması gerekirdi. Fakat Bedir savaşiyle ilgili olaylar üzerine inen Enfâl Sûresinde konu birliği olduğu gibi Tebûk seferiyle ilgili olaylar üzerine inen Berâ'e Sûresinde de konu birliği vardır. Medine devrinin ilk safhalarında inen sûre ile, son safhalarında inen sûreyi bir sûre saymak da makul değildir.

Belki de Mushaf tertib edilirken bu sûrenin başına besmele konması unutulmuş veya vaktiyle Hz. Peyğamber yazdırmamış ve böylece devam etmiştir. Maamâfîh, 2 nci görüşte belirtildiği üzre ahdi bozma ve güvenceyi geri alıp öldürme emriyle başladığından besmele konmamış olması da doğru olabilir. Gerçeği Allah bilir.

1. Fethu'l-Kadîr: 2/331.
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 9; et-Tâc, 4/127-128; Fethu'l-Kadîr: 2/331.
3. Fethu'l-Kadîr: 2/332.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ٓ اِلَى الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَؕ ﴿١﴾ فَس۪يحُوا ف۪ي

الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكَافِر۪ينَ

﴿٢﴾ وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَر۪ٓيءٌ

مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ وَرَسُولُهُۜ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ

غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٣﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ

الْمُشْرِك۪ينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّٓوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ

اِلٰى مُدَّتِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٤﴾ فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا

الْمُشْرِك۪ينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ

مَرْصَدٍۚ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَب۪يلَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ

غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾

1- Allah ve Elçisinden, andlaşma yaptığınız müşriklere ihtârdır: 2- Dört ay daha yeryüzünde dolaşın, bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri rezîl edecektir. 3- En Büyük Hac günü, Allah ve Elçisinden insanlara duyurudur: Allah ve Elçisi, putatapanlar

dan uzaktır. Eğer tevbe ederseniz bu, sizin için daha iyidir ve eğer dönerseniz bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed), *kâfirleri acı bir azâb ile müjdele! 4- Ancak andlaşma yaptığınız müşriklerden* (andlaşma şartlarından) *hiçbirşeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın. Çünkü Allah korunanları sever. 5- Harâm ayları çıkınca* (Allah'a) *ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tebve ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetlerde yüce Allah, müslümanlara, Allah ve Elçisinin, müşriklerden uzak olduğunu; andlaşma yapmış oldukları müşriklerle Allah ve Elçisinin bir ilişkisi kalmadığını bildirmekte; müslümanlarla andlaşması bulunan müşriklere dört ay süre tanımaktadır. Onların dört ay yeryüzünde güven içinde gezebileceklerini, fakat Allah'ı âciz bırakamayacaklarını (O'nun buyruğunun yerine gelmesine engel olamayacaklarını), Allah'ın, inkâr edenleri perişan edeceğini bilmelerini buyurmaktadır. Böylece müşriklere dört ay düşünme payı verilmektedir. Bu süre içinde ya gerçeğe dönecekler veya savaşı göze alacaklardır.

3 ncü âyette de En Büyük Hac günü, Allah ve Elçisinin, müşriklerden uzak olduğunun; tevbe etmedikleri takdirde acı bir şekilde cezalandırılacaklarının duyurulması emredilmektedir.

4 ncü âyette andlaşma şartlarını tam yerine getiren, müslümanlara karşı başkalarına yardım etmeyen müşriklerle yapılan andlaşma uyarınca onlara tanınan sürenin tamamlanması, süre sonuna kadar onlara dokunulmaması buyurulmaktadır.

5 nci âyette de haram ayları geçtikten sonra müşriklerin her tarafta araştırılması, nerede bulunurlarsa yakalanıp öldürülmeleri, ancak tevbe edip namazı kılar, zekâtı verirlerse serbest bırakılmaları buyurulmakta ve Allah'ın ğafûr (çok bağışlayan), rahîm (çok merhametli, çok esirgeyen) sıfatları hatırlatılmaktadır.

Kendilerine dört ay süre tanınan bu müşriklerin kimler olduğu üzerinde hayli görüş ayrılığı vardır. Genel kanıya göre bunlar, andlaşma süreleri dört aydan az olan müşriklerle, andlaşmalarında bir süre belirtilmemiş olan müşriklerdir. İşte bunlara dört aylık süre verilmiştir. Fakat Allah'ın Elçisi ile belli bir süre için andlaşma yapmış olanlar andlaşmada belirtilen sürenin sonuna

kadar güvence içindedirler [1].

Beğavî ve Râzî'nin yazdıklarına göre de Hz. Peyğamber (s.a.v.), Tebûk seferine çıkınca münâfıklar ve müşrikler andlaşmalarını bozmağa başladılar. Yüce Allah, bu âyetleri indirerek andlaşması dört aydan az olana da, çok olana da dört ay süre tanıdı.

Bu tefsîr, âyetin anlamına açıklık getirmektedir. Sûrenin 4 ncü ve 7 nci âyetleri, andlaşmalarına uyan müşriklerin, andlaşma şartlarının yerine getirilmesini emretmektedir. Demek ki burada dört ay süre tanınan müşrikler, andlaşmalarını bozarak müslümanlara hiyânet eden müşriklerdir. İşte bu hâinlere son olarak dört ay süre verilmiştir. Bu süre içinde ya Hakka teslim olacaklar veya öldürüleceklerdir. Ama andlaşmalarını bozmamış olan müşriklerin andlaşmaları devam eder. Onlara saldırılmaz. Râzî, andlaşmanın üç halde bozulabileceğini söylüyor:

1) Andlaşma yapanlardan gizli bir hiyânet görülmesi halinde: *"Bir kavmin hiyânet yapmasından korkarsan, sen de aynı şekilde* (onların seninle yaptıkları andlaşmayı) *onlara at!"* [2].

2) Andlaşma yapılırken Allah Elçisinin, bu andlaşmanın, Allah'ın bozmayı emredinceye kadar süreceğini şart koşması halinde.

3) Andlaşma süresinin sona ermesi halinde.

Bu üç hal dışında andlaşmayı bozmak caiz değildir. Çünkü ahdi bozmak zulüm(haksızlık)tır, verilen sözden caymadır. Allah ve Elçisi, böyle bir şey yapmaz. Bundan dolayı Cenabı Hak, sözlerinde duran müşriklerin andlaşmalarını sonuna kadar tamamlamayı buyurmuştur [3].

Üçüncü âyet, bu âyetlerin Mekke'nin Fethinden sonra indiğini gösterir. Bu, Beğavî'nin sözünü de destekler. Çünkü Peyğamber (s.a.v.), Fetih'ten bir süre sonra Tebûk seferine çıkmıştır.

Dördüncü âyetten açıkça anlaşılıyor ki kendilerine dört ay süre tanınan müşrikler, andlaşmalarını bozmuş olan müşriklerdir. Çünkü âyette sözlerinde duran müşriklerle yapılmış andlaşmaya, sonuna kadar uyulması emredilmektedir.

Beşinci âyetten de hiyânet eden müşriklere verilen dört aylık sürenin, haram ayları sonunda biteceği anlaşılmaktadır. İşte bu dört ay geçtikten sonra müslümanlara hiyânet eden müşriklerin her yanda araştırılmaları, nerede bulunurlarsa yakalanıp öldürülmeleri, ancak tevbe edip İslâma döndükleri

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/332.
2. Enfâl Sûresi: 58.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 15/318.

takdirde serbest bırakılmaları emredilmektedir. Âyetin, Allah'ın ğafûr ve rahîm (çok bağışlayan, çok esirgeyen) sıfatlarıyla bitirilmesi de müslümanlara, affetmenin, şefkatli ve merhametli davranmanın önemini anlatmaktadır.

Bu âyetler, müslümanlarla müşrik kabileler arasında barış andlaşmaları yapıldığını, bazı müşriklerin verdikleri sözde durduklarını, bazılarının da sözlerinden cayıp müslümanlara hiyanet ettiklerini, müslümanların düşmanlariyle birleştiklerini göstermektedir. Dördüncü âyette bu husus, gayet açık olarak görülmektedir.

Beşinci âyetteki *"el-eşhuru'l-hurum"*'un, müşriklere güvence tanınan dört aylık süre mi, yoksa Arapların bildiği haram ayları mı olduğu üzerinde görüş ayrılığı vardır. Taberî'ye göre bunlar Şevvâl ile üç haram ayıdır. Çünkü âyetler Şevvâl'de inmişti. Tanınan dört aylık süre Muharrem'in çıkmasiyle sona erer. İbni Kesîr'e göre bunlar haram ayları değil, herhangi dört aydır [1].

Müfessirler, seyf (kılıç) âyeti dedikleri beşinci âyetin, müşriklere hoşgörü göstermeyi, fırsat vermeyi, onlara aldırmamayı emreden bütün âyetleri neshettiğini; onlarla mutlaka savaşmayı, müslüman olmadıkça peşlerini bırakmayıp onları öldürmeyi emrettiğini söylemişlerdir.

Kur'ân'ın ruhuna, Allah'ın murâdına aykırı olan bu görüş, dinde aşırılıktır. Dört ay sonra müşriklerin öldürülmesini emreden âyet, andlaşmalarını bozarak müslümanlara hiyânet etmiş olan müşrikleri kasdetmektedir. Müslümanlara hiyânet eden müşriklerin, uslanmadıkları takdirde öldürülmeleri gerekir. Ama müslümanlara hiyanet etmeyen, onlarla barış içinde yaşamak isteyen müşriklere saldırmak haramdır. *"Allah, saldırganları sevmediğini"* buyurmuştur [2]. *"Dinde zorlama yoktur"* [3] hükmü de Kur'ân'ın genel prensiplerindendir. Allah'ın yoluna hikmetle, güzel öğütle çağırmak da Allah'ın emirlerindendir. Yüce Allah, Nisâ Sûresinin 90 ncı âyetinde, tarafsız kalan müşriklere dokunulmayacağını bildirmiştir. Mümtehine Sûresinin dokuzuncu âyetinde müslümanların dinleriyle uğraşmayan, onları yurtlarından çıkarmayan kimselere iyilik etmenin, onlara adâletli, ölçülü davranmanın menedilmediği, Allah'ın âdil davrananları sevdiği buyurulmaktadır.

Kur'ân'ın, müslümanlara saldırmayan herkesle barış içinde yaşamayı emreden bu kadar âyeti varken sadece Berâe Sûresinin bu âyetini, indiği şartların ve amacın dışına çıkarıp Kur'ân'ın bütün temel prensiplerinin nâsihi saymak, çok aşırı ve basit bir anlayıştır. Bu, Kur'ân'ın ruhunu anlamamaktan doğmuştur.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/336-337.
2. Bakara Sûresi: 190.
3. Bakara Sûresi: 256.

Dördüncü âyette andlaşmaya riâyet eden müşriklerin andlaşmalarının, sürenin sonuna dek götürülmesi emredilmiştir. Acaba andlaşma süresi sona erince bu müşrikler de öteki müşrikler gibi mi olurlar? Yani bunların da yakalanıp öldürülmeleri mi gerekir? Yoksa bunlarla andlaşmayı tazelemek mümkün müdür?

Allah'ın Elçisi devrinde müslümanlarla andlaşma yapanlar iki grupa ayrılırdı. Bir kısmı daha önce müslümanlara düşman, onlarla savaş halinde olup sonradan müslümanlarla andlaşma yapmış olanlardı ki Kureyş böyleydi. Bir kısmı da müslümanlarla hiç savaşa girmemiş, barış içinde, onların müttefiki veya tarafsız kalmış olan kimselerdi. İşte Nisâ Sûresinin 90 ncı âyeti, bu tarafsız müşriklere dokunulmayacağını bildirmiştir.

Müslümanların, kendilerine düşman olmayan, dinlerine saldırmayan, hiyânet etmeyen müşriklerle andlaşmalarını tazelemelerine engel bir hüküm yoktur. Âyetlerde engel bir hüküm olmadığı gibi sahih hadislerde de yoktur. Müslümanlar, onlara karşı tutumlarını, kendi yararlarına, günün şartlarına göre ayarlarlar, andlaşmalarını tazeleyebilirler.

Fakat müslümanlara düşman olan, onlarla yaptıkları andlaşmayı bozup onlara hiyanet eden müşriklerle savaşmak Allah'ın emridir. Bunlar ya tevbe edip İslâmın hükümlerine uyacak, namazlarını kılacak, zekâtlarını verecekler, veya ölünceye dek savaşı göze alacaklardır. Şirk, insan ruhunu kirleten bir inançtır. Buna bir de hiyânet eklenirse sâhibi, ölümü hak eder.

Müşrikler hakkındaki kesin hükmü bildiren Berâe Sûresinin baş tarafındaki bu âyetlerin i'lânı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bilindiği üzre Mekke, hicretin sekizinci yılında fethedilmişti. Dokuzuncu yılda Allah'ın Elçisi hacca gitmedi. Ka'be'yi çıplak olarak tavâf eden müşriklerle beraber hac yapmak istemedi. Ka'be, müşrik kalıntılarından temizlendikten sonra haccetmek istiyordu. Onun için dokuzuncu yılda hac emîri olarak Ebubekir'i, hacca gidenlerin başında gönderdi. Ebubekir yola çıktıktan sonra Berâe Sûresinin baş tarafı indi. Bunları herkese duyurmak üzere de Hz. Alî'yi görevlendirdi.

Hz. Alî, Ebubekir'e yetişti, emîr olarak değil, âyetleri duyurmak vazifesiyle geldiğini söyledi. Beraber Mekke'ye vardılar. Ebubekir, hac emîri olarak hac ibadetlerini yaptırdı, Alî de teşrik günlerinde halka hitâbederek Berâe Sûresinin başından itibaren otuz, kırk âyet, Mücâhid'in rivayetine göre on üç âyet okudu.

Allah ve Elçisinin, hiçbir müşrikle ilişkisi kalmadığını, müşriklerin ancak dört ay güvence içinde gezip dolaşabileceklerini, ondan sonra kendilerine güvence tanınmayacağını, o yıldan sonra hiçbir müşrikin ve çıplağın Ka'be'yi tavaf edemeyeceğini, yalnız mü'min olanın cennete gireceğini bağırarak ilân

ediyor, Alî yorulunca Ebubekir kalkıp Allah Elçisinin emirlerini duyuruyordu [1].

Hz. Alî'nin, bu sûrenin baş tarafını duyurmak için görevlendirilmesi işine, sonradan hayli şîa parmağının karıştığı ve onların ustalıklı ilâvelerinin hadis kitaplarına geçtiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetlere göre Alî âyetleri duyurmak üzere Ebubekir'e yetişince Ebubekir, Hz. Peyğamber'in yanına gelmiş: "Benim hakkımda bir şey mi indi ki bunları duyurma görevini Alî'ye verdiniz?" demiş. Hz. Peyğamber de: "Hayır, fakat onları ya benim veya ehli beytimden birinin duyurması bana emredildi" demiştir.

Bu konuda kelimeleri farklı, fakat aynı anlamı veren rivâyetler çoktur. Bunların ifadesine göre: Allah'ın Elçisine gelen âyetleri tebliğ vazifesi, ancak Peyğamber'in manevî vârisi olan Alî'nin hakkıdır. Bundan çıkan sonuç, halîfeliğin, Alî'nin hakkı olduğudur.

Gerçekte teblîğin verâsetle bir ilgisi yoktur. Hz. Peyğamber, Ebubekir'i hac emîri yapmakla zaten onu kendisine halîfe kılmıştır. Ama Ebubekir yola çıktıktan sonra Ebubekir'e söylenmemiş olan bazı yeni hükümlerin tebliği gerekince, Hz. Alî arkadan gönderilmiştir. Fakat Alî, emîr olarak değil, me'mur olarak Hz. Ebubekir'in cemâatine katılmıştır. Ebubekir de, Alî de ilk ve en güzîde müslümanlardandır. Daha yaşlı olan Ebubekir hac emîrliği ile şereflendirilmiş, daha genç olan Alî de âyetleri tebliğ göreviyle taltif edilmiştir. Çünkü tebliğ işi bağırmayı gerektirir, gür ses ister. Yaşının da gereği olarak Hz. Alî'nin durumu buna daha uygundu. Eğer Ebubekir tebliğe ehil olmasaydı, hac emiri de olamazdı. Ebubekir yola çıktıktan sonra bazı yeni şeylerin tebliği gerekince Hz. Alî bununla görevlendirilip arkadan gönderilmiştir. Aksi takdirde Hz. Alî, Hz. Ebubekir'le birlikte gönderilirdi. Arkadan gönderilmesi, Ebubekir'in ayrılmasından sonra tebliği gereken yeni hükümlerin indiğini gösterir.

Şimdi Hz. peyğamber (s.a.v.), bu hükümleri detayiyle Alî'ye öğretmiş ve böylece duyurmasını emretmiştir. Bunları Alî'nin tebliğ etmesi gayet normaldir. Çünkü Alî de Ebubekir'e anlatsa, sonra Ebubekir bunları tebliğ etse, ağızdan ağıza dolaşırken bazı cümleler unutulabilir. Hz. Alî bu âyetleri ezberlemişti. Ebubekir ayrıldıktan sonra inmiş olan bu âyetleri, yol esnasında Ebubekir'in de hemen ezberlemesi güç de olabilir. Bir değişikliğe uğramadan halka duyurulması için bunların, doğrudan Peyğamber'den öğrenmiş olan Alî tarafından tebliğ edilmesi uygun görülmüştür. Bunun, Ebubekir'in ehliyetiyle bir ilgisi yoktur. Kaldı ki rivayetlere göre tebliğ sırasında Alî yorulunca emirleri Ebubekir tebliğ ediyordu [2].

1. Buhârî, Tefsîr; Tirmizî, Tefsîr; et-Tâc: 4/130.
2. Adı geçen kaynaklar.

İnsanlar düşüncelerine destek bulmak için hadisler arasına gayet ustalıkla cümleler sokuşturarak o rivayetleri yozlaştırmışlardır. Hz. Osman devrinden itibaren başlayan siyâsî kargaşalar, fikir ayrılıkları, birbirinin karşısında olan insanların fikirlerini desteklemek üzre hadis rivâyetlerini, kendi fikirleri açısından değerlendirmelerine ve hattâ yozlaştırmalarına sebebolmuş; pekâlâ sağlam senetler de bulup bu rivâyetleri bir sahâbî vasıtasiyle Peyğamber'e kadar götürebilmişlerdir. Rivâyetleri yozlaştıranlar önce Emevîler, şiîler, sonra çeşitli akide ve fıkıh mezhepleridir. Felsefecilerin, kelâmcıların, mutasavvıfların ve sair fikir ekollerinin de bu konuda payları az değildir.

İşte hadis diye ortaya atılan, sağlam diye bilinen hadis kitaplarına da geçen bu rivayetler ile, Allah'ın her çağı kucaklayan geniş dini daraltılmış, Kurân''da olmayan yasaklar dine eklenmiş ve bunlar Allah'ın buyruğu sanılarak İslâmın görüş açısı küçültülmüş, geniş ufukları daraltılmış, Allah'ın kolay dini güçleştirilmiştir.

Hz. Peyğamber(s.a.v.)e atfedilen: *''Ben size iki kaynak bıraktım, bunlara uyduğunuz sürece sapmazsınız: Allah'ın Kitâbı ve benim sünnetim''* [1] sözü de gerçekte bu hadisleri dinin kaynağı yapmak düşüncesinden doğmuştur. Başka rivayette onun: *''Ben size öyle bir şey bıraktım ki ona yapıştığınız takdirde sapmazsınız: Allah'ın kitâbı.''* dediği anlatılır [2]. Doğrudur, onun bıraktığı, Allah'ın kitâbıdır. Zâten gerek Kur'an vasıtasiyle, gerek kendi sözleriyle o, daima kendisinin, kendisine vahyedilene tabi olduğunu söylemiş ve vahiyden ayrı olarak kendi sözlerine bir değer vermemiştir. Hayâtında yanıldığını anladığı hükümlerinden dönmüş, *''Siz dünyanızı benden iyi bilirsiniz''* demiştir. Böyle iken kendi sözlerini ve hareketlerini, Allah'ın kitâbından ayrı bir kaynak olarak bıraktığını söylemiş olması makul değildir. Çünkü o bilirdi ki insan davranışları, bulunulan ortama, yaşanılan zamana göre değişir. Bir yerde bir davranışı gösteren aynı insan, başka yer ve şartlarda başka bir davranış gösterebilir. İnsan davranışları dondurulamaz. O halde insanlar için değişmeyecek, çağlar boyunca uygulanacak genel prensipler gerekir ki işte bunlar, vahiy ile ona bildirilen Allah sözleri yani Kur'an-ı Kerîm'dir. O kendisinden sonra bize Allah'ın kelâmını bırakmıştır. İnsanların uyması gereken hükümler, Allah'ın kitâbının hükümleridir. Üç asır boyunca ağızdan ağıza dolaşan, her ağızdan diğerine geçtikçe nâkilin düşünce yapısına göre şekillenen haberler değildir. Kaldı ki Hz. Peyğamber'in iki şey bıraktığı hakkındaki hadis yine Müslim'in rivayetinde değişmekte, Allah'ın Kitâbı yanında bırakılan ikinci kaynak ehli beyt olmaktadır [3]. Bu da rivayetler üzerinde nasıl oynanmış olduğunu gösterir.

1. Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Menâsik: 56; Muvatta', Kader: 3.
2. Ebû Dâvûd, Menâsik: 56; İbn Mâce, Menâsik: 84; Muvatta', Kader: 3.
3. Müslim, Fedâil, b.4, h. 36; Tirmizî, Menâkıb, 31; İbn Hanbel: 3/14, 17.

Üçüncü âyetteki Hacc-ı Ekber: En büyük Hac günü'nün arefe günü veya bayram günü olduğuna dair rivayetler vardır. Ömre küçük hac, hac da büyük hac olarak tanınırdı. Arafat'ta insan kütlelerinin toplandığı hacca, Hacc-ı Ekber denmiştir. Bugün, Arefe gününden, bayramın kurban kesilebilecek üç gününe şâmil olabilir. Fakat bütün insanların bir yerde toplu bulunduğu Arefe günü bu duyurunun yapılması daha etkili olur. Bu bakımdan Hacc-ı Ekber gününün, Arefe günü olması ihtimali daha kuvvetlidir.

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ
مَاْمَنَهُۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6- Ve eğer ortak koşanlardan biri güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle (yap), *çünkü onlar, bilmez bir topluluktur.*

Tefsîr:

6 ncı âyette yüce Allah, güvence isteyen müşrike güvence verilmesini, sonra onun güvenle yaşayacağı yere, yani kendi bölgesine götürülmesini emrediyor. Bir şey bilmeyen bu ümmî kimseler, böylece bir süre müslümanların içinde kalmakla Allah'ın sözünü duyar, İslâm dininin yüceliğini, müslümanların yüksek ahlâk ve meziyetlerini görüp anlama imkânını bulurlar. Yüce Allah, âyetin sonunda: *"Çünkü onlar bilmeyen bir topluluktur."* demekle bilmeyenlere, kelâmının hikmetlerini duyurmak gerektiğini anlatmış oluyor.

Demek ki bu müşriklerden Allah'ın dinini öğrenmek, konuşmak, düşünmek için delil bulmak amacıyla gelip himâye isteyen olursa, gerçeği anlaması, Allah'ın kelâmını işitme imkânını bulması için kendisine güvence verilir ve kendi bölgesine kadar da götürülür.

Bu da İslâmdaki düşünce özgürlüğünü gösterir. Kanaat sahibi olmak isteyen kimseye din izah edilir. Fikrinden dolayı ona saldırılmaz. Güvence ile yerine kadar götürülür. Delil isteyene din, hikmetle izah edilir, ona saldırılmaz, hakaret edilmez.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِك۪ينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِه۪ٓ اِلَّا الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ

عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۚ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَق۪يمُوا لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧﴾
كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا ف۪يكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ يُرْضُونَكُمْ
بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبٰى قُلُوبُهُمْۚ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَۚ ﴿٨﴾ اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
ثَمَنًا قَل۪يلًا فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ
ف۪ي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِۜ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾
وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ فَقَاتِلُٓوا اَئِمَّةَ
الْكُفْرِۙ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

7- Ortak koşanların Allah'ın yanında ve Elçisinin yanında nasıl andlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Ḥarâm'da andlaştıklarınız hâriç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın, çünkü Allah (günahlardan) *korunanları sever. 8- Evet* (Allah ve Elçisi yanında onların) *nasıl* (ahdi olabilir)*? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and ne de andlaşma gözetlemezlerdi. Ağızlariyle sizi razı ederler, fakat kalbleri* (sizi) *istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır. 9- Allah'ın âyetlerini az bir paraya sattılar da O'nun yoluna engel oldular. Onların yaptıkları gerçekten ne kötüdür! 10- Bir mü'mine karşı ne and, ne de andlaşma gözetmezler. İşte saldırganlar onlardır. 11- Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz, bilen bir kavme âyetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz. 12- Eğer andlaşma yaptıktan sonra andlarını bozarlar ve dininize dil*

uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onların andları yoktur; belki (böylece yaptıkları kötülüklerden) *vazgeçerler.*

Tefsîr:

7 nci âyette müşriklerin, Allah ve Elçisi yanında andlaşmaları bulunmadığı, ancak Mescid-i Harâm'da andlaşma yapılmış olan müşrikler, andlaşmalarına sadık kaldıkları sürece kendilerine verilen sözde durulması buyurulmakta; Allah'ın, korunanları sevdiği belirtilmektedir.

8-10 ncu âyetlerde müşriklerin, karakterleri çizilmektedir: Onlar müslümanlara karşı bir üstünlük sağlasalar, ahid, zimmet dinlemez, akrabalık, dostluk gözetmezler. Ağızlariyle müslümanları memnun etmeğe çalışırlar ama içleri dost değildir. Çokları yoldan çıkmış insanlardır. Allah'ın âyetlerini az bir para karşılığında satarlar: Dünyâ menfaati karşılığında insanları Allah yolundan döndürmeğe, Hakkın yoluna engel olmağa çalışırlar. Fırsat buldular mı verdikleri sözü atar, ahid ve zimmet tanımaz, saldırırlar. Çünkü tabiatlerinde saldırganlık vardır.

11- Şimdi bu adamlar bu hareketlerinden vazgeçer, namazlarını kılar, zekâtlarını verirlerse müslümanların kardeşleri olurlar. Ama sözlerinden cayar, yeminlerini bozar, müslümanların dinine saldırırlarsa bu küfür liderleri bu haince hareketlerine son verinceye kadar onların yeminlerine itibar edilmez, cezalandırılmaları gerekir.

Bu âyetlerde sözü edilen müşrikler, önceki âyetlerde geçtiği üzre ahidlerini bozup müslümanlara hiyanet eden müşriklerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) hicretin altıncı yılında Hudeybiye'de bir andlaşma yapmış idi. On yıl süreli bu andlaşmayı, iki yıl sonra Kureyş ve taraflısı olan Bekr oğulları bozup müslümanların taraflısı olan Huzâ'a kabilesine saldırdılar. Böylece müslümanların, Mekke üzerine yürüyüp onu fethetmelerine zemin hazırlamış oldular. Fetihten sonra müslüman olanlar serbest bırakıldı. Sayıları iki bin kadar olan bu kimselere *et-Tuleka* (âzâd edilmiş, serbest bırakılmış kimseler) dendi. Küfründe ısrar edip kaçanlara da dört ay güvence tanındı. Safvân ibn Ümeyye ve Ebucehl'in oğlu İkrime de bu kaçanlardandı. Sonradan bunlar müslüman olmuşlardır [1].

12 ve daha sonra gelecek olan 13 ncü âyetler, yukarıdan beri kendileriyle savaşılması, öldürülmeleri emredilen müşriklerin, müslümanların dinine saldıran Kureyş müşrikleri ve yandaşları olduğunu göstermektedir. Fakat müslümanlara saldırmayan, andlaşmalarına sadık kalanlara dokunulmaz. Yüce

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/338-339.

Allah: *"Onlar size sadık kaldıkarı sürece siz de onlara sadık kalınız"* buyurmaktadır. Demek ki âyetlerin, kendileriyle savaşıp öldürülmelerini emrettiği müşrikler, bütün müşrikler değil; sözlerinden cayan, müslümanlara hiyânet eden, müslümanların dinlerine saldıran müşriklerdir. Onlarla savaşmak farzdır. Ama müslümanların dinine saldırmayan, barış içinde yaşamak isteyen insanlarla barış içinde yaşamak da Allah'ın emridir. Çünkü herkes Allah'ın kuludur.

Öyle ise Kur'ân-ı Kerîm'in, bütün müşrikleri ya müslüman olmak veya kılıcı seçmek zorunda bıraktığını söylemek hatâdır. Kur'ân, müslümanların dinlerine saldıran müşriklerin öldürülmesini emretmiştir. Müslümanların kendilerine veya dinlerine saldırmayan insanlara -müşrik de olsalar- saldırılmaz. Onlar müslümanlara sadık kaldıkları sürece müslümanların da onlara sadık kalmaları Allah'ın buyruğudur. Bu, İslâmın tam bir vicdan hürriyeti getirmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

Taberî, bu âyetlerle Kureyş müşriklerinin kasdedildiğini ve âyetlerin, Mekke'nin fethinden sonra indiğini; yedinci âyette Mescid-i Harâm'da andlaşma yapıp ahidlerini bozmadıkları bildirilen müşriklerin de Bekr oğullarının bir kolu olan Cuzeyme Oğulları olduğunu söylüyor [1]. Bekr oğullarının diğer kolları Kureyşle beraber andlaşmayı bozdukları halde bunlar bozmamışlardır. Yüce Allah, böyle andlaşmalarını bozmamış olanlara dokunmamayı emrediyor. Belki de Mescid-i Haram civarında oturan ve Mekke'nin Fethinden sonra Allah'ın Elçisiyle andlaşma yapmış olan başka müşrik kabileler de vardı. Âyetlerin özel amacı ne olursa olsun, taşıdıkları genel hüküm şudur:

Müslümanlara saldıran müşriklere savaş ilân edilir. Hattâ müşrik olmaları da şart değildir. Müslümanlara saldıran Kitâp ehline karşı da savaşa girilir. Fakat müslümanlarla iyi geçinen müşriklere ve diğer din mensuplarına, iyi niyetlerini bozduklarına dair bir belirti olmadıkça dokunulmaz, onlarla barış içinde yaşanır.

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ
أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ قَاتِلُوهُمْ
يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 10/81, 87-89.

مُؤْمِنِينَۙ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْۜ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا
مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةًۜ وَاللّٰهُ
خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

13- Andlarını bozan, Elçiyi (Mekke'den) *çıkarmağa yeltenen ve ilk önceki kendileri siz*(inle savaş)*a başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten inanan insanlar iseniz, kendisinden korkmanıza en lâyık olan Allah'tır. 14- Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onlara azâbetsin, onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve inananlar toplumunun göğüslerine şifâ versin. 15- Yüreklerinin öfkesini gidersin. Allah, dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 16- Yoksa siz, Allah içinizden cihâdeden ve Allah'tan, Elçisinden ve mü'minlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden, bırakılacağınızı mı sandınız? Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır.*

Tefsîr:

13- Yüce Allah mü'minleri, yeminlerini bozan, Peyğamberi yurdundan çıkarmağa yeltenmiş olan, durup dururken müslümanlara saldıran hain toplumla savaşmağa teşvik ediyor. *"Bu işleri yapmış olan bir toplumla savaşmayacak mısınız? Yoksa korkuyor musunuz? Eğer inanan insanlar iseniz onlardan değil, Allah'tan korkmanız gerekir!"* cümleleri, mü'minlere onlara karşı mutlaka savaşmaları gerektiğini anlatmaktadır.

14-15 nci âyetler de mü'minlere moral vermektedir. Allah'ın, mü'minlerin elleriyle onları cezalandıracağını, mü'minleri onlara galip getirerek inanan toplumun gönüllerine şifa vereceğini, yani onları sevindireceğini; gönüllerindeki öfkeyi gidereceğini: Allah'ın dilediğini affedeceğini; ilim ve hikmet sâhibi olduğunu bildirmektedir.

"Sizi onlara galip getirir ve inanan bir toplumun gönüllerine şifâ verir,

gönüllerinin öfkesini giderir'' cümlesinde mü'minlerin, Kureyşe galip gelmesiyle sevinecekleri bildirilen mü'min kavim, Huzâ'a kabilesidir. Hudeybiye Andlaşmasına göre Arap kabilelerinden isteyen müslümanların, isteyen de Kureyşin tarafını tutabilirdi. Huzâ'a kabilesi müslümanların, Bekr Oğulları da Kureyşin tarafına geçtiler. Huzâaliler müslüman olmuşlardı.

Bekr oğulları, Andlaşma hükümlerine aykırı olarak Huzâ'aya saldırdılar. Kureyş de onlara yardım etti. Birçok Huzâ'aliyi Harem'de öldürdüler. Kureyş, taraftarlariyle birlik olup Huzâalilere saldırmakla Hudeybiye Andlaşmasını bozmuş oldu.

Huzâ'aden bir cemaat Medine'ye gelip durumu Allah'ın Elçisine anlattılar. Bu olay, Mekke'nin fethi ile sonuçlanan seferin hazırlıklarına başlama sebebi oldu.

İşte müslümanların galip gelmesiyle sevinecek, gönüllerindeki öfke gidip rahatlayacak olan mü'minler toplumu Huzâalilerdir. Onlar, kendilerine saldıran Bekr oğulları ve Kureyşe karşı intikam hisleriyle dolu idiler. Yüce Allah mü'minleri galip getirmekle onların gönüllerini huzura kavuşturmuştur.

Bu âyetler de gösteriyor ki savaşılması, öldürülmesi emredilen kişiler, ahidlerini bozmuş olan müşriklerdir. *''Allah, dilediğinin tevbesini kabul eder.''* cümlesi ile Allah, tevbe eden bu insanlara da af ve rahmet kapısını açık tutmuştur. Bu cümlede Kureyşin müslüman olacağına işaret görülmektedir.

13 ncü âyetteki: *''İlk önce onlar sizinle savaşa başladılar.''* cümlesi de kasdedilen müşriklerin, Kureyş olduğunu gösterir. Çünkü Allah'ın Elçisini yurdundan çıkarmağa yeltenen, Andlaşmayı bozup günahsız insanlara saldıran ve onları Harem'de öldüren kimseler onlardı.

Ancak bu âyetler Mekke'nin Fethinden sonra indiğine göre kasıt Kureyş müşrikleri ise, geleceğe değil, geçmişe âit bir olaya işâret etmiş olurlar. Fakat Cenabı Hak: *''Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onlara azâb etsin.''* cümlesiyle, müslümanlara, savaşmayı emrediyor. Mekkelilerle savaşılmamıştır. Bundan ötürü savaşılması emredilen müşriklerin, Fetihten sonra hiyânet etmiş olan bazı kabileler olması muhtemel bulunduğu gibi bu âyetlerin, Mekke müşrikleri örneğini genelleştirerek, böyle ahidlerini bozan müşriklerle savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, mânâsına gelmesi de muhtemeldir. Buna göre âyetlerin anlamı şöyle olur:

Müşriklerden ne diye çekineceksiniz? Mekke müşriklerinden de çekiniyordunuz ama gördünüz ya Allah, sizin ellerinizle onları cezalandırdı. Binaenaleyh size hiyanet eden ne kadar müşrik varsa onlarla savaşın ki Allah, sizin vasıtanızla onları cezalandırsın.

Bu ifâdede, müslümanların, savaştan önceki çekingen durumuna işaret vardır. Allah, onlara, galip geleceklerini anlatarak, çekinmelerini gideriyor, moral veriyor. Eskiden de çekinirdiniz, ama galip geldiniz. Yine galip geleceksiniz, korkmayın, savaşın, Allah onları bozguna uğratacaktır, demektir. Yani geçmişteki bir olay, gelecekteki gibi anlatılıyor. Bu da teşvikte etkili bir üslûptur.

16 ncı âyette yüce Allah, Elçisinden ve mü'minlerden başka dost tutmayan kimseleri bilip ortaya çıkarmadan müslümanları bırakmayacağını söylüyor.

Allah kullarını dener. Çeşitli olaylarla deneye deneye kimlerin cihâdettiğini, kimlerin yalnız Allah ve Resûlünü sevdiğini, mü'minlerin sadık dostu olduğunu ortaya çıkarır.

İnsanların gerçek karakterleri, güç olaylar içinde belli olur. Mü'min Allah yolunda cihâddan kaçmaz. Yalnız Allah'ı, Elçisini ve mü'minleri can dostu, koruyucu tanır, içini onlara döker. Allah'a ve Elçisine inanan, gerçekten onları seven bir mü'min, onların düşmanı olan müşrikleri kendisine dost ve hâmi tanımaz. Hasılı bu âyette mü'minlerin denendikleri belirtilmekte ve kendileri cihâda teşvik edilmektedir.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ
اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ
اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا
اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾ اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ
وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا
وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ

اللّٰهِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ

وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌۙ ﴿٢١﴾ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًاۜ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ

اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

17- (Allah'a) *ortak koşanlar, nefislerinin küfrünü göre göre Allah'ın mescidlerini şenlendiremezler. Onların yaptıkları işler boşa çıkmıştır ve onlar, âteşte sürekli kalacaklardır. 18- Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayanlar şenlendirirler. İşte onların, doğru yolu bulanlardan olacakları umulur. 19-* (Ey müşrikler siz), *hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ı şenlendirmeyi; Allah'a, âhiret gününe inanan ve Allah yolunda cihâd edenle bir mi tuttunuz? Bunlar, Allah katında bir olmazlar. Allah, zâlimler topluluğuna yol göstermez. 20- İnanan, hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanların, Allah katında dereceleri daha büyüktür. İşte kurtuluşa erenler onlardır. 21- Rableri onlara, kendisinden bir rahmet, rızâ ve içinde sürekli kalacakları, nimeti bol cennetleri müjdeler. 22- Orada sürekli kalacaklardır. Allah, işte büyük ödül O'nun yanındadır!*

Tefsîr:

Bu âyetler, Sûrede yeni bir bölüm oluşturur. Bir ve ikinci âyetler, diğer dört âyetin anlattığı konuya bir giriş niteliğindedir. Yüce Allah bu âyetlerde:

17- Müşriklerin, Allah'ın mescidlerini imar etmeğe, onların bakımını üslenmeğe hakları olmadığını bildiriyor. Halleri, küfürlerine tanık olan bu insanlar, Allah'ın mescidlerini imar edemezler. Onların yaptıkları işler boşa çıkar.

"شاهدين على أنفسهم بالكفر: *Nefislerinin küfrüne tanık oldukları halde, yani küfürlerini kendi gözleriyle göre göre*" cümlesi, halleri kendilerinin kâfir olduklarını gösteriyor, demektir. Yoksa onların kendileri, kâfir olduklarını aslâ kabul etmezlerdi. Fakat putlardan meded ummaları, davranışları, kâfir olduklarını gösteriyordu.

18- Allah'ın mescidlerini imâr etmeğe lâyık olanlar, ancak Allah'a ve

âhiret gününe inanan, namaz kılıp zekât veren ve yalnız Allah'tan korkan kimselerdir.

İbn Kesîr ve Ebu Amr, bu iki âyetteki *"mescid"* kelimesini tekil olarak "مسجد", diğerleri çoğul olarak "مساجد" okumuşlardır.

18-19 ncu âyetlerde mescidleri ve özellikle Mescid-i Harâm'ı i'mâr etmenin önemine işâret edilir. İ'mâr, 'imâret: bakmak, onarmak, şenlendirmek anlamına gelir, mescidler, içinde ibâdet yapanlarca şenlenir. Mescidi i'mâr, sadece yapısını onarmak değil, aynı zamanda ibâdet edenlerle dolup şenlenmesidir. İbâdet eden olmazsa mescid bakımsız kalır, harâbolur.

Hac ve ömre yapmak da Mescid-i Harâm'ı imâre etmektir. *"Adam malını, evini imâre etti"* denilir; malına baktı, sâhiboldu, demektir. Evde oturana *âmir* denir ki çoğulu *ummâr'*dır. *El-Beytu'l-ma'mûr* da hizmet edilen, bakılan, içinde şenlik bulunan ev demektir. Aynı kökten gelen *ömre,* özel şartlar içinde Ka'be'yi ziyâret etmeğe denilir.

Âyette geçen " عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *: imâretu'l-Mescidi'l-Harâm"* Ka'be'yi onarmak anlamından ziyade ibadet maksadıyle Ka'be'de bulunmak, ziyâret ve ibâdet ile onu şenlendirmek, ziyaretsiz, bakımsız bir halde bırakmamak mânâsındadır. Daha kapsamlı olduğunu düşündüğümüz için meâlde şenlendirmek kelimesini, âyetteki 'imâret karşılığında kullandık.

Fahreddîn Râzî "Namaz kılmanın ve zekât vermenin, Mescid'i imâre ile beraber zikredilmesi, imârenin, mescide gelmek anlamında kullanıldığını kanıtlar. Çünkü insan namaz kılarsa mescide gelir, onun gelmesiyle de mescid şenlenir. Zekât verirse fakirler, yoksullar zekât almak için mescide gelirler. Yine mescid şenlenir. Fakat imâreyi onarmak mânâsında kabul etsek de yine zekât vermenin, bununla ilgisi vardır. Çünkü zekât vermek farz, mescid yapmak nâfiledir. Kişi, üstündeki farzı tamamlamadan nâfile ile meşgul olmaz. Öyle ise zekâtını vermeyen kimse, mescid yapımıyle uğraşmaz."

Râzî, kendi akıl yürütmesiyle bu sonuca varmıştır, âyette böyle bir mânâ yoktur. Farz, nâfile gibi terimler, Kur'ân'ın kullandığı terimler değil, fakihlerin terimleridir. Âyette, bütün İlâhî dinlerin özü, bütün peyğamberlerin temel öğretileri anılmıştır ki bu, Allah'a îmân, âhirete îmân ve namaz kılmak, zekât vermek gibi sâlih amellerdir.

Bütün peyğamberler, insanları bu esaslara çağırmışlardır. Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanan ve yalnız Allah'a tapan, ma'bedlerde O'na ibâdet eden insanlar ebedî saâdete erecek insanlardır: *"Şüphesiz, îmân edenler, yahûdîler, hıristiyanlar ve sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe*

inanır, sâlih amel yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"[1].

19- Hacılara su vermek, Mescid-i Harâm'ı imar etmek; Allah'a ve âhiret gününe inanmak ve Allah yolunda savaşmakla bir olamaz. Önemli olan temiz imandır.

20- İnanan, hicret eden, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşan kimselerin, Allah katında dereceleri daha büyüktür. Başarıya erişecek olanlar onlardır.

21-22 nci âyetlerde de bu mü'minlerin, Allah'ın rahmetine, rızâsına sürekli nimetlerin bulunduğu bahçelere erişip orada ebedî kalacakları, büyük mükâfâtın yalnız Allah katında bulunduğu bildirilmektedir.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki hacılara su verme, yemek yedirme, Mescid-i Harâm'a bakma, temizleme, onu onarma gibi işleri yapan müşrikler, bu hareketleriyle Allah katında büyük dereceler kazandıklarına inanıyorlardı.

Vaktiyle bu işleri yapıp sonra müslüman olmuş bazı kimselerin, müşrik devirlerinde bu işleri yapmaktan ötürü kendilerine övünme payı çıkardıkları da rivayet edilir. Meselâ Hz. Abbâs'ın, Bedir'de esir düştüğü zaman kendisiyle sert konuşan Hz. Alî'ye şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer siz, bizden önce müslüman olmak, hicret ve cihâd etmekle bizi geçtinizse, biz de Mescid-i Harâm'ı imar eder, hacılara su verir, esiri özgürlüğe kavuştururduk" [2].

Başka bir rivâyete göre de hacılara su verme, Mescid-i Harâm'a bakma görevini yapan Kureyşliler, bununla övünmüşler, bu işleri yaptıklarından dolayı hiç kimsenin kendilerinden üstün olamayacağını iddiâ etmişler. Bu âyet, onların bu iddiâlarını reddetmek üzere inmiştir [3].

Şimdi eğer birinci rivâyet doğru olsa, bu âyetlerin, Bedir Savaşını takiben inmiş olması gerekir. Biz bu âyetlerin, sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'nin Fethinden sonra indiği kanaatindeyiz. Belki de fethi müteâkib yeni müslüman olan bazı kişiler, müslümanlıkta geç kalmakla kendilerini güçümseyenlere karşı, Ka'be'ye bakmak, hac hizmetlerini yapmak gibi güzel işlerinden dolayı Allah katında değerli kimseler olduklarını ileri sürerek övünmek istemişlerdir.

1. Bakara Sûresi: 62; Mâide Sûresi: 69.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/342.
3. Câmi'u'l-beyân: 10/95; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/343.

İşte bu tür düşünceler üzerine inmiş olan bu âyetler, Mescid-i Harâm'a bakmanın, hacılara su vermenin insanlara iyilik etmenin de yararlı olduğunu, fakat Allah'a iman ve Allah yolunda cihâd ile bir tutulamayacağını bildirmiştir. *"Allah'a inanıp, O'nun yolunda cihâdedenlerin dereceleri daha büyüktür"* cümlesinden, müşrik de olsa insanlara iyilik etmek, Mescid-i Harâmı onarmak gibi iyi şeyler yapanların, Allah katında bir derece aldıkları, fakat bu derecenin, inananların dereceleriyle bir olmadığı anlaşılır. Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetleriyle de karşılaştırılınca Allah'a inanmadan yapılan iyiliklerin, sahiplerini azâptan kurtarmayacağı fakat yine de müşrik veya kâfirin iyiliği nin kendisine yararı olduğu anlaşılır. Bu yarar, onun azâp derecesinin hafif olmasıdır. Bu da bir derecedir ama bu derece, mü'minin cennetteki derecesiyle kayıslanamaz.

Elbette her iyilik, sâhibine ruhânî (psikolojik) bir derece kazandırır. Şirret bir müşrik ile, iyiliksever bir müşrik bir değildir. Onun iyi ahlâkı, psişik durumunu ötekinin üstüne çıkarır. Fakat imansızlığı, kendisinin cennete girmesine engel olur. Cennete giremez ama, cehennemdeki durumu da şirret, zâlim, kötü huylu bir müşrik ile de bir olmaz. Cehennemin de dereceleri vardır. Cehennemdeki azâb derekelerinden, cennetteki nimet derecelerine kadar hepsi Allah'ın mülkü, şu dünyâ hayâtından sonraki ruhânî hayâta mahsus mertebeleri bulunduğundan, 20 nci âyette iyilik eden müşriklerle, iyiliklerin en üstününü yapan mü'minlerin ruhanî durumları karşılaştırılmış ve ikincilerin, Allah katında yani ruhânî hayâttaki derecelerinin daha büyük olduğu bildirilmiştir.

Câhiliyye çağında Mekke, liderlerin yönetiminde bir site devleti idi. Her liderin ayrı bir görevi vardı. Bu görevlerin başlıcaları: *Sikayet, refâdet, livâ, kıyâdet, sefâret, diyât, sidânet, dâru'n-nedve* riyâseti, *emvâl-i muhcere, A'inne* idi.

Sikâyet: Hacıların içecekleri suyu hazırlamak, temin etmek; *refâdet:* hacılara ikram, yoksulları doyurmak; *diyât:* Kureyş fertlerinin ödemek zorunda kaldıkları kan bedelini toplayıp fertler hesabına ödemek; *livâ':* Savaş bayrağını taşımak ve kumandana teslim etmek; *kıyâdet:* Savaş kumandanlığı; *sefâret:* Kureyş ile diğer kabileler arasında elçilik görevi; *sidânet:* Ka'be bekçiliği; *emvâl-i muhcere:* Ka'be'ye ve putlara vakfedilen malların kontrol ve bakımı; *Ainne:* At kumandanlığı.

Bu görevleri yapanlar bir yerde toplanırlardı ki bunların toplantı yerine *dâru'n-nedve* denirdi. Burası bir nevi meclis idi.

Bu yönetim şeklinin Mekke'ye, İslâmdan yüz elli sene kadar önce yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu görevlerin, Kusay tarafından düzenlendiği rivâyet edilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında *sikayet* görevi, amcası Abbâs'ın uhdesinde, *hicâbet* denilen Ka'be bekçiliği de Şeybe oğlu Osman oğlu Talha'nın üzerinde idi [1].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/93-94.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ

عَلَى الْا۪يمَانِۜ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ اِنْ كَانَ

اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ وَاَمْوَالُ

اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ

مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَجِهَادٍ ف۪ي سَب۪يلِه۪ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ۜ وَاللّٰهُ

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٤﴾

23- Ey inananlar, eğer îmâna karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi velîler edinmeyin. Sizden kim onları velî tanır(dost tutar)*sa işte zâlimler onlardır. 24: De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabânız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticâret*(iniz), *hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Elçisinden ve O'nun yolunda cihâdetmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini getirinceye kadar gözetleyin* (başınıza gelecekleri göreceksiniz)*! Allah, yoldan çıkmış topluluğu* (doğru) *yola iletmez."*

Tefsîr:

23 ncü âyette yüce Allah, mü'minlere, küfrü imana tercih eden babalarını ve kardeşlerini velî edinmemelerini emrediyor, onların peşine takılanların zâlim olduğunu vurguluyor.

24 ncü âyette de babalarını, oğullarını, kardeşlerini, eşlerini, hısım akrabâsını, mallarını ve ticaretlerini ya da hoşlandıkları evlerini Allah'tan ve Elçisinden fazla sevenler şiddetle uyarılmakta, onlara *"Allah, buyruğunu getirinceye kadar bekleyin!"* buyurulmaktadır. Bu, dünyâda herhangi bir şeyi Allah ve Elçisinden fazla sevenler için büyük bir uyarıdır. Bu sayılanlardan herhangi birini Allah ve Elçisinden fazla sevmek, fısk kabul edilmiş; Allah'ın,

fasıkları doğru yola ulaştırmayacağı vurgulanmıştır.

Burada iyilik edilmesi yasaklanan babalar, kardeşler, eşler ve hısım akrabâ, küfrü imana tercih eden İslâm düşmanı kimselerdir. Mekke'de inmiş olan Kur'ân âyetlerinde müslümana, dünyâ işlerinde ebeveynine iyilik etmesi, yalnız kendisini şirke zorlarlarsa bu hususta onlara itâat etmemesi emrediliyor. Yani kâfir anne babanın, din dışındaki sözlerine itâat gerekli kılınıyor. İsrâ Sûresi: 23-24; Lokman Sûresi: 14-15; Ankebût Sûresi 8 nci âyetlerde insana anne babasına iyilik etmesi, kâfir de olsalar onların şirk dışındaki sözlerine uyması emredilmektedir. Mücâdele Sûresinin 22 nci âyetinde mü'minlerin, babaları, oğulları, kardeşleri ve hısım akrabası da olsa Allah ve Elçisine düşmanlık edenleri sevmeyecekleri bildirilmiştir. Bu konuda en son gelen Berâ'e Sûresinin 23 ncü âyetinde de küfrü imana tercih eden bu en yakın akrabanın velî edinilmemesi buyurulmuştur.

Bütün bu âyetlerden anlıyoruz ki mü'min, dininin düşmanı olanlarla sıkı dost olmayacak ama dünyâ işlerinde ebeveyni ile, akrabasiyle ilişkilerini sürdürecektir. Velî edinmek, birini kendine koruyucu dost edinmek, ona gönülden bağlanmak demektir. Mü'min, İslâm düşmanını kendisine velî edinmez, ona gönülden bağlanmaz. Dine düşman olmayan, müslümanlara saldırmayan insanlarla ilişkilerini sürdürmesinde bir sakınca yoktur. *Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever"*[1] âyeti gereğince müslümanların dinine saldırmayan herkese iyilik yapılabileceğine göre elbette akrabâya da iyilik yapılır. İnsanın, başkalarının inancına saygılı olan insanlarla ilişkilerini sürdürmesinde bir sakınca yoktur. Çünkü dinin amacı insanları birbirine düşman etmek değil, dost edip barış içinde yaşatmaktır.

Âyette, önce mü'minler, Allah'a ve Elçisine düşman olanları dost -velî- tutmaktan menedilmekte; sonra da Peyğamber(s.a.v.)e hitâben: babalarını, oğullarını, kardeşlerini, eşlerini, aşiretlerini, mal ve ticaretlerini, ev-barklarını Allah'tan, Elçisinden ve Allah yolunda cihâdetmekten daha çok seven kimselerin Allah'tan gelecek bir belâya çarpılacakları bildirilmektedir.

Birinci âyette bütün mü'minlere hitâben: *"Küfrü îmâna tercîh eden babalarınızı ve kardeşlerinizi velîler edinmeyin!"* buyuruluyor. İkinci âyette ise: *"Eğer babalarınızı, oğullarınızı... Allah'tan, Elçisinden ve Allah yolunda cihaddan daha çok seviyorsanız, Allah buyruğunu* (yerine) *getirinceye kadar gözetleyiniz!"* uyarısında bulunuluyor. Şimdi burada *"Babalarınızı, oğullarınızı,... sevmeyin"* denilmiyor. *"Bunlara karşı beslediğiniz sevgi, Allah'a, Elçisine*

1. Mümtehine Sûresi: 8.

ve Allah yolunda cihâda beslediğiniz sevgiden daha fazla ise...'' deniliyor. Çünkü baba, anne, evlât, kardeş, akraba ve mal sevgisi insanın mayasında vardır. Bu sevgiyi söküp atmak yaratılışa aykırıdır. İnsan bunları, yaratılışı gereği olarak sever. Hattâ müslüman olmasalar da yine insan yakın akrabâsına sevgi duyar. Bu normaldir ve yararlıdır da. Ancak hiçbir sevgi, insana herşeyden daha yakın olan Allah, sonra Peyğamber sevgisinden ileri olmamalıdır. Peyğamber, mü'minlere, canlarından da ileridir. Çünkü onları babalarından, annelerinden daha çok sever: *''Mü'minlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.''*

Allah ve Peyğamber sevgisi, her sevginin üstünde olmalıdır. Gerçek mü'-min, Allah'ın ve Elçisinin rızâsını, Allah yolunda savaşı, herşeyin üstünde tutar. Allah ve Elçisi hakkında üstüne düşeni yaptıktan sonra akrabâsını da sever, onlara karşı görevini yapar.

Müfessirlerin rivayetlerine göre bu âyetler, Fetihten önce hicret etmeyen mü'minler hakkında inmiştir.

Gerçekte âyetlerin bu rivayetle pek ilgisi yoktur. Zira bunlardan hemen sonra gelen 25 nci âyet, bu âyetlerin Mekke'nin fethinden ve Huneyn Olayından sonra inmiş olduğunu österir. Oysa bu rivâyet, Fetih'ten önceki olayları yansıtmaktadır. 25 nci âyet, 23-24'ün devamıdır.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ ف۪ي مَوَاطِنَ كَث۪يرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ
فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ
مُدْبِر۪ينَۚ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَك۪ينَتَهُ عَلٰى رَسُولِه۪ وَعَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَاَنْزَلَ
جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٧﴾

25- Andolsun Allah size birçok yerlerde, Huneyn gününde de yardım etmiştir. Hani (o gün) *çokluğunuz sizi böbürlendirmişti fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü*

başınıza dar gelmişti, nihayet bozularak arkanızı dönmüş(kaçmağa başlamış)*tınız. 26- Sonra Allah, Elçisinin ve mü'minlerin üzerine sekînetini* (güven veren rahmetini) *indirdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi ve kâfirlere azâbetti. İşte kâfirlerin cezâsı budur! 27- Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*

Tefsîr:

2)- Yüce Allah, daha önceki âyetlerde küfrü imana tercih eden akrâbayı velî edinmemeyi buyurduktan sonra 25 nci âyette de müslümanlara, öyle imansız kimselerin değil, Allah'ın yardım ettiğini; bundan dolayı kâfirleri değil, Allah'ı dost edinmelerini hatırlatıyor.

Birçok yerde olduğu gibi Huneyn gününde de Allah, müslümanlara yardım etmişti. Başka olaylarda müslümanların sayısı azdı. Müslümanlar herşeyden önce Allah'ın yardımına güveniyorlardı. Fakat Huneyn'e büyük bir kuvvetle gelmişlerdi. Sayıları çoktu. Bu üstün güce güvendiler, belki de ihtiyatlı olmaya gerek görmediler. Nasıl olsa bu büyük kuvvetin yenilemeyeceğini sandılar.

Yüce Allah, sayı çokluğunun kendilerine bir şey kazandırmadığını, düşmanın saldırısı karşısında şaşırdıklarını, geniş dünyanın başlarına dar geldiğini yani nereye sığınacaklarını bilemediklerini, geri dönüp kaçmaya başladıklarını anlatıyor.

26- Demek ki insanı başarıya ulaştıran sadece sayı çokluğu değil, Allah'ın yardım ve desteğidir. Yüce Allah, sözü bu noktaya getirdikten sonra 26 ncı âyette de Allah'ın, Elçisine ve mü'minlere sekîne (gönül huzuru, güven duygusu) indirdiğini, gözle görülmeyen askerlerle mü'minleri destekleyip kâfirleri cezalandırdığını bildiriyor.

27 nci âyette de Allah'ın, daha sonra dilediğinin tevbesini kabul buyuracağını, ğafûr ve rahîm olduğunu belirtiyor.

Huneyn Savaşının Özeti:

Âyette işaret buyurulan "Huneyn Günü", hicretin sekizinci yılında, Mekke'nin Fethinin ardından, Şevvâl ayında vukubulmuş bir savaştır. Hevâzin kabileleri, kureyşlilerin müttefiki idiler. Kureyş, Hz. muhammed(s.a.v.)in, Mekke üzerine yürüdüğünü haber alınca adam gönderip bu kabilelerden yardım istedi. Hevâzin kolları ve Sakîf kabilesi, Malik ibn Avf kumandasında toplanıp Kureyşe yardım etmek üzre yola çıktılar. Ama onlar yetişemeden müslümanlar Mekke'yi fethetmişlerdi. Bunun üzerine Sakif'in bir kısmı evlerine

döndüler, bir kısmı da Hevâzin kabileleriyle birlikte Tâif yönünde, Mekke'ye üç günlük (takriben 90 km.) mesafede bulunan Huneyn vadisinde toplandılar.

Allah'ın Elçisi Mekke'de onbeş gün kaldı. Bu sırada namazları kısa kıldı. Arap kabilelerinin Huneyn vadisinde toplandığını haber alınca oniki bin kişilik bir kuvvetle bunların üzerine yürüdü. Bu kuvvetin ikibini, henüz yeni müslüman olmuş Mekkelilerdi.

Rivayetlerden birine göre sahabilerden biri; diğerine göre Hz. Peygamber'in kendisi: "Artık bugün azlık yüzünden yenilmeyiz" demişti. Hz. Peygamber'in böyle bir söz söylemesi olası değildir. Çünkü o, her zaman Allah'ın yardımına güvenirdi. Âyetin anlamından, bu sözü bazı müslümanların söyledikleri anlaşılıyor.

Düşman kuvveti dört bin kişi civarında idi. Düşman bütün kadınlarını, çocuklarını, hayvanlarını da getirmişti. İçlerinde çok usta ok atıcıları bulunan düşman, müslümanlar gelmezden önce Vâdide mevzilenmişler, ok atıcılarını sırtlara yerleştirmişlerdi. Müslümanlar Huneyn Vâdisine girdiklerinde daha önce mevzilenmiş olan Hevâzin okçuları, müslümanların üzerine ok yağdırmağa başladılar ve bütün kabileler hep birlikte hücum edip müslümanların saflarını bozdular, onları şaşkına çevirdiler. Birden bire neye uğradıklarını bilemeyen müslümanlar, kaçacak yer aradılar. Koca dünyâ başlarına dar geldi. *"Genişliğine rağmen yer onlara dar geldi"* cümlesi, bu psikolojik durumu anlatmaktadır. Yalnız âdetleri vechile Peygamber (s.a.v.) ve birkaç sahabisi savaş alanından ayrılmadılar. Yanında Ebubekir, Ömer, kendi âilesinden de amcası Abbâs, onun oğlu Fadl, amcası oğlu Alî, diğer amcası oğulları: Ebûsüfyân ibn el-Hâris, Rebî'a ibn el-Hâris, Eymen ibn Ubeyd ve Üsâme ibn Zeyd ibn Hârise vardı.

Mekke'de yeni müslüman olmuş, fakat gönüllerindeki düşmanlık duygusu henüz silinmemiş bulunanlar, içlerindekini döğmeğe başladılar. Ebûsüfyân ibn Harb: "Bunların bozgunu ancak (Kızıl) Denizde son bulur. (Muhammed), oklarını torbasından çıkaramadan denize dökülürler" demişti. Cebele ibn Kelede de: "Bugün artık büyü bozuldu!" diye bağırdı. Fakat yanında bulunan anne bir kardeşi ve henüz müşrik olan Safvân ibn Ümeyye: "Sus, Allah ağzını mühürlesin. Vallâhi Kureyşli bir adamın başımızda bulunması, Hevâzin'li birinin başımızda bulunmasından iyidir" dedi.

Burada Peygamber'le beraber durduğu belirtilen Ebûsüfyân, birkaç gün öncesine kadar Peygamber'in en yaman düşmanı, Kureyşin kumandanı Ebûsüfyân ile karıştırılmamalıdır. O, Ebûsüfyân ibn Harb (Harb oğlu Ebûsüfyân), bu ise Ebûsüfyân ibn Hâris ibn Abdi'l-Muttalib'dir. Yani bu zat, Abdulmuttalib'in oğlu Hâris'in oğludur. Abdu'l-Muttalib, Hz. Peygamber'in dedesi, Hâris de amcasıdır. Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Mekke'nin fethine

kadar müşrik kalan bu zat, Mekke'nin fethinde samimî olarak müslüman olmuş ve Huneyn'deki çok kritik anlarda Hz. Peyğamber'in yanından ayrılmamıştır. Bir yandan amcası Abbâs, bir yandan da amcası oğlu *Ebûsüfyân ibn Hâris,* katırının yularını tutmuş iken Peyğamber Aleyhisselâm, dönüp Hâris'e bakınca ilk anda onu fark edememiş ve: "Bu kim?" demiş, Hâris de: "Senin annenin (herhalde amcanın) oğlu, ey Allah'ın Elçisi!" demiştir [1].

Allah'ın Elçisi: "Ey Allah'ın yardımcıları, ey Allah'ın Elçisinin yardımcıları!" diye çağırdı. Gür sesli olan amcası Abbâs'a da müslümanları çağırmasını söyledi. Kendisi orada meşhur:

أنا آلنبِىّ لا كذب أنا آبن عبد آلمطّلب

"Ben peyğamberim yalan yok, ben Abdulmuttalib'in oğluyum!" beytini söylemiştir.

Yerden bir avuç toprak alıp düşmanın üzerine doğru atmış: *"Allâh'ım, bana verdiğin sözünü gerçekleştir!"* diye duâ etmişti.

Abbâs'ın çağrısı üzerine müslümanlar toparlandılar. Yüce Allah'ın desteğiyle müşrik kabileleri bozdular. Onların kadınları, çocukları, hayvanları ve eşyaları müslümanların eline geçti. Müslümanlar orada altı bin esir, 24 bin deve, 40 bin koyun ve 4 bin okye gümüş ele geçirdiler.

Bozulan kabileler Tâif'e çekildiler. Allah'ın Elçisi Şevvâl ayında Tâif'i kuşattı. Kuşatma 17 veya 21 gün sürdü. Tâif surları mancınıkla dövüldü. Halkı müslümanlara karşı çıkmadı. Ancak taraflar birbirlerine ok atıyorlardı. Müslümanlardan bir grup, bir hayvanın altına girerek kale duvarına yaklaşıp duvarı yıkmayı denedilerse de atılan oklarla bunların çoğunluğu şehid oldu.

Allah'ın Elçisi, Tâiflileri teslim olmağa zorlamak için üzümlerinin kesilip yakılmasını emretti. Fakat halk surlar ardından bağırıp akrabalık adına merhamet dilediler. Allah'ın Elçisi: *"Allah ve akrabalık adına bırakıyorum!"* dedi. Ashâbiyle görüştükten sonra kuşatmayı kaldırmağa karar verdi: *"Allahım, Sakîflilere hidâyet et, onları bana getir!"* diye duâ etti. Ve emirleri üzerine ashâb: *"Âyibûne tâibûne, âbidûne lirabbinâ hâmidûn:* Tevbe ederek, Rabbimize ibadet ve hamdederek dönüyoruz" [2] diyerek oradan ayrıldılar.

Allah'ın Elçisi, dönüşte Hevâzin'den alınan esîrler ve ganimetleri ashâbına dağıtmak için Ci'râne'de durdu. Mekke'nin yeni müslüman olmuş eşrafına ve kabile liderlerine ganimetten fazla pay verdi. Meselâ, Ebu Süfyân'a yüz deve, oğlu Muâviye'ye yüz deve, Hakîm ibn Hizâm'a yüz deve, Hâris ibn Kelede'ye yüz deve, başka birkaç kişiye de yüzer deve, kimine elli deve, kimine

1. İbn Hişâm, Sîret: 4/72; Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 3/128-129.
2. Buhârî, Daavât: 51.

bir koyun, kimine bir gümüş verdi. Geri kalanın beşte birini Beytu'l-mâl'e ayırdıktan sonra diğerini insanlara dağıttı. Esirleri de paylaştırdı.

Olaydan yirmi gün kadar sonra Hevâzin elçi gönderip müslüman olduklarını, kendilerinden alınmış olan malların ve esirlerin geri verilmesini istediler. Allah'ın Elçisi malları ve esirleri dağıttığını söyledikten sonra gelen hey'ete sordu:

— Oğullarınızı ve kadınlarınızı mallarınızdan çok seversiniz, değil mi?

— Evet, dediler.

Öyle ise öğle namazından sonra gelip cemâatin içinde kendisinden bunları istemelerini tenbih etti. Onlar da öyle yaptılar. Allah'ın Elçisi, herkesin içinde, kendisine ve Abdulmuttalib oğullarına âit esirleri geri verdi. Allah'ın Elçisinin esirleri geri verdiğni görünce muhâcirler, ensâr ve Süleym oğulları da öyle yaptılar. Fakat bazı kabile liderleri buna yanaşmak istemediler. Allah'ın Elçisi:

— Kim bana esirleri bırakırsa bundan sonra alacağım esirlerden ona, bıraktığı her insan yerine altı hisse vereceğim, dedi. Bunun üzerine onlar da bıraktılar [1].

Hevâzin kumandanı olup Tâif'e sığınmış bulunan Mâlik ibn Avf de Allah'ın Elçisinin gönderdiği haber üzerine gizlice Tâif'ten çıkıp Ci'râne'ye gelmiş, müslüman olmuş ve Allah'ın Elçisi tarafından kedisine yüz deve verilip kavminin başına valî yapılmıştır.

Bazı yeni müslüman olmuş kimselere fazla fazla ganimet verilmesi, ensârın hoşuna gitmemişti. Kimi:

— Artık Allah'ın Elçisi, kavmine kavuştu, dedi.

Bu sözle Allah Elçisinin, artık Medine'ye gelmeyeceği hakkındaki endişelerini dile getiriyorlardı.

Hazrec lideri Sa'd ibn Ubâde, huzura gelerek ganimet taksiminde Kureyşlilere fazla verilip ensâra bir şey kalmamasından, kabilesi adamlarının, içlerinde kızgınlık duygularının belirdiğini söyledi. Allah'ın Elçisi, ensârı topladı ve onlara şöyle dedi:

— Sizden duyduğum sözler nedir? İçinizden bana kırıldınız mı yoksa? Ben size geldiğimde sizler sapık değil miydiniz? Allah sizi doğru yola getirdi. Fakir değil miydiniz? Allah sizi zengin etti. Birbirinize düşman değil miydiniz? Allah sizin kalblerinizi uzlaştırdı.

1. İbn Hişâm'ın Sîretinden özetlenmiştir: 4/65-148; keza bkz. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/344-346.

— Evet, dediler, Allah ve Elçisi lûtuf ve kerem sâhibidir.

— Bana cevap versenize ey ensâr topluluğu!

— Sana ne diyelim ey Allah'ın Elçisi, lûtuf ve kerem Allah ve Elçisine âittir.

— İsterseniz şöyle diyebilirsiniz ve sözünüz de doğru olur: Sen bize yalanlanmış olarak geldin, biz seni doğruladık; perişan geldin, biz sana yardım ettik; kovulmuş geldin, biz seni barındırdık; fakir geldin, biz sana yardım ettik! Ey ensâr bir kavmin gönlünü İslâma ısındırmak için verdiğim dünyâ malı için bana kırıldınız mı? Oysa ben sizi müslümanlığınıza bırakmış (sizi İslâma ısındırmağa gerek görmemiş, imanınızı öyle sağlam bulmuş) idim.

Ey ensâr, herkes koyun deve götürürken siz Allah'ın elçisiyle birlikte evlerinize dönmeğe razı değil misiniz? Muhammed'in nefsini elinde bulunduran Allah'a andolsun ki hicret olmasaydı ben, ensârdan bir kimse olurdum. İnsanların hepsi bir mahalleye gitse, ensâr da başka bir mahalleye gitse, ben ensârın mahallesine giderim. Allah'ım ensâra, oğullarına ve oğullarının oğullarına rahmet eyle! [1].

Hz. Peyğamber'in Katıldığı Gazâların sayısı:

Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde tahrîclerine göre Zeyd ibn Erkam, Hz. Peyğamber'in ondokuz gazveye çıktığını, kendisinin de onyedi gazvede Peyğamber'le beraber sefere katılmış olduğunu söylemiştir. İbn Hacer bu hadîsin şerhinde şöyle diyor:

"Zeyd'in maksadı, Peyğamber (s.a.v.)in fi'len çarpışmış olsun olmasın, çıktığı seferleri belirtmektir. Fakat Ebû Ya'lâ'nın İbn Zübeyr yoluyla Câbir'den rivâyetine göre Peyğamber(s.a.v.)in katıldığı gazvelerin sayısı yirmibirdir. Senedi sağlam olan bu hadisin aslı Müslim'de vardır. Buna göre Zeyd ibn Erkam, iki gazveyi kaçırmıştır. Herhalde bunlar Ebvâ ile Buvât seferleridir. Demek Zeyd küçük olduğu için bunları bilememiştir.

Mûsâ ibn Ukbe: "Peyğamber (s.a.v.), sekiz gazvede çarpışmıştır ki bunlar: Bedir, Uhud, Ahzâb, Mustalik, Hayber, Mekke, Huneyn ve Tâif gazveleridir. Kurayza gazvesi Ahzâb'a bitişik olduğu için onu ayrıca saymamıştır. Fakat başkaları onu da ayrı bir gazve olarak sayarlar. Bazıları birbirine yakın olduğundan Huneyn ile Tâif'i bir, bazıları ayrı gazve saymışlardır. İbn Sa'd, Hz. Peyğamber'in bizzat çıktığı gazvelerin sayısını yirmiyediye çıkarmıştır. Bu sayı, İbn İshâk'ın verdiği sayıya uygundur. Ancak İbn İshâk, Vâdî'l-Kurâ'yı Hayber'den ayırmamıştır. İşte gazvelerin sayısını yirmibir gösteren görüş ile Vakıdî'nin sayısındaki altı fazlası bu türden farklardır. Birbirine bitişik iki gazveyi bir sayanlar, gazvelerin sayısını yirmibir; her savaşı

1. et-Tâc, 4/432-433; İbn Hişâm, Sîret: 4/146-148.

ayrı ayrı gösterenler ise sayıyı yirmiyedi göstermişlerdir.

İbn İshâk'a göre *Seriyye* ve *bu'usun* sayısı otuzaltıdır. Vâkıdî, bunları kırksekiz hesabetmiştir. İbnu'l-Cevzî, Telkîh'te ellialtı saymış, Mes'ûdî altmışa çıkarmıştır. Şeyhimiz "Nazmu's-sîre: Manzûm Sîret" yazarı da bunların yüzden fazla olduğunu söylemiştir. Herhalde gazveleri de seriyye ve bu'us'a ekleyerek bu sayıya varmıştır [1]. Bazı âlimlere göre gazve ve seriyyelerin hepsi seksendir [2].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ
عَامِهِمْ هٰذَا وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ٓ
اِنْ شَٓاءَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾

28- Ey inananlar, (Allah'a) *ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Harâma yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluğa düşmekten korkarsanız, biliniz ki Allah dilerse yakında sizi kendi lûtfundan zengin eder. Kuşkusuz Allah bilendir, hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

28 nci âyette yüce Allah, müşriklerin necis (pislik) olduğunu, bu yıldan sonra bir daha Mescid-i Harâm'a yaklaştırılmamalarını emrediyor. Onlar hacdan menedildikleri takdirde alışverişin düşeceğini, gelirlerinin azalacağını düşünen müslümanlara da fakirlikten korkmamalarını; Allah'ın, keremiyle kendilerini zengin edeceğini; O'nun herşeyi bildiğini, bütün işlerinin hikmete dayandığını buyuruyor.

Yukarıda yüce Allah, ahidlerini bozan müşriklerle savaşmayı, onların Mescid-i Harâm'ı imara lâyık olmadıklarını, akraba dahi olsa müşriklerin

1. Fethu'l-Bârî: 7/280-281.
2. Tefsîru'l-Menâr: 10/245.

sıkı dost tutulmamasını, mü'minlerin koruyucusunun yalnız Allah olduğunu buyurduktan sora bu âyette de bundan sonra müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmasını yasaklamıştır.

Bu âyet, kendinden önceki âyetlerle birlikte, hicretin dokuzuncu yılının haccında Hz. Alî tarafından duyurulduğuna göre Mekke, Huneyn ve Tâif'in fethinden sonra, fakat dokuzuncu hicret yılının hac günlerinden önce nazil olmuştur.

Bu sırada Mekke halkı, Hicaz Bölgesinin en büyük kabileleri olan Hevâzin ve Sakîf kabileleri müslüman olmuş, Hicaz Bölgesi İslâm hâkimiyetine girmiş idi. İslâm, çevreye böyle yayılıp yerleşmeye başladıktan sonra yüce Allah, İslâmın kıblegâhında şirk ile mülevves olmuş kimselerin dolaşmasını istemediği için bundan böyle müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarını yasaklamıştır.

Mekke halkı ticaretle geçinirdi. Bölgenin geçimi ticarete, dışarıdan gelip gidenlerin çokluğuna bağlı idi. Ömre ve hac için bölgeye gelenlerin yaptıkları alışverişler, bölgedeki ticârî ekonomiye canlılık veriyordu. Şimdi bu müşrikler Mescid-i Harâm'a yaklaştırılmayınca ekonominin gerileyeceğinden endişe edilebilir. İşte yüce Allah, bu endişeyi bertaraf etmek için: *"Eğer fakirlikten korkarsanız iyi bilin ki Allah, dilerse yakında sizi kendi lûtfundan zengin eder."* buyurmuştur. Nitekim müslüman olan Cidde, San'â ve Huneyn halkı Mekke'ye yiyecek taşımışlar, Allah Mekkelileri müşriklerin alışverişine muhtaç bırakmamıştır [1].

Yüce Allah, müşriklerin necis olduğunu söylüyor:

1) Müşrikin bizzat bedeni mi necistir, yoksa onun necisliği, taşıdığı batıl inancın, ruhunda bıraktığı manevî bir pislik midir? Bazı müfessirlere göre müşrikin bedeni pistir. Müşrik ile el sıkışanın eli pis olur, onun elini yıkaması gerekir. Zemahşerî ve Râzî bu görüştedirler.

Bazılarına göre de müşrikin pisliği maddî değil, manevîdir. Fıkıh mezheplerinin çoğu bu görüştedir. Onlara göre Peygamber (s.a.v.) müşrikin kabından su içmiştir. Müşrikin bedeni temizdir. Pislik, itikadından gelen manevî bir pisliktir. Batıl inançları, onun ruhunu kirletmiştir. Ka'be'yi çıplak tavâf etmek, ölü eti yemek, cünüplükten yıkanmamak, Mescid-i Harâm'ın kutsallık ve temizliğiyle bağdaşmayan manevî pisliklerdir. Onların küfürleri, canlarına yapışmış necaset gibidir [2].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/26.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/25.

2) Mescid-i Harâm'ın sınırı da ihtilâf konusudur. Kimine göre müşrik, Mescid-i Harâm'ın kendi içine, kimine göre Haram bölgesine sokulmaz.

3) Kur'ân'ın kasdettiği müşrikler, Allah'a ortak koşan, putlara tapanlardır. İbn Hanbel'in Câbir yoluyla kaydettiği hadîs de bu men'in müşriklere mahsus olduğunu gösterir. Kitap ehli, bunun dışında kalır [1].

Taberî ise bu konuda birbiriyle çelişkili iki görüş getirmiştir. Biri zimmîlerin Mescid-i Harâm'dan menedileceğini, diğeri menedilmeyeceğini söylüyor.

Doğrusu bu çelişkili haberleri bir kenara bırakır, Kur'ân'ın kendisine bakarsak, Kur'ân'ın, ehli kitâbın bir kısmına, peygamberi kabul etmediklerinden dolayı kâfir dese de müşrik demediğini görürüz. Mescid-i Harâm'a sokulması yasaklanan müşrikler, putlara tapan basit düşünceli insanlardır. Kitap ehlini bu âyetin kapsamına almak, Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Kur'ân, Allah'a ve âhiret gününe inanan müslümanların, yahudilerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin Allah katında mükâfâta ereceklerini, korku ve üzüntü çekmeyeceklerini bildiriyor [2]. Birçok âyette Kitâp ehlinden kendisini Allah'a vermiş, ibadetle meşgul olan gerçek dindarlar övülmektedir. Şimdi onları bu müşrikler zümresine katıp Mescid-i Harâm'dan menetmek, dinde aşırılıktır. Allah'ın harâm kılmadığını haram kılmaktır. Bunun İslâmın aleyhinde olduğunu da söyleyebiliriz. Zira hıristiyan insanların buralara gelmelerine müsaade edilse, gelip haccın ihtişâmını gören nice hıristiyan belki müslüman olur. Toplu ibadetlerin, insan ruhu üzerindeki etkisi başkadır. İki milyon insanı bir anda ibadette birleştiren başka bir din yoktur. Bu kuvvet, pek çok gönülleri çekebilir.

Öyle anlaşılıyor ki bu anlayış, Emevîler zamanında hakim olmuştur. Nitekim Ömer ibn Abdulâziz'in: "Yahudî ve hıristiyanları, müslümanların mescidlerine girmekten menediniz" diye yazdığı mektuba, tefsirine çalıştığımız 28 nci âyeti de eklediğini İmam Evzâ'î nakletmiştir [3]. Ömer ibn Abdulâziz'-in şahsına çok saygımız vardır. Belki de zamanındaki şartlar bu mektubun yazılmasını gerektirmiştir. Fakat şunu unutmamak lâzımdır ki Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Necran hıristiyan hey'etini tam bir ay, kendi mescidinde ağırlamış, orada kendi dinlerine göre ibadet etmelerine müsaade buyurmuştur. Hal böyle iken hıristiyanları mescidlerden menetmek, dinin ruhuna uygun değildir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/347; İbn Hanbel, Musned: 1/3, 2/299.
2. Bakara Sûresi: 62.
3. İbn Kesîr: 2/347.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ
وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا
الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ
النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ
كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ
اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اِلٰهًا وَاحِدًا لَا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ
وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذِى
اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ
﴿٣٣﴾ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُونَ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ
وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣٤﴾
يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ

وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

29- Kendilerine Kitâb verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle küçül(üp boyun eğ)*erek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın. 30- Yahudîler: "Uzeyir, Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da: "Mesîh Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların, ağızlariyle geveledikleri sözleridir.* (Sözlerini) *önceden inkâr etmiş*(olan müşrik)*lerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da* (haktan bâtıla) *çevriliyorlar!? 31- Hahamlarını ve râhiplerini Allah'tan ayrı rablar edindiler. Meryem oğlu Mesîh'i de öyle. Oysa kendilerine, yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka tanrı yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. 32- Allah'ın nûrunu ağızlariyle söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nûrunu tamamlamak ister* (bundan başka bir şeye râzı olmaz). *33- O, Elçisini hidâyetle ve hak dinle gönderdi ki* (Allah'a) *ortak koşanlar hoşlanmasa da o*(hak di)*ni, bütün din*(ler)*in üstüne çıkarsın. 34- Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve* (insanları) *Allah yolundan çevirirler. Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azâbı müjdele! 35- O gün cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılı*(p pullanı)*r; bunlarla; onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır: "İşte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın!"* (denilir).

Tefsîr:

29 ncu âyette mü'minlere, Kitâp ehli içinde Allah'a ve âhirete inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin yasaklarını tanımayan, gerçek dine uymayan kimselerle, onlar küçülüp boyun eğerek fidye verinceye kadar savaşmaları emrediliyor.

30 ncu âyette yahudîlerin Üzeyir'e, Hıristiyanların da Mesîh'e Allah'ın oğlu dedikleri ve bu sözlerinin, daha önceki kâfirlerin sözlerine benzediği belirtiliyor.

31 nci âyette yahudilerin hahamlarını, hıristiyanların da papazlarını ve Îsâ'yı Allah'tan ayrı tanrılar derecesine çıkarmaları kınanıyor.

32-33 ncü âyetlerde yolunu şaşırmış kimselerin, Allah'ın, nûrunu söndürmek istedikleri, fakat kâfirler istemese de Allah'ın, nûrunu mutlaka tamamlayacağı, gerçek dini yani yalnız kendisine tapılmak olan tevhîdi bütün dinlerin üstüne çıkarmak için Elçisini gönderdiği bildiriliyor.

34-35 nci âyetlerde de dünyâ tutkusuna kapılan yahudî ve hıristiyan din adamlarının, halkın mallarını bâtıl yollarla yedikleri ve Allah'ın yoluna engel oldukları belirtildikten sonra, altun ve gümüşü yığıp, onları Allah yolunda harcamayanların, acı azâba uğrayacakları; yığdıkları altun ve gümüşün, âhirette cehennem ateşinde pullandırılıp alınlarına, böğürlerine ve sırtlarına yapıştırılacağı bildiriliyor.

Bu âyetler, yahudî ve hıristiyanlarla ilgilidir. Yüce Allah, sûrenin başından buraya kadar müslümanlara hainlik eden müşrikler hakkındaki hükümlerini bildirdikten sonra, burada da, gelişmekte olan İslâm dininin durumundan telâşa kapılan ve İslâmı söndürmeğe kalkan Kitap ehlinden bazı kimseler hakkındaki hükümlerini bildiriyor.

Bu âyetler de Mekke'nin fethinden sonra ve Tebûk Gazâsından önce inmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Kitâp ehlinden gerçek dindarları överken, gerçek dinden, yani dinin ruhundan uzaklaşmış, dine dünyayı karıştırmış, onu bozmuş kimseleri kınar. Kınadığı kimseler, dinin gerçek kurallarından sapan, İslâma düşman olan kimselerdir, bütün Kitâp ehli değildir. Zaten *"min ehli'l-kitâb: Kitâb ehlinden bazıları"* demektir. İşte yüce Allah, gerçek dini din edinmeyen, dinin gerçek kurallarına uymayan Kitâp sahibi insanlarla da savaşmayı emretmiştir.

Âyetteki hak dinden amaç, yalnız Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a gelen İslâmiyet değildir. Bütün peyğamberlerin getirdiği gerçek dindir. Kitâp ehli, eğer Musâ'nın ve Îsâ'nın getirdiği dinin gerçek kurallarına uymuş olsalardı, yeni peyğamberin getirdiği nuru söndürmeğe kalkmazlardı. Çünkü bu nur da öteki peyğamberlere gelen nurların kaynağından geliyordu. Fakat dini yanlış anlayıp bozdukları, menfaatlerine âlet ettikleri için Hakkın nurunu söndürmeğe kalktılar. Böyle insanlara karşı da tedbir almak gerekir. Allah, İslâma her fırsatta saldıran ve saldırmak için fırsat kollayan bu kimseler, İslâmın hakimiyetini kabul edip fidye verinceye kadar bunlarla savaşılmasını emretmiştir.

Allah'ın, kendileriyle savaşmayı emrettiği Kitâp ehli, dinlerinin gerçek kurallarından ayrılmış olup İslâma ve müslümanlara saldıran kimselerdir. Müslümanlara saldırmayan Kitâp ehline saldırmak, Kur'ân'ın hiçbir yerinde emredilmemiştir. Esasen müslümanlara saldırmayan, barış içinde yaşamak isteyen müşriklere dahi saldırmak emredilmemiş, hattâ bu, yasaklanmıştır. Hz. Peyğamber ve halifeleri devrinde müslümanlarla savaşmayan kadın, çocuk,

ihtiyar ve rahiplere dokunulmaması emredilmiştir [1].

Ayrıca âyetteki "من أهل الكتاب" sözü, kitâp ehlinin hepsiyle değil, ancak gerçek dini yozlaştıran, din barışı emrederken müslümanlara saldıran kısmıyle savaşmayı getirmektedir. Böyle dini bozmuş, din adamlarını tanrılık derecesine çıkarmış, Allah'a ve âhirete inanmayan kimselerin, bu tutumlarıyle şirke dahi saptıkları, 31 nci âyetin sonundan anlaşılmaktadır. Mamâfîh Kur'ân yine de Kitâp ehline tam müşrik vasfını vermemiştir.

Müslümanlara saldırmayan, kendi dinleri gereğince yaşayan Kitâp ehliyle kardeşçe yaşamak da Kur'ân'ın emridir. Çünkü onların amacı da Allah'a kulluktur. Allah'a kulluk edenlerin boğazlaşmaları, düşman olmaları doğru olmaz. Allah'ın yolu, dostluk yoludur.

"لا يؤمنون بالله و لا باليوم الآخر : *Ne Allah'a, ne de âhirete inanmazlar.*" cümlesi, kendileriyle savaşılması emredilen Kitâp ehlinin, dinin ruhundan uzaklaşmış, Allah'a ve âhiret gününe inanmayacak kadar madde tutkusuna kapılmış, dünyâya hakim olmaktan başka düşünceleri olmayan materyalist insanlar olduğunu gösterir. Bunlar gerçek dindarlar değillerdir. Nitekim bunun ardından gelen âyetler de bunların hahamlarının ve râhiplerinin, dünya tutkusuyla altun ve gümüş yığmağa çalıştıkları anlatılmaktadır. Böyle dünyâ tutkusuna kapılmış insanların, hangi dinden olurlarsa olsunlar, gerçek dinle ilgileri yoktur. Bunların ayarttığı cahiller takımı ise farkına varmadan, liderleri gibi dinden sapar, batılı gerçek sanırlar. İşte Kur'ân'ın hedef aldığı insanlar bu materyalist, Haktan ayrılmış, "Kayser'in hakkını Kayser'e verin" diyen Îsa'nın yolunu bırakmış insanlardır. *"Kitâp ehlinden ve müşriklerden inkâr edenler, kendilerine açık delil gelinceye kadar* (bulundukları halden) *ayrılacak* (veya kendi başlarına bırakılacak) *değillerdir"* [2] âyetinde de yine Kitâp ehlinin tamamının değil, bir kısmının kâfir (inkârcı) olduğunu bildirmektedir.

Bu âyetten anlaşılıyor ki Kur'ân'ın, savaşılmasını emrettiği Kitâb ehli, dinlerinin ruhuna sâdık kalan samimî dindarlar değil, Hak dinden ayrılmış olan kimselerdir. Hak din ile kasıt da kendi dilleriyle, kendilerine gelmiş olan din, yahûdîlere göre Tevrât'ın hükümleri, hıristiyanlara göre de İncîl'in hükümleridir. Şirksiz olarak Allah'a, şeksiz olarak âhirete inanan, Kitâplarının hükümlerini doğruca uygulayan iyi niyetli Kitâb ehli ile savaşmak değil, barış içinde yaşamak Kur'ân'ın emridir: *"İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin ve deyin ki: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir!"* [3].

1. Ebu Ubeyd ibn el-Kasim, Kitâbu'l-emvâl, s. 37-39; İbn Hişâm: 4/90-91.
2. Beyyine Sûresi: 1.
3. Ankebût Sûresi: 46.

"De ki: 'Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka Rabler edinmeyelim'. Eğer yüz çevirirlerse, 'Şâhid olun, biz müslümanlarız' deyin" [1].

"Ama hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde, gece sâatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Allah korunanları bilmektedir" [2].

"Şüphesiz, îmân edenler, yahûdîler, hıristiyanlar ve sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" [3].

Fahr-ı Râzî de Yahûdîlerin muvahhid ve mücessim olarak ikiye ayrıldıklarını; muvahhid yahûdîlerin, bu âyetin kapsamına girmediğini yani onlarla çarpışmak gerekmediğini söylüyor. Sonra birtakım Kelâm sorunlarına girerek kendince bazı sonuçlara varıyor ve bunların ilmî hakikatler olduğunu söylüyor [4]. Aslında Kur'ân'ın ruhuyla ilgisi olmayan bu meseleler, kelâmcıların aklî üretimlerindendir. Reşîd Rızâ da Râzî'nin tahkik dediği bu meselelerin, gerçekte tahkik değil, ilim de değil, sadece kelâm nazariyelerinden ibaret şeyler olduğunu belirttikten sonra diyor ki:

"Yahûdî muvahhidler için söylenen, eskilerden Arius ve taraftarları, şimdikilerden rasyonalist Avrupalılar gibi muvahhid hıristiyanlar için de doğrudur" [5].

Kendi dinlerinin hükümlerine bağlı, muvahhid hıristiyanlar ile savaşmak gerekmez. Onlar savaşılması emredilen kimseler değildir. Hıristiyanların çoğu, sonradan teslîs inancını benimsemekle gerçek tevhîdden ayrılmışlar, dinlerine şirk sokmuşlardır. Bununla beraber samimiyyetle kendi dinlerinde kalıp müslümanlara saldırmadıkça bunlara da saldırılmaz. Kur'ân bunları müşrikler kategorisine sokmamış, bunlara Kitâp ehli demiştir. Bunlar içinde Hz. Peygambere ve müslümanlara düşman olanlar kâfir olarak nitelendirilmiştir ama, Kitâp ehlinin hepsi değil, sadece bir kısmına denmiştir. Biraz sonra izah edeceğimiz üzre "الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ *Kitâp ehlinden kâfir olanlar"* tabiri, hepsinin değil, bir kısmının kâfir olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu âyetlerdeki

1. Âl-i İmrân Sûresi: 64.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 113-115.
3. Bakara Sûresi: 62, Mâide Sûresi: 69.
4. Bkz. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/27-30.
5. Tefsîru'l-Menâr: 10/284.

"مِنْ" ba'ziyyet ifade eder. Bazı insanlar anlamını verir. "وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ": *Kitâp ehlinden, Hakk'ın dinini* (yahut gerçek dini) *din edinmeyenler* (onun hükümlerine bağlı kalmayanlar)" cümlesinin tefsîrinde iki görüş vardır. Birine göre hak din, Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen dindir. Kitâp ehli, Hz. Muhammed'e gelen gerçek dini kabul etmedikleri için suçlanmaktadırlar. Diğerlerine göre hak din ile kasıt, kendi peyğamberleri tarafından getirilen dindir. Onlar Kitâplarının hükümlerini doğru uygulamadıkları, dinlerini çıkarlarına âlet ettikleri için kınanmaktadırlar.

İşte doğru olan, bu ikinci görüştür. Kur'ân-ı Kerîm Mâide Sûresinin 43 ncü âyetinde: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar, ondan sonra da* (verdiğin hükümden) *dönüyorlar?"* diyerek Yahûdîleri, Tevrât'ın hükümlerini doğru dürüst uygulamaya çağırıyor ve Allah'ın hükümlerini uygulamayanların kâfir olduklarını vurguluyor. Aynı sûrenin 47 nci âyetinde de: *"İncil sâhipleri, Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler!"* diyerek hırıstiyanlara, İncîl'i uygulamayanların fâsık olduklarını vurguluyor.

Seyyid Muhammed Sıddîk de Fethu'l-Beyân'da, âyetin tefsîrinde diyor ki: "Kitâplarındaki yasakları çiğnerler. Allah onlara iç yağını haram etmişti. Onu eriterek sattılar, parasını yediler. Allah'ın haram kıldığı birçok şeyi helâl yaptılar. Saîd ibn Cübeyr, bu âyette: 'Yani Allah'ın birliğini tasdik etmezler, Allah'ın yasakladığı şarabı içer, domuz etini yerler; demiştir. Bunun, Allah'ın Kur'ân'da, Resûlünün Sünnette haram kıldığı şeyleri tanımazlar, anlamında olduğu söylenmiştir ama doğrusu birinci görüştür" [1].

Şimdi tefsirine çalıştığımız âyetlerde Allah'ın emrettiği savaş, gerçekte saldırı savaşı değil, savunma savaşıdır. Konuyu daha iyi kavramak için âyetlerin inişinden önceki duruma bir göz atalım:

Medine'deki yahudîler, çeşitli zamanlarda müslümanlara hiyânet etmişler, neticede kimisi sürülmüş, kimisi de hak ettiği cezâya çarptırılmıştır. Böylece Ḥicaz Bölgesinde yahudî entrikası önlenmiştir. Fakat Suriye Bölgesi ve Mısır, Bizans'a tabi hırıstiyan bölgelerdi. İslâmın gelişmesi, buralardaki hırıstiyanları kuşkulandırmağa başladı.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), hicretin yedinci yılında Ortadoğunun belli başlı kıral ve emirlerine elçiler gönderip onları İslâma davet etmişti. Peyğamber'in Busrâ emîrine gönderdiği elçisi Hâris el-Ezdî, Gassânîlerin Mu'ta valisi tarafından öldürülmüştü [2]. Kayser'e gönderdiği elçisi Dihye el-Kelbî de Tebuk

1. Aynı eser: 10/286.
2. İbn Sa'd, Tabakat: 3/174, Kahire, Dâru Cem'iyyeti'l-Cihâdi'l-İslâmiyy.

yöresindeki Cuzâmu'n-nâzilîn'de hıristiyanlar tarafından soyulmuştu [1]. Muân valisi Ferve ibn Amr da müslüman olduğu için Rumlar tarafından öldürülmüştü [2]. Hıristiyan Kelb, Cüzâm ve Kudâa kabileleri, müslüman kafilelere saldırıyor ve Medine'yi istilâ etmek için de zaman zaman toplanıyorlardı [3]. İşte kuzeydeki hıristiyanların bu saldırılarından dolayı Peygamber (s.a.v.) zaman zaman kuzeye birlikler göndermiştir.

Hicretin beşinci yılıda Medine'ye 15-16 günlük mesafedeki Devmetul-Cendel'e gönderdiği savaşçılar, kabileler kaçtığı için savaş yapmadan dönmüşlerdi [4]. Daha sonra Zeyd ibn Hârise kumandasındaki bir birliği Dihye'yi soyan Cüzâmîleri uslandırmak için Vâdî'l-Kurâ gerisindeki Hasmî'ye göndermiş, Zeyd zaferle geri dönmüştü [5]. Abdurrahman ibn Avf kumandasındaki bir birliği de Devmetu'l-Cendel'e göndermiş, müslüman olmayanlara cizye vurulmuştur [6].

Hicretin sekizinci yılında Mekke'nin Fethinden önce Peygamber, elçisini katleden Mu'ta valisinden öc almak için Zeyd ibn Hârise kumandasında büyük bir kuvvet göndermiş, bu kuvvet, Mu'ta yakınındaki Belka'da hıristiyan kuvvetleriyle çarpışmış, çarpışmada Zeyd ibn Hârise, Ca'fer ibn Ebî Tâlib ve Abdullâh ibn Ravâha adlı üç değerli kumandan şehid düşünce kumandayı eline alan Hâlid ibn Velîd, askerî bir taktikle İslâm ordusunu büyük düşman kuvvetlerinin önünden geri çekip kurtarmıştır [7].

Görülüyor ki âyetlerin inişinden önce kuzey hıristiyanları, müslümanları çok rahatsız etmeğe başlamışlardı. Özellikle müslümanlar için hayâtî önem taşıyan Şam ticaret yolu da bu hıristiyan bölgelerinden geçiyordu.

İşte Hicaz bölgesinde yahudîlerin hiyanet ve saldırı tehlikeleri önlendikten, andlaşmalarını bozup müslümanlara saldıran müşrikler de yola getirildikten sonra yüce Allah, gittikçe büyüyen üçüncü tehlikenin de önlenmesini emretmiştir. Bu tehlike de müslümanlara saldıran kuzey hıristiyanları idi. Buraların da güven altına alınıp İslâm devletinin, güvenli sınırlara kavuşturulması gerekmiştir.

Bazı müfessirlerin, cizyenin ilk defa 29 ncu âyetle emredildiği [8] şeklindeki sözleri doğru değildir. Bu âyetin amacı, cizyeyi emretmek değil, İslâm düşmanlarının, İslâmın hakimiyetine boyun eğinceye kadar süreceğini belirtmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bundan önce gerek yahudilerden, gerek bazı müşrik kabilelerden cizye almıştır.

1. Aynı eser: 3/131. 2. Aynı eser: 2/117.
3. Aynı eser: 3/103-104. 4. Aynı eser: 3/103-104.
5. Aynı eser: 3/131-132. 6. Aynı eser: 3/132.
7. Aynı eser: 3/174-177; İbn Hişâm, Sîret: 3/427-447.
8. Taberî: 10/108.

Şiblî-i Nu'mânî'nin, Menar Dergisinde yayınlanmış bulunan makalesine göre kökü Farsça *gizyet* kelimesinden gelen cizye, ilk defa İran Kralı Enuşirvân tarafından yasallaştırılmıştır. İmparatorluğa tabi müstemlekelerden cizye almıştır. Hîre krallığı da onlara cizye verirlerdi.

İmam Taberî de Kisrâ'nın haraç vergisi emrini şöyle açıklıyor: "...Her kişiden gücü ölçüsünde oniki dirhem, sekiz dirhem, altı dirhem, dört dirhem cizye alırsınız. Yirmi yaşın altında, elli yaşın üstünde olanlardan cizye alınmaz."

Demek ki cizyeyi ilk koyan İslâm şerîati değildir. O zaman örf haline gelmiş olan bu sistem, İslâmda da uygulanmıştır [1].

Cizye, canlarını koruma karşılığında zimmet ehlinden alınan bir vergidir. Cizye alınanlar savaşa katılmazlar. Eğer zimmîler, müslümanlarla beraber savaşa katılmağa razı olurlarsa onlardan cizye alınmaz. Şimdi bu hususu belgeleyelim:

Halid ibn Velîd, Fırat'a geldiği zaman Salûba ibn Nastuna'ya ve kavmine şu andlaşmayı yazmıştır: "Hâlid ibn Velîd'den Salûba ibn Nastuna'ya ve kavmine: Ben sizinle cizye alıp sizi korumak üzere ahdettim. Zengin olan, gücü ölçüsünde, eli darda olan da gücü ölçüsünde her yıl cizye verecektir. Sen, kavminin başkanısın. Kavmin senden memnundur. Ben ve yanımdaki müslümanlar bu şartları kabul ettik, kavmin de kabul etti. Sen bizim zimmetimizde ve himâyemiz altındasın. Biz sizi korudukça bize cizye verirsiniz. Sizi korumazsak, cizye vermezsiniz. İşbu mu'âhede, Hicretin onikinci yılında Safer Ayında yazılmıştır" [2].

Hâlid, zimmî Irak nâiblerine de şunları yazmıştır: "Halid ve müslümanlar, şöyle olanlardan bu şekilde cizye alınmasına karar vermişlerdir. Halid'in bu barış şartlarını ve anlaşmış bulunduğumuz cizyeyi değiştirene itiraz hakkınız vardır. Sizin güvenceniz güvence, sulhünüz sulhtür. Biz size verdiğimiz sözde dururuz" [3].

Irak zimmîleri, müslüman kumandanlara şöyle yazmışlardır: "Biz, gerek müslümanların, gerek başkalarının saldırısından bizi korumaları için sâlih kul olan Halid'e cizye verdik" [4].

Hz. Ömer'in kumandanlarından Süveyd ibn Mukarrin, Ruzbân'a, Dihistân halkına şunu yazmıştır: "Bu, Süveyd ibn Mukarrin'in; Ruzbân Sûl ibn Ruzbân'a, Dihistan halkına ve Cürcân'ın diğer halkına verdiği sözdür: Zimmet

1. Tefsîru'l-Menâr: 10/292.
2. Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 3/367-368.
3. Aynı eser: 4/18.
4. Aynı eser: 4/18.

hakkı sizin, koruma görevi bizimdir. Korumamıza karşılık sizden her ergin kişi, her yıl bize, gücü ölçüsünde bir cizâ (cizye) verecektir. Ama içinizden (savaşta) kendisinden yararlandığımız kimse olursa onun bize yardımı cizye yerine geçer. Canları, malları, dinleri güvence altındadır. Bunların hiçbiri değiştirilmez. Vergilerini verdikleri, yolcuya yol gösterdikleri, öğüt verdikleri, müslümanları konukladıkları, herhangi bir saldırı ve ihânette bulunmadıkları sürece bu konuda yapılan andlaşmada hiçbir değişiklik yapılmaz" [1].

Hz. Ömer'in vâlîlerinden Utbe ibn Ferkad de şunu yazmış:

"Emîru'l-mü'minîn Ömer ibn el-Hattâb'ın 'âmili Utbe ibn Ferkad Azerbeycan halkına, ovasına, dağına, yaylasına ve bütün dinlerinin mensuplarına verdiği güvencedir: Canları, malları, dinleri ve şerîatleri (hukukları), güçleri ölçüsünde verecekleri cizye karşılığında güvencededir. Çocuğa, kadına, yoksul yatalağa, kendini ibâdete vermiş fakîr zâhide ve bunların yanında bulunan âile efrâdına cizye yoktur. Zimmet halkı, müslüman askerlerden biri geldiği zaman onu bir gündüz ve gece konuk edecek ve ona gideceği yere yol göstereceklerdir. Bu zimmet halkından herhangi birisi savaşa götürülürse o yıl, o kimseden cizye alınmaz. Savaşa götürülmeyip yerinde kalan, diğerleri gibi cizye verir" [2].

Hz. Ömer'in vâlilerinden Sürâka da Âzerbaycan halkına verdiği güvencede şunları yazmıştır:

"Bu, Emîru'l-mü'minîn Ömer ibn el-Hattâb'ın vâlisi Sürâka ibn Amr'ın Şehrberâz'a, Ermenistan halkına verdiği güvencedir: Onlara can, mal ve din özgürlüğü güvencesi vermiştir: Kendilerine zarar verilmeyecek, baskı yapılmayacaktır. Herhangi bir hücûm veya savaş ânında, valinin gördüğü lüzum üzerine savaşa yardım eden olursa o kimseden cizye kaldırılır. Fakat halktan savaşa katılmayıp evinde kalmak isteyen olursa o da Âzerbaycan'ın diğer halkı gibi cizye verir. Savaşa katılırlarsa onlardan cizye kaldırılır. Şâhid: 'Abdu'r-Rahmân ibn Rebî'a, Süleyman ibn Rebî'a ve Bukeyr ibn 'Abdillâh. Kâtib ve şâhid: Mardî ibn Mukarrin..." [3].

Görülüyor ki zimmet halkından alınan cizye, bir zulüm vergisi değil, onlara can, mal ve din güvenliği sağlama karşılığında alınan âdil ve cüz'î bir vergidir. Şayet onlar öteki müslüman savaşçıları gibi savaşa katılıp ülke savunmasına yardım ederlerse onlardan bu vergi de alınmaz.

1. Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 4/153.
2. Taberî, Târîhu'l-umemî ve'l-mulûk: 4/155.
3. Taberî, Târîhu'l-umemî ve'l-mulûk: 4/157; Tefsîru'l-Menâr: 10/294-297.

"عن يد : *elden*" tabiri, peşin olarak demektir. "صاغرون" da küçülerek, boyun eğerek anlamına gelir. Burada âyetin anlamı: Onlar böbürlenmeyi, saldırmayı bırakıp İslâmın otoritesine boyun eğerek peşin cizye vermeyi kabul edince saldırganlarla savaşı bırakınız, demektir. Âyet, onlar cizye vermeyi kabul ettikten sonra onlara hakaret edilmesi, küçük görülmesi anlamına gelmez. Onların, boyun eğip İslâmın hakimiyetini kabul etmeleri anlamınadır.

İyâd ibn Ğanem, Irak civarında oturan bir kavme cizye yüzünden işkence edildiğini görünce tahsildara şöyle demiş: *"Ben Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu işittim: Yüce Allah, dünyâ yüzünden insanlara azâbedenlere, kıyâmet gününde azâbedeceğini buyuruyor"* [1].

Kendisine çok miktarda cizye malı getirilen Hz. Ömer:

— Korkarım ki siz, insanları mahvettiniz, demiş.

— Hayır, demişler, vallâhi bağışlayarak, insâf ile aldık.

— Kamçısız ve işkencesiz mi aldınız? demiş.

— Evet, demişler.

— Benim elimle ve benim iktidarımda işkence yaptırmayan Allah'a hamdolsun, demiş [2].

Hz. Ömer Şam'dan dönerken yolda, güneşin altına dikilmiş, başlarından aşağı zeytin yağı dökülmek suretiyle kendilerine işkence edilen birtakım kimseler görmüş. Bunlara niçin böyle yapıldığını sormuş. Cizye vermedikleri için böyle yapıldığını söylemişler. Hz. Ömer, ne sebeple cizye vermediklerini sormuş.

— Cizye verecek malları olmadığını söylüyorlar, denilince Hz. Ömer:

— Onları bırakınız, onlara güçlerinin üstünde bir şey teklif etmeyiniz. Ben Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu işittim: "İnsanlara işkence etmeyiniz. Dünyâda insanlara işkence edenlere, Allah da kıyâmet gününde işkence eder." demiş! [3].

İmam Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-harâc'ında, cizye ödemeleri için zimmîlerin dövülemeyeceğini, bedenlerinin sakatlanamayacağını söylüyor [4].

İşte birçok hıristiyan, müslümanların bu adâletini görünce kendiliklerinden İslâmı kabul etmişlerdir. Suriye, Kuzey Afrika, Anadolu, Balkanlar, tamamen hıristiyan idi. Buraların halkı, büyük çoğunlukla kendi istekleriyle müslüman olmuşlardır. Bunların müslüman oluşunda müslüman yöneticilerin âdil davranışlarının payı büyüktür. Bunlardan bir örnek verelim:

1. Kitâbu'l-emvâl: s. 43; Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-harâc, s. 125, Beyrut, 1399/1979.
2. Aynı.
3. Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-harâc, s. 125.
4. Kitâbu'l-harâc, s.123.

İmam Ebû Yûsuf Kitâbu'l-harâc'ında şöyle diyor: "Zimmet ehli (yani müslümanların himâyesine, zimmetine girmiş, yahudî, hıristiyan ve başka din mensupları), müslümanların kendilerine karşı vefakârlığını, güzel davranışlarını görünce onların düşmanlarına şiddetle düşman, ve kendilerine de yardımcı olmuşlardır. Kendiliklerinden Rumların durumunu öğrenip müslümanlara haber getirmek üzere adamlar gönderdiler. bu adamlar döndüklerinde hemşerilerine, Rumların eşi görülmemiş bir ordu topladıklarını söylediler. Kentlerin liderleri, o sırada Şam'da bulunan Ebu Ubeyde'nin tayin ettiği emire gelip durumu anlattılar. Şehrin valisi, durumu bir mektupla Ebu Ubeyde'ye iletti. Ebu Ubeyde bu konuda birbiri ardınca aynı nitelikte haberler gelmeğe başlayınca durumun, müslümanlar için ciddî bir mahiyet aldığını gören Ebu Ubeyde, her valiye, zimmîlerden topladığı bütün cizye ve haraçları geri vermelerini ve onlara şöyle demelerini emretti: "Biz, sizin mallarınızı geri veriyoruz. Çünkü bizimle çarpışmak için büyük bir kuvvetin toplandığını haber aldık. Siz bize, bizim sizi korumamızı şart koşmuş idiniz. (O şartla bize teslim olup cizye vermiştiniz). Bu durumda biz sizi koruyamayız. Eğer Allah bizi onlara galip getirirse biz yine aramızda yaptığımız andlaşmaya bağlıyız."

Valiler böyle yapınca şehirlerin halkı: "Allah, sizi tekrar başımıza döndürsün. Sizi onlara galip getirsin. Eğer onlar bize hiçbir şey geri vermeselerdi, hattâ elimizde kalan herşeyi alıp bize hiçbir şey bırakmasalardı bile (yine biz, müslümanların galip gelmesini isterdik)." dediler[1].

Allâme Belâzurî, Futûhu'l-buldân'da diyor ki: "Harakl'in, asker toplayıp Yermûk savaşı için geldiğini duyan müslümanlar, Humus halkına, kendilerinden topladıkları cizyeyi geri vererek demişlerdir ki: "Artık sizi korumağa vaktimiz yok, bizim başka işimiz çıktı. Siz, kendi başınızın çaresine bakınız". Humus halkı da: "Sizin velâyetinizi ve adâletinizi, daha önce içinde bulunduğumuz zulme, barbarlığa tercîh ederiz. Biz arkadan, sizin valinizle birlikte kenti, Herakl'in askerlerine karşı savunacağız!" demişlerdir.

Yahûdîler de kalkıp: "Tevrât'a andolsun ki biz, yenilip ezilmedikçe Herakl'in valisi bu kente giremez!" demişler ve kentin kapılarını kapatıp kenti beklemişlerdir. Kendileriyle barış yapılmış bulunan öteki hıristiyan ve yahûdî kentlerin halkı da böyle yapmışlar: "Eğer Rumlar ve uyrukları, müslümanlara galip gelirlerse biz de eski halimize döneriz. Ama müslümanlar var oldukça biz sözümüzdeyiz" demişlerdir.

Allâme Ezdî de Futûhu'ş-Şâm'da Rumların, müslümanların üzerine yürüdüğü haberi gelince Ebû Ubeyde'nin Humus'tan ayrılışı üzerine şunları söylüyor:

"Ebû Ubeyde, harekete karar verince Habîb ibn Mesleme'yi çağırdı ve:

1. Kitâbu'l-harâc, s. 138-139.

— Kent halkından aldığımız vergiyi geri ver. Onları korumadan onlardan vergi almamız doğru olmaz. Onlara de ki: 'Biz, sizinle yaptığımız barış şartlarına bağlıyız. Siz dönmedikçe biz sözümüzden dönmeyiz. Kentinizi korumadan sizden bir şey almak istemediğimiz için malınızı size iâde ediyoruz.'

Ertesi gün Habîb ibn Mesleme, halktan alınan vergileri geri verirken Ebû Ubeyde'nin sözlerini söyledi. Halk: "Allah size tekrar bu maları geri versin, daha önce bize hakim olan Rumlara Allah lânet etsin. Vallâhi onlar olsaydı bize aldıklarından bir şey vermezler, tersine başka mallarımızı da gasbederlerdi" dediler [1].

İbn Kesîr, âyetin "عن يد وهم صاغرون : *Küçülerek peşin cizye verinceye kadar"* cümlesini, yani zelîl ve hakir olarak, aşağılanarak cizye verinceye kadar şeklinde tefsir ediyor ve Hz. Ömer'in, Kitâp ehline hakaret edilmesini, onların aşağılanmasını şart koştuğunu söylüyor [2]. Şam halkının Hz. Ömer'e verdiği yazılı bir belgeyi de kaydediyor. Gûya hıristiyanlar, Hz. Ömer'e verdikleri yazılı belgede her bakımdan aşağılanmayı kabul ettiklerini, şehirde kilise yapmayacaklarını, kiliselerini onarmayacaklarını, kiliselerin çanlarını hafif çalacaklarını, çocuklarına Kur'an öğretmeyeceklerini söylemektedirler. Bu mektubun ifadesinden, Hz. Ömer'in, Şam'ın fethinde hazır bulunduğu, hıristiyanlara emân (güvence) verdiği, böylece hıristiyanların ona teslim oldukları anlaşılmaktadır.

Bu mektup uydurmadır. Hz. Ömer, Kudüs'ten başka bir şehrin fethinde hazır bulunmamıştır. Hıristiyanların, çocuklarına Kur'an öğretmeyeceklerini şart koşmaları, İslam yararına birşey değildir ki böyle bir şey yazsınlar. O zaman hıristiyanları, böyle bir belge yazmağa zorlayacak hiçbir sebep yoktu. Hz. Peygamber ve halifeleri devrinde din özgürlüğü vardı. Zaman geçtikçe müslümanlara ve hıristiyanlara hâkim olmağa başlayan taassup, iki tarafta da bu dinlerin kendilerine ve mensuplarına düşmanlık şekline dönüşmüş ve müslümanların ülkesinde yaşayan hıristiyanlara hakaret edilmesi fikri, bu tür rivayetlerle yerleştirilmeğe çalışılmıştır. Hıristiyan ülkelerde görülen İslâm ve müslüman düşmanlığı ise bundan kat kat fazla olmuş, bazı yerlerde müslümanları koyun gibi boğazlayıp, ölülerinin etini ağzına alıp çiğnemek ibadet sayılmıştır. Böylece insanları Allah yolunda dost, kardeş yapmak için gelen İlâhî dinler, mensuplarının karşılıklı saldırılarını, birbirlerini öldürmelerini önleyememiştir.

1. Futûhu'l-buldân: 143, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût-Lübnân 1398 H., 1978 M; Tefsîru'l-Menâr: 10/295.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/348.

Cizye kimlerden alınır?

Müfessirlerden bazıları, cizyenin yalnız yahudî ve hırıstiyanlardan, bazıları da kitabı olan başka din mensuplarından, bazıları ise kitâp sahibi olsun, olmasın, Arap, acem bütün kâfir ve müşriklerden alınacağını söylemişlerdir [1]. Tabii her birinin dayandığı rivayetler eksik değildir.

Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu âyette belirlenen nitelikteki kitâp ehliyle, cizye vermelerine kadar savaşılması emri, cizyenin yalnız bunlardan alınacağı anlamına gelmez. Âyetin amacı, müslümanları bu saldırgan düşmana karşı savaşa teşvik ve onlara cesaret vermektir.

Arap, yabancı bütün kâfir ve müşriklerden cizye alınabileceği görüşü, İmam Mâlik'indir. En doğrusu da budur. Çünkü Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, Yemen taraflarındaki Zî Rain, Meâfir ve Hemdân halkından, müslüman olmadıkları takdirde cizye alınmasını [2], Yemen'e gönderdiği Muâz'a, Meâfir'in her hakiminden (vali, yöneticisinden) bir dinar ya da bunun karşılığını almasını emrettiği rivayet edilir [3]. Bu insanlar Kitâp ehli değillerdi. Demek ki Kitâp ehli olmayan, İslâm otoritesini kabul eden herkesten cizye alınabilir. Kendileriyle barış yapılan her toplumdan cizye almak da şart değildir. Cizyesiz andlaşma da yapılabilir: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir, bilendir"* [4].

İmam Ebû Ubeyd ve Ebû Yusuf müslüman halifelerin, Hz. Ömer devrinde vurulan cizyeyi artırmadıklarını, ödeyemeyecek durumda olanların cizye miktarını azalttıklarını, ayrıca kadınları, çocukları, kör, bunak, sakat, yoksul ve rahipleri de cizyeden muâf tuttuklarını yazıyor. Kezâ halifeler, cizye verecek kimselere insaflı davranılmasını, onların mutlaka altun ve gümüş vermeğe zorlanmamalarını, para yerine toprak mahsullerinden, havyanlardan, el sanatlarından cizye alınmasını emrederlermiş [5].

30 ncu âyette yahudîlerin Uzeyir'e, hırıstiyanların da Îsâ'ya Allah'ın oğlu dedikleri anlatılmaktadır. Uzeyr, Kitâbı Mûkaddes'te Ezrâ olarak geçer. Ezrâ'nın, şifâhî yolla gelen Tevrat'ı derleyen bir haham olduğu rivayet edilir. Tevrat'ı derlediği için bazı yahudilerin ona insan üstü bir varlık gözüyle baktıkları anlaşılmaktadır. Taberî'de bulunan bazı rivayetler, Hz. Peyğamber zamanındaki yahudilerin, Ezrâ'nın Allah'ın oğlu olduğuna inandıklarını ifade eder.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/348.
2. Kitâbu'l-emvâl, s. 27.
3. Kitâbu'l-emvâl, s. 26.
4. A'râf Sûresi: 61.
5. Kitâbu'l-emvâl, s. 36-47; Kitâbu'l-harâc, s. 122-124.

Bugünkü Tevrât nüshalarında Ezrâ Kitâbı vardır. Bu kitâbın yedinci babında Ezra'nın "Musa'nın şerîatinde zeyrek (yani mahir) bir yazıcı olduğu", ve Fars Kıralı Artahşaşta'nın, İsraillileri Babil'den Kudüs'e götürmek için kendisine yetki verdiği, İsrail'in kendisine son derece saygı gösterdiği ifade ediliyor. Muhakkak ki Hz. Peyğamber devrinde Ezra'nın, Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen bazı dinî metinler vardı veya bu inanç yahudiler arasına yayılmıştı.

"يضاهئون قول الّذين كفروا من قبل: *Önceden inkâr etmiş olanların sözlerine benzetiyorlar.*" Uzeyr'e ve Îsâ'ya Allah'ın oğlu demek, daha önceki kâfirlerin sözlerine benzemektedir. Ötedenberi hak yoldan sapanlar, kutsal tanıdıkları kimseleri, peyğamberlerini veya liderlerini Allah'ın oğlu sanmışlardır. Düyanın çeşitli yerlerinde bu inanç kendini göstermiştir. Müşrikler de melekleri Allah'ın kızları sanıyorlardı. Aynı inanç putperestlikten yahudiliğe ve hıristiyanlığa da geçmiştir. Bu âyet, herhangi bir kimseye Allah'ın oğlu demenin, putperestlikten yahudiliğe ve hıristiyanlığa geçtiğine işaret ediyor. Çünkü *"bunların sözleri de daha önceki kâfirlerin sözlerine benzemekteir."* Yüce Allah, bu batıl inanca sapanları kınamaktadır.

Reşîd Rızâ, teslîs (üçleme) inancının, ne Tevrât, ne de İncîl'de bulunmadığını misalleriyle kanıtlamağa çalışıyor. Matta İncîlinin (19/28)deki şu söz teslîse delil sayılır: *"Onları baba, oğul ve kutsal ruh adına vaftiz ettiler".* Şimdi bu söz, üç mukaddes varlıktan söz etmekle beraber bu üç ismin, cevheri aynı olan üç uknûm (eleman), üçünün bir tek varlık olduğu anlamına gelmez. Aslında teslîs inancını bugünkü hıristiyanlığın temeli yapan, önce yahûdî ve Hz. İsâ'nın yaman düşmanı iken, İsâ'nın vefatından sonra hıristiyan olan Paulus'tur. Hz. İsâ'dan üçleme anlamına gelecek bir söz nakledilmemiştir [1].

Alman Kralı İkinci Wilhelm, bazı Alman bilginlerinin, Irak'ta Hamurabi yazıtlarına rastlayıp, Tevrât'ın büyük kısmının bu kanunlardan alınmış olduğunu söylemeleri üzerine, bir arkadaşına yazdığı kitâpta (herhalde mektupta) bu olayın, dinin ruhuna zarar vermeyeceğini çünkü hıristiyanlığın, Tevrat'ın nasları üzerine değil, ruhu üzerine kurulu olduğunu söylüyor ve devamla diyor ki:

"Bana göre Tevrât'ın içerdiği birkaç tarihî fasıl, Allah'ın vahyi değil, insanların sözüdür. Allah'ın Sînâ Dağında Mûsâ'ya, İsrâiloğulları şerîatini verdiği hakkındaki fasıl da böyledir. Çünkü bu yasaları -şi'rî ve remzî üslûbu hariç- Allah'ın vahyi saymak mümkün değildir. Zira Mûsâ bunları büyük ihtimalle daha önceki şerîatlerden nakletmiştir. Belki de bunun aslı Hamurabi kanunlarından alınmıştır."

1. Tefsîru'l-Menâr: 10/334.

Wilhelm, Mesîh'in tanrılığı meselesini de, Allah'ın, yarattığı bir insan şeklinde görünmesi ile izâh ediyor: "Yani Allah, o insana kendi zatından canlı bir nefs vermiştir. Allah kâh bir kâhinde, kâh bir müşrik veya yahûdi-hırıstiyan kralda görünür. Hamurabi de Allah'ın, kendisiyle göründüğü adamlardan biriydi. Mûsa, İbrâhîm, Homeros, Şarlman, Luter, Şekspir, August Kont, İmparator Büyük Wilhelm (yani dedesi) de öyle (Allah'ın göründüğü insanlar). Allah'ın görünümü, insanların istidadına, kavimlerinin medeniyet düzeylerine göre olur. Bu görünümün zamanımıza kadar da sürmüş olduğunu söyleyen Wilhelm, kendi şahsının da bir tanrı görüntüsü olduğunu anlatmak istemiştir [1].

Bu tür iddiâların hepsi bâtıl hayâllerden ibarettir. Âciz insan, Tanrı olamaz. Kâinâtın yaratıcısı olan Allah, böyle hayallerden münezzehtir.

31 nci âyette de habrlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i tanrılaştırdıkları bildirilmektedir. *Habr,* yahudî din âlimine denir. Çoğulu *ahbâr*'dır. *Râhib* de hırıstiyan din âlimi demektir. Çoğulu *ruhbân*'dır. Kur'ân'ın bu ifadesinden, yahudî ve hırıstiyanların, din adamlarını tanrı veya Tanrının oğlu sayacak derecede kutsallaştırdıkları anlaşılıyor.

Kişinin derdini, Allah'a değil hahama, papasa dökmesi, Allah yerine papasa yalvarması, din adamını Allah ile kul arasında aracı yapması onu tanrılaştırmak demektir. İnsan, bir noktaya gelir ki Allah'ı bırakır da kendisi gibi âciz insanı yanılmaz kabul eder. Onun her dediğine şartsız uyar. Dine aykırı da olsa onun sözünü yerine getirir. İşte yüce Allah, böyle yapan insanları kınamaktadır.

Hırıstiyan iken kızkardeşinin teşvikiyle Hz. Peyğamber'in yanına gelen meşhur Hâtem Tâ'î'nin oğlu Adiyy, Peyğamber'in, Tevbe Sûresini okuduğunu görür: *"Hahamlarını ve râhiplerini, Allah'tan ayrı rabler edindiler..."* âyetini duyunca:

— Biz onlara tapmayız, der. Hz. Peyğamber:

— Onların harâm yaptığını siz haram, helâl yaptığını da siz helâl kılmaz mı idiniz? İşte bu onlara tapmaktır, buyurur [2].

Bu rivayetten de anlaşıldığı üzre herhangi bir kimsenin, Allah'ın emrine aykırı sözlerini kabul edip ona uymak, onu tanrılaştırmak demektir. Hattâ Allah'ın Kitâbında olmadığı halde birtakım akıl oyunlarıyla Allah'ın helâl ve harâmı arasına sokulmuş şeyleri helâl ve haram kabul etmek de bunu yapan din adamlarını tanrılaştırmaktır. Maalesef İslâm dinine mezhepler tarafın-

1. Tefsîru'l-Menâr: 10/348-349.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/349; Taberî, Câmi'u'l-beyân, Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb: 16/37.

dan böyle oyunlarla çok helâl ve haram sokulmuş, Allah'ın dini daraltılmıştır.

er-Rabî' diyor ki: Ebû'l-Âliye'ye, İsrail oğulları arasında bu tanrılaştırma nasıl olmuştur? diye sordum. Dedi ki: Herhalde Allah'ın Kitâbında Habrlerin ve râhiblerin sözlerine aykırı şeyleri buldukları zaman onların sözlerini kabul edip Allah'ın Kitâbının hükmünü kabul etmiyorlardı. Bu rivâyeti kaydeden Râzî, devamla diyor ki: Şeyhimiz ve mevlâmız, muhakkiklerin ve müctehidlerin hâtemi -Allah kendisinden razı olsun- şöyle dedi:

"Mukallid fakihlerden bir cemâat gördüm, bazı meseleler hakkında Allah'ın Kitâbından âyetler okudum. Kendi mezheplerinin görüşü bu âyetlere aykırı idi. Âyetleri kabul etmediler, hiç onlara önem vermediler. Geçmişlerimizden bunun tersi rivâyet edilmiş iken bu âyetlerin açık anlamiyle nasıl amel edilebilir diye bana hayretle baktılar. Bunu iyice düşünürsen, dünyâ ehlinin çoğunun damarlarında bu hastalığın dolaştığını görürsün" [1].

İnsanların, din adamlarının, liderlerinin her dediklerini yapmaları, çoğunlukla onlarda İlâhî bir güç olduğuna inanmalarından kaynaklanmıştır. İnsanlar ötedenberi din adamlarını, liderlerini böyle inançlarla tanrılaştırmış, putlaştırmışlardır. İnsanı tanrılaştırmak, Allah'ın dinine aykırıdır. Şu kâinatın sayısız yaratıkları içinde bir zerre dahi sayılamayacak kadar küçük, âciz insanı tanrılaştırmak, yaratılış yasalarına aykırıdır. İşte Kur'ân, bu tür putlaştırmaları reddetmekte, yalnız Allah'a tapılacağını bildirmektedir.

34-35: İnsanları hak yoldan saptıran haham ve papasların, bu Hak nuruna neden düşman oldukları ve neden insanları buna karşı durmağa kışkırttıkları, 34-35 nci âyetlerin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Havraların, kiliselerin ellerinde çok mallar vardı. Bugün de hıristiyan kiliseleri, korkunç malî güce sahiptir. Avrupa'nın birçok zengin mağazası, kilisenindir. Din adamları kilisenin serveti içinde yüzerler. Şimdi Avrupa lâyiktir. Görünüşte din siyaset dışında kalmıştır ama gerçekte dinin siyasette etkin rolü vardır. Kilise, istediği partiyi iktidara getirebilecek güce sahiptir. Papa'nın, 1979'da Polonya ve İrlanda'ya yaptığı görkemli ziyaretlerde milyonlarca insan kendisini görmek için yollara dizilmiştir. Bugünkü layik Avrupa'da din adamının gücü bu ise, 1500 yıl önce onların rolü ne idi? O zaman din herşeye hakimdi. Din adamı aynı zamanda yönetici idi veya yöneticiye yön veriyordu. Onun istediği olur, istemediği olmazdı.

Şimdi bu adamlar, Allah ile kul arasındaki vasıtayı kaldıran İslâmı kabul ettikleri takdirde kendi otoritelerini kaybedeceklerini, halktan bir fert gibi olacaklarını biliyorlardı.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/37.

Kurban, adak, davâyı halletmek, günâh bağışlamak gibi çeşitli vesilelerle halktan para sızdırıyorlardı. Hepsi değil ama çoğunluğu böyle yapıyordu. Bu gelir kaynaklarının elden çıkmaması, itibarlarının sarsılmaması için kavimlerinin dinî durumunu aynen muhafazayı uygun görmüşlerdir. İslâma karşı koymayıp kendi dinlerinde kalsalar, Kur'ân buna bir şey demez. Ama onlar böyle yapmamış, Hakkın nurunu söndürmeğe kalkmış ve bunun için halkı kışkırtmışlardır.

İşte yüce Allah, 34-35 nci âyetlerde halktan bâtıl yollarla toplayıp yığdıkları o paraların, bir gün sahiplerinin canlarına ateş olarak yapıştırılacağını bildirerek bu durumdan onları uyarmaktadır.

Bu âyetler, ilk anda cimri hıristiyan din adamlarını kasdetmiş olsa bile, genel hüküm taşımakta ve İslâmın ruhunu yansıtmaktadır. İslâm sosyal adâleti getirmiştir. Altun ve gümüş, toplanıp yığılmak için değil, toplumda dağılıp iş görmek içindir. Para dolaşırsa iş yapar, çok kimsenin karnı doyar. Belli ellerde birikirse birkaç kişi doyar, büyük kesim aç kalır. Bu, Allah'ın âdaletine aykırıdır. Herkesin şu havada, suda, toprakta, Allah'ın yarattığı nimetlerde hakkı vardır. Herkes bu nimetlerden yararlanmalıdır. İnsan ihtiyacını karşılamalı, ama fazlasını muhtaçlara vermelidir.

Paranın belli ellerde birikimini önlemek için Kur'ân zekâtı, sadakayı ve humus'u emretmiştir. Toprak mülkiyeti, büyük ölçüde devlete bırakılmıştır. Fethedilen arazi devletindir. Hz. Peyğamber (s.a.v.): Kimin yanında ihtiyacından fazla şusu var, busu varsa olmayanlara vermesini emretmiş, bu sözünü o kadar tekrar etmiştir ki dinleyen sahâbîler, hiç kimsenin, ihtiyaçtan fazla bir şey saklamağa hakkı olmadığını sanmışlardır [1].

Zekâtı verilmeyen mal, âyette şiddetle uyarılan *kenz*'dir [2]. Zekâtı verilen ihtiyaç fazlası malın dahi kenz olup olmadığı hakkında hadisler vardır. Zekâtı verilmeyen malın, kıyâmet gününde yılan olup sâhibinin boynuna dolanacağına, ateş olup canına yapıştırılacağına dair hadisler mevcuttur [3].

Ebuzerr-i Ğifârî, ihtiyaçtan fazla mal biriktirmeyi kesinlikle haram sayan ve bu konuda çok titizlik gösteren sahâbîlerdendir. Kendisi Şam'a gitmişti. Halka bu yolda telkinler yapınca fakirler, zenginlerin böyle yapmalarını gerekli görmüşler (bu telkinler, zenginler aleyhine bir kamu oyu oluşturacak boyutlara ulaşmış) ki Muâviye Ebuzzer'i Hz. Osman'a şikâyet etmiş ve onu Şam'dan geri almasını istemiş, Hz. Osman Ebuzer'i Şam'dan getirtip Medine köylerinden Rebze'de oturtmuştur [4].

1. Müslim, Lukata: 18; Ebû Dâvûd, Zekât, 32; İbn Hanbel: 3/34.
2. Bkz. et-Tâc: 2/6.
3. Buhârî, Zekât: 3, Tefsîr, Sûre: 3; Nesâî, Zekât, bâbu mâni'i zekâti mâlihî.
4. Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk, 3/335; el-istiâb, 1/252; et-Tefsîru'l-hadîs: 12/131-132.

Zeyd ibn Vehb Ebuzerr'e:

— Seni burada oturtan nedir? diye sormuş. Ebuzer şöyle cevap vermiş:

— Şam'da idim: "Altun ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamayanlar..." âyetini okudum. Muâviye: "Bu âyet Kitâb ehli hakkındadır" dedi. "Hem onlar hakkında, hem bizim hakkımızdadır" dedim. İşte bu tartışma, aramızın açılmasına sebeboldu. Osman'a, beni oradan aldırmasını yazdı. Medine'ye geldiğimde insanlar, sanki beni önceden görmemişler gibi başıma üşüşmeğe başladılar. Bu durumu Osmân'a şikâyet ettim. "Biraz kenara çekil, fazla da uzağa gitme!" dedi. İşte o sebeple burada oturuyorum. Başıma bir Habeşliyi de emîr yapsalar sözünü dinler, ona itâat ederim [1].

Fethu'l-Bârî'de bu hadisi şerh eden İbn Hacer, Osman'ı sevmeyenlerin, bu olayı istismar ederek onun, Ebûzerr'i sürgün ettiği yolundaki iddiâlarını çürütmek üzere Ebûzerr'in, oraya zorla değil, kendi isteğiyle gittiğini söylediğini anlatmaktadır. İbn Sa'd'ın Tabakat'ında ise Kûfelilerden bazı kişilerin, Rebze'de bulunan Ebûzerr'e: "Bu adam sana yaptığını yaptı, bize bir bayrak aç, senin bayrağın altında toplanıp Osman ile savaşalım" dedikleri, Ebûzerr'in ise: "Hayır, Osman beni Doğudan Batıya da sürse ona itâat ederim" dediği anlatılır" [2].

Buhârî ve Müslim, Ahnef ibn Kays'ın şöyle dediğini nakletmektedirler: "Kureyşli bir cemâatin yanına oturmuştum. Kaba kıllı, kaba elbiseli, pejmürde görünüşlü bir adam geldi, cemâatin yanında durdu, onlara selâm verdi ve şöyle dedi: "(Altun ve gümüş) yığanları, cehennem ateşinde pullandırılıp her birinin memesinin üstüne konacak, oradan girip kıçından çıkacak; sonra kıçından konulup memesinin ucundan çıkacak bir ateşte pullanmış maden, taş ile müjdele. Böylece o adam sarsılacak, kıvranacak!" Böyle dedikten sonra döndü, ben de onu izledim, gidip yanında oturdum. Kim olduğunu bilmiyordum. Dedim ki:

— Sanıyorum ki cemâat senin sözlerinden hoşlanmadılar.

— Onlar bir şey bilmiyorlar, bana dostum (böyle) söylemişti, dedi.

— Dostun kimdir? dedim.

— Peyğamber (s.a.v.) buyurdu ki: 'Ey Ebûzer, Uhud'u görüyor musun? Günün sonundaki güneşe baktım, sanıyordum ki Allah'ın Elçisi beni bir hizmetine gönderecek.

— Evet, dedim.

— Uhud dağı kadar altunum olsa, üç dinar hariç, hepsini harcamadıkça

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/43.
2. Tabakat: ?

rahat etmem! dedi. Bu adamlar düşünmüyorlar, ha bire dünyâ yığmağa çaba harcıyorlar. Hayır vallahi ben onlardan dünyâ varlığı istemem ve Allah'ın dini hakkında da yüce Allah'a kavuşuncaya dek onlardan fetvâ sormam, (ben dinimi biliyorum, kimseden fetvâ sormağa ihtiyacım yoktur) [1].

Ebuzerr'in sözlerinden de anlaşıldığı üzre kenz anlayışında sahâbiler arasında fikir ayrılığı belirmiştir. Bir kısmı ihtiyaçtan fazla malı haram saymış, bir kısmı ise zekâtı verilen malın helâl olacağını söylemiştir. Bu anlayış tabiîlere de geçmiştir.

Kenz hususunda selef âlimleri iki görüşten birini benimsemişlerdir: Bir kısmına göre zekâtı verilen mal, miktarı ne olursa olsun helâldir. Haram olan kenz değildir. İbn Ömer'in: "Zekâtını verdiğin mal, yedi arz altında yığılmış olsa bile kenz değildir" dediği rivayet edilir. Ayrıca ashâb arasında Hz. Osman, Abdurrahman ibn Avf gibi zengin insanlar vardı. Allah'ın Elçisi bunları, mü'minlerin büyüklerinden sayar, kendilerine itibar ederdi. Peyğamber (s.a.v.), hastaya malının en çok üçte birini tasadduk etmesini tavsiye etmiştir [2]. Eğer mal haram olsaydı, bütün malını tasadduk etmesini emrederdi.

İkinci kısmın görüşüne göre âyetin anlamı geneldir. Âyet mal yığmanın kötülüğünü anlatmaktadır. Zekâtı verilince malın sâhibine helâl olacağını söylemek, âyetin açık anlamından delilsiz olarak ayrılmak olur. Sâlim el-Ca'd'in rivâyetine göre bu âyet indiği zaman Allah'ın Elçisi (s.a.v.) üç defa: *"Yuh olsun altuna, yuh olsun gümüşe!"* demiş:

— *Yâ Resulâllâh, öyle ise hangi mala sahibolalım? demişler. Buyurmuş ki:*

— *Zikreden dile, huşu' eden kalbe, dininize yardım edecek sâliha zevceye* [3].

Ve yine buyurmuş: *"Kim sarı* (yani altun), *beyaz* (yani gümüş) *terk ederse onunla dağlanır. Bir adam öldü, gömleğinde bir dinar bulundu. Peyğamber Aleyhisselâm: 'Bir dağlamadır' dedi. Bir başka adam öldü, gömleğinde iki dinar bulundu. Peyğamber Aleyhisselâm: 'İki dağlamadır' dedi"* [4]. Hz. Alî' nin: *"Dört bin dirhemden fazla mal, zekâtını versen de kenzdir"* dediği, Ebuhüreyre'nin: *"Sâhibinin dağlanacağı her sarı ve beyaz kenzdir"* dediği rivayet edilir [5].

1. Buhârî, Zekât: 4; Rikak, Tefsîru'l-Menâr: 10/406-407.
2. Buhârî, Cenâiz: 36, Vasâyâ: 2, Menakıbu'l-ensâr: 49, Meğâzî: 64, Nefekat: 1; Mardâ: 16, Daavât: 43, Ferâid: 16; Müslim, Vasiyyet: 5,8; Ebû Dâvûd, Vasâya: 2; Tirmiżî, Vasâya: 1; Nesâ'î, Vasâyâ: 3; İbn Mâce, Vasâyâ: 5; Dârimî, Vasâyâ: 7; Muvatta', Vasâyâ: 4; İbn Hanbel, Musned: 1/168, 172, 173, 176, 179.
3. İbn Hanbel, Musned: 5/366.
4. İbn Hanbel, Musned: 1/101, 137, 138, 412, 415, 421, 457, 2/356, 429, 493.
5. Ebû Davûd, Buyû': 34; İbn Mâce, Zekât: 18. Bu rivâyetleri Râzî de kaydetmiştir. Mefâtîh: 16/44-45.

Bu rivayetler eğer yüzde yüz sahih ise -ki biz son hadisin sıhhatinden şüphe ediyoruz- bunlar, alın teriyle kazanılmış malın haram olduğunu göstermez. Bunlar, ihtiyaçtan fazla malı Allah yolunda harcamağa teşvik niteliğinde söylenmiştir. Râzî şöyle diyor:

"Bu konuda doğru yol şudur: Dini arzu eden adamın çok mal yığmaması uygundur. Fakat şerîatta mal yığmak yasaklanmamıştır. Birincisi (fazla mal yığmamak) takvâ, ikincisi (zekâtı verdikten sonra mal yığmak) fetvâya dayalıdır" [1].

İslâm âlimlerinin genel kanâatine göre zekâtı, sadakası verilen malı biriktirmekte bir sakınca yoktur. Yalnız kişinin sadece kendisini ve zürriyetini düşünmesi doğru değildir. Malını topluma hayırlı işlerde kullanması, bankalarda faizle saklama yerine fabrikalar açıp millet çocuklarına iş imkânları sağlaması, böylece toplum yararına üretim yapması uygun olur. Yoksa insanın ihtirâsı tükenmez. Kişi milyonunu milyar, milyarını trilyon yapmak ister. Bu da sosyal dengeyi bozar. Sonunda toplumda sosyal patlamalar görülür. komünizm ahtapotu, toplumun üzerine musallat oldu mu kapitalizm belâsından daha zalim bir belâ altında toplum ezilir. İnsanlık için bu ikisinin ortasında dengeli bir ekonomik düzen gerekir ki Kur'ân'ın hedefi böyle bir düzenin kurulmasıdır!

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ
وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ
الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ
عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/45.

زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ اَعْمَالِهِمْۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٧﴾

36- Gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazısına göre Allah'ın katında ayların sayısı onikidir. Bunlardan dördü haram(ay)*lar*(ı)*dır. İşte doğru din budur. O aylar içinde* (konulmuş yasağı çiğneyerek) *kendinize zulmetmeyin ve* (Allah'a) *ortak koşanlar nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın ve bilin ki Allah,* (günâhlardan) *korunanlarla beraberdir. 37-* (Haram ayını başka bir aya) *ertelemek, küfürde daha ileri gitmektir. İnkâr edenler, onunla saptırılır. O* (haram ayı)*nı bir yıl helâl sayarlar, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığının sayısını denk getirip, Allah'ın haram kıldığını helâl yapsınlar. Yaptıkları işin kötülüğü, kendilerine süslü gösterildi. Allah, kâfirler toplumuna yol göstermez.*

Tefsîr:

36-37 nci âyetlerde Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı günden beri koyduğu yasaya göre yılda on iki ay bulunduğu, bunların dördünün harâm ayı olduğu bildirilmekte; harâm aylarda insanların, Allah'ın yasakları dışına çıkarak kendilerine yazık etmemeleri: saldırgan müşriklerle topyekûn savaşmaları emredilmektedir. *Nesî'*(erteleme)in, aşırı küfür olduğu; kâfirlerin, Allah'ın haram kıldığı ayların yerine başka aylar getirdikleri: Allah'ın, asıl haram ayında harâm kıldığı şeyleri helâl kılmak için ertelemeyi bir yıl helâl, bir yıl da haram saydıkları; Allah'ın yasasına aykırı olarak yaptıkları işlerin kendilerine süslü gösterildiği belirtilmektedir.

İlk bakışta bu âyetlerin, daha önceki âyetlerle ilgisi yok gibi görünür. Gerçekte bunlar da yukarıdaki âyetlere bağlı olup onların devamıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), hicretin dokuzuncu yılı Receb ayında Tebuk seferine çıkmıştı. Receb ayı, haram aylardandır. O ayda savaşmak haramdır. Öyle anlaşılıyor ki Peyğamber'in Receb ayında sefere çıkmasına bazı çevreler tarafından itiraz edilmiş, bunu dedikodu konusu yapanlar olmuştur.

Gerçekte Peyğamber'in sefere çıktığı ay Receb değil, Cumâdâ es-Sâniye ayı idi. Arapların, ayları ileri geri almaları sebebiyle Cumâdâ es-Sâniye ayı, Receb ayı sayılmıştı.

Hz. Ebubekir'in hac emiri olarak Mekke'ye gittiği yıl, Zu'l-Ka'de ayı, Zu'l-hicce yerine, Zu'l-Hicce de Muharrem yerine geçmişti. Bu yüzden Muharrem'den altı ay sonra gelen Receb'in yerine de ondan bir önceki ay olan Cumâdâ es-Sâniye geçmişti. Peygamber (s.a.v.) gerçekte Receb ayında değil,

Cumâdâ es-Sâniye'de sefere çıkmıştı. İşte bu itirazlara cevap niteliğinde inmiş olan 37 nci âyet, Arapların *nesî'* uygulamasını kaldırmaktadır.

Araplar neden *nesî'* uygulamasına gerek görmüşlerdir? Ka'be ziyareti, bütün Arabistan'ın ortak ibadeti haline gelince Araplar, hac mevsimini, herkesin kolayca gelip gidebileceği mu'tedil bir mevsime getirmeyi gerekli görmüşlerdir. Araplar Ay takvimini kullanıyorlardı. Ay yılı, güneş yılından az olduğundan, hac mevsimi, yılı dolaşmakta, çok sıcak yaz günlerine veya çok soğuk kış günlerine de rastlamakta idi. Bu ise gelen hacıların sayısının düşmesine, dolayısiyle ticaretin ziyanına, ekonominin gerilemesine sebeboluyordu. İşte bu sakıncayı önleyip hac ibadetini her zaman ılımlı bir mevsime rastlatmak için *nesî'*e başvurdular. Bunu şöyle yapıyorlardı:

Güneş yılındaki fazlalık bir aya vardığı zaman, o yılı on üç ay sayıyorlardı. Güneş yılı ay yılından 11 gün fazladır. Bu, üç yılda 33 gün eder. İşte her üç senede bir, yıllar on üç ay hesabedilince ayların yerleri de değişir. Muharrem ayı Safere, Safer Rebîu'l-evvele, Rebîu'l-evvel Rebî'us-sânîye, Rebîu's-sânî Cumâdâ el-ûlâ'ya, Cumâdâ el-ûlâ Cumâdâ es-sânîyeye, Cumâdâ es-sâniye de Recebe, Receb Şa'ban'a rastlar.

Şimdi bu uygulama, Allah'ın Ay yılı yasasına aykırıdır. Madem ki Ay yılı kullanılmaktadır. Ayın dünyâ çevresindeki bir dolaşımı bir aydır. On iki dolaşımı, 355 gün eder. Aylar bu hesapla dolaşır, her ay, 33 yılda bir kere aynı mevsime rastlar. Bunu değiştirmek, pratik bir ihtiyaçtan doğmuş olsa da Allah'ın yeri göğü yarattığı zamandan beri koyduğu Ay hesabına aykırıdır. Çünkü görünürde adı değiştirmekle Ayın seyir süresi değişmez, Ay yine öyle seyreder. Allah'ın yasası değişmez. Eğer zaman hesabını değiştirmek ve hac mevsimini sabit tutmak lâzımsa güneş hesabını kullanmak icabeder.

Dediğimiz gibi bu erteleme, vaktiyle hac mevsimini ılımlı bir zamana rastlatmak amaciyle konulmuş olsa bile sonradan kötüye kullanılmış, haram ayında yasak olan saldırma, öldürme, çapul işlerini yapabilmek için de ertelemeye başvurulmuştur. Bundan dolayı Allah, *erteleme*'nin, aşırı küfür olduğunu buyuruyor.

"لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ : *Allah'ın haram kıldıklarının sayısını muvâta'eh etmek için onu bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar.*"

Muvâta'eh: Bir şeye muvafakat etmek, birinin gittiği yerden gitmek, bir şeyi başka bir şeye denk getirmek anlamlarına gelir. Burada Allah'ın haram kıldıklarının sayısına uydurmak, ona uygun getirmek için demektir. Fakat Râzî'nin anlatımına bakılırsa vat'den gelen muvâta'eh, çiğnemek anlamına gelebilir. Bu takdîrde Arapların, Allah'ın yasakladığı ayların sayısını çiğnedikleri, harâm ayında yapılmayacak işleri yaptıkları anlaşılır. Ertelemede haram

ayının sayısını değiştirmiyorlar, bir haram ayını helâl sayınca onun yerine başka bir ayı haram sayıyorlar. Böylece yine haram ayları dört kabul ediyorlardı ama Allah'ın helâl kıldığı ayı haram, haram kıldığı ayı helâl yapıyorlardı [1].

"ذلك الدِّين القَيِّم" İşte doğru hesap veya doğru ibadet budur, demektir. Birinci anlam siyaka daha uygundur. Yüce Allah, ayların sayısının on iki olmasının, yarattığı yasaya, doğru hesaba uygun olduğunu bildiriyor.

Hz. Peyğamber (s.a.v.) Vedâ hutbesinde şöyle buyurmuştur: *"Zaman döndü, dolaştı, Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı andaki durumuna geldi. Sene on iki aydır, dördü haram ayıdır. Bunların üçü ard arda gelir Zu'l-Ka'de, Zu'l-hicce, Muharrem, Receb ise tektir, Cumâd ile Şa'ban arasındadır"* [2].

Peyğamber (s.a.v.) bu hadisleriyle *nesî'* uygulamasına son verilip Allah'ın yasasına dönüldüğünü bildirmiştir.

"Allah'a ortak koşanlar nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekûn savaşın.." cümlesinin, konu ile ilgisi olmadığı sanılabilir. Çünkü konu müşriklerle ilgili değildir, Tebûk seferiyle ilgilidir. Burada savaşılacak kimseler Kitâp ehlidir. Bu cümlenin manâsını anlamak için 31 nci âyeti düşünmek gerekir. Orada habrlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i Allah'tan başka Rabler edinen Kitâp ehlinin bu hareketleri şirk sayılmış, *"Allah, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir"* buyurulmuştu. Daha sonra Allah'ın nurunu söndürmeğe çalışan, hak yoldan sapmış, dünya tutkusuna kapılmış kimselerle, onlar boyun eğip cizye verinceye kadar savaşılması emredilmişti.

İşte 36 ncı âyette de Allah'ın dinine şirk sokan o kimselerle topyekûn savaşılması emrediliyor. Çünkü kuzeydeki hıristiyanlar, müslümanlarla savaşmak için büyük ordular kurmuşlar, büyük hazırlıklara girmişlerdir. Mu'ta'da büyük kuvvetlerle müslümanlara saldırmışlardır. Tebuk seferi de Bizansın, büyük bir ordu ile Medine üzerine geleceği haberi sebebiyle düzenlenmişti. İşte Cenabı Allah, burada onlar nasıl müslümanlara karşı topyekûn savaşıyorlarsa müslümanların da onlara karşı topyekûn savaşmalarını emretmiştir.

Ancak bu âyetin amacı herkese saldırmak değildir. Hedef, müslümanlara saldıran düşmanlardır. İslâma ve müslümanlara saldırmayanlara saldırılmayacağını daha önce çeşitli vesilelerle vurgulamıştık.

Bu âyetin, bu cümlesiyle, müslümanlara topyekûn saldıran Sakîf, Hevâzin gibi müşrik kabileler de kasdedilmiş olabilir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/58.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 9, Bed'ul-halk: 2, Meğâzî, 77; Müslim, Kasâme: 29; Ebû Dâvûd, Menasik, 67; İbn Hanbel, Musned: 5/37.

Ama müfessirler, bu âyeti de sûrenin beşinci âyeti gibi kılıç âyeti kabul edip bütün müşrikler müslüman oluncaya veya ölünceye dek onlarla savaşmayı emrettiğini ileri sürmüşlerdir. Âyette böyle bir mânâ yoktur. Bakara Sûresinin 190 ncı âyetinde saldırmayanlara saldırılmayacağı belirtildiği gibi Nisa Sûresinin 90 ncı âyetinde de müslümanlara saldırmayan, tarafsız kalmak isteyen insanlara saldırılmayacağı, Allah'ın böylelerine saldırmaya müsaade etmediği vurgulanmıştır.

Yüce Allah, 36 ncı âyette *"O aylarda kendinize zulmetmeyin"* cümlesiyle haram ayın yasaklarını çiğnemeyi menetmiştir. Buna göre haram ayında savaşmak haramdır. Fakat aynı âyette daha sonra müşriklerle topyekûn savaşmayı emrediyor. Acaba müşriklerle topyekûn savaşmayı emreden cümle, haram ayında savaşmayı yasaklayan cümleyi nesih mi ediyor? Bir kısım müfessirler, son cümle ile birinci cümlenin neshedildiğini, haram ayında savaşma yasağının kaldırıldığını söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), Tâif'i Zu'l-Ka'de ayında kuşatmıştı.

Diğer müfessirlere göre haram ayında savaş yasaktır. Müslümanların bu aylarda, savaşa başlamaları haramdır. Ama kendilerine saldırı olduğu takdirde saldırıya cevap verirler, kendilerini savunurlar. Allah'ın Elçisi, Mekke'nin Fethinden sonra haram ayında saldırmadı. Fakat kendilerine saldırmak üzre toplanan Hevâzin ve Sakîf kabilelerine karşı koydu. Yani Allah Elçisinin hareketi, gerçekte bir saldırı değil, savunma savaşıdır. *"Müşriklerle topyekûn savaşın"* cümlesi, teşvik ifade etmektedir. Yani onlar sizinle savaşmak için nasıl toplanıyorlarsa siz de onlarla savaşmak için öyle toplanınız, onların sizinle savaştıkları gibi siz de onlarla savaşınız, demektir.

Hasılı bazı müfessirlere göre haram ayında savaşma yasağı kaldırılmıştır, bazılarına göre de haram ayında savaşa başlamak yasaktır. Ama saldırı olursa savunma için cevap verilir[1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ
اِلَى الْاَرْضِؕ اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَل۪يلٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَل۪يمًا وَيَسْتَبْدِلْ

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/356-357.

قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٣٩﴾ اِلَّا
تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي
الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ
عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذٖينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ
اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٤٠﴾ اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا
بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
﴿٤١﴾

38- Ey inananlar, size ne oldu ki: "Allah yolunda topluca savaşa çıkın!" dendiği zaman yere çakılıp kaldınız? Âhirettense dünyâ hayâtına mı râzı oldunuz? Ama dünya hayâtının geçimi, âhiretin yanında pek azdır. 39- Eğer topluca savaşa çıkmazsanız, (Allah) *size acı bir* (şekilde) *azâbeder ve yerinize sizden başka bir topluluk getirir, O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah, herşeyi yapabilendir. 40- Eğer siz o*(Hak elçisine) *yardım etmezseniz, iyi bilin ki, Allah ona yardım etmişti: Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde, inkâr edenler kendisini* (Mekke'den) *çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına: "Üzülme, Allah bizimle beraberdir!" diyordu.* (İşte o zaman ona yardım etti) *Allah onun üzerine sekînesini* (huzur ve güven duygusunu) *indirdi ve onu, sizin görmediğiniz askerlerle destekledi; inanmayanların sözünü alçalttı. Yüce olan, yalnız Allah'ın sözüdür. Allah dâima üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 41- Gerek hafif, gerek ağır olarak* (silâhlı, silâhsız; binekli, bineksiz, kolay, zor hangi halde olursa olsun) *topluca savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâdedin. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*

Tefsîr:

38-39 ncu âyetlerde yüce Allah, kendi yoluna cihâda çağırıldıkları zaman ağır, gönülsüz davranan mü'minleri kınamakta; Allah yolunda savaşa çıkmadıkları takdirde acı bir azâba uğrayacaklarını, kendilerinin götürülüp yerlerine başka bir toplumun getirileceğini bildirmektedir.

40 ncı âyette de müslümanlar, Elçisine yardım etmeseler dahi Allah'ın ona yardımcı olup onu güç durumlardan kurtardığını hatırlatmaktadır: Münkirler onu yurdundan çıkardıkları zaman yanında bir tek arkadaşından başka kimse yoktu. İkisi birlikte mağaraya sığındıkları zaman o, korkuya kapılan arkadaşına: *"Üzülme, Allah bizimle beraberdir!"* demişti. O zaman Allah ona huzur ve güven indirmiş, onu görülmeyen askerlerle desteklemiş, kâfirlerin sözünü alçaltıp kendi sözünü yükseltmişti. Her zaman galip, güçlü olan Allah, her işi hikmetle yapar.

41 nci âyette de mü'minlerin hafif ve ağır olarak, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihâda çıkmaları emredilmekte ve bunun kendileri için daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.

Bu âyetlerde çıkılması emredilen savaş, Tebuk seferidir. Savaşılacak kimseler de daha önceki âyetlerde belirtildiği üzre hıristiyan topluluklarıdır. Bu sefer, ekonomik sıkıntıların bulunduğu bir zamanda ortaya çıkmıştı. Düşman ise Bizansa bağlı kalabalık kuvvetlerdi.

Bazı müslümanlar bu savaşa çıkmak istememiş, ağır davranmıştı. Bunu yapanlar, yalnız münâfıklar değildi, yürekleri zayıf bazı kimseler de öyle davranmıştı.

Tebûk Seferi, Hz. Peyğamber'in son seferi olduğuna göre demek ki tâ hayâtının sonlarına kadar Peyğamber'i üzen, onun çağrısına uymakta tereddüd gösteren müslümanlar vardı. Yani insan, her zaman insandır. Zayıf durumlarda, kritik anlarda çekinir. Zaten müslüman olurken canlarını tehlikeye atmaktan çekinmeyen ilk müslümanlar, Peyğamber'in hayatının sonuna kadar onun buyruğuna uymakta tereddüd göstermemişlerdir. Bu sefere katılmayan münafıkların sayısının seksen küsur olduğu söylenir.

Tebûk seferi Mekke'nin Fethinden bir yıl sonra, hicretin dokuzuncu yılında olmuştur. Allah'ın Elçisi, Tâif kuşatmasından döndükten sonra Rumların Medine'ye saldırmak için Şam'da büyük yığınak yaptıklarını, Lahm, Cuzâ', Âmile, Gassân gibi hıristiyan Arap kabilelerini topladıklarını haber aldı. Kendisi de asker toplayıp bunların üzerine yürümeyi uygun gördü. Köylü, kentli bütün müslümanları bu sefere katılmağa ve mâlî yardım yapmağa çağırdı.

Nefr: Önemli bir iş için topluca bir yere gitmektir. Burada kasıt, sefere

gitmektir. Allah'ın Elçisi, müslümanları sefere çağırmıştı. Mevsim çok sıcak, Medine meyvalarının devşirme zamanı idi. Ayrıca müslümanların ekonomik durumları da iyi değildi. Medine'de kıtlık vardı. Gidilecek mesafe hayli uzak, çarpışılacak düşman çok kalabalıktı. Rumlarla çarpışmak, müslümanların gözlerinde büyümüştü.

İşte bu sebeplerden dolayı müslümanların birçoğu, güç bulduğu bu sefere hazırlanıp katılmakta ağır davranmıştı. *"Size ne oldu ki yere ağırlaştınız, yere çakılıp kaldınız"* cümlesi, müslümanların bu durumunu tasvir etmektedir. "اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ" ağırlaştınız demektir. Fakat kelimenin söylenişi, ağızdan o kadar güçlükle çıkmaktadır ki çıkış tarzı, toplumun yere çakılıp kalmasını, bir türlü yerden kalkmamasını tasvir etmektedir. Güçlüklerinden dolayı bu sefere güçlük seferi, bu orduya da güçlük ordusu denmiştir.

Bütün güçlüklerine rağmen bu sefer için on bini süvari olmak üzere otuz bin kişilik bir ordu toplanmıştır. Zengin sahâbîler, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için büyük yardımlar yapmışlardır.

Allah'ın Elçisi, Receb ayında yola çıktı. Tebuk'e kadar gitti. Orada yirmi gün kadar kaldı, daha öteye gitmedi. Kedisine iletildiği şekilde büyük bir asker topluluğuna rastlamadı. Toplananlar, Allah Elçisinin geldiğini haber alınca dağılmışlardı.

Tebuk'te kimse ile bir çatışma olmadı. Yalnız çevredeki bazı kabilelerle andlaşmalar yapıldı. Bazı hıristiyan ve yahudî kabileleri, andlaşmalarla cizyeye bağlandı. Bir savaş olmamasına rağmen bu seferin siyasî yararları olmuş, müslümanların büyük bir kuvvet ve devlet haline geldikleri haberleri yakın sınırları aşmağa başlamıştır.

40 ncı âyette Allah'ın, Elçisine dâima yardımcı olduğu, özellikle yalnız iki kişi olarak mağarada bulundukları sırada onu, yardımıyla koruyup tehlikeli durumdan kurtardığı belirtilmektedir. Bu âyet, İslâm tarihinde en büyük olay olan Hicrete işaret etmektedir. Hicret olayını, Enfâl Sûresinin 30 ncu âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Daha önce anlattığımız gibi Hz. Peygamber (s.a.v.), geceleyin, yatağına Hz. Alî'yi yatırdı, kendisi bir avuç toprak alıp evi kuşatanlara doğru serpti. Allah'ın verdiği bir gaflet onları sararken aralarından geçip Ebubekir'in evine uğradı. İkisi beraber Sevr Dağındaki mağaraya sığındılar.

Kureyşliler, bekledikleri saat gelince Peygamber'in evine hücum ettiler, fakat Hz. Alî ile karşılaşınca evden çıktılar. Hz. muhammed(s.a.v.)i yakalamak için çevreye adamlar saldılar. Onu yakalayana büyük ödüller va'dettiler. İzcileri, onları Sevr Mağarasına kadar götürdü. Mağaranın önüne kadar tırmananlar, mağaranın ağzında örümcek yuvasını görünce kendi kendilerine

buraya yıllardan beri adam girmemiş olduğunu söylediler. İşte onlar dışarıda birbirleriyle konuşurken içeride Hz. Ebubekir:

— Yâ Resûlâllâh, ayaklarının ucuna baksalar bizi görürler! dedi.

Allah'ın Elçisi:

— Korkma, Allah bizimle beraberdir! diyerek onu tesellî etti.

İşte yüce Allah, burada Elçisinin, arkadaşına söylediği bu sözü yâdediyor ve Allah'ın ona huzur ve güven duygusu verip görünmeyen güçlerle desteklediğini, sonunda kendi sözünü kâfirlerin sözünün üstüne çıkardığını, Allah'ın dâima ona yardımcı olduğunu anlatıyor.

Allah'ın Elçisi, arkadaşiyle beraber burada üç gün kaldılar. Araştırma işi gevşeyince mağaradan çıktılar, gizli bir yoldan sağlıkla Medine'ye ulaştılar.

41 nci âyette *hifâf* ve *sikâl* olarak savaşa çıkılması emredilmektedir. *Hifâf:* Hafif, *sikâl:* ağır demektir. Burada hafif ve ağır sözleriyle neyin kasdedildiği, çeşitli şekillerde yorumlanmıştır:

Hifâf: Savaşa çıkmaya istekli olarak, sevinçten hafiflemiş, uçarcasına; *sikâl:* Savaş size ağır, güç gelerek, her iki halde de savaşa çıkın. Yahut, çoluk çocuğunuzun azlığından dolayı hafif; külfetinizin çokluğundan ötürü ağır olarak savaşa çıkın. Yahut zengin, fakir olarak savaşa çıkın; yahut hafif ve ağır silâhlarla savaşa çıkın; yahut binekli ve yaya olarak; yahut genç ve ihtiyar; yahut zayıf ve şişman olarak savaşa çıkın demektir.

Âyette bu mânâların hepsi de muhtemeldir. Gerçeği Allah bilir.

Bu âyetin, Sûrenin 91 nci âyeti olan: *"Zayıflara güçlük yoktur..."* âyetiyle neshedildiğini söyleyenler vardır [1]. Neshin sebebi de gûyâ bu âyetin, savaşı herkese farz kılmasıdır. 91 nci âyetle bu hüküm hafifletilmiştir.

Gerçekte âyet, Tebuk seferiyle ilgilidir ve müslümanlara kolay da olsa, güç de olsa sefere çıkmalarını emretmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) herkesi bu savaşa götürmemiştir. Âcizleri, kendileri için binek hayvanı bulamayanları bırakmıştır. Eğer bu âyet, sefere çıkmayı herkese farz kılsaydı, her ferdin sefere katılması gerekirdi. Demek ki âyet, seferi herkese değil, katılma gücü bulunanlara farz kılmaktadır. Savaşma gücünde olanların kimine savaş kolay, kimine zor gelir. İşte Cenabı Hak, bunlara, kolay da olsa, zor da olsa sefere çıkmalarını emretmektedir.

Bu âyet, mutlak olarak savaşa çıkmayı emrediyor. 91 nci âyet ise bu genel hükümden bazı kimseleri, özürlüleri çıkarıyor. Burada nesih yok, tefsir vardır. İkincisi, birincisini tefsir etmektedir. Arada nesih söz konusu değildir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/360; Mefâtîhu'l-ğayb: 16/70.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ
الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾ عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ
لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ
﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ
قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً
وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ
خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ
الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ابْتَغَوُا
الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ
كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ
سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾ اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ

تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ
فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَا وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا اِلَّا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ
وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ اَوْ بِاَيْدِينَا
فَتَرَبَّصُوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

42- Yakın bir dünyâ menfaati ve orta bir yolculuk olsaydı, elbette sana tâbi olurlardı. Fakat güç aşılacak mesâfe, kendilerine uzak geldi. Bir de: "Gücümüz yetseydi, sizinle beraber çıkardık!" diye Allah'a yemin edecekler. Boşuna kendilerini mahvediyorlar. Allah onların yalancı olduklarını biliyor. 43- Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin? 44- Allah'a ve âhiret gününe inananlar; mallarıyle, canlarıyle cihâdetmekten geri kalmaları için senden izin istemezler. Allah, korunanları bilir. 45- Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalbleri kuşkuya düşmüş ve şüpheleri içinde bocalayıp duranlar (geri kalmak için) *senden izin isterler. 46- Eğer* (cihâda) *çıkmak isteselerdi, onun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarından hoşlanmadığı için onları durdurdu: "Oturan*(kadın ve çocuk)*larla beraber oturun!" denildi. 47- Sizin içinizde* (sefere) *çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi birbirinize düşürmek için hemen aranıza sokulurlardı, içinizde de onlara kulak verenler vardı. Allah, zâlimleri bilir. 48-* (Onlar) *önceden de fitne çıkarmak istediler ve sana nice işleri ters çevirdiler. Nihâyet hak geldi, onlar istemedikleri halde Allah'ın emri galebe çaldı. 49- İçlerinden öylesi var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. İyi bilin ki, onlar zâten fitneye*

düşmüşlerdir. Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır. 50- Sana bir iyilik ulaşsa (bu), *onların hoşuna gitmez ve eğer sana bir kötülük ulaşsa: "Biz önceden* (sefere katılmamakla) *başımızın çaresine bakmışız!" derler, sevinerek döner*(gider)*ler. 51- De ki: "Allah bizim için ne yazmış* (ne takdir etmiş) *ise ancak o bize ulaşır, bizim sahibimiz O'dur. İnananlar Allah'a dayansınlar." 52- De ki: "Bize yalnız iki iyilikten* (ya gâzilik veya şehîdlikten) *birini gözetlemiyor musunuz?* (Bundan başka ne olabilir?) *Ama biz, Allah'ın, size ya kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azâb ulaştırmasını gözetliyoruz. Haydi gözetin, biz de sizinle beraber gözetenleriz!"*

Tefsîr:

Önceki âyetlere bağlı olan bu âyetler de konu bakımından onların devamıdır. Burada Tebuk seferi sırasında münâfıkların ve zayıf karakterli bazı kimselerin davranışları anlatılmaktadır.

42 nci âyetin ifadesinden münâfıkların, Tebuk seferine katılmak istemediklerini; uzun mesâfeye gitmenin, kendilerine güç geldiğini; hemen yakında, kolay elde edilecek bir ganimet olsaydı Peyğamber'e uyacaklarını; Allah rızâsı için değil, menfaat için hareket ettikerini öğreniyoruz. Uzun mesafeyi aşıp Rumlarla savaşmayı göze alamadıkları ve bu seferden bir ganimet ummadıkları için mazeret beyan edip izin almış ve geri kalmışlardır.

"Eğer gücümüz yetseydi, sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'a yemin edecekler" cümlesinden, bu âyetlerin yol esnasında indiği anlaşılır. Çünkü münâfıkların ileride yapacakları hareket, vaktinden önce müslümanlara haber verilmektedir.

43 ncü âyet, Allah'ın Elçisine, doğru ve yalan söyleyenler iyice belli olmadan neden onlara izin verdiğini, tatlı bir azar şeklinde soruyor. Yani izin vermemiş olsaydı, bunun daha iyi olacağını belirtiyor. Yüce Allah, *"Allah seni affetsin!"* sözüyle, Elçisine olan yakınlığını belirtmiş oluyor.

Bu âyet, Peyğamber(s.a.v.)in, vahiy dışındaki hareketlerinin, vahye dayalı olmayıp kendi ictihâdiyle olduğunu gösterir. Çünkü Resulün, onlara izin vermiş olması, bir yanılmadır. Fakat bu yanılmanın, günâh ile ilgisi yoktur. Burada onun temiz yürekliliği, şefkati sebebiyle münâfıkların mazeretlerine inandığı anlaşılır. Şefkat ve sâfiyeti dolayısiyle Allah'ın Elçisi, onları gösterdikleri mazeretleri doğru sanıp onlara izin vermiştir. Cenabı Hak, gerçekte onların özürlü olmadıklarını, yalan söylediklerini, Peyğamber izin vermeseydi bunun daha iyi olacağını bildiriyor. Şimdi Peyğamber'in onlara izin vermesi, eğer vahye dayalı olsaydı bunda yanılma olmazdı. Halbuki âyetin açık

anlamından, bu izin vermenin yanılma olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki Peygamber'in ağzından çıkan her sözü vahiy ve ilhâm saymak hem hatâlı, hem de aşırılıktır. Onun vahy ile söylediği sözler Kur'ân'dır, bunda yanılma olmaz. Fakat beşer haliyle söylediği sözlerde onun da yanılması mümkündür. Çünkü o da insandır. *"De ki: Ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana vahyolunuyor"* [1] âyeti, vahiy dışında Peygamber'in, diğer insanlardan farkı olmadığını bildirmektedir.

44-45 nci âyetlerde gerçek mü'minlerle şüphe içinde bocalayanların güç şartlar karşısındaki davranışları çizilmektedir. Allah'a ve ve âhirete gerçekten inananlar, mallarıyla, canlarıyla Allah uğrunda savaşmaktan geri kalmaz, savaştan kaçmak için izin almazlar. Fakat Allah'a ve ahirete inanmayıp şüphe içinde bocalayanlar, savaştan kaçmak için izin isterler.

46-47 Eğer onlar gerçekten savaşa katılmak isteselerdi, bunun için vaktiyle hazırlık yaparlardı. Hiçbir hazırlık yapmamışlardır. Esasen Allah da onların sefere katılmalarını istemediği için onları geri bıraktırmıştır.

İnbi'âs: Bir işe atılmak, *tesbît*: ise bir şeyden alıkoymak, geri bırakmaktır. Allah'ın, münafıkları savaştan geri bırakması, İlâhî kanunlar gereği, onların yüreklerinde uyanan isteksizliğin ağır basması demektir. Allah'ın yasalarının işlemesiyle uyanan bu isteksizlik, tabii olarak Allah'a mal edilmiş, Allah onları geri bıraktı denmiştir. Çünkü her iş O'nun yasalarının çalışmasıyle olur. O halde işin gerçek faili Allah'tır. Bunlar katılmak istemeyince, bunun için hiçbir çaba harcamayınca içlerinde savaşa katılmama arzusu kuvvetlenmiş, böylece geri kalmışlardır. Geri kalmaları da, savaşa katılmaları da Allah'ın içlerinde uyandırdığı dâiyeler (etkenler) sebebiyle olur. Ama onlar çaba harcamadıklarından, Allah'ın kanunları, savaşa katılmamaları yönünde çalışmış ve onlar geri kalmışlardır.

Geri kalmakla onlara: *"Oturanlarla beraber oturunuz!"* denmiştir. Korkup da savaşa katılmayanlar, her yerde böyle kınanır. Müslümanlar, bu sefere katılmayanların ya yüzlerine veya kendi aralarında: *"Haydi kadınlar gibi oturun bakalım"* demiş olmalıdırlar ki yüce Allah, onların böyle söylenerek kınandığını ve bu sözü de hak ettiklerini bildirmektedir.

Allah'ın, onların sefere katılmalarını hoş görmemesi, samimi insanlar olmadıklarından dolayıdır. İslâma yardım için gönülden savaşmak istemediklerinden Allah, böyle isteksizlerin sefere katılmasını hoş görmemiştir. Çünkü bu adamların işi gücü gösteriş yapmak, arayı katmaktır. Eğer katılsalardı, müslümanların arasını bozmaktan, aralarına fitne sokmağa çalışmaktan başka

1. Kehf Sûresi: 110, Fussilet Sûresi: 41.

yararları olmazdı. "وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ: *Sizin içinizde de onları dinleyenler vardır*" cümlesi, müslümanların içinde onların sözlerini dinleyen, dediklerine inanıp uyan kimseler bulunduğunu gösterir. Onların yalan sözlerine inananlar da olunca sonunda mü'minlerin arası bozulur. Öyle ise bu gibi bozguncuların, mücâhidler arasına katılmamaları daha uygundur.

48- Onlar daha önce de her fırsatta fitne çıkarmak, işleri ters çevirmek istemişler, Peyğamber'in ve ashâbının yenilip, kendilerinin iş başına geçmelerini arzu etmişler, bunun için entrikalar çevirmişler ama gerçek yerini bulmuş, onların istememesine rağmen Allah'ın buyruğu üstün gelmiştir.

49- Bunlardan kimi de: "*Bana izin ver de beni fitneye düşürme*" demiştir. Bu âyetin tefsirinde birkaç görüş ileri sürülmüştür: Birine göre "Bana izin vermemekle beni günaha düşürme, çünkü senden izinsiz geride kalırsam günahkâr olurum" demektir. Eğer âyet bu anlamda ise bu sözü söyleyen kişi, ya alay tarzında veya inanarak böyle söylemiştir. Yahut cümlenin anlamı: "Bana izin ver, şu sıcak zamanda beni mahvetme", yahut "Beni fitneye düşürme, seninle çıkarsam perişan olurum, sıcağa dayanamam" demektir. Bir rivayete göre de Hz. Peyğamber (s.a.v.) ashabına savaşa hazırlanmalarını emrettiği zaman Cedd ibn Kays adlı biri: "Yâ Resûlâllah, bana izin ver, beni fitneye düşürme. Kavmim bilirler ki kadınlara benden daha düşkün bir adam yoktur. Eğer Asfer oğullarının (Rumların) kadınlarını görürsem onlardan uzak duramayacağımdan korkarım" demiş. Allah'ın Elçisi de ondan yüz çevirmiş. İşte 49 ncu âyetin, onun bu sözüne işaret ettiği rivayet edilir [1].

Yüce Allah, aslında onların, davranışlarıyla zâten fitneye düştüklerini ve cehennemin kendilerini kuşattığını bildiriyor. Çünkü cehennem azâbına dönen hareketleri kendilerini sarıp durmaktadır ama onlar bunun farkında değillerdir.

50- Şimdi bu savaşa katılmayanlar, Allah Elçisinin zaferini istemezler. Eğer Allah'ın Elçisine bir iyilik, bir zafer ulaşırsa buna bozulurlar. Eğer Allah'ın Elçisi ve arkadaşları bir felâkete, yenilgiye uğrarsa, kendileri: "Biz vaktiyle tedbirimizi aldık, ihtiyatlı davrandık" diye sevinirler.

51- Yüce Allah, Elçisine, Allah'ın takdirinden başka hiçbirşeyin olmayacağını söylemesini ve mü'minlere de Allah'a dayanmalarını emrediyor. Kâinatta Allah'ın dilemediği şey olmaz. Allah insanın bütün hayat safhalarını bilir. İnsanın hayâtı, Allah'ın ezelde belirlediği programa göre cereyan eder. İnsan tedbirini alır, elinden geleni yapar ama Allah'ın takdir ettiği şeyi de kimse önleyemez. Allah insan için ne takdir etmişse o olur. Falan zamanda ölmesi mukadderse insan ölür, yaşaması mukadderse yaşar. Allah dilerse insanı zafere ulaştırır, dilerse yenilgiye uğratır.

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân, 10/104. Beyrut baskısı: 1980.

İnsan tedbirini alır, gerisi Allah'ın elindedir. Savaştan kaçmak, kurtuluş çaresi değildir. Bilâkis insanın zillet içinde ölmesine sebebolur. Bazan savaş, şerefle yaşamanın gereklerindendir.

Müslümanlar saldırmak için değil, onurlarını korumak için savaşa gidiyorlardı. Ötede büyük bir kuvvetin müslümanları imhâ etmek, yurtlarını çiğnemek için toplandığı haber alınmıştı. Bunları oturup beklemek, bile bile şerefsizliği kabul etmek olurdu. Bunun için Allah'ın Elçisi, kendisine inananların hepsini savaşa çağırmıştı. Allah'a dayanıp yürümek lâzımdı. İnananlara yakışan bu idi.

52- Cenabı Hak Elçisine, müslümanların zaferini değil, felâketini isteyenleri uyarmasını emrediyor: Onlara söyle, siz bizim ancak iki iyilikten birine uğramamızı bekleyebilirsiniz. Ya şehîd olur veya zaferle döneriz. Zaferle dönmek de bizim için iyiliktir, şehid olmak da en yüce rütbedir. Ama biz sizin ya bizzât Allah'ın kendi azâbına veya bizim elimizle vereceği azâba uğramanızı bekleriz. Bu hareketleriniz böyle devam ederse cezasız kalmaz.

Bu âyetler, münâfıklara ihtardır. Böyle olumsuz, yıkıcı tutumlarına devam ettikleri takdirde kendilerinin cezalandırılacaklarını bildirmektedir. Artık münâfıkların güçlerinin kırıldığını göstermektedir. Çünkü ilk devirlerde münâfıkların liderleri, Medine toplumuna etkili insanlardı. Şimdi artık cezalandırılacak kadar güçlerinin azaldığı anlaşılmakadır.

Daha önce inen sûrelerde (Münâfikun ve Haşr Sûreleri), münâfıkların kaba, mağrur davranışları anlatılmış iken Medine devrinin sonlarında inen bu sûrede onların, sinsice, haince hareketlerini riyakârlıkla, yalanlarla örtbas etmeğe çalıştıkları anlatılmaktadır. Yani davranışları, kibir ve gururdan yaltaklanmaya inmiştir. Buna sebep artık güçlerinin kırılmış olmasıdır.

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا
فَاسِق۪ينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا
بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِه۪ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَ
هُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ

لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

53- De ki: "İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin; sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz, yoldan çıkan bir kavimsiniz!" 54- Sadakalarının kabul edilmesine engel olan sadece şudur: Onlar, Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettiler; namaza da üşene üşene gelirler ve istemeye istemeye sadaka verirler. 55- Onların ne malları, ne de evlâtları seni imrendirmesin. Allah, bunlarla onlara dünyâ hayâtında azâbetmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.

Tefsîr:

53-54 ncü âyetlerde münâfıkların, Allah rızası için değil, fakat gösteriş için yardım ettikleri, verdikleri sadakaların, Allah katında makbul olmayacağı; zira onların, Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettikleri; namaza üşene üşene geldikleri, verdiklerini istemeyerek verdikleri bildirilmektedir.

55 nci âyette de onların mallarının ve evlâtlarının çokluğuna imrenilmemesi emrediliyor. Allah'ın o mal ve evlâtlarla o kimselere düyada azabedeceği ve onların kâfir olarak ölecekleri belirtiliyor.

İbn Abbâs'ın rivayetine göre 53 ncü âyet, "Bana izin ver, ben evde kalayım, ben sana malımla yardım edeyim" diyen Cedd ibn Kays hakkındadır [1]. Gerçekte âyet belli bir sebeple ötekilerden ayrı inmemiştir. Ötekilere bağlıdır ve onlarla beraber inmiştir. Yalnız Cedd değil, varlıklı diğer münâfıklar da savaşa katılmamakla beraber Peyğamber'e ve ashabına hoş görünmek için malî yardım yapmışlardır. İşte yüce Allah gösteriş için yapılan bu yardımların makbul olmadığını bildirmektedir. Çünkü bu adamlar istemeyerek yardım etmişlerdi. İnanmadıkları için, verdiklerini gönül rızâsiyle değil, gösteriş ve durumu kurtarmak için veriyorlardı. Gönül rızâsiyle verilmeyen, Allah katında makbul olmaz.

Bu âyetten inanmayan insanın verdiği sadakanın makbul olmadığı anlaşılır. Zelzele Sûresinde ise: *"Zerre kadar hayır yapanın, hayrını göreceği"* bildirilir. İki âyet aslında birbiriyle çelişik değildir. Burada inanmadan, istemeyerek yapılan iyiliğin makbul olmadığı bildiriliyor. Orada zerre miktarı hayır yapanın, yani bilerek ve isteyerek iyilik edenin, yaptığı iyiliğin karşılığını

1. Câmi'u'l-beyân: 10/152.

göreceği anlatılıyor. Ancak imansızın iyiliği, azâbını hafifletse de kendisini cennete götürmez. O da cehennemdeki azâb derecesi düşmekle iyiliğinin karşılığını görmüş olur. Fakat yaptığını istekle ve bile bile yapmak şartıyle. Ameller, niyyetlere göre değerlendirilir. Hayır tabirinden bu anlaşılıyor. İstemeyerek yapılan iyiliğin makbul olmayacağı bu âyetle sabittir.

55 nci âyetten anlaşılıyor ki münâfıklar, genellikle servet ve söz sahibi kimselerdi. Sözü dinlenen, kendilerine saygı gösterilen bu insanlar, Allah Elçisinin Medine'ye gelmesiyle geri plânda kalmışlar, bu yüzden kendilerine rakib bildikleri Allah Elçisine bir türlü yürekten ısınıp iman getirmemişlerdir.

Mal aslında kötü şey değildir. Hz. Peyğamber'in: *"İyi adama iyi mal, ne güzeldir!"*[1] dediği rivayet edilir. Fakat mal, çoğunlukla insanı gurura, kendini beğenmeğe sevk eder. İşte malıyla gurura kapılan kimseler, Allah'tan uzaklaşırlar. Genellikle dindar tabaka fakir halktır. Zengin tabaka, çoğunlukla Allah ile ilgisini kesmiş, gururlu, fukarayı kendilerinin kölesi sanan insanlardır. Mekke'de Allah Elçisine ilk inananlar zayıf, ezilmiş tabaka, karşı gelenler ise zayıfları ezen şımarık, zengin tabaka idi. Medine'de de ona halk tabakası inanmış ama genellikle mutlu azınlık gurupu inanmamış, münâfıklık yapmıştır. Çünkü dinin prensiplerini, liderliklerini sürdürmelerine engel görmüşlerdir.

Her insanın böyle olduğunu söylemiyoruz. Kuralların istisnaları olur. Şimdi dini sömürü âleti gören komünizm, dinlerin çıkışı sırasında peyğamberlere ilk defa kimlerin inandığını görmek istemiyor. Bütün peyğamberlere önce fakir halk tabakaları inanmış, şımarık zenginler onlara karşı çıkmışlardır: *"Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinden zayıf görülen inanlara: 'Siz, dediler, Sâlih'in gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?'* (Onlar da): '(Evet), *doğrusu biz onunla gönderilene inananlarız!' dediler"*[2] âyeti bu tarihî gerçeği dile getirmektedir. Demek ki din, sosyal açıdan zenginlerin bir sömürü âleti değil, bilâkis fakir halkın sömürü tabakasına karşı kurtarıcısı ve savunmasıdır.

İslâm, servetin belli ellerde yığılmasını istememiş, halka yayılmasını emretmiştir. Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında halk tabakaları arasında sosyal denge sağlanmış, aradaki büyük farklar erimiştir. Ama insan karakteri kolay değişmez. Zaman geçince insanların servet tutkusu yine üste çıkmış, yine mülkler, büyük sayıda köle ve cariye sahibi zenginler, ağalar ve ezilen geniş halk kütleleri görülmeğe başlamıştır. Ne Emevî idaresini, ne Abbâsî idaresini, ne de Osmanlı idaresini, tam İslâmın ruhuna uygun idareler olarak görmek mümkün değildir. İslâm dengeli bir servet dağılımı istemektedir. Bu idarelerde denge

1. İbn Hanbel, Musned: 4/197.
2. A'râf Sûresi: 75.

mi vardı? Üç beş zenginin köyünde ırgat olarak çalışan halk kütleleri, ya da onların zekât ve fıtrasına bakan insanlar. Ne yazık ki bunlar, bu despotluklarını sürdürebilmek için İslâmı da kendi servetlerine kalkan yapmasını bilmişlerdir. Muâviye'nin, denge isteyen Ebuzzer'i Şam'dan nasıl kovduğunu, kenz âyeti denilen 35 nci âyet münâsebetiyle anlatmıştık. Muhteris kişilerin iş başına gelişi, İslâmın ruhuna uygun idarenin kurulmasına engel olmuştur. Nasıl Arap müşrik ve münafıkları, geleneklerini, inanmalarına engel, daha doğrusu yönettikleri sömürü düzenine kalkan yapmış idiyseler.

Mal, karakteri zayıf insanları çabuk bozar. Siyaset de öyledir. Ama sağlam karakter sahibi şahsiyetleri mal bozamaz. Bunların elinde mal, hayra vesile olur. Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Abdurrahmân ibn Avf gibi kişileri servet bozmamış, onlar servetlerini, ülkülerinin yayılmasına vasıta kılmışlar, Hz. Ebubekir, fakir düşünceye kadar malını harcamıştır. İşte bu ruhu yaşatmaya çalışan İslam tasavvufu, fakir düşünceye dek malını Allah yolunda harcamayı temel prensiplerinden biri olarak benimsemiştir.

Tamahkâr insanın elindeki mal ve evlât kendisine azâbdır. Çünkü öyleleri hep malın muhafazasını düşünürler. Düşündükçe tamahları artar, düşmanları da çoğalır. Vicdanen rahatsız olurlar. Çünkü Allah'ın, kişiye malı ile azâbetmesi, malının kendisini huzursuz edip dertlere sokmasıdır. Evlâdiyle azâbetmesi de evlâdının kendisine karşı gelmesiyle, hasta olmasıyledir. İnsan çeşitli şekillerde evlâdından çeker.

Şimdi insan şöyle bir düşünmeli, acaba sadece karnını doyurabilen orta halli bir insan mı mutludur, yoksa yüz yerde apartmanları, bahçeleri, arsaları, otomobilleri olan zengin mi? Sanıyorum orta halli, kanaatkâr insan mutludur. Çünkü onun taşıyacağı yükü yoktur. Ötekinin her apartmanı, her otomobili, kendisine ayrı ayrı derttir, yüktür. Otomobilinin bozulması, kazâ yapması, çalınması; bahçesinin sulanmaması, meyva vermemesi; apartmanının kiracısız kalması veya kiracının kirayı ödememesi, ayrı ayrı dertlerdir. Malı, mal olarak düşünenler için bu böyledir. Ama malı Allah'ın rızâsını kazanmak için bir vâsıta, Allah'ın emaneti bilenler için mal dert olmaz. Onlar ellerinde oldukça Allah uğruna harcarlar. Ellerinden çıkarsa *"Veren de Allah, alan da Allah"* der, üzülmezler. İşte böyle *"İyi insanlar için helâl mal ne güzeldir!"* Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Malın içinde gerçekten senin malın olan şey, sadece yeyip tükettiğin; giyip eskittiğin; ya da sadaka verip ileriye gönderdiğindir"* [1].

1. Müslim, Zühd: 3; Tirmizî, Zühd: 31, Tefsîr, Sûre: 102; Nesâ'î, Vasâya: 1; İbn Hanbel, 4/24, 26.

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾
لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

56- Sizden olduklarına Allah'a yemîn ediyorlar. Oysa onlar sizden değiller, fakat onlar korkak bir topluluktur. 57- Eğer (sizden korunmak için) *sığınacak bir yer, yâhut* (barınacak) *mağaralar, ya da sokulacak bir delik bulsalardı, hemen oraya doğru koşarlardı.*

Tefsîr:

Geçen âyetlerin devamı olan bu âyetler de münâfıkların, kendilerini hâlis müslüman göstermek için harcadıkları çabayı anlatmaktadır:

56-57: Allah'a yemîn ederek kedilerinin müslüman oldukarını söylerler ama gerçekte onlar İslâm toplumundan değillerdir. Ayrılıkçı, korkak insanlardır. Müslümanların güçlendiğini gördükçe korkuları artar. Eğer korunacakları bir kale, dağlarda bir mağara, ya da yerin altında bir delik bulsalar hemen koşup oraya girerler. Müslümanlarla beraber olmak istemezler.

Bu âyetler de münâfıkların güçlerinin kırıldığını, bir değerlerinin kalmadığını göstermektedir. Hem hoşlanmadıkları, hem de yüzleri kalmadığı için müslümanlarla buluşmak, onlarla oturup sohbet etmek istemiyor, kendi aralarında görüşmek istiyorlar. Ayrıca âyetlerde münâfıkların, gizli yerlerde toplanıp kendi aralarında konuştuklarına da işaret görüyoruz.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا
مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا
حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

58- Onlardan kimi de sadakalar(ın bölüştürülmesi hususun)*da sana dil uzatır. Eğer o sadakalardan kendilerine pay verilirse hoşlanırlar,*

onlardan kendilerine pay verilmezse hemen kızarlar. 59- (Ne olur) *onlar, Allah'ın ve Elçisinin kendilerine verdiğine razı olup: "Allah bize yeter, yakında Allah da bize bol lûtfundan verecek. Elçisi de; biz sadece Allah'a rağbet ederiz* (yalnız O'ndan umarız)." deselerdi!

Tefsîr:

58 nci âyette münâfıkardan bazılarının sadaka dağıtımı sırasında Peygamber'i kınayıp çekiştirdikleri anlatılmaktadır. Burada sadaka ile kasdedilen, zekâttır. Toplanan zekâttan bunlara da verilirse memnun olurlar, verilmezse kızarlar.

59 ncu âyette de bunların, Allah ve Elçisinin verdiğine razı olup "Allah bize yeter, O keremiyle daha fazlasını verir, biz sadece Allah'ın rızâsını arzu ediyoruz!" demeleri gerektiği anlatılmaktadır.

Buhârî ve Müslim'in rivayetlerine göre Zu'l-Huvasyıra isimli bir adam, Huneyn ganimetlerinin taksiminde, Hz. peyğamber(s.a.v.)e itiraz etmiş:

— *Âdil ol, çünkü adâletli davranmadın! demiş. Peyğamber (s.a.v.):*

— *Eğer ben âdil değilsem, sen mahvoldun! demiş. Sonra adamın ardından bakıp buyurmuş ki:*

— *Bu adamın soyundan bir kavim çıkacak, kendileriyle beraber namaz kılan, kendileriyle beraber oruç tutan birinize hakaret edecekler. İşte onlar, ok yaydan çıkar gibi dinden çıkacaklar. Onları nerede bulursanız öldürünüz, çünkü onlar, gök kubbe altında en şerli öldürülenlerdir*[1].

Taberî, aynı hadisi daha uzun anlatır. Onun anlatımına göre Zu'l-Huvaysıra, Allah'ın Elçisine "Âdil ol" deyince, Peygamber: "Yazık sana, ben âdil değilsem kim âdildir?" demiş. Ömer bu adamın boynunu vurmak için Peygamber'den izin istemiş. Peygamber (s.a.v.):

— Bırak, demiş, onun, içinizden birine hakaret edecek adamları var. Kendileriyle beraber namaz kılan, oruç tutan birine hakaret edecekler, böylece ok yaydan çıkar gibi dinden çıkacaklardır. Kuzezine bakar bir şey göremez, naslına bakar bir şey bulamaz, risâfına bakar bir şey bulamaz. Fers (fışkı) ve kan geçmiştir. Alâmetleri: İki elinden biri kadın memesi, yahut çiğnenmiş et parçası gibi olan siyah bir adamdır. Bunlar, insanların fetret (karışıklık) zamanında çıkacaklardır.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 10, Enbiyâ: 6, menâkıb: 25, Meğâzî: 61, Fedâilu'l-Kur'ân: 36, Edeb: 95, Tevhîd: 23, 57, İstitâbe: 95; Müslim, Zekât: 142, 144, 147, 148, 154,156, 159; Ebû Dâvûd, Sunnet: 28; Tirmizî, Fiten: 24; Nesâ'î, Zekât: 79; Tahrîm: 26; İbn Mâce Mukaddime: 12;...

Hadisî rivâyet eden Ebû Sâîd demiş ki: "Bu hadisi Allah'ın Elçisinden duyduğuma tanıklık ederim. Ve yine tanıklık ederim ki Alî hâricîleri öldürdüğü zaman aralarında tam Allah'ın Elçisinin dediği şekilde bir adam getirildi" [1].

Gelelim bu rivayetin değerine: Evvelâ bu âyet, kendinden önceki âyetlerin devamıdır. Huneyn Gazasından hayli sonra inmiştir. Huneyn Gazvesiyle ilgili bir olay üzerine inmemiştir. Âyette münâfıkların, Peyğamber'i çekiştirme konusu, sadaka dağıtmasıdır, ganimet taksimi değildir. Sadaka başka, ganimet başkadır. Âyetin, Huneyn ganimetlerinin dağıtımı ile bir ilgisi yoktur.

Gerçekte âyet, belli bir olay üzerine değil, münafıkların genel davranışlarını belirtmek üzere, kendinden önceki âyetlerle beraber inmiştir. Yukarıdan beri onların çeşitli davranışları sayılmaktadır. Burada da zekât dağıtımı karşısındaki tutumları ele alınmaktadır.

Münâfıklar, hep kendilerini düşünen bencil, menfaatçi insanlardır. Bunlar zekâtların dağıtımında da Peyğamber'e itiraz etmişler, istedikleri kadar pay alamayınca kızmışlar, onu çekiştirmişlerdir. Böyle yapan bir tek kişi değil, birçok kişidir.

Sonradan hâricîlerin başı olan Zu'l-Huvaysıra'ya gelince bunun adı Hurkûs ibn Züheyr'dir. Bir cemâatin başında Basra'dan Medine'ye gelmiş, Hz. Osman'ın öldürülmesine sebebolan olaya katılmış, Hz.Alî'ye bey'at etmiş, Cemel ve Sıffin savaşlarında onun saflarında çarpışmış, Hz. Alî Sıffîn'de hakem tayinine razı olunca ona karşı çıkmış, adamlariyle birlikte ayrılmış, Hâricîler adını alan bu kişilerle Alî taraftarları arasında geçen Nehrevân olayında öldürülmüştür [2].

İşte Buhârî'ye ve Müslim'e de girmiş olan bu rivayet, gerçekte Hz. Alî'nin, Nehrevân olayını meşru göstermek için ustaca ortaya sürülmüş uydurma bir hadis olarak gözükmektedir. Yoksa Hz. Peyğamber, bir adamın hatâsı yüzünden neslini kınamaz. Ayrıca ğaybi de Allah bilir. *"Hiçbir nefis, yarın ne yapacağını bilemez"* [3] âyeti, gelecekteki olayları ancak Allah'ın bileceğini, başka kimsenin bilemeyeceğini göstermektedir. Böyle istikbal olaylarını bildiren haberlerin çoğuna şüphe ile bakmak gerekir. Peyğamber'in, kıyâmetin ne zaman kopacağını bilemeyeceği, iki âyette açık açık vurgulanmıştır: *"Onun vaktini, Allah'tan başka kimse açığa çıkaramaz"* [4], *"Sana kıyâmetin ne zaman demir atacağını* (yani onun ne zaman limana yanaşacağını)

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 10/109; et-Tefsîru'l-hadîs: 12/157.
2. Taberî, Târîhu'l-umem ve'l-mulûk: 5/104, 6/40 ve devâmı.
3. Lokman Sûresi: 34.
4. A'râf Sûresi: 187.

soruyorlar. Sen onu nereden bileceksin? Onun bilgisi Allah'a âittir"[1].

Bu âyetler, kıyâmetin ne zaman kopacağını Peyğamber'in kesinlikle bilmediğini bu kadar açıklıkla vurgularken, kıyâmetin kopma saatlerini aşağı yukarı belirleyen, hemen hemen kopmak üzere olduğunu gösteren kıyâmet alâmetleri hakkındaki hadislerin ne kadar şüpheli olduğu açıktır. Çünkü bunlar eğer doğru ise âyete terstir. Allah'ın söylediğine aykırıdır. Allah kıyametin bağtaten yani ansızın geleceğini söylüyor. Bunlar ise önce alâmetlerinin belireceğini söylüyor. Alâmetler beliriyorsa ansızın gelmiyor demektir. Hâşâ Peyğamber, Allah'ın söylediğine aykırı bir söz söylemez. Ğaybi Allah'tan başka kimse bilmez.

İşte yukarıya kaydettiğimiz, en sağlam hadis kitaplarına geçmiş hadis de Peyğamber(s.a.v.)den sonraki siyasî olayların, Peyğamber'in sözleri üzerinde nasıl rol oynadıklarını gösterir.

Reşîd Rızâ, Kıyâmet alâmetleri hakkındaki rivâyetlerin çürüklüğünü ayrıntılarıyle anlattıktan sonra ğayb haberleri hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemiştir:

1. 188 nci âyette belirtildiği üzre Peyğamber (s.a.v.) ğaybi bilmezdi. Ancak Allah, kendisine bazı olayları bildirmiştir ki bu bildirim de açık ve kapalı olmak üzere ikiye ayrılır. Melekler, cennet, cehennem ile ilgili haberler, açık vâzıh haberlerdir. Bazı işaretlerle anlatılan haberler, kapalı (müstenbat) haberlerdir. *"Şu fitneden sakının ki içinizden yalnız zulmedenlere erişmez* (hepinize erişir)" (Enfâl: 25) âyeti indiği zaman bunun ileride, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan fitne olaylarına işaret olduğunu kimse fark etmemişti.

2. Yüce Allah, Kur'ân vahyinden ayrı olarak, ileride vukubulacak bazı olayları da Peyğamberine bildirmiştir (bizim kanaatimize göre bu tür ğayb haberleri, çok ilerideki zaman hakkında değil, Peyğamber Aleyhisselâm'ın kendisinin ve sahâbîlerinin hayatlarıyle ilgilidir). Meselâ Hendek kazılırken ashâbının eliyle fethedilecek ülkeler gözünün önüne getirilmiş; keza Medine'nin yüksek evlerinin birinden bakarken ashâbı arasında vukubulacak fitneler, gözünde canlandırılmış: *"Benim gördüğümü görüyor musunuz?" demiş, "Hayır" demeleri üzerine: "Ben sizin evlerinizin arasına damlanın düşmesi gibi fitnelerin düştüğünü görüyorum!"* demiştir [2]. Bu olay, Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Kitâp ehli, bu tür istikbal haberlerine tenebbüât (peyğamberlik sayesinde söylenen haberler, kehânetler) derler. Peyğamber'in gerçekten söylediği sözler aynen çıkmıştır.

1. Nâzi'ât Sûresi: 42-44.
2. Buhârî, Medîne: 8, Mezâlim: 25, Menâkıb: 25, Fiten: 4; Müslim, Fiten: 9; İbn Hanbel, Müsned: 5/200.

3. Peyğamber (s.a.v.), Allah'ın kendisine bildirdiği, dinin esaslarıyle ilgili olmayan bu tür ğayb haberlerini herkese değil, ancak bazı sahâbilerine söylemiştir. Münâfıkların isimlerini, sadece Huzeyfe ibn Yemân'a söylemiş olması gibi.

4. Bu ğayb ile ilgili haberler, Peyğamber'in söyediği aynı kalıplarla değil, mânâ olarak nakledilmiştir. Hadislerin varyantlarındaki farklar, eksiklikler, fazlalıklar bunun açık kanıtıdır. Her râvî, Peyğamber'den duyduğunu, kendi anlamasına göre nakletmiştir. Râvî, Peyğamber'in sözünü yanlış anlamış; ya da o sözü kendi anladığı şekilde açıklayarak aktarmış olabilir. Allah, Peyğamberine bildirdiklerinin hepsini ayrıntılarla değil, bazılarını ipuçlarıyle, işâretlerle bildirmiş; bundan dolayı Peyğamber (Aleyhisselâm), bunları izah ederken tereddüd göstermiş, -İbn Sayyâd olayında olduğu üzre-; karinelerden yararlanmış iken; onun sözlerini nakledenlerin, duyduklarını naklederken hatâlara düşmeleri, karıştırmaları, bunları kendi anladıkları şekilde nakletmeleri gayet doğaldır.

5. İslâm ile oynayıp onu bozmak, müslüman kavimleri birbirine düşürmek, İslâmın şevket ve saltanatını yıkmak isteyen yahûdî, Fars zındıkları; Emevîlik, Alevîlik ve Abbâsîlik taraftarı olan bid'at ehli, bazı Peyğamber sözlerine katmalar yapmışlar; salâh-i hâl göstererek uydurdukları ve hadislere kattıkları düşüncelerin halk arasında revaç bulmasını sağlayabilmişlerdir. Hattâ bazı hadislerin uydurma olduğu, ancak tevbe eden uydurucunun gerçeği itiraf etmesinden sonra anlaşılmıştır. Bundan dolayı Üstâz İmâm (Muhammed Abduh): "Doğru İslâm, fitne olayından önceki ilk çağ İslâmıdır" derdi ve fitne olayları hakkında, sahih hadis mecmualarında rivayet edilen haberlerin pek azına inanırdı (Biz de bu kanâatteyiz).

6. Bazı sahâbî ve tâbiîler, ayırım yapmadan her müslümandan haber naklederlerdi. Oysa her müslüman sâdık mü'min değildir. Haber nakledenler, bizzat Peyğamber'den duydukları sözlerle, başkaları vasıtasiyle duydukları sözler arasında ayırım yapmadan rivayet etmişlerdir. Sahâbîlerin, birbirlerinden ve hattâ Ka'bu'l-ahbâr gibi tâbiîlerden rivâyet ettikleri de ma'lûmdur (Ebû-hüreyre gibi). Ehl-i sünnete göre sahâbîlerin hepsi udûldür. Onlardan birinin, râvî olarak isminin bilinmemesi, senedin sağlamlığını bozmaz. Oysa bu, çoğunlukla böyle olabilir ama kesin bir kural olamaz. Peyğamber'in sahâbîleri arasında münâfıklar da vardı: *"Çevrenizdeki bedevî Arablardan ve Medîne halkından ikiyüzlülüğe iyice alışmış insanlar vardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz"*[1] âyetiyle, nifakları açıkça bilinmeyen usta münâfıkların bulunduğu haber verilmiştir.

1. Tevbe Sûresi: 101.

Rivâyette en büyük belâ da Ka'bu'l-ahbâr gibi insanlardan rivâyettir ki Ebûhüreyre, İbn Abbâs gibi sahâbîler de ondan rivâyet etmişlerdir. Me'sûr tefsîrin çoğu ondan ve onun öğrencilerinden nakledilmiştir. Öğrencileri arasında müdellisler vardır. Katâde, İbn Cüreyc ve büyük müfessirler gibi.

İmdi metni, senedi muzdarib, yahut Allah'ın yasalarına, dinin usulüne, kesin naslara, görülen gerçeklere aykırı rivâyetler zannîdir. Bunlar üzerine itikad binâ edilemez. Ama anlam bakımından böyle bir illeti bulunmayan, senedi sağlam hadislerde aslolan doğru olmasıdır. Bir hadisi duyan, onda böyle bir illet bulmazsa onu doğrular. Hadiste böyle bir illet görürse ona güvenmez. Çünkü o söz, bir İsrâîl haberi, ya da mânâ olarak naklin hatâsı veya başka bir sebeple bozuktur. Ama böyle bir illeti omayan mütevâtir hadisin, Peygamber tarafından söylendiğinde kuşku yoktur'' [1].

Maalesef İslâm hukuku diye ortaya sürülen bir sürü, Kur'ân'ın ruhuna aykırı teferruât da bu tür hadislere dayandırılmıştır. Kur'an'a dönmek lâzımdır. Kur'ân'ın ruhuna aykırı rivâyetleri ayıklamak, Kur'ân'ın genel ve her zaman için geçerli prensiplerinin etrafına kümelenmiş bu tür gecekondu sözleri, onun etrafından çekip Kur'ân Prensiplerinin çevresini açmak, Kur'ân nurunu ortaya çıkarmak, Kurân düşünce yapısının bütün şa'şaasiyle parlamasına yardım etmek lâzımdır.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً
مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

60- Sadakalar, Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan (zekât toplayan memur)*lara, kalbleri ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yolunda ve yolcuya mahsustur. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

1. Tefsîru'l-Menâr: 9/505-507.

Tefsîr:

60- Önceki iki âyette zekâtın hep kendilerine verilmesini isteyen, böyle olmayınca canları sıkılan bencil, cimri kişilere işaret edildikten sonra bu âyette de zekâtın kimlere verileceği bildirilmektedir. Burada *"sadakalar"* sözüyle zekâtın kasdedildiği, âyetin sonundaki "فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ: *Allah'tan bir farz olarak"* cümlesinden de anlaşılmaktadır. Zekât, tâ Mekke devrinde farz kılınmıştır. Mekke'de inen Meâric Sûresindeki: *"Onların mallarında dilenciye ve yoksula belli bir hisse vardır"* [1] âyetleri, Mekke devrinde zekâtın belli bir hak olarak müslümanlara farz kılındığını gösterir. Burada açıklanan, zekâtın kendisi değil, zekâtın verileceği kimselerdir. Yoksa zekât, zaten daha önce farz kılınmış idi.

Yüce Allah, Peyğamberini çekiştiren insanlara diyor ki: Zekât, öyle herkese verilmez, ancak fakirlere, miskinlere, zekât toplamak için çalışan memurlara, kalbleri İslâma ısındırılanlara, kölelikten kurtulmak isteyenlere, borçlulara Allah yoluna ve yolcuya verilir.

Âyette Peyğamber'in kendisi zikredilmemiştir. *Malın kiri kabul edilen zekât ve sadaka, Hz. Peyğamber'in kendisine ve âilesine helâl değildir, çünkü "Sadaka, insanların kirlerindendir"* [2] demiştir. Muhammed evlâdına ve âilesine zekâtın helâl olmadığı hakkında muhtelif rivayetler vardır [3]. Âyette şu anlam da vardır: "Seni, bize az verdin, diye çekiştiriyorlar. Oysa sen onlara az verip de bu malı kendin almıyorsun ki. Bu sadakalar, fakirlerin, düşkünlerin,... hakkıdır."

Şimdi zekât ve sadaka, âyette sayılan zümrelerin hepsine mi dağıtılacaktır, yoksa bunlardan yalnız birine vermek kâfi midir? Bu konuda âlimler arasında görüş ayrılığı vardır. İmâm Şâfiî ve bir topluluğa göre zekâtın, bunların hepsine bölüştürülmesi gerekir. İmam Mâlik ve bir cemâate göre de hepsine dağıtmak şart değildir. Bunlardan herhangi birine vermek yeterlidir. Tabii İmam Şâfiî'nin görüşünü uygulamak güçtür. İmam Mâlik'in görüşü daha uygundur.

Fakir: Dilenmekten utanan yoksuldur. *Miskîn* ise dilenen yoksuldur. İbn Cerîr'e göre Fukarâ, en çok muhtaç kimseler olduğu için miskînden önce zikredilmiştir. Ebu Hanîfe'ye göre de miskîn, fakirden daha muhtacolan yoksuldur. Bazılarına göre de fakirle miskin arasında fark yoktur. İkisi de aynı anlamı veren kelimelerdir [4].

1. Meâric Sûresi: 24-25.
2. Dârimî, Zekât: 16; Nesâ'î, Zekât: 94; Muvatta', Sadaka: 13; İbn Hanbel: 2/279.
3. Müslim, Zekât, 161; Ebû Dâvûd, Zekât: 29; Dârimî, Salât: 214; İbn hanbel, Musned: 1/201.
4. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 10/161-162.

el-Âmilûne 'aleyhâ: Zekât toplamağa memur edilen kişilerdir. Bunlara da zekâttan bir miktar verilebilir. Ancak bunların zekât alabilmeleri için Peyğamber'in akrabasından olmamaları gerekir. Çünkü zekât, Peyğamber nesline haram sayılmıştır.

el-Muellefetu kulûbuhum: Kalbleri İslâma ısındırılan, yeni müslüman olmuş kişilerdir. Hz. Peyğamber'in, kendilerine fazla ganimet malı verdiği müelllefetu'l-kulûb, on beş kişi idi. Bunlar: Ebu Süfyân, Akra' ibn Hâbis, 'Uyeyne ibn Hısn, Huvaytıb ibn 'Abdu'l-'Uzzâ, Sehl ibn 'Amr, Hâris ibn Hişâm, Süheyl ibn 'Amr el-Cühenî, Ebu's-Senâbil, Hakîm ibn Hizâm, Mâlik ibn 'Avf, Safvân ibn Ümeyye, Abdurrahmân ibn Yerbû', Cedd ibn Kays, 'Amr ibn Birdâs, 'Alâ ibn el-Hâris [1].

Safvân ibn Ümeyye henüz müslüman olmamıştı. Önce Peyğamber'den nefret eden bu zât, ganimeti alınca onu sevmeğe başlamıştır.

Peyğamber'in, kalblerini İslâma ısındırmak için ganimet verdiği bu kişilere, yüce Allah, zekâttan da pay ayırmıştır. Acaba bu, yalnız Peyğamber'e mahsus bir uygulama olup, onun vefatiyle sona mı ermiştir, yoksa onun vefatından sonra da uygulanacak ve bu kimselere yine zekât verilecek midir?

Hz. Ömer, Şa'bî ve sahâbîlerden bir cemâate göre Peyğamber'den sonra bunlara zekât verilmez. Çünkü Allah, artık müslümanları güçlendirmiş, İslâmı ülkelere hakim kılmış, bunların desteğine ihtiyaç kalmamıştır.

Bir kısım sahâbîye göre de Peyğamber'in vefatından sonra da bunlara zekât verilir.Çünkü Peyğamber bunlara, Mekke'nin Fethinden ve Huneyn zaferinden sonra, yani İslâmın bunların desteğine ihtiyacı bulunmadığı bir zamanda vermiştir. Öyle ise bunu devam ettirmek gerekir.

Bu anlayış, âyetin hükmünü şahıslara bağlamaktan doğmuştur. Evvelâ bu âyet, ganimet hakkında değil, zekât hakkındadır. Huneyn Savaşından çok sonra, Tebuk seferi sırasında inmiştir. O halde bunun, Peyğamber'in fazla ganimet malı dağıttığı kişilerle ilgisi yoktur. Kur'ân, mutlak olarak gönlü İslâma ısındırılması gereken kişilere zekâttan bir fon ayırmıştır. Yalnız Peyğamber'in devrinde değil, her zaman ve her yerde gönlünün İslâma ısındırılmasında yarar bulunan kişiler bulunur. İşte bunları kazanmak için bunlara zekâttan pay verilir. Ama bunun her zaman belli şahıslara verilmesi gerekmez. Bir yıl falan yerdeki falan kişilere, öbür yıl başka yerdeki başka kişilere verilebilir. Bu tıpkı çeşitli vesilelerle konulmakta olan ödüller gibidir. Şu var ki bu, Allah'ın koyduğu bir ödüldür. Bu ödül, İslâma ve müslümanlara faydalı, müslüman veya İslâma yararlı gayri müslim kişilere verilir.

1. Mefâtihu'l-ğayb: 16/111.

Hz. Ömer'in, yukarıda müellefe-i kulûb olarak gösterilen kişilere zekât vermemesi gayet yerindedir. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) onlara, Allah'ın emriyle değil, kendi ictihadiyle ganimet vermiştir. Eğer Allah'ın emriyle vermiş olsaydı ashab itiraz edemezdi. Halbuki ensârın buna hayli gücendiğine yukarıda işaret etmiştik. Demek ki bu tasarruf, Peyğamber'in kendi ictihadıydı.

Âyette kasdedilen müellefe-i kulub'un, onlarla bir ilgisi yoktur. Çünkü âyet, ganimet değil, zekât hakkındadır. Huneyn'deki ganimet taksiminden çok sonra inmiştir. Demek ki Huneyn'de fazla ganimet alanların, bu âyeti kendi haklarında sanmaları ve buna dayanarak zekât almağa çalışmaları haksızlıktır. Hz. Ömer bu haksızlığı kabul etmemiştir.

Fakat kalbleri İslâma ısındırılması gereken şahıslara her zaman bu zekât fonundan yardım edilmesi, Allah'ın emridir. Allah'ın koyduğu bu ödülün devam ettirilmesi farzdır. İmam Fahreddîn Râzî de imamın (devlet başkanının) İslâma ve müslümanlara yararlı gördüğü kimselerin kalbini ısındırmak için zekât verebileceğini söylüyor. Kalbleri kazanılacak kimselerin müslüman olmaları şart değildir. Müslüman olanlara da, olmayanlara da bu amaçla zekât verilebilir [1].

Fî'r-rikâb: Köle olan, boyunduruk altında bulunan kimsedir. Köleleri özgürlüğe kavuşturmak için ya kedilerine zekât verilir veya zekât ile bunlar satın alınıp serbest bırakılır.

el-Ğârimîn: Borçlular demektir. Herhangi bir suretle borç altına girmiş kimseyi bu durumdan kurtarmak için zekât verilir.

Fî-sebîlillâh: Allah yolunda demektir ki Allah için yapılan herşey bunun içine girer. Gazilere, Hasan Basrî'ye göre Hacca gidenlere de zekât verilebilir [2]. Köprü, kale, mescid yaptırmak, savaş araçları yapmak veya satın almak hep "Allah yoluna" tabirinin kapsamına girer[3].

İbni's-sebîl: Bir yere giderken yolda parası tükenen yolcu demektir. Bu adamı varacağı yere ulaştırmak için zekât verilir. Kendi memleketinde zengin de olsa, eğer memleketinden para temin edecek durumda değilse ona zekât verilir.

Âyetin anlamı geneldir. Zekât verilecek kimselerin müslüman olması kaydı konulmamıştır. Âyetin genel hükmüne göre hangi dinden olursa olsun fakir olanlara zekât ve sadaka verilebilir. Ancak zekâtın yalnız müslüman fakirlere verileceğine dair haberler varsa da [4] biz bu âhâd haberlerinin, âyetin genel

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/111.
2. İbn Kesîr, tefsîr: 2/367.
3. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/173.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/115.

anlamını tahsis edemeyeceği kanısındayız. Kur'ân, Allah'ın muhtaç kulları arasında bir ayırım yapmamış, herkese yardımı emretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, eşi Safiyye'nin akrabâsı olan iki yahudi'ye sadaka (zekât) vermiş, bu sadaka otuz bin dirheme satılmıştır [1]. Hz. Ömer de, kör bir yahudî fakire maaş bağlatmıştır [2].

İslâm âlimlerinden bazıları gayri müslim fakirlere zekât verilebileceğini, bazıları verilemeyeceğini, bazıları da müslüman fakir yoksa onlara da verilebileceğini söylemişlerdir. Belki bu üçüncü görüş en uygunudur. Tabii önce müslümanın elinden tutmak lâzımdır. Maamafih bir memlekette çok muhtaç gayri müslim varsa onları tamamen ihmal etmek de doğru olmaz. Allah'ın kullarını sevindirmek lâzımdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), zekât toplamak için âmiller (memurlar) gönderirdi. Bunlar daha ziyade mahsul ve hayvanların zekâtını toplarlardı. Bazı rivâyetlere göre de Peygamber (s.a.v.), zenginlerden, paralarının da zekâtını alırdı. Dört halife de Peygamber'in yaptığı şekilde zekât toplamağa devam etmişlerdir. Rivayete göre Ebubekir, Ömer ve Osman, zekât vermesi gerekenlerin tahsisatlarından zekâtlarını keserlerdi [3].

Hz. Peygamber zamanında zekât, Peygamber'in kendisine veya emrettiği kimseye teslim edilirdi. Ebubekir, Ömer ve Osman zamanlarında da böyle olmuştur. Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra görüş ayrılıkları belirmiş, kimi mevcut halifelere vermeyi uygun görmüş, kimi de artık ısırıcı kralların eline geçen Beytu'l-mâle zekât verilemeyeceğini ileri sürerek bizzat dağıtmayı tercih etmiştir [4].

Şi'îler ise zekâtın ancak Ali soyundan gelip gizlenmiş olan imama verileceği kanaatindedirler. Şimdi gizli imam adına zekâtı en yüksek din âlimleri olan Âyetullâhlar toplar, kendilerince uygun yerlere dağıtırlar. Şi'îlerde zekât humus(beşte bir)dir.

Âlimler toprak ürünlerinin ve hayvanların zekâtını Beytu'l-Mal'in yani devletin toplayacağını kabul etmişlerdir. Çünkü bunları vermemek veya gizlemek kişinin elinde değildir. O istese de istemese de devlet ondan bunların zekâtını alır. Bunların zekâtı, bir çeşit vergidir. Fakat diğer malları gizlemek mümkündür. Kişi bunların zekâtını da devlete verirse ne alâ, vermezse kendi eliyle fakirlere dağıtır.

1. Kitâbu'l-emvâl, tercemesi: Cemaleddin Saylık, s. 570-571.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/171.
3. Ebu Ubeyd el-Kasim ibn Sellâm, Kitâbu'l-emvâl, 349 ve devamı.
4. Kitâbu'l-emvâl, s. 567 ve devâmı; Tercemesi, s. 535, İst. 1981.

Kur'ân'a göre zekâtın bütün çeşitlerini İslâm devleti toplar ve Kur'ân'ın saydığı yerlere dağıtır ki devletin takriben bütün masrafları bununla karşılanır.

Zekât şahsın keyfine bırakılmaz, iyice hesab edilip alınır ki İslâm toplumunda büyük dengesizlikler, uçurumlar meydana gelmesin. Nitekim Hz. Ebubekir, zekâtın bir zerresinden dahi vazgeçmeyeceğini söylemiş, vermek istemeyenlerle onları yola getirinceye kadar savaşmıştır.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ
رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾

61- İçlerinden bazıları da Peyğamber'i incitirler: "O, (her söyleneni dinleyen) *bir kulaktır." derler. De ki: "*(O) *sizin için hayır kulağıdır. Allah'a inanır, mü'minlere inanır. Sizden inananar için de o bir rahmettir. Allah'ın Elçisini incitenlere acı bir azâb vardır!"*

Tefsîr:

61 nci âyette münâfıklardan bazılarının, Hz. Peyğamber'i "kulak", yani her söyleneni dinleyen, her söze inanan diye çekiştirip incittikleri anlatılmakta; onun Allah'a ve mü'minlere inanan hayırlı bir kulak, mü'minler için rahmet olduğu; Allah'ın Elçisini incitenlerin acı azâba uğrayacakları bildirilmektedir.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), münâfıkların kötü hareketlerini yüzlerine vurmaz, mü'minlerin sözlerine itimad ederdi. Çünkü herkese iyi zan beslerdi. Herkesten kuşkulanmak, kötü zan sahibi olmaktır ki bu, Peyğamber'e yakışmaz. O, rahmet ve şefkati gereği herkese değer veren, huzuruna gelip konuşanı dinleyen, yalan olduğuna dair bir belirti olmadıkça anlatılanı doğrulayan bir insandı.

Âyetin sözgeliminden anlıyoruz ki münâfıklar, kendileri hakkında anlatılanları dinleyip kabul ettiğini kasdederek: "O sanki bir kulaktır, her söyleneni dinliyor" demişler. Kendileri hakkında anlatılanları dinlemesine

kızdıkları için böyle söylemişlerdir. Aslında kendileri hakkında anlatılanlar doğru idi. Demek ki samimi müslümanlar, gördüklerini, duyduklarını Allah'ın Elçisine haber veriyorlar, o da onlara itimad ediyor, sözlerini dinliyordu. İşte kendilerinin foyaları meydana çıktığı için münâfıklar, Peyğamber'in, kendileri hakkında söylenen sözlere inanmasına kızmışlar, bu yüzden onu çekiştirmişlerdir.

Yüce Allah, âyetin devamında onun, Allah'a ve mü'minlere inanan hayırlı bir kulak olduğunu bildirmektedir. Taberî'nin de belirttiği gibi bu cümleden, Peyğamber'in herkese değil, ancak gerçek mü'minlere inandığı anlaşılmaktadır. Ve o, mü'minler için rahmettir. Merhametinden dolayı kimsenin gönlünü kırmak istemez. Elbette Allah'ın Elçisini incitenler acı bir azâba çarpılırlar.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْۚ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ
كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ
جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَاۜ ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

62- Gönlünüzü hoş etmek için size (gelip) *Allah'a yemîn ederler. Halbuki inanmış olsalardı, Allah'ı ve Elçisini hoşnudetmeleri daha uygundu. 63- Bilmediler mi ki kim Allah'a ve Elçisine karşı koymağa kalkarsa onun için sürekli kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte büyük rezîllik budur.*

Tefsîr:

62-63: Münâfıklar, samimi müslümanları memnun etmek için Allah'a yemîn ederler, böylece müslümanları, doğru söylediklerine inandırmağa çalışırlar. Eğer onlar gerçekten inanmış olsalar Allah'ı ve Elçisini memnun etmeğe çalışırlardı. Bunlar hâlâ Allah ve Elçisiyle mücâdeleye girişenlerin, sürekli cehennem ateşine gireceklerini öğrenmediler mi?

Bu âyetlerin, Tebûk'ten geri kalan, müslümanlar Tebuk'ten döndükten sonra Allah'ın Elçisine gelip özür dileyen, işleri dolayısiyle sefere katılma-

dıklarını, engelleri olmasa kendilerinin de katılmış olacaklarını söyleyerek müslümanları hoşnudetmeğe çalışan bir grup münâfık hakkında indiği rivayet edilir.

Bir rivayete göre de münâfıklardan biri Hz. Peyğamber aleyhinde konuşmuş; olaya tanık olan bir müslüman, durumu Allah'ın Elçisine haber vermiş; Allah'ın Elçisi de kendisine öyle söyleyip söylemedpiğini sorunca, münâfık inkâr etmiş, bir şey söylemediğine yemîn etmiş. Müslüman: "Ya Rabbi, doğruyu doğrula, yalancıyı yalanla" diye niyazda bulunmuş, 62 nci âyet inmiş [1].

Bu rivayetlerin ne derece doğru olduğunu bilmiyoruz. Fakat âyetler birbirinden ayrı değildir. Bunlar da yukarıdaki âyetlere bağlıdır ve cümleler hep çoğul gâib (üçüncü çoğul şahıs) kipiyle başlamakta ve birbirine atfedilmektedir. Demek ki münâfıkların çeşitli davranışlarını anlatan bu âyetler, her biri ayrı bir sebep üzerine ve ayrı ayrı zamanlarda değil, hepsi aynı zamanda inmiştir. Muhakkak ki rivayetlerde anlatılan olaylara benzer olaylar da olmuştur ama bunlar, âyetlerin inişinden önce vukubulmuş ve bu olayların hepsine cevap vermek üzere bu âyetler inmiştir.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ
اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا
كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ
﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ
نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

1. Câmi'u'l-beyân: 10/170.

64- Münâfıklar, kendileri hakkında, kalblerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin indirileceğinden çekiniyorlar. De ki: "Siz alay edin, Allah çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır. 65- Eğer onlara sorsan: "Biz, sadece lâfa dalmış, şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Allah ile, O'nun âyetleriyle ve (O'nun) *Elçisiyle mi alay ediyordunuz?" 66- Hiç özür dilemeyin, siz inandıktan sonra inkâr ettiniz. Sizden bir kısmını affetsek bile suç işlediklerinden dolayı bir kısmına da azâbedeceğiz!*

Tefsîr:

64- Yüce Allah, münâfıkların, kendileri hakkında içlerindeki düşünceyi açığa vuracak bir sûrenin yani bir vahiy parçasının ineceğinden korktuklarını bildiriyor. Sonra da: *"Alay edin, muhakkak Allah, korktuğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır!"* buyuruyor.

Bundan anlaşılıyor ki münâfıklar, kendi aralarında Allah'ın Elçisi ve müslümanlarla alay ediyor, aynı zamanda bu gizli fiskoslarını, dedikodularını ortaya çıkaracak bazı âyetlerin inmesinden korkuyorlardı.

Bu insanlar içlerinden kâfir olmakla beraber uzun süre Peyğamber'in yanında yaşadıkları, birçok gizli oyalyarın vahiy ile ona bildirildiğini gördükleri için yine de içlerinde bir iman ışığı vardı. Zaten Bakara Sûresinin 19 ncu âyetinde onların, karanlık gecede kesif yağmur ve fırtına altında yürüyen, zaman zaman çakan şimşeğin ışığından azıcık yararlanıp önünü gören, sonra tekrar karanlığa gömülen kimsenin durumuna benzetilmesi, bunların kalblerinde zaman zaman bir iman ışığının belirdiğini anlatır. İçinde hiç iman belirmeyen de olur. O, katı kâfir ve münâfıktır. Ama içlerinde zaman zaman iman ışığı belirenler, tam münâfık değil, yürekleri manen hastalıklı insanlardır.

İşte burada anlatılanlar da böyle kişilerdir. Bunlar bir araya geldiklerinde birbirinden cesaret alarak Allah'ın Elçisiyle ve müslümanlarla alay ederlerdi ama bu yaptıklarını açığa vuracak bir vahiy parçasının inmesinden de çekinirlerdi.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır ki bunların özeti şudur: Tebuk seferine katılan bazı münâfıklar, sefer esnasıda, kendi aralarında Hz. Peyğamber'le alay edip: "Bak hele, Rumları yenecek, Şam'ın kalelerini, saraylarını alacak(!)" demişler [1].

1. Câmi'u'l-beyân, 10/172-173; Mefâtî'ul-ğayb: 16/122; et-Tefsîru'l-hadîs: 12/182.

Başka bir rivayete göre de sefer esnasında münâfıklardan biri Mâlik ibn Avf'a: "Neden bizim şu Kur'ân okuyanlarımız, en obur, en yalancı ve karşılaşma sırasında da en korkak insanlardır?" demiş. Mâlik: "Yalan söyledin, sen münâfıksın, senin bu dediğini Allah'ın Elçisine haber vereceğim" demiş ve olayı haber vermek için Allah'ın Elçisine gittiğinde kendisinden önce Kur'-an'ın, olayı haber verdiğini görmüş. Sonra adam gelip Allah'ın Elçisinin üzengisine yapışıp: "Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk!" demiş. Peyğamber (s.a.v.): "Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve Elçisiyle mi alay ediyordunuz?" demiş [1].

Herhalde olay, yalnız Tebuk Seferi sırasında olmuş tek bir olay değildir. Münâfıklar, her toplantılarında buna benzer habis dedikodular yapıyorlar, ama haklarında âyetler inmesinden de korkuyorlardı. Allah'ın Elçisi durumu haber alıp, yaptıklarının sebebini sorunca da inkâr ediyor, sözlerine inandırmak için de doğru söylediklerine yemîn ediyorlardı.

65 nci âyette "Onlara neden böyle söylediklerini sorsan, biz lafa dalmış eğleniyorduk. Ağzımızdan bir söz çıkmış olsa da kötü niyetle değil, şaka olarak böyle söylemişizdir" diyecekleri bildiriliyor. Sonra da Allah ile, O'nun âyetleri ve Elçisiyle alay edilemeyeceği, inkâr ifade eden bir soru ile vurgulanıyor.

66 ncı âyette de boş yere özür dilememeleri, inandıktan sonra inkâr ettikleri belirtiliyor. "Sizin bir kısmınızı affetsek bile, suçlu olan bir kısmınızı azâba uğratacağız!" buyuruluyor.

Bundan anlaşılıyor ki münâfık tamamen imansız değildir, inanmış, inkâr etmiştir. Kalbinde tereddüt vardır. İmanla küfür arasında bocalayan bir insandır. *"Bir kısmınızı affetsek bile"* cümlesi, bu affa uğrayacakların, kasıtsız, elebaşıların iğfallerine kapılan zavallı kimseler olduğunu gösteriyor. Allah'ın azâbına uğrayacak olanlar da asıl kasıtlı hareket eden suçlulardır.

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍۘ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ

1. Câmi'u'l-beyân: 10/170.

خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُق۪يمٌۙ ﴿٦٨﴾
كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًاۜ
فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذ۪ي خَاضُواۜ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ
نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰه۪يمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِۜ اَتَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

67- Münâfık erkekler ve münâfık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten meneder ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular. O da onları unuttu. Münâfıklar, işte yoldan çıkanlar onlardır. 68- Allah münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara ve kâfirlere içinde sürekli kalacakları cehennem ateşini va'detmiştir. O, onlara yeter. Allah onları lânetlemiştir. Onlar için sürekli bir azâb vardır. 69- (Siz de), *sizden öncekiler gibi* (yaptınız). *Onlar kuvvetçe sizden daha yaman, mal ve evlâtça sizden daha çok idiler. Onlar,* (dünyâ malından) *kendi paylarına düşenle zevklerine baktılar. Sizden öncekilerin,* (dünyâdan) *kendi paylarına düşenle zevklerine baktıkları gibi, siz de kendi payınıza düşenle zevkinize baktınız ve* (bâtıla) *dalanlar gibi siz de* (bâtıla) *daldınız. Onlar, yaptıkları işler, dünyâ ve âhirette boşa gitmiş kimselerdir ve ziyânâ uğrayanlar da onlardır. 70- Onlara kendilerinden öncekilerin: Nûh, Âd, Semûd kavminin, İbrâhîm kavminin, Medyen*

halkının ve başları üstüne ters dönen şehirlerin haberi sana gelmedi mi? Elçileri, onlara açık deliller getirmişti (ama inanmadılar, bundan dolayı Allah'ın gazabına uğradılar). *Allah onlara zulmedecek değildi, onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde yüce Allah, birbirlerinden olan, huyları birbirine benzeyen münâfıkların genel vasıflarını özetliyor:

67- Onlar birbirlerini tutan insanlardır. Kötülüğü emreder, iyilikten meneder, ellerini sıkı tutarlar. Cimridirler, Allah uğrunda mal harcamaktan kaçınırlar. Allah'ı unuttukları için Allah da onları unutmuş, kendi hallerine bırakmıştır. Doğru yoldan ayrılmışlardır.

68-69: 68 nci âyette münâfıklara ve kâfirlere, içinde sürekli kalacakları cehennem ateşini hazırladığını, bu ateş azâbının onlara yeteceğini vurgulayan Allah, 69 ncu âyette bu insanların da daha önce yaşamış, kendilerinden daha güçlü, daha zengin inkârcıların âkibetlerine uğrayacaklarını vurguluyor. Onlar kendi paylarını almışlar, yani dünyadan yararlanmışlar veya dinle alay etmelerinin cezasını bulmuşlardı. Bunlar da kendi paylarını alacaklar, dünyâdan bir miktar yararlanacaklar veya dinle alay etmelerinin cezasını çekeceklerdir. Bâtıla dalanların sonu husrandır.

70: 69 ncu âyette genel olarak şimdiki münâfıklardan daha güçlü olan eski kâfir milletlerin sonucuna işaret buyurulduktan sonra 70 nci âyette de bu milletlerin kimler olduğu açıklanıyor: "Bu münâfıklara daha önceki Nuh, Âd, Semûd, İbrâhîm kavimlerinin, Medyen ve Mu'tefikât halkının haberleri gelmedi mi?" deniliyor. Bunlar kendilerine açık açık kanıtlar getirmiş olan peyğamberlerini yalanladıkları için Allah'ın cezasına çarpılmış, evleri barkları üstlerine yıkılıp helâk edilmişler, böylece yaptıklarının cezasını bulmuşlardı. Gerçekte Allah onlara haksızlık etmiyordu, fakat onlar, kendi kötü davranışlarıyla kendilerine haksızlık ediyorlardı.

Tâ 37 nci âyetten buraya kadar hep münâfıkların davranışları anlatılmaktadır. Konu birliğinden dolayı bu âyetlerin hep beraber inmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Burada münâfık erkekler yanında münâfık kadınlar da anılmıştır. Kadınlar pek savaşa katılmazlar ama bu âyetler, onların da münâfık erkeklerle beraber toplumda bozguncu rol oynadıklarını gösteriyor.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
اُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ
طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ ذٰلِكَ اَلْفَوْزُ الْعَظِيمُ
﴿٧٢﴾

71- İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin velîsidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Elçisine itâat ederler. İşte onlara, Allah rahmet edecektir. Allah dâima üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 72- Allah inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler ve Adn Cennetlerinde güzel meskenler va'detmiştir. Allah'ın rızâsı ise, hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur!.

Tefsîr:

71-72: Yüce Allah, münâfıkların durumlarını belirttikten sonra bu âyetlerde de onların karşıtı olan mü'minlerin durumlarını belirtmektedir. Mü'minler de birbirlerinin dostudurlar. Münâfıkların tersine bunlar iyiliği emreder, kötülükten meneder, namazlarını kılar, zekâtlarını verir, Allah'a ve Elçisine itâat ederler. Yüce Allah, rahmetine nâil kılacağı mü'minlere, içinde sürekli kalacakları, altlarından ırmaklar akan bahçeler, bu bahçeler içinde oturulmağa değer güzel evler va'detmiştir. Ayrıca Allah'ın onlardan razı olması ise, bu nimetlerin hepsinden daha büyüktür. İşte büyük kurtuluş ve başarı budur!

Allah, münâfıklara cehennem ateşini va'detmişken mü'minlere altından ırmaklar akan, durulmağa değer bahçeler ve bunların içinde güzel evler

va'dediyor. 67 nci âyette anlatılan insanların karakterleri, 70 nci âyette anlatılanların tam tersidir. Mü'min, beş sıfatla münâfıktan ayrılıyor:

1) Münâfık kötülüğü emreder, iyilikten meneder. Mü'min bunun tersini yapar.

2) Münâfık namaza üşenerek kalkar, mü'min istekle namaz kılar.

3) Münâfık cimridir, zekât ve sadaka vermek istemez. Mü'min cömerttir, zekât ve sadakayı esirgemez.

4) Münâfık cihâda gitmek istemez, mü'min derhal Allah yolunda savaşa koşar.

5) Münâfık Allah'a ve Elçisine itâat etmez. Mü'min, Allah'a ve Elçisine itâat eder [1].

68 nci âyette münâfık ve kâfirlere va'dedilen cehennem ateşi, sürekli azâb, 72 nci âyette mü'minlere va'dedilen bahçeler ve güzel meskenler de onun tersine sürekli nimettir. Karakterleri birbirine zıd bu iki toplumun varacağı sonuçlar da birbirine zıddır. 67-70 nci âyetlerdeki tablo, 71-72 nci âyetlerde çizilen tablonun tam karşıtıdır. İki âyet grupu arasında tam anlam karşıtlığı vardır. Bu birbirine zıd tablolar, iki grupun da halini karşılaştırma yaparak anlamamıza yardım etmektedir. İnsan cehennem ateşini, harâbeye dönen evleri seyrettikten sonra; alt taraflarından, yani tepelerin eteklerinden şarıl şarıl ırmakların aktığı bahçelerdeki saraylarda yaşayan insanların mutluluğunu daha iyi anlamaktadır.

72 nci âyetteki "فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ" tabirindeki *'adn* kelimesi üzerinde başlıca iki tefsir vardır. Birine göre *'adn* cennette belli bir yerin, bir bölümün adıdır. Diğerine göre *'adn* bir yerde durmak anlamınadır. Bir kimse bir yerde durunca "عدن فلانٌ بالمكان: Falan kes şu yerde ikamet etti" denilir. Ma'den sözü de bu kökten türemiştir. Ma'den, cevherin bulunduğu yer demektir. Buna göre *'adn* cennetin bir bölümü değil, kendisidir. Bütün cennetler, *'adn* cennetleridir. Yani ikamet edilecek, içinde durulacak yerlerdir. Âyetlerde mü'minlerin varacakları güzel evlerin, oturulmağa değer bahçeler içinde bulunduğu anlatılmaktadır. "Altlarından ırmaklar akan" tabiri de bu bahçelerin, tepeler üstünde bulunduğunu gösterir. Cenabı Hak, âhiret nimetlerini, insanların dünyâda görüp alıştıkları kavramlarla anlatmaktadır. Batı Arabistan'ın, Tâif'ten aşağı: Ebhâ, Necrân gibi bölgelerinde tepeler üzerinde sıralanan bahçelerin eteklerindeki vadilerden sular akar. Bahçeler de bu vadilerden getirtilen sularla sulanır. İşte buna teşbihen âhiretteki bahçelerin de böyle tepeler üzerinde bulunduğu ve bunların eteklerinden de suların aktığı anlatılmaktadır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/131.

Gerek 67, gerek 71 nci âyette erkeklerle beraber kadınların da zikredilmesi, toplumda kadının da erkeğe eşit olduğunu, onunla ortak sorumluluklar taşıdığını gösterir.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ
وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُٓوا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ
وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهٖ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ
عَذَابًا اَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

73- Ey Peygamber, kâfirlerle ve münâfıklarla cihâd et, onlara sert davran; onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir gidiş yeridir o! 74- Söylemediklerine, Allah'a yemîn ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü söylediler, İslâm olduktan sonra inkâr ettiler, başaramadıkları bir şeye yeltendiler. Sırf Allah ve Elçisi, Allah'ın lûtfiyle kendilerini zengin etti diye (şimdi) *öc almağa kalktılar* (Allah ve Elçisinin iyiliğine karşı böyle nankörlük ettiler). *Eğer tevbe ederlerse kendileri için daha iyi olur. Yok eğer* (inkâr yoluna) *dönerlerse Allah onlara dünyâda da, âhirette de acı bir biçimde azâbedecektir. Yeryüzünde onların ne velîsi, ne de yardımcısı yoktur.*

Tefsîr:

73- Yüce Allah, münâfıkların durumunu anlattıktan sonra bu âyette Elçisine, kâfirlerle ve münafıklarla cihâdetmesini, onlara karşı sert davranmasını emrediyor ve onların yerinin cehennem olduğunu bildiriyor. Tahrîm Sûresinde de tekrar edilen (âyet: 9) bu âyetteki *"cihâd et"* ibaresini müfessirler birkaç şekilde açıklarlar. Âyetin açık anlamından, münâfıklarla savaşmak

gerektiği anlaşılır. Fakat Hz. Peyğamber (s.a.v.) münâfıklarla savaşmamış, onların öldürülmesini emretmemiştir. Bu davranışından, Peyğamber(s.a.v.)in, âyetteki emri, zorlayıcı bir emir değil, bir izin olarak değerlendirdiği anlaşılır. Râzî şöyle diyor:

"Cihâd, çaba harcamaktan ibarettir. Âyette cihâdın kılıçla, ya da dille veya herhangi bir yöntemle yapılacağına dair bir açıklık yoktur. Bize göre âyet, kâfirlerle ve münâfıklarla cihâdın farz olduğunu gösterir. Fakat cihâdın niteliği, âyette belirtilmemiştir. Bu husus, ancak başka bir delil ile bilinir. Kâfirlerle cihâd kılıçla olur. Münâfıklarla cihâd ise yerine göre kâh kanıt göstererek, kâh hoşgörü ile, kâh azarlayarak yapılır" [1].

Cehd kökünden olan *cihâd,* çaba harcamak, bir şeyi başarmak için vargücüyle çalışmak demektir. Savaşmak da gayenin gerçekleşmesi için en son çabayı harcamak olduğundan *cihâd*'ın kapsamına girerse de bu kelimenin asıl anlamı savaş değil, çalışmak, çabalamak, didinmek, uğraşmaktır. Savaş anlamındaki *harb*'den çok daha kapsamlıdır. Harb de Cihâdın bir parçası olabilir. Ama cihâdı, basitçe savaş diye terceme etmek yanlıştır. Râzî'nin izâhı yerinde olmakla beraber "kâfirlerle cihâd'ın kılıç ile olacağı" görüşü bizce isâbetli değildir. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de iken de İslâm'ın yayılması için kâfirlerle cihâdediyordu ama cihâdı savaş değil düşünce alanında idi. Bir mes'elenin aslını öğrenmek bütün zihin çabasını harcamak anlamındaki *ictihâd* da bu köktendir.

74 ncü âyetten de anlaşılıyor ki münâfıklardan bazıları birtakım münasebetsiz sözler söylemişler, sonra kendilerine: "Siz şöyle demişsiniz" denilince korkup böyle söylemediklerine yemin etmişler.

Bu âyetin iniş sebebi olarak da çeşitli olaylar zikredilir. Bir rivayete göre Peyğamber (s.a.v.) Tebuk'te kaldığı sırada münâfıklardan Cilâs ibn Suveyd ibn es-Sâmit: "Eğer Muhammed'in getirdiği doğru ise, biz eşeklerden de kötüyüz" demiş. Üvey oğlu, kendisine: "Vallâhi ey Allah'ın düşmanı, bu söylediğini Allah'ın Elçisine haber vereceğim, eğer bunu yapmazsam, başımıza bir belâ inmesinden, senin günahın yüzünden belâya uğramaktan korkarım!" demiş. Peyğamber (s.a.v.) Cilâs'ı çağırıp: "Şöyle şöyle söylemişsin" demiş. Cilâs da söylemediğine yemîn etmiş. Onun üzerine Allah bu âyeti indirmiş [2].

Bunun benzeri bir olay, 62-63 ncü âyetin iniş sebebi olarak da zikredilmişti.

Diğer rivayete göre de bu âyet Abdullah ibn Übeyy hakkında inmiştir. Mustalik oğulları Gazvesinde bazı ensâr ve muhâcirler arasında çıkan, kavgaya yol açabilecek nitelikte olup çabuk önlenen bir olay üzerine Abdullah

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/135.
2. Câmi'u'l-beyân: 10/184-185; İbn kesîr, Tefsîr: 2/373.

ibn Übeyy: "Bizim Muhammed'le durumumuz, köpeğini semizlet, seni yesin" diyenin durumuna benzer. Fakat Medine'ye dönersek, şerefli olan, alçak olanı oradan çıkaracaktır" demişti. Allah'ın Elçisi bu sözü duyunca Abdullâh yemînle sözünü inkâr etmiş, bu âyet o münâsebetle inmiş [1].

Esasen Abdullâh hakkında anlatılan bu olay üzerine Münâfikun Sûresi inmiştir. O olayın geçtiği Mustalik oğulları Gazvesi de çok öncedir. Bu âyet ise Tebuk seferi sırasında, yani o olaydan çok sonra inmiştir. Ayrıca âyet "yemîn ederler" şeklinde çoğul kipiyle başlıyor. Yemîn eden bir kişi değil, birkaç kişidir. Münâfıklar böyle yaparlar, demektir. Âyeti böyle tek kişinin yaptığı bir olaya bağlamak uygun değildir.

Bir rivâyete göre de bu âyet, Tebuk dönüşünde münâfıkların, Hz. Peyğamber'e karşı bir sui kasd girişimi üzerine inmiştir. Tebuk'ten dönerken onbeş kadar münâfık, geceleyin Peyğamber bir geçitten geçerken onu hayvanından itip uçuruma düşürmeyi planlamışlar. Ammâr ibn Yâsir Peyğamber'in hayvanının yularını çekiyor, Huzeyfe de arkadan hayvanı sürüyormuş. Birden deve ayağı sesleri ve silâh şakırtısı duyan Huzeyfe, geri dönmüş, yüzlerini bir kumaşla kapatmış bir topluluk görmüş. "Ey Allah'ın düşmanları ha geldim!" deyince kaçmışlar [2].

Bu sui kasd olayı doğru olabilir. Demek ki münâfıklar, Tebuk seferi esnasında Peyğamber aleyhinde bazı sözler sarfetmişler, hattâ ona karşı başarısız bir sui kasd girişiminde dahi bulunmuşlardır. Yüce Allah, onların kötü sözler söylediklerine, başaramadıkları bir işe yeltendiklerine işaret buyurmuş, fakat detaya girmemiştir. Çünkü Kur'ân'ın metodu, olaylara genel bir göz atıp ders vermektir.

Sonra Cenabı Hak nankörlüklerine temas ediyor: "Onların intikam almaları için başka bir sebep yok, sadece Allah ve Elçisi, onları lûtfiyle zengin ettiği için intikam almağa kalktılar." buyuruyor. Peyğamberin yüzü hürmetine Medinelilerin zengin olduklarına işaret ediyor. Gerçekten Peyğamber'in hicretiyle birlikte Medine'de siyâsî ve ekonomik hayât canlanmış, alınan ganimetler de özellikle Peyğamber'in hayâtının sonlarına doğru müslümanları zenginleştirmiştir.

Medineliler bu ekonomik düzeyi ve çevrede kazandıkları saygınlığı, daha önce hayâl edemezlerdi. Kabile hayâtından, birden bire devlet seviyesine çıkmışlardı. Şimdi bu hallerine sebep olan Peyğamber'e teşekkür etmeleri gerekirken ondan öc almağa yeltenmek, kör hased saplantısının sonucudur.

1. Aynı eser, 10/186; İbn Kesîr, 2/372.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/373; Mefâtîhu'l-kulûb: 16/136.

Yüce Allah, böyle yapanları yine tevbeye çağırıyor, tevbe ederlerse kendileri için daha iyi olacağını, haktan döndükleri takdirde dünyâda da, âhirette de Allah'ın acı azabına uğrayacaklarını, yeryüzünde bir dost ve yardımcılarının bulunmayacağını bildiriyor. Bu da münâfıkların kuvvetlerinin iyice kırılmış olduğunu gösteriyor.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ
الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ
﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقاً ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ
وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ
وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

75- Onlardan kimi de: "Eğer Allah, lûtfundan bize verirse elbette sadaka vereceğiz ve yararlı insanlardan olacağız" diye Allah'a and içti. 76- Ne zaman ki Allah, lûtfundan onlara verdi, O(nun verdiği)*ne cimrilik ettiler ve yüz çevirerek* (sözlerinden) *döndüler. 77- Kendisine verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalblerine ikiyüzlülük sokmuştur. 78- Bilmediler mi ki Allah, onların sırlarını ve gizli konuşmalarını bilir ve Allah, gizlileri bilendir!?*

Tefsîr:

75-77 nci âyetlerde yüce Allah, münâfıklardan bazılarının, Allah kendilerine mal verdiği takdirde onu Allah yolunda harcayacaklarını ve iyi, yararlı insanlardan olacaklarını va'dettiklerini; fakat Allah kendilerine mal verince sözlerinden cayıp cimrileştiklerini; sözlerinden caymaları yüzünden Allah'ın, ta huzuruna çıkacakları güne kadar onların yüreklerine iki yüzlülük koyduğunu bildirmektedir.

78 nci âyette de Allah'ın, onların gizli konuşmalarını bildiği ve bütün gizlilere vakıf olduğu vurgulanmaktadır. Kim gizli veya açık bir şey söyler, gizli bir toplantı, konuşma yaparsa Allah onu bilir. O'ndan gizli kalan bir şey yoktur. O, bütün gizlileri bilendir.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre fakir iken: ''Allah bize mal verirse fakirlere veririz, iyi insanlardan oluruz'' diyen bazı insanlar, zengin olunca cimrilik etmişlerdir. Zaten genellikle insanın karakteri budur. Birçok insan zenginlere bakar, onları cimrilik ile suçlar. ''Hele Allah bana versin, bakın ben nasıl fakirlere yardım ederim, malımı Allah yolunda harcarım!'' der. Der ama zengin olunca kendisi de öteki zenginler gibi cimri olur. İşte Kur'ân, bu ahlâkı nifâk alâmeti olarak saymıştır.

Bu âyetlerin iniş sebebi olarak da birçok hikâye anlatılmıştır. Gerçekte âyetler, münâfıkların davranışlarını anlatan geçmiş âyetlere bağlıdır. Tek bir olay üzerine değil, genel karakter belirtmek üzere, önceki âyetlerle beraber inmiştir. Bu âyetin iniş sebebi olarak hemen bütün tefsirlerde anlatılan Sa'lebe ibn Hâtib olayı uydurmadır:

Gûyâ Sa'lebe, Hz. Peygamber'den, zengin olması için kendisine duâ etmesini dilemiş. Peygamber de duâ etmiş. Sa'lebe'nin aldığı bir koyun haşerât gibi üreyip, yavrularından oluşan hayvanlar şehre sığmaz olmuş. Sa'lebe vadiye inmiş ve ikindiden başka namazları terk etmeğe başlamış. Cumayı dahi terk edecek duruma gelmiş. Zekât almayı emreden âyet inince, Peygamber, zekâtını vermesi için Sa'lebe'ye adam göndermiş. Sa'lebe: ''Bu, cizyeden başka bir şey değildir'' demiş, zekâtını vermemiş. İşte onun davranışı üzerine bu âyet inmiş. Sa'lebe kendisi hakkında âyet indiğini duyunca zekâtını getirmiş ama Peygamber kabul etmemiş. Sa'lebe başına toprak saçıp gitmiş. Ebubekir devrinde getirmiş, Ebubekir kabul etmemiş, Ömer devrinde getirmiş, Ömer kabul etmemiş, Osman devrinde getirmiş, Osman kabul etmemiş ve Osman devrinde ölmüş [1].

Bu kassâs uydurması, maalesef tefsirlere girmiştir. Önce Peygamber'in Medine hayatı on sene sürmüştür. On yılda bir tek koyundan, Medine'ye sığmayacak kadar koyun üremez. Sonra zekâtı farz kılan âyet Medine'den önce Mekke'de inmiştir. Buna birkaç kez işaret etmiştik. Kaldı ki bu adam zekâtını nasıl vermez? Vermezse kendi keyfine bırakılmaz, zorla kendisinden alınır. Nitekim Ebubekir, vermeyenlerden zorla almıştır. Ayrıca Peygamber, şefkat ve merhamet sahibidir. Hatâsından tevbe edeni kabul eder. Sa'lebe ilk anda zekâtını vermek istemeyerek hatâ etmiş olsa da sonradan gönülden pişman olup getirince, Peygamber onu reddetmez. Onun şefkat ve merhameti, özür

1. Câmi'u'l-beyân: 10/189.

dileyeni reddetmeğe müsait değildir. Hasılı neresinden tutulsa çürük olan bu hikâye, halkı etkilemek isteyen hikâyeci vaizlerin uydurmasıdır. Vaizler hâlâ bu uydurmaları bol bol sermaye olarak kullanmaktadırlar.

اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ
اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ

79- Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlarla alay edenler yok mu, Allah onlarla alay etmiştir. Onlar için acı bir azâb vardır!

Tefsîr:

79- Yüce Allah, mü'minlerin el emeği ve alın teriyle kazandıklarından, gönül rızasiyle ve güçleri ölçüsünde verdikleri sadakaları, münâfıkların alayla karşıladıklarını; birbirlerine kaşla gözle işaretler yapıp fakir insanların sadakalarını küçümsediklerini; bu hareketleriyle kendilerinin, Allah katında alay edilecek bir duruma düştüklerini; Allah'ın azâbına uğrayacaklarını bildirmektedir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), ashâbını Tebuk seferi için yardım etmeğe çağırınca hali vakti yerinde olanlar bol yardım ettiler. Fakat ırgatlık edip aldıkları ücretin yarısını tasadduk edenler de vardı. Zengin olan Abdurrahmân ibn Avf malının yarısını vermiştir ki dört bin dinar veya dirhem idi. Âsım ibn Adîy de yüz vasak hurma bağışlamıştı. Fakir sahâbîlerden olan Ebu Akîl ise bir ölçek hurma getirip sadakalar arasına döktü. İlk ikisini: "Riyâ için bu kadar veriyorlar" diye çekiştiren münâfıklar, Ebu Akil'in sadakası için de: "Allah'ın, Ebû Akîl'in bir ölçek hurmasına ihtiyacı yoktur" dediler [1].

Yukarıdan beri münâfıkların çeşitli karakterlerini anlatan yüce Allah, bu âyetle de onların, elinin emeğini, alnının terinin karşılığını veren fakir

1. Câmi'u'l-beyân: 10/194-195; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/376.

müslümanlarla alay etmelerini kınamaktadır. Âyetler, bu olayların oluşundan hayli sonra inmiştir. Elinin emeğini veren fakir, samimi müslümanlarla alay etmekle yüce Allah'ı o derece gücendirmişlerdir ki Allah da kendileriyle alay etmiştir. Allah'ın onlarla alay etmesi onların, âhirette çok perişan, çok zayıf, çok acınacak bir duruma düşeceklerini belirten bir ifadedir. Allah mazlûm insanlarla beraberdir. Onların küçük görülmesine, onlarla alay edilmesine razı olmaz. Önemli olan, verilen malın azlığı veya çokluğu değil, ihlâs ile verilmesidir. Alnının teriyle kazandığını verenin bir kuruşu, münâfıkın verdiği milyondan daha makbuldür.

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

80- Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen, yine Allah onları affetmez. Böyledir, çünkü onlar Allah'ı ve Elçisini tanımadılar. Allah, yoldan çıkan kavmi yola iletmez.

Tefsîr:

80 nci âyette Cenabı Hak Elçisine, münâfıklar için mağfiret dilemesinin bir yararı olmayacağını, onlar için yetmiş kere de mağfiret dilese yine Allah'ın, onları bağışlamayacağını, çünkü onların Allah'ı ve Elçisini tanımadıklarını, onlara saygı göstermediklerini bildirmektedir.

Müfessirlerin anlattıklarına göre kendileri hakkında, geçen âyetler indikten sonra münâfıklar, Allah'ın Elçisine gidip özür dilemişler. Kendileri için af dilemesini istemişler, Peyğamber de istiğfar etmiş veya etmek istemiş, bu âyet inmiş.

Eğer bu rivayet doğru ise Allah'ın Elçisine gelip özür dileyen, ondan kendileri için Allah'tan mağfiret dilemesini isteyenlerin, samimi olmayıp gösteriş ve zevahiri kurtarmak için böyle yaptıkları anlaşılır. Zira samimi olarak özür dileyenlerin tevbeleri makbuldür. Nitekim Nisâ' Sûresinin 146-147 nci âyetlerinde münâfıkların, cehennem ateşinin en alt düzeyinde olacakları onlara

yardımcı bulunmayacağı, fakat tevbe edip uslanan, Allah'a yapışan, gönülden yalnız Allah'a tapan kimselerin, mü'minlerle beraber olacağı, onlara da büyük mükâfât verileceği buyurulmaktadır.

Burada onlar için ne kadar istiğfar edilse de Allah'ın, onları affetmeyeceğini buyurması, onların özürlerinde ve istiğfar isteklerinde samimi olmadıklarından dolayıdır. Zaten âyetin sonunda bu husus açıklanıyor: *"Çünkü onlar Allah'ı ve Elçisini tanımamışlardır. Allah yoldan çıkan toplumu doğru yola iletmez."* Bu adamlar, inkârlarında ısrar etmekte ikiyüzlülüklerini sürdürmektedirler. Yüce Allah, onların niyetlerini bildiği için: *"Yetmiş kere de istiğfar etsen yine Allah onları bağışlamaz."* buyurmaktadır.

Buradaki yetmiş sözü, belli bir sayı değil, kesinlik ifade etmektedir. Aynı şey halk arasında kullanılır: "Yüz kere söylesen anlamaz" denilir. Bu sözün anlamı, bir insanın anlayış kabiliyetinin kıtlığıdır. İşte âyetteki yetmiş sözü de bu anlamda kullanılmıştır. Yani Allah, küfür ve ikiyüzlülüklerinden vazgeçmeyen münâfıkları aslâ bağışlamaz, demektir. Yoksa âyetten yetmiş kere istiğfar edince bağışlamaz, daha fazla istiğfar edince bağışlar anlamı çıkmaz.

Bu bakımdan: *"Bu âyet inince Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: 'Rabbimin onlar hakkında bana izin verdiğini işitiyorum. Vallâhi, yetmiş kereden çok istiğfar edeceğim, belki Allah oları bağışlar' dediği, bunun üzerine Allah'ın çok kızarak: "İstiğfar etsen de, etmesen de onlar için birdir, Allah onları bağışlamayacaktır. Allah, yoldan çıkan kavmi doğru yola iletmez!' buyurduğu"* [1] şeklindeki rivayetin çürüklüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.) âyetin anlamını bilir. Münâfıklığında ısrar edenler için Allah'tan mağfiret dilemez. Zira Allah onu, kâfirler için mağfiret dilemekten menetmiştir. Esasen onun ruhunun derinliklerinden geçerek gelen İlâhî ses, onun kendi düşüncesini de yansıtmaktadır.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ
جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَل۪يلًا

1. Câmi'u'l-beyân: 10/200; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/377.

وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَىٰ
طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا
مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾
وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ
إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ

81- Allah'ın Elçisinin arkasından oturmakla sevindiler, mallarıyle ve canlariyle cihâdetmekten hoşlanmadılar: "Sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennemin ateşi daha sıcaktır!" Keşke anlasalardı! 82- Artık kazandıkları işlere karşılık az gülsünler, çok ağlasınlar! 83- Eğer Allah, seni onlardan bir topluluğun yanına döndürür de (onlar savaşa) *çıkmak için senden izin isterlerse, "Aslâ benimle çıkmayacaksınız, benimle beraber düşmanla savaşmayacaksınız. Siz ilk önce oturmağa razı olmuştunuz, öyle ise geri kalanlarla beraber oturun* (kadınlar gibi evde durun)" *de. 84- Ve onlardan ölen birinin üzerine aslâ namaz kılma, onun kabri başında da durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Elçisini tanımadılar ve yoldan çıkmış olarak öldüler. 85- Onların malları ve evlâtları seni imrendirmesin: Allah onlara dünyâda, bunlarla azâbetmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.*

Tefsîr:

81-82: *Hilâf,* arka veya muhâlefet anlamlarına gelir. 81 nci âyette Allah'ın Elçisinden geri kalan, onunla beraber sefere katılmayan veya ona aykırı davranarak sefere çıkmayan ve bununla da sevinen kimselerin, dünyâ sıcağın-

dan çok daha fazla olan cehennem ateşine düşecekleri belirtilmektedir. Münâfıkların: *"Bu sıcakta sefere çıkmayın!"* sözlerinden, Tebuk Seferinin sıcak yaz günlerine rastladığı anlaşılmaktadır. 82 nci âyette bu hareketlerine sevinmek, gülmek yerine üzülüp ağlamaları gerektiği bildirilmektedir. Çünkü ma'nevî halleri, ağlanacak durumdadır.

83 ncü âyette Peyğamber(s.a.v.)e, Medine'ye döndüğünde, sefere katılmayanlar gelip bundan sonraki seferlere katılmak için izin isterlerse bunların katılmasına müsâade etmemesi, 84 ncü âyette de onlardan ölen birinin üzerine cenâze namazı kılmaması, kabri başında da durmaması emredilmektedir.

85 nci âyette de yüce Allah, Elçisine, onların mallarının ve çocuklarının çokluğuna imrenmemesini; Allah'ın, dünyada o mal ve çocuklarla o insanlara azâbedeceğini ve onların kâfir olarak can vereceklerini bildirmektedir.

Münâfıkların üzerine namaz kılmayı ve kabirleri başında durmayı yani defin merasimine katılmayı yasaklayan 84 ncü âyetin tefsirinde çok acaip rivayetler yazılmıştır:

Münâfıkların lideri Abdullâh ibn Übeyy can verirken onun oğlu Hubâb, Peyğamber(s.a.v.)e gelip, Peyğamber'i, babasının cenâzesine davet etmiş. Peyğamber ona kim olduğunu sormuş veya "Adın nedir?" demiş. O da "Hubâb"dır deyince, Peyğamber: "Hayır, sen Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl'ün oğlu Abdullâhsın, Hubâb şeytandır." demiş. Ve cenazeye giydirilmek üzere gömleğini vermiş ve kendisi de cenaze namazını kıldırıp defin merasiminde hazır bulunmuştur. Peyğamber İbn Übeyy'in cenaze namazını kıldırmak üzere öne geçerken Ömer Peyğamber'in elbisesinden tutup çekmiş: "Bu İbn Selûl, münâfıktır. Allah seni bu münâfıkın üzerine namaz kılmaktan menetmedi mi?" demiş. Peyğamber (s.a.v.): "Rabbim beni serbest bıraktı, (İstiğfar etsen de etmesen de onlar için birdir. Onlar için yetmiş kere de istiğfar etsen, Allah onları affetmeyecektir! dedi. Ben de yetmişten fazla istiğfar ederim" demiş. Ömer: "Fakat bu münâfıktır!" demiş. Peyğamber (s.a.v.) Abdullâh üzerine namaz kıldıktan sonra, münâfıklar üzerine namaz kılmayı meneden 84 ncü âyet inmiş [1].

Bu çeşit varyantları olan rivayet, çelişkilerle doludur. Evvelâ Hz. Ömer'in, henüz münâfıklar üzerine namaz kılmayı meneden âyet inmeden önce: "Allah seni münâfıklar üzerine namaz kılmaktan menetmemiş miydi?" dediği söyleniyor. Bu âyet, Peyğamber, münâfık üzerine namaz kıldırdıktan sonra inmiş ise, Hz. Ömer'in, Peyğamber'e: "Allah seni münâfıklar üzerine namaz kılmaktan menetmemiş miydi?" demiş olması makul değildir. Çünkü henüz

1. Buhârî, Cenâiz: 23; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 9; Nesâ'î, Cenâiz: 40; İbn Mâce, Cenâiz: 31; İbn Hanbel: 2/18; Câmi'u'l-beyân: 10/199, 205-206.

münâfıklar üzerine namaz kılmayı meneden âyet inmemiştir. Hz. Ömer neye dayanarak böyle itiraz etsin?

Bu âyetler, Tebuk Seferi esnasında, büyük ihtimalle seferden dönerken inmiştir. 80 nci âyette Peygamber'e, Allah'ın, münâfıkları affetmeyeceği bildirilmiş iken onun: "Ben yetmişten fazla istiğfar ederim, belki Allah affeder" demiş olması da muhtemel görülmez. Çünkü Peygamber âyetin anlamının belli bir sayı değil, kesinlik ifade ettiğini Allah'ın münâfık ve kâfirleri affetmeyeceğini bildirdiğini bilir. Bunu bildiğine göre: "Ben de yetmişten fazla istiğfar ederim" demez. Çünkü Cenabı Hak: *"Ne peygamberin, ne de mü'minlerin, akrabaları dahi olsa müşriklere istiğfar etmesi doğru değildir"* [1] âyetiyle müşriklere istiğfarı menetmiştir.

Ayrıca âyetler bir bütün oluşturur. Biri bir olay üzerine, öteki başka bir olay üzerine ayrı ayrı zamanlarda inmiş değil, hepsi birlikte inmiştir. Münâfıkların karakterlerini ve onlara karşı izlenecek yolu belirtmektedir. Âyetteki çoğul gâib zamirleri ve atıf harfleri, âyetlerin birbirine nasıl bağlı olduklarını gösterir. Böyle iken şu âyet şu olay üzerine indi, demek doğru olmaz.

Sonra Râzî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in itirazına şöyle cevap vermiş: "Benim gömleğim ve üzerine namaz kılmam, ona bir yarar sağlamaz. Fakat ben böylece kavminden bin kişinin müslüman olmasını umuyorum." Peygamber'in, Abdullâh üzerine namaz kıldığını gören münâfıklardan bin kişi o gün müslüman olmuş [2].

Bu rivayetten, münâfıkların binden çok fazla oldukları anlaşılmaktadır. Halbuki Uhud Savaşı sırasında bile münâfıkların sayısı üçyüzü geçmezdi. Bunların bile hepsinin halis münâfık olduğu söylenemez. Çoğu, liderlerin iğfallerine kapılmış zayıf insanlardı. Tebuk Seferi sırasında münâfıkların gücü tamamen kırılmış, sayıları da çok azalmıştı. Bu yüzden her hareketlerini çekine çekine yaparlardı. Bu husus, âyetlerin anlatımından belli olmaktadır.

Kaldı ki Abdullâh'ın kavminden bin kişinin müslüman olması ne demektir? Abdullâh Medine liderlerindendi. Medine halkı zaten müslüman idi. Münafıklar da müslüman görünen insanlardı. Yeniden müslüman olmaları anlamsızdır. Olsa olsa tevbe ettikleri söylenebilir ama bu kadar çok sayıda münâfık yoktu.

En önemli husus da, Tebuk dönüşünde Abdullâh'ın sağ olup olmadığı meselesidir. Abdullâh, Münâfikun Sûresinin inişinden sonra fazla yaşamamış, ölmüştür [3]. Münâfikun sûresi, hicretin altıncı yılında vukubulan Mustalik oğulları Gazvesi sırasında inmiştir [4].

1. Tevbe Sûresi: 113.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/152.
3. Taberî, Târihu'l-Umemi ve'l-mulûk: 2/261-262, Kahire, 1357.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/371.

Hasılı Peyğamber'in, Abdullâh ibn Übeyy'e giydirilmek üzere gömleğini vermesi, onun cenaze namazını kıldırması ve kabri başında durması olayının, âyete iniş sebebi olarak gösterilmesi hiçbir suretle doğru değildir. Bu olay doğrudur ama âyetin inişinden çok önce vukubulmuştur. Bu âyetin olayla bir ilgisi yoktur. Bu âyet, diğerleriyle birlikte inmiştir. Bundan böyle kesin olarak münâfık ve kâfir olarak ölen kişinin üzerine namaz kılmayı menetmektedir. Çünkü namaz, ölü için Allah'tan mağfiret dilemedir. Bu Sûrenin 113 ncü âyetinde Allah, Allah'ın düşmanı oldukları belli olan müşriklere istiğfar edilemeyeceğini buyurmaktadır.

"Onun kabri başında durma" cümlesinden, Hz. Peyğamber'in, cenazeyi gömdükten sonra kabri başında ona duâ ettiği, İslâmdan önceki Araplar arasında da böyle yapılageldiği anlaşılmaktadır [1].

وَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو
الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُن مَّعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا بِأَن يَكُونُوا
مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لَٰكِنِ الرَّسُولُ
وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

86- "Allah'a inanın, Elçisiyle beraber cihâdedin!" diye bir sûre indirildiği zaman, içlerinden servet sâhibi olanlar, senden izin istediler: "Bizi bırak, oturanlarla beraber oturalım" dediler. 87- Geride kalan kadınlarla beraber olmağa razı oldular, kalbleri mühürlendi, artık

1. Ahzâb Sûresi: 18-19.

onlar anlamazlar. 88- Fakat Elçi ve onunla beraber inananlar, mallarıyle, canlarıyle cihâdettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve işte başarıya erenler onlardır. 89- Allah, onlar için altlarından ırmaklar akan, içlerinde sürekli kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük başarı budur!

Tefsîr:

Münâfıkların kötü davranışlarını anlatmağa devam eden yüce Allah, 86-87 nci âyetlerde Allah'a inanmayı ve O'nun Elçisiyle birlikte cihâda gitmeyi emreden bir sûre indiği zaman, zengin münâfıkların, savaşa katılmamak için izin istedikleri, böylece evde oturan kadınlar, âcizler gibi oturmağa razı oldukları belirtilmektedir.

el-Havâlif: Hâlife'nin çoğuludur. Savaşmaktan âciz kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar anlamına gelir. Yüce Allah, bu ifade ile münâfıkların korkaklığını anlatıyor. Savaştan geri kalmak için izin isteyenler de daha çok zengin münâfıklardır. Çünkü Allah'a ve Elçisine inanmayan kişi, dünyadaki durumu da iyiyse bunu kaybetmek istemez. Ölümden sonra bir şey beklemediği için ondan kaçmağa çalışır.

Münâfıklar tehlikeli zamanlarda korkak, normal zamanlarda övüngendirler. Atıp tutmasını becerirler. Yüce Allah, onların halini başka bir âyette şöyle belirtmiştir: *"Onlar, savaşa pek az gelirler. Size karşı cimridirler. Savaşta korku,* (tehlikeli bir durum) *gelirse onların, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. korku gidince, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dillerle incitirler..."*[1].

88-89: Önceki iki âyette korkak münâfıkların durumları tasvir edilmişti. Bu âyetlerde de güç zamanlarda mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda savaşan kahraman Peyğamber'in ve onun yanında bulunan gerçek mü'minlerin durumları tasvir edilmektedir. Yukarıdakiler korkudan, kadınlarla âcizlerin yanında otururken, bunlar Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşırlar. Onlar yaptıklarının sonucu olarak başarısızlığa ve Allah'ın azâbına uğrarken bunlar Allah'ın lûtfuyla dünyada zaferlere, âhirette de yamaçlarından ırmaklar akan bahçeler içinde yaşamağa nâil olacaklardır. İşte en büyük başarı da budur!

وَجَٓاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذٖينَ كَذَبُوا

1. Ahzâb Sûresi: 18-19.

ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ۚ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

90- Özür bahâne eden bedevî Araplar, kendilerin(in savaşa katılmamasın)*a izin verilsin diye geldiler; Allah'a ve Elçisine yalan söyleyenler oturdular. Onlardan inkâr edenlere acı bir azâb erişecektir!*

Tefsîr:

Yüce Allah, buraya kadar Medine münâfıklarının durumunu anlatmıştı. Bu âyetten itibaren de çevrede yaşayan bedevî Araplar arasındaki münafıkları anlatmaktadır.

90 ncı âyette bazı bedevîlerin, sefere katılmamak için izin almağa geldikleri, Allah'a ve Elçisine karşı yalan söyleyen bu adamların, sefere katılmayıp oturdukları, bunlardan inkâr edenlere acı bir azâbın ulaşacağı bildirilmektedir.

Bizim anladığımıza göre *"Bedevî Araplardan özür dileyenler, kendilerine izin verilmek için geldiler, Allah'a ve Elçisine yalan söyleyenler oturdular"* cümlelerinde anlatılan şey, sefere katılmamak için özür dileyen bedevî Arapların oturduklarıdır. Fakat müfessirlere göre izin alanlar bir grup, oturanlar da ayrı bir gruptur. Bedevîlerden bir kısmı sefere katılmamak için gelip özür dilemişler, bir kısmı da özür dilemeğe gerek görmeden katılmayıp oturmuşlardır [1]. İlk bakışta âyette böyle bir mânâ vehmedilirse de asıl anlatılmak istenen, yalan özür beyan edenlerin sefere katılmadıklarıdır.

Bu özür dileyen kabilelerin isimleri, rivayetlere göre değişiyor. Kimine göre bunlar Ğifâr oğullarından, kimine göre Gatafan'dan bir gruptur, kimine göre de Âmir ibn et-Tufeyl'in adamlarıdır [2].

Bu âyet de gösteriyor ki Allah'ın Elçisi (s.a.v.), yalnız Medine halkını değil, çevredeki Arap kabilelerini de sefere götürmüştü. Ancak henüz iman gönüllerine yerleşmemiş bazı bedevîler, özür dileyip sefere katılmamışlardı.

لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ

1. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb: 16/159; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/382.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/158; et-Tefsîru'l-hadîs: 12/202.

حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ اِذَا مَا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا اَجِدُ مَا اَحْمِلُكُمْ
عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ
اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَاْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَاءُ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا
مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾ يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ
اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ
وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ
لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ
فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

91- Zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Elçisi için öğüt verdikleri takdirde (sefere katılmamalarından ötürü) *bir günâh yoktur. İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Allah, bağışlayan, esirgeyendir. 92- Kendilerini bindirmen için sana geldikleri zaman, sen: ''Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum'' deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözlerinden yaş aka*

aka dönen kimselerin aleyhine de (yol yoktur. Onlar da kınanmazlar). *93- Ancak şu kimselerin kınanmasına yol vardır ki, zengin oldukları halde* (geri kalmak için) *senden izin isterler. Geri kalan kadınlarla beraber oturmağa razı oldular. Allah da onların kalblerini mühürledi; artık onlar bilmezler. 94-* (Seferden) *geri dönüp onların yanına geldiğiniz zaman sizden özür dilerler. De ki: "Hiç özür dilemeyin, size inanmayız! Allah bize, sizin haberlerinizden* (birçok şeyi) *bildirdi. Yaptığınızı Allah da görecek, Elçisi de. Sonra görülmeyeni ve görüleni bilenin huzuruna döndürüleceksiniz, O size yaptıklarınızı haber verecek." 95- Siz yanlarına geldiğiniz zaman kendilerinden vazgeçesiniz diye Allah'a yemîn edecekler. Onlardan vazgeçin, çünkü onlar murdardır. Kazandıkları işlerin cezâsı olarak varacakları yer de cehennemdir. 96- Size yemîn ediyorlar ki kendilerinden razı olasınız. Siz onlardan râzı olsanız bile Allah, yoldan çıkan topluluktan râzı olmaz.*

Tefsîr:

91-92: Yukarıda yalan bahaneler uydurup savaşa katılmayanlar şiddetle kınanmış, onların acı azâba uğrayacakları belirtilmişti. Bu âyetlerde ise savaşa katılamayacak durumda olanlar mazur sayılmaktadır: Zayıflar, hastalar, sakatlar, yol harçlığı bulunmayanların geride kalmasında bir sakınca yoktur. Ancak bunların, bulundukları yerde öğüt vermeleri (eğitim, öğretim, va'z ve irşad görevi yapmaları) gerekir. Güzel davrananları kınamağa yol yoktur. Orduda kendilerini bindirecek yeterli miktarda hayvan bulunmayan kimselerin de geri kalmasında bir sakınca yoktur. Bunlar vücutça sağlam oldukları halde nöbetleşe de olsa binecekleri hayvan bulunmadığı için geri bırakılmışlardı. Çünkü o kadar uzun mesafeyi tamamen yaya gitmek mümkün değildi. Bunların sefere katılmaları, ordunun işini güçleştirmekten başka bir işe yaramazdı. Onun için bunların geride kalıp müslümanlara öğüt vermeleri, eğitim hizmeti yapmaları uygun görülmüştür.

93- Kınanacak, sorumlu tutulacak olanlar böyle zayıflar, fakirler değil, katılabilecek malî ve bedenî güce sâhiboldukları halde geri kalan kimselerdir. İşte onlar, kadınlarla beraber bulunmağa razı olmuş, kalbleri mühürlenmiş anlayışsız kimselerdir.

94- Yüce Allah, Tebuk'ten döndükten sonra bu adamların gelip özür dileyeceklerini bildiriyor; boş yere özür dilememelerini, özürlerinin kabul edilmeyeceğini, Allah ve Elçisinin, onların davranışlarını, yapacakları işleri göreceğini, huzuruna çıkarıldıkları gün, Allah'ın, onlara neler yapmış olduklarını söyleyeceğini buyuruyor.

95 nci âyet, müslümanlar Tebuk'ten döndükleri zaman, sefere katılmayanların, gelip Allah'a yemîn ederek özür dileyeceklerini; böylece müslümanların kendilerine dokunmamasını sağlamağa çalışacaklarını bildiriyor. Ve Cenabı Hak, müslümanlara, cehennemi hak etmiş olan murdar insanlara dokunmamalarını emrediyor.

96- Bunlar, müslümanları razı etmek için yemin ederler. Müslümanlar onlardan razı olsa bile Allah o fasıklardan razı olmaz. Çünkü Allah, onların içlerini görmekte, özürlerinin samimi değil, korku belâsı olduğunu bilmektedir.

94-95 nci âyetlerdeki: "إذا رجعتم إليهم: *Onlara geri döndüğünüz zaman*" "إذا انقلبتم إليهم : *Onlara döndüğünüz zaman*" cümleleri, âyetlerin Tebuk seferi esnasında indiğini gösterir. Zaten 83 ncü âyette de bu husus bellidir.

Yüce Allah, 91 nci âyette muhsinlere, geri kalmalarından ötürü bir yol, yani kınanma sebebi olmadığını belirtmektedir. *Muhsin:* İyilik yapan, güzel davranan demektir. İyiliklerin başı: "Lâilâhe illâllâh: Allah'tan başka Tanrı yoktur" demektir. Bu kelimeyi inanarak söyleyen müslüman olur. Demek ki *"İhsân edenlere bir yol yoktur"* sözü, bütün müslümanlardan günâhı kaldırmıştır. Âyet, bu genel anlamiyle her müslümanın zimmet berâetini (temelde suçsuz olduğunu) bildirmiştir. Yine bu âyet gereği, müslümanın kanına ve malına dokunulması yasaktır. Çünkü onun zimmet berâeti vardır. Ancak başka bir sebeb olursa o zaman canına veya malına dokunulabilir. Kendisi herhangi bir işe koşulamaz, ancak başka bir delil ile koşulabilir.

Bu anlamiyle âyet, zimmet berâetinin asıl olduğu prensibini getirmiştir. Herhangi bir olayda özel bir hükmü uygulamayı gerekli kılan bir nass gelirse o zaman özel nassa göre hareket edilir, yoksa bu genel nass, kişinin temelde suçsuz olduğunu, suçlanamayacağını gösterir.

Kıyâsı kabul etmeyenler, bu âyete dayanarak derler ki: Bu âyet, berâet-i zimmetin asıl olduğunu, ilzâm ve teklîfin (bir şeye koşmanın, zorlamanın) olmadığını gösterir. Kıyâs ya zimmetin berâetine veya zimmetin bir şeyle işgal edilmiş olduğuna delâlet eder. Birincisi batıldır. Çünkü zimmetin berâeti zaten nass ile sabittir, bunun tekrar kıyas ile sübûtu abes olur. İkincisi de batıldır, zira bu takdirde kıyâs, nassın genel anlamını tahsis eder ki bu caiz olamaz. Zira nass, kıyâstan kuvvetlidir (zayıf, kuvvetliyi tahsis edemez).

Böylece şeriât mazbut (tamamlanmış, kuralları konmuş), ma'lum, öz, karışıklıktan, sınırsız fikir ayrılıklarından uzak olur. Bir padişâh, valilerinden herhangi birini bir kenti yönetmeğe gönderirken ona:
"— Ey adam, benim sana ve o ülke halkına buyruğum şudur" dese ve meselâ yüz çeşit teklif saysa, sonunda da:

"— Bu teklifler dışında hiç kimseye bir sorumluluk yoktur" dese, bu

söz onun, o teklifler dışında onlara bir emir ve teklifi olmadığını gösterir. Eğer bu padişâh, bu yüz teklifin dışındaki şeyleri bir bir saymağa kalksa (şunu da yapmak günâh değildir, bunu da yapmak günâh değildir dese), başa çıkılmaz. Çünkü günâh olmayan şeylerin sonu yoktur. Onun için padişâhın: "Hiç kimsenin, bir başkasını, bu saydıklarım dışında sorumlu tutmağa hakkı yoktur" demesi yeterlidir.

İşte bu âyette Cenabı Allah: *"İhsan edenler aleyhine bir yol yoktur"* buyurmuştur. Bu ifade, hiç kimseye bir teklifin yönelmemesini gerektirir. Sonra Cenabı Hak Kur'ân'da bin teklif, yahut bundan az veya çok (emir, nehiy) saymıştır. Bu âyet, Allah'ın tekliflerinin, ancak Kur'ân'da sayılan o bin tekliften ibaret olduğunu, bunların dışında bir teklifi, yani emir ve nehyi bulunmadığını gösterir.

Bu suretle şerîat mazbut (sınırı kesin belli), yükü hafif, yardımı çok; Kur'ân, teklif ve hükümleri açıklamağa yeterli, *"Bugün size dininizi ikmal ettim"*[1] *"İnsanlara ne indirildiğini açıklaman için bu zikri sana indirdik"*[2] sözü gerçek yerini bulmuş olur. Herhangi bir hüküm çıkarmak için kıyâsa başvurmağa aslâ gerek yoktur.

Dâvud el-Isfahânî ve taraftarlarının ve kıyâsı kabul etmeyen benzeri âlimlerin görüşü budur[3], Bu görüşü detayiyle nakleden Râzî, bu açıklamağa herhangibir cevap koymadığına göre, kendisinin de bu görüşe katıldığı anlaşılmaktadır.

92 nci âyet, iman ve ihlâsın şâhika örneklerinden birini anlatmaktadır: Mücâhid'in nakline göre Müzeyne Kabilesinin kolu olan Mukarrin oğullarından yedi kişilik fakir bir cemâat, Allah'ın Elçisine gelip sefere katılmak için kendilerine binek sağlamasını ricâ ettiler. Allah'ın Elçisi: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" deyince gözlerinden yaş aka aka geri döndüler[4]. Sîret kitaplarında bunlar: "Bekkâûn: Çok ağlayanlar" olarak tanımlanır. Bunların, Medine halkından çok çevre Araplarından olması daha uygundur. Çünkü konu, çevre Arapları hakkındadır. Onlar içinde yalan bahanelerle geri kalanlar olduğu gibi, sefere katılamadıkları için böyle üzülüp ağlayanlar da vardı. Yüce Allah, böyle kimselerin geri kalmasında bir günâh, suçlanacak bir şey bulunmadığını bildiriyor. Günâh ve kusur, insanın gücü yettiği halde Allah'ın emrini yapmamasıdır. Kudretin üstünde teklif yoktur.

1. Mâide Sûresi: 3.
2. Nahl Sûresi: 44.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/160-161.
4. Câmi'u'l-beyân: 10/212.

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ
الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ
يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ
أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

97- Bedevî Araplar küfür ve iki yüzlülükçe daha yaman ve Allah'ın, Elçisine indirdiği şeylerin sınırlarını tanımamağa daha müsâittirler. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 98- Bedevî Araplardan kimi var ki verdiğini angarya sayar ve sizin başınıza belâlar gelmesini gözetler. Kötü belâ onların başına gelsin. Allah, işitendir, bilendir. 99- Bedevî Araplardan kimi de var ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, verdiğini Allah'a yakın dereceler kazanmağa ve Elçinin duâlarını almağa vesile sayar. Gerçekten o (verdikleri), *kendileri için yakın dereceler*(e vesile)*dir. Allah, onları rahmetinin içine sokacaktır. Muhakkak ki Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.*

Tefsîr:

97 nci âyette bedevî Arapların küfür ve nifakta şiddetli, Allah'ın indirdiği buyrukların sınırını tanımaz insanlar oldukları belirtilmektedir. Soyu Arap olana *'arabî* denir. Çoğulu *'arab*'dır. Fakat *'arabî* kelimesi, nisbet yâsı kaldırılarak *'arab* şeklinde kullanılır. Bedevî araba da (r) ile (b) arasına bir (a) ilâvesiyle *a'râbî* denir. Bunun çoğulu *el-a'râb* veya *el-e'ârîb*'dir. Köy ve kasabada oturan *'arabî,* çölde göçebe yaşayan da *a'râbî*'dir.

Kur'ân-ı Kerîm, çöl Araplarının, küfür ve nifakta çok ileri olduklarını,

Allah'ın sınırlarını tanımamağa elverişli bulunduklarını bildiriyor. Çünkü bedevî Arap, sıcak ve kuru havanın etkisinde, hiçbir eğitim görmeden yetişmiş insandır. İnsan kültür ve eğitim gördükçe ahlâkı düzelir, olgunlaşır. Kültürsüz, eğitimsiz, katı çevre içinde ve birbiriyle kavga ede ede yetişen insan bencil, menfaatçi, hırçın, katı ve kaba olur. Allah'ın sınırlarını çiğnemekten çekinmez, yasa tanımaz.

Râzî bedevî Arapların huy ve karakterlerini anlatırken kuru ve sıcak havanın onları kibirli, övüngen, kendini beğenmiş yaptığını, hiçbir eğitim görmedikleri için vahşî hayvanlara benzediklerini söyler. Bunların, Peyğamber'in eğitimi altında yetişenlerle bir olamayacağını belirterek: ''Dağda yetişen meyvalarla bahçede yetişen meyvaları karşılaştır, şehir halkı ile çöl halkı arasındaki farkı anlarsın.'' der [1].

İbn Haldun, Mukaddime'sinde, bedevî Arapların karakteri üzerinde uzun uzadıya durmuştur. Ona göre bedevî Araplar, medeniyetten son derece uzak, medenî eserleri yıkmağa eğilimli insanlardır [2]. Esasen yalnız Araplar değil, bütün çölde yetişen cahil insanlar genellikle böyle kaba, medeniyetten uzak, saygısız olurlar. Bu, ortamın ve kültürsüzlüğün, görgüsüzlüğün sonucu bir huydur. Onun için Mevlâna:

ده مرو ده مردرا أحمق كند عقل را بى فر وبى رونق كند

''Köye gitme köy kişiyi ahmak eder, aklı renksiz ve fersiz bırakır'' der.

İslâm, hurâfeler, batıl inançlar, katı gelenekler içinde bocalayıp duran bu insanları kurtarmak üzre dünyânın hiç şüphesiz en büyük insanının kalbinden bir nur olarak fışkırmış ve dünyânın en büyük devrimini gerçekleştirmiştir. Ama Arap kafası birçok uydurma rivayetle o büyük nurun etrafını örmüş, çevresine yığdığı gecekondu düşüncelerle o nurun ışığını zayıflatmıştır.

Çöl Araplarının müslümanlığı, çoğunlukla gösteriş ve korkudan ibaret idi. İslâm, onların ruhlarına sinmemişti. Nitekim Peyğamber'in vefatından sonra bunlardan bir kısmı zekât vermemek için dinden dönmüşlerdi. Hz. Ebubekir, bunları yola getirmek için savaşmıştır.

98- Bu bedevî Araplardan öylesi vardır ki verdiği sadakayı bir ziyan telâkki eder. Bunu Allah rızâsı için değil korku ve gösteriş için verir. İçinden de müslümanların başına dâireler gelmesini ister.

Dâire: Çepe çevre saran belâ, felâkettir. İşte o bedevîler, sadaka, zekât gibi bağlardan kurtulmak için müslümanların başına belâlar gelmesini, böylece onların yönetiminden kurtulmayı temenni ederler. Cenabı Hak, kötü dâirenin, kendi başlarına dönmesini beddua şeklinde bildiriyor.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/166.
2. Mukaddime

Bu âyetlerde münâfık, Allah'ın sınırlarını dinlemeyen katı, kaba insanların tablosu çizilmiştir.

99 ncu âyette de bunların tersi olan insanların tablosu çizilmektedir: Bedevî Arapların hepsinin böyle olmadığı, onların içinde Allah'a ve âhiret gününe inanan; verdiği sadakaları, yardımları ziyân değil, Allah'a yaklaşmağa ve Peyğamber'in duâsını almağa vesiyle sayan insanların da bulunduğu haber veriliyor. Bu sadakaların, kendileri için Allah'a yaklaşma vesiylesi olduğu, Allah'ın onları cennetine sokacağı vurgulanıyor.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), sadaka verenlere bereketle duâ eder, onlar için mağfiret dilerdi. İşte Allah'a ve âhirete inananlar, sadakalarını Allah'a yaklaşmak ve Allah'ın Elçisinin duâsını almak, istiğfarına nail olmak için verirler. Onun duâsını almak, en büyük mutluluktur!

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ
رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾ وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ
الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ
نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ وَاٰخَرُونَ
اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ
عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ
وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

﴿١٠٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ
وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ
وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا
يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

100- Muhâcirlerden ve Ensâr'dan (İslâma girmekte) *ilk öne geçenler ile bunlara güzelce tabi olanlar... Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır.* (Allah) *onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur! 101- Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medîne halkından, ikiyüzlülüğe iyice alışmış münâfıklar vardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz. Onlara iki kere azâbedeceğiz, sonra da onlar, büyük azâba itileceklerdir. 102- Başka bir kısmı da günâhlarını itiraf ettiler, iyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar. Belki Allah, onların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, bağışlayandır, esirgeyendir. 103- Onların mallarından kendilerini temizleyeceğin, yücelteceğin bir sadaka al ve onlara duâ et; çünkü senin duân onlara huzur verir. Allah, işitendir, bilendir. 104- Bilmediler mi ki, kullarından tevbeyi kabul eden, sadakaları alan Allah'tır ve Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir?! 105- De ki: "Yapın* (yapacağınızı); *yaptığınız işleri Allah da görecek, Elçisi de, mü'minler de. Sonra görülmeyeni ve görüleni bilen*(Allah)*a döndürüleceksiniz. O, size yaptıklarınızı haber verecek. 106- Başka bir takımları da var ki Allah'ın emrine bırakılmışlardır:* (Allah) *ya onlara azâbeder, ya da onları affeder. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

100 ncü âyette Muhâcirlerden ve Ensâr'dan ilk ileri geçenlerle onlara

güzelce tabi olanlardan Allah'ın razı olduğu, onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladığı bildirilmektedir.

Hz. Ömer'in, *"el-ensâr"*ı *"es-sâbikun"*a atfederek "وٱلذين ٱتبعوهم باحسان" cümlesinden de atıf vâvını kaldırarak: "وٱلسابقون ٱلأوَّلُونَ من ٱلمهَاجرينَ وٱلأنصار ٱلَّذين ٱتبعوهم باحسان" şeklinde okuduğu rivayet edilir. Bu takdırde âyetin anlamı şöyle olur: "İlk iman eden muhâcirlerle, onlara güzelce tabi olan ensâr..." Bu suretle üstünlük, en büyük fazilet muhacirlere aid olur. Ensâr ise onlara tabi kılınır [1].

Yukarıda bedevî Araplar içinde münâfıkların ve hâlis mü'minlerin bulunduğu belirtildikten sonra bu âyette de imanın doruğuna ulaşmış insanlar övülmektedir:

1) İlk inanan muhâcirler, bunlar Mekke'de Allah'ın Elçisine inanmış, sonra onun emriyle Medine'ye hicret etmiş müslümanlardır.

2) İlk iman eden ensâr da Peyğamber'in hicretinden önce ve hicretini müteâkib, müslümanların henüz kritik durumda bulundakları ilk Medine günlerinde inanmış, İslâm için çalışmış, çarpışmış Medine'lilerdir.

3) Bunlara güzelce tabi olanlar da daha sonra müslüman olmuş samimi insanlardır. Böylece bütün müslümanlar, âyetin kapsamına girmektedir. İlk iman eden muhâcirler, ensâr ve onlara güzelce tabi olan bütün müslümanlar, Allah'ın cennetlerine girecek, büyük kurtuluşa ereceklerdir.

Ashâbı kirâmın fazileti inkâr edilemez. Ama ashâbın dereceleri olduğu, onların içinde de münâfıkların bulunduğu, Kur'ân'ın açık ifadesidir. Ashâbı tenkidden korumak için bazı hadisler zikredilir: *"Ashâbıma sövmeyin, biriniz Uhud dağı kadar altun sadaka verse, onlardan birinin ne müddüne, ne de nasîfine ulaşamaz"* [2] yahut: *"Ashâbım konusunda Allah'tan korkun, benden sonra onları taşlama hedefi yapmayın. Onları seven, beni sevdiği için onları sevmiştir; onlara buğzeden, bana buğzettiğinden onlara buğzetmiştir. Onları inciten beni incitmiştir; beni inciten Allah'ı incitmiştir; Allah'ı incitenin de Allah pek yakında canını alır"* [3] gibi hadislerin, Dört Halîfe devrinden sonra çıkan bölünmeler yüzünden, her fırkanın kendi görüşüne ters gördüğü sahâbîlere karşı yönelttikleri hücumları önlemek amaciyle söylenmiş, sonraki devirlerin ürünü olan sözler olduğu anlaşılmaktadır. Ashâbın derecesine kimsenin ulaşamayacağına dair Kur'ân'da bir hüküm yoktur. İnsanın Allah katındaki derecesini yalnız Allah bilir.

1. Kurtubî: 8/238; el-Bahru'l-muhît: 5/9.
2. Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-nebiy, 5; Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 221, 222; Ebû Dâvûd, Sunne: 10; Tirmizî, Menâkıb: 58; İbn Hanbel: 3/11.
3. Tirmizî, Menâkıb: 58; İbn Hanbel, Musned: 4/87, 5/54, 57.

Peyğamber'in devrinde onun sahâbisine söven mi vardı ki Peyğamber (s.a.v.) böyle söylesin. Ayrıca ifadelerde Peyğamber (s.a.v.), sanki sahâbî olmayanlara, sahâbîlerine sövmemelerini emrediyor. Oysa kendi devrinde, kendisinin hitâbına mazhar mü'minlerin hepsi onun sahâbisidir.

101- Çevrede bulunan bedevî Arapları içerisinde ve Medine halkı arasında ikiyüzlü insanların bulunduğu, yalnız Allah'ın bildiği bu insanların iki kat azâba çarptırıldıktan sonra büyük azâba sürülecekleri bildirilmektedir.

Allah'ın onlara iki defa azâbetmesi, dünyâda hastalıklarla, belâlarla azâbetmesi, âhirette de cehenneme atmasıdır. Yahut birinci azâb dünyâda uğrayacakları belâlar, hastalıklar, felâketler, ikinci azâb kabir azâbı, büyük azâb da kıyâmetten sonraki âhiret azâbı olarak tefsir edilir.

102- Yüce Allah, iyi işlerine kötü işler de katmış, fakat günâhlarını itiraf edip tevbe etmiş insanların da bulunduğunu, çok bağışlayan, çok esirgeyen Allah'ın, bunların günâhlarını bağışlamasının umulduğunu bildirmektedir.

Buhârî, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu rivayet etmiş: *"Geceleyin bana iki kişi geldi, beni uyandırdılar, altun ve gümüş kerpiçten yapılmış bir şehre götürdüler. Karşımıza bir tarafları insanın görebileceği en güzel biçimde, diğer tarafları insanın görebileceği en çirkin biçimde olan erkekler çıktı. Beni götürenler onlara:*

— Gidiniz, şu ırmağa giriniz, dediler. Adamlar gidip ırmağa girdikten sonra tekrar bize geldiler. O çirkinlik kendilerinden gitmiş, en güzel biçime girmişlerdi. O iki kişi bana:

— İşte burası Adn cennetidir. Şu da senin yerindir, dediler ve devam ettiler: Yarısı güzel, yarısı çirkin olan adamlar, iyi amellerine kötü amel karıştırmış olup, Allah'ın kendilerini affettiği kişilerdir"[1].

103-104: Peyğamberine, onların mallarından bir miktar sadaka almak suretiyle onları temizleyip yüceltmesini, onlar için duâ edip mağfiret dilemesini emreden Cenabı Allah, Peyğamber'in duâsının mü'minlere huzur ve sükûn vereceğini bildiriyor. Duânın olduğu yerde duâyı işitip kabul edenin de bulunması gerekir. Bunun için âyetin sonunda Allah'ın işitici ve bilici olduğu vurgulanıyor. Yani sen onlar için duâ et, Allah senin duânı işitir, bilir demektir. 104 ncü âyette de kullarının tevbesini kabul buyuranın, sadakaları alanın yalnız Allah olduğunu hatırlatarak inananlara ümit veriyor, onları tevbeye teşvik ediyor.

102 nci âyetin bildirdiği "iyiliklerine kötülük karıştırmış olanlar"

1. 24-25 nci âyetler.

hakkında çeşitli rivayetler varsa da biz bunların, Tebuk olayı sırasında sefere katılmayan, yanlış harekette bulunan bazı samimi müslümanlar olduğu kanısındayız. Sonradan yaptıklarına pişman olanları Allah'ın affedeceği bildiriliyor. Peyğamber'in, bunların mallarından sadaka alarak bunları temizlemesi ve bunlara duâ etmesi emrediliyor.

103 ncü âyette alınması emredilen sadakanın anlamı üzerinde başlıca üç tefsir vardır:

1) Birincisine göre günahlarını itiraf edenler mallarını Allah'ın Elçisine takdim ettiler: "Bunu al, sadaka ver ve bize duâ et bizi günâhımızdan temizle!" dediler. Hz. Peyğamber: "Sizin malınızdan bir şey almam, bana emredilmedi." dedi. Yüce Allah, bu âyeti indirerek onların mallarından bir miktar almasını Elçisine emretti. Tevbeden sonra tasadduk edilen bu mal, farz olan zekât değil, günâhâ keffâret yerine geçen bir sadakadır.

2) İkincisine göre bu âyetle kasdedilen sadaka zekâttır. Tebuk'tan geri kalanlara zekât farz idi. Bunlar seferden geri kaldıklarına pişman olup tevbe edince Allah bunların verdiği zekâtı almasını Elçisine emretti.

3) Üçüncüsüne göre bu âyet yeni bir cümledir. Bununla zenginlerden zekât alınması farz kılınmıştır. Fakihlerin çoğu, zekâtın bu âyetle farz kılındığını söylemişlerdir.

Bu âyetlerin Tebuk Seferi esnasında indiğini söylemiştik. Tebuk Seferi, Peyğamber'in hayâtının sonlarına doğru, hicretin dokuzuncu yılında vukubulmuş bir seferdir. Halbuki tâ Mekke devrinde inen Meâric Sûresinin: *"Onların mallarında dilenciye ve yoksula belli bir hak vardır"*[1] âyetleriyle zekâtın, belirli bir hak olarak mü'minlere farz kılınmış olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ise tefsirine çalıştığımız 103 ncü âyetle zekâtın farz kılındığını söylemek hatâdır. Bu âyette kasdedilen sadaka, zekât bile olsa, bu, zekâtın bu âyetle farz kılındığını göstermez. Ancak bu âyet, çok daha önce farz kılınmış olan zekâtın, verebilecek olanlardan alınmasını pekiştirir, vurgular.

Âyet, kendi başına bağımsız bir olay üzerine inmiş değildir. Kendinden önceki ve sonraki âyetlere bağlı olarak onlarla beraber inmiştir. Burada Peyğambere emredilen, günâhlarını itiraf edip sadaka verenlerin sadakasını almasıdır. Mücâdele Sûresinin 12-13 ncü âyetlerinden de anlaşıldığı üzre yapılan bir hatânın ardından sadaka verip af dilemek Kur'ân'ın emirlerindendir. Demek ki sahâbiler hatâlarının ardından, kamu işlerine harcanmak üzre sadaka veriyorlardı. İşte burada da emredilen, yapılmış olan bu hatânın keffareti olarak, verilen sadakanın alınmasıdır. Bundan kasıt, kanaatimize göre

1. 24-25 nci âyetler.

zekât değildir. Nitekim Râzî de bu âyet uyarınca, günâh işleyen kimsenin, tevbe edince bir miktar sadaka vermesinin gerekli olduğunu, bu sadakanın, günâhına keffâret olacağını söylüyor [1].

Bu âyette, Peyğamber'e, günâhlarını itiraf edenlerin sadakalarını alırken onlara duâ etmesi, duâsının onları gönül huzuruna kavuşturacağı buyuruluyor. Hz. Peyğamber (s.a.v.), sadakayı, kamu giderlerini karşılamak üzre alırdı. Bu, bir çeşit yardım idi. Müslim'in rivâyetine göre Hz. Peyğamber, günâhını itiraftan sonra sadaka veren Ebû Evfâ'ya şöyle duâ etmiştir: *"Allah'ım, Ebu Evfâ'nın âilesine ve soyuna rahmet eyle, onları bağışla"* [2].

105 nci âyette bir hatâya düştükten sonra kusurunu itirâf edenlere umut verilerek, kendileri iyi işler yapmağa yöneltiliyor. Peyğamber'e, onlara şöyle demesi emrediliyor:

"Haydi çalışınız, güzel işler yapınız, yaptığınız işleri Allah, Elçisi ve mü'minler görecektir. Kendinizi düzeltiniz, uslanınız, gerçekten pişman olup iyi işler yapmağa döndüğünüzü Allah da görecek, Elçisi de, mü'minler de. Bunların hepsi sizin gerçek mü'minler olduğunuza şâhid olacaklardır. Sonra da görünmeyen ve görünen herşeyi bilen Allah, size dünyâda yaptığınız işleri haber verecektir, hiçbir işiniz O'ndan gizli kalmaz. Yaptığınız işlere göre karşılık göreceksiniz."

106 ncı âyette de işleri Allah'ın buyruğuna kalmış, mü'min mi münafık mı oldukları belli olmayan bazı kimselerin bulunduğu, Allah'ın, ya bunlara azâb veya bunları affedeceği bildirilmektedir. Âyetin sözgeliminden, bu kimseler hakkında kesin bir hüküm verilemeyeceği, bunların içyüzünü Allah'ın bileceği, kendi bilgisine göre bunlara dilediği işlemi yapacağı anlaşılmaktadır. Yani halleri belli olmayan kimseler hakkında kesin hüküm vermekten, onları kâfir veya münâfık damgasiyle damgalamaktan kaçınmak lâzımdır. Çünkü onların içyüzünü Allah bilir.

100-106 ncı âyetlerde Allah Elçisinin arkadaşları, iman bakımından şöyle sınıflandırılmıştır:

1) İmanın doruğunda bulunan ilk Muhâcirler,

2) Yine imanın doruğunda bulunan Medine'li ilk müslümanlar (Ensâr),

3) Bunlardan sonra müslüman olup buların yolunda gidenler,

4) Medine ve Çevresi münâfıkları,

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/177.
2. Buhârî, Daavât: 32; Ebû Dâvûd, Zekât: 7; Nesâ'î, Zekât: 13; İbn Mâce, Zekât: 8; İbn Hanbel, Musned: 4/353-355, 381, 383.

5) İyi işler yanında kötü işler de yapan, fakat hatâlarına tevbe eden müslümanlar,

6) Kendileri hakkında hükmü Allah'ın vereceği, mü'min mi münâfık mı olduğu belli olmayan insanlar.

Görülüyor ki âyetler baştan aşağı bir iman sınıflandırması yapmakta, insanları inanç derecelerine göre değerlendirmektedir. Bir konu bütünlüğü taşıyan bu âyetlerin hep beraber indiği gayet açıktır. Artık falan âyet şu olay üzerine, filân âyet de şu olay üzerine indi demek doğru olmaz. İniş sebebi olarak anlatılan olaylar, daha önce vukubulmuş olabilir. Bu olaylar, âyetlerin inmesine ortam hazırlamıştır. Fakat âyetler ayrı ayrı olaylar üzerine inmiş değil, birlikte inmiştir. Birini diğerinden ayırınca konuda kopukluk, eksiklik görülür.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا
لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ
يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ
أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾
أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى
شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ع
﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ
وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

107- (Seferden geri kalanlar arasında) *zarar vermek, nankörlük etmek, mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Elçisiyle savaşmış olan*(adam)*ı gözetlemek için bir mescid yapanlar da var. "İyilikten başka bir niyetimiz yoktu" diye de yemîn edecekler. Oysa Allah, onların yalan söylediklerine şâhittir. 108- Orada aslâ namaza durma. Tâ ilk günden takvâ üzere kurulan mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenenleri sever. 109- Yapısını, Allah'tan korku ve rızâ üzerine kuran mı hayırlıdır, yoksa yapısını bir yarın kenarına kurup onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez. 110- Yaptıkları binâ, kalbleri parçalanıncaya dek, yüreklerinde bir kuşku olarak kalacaktır. Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

107- Yüce Allah, münâfıklardan bazılarının da zarar vermek, inkâr etmek, mü'minler arasında ayrılık çıkarmak, daha önce Allah'a ve Elçisine karşı mücâdele etmiş olan adamın gelmesini beklemek için bir mescid yaptıklarını, bunu iyi niyetle yaptıklarına dair yemin de edeceklerini, fakat onların yalan söylediklerini bildiriyor.

108- Peyğamberine, orada aslâ namaz kılmamasını emrediyor. Tâ ilk günden temeli takvâ ile atılmış bulunan mescidin, Elçisinin namaz kılmasına daha uygun olduğunu; orada temizlenmeyi seven insanlar bulunduğunu; Allah'ın temizlenenleri sevdiğini söylüyor.

109- Bu iki mescidin adamları arasındaki farkı belirtmek için, yapısını Allah korkusu ve rızâsı ile kuran kimsenin; yapısını bir ateş deresinin kenarında kuran ve kenarın kaymasıyla birlikte ateşin içine yuvarlanan kimsenin durumunu karşılaştırıyor. Takvâ ile sağlam yere kurulan birinci mescidin cemâati güvendedirler; ateş dolu vadinin kenarına kurulan binanın adamları ise kurdukları bina ile birlikte ateşe yuvarlanıp giderler.

Hz. peyğamber (s.a.v.) Medine'ye hicret buyurduklarında, şehre beş kilometre mesafede bulunan Kubâ mevkiinde iki üç gün kalmış ve orada kendisine bir namazgâh yeri çevrilmişti. Daha sonra Kubâ halkı, Peyğamber'in namaz kıldığı yerde bir mescid yaptılar. Onun izniyle, soğuk, sıcak zamanlarda, gece vakitlerinde orada namaz kılarlardı.

Kubâ'da bir başka mahalle daha vardı. Sakinleri, Ganem ibn Avf oğullarındandı. Bunlar ikiyüzlü insanlardı. Bunların yanına, peyğamber'in yaman düşmanı olan Ebu Âmir adlı kişi gelip giderdi. Hazrecli olan Ebû Âmir, câhiliyye devrinde müşrik iken Allah'ın birliğine inanmış, hıristiyan omuş , hıristiyan dini üzerinde çalışıp rahib olmuş ve *mesûh* giymiş idi. Râhib olarak tanınan bu adamın, Hazrecliler yanında büyük itibarı vardı.

Peyğamber'in Medine'ye gelmesiyle din liderliği elinden gittiğinden ona

son derece düşman olmuş, Kureyş'e gidip onları, müslümanlara karşı kışkırtmıştı. Hz. Peyğamber'in yüzüne:

— Seninle çarpışacak bir topluluk bulamıyorum, eğer bulsam, seninle çarpışırım, demişti.

Huneyn Savaşına kadar Peyğamber'le mücâdelesini sürdürdü. Huneyn'de müşrikler bozulunca Şam'a gitti. Şam'dan Kubâ'daki adamlarına: "Elinizden geldiği kadar kuvvet ve silâh hazırlayın, benim için de bir mescid yapın; ben Kaysere gidiyorum, onun yanından asker getirip Muhammed'i ve arkadaşlarını Medine'den çıkaracağım" diye bir mektup yazdığı rivayet edilir. Eğer Ebu Âmir, medine'lilere kendisi için bir mescid yapmalarını yazmışsa onun müslüman olduğu anlaşılır. Bu mektup haberinde bir çelişki vardır.

Fakat âyetin kendisinden anladığımıza göre Kubâ'daki münâfıklar, gizli plânlar kurmak, müslümanlardan uzak bulunmak, müslümanların arasını bölmek ve bu Ebû Âmir'in gelmesini beklemek için bir mescid yapmışlardır. Mescidi bitirince Allah'ın Elçisine gelmişler; ilk Kubâ mescidinin kendilerine uzak olduğunu, ihtiyar ve hastaların oraya gidemediklerini; sırf iyi niyetle bu mescidi yaptıklarını söylemişler ve teberrüken gelip mescidlerinde bir namaz kılmasını ricâ etmişler. Allah'ın Elçisi de:

— Şimdi sefer hazırlığı içindeyiz, seferden döndüğümde inşâallâh kılarım, demiş.

Hz. Peyğamber sefer dönüşünde Medine'ye doğru yaklaştığında onlardan bazıları gelip Peyğamber'e, mescidlerinde namaz kılacağına dair verdiği sözü hatırlatmışlar. İşte o sırada bu âyetler inmiş. Peyğamber (s.a.v.) de birkaç kişi gönderip bu mescidi yıktırmış ve yaktırmıştır.

Böylece münâfıkların bir hiyâneti daha ortaya çıkmış ve yıkılan mescidle birlikte son güçleri de yıkılmıştır. Ebu Âmir de Şam'da Kınnesrin'de ölmüştür [1].

108 nci âyette "İlk günden takvâ üzerine yapıldığı" bildirilen mescidin Kubâ mescidi, yahut Peyğamber'in Medine'deki mescidi olduğu hakkında iki görüş vardır. Tirmizî ve Müslim'in rivâyetlerine göre bu, Peyğamber'in Mescididir [2]. Fakat âyetin sözgeliminden, bunun Kuba Mescidi olduğu anlaşılmaktadır. Peyğamber (s.a.v.) ara sıra kâh yürüyerek, kâh binek üzerinde gelip namaz kıldığı bu mescid için: *"Kubâ Mescidinde namaz kılmak, bir ömre yapmak gibidir"* [3] buyurmuştur [4].

1. Câmi'u'l-beyân: 11/23-26; İbn Kesîr, Tefsîr, 2/388-389; Mefâtîhu'l-ğayb: 16/193; Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 2/373-374.
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 9; Müslim, Hacc; et-Tâc: 4/136.
3. İbn Mâce, İkamet, 197; Tirmizî, Mevâkît: 125.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/390.

107 nci âyette münâfıkların, mescidlerini, zarar vermek, inkâr etmek, mü'minler arasında ayrılık çıkarmak, Allah ve Elçisiyle mücâdele etmiş olanın gelmesini beklemek için yaptıkları, içlerinin böyle kötü niyetlerle dolu olduğu bildirilmişti. 108 nci âyette de takvâ üzerine kurulan mescidde bu kötü sıfatlardan arınmış, içi dışı temiz insanların bulunduğu; Allah'ın, temizlenenleri sevdiği buyurulmaktadır. Birinci mescidde içi fısk ve fücur dolu, mânen ve maddeten kirli insanlar; ikinci mescidde Allah'tan korkan, içi dışı temiz insanlar var. İkinci tablo, birincinin tam karşıtıdır.

109 ncu âyetteki *şefâ,* kenar demektir. *Curuf* ise: Vadiden geçen sel, geçtiği yerin kenarını oyar, kenarda düştü düşecek bir çamur bırakır. İşte her zaman düşme tehlikesi bulunan bu çamura *curuf* denir. *Hâr* da düşmek üzere olup henüz düşmemiş bulunan curuftur. Bu açıklamadan sonra âyetin mânasını şöyle açabiliriz:

Dinini sağlam temeller üzerine kuran -ki bu sağlam temel, Allah korkusu ve rızâsıdır- bâtıl düşünceler üzerine kurandan elbette daha hayırlıdır. Nifâk, cehennem vadisi kenarında kaymak üzere bulunan bir curuf gibidir. Kayınca üzerinde bulunan her şey onunla birlikte ateşe yuvarlanır. Ama dinini Allah korkusu üzerine kuranın binâsı sağlam temeller üzerinde durur, yıkılmaz. Biz, binânın cehennem ateşi kenarındaki curuf üzerine kurulması ve cehennem ateşine düşmesinde, münâfıkların yaptıkları mescidin yakılacağına işaret görüyoruz.

110 ncu âyette yaptıkları mescidin, kalbleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku olarak kalacağı bildirilmektedir. Çünkü onlar, esasen bu mescidi; Peygâmber'in hicretlerinde konakladığı yerde Kubâ Mescidini yapan Kubâ halkına nisbet olsun diye yapmışlardı. Bununla da iyi bir iş yaptıklarını sanıyorlardı. Mescid yıkılıp yakılınca fesatlarının anlaşılmasından ötürü korktular. Peygâmber'e olan düşmanlıkları ve onun peygamberliğinden şüpheleri daha da arttı.

"Kalbleri parçalanıncaya kadar" tabiri, ölünceye kadar anlamına geldiği gibi, bu şüphe yüreklerini parçalayıncaya, kendilerini bitirinceye kadar anlamına da gelir.

" تَقَطَّعَ " aslı " تَتَقَطَّعُ "dür. Bu kelimeyi tâ'nın zammiyle mechul şeklinde okuyanlar olduğu gibi, tâ'nın fethi, kaf'ın sükûnuyla " تَقْطَعُ " okuyanlar da vardır. Bu takdirde mânâ: Sen onların kalblerini kesip parçalayıncaya kadar şüpheleri devam eder, demektir.

Her ne suretle okunsa cümle, münâfıkların, Peygâmber'e karşı şüphelerinin, kendilerini rahatsız ettiğini ve bu rahatsızlıklarının, ölünceye kadar yüreklerinde kalacağını anlatmaktadır. Âyetin sonunda Allah'ın alîm (bilen), hakîm (hikmet sâhibi) sıfatları hatırlatılmakla, insanların neler düşündüklerini O'nun bildiği ve herşeyi hikmetle yaptığı anlatılmaktadır.

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَۜ يُقَاتِلُونَ
ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْداً عَلَيْهِ حَقّاً فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ
وَالْقُرْاٰنِۜ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذ۪ي
بَايَعْتُمْ بِه۪ۜ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١١١﴾ اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ
السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾

111- Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da üstlendiği gerçek bir sözdür! Kim Allah'tan daha çok sözünde durabilir? O halde O'nunla yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. Gerçekten bu, büyük başarıdır! 112- Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, seyâhat edenler, rükû' edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten menedenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar... İşte o mü'minleri müjdele! (ne mutlu onlara!)

Tefsîr:

111-112 nci âyetlerde yüce Allah, mü'minlerden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığını; mü'minlerin Allah yolunda savaşıp öldüreceklerini ve öleceklerini; Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'ân'da da Allah yolunda savaşanlara cennet va'dettiğini bildiriyor; Allah'tan daha çok sözünde duran bir kimsenin olamayacağını soru şeklinde vurgulayarak mü'minlere, Allah ile yaptıkları bu alışverişe sevinmelerini; bunun en büyük başarı olduğunu buyuruyor ve gerçek mü'minlerin niteliklerini sayıyor.

Taberî ve diğer müfessirlerin ortak rivayetlerine göre Ensârdan bir grup, Akabe gecesinde Hz. Peyğamber(s.a.v.)e bey'at ettikleri zaman içlerinde Abdullâh ibn Ravâhe:

— Rabbin için ve kendin için bize ne şart koşmak istiyorsan koş, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Rabbim için yalnız O'na tapmanızı; kendim için de canlarınızı ve mallarınızı koruduğunuz şeyden beni de korumanızı şart koşarım, dedi.

— Böyle yaparsak karşılığında bize ne var? dediler.

— Cennet var, dedi.

— Alışverişimiz kazançlı oldu, bu alışverişi ne feshederiz, ne de bunun feshedilmesini isteriz, dediler.

"Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır..." âyeti indi [1].

Bu âyet de yukarıdaki âyetlere bağlıdır. Orada entrikalar peşinde koşan münâfıkların şüpheler içinde bocalayıp sonunda cehennem ateşine yuvarlanacakları anlatılmıştı. Burada da Allah uğrunda canlarıyla ve mallarıyla savaşıp öldüren ve öldürülen mü'minlerin cennete girecekleri anlatılmak suretiyle, Kur'ân'ın âdeti olduğu vechile bir tablonun karşısına karşıtı olan bir tablo konulmaktadır. Bu âyetlerin hepsi Tebuk seferi esnasında, özellikle seferden dönerken inmiştir. Buna göre âyetin, hicretten önce vukubulan Akabe bey'ati münasebetiyle indiğini söylemek gerçeğe aykırıdır.

Ayrıca Akabe bey'atinde Peyğamber onlara, canlarını ve mallarını korudukları şeyden kendisini de korumalarını şart koşmuştu ama savaşmalarını, öldürülmelerini şart koşmamıştı. Böyle bir şart olmadığından dolayıdır ki Peyğamber, Bedir'de, savaştan önce Ensâr'ın, savaşmağa razı olup olmayacağını öğrenmek üzere onlarla konuşmayı uygun görmüştü. Çünkü Ensâr, Akabe bey'atinde Peyğamber'i saldırıya karşı korumağa söz vermişlerdi ama bir saldırı olmadan kendi taraflarından bir savaşa başlamayı sözkonusu etmemişlerdi.

Kaldı ki âyette mü'minlerin canlarıyla, mallarıyla savaştıkları, öldürdükleri ve öldürüldükleri, tevbe ettikleri, ibadet ettikleri, hamd, seyâhat, rükû ve secde ettikleri, iyiliği emir, kötülükten menettikleri anlatılmaktadır. Oysa Akabedeki mü'minlerin temel vasıfları henüz imandan ibaret idi. Âyetlerde sayılan vasıfları henüz kazanmamışlardı. Öyle ise Akabe bey'atini bu âyetin iniş sebebi saymak, yakıştırmadan başka bir şey değildir. Âyet Tebuk dönü-

1. Câmi'u'l-beyân: 11/35-36; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/392; Mefâtîh: 16/199.

şünde, diğer âyetlerle beraber inmiştir.

Yüce Allah, mücâhide büyük şeref ve mükâfât verir. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Allah, sırf kendi yolunda cihâdetmek, peyğamberlerini doğrulamak üzere sefere çıkan mü'mine, eğer onu öldürecekse cennete sokmayı, yaşatacaksa sevap ve ganimet ile evine döndürmeyi garanti etmiştir"* [1].

112 nci âyetteki kelimelerin anlamları şöyledir:

et-Tâibûn: Şirk, küfür ve her türlü günahtan tevbe edenler yani dönenler; *el-'âbidûn:* Allah'a kulluk edenler; *el-hâmidûn:* Din ve dünyâ hususundaki nimetlerine karşı Allah'a teşekkür ile O'nu övenler; *es-sâihûn:* Seyâhat edenler demektir.

Genel olarak müfessirler *es-sâihûn* kelimesini *es-sâimûn* (oruç tutanlar) şeklinde tefsir etmişlerdir. Hz. Peyğamber'in: *"Seyâhat edenler oruç tutanlardır"* dediği rivayet edilir [2]. Râzî, seyâhatin neden sıyâm (oruç) anlamında tefsir edildiğini izaha çalışırken "Seyâhat edenin, her zaman yanında azığı bulunmadığı için yemekten uzak durduğunu, bu yüzden oruç tutana da sâih (seyâhat eden) dendiğini söyler. Yahut seyâhat eden, akar su gibi sürekli dolaşmaktadır. Oruç tutan da sürekli ibadette olduğundan ona da sâih (gezgin) denmiştir [3].

Bu açıklamalar tutarlı değildir. Bazı kimseler de *es-sâihûn* kelimesini kendi lugat mânasında anlamışlardır. Yeryüzünde gezip dolaşanın, dağ başlarında, mağaralarda, yazı yabanlarda yalnız başına yaşamanın ibadet olduğunu söylemişlerdir. İbn Kesîr, Buhârî'deki bir hadise dayanarak böyle inzivâya çekilmenin ancak fitne, dinin sarsıntıya uğradığı zamanlarda meşru olacağını söylüyor [4].

Bize göre *es-sâihûn* kelimesini asıl lûgat anlamından uzaklaştırmak doğru olmaz. Bilindiği üzre âyet, Tebuk seferi münâsebetiyle inmiştir. Burada seyâhat edenler sözüyle başı boş dolaşanlar değil, Allah yolunda sefere çıkan mü'minler kasdedilmiştir. İşte Allah, onların bu cihâd seyâhatini övmektedir.

Sûfîler, bu âyete dayanarak nefsi terbiye için diyar diyar gezmeyi, dağlarda tepelerde dolaşıp inzivâya çekilmeyi, çeşitli şehirlerdeki kemal erbabını ziyâret etmeyi sülûkün gereklerinden saymışlardır. Bu anlamda seyâhat, İslâmdan önce de bilinmekte idi. Hz. Yahyâ, köylerde vâdilerde dolaşarak bitkilerle, meyvalarla geçinirdi. Kamus sahibinin ifadesine göre *seyâhat,* ibadet için yeryüzünde dolaşmaktır. Bunun için Hz. Îsâ'ya Mesîh denilmiştir [5].

1. Buhârî, Humus: 8, Tevhîd: 28, 30; Müslim, İmâret: 104; Nesâ'î, Cihâd: 14; Muvatta', Cihâd: 2.
2. Hâkim Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etmiştir. Feydu'l-Kadîr: 4/134; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/393.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/203.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/293; Buhârî, Îmân: 12, Fiten: 14, Rikak: 34, Menâkıb: 25, Bed'u'l-halk: 15; Ebû Dâvûd, Fiten: 4; Nesâ'î, Îmân: 30; İbn Mâce, Fiten: 13.
5. Tefsîru'l-Menâr: 11/53.

er-Râikûn, es-sâcidûn: Rükû' ve secde edenler yani namaz kılanlardır. *el-Âmirunê bi'l-ma'rûfi ve'n-nâhûne 'ani'l-munker:* İyiliği emir, kötülükten menedenler demektir ki bu, İslâm toplumunu bozulmaktan koruyan yapıcı bir tenkid kurumudur. Yerinde ve uygun biçimde yapıldığında çok yararlı olur.

el-Hâfizûne lihudûdillâh: Allah'ın belirlediği sınırlar dışına çıkmayanlar demektir. Allah'ın sınırları, Kur'ân ile belirlediği emir ve yasalardır. İşte mü'minler bunları çiğnemezler.

Yüce Allah, âyetin sonunda böyle mü'minleri müjdelemesini, Elçisine emrediyor. *"Mü'minleri müjdele"* cümlesi, "ne mutlu onlara" anlamını ifade etmektedir.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي
قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ
إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ
تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ
إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ
لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا
نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

113- Akrabâ bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek, ne Peyğamber'in, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. 114- İbrâhîm'in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu.

Gerçekten İbrâhîm, çok içli ve yumuşak huylu idi! 115- Allah bir kavmi doğru yola ilettikten sonra, sakınmaları gereken şeyleri kendilerine açıklamadıkça onları saptıracak değildir. Allah herşeyi bilendir. 116- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır, yaşatan, öldüren O'dur. Sizin Allah'tan başka ne bir dost, ne de yardımcınız yoktur.

Tefsîr:

113-114 ncü âyetlerde Peygamber'in ve mü'minlerin, akrabaları dahi olsa cehennem halkı oldukları belli olan müşrikler için mağfiret dilemeyecekleri; İbrâhîm'in babası için mağfiret dilemesinin, ona söylediği bir sözden dolayı olduğu; fakat onun bir Allah düşmanı olduğunu iyice anlayınca ondan uzak durduğu; İbrâhîm'in çok merhametli, çok yumuşak huylu olduğu belirtilmektedir. Birinci âyetteki *evvâh* kelimesi, "أوه" kökünden gelir, insan çok üzülünce içinde biriken hüznü hafifletmek için "ooh!" der. İşte İbrâhîm, çok ooh diyen, halkın dertlerine üzüldüğünden çok ooh çeken biri olduğu için *"evvâh"* sıfatiyle nitelendirilmiştir. Bu şefkat ve merhametinden dolayı babasına, belki doğru yola gelir umuduyla Allah'tan mağfiret dilemiştir. Ama onun kararlı bir kâfir olduğunu anlayınca ondan el çekmiştir.

115 nci âyette de Allah'ın, yola getirdiği bir topluluğu, kendilerine sakınmaları gereken hususları açıklamadan saptırmayacağı, O'nun herşeyi bildiği buyurulmakta; 116 ncı âyette ise göklerin ve yerin mülkünün yani hükümranlığının Allah'a âidolduğu, öldürenin ve diriltenin Allah olduğu, mü'minlerin Allah'tan başka dost ve yardımcılarının bulunmadığı vurgulanmaktadır.

113-114 ncü âyetlerin iniş sebebi olarak da çeşitli olaylar anlatılır. Rivayetlerden birine göre gûya Hz. Peygamber, amcası Ebûtâlib'in vefatı sırasında ona:

— Amca lâilâhe illâllâh de ki bu sözünden dolayı Allah'ın huzurunda seni savunayım, demiş. Orada bulunan Ebucehil ve Abdullâh ibn Ebî Ümeyye de:

— Ey Ebu Tâlib, Abdulmuttalib dininden dönmek mi istiyorsun? demişler.

Ebu Tâlib:

— Ben Abdulmuttalib dinindeyim, demiş. Peygamber (s.a.v.):

— Men olunmadığım sürece senin için istiğfar edeceğim, demiş.

İşte o sırada: *"Akraba bile olsalar... Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek, ne Peygamber'in, ne de inananların yapacağı bir iş değildir"* âyeti

inmiş [1].

Diğer rivayete göre Peyğamber, Mekke fethedildikten sonra annesinin mi babasının mı daha önce öldüğünü sormuş. Annesinin daha sonra öldüğünü öğrenince kabrini ziyaret edip ağlamış.

Birinci rivayet doğru olamaz, çünkü Peyğamber'in amcası Hicretten önce Mekke'de ölmüştü. Bu âyetler ise Medine devrinin sonlarında inmiştir. Bu rivayet Ebutalib'in müşrik olarak öldüğünü kanıtlamak ve böylece Hz. Alî'yi bir müşrikin oğlu olarak göstermek amaciyle uydurulmuş olabilir. Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi zarif bir insan, can çekiştirmekte olan bir insanla pazarlık eder mi? Bu cahilce uydurulmuş rivayetin hiçbir makul yanı yoktur. Tek amacı Ebutalib'i cehennemlik yapmaktır. Bu insanlar Kur'ân âyetleriyle dahi nasıl oynamışlar, yazık!!! İşin garibi bu rivayet, *"Sen sevdiğine hidayet edemezsin, fakat Allah dilediğine hidâyet eder"* [2] âyetinin de iniş sebebi olarak zikredilmiştir ki o âyetin de Ebutalib'le bir ilgisi yoktur.

İkinci rivâyet de doğru olamaz. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) doğumundan önce babasını kaybettiğinden onu hiç görmemiş idi. Annesi ise, kendisi altı yaşında iken vefat etmişti. Babasını hiç görmemiş, annesiyle altı yıl beraber yaşamış olan Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi çok zekî bir insan, annesinin mi babasının mı daha önce öldüğünü sorar mı? Kaldı ki Peyğamber'in annesi, Medine'den dönerken Ebvâ'da ölmüştür, kabri Mekke'de değil Ebvâdadır [3].

Taberî'nin kaydettiği başka bir rivayete göre sahâbîlerden biri, müşrik ebeveyni için mağfiret dilemiş. Hz. Alî ona, neden müşrik anne-babasına mağfiret dilediğini sormuş. O da:

— Ne olur, İbrâhîm de müşrik olan babasına mağfiret dilememiş miydi? demiş.

Hz. Alî bu durumu Peyğamber'e haber verince bu âyetler inmiş [4].

Başka bir rivayete göre de Peyğamber'in kendisi anne babasına istiğfar ediyormuş, bu âyetler inince bundan vazgeçmiş [5]. Bir başka rivâyete göre de bazı sahâbiler: "Ey Allah'ın peyğamberi, babalarımızdan komşuya iyi davranan, akrabayı ziyaret eden, köleyi özgürlüğe kavuşturan, yoksula yardım eden, emânete hiyanet etmeyen iyi insanlar vardı. Bunlar için mağfiret dileyebilir miyiz?" diye sormuşlar. Peyğamber de: "Evet, demiş, İbrâhîm babasına mağfiret dilediği gibi ben de babam için mağfiret dilerim" demiş, 113 ncü âyet inmiş [6].

1. Câmi'u'l-beyân: 11/41.
2. Kasas Sûresi: 56.
3. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/226.
4. Câmi'u'l-beyân: 11/43; İbn Kesîr: 2/394.
5. Câmi'u'l-beyân: 11/43.
6. Câmi'u'l-beyân: 11/43.

Bu âyetler yeni bir bölüm oluşturmakla beraber herhalde Tebuk dönüşünden sonra cereyan eden olaylar üzerine indiği için Tebuk Seferiyle ilgili âyetler zinciri arasına konmuştur.

115 nci âyet, dinde önemli bir prensip getirmektedir. O da şudur: Allah, hükmünü açıklamadığı bir şeyden ötürü insanı sorumlu tutmaz. Demek ki Kur'ân'da, hakkında bir hüküm bildirilmeyen herşey mübâhtır. Hiç kimsenin, Allah adına hüküm koyup kaldırmağa hakkı yoktur. Allah peyğamberine indirdiği Kitabiyle hükümlerini bildirir. Ondan sonra bunları dinlemeyen olursa o kimse yoldan çıkmıştır. Allah o kimseyi sapıklığına terk eder. Allah'ın saptırması, yola gelmeyen insanı kendi sapıklığı içinde bırakması anlamındadır. Yoksa hâşâ Allah, doğru yola girmiş bir insanı, yoldan çıkarıp batıl yollara düşürmez. Eğer böyle yapsaydı peyğamber göndermesine, kitap indirmesine gerek kalmazdı.

116- Kendinden önceki âyetlerin bir sonucu olan bu âyet, mü'minlere, böyle müşrik yakınlarına değil, göklerin ve yerin sâhibi, yaşatan, öldüren Allah'a dayanmalarını, kendilerinin O'ndan başka dost ve yardımcılarının olmadığını vurgulamaktadır.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِر۪ينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ ف۪ي سَاعَةِ
الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَز۪يغُ قُلُوبُ فَر۪يقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ
رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذ۪ينَ خُلِّفُوا حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ
الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ
اِلَّٓا اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١١٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾

117- Andolsun Allah, Peyğamber'i ve o güçlük saatinde ona uyan Muhâcirleri ve Enŝar'ı affetti. O zaman içlerinden bir kısmının kalbleri

kaymağa yüz tutmuş iken yine de onların tevbesini kabul buyurdu. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. 118- Ve (seferden) *geri bırakılan o üç kişinin de tevbesini kabul buyurdu. Bütün genişliğiyle beraber dünyâ başlarına dar gelmiş ve canları sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan, yine kendisine sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Allah onların tevbesini kabul buyurdu ki tevbe etsinler. Çünkü Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir. 119- Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.*

Tefsîr:

117 nci âyette Allah'ın, Peyğamber'i ve o çetin saatte yani çetin şartlar içinde geçen Tebuk seferinde Peyğamber'e tabi olan Muhâcirleri ve Ensârı affettiği müjdeleniyor. Bu sefer o kadar güç şartlar içinde geçmişti ki Peyğamberin arkadaşlarından kiminin nerdeyse yürekleri kayacak, şüpheye düşecekti. Seferin güçlükleri onları öylesine bunaltmıştı. Fakat şefkatli, merhametli Allah, sonunda onların tevbesini kabûl buyurdu.

Tebuk seferi sıcak yaz aylarında olmuştu. Bir yandan sıcak, bir yandan binek, yiyecek ve su yetersizliği müslümanları bunaltıyordu. Üç, dört hattâ bazan on kişi bir deveye nöbetleşe biniyorlardı. Susuzluktan insanların boğazları kesilecekmiş gibi oluyordu. Kimisi günde birkaç hurma ile idare ediyor, kimisi yorgunluktan yürüyemeyip geride kalıyor, sonra gelip yetişiyordu. İşte bu çetin zamana rastlayan bu sefere yüce Allah, *'usre sâati* (çetinlik sâati) demiştir.

Bu çetin şartlar içinde insan ne yapacağını şaşırır, sabredemez, bazan Allah'a da isyan eder, içinden olmayacak düşünceler geçer. İşte bu ağır şartlar altında canından bezen bazı müslümanların yüreklerinde isyân duyguları, şüpheler belirmiş olmalı ki yüce Allah, müslümanlardan bir topluluğun yüreklerinin nerdeyse kayacak duruma geldiğini söylüyor. Fakat bu şartlar geçmiş, yüreklerinde kayma duyguları belirmiş olanlar tevbe etmişler, Allah da onları affetmiştir.

Yüce Allah, Peyğamber'i ve ona tabi olan Muhacirleri ve Ensârı da o güçlük saatinde affettiğini buyuruyor. Güçlük saatinde istemeyerek insanın içinden bazı olumsuz düşünceler geçebilir. Buna hadîs-i nefsî (kişinin içinden kendi kendine konuşması) denir. Hattâ insanlar bu yolculuğun bunalımı ve sinir bozukluğuyla birbirlerine kırıcı sözler de söyleyebilirler, istemeden hatâlar işleyebilirler. İşte Allah, onların bu gibi hatâlarını affettiğini bildiriyor.

Peyğamberin de affedilenler arasında sayılması, ya Muhâcir ve Ensâr'a şeref vermek içindir veya bu esnada Peyğamber'in, daha iyi olanı yapmamış

olmasından ötürüdür. Meselâ münâfıklara izin vemesi, kasıtlı bir hatâ değil, daha iyi olanı terk etmedir. İzin vermemiş olsaydı, daha iyi olurdu. Fakat o, kendi ictihâdiyle böyle uygun görmüş, sonra Allah, tersinin daha uygun olduğunu bildirmiştir. Daha iyi olanı terke *zelle* denir. O da insandır. Onun da canı sıkılabilir, o da bunalabilir. Bu psikolojik bir haldir. İşte yüce Allah, onun ve ashâbının o güçlük saati içindeki zellelerini, tasalarını, bunalımlarını affettiğini buyurmuştur.

Gerçi İslâm kelâmında peyğamberlerin günâhtan ma'sûm oldukları inancı yerleştirilmiştir ama Kur'ân'da peyğamberlere böyle bir ma'sûmluk verilmemiştir. Onların ma'sûmluğu, kendilerine gelen vahyin korunması ve Hakk'ın vahiylerini aynen teblîğ ile ilgilidir.

118 nci âyette de Tebuk'e katılmamış, fakat sonra pişmanlıklarından dünyâ başlarına dar gelecek kadar sıkılmış, Allah'a sığınmaktan başka çare bulamamış üç kişinin de günâhını affettiğini bildirmektedir.

Seferden geri kalan sadece bu üç kişi değildi. Rivâyetlere göre seksen küsur kişi idi. Fakat ötekiler, Allah'ın Elçisi Tebuk'ten döndüğü zaman yalan bahanelerle özür dilemişler, Allah'ın Elçisi de onların içyüzlerini bilmediği için bir şey dememiş, özürlerini kabul edip içyüzlerini Allah'a havale etmişti. Zaten yukarıda inen âyetler, onların yalancılıklarını ortaya dökmüştü. Fakat bu üç kişi samimi insanlardı. Peyğamber'in sevdiği, güvenilir müslümanlardandı. "Gönül umduğundan küser" denilir. Peyğamber (s.a.v.), sevdiği kişilerin bu olumsuz davranışlarına kırılmıştı. Bu üç kişi: Ka'b ibn Mâlik, Hilâl ibn Ümeyye ve Merâre ibn Rabîa idi.

Hz. Peyğamber (s.a.v.) seferden dönünce âdeti üzre Mescide geldi, iki rek'at namaz kıldı. Ka'b ibn Mâlik, Allah'ın Elçisinin huzuruna girdi, selâm verdi. Allah'ın Elçisi, acı bir tebessümle selâmını aldıktan sonra:

— Gel, dedi, neden geri kaldın, sen sefere katılmak için binek satın almamış mıydın? Ka'b:

— Ey Allah'ın Elçisi, dedi, eğer senden başka birinin huzurunda olsaydım, özür dileyerek onun öfkesinden kurtulmasını bilirdim. Bana konuşma kabiliyeti verilmiştir. Fakat yalan söyleyip seni razı etmeğe kalksam, çok geçmeden Allah sana gerçeği bildirir, yine bana kızarsın. Doğruyu da söylesem bana kırılacaksın ama sonucunu Allah'tan bekliyorum. Allah'a hamdolsun ki bir özrüm yoktu. Katılmak için şartlarım gayet uygundu. Ama yine de geri kaldım. Allah'ın Elçisi (etrafında bulunanlara):

— Bu doğru söyledi, dedi. (Ka'b'a da:) Allah, senin hakkında bir hüküm verinceye kadar kalk, git, dedi.

Diğer iki kişi de böyle doğruyu söylemişler, Allah'ın Elçisi onlara da Ka'b'e söylediklerini söylemişti. Sonra Allah'ın Elçisi, kimsenin bunlarla konuşma-

masını, hattâ kadınlarının dahi bunlardan ayrı durmasını emretti. Halkın kendileriyle konuşmaması, bu üç müslümanı büyük üzüntüye soktu. Bunların en genci olan Ka'b, namaz vakitlerinde Mescide geliyor, sonra çarşıda dolaşıyor ama kimse kendisiyle konuşmuyordu. Mescide geldiğinde Hz. Peygamber'e selâm veriyor, acaba Peygamber dudaklarını kımıldatıp selâmını aldı mı diye tereddüdediyordu. Namazda Peygamber'e yakın duruyor, acaba kendisine bakıyor mu diye ona göz atıyor, kendisi namaza durunca Peygamber'in kedisine baktığını, ama kendisi Peygamber'e bakınca onun öteye döndüğünü fark ediyordu.

Öteki iki kişi ise hiç evlerinden çıkamıyor, günlerini ağlamakla geçiriyorlardı. Böylece elli gün geçti. Dünyâ başlarına zindan olmuştu. Canları öyle bunalmıştı. Nihâyet Allah, yukarıdaki âyetleri indirerek onları affettiğini bildirdi. Allah'ın Elçisi, onlar hakkındaki âyeti sabah namazında cemaate duyurdu. Ka'b, ellinci günü evinin damında sabah namazını kılarken birisinin, âvâzı çıktığı kadar:

"— Ey Ka'b! Müjde!" diye bağırdığını duyunca secdeye kapandı. Elbisesini çıkarıp haberi getirene müjde verdi. Kendisi emanet bir elbise alıp Peygamber'in arkasında namaz kılmağa gitti. Herkes tevbesinin kabulünden dolayı kendisini tebrik ediyordu. Fakat tebrik edenler Ensârdan idi. Muhâcirlerden sadece Talhâ ibn Ubeydullâh kendisini tebrik etti, diğerleri etmediler. Ka'b olayın sonunu şöyle anlatıyor:

"Kendisine selâm verdiğimde Peygamber(s.a.v.)in yüzü sevinçten parlıyordu:

— Annenin seni doğduğundan beri üzerinden geçen günlerin en hayırlısı ile sevin! dedi.

— Bu lûtuf senin katından mı, Allah'ın katından mı? dedim.

— Allah katından, dedi.

Allah'ın Elçisi bir şeye sevindiği zaman yüzü bir ay parçası gibi parlar ve biz bunu bilirdik. Ben kendilerinin önünde oturunca:

— Ey Allah'ın Elçisi, dedim, tevbemin kabulünden dolayı malımdan vazgeçiyor, onu Allah ve Elçisi için sadaka veriyorum.

— Malının bir kısmını yanında tutarsan senin için iyi olur, dedi.

— Öyle ise Hayber'deki hissem bende kalsın, dedim ve dedim ki: Ey Allah'ın Elçisi, Allah beni doğrulukla kurtardı. Tevbem gereği, bundan böyle hayâtta daima doğru konuşacağım.

Vallâhi, Peygamber'e böyle söylediğimden bu yana, Allah'ın, doğru sözle beni denediği kadar hiç kimseyi böyle güzel denediğini bilmiyorum. Allah'ın

Elçisine öyle söylediğimden bu güne kadar hiç yalan söylemedim. Allah, bundan sonraki ömrümde de beni yalandan korusun!'' [1].

Allah'ın Elçisi, toplum birliğine aykırı olan davranışları, başkalarına ibret olmak için böyle ma'nevî bir cezaya çarptırmıştır. Kendisi bunlar hakkında karar vermemiş, vahyi beklemiştir. Vahiy gelinceye kadar da kimsenin bir daha böyle bir şeye cesaret edememesi için bu samimi üç kişiyi manen toplumdan ayırmıştır. Bunlar da yaptıklarına pişman olmuşlar ve herkese ibret olacak şekilde tevbe etmişlerdir. Ka'b'in, tevbesinin kabulünden sonra malını sadaka olarak vermesi de, o zaman tevbeden sonra sadaka vermenin âdet olduğunu ve Sûrenin 103 ncü âyetinde kasdedilen sadakanın da zekât değil, tevbeden sonra verilecek sadaka olduğunu gösterir.

119 ncu âyette de yüce Allah, mü'minleri, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınmaya ve doğrularla beraber olmaya çağırıyor. Doğru insanları affettiğini bildirdikten sonra doğrularla beraber olmayı emretmesi, doğru mü'minlerin Allah'ın af ve merhametine erişecekleri düşüncesini aşılamaktadır.

Abdullah ibn Mes'ûd, 119 ncu âyetin sonunu: ''وكونوا من الصادقين: *Doğrulardan olunuz!''* şeklinde okur ve cümlenin, yalanı menettiği anlamını çıkarır ve: ''Ne ciddî, ne de şaka tarzında yalan helâl değildir. İsterseniz ''يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله وكونوا من الصادقين'' âyetini okuyunuz'' dermiş [2].

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ
اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا
نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ
وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ
أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ

1. Câmi'u'l-beyân: 11/59-61; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/397-399; et-Tâc, 4/138-146: Buhârî, Tefsîr, Sûre: 9; Müslim, Tevbe: 53, 54.
2. Câmi'u'l-beyân: 11/63.

وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

120- Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevî Arapların, Allah'ın Elçisinden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri onlara yakışmaz. Böyledir, çünkü Allah yolunda uğrayacakları hiçbir susuzluk, yorgunluk, açlık; kâfirleri öfkelendirecek bir yeri çiğne(yip zaptet)*meleri ve düşmana karşı başarı kazanmaları yoktur ki mutlaka bunlarla kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Allah, güzel davrananların ecrini zâyi etmez.*
121- Küçük, büyük bir masraf yapmaları, bir vâdiyi geçmeleri mutlaka onların lehine yazılır ki Allah onları, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirsin.

Tefsîr:

120-121 nci âyetlerde Medine halkının ve çevrelerinde bulunan Arapların, Peygamber'den geride kalıp kendi canlarını düşünmelerinin doğru olmadığı bildiriliyor. Çünkü Allah yolunda çekecekleri yorgunluk, açlık, susuzluk, topluca bir yere konup oradaki kâfirleri korkutmaları ve kıskandırmaları, düşmana karşı bir zafer kazanmaları hep kendileri için iyi birer amel olarak yazılacak şeylerdir. Bu yolda yaptıkları küçük büyük harcamaları, bir vadiyi geçmeleri de kendi lehlerine yazılacak güzel amellerdir. Allah bu yaptıkları işlerden dolayı onları en güzel biçimde ödüllendirir. Allah, iyi davrananların işini boşa çıkarmaz, yaptıklarının karşılığını tam verir.

Bu âyetlerin de yukarıdaki âyetlerden hemen sonra veya onlarla beraber indiği anlaşılmaktadır. Çünkü konunun devamıdır.

120 nci âyetten de anlaşılıyor ki hem Medine halkından, hem de çevre Araplarından sefere katılmayanlar vardı. Ancak Medine halkının büyük kısmı katılmıştı. Katılmayanlar, içlerinde bazı münafıklarla yukarıda anlatılan üç kişi idi. İşte Cenabı Hak, bütün müslümanlara, böyle bir şeyin bir daha tekerrür etmemesi için Allah'ın Elçisi savaşa giderken kendilerinin canlarını düşünerek geride kalmalarının aslâ doğru olmayacağını, onunla beraber çıkmalarının, yürümelerinin, konmalarının ve çarpışmalarının kendileri için çok hayırlı olacağını vurgulamaktadır.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ
طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ
يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

122- İnananların hepsi toptan sefere çıkacak değillerdi ama, her kabileden bir cemâatin, dini iyice öğrenmeleri ve dönüp kavimlerine geldiklerinde, sakınmaları umuduyla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez miydi?

Tefsîr:

122- Yukarıdaki âyetlerde Allah'ın Elçisi savaşa giderken mü'minlerin geride kalamayacakları belirtilmişti. Bundan, geride hiç kimsenin kalamayacağı, bütün müslümanların savaşa gitmeleri gerektiği anlaşılır. Oysa bu ne mümkündür, ne de uygun. Çünkü herkes cepheye gidince, geride cephedekileri besleyecek, kadınlara, çocuklara, âcizlere bakacak kimse kalmaz. İşte böyle yanlış bir anlamayı savmak için 122 nci âyette bütün inananların savaşa gitmesine gerek olmadığı, her fırkadan bir topluluğun Peyğamberle beraber sefere gidip ondan dini öğrenmeleri, döndüklerinde de kavimlerini uyarmaları gerektiği bildirilmektedir.

Tebuk seferiyle ilgili olan bu âyetin hükmü, bütün hüküm âyetlerinin hükmü gibi geneldir, her zamanı kapsar. Gerçekte cihâd âyetlerinin devamı olan bu âyeti, bazıları onlarla hiç ilgisi olmayan, ayrı bir konu getiren âyet gibi telâkki etmişlerdir. Cihâd âyetlerinin devamı olduğuna göre âyet için iki anlam muhtemeldir:

1) Birincisine göre müslümanların büyük kısmı savaşa giderken bir grup da kalıp Allah'ın Elçisine hizmet edecek ve bu suretle ona gelen yeni vahiyleri öğrenecek, sonra kavimleri dönüp geldikerinde onları uyaracaklardır. Bu anlamı verebilmek için âyetin şöyle takdir edilmesi gerekir:

فلولا نفر من كلّ فرقةٍ منهم طائفةٌ وأقامت طائفةٌ ليتفقّه المقيمون فى الدين ولينذروا قومهم
يعنى النافرين إلى الغزو

: Her fırkadan bir tâife savaşa gitmeli, bir tâife durup dini öğrenmeli, savaştan dönen kavimlerini uyarmalıdırlar.'' İşte genellikle müfessirler âyeti böyle takdir edip bu anlamı vermişlerdir.

2) İkincisine göre tefekkuh, savaşa giden grupun dini anlayıp öğrenmesidir. Hasan-ı Basrî'ye âidolan bu görüşe göre âyetin anlamı şöyledir: İnananların hepsi savaşa gidecek değildi. Ama her kabileden bir grup savaşa çıkmalı, dinde anlayış sahibi olmalıdırlar. Bu anlayıştan amaç, müslümanların müşriklere üstün geldiklerini, az bir topluluğun, kendilerinden üstün bir topluluğu yendiğini, Allah'ın müslümanlara yardımcı olup dinini yüceltmek istediğini bizzat görüp kesin iman sahibi olmaktır [1]. Allah'ın, sefer esnasında indirdiği âyetleri, Peyğamber(s.a.v.)in sohbetlerini işiten ve Allah'ın müslümanlara olan yardımlarını gören bu insanlar, seferden döndükleri zaman da kavimlerini uyarır, duyduklarını ve gördüklerini anlatarak onları Hak yola yöneltirler.

3) Bazılarının sandığı gibi eğer âyet Tebuk seferiyle ilgili olmayıp bağımsız bir konu başlatmış olsaydı, o zaman mana şöyle olurdu: Mü'minlerin hepsinin dini öğrenmek için çıkıp Peyğamber'in yanına gelmeleri gerekmez. Her kabileden bir grup Allah'ın Elçisinin huzuruna gelip dini öğrenmeli ve kavimlerine dönüp onları uyarmalıdırlar.

Bu suretle âyetin savaşla ilgisi kalmaz, dini öğrenmek üzere bir yola gitmek anlamı ortaya çıkar. Âyete bu anlamı verenler âhâd haberinin, dinde hüccet olacağı görüşünü de bu âyete dayandırmışlardır. Onlara göre dini öğrenmek için herkesin Peyğamber'in yanına gitmesi gerekmez. Sadece bir tâifenin gitmesi yeter. Tâife, üçten aza da denir. Bu da ya iki veya birdir. Binaenaleyh dini iki veya bir kişinin öğrenip kavmine duyurması hüccetir. Böylece tek kişinin haberi hüccet olmaktadır. Ancak Kadî, tek kişinin haberiyle amel etmenin farz olmadığını söyler. Çünkü tâife, söylediği haber hüccet olacak topluluk anlamına da gelir (bir iki kişinin haberi hüccet olmaz).

"Kavimlerini uyarmaları için" cümlesinden, bir kişinin kavmini uyarması doğru olsa bile, bu uyarıya uymak vacib değildir. Nitekim olayı görenin tanıklık etmesi gerekir ama o tek kişinin tanıklığını kabul etmek gerekmez. Ayrıca *inzâr,* korkutma ifade eder. Sadece *inzâr* ile amel vacib değildir [2].

Bu üçüncü anlam, Kur'ân'ın sözgeliminde yoktur. Âyetler baştan sona Tebuk seferiyle, cihâdla ilgilidir. Tamamen savaşla ilgili bir sözgelimi içine, bu konu ile hiç ilgisi olmayan bir âyetin konması makul olamaz. Kaldı ki Kur'ân, tâ yukarıdaki âyetlerden beri *nefr* kelimesini savaşa gitmek anlamında kullanmıştır: *"Nefr etmezseniz, yani savaşa gitmezseniz Allah size acı bir azâbeder"* [3] âyetinde de *nefr* savaşa çıkmak anlamındadır. Normal bir yere gitmek anlamında değildir. Bundan dolayı son ihtimal doğru olmadığı gibi bu âyete dayanarak vâhid (tek kişi) haberini hüccet saymak da temelden çürüktür.

1. Câmi'u'l-beyân: 11/67-70.
2. Mefâtîh: 16/225-227.
3. Âyet: 39.

Çoğunluk, genellikle âyete birinci mânâyı vermiştir. Yani müslümanlardan bir grup savaşa giderken bir grubun da Peyğamberle beraber kalıp dini öğrenmeleri ve savaştan dönüp gelenleri uyarmaları gerektiği anlamını benimsemişlerdir.

Fakat Hasan Basrî'nin verdiği anlam, âyetlerin siyakına daha uygundur. Çünkü konu Tebuk seferiyle ilgilidir. Bu seferde Peyğamber geri kalmamıştı ki onunla beraber bir grup da kalıp ondan dini öğrensinler ve savaştan dönenleri uyarsınlar. Ayrıca Allah yolunda canlarıyla mallarıyla cihâda çıkmış insanlar için *"Belki sakınırlar diye onları uyarmaları gerekmez mi?"* ifadesi kullanılmaz. Çünkü zaten onlar sakınmasalar, Allah yolunda canlarını feda etmek için sefere çıkmazlar. Uyarma tabiri, sapık ve kâfirler için kullanılır. Âyet için tek doğru mânâ, Hasan Basrî'nin verdiği mânâ olduğu için biz meâle bu mânayı yazdık.

Yüce Allah, Tebuk'ten geri kalan kimseleri kınadıktan sonra bu âyette de "Mü'minlerin hepsinin savaşa çıkması gerekmez. Ama her fırkadan bir cemaat Peyğamberle beraber savaşa çıkmalı ki Peyğamber'in yanında bulunup, Allah'ın müslümanlara yardımını, derme çatma insanların nasıl Bizans'a dahi karşı koyacak bir güce eriştiğini görüp dinin birleştirici ruhunu anlasınlar ve kavimlerine döndüklerinde onları uyarsınlar.

İşte bu âyette sefere katılmanın fazilet ve önemi belirtilmektedir. Böylece âyet, diğer âyetlere yabancı değil, onlarla tam uyum halinde olmaktadır. Öteki manalar birtakım takdirleri, katmaları gerektiriyor ki Allah'ın sözü, böyle ilâve ve takdirlerden uzaktır. Eğer öyle olsaydı o şekilde vahyedilirdi. Madem ki vahiy böyledir, onda olmayan sözleri ona katmak anlamsız ve onu değiştirme olur.

Taberî'nin rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.) bir cemaati, İslâmı öğretmek üzere çöle göndermişti. *"Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevî Arapların, Allah'ın Elçisinden geri kalmaları... kendilerine yakışmaz..."* meâlindeki 120 nci âyet inince bu gönderilenler, Allah'ın Elçisinden geri kalanlardan olmamak için çölden dönüp geldiler. Bunun üzerine mü'minlerin hepsinin sefere gitmesinin gerekmediğini, her kabileden bir topluluğun gitmesinin yeterli olduğunu bildiren 122 nci âyet indi [1].

Bu rivayete göre çöle gidenlerin, Tebuk seferinden önce çölden dönmeleri ve dolayısiyle bu âyetlerin seferden önce inmiş olması gerekir. Oysa açıkça anlaşılıyor ki âyetler sefer esnasında ve dönüşünde, bir kısmı da döndükten sonra inmiştir. Binaenaleyh bu rivayetin doğruluğu çok şüphelidir. Âyet, kendinden önceki âyetlere bağlıdır ve onlarla birlikte inmiştir.

1. Câmi'u'l-beyân: 11/66-67.

Bazı bilginler, bu âyete dayanarak cihâdın farzı kifâye olduğunu, bir topluluk cihâda gidince diğerlerinden bu farzın düşeceğini söylemişlerdir. Bu anlayış doğrudur. Ancak Bakara Suresinin 216 ncı âyeti, cihâdı bütün mü'minlere farz kılmıştır. İhtiyaç olduğu zaman cihâd, her mü'mine farzı ayndir. Ama herkesin katılmasına ihtiyaç yok ise o zaman cihâd farzı kifâye olur. Bir kısmının yapmasiyle diğerlerinden düşer.

Bugün düzenli ordu devrinde cephe cihâdı, ordunun görevidir. Geride kalan müslümanlar da üzerlerine düşen görevleri yaparlar, çağırıldıkları zaman da savaşa koşarlar. Geride yaptıkları hizmet de bir cihâddır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا ف۪يكُمْ
غِلْظَةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿١٢٣﴾

123- Ey inananlar, yakınınızda bulunan kâfirlerle savaşın, onlar sizde bir katılık bulsunlar. Bilin ki Allah, korunanlarla beraberdir.

Tefsîr:

Yüce Allah, mü'minlere, kendilerine yakın olan kâfirlerle savaşmalarını, onlara karşı katı davranmalarını emrediyor ve kendisinin, korunanlarla beraber olduğunu bildiriyor.

Fahreddîn Razî'ye göre bu katılık, dine davetle ilgili hususlarda olur. Fakat alışveriş, oturup kalkma, âdâbı muâşeret gibi dünyâ ile ilgili hususlarda olmaz. Yani dünyâ ile ilgili hususlarda kâfirlere karşı iyi davranmak gerekir. Ama savaşta onlara acınmaz, savaşın gereği yapılır. Dinden ödün de verilmez.

Taberî, bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: ''Allah, müslümanlara, kendilerine yakın olan kâfirlerle savaşmalarını emretmiş, uzakta olan kâfirlerle savaşmalarını emretmemiştir. O gün âyetin muhâtablarına en yakın kâfirler Rumlardı. Çünkü Şam'da oturuyorlardı. Şam, Medine'ye Irak'tan yakındır. Fakat fetihlerden sonra her bölge müslümanlarının, kendi yakınlarındaki kâfirlerle savaşmaları gerekir. Uzaktaki herhangi bir İslâm ülkesi sakinleri, kendilerine muhtacolup yardım istemedikçe uzağa gitmeleri gerekmez. Şayet uzaktaki ülke müslümanları, yardıma muhtacolurlarsa onlara yardım etmek gerekir. Bunun için âyeti yorumlayanların hepsi, her bölge halkına kendilerine

yakın düşmanlarla savaşmalarının farz olduğunu söylemişlerdir'' [1].

Bu âyetin de Tebuk Seferinden sonra indiği kanaatindeyiz. Öteki âyetlerden sonra inmiş olsa da onlara bağlıdır. Tebuk Seferinde müslümanlar, kesin bir sonuç almadan geri dönmüşlerdi. Mu'ta Savaşının öcü alınmamıştı. Bundan dolayı Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Tebuk'ten döndükten sonra büyük bir ordu hazırlamağa başladı. Üsâme ibn Zeyd kumandasında toplanan bu orduya büyük sahâbilerinden birçoğunu da kattı. O sırada artık Arap Yarımadasında, kuzeydeki Bizans yönetiminde bulunan hırıstiyanlardan başka bir düşman kalmamıştı. Müslümanların sınır düşmanı onlardı.

İşte bu âyette yüce Allah, *''Size yakın olan kâfirlerle savaşın''* derken bu düşmanları kasdetmektedir. Çünkü Kur'ân'da hırıstiyanlar için bazan kâfir tabiri kullanılmıştır. Netice itibariyle âyette, bu hırıstiyanlarla savaşmak üzere kurulmakta olan ordunun desteklenmesi, bu orduya katılarak kuzeyde müslümanlara en yakın düşmanlarla savaşılması emredilmektedir.

Kur'ân'ın genel içeriğinden ve bu âyetin iniş şartlarından anlıyoruz ki Allah, bütün kâfirlerle savaşmayı değil, müslümanların düşmanı olan kâfirlerle savaşmayı emrediyor. Nitekim Taberî de ''Âyeti yorumlayanların hepsi, her bölge halkına, kendilerine en yakın düşmanlarla savaşmalarının farz olduğunu söylemişlerdir'' sözüyle yalnız düşman kâfirlerle savaşılacağını söylemiş olmaktadır. Müslümanlara düşman olmayan, onlara saldırmayan, barış içinde yaşamak isteyenlere -dinleri ne olursa olsun- saldırılmaz. Bu gerçek Kur'ân'ın birçok âyetinde belirtilmiştir.

Âyette önemli bir savaş taktiği de vardır. O da kuvvetin uzak bölgelere dağıtılmayıp, en yakın düşmanlara yöneltilmesidir. Taberî'nin: ''Uzaktaki müslümanlar yardıma muhtacolurlarsa onlara yardım etmek gerekir'' sözü çok yerindedir.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًاۚ فَاَمَّا
الَّذٖينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ فٖي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ اَوَلَا

1. Câmi'u'l-beyân: 11/71.

يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فٖى كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ
يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ
مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

124- Ne zaman bir sûre indirilse, onlardan kimi: "Bu, hanginizin imanını artırdı?" der. Bu, inananların imanını artırır, onlar sevinirler. 125- Fakat yüreklerinde hastalık olanlara gelince bu, onların pisliklerine pislik katar ve onlar kâfir olarak ölürler. 126- Kendilerinin her yıl bir iki defa sınandıklarını görmüyorlar mı? Yine de tevbe etmiyor, öğüt almıyorlar 127- Bir sûre indirildiği zaman: "Bizi birisi görüyor mu?" diye birbirlerine bakar, sonra sıvışırlar. Anlamaz bir topluluk oldukları için Allah onların kalblerini çevirmiştir.

Tefsîr:

124-125 nci âyetlerde de münâfıkların sinsi, habis tutumlarına işaret edilmektedir. Bunlardan bazıları, bir vahiy parçası indirildiği zaman inen vahyi küçümsemek için: "Bu, hanginizin imanını artırdı?" derler.

Tabii bu sözü ya kendi aralarında veya etkili olabildikleri bazı kimselere söylemişlerdir. Bu sözle amaçları, Kur'ân'ın kimseye tesir etmediğini, kimsenin imanına bir şey katmadığını belirtmektir. Yüce Allah, onlara cevaben Kur'ân'ın, inananların imanını artırdığını, onların Kur'ân'ın inişine sevindiklerini, fakat Kur'ân'ın inişinin, hasta ruhlu olanların kötü düşüncelerini daha da kötüleştirdiğini belirtiyor.

Âyetteki pislik sözüyle onların batıl inançları, kötü düşünceleri kasdedilmiştir. Kur'ân'ın, münâfıkların pisliklerine pislik katması şu demektir: Onlar zaten kötü düşünceler içindedirler. Ruhları kararmış, berbad olmuştur. Kur'ân indikçe, bir yandan onunla alay ettiklerinden ruhları daha da kararmakta, manevî pislikleri daha da artmaktadır. Bir yandan da Kur'ân'ın inen her sûresi ve bölümü, onların Kur'ân'a karşı kin ve düşmanlıklarını artırmaktadır. Müslümanlar inen vahiy parçalarına sevinirken bunların kin ve öfkesi büyümektedir. Hakka düşmanlık ruha lekedir. Onlar, böyle pis düşünceler içinde bocalaya bocalaya, sonunda inkâr içinde ölüp giderler.

126 ncı âyette yüce Allah, münâfıkların, her yıl bir iki kere sınandıklarını,

davranışlarıyle, ikiyüzlülüklerinin ortaya çıkarıldığını gördükleri halde yine tevbe edip öğüt almadıklarını belirtiyor. Sınanmaları, ortaya çıkan ciddî olaylar karşısındaki tavır ve hareketleriyle içyüzlerinin anlaşılmasıdır ki sözgelimine uygun olan mânâ budur. Yahut sınanmaları, çeşitli hastalıklarla, belâlarla imtihan edilmeleri demektir.

127 nci âyette de yine bunların, başka bir saygısız, inkârcı davranışlarına işaret ediliyor. Bunlar, bir Kur'ân parçası indirilmesine sıkılırlar. *"Sizi biri gördü mü?"* diye birbirlerine bakar ve sıvışıp giderler. Cemâatin içinde durup da inen Kur'ân'ı dinlemek, onun feyzinden yararlanmak istemezler. Daha doğrusu buna tahammülleri yoktur. Esasen dünyâ sevgisiyle dolu, düşünceleri basit, gafil insanlar oldukları için Hz. Muhammed'den akan İlâhî nur ve feyze dayanamazlar. Onu anlamağa çaba harcamazlar. Kendileri imana yönelmedikleri için Allah kalblerini inkâr yönüne çevirmiştir.

İnanmak istemedikleri için içlerinde düşünceyi oluşturan faktörler, hep inkâr düşünceleri üretir. Bunlar, Allah'ın insanda yarattığı düşünce sisteminin kanunlarıdır. Her düşünce, her yönelim, Allah'ın kanunlarından ibaret bulunan dış ve iç faktörlerle oluşur. Bu faktörlerin imana veya inkâra yönelmesi, Allah'ın yaratma sistemiyle olur. Fakat yönelimde insanın istemesinin etkisi vardır. İnsan iyiyi değil, kötüyü düşünmek isteyince düşünce aygıtı faktörleri o yönde işler. Düşünce aygıtı faktörlerinin şu veya bu yönde çalışması, gerçekte Allah'ın işidir, çünkü O'nun kanunlarıyla işler. İşte onlar, inkâr istediklerinden dolayı *"Allah kalblerini inkâra çevirmiştir."*

Bu âyetler, bozguncu, saygısız, kültürden, maneviyattan hoşlanmayan cahil ve yobaz insanların karakter ve tutumlarını anlatmaktadır.

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ
بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿١٢٩﴾

128- Andolsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, mü'minlere şefkatli, merhametlidir.
129- Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Allah bana yeter! O'ndan başka

tanrı yoktur. O'na dayandım, O büyük Arşın sâhibidir!"

Tefsîr:

128 nci âyette yüce Allah, insanlara hitâben, kendi aralarından, kendi dillerini konuşan, dertlerini dinleyen, sıkıntıya uğramalarına üzülen, hep toplumunun iyiliğini, güvenlik ve mutluluğunu isteyen, mü'minlere şefkatli, merhametli bir elçi geldiğini hatırlattıktan sonra 129 ncu âyette de elçisine, kendisini dinlemedikleri takdirde kâinatın tek hakimi olan Allah'a dayanmasını emrediyor.

Hasan Basrî, bu iki âyetin, en son inen Kur'ân âyetleri olduğunu, bundan sonra Kur'ân inmediğini söylemiştir. Übeyy ibn Ka'b ve Sâid ibn Cübeyr de bu görüştedirler.

Tevbe Sûresi âyetlerinin Tebuk seferine giderken, seferden dönerken ve döndükten sonraki olaylar üzerine indiğini söylemiştik. Demek ki Sûrenin âyetleri, tamamen iniş sırasına göre dizilmiştir. Eğer bu iki âyet de en son vahiy ise, Tevbe Sûresi, en son inen sûredir.

Taberî'nin rivayetine göre: "Ömer iki adam şâhitlik etmedikçe Mushafa bir âyet yazdırmazdı. Ensâr'dan biri bu iki âyeti getirince Ömer:

— Ben, bu iki âyet için senden delil istemeyeceğim, gerçekten Allah'ın Elçisi böyle idi, dedi" [1].

Zeyd ibn Sâbit, Hz. Ebubekir ve Ömer'in, kendisine Kur'ân'ı derleyip yazmayı teklif ettiklerini anlattıktan sonra şöyle diyor: "Kur'ân'ı araştırmağa, hurma dallarından, yassı taşlardan ve insanların hafızalarından derlemeğe başladım. Tevbe Sûresinin sonunu Ebu Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum, başka kimsede bulamadım" [2].

Bu iki rivayette bu âyetlerin Mekke ve Medine'de indiğine dair bir şey söylenmiyor. İbn Kesîr'in, Abdullah ibn Zübeyr'den rivayet ettiği hadise göre bu iki âyetin hangi sûre içinde indiği bilinmiyordu. Bundan dolayı Ömer ibn el-Hattâb, üçüncü bir âyet bulunduğu takdirde bunları bağımsız bir sûre olarak yazmayı düşünmüş, sona Berâe Sûresinin sonuna koydurmuştur [3].

Tevbe Sûresinin, son sûre olduğuna dair rivayetler vardır. Herhalde diğer sûreler yazılıp tamamlanmış, sonradan bu iki âyet bulununca öteki sûrelerde eklenecek yer olmadığı için bunlar, Tevbe Sûresinin sonuna eklenmiştir.

1. Câmi'u'l-beyân: 11/78.
2. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 3,4; Ebû Dâvûd, Kitâbu'l-Mesâhif: 6-7.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/406.

Bu rivayetlerde bu iki âyetin yerinin bilinmediği veya bunların, yalnız Ebu Huzeyme'nin yanında bulunduğu, başka bir kimsenin yanında bulunmadığı belirtiliyor. Her iki halde de Kur'ân'ın bütün âyetlerinin, Hz. Peyğamber tarafından sıraya konmadığı, hiç değilse bazı âyetlerinin Ebubekir devrinde yapılan derleme ve yazım sırasında sıraya konduğu anlaşılır. Zira Hz. Peyğamber tarafından sıraya konmuş olsaydı, bu âyetlerin yerinin bilinmemesi veya bunların yalnız bir tek kişinin yanında bulunması söz konusu olmazdı.

Özellikle Reşid Rızâ, ibn Ebî'l-Feres'e atfen bu iki âyetin Mekke'de indiğini söyler. Bu âyetlerin üslûbu da Mekke üslûbudur. Çünkü iki âyette de hitâb Araplaradır. "Eğer dönerlerse" sözü, herkesin grup grup İslâma girdiği Medine devri sonlarında kullanılacak bir ifade değildir. Bu ifade, Mekke müşriklerine yönelik bir ifadedir.

Şimdi bu âyetler Mekkî olduklarına göre yıllarca okunmuştur. Yıllarca okunan âyetlerin yerinin bilinmemesi, makul değildir. Ancak bu âyetler, Übeyy'in dediği gibi Medine'de inmiş en son âyetler olduğu takdirde yerinin bilinmemesi ihtimali varid olabilir ki bunların Medenî olması tezi çok zayıftır.

Huzeyfe'nin şöyle dediği nakledilir: "Siz bu Sûreye Tevbe Sûresi diyorsunuz, aslında bu Sûre Azâb Sûresidir. Her birinize o azâptan bir pay erişecektir. Vallahi siz, bu sûrenin ancak dörtte birini okuyorsunuz" [1]. Ebu Huzeyfe'den nakledilen bu rivayet için Râzî şöyle diyor: "Bu rivayeti yalanlamak gerekir. Zira bunun doğruluğunu kabul etmemiz halinde Kur'ân'a fazlalık ve eksiklik girdiği anlaşılır. Bu da Kur'ân'ı hüccet (kesin delil) olmaktan çıkarır. Bu söz batıldır, Allah muradını daha iyi bilir" [2].

Müslim de Ebû Mûsâ'l-Eş'arî'nin, vaktiyle Berâeh Sûresinin şiddet ve uzunluğunda bir sûre okumakta olduklarını, fakat sonradan bunun kendisine unutturulduğunu söylediğini rivâyet etmiştir [3]. Bu tür rivayetler, Kur'ân'ın bir kısmının kaybolduğu anlamına gelir. Ya bu sözler uydurmadır veya o günün şartları içinde bazı vahiy parçaları muhafaza edilememiştir. Özellikle Mekke devrinin ilk yıllarında Hz. Peyğamber(s.a.v.)in çevresinde çok sayıda kâtiblerin olduğu söylenemez. O zaman bazı parçaların kaybolması mümkündür. Nitekim: *"Sana Kur'ân'ı okutacağız, Allah'ın dilediğinden başkasını unutmayacaksın"* [4] âyetinden de bazı vahiylerin unutulduğu veya kaybolduğu anlaşılmaktadır. Ama bunlar, Kur'ân'a eksiklik getirecek kadar çok değildir. Kalanlar, müslümanlara anayasa olarak ilelebed yeter. Çünkü Allah: *"Biz daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir âyeti neshetmez veya unutturmayız"* [5]

1. Fethu'l-Kadîr: 2/332.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 16/238-239.
3. Müslim, Zekât, b. 39, h. 119.
4. A'lâ Sûresi: 6-7.
5. Bakara Sûresi: 106.

âyetiyle hükmü yürürlükten kaldırılan veya kendisi unutturulan âyetlerden daha hayırlısını getirdiğini bildirmiştir.

Kur'ân'ın açık ifadesi karşısında gerçek budur. Birtakım tevillerle Kur'ân'ın açıkladığı gerçeklerden kaçmağa gerek yoktur. Biz bu sözü, araştırmalarımız sonucu bir kanaate vardığımızdan ve gerçek ilme bağlılığımızdan söylüyoruz. Kur'ân'a sarsılmaz imanımız vardır. Yazı bilenlerin nadir olduğu bir zamanda Kur'ân'dan bazı parçaların kaybolması, onun yüceliğine asla gölge düşürmez. Çünkü kaybolanların yerine daha iyisi veya benzeri konulmuştur.

Şunu da belirtmek lâzımdır ki bu ziyâ', insan çabasiyle yapılmış kasıtlı bir şey değildir. Bazı kişiler ondan kasden bazı âyetleri çıkarmış değillerdir. Bi'setin özellikle ilk zamanlarında çeşitli ilkel malzemeler üzerine yazılan ve gelişi güzel yerlerde saklanan parçalardan bazılarının kaybolmuş olması mümkündür. Bilhassa ilk zamanlarda, peygamberin yanında kimsenin bulunmadığı gecenin ileri saatlerinde inen her vahyin yazılmış olması güçtür. İşte âyetler böyle elde olmayan kasıtsız nedenlerle yazılmayıp unutulan âyetlerin yerine yenilerinin gönderildiğini bildirmektedir. Gerçeği Allah bilir. Kasıtsız hatâlarımızı bağışlamasını yüce Mevlâdan niyaz ederiz.

Tevbe Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

Bu sûrenin içeriğini birkaç bölüme ayırabiliriz:
A) Allah'ın isim ve sıfatları, fiilleri,

B) Hz. Muhammed(s.a.v.)in Allah katındaki değeri,
C) İslâm Dîninin vasıfları,
D) Mâlî konular, Allah yolunda savaşın finansı ile ilgili meseleler.
E) Münâfıkların tutum ve davranışları.

A) Allah'ın isim ve sıfatları, fiilleri:

1. Sûrede Allah, ğafûr, rahîm, re'ûf, 'alîm, hakîm, 'azîz, semî', 'âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehâdeh gibi sıfat isimleriyle anılır. Bu sıfatların bazıları üç kez tekrar edilir. Bu suretle okuyucuya ve dinleyene, Yaratıcının yüce sıfatları hatırlatılarak gönülde Allah sevgisi, saygısı, rahmetini umma, azâbından kaçma duyguları verilir. Allah'ın dâima kullarıyle beraber olduğu, kullarını koruyup ödüllendireceği vurgulanarak Allah'a güven aşılanır.

Allah'ın, kötülüklerden korunanları sevdiği, kâfirlerin davranışına kızdığı gibi eylemlerinden söz edilir. Kur'ân ve hadiste Allah hakkında kullanılan sevmek, sevmemek, kızmak, intikam almak gibi yaratıklara mahsus eylemler türünden eylemleri, Arapçadaki anlamıyle kabul edip mahiyetini Allah'a havale etmek gerekir. Selef bu eylemler ve sıfatlar hakkında hiçbir yorum yapmamışlar, bunları aynen kabul etmiş, fakat bu eylemlerin aslâ

yaratıkların eylemleri cinsinden olmadığını, Allah'ın hiçbir suretle yaratıklara benzetilemeyeceğini söylemişlerdir. Sonradan gelen kelâmcılar ise, Allah'ı yaratıklara mahsus tepkilerden tenzîh için bu tür sıfatları te'vîl yoluna gitmişler, fakat te'vîl konusunda da çok ayrılığa düşmüşlerdir. Kimi *Allah'ın eli*'ni, Allah'ın rahmeti, kimi nimeti, kimi kudreti şeklinde te'vîl etmiştir. Ama işin doğrusu, selefin yaptığı gibi bu sıfatarı, Arapçadaki anlamıyle, ancak teşbîh ve tecsîme kaçmadan kabul edip bunların mâhiyetini yalnız Allah'ın bileceğini söylemektir. Şunu da unutmamak lâzımdır ki Allah, ancak insanların dillerinde bulunan ve onların kavrayabilecekleri sözlerle anlatılmıştır. Aksi takdirde âciz insanın, kâinâtın Yaratıcısını, bütün mahiyetiyle kavraması mümkün değildir. *"Gözler O'nu algılayamaz, O gözleri algılar. O, lâtîftir, haber alandır"*, *"O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur"*. Kaldı ki sevmek eksiklik değil, kemaldir. Zulümden hoşlanmamak, adâleti sevmek en yüce vasıflardandır.

2. Başka sûrelerde olduğu gibi bu sûrede de kulların yaptıkları ve dolayısıyle sorumlu oldukları bazı eylemler Allah'a nisbet edilmiştir. Eylemler gerekli sebep ve yasaların çalışması ile var olur. Bu sebep ve yasaların asıl yaratıcısı Allah olduğu için eşyâ, gerçek fâiline nisbet edilmiştir. *"Allah zâlim kavme hidâyet etmez"* (19), *"Allah, yoldan çıkan toplumu doğru yola iletmez"* (24, 80), *"Allah, kâfir kavme hidayet etmez"* (37) gibi âyetler, Allah'ın kimlere hidâyet edeceğini vurgulamaktadır.

Allah, sağduyu sahibi, iyi niyetli, küfürle şartlanmamış, gerçeği görünce inadı bırakıp hakikati kabul eden kimselere hidâyet eder. Ama küfrü imana yeğleyen, şirkinde direnen, sapıklığını hidâyet sanıp onda kalan, gerçeği görmek için aklını kullanmayan basiretsiz, düşüncesiz insanlara hidâyet etmez. Çünkü onlar küfürle şartlandıkları, bu konuda sabit fikir sahibi oldukları için hidâyeti kabul etmezler. Allah, Elçisi aracılığı ile onlara doğru yolu gösterir ama onlar Elçiye uymayı gururlarına yediremezler. Taklitleri, kıskançlıkları, doğru yola gelmelerine engel olur. Bulundukları küfür ve sapıklık içinde kalırlar. Allah da gerçeği görmek için aklını kullanmayan o adamları kendi hallerine bırakır. Zorla doğru yola iletmez. Çünkü din amelleri, seçme özgürlüğüne dayanır, zorlamağa değil; zorlama olsa, sorumluluk olmaz.

3. Allah, kendisine inanıp güvenenleri korur. O'nun takdir etmediği bir şey olmaz: *"De ki: 'Allah bizim için ne yazmış ise ancak o başımıza gelir. Bizim sâhibimiz O'dur. İnananlar Allah'a dayansınlar"* (51).

4. Allah'ın yaptığı işlerin hepsi hikmete bağlıdır. Sevgisi günahlardan korunmağa yakındır: *"Allah, korunanları sever"*. Rahmeti tevbe edenlere yöneliktir: *"O, tevbe edenler için çok bağışlayandır"*. Kullarına acıdığından dolayı elçiler göndermiş; bilmeyenlerin, gerçeği görüp anlamaları için bir süre Peygamber'in ve mü'minlerin, onları yanlarında bulundurmalarını emretmiştir:

"Eğer ortak koşanlardan biri, güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle (yap), *çünkü onlar, bilmez bir topluluktur"* (6).

B) Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Allah katındaki değeri:

5. Elçisinin ismini, kendi adıyle beraber anarak onun, katındaki değerini belirtmiştir: *"Allah'tan ve Elçisinden berâettir"* (1). *"Allah'tan, Elçisinden ve mü'minlerden başka sırdaş edinmediler"* (16).

6. Allah ve Elçisini, her sevginin üstünde tutmayı, kâmil îmânın şartı kılmıştır: *"De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, eşleriniz, hısım akrabânız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticâret*(iniz), *hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Elçisinden ve O'nun yolunda cihâdetmekten daha sevgili ise o halde Allah, emrini getirinceye kadar gözetleyin!"* (24).

7. Allah'ın buyrukları yanında Peygamber'in buyruğuna da uymak gerekir: *"Allah'ın ve Elçisinin haram kıldıklarını haram tanımazlar"* (29). Gerçi bu âyette eleştirilenler Kitap ehli ve Resûl de onların peygamberleridir ama âyet, her din ve ümmet için geçerli bir kuraldır. Allah'ın ve Elçisinin koyduğu yasaları çiğneyenler, gerçek dindar sayılmazlar. Böylece dinin temel kaynağı Allah'ın Kitâbı, ondan sonraki kaynak da Peygamber'in, dinî nitelikteki sözleridir. Bunlar eğer kesinlikle Peygamber tarafından söylenmiş ise bağlayıcıdır.

8. *"Onlar, Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettiler"* (54), *"Çünkü onlar Allah'ı ve Elçisini tanımadılar"* (84) gibi âyetler, gerek Allah'a, gerek O'nun Elçisine karşı nankörlüğün, güzel işleri boşa çıkaracağını gösterir.

9. Elçiye düşmanlık, Allah'a düşmanlığa eş bir küfürdür: *"Bilmediler mi ki kim Allah'a ve Elçisine karşı koymağa kalkarsa onun için, sürekli kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte büyük rezîllik budur!"* (63).

10. Gerçek mü'min, Allah'ın ve Elçisinin verdiğine râzı olup Allah'a tevekkül eder: "(Ne olur) *onlar, Allah'ın ve Elçisinin, kendilerine verdiğine razı olup: 'Allah bize yeter, yakında Allah da bize bol lutfundan verecek, Elçisi de; biz sadece Allah'a rağbet ederiz* (yalnız O'ndan umarız)*!' deselerdi"* (59).

11. Bazı kimseler, sözlerini yemînle pekiştirerek insanları kandırmağa çalışırlar. Gerçeğe aykırı olan bu davranış, nifâk alâmetidir. Gerçek îmân, insanlardan önce Allah'ı ve Elçisini râzı etmeği gerektirir: *"Gönlünüzü hoş etmek için size* (gelip) *Allah'a yemîn ederler. Halbuki inanmış olsalardı Allah'ı ve Elçisini hoşnûdetmeleri daha uygundu"* (62).

12. Resûle yalan söylemek, Allah'a yalan söylemektir: *"Özür bahâne eden bedevî Araplar, kendilerin*(in savaşa katılmamasın)*a izin verilmesi için geldiler; Allah'a ve Elçisine yalan söyleyenler oturdular..."* (90).

13. Allah ile, O'nun âyetleriyle ve Elçisiyle alay etmek, onları küçümsemek küfürdür: *"Eğer onlara sorsan: 'Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk!' derler. De ki: 'Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun Elçisiyle mi alay ediyordunuz?' Hiç özür dilemeyin, siz inandıktan sonra inkâr ettiniz. Sizden bir kısmını affetsek bile suç işlediklerinden dolayı bir kısmına da azâbedeceğiz"* (65-66).

14. Allah, Peygamberine sekîne indirmiş, birçok yerde olduğu gibi Huneyn'de de onu, görünmeyen güçlerle, meleklerle desteklemiştir (25 nci âyet).

15. Gerçek mazeretleri olmadan birtakım bahanelerle izin isteyen münâfıklara izin vermekle yanılgıya düşen Elçisine, bu yanılgısını hatırlatmadan önce kendisini affettiğini bildiren bir ifade ile hitâbetmiştir: *"Allah seni affetsin; doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin?"* (43).

16. Onun duâsı, mü'minleri huzura kavuşturur: *"Senin duân, onlara huzur verir"* (103).

17. Peygamber (selâm ona), inananlar için rahmettir, Allah, insanları iki cihân sâadetine erdirmek için Elçisini göndermiştir. O, mü'minlerin, saâdet ve felâhlarının sebebidir. Allah, kendi sıfatlarından olan *re'ûf* ve *rahîm* sıfatlarını, Elçisi için de kullanmıştır: *"O, mü'minlere re'ûf* (çok şefkatli), *rahîm*(çok merhametli)*dir"* (128).

İslâm Dîninin Vasıfları:

18. Allah, İslâmdan başka bir dîne râzı olmaz. İslâma saldıran müşrikler, bundan böyle ya şirki bırakıp Allah'a teslîm olacaklar, ya da Allah'ın cezâsına çarpılacaklardır: Allah ya bizzat, ya da müslümanların elleriyle onları cezalandıracaktır: *"Bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakamazsınız. Allah, kâfirleri rezîl, perîşan edecektir"* (2), *"Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onlara azâbetsin, onları perîşân etsin, sizi onlara galip getirsin"* (14).

19. İslâm Allah'ın nurudur. Allah, nurunu tamamlamayı üzerine almıştır: *"Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nûrunu tamamlamak ister* (bundan başka bir şeye razı olmaz). *O, Elçisini, hidâyetle ve hak dinle gönderdi ki* (Allah'a) *ortak koşanlar hoşlanmasa da o*(hak di)*ni, bütün din*(ler)*in üstüne çıkarsın"* (32-33).

20. Şirki bırakıp Allah'a teslîm olan, yalnız O'na kulluk edileceğini kabul eden, güvenceye kavuşur: *"Tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse onların yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah, bağışlayan, esirgeyendir"* (5), *"Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse sizin din kardeşlerinizdirler"* (11).

21. İslâm itikadı zanna, taklide değil, yakîn bilgiye dayalıdır: *"Biz, bilen bir kavim için âyetleri böyle geniş geniş açıklıyoruz"* (11). Helâl ve harâm, ancak Allah'ın ve Elçisinin beyânıyle sâbit olur. Onlardan başkasının din hükmü koymağa hakkı yoktur. Başkalarının, akıl yürütmelerle koydukları hükümleri, Allah hükmü saymak, o hükümleri koyanları tanrılaştırmak olur: *"Hahamlarını ve râhiblerini, Allah'tan ayrı Rabler edindiler, Meryem oğlu Mesîh'i de öyle. Oysa kendilerine yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibâdet etmeleri emredilmiştir. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir"* (31 nci âyetin tefsîrine bakınız).

22. Sûrede, başlangıçtan beri müslümanlara saldırmakta olan müşriklere, dört ay süre tanınmaktadır. Bu dört ay sonunda ya İslâmı kabul edecek, ya da öldürüleceklerdir: *"Harâm ay'ı çıkınca* (Allah'a) *ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde otur*(up) *onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah, bağışlayan, esirgeyendir"* (5).

Ancak bu hüküm, İslâm için tehlike oluşturan Yarımada müşrikleri hakkındadır. Arap Yarımadası dışındakiler, müşrik de olsalar, saldırmadıkça onlara dokunulmaz. Hz. Peyğamber, Yarımadada din birliği sağlanmasını, bütün Arapların tevhîd dininde toplanmasını, böylece mütecânis bir toplum kurulmasını istemiştir.

23. İslâma saldıran Kitâp ehli de İslâmın egemenliğini kabul edip müslümanlara cizye verinceye kadar onlarla savaşılır. Cizye, müslümanların koruması, zimmeti altına girdikleri için zımmî denilen Kitâp sahiplerinden alınan bir vergidir. Bunun karşılığında onların savaşa katılmadan can güvenlikleri sağlanır. Şayet onlar da müslümanlarla beraber düşmana karşı savaşa katılırlarsa cizye vermezler.

24. Allah katında kadın, erkek eşittir. Allah ikisine de aynı ödülü söz vermiştir: *"Allah, inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel konutlar va'detmiştir. Allah'ın onlardan râzı olması ise hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur"* (72).

25. Gerçek mü'minler, savaşlarda, çetin günlerdeki sadakatleriyle belli olurlar (25-26 ncı âyetler).

26. Sadık mü'minler, Allah ve Resûlünün sevgisini ve rızâsını her sevginin ve rızânın üstünde tutarlar (24 ncü âyet).

27. İslâmın hükümlerini yerine getirenler, din kardeşidirler (11).

28. Mü'minler birbirlerinin velîsidirler, kadın erkek birbirlerini korurlar. Birbirlerine iyiliği emreder, kötülükten menederler (71).

29. Şirk karışık ibadetlerle mescidler şenlenmez. Mescidler, hâlisane Allah'a ibadet edenlerin bulunmasıyle şenlenir.

30. Gerçi hacılara su vermek, insanlara iyilik etmek, mescide gelmek, ona bakmak, hizmet etmek de güzel şeylerdir ama bunlar, Allah'a şirksiz îmân ve ibâdet gibi olamaz. Güzel işler, ancak tevhîd ile değer kazanır (18).

31. Mü'minlerin en hayırlıları üç tabakadır: Muhâcirler, ensâr ve onlara güzelce tâbi olanlar (100-101 ve 117 nci âyetler).

32. Herkes onlar gibi değildir. Mü'minlerin bir kısmı da iyi ameller yanında kötü işler de yaparlar (102). Allah, kiminin tevbesinin kabulünü ertelemiştir (106).

33. Makbul sadaka, yalnız Allah'a yaklaşmak, Elçisinin duâsını almak maksadıyle verilen sadakadır (99).

34. Dünyaya ve âhirete yararlı amel, ancak Allah'ı ve Elçisini memnun eden ameldir.

35. Mü'minler, canlarını ve mallarını, cennet karşılığında Allah'a satmışlardır (111).

36. Bunlar Allah'a hâlisâne ibadet, daima Allah'a saygı ile rükû ve secde ederler, Allah'ın sınırlarını aşmazlar (112).

37. Yakınları dahi olsa müşrikler için mağfiret dilemezler (113).

38. Dinde bilgili olur, insanları uyarırlar (30, 122).

39. Savaşta mertçe dövüşürler (123).

40. Kur'ân indikçe imanları artar. İnen her âyet, gönüllerindeki iman coşkusunu artırır (124, 125).

Malî Konular, Cihâd Finansı ile İlgili Meseleler:

41. İslâm ekonomisinin genel prensipleri şöyledir:

a) Özel mülkiyet meşrû, batıl yollarla insanların mallarını yemek haramdır.

b) Ribâ ve kumar yasaktır. Çünkü bunlar, başkasının malını batıl yolla yemektir.

c) Servet, belli ellerde toplanmamalı, geniş halk kütlelerine yayılmalıdır.

d) Yetîmlerin, sefîhlerin mallarını korumak için rüşde erinceye, temyiz yeteneğini kazanıncaya dek onların, mallarında tasarruf yetkileri kısıtlanır.

e) Fey' ve ganîmet helâldir. Fey', savaşsız olarak düşmandan ele geçirilen mal, ğanîmet ise, savaş ile ele geçen maldır.

f) İslâmın başlangıcından itibaren namaz gibi zekât da farzdır. Ancak İslâm, devlet haline geldikten sonra zekâtın miktarı belirlenmiştir. Çünkü zekât dinî vergi olduğundan devletsiz bunu toplamak zor idi. Şayet Mekke'de İslâm devleti olsaydı, zekât sosyalizmi, yani zenginlerin mallarından zorla değil, onların gönül hoşluğuyla, ihtiyaç sahiplerine verilmek üzre belli bir miktar vergi alma usulü uygulanırdı.

g) Para ve ticaret mallarında zekât miktarı % 2,5, toprak ürünlerinde sulama sistemine göre % 10 veya % 5'tir. Hayvanlarda zekât miktarı da fıkıh kitaplarında belirtilmektedir.

h) Erkek, karısının, baliğ olmayan çocuklarının, anne babasının geçimlerini sağlamağa mecburdur.

i) Hangi milletten veya dinden olursa olsun, her insanın geçimini sağlamak, kalacak yeri olmayan, otel parası bulunmayan garipleri barındırmak devletin görevidir. Ancak İslâma karşı savaşanlar, öldürülmesine hüküm verilmiş bulunanlar bu yardımı alamazlar.

j) Yoksullara Allah rızâsı için yardım etmek, bazı hatâların keffâreti sayılmıştır (zıhâr, oruç, yemîn keffâretleri gibi).

k) Farz olan zekâttan ayrı olarak nafile sadaka teşvik edilmiştir.

l) İsrâf ve savurganlık kötü olduğu gibi bunların karşıtı olan buhl ve şuh (aşırı derecede cimrilik) de kötüdür. Mü'min daima orta yolu izler.

m) Süs ve güzel rızıklar helâldir. Ancak başkalarının hasedini, kıskançlığını uyandıracak davranışlardan kaçınmak gerekir.

n) Şükreden zengin, sabreden fakirden; veren el, alan elden iyidir. *"Allah'ın sana verdiği* (mal) *içinde âhiret yurdunu kazanmağa çalış, fakat dünyâdan da payını unutma!"* âyeti iki cihân için çalışmayı emrettiği gibi: *"Rabbimiz, bize dünyâda da iyilik ver, âhirette de iyilik ver!"* meâlindeki duâ âyeti, insana iki cihan için de çalışmayı telkin etmektedir.

Bunlar İslâm ekonomisinin genel prensipleridir. Bunlardan ayrı olarak Enfâl Sûresinde ğanîmet mallarının taksimi ile ilgili meseleler, bu sûrede ise daha ziyade savaş finansı ile ilgili sorunlar ele alınmıştır.

42. Zekât da namaz gibi temel hükümlerdendir. Namaz ile birlikte anılır. Namazı kılmak, zekâtı vermek İslâmın alâmeti, bunları yapmamak şirk alâmeti sayılmıştır. Müşrik iken halinden dönüp namaz kılmağa, zekât vermeğe başlayan, müslümanların din kardeşi olur, can güvenliğine kavuşur (5, 11 nci âyetler).

43. Allah yolunda infâk da, Allah yolunda cihâd ile beraber anılır. Bu da, cihâd için infâkın, cihâda eş değerde olduğunu gösterir. Çünkü savaş para

ile devam ettirilebilir. Zamanın şartlarına göre savaş araç ve gereçlerini sağlamadan savaşa girmek, peşinen bozgunu kabul etmek olur. İlk müslümanlar, günün şartlarına göre gerekli savaş malzemesini, kendi bağışlarıyle sağlamışlardır. Böylece mallarıyle savaşı desteklemişler, canlarıyle de savaşmışlar; mal ve canı Allah yolunda fedâdan çekinmemişlerdir. Bundan dolayı da onlar, Allah katında en yüksek dereceye ermişlerdir: *"İnanan, hicret eden ve Allah yolunda mallarıyle, canlarıyle savaşanların, Allah katında dereceleri daha büyüktür. İşte kurtuluşa erenler onlardır. Rableri onlara, kendisinden bir rahmet, rızâ ve içinde sürekli kalacakları, nimeti bol cennetleri müjdeler"* (20-21).

44. Cimrilik edip Allah yolunda infaktan geri durmak, küfür ve nifak alâmetidir. Kritik dönemlerde bundan kaçınanların, o kritik dönemlerden sonraki harcamaları da makbul değildir. Malları, dünyâda da, âhirette de onların başlarına belâ olacaktır: *"De ki: 'İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin, sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz, yoldan çıkan bir kavimsiniz.' Sadakalarının kabul edilmesine engel olan, sadece şudur: Onlar, Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettiler; namaza da üşene üşene gelirler ve istemeye istemeye sadaka verirler. Onların ne malları, ne de evlâtları seni imrendirmesin. Allah, bunlarla onlara, dünyâ hayâtında azâbetmeği ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor"* (53-55).

45. Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkes gücü ölçüsünde sadaka verir. Önemli olan, verilenin miktarı değil, verildiği niyettir. İhlâs ile verilen az sadaka, riyâ ile, ard niyyetle verilen milyonlardan iyidir: *"Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden başka verecek bir şey bulamayanlarla alay edenler yok mu, Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı bir azâb vardır"* (79). Hz. Peyğamber (s.a.v.) de: *"Bir hurmanın yarısı dahi olsa verdiğiniz o sadaka ile kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz!"* hadisleriyle, ihlâs ile verilen sadakanın önemini belirtmiştir.

46. Çok kimse vardır ki yoksul iken, malı olunca Allah yolunda harcayacağını ahd eder ama zenginleşince cimrileşir, sadaka vermek kendisine zor gelir: *"Onlardan kimi de: 'Eğer Allah, lutfundan bize verirse, elbette sadaka vereceğiz ve faydalı insanlardan olacağız!' diye Allah'a and içti. Ne zaman ki Allah lutfundan onlara verdi, O*(nun verdiği)*ne cimrilik ettiler, yüz çevirerek döndüler"* (75-76).

47. Dünyaya kapılmış, mal yığma sevdasına düşmüş din adamları, gerçekte dindar değil, dini sömüren cehennemlik insanlardır: *"Ey inananlar, hahamlardan ve râhiblerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yoluna engel olurlar. Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda*

harcamayanlar var, işte onlara acı bir azâbı müjdele: O gün cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılı(p pullanı)*r; bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır: 'İşte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın!'* (denilir)'' (34-35).

Ebûzerr-i Ğifârî gibi bazı sahâbîler, bu âyete ve: ''*Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: 'af* (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helâl ve güzel olan şeyleri verin!)' '' (Bakara Sûresi: 219) âyetine dayanarak zekâtı verilmiş dahi olsa ihtiyaçtan fazla mal biriktirmenin kenz sayılacağını söylemiş ve böylece İslâma has bir sosyalizmin savunucusu olmuşlardır.

48. Cizye, zimmet ehlinden alınan bir baş vergisidir. Yirmi yaşın altında ve elli yaşın üstünde olanlardan alınmaz. Cizye verenler, savaşa katılmadan İslâm devleti içinde güvence içinde yaşarlar. Şayet bunlar ülke savunması için müslümanlarla birlikte savaşa katılırlarsa cizye de vermezler.

49. Toplanan zekât, 60 ncı âyette sayılan sekiz sınıftan birine verilir veya bunlara dağıtılır. Bunlar: fakirler, düşkünler, zekât toplayan me'murlar, kalbleri İslâma ısındırılacak olanlar, kölelikten kurtulmak isteyenler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolda parasız kalmış gariplerdir.

E) Müşriklere Karşı Cihâd ve Münâfıklar:

50. Mekke müşrikleri, Peygamber'e ve müslümanlara düşman idiler. Yarımadanın öteki müşrikleri de genellikle, herkesin saygı duyduğu Mekke halkının etkisinde, İslâm dâvâsına karşı vaziyet almışlardı. Müşrikler, hicretten önce kimsesiz müslümanlara her türlü baskı ve işkencelerini sürdürmüşler, hicretten sonra da müslümanların bulundukları yere saldırmaktan geri durmamışlardı. Nihayet Hudeybiye Barış andlaşmasıyle, müslümanlarla müşrikler arasında on yıl süreli bir saldırmazlık andlaşması imzalandı. Ancak Mekke müşrikleri, iki yıl sonra müslümanların tarafını tutan Huzâa kabilesine saldırarak bu andlaşmayı bozmuş oldular. İşte bu tutumları, Mekke'nin fethini, ardından Huneyn zaferini ve Tâif kuşatmasını sonuçlandırdı. Mekke'nin fethinden bir yıl sonra inen bu sûrede, şimdiye dek İslâm için büyük tehlike oluşturan Yarımada müşriklerine dört ay süre tanındı. Bu dört ay sonunda ya müslümanlığı kabul edecek veya savaşıp öldürüleceklerdi. Fakat bu hüküm, andlaşmayı bozan müşrikler ile ilgiliydi. Müslümanlarla andlaşma yapmış olan müşriklerin, andlaşma sona erinceye dek güvenceleri devam edecekti (5 nci âyet).

51. Radyo, televizyon, gazetenin olmadığı, okuma-yazma bilenlerin, iki elin parmak sayısından fazla bulunmadığı o devirlerde, halkın birden bire ânî bir sürprizle karşılaşmamaları için, durumun genellikle Yarımada halkının hac için gelip topluca bulunduğu Kurban Bayramı gününde halka duyurulması,

İsiâm adâletinin bir tecellîsidir. Çünkü İslâmda gadr, zulüm, arkadan vurma, gafil avlama yoktur. Durum teblîğ edilir, karşı tarafa düşünme fırsatı verilir. Adam yanlış tutumunu değiştirmezse o zaman gereken yapılır.

52. Bu müşrikler, dört ay, istedikleri yerde güven içinde dolaşacaklar, kendilerine saldırılmayacaktır. Bu da onlara verilmiş bir düşünme, karar verme fırsatıdır. Onlar isterlerse bu süre içinde ülkeyi terk edip herhangi bir ülkeye meselâ İran'a veya Bizansa sığınabilirlerdi.

53. Şirkinden dönüp İslâmın hükümlerini uygulayanlar, müslümanların din kardeşi olurlar. Geçmişte yaptıkları bağışlanır. Artık kimse onlardan kan davası veya herhangi bir hak talebedemez. Çünkü İslâm, kendinden önceki günâhları siler.

54. Müşriklerden güvence isteyene güvence verilir, o kimse koruma altına alınır ve gitmek istediği yere götürülür. Tâ ki bir süre müslümanların yanında bulunsun, onların davranışlarını, güzel ahlâkını, medeniyetini görüp aydınlansın (6 ncı âyet). Bu âyetin hükmüne göre bugün de yabancı kişilerin, İslâm cemiyetleri içinde bulunmalarına, hattâ turistlerin müslümanların ibadetlerini görmeleri, Kur'ân dinlemeleri için ma'bedleri ziyaretlerine fırsat vermek gerekir. Bu ziyaretler sırasında onlara, kendi dilleriyle Kur'ân meâli okumak, anlayacakları dille aydınlatıcı bilgiler vermek, hattâ turistlere mahsus bir bölümde İslâm hakkında banddan çeşitli dillerde öz, çekici, komprime bilgiler vermek, tasavvuf musikîsi dinletmek çok yararlı ve fethedici olur.

55. Kâfirlerle mü'minler arasında velâyet bağı kalmaz. Babası dahi olsa mü'min, bir kâfiri velî tanımaz (23 ncü âyet).

56. Haram aylarını erteleme geleneği kaldırılmıştır (37 nci âyet).

57. Gerektiğinde topluca savaşa gidilir ki buna *nefîr-i âmm* denilir (38, 39, 41 nci âyetler). Böyle bir durum yoksa her topluluktan bazı kişilerin savaşa katılması kâfîdir (122 nci âyet).

58. Cihâddan geri kalmak için bahane aramak nifâk alâmetidir (44, 45, 86-93 ncü âyetler).

59. Fakat özürlüler, cihâda katılmak zorunda değillerdir: *"Zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Elçisi için öğüt verdikleri takdirde* (sefere katılmamalarından ötürü) *bir günâh yoktur"* (93).

60. Müşrik olan kavimler ile dahi andlaşmalar, ittifaklar yapılabilir: *"Ancak andlaşma yaptığınız müşriklerden andlaşma şartlarını tam yerine getiren ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın"* (4).

61. Andlaşmaların hükümlerine sadakat gerekir. Karşı taraf andlaşma

şartlarına riâyet ettikçe müslümanlar da bu şartlara riâyet ederler (4, 7, 12, 13 ncü âyetler).

62. Geçici andlaşma, sürenin dolmasıyle sona erer: *"andlaşmalarını, kendilerine tanınan süreye kadar tamamlayın"* (4), *"Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın"* (7).

63. Muâhede şartlarını tanımadıkları, saldırmak için fırsat kolladıkları, tecrübe ile sabit olan kavimlerin andlaşmaları feshedilir ve öyleleriyle andlaşma yapılmaz: *"Evet* (Allah ve Elçisi yanında) *nasıl* (öyle kimselerin ahdi olabilir)*? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahd, ne zimmet gözetmezlerdi. Ağızlarıyle sizi razı ederler ama gönülleri bunu istemez"* (8).

Reşîd Rızâ, sûrenin sonunda yaptığı özeti, din özgürlüğü ve münâfıklara nasıl davranılacağı hakkında bir fasıl ile tamamlamaktadır. Onun bu konudaki görüşlerini aktarmayı yararlı kabul ediyorum:

64. İnsanlar, inanç özgürlüğüne sahiptir. Yöneticilerin, öğreticilerin ve mürşidlerin, vicdanlara baskı yapmağa hakları yoktur. Bunlar ancak eğitir, öğretirler ama baskı yapamazlar. Hiç kimse, küfür ve hiyaneti görülmedikçe küfr ve milletine hainlikle suçlanamaz, cezalandırılamaz, medeni haklarından yoksun bırakılamaz.

65. İçinde küfür gizleyen kimse, küfrünü yayıp insanları saptırmağa, söz veya eylemiyle müslümanların din ve mukaddesatını taşlamağa hakkı yoktur. Müslüman olduğunu iddiâ ettiği halde bunu yapan, eğer yaptığı te'vîle ihtimali bulunmayacak derecede açık küfür ise tevbeye çağırılır. Tevbe etmezse cezalandırılır: (Meselâ müslümanlara vâris olma hakkı düşürülür, müslüman kadınlarla mevcut nikâhı bozulur, cenazesine gidilmez, namazı kılınmaz, müslüman kabristanına gömülmez). Çünkü her insanın hürriyeti, başkalarının hürriyeti ile sınırlıdır. Özellikle içinde yaşadığı milletin inancına, mukaddesâtına saygılı olmak gerekir. Ancak okuyucu bilmelidir ki:

Fakîhlerin çoğu, insanı dinden çıkaran irtidâd konularında, mübâlağaya kaçmışlar, verdikleri hükümleri açık naslara değil, çok uzak ihtimaller üzerine bina etmişlerdir. Bu sûrenin, münâfıkların tutum ve vasıfları hakkındaki âyetleri, fakîhlerin bu tutumları aleyhine kanıttır. Gerçi eski âlimler, "Peygamber (s.a.v.) zamanında, İslâmın zahirine aykırı olmayan nifak, şimdi tam küfürdür. Böyle bir nifakı bulunan kimsenin, İslâm iddiâsı kabul edilmez" demişler ise de bu söz, batıldır. Zira dinde hüccet, Allah'ın Kitâbı ile, Peygamber(s.a.v.)in sünnetidir. Kıyâmete dek, o iki kaynağa uymak gerekir. O halde müslüman olduğunu söyleyen herkesi, -Tevile ihtimali bulunmayan, gayet açık bir sözle bunun aksini söylemedikçe- müslüman kabul etmek gerekir. Usulde kural olduğu üzre, nasların zahirine aykırı görünen ilmî bahislerin

hepsi, te'vîle ihtimâli bulunan bahislerdir. (Demek ki nassın zahirine ters görünen ilmî bir görüşü benimseyen kimse, hemen tekfîr edilmez, çünkü o kimse benimsediği görüşü, te'vîl ile nassa uydurabilir).

66. Buyruk sahibi (devlet başkanı veya görevlendirdiği kimseler), şerîatte bir had ve ta'zîr cezâsı bulunmayan bir nifak eylemi gösteren kimseye, önce üstü kapalı, sonra açıkça öğüt verir. Dilerse onu, saygın yerlere girmesini yasaklayarak, bazı medenî haklarından mahrum ederek uyarır: *"Kâfirlerle ve münâfıklarla savaş, onlara katı davran!"* (73). Peygamber (s.a.v.), özürsüz olarak Tebuk seferine katılmayan, ona yardımcı olmayan kişileri, bundan sonraki savaşlara katılmamak, sadakalarını kabul etmemekle cezalandırmıştır: *"De ki: İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin, sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz, yoldan çıkan bir kavimsiniz. Sadakalarının kabul edilmesine engel olan sadece şudur: Onlar Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettiler; namaza da üşene üşene gelirler ve istemeye istemeye sadaka verirler"* (53-54), *"Eğer Allah seni, onlardan bir topluluğun yanına döndürür de* (onlar savaşa) *çıkmak için senden izin isterlerse: 'Aslâ benimle çıkmayacaksınız, benimle beraber düşmanla savaşmayacaksınız, çünkü siz ilk önce oturmağa razı olmuştunuz. Öyle ise, geri kalanlarla beraber oturup* (kadınlar gibi evde durun)*!' de"* (83).

İşte Peygamber Aleyhisselâm böyle yapmış, münâfıkları yanında bulundurmak istememiştir. Ama diktatörlerin çevresini dalkavuklar, münâfıklar sarar, onların fesâdını artırırlar. Böylece başka kimseleri de nifaka, topluma hiyanete sevk ederler. Şimdi artık dini mevkiler bile, ancak nifak ile elde edilir, sıdk ve ihlâs sâhibleri, o mevkilerden kovulur hale gelmiştir. Şikâyet(imiz) Allah'adır. Güç, kuvvet ve eylem O'nun yardımıyledir [1].

1. Tefsîru'l-Menâr: 11/139-140.

TEVBE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	بَرَاءَةٌ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	بَرَاءَةً	Nasb ile: (التزموا براءة) demektir:	'Îsâ ibn 'Ömer [1].
3	وَ أَذَانٌ		Çoğunluk.
	وَ إِذْنٌ		'İkrime [2].
	انَّ اللّٰه بَرِىءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُه	Resûl mübtedâ olarak merfû' [3]:	Çoğunluk.
3	انَّ اللّٰه بَرِىءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولَه	Allah ismine atfen Resûl de mansûb:	Hasan ve başkası.
	إِنَّ اللّٰه بَرِىءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولِه	Resûl, kasem olarak mecrûr [4]:	Hasan'dan rivâyet edilen şâẑ bir kırâettir [5].
	أَئِمَّةَ	Tam telaffuz edilen iki hemze ile:	Kûfeliler.

1. Kurtubî: 8/63.
2. Mesâhif: 270.
3. Haberi mahzûftur, takdiri: "و رسوله برىء منهم"dür.
4. (و حَقِّ رَسُولِه) demektir.
5. Kurtubî: 8/70.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَئِمَّةً	Hemzelerden birincisinin tahkiki, ikincisinin teshîli ile:	Ötekiler[1].
	لَمْ يَنْقُصُوكُمْ	Sâd ile:	Çoğunluk
	لَمْ يَنْقُضُوكُمْ	Dât ile	İkrime ve Atâ ibn Yesâr[2].
7	كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ		Çoğunluk.
	لَيْسَ لِلْمُشْرِكِينَ		İbn Mes'ûd[3].
8	إِنْ يَظْهَرُوا		Çoğunluk.
	إِنْ يُظَاهِرُوا		İbn 'Abbâs[4].
	لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا		Çoğunluk.
	لَا يَرْقُبُونَ فِى مُؤْمِنٍ إِيلًا		Talha ibn Musarrif[5]
	ذِمَّةً		Çoğunluk.
	دِمَّةً	Dâl ile:	İbn Mes'ûd mushafı[6].
12	لَا إِيمَانَ لَهُمْ	Hemze'nin kesriyle, masdar:	Hasan Basrî, 'Atâ, Zeyd ibn 'Alî ve İbn 'Âmir[7].
	لَا أَيْمَانَ لَهُمْ	Hemze'nin fethiyle, yemîn'in çoğulu:	Hicâz ve Irak kari'leri[8].
13	بَدُوكُمْ	Hemzesiz:	Zeyd ibn 'Alî[9].
	بَدَأُوكُمْ	Hemzeli:	Çoğunluk[10].
14	وَ يَشْفِ	Yâ'sız:	Çoğunluk.

1. Gramercilere göre ikinci hemze, meksûr yâ'dır. Fakat Zemahşerî'ye göre ikinci hemzeyi tam yâ telâffuz etmek, kırâet değildir, hatâdır, böyle okumak câiz değildir (el-Keşşâf 'an-hakaiki't-Tenzî: 2/142; el-Bahr: 5/15).
2. Bir muzaf takdiriyle: "لم ينقضوا عهدهم: *Sonra ahidlerini bozmadılar*" demektir (Kurtubî: 8/71).
3. Mesâhif: 44.
4. Mesâhif: 199.
5. Mesâhif: 271.
6. Mesâhif: 44.
7. Ebû 'Alî'ye göre bu görüş zayıftır. Çünkü bu takdirde küfür ehli, imansızlıkla nitelendirilecekleri için bu kırâet, sözde tekrar oluşturur. Zira küfür ehli deyince zaten imansızlar anlaşılır.
8. Taberî'ye göre doğrusu, hemzenin fethiyle okumaktır. Başka vech ile okumak caiz değildir (Câmi'u'l-beyân: 10/89).
9. Zeyd, (بَدَأْتُ)nın hemzesi yâ'ya teshîl edilince (بَدَيْتُ) olmuştur. Fi'l, çoğul vâv zamîrine dayandırılınca yâ düşmüş, (ابَدُوكُمْ) olmuştur.
10. el-Bahr: 5/16; Mesâhif: 271.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ يَشْفِى	Sonda yâ ile:	Übey[1].
15	وَ يَتُوبَ	Fi'l mansûb[2]	Ruveys'ten bir rivâyet.
	وَ يَتُوبُ	Fi'l merfû'[3]:	Çoğunluk.
16	بِمَا يَعْمَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Hasan, Ruveys ve Sellâm'ın rivâyetine göre de Ya'kub.
	بِمَا تَعْمَلُونَ	(Sandınız mı ki) kavline uygun olarak hitâb tâsıyle:	Çoğunluk[4].
	يَعْمُرُ	Yâ'nın fethi, mîm'in dammıyle:	Çoğunluk.
	يُعْمِرُ	Yâ'nın dammı, mîm'in kesriyle:	Muhammed ibn Semeyfa'[5].
17	مَسْجِدَ اللّٰهِ	Tekil olarak:	İbn 'Abbâs, İbn Cübeyr, İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, ibn Muhaysın, Atâ, Mücâhid.
	مَسَاجِدَ اللّٰهِ	Çoğul olarak:	Ötekiler[6].
	أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ	Sîn'in kesriyle, mescid mecrûr:	Çoğunluk.
19	أَجَعَلْتُمْ سُقَاةَ الْحَاجِّ وَ عَمَرَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ	Sîn'in dammıyle, mescid mecrûr:	Kırâettir.
	أَجَعَلْتُمْ سُقَاةَ الْحَاجِّ وَ عَمَرَةَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ	Bir önceki gibi, mescid mansûb:	İbn Zübeyr, İbn Cübeyr[7].

1. Mesâhif: 134.
2. Bu takdirde fi'l, emrin cevâbıdır İbn 'Atıyye'ye göre ma'nâ şöyle olur: ey mü'minler, kâfirleri öldürmek, Allah yolunda cihâdetmek, sizin için tevbedir (en-Neşr: 1/278; el-Bahr: 5/17).
3. Anlamı: Allah, mü'minlerin elleriyle onlara azâbeder, dilediğini de bağışlar, azâbetmez demek olur.
4. el-Bahr: 5/18.
5. Kurtubî: 8/89.
6. Mesâhif: 199, 247, 278, 286. Ebû 'Ubeyd de bu kırâeti tercih etmiştir. Ancak bu kelimenin, 18 nci âyette çoğul olduğunda oybirliği vardır.
7. Kurtubî: 8/91; el-Bahr: 5/20; Mesâhif: 228, 247.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	يَبْشُرُهُمْ	Meftûh yâ, sâkin bâ, madmûm şîn ile:	A'meş, Talha ve Humeyd ibn Hilâl.
	يُبْشِرُهُمْ	İbşâr kökünden	İbn Mes'ûd.
	يُبَشِّرُهُمْ	Yâ'nın dammıyle, tebşîr kökünden:	Çoğunluk.
	رُضْوَان	Râ'nın dammıyle:	Ebûbekr'in rivâyetinde 'Âsım.
	رِضْوَان	Râ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
24	عَشِيرَاتُكُمْ	Râ'dan sonra elif ile çoğul	Çoğunluk.
	عَشِيرَتُكُمْ	Elifsiz:	Ötekiler.
	عشائركم	Şîn'den sonra elif:	Übey ve Hasan [1].
	أَحَبَّ	Bâ'nın nasbıyle:	Çoğunluk.
	أَحَبُّ	Bâ'nın ref'iyle:	Haccâc ibn Yûsuf [2].
26	سِكِّينَة	Meksûr sîn, şeddeli, meksûr kâf ile:	Zeyd ibn 'Alî [3].
	سَكِينَة	Meftûh sîn, hafif meksûr kâf ile:	Çoğunluk.
28	نَجَسٌ	Meftûh nûn ve cîm ile:	Çoğunluk.
	نِجْسٌ	Nûn'un kesri, cîm'in sükûnuyla:	Ebû Hayve.
	أَنْجَاسٌ	Necs'in, ya de necis'in çoğulu:	İbn Semeyfa' [4].
28	عَيْلَة	'Ayn'ın fethi, yâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	عَائِلَة	'Ayn'dan sonra elif ile:	İbn Mes'ûd ve 'Alkame [5].

1. Mesâhif: 134.
2. el-Bahr: 5/21-22.
3. el-Bahr: 5/25. şirrîb gibi mübâlağa bildirir.
4. el-Bahr: 5/28.
5. el-Bahr: 5/28; Mesâhif: 44, 243. 'Âfiyet vezninde masdardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
30	عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ	Tenvin ve vasl halinde tenvinin kesriyle:	'Âsım, Kisâ'î, Ya'kub, Medînelilerin çoğunluğu ve bazı Mekkeli ve Kûfeliler [1].
	عُزَيْرُ ابْنُ اللّٰهِ	Tenvînsiz:	Ötekiler [2].
	يُضَاهِؤُونَ	Meksûr hâ'dan sonra madmûm hemze ile:	'Âsım.
	يُضَاهُونَ	Hemzesiz, madmûm hâ ile:	Ötekiler [3].
32	أَنْ يُطْفُوا	Hemzenin hazfiyle öncesinin dammı:	Ebû Ca'fer [4].
	أَنْ يُطْفِؤُا	Hemzenin tam telâffuzu ile:	Çoğunluk.
34	الَّذِينَ	Vâvsız:	Talha.
	وَ الَّذِينَ	.	Çoğunluk.
	يُكْنِزُونَ	Yâ'nın damını, nûn'un kesriyle	Ebû's-Semmâl, İbn Ya'mer.
	يَكْنُزُونَ	Yâ'nın fethi, nûn'un dammıyle:	Bir kırâettir.
	يَكْنِزُونَ	Yâ'nın fethi, nûn'un kesriyle:	Çoğunluk [5].
35	يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا	Yâ ile, müzekker kipi:	Çoğunluk.
	يَوْمَ تُحْمَى عَلَيْهَا	Tâ ile, müenneŝ kipi:	Hasan ve bir rivâyette ibn 'Âmir [6].

1. Câmi'u'l-beyân: 10/113.
2. Taberî'ye göre en doğrusu, *'Uzeyr'i* ref' tenviniyle *ibn*'i de merfû' okumaktır. Çünkü Araplar, *ibn* ismin na'ti olduğu zaman onu tenvînsiz okurlar. Ama burada *ibn* na't değil, 'Uzeyr'-in haberidir (Câmi'u'l-beyân: 10/113).
3. en-Neşr: 1/397.
4. Aynı.
5. Birinci halde mevsûlün, geçmişte anılanların sıfatı olduğu daha belirgindir. İkinci halde âyet geneldir, mal yığan müslümanlar da âyetin kapsamına girer. Bu takdirde mevsûl, şart anlamı taşıyan mübtedâ olduğundan haberinefâ girmiştir ki haber,(فَبَشِّرْهُمْ) kavl-î kerîmi-Bahr: 5/35-36).
6. el-Bahr: 5/36-37.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَيُكْوَى	Yâ ile, müzekker kipi:	Ebû Hayve.
	فَتُكْوَى	Tâ ile, müenneŝ kipi:	Çoğunluk [1].
	وَ ظُهُورُهُمْ		Çoğunluk.
	بُطونُهُمْ		Übey [2].
36	عَشَرَ	'Ayn ve şîn'in fethiyle:	Çoğunluk.
	عَشْرَ	Şîn'in sükûnuyla:	Ebû Ca'fer Yezîd ibn Ka'ka'.
37	إِنَّمَا ٱلنَّسْءُ	Sâkin sîn ile medsiz:	Sülemî, Talha, İbn Eşheb ve Şibl.
	إِنَّمَا ٱلنَّسُوءُ	Meftûh nûn, sînden sonra vâv, hemze:	Mücâhid, Talha ve Sülemî'den de bir rivâyet.
	إِنَّمَا ٱلنَّسِيُّ	Meksûr sîn'den sonra şeddeli yâ ile:	Zührî, Muhammed Bâkır, oğlu Ca'fer-i Sâdık.
	إِنَّمَا ٱلنَّسِيءُ	Meftûh nûn, meksûr sîn'den sonra yâ, hemze:	Ötekiler ve Bağdâdlılara göre Verş [3].
	لِيُوَاطُوا	Hemzenin hazfiyle, harekesinin öncesine verilmesi:	Ebû Ca'fer [4].
	لِيُوَاطِيُوا	Hemze'nin kısmen yâya dönüştürülmesi:	A'meş ve Ebû Ca'fer [5].

1. el-Bahr: 5/37.
2. Mesâhif: 134.
3. Taberî, bu çoğunluk kırâetini tercîh etmiş, başka vecihleri câiz görmemiştir (Câmi'u'l-beyân: 10/129; el-Bahr: 5/39-40; Mesâhif: 256, 278, 333).
4. Ebû Ca'fer'in metodu budur. O, kesreden sonra gelen ve kendisinden sonra vâv bulunan madmûm hemzeyi hazfedip harekesini önceki harfe vermektedir (en-Neşr: 1/397). Ebû Hayyân da Ebû Ca'fer'in böyle okuduğunun doğru olduğunu söylemektedir (el-Bahr: 5/40).
5. Ebû Hayyân, Ebû Ca'fer hakkında bu kırâeti de zikretmektedir, fakat doğrusu, onun kırâetinin, bir önceki olduğudur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِيُوَاطِيُّوا	Yâ'nın şeddesiyle:	Zührî'den rivâyettir [1].
	لِيُوَاطِئُوا	Meksûr tâ'dan sonra madmûm hemze ile:	Çoğunluk.
	يُضِلُّ	İdlâl kökünden:	İbn Mes'ûd Hasan ve Ebû Recâ [2].
	يَضِلُّ	Yâ'nın fethi, dât'ın kesriyle:	Medîne, Basra karileri ve bazı Kûfeliler.
	زَيَّنَ لَهُمْ سُوءَ	Zây ve yâ'nın fethiyle, etken:	İbn Mes'ûd ve Zeyd ibn 'Alî.
	زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ	Zây'ın dammı, yâ'nın kesriyle:	Çoğunluk [3].
38	اِثَّاقَلْتُمْ	Meksûr elif, şeddeli sâ, sonra elif ile [4]:	Çoğunluk.
	تَثَاقَلْتُمْ	Aslı üzre tâ, sâ, elif ile:	İbn Mes'ûd ve A'meş [5].
40	ثَانِيَ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	ثَانِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Bir grup [6].
	فِي الْغَارِ	İmâle ile:	Dûrî'den rivâyet.
	فِي الْغَارِ	Fetha ile:	Ötekiler [7].

1. el-Bahr: 5/40.
2. Câmi'û'l-beyân: 10/129; Kurtubî: 8/139; Mesâhif: 44.
3. el-Bahr: 5/41; Mesâhif: 44.
4. Kelimenin aslı (تثاقلتم)dür. Mahrec yakınlığından dolayı tâ, sâ'ya idğam edilince telâffuz imkânı kalmamış, bunun için başka bir vasl hemzesi getirilmiştir: (ادّاركوا ، ادّارأتم ، اطّيّرنا ، ازّيّنت) kelimeleri de böyledir. Bunların aslı (تداركوا ، تدارأتم ، تطيرنا ، تزيّنت)dür.
5. Kurtubî: 8/139-140; Mesâhif: 45, 318.
6. Kurtubî: 8/139-140.
7. Bu kelimede ve kendisinden sonraki kelimenin son harfi olarak râ gelen eliflerde bazıları tabii med ile, bazıları elifi yâ'ya doğru yumuşatarak imâle ile okumuşlardır. Tafsilât için en-Neşr: 2/54-59'a bakınız.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِمَا وَأَيَّدَهُمَا	İki zamîr teŝniye ile:	Hafsa mushafı [1].
	فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ	Zamîrler tekil:	'Oŝmân mushafı [2].
	وَكَلِمَةَ اللّٰهِ	Kelime, mansûb:	Ya'kub.
	وَكَلِمَةُ اللّٰهِ	Kelime merfu':	Ötekiler.
	وَجَعَلَ كَلِمَتَهُ هِيَ الْعُلْيَا	Kelime'den önce ce'ale ziyâdesiyle, (Allah) ismi yerine de zamîr:	Übey mushafı [3].
42	بُعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ	'Ayn ve şîn'in dammıyle:	Çoğunluk.
	بِعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشِّقَّةُ	'Ayn ve şîn'in kesriyle:	'Îsâ ibn 'Ömer [4].
	لَوُ اسْتَطَعْنَا	Vâv'ın dammıyle:	A'meş ve Zeyd ibn 'Alî.
	لَوَ اسْتَطَعْنَا	Vâv'ın fethiyle:	Hasan.
	لَوِ اسْتَطَعْنَا	Vâv'ın kesriyle:	Çoğunluk [5].
46	عُدَّ	Madmûm 'ayn ile, tâ'sız:	Muhammed ibn 'Abdi'l-Melik ibn Mervân ve oğlu Mu'âviye.
	عِدَّهُ	Meksûr 'ayn, sonra zamîr ile:	Zirr ibn Hubeyş ve Ebân'ın 'Âsım'dan rivâyeti.

1. el-Bahr: 5/43; Mesâhif: 214.
2. İki mushaf arasında bulunduğu söylenen bu farklar eğer doğru ise, ilk mushaf ile, yeniden derlenen Osman mushafı arasında ufak-tefek bazı ayrılıklar bulunduğunu gösterir. Bu da doğaldır. Çünkü Osman mushafı, yalnız ilk mushafın kopyası değil, Kur'ân'ı daha titiz bir çalışma ile derleme ve tertîbetme sonucu meydana gelmiştir.
3. el-Bahr: 5/44; Mesâhif: 214.
4. (بِعِدَتْ) kelimesinde A'rec de 'Îsâ'ya katılmıştır.
5. el-Bahr: 5/46.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	عُدَّةً	Madmûm 'ayn ve müeneŝ tâ'siyle:	Çoğunluk [1].
47	مَا زَادَكُمْ	Dâl'dan sonra vâvsız, tekil	İbn Mes'ûd ve İbn Ebî 'Able.
	مَا زَادُوكُمْ	Dâl'dan sonra vâvlı, çoğul	Çoğunluk [2].
	وَ لَأَوْفَضُوا	Sür'atli yapmak anlamındaki îfâd kökünden:	Mücâhid ve Muhammed ibn Zeyd.
	وَ لَأَرْفَضُوا	Râ ile, irfâd kökünden:	İbn Zübeyr [3].
	وَ لَأَوْضَعُوا	Îdâ' kökünden:	Çoğunluk [4].
49	مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي	Hemzeyi tam telâffuz ile:	Çoğunluk.
	مَنْ يَقُولُو ذَنْ لِي	Öncesi madmûm olan hemzenin vâva dönüştürülmesi:	Verş'in Nâfi''den rivâyeti [5].
	سَقَطُوا	Çoğul kipi:	Çoğunluk.
	سَقَطَ	Tekil kipi:	Übey [6].
	وَ لَا تُفْتِنِّي	Madmûm tâ ile, iftân kökünden:	'Îsâ ibn Ömer, İbn Semeyfa' ve İsmâ'îl el-Mekkî.
	وَ لَا تَفْتِنِّي	Tâ'nın fethiyle, ftn kökünden:	Çoğunluk [7].
51	قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا	Len ile mansûb:	Çoğunluk.
	قُلْ هَلْ يُصِيبُنَا	Len yerine hel ile:	İbn Mes'ûd ve Talha ibn Musarrif [8].

1. el-Bahr: 5/48.
2. el-Bahr: 5/49; Mesâhif: 45, 134.
3. Mesâhif: 228, 279. Yine hemen koştular, anlamındadır.
4. el-Bahr: 5/49; Mesâhif: 279.
5. Kurtubî: 8/158; en-Neşr: 2/279.
6. Mesâhif: 134.
7. el-Bahr: 5/51.
8. el-Bahr: 5/51; Mesâhif: 45.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قُلْ لَنْ يُصِيبَنَّا	Fi'l, şeddeli tevkîd nûnuyla:	Rey kadısı A'yen [1].
52	هَلْ تَّرَبَّصُونَ	Lâm'ın tâ'ya idğâmıyle:	Kûfeliler.
	هَلْ تَرَبَّصُونَ	İdğâmsız:	Ötekiler [2].
	إِلاَّ آحْدَى	Hemzenin hazfiyle:	İbn Muhaysın, Talha.
	إِلاَّ إِحْدَى	Hemzeyi telaffuz ile:	Çoğunluk [3].
53	أَوْ كُرْهًا	Burada, Nisa ve Ahkaf'ta kâf'ın damınmıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef [4].
	أَوْ كَرْهًا	Kâf'ın fethiyle:	Ötekiler [5].
54	أَنْ يُقْبَلَ	Yâ ile, müzekker:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	أَنْ تُقْبَلَ	Tâ ile, müenneŝ:	Ötekiler [6].
	أَنْ تَتَقَبَّلَ	Tekabbul'den etken:	İbn Mes'ûd [7].
	أَنْ نَقْبَلَ	Çoğul mütekellim nûnuyla	Sülemî [8].
	نَفَقَتُهُمْ	Çoğul:	Çoğunluk.
	نَفَقَاتُهُمْ	Tekil:	A'meş.
57	أَوْ مَدْخَلاً	Meftûh mîm, sâkin dâl ile:	Hasan, İbn Ebî İshâk, İbn Muhaysın, Ya'kub.
	أَوْ مُدَّخَلاً	Madmûm mîm, şeddeli, meftûh dâl ile:	Ötekiler.

1. Kurtubî: 8/160; el-Bahr: 5/51. Ebû Hâtim, A'yen'in kırâeti hakkında: "Câiz değildir, çünkü tevkîd nûnu (لن) ile beraber olmaz, ama (هل) ile beraber olur. Bundan dolayı eğer tevkîd nûnu, Talha'nın kırâetinde olsaydı, câiz idi" demiştir (el-Bahr: 5/51).
2. Kurtubî: 8/160.
3. el-Bahr: 5/52; Mesâhif: 256.
4. Ahkâf sûresinde 'Âsım, Ya'kûb ve İbn Zekvân da onlara katılmıştır.
5. en-Neşr: 2/248.
6. el-Bahr: 5/53.
7. Mesâhif: 45.
8. Keşşâf: 2/157; el-Bahr: 5/53.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَوْ مُدَّخَلاً	Madmûm mîm, meftûh ve şeddeli dâl ve hâ ile:	Bir kırâettir [1].
	لَوَلَّوْا اِلَيْهِ	Tevliye kökünden çoğul mâzî:	Çoğunluk.
	لَوَالَوْا اِلَيْهِ	Müvâlât kökünden:	Eşheb 'Ukaylî.
	أو مُتَدَخَّلاً لَوَالَوْا اِلَيْهِ	Birincisi tedâhül, ikincisi müvâlât kökünden:	Übeyy ibn Ka'b [2].
	يَجْمَحُونَ	Mîm'den sonra hâ ile:	Çoğunluk.
	يَجْمِزُونَ	Cîm'den sonra meksûr mîm, zây ile:	A'meş [3].
	يَشْتَدُّونَ	İştidâd kökünden:	Übey [4].
58	يَلْمُزُكَ،(يَلْمُزُونَ، وَ لاَ تَلْمُزُوا)	Üçü de mîm'in dammıyle:	Ya'kub.
	يَلْمِزُكَ،(يَلْمِزُونَ،وَ لاَ تَلْمِزُوا)	Üçü de mîm'in kesriyle:	Ötekiler.
	يُلاَمِزُكَ	Mülâzeme kökünden:	Hammâd ibn Seleme'nin İbn Kesîr'den rivâyeti [5].
60	فَرِضَةٌ	Ref' ile:	Bir kırâettir [6].
	فَرِيضَةً	Nasb ile:	Çoğunluk [7].
61	أُذْنٌ	Sâkin zâl ile:	Nâfi'.
	أُذُن	Madmûm zâl ile:	Ötekiler [8].
	أُذُنُ خَيرٍ	İzâfetle:	Çoğunluk.
	أُذُنٌ خَيْرٌ	Ref' ve tenvîn ile:	Hasan ve Ebûbekr'in rivâyetine göre 'Âsım [9].

1. Kurtubî: 8/165.
2. Mesâhif: 134; el-Bahr: 5/55.
3. يجمحون، يجمزون، يشتدون kelimelerinin aynı anlama geldiği söylenmiştir (el-Bahr: 5/55; Mesâhif: 134, 216, 319).
4. Mesâhif: 134.
5. el-Bahr: 5/56.
6. تلك فريضة: *İşte bunlar farzdır"* demektir.
7. el-Bahr: 5/61.
8. en-Neşr: 2/216.
9. Kurtubî: 8/192; Câmi'u'l-beyân: 10/168.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ رَحْمَةٍ	Cer ile:	Übey, İbn Mes'ûd, A'meş ve Hamza [1].
	وَ رَحْمَةٌ	Üzn'e atfen ref' ile:	Ötekiler [2].
63	أَلَمْ يَعْلَمُوا	Yâ ile:	Çoğunluk.
	أَلَمْ تَعْلَمُوا	Hitâb tâsıyle:	İbn Hürmüz ve Hasan.
	أَلَمْ يَعْلَمْ	Yâ ile, tekil:	Übey [3].
63	فَأَنَّ لَهُ	Hemzenin fethiyle:	Çoğunluk.
	فَإِنَّ لَهُ	Hemze'nin kesriyle:	Ebû 'Amr ed-Dânî'nin, İbn Ebî 'Able'den hikâyesi [4].
66	إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً	Birincide meftûh, ikincide madmûm nûn ile, meczûm:	'Âsım.
	إِنْ يُعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ تُعَذَّبْ طَائِفَةٌ	İkisi de edilgen, meczûm; ikincisi müenneŝ, tâife merfû':	Ötekiler [5].
73	وَ اَغْلُظْ		Çoğunluk.
	وَ غَلِّظْ		Übey [6].
75	لَنَصَّدَّقَنْ	İkisinde de hafif nûn ile:	A'meş.

1. Kurtubî: 8/192; el-Bahr: 5/163; Mesâhif: 45.
2. Taberî, bu kırâeti tercîh etmiştir: (Câmi'u'l-beyân: 10/169).
3. Kurtubî: 8/194; Mesâhif: 134.
4. Ebû Hayyân, bu kırâeti beğenmekte ve vechinin kuvvetli olduğunu söylemektedir (el-Bahr: 5/65).
5. el-Bahr: 5/64. Zemahşerî, müzekker, ğâib edilgen; ikincide müennes gâibeh kipini daha güzel bulmakta, bunun çoğunluk kırâeti olduğunu, Mücâhid'in fi'illeri müennes edilgen olarak (... إن تُعْفَ عن طائفة) şeklinde okumasının gârib olduğunu söylemektedir (Keşşâf: 2/161).
6. Mesâhif: 199.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	لَتَصَّدَّقَنَّ وَ لَتَكُونَنَّ	İkisinde de şeddeli tevkîd nunuyla:	Ötekiler [1].
77	يَكْذِبُونَ	Ŝülâŝî'den:	Çoğunluk.
	يُكَاذِبُونَ	Mufâ‘ale bâbından:	Übey [2].
81	بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللّٰهِ	Lâm'dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	بِأَنْ قَعَدُوا خَلْفَ ، رَسُولِ اللّٰهِ	Lâm'dan sonra elifsiz:	İbn Mes‘ûd, İbn ‘Abbâs, Ebû Hayve ve ‘Amr ibn Meymûn [3].
83	مَعِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ya‘kûb, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Ebûbekr.
	مَعِىَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	مَعِىَ	Yâ'nın fethiyle:	Hafs.
	مَعِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	مَعَ الْخَلِفِينَ	Hâ'dan sonraki elifin kaldırılmasıyle:	Mâlik ibn Dînâr ve ‘İkrime.
	مَعَ الْخَالِفِينَ	Hâ'dan sonra elif ile:	Çoğunluk [4].
90	وَ جَاءَ الْمُعْذِرُونَ	İ‘żâr'dan ism-i fâ‘il:	İbn ‘Abbâs, Ya‘kub [5].
	وَ جَاءَ الْمُعَذِّرُونَ	Ta‘żîr'den ism-i fâ‘il:	Ötekiler.
	وَ جَاءَ الْمُعْتَذِرُونَ	İ‘tiżâr'dan ism-i fâ‘il:	Sa‘îd ibn Cübeyr [6]

1. el-Bahr: 5/74.
2. Mesâhif: 134.
3. Kurtubî: 8/216; el-Bahr: 5/79; Mesâhif: 45.
4. el-Bahr: 5/81.
5. Taberî, bu kırâeti doğru bulmaktadır: Câmi‘u'l-beyân: 10/210.
6. el-Bahr: 5/83; el-Bahr: 247.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	كَذَّبُوا	Şeddeli zâl ile:	Übey ve meşhûr rivâyette Hasan, Nûh ibn İsmâ'îl.
	كَذَبُوا	Hafif zâl ile:	Çoğunluk [1].
	الضُّعَفَاءِ		Çoğunluk.
	الضَّعْفَى		Übey ve Ebû 'İmrân el-Cevnî [2].
91	إِذَا نَصَحُوا اللَّهَ	İsm-i celâl'in nasbiyle:	Ebû Hayve.
	إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ	İsm-i celâl'in cerriyle:	Çoğunluk [3].
	وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ		Çoğunluk.
	وَاللَّهُ لِأَهْلِ الْإِسَاءَةِ غَفُورٌ رَحِيمٌ	(لأهل الاساءة) ziyâdesiyle:	İbn 'Abbâs [4].
92	لِنَحْمِلَهُمْ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Ma'kil ibn Hârûn.
	لِتَحْمِلَهُمْ	Hitâb tâsıyle:	Çoğunluk [5].
98	دَائِرَةُ السُّوءِ	Burada ve Fetih: 6'da sîn'in dammıyle:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	دَائِرَةُ السَّوْءِ	İki yerde de sîn'in fethiyle:	Ötekiler [6].
99	قُرُبَةٌ	Râ'nın dammıyle:	Verş'in Nâfi''den rivâyeti.

1. el-Bahr: 5/84; Mesâhif: 134.
2. Mesâhif: 134.
3. el-Bahr: 5/85.
4. Mesâhif: 199. Ebû Hayyân, bu ziyâdeyi tefsîr saymaktadır (el-Bahr: 5/85).
5. el-Bahr: 5/86.
6. Vâv'ı uzatmada Verş, kendi metodu üzredir (Tebsıra: 528; en-Neşr: 2/280). Taberî, ikinci kırâeti doğru bulmaktadır (Câmi'u'l-beyân: 11/5). "ماكان أبوك امرأ سوء" (Meryem Sûresi: 28); "وأمطرت مطر السوء" (Furkan Sûresi: 40); الظانين بالله ظن السوء (Feth Sûresi: 6) âyetlerinde ittifâkla sîn'i fetha ile "وما مسني السوء" (A'râf Sûresi: 188); "ان النفس لأمارة بالسوء" (Yûsuf Sûresi: 53); "إن أراد بكم سوءا" (Ahzâb Sûresi: 17) âyetlerinde sîni ittifakla damme ile okumuşlardır (en-Neşr: 2/280).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قُرْبَةٌ	Râ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
100	وَ الْاَنْصَارُ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ	Râ'nın ref'iyle:	Ya'kub.
	وَ الْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ	Râ'nın cerriyle:	Ötekiler[1].
	تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا	(من) ziyâdesiyle tahtihâ mecrûr:	İbn Kesîr ve Mekke mushafları
	تَجْرِى تَحْتَهَا	(من) siz, tahtehâ mansûb:	Ötekiler ve mushafları[2].
101	سَتُعَذِّبُهُمْ	Tâ ile:	Übey mushafı.
	سَنُعَذِّبُهُمْ	Nûn ile:	Çoğunluk[3].
103	تُطَهِّرُهُمْ	Tathîr kökünden:	Çoğunluk.
	تُطْهِرُهُمْ	İthâr kökünden:	Hasan Basrî[4].
	إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ	Tekil, tâ mansûb:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs[5].
	إِنَّ صَلَوَاتِكَ	Çoğul, tâ kesre ile mansûbdur:	Ötekiler[6].
	سَكَنٌ	Kâf'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	سَكْنٌ	Kâf'ın sükûnuyla:	Bir kırâettir[7].
104	أَلَمْ تَعْلَمُوا	Hitâb tâsıyle:	Übey mushafı, 'Alî ve bir rivâyette Hasan.
	أَلَمْ يَعْلَمُوا	Ğâib yâsıyle:	Çoğunluk[8].
	مُرْجَوْنَ	Hemze'siz:	Nâfi', Hamza, Kisâ'î.

1. Taberî, cerrin dışında bir kırâeti câiz görmemektedir (Câmi'u'l-beyân: 11/8-9).
2. el-Bahr: 5/92.
3. el-Bahr: 5/94; Mesâhif: 134.
4. Kurtubî: 8/249.
5. Taberî şöyle diyor: "Tekil okuyanlar, tekil kipin daha doğru olduğu kanısında bulunduklarını gösteriyorlar" (Câmi'u'l-beyân: 11/18).
6. Tebsıra: 529; en-Neşr: 2/281; el-Bahr: 5/96.
7. Kurtubî: 8/250.
8. Mesâhif: 134; el-Bahr: 5/96.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مُرْجَئُونَ	Madmûm hemze, sonra vâv ile:	Ötekiler.
106	عَلِيمٌ حَكِيمٌ		Çoğunluk.
	غَفُورٌ رَحِيمٌ		İbn Mes'ûd [1].
107	الَّذِينَ اتَّخَذُوا	Vâv'sız:	Hz. 'Ömer, Nafi', İbn 'Âmir, Medîne ve Şam halkının mushafları.
	وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا	Vâv'lı:	Ötekiler ve mushafları.
	وَالَّذِينَ اتقَوا		Übey mushafı [2].
	وَ إِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبُوا اللّٰهَ	Fi'l çoğul:	İbn Mes'ûd ve A'meş.
	وَ إِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ	(لمن) ve fi'l tekil halde:	Çoğunluk [3].
108	فِيهِ، فِيهُ	Birinci hâ meksûr, ikincisi madmûm:	'Abdullâh ibn Yezîd.
	فِيهِ، فِيهِ	İkisi de meksûr:	Çoğunluk [4].
	أَنْ يَتَطَهَّرُوا		Çoğunluk.
	أَنْ يَطَّهَّرُوا		Talha ve A'meş [5].
	الْمُطَّهِّرِينَ		Çoğunluk.
	الْمُتَطَهِّرِينَ		Hz. 'Alî.
	أُسِّسَ بُنْيَانُهُ	Te'sîs [6] kökünden edilgen, bünyân merfû':	Nâfi', İbn 'Âmir.
	أَسَّسَ بُنْيَانَهُ	Te'sîs kökünden etken:	Ötekiler

1. Mesâhif: 45.
2. Mesâhif: 134.
3. el-Bahr: 5/99; Mesâhif: 220, 319.
4. el-Bahr: 5/99.
5. Mesâhif: 256, 319.
6. Mesâhif: 187.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أُسِّسَ...أَسَّسَ	Birincisi edilgen, ikincisi etken:	'İmâre ibn 'Âid.
	أَسَسُ بُنْيَانِهِ	Hafif meftûh sîn, sonra madmûm sîn:	Nasr ibn 'Âsım.
	أَسَاسُ بُنْيَانِهِ	İki sîn arasında elif ile:	Yine ondan rivâyet [1].
	جُرْفٍ	Sâkin râ ile:	Ebûbekr, Hamza, İbn 'Âmir.
	جُرُفٍ	Madmûm râ ile:	Ötekiler.
109	فَانْهَارَ بِهِ فِى نَارِ جَهَنَّم		Çoğunluk.
	فَانْهَارَ بِهِ قَوَاعِدُهُ فِى نَار جَهَنَّم	(قواعده) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
	فَانْهَارَتْ بِهِ قَوَاعِدُهُ فِى نَارِ جَهَنَّم	Bir önceki kırâet, fi'l müenneŝ:	Übey mushafı [3].
	هار	İmâle ile:	İbn Żekvân, Kalûn, Ebûbekr, Ebû 'Amr, Kisâ'î [4].
	هَارَ	İmâlesiz, fetha ile:	Ötekiler [5].
110	أَلاَ إِنْ	Cer harfi olarak hafif lâm ile:	İbn Ya'mer.
	إِلاَّ أَنْ	İstisnâ edâtı olarak şeddeli lâm ile:	Ötekiler [6].
	إِلاَّ أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ	Meftûh tâ ile, tekattu' kökünden etken:	Hafs, Hamza, İbn Âmir.

1. Kurtubî: 8/264; el-Bahr: 5/110.
2. Mesâhif: 45.
3. Mesâhif: 134; el-Bahr: 5/100.
4. Verş, beyne'l-lafzeyn okumuştur.
5. Tebsıra: 531; en-Neşr: 2/57.
6. en-Neşr: 2/281.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إلا أن تُقَطَّعَ قلوبهم	Madmûm tâ ile, edilgen:	Ötekiler.
	إلا أن تُقْطَعَ قلوبهم الْقَبْرِ	Kat' kökünden, edilgen, fî'l-kabri ziyâdesiyle:	'İkrime[1].
	إلا أن تَقْطَعَ قُلُوبَهُمْ	Kat' kökünden etken:	İbn Kesîr ve Şibl'-den bir rivâyet.
	حَتَّى تَقْطَعَ قُلُوبَهُمْ		Übey ve Talha[2].
	رِيبَةً فِي قلوبهم وَ لَوْ تَقَطَّعَتْ قُلُوبُهُمْ		'Abdullâh ibn Mes'ûd'un ashâbı[3].
	إِلَى أَنْ تَقْطَعَ قُلُوبَهُمْ		Hasan, Ya'kub ve Ebû Hâtim[4].
111	اشْتَرَى أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ بِالْجَنَّةِ		Hz. 'Ömer ve A'meş[5].
	اشْتَرَى أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ	(أَنَّ) ziyâdesiyle:	Çoğunluk[6].
	فَيُقْتَلُونَ وَ يَقْتُلُونَ	Edilgen, etkenden önce:	Hamza, Kisâ'î.
112	فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ	Etken, edilgenden önce:	Ötekiler[7].
	التَّائِبُونَ	Hemze ile ve merfû':	Çoğunluk.
	التَّائِبِينَ...	(وَالْحَافِظِينَ) kadar medh için nasb ile:	İbn Mes'ûd, Übey ve A'meş[8].

1. Mesâhif: 271.
2. Mesâhif: 134, 257.
3. Ebû Hayyân'ın tesbitine göre 'Abdullah: " وَلَو قطعت قُلُوبهم : *Onların kalblerini kessen dahi...*" şeklinde okumuştur. Hitâb, Hz. Peygamber'edir (el-Bahr: 5/101). Kitâbu'l-Mesâhif'te ise onun, fi'li edilgen olarak: " وَلَو قُطِّعَ : *Kalbleri kesilmiş olsa dahi...*" şeklinde okuduğu belirtilir (Mesâhif: 45).
4. Kurtubî: 8/266. Taberî, birinci ve ikinci kırâetten başkasını câiz görmemektedir (Câmi'u'l-beyân: 11/35).
5. Mesâhif: 319.
6. Mesâhif: 220; el-Bahr: 5/104.
7. en-Neşr: 2/246.
8. el-Bahr: 5/104; Mesâhif: 45, 134, 319.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
114	إِبْرَاهَام	Her yerde hâ'dan sonra elif ile:	Ötekiler.
	إِبْرَاهِيم	Hâ'dan sonra yâ ile:	Ebu Ca'fer [1].
	و ما كان استِغْفارُ إِبْراهيمَ		Çoğunluk.
	وَ ما آسْتَغْفَرَ إِبْرَاهيمُ		Talha ibn Musarrif.
	إِيَّاهُ		Çoğunluk.
	أَبَاهُ		Hasan, Hammâd er-Râ'viye, İbn Semeyfâ', Ebu Nehîk ve Mu'âẑ el-Kari' [2].
117	فِي سَاعَةِ ٱلْعُسُرَةِ	Sîn'in dammıyle:	Ebû 'Amr.
	فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ	Sîn' sükûnuyla:	Ötekiler.
	كَادَ يَزِيغُ	Yâ ile, müzekker kipi:	Hamza, Hafs.
	كَادَتْ تَزِيغُ	Tâ ile, müenneŝ kipi:	Übey ve başkası.
	مِنْ بَعْدِ مَا زَاغَتْ	(كاد)siz, mâzî fi'l:	İbn Mes'ûd [3].
118	خُلِّفُوا	Hâ'nın dammı, lam'ın kesri ve şeddesiyle, edilgen:	Çoğunluk.
	خُلِفُوا	Hafif lâm ile, edilgen:	Ebû Mâlik [4].
	خَلَفُوا	Hâ ve lâm'ın fethiyle, etken:	'İkrime ibn Hâlid [5].
	خَلَّفُوا	Hâ ve şeddeli lâm'ın fethiyle, etken:	Ebû'l-Âliye, Ebû'l Cevzâ [6].
	خَالَفُوا	Hâ'dan sonra elif ile:	Ca'fer-i Sâdık, zeyd ibn 'Alî ve Ebû Recâ [7].
	وَ عَلَى ٱلثَّلاثَةِ ٱلْمُخَلَّفِينَ	(الذين) siz, sonra ism-i mef'ûl kipi:	'Alî ve A'meş [8].

1. en-Neşr: 2/221.
2. el-Bahr: 5/105; Mesâhif: 257.
3. el-Bahr: 5/109; Mesâhif: 45, 135.
4. el-Bahr: 5/110.
5. Kurtubî: 8/282.
6. el-Bahr: 5/110.
7. Mesâhif: 333; Kurtubî: 8/282.
8. el-Bahr: 5/110; Mesâhif: 187, 319.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ضَاقَتْ	İmâle ile:	Hamza.
		İmâlesiz [1]:	Ötekiler.
119	مَعَ ٱلصَّادِقِينَ	Çoğul kipi:	Çoğunluk.
	مَعَ ٱلصَّادِقَيْنِ	Teŝniye kipi:	Zeyd ibn 'Alî, İbn Semeyfa', Ebû'l-Mütevekkil vs. [2]
	مِنَ ٱلصَّادِقِينَ	Çoğul ve (مع) yerine (من)	İbn 'Abbâs [3].
120	ظَمَأٌ	Hemze ile, medsiz:	Çoğunluk.
	ظَمَاءٌ	Hemze ile, medli:	'Ubeyd ibn 'Umeyr [4].
120	وَ لَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا	Hemzeli:	Çoğunluk.
	وَ لَا يَطُونَ مَوْطِيًا	Birincide hemze'nin hazfi, ikincide yâ'ya dönüştürülmesiyle:	Ebû Ca'fer [5].
	يَغِيظُ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	يُغِيظُ	İğâza kökünden, yâ madmûm:	Zeyd ibn 'Alî [6].
	مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ..رَجَعُوا		Çoğunluk.
122	مِنْ كُلِّ طَائِفَةٍ مِنْهُمْ عَصَبَةٌ..انْقَلَبُوا		İbn Mes'ûd [7].

1. Hamza, ortasında elif bulunan on ŝülâŝî fi'li, imâle ile okumuştur. (en-Neşr: İmâle bahsi).
2. el-Bahr: 5/111.
3. el-Bahr: 5/111; Mesâhif: 45, 199.
4. Kurtubî: 8/290; el-Bahr: 5/112.
5. Ebû Ca'fer, kendisinden önce fetha bulunan madmûm hemzeyi hazfedip harekesini kendinden önceki harfe vererek; kendisinden önce kesre bulunan meftûh hemzeyi de kuvvetli rivâyete göre yâya dönüştürerek okumuştur (en-Neşr: 1/396-397).
6. el-Bahr: 5/112.
7. Mesâhif: 45.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
123	غِلْظَةً	Ğayn'ın kesriyle, Esed lehçesi:	Çoğunluk.
	غَلْظَةً	Ğayn'ın fethiyle, Hicâz lehçesi:	A'meş, Ebân ibn Ŝa'leb ve Mufaddal'ın Âsım'dan rivâyeti.
	غُلْظَةً	Ğayn'ın dammıyle:	Ebû Hayve, Sülemî İbn Ebî 'Able[1].
	أَوَلَا تَرَوْنَ	Temîm lehçesi:	
126	أَوَلَا يَرَوْنَ	Hitâb tâsıyle:	Hamza, Ya'kûb.
	أَوَلَمْ يَرَوْا	Ğâib yâsıyle:	Ötekiler[2].
	أَوَلَا تَرَى	Olumsuz edâtı ve hitâb kipi:	İbn Mes'ûd A'meş. Übey ve Talha ibn Musarrif[3].
128	مِنْ أَنْفُسِكُمْ	Madmûm fâ ile, nefs'in çoğulu:	Çoğunluk.
	مِنْ أَنْفَسِكُمْ	Meftûh fâ ile, nefâseten:	İbn 'Abbâs, Ebû'l-'Alîye, İbn Muhaysın ve 'Abdullâh Kusayt[4].
129	الْعَظِيمُ	Rabb'ın sıfatı olarak merfû':	İbn Muhaysın, İbn Keŝîr'den bir rivâyet[5].
	الْعَظِيمِ	'Arş'ın sıfatı olarak mecrûr:	Çoğunluk[6].

1. el-Bahr: 5/115.
2. taberî'ye göre doğrusu budur (Câmi'u'l-beyân: 11/73).
3. Kurtubî: 8/299; el-Bahr: 5/116; Mesâhif: 45, 257, 319.
4. Kurtubî: 8/301; el-Bahr: 5/118. En şerefliniz olan bir elçi gönderdi, demektir.
5. Ebûbekr el-Asamm: "Bu kırâeti daha çok beğeniyorum Çünkü 'azîm'i Allah'ın sıfatı yapmak, 'Arş'ın sıfatı yapmaktan daha iyidir" demiştir (el-Bahr: 5/119).
6. Kurtubî: 8/303.

10/51 YÛNUS SÛRESİ

Sûrede kâfirlerin çeşitli tutumlarına, bâtıl inançlarına değinilir; Allah'ın, kâinattaki kudret işaretlerine dikkat çekilir; âhiret hesâbı, sevâp ve cezâsı hakkında müjdeler verilir, uyarılar yapılır; imanın ve inkârın insan ruhundaki etkilerine işaret edilir.

Peyğamber'in görevinin ne olduğu, hidâyet ve sapıklıkta insanın sorumluluğu belirtilir; Nuh ile kavmi, Mûsâ ile Fir'avn arasında geçen olaya temas edilerek azgınların vahim sonuca düşecekleri; mü'minlerin kurtuluşa erecekleri anlatılır.

Sûrenin tamamı 109 âyettir. 40, 94-96 ncı âyetlerinin Medine'de, gerisinin Mekke'de indiği rivayet edilir. Bir rivayete göre de başından itibaren kırk âyet Mekke'de, diğer âyetelri Medine'de inmiştir. Ancak Medine'de indiği söylenen âyetlerin içeriği, Mekke âyetlerinin içeriğine uyar. Bu bakımdan bütün âyetlerinin Mekke'de indiği söylenebilir. Resmî sıralamaya göre 10., iniş sırasına göre 51. sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَٓا
اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ
عِنْدَ رَبِّهِمْۜ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Elif lâm râ. İşte şunlar, o hikmetli Kitâbın âyetleridir. 2- İçlerinden bir adama: "İnsanları uyar ve inananlara, Rableri katında kendileri için bir doğruluk kademesi bulunduğunu müjdele!" diye vahyetmemiz, insanlara tuhaf mı geldi, kâfirler: "Bu apaçık bir büyücüdür" dediler.

Tefsîr:

1- Sûre, elif, lâm, râ harfleriyle başlamaktadır. Gerçek anlamlarını yalnız Allah ve Elçisinin bildiği bu başlama harflerinin, daha önce başka dillerde indirilmiş bulunan İlâhî Kitâba işâret yanında, vahyedilecek sözlerin önemine dikkati çekme görevi de yaptığını daha önce belirtmiştik. Nitekim bu harflerden hemen sonra, okunan bu sözlerin, Kitâbın âyetleri olduğu vurgulanıyor.

Hakîm: Sağlam, hikmetli anlamınadır. İlâhî Kitâb, hem sağlam, hem de hikmetlidir. Hikmet, ilim ve akıl ile gerçeğe ulaşmaktır. Allah hakkında hikmet: Eşyayı gayet iyi bilip sağlam yaratmasıdır. İnsan hakkında hikmet, varlıkları bilmek ve iyi işler yapmaktır[1]. Bir tefsîre göre de el-Hakîm, hâkim anlamınadır. Yani Kur'ân, hakkı batıldan ayırma hükmünü verendir, bu konuda hâkimdir. Nitekim, *"Onlarla beraber Kitâbı hak ile indirdi ki o kitâb, insanlar arasında hükmetsin"*[2].

2 nci âyette insanları uyarmak, inananların da Rableri katında doğruluk derecesine ereceklerini müjdelemek için insanların, kendi aralarından bir adama vahyedilmesinde garip, tuhaf karşılanacak bir şey olmadığı belirtiliyor.

Bu âyetteki "قدم صدق" deyimi: geçmiş doğruluk, fazilet, makam, yüksek derece anlamlarına gelir. *"Kadem"* aslında ayak demektir. Yapılan herşey çalışma ile elde edilir. Çalışma da genellikle ayak yardımiyle yapıldığından, çalışmanın temel sebebi olan ayak, uğurlu iyi işler anlamında kullanılır. Bizim Türkçemizde "Kademli" derler, uğurlu demektir.

"Kademe sıdkın" fazilet, yüce makam anlamınadır. Kademin doğruluğa bağlanması, yalnız mü'minlerin inancının doğruluğuna, kâfirlerin sözlerinin bâtıl olduğuna işaret etmektedir. Çünkü doğruluk derecesi yalnız mü'minlere verilmektedir. Yalnız onların erecekleri mertebe doğrudur. Ötekilerin inançları, sözleri hayalden ibarettir. O yalan söz ve inançlarla meşgul olanlar doğruluk derecesine eremezler.

1. Rağıb, el-Mufredât, s.127.
2. Bakara Sûresi: 213.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى

الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ

ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ

كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ

وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

3- Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa istivâ etti (kuruldu), *emri tedbir eder* (tahtından kâinâtı yönetir). *O'nun izni olmadan hiç kimse şefâat edemez. İşte Rabbiniz Allah budur. O'na kulluk edin, düşünmüyor musunuz? 4- Hepinizin dönüşü, O'nadır. Bu, Allah'ın gerçek olarak verdiği sözdür. O yaratmağa başlar, sonra inanıp iyi işler yapanlara adâletle karşılık vermek için yeniden yaratır. İnkâr edenlere gelince, küfürlerinden dolayı onlara kaynar sudan bir içki ve acı bir azâb vardır. 5- Güneşi ziyâ, Ay'ı nur yapan; yılların sayısını ve* (vakitlerin) *hesâbı*(nı) *bilmeniz için Ay'a dolaşma konakları düzenleyen O'dur. Allah, bunları* (boş yere değil) *gerçek*

ile yaratmıştır. Bilen bir kavim için âyetleri açıklamaktadır. 6- Gece ve gündüzün değişmesinde ve Allah'ın, göklerde ve yerde yarattığı şeylerde korunan bir topluluk için nice ibretler vardır.

Tefsîr:

3- İnsanları uyarmak ve müjdelemek için görevlendirilmiş olan Peyğamber'e vahyedilen sözlerin esası, onları tek yaratıcı olan Tanrı'ya kulluğa çağırmaktır. İbâdete lâyık olan Allah odur ki gökleri ve yeri altı günde yaratmış, sonra mülkünün tahtına kurulmuştur. Kâinatın işlerini tahtından yönetmektedir. O, öyle bir hükümdardır ki kendisi izin vermeden kimse şefâat edemez, bir ricâda bulunamaz.

Yüce Allah, kendisine ortak koşanlara hitaben: *"Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır"* diyor. Bu ifadeden, muhatabların, göklerin ve yerin altı günde yaratıldığına inandıkları anlaşılmaktadır. Gerçekten yahudiler ve hıristiyanlar kâinatın altı günde yaratıldığına inanırlar. Kitâbı Mukaddes'in Tekvîn Sifri'nin 1-2 nci bablarında Allah'ın, kâinâtı altı günde yaratıp yedinci günde istirahat ettiği ifade ediliyor.

Yahudilerle temas halinde bulunan Araplar, onlardan, Kitâbı Mukaddes'e âit bazı hikâye ve inançları duymuş, öğrenmişlerdi. İşte Kur'ân-ı Kerîm, onlara bildikleri bir şeyi hatırlatarak: *"Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratmış olan Allah'tır"* buyuruyor. Şunu da belirtmek lâzımdır ki Kur'ân, Tevrat'ta bulunan bazı inançları veya hikâyeleri naklederken, kendi temel görüşüne aykırı şeylerden ayıklayarak nakleder. Burada da aynı şeyi görüyoruz: Burada Allah'ın, kâinâtı altı günde yarattığını söylerken, Tevrat'ın, tevhîde aykırı olan: Allah'ın yedinci günde istirâhat ettiği görüşünü almıyor. Çünkü Allah'ın yorulduğu mânâsını hatıra getiren bu inanç, Kur'ân'ın, düşünce yapısına aykırıdır. Allah yorulmaktan münezzehtir, dinlenmeğe ihtiyacı yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de gökleri ve yeri yaratmasının, Allah'ı yormadığı vurgulanmaktadır. Tevrat'ın "yedinci günde dinlendi" ifâdesi yerine burada gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra *"Arşa oturdu, işi düzenliyor, kâinatı yönetiyor"* buyurulmaktadır.

Modern müfessirlere göre bu âyetlerde kasdedilen gün, insanların kullandığı 24 saatlik takvim günü değil, süresi Allah katında bilinen uzun zaman sürecidir. İbn Abbâs'ın: "Bunlar, her biri, sizin saydığınız bin yıl kadar olan altı âhiret günüdür" dediği rivayet edilir [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 17/12.

Allah'ın, gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra Arşa istivâ ettiği belirtiliyor. Arş, hükümdarın tahtıdır. Arşa istivâ etmek de tahta oturmak, kurulmaktır. Allah'ın, bir cisme oturması, cisim tarafından tutulması, kapsanması mümkün değildir. Kur'ân'daki bu ifade, çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir.

'Arş nedir? Müslümanların genel kanısına göre *'Arş,* gökleri kaplayan büyük bir cisimdir. Burada kasdedilen o cisim midir, yoksa başka bir şey midir? Bu konuda üç görüş ileri sürülmüştür:

1. Ebu Müslim Isfahânî'ye göre buradaki *'Arş* ile o büyük cisim kasdedilmemiştir. Kurulmuş, çatılmış her binâya da *'arş* denir. Âyette Allah'ın göklerin ve yerin esasını yarattığı belirtildikten sonra bunların her birinin arşını yani şeklini, yüksekliğini yarattığı, her birine uygun biçimini verdiği belirtilmektedir. Nitekim: *"Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü?* (Allah) *onu yaptı, yükseklik miktarını yükseltti, onu düzenledi"*[1] buyurulmuştur. Demek kâinat cisimlerinin maddesini var etmek *tahlîk* (yaratmak), onları uygun şekle koyup biçimlendirmek de *ta'rîş*(çatısını çatmak)tır.

2. Cumhûra göre *'Arş* ile kasdedilen, gökleri kaplayan o büyük cisimdir. O, göklerden ve yerden önce yaratılmıştır. *"Arşı su üstünde idi"*[2] âyeti de Arşın, göklerden ve yerden önce yaratıldığını gösterir. Bu âyeti açık anlamında değil, başka şekilde yorumlamak gerekir. O da şudur: "ثم يدبر ٱلأمر و هو مستو على ٱلعرش": *Sonra 'Arşa oturmuş olarak emri tedbir eder* (buyruğunu yürütür)".

3. *'Arş*'tan maksat mülktür. "Falan kimse *'arşına* hâkim oldu" denir. Bu ifade, o kimsenin, mülküne sahibolduğu anlamını taşır. Bu âyetteki *"Sonra Arşa istivâ etti"* cümlesinin anlamı da gökleri ve yeri yaratıp felekleri yuvarlattıktan, kâinât mülkünü var ettikten sonra tahtına oturdu, yani mülküne hâkim oldu, demektir. Allah önce kâinâtı yaratmış, sonra yarattığı mülke, yalnız kendisi hakim olmuştur. Mülkünde ortağı yoktur. Arş mülk anlamınadır. Allah'ın mülkü yaratıklarıdır. Yaratıklarının varlığı, gökleri ve yeri yarattıktan sonradır. Onun için Allah'ın, gökleri ve yeri yarattıktan sonra Arş'a oturduğu, yani mülküne hakim olduğu bildirilmiştir.

Mülküne hakim olan Allah, emri düzenler: "Mülkünde her varlığın işlerini takdir eder, devamı için gerekli olan yasaları koyar. Her şey Allah'ın düzenlediği ince, hikmetli kanunlara göre varlığını sürdürür. Raslantıya kalmış bir şey yoktur. Herşey O'nun tedbir ve hikmetiyle, ince, muhkem kanunlariyle yönetilmektedir.

1. Nâziât Sûresi: 27-28.
2. Hûd Sûresi: 7.

Esasen âyet, insanların anlayış ölçüsüne göre Allah'ın, mülkünde, ortağı olmayan, buyruğunu istediği gibi yürüten mutlak bir hükümdar olduğunu anlatmaktadır. Öyle bir hükümdar ki kendisi izin vermedikçe huzurunda hiç kimse konuşmaya, aracılık, iltimas yapmaya kalkamaz.

Şefî': Yardımsız kalan tek kişiye destek olup onu çift yapmak, onu yalnız bırakmamak anlamına geldiği gibi birinin huzurunda iltimas, aracılık yapmak anlamına da gelir. Âyette her iki anlam da vardır. Müşrikler meleklerin sembolleri olarak taptıkları tanrıların, Allah'ın yardımcıları olduğuna ve O'nun huzurunda kendilerine aracılık yapacaklarına inanıyorlardı. Yüce Allah: *"O'nun izni olmadan kimse şefaat edemez"* cümlesiyle Allah'ın, mutlak yaratıcı olup yardıma ihtiyacı bulunmadığına işaret ettiği gibi, kendisinin izni olmadan huzurunda kimsenin aracılık yapamayacağını da belirtmektedir. Böylece müşriklerin batıl inançları reddediliyor ve âyetin sonunda da yalnız bu tek, ortağı, yardımcısı bulunmayan Allah'a kulluk etmenin gereği vurgulanıyor.

Kur'ân'a göre âhirette herkes kendi amelleri ve ruhsal değeriyle ölçülür. yüce Dîvân, şefâat ve iltimas yeri değildir. *"Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse kimsenin cezasını çekmez, kimseden şefâat kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz"* [1].

Âhiret hesap ve cezâsı, ancak vahy ile bilinebilecek ğayb olaylarıdır. Bunlar hakkında zan ve tahmine dayanarak hüküm vermek, gerçekte hiçbir mânâ taşımaz. Allah'ın Kur'ân'da bildirdiğine göre Kendisinin izni olmadan hiç kimse şefâat etmeğe kalkamaz: *"O'nun izni olmadan kim şefâat edebilir?"* [2], *"Göklerde nice melek var ki onların şefâati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve râzı olduğu kimseye,* (şefâat edilmesi için) *izin verdikten sonra olsun* (ancak o zaman meleklerin şefâatinin yararı olur)" [3].

Bu âyetlerden, bazı meleklerin Allah'ın izniyle şefâat edebilecekleri anlaşılırsa da bunların şefâati, yine Allah'ın râzı olduğu kimselere olacaktır. Bunlar Allah'ın râzı olmadığına şefâat edemezler: *"Rahmân çocuk edindi, dediler. O yücedir, çocuk edinmekten münezzehtir.* (Rahmân'ın çocukları sandıkları melekler), *Allah'ın değerli kullarıdır. O'ndan önce söz söylemezler, O'nun buyruğunu yerine getirirler. Allah onların önlerinde ve arkalarında olanı* (yaptıkları her işi) *bilir. Onlar, Allah'ın râzı olduğundan başkasına şefaat edemezler. Ve O'na saygıdan titrerler"* [4], *"O gün... Rahmân'a saygı için sesler kısılmıştır, fısıltıdan başka bir şey işitemezsin. O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefâati fayda vermez"* [5].

1. Bakara Sûresi: 48.
2. Bakara Sûresi: 255.
3. Necm Sûresi: 26.
4. Enbiya Sûresi: 26-28.
5. Tâhâ Sûresi: 109.

Demek ki Allah'ın râzı olduğundan başkasına şefâatin bir yararı olmaz. Zaten O'nun razı olduğundan başkasına şefâat edilmez. Kimse böyle bir şey yapmağa cesaret edemez. Esasen O'nun rızâsı, cennette en büyük nimet olduğu için O'nun rızâsına mazhar olanın şefâate de ihtiyacı olmaz. Belki şefâat, onu Hakk'a daha da yaklaştırır.

Şefâat konusunda Kur'an böyle söylerken bazı kimselerin şeyhlerinden aldıkları garantilere bağlanmaları, Kur'ân'ı bilmemekten kaynaklanmaktadır. Herhalde müridlerine böyle garantiler verenler de bu âyetleri bilseler ve anlamını düşünseler ğayb âlemi hakkında böyle cür'etli sözlerden ve hareketlerden çekinirler. Şefâat konusunda Tefsîrimizin birinci cildinde daha uzun durmuştuk (s. 157-160).

4 ncü âyette de insanların hep Allah'a dönecekleri belirtilmektedir. Herkes mutlaka O'na dönecektir. Yaratmaya ilk başlayan Allah, dönüp yeniden yaratır. Yaratması sürüp gider. Yaratıklarını öldürür, yeniden yaratır. Yaratır ki ilk yaşamlarında inanıp iyi işler yapanları adâletle ödüllendirsin, inkâr edenleri de acı azâba çarptırsın.

5-6 ncı âyetlerde güneşi ziyâ, ay'ı nûr vermek ve zamanı hesaplamak için yarattığı, bilenler için âyetlerini inceden inceye açıkladığı; gecenin, gündüzün birbirini izlemesinde ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde günahlardan korunanlar için Allah'ın birliğine, O'nun kudret ve hikmetine işaretler bulunduğu belirtilmektedir.

Burada önemli bir nokta Güneşin ziyâ, Ayın da nûr olduğunun belirtilmesidir. Bazı müfessirlere göre ziyâ ile nûr aynıdır. Zemahşerî'ye göre ziyâ, nûrdan güçlüdür. Bundan dolayı Allah, hidâyetini ziyâya değil, nûra benzetmiştir. Çünkü ziyâya benzetseydi hiç kimse sapmazdı.

"Ve ayı, bunların içinde bir nûr yaptı. Güneşi de bir sirâc (kandil) *yaptı"*[1].

"Yücedir o Allah ki gökte burçlar yaptı ve orada bir kandîl ve aydınlatıcı bir Ay var etti"[2].

"Orada parıl parıl (alev alev yanan) *bir kandîl yaptık"*[3] âyetlerinden Güneşin bir sirâc yani alev alev yanan bir enerji ve ışık kaynağı; Ayın da bir ışık yansıtıcısı olduğu anlaşılır. Sirâc, ışığı kendi ateşinden doğan kandildir. Bunun verdiği ışığa ziyâ denmiştir. Bunun ışığı olan ziyâ, kaynağın kendisinden oluşmaktadır. Güneşin ışığı, hidrojeni heliuma dönüştüren, zincirleme nükleer

1. Nûh Sûresi: 16.
2. Furkan Sûresi: 61.
3. Nebe' Sûresi: 13.

patlamalardan oluşmaktadır. Güneş, her an sayısız atom bombalarının patladığı bir kaynaktır ki bu patlamalardan kendisine tabi yıldızlara korkunç enerji ve ışık gitmektedir. Güneşin kendinden olan enerjisi, kendi sisteminin hayat kaynağıdır. İşte Güneşin kendinden olan ışığı, *ziyâ* tabiriyle anlatılmıştır. Fakat Ay sönmüş, soğumuş, kabuk bağlamış bir gezegendir. Kendinden bir ışığı yoktur. Ancak Güneşten kendisine vuran ışığı yansıtır. İşte aydan yansıyan bu ışığa da nûr denmiştir.

Âyetteki bir başka incelik de ziyâ kelimesinin, dav'ın çoğulu olma ihtimâlidir. Zeccâc'a göre ziyâ, dav'ın çoğuludur. Bu takdirde Güneşten bir ışık değil, ışıklar geldiği anlatılmış olur. Gerçekten Güneşin her ân patlayan sayısız atomlarının her birinden ayrı ayrı ışıklar oluşur. Bu ışıklar tayftaki yedi rengi oluşturur. Demek ki Güneşin ışığı bir değil, yedi çeşittir. İşte bu ince noktaya işaret için Güneşin ışık değil, ışıklar gönderdiği belirtilmiştir.

Şimdi ondört asır önce, ümmî toplum içinde yetişmiş, ümmî bir insanın bu ilmî gerçekleri kendi kendine bilmesi mümkün müdür? Hatta ümmî değil, o zamanın eğitim görmüş bir insanının dahi, ancak çağımızda keşfedilmiş bu gerçekleri bilmesi mümkün müdür? Bunun, vahyden (Hakk'ın gönderdiği bilgiden) başka bir izah tarzı olabilir mi?

Güneşin, ziyâ, Ayın nûr kılındığı belirtildikten sonra "Yılların sayısını ve hesâbı bilmeniz için "Allah'ın, Aya konaklar belirlediği bildirilmektedir. Ay, her gece birinde bulunan 28 konaktan geçer ki Araplar, Ayın geçtiği her noktayı, karşısında bulunan yıldız kümesiyle adlandırmışlardır. Bunlar: Seretân, Butayn, Süreyyâ, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zırâ', Neŝre, Tarf, Cebhe, Zübre, Sarfe, 'Avvâ', Simâk-i A'zel, Ğafr, Zübânî, İklîl, Kalb, Şavle, Ne'âim, Belde, Sa'd ez-Zebâih, Sa'd-i Bul', Sa'du's-su'ûd, Sa'dû'l-ahbiye, Birinci Farğ, İkinci Farğ ve Rişâ'dır.

Bunlar, Ayın çıplak gözle görülebildiği noktalardır. Ay yirmidokuz çektiği zaman bir, otuz çektiği zaman iki gece vardır ki çıplak gözle görülmez. İşte Ayın, bu konaklardan geçip tekrar eski noktasına gelmesi, ümmî toplumların zaman hesabına yardımcı olur. Gerçi Dünyanın Güneş çevresinde bir dönümü tamamlaması da Güneş yılını oluşturur ama Güneş Ay gibi değişik yerlerden görünmediği için Güneş takvimini bulmak astronomi bilgisini gerektirir. Fakat Ay takvimi, ümmî-kültürlü, köylü-kentli herkes için kolaylıkla kullanılabilir. Maamafîh, Kur'ân-ı Kerîm, Güneşin ve Ayın da zaman hesabında kullanılabileceğini belirtmiştir: *"Güneş ve Ay hesâb iledir"*[1], *"Biz, gece ve gündüzü, kudretimizi gösteren iki âyet yaptık. Gecenin âyetini sildik, gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık ki hem yaşamınız için Rabbinizin lutfunu arayasınız* (çalışıp rızkınızı temin edesiniz), *hem de yılların sayısını ve hesabı bilesiniz"*[2].

1. Necm Sûresi: 5.
2. İsrâ Sûresi: 12.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ
هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ
بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوَيهُمْ فِيهَا
سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَيهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

7- Bizimle buluşmayı ummayan, dünya hayâtına râzı olup onunla rahat edenler ve bizim âyetlerimizden habersiz olanlar, 8- İşte kazandıkları işlerden ötürü onların varacakları yer ateştir! 9- İnanıp iyi işler yapanlara gelince imanlarından dolayı Rableri, onları altlarından ırmaklar akan nimet cennetlerine iletir. 10- Onların orada duâsı: "Allahım, sen, her türlü eksiklikten uzaksın!", (birbirlerine) *sağlık dilekleri: "Selâm", duâlarının sonu da: "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!" sözleridir.*

Tefsîr:

7-8: Bu dünyâ hayâtından sonra Allah'ın huzuruna çıkmaya inanmayıp dünyâ yaşamına râzı ve onunla tatmin olan, Allah'ın âyetlerini düşünmeyenlerin varacakları yer ateştir. Yaptıkları işler, kendilerini ateşe sürükler. Âhiret hayâtını inkâr edip dünyâda elinden geldiğince kötülük yapan, günâh işleyen kimsenin yaptığı işler, bu dünyâ hayâtından sonra ruhunu yakan, acılara sokan birer azâb oluverir.

Her can ölümü taddıktan sonra amellerinin nimet veya azâbiyle karşılaşır

ki bu nimet veya azâb, maddî değil ruhânîdir. Bu, âhiret nimet veya azâbından ayrıdır. Tâ kıyâmete kadar her ruh, amellerinin ruhânî şekilleriyle başbaşa kalır. Onlar onun için ya nimet veya azâb oluvermiştir. Fahreddin Râzî, ruhânî ateşi şöyle bir misalle anlatır:

"İnsanın çok sevdiği bir şey, bir daha eline geçmeyecek biçimde kaybolursa içi yanar. Bu kimse için 'Falanın, ayrılıktan içi yanıyor' derler. Bu ateşin acısı, maddî ateşin acısından fazladır.

"Şimdi cisimlere âşık olmuş, ruhânî âlem sevgisinden gafil ruhlar, sevdiklerinden ayrılmış, hiç bilmedikleri, sevgi ilişkisi kurmadıkları bir âleme gelmiş olurlar. Bunlar, sevgilisinden ayrılıp hiç bilmediği, sevmediği karanlık bir kuyuya atılan, yalnızlık içinde kalan kimseye benzerler. İşte âhiret âlemiyle hiç ilişki kurmayan, ona yönelmeyen ruh da birden bire o âleme düşünce ızdırap çeker.

"Fakat eğer ruh, daha önce dünyâ cisimlerinden kaçan, bunların kötülüklerini, kusurlarını bilen, sağlam kulpa iyice yapışan, Allah'ı çok seven biri olsaydı âhirete varınca o; karanlık, kokmuş, zararlı haşerelerle müthiş felâketlerle dolu bir kuyudan kurtulup büyük padişahın meclisinde dostlarına, ahbaplarına kavuşmuş olurdu. Nitekim yüce Allah: *"Kim Allah'a ve Elçisine itâat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddikler, şehîdler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar da ne güzel arkadaştır"*[1] *buyurmuştur"*[2].

9-10: Allah, inanıp iyi işler yapanları, iman ve amelleri sebebiyle nimet bahçelerine götürür. Onlar, amellerinin bahçeleri içinde mutlu olurlar. Orada *"Allahım, şânın yücedir, sen eksikliklerden uzaksın!"* derler. Birbirlerine esenlik dileyerek selâm verirler, verdiği nimetlerden ötürü Allah'a hamd-ü senâ ederler. Birbirlerini severler. Aralarında düşmanlık, huzursuzluk yok, tam birlik, dirlik ve mutluluk vardır.

10 ncu âyette, duâ diye terceme ettiğimiz da'vâ kelimesi geçer. Da'vâ, çağırmak, ihtiyaç duyulan şeyi istemek, dilekte bulunmaktır. Mü'minler cennette Allah'ın şânının yüceliğini vurgularlar. O'nu tesbîh ve tebcîl ederler. *"Orada tehiyyeleri de selâmdır".* Tehiyye, ilk karşılaşılan kişiye sağlık dilemek, dirlik temenni etmek, onu selâmlamak demektir. Cennetlikler ya birbirlerini *"selâm:* esenlik" sözüyle selâmlarlar. Ya da Rableri, yahut melekler tarafından kendilerine bu sözle selâm verilir.

Bu ifade, Ahzâb Sûresinin 44 ncü âyetinde de geçer: *"O'na kavuştukları*

1. Nisâ' Sûresi: 69.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 17/40.

gün tehiyyeleri selâmdır". Yâsîn Sûresinin 58 nci âyetlerinde de: Cennette mü'minlere, *"Çok merhametli Rabden, sözlü selâm"* verildiği buyurulmaktadır.

Melekler de mü'minleri selâmlarlar: *"Melekler, canlarını aldıkları iyi insanlara: 'Selâm size, yaptıklarınıza karşılık cennete girin!' derler"* [1]. *"Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: 'Sabretmenize karşılık selâm size,* (bakın) *yurdun sonu ne güzel!'* (derler)" [2], *"Rablerinin* (azâbından) *korunanlar da bölük bölük cennete sevk edildiler. Kapıları daha önce açılmış bulunan cennete vardıklarında onun bekçileri onlara: 'Selâm size,* (ne) *hoşsunuz, ebedî olmak üzere buraya girin' dediler"* [3].

Cennette mü'minler de birbirlerini selâmlarlar: *"Orada boş söz değil, yalnız selâm işitirler"* [4], *"Orada ne boş bir söz, ve ne de günâha sokan bir laf işitmezler. Yalnız selâm, selâm, sözünü duyarlar"* [5].

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ
الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ
الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ
لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

11- İnsanların, hayrı acele istemeleri gibi, Allah da onlara şerri acele verseydi, süreleri hemen bitirilmiş olurdu. Ama biz, bizimle buluşmayı ummayanları bırakırız azgınlıkları içinde bocalar, dururlar. 12- İnsana bir darlık dokunduğu zaman, yanı üzere yatarken yahut otururken ya da ayakta bize yalvarır; ama biz onun darlığını açınca sanki kendisine dokunan bir darlıktan ötürü bize hiç yalvarmamış gibi hareket eder. İşte aşırı gidenlere, yaptıkları iş böylesine süslü gösterilmiştir.

1. Nahl Sûresi: 32.
2. Ra'd Sûresi: 23.
3. Zümer Sûresi: 73.
4. Meryem Sûresi: 62.
5. Vâkıa Sûresi: 25.

Tefsîr:

11- İnsanlar, kendileri için iyi olan şeyin hemen çabucak olmasını isterler, hemen hayra ulaşmak dilerler. Bunun için Allah'a yalvarırlar. Allah'a ortak koşanlar, Hz. muhammed(s.a.v.)in söyledikleriyle alay etmiş: ''Allahım, onun söyledikleri gerçek ise başımıza taş yağsın, azâb insin!'' demişlerdi. Kendileri için kötü olan şeyi, hayır imiş gibi istemişlerdi. İşte bu âyette Peyğamberle alay ederek, eğer onun sözleri doğruysa kendilerine azâb inmesini dileyenlere hitâben buyuruluyor ki:

Eğer Allah onların hayır ister gibi istedikleri şerri hemen verseydi süreleri bitirilmiş olur, artık uslanmaları için hiç fırsat kalmazdı. Bunların kendileri uslanmasa bile kendilerinden, iyi çocuklar gelebilir. Allah, kendilerine uslanma fırsatı vermek, gelecek iyi kuşakları korumak için bunların istedikleri şerri hemen başlarına indirmez, bunları cezalandırmakta acele etmez. Bir süre bunları serbest bırakır, azgınlıkları ve sapıklıkları içerisinde yuvarlanıp giderler.

''İnsan hayra duâ eder gibi şerre duâ etmektedir, insan pek acelecidir''[1] âyeti de bu âyetin anlamındadır. İnsan, sonucu bilmeden birçok şeylerin olmasını ister, onları kendi lehine sanır. Ama istediği o şeylerin bır kısmı, gerçekte kendisinin yararına değil, zararınadır. Bu âyetten anlaşılıyor ki Allah, insanın istediği hayırlı şeyleri verir. Kendisine hayırlı olmayan şeyleri vermez veya vermekte acele etmez. sonucu bilmeyen insan ise, kısır görüşüyle iyi sandığı şeyin olmamasından üzülür. Oysa o iş olsa, kendisi daha büyük sıkıntılara, üzüntülere düşecektir. Bunu bilerek Allah'tan dileyip, Rabbin vermediği şeylere üzülmemeli, o işin olmamasının, kendisi için hayırlı olduğunu düşünmelidir.

Ayrıca bazı kimseler, canları sıkılınca: ''Allah canımı alsın da kurtulayım'', yahut kızdıkları bir çocukları için: ''Allah şunu kahretsin, şöyle yapsın, böyle yapsın!'' gibi sonucu kendi aleyhlerine çıkacak duâlar ederler. Kişinin kendisine veya âilesi fertlerine ve malına kötülük istemesi doğru değildir. Peyğamber (s.a.v.): *''Kendinizin, çocuklarınızın ve mallarınızın zararına olan şeyleri istemeyin. Sonra duânız, Allah'ın, dileklerin verildiği bir saatine rastlar da Allah o duânızı kabul eder''* buyurmuştur[2].

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاۤءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ

1. İsrâ Sûresi: 11.
2. Müslim, Zühd, bâb: 18, hadîs: 74; Ebû Dâvûd, Vitr: 27.

وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ
فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

13- Sizden önce, zulmettikleri ve peyğamberleri kendilerine açık kanıtlar getirdikleri halde inanmadıkları için nice nesilleri helâk etmişizdir! İşte suç işleyen kavmi böyle cezalandırırız. 14- Sonra onların ardından, bu dünyâda onların yerine sizi geçirdik ki sizin de nasıl davranacağınızı görelim.

Tefsîr:

13-14: Yukarıdaki âyetlerde inkâr eden gâfil insanların davranışları anlatıldıktan sonra bu âyetlerde de Kur'ân'ın muhâtablarına hitâben deniyor ki:

Sizden önce haksızlık eden, açık kanıtlarla ortaya çıkan peyğamberleri yalanlayan nice nesilleri helâk ettik. Sizin de ne yapacağınıza bakmak, sizi de sınavdan geçirmek için şu dünyâda onların yerine sizi getirdik. Eğer siz de onlar gibi inkâr eder, âyetlerimizden yüz çevirirseniz, onların uğradıkları sonuca uğrar, yok olup gidersiniz.

Bu dünyâ sınav dünyâsıdır. Allah, insanları davranışlarıyla sınamaktadır. Güzel davrananlar, iyi huylarını korudukça varlıklarını sürdürürler. Ama iyi meziyetlerini bozup haksızlığa, kötülüklere, günâhlara başlayınca ve bu bütün toplumu çürüten bir beliyye haline gelince Allah o toplumu ya büyük bir dünyâ felâketiyle mahveder veya düşmanlarını o kavme musallat edip, başkalarının eliyle cezalandırır. Bu defa o yeni gelenler sınanır. Onlar da ahlâklarını bozarsa sonunda yıkılırlar. Hâsılı bir kanun-i İlâhîdir: Bir toplum iyi meziyetlerini korudukça varlığını sürdürür; iyi huylarını kötüleriyle değiştirince yok olup gider.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ
هَٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ

اِلَيَّۚ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ
مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ۘ فَقَدْ لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِه۪ۜ اَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ۜ اِنَّهُ لَا
يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

15- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman bizimle buluşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" derler. De ki: "Ben onu kendi tarafımdan değiştiremem, ben sadece bana vahyolunana uyarım. Şayet ben Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azâbından korkarım". 16- De ki: "Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz? 17- Uydurduğu yalanı Allah'ın üzerine atan, yahut O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kim olabilir? Kuşkusuz, suçlular aslâ onmazlar.

Tefsîr:

15 nci âyette Allah'ın huzuruna çıkmayı ummayan müşriklerin, Hz. Muhammed'e: *"Bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir"* dedikleri anlatılmaktadır. Bunlara cevaben Peyğamber'e, kendisine vahyedilen sözleri, kendiliğinden değiştiremeyeceğini, âyetlerini değiştirmek suretiyle Allah'a karşı çıkınca O'nun azâbına uğramaktan korktuğunu söylemesi emredilmektedir.

Bu âyetin tefsîrinde Kureyşlilerden bazı kişilerin, Peyğamber'e gelip, Kur'ân'ın bazı âyetlerini, özellikle tanrılarını hor gören kısımlarını değiştirmesini, böyle yaptığı takdirde kendisine uyacaklarını, karşı çıkmayacaklarını söyledikleri, âyetin bunun üzerine indiği rivayet edilir.

16 nci âyette Kur'ân'ın vahyinden önce Hz. Muhammed'in, onların aralarında uzun süre yaşadığı halde böyle sözler söylemediği, bu sözlerin, onun kendi sözü olamayacağı, Allah dilemese onun bu sözleri insanlara duyuramayacağı; bu sözleri, Allah'ın kendilerine ulaştırdığı, bunu iyice düşünüp gerçeği kabul etmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Bazı âyetlerden, Hz. Peyğamber'den önceki bazı peyğamberlerin, bir miktar eğitim gördükten, bilgi sahibi olduktan sonra peyğamber oldukları anlaşılmaktadır. Bunların en bâriz örneği Hz. Mûsâ'dır. Kasas Sûresinin 14 ncü âyetinde: *"Mûsâ, güçlü çağına erip olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik..."* buyurulmaktadır. Mûsâ'ya hükmün ve ilmin verilmesi, Mısırlı'yı öldürüp Medyen'e gitmesinden önce zikredildiğine göre demek ki Mûsâ Aleyhisselâm, gençliğinin en güçlü çağında eğitim görmüş, bilgi sahibi olmuştur. Zaten de Fir'avn'ın evinde bir şehzâde gibi yetiştiğine göre tahsilsiz, eğitimsiz bırakılması olası değildir. Ayrıca Medyen'de Şuayb'ın yanında kaldığı sekizon yıl da onun için aynı zamanda bir eğitim devresidir.

Yûsuf Aleyhisselâm'ın da Mısır'da Azîz'in evinde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır: *"Yûsuf güçlü çağına kavuşunca ona hüküm ve ilim verdik..."* [1]. Yûsuf'a daha Azîz'in evinde bulunduğu sırada kendisine ilmin ve hikmetin verildiği ifade edildiğine göre demek ki Yûsuf henüz peyğamber olmazdan önce bir eğitim görmüştü. zaten de Başbakanın yanında evlâtlık olarak büyütülen Yûsuf'un eğitimsiz bırakılması makul değildir.

Kezâ bir peyğamber olan Zekeriyyâ'nın yanında yetişen Yahyâ ve aynı âileden olan Îsâ da birer dîn adamı olarak yetiştirilmişlerdi. Yahyâ hakkında: *"Henüz çocuk iken ona hüküm verdik"* [2] buyurulmaktadır.

İmdi bu peyğamberlerin, henüz peyğamber olmazdan önce az çok bir eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Fakat son peyğamber Hz. Muhammed Aleyhisselâm tamamen ümmî bir toplum içinde yetişmiş, peyğamberliğinden önce ne okuma ne yazma öğrenmemiştir: *"Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun* (yazı yazmasını da bilmiyorsun)*"* [3]. Okuma yazma bilmediği gibi şifâhî bir eğitim de görmemiştir: *"Sen, Kitâp nedir, îmân nedir bilmezdin; fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ileteceğimiz bir nûr yaptık"* [4] âyetleri onun, vahye ermezden önce okuma yazma bilmediği gibi önceki Kitapların muhtevâsını, îmânın nasıl olacağını bilmediğini de belirtmektedir.

Şimdi kırk yaşına kadar hiç eğitim görmemiş, kültür ve bilgi sahibi olmamış bir insanın, asırlarca kâinâtı yönetecek hikmetler, kanunlar getirmesi; insan ve evrenin yaratılması hakkında ancak çağımızın en son bilim verilerinin ulaştığı hakikatlere işaret etmesi mümkün müdür?

1. Yûsuf Sûresi: 22.
2. Meryem Sûresi: 12.
3. Ankebût Sûresi: 48.
4. Şûrâ Sûresi: 52.

İlim adamlarının tesbitine göre insan, hayatının ikinci ve üçüncü onunda kazandığı bilgilerde kendisini gösterir. Otuzbeş yaşına kadar hiçbir ilim kazanmamış, uğraştığı dalda olgunlaşmamış bir kimsenin, bundan sonra sıçrama yapması olası değildir. Peyğamber Aleyhisselâm, âyette belirtildiği üzre peyğamber oluncaya dek doğruluğundan başka, ilim ve hikmet alanında hiçbir varlık göstermemiştir. Bu yaştan sonra birden bire onun ağzından taşan irfan, bu hikmet, bu ince hukuk düzeni elbette onun kendi eseri olamaz. Bunların, vahy ile kendisine verildiğinden başka îzâhı yoktur.

17 nci âyette de kendisine vahiy gelmediği halde kendi uydurduğu sözü Allah'ın vahyi diye göstererek Allah'a iftira eden, yahut Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimseden daha zâlim bir insanın olmayacağı, suçluların ise onmayacağı vurgulanmaktadır.

Allah'a yalan uydurmak, yani kendi sözünü Allah'ın sözü diye göstermek ne kadar büyük küstahlık, günâh, haksızlık ise, Allah'ın âyetlerini inkâr etmek de öyle küstahlık, haksızlık ve büyük günâhtır. Hz. Muhammed, Allah'tan korkar, kendi sözünü Allah'ın vahyi diye ileri süremez, Allah'a iftira edemez. Onun şahsiyeti buna müsait değildir. Öyle ise muhâtabların, ona gelen vahiyleri kabul etmeleri, yalanlamamaları gerekir. Çünkü Allah'ın sözlerini yalanlamak da, Allah'a iftira etmek kadar büyük haksızlık ve günâhtır. Birinci tarafta böyle bir haksızlık sözkonusu olmadığına göre bu sözleri yalanlayanlar büyük haksızlık içindedirler.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ
شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً
فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿١٩﴾ وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُوا
اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٢٠﴾

18- Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere tapıyorlar ve: "Bunlar, Allah katında bizim şefâatçilerimizdir!" diyorlar. De ki: "Allah'ın, göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz?" O, onların koştukları ortaklardan uzak ve yücedir. 19- İnsanlar bir tek milletten başka bir şey değildi, ama ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilir(işleri bitirilir)*di. 20- "Ona Rabbinden bir mu'cize indirilmeli değil miydi?" diyorlar. De ki: "Ğayb, Allah'ındır. Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim".*

Tefsîr:

18 nci âyette müşriklerin, Allah'tan başka taptıkları şeyleri, Allah katında kendilerine şefâatçi, yardımcı sandıkları; oysa o şefâtçi tanrı sandıkları şeylerin, kendi nefislerine dahi zarar veya yarar veremeyecek âciz, güçsüz şeyler oldukları; Allah'ın ortaklardan münezzeh bulunduğu belirtilmektedir.

Daha önce de yeri geldikçe işaret ettiğimiz gibi Arap müşrikleri, Allah'ın, kâinatın yaratıcısı olduğuna inanıyorlardı. Fakat birtakım gizli, ruhsal güçler taşıdıklarına inandıkları putların da Allah katında kendilerine yardım ve şefaat edeceklerine inanıyor, bundan dolayı onlara tapıyorlardı. Çünkü taptıkları putlar, esasen gizli varlıkların sembolleriydi.

Aslında bu tür inanç o zaman olduğu gibi bugün dahi dünyanın birçok yerinde, çeşitli adlar altında görülmektedir. Kimi yerde bir insanın Allah katında yardımcı olacağına inanılır, ona tapılır; kabri mabedleştirilir; kimi yerde kendisinde tanrısal güç vehmedilen herhangi bir varlığın sembolüne tapılır.

Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Bazı insanlar putlara tapmanın, Allah'a son derece saygının ve kulluğun bir sonucu olduğunu sanmışlardır. Onlara göre bizim Allah'a ibadet etme yetkimiz yoktur. Ancak biz yıldızlar, göksel ruhlar gibi Allah'ın yüksek kullarına ibadet ederiz. Onlar da Allah'a ibadet eder ve Allah katında bize şefaatçi olurlar.

Putların şefaatçi olması konusunda çok görüş ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre insanlar, dünyâda her iklimi (bölgeyi) felekler âleminden bir ruhun yönettiğine inanmışlar, işte bu ruh için belli bir put yapıp onun adına bir puta tapmağa başlamışlardır. Asıl amaçları o ruha tapmaktır. O ruhun büyük Tanrının kulu olduğuna ve O'na ibadetle meşgul bulunduğuna inanmışlardır.

Bir görüşe göre de yıldızlara tapan insanlar, yalnız yıldızların Allah'a ibadet etmeğe yetkili bulunduğuna inanmışlar, yıldızların doğup battığını görünce, onların sembollerini yapıp o sembollere tapmağa başlamışlardır. Asıl amaçları yıldızlara tapmaktır.

Diğer bir görüşe göre de insanlar kendi peyğamberlerinin ve liderlerinin heykellerini yapmışlar, bu heykellere tapmakla o büyüklerin, Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını sanmışlardır. Bunun benzeri, zamanımızda birçok insanın, büyük kişilerin kabirlerine saygı şeklinde kendini gösterir. Bu büyüklerin kabirlerine saygı göstermekle onların kendilerine şefaatçi olacaklarına inanırlar.

Bir görüşe göre de insanlar Allah'ın, büyük bir nur olduğunu, meleklerin de nurlar olduğunu sanmışlar; büyük Tanrı için büyük put, melekler için de putlar yapıp onlara tapmışlardır.

Başka bir görüşe göre de bazı insanlar, Allah'ın, bazı yüksek cisimlere gireceğine inanmışlar ve o cisimlere tapmışlardır. İşte bu tür düşüncelerle puta tapmak ortaya çıkmıştır. Bunların hepsi bâtıldır'' [1].

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'tan başka bir varlığa tapmayı, o tapılan şeyi tanrılıkta Allah'a ortak yapma (şirk) sayıyor ve bu inançla amansız, ödünsüz mücâdele ediyor. Çünkü şirk, insan ruhunu alçaltır, kirletir. Ruh, âciz yaratıklara değil, yalnız ve ancak tek yaratıcı olan Allah'a tapmalıdır. Ancak O'na tapmak ve O'nu anmakla huzur bulur.

19 ncu âyette de bütün insanların bir tek millet olduğu, fakat sonradan ayrılığa düştükleri, eğer Allah, ezelde insanlara bir süre tanıyacağına söz vermiş, hükmetmiş olmasaydı, düştükleri ayrılıklar yüzünden derhal aralarında hüküm verilip cezalandırılmış olacakları belirtilmektedir.

Âyetteki *ümmet* kelimesi, din anlamına gelir. Ancak bu din, nazariyattan ibaret, soyut fikir halindeki din değil, toplumu oluşturan, toplumca uygulanan toplumsal dindir.

Kur'ân kelimelerinin kök anlamlarıyle Kur'ân'da kazandığı anlamları izah için önemli bir eser yazan Japon Prof.Toshihiko Izutsu, hükmetmek, itâat etmek anlamlarına gelen dinin, Allah'a ibadet ve itâat anlamını aldıktan sonra yürüye yürüye millet şekline geldiğini şöyle izah ediyor:

''Kur'ân, bu kelimeyi, hem somutlaştırılmış, hem de soyut din manasında kullanır. Somut olmayan din için en güzel örnek, 'dini Allah'a özgü yapmak' ifadesidir. Burada din, sadece fertlerin Allah'a inanmasını gösterir. Somut olan din için en güzel örnek de Âli İmran Sûresinin 73 ncü âyetidir: *'Sizin dininize uyandan başkasına inanmayın'*.

''Yukarıda geçen *'Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım...'* [2] meâlindeki âyette dinin, daha ziyâde objektif din mânâsına geldiği anlaşılmaktadır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 17/59-60.
2. Mâide Sûresi: 3.

"Eğer bu doğrultuda, yani toplumsal ameller sistemi doğrultusunda biraz daha ileri gidecek olursak, o zaman din kavramı, millet kavramına dönüşür. Millet kavramı içinde din, kelimenin tam mânâsiyle objektif bir şeydir; din bir toplum birliği meydana getiren ve o toplumdaki sosyal hayâtın temelini teşkil eden inançlar ve törenler sistemidir. Yalnız şu var ki ameller sistemi istikâmetinde ne kadar ileri gitmiş olsak yine din, asıl manası olan kişisel inanç anlamını korur. Halbuki millet daha katı, objektif ve şeklî bir şeyi gösterir. Dâimâ müşterek bir dine dayalı bir toplumu hatırlatır" [1].

İnsanların hepsi, yaratılış dini olan Allah'a teslim ve Allah'ın birliğini ikrar dini üzerine yaratılmışlardır. Her insanın hamurunda bu ikrarın gizli olduğu, *"Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onları: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye kendilerine şâhit tutmuştu. 'Evet Rabbimizsin' demişlerdi"* [2] âyetinde de açıklanmıştır. İnsan, Allah'ı tanıma ve birleme istidadında yaratılmıştır ama sonradan kimi bu yaratılış dininde devam eder, kimi de çeşitli etkenlerle bu yoldan sapar. İşte bu yaratılış dininden sapmalarla ihtilâf başlar, birbirine zıd inançlar ortaya çıkar.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlamı güçlendiren âyetler vardır: *"Sen yüzünü hanîf olarak doğruca dine çevir: Allah'ın, insanları, o ikrar üzre yarattığı yaratılış dinine dön. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur, fakat insanların çoğu bilmezler"* [3]. Hanîf, Allah'ı birleyen, doğru inanca sâhib kişidir. İbrâhîm Aleyhisselâm bu sıfatla nitelendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Peyğamberlerin milleti, yani getirdikleri din, bir tek millet olarak nitelendirilmiştir: *"Bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim, bana ibadet edin!"* [4]. Aynı meâlde bir âyetin sonu da: *"...benden korunun!"* şeklindedir [5].

Hz. Peyğamber (s.a.v.) de: *"Her çocuk fıtrat* (doğal din olan tevhîd inancı) *üzerine doğar, sonra annesi babası onu ya yahudî, ya hıristiyan, ya da mecusî yapar. Nasıl ki hayvan da uzuvları tam olarak doğurur. Hiç doğan hayvanda bir eksiklik görür müsünüz? İsterseniz: 'Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrat* (yaratılış kanunu) *budur. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur' âyetini okuyunuz"* [6] hadisleriyle bu fıtratı anlatıyor.

Âyette insanların, yalnız kendi zamanında değil, eskiden beri ihtilâf edegeldikleri belirtilerek Hz. Peyğamber tesellî edilmektedir.

1. Kur'ân'da Allah ve İnsan, S. Ateş çevirisi, s. 215-216.
2. A'râf Sûresi: 172.
3. Rum Sûresi: 30.
4. Enbiyâ Sûresi: 92.
5. Mü'minûn Sûresi: 52.
6. Buhârî, Cenâiz: 79, 80, 92. Tefsîr, Sûre: 30, Kader 3; Müslim, Kader: 22-24; Tirmizî, Kader: 5; Ebû Dâvûd, Sunnet: 17; Muvatta', Cenâiz: 53; İbn Hanbel: 2/233, 275, 293, 315,...

20- Nitekim yirminci âyette söz, müşriklerin mu'cize isteklerine getirilmektedir: Onlar inkârlarına gerekçe bulmak için: "Eğer Muhammed gerçekten peyğamberse ona Rabbinden bir mu'cize indirilmeliydi" diyorlar; inkâr ettikleri halde kendilerine hiçbir şey olmamasını, başlarına felâketler gelmemesini haklı olduklarına delil sayıyorlardı.

Onların Peyğamber'den olağanüstü şeyler istedikleri, birçok âyette olduğu gibi burada da haber verilmektedir. Yüce Allah, Elçisini tesellî için: *"Ğaybi Allah bilir, sonucu bekleyin, şimdi size bir şey olmuyor ama bu, hiç olmayacak demek değildir. Sonunda neler olacağını bilemezsiniz. Siz de bekleyin, ben de bekliyorum. Bakalım neler olacak, iş nereye varacak?"* demesini emrediyor. Bu âyet, inkârcılara ağır bir tehdiddir.

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا
قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ الَّذِي
يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَ
فَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا
أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِ
لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ
إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾ إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ

النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰىٓ اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ
اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا
حَصٖيدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢٥﴾

21- Kendilerine dokunan bir darlıktan sonra insanlara bir rahmet taddırdığımız zaman bakarsın ki yine onların, âyetlerimiz hakkında bir tuzağı vardır. De ki: "Allah daha çabuk tuzak kurar!" Elçilerimiz, sizin kurduğunuz tuzakları yazıyorlar. 22- Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. Gemide olduğunuz zamân(ı düşünün)*: Gemiler, içinde bulunanları hoş bir rüzgârla alıp götürdüğü ve* (yolcular) *bununla sevindikleri sırada, birden gemiye şiddetli bir kasırga gelip de her yerden gelen dalgalar onları sardığı ve artık kendilerinin tamamen kuşatıldıklarını sandıkları zaman, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na şöyle yalvarmağa başlarlar: "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan şükredenlerden olacağız!" 23- Ama* (Allah) *onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaparlar. Ey insanlar, taşkınlığınız kendi aleyhinizedir, sadece şu yakın* (geçici) *hayâtın zevkinden ibarettir. Sonra dönüşünüz bizedir, size bütün yaptıklarınızı haber veririz. 24- Şu yakın hayât, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer: İnsanların ve hayvanların yediği arz bitkisi o su ile karıştı; nihâyet yer zinetini takınıp süslendiği ve halkı da on*(un ürününü devşirmeğ)*e kaadir olduklarını zannettikleri sırada birden buyruğumuz ona gece veya gündüz geldi; sanki dün o, hiç* (bitkisiyle süslenip) *şenlenmemiş gibi, onu biçilmiş yaptık. İşte biz, düşünen bir toplum için âyetleri böyle geniş geniş açıklarız. 25- Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru bir yola iletir.*

Tefsîr:

21-23 ncü âyetlerde insanın karakteri tasvir edilmektedir. Darlık zamanında içtenlikle Allah'a yalvaran insanın, genişliğe çıkınca, sıkıntıdan kurtulunca Allah'ın âyetlerini inkâra başladığı; fakat yaptığı kötülüklerin yanına kalmayacağı; çünkü Allah'ın elçilerinin, insanın bütün davranışlarını, plânladığı tuzakları yazmakta oldukları bildirilmektedir. İnsanın Allah'ın âyetlerine tuzak kurması, onları inkâr yollarını araması ve inkâra kalkışmasıdır. Allah'ın insana tuzak kurması da insanın davranışlarına uygun karşılık vermesi, insanı kendi kötü davranışlarıyla cezalandırmasıdır.

Allah'ın koyduğu kanunlar gereği, insanın kötü davranışları, kendisi hiç farkına varmadan kendisine tuzak olmaktadır. Yüce Allah, insanın hareketlerini tesbit eden elçiler, güçler yaratmıştır. Bu güçler, bu Tanrısal kanunlar, insanın hareketlerini zaptetmekte, onları manevî şekillere çevirip muhafaza etmektedir. İnsanın yaptığı en küçük bir şey dahi bu güçlerin dikkatinden kaçmaz. Herşeyi tesbit edilir; işleri kendilerine uygun şekillere büründürülerek ruhsal âlemde insanın karşısına çıkarılır. İnsanın imanı, iyi davranışları kendisine bahçeler, nimetler olurken inkârı, kötü davranışları da kendisine tuzak olmakta, cehennem azâbına dönüşmektedir.

İnsanları karada ve denizde çeşitli araçlarla taşıyan Allah'tır. Kara ve deniz taşıtları, Allah'ın kanunları sayesinde insanları taşır. İnsanlar gemiye binip güzel esen rüzgârın etkisiyle akıp giden geminin içinde şen şakrak seyahat ederlerken birden bire çıkan fırtına ve her taraftan gemiyi kuşatan dalgalar arasında ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalınca putlara, uydurma tanrılara değil, sadece Allah'a yalvarırlar: *"Bizi bu durumdan kurtarırsan, sana şükredeceğiz, nankörlük etmeyeceğiz"* derler. Fakat Allah onları tehlikeli durumdan kurtarınca yine yeryüzünde haksızlık etmeğe kalkarlar.

Yüce Allah, haksızlıklarının, dünyâ hayatının bir geçiminden ibaret bulunduğunu, dünyâ menfaati sağlamak için birbirlerine saldırdıklarını, haksızlık ettiklerini, fakat sonunda Allah'a döneceklerini, Allah'ın, kendilerine, dünyâda yaptıkları herşeyi haber vereceğini bildiriyor, böylece onları kötülüklerden uzaklaştırmak istiyor.

İkrime'nin rivâyetine göre Arapların suç önderlerinden Nadr ibn el-Hâris: "Kıyâmet günü olursa bana Lât ve 'Uzza şefâat eder" demişti. Zaten rûhun varlığına inanıp Allah'tan başka varlıklara da tapan herkes, o tanrıların, Allah katında kendilerine şefâat edeceği inancını taşıyordu. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın ne yerde, ne de gökte kendisinden başka, kendisiyle kulları arasında aracı tanrılar bulunduğunu bilmediğini söyleyerek böyle bir şeyin aslâ olmadığını vurguluyor.

Şefâat meselesi ğaybe âit bir meseledir. Ancak vahy ile bilinir. Allah hiçbir

peyğamberine böyle bir şey olduğunu vahyetmediğine göre insanlar kendi kendilerine nasıl böyle şeyler iddiâ edebilirler?

M.Reşîd Rızâ, Allah ile kulları arasında vâsıtalar edinmek, şirkin tâ kendisi iken Ezher bilginleri arasında kendi görüşleriyle bunu varsayanlar bulunduğunu; bunların, indî görüşleri esas kabul edip, aslolan âyet ve hadisleri tahrîf ederek ölülere duâ etmeyi, kabirlerde onlardan meded ummayı mübâh gördüklerini söylüyor. Bunlara göre dini fakihlerin ve kelâmcıların (hem öncekilerin değil, sonraki fakih ve kelâmcıların) sözlerinden almak gerekir. Resmî Ezher Dergisi, bütün İslâm âlemine, bu bid'at ve hurâfeleri yaymakta, Sünnete yapışıp selef-i sâlihînin izinden gidenleri taşlamaktadır [1].

23 ncü âyetin son cümlesinden: Müşrik Arapların, çok tehlikeli zamanlarda taptıkları tanrıları tamamen unutup yalnız Allah'a yöneldikleri, kurtuluşu yalnız O'ndan diledikleri anlaşılmaktadır. Reşîd Rızâ, bu noktada şöyle diyor:

"Bu âyet, müşriklerin dahi şiddet zamanlarında yalnız Allah'a yalvardıklarını bildiriyor. Ne yazık ki bugün müslümanlar arasında sayısız kimse, en şiddetli ve sıkıntılı zamanlarında bile Bedevî, Rifâ'î, Düsûkî, Ceylânî, Mebtûlî, Ebî Serî' ve daha başka sayısız ma'bud(tanrı)larına yalvarırlar. Hattâ bazı sarıklı Ezherliler de bunu yaparlar. Özellikle ziyaretçilerden çıkar sağlayan türbe bekçileri, tevessül gibi isimler adı altında halkı şirke teşvîk ederler."

"Aynı olayların yaşandığı Sûriye ve Mısır'da -ki İslâm âleminin çoğu da böyledir- bu şirk durumu şu hikâye ile sembolize edilir: Bir topluluk gemiye biner. Fırtınanın salladığı gemi, nerdeyse batacak duruma gelir. İçindekiler inançlarına göre yalvarmağa başlarlar. Kimi:

— Yâ Seyyid, yâ Bedevî, der. Kimi:

— Yâ Rifâ'î, diye bağırır. Kimi:

— Yâ Abdu'l-Kadir, yâ Ceylânî! der.

Nihâyet içlerinde bulunan bir muvahhid bu durumdan sıkılarak:

— Yâ Rabbi, batır, batır! artık seni tanıyan kimse kalmadı! der."

Sonra Reşîd Rızâ, Fethu'r-Rahmân sâhibi, Hindli Seyyid Hasan Sıddîk'in şu sözlerini nakleder: "Bu âyet, insanların, sıkıntı ve şiddet zamanlarında Allah'a yalvarma güdüsüyle yaratıldığını; kâfir de olsa darda kalmışın duâsının kabul edileceğini gösterir. Yine bu âyet, müşriklerin, böyle sıkıntı zamanlarında putlarına değil, sadece Allah'a yalvardıklarını kanıtlar. Ne gariptir ki son zamanlarda müslüman gruplar ölülere öyle bir bağlandılar ki aynen

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 11/326-327.

o müşrikler gibi denizdeki o tehlikeli durumla karşılaşsalar yine ölülere yalvarırlar da o müşriklerin yaptıkları gibi hiç değilse o durumda yalnız Allah'a yalvarmazlar. Allah seni doğru yola iletsin, hele bak ki bu şeytân inançları neler yapmış, bu inanç sahipleri nereye varmışlar? Şeytân onları nerelere kadar atmış? Nasıl onlara musallat olup istediği gibi onları boyunduruğu altına almış? Onlar putperestlerden daha fazla şeytâna teslîm olmuşlar. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn!" [1].

Reşîd Rızâ, burada Alûsî'nin de benzeri görüşünü naklettikten sonra: *"İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? İkisinden de inci ve mercân çıkar. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Denizde dağlar gibi akıp giden kocaman gemiler de O'nundur* (O'nun yarattığı yasalarla yürümektedir)" âyetlerinin ve denizlerle ilgili diğer âyetlerin İngilizce tercemesini okuyup bunlar üzerinde uzun uzun düşündükten sonra müslüman olan bir İngilizden söz ediyor. Hem tuzlu, hem tatlı denizden taze et, inci ve mercan çıkarıldığını ifade eden; iki denizin birbirine kavuştukları halde özelliklerinin birbirine karışmadığını; yelkenli gemilerin, rüzgâr ile yürüdüğünü ifâde eden âyetleri düşünen bu İngiliz, Hind kıyı kentlerinden birine varınca oradaki bir müslümana:

— Sizin peyğamberiniz Muhammed, denizlerde seyahat etti mi? diye sorar.

— Hayır, bildiğimize göre o denizde seyâhat etmemiştir.

Bu cevâbı alan İngiliz gemici, Kur'ân'ın vahyden başka bir yolla Peyğamber'e gelemeyeceğine inanır. Kur'ân'ın tevhîd ve hukuka ilişkin âyetlerini düşünüp bunları Tevrât ve İncil'dekilerden daha doğru ve anlamlı bularak kendi kendine müslüman olur. Daha sonra Mısır'a gelip oradaki âlimlerle görüşen bu zât, Mr. Abdullâh Brawn'dur. Reşîd Rızâ'nın kendisine yetişip tanıdığı bu zât, Kur'ân ile tanıştığı o ilk zamanlarında Kur'ân'dan anladığı şekliyle namaz kıldığını anlatmıştır ki Üstâz Muhammed Abduh, gönülden Allah'a yönelerek kılınan o namazların, Allah'a yöneldiğini hatıra getirmeyenlerin kıldıkları geleneksel şekil namazından daha makbul olduğunu söylermiş [3].

24 ncü âyette, uğrunda menfaat sağlamak için insanların haksızlık ettikleri şu dünyâ hayâtının kısalığı ve değersizliği şöyle bir benzetme ile anlatılıyor:

---

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 11/338-339.
2. Rahmân Sûresi: 19-24.
3. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 11/341-342.

Gökten inen yağmurun etkisiyle insanların ve hayvanların yiyecekleri bitkiler yeşerdi, yeryüzü süslendi, yeşillendi, şenlendi. Her yanda gür ürünler başgösterdi. Sâhipleri bu ürünleri devşireceklerini, buna sahibolacaklarını sandılar, sevindiler. Onlar böyle mutlu bir umut içinde iken gece veya gündüzün herhangi bir saatinde Allah'ın buyruğuyla ansızın çıkan dondurucu bir kasırga veya sel gibi bir felâket o ürünleri, ekinleri biçti, attı; bugün yere serilen o ürünler dün sanki hiç yokmuş, ya da yeryüzü bu ürünlerle hiç şenlenmemiş gibi oldu.

İşte dünyâ hayâtı da böyle kısa süren bir bahar mevsimine benzer. İnsan gençlik çağına gelir, kuvvetini kazanır, hiç ölmeyeceğini sanır. Birden bire ölüm gelir, kuvvetli, canlı şanlı bedeni deviriverir, sanki o kimse hiç yokmuş gibi olur.

Âyette iman ve amelle süslenen ruhun küfr ile mahvedileceğine de işaret vardır. Küfür, insan ruhunun bütün güzelliklerini mahveden dondurucu bir kasırga gibidir. İnsanın imanı ve güzel işleri ruhunu süsler. Fakat içinde esen küfür rüzgârları, bütün iyiliklerini silip götürür.

25- Bu misalle insanın za'fı, dünyâ hayatının geçiciliği anlatıldıktan sonra yirmibeşinci âyette de Allah'ın, esenlik, kurtuluş yurduna çağırdığı ve dilediğini doğru yola ileteceği bildirilmektedir. Felâketlere maruz kalan bu dünyâ hayâtı yerine Allah, felâketlerden uzak, esenlik yurduna, cennete çağırmaktadır. Ne mutlu o yurda yönelenlere!

لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌۜ اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ
بِمِثْلِهَاۙ وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ
قِطَعاً مِنَ الَّيْلِ مُظْلِماًۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَوْمَ
نَحْشُرُهُمْ جَم۪يعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُ۬كُمْۚ
فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَٓاؤُ۬هُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفٰى

بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ
تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

26- Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de horluk. İşte onlar, cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır. 27- Kötü işler yapanlara da kötülüğün aynen cezâsı verilir ve onların yüzlerini bir horluk kaplar. Onları Allah'tan kurtaracak hiç kimse yoktur. Sanki yüzleri karanlık geceden parçalara bürünmüştür. İşte onlar da ateş halkıdır, hep orada kalacaklardır. 28- O gün onları hep bir araya toplarız, sonra ortak koşanlara: "Haydi siz ve koştuğunuz ortaklar, yerlerinize!" deriz. Artık aralarını açmışızdır. Koştukları ortaklar: "Siz bize tapmıyordunuz" demektedirler. 29- "Şimdi bizimle sizin aranızda Allah'ın tanık olması yeter; doğrusu biz sizin (bize) *tapmanızdan tamamen habersizdik!" 30- İşte orada her can, geçmişte yaptıklarını dener. Gerçek sâhipleri olan Allah'a döndürülürler ve uydurdukları şeyler, kendilerinden kaybolup gider.*

Tefsîr:

Yüce Allah, bu âyetlerde iyilerle kötülerin, dünyâ yaşamından sonraki durumlarını tasvir etmektedir:

26-27: İyilik edenler, yaptıkları iyiliğin fazlasiyle karşılığını bulacaklar, yüzlerinde üzüntü, tasa olmayacak, bahçeler içinde sevinç ve huzur ile sürekli kalacaklardır.

Kötülük edenler ise yaptıkları kötülüğün dengiyle cezalandırılacaklardır. İyilik edenler, yaptıklarının fazlasiyle ödüllendirilmekte, kötülük edenler ise sadece yaptıkları kötülük kadar cezalandırılmaktadırlar. Allah, lûtuf, kerem ve rahmeti ile yapılan iyiliğe fazlasiyle karşılık verir. Yapılan iyiliğin fazlasını vermek lûtuftur. Fakat yapılan kötülüğe, suçtan fazla ceza vermek haksızlıktır. Allah haksızlık etmez. Adâleti gereği işlenen suçun cezası ne ise onu verir, suçtan daha ağır ceza vermez.

Suçluyu Allah'ın elinden kurturacak kimse yoktur. Suçlu, suçunun

cezasiyle karşılaşınca yüzü, üzüntüden, kapkaranlık geceden kesilmiş parçalarla kaplanmış gibi kararır; tasadan kapkara kesilir. Ateş halkı olan bu insanlar, cehennemde sürekli kalacaklardır.

"Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var" cümlesi, iki şekilde açıklanmıştır: Bir kısım müfessirlere göre güzel davrananlara verilecek *el husnâ* (daha güzel), cennet, daha fazlası ise nimetlerin en büyüğü olan Allah'ı görmedir. Mu'tezileye göre âyetteki *ziyâde'*yi Allah'ı görmek şeklinde açıklamak doğru değildir. *"el-Husnâ"* kişinin hak ettiği sevâb, *"ziyâde"* ise Allah'ın lûtfiyle, hak edilen sevâptan fazlasını vermesidir. Her iki taraf da görüşlerini güçlendirmek için âyet ve hadislerden delil getirmişlerdir [1].

Bize göre cennette Allah'ı görmek mümkündür. Bunu Kur'ân, açıkça ifade buyurmuştur. Ama âyetteki *ziyâde'*yi Allah'ı görmek şeklinde açıklamak uygun değildir. Âyetin amacı, Allah'ın yapılan iyiliği, fazlasiyle ödüllendireceğini belirtmek; O'nun lûtuf ve kereminin bolluğunu anlatmaktır. Allah, bir iyilik yapana on, yüz kat ve daha fazla sevap verir. Bu, O'nun kereminin ve bol rahmetinin görüntüsüdür. Fakat yapılan kötülüğü, adâleti uyarınca ancak misliyle cezalandırır veya rahmetinin tecellisiyle affeder. Kişiyi, işlediği suçtan daha ağır bir cezâ ile cezalandırmaz. Âyetin vurgulamak istediği, Allah'ın bol ikram ve sonsuz rahmet sahibi olduğudur. O'nun rahmeti herşeyi kaplamıştır.

28-29 ncu âyetlerde yüce Allah, suçluların durumunu anlatan tabloyu daha da açmaktadır: Yeryüzü halkını (cinleri, insanları) diriltip mahkeme alanına sürerken müşriklere:

— Siz ve bize ortak yaptığınız şeyler, olduğunuz yerde durun! diye emreder.

Şimdi tapanlar, tapılanlar Allah'ın huzurunda hesap vereceklerdir. Fakat tapanlarla tapılanlar arasında, dünyadaki gibi dostluk kalmamış, araları açılmıştır. Çünkü tanrı sanılan şeylerin âciz oldukları anlaşılmıştır. Yüce divanda, Allah'ın ortağı diye tapılan şeyler, kendilerine tapanların kulluğunu kabul etmezler:

— Siz, bize tapmıyordunuz! Allah tanıktır ki biz sizin, bize taptığınızın farkında değildik! derler.

Bu tablo ile Allah'a ortak sanılan ve tanrı diye tapılan şeylerin aslında kendilerine tapanlardan habersiz oldukları, onlara tapanların, boş yere kendilerini küçülttükleri anlatılmaktadır.

1. Bkz. Zemahşerî, Keşşâf: 2/233-234; Mefâtîhu'l-ğayb: 17/77-78.

30- İşte orada her cân, dünyâ hayâtında yapıp gönderdiği şeyleri dener, onların ne olduğunu, içyüzünü görür, tadını tadar. Yararlı mı, yararsız mı olduğunu görür. Tanrı diye tapılan şeylerin bir işe yaramadığını anlar. İnsanlar gerçek Tanrılarına döndürülürler. O uydurma tanrıların hepsi kaybolup gider. Çünkü gerçek karşısında batıl yok olur.

Acaba *şurekâ'* (Allah'a ortak yapılan tanrılar) nelerdir? Kimine göre bunlar meleklerdir. Tapanlar ve tapılanlar yüce divandayüzleştirildiğine göre bunların akıllı, canlı olmaları gerekir. Kimine göre bunlar putlardır. Gerçekte kasdedilenler, putlar da olsa, onlar da aslında canlı, akıllı varlıkların sembolleri olduklarından, yine burada şürekâ' (Allah'a ortak yapılan şeyler)in melek, cin, insan gibi akıllı varlıklar veya Güneş, Ay, yıldız gibi akıllı sanılan varlıklardır. Burada ne türden olursa olsun, Allah'a ortak koşulan bütün tanrılar kasdedilmiştir. Ayrıca bu âyetin, Allah'a ortak sanılan şeylerin batıl olduklarını anlatmak üzere bir temsil olarak geldiği unutulmamalıdır. Kasdedilen, cansız putlar da olsa, onların âcizliğini vurgulamak üzere böyle somut bir tablo ile temsil edilmiş olabilirler.

Âhiret âleminin mâhiyetini bilemeyiz. Belki de Allah, tapanları ve taptıkları putların hayallerini huzuruna getirtip o putların bâtıl olduğunu böyle bir tablo ile anlatacaktır, ama âyetin asıl hedefi, âhiretteki insanlardan çok, dünyadakileri düşündürmek ve onlara gerçeği buldurmaktır. İşte bunun için onlara, âhiret âlemindeki müşriklerin durumunu tasvir etmektedir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ
يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ فَسَيَقُولُونَ
اللّٰهُۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ
اِلَّا الضَّلَالُۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ
فَسَقُوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَاۤئِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ
يُع۪يدُهُۜ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ

مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّۜ قُلِ اللّٰهُ يَهْدٖي لِلْحَقِّۜ اَفَمَنْ يَهْدٖٓي اِلَى
الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّٖٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰىۚ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ
﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّاۜ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ
بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

31- De ki: "Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da o kulak(lar)*ın ve gözlerin sâhibi kimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? Kim emri düzenliyor* (kâinâtı yönetiyor)*?", "Allah" diyecekler. "O halde korunmuyor musunuz?" de. 32- İşte sizin gerçek Rabbiniz Allah budur. Gerçekten sonra sapıklıktan başka ne var? Öyleyse nasıl* (gerçekten) *çevriliyorsunuz? 33- Böylece Rabbinin, yoldan çıkanlar için söylediği: "Onlar inanmazlar" sözü gerçekleşti. 34- De ki: "Sizin koştuğunuz ortaklardan, ilk defa yaratacak, sonra onu çevirip yeniden yaratacak olan var mı?" De ki: "Allah, ilk defa yaratır, sonra onu çevirip yeniden yaratır. Öyleyse nasıl* (doğru yoldan) *çevriliyorsunuz? 35- De ki: "Sizin ortaklarınızdan gerçeğe götürecek var mı?" De ki: "Allah gerçeğe götürür. Gerçeğe götüren mi uyulmağa daha lâyıktır, yoksa yola götürülmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı? O halde neyiniz var, nasıl hükmediyorsunuz?" 36- Onların çoğu, zandan başka bir şeye uymuyorlar. Zan ise gerçekten hiçbir şey kazandırmaz. Doğrusu Allah, onların ne yaptıklarını bilir.*

Tefsîr:

31- Bu âyetlerde de müşriklerin, Allah'a ortak sanıp tanrı diye taptıkları şeylerin tanrı olamayacağı, çeşitli kanıtlarla belirtilmektedir. Tapanlardan soruluyor:

— Sizi gökten, yerden rızıklandıran kimdir? Ağaçlardan yere asılan meyvaları, yerden çıkan bitkileri kim yaratıyor? Yahut gökten yağmur yağdırıp yerden ürünler bitirerek sizi besleyen kimdir? Size bu kulakları, gözleri veren,

sizi işitici-görücü yapan; ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran; işi düzenleyen; kâinâtı yöneten, kanunlarını koyup yürüten kimdir?

Bu sorulara, müşriklerin cevâbı: "Allah" olacaktır. Çünkü onlar bu işleri Allah'ın yaptığına inanıyorlar. Ama buna inandıkları halde yine de O'na birtakım ortaklar koşmaktan geri durmuyorlar. Bu, düşüncesizlikten başka nedir?

"Ölüden diri, diriden ölü çıkarır" sözünün anlamı şudur: *Hayy,* yani diri, gıda alıp büyüyen canlı varlıktır. *Meyyit,* yani ölü ise bu nitelikte olmayandır. Buna göre çekirdek, tohum, nutfe, yumurta ölü durumundadır. Bunlar o halde kaldıkça büyümez, gelişmezler. İşte yüce Allah, kanunlariyle bu varlıklardan çeşitli bitkileri, hayvanları çıkarır, tekrar bu canlı varlıklardan da bunların tohumlarını var eder. Bitkiden tohum, tohumdan bitki; yumurtadan tavuk, tavuktan yumurta; nutfeden insan, insandan nutfe yaratır. Allah'ın bu yaratması: Ölüden diri, diriden ölü çıkarması sürüp gider.

32 nci âyette, işte ancak bu işleri yapanın gerçek tanrı olacağı belirtiliyor. Gerçek Tanrı varken bâtıla tapmak sapıklıktır. Bu sapıklık insanın düşüncesizliğinden, bozuk duygularından doğmaktadır. Onun için 33 ncü âyette: *"Fasıklar inanmazlar"* sözünün gerçekleştiği bildirilmektedir.

Fâsık, yoldan çıkan kimse demektir. Doğru yoldan ayrılan kimse, Allah'ın birliği hakkında bu kadar kanıtlar varken bunları hiç düşünmeyen kimsedir. O, düşünmeden batıla sapmıştır. Körü körüne atalarını taklid ile putlara tapan beyinsiz kimseler, akıllarını kullanmaz, düşünmezler. Düşünmedikleri için de inanmazlar. İşte 33 ncü âyette bunlar kınanmakta: *"Böylece Allah'ın fâsıklar inanmazlar sözü gerçekleşti"* denmektedir. Bu ifade bizim kabiliyetsiz birine "Yok canım, ben demedim mi bu adam yola gelmez" sözümüze benzer. Bu söz, adamın kabiliyetsizliğini, düşüncesizliğini belirtmek için söylenmiş bir kınama sözüdür.

Ayrıca burada Allah'ın ezelî bir kanununa işaret vardır: İman akıl ve kanıta dayanır. Kâinatta Allah'ın birliğinin kanıtları çoktur. Yalnız aklın düşünüp bunlarla bir yargıya varması gerekir. Taklid içinde yuvarlanan kimse aklını kullanmaz, körü körüne batılı taklid eder. Aklını kullanmayınca da inanmaz. İşte bu gerçeği belirtmek üzere yüce Allah, batılı taklid bataklığında yuvarlanan fasıkların inanmayacaklarını vurgulamaktadır. Şirksiz iman, sağduyu sahiplerinin ereceği bir inanç mertebesidir.

34-35 nci âyetlerde de yüce Allah, müşriklere, Allah'a ortak yaptıkları tanrıları arasında yaratmaya başlayıp, yarattığını yeniden yaratan var mı diye sormasını; ilk yaratanın, sonra yaratmayı tekrar edenin Allah olduğunu; taptıkları tanrıların gerçeğe iletemeyeceğini; yalnız Allah'ın doğru yola götüreceğini; öyle ise doğru yola götüremeyen, kendisi güdülene değil, o yola götürene tapmak gerektiğini müşriklere bildirmesini Elçisine emrediyor.

Yaratmaya başlayan, varlıkların aslını yaratan, onlara biçimlerini veren, sonra biçimlerini bozup yeniden yaratan, yeniden biçim veren Allah'tır. Allah'ın, ilk defa yaratıp sonra yaratmasını tekrar etmesi, bu dünyâ yaşamında da sürüp gider. Doğada hayât kendi kendini tazeler. İhtiyarlayan canlı varlıklar ölür, onların tohumlarından yenileri yaratılır. Dünyâ durdukça Allah'ın hayâtı tazelemesi, yaratıp yeniden yaratması devam edecektir. Âhirette ise canlıları yeniden yaratacaktır. Ruhları, o âleme mahsus bedenlere sokacaktır. Onun mahiyetini Allah bilir.

36 ncı âyette de müşriklerin, hiçbir delile dayanmadan zan üzre hareket ederek putlara taptıkları, zan ile gerçeğe ulaşılamayacağı belirtilmektedir.

Kıyâsı kabul etmeyenler, zanna dayanan kıyâsın, 36 ncı âyetin hükmüyle geçersiz olduğunu, zan ile herhangi bir şey hakkında helâl haram hükmünün verilemeyeceğini ileri sürerler. Kıyâsçıların da buna çevapları vardır. Fakat biz bu münâkaşalara dalmak istemiyoruz. Çünkü bu âyetin amacı ne kıyasın varlığını, ne de geçersizliğini ispattır. Bu tür istidlâller zamanla ortaya çıkmış, inşan kafasının ürünüdür.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْد۪يقَ الَّذ۪ي
بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ
يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِه۪ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُح۪يطُوا بِعِلْمِه۪ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ
تَأْو۪يلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الظَّالِم۪ينَ ﴿٣٩﴾

37- Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurulacak bir şey değildir. Ancak kendinden öncekilerin doğrulaması ve Kitâbın açıklamasıdır. Onda aslâ şüphe yoktur, âlemlerin Rabbi tarafındandır. 38- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!" 39- Hayır, bilgisini kavrayamadıkları, yorumu kendilerine gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Bak o zâlimlerin sonu nice oldu?!

Tefsîr:

Müşrikler, Kur'ân'ın, Allah'ın sözü değil, Hz. Muhammed'in kendi sözleri olduğunu, kendinden uydurduğu sözleri Allah'a iftirâ ettiğini söylüyorlardı. Onlara göre Muhammed, duyup öğrendiği şeyleri kendi düşünce kalıpları içinde yoğurarak söylüyor, fakat bunları Allah'ın vahyi diye ileri sürüyordu. İşte:

37-38 nci âyetlerde Kur'ân'ın, Allah'tan başkası tarafından söylenecek, uydurulacak bir söz olmadığı; kendinden önceki İlâhî Kitâpları doğrulayan, Allah'ın farz kıldığı hükümleri açıklayan; Allah tarafından indirilmiş kuşkusuz bir Kitâb olduğu belirtiliyor.

Kur'ân'a, Muhammed'in uydurması diyenleri, sözlerini ispat için onun bölümleri gibi bir bölüm, birkaç âyet getirmeğe davet ediyor. Eğer Kur'ân insan uydurması ise kendileri içinde yetişmiş ünlü şairler, edipler de ona benzer sözler söyleyebilirler. Eğer bunu yapamıyorlar, ona benzer bir söz söylemekten âciz kalıyorlarsa bu, Kur'ân'ın insan sözü olmadığını gösterir.

Daha önce aralarında yaşadığı uzun zaman içinde olağanüstü bir şiir veya nesir söylediği görülmemiş olan insanın ağzından birden bire en usta şair ve hatiplerin bütün çabalarına rağmen benzerini söylemekten âciz kaldıkları sözlerin dökülmesi, bu sözlerin ona, başka bir kaynaktan geldiğini, Allah tarafından vahyedildiğini gösterir.

39 ncu âyette de kavrayamadıkları, yorumunu, amacını anlayamadıkları bir sözü, sırf inatları yüzünden inkâr ettikleri bilirtiliyor. Bu âyette te'vîli henüz kendilerine gelmemiş olan sözü yalanladıkları belirtilmektedir. Burada te'vîl, Kur'ân'ın anlattığı hakikatlerin gerçekleşmesi, uyarıların vukuu, inkârcıların uğrayacakları azâbdır. Bu uyarılar henüz başlarına gelmediği için inkârcılar yalanlamağa devâm etmektedirler.Daha önce geçmiş münkirler de düşünmeden inkâr etmişlerdi, ama haksızların sonu nasıl oldu? Onlar peygamberlerinin uyarılarını inkâr etmelerinin cezasını nasıl çektiler? İşte bu inkârcılar da kendilerinden önceki inkârcıların sonucuna uğrayacaklardır. Bu âyet, Hz. Muhammed Aleyhisselâm için tesellî, münkirler için de uyarıdır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖۜ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾
وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْۚ اَنْتُمْ بَرِيؤُنَ مِمَّا اَعْمَلُ وَاَنَا بَرِيءٌ
مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَۜ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ
كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَۜ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ
وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ
اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ
يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْۜ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ
﴿٤٥﴾

40- Onlardan kimi, ona inanır, kimi de inanmaz. Rabbin bozguncuları çok iyi bilir. 41- Eğer onlar seni yalanladılarsa de ki: "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız da size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım!" 42- İçlerinden sana kulak verip dinleyenler de vardır. Fakat sağırlara sen mi duyuracaksın? Hele akıllarını da kullanmıyorlarsa! 43- İçlerinden sana bakanlar da var. Fakat körleri sen mi yola götüreceksin? Hele sezgileriyle de görmüyorlarsa! 44- Allah, insanlara hiç zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmediyorlar. 45- Onları bir araya toplayacağı gün, sanki onlar, sadece gündüzün, görüşüp tanıştıkları bir saati kadar (dünyâda) *kalmış olurlar. Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayıp, yola gelmemiş olanlar en büyük ziyâna uğramışlardır.*

Tefsîr:

40-41 nci âyetlerde bunlardan kiminin Kur'ân'a inandığı, kiminin inanma-

dığı; Allah'ın, bozguncuların kimler olduğunu çok iyi bildiği belirtiliyor. Hz. Muhammed Aleyhisselâm'a da, kendisini yalanlayanların hareketlerine üzülmemesi, *"Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size. Siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim"* demesi emrediliyor. Hz. Muhammed'in görevi duyurmadır. O duyurma görevini yaptıktan sonra fısk ve fücurunda direnen inatçıların yaptıklarından sorumlu değildir.

41 nci âyette "لى عملى ولكم عملكم" cümlesini biz, *"Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir"* şeklinde dilimize geçirdik. Ancak burada *amel* kelimesiyle kasıt, herhangi bir eylemden ziyade ibâdettir. Yani cümlenin anlamı: *"Benim yapmakta olduğum amelim, ibâdetim bana; sizin yapmakta olduğunuz amel ve ibâdetiniz de sizedir. Herkes kendi davranısından sorumludur"* demektir ki bu âyet: "لكم دينكم ولى دين: *Sizin dininiz size, benim dînim banadır"*[1] âyeti gibi dîn ve inanç özgürlüğünü vurgulamaktadır.

Kırkıncı âyette kiminin inandığı, kiminin inanmadığı ifade edilmektedir. Acaba inananlar, müşriklerin içinden inanıp müslümanların safına katılanlar mıdır? Yoksa onların içinden, Kur'ân'ın Allah sözü olduğuna inandığı halde inadı, kibri, kabile içindeki mevkiini koruma tutkusu yüzünden inancını açığa vuramayan kimseler midir? Her iki ihtimal de variddir. Fakat âyet kâfirleri anlattığına göre ikinci ihtimal daha kuvvetlidir. Buna göre onların içinden bazı kimseler Kur'ân'ın, Allah sözü olduğuna inanıyor, fakat çeşitli nedenlerle inandığını açığa vuramıyordu. İnat ve gururu, buna engel oluyordu. Nitekim çeşitli rivayetler Kur'ân'ı dinleyen Velîd ibn Muğîre'nin, Ebusüfyân'ın, içlerinden Kur'ân'a inandıklarını, hattâ bunu itiraf dahi ettiklerini, fakat Ebucehil gibi kişilerin tahrikleriyle imandan caydıklarını anlatır [2].

Bazı müfessirler de " يؤمن " kelimesini şimdiki zaman değil de gelecek zaman anlamında kabul ederek âyete onlardan kiminin inanacağı, kiminin inanmayacağı şeklinde manâ vermişlerdir [3].

42-43 ncü âyetlerde onlardan kiminin Hz. Muhammed'i dinlediği, fakat dinlediğini düşünmeyen sağırlara söz anlatılamayacağı; onlardan kiminin Hz. Muhammed'e baktığı, fakat görmeyen, yol gösterene de uymayan körü yola götürmenin mümkün olamayacağı bildiriliyor.

Sağırlık, söz işitmeğe, körlük de görmeğe engel olan hallerdir. Birine karşı beslenen düşmanlık da ondan o derece nefrete sevk eder ki insan o adamın sözünü duysa da o sözün amacını düşünüp anlayamaz. Düşmanlık, bir insanın

1. Kâfirûn Sûresi: 6.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 4/29.
3. Fethu'l-Kadîr: 2/447.

iyiliklerini görmeğe engeldir. İşte o beyinsizlerin Hz. Muhammed(s.a.v.)e düşmanlıkları da onun sözünü dinleyip amacını anlamalarına, onun güzel davranışlarını, yüksek ahlâkını görmelerine engel olmuştur.

44 ncü âyette Allah'ın, insanlara aslâ haksızlık etmediği, fakat insanların kendi kendilerine haksızlık ettikleri bildiriliyor. Allah inkâr edenleri, inkârlarından dolayı cezalandırır. Ama bu cezâ, Allah'ın onlara zulmü değil, onların kendi hareketlerinin sonucudur. Herkes yaptığını çeker, ektiğini biçer, ettiğini bulur. İlâhî adâlet, ezelî kanun böyle konulmuştur.

45 nci âyette de ibret için bunların âhiretteki halleri kısa bir tablo şeklinde gösteriliyor: Dünyâ yaşamından sonra Allah'ın huzuruna götürüldükleri zaman onlar, dünyâda sanki gündüzün bir saati kadar kalmış gibi olurlar. Sürdükleri ömür, kendilerine bir saat gibi gelir. İnsan ne kadar yaşasa geçen ömrü geçmiştir. Altmış, yetmiş yıl yaşamış olsa insan, ömrünü düşünse, sürdüğü ömür kendisine bir saat gibi kısa gelir. Çünkü geçen geçmiştir. İnsanın asıl hayâtı, içinde bulunduğu saattir.

Ayrıca âyette insanın yaşama tutkusu da dile getirilmiştir. Ne kadar yaşasa, yaşadığı kendisine az gelir. Şimdi dünyâ süresi bitmiştir, yeni bir yaşam devresi başlamıştır. Orada da insanlar dünyâdaki gibi birbirlerini tanırlar. Fakat Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayıp yola gelmemiş olanlar kaybederler. Kayıpları, kendi inkâr ve davranışlarının sonucudur.

وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَه۪يدٌ
عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ
بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

46- Ya onları uyardığımız şeylerin bir kısmını sana gösteririz ya da, (bundan önce) *seni vefat ettiririz; nasıl olsa dönüşleri bizedir. Sonra Allah, onların yaptıklarına da şâhittir. 47- Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri gelince, aralarında adâletle hükmolunur, onlara hiç haksızlık edilmez.*

Tefsîr:

46- Yüce Allah, Elçisine buyuruyor ki: Onları uyardığımız şeylerin bir

kısmını sana göstersek, başlarına gelecek azâbın bir kısmını sen gözlerinle görsen veya henüz onlar cezalarını tadmadan senin canını almış olsak fark etmez. Nasıl olsa bize dönecekler, bizden kaçıp kurtulacak değillerdir. Biz de onların yaptıklarını görmüyor değiliz. Her yaptıklarını tesbit etmekteyiz. Eninde sonunda yaptıkları işlerin sonucu kendilerini saracaktır.

Ra'd Sûresinin 40 ncı âyeti de aynı uyarıyı ifâde etmektedir. Bu âyetlerde peyğambere karşı çıkanların, er veya geç mutlaka cezâlandırılacakları vurgulanmaktadır.

47- Her milletin bir elçisi vardır. Elçileri kendilerine gelince aralarında adaletle hüküm verilir, hiç haksızlığa uğratılmazlar.

Bu âyetin dünyâ halini de, âhiret halini de tasvir etmesi mümkündür. Dünyadaki durumu tasvir ettiği takdirde anlamı şudur: Bir millete peyğamberleri geldiğinde onun duyurularına uyup uymadıklarına göre aralarında adâletle hüküm verilir. Herkes ona karşı iyi veya kötü davranışının sonucunu görür. Ona inananlar Allah tarafından mükâfatlandırılır, kötü davrananlar da Allah'ın cezasına uğrarlar. Allah, peyğamber gönderip uyarmadıkça bir milleti cezalandırmaz.

Âhiretteki durumu tasvir ettiği takdirde anlamı şudur: Allah, âhirette her milletin peyğamberini, kendi yanlarına getirir. Her milletin elçisi yanlarında bulunur. Her millet, kendi elçisinin huzurunda hesaba çekilir. Elçi, onların bilirkişisidir. Her milletin elçisinin bilirkişiliği, tanıklığı ile hasaba çekileceğini anlatan başka âyetler de vardır: *"Her ümmetten bir şâhit, seni de bunlara şâhit getirdiğimiz zaman* (halleri) *nice olur?"* [1], *"Sûra üflendi, göklerde ve yerde olanlar düşüp bayıldı, ancak Allah'ın dilediği kaldı. Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar ayağa kalktılar, bakıyorlar. Yer Rabbinin nûru ile parladı, kitâb ortaya kondu, peyğamberler ve şâhidler getirildi ve aralarında adaletle hükmedildi. Onlara hiç zulmedilmez"* [2].

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي
ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۜ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا
يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ

1. Nisâ' Sûresi: 41-42.
2. Zümer Sûresi: 68-69.

بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ

آٰلْاٰنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِۚ

هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِئُونَكَ اَحَقٌّ هُوَۜ

قُلْ اِي وَرَبّ۪ٓي اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ

مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖۜ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ

بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ

وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاِلَيْهِ

تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ

لِمَا فِي الصُّدُورِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ

فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

48- "Doğru iseniz bu (bizi) *tehdîd* (ettiğiniz azâb) *ne zaman?" diyorlar. 49- De ki: "Ben kendime dahi, Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir yarar verme gücüne sahip değilim. Her ümmetin bir süresi vardır. Süreleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de ileri giderler." 50- De ki: "Bakın, eğer O'nun azâbı size geceleyin, ya da gündüzün gelirse... Suçlular bun*(lar)*dan hangisini acele istiyor?" 51- Başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız? Şimdi mi? Ya onu çabuk isteyip duruyordunuz* (nasılmış)? *52- Sonra zulmedenelere: "Sürekli*

azâbı tadın!" denilecek, "yalnız kazandığınız şeylerle cezâlandırılmıyor musunuz?" 53- "Sâhiden o gerçek midir?" diye senden soruyorlar. De ki: "Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz önleyemezsiniz!" 54- Kendisine zulmeden her kişi, yeryüzünde ne varsa hepsi kendisinin olsaydı, (o azäbdan kurtulmak için) *onu fidye verirdi. Azâbı gördükleri zaman, içlerinde pişmanlık duyarlar, aralarında adâletle hükmedilir, aslâ haksızlığa uğratılmazlar. 55- İyi bil ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. İyi bil ki Allah'ın va'di gerçektir, fakat çokları bilmiyorlar. 56- O, yaşatır, öldürür ve siz O'na döndürülüp götürüleceksiniz. 57- Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerde olana bir şifâ ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir. 58- De ki: "Allah'ın lûtfiyle, rahmetiyle,* (evet) *ancak onunla ferahlansınlar. O, onların toplayıp yığdıklarından hayırlıdır."*

Tefsîr:

48- İnanmayanlar, başlarına belâ geleceği, azâba uğrayacakları şeklinde tekrarlanan Kur'ân uyarılarını duyunca alay ederek müslümanlara: "Hani dediğiniz doğru ise bizi tehdid ettiğiniz şu azâb ne zaman gelecek?" diyorlardı.

49- Yüce Allah, onların bu sözerine karşı Peyğamber'ine şöyle demesini emrediyor: "Ben kendi kendime bir zarar ve yarar verme imkânına sâhibolmadığım gibi size de zarar ve yarar verecek güçte değilim. Eğer buna gücüm yetseydi belki hemen sizi cezalandırırdım. Her şey Allah'ın elindedir ve O'nun dilemesine ve buyruğuna bağlıdır. Her milletin bir süresi vardır. Süreleri dolunca ileri geri bırakılmazlar. Yaşama süresini dolduran milletler mahvolup gitmişlerdir. Sizler de öyle olacaksınız." Aynı mânâ Ra'd Sûresinin 38-40 ncı âyetlerinde de vurgulanır.

Bu âyet, tıpkı fertler gibi canlı birer organizma olan her milletin belli bir hakimiyet, yükselme süresi bulunduğunu, bunu doldurunca hakimiyetinin sona ereceğini belirten sosyolojik bir kanunu anlatmaktadır. Gerilemenin, yok olmanın çeşitli nedenleri vardır. Bunların en belirgini, yaşam kanunlarına ters düşerek Allah'a isyan etmektir.

Allah'a isyan eden, şu putatapanlar da kendilerine tanınan o belli süreyi doldurunca cezaya çarpılacaklardır. Nitekim öyle olmuş, onlar yurtlarındaki hakimiyetini kaybederek müslümanların yönetimine geçmişler, kimileri de öldürülmüşlerdir.

50-52 nci âyetlerde Allah'ın azâbının çabuk gelmesini isteyen müşriklere, Allah'ın azâbı gece veya gündüz, birden bire geldiği zaman, acele istedikleri

azâbın ne demek olduğunu anlayacakları, o azâb geldikten sonra artık tevbe edip uslanmaya fırsat kalmayacağı, azâb içindeki suçlulara: *"Süreklilik azâbını tadın, siz sadece yaptığınız işlerin, kendi davranışlarınızın cezasını çekiyorsunuz!"* denileceği anlatılmaktadır.

53 ncü âyette müşriklerin, kendilerine söylenen sözleri ciddîye almayıp: *"Sâhiden bu Kur'ân'ın anlattıkları gerçek mi?"* diye sordukları bildiriliyor. Ve bu söylenenlerin, muhakkak ve şüphesiz doğru olduğu; onların, Allah'ın azabına engel olamayacakları vurgulanıyor.

54- Kur'ân'ın haber verdiği, dünyâda ve âhirette başlarına gelecek azâb, başlarına geldiği zaman daha önce inkâr edenler, o azâbdan kurtulmak için, yeryüzündeki herşey kendilerinin olsa, onu fidye vermek isterler ama artık kurtuluş zamanı geçmiştir. İnkârcılar azâbı gördüklerinde içlerinde pişmanlık duyarlar ama ne çare. Aralarında adaletle hüküm verilir, kimseye haksızlık edilmez. Herkes yaptığının cezasını bulur.

Âyette azâb, genel olarak zikredilmiştir, kıyâmet azâbı olarak nitelendirilmemiştir. Yukarıda her milletin yaşama süresi bulunduğuna ve bu süre dolunca ileri geri bırakılmayıp mahvedileceklerine de işaret edildiğine göre âyette anlatılan azâbın, Kureyş'in başına gelecek dünyâ azâbı olduğu anlaşılıyor. Nitekim bu azâb, Bedir'de ve daha sonraki olaylarda onların başlarına gelmiş, hakimiyetlerini sürekli sanan münkirler silinip gitmişlerdir.

Âyette insanların, yaptıkları kötü işlerin acı sonucunu gördüklerinde pişmanlık duyacakları belirtiliyor. Bu, inkârcıların, Allah'ın cezasını gördükleri zaman duyacakları üzüntüyü ifade etmektedir.

55-56 ncı âyetlerde kâinatın asıl sâhibinin Allah olduğu, O'nun sözünün gerçek, yaşatan ve öldürenin O olduğu, insanların O'na dönecekleri vurgulanmaktadır. Daha önceki âyetlerden sonra bu âyetler, insanın tam dikkatini çekiyor, zihni öğüt almağa, Allah'a teslim olmağa hazırlıyor. Kur'ân'ın asıl amacını vurguluyor:

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. O'nun söylediği söz gerçek ve mutlaka yerine gelecektir. Yaşatan da, öldüren de O'dur. O'nun huzuruna varılacak, O'na hesap verilecektir. Öyle ise başka varlıklara boyun eğmek yerine O'na teslim olmalıdır.

57 nci âyet gayet tatlı bir üslûpla insanlara hitabedip Rablerinden kendilerine öğüt, gönül hastalıklarına şifâ, inananlara kılavuz ve rahmet geldiğini bildiriyor.

"Burada Kur'ân için dört vasıf zikredilmiştir: Öğüt, şifâ, kılavuz, rahmet. Öğüt, insanların dışını gereksiz şeylerden temizlemeğe işarettir. Bunu yapacak olan şerîattir. Öğüt şerîate işarettir. Şifâ: ruhu bozuk inançlardan,

kötü huylardan temizlemeğe işarettir ki bu da tarikatin işidir. Şifâ ile tarikate işaret edilmiştir. Hudâ (kılavuz): Hak nurunun, sıddîklerin kalblerinde görünmesine işarettir ki bu da hakikattir. Rahmet: Eksiklikleri tamamlayan peyğamberliğe işarettir. İşte bu âyette bu dört aklî dereceye ve burhânî mertebeye işaret edilmiştir'' [1].

58 nci âyet de Allah'ın lûtuf ve rahmetiyle, işte yalnız bununla sevinmelerini, zira O'nun lûtuf ve rahmetinin, insanların yığdıkları dünya malından çok daha hayırlı olduğunu bildiriyor.

Kur'ân, insanlara öğüttür, gönül hastalıklarına, ruhsal bunalımlara şifâdır. İnananlara yol gösterir, Allah'ın rahmetidir. Onun nurundan yararlananlar, karanlık düşüncelerin yarattığı ruhsal bunalımlardan uzak kalır, huzur içinde olurlar.

Bu aydın düşünce, bu gönül huzuru Allah'ın lûtfudur, rahmetidir. Başka her şey geçer ama Kur'ân'ın ruha attığı nur, ebediyen insanla birliktedir. Öyle ise insanlar dünyâ varlıklariyle değil, fakat Allah'ın kendilerine verdiği bu lûtuf ve rahmetiyle sevinmelidirler. Çünkü bu ebedî lûtuf ve rahmet, dünyatapıcılarının yığdıkları geçici varlıklardan hayırlıdır.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ آٰللّٰهُ
اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ
الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ
لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

59- De ki: ''Baksanıza, Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram, bir kısmını helâl yaptınız''. De ki: ''Allah mı size böyle izin verdi, yoksa siz Allah'a iftirâ mı ediyorsunuz?'' 60- Allah'a yalan uyduranların, kıyâmet günü hakkındaki zanları nedir? Allah, insanlara karşı çok lûtuf sâhibidir ama çokları şükretmiyorlar.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 17/117.

Tefsîr:

59 ncu âyet, müşriklere, Allah'ın indirdiği rızıkların bazısına harâm, bazısına helâl damgasını neden vurduklarını, bu hususta Allah'tan izin mi aldıklarını, yoksa Allah'a iftirâ mı ettiklerini soruyor. Bu âyet, kimsenin, Allah'ın yarattığı rızıkları kendi kendine haram helâl kılamayacağını, bu hükmü ancak Allah'ın vereceğini anlatmaktadır.

En'âm Sûresinde daha ayrıntılı olarak anlatıldığı üzre müşrikler, çeşitli hayvanlar hakkında haram, helâl hükümler koymuşlardı, kendi kendilerine koydukları bu hükümleri de Tanrı buyruğu sanıyorlardı. İşte âyet, onların kendi kendilerine koydukları bu hükümlere, tabulara bağlanmalarını ve hurafelere kapılarak Allah'ın yarattığı güzel şeyleri haram saymalarını, Allah'ın nimetlerine şükredecekleri yerde kendi vehimleriyle o nimetlere yasaklar koymalarını kınamakta, bunu Allah'a karşı nankörlük saymaktadır.

60 ncı âyette de uydurdukları yalanı Allah'ın hükmü diye gösterip Allah'a iftira etmiş olanların, kıyâmet gününde hallerinin nice olacağı soruluyor. *"Allah'a yalan uyduranlar, kıyâmet gününde durumlarının ne olacağını sanıyorlar? Onlar o gün kurtulacaklarını mı zannediyorlar?"* deniyor. Bu suretle onların, Allah'ın cezâsından kurtulamayacakları vurgulanıyor. Âyetin sonunda da Allah'ın, insanlara karşı çok lûtufkâr olduğu, fakat insanlardan çoğunun O'na şükretmedikleri hatırlatılıyor.

Müşrikler bâtıl düşüncelere, hurâfî geleneklere dayanarak Allah'ın güzel nimetlerinden bir kısmını kendilerine haram saymışlardı. Bugün de böyle birtakım kıyâslara, akıl yüyrütmelerine, tutarsız sözlere dayanarak birçok nimeti haram kılan kimseler vardır. Âyet, kendi akıllariyle böyle yasaklar koyan herkesi uyarmaktadır.

Allah'ın güzel rızıklarını haram saymak kınandıktan sonra Allah'ın, insanlara çok lûtufkâr olduğunun hatırlatılması; bu nimetlerin, insanlara birer lûtuf olarak verildiği, batıl zanlara dayanılarak bunların yasaklanamayacağı anlamını taşımaktadır.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا
كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ
مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ

إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

61- Ne işte bulunsan, Kur'ân'dan ne okusan ve siz ne iş yapsanız, mutlaka biz, içine daldığınız an üzerinizde şâhidiz. Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabbin(in bilgisin)*den kaçmaz. Ne bundan küçük, ne de büyük hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın. 62- İyi bil ki Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. 63- Onlar ki inandılar ve korunurlardı. 64- Dünyâ hayâtında da, âhirette de müjde onlara! Allah'ın kelimeleri değişmez. İşte bu, büyük kurtuluştur.*

Tefsîr:

61- "تتلوتكون" fiillerindeki hitâp zamirleri, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, diğer fiillerdeki zamirler ise diğer insanlara âittir. Yüce Allah, kullarının yaptığı her işi görüp bildiğini, yerde gökte en küçük bir şeyin, bir olayın Allah'ın bilgisinden kaybolamayacağını bildirmektedir.

62 nci âyette Allah'ın velîlerine yani sevdiklerine korku olmadığı, onların üzüntü çekmeyecekleri vurgulanmaktadır.

63 ncü âyette Allah'ın velîlerinin nitelikleri özetlenmiştir: Onlar inanan ve korunmakta olan insanlardır. İşte Allah'ın, Elçisine inanan ve O'nun buyrukları dışına çıkmaktan korunanlar korku ve üzüntü çekmeyeceklerdir.

64- Dünyâda da, âhirette de müjde onlara: Dâima mutlu olacaklardır. Çünkü iman ve amelleri gönüllerini tam huzura kavuşturur. Allah, inananları mutlu kılacağına söz vermiştir. İmanın, insana gönül huzuru vermesini kararlaştırmış, yasalaştırmıştır. O'nun sözünde değişiklik olmaz. Mü'minler daima huzurlu, mutludurlar. Dünyâ dertleri olsa, fakirlik çekseler dahi Allah'a ve O'nun kaderine imanları, kendilerini derin bir huzur içinde yaşatmağa yeter. İşte büyük başarı, dünyâ ve âhirette böyle iman huzuruna ve mutluluğuna ermektir.

63 ncü âyet, dünyâ ve ahirette mutlu yaşayacak olan velîlerin kimler olduğu belirlemiştir: Bunlar, Allah'a inanıp O'nun buyrukları dışına çıkmaktan korunanlardır. Buna göre inanan ve Allah'ın buyruklarını tutan herkes, Allah'ın velîleri sınıfına girer. Allah böyle kullarını sever ve mutlu yaşatır.

Mutasavvıflara göre velînin özel bir anlamı vardır. Velî, Allah sevgisiyle olgunlaşmış, bencillik duygularını kırmış, tam Peygamber ahlâkına ermiş kimsedir. Evliyâ İslâm ümmeti içinde yüksek manevî vasıflar kazanmış olan özel bir tabakadır. Velîleri görmek, insana âhireti hatırlatır. Onların huzur, hudu ve huşuu, insana âhiret sevgisi verir. Yüce Allah, onların simalarının, yüzlerindeki secde izlerinden belli olduğunu bildirmiştir. Ebubekr el Asamın: "Allah'ın velîleri şu kimselerdir ki Allah onlara burhân ile yol göstermeyi üzerine almıştır. Onlar da Allah'a kulluk etmeyi üzerlerine almışlardır" demiştir.

İştikak (kelime türetme) ilminde vâv, lâm ve ya'nın bir araya gelmesi, yakınlık ifade eder. Herşeyin velîsı ona yakın olandır. Mekân ve yön bakımından Allah'a yakın olmak mümkün değildir. O'na yakınlık, manevî bir haldir. Kalb Allah'ın nuruna dalınca Allah'a yakınlık olur. O zaman görünce Allah'ın kudretini görür. İşitince Allah'ın âyetlerini işitir. Konuşunca Allah'ı över. Yürüyünce Allah'a hizmet için yürür. Çalışınca Allah'a kulluğa çalışır. İşte o insan Allah'a çok yakın olur. O kimse Allah'ın velisi olduğu gibi Allah da onun velisi olur. Nitekim *"Allah, inananların velîsidir"* [1] buyurmuştur" [2].

Bir kudsî hadiste yüce Allah, Peygamberine şu anlamı ilham etmiştir: *"Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaşmağa devam eder. O kadar yaklaşır ki ben onu severim. Ben onu seversem onun işittiği kulağı, gördüğü gözü... olurum"* [3].

Râzî, kemal sıfatlariyle vasıflanan mü'minin, herkesin sevgilisi olacağını söylüyor: İnsanın gönlünün ma'rifetullâh, dilinin zikrullâh, uzuvlarının ubûdiyetullâh ile dolmasından daha yüce bir mertebe yoktur. Kulda bu hallerden biri görününce diller onu övmeğe başlar, gönüllere onun sevgisi akar. Kulda bu sıfatlar ne derece kuvvetli olursa ona karşı duyulan sevgi de o derece kuvvetli olur.

Ma'rifetullâh'ın nuruna da hizmet edilir. Hangi kalbde ma'rifetullâh nûru bulunsa o insana hizmet edilir. Baksana insandan güçlü olan hayvanlar, canavarlar insanı görünce korkup kaçarlar. Bu, insandaki nefs-i nâtıkanın heybetinden ileri gelir [4].

1. Bakara Sûresi: 257.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 17/125-126.
3. Buhârî, Rikak: 38.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 17/128.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾ اَلَٓا اِنَّ
لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾ هُوَ
الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿٦٨﴾ قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ
اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

65- Onların sözü seni üzmesin. Üstünlük tamamen Allah'ındır, işiten ve bilen O'dur. 66- İyi bil ki, göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır. Allah'tan başkasına yalvaranlar, (gerçekte koştukları) *ortakları*(ın)*a uymuyorlar. Onlar sadece zanna uyuyorlar* (hayâllerine kapılıyorlar) *ve onlar sadece saçmalıyorlar. 67- Geceyi sizin istirâhat etmenize elverişli, gündüzü de aydınlık yapan O'dur. Şüphesiz bunda, işiten bir toplum için ibretler vardır. 68- "Allah, çocuk edindi" dediler. Hâşâ, Allah bundan uzaktır. O, zengindir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bu hususta hiçbir kanıtınız yok. Allah hakkında bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz? 69- De ki: "Allah hakkında yalan uyduranlar, iflâh olmazlar!" 70- Dünyâda biraz geçinir, sonra bize dönerler. Sonra da biz, inkârlarından dolayı onlara şiddetli azâbı taddırırız.*

Tefsîr:

65 nci âyet, Peyğamber'i teselli ederek müşriklerin sözlerine üzülmemesini, izzetin yani üstünlüğün tamamen Allah'a âit bulunduğunu, O'nun işiten ve bilen olduğunu bildiriyor. Allah'ın izzet sâhibi, işiten ve bilen olduğunun hatırlatılması, şu anlama gelir: Müşriklerin tanrı diye Allah'a ortak koştukları şeylerin hiçbir gücü yoktur. Onlar kendilerine yalvaranı duymazlar, hiçbir şey de bilmezler. Bu nitelikte olan şeyler Tanrı olamaz. Allah ise üstündür, kuvvet, şeref ve büyüklük O'nundur. O, kendisinden başka tapılanları ve kendisinden başkasına tapanları kahretmeğe kadirdir. Yaratıkların ne dediklerini işitir, ne düşündüklerini bilir.

66 ncı âyette de göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'a âidolduğu; müşriklerin, birtakım aciz şeyleri Allah'a ortak koşmalarının hiçbir bilimsel temele dayanmadığı, onların zanlarına uyup saçmaladıkları belirtilmektedir.

Bu âyetteki "و ما يتبع الّذين يدعون من دون اللّٰه شركاء" cümlesinde "ما "nın olumsuz edâtı olması da, soru edatı olması da mümkündür. Biz, birinci ihtimâle göre mânâ verdik. Yani Allah'tan başka yalvardıkları şeyler Allah'ın ortakları değildir. Allah'ın ortağı yoktur. Sadece onlar, kendi hayâlleriyle öyle sanıyorlardı. Taberî'nin tercîh ettiği ikinci ihtimâle göre mânâ şöyle olur: *"Allah'tan başka ortaklara yalvaranlar, neye yalvarıyorlar? Onlar sadece zanna uyuyorlar ve onlar sadece saçmalıyorlar!"* Onların Allah'ın ortakları olduğuna dair hiçbir delilleri yoktur. Onlar saçmalıyorlar.

67 nci âyette de Allah'ın, kâinattaki tasarrufu, tedbir ve düzeni anlatılmaktadır: Kullarının istirâhati için karanlığıyle üstlerini örten geceyi; çalışıp kazanmaları, işlerini görmeleri için de çevreyi aydınlatan gündüzü var eden Allah'tır. Söz dinleyenler, kâinattaki bu düzeni düşünür, Allah'ın büyüklük ve kudretini anlar, yalnız O'na taparlar.

68 nci âyette çeşitli şirk şekillerinden birine işaret edilmektedir. Allah'a ortak koşanlar, Allah'ın çocuğu olduğunu söylemişlerdir: Kimi herhangi bir insanı Allah'ın oğlu sanmış, kimi melekleri Allah'ın kızları sanmış, kimi şu veya bu şekilde Allah'a çocuk vermiştir. Yüce Allah, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Zaten göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Çocuk sahibi olmak, geçici, sonlu varlıkların ihtiyacıdır. Çünkü sonlular, sınırlı yaşamlarını çocuklariyle uzatmak, nesilleri aracılığı ile sürekli yaşamak isterler. Fakat önü, sonu olmayan Allah'ın, çocuğa ihtiyacı yoktur.

Eğer Allah'ın çocuğu olsa, onun da babası gibi sonsuz kudrete ve yaşama sâhibolması gerekir. Allah ile aynı nitelikte bir varlık, Allah demektir. Birden fazla Tanrı olması halinde yerin ve göğün düzeni bozulur. Hiçbir bakımdan Allah'ın çocuk sahibi olması mümkün değildir. Bütün yaratıklar O'nun kullarıdır.

Âyetin sonunda bu tür iddiâların bir temeli olmadığı belirtiliyor. *"Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"* cümlesiyle bu tür sözleri söyleyenlerin, Allah'a karşı ne derece saygısızlık ettikleri anlatılıyor.

69-70 nci âyetlerde de uydurdukları yalanı Allah'a atan, yani kendi batıl düşünce ve inançlarını Allah'ın buyruğu gibi gösterenlerin onmayacakları, şu dünyâda azıcık yaşadıktan sonra Allah'ın huzuruna gidecekleri ve Allah'ın, inkârlarından dolayı onlara acı azâbı taddıracağı belirtiliyor.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ
تَذْكِيرِي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ
ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾
فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ
مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ
خَلَائِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ
﴿٧٤﴾

71- Onlara Nûh'un haberini oku. Kavmine: "Ey kavmim, demişti, eğer benim kalkıp size Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldiyse, o halde ben Allah'a dayandım, siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi kararlaştırın da işiniz başınıza dert olmasın. Sonra hükmünüzü bana uygulayın, bana hiç fırsat da vermeyin." 73- "Eğer

yüz çevirdiyseniz (neden?) *ben sizden bir ücret istemedim ki! Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. Bana müslümanlardan olmam emredilmiştir." 73- Yine de onu yalanladılar. Biz de onu ve gemide onunla beraber bulunanları kurtardık, onları egemen yaptık ve âyetlerimizi yalanlayanları da boğduk. Bak işte o uyarılanların sonu nice oldu? 74- Sonra onun ardından birçok elçileri kavimlerine gönderdik; onlara belgeler getirdiler. Fakat onlar, önce yalanlamış oldukları şeye bir türlü inanmıyorlardı. İşte haddi aşanların kalblerini böyle mühürleriz.*

Tefsîr:

71-73: Kur'ân-ı Kerîm, genellikle Peyğamber (s.a.v.) ile münkirler arasında geçen tartışmalara değinerek onların itirazlarını cevapladıktan sonra konunun gereğine göre geçmiş peyğamberlerden bazılarının hikâyelerini anlatır. Bu anlatım kimi yerde uzun, kimi yerde kısa olur. Kıssanın, konu ile ilgili bir yanı seçilir. Bundaki amaç, eski peyğamberleri yalanlayanların, nasıl inkârları yüzünden Allah'ın cezasına uğradıklarını hatırlatmak suretiyle Kur'ân'ın muhataplarını, davranışlarından ötürü uyarmak, onlara öğüt vermektir. Çünkü kıssa yoluyla verilen öğüt ruha daha etkili olur.

İşte 71-73 ncü âyetlerde de inkârcıları uyarmak için Nûh kıssasına işaret edilmektedir: Allah'ın buyruğu ile kavmini uyaran, onlara tatlı öğütler veren Nuh'u, kavmi yalanlamış; Allah da onu ve ona inananları kurtarıp âyetlerini yalanlayanları, her tarafı basan Tufân sularında boğmuştur.

71 nci âyette "مقامى" kelimesi birkaç anlama gelebilir: Benim aranızda bulunmam, benim makamım, toplantı yerlerinizde kalkıp size öğüt vermem gibi. Siyaka son şıkkı daha uygun bulduğumuz için o mânâyı tercih ettik.

74- Nûh'tan sonra daha birçok elçi, toplumlarına gönderilmiş, peyğamberliklerini belgeleyen kanıtlarla onlar, kavimlerinin karşısına çıkmışlar ama bütün kanıtlara rağmen kavimleri kendilerini yalanlamış. Bu ters tutumları gönüllerinin mühürlenmesine, duygusuz, anlayışsız insanlar olmalarına sebebolmuştur. Yüce Allah: *"Böylece saldırganların kalblerini damgalarız"* cümlesiyle peğyamber sözü dinlemeyenlerin yüreklerinin katılaşacağını; duygusuz, düşüncesiz ve anlayışsız insanlar olacaklarını; davranışlarının bu duruma düşmelerine neden olduğunu belirtmiştir. Kalblerin katılaşması psikolojik bir haldir. Bu hal, Allah'ın kanunları çerçevesinde meydana gelir. Fi'li yapan Allah'tır ama sebebolan insandır.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ بِاٰيَاتِنَا
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْۜ اَسِحْرٌ
هٰذَاۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا
وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٨﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُون۪ي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَل۪يمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ
مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُۜ
اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ
بِكَلِمَاتِه۪ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾ فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى
خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْۜ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِۚ وَاِنَّهُ
لَمِنَ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ
كُنْتُمْ مُسْلِم۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ
الظَّالِم۪ينَۙ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى

مُوسٰى وَاَخٖيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً
وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ
وَمَلَاَهُ زٖينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبٖيلِكَ
رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا
الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجٖيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقٖيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ
سَبٖيلَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ
فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٖٓي اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُٓوا اِسْرَٓائٖيلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ
وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّٖيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ
لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ
بَوَّاْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى
جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿٩٣﴾

75- Sonra onların ardından Mûsâ ve Hârûn'u, âyetlerimizle birlikte Fir'avn'e ve adamlarına gönderdik; böbürlendiler ve suç işleyen bir topluluk oldular. 76- Onlara katımızdan, gerçek gelince: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. 77- Mûsâ: "Size gelen gerçek için böyle mi diyorsunuz? Büyü müdür bu? Halbuki büyücüler iflâh olmazlar!" dedi. 78- Dediler ki: "Sen bizi, babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çeviresin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikinize kalsın diye mi bize geldin? Biz size inanacak değiliz!" 79- Fir'avn: "Bana bütün bilgili büyücüleri getirin" dedi. 80- Büyücüler gelince Mûsâ onlara: "Atacağınızı atın" dedi. 81- Onlar: (iplerini ve değneklerini) *atınca Mûsâ: "Sizin getirdiğiniz şey büyüdür, dedi, Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah, bozguncuların işini düzeltmez!" 82- "Ve suçlular istemese de Allah, sözleriyle gerçeği ortaya çıkaracaktır!" 83- Fir'avn'ın ve adamlarının, kendilerine kötülük yapmasından korktukları için kavminin içinde Mûsâ'ya, yalnız genç bir kuşaktan başkası inanmadı. Çünkü Fir'avn, yeryüzünde çok ululanan ve çok aşırı gidenlerden idi. 84- Mûsâ dedi ki: "Ey kavmim, eğer Allah'a inandıysanız, gerçekten müslüman insanlar iseniz O'na dayanın." 85- Dediler ki: "Allah'a dayandık, Rabbimiz, bizi o zulmeden kavme sınav yapma." 86- "Rahmetinle bizi o inkârcı toplumdan kurtar!" 87- Mûsâ'ya ve kardeşine: "İkiniz kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın* (ey İsrâil oğulları) *evlerinizi karşı karşıya kurun, namaz kılın ve* (ey Mûsâ) *mü'minleri müjdele" diye vahyettik. 88- Mûsâ: "Rabbimiz, dedi, Sen Fir'avn'a ve adamlarına şu yakın hayâtta süs ve nice mallar verdin. Rabbimiz, senin yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz, onların mallarını yok et, kalblerini sık ki acı azâbı görünceye kadar inanmasınlar!" 89-* (Allah)*: "İkinizin duası kabul olundu, dedi, doğru olun, bilmezlerin yoluna uymayın". 90- İsrâil oğullarını denizden geçirdik; Fir'avn ve askerleri de zulmetmek ve saldırmak için onların arkalarına düştü. Nihâyet boğulma kendisini yakalayınca* (Fir'avn)*: "Gerçekten İsrâil oğullarının inandığından başka Tanrı olmadığına inandım, ben de müslümanlardanım!" dedi. 91- "Şimdi mi? Oysa daha önce isyân etmiş, bozgunculardan olmuştun?" 92- "Bugün senin bedenini kurtarıp bir tepeye atacağız ki senden sonra gelenlere ibret olasın. Ama insanlardan çoğu, bizim âyetlerimizden gafildir." 93- Andolsun biz, İsrâil oğullarını iyi bir yere yerleştirdik ve onlara güzel rızıklar verdik. Kendilerine bilgi gelinceye kadar*

ayrılığa düşmediler (de bilgi geldikten sonra ayrılığa düştüler). *Şüphesiz Rabbin, kıyâmet günü, anlaşmazlığa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde ibret için Mûsâ ile Hârûn'un hikâyesi anlatılmaktadır. Üzerinde en çok durulan bu kıssa çeşitli surelerde anlatılır. Bunun sebebi, Arapların, İsrâil oğullarıyla yakın ilişkileri ve onların peygamberlerinin hikâyeleri hakkında oldukça bilgi sahibi olmalarıdır. Tabii Arapların bilgileri kulaktan dolma idi, İsrâil oğullarından duyduklarına dayanıyordu. Kur'ân-ı Kerîm onların duydukları, az çok bilgi sâhibi oldukları kıssaları anlatarak onları ibret almağa yöneltmektedir. Her yerde kıssanın, konu ile ilgili bir yanı anlatılır. Bu âyetlerde anlatılanların özeti şudur:

75-77: Yüce Allah, Nûh'un ve ondan sonraki peygamberlerin ardından Mûsâ ile kardeşi Hârûn'u, Fir'avn ile adamlarını uyarmak ve İsrâil oğullarını onların zulmünden kurtarmak için gönderir. Fakat Fir'avn ve adamları, Mûsâ'nın gösterdiği mu'cizelere "büyü" derler. Mûsâ ise gösterdiklerinin büyü değil, Allah'ın verdiği mu'cizeler olduğunu, büyücülerin başarıya ulaşamayacaklarını söyler.

78-82: Bâtıl geleneklerinin ve dünyâ tutkusunun esiri olan Fir'avn ve adamları, Mûsa ve Hârûn'un, kendilerini atalarının yolundan çevirip mülklerini ellerinden almak, hâkimiyet kurmak için geldiklerini, onlara aslâ inanmayacaklarını söylerler. Mûsâ'nın, büyü sandıkları mu'cizelerini yenmek için ünlü büyücüleri toplayıp Mûsâ ile yarıştırmak isterler. Toplanan büyücüler göz boyacılığı yaparak attıkları değnekleri halka, yürür gibi gösterirler. Fakat Mûsâ'nın mu'cizesi, onların büyülerini yutar. Böylece Mûsâ'nın doğru, ötekilerin yalancı oldukları ortaya çıkar.

83- Buna rağmen Mûsâ'ya, kendi kavminin dahi tamamı değil, ancak genç bir kuşağı inanır; diğerleri, Fir'avn ve adamlarının zulmünden korkarak inanmaya cesaret edemezler.

İbn Abbâs'a göre "من قومه" kelimesindeki zamir, Mûsâ'ya değil, Fir'avn'e aittir. Yani Fir'avn'ın kavminden ancak bazı gençler Mûsâ'ya inanmışlardır. Fakat İsrail oğullarının tamamı Mûsâ'ya inanmıştır. Ancak bu açıklama, âyetlerin sözgelimine uymaz. Birinci tefsir daha uygundur.

84-86: Mûsâ, kavmine gerçekten Allah'a teslim olmuş kimseler iseler Allah'a dayanmalarını, korkmamalarını, sabretmelerini öğütler. Onlar da Allah'tan, kendilerini zalimlerin tuzağına düşürüp ezmek suretiyle imtihân etmemesini, zulüm altında ezerek sınamamasını, kâfirlerin zulmünden kurtar-

masını niyaz ederler.

87- Yüce Allah, Mûsâ ile kardeşi Hârûn'a, toplumlarının dayanışma içinde bir arada bulunmalarını sağlamak için Mısır'da, karşılıklı, birbirine bakan evler yapmalarını, İsrail oğulları için böyle bir mahalle kurmalarını, namaz kılmalarını emreder ve inananların er geç kurtulacaklarını müjdeler.

88-89: Mûsâ ile Hârûn, Allah'tan, Fir'avn ve adamlarının mallarını yok etmesini, kalblerini de mühürlemesini dilerler. Duâları kabul edilir, kendilerine doğru hareket etmeleri, zâlimlerin yolunda gitmemeleri emredilir. Mûsâ'nın "وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ: *Kalblerinin üzerine baskı yap*" demesi, kalblerini katılaştır, diye tefsir edilmiştir. Fakat bizce bu cümlede "yüreklerini sık, içlerine korku sal" anlamı vardır.

88 nci âyette hem "ضلال", hem "إضلال" kökünden okunan "ليضلّوا" kelimesindeki (ل) hakkında hayli ihtilâf vardır. Kimi bu lâmı âkıbet lâmı, kimi key lâmı, kimi ta'lîl-hafd lâmı kabul etmiştir. Kurtubî'ye göre en kuvvetli görüş, bu lâmın "âkıbet ve sayrûret" lâmı olduğu görüşüdür. Bu takdîrde mânâ: *"Rabbimiz, demek sen, senin yolundan sapmaları* (veya saptırmaları) *için dünyâda Fir'avn'a ve adamlarına zînet ve mallar vermişsin. Verdiğin bu dünyâ malıyle bunları sınamışsın!"* şeklinde olur.

Mûsâ Aleyhisselâm, onların olumsuz davranışlarını görüp yola gelmelerinden tamamıyle umudu kesince, Allah'ın, o kavmi mal ile deneyip sapıklıkta kalmalarını dilediği kanâatine vararak böyle söylemiştir.

Eğer lâm ta'lîl ve hafd içinse mânâ şöyledir: *"Rabbimiz, sen Fir'avn ve adamları, senin yolundan sapacakları* (veya insanları saptıracakları, yoluna engel olacakları) *için dünyâda onlara böyle zînet ve mallar verdin. Âhirette nasipleri olmayan bu insanlara sadece dünyâ malını verdin, bununla aldandılar, sapıklıklarına daldıkça daldılar".* Bu âyet, tıpkı Kasas Sûresinde: "فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَنًا: *Fir'avn âilesi, onu aldı ki kendilerine bir düşmân ve başlarına derd olsun*"[1] âyeti gibidir. Fir'avn âilesi, bile bile Mûsâ'yı kendilerine düşman ve başlarına derd olmak için almamıştı. Âyet, onun ileride böyle olacağına işâret etmektedir; yoksa onların, bu amaçla onu sudan çıkardıklarını söylememektedir. Arapçada bu lâm, bu mâ'nada çok kullanılır. İşte Kasas Sûresinin bu âyetinde olduğu gibi tefsîri sadedinde olduğumuz âyette de lâm, Allah'ın verdiği malın, o imansızların sapıklığına sebebolduğu ve olacağı belirtilmektedir. Allah, onların yoldan çıkması amacıyle onlara mal vermemiştir ama bir nimet ve sınav için verilen mal, kötü insanların sapıklığına neden olmuştur. Bu, Allah'ın yasasıdır. İnsan kendisini zengin, kendisine yeterli, istediğini elde eder görünce azar. Nitekim: *"İnsan kendisini zengin*

1. Âyet: 8.

görünce azar!" [1] buyurulmuştur. İşte burada da Mûsâ Aleyhisselâm, Fir'avn'ın ve adamlarının, dünyâ malıyle gurura düşüp Hakk'ın yolundan saptıklarını belirtmektedir.

Daha sonra, Allah'ın verdiği nimetlere şükredecekleri yerde O'na karşı nankörlük eden, sadece kendileri yoldan çıkmakla kalmayıp başkalarını da ayartan, Hakk'ın yoluna engel olan kimselere bedduâ ediyor: Allah'tan onların mallarını silip batırmasını, kalblerini mühürleyip katılaştırmasını, sıkmasını istiyor. Bir beddûa cümlesi olan: "رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ...", ya bir önceki ile, bir sonraki haber cümleleri arasında bir itiraz (parantez) cümlesidir. Bundan sonra gelen فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ cümlesi de " لِيُضِلُّوا "ya ma'tûftur ve fiil, atıf dolayısıyle mansûbdur. Bu takdirde son cümlenin mânâsı: *"Artık acı azâbı görünceye kadar inanmazlar"* demektir. Yahut da son cümle de ortadaki gibi Mûsâ'nın duâsıdır. Bu takdirde mânâ: *"Acı azâbı görünceye kadar inanmasınlar!"* demek olur.

Bundan, Hz. Mûsâ'nın, sanki Fir'avn ve adamlarının küfürde kalmalarını istediği hatıra gelirse de cümlenin amacı bu değildir. Amaç, Hak devam ede ede sonunda acı azâba düşeceklerini vurgulamaktır. Ayrıca bu sözde Hz. Mûsâ'nın, da'veti esnasında karşılaştığı güçlükler sonucunda zaman zaman içine düştüğü üzüntü ve umutsuzluk hali de yansımaktadır. Peyğamberlerin, da'vet mücâdelelerinde zaman zaman bunaldıkları ve normal zamanda söylemeleri kendilerine uygun olmayan umutsuzluk alâmeti sözler söyledikleri, Yûsuf Sûresinin 110 ncu, Bakara Sûresinin 214 ncü âyetlerinde belirtilmiştir.

Bazı kari'ler de " إِنَّكَ "yi iki hemze ile, soru kipinde (أَإِنَّكَ) okumuştur ki meâlde bu kırâet gözönünde bulundurulmuştur: *"Rabbimiz, sen Fir'avn'a ve adamlarına, dünyâda süs ve malı, senin yoluna engel olmaları için mi verdin?"* Bazıları da lâmdan sonra gizli en bulunduğu için bir de lâ takdîr ederek " لِئَلَّا يُضِلُّوا " mânâsını vermişlerdir: "Sen onlara, yolundan sapmamaları, saptırmamaları için süs ve mal verdin" demek olur. Nahhâs'a göre bu güzel bir îzâh tarzıdır ama Araplar, lâ'yı ancak zâhir (مع)den sonra hazfederler. Arapçada böyle bir uygulama yoktur. Bazılarına göre de buradaki lâm (عاقبة) lâmıdır. Yani *"Rabbimiz, sen onlara, yolundan sapacakları için dünyâda zînet ve mal verdin"* demektir.

Bu görüşlerin en güçlüsü, Taberî'nin ve Kurtubî'nin dedikleri gibi ilk iki görüştür [2].

1. 'Alâk Sûresi: 6.
2. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 11/156-160; Zemahşerî, Keşşâf: 2/200-201; Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân: 8/374-375; Âlûsî, Rûhû'l-Ma'ânî: 4/172-273; R.Rızâ, Tefsîru'l-Menâr: 11/472-473.

90-92: Mûsâ toplumunu Mısır'dan kaçırırken Fir'avn ve askerleri, haksız yere onların ardına düşerler. Mûsâ, bir mu'cize olarak kendisine açılan denizden adamlarını geçirirken Fir'avn de onun ardından denize girer. Fakat Mûsâ ve adamları kıyıya çıkınca deniz kapanır. Fir'avn, dalgalar arasında can çekiştirirken İsrâil oğullarının inandığı Tanrıdan başka tanrı olmadığına inandığını söyler. O sırada kendisine bir ses: *"Şimdi mi inanıyorsun? Daha önce isyan etmiş, bozgunculuk yapmıştın?! Bugün senin canını bedeninden kurtaracağız, seni boğup cansız bedenini sahile atacağız ki sen, senden sonrakilere, zorbaların sonunun nasıl olacağı hakkında ibret olasın"* der. Âyetin sonunda insanların çoğunun, Allah'ın âyetlerinden gaflet içinde bulundukları, onlara aldırmadıkları vurgulanır.

93- Yüce Allah, düşmanlarından kurtardığı İsrail oğullarını gerçekten güzel bir bölgeye yerleştirir, onları güzel nimetlerle besler. Fakat onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra ayrılığa düşerler.

Bazı müfessirlere göre burada ayrılığa düştükleri anlatılan yahudiler, Hz. Peygamber devrindeki yahudilerdir. Bilgi de Kur'ân'dır. Âyette Kur'ân geldikten sonra yahudilerin onu kabul etmeleri gerekirken ayrılığa düştükleri anlatılmaktadır. Ancak bu tefsir, tutarlı değildir. Âyetin ruhundan, yahudîlerin, kendi dinlerinde ayrılığa düştükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Neml Sûresindeki: *"Bu Kur'ân, İsrâil oğullarına, ayrılığa düştükleri şeylerin birçoğunu anlatıyor"*[1] âyeti de onların, kendi dinlerinde ayrılığa düştüklerini bildirmektedir.

Bilgi insanları birleştirir. Bunların, Allah'ın gönderdiği bilgi ile birleşmeleri gerekirken her biri o bilgiyi başka bir biçimde yorumlayarak ayrılığa düşmüş, dinde çeşitli mezheplere, gruplara bölünmüşlerdir. Yüce Allah, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyâmet gününde onların aralarında hüküm verecek, kimin doğru, kimin yanlış yolda olduğunu açıklayacaktır. Şimdi her grup, kendisinin haklı, doğru yolda olduğunu iddiâ eder. Ama bu, onların kendi kuruntularıdır. Onların arasındaki dâvâyı Allah çözecek; gerçeği, yanlışı, hakkı, batılı, haklıyı, haksızı ortaya çıkaracaktır.

Her dinin mensupları, peyğamberlerinden sonra onun sözlerini şu veya bu şekilde yorumlayarak ayrılığa düşmüşlerdir. Mezhepler böyle doğmuştur. Her mezhep mensubu da kendisinin doğru yolda olduğunu sanmıştır. İşte son âyette gerçeği batıl yorumlarla hedefinden saptıranlar hakkındaki hükmün, kıyâmette verileceği, orada haklının ve haksızın ortaya çıkarılacağı bildirilmektedir. Şâirin dediği gibi: "Er yarın Hak divânında bellolur".

1. Neml Sûresi: 76.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu kıssa, birçok sûrede tekrar edilir. Burada yeni olan taraf, Fir'avn boğulurken İsrâil oğullarının Tanrısına inandığını söylemesi ve Allah'ın da hayâtı boyunca isyân edip bozgunculuk yapmış olan Fir'avn'a, yaşama umudu kalmayınca mı inandığını, ihtâr ve inkâr tarzında sorması, artık yaşama umudu kalmadığı bir zamanda inanmasının, kendisine bir kurtuluş sağlamayacağını, kendisini boğacağını ve başkalarına ibret olsun diye cesedini sahile bırakacağını buyurmasıdır. Mevcut yâhûdî kitaplarında bulunmayan bu fıkra, mutlaka Hz. Peyğamber zamanındaki yahudiler arasında biliniyordu. Zamanla bu parça kaybolmuştur. Aksi halde yahudiler, böyle bir şey yok diye itiraz ederlerdi. Böyle bir itiraz gelmemiştir.

فَاِنْ كُنْتَ ف۪ي شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذ۪ينَ يَقْرَؤُ۫نَ الْكِتَابَ مِنْ
قَبْلِكَۚ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَۙ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ
مِنَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٩٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ حَقَّتْ
عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَۙ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا
الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٩٧﴾

94- Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitâbı okuyanlara sor. Andolsun sana Rabbinden hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma! 95- Ve sakın, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan olma, yoksa ziyâna uğrayanlardan olursun. 96- Üzerlerine Rabbinin (azâb) *kelimesi hak olanlar inanmazlar. 97- Onlara bütün âyetler gelmiş olsa bile, acı azâbı görünceye kadar* (inanmazlar).

Tefsîr:

Kitâb-ı Mukaddes'in içeriğinden olan Nûh ve Mûsâ kıssalarının anlatılmasından sonra 94-97 nci âyetlerde Peyğamber'e hitâben, kendisine gelen vahiyde bir kuşku bulunmadığı, şayet kendisinin bu hususta bir kuşkusu varsa bu gelen sözlerin daha önceki Kitaplara uyup uymadığını Kitâp ehline sorması, bu sözlerin Allah'ın vahyi olduğundan aslâ şüphe etmemesi, Allah'ın âyetlerini yalanla-

yanlardan olmaması, aksi takdirde kaybedenlerden olacağı buyuruluyor ve Allah'ın cezâsını hak etmiş olanların, o acı azâbı görmedikçe ne kadar mu'cize görseler de yine inanmayacakları belirtiliyor.

Müfessirler, ilk üç âyetin Medine'de indiğini söylerler. ''Kitâp ehlinden sor'' cümlesi de bunların Medine'de indiği görüşünü güçlendiriyor. Çünkü bu ifade, Peyğamber'in, Kitâp ehli ile görüşmekte olduğunu belirtir. Bu da Medine devrinde olmuştur. Mekke'de iken Peyğamber'in, Kitâp ehli ile yakın teması yoktu. Ancak orada bir iki hıristiyan vardı, onlarla görüşürdü.

İlk iki âyet, Peyğamber'in kalbine bazan şüphe geldiği imajını verirse de âyetlerin amacı bu değildir. Âyetlerin amacı, Kur'ân'ın, kesinlikle Allah'ın sözü olduğunu muhataplara vurgulamaktır. Hitâp Peyğambere olmakla beraber bütün dinleyenler kasdedilmiştir. Âyetler, Peyğamber'e moral vermekte, onun gönlüne gelmesi muhtemel üzüntüleri dağıtmaktadır.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا
عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ﴿٩٨﴾

98- Keşke bir kasaba olsaydı da inansaydı ve inanması kendisine fayda verseydi! Yalnız Yûnus'un kavmi inanınca, dünyâ hayâtında onlardan rezîllik azâbını kaldırmış ve onları bir süre daha yaşatmıştık.

Tefsîr:

Bu âyette şöyle buyuruluyor: Bir kasaba olsaydı da inansaydı ve inanması kendisine faydalı olsaydı! Ama ne gezer. Helâk etmiş olduğumuz hiçbir kentin bütün halkı inanmadı. Bir kısmı inansa da çoğu inanmadı. Bu yüzden cezâya çarpıldılar. Yalnız Yûnus kavmi hariç. Onlar cezâya çarpılacaklarını anlayınca akıllarını başlarına alıp inandılar. Biz de dünyâ hayâtındaki ezici azâbı onlardan kaldırdık ve onları bir süre daha yaşattık.

Tefsirler âyete: Hiçbir kent yoktur ki Allah'ın azâbını gördükten sonra inansın da o zaman inanmasının kendisine bir yararı olsun, şeklinde mâna vermişlerdir.

Aslında âyette azâbı gördükten sonra inanmasının, bir yarar sağlamayacağına dair bir anlam yoktur. Müfessirler, yukarıdaki Fir'avn kıssasını ve Fir'avn'in, boğulurken inandığını söylemesi üzerine kendisine: *''Şimdi mi*

inandın, daha önce isyân etmiş, bozgunculardan olmuştun!'' denmesini gözönünde bulundurarak âyete bu mânâyı vermişlerdir. Halbuki âyetin anlamı şudur:

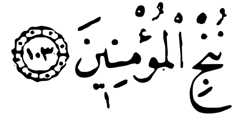
Ne olur bir kasaba olsaydı da inansaydı ve inanması kendisine yarar sağlasaydı. Ama hiçbiri tam inanmadı, bu yüzden helâk oldular. Yalnız Yûnus kavmi tamamen inandılar, önce inkâr ettikleri halde başlarına felâket geleceğini anlayınca iman ettiler. Onlar iman edince biz de onların üzerinden azabı kaldırdık. Uslandıkları için, artık onları cezalandırmadık.

Bu âyet, Hz. Peyğamber'i tesellî etmektedir. Yüce Allah bu âyetle Peyğamber'ine demek istiyor ki: Peyğamberine karşı çıkan yalnız senin kavmin değildir. Daha önceki kavimler de peyğamberlerine karşı çıktılar. Peyğamberlerine karşı çıkmayan, bütün halkı, gelen peyğambere inanmış olan hiçbir kent olmamıştır. Yalnız Yûnus kavmi, azâb işaretlerini görünce topluca tevbe edip peyğamberlerine inanmışlar ve Allah'ın affına erip cezâsından kurtulmuşlardır.

Yûnus kavmi, Ninova denen Musul halkıdır. Onlar, önce aralarında yetişen Yûnus Aleyhisselâm'a inanmamışlar, fakat başlarına felâket geleceğini anlayınca inanmışlardır.

Yûnus kıssasına da çeşitli sûrelerde atıflar yapılır. Burada Yûnus kavmine kısa bir atıf yapılması, bu kavmin hikâyesinin, Araplar arasında da bilindiğini gösterir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ
النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ
اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾
فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ
مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا

99- Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları, inanmaları için zorlayacaksın? 100- Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. (Allah), *pisliği, akıllarını kullanmayanların üzerine kor. 101- "Göklerde ve yerde olanlara bakın!" de; ama o âyetler ve uyarılar, inanmayacak bir kavme yarar sağlamaz. 102- Onlar, sadece kendilerinden önce gelip geçenlerin başlarına gelen günler gibisini bekliyorlar öyle mi? De ki: "O halde bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!" 103- Sonunda elçilerimizi ve inananları kurtarırız. İşte böyle, üzerimize borçtur: Mü'minleri kurtarırız!*

Tefsîr:

99-100 ncü âyetlerde, Allah istediği takdirde yeryüzündekilerin hepsinin inanacağı, Allah'ın izni olmadan hiçbir canın inanamayacağı bildirilmektedir. Bunun anlamı şudur: Allah insanları serbest bırakmıştır. Eğer isteyip de zorlasa, inanmayan kalmaz, herkes inanır.

Kişinin inanması, birtakım iç ve dış etkenlere dayanır. Dış etkenlerin zihinde bıraktığı izlenimler, Allah'ın insanda yarattığı bedensel ve ruhsal etkenlerle şekil alır, kişiye bir yön verir. Bunların hepsi Allah'ın yaratmasiyle olur. Gerçekte Allah, kişinin düşüncesini şu veya bu yöne çevirebilir. Hidâyete götüren de sapıklıkta bırakan da gerçekte O'dur. Çünkü her hareket, her güç, her atılım O'na dayanır. O halde inadında, inkârında direnenlerin davranışlarına üzülmemek lâzımdır. Elçilerin görevi duyurmaktır. Herşeye rağmen küfründe ısrar eden kimseyi -kendi içinde hiçbir iyi düşünce çabası göstermediği için- Allah, düşüncelerinin bunalımları içinde bırakır. Onun gönlü bir türlü imana yatmaz. Çünkü bundan haz duymaz. O hep küfürde, kötü düşünceler içinde bocalar. İşte *"Allah, düşünmeyenlerin üzerine pislik kor"* cümlesinin anlamı budur. İyiye yönelmek istemeyenler, kötü düşünceler, inkârlar içinde kalırlar.

İnsanın kabiliyeti, tâ eskilere uzanan atalarından, yaşadığı ortamdan gelir. İnsana atalarından gelen genler vasıtasiyle kabiliyet veren, Allah'ın kanunlarıdır. Bunu temelinden değiştirmek mümkün değildir. Öyle ise Allah'ın takdirini kabul edip ona boyun eğmek gerekir.

Âyette kavminin, özellikle yakınlarının inanmasını çok isteyen, fakat

bunlardan bir kısmının inanmamasına üzülen Hz. Muhammed (s.a.v.) teselli edilmekte, onların inanmamasının, kabiliyetsizliklerinden ileri geldiği bildirilmektedir.

101 nci âyette göklerde ve yerde bulunan âyetlere bakıp ibret alınması emrediliyor. Kâinatta herşey, şu mükemmel düzen Allah'ın varlığını ve birliğini gösterir ama inanmayan, şu ince düzenin nasıl ve kimin tarafından yaratıldığı üzerinde düşünmeyen insanlar için âyetler, uyarılar bir yarar sağlamaz. Onlar inkâr ve cehâletlerini sürdürürler.

102-103 ncü âyetlerde Hz. Peyğamber'e inanmamakta ısrar eden müşrikleri de, daha önceki inkârcı milletlerin uğradıkları sonucun beklediği, Allah'ın, sonunda peyğamberlerini ve inananları, verdiği sözü tutarak kurtardığı bildirilmektedir. Bu âyetler de kâfirler için uyarı, mü'minler için umut ve tesellidir.

102 nci âyetin sonundaki " و ما تغنى الآيات والنذر عن قوم لا يؤمنون " cümlesi, iki mânâya gelebilir: " ما " olumsuz edâtı olduğuna göre cümlenin anlamı şöyledir: *"Âyetler ve uyarılar inanmayan topluma bir yarar sağlamaz"*. " ما "nın soru edatı olması da mümkündür. Bu takdirde cümle şu anlamı verir: *"Âyetler ve uyarılar, inanmayan topluma ne yarar sağlar?"*

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ تَعْبُدُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْۚ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَۙ
﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۚ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا
تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ
الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَۚ
وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِه۪ۜ يُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ۜ
وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ

رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا
وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ
حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿١٠٩﴾

104- De ki: "Ey insanlar, benim dinimden kuşkuda iseniz, ben sizin Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam; fakat sizi öldürecek olan Allah'a taparım. Bana, inananlardan olmam emredilmiştir. 105- Ve: "Yüzünü hanîf olarak dine çevir; sakın ortak koşanlardan olma!" 106- "Allah'tan başka: sana ne fayda, ne de zarar veremeyecek olan şeylere yalvarma! Eğer böyle yaparsan, sen muhakkak zâlimlerden olursun!" (diye emredilmiştir). *107- Eğer Allah sana bir zarar dokundursa, onu yine O'ndan başka kaldıracak yoktur ve eğer sana bir hayır dilese, O'nun keremini de geri çevirecek yoktur.* (O), *Hayrını kullarından dilediğine verir. O, bağışlayan, esirgeyendir. 108- De ki: "Ey insanlar, işte size Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen, kendisi için gelir; sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekîl değilim!" 109- Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en iyisidir.*

Tefsîr:

104 ncü âyette Hz. Peyğamber'e, dininden kuşkulananlara, dininin esasını açıklaması emrediliyor: Dinin esası, Allah'tan başkasına tapmamak, yalnız Allah'a tapmak ve O'na inanmaktır. Yalnız Allah'a kulluk dininde kuşkulanacak ne vardır.

105-107 nci âyetlerde Hz. Peyğamber'e, yüzünü dosdoğru olarak Allah'a çevirmesi, Allah'a ortak koşanlardan olmaması, Allah'ı bırakıp insana ne yarar, ne zarar veremeyen şeylere yalvarmaması, aksi takdirde zalimlerden olacağı bildiriliyor. Onlara niçin kulluk etsin ki? İnsanın başına gelen zararı Allah'tan başka kimse kaldıramaz. Allah'ın lûtfedeceği bir iyiliğe de kimse engel olamaz. O, kullarına dilediğini yapar. Öyle ise âciz şeylere değil, yaratıklarını istediği gibi yöneten, bağışlayan, esirgeyen Allah'a tapmak, O'ndan istemek

gerekir.

108- Yukarıdan beri yalnız Allah'a tapmanın gereği, çeşitli kanıtlarla anlatıldıktan sonra bu âyette de Hz. Peyğamber'e, bütün insanların anlayış kulağına seslenerek şöyle demesi emrediliyor:

Ey insanlar, size Rabbinizden bu gerçek geldi. Artık yola gelen kendi yararına yola gelmiş olur. Sapanın da zararı kendisinedir. Ben sizin vekiliniz değilim. Benim görevim, bana vahyedilen gerçeği sizlere duyurmaktır. Yola gelip gelmemek herkesin kendi isteğine kalmıştır.

Bu âyet, 99-100 ncü âyetlerin anlamını da açığa kavuşturmaktadır. Şöyle ki: Allah, kimseyi zorlamaz. Peyğamber'in görevi de zorlamak değil, duyurmaktır. Aklını kullanıp yola gelen, kendi yararına; sapıklığında direnen de kendi zararına hareket etmiş olur. Herkes kendi yaptıklarından sorumludur. Sapıkların hareketlerinden Peyğamber sorumlu değildir. Çünkü Peyğamber onların vekili değildir. O, sadece gerçeği duyurmakla görevlendirilmiştir.

İbn Abbâs'tan bu âyetin, kılıç âyetiyle neshedildiği rivayet edilirse de bu rivayetin bir değeri yoktur. Zira bir gerçeği belirten bu âyetin neshedilecek yanı yoktur. Zaten müfessirler, bu kılıç âyetiyle Kur'ân'ın pek çok âyetini neshetme çabası içine girmişlerdir. Allah onları affetsin, demekten kendimizi alamıyoruz.

109 ncu âyette de Peyğamber'e, kendisine vahyedilene uyup, inanmayanlarla kendisi arasında Allah hükmünü verinceye kadar sabretmesi, en iyi hüküm verenin Allah olduğu buyurulmaktadır.

Yûnus Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

Mekke'de inmiş bulunan bu sûrenin de temel konusu, öteki Mekke sûrelerinde olduğu gibi Allah'ın birliği, yegâne hâkimiyyet sâhibi olduğu, âhiret sevâb ve cezâsı, Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiği, Peyğamber'in Allah tarafından görevlendirildiği ve benzeri akîde konularıdır. Bunları madde madde özetleyelim:

1. Allah'ın Rablık ve Tanrılık tevhîdleri, şânının yüceliği, yegâne yaratıcı olduğu vurgulanır. Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra şânına yaraşır biçimde Arş'ına çıkıp mülkünü yönettiği belirtilir.

2. O'ndan başka tapılmağa lâyık kimse yoktur. Yaratan, besleyen, yöneten, duâları işiten, dilediğini yapma gücüne sahibolan yalnız O'dur. Bu sıfatları hâiz olmayana tapılamaz. O'ndan başka bu sıfatta bulunan hiç kimse olmadığına göre O'ndan başkasına tapılamaz.

3. Allah ile kul arasında hiçbir vasıta yoktur. Kul, doğrudan Allah'a tapar, isteyeceğini O'ndan ister. Hiçbir yararı olmayan şeyleri şefâatçi sanmak,

boş hayaldir (18, 22-23 ncü âyetler).

4. O'nun herşeyi kapsayan ilmi dışına çıkan hiçbir şey yoktur (11 nci âyet).

5. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. Hz. Muhammed'in peygamberliği, O'nun dilemesi ve tayîni ile olmuştur.

6. İlk defa yaratan Allah, yaratıklarını tekrar yaratmağa da kadirdir. Âhiret hayâtı, O'nun hikmet ve adâletinin gereğidir.

7. İndirdiği rızık ile yaratıklarını besleyen, Güneşi ziyâ, Ayı nûr kaynağı yapan, ölüden diri, diriden ölü yaratan, yarattığı canlara kulak, göz gibi duyu organları veren, tüm kâinâtı yöneten O'dur. Bütün kâinât O'nun mülküdür.

8. Gerçek bilgi, kesin kanıta dayanır. Zan ile bilgi doğmaz.

9. Allah, görevlendirdiği elçisini korur. Tuzak kurarak onun risâletini engellemeğe kalkanların tuzaklarını kendi başlarına geçirir.

10. Kendisine vahy gelmediği halde, uydurduğu sözleri Allah'ın sözü diye gösteren kişi en haksız, en zâlim insan olduğu gibi; Peygamberin getirdiği hak sözü inat ve gururuna kapılarak yalanlayan da en zâlim insandır (17 nci âyet).

11. Şirk, insan ruhuna en büyük kötülük, haksızlıktır. Çünkü canın kirlenmesine, cehenneme tutsak olmasına sebebolur. Önceki milletler, şirk ile kendilerine haksızlık ettikleri ve kendilerini bu haksızlıktan kurtarmağa çalışan peygamberleri dinlemedikleri için helâk edilmişlerdir (13, 71-73, 75-93 ncü âyetler).

12. Peygamberin görevi, mu'cize yaratmak değil, kendisine verilenleri duyurmaktır. Mu'cize yaratmak Allah'a âittir, peygamberin elinde değildir. Esasen mu'cize isteyenler, samimi olmadıkları için ne kadar mu'cize görseler yine inanmazlar (15-16, 49 ncu âyetler).

13. Peygamberlik, sadece belli bir kavme özgü değildir. Allah her kavme bir elçi, uyarıcı göndermiştir (47 nci âyet).

14. Peygamber geldikten sonra onun sözünü dinlemeyenler, Allah'ın adâletli hükmüyle mahvedilirler.

15. Önceki milletler, peygamberlerine karşı geldikleri gibi Hz. Muhammed'in kavmi olan Kureyşliler de ona karşı gelmiş, onun vahy almasını büyü, kendisini büyücü sanmışlardır (2 nci âyet).

16. Oysa bu Kur'ân, insan uydurması olamaz. O, daha önceki kitapların içerdiği prensipleri içeren bir Tanrı indirmesidir, meleğin vahyidir.

17. Kur'ân'ın melek vahyi olduğundan kuşkulananlar, ona benzer bir

söz getirmelidirler. Basiretsizlikleri yüzünden gerçek mânâsını anlayamadıkları Kur'ân'ı yalanlayanlar, dünyâda da, âhirette de cezalandırılırlar.

18. Müşrikler, uyarıldıkları azâbı mutlaka göreceklerdir. Ama herşeyin bir zamanı olduğu gibi, onları mahvedecek azâbın da bir zamanı vardır. Vakti gelince Kur'ân'a karşı gelenler mahvedileceklerdir (40-54 ncü âyetler).

19. Müşriklerin olumsuz tutumlarına üzülen Peyğamber (s.a.v.) tesellî edilmekte, Allah'ın, önceki peyğamberleri ve onlara inananları zafere ulaştırdığı gibi kendisini de zafere ulaştıracağı anlatılmaktadır (65, 96-101 nci âyetler).

20. İnsanlar, bu dünyâdan sonra kendilerini yaratmış olan Rabbin huzuruna dönüp, dünyâ ömürleri içindeki davranışlarından hesap verecek; iyiliklerinin ödülünü, kötülüklerinin cezâsını göreceklerdir. Âhiret hesâbı, mükâfât ve cezâsı, Allah'ın adâletinin, hikmetinin gereğidir.

21. 7-11, 23-30 ncu âyetlerde mü'min ve kâfir zümrelerinin âhiretteki cezâları, ayrıntı ile tasvîr edilmektedir.

22. 45-46 ncı âyetlerde, dünyâ ömrünün, âhirete oranla kısalığı, yalanlayıcıların âhiretteki perişanlığı, kâinâtın sâhibinin Allah olduğu vurgulanır.

23. Allah'a iftirâ edenler onmazlar. Dünyâda biraz yaşarlar ama sonra çetin azâba çarpılırlar (69-70 nci âyetler).

24. İşin içyüzünü bilmeyen insan, şerri hayır sanır. İnâdına kapılır, hayır ister gibi şer ister, ''Eğer bu Kur'ân hak ise, başıma belâ gelsin'', ''Şu iş şöyle ise, başıma felâket gelsin'' der. Oysa böyle şeyler söylemek, Allah'a karşı cür'ettir. İnsan hep akıllı, ihtiyatlı, ölçülü davranmalı, kötüyü değil, iyiyi istemelidir. Şayet Allah, insanların istediği herşeyi verseydi, onlar çabucak mahvolup giderlerdi. Çünkü iyi sanarak istedikleri birçok şey, kendilerinin iyiliğine değil, kötülüğünedir. Lehlerine değil, aleyhlerinedir. Onun için Allah kulları için uygun olanı yapar. O'nun yaptığına teslîm olmak, kazâsına rızâ göstermek gerekir (11 ve 50 nci âyetler).

25. Allah'a şirk koşmak, atalardan gelen bir gelenektir (18, 28, 34, 35, 66, 71 nci âyetler).

26. Dünyâ ve âhiret saâdetinin temeli iki îmandır: Allah'a şirksiz îmân, âhirete şeksiz îmân ve bu îmânların gereği olarak sâlih ameldir.

27. İyilik yapan iyilik bulur, fazlasını da alır. Kötülük yapan da sadece cezâsını çeker (26-27 nci âyetler).

Sûrenin prensiplerini bu şekilde özetledikten sonra gerek bu sûrenin, gerek bütün Kur'ân sûrelerinin genel hedeflerini özetlemek istiyoruz:

Kur'ân'ın Hedefleri:

Kur'ân'ın temel hedeflerini şu yedi noktada toplayabiliriz:

1. *Kur'ân'ın birinci hedefi,* dinin üç temelini düzeltmektir. Bu temeller: Allah'a îmân, âhirete îman, sâlih ameldir.

A. Bakara Sûresinin 62, Mâide Sûresinin 69 ncu âyetlerinde Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanan bütün İlâhî din mensuplarının (müslümanların, yahûdîlerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin, korku ve üzüntüye uğramayacakları, Allah katında ödüllendirilecekleri vurgulanır. Her peyğamber, insanlığa, bir tek Allah'a inanmayı ve yalnız O'na kulluk etmeyi öğütlemiştir. Ama zamanla peyğamberlerin öğütledikleri bu temiz îmâna şirki karıştırmışlar, peyğamberlerin bizzat kendilerini, yahut din adamlarını veya liderlerini veya ruhsal varlıkları tanrılaştırmışlar; Allah'ın kızı sandıkları meleklere tapmışlar, böylece tevhîd inancından ayrılmışlardır. Onun için Kur'ân'ın baş konusu, Allah'ın birliğini, ibâdetin yalnız O'na mahsus olduğunu, O'ndan başkasına tapmanın, O'na karşı nankörlük ve küfür olduğunu vurgulamaktır. Zihinlere iyi perçinlenmesi için bu konu, her sûrede olduğu gibi bu sûrenin bölüm aralarında da değişik üslûplarla tekrar edilir. Bilindiği gibi Araplar Allah'a inanıyorlardı ama kendileriyle Allah arasında şefâatçi olacaklarını sandıkları meleklere ve onların sembollerine tapıyorlardı. İçlerinde tevhîd inancında bulunan az sayıda bazı insanlar da vardı ama çokları müşrik idiler: *"Onların çoğu, ancak şirk koşarak Allah'a inanır"*[1].

B. Dînin ikinci temeli öldükten sonra dirilmeğe, âhiret mükâfat ve cezâsına inanmaktır. Müşriklerin çoğu buna inanmıyorlardı. Âhiret hesap ve cezâsına inanmadıkça Allah'a imânın fazla bir etkinliği olmaz. Allah'a inanıp da âhirete inanmayan insan, imkân bulunca haklara saldırmaktan çekinmez. Onun için her peyğamber, Allah'a îmân yanında âhirete îmânı dinin temeli olarak öğütlemiştir. Mûsa ve Îsâ, Allah'a ve âhirete gerçek îmânı getirdikleri halde bu îmân, zamanla yahûdîlikte milli bir renk almış; sanki sadece İsrâil Oğullarının Tanrısı olarak düşünülen Allah'ın diğer milletleri İsrâîl milletine köle olarak yarattığı sanılmıştır. Âhiret inancı da gücünü kaybetmiştir. Öyle ki bugünkü Tevrât'ta sadece kısa ve belirsiz birkaç âyetten ibâret kalmıştır. Bu durumu düzeltmek için gelen Îsâ'nın tâbi'lerinin çoğu da onun getirdiği tevhîdi bozmuş; Îsâ Allah'ın birliğini, ibâdetin sadece O'na yapılacağını söylemiş iken bazı hıristiyan mezhepleri Îsâ'yı Allah'ın bir parçası ve Allah ile aynı yapmışlar ve Allah'ın yanında oturan Îsâ'nın, kıyâmette insanları muhakeme edeceği inancına varmışlardır. Aslında bu inanç, eski putperest Hint dinlerinden, Yunan felsefesinden adapte edilmiştir.

1. Yûsuf Sûresi: 106.

Nihâyet son peyğamber gelerek tevhîdi olduğu gibi bu âhiret inancını da asıl hüviyetine kavuşturmuş, saâdet ve şekaveti insanın kendi çabasına bağlamıştır. Nefsi yaratıp ona iyiliği ve kötülüğü seçme yeteneği veren Allah'tır. Allah'ın verdiği yetenekle iyiyi, doğruyu seçip sadece Allah'a tapan can felâh bulur, O'ndan başka varlıklara tapan can alçalır, perişan olur [1].

C. Dînin üçüncü temeli de sâlih ameldir. Allah'a ve âhirete îmânın gereği olan sâlih amel, ibâdete ve dünyâya ilişkin her eylemi kapsar. Allah'a ibâdet, ana-babaya iyilik, yetimlere bakma, İsrâ Sûresinin 23-39 ncu âyetlerinde ve En'âm Sûresinin 151 nci âyetinde sayılan buyrukları yerine getirme ve benzeri tüm güzel işleri yapmak sâlih ameldir. Allah'a ibâdet, insanı her bakımdan salih amele (eyleme) yöneltir: *"Muhakkak ki namaz, fuhuştan ve çirkin işlerden meneder. Elbette Allah'ı anmak en büyüktür"* [2]. *"Doğrusu insan hırslı* (ve huysuz) *yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır; kendisine hayır dokundu mu* (yoksullara) *yardım etmez* (eli sıkıdır). *Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır. Onlar ki: Namazlarını sürekli kılarlar* (aksatmazlar). *Mallarında da belli bir hisse vardır: Sâile ve mahrûma* (isteyene ve iffetinden dolayı istemeyip mahrum kalana). *Ve onlar cezâ gününü tasdîk ederler"* [3].

2. Kur'ân'ın ikinci hedefi: Peyğamberlik görevini öğretmektir. Peyğamberler, insanlığın ıslâhı için Allah'ın vahyinin duyurulmasına aracıdırlar. Bütün peyğamberler, insanları yalnız Allah'a tapmağa, Allah'tan başka varlıklara tapmaktan kaçınmağa çağırmışlardır: *"Andolsun biz, her millet içinde: 'Allah'a kulluk edin, şeytan*(a tapmak)*dan kaçının' diye bir elçi gönderdik..."* [4], *"Hiçbir ümmet yoktur ki onun içinde bir uyarıcı çıkmış olmasın"* [5]. Peyğamberlerin görevi, kullar ile Allah arasına girmek veya kulları kendilerine taptırmak değil, Allah'ın buyruklarını duyurmaktır: *"Elçiye düşen, sadece açıkça duyurmaktır"* [6].

Bütün peyğamberler aynı inançları öğütledikleri için onlar arasında bir ayırım yapılmaz: *"Biz, O'nun elçileri arasında bir ayırım yapmayız, hepsine inanırız"* [7].

Peyğamberler, müşriklerin tanrıları hakkında düşündükleri şefâat gibi bir şefâatten de söz etmemişlerdir. Kur'ân'ın açık ifadesine göre Allah katında,

1. Şems Sûresi: 7-10 ncu âyetlere bakınız.
2. Ankebût Sûresi: 45.
3. Meâric Sûresi: 19-26.
4. Nahl Sûresi: 36.
5. Fâtır Sûresi: 24.
6. Mâide Sûresi: 9; 'Ankebût Sûresi: 18.
7. Bakara Sûresi: 285, Âl-i İmrân Sûresi: 84.

O'nun izin verdiğinden başkası konuşamaz ve şefâat edemez: *"O gün Ruh ve melekler sıra sıra dururlar. Rahmân'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz.* (Rahmân'ın, konuşmasına izin verdiği de) *doğruyu söyler"* (günahkârı günâhsız göstermeğe çalışmaz)"[1], *"O'nun izni olmadan, kendisinin katında kim şefâat edebilir?"*[2]. Onun şefâat izni verdiği kimseler de sadece O'nun râzı olduklarına şefâat edebilirler: *"Ancak Allah'ın râzı olduğu kimseye şefâat ederler"*[3].

Esasen Allah'ın rızâsı, cennet nimetlerinin en büyüğü olduğu için Allah'ın râzı olduğu kimselerin şefâate de pek ihtiyâcı olmaz. Ama bunlar hakkında şefâatten söz edildiğine göre demek ki bunlar, şefâatle Allah katında daha yüksek mertebeye çıkarılırlar. Gerçeği Allah bilir. Yalnız burada sözü edilen şefâatin, meleklerin şefâati olduğu, siyaktan anlaşılmaktadır.

3. *Kur'ân'ın üçüncü hedefi:* İslâmın insan yaratılışına uygun, akla, hikmete, ilme dayalı tek dîn olduğunu belirtmektir. Yüce Allah: *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratma yasasına* (uygun olan dîne dön) *ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru dîn budur. Fakat insanların çoğu bilmezler"*[4].

İslâm'da akla, ilme, hikmete aykırı bir şey yoktur. Birçok âyet, insanı kâinâtı incelemeğe, evrendeki yasaları araştırmağa davet etmektedir: *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip, ölmüş olan yeri dirilttiği suda ve yeryüzüne yaydığı her çeşit canlıda, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için* (Allah'ın varlığına, birliğine ve sonsuz kudretine) *delîller vardır"*[5].

Birçok âyet, düşüncenin önemini vurgulayarak sona erer: *"Düşünmeniz için Allah size bunları tavsiye etti"*[6]. Aklını kullanmayan insanlar kınanmıştır: *"Düşünmezler mi?"*[7], *"Düşünmüyor musunuz?"*[8]. Aklı kullanmamanın, âhiret azâbına sebebolduğu belirtilmiştir: *"Dediler:* '(Dünyâda) *söz dinlesek, ya da düşünseydik, şu çılgın âteşin halkı arasında olmazdık!."*[9],

1. Nebe' Sûresi: 38.
2. Bakara Sûresi: 255.
3. Enbiyâ Sûresi: 28.
4. Rûm Sûresi: 30.
5. Bakara Sûresi: 164.
6. En'âm Sûresi: 151.
7. Yâsîn Sûresi: 68.
8. Bakara Sûresi: 44.
9. Mülk Sûresi: 10.

"Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki kalbleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hattâ daha da sapık. Ve işte gafiller onlardır!" [1], *"Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki düşünecekleri kalbleri, işitecekleri kulakları olsun?"* [2].

İlk defa *"Oku!"* emriyle başlayan Kur'ân ilme büyük değer vermiş, ilmi ışık, cehâleti karanlık saymış [3], bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağını; [4], ancak bilgin kulların, Allah'a gereğince saygı duyacaklarını [5], zan ve tahmin peşinde gitmemeyi [6] çünkü zannın gerçeği yansıtmadığını [7], zan ve tahmine değil, kesin bilgiye dayanmayı [8] ve dâima ilme uymayı emretmektedir: *"Bana, bundan önce inmiş bir Kitâp ya da bir ilim kalıntısı getirin!"* [9].

Kur'ân, insanların çoğunun, işin içyüzünü bilmeden, görünüşe aldandıklarını [10], kendi zanlarına dayanarak din hükümleri koyup bunları Allah'ın emir ve yasağı saydıklarını, oysa bunların Allah'a iftirâ olduğunu [11], dünyâ işlerinde anne babaya iyilik etmeyi, fakat insanın ebedî hayâtını tayin edecek din konusunda onların yanlış yollarına uymamayı [12] buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in daha birçok âyetinde gerek dünyâ, gerek dîn işlerinin bilgi üzerine dayalı olması gerektiği vurgulanmakta, gerçeğe vakıf din adamlarının şâhitliği, Tanrı'nın şâhitliğiyle beraber anılmaktadır [13].

Kur'ân, bilgiye ulaşmak için hüccet ve bürhânın önemini de vurgulamıştır: *"Kim Allah ile beraber, varlığını ispat edecek hiçbir delîl bulunmayan bir tanrıya taparsa onun hesâbı Rabbinin yanındadır"* [14], *"Delîlinizi getirin, dedik"* [15], *"Ey insanlar, size Rabbinizden bir bürhân geldi ve size apaçık bir nûr indirdik"* [16].

1. A'râf Sûresi: 179.
2. Hac Sûresi: 46.
3. Sebe' Sûresi: 20.
4. Zümer Sûresi: 9.
5. Fâtır Sûresi: 28.
6. Hucurât Sûresi: 12.
7. Necm Sûresi: 28.
8. İsrâ Sûresi: 36.
9. Ahkaf Sûresi: 4.
10. Rum Sûresi: 6.
11. A'râf Sûresi: 28, En'âm Sûresi: 136-140, 145-146; Nahl Sûresi: 116.
12. Lokman Sûresi: 15.
13. Âl-i İmrân Sûresi: 18.
14. Mü'minûn Sûresi: 117.
15. Kasas Sûresi: 75.
16. Nisâ Sûresi: 173.

Allah'ın birliği, akıl ve burhân ile isbât edilir: *"Göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, gökler ve yer bozulurdu"* [1].

"Yâhut yaratmağa kim başlıyor, sonra onu (kim) *iâde ediyor* (ölüp ortadan kalkan şeyleri yeniden yaratıyor)*? Sizi gökten ve yerden kim besliyor? Allah ile beraber başka tanrı mı var? De ki: 'Doğru iseniz, bürhânınızı getirin!'"* [2].

Hz. İbrâhîm'in, tevhîdi isbât konusunda söylediği kanıtlardan sonra: *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir"* [3] buyurulmuştur.

İlmî düşünceyi böyle öğen Kur'ân, körü körüne taklîdi kınar: *"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' dense, 'Hayır biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz*(yol)*a uyarız' derler. Peki ama, ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı* (atalarının yoluna uyacaklar)*?"* [4].

Körü körüne taklitçiler, iki yönden kınanmaktadır: Birincisi atalardan görülenle yetinmeleri ki bu, ilim ve eylem bakımından gelişmeğe engeldir. Zirâ hayat doğma, büyüme dinamizmine sahiptir. Akıl artma, gelişme, yenilik ister. Görülenle yetinmek ise hayâtı dondurmak demektir ki hayâtın kuralına aykırıdır. İkincisi de atalardan her görüleni, hiçbir eleştiriden geçirmeden aynen uygulamakla, düşünce ve bilgi ile iyiyi kötüyü ayırdetme özelliğini kaybetmeleridir: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti' derler. 'Allah kötülüğü emretmez de, siz Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?' "* [5], *"Hayır, sadece: 'Biz babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de onların izlerinde gidiyoruz' dediler. İşte böyle, senden önce de hangi memlekete uyarıcı gönderdiysek, mutlaka onun varlıklıları: 'Biz, babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de onların izlerinde gideriz' dediler"* [6].

Kur'ân inançta tam vicdan özgürlüğü getirmiş, baskıya yer vermemiştir: *"Dinde zorlama yoktur!"* [7], *"Fitne* (baskı) *kalkıncaya ve ibâdet yalnız Allah'a yapılıncaya dek onlarla savaşınız!"* [8] buyurmuş, Peyğamber'in de zorlayıcı değil, sadece uyarıcı olduğunu vurgulamıştır: "öğüt ver, sen; ancak öğüt

1. Enbiyâ Sûresi: 22.
2. Neml Sûresi: 64.
3. En'âm Sûresi: 81-83.
4. Bakara Sûresi: 170; Mâide Sûresi: 104.
5. A'râf Sûresi: 28.
6. Zuhruf Sûresi: 22-23.
7. Bakara Sûresi: 256.
8. Bakara Sûresi: 191.

verensin, onların üzerinde zorlayıcı değilsin!" [1].

4. *Kur'ân'ın dördüncü hedefi:* Sosyal ve siyâsî birliği, adâleti sağlamaktır. Kur'ân'a göre bütün peyğamberler, hedefleri, prensipleri aynı olan tek dîn -ki ruhu İslâmdır- getirmişlerdir: *"İşte bu sizin ümmetiniz* (olan tevhîd ve İslâm milleti), *bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim, yalnız bana kulluk edin!"* [2], *"Ve işte sizin bu ümmetiniz, bir tek ümmettir* (bir tek topluluktan ibarettir. Aralarında din ve inanç ayrılığı yoktur. Çünkü hepsi tek makbul dîn olan İslâma bağlıdır). *Ben de sizin Rabbinizim, benden korkun!"* [3].

Çeşitli milletlerden oluşan insanlık âlemi, Allah katında birdir. Milletler, ümmeti oluşturan birer âile birimi gibidir. Herhangi bir milletin, diğerine üstünlüğü yoktur. Renk, dil, bölge farkları üstünlük vesilesi olamaz. Üstünlük ölçüsü ruhsal değerdir ki bu da takvâ ile ifade edilir: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız,* (Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan) *en çok korunanızdır. Allah bilendir, haber alandır"* [4].

Yaratılış bakımından eşit olan insanlar, hukuk ve adâlet önünde de eşittir: *"Eğer hükmedersen, aralarında adâletle hükmet. Doğrusu Allah adâlet yapanları sever!"* [5].

Kur'ân istibdâdı, despotizmi değil, parlamenter yönetimden ibaret olan şûrâ düzenini getirmiştir: *"İşleri, aralarında görüşüp danışma iledir"* [6]. Allah'ın vahyi desteğinde olan Peyğamber Aleyhisselâm'a bile, vahy dışındaki işleri, ashâbiyle danışarak yürütmesi emredilmiştir. *"Yönetimde onlara danış!"* [7]. Peyğamber'in dahi yönetimde ashâbına danışması emredilmiş iken, yanılması doğal olan diğer insanların danışması elbette elzemdir. Gerçi tarihte bu prensip saptırılmıştır ama bunu gereğince uygulamağa çalışanlar da yok değildir. Ömer ibn Abdi'l-Azîz, Salâhaddîn-i Eyyûbî bunlardandır. Salâhaddin, biri tarafından aldatılan adama şöyle demiştir:

— Havas avâm (seçkinler ve halk), bütün müslümanlar arasında hüküm verecek, emir ve yasakları geçerli bir hakim tayin edeceğim. Ben de şerîata ve şerîatin polisine itâat ederim. Hâkimin, hukuka göre senin lehinde veya aleyhinde vereceği hükme uyarım!" Sultanın bu sözünden, hâkimin (yani yargının) bağımsızlığı, sultanın ise sadece şerîatin hükmünün bir uygulayıcısı

1. Ğâşiye Sûresi: 21-22.
2. Enbiyâ Sûresi: 92.
3. Mü'minûn Sûresi: 52.
4. Hucurât Sûresi: 13.
5. Mâide Sûresi: 42.
6. Şûrâ Sûresi: 38.
7. Âl-i İmrân Sûresi: 159.

olduğu anlaşılmaktadır ki bunların, hukuk tarihi bakımından değeri büyüktür. Demek ki İslâmın ruhunu anlayan yöneticiler, yargının bağımsızlığı prensibini uygulamışlardır ki zaten Kur'ân da bunu emretmektedir. Kur'ân'a göre temel yasaları koyan Allah'tır, devlet düzeni de onun uygulayıcısıdır.

5. *Kur'ân'ın beşinci hedefi:* Malı korumaktır.

Kur'ân'a göre mal, yaşamın kıvâmı ve Allah'ın insana bir sınavıdır: *"Mallarınız ve canlarınız hususunda deneneceksiniz"* [1], *"Biz, yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki insanların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim"* [2], *"İnsanların malları içinde artması için verdiğiniz faiz* (malı), *Allah katında artmaz. Ama Allah'ın yüzünü* (rızâsını) *isteyerek verdiğiniz zekât*(a gelince, onu verenler, mallarını ve sevaplarını) *kat kat artırırlar"* [3], *"Ne mallarınız, ne de evlâtlarınız size katımızda bir yakınlık sağlamaz. Ancak inanıp yararlı iş yapanlar başka. Onlara, yaptıklarının kat kat fazlası mükâfât verilir ve onlar, saraylarda güven* (ve huzur) *içindedirler"* [4].

Kur'ân, servetin belli ellerde toplanmasını değil, topluma yayılmasını ister. Çünkü servet, belli ellerde toplanırsa bu, azınlığın çoğunluğa tahakkümüne, haksızlığa yol açar. Mal, çok insanı azdırır: *"Hayır, insan kendisini zengin görüp azar, taşkınlık eder"* [5], kendisine muhtâcolanları ezmeğe kalkar. Onun için refâhtan toplumun her kesimi, geniş halk kütlesi pay almalıdır: "(Savaştan alınan ganimetler, fakirlere, yetîmlere, yolculara) *dağıtılmalıdır ki* (o mallar) *sadece zenginleriniz arasında dolaşan bir şey olmasın"* [6].

Cimrilik çok kötü bir huydur, insanın ruhsal meziyetlerini bozar. Cimrilik edilip yerine harcanmayan mal, kıyâmette sâhibine azâb olur: *"Allah'ın, kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyâmet günü boyunlarına dolandırılacaktır!"* [7].

Kur'ân, cimrilikle mal yığmayı kınarken, helâlinden kazanılıp, yerine harcanan malı Allah'ın lutuf ve nimeti görmektedir: *"Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O bağışlayandır.* (O'ndan mağfiret dileyin) *ki üzerinize gökten bol yağmur göndersin. Ve size birçok mallarla, oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin!"* [8].

1. Âl-i İmrân Sûresi: 186.
2. Kehf Sûresi: 7.
3. Rûm Sûresi: 39.
4. Sebe' Sûresi: 37.
5. Alâk Sûresi: 6-7.
6. Haşr Sûresi: 7.
7. Âl-i İmrân Sûresi: 180.
8. Nûh Sûresi: 13-17.

Berâe Sûresinde, artık bundan böyle müşrikleri Mescid-i Harâm'a bırakmamayı emreden âyet, fakirlikten korkmamalarını, Allah'ın, lutfuyla kendilerini zengin edeceğini buyurmuştur: *"Eğer fakirlikten korkarsanız, yakında Allah sizi lutfuyla zengin edecektir!"* [1].

Yüce Allah, Elçisine hitâben: *"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"* [2] diyerek ona olan lutfunu hatırlatmaktadır.

Kezâ Kur'ân, hayâtın kıvâmı (yani canın yongası) olarak tanımladığı malı korumayı, onu iyi kullanamayacak, telef edecek kimselerin eline teslîm etmemeyi tenbîh etmiştir: *"Allah'ın, sizin için kıvâm yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin"* [3].

Kur'ân'a göre cimrilik kötü olduğu gibi bunun karşıt ucu olan isrâf da kötüdür. Çünkü malı yersiz harcamak demek olan isrâf, sonunda insanın başkalarına muhtacolmasına yol açar. O halde insan ne cimrilik etmeli, ne de isrâf: *"Elini boynuna bağlanmış yapma* (cimrilik etme), *tamamen de açma* (müsrif olma); *sonra kınanır, hasret içinde kalırsın"* [4]. Müslüman dâimâ orta yolda gitmeli: *"Tutumlu yürü!"* [5]. Orta çizgiyi izlemelidir: *"Harcadıkları zaman ne isrâf ederler, ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur"* [6].

6. *Kur'ân'ın altıncı hedefi:* Savaşta saldırganlığı önlemektir:

İnsanlar arasında barış esastır. Fakat bazan savaş da kaçınılmaz olmaktadır. Savaş durumunda Kur'ân'ın prensipleri şöyledir:

A. Saldırıyı önlemek için savaşılır. Saldırmayanlara saldırmak yasaktır. *"Sizinle savaşanlarla savaşın, fakat saldırmayın. Allah saldırganları sevmez"* [7].

B. Savaştan maksat, zulmü önlemek, güvenliği sağlamak, tüm İlâhî dinleri korumak, özgürce inanma güvencesine kavuşmaktır: *"Kendileriyle savaşılan*(mü'min)*lere* (savaşma) *izn*(i) *verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir. Allah onlara yardım etmeğe kadirdir. Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın, bazı insanları diğer bazılarıyle savunması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı.* (Fakat Allah, bazı insanları güçlendirerek onlar vasıtasiyle mü'min kullarını savunur. Kendisine inananlar ile, isminin anıldığı mabedleri korur). *Allah, kendi*(dîni)*ne yardım edene elbette*

1. Tevbe Sûresi: 28.
2. Duhâ Sûresi: 8.
3. Nisâ Sûresi: 5.
4. İsrâ Sûresi: 29.
5. Lokman Sûresi: 19.
6. Furkan Sûresi: 67.
7. Hac Sûresi: 39-41.

yardım eder. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, galiptir. O (Allah'ın dinine yardım ede)*nleri yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde* (zorbaların yoluna sapmazlar, bilâkis) *namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten menederler. Bütün işlerin sonu Allah'a âittir* (Herşeyin hükmünü O verecektir)*"*[1].

Bu âyette savaşmayı gerektiren üç sebep zikredilmiştir:

1) Zulme uğramak, saldırıya maruz kalmak,

2) Ma'bedleri saldırıdan korumak,

3) Dînin buyruklarını özgürlük içinde yerine getirmek; yeryüzünde âdil, Allah'a saygılı bir yönetim kurmak. Bakara Sûresinin 193 ncü âyetinde de baskı kalkıncaya kadar saldırganlarla savaşılması; baskı ve saldırıya son verenlere karşı saldırılmaması, zîra haksızlardan başkasına düşmanlık yapılmayacağı buyurulmaktadır.

Demek ki İslâmda toprak kazanmak, yahut başkaları üzerinde hakimiyyet kurmak için değil, baskıyı önlemek, vicdan özgürlüğünü sağlamak için savaşılır. Saldırmayanlara saldırmak haramdır. Barış isteyenlere düşmanlık yapılmaz.

C) Dâima barış, savaşa tercîh edilmelidir: *"Eğer onlar, barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir, bilendir"*[2]. Peygamber (s.a.v.), Medîne'ye geldikleri zaman Yahûdîlerle ittifak yapmıştı. Hicretin ileri yıllarında da birçok hıristiyan ve müşrik kabile ile barış andlaşması yapmıştır.

D) Saldırıdan korunmak, gafil avlanmamak, barışı sağlamak için daima savaşa hazırlıklı olmalıdır: *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihâd için bağlanıp beslenen atlar* (savaş araçları, jipler, kamyonlar, tanklar, uçaklar, toplar, füzeler ve her türlü savaş gereçleri) *hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği* (düşman) *kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız onlar tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız"*[3].

E) Savaşta merhametli davranmalıdır. Savaşta zafer sağlandıktan sonra tutsaklara iyi muâmele edilmeli, savaş esnasında tutulan esirler, zaferden sonra ya fidyesiz veya fidye ile serbest bırakılır: *"Nihâyet onları iyice vurup sindirince* (yakalayıp) *bağı sıkıca bağlayın* (esir alın). *Ondan sonra artık ya lütfen, ya da fidye ile serbest bırakırsınız"*[4].

1. Hacc Sûresi: 39-41.
2. Enfâl Sûresi: 61.
3. Enfâl Sûresi: 60.
4. Muhammed Sûresi: 4.

F) Andlaşmanın şartlarına uyulur, hiyânet edilmez. Çünkü verilen sözde durmak, Kur'ân'ın en çok vurguladığı, hattâ îmânın ilk vasfı saydığı konulardandır: *"Andlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin* (verdiğiniz sözü tutun), *pekiştirdikten sonra yemînleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefîl* (şâhit) *yaptınız.* (Artık nasıl o andı bozarsınız?) *Allah yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk, diğer bir topluluktan* (sayıca ve malca) *daha çok olduğu için, yemînlerinizi aranızda bozucu bir vâsıta yaparak, ipliğini kuvvetli büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın* (yani kuvvetli taraf, ettiği yemîni bir hîle vâsıtası yaparak zayıf tarafa zulmetmesin. Kuvvetliye verdiğiniz sözde durup da zayıfa karşı ettiğiniz yemînden caymayınız). *Çünkü Allah, sizi bununla dener* (sayıca ve malca fazla olduğunuz zaman doğru hareket edip etmediğinizi sınar). *Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri Kıyâmet günü size açıklayacaktır"* [1].

Bu iki âyet, savaşta verilen sözü bozmayı, fırsat bulunca ahde hiyânet edip saldırmayı yasaklamaktadır. İslâm, barışta olduğu gibi savaşta da sözde durmayı, doğruluğu, hiyânetten kaçınmayı emretmektedir.

G) Savaşta saldırmış iken yenik düşen düşmandan bir vergi alınır ki buna *cizye* denilir. Esasen cizye, müslümanların zimmetine giren Kitâp ehlinden, canlarını koruma karşılığında alınan küçük bir vergidir ki İslâmdan önce bunu ilk defa uygulayan, bildiğimize göre İrân kralı Enûşirvân'dır. O bu konuda kurallar koymuştur. Müslümanlar bu vergiyi daha âdil bir şekle sokmuşlar, sadece savaşacak güçte olanlara vurmuşlar; kadınları, çocukları, din adamlarını bundan muâf tutmuşlardır. Savaş gücü olanlar da bizzat müslümanlarla birlikte savaşa katıldıkları takdirde vergi ödemezler. Şayet müslümanlar, zimmîlere can güvenliği sağlayamayacak durumda olurlarsa cizye almazlar ve aldıkları cizyeyi de geri verirler. Sûriye İslâm orduları komutanı Ebû Ubeyde, böyle bir durum belirince vâlilere, aldıkları vergiyi zimmet ehline geri vermelerini emretmiştir. Biz bu hususu Enfâl Sûresinin tefsîrinde izâh etmiştik.

7. *Kur'ân'ın yedinci hedefi:* Kadınlara her türlü medenî ve sosyal hakları sağlamak olmuştur:

İslâmdan önce kadına, insan gözüyle bakılmaz, hattâ kadının ruhu olup olmadığı tartışılırdı. Roma meclisinde, ebedî ruhu olmadığına, hizmet için yaratılmış bir hayvan ve şeytan olduğuna inanılan kadının gülmesini önlemek için, ağzına gem vurulmasına karar verilmiştir.

Zamanın en büyük hukuk düzeni, babaya, kızını satma hakkını veriyordu. Bazı Araplar, kızlarını diri diri toprağa gömme hakkına sâhib idiler. Hattâ bazılarına göre kadın öldürmeğe kısas ve diyet gerekmezdi.

1. Nahl Sûresi: 91-92.

Yakın zamana kadar Fransa'da evli kadının mülkiyet hakkı, kocasına geçerdi. İsviçre'de kadınlara oy hakkı, daha birkaç yıl önce verildi.

A) İşte dünyanın çeşitli toplumlarında kadının durumu böyle olduğu bir sırada Kur'ân, onun toplumun bir parçası olduğunu vurguladı: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık"* [1], *"Sizi bir tek candan yarattı, ondan eşini yarattı ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yaydı"* [2].

B) Avrupa'da bazı toplumlarda kadının dini olmadığına, mukaddes kitapları okuyamayacağına inanılırken Kur'ân: *"Rableri onlara karşılık verdi: 'Ben sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz"* [3], *"Müslüman erkekler, müslüman kadınlar, inanan erkekler, inanan kadınlar... Allah onlara mağfiret ve büyük ödül hazırlamıştır"* [4], *"İnanan erkekler, inanan kadınlar birbirlerinin velîsidirler. İyiliği emreder, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekâtı verirler. Allah'a ve Elçisine itâat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah dâimâ üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. Allah inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler va'detmiştir..."* [5] demiştir.

Dikkate şâyandır ki Peyğamber Aleyhisselâm'a ilk inanan, kendisinin eşi Hz. Hadîce olmuş ve ikinci Halîfe Hz. Ömer'in vefâtı üzerine, tek nüshası bulunan resmî Mushaf, Peyğamber'in zevcesi ve Halîfe'nin de kızı Hz. Hafsa'nın yanına emânet bırakılmıştır.

C) Kur'ân indiği çağda bazı toplumlar, kadının ebedî ruhu olmadığı için cennette erkeklerle beraber bulunamayacağını söylerken Kur'ân, biraz önce meâllerini yazdığımız âyetlerde kadınların da erkeklerle beraber cennetlerde ödüllendirileceğini belirtmiş, kadın-erkek hiç kimsenin yaptığının boşa gitmeyeceğini, kadın ve erkeğin birbirinden ürediğini ve birbirinin velîsi olduğunu söylemiştir : "(İş), *ne sizin kuruntularınız, ne Kitâp ehlinin kuruntularına göre olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine, Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulunmaz. Erkek veya kadından her kim güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"* [6].

1. Hucurât Sûresi: 13.
2. Nisâ Sûresi: 1.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 195.
4. Ahzâb Sûresi: 36.
5. Tevbe Sûresi: 71-72.
6. Nisâ Sûresi: 123-14.

D) Bazı insanlar kadınların, erkeklerle beraber ma'bede gelemeyeceklerini söylerken, Kur'ân kadınların ve erkeklerin birbirlerinin velîsi olduğunu vurgulamış, Hz. Muhammed (s.a.v.) de bayram namazlarında kadınları da mescide getirtmiştir. Hattâ Cuma namazlarında kadınların da bulunduğuna dair kayıtlar vardır.

E) Avrupa'da ve başka yerlerde kadın, mîras ve mülkiyet hakkından yoksun idi. Araplar da erkeğin yanında kadınlara mîrâs vermezlerdi. Kur'ân bu zulmü iptal etti ve kadına mîrâs, mülkiyet ve mülkünde tasarruf hakkı tanıdı: *"Ana-babanın ve akrabânın geri bıraktığı maldan erkeklere de bir pay vardır; ana-babanın ve akrabânın, geri bıraktığı maldan kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan* (hem erkeğe, hem kadına) *bir hisse ayrılmıştır"*[1], *"...Erkeklere de kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kazandıklarından bir pay var. Allah'ın lutfundan bir parça isteyin, Allah herşeyi bilendir"*[2].

F) Arap kabîleleri kadını eşyâ gibi mîras alınan bir metâ' telâkki ederken ve onu bir köle gibi kullanırken Kur'ân onun mîrâs alınamayacağını söylemiş: *"Ey inananlar, kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını ellerinden almak için onlara baskı yapmayın..."*[3].

G) Başka toplumlarda kadın, evleneceği erkeğe yüksek mehrler öderken Kur'ân, bunu kadın lehine değiştirmiş, erkeğe, evleneceği kadına belli bir ücret (mehr) vermesini gerekli kılmıştır: *"Kadınlara mehrlerini, bir hak olarak* (seve seve) *veriniz"*[4].

H) Başka yerlerde kadına şeytân gözüyle bakılırken Kur'ân onu, erkeğin, yanında huzur ve sükûn bulacağı, sevgi ve şefkat kaynağı, İlâhî bir mu'cize ve lutuf görmüştür: *"O'nun âyetlerinden* (mu'cizelerinden) *biri de size, kendi nefislerinizden, kendisiyle sükûn bulacağınız eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır..."*[5].

İ) Toplumda kız çocukları utanç kabul edilirken Kur'ân, kızın da erkek gibi Allah'ın hediyesi olduğunu söylemiştir: *"Allah dilediğine kadınlar, dilediğine erkekler hibe eder. Yahut onları çift yapar: erkekler, dişiler verir. Dilediğini de kısır yapar. O bilendir, herşeye gücü yetendir"*[6]. Birinci âyette, dişinin erkekten önce anılması, kadına öncelik tanındığını gösterir.

1. Nisâ Sûresi: 7.
2. Nisâ Sûresi: 32.
3. Nisâ Sûresi: 19.
4. Nisâ Sûresi: 4.
5. Rûm Sûresi: 21.
6. Şûrâ Sûresi: 49-50.

J) Kur'ân'a göre kadın, insanlık açısından erkeğe eşittir, karı-koca, karşılıklı birbirleri üzerinde haklara sahiptir. Ancak âile reîsi olarak âilesini geçindirmekle yükümlü bulunan erkeğin, kadın üzerindeki hakkı, kadının kendisi üzerindeki hakkından bir derece fazladır: *"Erkeklerin, kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, kadınlar üzerindeki hakları, bir derece daha fazladır"* [1].

K) Arap kabileleri ve çağın öteki toplumları, erkeğe sayısız kadınla evlenme hakkı tanırken, Kur'ân, erkeğin çok evlenmesini dört kadınla sınırlamış, bunu da kadınlar arasında adalet şartına bağlamıştır: *"Adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız, bir tane alınız"* [2] buyurmuştur.

L) İslâmdan önce erkek, kadını istediği kadar boşayıp tekrar boşamadan cayarak yıllarca onu askıda bırakır, ne serbest bırakır, ne de ona kocalık ederdi. Kur'ân, erkeğe sadece iki kez boşama hakkı tanıyarak kadını onun elinde oyuncak olmaktan kurtardı.

8. *Kur'ân'ın sekizinci hedefi:* İnsanları kölelik boyunduruğundan kurtarmaktır. Kur'ân geldiği zaman insanları köle yapmanın birçok yolu vardı. İslâm biri dışında bu yolları kapadı. O zaman tıkanması, İslâm toplumunun lehine olmayacağı için açık bıraktığı yol, savaşta alınan tutsakların köle yapılmasıydı. İslâm bunu kabul etmekle beraber yine de devlet başkanının irâdesine bağladı. Devlet başkanı isterse, tutsakların fidyesiz serbest bırakılmasına karar verebilirdi. Bunun dışında hür insanlar kaçırılarak, yahut satın alınarak köle yapılamaz. Mevcût kölelerin serbest bırakılması için de oruç, zıhâr, yemîn keffâreti olarak köle âzâdını getiren Kur'ân'ın ruhu istikâmetinde gidilse, kölelik sisteminin İslâm dünyâsından, Amerika'dan çok önce kalkması gerekirdi. Çünkü Kur'ân, bu keffâretler yanında ayrıca köleleri özgürlüğe kavuşturmak için zekâttan bir fon ayırmıştır (Tevbe Sûresi: 60 ncı âyet).

Burada özetlediğimiz, Kur'ân'ın başlıca hedefleridir. Ayrıntılara girilirse Kur'ân'ın hedefleri için böyle özetlere ayrılmış sayfalar yetmez. Sözün özü şudur: Kur'ân'ın, toplumun özellikle ezilen kesimine sağladığı haklar ve bütün insanlığa açtığı ufuklar, saâdet yolları hayâl edilemeyecek kadar geniştir.

1. Bakara Sûresi: 228.
2. Nisâ Sûresi: 3.

YÛNUS SÛRESİNİN KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	الٓرٰى	Râ, imâle ile:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Ebûbekr.
	الٓرٰى	Râ, beynelafzayn (elif ile yâ arasında bir ses) ile:	Verş'ten bir rivâyet.
	الٓر	Râ fetha ile:	Ötekiler [1].
2	عَجَبٌ	كَانَ nin ismi olarak merfû' [2]:	'Abdullah ibn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs.
	عَجَبًا	كَانَ Haberi olarak mansûb [3]:	Çoğunluk [4].
	رَجْلٍ	Sâkin cîm ile, Temîm lehçesidir:	Ru'be.
	رَجُلٍ	Madmûm cîm ile:	Çoğunluk [5].

1. Bazı sûre başlarında bulunan hurûf-i mukatta'adan: Hûd, Yûsuf, İbrâhîm ve Hicr sûrelerindeki (الٓر) ve Ra'd Sûresinin başında bulunan (الٓمٓر)nın râ'sını; Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Ebûbekr imâle ile- yani yaya benzeterek-, öteki kari'ler bunları imâlesiz, fetha ile okumuşlardır (en-Neşr: 2/66-67).
2. Haberi أَنْ أَوْحَيْنَا'dır.
3. İsmi أَنْ أَوْحَيْنَا'dır.
4. el-Bahr: 5/122; Mesâhif: 46
5. el-Bahr: 5/122

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ	Sîn'den sonra elif ile, burada ve ikinci âyette:	İbn Mes'ûd, Ebû Rezîn, Hamza, Kisâ'î, Halef, İbn Kesîr ve Âsım [1].
	لَسِحْرٌ	Meksûr sîn'den sonra sâkin hâ ile:	Ötekiler [2].
	مَا هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ		Übey [3].
	مَا هَٰذَا إِلَّا سَاحِرٌ		A'meş [4].
4	وَعْدَاللهِ حَقًّا أَنَّهُ	Hemzenin fethiyle:	İbn Mes'ûd, Ebû Ca'fer ve A'meş.
	وَعْدَ اللهِ حَقًّا إِنَّهُ	Hemze'nin kesriyle:	Ötekiler.
	وَعْدُ اللهِ حَقٌّ إِنَّهُ	Va'd ve hak merfû', hemze meksûr:	İbrâhîm ibn Ebî 'Able.
	يَبْدَؤُ	Sülâsî'den muzari':	Çoğunluk.
	يُبْدِئُ	Rubâ'î'den muzârî':	Talha [5].
	بَدَأَ	Mâzî:	İbn Mes'ûd ve Übey [6].
5	ضِئَاءً	Aralarında elif bulunan iki hemze ile:	Kunbul [7].
	ضِيَاءً	Eliften önceki hemzenin yâya dönüştürülmesiyle:	Ötekiler.
	وَ الْحَسَابَ	Hâ'nın fethiyle:	Talha ibn Musarrif.

1. İbn Kesîr ve 'Âsım, sadece bu âyette ism-i fâ'il vezninde okumuşlardır.
2. Câmi'u'l-beyân: 11/83; en-Neşr: 2/256; el-Bahr: 5/123
3. Mesâhif: 135
4. Mesâhif: 319
5. el-Bahr: 5/124
6. Mesâhif: 46, 135
7. İbn Mücâhid, Kunbül'ün böyle okuduğunu kabul etmekle beraber bu kırâetin hatâ olduğunu sanmıştır. Maamâfîh İbn Mücâhid'in, çoğunluğun kırâetiyle okuduğu da rivâyet edilmiştir (en-Neşr: 1/406). Kari'ler arasında birbirine karşı olan, birbirini suçlayan bu tür itirazlar; onların, kendi kırâetlerine aykırı olan kırâetlerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)den gelmeyip, kari'lerin ictihadından kaynaklandığı görüşünde olduklarını kanıtlar.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلْحِسَابَ	Hâ'nın kesriyle:	Çoğunluk [1].
	يُفَصِّلُ ٱلآيَاتِ	Yâ ile, âyet mansûb:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hafs.
	نُفَصِّلُ ٱلآيَاتِ	Nûn ile, âyet mansûb:	Çoğunluk [2].
7	وَٱطْمَانُّوا	Hemze'nin teshîli:	Verş'ten rivâyet.
	وَٱطْمَأَنُّوا	Hemze'nin tam telaffuzu:	Çoğunluk [3].
	وَٱطْمَآنُّوا	Med ile:	Hz. 'Alî, Ca'fer-i Sâdık, Şeybe, Dahhâk ve Zührî [4].
10	أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ	(أنْ) Masdar edâtı, hamd merfû':	Çoğunluk.
	أَنَّ ٱلْحَمْدَ لِلَّهِ	(أنَّ) Şeddeli ve hamd'in nasbıyle:	İbn Muhaysın, Bilâl ibn Ebî Burde [5].
11	لَقَضَيْنَا إِلَيْهِمْ أَجَلَهُمْ	Çoğul mütekellim:	İbn Mes'ûd, İbn Muhaysın ve A'meş [6].
	لَقَضَى إِلَيْهِمْ أَجَلَهُمْ	Meftûh kâf, dât, elif ile, ecel de mansûb:	İbn 'Âmir ve Şamlılar.
	لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ	Madmûm kaf ile, edilgen, ecel merfû':	Ötekiler.

1. el-Bahr: 5/126
2. Kurtubî: 8/311
3. Bkz. en-Neşr: 1/398
4. Mesâhif: 333
5. Kurtubî: 8/313; el-Bahr: 5/127
6. Mesâhif: 46, 319

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
13	يَجْزِى	Yâ ile:	Bir grup.
	نَجْزِى	Nûn ile:	Çoğunluk [1].
14	لِنَظُّرَ (لِنَنظُرَ)	Tek nûn, şeddeli zâ ile:	Yahyâ ibn Hâris eẑ-Ẑimârî [2].
	لِنَنْظُرَ	İki nûn ile:	Çoğunluk.
	مَا يَكُونُ لِىَ نَفْسِىَ إِنِى أَخَافُ	İzâfet yâ'larının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr [3].
	يَكُونُ لِى..نَفْسِى..إِنِّى أَخَافُ	İzâfet yâ'larının sükûnuyla:	Ötekiler [4].
15	وَ لَأَدْرٰيكُمْ بِهِ	Tevkîd lâmıyle:	İbn Keŝîr, Kunbul, Bizzî.
16	وَ لاَ أَدْرٰيكُمْ بِهِ	Lâm'dan sonra elif ile:	Ötekiler.
	وَ لاَ أَدْرَاتُكُمْ بِهِ وَلأَنْذَرْتُكُمْ	Asl'daki yâ'yı elife dönüştürerek [5]:	Hasan, İbn Mes'ûd ve 'Âlî'den rivâyet.
	وَ لاَ أَنْذَرْتُكُمْ بِهِ	Nûn ve zâl ile inẑâr'dan:	A'meş ve İbn Mes'ûd'dan rivâyet [6].
	مَا أَدْرٰيكُمْ بِهِ وَ لاَ تَلَوْتُهُ		Übey.
	عُمُرًا عَلَيْكُمْ	Madmûm mîm ile:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 5/131
2. Yahyâ, kırâetini: "Ben, 'Oŝmân (r.a.) mushafında böyle gördüm" diyerek açıklamış, yani kelimenin orada tek nûn ile yazılmış olduğunu söylemek istemiştir. Gerçekte noktalar, harekeler, şeddeler, 'Oŝmân devrinden sonra konmuştur. Herhalde Yahyâ, tek nûn dişiyle görmüş olmalıdır. Onun mushafta böyle görmesi, nûn'un hazfine, ya da zâ'ya idğâm edildiğine delâlet etmez. Çünkü nûn, zâ'ya idğâm edilmez. Ebû Hayyân'a göre herhalde Yahyâ, ğunneyi çok gizlemiş, duyan da onun nûnu hazfettiğini sanmıştır (el-Bahr: 5/131).

   Ancak bize göre Ebû Hayyân'ın bu görüşü ilmî değildir. Çünkü Yahyâ, kelimeyi 'Oŝmân mushafında böyle gördüğünü sanmıştır. Gerçi Hz. Osman devrinde yazılan mushaflarda noktalar, harekeler yok idi ama, ondan sonraki devirlerde mushaflara nokta konmağa başlanınca 'Oŝmân mushafına da biri tarafından nokta konmuş olabilir. Görmenin, ğunne ile bir ilgisi yoktur
3. Birincisi (لِىَ) ile, sonuncusu (إِنِّى)de İbn Keŝîr de onlara katılmıştır.
4. İkincisi (نَفْسِى)de İbn Keŝîr de onlar gibi okumuştur.
5. Böylece olumsuz edâtı olur. İbn Ẑekvân, Ebûbekr, Ebû 'Amr, Hamza ve Kisâ'î râ'yı imâle etmiş; Verş beyne beyne okumuş, diğerleri açık fetha ile okumuşlardır (Tebsıra: 533; en-Neşr: 2/35, 40, 282).
6. Çünkü kelimenin aslı (أَدْرَاتُكُمْ)dür. Ebû 'Ubeyd'e göre Hasan'ın (أَدرَيْتُكُمْ) kırâeti yanlıştır. Başralılardan biri, Hasan'ın kırâetinin yanlış olduğunu, çünkü bu kelimenin aslının (ادرَيْتُ) olduğunu söylemiştir. (أَعْطيت) gibi. (أَعَطَيْتُ) aslında yâ ise de 'Akîl oğulları, yâyı elife çevirerek (أَعْطَاتُ) derler. Taberî, aslında sevilmeyen Hasan kırâetini caiz görmemiştir (Câmi'u'l-beyân:11/96-97).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	عُمْرًا	Sâkin mîm ile:	A'meş [1].
	أَتُنَبُّونَ	Hazfedilen hemzenin dammesini öncesine verme:	Ebû Ca'fer [2].
	أَتُنَبِّئُونَ	Hemze'nin tam telaffuzu ile:	Çoğunluk.
	أَتُنْبِئُونَ	Hafif bâ ile, inbâ' kökünden:	Ebû's-Semmâl el-'Adevî [3]
18	عَمَّا تُشْرِكُونَ	Hitâb tâsıyle [4];	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	عَمَّا يُشْرِكُونَ	Ğâib yâsıyle:	Ötekiler.
19	أُمَّةً وَاحِدَةً		Çoğunluk.
	أُمَّةً واحدةً عَلَى الهُدَى		İbn Mes'ûd [5].
21	قُلِ اللّٰهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا يَمْكُرُونَ	Ğâib yâsıyle:	Ravh'ın rivâyeti.
	قُلِ اللّٰهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler.
	يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللّٰهَ أَسْرَعُ مَكْرًا وَإِنَّ رُسُلَهُ لَدَيْكُمْ يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ		Übey mushafı [6].
22	يَنْشُرُكُمْ	Meftûh yâ ile, nüşûr kökünden:	İbn 'Amîr, Ebû Ca'fer ve Şam mushafları.
	يُنْشِرُكُمْ	İnşâr kökünden:	İbn Mes'ûd ve Hasan [7].

1. el-Bahr: 5/133.
2. en-Neşr: 1/397.
3. Kurtubî: 8/323.
4. Burada, Nahl: 1, 3'de, Rûm: 40'da. Üç imâmın dışındakiler, bu dört yerde de kelimeyi ğâib kipiyle okumuşlardır. Ancak Neml: 59'da " خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ " âyetini Ebû 'Amr ve 'Âsım yâ ile, diğerleri tâ ile okumuşlardır. Bu beş yerin dışında ihtilâf yoktur.
5. Mesâhif: 46.
6. Mesâhif: 135. Ebû Hayyân, bu kırâeti tefsîr sanıyor. Biz ise İbn Mes'ûd ve Übey gibi bazı sahâbîlerin, semâ'larında yanılarak Kur'ân'ın bazı kelimelerini aynı anlamı veren sinonimleriyle okudukları kanısındayız. Zaten İbn Mes'ûd'un, Kur'ân'ın bazı sözlerini, anlamı bozmamak şartıyle sinonim kelimelerle okuduğunu önsözümüzde izah etmiştik.
7. Mesâhif: 46.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يُسَيِّرُكُمْ	Tesyîr kökünden:	Ötekiler ve mushafları.
	جَرَيْنَ بِهِمْ		Çoğunluk.
	جَرَيْنَ بِكُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	فِى ٱلْفُلْكِ		Çoğunluk.
	فِى ٱلْفُلْكِىِّ	Nisbet yâsıyle:	Ebû'd-Derdâ ve Ummu'd-Derdâ [2].
	وَ جَاءَتْهُمْ	Müenneŝ kipi:	İbn Ebî 'Able.
	وَ جَاءَهُمْ	Müzekker kipi:	Çoğunluk [3].
	حِيطَ بِهِمْ	Elifin kaldırılmasıyle:	İbn Mes'ûd, Übey ve Zeyd ibn 'Alî.
	أُحِيطَ بِهِمْ	Elif ile:	Çoğunluk [4].
	لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا		Çoğunluk.
	لَئِنْ نَجَّيْتَنَا		Humus mushafı [5].
23	مَتَاعَ ٱلْحَيَاةِ	Metâ''ın nasbiyle:	Hafs.
	مَتَاعُ ٱلْحَيَاةِ	Metâ''ın ref'iyle:	Ötekiler.
	مَتَاعًا الْحَيَاةَ ٱلدُّنْيَا	Metâ' tenvinli, hayât mansûb;	İbn Ebî İshâk [6].
24	زُخْرُفَهَا		Çoğunluk.
	زَخَارِفَهَا		İbn Mes'ûd, Übey ve 'Îsâ Ŝekafî [7].
24	وَ ٱزَّيَّنَتْ	Aslı (تَزَيَّنَتْ)tir. Tâ zâ'ya idğâm edilip telaffuz için elif getirilmiştir:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 46.
2. el-Bahr: 5/138.
3. el-Bahr: 5/139.
4. el-Bahr: 5/139; Mesâhif: 46, 135.
5. Mesâhif: 340.
6. el-Bahr: 5/140.
7. Mesâhif: 46, 135.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ تَزَيَّنَتْ	Aslı üzre:	İbn Mes'ûd, Übey ve Zeyd ibn 'Alî.
	وَ أَزْيَنَتْ	Başta kat' hemzesiyle:	Sa'd ibn Ebî Vakkas, Sülemî, İbn Ya'mer, Hasan, A'rec, Ebû'l-Âliye, Katâde ve başkaları.
	وَ آزْيَانَّتْ		Bazıları.
	وَازْيَنَتْ	Vasl hemzesiyle:	Ebû 'Osmân en-Nehdî [1].
	أَتَاهَا		Çoğunluk.
	أَتَاهم		İbn Mes'ûd, İbn Ebî 'Able ve Übey [2].
	كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالأَمْسِ	Tâ ile, müenneŝ:	Çoğunluk.
	كَأَنْ لَمْ يَغْنَ بِالأَمْسِ	Yâ ile, müzekker, fâil zuhruf olur:	Katâde [3].
	كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالأَمْسِ وَ		Übey mushafı [4].

1. Câmi'u'l- beyân: 11/103; el-Bahr: 5/143; Mesâhif: 135.
2. Mesâhif: 46. Başka rivâyette Übey (جاءهم) okumuştur.
3. Kurtubî: 8/328; el-Bahr: 5/144.
4. Mesâhif: 135, 199; el-Bahr: 5/144. Ebû Hayyân: Ebû Seleme ibn 'Abdi'r-Rahmân, Übey kırâetiyle: "كأن لم تغن بالأمس وما أهلكنا إلاّ بذنوب أهلها" şeklinde okurdu. Fakat sahâbe ve tâbi'îlerin üzerinde birleştikleri 'Oŝmân mushafına aykırı olan bu kırâeti, hiçbir kimsenin okuması iyi değildir" diyor. Bu sözü muhakkak ki doğrudur, fakat ilk asırda resmî mushafı, çoğunlukça kabul edilmiş olmasına rağmen ona muhalif sahâbîler ve tâbiîler de bulunduğu için henüz o zaman tam icmâ' halinde bir kabul görmemiş, ancak birinci hicrî asrın son yarısından itibaren resmî 'Oŝman mushafı kamu mü'minler tarafından gönül rahatlığıyle benimsenmiştir.

Kitâbu'l-Mesâhifte Übeyy ibn Ka'b'ın, (ذنوب أهلها)dan sonra bir âyet ilâvesiyle: "لو كان لابن آدم واديان من مال لابتغى واديا ثالثا ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب و يتوب الله على من تاب" okuduğu rivâyet edilir (el-Bahr: 135). Tabiî bu tür âhâd haberleriyle Kur'ân sâbit olmaz. İşte kafasını bu tür rivâyetlere takan bazı kimseler, bunları hükmü kalıp kendisi neshedilen âyetlere misal verirler. Oysa Kur'ân'ın rivâyeti de, nakli de tevâtür gerektirir. Böyle bir iki kişinin rivâyeti ile Kur'ân sabit olamayacağı için neshi de sözkonusu olamaz. Bundan dolayı biz neshin ancak tek nev'i bulunduğunu, o'da âyetin lafzının da hükmünün de ortadan kaldırılması olduğunu, bunun dışındaki iki çeşit nesih iddiâsının tutarlı bir yönü ve sağlam bir dayanağı bulunmadığını daha önce, birinci cildde vurgulamıştık.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ مَا أَهْلَكْنَاهَا إِلاَّ بِذُنُوبِ أَهْلِهَا		
	وَمَا كَانَ اَللَّهُ لِيُهْلِكَهَا إِلاَّ بِذُنُوبِ أَهْلِهَا		İbn 'Abbâs.
24	لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ	Fâ ile, tefekkür'den:	Çoğunluk.
	لِقَوْمٍ يَتَذَكَّرُونَ	Ẑâl ile, teẑekkür'den:	Ebû'd-Derdâ [1].
26	قَتْرٌ	Sâkin tâ ile:	Hasan, Ebû Recâ, 'Îsâ ibn 'Ömer, A'meş.
	قَتَرٌ	Meftûh ṭâ ile:	Çoğunluk [2].
27	قِطْعًا	Sâkin tâ ile:	İbn Keŝîr, Ya'kub, Kisâ'î.
	قِطَعًا	Meftûh tâ ile:	Ötekiler [3].
	أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اَللَّيْلِ مُظْلِمًا		Çoğunluk.
	يَغْشَى وُجُوهَهُمْ قِطْعٌ مِنَ اَللَّيلِ مُظْلِمٌ		Übey [4].
28	وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ	Yâ ile:	Bir grup.
	وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ	Nûn ile:	Hasan, Şeybe ve yedi kurrâ' [5].
	فَزَيَّلْنَا	Tezyîl kökünden:	Çoğunluk.
	فَزَايَلْنَا	Müzâyele kökünden:	Bazıları [6].
	هُنَالِكَ تَتْلُو	İki tâ ile, tilâvet kökünden	İbn Mes'ûd, Hafsa mushafları, Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. el-Bahr: 5/144
2. el-Bahr: 5/147
3. Taberî'ye göre bundan başka türlü okumak caiz değildir (Câmi'u'l-beyân: 11/110).
4. Mesâhif: 135
5. el-Bahr: 5/151
6. Me'ânî'l-Kur'ân: 1/462; Keşşâf: 2/189; Kurtubî: 8/333

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
30	هُنَالِكَ نَبْلُو	Nûn ve bâ ile, بلو kökünden:	'Âsım'dan bir rivâyet [1].
	هُنَالِكَ تَبْلُو	Tâ ve bâ ile	Ötekiler.
	وَ رِدُّوا	Meksûr râ ile:	Yahyâ ibn Veŝŝâb.
	وَ رُدُّوا	Madmûm râ ile:	Çoğunluk.
33	كَلِمَتُ	Burada, En'âm ve Ğâfir'-de elifsiz tekil:	Kûfeliler ve Ya'kûb [2].
	كَلِمَاتُ (كلمات)	Anılan yerlerde elifli, çoğul:	Ötekiler.
	إِنَّهُمْ	Meksûr hemze ile:	İbn Ebî 'Able.
	أَنَّهُمْ	Meftûh hemze ile:	Çoğunluk [3].
35	لَا يَهِدِّى	H'nin harekesini ihfâ ile:	Kalûn ve Ebû 'Amr.
	لَا يِهِدِّى	Yâ ve h'nin kesri, dâl'ın şeddesiyle:	Ebûbekr.
	لَا يَهِدِّى	Yâ'nın fethi, h'nin kesri, dâl'ın şeddesiyle:	Hafs.
	لَا يَهْدِى	Meftûh yâ, sâkin h, hafif dâl ile:	Hamza, Kisâ'î.
	لَا يَهْتَدِى	İhtidâ kökünden:	İbn Mes'ûd.
	لَا يَهَدِّى	Meftûh yâ, h, şeddeli dâl ile:	Ötekiler [4].
36	تَفْعَلُونَ	Hitâb tâsıyle:	İbn Mes'ûd.

1. el-Bahr: 5/153; Mesâhif: 46, 214
2. Yûnus ve Ğâfir Sûrelerinde İbn Keŝîr ve Ebû 'Amr da Kûfeliler gibi tekil şekliyle okumuşlardır. Tekil okuyanlardan her biri, t veya h üzerinde durma ve imâle hususlarında kendi metotları üzerindedirler (en-Neşr: 2/262).
3. el-Bahr: 5/155
4. Tebsıre: 535; en-Neşr: 2/283; Câmi'u'l-beyân: 11/116; Mesâhif: 46.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
36	يَفْعَلُونَ	Ğâib yâsıyle:	Çoğunluk [1].
38	بِسُورَةِ مِثْلِهِ	Sûre'nin misl'e izâfetiyle:	'Amr ibn Fâid.
	بِسُورَةٍ مِثْلِهِ	Sûre meksûr tenvinli:	Çoğunluk [2].
42	يَسْتَمِعُونَ	Çoğul:	Çoğunluk.
	يَسْتَمِعُ	Tekil:	İbn Mes'ûd [3].
	وَ لَكِنَّ النَّاسَ	(لكن) şeddeli:	Çoğunluk.
	وَ لَكِنِ النَّاسَ	(لكن hafif:	Hamza, Kisâ'î [4].
45	وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ	Yâ ile:	A'meş, Hafs.
	وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ	Nûn ile:	Ötekiler [5].
46	ثَمَّ اللَّهُ	Sâ'nın fethiyle:	İbrahîm ibn Ebî 'Able.
	ثُمَّ اللَّهُ	Sâ'nın dammıyle:	Ötekiler [6].
51	أَثَمَّ إِذَا مَا	Sâ'nın fethiyle:	İbn Mes'ûd, Zeyd ibn 'Alî ve Talha.
	أَثُمَّ إِذَا مَا	Sâ'nın dammıyle:	Çoğunluk [7].
51	آلآنَ	Hemze'yi elife çevirip uzatmak;	Çoğunluk [8].
	أَاْلآنَ	Soru hemzesiyle, uzatımsız:	Talha ve A'rec [9].

1. el-Bahr:5/157
2. el-Bahr: 5/158
3. Mesâhif: 46
4. Kurtubî: 8/347
5. el-Bahr: 5/162-163
6. el-Bahr: 5/164
7. el-Bahr: 5/167; Mesâhif: 46
8. (الآن) Bu kelimenin aslı, biri istifhâm, öteki asıl olmak üzere iki hemzelidir. İstifhâm hemzesinden sonra gelen vasl hemzesi, ya meftûh veya meksûr olur. Burada olduğu gibi vasl hemzesi meftûh ise, kari'lerin çoğunluğu bunu elife çevirerek istifhâm hemzesini uzatmak suretiyle okumuşlardır. Kimi de tam elife çevirmemiş, hemze ile elif arasında bir sesle yumuşatmıştır (teshîl). Şayet istifhâm hemzesinden sonra gelen vasl hemzesi meksûr ise, o hemze hazfedilir (en-Neşr: 1/377-378).
9. el-Bahr: 5/167

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
53	وَ يَسْتَنْبُونَكَ	Hazfedilen hemzenin harekesinin öncesine nakli:	Ebû Ca'fer.
	وَ يَسْتَنْبِئُونَكَ	Hemze'nin telaffuzu:	Çoğunluk [1].
	أَحَقٌّ		Çoğunluk.
	آٱلْحَقٌّ	Soru hemzesinden sonra vasl hemzesi:	A'meş [2].
	وَ رَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	وَ رَبِّى	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Ötekiler.
56	يُرْجَعُونَ	Ğâib yâsıyle:	Hasan'dan rivâyet ve 'Îsâ ibn 'Ömer.
	تُرْجَعُونَ	Hitâb tâsıyle:	Çoğunluk .
	فَبذَلِكَ فَلْتَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا تَجْمَعُونَ .	İki fiil de muhâtab:	Übeyy ibn Ka'b ve seleften bir cemâ'at [3].
	فَبذَلِكَ فَافْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا تَجْمَعُونَ		Übey mushafı [4].
	فَبذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ.	İkisi de ğâib kipi:	Çoğunluk.
59	أَرَايْتُمْ	Fethadan sonra gelen hemzenin yumuşatılması [5].	Nâfi', Ebû Ca'fer.
	أَرَأَيْتُمْ	Hemze'nin tam telaffuzu:	Ötekiler [6].

1. en-Neşr: 1/397
2. el-Bahr: 5/170
3. Taberî, Übeyy'e isnâdedilen bu kırâeti redî, Arapça bakımından düşük bulmaktadır. Yani, bu kırâetin Peyğamber'den sabit olmadığını söylemek istemiştir. Çünkü eğer bu kırâet Peyğamber'den sadir olsaydı, değil Taberî gibi celîl bir imam, hiçbir müslüman dahi ona redî demek cür'etini gösteremezdi. (Bkz. Câmi'u'l-beyân : 11/126). Kitâbu'l-Mesâhif'te Übeyy'in mushafında âyetin, " فبذلك فافرحوا " şeklinde olduğu ifade ediliyor ki, Ebû Hayyân da bunu kaydetmiştir (Mesâhif: 46, 135; el-Bahr: 5/172).
4. Mesâhif: 135
5. Bu teshîl hususu da ihtilâflıdır. Kimi hemzeyi tam elife çevirip, iki sakinin birleşiminden kaçınmak için med yapmış, kimi beyne beyne okumuştur.
6. en-Neşr: 1/397-398

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ	Soru hemzesinden sonraki vasl hemzesini elife çevirme	Verş'in Nâfi'den rivâyeti.
	ءَاللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ	Hemzeyi yumuşatma:	Ötekiler [1].
61	وَمَا يَعْزِبُ	Burada ve Sebe 3'de zây'ın kesriyle:	Yahyâ ibn Veŝŝâb, A'meş, Talha ve Kisâ'î.
	وَمَا يَعْزُبُ	Zây'ın dammıyle:	Ötekiler.
	وَ لاَ أَصْغَرُ، وَ لاَ أَكْبَرُ	İkisi de merfû':	Ya'kûb, Hamza, Halef.
	وَ لاَ أَصْغَرَ وَ لاَ أَكْبَرَ	İkisi de mansûb [2];	Ötekiler [3].
66	وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ	Yâ ile, ğâib kipi:	Çoğunluk.
	وَ مَا يَتَّبِعُ آلَّذِينَ تَدْعُونَ	Tâ ile, muhâtab:	Hz. 'Alî ve Sülemî [4].
71	مُقَامِى	Madmûm mîm ile:	Ebû Miclez, Ebû Recâ' ve Ebû'l-Cevzâ.
	مَقَامِى	Meftûh mîm ile:	Çoğunluk [5].
	فَأَجْمِعُوا	İcmâ' kökünden emir:	Hasan, İbn Ebî İshâk ve Ya'kûb.
	فَاجْمَعُوا	Cem' kökünden emir:	'Âsım Cahderî, Zührî, A'meş, Ebû Recâ ve A'rec [6]

1. en-Neşr: 1/377.
2. Żerre'ye atfen cer mahallindedir. Taberî'ye göre doğrusu budur. (Câmi'u'l-beyân: 11/13).
3. Sebe': 3'de bu kelimelerin ref'inde ittifak vardır. Çünkü bunlar, merfû' olan miŝkal'e atfedilmektedir (en-Neşr: 2/285).
4. İbn 'Atıyye, bu kırâetin izah edilemeyeceğini söylüyor: (el-Bahr: 5/177)
5. el-Bahr: 5/178
6. Kurtubî: 8/362; el-Bahr: 5/179

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ أَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ		Übeyy ibn Ka'b [1].
	وَ شُرَكَاؤُكُمْ	daki zamîre atfen (شركاء) merfû:	Ya'kûb.
	وَ شُرَكَائِكُمْ	Mecrûr:	Bir grup.
	وَ شُرَكَاءَكُمْ	Mansûb:	Ötekiler [2].
	ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ	Vasl elifiyle, kadâ' kökünden emir:	Çoğunluk.
	ثُمَّ أَفْضُوا إِلَيَّ	Kat' hemzesiyle, ifâda'dan emir:	Ferrâ'nın bazı kari'lerden hikâyesi [3].
72	إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû Amr, İbn 'Âmir, Hafs.
	إِنْ أَجْرِى إِلاَّ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
76	لَسِحْرٌ	Masdar kipi:	Çoğunluk.
	لَسَاحِرٌ	İsm-i fâ'il kipi:	Sa'îd ibn Cübeyr, Mücâhid ve A'meş [4].
78	وَ يَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ	Yâ ile, müzekker:	Bir rivâyette İbn Mes'ûd ve 'Uleymî'nin Ebûbekr'den rivâyeti.
	وَ تَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ	Tâ ile, müenneŝ:	Ötekiler ve başka rivâyette Ebûbekr.

1. Mesâhif: 135
2. Taberî'ye göre doğrusu, nasb ile olandır (Câmi'u'l-beyân: 11/142).
3. Kurtubî: 8/364; el-Bahr: 5/180. Anlamı: "Üstüme geliniz, hücûm ediniz!" demektir ki tehdîd mânâsı vermektedir.
4. Mesâhif: 247, 249, 319

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
79	سَحَّارٌ عَلِيمٌ	Fa''âl vezninde mübâlağa kipi [1];	Talha, A'meş, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	سَاحِرٌ عَلِيمٌ	İsm-i fâ'il vezninde:	Ötekiler [2].
81	مَا جِئْتُمْ بِهِ آلسِّحْرُ	İstifhâm ve med ile:	Mücâhid, Ebû 'Amr [3].
	مَا جِئْتُمْ بِهِ ٱلسِّحْرُ	Sadece vasl hemzesiyle, olumlu:	Ötekiler.
	مَا أَتَيْتُمْ بِهِ سِحْرٌ	Öncekiyle bunda mâ mevsûl, ondan sonraki cümle de sılasıdır:	İbn Mes'ûd, Übeyy ibn Ka'b ve A'meş [4].
88	إِنَّكَ آتَيْتَ	Olumlu cümle:	Çoğunluk.
	أَإِنَّكَ آتَيْتَ	Soru cümlesi:	Ebû'l-Fadl er-Rekaşî [5].
	لِيُضِلُّوا	İdlâl kökünden:	Kûfeliler.
	لِيَضِلُّوا	Dalâl kökünden:	Ötekiler.
89	قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا	Fi'l icâbet'ten edilgen, da'vet merfû':	Çoğunluk.
	قَدْ أُجِيبَتْ دَعَوَاتُكُمَا	Da'vet çoğul:	Hz. 'Alî ve Sülemî.
	قَدْ أَجَبْتُ دَعْوَتَكُمَا	Fi''l tekil mütekellim, da'vet mansûb:	İbn Semeyfa' [6].
	وَ لاَ تَتْبَعَا	İtbâ'dan, tevkîdsiz emir:	İbn Mes'ûd.

1. Burada ve A'râf Suresinde.
2. en-Neşr: 2/270; Mesâhif: 257, 319
3. Mesâhif: 279
4. Kurtubî: 8/368; el-Bahr: 5/183; Mesâhif: 46, 135, 319
5. el-Bahr: 5/187
6. Kurtubî: 8/376

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ لاَ تَتْبَعَانِّ	İkinci tâ sâkin, nûn şeddeli, tb' kökünden emir:	İbn Žekvân'dan rivâyet ve Ahfeş [1].
	وَ لاَ تَتَّبِعَانِّ	Şeddeli nûn ile, ittibâ'dan emir:	Ötekiler.
90	وَ جَاوَزْنَا	Cîm'den sonra elif ile:	Çoğunluk.
	وَ جَوَّزْنَا	Tecvîz kökünden:	Hasan [2].
	فَأَتْبَعَهُمْ	Kat' elifiyle:	Çoğunluk.
	فَاتَّبَعَهُمْ	Vasl elifiyle:	Katâde.
	وَعُدُوًّا	Madmûm 'ayn, dâl ve şeddeli vâv ile:	Kırâettir.
	وَ عَدْوًا	Meftûh 'ayn, sâkin dâl ile:	Çoğunluk [3].
	آمَنْتُ إِنَّهُ	İsti'nâf üzre, hemze meksûr:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	آمَنْتُ أَنَّهُ	Varsayılan bir bâ'nın hazfiyle, hemze meftûh:	Ötekiler.
92	نُنْجِيكَ	İncâ kökünden:	Ya'kûb.
	نُنَجِّيكَ	Şeddeli cîm ile, tenciye kökünden:	Ötekiler.
	نُنَحِّيكَ	Şeddeli hâ ile, tenhiye kökünden:	İbn Mes'ûd, el-Yezîdî el-Berberî ve İbn Semeyfa' [4].
	بِبَدَنِكَ	Bâ ile, tekil:	Çoğunluk.

1. en-Neşr: 2/286.
2. Kurtubî: 8/377
3. Kurtubî: 8/377; Mesâhif: 187
4. en-Neşr: 2/259

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	بِأَبْدَانِكَ	Elif ile, beden'in çoğulu:	Ebû Hanîfe [1].
	بِنِدَائِكَ	Nûn ile, nidâ kökünden:	Übey, İbn Semeyfa', İbn Mes'ûd'dan da hikâye edilmiştir [2].
92	لِمَنْ خَلَقَكَ	Kaf ile, mâzî fi'l:	Bir grup.
	لِمَنْ خَلَفَكَ	Fâ ile, yine mâzî fi'l:	Kırâettir.
	لِمَنْ خَلْفَكَ	Sakin lâm ile:	Çoğunluk [3].
94	فَسَلِ ٱلَّذِينَ	Harekesi sâkine nakledilen hemzenin kaldırılması:	İbn Keŝîr, Kisâ'î, Halef.
	فَسْئَلِ ٱلَّذِينَ	Hemzenin tam telaffuzu:	Ötekiler. [4]
	يَقْرَءُونَ ٱلْكُتُبَ	Kütüb çoğul:	Yahyâ ibn Veŝŝâb, İbrâhîm ibn Ebî 'Able.
	يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَابَ	Kitâb tekil:	Çoğunluk [5].
96	كَلِمَتُ	Mîm'den sonra elifsiz:	Ebû 'Amr.
	كَلِمَتُ (كلمات)	Mîm'den sonra elif ile:	Ötekiler.
98	فَلَوْلَا كَانَتْ		Çoğunluk.
	فَهَلَّا كَانَتْ	(فَلَوْلَا) yerine (فَهَلَّا):	Übey ve İbn Mes'ûd mushafları [6].

1. el-Bahr: 5/188. Mesâhif: 47, 136 da İbn Mes'ûd ve İbn Semeyfa''ın kırâetleri, inhâ kökünden (نُنَحِّيكَ) vechiyle verilmektedir.
2. Şâẑ bir kırâettir (Kurtubî: 8/379; el-Bahr: 5/189; Mesâhif: 47, 136).
3. Kurtubî: 8/381; el-Bahr: 5/189
4. en-Neşr: Babu'n-nakl.
5. el-Bahr: 5/191 ve en-Neşr'e bakınız.
6. Kurtubî: 8/383; Mesâhif: 47, 136

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
99	أَفَانْتَ	Hemzeyi hafif elife çevirme ve med:	Nâfi', Ebû Ca'fer.
	أَأَنْتَ	Meftûh hemze ile:	Ötekiler [1].
100	وَ يَجْعَلُ آلرِّجْسَ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	وَ نَجْعَلُ آلرِّجْسَ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Hasan, Ebûbekr ve Mufaddal [2].
	وَ يَجْعَلُ آلرِّجْزَ	Zây ile:	A'meş [3].
103	نُنْجِى رُسُلَنَا...نُنْجِ	İncâ' kökünden:	Ya'kûb.
	نُنَجِّى رُسُلَنَا...نُنْجِ	İkinci fi'l incâ kökünden:	Kisâ'î ve Hafs.
	نُنَجِّى رُسُلَنَا...نُنَجِّى	İkisi de tenciye kökünden:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 1/397-398
2. Mesâhif: 319
3. Kurtubî: 8/386

11/52 HÛD SÛRESİ

Bu sûre ile Yûnus Sûresi arasında çok benzerlikler vardır. Burada da inkârcılara cevaplar verilir, kâfirlerin ve mü'minlerin varacakları sonları belirtmek üzere geçmiş peyğamberlerin ve milletlerin hayât hikâyeleri anlatılır.

Bölümleri birbirine bağlı olan sûrenin âyetlerinin birbiri ardınca ve aradaki benzerlikten dolayı Mekke'de Yûnus Sûresinin hemen ardından indiği söylenebilir. 12, 17 ve 114 ncü âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de bu âyetlerin konuya bağlılığı, önceki ve sonraki âyetlerle yakın ilgisi, bu rivâyeti şüpheli kılar [1].

Sûrenin tamamı 123 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ خَب۪يرٍۙ ﴿١﴾ اَلَّا
تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنَّن۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌۙ ﴿٢﴾ وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا
رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعاً حَسَناً اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي
فَضْلٍ فَضْلَهُۜ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 4/55.

مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ
لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ اَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ
اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ
رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm râ. (Bu), *bir Kitâptır ki, hikmet sâhibi, herşeyden haberi olan tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış ve güzelce açıklanmıştır. 2- Tâ ki Allah'tan başkasına tapmayasınız. Ben de O'ndan size* (gönderilmiş) *bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim. 3- Ve Rabbinizden mağfiret dileyesiniz ve O'na tevbe edesiniz ki, sizi belirtilmiş bir süreye kadar güzelce yaşatsın ve her lûtuf sâhibine lûtfetsin. Ve eğer yüz çevirirseniz, ben sizin için büyük bir günün azâbından korkarım! 4- Dönüşünüz Allah'adır. O, herşeyi yapacak güçtedir. 5- İyi bilin ki, onlar O'ndan gizlenmek için göğüslerini bükerler. Yine iyi bilin ki onlar örtülerine büründükleri zaman dahi* (Allah onların) *içlerinde gizlediklerini ve açığa vurduklarını hep bilir. Çünkü O, göğüslerin özünü bilendir. 6- Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'a âidolmasın.* (Allah), *onun durduğu ve emânet bırakıldığı yeri bilir. Bunların hepsi apaçık bir Kitâbdadır.*

Tefsîr:

1. Sûre, ilk âyeti olan (الٓر) ile başlamakta, daha sonra Kitâbın âyetlerinin sağlamlaştırıldığı, hikmetlerle doldurulduğu, açık açık izah edildiği bildirilmektedir. Daha önce de birkaç kez işaret ettiğimiz üzere bu harflerin bulunduğu yerlerde bunlardan hemen sonra vahiy, Kitâp veya Kur'ân'dan söz edilir. Demek ki bu harfler, dinleyicinin, vahyedilmekte olan Kitâbın, âyetlerin önemine dikkatini çekme görevi yapmakta, gelen vahyi, inen Kur'ân'ı iyice düşünmek için zihinleri uyarmaktadır.

Bu Kitâb, öyle gelişi güzel, insan eliyle yazılmış bir kitâb değil, herşeyi yerli yerince yapan, herşeyden haberi olan Allah tarafından indirilmiş, âyetleri hikmetli, sağlam kılınmış, açıklanmış bir Kitâptır.

1 nci ve 3 ncü âyetlerdeki (ثُمَّ) zaman aralığı bildirmez, atıf görevi yapar, durum bildirir, (وَ) anlamınadır. Birinci âyetteki (أُحْكِمَتْ) ihkâm kökünden edilgen dili geçmiştir. "Bu, âyetleri sağlam kılınmış bir Kitâbdır" anlamına gelir. Zemahşerî'nin açıklamasına göre kâf'ın zammiyle (حَكُمَ)'den hemze nakliyle yapılmış bir fiil de olabilir. O takdirde, "Bu, âyetleri hikmetli kılınmış bir Kitâbdır" anlamına gelir [1].

2-3: Âyetleri sağlam ve hikmetli kılınan bu Kitâbda şu husus açıklanmıştır: Ey insanlar, Allah'tan başkasına tapmayınız, ben size Allah tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim. Rabbinizden mağfiret dileyiniz, O'na tevbe ediniz ki sizi belli bir süreye kadar güzelce yaşatsın ve iyilik eden, fazilet gösteren herkesin karşılığını versin. İşte Kitâpta Peyğamber(s.a.v.)e bunları halka duyurup açıklaması emredilmiştir.

Birinci âyette konuşan Allah'tır. İkinci ve üçüncü âyetlerde söz, Peyğamber'in kendi ağzından söylenmektedir. Çünkü İlâhî vahiy, onun ruhundan geçerek, insan sözleri kalıbına dökülmektedir. Allah, Peyğamber'in diliyle konuşmakta, ona böyle söylenmesini emretmektedir. Söz, İlâhî vahiydir fakat bu vahiy, Peyğamber'in ruhaniyyetini dolaşarak gelmektedir. Peyğamber'in ruh haletinin bu vahiyde rolü vardır. Çünkü gerçekte kalıplardan münezzeh olan Allah sözü, insan düzeyine inmekte, insanın düşünce sisteminden geçerek kalıplara dökülmektedir. Seçilen elçi Arap olduğundan vahiy Arapça kalıplara dökülmüştür. Eğer Türk veya başka milletten olsaydı o dil kalıplarına dökülecekti. Mûsâ'ya ve Îsâ'ya İbrânîce gelmiş vahiyler gibi. Demek gerçek vahiy, şekilsizdir; insan düzeyine inerken insânın ruh haline ve konuşma kalıplarına göre şekillenir. Nitekim: *"Biz, her peyğamberi, mutlaka kendi toplumunun diliyle gönderdik ki onlara açıklasın"* [2] âyeti de bunu bildirmektedir.

İlâhî mânâları dil kalıplarına dökerek vahyeden de melektir.

İşte bundan dolayı ikinci ve üçüncü âyetlerde konuşan, Peyğamber'in kendisi gibi olmaktadır. Yani ona, insanlara, Allah'a tapmalarını; O'ndan mağfiret dilemelerini, böyle yapanları Allah'ın, bir süre güzelce yaşatacağını ve iyilik eden herkesin hakkını vereceğini; bu buyruklara uymadıkları takdirde büyük bir günün azâbına uğrayacaklarından tasalandığını duyurması emredilmiştir.

4 ncü âyette de insanların, güçlü olan Allah'a dönecekleri hatırlatılmakta, bu suretle O'nun huzurunda verecekleri hesap için hazırlıklı olmaları bildirilmektedir.

5 nci âyette insanların, işlerini Allah'tan gizlemek için göğüslerini başka yana döndürmek veya elbiselerine sarılmakla bir şeyi Allah'tan gizleyemeye-

1. Keşşâf: 2/207.
2. İbrâhîm Sûresi: 14.

cekleri; Allah'ın bütün işlerden haberdar olduğu gibi göğüslerin içindeki yani ruhlardaki düşünceleri dahi bildiği anlatılmaktadır. Ruhlardaki düşünceleri dahi bilen Allah'tan herhangi bir şeyi gizlemek mümkün değildir.

İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Araplarda bir âdet yerleşmişti: Tuvalet yaparken, cinsel ilişkide bulunurken edep yerlerinin göğe doğru gelmesini, görünmesini istemediklerinden elbiselerine bürünürler, örtülerinin altına girerlerdi. İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayete göre kötü bir şey söyledikleri veya kötü bir iş yaptıkları zaman göğüslerini çevirir, böylece o yaptıklarını Allah'tan gizleyeceklerini sanırlardı [1].

Bir başka rivayete göre de Hz. Peyğamber (s.a.v.) yanlarından geçtiği zaman kâfirlerden bazıları, göğsünü başka tarafa çevirir, sırtını döner, elbisesini üstüne örterek ondan gizlenmeğe çalışırmış [2]. Bu rivayete göre (منه) deki zamir, Peyğamber'e gitmektedir. Oysa sözgeliminden, bu zamirin Allah'a gittiği açıkça bellidir. Kaldı ki Mekke'de müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)den gizlenecek kadar zayıf değillerdi. Neden ondan gizlenmeğe çalışsınlar?

Birinci ve ikinci rivayetlerin belirttiği gibi onlar, utanılacak bir iş yaptıkları zaman göğüslerini insanların göremeyecekleri tarafa çevirerek, örtülerine sarılarak bunu gizlemeğe çalışırlardı. Yalnız onlarda değil, bu âdet her toplumda vardır. Çekinilecek bir iş yaparken göğüslerini dönerek onu gizlemeğe çalışırlar. Bazı kimseler de cüzdanlarından para çıkarırken, başkası görmesin diye göğüslerini başka yana çevirirler, arkalarını dönerler.

İşte yüce Allah ne tarafa dönseler, ne kadar sarılsalar, saklansalar, hiçbir şeyi Allah'tan gizleyemeyeceklerini; göğüslerini döndükleri zaman da, elbiselerine sarıldıkları zaman da yaptıkları işi Allah'ın bildiğini; bir şeyi O'ndan gizlemenin mümkün olmadığını belirtmektedir.

6 ncı âyette de Allah'ın, yeryüzündeki her canlının rızkını verdiği, onun bulunduğu ve konulduğu yeri bildiği, herşeyin O'nun huzurunda yazılıp tesbit edilmiş olduğu bildirilmektedir. Âyette geçen apaçık Kitâp, Kur'ân'dan önce inmiş olan İlâhî Kitâb, yahut Allah'ın ezelî ve değişmez bilgisidir. Allah'ın bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur.

Müstakarr: Canlının şu dünyâ üzerinde bulunduğu yer, *müstevda':* yeryüzündeki istikrarından önce babanın belinde veya ananın rahminde bulunduğu yerdir. Yahut *müstekarr,* hayatta iken bulunduğu yer, *müstevda'* öldükten sonra konulacağı yerdir [3].

1. Câmi'u'l-beyân: 11/185.
2. Câmi'u'l-beyân: 11/183; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/437.
3. Mefâtîh: 17/186.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ
لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ
لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَلَئِنْ أَخَّرْنَا
عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ
لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾

7- Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. (O zaman) *Arşı su üzerinde idi.* (Bu kâinâtı yarattı) *ki, hanginizin daha güzel iş yaptığınızı denesin. Böyle iken yine sen: "Öldükten sonra diriltileceksiniz" desen, inkâr edenler, mutlaka: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derler. 8- Andolsun onlardan azâbı, sayılı bir ümmete ertelesek, "Onu engelleyen nedir?" derler. İyi bilin ki o, başlarına geldiği gün, bir daha onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur.*

Tefsîr:

7 nci âyette Allah'ın, gökleri ve yeri altı günde yarattığı, bunları yarattığı sırada tahtının su üzerinde bulunduğu bildirilmektedir. Daha sonra, gökleri ve yeri yaratmasındaki amacın da yaptıklarından sorumlu olacak, kendi kendini yönetecek insanın yaratılması olduğu ima ediliyor.

" لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا " cümlesinin anlamı, gökleri ve yeri yarattı ki sizin hanginizin daha iyi iş yaptığınızı denesin, demektir. Yani göklerin ve yerin en mükemmel yaratığı olacak akıl sahibi insanı yaratsın ve insanı kendi işleriyle sınavdan geçirsin. Demek ki kâinatın yaratılmasından amaç, insanın yaratılmasıdır.

Burada ve başka âyetlerde göklerin ve yerin yaratıldığı altı gün, bizim hesabettiğimiz yirmi dört saatlik zaman birimi değil, süresini yalnız Allah'ın

bildiği İlâhî gündür. İlâhî gün, uzun devir anlamına gelir. Bu ifadelerden, göklerin ve yerin altı uzun zaman süreci içinde yaratılıp bu şekline konduğu anlaşılmaktadır.

Gökleri ve yeri yaratırken Arşının su üstünde olması da şu anlama gelebilir: Asıl hayy (gerçek hayât sâhibi) Allah'tır. Bu hayât O'ndan yaratıklara taşar. Yaratıklara hayât ile hâkimdir. Her yaratığın hayâtı kendisine bağlıdır. Kâinattaki hayât ise büyük ölçüde suya bağlıdır. İşte kâinat yaratılırken Arşının su üstünde olması, kâinâta verdiği hayâtın suya bağlı olduğunu anlatmış olabilir.

Fakat bu tefsîr, bir tahminden ibarettir. Arşının su üstünde olmasını bizim kavramamız mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm, Mukaddes Kitâbın, gerçeğe aykırı olmayan sözlerini benimsemiştir. Tevrat'ın Tekvin Kitâbının birinci ve ikinci bâbında Allah'ın kâinâtı altı günde yaratıp yedinci günde dinlendiği, Allah gökleri ve yeri yarattığı zaman yerin ıssız ve boş olduğu, Allah'ın ruhunun suların yüzü üzerinde hareket ettiği ifade edilmektedir: "Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Allah'ın ruhu, suların yüzü üzerinde hareket ediyordu..." [1].

Tevrat'ın bu ifadesi, Araplar arasına geçmiş olmalıdır. İşte bu âyette onlara, bildikleri bir şey hatırlatılarak: İşte Allah, bildiğiniz gibi gökleri, yeri altı günde yaratandır. Gökleri ve yeri yarattığı zaman Arşı su üstünde idi, buyuruluyor, ancak yedinci günde dinlendiği inancı alınmıyor. Çünkü Allah, yorulmaktan ve dinlenmekten münezzehtir.

Daha sonra, insanlara, öldükten sonra dirilecekleri söylenince inkâr edenlerin buna "büyü" diyecekleri anlatılıyor. Demek ki onlar, öldükten sonra dirilmeyi büyü sayıyorlardı. Büyü, olmayan şeyi olmuş gibi göstermek, hayal ettirmektir. Bazı kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi, gerçek olmayan hayalden ibaret kabul ediyorlardı.

8- Kur'ân'ı inkâr edenler, başlarına azâb inmemesinden cesaret alarak inkârlarında daha ileri gitmiş, "Eğer gerçekten Muhammed peyğamber, söyledikleri de Allah'ın sözü ise, neden inkâr ettiğimizden dolayı başımıza azâb gelmiyor?" demişlerdir.

Âyetteki *ummetun ma'dûde*'ye gelince: Ümmet, ya din veya zaman birliği bulunan topluluğa denir. "وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ" bir zaman sonra yani bir kuşak geçtikten, hakim yöneticilerin bir kısmı değiştikten sonra hatırladı demektir. Burada "وَ لَئِنْ أَخَّرْنَا عنهم آالعذاب إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ" cümlesi de: *"Belli bir topluluğun zamanı geçinceye kadar ertelesek"* anlamına gelir. Keşşâf'ın beyanına

1. Kitâbı Mukaddes, Tekvîn: 1/1-2.

göre *ummetun ma'dûdeh* vakitler topluluğu demektir ki biz bunu sayılı bir süre diye terceme ettik.

İşte sekizinci âyette o inkârcılara verilecek azâb, bir süreye kadar ertelenince: "Onu geri bırakan nedir? Eğer bu gerçek ise, inkârımızdan dolayı bizim başımıza hemen azâb inmesi gerekir" dedikleri; fakat o azâb başlarına geldiği zaman artık bir daha geri çevrilmeyeceği, alay ettikleri azâbın, mutlaka bir gün kendilerini kuşatacağı bildirilmektedir.

Sözü edilen bu azâp, ya âhiret azâbıdır veya Bedir'deki vahîm sonuçlarıdır. Bunun, Bedir azâbı olması daha kuvvetlidir. O zaman *Ümmet-i ma'dûde* tabirinde şöyle ince bir anlam sezilir: *"Biz azâbı sayılı bir topluluğa, yani müşriklerin hepsine değil, Bedir'de öldürülecek küfür önderlerine ertelediğimiz takdirde inanmayanlar, azâbı engelleyen nedir? derler".* Bu *ümmet-i ma'dûde* tabiri, ileride vukubulacak azâbın, müşriklerin hepsine değil, asıl yönetici kâfir kadroya isabet edeceğini gösterir ki Bedir'de öyle olmuştur.

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُۚ اِنَّهُ لَيَؤُ۫سٌ كَفُورٌ
﴿٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَاۤءَ بَعْدَ ضَرَّاۤءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّـَٔاتُ
عَنّ۪يۜ اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌۙ ﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿١١﴾

9- Eğer biz insana, bizden bir rahmet taddırsak da sonra onu kendisinden çekip alsak, hemen o, umutsuzluğa kapılır, nankör olur. 10- Ve eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet taddırsak, mutlaka: "Kötülükler benden gitti" der, sevinir, övünür. 11- Ancak sabredip iyi işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için mağfiret ve büyük mükâfât vardır.

Tefsîr:

9-11 nci âyetlerde genel insan karakteri tasvir edilir. İnsan, elindeki nimet gidince umutsuzluğa düşer; o nimeti kendisine vermiş olan Allah'a karşı

nankörlük eder. Fakat darlıktan bolluğa çıkınca sıkıntılarından kurtulunca: "Oh, kötülükler benden gitti!" diye sevinir. Kendisini sıkıntılardan kurtaran Allah'ı unutur da kendi çabasiyle o duruma geldiğini sanır. Allah'a hamdedeceği yerde gurura kapılır, böbürlenir, övünür. İşte bu, insanın genel karakteridir: Darlığa düşünce üzülme, sabır yerine Allah'a âsî olma; bolluğa çıkınca sevinme, övünme, hamd yerine gururlanma.

Oysa her iki halde de Allah'a hamd ve şükretmek gerekir. Ancak sabredenler, iyi ahlâk sahibi olanlar böyle değildir. İmanları onları darlıkta sabra, bollukta şükre iletir. İşte onlar bağışlanacak, büyük ödüle lâyık insanlardır.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌۜ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌۜ
﴿١٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ
اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٣﴾ فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا
لَكُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

12- Herhalde sen: "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını bırakacaksın ve bununla göğsün sıkılacak. Ama sen, sâdece bir uyarıcısın, herşeye vekîl olan Allah'tır. 13- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!" 14- Eğer size cevap vermedilerse bilin ki (O), *Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir ve O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl, artık müslüman oldunuz mu?*

Tefsîr:

12 nci âyette yüce Allah, müşriklerin sürekli taşlamaları, sözlü saldırıları

karşısında bunalan Peyğamber'e: ''Eğer gerçekten Peyğamberse, kendisine hazine indirilsin, yanında bir melek bulunsun'' demeleri yüzünden, ''neredeyse sana vahyedilenin bir kısmını terk edeceksin ha?'' buyuruyor. Bu âyet, Peyğamber'in, bazan müşriklerin sataşmalarından son derece bunaldığını gösterir. Belki de müşriklerin dillerinden kurtulmak için onların tanrılarını yeren âyetleri onlara okumamayı, bunları duyurmamayı öneren kişiler olmuştur. İşte Kur'ân'ın, herhangi bir âyetini saklama düşüncesine karşı İlâhî vahiy, Peyğamber'i güçlendiriyor, ona cesaret veriyor: ''Onların bu tür sözleri yüzünden sana gelen vahiylerin bir kısmını gizleyecek, duyurmayacak değilsin ya, sen aldığın emirleri duyurmaya devam et, onların sözlerine aldırma!'' diyor. Âyetin asıl anlamı budur.

13 ncü âyet, Kur'ân'a Muhammed'in uydurması diyenleri, sözlerinin doğruluğunu ispat için Kur'ân parçalarına benzer on parça getirmeğe çağırıyor. Sözgeliminden hiç kimsenin Kur'ân'a denk bir söz getiremeyeceği anlaşılıyor.

14 ncü âyette de yüce Allah, mü'minlerin hepsine birden hitâbederek inkârcılar Kur'ân âyetlerine benzer bir şey getiremedikleri takdirde onun, Allah'ın bilgisiyle indirildiğini; yani Allah'tan başkasının onu indiremeyeceğini; Allah'tan başka Tanrı olmadığını kesinlikle bilmelerini ve Allah'a teslim olmalarını buyuruyor.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا
وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ
وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

15- Kimler dünyâ hayâtını ve süsünü isterse onlara oradaki işlerini(n karşılığını) *tam veririz ve onlar orada hiçbir eksikliğe uğratılmazlar. 16- Ama onlar öyle kimselerdir ki âhirette onlar için ateşten başka bir şey yoktur ve orada, yaptıklarının hepsi boşa çıkmıştır, işleri hep bâtıl olmuştur!*

Tefsîr:

15-16 ncı âyetlerde sadece dünyâ yaşamını ve süsünü isteyenlere, dünyâdaki çalışmalarının karşılığının tam verileceği, fakat onların âhirette ateşten

başka bir payı bulunmayacağı, dünyâda yaptıklarının, âhirette boşa çıkacağı bildiriliyor.

Yukarıdaki âyetlerin devamı olan âyetlerin, dünyâ hayâttan yani en yakın, yahut alçak, düşük hayattan başka bir yaşam tanımayan, öteki hayâtı inkâr eden kimselerin sözleri üzerine indiği belli olmaktadır. Sadece şu yakın hayât ve bunun süsü, geçici varlıkları için çalışanlar, inkârcılardır. Âyet, inkârcıları kasdetmekle beraber sosyolojik bir kanunu da belirlemektedir. O da insanın, çalışmasının karşılığını alacağıdır.

Dünyâ için çalışan, buranın servetine, refahına erer. Fakat âhirete inanmadığı için dünyâdaki çalışmasının âhirete bir yararı olmaz. Onun âhiretteki yeri ateştir.

"Kim bu aceleciyi isterse, burada ona, (evet) *istediğimiz kimseye hemen çabucak dilediğimiz kadar veririz; ama sonra ona cehennemi durak yaparız. Kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer. Kim de âhireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, öylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir"*[1], *"Kim âhiret ekinini istiyorsa onun ekinini artırırız; kim dünyâ ekinini isterse ona da dünyâdan bir şey veririz. Fakat onun âhirette bir payı olmaz"*[2] âyetleri de aynı gerçeği anlatmaktadır.

Allah'a ve âhirete inanarak hem bu yakın hayat, hem de bundan sonraki hayât için çalışanlar, dünyâdan da, âhiretten de paylarını alırlar. Bunu yüce Allah şu âyetlerde ne güzel izah etmiştir:

"İnsanlardan kimi: 'Rabbimiz, bize dünyâda ver!' der; onun âhirette bir payı yoktur. Onlardan kimi de: 'Rabbimiz, bize dünyâda da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi ateş azâbından koru!' der. İşte, onların, kazandıklarından bir payları vardır. Allah hesabı çabuk görendir"[3].

Görülüyor ki Tanrı sözü yüce Kur'ân, ne sadece dünyâya, ne de sadece âhirete çalışmayı değil, her ikisine de ölçülü biçimde çalışıp ikisinin de imarını; insanın hem ma'nen, hem maddeten kalkınmasını, ilerlemesini istemektedir: *"Allah'ın sana verdiği* (servet ve nimet) *içinde âhiret yurdunu ara; dünyâdan da nasibini unutma..."*[4].

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ

1. İsrâ Sûresi: 18-19.
2. Şûra Sûresi: 20.
3. Bakara Sûresi: 200-202.
4. Kasas Sûresi: 77.

إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ
فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ
الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ
﴿١٨﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ
كَافِرُونَ ﴿١٩﴾ أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ
مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ
السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ
وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

17- Hiç böyleleri, şu kimse gibi olur mu ki o, Rabbinden bir delil üzerinde bulunur, ayrıca O'ndan bir şahit de onu takibeder. O(Hak Şâhidi Kur'â)*ndan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın Kitâbı*

var. İşte onlar o(Kur'â)*na inanırlar. Topluluklardan kim onu inkâr ederse, onun yeri ateştir! O*(Kur'â)*ndan hiç kuşkun olmasın, muhakkak o, Rabbinden gelen gerçektir. Fakat insanların çoğu inanmazlar. 18- Allah'a yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir? Onlar, Rablerine sunulacaklar, şâhitler de: "İşte Rablerine karşı yalan söyleyenler bunlardır!" diyecekler. İyi bilin ki Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir. 19- Onlar ki Allah'ın yoluna engel olurlar ve onu eğriltmek isterler ve onlar,* (evet) *onlar, âhireti de inkâr ederler. 20- Onlar dünyâda* (Allah'ı) *âciz bırakacak değillerdir ve onların Allah'tan başka dostları da yoktur. Onlar için azâb kat kat yapılır. Zira* (gerçeği) *işitmeğe tahammül edemezlerdi ve* (onu) *görmezlerdi. 21- İşte onlar, canlarını ziyâna sokan kimselerdir ve uydurdukları şeyler, kendilerinden kaybolup gitmiştir. 22- Elbette âhirette en çok ziyâna uğrayanlar onlardır. 23- İnanıp iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince; işte onlar da cennet halkıdır, onlar orada sürekli kalacaklardır. 24- Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunlar bir olur mu hiç? Hâlâ ibret almaz mısınız?*

Tefsîr:

17 nci âyette şöyle buyuruluyor: Şimdi sadece dünyâ için çalışan, âhirette hiç payı bulunmayan bu kimse ile; Rabbi tarafından kendisine verilmiş bir kanıtla hareket eden, yine Allah'tan gelen tanıkla -yani Kur'ân ile- ve kendinden önce insanlara kılavuz ve rahmet olarak inmiş bulunan Mûsâ'nın Kitâbı ile de doğruluğunu belgeleyen kimse bir olur mu?

Acaba Rabbinden kendisine verilen bir kanıt üzerinde bulunan kimdir? Bunun, Peyğamber'in kendisi olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi Abdullâh ibn Selâm gibi müslüman olmuş yahudîler olduğunu söyleyenler de vardır. Bu ikinci ihtimal uzaktır, çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir, henüz o zaman Abdullâh ibn selâm müslüman olmamıştı.

Bizim kanaatimize göre Rabbinden kanıt üzerinde bulunan, Hz. Muhammed'in kendisi ve onun getirdiği dine inananlardır. "أُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ: *Onlar ona inanırlar*" cümlesinde fâilin çoğul olması da bu mânâyı doğrular.

Beyyine: Gerçek dinin doğruluğunu gösteren aklî kanıttır. Şâhit ise Kur'ân'dır. Kur'ân da bu dinin doğruluğunu ispatlayan ikinci kanıttır. Çünkü bir insanın, kendiliğinden Kur'ân stilinde bir söz söylemesi mümkün değildir.

Ayrıca Kur'ân'ın söyledikleri, Hz. Mûsâ'ya vahyedilmiş Kitâbın sözlerine de uymaktadır. O Kitâbı okumamış bir insanın, o Kitapta anlatılanları en beliğ ve gerçeğe uygun biçimde anlatması, bu sözlerin Allah tarafından ona vahyedildiğini gösterir. Ayrıca Mûsâ'nın Kitâbı da İslâmın, yani yalnız Allah'a kulluk etmenin, âhirete inanmanın doğruluğunu gösterir. Üç kanıtla ispatlanan bir şeyin doğruluğunda şüphe kalmaz.

İşte böyle kanıtlara dayananlar, Kur'ân'ın Allah tarafından vahyedildiğine inanırlar. Hangi kabile veya topluluk onu inkâr ederse, onun varacağı yer ateştir.

Âyette daha sonra Hz. Muhammed'e hitâben insanların çoğu inanmasa da Kur'ân'ın, Allah tarafından gelen gerçek olduğundan aslâ kuşku duymaması emrediliyor.

18 nci âyette kendi uydurduğu yalanı Allah'ın üzerine atandan, kendi söz ve düşüncesini Allah'ın buyruğu diye gösterenden daha zâlim bir kimsenin olamayacağı; böylelerinin, Rablerinin huzurunda çetin hesap verecekleri; tanıkların da aleyhlerine tanıklık edip: *"Yalan uydurup Rablerinin üzerine atanlar işte şunlardır!"* diyecekleri belirtilmekte ve zâlimlere, Allah'ın lânetinin ulaşacağı vurgulanmaktadır. Tanıklar ya peyğamberler, ya melekler veya her ikisidir. Peyğamberlerin ve meleklerin, kıyâmet günündeki hesap sırasında tanıklık edeceklerine dair âyetler vardır.

Allah'a atılan iftirâ, müşriklerin taptıkları putları Allah'a ortak koşmaları, uydurdukları inanç ve gelenekleri Allah'ın buyruğu olarak göstermeleridir.

19 ncu âyette Allah'ın lânetine uğrayacak zalimler nitelendirilmektedir: Bunlar, insanları Allah'ın yolundan çeviren, Hakkın doğru yolunu eğriltmeğe, yani doğru dini çarpıtmağa çalışan, âhireti de kabul etmeyen kimselerdir.

20-22 nci âyetlerde bu zâlimlerin, Allah'ın cezasına engel olamayacakları, o zaman kendilerine yardım edecek tanrılar, dostlar da bulamayacakları, canlarını ziyâna uğratacakları, uydurdukları tanrıların da kaybolup gideceği, işte âhirette kayba uğrayanların onlar olacağı vurgulanmaktadır.

23 ncü âyette de Allah'a inanıp O'na itâat eden, güzel işler yapanların, girecekleri âhiret bahçelerinde sürekli kalacakları belirtilmektedir.

24 ncü âyette bu iki topluluk birbiriyle karşılaştırılmaktadır: İnanmayanlar kör, sağır; inananlar gören ve işiten gibidirler. Çünkü birinciler körü körüne taklid bataklığında yuvarlanmakta, Hak sözü dinlememektedirler; ikinciler ise kanıtlara dayanmakta, gerçeği görüp işitmektedirler. Bunlar elbette bir olmazlar.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا
اللّٰهَؕ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذ۪ينَ
هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ
كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي
رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْؕ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ
﴿٢٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًاؕ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ بِطَارِدِ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُواؕ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾
وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْؕ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَٓا
اَقُولُ لَكُمْ عِنْد۪ي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ اِنّ۪ي مَلَكٌ وَلَٓا
اَقُولُ لِلَّذ۪ينَ تَزْدَر۪ٓي اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًاؕ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا ف۪ٓي
اَنْفُسِهِمْۚ اِنّ۪ٓي اِذًا لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ
جِدَالَنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ اِنَّمَا يَاْت۪يكُمْ بِهِ

ٱللَّهُ إِن شَآءَ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنفَعُكُمْ نُصْحِىٓ إِنْ أَرَدتُّ
أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ ٱللَّهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ ۚ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
﴿٣٤﴾ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَعَلَىَّ إِجْرَامِى وَأَنَا۠ بَرِىٓءٌ مِّمَّا
تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾ وَأُوحِىَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُۥ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ ءَامَنَ فَلَا
تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا۟ يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَٱصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا
تُخَـٰطِبْنِى فِى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ ۚ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعُ ٱلْفُلْكَ وَكُلَّمَا
مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِۦ سَخِرُوا۟ مِنْهُ ۚ قَالَ إِن تَسْخَرُوا۟ مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ
كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ
مُّقِيمٌ ﴿٣٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ قُلْنَا ٱحْمِلْ فِيهَا مِن كُلٍّ
زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ ۚ وَمَآ ءَامَنَ
مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾ وَقَالَ ٱرْكَبُوا۟ فِيهَا بِسْمِ ٱللَّهِ مَجْر۪ىٰهَا وَمُرْسَىٰهَآ ۚ إِنَّ رَبِّى
لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٤١﴾ وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ فِى مَوْجٍ كَٱلْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ
ٱبْنَهُۥ وَكَانَ فِى مَعْزِلٍ يَـٰبُنَىَّ ٱرْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن مَّعَ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٤٢﴾

قَالَ سَاٰوٖٓى اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنٖى مِنَ الْمَٓاءِؕ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا
مَنْ رَحِمَۚ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقٖينَ ﴿٤٣﴾ وَقٖيلَ يَٓا اَرْضُ
ابْلَعٖى مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعٖى وَغٖيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِىِّ
وَقٖيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنٖى مِنْ
اَهْلٖى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ
لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَۚ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌؕ اِنّٖٓى
اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖٓى اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ
مَا لَيْسَ لٖى بِهٖ عِلْمٌؕ وَاِلَّا تَغْفِرْ لٖى وَتَرْحَمْنٖٓى اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٤٧﴾ قٖيلَ
يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَؕ
وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٤٨﴾ تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ
الْغَيْبِ نُوحٖيهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاؕ فَاصْبِرْؕ
اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٤٩﴾

25- Andolsun biz, Nûh'u da kavmine gönderdik: "Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım". 26- "Allah'tan başkasına tapmayın. Gerçekten ben sizin, acı bir günün azâbına uğramanızdan korkuyorum" (dedi). *27- Kavminden ileri gelen inkârcılar dedi*(ler) *ki: "Biz seni de bizim*

gibi insan görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz!" 28- Dedi ki: "Ey kavmim, bakın, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem ve (Rabbim), *kendi katından bana bir rahmet vermiş de o rahmet, sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise? Şimdi siz onu istemezken biz sizi ona zorla mı sokacağız?" 29- "Ey kavmim, buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum, benim cüretim Allah'a âittir. Ve ben, inananları kovacak da değilim. Onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi câhillik eden bir kavim görüyorum". 30- "Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunur? Düşünmüyor musunuz?" 31- "Ben size: 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ğaybi de bilmem. 'Ben meleğim' de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için: 'Allah onlara bir hayır vermeyecek' de demem. Allah, onların içlerinde olanı daha iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım takdirde ben, mutlaka zâlimlerden olurum". 32- Dediler ki: "Ey Nûh, bizimle mücâdele ettin, hem bizimle mücâdelede çok ileri gittin. Eğer doğrulardan isen haydi bizi tehditettiğin şeyi bize getir!" 33- Dedi: "Onu ancak Allah dilerse size getirir; siz engel olamazsınız". 34- "Eğer Allah sizi azdırmak diliyorsa ben size öğüt de vermek istesem öğütüm size yarar sağlamaz. Rabbiniz O'dur ve siz O'na döndürüleceksiniz". 35- Yoksa: "O*(Kur'â)*nı uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer onu uydurmuşsam, suçum banadır. Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım." 36- Nûh'a vahyolundu ki: "Kavminden, inanmış olanlardan başka kimse inanmayacak, onların yaptıklarından dolayı üzülme!" 37- "Gözlerimizin önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana hitâbetme. Onlar mutlaka boğulacaklardır!" 38- Nûh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler yanından geçtikçe onunla alay ediyorlardı. "Siz bizimle alay ederseniz, sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz" dedi. 39- "Yakında bileceksiniz: İnsanı rezîl eden azâb kime geliyor, sürekli azâb kimin başına konuyor?" 40- Nihâyet emrimiz gelip de tandır kaynayınca* (iş ciddîleşip sular fışkırmağa başlayınca Nûh'a) *dedik ki: "Her şeyden birer çifti ve aleyhlerinde hüküm verdiklerimiz hariç olmak üzere âileni ve inananları gemiye yükle!" Zâten onunla beraber inanan pek azdı. 41- "Haydi gemiye binin, dedi, onun akıp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyledir. Rabbim, elbette bağışlayan, esirgeyendir!" 42- Gemi onları dağlar gibi dalga*(lar) *arasından*

geçirirken Nûh, bir kenarda duran oğluna: "Yavrum bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi. 43- (Oğlu)*: "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi.* (Nûh)*: "Bugün Allah'ın emrinden koruyacak hiçbir şey yoktur, ancak O'nun acıdığı* (kurtulur)*" dedi. Ve aralarına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu. 44- "Ey yer suyunu yut, ve ey gök tut!" denildi. Su azaldı, iş bitirildi* (gemi) *Cûdî'ye oturdu. "Haksızlık yapan kavim, yok olsun!" denildi. 45- Nûh Rabbine seslendi: "Rabbim, dedi, oğlum benim âilemdendir; senin sözün elbette haktır ve sen hâkimlerin hâkimisin!" 46-* (Rabbi)*: "Ey Nûh, dedi, o senin âilenden değildir. O yaramaz iş yaptı. Bilmediğin bir şeyi benden isteme. Sana câhillerden olmamanı öğütlerim!" 47-* (Nûh) *dedi ki: "Rabbim, bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz, bana acımazsan, ziyâna uğrayanlardan olurum!" 48- "Ey Nûh, denildi, sana ve seninle beraber olanlardan* (türeyecek) *ümmetlere bizden selâmet ve bereketlerle in. Ama öyle ümmetler de var ki onları bir süre yaşatacağız, sonra onlara bizden acı bir azâb dokunacaktır!" 49-* (Ey Muhammed)*, bunlar sana vahyettiğimiz ğayb haberlerindendir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz. O halde sabret, sonuç korunanlarındır.*

Tefsîr:

25-34 ncü âyetlerde Hz. Nûh'un, kavmine uyarıcı olarak gönderilişi, kavminin zengin takımının Nûh'a karşı çıkışları, onunla sürekli tartışmaları; onun çevresinde sadece yoksul, zayıf kimselerin toplandığını görünce Nûh'un yanına gelip o yoksullarla oturmaya tenezzül etmeyişleri; Nûh, yola gelmedikleri takdirde Allah'ın cezâsına çarpılacaklarını söyledikçe onların uyarılara aldırmayıp: *"Sözünde doğru isen, bizi tehditettiğin şu azâbı getir(!)"* dedikleri; kavminin bu inatçı tutumu karşısında Nûh'un, azâbı getirmenin kendi elinde olmadığını; onu Allah'ın, dilediği zaman göndereceğini; Allah'ın azâbına kimsenin engel olamayacağını söylediği; fakat verdiği öğütlerin onları etkilemediğine bakarak Allah'ın, onlara hidâyet nasibetmediğini; herkesin Allah'ın huzurunda yaptıklarından hesap vereceğini söylediği anlatılmaktadır.

35 nci âyet, bir parantez cümlesidir. Hz. Muhammed'in anlattığı vahiyler için: "Bunları Muhammed kendisi uydurup Allah'a yakıştırıyor" diyenlere cevaptır. Burada Hz. Muhammed teselli edilerek kendisine şöyle deniyor: "Onlara söyle: Eğer ben onu uydurup Allah'a yakıştırıyorsam, işlediğim suçtan ben sorumluyum, fakat ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım. Asıl Allah'a iftira edenler, hayal ve vehimlerini Allah'ın dini diye gösterenler,

boş düşüncelere kapılarak uydurma tanrılara tapanlardır."

36-37: Nûh'a kavminden o zamana dek inananlardan başkasının inanmayacağı, onların yaptıklarından umutsuzluğa düşmemesi, o zalimler hakkında boş yere Allah'a yalvarmaması, zira onların affedilmeyip mutlaka boğulmak suretiyle cezalandırılacakları vahyedilmiştir.

37 nci âyetin son cümlesinden anlaşılıyor ki Nûh, kavmini cezâlandırmaması, onları affetmesi için Allah'a çok yalvarmıştır. Allah da Nûh'a, cezayı hak etmiş o imansızlar için yalvarmasının, bir yararı olmayacağını vahyetmiştir.

38-39: Allah'ın vahyi ile Nûh, gemiyi yapmağa başlamış, kavminin ileri gelen takımı, onun gemi yapmasıyle alay etmişlerdir. Herhalde Nûh, gemiyi, Allah'ın tûfânından kurtulmak için yaptığını söylemiş ki onlar da bunun saçma olduğunu söyleyerek onunla alay etmişlerdir. Çünkü 39 ncu âyette Nûh, alay edenlere: *"Siz bizimle şimdi nasıl alay ediyorsanız, biz de sizinle alay edeceğiz. Pek yakında kimin sürekli azâba uğrayacağını görürsünüz!"* demektedir.

40-44: Nihâyet Allah'ın buyruğu gelmiş. Her cins hayvandan birer çitf ile âilesini ve kendisine inananları gemiye bindirmesi, ancak âilesinden kendisine inanmayanı gemiye almaması Nûh'a vahyedilmiştir. Nûh, kendisine emredilenleri gemiye bindirmiş, onlar da esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adına sığınarak gemiye binmişlerdir.

Gökten boşanan, yerden fışkıran sular yükselince gemi yürümeğe başlamış; Nûh, inanmadığı için gemiye binmeyip ötede duran oğluna seslenerek gemiye binmesini, inkârcılardan olmamasını öğütlemiş; fakat oğlu bir dağa sığınarak kendisini kurtaracağını söylemiş; Nûh, bugün hiçbir şeyin insanı Allah'ın cezasından kurtaramayacağını ifade etmiş; tam bu konuşma sürerken bir dalga, Nûh'un kâfir oğlunu altına alıp boğmuştur.

Nihâyet Allah'ın kararı yerini bulunca Allah tarafından yere suyunu yutması, göğe de suyunu tutması emredilmiş, sular çekilmiş ve gemi Cûdî dağına oturmuştur. Küfürlerinin kurbanı olan kimseler için: *"O zâlimler uzak olsun, yok olup gitsin!"* denmiştir. Bu sözü söyleyen mechul bırakılmıştır ki âdetâ bütün varlıkların onlar için böyle söylediği anlaşılsın.

45-47 nci âyetlerde Nûh'un, Allah'ın cezasına çarpılacağını anladığı oğlunu kurtarmasını Allah'tan istediği anlatılır: *"Yâ Rabbi, oğlum benim âilemdendir. Âilemi kurtaracağına söz vermiştin. Senin sözün gerçektir. Sen hüküm verenlerin en iyisisin!"* demiştir. Fakat Allah, Nûh'a, oğlunun, kötü işler yapmak suretiyle kendi âilesinden çıkmış olduğunu, içyüzünü bilmediği bir şeyi istememesini söylemiş, yani kalbine böyle vahyetmiştir.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki peyğamberlerin, velîlerin çocukları, ahlâk ve hareketleriyle babalarının yolunda gidenlerdir. Sâlih atasının yolundan ayrılan kimse, peyğamber oğlu da olsa onunla ruhsal bağını koparmıştır. Görünürde onun oğludur ama mânâda oğlu değildir. ''Bel oğludur, yol oğlu değil''. Madde oğludur, mânâ oğlu değil.

Nûh, kalbine doğan bu İlâhî vahiy karşısında câhillerden olmaktan, bilmediği şeyleri istemekten Allah'a sığınarak O'nun mağfiret ve rahmetini dilemiştir.

46 ncı âyette ''إنه عمل غير صالح'' cümlesindeki '' عمل '' kelimesini çoğunluk masdar şeklinde, İbn Abbâs, İkrime, Kisâ'î ve Ya'kub mazî fiil şeklinde okumuşlardır [1]. İkincilerin kırâeti sözgelimine daha uygun olduğu için çeviride bu kırâeti esas aldım.

48- Sular çekilip gemi dağa oturunca Allah tarafından Nûh'a: Selâmetle gemiden inmesi, Allah'ın kendisine ve kendisine uyan topluluklara bolluklar vereceği, bir kısım toplulukları da bir süre yaşatıp sonra acı bir azâba çarptıracağı söylenmiştir.

49 ncu âyette hitâp, Hz. Muhammed(s.a.v.)e yöneltilmektedir. Daha önce ne kendisinin, ne de kavminin bilmediği bu haberlerin, kendisine vahyedildiği bildirilmektedir. Burada ğayb haberleri, Hz. Muhammed'in bilmediği haberlerdir. İşte onun bilmediği bu haberler kendisine vahy ile bildirilmiştir.

Nûh kıssası, A'râf, Yûnus, Şuarâ ve Nûh Sûrelerinde de anlatılır. Fakat yerine göre başka başka çeşnilerle. Burada daha geniş anlatılmıştır. Nûh'un gemi yapması, Tûfân'ın oluşumu, Nûh'un her hayvandan birer çift alması, geminin, dağlar gibi büyük dalgalar arasından geçmesi, Cûdî Dağına oturması, Nûh ile kâfir oğlu ve Nûh ile Allah arasında geçen konuşma sahneleri bu Sûrede yenidir.

Nûh kıssası, Tevrat'ın Tekvîn Kitâbında vardır. Olay, bugünkü Tevrât'ta, Kur'ân'ın anlattığı biçimde geniş anlatılmaz. Nûh ile oğlu arasında geçen konuşmadan söz edilmez. Fakat geminin eni, boyu, odaları, binen hayvanların cinsleri hakkında teferrûat vardır. Tevrat'a göre Nûh, kendisine vahyedildiği şekilde gemiye bindikten sonra kırk gün, kırk gece tufan olmuş, sular onbeş arşın yükselip dağları örtmüş ve yer üzerinde hareket eden bütün beden sahipleri hep ölmüşler. Gemiye binerken altıyüz yaşında olan Nûh, beraberindekilerle gemide yüz elli gün yol almış, yedinci ayda, ayın onyedinci gününde Ararat Dağları üzerine oturmuş [2].

1. Fethu'l-Kadîr: 2/502.
2. Tekvîn, bab: 6-8.

Kur'ân, gereksiz olan böyle teferrûata girmez. Ancak yukarıda işaret ettiğimiz hususlar Tevrat'ta yoktur. Bunlar teferruât değil, İslâm davetinin özüyle ilgili olduğu için anlatılmıştır. Herhalde Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanındaki Tevrat nüshalarında bu hususlar vardı, zamanla kaybolmuştur. Nitekim Taberî, İbn Kesîr ve Hazin gibi müfessirlerin, Tûfan olayı hakkında anlattıkları detaylı rivayetler, İbn Abbâs, Ka'b el-Ahbâr gibi Peyğamber'in çağdaşı olup yahudilerden haberler nakleden insanlardan gelir. Bunlar bu bilgileri kendileri uydurmamışlardır. Demek ki bu teferruât, o zamanki yahudî Mukaddes Kitâbında ve bunun şerhlerinde vardı.

Tevrat, geminin Ararat dağlarına oturduğunu söylerken Kur'ân-ı Kerîm, Cûdî'ye oturduğunu söylemektedir. Bundan da Kur'ân'ın indiği sırada yahudîlerin ellerinde bulunan Tevrat nüshalarında geminin Cûdî üzerine oturduğunun söylendiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde yahudiler, Kur'ân'ın söylediğine itiraz ederlerdi. Böyle bir itiraz varid olmamıştır. Nitekim Yâkut el-Hamevî, bu konuda motamot Arapçaya çevrilen bir Tevrat metnini kaydediyor:

''Allah, Nûh Aleyhisselâm'a üçyüz arşın boyunda, elli arşın genişliğinde, otuz arşın yüksekliğinde bir gemi yapmasını emretti. Gemi Şimşâd ağacından yapıldı, zift ile kaplandı. Tûfan Nûh'un ömrünün altıyüzüncü yılında, ikinci ayın onyedinci gününde vukubuldu. Yağmur kırk gün kırk gece sürdü. Su yeryüzünde yüz elli gün kaldı. Gemi Tûfânın yedinci ayının onyedinci gününde Cûdî'ye oturdu. Nûh'un ömrü altıyüz bir yılına varınca birinci ayın birinci gününde su yeryüzünde alçalmağa başladı, ikinci ayın yirmi yedinci gününde yer kurudu. Nuh ve beraberindekiler gemiden çıktılar. Bir mescid ve Allah için kurban yeri yaptı ve kurban takdim etti'' [1].

Tevrat'tan aynen aktarıldığı ifade edilen bu parçada geminin Cûdî'ye oturduğu söylenmektedir. Yâkut'un vefat tarihi 1229 M. dur. Demek ki Milâdî XIII. asra kadar geminin Cûdî'ye oturduğunu söyleyen Tevrat nüshası vardı.

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm, Tevrat'ta bulunan bu kıssaları, temelde ona uygun biçimde anlattığına göre bunlara ğayb haberleri denmesini nasıl yorumlayacağız? Zira Kur'ân'ın anlattıkları yahudî kitaplarında vardı. Yahudilerle teması olan bazı Araplar da Nuh Tûfânı, diğer Tevrat kıssaları hakkında kulaktan dolma da olsa bazı bilgilere sahib idiler. Ayrıca Araplar arasında, tek tük hıristiyan olmuş, hıristiyan ve yahudî kitaplarını okumuş kimseler de vardı. Meselâ ilk vahyi müteâkib, Peyğamber'in gidip görüştüğü Varaka ibn Nevfel, hıristiyan olmuş, İbranice bilen, bir şeyler yazan kimselerden idi [2].

1. Mu'cemu'l-buldân: 3/162-163.
2. Buhârî, Vahyin Başlangıcı Babı.

Sonra Araplar arasında Nûh kavmine âidolduğuna inanılan putlar kullanılırdı. Nûh Sûresinin 23 ncü âyetinde Nûh kavmine âidolup Araplar arasında da kullanılan bu putlara işaret edilir.

Bütün bunlar, o zamanki Arap toplumu içinde Nûh ve Tûfan olayı hakkında kırık dökük bilgilerin bulunduğunu gösterir. Fakat bunlar, herkesin bildiği şeyler değildi. Bunları bilenler azdı. Toplum genellikle bilgiden yoksun idi. Bu ümmî ortam içinde yetişmiş olan Hz. Muhammed de Kitâbı Mukaddesi okuyarak bu hikâyeleri öğrenmiş değildi. O da Nûh ve Tûfân hakkında bir şeyler duymuştu ama bilgileri derli toplu değildi.

İşte burada olay, sistemli olarak ve Kitabı Mukaddes'te gereksiz, doğruluğu çok şüpheli teferruâttan ayıklanarak anlatılır ki bu sistemli ve öğüt kalıbına dökülmüş şekliyle bunları ne Hz. Muhammed, ne de kavmi bilmiyordu. Çünkü Nûh olayı, katmalardan ayıklanmış, tam öğüt haline getirilerek anlatılmıştır. Bu haliyle kıssa yepyenidir.

Daha önce söylediğimiz gibi Kur'ân'ın kıssa anlatmasından amacı, hikâye anlatmak değil, hikâye yoluyla öğüt vermektir. Bundan dolayı Kur'ân, Peyğamber kıssalarının, Hz. Muhammed'in davetiyle ortak olan yönlerini seçerek anlatır. Şimdi bu kıssanın, 27-30 ncu âyetlerinde kavminin, Nûh'a, kendisine uyanların basit düşünceli, ayak takımı kimseler olduğunu, onların üstün bir yanları bulunmadığını söyledikleri anlatılmaktadır. Âyetlerin sözgeliminden anlaşılıyor ki zenginler, Nûh'tan, bu yoksul kişileri yanından kovmasını istemişler, Nûh da onları yanından kovmayacağını söylemiştir.

İşte bu olay Peyğamber'in kendi hayatiyle yakından ilgilidir. Çünkü Hz. Muhammed'in kavmi olan Kureyş liderleri, Peyğamber'in çevresinde toplanan yoksullarla beraber oturmağa tenezzül etmiyor, kendisiyle oturup konuşmaları için onları yanından kovmasını öneriyorlardı. İşte bu kıssa yoluyla geçmiş peyğamberlerin kavimlerinin de aynı şeyleri yaptıkları, fakat zayıfların kovulmadığı, haksızlık eden zenginlerin ise boğulduğu anlatılarak Peyğamber'e ve mü'minlere karşı böbürlenen kimselere yaptıklarının kötülüğü anlatılmakta ve onlar bu yolla uyarılmaktadır.

En'âm Sûresinin 52-53 ncü, Kehf Sûresinin 26 ncı âyetlerinde Peyğamber'e, yoksulları yanından kovmasını isteyen müşriklerin sözlerine uyarak o zavallıları kovmaması, onlarla beraber oturması emredilmektedir.

Nûh kavmi Nûh'tan birçok mu'cize istemişler ki Nûh onlara: *"Ben size: 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ğaybi de bilmem. 'Ben meleğim' de demiyorum"* diye cevap vermiştir. Hz. Muhammed'in kavmi de aynı şeyleri istiyorlar: "Ona melek indirilmeli, Mekke'den dağları kaldırıp arazimizi ziraate uygun düz bir arazi yapmalı, nehirler fışkırtmalı, üstüne

bir hazine düşmeli, ölüler diriltilmeli'' diyorlardı. Onların bu isteklerine karşılık şöyle demesi emredilmiştir: *''Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Ğaybı da bilmem. Ben size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum''*[1]..

Görülüyor ki Nûh olayında anlatılanların hepsi Peyğamber'in kendi davetiyle ilgidir. Bu kıssa yoluyla müşrik Araplara tutumlarının yanlış olduğu, kendilerini kötü sonuca sürükleyeceği anlatılmaktadır. İşte diğer kıssalar da hep böyledir. Yani bu kıssalar mazi olmaktan çok haldir. Hz. Muhammed'in kavminin tutumları, bu kıssalarda sembolleştirilmektedir.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اِنْ اَنْتُمْ
اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي
فَطَرَن۪ي اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ
السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾
قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ
بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ
وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعًا ثُمَّ
لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ
اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ

1. En'âm Sûresi: 50.

أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ
شَيْـًٔا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾ وَأُتْبِعُوا
فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا
لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

50- Âd'a da kardeşleri Hûd'u (gönderdik)*: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur; siz, sadece uyduruyorsunuz." 51- "Ey kavmim, ben sizden bunun için bir ücret istemiyorum. Benim ücretim beni yaratana âittir. Aklınızı kullanmıyor musunuz?" 52- "Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin ki gökten üzerinize bol bol rahmet göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Suç işleyerek yüz çevirmeyin!" 53- Dediler ki: "Ey Hûd, bize bir mu'cize getirmedin. Biz senin sözünle tanrılarımızı terk edecek değiliz ve biz sana inanacak değiliz!" 54- "Seni tanrılarımızdan biri fena çarpmış!" demekten başka bir söz bulamıyoruz. Dedi ki: "Ben Allah'ı şâhit tutuyorum, siz de şâhid olun ki ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." 55- "O Allah'tan başka* (taptığınız tanrılardan)*. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, sonra bana hiç göz açtırmayın." 56- "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Gerçekten Rabbim, doğru bir yol üzerindedir." 57- Eğer yüz çevirirseniz, artık ben, görevlendirildiğim şeyi size duyurdum. Rabbim, sizin yerinize başka bir kavim de getirebilir; siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Şüphesiz Rabbim, herşeyi koruyandır. 58- Emrimiz gelince Hûd'u ve onunla beraber inanmış olanları bizden bir rahmetle kurtardık, onları katı bir*

azâbdan kurtardık. 59- İşte Âd, Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler, peygamberlerine karşı geldiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular. 60- Böylece hem bu dünyâda, hem de kıyâmet gününde peşlerine lânet takıldı. İyi bilin ki Âd, Rablerini inkâr ettiler; iyi bilin ki Hûd'un kavmi Âd uzak olsun (yok olup gitsin)*!*

Tefsîr:

50-58 nci âyetlerde insanları irşad için birbiri ardınca gönderilen davetleri, mücâdeleleri birbirine benzeyen peygamberler dizisinden Hûd kıssası anlatılmaktadır. Bu kıssa, sûrenin ikinci dizisini oluşturur. Dikkat edilirse Hûd'un mücâdele hayâtının da Hz. Muhammed'in mücâdele hayâtiyle ortak olduğu, Hz. Muhammed'in karşılaştığı tartışmalar, inatlaşmalarla Hûd'un da karşılaştığı görülür. Daha doğrusu Hûd'un özgeçmişi, âdetâ Hz. Muhammed'in özgeçmişinin bir kopyasıdır.

Âd kavmi arasında yetişmiş olan Hûd, onlara uyarıcı olarak görevlendirilmiş, onları Allah'a kulluğa çağırmış; kavmi ona inanmayıp kendisine ve taraftarlarına: *"Siz kendi sözlerinizi Allah'a mal ediyorsunuz, siz yalan söylüyorsunuz!"* demişlerdir.

Hûd, kendilerini sırf Hak rızası için Hakka davet ettiğini, davetine karşılık kendilerinden bir ücret istemediğini, bolluk ve bereketlere kavuşmaları, güçlü olmaları için Allah'a yönelmelerini söylemiştir.

Kavmi: *"Sen bize bir kanıt yani mu'cize getirmedin. Senin sözünle biz tanrılarımızı bırakıp sana inanacak değiliz"* demişler ve kendisini tanrılarından birinin çarptığını, bu yüzden delirip böyle saçma sözler söylediğini ileri sürmüşler. Hz. Muhammed'in kavmi de kendisine aynı şeyi söylüyordu.

Hûd, Allah'ı ve herkesi tanık tutarak kavminin Allah'a ortak koştukları tanrılardan uzak olduğunu; Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmadığını; kendisine karşı ellerinden geleni geri koymamalarını; her canlının perçemi elinde bulunan, yani her canlıyı istediği gibi güden, yöneten ve herkesin Rabbi olan Allah'a dayandığını; Allah'ın dosdoğru yolda bulunduğunu yani âdil olup herşeyi doğru yaptığını; kendisine verilen duyuru görevini yerine getirmeğe devam ettiğini söylemiş: *"Eğer siz bunları yapmazsanız, Allah sizi mahveder, yerinize buyruklarını tutan başka bir kavim getirir. Siz Allah'a hiçbir şey yapamazsınız"* diyerek kavmini uyarır. Hz. Muhammed de aynı sözlerle karşılaşıyor ve aynı uyarıları yapıyordu.

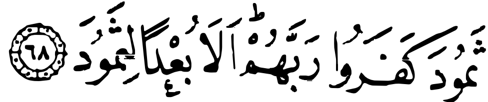
Nihayet Allah'ın azâb buyruğu gelmiş, Allah Hûd'u ve ona inananları kurtarmış, diğerlerini mahvetmiştir.

59-60: Rablerini inkâr eden, peygamberlerine başkaldıran, inatçı zorba-

ların emirlerine boyun eğen Âd kavmi de Allah'ın lânetine uğrayarak mahvolup gitmiştir. Zaten böylelerine yok olup gitmek gerekir.

Bu kıssa da birkaç sûrede tekrar edilir. Hûd ile kavmi arasında geçen konuşma dizisi burada yenidir, öteki sûrelerde yoktur.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ
اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبِّي
قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَا اَتَنْهٰينَا اَنْ
نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا وَاِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾ قَالَ
يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَاٰتٰينِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ
يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هٰذِهِ
نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَاْكُلْ فِي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ
فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ
ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَاَخَذَ
الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَا اِنَّ

61- Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). *Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur! Sizi yerden inşâ eden ve orada yaşatan O'dur. O'ndan mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin!.. Çünkü Rabbim yakındır, duâları kabûl edendir". 62- Dediler ki: "Ey Sâlih, sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişi idin. Şimdi atalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi men mi ediyorsun? Biz, senin bizi çağırdığın şeyden şüphe içindeyiz, kuşkulanıyoruz!" 63- "Ey kavmim, dedi, bakın, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem ve O, bana kendinden bir rahmet vermişse? Peki bu durumda O'na karşı gelirsem beni Allah'tan kim kurtarır? Sizin bana, ziyânımı artırmaktan başka bir katkınız olamaz!" 64- "Ey kavmim, işte şu, Allah'ın devesi size bir mu'cizedir. Bırakın onu, Allah'ın arzında yesin, ona bir kötülük dokundurmayın, yoksa sizi yakın bir azâp yakalar!" 65- Fakat onu kesip devirdiler.* (Sâlih) *dedi ki: "Yurdunuzda üç gün yaşayın, bu, yalan olmayan bir uyarıdır!" 66- Nihâyet emrimiz gelince Sâlih'i ve onunla beraber inanmış olanları, bizden bir rahmetle kurtardık;* (onları) *o günün zilletinden* (kurtardık). *İşte Rabbin öyle güçlü, öyle galiptir. 67- Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında çöküp kaldılar. 68- Orada hiç şenlik kurmamış gibi oldular. İyi bilin ki Semûd, Rablerini inkâr ettiler ve iyi bilin ki Semûd, defolup gittiler!*

Tefsîr:

61-62: Sûrenin üçüncü kıssa dizisini anlatan bu bölümde Semûd kavmini uyarmak için de kendi içlerinden yetişmiş olan Sâlih'in görevlendirildiği anlatılmaktadır. Sâlih, onları Allah'a kulluğa, tevbe ve istiğfara davet eder. Tanrılarından vazgeçmek istemeyen kavmi: *"Ey Sâlih, sen daha önce aramızda istenen, ümit beslenen bir kimse idin. Şimdi sen bizi atalarımızın taptığı tanrılardan uzaklaştırmak mı istiyorsun? Biz senin söylediğin şeylerin doğruluğundan kuşkulanıyoruz"* derler.

Hz. Muhammed de peyğamberliğinden önce toplumu arasında *"el-Emîn:* kendisine güvenilir" sıfatiyle vasıflanmış, sevilen, güvenilen bir insan idi. Fakat onları, tanrılarını bırakıp yalnız Allah'a kulluğa çağırınca: *"Tanrıları bir tek Tanrı mı yaptı? Bu cidden tuhaf bir şeydir! Bunu başka dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir"*[1] dediler. Âd ve Semûd kavminin, pey-

1. Sâd Sûresi: 5, 7.

ğamberlerine söyledikleri sözleri, bunlar da Hz. Muhammed'e söylediler.

63-65: Sâlih, kavmine, kendisinin Allah tarafından verilen bir kanıtla hareket ettiğini, davasının gerçekliğinden aslâ şüphesi bulunmadığını, Allah'ın lûtfettiği bu rahmeti bırakıp ataların batıl yoluna dönmek suretiyle Allah'a karşı geldiği takdirde kendisini Allah'ın gazabından kimsenin kurtaramayacağını söyler. Ve Allah'ın, mu'cize olarak verdiği deveye dokunmamalarını, aksi takdirde derhal çarpılacaklarını tenbih eder. Fakat onun sözlerini dinlemez, deveyi kesip devirirler. Sâlih: *"Öyle ise üç gün yurdunuzda yaşayın, bu yalanlanmayacak bir uyarıdır!"* der.

66- Nihâyet Allah'ın azâp buyruğu gelir. Allah Sâlih'i ve ona inananları kurtarır; haksızları da o feci gürültü yakalayıp yere yapıştırır. Sanki dünyâya hiç gelmemiş, yeryüzünde hiç şenlik kurmamış gibi olurlar. İşte inkârcı Semûd kavmi de böyle mahvolup gider.

61 nci âyette: "هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا" buyuruluyor. Bu cümleye iki türlü mânâ verilmiştir: İnsanlar Âdem soyundandır, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Ataları topraktan yaratıldığı için insanların da kök itibariyle topraktan yaratıldıkları belirtilmektedir.

İkinci anlama göre insan menîden yaratılır. Meni kandan, kan gıdalardan oluşur. Gıdalar ya bitkisel, ya hayvansaldır. Hayvansallar da yine bitkisel gıdalardan meydana gelir. Bitki ise topraktan hasıl olmaktadır. Dolayısıyla insanların ve hayvanların tohumları topraktan kaynaklanmaktadır. Buna göre insan da dahil her canlının bedeni topraktan yapılmaktadır. İşte âyette, cansız topraktan canlıların en olgunu olan insanı inşâ eden Allah'ın yüce kudretine işaret edilerek insanlar O'na hamd ve şükre teşvik edilmektedir.

"و استعمركم فيها" cümlesi, iki anlam taşıyabilir: *İsti'mâr* yâ ömürden gelir. "Allah sizi yeryüzünde yaşattı" demektir. Yahut imardan gelir. "Allah sizi yeryüzünün onarıcıları yaptı, yeryüzünde size medeniyetler kurma, yeryüzünü onarma özelliği verdi" demektir [1].

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ
جَاءَ بِعِجْلٍ حَنٖيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَاٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ
خٖيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/17.

فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتٰى ءَأَلِدُ
وَأَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ
أَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾
فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾
إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾ يَا إِبْرٰهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ
أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

69- Elçilerimiz İbrâhim'e müjde getirip: "Selâm!" demişlerdi. O da "Selâm!" dedi. Çok durmadan hemen kızarmış buzağı getirdi. 70- Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce durumlarını beğenmedi ve onlardan ötürü içinde bir korku duydu. "Korkma, dediler, biz Lût kavmine gönderildik." 71- Ayakta durmakta olan karısı güldü, biz de ona İshâk'ı müdjeledik, İshâk'ın ardından da Ya'kub'u. 72- "Vay dedi, ben bir koca karı, bu kocam da bir pir iken doğuracak mıyım? Bu, cidden şaşılacak bir şeydir!" 73- Dediler ki: "Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir ey ev halkı! O, övülmeğe lâyiktir, iyiliği boldur." 74- İbrâhîm'den korku gidip kendisine sevinç gelince Lût kavmi hakkında bizimle tartışmağa başladı. 75- Çünkü İbrâhîm, gerçekten halîmdir, içlidir, Rabbine yalvarandır. 76- "Ey İbrâhîm, dediler, bundan vazgeç. Zira Rabbinin emri gelmiştir, mutlaka onlara geri çevrilmez azâp gelecektir!"

Tefsîr:

69-71: Sûrenin dördüncü kıssa dizisini anlatan bu bölümde yüce Allah'ın, meleklerini Hz. İbrâhîm'e gönderdiği anlatılmaktadır. İbrâhim insan

şeklinde gelen melekleri misafir sanarak onlara yemek hazırlar, önlerine kızartılmış buzağı sunar. Fakat misafirlerin ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce içinden korkmağa başlar. Çünkü eve gelen kişinin, önüne konulan yemeği yememesi, genellikle düşmanlık anlamına gelir. Tanımadığı kişilerin bu tutumlarından acaba bir kötülük yapmak için mi geldiler diye düşünmüş, tasası bu düşünceden kaynaklanmış olabilir.

İbrâhîm'in tasalandığını gören melekler, ona korkmamasını, kendilerinin Lût kavmini helâk etmek için gönderildiklerini söylerler. Konuklarının karşısında gülümseyerek ayakta duran ihtiyar karısına da, İshâk isimli bir çocuğunun olacağını müjdelerler.

72-73: Karısı, kendisinin ihtiyar bir kadın, kocasının da yaşlı bir insan olduklarını söyleyerek, kendilerinden çocuk olacağına şaşkınlığını belirtir. Melekler de Allah'ın, rahmet ve bolluklarına mazhar kıldığı bu ev halkına, Allah'ın işine şaşmamalarını, O'nun dilediğini yapacağını söyleyerek İbrâhîm ve karısını, çocukları olacağına inandırırlar.

74-76: Çocuğunun olacağına sevinen, yüreğinden de tasa gitmiş olan İbrâhîm, bu kez Lût kavmine azâb etmemeleri için Allah'ın melekleriyle tartışmağa başlar. Bu tartışma meleklere veya Allah'a itiraz değil; yalvarma, onlara fırsat vermeyi dilemedir.

Yüce Allah, insanların affı için kendisine yalvaran İbrâhîm'i: *"Çünkü o, halîm ve evvâh munîb idi"* diyerek övmektedir. *Halîm,* yumuşak huylu, cezalandırmakta acele etmeyen, teennî ile hareket eden; *evvâh,* başkalarına çok acıdığından âh çeken, yalvaran, içi yanan; *munîb,* Allah'a yönelen, tevbe eden demektir. İşte kendisinde bu vasıflar bulunan İbrâhîm, meleklerden, o kavmi cezalandırmakta acele etmemelerini, tevbe etmeleri için onlara fırsat vermelerini dilemiştir.

Yüce Allah, melekleri vasıtasiyle İbrâhîm'e, onların affı için uğraşmaktan vazgeçmesini, Allah'ın buyruğunun geri döndürülemeyeceğini, onlara mutlaka azâbın ulaşacağını söyler.

71 nci âyette İbrâhîm'in karısına İshâk ve ardından Ya'kub'un olacağının müjdelendiği bildirilmektedir. Ya'kub, Hz. İbrâhîm'in oğlu değil, İshak'tan olan torunudur. İshâk'ın ardından tabiriyle Ya'kub'un, İshâk vasıtasiyle verileceğine işaret edilmektedir. Torunu da kendi oğluna katılmak suretiyle İbrâhîm neslinin devam edeceği, bu bereketli yuvanın dumura uğramayacağı bildirilmektedir. Tefsîrlerin ifadesine göre bu müjde verildiği zaman İbrâhîm yüz, karısı doksan küsur yaşında imiş [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/26.

Bu yaştaki insanların, özellikle kadının çocuk yapması olağan değildir. Biz Kur'ân'ın anlattığı bu olaya mu'cize der, geçerdik. Fakat 1979 yılı Haziran Ayında Sovyet Rusya'ya yaptığımız gezi çerçevesinde Azerbaycan'a uğradığımızda, bir kasaba doktorunun Bakû yöresinde bir köy sofrasında bize anlattığı şey, Kur'ân'ın anlattığı bu mu'cizeyi doğrulamıştı. Doktorun anlattığına göre 1959 yılında Azerbaycan'ın güneyinde bulunan Lerik'te 92 yaşındaki bir kadın, 120 yaşındaki kocasından ikiz çocuk doğurmuş ve çocuklar hayatta imişler. Yine 1970'lerden sonra 76 yaşındaki bir kadın da çocuk doğurmuş.

İbrâhîm kıssasına da birkaç yerde işaret edilir. Burada anlatılanlar, Tekvîn Kitâbında anlatılanların özetine uyar. Farklı olan taraf, meleklerin, getirilen yemeği yememeleridir. Halbuki Tevrat'ta,meleklerin, İbrâhîm'in getirdiği pideleri ve buzağıyı yedikleri anlatılır [1]. Meleklerin yemek yememeleri, tabiatlerine daha uygundur. Herhalde Hz. Peyğamber devrinde meleklerin, yemeği yemediklerini anlatan Tevrat parçası vardı. Kur'ân'ın anlattığı, o zamanki parçaya uygundur ki buna bir itiraz vaki olmamıştır. Gerçeği Allah bilir.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَٰذَا يَوْمٌ
عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ
فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ
مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ
شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ
مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ

1. Tevrat, Tekvîn, bâb: 17, 18/1-6 ncı âyetler.

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا
عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾
مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

77- Elçilerimiz Lût'a gelince onlar yüzünden kaygılandı, onlar için arşını daraldı (gücünün üstünde bir şeyle karşılaştığından bunaldı, ne yapacağını şaşırdı) *"Bu, çetin bir gündür!" dedi. 78- Daha önceden kötü işler yapan kavmi de koşarak ona geldiler: "Ey kavmim, dedi, işte kızlarım, onlar sizin için daha temiz! Allah'tan korkun, konuklarımın içinde beni rezîl etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu sizin?" 79- Dediler ki: "Senin kızlarında bizim bir hakkımız olmadığını bilmişsindir. Ve sen bizim ne istediğimizi de pekâlâ bilirsin". 80- "Keşke sizi savacak gücüm olsaydı, yahut da çok sarp bir kaleye sığınabilsem!" dedi. 81-* (Melekler) *dediler ki: "Ey Lût, biz senin Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana aslâ dokunamazlar. Gecenin bir kısmında âileni yürüt; içinizden, karından başka hiç kimse geri dönüp bakmasın. Çünkü ötekilerine erişen* (azâb) *ona da erişecektir. Başlarına gelecek azâp zamanı sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?" 82- Emrimiz gelince oranın üstünü altına getirdik; üzerine de taş yağdırdık: çamurdan pişmiş, hazırlanmış, istif edilmiş, 83- Rabbin katında işaretlenmiş* (taşlar). *Bu, zâlimlerden uzak değildir.*

Tefsîr:

Sûrenin beşinci kıssa dizisini oluşturan bu âyetlerde anlatılanların özeti şudur:

77-80: Melekler Lût'un evine gelmişler; güzel delikanlılar biçiminde gelen melekleri Lût, insan sandığı için sıkılmağa başlamış, oğlanlara düşkün olan kavminin bu genç konuklarına saldıracaklarından korkmuş.

Gerçekten Lût'un evine gayet güzel delikanlıların geldiğini duyan kavmi, hemen Lût'a gelmişler, delikanlıları kendilerine teslim etmesini istemişler. Lût, konuklarını kurtarmak için kavmine, tertemiz kızlarını teklif etmiş, kendisini konuklarına karşı utandırmamalarını rica etmiş, *"İçinizde hiç aklı başında bir adam yok mu?"* demiştir.

"İşte bu kızlarım, sizin için daha temizdir" sözünde, Lût kavminin yaptıkları işin pisliği de zımnen anlatılmaktadır. Çünkü onların irtikâbettikleri iş, cidden yaratılış amacına aykırı, âdi bir şehvet sapıklığından ibaret, maddeten ve manen çirkin bir iştir.

Fakat kavmi, Lût'un kızlariyle bir işleri olmadığını, ille gelen oğlanları istediklerini söylemişler. Bu umutsuz durum karşısında son derece üzülen Lût, delikanlı konuklarına: "Keşke sizinle bir güç sahibi olsaydım, sizin gücünüzle bunlara karşı koyabilseydim, yahut sizi savunacak bir gücüm olsaydı veya sağlam bir yere sığınıp sizleri koruyabilseydim!" diyerek durumun vehametini anlatmıştır.

81- Melekler Lût'a kendilerinin insan değil, Allah'ın elçileri olduklarını, o azgınların hiçbir şey yapamayacaklarını, sabaha karşı azâba çarpılacaklarını, âile fertlerini geceleyin kentten çıkarıp karısı hariç, hiç kimsenin arkasına bakmadan gitmelerini, ancak karısının da öteki azgınların çarpılacakları azâba çarpılacağını söylemişlerdir.

82-83: Nihayet Allah'ın buyruğu gelmiş, o yurdun üstünü altına getirmiş, üzerlerine ateşten pişmiş taşlar, (belki de yerden fışkırıp gökten yağmur gibi üzerlerine lavlar) yağdırılmış, böylece mahvedilmişlerdir. Allah'ın böyle azâbı haksızlardan uzak değildir.

Bu kıssa da başka sûrelerde anlatılır. Burada yeni olan taraf, misafirlerin gelmesinden Lût'un, onları koruyamama tasasiyle sıkılmasıdır. Bu kıssa, Tevrat'ın Tekvin Sifrinin 19 ncu babında anlatılmaktadır. Burada anlatılanlar, oradakilere uyar. Ancak Kur'ân, olayın özetini almış ve onu hikâye üslûbundan öğüt üslûbuna dökerek anlatmıştır. Ancak delikanlı şeklinde görünen meleklerin gelmesinden Lût'un sıkılmış olduğu, bunaldığı cümleleri, bugünkü Tevrat'ta yoktur.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْباً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ
وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا
تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ

خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ
اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَٓا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ ف۪ٓي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُ۬اۜ
اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ
رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقاً حَسَناًۜ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ
عَنْهُۜ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاق۪ٓي اَنْ يُص۪يبَكُمْ مِثْلُ
مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍۜ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَع۪يدٍ
﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّ۪ي رَح۪يمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا
يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَث۪يراً مِمَّا تَقُولُ وَاِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ينَا ضَع۪يفاًۚ وَلَوْلَا رَهْطُكَ
لَرَجَمْنَاكَ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَز۪يزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَهْط۪ٓي اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ
اللّٰهِۜ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِياًّۜ اِنَّ رَبّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ
اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۜ سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ
وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌۜ وَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْباً

وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي
دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

84- Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb(i gönderdik)*: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur; ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum ve ben sizin için kuşatıcı bir günün azâbından korkuyorum!" 85- "Ey kavmim, ölçüyü ve tartıyı tam dengeli yapın, insanların eşyasını eksik vermeyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak kötülük etmeyin!" 86- "Eğer inanan insanlar iseniz, Allah'ın bıraktığı* (kâr)*, sizin için daha iyidir. Fakat ben sizin üzerinizde bekçi değilim!" 87- "Ey Şu'ayb, dediler, senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor?* (Oysa) *sen, yumuşak huylu, akıllı* (bir insan)*sın. 88- Ey kavmim, dedi, bakın, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem ve* (O)*, bana kendinden güzel bir rızık vermişse? Ben sizi menettiğim şeylerde size aykırı davranmak istemiyorum. Sadece gücümün yettiği kadar düzeltmek istiyorum. Başarım, ancak Allah iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yönelirim!" 89- "Ey kavmim, bana karşı gelmeniz, sakın sizi Nûh kavminin, yâhut Hûd kavminin veyahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi bir felâkete uğratmasın! Lût kavmi henüz sizden uzak değildir." 90- "Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin! Doğrusu Rabbim, çok esirgeyen, çok sevendir". 91- Dediler ki: "Ey Şu'ayb, senin söylediklerinden çoğunu anlamıyoruz, biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı seni mutlaka taşla*(yarak öldürür)*dük. Senin bizim yanımızda hiç bir değerin yoktur!" 92- "Ey kavmim, dedi, size göre kabilem, Allah'tan daha mı değerli ki O'nu arkanıza atıverdiniz? Şüphesiz Rabbim, yaptıklarınızı kuşatıcıdır* (herşeyinizi bilmektedir)*. 93- "Ey kavmim, olduğunuz yerde* (yaptığınızı) *yapın, ben de yapıyorum. Yakında kime azâbın gelip kendisini rezil edeceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetin, ben de sizinle beraber gözetmekteyim!" 94- Emrimiz gelince, Şu'ayb'i ve onunla beraber inanmış olanları bizden bir acıma ile kurtardık; zulmedenleri de o korkunç ses*

yakaladı, yurtlarında çöküp kaldılar. 95- Sanki orada hiç şenlik kurmamışlardı. İyi bilin ki Semûd nasıl uzaklaşıp gittiyse Medyen halkı da öyle uzaklaşıp gitti.

Tefsîr:

Sûrenin altıncı kıssa dizisini oluşturan bu âyetlerde Şu'ayb'in davet mücadelesi anlatılmaktadır:

84-86: Öteki peygamberler gibi kavminin içinden yetişmiş olan Şu'ayb de uyarıcı olarak görevlendirilmiş, onları Allah'a kulluğa, doğru ölçüp tartmağa, hile ile insanların mallarını çalıp çırpmamağa, yeryüzünde bozgunculuk yapmamağa çağırmış; inananlar için Allah'ın bakiyyesinin (alışverişten geri kalan helâl kârın) daha hayırlı olduğunu söylemiş, kuşatıcı azâba karşı kavmini uyarmıştır.

Bakıyyetullâh kelimesi, *tekıyyetullâh* şeklinde de okunmuştur. O zaman mânâ: "Allah'tan korkmak, çekinmek daha hayırlıdır" şekline girer.

87- Atalarının taptığı tanrıları, onlardan miras aldıkları batıl gelenekleri bırakmak istemeyen kavmi, kendi mallarını istedikleri gibi kullanmakta serbest olduklarını, bu hususta kimsenin kendilerine karışamayacağını söylemişlerdir.

88-90: Şu'ayb, sadece toplumu düzeltmek amaciyle çalıştığını; söylediği sözleri kendisinin de bizzat uyguladığını; kendisinin, verdiği öğütlerin dışına çıkmadığını; sözü özü bir insan olduğunu; yalnız Allah'a dayanıp başarıyı O'ndan beklediğini; kendisine aşırı düşmanlıkları yüzünden ters işler yaparak Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût kavimlerinin sonuçlarına uğramamalarını söyleyip onları istiğfara davet etmiştir. Kavmi ona: *"Senin sözlerinin çoğunu anlamıyoruz. Aramızda zayıf bir kimsesin. Eğer kabilen olmasa seni taşlayıp öldürürüz. Senin bizce hiçbir değerin yoktur"* demişlerdir.

92-93: Şuayb onlara, Allah'tan korkmayıp da kabilesinden çekinmelerini hayretle karşılar: *"Kabilem size göre Allah'tan daha mı değerli?"* der. Yola gelme isteği göstermeyen o kabiliyetsizlere: İstediklerini yapmalarını, yakında kimin azaba uğrayacağının, kimin doğru ve kimin yalancı olduğunun belli olacağını söyler. Bu, kavme son ihtardır.

94-95: Allah'ın buyruğu gelir, yüce Allah rahmeti yani acımasiyle Şuayb'i ve ona inananları kurtarır; inanmayanları da bir sayha yani dehşetli bir ses, korkunç bir gürültü ile yere serer. Hiç dünyada yaşamamış, yuvalar yapıp şenlikler kurmamış gibi olurlar. Medyen kavmi de Semûd kavmi gibi dünyadan defolup gider.

Bu kıssa da Şuarâ ve A'râf Sûrelerinde birbirine yakın ibarelerle anlatılır.

Şimdi burada anlatılanlar, soyut bir hikâyeden ibaret değildir. Hz. Muhammed'in davet hayatiyle ortak noktalardır. Yani Kur'ân'ın ilk muhâtapları, bu âyetlerde geçmiş bir olayı okuyup hatırlamakla kalmıyor; kendi huylarını, Hz. Muhammed'e karşı tutum ve davranışlarını, özetle kendi yaşantılarını da buluyorlardı. Zaten asıl önemli olan da bu kıssalar yoluyla onlara kendi kötü durumlarını gösterip anlatmak ve onları bu kötü davranışlarından vazgeçirmekti.

Araplar arasında livâta (oğlancılık) vardı. Lût kavminin hayât hikâyesi içerisinde özellikle bu nokta üzerinde önemle durulması, Arapların müptelâ oldukları bu huyun kötülüğünü onlara anlatmak ve onları bu işten tiksindirmek içindir.

Kureyş kabilesi ticaretle geçinirdi. Kışın Yemen, yazın Şam taraflarına ticaret kervanları gönderirlerdi. Bol para kazanan kabiliyetli tüccarlar, aynı zamanda tefecilikle de halkın kanını emerler, tartı ve ölçüde hile yaparak halkın malını eksik verirlerdi. Şimdi bile ölçü ve tartıda değil ama fiyatlarda Arap tacirlerinde bir istikrar yoktur.

İşte Şu'ayb'in kavmine söylediği: *"Ölçü ve tartıyı tam yapın, halkın malını eksik vermeyin"* sözü, Kur'ân'ın dinleyicileri için de söyleniyordu.

Hz. Muhammed (s.a.v.) yalnız Allah'a kulluğa, dürüst davranmağa çağırdıkça bunlar, atalarının yolundan ayrılmayacaklarını, mallarında istedikleri gibi tasarruf edeceklerini söyler, Kur'ân'ın derin anlamlı sözlerini de düşünüp iyice anlamazlardı. Nitekim geceleyin Peygamber'in evinin çevresinde Kur'ân dinleyen Ebusüfyan, duyduğu sözler hakkındaki düşüncesi sorulduğunda şöyle demiştir: "Vallâhi ondan öyle sözler duydum ki hem manasını biliyorum, hem de ne istediğini anlıyorum. Öyle sözler de duydum ki ne mânâsını anlıyorum, ne de ne istenildiğini biliyorum" [1].

Yine Kureyş, Hz. Muhammed'in âilesi olan Hâşim oğullarından çekindikleri için ona dokunamıyor, fakat zayıf buldukları müslümanlara işkence ediyorlardı. Birkaç kez Peygamber'in amcası Ebutâlib'e başvurarak ya yeğenini iddiâlarından vazgeçirmesini, ya da onu himâye etmemesini istemişlerdi.

92 nci âyette anlatılan Şu'ayb'in kavmine söylediği sözler, Hz. Muhammed'in kendi kavmine de söylenmektedir: *"Âilem, sizce Allah'tan daha mı değerli ki Allah'ı bırakıp âilemden çekiniyorsunuz?"*

Açıkça görülüyor ki bütün kıssalar gibi bu kıssa da sadece geçmiş insanların hikâyesi değil, Hz. Muhammed'in davet safhalarını yansıtan olaylardır. Bunlar tarihî olaylardan çok, Hz. Muhammed'in mücâdele hayatını, karşılaştığı olumsuz davranışları yansıtmaktadır.

1. İbn-i Hişâm, Sîretun'n-Nebîy: 1/338, Beyrut.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَاتَّبَعُٓوا
اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ
النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ
الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

96- Andolsun Mûsâ'yı âyetlerimizle ve açık bir delîl ile gönderdik: 97- Fir'avn'e ve adamlarına; ama Fir'avn'ın buyruğuna uydular. Oysa Fir'avn'ın buyruğu doğruya iletici değildi. 98- O, kıyâmet günü kavminin önünde gidiyor, işte onları ateşe getirdi. O varılan yer de ne fenâ bir yerdir! 99- Bu dünyâda da onların ardına lânet takılmıştır, kıyâmet gününde de! (Burada da lânetle anılacaklardır, orada da). *Bu vergi, ne kötü bir vergidir!*

•

Tefsîr:

96-99: Sûrenin yedinci kıssa dizisini oluşturan bu âyetlerde de Mûsâ'nın Fir'avn ve adamlarına gönderilişine işaret edilmektedir. Dünyâda kavminin lideri olan Fir'avn, âhirette de onları güderek âteşe götürmüştür.

Vird: Suya gitmek için kullanılır. Susayanlar su içmek için çeşmeye giderler. İşte Fir'avn'ın kavmi de liderlerinin önderliğinde su içmeğe gidiyorlar ama, insanı kandıran suya değil, yandıran ateşe varmışlardır. Dünyâda lânete uğradıkları gibi âhirette de lânete uğruyorlar. Dünyada Allah'ın cezasına çarpılmışlar, arkalarından sürekli olarak kendilerine lânet okunmuştur. Kıyâmette de Allah'ın lânetinin görüntüsü olan ateşe girmişlerdir.

er-Rifdu'l-merfûd: Birbiri ardınca gelen lânettir. Dünŷadaki lânetten sonra âhiret lâneti onlara ulaşmıştır.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا

ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۜ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾
وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِۜ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ
وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍۜ ﴿١٠٤﴾ يَوْمَ يَأْتِ
لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَع۪يدٌ ﴿١٠٥﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ شَقُوا
فَفِي النَّارِ لَهُمْ ف۪يهَا زَف۪يرٌ وَشَه۪يقٌۙ ﴿١٠٦﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ
وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُر۪يدُ ﴿١٠٧﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ
سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ
رَبُّكَۜ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

100- (Ey Muhammed,) *bu sana anlattıklarımız, o kasabaların haberlerindendir. Onlardan kimi hâlâ ayakta, kimi de biçilmiştir. 101- Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı. Rabbinin emri geldiği zaman onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrıları, kendilerine hiçbir yarar sağlamadı ve onların ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı! 102- İşte Rabbin, zulmeden kasabaları yakaladığı zaman böyle yakalar. Doğrusu O'nun yakalaması çok acı ve çok çetindir! 103- Şüphesiz âhiret azâbından korkanlar için bunda elbette bir ibret vardır. O, bütün insanların toplandığı bir gündür ve*

o, görülecek bir gündür! 104- Biz onu, sadece sayılı bir süre için erteliyoruz. 105- O geldiği gün, hiç kimse O'nun izni olmadan konuşamaz. Onlardan kimi şakî (bahtsız) *kimi saîd*(mutlu)*dur. 106- Şakîler ateştedirler. Onların orada bir soluk alışverişleri vardır ki!.. 107- Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır. 108- Mutlu kılınanlar ise cennettedirler. Onlar da gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin çıkmalarını dilemiş olsun. Bu, kesintisiz bir vergidir!*

Tefsîr:

100- Kur'ân'da anlatılan bu kentlerden kiminin harabeleri gözler önünde durmaktadır, kimi de tamamen silinmiş, görünür izi kalmamıştır. Üzerlerini topraklar örtmüş, belirsiz olmuşlardır. Nitekim yapılan kazılar sonunda toprak altından nice kentlerin harabeleri çıkmaktadır.

101- Allah, o kentleri yıkmakla onlara haksızlık etmemiş, fakat onların halkları kendi kendilerine haksızlık ederek kötü huylarının kurbanı olmuşlardır. Hak yoldan sapmaları, adâletten ayrılmaları, hurafelere saplanmaları, şehvetlerine dalmaları, huylarını, düzenlerini bozmuş; kendilerini zayıflatmış; mahviyetlerine sebebolmuştur. Hakk'ın buyruğu geldiği zaman o batıl tanrıların kendilerine hiçbir yararı dokunmamıştır.

102-104 ncü âyetlerde Allah'ın, halkı haksızlık eden kenti cezalandırdığı zaman işte böyle şiddetle cezalandırdığı; âhiret azâbından korkanlar için bu anlatılan hikâyelerde ibret bulunduğu; âhiretin mutlaka vukubulacağı; o günün, meleklerin, peyğamberlerin ve tüm canlıların toplanacağı görülecek bir gün olduğu; sadece sayılı birkaç gün için geri bırakıldığı belirtilmektedir. Çünkü henüz dünyâya gelip yaşaması mukadder olan canlılar vardır. Allah'ın yaşamasını takdir ettiği bütün canlılar ömürlerini tamamladıktan sonra kıyâmet kopacak, âhiret günü başlayacaktır.

104 ncü âyet, insanlara, ibret almak için henüz vaktin bulunduğunu, şu kalan birkaç günlük süre içinde akıllarını başlarına alıp yol ve hallerini düzeltmelerini imâ etmektedir.

105-108: O gün geldiği zaman herkes o mutlak padişâhın huzurunda hesap verir. Herkes O huzurda edeple boyun eğer, sessiz durur, kendisinin izin verdiğinden başkası konuşamaz. Kimi canlar bahtsız, kimi mutludur. Bahtsızlar, öfkeden homurdayan ateşte, mutlular da bahçededirler. Her ikisi de gökler ve yer durdukça bulundukları yerde kalırlar. Ancak Allah, dilerse durumlarını değiştirir.

Zefîr: Tasalı kişinin göğsünün nefesle dolması, *şehîk* ise üzüntüden dolayı ciğerine dolmuş bu nefesin dışarı çıkmasıdır. Bu ifade bahtsızların, cehennem içinde üzüntüden, sıkıntıdan ve korkudan derin derin soluk alıp verdiklerini anlatır. Ayrıca bu zefîr ve şehîk cehennemden kendilerine yönelik de olabilir. Bu takdirde cehennemin, bu suçlulara karşı kin ve öfke ile dolu olduğunu gösterir. Mülk Sûresinin 7 nci âyetinde de cehennemin suçlulara karşı öfkeden soluyup kaynadığı belirtilmektedir.

"Gökler ve yer durdukça" tabiri, süreklilik belirtir. Araplar bir şeyin sürekli olduğunu belirtmek istedikleri zaman: "Gökler ve yer durdukça bu şey vardır" derler. Ayrıca bu ifadeden, âhirette de göklerin ve yerin bulunacağı anlaşılır. Ancak "يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّمٰوَاتُ : *O gün arz başka arza, gökler de başka göklere değiştirilir*"[1] âyeti, o gün yerin ve göklerin başka yer ve göklerle değiştirileceğini söylüyor. Bu iki âyet karşılaştırılınca yerin göğün kendisinin değil, fakat durumlarının değişeceği anlaşılabilir. Bazı dağlar savrulup yeri düz olur, bazı yerler volkanik olaylarla yükselip dağ olur. Yahut bu değişim manevî bir değişimi de gösterebilir. Bir ülkede veya kentteki ilerleme veya gerileme sonunda meydana gelen değişikliği ifade için: "Şimdi falan yer eskisi gibi değil, bambaşkadır" denilir. Meselâ: "Şimdi Ankara, elli yıl önceki Ankara değil, bambaşka bir Ankara'dır" sözümüzle, Ankara'nın son derece gelişip modernleştiğini, evlerinin, sokaklarının değiştiğini, köhnelikten kurtulup geliştiğini anlatmış oluruz. İşte İbrâhîm Sûresinin 48 nci âyetinde de: *"O gün yer başka yere ve gökler de başka göklere değiştirilir"* âyetinde de böyle manevî bir değişime, yepyeni, bambaşka bir düzenin kurulacağına işaret olabilir. Bu takdirde bu yer ve göklerin âhirette de bulunacağı, ancak o zaman bambaşka bir düzenin yer yüzüne ve göklere hakim olacağı anlaşılır.

Yahut bu değişme, gerçek bir değişmedir: Yer gök kalkacak, âhiretin yeri ve gökleri, bu yer ve göklerden başka olacaktır. Bu takdirde kıyâmet, içinde bulunduğumuz güneş sistemimizin yok olması, yeniden diriltilecek canlıların başka bir yerde ve gökler altında toplanacakları düşünülebilir. Kâinatta nice yıldızların kıyâmeti kopmakta ve nice yenileri oluşmaktadır. Kur'ân'ın genel muhtevasından, kıyâmette dağların pamuk gibi atılacağı, Güneşin ve Ayın kararıp dağılacağı anlaşılmaktadır ki bu, o zaman Güneş sisteminin dengesinin bozulup dağılacağını gösterir. Ama Güneş sisteminin yok olmasından bütün kâinatın yok olması gerekmez. Bizim tasavvurumuzdan çok geniş olan ve yıldızları arasındaki mesafeler için sayılar yetmeyip ışık yılları kullanılan bu genişlik içinde bizim Güneş sistemimiz, milyarlarca güneş sistem-

1. İbrâhîm Sûresi: 48.

lerinden sadece biridir. Âlimlerin tesbitlerine göre kâinâtta yeni oluşmağa başlayan güneş sistemleri vardır. Ve kim bilir nice yıldızların ve güneş sistemlerinin kıyâmetleri de kopmuştur. Bu olayın mâhiyetini Allah bilir. Allah'ın bize bildirdiği kadarına inanmak görevimizdir. Gerçeği Allah bilir demekten başka çaremiz yoktur.

"Bazı kişiler, *'Gökler ve yer durdukça ateştedirler'* deyiminden, âhiret azâbının sürekli olmayıp geçici olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre suçlular, gökler ve yer durdukça ateşte kalırlar. Ama gökler ve yer sürekli değildir, bir gün yok olacaklardır. O zaman ateştekiler de ateşten kurtulacaklardır.

Bu söze çeşitli cevaplar verilmiştir. Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre suçlu mü'min, cehennemden çıkacak, kâfir orada ebedî kalacaktır. Fakat biz, zorlama tevillerden sarfı nazarla 107 nci âyetin sonundaki istisnâdan bu azâbın, Allah'ın dilediği kadar olacağını, O dilediği zaman son bulacağını anlıyoruz. Zira bu istisnanın açık anlamı budur. Başka yönlere çekmek, âyetin özünden uzaklaşmak olur. Kaldı ki merhametlilerin en merhametlisi Allah, altmış, yetmiş yıllık bir ömrün cezasını milyarlardan da fazla, hiç zamansız yapmaz. *"Kötülüğün cezası, onun benzeri bir kötülüktür"* [1]. Yani cezâ işlenen suç kadardır. Fazlası zulüm olur. Allah zulümden münezzehtir. *"Orada çağlar boyu kalacaklardır"* [2] âyetinde belirtildiği üzere suçlular, suç derecelerine göre cehennemde devirlerce, milyonlarca yıl kalsalar sonunda bu azaptan kurtulurlar. Gerçeği Allah bilir.

Ebûhüreyre (r.a.): "Cehennem için bir gün gelir ki içinde hiç kimse kalmaz" demiş, sonra :*"Bahtsızlar ateştedirler. Onların orada* (o bunaltıcı ateş içinde) *bir soluk alıp verişleri vardır ki!...Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır."* (Hûd Sûresi: 106-107) âyetini okumuştur. İbrâhîm Neha'î de ateş halkı için: *'Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır, meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun'* âyetinden daha ümid verici bir âyet yoktur." demiştir.

'Abdullah ibn Mes'ûd (r.a.) da : *"Cehennem için öyle bir zaman gelir ki kapıları serbest bırakılır; içinde çağlar boyu kalmış olanlar çıkarlar; artık hiç kimse orada kalmaz." demiştir.*

Şa'bî de: "Cehennem, hem 'umrân (yapım, şenlendirme)*, hem de harâb* (yıkılma) *bakımından, iki âhiret yurdunun en çabuğudur* (yani cehennem,

1. Şûrâ Sûresi: 40.
2. Nebe' Sûresi: 23.

cennetten önce harâbolacaktır)" demiştir [1].

'Allâme Sadru'd-dîn 'Alî, Ebû'l-'İzz el-Hanefî(731-792/1330-1389), İmâm Tahâvî'nin 'Akîde'sine yazdığı şerhte şöyle diyor:

"Cehennemin ebedîliği ve devâmı konusunda insanların sekiz görüşü vardır:

1- Birincisine göre cehenneme giren bir daha çıkmaz, ebede'l-âbâd orada kalır. Bu, hâricîlerin ve mu'tezilenin görüşüdür.

2-İkinicisine göre cehennem halkı orada azâbedilirler, sonra tabiatleri ateş tabiatine döner, artık tabiatine uydukları ateşten zevk alırlar. Bu görüş, vahdet-i vücutçuların imamı İbn 'Arabî et-Tâ'î'ye âittir.

3- Üçüncüsüne göre cehennem halkı, cehennemde bir süre azâb görür, sonra çıkarlar. Yerlerine başkaları girer. Bu görüş de Yahûdîlerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e söyledikleri görüştür. Peyğamber (s.a.v.) onların bu görüşlerini yalanladığı gibi Allah da bu sözlerini şöyle yalanlamıştır: *"Ateş bize, sadece sayılı birkaç gün dokunacaktır' dediler. De ki: 'Bu konuda Allah'tan bir söz mü aldınız-ki şayet öyle ise Allah sözünden caymaz- Yoksa siz, Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz. Hayır, her kim bir kötülük yapar da yaptığı kötülük kendisini kuşatırsa, işte onlar ateş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır'!"* [2].

4- Dördüncü re'ye göre cehennem halkı cehennemden çıkarlar ve cehennem boş olarak kendi kendine kalır.

5- Beşinci re'ye göre cehennem yok olacaktır. Çünkü sonradan yaratılmıştır. Sonradan yaratılan şey, sürekli kalamaz. Bu da Cehmiyye ve şî'a'nın görüşüdür. Bu görüşe göre cehennem ile cennet arasında fark yoktur. İkisi de bir gün yok olacaktır.

6- Altıncı re'ye göre cehennem halkının hareketleri yok olur, kendileri acı duymayan cemâda dönüşürler. Bu söz de Ebû'l-Hüzeyl 'Allâf'ın görüşüdür.

7- Yedincisine göre Allah, dilediğini cehennemden çıkarır, dilediğini orada bırakır, sonra cehennemi yok eder. Çünkü Allah, cehennem için bir ömür koymuştur. O ömür sonunda cehennem yok olur.

8- Sekizincisine göre Allah, hadiste belirtildiği üzre dilediğini cehennemden çıkarır, kâfirleri sonsuzca orada bırakır. İmam Tahâvî (rh.) da bu görüştedir. Bu son iki görüşten başkası batıldır..." [3].

1. Câmi'u'l-beyân: 12/118
2. Bakara Sûresi: 80-81
3. Şerhu't-Tahâviyye fî'l-'akîdeti's-selefiyye, s. 381

Muhakkik İbn Kayyim el-Cevziyye de Hâdî'l-ervâh adlı kitâbında konuyu daha geniş olarak ele almıştır. Önce Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye(rh.)ın cehennemin ebedîliği hakkındaki görüşlerini vermektedir. Şerhu't-Tahâviyye'de zikredilenleri aynen zikreden İbn Teymiyye'nin, yedinci görüş hakkında şöyle dediğini anlatıyor: Yedinci görüş, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebûhüreyre, Ebû Sa'îd el-Hudrî ve başka sahabîlerden (Allah hepsinden razı olsun) nakledilmiştir. Hadîs imamlarından 'Abd ibn Humeyd, ünlü tefsirinde şöyle demiştir:

"Bize Süleyman ibn Harb, Hammâd ibn Seleme, Ŝâbit, Hasan yoluyla Hz. Ömer'in şöyle dediği bildirildi: 'Ateş halkı, yığın yığın kumlar sayısı kadar bir zaman ateşte kalsa dahi, mutlaka oradan çıkacakları bir gün olacaktır.' 'Abd bu sözü, bir Süleymân ibn Harb, bir de Haccâc ibn Minhâl'den rivâyet etmiş, onlar da Hammâd ibn Seleme'den almışlardır. Hammâd da Ŝâbit ve Humeyd'den, onlar da Hasan'dan rivâyet etmişlerdir. Bu sened, gayet güvenilirdir. Gerçi Hasan Hz. Ömer'den işitmemiş, bazı tâbiîlerden rivâyet etmiştir ama doğruluğuna emin olmasa, kesin bir dille :"Ömer böyle söyledi' demezdi.

İmdi bu sözü Ömer'den nakledenler, muhakkak ki genel olarak cehennem halkını kasdetmiş, sadece günahları yüzünden muvakkaten cehenneme girip sonra çıkacak olan mü'minleri kasdetmemişlerdir. Çünkü onlar, günâhkâr mü'minler, cehenneme gitseler dahi, ne öyle yığınlarca kumlar sayısı kadar, ne de ona yakın uzun süre cehennemde kalmayacaklarını bilirler.

'Alî ibn Ebî Talha el-Vâlibî: *"Durağınız âteştir, Allah'ın dile*(yip affet)*mesi haric, orada ebedî kalacaksınız. Şüphesiz Rabbin, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir"*[1] âyetinde İbn 'Abbâs'ın şu tefsîrini veriyor:

"Hiç kimse, Allah'ın, yaratıklarına ne yapacağı hakkında hüküm verme, onları cennete veya ateşe sokma hak ve yetkisine sahip değildir. Yüce Allah: *'Hepsini bir araya toplayacağı gün: 'Ey cinler topluluğu,* (der)*, siz insanlarla çok uğraştınız.' Onların, insanlardan olan dostları derler ki: 'Rabbimiz, birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık.'* (Allah) *da buyurur ki:'Durağınız ateştir. Allah'ın, dile*(yip affet)*mesi hariç, orada ebedî kalacaksınız.' Şüphesiz Rabbin, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir. İşte kazandıklarından ötürü zâlimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine böyle takarız."*[2]. Demek ki burada âteşe girdikleri bildirilenler, şeytânın dostu olan kâfirlerdir. Çünkü onlar, cinlere dost olmağa, günâhkâr mü'minlerden daha uygundurlar. Yüce Allâh, birçok âyette şeytânın velîlerinin cehenneme gireceklerini bildirmiştir. O halde âyetteki istisnâ, yani Allah'ın

1. En'âm Sûresi: 143
2. En'âm Sûresi: 128-129

dilemesiyle affedip cehennemden çıkarması, şeytânın dostu kâfirler hakkındadır. Allah, cehennemin asıl halkı olan kâfirlerin, kendisinin dilemesiyle kurtulabileceklerini bildirmiştir. Öyle ise hiç kimsenin, Allah'ın, kullarına ne yapacağı hakkında kesin hüküm vermeğe hakkı yoktur" [1].

Nitekim İbn Murdeveyh'in rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.): *"Bahtsızlar ateştedirler, onların orada bir soluk alıp verişleri vardır ki!..Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin, çıkmalarını dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır"* [2] âyetini okumuş ve âyetteki istisnâyı şöyle îzâh etmiştir: *"Şayet Allah, şakîlerden bazı insanları ateşten çıkarıp cennete sokmak dilerse bunu yapar"* [3].

Daha sonra İbn Kayyim, cehennem azabının sonsuzluğunu ve muvakkatliğini iddiâ eden iki grupun delîllerini sıralıyor ve azâbın, ne kadar uzun sürse de bir gün son bulacağı hakkındaki kendi görüşünü şöyle kanıtlıyor:

1. Yüce Allah, cennet nimetinin devamını, bekasını, bitip tükenmeyeceğini haber vermiş, fakat cehennem hakkında, ehlinin onda muhalled (sürekli) olduklarını, oradan çıkmayacaklarını, ne öleceklerini, ne de yaşayacaklarını, üzerlerine kapılarının kapatılıp sürgüleneceğini; azâbının sargın, dolaşık, oturaklı, usanmaz olduğunu söylemiş, ama bitip tükenmeyeceğini söylememiştir. İki ifade arasındaki fark açıktır.

2. Üç âyette cehennemden söz ederken, onun ebedî olmadığı anlamını veren bir ifade kullanmıştır. Bunlar: " ٱلنَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ ٱللَّهُ *:Durağınız ateştir. Allah'ın dilemesi hariç, orada ebedî kalacaksınız"* [4], " وَ أَمَّا ٱلَّذِينَ شَقُوا فَفِى ٱلنَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ *: Bahtsızlar ateştedirler. Onların orada bir soluk alıp verişleri vardır ki!..Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır, meğer Rabbin* (çıkmalarını) *dilemiş olsun. Çünkü Rabbin, istediğini yapandır. Mutlu kılınanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça onlar orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin* (çıkmalarını) *dilemiş olsun. Bu* (nimet), *kesintisiz bir vergidir!"* [5], "لابثين فيها أحْقَاباً *: Orada çağlar boyu kalacaklardır"* [6] âyetleridir. Eğer cennetin ebedîliğini ve sürekliliğini gösteren kesin kanıtlar olmasaydı, 107 nci âyette cehennemin sürekliliğinden istisnâ ile, 108 nci âyette cennetin sürekliliğinden istisnâ aynı olurdu. İki istisnâ arasında fark vardır. Çünkü birincisinde: *"Rabbin, dilediğini yapandır"* buyurarak cehennemlikler hakkında bir şey yapacağını anlatmış-

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (el-Menâr): 8/71-74
2. Hûd Sûresi: 106-107
3. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm: 8/76
4. En'âm Sûresi: 128
5. Hûd Sûresi: 106-108
6. Nebe' Sûresi: 23

tır. Ama cennetliklere verilen nimet hakkında: *"Kesintisiz bir vergi, lutuf"* buyurarak bu verginin onlardan hiç kesilmeyeceğini bildirmiştir. Demek ki azâb muvakkattır, nimet ebedîdir.

3. Yüce Allah, kıyâmet gününde cennet için yeni bir halk yaratıp onları cennete sokacağını bildirmiş, fakat cehennem hakkında böyle bir haber gelmemiştir. Gerçi râvî, cennet hakkındaki bu ifadeyi, cehennemin durumunu anlattıktan sonra zikretmiştir ama bu, râvînin rivâyetteki hatâsıdır, Buhârî, bu vasfın cennet hakkında olduğunu tasrîh etmiştir:

(Hadîsin aslı şöyledir: *"Cennet ile Ateş* (cehennem, Allah'ın huzurunda) *tartışırlar. Ateş: 'Bana büyüklenenler, zorbalık yapanlar gönderiliyor. Ben daha üstün kılındım' diyerek cennete karşı övünür. Cennet de: 'Neden hep bana halkın zayıfları, horlanan insanlar geliyor?' der. Yüce Allah cennete:*

— Sen benim rahmetimsin, seninle dilediğim kullarıma rahmet ederim, der. Ateşe de der ki:

— Sen de benim azâbımsın, seninle de dilediğim kullarıma azâbederim.

İkisi de dolar ama, Ateş dolmak bilmez. Nihayet Allah, gelip de ayağını Ateşin üstüne koyunca Ateş: 'Yeter, yeter!' der, etrâfı toplanır, büzülür. Allah hiçbir yaratığına zulmetmez. Cennete gelince Allah onun için yeni bir halk yaratır"[1].

(İbn Hanbel'in Müsnedinde bu hadîsin son kısmı daha açıktır: *"İçine insanlar atıldıkça cehennem: 'Daha yok mu?' der. Nihayet Yüce Allah, ona gelip ayağını üstüne koyunca cehennem: 'yeter' der. Cennete gelince halkı, Allah'ın, kalmalarını dilediği kadar orada kalırlar. Sonra Allah, onun için dilediği bir halk yaratır"*[2]).

4. Cennet, Allah'ın rahmetinin, cehennem gazabının gereğidir. Allah'ın rahmeti, gazabına galiptir, onu geçer. Nitekim Ebûhüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.v.): *"Allah yaratıkları yarattığı zaman, yanında, Arş'ın üstüne koyduğu bir kitâba şunu yazdı: Rahmetim, gazabımı yenecektir!"*[3]. İmdi rızâsı, gazabını geçmiş, ona galip ise, rızâsının gereği olan ile gazabının gereği olanı bir tutmak doğru olamaz.

5. Rahmet ve rahmetin gereği olan şey, bizzât maksûddur. Bunların kendisi istenir, var olması arzu edilir. Ama gazabın kendisi ve gereği bizzat arzu edilen şey değildir. Bunlar, başka bir nedenle (ıslah ve terbiye etmek amacıyle) arzu edilir. Gazab ve gereği, gaye değil, vâsıta olduğu için rahmet ve gereği, gazab ve gereğine galiptir.

1. Buhârî, Tevhîd: 25; İbn Hanbel, Müsned: 2/507.
2. İbn Hanbel, Müsned: 3/13
3. Tirmizî, Da'avât: 9; İbn Mâce, Mukaddime: 13, Zühd: 35; İbn Hanbel, Müsned: 2/381, 433, 466.

6. Cehennem, mü'minleri korkutmak, günâhkârları ve suçluları hatâlarından temizlemek için yaratılmıştır. Şayet kul, burada nasûh tevbesiyle günâhlarından temizlenirse âhirette ateş ile temizlenmesine gerek kalmaz. O da kendilerine: *"Selâm size, güzel yaptınız, iyi oldunuz, sürekli kalıcılar olarak cennete giriniz!"* [1] denilecek olan iyilerle beraber bulunur. Ama burada tevbe ile temizlenmeyen ruhlar, kirlerinden temizlenmek için ateşe atılırlar. Onların ateşte kalması, kirlerinden arınmalarını sağlar. Çünkü ateş temizleyicidir. Kirlerinden tam temizlenince de ateşten çıkarılırlar. Allah, kullarını, kendisini birleme istidâdiyle yaratmıştır. Eğer onlar dünyâda bu kabiliyetleri üzre kalsalar, tevhîdden ayrılmazlar. Fakat çeşitli sebepler bu fıtratı bozar. Bundan dolayı cehennem, insanlardan, cennetten daha çok pay alır.

Fakat Allah, gereksiz yere kullarına azâbetmekten zevk almaz. *"Siz, şükreder, inanırsanız, Allah size azâbetmeyi ne yapacak* (size azâbetmek O'nun ne işine yarar)*?"* [2] buyurmuştur. Kullar, üzerinde yaratıldıkları doğal dîni bozup ruhlarını kirlettiklerinden dolayı o ruhların temizlenmesi gerekli olmuştur. İşte cehennem, ruhlara sinen şirk, günâh kirlerini giderip onları temizlemek için yaratılmıştır. Ama azâbı gerektiren sebep ortadan kalkınca azâbın kendisi de kalkar, sadece rahmetin gereği olan cennet kalır. (Onun için hadîste, Allah'ın, cennet için yeni bir halk yaratacağı belirtilmiştir.) Karşıtsız olarak nimet cenneti devam eder.

7. Allah'ın her işi, hikmet, rahmet ve adâletten kaynaklanır. Allah boş iş yapmaz, zulmetmez. Allah bu tür eksikliklerden münezzehtir. Böyle olunca, Allah'ın kullarına azâbetmesi, ruhlarına yapışan kirlerin giderilmesi için, rahmetinin gereği ise, bu azâbın hikmeti açıktır. Azâb bu hikmete dayalı olduğuna göre arzu edilen hikmet gerçekleşince azâb da kalkar. Kendisinin sonsuzluğu gibi, kullara sonsuzca azâbetmek, Allah'ın hikmetine aykırıdır. Eğer azâb, kulların kendi yararları için yapılıyorsa, sonsuzca azâb içinde kalmaları onların yararına değildir. Eğer azâb, velîlerinin nimetlerini daha da artırmak gayesiyle yapılıyorsa, bu da azâbın ebedî olmasını gerektirmez. Allah'ın velîleri, atalarının, evlâtlarının ve eşlerinin sürekli azâb içinde kalmasından huzur duymazlar.

8. Allah, azâbettiklerine, bu azâbdan önce rahmet etmiştir. Çünkü onları rahmetiyle yaratmış, beslemiş, büyütmüş, sağlıkla yaşatmış, doğru yola iletmek için onlara elçiler göndermiştir. Gazab ve azâb sebebleri, rahmet sebeblerinden sonra gelir. Allah'ın, yaratıklarına rahmeti, gazabından öncedir.

9. Yüce Allah, azâptan: " *'akîm* (kısır) *bir günün azâbı", "büyük bir günün azâbı", "acı bir günün azâbı"* şeklinde söz etmiştir. Yani azabı, kendince bilinen bir gün ile sınırlamıştır. Fakat nimeti yani cenneti hiçbir yerde böyle bir gün ile sınırlamamıştır. Sahih hadislere göre kıyâmet günü, elli bin

1. Zümer Sûresi: 73.
2. Nisâ Sûresi: 147.

yıldır. Azab ehlinin, azab içinde kalma süreleri de suçlarına göre değişir.

10. Sonsuzca azâbedeceği yaratıklar yaratması, hâkimlerin hâkimi, âdillerin âdili Allah'ın hikmetine uygun değildir. Kuluna azâbı da aslında yine onun kendi yararınadır. Azâbda Allah'ın bir yararı olamaz. Dünyâda kullarının yararı için koyduğu şer'î cezâların bir miktarı olduğu gibi, âhiretteki azâbın da bir miktarı olmalıdır.

11. Yüce Allah'ın, büyük günâh işleyen mü'minlere hulûd azâbı va'detmesi, bunu te'bîd (ebedîlik) ile de kayıtlaması, bu azâbın bir gün kesilip bitmesine aykırı değildir. Yüce Allah: *"Kim Allah'a ve O'nun Elçisine karşı gelir, O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu, ebedî kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azâb vardır"* [1], *"Her kim bir mü'mini kasden öldürürse, onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazabetmiş; lanet etmiş ve onun için büyük bir azâb hazırlamıştır"* [2] buyurmuştur. (Bu sarâhate rağmen, ehl-i sünnet imamlarının ittifakına göre Allah'ın birliğine inanmak, kuldan ebedî azâbı kaldırır). İşte nasıl büyük günâh işleyen mü'mine, yapılacağı bildirilen sonsuzluk azâbı, sonunda kaldırılıyorsa, kamu cehennem halkı için olan hulûd azâbı da öyle kaldırılır. Çünkü iki va'îd ve te'bîd arasında bir fark yoktur (esasen âyetlerdeki te'bîd ve hulûd, sonsuzluk değil, uzun çağlar, devirler anlamındadır). Nefsine Rahmeti ön gören, rahmeti gazabını geçmiş bulunan merhametlilerin merhametlisi Allah'ın, bu ezelî rahmeti gereği, bir gün kamu cehennem halkından azâbı kesmesi de umulur. Eğer kâfir, Allah'ın rahmetinin ne derece bol olduğunu bilseydi, O'nun rahmetinden umud kesmezdi. Peyğamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Allah rahmeti yarattığı gün, onu yüz rahmet yaptı, doksan dokuz rahmeti kendi yanında bıraktı, yaratıklara sadece bir rahmet verdi. Eğer kâfir, Allah katında bulunan bütün o rahmeti bilmiş olsa, cennetten umut kesmezdi; mü'min de Allah katında bulunan bütün azâbı bilseydi, ateş*(e girmeyeceğin)*den emin olmazdı"* [3].

105 nci âyette kıyâmet gününde, Allah'ın izin verdiğinden başka hiç kimsenin konuşamayacağı belirtilmektedir. *"O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar. Rahmân'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz.* (O'nun konuşmasına izin verdiği de) *doğruyu söyler"* [4] âyetinde de aynı şey ifade edilmiştir. Halbuki Nahl Sûresinin 111 nci âyetinde o gün her canın kendini savunacağı, Sâd Sûresini 59-64 ncü âyetlerinde suçluların birbirleriyle tartışacakları anlatılmaktadır.İlk bakışta Hûd ve Nebe' Sûrelerindeki âyetlerle Nahl ve Sâd

1. İbn Mâce, Mukaddime: 13, Zühd: 35; Tirmizî, Da'avât: 99; İbn Hanbel, Müsned: 2/381, 433, 466
2. Nisâ' Sûresi: 147
3. Nisâ' Sûresi: 14
4. Nebe' Sûresi: 38.

Sûrelerindeki âyetler arasında bir çelişki var gibi görünür. Gerçekte böyle bir çelişki yoktur. İlk iki âyet, kıyâmette yalnız Allah'ın hükmünün geçerli olduğunu, o huzurda kimsenin öyle istediğini söylemeğe, dünyadaki gibi atıp tutmağa cesaret edemeyeceğini, herkesin o padişahlar padişâhının huzurunda boyun eğdiğini bildirmektedir. Yani bu âyetler Allah'ın büyüklüğünü ve ihtişâmını, heybetini anlatmakta müşriklerin, taptıkları şeylerin kendilerine şefâ'at edecekleri hakkındaki inançlarını reddetmektedir. Hesap sırasında herkesin kendi canının kaygısına düşeceği, canını kurtarmağa çalışacağı belirtilen son âyetlerde ise âhiret hesabının çetinliği ve korkunçluğu anlatılmaktadır. Allah'ın huzurunda kimse konuşamaz. Hükümdarın huzurunda kimsenin, izinsiz konuşmağa cesaret edemediği gibi. Ama hesap sırasında Allah, melekleri vasıtasiyle herkesten hesap sorar, yüce divanında herkese kendisini savunma fırsatı verir. Adâleti bunu gerektirir. Canının kaygısına düşen herkes kendisini savunur.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ
قَبْلُ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى
الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ
اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

109- Şunların taptıkları şeyler(in yararsızlığın)*dan hiç kuşkun olmasın. Onlar da önceden atalarının taptığı gibi tapıyorlar. Biz onların da paylarını eksiksiz vereceğiz. 110- Andolsun Mûsâ'ya Kitâbı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Rabbin* (süre tanıyacağına) *söz vermemiş olsaydı, derhal aralarında hüküm verilmiş olurdu. Onlar, bu*(Kur'â)*ndan kuşkulu bir şüphe içindedirler. 111- Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerinin karşılığını tam verecektir. Çünkü Allah, yaptıklarını bilmektedir.*

Tefsîr:

109- Yüce Allah, Elçisine, hitâben: "Şu adamların taptıklarının bâtıl

olduğundan asla kuşkun olmasın. Onlar da daha önce atalarının taptıkları gibi gerçek olmayan şeylere tapıyorlar. Biz ataları gibi onların da paylarını eksiksiz vereceğiz!'' buyuruyor.

Bunlara verilecek pay nedir? Yukarıda peyğamberlerini dinlemeyen milletlerin cezalandırıldığı anlatılmıştı. İşte o kıssalardan sonra söz, Hz. Muhammed'in çağındaki müşriklere yöneltiliyor: Bunların da ataları gibi yani kendilerinden önceki insanlar gibi azâptan paylarını alacakları belirtiliyor. Yahut öncekiler, bir süre dünyâda beslenip dünyâdan paylarını almışlardı. Bunların da onlar gibi bir süre yaşayıp dünyâdan paylarını alacaklarına işaret ediliyor.

Bu âyetten anlaşılıyor ki müşrikler, Allah'a inandıklarını ileri sürerek kendilerini savunmuşlardır ki bu âyette, Allah'a ortak koştukları sürece bunların da kendilerinden öncekiler gibi kâfir oldukları ve onların sonucuna uğrayacakları vurgulanmıştır.

110 ncu âyette Mûsâ'ya verilen Kitâp üzerinde de ayrılığa düşüldüğüne, fakat Allah'ın, cezalandırmakta acele etmeyeceğine, insanlara bir düşünme ve geçinme süresi tanıyacağına ezelde söz vermemiş olsaydı bu ihtilâfa düşenler arasında derhal hükmün verilip haklının ve haksızın belli edileceğine, haksızların cezalandırılacağına dikkât çekiliyor. Onların, ondan kuşkuda bulundukları belirtiliyor.

''بينهم، إنهم، منه''deki zamirlerin mercii hakkında iki olasılık vardır. Eğer zamirler Tevrat üzerinde ayrılığa düşenlere âitse mânâ şöyle olur: Eğer Allah'ın vermiş olduğu bir söz olmasaydı, Tevrat'ta ayrılığa düşenler arasında hüküm verilir, onların işleri bitirilirdi. Onlar hâlâ Tevrat'tan kuşku içindedirler. Yahut yahûdîler, Kur'ân'dan kuşku içindedirler.

Eğer zamirler Hz. Muhammed'in kendi kavmine âitse o zaman mânâ şöyle olur: Mûsâ'ya verdiğimiz Kitâpta da ihtilâfa düşülmüştü. Eğer Alah'ın ezelde söylediği bir söz olmasaydı, sana karşı gelenlerin de aralarında hüküm verilirdi. Çünkü onlar da Kur'ân'dan kuşku içindedirler.

Yahûdîlerin Kitâplarında ihtilâf ettikleri, fakat Allah'ın, ezelde va'dettiği sözü yüzünden azâplarının ertelendiği, Şûrâ Sûresinin 14 ncü âyetinde de belirtilmiştir: *''Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden belli bir süreye kadar* (yaşamaları için) *söz geçmiş olmasaydı derhal aralarında hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitâba vâris kılınanlar, ondan kuşkulu bir şüphe içindedirler.''*

Tefsirine çalıştığımız âyette yahudiler sözkonusu edilmiş ise de asıl kasdedilenler, Hz. Muhammed'in kendi kavmidir. Eğer kasıt yahudiler ise bu

âyetin Medine'de inmiş olması gerekir. Çünkü yahudilerin Hz. Peyğamberle ayrılığa düşmeleri, Medine devrinde olmuştur. Eğer kasıt, genel olarak Peyğamber'e karşı gelenler olup âyet Mekke'de inmiş ise -ki sûre Mekkî'dir- o zaman ikinci anlam daha kuvvetlidir. Yani nasıl Mûsâ'ya verilen Kitâpta ihtilâfa düşüldü, ondan şüphe edildi ise sana verilen Kitâptan da şüphe edilmektedir, buyurularak Hz. Muhammed teselli edilmektedir.

Allah'ın ezelde geçen sözü, inkârcılara bir süre fırsat vereceği, rahmetinin gazabına üstün geleceği hakkındaki ezelî kararıdır.

111 nci âyette herkesin ergeç, yaptığını tam bulacağı, işlerinin sonucuyla karşılaşacağı, herşeyi bilen, herşeyden haberi olan Allah'ın her yapılanı gördüğü ve bildiği, hiçbir işin O'ndan gizli kalmadığı belirtilmektedir.

فَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْاۜ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَص۪يرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُٓوا اِلَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُۙ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً
مِنَ الَّيْلِۜ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِۜ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِر۪ينَ ﴿١١٤﴾
وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١١٥﴾

112- Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; seninle beraber tevbe edenler de (doğru olsunlar), *aşırı gitmeyiniz! Zira O, yaptıklarınızı görmektedir. 113- Sakın zulmedenlere dayanmayın, sonra size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra size yardım edilmez. 114- Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın saatlerde namaz kıl; çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür. 115- Sabret, çünkü Allah, güzel davrananların ecrini zayi etmez.*

Tefsîr:

112-113: Peyğambere ve kendisiyle beraber tevbe eden, hak yola giren kimselere doğru olmaları; haksızlık edenlere karşı eğilim duymamaları; onların

davranışlarına heves etmemeleri emredilmekte, aksi takdirde ateş azâbına uğrayacakları, kendilerini o ateşten koruyacak velîlerin de bulunmayacağı bildirilmektedir.

Doğruluğu emreden bu iki âyet, İslâm dininin asıl çekirdeğini oluşturur. Mü'minin, gerek yaratana, gerek yaratıklara karşı doğru olması, haksız davrananlara dayanmaması, onlara ilgi ve iltifat göstermemesi, hareketlerine heves etmemesi gerekir. Abdullâh ibn Abbâs'ın, bu emrin önemine, şu sözüyle dikkati çektiği rivayet edilir: "Allah'ın Elçisine, bu âyetten daha zor gelen bir âyet inmemiştir. O kadar ki Peyğamber: 'Hûd Sûresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı!" dedi. Sûrenin nesinin kendisini ihtiyarlattığı sorulunca *'Emrolunduğun gibi doğru ol!'* âyetinin kendisini ihtiyarlattığını söyledi [1]. Bu rivâyeti İbn Merdeveyh tefsîrinde, İmran ibn Husayn'den, Bezzâr da İbn Abbâs'tan çıkarmışlardır [2]. Aynı meâlde bir sözü de Tirmizî, Vâkıa Sûresinin tefsîrinde İbn Abbâs'tan rivâyet eder ve garip hasen hadis olduğunu söyler. Hadis olarak doğruluğu çok şüpheli olmakla beraber sahabilerin, bu âyete verdikleri önemi göstermesi bakımından mühimdir.

"وَلَا تَطْغَوْا: Haddi aşmayınız, Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkmayınız, başkalarının hakkına saldırmayınız" demektir.

114 ncü âyet, gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın saatlerinde veya gündüze yakın bir zamanında namaz kılmayı emrediyor. İyiliklerin, kötülükleri gidereceğini belirtiyor.

115: Sabrı emreden 115 nci âyet de Allah'ın iyi davrananların mükâfatını zayi etmeyeceğini vurguluyor.

Gündüzün iki tarafı, gece ile birleşen iki ucudur. Bu iki uç, güneşin tam doğma ve batma zamanlarıdır. Fakat güneşin tam doğuş ve batış zamanlarında namaz kılmak, Peyğamber'in tatbikatiyle meşru olmadığından iki uç ile, güneşin doğmasından biraz önceki ve batmasından hemen sonraki zamanların kasdedildiği anlaşılmaktadır. Demek ki emredilen namaz, sabah ve akşam namazlarıdır. Abdullâh ibn Abbâs da bunların sabah ve akşam namazları olduğunu söylemiştir [3].

"وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ: *Geceye yakın zamanlar"* yahut başka bir kırâete göre: "وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ: *Geceye yakın bir zaman"* demektir [4]. Eğer kelime *zulfe*'nin çoğulu ise geceye yakın zamanlar, akşam namazından sonra kılınan yatsı namazının vakti ve sabah namazından önce kılınan teheccüd namazının vaktidir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/71.
2. Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l-ilbâs: 2/20.
3. İbn Kesîr, Tefsîr, 2/462-463; Câmi'u'l-beyân: 12/128.
4. Keşşâf: 2/297.

Kelime *zulfen* şeklinde tekil ise geceye yakın zaman, kuvvetli ihtimale göre yatsı vaktidir.

Mekke'de inen bu âyet, iki veya üç vakit namaz kılmayı emrediyor. Bunlar da sabah ve akşam namazlarıyla yatsı namazıdır. İbn Kesîr de bu âyetin, Mi'rac gecesinde namazın beş vakit olarak farz kılınmasından önce [1] inmiş olabileceği ihtimalini belirtiyor. Çünkü o zaman ancak iki namaz güneş doğmazdan ve batmazdan önceki namazlar farz idi. Sonra ümmet hakkında gece kalkma neshedildi, Peyğamber'in kendisi hakkındaki farz devam etti [2].

Demek ki bu âyetin indiği zamanda yalnız sabah ve akşam namazlariyle geceye yakın zamanda kılınan namaz farz idi. Haricîler bu âyete dayanarak ancak sabah ve yatsı namazlarının farz olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre Allah, gündüzün iki ucunda namaz kılmayı emretmiştir. Sabah ve yatsı namazları, bu emrin yerine gelmesi için yeterlidir. Bu emirden sonra: *"İyilikler kötülükleri giderir"* buyurulması, gündüzün iki ucunda namaz kılma iyiliğinin, günâhlara keffaret olacağını gösterir. Öteki namazların farz olduğu kabul edilse bile, sadece sabah ve yatsı namazlarını kılmak, diğer namazlara keffaret olur. Râzî, naklettiği bu sözün, icmâ' ile batıl olduğunu söyler [3].

Râzî'nin ifadesine göre gündüzün iki ucu, sabah ve ikindi namazlarıdır. Çünkü gündüzün bir ucu güneşin doğma, ikinci ucu da batma vaktidir. İkinci uç, akşam namazı olamaz, zira akşam vakti: "وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ: *Geceye yakın bir zaman veya zamanlar*"a dahildir [4].

Tâhâ Sûresinin 130 ncu âyeti de Râzî'nin bu görüşünü teyideder. Bu takdirde güneş batmazdan önce kılınması emredilen namaz, akşam namazı değil, ikindi namazıdır. Fakat gündüzün bir ucunun sabah namazı, diğer ucunun akşam namazı vakti olduğu hakkındaki görüş daha makul görünüyor. Hattâ *"zulefen minelleyl"* tabiri, bu iki ucu niteleyen, açıklayan bir tabir de olabilir. Yani: Gündüzün iki ucunda; geceye yakın olan zamanlarında namaz kılınız, demek olur.

Bizim kanaatimize göre gündüzün iki ucu, güneşin doğma ve batma zamanlarıdır. Güneşin doğmasından biraz önce ve batmasından hemen sonraki zamanlar, gündüzün uçları, geceye de yakın olan zamanlarıdır. Öyle ise âyette emredilen namazlar, İbn Abbâs ve Hasan Basrî'nin dedikleri gibi sabah ve akşam namazlarıdır. Ancak İsrâ ve Müzemmil Sûrelerinde teheccüd

1. Biz beş vakit namazın, Mi'râc gecesinde farz kılındığı hakkıdaki görüşe katılmıyoruz. Bu konudaki düşüncelerimiz ileriki ciltlerdedir.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/463.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/72-73.
4. Mefâtîh: 18/73.

kılmak da Peyğamber'e emredilmiştir: *"Ey örtüsüne bürünen, geceleyin kalk* (namaz kıl)*; yalnız gecenin birazında uyu. Gecenin yarısında* (kalk), *yahut bundan biraz eksilt veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku!"* [1], *"Gecenin bir kısmında sana özgü bir ibâdet olarak namaz kılmak üzere uyan; böylece Rabbinin, seni övülmüş bir makama ulaştıracağı umulur"* [2].

İsrâ Sûresinin 78-79 ncu âyetlerinde Peyğamber(s.a.v.)e, Güneşin dülûkünden, gecenin karanlığına değin ve tan yeri ağarırken namaz kılması, gecenin bir kısmında da kendisine özgü bir ibâdet olarak namaza kalkması emrediliyor ve bu suretle kendisinin, yüce bir makama ulaştırılacağı belirtiliyor.

Âyetteki *"dülûkü'ş-şems"*, Güneşin ya ufkun altına sarkması veya günün ortasında ufkun sağına kayması anlamına gelebilir. Birinci takdirde akşam vaktini, ikinci takdirde öğle vaktini belirler. Ancak Tefsîrine çalıştığımız Hûd Sûresinin 114 ncü âyeti ile karşılaştırılınca *dülûkü'ş-şems* ile akşam vaktinin kasdedildiği ve her iki âyette de değişik üslûb ile gündüzün iki ucu ile, gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kılmanın emredildiği anlaşılır. Bu, güne ve geceye namaz ile başlayıp onları namaz ile bitirme amacını taşır.

Sabah ve akşam namazı dışındaki namazlar için kesin vakitler belirtilmemiştir. Öteki namaz vakitleri, Hz. Peyğamber'in uygulamasıyle sâbit olmuştur. Kanâatimize göre Hz. Peyğamber (s.a.v.), sabah ve akşam namazlarını, âyetlerde belirtilen vakitler içinde kılmış, gece ve gündüzün belli başlı değişim zamanlarında da namaz ve tesbîh ile Rabbini anmıştır. Fakat bu iki vakit dışındaki namazlar için katı çizgiler koymamıştır.

Vakitler arasını birbirinden ayıran kesin çizgiler, sonradan çıkan mezhep ihtilâflarından doğmuştur. Hz. Peyğamber'in, fakihlerin, mezheplerine göre kesin çizgilerle belirledikleri vakitlerin dışına hiç çıkmadığı söylenemez. Eğer o, sürekli olarak o çizgiler içinde namaz kılmış ve onların dışına hiç çıkmamış olsaydı, mezhepler arasında bu kadar görüş ayrılıkları olmazdı. Kimi öğlenin vakti için şöyle, kimi böyle demiş. Kimi ikindinin vakti, eşyânın gölgesi, kendisinin bir katı, kimi iki katı olunca başlar; akşamın vakti şu kadardır veya bu kadardır; yatsının vakti şöyle başlar, böyle başlar demiş; fıkıh kitapları bu ihtilâflarla dolmuştur. Bu ihtilâfların sebebi, Peyğamber'in şu zamanda veya bu zamanda namaz kıldığı hakkındaki çeşitli rivâyetlerdir. Eğer

1. Müzemmil Sûresi: 1-4.
2. İsrâ Sûresi: 79.

bu rivâyetler doğru ise şunu gösterir:

Peyğamber (s.a.v.), Kur'ân'da belirtilen iki vakit dışındaki gündüz ve gece namazları için kesin vakit belirtmemiş; bazan öğleyi geç, bazan erken kılmış; bazan öğle ile ikindiyi, akşamla yatsıyı birleştirerek edâ etmiş; bazan da zaruret dolayısıyle dört beş vakti birlikte kılmıştır.

Bu hoşgörü, ümmet için ruhsat ve kolaylıktır. Önemli olan, insanın, Rabbıyle bağlantı içinde olmasıdır. Bunun için Kur'ân'ın belirttiği bu genel vakitlerde namaz kılınır. Esas olan, müslümanların çoğunluğunca ittifak edilen beş vakit içinde ve her namazı vaktinde kılmaktır. Ama görev, yolculuk, hava şartları gibi zorunlu durumlar içinde bulunanlara da ruhsat, kolaylık vardır. Onlar, zevâl'den, akşama kadar olan zaman içinde öğle ile ikindiyi; güneşin batmasından itibaren tan yeri ağarıncaya kadar olan zaman içinde de akşamla yatsıyı birlikte kılabilirler. Buna cem' denilir ki hem takdîm cem'i, hem de te'hîr cem'i câizdir. Yani bir namazı erteleyip ötekinin vakti içinde ve onunla birlikte kılmak veya henüz vakti girmeyen bir namazı, kendinden öncekinin vakti içinde, onunla birlikte kılmak. Peyğamberimiz, ikisini de yapmıştır.

Hz. Peyğamber'in bazı zamanlarda özellikle sefer esnasında iki namazı birlikte kıldığına dair hadîsler çoktur. Ashâb-ı kirâmdan Abdullah ibn Ömer (r.a.) diyor ki: *"Allah'ın Resûlü (s.a.v.), sefer esnasında acele yürümek gerektiğinde akşamla yatsıyı beraber kılardı"*[1]. Hz. Enes de şöyle diyor: *"Peyğamber* (s.a.v.) *seferde iki namazı beraber kılmak istediği istediği zaman öğle'yi te'hîr eder, ikindi vakti girince öğle ile ikindiyi beraber kılardı"*[2].

Abdullâh ibn Abbâs da: *"Allah'ın Resûlü* (s.a.v.), *bir korku ve sefer olmadığı halde Medîne'de öğle ile ikindiyi birlikte kıldı"* demiş; Hz. Peyğamber'in, neden böyle yaptığını soran kimseye: *"Ümmetine güçlük çıkarmak istemediği için böyle yaptı!"* cevâbını vermiştir [3]. Bu konuda Buhârî ve Müslim'den ayrı olarak öteki hadîs mecmualarında da birçok hadîs mevcuttur.

İşlerin çok sıkı, toplumsal ilişkilerin yoğun olduğu bu asırda -ilerideki asırlarda bugününkünden çok daha ağır şartların doğacağı muhakkaktır- müs-

1. Buhârî, Taksîru's-salâh, bâbu'l-cem'i fi's-seferi beyne'l-mağribi ve'l-işâ; Müslim, Müsâfirîn: bâb: 5.
2. Müslim, Müsâfirîn, bâb: 5; Buhârî, Taksîr: 13; Tirmizî, Salât: 24.
3. Müslim, Müsâfirîn: 6/50.

lümanlar, zorunlu hallerde namazları cem'edebilirler. Fabrikada, özellikle Avrupa'da çalışan işçilerimiz, öğle paydosunda öğle ile ikindiyi; gece vardiyesinde çalışanlar da akşamla yatsıyı takdim veya te'hîr cem'iyle birlikte kılabilirler. Namazı cemâatle kılmak hedeftir. Böylece müslümanlar üç vakitte toplanıp beş namazı cemâatle edâ etme feyzine ulaşırlar.

Namaz için gönlün boş, huzurlu zamanların seçilmesi önemlidir. Huzursuz namaz, gerçek namaz değildir, bir şekildir. Gerçek namaz, kulun gönül huzuru ile, kendisini Allah'a teslim ederek, daha doğrusu tam müslüman olarak kıldığı namazdır.

Bilhassa teheccüd namazı, son derece önemlidir. Çünkü gece biraz uyuyunca fikir dinlenir. O saatte gönül yalnız Allah'a hasredilerek yani tam ihlâs ile namaz kılınır. Ve o saattaki ibadetin ruha etkisi büyüktür. Yüce Allah: *"Gerçekten gece kalkıp ibadet etmek daha oturaklı ve* (ruha) *daha etkilidir"* [1] âyetiyle gece ibâdetinin ruh üzerindeki olumlu etkisini belirtmiştir.

Bakara Sûresinde önemle üzerinde durulan *"Orta namaz"*, herhalde diğer âyetlerde *ânâelleyl ve atrâfennehâr:* Gece saatleri, gündüzün uçları diye gösterilen gündüz ve gecenin ortalarında, o tenha zamanlarda kılınan namazdır. Sanıldığı gibi ikindi namazı değildir.

Bazı kimseler, her zaman Allah'ı anmayı, tesbih etmeyi öğütleyen: *"Öyle ise akşama girerken ve sabaha ererken tesbîh Allah'adır. Göklerde ve yerde, günün sonunda da, öğleye erdiğiniz zaman da hamd O'na mahsustur"* [2] âyetleriyle de beş vakit namazın farz kılındığını ileri sürmüşlerdir. Bunlar akıl yürütmelerden ibaret hükümlerdir. Evvelâ bu âyetlerde tesbîh dahi emredilmemekte, Allah'ın azameti, şanının yüceliği vurgulanmakta, bu zamanlarda hep yüceliğin, övgünün O'na mahsus olduğu belirtilmektedir. Kaldı ki buradaki tesbih, belli rükünlerden ibaret olan namaz değil, daha genel anlamıyla Allah'ı anmaktır.

Eğer Kur'ân'da kesin vakit belirtilmiş olsaydı, onun dışına çıkılamazdı. Kur'ân'ın hedefi, insanı Allah'a yöneltmektir. Önemli olan, kulun Allah'ın dîvânına durması, gönülden bağlılık ve saygı ile O'nu anmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de namaz için, iki vakit dışında kesin vakit belirtilmediğine, Peyğamber (s.a.v) de kendi ictihâdıyle belirlediği vakitleri ileri, geri

1. Müzemmil Sûresi: 6.
2. Rûm Sûresi: 17.
3. Tâhâ Sûresi: 130.

aldığına göre bu ayarlamada bir sakınca yoktur. Aksi takdirde din, toplumda pek küçük bir zümreye münhasır kalır; cemiyet dini olmaktan çıkar, fertlere inhisar eder. Oysa Kur'ân'ın hedefi bazı kişileri değil, toplumu mutluluğa kavuşturmaktır. *"Allah, kolaylığı ister, güçlüğü emretmez".*

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْاَرْضِ
اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا اُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا
مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾
وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ
رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَاَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾ وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ
فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَقُلْ
لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا اِنَّا
مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ
فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

116- Sizden önceki nesillerden akıllı kimselerin, yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan menetmeleri gerekmez miydi? Fakat onlar arasından, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düşüp şımardılar ve suç

işleyen (insan)*lar olup çıktılar. 117- Halkı, uslu kimseler olsaydı, Rabbin o kasabaları haksız yere helâk edecek değildi. 118- Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar. 119- Yalnız Rabbinin acıdığı kimseler bu ihtilâfın dışındadır. Zâten onları bunun için yaratmıştır. Rabbinin: "Andolsun, ben cehennemi hep cinlerden ve insanlardan dolduracağım!" sözü tam yerine gelmiştir. 120- Peyğamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak herşeyi sana anlatıyoruz. Bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir. 121- İnanmayanlara de: "Olduğunuz yerde yapacağınızı yapın, biz de yapıyoruz!" 122- "Bekleyin, biz de bekliyoruz!" 123- Göklerin ve yerin ğaybi Allah'a âittir. Bütün işler hep Allah'a döndürülüp götürülür. O'na kulluk et ve O'na dayan, Rabbin sizin yaptıklarınızdan gafil değildir.*

Tefsîr:

116-117: Yüce Allah, geçen nesiller içinde insanları bozgunculuktan meneden akıllı, faziletli kişilerin bulunması gerekirken böyle pek az kimsenin bulunduğunu, onların da bozguncuların içinde, kurtardığı kimseler olduğunu, geri kalanların haksızlığa, suç işlemeğe devam edip durduklarını belirtiyor. Ve halkı, doğru, uslu olan hiçbir kenti zulm ile helâk etmediğini bildiriyor.

116 ncı âyetteki *bakiyye:* kalıntı anlamına gelirse de burada fazilet, akıl ve hayır demektir. İnsan iyi şeyin kalmasını istediği için iyiliğe *bakiyye* adı verilmiştir.

Bu âyetteki " فَلَوْلَا ", " فَهَلَّا " anlamındadır, *"olmalı değil miydi?"* demektir. Âyetin sonundaki " أُتْرِفُوا " fi'li de " إِتْرَافْ " kökünden edilgen çoğul mâzîdir. " تُرْفَة : türfe" nimettir. *Mutref:* Nimet içinde, istediğini bulan, nimet ile şımarmış zengin insandır.

Yûnus Sûresinin ": *Keşke bir kasaba olsaydı da inansaydı ve inanması kendisine fayda verseydi! Yalnız Yûnus kavmi inanınca onlardan rezîllik azâbını kaldırdık...*"[1] âyeti ile aynı anlamı taşıyan bu âyette, akıllı kimselerin, toplumu uyarıp, kötü işlere engel olmaları gerekirken; dünyâ nimetlerinin ardına düşüp bunu yapmadıkları, mala tamah yüzünden işlenen suçlara ses çıkarmadıkları belirtilmektedir. Kötü davranışlara sapan halktan çok, onları doğru yola yönlendirmeyen bilginler, yöneticiler kınanmaktadır. Böylece toplumdaki bozuk gidişi gördükleri halde, ellerindeki nimetleri tutabilmek için halka, ya da yöneticilere hoş görünme düşüncesiyle, uyarı görevini ihmâl eden bilginlerin, ağır sorumluluk altında bulundukları vurgulanmaktadır.

117 nci âyette iki anlam muhtemeldir:

1. 98 nci âyet.

1) Burada zulüm şirk anlamınadır. Bu takdirde mânâ şöyle olur: Rabbin, halkı iyi, dürüst davranan bir kenti sadece şirk ve inkârları yüzünden helâk etmez. Fakat onlar huylarını bozar, halka zulmederlerse o zaman Allah onlara mahvedici azâbı gönderir. Zira Allah'ın hukuku, hoşgörü ve kolaylığa dayalıdır. Allah, kendisine karşı işlenmiş günâhları affeder. Fakat kullarının hakkına saldırmayı derhal cezalandırır. Bundan dolayı: "Mülk küfr ile devam edebilir ama zulm ile devam etmez" [1] denilmiştir. Sûrede anlatılan Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şu'ayb kavimlerinin hepsi halka kötülük ve haksızlık yaptıklarından dolayı cezaya çarptırılmışlardır.

2) Daha kuvvetli olan ikinci ihtimale göre burada zulüm, Allah'ın cezalandırmasıyla ilgilidir. Yani: Halkı dürüst davranan kenti, Allah zulüm ile (haksız yere) helâk etmez. Zîrâ iyi insanları helâk etmek, zulümdür. Allah kullarına zulmetmez. Fakat kullar kendi zulümleri yüzünden helâke uğrarlar. Yani uygun davranışlardan ayrılıp taşkınlıklar yapmaları, yasaları çiğnemeleri, haklara saldırmaları, harâm yollara sapmaları, yenilgilerine, batmalarına sebebolur. Bu, İlâhî genel yasanın gereğidir. Aynı hakikat: *"Bir millet, kendilerinde bulunan* (güzel meziyet)*i değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimetleri değiştirmez"* [2], *"Bir millet, kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez"* [3] âyetlerinde de ifâde edilmiştir.

Reşîd Rızâ'ya göre âyette zulüm ile şirk kasdedilmiş ise şu ma'nâ vardır: Bir ülke halkı, Şu'ayb kavmi gibi alışverişte hîle, haksızlık yapmaz; Hûd kavmi gibi halkı ezmez, Lût kavmi gibi iğrenç fuhuşlar yapmaz, Fir'avn kavmi gibi halkı ezen zorbalara boyun eğmez; dünyâ işlerinde muâmeleleri dürüst olur, kalkınmaya önem verir, âdil davranırlarsa, sadece şirk koşmaları yüzünden Allah onları helâk etmez. Zîrâ güzel davranan insanları helâk etmek zulümdür. Ama şirklerine, kötü davranışları da eklenirse; Allah'a ortak koşmakla kalmayıp kötü işler yapar, zulme saparlarsa Allah onları helâk eder. Taberânî, Ebû'ş-Şeyh, İbn Merdeveyh ve Deylemî, Cerîr ibn Abdillâh'ın şöyle dediğini çıkarmışlardır: *"Bu âyetin tefsîrinde, Peyğamber*(s.a.v.)*in şöyle dediğini işittim: 'Halkı birbirine insâf eden* (dürüst ve şefkatli davranan ülkeyi, Allah zulm ile helâk etmez)". Sosyal ahlâkın bozulması, kalkınmayı, ilerlemeyi engeller ve yok eder.

Zulm'ün, nekire olarak getirilmesi, azlık da belirtebilir. Bu takdirde mânâ şöyle olur: Halkının büyük çoğunluğu, genelde uslu, doğru, insâflı hareket ettikleri takdirde, toplumda az bir grubun kendilerine yaptıkları az zulüm yüzünden Allah, o kent halkını helâk etmez. Ne zaman ki haksızlık genelleşir, toplumun çoğunluğunu sarar, işte o zaman o toplum helâk edilir. Bu âyet, güzel davrananları helâk etmenin (cezâlandırmanın) zulüm olduğunu, Allah'ın da zulümden münezzeh (uzak) bulunduğunu kanıtlar [4].

---

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/76.
2. Enfâl Sûresi: 53.
3. Ra'd Sûresi: 11.
4. Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (el-Menâr): 12/192.

118-119: Allah dileseydi, insanların hepsini bir tek millet yapardı. Onları bir tek düşünce ve inançta birleştirirdi. Fakat bunu dilemedi, insanları serbest bıraktı. Bundan dolayı insanlar ayrılığa düştüler. Aralarındaki düşünce farklılıkları, inançlarda da ayrılığa sebeboldu. Yalnız Allah'ın acıdığı kimseler ayrılıktan uzak, dinin özüne sadık kaldılar. *"Zaten Allah onları bunun için yaratmıştır"*. Bu son cümle üç şekilde yorumlanır:

1) Allah onları rahmeti için yaratmıştır. İbn Abbas'tan rivayet edilen bu tefsiri mu'tezile benimsemiştir.

2) Allah onları ihtilâf etmek için yaratmıştır.

3) Allah rahmet ehlini rahmet için, ihtilâf ehlini de ihtilâf için yaratmıştır. Râzî, bu üçüncü yorumun tercihe uygun olduğunu söyler.

Böylece Allah'ın, hem insanlardan, hem de cinlerden bir kısmını cehenneme dolduracağına dair sözü, ezelî kararı yerini bulmuştur. İnsanlar ihtilâfa düşmekle dinin ruhundan ayrılmış, cehennem yoluna girmişlerdir.

120- Bu peyğamber kıssaları, Hz. Muhammed'in gönlünü güçlendirmek, inananlara da öğüt vermek ve ibret olmak için anlatılmaktadır.

121-122 nci âyetlerde yüce Allah, Peyğamberine güç vererek, inanmayanlara diledikleri gibi hareket etmelerini, sonucu beklemelerini bildirmesini emrediyor. Hakkı kabul etmeyenleri şiddetle uyarıyor.

123 ncü âyette de göklerde ve yerde bulunan ğaybi (duyulardan gizli şeyleri) yalnız Allah'ın bildiği; her işin O'na döndürülüp sunulacağı; Allah'ın, yapılan işlerden habersiz olmadığı belirtilerek O'na kulluk edilmesi ve O'na dayanılıp güvenilmesi vurgulanıyor.

Hûd Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Ülûhiyetle ilgili hususlar:

1. Sûrenin anakonusu, ülûhiyyet, rubûbiyyet tevhîdi ve Allah'ın sıfatlarıdır. İbâdetin yalnız Allah'a özgü olduğu vurgusu, ubûdiyyet tevhîdinin; kâinâtın tek yöneticisinin Allah olduğu, O'ndan başka yöneticinin bulunmadığı vurgusu da rububiyyet tevhîdinin gereğidir.

Bütün peyğamberler, insanlara, ibâdetin yalnız Allah'a yapılacağını bildirmişler: *"Allah'tan başkasına tapmayınız!"* (4, 26, 50, 61 nci âyetler), *"Sizin O'ndan başka Tanrınız yoktur"* (84 ncü âyet) demişlerdir. Bütün yaratıkları var eden, yediren, içiren, besleyen, yaşatan yalnız O'dur: *"Yeryüzünde bulunan her canlının rızkını veren Allah'tır"* (6 ncı âyet).

2. Peyğamberlerin da'veti, üç temele dayalıdır: Allah'a şirksiz îmân, âhirete şeksiz îmân ve sâlih amel. Bu üç temel, hemen her sûrede olduğu gibi

bu sûrede de vurgulanmıştır. Sûrenin başında Allah'a ve âhirete îmân vurgulanır (1-7 nci âyetler). Sâlih amel ise: *"İnanıp iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince; işte onlar da cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"* (23 ncü) âyetinde vurgulanmıştır. Sâlih amel, Allah'a ve âhirete îmânın gereği ve belirtisidir.

3. Allah'ın hakîm, habîr, 'alîm, kadîr, vekîl, afuvv, rahîm, hafîz, karîb, mucîb, kaviyy, 'azîz, rakîb, vedûd, basîr gibi sıfatları, her biri kendilerine uygun yerlerde yer almıştır.

Allah'ın bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur. O'ndan gizlenmek mümkün değildir. Çünkü O, yaratığına kendi hayât damarından daha yakındır. Bazı kimseler, Allah'tan gizlenmek için göğüslerini çevirirler. Oysa Allah örtünün içinde saklananı, gecenin karanlığında ve gündüzün aydınlığında olanı bilir. Hiçbirşey O'nun bilgisi dışına çıkamaz.

5. Tek hücreli, çok hücreli, sürünen, yürüyen ve uçan tüm canlıları besleyen Allah, onların nerede bulunduklarını, ne halde olduklarını da bilir. Her yaratığını bulunduğu yerde besler. Yeter ki yaratığı, İlâhî yasa uyarınca rızkının sebebine yapışsın. Rızkını arasın, kuşlar gibi: Sabahleyin rızkı aramak üzre karnı aç çıkan kuşlar, akşamleyin tok dönerler. Rızıklarını güzel arayan o hayvanlara Allah rızıklarını verir (3, 6 ncı âyetler). Yaşatan, besleyen Allah olduğuna göre O'ndan başkasına tapmanın hiçbir anlamı yoktur. Çünkü O'ndan başkası, kendisine tapanların ne halini, ne de yerini bilir. Bilse bile onu besleme gücünde değildir.

6. Gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah, dünyâyı bir sınav yapmıştır. Bu dünyadaki olaylarla yaratıklarını sınayıp olgunlaştırır: *"Sizin hanginizin daha güzel iş yapacağınızı sınamak için ölümü ve hayâtı yarattı"* (Mülk Sûresi: 2). Mâdem ki hayât, sınav için yaratılmıştır, o halde bu hayâttan sonra, sınav sonuçlarının ortaya çıkacağı bir hayât vardır. Yoksa sınavın anlamı kalmaz (7 nci âyet).

Allah'ın Arşı'nın su üstünde olduğu belirtilmektedir (7 nci âyet). Tevrât'ta da geçen bu ifade, kâinâtta hayâtın suya dayalı olduğuna işâret olabilir, ama bu bir tahmindir, gerçeği Allah bilir.

7. Kâinâtın mi'mârı olan Allah, ince düzeni ve yaratıkların akıllarını durduracak hârika güzellikteki kâinât varlıklarının, önce projesini, plânını yapmıştır. Kâinâtta olmuş ve olacak herşey o İlâhî bilgi hazinesinde mevcuttur: *"Herşey apaçık bir kitâpta mevcuttur"* (6 ncı âyet).

8. İnsanın tabiatinde nankörlük vardır. Nimet görünce, sevinir, ikbâlin ebedî kalacağını sanarak şımarır, kibreder. Ama dara düşünce de sızlanır, umutsuz olur. Oysa bolluğun da darlığın da bir sınav olduğunu, Allah'ın, her kulu, kendi yaratılışına ve kabiliyetine uygun bir şeyle sınadığını, her iki

halde de sabredenlerin olgunlaşacağını düşünse ne birinci halde şımarır, ne ikinci halde umutsuzluğa düşer. Her iki halde de Mülkün Sâhibine şükreder (9-11 nci âyetler).

9. Zenginlik, çoğu kez insanı kibre ve suç işlemeğe götürür. 116 ncı âyette zenginlik ile şımarmanın zararına işaret edilmiştir.

10. Şehvetlere dalmak, hele insan yaratılışına aykırı olan Lûtculuğa sapmak, Allah'ın gazabına sebebolur. Allah, bu suça mübtelâ olan milletleri çeşitli cezâlara çarptırmıştır. Yirminci asırda hiçbir ahlâk kuralı tanımadan erkeğin erkekle evlenmesinin dahi hoş karşılandığı toplumları, Aids belâsıyle cezalandırmaktadır.

11. Bazı insanlar, küstahlıkta o kadar ileri giderler ki Hakk'ın da'vetçilerine uymamakla yetinmez, onlarla alay eder, eğer onlar gerçek ise başlarına belâ gelmesini söylerler. Hayır ister gibi şer isterler. İyilik dileyecekleri yerde kötülük dilerler. Peyğamberlerle alay etmelerinin cezâsız bırakılacağını sanırlar (Ra'd Sûresi: 6) Hattâ: *"Eğer bu katından gerçek ise, başımıza taş yağdır, üstümüze azâb getir!"* diyenler olmuştur (Enfâl Sûresi: 32). Fakat Allah : *"Eğer insanların hayrı acele istemeleri gibi şerri acele verseydi* (yaptıklarıyla onları hemen cezâlandırsaydı) *süreleri derhal bitirilmiş olurdu"* (Yûnus Sûresi: 11), *"Allah, insanları, yaptıkları haksızlıklar yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde bir tek canlı bırakmazdı. Fakat onları* (cezalandırmayı) *bir süre geri bırakır* (Fâtır Sûresi: 45).

12. Allah'ın, onları cezalandırmayı bir süre ertelemesi, hiç cezalandırmayacağı anlamına gelmez. Her insan ve her millet er geç, yaptıklarının karşılığını görür. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır. Allah'ın kötülüğün cezâsını hemen vermemesi, kullarının tevbe ve uslanmalarına fırsat tanımak içindir. Ama bunu yapmayacakları kesinleşince İlâhî azâb, hiç beklenmedik bir zamanda onları yakalar. Allah'ın cezâsına hiç kimse engel olamaz. Dünyânın en ileri ülkesi Amerika, yurdunda meydana gelen kazâları, apartmanları yerle bir eden fırtınaları, tayfunları engelleyebiliyor mu?

13. Allah, dünyâyı isteyene, dilerse dünyâyı verir ama öylelerinin âhirette bir nasibi olmaz. Çünkü sadece dünyâ arzusu, insanın ruhsal değerlerini zayıflatır (15, 16, 19 ncu âyetler). Öyle kimseler, şehvetlerinin esiri olurlar. Şehvetleri gemi azıya alıp onları istediği gibi oynatır. Böyle devam ede ede, ruhlarında hiçbir güzel iz kalmaz: *"İnkâr edenler, ateşe sunulacakları gün: 'Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz* (orada) *bunlarla sefâ sürüp güzelliklerinizi tükettiniz* (burası için hiçbirşey bırakmadınız). *Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün, alçaltıcı bir azâb ile cezalandırılacaksınız' denilir"* (Ahkâf Sûresi: 20), *"Sadece*

dünyâ hayâtını ve zînetini isteyen kimseye dünyâ için yaptıkları işlerin karşılığını tam veririz, hiç eksiklik yapılmaz. Ama onlar için âhirette ateşten başka bir şey yoktur! Âhiret için yaptıkları boşa gitmiş olur" (15, 16. âyetler). Öyle ise mü'min, maddesi kadar ruhuna da değer vermeli, ikisini de ıslâh edecek işleri yapmalı, dünyâ ile âhiret amellerini dengeli tutmalıdır: *"Rabbimiz, bize dünyâda da iyilik ver, âhirette de iyilik ver!"* (Bakara Sûresi: 201) demelidir.

14. Âhiret mükâfât ve cezâsının sürekliliği, son derece belîğ bir üslûb ile ifade edilmiştir (106-108 nci âyetler). Hulûd, sonsuzluk değil, uzun zamanı ifade eder. Yüce Allah'ın, Kur'ân'da defalarca vurguladığı üzre Allah, yapılan iyiliklere onların çok üstünde ödüller verir. Ama kötülüklerin cezâsı, onlara denk olur. Zîrâ cezânın, işlenen suçtan ağır olması, zulümdür. Allah zulümden münezzehtir. Bundan dolayı iyiliklerin karşılığı olan cennet hulûd ile vasıflandığı gibi genellikle başka sûrelerde ebediyyet ile de te'kîd edilir. Ama suçların cezâsı olan cehennem, hulûd ile vasıflanmıştır. Bundan çoğunlukla âlimler, azâbın çok uzun sürse de bir gün biteceğini söylemişlerdir. Konu üzerinde İbn Kayyim el-Cevziyye, Şevkânî ve Hasan Sıddîk durmuşlardır. Biz de bunu yerinde îzâh etmiştik. Reşîd Rızâ da Tefsîrinin altıncı cild 127 nci ve 8 nci cild 99 ncu sayfalarında bu konuyu inceler.

15. Bu Kur'ân, Peyğamber'in kendi sözü olamaz. Çünkü öyle olsa, toplumun içinde edebiyâtiyle ünlü şâirlerin ve hatiblerin, onun gibi on sûre getirmeleri mümkün olur. Kur'ân'ın, kendinden önceki Tevrât'ın prensip ve kıssalarını, daha vecîz bir üslûb ile anlatması da bunun Peyğamber'in sözü olmadığını kanıtlar (17 nci âyet). Çünkü o Kitâbın dilini bilmeyen, bir hocadan da öğrenim görmemiş olan Hz. Muhammed'in, onun içeriğini, eğitim görmemiş bir insanın ağzından çıkması mümkün olmayacak bir belâğatle anlatması, ancak vahy yoluyla mümkün olabilir (17, 18, 49 ncu âyetler).

16. Kendi sözlerini Allah'ın üstüne atan kimse, dünyâda da, âhirette de iflâh olmaz, Allah'ın lânetine uğrar.

17. Şirk ve günâh, nefsin, değerlerini kaybedip cehenneme gitmesine neden olur. Bunların ziyânı sadece dünyada kalmaz, âhirete de uzanır: *"İşte onlar, canlarını ziyâna sokan kimselerdir. Ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitmiştir. Elbette âhirette en çok ziyâna uğrayanlar onlardır"* (21-22 nci âyetler).

18. Âhirete inanmayan Kur'ân düşmanları, Kur'ân'ın gönüllere hakim olacağı hakkındaki Tanrı murâdına engel olamazlar. Onlar kat kat azâba çarpılır, ebedî ziyâna uğrarlar (20 nci âyet).

19. Ama Allah'a ve âhirete îman ile güzel işler yapanlar ebedî cennetlere girerler (23 ncü âyet).

20. Basîretle hakkı görüp ona bağlanan mü'min insan, gören insan gibidir. Aklını kullanmayıp başkalarını taklîdeden müşrik insan da önünü göremeyen kör gibidir (17 nci âyet). *"Körle gören bir olur mu?"* (Ra'd Sûresi: 16).

Körü körüne taklîd, ilerlemeğe engeldir. Kişinin doğru düşünmesine doğru karar vermesine mâni olur. Taklîd, birinin hareketlerini aynen yapmaktır. Eğer bilgiye bağlı olarak yapılırsa güzeldir. Peyğamberi ve onun yolundan giden âlimleri, bilinçli olarak taklîdetmek gibi. Fakîhler taklîdi: "Delîlini bilmediği kimsenin sözüyle amel etmektir" şeklinde tanımlarlar. Bu tür taklîdi Kur'ân reddediyor: *"Onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun' dense, 'biz atalarımızın yoluna uyarız' derler. Ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan insanlar olsalar da mı* (onların yoluna uyacaklar)*?"* (Bakara Sûresi: 170).

Mü'minin, delîlini bilmediği, doğru yolda olduğundan emîn olmadığı birini taklîdetmesi caiz değildir. Âlim, şerîat koyan değil, şerîati açıklayandır. Bu mânâda taklîd, çocuğun, babasını, talebenin hocasını taklîdi gibidir. Ama olgunluk çağına erişince artık bu taklîd uygun değildir. Ancak şer'î nasları, nakledenlerden öğrenmek; yahut bilimi, tekniği üstâdlarından öğrenmek taklîd değil, Kur'ân'ın teşvik ettiği tahsîldir.

Cümle mechûlün edegör ma'lûm.

İlme sarf eyle vâr ömrünü hep

Deme geçti zamânı tahsîlin

Mehdden lâhde dek kıl ânı taleb!

B) Peyğamberlikle İlgili Hususlar:

21. Hakk'ın da'vetçisi olan peyğamberlere karşı çıkanlar, bu davetten çıkarı zedelenecek olan zengin ve mevki sahipleridir. Her peyğamberin devrinde böyle olmuş; toplumda yerini almış, çıkarlarını sağlamış kimseler durumlarının sarsılmasını istemedikleri için Allah önünde kulların eşitliğini söyleyen peyğamberlere engel olmağa, zayıfları da arkalarına katarak İlâhî da'vetin yerleşmesini önlemeğe çalışmışlardır. İnsanlığın ikinci atası olan Nûh'tan itibaren her peyğamber, zorba, zayıfları ezen, çıkarlarına gördükleri gelenekleri taklîdle sıkı sıkıya korumağa çalışan zengin tabakanın direnişiyle karşılaşmıştır.

22. Peyğamberlere ilk uyanlar da gençler, ezilenler olmuştur. Çünkü gençler, yenilikleri kabule daha yeteneklidir, daha açık düşünceye sahiptirler. Ama kırk elli yıl bir inanca bağlanmış insanların, bu inançlarını terk etmeleri güçtür. Bundan dolayı peyğamberlere ilk inananlar, yeniliklere açık gençler olmuştur. Hakk'ın da'vetini engellemek isteyen çıkarcı, gelenekçi, orta ve ileri yaştaki tabaka ise peyğamberin çevresinde toplanan bu genç ve yoksul tabakayı

küçümsemiş: *"Sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz..."* (27 nci âyet) demişlerdir. Nûh'un, Hûd'un, Sâlih'in, Lût'un, Şuayb'in ve Mûsâ'nın öyküleri, hep bu olguyu sergilemiştir.

23. Allah katında üstünlük, insanların değer ölçülerine göre değil, ruhsâl meziyyet, ahlâkî fazîlet ile sabit olur. Allah'ın hiçbir kulu hakir görülmemelidir. Çünkü o hakîr görülen insan, Allah yanında çok değerli olabilir. görünüşe aldanılmamalıdır. Allah'ın zavallı kullarını hakîr görenler Allah'ı gücendirmiş olurlar. Bundan dolayı peyğamberler, kendilerine gelen fakîrleri, köleleri korumuşlar; onlarla beraber oturmaya tenezzül etmeyen, kendileri geldiği sırada o fakîrleri yanlarından çıkarmasını isteyenlerin önerisini reddetmişlerdir: *"Ben, inananları kovamam!"* (29 ncu âyet) demişlerdir. Allah'ın sevgisinin ve rahmetinin kime yönelik olduğunu yalnız kendisi bilir: *"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah bunlara bir hayır vermeyecek' demem. Allah, onların içlerinde olanı daha iyi bilir"* (31 nci âyet).

İnsan, ne malıyle, ne mevkiiyle, ne de ibâdetiyle kendisini başkalarından üstün görmemeli. Zaten büyükler: "Fazîletini görmediğin sürece fazîletlisin. Fazîletini görünce artık fazîletin kalmaz!" demişlerdir. Bu mânâda İbrâhîm Hakkı Hazretlerinin büyük oğlu Zâkir'in, kendisini küçümseyen zâhid kardeşi Şâkir'e şöyle dediği anlatılır:

Harâbât ehline hor bakma Şâkir,

Defîneye mâlik vîrâneler var!

24. Peyğamber, sadece kendisine vahyedilen insandır. Allah'ın bildirdiği dışında ğaybi bilmez. Melek de değildir, diğer insanlar gibi bir insandır: *"Ben ğaybi bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum"* (31 nci âyet). *"Ben de sizin gibi bir insanım, sadece bana vahyolunuyor"* (Kehf Sûresi: 110).

O da diğer insanlar gibi bir insan olduğuna göre onun da za'fları vardır. O da unutur, yanılır, iyilik hisleri galip olmakla beraber günâh işleme eğilimi de vardır. Kelâmcılar, peyğamberlerin, büyük küçük günâhtan ma'sûm oldukları inancını yerleştirmişlerdir. Fakat bu görüşleri, hem Kur'ân'a hem de sağlam hadislere aykırıdır. İşte bu sûrede Kur'ân, Hz. Nûh'un, babalık şefkatine uyarak kâfir oğlunun kurtarılmasını Allah'tan istediği, Allah'ın ise kâfirlerin, sâlih atalarıyle bir ilgisinin kalmayacağını belirterek: *"Ben sana, câhillerden* (yani nefsinin güdülerine uyanlardan) *olmamanı öğütlerim!"* dediği bildirilmektedir (45-46 ncı âyetler). Burada câhiller, nefsinin arzularına göre hareket edenler demektir. Bu, günâh olan bir eylemdir. Demek ki Nûh, günâh olan bir işi yaptığı için Allah tarafından azarlanmıştır. Gerçekten: *"Akrabâ bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra* (Allah'a) *ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peyğamberin, ne de inananların yapa-*

cağı bir iş değildir" (Tevbe Sûresi: 113).

Bakara ve A'râf Sûrelerinde Hz. Âdem'in, cennette yemesi yasaklanan meyvadan yediği (Bakara: 36, A'râf: 19-22) anlatılmaktadır. Yûsuf Aleyhisselâm, kendisine aşk ilân eden Zelîha'ya eğilim duymuş, (Yûsuf Sûresi: 24) fakat Allah korkusu bir günâha girmesine engel olmuştur. Hz. Mûsâ, kendi kavminden bir adamı korumak için Mısırlı'yı öldürmüştür (Kasas Sûresi: 15). Hz. Dâvûd'un da üstü kapalı olarak anlatılan günâhından tevbe ettiği belirtilmiştir (Sâd Sûresi: 22-25).

Hz. Peyğamber'in, zaman zaman müşriklerin bazı önerilerine eğilim duyduğu, fakat Allah'ın korumasıyla bunu yapmadığı, şayet yapmış olsaydı şiddetle cezalandırılacağı: *"Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak ondan başkasını bize iftirâ etmen için fitneye düşürecektlerdi. İşte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, nerdeyse bir parça onlara yanaşıyordun. O takdirde sana hayâtın da, ölümün de kat kat*(azâb)*ını taddırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın"* (İsrâ Sûresi: 75). Zeyd ile Zeyneb olayında Peyğamber'in, açığa vurmaktan çekindiği bir şeyi içinde tuttuğu, oysa insanlardan değil, Allah'tan çekinmesi gerektiği (Ahzâb Sûresi: 37) bildirilmektedir. Bedir esirlerini fidye ile serbest bırakması Tebûk Savaşına katılmamak için bahane uydurup izin isteyenlere izin vermesi, hatâlı bulunmaktadır (Enfâl Sûresi: 67-68; Tevbe Sûresi: 43).

Demek ki peyğamberler de birer insandır, onların da za'fları vardır. Peyğamberlerin ma'sumluğu, günâh işlemeyecekleri anlamında değil, vahyi teblîğ ile ilgilidir. Önce onlara gelen vahye şeytân sözü karışamaz. Çünkü Allah, vahy meleğini, yine birtakım melek muhafızların eşliğinde gönderir. İlâhî sözlere, şeytan sözü karışmaktan korur. Ayrıca peyğamberler kendilerine gelen vahyi hiç gizlemeden, olduğu gibi teblîğ ederler. Onlar teblîğlerinde ma'sumdurlar.

İşte kelâmcıların, peyğamberlerin günâh işlemeyecekleri tarzındaki ma'sumluğu tezlerini benimseyen bazı müfessirler, Lût'un, konuklarını korumak için kızlarını kavmine sunma önerisini te'vîl ederek: onun, kavmine kızlarıyle veya kendi kızları durumundaki kavmin kadınlarıyle evlenmelerini önerdiğini söylemişlerdir. Bu doğru olamaz. Önce Lût'un sadece iki kızı vardı. İki kızla bütün kavmin evlenmesi mümkün değildir. Kaldı ki gelenlerin evli olmadıkları nereden bellidir? Bu adamlar, evli bekâr, hepsi bu işe tutulmuşlardı. Kavmin çoğu bunu yapıyordu, bu çirkin iş, bir âfet halini almıştı.

Hâsılı, peyğamberler de birer insandır. Onun için onlardan bazılarının Kur'ân'da da işaret edildiği üzre günâh işlemiş olmaları veya günâha eğilim duymuş olmaları, aslâ peyğamberlik görevlerine aykırı değildir. Onlar birer insan olmaları hasebiyle günâh işlemiş veya günâha eğilim duymuş olsalar

bile, Allah'a sağlam îmânları gereği hemen dönerler. Bile bile günâhta ısrar etmezler. İşte olgun mü'minlerin vasfı budur: *"Rabbinizden bir bağışa ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, korunanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun! O*(koruna)*nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutkunurlar, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever. Ve onlar, bir fuhuş* (çirkin bir iş) *yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman hemen Allah'ı hatırlayarak günâhlarının bağışlanmasını dilerler. - Günâhları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir?- Ve onlar yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfâtı, Rableri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ecri ne güzeldir!"* (Âl-i İmrân Sûresi: 133-136).

25. Allah doğru yola gelmek istemeyeni zorla doğru yola getirmez. Allah'ın, sapıklığı içinde bıraktığı kulu da doğru yola getiren olmaz. Peygamberler de öğüt verse bir yararı olmaz. *"Eğer Allah sizi azdırmak dilemişse, ben size nasîhat de etmek istesem nasîhatim size fayda vermez"* (34 ncü âyet).

26. Peygambere veya sâlih kişilere akrabâ olmak, kurtuluş için yeterli değildir. Peygamberin oğlu dahi olsa kâfir, küfründe ısrar ederse cezâsını görür. Nûh'un kâfir oğlu, Lût'un kâfire karısı, ilâhî cezâdan kurtulamamışlardır (43, 46, 81 nci âyetler).

26. Kötülüklerden vazgeçip Allah'a tevbe ve istiğfâr etmek, nimetin bollaşmasına sebebolur, toplumun maddî ve ma'nevî gücünü artırır (3, 52 nci âyetler). Allah'a tevbe ve istiğfâr, kulluğun en belirgin vasıflarındandır. Bundan dolayı Allah'a kulluktan sonra tevbe ve istiğfâr emredilmiştir (2, 3, 52 nci âyetler).

27. Peygamber ve onun vârisi olan da'vetçiler, para, menfaat için değil, sırf Allah rızâsı için Hakk'a çağırmalıdırlar: *"Ey kavmim, buna karşılık sizden bir mal istemiyorum, benim ücretim Allah'a âittir"* (29; 51; Şuarâ: 109, 127, 145, 164, 180; En'âm: 90; Yûsuf: 104; Şûrâ: 23 ncü âyetler).

28. Da'vetçiler, söylediklerini, önce kendileri uygulamalı, işleri, sözlerine aykırı olmamalıdır: *"Ben, size yasakladığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum* (söylediklerime kendim de uyuyorum)*"* (88 nci âyet).

29. Dînde zorlama yoktur. Gönül ve vicdan işi olan îmân, zorla kalbe sokulamaz. Allah'ın fıtrî (insan yaratılışına uygun) dîninde inanç özgürlüğü vardır: *"Siz istemedikten sonra ben sizi zorla mı o*(Allah'ın rahmeti)*ne sokacağım?"* (28 nci âyet).

30. Dünyâperestlerle ıslâhatçılar arasında sürekli bir kavga olmuştur. Çünkü biri mal yığmaktan başka şey düşünmez, bunun için her vasıtayı mübâh

görür. Öteki ölçülü olmayı, helâl kazanmayı, zayıfları ezmemeği öğütler. Nitekim Şu'ayb'in kavmi, her türlü hîleli yollarla kazançlarını artırmağa çalışmışlardı. Islâhatçı (reformcu) Şu'ayb ve taraftarları ise toplum zararına olan hileli kazanç yollarını kapamağa çalışmışlardı. Böylece iki taraf arasında kavga başlamıştı: *"Ey Şuayb, dediler, senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden, yâhut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor?"* (87 nci âyet).

Mal ve servet dengesizliği, toplumun en zor problemi olmakta devam etmektedir. Bazı iktisatçılara göre İslâmın mal ve servet üzerindeki reformu, İslâm esaslarının en büyüğüdür. Bu reformdan dolayıdır ki Kureyş, Hz. Muhammed'in karşısına çıkmıştır.

C) Genel Yasalar:

31. Namaz, mü'mini, putatapmaktan, Allah'a eş koşmaktan, kazançta hîleye başvurmaktan, bütün çirkin işlerden alıkor, biraz önce meâlini yazdığımız 87 nci âyet bunu kanıtladığı gibi Ankebût Sûresinin 45 nci âyeti de bunu vurgulamaktadır: *"Kitâptan sana vahyedileni oku ve namaz kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak, en büyük*(ibâdet)*tir".* Çünkü namaz, Allah'a saygı ile yönelmek, O'nun insanı gözettiği inancını her zaman beslemektir. Allah'a yönelen, O'ndan başkasına kulluk edemez. O'nun gözetimine kesinlikle inanan da hîle ve çirkin işler yapamaz, haramı kursağına indiremez. Kazandığı helâl rızık ile yetinir, mutlu olur. Az ve temiz helâl malı, hîle ile kazanılmış çok harâma yeğler. Başarıyı sadece Allah'tan bekler. Allah'tan başkasına dayanmaz. Bundan dolayı Peyğamber(s.a.v.)in: *"Kimin namazı, kendisini fuhuştan, kötü ve çirkin işlerden menetmezse o namazın, o insana, kendisini Allah'tan uzaklaştırmaktan başka bir katkısı olmaz"* buyurduğu rivâyet edilir (Taberânî, İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Feyd: 6/221).

32. Ticârette, ölçü ve tartıda hîle yapmak, bütün toplumun kuşatıcı bir azâba çarpılmalarına sebebolur (84-85). Helâl ticâretten kalan az kâr, harâmdan kalan çok kârdan iyi ve bereketli olur (86 ncı âyet).

33. Mü'min, aslâ doğruluktan ayrılmamalıdır: *"Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol!* (Sen de) *seninle beraber tevbe edenler de* (hep doğru olunuz)*!"* (112 nci âyet).

Doğru olmak, doğru söylemeyi, doğru davranmayı gerektirdiği gibi, dîni de doğru uygulamayı, dinin emirlerini te'vîllerle, tahrîflerle bozmamayı gerektirir.

34. Mü'min yalnız Allah'a güvenir, O'na tevekkül eder (56, 92 nci âyetler). Zâlimlere dayananlar, onları kendilerine destek yapanlar, Allah'ın

gazabına uğrarlar, Allah'ın cezâsından kurtulamazlar: *"Sakın zulmedenlere dayanmayınız, yoksa size ateş dokunur! Sizin Allah'tan başka velîleriniz yoktur* (Zâlim müşriklerin, size dost olacaklarını, sizi koruyacaklarını sanmayınız. Sizin koruyucunuz onlar değil, Allah'tır. Eğer o zâlimlere dayanırsanız) *sonra size yardım edilmez* (sizi kimse kurtaramaz)*!"* (113 ncü âyet).

35. Küfür liderlerine tâbi olanlar, liderlerinin izinde gide gide sonunda cehenneme varırlar: *"Fir'avn, kıyâmet günü kavminin önünde gidiyor. İşte onları âteşe getirdi. Varılan yer de ne fenâ bir yerdir!"* (98 nci âyet).

36. Herkes, ne yaparsa âhirette karşılığını görür. Allah, kulunun neler yaptığını bilir. Çünkü O, dâimâ kulunu gözetlemektedir. Kulun hiçbir eylemi, hattâ düşüncesi Allah'ın bilgisinden kaçmaz.

37. Misâfir, ev sâhibinin ikrâmını reddetmemelidir. Aksi takdirde ev sâhibi misafirin dostluğundan kuşku duyabilir (70 nci âyet).

38. Günün önünde, sonunda ve gecenin gündüze yakın sâatlerinde Allah'a ilticâ etmek, namaz kılmak, yalvarmak gerekir. Çünkü insan dünya işleriyle uğraşırken bunalır, hatâlar yapar. Ama gününe ibadetle başlarsa iyi bir moralle başladığı için işinde daha başarılı olur. Günün sonunda yapılan ibâdet, gündüzün biriken bunalımlarını, hatâlarını gönülden temizler, ruhu rahatlatır. Gece ibâdetleri de insanı Rabbine daha çok yaklaştırır. Hasılı ibâdet, ruhu bunalımlarından, hatâlarından temizler, kişiye moral verir, irâdesini güçlendirir, ona düzen aşılar. Kötülüklerin ardından yapılan iyilikler, kötülüklerin ruhtaki izini siler: *"Zirâ iyilikler, kötülükleri giderir"* (114 ncü âyet). Namazları vaktinde kılmak, kula mutluluk verir.

39. Öğütçülerin, kamuyu aydınlatmaları gerekir. Çünkü onlar, peyğamberlerin vârisleridirler. Peyğamberler, öğüt ve irşadlarıyle toplumlarını aydınlatmışlardır (34, 68, 79, 93 ncü âyetler).

40. Sabır zafere götürür. *"Sabret, çünkü Allah, iyi davrananların ecrini zâyi etmez"* (115 nci âyet). Sabır, güzel amellerin başında gelir.

41. Kur'ân-ı Kerîm, bir yandan sabrı öğütlerken, bir yandan da sonucun, müttakîlere (korunanlara) âidolduğunu vurgulamaktadır (49 ncu âyet). Bu kural, başarının baş temelidir. *"Sonuç korunanlarındır"* vecîzesi, en büyük İlâhî yasalardan biridir. Korunmak, sadece günâhlardan korunmak demek değildir. Toplumu bozan bütün zayıf davranışlardan, yükselmeyi engelleyen eylemlerden korunmayı da kapsar. Gelişmenin şartlarına uyup, buna aykırı davranışlardan korunanlar zafere ulaşırlar. Gelişmeğe aykırı, bozuk davranışlar içine girenler için yenilgi kaçınılmaz olur. Allah egemenliği, sâlih amel (eylem) sâhiplerine, korunanlara va'detmiştir. Bu va'd, gerek Kur'ân'da, gerek Kur'ân'dan önceki Kitaplarda vurgulanmıştır: *"Andolsun, Tevrât'tan sonra*

Zebûr'da da 'Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak (bu yer onların eline geçecek) *diye yazmıştık''* (Enbiyâ Sûresi: 105). *''Arz, Allah'ındır. Onu kullarından dilediğine verir. Sonuç korunanlarındır''* (A'râf Sûresi: 128), *'Allah sizden inanıp iyi işler yapanlara va'detti: onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yer yüzünde hükümran kılacaktır...''* (Nûr Sûresi: 55).

42. Bir cemâat, iyiliği emredip kötülükten menetmek suretiyle toplumu iyi işlere yöneltmeli, kötülükleri engellemeğe çalışmalıdır. Uyarıcıların çabalarıyle toplum zulümden vazgeçer, kurtulur. Çünkü toplum zulümden, kötü işlerden vazgeçip uslanırsa Allah onları cezâlandırmaz: *''Halkı uslu kimseler olsaydı Rabbin, o şehirleri haksız olarak helâk edecek değildi''* (117 nci âyet), *''Ben, kullara zulmedici değilim!''* (Kaf Sûresi: 29).

43. İnsanların ihtilâfı doğaldır. Çünkü ihtilâf, Allah'ın bir toplum yasasıdır. Bunun pek çok yararı vardır. Toplumun ilerlemesinin kamçısı ihtilâf ve münâfesedir, yani rekabettir. Fakat ihtilâf dünyâ işlerinde olur. Dinde ihtilâfın olmaması gerekir. Dîn birleştiricidir. Allah dini, insanları bölünmeden korumak, dost ve kardeş yapmak için göndermiştir. Dinde ihtilâf, bölünmelere, savaşlara yol açar. Dinde meydana gelen ihtilâflar, insanların dîni istedikleri gibi yorumlamalarından doğmuştur. Dinin özünde birleşenler, ihtilâftan, tefrikadan korunurlar. İşte bu kimseler, Allah'ın rahmet ettiği, acıyıp koruduğu, dinin ruhuna bağlı temiz insanlardır. Dinin özünden ayrılıp ihtilâfa düşenler, dini bozdukları için cehennemi hak ederler: *''Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar. Yalnız Rabbinin acıdıkları* (ihtilâfın dışında kalmışlardır). *Zaten Allah onları bu* (rahmet) *için yaratmıştır. Rabbinin: Andolsun ben cehennemi cinlerden ve insanlardan bir kısmıyle dolduracağım' sözü tam yerini bulmuştur''* (118-119 ncu âyetler).

44. Kur'ân'da vahyedilen kıssalar, Peyğamber'in ve ona inananların gönlünü sağlamlaştırır. Bunları okudukça onların, dâvâlarına inançları artar, mücâdele azimleri güçlenir. Bu kıssalarda mü'minlere güzel öğütler vardır. İnananlar bunlardan ibret alırlar.

45. Allah, göklerde ve yerde olan bütün gizlilikleri bilir. O'nun bilmediği bir şey yoktur. Her iş O'na götürülecek ve bunlar hakkında hükmü O verecektir. O halde yalnız O'na kulluk etmeli, O'na dayanmalıdır: *''Göklerin ve yerin ğaybi* (görünmez bilgisi) *Allah'a âittir. Bütün işler hep Allah'a döndürülüp götürülür. O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin, sizin yaptıklarınızdan gafil değildir!''* (123 ncü âyet).

HÛD SÛRESİNİN KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	فُصِّلَتْ	Fâ'nın dammıyle, tafsîl kökünden, edilgen:	Çoğunluk.
	فَصَلَتْ	Fâ'nın fethiyle, fasl kökünden etken[1]:	'İkrime.
3	يُمْتِعْكُمْ	İmtâ' kökünden:	Hasan, İbn Hürmüz, Zeyd ibn 'Alî ve İbn Muhaysın.
	يُمَتِّعْكُمْ	Temtî' kökünden:	Ötekiler[2].
	وَ إِنْ تُوَلُّوا	Tevliye kökünden muzâri':	Yemânî ve 'Îsâ ibn 'Ömer.
	وَ إِنْ تُولُوا	Îlâ' kökünden muzârî':	A'rec.
	وَ إِنْ تَوَلَّوْا	Tefa'ul bâbından mâzî:	Çoğunluk.
	فإن تَوَلَّيْتُمْ	Bir önceki gibi, yalnız fâ ile:	Übey[3].

1. Yani gerçek ile hüküm verdi.
2. el-Bahr: 5/201
3. Mesâhif: 136

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنِّىَ أَخَافُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّى أَخَافُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
5.	يَثْنُونَ	Yâ ile, nûn'dan sonra yâ'sız:	Çoğunluk.
	تَثْنَوْنِى	Meftûh tâ ile, if'av'ale veznindeki iŝnevnâ'nın muzâri'i:	İbn 'Abbâs, 'Alî ibn Hüseyn, Zeyd ibn 'Alî, Ca'fer-i Sâdık ve Mücâhid [1].
	يَثْنَوْنِى	Yâ ile, aynı vezinde, ikisinde de sudûr merfû:	İbn 'Abbâs, İbn Ya'mer, İbn Ebî İshak.
	لَيَثْنَوْنِ	Tevkîd lâmıyle, sondaki yâ mahzûf isim merfû:	Yine İbn 'Abbâs.
	يَنْثَوِى	Nûn'un ŝâ'ya takdimi, vâv'dan sonra nûnsuz:	İbn 'Abbâs [2].
	يَثْنَوِنُّ	(الثن)'den yef'av'ilu vezni:	'Urve, İbn İbzî, vd.
	يَثْنَئِنُّ	Vâv'ın hemzeye kalbi:	'Urve ve Mücâhid. [3]
	يَثْنَئُونَ	Yef'alûne gibi, sudûr mansûb:	A'şâ [4].

1. Muhammed ibn 'Alî, oğlu Ca'fer-i Sâdık, Mücâhid, Nasr ibn 'Âsım, 'Abdu'r-Rahmân ibn İbzî, 'Âsım Cahderî, İbn Ebî İshâk, Ebû'l-Esved ed-Duelî, Ebû Rezîn ve Dahhâk böyle okumuşlardır.
2. Ebû Hâtim: "Bu kırâet yanlıştır, bunun îzâh tarzı yoktur." demiştir.
3. Aslı " يَثْنَوْنِنُ "dür. İdğâm ve i'lâl sonucunda " يَثْنَئِنُّ " olmuştur.
4. Üzerine kesre ağır gelen vâv hemzeye dönüştürülmüştür.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَنْثَوُونَ	Nûn'un ŝâya takdimiyle:	Nasr ibn 'Âsım, İbn Ya'mer, İbn Ebî İshak [1].
	قُلْتَ إِنَّكُمْ		Çoğunluk.
	قُلْتَ بِأَنَّكُمْ		Übey [2].
7	اِلاَّ سَاحِرٌ مُبِينٌ	Fâ'il vezninde:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	اِلاَّ سِحْرٌ مُبِينٌ	Meksûr sîn ve sâkin h ile:	Ötekiler.
10	عَنِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	عَنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	لَفَرِحٌ	Râ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	لَفَرُحٌ	Râ'nın dammıyle:	Bir grup [3].
12	عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	اِلَيْهِ		İbn Mes'ûd ve Übey.
12	جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ		Çoğunluk.
	جَاءَتْهُ اَلْمَلاَئِكَةُ		İbn Mes'ûd [4].
13	بِعَشْرِ سُوَرٍ		Çoğunluk.
	بِسُوَرٍ		İbn Mes'ûd ve Übey [5].
14	أَنَّمَا أُنْزِلَ	İnzâl kökünden etken:	Çoğunluk.
	أَنَّمَا نُزِّلَ	Tenzîl kökünden:	Zeyd ibn 'Alî [6].
15	نُوَفِّ	Tevfiye'den çoğul mütekellim:	Çoğunluk.

1. Câmi'u'l-beyân: 11/184; el-Bahr: 5/202; Mesâhif: 199, 279, 333
2. Mesâhif: 136
3. el-Bahr: 5/206
4. Mesâhif: 47, 136
5. Mesâhif: 47
6. el-Bahr: 5/209

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُوفِ	Îfâ kökünden ğâib:	Zeyd ibn 'Alî [1].
16	وَ بَاطِلٌ	İsm-i fâ'il, merfû':	Çoğunluk.
	وَبَاطِلاً	İsm-i fâ'il, mansûb:	Übey ve İbn Mes'ûd.
	وَ بَطَلَ	Mâzî fi'l:	Zeyd ibn 'Alî [2].
17	كِتَابُ مُوسَى	Kitâb merfû':	Çoğunluk.
	كِتَابَ مُوسَى	Kitâb mansûb:	Muhammed ibn Sâib el-Kelbî ve başkası [3].
	فِى مِرْيَةٍ	Meksûr mîm ile, Hicâz kırâeti:	Çoğunluk [4].
	فِى مُرْيَةٍ	Madmûm mîm ile: Esed ve Temîm lehçesisidir [5]	Sülemî, Ebû Recâ' Hasan ve başkaları.
25	قَوْمِهِ		Çoğunluk.
	قَوْمِهِ فقَالَ يَاقَوْمِ		İbn Mes'ûd [6].
25	أَنِّى لَكُمْ	Hemze'nin fethiyle:	İbn Kesîr, Ebu 'Amr, Kisâ'î.
	إِنِّى لَكُم	Hemze'nin kesriyle:	Ötekiler.
26	إِنِّىَ اخَاف	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfî', İbn Kesîr, Ebû Amr.
	إِنِّى أَخَافُ	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Ötekiler.
27	بَادِئَ آلرَّأْيِ	Dâl'dan sonra meftûh hemze ile:	Ebû 'Amr.

1. el-Bahr: 5/209
2. Kurtubî: 9/15; el-Bahr: 5/210; Mesâhif: 47, 136
3. el-Bahr: 5/210-211
4. el-Bahr:5/211
5. el-Bahr: 5/211
6. Mesâhif: 47

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بَادِىَ ٱلرَّأْىِ	Meftûh yâ ile:	Ötekiler [1].
	بَادِىَ رَأْىِ ٱلْعَيْنِ		Mücâhid [2].
28	بَيِّنَةٍ		Çoğunluk.
	بَيِّنَةٍ من ربى		İbn Mes'ûd [3].
	فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ		
	فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ	Madmûm 'ayn, şeddeli, meksûr mîm ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ عُمِيَتْ عَلَيْكُمْ	Fâ yerine vâv ile:	A'meş [4].
	فَعَمِيَتْ عَلَيْكُمْ	Meftûh 'ayn, hafif mîm ile:	Ötekiler.
	فَعَمَاهَا عليكم	Fi'l müzekker, zamır müenneŝ:	Übey, Alî, Sülemî, Hasan ve A'meş.
	أَنُلْزِمُكُمُوهَا من شَطْرِ أَنْفُسِنَا	من شطر أنفسنا ziyâdesiyle:	İbn 'Abbâs ve Übey.
	أَنُلْزِمُكُمُوهَا مِنْ شطر قلوبنا	من شطر قلوبنا ziyâdesiyle:	İbn 'Abbâs'tan rivâyet.
	أَنُلزمكموهاوَأَنْتُمْ	Ziyâdeler yok:	Çoğunluk [5].

1. Taberî'ye göre en doğrusu, yâ ile olan çoğunluk kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 12/27).
2. Mesâhif: 279.
3. Mesâhif: 47.
4. Kasas Sûresindekinin meftûh 'ayn ile olduğunda ittifak vardır. Tebsıra: 538; el-Bahr: 5/216; Mesâhif: 187, 199.
5. el-Bahr: 5/217; Mesâhif: 136.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
29	إِنْ أَجْرِىَ	İzâfet yâsnın fethiyle:	Nâfi, İbn Âmir, Ebu Amr.
	إن أَجْرِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	بِطَارِدِ ٱلَّذِينَ	İzâfetle:	Çoğunluk.
	بِطَارِدٍ الَّذِينَ	Tenvîn ile:	Kırâettir [1].
	وَ لَكِنِّيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi, İbn 'Âmir, Bizzî.
	وَ لَكِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
31	إِنِّيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
32	جِدَالَنَا	Meksûr cîm, dâl'dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	جَدَلَنَا	Meftûh cîm ile, elifsiz:	İbn 'Abbâs, Dahhâk ve 'İkrime [2].
34	نُصْحِيَ إِنْ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	نُصْحِي إِن	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	نُصْحِي إِن اردْتُ	Liyezon dolayısıyle meftûh nûn ile:	'Îsâ ibn 'Ömer [3].
35	إِجْرَامِى	Meksûr hemze ile, masdar:	Çoğunluk.
	أَجْرَامِى	Meftûh hemze ile:	Bir kırâettir [4].
36	أُوحِىَ... أَنَّهُ	Fi'l edilgen, hemze meftûh:	Çoğunluk.
	أَوْحَى ...إِنَّهُ	Fi'l etken, hemze meksûr:	Ebû'l-Birr Hüşeym [5].
38	بِأَعْيُنِنَا		Çoğunluk.

1. el-Bahr: 5/218
2. Kurtubî: 9/28; Mesâhif: 199
3. el-Bahr: 5/219
4-5 el-Bahr: 5/220

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِاَعْيُنِنَا	İdğâm ile:	Talha ibn Musarrif [1].
38	كُلَّمَا		Çoğunluk.
	كُلَّ مَا	(ما) ayrı:	İbn Mes'ûd [2].
40	مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ	Burada ve Mü'minûn 27'de kullin tenvinli:	Hafs.
	مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ	İki yerde de izâfetle:	Ötekiler.
41	مَجْرٰيهَا وَ مُرْسٰيهَا	(M) Birincide meftûh ikincide madmûm: r, imâleli	Hafs, Hamza, Kisâ'î [3].
	مُجْرٰيهَا وَ مُرْسٰيهَا	(M) İkisinde de madmûm, r imâlesiz, meftûh:	Çoğunluk [4].
	مَجْرٰيهَا وَ مَرْسٰيهَا	(M) İkisinde de metfûh, r ve s imâlesiz, meftûh:	Yahyâ ibn Vessâb ve A'meş'ten bir rivâyet.
	مُجْرِيهَا وَ مُرْسِيهَا	(M) İkisinde de madmûm, r ve s meksûr:	Mücâhid, Âsım Cahderî, Ebû Recâ' [5].
42	نُوحٌ ۨ ابْنَه(و)	Zamîri vâv ile uzatma (sıla):	Çoğunluk.
	نُوحٌ ابْنَهَ	Vâv'ın hazfi, h'nin fethiyle:	Hz. 'Alî'den rivâyet edilen şâẑ bir kıraât [6]

1. Meşâhif: 257
2. Mesâhif: 47
3. Taberî de bu kırâeti tercîh etmiştir: (Câmi'u'l-beyân: 12/44)
4. Ancak Ebû 'Amr imâle etmiş, Verş, beyne beyne okumuştur.
5. Câmi'u'l-beyân: 12/43; Kurtubî: 9/37
6. Kurtubî: 9/38

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نُوحٌ آبْنَهَا	Zamîr müenneŝ:	Hz. 'Alî, 'Urve ibn Zübeyr, 'Alî ibn Hüseyn, Muhammed Bâkır [1].
	نُوحٌ آبْنَاهْ	İbn'in sonu elif ve susma h'sı:	Süddî [2].
	يَابُنَيَّ	Burada, Yusuf: 5, Lokman: 17, Sâffât: 102'de yâ'nın fethiyle:	Âsım, Hafs ve yalnız burada Ebûbekr.
	يَابُنَيِّ	Yâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	اِرْكَبْ مَّعَنَا	Sâkin bâ'dan sonra mîm gelince idğâm ile:	Ebû 'Amr, Kisâî, Ya'kûb.
	اِرْكَبْ مَعَنَا	İzhâr ile:	Bir cemâ'at [3].
44	وَ قُضِيَ آلأَمْرُ وَ آسْتَوَتْ عَلَى آلْجُودِيِّ		Çoğunluk.
	وَ آسْتَوَتْ عَلَى آلْجُودِيِّ وَ قُضِيَ آلأَمْرُ		İbn Mes'ûd [4].
46	عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ فَلاَ تَسْأَلْنِي	Meksûr mîm, meftûh lâm ile, mâzî kipi ğayr mansûb:	Hz. 'Âişe, Ya'kûb, Kisâî.
	عَمِلَ عَملاً غَيْرَ صَالِحٍ		'İkrime [5].

1. Ebû Hayyân'a göre bu, geçen kırâetin tefsîridir (el-Bahr: 5/226; Kurtubî: 9/47; Mesâhif: 187). Zamîr, Nûh'un karısına gider.
2. en-Neşr: 2/11
3. Mesâhif: 47
4. Mesâhif: 271
5. Câmi'u'l-beyân: 12/53; Mesâhif: 235

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عَمَلَ غَيْرَ صَالِحٍ...	Mîm meftûh, ğayr mansûb:	Ümmü Seleme, İbn 'Abbâs ve bir cemâ'at.
	عَمَلٌ غَيْرُ صالح	Mîm meftûh, lâm ref' tenvinli, ğayr merfû':	Ötekiler.
	إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ أَنْ		İbn Mes'ûd mushafı [1].
46	فَلَا تَسْئَلَنَّ	Şeddeli, meftûh, tevkîd nûnuyla:	İbn Kesîr.
	فَلَا تَسْئَلَنِّ	Şeddeli, meksûr nûn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	فَلَا تَسْئَلْنِ	Sâkin lâm, hafif nûn ile:	Ötekiler.
	فَلَا تَسْئَلْنِي	Vasl halinde sonda ya ile:	Verş Ebû 'Amr [2]. İbn Mes'ûd [3].
	إِنِّيَ أَعِظُكَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي أَعِظُكَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
47	إِنِّيَ أَعُوذُ بِكَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي أَعُوذُ بِكَ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
49	مِنْ قَبْلِ هَذَا		Çoğunluk.
	من قَبْلِ هَذَا ٱلْقُرْآنِ		İbn Mes'ûd [4].
	مِنْ قَبْلِ هَذَا ٱلْكِتَابِ		Übey ve Talha [5].
50	غَيْرُهُ		Çoğunluk.
	غَيْرُ ٱللَّهِ		Übey [6].

1. Taberî'ye göre en doğru kırâet, çoğunluğun okuduğu gibi, 'amel'in, tenvîn ile merfû' olmasıdır. (Mesâhif: 47; Câmi'u'l-beyân: 12/53; el-Bahr: 5/229).
2. Taberî'ye göre doğrusu, hafif ve meksûr nûn ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 12/54).

3-4 Mesâhif: 47.
5. Mesâhif: 136, 257.
6. Mesâhif: 136.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
51	إِنْ أَجرِيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', İbn 'Âmir, Ebû 'Amr, Hafs.
	إِنْ أَجْرِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	فطَرَنِيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', Bizzî.
	فَطَرَنِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
54	إِنِّيَ أَشهِدُ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi'.
	إِنِّى أُشْهِدُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	ثم لاَتُنْظِرونِى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	Ya'kûb.
	ثُمَّ لا تُنْظِرُونِ	İki halde de yâsız:	Ötekiler.
57	فإِنْ تَوَلَّوْا	Tâ'nın fethiyle, tevellâ'nın muzâri'i [1];	Çoğunluk.
	فَإِنْ تُوَلُّوا	Tâ'nın ve lâm'ın dammıy-le, vellâ'nın muzâri'i:	A'rec ve 'Îsâ Ŝekafî [2].
57	وَ يَسْتَخْلِفُ	Fi'lin ref'iyle:	Çoğunluk.
	وَ يَسْتَخْلِفْ	Cezâ'nın mahalline atfen fi'lin cezmiyle:	Hübeyre'nin rivâ-yetine göre Hafs [3].
	وَ لاَ تَضُرُّونَهُ	Zarardan merfu':	Çoğunluk.
	وَ لاَ تَضُرُّوهُ	Meczûm:	İbn Mes'ûd [4].
61	وَ إِلَى ثَمُودَ	Dâl'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ إِلى ثَمُودٍ	Dâl'ın tenvinli cerriyle:	Yahyâ ibn Veŝŝâb [5]
	وَ مِنْ خِزْيٍ يَوْمَئِذٍ	Hizyin tenvinli, mîm meftûh:	Talha ve Ebân ibn Tağlib [6].

1. Bazılarına göre (تَوَلَّوْا) mâzîdir. Fakat kuvvetli re'ye göre aslı (تَتَولوا) olup tahfif için tâ'sı kaldırılmış muzâri'dir.
2. Mesâhif: 5/234
3. el-Bahr: 5/234
4. el-Bahr: 5/235. Fakat İbn Mes'ûd'un, (ولاتَنْقصونه) şeklinde okuduğu da rivâyet edilir (Mesâhif: 47).
5. Kurtubî: 9/55
6. el-Bahr: 5/240

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمَئِذٍ	İzâfet ve mîm'in fethiyle:	Nâfi', Kisâ'î.
	وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ	İzâfet ve mîm'in kesriyle:	Ötekiler [1].
68	أَلَا إِنَّ ثَمُودَ	Tenvinsiz, burada, Furkan 38,'Ankebût 38, Necm 51:	Ya'kûb, Hamza, Hafs.
	أَلَا إِنَّ ثَمُودًا	Anılan dört yerde de tenvinli:	Ötekiler.
68	أَلَا بُعْدًا لِثَمُودٍ	Tenvinli:	Kisâ'î [2].
	أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ	Tenvinsiz:	Ötekiler [3].
69	قَالَ سِلْمٌ	Meksûr sîn, sâkin lâm ile:	A'meş, Hamza, Kisâ'î [4].
	قَالَ سَلَامٌ	Meftûh sîn, lâm'dan sonra elif:	Ötekiler [5].
70	فَلَمَّا رَئِى	Hemzeyle uyum için râ'-nın imâlesiyle:	Hamza, Kisâî, Halef.
	رَأَى	İmâlesiz, fetha ile:	Çoğunluk.
71	وَ امْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ		Çoğunluk.
	وامرأته قائمة و هو قاعد فَضَحِكَتْ	(وَ هُوَ قَاعِدٌ) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd.
	وَ امْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَت وهو جَالِسٌ		Übey [7].
	يَعْقُوبَ	Nasb ile:	Zeyd ibn 'Alî Hafs, Hamza, İbn 'Âmir.

1. Neml: 89'daki yerinde zikredilecektir (Tebsıra: 540).
2. Ebûbekr de Necm Sûresindekini onlar gibi tenvînsiz okumuştur.
3. Bu beş yerin dışında ihtilâf yoktur.
4. Burada ve Zâriyât: 25 nci âyette (Mesâhif: 319).
5. Kitâbu'l-Mesâhif'te cumhûrun "قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ" şeklinde okuduğu âyetin, Sa'îd ibn Cübeyr'in mushafında: "قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ وَ كُلِّ شَيْءٍ سَلَمَتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ" ziyâdesiyle yazılı olduğu ifade edilmektedir. Muhakkak ki bu ziyâde tefsirdir. Çünkü ibâre karışıktır (Mesâhif: 248).
6. en-Neşr: 2/46. Ebû 'Amr, burada yalnız hemzeyi imâle etmiştir.
7. Kurtubî: 9/66; Mesâhif: 47

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَعْقُوبِ	İshâk'ın lafzına, ya da mahalline atfen cer ile:	Bir kırâettir [1].
	يَعْقُوبُ	Muahher mübtedâ olarak merfû':	Ötekiler [2].
72	يَا وَيْلَتَا	Tâ'dan sonra, izâfet yâsından bedel olan bir elif ile:	Çoğunluk.
	يَا وَيْلَتَى	Elifin imâlesiyle:	'Âsım, Ebû 'Amr, A'şâ.
	يَا وَيْلَتِي	Aslı üzre yâ ile:	Hasan [3].
72	وَ هَذَا بَعْلِى شَيْخًا	Hal olarak mansûb:	Çoğunluk.
	وَ هَذَا بَعْلِى شَيْخٌ	Mübtedânın haberi olarak merfû':	İbn Mes'ûd, Übey ve A'meş [4].
	أَأَلِدُ		Çoğunluk.
	أَنَّى يَكُونُ لِى وَلَدٌ		İbn Mes'ûd [5].
74	يُجَادِلُنَا		Çoğunluk.
	يُجَادِلُهُمْ		İbn Mes'ûd.
76	جاء		Çoğunluk.
	جِىءَ	İmâle ile:	Übey [6].
78	يَهْرَعُونَ	Yâ'nın fethiyle, etken:	Bir grup.
	يُهْرَعُونَ	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	Çoğunluk [7].
	السَّيِّئَات		Çoğunluk.
	الْخَبَائِث		İbn Mes'ûd [8].

1. Ebû Hayyân' göre İshâk'ın lafzına, ya da mahalline atfen Ya'kûb'u mecrur kılmak, zayıf bir görüştür. Çünkü iki 'atf harfiyle, mecrûr olan ma'tûf'u zarf ile, ya da mecrûr ile ayırmak caiz değildir (el-Bahr:5/244).
2. Taberî'ye göre en doğrusu, ref' ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 12/76).
3. el-Bahr: 5/244
4. Kurtubî: 9/70; el-Bahr: 5/244; Mesâhif: 47, 136, 319
5-6 Mesâhif: 47
7. el-Bahr: 5/246
8. Mesâhif: 47, 136

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَطْهَرَ	Nasb ile:	Hasan, Zeyd ibn 'Alî, 'Îsâ ibn 'Ömer, Sa'îd ibn Cübeyr ve Muhammed ibn Mervân es-Süddî [1].
	أَطْهَرُ	Ref' ile:	Çoğunluk [2].
	وَ لَا تُخْزُونِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Ebû 'Amr.
	وَ لَا تُخْزُونِ	İki halde de yâsız:	Ötekiler.
	فِى ضَيْفِىَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	فِى ضَيْفِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
80	أَوْ آوِى	Vâv'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	أَوْ آوِىَ	Yâ'nın nasbıyle:	Bir kırâettir [3].
81	فَاسْرِ	Vasl hemzesiyle [4]	Nâfi', İbn Kesîr.
	فَأَسْرِ	Kat' hemzesiyle:	Ötekiler.
	فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ لَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَأَتَكَ		Çoğunluk.
	فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ اِلَّا امْرَأَتَكَ	(بقطع من الليل) olmadan:	İbn Mes'ûd.
	فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بقطعٍ مِنَ اللَّيلِ وَ لقدْ وَفَيْنَا إِلَيْهِ أَهْلَهُ كُلَّهُمْ إِلَّا عَجُوز فِى الْغَبِرِ	(و لا يلتفت منكم أحد) olmadan:	Yine 'Abdullâ''tan rivâyet [5].
	اِلَّا امْرَأَتُكَ	Ref' ile:	Übey, İbn Kesîr, Ebû 'Amr.

1. Sîbeveyh, bu kırâetin hatâ olduğunu söylemiştir. Mesâhif'te de Sa'îd ibn Cübeyr'in böyle okuduğu kaydedilmemiştir.
2. el-Bahr: 5/247
3. *Kuvvetene* atfen mansûbolur. Sanki Lût şöyle demiştir: " لَوْ أنّ لِى قوّة بكم أوإيوَاءُ الى ركن شديد : *Keşke gücüm, ya da sağlam bir yere sığınma imkânım olsaydı!*" (Kurtubî: 9/78).
4. Kurtubî: 9/80
5. Mesâhif: 48; Câmi'u'l-beyân: 9/80. İbn Mes'ûd'a atfedilen kırâetlerden birincisini Kurtubî, ikincisini Taberî ve İbn Ebî Dâvûd zikretmektedir. Bu ayrılıklar, bu rivâyetlerin sağlam olmadığını, bu tür bazı rivâyetlerin, bu sahâbîlere yakıştırıldığı ihtimâlini güçlendirir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِلاَّ آمْرَأَتَكَ	Nasb ile:	Ötekiler.
	إِلَّيْسَ آلصُّبْحُ	Bâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	الَيْسَ آلصُّبُحُ	Bâ'nın dammıyle, bir lehçedir:	'Îsâ ibn Ömer[1].
84	وَ إِنِّيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	وَ إِنِّي	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Ötekiler.
	إِنِّيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr, Bizzî.[2]
	إِنِّي	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Ötekiler.
86	بَقْيَتُ	Sâkin kaf, meftûh yâ ile:	İsmâ'îl ibn Ca'fer.
	بَقِيَّتُ	Meksûr kaf, şeddeli yâ ile:	Çoğunluk.
	تَقِيَّتُ	Tâ ile:	İbn 'Abbâs, Mücâhid, Hasan[3]
87	أَصَلٰوتُكَ	Vâv'dan sonra elifsiz, tekil:	Hamza, Kisâ'î, Halef ve Hafs.
	أَصَلَوَاتُكَ	Vâv'dan sonra elifli, çoğul:	Ötekiler.
	أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ	İki fi'l de çoğul mütekellim:	Çoğunluk.
	أَوْ أَنْ تَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا تَشَاءُ	İki fi'l de muhâtab:	Dahhâk ibn Kays, İbn Ebî 'Able, Zeyd ibn 'Alî.
	أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا تَشَاءُ	Birincisi nûn, ikincisi tâ ile:	Sülemî ve Talha[4].

1. Kurtubî: 9/81; el-Bahr: 5/249
2. el-Bahr: 5/549
3. Mesâhif: 279
4. el-Bahr: 5/253

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
88	وَ مَا تَوْفِيقِيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Ebû 'Amr, İbn 'Âmir.
	وَ مَا تَوْفِيقِى	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Ötekiler [1].
89	وَ لاَ يَجْرِمَنَّكُمْ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ لاَ يُجْرِمَنَّكُمْ	Yâ'nın dammıyle, icmâ'dan:	İbn Veşşâb, A'meş Zemahşerî'ye göre İbn Kesîr [2].
	شِقَاقِيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	شِقَاقِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	مِثْلَ	Lâm'ın fethiyle:	Mücâhid, Cahderî, İbn Ebî İshâk.
	مِثْلُ	Lâm'ın dammıyle:	Çoğunluk [3].
92	أَرَهْطِيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Kûfelilerin dışındaki kari'ler.
	أَرَهْطِى	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Kûfeliler.
93	مَكَانَاتِكُمْ	Nûn'dan sonra elif ile çoğul:	Ebûbekr.
	مَكَانَتِكُمْ	Nûn'dan sonra elifsiz, tekil:	Ötekiler.
95	كَمَا بَعِدَتْ	'Ayn'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	كَمَا بَعُدَتْ	'Ayn'ın dammıyle:	Kisâ'î'ye göre Sülemî [4].
100	قَائِمٌ وَ حَصِيدٌ	Merfû':	Çoğunluk.
	قَائِمًا وَ حَصِيدًا	Mansûb:	Übey, Ca'fer-i Sâdık ve İbn Žer [5].

1. en-Neşr: 2/290
2. el-Bahr: 5/255. (جرم) fi'li, (كسب) gibi bir mef'ûl de, iki mef'ûl de alabilir.
3. el-Bahr: 5/255
4. Kurtubî: 9/92; el-Bahr: 5/257-258
5. Mesâhif: 137, 333

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
101	أغْنَتْ		Çoğunluk.
	أغْنَى		İbn Mes'ûd.
	الَّتِى يَدْعُونَ		Çoğunluk.
	الَّلاتِى كَانُوا يَدْعُونَ		İbn Mes'ûd.
	زَادُوهُمْ		Çoğunluk.
	زَادَهُمْ		İbn Mes'ûd.
102	وَ كذلِكَ أخْذُ رَبِّكَ إذَا	(أخذ) masdar (رب) mecrûr:	İbn Mes'ûd ve bir cemâ'at.
	وَ كَذَلكَ أخَذَ رَبُّكَ إذْ	(أخَذَ) mâzî (رب) merfû:	Übey, Talha, 'Âsım Cahderî [1].
104	وَ مَا يُؤَخِّرُهُ	Yâ ile:	A'meş.
	وَ مَا نُؤَخِّرُهُ	Nûn ile:	Çoğunluk [2].
	لأَجَلٍ		Çoğunluk.
	لأَمَدٍ	Aynı anlamda:	Übey, Ebû Recâ' [3].
105	يَوْمَ يَأْتِى	Vasl ve vakf halinde sonda yâ ile:	Übey, İbn Mes'ûd ve İbn Keŝîr.
	يَوْمَ يَأْتِ(ى)	Yalnız vasl halinde sonda yâ ile:	Ebû 'Amr, Nâfi', Kisâ'î.
	يَوْمَ يَأْتِ	İki halde de yâsız:	Ötekiler.
	يَومَ يَأْتُونَ	Çoğul nûnuyla:	İbn Mes'ûd mushafı ve A'meş [4].
106	شُقُوا	Madmûm şîn ile:	Hasan.
	شَقُوا	Meftûh şîn ile:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 9/95; el-Bahr: 5/261
2. el-Bahr: 5/261
3. Mesâhif: 137
4. el-Bahr: 5/262; Mesâhif: 48, 137, 320. Ebû Hayyân'ın ifadesine göre 'Oŝmân mushafı olan imam (temel) nüshada nûn düşmüştür (el-Bahr: 5/261).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
108	سُعِدُوا	Madmûm sîn ile edilgen:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.
	سَعِدُوا	Meftûh sîn ile etken:	Ötekiler.
109	لَمُوفُوهُمْ	Îfa'dan ism-i fâ'ilin çoğulu:	İbn Muhaysın.
	لَمُوَفُّوهُمْ	Tevfiye'den ism-i fâilin çoğulu:	Çoğunluk.
111	وَ اِنْ مِن كُلٍّ اِلاَّ لَيُوَفِّيَنَّهُمْ	Hafif nûn, sonra (من) ile:	Übey mushafı.
	وَ اِنْ كُلٍّ اِلاَّ وَ هُوَ	(و هو) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
	وَ اِنْ كُلاً لَمَّا	Nûn yine hafif (اِلاّ) yerine:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebûbekr.
	وَ اِن كُلاًّ لَمَّا	Nûn ve (لَمَّا) nın mîmi şeddeli:	Âsım, Hamza, İbn 'Âmir.
	وَ اِنَّ كُلاًّ لَمَا	Aynı kırâet, yalnız mîm hafif:	Çoğunluk.
	وَ إنْ كُلٌّ لَمَّا	(إن) hafif, (كُلٌّ) merfû', (لَمَّا) şeddeli:	A'meş'ten rivâyet [3].

1. el-Bahr: 5/265.
2. el-Bahr: 5/266; Mesâhif: 48, 137.
3. Taberî'ye göre bu vecihlerin en doğrusu ve gramer bakımından Arapçaya en uygun olanı, (انّ) şeddeli, (لما) hafif mîm ile olandır (Câmi'u'l-beyân: 12/126).

Burada (لما)nın hafif mîm ile olmasının îzâhı şudur: (ل), (إن)nin haberine dahil olan lâmdır. (ما) zâiddir. (ليوفيهم)deki lâm, hazfedilmiş olan kasemin cevabıdır. O kasem, (إن)nin haberi durumundadır. (ليوفيهم) de o hazfedilmiş kasemin cevabıdır. Cümlenin takdîri: "و إنَّ كُلاًّ لأُقْسِمُ لَيُوَفِّيَنَّهُمْ" şeklindedir.

(لَمَّا)da mîm'in şeddeli olmasının îzâhı da şöyledir: Bu edât, cezm edâtıdır. Siyâktaki anlamın delâletinden dolayı meczûm fi'l hazfedilmiştir. Cümlenin takdîri: "وإن كلا لما ينقص من جزاء عمله" şeklindedir. " إنّ زيداً لَمَّا خارجٌ " sözü, buna delâlet etmektedir. O kimselerin sevâblarının eksikliği anlatılınca bu husus, kasem ile pekiştirilmiştir (en-Neşr: 2/291; Kurtubî: 9/104-106).

Fakat Müberrid'e göre (لَمَّا)nın şeddeli olması hatâdır. Araplar "إنّ زيداً لَمَّا خارجٌ" demezler. Müberrid'in bu sözü de Taberî'nin ve başka bilginlerin zaman zaman işâret ettiğimiz sözleri gibi, kırâetlerin, aynı zamanda birer dil uzmanı olan kari'lerin ictihâdından kaynaklandığını gösterir.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
	بِمَا تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsıyle:	İbn Hürmüz.
	بِمَا يَعْمَلُونَ	Ğâib yâsiyle:	Çoğunluk [1].
113	وَ لاَ تَرْكَنُوا إِلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ ٱلنَّارُ	Ğâib yâsı, meftûh kâf ile:	Çoğunluk.
	وَ لاَ تَرْكُنُوا مَعَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَاسَّكم النَّارُ	Madmûm kâf ile, Temîm lehçesi:	Übey, Talha, Katâde ve başkaları [2].
	وَ زُلُفًا	Lâm'ın dammıyle zelîf'in, ya da zülfe'nin çoğulu:	Ebû Ca'fer İbn Ka'ka' ve İbn Ebî İshâk.
	وَ زُلْفًا	Lâm'ın sükûnuyla, yine zülfe'nin çoğulu:	İbn Muhaysın.
	وَ زُلْفَى	Kurbâ vezninde:	Mücâhid.
	وَزُلَفًا	Lâm'ın fethiyle, yine zülfe'nin çoğulu [3];	Ötekiler [4].
116	بَقْيَة	Sâkin kaf, hafif yâ ile:	Nâfi'den rivâyet.
	بَقِيَّة	Bâ'nın fethi, kaf'ın kesri, yâ'nın şeddesiyle:	Ötekiler.
	تَقِيَّة	Tâ ile:	İbn Mes'ûd [5].
	وَ ٱتَّبَعَ	İttibâ'dan etken:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 5/268.
2. Kurtubî: 9/108; el-Bahr: 5/269; Mesâhif: 137.
3. Mesâhif: 279. *Ğurfe*'nin çoğulu *ğuref* gibi.
4. Taberî, lâmın fethiyle olan çoğunluk kırâetini daha çok beğenmektedir (Câmi'u'l-beyân: 12/210).
5. Mesâhif: 48, 137.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ أُتْبِعَ	İtbâ'dan edilgen:	Ca'fer-i Sâdık, Dahhâk ve 'Îsâ [1].
123	وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُ آلَأَمْرُ	Yâ'nın damını, cîm'in fethiyle edilgen:	Nâfi', Hafs.
	وَ إِلَيْهِ يَرجِعُ آلأَمْرُ	Yâ'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken:	Ötekiler.
	عَمَّا تَعْمَلُونَ	Burada ve Neml: 93'de hitâb tâsıyle:	Nâfi' ve İbn 'Âmir.
	عَمَّا يَعْمَلُونَ	Ğâib yâsıyle:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 333.

12/53 YÛSUF SÛRESİ

Başından 101 nci âyetine kadar Yûsuf kıssasını anlatan bu Sûre, içinde tek kıssa taşıyan ve onu en ayrıntılı biçimde anlatan sûredir. 111 âyettir. 1, 2, 3 ve 7 nci âyetlerin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat bu âyetlerin konu ile bağlantısı, bu rivayeti geçersiz kılar. Sûrenin tamamının Mekke'de ve bölümlerinin, birbiri ardınca indiği anlaşılmaktadır. 101 nci âyetine kadar Yûsuf kıssası anlatılır. Ondan sonra müjde ve öğütler verilir. Resmî sıraya göre 12 nci, iniş sırasına göre 53 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا
الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm râ. Bunlar apaçık Kitâbın âyetleridir. 2- Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız. 3- Biz, bu Kur'ân'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen ondan önce bilmeyenlerden idin.

Tefsîr:

1. Elif lâm râ. Bazı sûrelerin başlarında bulunan bu harflerin, başka

dillerde inmiş İlâhî Kitâba işaret olduğu gibi, indirilen vahyin önemine dikkati çekme görevi yaptığını daha önce izâh etmiştik. Nitekim burada da bu harflerin ardından vahyedilen sözlerin, apaçık Kitâbın âyetleri olduğu bildirilmektedir. Yani ey insanlar, dikkat edin, bu size okunan sözler, gelişi güzel sözler değil, apaçık İlâhî Kitâbın âyetleridir.

2-3 ncü âyetlerde insanların anlaması için bu kitâbın Arap diliyle indirildiği ve indirilen bu Kur'ân ile Muhammed'e, daha önce bilmediği en güzel kıssanın anlatıldığı belirtilmektedir.

el-Kasas: İzin ardından gitmek, yani iz sürmek anlamına gelir. Olayları birbirini izlediği için hikâyeye de *kasas, kıssa* adı verilmiştir.

Bu üç âyet, Yûsuf kıssasına bir giriştir. Bu kıssa, en güzel hikâye olarak nitelendirilmiştir. Gerçekten Yûsuf kıssası, araya fasıla girmeden olayları birbirini izleyen, en etkili kıssadır. Ruh üzerindeki etkisinden dolayı bu, en güzel kıssa olarak nitelendirilmiştir. Bu kıssa üzerinde çeşitli dillerde muhtelif tefsirler yazılmıştır. Çünkü kıssa, aşkın, iffetin ve imanın sembolü olarak görülmüştür. Sırrı Paşa'nın *Ahsenu'l-Kasas* adlı eseri, bu kıssayı Türkçe tefsir eden hacimli bir kitaptır.

"وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ: *Sen ondan önce bilmeyenlerden idin"* cümlesi, Yûnus Sûresinin: *"De ki: 'Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım. Düşünmüyor musunuz?"* [1], Kasas Sûresinin: *"Sen, bu Kitâbın sen*(in kalbin)*e bırakılacağını ummazdın. Ancak Rabbin bir rahmet olarak bu Kitâbı sana vahyetti. Öyleyse kâfirlere arka olma!"* [2] âyetlerinin anlamını pekiştirmektedir.

Yûsuf kıssası, Tevrât'ın Tekvîn Kitâbının 37-45 nci babında anlatılmaktadır. Kur'ân'ın anlattıkları, özet olarak Tevrat'ın anlattıklarına uymaktadır. Ayrıntılarda ufak tefek farklar vardır. Taberî, İbn Kesîr, Beğavî, Hâzin gibi müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'in diğer kıssalarını olduğu gibi bu kıssayı da Kur'ân'da ve hattâ Tevrat'ta olduğundan çok geniş ve çeşitli rivayetlerle anlatırlar. Bu rivayetler, yahudilerden haberler nakleden bazı sahabî ve tabiîlere atfedilir. Demek ki Peyğamber devrindeki yahudilerin ellerinde bulunan bazı nüshalarda Yûsuf kıssası, tam Kur'ân'ın anlattığı biçimde anlatılıyordu. Fakat zamanla bu Tevrat nüshaları kaybolmuştur.

1. Yûnus Sûresi: 16.
2. Kasas Sûresi: 86.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ
رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا
لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾ وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ
وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا
أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

4- Hani bir zaman Yûsuf, babasına: "Babacığım, demişti, ben düşümde on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm." 5- "Yavrum, dedi, düşünü kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır!" 6- "Böylece Rabbin seni seçecek ve sana düşlerin yorumundan bir parça öğretecek, sana ve Ya'kub soyuna nimetini tamamlayacaktır; nasıl ki daha önce ataların İbrâhîm'e ve İshâk'a da nimetini tamamlamıştı. Şüphesiz Rabbin, bilendir, hikmet sâhibidir."

Tefsîr:

4-6: Hz. Yûsuf düşünde 11 yıldız ile güneşin ve ayın kendisine secde ettiklerini görmüş, düşünü anlattığı babası Ya'kub Aleyhisselâm, bu düşten Yusuf'un büyük bir makama erişeceğini, kendisine sözlerin yorumu ilminden bir parça verileceğini anlamış ve kıskançlığa kapılıp kendisine bir kötülük etmemeleri için bu düşü kardeşlerine söylememesini Yûsuf'a tenbih etmiştir.

6 ncı âyette geçen "يَجْتَبِيكَ" fi'li, ictibâ kökünden gelir. *İctibâ* değerli bir şeyi seçip ayırmak demektir. Ya'kub, oğluna, Allah'ın, kendisini seçip yüksek derecelere ulaştıracağını söylemiştir.

"وَ يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ" cümlesi, üç şekilde açıklanmıştır:

1. Allah sana ru'yâların yorumunu öğretecek. İnsanların gördükleri düşleri doğru yorumlayacak ve bu düşlerin ne anlama geldiğini bileceksin.

2. Sana Allah'ın kitaplarını, peyğamberlerin sözlerini iyi anlama yeteneği verecek, onların gerçek anlamlarını öğretecek.

3. *el-ehâdîs, hadîs*'in çoğuludur. *Hadîs, hâdıŝ:* yani olay demektir. Te'vîli de olayın yorumudur. Allah sana olayların iç yüzünü, çeşitli ruhsal ve bedensel varlıkların nasıl Allah'ın kudret ve hikmetini gösterdiğini öğretecek, olayların hikmetini anlatacak, doğru yargı yeteneği verecektir [1].

Hadîs, kök itibariyle olay anlamına da gelirse de konuşulan söz anlamında kullanılmaktadır. Çünkü söz de sonradan olan bir olaydır. *Hadîs*'in çoğulu olan *el-ehâdîs,* sözler anlamına gelir. Burada kasdedilen de düştür. Âyette düş, bir konuşma olarak gösterilmiştir. Gerçekten düş, ya çevre ile nefis arasında, veya nefsin kendi kendine veya nefis ile melek arasında bir konuşmadır. İnsan uyurken yakınında vukubulan olaylar, düşünde benzeri şekillerle kendisine yansır. Bu, çevrenin, kendisini nefse anlatmasıdır. Yahut kişinin gündüz yaşayıp şuur altına atılan olaylar ve açlık, susuzluk gibi doğal ihtiyaçlar düş ile kendisini anlatırlar. Meselâ susayan uykuda su içer. Bu suretle nefis, düş ile kendisini tatmin eder. Fakat düşlerin hepsi bu tür değildir. Ruhları sâflaşmış bazı kişiler de gelecekte olacak şeyleri görürler. İşte bu tür düş, meleğin nefse konuşmasıdır, keşfî ru'yâdır. Bu tür düşler, geleceğin bugünden var olduğunu, yani Allah'ın kaderini ispat eden ve maddenin düşünceden önce olduğunu iddiâ eden maddeci görüşü yıkar. İşte Yûsuf Aleyhisselâm'a bu nefis konuşmaları şeklinde ifâde edilen, düşleri yorma yeteneğinin verildiği anlatılmaktadır.

Ya'kub'un sözlerinden, kardeşlerinin Yûsuf'u kıskandıkları anlaşılmaktadır. Ya'kub'un on iki oğlu vardı. En küçük oğulları Yûsuf ile Bünyâmîn aynı anadan doğmuşlardı. Ötekilerin anneleri başkaydı. Yûsuf çok güzeldi. Ya'kub, Yûsuf ile özkardeşini ötekilerden fazla seviyordu. Bunu içlerine sindiremeyen kardeşleri, özellikle Yûsuf'u kıskanıyorlardı. Yûsuf bu düşü gördüğü zaman on iki yaşında idi [2].

Yûsuf'un ru'yâsı, ufak farkla Tevrat'ta anlatılır: "Ve İsrail, Yûsuf'u bütün oğullarından ziyade severdi. Çünkü o, ihtiyarlığının oğlu idi; ve ona alaca entari yaptı. Ve babalarının, bütün kardeşlerinden ziyâde onu sevdiğini kardeşleri gördüler ve ondan nefret ettiler...

"Ve Yusuf ru'ya görüp kardeşlerine bildirdi ve ondan daha ziyade nefret ettiler ve onlara dedi: Rica ederim, gördüğüm bu ruyayı dinleyin; işte tarlanın ortasında biz demetler bağlıyorduk ve işte benim demetim kalktı ve dikildi ve işte sizin demetleriniz etrafını kuşatıp benim demetime eğildiler. Ve

1. Mefâtîh: 18/89-90.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/87.

kardeşleri ona dediler: Gerçek üzerimize kıral mı olacaksın?.. Ve yine başka ruya gördü ve onu kardeşlerine anlatıp dedi: İşte bir ru'ya daha gördüm ve işte güneş ve ay ve on bir yıldız bana eğildiler. Ve babasına ve kardeşlerine anlattılar. Ve babası onu azarlayıp kendisine dedi: Bu gördüğün ru'ya nedir? Gerçek ben ve anan ve kardeşlerin yere kadar sana iğilmek için mi geleceğiz?.. Kardeşleri onu kıskandılar; fakat babası bu sözü yüreğinde tuttu'' [1].

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ ﴿٧﴾ إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ
وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾
اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ
قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ
الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ
لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ
وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ
الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ
إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾ فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ
الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

1. Tekvîn: 37/3-11.

وَجَٓاؤُ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا
يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُۚ وَمَٓا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِق۪ينَ ﴿١٧﴾
وَجَٓاؤُ عَلٰى قَم۪يصِه۪ بِدَمٍ كَذِبٍۜ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًاۜ
فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ
فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُۜ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌۜ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةًۜ
وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍۚ وَكَانُوا
ف۪يهِ مِنَ الزَّاهِد۪ينَ ﴿٢٠﴾

7- Andolsun Yusuf ve kardeşlerinde soranlar için ibretler vardır. 8- (Kardeşleri) *demişlerdi ki: "Yûsuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Oysa biz bir cemaatiz. Babamız, açık bir yanlışlık içindedir!" 9- "Yûsuf'u öldürün, ya da onu bir yere bırakın da babanızın yüzü yalnız size kalsın. Ondan sonra da iyi bir topluluk olursunuz!" 10- İçlerinden bir sözcü: "Yûsuf'u öldürmeyin, onu kuyunun dibine atın, kervanlardan biri onu görüp alsın; eğer yapacaksanız* (böyle yapın)*" dedi. 11- Dediler ki: "Ey babamız, neden Yûsuf'u bize güvenmiyorsun? Oysa biz ona öğüt verenleriz." 12- "Yarın onu da bizimle beraber gönder, gezsin, oynasın; biz onu elbette koruruz". 13- Dedi ki: "Onu götürmeniz beni üzer; korkarım ki sizin haberiniz yokken onu kurt yer!" 14- Dediler ki: "Biz bir topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse, o zaman biz tamamen beceriksiz kimseleriz, demektir." 15- Nihâyet onu götürüp de kuyunun dibine atmağa topluca karar verdikleri zaman biz, Yûsuf'a: "Andolsun sen, onların bu işlerini, hiç farkında olmayacakları bir sırada kendilerine haber vereceksin!" diye vahyettik. 16- Akşamlayın ağlayarak babalarına geldiler. 17- "Ey babamız,*

dediler, biz gittik, yarışıyorduk; Yûsuf'u yiyeceğimizin yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş! Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın!" 18- Gömleğinin üstünde yalan kan getirdiler. (Ya'kub)*: "Hayır, dedi, herhalde nefisleriniz sizi aldatıp bir işe sürükledi. Artık* (tek çarem) *güzelce sabretmektir. Dediğiniz*(e dayanmak) *için ancak Allah'tan yardım istenir. 19- Bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, kovasını sarkıttı: "Müjde, dedi, işte bir oğlan!" Onu ticaret için sakladılar. Halbuki Allah onların ne yaptıklarını biliyordu. 20- Nihayet onu düşük bir pahaya, birkaç paraya sattılar. Onlar ona karşı isteksiz idiler.*

Tefsîr:

7- Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesinde, soranlar için ibretler bulunduğuna dikkat çekildikten sonra kıssanın anlatımına başlanıyor:

8-10: Yûsuf'u ve onun özkardeşini kıskanan kardeşleri, Yûsuf'u öldürmeyi veya babalarının göremeyeceği ıssız bir yere koymayı, Yûsuf'tan kurtulup babalarının sevgi ve teveccühünü kendilerine çevirdikten sonra iyi insanlar olmayı kurarlar. İçlerinden biri Yûsuf'u öldürmemelerini, mutlaka ona bir iş yapmaları gerekiyorsa bir kuyunun bucağına atıvermelerini önerir. Böylece oradan gelip geçenlerden biri Yûsuf'u alıp götürecek, kendileri de ondan kurtulacaklardır.

11-14: Bu düşünceyi benimseyen kardeşler, babalarından, oynayıp açılması için Yusuf'u da kendileriyle beraber kıra koyun otlatmağa göndermesini ister ve onu koruyacaklarına dair babalarına güvence verirler.

15- Yusuf'u götürüp oy birliğiyle kuyunun dibine bıraktıkları sırada yüce Allah, Yusuf'un gönlüne güç verir ve bir gün kardeşlerinin yaptıkları bu kötülüğü yüzlerine vuracağını ona vahyeder.

16-18: Yusuf'u kuyuya bırakanlar, akşamlayın ağlar çehre ile babalarına gelirler, kestikleri bir hayvanın kanıyla buladıkları Yusuf'un gömleğini de göstererek, kendileri oynarken Yusuf'u kurdun parçalamış olduğunu söylerler. Sabırdan başka çare olmadığını söyleyen Ya'kub, oğullarına: "Hayır, nefisleriniz size bir iş düzenledi" diyerek Yusuf'u kurdun parçaladığına inanmadığını, fakat anlatılanlara göre Allah'tan sabır beklediğini belirtir.

19-20: Sözgeliminden anlaşılıyor ki Yusuf'un atıldığı kuyu, yol üzerinde bulunan bir kuyudur. Yolculardan bir grup su almak için adamlarını kuyuya göndermişler, suya gelenler kuyuda Yusuf'la karşılaşınca: "Müjde! Burada bir oğlan var" demişler. Kimseye söylemeden çocuğu satmak üzere alıp götürmüşler ve buluntu olduğu için pek değer vermedikleri Yusuf'u Mısır'da ucuz pahaya satmışlardır.

"وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً: *Onu ticaret için sakladılar"* cümlesinde çoğul zamirinin mercii hakkında iki ihtimal vardır:

1) Birincisine göre zamir, su almağa gelenlere raci'dir. Bunlar Yusuf'u bulunca sevinmişler, "Bu çocuğu bulduğumuzu kimseye söylemeyelim, saklayıp satalım, parası bizim olsun" demişler. Çocuğu kervandaki diğer arkadaşlarından gizlemişler, ucuz pahaya da satmışlar.

2) İkincisine göre çoğul zamiri Yusuf'un kardeşlerine aittir. Onlar Yusuf'u kuyuya attıktan sonra gitmemişler, o yörede beklemişler, su almağa gelenler kuyuda Yusuf'a rastlayınca kardeşleri, Yusuf'un, kendi köleleri olduğunu söylemişler, Yusuf da onlardan korktuğu için köle olmadığını söylememiş. Kardeşleri Yusuf'u köle olarak kervanın adamlarına satmışlar.

Birinci anlam âyetlerin sözgelimine daha uygun, ikinci anlam da Tevrat'ın anlattığına uygundur. Kardeşlerinin Yusuf'a yaptıkları bu iş, Tekvin Kitabının 37 nci babında anlatılmaktadır. Kur'ân'ın anlattığı özet, Tevrat'ta anlatılanlara uyar. Ancak küçük farklar vardır.

Yusuf'u, kardeşleriyle göndermek isteyen, babası Ya'kub'dur. Onu Hebron vadisinden kardeşlerinin bulunduğu Şekem'e göndermiştir. Kardeşlerinin Şekem'den Dotan'a gittiklerini öğrenen Yusuf bu kez oraya gitmiş, kardeşleri Yusuf'un geldiğini uzaktan görünce: "İşte bu rüyalar sahibi geliyor, şimdi gelin onu öldürelim ve onu kuyulardan birisinin içine atalım. Kötü bir canavar onu yedi deriz" demişler. Yusuf'un üvey, büyük kardeşi Ruben, Yusuf'u kurtarmak için onu öldürmeyip susuz bir kuyuya atmayı önermiş. Öyle yapmışlar. O sırada İsmailîlerden bir kervan geldiğini görünce Yusuf'u kuyudan çıkarıp İsmailîlere yirmi gümüşe satmışlar. Entarisini de kana bulayıp babalarına getirmişler. Ya'kub, oğlunun mutlaka parçalandığını söyleyip elbisesini yırtmış, beline çul sarmış, çok günler yas tutmuş. Oğulları ve kızları onu ne kadar tesellî etmişlerse de tesellî kâr etmemiş. Kervancılar Yusuf'u Mısır'da muhafız askerlerinin başkanı (İçişleri Bakanı) Potifar'a satmışlar[1].

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَٰيهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا

---

1. Tekvin: 37/12-36.

أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا ۚ وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ
تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ۚ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٢١﴾ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾
وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ۚ
قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ ۖ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ ۖ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ ۖ
وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ ۚ كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ ۚ
إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾ وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ
دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ ۚ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا
إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي ۚ وَشَهِدَ شَاهِدٌ
مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٢٦﴾ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا
رَأَىٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ ۖ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾
يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَٰذَا ۚ وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ ۖ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ ۞

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهِ وَقَدْ
شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرٰيهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ
أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ
سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَ
قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًا إِنْ هٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ
الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ
مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ
إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ
الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾

21- Onu satın alan Mısırlı, karısına: "Ona iyi bak, belki bize yararı dokunur, ya da onu evlât ediniriz" dedi. Böylece biz Yûsuf'a o yerde güzel bir imkân verdik ki ona düşlerin yorumunu öğretelim. Allah, buyruğunu yerine getirendir, fakat insanların çoğu bilmezler. 22- (Yusuf) *Kuvvetli çağına erişince ona hüküm ve ilim verdik. İşte biz, güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız. 23- Yûsuf'un, evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murâd almak istedi ve kapıları kilitleyip: "Haydi gelsene!" dedi.* (Yusuf)*: "Allah'a sığınırım, dedi, efendim bana güzel*

baktı, zâlimler iflâh olmazlar!" 24- Andolsun, kadın onu arzu etmişti, eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi o da onu arzu etmişti. Böylece biz, kötülüğü ve fuhşu ondan çevirmek istedik; çünkü o, ihlâsa erdirilmiş (temiz) *kullarımızdandır. 25- Kapıya doğru koşuştular. Kadın, Yûsuf'un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında kadının beyine rastladılar. Kadın: "Senin âilene kötülük yapmak isteyenin cezası nedir? Zindana kapatılmak veya acı bir biçimde işkence edilmek değil midir?" dedi. 26-* (Yusuf)*: "O benden murâd almak istedi" dedi. Kadının âilesinden bir şâhit de şöyle şâhitlik etti: "Eğer Yûsuf'un gömleği önden yırtılmışsa kadın doğrudur, o yalancılardandır." 27- "Ve eğer onun gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalancıdır, o, doğrulardandır!" 28-* (Kadının kocası, Yûsuf'un) *gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce* (kadına)*: "Bu, sizin düzeninizdendir, dedi, gerçekten sizin düzeniniz büyüktür!" 29- "Yûsuf, sen bundan vazgeç* (bunu kimseye söyleme) *ey kadın, sen de günâhının bağışlanmasını dile! Çünkü sen, günâhkârlardan oldun!" 30- Şehirde birtakım kadınlar: "Vezirin karısı, uşağının nefsinden murâd almak istemiş! Sevda onun bağrını yakmış! Biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz!" dediler. 31-* (Kadın) *onların düzenlerini işitince, onlara* (adam) *gönderdi* (evine davet etti)*. Onlar için dayanacak yastıklar hazırladı ve her birine de birer bıçak verdi.* (Kadınlar, önlerine konan meyvaları soymakla uğraşırken) *Yûsuf'a: "Çık, karşılarına!" dedi. Kadınlar onu görünce* (gözlerinde) *büyüttüler, ellerini kestiler ve: "Allah için hâşâ, bu insan değildir; bu ancak güzel bir melektir!" dediler. 32-* (Kadın) *dedi ki: "İşte siz beni bunun için kınamıştınız! Andolsun ben kendisinden murâd almak istedim de o, iffetinden ötürü reddetti. Ama kendisine emrettiğimi yapmazsa, elbette zindana atılacak ve alçalanlardan olacaktır!" 33-* (Yûsuf)*: "Rabbim, dedi, bana göre zindan, bunların beni çağırdığı şeyden iyidir. Eğer onların düzenini benden savmazsan onlara kayarım ve câhillerden olurum!" 34- Rabbi onun duâsını kabul buyurdu da onların düzenlerini ondan savdı. Şüphesiz O, işitendir, bilendir. 35- Sonra bu delilleri gördükleri halde yine onu bir süre zindana atmaları kendilerine uygun geldi.*

Tefsîr:

21-22: Yusuf'u satın alan büyük mevki sahibi kişi, karısına Yûsuf'a iyi bakmasını, onun kendilerine yararlı olabileceğini, yahut onu evlât edinebile-

ceklerini söyler. Böylece Allah, Yûsuf'u Mısır'da iyi bir yere yerleştirir, yükselme imkânlarına kavuşturur. Bu imkânları bol, görgülü evde kalmakla bilgi ve görgüsü artacak, ülke yönetimini öğrenecektir. Allah dilediği işi yerine getirir, buna kimse engel olamaz. Nitekim Yûsuf tam güçlü, olgun çağına erişince ona hüküm ve ilim vermiş, Mısır'ı bilgi ile yönetme düzeyine yükseltmiştir.

Son âyet, Yûsuf'un ileride kavuşacağı iktidara işaret etmektedir. Buradaki hükmü, hikmet olarak tefsir ederler. Fakat hükümden sonra ilmin zikredilmesi, hükmün iktidar anlamına geldiğini gösterir. Böylece iktidar ile bilgi birleştirilmiş, ilim hükmün ayrılmaz parçası olmuştur. Eğer hüküm, hikmet olarak açıklanırsa ilmin içinde hikmet de olduğuna göre aynı şey tekrar edilmiş olur. Ayrıca 101 nci âyette Yûsuf'un duâsından da buradaki hükmün, mülk ve iktidar anlamında kullanıldığı anlaşılır. Çünkü orada Yusuf, kendisine mülk veren, düşlerin yorumunu öğreten Allah'a hamdetmektedir. Mülk ve hüküm eş anlamlıdır.

Keşşâf'ın beyanına göre Yûsuf'u satın alan zat, Azîz unvaniyle anılan Mısır Hazine Bakanı Kıtfîr veya Itfîr'dir. Karısının adı da Râîl veya Zelîhâ'dır. Satıldığı zaman on yedi yaşında olan Yusuf, otuz yaşında vezir olmuştur [1].

Tevrat'a göre Yusuf'u satın alan, muhafız askerleri reisi Potifar'dır. Kadının asıl adından söz edilmez.

23-24: Evin hanımı, Yûsuf'a âşık olur, arzusuna erişmek için kapıları kilitleyerek bütün çekiciliğiyle Yusuf'u kendisine davet eder: "Haydi gel! İşte senin için süslendim, seninim!" der. Yusuf, kendisine iyilik ve itimad etmiş olan efendisine hiyanet etmekten Allah'a sığınır, zalimlerin onmayacaklarını söyler. Aslında çekici kadına karşı delikanlı Yusuf'un içinde de güçlü bir istek uyanmıştır ama Allah'ın verdiği akıl ve peyğamberlik nuruyla Yusuf, nefsinin arzusunu yenmekte ve kötülükten uzak durmaktadır.

25-29: Yusuf, kendisini yakalamak isteyen kadının elinden kurtulmak için kapıya doğru koşar, kadın da ardından gelir, arkadan gömleğini yakalayıp çeker ve yırtar. Tam bu sırada kocasiyle karşılaşırlar. Kadın durumunu kurtarmak için Yusuf'un kendisine saldırdığını, cezalandırılması gerektiğini söyler. Yusuf da kendisini savunur. Kadının âilesinden bir tanık; gömlek önden yırtılmışsa kadının haklı, arkadan yırtılmışsa Yusuf'un haklı olduğuna hüküm verir. Gömleğin arkadan yırtıldığını gören aziz, Yusuf'a olayı kimseye söylememesini, karısına da günahından tevbe etmesini, tenbih eder.

1. Keşşâf: 2/308; Mefâtîhu'l-ğayb: 18/108.

30-35: Fakat olay, zamanın sosyetesinde duyulur, sosyete kadınları, azizin karısının bir köleye âşık olmasını kınarlar. Kadınların dedikodularını duyan hanım, onları evine davet eder, yaslanıp oturacakları yerler hazırlar, önlerine yiyecekler, meyvalar ve birer bıçak koyar. Kadınlar önlerine konan meyvaları soymakla meşgul iken hanım, Yusuf'a içeriye girmesini emreder. Yusuf'u görüp güzelliğine hayran olan kadınlar, şaşkınlıktan ellerini keserler; "Bu, insan değil, melektir!" derler. Hanım: "İşte siz bu genç yüzünden beni kınadınız. Ben kendisinden murad alayım dedim, kabul etmedi. Ama dediğimi yapmazsa zindana atılacak ve alçaltılacaktır!" der.

Yusuf ise zindana atılmayı, bu kadınların çağırdıkları fuhşa tercih eder ve Allah'tan kendisini bu kötülükten korumasını diler. Yusuf'un, hanımının isteğine boyun eğmesi için baskı yapan kadınlar, isteklerini kabul etmeyince onu iftira ile zindana attırmağa çalışırlar. Kadınların Yusuf'u şikâyetlerini görüşenler, Yusuf'u zindana atmayı uygun görürler.

31 nci âyette "مَا هٰذَا بَشَرًا" cümlesi, "مَا هٰذَا بِشِرًى" şeklinde de okunmuştur. O zaman mana: Bu satın alınacak bir köle değildir şekline girer. Bu takdirde "مَلَكٌ"in de lâm'in kesriyle "مَلِكٌ" okunması gerekir. Yani bu satın alınacak bir köle değil, bir prens, bir kıraldır, demek olur.

Bu âyetlerde anlatılan kıssanın ikinci dizisi, Tekvîn Kitabının 39 ncu babında geçmektedir: Orada özetle şöyle denmektedir: Firavun'un memuru, muhafız askerleri reisi Mısırlı Potifar, Yusuf'u İsmailîlerin elinden satın aldı. Yusuf'un girdiği bu eve bereket doldu. Potifar, ona çok güvendi ve evinin yönetimini ona verdi. Karısı Yusuf'a göz atıp kendisiyle yatmasını söyledi. Kadın ne kadar zaman Yusuf'u kandırmağa çalıştıysa da başaramadı. Nihayet bir gün evde kimse yok iken: "Benimle beraber yat" diyerek onu esvabından tuttu; Yusuf esvabını onun elinde bırakıp kaçtı ve dışarı çıktı." Kadın onun kaçtığını görünce evinin adamlarını çağırıp Yusuf'un kendisiyle yatmak için yanına geldiğini, fakat kendisi bağırınca kaçtığını söyledi. Efendisi geldiği zaman ona da bunları anlatınca efendisi Yusuf'u kralın mahpuslarının bağlandığı yere teslim etti. Fakat Yusuf'u seven zindan müdürü, hapishanenin yönetimini Yusuf'a verdi.

Tevrat'ta bazı sosyete kadınlarının, azizin karısını dedikodu konusu yaptıkları, Zelîha'nın onları davet edip önlerine yiyecek ve bıçak koyduğu, Yusuf'u gören kadınların ellerini kestikleri kısımları yoktur. Fakat Peyğamber (s.a.v.) zamanındaki nüshalarda bu parçanın da var olduğu kanaatindeyiz.

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِۜ قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَعْصِرُ خَمْرًاۚ وَقَالَ الْاٰخَرُ

اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْس۪ي خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُۜ نَبِّئْنَا بِتَاْو۪يلِه۪ۚ اِنَّا
نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ لَا يَاْت۪يكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِه۪ٓ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا
بِتَاْو۪يلِه۪ قَبْلَ اَنْ يَاْتِيَكُمَاۜ ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَن۪ي رَبّ۪يۜ اِنّ۪ي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاء۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَۜ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ
عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبَيِ
السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُۜ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ
دُونِه۪ٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ
اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ اَمَّٓا اَحَدُكُمَا فَيَسْق۪ي رَبَّهُ خَمْرًاۚ
وَاَمَّا الْاٰخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَاْسِه۪ۜ قُضِيَ الْاَمْرُ الَّذ۪ي ف۪يهِ
تَسْتَفْتِيَانِۜ ﴿٤١﴾ وَقَالَ لِلَّذ۪ي ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْن۪ي عِنْدَ رَبِّكَۘ
فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّه۪ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِن۪ينَۜ ﴿٤٢﴾ وَقَالَ

الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ
سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ
لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ الْاَحْلَامِ
بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾ وَقَالَ الَّذ۪ي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا۬ اُنَبِّئُكُمْ
بِتَأْو۪يلِه۪ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّ۪يقُ اَفْتِنَا ف۪ي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ
يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلّ۪ٓي
اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِن۪ينَ دَاَبًا فَمَا
حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ ف۪ي سُنْبُلِه۪ٓ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾
ثُمَّ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا
تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ ف۪يهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَف۪يهِ يَعْصِرُونَ
﴿٤٩﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُون۪ي بِه۪ فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ
مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّات۪ي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبّ۪ي بِكَيْدِهِنَّ عَل۪يمٌ
﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه۪ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ

مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُٓوءٍ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَز۪يزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا

رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٥١﴾ ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي لَمْ اَخُنْهُ

بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْس۪يۚ اِنَّ النَّفْسَ

لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪يۜ اِنَّ رَبّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ

ائْتُون۪ي بِه۪ٓ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْس۪يۚ فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَك۪ينٌ اَم۪ينٌ

﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْن۪ي عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِۚ اِنّ۪ي حَف۪يظٌ عَل۪يمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذٰلِكَ

مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِۚ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُۜ نُص۪يبُ

بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾ وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ

لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

36- Onunla beraber iki genç daha zindana girdi. Onlardan biri dedi ki: "Ben düşümde şarap sıktığımı görüyorum". Öteki de: "Ben de görüyorum ki başımın üstünde ekmek taşıyorum, kuşlar ondan yiyor. Bunun yorumunu bize haber ver, zira biz seni güzel davrananlardan görüyoruz" dedi. 37- (Yusuf) *şöyle dedi: "Size rızık olarak verilen yemek henüz size gelmezden önce bunun yorumunu size haber vermiş olurum. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Ben Allah'a inanmayan, âhireti de inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim." 38- "Atalarım İbrâhîm, İshâk ve Ya'kub'un dinine uydum. Herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmağa hakkımız yoktur. Bu* (tevhid), *bize ve bütün insanlara*

Allah'ın bir lûtfudur, ama insanların çoğu şükretmezler.'' 39- ''Ey be-
nim zindan arkadaşlarım, çeşitli tanrılar mı iyi, yoksa herşeyi kahredici
(herşeye hâkim) *tek Allah mı?'' 40- ''Siz, O'nu bırakıp ancak sizin*
ve atalarınızın taktığı birtakım (boş) *isimlere tapıyorsunuz. Allah on-*
lara hiçbir güç vermemiştir. Hüküm (yönetim) *yalnız Allah'ındır. O,*
yalnız kendisine tapmanızı buyurmuştur. İşte doğru din budur. Ama
insanların çoğu bilmezler.'' 41- ''Ey zindan arkadaşlarım, biriniz (es-
kisi gibi) *yine efendisine şarap sunacak, diğeri ise asılacak, kuşlar onun*
başından yiyecek. Sorduğunuz iş, (bu şekilde) *kesinleşmiştir.'' 42- O*
ikisinden, kurtulacağını sandığı kimseye: ''Beni efendin(kıral)*ın yanında*
an'' dedi. Fakat şeytan o adama, efendisine söylemeyi unutturdu, (bun-
dan ötürü Yusuf), *birkaç yıl zindanda kaldı. 43-* (Bir gün) *Kıral dedi*
ki: ''Ben düşümde yedi semiz inek görüyorum, bunları yedi zayıf inek
yiyor. Ve yedi yeşil, yedi de kuru başak (görüyorum). *Ey efendiler, eğer*
siz, düş yorumluyorsanız bu düşümün yorumunu bana anlatın.'' 44-
(Yorumcular) *dediler ki: ''Bu, karışık düşlerden ibarettir, biz karışık*
düşlerin yorumunu bilmeyiz.'' 45- İki kişiden kurtulan adam, uzun bir
süre sonra (bu olay üzerine) *hatırladı da dedi ki: ''Ben size onun yoru-*
munu haber veririm, hemen beni gönderin.'' 46- (Zindana geldi): *''Yû-*
suf, ey çok doğru söyleyen insan, bize şu düşü çöz: Yedi semiz ineği,
yedi zayıf (inek) *yiyor ve yedi yeşil, yedi de kuru başak* (neyi gösterir)*?*
Umarım ki (senin yorumunla) *insanlara dönerim, onlar da bilirler.''*
47- Dedi ki: ''Siz, âdetiniz üzere yedi yıl (ürün) *ekersiniz. Biçtiğinizi*
başağında bırakırsınız, ancak yiyeceğiniz az bir miktarı (alırsınız).*'' 48-*
''Sonra onun ardından yedi kurak yıl gelir ki sakladığınız az miktar
dışında, o yıllar için biriktirdiklerinizi yeyip bitirir.'' 49- ''Sonra onun
ardından bir yıl gelir ki o yıl insanlara bol yağmur yağdırılır ve insan-
lar o yıl (bol bol meyva) *sıkarlar.'' 50-* (Elçi bu yorumu getirince) *Kı-*
ral: ''Onu bana getirin!'' dedi. Elçi Yusuf'un yanına gelince (Yûsuf)*:*
''Efendine dön de ona sor, ellerini kesen o kadınların amacı neydi?
(Bunu ortaya çıkarsın). *Şüphesiz Rabbim, onların tuzaklarını biliyor''*
dedi. 51- (Kıral kadınlara) *: ''Yûsuf'un nefsinden murâd almak istedi-*
ğiniz zaman durumunuz neydi?'' dedi. Dediler ki: ''Hâşâ, Allah için
(doğruyu söylemek lâzım), *biz ondan hiçbir kötülük görmedik!'' Azî-*
zin karısı da şöyle dedi: ''İşte şimdi hak yerini buldu, ben onun nefsin-
den murâd almak istemiştim. O tamamen doğrulardandır!'' 52- Ger-
çeği söyledim ki Yusuf, benim, kendisine arkadan hainlik etmediği-
mi ve Allah'ın, hainlerin tuzağını başarıya ulaştırmayacağını bilsin.

53- Ben, kendimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, dâimâ kötülüğü emredicidir. Meğer Rabbin esirgediği bir nefis ola. Rabbim, bağışlayan, esirgeyendir." 54- Kıral: "Onu bana getirin, dedi, onu kendime özel (dost) *yapayım!" Kendisiyle konuşunca: "Sen, dedi, artık bugün yanımızda mevki sâhibi, güvenilir kimsesin!" 55-* (Yûsuf Kırala): *"Beni ülkenin hazineleri üstüne bakan yap, çünkü ben iyi korur,* (yönetmesini) *iyi bilirim" dedi. 56- Böylece biz Yûsuf'a o ülkede iktidar verdik. Orada dilediği yerde konaklardı. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi ulaştırırız, güzel davrananların ödülünü zayi etmeyiz. 57- İnanıp* (kötülüklerden) *korunanlar için, elbette âhiret ödülü daha hayırlıdır.*

Tefsîr:

36-42: Yusuf'la beraber iki genç de zindana atılır. Bunlardan biri düşünde, şarap yapmak için üzüm sıktığını, diğeri de başının üzerinde ekmek taşıdığını, kuşun gelip o ekmekten yediğini görür; Yûsuf'tan düşlerinin yorumunu sorarlar.

Yusuf, düşlerinin yorumuna başlamadan önce onları şirkten uzaklaşıp Allah'ın birliğini tanımağa; hiçbir gücü, yetkisi olmayan, boş isimlerden ibaret bulunan tanrıları bırakıp tek hüküm ve yetki sahibi Allah'a kul olmağa, yalnız O'na tapmağa çağırır.

40 ncı âyetteki "مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ" cümlesi: "Allah, onların tanrı olduklarına dair hiçbir delil indirmedi" şeklinde tefsir edildiği için biz de vaktiyle âyeti böyle terceme etmiştik. Fakat önce bu tanrıların boş isimlerden ibaret oldukları, sonra hükmün yani yönetimin yalnız Allah'a âidolduğu belirtildiğine göre bu âyetteki *sultan*'ın, kudret, otorite anlamına gelmesi daha uygundur. Bundan dolayı âyeti: "Allah onlara hiçbir güç indirmemiştir" şeklinde terceme ettik. Onların bir hükmü, otoritesi yoktur. Hüküm yalnız Allah'a âittir. Tapılmağa lâyık olan da yalnız O'dur.

Daha sonra Yusuf, gençlerin düşlerini yorumlar: Birinin kurtulup kıralın sakisi olacağını, diğerinin de asılacağını; düşlerin bu anlama geldiğini söyler. Kurtulacağını sandığı gence de kırala, kendisinin suçsuzluğunu anlatmasını tenbih eder. Fakat çıktıktan sonra gencin unutması, Yusuf'un birkaç yıl daha zindanda kalmasına neden olur.

42 nci âyetteki "فَأَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ" cümlesinde bulunan iki zamirin mercii hakkında iki ihtimal vardır:

1) Zamirler Yûsuf'a âittir. Yûsuf, zindan arkadaşına, kırala kendisini hatırlatmasını söyledi de, Allah'ı hatırlamayı unuttu. Şeytan o anda vesvese

vererek Yûsuf'a Rabbini anmayı unutturdu. Kurtuluşu Allah'tan bekleyeceğine halktan umdu. Bundan dolayı Allah'tan bir ceza olarak birkaç yıl zindanda kaldı. Nitekim Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Allah, Yûsuf'a rahmet etsin, eğer Rabbinin yanında beni an, demeseydi, zindanda kalmazdı"* dediği rivayet edilir [1]. Bu mânâyı tercih eden Râzî de: "Ömrümün 57 nci yılına vardığım şu âna kadarki tecrübemden anladım ki insan ne zaman yalnız Allah'a müracâat eder, bir şeyi yalnız O'ndan beklerse istediği, en güzel şekilde olur. Fakat ne zaman ki Allah'tan başkasına müracaat ederse o, onun sıkıntı ve meşakkate düşmesine sebebolur" [2] diyor.

2) Bu iki zamir, zindandan çıkan gence âittir. Şeytan ona, kıralın yanında Yûsuf'u anmayı unutturmuş, o kırala Yûsuf'un suçsuzluğunu anlatmadığı için Yûsuf birkaç yıl daha zindanda kalmıştır.

Kanaatimize göre sözgelimine bu anlam daha uygundur. Ayrıca Tevrat'-taki: "Fakat baş saki Yusuf'u hatırlamadı ve onu unuttu" [3] ifadesi de bu anlamı güçlendirir. Zulmü savmak için Allah'tan başkasından yardım istemek caizdir. Yusuf arkadaşının yardımını istemekle günah işlememiştir ki cezalandırılmış olsun. 45 nci âyetteki "Bir süre sonra hatırladı" cümlesi de unutanın, Yusuf'un zindan arkadaşı olduğunu gösterir.

"بضع" üçten ona kadar sayılar için kullanılan bir sözcüktür. Bizdeki birkaç, küsur sözcüklerine karşılıktır.

43-49: Nihayet kıral, düşünde yedi cılız ineğin, yedi semiz ineği yediğini; yedi yeşil ve yedi kuru başak görür ve yorumculardan düşünün yorumunu sorar.

Âyetlerde *ta'bîr* kelimesi geçer. Ta'bîr, ırmak kıyısı anlamına gelen *'abr*'den alınmıştır. *'Ubûr* bir kıyıdan diğer kıyıya, bir kenardan diğer kenara geçmek demektir. *Ta'bîr* ise görülen düşteki şekillerin nelere delâlet ettiğini düşünüp misâlî şekillerden dünyâ kavramlarına geçmektir ki biz buna yorum diyoruz.

Yorumcular, yormaktan âciz kaldıkları bu düşe *adğâs-ü ahlâm* derler. *Adğâs dığs*'ın çoğuludur. Çeşitli bitkilerden oluşan demete *dığs* denir. *Adğâs-ü ahlâm* düşlerin birbirine karışması, karmakarışık ru'yâlar anlamınadır. Düşler birbirine karışınca çeşitli bitkilerden oluşan demete benzetilmiştir. Çünkü yedi semiz, yedi cılız inek, yedi yeşil ve yedi kuru başak aynı türden olmayan şeylerdir. Yorumcular, birbirine karışmış bu düşü yormaktan âciz olduklarını söylemişlerdir.

Râzî, ta'bîr ilmini şöyle izah ediyor: Yüce Allah, nefs-i nâtıka cevherini

1. Câmi'u'l-beyân: 12/223.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/145.
3. Tekvîn: 40/23.

felekler âlemine çıkabilecek, Levh-i Mahfûz'u okuyabilecek kabiliyette yaratmıştır. Buna engel olan, nefsin, bedeni yönetmekle meşgul olmasıdır. Uyku halinde bedenle uğraşması azalır, Levh-i Mahfuzu okuma gücü artar. Ruhun aldığı bir ruhsal algı, hayal âleminde kendine özgü izler bırakır. İşte yorumcu, bu hayal izlenimleri ile o ruhsal algıları çıkarır, bu izlerin hangi ruhsal algıya delâlet ettiğini sezer [1].

50-53: Bu yorumu çok beğenen kıral, Yûsuf'un kendisine getirtilmesini ister. Fakat Yûsuf, zindandan çıkmaz, gelen elçiye önce, kendisine iftira etmiş olan kadınların sorguya çekilip gerçeğin ortaya çıkarılmasını ister. Kıralın huzurunda sorguya çekilen kadınlar, Yusuf'un masumluğunu itiraf ederler. Vezirin karısı: *"İşte şimdi gerçek ortaya çıktı, o bana değil, ben ona sahibolmak istemiştim; o doğru söylüyor"* der ve kendisinin, Yusuf'un ardından ona hiyanet etmediğini; doğruyu söylediğini Yusuf bilsin diye hakikati itiraf ettiğini; kendisini temize çıkarmadığını, her zaman kötülük emreden nefse bir kere uymuş olduğunu; ancak çok bağışlayan, çok esirgeyen Allah'ın acıdığı kimselerin nefsin şerrinden kurtulacaklarını söyler.

Râzî ve İbn Kesîr'e göre 52-53 ncü âyetler, Zelîha'nın sözlerinin devamıdır, Yusuf'un sözü değildir. Zeliha bu sözleriyle, evinde bulunduğu sırada Yusuf'a haksızlık etmekle beraber, Yusuf zindana girdikten sonra ardından ona hiyânet etmediğini, gerçeği itiraf ettiğini belirtmektedir. Çünkü bu sözler, kadınların sorgusu sırasında kıralın huzurunda söylenmektedir. O sırada Yusuf orada değil, zindanda idi. Şayet bu sözler Yusuf'a âidolsaydı, Yusuf'un, kadınların itirafını duyduktan sonra böyle söylemiş olması gerekirdi. Halbuki bu husus âyette yoktur. Çünkü henüz Yusuf zindandadır, orada değildir. Daha sonra söylenen sözlerin de kıralın huzurunda geçen konuşmalar arasına konması uygun olmaz. Sözgeliminden bellidir ki öteki kadınların itirafından sonra sözü Zelîha almış 51'in sonu ile 52 ve 53 ncü âyetlerin anlattığı sözleri söylemiştir. Özellikle 53 ncü âyetin ifadesi Yusuf'un değil, Zelîha'nın tutumuna uygundur [2].

Bazılarına göre de bu sözleri söyleyen Yusuf'tur. Fakat birinci anlam daha doğrudur. Dediğimiz gibi o sırada Yusuf huzurda yoktu. Ayrıca söylenen sözler, kadının durumuna uygundur.

"Nefis, çok kötülük emredicidir": Filozoflara göre insan nefsi birdir, sıfatları çoktur. Nefis, İlâhî âleme yönelirse mutmainne olur. Şehvet ve gazab yönüne yönelirse emmâre (çok kötülük emredici) olur. Emmâre olmasının sebebi de şudur: Yaratılışından itibaren madde âlemine alışır. Soyutlar

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/135.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/156; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/482.

âlemini düşünmesi ve ona eğilimi çok nadir olur. Bu tecerrüd (dünyâdan soyutlanma), ömrünün çok az zamanlarında olur. Çoğunlukla maddeler âleminin çekiciliğine kapılır. Yüce âleme çıkma eğilimi nâdir olduğundan ona *"çok kötülük emredici"* denmiştir [1].

54-57: Kıral Yûsuf'u getirtir, kendisine özel danışman ve hazine bakanı yapar. Böylece Yusuf, sûrenin 22 nci âyetinde işaret edildiği üzre Mısır'da iktidara kavuşur, dilediği gibi hareket eden en etkili bir yönetici olur.

Kıssanın bu dizisi de Tekvin Kitabının 40-41 nci bablarında geçmektedir. Ancak orada Fir'avn'ın iki memurunun Yusuf'tan daha sonra zindana, Yusuf'un yanına konulduğu, muhafız askerleri reisinin, Yusuf'u onların üzerine âmir yaptığı anlatılır. Bir de Yusuf'un suçsuzluğunu ispat için kadınların sorguya çekilmeleri sahnesi orada yoktur. Tekvîne göre Fir'avn, yedi cılız ineğin, yedi semiz ineği yediği düşü ile yedi cılız başağın yedi yeşil, dolgun başağı yuttuğu düşlerini ayrı ayrı zamanlarda görmüş, yorumcular bu düşü yoramayınca saki Yusuf'u hatırlayıp kırala söylemiş, kıral Yusuf'u yanına getirtip ruyasını ona anlatmış ve tabirini almıştır. Bunun üzerine kıral onu, kendisi hariç bütün memurların ve tebeanın başı yapmış yani başbakan tayin etmiş ve on şehrinin kâhini Poti-fera'nın kızı Asenat ile evlendirmiş ve Yusuf'a Zafenat-paneah unvanını vermiştir. Diğer taraflar aynıdır. Başlıca fark, üslûp farkıdır. Kıssa, Kitabı Mukaddes'tekine bu kadar yakınlıkla Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiğine göre muhakkak ki kadınların itirafı sahnesi de, Kur'ân'ın indiği devirdeki Kitâb-ı Mukaddes nüshalarında vardı.

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا
جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْ اَلَا تَرَوْنَ اَنّ۪ٓي اُوفِي الْكَيْلَ
وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ
﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾ وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا
بِضَاعَتَهُمْ ف۪ي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَٓا اِذَا انْقَلَبُوٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/157.

يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ
مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا
أَمِنتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِن قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾
وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي
هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ
كَيْلَ بَعِيرٍ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُونِ
مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَن يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ
عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِن بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا
مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنكُم مِنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا
لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ
حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُم مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُم مِنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي
نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٦٨﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا

تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي
رَحْلِ اَخِيهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعِيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا
عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ
بَعِيرٍ وَاَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي
الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ
﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾
فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ اَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ اَخِيهِ كَذٰلِكَ
كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَاْخُذَ اَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ
نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾ قَالُوا اِنْ
يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا
لَهُمْ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا يَا اَيُّهَا
الْعَزِيزُ اِنَّ لَهُ اَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾
قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَاْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ اِنَّا اِذًا لَظَالِمُونَ

﴿٧٩﴾ فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ
اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فٖى يُوسُفَ فَلَنْ اَبْرَحَ
الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لٖٓى اَبٖٓى اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لٖى وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٨٠﴾
اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَبٖيكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا
عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظٖينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتٖى كُنَّا فٖيهَا
وَالْعٖيرَ الَّتٖٓى اَقْبَلْنَا فٖيهَا وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ
اَمْرًا فَصَبْرٌ جَمٖيلٌ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَنٖى بِهِمْ جَمٖيعًا اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿٨٣﴾
وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ
كَظٖيمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ
تَكُونَ مِنَ الْهَالِكٖينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا بَثّٖى وَحُزْنٖٓى اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ
مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِىَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخٖيهِ وَلَا
تَا۟يْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَا۟يْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾
فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزٖيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا

بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّق۪ينَ
﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخ۪يهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾
قَالُٓوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُۜ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا اَخ۪يۘ قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَاۜ
اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ
لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِـ۪ٔينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْر۪يبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَۜ
يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْۘ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوا بِقَم۪يص۪ي هٰذَا
فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَب۪ي يَأْتِ بَص۪يراًۚ وَأْتُون۪ي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٩٣﴾
وَلَمَّا فَصَلَتِ الْع۪يرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّ۪ي لَاَجِدُ ر۪يحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ
﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَف۪ي ضَلَالِكَ الْقَد۪يمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَش۪يرُ
اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ فَارْتَدَّ بَص۪يراًۚ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْۚ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا كُنَّا خَاطِـ۪ٔينَ
﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٩٨﴾
فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ

اٰمِن۪ينَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًاۚ وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْو۪يلُ
رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّ۪ي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ ب۪ٓي اِذْ اَخْرَجَن۪ي مِنَ السِّجْنِ
وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْن۪ي وَبَيْنَ اِخْوَت۪يۜ اِنَّ
رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَن۪ي مِنَ
الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَن۪ي مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِۚ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّ۪
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ تَوَفَّن۪ي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْن۪ي بِالصَّالِح۪ينَ ﴿١٠١﴾

58- Yusuf'un kardeşleri geldiler, onun yanına girdiler, o onları tanıdı, fakat onlar onu tanımıyorlardı. 59- (Yûsuf) *onların yüklerini hazırlatınca dedi ki: "Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin, görüyorsunuz ya ben ölçüyü tam yapıyorum ve ben konukseverlerin iyisiyim!" 60- "Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size ölçü yok. Bana yaklaşmayın!" 61- Dediler ki: "Onu babasından isteyip getirmeğe çalışacağız, bunu mutlaka yapacağız". 62-* (Yusuf) *uşaklarına: "Onların sermayelerini yüklerinin içine koyun, belki âilelerine döndükleri zaman bunun farkına varırlar da yine gelirler" dedi. 63- Babalarına döndüklerinde dediler ki: "Ey babamız, bizden ölçü menedildi, kardeşimizi bizimle beraber gönder de* (ihtiyacımız olanı) *ölç*(üp al)*alım. Biz onu mutlaka koruruz." 64-* (Ya'kub) *dedi ki: "Daha önce kardeşi için size güvendiğim gibi onun için de size güveneyim öyle mi? En iyi koruyan Allah'tır ve O merhametlilerin merhametlisidir!" 65- Zahîre yüklerini açtıklarında sermayelerinin kendilerine geri verilmiş olduğunu gördüler. Dediler ki: "Ey babamız, daha ne istiyoruz? İşte sermayemiz de bize geri verilmiş! Yine âilemize yiyecek getiririz. Kardeşimizi koruruz, bir deve yükü de fazla alırız. Bu* (getirdiğimiz) *az bir ölçüdür." 66-* (Ya'kub)*: "Hepiniz kuşatılıp engellenmedikçe siz, onu*

bana getireceğinize dair Allah adına bana sağlam söz vermeden onu aslâ sizinle göndermem!" dedi. Ne zaman ki sözlerini verdiler, "Söylediğimize Allah vekîldir!" dedi. 67- Ve dedi ki: "Oğullarım, (Mısır'a) *bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ben, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm, yalnız Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim, tevekkül edenler de O'na tevekkül etsinler!" 68- Babalarının buyurduğu yerden* (Mısır'a) *girdiler. Gerçi bu; Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı ama sadece Ya'kub, içindeki bir dileği söylemişti. O, kendisine öğrettiğimizden ötürü bilgi sâhibi idi, fakat insanların çoğu bilmezler. 69- Yusuf'un yanına girdiklerinde* (Yusuf öz) *kardeşini yanına aldı: "Ben senin kardeşinim, onların yaptıklarına üzülme!" dedi. 70- Onların yüklerini hazırlatırken su tasını,* (öz) *kardeşinin yükünün içine koydu.* (Kervan hareket ettikten) *sonra bir ünleyici şöyle seslendi: "Ey kervan, siz hırsızlarsınız!" 71- Bunlara döndüler: "Ne kaybettiniz?" dediler. 72- "Kıralın su tasını kaybettik, dediler, onu getirene bir deve yükü* (ödül verilecektir). *Ben buna kefîlim." 73-* (Kardeşleri)*: "Allah, Allah! dediler, herhalde siz de bilmişsinizdir ki biz, buraya bozgunculuk yapmak için gelmedik ve biz hırsız değiliz!" 74-* (Yusuf'un adamları)*: "Peki dediler, ya yalancı çıkarsanız, onun cezası nedir?" 75- "Cezası,* (tas) *kimin yükünde bulunursa işte o, onun karşılığıdır* (hırsızlığının cezası olarak kendisine el konur). *Biz haksızları böyle cezalandırırız!" dediler. 76- Bunun üzerine* (Yusuf), *kardeşinin kabından önce ötekilerin kablarını aramağa başladı; sonra tası, kardeşinin kabından çıkardı. İşte Yusuf'a böyle bir çare öğrettik; yoksa kıralın dini*(kanunu)*na göre* (Yusuf) *kardeşini alamazdı. Meğer Allah dilemiş olsun. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her bilgi sâhibinin üstünde daha bir bilen vardır. 77-* (Kardeşleri) *dediler ki: "Bu çaldıysa, bundan önce kardeşi de çalmıştı." Yusuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı.* (İçinden)*: "Siz fenâ bir durumdasınız, Allah sizin anlattığınızın içyüzünü çok iyi biliyor!" dedi. 78- Dediler ki: "Ey vezîr, onun büyük bir ihtiyâr babası var!* (Onun alıkonduğuna çok üzülür). *Onun yerine* (bizden) *birimizi al; doğrusu biz seni, iyilik edenlerden görüyoruz!" 79- "Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını almaktan Allah'a sığınırız, yoksa biz zulmedenler oluruz!" dedi. 80- Ondan umudu kesince aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına kesin söz aldığını; daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye, yahut Allah benim için hükmedinceye*

kadar bu yerden ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en iyisidir!" 81- "Babanıza dönün, deyin ki: 'Babamız, oğlun hırsızlık etti! Biz ancak bildiğimize tanıklık ettik (tasın onun yükünden çıktığını gördük, ötesini bilmiyoruz), *biz gizliyi bilenler değiliz'." 82- " 'İçinde bulunduğumuz kente ve beraber geldiğimiz kervana sor. Biz doğru söylüyoruz!' " 83-* (Dönüp babalarına geldiler ve kardeşlerinin sözünü söylediler. Ya'kub): *"Herhalde, dedi, nefisleriniz size bir işi süsle*(yip sizi ona sürükle)*di. Artık* (bana) *güzelce sabretmek gerek. Belki de Allah, onların hepsini bana getirir. Çünkü O, bilendir, herşeyi hikmetle yapandır." 84- Ve yüzünü onlardan öteye çevirdi de: "Ey Yusuf üzerindeki tasam!" dedi ve tasadan gözleri ağardı; acısını yutkunuyordu. 85- Dediler ki: "Vallahi sen, Yusuf'u ana ana hasta olacaksın, yahut öleceksin!" 86- "Ben üzüntü ve tasamı yalnız Allah'a arz ederim ve Allah'tan, sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" dedi. 87- "Ey oğullarım, gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın, Allah'ın rahmetinden umudu kesmeyin; zira kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden umut kesmez." 88-* (Ya'kub'-un oğulları, tekrar Mısır'a) *Yusuf'un yanına döndüklerinde dediler ki: "Ey vezir, bize ve çocuklarımıza darlık dokundu, değersiz de bir sermaye ile geldik, ama sen bizim için tam ölçü ver, bize tasadduk eyle; çünkü Allah tasadduk edenleri mükâfatlandırır." 89-* (Yusuf) *dedi: "Sizler câhil iken Yusuf'a ve kardeşine* (neler) *yaptığınızı bildiniz mi?" 90- "A, yoksa sen Yusuf musun?" dediler. "Ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir" dedi, Allah bize lûtfetti. Doğrusu kim Allah'tan korkar ve sabrederse, Allah, iyilik edenlerin ecrini zayi etmez!" 91- "Vallahi, dediler, Allah seni bizden üstün kıldı. Doğrusu biz suç işlemiştik!" 92- "Bugün sizi kınama yok, Allah sizi bağışlar; O merhametlilerin merhametlisidir!" dedi. 93- "Şimdi benim şu gömleğimi götürün, babamın yüzüne koyun da gözü açılsın. Ve bütün âilenizle birlikte bana gelin." 94- Kervan* (Mısır'dan) *ayrılınca, babaları: "Eğer bana bunak demezseniz, ben Yusuf'un kokusunu duyuyorum!" dedi. 95- "Vallahi, sen hâlâ eski şaşkınlığın içindesin!" dediler. 96- Müjdeci gelip de*(Yusuf'un gömleği)*ni yüzüne koyunca, derhal gözü görür oldu: "Size demedim mi ben, Allah'tan, sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim?" dedi. 97-* (Oğulları)*: "Ey babamız, bizim günahlarımızın bağışlanmasını dile. Gerçekten biz günâh işledik" dediler. 98- "Sizin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim, dedi, şüphesiz O, bağışlayandır, esirgeyendir!" 99- Nihâyet Yusuf'un yanına vardıklarında* (Yusuf) *anababasını kendine çekip kucakladı ve: "Allah'ın dileğiyle güven içinde Mısır'a girin!" dedi. 100- Ana-*

babasını tahtın üstüne çıkardı ve hepsi onun için secdeye kapandılar (önünde yere kadar eğildiler. Yusuf): *"Babacığım, dedi, işte bu, önceden gördüğüm düşün yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi ve bana iyilik etti. Zira şeytan, benimle kardeşlerim arasına fitne soktuktan sonra O, beni zindandan çıkardı, sizi de çölden getirdi. Gerçekten Rabbim, dilediği şeyi çok ince düzenler. O, bilendir, herşeyi yerli yerince yapandır." 101- "Rabbim, sen bana bir parça mülk verdin ve bana düşlerin yorumunu öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Dünyâda da, âhirette de benim yârim sensin! Beni müslüman olarak öldür ve beni iyilere kat!"*

Tefsîr:

58-68 nci âyetlerde Yusuf'un kardeşleriyle karşılaşması, kendisini tanımayan kardeşlerine, evlerinde bulunan bababir kardeşlerini yani kendisinin öz kardeşi olan Bünyâmîn'i de getirmelerini, aksi takdirde bir daha geldiklerinde kendilerine yiyecek vermeyeceğini söylediği; kardeşlerinin dönüşlerinde babalarını ikna ederek Bünyâmin'i beraber götürmelerine razı ettiklerini; babalarının, onlara Mısır'a hep bir kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girmelerini öğütlediği; oğullarının da babalarının dediği biçimde Mısır'a girdikleri anlatılmaktadır.

Hz. Ya'kub'un, oğullarına ayrı ayrı kapılardan girmelerini emretmesi iki şekilde açıklanır:

1. Ya'kub, yakışıklı, genç oğullarının, hep birlikte aynı kapıdan girdikleri takdirde onlara göz değeceğinden korkmuş, onun için ayrı ayrı kapılardan girmelerini istemiştir.

Göz değmesinin bir gerçek yanı olup olmadığı ta tefsirlerde tartışma konusu olmuştur. Mu'tezile, göz değmesini kabul etmez. Ehli sünnetin çoğunluğuna göre nazar (göz) değmesi vardır. Bunun bilimsel izahı da mümkündür. Çünkü Peygamber (s.a.v.), Hasan ile Hüseyin'i koruması için Allah'a şöyle duâ etmiştir: "أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَ هَامَةٍ وَ مِنْ كُلِّ عَيْنٍ لاَمَّةٍ *: Her türlü şeytandan, zararlı şeylerden ve kem gözlerden bütün sözleri yüzü hürmetine Allah'a sığınırım"* [1].

Hz. Peygamber'in, nazar değmesine afsun yapılmasını salık verdiği, *"Göz değmesi haktır, eğer kaderi geçecek bir şey olsaydı, göz değmesi kaderi*

1. Buhârî, Bed'u'l-halk: bâbu mâ-yezifûne'n-neslân fî'l-meşy.

geçerdi"[1] dediği; nazarı değenin abdest almasını, onun abdest suyu ile kendisine nazar değmiş olanın yıkanmasını emrettiği rivayet edilir.

Râzî, nazar değmesi olayını şöyle açıklıyor: İnsan bir şeyi beğendiği zaman ya o şey hoşuna gittiği için kalmasını ister; ya da ondan rahatsız olur, sâhibinin elinden çıkmasını ister. Her iki istek de ruhta ısınma meydana getirir. Ama ruhun ısınma derecesi aynı değildir. İsteğin olumlu veya olumsuzluğuna göre değişir. İşte bu algıların etkisiyle meydana gelen ısınma, gözden, beğenilen cisme doğru bazı parçaların (ışınların) akmasına neden olur. Gözden yansıyan bu parçalar (ışınlar), beğenilen şeyi zehir veya ateş gibi etkiler.

2. İkinci görüşe göre halk, sayılarının çokluğunu ve güzelliklerini, güçlü yapılarını görüp kıskanmasınlar diye Hz. Ya'kub oğullarına ayrı ayrı kapılardan girmelerini emretmiştir. Halk bunları kıskanır, büyük kıral da onları böyle topluca görürse kendisine karşı isyan çıkarmalarından kuşkulanabilir diye düşünmüştür. Oğullarını böyle kuşkulardan uzak tutmak için ayrı kapılardan girmelerini istemiştir. Bunun nazar değmesiyle bir ilgisi yoktur.

" إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ: *Hüküm yalnız Allah'ındır"*. Hüküm: İnsanı bir şeye bağlayıp bunun tersine engel olmaktır. Mümkün olan iki taraftan birini tercih edip diğerini imkânsız hale getirmeğe hüküm denir. Kısaca hüküm dediğini yaptırmaktır. Ya'kub'un: *"Hüküm yalnız Allah'ındır"* sözü, kâinatta yalnız Allah'ın buyruğunun geçtiğini, herşeyin O'nun fermanına boyun eğdiğini, O'nun takdirine kimsenin engel olamayacağını ifade etmiştir [2].

59 ncu âyet münasebetiyle, Yusuf'un kardeşlerinin yiyecek yüklerini aldıktan sonra evde, babalarıyla beraber bir kardeşlerinin de bulunduğunu, onlar için de birer hisse vermesini Yusuf'tan rica ettikleri, bunun üzerine Yusuf'un, o kardeşlerini de beraberlerinde getirmelerini istediği rivayet edilir [3].

63 ncü âyetteki "نَكْتَلْ" fi'lini Hamza ve Kisâî üçüncü şahıs muzâri olarak "يَكْتَلْ" şeklinde okumuşlardır. Bu takdirde: "Kardeşimizi de gönder ki o da ölçüp yiyecek payını alsın" anlamını verir.

65 nci âyetteki " نَمِيرُ أَهْلَنَا " âilemize yiyecek getiririz, demektir. "الْمِيرَة" yiyecek anlamınadır.

69-79: Yusuf, huzuruna giren kardeşleri arasından kendi öz kardeşini ayrı bir odada konuklar; ona kendisinin, özkardeşi Yusuf olduğunu, ötekilerin yaptıklarına üzülmemesini söyler. Öz kardeşini yanında bırakabilmek için kıralın su tasını Bünyâmin'in dengine koydurur, sonra denkleri arattırır. Tas, öz

1. Buhârî, Tıb: 36, Libâs: 86; Müslim, Selâm: 41, 42; Ebû Dâvûd, Tıbb: 15; Tirmizî, Tıb: 17, 19; İbn Mâce, Tıb: 33, Muvatta', 'Ayn: 1, 3; İbn Hanbel, Musned: 1/274.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/174.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/166.

kardeşinin denginden çıkar. Ya'kub'un kanununa göre hırsız, yakalandığı zaman malını çaldığı kimsenin kölesi yapılırmış. Yusuf bu kanuna göre kardeşini yanında alıkor.

İşin içyüzünü bilmeyen öteki kardeşleri, onun yerine kendilerinden birini alıp onu bırakmasını; ihtiyar babasının onun için çok üzüleceğini söylerler ama Yusuf, suçlunun yerine başkasını cezalandırmanın haksızlık olduğunu, haksızlık yapmaktan Allah'a sığındığını söyler.

77 nci âyette kardeşlerinin: "Eğer bu çaldıysa, bunun öz kardeşi de çalmıştı" sözleriyle, vaktiyle Yusuf'un da bir şey çalmış olduğunu söylemek istemişlerdir. Onların Yusuf'a yakıştırdıkları hırsızlık hakkında çeşitli rivayetler vardır:

Kimine göre Yusuf'un annesinin babası puta taparmış. Annesi Yusuf'a dedesinin putlarını çalmasını, bu suretle onun, puta tapmaktan vazgeçeceğini söylemiş.

Başka bir rivayete göre Yusuf, babasının sofrasından ekmek çalıp fakirlere verirmiş. Bir başka rivayete göre halası, çok sevdiği Yusuf'u kendi yanında alıkoymak için İshak'tan kalma mintakasını (kuşağını) Yusuf'un beline bağlamış, sonra da Yusuf'un, mintakayı çaldığını söyleyip onu yanında bırakmak istemiş.

Bir başka rivayete göre de Yusuf hiçbir şey çalmamış. Fakat hâlâ onu kıskanan kardeşleri ona iftira etmişler [1].

Bunların hepsi yakıştırma rivayetlerden ibarettir. Kur'ân-ı Kerîm, bu konuda bir şey söylemediğine göre bir hüküm verilemez. Yusuf'un ekmek çalıp fakirlere dağıtması ise saçmadır. Çünkü Peyğamber babası, oğlunun fakirlere ekmek vermesine engel olmaz ki ekmek çalıp fakirlere dağıtsın. Ancak: *"Eğer bu çaldıysa, daha önce kardeşi de çalmıştı"* dedikleri zaman: *"Yusuf bunu içinde sakladı, onlara açmadı"* sözünden, vaktiyle çalma olayının geçtiği, fakat bunun iç yüzünü, Yusuf'un onlara söylemediği, olayın, onların bildikleri gibi olmadığı anlaşılmaktadır.

80-87: Yusuf'tan umudu kesen kardeşleri, kendi aralarında konuşurlar. En büyükleri (Ruben): "Onu geri götüreceğinize dair babanıza söz vermiştiniz. Bundan önce de kardeşi Yusuf'a karşı işlediğiniz suçu düşünün" der. Ve babası, kendisine izin verinceye ya da Allah'ın hükmü belirinceye kadar Mısır'dan ayrılmayacağını; kendilerinin, babalarına dönüp durumu anlatmalarını söyler. Bu kardeş, vaktiyle öteki kardeşlerin Yusuf'u öldürme arzularına karşı onu kuyuya atmayı önererek ölümden kurtarmıştı.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/184.

Babaları, yine nefislerinin kendilerine bir iş düzenlediğini, kendisinin sabretmekten başka çaresi olmadığını, bir gün Allah'ın hepsini (Yusuf'u, kardeşi Bünyamin'i ve Ruben'i) kendisine döndüreceğine dair beslediği umudu belirtir.

Bu sözünden de anlaşıldığı üzere Ya'kub, Yusuf'un öldüğüne inanmamıştır, bir gün geleceğini umudetmektedir. Üzüntüsünden sürekli ağlamaktadır. O kadar ki tasadan gözleri ağarmıştır. Gözlerinin ağarması üzerinde üç görüş vardır:

1. Gözlerin ağarması, çok ağlamaktan kinayedir. Çok ağlamakla göz, içine dolan yaştan dolayı beyaz görünür. "Falanın gözü ağardı" sözü, onun çok ağladığını belirtir.

2. Üzüntüden gözleri kör olmuştur.

3. Gözleri kör olmamış, fakat görme gücü zayıflamıştır [1].

Durumuna acıyarak, Yusuf için üzüle üzüle çöp gibi kalacağını, ya da kendisini mahvedeceğini, bunu yapmamasını söyleyen çevresine Ya'kub, onların bilmediği şeyleri bildiğini söyleyerek Yusuf'un hayatta olduğu kanısını belirtir. Oğullarına da gidip Yusuf'u ve kardeşini araştırmalarını, umudu kesmemelerini, ancak inançsızların Allah'ın rahmetinden umudu keseceklerini söyler.

"حَرَض": Cismi ve aklı bozulmak, canlı ölü gibi olmak, Mâlik'in kırâetine göre, hânın zammı, rânın sükûnuyla "حُرْض" diş çöpü yani kürdan demektir. Biz, üzüntüden dolayı yeyip içmekten kesilerek zayıflayan kimseye "Çöp gibi kaldı" deriz.

"بَثّ" Yaymak ve şiddetli tasa anlamına gelir. *Hemm*'in şiddetlisine hüzün, *hüzn*'ün şiddetlisine de *bess* denir. *Hüzn* kelimesi, hâ'nın ve zâ'nın fethiyle "حَزَن" ve ikisinin zammiyle "حُزُن" şeklinde de okunmuştur.

"تَحَسَّسُوا": *Tehassüs,* bir şeyi araştırmak, soruşturmaktır. *Tecessüs* de aynı anlama gelir. Yalnız *tecessüs,* gizli kapaklı şeyleri, birinin gizli kalmasını istediği şeyleri öğrenmeğe çalışmak; *tehassüs* ise bulunması arzu edilen şeyi bulmağa çalışmaktır. *Tehassüs* iyi, *tecessüs* ise kötü bir huydur. "تَحَسَّسُوا" kelimesi, cîm ile "تَجَسَّسُوا" şeklinde de okunmuştur.

"رَوْح" lâtîf hava esintisidir. İnsanı çok dinlendirir, zevklendirir. İbn Abbâs'a göre âyetteki *ravh* ile Allah'ın rahmeti kasdedilmiştir. Katâde de "رُوحِ اللّٰهِ" şeklinde okuduğu bu kelime ile rahmetin kasdedildiğini söylemiştir [2].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/195.
2. Aynı eser.

88-98: Kardeşleri tekrar yiyecek almak için Yusuf'a gelirler. O zaman Yusuf kendisini tanıtır. Kusurlarını itiraf edip özür dilerler. O da onları bağışladığını belirtir, gömleğini götürüp babasının yüzüne koymalarını, bu suretle babasının tekrar göreceğini ve bütün âile bireylerini de alıp Mısır'a gelmelerini söyler.

Kafile, Mısır'dan Ya'kub'un ülkesi Ken'ân iline doğru yola çıkınca Ya'kub, Yusuf'un kokusunu almağa başlar. Çevresi: "Sen hâlâ eski şaşkınlığındasın" derler. Nihayet müjdeci gelir, gömleği Ya'kub'un yüzüne koyar veya Ya'kub kendisi gömleği yüzüne koyar, gözleri görmeğe başlayan Ya'kub, özür dileyen oğulları için Allah'tan af dileyeceğini belirtir. Ya'kub'un gözlerinin tekrar görmesi, tasadan görme gücü zayıflayan gözlerine, sevinçten güç, fer gelmesi şeklinde de tefsir edilir [1].

Cumhûrun iki hemze ile "أَإِنَّكَ" şeklinde okuduğu kelimeyi, İbn Kesîr haber olarak "إِنَّكَ", Nâfi soru hemzesinden sonra yâ ile "أَيِنَّكَ", Ebu Amr de soru hemzesini uzatarak "آيِنَّكَ" şeklinde okumuşlardır [2].

99-101: Bütün âile Mısır'a gider. Yusuf anababasını tahta oturtur. Bunun anlamı şudur: Değerli konuğa, ev sahibi, oturduğu yeri ikram eder. Yusuf da kendi koltuğunu anababasına ikram etmiştir. Veya onları kendi koltuğuna değil, herhangibir koltuğa oturtmuştur. Huzuruna giren âilesi, kıraldan sonra en yüksek mevki sahibi Yusuf'un önünde saygı ile yere kapanırlar. Secde burada saygı ile yere kadar eğilmek anlamınadır. Gerçi tefsirlerde bu ifâde: "Kendilerini Yusuf'a kavuşturduğu için Allah'a secde ettiler" şeklinde tevil edilirse de doğru değildir. Çünkü Tevrat'ta da Yahuda ve kardeşlerinin Yusuf'un önünde yere kapandıkları ifade edilmektedir [3].

Yusuf, babasına böylece düşünün gerçekleşmiş olduğunu söyler. Yani düşünde kendisine secde etmiş olan güneş, ay ve onbir yıldızın, önünde saygı ile eğilen anababası ile on bir kardeşine işaret olduğunu anlatmak ister.

Daha sonra Yusuf, kendisine mülk, iktidar ve bilgi veren, olayların yorumunu öğreten Allah'a hamd ile kendisini müslüman olarak öldürmesini ve iyilere katmasını O'ndan niyaz eder. Kıssa, Yusuf'un bu tevhîdi vurgulayan duâsiyle sona erer.

Kıssanın bu dizileri de Tekvîn Kitâbının 42-46 ncı bablarında az farkla anlatılır. Tevrat'a göre Yûsuf ilk defa yanına gelen kardeşlerini tanıyıp kendini belli etmeden onlara casus olduklarını, ülkenin çıplaklığını görmek için geldiklerini söyledi. Onlar Kenan diyarında iyi bir adamın oğulları ve on iki

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/206.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 18/203.
3. Tekvîn: 44/14.

kardeş olduklarını, küçük kardeşlerinin babalarının yanında kaldığını söylediler, biri de yoktur dediler. Yusuf işte bunun için kendilerini casuslukla suçladığını, doğru söyleyip söylemediklerinin anlaşılması için tutuklanacaklarını söyledi. Bunları üç gün tutukladıktan sonra içlerinden Şimon'u alıkoyup diğerlerini serbest bıraktı, serbest bıraktıklarına da gidip öteki kardeşlerini getirmelerini söyledi. Uşaklarına da onların paralarının, yüklerine konmasını emretti.

Yolda giderken biri, konakladıkları yerde eşeğine yem vermek için çuvalın ağzını açınca parasını gördü, parasının geri verilmesine hepsi şaştı. Babalarının yanına gelip olan biteni anlattılar. Yüklerini açtıklarında hepsinin parasının geri verilmiş olduğunu gördüler. Ya'kub: "Beni çocuklarımdan ettiniz; Yusuf yok ve Şimon yok, Bünyamin'i de alacaksınız; bütün bunlar benim başıma geliyor. Ve Ruben babasına söyleyip dedi: Eğer onu sana getirmezsem, benim iki oğlumu öldür; onu benim elime ver, ben de onu sana geri getiririm." Oğullarının kesin söz vermesi üzerine Ya'kub Bünyamin'i göndermeğe razı olup oğullarını birtakım hediyelerle Mısır'a gönderdi. Geri verilmiş olan paraları da götürmelerini, bir yanlışlıkla paranın yüklerine konmuş olabileceğini söyledi.

Yusuf kâhyâsına, kardeşlerini kendi evine götürmesini, öğle yemeğini onlarla beraber yiyeceğini söyledi. Kardeşleri Yusuf'un evine götürülürken tutuklanacaklarını sanarak korktular. Fakat kâhyâ kendilerine güvence verdi, Şimon'u da yanlarına getirdi. Yusuf da gelip babalarının hal ve hatırını sordu, onlarla yemek yedi, güzel vakit geçirdiler.

Yusuf kâhyâsına bunların yüklerini hazırlattı ve kendi kâsesini kardeşi Bünyamin'in yüküne koydurdu. Kervan hareket ettikten biraz sonra Yusuf'un kâhyâsı, arkalarından, niçin iyiliğe karşı kötülük ettiklerini ünleyip tasın çalındığını söyledi. Her birinin yükü tek tek indirilip arandı, sonra Bünyamin'in yükü aranıp tas bulundu. Ve tasın bulunduğu kimsenin, Yusuf'a köle olacağı kararlaştırıldı. Yahuda, kocamış babalarının, bu çocuğun ayrılığına dayanamayacağını, onun yerine kendisini alıkoymasını Yusuf'tan rica etti. O zaman Yusuf, dayanamayıp yanında bulunan yabancıları çıkardı, bağırarak kendisinin Yusuf olduğunu söyledi: "Mısır'a sattığınız kardeşiniz Yusuf benim. Ve şimdi beni buraya sattığınıza kederlenmeyin ve size güç gelmesin; çünkü Allah hayâtı korumak için beni önünüzden gönderdi. Çünkü bu iki yıldır memlekette kıtlık var; ve daha beş yıl var ki onlarda çift sürme ve biçme olmayacaktır. Beni buraya gönderen Allah'tır" dedi. Sonra gidip bütün âileyi Mısır'a getirmelerini söyledi. Firavun da bu fikri beğendi. Kardeşleri bol hediye ve dolgun yüklerle geri geldiler. "Ve ona Yusuf hâlâ yaşıyor ve o bütün Mısır diyarına hükümdardır" diye bildirdiler. Ve yüreği donuk kaldı, çünkü onlara inanmadı. Ve Yusuf'un kendilerine dediği bütün sözleri ona söylediler

ve kendisini taşımak için Yusuf'un gönderdiği arabaları görünce babaları Ya'kub'un canı dirildi; ve İsrail dedi: Yeter oğlum Yusuf hâlâ yaşıyor; gideyim ve ben ölmeden evvel onu göreyim."

Ya'kub çocuklarını, torunlarını, karılarını alıp eşyalarını da arabalara yükletti. Bütün âile davarları ve eşyalariyle birlikte Mısır'a geldiler. Yusuf onları Mısır'ın Goşen şehrine yerleştirdi Ramses civarında onlara mülk verdi.

147 yaşında ölüm yatağına düşen Ya'kub, oğlu Yusuf'a kendisini Mısır'a değil, atalarının yanına defnetmesini vasiyet edip bu konuda söz aldı. Bütün oğullarını toplayıp onlara Allah'ın kendilerine olan lûtuf ve nimetlerini saydıktan ve onlara vasiyetler yaptıktan sonra öldü.

Mısırlılar ürün almak için paraları tükenince hayvanlarını verdiler. Hayvanları da tükenince Yusuf onlardan topraklarını alıp Fir'avn'a mal etti. Ve hasat zamanı beşte biri Fir'avn'a aidolmak üzere halkın tarlaları ekip biçmelerini söyledi: "Ve mahsul vaktinde beşte birini Firavun'a vereceksiniz ve dört kısmı tarla tohumu için, ve yiyeceğiniz için, ve evinizde olanlar için ve yavrularınıza yiyecek olarak sizin olacaktır". Ve Yusuf bunu Mısır toprağı üzerine kanun yaptı[1].

Görülüyor ki Tevrat'ın üslûbu hikâye üslûbu iken Kur'ân bu kıssayı bir öğüt üslûbu içinde anlatmaktadır. Olayın özü aynıdır. Teferruâttaki bazı küçük farklar, kanaatimize göre Tevrat nüshalarının farkından doğmuştur. Muhammed İzzet Derveze'nin belirttiği gibi Hz. Peyğamber devrinde Araplarla ilişkisi olan yahudilerin ellerinde, olayı tam Kur'ân'ın anlattığı biçimde anlatan Tevrat nüshaları vardı. Nitekim yahudilerden haberler nakleden bazı sahâbî ve tâbiîlerin, Kur'ân'da ve hattâ Tevrat'ta bulunmayan ayrıntılar nakletmeleri, o zamanki yahudilerin ellerinde bu tür rivayetleri içeren nüshaların veya Tevrat şerhlerinin bulunduğunu gösterir. Yoksa bu haberlerin nakli mümkün olmazdı.

ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ
وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾
وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾ وَكَأَيِّن مِّنْ آيَةٍ فِي

1. Tekvîn: 42-49 ncu bablar.

اَلسَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ
اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ اَفَاَمِنُوا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ
عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هٰذِهٖ
سَبِيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖي وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا
مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾

102- (Ey Muhammed,) *bunlar, sana vahyettiğimiz ğayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip tuzak kurarlarken sen onların yanında değildin. 103- Ama sen, ne kadar istesen de yine insanların çoğu inanacak değillerdir. 104- Sen buna karşılık onlardan bir ücret istemiyorsun. O, sadece bütün âlemler için bir öğüttür. 105- Göklerde ve yerde nice âyet*(ler) *var ki onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler. 106- Onların çoğu, Allah'a ortak koşmadan inanmazlar. 107- Onlar, Allah'ın azâbından sargın bir belânın, kendilerine gelmeyeceğinden veyâ hiç farkında değillerken ansızın o* (kıyâmet) *sâat*(in)*in kendilerine gelmeyeceğinden emîn midirler? 108- De ki: "İşte benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar... Allah'ın şânı yücedir, ben ortak koşanlardan değilim!"*

Tefsîr:

102 nci âyette yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, bilmediği haberleri kendisine vahyettiğini bildirmektedir. Biraz önce kıssanın son dizilerinin de Tevrat'ın Tekvin Kitâbının 42-46 ncı bablarında anlatıldığını söylemiş ve bunların özetini de sunmuştuk. Kıssa, Tevrat'ta bulunduğuna göre bunların bilinmeyen haberler olarak nitelendirilmesinin anlamı şudur:

Bu haberler yahudilerle teması olan bazı Araplar tarafından biliniyordu. Ama bunlar kulaktan dolma bilgilerden ibaretti. Bu konuda Arapça bir metin yoktu. Kur'ân-ı Kerîm, kıssayı, özünde yahudilerin ellerinde bulunan

nüshalara uygun biçimde fakat ona bir hayat vererek anlatmıştır. Bu haliyle bunlar, bilinmeyen yepyeni haberlerdir. Ayrıca Arapça yazılı, son derece edebî bir metin olarak da yenidir. Hz. Peygamber bunları okuyarak değil, fakat vahy ile öğrenmiştir.

103-104 ncü âyetlerde yüce Allah, Peygamberine, ne kadar istese de insanların çoğunun buna inanmayacaklarını bildiriyor. Sen geçmiş kitapları okumadığın halde onlardaki kıssaları, onlara tam uygun biçimde böyle anlatman, senin peygamber olduğunu gösterir ama onlar yine de inanmazlar.

Böylece kendilerinden hiçbir ücret, karşılık beklemeyen Peygamberin okuduğu öğütleri dinlemeyenlerin, düşüncesizliklerine işaret edilmiş oluyor. "Yani sen onlardan bir ücret istesen, bunu menfaat için yaptığını söyleyebilirler. Ama bir ücret istemiyorsun, bir karşılık beklemiyorsun. Okuduğun şeyler, herkes için öğüttür. Daha niçin düşünüp öğüt almazlar?"

105-108 nci âyetlerde göklerde ve yerde bulunan nice âyetlerin yanından hiç ibret almadan geçen, Allah'a ortak koşmadan inanmayan kimseler kınanıyor. Ve Allah'a doğru dürüst inanmaları için daha neyi bekledikleri soruluyor. Bunlar, Allah'ın, herşeyi kaplayıp altına alan azâbının kendilerini sarmayacağından, yahut o azap sâatinin ansızın gelmeyeceğinden emin midirler ki böyle keyiflerinin peşinde gidiyor, düşünüp ibret almıyor, yalnız Allah'a kulluk etmiyorlar, O'na ortaklar koşuyorlar? İnsanın onlardan ibret alıp batıl inançları bırakması ve yalnız Allah'a kulluk etmesi gerekir. Çünkü kâinâtın hâkimi yalnız O'dur.

Daha önce birkaç kez tekrarladığımız üzere âyet, bir şeyin varlığını gösteren işarettir. Göklerde ve yerde Allah'ın pek çok âyeti, varlığının ve birliğinin işareti mevcuttur. Bütün tabiat olayları, Allah'ın birliğinin, yüce kudret ve bilgisinin açık kanıtlarıdır. Çıplak gözle görülmeyen meni hayvancığından şu mükemmel insanın yaratılması, denizlerden suyu buharlaştırıp toprağa yağmur indiren tabiat kanunları, akla ve hayale gelmeyecek kadar çeşitli renk ve vasıftaki hayvanlar, kuşlar ve bitkiler hep Allah'ın birliğinin, kâinatın bir tek Yaratıcı tarafından düzenlenip yönetildiğinin belirtileridir.

Şimdi düşünceli insan, bunların yanından körü körüne geçmez. Bunların nasıl ve kimin tarafından yaratıldığını, hangi kanunlara göre yönetildiğini, yağmurun nasıl yağdığını, bitkinin nasıl filizlendiğini, insanın nasıl yaratıldığını, kuşun nasıl uçtuğunu düşünür; tabiat olaylarındaki incelikleri, kâinata hakim olan kanunları keşfetmeğe çalışır. İşte 108 nci âyette Peygamberin ve mü'minlerin yolunun, körü körüne batıllara saplanmak değil; basiretle, kanıtlarla Allah'a davet ve şirkten uzak durmak olduğu vurgulanmaktadır.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰىۜ اَفَلَمْ
يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَلَدَارُ
الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْاۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ
وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَاۙ فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُۜ وَلَا يُرَدُّ
بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمٖينَ ﴿١١٠﴾ لَقَدْ كَانَ فٖي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُو۬لِي
الْاَلْبَابِۜ مَا كَانَ حَدٖيثًا يُفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ
كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

109- Senden önce de kentler halkından, yalnız kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka elçi göndermedik. Yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Korunanlar için âhiret yurdu daha iyidir. Aklınızı kullanmıyor musunuz? 110- Ne zaman ki elçiler umutsuzluğa düştüler ve kendilerinin yalana çıkarıldıklarını (kendilerine söz verilen yardımın yapılmayacağını) *sandılar, işte o zaman onlara yardımımız geldi de dilediğimiz kimseler kurtarıldı. Azâbımız, suçlular topluluğundan aslâ geri çevrilmez. 111- Elbette onların hikâyelerinde akıl sâhipleri için ibret vardır. Bu, uydurulacak bir söz değildir; ancak kendinden önceki Kitapların tasdiki, herşeyin açıklaması ve inananlar için bir yol gösterme ve rahmettir.*

Tefsîr:

109 ncu âyet, "Eğer Allah, elçi göndermek isteseydi melek gönderirdi" diyen kimselere cevaptır. Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'den önce gönderdiği elçiler de melekler değil, uyarmak istediği halklar arasından seçtiği insanlardı. Onların uyarılarına uymayanların, sonunda nasıl mahvedildikleri,

o halkların yaşadığı kentlerin harabelerinden bellidir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre peygamberlerin hepsi erkektir. Fakat bazıları, Hz. İbrâhim'in karısı Sara'nın, Musa'nın annesinin ve İsa'nın annesi Meryem'in de peygamber olduklarını iddiâ etmişlerdir. Delilleri: Melekler Sara'ya İshâk'ı, onun ötesinden Ya'kub'u müjdelemişlerdir. *"Musa'nın annesine, onu emzir diye vahyettik"* [1] âyeti, Musa'nın annesine vahyedildiğini gösterir. Meryem'e de melekler gelip: *"Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve dünyaların kadınlarına üstün kıldı"* [2] demişlerdi. Bunların peygamber olmaları için bu kadarı yeterlidir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre kadınlardan peygamber yok, sıddîka vardır [3].

Peygamberlik ile vahy almak kasdediliyorsa bunun, sadece erkeklere mahsus bir şey olduğu, kadınlara vahiy gelmediği iddiâ edilemez. Erkek, kadın hepsi Allah'ın kuludur. Allah, istediği kulunun ruhuna vahyeder, ışıklar gönderir. Âyetlerden kadınların da vahiy aldığı anlaşılmaktadır. Fakat insanları irşadetmek, şeriat kurmak görevi erkeklere verilmiştir.

110- Peygamberler, gönderilmiş bulundukları halkların inanacağından, yola geleceğinden umudu kesince, Allah'ın kendilerine söz verdiği yardım ve zaferin gecikmesinden ötürü artık kendilerine yardım edilmeyeceğini; kavimlerini azâb ile tehdidetmelerinin yalana çıkacağını; bu yüzden de kavimleri tarafından yalancılıkla suçlanacaklarını sanmışlar. İşte tam böyle umutsuzluğa düşüp iyice bunaldıkları sırada Allah'ın yardımı gelmiş; Allah'ın dilediği kimseler kurtarılmış; suçlular cezalandırılmışlardır.

Bu âyetteki "وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا" cümlesinin anlamı şudur: Peygamberler, Allah tarafından kendilerine söz verilen zaferin gelmeyeceğini, kendilerine uymayanlara, başlarına azâb geleceğine dair söyledikleri sözün yalana çıkacağını; insanlara karşı yalancı duruma düşeceklerini sandıkları sırada yardımımız onlara geldi.

Burada Allah'ın yardımını bekleyen peygamberlerin, yardım gecikince kavimlerinin sürekli sataşmaları, incitmeleri karşısında sarsılarak Allah'ın yardımının geleceğinden kuşkuya düştükleri, bunaldıkları bir sırada bu yardımın geldiği buyurulmaktadır.

Peygamberler Allah'ın yardımından nasıl şüphe ederler? diye bir soru hatıra gelebilir. İbn Abbâs, bu soruya cevaben: "Onlar da insandır" sözüyle insan olan peygamberlerin de içinde böyle bir duygunun uyanabileceğini söylüyor ve Bakara Sûresindeki: *"Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu başınıza*

1. Kasas Sûresi: 7.
2. Âli İmrân Sûresi: 42.
3. İbn Kesîr: 2/497.

gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki nihâyet peyğamber ve onunla birlikte inananlar: 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek olmuşlardı..."[1] âyetine dikkati çekiyor.

Kimi de "ظَنُّوا" fi'lindeki ve ondan sonraki zamirleri, peyğamberleri yalanlayan insanlara götürmüştür. O zaman mânâ şöyle olur: Peyğamberler, kavimlerinin imanından umudu kestikleri, kavimleri de peyğamberlerin yalanlandığını, yani kendilerinin tehdidedildiği azâbın ve yenilginin yalan olduğunu sandıkları sırada Allah'ın yardım ve zaferi geldi[2].

Bize göre birinci mânâ doğrudur, ikincisi zorlamadır. Bakara Sûresinin 214 ncü âyeti de birinci mânânın doğru olduğunu kanıtlar. Peyğamberler şöyle düşünür mü, şüphe eder mi gibi laflarla Kur'ân'ın ruhundan uzaklaşmak doğru olmaz. Peyğamberler de insandır. Onlar da bunalır, sıkılırlar elbette. İnsan sıkıldığı zaman da Hakkın yardımı yetişir. Halk arasında "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez" sözü de kulun dar zamanında Allah'ın yardımının ulaştığını gösterir. İbrahim Hakkı Hazretleri bu anlamı ne güzel şiirleştirmiştir:

Nâçâr kalacak yerde *Nâgâh açar ol perde*
Dermân eder ol derde *Mevlâ görelim neyler*

Neylerse güzel eyler!

111 nci âyette, eski peyğamberlerin ve milletlerin hayatları hakkında anlatılanların hikâye olmak için değil, ibret için anlatıldığı vurgulanmakta; bu Kur'ân'ın, uydurulmuş bir söz değil, kendinden önceki kitaplarda bulunanı doğrulayıcı, herşeyi açıklayıcı, insanlar için bir kılavuz ve rahmet olduğu bildirilmektedir.

Buradaki *"Onların kıssaları"*ndan maksat ya Yusuf, babası ve kardeşlerinin kıssalarıdır veya genel olarak peyğamberlerin kıssalarıdır. Râzî'ye göre Yusuf ve kardeşlerinin kıssalarının kasdedilmiş olması daha uygundur. Bize göre kasıt yalnız bu sûrede anlatılan Yusuf ve kardeşlerinin kıssası değil, bütün peyğamberlerin kıssalarıdır. Nitekim âyette peyğamberler zikredildikten sonra onların kıssalarında ibret olduğu belirtilmektedir. Zamirin, en yakın kelimeye gitmesi daha uygundur. Gerçeği Allah bilir.

1. Bakara Sûresi: 214.
2. Keşşâf: 2/347; Mefâtîhu'l-ğayb: 18/228.

Yûsuf Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

1. Birçok Mekkî sûre gibi bu sûrenin de bir defada indiği anlaşılmaktadır.

2. Okur-yazar olmayan ve yabancı dil bilmeyen Hz. Muhammed(s.a.v.)e, yabancı dilde inmiş olan o İlâhî Kitâbın içeriği vahy yoluyla bildirilmiştir. Bu vahy olayından önce Hz. Muhammed (s.a.v.), şimdi anlatılacak olan ve daha önce anlatılmış bulunan kıssaları bilmiyordu. Kur'ân'ın Arapça indirilmesindeki hikmet, toplum tarafından anlaşılmasıdır. Bu kıssayı düşünenler, başından sonuna, kıssanın bütün dizilerinden ibret alırlar. Şöyle ki:

3. Yûsuf, düş görmüştü. Peyğamber olarak yaratılmış bulunan Yûsuf'un gördüğü düş, mutlaka çıkacaktı. Çünkü *"Peyğamberlerin gördükleri düşler, sabah aydınlığı gibi çıkar"* [1].

4. Kardeşlerinin, Yûsuf'u kıskanmalarından, hasedin kötülüğü ve en temiz, soylu insanları dahi bazan kötü işlere sürükleyeceği; birer peyğamber olan kardeşlerinin hasedetmesinden, peyğamberlerin dahi bu nefis za'fından, yani günâhtan masum olmadıkları anlaşılır.

5. Kardeşlerinin kendisini kuyuya atmaları, Yusuf'a ağır gelmişti. Ama böyle olmasaydı, Yusuf'un gördüğü düş gerçekleşmeyecekti. Demek ki insanın nefsine ağır gelen şeylerin altında Allah'ın nice nimeti ve hikmeti gizlidir ve insan o anda o hikmetleri anlayamaz. Onun içindir ki Cenabı Hak: *"Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz"* [2] buyurmaktadır.

İbrahim Hakkı Hazretleri Ma'rifetname'sinde bu mânâyı şöyle ifade eder:

Hak şerleri hayreyler *Zannetme ki ğayreyler*
Ârif anı seyreyler *Mevlâ görelim neyler*

Neylerse güzel eyler.

Deme şu niçün şöyle *Yerincedir ol öyle*
Bak sonuna sabreyle *Mevlâ görelim neyler*

Neylerse güzel eyler.

1. Buhârî, Bed'u'l-vahy: 3, Tefsîr, Sûre: 96/1; Ta'bîr: 1; Müslim, Îmân: 252; Tirmizî, Menâkıb: 6; İbn Hanbel, Müsned: 6/153, 232.
2. Bakara Sûresi: 216.

6. O halde Allah'ın takdirine, Hz. Ya'kub gibi: *"Fesabrun cemîl:* Bana güzel sabretmek gerekir" deyip sabır ve rıza göstermek lâzımdır.

7. Ana-baba, çocukları arasında çok ölçülü, adâletli hareket etmeli, aralarında ayırım yapmamalıdır. İçlerinden birini, gönülden daha çok sevse de bunu ötekilerine hissettirmemelidir. Açıkça çocuklarından birini daha çok kayırması, kardeşler arasına kıskançlık girmesine neden olur. Çoğu kez insan, içteki bu duygusunu gizleyemez. Nitekim Ya'kub da Yusuf'a olan sevgisini gizleyememiş, bu da öteki oğullarının Yusuf'u kıskanmalarına sebebolmuştu: *"Yusuf'u öldürün, ya da onu bir yere bırakın da babanızın* (gönlü) *yalnız size kalsın* (bundan böyle babanız yalnız sizi görsün ve sevsin)*! Ondan sonra da Allah'a tevbe eder, iyi bir topluluk olursunuz!"* (9 ncu âyet).

8. Çocukların evde sürekli kapalı kalması uygun değildir. Çocuğun kıra gitmesi, koşup eğlenmesi, spor yapması, böylece bedenen ve ruhen sağlıklı yetişmesi gerekir: *"Yarın onu da bizimle beraber* (kıra) *gönder, gezsin, oynasın!"* (12 nci âyet).

9. Cevherin değerini ancak cevâhirci bilir. Yoldan geçen yolcular, buldukları Yusuf'un nasıl bir kabiliyet olduğunu anlamamış, onu birkaç para karşılığında satmışlardı (20 nci âyet)

10. Yusuf'u satın alan bakan, onun zekâsını fark etmiş, ona köle muâmelesi değil, evlât muâmelesi yapmış ve onu kendi çocuğu gibi yetiştirmiş, eğitmiş, tahsilini yaptırmıştı (21-22 nci âyetler).

11. Karısı Zelîhâ, Yusuf'un güzelliğine hayran kalıp ona kendisini sunmuş, fakat O: *"Allah'a sığınırım, efendim bana güzel baktı* (ona hiyânet edemem). *Çünkü zâlimler iflâh olmazlar!"* demişti. Bu suretle, iyilik görülen yere nankörlük, hiyânet edilmemesi telkîn edilmektedir (23-24 ncü âyetler).

12. Yusuf da öteki delikanlılar gibi duygulara, arzulara sahipti. *"Kadın onu arzû etmişti, eğer Rabbinin doğruyu gösteren delîlini görmeseydi, o da onu arzu etmişti".* Demek ki peygamber olan Yusuf'un da nefsânî istekleri vardı. Ama yüksek duyguları, Hakk'a olan sarsılmaz îmânı, onun günâha düşmesini önlemişti. O halde peygamber de olsa, insanın nefsî arzûları vardır. O da nefsinin çektiğine yönelir, fakat Hakk'a îmân, onun günâha düşmesini veya günâhta ısrarını önler. Her mü'minin de böyle olması, Hakk'ın gözetimini düşünerek günâhtan, kötülükten kaçınması gerekir.

13. Yusuf'un kaçtığını, kadının arkasından koştuğunu gören bakan; karısının Yusuf aleyhindeki sözlerine inanmamış, yanındaki bilirkişinin görüşüne başvurduktan sonra âdilâne davranıp ikisine de öğüt vermişti. Bu suretle olaylarda hissiyâta kapılmamamız, acele etmeden, meseleyi iyice inceleyerek tarafsız hüküm vermemiz öğütlenmiş oluyor.

14. Bilirkişilik yapan insan, kadının âilesinden olduğu halde taraf tutmamış adâletten ayrılmamıştı. Bundan, bilirkişinin yansız, hakkane hüküm vermesi gereği anlaşılır.

15. Kadının tuzağının büyük olduğu vurgulanıyor: *"Sizin tuzağınız, büyüktür!"* (28 nci âyet).

16. Zelîhâ'yı bu yola iten, dayanılmaz aşkı idi. Demek ki aşk ferman dinlemez: *"Sevdâ onun bağrını yakmış!"* (30 ncu âyet).

17. Gören kadınlar Yusuf'un güzelliğine hayran kalıp, hanımının arzusunu yerine getirmediği takdirde zindana attıracakları tehdidinde bulundukları halde Yusuf iffetini korumayı, hiyanet etmemeyi zindana atılmamağa tercih etmişti. İşte inanmış insan her zaman iffetini böyle mertçe korumalıdır.

18. 37 nci âyetten, Mısırlıların ve Yusuf'un yetiştiği ortamlardaki birçok insanın Allah'a inanmadıkları, âhiret hayâtını kabul etmedikleri anlaşılmaktadır.

19. Bütün peyğamberler, bütün İbrâhîm soyu nebîleri, tevhîd inancını getirmişler; insanlara putperestliği, Allah'a ortak koşmayı bırakıp sadece Allah'a kulluk etmeği öğütlemişlerdir. Çünkü Allah'tan başka, kendisinde tanrılık olduğu sanılan şeylerin hiçbir gücü yoktur. Bu tür inançlar, boş vehimden başka bir şey değildir. Böyle insanlar, gerçekte kendi vehimlerine tapmaktadırlar (37-40 ncı âyetler).

20. Zindanda Yusuf'un arkadaşları gördükleri düşü Yusuf'a anlatmışlardı. Yusuf da düşleri, onların anlattıklarına göre yorumlayarak birinin kurtulacağını, diğerinin asılacağını söylemişti. Rivayete göre düşün yorumu hoşuna gitmeyen kimse, bunu uydurmuş olduklarını söyledi ise de: *"Artık iş, sizin dediklerinize göre böyle yapıldı"* dedi. O halde düşü, tam doğru anlatmak lâzımdır (36, 41-42 nci âyetler).

21. Fir'avun'un düşünü kimse yoramamış, buna düşlerin birbirine karışması *(adğâŝ-ü ahlâm)* demişlerdi. Bunu ancak Hz. Yusuf yorumladı ve yorumu olduğu gibi çıktı (43-49 ncu âyetler). O halde düşü herkese söylemek doğru değildir. Ehline söylemelidir. Ru'yâyı, ancak vehbî ilme vâkıf olan kimse tabir edebilir. Meşhur sözdür: "Ma'rifet, ru'yâyı görende değil, yorandadır."

22. Yusuf, kendisini kral çağırdığında, hemen acele ile gitmemiş, bedeninin zindandan kurtulmasından önce, iffet ve şahsiyyetinin, sürülen lekeden temize çıkmasını istemiş; bunun için, vaktiyle suçlanmış olduğu meselenin içyüzünün ortaya çıkarılmasını talebetmiştir. Demek ki büyük şahsiyetler acele etmezler, kişiliklerine, canlarından çok değer verirler. Şerefleri, canlarından ileridir. Hattâ Yusuf'un bu olgunluğunu belirtmek için Peyğamberimiz: *"Şayet ben, Yusuf'un kaldığı kadar zindanda kalmış olsaydım, krala*

götürmek için gelen kişinin sözünü hemen kabul edip giderdim!"[1] demiştir.

23. Burada önemli bir nokta da Yusuf'un, iyiliğini gördüğü ve gerçekten kendisini seven Zelîhâ'nın adını tasrîh etmeyip, kadınlar topluluğunun kendisini suçlamasının araştırılmasını istemesidir. Burada Yusuf, kendisine iyilik yapan efendisinin şerefine saygısı yanında, Zelîhâ'ya da acıyarak onun adını anmamış, ona iftirâ suçunu bulaştırmamıştır.

24. Hiç kimse nefsini tamamen suçsuz sanmamalıdır. Çünkü nefis, zaten kötülüğü emretme özelliğiyle yaratılmıştır. İnsanın üstünlüğü, nefsin kötü arzularıyla savaşıp onu yenmesidir. İşte Allah'ın rahmet ettiği, acıdığı kulları, nefislerinin kötülük telkinlerini bastırabilen kimselerdir: *"Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, dâimâ kötülüğü emredicidir. Meğer Rabbimin esirgediği bir nefis ola"* (53 ncü âyet).

25. Nihâyet Hz. Yûsuf, doğruluğunun karşılığını görmüş, Mısır'a başbakan olmuştu. Sonunda yalanları ortaya çıkan, iftirâcı kadınlar da mahcû-bolmuşlardı. Bu kıssa gösterir ki hiçbir hakikat gizli kalmaz, eninde sonunda meydana çıkar.

26. Vaktiyle Yusuf'a iftirâ etmiş olan kadınlar, sonunda gerçeği itirâf etmişler, bakanın karısı da, nihâyet gerçeğin ortaya çıktığını; suçsuz olarak zindana atılmış olan Yusuf'un arkasından ona hiyanet etmemek için gerçeği söylediğini açıklamıştır. Bundan, insanın vaktiyle yaptığı bir yanlışı, yalan ifadesini mutlaka düzeltmesi gerektiğini, geç de olsa gerçeği itirâf etmenin fazilet olduğunu anlıyoruz. Sürekli olarak hakikati gizlemek büyük hiyânettir. Allah hâinlerin tuzağını başarıya ulaştırmaz (51-52 nci âyetler).

27. Memleket yönetiminde herhangi bir konuda uzman olan insanın, kendi nefsi için değil, fakat kamunun iyiliği için ülke yöneticisinden görev talebetmesi yerinde bir harekettir. Nitekim Yusuf da Başbakanlığın veya Maliye Bakanlığının kendisine verilmesini, kendisinin bu işi iyi bildiğini Krala söylemiş: *"Beni ülkenin hazîneleri üstüne bakan yap. Çünkü ben onları iyi korur* (yönetmesini) *iyi bilirim demişti"* (55 nci âyet).

28. Bolluk zamanlarında, darlık zamanını düşünmeli, ileride başgösterebilecek herhangi bir kıtlığa, sıkıntıya karşı tedbir almalı; ülkeyi açlıktan korumak için devlet olarak, dar günler için gıda ve ihtiyaç maddeleri stoku yapmalıdır. Nasıl ki Yusuf da Krala, bolluk yıllarında alınan fazla mahsulün bir kısmını, darlık zamanları için stok etmeyi önermişti (47-49 ncu âyetler). Peygamberimiz de âilesinin bir yıllık geçimini devlet gelirinden ayırırdı (Buhârî, Meğazî: 14).

1. Buhârî, Ta'bîr: 9, Enbiyâ: 11, 19; Tefsîr, Sûre: 12/5; Müslim, Îmân: 238. Fedâilu's-sahâbe: 152; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 12/1; Müsned: 6/326, 332.

29. Ülke yönetimini, ehil ellere vermek, birer emânet olan devlet kurumlarının başına ehil kişileri getirmek lâzımdır. Nasıl ki Mısır Kralı, ülkenin başbakanlığını, Mısırlı olmayan, fakat emânetine ve dirâyetine güvendiği Yusuf'a teslîm etmişti (55-56 ncı âyetler).

30. Kardeşini görmek için sabırsızlanan, fakat hiçbir zaman acele davranmayan, dâima temkinli hareket eden Yusuf, ilk ziyaretlerinde kendisini kardeşlerine tanıtmamış, herşeyin zamanını beklemişti. Çünkü vaktinden önce kendisini tanıtmış olsaydı, işleri karıştırabilirdi (59-69 ncu âyetler).

31. Yabancılara, kendi yasalarıya hükmetmek adâlet gereğidir. Yusuf da hırsızlıkla suçlanan kardeşine, onların kendi yasalarına göre hüküm vermiş, böylece onu yanında alıkoymuştu (76 ncı âyet).

32. Suçlunun yerine bir başkasını cezalandırmak zulümdür. Suç, bedel kabul etmez: *"Dediler ki: 'Ey vezîr, onun büyük bir ihtiyâr babası var!* (Onun alıkonduğuna çok üzülür). *Onun yerine* (bizden) *birimizi al; zîrâ biz seni iyilik edenlerden görüyoruz.' 'Eşyâmızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını almaktan Allah'a sığınırız, yoksa biz zulmedenler oluruz!' dedi"* (78-79 ncu âyetler).

33. Hiçbir zaman Allah'tan ümit kesmemek gerekir. Üzücü olaylara sabretmeli ve işlerin düzelmesini Allah'tan beklemeli, umutsuzluğa kapılmamalıdır (18, 83, 87 nci âyetler).

34. Kişi derdini Allah'a arz etmelidir. Çünkü dertlerin çaresi O'nun elindedir (86 ncı âyet).

35. Hiçbir hasedçinin hasedi, Allah'ın bir insana nasibettiği nimetin önüne geçemez. İşte Yusuf'un kardeşlerinin hasedi, onun yücelmesine engel olamamış, bilâkis onu yükselme yoluna sokmuştu. Sonunda hased edenler pişman olur: *"Vallâhi, Allah seni bize üstün kıldı!"* derler (90-91 nci âyetler).

Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ:
Tallâhi lekad âserekellâhu 'aleynâ!

Nitekim Kureyş'in Hz. Muhammed(s.a.v.)e hasedi de onun, İslâm dinini yerleştirip insanlığı onunla aydınlığa kavuşturmasına engel olamamış ve o kıskançlar sonunda ondan af ve merhamet dilemek zorunda kalmışlardı.

36. Geç de olsa gerçeği itirâf etmek fazilettir (91 nci âyet). Hakkı itirâf eden, hatâsını kabul eden kimseleri mahcubetmemeli, artık hatâlarını anıp onları ma'nen yıkmamalıdır. Nasıl ki Yusuf, özür dileyen, üstünlüğünü kabul edip önünde küçülen kardeşlerini mahcubetmemiş: *"Bugün sizi kınamak yok. Allah sizi bağışlar! O, merhametlilerin merhametlisidir!"* demişti (92 nci

âyet).

37. Allah'ın nimetine şükretmeli, nimeti verenin Allah olduğunu bilip gönülden O'na iltica etmelidir (101 nci âyet).

38. Hz. Muhammed(s.a.v.)in bilmediği bu kıssa, öğüt ve ibret olmak için kendisine Arapça olarak vahyedilmiştir. Peyğamber, kendisine vahyedilenleri, hiçbir dünyâ menfaati, hiçbir ücret beklemeden insanlara teblîğ etmektedir.

39. Hz. Muhammed'in da'veti, düşünceye, basirete dayalıdır. O, insanları basiretle, açık kanıtlarla Hak yoluna çağırmaktadır. Kendisi böyle olduğu gibi kendisine uyanlar da böyledir. Düşüncesiz hareket etmezler. Bilinçli inanır ve bilinçli olarak davet ederler. Körü körüne taklîd yolunu bırakmış, Hak'tan gelen ilim ışıklarına uymuşlardır (108 nci âyet).

40. Gökte, yerde nice âyetler var ki insanlar bunları hiç düşünmez, bunların neye delâlet ettiğini anlamaz; körü körüne bunların yanından geçip giderler. Kâinât âyetlerinin, yalnız Allah tarafından yaratıldığını, Allah'tan başka hiçbir varlığın, kendinden bir gücü olmadığını; bir gücü olmayanın da tanrı olamayacağını düşünmedikleri için kendi kendilerine birtakım yaratıklarda tanrılık vehmederek onlara taparlar (105-106 ncı âyetler).

41. Peyğamberler de, öteki insanlar gibi birer insandır. Onların da arzuları, şehvetleri vardır. Zaten kavimlerine önder olabilmeleri için diğer insanların hissettiklerini hissetmeleri gerekir. Melek insana lider olamaz. Çünkü meleklerin yaratılışları insanın yaratılışına benzemez. Günah işleme eğilimleri, za'fları, bağımsız iradeleri olmayan meleklerin, insanlara örnek lider olmaları mümkün değildir: *"Senden önce de şehirler halkından, yalnız kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka* (elçi) *göndermedik"* (109 ncu âyet). Öyle ise peyğamberi melek sanmak, evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı, öteki insanlar gibi dolaşmayı, çalışıp kazanmayı onlara yakıştırmamak, onları hatâdan ma'sum saymak yanlıştır (Bu konuda Hûd Sûresinin prensiplerinde de yeterli mâlûmat vermiştik).

42 Kavimlerinden çok olumsuz davranışlar gören peyğamberler de bazan o kadar üzüntü çekmiş, o kadar sıkılmışlardır ki kendilerine va'dedilen zaferin yalan olduğunu sanmışlar; bu derece bir bunalım içine düşmüşlerdir. İşte tam bu sırada yetişen Allah'ın imdâdı onları ve inananları kurtarıp muhâliflerini batırmıştır: *"Ne zaman ki elçiler umutlarını kestiler ve kendilerinin yalana çıkarıldıklarını* (kâfirlere karşı kendilerine va'dedilen yardımın yapılmayacağını) *sandılar, işte o zaman onlara yardımımız geldi de dilediğimiz kimseler kurtarıldı. Azâbımız suçlular topluluğundan aslâ çevrilmez"* (111 nci âyet).

Demek ki bunalım karşısında üzülmek, hattâ bazan şüpheye düşmek

doğaldır. Peyğamber de olsa insandır, hiçbir insan bu za'ftan kurtulamaz. İnsanın en çaresiz kaldığı durumlardaki bunalımını ifade eden âyet, tam bu anlarda Allah'ın yardımının yetişeceğini de vurgulamaktadır. Gerçekten öyledir. İnsan bütün gayretine rağmen umudunu kesecek kadar bir çaresizlik içine düştüğünde birden Allah'ın yardımı yetişir:

Nâçar kalacak yerde, Nâgâh açar ol perde,

Dermân eder ol derde! Mevlâ görelim neyler,

Neylerse güzel eyler!

43. Azgın, yoldan çıkmış kavme verilecek İlâhî cezâ, hiç beklenmedik bir zamanda gelir: *"Onlar, Allah'ın azâbından, herkesi saracak bir belânın kendilerine gelmeyeceğinden veya hiç farkında değillerken ansızın o* (kıyâmet) *sâatin*(in) *kendilerine gelmeyeceğinden emîn midirler?"* (107 nci âyet).

44. Kur'ân'ın anlattığı bu peyğamber kıssalarında ibretler vardır. Kur'ân, bunları hikâye için değil, ibret alınması için anlatmaktadır. Kur'ân, insanın uydurabileceği bir söz değildir. Çünkü insan uydursa, o sözün aslı olmaz. Oysa Kur'ân'ın anlattıkları, bundan önceki İlâhî Kitâpta mevcuttur: *"Doğru iseniz, Tevrât'ı getirip okuyun* (Kur'ân'ın anlattıklarının onda mevcudolduğunu göreceksiniz)*!"* (Âl-i İmrân: 93).

O Kitâbı okumayan, dilini de anlamayan bir insanın, onda anlatılanları, ona uygun biçimde, fakat bambaşka canlı bir üslûb ile anlatması, vahyden başka bir yolla olamaz. Bu Kur'ân, inananlara yol göstermek ve rahmet için Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir: *"Bu Kur'ân, uydurulacak bir söz değildir; ancak kendinden önceki*(İlâhî Kitâb)*ın doğrulanması, herşeyin açıklanması, inananlar için bir kılavuz ve rahmettir!"* (111 nci âyet).

45. Son âyetten de Kur'ân'ın, Kitâp ehlinin ellerinde bulunan Kitâb'a uygun olarak indirildiği, ona ters ve aykırı olmadığı anlaşılmaktadır.

İşte Yusuf kıssasından çıkardığımız birkaç prensip, birkaç ibret dersi. Daha nice prensipler ve ibretler vardır. Kur'ân'ın bütün kıssaları da böyledir. Onlar hikâye değil, toplumun dile getirilmiş dertleri ve bu dertlerin çareleridir. Onları okurken dikkatle üzerinde durmalı, onlar vasıtasıyle verilmek istenen dersleri, ibretleri anlamağa çalışmalıdır.

YÛSUF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	يُوسُف	Sîn'in dammıyle:	Çoğunluk.
	يُؤْسِف	Yâ'dan sonra hemze ile ve sîn'in kesriyle:	Talha ibn Musarrif.
	يُؤْسَف	Hemze ile ve sîn'in fethiyle:	Ebû Yezîd'in hikâyesi [1].
	يَا أَبَتَ	Her yerde, vasl halinde tâ'nın fethiyle:	Ebû Ca'fer, A'rec ve Abdullâh ibn Âmir.
	يَا أَبَتْ	Her yerde hâ üzerine vakf	İbn Kesîr, İbn Âmir.
	يَا أَبَتِ	Vaslda Tâ'nın kesriyle ve tâ üzerine vakf ile:	Ebû Amr, Âsım, Nâfi, Hamza, Kisâ'î.
	رَايْتُ، رَايْتُهُمْ	Hemze'nin teshiliyle:	Verş.
	رَأَيْتُ، رَأَيْتُهُمْ	Hemze'yi tam telaffuz ile:	Ötekiler.
	أَحَدَ عْشَرَ	Meftûh dâl'dan sonra 'ayn'ın sükûnuyla:	Ebû Ca'fer.

1. Kurtubî: 9/120.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَحَدَ عَشَرَ	'Ayn'ın fethiyle:	Ötekiler [1].
5	يَا بُنَيَّ	Şeddeli yâ'nın fethiyle:	Hafs.
	يَا بُنَيِّ	Şeddeli yâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	لاَ تَقُصَّ	İdğâm ile:	Zeyd ibn Alî.
	لاَ تَقْصُصْ	İdğâmsız:	Çoğunluk.
	رُؤْيَاكَ	İmâlesiz, açık hemze ile:	Çoğunluk [2].
	رُويَاكَ	Hemzesiz, imâle ile:	Kisâ'î.
6	وَ كَذَلِكَ		Çoğunluk.
	كَذَلِكَ		Übey [3].
7	آيَةٌ لِلسَّائِلِينَ	Tekil olarak:	İbn Keŝîr.
	آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ	Çoğul olarak:	Ötekiler [4].
	عِبْرَةٌ لِلسَّائِلِينَ		Übey mushafı [5].
8	عُصْبَةٌ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	عُصْبَةً	Nasb ile:	İbn Mes'ûd ve Alî [6].
10	مِنْهُمْ		Çoğunluk.
	مِنْهُمْ وَيْلَكُمْ		İbn Mes'ûd.
	لاَتَقْتُلُوا يُوسُفَ وأَلْقُوهُ		Çoğunluk.
	لاَتَقْتُلُوهُ و اَجْعَلُوهُ		İbn Mes'ûd [7].
	غَيْبَةِ اَلْجُبِّ		Übey, Mücâhid ve Cahderî.

1. en-Neşr: 2/279.
2. el-Bahr: 5/280.
3. Mesâhif: 137.
4. Taberî'ye göre iki kırâetin en doğrusu, çoğul olarak okumaktır: Câmi'u'l-beyân: 12/154; Mesâhif: 279.
5. el-Bahr: 5/282; Mesâhif: 137.
6. Mesâhif: 48.
7. Taberî, tekil okumayı daha çok beğeniyor: Câmi'u'l-beyân: 12/156.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
10, 15	غَيَابَاتِ اَلْجُبِّ	Yâ'dan sonra elif ile, çoğul	Nâfi'.
	غَيَابَتِ اَلْجُبِّ	Yâ'dan sonra elifsiz, tekil:	Ötekiler [1].
	غَيَّابَاتِ اَلْجُبِّ	Yâ'nın şeddesi ile çoğul:	İbn Hürmüz [2].
11	لاَ تَأْمَنَّا	İdğâm ile, işmâmsız:	Yezîd ibn Ka'ka', Amr İbn Ubeyd ve Zührî.
	لاَ تَأْمَنُنَّا	İkincisi şeddeli iki nûn ile:	Talha ibn Musarrif, Übey, A'meş ve Hasan [3].
	لاَتِأْمَنَّا	Tâ'nın kesriyle, Temîm Lehçesidir:	Yahyâ ibn Vessâb ve Ebû Rezîn [4].
12	يَرْتَعْ وَ يَلْعَبْ	İkisinde de yâ ile, birincide 'ayn sâkin:	Kûfeliler.
	يَرْتَعِ وَ يَلْعَبْ	Yâ ile, birincide 'ayn meksûr:	Nâfi'.
	نَرْتَعْ وَ نَلْعَبْ	İkisi de nûn ile:	Ebû Amr, İbn Âmir.
	نَرْتَعِ وَ نَلْعَبْ	Birincide 'ayn meksûr:	İbn Kesîr.
	نَرْتَعِى وَ نَلْعَبْ	Birincide 'ayn'dan sonra yâ ile:	Ca'fer-i Sâdık, Mücâhid A'rec ve Kunbul.
	يُرْتِعْ وَ يَلْعَبُ	Birincide yâ mazmûm, if'âl bâbından, ikincisi isti'nâf üzre merfû':	Übey Mushafı [5].
	نَلْهُ وَ نَلْعَبْ		İbn Mes'ûd [6].

1. Mesâhif: 48, 137.
2. el-Bahr: 5/284.
3. Mesâhif: 137, 320.
4. Kurtubî: 9/138.
5. Tebsırah: 545; en-Neşr: 2/293; Mesâhif: 33.
6. Mesâhif: 48.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
13	لَيَحْزُنُنِّى	Nûn'un şeddesiyle[1]:	İbn Mes'ûd, Zeyd ibn Alî, Talha, İbn Hürmüz ve İbn Muhaysın[2].
	لَيَحْزُنُنِيَ	İzâfet yâ'sının fethi ve idğâm'ın çözümü ile:	Nâfi, İbn Kesîr.
	لَيَحْزُنُنِى	İzâfet yâ'sının sükûnu ile:	Ötekiler.
	الذِّيب	Hemze'nin yâ'ya değişimiyle:	Verş, Kisâî, Halef.
	الذِّئْب	Hemze ile:	Ötekiler[3].
17	نَسْتَبِقُ		Çoğunluk.
	نَنْتَضِلُ		İbn Mes'ûd[4].
18	فَصَبْرٌ جَمِيلٌ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	فَصَبْرًا جَمِيلًا	Nasb ile:	Sehl ibn Yûsuf, Eşheb el-Ukaylî, Enes ve İbn Mes'ûd, Übey mushafı[5].
	بِدَمٍ كَدِبٍ	Noktasız dâl ile[6]:	Âişe ve Hasan.
	بِدَمٍ كَذِبٍ	Noktalı zâl'in kesriyle mübâlağa kipi; mecrûr:	Çoğunluk.
	بِدَمٍ كَذِبًا	Aynı kiple, mansûb:	Bir kırâettir[7].
	يَا بُشْرَى	Maksûr eliften sonra yâ'sız:	Kûfeliler.
	يَا بُشْرَاىَ	Elif'ten sonra meftûh yâ ile[8]	Ötekiler.

1. Mesâhif: 48, 279.
2. el-Bahr: 5/286; Mesâhif: 257.
3. Ebû Amr, her halde, Hamza, vakf halinde hemze'yi terk etmiştir. Tebsırah: 546; en-Neşr: 1/394.
4. Mesâhif: 48.
5. Sehl ibn Yûsuf, Îsâ ibn Ömer'in böyle okuduğunu sanmıştır: Kurtubî: 9/151; el-Bahr: 5/280; Mesâhif: 48, 137, 216.
6. Bulanık, ya da taze, yahut kuru kan anlamına gelir.
7. Yâ mef'ûl li-eclih veya hal yerinde masdardır: el-Bahr: 5/289.
8. Hamza ve Kisâî imâle etmiş, Verş iki lafız arasında bir sesle okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَا بُشْرَىَّ	Öncesi meksûr olan elifin yâ'ya çevrilip izâfet yâ'sına idğâmıyle:	Ebû't-Tufeyl ve el-Cahderî [1].
22	آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا		Çoğunluk.
	جَعَلْنَاهُ حَكَمًا وَ عَلَمًا		İbn Mes'ûd, Übey ve Îsâ es-Sekâfî.
	وَ رَاوَدَتْهُ		Çoğunluk.
	وَ رَوَّدَتْهُ		Enes mushafı ve Muâz, Ebû 'İmrân ve Ebû Recâ' [2].
	وَ غَلَّقَتِ الأَبْوَابَ		Çoğunluk.
	وَ غَلَقَتْ أَبْوَابَها وَ نَزَعَتْ أَثْوَابَهَا		İbn Mes'ûd [3].
	تَرَّعَتِ الأَبْوَابَ		Übey [4].
23	هِيتَ لَكَ	Meksûr hâ'dan sonra yâ ile ve tâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Zekvân ve İbn Âmir.
	هِئْتَ لَكَ	Meksûr hâ'dan sonra sâkin hemze ve tâ'nın fethi ile:	Hişâm'dan rivâyet.
	هَيْتَ لَكَ	Hâ ve Tâ'nın fethiyle:	Ötekiler. Bu İbn Mes'ûd kırâetidir.
	هَيْتُ لَكَ	Hâ'nın fethi, tâ'nın dammıyle:	Sülemî, İbn Kesîr.

1. Câmi'u'l-beyân: 12/167. Taberî'ye göre en güzeli, yâ'yı irsâl ve teskîn ile okumaktır. Yâ'yı izâfetle şeddeli yapmak, şâzdır. Taberî, böyle okumayı câiz görmemiştir (Bkz. 12/168).
2. Mesâhif: 216.
3. Mesâhif: 48.
4. Mesâhif: 138.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	هِئْتُ لَكَ	Meksûr hâ, sâkin hemze, madmûm tâ ile:	Hişâm'dan rivâyet [1].
	هِيتُ لَكَ	Meksûr hâ, sâkin yâ, madmûm tâ ile:	İbn Muhaysın ve başkası.
	هَيْتِ لَكَ	Meftûh hâ, sâkin yâ, meksûr tâ ile:	Hasan, İbn Muhaysın.
	هَا أَنَا لَكَ		Bu İbn Abbâs kırâetidir [2].
	هُيِّئْتَ،		Übey [3].
	هِئْتَ		'Alî ve Mu'âẑ el-Kari'.
23	رَبِّيَ أَحْسَنَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr.
	رَبِّي أَحْسَنَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
24	لِيَصْرِفَ	Ğâib yâ'sıyle, zamîr, Rabbe gider	A'meş.
	لِنَصْرِفَ	Çoğul mütekellim nûn'uyla:	Çoğunluk [4].
	الْمُخْلَصِينَ	İhlâs'tan ismi mef'ûl kipiyle:	Nâfi', Kûfeliler.
	الْمُخْلِصِينَ	İhlâs'tan ismi fâil kipiyle:	Ötekiler.
25	أَلْفَيَا		Çoğunluk.
	وَجَدَا		İbn Mes'ûd [5].

1. Ebû Amr, bu okumayı kabul etmemiş, Ebû Ubeyde Ma'mer ibn el-Musennâ da, Ebû Amr'ın bu kırâete bâtıl dediğini rivâyet etmiştir: Kurtubî: 9/164.
2. İbn Abbâs'ın (هِئْتَ، هَيْتَ، هِيِّتَ) şekillerinde okuduğu da rivâyet edilir: Mesâhif: 200. Taberî'ye göre en uygun kırâet, hâ ve tâ'nın fethi, yâ'nın sükûnuyla okumadır. Çünkü bu, Peyğamber(s.a.v.)in kırâetidir: (Câmi'u'l-beyân: 12/181). Taberî'nin bu ifadesi, kendisinin, diğer kırâetlerin, Hz. Peyğamber'in kırâeti olmayıp kari'lerin ve dilcilerin ictihâdı olduğu kanısında bulunduğunu gösterir. Kırâetler için bkz. Tebsırah: 546; en-Neşr: 2/293-294.
3. Mesâhif: 138, 187.
4. el-Bahr: 5/296.
5. Mesâhif: 48.
6. el-Bahr: 5/297.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
25	أَوْ عَذَابًا أَلِيمًا	Nasb ile (أَوْ يُعَذَّبُ عَذَابًا أَلِيمًا) takdîriyle:	Zeyd ibn Alî.
	أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ	Ref' ile:	Çoğunluk [1].
29	الْخَاطِينَ	Kesre'den sonra geldiği ve kendisinden sonra yâ bulunduğu için hemze'nin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	الْخَاطِئِينَ	Hemze'nin telaffuzu ile:	Ötekiler.
30	وَ قَالَ نِسْوَةٌ	Nûn meksûr:	Çoğunluk.
	وَ قَالَ نُسْوَةٌ	Nûn madmûm:	A'meş, Mufaddal, Sülemî [2].
	قَدْ شَغِفَهَا	Ğayn'ın kesriyle:	Sâbit el-Bunânî.
	قَدْ شَغَفَهَا	Ğayn'ın fethiyle:	Çoğunluk [3].
	قَدْ شَعَفَهَا	Noktasız meftûh 'ayn ile:	Alî ibn Ebî Tâlib, Alî ibn Hüseyn, oğlu Muhammed Bâkır, oğlu Ca'fer, Şa'bî ve Avf el-A'râbî.
	قَدْ شَعِفَهَا	Meksûr 'ayn ile:	Sâbit el-Bunânî'-den rivâyet ve İbn Recâ' [4].

1. el-Bahr: 5/297.
2. Kurtubî: 9/176; en-Neşr: 1/397.
3. el-Bahr: 5/301.
4. Mesâhif: 333. İbn Zeyd: "Şeğaf sevgi, şe'af buğz için kullanılır" demiştir. Şa'bî de: "Ğayn ile şeğaf sevgi için, noktasız 'ayn ile şe'af ise delice aşk yani kara sevdâ için kullanılır" demiştir (el-Bahr: 5/301). Taberî'ye göre doğrusu, ğayn ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 12/201).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مُتَّكَا	*Muttekâ* gibi sondaki hemzenin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكَاءً	Med ve hemze ile:	Hasan[1].
	مُتَّكَأً	Medsiz, hemze üzerinde nasb tenvîniyle:	Ötekiler.
	مُتْكاً	Hemzesiz, tenvînle:	İbn Abbâs, İbn Ömer, Mücâhid, saîd ibn Cübeyr[2].
	مَتْكاً	Önceki gibi, ancak mîm'in fethiyle:	Abdullah ibn Mes'ûd.
31, 51	حَاشَ(ا) لِلّٰهِ	Vasl halinde şîn'den sonra elif ile:	A'meş, Ebû Amr ve Asma'î'nin rivâyetine göre Nâfi'.
	حَاشَ لِلّٰهِ	İki halde de elifin hazfiyle:	Ötekiler[3].
	حَاشْ لِلّٰهِ	Şîn'in sükûnuyla:	Hasan.
	حَاشَ الْاِلٰهِ	Lafza-i celâl yerine el-İlâh:	Yine Hasan'dan rivâyet.
	حَاشَى اللّٰهِ	Lafza-i celâl'den önce elif ile:	İbn Mes'ûd ve Übey[4].
	حَشَى لِلّٰهِ	Ramâ vezninde:	Bir grup[5].

1. el-Bahr: 5/302.
2. en-Neşr: 1/399, el-mutk, kıbtî dilinde turunç demektir (Kurtubî: 9/178; el-Bahr: 5/302).
3. Mes. 320. Vakıf halinde elif'in hazfi hususunda Ebû Amr da onlara katılmıştır.
4. Kurtubî: 9/181; Mesâhif: 138.
5. el-Bahr: 5/303. Taberî'ye göre ilk iki kırâet doğrudur, diğerleri, okunması câiz olmayan kırâetlerdir (Câmi'u'l-beyân: 12/208).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
31	مَا هَذَا بَشَرًا	Nasb ile, (ما)değildir, anlamındadır [1].	Çoğunluk.
	مَا هٰذَا بَشَرٌ	Merfû nasb ile:	İbn Mes'ûd [2].
	مَا هٰذَا بِبَشَرٍ	Bâ ile mecrûr:	Ğaznevî'nin nakline göre Hafsa mushafı.
	مَا هٰذَا بِشِرًى	Bâ ve şîn'in kesriyle: "Bu, satılacak türden bir köle değildir" [3]:	İbn Mes'ûd ve Hasan'dan rivâyet.
			Übey ve İbn Mes'ûd'dan başka bir rivâyet [4].
32	مَاهٰذَا بَشَرًا	Şeddeli nûn ile: Ancak çoğunluk kırâetine riâyet için mushafa elif yazılır:	Bir grup.
	وَ لَيَكُونًا	Tek nûn ile ve elif üzerine durulur:	Çoğunluk [5].
33	أَصْبُ		Çoğunluk.
	أُصُبُ		İbn Mes'ûd, Übey ve ibn Semeyfa'den rivâyet [6].
	وَ أَكُنْ		Çoğunluk.
	وَ أَكُونُ		Übey ve İbn Mes'ûd [7].

1. Aslı " ما هذا ببشر " 'dır. "Bu insan değildir" demektir. Bâ hazfedilince mecrûr, mansubolmuştur.
2. Mesâhif: 49.
3. Kurtubî: 9/182-183. Taberî, kurrâ'nın icmâına muhalif olan bu kırâeti câiz görmemektedir. (Câmi'u'l-beyân: 12/205).
4. Mesâhif: 49, 138.
5. el-Bahr: 5/306.
6. Mesâhif: 49, 138.
7. Mesâhif: 138.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
33	السَّجْنُ	Masdar olarak sîn'in fethiyle:	Ca'fer-i Sâdık, İbn Ebî İshâk, Abdurrahmân, A'rec ve Ya'kûb.
	السِّجْنُ	Masdar değil, zindanın ismi olarak sîn'in kesriyle:	Ötekiler.
35	لَتَسْجُنُنَّهُ	Birinin azîze hitâbı olarak tâ ile:	Hasan.
	لَيَسْجُنُنَّهُ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk [2].
	عَتَّى	Hâ'yı 'ayn'a çevirerek. Bu, Hüzeyl kabilesinin lehçesidir:	İbn Mes'ûd.
	حَتَّى	Aslı üzre hâ ile:	Çoğunluk [3].
36	إِنِّيَ..إِنِّيَ..أَنِّيَ	Üçünde de yâ'nın fethiyle:	Nâfi, İbn Keŝîr, Ebû Amr.
	إِنِّي...إِنِّي...أَنِّي	Üçünde de yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [4].
	أَرَانِي أَعْصِرُ عِنَبًا	Hamren yerine 'ineben:	Übey ve 'Abdullâh ibn Mes'ûd [5].
	أَرَانِيَ أَحْمِلُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebu Amr.
			İbn Mes'ûd.

1. 36, 41, 42 nci âyetlerdeki sicn'in sînin kesriyle olduğunda ittifak vardır. Taberî sîn'in fethiyle okumayı câiz görmektedir (12/211; Mesâhif: 333).
2. el-Bahr: 5/307. Mesâhif: 49.
3. Aynı.
4. Tebsırah; Neşr.
5. Kurtubî: 9/190; el-Bahr: 5/308.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَرَانِي أَحْمِلُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	رَبِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	رَبِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	آبَائِيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	آبَائِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Kûfeliler.
	خُبْزًا		Çoğunluk
	ثَرِيدًا		İbn Mes'ûd [1].
41	فَيَسْقِي رَبَّهُ	Yâ'nın fethiyle, sülâsî kökten	Çoğunluk.
	فَيُسْقِي رَبَّهُ	Yâ'nın dammıyle, iskâ'dan:	Bir grup [2].
43	إِنِّيَ أَرَى	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	إِنِّي أَرَى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	سُنْبُلَاتٍ		Çoğunluk.
	سَنَابِلَ		İbn Mes'ûd ve Ca'ferî Sâdık.
45	وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ	Hemze'nin damını, mîm'-in şeddesiyle:	Çoğunluk.
	وَادَّكَرَ بَعْدَ إِمَةٍ	Hemze'nin kesrî, hafîf mîm ile:	Eşheb el-Ukaylî [3].
	وَادَّكَرَ بَعْدَ أَمَهٍ	Mîm'in fethi ve hâ ile:	İbn Abbâs'ın bilinen kırâeti [4].
	وَادَّكَرَ بَعْدَ أَمْهٍ	Mîm'in sükûnu ve hâ ile:	İkrime, Mücâhid ve Şubeyl ibn 'Azre [5].

1. Mesâhif: 49.
2. el-Bahr: 5/311, 333.
3. el-Keşşâf: 2/374.
4. (الأمه) Unutma anlamınadır. Unuttuktan sonra hatırladı, demektir: Kurtubî: 9/201; Câmi'u'l-beyân: 12/228.
5. el-Bahr: 5/314. Zemahşerî'ye göre mîm'in sükûnuyla okumak hatâdır. el-Keşşâf: 2/374.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنَا آتِيكُمْ	İtyân kökünden mütekellim muzâri‘:	Übey ve Hasan [1].
	أَنَا أُنَبِّئُكُمْ	Tenbie kökünden muzârî‘ mütekellim:	Çoğunluk [2].
	فَأَرْسِلُونِى	Sonunda izâfet yâ'sıyle:	Ya‘kûb.
	فَأَرْسِلُونِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
46	لَعَلِّىَ أَرْجِعُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	لَعَلِّى أَرْجِعُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Kûfeliler.
47	دَأَبًا	Meftûh hemze ile:	Hafs.
	دَأْبًا	Sâkin hemze ile:	Ötekiler.
	فِى سُنْبُلِهِ		İbn Mes‘ûd ve Übey [3].
	فِى سُنْبُلِهِ فَإِنَّهُ أَبْقَى لَهُ		Çoğunluk.
	يَأْكُلْنَ		Çoğunluk [4].
	تَأْكُلْنَ		Ca‘fer-i Sâdık.
49	وَ فِيهِ تَعْصِرُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ فِيهِ تُعْصَرُونَ	Tâ'nın damını, Sâd'ın fethiyle edilgen muhâtab [5]:	Îsâ, Ca‘fer-i Sâdık.
	وَ فِيهِ تُعْصِرُونَ	İ‘sâr'dan muhâtab:	Bir kırâettir [6].
	وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ		Çoğunluk.
	وَ فِيهِ تَعْتَصِرُونَ		İbn Mes‘ûd [7].
	وَ فِيهِ تُعَصِّرُونَ		Übey [8].
	وفِيهِ تَعْصِرُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler.
53	نَفْسِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi‘, Ebû Amr.
	نَفْسِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	رَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	رَبِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	آئْتُونِى		Çoğunluk.
	آتُونِ		Hums mushafı.

1. İmâm mushafta da böyledir; Mesâhif: 138.
2. el-Bahr: 5/314. 3.Mesâhif: 49, 138. 4. Mesâhif: 333.
5. Bir önceki gibi, üzerinize yağmur yağdırılır demektir. Kurtubî: 9/205; el-Bahr: 5/315; Mesâhif: 333
6. Taberî, cumhûr'un kırâetine muhalif olduğu gerekçesiyle yâ ile ğâib kipindeki okumayı câiz görmüyor (Câmi‘u'l-beyân: 12/233). 7. Mesâhif: 49. 8. Mesâhif: 138.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
56	نَشَاءُ	nûn ile:	İbn Kesîr.
	يَشَاءُ	Yâ ile:	Ötekiler.
59	إِنِّيَ أُوفِى	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi.
	إِنِّى أُفِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
60	وَ لاَ تَقْرَبُونِى	Sonda yâ ile:	Ya'kûb.
	وَ لاَ تَقْرَبُونِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
62	لِفِتْيَانِهِ	Yâ'dan sonra elif, sonra meksûr nûn ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs ve Abdullâh ibn Mes'ûd mushafı.
	لِفِتْيَتِهِ	Yâ'dan sonra meksûr tâ ile elifsiz:	Ötekiler [1].
63	يَكْتَلْ	Yâ ile:	Ḥamza, Kisâ'î, Halef.
	نَكْتَلْ	Nûn ile:	Ötekiler.
	يَكِلْ	Keyl kökünden	Übey [2].
64	خَيْرٌ حَافِظًا	Hâ'dan sonra elif ile, fâilen vezninde:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	خَيْرٌ حِفْظًا	Meksûr hâ'dan sonra sâkin fâ:	Ötekiler.
	خَيْرُ حَافِظٍ	İzâfetle:	Übey ve A'meş [3].
	خَيْرُ ٱلْحَافِظِينَ	İzâfetle ve ikinci isim çoğul:	Ebû Hüreyre [4].
	خَيْرٌ حَافِظًا وَ هُوَ خَيْرُ ٱلْحَافِظِينَ	Erhamu'r-râhimîn yerine hayru'l-hâfızîn:	İbn Mes'ûd [5].

1. Medine halkının, Ebû Amr'ın ve Âsım'ın kırâetidir. Ebû Hâtim ve Nehhâs da bu kırâeti tercîh etmişlerdir (Kurtubî: 9/222).
2. Mesâhif: 138.
3. Mesâhif: 138, 320.
4. Zemahşerî'nin nakline göre Ebû Hüreyre böyle okumuştur.
5. el-Bahr: 5/323.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
65	نَبْغِى		Çoğunluk.
	تَبْغِى		İbn Mes'ûd ve Ebû Hayveh[1].
	رُدَّتْ	Râ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	رِدَّتْ	Râ'nın kesriyle:	Alkame'den rivâyet.
	وَ نَمِيرُ	Nûn'un fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ نُمِيرُ	Nûn'un dammıyle:	Sülemî[2].
66	حَتَّى تُؤْتُونِى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kûb[3]
	دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ		Çoğunluk.
	دَخَلُوا عَلَيْهِ عَرَفَ يُوسُفُ أَخَاهُ		İbn Mes'ûd[4].
	لِمَا		Çoğunluk.
	مِمَّا		A'meş.
	إِنِّى أَنَا	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	إِنِّى أَنَا	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
70	ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ		Çoğunluk.
	فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَخْرُجَ الْعِيرُ		İbn Mes'ûd.
	عَلَيْهِمْ		İbn Mes'ûd.
	عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	تُفْقِدُونَ		İbn Mes'ûd[5].
71	تَفْقِدُونَ	İfkad kökünden:	Sülemî[6].
	صُوَاعَ	Sülâsî'den tâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 49.
2. Kurtubî: 9/224; el-Bahr: 3/323.
3. Vasl halinde Ebû Amr ve Ebû Ca'fer de Ya'kub'a katılmıştır.
4. Mesâhif: 320.
5. Mesâhif: 45.
6. Ebû Hâtim bu kırâeti zayıf görmektedir (el-Bahr: 5/330.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	صُوَاغَ	Vâv'dan sonra ğayn ile:	Hasan ve İbn Cübeyr [1].
	صُوغَ	Vâv'dan sonra elifsiz, sonra ğayn:	İbn Mes'ûd, Zeyd ibn Alî, Yahyâ ibn Ya'mer.
	صُوعَ	Aynı vezinde, fakat 'ayn ile:	Ebû Recâ.
	صِيَاعَ	Meksûr sâd'dan sonra yâ, sonra elif:	Übeyy ve İbn Cübeyr.
	صَاعَ	Meftûh sâd'dan sonra elif ile:	Ebûhüreyre, Mücâhid, Katâde ve Dahhâk [2].
76	وعاء	Meksûr vâv:	Çoğunluk.
	إعاء	Meksûr hemze:	Übeyy [3].
	نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ	Derecât'ın tenvîniyle:	Kûfeliler.
	نَرْفَعُ دَرَجَاتِ مَنْ نَشَاءُ	Derecât'ın, sonrasına izâfetiyle:	Ötekiler.
	نَرْفَعُ دَرَجَاتِ مَنْ يَشَاءُ	Derecât izâfetle, sonraki fiil de ğâib yâ'sıyle:	Ya'kûb [4].
	كُلِّ ذِى عِلْمٍ		Çoğunluk.
	كُلِّ عَالِمٍ		İbn Mes'ûd [5].
77	فَأَسَرَّهَا	Zamîr müennes:	Çoğunluk.
	فأسَرَّهُ	Zamîr müzekker:	İbn Mes'ûd ve İbn Ebî 'Able [6].
78	شَيْخًا كَبِيرًا وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَنَا		Çoğunluk.
	عَلَيْهِ فَخُذْ أَيَّنَا شِئْتَ دَعْ لَنَا		Übeyy [7].

1. el-Bahr: 5/330.
2. Kurtubî: 9/230; Mesâhif: 138, 279.
3. Mesâhif: 138, 248.
4. en-Neşr fî'l-kırââti'l-aşr: 2/296.
5. Mesâhif: 49, İbn Mes'ûd'un (كُلِّ ذِى عَالِمٍ), yahut (كُلِّ ذِى عِلْمٍ) okuduğu da rivâyet edilir (Mesâhif: 49).
6. Mesâhif: 49.
7. Mesâhif: 138.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
80,87, 110 (Ra'd: 31).	اِسْتَيْأَسُوا، وَ لاَ تَيْأَسُوا، لاَ يَيْأَسُ، إذَا آسْتَيْأَسَ آلرُّسلُ، أَفَلَمْ يَيْأَسْ	Sâkin yâ'dan sonra meftûh hemze ile:	Çoğunluk.
	اسْتَايَسُوا، وَ لاَ تَايَسُوا، لاَ يَايَسُوا، أَفَلَمْ يَايَسْ، إذَا آسْتَايَسَ	Hemze'nin yâya takdimiyle medd yapılması [1]:	İbn Kesîr.
	أَبِىَ أَوْ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	أَبِى أَوْ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
81	إنَّ آبْنَكَ سَرَقَ	Sîn ve râ'nın fethiyle etken:	Çoğunluk.
	إنَّ آبْنَكَ سُرِّقَ	Tesrîk kökünden edilgen:	İbn Abbâs, Kisâî [2].
	إنَّ آبْنَكَ سَرِقٌ	İsmi fâil kipiyle:	Dahhâk [3].
	وَ مَا شَهِدْنَا		Çoğunluk.
	وَمَا شَهِدْنَا عَلَيْهِ		Übey [4].
83	عَسَى آللَّهُ أَنْ		Çoğunluk.
	عَسَى آللَّهُ أَنْ لاَ يَعُلْ		İbn Mes'ûd [5].
	حَرَضًا	Hâ ve râ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	حُرْضًا	Hâ'nın dammı, râ'nın sükûnuyla:	Enes.
	حُرُضًا	Hâ ve râ'nın dammıyle:	Hasan Basrî [6].
86	وَ حُزْنِىَ إلَى آللَّهِ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Âmir, Ebû Amr.

1. Aslı (استيأس)dir. Hemze yâ'ya takdîm edilip yâ tehir edilmiş, sonra sâkin olup üst tarafı da üstün olduğu için hemze elif'e çevrilmiştir (Kurtubî: 9/241; el-Bahr: 5/335).
2. Yani oğluna hırsızlık nisbet edildi, demektir (Kurtubî: 9/244; el-Bahr: 5/337; en-Neşr: 1/405).
3. el-Bahr: 5/337.
4. Mesâhif: 49.
5. Mesâhif: 138.
6. Harad, kırba sapına denilir (Kurtubî: 9/251).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
87	وَ حُزْنِى إِلَى ٱللَّهِ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler [1].
88	فَأَوْفِ لَنَا ٱلْكَيْلَ و تَصَدَّقْ		Çoğunluk.
	فَأَوْفِ لَنَا ٱلْكَيْلَ وَ أَوْقِرْ رِكَابَنَا وَ تَصَدَّقْ	(وَ أَوْقِرْ رِكَابَنَا) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd mushafı [2].
90	إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ	Tek hemze ile, olumlu cümle:	İbn Kesîr, Ebû Ca'fer, İbn Muhaysın.
	أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ	İki hemze ile, soru kipi:	Kûfeliler [3].
	أَءِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ	İkinci hemzeyi teshîl edip hemze ile yâ arasında bir sesle okuma:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer.
	أَوَ أَنْتَ يُوسُفُ	(إِنَّكَ) yerine (أنت) soru	Übeyy ibn Ka'b [4].
90	وَ هٰذَا أَخِى		Çoğunluk.
	وَ هٰذَا أَخِى بَيْنِى وَ بَيْنَهُ قُرْبَى		İbn Mes'ûd [5].
	إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِى وَ يَصْبِرُ	Fiiller merfû' (مَنْ), ismi mevsûl [6];	İbn Kesîr, Kunbul.
	إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ	Birincisi yâ'nın hazfiyle, ikincisi açıkça meczûm:	Ötekiler [7].
91	لَخَاطِينَ	Hemze'nin hazfiyle:	Ebû Ca'fer [8].
	لَخَاطِئِينَ	Hemze ile:	Ötekiler.
94	وَ لَمَّا فَصَلَتِ ٱلْعِيرُ	Fasl'dan müennes:	Çoğunluk.
	وَ لَمَّا انْفَصَلَ ٱلْعِيرُ	İnfisâ'lden müzekker:	İbn Abbâs [9].
	تُفَنِّدُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.

1. Mesâhif: 49, 138.
2. Mesâhif: 49, Câmi'u'l-beyân: 13/51.
3. Taberî, soru kipindeki kırâeti doğru bulmaktadır (Câmi'u'l-beyân: 13/55).
4. Mesâhif: 138; Câmi'u'l-beyân: 13/55; el-Bahr: 5/342; en-Neşr: 1/372.
5. Mesâhif: 50.
6. (مَنْ) ismi mevsûl, birinci fiil onun sılası olarak merfû', ikincisi de birinciye ma'tûftur.
7. Kurtubî: 9/256-257.
8. en-Neşr: 1/397.
9. el-Bahr: 5/345; Mesâhif: 200.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تُفَنِّدُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [1].
96	جَاءَ الْبَشِيرُ		Çoğunluk.
	جَاءَ الْبَشِيرُ مِنْ بَيْنِ يَدَىِ الْعِيرِ		İbn Mes'ûd [2].
	إِنِّى	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	إِنِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
98	رَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	رَبِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
99	آوَى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ		Çoğunluk.
	آوَى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَ إِخْوَتَهُ	(وَ إِخْوَتَهُ) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd mushafı [3].
100	عَلَى الْعَرْشِ		Çoğunluk.
	عَلَى السَّرِيرِ		Übey ve İbn 'Abbâs.
	سُجَّدًا		Çoğunluk.
	سَاجِدِينَ		Übey.
	وَ بَيْنَ إِخْوَتِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	وَ بَيْنَ إِخْوَتِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	أَحْسَنَ بِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Verş.
	أَحْسَنَ بِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
101	عَلَّمْتَنِ		Çoğunluk.
	وَ عَلَّمْتَنِى		İbn Mes'ûd [4].
	آتَيْتَنِ وَ عَلَّمْتَنِ		Çoğunluk.
	آتَيْتَنِى		İbn Mes'ûd [5].
105	وَ كَائِنْ	Bulunduğu her yerde uzatıcı elif, sonra meksûr hemze ile:	İbn Kesîr, Ebû Ca'fer.

1. en-Neşr: 2/297.
2. Mesâhif: 50.
3. el-Bahr: 5/347.
4. Mesâhif: 50.
5. Mesâhif: 50.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ كَأَيِّنْ	Kâf'tan sonra meftûh hemze, sonra meksûr şeddeli yâ ile:	Çoğunluk.
108	وَ آلأَرْضِ	Ard mecrûr:	Çoğunluk.
	وَ آلأَرْضَ	Ard, mukadder bir fiil ile mansûb:	Süddî.
	يَمُرُّونَ عَلَيْهَا		Çoğunluk.
	يَمْشُونَ عَلَيْهَا		İbn Mes'ûd [1].
	سَبِيلِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi.
	سَبِيلِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
109	نُوحِى إِلَيْهِمْ	Nûn ile, îhâ'dan çoğul mütekellim [2]:	Hafs [3].
	يُوحَى إِلَيْهِمْ	Yâ ile, edilgen:	Ötekiler.
	وَ لَدَارُ آلآخِرَةِ	Ta'rîf lâmı olmadan:	Çoğunluk.
	وَ لَلدَّارُ آ لآخِرَةِ	Ta'rîf lâmıyle; sıfat veya bedel:	Nâfi, Âsım ve başkaları [4].
	أَفَلاَ تَعْقِلُونَ	Hitâb tâsıyle:	Nâfi, Ya'kub, İbn Âmir, Hafs, Ebûbekr.
	أَفَلاَ يَعْقِلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [5].
110	قَدْ كُذِبُوا	Hafif meksûr zâl ile, edilgen:	İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Sülemî, Ebû Ca'fer ibn el-Ka'ka', Hasan, Katâde, Ebû Recâ' el-Utâridî, Âsım, Hamza, Kisâ'î, Yahyâ ibn Vessâb, A'meş ve Halef [6].

1. Kurtubî: 9/272.
2. Burada, Nahl: 43'de ve Enbiyâ: 7, 25'de. Enbiyâ'nın ikinci yerinde Hamza, Kisâ'î ve Halef de Hafs'a katılarak nûn ile okumuşlardır.
3. Bu dört yerin dışında, sadece Şûra Sûresinde ihtilâf vardır. Tebsırah: 549-550; en-Neşr: 2/296.
4. Kurtubî: 9/275. 5. en-Neşr: 2/257.
6. Taberî de bu okumayı tercîh etmiştir (Câmi'u'l-beyân: 13/855.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırået farkı:*	*Okuyanlar:*
	قَدْ كَذَبُوا	Hafif meftûh zâl ile, etken:	Mücahid, Humeyd.
	قَدْ كُذِّبُوا	Şeddeli meksûr zâl ile, edilgen [1]:	Ötekiler.
	كُذِبُوا	Hafif zâl ile edilgen:	Übey [2].
	فَنُجِّيَ مَنْ	Tek nûn ile, tenciye kökünden, edilgen:	İbn Âmir, Ya'kûb.
	فَنُنْجِي مَنْ	İkincisi sâkin iki nûn ile, incâ' kökünden, sondaki yâ sâkin: İsm-i mevsûl durumundadır:	Ötekiler [3].
	فَنَجَا	Sülâsî'den mâzî, ismi mevsûl, fâil durumundadır:	İbn Muhaysın [4].
	فَنَجَّى	Tenciye kökünden etken mâzî [5]:	Bir kırâettir [6].
	مَنْ يَشَاءُ	Yâ ile [7]:	Ebû Hayveh.
	مَنْ نَشَاءُ	Nûn ile:	Çoğunluk [8].

1. Kavimleri, Allah'ın fırsat verdiğini görünce elçilerin yalan söylediğini sandılar, anlamındadır.
2. Mesâhif: 138.
3. Bütün mushaflar, kelimenin tek nûn ile yazımında birleşir: Câmi'u'l-beyân: 13/89; Tebsırah: 550; en-Neşr: 2/296. Ancak Taberî, yalnız iki nûn ile incâ kökünden olan kırâeti doğru bulmakta ve kari'lerin icmâ'ı bulunan bu okumanın dışında bir kırâetin caiz olmadığını söylemektedir: 13/89.
4. Kurtubî: 9/277.
5. Allah'ın yardımı, O'nun dilediğini kurtardı, demektir: el-Bahr: 5/355.
6. el-Bahr: 5/355.
7. Allah'ın, kurtulmasını istediği kimse kurtarıldı veya kurtuldu,demektir.
8. el-Bahr: 5/355.

13/87 RA'D SÛRESİ

Ra'd, gök gürültüsü demektir. Onüçüncü âyetinde gök gürültüsünün Allah'ı tesbih ettiği anlatıldığından sûreye bu ad verilmiştir. Mekke'de mi, Medine'de mi indiği hakkında görüş ayrılığı vardır. Fakat Sûrenin, hurûf-i mukatta'a ile başlayan ve Mekke'de inmiş olan Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm ve Hicr Sûreleri arasına konmuş olması, Mekke'de indiği görüşüne güç kazandırmaktadır. Üslûbu da Mekke üslûbunu taşır. Âyetlerinin birbirleriyle yakın ilişkisi, hepsinin aynı anda veya birbiri ardınca indiğini gösterir.

Mekke'de indiğini söyleyenlerden kimi, baştan otuz âyetinin Medenî, gerisinin Mekkî: kimi de 31 ve 33 ncü âyetlerin Medenî; bazıları da 11-13 ncü âyetlerin Medenî olduğunu söylemişlerdir. Fakat âyetlerin üslûbu ve birbiriyle insicamı, bu rivayetleri şüpheli kılmaktadır.

Sûrede Allah'ın yüce kudretini gösteren tabiat kanunlarına en belîğ ifadelerle işaret edilir. Peyğamber (s.a.v.) ile müşrikler arasındaki mücadelelere, müşriklerin Peyğambere karşı olumsuz tutumlarına yer verilir, iyilerle kötülerin davranış ve vasıfları karşılaştırılır. Mü'min ve kâfirlerin âhiretteki sonuçları belirtilir. Sûre 43 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 13., iniş sırasına göre 87. sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِۜ وَالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ

اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ

ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ
ٱلْأَمْرَ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُم بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى مَدَّ
ٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنْهَٰرًا وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ
ٱثْنَيْنِ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾
وَفِى ٱلْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَٰوِرَٰتٌ وَجَنَّٰتٌ مِّنْ أَعْنَٰبٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ
وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَآءٍ وَٰحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِى ٱلْأُكُلِ إِنَّ
فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm mîm râ. Şunlar Kitâbın ayetleridir; Rabbinden sana indirilen haktır, fakat insanların çoğu inanmazlar. 2- Allah O'dur ki gökleri, görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti, sonra Arşa oturdu, güneşi ve ayı irâdesine boyun eğdirdi: Her biri belli bir süre için akıp gitmektedir. İşi düzenler, âyetleri açıklar ki Rabbinizle karşılaşacağınıza kesin olarak inanasınız. 3- O'dur ki arzı uzattı, orada sabit dağlar ve ırmaklar var etti, orada her meyvayı iki çift (erkek-dişi) *yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örter; şüphesiz bunda düşünen bir toplum için âyetler vardır. 4- Arzda birbirine komşu kıt'alar, üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır ama ürünlerini birbirinden üstün yaparız. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için âyetler vardır.*

Tefsîr:

1-4: Bu sûreye de hurûf-i mukatta' ile başlanmıştır. Bazı sûre başlarında

bulunan bu harfler, daha önce yabancı dilde inmiş bulunan İlâhî Kitâb'a işâret olduğu gibi dinleyicilerin, vahyedilen âyetlere dikkatini çekme görevi de yapmaktadır. Harflerin başında bulunduğu sûrelerde bu harflerden hemen sonra kitaptan, vahiyden veya âyetlerden söz edilir. Nitekim burada da: "İşte şunlar, şu sana okunanlar, Kitâbın yani daha önceki İlâhî Kitâbın âyetleridir. Rabbinden sana indirilen, gerçektir ama insanların çoğu inanmazlar" buyuruluyor.

Şimdi burada zikredilen *el-Kitâb* Katâde'ye göre Kur'ân'dan önceki Kitâplar, Mücâhid'e göre Tevrât ve İncîl, cumhûra göre Kur'ân'dır [1]. Biz, Katâde ve Mücâhid'in görüşünü doğru buluyoruz. Çünkü " تلك " uzağa işârettir. "Şunlar" demektir. Bu işâret zamîriyle, Arapların anlama seviyelerinden uzak olan o yabancı dilde inmiş İlâhî Kitâba işâret edilmekte ve o Kitâbın âyetlerinin Arap diline dökülerek Hz. Muhammed'e vahyedildiği bildirilmektedir.

Buna göre mânâ şöyledir: *"Şunlar, O Kitâbın âyetleridir. Rabbinden sana indirilen gerçektir".* Yani O Kitâbın âyetleri gerçek olarak sana vahyedilmiştir. Buradaki (و) nin ibtidâiyye olması da, âtıfa olması da mümkündür. Vâv âtıfa olursa Kitâb ile kasıt önceki Kitâblar, "الذى أنزل إليك من ربك" ile kasıt Kur'ân olur. Mânâ: "Şunlar o Kitâbın ve sana indirilen Kur'ân'ın âyetleridir, haktır. Fakat insanların çoğu inanmaz" şekline girer.

Allah'ın âyetleri iki kısımdır. Biri sözlü âyetlerdir ki vahiy yoluyla gelmiştir. İkincisi de kâinât olayları, tabiat kuvvetleridir. Bunlar sözsüz âyetler kategorisindendir. Yüce Allah burada indirmekte olduğu sözlü âyetlere dikkati çektikten sonra gözlerimizi sözsüz kâinat âyetlerine çeviriyor. Üzerinde düşünenlerin fikrine, ruhuna Allah'ın birliğini, büyüklüğünü ve kudretini haykıran tabiat olaylarını düşünmeğe çağırıyor:

Gökleri bizim görebileceğimiz bir direk olmadan yarattığını, sonra Arşa (kâinatın tahtına) kurulup gökleri yönettiğini, Güneşi ve Ayı buyruğuna boyun eğdirdiğini, bunların her birinin belli bir süreye kadar akıp gitmekte olduğunu, yaratma işini düzenlediğini düşünüp anlamamız için âyetleri açık açık izah ettiğini bildirmektedir.

Düşüncemizi göklerdeki inceliklerde dolaştırdıktan sonra bu kez de yerdeki hikmet ve kanunlarına yöneltmektedir: Yeri yayıp döşediğini, yerde yüksek dağlar, ırmaklar, çeşit çeşit meyvalar yarattığını, her meyvayı (her bitkiyi) de çift ikili (erkekli dişili) yaptığını, geceyi gündüzün üzerine örterek gündüzü geceye çevirdiğini, yeryüzünde birbirine komşu kıt'alar, bu kıt'alar üzerinde üzüm bahçeleri, ekinler, bir kökten çıkıp çatallanmış veya kök üzerinde tek olarak dikilmiş hurma ağaçları bulunduğunu, hepsinin aynı sul ile sulandığı

1. Câmi'u'l-beyân: 13/92.

halde kiminin meyvasını ötekinden üstün kıldığını, bunda düşünenler için ibretler bulunduğunu açıklamaktadır.

İkinci âyet, bir tabiat kanununa işaret etmektedir: Allah, gökleri bizim görebileceğimiz bir direk olmadan yükseltmiştir. Demek gökleri birbirinden uzakta tutan, birbiri üstüne düşmekten koruyan bir kuvvet vardır ama biz bu kuvveti göremeyiz. Bu kuvvet bizim görebileceğimiz bir madde değil, gözle görülmesi mümkün olmayan bir kanundur. Gök cisimleri arasında bir itme gücü vardır. Her biri diğerini iter. Eğer bu cisimler arasındaki itme gücü sonsuz olsaydı, bunların birbirinden sonsuzca uzaklaşmaları gerekirdi. Oysa bunlar, birbirlerinden belli uzaklıkta bulunurlar. Öyle ise bunların birbirinden sonsuzca uzaklaşmalarını engelleyen bir karşı güç vardır. Bu güç de gök cisimleri arasındaki çekme gücüdür. Her cismin kendine özgü bir çekme gücü vardır. Yüce Allah: *"Göğü tutuyor, yer üzerine düşmesini önlüyor. Ancak O'nun izniyle düşebilir"*[1] âyetiyle de gök cisimleri arasındaki çekim gücüne işaret buyurmuştur.

Göklerde buna benzer nice kanunları yaratan Allah, bütün kâinâtı kucaklayan Arşına kurulmuştur. Burada insanların kavraması için Allah, tahtına oturup ülkesini yöneten bir kırala benzetilmiştir. Allah, bütün kâinâtın padişahıdır. O da kendine mahsus tahtından, yarattığı ülkesini yönetmektedir.

"Güneşi ve Ayı emrine boyun eğdirmiştir. Her biri, O'nun takdiriyle belli bir süreye kadar akıp gider." Güneş ve Ay sabit değildir, hareket etmektedir. Ay dünya çevresinde döner. Güneş ise kendisine tabi yıldızlarla birlikte sistem olarak yürümektedir.

Yaratma işini düzenleyen, Allah'tır. *"Emrini düzenler"* cümlesi, her gök cismine hakim olan kanunları, mülkünü yönetme işini düzenler şeklinde tefsir edilir.

"Arzı da uzatmıştır". Gök cisimlerini direksiz olarak birbirinden uzakta tutan Allah, insanların yaşadığı dünya gezegenini de yaymış; orada ovalar, yaylalar, dağlar, ırmaklar ve çeşit çeşit meyvalar yaratmıştır. Meyvaların hepsini de çift (erkekli dişili) yapmıştır.

Her ağaç, her bitki, ancak erkek ve dişi tohumlarının birleşmesiyle ürün verir. Ağaçların çoğunda erkek ve dişi organlar vardır. Bazı türlerde erkek ve dişi organlar ayrı ağaçlardadır. Ağaçların çoğunda erkek ve dişi aynı çiçekte olur. Bazılarında ise ayrı çiçeklerde olur[2]. Allah yalnız bitkileri değil, bütün canlıları böyle erkekli dişili yaratmıştır.

1. Hac Sûresi: 65.
2. el-Cevâhir fî Tefsîru'l-Kur'ân: 7/80-81.

"Geceyi gündüzün üzerine örter." Bu olay, ancak yuvarlak cisimde olur. Dünyanın her noktasında, her zaman gece, gündüzün üzerine, gündüz de gecenin üzerine örtülmektedir. Bir yandan gece gündüzü sarmalarken, öte yandan gündüz geceyi sarmalayıp karanlığını açmaktadır. Güneşin karşısında saat yelkovanı yönünde dönen dünya yuvarlağında bir yandan güneş ışığı, karşısına gelen gece kısmını gündüze çevirirken, güneşin karşısından ayrılan gündüz kısmını da gece karanlığı sarmalayıp geceye çevirmektedir. *"Allah, geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü de gecenin üzerine dolar"*[1]. Her saniye tekrarlanan bu ikili dolama olayı, ancak güneşin karşısında bulunan küre cisimlerde olur. Bundan, Kur'ân'ın, işaret yoluyla dünyânın yuvarlaklığını haber verdiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca burada edebî bir incelik, bir isti'âre sanatı vardır: Bir önceki cümlede Allah'ın her meyvayı iki çift (erkek-dişi) yarattığı belirtilmişti. Canlılarda erkek, dişisini sarar, kucaklar, örter. İşte bununla uyum için gecenin de gündüzü sarıp örttüğü ifâde edilmektedir. Âdetâ gece erkek, gündüz de güzel kadındır. Gece, sevgilisi olan gündüzü sarmalayıp örtmektedir.

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ اُولٰٓئِكَ
الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ
الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ
عَلٰى ظُلْمِهِمْ وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا
اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾

1. Zümer Sûresi: 5.

5- Eğer şaşacaksan, onların şu sözlerine şaşmak lâzım: "Biz toprak olduğumuz zaman mı, biz mi yeniden yaratılacağız?" İşte onlar, Rablerine nankörlük edenlerdir. Ve onlar, boyunlarında halkalar bulunan kimselerdir. Onlar ateş halkıdır. Onlar orada sürekli kalacaklardır. 6- Senden, iyilikten önce kötülüğü acele istiyorlar. Oysa onlardan önce benzerleri gelip geçti. Şüphesiz Rabbin, onların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir fakat Rabbinin azâbı da pek çetindir! 7- İnkâr edenler diyorlar ki: "Ona Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?" Sen, ancak bir uyarıcısın, her toplumun bir yol göstericisi vardır.

Tefsîr:

5- Göklerde ve yerde büyüklüğünün ve kudretinin bunca kanıtlarını, öldükten sonra dirilme olayının tabiatta her zaman tekrarlandığını gördükleri halde ibret almayıp âhireti inkâr edenlerin sözlerine şaşmak gerekir doğrusu. Bunlar: *"Biz toprak olduktan sonra yeniden mi diriltileceğiz?"* derler. Aklı eren herkes bilir ki gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan çok zordur. Bir şeyi birinci defa yaratmış olanın, onu çevirip yeniden yaratması daha kolaydır. Allah'ın, bu kâinatı yoktan var ettiğine inandıktan sonra, ölmüş olan canlıları yeni bir yaşam için yeniden diriltmesine inanmamak cidden şaşılacak bir şeydir.

İşte âhiret hayatına inanmayanlar, boyunlarına halkalar takılarak ateş zindanına sürüleceklerdir. Çünkü onlarda ibret yok, düşünce yok. Bundan dolayı onlar, hayvanlar gibi boyunlarına takılan halkalarla güdülmektedir. Dünyada liderlerinin, hayvanlar gibi peşlerinden sürükledikleri bu kimseler, dünyadaki hallerine uygun olarak âhirette de hayvanlar gibi halkalarından tutularak cehenneme götürülmektedirler.

Kâfirlerin boyunlarında halkalar bulunması, âhirette zincirlere vurulup cehenneme götürülüşlerini tasvir olabileceği gibi, dünyada vehim ve hurâfat zincirleriyle bağlı olduklarını da anlatabilir. Küfür ve batıl inançları, boyunlarına halka olmuş; kibir ve inâtları boyunlarına demir halka gibi geçmiş, sağa-sola bakıp hakikati görmelerine imkân bırakmamıştır.

"Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik"[1] âyeti gibi bu âyet de kâfirlerin küfür ve inâtlarının tutsağı olduklarını anlatmış olabilir. Maamâfî âyet, *"Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde, kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır"*[2] âyetleri gibi kâfirlerin

1. Yâsîn Sûresi: 8.
2. Ğâfir (Mü'min) Sûresi: 71-72.

âhiret hallerini de anlatabilir. Her iki mânâ da uygundur; ikisinin de Kur'ân'da örneği ve kanıtı vardır.

6- Âhirete inanmayan müşrikler, Peygamber(s.a.v.)e, eğer kendisinin söyledikleri doğru ise, inkârlarından dolayı başlarına azâb gelmesi gerektiğini alay tarzında söyler; bu sözleriyle âhiretin aslâ vukubulmayacağını vurgulamak isterlerdi. Doğru söyleyen Peygamberi inkâr etmekle günâha giriyorlar, haksızlık ediyorlarsa başlarına azâp gelsin istiyorlardı. Kendilerinden önceki milletler de bu tür sözlerle peygamberleriyle alay etmişlerdi ama sonunda Allah'ın cezasına çarpılmışlardı. Bunların, onların harabolmuş yurtlarını gördükleri halde ibret almayıp inkâr etmeleri çok tuhaftır.

Sonra yüce Allah, insanların haksızlıklarına, isyanlarına karşı mağfiret sahibi olduğunu belirtiyor. Eğer O'nun af ve mağfireti olmasaydı, münkirlerin işleri çoktan bitirilmiş olurdu. Fakat Allah aceleci değildir. Bir günâh işleyen kulunu hemen cezalandırmaz. Ona fırsat verir, bir süre dener onu. Tevbe etmesi için zaman tanır.

7 nci âyette de yüce Allah, inkâr edenlerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)den âyet (mu'cize) istediklerini bildiriyor. Peygamber'in sadece bir uyarıcı olduğunu belirtmek suretiyle mu'cize getirmenin, onun görevi olmadığını anlatmak istiyor. Her toplumun bir uyarıcısı bulunduğunu söyleyen bu âyete göre her millet içinde uyarıcı bir peygamber çıkmıştır. İbn Abbâs, her kavmin bir uyarıcısı olduğunu söylemiştir [1].

İsrâ Sûresinin 90-93 ncü, Furkan Sûresinin 7-8 nci âyetlerinde müşriklerin çeşitli mu'cizeler istedikleri anlatılmaktadır. Bunlar, Hz. Muhammed'in, söylediği gibi peygamber olmadığını belirtmek için bu tür isteklerini tekrarlayarak onunla alay ediyorlardı. Küfürlerinde o derece ileri gitmişlerdi ki: *"Allahım, eğer bu, senin yanından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azâb ver!" demişlerdi* [2].

Âhirete kesinlikle inanmadıklarını, âhiretin olacağını söyleyen Peygamberin sözlerinin doğru olmadığını vurgulamak için böyle söylüyorlardı. "İşte biz onu inkâr ediyoruz, eğer onun söylediği doğru ise niçin başımıza taş yağmıyor?" diyorlardı. Oysa Allah müşrikleri cezâlandırmayı ihmal etmiyor, fakat tevbe etmeleri için onlara fırsat tanıyordu. Ayrıca azâb gelse toptan geleceği için onların içinde Allah'a inanan birçok kimse de bu azâba çarpılırdı. Çünkü onların bu istekleri, Peygamber'in Mekke'de bulunduğu sırada olmakta idi. Yüce Allah, Enfâl Sûresinin 33 ncü âyetinde Peygamberinin, onların içinde bulunduğu veya onlar istiğfar ettikleri sürece onlara azâbetmeyeceğini bildirmektedir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/502.
2. Enfâl Sûresi: 32.

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ
عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبٖيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾
سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ
وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُونَهُ
مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاِذَا
اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُٓوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

8- Allah, her dişinin neyi yüklendiğini ve rahimlerin neyi eksiltip artırdığını bilir. O'nun yanında her şey bir miktar iledir. 9- (O), *gizliyi ve açığı bilendir, büyüktür, yücedir. 10- Aranızda sözü gizli söyleyen de, onu açık söyleyen de; geceleyin gizlenen de, gündüzün görünen de* (O'nca) *birdir. 11- İnsanın, önünden ve arkasından izleyicileri vardır, onu Allah'ın emrinden korurlar. Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez. Allah da bir kavme kötülük istedi mi artık onu geri çevirecek yoktur. Zâten onların, O'ndan başka koruyucuları da yoktur.*

Tefsîr:

8-11 nci âyetlerde yüce Allah, her dişinin karnında ne taşıdığını, rahimlerin eksiltip artırdığı şeyleri, gizli ve açık herşeyi bildiğini haber vermektedir. Allah, sözün gizlisini de açığını da işitir; gecenin karanlığında gizlenmiş olanı, gündüzün ışığında bulunanı bilir. Bilgisi dışında kalan hiçbir şey bulunmadığını açıklayan yüce Allah, son âyette de insanın başına birtakım izleyiciler diktiğini, bu görünmez varlıkların, onu Allah'ın emrinden yani birtakım âfetlerden, tehlikelerden koruduğunu buyurmaktadır.

"اللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثٰى" Allah'tan gizli kalan bir şey yoktur. O, her hâmilenin karnında ne taşıdığını, rahimlerin neyi içerdiğini bilir. "كُلُّ أُنْثٰى" deyimi içine küçük büyük bütün doğurucu canlılar girer. Allah, bütün doğurucu varlıkların rahimlerinde bulunan yavruları bilir. Rahimdeki yavru dişi midir, erkek midir; güzel midir, çirkin midir; şakî mi olacaktır, saîd mi olacaktır; ne kadar ömür sürecektir, bunların hepsini bilir. Yavrunun rahimde an be ân geçirdiği evrim ve değişikliklerden haberdardır. Zaten rahimde döllenen yumurta, O'nun verdiği dinamizm ile gelişir, şekilden şekle girerek insan haline gelir: *"O sizi daha iyi bilir: Gerek yerden inşâ ettiği, gerek annelerinizin karınlarında cenîn olduğunuz zaman* (sizin her halinizi bilir)" [1].

"وَ مَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَ مَا تَزْدَادُ": "غَاضَ", "الْغَيْضُ": Eksik olmak, izdiyâd ise fazla olmak anlamına gelir. Yüce Allah, rahimlerin neyi eksiltip neyi artırdığını bilir. İlk döllenme anında rahim küçüktür, sonra yavaş yavaş büyür. Yüce Allah, rahimdeki yavrunun ne kadar büyüdüğünü bilir. Ya da rahimlerdeki yavrunun eksik uzuvlu mu, artık uzuvlu mu, yahut normal mi olduğunu; normal gebelik süresi dokuz ay on gün iken kadınların bu normal süre içinde mi, bundan eksik bir zamanda mı doğurduklarını bilir.

"Allah'ın yanında her şey bir miktar ile yani ölçü ve sayı iledir." Başı boş, hesapsız, kitapsız değildir. Allah'ın, bütün işleri hikmete, ince kanunlara dayalıdır, tesadüfî değildir. O, gizliyi ve görüneni bilir. Zaten O'nun için gizli diye bir şey yoktur. Ğayb ve şehâdet yani görünmeyen ve görünen, yahut gizli ve açık, yaratıklara mahsustur. Allah için her şey şehâdettir, açıktır. Allah'tan hiçbir şeyi gizlemek mümkün değildir. Çünkü O, kişiye can damarından daha yakındır. Kişi düşüncesini açığa vursa da, içinde gizlese de Allah onu bilir. O, gecenin karanlığında gizlenen, gündüzün ışığında görünen ne kadar yaratık varsa hepsini bilir, her birinin hareket ve davranışından haberdar olur.

"لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ": Her insanı izleyen birtakım güçler, onu gece ve gündüz bekleyen, kötü olaylardan koruyan melekler vardır. Eğer bu koruyucular olmasa, insanın yaşaması dahi mümkün değildir. İbn Ebî'd-dunyâ, Ebû Umâme'den merfû olarak şu hadisi naklediyor: *"Mü'mine, kendisini korumak için üçyüz altmış melek vekil kılınmıştır. Onu, başına gelmesi mukadder olan olaylardan korurlar. Meselâ gözü koruyan yedi melek vardır: sıcak yaz gününde sinekler bal çanağından balı nasıl savunursa onlar da gözü öyle savunurlar"* [2]. Ebu Umâme: *"Hiçbir insan*

1. Necm Sûresi: 32.
2. Kazvinî, Acâibu'l-mahlûkât: 1/94, Hayâtu'l-hayavân kenarında; el-Îmânu bi'l-melâiketi, s. 161.

yoktur ki kendisiyle beraber olup kendisini savunan bir melek bulunmasın. Melek onu, kendisi için takdir edilen şeye teslim edinceye kadar savunur'' demiştir [1].

Bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: *''Sizi gece gözetleyen melekler, gündüz gözetleyen melekler vardır. Bunlar sabah namazında ve ikindi namazında buluşurlar. Gece sizinle beraber bulunan melekler Allah'a çıkınca, sizin halinizi gayet iyi bilen Allah, yine de meleklerine: 'Kullarımı ne halde bıraktınız?' diye sorar. 'Yanlarına gittiğimizde namaz kılıyorlardı, yanlarından ayrıldığımızda da yine namaz kılıyorlardı* (onları hep namazda gördük)*' derler''* [2].

Kişinin iyi ve kötü işlerini saptamakla görevli gece ve gündüz melâikesi vardır. Sağında ve solunda bulunan iki melek kişinin iyi ve kötü işlerini yazar: Sağındaki iyiliklerini, solundaki kötülüklerini yazar. Önünde ve arkasında bulunan iki melek de onu bekler ve korurlar [3].

Peyğamber(s.a.v.)in başka bir hadislerinde de şöyle buyurdukları rivayet edilmiştir: *''Hiçbiriniz yoktur ki onun için cinlerden bir arkadaş ve meleklerden bir arkadaş vekil kılınmış* (görevlendirilmiş) *olmasın. Sana da cin arkadaşı görevlendirilmiş midir yâ Resûlâllah, dediler. Evet, bana da görevlendirilmiştir, fakat Allah beni ona galip getirdi, bana iyilikten başka bir şey emretmez, dedi''* [4].

Katâde''يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ'' cümlesindeki ''مِنْ''in bâ anlamına geldiğini söylemiş ve cümleye *''Onu Allah'ın emriyle korurlar''* mânâsını vermiştir.

Bir adam Hz. Alî'ye gelip: ''Murad'dan bazı kimseler seni öldürmek istiyorlar, kendini bekletsen iyi olur'' demiş, Alî ona: ''Her adamla beraber iki melek vardır, bunlar, onu mukadder olmayan şeylerden korurlar. Fakat kader gelince melekler onunla o hâdise arasından çekilirler. Ecel sağlam bir kalkandır'' demiştir [5].

Tabii bu sözü, tedbiri terketmek gerektiği anlamına almamalıdır. Kişi elinden gelen tedbiri almakla yükümlüdür. Bazı insanlar Hz. Peyğamber'e sormuşlar:

''— Yâ Resulâllâh, ne dersin afsun yapalım mı? Acaba afsun, Allah'ın kaderini bizden savar mı? demişler.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/505.
2. Buhârî, Mevâkît: 16, Tevhîd: 23, 33; Müslim, Mesâcid: 210; Nesâ'î, Salât: 21; Muvatta', Sefer: 82; İbn Hanbel, Musned: 2/257, 312, 486.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/504.
4. Müslim, Munâfikîn, 69; İbn Hanbel: 1/257, 385, 401, 460.
5. İbn Mâce, Tıb: 1; Tirmizî, Tıb: 21, Kader: 12; İbn Hanbel, Musned: 3/421.

— *O da Allah'ın kaderlerindendir, buyurmuş".* Yani hastalık nasıl Allah'ın kaderi ise onun tedavisi de Allah'ın kaderidir. Bazı etkenlerin hastalık yapmalarını takdir buyuran Allah, bazı karşı etkenlerin de o hastalığı tedavi etmesini takdir buyurmuştur. Bunların ikisi de Allah'ın takdiridir. Hastalığın çaresini aramak, Allah'ın bir kaderiyle diğer kaderini savmağa çalışmaktır, bir kaderinden diğerine geçmektir. Nitekim Şam'da veba hastalığı bulunduğunu duyunca Şam'a girmekten vazgeçip geri dönmeğe karar veren Halîfe Ömer, Şam kumandanı Ebu Ubeyde'nin:

"— Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" sözüne:

"— Allah'ın bir kaderinden diğer kaderine kaçıyoruz" demiştir.

Hasılı bu âyette insanı izleyen birtakım ruhânî varlıkların, onu belâlardan, kazalardan korudukları bildirilmektedir. İnsanın iyilik ve kötülüklerini yazan; onu kötü olaylardan, belâlardan koruyan ruhânî melekler yanında, hayâtını sürdürmesi için Allah'ın onda yarattığı koruyucu güçlere de işaret sezilmektedir. Bunlar pek çoktur. Ebu Umâme'nin yukarıda kaydedilen hadisinden de bu anlaşılmaktadır. Meselâ kanımızdaki alyuvarlar hücrelere besin götürürken akyuvarlar da vücudumuza saldıran mikroplarla savaşır, bedenimizi mikroplardan korurlar. Gözün salgıladığı su, gözü mikroplardan koruyup zararlı maddelerden temizlediği gibi gözün üstüne dikilen kirpikler ve kaşlar da gelen güneş ışığını süzer, onun göze zarar vermesini önlerler. Daha bunun gibi nice bekçiler bizim sağlığımızı ve hayatımızı korumakla görevlendirilmiştir. Bunlar Allah'ın koyduğu yasalardır.

İnsanı koruyan manevî varlıklara gelince bunların miktarını Allah bilir. Bunların on tane olduğuna dair rivayetler vardır [1]. Sayıları hakkındaki rivayetler pek kesinlik ifade etmez. Ancak insanın üzerinde birtakım koruyucuların bulunduğunda aslâ şüphe yoktur. İnsanın başına öyle olaylar gelir ki o olaylardan kendi iradesiyle kurtulması mümkün değildir. Bir gizli el, onu o kesin felâketten kurtarır. Çok işitiriz:

Falan yerdeki trafik kazasında dört kişi öldü, ancak annesinin kucağındaki çocuk, kırılan pencereden birkaç metre dışarıya fırlayıp hiç yara almadan kurtuldu. Yahut falan apartmanın altıncı katından düşen çocuk, burnu kanamadan kurtuldu. Arabadan birkaç metre dışarıya fırlayan çocuğu hangi kuvvet tutup da, onu paramparça olmaktan korumaktadır? Yahut onbeş yirmi metre yükseklikten düşen çocuğu parçalanmaktan koruyan nedir? İşte Allah'ın, insanın başına diktiği ruhanî güçler, henüz ecelini doldurmamış o çocuğu korumakta, o insanı kurtarmaktadır. Özellikle kendisini korumaktan âciz çocuklara, Allah'ın riâyeti ve koruması daha fazladır.

1. Câmi'u'l-beyân: 13/115; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/505.

İlâhî hikmete bakın ki, küçük çocukların kemiklerini, birden değil, yavaş yavaş sertleştirmektedir. Çocukta kemik dokusu tam sertleşmeyip, yumuşak olduğundan ânî çarpmalarda, düşmelerde kolay kırılmaz. Pamuk yahut plastik gibi kasılır, yine eski haline gelir. Ama kemikler sertleşince, çarpmalarda, düşmelerde kırılabilir. Kudret-i İlâhiyye, kendini korumaktan âciz çocuğun iskeletine bu elastikiyyeti vererek onu korumak istemiştir. İşte kazâlarda çocukların daha az zarar görmesinin görünür bir nedeni budur. Elbette onları ma'nevî güçler daha çok korumaktadır.

Belki her insanın geçirdiği tehlikeli olaylar vardır. İnsan bunları iyi düşünmeli, kendisinin yalnız, başı boş bırakılmadığını, ruhsal varlıkların gözetimi altında bulunduğunu bilmeli ve onlardan mahcubolmayacak işler yapmalıdır.

1980 yılı Temmuz ayı başında âilece Ankara'dan Yalova'ya gidiyorduk. Gece saat 12 sularında Yalova'ya 5-6 km. mesafede idik. Çocuk susadı, kayınbiraderim Lokman su almak üzere yolun kenarındaki çeşmeye gitti. Ben arabayı durdurmuştum. Çeşme biraz geride kaldığı için geri gideyim de çocuk o kadar yolu yürümesin, dedim. Geri geri gidiyordum, fakat yolu görmeden. Meğer tam yolun ortasına, karşıdan gelecek arabaların önüne çıkmışım. Birden karşıma sür'ati yüksek bir kamyon çıktı. Üstüme geliyor, benim kaçmama imkân yok. O da ne yapacağını şaşırdı. Aniden direksiyonu kırarak bizim sağımızdan geçti. Onun ardından başka bir kamyon çıktı, bu kez de ben ani bir süratle sağa fırlayıverdim. Bu sırada âilece kamyonun altında kalmamız muhakkaktı. Fakat İlâhî bir kuvvet, birinci kamyonun şoförünü uyardı ve onu sanki bizim üzerimizden sağa attı, bizi kurtardı. Bu Allah'ın bir lûtfu idi. O anda da yüce Allah'ın bu âyetini hatırladım: *"İnsanın önünden ve arkasından izleyicileri vardır, onu Allah'ın emrinden korurlar."*

1982 yılının Şubat ayında Riyad'dan ömre için gittiğimiz Mekke ve Medine'den dönüyorduk. Medine ile Riyad arasındaki yolu yarılamıştık. Benden başka eşim ve kızım Esra'nın bulunduğu arabanın sür'ati 135-140 km. idi. Birden arabanın tekeri, rüzgârın asfalta savurduğu kuma değdi ve araba süratle sağa sola zikzak yapmağa başladı. Direksiyonu sağa sola ne kadar çevirdiysem arabaya hakim olamadım. Bir yolun sağına, bir soluna giren araba, birden geriye döndü. Önce sağ şarampola girdi, oradan çıkıp yolu keserek sol şarampola girdi ve tam bir kayanın önünde durdu. Yanımda duran kızım Esra'nın, o sırada İhlâs Sûresini okuduğunu duyuyordum. Arkamızdan gelen bir araba vardı. Bizim zikzak yaptığımızı görünce durmuş, beklemişti. Onlar da ömreye gelmiş, Irak'a dönüyorlarmış. "Elhamdülillâh 'alâ selâmetik" dediler ve kurtuluşumuzun bir mu'cize olduğunu söylediler. Gerçekten araba zikzak yaparken veya geri dönerken herhangi bir yönden bir araba gelseydi çarpıp ezilirdik. Yahut araba şarampollara girerken devrilseydi, veya önümüz-

deki kayaya çarpsaydı çok kötü bir sonuca uğrardık. Bizi o halden kurtaran, Allah'ın emrindeki ruhânî güçlerdi. Allah'a şükrettik.

1983 yılı Haziran ayında da Yalova'ya giderken, İstanbul yolunda yağmur yağıyordu. Yol arabalarla dolu idi. Yağmurdan arabanın tekeri kaydı ve araba zikzak yapmağa başladı. Ben de o sırada sağımdaki bir tırı geçmeğe çalışıyordum. Zikzak yapınca araba nerdeyse tırın altına girecek ve hepimiz ezilecektik. Fakat Allah'ın kudreti bizi korudu, araba tam tır'ın altına gireceği sırada durdu. Karşıdan gelen arabalar da durdular. Böylece kurtulduk. Oğlum Muharrem dedi ki: "Baba, bu keramet değil mi, Allah bizi tırın altına girip ezilmekten kurtarıyor? Kerâmet başka nasıl olur?" Allah'a binlerce ve binlerce şükrolsun. İnsan böyle dar zamanlarda Allah'a daha gönülden ve bütün hulûsiyle yalvarıyor: *"Gemiye bindikleri zaman* (gemi bir fırtınaya tutulup batma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca) *dini Allah'a hâlis kılarak O'na yalvarırlar Fakat* (Allah) *onları kurtarıp karaya çıkarınca hemen O'na ortak koşarlar"* [1].

İnsanda bulunan koruyucu meleklerin, insanın iyi ve kötü işlerini yazan melekler olduğu da rivayet edilir. Meleklerin, bizim işlerimizi yazması, bizim bildiğimiz yazı türünden değildir. Bu, tıpkı öğrenilen şeyin beyne tesbit edilmesine benzer. Râzî'nin de dediği gibi: İnsanın yaptığı her iş, ruhunda bir iz bırakır. Bu iş tekrar edildikçe bir meleke hasıl olur. Eğer bu meleke (yetenek), yararlı işlerle kazanılmış sevindirici bir meleke ise kişinin ruhsal mutluluğu artar, ölümünden sonra onunla sevinir. Eğer bu meleke ruhuna zararlı ise ölümünden sonra ruhu onunla rahatsız olur. İnsanın her hareketi, her sükûnu, ruh cevherinde az çok bir saâdet veya şekavet izi bırakır. İşte İslâm filozoflarına göre amelleri yazan melekler, fiillerin etkilerini ruha ileten kuvvetlerdir. Yazılanlar da yapılan işlerin, ruh üzerindeki etkileridir [2].

"إِنَّ ٱللَّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ" Bir millet, kendilerinde bulunan iyi ahlâk ve meziyetleri değiştirip isyana dalmadıkça Allah onların elindeki nimetleri değiştirmez. Bir millet ahlâkını bozar, şerlere, kötülüklere, fesatlara dalar, isyan ederse Allah da onlara lûtfettiği nimetleri ellerinden alır, onları perişan eder. Böylece güçlerini kaybeder, küçülürler. Bu, Allah'ın sosyal kanunlarındandır. Sağlam karakter sahibi milletler kuvvetli, müreffeh olmuşlar; karakterleri bozulunca zayıflamış, perişan olmuş, başka milletlerin egemenliği altına girmişlerdir. Böyle kimseler, Allah'ın cezasını hak ederler. Bu, onların mahvı, egemenliklerini kaybetmeleri demektir. Allah bir milleti cezalandırmak dilerse O'nun cezasını kimse engelleyemez.

1. Ankebût Sûresi: 65.
2. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb: 19/21.

Enfal Sûresindeki: *"Bu, böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan* (güzel meziyet)*i değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah, işitendir, bilendir"* [1] âyeti de aynı anlamı ifade eder. Her iki âyet de işlerinin sonucundan insanların kendilerinin sorumlu olduklarını vurgulamaktadır.

هُوَ الَّذٖي يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾
وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصٖيبُ
بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَدٖيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

12- O'dur ki size korku ve umud içinde şimşeği gösterir ve ağır ağır bulutları yapar. 13- Gök gürültüsü övgüsüyle, melekler de korkusundan O'nu tesbih ederler. Yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Allah'ın tuzağı (cezâsı) *çok kuvvetli olduğu halde onlar hâlâ O'nun hakkında tartışırlar.*

Tefsîr:

12-13: Yüce Allah, bu âyetlerde ibret için tabiat kanunlarına işaret buyurmaktadır: *"Allah, insanlara korku ve umud içinde bark'ı gösterir." Bark:* Bulutların sürtüşmesinden doğan elektrik şeraresidir ki biz buna şimşek diyoruz. Şimşek olayı genellikle yağmurdan önce görünür ve yağmurun bir belirtisi olur. Yıldırım çakınca insanlar korkarlar. O sırada meydana gelen gök gürültüsü, yürekleri hoplattığı gibi yıldırımın isabet ettiği şey veya kimse de yanar. Yıldırımı gören insanlar, kendilerine çarpacağından korkarlar. Fakat yağmur yağacak diye de sevinirler. Korku ve umud herkeste olur. Gökgürültüsü, şimşek her insanda önce korku, ardından da umud yaratır. Yahut korku ve umud ayrı ayrı kişilerde görülür: Tarlada ekini olanlar yağmurun yağacağına sevinirler. Ama yağmurun işlerine zarar vermesinden korkanlar da üzülürler. Meselâ açıkta kerpici veya çimentosu olan inşaatçı, yağmurun eşyasını harabetmesinden korkar. Kimi yağmurun yağmasını isterken kimi de istemez. Kimine göre hayır olan, kimine göre şer görünür.

İşte bu halde bulunan insanlara Allah, önce şimşeği gösterir. Sonra

1. Enfâl Sûresi: 53.

yağmurla yüklü ağır ağır bulutları birbiri üstüne yığar. Bulutların birbiriyle sürtüşmesinden gök gürültüsü doğar. Gök görültüsü Allah'ı överek tesbih eder. Tesbih, Allah'ın eksikliklerden uzak, şânının yüce olduğunu söylemektir. Gök gürültüsü, hal diliyle kendisini oluşturan tabiat kanunlarının yaratıcısı yüce Allah'ın büyük kudretini ibret kulaklarına haykırmakta, kendisinin bir raslantı eseri değil, hikmet ve kudret sahibi Allah'ın ince kanunlarıyla meydana geldiğini söylemektedir. Düşünenler, bu tabiat âyetinin sesinden, ne demek istediğini anlarlar. *"Allah'ı tesbih etmeyen, O'nun şanının yüceliğini haykırmayan hiçbir şey yoktur"* [1].

Tabiat kanunları ve olayları Allah'ın şanının yüceliğini hal diliyle söyledikleri gibi melekler de O'nun heybetinden korkarak şanının yüceliğini anarlar.

Allah, bulutların sürtüşmesinden doğan yıldırımları dilediği yere gönderir ve onunla dilediğini vurur. Bu olayları görüp durdukları halde hâlâ Allah hakkında tartışanlar vardır. Tuzağı şiddetli, vurması çok çetin olan Allah'ın cezasından, intikamından çekinmezler.

Son âyetteki *el-mihâl,* tuzak, kuvvet anlamlarına gelir. *Şedîdu'l-mihâl,* tuzağı çetin, intikamı acı demektir. O'nun intikam tedbirinden kimse kurtulamaz.

Son âyete iniş sebebi olarak bazı olaylar rivayet edilir. Biz bu rivayetlerin doğruluğundan emin değiliz. Bu rivayetlerden birine göre Hz. Peyğamber (s.a.v.) Arap azgınlarından birine adam gönderip yanına çağırtmış, giden elçi adama:

— Allah'ın Elçisi seni çağırıyor, deyince adam:

— Allah'ın elçisi kimdir? Allah kimdir? Altundan mı, gümüşten mi, bakırdan mıdır? demiş.

Peyğamber üç kez adam gönderdiği halde her seferinde o kimse böyle ters sözler söylemiş. Yüce Allah da bir intikam bulutu göndermiş, düşen yıldırım adamın tepesini uçurmuş. Bu olay üzerine "وَ يُرْسِلُ ٱلصَّوَاعِقَ : *Yıldırımları gönderir..."* âyeti inmiş.

Mücâhid'den nakledilen rivayete göre de adam, Hz. Peyğamber'e alaylı bir ifade ile: "Rabbin nedir, bakırdan mı, inciden mi, yakuttan mı?" demiş. Yüce Allah, bu âyeti indirmiş.

Başka bir rivayete göre de Âmir ibn et-Tufeyl ve Erbed ibn Rebîa adlı iki kişi, Allah'ın elçisine suikasd yapmak üzre gelmişler. Âmir Allah'ın Elçisini söze tutup onunla tartışmaya girmiş, öteki de kılıcını çekip onu vurmak

---

1. İsrâ Sûresi: 44.

istemiş. Durumu fark eden Allah'ın Elçisi, kendisini bunlardan kurtarmasını Allah'tan dilemiş. Derhal Allah, gönderdiği yıldırım ile Erbed'i, vebâ ile de Âmir'i öldürmüş ve "و يرسل الصواعق" âyetini indirmiş [1].

Bu rivayetler, âyetin değil, son cümlesinin iniş sebebi olarak anlatılmaktadır. Eğer bunlar doğru olsa, âyetin sonunun başından ayrı inmiş olması gerekir ki bu doğru olamaz. Zira âyet bütündür. Bir cümlesi, diğer cümlelerinden ayrı inmez. İnse, o inen cümle müstakil âyet olur.

Enfâl Sûresinin 33 ncü âyetinde yüce Allah, Elçisi onların içinde olduğu sürece onlara azâbetmeyeceğini söylüyor. Bu Sûre Mekke'de inmiştir. Peyğamber henüz Mekke'de, Kureyşin içinde iken onlara azab inmiş olması, Enfal Suresinin ifadesine aykırıdır.

Bu âyet, kendinden önceki ve sonraki âyetlere bağlıdır, onlarla birlikte indiği bellidir. Öyleyse bu rivayetlerde anlatılan olayları âyetin iniş sebebi olarak göstermek doğru değildir. Ancak Allah'ın Elçisiyle alay edenler, belki de kendileri hiç farkında olmadan Allah'ın cezasına çarpılmışlardır. Fakat âyetin bu olaylarla ve şahıslarla ilgisi yoktur. Bunlar, yakıştırmalardır.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا
كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ
إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا
وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿١٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا
وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ
وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ

1. Câmi‘u'l-beyân: 13/125-126; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/506-507.

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

14- Gerçek duâ ancak O'na yapılır. O'ndan başka duâ ettikleri ise kendilerinin hiçbir isteklerini karşılayamazlar. (Onlara yalvaranların durumu) *tıpkı ağzına gelsin diye suya avuçlarını uzatan kimse gibidir. Oysa su onun ağzına gelmez. İşte kâfirlerin duâsı böyle boşa gitmektedir. 15- Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler. Gölgeleri de sabah akşam* (secde eder). *16- De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır!", "O halde, de, O'ndan başka kendilerine dahi bir yarar ve zarar veremeyen velîler mi edindiniz?" De ki: "Körle gören, yahut karanlıklarla kaydınlık bir olur mu?" Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da ikisinin yaratması onlara benzer mi göründü? De ki: "Herşeyin yaratıcısı Allah'tır. O, tektir, kahreden*(herşeye üstün gelen)*dir."*

Tefsîr:

14 ncü âyette yalnız Allah'a duâ edileceği belirtildikten sonra Allah'tan başka tanrılara yalvaranlar; uzaktan suya avuçlarını uzatıp suyun ağzına ulaşmasını bekleyen kimseye benzetilmektedir. İnsan ellerini suya uzatmakla su ağzına gelmez. İşte müşriklerin taptıkları tanrılar da su gibi cansızdır, kendilerine el açıp yalvaranlardan habersizdir. Onlara yalvarmak boştur, insana hiçbir yarar sağlamaz.

15 nci âyette de göklerde ve yerde bulunan herşeyin, ister istemez Allah'a secde ettiği belirtilmektedir. Secde burada itâat etmek, boyun eğmek anlamındadır. Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'a boyun eğmiştir. Âyetteki *"İster istemez"* deyimi, Allah'ın hükmünün herşeyde, her zaman ve her yerde geçerli olduğunu, hiçbir şeyin O'nun buyruğu dışına çıkamayacağını vurgulayan bir ifadedir. Kimse hastalanmak, yaşlanmak, ölmek; yahut yüzünün çirkin, bedeninin sakat, gayr-i mütenâsib olmasını istemez ama Allah'ın irâde ve yasasını önlemek mümkün değildir. Mikrobu alan, hasta olur, her cân, istemeye istemeye yaşlanır ve eceli dolan ölür. Her varlık ister-istemez Allah'ın buyruğuna, yasalarına itâat eder.

Gölgelerin sabah akşam Allah'a secde etmesi de, gölgelerin kısalıp uzamasının, özellikle sabah ve akşam vakitleri çok belirgin şekilde görülmesine işarettir. Sabahın ilk saatlerinde uzun uzun gölgeler, zaman ilerledikçe kısalır,

zeval vakti en kısa durumuna varır; güneş batıya kayınca tekrar uzamağa başlar, ikindiden sonra uzama çok belirgin şekle gelir. İşte gölgenin böyle kısalması ve uzaması, Allah'ın yasaları uyarınca olmaktadır. Demek herşeyin hem kendisi, hem de gölgesi, O'nun yasalarına boyun eğmektedir. Bu boyun eğme, onların isteğiyle değil, hilkatin icbariyledir. Bu ezelî kanunlara itâat ettirmesi bakımından Allah cebbârdır. Yaratma işinde kimse O'na tesir edemez, O'nun irâdesi dışına çıkamaz.

16 ncı âyette müşriklere, gökleri ve yeri kimin yarattığı sorulmakta ve Hz. Peygamber'e "Allah yarattı" demesi emredilmektedir. Esasen onlar, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını kabul ve itiraf ediyorlardı. Zaten müşrik kelimesinden de anlaşıldığı üzre Kur'ân'ın ilk muhataplarının, kâinatı Allah'ın yarattığına inandıkları, fakat O'nun yanında başka şeyleri de tanrılaştırıp onlardan yardım bekledikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre insan, doğrudan doğruya Allah'a ibadet edecek nitelikte değildir. İnsan bu tanrılara tapar, bu tanrılar da insan ile Allah arasında aracı, yardımcı olurlar, onun kulluğunu Allah'a sunarlar.

İşte bu âyette değil başkasına, kendi kendilerine dahi bir yarar ve zarar vermekten âciz şeylere tapmanın anlamsızlığı vurgulanmaktadır. Körle gören, karanlıklarla aydınlık bir değildir. Kör, körü körüne atalarını taklideden müşrik, gören ise taklidden kurtulup ilim ve tevhîdin aydınlığına çıkan mü'mindir. Karanlıklar cehalet, hurâfât karanlıklarıdır. Aydınlık da iman ve ilim aydınlığıdır. İman ve ilim ile insan, cehalet ve hurâfât karanlıklarından kurtulur, doğru yolu bulur, ışıkta yürür.

Tanrı olanın bir şey yaratması gerek. Şimdi Allah'a ortak koşulan putlar acaba Allah'ın yarattığı gibi bir şey mi yarattılar? Yoksa Allah yaratırken bunlar O'na yardım mı ettiler ki tanrılıkta Allah'a ortak olsunlar? Hayır, herşeyi Allah yaratmıştır. Herşeyi yaratan Allah, süresi dolan varlıkları mahveder. Yaratan da yok eden de O'dur. Öyle ise bu uydurma tanrıları tapmanın anlamı nedir?

"يستوى" kelimesini Hamza, Kisâî ve Âsım'dan rivayet eden Amr dışındaki kari'ler, tâ ile "تستوى" okumuşlardır.

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا
وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذٰلِكَ

يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ
النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ﴿١٧﴾

17- Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı. Sel, üste çıkan köpüğü taşıdı. Süs, yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük (posa) *vardır. Allah, greçek ile batılı böyle benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider, insanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle güzel meseller verir.*

Tefsîr:

17- Hakkın yararlı, kalıcı; batılın bir süre üste çıksa da yararsız, gidici olduğu belirtilmek üzere şöyle bir misal veriliyor: Allah'ın yağdırdığı yağmurdan seller oluşur. Her derenin büyüklüğüne göre çağlayıp akan seller üzerinde köpük, çer çöp belirir. Süs eşyası, kap kacak yapmak için altında ateş yakılarak eritilen madenlerin üzerinde de posa görülür. Gerek sel, gerek maden üzerindeki köpük atılır, yok olur, selin hareketi zayıflayınca köpük dağılır, çer çöp derenin kenarlarına yapışır, geriye yararlı olan su kalır. Madenin tortusu atılır, yararlı olan cevher kalır. Yararlı olan köpük ve tortu değil, kalıcı olan su ve madendir. İşte hak karşısında batılın durumu da böyledir. Batıl bir süre hakkın üstüne çıkmış olsa da sonunda söner, gerçek ortaya çıkar. Gerçek kalıcı, batıl ise köpük ve tortu gibi geçicidir.

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي
الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُوٓءُ الْحِسَابِ
وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾ اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ
رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٩﴾ اَلَّذِينَ

يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا
أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾
وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ
عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ
وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾ وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ
مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولٰئِكَ لَهُمُ
اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

18- Rablerinin buyruğuna uyanlara en güzel karşılık vardır. O'na uymayanlar ise, yeryüzünde bulunan herşey ve bunun bir o kadarı daha kendilerinin olsa, (Allah'ın azâbından kurtulmak için) *onu fidye verirlerdi. Onların hesabı çok kötüdür, gidecekleri yer de cehennemdir, ne kötü bir yataktır o! 19- Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse,* (bunu kabul etmeyen) *kör gibi olur mu? Ancak sağduyu sahipleri öğüt alır: 20- Onlar Allah'ın ahdini yerine getirirler ve andlaşmayı bozmazlar. 21- Ve Allah'ın, bitiştirilmesini istediği şeyi bitiştirirler. Rablerine karşı saygılı olur ve en kötü hesaptan korkarlar. 22- Rablerinin yüzünü* (rızâsını) *arzu ederek sabrederler; namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak* (hayır yoluna) *harcarlar ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte şu yurdun sonucu onlarındır: 23- Adn cennetlerine girerler. Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından*

iyi olanlar da kendileriyle beraber olur. Melekler de her kapıdan (şu sözle) *yanlarına varırlar: 24- "Sabretmenize karşılık selâm size, yurdun sonu ne güzel!" 25- Ama Allah'a verdikleri sözü iyice pekiştirdikten sonra bozanlar ve Allah'ın, bitiştirilmesini istediği şeyi kesenler ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, işte lânet onlara, yurdun kötü sonucu da onlaradır!*

Tefsîr:

18 nci âyette Rablerinin emirlerine itâat edenlerin, en güzel karşılığı bulacakları; O'nun emirlerine itâat etmeyenlerin ise, cezasına çarpılacakları; o cezadan kurtulabilmek için dünyada bulunan herşey ve bunun bir misli daha kendilerinin olsa, onları fidye verecekleri: onların en çetin hesaba çekilip sonra da cehenneme sürülecekleri belirtilmektedir.

19 ncu âyette Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân'ın gerçek olduğunu bilenin, bunu bilmeyen düşüncesiz, basireti kapalı kimse gibi olmayacağı, ancak sağduyu sahiplerinin düşünüp gerçeği anlayacakları vurgulandıktan sonra 20-22 nci âyetlerde bu sağduyu sahiplerinin vasıfları sayılmaktadır. Bunlar, Allah'a verdikleri kulluk sözünü tutar, bey'atlerini bozmaz, başka kimselerle yaptıkları anlaşmaları da yerine getirir, sözlerinden caymazlar. Allah'ın, bitiştirilmesini istediği şeyleri bitiştirirler: Akraba, konu komşu, eş, dost ile ilişkilerini kesmezler; ibâdetleri, güzel işleri bırakmaz, sürdürürler; fakirlere yardımdan kaçmazlar. Allah'ın çetin hesabından korkarlar. Allah'ın rızasına ermek için sabreder, namazlarını kılar, O'nun verdiği rızıktan açık ve gizli olarak hayır yaparlar; kötülüğü de kabalıkla değil, iyilikle savarlar. Kötülükleri iyilikle, güzellikle, tatlılıkla düzeltmeğe çalışırlar.

23-24 ncü âyetlerde yurdun sonuna yani dünyadan sonraki yurda sahibolacak bu mü'minlerin, salih ataları, eşleri ve çocuklarıyla beraber adn cennetlerinde, durulmağa değer o bahçelerde sürekli olarak kalacakları, her kapıdan yanlarına giren meleklerin, kendilerini selâmlayıp dünyada hak dinin buyrukları uyarınca gitmeğe, günahlardan kaçıp ibadetleri yapmağa sabrederek bu nimet yurduna girmelerinden dolayı kutlayacakları bildirilmektedir.

'Adn: İkamet demektir. "جَنَّاتُ عَدْنٍ": İkamet edilecek bahçelerdir. Dahhâk, "adn cennetleri"ni, peygamberlerin, şehîdlerin ve mürşidlerin gidecekleri cennet diye tefsir etmiştir. Halk bu insanların çevresinde toplanır, bu cenneti de başka cennetler kuşatır [1]. Fakat "Adn cennetleri"nin bazı rivayetlerde belirtildiği gibi cennetin bir bölümü olmayıp, onun genel vasfı olması daha

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/511; Câmi'u'l-beyân: 13/142.

uygundur. Bütün cennetler 'adn cennetleridir yani durulmağa, eğlenmeğe değer yerlerdir.

"Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: "Sabretmenize karşılık selâm size, yurdun sonu ne güzel!" âyetlerinin tefsirinde Râzî, meleklerin, mü'minlerin yanına varmasını şöyle açıklıyor: "Bunun iki anlamı vardır:

1) Birisi sözün açık anlamına göre cennette meleklerin, mü'minlerin yanına gelip onlara selâm vermeleridir. Bu, mü'minler için büyük bir mertebedir. Çünkü Allah kendisine itâat edenlerin, sürekli olan cennetlere gireceklerini, orada ataları, eşleri ve çocuklariyle birlikte neş'e içerisinde bulunacaklarını bildirmiştir. Onlar bu yüce mertebe içinde bulunurken bir de melekler yanlarına girip kendilerini selâmlamakta ve: "Yurdun sonu ne güzelmiş!" sözleriyle de onları kutlamaktadırlar. Peyğamber(s.a.v.)in, her yıl başında şehîdlerin kabirlerine gidip: *"selâmun aleykum bimâ sabertum fe-ni'me 'ukbâ'd-dâr"* dediği, dört halifenin de böyle yaptıkları rivayet edilir.

2) Diğer tefsîr de şudur: Melekler çeşitli kısımlara ayrılırlar: Ruhânîler, Kerûbîler meleklerin kısımlarındandır. Kul nefsini sabır, şükür, murâkabe, muhasebe gibi çeşitli riyazetlere sokarsa ruhu bu sıfatlarla ihtisas kazanır. Çünkü bu mertebelerin her birine mahsus kutsal bir cevher ve yüce bir ruh vardır. Riyazat ile insanın ruhu, o mertebelere özgü kutsal, ruhânî sıfata erer. Ölüm ile ruh bedenden ayrılıp kazandığı cevherler açığa çıkınca göksel ruhların her birinden, nefsin riyazatla kazandığı sıfatlara nurlar akar. Meselâ sabır meleklerinden ruha yalnız sabır makamında doğan ruhsal kemaller akar. Şükür meleklerinden, yalnız şükür makamında görünen ruhsal kemaller taşar. Böylece her huy ve sıfatın meleklerinden kendisine ruhsal nurlar görünür" [1].

25 nci âyette de verdikleri sözden cayan, bey'atlerinden dönen, yaptıkları sözleşmeyi bozan; Allah'ın bitiştirilmesini istediği şeyi kesen ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların lânete uğrayacakları, yurdun en kötüsüne gidecekleri bildirilmektedir. Allah'ın bitiştirilmesini istediği şey akrabayı, konu komşuyu, eşi dostu ziyaret, fukaraya yardım etmek, güzel işleri devamlı yapmak, ara vermemek anlamlarına gelir. Allah'ın bütün emirlerini yerine getirmek de bu anlama girer. Verilen sözden caymak, akraba ile ilişkiyi kesmek, insanların arasını bozmağa çalışmak, insanı Allah'ın lânetine uğratacak büyük günühlardandır. Bir hadiste: *"Yalan söyleyenin, sözünden dönenin, emânete hiyanet edenin münâfık olduğu"* haber verilmiştir.

"الذين يوفون بعهد الله: *Allah'ın 'ahdini yerine getirirler."*

Ahdullâh (Allah'ın ahdi) sözünün üç anlamı vardır:

---

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/45.

1. Doğrudan doğruya Yaratıcının, insandan aldığı ahd (söz) ki buna Mîsâk da denilir. A'râf Sûresinin 172 nci âyetinde bu ahdden söz edilmektedir: *"Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye onları, kendilerine şâhit tutmuştu. 'Evet,* (buna) *şâhidiz' dediler..."*

Bu âyette anlatılan ahd, Allah'ın, daha tohum halinde bulunan insanın mayasına, Yaratanını tanıma kabiliyyeti koyması, onu bu özellikle yaratmasıdır. İnsanın hamurunda Rabbini tanıma kabiliyyeti vardır. Hamuruna katılan bu kabiliyyet, insanın Rabbini tanıyacağı hakkında kesin söz(misâk)tır. Çünkü spermine katılan bu kabiliyyet, insandan hiç ayrılmaz. Bundan daha sağlam söz olmaz. İnsan ne kadar aykırı davranışlar içine girse, ne kadar Rabbinin buyruğundan kaçsa da yine O'nu tanıma ve O'na yönelme arzusu, içinde sürekli bir dürtüdür.

Ayrıca peyğamberler aracılığı ile insanlardan aldığı söz de Allah'ın ahdi kapsamındadır.

2. Peyğamber'in sahâbîleri, kendisine bey'at etmiş, Peyğamber bu esnâda elini, onların elinin üzerine koymuş, onlardan İslâma bağlı kalıp onu koruyacaklarına dair söz almıştır. Peyğamber'e yapılan bu bey'at de Allah'ın ahdi sayılır. Çünkü Peyğamber (aleyhisselâm), Allah adına onlardan bey'at almıştır: *"Sana bey'at edenler, Allah'a bey'at ederler. Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir"*[1] âyeti bu bey'at ahdini anlatmaktadır. Müslüman doğan ve müslümanlığı kabul eden herkes de doğal olarak Peyğamber'e bey'at etmiş ve bu ahdi üzerine almıştır.

3. İnsanların birbirlerine verdikleri sözler, yaptıkları andlaşmalar da Allah'ın ahdi kapsamındadır. Çünkü insanlar sözleşirken, genellikle bu sözlerine Allah'ı şâhit tutarlar veya Allah'ın adına yemîn ile sözlerini pekiştirirler. Böylece verilen söz, Allah'ın şâhitliğinin, gözetiminin garantisine girer, güçlenir, değer kazanır. Artık Allah'ın zimmetinde olan bu sözün bozulması, suç olur.

İşte gerek kul ile Allah arasında, gerek kul ile peyğamber arasında, gerek kul ile kul arasında olsun, bütün ahdler, Allah'ın ahdidir, meşrû' olan bütün ahdlerin, sözlerin yerine getirilmesi gerekir.

Kişinin, verdiği söze, yaptığı anlaşmaya sadık kalması gerekir. Bütün meşru anlaşmalar, âyetin kapsamına girer. Fakat burada ilk kasdedilen söz, Allah'a verilen sözdür. İslâm dairesine giren kimse, Allah'ın Elçisine bey'at ederek Allah'ın buyruklarına uyacağına söz vermiştir. İşte onun, ömrünün her safhasında bu sözüne sadık kalması gerekir. Müslüman olduktan sonra İslâma

1. Feth Sûresi: 10.

aykırı şeyler yapmak, Allah'a verdiği sözden caymak demektir. Kişinin, herşeyden önce Allah'a verdiği sözde durması gerekir. İnsanlara verilen sözde durmak da Allah'a verilen sözde durmanın çerçevesine girer. Çünkü İslâma giren kişi, doğru olacağına, sözünde duracağına da söz vermiştir. Diliyle böyle söylemese de Kur'ân'ın tümüne inandığını ve bağlandığını söylemekle kişi, bu doğruluk sözünü vermiş olur. Sözünden caymak, Allah'a verdiği sözden caymak demektir.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَمَا

الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

26- Allah dilediğine rızkı açar da kısar da. Onlar dünyâ hayatiyle sevindiler. Oysa âhiretin yanında dünyâ hayâtı, bir geçimden ibarettir.

Tefsîr:

26- Allah, dilediğine rızkı bol, dilediğine dar verir. Rızkın bol olması, kişinin zenginlik ve refah içinde yaşaması, kendisinin Allah katında makbul bir kişi olduğunu göstermeyeceği gibi, darlık ve sıkıntı içinde bulunması da Allah katında sevilmeyen kişi olduğunu göstermez. Dünyâ varlığının mânâ ile ilgisi yoktur. Dünya varlığı, şu geçici hayata özgü bir şeydir. Asıl insana yarayan şey, manevî vasıflardır. Ruhu yücelten, maddî servet değil, ruhsâl olgunluktur. Bunu anlamayanlar, dünyâda bolluk içinde bulunan kişinin, Allah katında da makbul olduğunu sanır, manevî kemali, maddî varlıkla ölçerler. Kimi kendisine mal ve mevki verilmesini, Allah tarafından sevildiğine delil sanarak sevinir; kimi de âhirete hiç inanmaz, dünyâ ile övünür. Oysa ne mal kişinin Allah tarafından sevildiğine delildir, ne de hayât, bu dünyâ hayatından ibarettir. Bu dünyâ devresinden sonra başlayacak olan asıl sürekli hayâtın refâhına, dünyâ maliyle değil, manevî olgunluklarla erilir. Dünyâ geçicidir, insan burada bir yolcu gibidir. Onun için âyetin sonunda: *"Dünyâ hayâtiyle sevindiler. Oysa âhiret karşısında şu yakın hayât geçici bir faydadan, yolcunun yanına aldığı azıktan ibarettir"* buyuruluyor.

Bu âyet, Peyğamber(s.a.v.)in muârızı olan, mal ve mevkilerine güvenen ve bununla kendilerinin Allah katında makbul kişiler olduklarını sanan zengin liderlerin düşüncelerini reddetmektedir. Onlara göre Allah kendilerini sevmese, bu nimetleri kendilerine vermezdi. Böyle nimetleri kendilerine lâyik

gördüğüne göre, Allah kendilerini seviyor. Halbuki Hz. Muhammed(s.a.v.)e inananlar fakir, zayıf insanlardır. Şayet onlar, Allah'ın sevdiği kişiler olsaydı,Allah onları bolluklar içinde yaşatır, sıkıntılar içinde bırakmazdı.

İşte onlar, bu basit düşünceleriyle dünyâ varlıklariyle övünmüş, üstünlük iddiâ etmişlerdir. Malın, insana fazilet vermediğini, bilâkis çoğu insanın faziletini soyup kendisini azdırdığını bilememişlerdir. Allah'ın verdiği mal, bir imtihandır: *"Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir fitne*(deneme)*dir"* [1] buyurulmuştur. Allah insanı bollukla da, darlıkla da dener. Hattâ sevdiği kişilerin imtihânı daha da ağır olabilir. Kişinin çektiği sıkıntılar ya günâhlarına keffaret veya manen yükselmesine sebeptir. Ne varlığa övünmeli, ne yokluğa sızlanmalıdır. "Lûtfun da hoş, kahrın da hoş" diyerek O yüce Yaratıcının takdir ve hikmetine gönülden bağlanmalıdır. Dünyâ görüntüleri manevî kemâli göstermez. Manevî kemâl güzel ahlâk, ruhsal vasıflarladır. *"Zenginlik mal çokluğuyla değildir; asıl zenginlik, nefis zenginliğidir"* [2].

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ
اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾ كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ فِي اُمَّةٍ قَدْ
خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذِي اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ
بِالرَّحْمٰنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

1. Teğâbün Sûresi: 15.
2. Buhârî, Rikak: 15; Müslim, Zekât: 120; Tirmizî, Zühd: 40; İbn Mâce, Zühd: 9; İbn Hanbel, 2/243, 261, 315, 390, 438....

27- İnkâr edenler: "O'na Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?" diyorlar. De ki: "Allah, dilediğini (bu tür sözlerle) *saptırır, yöneleni de kendisine iletir." 28- Onlar inanan ve Allah'ı anmakla gönülleri huzur bulan kimselerdir. İyi bilin ki ancak Allah'ı anmakla gönüller huzur bulur. 29- İşte mutluluk ve güzel gelecek, o inanıp güzel işler yapanlarındır. 30- Seni de böylece, kendilerinden önce nice milletler geçmiş bulunan bir millete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Oysa onlar Rahman'a nankörlük ederler. De ki: "Rahmân, benim Rabbimdir, O'ndan başka tanrı yoktur. O'na dayandım, dönüş yalnız O'nadır."*

Tefsîr:

27- Müşrikler her fırsatta Hz. Muhammed(s.a.v.)den mu'cizeler istemişler: "Eğer peyğamberse ona da öteki peyğamberler gibi mu'cizeler verilmelidir. Gökten ona yardımcı bir melek, kendisini bolluğa kavuşturacak hazine indirilmeli, ölüleri diriltmeli, dağları yerinden kaldırıp Mekke'yi suların aktığı yemyeşil, ekilir biçilir arazi haline getirmeli, göğe çıkıp bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmelidir" demişlerdir. Bu âyette onların bu sözlerine işaret edildikten sonra Peyğamber tesellî edilerek: *"Ey Muhammed, sen onlara söyle: Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola iletir"* buyuruluyor.

Bu ifade onları kınama amacını taşır. Allah'ın saptırması, onları doğru yoldan alıp eğri yola sokması değil, onları kendi hallerine bırakmasıdır. Asıl onları saptıran, bu tür sözleridir. Âyet, onların, bu tür sözlerle saptıklarını anlatmaktadır. Zaten âyetin sonu, Allah'ın saptırmasının ne anlama geldiğini açıklıyor: *"Allah, yöneleni doğru yola iletir".* Ama kendisine yönelmek istemeyen insanı da zorla doğru yola iletmez. Çünkü o, doğru yola gitmek istememiş, bulunduğu halde kalmayı tercih etmiştir. İyiye, güzele, doğruya yönelmemiştir. Böyle bir çaba göstermeyeni zorla doğru yola götürmez. İstese onu da doğru yola zorlar ama bunu yapmak ezelî hikmetine ve insanın sorumluluğuna aykırıdır. Ezelî hikmeti ve kanunu gereği, hakka yönelmeyi, insanın kendi seçimine bırakmıştır ki herkes yaptığından sorumlu olsun, amellerinin mükâfât veya cezasını görsün.

28-29 ncu âyetlerde Allah'a yönelenlerin kimler olduğu belirtiliyor. Bunlar: *"İnanan ve Allah'ın zikriyle gönülleri huzur bulan kimselerdir. Ne mutlu böyle inanıp, güzel işler yapan kimselere!"*

28 nci âyetin sonunda bir parantez cümlesi olarak, ancak Allah'ın zikriyle gönüllerin huzur bulacağı vurgulanıyor. Gönüllerin huzur bulacağı

ẕikrullâh (Allah'ın zikri): Kur'ân okumak, dinlemek, *subhanellâh, elhamdü lillâh, Allahu ekber, lâilâhe illâllah* gibi sözlerle Allah'ı anmak veya Allah'ı içinde tutmaktır. Genellikle Allah'ı anmak, insanın gönlüne sevinç ve huzur verir. Bu âyette Allah'ın zikriyle böyle genel olarak Allah'ı anmak kasdedileceği gibi Kur'ân da kasdedilmiş olabilir. Çünkü Kur'ân'ın bir adı da zikirdir: *"Bu indirdiğimiz mübârek bir zikirdir. Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?"* [1] *"O zikri biz indirdik, biz; ve onun koruyucusu da elbette biziz"* [2].

Cenabı Hak: *"Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman, imanlarını artırır ve* (onlar) *Rablerine tevekkül ederler"* [3] âyetinde hem genel zikrin, hem de Kur'ân okumanın, mü'min insanın ruhu üzerindeki derin etkisini ifade buyurmuştur. Ama bunlar mü'minin ruhunu huzura kavuşturur. İmansıza ise sıkıntı verir: *"Allah,* (onların tanrılarından ayrı olarak) *tek başına anıldığı zaman âhirete inanmayanların kalbleri ürker. Ama O'ndan başka tanrıları anılınca sevinirler"* [4], *"Biz Kur'ân'dan, mü'minler*(in gönlüne) *şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. Fakat bunlar, zâlimlere, ziyan artırmaktan başka bir katkıda bulunmaz"* [5].

30 ncu âyette de geçmiş milletlerin ardından Hz. Muhammed'in de Allah'ın kendisine vahyettiği âyetleri okumak üzere bu topluma gönderildiği, oysa onların, kendilerine bu nimeti lûtfeden Rahmân'ı tanımadıkları belirtiliyor. Sonra Rahmân'ın, kendisinden başka tanrı olmayan Allah olduğu, ancak O'na dayanılması ve O'na tevbe edilmesi vurgulanıyor.

Araplar Allah'ın varlığını ve kâinâtın yaratıcısı olduğunu kabul ediyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Rahmân, yani rahmeti çok bol, çok esirgeyen, çok acıyan sıfatiyle anılması, onlara garip geldi. *Rahmân* fa'lân vezninde bir sıfat-i müşebbehe'dir. Fa'lân vezninde yapılmış sıfatlar, *huluv* (boşluk, gereksinim) veya karşıtı olan *imtilâ'* (doygunluk, doluluk) bildirir. Fa'lân vezninde bir sıfat olan *Rahmân* da rahmetle dolu, herşeyi kapsayan rahmet sâhibi anlamını vermekle beraber geçici bir duruma işaret eder. Çünkü bu rahmet, bütün kâinât varlıklarını kucaklarsa da dünyâya özgüdür. Âhirete mahsus olan sonsuz İlâhî rahmet ise, Rahîm sıfatının içeriğidir. Onun için: " يا رحمن الدنيا ورحيم الاخرة: *Ey dünyâ'nın Rahmânı, âhiretin Rahîmi!"* diye hitâbedilir.

1. Enbiyâ Sûresi: 50.
2. Hicr Sûresi: 9.
3. Enfâl Sûresi: 2.
4. Zümer Sûresi: 45.
5. İsrâ Sûresi: 83.

Araplar, huluvve ve imtilâ' gibi geçici bir durum ifade eden fa'lân veznindeki bu sıfatın Allah hakkında kullanılmasındaki bu inceliği fark edemediklerinden, bu kelime ile Allah'tan başka bir tanrı kasdedildiğini sandılar. *"Onlara: 'Rahmân'a secde edin!" dendiği zaman: 'Rahmân nedir? Senin bize emrettiğin şeye secede eder miyiz hiç?' derler. Ve* (bu), *onların nefretini artırır"* [1] âyeti, onların bu düşüncelerini yansıtmaktadır.

Hattâ Hudeybiye Barış Andlaşması yazılacağı sırada Hz. peyğamber Alî'ye: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle" yazmasını emredince Kureyş delegesi Süheyl ibn 'Amr ve beraberindekiler: "Biz, Yemâme sahibinden başka Rahmân bilmeyiz. *Bismike Allâhumme* (Allahım senin adınla) *yaz"* dediler. Hz. peyğamber de Alî'ye, onların dedikleri gibi yazmasını emretti. Onlar "Yemâme sâhibi" ile, Rahmân lakabiyle anılan yalancı peyğamber Müseyleme'yi kasdetmişlerdi [2].

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ
الْمَوْتَىٰ بَل لِّلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَن لَّوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ
أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾
وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ
أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

31- Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü, yahut arzın parçalandığı, yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı!.. Hayır, bütün işler Allah'a âittir. İnananlar hâlâ anlamadılar mı ki Allah dileseydi, bütün insanları doğru yola iletirdi. Yaptıkları işler yüzünden inkâr

1. Furkan Sûresi: 65.
2. Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 9/317-318.

edenlerin, başlarına belâ gelmeğe devâm edecek, yahut yurtlarının yakınına konacak (yahut sen onların yurtlarının yakınına konacaksın). *Allah'ın va'di gelinceye kadar bu böyle sürüp gidecektir. Allah, sözünden caymaz. 32- Senden önceki peyğamberlerle de alay edildi de inkâr edenlere bir süre meydan verdim, sonra onları yakaladım. Cezâm nasılmış* (gördüler)!

Tefsîr:

31 nci âyet de müşriklerin mu'cize taleplerine cevaptır. Onlar alaylı bir ifade ile Peyğamber'den dağları yerinden kaldırmasını, gökten melek indirmesini, yerden ırmaklar fışkırtmasını ve kendisini inkâr ettiklerinden dolayı başlarına azâp getirmesini istemişlerdi. Onlara göre Hz. Muhammed gerçekten Peyğamber olsa, duâlar okuyarak dağları yerinden kaldırır, ölüleri diriltip konuştururdu. İşte bu âyette onların bu sözlerine işaret vardır. Bizim kanaatimize göre buradaki Kur'ân, okunacak söz anlamınadır. Bununla da duâ okuyup dilediğini yaptırmak kasdedilmiştir. Âyet, onların bu sözlerine işâret ediyor: "Okunacak bir söz olsaydı, dağlar yürütülseydi, yer yarılsaydı, ölüler konuşturulsaydı... dediler. Ama okumakla öyle dağların kaldırıldığı, yerin yarıldığı, ölülerin diriltilip konuşturulduğu bir Kur'ân, öyle bir duâ yoktur. Olsaydı bu Kur'ân olurdu. Bu işler okumakla, duâ etmekle olmaz. Hz. Muhammed'in okudukları, böyle mu'cizeler yapmak için değil, insanları irşad içindir. O önerilen mu'cizeler Allah'ın yapacağı işlerdir. Bütün işler Allah'ın elindedir."

Daha sonra küfür ve inatlarında ısrar eden müşriklerin olumsuz davranışlarından rahatsız olan mü'minler tesellî edilmektedir: "İnananlar: Allah dilese, bütün insanları doğru yola getireceğini bilmediler mi?" buyuruluyor. Yani Allah istese, onları doğru yola getirir. Kimse O'nun isteğine karşı koyamaz. Fakat hikmeti gereği bunu istememiştir. Çünkü bu istek zorlamadır. Zorlama ise seçime yer bırakmaz ve sorumluluğu ortadan kaldırır. Halbuki Allah, insanı sorumlu kılmıştır. Yaptıklarından sorumlu olması için, seçim yeteneğine sahibolması gerekir. Bundan dolayı Allah, bütün insanları hidâyete zorlamamıştır. Madem ki Allah, onları zorla hidayete götürmemiştir, o halde mü'minler de onların tutumlarına üzülmesinler. Seçimlerini kullanmayıp küfürde kalanlar kabiliyetsiz insanlardır. Onlar, kendi kendilerine haksızlık etmektedirler.

Burada "أفلم يَيْئَس" kelimesini, "أفلم يعلم : Bilmediler mi" şeklinde tefsîr etmişlerdir. Çünkü Hevâzin dilinde " أفلم ييئس : *Bilmediler mi?*" anlamında kullanılır. İbn Abbâs gibi bazı sahâbîler de bu kelimeyi " أفلم يتبين : Anlamadılar mı?" şeklinde okumuştur. Ye's, aslında umudsuzluk demektir.

Bazı müfessirlere göre bu kelime, kendi asıl anlamı ile siyaka daha uygun düşmektedir. Âyetin mânâsı şöyledir: "İnananlar, Allah'ın dilediği takdirde bütün insanları doğru yola ileteceğini düşünüp de bu inkârcıların inanmasından hâlâ umudu kesmediler mi? Demek Allah onların inanmasını dilememiş (onları buna zorlamak istememiş) ki inanmamışlar. Allah dileseydi, inanırlardı" [1].

Daha sonra iman etmemekte direnen bu kabiliyetsiz insanlar hem kınanıyor, hem tehdid ediliyor: "Yaptıkları işler yüzünden o kâfirlere sürekli bir felâketin erişeceği, yurtlarının yakınına felâketler ineceği, Allah'ın va'di gelinceye dek bunun böyle süreceği bildirilmektedir. Onlara isâbet edecek *kari'a:* Birden bire başlarına gelecek bir felâket, yenilgi, esaret, öldürülme, kıtlık ve benzeri olaylardır. İbn Abbâs'a göre *kari'a,* Peyğamber'in göndereceği seriyyelerdir. Bunlar yağmalar, adamlarını kaçırır, baskınlar yapıp içlerine korku salarlardı.

Bu âyetteki "أَوْ تَحُلُّ" fi'lindeki zamir kari'aya gider. Karia yurtlarının yakınına konar, demektir. Bu fi'li ikinci şahıs muhatap kabul edenler de vardır. Bu takdirde hitâp Hz. Muhammed'e olmaktadır. Yani ey Muhammed, sen onların yurtlarının yakınına konarsın demektir. Bu takdirde âyette, yıllar sonra Peyğamber'in Hudeybiye'ye ve daha sonra Mekke'nin fethinde askeriyle Mekke dağlarına konmasına işaret görülmektedir.

32 nci âyette de Hz. Muhammed tesellî edilmektedir: Bunlar seninle alay ediyorlarsa üzülme, senden önceki peyğamberlerle de alay edildi? İnkâr edenlere bir süre şans tanıdım, akıllarını başlarına alıp doğru yola girmeleri için onlara fırsat verdim. Ama yola gelmemekte ısrar edince onları cezalandırdım. Cezamın nasıl feci olduğu görüldü.

Bu âyetin birinci şıkkından anlıyoruz ki Kureyşin mu'cize istekleri, gerçekten inanmak, şüphelerini gidermek amaciyle değil, alay amaciyle olmuştur. Onlar Hz. Muhammed'in peyğamberliğine aslâ ihtimal vermiyorlardı. Onunla alay için böyle söylüyorlardı. Tabii onların bu tutumları, Hz. Muhammed'i üzüyordu. Onun için Cenabı Hak, daha önceki peyğamberlerle de alay edildiğini söyleyerek elçisini tesellî ediyor. Peyğamberlerle alay eden eski milletlerin feci şekilde helâk edildiklerini bildirerek, kendisiyle alay edenlerin de bir gün, öteki milletler gibi cezalandırılacağına işaret ediyor. Ve birtakım âciz şeylere tanrı diye tapmanın anlamsızlığını belirtmek üzre şöyle buyuruyor:

1. Câmi'u'l-beyân: 13/154.

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ
سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ
لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ
مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ
وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى
الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

33- Her nefsin yaptığı işin başında duran, (hiçbir şeyden haberi olmayanla bir olur) *mu? Onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: "Onları isimlendirin* (tapılacak neleri varsa anlatın). *Yoksa siz, Allah'ın, yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi kendisine haber veriyorsunuz? Yoksa boş söz mü söylüyorsunuz? Hayır, inkâr edenlere, tuzakları süslü gösterildi, yoldan çıkarıldılar. Allah kimi yoldan saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz. 34- Dünyâ hayâtında onlar için azâp vardır, âhiret azâbı ise daha zordur. Onları Allah'tan koruyacak kimse de yoktur. 35- Korunanlara va'dedilen cennetin durumu şöyledir: Altından ırmaklar akar; yemişi de süreklidir, gölgesi de. İşte korunanların sonu budur. İnkâr edenlerin sonu da ateştir!*

Tefsîr:

33 ncü âyette daha etkili olmak için haber cümlesi insan zihnine bırakılmıştır. Takdiri: "كمن ليس بهذه الصفة"dir. Yani her canın yaptığı işin başında duran, herkesin yaptığı işi gören, bilen, her işe tanık olan yaratıcı, böyle

olmayan tanrılar gibi olur mu? Onlarla bir tutulur mu? Hiçbir şeyden haberi olmayan şeyler nasıl Allah'a ortak koşulur?

Âyette daha sonra insanların, birtakım âciz şeyleri Allah'a ortak koştukları belirtiliyor. Ve Hz. Muhammed'e hitâben: *"Söyle, onları bize isimlendirin, ne meziyetleri var, tapılacak ne tarafları varsa bize izah edin. Onlar adı anılmağa dahi değmeyecek âciz şeylerdir"* buyuruluyor. Sonra müşriklere inkâr sorusu yöneltiliyor: *"Yoksa siz, Allah'a, kendisinin yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi kendisine haber veriyorsunuz?"* Allah hiçbir suretle kendisinin ortağı olduğunu bilmiyor. Siz O'nun ortakları olduğunu söylemekle, O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Siz O'ndan bilgili misiniz ki bir takım âciz şeylerin Allah'ın ortağı olduğunu söylüyorsunuz? O, böyle bir şey bilmiyor. Yoksa siz, boş bir söz mü söylüyorsunuz? Düşünmeden ağzınıza geleni mi atıyorsunuz?"

Daha sonra Allah'ın ortağı olmadığı, fakat müşriklerin tuzaklarının kendilerine süslü gösterildiği, bu yüzden böyle boş inançlara saplandıkları, doğru yoldan ayrıldıkları belirtiliyor. Allah'ın saptırdığını kimsenin doğru yola getiremeyeceği vurgulanarak tevhîde karşı çıkanların olumsuz davranışları kınanıyor. Kâfirlerin tuzağının kendilerine süslü gösterilmesi, onların yaptıkları işleri beğenmeleri, yaptıkları kötü işlere alışkanlık kazanmalarıdır. İnsanın kötülüklere alışkanlık kazanması ve buna tutkusu, yaptığının, gözüne hoş görünmesinden başka bir şey değildir. Kişi kötülüğe alışkanlık kazanınca yaptığı gözüne hoş görünür. Alkolik kimse fi'line o kadar alışır ki onu bırakamaz. Vücudu kemiren sigara tiryakiliği, yapanın gözünde öyle hoş görünür ki ondan vazgeçmesi büyük mesele olur. Küfür de aynen böyledir. Batıl inanca saplanan kimse, o inanç ve fiillerini kolay kolay bırakamaz.

Allah'ın saptırması, gerçeğe inanmak istemeyenleri kendi hallerine bırakması anlamınadır. Yoksa doğru yolda olanları, o yoldan çıkarıp eğri yollara düşürmesi anlamına değildir. *"Allah, sapıkları değil, ancak kendisine yönelen iyi niyetli insanları doğru yola iletir."*

34 ncü âyette de o kimselerin dünyâ hayâtında da cezalandırılacakları, fakat âhirette daha çetin bir azâba çarptırılacakları ve hiç kimsenin, onları Allah'ın cezasından kurtaramayacağı vurgulanmaktadır.

35- Kâfirlerin âhiretteki halleri belirtildikten sonra Kur'ân'ın genel üslûbu uyarınca mü'minlerin de âhiretteki hallerine işaret ediliyor ki iki zümrenin durumu karşılaştırılarak aradaki fark: mü'minlerin nimet ve refahı karşısında; kâfirlerin azâbının ne çetin olduğu anlaşılsın. Dünyâda kâfirler, dünyâ hayatiyle, dünyâ varlıklariyle sevinmiş, zayıf mü'minleri küçümsemiş, onlarla alay etmişlerdi. Şimdi işler tersine döndü. Burada da mü'minlerin nimet ve refâhı karşısında kâfirler acınacak duruma düşmüşlerdir.

Günahlardan korunan mü'minlere söz verilen cennet de şöyledir: Altından ırmaklar akar, meyvası ve gölgesi süreklidir. Öyle anlışılıyor ki bu bahçe, tepe üstünde bulunmakta ve bahçenin eteğindeki vadilerden ırmaklar akmaktadır. Altından ırmakların aktığı, meyvası tükenmez, gölgesi eksilmez güzel bahçelere karşılık ateş, ne dayanılmaz bir durumdur. Allahım, bizi ikincilerin hallerinden koru, birinci durumda bulunanlarla beraber eyle âmin!

وَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ
مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُۜ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِه۪ۜ اِلَيْهِ اَدْعُوا
وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْماً عَرَبِياًّۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ
بَعْدَ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا
رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةًۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ
بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُۚ
وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

36- Kendilerine Kitâp verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler. Fakat kabilelerden, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: "Bana, yalnız Allah'a kulluk etmem ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamam emredildi. Ben O'na çağırırım, dönüşüm de O'nadır." 37- Ve işte biz onu, Arapça bir hüküm olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, artık seni Allah'tan kurtaracak ne bir velî, ne de bir koruyucu olmaz. 38- Andolsun, biz senden önce de elçiler gönderdik, onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir elçi bir mu'cize getiremezdi. Her sürenin bir yazısı vardır (herşeyin zamanı yazılmış, tesbit edilmiştir). *39- Allah, dilediğini siler* (dilediğini) *bırakır. Ana kitâp O'nun yanındadır.*

Tefsîr:

36 ncı âyetin üç şıkkı vardır. Birinci şıkkında kendilerine kitâp verilmiş olanların, Hz. Muhammed'e indirilen kitâba sevinecekleri: ikinci şıkkında hiziplerden bir kısmının, o kitâbın bir kısmını inkâr ettikleri; üçüncü şıkkında Hz. Muhammed'e yalnız Allah'a kulluk etmesinin, O'na ortak koşmamasının emredildiği, insanları yalnız Allah'a kulluğa çağıracağı ve O'nun huzuruna varacağı bildirilmektedir.

Birinci şıkkında Kur'ân'ın indirilmesine sevinen Kitâp ehli geneldir. Gerçi burada Kitâp ehliyle kasdedilenlerin Abdullâh ibn Selâm, Selmân-i Farisî gibi müslüman olmuş Kitâp ehlinin kasdedildiğini söyleyenler varsa da bu görüş tutarlı değildir. Çünkü bu âyetlerin indiği Mekke devrinde henüz Abdullâh ve Selmân müslüman olmamışlardı. Âyette genellikle Kitâp ehlinin, Kur'ân'ın indirilmesine sevindikleri belirtilmektedir. Çünkü Kur'ân'ın anlattığı hikâyeler ve getirdiği prensipler, onların kitaplarında bulunanlara uymaktadır. *"Kendinden önceki kitapları doğrulayıcı"* [1] diye vasfedilen Kur'ân, onların söylediklerini doğrulamaktadır. *"İçlerinden haksızlık edenleri hariç, kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin ve: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık! Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz O'na teslim olanlarız' deyin"* [2] âyeti de müslümanların, Mekke devrinde kitap ehliyle dostça yaşadıklarını göstermektedir. Onların Peygamber'e karşı cephe alışları, Hicretten sonra başlar. Arap kabilelerinin, Peygamber'in çevresinde kenetlenmeleri, siyasî bakımdan yahudileri endişelendirmiş, kendi geleceklerini tehlikede görenler, Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a karış cephe almağa başlamışlardır. Mekke devrinde böyle bir durum olmadığı için orada Kitâp ehlinin tutumu genelde olumlu gitmiştir.

Âyetin ikinci şıkkında, Kur'ân'ın bir kısmına cephe aldıkları bildirilen hiziplerden bazıları kimlerdir? Bununla Kitap ehlinin bazı fırkalarının kasdedildiğini söyleyenler olduğu gibi Arap kabilelerinin kasdedildiğini söyleyenler de vardır. Şayet birinci ihtimal varid ise, Mekke'de genelde Kitâp ehlinin tutumu müsbet olmakla beraber onlar içinde o devirde de Peygâmber'e gelenlerin bir kısmını kabul etmeyen insanların bulunduğu anlaşılır ki bu ihtimal çok zayıftır.

Asıl kuvvetli olan ikinci ihtimaldir. Arap kabilelerinden bazıları, Kur'ân'ın tamamını değil, fakat tek Allah'a kulluğa ve âhirete inanmaya çağıran âyetlerini kabul etmezlerdi. Araplar Allah'ın varlığını ve kâinatın yaratıcısı olduğunu kabul ediyor, Kur'ân'ın bu konudaki âyetlerine karşı çıkmıyorlardı.

1. Mâide Sûresi: 48.
2. Ankebut Sûresi: 46.

Ama Kur'ân'ın, yalnız Allah'a kulluk çağırısını ve öldükten sonra dirilip hesap verme, mükâfât ve ceza görme inançlarını kabul etmiyorlardı. Onlara göre Allah ile kul arasında vasıta gerekti. Nasıl herhangi bir kıralın huzuruna aracısız girilmezse, kâinatın yaratıcısının yanına da aracısız girilemez. Allah'ın birtakım yardımcıları, ortakları vardır. İnsan olarak ibadet etmelidir ki onlar da onun ibadetini Allah'a sunsunlar. Ölümle hayat biter. Ondan sonra bir daha dirilme, hesap verme, ceza görme yoktur.

İşte âyetin üçüncü şıkkında onların bu düşünceleri reddedilerek, Allah'ın, sadece kendisine kulluk etmeyi, kendisinden başkasına tapmamayı emrettiği vurgulanıyor ve *"Gideceğim yer orasıdır, O'nun huzuruna döneceğim"* cümlesiyle de ölmekle hayatın bitmediği; öldükten sonra insanın, Allah'ın huzuruna gideceği bildirilmektedir. Bu son şık, ikinci şıkta belirtilen *ahzâb* (hiziplerin, toplulukların) Arap müşrikleri olduğunu gösterir. Çünkü Allah'a ibadet eden, âhirete de inanan Kitâp ehline böyle söylenmesi uygun düşmez. Bu söz, Allah'tan başkasına tapan ve âhirete inanmayan müşriklere söylenecek sözdür.

37 nci âyette Allah'ın, daha önceki peyğamberlerin her birine, kendi konuştukları dil ile kitap gönderdiği gibi Hz. Muhammed'e de kendi konuştuğu dil olan Arapça ile bu kitabı indirdiği; kendisine gelen bu bilgiden sonra müşriklerin keyiflerine uyduğu takdirde kendisini Allah'ın cezasından kurtaracak bir velî ve koruyucu bulamayacağı bildirilmektedir.

Yukarıdakilerin devamı olan bu âyet de, Kur'ân'ın yalnız Allah'a kulluğu, O'ndan başkasına tapmaktan vazgeçmeyi ve âhirete inanmayı emreden âyetlerinin değiştirilmesini isteyen müşriklere cevaptır. Onlar, kendi atalarından kalan dinin inançlarına aykırı buldukları bu tür âyetleri beğenmiyor, bunların değiştirilmesini istiyor, bunları değiştirdiği takdirde Hz. Muhammed ile barış içinde yaşayacaklarını söylüyorlardı. Hele âhiret sorumluluğunu aslâ kabul etmiyorlardı. Bu husus, Yunus Sûresinin 15 nci âyetinde gayet açıkça ifade edilmiştir: *"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman bizim huzurumuza çıkmayı ummayanlar: 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. De ki: 'Onu benim değiştirmem mümkün değildir. Ben sadece bana vahyolunana uyarım. Şayet ben Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azâbından korkarım'."*

Yunus Sûresinin bu âyetinde olduğu gibi, tefsirine çalıştığımız 37 nci âyette de Hz. Muhammed'e, kendisine ilim geldikten sonra müşriklerin önerilerini kabul ederse, hiç kimsenin kendisini, Allah'ın azabından kurtaramayacağı belirtilmektedir. Buradaki: "وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ: *Sana ilim geldikten sonra onların keyiflerine uyarsan*" ifadesi, Hz. Muhammed'in, kendisine peyğamberlik gelmezden önce Kur'ân'ın sunduğu tevhîdi bilmediğini gösterir.

Çünkü âyetten, ilim gelmezden önce onlara uymasının hoş karşılanacağı, fakat ilim geldikten sonra onlara uymasına aslâ müsamaha edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Ona gelen ilim, peyğamber olduktan sonra kendisine verilen vahiylerdir. Daha önce bu ilim gelmemişti. O da toplumunun diğer insanları gibi yaşıyordu. *"Allah seni, sapık buldu da seni doğru yol iletti"* [1] âyeti de bunu göstermektedir.

38- Müşrikler, peyğamberin bir melek olması, hiç olmazsa yanında bir melek yardımcının bulunması gerektiğini; diğer insanlar gibi eş, çoluk çocuk sahibi olmasının kendisine yakışmayacağını söylüyorlardı: *"Dediler: Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona, kendisiyle beraber uyarıcı bir melek indirilmeli değil miydi? Yahut üstüne gökten bir hazine atılmalı, yahut kendisinin bir bahçesi olmalı, ondan yemeli değil miydi?"* [2].

İşte yüce Allah, onlara cevaben bu âyette, daha önce gönderdiği elçilerin de Hz. Muhammed gibi insan olduklarını; onların da eşleri ve çocukları bulunduğunu belirterek eş ve çocuk sahibi olmanın, peyğamberliğe engel oluşturmadığını anlatmaktadır.

Peyğamber'den alaylı tarzda mu'cizeler talebeden, "Eğer gerçekten peyğamber ise, kendisini inkâr ettiğimizden dolayı başımıza azâp inmesi gerekir" diyen müşriklere cevap olarak: *"Her ecelin bir kitabı vardır!"* buyuruluyor. Yani yapılacak her şeyin bir zamanı, her sürenin yazıldığı bir zaman vardır. Bunların başına gelecek cezânın zamanı da yazılmış, tesbit edilmiştir. O zaman gelince şiddetle cezalandırılacaklardır.

39- Allah dilediğini mahveder, siler, ortadan kaldırır; dilediğini yerinde bırakır, sağlamlaştırır. Kendinden önceki âyetlerin ışığı altında okununca bu âyetin mânâsı gayet açıktır. Âyet, *"Her sürenin bir yazısı vardır"* cümlesinin anlamını tamamlamaktadır. Yani yapılacak her şeyin yazılmış, tesbit edilmiş bir zamanı vardır. Zamanı gelince Allah azâbını indirir, dilediğini mahveder, silip ortadan kaldırır, dilediğini bırakır. Şirkin temsilcilerini yok eder, imanın temsilcilerini bırakır; batılı siler, hakkı kökleştirir. Hz. Alî de âyeti buna yakın bir anlamla tefsîr ederek: "Allah dilediği kuşakları siler, kaldırır; dilediğini bırakır" demiştir. Bu âyet: *"Görmediler mi, kendilerinden önce nice kuşakları helâk ettik?"* [3], " *"Sonra onların ardından başka kuşaklar yaptık"* [4] âyetlerinin anlattığı mânâyı anlatmaktadır.

Ama müfessirler bu sınırda durmamışlar, âyeti istedikleri gibi çekip uzat-

1. Duhâ Sûresi: 7.
2. Furkan Sûresi: 7-8.
3. Yâsîn Sûresi: 31.
4. Mü'minun Sûresi: 31.

mışlar ve düşüncelerini desteklemek için tâ sahâbilere ve Peyğamber'e kadar uzanan rivayetler kaydetmişlerdir. Ancak Kur'ân'ın prensiplerine aykırı ve birbiriyle çelişik olan bu rivayetler sağlam değildir.

Rivayete göre İbn Ömer, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediğini işitmiş: "Allah dilediğini mahveder, dilediğini ispat eder. Yalnız saadet, şekavet ve ölüm hariç". İbn Abbâs'ın da: "Allah dilediğini mahveder, dilediğini ispat eder. Ancak kişinin yaratılışı, biçimi, ahlâkı, eceli, rızkı, saâdet ve şekaveti hariç.", "Mahv ve ispat, ümmü'l-kitâptan ayrı iki kitaptır. Allah onlardan dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ümmü'l-kitâp ise yanındadır, onda hiçbir şey değişmez" dediği rivayet edilir.

İbn Ömer'den ve İbn Abbas'tan gelen bu rivayetlerde saâdet, şekavet ve ölümün, hattâ yaratılışın, yani şeklin, huyun, ecelin, rızkın değiştirilmeyeceği söylenirken Hz. Ömer'den ve Abdullâh ibn Mes'ud'dan rivâyet edilen duâlardan da saâdet ve şekavetin de değişeceği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer Ka'be'yi tavaf ederken: "Allahım, eğer beni saâdet ehlinden yazmışsan beni oradan sil, saâdet ve mağfiret ehli arasına yaz. Çünkü sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın, ümmü'l-kitâp senin yanındadır" dediği; Abdullâh ibn Mes'ud'un da aynı meâlde bir duâ okuduğu rivayet edilmektedir [1].

Allah'ın kaderinden bazılarının değişeceği, bazılarının değişmeyeceği anlamına gelen bu tür rivayetler, birer tahminden ibarettir. Bu konuda tevatürle sabit, kesin bir hadis de yoktur. Böyle zayıf irvayetler üzerine itikad bina edilemez.

Özellikle âyet, daha önceki zincirin bir devamıdır. Peyğamberin destekleneceğini, zamanı gelince onunla alay edenlerin başlarına azâb indirileceğini ve o zaman Allah'ın, dilediği kimseleri yok edip dilediklerini bırakacağını buyurmaktadır. Bu rivayetler ise kader meselesinin detayına girmektedir ki bu meseleyi tartışmanın hiçbir yararı olmaz. Tirmiẑî'nin rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.), bazı sahabilerinin yanına gelmiş, onların kader üzerinde tartıştıklarını görünce: *"Siz bununla mı emredildiniz? Ben size bunun için mi gönderildim. Sizden öncekiler, bu konu üzerinde tartışmaya başlayınca helâk oldular. Sakın ha sakın, bu konuda tartışmayın!"* demiştir [2]. Allah'ın kaderini, O'nun gizli işlerini, neyin değişip neyin değişmeyeceğini Allah'tan başka kimse bilemez. Çünkü bu ğaybdir. Ğaybi de yalnız Allah bilir.

1. Câmi'u'l-beyân: 13/165-167; Kurtubî, el-Câmi: 9/329-332.
2. Tirmiẑî, Kader: 1, Tefsîr, Sûre: 68; İbn Hanbel, Musned: 2/178, 196.

وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا
الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ
يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِه۪ وَهُوَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَم۪يعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ
الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾ وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفٰى
بِاللّٰهِ شَه۪يدًا بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

40- Ya onları uyardığımız şeylerin bir kısmını sana gösteririz, ya da (bundan önce) *senin canını alırız* (fark etmez). *Sana düşen, sadece duyurmaktır. Hesap görmek bize düşer. 41- Bizim o yere gelip nasıl onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Hüküm veren Allah'tır, O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek yoktur. O, hesâbı çabuk görendir. 42- Onlardan öncekiler de tuzak kurmuştu. Fakat bütün tuzaklar Allah'ındır. O, her canın ne kazandığını* (ne yaptığını) *bilir. Kâfirler de yurdun sonunun kime âidolduğunu bileceklerdir. 43- İnkâr edenler: "Sen gönderilmiş bir elçi değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda Allah'ın ve yanında Kitâp bilgisi bulunanların şahidliği yeter"*

Tefsîr:

40-42: Yukarıdan beri sürüp gelen zincirin son halkasını oluşturan bu âyetlerde Cenabı Hak şöyle buyuruyor: Ey Muhammed, onları tehdidettiğimiz azâbın bir kısmını ya sana gösteririz, ya da bunu sana göstermezden önce senin canını alırız. Onların başına mutlaka azâb inecektir, bunda şüphe yok. Ama bunu sen görürsün veya görmezsin, önemli değil. Senin görevin duyurmaktır. Onlardan hesap sormak bize âittir. Onlar bizim, yurtlarına gelip

onu, çevrelerinden yavaş yavaş eksiltmekte olduğumuzu görmüyorlar mı? Yurtlarının yakınlarında bulunan yerleri harabettiğimizi görüp bundan ibret almıyorlar mı? Allah hüküm verince O'nun hükmünü kimse geçersiz kılamaz, engelleyemez. O hesabı çabuk görür. Pek yakında indireceği azâb ile bunların da hesabını görecektir.

Bunlardan önceki kâfirler de peyğamberlerine tuzak kurmuşlar, onları tökezletmeğe çalışmışlardı. Ama Allah onların tuzaklarını boşa çıkardı. Peyğamberlere tuzak kuranları mahvetti. Tuzakların hepsi Allah'ındır. Tuzak kuranları, tedbirleriyle önler ve kendi tuzaklarını kendilerinin başına geçirir. Allah, herkesin, her canın ne yaptığını bilir, onların hiçbir hareketlerinden gafil değildir. Yakında o kâfirler, kimin güzel sonuca kavuşacağını ve kimin acı duruma düşeceğini bileceklerdir.

"Onlar görmediler mi ki biz onların yurtlarına geliyoruz ve onun uçlarından eksiltiyoruz?" cümlesi, Kureyş müşriklerinin yurtlarının, ileride fütûhat ile müslümanların eline geçeceğine işaret olabilir. Çünkü bu âyetlerin indiği Mekke devrinde henüz müslümanlar, kâfirlerden toprak alacak durumda değillerdi. Bu, ancak ileride müslümanların kâfirlerin yurtlarını fethedeceklerine işaret olabilir. Tefsirlerde bu cümle: "Biz, onların topraklarını fetihlerle müslümanların eline verdiğimizi görmüyorlar mı?" Yahut: "Onlar görmüyorlar mı biz Muhammed'e toprak üstüne toprak veriyoruz, ülkeleri fethettiriyoruz" şeklinde açıklanmıştır [1]. Bundan âyet indiği zaman müslümanların, kâfirlerin yurtlarını fethetmeğe başladıkları anlaşılmaktadır ki âyet Mekke'de indiğine göre o zaman böyle bir şey olmamıştı. Eğer âyette eksiltmekten maksat, toprakların, müslümanların ellerine geçmesi ise bu, ancak ileride vukubulacak bir olaya işarettir.

Daha kuvvetli ihtimâle göre Arzdan maksat, Hicaz bölgesidir. Arzın etrâfı ise, o bölgeye sınır olan kenar bölgelerdir. Araplar, kışın Yemen, yazın Şâm ve Mısır tarafına yaptıkları seferler esnasında yol üzerinde harabolmuş kentler görüyor ve bu kentlerin, Hakk'a isyan eden insanlar yüzünden böyle alt üst edilip harâbeye çevrildiğini duyuyor, birbirlerine de anlatıyorlardı.

İşte Kur'ân-ı Kerîm onlara: Allah'ın, kendi bölgelerinin kenarında, çevresinde bulunan kentlere gelip, isyân eden halkı nasıl cezalandırdığını, depremlerle kentleri helâk edip insanlarını öldürdüğünü görmüyorlar mı? diyerek isyânları yüzünden helâk olmuş halkların durumundan ibret almalarını hatırlatıyor. Kentlerin harâbolup, halkının ölmesi, Arzın kenarlarının, yani Hicâz Bölgesine komşu ülkelerin eksilmesi demektir. Kent, mülktür. Mülkün yıkılması, toprakların halkın elinden alınması, Arzın eksilmesidir. Bu, Hicaz

1. Câmi'u'l-beyân: 13/172-173.

bölgesine komşu topraklarda olduğundan, Arzın etrâfının, yani Hicaz Bölgesi kenarlarında, çevresinde olan toprakların eksiltilmesi şeklinde ifade edilmiştir.

Ayrıca âyette yağan yağmurlar, esen rüzgârlarla dağların aşınmasına da işaret olabilir. Bazıları da bu âyette, dünyânın iki ucu kabul ettikleri kutup bölgelerinin basık olmasına işaret görmüşlerdir. Gerçek muradını Allah bilir.

43 ncü âyette kâfirlerin, Hz. Muhammed'e: *"Sen gönderilmiş elçi değilsin"* dedikleri anlatıldıktan sonra onun peyğamberliğine Allah'ın ve Kitâp ehlinin tanıklık etmesinin yeterli olduğu belirtiliyor.

Katâde, âyette "Yanında Kitâp ilmi bulunan"ın, Abdullâh ibn Selâm olduğunu söylemiş ise de tâbiî âlimlerinden Şa'bî ve Sâid ibn Cübeyr: "Sûre Mekke'de inmiştir, nasıl bu âyetle Abdullâh ibn Selâm kasdedilir?" diyerek Katâde'nin bu sözünü haklı olarak reddetmişlerdir. Mekke devrinde Kitâp ehlinin, Hz. Muhammed'e karşı olumlu ve ılımlı bir tutum içinde bulunduklarına işaret eden başka âyetler de vardır. İşte bu âyette de Kitâp ehlinin, Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul ettikleri bildirilmektedir. Tabii bundan, onların müslüman olduğu manası çıkmaz. Onlar, kendi dinlerinde kalmış, Hz. Muhammed'e gelenlerin vahiy olduğunu ve kendi kitaplarının prensiplerine uyduğunu kabul etmişlerdir.

Zaten Kur'ân'ın anlattığı hikâyeler, getirdiği prensipler, Tevrât'ın hikâyelerine ve prensiplerine uymaktadır. Tevrât'ın anlattıklarına benzer şeyleri, Arap halkına, Arapça vahy ile anlatan bir peyğambere, Kitâp ehlinin karşı koymasına bir sebep yoktur.

Ancak bu, Mekke devrinde böyledir. Medîne devrinde durum değişmiş, Yahûdîler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e düşman olmuşlar, karşı koymuşlar, onu engellemeğe çalışmışlardır. Bunun sebebi, dinî değil, siyâsîdir. Araplara karşı hakimiyetlerini yitirecekleri endişesi içine düştükleri için Yahûdîler, Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul etmemişlerdir. Yoksa onun öğretilerine bir itirâz ileri sürememişlerdir. Onların itirazları, Peyğamber'in öğretileri değil, Arap kavmine başbuğ olup o dağınık, birbirine düşman kavmi kardeş yapıp İslâm bayrağı altında birleştirmesine idi. Bunun, Yahûdîlerin, hâkimiyyetlerini yitirmesi sonucunu doğuracağında şüphe yoktu. İşte Yahûdîler bu durumu kabullenemiyorlardı. Ama Mekke'de böyle bir durum olmadığı için gerek Medîne Yahûdîlerinin, gerek Mekke'de bulunan bazı hırıstiyan ve Yahûdîlerin tutumları gayet olumlu olmuştur.

Bazılarına göre de "Yanında Kitap ilmi bulunan" müslümanlardır. Kitâp da Kur'ân'dır. Yani Allah, müslümanların, Hz. Muhammed'in peyğamberliğine şâhid olmalarının yeterli olduğunu söylemiştir. Fakat müslümanların

dinini kabul etmeyen müşriklere, onların tanıklığının delil gösterilmesi, uygun değildir. Kimi de âyeti (وَمِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الْكِتَابُ), "Allah'ın ve katından Kitabın bilindiği zâtın tanık olması yeter" şeklinde bir kırâet ve te'vile tabi tutmuştur [1]. Yani ismi mevsûlu harfi cer, masdar olan *ilm*i de mechûl mâzî yapmıştır ki bunlar zorlama te'villerdir. Doğrusu, bu cümle ile Kitâp ehlinin tanıklığı kasdedilmiştir. Çünkü Kur'ân'da Kitâb, ma'rife olarak *el-Kitâb* şeklinde kullanıldığından, genellikle bununla Kitâb-ı Mukaddes (Tevrât-İncîl) kasdedilmiştir. Kitâb ehlinin şâhid gösterilmesi, Kur'ân'ın anlattıklarının, o Kitâpta bulunanlara uygun olduğunu belirtmek içindir. Yûsuf Sûresinin başında: *"Şunlar, o apaçık Kitâbın âyetleridir. Biz onu, Arapça bir Kur'ân* (okuma) *olarak indirdik ki anlayasınız"* buyurulmaktadır. Bu ifâde, Kur'ân'ın, Arapça olmayan o Kitâbın, yani Tevrât'ın, Arapların anlaması için Arapça olarak vahyedildiğini anlatır. Nitekim o apaçık Kitâba dikkat çekildikten sonra, Kitâb-ı Mukaddes'in Yûsuf kıssası, ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Demek ki İsrâîl oğlu peyğamberlerine vahyedilenler, Hz. Muhammed'e de Arapça olarak vahyedilmiştir. Kur'ân'ın anlattıkları, o Kitâb'ın anlattıklarına uyar. İbrânîce değil, Arapça dahi okumasını bilmeyen bir insanın, o Kitâptaki kıssa ve prensipleri, zamanla onlara girmiş katmalardan da arındırarak en vecîz bir üslûb ile anlatması, onun peyğamberliğini kanıtlar. Kitâp ehli, Kur'ân'ın anlattıklarının, kendi Kitâplarına uygun olduğuna tanıktır.

Kur'ân'ın Aydın Düşüncesine Çağrı:

Kur'ân, bütün peyğamberleri, aynı misyonu yerleştirmek üzere gönderilmiş, birbirini doğrulayan Tanrı elçileri olarak tanımlamakta ve onların getirdikleri vahylerin birbirine aykırı değil, birbirine uygun hükümler taşıdığını; İlâhî dînler arasında bir fark olmadığını vurgulamaktadır.

Fakat Kur'ân İlâhî dînlerin birliğini vurgulayadursun, dîn adamları, dînlerin birbirini neshettiği düşüncesini yerleştirmiş ve her din mensubu cenneti yalnız kendilerine özgü sanmıştır. Kur'ân'ın, çağları kucaklayan geniş görüşünü, aydın ruhunu yansıtma çabamızdan rahatsız olan bazı bağnaz düşünce sahipleri, aleyhimizde karalama kampanyası başlatmışlardır. Bunların bir kısmı art niyyetlidir, onları iknâ' etmek mümkün değildir. Ama büyük bir kısmı da bilmedikleri için böyle yapmaktadırlar. İşte temiz niyyetli insanları aydınlatmak ve yerleşmiş bazı yanlış sanıları düzeltmek üzre aşağıdaki açıklamayı yapmayı gerekli görüyorum:

Kur'ân'ı Kerîm, evrensel bir mesaj getirmiş, âhiret saâdetine erip cennete girmek için gerekli şartları açıklamıştır. Bunlar: Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanmak ve sâlih amel (dünyâya ve âhirete yararlı güzel işler) yapmaktır.

1. Ebû's-Suûd, İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm: 3/29; Fethu'l-Kadîr: 3/91-92.

Kur'ân'a göre İslâm, yalnız Allah'a tapmak, ibâdeti yalnız O'na özgü kılmaktır. Bu anlamıyle bütün peyğamberler İslâmı getirmiştir. Kur'ân'da İslâm kelimesi, yalnız Hz. Muhammed(s.a.v.)in getirdiği din için değil, bütün peyğamberlerin getirdiği din için kullanılmıştır. Çünkü peyğamberlere verilen mesajın mâhiyeti aynıdır. Hepsi insanları tek Allah'a kulluğa, âhirete îmâna ve sâlih amele çağırmıştır. Bu bakımdan misyonları aynı olan peyğamberler arasında bir ayırım yapılamaz: "لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ: *Allah'ın elçileri arasında bir ayırım yapmayız*"[1]. Yüce Allah, ilk elçisi olan Nûh'a neyi vahyetmiş ise, son elçisi Muhammed(ikisine de selâm olsun)a da onu vahyetmiştir: "إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ: *Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik...*"[2].

إِذْقَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَالَمِينَ. وَ وَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَ يَعْقُوبُ: يَا بَنِيَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَى لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ. أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْقَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي؟ قَالُوا: نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَ إِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمٰعِيلَ وَ إِسْحٰقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ.

"*Rabbi ona* (İbrâhim'e)*: 'İslâm ol!' demişti. 'Alemlerin Rabbine teslîm oldum' dedi. İbrâhîm de bunu kendi oğullarına vasiyet etti, Ya'kub da: 'Oğullarım, Allah, sizin için o dini seçti; bundan dolayı sadece müslümanlar olarak ölünüz!'* (dedi). *Yoksa siz, Ya'kub'a ölüm* (hâli) *geldiği zaman orada mı idiniz? O zaman* (Ya'kûb), *oğullarına: 'Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?' demişti. 'Senin tanrın ve ataların İbrâhîm, İsmâîl ve İshâk'ın tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz O'na teslîm olanlarız!' dediler*"[3] âyetleri, bütün peyğamberlerin müslüman olup İslâmı getirdiklerini:

قُولُوا آمَنَّا بِٱللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَ مَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمٰعِيلَ وَ إِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ وَ ٱلْأَسْبَاطِ وَ مَا أُوتِيَ مُوسَى وَ عِيسَى وَ مَا أُوتِيَ ٱلنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ، لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

"*: 'Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm'e, İsmâîle, İshâk'a, Ya'kub'a ve torunlar*(ın)*a indirilene, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya verilene ve* (diğer) *peyğamberlere Rableri tarafından verilene inandık, onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz de Allah'a teslîm olanlarız' deyin!*"[4] âyeti de peyğamberlerin mesajının bir olduğunu, onlar arasında bir ayırım yapılmayacağını bildirmektedir.

1. Bakara Sûresi: 285.
2. Nisâ Sûresi: 163.
3. Bakara Sûresi: 131-133.
4. Bakara Sûresi: 136.

وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى ٱلْحَوَارِيِّينَ: أَنْ اٰمِنُوا بِى وَ بِرَسُولِى، قَالُوا: آمَنَّا وَ آشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ

"*: Havârîlere: 'Bana ve elçime inanın!' diye vahyetmiştim. 'İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza şâhid ol!' demişlerdi*"[1] âyeti, Hz. Îsâ'ya inanan Havârîlerin de müslüman olduğunu söylemektedir. Demek ki İslâm, sadece son dînin adı değil, bütün İlâhî dinlerin ortak adıdır. Bu dinlerin, dillere göre adları başka başka olsa da ruhları İslâm'dır.

Kur'ân'a göre Allah, yalnız belli bir zümrenin rabbi değil, bütün âlemlerin Rabbidir. " ٱلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ *: Övgü, âlemlerin Rabbine mahsustur*" âyeti, namazın her rek'atinde okunarak, Allah'ın, bütün yaratıkların Rabbi olduğu vurgulanır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, rahmeti de belli bir zümreye özgü değil, her yaratığına şâmildir. Evet O'nun gazabı da var ama, rahmeti, gazabını geçmiştir: "كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ*: Rabbiniz, kendisine rahmeti yazmış*(acımayı prensip edinmiş)*tir*"[2], "وَسِعَتْ رَحْمَتِى كُلَّ شَيْءٍ*: Rahmetim, herşeyi kaplamıştır*"[3]. Bir kudsî hadiste de Allah'ın rahmetinin, gazabını geçtiği buyurulmuştur[4].

Her peygamber, insanlığa bu sonsuz İlâhî rahmeti sunmağa çalışmış ve Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanan ve sâlih amel yapan her İlâhî din mensubunu cennetle müjdelemiştir. Ama insanların bencilliği, İlâhî mesajın geniş ufkunu daraltmış, her din mensubu, sadece kendilerinin cennete girebileceğini iddiâ etmiştir. Yahûdîler, cenneti yalnız kendilerine tahsis ederken, Hıristiyanlar da kendilerinden başkasına cennet vizesi vermemişlerdir:

وَ قَالُوا لَنْ يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلاَّ مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى، تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ، قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"*Dediler: 'Yahûdî, ya da hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek! O onların kuruntularıdır. Doğru iseniz* (bu konuda) *delîlinizi getirin!' de*"[5].

Cennetin belli bir zümreye mahsus olduğu iddiâsını böylece reddeden Kur'ân, onun iddiâ ile değil, gerçek îmân ve eylem ile olacağını: Yahûdîliği ve hıristiyanlığı getiren peygamberlerin atası İbrâhîm'in gerçek tevhîdi getirmiş olduğunu; onun yolunda giden her insanın cennete gireceğini açıklıyor:

1. Mâide Sûresi: 112.
2. En'âm Sûresi: 12.
3. A'râf Sûresi: 156.
4. Buhârî, Tevhîd: 55, Bed'ul'halk: 1; Müslim, Tevbe: 14-16; İbn Mâce, Zühd: 35.
5. Bakara Sûresi: 111.

"Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslîm ederse, onun mükâfâtı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" [1].

Nisâ Sûresinde bu genel prensip, daha açık ve net olarak ortaya konmuştur:

بَلٰى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ
لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَ لَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ، مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَ لَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا
وَ لَا نَصِيرًا. وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثٰى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ
وَ لَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا

"(İş), Ne sizin kuruntularınız, ne Kitâb ehlinin kuruntularına göre olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz. Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar" [2].

İşte bu genel prensibi her yerde vurgulayan Kur'ân, Arabistan'da bilinen din mensupları içinde bu prensibe bağlı kalan insanları cennetle müjdelemiştir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا وَ النَّصَارٰى وَ الصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا
فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Şüphesiz (Hz. Muhammed'e) *îmân edenler, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîler, bunlardan her kim, Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* [3].

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın bu geniş rahmetini tevhîd erbabına sunmuş iken bizim Allah'ın rahmetini daraltmağa; son din mensuplarından başka kimsenin cennete girmeyeceğini iddiâ etmeğe hakkımız var mı? Kur'ân, peyğamberler ve İlâhî dinler arasında bir ayırım yapmıyor ki!? Son din ne ise, ilk din de odur. Peyğamberin misyonu, yeni din îcadetmek değil, İbrâhîm'in getirdiği tevhîd dinini aslî safvetine kavuşturmak; kendinden öncekileri kendisine tabi kılmak değil; İbrâhîm'e ve onun soyundan gelen peyğamberlere uymaktır:

1. Bakara Sûresi: 112.
2. Nisâ Sûresi: 123-124.
3. Bakara Sûresi: 62; Mâide Sûresi: 69.

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَ مَا أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَ لاَ بِكُمْ، إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَىَّ.

"De ki: 'Ben elçiler içinde bir türedi değilim (peyğamberliği ilk defa ben ortaya atmadım, önceki peyğamberlerin söylemedikleri bir şeyi söyleyen bir elçi değilim)*; bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum..."* [1].

وَ مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ، مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ، هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِى هَذَا...

"(Allah)*, size dinde bir güçlük yüklemedi. Babanız İbrâhîm'in dinine* (sizi iletti). *O, daha önce de size müslümanlar adını vermişti bunda da* (yine müslümanlar dedi)..." [2]. O halde, Peyğamber(s.a.v.)in getirdiği din, yeni değil, atası İbrâhîm'in getirdiği İslâmdır. Yahûdîlik ve hıristiyanlık da aslî hüviyetleriyle İbrâhîm'in getirdiği tevhîd dinidir. Peyğamberin görevi İbrâhîm dinine uymaktır:

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً.

"Hangi insanın dini, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrâhîm dinine tâbi olanın dininden daha güzel olabilir? Allah İbrâhîm'i dost edinmişti" [3].

Bu âyette, *"İbrâhîm dînine tâbi olan"*'dan kasıt, Hz. Peyğamber'in kendisidir. İbrâhîm dinine tâbi olmakla onun, en doğru yolda olduğu belirtilmektedir. Demek ki Peyğamber(s.a.v.)in öteki peyğamberlere göre durumu, metbû' değil, tâbi' olmaktır.

En'âm Sûresinin 83-89 ncu âyetlerinde İbrâhîm'den itibaren İsrâîloğlu peyğamberleri zikredilip bunların da'vetleri övgü ile anıldıktan sonra 90 ncı âyette, Peyğamber(s.a.v.)e, anılan o peyğamberlerin izinde gitmesi emredilmektedir: "أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ: *İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy..."*

Çünkü onların yolu, İslâm yoludur. Kur'ân, onların yolunun izâhıdır. Kur'ân'ın hükümleriyle, Tevrât'ın hükümleri arasında büyük fark yoktur. Tevrat'ın meşhur on emri, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok sûresinde değişik üslûplarla tekrar edildiği gibi, Tervât'ın kıssaları da öğüt olarak Kur'ân-ı Kerîm'de nakledilmektedir.

1. Ahkaf Sûresi: 9.
2. Hac Sûresi: 78.
3. Nisâ' Sûresi: 125.

Kur'ân-ı Kerîm'de Çok Geçen "El-Kitâb" Hangi Kitâp'tır?

Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle *"el-Kitâb"* şeklinde ta'rîfli olarak anılan Kitâb, Kur'ân değil, daha önce Mûsâ'ya verilmiş olan Tevrât'tır. Çünkü Kur'ân, Kitâb olarak indirilmemiştir. Ama Kur'ân'ın ifadesine göre Tevrât Mûsâ'ya yazılı levhalar olarak verilmiştir: *"Öğüte ve herşeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalara yazdık: 'Bunları kuvvetle tut, kavmine de emret, bunların en güzelini tutsunlar* (bu en güzel buyruklar uyarınca amel etsinler)!..'"[1].

Âl-i İmrân Sûresinin 7 nci âyetinde, Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirildiği bildirilen Kitâp, Hz. Mûsâ'ya verilen Kitâb'ın Arapça anlamıdır. Mûsâ'ya verilen o İlâhî prensipler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e de kendisinin ve kavminin konuştuğu Arap diliyle vahyedilmiştir. Âl-i İmrân: 7 nci ve Zümer 23 ncü âyette geçen Kitâb, Kur'ân'ın aslı olan Mûsâ Kitâbı olduğu için, âyetlerinin müteşâbih olduğu bildirilen Kitâb da Kur'ân değil, Mûsâ Kitâbıdır. İşte birbirinden güzel âyetleri içeren Kitâbın anlamı, melek tarafından Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir ki Arapça konuşan kavmi, O Kitâb'ın içeriğini anlayıp uygulasınlar:

"إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ٱلْكِتَابَ بِٱلْحَقِّ: *Biz o Kitâb'ı sana hak ile indirdik*"[2], "حٰمٓ. تَنْزِيلٌ مِنَ ٱلرَّحْمٰنِ ٱلرَّحِيمِ. كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ": *Hâmîm,* (Bu), *Rahmân-Rahîm tarafından indirmedir. Bu bir Kitâbdır ki bilen bir toplum için âyetleri, Arapça bir okuma olarak açıklanmıştır*"[3].

Mûsâ'ya İbrânî diliyle verilmiş olan o İlâhî Kitâp, Hz. Muhammed'e Arapça olarak vahyedilmiştir ki Arapça konuşan toplum onu anlasın. Zira o, Hz. Muhammed'e, eski dili olan İbrânca ile vahyedilseydi, Araplar anlayamazlar, vahyin hikmeti gerçekleşmezdi:

وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا: لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ، ءَاَعْجَمِيٌّ وَ عَرَبِيٌّ...وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ...

"Biz onu, yabancı dilde bir Kur'ân (okuma) *yapsaydık, 'Âyetleri açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı dille mi hitâbediliyor?' derlerdi... Andolsun biz Mûsâ'ya Kitâb'ı verdik, onda da ayrılığa düşüldü"*[4].

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى ٱلْهُدَى وَ أَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ٱلْكِتَابَ هُدًى وَ ذِكْرَى لِأُولِي ٱلْأَلْبَابِ

"Andolsun biz, Mûsâ'ya hidâyet verdik ve İsrâîloğullarına o Kitâb'ı mîrâs kıldık". (O), *sağduyu sahiplerine bir yol gösterici ve öğüttür"*[5].

1. A'râf Sûresi: 145.
2. Zümer Sûresi: 41.
3. Fussilet Sûresi: 1-3.
4. Fussilet Sûresi: 44-45.
5. Ğâfir (Mü'min) Sûresi: 53-54.

قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الكتاب ٱلَّذِى جَاءَ بِهِ مُوسٰى نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ

"Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği Kitâb'ı kim indirdi?.." [1] âyetinde Mûsâ Kitâbı nûr ve hidâyet kaynağı olarak gösterildikten sonra:

وَ هٰذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِتُنْذِرَ أُمَّ ٱلْقُرٰى وَ مَنْ حَوْلَهَا

"Bu da kentlerin anası(Mekke)*yi ve çevresindeki kasabaları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayıcı bir Kitâbdır"* [2] buyurulmakta ve böylece iki Kitâbın muhtevâ birliğine işaret edilmektedir.

Ahkâf Sûresinde de iki Kitâbın birbirine benzerliği, birincisinin esas olduğu belirtilmektedir:

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ ٱللّٰهِ وَ كَفَرْتُمْ بِهِ وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ عَلٰى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَ
ٱسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ ٱللّٰهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّالِمِينَ...وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى إِمَامًا وَ رَحْمَةً. وَ هٰذَا كِتَابٌ
مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا وَ بُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ

"De ki: 'Hiç düşündünüz mü? Eğer bu Kur'ân Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâîloğullarından bir şâhid de bunun benzerin(in Tevrât'ta olduğun)*a tanık olup inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*?... Ondan önce de imam ve rahmet olarak Mûsâ'nın Kitâb'ı var. Bu da* (kendinden öncekileri) *doğrulayan, Arap diliyle* (vahyedilmiş) *bir Kitâptır. Zulmedenleri uyarmak ve güzel davrananları müjdelemek için* (indirilmiştir)*"* [3].

Ahkaf Sûresinin bu onuncu âyetinde Kur'ân'ın, Tevrât'ın benzeri olduğuna, onikinci âyetinde de Tevrât'ın, asıl (imam), Kur'ân'ın da onu tasdik edici olarak indirildiğine dikkat çekilmektedir. Yani Kur'ân, Tevrât'a uygun olarak indirilmiştir.

Esasen İlâhî Kitaptan yoksun Araplar, kendilerine, kendi dillerinde İlâhî bir Kitâp verilmesinin ihtiyaç ve özlemi içinde idiler. Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli âyetlerinde onların bu özlemine işaret etmektedir:

"وَ مَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَ مَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ: *Halbuki biz onlara* (daha önce) *okuyacakları bir Kitâp vermemiştik ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik"* [4].

1. En'âm Sûresi: 91.
2. En'âm Sûresi: 92.
3. Ahkaf Sûresi: 10, 12.
4. Sebe' Sûresi: 44.

"أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ": *Yoksa bundan önce onlara bir Kitâp verdik de ona mı sarılıyorlar?"*[1].

"أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ": *Yoksa bir Kitâbınız var da onda mı* (bu koyduğunuz hükümleri) *okuyorsunuz?"*[2].

"وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ": *Bizim üzerimize, okuyacağımız bir Kitâp indirmedikçe göğe çıksan dahi* (sana inanmayız)*"*[3].

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَ إِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ. أَوْ تَقُولُوا:
لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدٰى مِنْهُمْ...

"Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik (o kitapları okuyamıyorduk)*' demeyesiniz, yahut: 'Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz diye* (bu Kitâp size indirildi)*"*[4].

وَ إِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ: لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ. لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ

"Eğer yanımızda evvelkiler(e gelen Kitaplar)*dan bir uyarı olsaydı, elbette biz, Allah'ın temiz, samimî kulları olurduk!' diyorlardı"*[5].

وَ أَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ: لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدٰى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ

"Yemînlerinin bütün gücüyle: 'Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklar' diye Allah'a yemîn ettiler"[6].

"تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ": *Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için* (bu Kur'ân sana), *Rahmân ve Rahîm tarafından indirilmiştir"*[7].

Âl-i İmrân Sûresinin gerek 3 ncü, gerek 7 nci âyetlerinde geçen el-Kitâb ile hangi kitâbın kasdedildiğini anlamak için bu sûreden çok önce inmiş bulunan Ankebût Sûresinin 45-49 ncu, Ra'd Sûresinin 36-37 nci âyetlerini dikkatle düşünmek gerekir. Ankebût Sûresinde Kitâbı Mukaddes kıssaları anlatıldıktan sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku... Kendilerine O Kitâbı verdiğimiz kimseler, o*(sana indirile)*ne inanırlar... O* (sana indirilenler) *kendilerine ilim verilmiş olan*(Kitâb sahip)*lerinin göğüslerinde açık anlamlı âyetlerdir..."* buyuruluyor. O âyetlerin tefsîrinde ayrıntılı

1. Zuhruf Sûresi: 21.
2. Kalem Sûresi: 37.
3. İsrâ Sûresi: 93.
4. En'âm Sûresi: 156-157.
5. Sâffât Sûresi: 167-169.
6. Fâtır Sûresi: 42.
7. Yâsîn Sûresi: 5-6.

olarak açıkladığımız gibi o âyetlerde sözü edilen Kitâb, Hz. Muhammed'den öncekilere indirilmiş olan Kutsal Kitâb'dır. İşte o Kitâbın açık anlamlı, hikmetli, tahrife uğramamış âyetleri: *"Güvenilir rûh tarafından açık bir Arapça ile Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir"* [1].

Bu husus, Ra'd Sûresinin 36-37 nci âyetlerinde daha açık olarak ifade edilmiştir: *"Kendilerine kitâbı verdiğimiz kimseler, sana indirilenden ötürü sevinirler. Fakat şu hiziblerden* (Arap kabilelerinden) *onun bir kısmını inkâr edenler vardır. Ve işte biz onu, Arapça bir hüküm olarak sana indirdik..."* 37 nci âyette: "أَنْزَلْنَاهُ: *Onu indirdik"* kelimesindeki *"onu"* zamîri, kendinden önceki âyette anılan *"el-Kitâb"*'a gider. O âyetteki *el-Kitâb* da Kitâb ehli peyğamberlerine verilen İlâhî Kitâbdır.

Mücâhid ve Katâde gibi tâbiî müfessirler, hurûf-i mukatta'a ile başlayan Ra'd, Hicr, Yûsuf gibi sûrelerin başında anılan "Kitâb" ile Tevrât ve İncîl'in kasdedildiğini söylemişlerdir. Bu hususu, Ankebût, Vâkı'a, Abese ve Bürûc Sûrelerinin tefsîrinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

Kur'ân-ı Kerîm'de: "الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ: *Kendilerine Kitâb verilenler"* deyimi, bütün Kitâb ehli; "وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ: *Kendilerine ilim verilenler"*, "وَ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ: *İlimde râsih olanlar* (derin bilgi sâhipleri)" deyimleri de Kitâb ehli bilginleri hakkında kullanılmaktadır.

Nisâ Sûresinin 153-161 nci âyetlerinde Kitâb ehlinin, özellikle Yahudîlerin çeşitli olumsuz davranışları anlatıldıktan sonra 162 nci âyette:

لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ مَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ

"Onlardan ilimde râsih olanlar ve (bu) *mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar..."* buyurulmaktadır. Buradaki *"Onlardan"* zamîri, biraz önceki âyetlerde davranışları anlatılan Kitâb ehline gitmektedir. *"İnananlar"* tabiriyle kasdedilenler de müslüman olan Araplardır. Demek ki *"İlimde râsih olanlar"*, Kitâb ehlinin bilginleridir. Gerek müslüman olmuş, gerek henüz İslâma girmemiş Araplar hakkında ümmî ta'bîri kullanılır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in kendisi ümmî olarak tanımlandığı gibi (A'râf Sûresi: 157 nci âyete bakınız), gönderildiği ve kendisine inanan Arap toplumu da ümmî olarak vasfedilmektedir:

هُوَ الَّذِى بَعَثَ فِى الْأُمِّيِّينَ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ
وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ

"O'dur ki daha önce açık bir şaşkınlık içinde bulunan ümmîler arasında, kendi aralarından, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir Elçi gönderdi." (Cumu'a Sûresi: 2). Hz. Peyğamber (s.a.v.) de Ramazan ayının süresini anlatırken: *"Biz ümmî bir milletiz, yazı ve hesâp bilmeyiz; ay şöyle, şöyledir"* (Buhârî, Savm: 13) diyerek Arap kavmini, *ümmî* sıfatıyle nitelendirmiştir.

1. Şu'arâ Sûresi: 193-195.

Şimdi Araplar ümmî olduklarına ve *râsih âlimler* ta'bîri ile de Kitâb ehlinin insâflı bilginleri kasdedildiğine göre; Âl-i İmrân Sûresi 7 nci âyette kasdedilen Kitâb, Kur'ân öncesi İlâhî Kitâb, yani Tevrât-İncîl'dir ve müteşâbih âyetler de Kur'ân'ın değil, o Kitâb'ın âyetleridir. Müteşâbihlerin ardına düşenler de müslümanlar değil, kitâplarının âyetlerini kasden yanlış anlamlara çeken, istedikleri biçimde tefsîr edip ayrılıklara, bölünmelere, çeşitli mezheplerin ortaya çıkmasına sebebolan Kitâb ehlidir. Bilhassa dinlerini parça parça eden Tevhîdi bozup, peyğamberlerini Tanrılaştıran, üçleme inancına sapan Hıristiyanlardır. Peyğamber Aleyhisselâm'ın sahâbîleri, onun zamanında bu tür davranışlardan, te'vîllerden uzak idiler. Onlar sâf îmân düzeyinde yaşıyorlardı. Henüz mezhep ayrılıklarına neden olacak kelâmî tartışma düzeyine varmamışlardı. Bu, ancak İslâm, ilim olarak işlenmeğe başladıktan sonra, yani sahâbî asrından sonra belirmeğe başlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, kendinden önceki İlâhî Kitapları neshetmiş midir?

Zamanla tefsîrlere, Kur'ân-ı Kerîm'in, önceki kitâpları neshettiği fikri yerleştirilmiştir. Bu, dar düşüncenin, her kavmin, Hakk'ın rahmetini sadece kendisine özgü kılma çabasının sonucu olarak ortaya çıkmış bir yaklaşımdır. Kur'ân'ın kendisinde asla böyle bir anlam yoktur. Evvelâ Kur'ân-ı Kerîm, kendisini, önceki Kitâbı neshedici değil, tasdik edici (doğrulayıcı) olarak nitelendirmektedir. Bakara Sûresinin 40 ncı âyetinde İsrâîl Oğullarına hitâben:

وَ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَ لاَ تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ

"Sizin yanınızda bulunan(Kitâb)*ı doğrulayıcı olarak indirdiğimiz*(Kur'ân)*a inanın, onu ilk inkâr eden siz olmayın"*; Mâide Sûresinin 48 nci âyetinde de Hz. Peyğamber'e hitâben: *"Biz sana bu Kitâbı, kendinden önceki Kitâb'ı doğrulayıcı olarak indirdik"* buyurulmaktadır.

Kur'ân'ın doğruladığı Kitâp, ortadan kalkmış, mevcudolmayan bir Kitâp değil, Kur'ân indiği sırada Kitâp ehlinin ellerinde bulunan Kitâb'dır. Çünkü *"Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı"* ifadesi, bu Kitâbın, o zamanki Yahûdîlerin ellerinde bulunduğunu gösterir.

Âl-i İmrân Sûresinin 93 ncü âyetinde:

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِى إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰيةُ، قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Tevrât indirilmeden önce, İsrâîl'in, kendisine harâm kıldığı şeyler dışında, İsrâîl oğullarına bütün yiyecekler helâl idi. De ki: 'Doğru iseniz Tevrât'ı getirip okuyun!'" buyurulmaktadır.

Bu âyette, Hz. Ya'kub'un, kendisine haram kıldığı şeyler dışında bütün yiyeceklerin, İsrâîl oğullarına helâl olduğu; bunun Tevrât'ta böyle yazıldığı;

aksini iddiâ edenlerin, Tevrât'ı getirip okumaları belirtilmektedir. Şimdi eğer Yahûdîlerin ellerinde bulunan Tevrât, Kur'ân'ın kasdettiği Tevrât değilse, o zaman Kur'ân, nasıl Yahûdîlerden, Tevrât'ı getirip okumalarını istemektedir? Adamlar, olmayan Tevrât'ı nasıl getirsinler? Demek Tevrat var ki Kur'ân onun getirilip açıkça okunmasını emretmektedir. Ya'kub'un kendisine haram kıldığı yiyecek, Tevrât'ın 32 nci babında anlatılır: Ya'kub, "Gece kalkıp iki karısını ve iki câriyesini ve onbir çocuğunu aldı ve Yabbok geçidini geçti... Ve Ya'kub, yalnız başına kaldı ve seher sökünceye kadar bir adam onunla güreşti. Ve onu yenmediğini görünce uyluğunun başına dokundu ve Ya'kub'un uyluk başı incindi... Ve Penuel'i geçtiği zaman güneş üzerine doğdu ve uyluğu üzerine aksıyordu. Bunun için bugüne kadar İsrailoğulları, uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler; çünkü Ya'kub'un uyluk başına, kalça adalesine dokundu" [1].

İşte Kur'ân-ı Kerîm, İsrâil oğullarına, dinde aşırılıkları yüzünden Tevrât'ta kendilerine birçok şeyin haram kılındığını; oysa Tevrât inmezden önce Ya'kub'un bu hadise üzerine yemeyip kendisine haram saydığı uyluk başındaki et dışında hayvanın herhangi bir yerini yemenin haram olmadığını belirtiyor; bunun böyle olmadığı iddiâsında doğru iseler, Tevrât'ı getirip okumalarını emrediyor. Demek ki Tevrât kendi ellerinde vardı, aksi takdirde Tevrât'ı nasıl getirsinler?

Peki ama, Yahûdîlerin yanlarında mevcut Tevrât'ı tasdik edici olarak indirildiği kesinlikle ifade edilen Kur'ân, Bakara Sûresinin 79 ncu âyetinde de: *"Vay haline o kimselerin ki, elleriyle Kitâbı yazıp, az bir paraya satmak için: 'Bu, Allah katındandır' derler. Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların!"* buyurulmaktadır. Bu âyet, diğerleriyle nasıl bağdaştırılır?

Burada Yahûdîlerin, elleriyle yazdıkları Kitâp, Tevrât değil, onun âyetleri üzerine yaptıkları tefsîrler, şerhler, Tevrât âyetlerini arzuları doğrultusunda yorumlayarak meydana getirdikleri ahkâm kitâplarıdır. Yani Tevrât'ın tefsîrleri -ki Talmud en meşhurudur- ve fıkıh kitaplarıdır. Din adamları, yazdıkları şerhleri, Kitâbın aslında bulunmayan ayrıntılara dair ictihâd hükümlerini Allah'ın buyrukları olarak görüyor ve halka bunların da Tanrı buyruğu olduğunu söylüyorlardı. Oysa o adamların kendilerinin ve hakim tabakanın arzu ve çıkarlarından başka bir şey olmayan bu tür kitaplar, insanları geniş, kolay Hak yoluna iletmek için gelen İlâhî Kitâbın genel prensiplerine aykırı idi. İşte bundan dolayı dini amacından saptırma rağmına çıkar sağlayan insanların *"durumlarına, kazançlarına yazıklar olsun!"* denmektedir.

1. Tekvîn: 32/22-31.

Yahûdî din adamları, kendi keyiflerine göre böyle hükümler koydukları gibi müşrik Araplar da kendi kendilerine böyle hükümler koyup, bunları Allah'ın hükmü göstermişlerdir. Onun için yüce Allah, müşriklere hitâben de:

وَ لاَ تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلاَلٌ وَ هٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ، إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لاَ يُفْلِحُونَ

"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü 'Şu helâldir, şu haramdır' demeyin, sonra Allah'ın üstüne yalan atmış olursunuz. Uydurdukları yalanı Allah'ın üstüne atanlar iflâh olmazlar" [1] buyurmaktadır.

Kur'ân'ın işâret ettiği bu eylem, yalnız Yahûdîlere veya müşriklere münhasır kalmamıştır. Zamanla her dine böyle katmalar olmuş, din adamlarının zanna dayanarak verdikleri hükümler, Allah'ın hükmü kabul edilmiştir. Müslüman fakîhler de bu konuda Yahûdîlerden geri kalmamışlardır. Zaten onların bu dinin ruhundan uzak ayrıntı hükümleridir ki, kolay dini güçleştirmiş, din hakkında kuşkular uyanmasına sebebolmuştur.

Özetle Bakara Sûresinin 79 ncu âyetinde geçen kitâp, Tevrât'ın kendisi değil, ona yazılan şerhlerdir. Cenabı Hak, Mûsâ'ya vahyen verilen Tevrât'ın dışında, insanların kendi elleriyle yazdıkları kitapların, Allah'ın sözü olmadığını vurgulamaktadır. Tevrât'ın kendisine gelince Kur'ân-ı Kerîm, indiği sırada Yahûdîlerin ellerinde bulunan Tevrât'ın Hakk'ın sözü olduğunu söylemekte, onu doğrulayıcı olarak indiğini belirtmektedir.

Şimdi Kur'ân, kendinden önceki Kitâpları doğrulayıcı ise neshedici olamaz. Eğer o Kitâplarda bulunanlar yanlış, uygulanmaz hükümler ise Kur'ân onları nesheder. Ama Kur'ân öyle görmüyor, tam tersine, onları birer nûr, rahmet ve hidâyet kaynağı görüyor.

"إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ: *Tevrât'ı biz indirdik. Onda hidâyet ve nûr vardır"* [2].

وَ آتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ

"Îsâ'ya içinde hidâyet ve nûr bulunan, önündeki Tevrât'ı doğrulayan ve korunanlar için yol gösterici ve öğüt olan İncîl'i verdik" [3].

قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِى جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ

"De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği Kitâb'ı kim indirdi?" [4].

1. Nahl Sûresi: 116.
2. Mâide Sûresi: 44.
3. Mâide Sûresi: 47.
4. En'âm Sûresi: 91.

Kendinden önceki Kitâb'ı neshetmek şöyle dursun, ona sâhibolucu, koruyucu ve doğrulayıcı olarak indirildiği bildirilen Kur'ân [1], Kitâb ehline, Kitâplarının hükmünü olduğu gibi uygulamalarını emretmektedir:

وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَ عِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَ مَا اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ

"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra (senin verdiğin hüküm işlerine gelmeyince) *dönüyorlar? Onlar inanıcı değiller"* [2].

Mâide Sûresinin 44-45 nci âyetlerinde Tevrât'ın hükümlerini güzel uygulayan Yahûdî din adamları övülüp, Tevrât'taki İlâhî hükümleri uygulamayanların kâfir oldukları vurgulandıktan, Tevrât'ın içerdiği İlâhî kısas hükümleri özetlendikten sonra Îsâ'ya da İncîl'in verildiği bildirilmekte ve:

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"İncîl sâhipleri, Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler. Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler yoldan çıkmışlardır" [3] deniliyor. Aynı sûrenin birkaç âyet ilerisinde de:

وَ لَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَ الْاِنْجِيلَ وَ مَا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ، مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ. قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَ الْاِنْجِيلَ وَ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ...

"Eğer onlar Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinde(ki ağaçların meyvalarında)*n ve ayaklarının altındaki ürünlerden yerlerdi. İçlerinde doğru yolda giden ılımlı bir topluluk var ama, çoğu ne kötü işler yapıyorlar?... De ki: 'Ey Kitâb ehli, siz, Tevrât'ı ve İncîl'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz'!"* [4].

Şimdi eğer Kur'ân indiği sırada Tevrât ve İncîl muharref, aslı yok ve Kur'ân onları tamamen neshetmiş, ortadan kaldırmış ise nasıl Yahûdîlere, Tevrât'ın hükmünü uygulamaları; Hıristiyanlara İncîl'in hükmünü uygulamaları ve genel olarak Kitâp ehline, Tevrât ve İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulamaları emredilir? Olmayan, yahut neshedilen şey nasıl uygulanır? Kur'ân Kitâp ehline, Kitâplarını doğru dürüst uygulamalarını vurguladıktan sonra bütün İlâhî dinlerin özde birliğini ve bunları gereğince

1. Mâide Sûresi: 48.
2. Mâide Sûresi: 43.
3. Mâide Sûresi: 47.
4. Mâide Sûresi: 66-68.

uygulayanların hepsinin mutluluğa ereceğini belirtmek üzere şöyle buyuruyor:

إِنَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا وَ ٱلَّذِينَ هَادُوا وَ ٱلصَّابِئِينَ وَ ٱلنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَ ٱلْيَوْمِ ٱلآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

"İnananlar, Yahûdîler, Sâbiîler ve Hıristiyanlar(dan) *Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"*[1].

Kur'ân, hiçbir milleti topyekün cehenneme mahkûm etmez. Her milletin içinde iyilerin ve kötülerin bulunduğunu, Yahûdîlerin de çoğu sapmış olsa dahi içlerinde ılımlı, iyi işler yapan, temiz kalbli sâlih kişilerin bulunduğunu söyler.

"مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ: *İçlerinde aşırı gitmeyen, mu'tedil bir ümmet var ama, çokları sapmaktadır"*[2].

"وَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ: *Mûsâ kavmi içinde hakka uyup hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır"*[3].

"وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ: *Yarattıklarımız içinde hakka uyup hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır"*[4].

İşte Allah'ın, cennetle müjdelediği kimseler, bu ılımlı, insaflı, iyi yürekli insanlardır. Bu gerçeği, daha açık olarak aşağıdaki âyetlerde de görüyoruz:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا ٱلْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا ٱلأَدْنٰى وَ يَقُولُونَ: سَيُغْفَرُ لَنَا، وَ إِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ، أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ ٱلْكِتَابِ أَنْ لاَ يَقُولُوا عَلَى ٱللّٰهِ إِلاَّ ٱلْحَقَّ وَ دَرَسُوا مَا فِيهِ، وَٱلدَّارُ ٱلآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ، أَفَلاَ تَعْقِلُونَ؟ وَ ٱلَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَ أَقَامُوا ٱلصَّلٰوةَ إِنَّا لاَ نُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُصْلِحِينَ

"Onların ardından, yerlerine geçip Kitâb'a vâris olan bir takım insanlar geldi ki, onlar, şu alçak(dünyân)*ın menfaatini alıyorlar: 'Biz, nasıl olsa bağışlanacağız!' diyorlar. Kendilerine, ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki Allah hakkında, gerçekten başkasını söylememeleri hususunda kendilerinden Kitâb mîsâkı alınmamış mıydı? Ve onun içindekini okuyup öğrenmediler mi? Âhiret yurdu, korunanlar için* (dünyâ menfaatinden) *daha hayırlıdır. Düşünmüyor musunuz? Ama Kitâb'a sımsıkı sarılanlar ve namazı kılanlara gelince elbette biz, iyiliğe çalışanların ecrini zâyi etmeyiz"*[5].

1. Mâide Sûresi: 69.
2. Mâide Sûresi: 66.
3. A‘râf Sûresi: 159.
4. A‘râf Sûresi: 181.
5. A‘râf Sûresi: 169-170.

Bu âyetler, Yahûdîlerden söz etmektedir. Önceki âyetlerde Yahûdîlerin içindeki gruplara; güzel davrananlara, yoldan çıkmış olanlara, çeşitli davranışlar gösterenlere işaret edildikten sonra söz, Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrindeki Yahûdîlerin davranışlarına getirilir ve Kitâb'a, yani Tevrât'a vâris olan bu kuşağın da, Tevrât'ı okuyup hükümlerini anlamalarına rağmen yine dünya tutkunu oldukları, Hakkın dışına çıktıkları ifade edilir. Fakat Kitâb'a sımsıkı sarılan, ona bağlı kalıp namazlarını kılan sâlih kimselerin ecrinin zâyi edilmeyeceği vurgulanır.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا ٱلْكِتَابَ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا، فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ ٱللَّهِ، ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ

"Sonra Kitâbı, kullarımız arasından seçtiklerimize mîras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lutuf budur!"[1] âyeti de Kitâb'ın yani Tevrât'ın hükümlerine bağlı kalan kimselerin, büyük mükâfâta ereceklerini açıklıkla belirtiyor.

Âl-i İmrân Sûresinin 112 nci âyetinde de İlâhî mesaja, peyğamberlere karşı olumsuz davranışlar içine giren Yahûdîlerin, Allah'ın gazabına uğradıkları belirtildikten sonra; hepsinin bir olmadığı; Kitâb ehli içinde Allah'a ve âhirete inanıp, geceleri ibâdet eden, hayır işlerine koşan sâlih kimselerin de bulunduğu ve öyle kimselerin ödüllendirileceği bildirilmektedir:

لَيْسُوا سَوَاءً، مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ ٱللَّهِ آنَاءَ ٱللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ. يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ ٱلْيَوْمِ ٱلآخِرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنْكَرِ وَ يُسَارِعُونَ فِي ٱلْخَيْرَاتِ وَ أُولَٰئِكَ مِنَ ٱلصَّالِحِينَ. وَ مَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ، وَ ٱللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

"Ama hepsi bir değildir. Kitâb ehli içinde, gece sâatlerinde kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar Allah'a ve âhirete inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar iyilerdendir. Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecek (yaptıklarının karşılığı verilecek)*tir. Allah, korunanları bilmektedir."*

Görülüyor ki Kur'ân-ı Kerîm, bir milleti topyekün azâba mahkûm etmemiş, indirilen Hak Kitâbı'nın ruhuna bağlı kalanların ödüllendirileceğini; onun yolundan ayrılanların da cezalandırılacağını belirtmiştir. Bu, Allah'ın genel yasası, İlâhî prensibidir. Son Peyğamber Hz. Muhammed'e inanmış olduklarını söyleyen herkesin de cennete gideceğini söylemez, ancak Allah'a ve âhirete inanıp sâlih amel yapanların cennete vâris olacaklarını

1. Fâtır Sûresi: 32.

vurgular. Kur'ân'a göre îmân, sadece kuru bir sözden ibaret değildir. Güzel eylemler biçiminde görünen kesin düşüncedir. Ra'd Sûresinin 19-24 ncü âyetlerinde cennetlik olan mü'minlerin vasıfları anlatılmaktadır. Bunlar sadece "İnandık" diyenler değil, fakat sözlerinde duran, Allah'ın buyruğunu yerine getiren, Allah'a saygılı, âhiret hesabına inanıp bundan korkan, Hak yolunda çekilecek eziyetlere sabreden, namazlarını kılan, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan gizli ve açık sadaka veren, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir.

Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci âyetlerinde de yine cennete girecek olan mü'minlerin vasıfları anlatılmaktadır. Bunlar, sözle inanmış olduklarını iddiâ edenler değil, fakat saygı ile namazlarını kılan, yalandan, boş sözlerden uzak duran, zekâtlarını veren, namuslarını koruyan, sözlerinde duran, emânetlere hiyânet etmeyen sâlih insanlardır. Eski ümmetler içinde böyle temiz kişiler olduğu gibi bu ümmet içinde de vardır. İşte cennete girecek olanlar, bu iyi yürekli, Hakk'a bağlı insanlardır.

Kur'ân'ın getirdiği bu prensip bu kadar açık iken neden bilmem, bu âyetleri, hep önyargıların sislendirdiği renkli gözlüklerle görüp, ille dinini bırakmayan bütün Kitâp ehlinin cehennemlik olduğu iddiâ edilmiştir? Sanki Allah, kullarını yakmaktan zevk mi alır? Hâşâ O, iyi kullarını yakmayacak kadar merhametlidir. "وأنّ اللّٰه ليس بظلام للعبيد : *Allah, kullara zulmedici değildir!*"[1]. Yalnız müslümanlar değil, bütün insanlar O'nun kullarıdır. Ve O'nun merhameti, insanların merhametiyle kıyaslanamayacak derecede geniştir, boldur. İnsanların dar düşüncesi, egoizmi O'nun geniş rahmetini daraltmak istemiş; düz yolunu eğri büğrü göstermiştir. Dar düşünce ile yapılan yorumlar, İslâma hizmet değil, köstek olmuştur. Kendi düşüncelerini Allah'ın hükmü görenler, Kur'ân'ın açık ifadesine göre onmazlar. Çünkü onlar, kendi düşüncelerini Allah'a iftirâ etmişlerdir. *"Uydurduğu yalanı Allah'ın üstüne atanlar, onmazlar"*[2].

Tekrar vurgulayarak belirtmek isteriz ki: Kur'ân'a göre Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanan ve sâlih amel yapan her İlâhî din mensubu cennetle müjdelidir. Ancak herhangi bir kimseyi veya peygamberi Allah'ın oğlu sanmak, Allah'a kızlar, oğullar, eşler, ortaklar vermek; yahut Allah'ın üç varlıktan biri olduğunu söylemek küfürdür:

"لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ *Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir diyenler kâfir olmuşlardır*"[3], "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ: *Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler kâfir olmuşlardır*"[4].

1. Âl-i İmrân: 182; Enfâl: 51; Hac: 10; Fussilet: 46; Kaf: 29.
2. Nahl Sûresi: 116.
3. Mâide Sûresi: 7[illegible]
4. Mâide Sûresi: 73.

Kur'ân-ı Kerîm, Kitâp ehli içinde bu tür inanç sahiplerini, bundan vazgeçip tevhîde gelmeğe çağırmaktadır: *"Ey Kitâp ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu Îsâ Mesîh, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın,* (Allah) *üçtür, demeyin. Kendi yararınıza olarak bundan vazgeçin. Çünkü Allah, yalnız bir tek Tanrıdır. Hâşâ O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur"*[1].

Bakınız Kur'ân-ı Kerîm, Kitâp ehlinin dinlerini kötülemiyor, onlardan dinlerini bırakmalarını da istemiyor, fakat tevhîde aykırı inançları bırakıp Allah'a ve elçilerine inanmağa, aşırılıktan vazgeçmeğe çağırıyor. Çünkü onları bu tür inançlara götüren, Îsâ'ya olan sevgilerini aşırılığa vardırmaları olmuştur. Bu ifrât sonunda onları, insan olan peygamberi Allah'ın parçası sanmağa götürmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm, Mâide Sûresinin 73 ncü âyetinde teslîs inancını bırakmayanlara acı bir azâbın dokunacağını bildirmekte ve onları bu sözden vazgeçmeğe çağırmakta; Âl-i İmrân Sûresinin 64 ncü âyetinde de onları tevhîd inancında birleşmeğe davet etmektedir:

يَا أَهْلَ ٱلْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ: أَنْ لاَ نَعْبُدَ إِلاَّ ٱللّٰهَ وَ لاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا
وَ لاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ ٱللّٰهِ...;

"Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi, Allah'tan başka Rablar edinmeyelim!..." Âyetin sonunda ve devâmında da İslâmın bu olduğunu vurgulamaktadır.

Demek ki Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanıp sâlih amel yapan herkes İslâm dâiresi içindedir. Peygamber'in vazifesi Allah ile kul arasına girmek, yahut insanları kendisine taptırmak değil, Allah'a kulluğa götürmektir. Allah'a îmân ve yalnız O'na kulluk gereğini duyurmakla, peygamberin görevi son bulur. "إِنْ عَلَيْكَ إِلاَّ ٱلْبَلاَغُ: *Sana düşen, sadece tebliğdir"*[2]. Ne Peygamber, ne de herhangi bir varlık, Allah ile kul arasına giremez ve Allah'tan başka tanrı gibi tapınılamaz.

"Allah, Îsâ'ya dedi ki: 'Sen mi insanlara, beni ve Anamı, Allah'tan başka iki tanrı edinin, dedin? Îsâ: 'Hâşâ, gerçek olmayan şeyleri söylemek benim haddim değildir... Senin buyruğun vechile ben onlara, sadece: 'Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, yalnız O'na tapın!'

1. Nisâ' Sûresi: 171.
2. Şûrâ Sûresi: 48 ve aynı meâlde: Âl-i İmrân: 20, Mâide: 92, 99, Ra'd: 40; Nahl: 35, 82, Nûr: 54, Ankebût: 18 nci âyetler.

dedim..."[1].

Ancak Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini duymuş Kitâb kehlinin, onun gerçekten Hak tarafından vahy alan bir peyğamber olduğunu, ona gelen Kur'ân'ın da Hakk'ın vahyi olduğunu kabul etmesi, buna inanması gerekir. Bunu kabul ederse, kendi dininin hükümlerine göre amel etse de -Allah'a şirk koşmadıkça- mutlu olacaktır. Mutlaka dinini bırakıp müslüman olması şart değildir. Zaten onun mesajının hak olduğunu kabul eden Kitâb ehli, kendi dini üzre gitse de son peyğamberin getirdiği dinin ruhuna tabi olmuştur. Çünkü peyğamberlerin misyonu, insanları sadece Hakk'a taptırmaktır. Hakk'a tapan, peyğamberin mesajına uymuştur. Bütün peyğamberlerin mesajları aynıdır. Herhangi bir kul Allah'a yöneliyor, yalnız O'na kulluk ediyorsa, o Peyğamber'in yolundadır.

اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ اَلرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ اَلَّذِى يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى اَلتَّوْرٰيةِ وَ اَلْاِنْجِيلِ يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهٰيهُمْ عَنِ اَلْمُنْكَرِ وَ يُحِلُّ لَهُمُ اَلطَّيِّبَاتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ اَلْخَبَائِثَ وَ يَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَ اَلْاَغْلَالَ اَلَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ، فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا اَلنُّورَ اَلَّذِى اُنْزِلَ مَعَهُ اُولٰٓئِكَ هُمُ اَلْمُفْلِحُونَ

"Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncîl'de yazılı buldukları o Elçi'ye o ümmî peyğambere uyarlar. O (Peyğamber) *ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar; üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona yardım eden ve onunla beraber inen nûra uyanlar; işte felâha erenler onlardır"*[2] âyeti, son Peyğamber'in da'vetine karşı çıkmayıp ona yardımcı ve destek olmayı; onun getirdiği nura (aydınlık düşünceye, mesajının ruhuna) tabi olanları övüyor. Yahûdîlerle ilgili bir siyakın ardından gelen bu âyet, İsrâiloğullarından kendi dinlerini bırakmayı değil, Peyğamber Aleyhisselâm'ın da'vetine engel olmamayı, ona yardımcı olmayı istemektedir. Peyğamber'in getirdiği nura tâbi olmak, İlâhî düşünceye uymak demektir. Önyargılardan, ard düşüncelerden uzak olarak kendi kitaplarına bağlı kalanlar, yeni Peyğamber'in mesajına engel olmazlar. Çünkü bu mesaj, aslında yeni değildir, kendi Kitaplarında bulunan gerçeklerdir. Peyğamber Aleyhisselâm bu İlâhî mesajı, onun dilini anlamayan insanlara, yeni bir ruh ile sunmaktadır. O halde ard düşünceden, bağnazlıktan uzak olan insanlar, peyğamberin misyonunu engellemeğe kalkmaz, bilâkis ona yardımcı ve destek olurlar. İşte Kur'ân, yeni Peyğambere köstek değil, destek olacak insanları

1. Mâide Sûresi: 116-117.
2. A'râf Sûresi: 157.

övmektedir. Ayrıca âyette uyulması öğütlenen "nûr" Kur'an'ın vasfı olduğu gibi Tevrât'ın da vasfıdır:

قُلْ مَنْ أَنْزَلَ ٱلْكِتَابَ ٱلَّذِى جَاءَ بِهِ مُوسٰى نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ

"De ki: 'Mûsâ'nın, insanlara nûr ve yol gösterici olarak getirdiği Kitâb'ı kim indirdi?"[1]. Hz. Muhammed'e indirilen nûr, Hz. Mûsâ'nın getirdiği nûrdur. Birine uyan, diğerine de uymuş demektir. Ancak önemli olan lâf ile değil, İlâhî Kitabın getirdiği nûra, ruha, aydın inanca uymaktır.

Kur'ân'ın sadece bir tek âyeti ile hüküm verilemez. Kur'ân âyetleri birbirini tefsîr etmektedir. Burada Peyğamber'e yardımcı olan, onun getirdiği nura uyan Kitâp ehlinin, dinlerini bırakıp müslüman oldukları anlamına gelmediği, ancak onun Hak tarafından gelmiş, kendi ellerindeki Kitabın içerdiği gerçeklere uygun vahyler olduğunu kabul ve itiraf etmek anlamına geldiği, aşağıdaki âyetlerden daha güzel anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, Peyğamber'i dinleyip onun mesajının vahy eseri olduğunu itiraf eden Kitâp ehlini övmektedir:

اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ ٱلْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ. وَ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا إِنَّهُ ٱلْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ. أُولٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَ يَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

"Bundan önce kendilerine Kitâb verdiklerimiz, o(Kur'â)*na inanırlar. Kur'ân onlara okunduğu zaman: 'Ona inandık, o, Rabbimizden gelen gerçektir... Zaten biz, ondan önce de müslüman*(Allah'a teslîm olan)*lar idik' derler. İşte sabretmelerinden ötürü onlara, mükâfâtları iki kere verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan* (yoksullara) *verirler..."*[2].

Şimdi burada Kur'ân'a inanan Kitâb ehli, dinlerinden ayrılıp kütle halinde müslüman olmuş değillerdir. Burada övülenler, Kur'ân'ın, kendi Kitâplarına uygun Hak Kitâbı olduğunu kabul edip ona ve onun mübelliği Hz. Muhammed'e saygılı davranan iyi yürekli Yahûdî ve hıristiyan bilginlerdir. Kur'ân, öylelerini birçok yerde övmektedir:

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لاَ تُؤْمِنُوا، إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا. وَ يَقُولُونَ: سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً. وَ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

"De ki: 'Siz ister ona inanın, ister inanmayın; o, daha önce kendilerine bilgi verilenlere (yani Kitâp ehli âlimlerine) *okunduğu zaman onlar, derhal*

1. *En'âm Sûresi: 91.*
2. *Kasas Sûresi: 52-53.*

çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilir!' derler. Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve Kur'ân onların derin saygısını artırır"[1].

Burada "أُوتُوا الْعِلْمَ : *Bilgi verilenler*" diye nitelendirilenler, hakperest Kitâp ehli bilginleridir. Bunlar, dinledikleri Kur'ân'ın, vahy olduğuna inanarak duygulanan, ağlayan iyi niyetli insanlardı, Kur'ân'ın vahy olduğunu anlamış, Hz. Muhammed'in peyğamber olduğunu kabul etmişlerdi fakat kendi dinlerini bırakmış değillerdi. Kur'ân'ın da vahy olduğunu kabul eden bu iyi yürekli, temiz düşünceli insanlar Mâide Sûresinin 82-85 nci âyetlerinde de övülmekte ve gerçeği itiraf eden o insanların da cennete gireceklerini bildirmektedir:

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا: إِنَّا نَصَارَى؛ ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَ رُهْبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ. وَ إِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ: رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ. وَ مَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَ نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ؟ فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ.

"*İnsanlar içerisinde inananlara en yaman düşman, Yahûdîleri ve ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da: 'Biz hıristiyanlarız' diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve râhibler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. Resûl'e indirilen*(Kur'ân)*ı dinledikleri zaman tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: 'Rabbimiz, inandık, bizi şâhidlerle beraber yaz!'. Biz, Rabbimizin, bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?' Bu sözlerinden dolayı Allah onlara altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler verdi. Güzel hareket edenlerin mükâfâtı işte budur!*"[2].

Kur'ân-ı Kerîm, Kitâp ehlinin, Kur'ân'ın inişine sevindiklerini belirtmektedir:

وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ

"*Kendilerine Kitâp verdiklerimiz, sana indirilenden sevinç duyarlar*"[3]. Bu sevinçlerinin nedeni, Kur'ân'ın, kendi kitaplarının içeriğine uygun düşmesidir. Çünkü Kur'ân da o Kitâb'ın genel prensiplerini, kıssalarını, öğütlerini

1. İsrâ Sûresi: 107-109.
2. A'râf Sûresi: 82-85.
3. Ra'd Sûresi: 36.

içermektedir. Bundan dolayı:

اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ...

"Kendilerine Kitâp verdiğimiz kimseler, oğullarını tanıdıkları gibi o(Kur'â)*nı tanırlar"*[1].

Kitâp ehli, Kur'ân'ı, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kişi, oğlunu nasıl tanırsa, onlar da Kur'ân'ı öyle tanımaktadırlar. Neden? Çünkü onun içerdiği prensipleri bilmekte, kendi Kitaplarında okumaktadırlar. Kendi kitaplarının dilini bilmeyen bir insanın ağzından çıkan bu sözleri duyunca, derhal bunun vahy ile ona verilmiş olduğunu anlarlar. Zira iki Kitâbı da vahyeden, aynıdır. İlâhî sözler değişmez: "لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ: *Allah'ın sözlerini değiştirecek kimse yoktur"*[2]. Tevrât'ı, İncîl'i vahyeden Allah, Kur'ân'ı da vahyetmiştir. Her Peygambere, kendi kaviminin diliyle mesajını iletmiştir. Sözlerin kalıpları değişik ama içeriği aynıdır: " إِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى: صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى: *Bu* (hüküm)*, elbette ilk sahîfelerde de vardır. İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde"*[3].

Bazı Peygamber kıssa ve öğütleri anlatıldıktan sonra: *"Bunların doğruluğundan şüphe ediyorsanız, daha önce Kitâp okuyanlara, Kitâp ehline sorun!"*[4] denmekte ve böylece, Kur'ân vahyinin, önceki Kitâb'a uygun olduğu vurgulanmaktadır.

Bu muhtevâ birliğinden dolayıdır ki İmam A'zam Ebû Hanîfe, namazında Kur'ân âyeti yerine Tevrât'tan âyet okuyan ve okuduğu âyet Kur'ân'a uygun düşen kimsenin namazının sahih olacağına hükmetmiştir[5].

İşte Kur'ân, bütün insanlığa bu geniş İlâhî rahmeti sunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'a aykırı bir şey söylemez ve söyleyemez. Çünkü onun görevi, kendisine gelen vahye tâbi olmaktır: "إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ: *Ben, ancak bana vahyolunana tâbi oluyorum"*[6]. Zaten kendisine, vahyden aslâ ayrılmaması, bundan azıcık ayrıldığı takdirde şiddetle cezalandırılacağı ihtâr edilmiştir: *"Az daha onlar, seni, sana vahyettiğimizden ayırarak ondan başkasını bize iftirâ etmen için fitneye düşüreceklerdi. İşte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmasaydık, onlara* (yani müşriklerin arzularına) *bir parça yanaşacaktın. O takdirde sana hayâtın da, ölümün de kat kat*(azâb)*ını taddırırdık. Sonra bize karşı sana bir yardımcı da bulamazdın"*[7].

Kur'ân-ı Kerîm'de İlâhî dinlerdeki ruh birliği, aslâ kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açık ve kesindir:

1. Bakara Sûresi: 146; En'âm Sûresi: 20.
2. En'âm Sûresi: 34, 115; Kehf: 27; Kaf: 29.
3. A'lâ Sûresi: 18-19.
4. Yûnus Sûresi: 94; Nahl: 43; Enbiyâ: 7.
5. Serahsî, el-Mebsût: 1/234.
6. En'âm Sûresi: 50, Ahkaf Sûresi: 9, Yûnus Sûresi: 15; A'râf Sûresi: 203.
7. İsrâ Sûresi: 73-75.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَ ٱلَّذِى أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَ مَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى وَ عِيسَى أَنْ أَقِيمُوا ٱلدِّينَ وَ لاَ تَتَفَرَّقُوا فِيهِ. كَبُرَ عَلَى ٱلْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ. اللّٰهُ يَجْتَبِى إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَ يَهْدِى إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ

"O, size, dinden, Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi şerîat (hukuk düzeni) *yaptı. Şöyle ki: dini doğru tutun* (Allah'ın birliğine inanın ve O'nun vahyettiği hükümlere teslîm olun; hurafeler karıştırıp dini bozmayın) *ve onda ayrılığa düşmeyin* (İşte Allah'ın gönderdiği bütün dinlerin temeli, ruhu budur). *Fakat kendilerini çağırdığın bu esas, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve yöneleni Kendisine iletir"* [1].

Temeli, ruhu aynı olan İlâhî dinlerin, tek ayrıldıkları taraf, dilleridir. Çünkü Allah, anlaşılması için yasalarını, görevlendirdiği peyğamberlerin konuştukları dille kendilerine vahyetmiştir [2]. İşte bu gerçeği de Mâide Sûresinin 48 nci âyetinde belirtmiştir: "لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا: *Biz, sizden her biriniz için bir şerîat ve bir yol belirledik".* Peyğamberlere verilen bu şerîatler birbirine zıd, birbirini ibtâl eden değil, birbirini doğrulayan, destekleyen sistemlerdir.

"يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ ٱلَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ: *Allah size* (helâl ve haram olanı) *açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yasalarına iletmek ister..."* [3] âyetiyle Peyğamber(s.a.v.)in, öncekilerin yasalarına iletildiği, yani kendisine öncekilere vahyedilen İlâhî yasaların verildiği bildirilirken: "أُولَٰئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَاهُمُ اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ ٱقْتَدِهْ: *İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy..."* [4], "ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ: أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ: *Sonra sana: 'İbrâhîm'in yoluna uy; o ortak koşanlardan değildi' diye vahyettik"* [5] âyetleriyle de Peyğamber Aleyhisselâm'a, önceki Peyğamberlerin yoluna, İbrâhîm'in getirdiği tevhîd dinine uyması emrediliyor. Şimdi Allah, peyğamberine, öncekilerin yoluna uymasını, kedisini onların getirdiği yasalara iletmek istediğini açıkça bildirdikten ve Kur'ân'ın getirdiği, onlara verilen Kitâb'ın ruhuna uyup onları doğruladıktan sonra Kur'ân onları nasıl nesheder? Bu, son derece büyük bir çelikşi olur.

1. Şûrâ Sûresi: 13.
2. İbrâhîm Sûresi: 4.
3. Nisâ' Sûresi: 26.
4. En'âm Sûresi: 90.
5. Nahl Sûresi: 123.

Biz bu satırları yazdıktan sonra, görev icâbı, Prof.Dr. Abdullah Draz merhum'un, "Initiation Au Koran" adlı eserinin "Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru" adıyle yazılmış Türkçe çevirisini okuduk ve ömrünü Kur'ân tetkikiyle geçirmiş olan Merhûm Profesör'ün, bizim açıklamak istediğimiz evrensel Kur'ân düşüncesini yakaladığını hayranlıkla müşâhede ettik. Merhûm Profesör diyor ki:

"Allah'ın peyğamberlerinin, birbirlerini te'yidedip, birbirlerine destek olduklarını görmek ne kadar huzur verici bir şeydir! Hz. Mûsâ, kendisini dâimâ Hz. İbrâhîm'e, Hz. İshâk'a ve Hz. Ya'kub'a nisbet etmiyor muydu? Hz. Îsâ da eski şerîatleri ve peyğamberleri tasdîk için gönderilmemiş miydi?

"İşte Kur'ân-ı Kerîm, bu fikir üzerinde daha kuvvetli ve ısrarlı bir şekilde durmuştur. O, bütün peyğamberlerin, sadece Allah'ın himâyesinde tek ve bölünmez bir cemâat teşkîl ettiklerini [1] değil, aynı zamanda bu birliğin, başlangıçta bütün insanların birliği olduğunu, ancak sonrakilerin ya İlâhî emirlerin bir kısmını unutmaları [2] veya bu emirleri kusurlu bir şekilde takdim etmeleri [3], yahut da hırs ve menfaatleri peşinde koşmaları yüzünden ihtilâfa düşüp bölündüklerini [4] kesin bir şekilde belirtmiştir.

"Kendi içinde her yönüyle tutarlı olan Kur'ân-ı Kerîm, İslâm'ı hiçbir zaman Yahûdî ve Hıristiyanlıkla çekişen ve sadece kendisinin hak olduğunu kabul ettirmek isteyen bir din olarak tavsîf etmemiştir. Müslüman olmak demek, aynı zamana Hz. Mûsâ'ya, Hz. Îsâ'ya ve insanlığın yaratılışından bu yana gelmiş geçmiş bütün peyğamberlere ve teblîğ ettikleri şerîatlere, aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın îmân etmek demektir [5]. Daha doğrusu Allah'a teslîm olmak ve peyğamberlerin birbiri ardından teblîğ ettikleri İlâhî irâdeye tâbi olmaktır [6]. O halde gelin, tefrika ve çekişmelere son verelim [7]. Çünkü falan adamın teblîğ ettiği doktrinin şayet benimkisiyle aynı olduğu doğruysa, bu adamın ağzından çıkmış olduğu gerekçesiyle benim onu reddetmem için bencil, kıskanç [9] ve kendimi beğenmiş olmam [10] dışında hiçbir makul sebep mevcut değildir.

1. Enbiyâ Sûresi: 92; Mü'minûn Sûresi: 52.
2. Mâide Sûresi: 13, 14.
3. Bakara Sûresi: 75; Mâide Sûresi: 41.
4. Bakara Sûresi: 174, 253; Enbiyâ Sûresi: 93; Mü'minûn Sûresi: 53, Yûnus Sûresi: 19; En'âm Sûresi: 159.
5. Bakara Sûresi: 136, 285; Âl-i İmrân Sûresi: 84; Nisâ' Sûresi: 150.
6. Bakara Sûresi: 131-133; Âl-i İmrân Sûresi: 84.
7. En'âm Sûresi: 159; Şûrâ Sûresi: 13; Âl-i İmrân Sûresi: 64.
8. Bakara Sûresi: 90; Âl-i İmrân Sûresi: 19.
9. Bakara Sûresi: 109.
10. Mâide Sûresi: 18.

"Demek ki Kur'ân-ı Kerîm'in çağrısı, ilk tevhîdedir. Yüce ruhların, candan sevdikleri ve arzu ettikleri öyle bir tevhîd'e ki, sadece ismini anmak dahi, müsâit kalbleri fethetmeğe yeterlidir" [1].

İlâhî dinlerin birbirini neshetmeyip desteklediğini daha iyi belirtebilmek için burada Kur'ân-ı Kerîm ile, Kitâb-ı Mukaddes'in ta'lîmâtı arasında bir mukayese yapmak istiyoruz. Biz bu karşılaştırmayı "İşte İslâm Tasavvufu" adlı eserimizde yapmıştık. Şimdi daha özet bir karşılaştırma için Prof.Dr. Abdullah Draz'ın, adı geçen eserinden alıntılar yapacağız. Onun mukayesesi daha özet olduğundan bu sayfaları iktibas etmeyi uygun gördük. Ayrıca bu mukayeseyi yapmakla, bizden çok önce, fakat bizim haberimiz olmadan onun da bugün bizim vardığımız sonuca varmış olduğunu göstermek ve Kur'ân-ı Kerîm'i, önyargısız, tedebbür ile okuyan tarafsız her ilim adamının, aynı sonuca varacağını ispat etmek; sağduyu için yolun bir olduğunu vurgulamak istiyoruz. Prof. Draz şöyle diyor:

"İşte bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'in kendinden önceki kitaplara sıkı bir şekilde bağlanmaya ve zamanla solmaya yüz tutan nurlarını tekrar canlandırmaya büyük önem verdiğini görmekteyiz. Hakikat ilmi gibi, temel vecibeler de Kur'ân-ı Kerîm tarafından daha önce eski milletlere tebliğ edilmiş olarak gösterilmektedir. Allah'ın bütün elçileri, adalet terazisini beraberlerinde getirmişler [2], hepsi de helâl kazanmak, Allah'a ibadet etmek ve iyi işler yapmakla emrolunmuşlardır [3]. Namaz ve zekât daha çok önceleri Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Ya'kub [4], Hz. İsmail [5], Hz. Mûsâ [6], Hz. Îsâ [7]'ya da farz kılınmıştır. Aynı şekilde oruç da daha önceki milletlere emredilmiştir [8]. Hac ibadeti ise Hz. İbrahim ile başlamıştır [9]. Her kavmin kendine has mukaddes menâsiki olmuştur [10]. Maddecilik, aşırı dünya sevgisi, düşmanlık ve ahlâksızlık, Hz. Hûd ve Hz. Sâlih tarafından da kınanmıştır [11]. Hz. Lût, halkının ahlâksızlığına, Hz. Şu'ayb de ticarette hile yapmasına karşı çıkmıştır [12]. Lokman hekim de oğlunu terbiye ederken, insanları iyiliğe teşvik etmesini, kötülükten menetmesini ve bu şerefli yolda karşılaşabileceği meşakkatlere katlanmasını kendisine sıkı bir şekilde tavsiye etmiş ve daima halim ve mütevazi olmasını emretmiştir [13].

1. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, Çeviri: Y.Doc.Dr. S.Akdemir, s. 74-76, Ankara, 1983.
2. el-Hadid: 25.
3. el-Mu'minûn: 51-52.
4. el-Enbiyâ: 73.
5. Meryem: 55.
6. Tâ-Hâ: 14.
7. Meryem: 31.
8. el-Bakara: 183.
9. el-Hacc: 27.
10. el-Hacc: 34, 67.
11. eş-Şuarâ: 128, 151-152.
12. eş-Şuarâ: 165, 181-183.
13. Lokman: 17-19.

Hz. Muhammed'in kendinden önceki peyğamberlerin şeriatlerini aynen tebliğ etmiş olması, bir tesadüf sonucu değildir. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda müslümanlara şöyle hitab eder: *"Allah size, sınırlarını bildirmek ve sizi sizden evvel geçenlerin yoluna iletmek ister"* [1]. Kendinden önceki peyğamberleri zikrettikten sonra Hz. Muhammed'e de şu şekilde hitapta bulunur: *"Onlar Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Öyleyse sen de onların gittikleri yola tâbi ol"* [2]. Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde bir peyğamber veya bir hakîm tarafından tebliğ edilmiş olan ahlâkî bir kaidenin, başka bir âyette, İslâm cemaati için de bir vecibe olarak kabul edildiğini müşahade ederiz.

Mukaddes kitapta geçtiği şekliyle, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ tarafından tebliğ edilmiş olan ahlâkî kaidelere bir göz atacak olursak, hepsinin de Kur'ân-ı Kerîm'de ufak üslûp farkı dışında, aynen zikredildiğini görürüz. Ancak, gerek Hz. Mûsâ'nın "On Emir"inde ve gerekse Hz. Îsâ'nın "Dağdaki Vaaz'-'ında olduğu gibi bu kaideler, Kur'ân-ı Kerîm'de bir bütün olarak verilmemiş, fakat Mekkî ve Medenî sûrelerde, dağınık bir şekilde ve çok defa her biri bir durum hakkında hüküm olarak gelmiştir.

Mahallî ve şartlı bir vecîbe olarak kabul ettiği Sebt dışında, Tevrat'ın Çıkış bölümünde 20. babta geçen on emrin Kur'ân-ı Kerîm tarafından aynen tasdik edildiği görülür:

Tevrât,	**Kur'ân-ı Kerîm**
Karşımda başka ilahların olmayacaktır	*el-İsrâ, 23.*
Kendin için oyma put... yapmayacak ve onlar önünde secde etmeyeceksin... (Çıkış: 20/3,4).	*el-Hacc, 30.*
Rabbinin ismini boş yere ağzına almayacaksın (Çıkış: 20/7).	*el-Bakara: 224; el-Mâide: 89.*
Babana ve anana hürmet et (Çıkış: 20/12).	*el-İsrâ: 23.*
Katletmeyeceksin (Çıkış: 20/13)	*en-Nisâ: 29.*
Zinâ etmeyeceksin.	*en-Nûr: 30-31.*
Çalmayacaksın.	*el-Mâide, 38: el-Mumtahine: 12.*
Komşuna karşı yalan şehadet etmeyeceksin.	*el-Hacc: 30.*
Komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin (Çıkış: 20/14-17)	*el-Mâide: 32.*

İşte bunlar, ahlâkî kaidelerin dayandığı esaslardır. Bu esaslarla ilgili olarak Hz. İsa şöyle demiştir: "Kim bu küçük emirlerden birini kaldıracak olursa o, göklerin krallığında küçük olarak çağrılacaktır; buna mukabil kim bunlara uyar ve başkalarına da uymayı öğretecek olursa, bu kişi göklerin krallığında büyük olarak çağırılacaktır."

1. en-Nisâ: 26. 2.el-En'âm: 90.

Fakat Hz. Mûsâ'nın tebliğini, bu aslî vecibelerden ibaret saymak onu küçümsemek olur. Zira Tevrat'taki araştırmamızı sürdürdüğümüzde, orada (Çıkış: 22, 23; Levililer: 19-25; Tesniye: 6) biraz dağınık bir şekilde, gerek kalbe, gerekse zahiri amele taalluk eden ve İncil'deki emirleri, daha o zamandan haber veren diğer bazı emirlerin de mevut olduğunu görürüz:

Tevrât	**Kur'ân-ı Kerîm.**
Yalan haber taşımıyacaksın (Çıkış: 23/1).	*en-Nûr: 11-19; Hucurât: 12.*
Kötülük için çokluğun peşinde olmayacaksın. (Çıkış: 23/2)	*el-Mâide: 2.*
Ve fakiri davasında kayırmayacaksın. (Çıkış: 23/3)	*en-Nisâ: 135.*
Yakınına yardım edeceksin.	*el-Mâide: 2.*
Sizinle misafir olan garip aranızda yerli gibi olacak ve onu kendin gibi seveceksin. (Levililer: 29/34)	*en-Nisâ: 36.*
Kendi memleketinde kardeşine, hakirine ve fakirine elini açacaksın. (Tesniye: 15/11)	*el-Maâric: 24-25.*
Garibe haksızlık etmeyeceksin ve ona gadretmeyeceksin (Çıkış: 22/21)	*en-Nisâ: 36.*
Hiçbir dul kadını ve öksüzü incitmeyeceksiniz. (Çıkış: 22/22)	*en-Nisâ: 127; ed-Duhâ: 9.*
Hükümde haksızlık etmeyeceksiniz. (Levililer: 19/15)	*en-Nisâ: 58.*
Yalan şeyden uzak ol.(Çıkış: 23/7)	*el-Bakara, 204; en-Nisâ: 107, 108.*
Öç almayacaksın. (Levililer: 19/18)	*Âl-i İmrân: 134.*
Uzunluk, tartı, miktar ölçüsünde haksızlık etmeyeceksiniz (Levililer: 19/35)	*el-Mutaffifîn: 1-3.*
Kavminin oğullarına kin tutmayacaksın (Levililer: 19/18)	*el-Haşr: 10.*
Azizler olunuz.	*Âl-i İmrân: 79; et-Tevbe: 108.*
Komşunu kendin gibi seveceksin (Levililer: 19/18).	*el-Haşr: 9.*
Allah'ını bütün kalbinle seveceksin. (Tesniye: 5/9).	*el-Bakara: 165.*

Ne olursa olsun, hem derin, hem yüce bir söz, kendini "Dağdaki Vaazda" duyuracaktır. Gerçek bir ahlâk hazinesi olan bu vaaz, paha biçilmez bir değere sahiptir. Bu hususta da, bütün mukaddes kitapların koruyuculuk görevini Kur'ân-ı Kerîm mükemmel bir şekilde yerine getirmektedir [1]. Ancak gözde metoduna dâima sâdık kalan Kur'ân-ı Kerîm bütün bu nasihatların hepsini

1. Mâide: 48.

bir yerde toplamak yerine, herbirini yeri geldikçe vermeyi tercih etmiştir. O halde önce İncil'de geçen bu nasihatları birer birer gözden geçirelim, sonra da İslâmın mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerîm tarafından nasıl tasdik edildiklerini gösterelim:

İncîl **Kur'ân-ı Kerîm**

Ne mutlu ruhta fakir olanlara; çünkü göklerin melekûtu onlarındır (Matta: 5/3) *el-Bakara: 212, Âl-i İmrân: 14.*
Ne mutlu yaslı olanlara; çünkü onlar teselli edilecekler (Matta: 5/4) *el-Bakara: 155-157.*
Ne mutlu halîm olanlara; çünkü onlar yeri miras alacaklar (Matta: 5/6) *el-Câsiye: 21; el-Mutaffifîn: 29-36.*
ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecek. (Matta: 5/7) *el-Beled: 17-18.*
Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Allah'ı görecekler (Matta: 5/9) *en-Nisâ: 114.*
Ne mutlu salâh uğrunda ezâ çekmiş olanlara; çünkü göklerin melekûtu onlarındır (Matta: 5/10) *el-Bakara: 214; Âl-i İmrân: 186.*

Arzu edilirse bu karşılaştırmaya daha da devam edilebilir.

Kendinden önceki şeriatleri değiştirmek için değil, fakat onları uygulamak için geldiğini ifade eden Hz. İsa'nın sözü, ne kadar isabetlidir. Yine "Sizden öncekilere şöyle dendiğini biliyorsunuz. Fakat ben size böyle diyorum" şeklindeki sözüyle de Hz. İsa, kendinden önce başlamış olan, ahlâki güzelleştirme işine devam ettiğini, ancak bu konuda tekâmüle ve daha iyiye de yer ayırdığını söylemek istemiştir.

İncîl **Kur'ân-ı Kerîm**

İşittiniz ki, eski zaman adamlarına denildi: "Katletmeyeceksin"... Fakat ben size derim: "Kardeşine kızan her adam hükme müstahak olacaktır; ve kardeşine "Raka" derse Millet Meclisinin hükmüne müstahak olacaktır; ve kim "Ahmak" derse cehennem ateşine müstahak olacaktır (Matta: 5/21-22) *Âl-i İmrân: 134; eş-Şûrâ: 37.*
İmdi takdimeni mezbahta arzederken, kardeşinin sana karşı birşeyi olduğu, hatırına orada gelirse takdimeni orada mezbahanın önünde bırak ve git, önce kardeşin ile barış ve o vakit gel, takdimeni arzet. (Matta: 5/23-24) *el-Hucurât: 10; el-Enfâl: 1; el-Mâide: 27.*
"Zina etmeyeceksin" denildiğini işittiniz, fakat ben size derim: Bir kadına şehvetle bakan her adam zaten yüreğinde onunla zina etmiştir. (Matta: 5/27-29) *en-Nûr: 30-31.*

Ve yine, eski zaman adamlarına: Yalan yere and etmeyeceksin ve andlarını Rabb'e ödeyeceksin'' denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: ''Hiç andetmeyin'' (Matta: 5/33-34) *el-Bakara: 224.*
''Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin'' denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: ''Düşmanlarınızı sevin ve size ezâ edenler için duâ edin ki...'' (Matta: 5/43-45) *Âl-i İmrân: 119; er-Ra'd: 22; Fussilet: 34; et-Tevbe: 128.*
Yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız fazla ne yapmış olursunuz? (Matta: 5/47) *el-Furkân: 63; el-Mumtahine: 8.*
Senden isteyene ver, senden ödünç isteyene sırtını çevirme. el-Bakara: 177;
Gösteriş için iyilik yapmayınız. *ez-Zâriyât: 19; el-Mâûn: 7, el-Mâûn: 6.*
Çünkü insanlara suçlarını bağışlarsanız, semavî Baba'nız da sizi bağışlar. (Matta: 6/14) *en-Nisâ: 149; en-Nûr: 22.*
Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin... Fakat kendinize gökte hazineler biriktirin. (Matta: 6/19-20) *el-Fer: 19-20; eş-Şurâ: 20.*
Hiç kimse iki efendiye kölelik edemez. Matta: 6/24 *ez-Zümer: 29.*
Bunun için size diyorum: Ne yiyeceksiniz yahut ne içeceksiiz diye hayatınız için, ne giyeceksiniz diye bedeniniz için de kaygı çekmeyin. Hayat yiyecekten ve beden giyecekten daha üstün değil midir? Gök'ün kuşlarına bakın, onlar ne ekerler ne biçerler ne de ambarlara toplarlar; ve semâvî Baba'nız onları besler. Siz onlardan daha değerli misiniz? (Matta: 6/25-26) *el-Ankebût: 60.*
Hükmetmeyin ki hükmolunmayasınız... Ve niçin kardeşinin gözündeki çöpü görürsen de kendi gözündeki merteği seçmezsin. (Matta: 7/1-3) *el-Hucurât: 11.*
Mukaddes olanları köpeklere vermeyin. (Matta: 7/6) *el-A'lâ: 9.*
Dileyin, size verilecektir. (Matta: 7/7) *el-Bakara: 186; el-Mu'minûn: 60.*
İmdi, insanların size her ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın. (Matta: 7/12) *el-Bakara: 267; en-Nisâ: 9.*
Dar kapıdan girin (Matta: 7/13) *el-Beled: 11.*
Yalancı peygamberlerden sakının, onlar size koyun esvabıyla gelirler, fakat iç yüzden kapıcı kurtlardır. (Matta: 7/15) *el-Bakara: 204-206* [1].

O halde Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah'ın sayısız sıfatlarını, ölümden sonra lâyık gördüğü âkıbeti ve bildirdiği diğer hakikatleri; hiç taviz vermeden aynı zamanda Kitab Ehlinin elinde bulunan Kitâb-ı Mukaddes'le olan

1. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, s. 94-101.

şaşırtıcı benzerliklerine hiç halel getirmeden hangi ışıkla keşfetmiştir? Vahiyle yönetilmeyen saf bir aklın, böyle bir yolda, bu kadar emin ve basiretli bir şekilde yürüyemeyeceği aşikârdır [1].

Kur'ân-ı Kerîm'in, bir yandan Kitâb hakkında ilim sahibi olan kimselerin şehadetine devamlı bir şekilde müracaat ettiğini [2] diğer yandan da şeytanın yoluna tabi olmuş ve onunla birleşmiş bulunan kitâb ehline karşı cephe aldığını görüyoruz [3]. Buna mukabil, Kur'ân-ı Kerîm daima, şahit olarak kabul ettiği âlimler karşısındaki tutumunu Medine'de de aynen muhafaza etmekte, ancak aralarından bir kısmının bu şehadeti yerine getirmek istediklerini bildirmektedir [4]. Böylece iki durumda da Kur'ân-ı Kerîm, bizzat Mukaddes kitablar ve onlara ihlaslı bir şekilde tabi olan âlimlerle, kendilerinin Yahudi veya Hıristiyan olduklarını söyleyen fakat sadece hevâlarına uyan kimseler arasında açık bir ayırım yapmaktadır [5].

Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm aynı konulardan bahsettiklerinde temelde şaşırtıcı bir benzerlik göze çarpmakta ve sadece bazı tâlî hususlarda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Çok defa, Kur'ân-ı Kerîm, ifadelerindeki sadelik ve kıssanın kendisinden çok ondan alınacak ibrete verdiği önem ile temayüz eder. ''Analogie et Divergence entre les légendes riligieuses de la Bible et du Koran'' adlı makalesinde Jules David bu konuda şöyle söyleyebilmiştir: ''Temel aynı olup, farklılıklar sadece, ya ifade şeklinde veya önemsiz bazı teferruattadır'' [6].

İşte biz, Kur'ân'ı, Peygamber(s.a.v.)e gelen anlamıyle sunmak için tefsîrimizi önyargılardan uzak, ilmî bir metod, çağdaş araştırıcıya yakışır ilmî bir yaklaşımla yazmağa çalıştık. Köhne düşünceleri yıkılan bazı primitif kafaların saldırılarına hedef olacağımızı biliyorduk. Ama Kur'ân nurunun önündeki bulutları kaldırma azmiyle çabalarımızı sürdüreceğiz. Bu konuda Allah'ın yardımına güveniyoruz. Tarih boyunca fikir sahiplerinin, haksız saldırılara hedef olduklarını hatırlamamız, bizi tesellî etmektedir. İmam Ebû Hanîfe'nin, hem Emevîler, hem Abbâsîler tarafından dövüldüğünü, en sonunda da zehirlenerek öldürüldüğünü; Şâfiî'nin, Bağdad'ı terk edip Mısır'a gitmek zorunda kaldığını; İbn Hanbel'in dövülüp hapsedildiğini; İbn Teymiyye'nin

1. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, s. 154.
2. Ra'd Sûresi: 43; Nahl Sûresi: 43.
3. Nahl Sûresi: 63.
4. Bakara Sûresi: 121, 144, 146.
5. Aynı eser, s. 166.
6. Rev. de La Sociéte des Etud. Hist. IV Série T. II, Mart-Nisan 1884, s. 125.

ömrünün çoğunu zindanda geçirdiğini biliyoruz. Bugün adı saygı ile anılan birçok bilgin, kendi zamanlarında hiç de öyle saygı görmemiş, horlanmış, saldırılara uğramıştır. Müfessirlerin imamı Taberî, primitif düşüncelilerin hücumuna uğramış, günlerce evinden dışarıya çıkmamıştır. Onlara öyle yapıldıktan sonra, bize yapılan bu saldırıları hoşgörü ile karşılıyor ve Allah'tan, saldıranların da düşüncelerini Kur'ân nûruyla aydınlatmasını diliyoruz.

Din bilgininin görevi mümkün olduğu kadar fazla insanı cehenneme doldurmak değil; insanları Hakk'ın rahmetine çekmek olmalıdır. Şâirin dediği gibi:

Yetişir kibr ile şiştin vâiz,
Yetişir bunca eşiştin vâiz.

Fazl-ı Hak yok mu ki hep dûzah ile,
Halkı inzâra giriştin vâiz!

Doldurup ibâdullâhı nâr-ı Cahîme,
Sonra sen 'Adn'e sıvıştın vâiz!

Cüneyd der ki: Kâmil insan, Güneş gibidir, önünde hiç karanlık görmez, vurduğu her yer aydınlık olur. Ama eksik insan da gece gibidir, nereye yönelse hep karşısında karanlık görür.

İşler, öyle insanların değerlendirmesiyle değildir. Hak dilediğini cennetine kor. Zaten insanların elinde olsaydı, dünyada herşeye kendileri sahibolmak istedikleri gibi âhirette de cenneti parsellerler, kimseye zerre kadar bir şey vermezlerdi. Ama Hakk'ın rahmeti, insanın tasavvur edemeyeceği kadar boldur. O, kullarını yakmaktan hâşâ zevk almaz. *"Rabbin, kullarına zulmedici değildir!"* Âlemlerin Rabbi olan o yüce Zât, kendisinin birliğini kabul edip O'na yönelen, iyi işler yapan, ibâdeti yalnız O'na özgü kılan bütün tevhîd ehli mü'minleri, rahmetinin eseri olan cennetine sokacaktır. Bu va'd, bizim sözümüz değil, O'nun ebedî müjdesidir. *"O'ndan daha doğru söyleyen var mı?"*

Gelelim Hz. Peyğamber(s.a.v.)in tutumuna: Ebûhüreyre'nin rivâyet ettiği, Buhârî'de yer alan bir hadiste şöyle denilmektedir:

"Malını satmakta olan bir Yahûdî, verilen fiyata razı olmayıp:

— Mûsâ'yı bütün insanlardan üstün kılan (Tanrı) *hakkı için olmaz, demiş.*

Ensârdan biri, bu söze kızıp Yahûdî'nin yüzüne bir tokat vurmuş. Yahûdî, kendisine vuranı, Hz. Muhammed(s.a.v.)e şikâyet etmiş. Allah'ın Elçisi, vuran adama, niçin vurduğunu sormuş. O da Yahûdînin söylediği sözü anlatmış. Kızdığı, yüzündeki işaretlerden belli olan Peyğamber (s.a.v.), şöyle buyurmuş:

— *Allah'ın peyğamberlerini birbirinden üstün tutmayın. Çünkü sûrâ üfleneceği gün göktekilerin ve yerdekilerin hepsi helâk olur, yalnız Allah'ın dilediği kalır. Sonra tekrâr sûra üflenir, ben ilk dirilen olurum* (veya ilk dirilenlerin arasında bulunurum), *bir de bakarım ki Mûsâ, Arşı*(n kenarından) *tutmuş. Artık bilmem, Tûr'da bayılıp düşmesiyle mi hesabı görülmüş* (bundan dolayı mı artık kıyâmette bayılmamış), *yoksa o, benden önce mi dirilmiş. Ben, kimsenin Matta oğlu Yunus'tan daha üstün olduğunu söyleyemem''* [1].

Burada Peyğamber Aleyhisselâm, kendisine yakıştırılan bazı rivâyetlerin tersine, kendisinin bilinen tevâzuunu vurgulamakta ve kendisinin, peyğamber kardeşlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Daha başka birçok sözlerinde kendisi, peyğamber kardeşleriyle beraber olma arzusunu göstermiştir: *''Onların arkadaşlığı* (onlarla arkadaş olmak) *ne güzeldir!''* [2]. Kendisinin de öteki insanlar gibi bir insan olduğunu, sadece kendisine vahy geldiğini söylemesi emredilen Peyğamber: *''Ben, Meryem oğlu Îsâ'ya, dünyâda da, âhirette de insanların en yakınıyım. Peyğamberler baba bir kardeşlerdir, anneleri ayrıdır. Dinleri birdir''* [3] buyurmuştur.

Hattâ kendisi Medine'ye geldiği zaman Yahûdîlerin, Âşûrâ günü oruç tuttuklarını görmüş, neden böyle yaptıklarını sormuş, onlar da Allah'ın, Mûsâ'yı ve kavmini, Fir'avn'ın ve kavminin zulmünden kurtarıp düşmanlarını boğduğu gün olduğu için o gün oruç tuttuklarını söylemişler. Peyğamber (s.a.v.): *''Ben Mûsâ'ya sizden daha yakınım!''* deyip kendisi de oruç tutmuş ve ashâbına da o gün oruç tutmalarını emretmiştir [4].

عَنِ ٱبْنِ عَبَّاسٍ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنْهُما أَنَّ رَسُولَ ٱللَّهِ صَلَّى ٱللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ كَانَ يَسْدِلُ شَعْرَهُ،
وَ كَانَ ٱلْمُشْرِكُونَ يَفْرِقُونَ رُؤُسَهُمْ فَكَانَ أَهْلُ ٱلْكِتَابِ يَسْدِلُونَ رُؤُسَهُمْ، وَ كَانَ رَسُولُ ٱللَّهِ صَلَّى
ٱللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يُحِبُّ مُوَافَقَةَ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ فِيمَا لَمْ يُؤْمَرْ فِيهِ بِشَىْءٍ، ثُمَّ فَرَقَ رَسُولُ ٱللَّهِ
صَلَّى ٱللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ رَأْسَهُ

''Allah'ın Elçisi (s.a.v.) *saçını düz salıverirdi, müşrikler ise ortasından ayırırlardı. Kitâb ehli de, saçlarını salıverirlerdi. Allah'ın Elçisi, hakkında bir* (vahy) *emri almadığı hususlarda Kitâp ehline uymayı severdi,* (bu yüzden o da onlar gibi saçlarını salardı). *Sonra* (müşrikler İslâmı kabul ettiğinden, ayrıcalık olmaması için, aldığı emir uyarınca) *saçlarını ortadan ayırmağa başladı''* [5].

1. Buhârî, Enbiyâ: 35; Müslim, Fedâil, hadis: 159.
2. Nisâ Sûresi: 69.
3. Buhârî, Enbiyâ: 48; İbn Hişâm, Sîret: 2/658.
4. Buhârî, Sıyâm: Savmu Âşûrâ', h. 111, 3/96.
5. Buhârî, Menâkıb: 23, Libâs: 70; Fethu'l-Bârî: 6/566, 10/361-362.

İbn Hacer, bu hadîsin îzâhında: "Çünkü Kitâp ehli, temelde bir şerîat sahibiydiler. Peyğamber Aleyhisselâm, müşriklere muhâlefet pahasına da olsa, şerîat sahibi olan Kitâp ehline uymakla onlara yakınlık, onlarla dostluk istedi... Bazıları bu hadîse dayanarak, Peyğamber(s.a.v.)in, kendisine vahy gelmeyen ve Kitâp ehlinin değiştirmediklerini bildiği şeylerde Kitâp ehline uymakla yükümlü olduğunu; bazıları da, bizim şerîatimizde aksi gelmedikçe, bizden öncekilerin şerîat hükümlerinin, bizim için de geçerli olduğunu söylemişlerdir" diyor [1].

Yahûdî âlimlerinden Abdullâh ibn Selâm müslüman olmuştu. Bir gün Hz. Peyğamber onu yorgun görüp sebebini sordu. Abdullâh gece boyunca uyumadığını, hem Tevrât'ı, hem de Kur'ân'ı okuduğunu söyledi. Peyğamber Aleyhisselâm, (gece bir parça dinlenebilmesi için) öyle iki Kitâbı aynı gecede okumamasını, bir gece Kur'ân'ı, bir gece de Tevrât'ı okumasını emretti [2].

Hendek Olayında, müslümanlarla andlaşmalarını bozup müşrik ordusuyla, müslümanlara karşı işbirliği yapan Kurayza Oğulları Yahûdîlerine, Hz. Peyğamber Tevrat'ın belirlediği cezayı vermiştir. Yani Yahûdîlere, kendi Kitaplarıyle hükmetmiştir.

Hicretin dokuzuncu yılında Necran hıristiyanlarından altmış kişilik bir hey'et gelmişti. Hz. Peyğamber, bu insanları kendi mescidinde konukladı ve mescidde, bir ay hıristiyan usulüne göre ibadet etmelerine müsaade buyurdu.

Hz. Ebubekir, gönderdiği ilk ordunun kumandanı Üsâme'ye, ma'bedlerde kendini ibadete vermiş din adamlarına dokunmamasını emretmişti [3]. Bütün bunlar, İslâm'ın, İlâhî din mensuplarına karşı taşıdığı hoşgörüyü simgelemektedir. Şayet bu insanlar, tamamen cehennemlik insanlar olsaydı, İslâm Hukukunda Kitâp ehline ayrıcalık tanınmaz, tıpkı müşriklerin olduğu gibi onların da kestiklerini yemek, kadınlarıyle evlenmek haram kılınırdı.

İlâhî dinlerin ruhu birdir. Bütün peyğamberlerin temel görevi insanları yaratıklara tapmaktan kurtarıp, yalnız Allah'a kulluğa yöneltmektir. Allah'ın varlığına ve birliğine, âhirete ihlâs ile inanıp sâlih amel yapan sadece Allah'a kulluk eden her insan rûhen müslümandır. Peyğamber (s.a.v.) kendinden önce geçmiş peyğamberlerin yoluna uymuş, onlar gibi zaman zaman uzlete çekilip ibâdet etmiş ve onların söylediği bazı benzetmeleri kendisi de İslâmı anlatmakta kullanmıştır. Çünkü O, kendisini onlarla bütünlük içerisinde görüyordu. Bakızın Hazreti Îsâ Aleyhisselâm şöyle diyor: Markos: 3/28-29:

1. Buhârî, Menâkıb: 23.
2. Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, 2/418-419.
3. Taberî, Târîhu'l-umemi ve'l-mulûk: 3/213, Beyrut.

"İnsanoğullarına bütün günahları ve yapacakları bütün küfürleri bağışlanır fakat Kutsal Ruh'a küfreden ebediyyen bağışlanmaz, o ebedî cezâya çarpılır." Resûllerin İşleri 17/24-25: *"Dünyâyı ve içinde olan bütün şeyleri yaratan Allah, göğün ve yerin Rabbi olduğundan ellerle yapılmış ma'bedlerde oturmaz, herşeye hayat ve soluk veren O'dur. Sanki birşeye muhtaçmış gibi insanların elleri O'na hizmet etmez.* (O'nun hizmete ihtiyacı yoktur)."

Nisâ Sûresinin 48 nci âyetinde: *"Allah kendisine ortak koşmayı bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan büyük bir günah işlemiştir."*

Zümer Sûresinin 7 nci âyetinde de: *"Eğer nankörlük ederseniz Allah zengindir* (sizin ibâdetinize ihtiyacı yoktur). *Ama kullarının küfrüne* (başkalarına tapmak suretiyle nankörlük etmelerine) *râzı olmaz. Eğer şükrederseniz* (yani nimetin sahibi olan kendisini tanır ve yalnız O'na kulluk ederseniz) *sizden razı olur"* buyrulmaktadır.

Görülüyor ki İncîl'de söylenenle Kur'ân'da söylenen aynı mânâdır. Değişik olan sadece üslûptur, dildir.

Hazreti Îsâ: *"Kim bir kadına şehvet gözüyle bakarsa, kalbinde O'nunla zinâ etmiştir"* diyor. (Matta: 5/28). Peyğamber (s.a.v.) de: *"Birbiri ardınca bakma, çünkü birincisi lehinedir ama, ikincisi lehine değildir", "Gözlerin zinâsı*(şehvetle) *bakmadır"*(Buhârî, İsti'zân: 1) buyurmuştur.

Nasıl Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ, tenhada yalnız başlarına ibadet için dağa çıkmış iseler, Hz. Muhammed (a.s.) de Hira Dağı'ndaki mağarada ibadete çekilmişti.

Peyğamber (s.a.v.), Hz. Îsâ'nın kullandığı bazı benzetmeleri kendi getirdiği dini anlatmak için kullanmıştır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri Matta: 21/31-46'da anlatılan şu temsîldir: *"Fakat İnsanoğlu bütün melekler kendisiyle beraber olarak izzet ile gelince, o zaman izzetinin tahtı üzerine oturacaktır: Bütün milletler onun önünde toplanarak, çoban koyunları keçilerden ayırdığı gibi, onları birbirinden ayıracaktır. Koyunları sağına ve keçileri soluna koyacaktır. O zaman Kıral, sağındakilere diyecektir: Ey sizler, Babamın mubarekleri, gelin, dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan melekûtu miras alın. Zira aç idim, bana yiyecek verdiniz; susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancı idim, beni içeri aldınız; çıplak idim, beni giydirdiniz; hasta idim, beni aradınız; zindanda idim, yanıma geldiniz. O zaman salihler ona cevap verip diyecekler: Ya Rab, biz seni ne zaman aç görüp yedirdik, veya susamış görüp içirdik? Ve ne zaman seni yabancı görüp içeri aldık, veya çıplak görüp giydirdik? Ve ne zaman seni hasta, veya zindanda görüp yanına geldik? Kıral cevap verip onlara diyecek: Doğrusu size derim: Madem ki bu kardeşlerimden, şu en küçüklerinden birine yaptınız, bana yapmış oldunuz.*

O zaman solundakiler de diyecek: 'Ey lânetliler, benim yanımdan İblis ile onun meleklerine hazırlanmış olana ebedî ateşe gidin. Çünkü aç idim, bana yiyecek vermediniz; susamıştım, bana içecek vermediniz; yabancı idim, beni içeri almadınız; çıplak idim, beni giydirmediniz; hasta ve zindanda idim, beni aramadınız. O zaman onlar da cevap verip diyecekler: Ya Rab, seni ne vakit aç, veya susamış, yahut yabancı, veya çıplak, yahut hasta, veya zindanda gördük de, sana hizmet etmedik? O zaman onlara cevap verip diyecek: Doğrusu size derim: Madem ki bu en küçüklerden birine yapmadınız, bana da yapmamış oldunuz. Ve bunlar ebedî azaba, fakat salihler ebedî hayata gideceklerdir.''

Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *''Allah azze ve celle, kıyâmet gününde buyurur ki:*

— Ey Âdem oğlu, hasta oldum, beni sormadın.

Kul:

— Ya Rabbi, der, sen Âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl sormağa geleyim?

Allah buyurur ki:

— Hatırlamıyor musun, falan kulum hasta olmuştu, onu sormağa gitmemiştin? Bilmiyor musun, onu sormağa gitseydin, beni onun yanında bulurdun? Ey Âdem oğlu, beni yedirip doyurmanı istedim, beni doyurmadın.

— Ya Rabbi, der, sen Âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl doyurayım?

Buyurur ki:

— Bilmiyor musun, falan kulum senden kendisine yemek vermeni istedi, ona yiyecek vermedin? Bilmiyor musun, ona yemek yedirmiş olsaydın, harcadığını benim yanımda bulurdun? Ey Âdem oğlu, senden su istedim, bana su vermedin.

— Ya Rabbi, der, sen Âlemlerin Rabbi iken ben sana nasıl su vereyim?

— Buyurur ki: Falan kulum senden su istedi, ona su vermedin. Şayet ona su verseydin, yaptığın iyiliği benim yanımda bulurdun!''[1].

Misyon ve hedef birliğinden dolayı Peygamber (s.a.v.) bütün peygamberlerin baba bir kardeşler olduğunu bildirmiş: *''Biz peygamberler 'Allât oğullarıyız* (aynı babanın oğullarıyız).'' (Buhârî, Enbiyâ: 48) buyurmuştur, peygamberler arasında bir ayırım yapmamıştır. Ayırım yapmak peygamberlerin da'vetinin özünden değil, insanların egoizminden, bencilliğinden, hırsından

1. Müslim, Birr, hadis: 43.

kaynaklanmaktadır. Yoksa İslâm, hangi dine mensubolursa olsun fazilet ve kemâl ehlinden yararlanmakta bir sakınca görmemiştir. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) hikmeti, mü'minin yitiği saymış, nerede bulsa alacağını bildirmiştir.

İbn Asâkir'in İbn Mes'ûd'a dayandırdığı bir habere göre gûyâ Peyğamber (s.a.v.): *"Kitâb ehline bir şey sormayın, korkarım ki onların doğru söyledikleri bir şeyi yalanlarsınız, yahut yalan söylediklerini tasdik edersiniz. Size Kur'ân yeter. Çünkü onda sizden öncekilerin hikâyeleri, sizden sonrakilerin haberi, aranızdaki meselelerin çözümü vardır"* demiş. Beyhakî'nin Suab'de -Deylemî'nin ve Ebû Nasr'ın da Câbir'den rivâyet ettikleri bir haberde de Peyğamber(s.a.v.)in: *"Kitâp ehline bir şey sormayın, çünkü o sapık kimseler, size doğru yolu göstermezler.* (Onlardan sorarsanız) *ya bir bâtılı tasdik etmiş, ya da bir gerçeği yalanlamış olursunuz. Eğer Mûsâ sağ olsaydı, bana uymaktan başkası ona helâl olmazdı"* dediği anlatılır [1].

Bu haberlerin uydurma olduğunda kuşku yoktur. Zira bunlar Kur'ân'a aykırıdır. Çünkü Kur'ân: *"Bilmiyorsanız, Zikr* (Kur'ân'dan önce inmiş olan Tevrât) *ehline sorun"* [2]; Yûnus Sûresinin 71-93 ncü âyetlerinde Nûh ve ondan sonra gönderilen peyğamberlerin, Mûsâ-Hârûn ve İsrâîloğullarının kurtuluşu kıssalarına işâret ettikten sonra 94 ncü âyette:

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ، لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

"Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitâb okuyanlara sor. Andolsun sana Rabbinden hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma!" buyurulmaktadır.

Kur'ân, Peyğamber(s.a.v.)e vahyedilen haberlerin doğruluğunu anlamak içni, bunları Kitâp ehline sormasını emrederken, Peyğamber nasıl: *"Kitâp ehline bir şey sormayın, onlar sapmışlardır".* Adamların, din konusunda söyledikleri, hep uydurma, güvenilmeyecek sözler ise Kur'ân nasıl, Peyğamber'e, kendisine gelen vahiylerin doğruluğunu anlamak için onlara sormasını emreder? Kur'ân'ın, Kitâp ehline sormayı emreden âyetlerine tamamen ters ve aynı zamanda senede bakımından da zayıf olan bu âhâd rivâyetlerinin hiçbir değeri yoktur. Eğer Peyğamber(s.a.v.), Kitâp ehline bir şey sormayı yasaklamış, onların söylediklerine inanmamayı öğütlemiş olsaydı, bizzât kendisi onlardan bazı haberler nakletmez ve kendisinin Ebûhüreyre, İbn Abbâs ve Übeyy ibn Ka'b gibi gözde sahâbîleri Kitâp ehlinden sormaz, onların anlattıklarını aynen rivâyet etmezlerdi. Oysa tefsîrler, bu sahâbîlerin, Kitâp ehlinden anlattıkları haberlerle doludur.

Son rivâyetin son şıkkı da uydurmadır. Çünkü Kur'ân, Hz. Peyğamber'e, kendisinden önceki peyğamberlerin izinde gitmesini emretmektedir. Böyle iken "Mûsâ gelseydi, bana tâbi olurdu" sözü, Nisâ': 26, En'âm: 90 ıncı âyetlere aykırıdır. O âyetlere göre Peyğamber (s.a.v.), önceki peyğamberlerin metbû'u değil tâbiidir. Onların izinden gitmektedir.

---

1. Kenzu'l-Ummâl: 1/200, h. 1006, 1007.

İşte İslâmın bu geniş düşüncesini, hoşgörüsünü iyi anladıkları içindir ki bencillikten uzak olan ilk sûfîler, diğer din mensubu olan zühd ve fazilet erbabı ile buluşup konuşmaktan kaçınmamışlardır. Çünkü "cümlenin maksûdu bir amma rivâyet muhtelif" dedikleri gibi bütün zâhidlerin, gerçek dindarların hedefi birdir, ama o hedefe gidiş yolları değişik olabilir. Allah'a varan yollar, yaratıkların nefeslerinin sayısı kadar çoktur. Yüce Allah: *"Bizim uğrumuzda cihâdedenleri, yollarımıza iletiriz"* (Ankebût Sûresi: 69) buyurmuştur. Şâir bu anlamı belirtmek üzre şöyle demiş:

Kâh kilisede mu'tekif, kâh mescidde sâkinim.
Her kapıda Allah'ım, seni bulmaktır dînim!

İlâhî dinlerdeki bu öz birliğinden dolayı ilk mutasavvıflardan bazıları, samimi hıristiyan rahipleriyle görüşüp konuşmuşlar, onların hikmetli buldukları sözlerini çevrelerine anlatmışlardır. Sûfîlerin önderi İbrâhîm ibn Edhem diyor ki:

"Ma'rifeti, Sem'ân adlı bir râhibden öğrendim. Bir gün ibâdet ettiği ma'bede girdim:

— Ey Sem'ân dedim, ne zamandan beri sen bu ma'beddesin?

— Yetmiş yıldan beri buradayım, dedi.

— Ne yiyorsun? dedim.

— Ey Hanîfî, neden bunu sordun? dedi.

— Bilmek istedim, dedim.

— Gecede sadece bir nohut yerim, dedi.

— Kalbinde kim dolaşıyor (da içini dolduruyor) ki, öyle bir nohutla idare edebiliyorsun? dedim.

— Karşında olanları görüyor musun? dedi.

— Evet, dedim.

— İşte onlar, senede bir gün gelip savma'ami süsler, çevremde dolaşır, bana saygı gösterirler. İbadet bana güç geldikçe o (bana saygı gösterilen) günü hatırlayıp, bir saatin şerefi hatırına bir yıllık güçlüğe katlanıyorum. Ey hanîfî, sen de ebedî şeref için bir saatlik sıkıntıya katlan (dünyâ ömrünü ibadetle geçir), dedi. Bu sözle kalbime ma'rifet oturdu.

— Daha söyleyeyim mi? dedi.

— Evet, dedim.

— Savma'a(ma'bed)den in, dedi.

İndim, bana, içinde nohut bulunan bir dağarcık sarkıttı ve dedi ki:

— Şimdi manastıra gir, oradakiler sana sarkıttığım şeyi gördüler.

Manastıra girdim, hıristiyanlar çevremi sardılar:

— Ey hanîfî, Râhib sana ne sarkıttı? dediler.

— Kendi yiyeceğinden bir miktar verdi, dedim.

— Sen onu ne yapacaksın? O bize yaraşır. Kaça satarsın? dediler.

— Yirmi dinara dedim.

Hemen bana yirmi dinarı verdiler. Şeyhe (rahibe) döndüm.

— Hatâ ettin, dedi, yirmi bin dinar isteseydin, yine verirlerdi.

O'na (Allah'a) kulluk etmeyenin şerefi böyle olursa, O'na kulluk edenin şerefi nasıl olur, bir düşün, ey hanîfî, Rabbine dön!'' [1].

Peyğamber(s.a.v.)in Hazreti Îsâ'nın bazı söz ve temsillerini kullanmış olması kendisinin onları birilerinden öğrendiği veya kitaplardan okuduğu anlamına gelmez. Çünkü O, ne okuma-yazma bilirdi, ne de bir yerde öğretim görmüştü. Kur'ân-ı Kerîm'in anlatılan kıssaların sonunda: *''Bunlar sana vahyettiğimiz ğayb haberleridir. Bunları daha önce ne sen, ne de kavmin biliyordu''* âyetiyle vurguladığı üzre bu hikmetli kıssalar, benzetmeler, prensipler Hz. Peyğamber(s.a.v.)e melek tarafından vahyedilmiştir. Mûs'ya ve Îsâ'ya vahiy götüren melek, aynı prensipleri Hazreti Muhammed(s.a.v.)e de kendi diliyle getirmiştir. Öyle ise kaynağı bir olan bu dinlerin aynı ruh birliğine sahip olması, aynı ülküyü öğütlemesi gayet doğaldır. Peyğamberin vazifesi Hz. İbrâhîm tarafından en hâlis şekliyle kurulmuş olan tevhîd dinini şirkten temizleyip aslî temizliğine kavuşturmaktır. Hiçbir insanı tanrılaştırmayan, Allah ile kul arasına aracı sokmayan ve sadece Allah'a tapan her mü'min gerçek müslümandır.

İki Hâtıram:

Suudî Arabistan'da, İmam Muhammed Üniversitesi Usûlü'd-dîn Fakültesi Tefsîr Bölümü toplantısındayım. Bir mastır talebesinin sunduğu tez plânı görüşülüyor. Tezi sunan, nerdeyse kılıcı alıp hıristiyanların içine dalacak, önüne geleni katledecek kadar dar bir anlayışla bir tez plânı yapmış. *''Düşmanlarınıza karşı kuvvet hazırlayınız...''* âyetini bu yönde yorumlamış.

Söz aldım:

Kur'ân bir şey söylüyor, biz müslümanlar başka bir şey söylüyoruz,... dedim ve Kur'ân'ın, ehl-i tevhîd hakkındaki görüşlerini anlatmağa çalıştım.

Başta Şeyh Muhammed Râvî olmak üzere İslâm âleminin tefsîr otoriteleri orada idiler. ''Üstâẑ Süleyman'ın görüşlerine bazı mülâhazalarımız var'' demekten başka bir cevap veremediler. Çünkü maalesef en otorite saydıımız insanların bilgileri de doğrudan Kur'ân'dan değil, çevreden otorite kabul edilen şeyhlerden geliyordu. Ancak Dr. Zâhir Elma'î -ki kendisi iyi kalbli, çalışkan bir Suud'ludur- ''Üstâz'ın tanımladığı biçimde Allah'a inanmak ve salih amel yapmak, zaten İslâmdır'' dedi.

Toplantıdan sonra Dr. Muhammed Şerîf:

— Siz her gediği kapattınız, itiraz edilecek bir açıklık bırakmadınız, dedi.

Cezayir'de Yüksek Lisans öğrencilerine Tefsîr dersi veriyordum. Bir gün Ahmed İsâvî adlı gayet zekî bir genç dedi ki:

— Üstâz, sizinle bu derslere başlayalıdan beri benim bütün bildiklerim sarsıldı, sallandı, alt üst oldu. Birçok doğru bildiğim, bağlandığım şeylerin yanlış olduğunu anladım.

1. İhyâu Ulûmi'd-din; Telbîsu İblîs: 147-148.

— Ben eğer bildiklerimi söylersem, senin değil, bütün hocalarının da bilgisi sarsılır dedim ve misal olarak şunu anlattım:

Bakara Sûresinin son üç âyetinin, Mi'râc gecesinde Hz. Peyğamber'e doğrudan doğruya verildiği hadis rivâyetlerinde geçer. Bu yanlıştır. Çünkü Mi'râc olayı Mekke'de vukubulmuştur, tarihi de ihtilâflıdır. Oysa Bakara Sûresinin tamamı, bütün âlimlerin ittifakıyle Medine'de inmiştir. İçinde Mekkî âyet yoktur...

Hasılı Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa sonsuz İlâhî rahmeti sunmuş, cenneti belli bir zümreye değil, Âdem'den Muhamme'de (hepsine selâm olsun) bütün peğyamberlerin getirdiği İslâm'ın, yani tevhîd dininin ruhuna bağıl kalan ve tevhîd ahlâkını uygulayan her kula mutluluk, cennet va'detmiştir. Ama insan egoizmi, toplumun düşüncelerini hadis şekline döküp Kur'ân'ın açık ifadelerini hükümsüz bırakacak; Kur'ân: *"İçlerinden haksızlık edenleri hariç, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin ve: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık; Tanrımız ve Tanrınız birdir. Biz de O'na teslîm olanlarız!' deyin"* [1] deyip bütün tevhîd ehlini bu üç ortak noktada, yani Allah'a, âhirete îman ile sâlih amelde birleştirmek isterken; bu maksatla: *"Ey Kitâb ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan söze gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım ve Allah'tan başka birbirimizi rablar edinmeyelim..."* [2] derken mukallid din adamları, Kur'ân'ın, kendinden önceki Kitâpları neshettiğini iddia edip diğer din mensuplarını, müşrik, muvahhid ayırımı yapmadan cehenneme dolduracaklardır. Önceki Kitapları doğrulayıcı olarak indiğini söyleyen Kur'ân, nasıl onları nesheder? Onları neshetmek için kendisinin onları doğrulamaması, onlara ters olması gerekir. Çünkü nesh, ancak zıt şeyler arasında olur.

Kur'ân, Hz. Peyğamber'e, kendinden önce gelen peyğamberlerin yoluna uymasını [3], onların izinde gitmesini emrederken; insanlar, hadis şekline soktukları bazı düşüncelerle önceki peyğamberleri, Hz. Peyğamber'e ümmet yapma çabası içine girmişlerdir.

Kur'ân prensiplerine ters düşen bu tür iddiâlar batıldır. Hem zaten İslâm âleminde cehalet, egoizm, dar düşünce o boyutlara varmış ki, türeyen gruplar, ekoller, başka din mensupları şöyle dursun, kendi cemaatlerinden olmayan müslümanları kâfirlikle itham edip cehenneme sokmaktadırlar. Falan cemâat, kendinden başkalarına cennet vermiyor, filân cemâat da fırka-i nâciye'nin sadece kendileri olduğunu söylüyor. Falan kişinin yolunda olmayan hiç kimse, ne kadar ibadet ederse etsin, cennete giremez diyecek kadar işi çığırından çıkaranlar, dini yozlaştıranlar var. Eğer gerçekten cennet onların elinde olsaydı, orada beş milyar insan içinde sadece en büyük ihtimalle yarım veya bir milyon insana yer verir, ötekilerin hepsini topluca cehenneme atarlardı. Cenabı Hak öyle düşünenlere ne güzel cevap veriyor:

1. Ankebût Sûresi: 46. 2. En'âm Sûresi: 90. 3. En'âm Sûresi: 90.

"أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا": *Yoksa mülkte onların bir payı mı var? Eğer biraz mülkleri olsa, mülk onların elinde olsaydı, insanlar çekirdek zerresi kadar bir şey dahi vermezlerdi* [1]. Onlara, vaktiyle ünlü Dîvân edebiyatı şâirimizin sözüyle cevap vermek uygundur:

"Bize kâfir demiş Müftî Efendi,
Tutalım ben anâ dîyem müselmân
Varıldıkta yarın rûz-i cezâya,
İkîmiz de çıkarız anda yalan!"

Konuyu noktalamadan önce bir hususa daha dikkati çekmek istiyorum: Yüce Allah, Zümer Sûresinin 53 ncü âyetinde:

قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا، إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"(Tarafımdan onlara) *De ki: "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin. Allah, bütün günâhları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir!"* buyurmaktadır. Zümer Sûresi, Mekke devrinin ortalarında inmiştir. Medîne devrinin ortalarında inmiş olan Nisâ Sûresinin 166 ncı âyetinde ise:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka herşeyi dilediğine bağışlar" buyurmuştur.

Bu son âyet, birincideki mutlak mağfireti kayıtlamakta, şirki Allah'ın mağfireti dışında tutmaktadır.

Şimdi biz, tefsîrimizde Hz. Îsâ'yı veya herhangi bir varlığı Allah'ın oğlu, vasıtası sayıp O'ndan başka İlâh tanıyan insanları değil, fakat Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanıp sâlih amel yapan kimselerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini ve ona gelen Kur'ân'ın da Hakk'ın vahyi olduğunu kabul etmekle birlikte müslüman olmayıp kendi dini üzre giden insanların da cennete gireceğini söylemiştik. Aslında bu şekilde Allah'a inanan kimse, sadece Allah'a ibâdet ettiği için müslümandır. İslâmın mânâsını izâh etmiştik. Ancak onun eksiği, Hz. Peyğamber'in tanımladığı ibâdet yöntemini ve din kurallarını kabul etmekle beraber, kendi dininde kalmasıdır. Bu adam, kendi dininde kalsa da yine muvahhiddir. Peyğamber'e tabi olmak, tevhîdin şartı değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir yerinde tevhîd, böyle bir şarta bağlanmamıştır.

Bize saldıranların mantığına göre düşünülse de bu adam, Allah'a şirksiz inandığına göre muvahhid, fakat Hz. Peyğamber'e zâhiren tâbi olmadığı için, yani ibâdeti onun getirdiği biçimde yapmadığı için günâhkâr olur. Allah, şirk dışında bütün günâhları affedeceğine göre bu adamın -şayet günâhkâr ise- günâhını affetmez mi? Âyet, bütün muvahhidleri Allah'ın rahmetiyle kaplamıyor mu?

1. Nisâ Sûresi: 53.

Bunun en güzel misâli Necâşî'dir. Mekke devrinde bazı müslümanlar, Kureyşin işkencesinden kurtulmak için Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Kureyşliler, bunları geri getirtmek içni Amr ibn el-'Âs ile, 'Abdullâh ibn Ebî Rebî'a'yı birtakım hediyelerle gönderdiler. İki elçi, Necâşî'ye ve papaslarına hediyelerini sunduktan sonra ülkesine sığınanların ne Îsâ'yı, ne de kendi dinlerini tanımayan sapıklar olduğunu, onları ülkesinden çıkarmasını söylediler. Bunun üzerine müslümanları da dinleyip, Peyğamber'in öğreti ve düşünceleri hakkında bir fikir edindikten sonra, Necâşî, Ca'fer'in okuduğu Kur'ân'dan da etkilenip, çevresindeki papaslarla birlikte ağlamış ve: *"Bu* (sizin okuduğunuz Kur'ân) *ile Îsâ'nın getirdikleri, aynı kandilden çıkan ışıklardır"* demiş ve hediyelerini geri verdiği Kureyş elçilerini kovmuştur.

Müslümanlar, ülkesinde güven içinde yaşadıkları Necâşî'nin galibiyyetine duâ etmişlerdir. Ümm-i Seleme (r.a.) diyor ki: "Biz orada güven içinde yaşarken Habeşli bir adam Necâşî'ye baş kaldırıp onu devirmek istedi. Vallâhi o zaman, bize iyilik eden Necâşî gider de yerine bize hak tanımayan bir adam gelir diye korkup üzüldüğüm kadar üzüldüğüm bir zaman hatırlamıyorum. Biz, Necâşî'nin, düşmanını yenmesi için Allah'a duâ ettik. Biz bu halde iken Zübeyr koşarak gelip: *"Müjde, Necâşî galip geldi, Allah onun düşmanını helâk etti!"* dedi. Kendimi bildim bileli, o gün sevindiğimiz kadar hiç sevinmemiştik..." [1].

Medine'de bir gün Peyğamber (s.a.v.) ashâbına, Necâşî'nin öldüğünü haber vermiş ve namazgâha çıkıp müslümanları saf düzenine sokarak: *"Kardeşiniz için mağfiret dileyin!"* demiş ve dört tekbîr alıp, ğıyâben ona cenaze namazı kılmıştır [2].

Görüldüğü üzre Peyğamber Aleyhisselâm, kendisinin getirdiklerinin hak olduğunu kabul edip müslümanları korumuş olan bir hırıstiyanı, îmân kardeşi bilmiş ve ona namaz kıldırmıştır. Necâşî'nin yaptığı, sadece Peyğamber'in hak olduğunu kabulden ibarettir. Yoksa o, dinini bırakıp da müslümanlarla birlikte namaz kılmamıştır. Zaten dininden ayrılmış olsaydı, hırıstiyan ülkede hükümdarlığına devam edemezdi. Onun yaptığı, Peyğamber'in doğruluğunu, Kur'ân'ın vahy olduğunu kabulden ibâret idi. Sadece bu kadarı, onun ebedî saâdeti için kâfî görülmüştür. Allah'ın geniş rahmetini daraltmağa hiç kimsenin hakkı yoktur.

Hayır, hayır. Allah, kullarını yakmak için yaratmamıştır. Kimse O'nun bol rahmetini daraltamaz: *"Allah'ım, bana ve Muhammed'e rahmet et! Bizimle beraber başka kimseye rahmet etme!"* diyen bedevî'ye Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Sen* (Allah'ın) *geniş*(rahmet)*ini daralttın"* demiştir [3].

Şinâsî'nin:

"Bir nokta ise eğer bu semâvâta göre Arz,
Binnisbe etmeliyim kendimi yok farz!"

beytiyle büyüklüğünü anlatmağa çalıştığı bu kâinâtın Pâdişâhı, tek olan Allah'tır. *"O, belli bir cemâatin değil, bütün âlemlerin rabbidir", "Rahmeti,*

1. Sîretu İbn Hişâm, 1/357-361, Mısır ve Beyrut: 1355-1936.
2. Buhârî, Cenâiz:4,54,55,61,65; Müslim, Cenâiz:63-68;Ebû Dâvûd, Cenâiz:62; Tirmizî:8/37,48; Nesâ'î, Cenâiz:27,72,76; İbn Mâce:6/33; İbn Hanbel, Müsned: 1/254, 2/241, 3/369. 3. Buhârî, Edeb: 27.

herşeyi kaplamıştır". Hiç kimse O'nun kâinâttaki tüm varlıkları kucaklayan rahmetini tekeline alamaz. Allah'ın, Elçisine buyurduğu üzre: *"Lutuf ve kerem Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah'ın lutfu boldur. Rahmetini dilediğine tahsîs eder. Allah, büyük lutuf sâhibidir"*[2].

Genç müslüman araştırıcıların, Kur'ân'ı çevreden kazanılan önyargıların sislendirdiği renkli gözlüklerle değil; sağduyu ve tedebbür ile okumalarını; İslâmı, Kur'ân'a ters fikirlerle dolu, on-onbeşinci elden yazılmış kitaplardan değil; doğrudan doğruya Kur'ân'dan öğrenmelerini tavsiye ederiz. Burada Âkif'in sözünü yâdetmek yerinde olur:

"Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,
asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâmı!"

Ra'd Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

Ulûhiyyetle İlgili Prensipler:

Bu sûrede ülûhiyyet tevhîdi, çok büyük ağırlık kazanmıştır. Allah'ın yegâne tapılmağa lâyık Tanrı olduğu, çarpıcı güçlü kanıtlarla ispatlanmıştır. Sûrede edebî i'câz yönleri de son derece etkilidir. Şimdi çıkarabildiğimiz prensipleri özetlemeğe çalışalım:

1. Hz. Muhammed'e indirilen sözler, kıssalar daha önceki İlâhî Kitâb'ın âyetleridir. Önceki İlâhî Kitâp hak olduğu gibi, Kur'ân da haktır (1 nci âyet).

2. Tapılmağa lâyık olan Tanrı Allah'tır, O'dan başka tapılacak tanrı yoktur. Çünkü tapmak, şükrün en son sınırıdır. Şükür de iyilik yapana, nimet verene yöneltilir. sonsuz görünene yıldızları direksiz olarak uzayda tutan, yıldızları birbirinden belli uzaklıkta durduran, güneşi, ay'ı canlıların yaşamı için yürüten, tahtından kâinâtı yöneten, Arzı yaşanmağa elverişli kılan yalnız Allah'tır. O'ndan başka yönetici yoktur (2 nci âyet).

3. Allah'tan gizli hiçbir şey yoktur. Her dişinin karında ne taşıdığını, ne doğurduğunu; gecenin bağrında gizleneni, gündüzün aydınlığında yapılan işleri bilir. O'nun bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur (8-10 ncu âyetler).

4. Tabiat olayları, Allah'ın buyruğuyla vukubulur. Evrendeki yasalar, olaylar, Allah'ın şânının yüceliğini haykırır: *"O'dur ki size korku ve umud içinde şimşeği gösterir, ağır ağır bulutlar yapar. Gök gürültüsü, övgüsüyle, melekler de korkusundan O'nu tesbîh ederler. Yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini yakar"* (12-13 ncü âyetler).

5. Su, nasıl uzaktan ellerini kendisine uzatanın ağzına dolmazsa, putlar

1. Âl-i İmrân Sûresi: 73-74.

da kendilerine yalvaranlara bir yarar sağlayamazlar. Duâyı işitip, gereğini yapacak olan yalnız Allah'tır. Allah'tan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı yoktur. Ondan başkasına yalvarmak boştur (14 ncü âyet).

6. Bütün kâinât varlıkları, Allah'ın yasalarına boyun eğer. Hiç kimse suratının çirkin, vücudunun cılız, hastalıklı olmasını istemez ama ister istemez Allah'ın yaratılış yasalarına tâbi olur. Herşey Allah'ın irâdesine, dilemesine göre yürür. Ömrü dolan ölür, mîâdını dolduran millet özgürlüğünü kaybeder; kimi toplumlar tarih sahnesinden silinirken onların yerini başka toplumlar alır. Kimi iner, kimi çıkar. Yükselten de, alçaltan da Allah'tır. Kâinâtın mutlak hâkimi O'dur. O'ndan başka yaratıcı ve yönetici olmadığına göre O'ndan başka tapılacak varlık da yoktur.

Genel Yasalar:

7. Hayvanlar ve insanlar erkekli-dişili olduğu gibi ağaçlar, bitkiler de erkekli dişilidir. Kur'ân'ın ilmî bir mu'cizesi olan bu ifade, Yâsîn Sûresinin 36 ncı âyetinde daha açık olarak belirtilmiştir: *"Ne yücedir O* (Allah) *ki toprağın bitirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri* (erkekli-dişili) *yaratmıştır!".*

Âyetlerden, bütün canlıların karşıt cinsleri olduğu anlaşılır. Karşıt cinsler, birbirini cezbederler. Yani kâinât, sevgi, aşk yasası üzerine kurulmuştur.

21 Ağustos 1989 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin, ikinci sayfasında Bebek'teki evinin balkonunda çeşit çeşit çiçek yetiştirmeği bir tutku haline getiren, Aydın Boysan adlı bir emekli mimâr, bitkilerin aşkı konusunda şunları söylüyordu:

"Çiçekler de sevişir. Ama sevişmede aracı kullanır. Arı, çiçeklerin sevişmelerinde aracı rol oynar. Balıklar birbirlerine sürtünerek çiftleşirler. Şehveti ve zevki bu yolla tadarlar. Arı vasıtasiyle de olsa, çiçeklerde de böyle bir durum söz konusudur. Zaten bence, çiçek açma olayının temelinde de bu neden yatıyor: Kokuyla ve renkle arıyı cezbetmek ve çiftleşmeyi sağlamak..."

"Bitkiler de yaşayan nesneler. Görevlerinin cinsel olduğunu düşünüyorlar. Koparılmamaları halinde görevlerinin bittiğine kanâat getiriyor, ya uykuya yatıyor, ya da ölüyorlar. Bundan dolayı olgunlaşmış çiçeği kopartmak şarttır. Yoksa tohuma kaçar, çiçek vermemeye başlar. Hiçbir çiçeğin iyice olgunlaşmasını, lahana gibi olmasını beklememek lâzımdır. Çiçeği koparmak, bitkiyi aşka teşviktir... Ben bitkilerin bir şuurlarının olduğuna inanıyorum. Bunun nasıl bir şuur olduğunu bilmiyorum ama var!"

8. Yeryüzü, birbirine bitişik toprak parçalarından oluşur. Her toprak parçasının ayrı özelliği vardır. Bazı bölgelerde yetişen bitkiler, başka bölgelerde yetişmez. Meselâ Akdeniz Bölgesi'nde yetişen narenciye ve muz, Orta

Anadolu'da yetişmez. Aynı topraktan oluşan komşu bölgelere, ayrı özellikler veren, Allah'tır (4 ncü âyet).

9. Bütün bitkiler, aynı su ile sulanır. Çünkü su, H_2O atomlarından meydana gelir. Aynı gıdayı ve suyu alan bitkilerin her çeşidi, başka renk, koku ve tada sahiptir. Bunlara böyle ayrı ayrı özellikler veren Allah'tır. Sadece bitkiler değil, insanlar da öyledir. Aynı ana-babadan olan çocukların özellikleri, güzellikleri, kabiliyyetleri farklıdır. Bu farkları yaratan, Allah'ın koyduğu yasalardır.

10. İnsanlar geçmiş olaylardan ibret alıp uslanacakları yerde, eskilerin yaptıkları hatâları tekrar ederler. İyilik isteyecekleri yerde kötülük isterler. Peygâmberlerin uyarılarına inanmayıp onlarla alay eder, o tehdidlerin başlarına gelmesini söylerler. Fakat Allah merhametlidir. Onların düşünmeden söyledikleri sözlerle onları hemen cezalandırmaz, azâb istekleri üzerine hemen başlarına azâb indirmez. Uslanmaları için onlara fırsat verir. Fakat inâd ve günâhında kararlı olanları, sonunda cezalandırır (6, 3-41 nci âyetler).

11. Herşey bir ölçü iledir, İlâhî yasada raslantının yeri yoktur. Kâinât bir plân ve ölçü ile yaratılmıştır. Evrende ne kadar yıldız olacağı, her yıldızı oluşturan atomların sayısı, yıldızların taşıdığı canlı ve cansız varlıklar, her canlının alıp vereceği nefes miktarı ve yapacağı eylemler, herşey, her olay Allah'ın bilgisinde vardır: *"O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü) *iledir"* (8 nci âyet). O'nun katında raslantıya yer yoktur. Çünkü raslantı, düzensizlik demektir. O, düzensizlikten yücedir, münezzehtir.

12. Allah, her canın üstüne birtakım koruyucular tayin etmiştir. Bu İlâhî güçler, her canın önünden, arkasından, sağından, solundan onu izleyip belâlardan korurlar. Bu ruhsal koruyucular olmasa yaşamak imkânsız olur (11 nci âyet).

13. Allah, nimet ve rahmetinin gereği olarak kullarını korur. Kullar da O'nun yasalarına uygun davrandıkları sürece nimet içinde yaşamlarını sürdürürler. Kullar, iyi hallerini kötüye değiştirip bozmadıkça Allah onların güzel hallerini değiştirmez, verdiği nimetleri onların elinden almaz. Fakat kul, halini, niyyetini bozar, yolunu iyiden kötüye değiştirirse Hakk'ın gazabına hedef olur. Allah bir kavme kötülük (azâbetmek) isterse artık kimse onları kurtaramaz.

14. Allah'ın takdirine engel olunamaz. Birçok olay, insanın hiç farkına varmadığı, hiç ummadığı zamanda olur: *"Allah'ın tuzağı* (cezâsı) *pek çetin olduğu halde, onlar hâlâ O'nun hakkında tartışmaktadırlar!"* (13 ncü âyet).

15. Hak ile bâtıl, sel ile köpüğü, maden ile tortusu gibidir. Su ve maden yararlı, kalıcıdır. Köpük ve tortu, bir süre üste çıksa da sonunda yok olucudur (17 nci âyet).

16. Hakk'ın buyruğuna itâat edenler, ebedî ödüllere ererler. O'nun buyruğu dışına çıkanlar, kötü hesaba çekilip cehenneme giderler (18 nci âyet).

17. Îmân, soyut bir söz ve düşünceden ibâret değildir. Bilinçli îmân, güzel eylemler biçiminde ortaya çıkan kesin düşüncedir. Gerçek îmân sâhiplerinin belli vasıfları vardır. Kur'ân'da bu vasıflar şöyle sıralanmıştır:

a) Ahde vefâ, sözde durmak,

b) Akrabâyı ziyâret etmek, dostlarla ilişkiyi sürdürmek; iyi işleri, güzel ibâdetleri her zaman yapmak;

c) Allah'a saygı,

d) Korkunç olan âhiret hesâbından korkmak (bir gün yaptıklarından hesaba çekileceğini düşünmek ve buna göre davranmak);

e) Hak rızâsı, Hakk'ın hükümlerinin yerleşmesi için sabretmek, azimle mücâdele etmek,

f) Namaz kılmak,

g) Allah'ın verdiği maldan gizli ve açık harcamak, zekât ve sadaka vermek,

h) Kötülüğü iyilikle savmak.

Mü'minûn sûresinde de gerçek mü'minlerin vasıfları ana çizgileriyle net olarak belirtilmiştir:

a) Allah'a saygı ile namaz kılmak; ibâdete ara vermeden her gün yapmak,

b) Yalandan, boş sözlerden uzak durmak,

c) Zekât vermek,

d) Eşler ve câriyeleri dışında kalanlara karşı nâmusu korumak,

e) Verilen sözde durmak.

İşte cennete girmeyi hak eden mü'minler, bu vasıfları taşıyan kimselerdir. Söz ile mü'min olduğunu iddiâ edip îmân ile aslâ bağdaşmayan kötülükleri yapanlar, yalan ve hasedden, iftirâdan geri durmayanlar değil.

Mü'minlerin karşıtı olan insanların vasıfları da:

a) Sözde durmamak,

b) Akraba, dostlarla ilişkiyi sürdürmemek,

c) Güzel işlere, ibâdetlere devâm etmemek,

d) Bozgunculuk yapmaktır.

Mü'minler grubuna en güzel âhiret yurdu va'dedilirken, bunların karşıtı olan inkârcı-bozguncu insanlara da en korkunç âhiret yurdu olan cehennemin durak olduğu belirtilmektedir. Bunların ardına dünyâda lanet, âhirette

azâb takılacaktır (19-25 nci âyetler).

18. İyi insanlar, cennette, yine kendileri gibi iyi olan ataları, eşleri ve çocuklarıyle birlikte olacaklardır. Fakat kendileri gibi iyi olmayan atalar, eşler ve çocuklar, nimet yurdunda kendilerine eşlik edemezler. Salâh (iyilik) cennete girmenin temel şartıdır. Peyğamber oğlu da olsa sâlih ve müttekî olmayan kimse, kurtuluşa eremez. Takvâ ve salâh, soydan mîrâs olarak geçecek bir şey değildir. Kişi kendi irâdesi ve eylemi ile sâlih veya fâcir olur ve davranışlarının karşılığını bulur (23 ncü âyet).

19. Rızkı bollaştıran veya daraltan Allah'tır. Rızkın bolluğu veya darlığı, bir sınavdır. Allah herkesi, kabiliyyetine göre bol veya dar rızıkla sınar. Rızkın bolluğu, kişinin Allah katında değerli olduğunu kanıtlamayacağı gibi, darlığı da Allah tarafından sevilmediğini göstermez. Allah dilediğini bollukla, dilediğini de darlıkla imtihân eder (26 ncı âyet).

20. İtmi'nân derecesine ermiş olan mü'minler, dünyâ varlığına aldanmazlar, buna gönül bağlamaz, yalnız Allah'ı anmakla huzur bulurlar (28 nci âyet).

21. *"Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola iletir"* (27 nci âyet). Bu son cümleden, Allah'ın hidâyetinin mânası gayet iyi anlaşılmaktadır. Hangi kul Allah'a yönelir, O'na gitmek dilerse Allah onu kendi yoluna sokar. Ama kul böyle bir istek göstermezse Allah onu, içinde bulunduğu sapık haline terk eder. Hâşâ Allah, doğru yolda olanı, o yoldan çıkarıp eğri yollara düşürmez. Eğri yolda olanları, elçisi vasıtasiyle doğru yola çağırır. O yola gelme istek ve eğilimi gösterenleri doğru yola iletir. Ama böyle bir istek göstermeyeni, doğru yola zorlamaz. Kendi haline terk eder. Demek ki Allah'ın idlâl ve hidâyeti (saptırması ve doğru yola iletmesi) kulun isteğine bağlıdır. Zorlama yoktur. Zorlama olsa, sorumluluk olmaz. İnsan muhtâr (hür) yaratıldığı için sapıklığı ve hidâyeti kendi isteğine bağlı kılınmıştır. Allah'ın, zâlimleri, fâsıkları, kâfirleri doğru yola iletmeyeceğini vurgulayan âyetlerin hepsi, kulun hidâyet ve dalâletinin kendi isteğine bağlı olduğunu anlatmaktadır. İşte 27 nci âyet de bunu açıklamaktadır.

22-32 nci âyette inanmayan kavminin olumsuz davranışlarına üzülen Peyğamber (s.a.v.) tesellî edilmektedir. Kendisinden önceki peyğamberlerle de kavimleri alay etmişti ama Allah, bir süre fırsat verdiği o kimselerin, inanmamakta kararlı oldukları ortaya çıkınca şiddetle cezalandırmıştı, helâk olup gitmişlerdi.

23-33-34 ncü âyetler de Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin, gerçekte hiçbir gücü olmayan, boş isimlerden ibaret olduğunu vurgulamaktadır.

24. İnsanlar kötü işi yapa yapa alışkanlık kazanırlar. Alışkanlıkları, o

işi gözlerinde süsler. Artık o kötülüğün, o yanlışın doğru, hak olduğunu sanırlar. Nasıl ki batıl dinleri, gelenekleri, alışkanlık sonucunda müşriklerin gözünde câzib hale gelmiş; o uydurma, engelleyici gelenekleri Hakk'ın buyruğu sanıp bağlanmışlar, sapmışlar ve saptırmışlardı.

25. O gün olduğu gibi bugün de aynı şeyler olmaktadır. Fakîhlerin, müfessirlerin yanlış yorumları din haline gelmiş; Kur'ân'a açıkça aykırı olan sözler âyetin üstüne çıkmış; âyet o düşüncelerin tersini söylerken o düşüncelerle büyüyüp dolan âlimler (!) âyetleri hep parantez içine koydukları açıklamalarla kendi düşüncelerine göre te'vîl etmiş, hattâ tahrîf etmişlerdir. Öşte böyleleri, tıpkı müşrikler gibi dünyâda bu eylemlerinin sonucu olarak geri kalmağa mahkûm olmuşlar, yalnız kendilerini geri bırakmamışlar, toplumlarının da geri kalmasına sebebolmuşlardır. İşte kaç asırdan beri İslâm âlemine hâkim olan geriliğin temeli, bu insanların yanlış yorumlarıdır. Bunlar, onların dünyâdaki cezâlarıdır. Âhirette de bunlar, dini tahrîflerinin cezâsını ağır biçimde çekecekler, Kur'ân'ı gerçek mânâsıyle açıklamağa çalışan ma'sûm insanlara attıkları iftirâların bedelini ödeyeceklerdir!

26. Batıl geleneklerinin ve alışkanlıklarının peşinde koşanlar, şiddetli cezâya çarpılacaklar; o batıl düşünce ve eylemlerden korunanlar ise meyvası ve gölgesi sürekli olan bahçelere gireceklerdir. Dünyâda birbirinin karşıtı olan bu iki zümrenin, âhiretteki halleri de karşıttır. Biri bahçede, dâimî meyvalar arasında, gölgeler arasında sefâ sürmekte, öteki de âteşte yanıp kıvranmaktadır.

Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

27. Hz. Muhammed'e indirilen vahyler, kıssalar, daha önce indirilmiş bulunan İlâhî Kitâb'ın âyetleridir. Onlar hak olduğu gibi, bunlar da haktır.

28. Kitâp ehli, kendi Kitâplarını doğrulayan Kur'ân'ın inmesinden sevinç duymuşlardır. Çünkü Kur'ân'ın, Kitâplarını doğrulaması, kendi durumlarını güçlendirir. Tevhîde bağlı olan Kitâp ehli, ibâdetin yalnız Allah'a yapılacağını, yalnız O'nun yasalarına uyulacağını söylüyorlardı. Ancak onların Kitâbı, İbrânîce olduğu için Araplar onu anlayamıyorlardı. Şimdi o Kitâbın içeriği, son derece vecîz ve mu'ciz bir üslûb ile Hz. Muhammed'e vahyedilmekte, böylece Araplar da şirki bırakıp yalnız Allah'a kulluk etmeğe çağırılmaktadır.

İlâhî Kitâpların ve dînlerin özü birdir. Kendilerinin inandıkları temel prensipleri Araplara ve bütün müşrik kavimlere inandırmak üzre indirilen ve İlâhî Kitâbı doğrulayan; onları reddetmeyen, tersine koruyan, gereğinin yapılmasını isteyen Kur'ân'ın inmesinden, insâf sâhibi her Kitâb ehlinin elbette sevinç duyması gerekir.

İlâhî dinlerin özü birdir. Bu dinler, insanları birbirine düşürüp düşman

etmek, kırdırmak için değil, aynı ülkü ve ideâlde birleştirip kaynaştırmak için gönderilmiştir. Dinlerdeki ayrılıklar, insan egoizminin ürünüdür.

Üç İlâhî Kitâp dikkatle okunursa, bunların özünün bir olduğu, hepsinin de insanları Allah'a kulluğa, güzel işler yapmağa, hümanizme çağırdığı anlaşılır. Ya bu düşmanlıklar, sürtüşmeler, kavgalar? Bunların kaynağı İlâhî Kitaplar değil, onları istedikleri gibi yorumlayan din adamlarının yorumlarıdır. Halkı bu yorumlarla şartlandırmakla din adamları veya âlimleri(!), İlâhî irâdenin hilâfına, insanlar arasına düşmanlık tohumlarını ekmişlerdir. Demek ki düşmanlık, dinden değil, onu yanlış yorumlamaktan doğmuştur. (Bu konuda 36-38 nci âyetlerin tefsîrine bakınız).

28. Artık batıl olduğu anlaşılan düşüncelere değil, inen Hak nûruna tâbi olmak gerekir. Hak geldikten sonra bile bile bâtıla bağlı kalanlar, Allah'ın büyük azâbına çarpılırlar. Çünkü onlar, dünyâda şöhret, mevki ve menfaat sağlamak için bâtıla bağlı kalmışlar, dünyâyı âhirete yeğlemişlerdir (37 nci âyet).

29. Peyğamberlerin görevi, mu'cize yaratmak değil, kavimlerini uyarıp onlara doğru yolu göstermektir. İnanmayanlar, davranışlarına bahane bulmak için peyğamberlerinden mu'cizeler istemişler: dağları yürütmelerini, ırmaklar fışkırtmalarını, ölüleri diriltmelerini... önermişlerdir. Bu gibi olağanüstü şeyleri yapmak, peyğamberin elinde değil, Allah'ın elindedir. Peyğamber'in görevi, vahyi teblîğ ile irşâddır.

Her kavme bir uyarıcı gönderildiği gibi, Araplara da Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilmiştir (7, 27 nci âyetler). Ona karşı çıkanlar, istedikleri mu'cizeleri görseler de inanmayacak kadar basiretleri bağlı, küfürde kararlı insanlardır (31 nci âyet).

30. Müşrikler, Peyğamber'in evlenip çoluk çocuk sahibi olmasını garipsiyorlardı. Onlara göre Allah'ın elçisi, melek gibi yemeğe, içmeğe, evlenmeğe, çalışmağa ihtiyaç duymamalı idi. Eğer o, gerçekten peyğamber ise kendisini inkâr edenlerin başına hemen azâbın inmesi gerekirdi.

Kur'ân bu düşünceleri red için onlara, eski peyğamberleri hatırlatmaktadır: Onlar da birer melek değil, insan idiler. Çalışırlar, evlenirlerdi, çocukları vardı. Zaten peyğamber melek olsa idi, insanlara örnek olamazdı. Mu'cize getirmek, peyğamberin elinde olmadığı gibi, onun görevi de değildir. Onun görevi teblîğ ve irşâddır (7, 40 ncı âyetler).

Peyğamber'i inkâr edenler, eğer inkârlarında kararlı iseler, mutlaka davranışlarının cezâsını göreceklerdir. Eski peyğamberleri inkâr edenler nasıl cezalandırılmışsa, son peyğamberi inkârda kararlı müşrikler de mutlaka cezalandırılacaklardır. Ama herşeyin bir zamanı olduğu gibi, müşriklerin başına inecek azâbın da bir zamanı vardır. Onların cezalandırılacakları zaman, Allah'ın

katındaki kayıt kütüğünde mevcuttur. Vakti gelince mukadder azâb, mutlaka bunlara da inecektir.

31. O azâb inince Allah, dilediği düşünceleri, inançları silip kaldıracak, dilediğini de yerleştirecektir. Yahut dilediği insanları helâk edecek, dilediği toplumu yerleştirecektir. Hangi düşüncelerin veya toplumun silineceği, hangilerinin yerleştirileceği de Allah katında tesbît edilmiştir. Kâinâtın ve olaylarının plânı O'nun yanındadır. Kâinâtta hiç raslantı yoktur. Herşey, İlâhî bilgi hazînesinde ayrıntı ile tesbît edilmiştir.

32. Hak da'vetçisine karşı koyan kararlı inkârcıların, cezâya çarpılacakları muhakkaktır ama, bunun zamânını Allah bilir. Bu müşriklere verilecek cezâ, peyğamber hayâtta iken de olabilir, onun vefâtından sonra da. Er geç, mutlaka inkârcılar, cezalandırılacaklardır.

33. Daha önceki inkârcıların tuzakları, Hakk'ın yayılmasına engel olmadığı gibi, bu müşriklerin tuzakları da Kur'ân'ın ve İslâmın yayılmasını engelleyemeyecek, kâfirlerin tuzakları, kendi ayaklarına dolanacaktır (41-42 nci âyetler).

34. Muhammed (s.a.v.) mutlaka peyğamber ve ona vahyedilen Kur'ân haktır. Bir da'vânın doğruluğu, iki tanıkla belli olur. Bu da'vânın doğruluğunu ispatlayan iki tanıktan biri Allah, biri de Kitâp ehli âlimleridir.

Önce Allah, Muhammed'in peyğamberliğine, Kur'ân'ın vahy olduğuna tanıktır. Muhammed'in söylediklerini yalan çıkarmamakta, doğrulamaktadır. Onun söyledikleri, gerçekleşmektedir. Bu ifadeden, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, bütün samîmiyyet ve ihlâsı görünmektedir. O, bütün samimiyyetiyle, kendisinin peyğamberliğine, Allah'ın tanık olduğunu söylemektedir. Bu ifadede bir yemîn üslûbu vardır: "Allah şâhiddir ki ben peyğamberim; Kur'ân da meleğin vahyidir!" demektir.

İkinci tanık da Kitâp ehli âlimleridir. Kitâp ehli, inen Kur'ân'ın anlattıklarının, kendi Kitâplarında bulunana uygun düştüğünü söylemektedirler. O Kitâbın dilini bilmeyen, onları okuyamayan, öğrenim görmemiş Muhammed(s.a.v.)in, o Kitâpta bulunan prensipleri, kıssaları anlatması, ancak vahy ile mümkündür. İşte Kitâp ehlinin insâflı âlimleri, Kur'ân'ın muhtevâsını düşününce, Hz. Muhammed'in peyğamberliğine tanıklık etmişlerdir. Böylece en güçlü iki şâhid ile Hz. Muhammed'in peyğamberliği, Kur'ân'ın da vahy eseri olduğu isbât edilmiştir (43 ncü âyet). Yine Mekke'de inmiş bulunan Ahkaf Sûresinde de Kitâp ehli âlimlerinin tanıklığına işaret edilmektedir: *"De ki: 'Hiç düşündünüz mü: Eğer bu* (Kur'ân), *Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâîl oğullarından bir şâhid de bunun benzerini* (Tevrât'ta) *görüp inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*?' Şüphesiz Allah, zâlim bir toplumu doğru yola iletmez!"* (Ahkâf Sûresi: 10).

RA'D SÛRESİNİN KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	عُمُدٍ	İki damme ile:	Ebû Hayveh, Yahyâ ibn Vessâb.
	عَمَدٍ	İki fethâ ile:	Çoğunluk [1].
	ندبر الأَمر نفصل	İkisinde de nûn ile:	Neha'î, Ebû Rezîn ve Ebân ibn Sa'leb'in Katâde'den rivâyeti, Ebû Amr ed-Dânî'nin de Hasan'dan rivâyeti.
	يدبر الأمر يفصل	İkisinde de yâ ile:	Çoğunluk [2].
3	يُغَشِّى	Tağşiye kökünden muzâri' Burada ve A'râf: 54'de:	Ebûbekr, Hamza.
	يُغْشِى	İğşâ'dan muzâri':	Ötekiler.
4	وَزَرْعٌ وَ نَخيلٌ صِنْوَانٌ وَ غَيْرُ صِنْوَانٍ	Hepsinde ref' ile:	Ebû Amr, İbn Kesîr, Hafs.
	وَ زَرْعٍ وَ نَخِيلٍ صِنْوَانٍ	Hepsinde cer ile:	Ötekiler [3].

1. el-Bahr: 5/359.
2. el-Bahr: 5/360.
3. Hepsi " جنات " ref', ğayru'den sonra gelen " صنوان "ı izâfetle cerretmişlerdir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ غَيْرِ صِنْوَانٍ		
	صُنْوَان	Sâd'ın dammıyle:	Mücâhid, Sülemî.
	صِنْوَان	Sâd'ın kesriyle:	Ötekiler [1].
	يُسْقَى	Madmûm yâ ile, edilgen müzekker:	Ya'kûb, İbn Âmir, Âsım.
	تُسْقَى	Madmûm tâ ile, müennes, edilgen:	Ötekiler [2].
	يُفَضَّلُ	Yâ ile, edilgen:	Yahyâ ibn Ya'mur, Ebû Hayveh ve Halebî'nin Abdu'l-Vâris'ten rivâyeti. Yahyâ ibn Ya'mur'un mushafında da böyledir [3].
	يُفَضِّلُ	Yâ ile, tafdîl'den etken:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	نُفَضِّلُ	Nûn ile, tafdîl'den etken:	Ötekiler [4].
	الأُكْلِ	Kâf'ın sükûnuyla:	Nâfi, İbn Kesîr.
	الأُكُلِ	Kâf'ın dammıyle:	Ötekiler [5].
	أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا إِنَّا	Birincide soru, ikincide olumlu kip:	Nâfi', Kisâ'î [6].

1. Kurtubî: 9/282.
2. Taberî'ye göre en güzel kırâet, tâ ile edilgen şeklinde okumaktır. Çünkü anlamı: "Bahçeler, ekinler aynı su ile sulanır" demektir. Fakat yâ ile okumak da doğrudur. O takdirde mânâ: "Bunların hepsi aynı su ile sulanır" demek olur (Câmi'u'l-beyân: 13/102).
3. el-Bahr: 5/367.
4. Taberî'ye göre iki kırâet de doğru olmakla beraber, yâ ile okumak daha güzeldir: Câmi'u'l-beyân: 13/102.
5. en-Neşr: 2/216.
6. Mü'minûn: 35, 82'de, Neml: 67'de Nâfi, Kisâ'î'nin tersini yapmıştır. Nâfi, Neml'de kendi aslına bağlı kalmış, yalnız bir nûn ilâvesiyle okumuştur. Kisâ'î, Mü'minûn'da iki istifhâm ile okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	إِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَإِنَّا	Birincide olumlu, ikincide soru:	İbn Âmir [1].
	ءَإِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَإِنَّا	İkisinde de soru kipi:	Ötekiler [2].
6	الْمَثُلَاتُ	Mîm'in fethi, sâ'nın dammıyle, (الْمَثُلَةُ)nin çoğulu:	Çoğunluk.
	الْمُثْلَاتُ	Mîm'in dammı, sâ'nın sükûnuyla, (الْمُثْلَةُ)nin çoğulu:	A'meş'ten rivâyet.
	الْمَثْلَاتُ	Mîm'in fethi, sâ'nın sükûnuyla:	Yine A'meş'ten rivâyet [3].
7, 11, 34, 37	هَادِ(ى)، وَالِ(ى)، وَاقِ(ى)، بَاقِ(ى)	Her yerde, vakıf halinde yâ ile:	İbn Kesîr.
	هَادٍ، وَالٍ، وَاقٍ، بَاقٍ	Her iki halde de yâ'sız, tenvîn ile:	Ötekiler.
8	وَ مَا تَغِيضُ		Çoğunluk.
	وَ مَا تَضَعُ		Übey mushafı [4].

1. Ancak İbn Âmir, Neml ve Nâzi'ât'ta tersini, yani birinciyi soru, ikinciyi olumlu okumuş, Neml'de Kisâ'î gibi nûn ilâve etmiştir. Yalnız Vâkı'a 47'de iki istifhâm ile okumuştur.
2. Yalnız İbn Kesîr ve Hafs, Mü'minûn'da birinciyi olumlu, ikinciyi soru şeklinde okumuştur:

أَإِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا إِنَّا Birinciyi soru, ikinciyi olumlu:	Kisâ'î.
أَيِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا إِنَّا Soru kipi ve ikinci hemze'yi teshîl ile, ikinciyi olumlu:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا Birinciyi olumlu, ikinciyi soru:	İbn Âmir.
آيِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا آيِنَّا İki hemze arasına elif sokarak:	Kalûn ve Ebû Amr.
آإِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا آإِنَّا İki hemze arasına bir elif sokarak ve iki hemze ile:	Hişâm.
أَإِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا Birincide de ikincide de soru kipiyle, iki hemze ile:	Ötekiler.

(Tebsırah: 552-555; en-Neşr: 2/370)-374).

3. Kurtubî: 9/284-285.
4. el-Bahr: 5/369.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	الْمُتَعَالى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	İbn Kesîr.
	الْمُتَعَالِ	İki halde de yâ'nın	Ötekiler.
11	لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ	Ta'kîb kökünden ismi fâil:	Çoğunluk.
	لَهُ اَلْمُعَاقِبُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ	Muâkebe kökünden tekil ismi fâil:	Ubeyd ibn Ziyâd [1].
	لَهُ مُعْتَقِبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ	İtikab kökünden ismi fâil:	Bir kırâettir.
	لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ رَقِيبٌ مِنْ خَلْفِهِ		Übey kırâeti.
	لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ خَلْفِهِ وَ رَقِيبٌ مِنْ بيْنِ يَدَيْهِ		İbn Abbâs kırâeti [2].
	الْمِحَال	Mîm'in kesriyle:	Çoğunluk.
	الْمَحَال	Mîm'in fethiyle:	Dahhâk ve A'rec [3].
14	يدْعُونَ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	تَدْعُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Yezî'dî'nin Ebû Amr'dan rivâyeti [4].
16	يَستَوِى	Yâ ile, müzekker kipi:	Ebûbekr, A'meş, Hamza, Kisâ'î.
	تَستَوِى	Tâ ile, müennes:	Ötekiler.
17	بِقَدَرِهَا	Dâl'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	بِقَدْرِهَا	dâl'ın sükûnuyla:	Eşheb el-Ukaylî ve Zeyd ibn Alî [5].

1. Bu, Übey ve İbrâhîm Neha'î'nin kırâetidir.
2. el-Bahr: 5/372.
3. el-Bahr: 5/376.
4. el-Bahr: 5/376.
5. el-Bahr: 5/381.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يُوقِدُونَ	Ğâib yâsıyle:	Humeyd, İbn Muhaysın, Yahyâ, A'meş, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تُوقِدُونَ	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler.
17	جُفَاءً	Hemze ile:	Çoğunluk.
	جُفالاً	Hemze yerine lâm ile:	Ru'be [1].
19	أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ	Fâ ile, fiil edilgen:	Çoğunluk.
	أَوَ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أَنْزَلَ	Eliften sonra vâv ile, fiil etken:	Zeyd ibn Alî [2].
23	جَنَّات	Çoğul olarak:	Çoğunluk.
	جَنَّة	Tekil olarak:	Neha'î [3].
	يَدْخُلُونَهَا	Yâ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk.
	يُدْخَلُونَهَا	Yâ'nın dammı, hâ'nın fethiyle edilgen:	İbn Kesîr'den rivâyet ve Ebû Amr [4].
	ومن صَلَحَ	Lâm'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	ومن صلُحَ	Lâm'ın dammıyle:	İbn Ebî Ableh [5].
24	فَنَعِمَ	Nûn'un fethi, 'ayn'ın kesriyle:	İbn Ya'mer.
	فَنَعْمَ	Nûn'un fethi, 'ayn'ın sükûnuyla:	İbn Vessâb.

1. el-Bahr: 5/382.
2. el-Bahr: 5/384.
3. el-Bahr: 5/386.
4. el-Bahr: 5/387.
5. el-Bahr: 5/387.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَنِعْمَ	Nûn'un kesri, 'ayn'ın sükûnuyla:	Çoğunluk [1].
26	يَقْدِرُ	Dâl'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	يَقْدُرُ	Dâl'ın dammıyle:	Zeyd ibn Alî [2].
30	وَ إِلَيْهِ مَتَابِى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	Ya'kûb.
	وَ إِلَيْهِ مَتَابِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
31	أَفَلَمْ يَيسِ الَّذِينَ آمَنُوا	İki meftûh yâ arasında bir elif ile, hemzesiz:	Bizzî.
	أَ فَلَمْ يَيْئَسِ الَّذِنَ آمَنُوا	Öncesinde iki yâ bulunan hemze ile:	Ötekiler.
	أَفَلَمْ يَتَبَيَّنِ الَّذِينَ آمَنُوا	(يَيْئَسِ) yerine (يَتَبَيَّن) ile:	Alî, İbn Abbâs, İkrime, Alî ibn el-Hüseyn, Zeyd ibn Alî, İbn Ebî Melîke, Cahderî... [3].
	أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ	Tâ ile, müennes veya muhâtab:	Çoğunluk.
	أَ وْ يَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ	Ğâib yâ'sıyle ve çoğul:	Mücâhid, İbn Cübeyr [4].
32	عِقَابِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.

1. el-Bahr: 5/387.
2. el-Bahr: 5/388.
3. Kurtubî: 9/320; el-Bahr: 5/393. Taberî, İbn Abbâs'ın (أَفَلَمْ يَتَبَيَّنِ الَّذِينَ آمَنُوا) okuduğunu, "Kâtib ötekini uyuklarken yazmış" dediğini rivâyet etmektedir (el-Bahr: 13/154). Fakat İbn Abbâs'ın böyle söylediğini sanmıyoruz. Kurtubî de bu rivâyetin İbn Abbâs'a yakıştırıldığı kanısındadır.
4. el-Bahr: 5/393.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عِقَابِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
33	بَلْ زَيَّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا	Zây'ın fethiyle etken,	
	مَكْرَهُمْ	mekr mansûb:	Mücâhid.
	بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ	Fiil edilgen, mekr merfû':	Çoğunluk [1].
	وَ صَدٌّ	Tenvîn ile, mekr'e ma'tûf:	İbn Ebî İshâk [2].
	وَ صُدُّوا	Edilgen mâzî [3];	Hamza, Kisâ'î.
	وَ صَدُّوا	Sâd'ın fethiyle etken mâzî:	Ötekiler.
	وَ صِدُّوا	Sâd'ın kesriyle:	Yahyâ ibn Vessâb, Alkame [4].
33	فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ	Sonda yâ'sız:	Çoğunluk.
	فَمَا لَهُ مِنْ هَادِى	Sonda yâ ile:	Bir kırâettir [5].
34	مِنْ وَاقٍ	Sonda yâ'sız:	Çoğunluk.
	مِنْ وَاقِى	Sonda yâ ile:	Bir kırâettir [6].
35	مِثَالُ اَلْجَنَّةِ	Misâl, çoğul:	Alî ve İbn Mes'ûd.
	مَثَلُ اَلْجَنَّةِ	Mesel, tekil:	Çoğunluk [7].
36	وَ لاَ أُشْرِكَ	A'budu'ye atfen nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ لاَ أُشْرِكُ	Söz başlangıcı olarak ref' ile:	Ebû Hâlid [8].

1. el-Bahr: 5/395.
2. el-Bahr: 5/395.
3. Burada ve Mü'min: 37'de.
4. Kurtubî: 9/324.
5. Kurtubî: 9/322.
6. Kurtubî: 9/324.
7. el-Bahr: 5/396.
8. Yani: *"Yalnız Ona taparım, O birdir, ortağı yoktur, ortak koşanların eylemlerinden uzak dururum."*

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وإليه مآبى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	Ya‘kûb.
	مَآب	İki halde de yâ’sız:	Ötekiler.
39	وَ يُثْبِتُ	Hafif bâ ile isbât kökünden:	Ebû Amr, İbn Kesîr, Âsım.
	وَ يُثَبِّتُ	Tesbît kökünden, şeddeli bâ ile:	İbn Abbâs ve Ötekiler.
41	نُنَقِّصُهَا	Tenkîs kökünden:	Dahhâk.
	نَنْقُصُهَا	Naks kökünden:	Çoğunluk [1].
42	وَ سَيَعْلَمُ الْكَفِرُ	Kâfir tekil:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	وَ سَيَعْلَمُ اَلْكُفَّارُ	Küffâr, çoğul:	Ötekiler [2].
	وَ سَيَعْلَمُ اَلْكَفِرُون	Vâv, nûn ile çoğul:	İbn Mes‘ûd.
	وَ سَيَعْلَمُ اَلَّذِينَ كَفَرُوا	Mevsûl’den sonra çoğul mâzî kipi:	Übeyy ibn Ka‘b [3].
43	وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ اَلْكِتَابِ	Men mevsûl, (عِنْدَهُ) feth üzre mebnî:	Çoğunluk.
	وَ مِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ اَلْكِتَابِ	(مِنْ) cer harfi, (عِنْدِهِ) mecrûr:	Hasan, Dahhak.
	وَ مِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ اَلْكِتَابُ	Bir önceki gibi, عُلِمَ tekil edilgen mâzî kipi, الكِتَابُ merfû‘:	Mücâhid, İbn Abdi’l-A‘lâ, İsmâil İbn Muhammed el-Yemânî [4].

1. el-Bahr: 5/400.
2. Taberî de bu kırâeti tercîh etmiştir: 13/175.
3. Câmi‘u’l-beyân: 13/175.
4. Câmi‘u’l-beyân: 13/178-179; Kurtubî: 9/336; el-Bahr: 5/401.

İ Ç İ N D E K İ L E R

BU CİLTTE TEFSİR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلتوبة

سورة يونس عليه ٱلسلام

سورة هود عليه ٱلسلام

سورة يوسف عليه آلسلام

سورة الرّعد

ÂYETLER VE KONULARI

TEVBE SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

ÂYETLER VE KONULARI

YÛNUS SÛRESİ

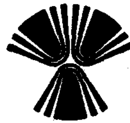
HÛD SÛRESİ

RA'D SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

5

yeni ufuklar neşriyat

Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi - Pikaj: Yeni Ufuklar
Film - Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Çevik Matbaacılık
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Mart - 1990

14/72 İBRÂHÎM SÛRESİ

35-41 nci âyetlerinde Hz. İbrâhîm'in duâşı anıldığından sûreye bu ad verilmiştir. Son Mekke sûrelerindendir. Yalnız 28-29 ncu âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat bu âyetlerin, önceki âyetlere bağlılığı, bu rivayeti şüpheli kılar.

Nûh Sûresinden sonra inen ve 52 âyet olan bu sûrede: Peyğamber'in görevine işaret edilir, küfür liderlerinin tutumu kınanır, geçmiş milletlerin peyğamberlerine karşı davranışlarına yer verilir, tevhîdin temsilcisi olan İbrâhîm'in Allah'a duâsına, suçluların ve inananların âhiretteki yerlerine dair sahneler sunulduktan sonra Kur'ân'ın, insanların uyarılması için gönderildiği vurgulanarak sûre bitirilir.

Âyetleri birbirine o derece bağlıdır ki sûrenin tamamının aynı zamanda ya da bölümlerinin birbiri ardınca indiği söylenebilir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ
اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ
وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ شَد۪يدٍۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Elif lâm râ. Bu, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan çıkarıp O güçlü ve övgüye lâyık olanın yoluna iletmen için sana indirdiğimiz bir kitaptır. 2- O Allah ki, göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Çetin azâbdan dolayı vay şu kâfirlerin haline. 3- Ki onlar, dünyâ hayâtını âhirete tercih ederler, Allah'ın yoluna engel olur ve onun eğrilmesini isterler. İşte onlar, derin bir sapıklık içindedirler!

Tefsîr:

1- *Vahy* ile inen kitâbın önemine dikkati çekmek için sûreye *elif, lâm râ* harfleriyle başlanmakta, böylece dinleyicinin zihni dinlemeğe hazır hale getirilmektedir. Daha sonra Kitâbın, Hz. Muhammed'e indirilişinin sebebi açıklanmaktadır: Bu kitap, insanları batıl inançların, cehaletlerin karanlıklarından çıkarıp aydınlığa kavuşturması, sapıklıktan doğru yola iletmesi için Hz. Muhammed'e indirilmiştir. Daha sonra dünya yaşamını âhiret yaşamından çok seven, Allah'ın yolundan sapan ve başkalarını da saptıran, Allah'ın doğru yolunu eğriltmeğe, tevhid inancını çarpıtmağa çalışan inkârcıların çetin azâba uğrayacakları belirtilmektedir.

"Yüce Allah, dünyâ hayâtını âhiret hayatından çok sevenleri kınamaktadır. İnsanın, yaşaması için gerekli olan şeyleri sevmesi, dünyâda yaşamak istemesi kötü değildir. Kötü olan dünyâ değil, dünyâyı âhiretten çok sevmek, sadece dünyâ için çalışmak ve âhireti unutmaktır. Böyle kimselerin âhiretten bir payı olmaz. Âhirete inanıp hem dünyâ, hem de âhiret için çalışmak kötü değil, tersine Allah'ın buyruğudur. Allah indinde makbul kullar, Allah'tan, dünyânın da, âhiretin de iyiliğini isterler: *"Rabbimiz, bize dünyâda da iyilik ver, âhirette de iyilik ver!"*[1] derler.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾

1. Bakara Sûresi: 201.

4- Biz, her elçiyi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini yola iletir, O azizdir, hikmet sahibidir.

Tefsîr:

4- Biraz sonra anlatılacak kıssaya bir giriş niteliğinde olan bu âyette yüce Allah, her millete ancak kendi diliyle konuşan bir elçi gönderdiğini, elçi gittikten sonra dilediğini şaşırtıp dilediğini doğru yola ilettiğini bildirmektedir. Elçi göndermenin amacı, Allah'ın emirlerini insanlara açıklamasıdır. Gönderilen elçi, milletinin dilini bilmezse, söyledikleri anlaşılmazsa insanlar doğru yolu nasıl öğrenirler ve nasıl hidâyeti bulurlar? İnsanlar, Allah'ın buyruklarını anlasınlar diye her millete kendi diliyle konuşan elçiler gönderilmiştir. Âyetin amacı şunu anlatmaktır:

Nasıl her millete kendi diliyle konuşan bir elçi gönderdiysek, Araplara da Arapça konuşan bir elçi gönderdik. Şâyet Araplara, İbranice konuşan bir elçi gönderseydik, Araplar: *"Bu nasıl şey, Araplara yabancı dille konuşan bir elçi gelir mi?"* derlerdi.

Öyle anlaşılıyor ki müşrikler, işitip duydukları kitapların hep İbranice olduğunu düşünerek Hz. Muhammed'e Arapça vahiy gelmesini garip karşılamışlar: *"Eğer gerçekten ona Allah'ın sözü geliyorsa niçin ötekiler gibi İbranice gelmiyor?"* demişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'ın birçok yerinde her peygambere, ancak kendi konuştuğu dilde vahiy geldiğine işaret edilmektedir: *"Eğer biz onu, yabancı dilde bir Kur'ân yapsaydık derlerdi ki: Âyetleri açıklanmalı değil miydi? Yabancı* (bir söz) *ve* (hitâbedilen de) *Araplar öyle mi?..."* [1].

İşte bu ve benzeri âyetler, müşriklerin: "Neden Muhammed'e de öteki kitapların dilinde kitap gelmiyor? Bunlar vahiy olsa, Muhammed'in bilmediği bir dilde gelirdi, biz onun Allah sözü olduğunu anlardık. Ama bu sözler, Muhammed'in kendi konuştuğu dilde, kendi sözleridir" şeklindeki sözlerine cevap oluşturmaktadır. Yüce Allah, anlamaları için Kur'ân'ı Arapça indirmiştir. Peygamber (s.a.v.) de: *"Allah, her peygamberi kendi milletinin diliyle göndermiştir"* demiştir [2].

1. Fussilet Sûresi: 44.
2. İbn Hanbel, Musned: 5/158.

Demek ki asıl amaç, inen sözlerin anlaşılmasıdır. Yoksa hiç anlaşılmadan sırf tekrarlanmak amaciyle sözler, kalıplar indirilmemiştir. Yüce Allah, her millete kendi diliyle konuşan bir elçi göndermiş, buyruklarını o elçinin konuştuğu dille indirmiştir. Şayet elçi, sadece bir millete özgü ise o milletin, gelen sözleri anlaması yeterlidir, başka milletler anlamasa da olur. Fakat görevlendirilen elçinin, elçiliği bütün insanlığa ise, ona gelen vahiylerin anlaşılması için iki ihtimal vardır: Ya herkesin, o elçinin dilini öğrenmesi, ya da ona gelen sözlerin dünya dillerine çevrilmesi gerekir.

İmdi Hz. Muhammed'in elçiliği Araplara mahsus değil, bütün insanlığadır: *"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler"* [1], *"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sâhibi Allah'ın elçisiyim..."* [2] âyetleri, Hz. Muhammed'in risaletinin cihanşümul olduğunu gösterir. Gerçi her iki âyetteki *"en-nâs"* sözüyle Kureyş kabilesinin, yahut Arapların kasdedildiğini söyleyenler vardır [3] ama hangi topluma gelirse gelsin, gelen söz Allah'ın sözü ise, bu, bütün insanlık için buyruktur. Bütün insanlık o İlâhî ırmaktan feyz alır. Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın cihanşümul bir peygamber olduğunda aslâ şüphe yoktur.

Kendisi ve hitabettiği ilk toplum Arap olduğu için yüce Allah ona, buyruklarını Arapça indirmiştir. Nasıl ki önceki milletlere gönderdiği peygamberlere de kendi dilleriyle vahiy indirmişti. Şimdi Arap olmayanların hepsinin ona gelen vahiyleri anlamak için Arapça öğrenmeleri mümkün değildir. Zorlama ile bir milletin dilini ortadan kaldırıp yerine Arapçayı yerleştirmek de doğru olamaz. Çünkü: *"Onun âyetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır"* [4] âyeti uyarınca insanların renklerinin ve dillerinin değişik olması, Allah'ın âyetlerinden, Tanrı yasalarındandır. Çeşitli tabiat olgulariyle nasıl insanların renkleri farklı ise dilleri de öyle farklı olmuştur. Bir milletin dilini değiştirmeğe kalkmak, Allah'ın tabiat yasalarına aykırıdır.

Öyle ise diğer milletlerin, Kur'ân'ı anlayabilmeleri için tek çare kalıyor: O da tercemedir. Kur'ân, mümkün olan en büyük titizlik ile dünyâ dillerine terceme edilmeli ve Allah'ın her kulu, O'nun buyruklarını anlama imkânına kavuşturulmalıdır. Kur'ân her dile çevrilir. Arapça bilmeyenler, namaz dışında Kur'ân'ın tercemesini okurlar. Namazda mümkün ise Kur'ân'ın Arapça aslı okunmalıdır. Arapça bilmeyenler namaz kılacak kadar Arapça Kur'ân

1. Sebe' Sûresi: 28.
2. A'râf Sûresi: 158.
3. Bkz. M.Reşîd Rızâ, Tefsîru'l-Kur'ân, 4/326-327.
4. Rum Sûresi: 22.

öğrenirler. Arapçaya hiç dili dönmeyen kimselerin, kendi dillerindeki terceme ile namaz kılmalarında hiçbir sakınca yoktur. Nitekim 'Abdullâh ibn Mes'ûd'un, dili dönmeyenin, Kur'ân'ı aynı anlamı veren başka kelimelerle okumaya cevâz verdiğini anlatmıştık[1]. Din kimsenin tekelinde değildir. Falan şöyle demiş, filân böyle demiş, bunların önemi yoktur. Önemli olan Allah'ın dediğidir. Allah, Kur'ân'ı, anlaşılması için indirdiğini söylüyor. Peygamber (s.a.v.) de Kur'ân'ın tercemesi okunamaz diye bir şey söylememiştir. Onlardan başka da hiç kimsenin din hakkında yasaklar koyup kaldırmaya hakkı yoktur. Allah her dili anlar. Onun için kalıp değil, ruh, mânâ önemlidir. Kişi Hakk'ın divanına durduğu zaman gönlünden ne dediğini bilmeli, bilinçli olarak ibâdet etmelidir.

Arapça, İslâm milletleri arasında müşterek dil olabilir. Nitekim olmuştur da. Fakat bu dil, sadece âlimler arasında geçerlidir. Halk tabakasının Arapçayı öğrenip Kur'ân'ın manâsını anlayacak hale gelmesi imkânsız denecek kadar güçtür. Halk anlamadan Kur'ân'ın Arapça okunmasında fazla yarar yoktur. Namaz kılabilecek derecede Arapça Kur'ân metni öğrenilir ve onunla namaz kılınır. Fakat namaz dışında Kur'ân'ın tercemesinin okunması ve her müslümanın her fırsatta, her gün mutlaka Allah kelâmının meâlinden birkaç sayfa okuyup öğrenmeğe çalışması gerekir. Ramazanda cemâatin, câmilerde oturup sâatlerce Kur'ân dinlemeleri güzel ama, hiç anlamadan dinlemenin yararı nedir? Câmilerde bir cüz, iki cüz Arapça Kur'ân okunacağına yarım cüz Kur'ân ve sonra da onun meâli, -katma ve çıkarma yapmadan- okunursa çok daha yararlı olur. İnsanlar, Allah'ın ne dediğini anlayarak câmilerden çıkarlar.

Gerçi vaizler va'zediyorlar ama bu va'zların, hiçbir zaman Kur'ân'ın yerini tutması mümkün değildir. Çünkü bunların çoğu, hissiyâta dayanan uydurma hikâyelerle doludur. Hattâ çoğu, gerçekte Allah kelâmının ruhuna da aykırıdır. Dinimiz vâizlerin ya da fakihlerin kitaplarından değil, doğrudan Allah'ın kelâmından öğrenilmelidir.

Maalesef İslâm fıkıh kitapları diye öne sürülen kitapların çoğu, Kur'ân'ın ruhundan uzak hükümlerle doludur. Bunlar Allah'ın buyruğu değil, daha sonraki çağlarda yetişen din adamlarının, zamanlarının etkileri altında kıyaslara dayanarak koydukları hükümlerdir. Bunların çoğu, ilmin gerçeklerine, günümüzün şartlarına aykırıdır. Ve bunlar, insana bıkkınlık veren teferruât ile doludur. Dinin özü bu teferruât değil, esaslardır. Bundan dolayı dini, son çağların hükümlerini taşıyan fıkıh kitaplarından değil, doğrudan Allah'ın kelâmından öğrenmek lâzımdır. Çünkü Allah'ın kelâmı kolaydır. Fakat din, bu fıkıh kitaplarında zorlaştırılmış, teferruâta boğulmuştur. *"Allah size ko-*

1. Bkz. 1/37, 50.

laylığı ister, size güçlüğü istemez" [1]. Asıl din kolaydır ama, ulemâ takımının zamanın şartları altında yaptıkları ilâvelerle, kıyaslarla ortaya çıkardıkları din, güçtür ve bu din, Kur'ân'ın açıkladığı din değildir. Onun için herkesin Kur'ân'ı okuması, Allah'ın buyruğunu kaynağından öğrenmesi lâzımdır. Allah ne diyorsa din odur. Onu katmasız, çıkarmasız olduğu gibi kabul etmek lâzımdır.

Dediğimiz gibi herkesin namaz kılacak derecede Arapça Kur'ân öğrenmesi uygundur. Arapça bilmeyen, öğreninceye kadar Türkçe meâlden okuyarak namazını kılabilir. İmamı A'zam'a göre Farsça ve diğer dillerle Kur'ân okuyup namaz kılmak caizdir. Bundan dolayı Kur'ân'a uygun olan Tevrât ve İncîl âyetlerini okuyarak namaz kılmak da caizdir. Çünkü bunlar Kur'ân'a uygun ise Süryânîce ve İbrânîce okumak gibidir. Ona göre bu dillerle Kur'ân okuyup namaz kılmak caizdir [2].

Büyük İmâm, devrinde henüz taassub yayılmadığı için gayet hür ve Kur'ân'ın ruhuna uygun düşünerek, halkın yararını gözeterek bu fetvasını vermiştir. Onun bu fetvâsı da Selmân-ı Fârisî'nin görüşüne dayanmaktadır. İranlılar, Selmân-ı Fârisî'ye mektup yazıp kendileri için Fâtiha'nın Farsça anlamını yazmasını istemişler. Dilleri Arapçaya yatıncaya dek Fâtiha'nın Farsça anlamını okuyarak namaz kılmışlardır [3]. (el-Mebsût, 1/37, Beyrut: 1406/1986).

Yüce Allah, Yûsuf Sûresinin başında önce *"Şunlar, o apaçık Kitâb'ın âyetleridir, düşünüp anlamanız için o Kitâbı Arapça indirdik"* buyurmakta, sonra Kitâbı Mukaddes'in Yûsuf kıssasını anlatmaktadır. Şimdi apaçık Kitâbın âyetleri dendikten sonra Kitabı Mukaddes'in Yusuf Kıssasının anlatılması, *"Apaçık Kitâb"* ile Tevrat'ın kasdedildiğini gösterir. Yani "Şunlar o apaçık Kitâb olan Tevrat'ın âyetleridir." Bu âyetler, Hz. Muhammed'e Arapça olarak indirilmiştir. Tâ ki İbrânîce olan o Kitâbı okuyamayanlar, ondaki âyetlerden yararlansınlar. İşte bunun için o Kitâbın âyetleri, Hz. Muhammed'e Arapça vahyedilmiştir. Bu vahyin asıl amacı, İbranice olan o Kitabı okuyamayanlara ve anlayamayanlara, ondaki âyetleri, ilim ve hikmetleri anlatmaktır. Nasıl başka dillerdeki kitapları anlayamayan Araplara, o kitaplardaki âyetler Arapça vahyedilmişse, Arapça olan Kur'ân'ı anlamayanlara da onun âyetlerinin terceme edilip sunulması gerekir. Kur'ân'ın ruhundan anlaşılan budur. Allah: *"Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt ve uyarı için kolaylaştırdık, öğüt alan yok mu?"* [4] âyetiyle de Kur'ân'ın Araplara anlayacakları bir dille indi-

1. Bakara Sûresi: 185.
2. Şemsu'd-dîn es-Serahsî, Kitâbu'l-Mebsût, 1/234, Dâru'l-ma'rifeh, Beyrut-Lübnan.
3. el-Mebsût, 1/37, Beyrut: 1406/1986.
4. Kamer Sûresi: 17, 22, 32, 40.

rilerek kolaylaştırıldığını bildirmiştir. Ama sonradan ulema, Arapçadan başka bir dille okunmayacağını söylemekle Allah'ın kolaylaştırdığı Kur'ân'ı zorlaştırmışlar, hele o koydukları tecvîd kuralları, o medler, o ğunneler, o kalkalelerle âdetâ Allah'ın Kitâbıyla istedikleri gibi oynamışlardır. Hâşâ ki Hz. Peyğamber ve sahâbîsi bunların yaptığı gibi kalkale, ğunne, idğâm, ihfâ gibi kurallarla ve o medlerle okumuş olsunlar.

Zemahşerî, bu âyetin tefsîrinde: "Kur'ân Arapça indirildiğine göre Araplara hüccettir. Başka milletlere hüccet olabilmesi için her dilde indirilmesi gerekmez mi?" sorusuna şöyle cevap veriyor: "Her dilde Kur'ân indirilmesine gerek yoktur. Çünkü terceme bu vazifeyi yapar. Bir dilde inen Kur'ân, terceme ile başka dillere aktarılır. Nitekim yabancı milletlerin hepsinde tercemelerin, Kur'ân'ın yerini tuttuğunu görürsün" [1] diyor.

Tekrar vurgulamak isterim ki namazda, mümkün olduğu takdirde Kur'ân Arapça okunmalıdır. Fakat rukû'larda, secdelerdeki tesbihler namazın rüknü değil, tesbîh ve duâdır. Bunların Arapça okunması şart değildir. Türkçe okunsa, anlaşıldığı için daha iyi olur. Duâlar Türkçe okunmalıdır ki insanlar ne dediklerini bilsinler. Yüce Allah, henüz şarabı yasaklamazdan önce, sarhoş iken namaz kılmayı yasaklamıştır. Sebep de sarhoş iken insanın ne dediğini bilmemesidir. Yüce Mevlâ şöyle buyurmuştur: *"Ey inananlar, sarhoşken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz"* [2].

Şimdi ne dediğini bilmeden Arapça duâları tekrar etmenin anlamı nedir? Bunlar Allah'ın sözü değil, insanların sözleridir. Başkasının hiç anlamadığı sözleri tekrar etmek yerine kişinin gönlünden kopan duâları yapması elbette daha iyidir.

Yüce Allah, bütün dilleri bilir. Arapça Allah'ın kendi dili değildir ki O'na kendi diliyle yalvaralım da bizim dilimizi anlasın. O bütün dilleri bilir. Biraz önce yazdığımız âyeti kerime uyarınca Allah, bizim, ibâdet ederken ne dediğimizi bilmemizi istemiştir. Burada ilginç bir hikâye kaydedeceğim. Lise talebeliğim sırasında hocamız merhum Ömer Naimî Efendi'den dinlediğimiz olay şudur:

Cumhuriyetten önce, Harput'un Çarsancak adlı kasabası, derebeylerin yönetiminde idi. İşte bu derebeylerinden biri (galiba Mehmet Bey), Harput'un şair ve nüktedan âlimlerinden Nusret Efendi'ye gelir, kendisine, hiç kimsenin bilmediği etkili bir duâ öğretmesini ister. Nusret Efendi de ona şu duâyı öğretir: *"Allâhummec'alnî dubben kebîren fî cebelin 'azîm."*

1. Keşşâf: 2/366.
2. *Nisâ' Sûresi: 43.*

Bu kimsenin bilmediği duâyı(!) öğrenmekten sevinen Mehmet Bey, dört yıl bu duâyı okur. Bir gün evine, bizim Naimî Bey'in babası, Harput'un ünlü âlimlerinden Kemal Efendi gelir. Namaz kılarlar. Mehmet Bey Müftü Kemal Efendi'ye, kimsenin bilmediği duâlar bildiğini işittirmek için namazın ardından ellerini kaldırıp işitilecek bir sesle: *"Allâhummec'alnî dubben kebîren fî cebelin 'azîm"* der. Duâyı duyan Kemal Efendi, Mehmet Bey'e, o duâyı bir daha okumamasını söyler. Mehmet Bey sebebini sorar. Kemal Efendi duânın anlamını açıklar: "Canım sen, Allah'ım, beni büyük bir dağda büyük bir ayı yap!" diyorsun", der.

Nusret Efendi'ye karşı gazapla dolan Mehmet Bey, duâsının kabul edilmediğine şükreder ve silâhını kaptığı gibi Harput'a gelir. Amacı Nusret Efendi'yi öldürmektir. Fakat Nusret Efendi durumu öğrenince derhal herkesin saydığı Beyzâde Efendi'ye sığınır. Beyzâde, kendisini tehlikeli durumdan kurtarır. Mehmet Bey'e:

— Canım sen ne diye ondan duâ soruyorsun? O bilmez, buna benzer bir duâ var ama, o bilmeyerek sana yanlış öğretmiş, deyip Mehmet Bey'i yatıştırır.

Bu olay vukubulmuş bir hâdisedir. Birçok mevlit törenlerinde o bağıra, yırtıla duâ edenlerin bazan o kadar ters, anlamsız Arapça ibareler tekrarladıklarına şahidolmuş ve hayretler içinde kalmışızdır. Ama halk bu adamların her söylediğine âmîni basmaktadır. Bundan dolayı şekilden, kalıptan dinin özüne, ruhuna dönmeli, duâlarımızı anladığımız dilde, içimizden geldiği biçimde ve kendimizi Allah'a vererek yapmalıyız. Dinin özü kelime kalıpları değildir; gönülden kopan sözlerle Allah'a yalvarmaktır. İşte böyle gönülden Allah'a bağlanan bütün tevhîd dinlerinin adı "İslâm"dır.

Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın daveti umumîdir. Onun getirdiği Kur'ân'a uyan herkes selâmete çıkar. Fakat Kur'ân'ın, daha önceki İlâhî kitapları neshettiğini, o kitapların mensuplarının müslüman olmadıkça Allah katında ibadetlerinin kabul edilmeyeceğini söylemek doğru değildir. Kur'ân, kendinden önceki İlâhî kitapların hükümsüz olduğunu söylememiştir. Bir İlâhî kitaba bağlı olmayanları bu kitaba uymağa çağırmış, ellerinde İlâhî kitap bulunanları ise ille bu kitaba uymağa çağırmamış, fakat kendi kitaplarını doğru dürüst uygulamalarını istemiştir. Yüce Allah: *"Kendi yanlarında, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra bunun ardından dönüyorlar"* [1] buyurmuştur. Bu âyet, aralarında çıkan dâvada anlaşmazlığa düşüp bunun halli için Hz. Muhammed'e gelen, sonra onun verdiği hükme de razı olmayan yahudiler hakkındadır. Hıristiyanlar için de:

1. Mâide Sûresi: 43.

"İncîl sahipleri, Allah'ın onda indirdiği şeylerle hüküm versinler" [1] buyurmuştur.

Bu iki âyet, ne Tevrat'ın, ne de İncîl'in neshedilmediğini, yahudî ve hıristiyanların, kendi dinlerinin hükümlerini uygulayabileceklerini, fakat dinlerinde aşırılığa gitmeyip dinin özüne bağlı kalmalarının gerektiğini gösterir. Bakara Sûresinin: *"Şüphesiz imân edenler, yahûdiler, hırıstiyanlar ve sâbiîler; bunlardan kim ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara, Rableri katından mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* [2] âyeti de Allah'a kulluk eden ve âhirete inanan bütün insanların korku ve üzüntü çekmeyeceklerini bildirmektedir. *"Kim İslâmdan başka bir din ararsa o ondan kabul edilmeyecektir ve o kimse âhirette kaybedenlerden olacaktır"* [3] âyetinde ve başka âyetlerde geçen "İslâm" ile kasdedilen, yalnız Hz. Muhammed'in getirdiği din değil, bütün peyğamberlerin, insanları davet ettiği Allah'a kulluk etmek, yalnız O'na teslim olmak ve yalnız O'na tapmaktır. Bu anlamiyle başka dillerde adı ne olursa olsun, Allah tarafından gönderilmiş bütün dinlerin Kur'ân'daki adı İslâmdır. Yahudilik de, hıristiyanlık da, sabiîlik de İslâm'dır. Çünkü bunların hepsi Allah'a tapmayı öğütler ve bunların mensupları Allah'a taparlar:

Ölmek üzere olan Ya'kub, oğullarına, kendisinden sonra neye tapacaklarını sormuş; onlar da: *"Senin Tanrın ve ataların İbrâhîm, İsmâil ve İshâk'ın Tanrısı olan Tek Tanrıya"* tapacaklarını, O'na İslâm (yani teslîm) olduklarını söylemişlerdir [4]. Bakara Sûresinin 67 nci âyetinde İbrâhîm'in dosdoğru bir müslüman olduğu vurgulanmaktadır. Yani tek Allah'a kulluk eden, âhirete inanan ve sâlih amel yapan herkes müslümandır.

Öyle ise her İlâhî din mensubunun, ötekini kâfirlikle suçlayıp cennetin dışına atması doğru değildir. Hıristiyanlar, müslümanları kâfir kabul edip cehenneme sokmuşlar, müslümanlar da yahûdî ve hıristiyanları kâfir kabul edip cehenneme sokmuşlardır. Allah, bu İlâhî dinlerin özüne sarılan, taassuba kapılıp dinin özünden ayrılmayanların hepsine cennetin kapılarını açmış iken insanların böyle taassuba kapılması, aralarında düşmanlıklara yol açmış, din adına asırlarca birbirlerini kırıp geçirmelerine sebebolmuştur. Herkes kendisinin doğru yolda olduğunu sanmıştır. Allah'ın, insanları kurtarıp barış içinde yaşatmak için gönderdiği dinler, insanların elinde böylece özünden saptırılarak düşmanlıklara âlet edilmiştir. Oysa hepsi Allah'a yalvarmakta, hepsi Allah'a gitmektedir. Hepsinin amacı birdir. Fakat iş, insanların anlayışına

1. Mâide Sûresi: 47.
2. Bakara Sûresi: 62.
3. Âl-i 'İmrân Sûresi: 85.
4. Bakara Sûresi: 133.

kalınca ihtilâflar başlamıştır. Bu ayrılıklar, düşmanlıklar dinin özünden değil, zaman içinde dinin yanlış anlaşılmasından ve özünden sapılmasından doğmuştur. İnsanları cennete koymak şunun bunun elinde değil, Allah'ın elindedir. Cennet yalnız müslümanlara değil, Allah'a yönelen bütün kullara mahsustur. Yüce Allah buyurmuştur: *"İş ne sizin kuruntunuza, ne kitâp ehlinin kuruntusuna göre olmaz. Kötülük yapan, cezasını çeker ve kendisine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı bulamaz. Erkek veya kadından her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar*[1]. Bu ve benzeri âyetler cennete girmek için üç temel şart koymaktadır:

1) Allah'a îmân, 2) Âhirete îmân, 3) Sâlih amel.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾
وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ
يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ
وَفٖي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ
لَاَزٖيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابٖي لَشَدٖيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسٰٓى اِنْ تَكْفُرُٓوا
اَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَمٖيعًا فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ حَمٖيدٌ ﴿٨﴾

5- Andolsun biz, Mûsâ'yı da: "Kavmini karanlıklardan aydınlığa

1. Nisâ Sûresi: 123-124.

çıkar, onlara Allah'ın günlerini (geçmiş milletlerin başlarına gelen olayları) *hatırlat!" diye âyetlerimizle birlikte göndermiştik. Şüphesiz bunda, sabreden, şükreden herkes için âyetler vardır. 6- Mûsâ, kavmine demişti ki: "Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın, O sizi Fir'avn soyundan kurtardı. Onlar sizi işkencenin en kötüsüne koşuyorlar, oğullarınızı kesiyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda Rabbinizden size büyük bir imtihan vardı." 7- "Ve Rabbiniz size şöyle bildirmişti: 'Andolsun, şükrederseniz elbette size daha fazla veririm ve eğer nankörlük ederseniz azâbım pek çetindir'." 8- Ve Mûsâ dedi ki: "Siz ve yeryüzünde bulunanlar hep nankörlük etseniz, iyi bilin ki Allah zengindir, övülmüştür* (sizin şükrünüze muhtaç değildir)."

Tefsîr:

5-8: Yüce Allah, bir önceki âyette, her millete kendi içinden, kendi dilini konuşan bir elçi gönderdiğini belirttikten sonra bu âyetlerde de İsrâil oğullarına, Allah'ın günlerini hatırlatarak öğüt vermek için mu'cizelerle, kanıtlarla gönderdiği Mûsâ'nın davet sahnelerinden bir parça sunmaktadır.

Yevm'in çoğulu olan *eyyâm,* günler demektir. Buradaki günler, önemli olayların geçtiği günlerdir. Allah, isyanları yüzünden birçok milleti cezalandırmıştır. İşte gerek İsrail oğullarının, gerek başka milletlerin başlarına gelmiş olan felâketlerin geçtiği günleri hatırlatarak, insana öğüt vermesi Mûsâ'ya emredilmiştir.

İsrail oğullarını Fir'avn'ın zulmünden kurtaran Mûsa, onlara Allah'a şükretmeyi öğütlemiş; Allah'ın, şükreden kuluna daha fazla nimet vereceğini, nankörlük edeni ise cezalandıracağını, yeryüzünde bulunan herkes nankörlük etse dahi Allah'a bir ziyan olmayacağını, zira Allah'ın zengin ve övülmüş olduğunu bildirmiştir.

Allah, nankörlük edenin elinden nimetini almak suretiyle onu cezalandırır. Hadiste: *"Kul, işlediği günâh yüzünden rızıktan mahrûm edilir"*[1] buyurulmuştur.

İbn Mes'ûd, "تَأَذَّنَ" yerine "قَالَ" okumuştur. Birincisi "Rabbin duyurdu", diğeri "Rabbin buyurdu" demektir.

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ

1. İbn Mâce, Fiten: 22; İbn Hanbel, Musned, 5/277, 280, 282.

بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا
اَيْدِيَهُمْ فٖٓي اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُٓوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ وَاِنَّا لَفٖي شَكٍّ
مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرٖيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ
يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا
بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَمَا كَانَ لَنَٓا
اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾
وَمَا لَنَٓا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَٓا اٰذَيْتُمُونَا
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ
لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ فٖي مِلَّتِنَا فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ
الظَّالِمٖينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ
مَقَامٖي وَخَافَ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنٖيدٍ ﴿١٥﴾
مِنْ وَرَٓائِهٖ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَٓاءٍ صَدٖيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ

يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

9- Sizden öncekilerin: Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelenlerin -ki onları Allah'tan başka kimse bilmez- haberi size gelmedi mi? Elçileri onlara kanıtlar getirdi de onlar, ellerini ağızlarına koydular: "Biz, sizin görevlendirdiğiniz şeyi inkâr ettik ve biz, sizin bizi çağırdığınız şeyden kuşkulu bir şüphe içindeyiz!" dediler. 10- Elçileri: "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi? O sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirtilmiş bir süreye kadar ertelemek için sizi davet ediyor" dediler. onlar: "Siz de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi, atalarımızın taptığı şeylerden çevirmek istiyorsunuz. O halde bize açık bir delil getirin!" dediler. 11- Elçileri onlara dediler ki: "Evet biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine lûtfeder. Allah'ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz. İnananlar Allah'a dayansınlar." 12- Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a dayanmayalım? Sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız. Dayananlar, Allah'a dayansınlar." 13- İnkâr edenler, elçilerine dediler ki: "Ya sizi mutlaka yurdumuzdan çıkarırız, ya da bizim dinimize dönersiniz!" Rableri de onlara şöyle vahyetti: "Zâlimleri mutlaka helâk edeceğiz!" 14- "Ve onların ardından sizi o yere yerleştireceğiz. Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden korkan için verdiğim sözdür." 15- (Elçiler, düşmanlarına karşı Allah'tan) *fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu! 16- Ardından da, irin suyuyla sulanacağı cehennem vardır! 17- O*(cehennem suyu)*nu yutmağa çalışır, fakat boğazından geçiremez ve her yandan ona ölüm geldiği halde yine ölemez. Bunun ardından da kaba bir azâp!*

Tefsîr:

9- İbret için Mûsâ hikâyesine kısa bir atıfta bulunduktan sonra yüce Allah, bu âyetlerde de dinleyicilerin dikkatini Nûh, 'Âd, Ŝemûd ve onlardan sonra gelen, Allah'tan başka kimsenin bilmediği kavimlerin kıssalarına çevirmektedir.

Bu âyette *"Onlardan sonra gelen, Allah'tan başka kimsenin bilmediği kavimler"* cümlesiyle 'Âd ve Ŝemûd'dan sonra daha birçok kavmin geldiği, fakat onları Allah'tan başka kimsenin bilmediği belirtilmektedir. Bu cümle,

yahudilerin ve Arapların soyunu tâ Nûh'a kadar kopuksuz anlatan soy rivayetlerinin bilimsel bir yanı bulunmadığını gösterir. Çünkü Araplarla, yahut yahudilerle Nuh arasında yalnız Allah'ın bildiği, başka kimsenin bilmediği birçok kavim vardır. Yüce Allah, bu aradaki kavimleri kimsenin bilmediğini belirttikten sonra Araplar veya yahudiler nasıl kopuksuz olarak Nûh'â kadar ulaştırılır? Aynı şey Nûh'tan Âdem'e kadar olan zamanı on nesle indiren rivayetler için de geçerlidir. Hangi on nesil? İbn Mes'ûd bu âyeti okuduğu zaman: "Soycular, soyu bildiklerini ileri sürerek yalan söylemişlerdir. Çünkü Allah, bunların bilinmeyeceğini haber vermiştir" dermiş [1].

"Bu arada birçok nesiller..." [2], *"Onlardan kimini sana anlattık, onlardan kimini de sana anlatmadık"* [3] âyetleri de soyları, kopuksuz olarak Âdem'e kadar götürenlerin bilimsel bir temele dayanmadıklarını gösterir. Peygamber (s.a.v.), kendi soyunun ancak *Ma'd ibn 'Adnân ibn 'Uded*'e kadar bilindiğini, bundan öteye geçmediğini söylemiştir. Âdem'den bu zamana dek kaç yıl geçtiğini söylemek mümkün değildir [4].

İşte daha önce gelip geçmiş milletler, kendilerine gerçeği duyurmak için peygamberler geldikçe ellerini ağızlarına götürmüşlerdir. *"Ellerini ağızlarına götürdüler"* sözü, ya peygamber konuşurken elleriyle onun ağzını kapatıp konuşmasına engel oldular: "Sus, konuşma, seni dinlemeyiz" dediler. Yahut peygamberlerin, yalnız bir tek Tanrıya tapmaya çağırdıklarını duyunca şaşkınlıktan parmaklarını ısırdılar, "Bu nasıl sözdür, hiç tanrıların hepsi bırakılıp bir tek Tanrıya tapılır mı?" dediler. Yahut ellerini kendi ağızlarına götürerek peygambere susmasını işaret ettiler, anlamlarına gelir.

Birinci anlam daha doğrudur. Çünkü biri konuşurken dinlemek istemeyenlerden kiminin, elleriyle onun ağzını kapatarak: "Sus, seni dinlemiyoruz" demesi olağandır. İşte "ellerini ağzına kapattı" deyimi, konuşan kimsenin sözünü kesti anlamında kullanılır.

Peygamber konuşmağa, gerçekleri anlatmağa çalıştıkça kavimleri, elleriyle onun ağzını kapatarak sözünü kesmişlerdir. Onu dinlemeyeceklerini, çağırılarını kabul etmeyeceklerini, çünkü söylediklerinin gerçek olduğundan şüphe ettiklerini belirtmişlerdir.

10- Kendilerini Allah'a kulluğa davet eden peygamberleri, onlara: *"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi?"* diyerek kâinât, Allah'ın varlığının ve birliğinin âyetleriyle dolu iken Allah'tan şüphe edilemeyeceğini

1. Câmi'u'l-beyân: 13/187.
2. Furkan Sûresi: 38.
3. Mü'min Sûresi: 78.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/88.

söylemişlerdir. Fakat kavimleri, onların da kendileri gibi insan olduğunu, kendilerini atalarının dininden döndürmeğe çalıştıklarını ileri sürerek, gerçekten peyğamber olduklarını ispat için mu'cizeler getirmelerini istemişlerdir.

11-12: Peyğamberleri, kendilerinin de insan olduklarını, fakat Allah'ın lûtfuna erdiklerini, Allah'ın izni olmadan mu'cize getiremeyeceklerini, kendilerine doğru yolu gösteren Allah'a dayandıklarını, Allah uğrunda kavimlerinden görecekleri eziyetlere katlanacaklarını, inananların Allah'a dayanmaları gerektiğini söylemişlerdir.

13-15: İnkâr edenler, peyğamberlerini: *"Ya bizim dinimize dönersiniz, ya da sizi yurdumuzdan çıkarırız"* diyerek tehdidetmişler, yüce Allah, kendisinden yardım dileyen peyğamberlere: haksızları helâk edeceğini, onların yurduna kendilerini oturtacağını, uyarılarından öğüt alanları böyle mükâfatlandıracağını vahyetmiştir. Peyğamberler Allah'tan fetih ve yardım dileyince Allah inatçı zorbaları perişan etmiştir. Son âyetteki "لمن خاف مقامى": Hesap zamanı huzurumda durup hesap vermekten korkan, yahut benim daima kendisinin başında bulunduğumdan, kendisini kontrol ettiğimden korkan anlamına gelir.

14-15 nci âyetlerdeki "لنهلكن ولنسكننكم" fiilleri, üçüncü şahıs geniş zaman kipiyle "ليهلكن وليسكننكم" şeklinde de okunmuştur.

16-17: Kâfirlerin azâbı dünyâda helâk olmalariyle bitmez. Dünyânın ardından da cehennem onları beklemektedir. Orada boğazlarından bir türlü geçmeyen, irin gibi kokuşmuş su içerler. Her yandan öldürücü azâplar içindedirler, ama bir türlü ölmezler. Böyle katı işkenceler içinde kalırlar.

Taberî, Ebu Müslim Isfahâni ve başka müfessîrler, bu âyetlerin, Hz. Mûsâ'nın sözlerinin devamı olduğunu söylemişlerdir [1]. Fakat Râzî, bu görüşü benimsememiş, bu sözlerin, Hz. Peyğamber'in kavmine yöneltildiğini söylemiştir. Yüce Allah, müşriklere öğüt için önce Mûsâ kıssasından bir parça sunmuş, sonra da Arapların bildiği milletlerin kıssalarından genel bir tablo göstermiştir.

Burada zikredilen 'Âd ve Ŝemûd kavimleri, Kitâbı Mukaddes'te geçmez. Bunlar Arap Yarımadasında yaşamış Arap kabileleridir. Araplar bunların harabolmuş yurtlarını bilir ve peyğamberlerine karşı geldikleri için yurtlarının haraboldığuna inanırlar, bunlara âit hikâyeler anlatırlardı. İşte Kur'ân, onlara, bildikleri bu kavimlerin, peyğamberlerine karşı gelmeleri yüzünden helâk olduklarını hatırlatarak, peyğamberlerine karşı gelen her kavmin de onlar gibi helâk olacağını anlatmaktadır.

1. Câmi'u'l-beyân: 13/187.

Gerçekten Hz. Muhammed'e karşı gelen liderler, birkaç yıl sonra Bedir Savaşında ve diğer savaşlarda öldürülmek suretiyle cezalarını çekmişler, onların yurtları da müslümanların egemenliği altına geçmiştir.

مَثَلُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرّ۪يحُ ف۪ي يَوْمٍ
عَاصِفٍۜ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍۜ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَع۪يدُ ﴿١٨﴾
اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ
يَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍۙ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿٢٠﴾

18- Rablerine karşı nankörlük edenlerin (iyi) *işleri, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler. İşte derin sapıklık budur. 19- Allah'ın, gökleri ve yeri hak* (ve hikmet) *ile yarattığını görmediler mi? Dilerse sizi götürür ve yepyeni bir halk getirir. 20- Bu, Allah'a güç değildir.*

Tefsîr:

18 nci âyette Allah'a karşı nankörlük edenlerin yaptıkları işlerin, iyiliklerin boşa çıkacağı, rüzgârın savurduğu kül gibi havaya savrulup gideceği belirtilmektedir. İyi işlerin Allah tarafından kabul edilmesi için Allah'ı bir bilerek yapılması lâzımdır Allah'ı inkâr etmek, yahut O'nun yanında başka tanrılara tapmak nankörlüktür. Nankörlerin yaptıkları iyilikler, Allah katında makbul değildir. Rüzgâr nasıl külü savurursa, nankörlük de iyi amelleri öyle savurur, yok eder.

Acaba kâfirlerin bütün iyi işleri boşa mı çıkar? Yoksa boşa çıkacak olan, putlara tapmaları mıdır? Bazı müfessirlere göre puta tapmaları yüzünden kâfirlerin yaptıkları bütün iyilikler boşa çıkar. Şirkleri yüzünden müşriklerin, fakirlere yaptıkları yardımlar, verdikleri sadakalar, ana-babalarına itâatleri hep boşa çıkar. Bazı müfessirlere göre de boşa çıkan, onların iyi işleri değil, putlara tapmaları, yalvarmalarıdır. O tapmaları, yalvarmaları boşunadır. Ne kadar yalvarıp yakarsalar, onlardan bir yarar göremezler. Boş yere kendilerini

yormuş olurlar [1].

Sözgeliminden anlaşıldığına göre Hz. Muhammed'in tevhîd çağırısını kabul etmeyenler, kendilerinin de insanlara iyilik ettiklerini, fakirlere sadaka verdiklerini, bu hareketleriyle Allah katında sevap alacaklarını söylemişlerdir. Onlara cevap niteliğinde olan bu âyette küfrün, bütün iyilikleri savurup yok edeceği belirtilmektedir. Burada kasdedilen küfür, ilk emirde Kureyş müşriklerinin küfrüdür ki bu, Allah'tan başka şeylere tanrı diye yalvarmak suretiyle Allah'a karşı saygısızlık ve nankörlük etmeleridir. Kendilerini yaratan, koruyan, nimetleriyle donatan Allah olduğu halde O'ndan başkasını da tanrı diye kabul etmeleri, Allah yanında o tanrılara da tapmaları, Allah'a karşı saygısızlıktır. Elbette Allah'a hiç inanmamak da küfürdür. Fakat burada Allah'a ortak koşmak kasdedilmiştir. Bu bakımdan küfrü, Allah'a inanmamak şeklinde terceme etmek yanlıştır. Çünkü müşrikler Allah'a inanıyorlardı. Âyeti, Allah'a nankörlük edenler, Allah'ın birliğini kabul etmeyenler şeklinde mânâlandırmak gerekir. İlk tercememizde, diğer tefsîrlerin ve tercemelerin tesirinde kalarak küfrü Allah'ı inkâr etmek şeklinde mânâlandırmıştık. Fakat şimdi bu hatâmızı düzelterek âyeti *"Allah'a nankörlük edenler"* şeklinde terceme ediyoruz.

"Yaptıkları her işin önüne geçtik de onu saçılmış toz haline getirdik" [2] *"Onların bu dünyâ hayâtında harcadıklarının durumu, tıpkı bir dondurucu rüzgâra benzer ki kendi kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinine vurdu da onu mahvetti..."* [3] âyetleri de Allah'ın birliğini kabul etmeyen kimselerin iyiliklerinin boşa çıkacağını bildirmektedir.

19-20 nci âyetlerde gökleri ve yeri gerçek olarak yaratmış olan Allah'ın, dilerse sözlerini kabul etmeyen insanları götürüp onların yerine buyruklarını tutan bir nesil getireceği, bunu yapmanın, Allah'a güç olmadığı belirtilmektedir. Bu, müşriklere bir uyarıdır. Nankörlüklerini bırakıp Allah'ın çağırısını kabul etmedikleri takdirde Allah'ın kendilerini öldürüp, yerlerine yeni bir nesil getireceğini anlatmaktadır. Kendileri ölünce elbette âhiret hesabı başlayacaktır. Zaten ölüm, dünyada yapılanların hesabının sorulacağı yüce Divana açılan bir kapıdır. Şimdi Allah, ölerek huzuruna gelen sapıkların, divanındaki duruşmalarını sahnelemek üzere buyuruyor ki:

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/105.
2. Furkan Sûresi: 23.
3. Âl-i 'İmran Sûresi: 117.

تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ
لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا اَجَزِعْنَا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾ وَقَالَ
الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ
وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي
وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ مَا اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ اِنِّي كَفَرْتُ بِمَا
اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ اِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَاُدْخِلَ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

21- Hepsi Allah'ın huzurunda göründüler. Zayıflar, büyüklük taslayanlara: "Biz size tabi idik. Şimdi siz bizden, Allah'ın azâbından ufak bir şey savabilir misiniz?" dediler. (Büyüklük taslayanlar) *dediler ki: "Allâh bize yol gösterseydi, biz de size yol gösterirdik. Artık şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir, kaçıp sığınacak bir yerimiz yoktur!" 22- İş bitirildikten sonra şeytan şöyle dedi: "Allah size gerçek va'detti, ben de size va'dettim ama ben sözümden caydım! Benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu, sadece sizi davet ettim, siz de benim davetime koştunuz. O halde beni kınamayın, kendi kendinizi kınayın! Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da tanımamıştım zaten. Doğrusu zâlimler için acı bir azâp vardır!" 23- İnanıp iyi işler yapanlar da, Rablerinin izniyle sürekli kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokuldular. Onların orada dirlik temennileri "selâm"dır.*

Tefsîr:

21-23 ncü âyetlerde bedenlerden ayrılan ruhların, bedensiz yaşamları hakkında sahneler takdim edilir. Önce ruhların, yüce Divandaki duruşmalarına bir göz atılır:

"بَرَزُوا" açığa çıktılar, göründüler, kendilerini gizleyen bir şey kalmadı demektir. Ruhlar bedenlerle örtülmüştü. Bedenlerden ayrılmakla örtülerini atar, açığa çıkarlar. İşte beden elbiselerinden soyulmuş olan ruhlar, böyle soyut olarak Allah'ın huzurunda dururlar. Kendileri apaçık ortaya çıktığı gibi işledikleri fiiller de bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar.

Allah'ın birliği çağrısına uymadıkları için azâba çarpılacaklarını anlayanlar, birbirlerini suçlamağa başlarlar. Zayıflar, güdülenler; büyüklük taslayan güdücüleri, liderleri suçlayarak: *"Size uyduğumuzdan dolayı bu duruma düştük. Şimdi siz bizi Allah'ın azâbından kurtarabilir misiniz?"* derler. Ama büyüklük taslayanlar kendilerini mazur gösterirler: *"Ne yapalım, Allah bizi doğru yola iletseydi, biz de sizi doğru yola iletirdik. Biz kendi yolumuzun doğru olduğunu sanıyorduk. Meğer yolumuz yanlış imiş. Biz hangi yolda idiysek sizi de o yolda yürüttük"* derler. Artık burada birbirlerini suçlamanın, sızlanmanın bir yararı olmayacağını, güçleri yetse de yetmese de bu işkenceye katlanacaklarını belirtirler.

İş bitirildikten, herkes hüküm giydikten sonra şeytan da onlara şöyle der: *"Allah size doğruyu söz vermişti. Ben de size söz vermiştim ama benim sözüm doğru değildi. Sizi aldatmağa çalıştım. Benim sizi kötülüğe zorlayacak bir gücüm yoktu. Sadece birtakım vesveselerle sizi bana uymağa çağırdım, siz de bana uydunuz. Öyle ise beni değil, kendi kendinizi kınayınız. Şimdi ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Esasen ben, dünyada sizin beni Allah'a ortak koşmanızı da tanımamıştım"* der.

Âyetin sonunda zâlimlerin acı azâba uğrayacakları vurgulanır. Bu son hüküm de şeytanın, kendisine uyanlara söylediği sözdür. Yahut bu cümle Allah'ın sözü de olabilir. Allah, sahnenin sonunda, şeytana uyan zâlimlerin acı azâba uğrayacaklarını vurgulamaktadır.

23 ncü âyette ise Allah'a inanıp iyi işler yapanların varacakları güzel sonuca işaret edilmektedir.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا
ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ

ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ
كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ ٱجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ ٱلْأَرْضِ مَا لَهَا مِن قَرَارٍ ﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ
ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَيُضِلُّ ٱللَّهُ
ٱلظَّٰلِمِينَ ۚ وَيَفْعَلُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ﴿٢٧﴾

24- Görmedin mi Allah, nasıl bir benzetme yaptı: Güzel söz, kökü sâbit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. 25- O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Allah, öğüt almaları için insanlara böyle benzetmeler yapar. 26- Kötü sözün durumu da gövdesi yerin üstünden koparılmış, sabit olmayan kötü bir ağaca benzer. 27- Allah, inananları, dünya hayatında da, âhirette de sağlam sözle tesbit eder; Allah zâlimleri de saptırır ve Allah, dilediğini yapar.

Tefsîr:

24-26 ncı âyetlerde güzel söz, kökü yere yerleşmiş, dalları da göğe doğru uzamış, Allah'ın izniyle her zaman, her mevsim ürününü veren güzel ağaca; Çirkin söz de kolayca savrulan, yerinden koparılmış kötü ağaca benzetilir. Güzel söz, köklü, meyvalı ağaç gibi sağlam, yararlıdır. Çirkin söz ise hafif, rüzgârın esmesiyle şuraya buraya sürüklenen köksüz, yararsız ağaca, zararlı ota benzer. Güzel sözün *''lâilâhe illâllâh''*, güzel ağacın da *''mü'min''* olduğuna dair İbn Abbâs'a dayanan bir tefsir rivayet edilir [1]. Güzel ağacın mü'minin kendisini; sâbit olan aslının, Allah'a ihlâsını; göğe uzanan dallarının da Allah'tan korkusunu; çirkin ağacın ise kâfirin kararsız tutumu ile Allah'a isyanını temsil ettiğine; yahut güzel, sâbit ağacın hurma, köksüz olan çirkin ağacın da Ebucehil karpuzu olduğuna dair İbn Ömer'e, Enes ibn Mâlik'e dayanan rivayetler vardır [2]. Bunlar güzel sözlerdir. Ancak âyetin genel bıraktı-

1-2 Câmi'u'l-beyân: 13/203-212.

ğını öyle değerlendirmek daha doğrudur. Güzel olan, iyiliğe sevk eden her söz, meyvalı ağaç gibi yararlıdır.

Kelime, söz anlamına geldiği gibi, bilgi mânâsına da gelir. Bilgi rûhun gıdasıdır. Beden nasıl besin maddelerinden gıda alırsa ruh da bilgiden gıda alır. Ma'rifet mevsim mevsim değil, her zaman ürün veren ruhsal ağaçtır. Rûh daima onunla beslenir. Çirkin söz ise ruha zararlıdır.

27 nci âyette Allah'ın, inananları dünyâ ve âhiret yaşamında sağlam sözle sağlamlaştıracağı, zâlimleri ise şaşırtacağı, O'nun, dilediğini yapacağı belirtilir. Buhârî'nin Berâ ibn 'Âzib'den rivayet ettiği bir hadise göre: *"Müslüman kabrine konulduğu zaman Allah'tan başka Tanrı olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Elçisi olduğuna tanıklık eder. İşte Allah'ın, inananları dünyâ ve âhiret hayâtında sağlam sözle sağlamlaştırması budur"*[1].

Bu hadisin âyetle bir ilişkisi yoktur. Ancak sözün güçlendirilmesi için hadis, âyetle desteklenmiştir. Gerçekte âyet kabir sorusundan ve cevabından söz etmez. Mü'minlerin, dünyada da, âhirette de sağlam söz üzerinde bulunacaklarını belirtir. Ruh dünyâda neye alışmış, kendisine hangi düşünce yerleşmiş ise bedenden ayrıldıktan sonra da onunla meşgul olur. Nitekim insan en çok ne ile meşgul ise ruyâlarında onunla veya onun manevî, hayâlî şekilleriyle uğraşır. Ru'yâ, ruhun, bedenle bağlantısını azaltıp kısmen serbest kalması halinde görülür. Ölüm ise ruhun bedenle bütün bağlantılarını kesip tamamen serbest kalması, bedenden ayrılma hâlidir. Bedenden ayrılan ruh, beden içinde edindiği alışkanlıkların, kazandığı vasıfların manevî şekilleri arasında kalır, onlarla meşgul olur. Dünyâda doğruya alışan, âhirette doğruluğun sonuçlarıyla karşılaşır. Dünyâda yalana alışan, batıl düşüncelere saplanan kimse, dünyâ yaşamından sonra da o inanç ve düşüncelerinin manevi şekilleri içinde bocalar. Mü'minin sözü, düşüncesi dünyâda da sağlam, âhirette de sağlam olur. Zâlimin (yani müşrikin) söz ve düşüncesi dünyada batıl, âhirette de hali perişandır.

İşte âyet bu gerçeği belirtmekte, dünyâda sağlam söz söyleyen, Allah'ın birliğini ikrar eden mü'minin, dünyadan sonraki hayatında da sağlam söz üzerinde bulunacağını bildirmektedir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾

جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ

1. Buhârî, Sûre: 14, et-Tâc: 4/153-154.

سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُقِيمُوا
الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا
بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾

28- Baksana şunlara, Allah'ın nimetini nankörlüğe çevirdiler, kavimlerini de helâk yurduna kondurdular. 29- Yaslanacakları cehenneme (götürdüler). *Ne kötü bir duraktır o! 30- Allah'ın yolundan şaşırtmak için O'na eşler koştular. De ki: "*(Azıcık) *eğlenin, gideceğiniz yer ateştir!" 31- İnanan kullarıma söyle: "Namazı kılsınlar, ne alışverişin, ne de dostluğun olmadığı bir gün gelmeden önce, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık hayretsinler."*

Tefsîr:

28-30 ncu âyetlerde Kureyş liderleri şiddetle uyarılmaktadır. Çünkü onlar, Hakk'ın çağrısını bırakıp puta tapmakla Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmişler, tevhide girmeyi kabul etmeyerek kavimlerini kâfirlerin kalacağı yer olan cehenneme sürüklemişlerdir. Allah'a eşler, ortaklar tanımakla kendileri şaştıkları gibi başka insanları da doğru yoldan şaşırtmışlardır. *"Varacağınız yer ateştir!"* cümlesi, müşriklere büyük tehdiddir.

31 nci âyette de Peyğamber'e, Allah'ın inanan kullarına namaz kılmalarını, ne alışverişin, ne dostluğun olmayacağı, yahut ne fidyenin ve ne de dostluğun para etmeyeceği âhiret günü gelmezden önce Allah'ın verdiği rızıklardan gizli ve açık olarak hayır yoluna harcamalarını öğütlemesi, emrediliyor.

Âyet üç şeyi önemle emrediyor: İnanmak, namaz kılmak ve Allah yolunda harcamak. İşte bunlar dinin üç temelidir: İmân, ibadet ve infak. Dünyâda bunları yapmak gerekir. Öldükten sonra malın insana yararı yoktur. Çünkü insan malı burada başkasına bırakıp gider. Malının, ölümünden sonra da kendisine yarar sağlaması için onu Allah yolunda harcamalıdır.

28-29 ncu âyetlerin Medine'de indiği rivayet edilir. Muhammed İzzet Derveze, âyetlerin konu ile yakından ilişkisi, kendinden önceki ve sonraki âyetlere

bağlılığı dolayısiyle bu rivayeti şüpheli görmektedir [1].

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ
الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ
الْاَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۜ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾

32- Allah O'dur ki gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi de onunla size rızık olarak çeşitli meyvalar çıkardı. Buyruğuyla denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize verdi, ırmakları emrinize verdi. 33- Sürekli olarak görevlerini yapan güneşi ve ayı emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de emrinize verdi. 34- Ve kendisinden istediğiniz her şeyden size bir parça verdi: Eğer Allah'ın nimetini saymak isteseniz sayamazsınız! Doğrusu insan çok haksızlık edendir, çok nankördür!

Tefsîr:

32-34 ncü âyetlerde Allah'ın, gökleri ve yeri yaratıp, yağdırdığı yağmur ile besin maddeleri yetiştirdiği; koyduğu kanunlarla denizde gemilerin yürümesini sağladığı; ırmakları, güneşi, ayı, geceyi ve gündüzü insanların hizmetine tahsis ettiği; istedikleri her şeyden insanlara bir parça verdiği; Allah'ın nimetlerinin saymakla tükenmeyeceği; fakat buna karşın insanın haksız ve nankör olduğu, yani kendisine bu kadar nimetler veren, iyilikler eden Rabbine hamdetmeyip ortaklar koştuğu, nankörlük ettiği belirtilmektedir.

Yüce Allah denizleri, ırmakları, güneşi, ayı, geceyi ve gündüzü insanın hizmetine vermiş, insana boyun eğdirmiştir. Arşimed Kanununa göre cismin

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/145.

taşırdığı suyun ağırlığı, kendi hacim ağırlığından az ise cisim batar, ağırlığına denk ise yarıya kadar dalar, ağırlığından fazla ise batmaz, su üstünde kalır. İşte gemiler Allah'ın suya verdiği bu özellikle su üzerinde yürür, insanları ve yükleri taşır. Denizler, ırmaklar masrafsız, doğal yollardır. İnsanlar çok eskiden beri bu yollardan yararlanmış, basit de olsa gemiler yapıp uzak mesafelere gidebilmişlerdir. Irmaklar da üzerinde gemileri taşıdığı gibi önüne konulan barajlarla yüksekten tazyikle akıp jeneratörleri çalıştırır, elektrik üretir, böylece bir yandan kentleri ve köyleri aydınlatırken, bir yandan da açılan kanallarla arazi sular, arza hayât verirler.

Ovalardan, vadilerden çağlayıp akan ırmaklar, suladıkları araziye canlılık, tabiata hayat verdikleri gibi çevreye de bambaşka bir letafet ve güzellik kazandırırlar. Irmak kıyısına gelen insanlar, ırmakta yıkanarak, güzel manzarayı seyrederek, akıp giden duru, berrak suyun etkisi ile kafalarını bulanık düşüncelerden durular, neş'e ve zindelikle dolarlar. İşte bu akıp giden büyük güç kaynağı suları Allah, insanın hizmetine vermiştir.

Güneşin ve ayın, canlıların, bitkilerin yaşamında büyük etkileri vardır. Bitkiler, güneş ışığı ile besinlerini sindirirler. Güneş ışığı görmeyen bitki solar. İnsanların ve hayvanların da güneş ışığına büyük ihtiyaçları vardır. Vücutta kemikleri sertleştiren güneş ışığıdır. Güneş ışığı birçok zararlı mikrobu öldürür, çevreyi zararlı maddelerden temizler.

Gündüzün ışığı, insanın çalışıp kazanmasını, gecenin karanlığı da uyuyup dinlenme ortamını sağlar. Bütün bunlar, insanın rahat yaşaması için Allah'ın verdiği temel nimetlerdir. Bu nimetlerden herkes yararlanır. Bu hava, toprak ve su yeryüzündeki bütün canlıların ortak malıdır. Daha bunların dışında Allah'ın yaratıp insanın istifadesine verdiği o kadar nimetler vardır ki saymakla tükenmez. İnsanın, kendisine bu kadar nimetleri bahşeden Allah'a hamd ve şükür edeceği yerde baş kaldırması, O'nun birliğini tanımayıp, O'na ortaklar koşması elbette büyük saygısızlık ve nankörlüktür.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖى وَبَنِىَّ اَنْ نَعْبُدَ
الْاَصْنَامَ ۝٣٥ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنٖى فَاِنَّهُ مِنّٖى
وَمَنْ عَصَانٖى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ۝٣٦ رَبَّنَا اِنّٖى اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتٖى بِوَادٍ

غَيْرِ ذٖي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ رَبَّنَا لِيُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً
مِنَ النَّاسِ تَهْوٖٓي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَٓا
اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفٖي وَمَا نُعْلِنُۜ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا
فِي السَّمَٓاءِ ﴿٣٨﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي وَهَبَ لٖي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبّٖي
لَسَمٖيعُ الدُّعَٓاءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنٖي مُقٖيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖيۗ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ
دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ لٖي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

35- Bir zaman İbrâhîm şöyle demişti: "Rabbim, bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!" 36- "Rabbim, onlar, insanlardan birçoğunu şaşırttılar. Artık bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim bana karşı gelirse şüphesiz Sen, bağışlayan, esirgeyensin!" 37- Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını senin Harâm Evi'nin yanında, ekinsiz bir vâdiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı kılsınlar diye (böyle yaptım). *Artık sen de insanlardan birtakım gönülleri, onları sever yap ve onları çeşitli meyvalarla besle ki şükretsinler." 38- "Rabbimiz, sen bizim gizlediğimizi ve açığa vurduğumuzu bilirsin. Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." 39- "İhtiyarlık çağımda bana İsmâîl'i ve İshak'ı lûtfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim, duâyı işitendir." 40- "Rabbim, beni ve zürriyetimden bir kısmını namazı kılan yap; Rabbimiz, duâmı kabul buyur!" 41- "Rabbimiz, hesâbın görüleceği gün beni, anamı-babamı ve mü'minleri bağışla!"*

Tefsîr:

35-41 nci âyetlerde, karısını ve çocuklarından birini getirip ekinsiz Mekke vadisine yerleştiren Hz. İbrâhîm'in duâsı anlatılır. 37 nci âyette İbrâhim'in:

"Ya Rabbi, zürriyetimden bir kısmını senin dokunulmaz, çevresinde kan dökülmez Evinin yanına yerleştirdim" dediği anlatılır. Bu sözden İbrâhîm'in, Ka'be'yi yaptıktan sonra böyle duâ ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü *"el-Beytu'l-Muharrem"* Ka'be'dir. Ka'be henüz yapılmadan böyle söylemesi uygun olmaz. İbn Kesîr de 35-36 ncı âyetlerde anlatılan duânın Ka'be yapılmadan, İbrâhim'in karısı Hacer'le oğlu İsmail'i getirip Mekke yöresine bıraktığı zaman, 37 nci âyetteki duânın da Ka'be'nin yapımından sonra yapıldığı kanaatindedir [1].

İbrahim'in bu duâsına bakarak Ka'be'nin ta Âdem'den önce melekler tarafından yapıldığı hakkında rivayetler ortaya atılmıştır ki bunların akla, mantığa sığar tarafı yoktur. Melekler niçin Ka'be'yi yapsınlar? Ka'be'nin Âdem tarafından yapılmış olmasına inanmak da safdilliliktir. İlk insan, oldukça sanat ve teknik isteyen bir yapı yapma becerisine sahip değildi. Kur'ân'ın söylemediği şeyleri Kur'ân'a yakıştırmak doğru olmaz.

Mekke'de inen âyetler içinde ilk defa burada İbrahim'in çocuklarından birinin Mekke ile irtibatı anlatılmakta, daha sonra bu çocuğun İsmâîl olduğuna işâret edilmektedir. Bazı kimselere göre ancak Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip Yahudilerle ilişki kurduktan sonra inen âyetlerde İbrahîm'in Mekke'ye geldiği, İsmâ'îl'in babası olduğu zikredilmiştir. Yani Peygamber Aleyhisselâm, İbrahim'in, Arapların atası olduğu düşüncesini Medine'ye geldikten sonra yahudilerden öğrenmiştir [2].

Yukarıdaki âyetlerin Mekke'de indiği, ittifakla kabul edilir. Böyle olduğuna göre Peygamber'in, Arapların İbrahim'le ilişkisini Medine'de öğrenmiş olması doğru olamaz. Hz. Peygamber Mekke'de iken de bazı yahudilerle görüşürdü. *Ahkâf* Sûresinin tefsîrinde açıklandığı üzre bazı yahudiler Peygamber'in yanına gelip giderlerdi. Hattâ onların içinde Peygamber'e inananlar da vardı.

Mekke'de ve Medine'de inen âyetler, Arapların, özellikle Hicaz Bölgesi Araplarının, İsmâil soyundan geldiklerine, İsmâîl'in de İbrahîm'in getirip Mekke'ye bıraktığı oğlu olduğuna inandıklarını gösterir. Ka'be'nin yanında *Makâm-ı İbrâhîm* denen bir yer vardır. Rivayetlere göre *Makâm-ı İbrahim,* Hz. İbrahîm'in, Ka'be'yi yaparken iskele olarak kullandığı taştır. Ka'be'nin duvarlarını ören İbrahim, taş üzerinde dura dura gûya ayak izleri taş üzerine çıkmıştır. Araplar buna böyle inanıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'deki iki âyet, Arapların bu taşı, İbrahim Makamı olarak bildikleri konusunda şüphe bırakmamaktadır:

1. Tefsîr: 2/542.
2. Tâhâ Hüseyin, el-Edebu'l-câhiliyy .

1- "Biz Beyt'i, insanlara toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrahim'in Makâmından bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsma'îl'e: 'Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû' ve secde edenler için Evimi temizleyin!' diye emretmiştik" [1].

2- *"Doğrusu insanlara ilk kurulan ev* (mabed), *Mekke'de olandır. Âlemlere uğur, bereket ve hidayet kaynağı olarak kurulmuştur. Orada açık açık deliller ve İbrarhim'in Makamı vardır"* [2].

İşte Kur'ân-ı Kerîm, Araplara, ata olarak tanıdıkları ve yalnız Allah'a taptığına inandıkları İbrâhîm'in tevhid yolunu hatırlatarak onları putlara değil, sadece Allah'a duâ etmeğe, yalvarmağa yöneltmektedir.

Hz. İbrahim'in, gerçekten Mekke'ye gelip gelmediği, Arapların atası olup olmadığı meselesi ise tartışma konusudur. Kitabı Mukaddes'in Tekvin Sifrine göre İbrahim'in karısı Sara, kısır olduğu için kocasını, cariyesi Hacer'le birleşmeğe yöneltir. Hacer'in doğurduğu çocuk epey büyüdükten sonra çok kocamış olmasına rağmen Sara da bir çocuk doğurur. Kurala göre İbrahim'in tahtına varis olması gereken büyük oğlu (İsma'îl'i) kıskanan Sara, kendi cariyesi olan Hacer'i ve oğlunu kentten uzaklaştırmasını kocasından ister. Önce Sara'nın bu isteğini hoş görmeyen İbrahim, Allah'ın vahyi üzerine kabul eder ve Hacer'le çocuğunu götürüp Faran'a bırakır. İsmail Mısır'lı bir kızla evlenir. Tevrat'ın ifadesinden, Faran'ın Şeba Kuyusu çölünde olduğu anlaşılmaktadır [3].

Tevrat'ta İbrahim'in Mekke'ye gittiğine bir işaret yoktur. Ancak *Mu'cemu'l-Buldan*'da bazı âlimler, Faran'ı, Mekke civarında sıra dağlar olarak gösterirken Kudâ'î, Farân'ın ve Tûr'un, Mısır dağlık yerleşim bölgelerinden olduğunu söylemiştir [4]. Ancak Hz. Peygamber zamanında İbrahim'in, karısı Hacer'le oğlu İsma'îl'i Mekke'ye götürdüğünü anlatan Tevrat nüshaları veya şerhlerinin olması ve bunların zamanla ortadan kalkması çok muhtemeldir.

Tefsir Kitaplarında İbn Abbas'a atfedilen rivayetin özeti şudur:

Sara, Hacer'e ve İsmail'e karşı katı davranınca İbrahim onları alıp Mekke vadisine getirdi, oraya bıraktı. Neden böyle yaptığını soran Hacer'e, Allah'ın böyle buyurduğunu söyledi. Hacer ve çocuğu, susadılar. Hacer, su bulmak için Safâ ile Merve arasında o yana bu yana koşarken bir ses duydu, meleğin ayağıyla yere vurduğunu gördü. Meleğin ayağını vurduğu yerden Zemzem suyu

1. Bakara Sûresi: 125.
2. Âl-i 'İmrân Sûresi: 96-97.
3. Tekvîn, 21/1-21.
4. Mu'cemu'l-buldân, Faran maddesi.

fışkırdı. Bu sırada Cürhüm'den bir kabile oradan geçiyordu. O zamana dek vadide su yoktu. Su belirtilerini görünce geldiler, kendileri de oraya konmak için Hacer'den izin istediler. Hacer'in müsaadesi üzerine onlar da oraya kondular. Onların yanında büyüyen İsmail, onlardan birbiri ardınca iki kızla evlendi. Babası İbrahim, kendisini birkaç kez ziyarete geldi. Son gelişinde oğluna, Allah'ın kendisine bu vadide Allah adına bir ev yapmayı emrettiğini söyledi. İsmail de ona: "Öyle ise Rabbinin buyruğunu yap" dedi. İkisi birlikte temel eşip Ka'be'yi yapmağa başladılar. İsma'îl, taşıdığı taşları babasına verir, babası da duvarları örerdi. Temel yükselince İsmail, babasının üzerine basması için büyük bir taş getirdi. İbrahim taşın üzerine çıktı. Ayakları taşta iz yaptı. Bu taş Ka'be'nin kenarında kaldı ve İbrahim Makamı olarak tanındı [1].

İşte biraz önce yazdığımız iki âyette sözü geçen ve Hz. Peyğamber zamanında da mevcudolan *Makâm-ı İbrâhîm* budur. İsmâîl'in, Cürhümlü kadından doğan oğulları, Arap kabilelerinin ataları olmuşlardır.

Mu'tezile'den Kadî'ye göre bu hikâyede anlatılanların çoğu, mantığa aykırıdır. Çünkü Hz. İbrahim'in, âilesini ve çocuğunu, yiyecek ve içecek bir şeyin bulunmadığı bir yere götürüp koyması caiz değildir. Sara'nın sözüne uyarak onları evden uzaklaştırması gerekince Şam diyarında herhangi bir yere götürmesi mümkün iken ne diye susuz bir yere götürüp bıraksın? [2].

Hz. İbrahim'in, Filistin'den bin kilometre uzakta bulunan bir çöle, karısını ve çocuğunu götürüp bırakması ve oraya birkaç kez gidip tekrar Filistin'e dönmesi, garîb görünebilir. Fakat bütün İslâm kaynaklarının böyle anlatması, olayın doğruluğunu kanıtlar. Ayrıca yahûdîlerin, Güney Yemen'de yerleştikleri ve orada bir devlet kurdukları da bilinmektedir. Demek ki eskiden beri Yahûdîler, Yemen'le Filistin arasında seyâhat etmişlerdir.

Müsteşriklere göre Medine'ye yerleşmiş olan yahudî kabileleri, İbrahim'in, İsmail'i Mekke'ye götürüp bıraktığını Araplara telkin etmek suretiyle yahudilerle Arapların kardeş olduklarına, aynı kökten geldiklerine inandırarak onları kendilerine bağlamağa ve onlar arasında güven içinde yaşamağa çalışmışlardır.

Unutmamak gerekir ki, bu hikâye, orijinal Kur'ân vahyi değil, ibret için, bilinen bir kıssanın vahyen anlatılmasıdır. Önsözümüzde vurguladığımız gibi bu tür anlatımlarda önemli olan, hikâyenin târihî vukuundan ziyâde, Peyğamber zamanında yayılmış ve halkın vak'aya inanmış olmasıdır. İşte Kur'ân-ı Kerîm, onların inandığı bir olayı anlatarak onları ataları İbrahim'in tevhîd

1. Câmi'u'l-beyân: 13/230-232; et-Tefsîru'l-hadîs: 6/147-150.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/136.

yoluna girmeğe çağırmıştır.

Eğer Kur'ân, İbrahim kıssasını, onların bildiğinden başka türlü anlatsa, meselâ Ka'be'yi İbrahim'in yapmadığını söyleseydi, çok büyük itirazlar olurdu. Hele bilhassa o zaman Medine ve civarında yaşayan yahudiler de İbrahim'in Mekke'ye geldiğini söylüyorlardı. Bu hikâye böyle yerleşmiş, gerek Araplar, gerek yahudiler o zaman bu inançta birleşmişlerdi. Esasen itikada dayanan bir mesele olmadığından Kur'ân, kıssayı onların bildiği şekilde anlatarak putatapanları, İbrahim'in tevhid yoluna çağırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalar, hep o zaman halk arasında anlatılanlara uygun şekilde gelmiştir. Çünkü bunlar hatırlatma ve öğüt vermek için anlatılmaktadır. Onların bilmedikleri şeyler veya bildiklerinin tersine şeyler söylense, kabul etmezlerdi. İlâhî hikmet, bu kıssaların, onların bildikleri şekilde anlatılmasını uygun görmüştür ve öyle anlatılmıştır ki insanlara etkili olsun. İnsanların bildikleri önemli olaylar, etkin şekilde anlatılırsa kalbe tesîr eder. İşte Kur'ân'ın amacı da gönülleri etkilemektir.

Konu üzerindeki görüşlere işâret için bunları anlattık. Bizim kanâatimize göre olay, İslâm târihçilerinin anlattığı biçimde geçmiştir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ
الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ
هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا
اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ
مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ
لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ

وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ

اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِه۪ رُسُلَهُ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ

غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِم۪ينَ يَوْمَئِذٍ

مُقَرَّن۪ينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَاب۪يلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ

النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ

الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِه۪ وَلِيَعْلَمُوا اَنَّمَا هُوَ

اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

42- Zâlimlerin yaptığından Allah'ı gafil sanma. O, sadece onları, gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyor. 43- (O gün) *başlarını dikerek koşarlar, bakışları kendilerine dönmez. Yüreklerinin içi de bomboş havadır. 44- İnsanları, kendilerine azâbın geleceği şu günden uyar ki, zâlimler: "Rabbimiz, derler, bizi yakın bir süreye kadar ertele de senin çağırına gelelim, elçilere uyalım!", "Peki önceden sizin için hiç zeval olmadığına yemin etmemiş miydiniz?" 45- "*(Sizden önce 'Âd ve Ŝemûd gibi) *kendilerine yazık eden milletlerin yerlerinde oturmuştunuz, onlara nasıl yaptığımız size belli olmuştu ve size benzetmeler de yapıp anlatmıştık." 46- Onlar tuzaklarını kurdular. Oysa dağları yerinden kaldıracak türden tuzakları olsa bile onların tuzakları Allah'ın*

yanındadır. 47- Sakın Allah'ı, elçilerine verdiği sözden cayar sanma! Allah, daima üstündür, öc alandır! 48- O gün yer başka yere değiştirilir, gökler de (öyle). *Bütün insanlar tek ve kahredici Allah'ın huzurunda görünürler. 49- Ve o gün suçluları, birbirlerine yaklaştırılarak zincirlere vurulmuş görürsün! 50- Gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş kaplamaktadır. 51- Ki Allah, her canı kazandığıyle cezalandırsın. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir. 52- Bu, insanlara bir tebliğdir. İnsanlar bununla uyarılsınlar ve O'nun tek Tanrı olduğunu bilsinler ve sağduyu sâhipleri öğüt alsınlar diye* (gönderilmiştir)*!*

Tefsîr:

42-43: Allah, zâlimlerin yaptıklarından habersiz değildir. Fakat onların cezasını gözlerin hayretten donup kalacağı, sadece bir noktaya takılacağı güne ertelemektedir. Gözlerin hareket edememesi, donup kalması, şaşkınlık halini anlatan bir deyimdir.

"اهطاع" koşarcasına yürümektir. "اقناع الرأس" ise başı kaldırmak demektir. Şaşkınlık hali insanı hareketsiz bırakır. Hayretten gözü bir yere sabitleşen adam, dikilip kalır. Fakat zâlimler, başlarını dikerek koşuyorlar. Bu durum, onların dünyadaki hallerini tasvir etmektedir. Müşrikler, Yâsîn Sûresindeki *mukmehûn* kelimesinin anlattığı gibi dünyâda, boyunlarında odun varmış gibi hakka başlarını eğmez, kabara kabara gezer; gözleri bir noktaya takılmış, ne yaptıklarını, nereye gittiklerini düşünmeden hayvanlar gibi birbirinin ardından koşmakta idiler. Şimdi âhiretteki durumları da dünyadaki hallerine uygun olmuştur. Gözleri hareketsiz hale gelmiş, bir yere takılmış, odun yutmuş gibi başları dik ama, düşünmeden koşmaktadırlar. Gözleri kapanıp açılmaz, sabitleşmiş, gönülleri de boştur. İçlerinde hiçbir umut, sevinç belirtisi yoktur.

44-46: Yukarıda zalimlerin, âhirette nasıl şaşkına döneceklerine işaret buyurulduktan sonra bu âyetlerde de insanların şöyle bir azâba karşı uyarılmaları emrediliyor: O azâp geldiği gün, haksızlık edenler, yola gelmeleri için kendilerine bir süre fırsat tanınmasını isterler. Fakat yüce Allah onları azarlayarak buyurur ki: Siz daha önce: *"Bize bir zeval yoktur. Bu nimet bizim elimizden gitmez. Dünyâ hayâtından başka bir hayât yoktur. Allah ölen kimseyi bir daha diriltmez"* diye yemin edip durmuyor muydunuz? Siz, sizden önceki Âd ve Semûd kavimleri gibi zâlim milletlerin yurtlarına oturmuştunuz. Haksızlık ettiklerinden dolayı onlara neler yaptığımızı gördüğünüz ve size çeşitli benzetmelerle, kıssalarla gerçeği anlattığımız halde yine söz dinlemediniz. Sizden önceki zalim toplumlar da peyğamberlerine, mü'minlere karşı tuzaklar kurmuşlardı. Fakat Allah, bütün tuzakları bilir, dağları yerinden kaldıracak

derecede büyük tuzaklar da olsa, onları yok eder.

46 ncı âyetteki zamirin mercii hakkında iki görüş vardır: Birine göre zamir, helâk edilen kavimlere gitmektedir. Bu görüş kuvvetlidir, sözgelişi de bunu gösteriyor. Diğerine göre zamir, Hz. Muhammed'in kavmine gider. O zaman mâna şöyle olur: Senin kavmin tuzaklarını kurdular ama Allah onların kurdukları tuzakları bilmektedir. Dağları sökecek türden de olsa Allah, kurdukları tuzakları boşa çıkarır.

47 nci âyette de Allah'ın, peyğamberlerine başkaldıranlardan öcünü alacağı vurgulanarak Peyğamber (s.a.v.) teselli edilmektedir.

48 nci âyette Allah'ın ceza gününde yerin ve göklerin başka yer ve göklere değiştirileceği ve canların, kahreden tek Allah'ın huzurunda görünecekleri bildirilmektedir. Yerin ve göklerin değiştirilmesi hakkında iki ihtimal vardır: Ya kıyamet gününde yerin ve göklerin kendileri değil, vasıfları değişecek, yahut bizzat kendileri değişecektir.

1) İbn Abbâs ve Ebu Hüreyre'den gelen rivayetlere göre yer ve gökler yok edilmeyecek fakat sıfatları değişecektir. O takdirde mana şöyle olur: "O gün yer ve gökler bambaşka olacaktır." İbn Abbâs şöyle demiş: "Yer yine aynıdır, fakat sıfatları değişir. Dağları kaldırılır, denizleri fışkırtılır, dünyâ dümdüz olur. Üzerinde engebe, tümsek, çukur kalmaz." Ebu Hüreyre de Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediğini rivayet eder: "Allah dünyayı bambaşka yapar, uzatır, düz yapar, çukur, tümsek göremezsin."

2) İbn Mes'ûd ise: "Dünya o gün temiz, gümüş gibi parlak, üzerinde kan dökülmemiş, günah işlenmemiş bir dünyaya değişir" demiştir [1].

Yerin ve göklerin aslının değil, sıfatlarının değişeceğini söyleyen birinci görüşü daha kuvvetli bulan Râzî ise: "İhtimâldir ki yüce Allah dünyâyı cehennem, gökleri de cennet yapar. Yüce Allah'ın: *"Hayır, iyilerin yazısı yücelerdedir"* [2], *"Hayır, sapanların yazısı siccîn*(aşağı zindan)*dadır"* [3] âyetleri bunun kanıtıdır" diyor [4]. Ka'bu'l-ahbâr'ın da: "Gökler cennetlere çevrilir, denizlerin yerinde ateş olur, arz da başka arza değiştirilir" dediği rivayet edilir [5].

49-50 nci âyetlerde suçluların, kıyâmet gününde birbirlerine yaklaştırılarak bağlanacakları, kendilerine katrandan şalvar giydirileceği, yüzlerini de ateşin kaplayacağı bildirilmektedir.

1. Câmi'u'l-beyân: 13/249-252; Keşşâf, Mefâtîh.
2. Mutaffifîn Sûresi: 18.
3. Mutaffifîn Sûresi: 7.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/146-147.
5. Câmi'u'l-beyân: 13/252; İbn Kesîr, 2/545.

Mukarrenîn: Eşleştirilmiş, birbirine yaklaştırılmış, çift yapılmış anlamlarına gelir. Bu kelimeden suçluların, kelepçe ile elleri, yahut zincirle ayakları birbirine bağlanarak cehenneme sürülecekleri anlaşılmaktadır. Dünyada nasıl mahkûmlar, elleri kelepçe ile veya ayakları zincirle bağlanarak hapishaneye götürülürse Allah'a karşı suç işlemiş olanlar da âhirette böyle elleri veya ayakları birbirine bağlanarak Cehenneme götürülürler. Bazı müfessîrler de suçluların kendi elleri veya ayakları birbirine bağlanacak, demişlerdir. Fakat birinci manayı daha uygun görmekteyiz.

51 nci âyette de suçluların cezalandırılmasının hikmeti anlatılır: Allah böyle yapar ki her can, dünyada yaptığının karşılığını görsün. Allah, hesabı çabuk görendir. Birinin hesabını görmesi, O'nu, diğerlerinin hesabını görmekten alıkoymaz. Herkesin iyilikleri ve kötülükleri O huzurda görünür, ortaya çıkar, hiçbir şey gizli kalmaz. Herkes yaptığı işlerin gerçek yüzünü görür. Kimi dünyâda yaptıklarının manevî şekilleri karşısında sevinir, kimi de onlardan ürperir. Çünkü bu şekiller, yapılan işlerin iyiliğine veya kötülüğüne göre değişir.

52 nci âyette de bu vahyedilenlerin, insanlara bir duyuru olduğu, insanların uyarılması, yalnız bir tek Tanrı bulunduğunu bilmeleri ve öğüt almaları için gönderildiği bildirilir.

İbrâhîm Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

1. Kur'ân, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, kâinâtın tek Yaratıcısına ibâdete yöneltmek için indirilmiştir (1-3).

2. Allah, her millete, kendi diliyle konuşan bir peyğamber göndermiştir ki o, insanlara, Hakk'ın buyruğunu anlatabilsin, doğru yolu gösterebilsin. Eğer peyğamber bir dil konuşur, toplumu onun konuştuğu dili anlamazsa o toplumun gerçekleri öğrenip doğru yolu bulmaları güçleşir. Bundan dolayı her millete, kendi dilini konuşan bir peyğamber gönderilmiş (4 ncü âyet), ona, kendi dillerinde bir mesaj indirilmiştir: *"Rabbimiz, onlara, kendi içlerinden, senin âyetlerini okuyan, onlara Kitâbı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyip yüceltecek bir elçi gönder!"* (Bakara Sûresi: 129).

"O'dur ki ümmîler içinde kendilerinden olan, onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi" (Cum'a Sûresi: 2).

"Eğer biz onu, yabancı (dilde) *bir Kur'ân yapsaydık, derlerdi ki: 'Âyetleri,* (anlayacağımız) *biçimde açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı sözle mi hitâbediliyor?' "* (Fussilet Sûresi: 44).

"Onu size (kendi dilinizle) *indirdik ki 'Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa* (yahûdîlere, hırıstiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından*

habersizdik (O Kitâbı okuyamıyor, dilini anlayamıyorduk)*' demeyesiniz"* (En'âm sûresi: 156).

"Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı gelmiştir" (Fâtır Sûresi: 24).

Allah, her millete gönderdiği elçisi aracılığı ile, Tevhîd dininin genel inanç esaslarını, ibâdet ve hukuk düzenini koymuştur: *"Sizin her biriniz için bir şerîat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi..."* (Mâide Sûresi: 48).

"Biz her ümmet için bir kurban ibâdeti koyduk...", "Biz her ümmete, uydukları bir ibâdet yolu (şerîat) *yaptık. Onun için* (din) *iş*(in)*de seninle aslâ çekişmesinler..."* (Hac Sûresi: 34, 67).

"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun!" (Bakara Sûresi: 148).

3. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, daha önce kavimlerine gönderilen ve tevhîdi yerleştirme uğrunda uğraş vermiş olan peyğamberler gibi bir peyğamberdir. Önceki peyğamberler tevhîd yolunda güçlüklerle karşılaştıkları gibi Hz. Muhammed'in de bu yolda benzeri güçlüklerle karşılaşması doğaldır.

Bu gerçeği anlatmak üzere Mûsâ'nın da'vet öyküsünden bir kesit sunulmakta ve peyğamberlerin, Allah'ın birliğini ispat konusundaki kanıtları, kavimlerinin onlara karşı inatçı tutumları sergilenmektedir (5-7, 9-13).

4. Allah, şükredenin nimetini artırır, nankörü cezalandırır. Allah'a şükür, nimetlerin O'ndan olduğunu bilip yalnız O'na tapmak, O'ndan başkasına tapmamaktır. O'ndan başkasına tapmak, en büyük nankörlüktür. Çünkü bu, nimet vereni unutup da hiçbir yarar sağlamayan şeylere teşekkür etmek anlamına gelir. Teşekkür nimetin sahibine yapılır. O'ndan başkasına teşekkür, kadir-kıymet bilmezliktir. Normal bir insana karşı yapılması dahi nankörlük olan bu davranış, Allah'a karşı yapılınca küfür adını alır. Gerçi Allah, insanların teşekkürüne, ibâdetine muhtaç değildir. Ama kullarına merhameti dolayısıyle onların küfrüne razı olmaz. Çünkü küfür ve şirk, kulu ma'nen alçaltır, ruhunu azâblara tutsak eder. Yoksa: *"Siz ve yeryüzünde bulunan herkes küfretse, Allah zengindir, onların ibâdetine muhtaç değildir"* (7), *"Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz Allah, zengindir, muhtaç değildir. Fakat kulları için küfre râzı olmaz ve eğer şükrederseniz ona razı olur"* (Zümer Sûresi: 7).

5. Peyğamberler, Hak yolunu savunmuş ve bu uğurda ellerinden gelen bütün çabayı harcamış, eziyet ve belâlara katlanmış, güçlüklerin yenilmesine çalışırken Allah'a tevekkül etmişlerdir. İnananların, Allah'a dayanması gerekir. Bu konuda peyğamberlerin hayât mücâdelesi ve tevekkülü bize örnektir. Tevekkül, işi Allah'a bırakmak değil, çalışırken O'na güvenmektir.

Onlar, da'vâlarını ortaya atıp oturmamışlar, ülkülerinin yerleşmesi için öğütlerine devam etmişler, onları susturmağa uğraşan küfür ehli, üzerlerine üşüşmüş "Elleriyle onların ağızlarını kapatmak, onları susturmak istemişler" onları sürgün ile tehdidetmişler; fakat peyğamberler, Allah'a güvenerek irşâd mücâdelelerini, en tatlı biçimde sürdürmüşlerdir.

İşte tevekkülün ma'nâsı, başarı hususunda Allah'ın yardımına güvenerek yapılan işe devam etmek, işin sonuçlanması için elden gelen her çabayı harcamaktır. Bu eylemin başı cihâd, sonu tevekküldür. Yani kul, bir yandan işinin sebeplerini yerine getirirken öte yandan Allah'ın, kendisini başarıya ulaştıracağına inanacaktır. Bu açıdan bakılınca tevekkülde tenbellik değil, tersine, cihâd (elden gelen her türlü çabayı harcamak) vardır. *"Bize, yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a dayanmayalım? Elbette sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız* (da'vâmızdan vazgeçmeyeceğiz). *Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar"* (12).

6. Allah, peyğamberlerine, zâlimleri helâk edip onların topraklarını inananlara vereceğini, zâlimleri dünyâda cezalandıracağı gibi âhirette de cehennem azâbına çarptıracağını vahyetmiştir (13-17). Mülk, zulüm ile devam edemez. Mülkün temeli adâlettir. Bir millet şirke, haksızlığa dalarsa, yavaş yavaş çökmeğe başlar ve sonunda topraklarını da kaybeder. Bu husus, devletler, imparatorluklar kurmuş her milletin tarihinde görülmüştür.

Cihanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuş olan Osmanlı Devleti de adâletli davrandığı sürece yükselmiş, ilerlemiş; fakat işler ehil olmayan kişilerin eline geçip, rüşvet, iltimas, haksızlık yaygınlaşmağa başlayınca çöküntü de başlamıştır. İşte yüce Allah, 13-14 ncü âyetlerde bu gerçeği anlatmaktadır: *"Rableri onlara şöyle vahyetti: 'Zâlimleri mutlaka helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi o yere yerleştireceğiz!"* Nûr Sûresinin 55 nci âyetinde de aynı gerçek, başka bir üslûb ile dile getirilmiştir: *"Allah, sizden inanıp iyi işler yapanlara va'detmiştir: Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini* (tam) *bir güvene erdirecektir."*

"Bir millet, kendilerinde bulunan(güzel meziyetler)*i değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez"* (Enfâl Sûresi: 53), *"Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez"* (Ra'd Sûresi: 11) âyetleri de aynı gerçeği ifade etmektedir.

7. Gökleri ve yeri yaratıp onlara biçim veren Allah, dilerse bir milleti giderip onların yerine başka bir millet getirir. Bu, O'nun için güç bir iş değildir (19-20). Ancak biz insanlara göre uzun süren bu iş, Allah'a göre kısadır, bir an içinde olur. Çünkü bize göre yüzlerce yıl, Allah'a göre bir an sayılır.

Zamanın da yaratıcısı olan Allah, zaman üstüdür. Bütün zamanlar O'nda bir ân'a dönüşür: *"Onlar onu uzak görüyorlar biz ise onu yakın görüyoruz"* (Meâric Sûresi: 6-7) âyetlerinde zamânın izâfîliğine işâret vardır.

8. Küfür-şirk, bütün güzel eylemleri geçersiz kılan, affedilmez bir davranıştır. Rüzgârın külü savurması gibi küfür de güzel eylemleri öyle savurup dağıtır, güzel eylemlerden eser bırakmaz. Zirâ iyi işler, ruhta güzel etkiler bırakan eylemlerdir. Fakat şirk, ruhu karartır, alçaltır ve güzel işlerin etkilerini ruhtan siler. Böylece kişinin şirki, Allah'tan başkasına tapması, nankörlüğü, tüm güzel davranışlarını etkisiz, geçersiz kılar (18).

9. Güzel söz, kökü yerde sabit, dalları göğe doğru yükselmiş meyvalı ağaca benzer. Kötü söz de yerden koparılmış, her yana yuvarlanan yaramaz ağaca benzer. Güzel söz, meyvalı ağaç gibi ürün verir, güzel işler yapılmasına neden olur. Kaba söz ise, meyvasız ağaç gibi bir işe yaramaz, ürün vermez, iyi işlere neden olmaz, tersine zarar verir. İşte Hakk'ın birliğini söylemek güzel sözdür. Tevhîd kelimesi, güzel sözlerin başında gelir: *"Allah'tan başka tanrı yoktur!"* (24-27).

10. Kâinâtı yaratıp yöneten, yağmuru yağdıran, yasalarıyle gemileri su üstünde yürüten, canlıların yaşamı için Güneşi, Ayı, geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirip götüren ve insanlara istediklerini veren Allah'tır. Öyle ise O'ndan başkasına tapmanın anlamı yoktur. Allah'ın sayısız nimetleri içinde bulunan insan, O'ndan başkasına tapmakla büyük nankörlük ve haksızlık etmektedir (32-34).

11. Allah, dünyâda da, âhirette de inananları güçlü sözle sağlamlaştırır. Mü'minler, sağlam söz olan tevhîd ile güç bulurlar, doğrulukla güçlenirler. Ama zalimler, gerçekten saparlar, Allah'ın nimetini küfr ile değiştirirler. Allah'ın en büyük nimeti olan İslâmı bırakıp nankörlük içine düşerler. Böylece kendi elleriyle kendilerini cehenneme sürüklerler (27-30).

12. İnsan, Allah'a ibâdet, namaz, zekât, sadaka, başkalarına yardım gibi güzel eylemlerle ruhunu temizlemeli, alışverişin ve dostluğun olmadığı âhiret gününde ruhunu azâba düşmekten korumağa çalışmalıdır.

Âhirette alışveriş ve dostluk yoktur. Orada rüşvet, iltimâs ve aracılığın yeri olamaz. Her can, dünyâda yaptıklarının karşılığını alacak, İlâhî adâlet tam yerini bulacaktır (31). Bu âyet de: *"Ey inananlar, ne alışverişin, ne dostluğun, ne de şefâatin olmadığı gün gelmezden önce size verdiğimiz rızıktan Allah için harcayın!"* (Bakara Sûresi: 254) âyeti gibi mü'minleri, ibâdete ve Allah yoluna infaka teşvîk ederken, Kur'ân düşüncesinin en önemli bir yönünü de vurgulamaktadır. O da Kur'ân'ın, en çok üzerinde durduğu İlâhî adâlettir. İlâhî adâletin tam tecellî edeceği Yüce Mahkemede aracılığın ve

dostluğun yeri yoktur. O Mahkemede hâkimlerin hâkimi Allah'ın müsâadesi olmadan hiç kimse konuşmağa cesaret edemez (Nebe' Sûresi: 38, Tâhâ Sûresi: 109). O'nun, konuşmasına izin verdiği kimse de -ki kasıt, Mele'-i A'lâ cemâati olan meleklerdir- sadece doğruyu söyler, suçluyu suçsuz göstermeğe çalışmaz. Bu âyetler, müşriklerin, taptıkları meleklerin, Allah'ın huzurunda kendilerine şefâat edeceği inancını reddetmektedir. Onların bu düşüncelerini reddeden âyetler, herhangi bir insanı veya velî'yi Allah ile kendileri arasında şefâatçi olup kendilerini işledikleri günâhlardan kurtaracağını sanan kimselerin düşüncelerini de reddetmekte; orada tek yararlı şeyin, tevhîd ve Allah'a ibâdet olduğunu vurgulamaktadır.

13. 35-41 nci âyetlerde, karısını ve küçük çocuğunu, ekinsiz bir bölgeye yerleştiren Hz. İbrâhîm'in, tevhîdi vurgulayan duâsı anılmaktadır. İbrâhîm, duâsında Allah'tan, âilesini yerleştirdiği o toprağı, güvenlik bölgesi yapmasını, kendisini ve soyunu puta tapmaktan korumasını, halkın gönlünü bu bölgeye meylettirip, gelen giden insanlarla burayı şenlendirmesini, bolluk içinde yaşatmasını, kendisini ve anne-babasını bağışlamasını niyaz etmektedir.

14. 42-43 ncü âyetlerde müşriklerin, âhiretteki perişan hali, ana çizgilerle tasvir edilmiştir: Allah, zâlimlerin yaptıklarını bilir. Suçluları hemen cezalandırmaması, onları hiç cezalandırmayacağı anlamına gelmez. Allah onları cezalandırmayı, gözlerin dehşetten donup kalacağı, başların gövde üstünde öne düşüp kas katı kesileceği, gönüllerde düşünce adına bir şeyin kalmayacağı korkunç bir güne ertelemektedir.

15. O gün suçlular, kısa bir süre için de olsa tekrar dünyaya dönüp hatâlarını telâfî etmeyi isterler ama onlara bu imkân verilmez. Kendilerine: "Siz, dünyâda haksızlıkları yüzünden helâk ettiğimiz insanların yerinde oturdunuz, ama ibret almadınız, siz de onlar gibi haksızlık yaptınız" denilerek dünyâya döndürülmüş olsalar da yine ibret almayıp suç işleyecekleri îmâ' edilir (45-47).

16. Bu husus, genel bir kuraldır. İnsanlar kötülükleri yüzünden felâketlere uğramış insanları görürler. Hattâ birbirlerine onların öykülerini anlatırlar ama, aynı şeyleri kendileri de yaparlar. Hatâsı yüzünden al aşağı edilmiş veya milletini felâkete sürüklemiş, bozguna uğratmış yöneticileri görür, yahut okurlar ama kendileri de iktidara gelince onların hatâsını yapar ve sonunda onların sonucuna uğrarlar. İnsan oğlunun, hatâlarını unuttuğu hakkında Kehf: 57, Tâhâ: 88, Yâsîn: 78, Zümer: 8 nci âyetlerin tefsîrine bakılabilir.

Buna kendi tarihimizden çok örnek vermek mümkündür. Bir sadr-ı a'zam veya başbakan, yahut komutan, hatâsı veya su-i isti'mâli yüzünden al aşağı edilip asılmış, onun yerine gelenlerin bir kısmı da aynı hatâları yapmışlardır. Yakın komşumuz Yunanistan'da bir cunta iş başına geldi. Hatâsı yüzünden

milletinin başına dertler açan cunta devrildi. Bir zaman saltanat süren komutanlar, tutuklandılar, cezalandırıldılar. Sonra Papandreu başbakan oldu, milletini yönetti. Daha sonra iktidar sarhoşluğu ile, yaşına başına yakışmayan hatâlar işledi, milyarlarca rüşvet aldığı söylentisi, bardağı taşıran son damla olarak onu al aşağı edip Yüce Divana gönderdi.

Demek ki insanlar, yaptıkları kötülüklerin cezasını, er geç bu dünyada gördükleri gibi âhirette de göreceklerdir. Allah, zâlimlerin yaptıklarını bilmektedir. O, herşeyi, hikmetle, yerli yerince yapar. Mühlet verir, fakat ihmal etmez. İlâhî gazab, zâlimleri hiç ummadıkları bir zamanda yakalayıp perişan eder.

Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?

Allah, sözünden caymaz, zâlimler mutlaka cezalarını bulurlar. Allah öcünü ya bizzat veya bir kulu vasıtasıyle alır ama yeri ve zamanı gelince.

Hak kulundan intikâmı yine abdiyle alur

Bilmeyen ilm-i ledünnü anı kul etti sanur.

17. 48-51 nci âyetlerde suçlulara uygulanacak azâbın dehşetini anlatan bir tablo gösterilir. Bu tablonun ardından her canın, yaptığı işlerin karşılığını göreceği vurgulanır. Yapılan hiçbir iş zayi olmaz, ruhta bir iz bırakır. Âhirette ortaya çıkacak ruhta, amellerin bütün izleri görünür. Ruh, yapılan eylemlerin bir kayıt defteri gibidir. İnsanın, eylemlerinden kaçması mümkün değildir. Her can, eylemlerinin sonucuna katlanır:

"Her insanın (amel) *kuşunu boynuna doladık, kıyâmet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitâp çıkarırız: Kitâbını oku, bugün nefsin sana hesapçı olarak yeter!"* (İsrâ Sûresi: 13).

"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. O kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Allah sizi kendisin(in emirlerine karşı gelmek)*den sakındırıyor. Allah kullarına şefkatlidir"* (Âl-i 'İmrân sûresi: 30).

"Kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür" (Zilzâl Sûresi: 7-8).

18. Kur'ân, bir uyarıdır. İnsanlara Allah'ın, bir olduğunu, O'ndan başkasına tapmanın, afeddilmez bir nankörlük olduğunu bildirmek ve insanlara öğüt verip onları âhiret azâbından korunmağa yöneltmek üzre vahyedilmiştir. Sağduyu sahipleri bu uyarıdan ibret alıp tevhîde yönelirler.

İBRÂHÎM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	اللّهُ ٱلَّذِى	Vasl ve vakf halinde ism-i celâl merfû': Çünkü müpteda'dır.	Nâfi', İbn Âmir [1].
	اللّهِ ٱلَّذِى	Bedel olarak iki halde de mecrûr:	Ötekiler [2].
4	بِلِسْنِ	Sîn'in sükûnuyla:	Ebû's-Simâl, Ebû'l-Cevzâ' ve Ebû İmrân el-Cûnî.
	بِلُسُنِ	Lâm'ın ve sîn'in dammıyle:	Ebû Recâ', Ebû'l-Mutevekkil ve el-Cahderî.
	بِلِسَانِ	Lâm'ın kesri, sîn'in fet-hi, sonra elif ile:	Çoğunluk [3].
5	إِنَّ فِى ذَٰلِكَ		Çoğunluk.
	نِعَمَ ٱللَّهِ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ	(نعم آللّه) ziyâdesiyle:	Übey
6	إِذْ أَنْجَٰكُمْ		Çoğunluk.
	أَخْرَجَكُمْ		İbn Mes'ûd [4]
	يَذْبَحُونَ	Yâ'nın fethiyle, sülâsî'-den muzâri':	İbn Muhaysın.
	يُذَبِّحُونَ	Yâ'nın dammıyle tezbîh kökünden:	Çoğunluk [5].

1. Özellikle kırâete bununla başlama halinde Ruveys de onlara katılmıştır.
2. Lafzâ-i Celâl'i bedel kabul edenlere göre okumaya bununla başlamak uygun değildir. Üstünden bedel olduğu için onunla birlikte okunmalıdır.
3. el-Bahr: 5/405.
4. el-Mesâhif: 140.
5. el-Bahr: 5/407.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	وَ إِذْ تَأَذَّنَ	Açık hemze ile:	Bir rivâyete göre Verş.
	وَ إِذْ تَيِذَّنَ	Hemzeyi yâ ile hemze arasında bir sese yumuşatarak:	Başka bir rivâyete göre yine Verş[1].
	وَ إِذْ قَالَ مُوسَى		Abdullâh ibn Mes'ûd[2].
		عَذَابِى لَشَدِيدٌ	Çoğunluk.
	لَغْنِى حَمِيلٌ		İbn Mes'ûd.
8		إِنْ تَكْفُرُوا	Çoğunluk.
	لَئِنْ كَفَرْتُمْ		İbn Mes'ûd[3].
9		وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ	Çoğunluk.
	عَادًا وَ ثَمُودًا		İbn Mes'ûd[4].
12	سُبْلَنَا	Bâ'nın sükûnuyla:	Ebû Amr.
	سُبُلَنَا	Bâ'nın dammıyle:	Ötekiler[5].
13-14	لَيُهْلِكَنَّ ٱلظَّالِمِينَ وَ لَيُسْكِنَنَّكُمْ	Ğâib yâ'sıyle:	Ebû Hayveh.
	لَنُهْلِكَنَّ ٱلظَّالِمِينَ وَلَنُسْكِنَنَّكُمْ	Mütekellim nûnuyla:	Çoğunluk[6].
14	وَعِيدِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	وَعِيدِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	وَعِيدِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
19	الرِّيَاح	Çoğul:	Ebû Ca'fer, Nâfi'.
	الرِّيح	Tekil:	Ötekiler[7].
	فِى يَوْمٍ عَاصِفٍ	İkisinin de tenvîniyle:	Çoğunluk.
	فِى يَوْمِ عَاصِفٍ	Birincisi izâfet dolayısiyle tenvinsiz	İbn Ebî İshâk[8].
	فِى يَوْمٍ عَصِفٍ	Elifsiz.	İbn Mes'ûd.
	خٰلِقُ ٱلسَّمٰوٰات وَ ٱلْأَرضِ	Fâil vezninde merfû', semâvât ve ard mecrûr:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	خَلَقَ ٱلسَّمٰوٰاتِ وَ ٱلْأَرْضَ	Hâ'dan sonra elifsiz, kaf'ın fethiyle, mâzî kipi:	Ötekiler.
21	وَ بُرِّزُوا	Şeddeli râ'nın kesriyle, tebrîz'den edilgen mâzî:	Zeyd ibn Alî.

1. en-Neşr: 1/399.
2. el-Mesâhif: 51.
3. el-Mesâhif: 51.
4. Câmi'u'l-beyân: 13/185.
5. en-Neşr: 2/215.
6. el-Bahr: 5/411.
7. en-Neşr: 2/223; el-Bahr: 5/415.
8. Kurtubî: 9/354; el-Bahr: 5/415.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ بَرَزُوا	Sülâsî'den etken mâzî:	Çoğunluk [1].
22	وَ مَا كَانَ لِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs.
	وَ مَا كَانَ لِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	بِمُصْرِخِيِّ	Yâ'nın kesriyle: Yerbû oğullarının lehçesidir:	A'meş, Hamza [2].
	بِمُصْرِخِيَّ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	أَشْرَكْتُمُونِ(ى)	Nûn'dan sonra, yalnız vasl halinde izâfet yâ'sıyle:	Ebû Ca'fer ve Ebû Amr.
	أَشْرَكْتُمُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub ve bir rivâyete göre de Kunbul.
	أَشْرَكْتُمُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
23	وَ أُدْخِلَ	Sondaki lâm'ın fethiyle, edilgen mâzî:	Çoğunluk.
	وَ أُدْخِلُ	Lâm'ın ref'iyle, mütekellim muzâri':	Hasan [3].
	كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ثَابِتٌ أَصْلُهَا	Tayyibe'den sonra sâbit ile asl'ın yer değişimiyle:	Enes ibn Mâlik.
	كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ	Asl önce, sâbit sonra:	Çoğunluk [4].
	كَشَجَرَةٍ ثَابِتٌ أَصْلُهَا فِى الْأَرْضِ	Semâ yerine ard:	İbn Mes'ûd [5].
25	أُكْلَهَا	Kâf'ın sükûnuyla:	Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	أُكُلَهَا	Kâf'ın dammıyle:	Ötekiler [6].
26	وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ		Çoğunluk.
	وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً خَبِيثَةً		Übey [7].

1. el-Bahr: 5/416.
2. Bu kırâeti nahivcilerden çoğu taşlamış, Ferrâ şöyle demiştir: Herhalde bu, kari'lerin vehimlerindendir. Çünkü onlardan pek azı vehimden kurtulabilmiştir. Herhalde böyle okuyan, baştaki bâ'nın, kelimenin tamamını cerredeceğini sanarak yâ'yı mecrûr okumuştur. Oysa, sondaki yâ, kelimenin kendisinden değil, hariçtendir (el-Bahr: 5/411).
3. Kurtubî: 9/358.
4. el-Bahr: 5/422.
5. el-Mesâhif: 51, 217.
6. en-Neşr: 2/216.
7. el-Mesâhif: 140.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
30	لِيَضِلُّوا	Yâ'nın fethiyle[1]:	İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	لِيُضِلُّوا	Yâ'nın dammıyle:	Ötekiler.
31	لِعِبَادِى الَّذِينَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ravh.
	لِعِبَادِىَ الَّذِينَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Ötekiler.
	لاَ بَيْعَ فِيهِ وَ لاَ خِلاَلَ	İki ismin de tenvînsiz nasbıyle:	Ya'kûb.
	لاَ بَيْعٌ فِيهِ وَ لاَ خِلاَلٌ	İki ismin de tenvînli ref'iyle:	Ötekiler[2].
32	السَّمٰوَاتِ وَ الأَرْضَ		Çoğunluk.
	السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا		İbn Mes'ûd[3].
34	مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ	Kull'un mâ'ya izâfetiyle:	Çoğunluk.
	مِنْ كُلٍّ مَا سَأَلْتُمُوهُ	Kull'un tenvîniyle:	İbn Abbâs, Dahhâk ve başkaları[4].
35	وَ اجْنُبْنِى	Vasl hemzesiyle:	Çoğunluk.
	وَ أَجْنِبْنِى	Kat' hemzesiyle, icnâb'dan:	Âsım el-Cahderî ve Îsâ[5].
36	عَصَانِى	İmâle ile:	Kisâ'î.
	عَصَانِى	İmâlesiz:	Ötekiler[6].
37	إِنِّىَ أَسْكَنْتُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	إِنِّى أَسْكَنْتُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	إِنَّكَ أَسْكَنْتَ		Übey[7].
	أَفْئِيدَةً	Hemze'den sonra yâ ile:	Bir rivâyete göre Hişâm[8].

1. Burada ve Hac: 9, Lokman: 6, Zümer: 8'de.
2. en-Neşr: 2/211.
3. el-Mesâhif: 52.
4. Kurtubî: 9/367.
5. Anlamı aynıdır: Kurtubî: 9/368; el-Bahr: 5/431.
6. en-Neşr: 2/299.
7. el-Mesâhif: 140.
8. Bazı âlimler, bu kırâeti şöyle yorumlamışlardır: Hişâm, hemzeyi teshîl ederek okumuş, râvî bu teshîli yâ ile rivâyet etmiş, anlayışında yanılan da bunun hemze'den sonra yâ olduğunu sanmıştır. Bu tahrîf, Ebû Amr'ın يأمركم، بارئكم'da i'râb dolayısıyle harekeyi sâkin okuduğu hakkındaki rivâyet tahrîfine benzer. Gerçekte Ebû Amr'ın yaptığı iskân değil, ihtilâstır (harekeyi gizlemedir).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أفْئِدَة	Hemze'den sonra yâ'sız:	Ötekiler [1].
	آفِدَة	Fâile vezninde:	Bir kırâettir.
	أفِدَة	Fe'ile vezninde [2]:	Bir kırâettir.
	أفْوِدَة	Hemze yerine meksûr vâv ile:	Ümmü'l-Heysem.
	إفَادَة	İşâret vezninde, hemze, meksûr vâv'dan bedeldir:	Übey ve Zeyd ibn Alî [3].
	تُهْوَى إلَيْهِمْ	Tâ'nın damını ile ehvâ'dan edilgen muzâri' [4]:	Mesleme ibn Abdillâh.
	تَهْوِى إلَيْهِمْ	Hevâ'dan etken muzârî [5]:	Çoğunluk.
	تَهْوَى	Yine hevâ'dan, fakat vâv'ın fethiyle:	Hz. Alî, Zeyd ibn Alî, oğlu Muhammed ve torunu Ca'fer [6].
40	دُعَائِى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	Bizzî ve Ya'kûb.
	دُعَاءِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Verş, Ebû Amr, Hamza.
	دُعَاءِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 2/300.
2. Bu takdirde isim, fu'âd'ın çoğulu olabilir. Hemze hazfedilince harekesi kendinden önceki sâkin harf olan fâ'ya götürülmüştür. Ancak bu durumda hemzenin teshîli (elif ile yâ arasında bir sese dönüştürülmesi) daha uygundur.
3. el-Bahr:5/432-433; el-Mesâhif: 140
4. Fiil, lâzım olan hevâ'dan, if'âl bâbına nakledilerek geçişli yapılmıştır. Bundan da edilgen olmuştur.
5. (أَحَبَّ) anlamınadır. Eğilim anlamını taşıdığı için (إلى) ile geçişli yapılmıştır: el-Bahr: 5/433.
6. el-Bahr: 5/433

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
41	وَ لِوَالِدَيَّ	Vâv'dan sonra elif, sonra meksûr lâm, şeddeli yâ ile:	Çoğunluk.
	وَ لِوَالِدَيْ	Yâ'nın sükûnuyla:	Saîd ibn Cübeyr.
	وَ لِوَلَدِى	Vâv'dan sonra elifsiz, lâm'ın fethiyle (oğlunu kasdetmiş oluyor):	Neha'î, Yahya ibn Ya'mer.
	وَ لِأَبَوَيَّ		Übey'den rivâyet.
42, 47	وَ لَا تَحْسَبْ...فَلَا تَحْسَبْ	Tevkîd nûnu olmadan:	Talha ibn Musarrif.
	وَ لَا تَحْسَبَنَّ...فَلَا تَحْسَبَنَّ	Tevkîd nûnuyla:	Çoğunluk [1].
42	إِنَّمَا نُؤَخِّرُهُمْ	Nûn ile:	Ruveys'in Hasan Basrî'den rivâyeti.
	إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ	Yâ ile:	Ötekiler.
46	وَ نُبَيِّنْ لَكُمْ	Nûn ve cezm ile, mâzî anlamında müstakbel [2]:	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî.
	وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ	Meftûh tâ ile, mâzî kipi:	Çoğunluk.
	وَ إِنْ كَانَ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	وَ إِنْ كَادَ	Dâl ile:	Ömer, Alî, İbn Mes'ûd ve Übey [4].
	مَكْرُهُمْ لَتَزُولُ	Birinci lâm'ın fethi, ikincinin dammıyle:	Hz. Ömer, Hz. Alî, Kisâ'î [5].
	مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ	Birinci lâm'ın kesri, ikincinin fethiyle:	Ötekiler [6].
	وَ لَوْلَا كَلِمَةُ ٱللَّهِ لَزَالَ مِنْ مَكْرِهِمُ الْجِبَالُ		Übey [7].

1. Kurtubî: 9/375; el-Bahr: 5/435; el-Mesâhif: 140.
2. (كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ) sözüne de uygundur.
3. Kurtubî: 9/379; el-Bahr: 5/436.
4. Câmi'u'l-beyân: 13/245, 247, 14/97; Kurtubî: 9/380; el-Bahr: 5/437; el-Mesâhif: 52, 187, 217, 221.
5. Câmi'u'l-beyân: 13/245-247.
6. Taberî'ye göre doğrusu, lâm'ın kesriyle okumaktır. Çünkü lâm meftûh okununca sözün anlamı: *"Onların tuzağı dağlar yerinden kalkacak kadar güçlü idi".* Öyle olsaydı artık dağlar kalmazdı. Dağların yerinde bulunması, onların yerinden kalkmadığını gösterir. O **halde bu okuma doğru değildir, doğrusu çoğunluğun okuduğu üzre lâm'ın kesriyle** okunmasıdır (Câmi'u'l-beyân: 13/246).
7. el-Mesâhif: 140.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
48	تُبَدَّلُ اْلأَرْضُ	Mazmûm tâ ve meftûh dâl ile edilgen, arz merfû'.	Çoğunluk.
	نُبَدِّلُ اْلأَرْضَ	Nûn ile ve dâl'in kesriyle, etken, arz mansûb:	Bir kırâettir [1].
	وَ بَرَزُوا	Bâ ve hafif râ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk.
	وَ بُرِّزُوا	Bâ'nın dammı, şeddeli râ'nın kesriyle, edilgen:	Zeyd ibn Alî [2].
50	مِنْ قَطْرٍ آنٍ	Kaf'ın fethi, tâ'nın sükûnu, râ'nın tenvîni ile, آنٍ de sıfattır:	Hasan [3].
	مِنْ قَطِرَانٍ	Kaf'ın fethi, tâ'nın kesri, râ'nın fethi ile bir tek kelimedir [4]:	Çoğunluk.
	تَغْشَى		Çoğunluk. [5]
	تَغَشَّى		İbn Mes'ûd.
52	بَلَغٌ لِلنَّاسِ		Çoğunluk.
	بَلَغٌ وَ هُدًى		Hz.Ali [6].
52	وَ لِتُنْذِرُوا	Mazmûm tâ, meksûr zâl ile:	Mücâhid.
	وَ لِيَنْذَرُوا	Meftûh yâ ve zâl ile:	Yahyâ ibn İmâre.
	وَ لِيُنْذَرُوا	Madmûm yâ, meftûh zâl ile, inzâr'dan edilgen muzâri':	Çoğunluk [7].

1. el-Bahr: 5/440.
2. el-Bahr: 5/440.
3. Bu takdirde kelime (قطْرٍ ve (آنٍ) diye iki kelimeden oluşmaktadır. (قطر) bakır, (آن) da sıcak anlamında onun sıfatıdır. Sıcak bakır, demektir.
4. Müfessirler bu kelimeyi bakır olarak tefsîr ederlerse de kelimenin dilde asıl anlamı katran, yani zifttir. Bu anlam, bizce siyaka daha uygundur. Zira eritilmiş ziftten elbise yapılması, azâbın korkunçluğunu belirtme yanında vâkıa da uygundur. Ziftten elbise yapılabilir. Bugün yapılan naylon türü giysilerin, kumaşların temel maddesi vaktiyle katran diye ifade edilen petrol ve onun bir ürünü olan zifttir.
5. el-Mesâhif: 52.
6. el-Mesâhif: 188.
7. Taberî, çoğunluk kırâeti olduğundan bu kırâeti tercîh etmiştir: Bkz. 13/256; el-Mesâhif: 188, 200, 221.

15/54 HİCR SÛRESİ

Hicr, Ŝemûd kavminin oturduğu bölgenin adıdır. 80-84 ncü âyetlerinde Hicr halkından söz edildiği için bu adı alan sûrede inkârcıların bazı sözlerine, Peyğamber'e karşı davranışlarına, Âdem'in yaratılışına ve Âdem'le İblis arasındaki düşmanlığın başlangıcına, Allah'ın buyruğuna karşı geldiklerinden dolayı yurtları harabedilen bazı geçmiş milletlerin hayât hikâyelerine işaret edilir. Peyğamber'e ve mü'minlere verilen müjdeler yanında inkârcılara uyarılar yapılır.

Âyetlerinin birbirine son derece bağlılığı, sûrenin bir defada, yahut birbiri ardınca indiği kanısını güçlendirmektedir. 87 nci âyetinin Medine'de indiği rivayet edilirse de bu âyetin, konuya bağlılığı dolayısiyle rivayet şüpheli görülmektedir. 99 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ ﴿١﴾ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
لَوْ كَانُوا مُسْلِم۪ينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ
يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا تَسْبِقُ
مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm râ. Şunlar Kitâb'ın ve apaçık Kur'ân'ın âyetleridir. 2- Bir zaman gelir ki nankörlük edenler: "Keşke müslüman olsaydılar!" diye arzû ederler. 3- Bırak onları yesinler, eğlensinler; arzû onları oyalasın. Yakında bilecekler. 4- Biz hiçbir kenti helâk etmedik ki onun mutlaka bilinen bir yazısı olmasın. 5- Hiçbir millet ne süresini geçebilir, ne de geri kalır (hepsi süresi gelince helâk olup gider).

Tefsîr:

1- Sûre, elif, lâm, râ harfleriyle başlamakta, daha sonra Hz. Muhammed'e gelen sözlerin, Kitâb'ın ve Kur'ân'ın âyetleri olduğu belirtilmektedir. Daha önce söylediğimiz gibi bu harflerle başlayan âyetlerde hemen bu harflerden sonra Kitâp, Kur'ân ve vahiyden söz edilir. Yani bu harfler, vahyedilen bu kitâbın âyetlerine dikkati çekici tenbih harfleridir. Burada Kitâb, Kur'ân'dan ayrı ma'rife olarak zikredilmiştir. Bundan, Kitâb ile, Kur'ân'dan önce gelmiş olan Tevrât'ın kasdedilmiş olması çok kuvvetle muhtemeldir. Allah, Mûsâ'ya ve İsrâil Peyğamberlerine İbrânice indirdiği hikmetleri Hz. Muhammed'e de Arapça vahyetmiştir. Tâbiî müfessirlerden, Mücâhid de bu kanâattedir [1]. Esâsen sûrenin büyük bölümü Kitabı Mukaddes'in yaratılış, İbrâhîm ve Lût kıssalarını içerir ki bunlar Tevrât'a uygun biçimde, yalnız üslûp farkıyle anlatılmıştır. Bu durum da birçok sûrenin baş tarafında olduğu gibi buradaki ma'rife "el-Kitâb" ile Kitâb-ı Mukaddes'in kasdedildiğini kanıtlar.

Nâfi ve Âsım, ikinci âyetteki "رُبَمَا" kelimesini şeddesiz, diğerleri şeddeli olarak okumuşlardır.

2 nci âyette belki inkâr edenlerin, bir gün yaptıklarına pişman olup keşke vaktiyle müslüman olsalardı, diye temenni edecekleri bildiriliyor. Kâfirler ne zaman yaptıklarına pişman olup müslüman olmayı temenni ederler? Yaptıklarının kötülüğünü anladıkları, sonuçlarını gördükleri zaman. Ya öldükleri zaman âhiretteki yerlerini görünce böyle temenni ederler. Yahut kıyâmetten sonra âhiretteki azâp ile karşılaştıkları zaman. Bu dünyâ hayâtından sonra gerçeği görüp müslüman olmayı temenni ederler.

Esasen bu âyette asıl kasdedilen kâfirler, Mekke müşrikleridir. Bu âyetlerin inişi sırasında Hz. Muhammed'e ve İslâmiyete karşı çıkan o kâfirlerin, bir gün keşke vaktiyle inanıp müslüman olsalardı diye temenni edecekleri bildirilmektedir ki bu ifade, İslâmın zaferine, kâfirlerin yenilip perişan ve vaktiyle yaptıklarına pişman olacaklarına işaret etmektedir. Gerçekten hicretten

1. Kurtubî, 8/304, 10/1.

sonra başlayan zaferler, Mekke'nin fethiyle taçlanmış ve kâfirler o zaman kaçacak delik aramışlar, kumandanları Ebusüfyan da dahil Peyğamber'den af dilemişlerdir. İşte âyette ölüm halinden ziyade, müslümanların bir gün zafer ve galibiyete ereceklerine, kâfirlerin de yenilip yaptıklarına pişman olacaklarına işaret edilmektedir.

3 ncü âyette hitap Hz. Muhammed'edir. İnkârcıları kendi sapıklıklarına terk etmesi emredildikten sonra 4-5 nci âyetlerde helâk edilen her milletin yazılıp tesbit edilmiş bir vakti olduğu, o vakti ileri geçemeyecekleri, ondan geri de kalamayacakları, tam zamanında helâk edilecekleri belirtilmektedir.

Bu âyetler de kâfirlerin yaptıklarına pişman olup keşke müslüman olmalarını temenni edecekleri zamanın geleceğini belirten 2 nci âyetten neyin kasdedildiğini gösterir. Kâfirlerin pişmanlık duyacakları zaman, Allah'ın cezasiyle helâk olacakları zamandır. Zamanı gelince Allah onları çetin bir cezaya çarptırır. O ceza ile feci şekilde can verirken vaktiyle müslüman olmayı çok arzu ederler ama artık iş işten geçmiştir. Müslümanların kılıçları altında can verip giderler. Gerçekten yıllar sonra Bedir Savaşında küfür liderleri böyle pişmanlıklar içinde can verip gitmişlerdir.

Bu âyetler, türlü sözlerle Hz. Muhammed(s.a.v.)i inciten, onunla alay eden müşriklere uyarıdır ve onların, biraz sonra anlatılacak sözlerine ve tutumlarına bir giriş niteliğindedir. İnkârcıların sonucuna kısaca işaret edildikten sonra onların söz ve düşünceleri ele alınıp cevaplandırılıyor.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَأْتِينَا
بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ
وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

6- Dediler ki: "Ey kendisine zikir indirilmiş olan, sen mutlaka cinlenmişsin!" 7- "Eğer doğrulardansan bize melekleri getirsene!" 8- Biz melekleri ancak hak ile indiririz, o zaman da kendilerine aslâ göz açtırılmaz. 9- O zikri biz indirdik biz; ve onun koruyucusu da elbette biziz!

Tefsîr:

6-7: Hz. Muhammed'e inanmayanlar, ona gelen sözlerin, Allah'ın sözü değil, cinlerin sözü olduğunu, onun cin çarpması sonucu delirip bu sözleri söylediğini iddiâ ediyor: *"Ey kendisine Tanrı sözü indirildiğini sanan kimse, sen cinlenmişsin, seni cin çarpmış, delirmişsin, cinlerin tesiriyle böyle saçmalıyorsun. Eğer gerçekten peyğambersen bize melekleri getirsene!"* diyorlardı.

Eskiden Arabistan'da şiir, bir sanat olmaktan çok, cinlerle, gizli kuvvetlerle temas kurup onlardan birtakım bilgiler alma mesleği idi. Cin herkes ile konuşmaz, ancak bir adam seçip onunla konuşurdu. Her cinnin seçtiği bir şair vardı. Erkek veya dişi cin, bir adamı sevgisine lâyık görünce hemen o kimsenin üzerine çullanır, onu yere atar, göğsüne çıkar ve onu dünyâda kendisinin sözcüsü olmağa zorlardı. İşte şiir seremonisi böyle başlardı. O andan itibaren o adama şâir denirdi. Şâirle cin arasında çok içten bir ilişki kurulurdu. Her şâirin, zaman zaman kendisine ilham veren özel bir cinni vardı. Şâir, genellikle kendi cinnine halîl (samimi dost) derdi. Şâirle ilişki kuran cin, insan isimlerinden biriyle anılırdı. Meselâ büyük şâir el-A'şâ'nın cinninin adı, "Misḥel" idi. Mishel, kesici bıçak demektir.

İşte müşrikler, Hz. Peyğamber'i de böyle cinden ilham alan bir şâir zannettiklerinden dolayı ona *"mecnun-şâ'ir", "öğretilmiş mecnun", "kâhin", "büyücü"* demişlerdi. Mecnun, cin çarpmış demektir. Basitçe "deli" anlamına gelir, fakat kelimenin böyle tarihi bir anlamı da vardır. Ve Araplar, Hz. Peyğamber için bu kelimeyi, bu tarihi anlamda kullanıyorlardı. Bundan dolayı biz bu kelimeyi "cinlenmiş" şeklinde terceme etmeyi uygun gördük.

8 nci âyette yüce Allah, bunlara cevap olarak melekleri ancak gerçek ile yani Allah'ın azâp buyruğunu uygulamak üzere indireceğini ve melekler indiği zaman da artık suçlulara hiç fırsat verilmeyip helâk edileceklerini bildiriyor.

"مانُنَزِّل" tef'îl babından fi'li muzari mütekellim şeklinin çoğulu olarak okunduğu gibi fi'li muzari müennes mechul olarak "ماتنزَّل" şeklinde de okunmuştur. Birinci takdirde fail Allah, ikinci takdirde naibi fail (sözde özne) melâikedir. Tefe'ul babından ma'lûm fiili muzari (etken fiil) olarak "ماتَنَزَّل" şeklinde de okunmuştur. Yine fail melâikedir.

9 ncu âyette zikri Allah'ın indirdiği ve onu koruyacağı buyurulmaktadır. Gerçekten Kur'ân-ı Kerim inince yazı bilenler tarafından o zaman mevcut malzemeye yazılmış ve Peyğamber'in işaretiyle âyetler sûrelerdeki yerlerine konmuştur. Peyğamber'in vefatından altı ay sonra, dağınık halde bulunan vahiy parçaları bir araya toplanarak *Mushaf* şeklinde yazılmış ve böylece Kur'ân-ı Kerîm, öteki kitaplar gibi büyük kısmı kaybolmadan zamanımıza kadar korunup gelmiştir.

Özellikle Peygamber'in ilk Mekke devirlerinde çevresinde henüz fazla kimsenin bulunmadığı sırada inen bazı âyetlerin yazılamadığı için unutulmuş olması muhtemeldir. *"Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın, yalnız Allah'ın dilediği*(ni unutursun)*"*[1] *"Biz daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir âyeti neshetmez veya unutturmayız"*[2] âyetleri ve bazı sağlam rivayetler bazı Kur'ân âyetlerinin unutulduğunu gösteriyor. Fakat yazılmadığı veya yazılıp da sonradan bulunamadığı için kaybolan ve zamanla unutulan âyetler Kur'ân'ın bütünlüğüne zarar verecek miktarda değildir. Muhafaza edilenler, Hz. Muhammed'e gelen vahiylerin tâ kendisidir. Onlarda bir değişiklik ve tahrif olmamıştır. Gerçi bazı özel şahıs mushaflarında bazı âyetlerin cümlelerinde veya kelimelerinde farklar görülür. Bazı kıraetlerde kelime hem gaip, hem muhatap, hem tekil, hem çoğul okunduğu gibi bazı kelimeler de aynı anlamı veren başka kelimelerle okunur. Ama bunlar, cümlenin anlamını değiştirecek nitelikte değildir. Meselâ İbn Mes'ûd'un özel mushafında: "إهدنا" yerine "أرشدنا", Übeyy ibn Kâ'b'in mushafında Talâk Sûresinde: "إلاَّ أن يأتين بفاحشةٍ مبينة" yerine "الاَّ أن يفحشنِ", Ra'd Sûresinde "أفلم ييْئس" kelimesini, İbn Abbâs'ın: "أفلم يتبيَّن" şeklinde okuduğu ve: *"Sanıyorum ki kâtip uyuklarken kelimeyi yazmış, bazı harfler ziyade etmiş, böylece kelime " ييْئس " şekline girmiştir"* dediği rivayet edilir[3]. Bu tür cüz'î farklar, Tâberî'nin Câmi'u'l-beyân'ı, Zemahşerî'nin Keşşâf'ı, Râzî'nin Mefâtîh'i, Kurtubî'nin el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân'ı gibi kaynak tefsîr kitaplarında gösterildiği gibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin oğlu 'Abdullâh'ın cemettiği ve Arthur Jefferry'nin yayınladığı Kitâbu'l-Mesâhif'te daha detaylı olarak zikredilmiştir.

Bazı âyetleri Peygamber'in unutmuş olmasını din adamlarının çoğu kabul etmezler. Onlara göre bazı âyetleri unutması ihtimali, peygamberin masumluğuna gölge düşürür. Bu tür iddiâlar, kelâmcıların ortaya attıkları, dini bir temele dayanmayan görüşlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde peygamberin de insan olduğu tasrih edilir. İnsan olduğuna göre onda da insanlığın za'fları vardır, unutması gayet normaldir. Namazda yanıldığı kendisine hatırlatıldığında yanılma secdesi yaptığı, "Rabbim, unuttuğum şeylerden ötürü beni bağışla!" diye duâ ettiği kaynaklarda zikredilmiştir[4]. Hâşâ bilerek yalan söyler, gerçeği değiştirir, iftira ederse işte masumluğa aykırı olan budur. Yoksa unutması gayet tabiidir. Onu vahiy dışında insan üstü gösterme çabalarının, halk seviyesinde bir değeri olsa bile bilimsel bir değeri yoktur.

1. A'la Sûresi: 6-7.
2. Bakara Sûresi: 106.
3. Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, 9/320; Fethu'l-Kadîr: 3/84.
4. Nesâî, Sehv: 22; İbn Mâce, İkâme: 131; Buhârî, Tefsîr, Sûre: 18, Eymân, 15; Müslim, Fedâil, 170; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 18; İbn Hanbel, 5/119, 120.

"Kaynaklarda mevcut deliller, bazı âyetlerin unutulmuş olduğunu gösterdiği gibi bazı şahısların da özel mushaflarında, Hz. Osman'ın resmi mushafındaki bazı kelimelerin eş anlamlılariyle yazıldığını gösterir. Ya özel mushaf sahipleri yanılarak bu kelimeleri yanlış yazmışlardır veya onların yazış şekli doğrudur ama resmi olduğu için Hz. Osman'ın mushafı çoğunlukça kabul edilmiştir. Fakat kırâetlerde bu farklara işaret edildiği gibi Sicistanî de bunları kitabında derlemiştir. Âyetin anlamı değişmedikten sonra herhangi bir kelimenin sinonimi ile yazılmış olması, fazla bir şey ifade etmez ve Kur'ân'ın korunmuş olduğu hükmünü de bozmaz.

"Kur'ân korunmuştur. Hz. Peyğamber'den sonra, özellikle Hz. Osman zamanının yarılarından itibaren başlayan bölünmeler, ortaya çıkan fırklara, kendi görüşlerini desteklemek, fıkıh mezhepleri de ictihadlarına destek bulmak için birçok hadis uydurup bu sözleri Peyğamber'e mal etmişlerdir ama Kur'ân'a uydurma âyetler sokmağa muvaffak olamamışlardır. Allah'ın buyurduğu gibi Kur'ân, bozulmaktan, tahriften korunmuştur" [1]. Bazı kelimelerin eş anlamlılariyle okunmasına veya bazı fiillerin kiplerinin değişmesine neden olan kıraet farkları, sanıyorum ki o zaman henüz tekâmül etmemiş olan Arap yazısının noktasız ve harekesiz olmasından da kaynaklanmıştır.

İmâmiyye şî'ası da Kur'ân'a değiştirme, eksik ve fazla ârız olduğu inancındadır. Onların bu görüşüne karşı olan Kadî: *"Zikri biz indirdik biz ve onun koruyucusu da biziz"* âyetini delil getirerek Kur'ân'a ziyade ve eksik ârız olsaydı, Kur'ân mahfuz kalamazdı, demiştir. Fahreddîn Râzî, mu'tezilî olan Kadî Abdu'l-Cebbâr'ın bu cevabını yetersiz buluyor. Çünkü Kur'ân'a değiştirme, fazla, eksik ârız olduğunu söyleyen İmâmiyye, bu âyetin de o katmalardan olduğunu söyleyebilir. Bu bakımdan bir şeyi kendisi ile ispat etmek batıldır, diyor [2]. Ama kendisi de yeterli bir cevap vermiyor.

Bu âyetin tefsîrinde, Ferrâ'ya âidolan orijinal bir görüşe işaret edelim. Ferrâ'ya göre " لَهُ "deki zamir Kur'ân'a değil, Hz. Muhammed'e raci'dir. O zaman âyetin anlamı şöyle olur: *"Zikri biz indirdik ve onu* (yani Muhammed'i kötü cinlerin dokunmasından) *koruyan biziz"* [3].

Ferrâ, âyetin amacına biraz yaklaşmıştır ama, herhalde maksadını tam anlatamamıştır. Bizim kanâatimize göre bu âyet, Kur'ân'ın vahyden sonraki durumuyla değil, vahy ânındaki durumuyla ilgilidir.

Allah, peyğamberine gönderdiği vahyini, şeytan müdahalesinden korumuştur. Şeytân, hiçbir suretle vahy sözlerine sokulup bâtıl sözler karıştıramaz.

1. Bkz. Muhammed İzzet Derveze, el-Kur'ânu'l-mecîd, s. 52-115.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/161.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/160.

Çünkü Allah, vahy götürmekle görevlendirdiği meleğin, bu görevini güvenlikle yapabilmesi için muhafız melekler de görevlendirir. Melek, o koruyucuların gözetimi ve koruması altında vahyi getirip insan peygambere ulaştırır. Bu husus, vahy meleğinin ağzından şöyle ifade edilir:

وَ مَا نَتَنَزَّلُ إِلاَّ بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَ مَا خَلْفَنَا وَ مَا بَيْنَ ذَلِكَ وَ مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

"Biz, ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan herşey O'nundur. Rabbin, aslâ unutkan değildir" [1].

Âyette *"Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında* (yani sağımızda, solumuzda) *olan herşey O'nundur"* cümlesi, vahy meleklerinin Allah'ın buyruğundaki muhafızlar tarafından korunduğunu gösterir. *"Rabbin aslâ unutkan değildir!"* sözü şu anlama gelir: Allah, bizim aracılığımızla peyğamberine hangi sözleri göndermiş olduğunu bilir. O, bize verdiği sözleri unutmaz. Şâyet O'nun bize verdiği herhangi bir mânâyı değiştirmiş veya teblîğ etmemiş olsak O bunu bilir ve bizi şiddetle cezalandırır.

Aynı mânâ, Cin Sûresinin 26-27 nci âyetlerinde vurgulanmıştır:

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلاَ يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا. إِلاَّ مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ
مِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا. لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالاَتِ رَبِّهِمْ وَ أَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَ أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا

"Gaybi bilen O'dur. Gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak râzı olduğu elçiye gösterir. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler (koruyucular) *koyar* (onlara verilen bilgileri şeytanların kapmasına, yahut o bilgilere yanıltıcı sözler karıştırmasına engel olur). (Böyle yapar) *ki onların, Rablerinin kendilerine verdiği buyrukları duyurduklarını bilsin. Ve* (Allah), *onların yanında bulunan herşeyi kuşatmıştır* (kendilerine neleri duyurmalarını emretmiş olduğunu bilir), *herşeyi bir bir saymıştır* (Verdiği emirlerin, anlamların hiçbirini unutmaz)."

İşte Kur'ân'ın korunması, vahyi esnâsında onun sözleri arasına şeytân sözünün karışmasından korunmasıdır. Gerçeği Allah bilir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ

1. Meryem Sûresi: 64.

اِلَّا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾ كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ ﴿١٢﴾
لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ
السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا فٖيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُٓوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ
نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

10- Andolsun, senden önce, evvelkilerin kollarına da elçiler gönderdik. 11- Onlara hiçbir elçi gelmezdi ki onunla alay etmesinler. 12- İşte biz onu suçluların kalblerine böyle sokarız. 12- Kendilerinden öncekilerin âdeti (inkârcıların mahvedileceği kuralı) *geçtiği halde yine ona inanmazlar. 14- Onlara gökten bir kapı açsak da oraya çıkacak olsalardı: 15- "Herhalde gözlerimiz döndürüldü, 'biz büyülenmiş bir topluluğuz" derlerdi.*

Tefsîr:

10-13: *Şiyâ', şî'a*'nın çoğuludur. *Şî'â* taraftar, millet anlamına gelir. Bu âyetlerde Hz. Muhammed'den önceki milletlere de peyğamberler gönderildiği, ama gelen her peyğamberle kavimlerinin alay ettikleri; Allah'ın, suçluların gönüllerine zikr'i veya alay ve inkâr etmeyi böyle soktuğu; yani o insanların yaptıkları bu kötü işleri beğenip sevdikleri; bu Arap müşriklerinin de önceki milletler gibi inanmayacakları bildiriliyor.

14-15 nci âyetlerde de müşriklerin inanmamaktaki inatları belirtiliyor: Eğer Allah onlara gökten bir kapı açsa, göğe çıkmağa koyulsalar, yine inanmazlar. *"Gözlerimiz sarhoş oldu, biz büyülendik, hayâl görüyoruz"* diyerek inkârlarına devam ederler.

Bu âyetler, Peyğamber'den kendilerine melek indirilmesini, çeşitli mu'cizeler göstermesini isteyen müşriklere cevaptır. Onlar için ne yapılsa nafile olduğunu, göğe dahi çıkarılsalar, bunun büyü olduğunu söyleyip inkâr edeceklerini belirtmektedir. Onların bu kör taassuplarına En'âm Sûresinin: *"Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitâp indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler, "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" der-*

lerdi''[1] âyetinde de işaret edilmişti.

12 nci âyet, kelâmcılar arasında hayli münakaşalara yol açmıştır. *es-Silk*, bir şeyi diğer bir şeyin içine sokmaktır. Ehl-i sünnete göre ''كذلك نسلكه فى قلوب المجرمين: *Biz küfrü, suçluların kalblerine böyle sokarız''* demektir. Gerçi âyetten önce küfür kelimesi geçmemiştir ama istihzâ geçmiştir. Peyğamberle veya Allah'ın âyetleriyle istihzâ küfürdür. Buna göre küfür ve istihzâyı, suçluların kalblerine sokan Allah'tır. Ehli sünnet kelâmcıları, bu yorumlariyle hidâyet ve dalâlete sevk edenin, yalnız Allah olduğu hakkındaki görüşlerini desteklerler.

Allah'ın dalâlete sevk etmesini kabul etmeyen mu'tezileye göre âyetten önce küfür kelimesi geçmediğinden '' نسلكه''deki zamirin, küfre gitmesi mümkün değildir. Küfür ve istihzâyı suçluların kalblerine sokan Allah olsa, kâfirlerin inkârlarında mazur sayılmaları gerekir. '' نسلكه''deki zamir zikre gider. Yüce Allah: *''Zikri biz indirdik''* dedikten sonra bu âyette de: *''İşte biz onu yani zikir olan Kur'ân'ı, suçluların kalblerine böyle sokarız''* buyurmuştur. Allah'ın, Kur'ân'ı onların kalblerine sokması, onlara Kur'ân'ı işittirmesi ve kalblerinde Kur'ân'ı belleme ve manalarını anlama olgusu yaratmasıdır. İşte Allah, Kur'ân'ı işittikleri, mânâsını anladıkları halde inat ve cehaletleri yüzünden ona inanmayanları kınamaktadır. Bu görüşü destekleyen iki delil vardır:

1) ''لايؤمنون به''deki zamirin, Kur'ân'a gittiğini herkes kabul etmiştir. ''(به)deki zamir Kur'ân'a gittiğine göre '' نسلكه ''deki zamirin de Kur'ân'a gitmesi gerekir. Çünkü bunlar, birbiri ardınca gelen zamirlerdir.

2) ''كذلك'' kelimesi, kendinden sonraki sokma işlemini, kendinden önceki işleme benzetmektedir. Bu âyetten önce: *''Biz zikri indirdik''*'den başka Allah'ın yaptığı bir iş zikredilmemiştir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: *''Biz zikri indirdiğimiz gibi onu, suçluların kalblerine de sokarız.''*

Ehli sünnetin de buna cevapları vardır ki bu tartışmaları uzatmak, Kur'ân'ın asıl amacı dışına çıkmaktan başka bir sonuç vermez. Kur'ân'ın amacı böyle tartışmalar doğurmak değildir. Bu âyet tıpkı: *''Böylece Rabbinin, yoldan çıkanlar için söylediği: 'Onlar inanmazlar' sözü gerçekleşmiş oldu''*[2] âyeti gibidir. Yüce Allah, inanma istemi göstermeyenlerin inanmayacaklarını belirtmektedir. Herşey Allah'ın kanunları çerçevesinde olur. Ama kulda bir istek vardır. Kulun isteğine göre Allah'ın yasaları çalışır ve iş meydana gelir. Kul eğer inanma, sağduyu ile düşünme istemi gösterse, taassubunu atsa, duyduğu Kur'ân'a inanacaktır. Ama başından reddetmek karariyle dinleyenlerin gönlünde iman değil, küfür uyanır. Kur'ân, onların kalbine nefret hisleri içinde

1. En'âm Sûresi: 7.
2. Yûnus Sûresi: 33.

girer. Öyleleri inanmazlar. İman da, küfür de Allah'ın yasaları çerçevesinde olur. Fakat aldığı algıyı küfür veya imana çeviren kulun isteğidir. Bundan dolayı isteğine bağlı işlerden kul sorumludur. Allah'ın yasaları dışında bir iş olmaz.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا
مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ
مُبِينٌ ﴿١٨﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾
وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾
وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ
لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ
عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ
يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

16- Andolsun biz, gökte burçlar yaptık ve onu, bakanlar için süsledik. 17- Ve onu, her recîm (taşlanarak kovulmuş) *şeytandan koruduk. 18- Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş şu'lesi kovalar. 19- Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar attık ve orada ölçülü, mütenasip herşeyi bitirdik. 20- Orada sizin için ve sizin beslemediğiniz kimseler için geçimlikler var ettik. 21- Hiçbirşey yoktur ki onun hazine-*

leri, bizim yanımızda olmasın, ama biz onu bilinen bir miktâr ile indiririz. 22- Rüzgârları, aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik, böylece sizi suladık, onu depolayan siz değilsiniz. 23- Biziz, elbette biz ki yaşatır ve öldürürüz; gerçek vâris olan da biziz. 24- Andolsun, sizden önce geçenleri de bildik, sonra gelenleri de bildik. 25- Gerçekten onları toplayacak olan, Rabbindir. O, hükümdardır, bilendir.

Tefsîr:

16-21: Allah, gökte burçlar yaratmış, güneş, ay ve yıldızlarla süslediği göğü, taşlanmış şeytandan korumuştur. Şeytan göğe sokulamaz. Ancak kulak hırsızlığı yapmağa yeltenen şeytanlar vardır ki onları da açık bir kıvılcım kovalar.

Burç, yüksek köşk demektir. Gökte toplanan birtakım yıldızlar kümesine burç denir. 16 ncı âyet, gökte bulunan çeşitli yıldız kümelerine işaret etmektedir.

Recm, taşlamak anlamına gelir. Sövme ve yermeye de recm denir. *er-Racîm,* taşlanmış, kovulmuş, lânetlenmiş, yahut uydurma sözler atan şeytan anlamına gelir. Gökten haberler çalmağa yeltenen şeytanlara atılan şihâb (kıvılcım) ile kovalandığı için şeytana *recîm* denmiştir.

Göğü yıldızlarla süsleyen Allah, yeri de uzatıp döşemiş, üzerine yüksek yüksek dağlar atmış, üstünde ölçülü, güzel güzel bitkiler yaratmış, gerek insanların, gerek diğer canlıların geçimlerini, rızıklarını var etmiştir. Herşeyin hazinesi Allah'ın yanındadır. O'nun yanında herşey boldur ama o, herşeyi bir ölçü ile indirir.

22-23: Allah'ın, bütün canlıların rızıklarını yarattığı belirtildikten sonra bu âyetlerde de O'nun, rızkın sebebi olan rüzgârları nasıl aşılayıcı olarak gönderdiğine, rüzgâr ile sevk edilen bulutlardan yağmur yağdırıp canlıları suladığı gibi, suların bir kısmını da yerin dibinde depo edip belli noktalardan çeşmeler fışkırttığına işâret edilmektedir.

Rüzgârlar bulutları birbirine sürtüştürür. Bu sürtüşmeden elektron akımı sonucunda gök gürültüsü ve şimşek olur. Sıkışan bulutların içerdiği sular süzülmeğe, yağmur olarak yeryüzüne inmeğe başlar. Rüzgârlar, bulutların birbirine elektron aşılamasına sebebolduğu gibi bitkiler arasındaki döllenmede de önemli rol oynar. Canlılar döllenme ile ürerler. Bitkiler de canlıdır. Onlarda da dişi ve erkek vardır. İşte rüzgârlar, erkek tohumları dişi çiçekler üzerine kondurmak suretiyle aşılama yaparlar. Sanıyoruz ki âyette rüzgârların bu aşılayıcı rolüne işaret vardır.

Yağan yağmur ve akan sularla tabiat canlanır. Kurduğu düzenle tabiatı canlandıran, öldüren, tekrar dirilten hep Allah'tır. İşte 23 ncü âyette bu gerçek vurgulanıyor: *"Dirilten ve öldüren biziz, vâris olan da biziz!"* Yani her şey ölür, kalıcı yalnız biziz. Mülk bizimdir. Bütün mülk sahipleri, kendilerine mal ettikleri şeyleri bırakıp gideceklerdir. Mülk, o geçici sahiplerden bize kalacak, onların mülküne biz varis olacağız. "Mülk benimdir" diyenler sonunda ister istemez mülklerini bize bırakacaklardır. Burada asıl mülk sâhibinin, Allah olduğu vurgulanıyor.

24-25 nci âyetlerde Allah'ın önce yaşayıp geçenleri, sonra yaşayacak olanları, önce ve sonra gelenlerin, ileride ve geride kalanların hepsini bildiği; herşeyi hikmetle, bilgi ile yapan o yaratıcının gerek önce, gerek sonra yaşamış olanların hepsini bir araya toplayacağı vurgulanıyor.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ

مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

26- Andolsun biz insanı pişmemiş çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan yarattık. 27- Cinne gelince onu da daha önce, kavurucu ateşten yarattık.

Tefsîr:

26-27: Yüce Allah, kudretini belirtmek üzere bu iki âyette insanı ve cânnı yaratmasına dikkati çekiyor: İnsanı bir *salsâl*'dan, bir *hame-i mesnûn*'-dan, cânnı da *semûm* ateşten yarattığını bildiriyor.

A) *Salsâl:* Vurulunca ses veren, çınlayan, pişmeden kurumuş çamurdur, pişince *fahhâr* adını alır. Diğer bir görüşe göre *salsâl,* bozulmuş, kokuşmuş çamura denir. *Hame':* Kokuşmuş kara çamur, *mesnûn:* Vasfı değişmiş demektir. *Hame-i mesnûn:* Kala kala kokuşmuş, vasfı değişmiş kara çamurdur.

Gerek bu âyetin, gerek diğer âyetlerin ifadesinden insanın yaratılışının bir evrim geçirdiği anlaşılmaktadır. Yüce Allah, çamuru insan olma yoluna yöneltmiş, kala kala vasfı değişen bu çamurdan oluşan hücreler, süzüle süzüle çeşitli aşamalar geçirerek insan düzeyine ulaşmıştır. *"Âdem gibi, Allah onu topraktan yarattı"*[1] âyetinde Âdem'in topraktan yaratıldığı bildirilmektedir.

1. Âli 'İmran Sûresi: 59.

Demek ki insanın aslı topraktır. Fakat toprak birden değil, çeşitli aşamalardan geçirilerek insan yapılmıştır. Önce su ile karışan toprak çamur olmuş: *"Ben çamurdan bir beşer yaratacağım"* [1], sonra su ile toprağın karışımı olan sahil çamuru, kala kala değişiklikler geçirmiş, kokuşmuş, vasfı değişmiş, ondan hücreler süzülmeğe başlamış: *"Biz insanı çamurdan bir sülâleden* (süzmeden) *yarattık"* [2], insan olacak hücre, önce kendi kendine bölünerek üremiş, eşi kendisinden yaratılmış: *"Sizi bir tek candan yarattı, ondan eşini yarattı"* [3], daha sonra dişisiyle birleşmek suretiyle eşeyli üreme düzeyine gelmiş ve erkekle dişinin birleşmesinden insanlar çoğalmağa başlamıştır: *"O ikisinden birçok erkekler ve kadınlar yaratıp yeryüzüne yaydı"* [4].

Müfessirler, âyetteki insan sözüyle Âdem'in kasdedildiğini söylerler. Fakat Muhammed Bâkır'dan nakledilen bir söze göre: "Bizim atamız Âdem'den önce bin kere bin (yani bir milyon) yahut daha fazal Âdemler gelip geçmiştir [5]. Bize göre bu ifade, ilk insandan Âdem'e kadar birçok insanlar gelip geçtiğini, yani insanın evrimleşe evrimleşe Arz meleklerinin boyun eğdiği mükemmel insan Âdem düzeyine ulaştığını gösterir.

İnsanın evrimi, şüphesiz uzun zaman almıştır. Nitekim: *"Biz sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra meleklere: 'Âdem'e secde edin' dedik"* [6] âyetindeki (ثُمَّ) yani (sonra)lar, insanın kökeninden, meleklerin boyun eğdiği Âdem haline gelinceye dek çok aşamalardan geçirildiğini gösterir. Bazı basit düşünceli insanlar, insanın evrimini kabul etmeyerek: *"Allah'ın, Âdem'i bir anda yaratmağa gücü yetmez mi ki bu kadar uzun zamanda yaratsın?"* der ve evrim düşüncesini Kur'ân'a ve Allah'ın kudretine aykırı bulurlar.

Düşünmezler ki Allah için zaman söz konusu değildir. O'na göre milyonlarca yıl ile bir an birdir. Biz yaratıklara göre milyonlarca yıl süren olay, Allah için bir anda meydana gelmiştir. Çünkü sonlu varlıklar olan bizler, zamanı böler ve parça parça algılarız. Ama Allah, parçaları bütünleştirir. Çokluklar O'nda bir olur. Katralar denizde birleşir. Kesret, vahdete döner. Allah'ı insan ile karıştırmak, sınırsız kavramı sınırlı algılarla karşılaştırmak insanı yanlış yargılara götürür.

Kaldı ki birden bire yaratıvermek basit bir şeydir. Ama ince plânlar, kanunlar ile milyonlarca yıl içinde dünyadan süzüle süzüle meydana getirilmiş varlığın değeri büyüktür. Bundan dolayı Allah, insan için: *"Gerçekten biz,*

1. Sâd Sûresi: 71.
2. Mü'minûn Sûresi: 12.
3. Nisâ' Sûresi: 1.
4. Nisâ' Sûresi: 1.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/179.
6. A'râf Sûresi: 11.

insan oğluna çok ikramda bulunduk, onu çok şerefli yaptık'' [1] buyurmak suretiyle insanın değerini belirtmiştir.

Kâinatın tamamı tekâmül kanununa göre yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre üzerindeki canlıların anası olan şu dünya dört İlâhî günlük, yani dört büyük zamanlı evrim sonucu bu şekline gelmiştir. Canlıların zübdesi insan da çok derin bilgi, ince hesap ve plânların sonucunda süzüle süzüle tabiat kuvvetlerine hükmeden, dünyayı onaran, daima ilerleyen, kalkınan bir mükemmel varlık haline getirilmiştir. Ama yine tekrarlayalım ki bu uzun süre bize ve bizim ölçülerimize göredir. Bize göre milyonlarca yılda yaratılmış olan insan, Allah'a göre bir anda yaratılmış demektir. Çünkü O'nun için bütün zaman bir andan ibarettir. Zamanın parçaları O'nun katında bütünleşir. Milyonlarca yıl ân-ı vâhide döner. Gerçeği Allah bilir.

B) *Cânn:* Çoğunluğun kanısına göre *cinn*'in babasıdır. Gözlerden gizli kaldığından dolayı gizlenen anlamına ismi fâil olarak *cânn* denmiştir. Gizlenme kökünden gelen *cinn* kelimesi, gözle görülmeyen birtakım varlıklara verilmiş çoğul isimdir, tekili *cinnî*'dir. Fakat biz bu kelimeyi de çoğul olarak kullanırız.

Yüce Allah, bu âyetlerde insanı kokuşmuş çamurdan, insandan önce cânnı da *nâr-i semûm*'dan yarattığını bildirmiştir. Rahman Sûresinin 15 nci âyetinde: *Cinni de mâric* (karışık) *bir ateşten yarattı''* buyurulmuştur. Izdırap (çalkantı) anlamındaki *merc* kökünden gelen *mâric* ''ateşten ibaret bir çalkanan'' yani halis ateş, dumansız, sâf alev diye tefsîr edilmiştir. Tefsîrine çalıştığımız bu âyette ise bu ateş *''es-semûm''* olarak nitelendirilmiştir. *Semûm,* gündüz esen, bizim Sâm yeli dediğimiz ateş gibi sıcak rüzgârdır. *Semm,* zehir, *semmu'l-hiyât* ince delik manasına gelir. Bedenin ince gözeneklerine de *semm* denir. *Mesâmm, mesâmmât* bu kökten türemiş çoğul isimdir. Vücut gözenekleri demektir.

Sâmm ve semûm ateşten yaratılmış olması, cinnin, insanın gizli gözeneklerinden vücuduna girecek, onu zehirleyecek, yakacak nitelikte olduğunu ifade eder [2].

Demek ki cinnin yaratıldığı unsur, zerrelerin aralarından geçebilen, dumanla karışık veya çalkanan bir ateştir. Yani nurun azıcık yoğunlaşarak aldığı şekildir. Nurun maddeye doğru uzantısı olan duman ile karışık ve karışması da tam dengeli olmadığı için çalkanan bir unsurdan yaratılmıştır. Melek kadar sâf nur olmamakla beraber kendisinde ışık tarafı ağır bastığı için zerrelere nüfuz edebilir, vücudun delikçiklerinden geçebilir.

1. İsrâ Sûresi: 70.
2. Hak Dini Kur'ân Dili, 4/3059.

"Hasılı demek oluyor ki insan yaratılmazdan evvel güneşte veya arzın başlangıcında olduğu gibi çalkanıp duran, muzdarıp, müteheyyic bir halde bulunan halis bir ateş, veya elektrik halinde olduğu gibi herşeye karışabilen nâfiz bir ateş veyahut eşyayı birbirine karıştırmak hassasını haiz bir ateşten, biz insanların gözlerine bermutad görünmeyen gizli birtakım hayat kuvvetleri, hayâtî unsurlar yaratmıştır ki bunlara cânn denir"[1].

'Abdu'r-Raûf el-Munâvî de şöyle diyor: "Cinn, hava ile karışık, alevli bir ateşten yaratılmıştır. Merc karışmak demektir. Cin hava ve ateşin karışımından yaratılmıştır. Âdem de toprakla suyun karışımından yaratılmıştır. Su ile toprağın karışımına *tîn* (çamur), ateşle havanın karışımına da *mâric* denmiştir." Sonra Munâvî, Gazâlî'nin şu görüşüne yer veriyor: "Çamurun tabiatı sükûndur, âteşin tabiatı harekettir. Alevli bir ateşin durduğu düşünülemez. O, tabiatı gereği sürekli hareket eder. Ateşten yaratılan varlığın, durup topraktan yaratılana secde etmesi emredilmiş, fakat o böbürlenip Âdem'e secde etmeyi kabul etmemiştir"[2].

Bu konuda âlimlerin görüşlerini özetledik. Bu tefsîrlerin kesinlik ifade etmediğini, birer tahminden ibaret olduğunu, yaratılışın mahiyet ve teferruâtını bilmemize imkân bulunmadığını hatırlatmak yerinde olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'den anladığımıza göre cinlerin de mü'minleri ve kâfirleri vardır. İblîs, cinlerin atası değil, ilk isyân eden cinnîdir. Çünkü yüce Allah onun hakkında: *"O, cinlerden idi, Rabbinin emrinden dışarı çıktı"*[3] buyurmuştur. Nasıl insanların ilk şakisi Âdem'in oğlu Kâbil ise, cinlerin ilk şakîsi de İblîs'tir. Cinlerin kâfirine şeytân, kâfir olmayanına sadece cinnî denir. Şeytân, Hakk'tan uzaklaşan Hakk'a karşı gelen varlık demektir.

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ
﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ
الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ

1. Aynı eser, 4/4670.
2. Feydu'l-Kadîr, 3/450. Bu konuda daha detaylı bilgi için İnsan ve İnsan-üstü adlı eserimizin 35-50 nci sayfalarına bakılabilir.
3. Kehf Sûresi: 50.

(٣١) قَالَ يَا اِبْلِيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ (٣٢) قَالَ لَمْ اَكُنْ
لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ (٣٣) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا
فَاِنَّكَ رَجِيمٌ (٣٤) وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلَى يَوْمِ الدِّينِ (٣٥) قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِي
اِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (٣٦) قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (٣٧) اِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (٣٨)
قَالَ رَبِّ بِمَا اَغْوَيْتَنِي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ (٣٩)
اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (٤٠) قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (٤١)
اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ (٤٢)
وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَ (٤٣) لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ
مَقْسُومٌ (٤٤) اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (٤٥) اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ
(٤٦) وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (٤٧)
لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ (٤٨) نَبِّئْ عِبَادِي اَنِّي اَنَا
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٤٩) وَاَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْاَلِيمُ (٥٠)

28- Bir zaman Rabbin, meleklere demişti ki: "Ben kupkuru çamurdan, değişken balçıktan bir insan yaratacağım!" 29- "Onu düzenlediğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapa-

dın!" 30- Meleklerin hepsi topluca secde ettiler. 31- Yalnız İblîs, secde edenlerle bareber olmayı kabul etmedi. 32- "Ey İblîs, nen var ki sen secde edenlerle beraber olmadın?" dedi. 33- "Ben, bir çamurdan, değişken bir balçıktan yarattığın insana secde edemem!" dedi. 34- "Öyleyse çık oradan, dedi, çünkü sen kovuldun!" 35- Tâ cezâ gününe kadar üzerine lânet edilecektir!" 36- "Rabbim, dedi, bari tekrar dirilecekleri güne kadar beni(m canımı almayı) *ertele." 37- "Haydi, dedi, sen ertelenmişlerdensin!" 38- "O bilinen vaktin gününe kadar!" 39- "Rabbim, dedi, beni azdırmandan ötürü andolsun ki ben de yer yüzünde onlara* (günahları) *süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracağım." 40- "Ancak içlerinden, kendilerine ihlâs verilen kulların hariç." 41-* (Rabbin) *buyurdu ki: İşte bana varan doğru yol bu*(ihlâs)*tır." 42- "Benim halis kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Ancak sana uyan azgınlar*(ı azdırabilirsin).*" 43- Cehennem o*(şeytana uya)*nların hepsinin buluşma yeridir. 44- Onun yedi kapısı vardır, her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır. 45- Korunanlar ise cennetlerde, pınar başlarındadırlar. 46-* (Onlara)*: "Oraya esenlikle, güven içinde girin!"* (denilir). *47- Onların göğüslerindeki kini çıkarıp atmışızdır; kardeşler olarak divanlar üzerinde karşı karşıya otururlar. 48- Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkarılacak da değillerdir. 49- Kullarıma haber ver: İşte ben öyle bağışlayan, öyle esirgeyenim. 50- Fakat benim azâbım da çok acı bir azâptır!*

Tefsîr:

28-31: Yüce Allah, meleklere, kokuşmuş çamurdan bir beşer, yani derili bir beden sahibi insan yaratacağını bildirmiş ve şekillendirip kendi ruhundan üflediği insana secde etmelerini emretmiş; meleklerin hepsi ona secde etmişler, yalnız İblîs secde etmekten kaçınmıştır.

Üflenmek suretiyle insana verilmesi, ruhun rüzgâr gibi üflenen bir şey olduğunu gösterir. İsrâ Sûresindeki ruhla ilgili âyette, ruh hakkında gerekli bilgi verilecektir.

Daha önceki âyetlerin tefsîrinde söylediğimiz gibi insan, kendisine üflenen Hak ruhuyla üstün zekâ ve düşünce kabiliyetine ulaşmıştır. Allah'ın bahşettiği düşünce yeteneği sayesinde melekler ona boyun eğmiştir. Son asrın bazı âlimlerine göre insana secde etmekle emredilen melekler, tabîat kuvvetleridir. Çünkü melekler çok çeşitlidir. Cebrâîl, Mîkâîl gibi ruhânî melekler yanında tabiat kuvvetleri de birer melek niteliği taşır. Nitekim eski âlimlerden

de, Âdem'e secde ile emredilen meleklerin, büyük melekler değil, yer melekleri olduğunu söyleyenler vardır. Filozoflara göre de göksel yüce ruhların, insan nefislerine boyun eğmesi muhaldir. Secde ile emredilenler, konuşan ruha itâat eden insan cisminin güçleridir [1].

Maamafih, ezelî yaratmanın mahiyetini, o sahnede cereyan etmiş olayların içyüzünü anlamamız mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in söylediklerine aynen inanmak vazifemizdir. Meleklerin Âdem'e secde etmesi iki şekilde yorumlanır. Bazı âlimlere göre, Âdem'e secde, sadece bir ikram, saygı ve selâmlama secdesidir, ibâdet secdesi değildir. Çünkü Allah'tan başkasına ibadet câiz değildir. Secdeden maksat boyun eğme ve saygı göstermedir, alnı yere koymak değildir. Bir kısmına göre de bu secde aynen Allah'a secde gibi alnı yere koymaktır. Fakat Âdem'e secde, Allah'ın emriyle olduğundan yine Allah'a itâattir [2].

Aklı ve düşüncesiyle insan, tabiat kuvvetlerini emri altına alabilmiş, kendisine hizmet ettirmiştir. Allah'ın ona üflediği ruh sayesinde de ruhânî melekler ona hizmet etmekte, onu birçok tehlikelerden korumaktadırlar. *"Onun önünden arkasından izleyicileri vardır, onu Allah'ın emrinden korurlar"* [3] âyetinin bildirdiği üzre ruhânî melekler de insana hizmet etmekte, onu korumakta, hattâ günahlarının bağışlanması için Allah'tan mağfiret dilemektedirler. İnsanın gönül gözü açılsa, kendisini ne kadar ruhânînin koruduğunu görür ve Allah'ın ikramına şükreder.

Hasılı melekler Âdem'e secde etmiş, yalnız İblîs ona secdeden kaçınmıştır.

32-38: Ona göre insan beşerdir, yani derili, yoğun bir cisimdir. Bu derili, yoğun cisim, kokuşmuş çamurdan yaratılmıştır. Kendisi ise ateşten yaratılmış, lâtîf bir cisimdir, beşerden yüksektir. Lâtif cismin, yoğun cisme secde etmesi doğru değildir.

Bu düşünce ile kendisini haklı çıkarmağa çalışan şeytân, Allah'ın buyruğuna karşı gelmekle O'nun huzurundan kovulmuş, aşağılaştırılmış, kendisinin kovulmasına sebebolan insanın, neslini sürekli olarak yoldan çıkarmak için Allah'tan, kendisine insanların yeniden dirilecekleri güne kadar yaşama yani ölümsüzlük verilmesini istemiş, bu isteği kabul edilmiştir.

"Vakt-i ma'lûm" ne zaman olacağını yalnız Allah'ın bildiği dirilme günüdür. Bu, âhiret hayâtının başlangıcıdır. Dirilme gününe kadar sağ kalan, artık ondan sonra ölmez. Çünkü o günden sonra ölüm yoktur. Bundan, ruhânî varlıkların ölümsüz olduğu anlaşılmaktadır. Şeytân da ruhânî varlıklar-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 1/238.
2. İbn Kesîr, Tefsîr, 1/78-79; Kurtubî, el-Câmi': 1/293.
3. Ra'd Sûresi: 11.

dandır, o da ölümsüzdür. Ölümlülük, yoğun cisimlere özgüdür. Yoğunluktan uzak ruhlar için ölüm yoktur.

39-44: Şeytân, kendisinin kovulmasına sebebolan insanı azdırmağa çalışacağını, yalnız Allah'ın hâlis kullarına dokunamayacağını söylemiş, Allah da bunun doğru yol olduğunu, yani doğru yolda olanları şeytanın azdıramayacağını, onun sadece azgınları şaşırtabileceğini, cehenneme toplanacak olan o azgınların da küfür ve sapıklık derecelerine göre yedi kapılı cehennemin kapılarının birinden gireceğini bildirmiştir. Tefsîrlere göre yedi kapı, cehennemin yedi tabakasıdır. Bu tabakalar üst üste bulunur. Her grup, günahına göre cehennemin bir bölümüne girer.

41 nci âyette: *"Bana varan doğru yol budur"* sözüyle ya bana varan doğru yol ihlâstır, veya senin onlara dokunamayacağın sözün doğrudur, ya ben onları korurum anlamlarınadır.

Meleklerin hepsinin secde edip şeytanın etmemesinde de Allah'ın hikmeti vardır. İnsan akıl ile tabiat kuvvetlerine hakim olur. Fakat insanın içinde ihtiras olmasa, çalışma isteği de olmaz. İşte şeytan insana ihtiras aşılar, dünyayı sevdirir: *"Yeryüzünde onlara süsleyeceğim"* meâlindeki âyette bu olguya işaret edilmektedir. Her insanda bu tutku olduğundan, biri diğerinden daha çok dünyâya sahibolmak için insanlar arasında mücadele, yarışma başlar. Bu yarışma, her insanı, kendini savunmaya, ötekinden üstün veya onunla aynı düzeyde olmaya iter. Bunun için çalışmak, çabalamak gerekir. Çalışma da, kalkınmaya, ilerlemeye yol açar.

Demek ki ihtiras, dünyâ tutkusu, ölçülü olursa yararlıdır; insanı melekten ayıran bu duygudur. Kalkınmanın, ilerlemenin sırrı olan bu duygu, ölçüyü aştığı takdirde zararlı olur. Bundan dolayı insan ihtirasının dizginlenmesi gerekir. Eğer dizginlenmezse, gittikçe büyüyen ihtiras kavgalara, savaşlara, kan dökmeğe, zulüm ve işkencelere sürükler. İşte dinlerin görevi, aslında yararlı olan bu duyguyu frenleyip dengelemektir.

Allah'ın buyruğuna uyan, ihtiraslarını frenleyen halis kulları şeytan azdıramaz; taşkınlıklara, kötülüklere götüremez. İşte Allah'ın doğru yolu, ihlâs sahibi olmak, taşkınlıktan kaçınmak, ölçülü davranmaktır. Bu da Tanrının sesini duyan, peyğamberlerin yolunda giden, yahut kendi içlerindeki iyilik duygularına uyanların yapacağı iştir. Doğru yol, aşırılıktan uzak, orta yoldur. İnsan ne melektir, ne şeytan. İnsan melek değildir, çünkü kendisine ihtiras aşılanmaktadır. Bununla dünyayı sever, mal mülk sahibi olmak ister. Bu ihtiras ona şeytandan gelir. Fakat insan şeytandan gelen ihtirası dengelemez, herşeyin yalnız kendisinin olmasını isterse kötülük kaynağı olup çıkar. İhtirası dizginleyecek olan dindir. Dinin amacı, insanın sivri taraflarını törpüleyip, insanları hep bir arada birlik ve dirlik içinde yaşatıp olgunlaştırmak, dünyâda da âhirette de mutlu etmektir.

Ölçülü davrananlar, dünyâda mutlu oldukları gibi âhirette de cennete girmek mutluluğuna ererler. Ama şeytanın emirlerine girip taşkınlık yapanlar, ruhânî hayatta işledikleri suçun derecesine göre cehennemin bir derecesine girerler. Her suçlu, suçuna uygun bir cezaya çarptırılır. Cehennemin yedi kapısı, yedi bölümü vardır. Suçlular, suç derecelerine göre bu yedi bölümden birine sokulurlar.

Allah'ın Âdem'i yaratması, meleklere Âdem'e secde etmelerini emretmesi, meleklerin hepsinin secde edip yalnız İblis'in, âyetlerde belirtilen sözleri söyleyerek secde etmekten kaçınması, bu yüzden kovulması, daha önceki sûrelerde de geçer. Bu âyetler çeşitli şekillerde tefsîr ve te'vil edilir.

Âdem'in yaratılışı sahnesi, Tevrat'ın Tekvîn Kitabının 2 ve 3 ncü bablarında anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in anlattıkları, özet olarak Tervat'ta anlatılanlara uyar. Detayda farklar vardır. Fakat ikisinin özeti de aynıdır, fraklı kelimelerle de olsa, aynı şeyler anlatılmaktadır. Ancak Tevrat'ta meleklerin Âdem'e secde etmesi, şeytanın etmemesi ve şeytan ile Allah arasında geçen konuşmalar yoktur. Hz. Peyğamber devrinde bu parçaların da ya Tevrat'ta veya şerhlerinde mevcudolup zamanla kaybolduğu muhtemeldir. Tevrat'ın ikinci babında Allah'ın, Âdem'e eş olmak üzere, Âdem'in kaburga kemiğinden Havvâ'yı yarattığı ifade edilmektedir ki, hadis şeklinde rivayet edilen bir sözde kadının, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı söylenmektedir.

Şimdiye kadar çeşitli Kur'ân kıssalarını gördük ve bunların, büyük çoğunluğunun, Tevrat'ta bulunduğuna ve orada anlatılanlara uyduğuna işaret ettik. Peki ama Cenabı Hak birkaç yerde *"Ey Muhammed, bunlar sana vahyettiğimiz ğayb haberleridir. Bunları ne sen, ne de kavmin bilmiyordunuz"* [1] buyurmaktadır. Bunlar Tevrat'ta bulunduğuna göre bilinmez haberler değildir. O zaman bu âyeti, gerçek ile nasıl te'lif edeceğiz?

Kanaatimize göre bunlar gerçi Tevrat'ta anlatılan veya bazıları Araplar arasında söylenen şeylerdi aina, Peyğamber (s.a.v.) kitapları okuyarak bunları öğrenmiş değildi. Duydukları kulaktan dolma şeylerdi. Halbuki Kur'ân'da anlatılanlar, hemen tıpa tıp Tevrat'a uymaktadır. Özellikle Peyğamber Devrindeki Tevrat nüshalarına tamamen uyduğu kanısındayız. Kulaktan dolma şeylerin, aynen Tevrat'ta olduğu gibi anlatılması mümkün değildir. Hele o zaman Tevrat Arapçaya da çevrilmiş değildi. Bunun tek izahı şudur: *Kur'ân'ı Hz. Peyğamber'e vahyeden ruhânî, Tevrat'ta bulunanları, tevhîde, peyğamberlerin yüce ahlâkına aykırı şeylerden ayıklayarak vahyediyordu.* Bu bakımdan bunlar peyğamber için ğayb (bilinmez) haberlerdi. Tevrat'ı okumayan, İbranice de bilmeyen bir insanın, Tevrat'ta olanları, şirk izlerinden, Allah'ın

1. Hûd Sûresi: 49.

sıfatlarına, peyğamberlerin evsafına yakışmaz sözlerden veya kelimelerden ayıklayarak anlatması, vahiyden başka bir şeyle izah edilemez.

45-50: Önceki âyetlerde şeytanın iğvâsına kapılıp azanların, taşkınlık derecelerine göre cehennemin yedi kapısından birinden cehenneme girecekleri belirtilmişti. Bu âyetlerde de şeytanın sözüne uymayan, şirk ve küfürden korunanların cennete girecekleri; o bahçelerde şarıl şarıl akan su başlarında güven içinde yaşayacakları; kin, çekememezlik duygularından arınmış olarak dostluk, kardeşlik içinde karşılıklı oturup sohpet edecekleri; hiçbir yorgunluk çekmeyecekleri ve o bahçelerden hiç çıkarılmayacakları haber veriliyor. Bu nimetler sayıldıktan sonra Allah'ın, çok affeden, çok acıyan, fakat cezâsının da çok çetin olduğu vurgulanıyor.

"İslâm filozoflarına göre *'Göğüslerinde bulunan kini çıkarıp attık'* âyeti, kutsal konuşan ruhların, şehvet ve gazap kirlerinden temiz, vehim ve hayal olaylarından uzak olduğuna işarettir. *"Kardeşler olarak yüksek divânlar üzerinde karşılıklı otururlar"* âyeti de şu anlamı taşır: Bu ruhlar, cisimler dünyâsının kirlerinden, hayâl ve vehim dürtülerinden durulup üzerlerine kibriyâ ve celâl âleminin nurları düşünce, o tanrısal nurlarla parlar, o samedî ışıklarla parıldar, hangisinin üzerine bir nur düşse diğerine yansır. Paralel bulunan meziyetlerin birbirine yansıması gibi. O ruhânî varlıkların durumu: *"Divânlar üzerinde kardeşçe karşılıklı oturanlar"* tabiri ile anlatılmıştır" [1].

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَ ﴿٥١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ اِنَّا
مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ
اَبَشَّرْتُمُونٖي عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ
فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطٖينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ
﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوٓا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/194.

قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا
إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

51- Onlara İbrâhim'in konuklarından haber ver: 52- Onun yanına girmişler: "Selâm" demişlerdi. O da: "Biz sizden korkuyoruz" dedi. 53- "Korkma, dediler, biz sana bilgin bir çocuk müjdeleriz!" 54- Bana ihtiyarlık dokunduktan sonra mı beni müjdelediniz? Ne tuhaf bir şeyle müjdeliyorsunuz?" dedi. 55- Sana gerçeği müjdeledik, umut kesenlerden olma!" dediler. 56- "Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden umut keser?" dedi. 57- "Ey elçiler, dedi, işiniz nedir?" 58- "Biz, suç işleyen bir kavme gönderildik" dediler. 59- "Yalnız Lût âilesi, suçlu değildir. Biz onların hepsini kurtaracağız." 60- "Ancak karısı hariç. Onun da (suçlularla beraber) *kalanlardan olmasını uygun gördük."*

Tefsîr:

51-60 ncı âyetler, ibret için Hz. İbrâhîm'in hayâtından bir sahneyi anlatmaktadır: Melekler konuk şeklinde Hz. İbrâhîm'e giderler, artık çocuğu olmaktan umudunu yitirecek kadar ihtiyarlamış olan İbrâhîm'e bir çocuğu olacağını müjdelerler, oradan da suç işleyen Lût kavmine gidip suçluları cezalandıracaklarını, yalnız Lût âilesini kurtaracaklarını, sadece Lût'un karısının da ötekiler gibi helâk edileceğini söylerler.

Bu kıssa, Hûd Sûresinin 69-76 ncı âyetlerinde de geçmişti. Yalnız orada melekler, çocuğu olacağını, İbrâhîm'in kendisine değil, karısına müjdelerler. Bu konudaki konuşma da meleklerle, İbrâhîm'in karısı arasında geçer. Burada ise müjde, İbrâhîm'in kendisine verilir ve konuşma kendisi ile melekler arasında olur. Kitabı Mukaddes'in Tekvîn Sifrinde ise yalnız İbrâhîm'le melekler arasındaki bu konuşma anlatılır, karısı ile melekler arasındaki konuşmadan söz edilmez. Her halde o konuşma da, vaktiyle Kitabı Mukaddes nüshalarında vardı, zamanla kaybolmuştur. Gerçeği Allah bilir.

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾

قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ
﴿٦٤﴾ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَاتَّبِعْ اَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ
اَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ
هٰٓؤُلَٓاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ وَجَٓاءَ اَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾
قَالَ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُٓوا
اَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتِٓي اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾
لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ
﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ
فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

61- Elçiler Lût âilesine geldiklerinde: 62- (Lût)*: "Siz tanınmamış kimselersiniz!" dedi. 63- Dediler ki: "Doğrusu biz, onların, hakkında şüphe ettikleri şeyi sana getirdik." 64- "Sana gerçeği getirdik, biz elbette doğru söyleyenleriz!" 65- "Hemen gecenin bir parçasında âileni yürüt, sen de arkalarından git, içinizden hiç kimse ardına dönüp bakmasın. Emredildiğiniz yere gidin!" 66- Ona: "Şunlar, sabaha girerlerken arkaları kesilecektir!" şeklindeki buyruğ*(umuz)*u bildirdik. 67- Kent*

halkı, sevinerek geldiler. 68- (Lût): *"Bunlar benim konuğumdur, dedi, beni mahcubetmeyin!" 69- "Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!" 70- "Seni âlemlerden* (başkalarının işine karışmaktan) *menetmemiş miydik? dediler. 71- "Eğer yapacaksanız, işte kızlarım!" dedi. 72- Senin ömrüne andolsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. 73- Güneşin doğma zamanına girerlerken korkunç ses onları yakaladı. 74- O kentin üstünü altına getirdik ve onların üzerine çamurdan pişmiş taşlar yağdırdık. 75- Şüphesiz bunda işâretten anlayanlara nice ibretler vardır. 76- O kent,* (herkesin gelip geçtiği) *bir yol üzerinde durmaktadır. 77- Elbette bunda, inananlar için bir ibret vardır.*

Tefsîr:

61-74 ncü âyetlerde suç işleyen Lût kavminin sonucu anlatılmaktadır: İbrâhîm'den sonra melekler Lût'un yanına gelirler, kendilerini tanımayan Lût'a, suçlu kavmini cezalandırmak için görevlendirilmiş elçiler olduklarını; gece yarısından sonra âilesiyle birlikte hiç arkalarına bakmadan kentten uzaklaşmalarını, sabah olurken bu kavmin ardının kesileceğini söylerler. Gelen konukları, genç delikanlılar sanan kavmin erkekleri, sevinerek Lût'un evine gelirler. Lût onlardan konuklarına dokunmamalarını, konuklarına karşı kendisini rezil etmemelerini rica ile konuklarını korumak için kızlarını dahi kavmine teklif eder. *"Ömrüne andolsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı!"* âyetinden anlaşılıyor ki oğlanlara çok düşkün olan kavmi, söz dinlemez, ille konukları isterler.

Şimdi bu âyet, ya meleklerin Lût'a söyledikleri sözdür, Kur'ân'da anlatılmıştır. Yahut söz arasında onların halini belirtmek üzere Peyğamber'e yöneltilen bir parantez cümlesidir.

Nihâyet güneş doğarken onları yakalayan müthiş gürültü, o ülkenin altını üstüne getirir, üzerlerine pişmiş taşlar yağar.

Kavmi, Lût'un evinin önünde toplandığı zaman Lût, henüz konuklarının melek olduğunu bilmiyordu. Kavminin davranışı karşısında onun son derece üzüldüğünü gören melekler, ona gerçek durumu anlatmışlardır. Bu husus, Hûd Sûresinde sırasiyle anlatılır. Burada ise önemine binaen meleklerin Lût'a söyledikleri sözler öne alınmıştır. Fakat bu, konuşmanın, kavminin, Lût'un evinin önünde toplanmalarından önce olduğunu göstermez. Çünkü atıf vavı sıra bildirmez, sadece cümleleri birbirine bağlar. Lût, konuklarının melek olduğunu, ancak kavminin, evinin önünde toplanıp onları istemelerinden sonra öğrenir.

75-77 nci âyetlerde de Lût kavminin uğradığı sonuçta, iyi düşünen insanlar

için ibretler bulunduğu, harabedilen o yurdun, herkesin gelip geçtiği yol üzerinde durduğu, inananların bundan ibret alacağı vurgulanmaktadır.

Bu kıssa da Hûd Sûresinin 77-83 ncü âyetlerinde anlatılmıştı. İbret için kıssaya burada da işaret edilmekte ve son âyetlerde de kıssanın anlatılmasındaki hikmet belirtilmektedir. O da Hz. Muhammed'e karşı gelen, Lût kavminin yaptıklarını da yapan Arapları uyarmaktır. Lût kavminin harabolmuş yurtları, Arapların gelip geçtiği Hicaz-Şâm yolu üzerinde bulunmakta idi. Araplar buraların Lût kavmine âidolduğunu, o çirkin işleri yüzünden harabedildiğini biliyorlardı. Yüce Allah, onlara bildikleri bu hikâyeyi anlatarak ders veriyor. Lût kavminin uğradığı sonucun birkaç sûrede tekrarlanması, Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Araplar arasında da livâtanın yaygın olduğunu kanıtlar.

وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ لَظَالِمِينَۙ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْۢ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبِينٍۜ ﴿٧٩﴾

78- Gerçekten Eyke halkı da zâlim kimselerdi. 79- Onlardan da öcümüzü aldık, her ikisi de hâlâ (gözler) *ön*(ün)*de apaçık durmaktadır.*

Tefsîr:

78-79 ncu âyetlerde de Eyke'li suçluların sonuçlarına işaret edilir. "إمام مبين" apaçık, gözönünde duran şeydir. *"İşte onların yurdu da gözlerinizin önünde apaçık durmaktadır"* demektir.

Eykelilerin harabeleri de 'Akabe tarafında, Arap kafilelerinin gelip geçtiği yol üzerinde idi. Bunlar, Şu'ayb'in kavmi olan Medyen halkıdır. Bunların kıssası, Şuarâ Sûresinde de anlatılır. Âyetler, haksızlığa sapan bu kavmin de Allah'ın cezasına uğradığını hatırlatarak öğüt vermektedir.

Eyke: Birbirine girmiş ağaç demektir. Sık ağaçlı, bağlı, bahçeli olduğu için bunların yurduna Eyke denmiştir. " إنّها "daki tesniye (ikil) zamiri, Eyke ile Medyen'e gitmektedir. Eyke, Medyen'i de içine aldığından zamir, tesniye getirilmiştir.

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَۙ ﴿٨٠﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا

عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا اٰمِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ
الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

80- Andolsun Hicr halkı da elçileri yalanladılar. 81- Onlara âyetlerimizi verdik, ama onlardan yüz çeviriyorlardı. 82- Dağlardan güvenli evler yontuyorlardı. 83- Sabaha girerlerken onları da o korkunç ses yakaladı. 84- Kazandıkları, kendilerinden hiçbir şeyi savamadı.

Tefsîr:

80-84: Hicrliler, büyük ihtimale göre Sâlih'in kavmi olan Ŝemûd kabileleridir. Bunların peyğamberlerine karşı olumsuz tutumları da Hûd, Şuarâ, Neml ve A'raf Sûrelerinde anlatılır. Bugün ülkeleri, Suudî Arabistan'da Medâin-i Sâlih denen yerdir. Burası da Arap kabilelerinin gelip geçtiği Hicaz Şam yolu üzerinde bulunmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki Araplar bu yollardan geçerken bu harabeleri görüyor, buralarda yaşayanların Allah'ın hışmına uğrayarak cezalandırılıp yurtlarının, başları üzerine yıkıldığına inanıyorlardı. İşte Kur'ân-ı Kerîm onlara, bildikleri bu olayları hatırlatarak öğüt vermektedir.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ
فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ ﴿٨٥﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَل۪يمُ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ
اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَان۪ي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظ۪يمَ ﴿٨٧﴾ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا
مَتَّعْنَا بِه۪ٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِن۪ينَ

(٨٨) وَقُلْ اِنّ۪ٓي اَنَا النَّذ۪يرُ الْمُب۪ينُ (٨٩) كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِم۪ينَ (٩٠)
اَلَّذ۪ينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ (٩١) فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَ (٩٢)
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٩٣) فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ
(٩٤) اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِـ۪ٔينَ (٩٥) اَلَّذ۪ينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ
فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٩٦) وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَض۪يقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ (٩٧)
فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِد۪ينَ (٩٨) وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ
الْيَق۪ينُ (٩٩)

85- Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları gerçek olarak yarattık. O saat de mutlaka gelecektir. Şimdi sen, güzel bir hoşgörü ile hareket et. 86- Yaratan, bilen ancak Rabbindir. 87- Andolsun, sana ikililerden yedi ve büyük Kur'ân'ı verdik. 88- Onlardan bazı çiftlere (sınıflara) *verdiğimiz dünyâlığa gözlerini dikme ve onlara üzülme, mü'minlere kanadını indir. 89- Ve: "Ben, ancak ben apaçık bir uyarıcıyım!" de. 90- Tıpkı o bölücülere* (veya and içenlere) *indirdiğimiz gibi* (sizin başınıza da azâb indiririz). *91- Onlar ki Kur'ân'ı bölük bölük ettiler. 92- Senin Rabbin hakkı için biz onların hepsine mutlaka soracağız: 93- Yaptıkları şeylerden. 94- Sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve ortak koşanlara aldırma. 95- O alay edenlere karşı biz sana yeteriz. 96- O Allah ile beraber başka tanrı tutanlar, yakında bileceklerdir. 97- Andolsun, onların söylediklerine senin canının sıkıldığını biliyoruz. 98- Sen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol. 99- Ve Rabbine kulluk et ki sana yakîn gelsin* (kesin bilgiye eresin)*!*

Tefsîr:

85-86: Önceki âyetlerde buyruğu dışına çıkıp haksızlık yapanları nasıl cezalandıracağına işaret eden yüce Allah, bu âyetlerde de gökleri ve yeri ve bunlar arasında bulunanları gerçek olarak yarattığını belirtiyor ve Peygamber'e, kendisini inkâr eden zâlimlerin de cezalandırılacakları zamanın mutlaka geleceğini, şimdilik onlara aldırmamasını, göz yummasını, Allah'ın, herşeyi yaratan ve bilen olduğunu bildiriyor.

Böylece yukarıdaki kıssaları anlatmasının amacını ortaya koyuyor: Bu amaç, öğüt verip zalimleri uyarmak ve Peygamber'i tesellî etmektir. Bu suretle tarih, yaşanan günlere bağlanıyor. Öteki peygamberlerin devrinde zâlimlerin sonu nasıl berbâd olmuş ise bu zâlimlerin sonunun da öyle berbâd olacağı vurgulanıyor.

Bu âyetlerde dünyâyı bir hayâl gören, gerçek olup olmadığına karar veremeyen şüpheci filozofların görüşlerine cevap da vardır. Çünkü göklerin ve yerin ve bunlar arasında bulunan herşeyin bir hayâl değil, gerçek olarak yaratıldığı, bu varlıkların birer hakikat olduğu belirtilmektedir. Varlıkları hayâl sanan, hiçbir gerçek kabul etmeyen düşüncede ilmî ilerleme olamaz. Çünkü hayâl üzerine ilim ve tecrübe yapılamaz. İnsanın ilerleyebilmesi için önce üzerinde yaşadığı, gördüğü âlemin gerçek olduğuna inanması ve bu gerçek alana dayanması, burada yaptığı deneylerin sonuçlarına bağlanması gerekir. İşte âyetlerde Allah, insana bu dayanağı vermektedir. Birçok âyette Allah'ın, gökleri ve yeri gerçek olarak yarattığının tekrar edilmesi, bu hikmete bağlı olsa gerektir.

87-89 ncu âyetlerde Peygamber'e, ikililerden yedi tane ve bir de Kur'ân'ın verildiği, bundan dolayı inkârcılardan birçoğuna verilen dünya malına göz dikmemesi, onlara imrenmemesi; kendisine verilen bu hikmetlerin, onlara verilen dünyâ malından çok daha iyi olduğu; mü'minlere karşı alçak gönüllü davranması; kendisinin bir uyarıcı olduğunu söylemesi buyuruluyor.

Peygamber'e verildiği belirtilen *es-Seb'ul-meŝânî* (yedi ikili) geneldir. Bunlar yedi âyet, yedi sûre veya yedi faydalı şey olabilir. *''Meŝânî, meŝnât'*ın çoğuludur. İkiye katılan şeye *meŝnât* denir. Yedi *meŝânî,* ikili olan her şey olabilir. bu bakımdan *yedi meŝânî* belirsizdir. Fâtîha'nın, ya da Kur'ân'ın ilk yedi uzun sûresinin *es-seb'ul-meŝânî* olduğuna dair rivâyetler bulunduğu gibi *Tıvâl* ve *miîn'*in altında; *mufassal'*ın üstünde olan sûreler olduğuna dair rivâyetler de vardır. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre: ''Ümmü'l-Kur'ân (Fâtiha), yedi ikilidir.'' Fâtiha'nın, besmele ile beraber yedi âyeti vardır. Fâtiha, önce ikişer rek'at olarak farz kılınan namazların her rek'atinde okunur. Yedi âyetli Fâtiha, her namazda iki kere okunduğundan *es-seb'ul-meŝânî* denmiştir.

Es-Seb'ul-meŝânî ile Kur'ân'ın ilk yedi uzun sûresinin kasdedilmiş olması,

çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir. Henüz o zaman Kur'ân'ın yedi uzun sûresi inmemişti. Onlar Medine devrinde inmiş ve sıraya konmuştur. Bu âyetin, daha sonra inecek ve sıraya konacak sûreleri kasdetmiş olması doğru olamaz. Çünkü ifade, âyet indiği zaman bu yedi ikilinin Peyğamber'e verilmiş olduğunu gösterir. Gerçi bu âyetin Medine'de indiğine dair bir rivâyet de vardır ama bu rivâyet doğru değildir.

Bir görüşe göre *es-seb'u'l-mesânî,* Kur'ân'ın tamamıdır. Çünkü Allah Kur'ân'ı, "كتابا متشابها مثاني*: Benzer, ikili bir kitâp"* olarak nitelendirmiştir. Gerçeği Allah bilir [1].

88 nci âyetin tefsîrinde şöyle bir rivâyet zikredilir: Gûya Peyğamber (s.a.v.) kendisine gelen konuğu ağırlamak için Medine'deki bir yahudiden borç istemiş, yahudi vermemiş, bunun üzerine bu âyet inerek Peyğamber'i, kâfirlerin ellerindeki mala imrenmekten menetmiş.

Tabii bu rivâyetin uydurma olduğu gayet açıktır. Çünkü âyet Medine'de değil, Mekke'de inmiştir. Kaldı ki evine gelen misafiri ağırlamak için Peyğamber'in, yahudiden borç istemeğe ihtiyacı yoktur. Gerektiğinde onun konuğunu sahâbileri ağırlardı.

Tâhâ Sûresinde de bulunan bu âyet, Peyğamber'i tesellî etmekte, kendisine verilen *es-seb'ul-mesânî*'nin, her türlü dünya malına değer olduğunu, artık bu nimete sahiboldukțan sonra dünyâ malına imrenmemesini bildirmektedir.

90 ncı âyetin tefsîrinde başlıca iki ihtimal vardır:

1) Âyetin başındaki cer harfi kâf 87 nci âyetteki: "آتيناك"ye taalluk eder. Âyet: "ولقد آتيناك اى أنزلنا عليك مثل ماأنزلنا على أهل الكتاب وهم المقتسمون*: Muktesimler olan Kitap ehline indirdiğimiz gibi sana da yedi ikili ve büyük Kur'-ân'ı verdik"* takdirindedir. Buna göre muktesimler yani bölücüler, kitap ehlidir. Âyetin indiği Mekke devrinde kitap ehlinin Kur'ân'a karşı tutumları genelde iyi olduğu için bu mânâyı gerçek durumla te'lif etmek zordur. Maamafih onlardan bazılarının, Kur'ân'ın bazı âyetlerini beğenip bazılarını beğenmemiş olmaları, yahut bazı âyetlerini kendi kitaplarına uygun bulmamış olmaları muhtemel ise de uzak bir ihtimaldir. Bizim hatırımıza başka bir ihtimal geliyor: 91 nci âyetteki Kur'ân kelimesiyle Hz. Muhammed'e inen Kur'-ân değil de kitap ehlinin ellerinde bulunan okuma parçaları, yani kendi kitapları kasdedildiği takdirde bu mâna gayet uygun düşer. Yani okuyacakları kitapları parça parça eden, ondan çeşitli çelişik anlamlar çıkararak bölünen; çeşitli mezheplere, hiziplere ayrılan kimselere kitap verdiğimiz gibi sana da yedi ikili ve büyük Kur'ân'ı verdik, demek olur.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/209-210.

2) İkinci ihtimale göre âyetteki kâf, kendinden önceki âyete bağlıdır. "إني نذير لكم بعذاب كما أنزل عذابه على من تحالف وتقاسم ضد أنبيائه من قبلكم": *Ben sizi, Allah'ın, sizden önce peygamberlerine karşı gelmekte andlaşan ve yemin eden kimselere indirdiği azâb gibi bir azâba karşı uyarıyorum. Sonra onların başına gelen azâp sizin de başınıza gelir"* takdirindedir.

Bu âyetteki "المقتسمين" kelimesi üzerinde de farklı görüşler vardır. Birine göre muktesimler, paylaşanlar demektir ki bunlar, Mekke liderlerinden bir grup idi. Bölük bölük olup Mekke'nin kapılarını, girişlerini paylaştılar, kente gelen taşralıları, çeşitli sözlerle Peygamber'den uzak durmağa çağırdılar.

Birine göre muktesimler yemin edenler anlamınadır. Bunlar, Peygamber'e karşı koymak üzre yemin etmiş, andlaşmış kimselerdir.

Bir başka tefsîre göre muktesimler, yahudi ve hırıstiyanlardır. Çünkü onlar Kur'ân'ın Tevrat'a uyan kısmını kabul, uymayan kısmını inkâr etmişlerdir. Biraz önce bu ihtimale işaret etmiştik.

91 nci âyetteki "عضين" kelimesi, parça anlamındaki "عضة"nin çoğuludur. Bununla Kur'ân'ı parçalara ayıran, bir kısmını kabul edip diğerini kabul etmeyenlerin kasdedildiği, yahut Kur'ân'ın bir kısmına bir sıfat, diğer kısmına başka bir sıfat yakıştıranların kasdedildiği söylenir.

Başka bir görüşe göre "عضة "nın aslı, iftira ve yalan anlamına gelen "عضهة"'dir.Tahfif için:"عضهة"nin hâsı kaldırılarak " عضة yapılmıştır. Âyetin anlamı: *"O muktesimler, Kur'ân'ı yalan, uydurma saydılar"* demektir.

Görüldüğü üzre bu âyet üzerinde müfessirlerin hayli tereddüdleri ve görüş ayrılıkları vardır. Bizim anladığımıza göre bu âyetler, Kur'ân karşısında inkârcı ve inatçı bir tutum içerisine giren, inkârlarına tutanak bulmak için Kur'ân'a çeşitli sıfatlar yakıştıran, kimi ona deli sözü, kimi şair sözü, kimi büyücü sözü, diyen müşrik liderleridir. İşte yüce Allah, Kur'ân'a böyle çelişik sıfatlar takanların da başlarına azâb ineceğini bildirmektedir. Azâbın kesinlikle ineceğini belirtmek üzere: *"İndireceğiz"* yerine *"indirdik"* şeklinde geçmiş zaman kipi kullanılmıştır. Nitekim Bedir Savaşında bu adamların birçoğu, Allah'ın azâbını tadmış, müslümanların kılıçları altında can vermişlerdir. Demek ki bu âyet, kendinden önceki âyete bağlıdır ve anlamı şöyledir: *"Ey Muhammed, sen onlara: 'Ben apaçık bir uyarıcıyım' diyerek onları uyar. Hakka karşı koymağa and içen, Kur'ân'a da çeşitli adlar takan o kimselerin, başlarına indirdiğimiz azâp gibi bir azâba karşı onları uyar".*

94-99: Nitekim bu âyetlerde Hz. Muhammed'e, Kur'ân'a karşı olumsuz tavır takınan müşriklerin davranışlarına aldırmadan davasını savunması; Allah'ın, kendisine ortak koşan o alaycıların şerrinden onu koruyacağı; onların sözlerine üzülmemesi; Allah'a hamdederek güven içinde olması; tam kesin

bilgiye kavuşuncaya, yahut ölünceye dek Rabbine kulluk etmesi emrediliyor. Gerçekten Allah, Elçisini alaycıların şerrinden korumuş, onun sözlerini gerçekleştirmiş, düşmanlarını ise mahvetmiştir.

94 ncü âyetteki "فاصدع" kelimesi, "الصدع" kökünden emirdir. "الصدع" yarmak, ayırmak anlamınadır. "يومئذ يصّدّعون". O gün ayrılırlar demektir. Kafatası ızdıraptan çatlar gibi olduğundan baş ağrısına "الصّداع" denir. Bir şeyi açıkça savunmaya da "الصّدع" denir. İşte "فاصدع بما تؤمر وأعرض عن المشركين" emrolunduğun gibi gerçeği batıldan ayır, yahut emrolunduğun şeyi açıkça savun, onların sözlerine aldırma demektir.

99 ncu âyetteki *"yakîn"* kelimesi, aslında kesin bilgi demektir. Buhârî'nin, Sâlim ibn Abdullâh'tan rivayetine göre buradaki yakîn ölüm anlamına gelir. Buna Kur'ân'da bir delil de vardır. "وكنا نكذب بيوم الدين حتى أتانا اليقين"[1] âyetinde yakîn ölüm anlamınadır. Bu âyet, *"yakîn gelinceye kadar biz âhiret cezasını yalanlardık"* demektir.

Son âyette kasdedilen ölümün kendisi değil, ölümden sonra ruha açılan kesin bilgidir. Âyetlerde yakîn, ölüm manasına değildir. Herhalde yakînin ölüm şeklinde tefsîri, ikinci, üçüncü Hicrî asırlarda ortaya çıkan bazı fikir akımlarının, sapık mezheplerin, marifete ulaştıktan sonra teklif kalkar, ibadete ihtiyaç kalmaz şeklindeki görüşlerine bir tepki ve cevap olarak ortaya atılmıştır. Âyetin asıl anlamı şudur: *"Rabbine kulluk et ki sana kesin bilgi gelsin; gerçeğe ulaşasın."*

Hicr Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

1. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenler, daha önceki peygamberlere verilmiş olan Kitâbın âyetleri ve açık seçik bir okumadır. Bu okumanın gösterdiği tevhîd yoluna girmeyen nankörler, bir gün gelir, pişman olurlar, keşke vaktiyle müslüman olsalardı diye temennî ederler ama artık pişmanlık yarar sağlamaz. Kur'ân da'vetine karşı çıkan kimseler, bir gün cezâlarını göreceklerdir (1-5).

2. Hakk'a karşı gelmiş her milletin, helâk edileceği bir zaman vardır. O zamanı yalnız Allah bilir. Allah katında belirlenmiş zaman gelince İlâhî cezâ, âsîlerin üstüne iner. Her zorba millet, tam zamanında helâk edilir, onu ne ileri geçerler, ne de ondan önce cezâ görürler. Cezâ tam zamanında gelir.

3. Müşrikler, Hz. Muhammed'den, meleklerin inip kendisiyle beraber gezmesini istemişlerdir. Oysa melekler, insanların keyiflerine göre değil, Hak ile, kavmi cezalandırmak üzre inerler ki o zaman inkârcılara hiç fırsat verilmez (7-8).

1. Müddessir Sûresi: 47.

4. Kur'ân'ı Allah indirmiştir, onun indirilişinde aslâ bir cin ve şeytân müdâhalesi olmamıştır. Daha önce şâirler ve kâhinler, cinlerle temas kurar, onlardan birtakım telkinler alırlardı. Bu temas sırasında fizikî yapılarında birtakım değişiklik, sarsılma görülürdü. Vahy geldiğinde Hz. Peyğamber'in fizikî yapısında da beniz sararması, kendinden geçme, terleme, horultu gibi değişiklikler olduğunu gören Arap müşrikleri, onun da cinlerle temas kurduğunu, sözlerini cinden aldığını sanmış, bundan dolayı ona *"Sen mecnun*(cinlenmiş)*sin"* demişlerdi.

İşte Kur'ân, bu düşünceyi red için Kur'ân'ın cinler tarafından değil, bizzat Allah'ın buyruğu uyarınca melekler tarafından indirildiğini, onun indirilişinden tebliğine kadar asla ona bir şeytan sözünün karışmasına fırsat verilmediğini, çünkü onun koruma altında indirildiğini bildirmektedir (6-9). Vahy indiren melek de, başka meleklerin gözetimi ve koruması altında tutulduğu için şeytanlar onun getireceği vahye, kendi sözlerini karıştırma imkânı bulamamışlardır: *"Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na âittir. Rabbin aslâ unutkan değildir* (neyin indirilmesini emrettiğini bilir)". (Meryem Sûresi: 64). *"Ğaybi bilen O'dur. O, gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak râzı olduğu elçiye gösterir. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler* (koruyucular) *koyar* (onlara verilen bilgileri şeytanların kapmasına, yahut şeytanların, o İlâhî sözlere yanıltıcı sözler karıştırmasına engel olur)" (Cin Sûresi: 26-27) âyetleri de vahyin, şeytân müdâhelesinden korunduğunu anlatmaktadır.

5. Daha önceki peyğamberlerle de alay edilmiştir. Tutucu zümre, getirilen her yeni düşünceye karşı çıkmış, onunla alay etmiştir: *"Kendilerine Rablerinden gelen her yeni uyarıyı mutlaka eğlenerek dinlerler"* (Enbiyâ Sûresi: 2). *"Rahmândan onlara hiçbir yeni uyarı gelmez ki mutlaka ondan yüz çevirmesinler"* (Şuarâ Sûresi: 5).

İşte önyargılı, şartlanmış insanlar, yeni düşünceleri hep böyle olumsuz bir tutumla algılarlar. Yeni düşünceler, onların yüreklerinde nefret uyandırır. Çünkü eski düşüncelerle beslenmiş, şartlanmışlardır. Onları bırakmak kendilerine zor gelir. Bundan dolayı yeni peyğamberin da'vetine inanmazlar. Ne kadar mu'cize görmüş olsalar da yine gördüklerini büyü sanır, gerçeği kabul etmezler (10-15).

6. Allah, göğü, birtakım ışınlarla korumaktadır. Şeytanlar, yücelerdeki melekler topluluğuna sokulup gizli haberleri çalamazlar. Çalmağa yeltenen şeytân, ışınlarla kovulur (16-18).

7. Yeri uzatıp üstünde dağları yükselten, her türlü bitkiyi yaratan Allah, herşeyi bilir. O'nun bilmediği bir şey yoktur. Bütün bilgi hazineleri O'nun yanındadır. Bilgisine göre yapacaklarını, zamanı gelince yapar (19-21).

8. 22-24 ncü âyetler, Allah'ın, kâinâta hükümran yasalarını anlatmaktadır: Rüzgârlar, buharı kaldırır, bulutları sıkıştırır, böylece yağan ve toprak tarafından emilen yağmur suları, yerin katmanlarında depolanır. Kuyulardan, çeşmelerden çıkan sular, toprağı sular, bitkiler bitirir, canlara hayat verir. Yaşatan, öldüren Allah'tır. Her mülk sâhibi ölecek, bütün mülk yalnız Allah'ındır ve O'nun olacaktır. Gerçek mülk sahibi olan Allah, gelmiş, geçmiş her ferdi ve toplumu bilir.

9. İnsan ruhları, bu dünyâdan sonra Yüce Dîvân'da muhâkeme edileceklerdir. O Dîvân'ın hâkimi, Allah'ın kendisidir (25).

10. İnsanın pişmemiş çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan; cinlerin de maddeden geçen kavurucu ateşten yaratıldığını ifade eden 26-27 nci âyetlerden sonra Şeytânın, özenle yaratılan Âdem'e secde etmeyerek Rabbine baş kaldırdığı, bu yüzden kovulduğu, kendisine kıyâmete dek yaşama süresi istediği, bu süre verilince devamlı olarak Âdem oğullarını azdırmağa çalışacağını, fakat Allah'ın iyi kullarını azdıramayacağını söylediği anlatılır (29-40).

11. Şeytân, insanı zorla yoldan çıkaramaz. Sadece attığı düşüncelerle onu kandırmağa çalışır. Fakat sağduyu sahibi olan kullardaki iyilik duyguları, melekten gelen ilhamlar, şeytanın vesvesesini etkisiz hale getirir. Bunun tefsîri, yerinde yapılmıştır. Şeytan ancak kendisinin etkisinde kalanları azdırabilir. Allah'a sığınan ihlâslı kullar, ondan korunurlar (41-42).

12. Şeytana uyanlar, yedi kapının birinden cehenneme girerler. Demek ki şeytâna uyanlar da çeşit çeşittir. Herkes kendi durumuna, işlediği suça uygun bir kapıdan cehenneme sokulur.

Ama korunanlar da güven içinde cennetlere girerler. Cehennem çeşitli tabakalara ayrıldığı gibi cennet de tabakalara ayrılmıştır. Herkes derecesine göre bir cennete girer. Cennetliklerin içinde ruhlarını rahatsız eden hiçbir kin, kötü düşünce yoktur. Nimetler altında, karşılıklı divanlara oturup sohpet ederler. Rahattırlar, orada işleri de yorucu değil, eğlendirici, zevk vericidir. Bu nimet yurdundan hiç çıkarılmazlar (43-48).

13. Allah, büyük mağfiret ve rahmet sahibi olduğu gibi, acı azâp sahibidir de. Kendisine yönelen kullarını bağışlar, yüz çevireni de şiddetle cezalandırır. O'nun merhameti sonsuz olduğu gibi azâbı da dayanılmazdır (49-50).

14. 50-84 ncü âyetlerde İbrâhîm, Lût ve Hicrlilerin öyküsü anlatılır.

15. İnsanlar ne kadar sağlam binalarda yaşasalar, yine kendilerini Allah'ın azâbından koruyamazlar. Bir deprem, bir gürültü, kayalardan yontma binaları yıkar, bir fırtına, bir tayfun, çelik gökdelenleri pestile çevirir. Etna'dan fışkıran lavlar, köyleri, kentleri sürükler, götürür. O durumda zenginlik, kazanılan malların değeri kalmaz. Zaten öyle durumlarda can kaygısına düşen

insan, artık malı mülkü düşünemez (83-84).

Hügo kasırgasının, Amerika'da kâgir binaları nasıl yıktığını televizyonda izledik. O halde insan hiçbir şeye güvenmemeli, Allah'ı unutmamalı, O'nun huzurunda yaptıklarından hesap vereceğini daima hatırında tutmalıdır.

16. Dünyâ malına göz dikmemeli, mal ile şımarmamalı, alçakgönüllü, hoşgörülü olmalıdır. Hz. Peyğamber'e olan hoşgörü ve tevâzu' emri, onun şahsında tüm inananlara yöneliktir (85, 88).

17. Kendisine ikişerli yedi'nin ve yüce Kur'ân'ın verilmesi nimeti hatırlatılarak, müşriklerin davranış ve sözlerine karşı Peyğamber'in gönlü tesellî edilmektedir. Kur'ân'a olumsuz tutumlarla cephe alanların, mutlaka Allah'a hesap verecekleri vurgulanmaktadır ki bu, Peyğamber düşmanlarına karşı büyük bir tehdîddir (87, 91-97).

18. Dâimâ Allah'ın himâyesi altında bulunduğu bildirilen Peyğamber(s.a.v.)e yakîn'e erinceye dek Rabbine ibadet etmesi emrediliyor. İbâdet insanı güvene, huzura ve kesin bilgiye ulaştırır. Öyle ise insan ibadeti, yakîn bilgiye ulaştıracak bir huzur ve aşk ile, kendisini öylesine Allah'a vererek yapmağa gayret etmelidir. Gerçi buradaki yakîn'in, ölüm anlamına geldiği söylenmiş ise de asıl maksat, ölümden ziyâde, ibâdetin, insanı huzura, kesin îmâna ulaştıracağını anlatmaktır. Âyetin anlamı: *"Rabbine ibâdet et ki yakîne ulaşasın!"* demektir. Allah bize de yakîn derecesine erdiren ibâdet nimetini bahş eylesin, âmîn!

HİCR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	رُبَما	Hafif bâ ile:	Nâfi' ve Âsım.
	رُبَّمَا	Şeddeli bâ ile:	Ötekiler.
3	وَ قَالُوا		Çoğunluk.
	وَ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا		İbn Mes'ûd.
	لَوْ مَا		Çoğunluk.
	لَوْ لاَ		Übey, İbn Ebî 'Able ve İbn Ẑer.
7	تَأْتِينَا بِالْمَلاَئِكَةِ		Çoğunluk.
	تُرِينَا بِالْمَلاَئِكَةِ		İbn Mes'ûd [1]
8	مَا نَزَلَ ٱلْمَلآئِكَةُ	Sülâsî'den etken mâzî, Melâike merfû':	Zeyd ibn Alî [2].
	مَا نُنَزِّلُ ٱلْمَلآئِكَةَ	Tenzîl kökünden mütekellim çoğul; melâike mansûb:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	مَا تُنَزَّلُ ٱلْمَلآئِكَةُ	Yine tenzîl kökünden, tâ'nın dammıyle edilgen, melâike merfû':	Ebûbekr.
	مَا تَنَزَّلُ ٱلْمَلآئِكَةُ	Meftûh tek tâ ile etken, melâike merfû':	Ötekiler.
	فَظَلُّوا		Çoğunluk.
	لَظَلُّوا		İbn Mes'ûd ve Übey.
	يَعْرِجُونَ	Râ'nın kesriyle:	A'meş ve Ebû
		Hüzeyl lehçesi:	Hayveh.
	يَعْرُجُونَ	Râ'nın dammıyle:	Çoğunluk [3].
15	سُكِرَتْ	Hafif kâf ile:	Mücâhid, İbn Kesîr.
	سُكِّرَتْ	Şeddeli kâf ile teskîr'den:	Diğerleri.

1. el-Mesâhif: 52, 140.
2. el-Bahr: 5/446.
3. Câmi'u'l-beyân: 14/7; el-Bahr: 5/448.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سُحِرَتْ	(سُكِّرَتْ) yerine hâ ile (سُحِرَتْ):	İbn Mes'ûd, Übey ve Ebân ibn Tağlib[1].
17	رَجِيمٍ		Çoğunluk.
	لَعِينٍ		İbn Mes'ûd[2].
22	الرِّيَاحَ	Çoğul:	Ebû Ca'fer, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Kisâ'î.
	الرِّيحَ	Tekil:	Ötekiler.
27	وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ		Çoğunluk.
	وَ الْجَانَّ	İkinci kelimenin hazfiyle:	İbn Mes'ûd.
40	الْمُخْلَصِينَ	Meftûh lâm ile ismi mef'ûl:	Kûfeliler ve Nâfi.
	الْمُخْلِصِينَ	Lâm'ın kesriyle ismi fâil:	Ötekiler[3].
41	صِرَاطٌ عَلِيٌّ مُسْتَقِيمٌ	Lâm'ın kesri, yâ'nın ref'i ve tenviniyle:	İbn Sîrîn, Katâde, Hasan, Kays, Humeyd ve Ya'kûb.
	صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ	Lâm'ın ve tenvînsiz yâ'nın fethiyle:	Ötekiler[4].
44	جُزُءٌ	Zâ'nın dammıyle:	Ebûbekr[5].
	جُزْءٌ	Zâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	جُزٌّ	Zâ'nın şeddeli tenvîniyle, hemzesiz:	Yezîd ibn Ka'ka'[6].
45-46	عُيُونٍ ادْخِلُوهَا	Uyûn'un tenvînini damme ile hâ'nın da kesriyle: Edilgen kipi, hemzesi, kat' hemzesidir, harekesi tenvîne nakledilmiştir:	Ruveys'ten rivâyet.

1. Taberî'ye göre kâf'ın tahfîf ve teşdîdiyle okumak, anlam bakımından yakındır. Ancak çoğunluk kâf'ın şeddesiyle okuduğundan Taberî, başka türlü okumayı caiz görmemektedir (Câmi'u'l-beyân: 14/13; el-Mesâhif: 52).
2. el-Mesâhif: 52.
3. Câmi'u'l-beyân: 14/33; en-Neşr: 2/295.
4. Taberî'ye göre doğrusu, bu ikincisidir (Câmi'u'l-beyân: 14/34).
5. en-Neşr: 2/216.
6. el-Bahr: 5/455.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عُيُونِ اُدْخُلُوهَا	Uyûn mecrûr, (ادخلوها)'da hâ madmûm, hemzesi vasl hemzesidir, çünkü emir fi'lidir:	Ötekiler [1].
49	عِبَادِىَ أَنِّى	İzâfet yâ'larının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	عِبَادِى أَنِّى	İzâfet yâ'larının sükûnuyla:	Ötekiler.
51	وَ نَبِّئْهُمْ		Çoğunluk.
	وَ أَعْلِمْهُمْ		İbn Mes'ûd.
52	إِذْ دَخَلُوا		Çoğunluk.
	حِينَ دَخَلُوا		İbn Mes'ûd.
52	نَبْشُرُكَ	Nûn'un fethi, hafîf şîn'in fethi ve dammıyle:	Hamza [2].
	نُبَشِّرُكَ	Nûn'un dammıyle, tebşîr kökünden:	Ötekiler [3].
	نُبْشِرُكَ	İbşâr kökünden:	İbn Mes'ûd [4].
53	لَا تَوْجَلْ	Tâ'nın fethiyle, etken emir:	Çoğunluk.
	لَا تُوجَلْ	Tâ'nın dammıyle, îcâl'dan edilgen emir:	
	لَا تَاجَلْ	Vâv'ın elife çevrilmesiyle:	Bir kırâettir.
	لَا تُوَاجِلْ	Muvâcele'den:	İbn Mes'ûd [5].

1. (عِيُون) 'Ayn, aslı üzre madmûm da okunur, kendinden sonra yâ geldiği için meksûr da okunabilir (Kurtubî: 10/32).
2. en-Neşr: 2/239.
3. Kurtubî: 10/35. 4. el-Mesâhif: 52.
5. el-Bahr: 5/458. Başka rivâyete göre İbn Mes'ûd ve Übey (لَا تَخَفْ) okumuştur (el-Mesâhif: 52, 140).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
54	تُبَشِّرُونِ	Şeddeli şîn, hafif, meksûr nûn ile:	Nâfi'.
	تُبَشِّرُونَ	Şeddeli şîn, hafif, meftûh nûn ile:	Ötekiler.
	تُبَشِّرُونِّ	Şeddeli ve meksûr şîn ve nûn ile:	İbn Keŝîr.
55	مِنَ الْقَانِطِينَ	Elif ile:	Çoğunluk.
	مِنَ الْقَنِطِينَ	Elifsiz:	A'meş, Yahyâ ve Ru'be'nin Ebû Amr'dan rivâyeti [1].
56	وَ مَنْ يَقْنِطُ	Nûn'un kesriyle, burada ve, Rûm: 36, Zümer: 53'de:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ مَنْ يَقْنَطُ	Nûn'un fethiyle:	Ötekiler [2].
	مِنْ رَحْمَةِ		Çoğunluk.
	مِنْ سِعَةِ رَحْمَةِ		İbn Mes'ûd [3].
59	لَمُنْجُوهُمْ	İncâ'dan:	Ya'kûb, Hamza, Kisâ'î.
	لَمُنَجُّوهُمْ	Cîm'in şeddesiyle, tenciyeden:	Ötekiler [4].

1. Câmi'u'l-beyân: 14/40; Kurtubî: 10/36. Taberî, birinci kırâeti doğru bulmaktadır.
2. Taberî, nûn'un fethini doğru bulmaktadır (14/40). Fakat mazî kipi olan (قَنَطُوا)'da nûn'un fethinde ihtilâf yoktur.
3. el-Mesâhif: 52.
4. Tebsırah: 56/; en-Neşr: 2/258-259.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
60	قَدَرْنَا	Hafîf dâl ile, burada ve Neml: 57'de:	Ebûbekr ve Mufaddal.
	قَدَّرْنَا	Şeddeli dâl ile, takdîrden:	Ötekiler.
65	يَلْتَفِتْ		Çoğunluk.
	يَلْتَفِتَنَّ		İbn Mes'ûd [1].
66	أَنَّ دَابِرَ	Hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِنَّ دَابِرَ	Hemze'nin kesriyle:	A'meş ve Zeyd ibn 'Alî.
	وَ قُلْنَا إِنَّ دَابِرَ	(وقلنا) ziyâdesiyle:	Abdullâh ibn Mes'ûd [2].
68	فَلاَ تَفْضَحُونِى وَ لاَ تُخْزُونِى	İki izâfet yâ'sının sübûtuyla:	Ya'kûb.
	فَلاَ تَفْضَحُونِ وَ لاَ تُخْزُونِ	Yâ'ların hazfiyle:	Ötekiler.
71	بَنَاتِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	بَنَاتِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
79	مُبِين		Çoğunluk.
	مُسْتَقِيم		İbn Mes'ûd [3].
72	سَكْرَتِهِمْ	Sîn'in fethiyle ve tekil:	Çoğunluk.
	سُكْرَتِهِمْ	Sîn'in dammıyle, tekil:	Eşheb.
	سَكَرَاتِهِمْ	Çoğul halinde:	İbn Mes'ûd ve İbn Ebî 'Ableh.
	سَكْرِهِمْ	Tâ'sız:	A'meş [4].
86	هُوَ ٱلْخَالِقُ	Fâil vezninde:	Zeyd ibn 'Âli, Cahderî, A'meş, Mâlik ibn Dinâr, Übey ve Osman mushafları.

1. el-Mesâhif: 52.
2. el-Bahr: 5/461; el-Mesâhif: 52.
3. el-Mesâhif: 52.
4. el-Bahr: 5/462; el-Mesâhif: 52.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	هُوَ ٱلْخَلَّاقُ	Fa'âl vezninde mübâlağa:	Çoğunluk [1].
89	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr ve Ebû Amr.
	إِنِّي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 5/465; el-Mesâhif: 140.

16/70 NAHL SÛRESİ

68 nci âyetinde Allâh'ın, bal arısına dağlarda ev yapma içgüdüsü verdiği anlatıldığından Nahl Sûresi adını alan bu sûrenin genel teması, Allah'ın nimetlerini, kudret ve büyüklüğünün eserlerini anlatıp, yalnız Allah'ın tapılmağa lâyik olduğunu vurgulamaktır. Sûrede birçok yüksek ahlâk prensibi yanında Arapların bazı inanç ve geleneklerine ilk müslümanların karşılaştıkları güçlüklere, müşriklerin Peyğamber'e karşı olumsuz tutumlarına işaretler vardır.

Birbirine sıkıca bağlı olan bölümlerinin, birbiri ardından indiği anlaşılmaktadır. Mekke'de inen ve inişine göre 70 nci sırayı alan sûre, 128 âyettir. 126-128 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de bu âyetlerin üslûbu, Mekke'de indiklerini gösterir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾ يُنَزِّلُ
الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ مُب۪ينٌ ﴿٤﴾

وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ
فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى
بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾
وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾
وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾
هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ
﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ
وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا
طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ

وَاَنْهَاراً وَسُبُلاً لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلاَمَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ

﴿١٦﴾ اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لاَ يَخْلُقُ اَفَلاَ تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ

لاَ تُحْصُوهَا اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

﴿١٩﴾ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لاَ يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

اَمْوَاتٌ غَيْرُ اَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ

فَالَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

﴿٢٢﴾ لاَ جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

﴿٢٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Allah'ın emri geldi, artık onu acele istemeyin. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir. 2- Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden olan rûh ile indirir: " 'Benden başka Tanrı yoktur, benden korkun!' diye uyarın!" (der). *3- Gökleri ve yeri hak ile* (hikmeti uyarınca) *yarattı. O, onların ortak koştuklarından yücedir. 4- İnsanı nutfeden yarattı, birden o, konuşkan bir karşı koyucu olup çıktı. 5- Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için ısınma*(nızı sağlayan şeyler) *ve daha birçok yararlar vardır. Ve onlardan kimini de yersiniz. 6- Ve akşamleyin mer'adan getirdiğiniz, sabahleyin mer'aya götürdüğünüz zaman onlarda sizin için bir güzellik de vardır* (onların gidiş gelişleri sizin çok hoşunuza gider). *7- Ağırlıklarınızı öyle* (uzak) *bir şehre taşırlar ki* (onlar olmasa) *canlar büyük zahmet çekmeden oraya varamazdınız. Doğrusu Rabbiniz, çok şefkatli,*

çok acıyandır. 8- Binmeniz ve süs için atları, katırları ve merkepleri (yarattı) *ve daha sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmaktadır. 9- Doğru yolu göstermek Allah'a âittir. Ama ondan sapan da var. Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi. 10- O'dur ki sizin için gökten bir su indirdi. İçecek ondandır ve hayvanları otlattığınız ağaç*(lar bitkiler) *ondan*(sulanıp filizlenmekte)*dir. 11- Onunla size ekin, zeytin, hurma, üzümler ve her çeşit meyvalardan bitirmektedir. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için ibret vardır. 12- Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da O'nun emriyle* (size) *boyun eğdirilmiştir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. 13- Yeryüzünde yarattığı çeşitli renklerdeki şeyleri de* (size boyun eğdirdi). *Şüphesiz bunda, öğüt alan bir toplum için ibret vardır. 14- O, denizi de* (sizin hizmetinize) *verdi ki ondan taptaze et yiyesiniz ve ondan kuşanacağınız süsler çıkarasınız. Görüyorsun ki gemiler, denizi yara yara akıp gitmektedir: Allah'ın lûtfunu aramanız ve O'na şükretmeniz için. 15- Sizi sarsar diye arza ağır baskılar attı, ırmaklar ve yollar yaptı ki doğru yolu bulasınız. 16-* (Yol bulmak için) *işâretler de yarattı. Onlar, yıldızlarla da yol bulurlar. 17- Yaratan, yaratmayan gibi olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz? 18- Eğer Allah'ın nimetini saysanız, sayamazsınız. Doğrusu Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 19- Allah, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz herşeyi bilir. 20- Allah'tan başka yalvardıkları* (tanrılar) *hiçbir şey yaratamazlar, zaten kendileri yaratılmaktadırlar. 21- Onlar ölüdürler, diri değillerdir, ne zaman dirileceklerini de bilmezler. 22- Tanrınız bir tek Tanrıdır. Ama âhirete inanmayanların kalbleri inkârcıdır, onlar büyüklük taslarlar. 23- Gerçekten Allah, onların gizlediklerini de bilir, açığa vurduklarını da. O, büyüklük taslayanları sevmez.*

Tefsîr:

1 nci âyette *"Allah'ın buyruğu geldi, acele etmeyin"* buyuruluyor. Bu suretle Peyğamber'in uyarılariyle alay edip *"Hani o bizi korkuttuğun azâp ne zaman gelecek?"* diyenler şiddetle uyarılıyor. Burada hitâp bütün inkârcılar olmakla beraber ilk anda müşrikleredir.

2 nci âyette Allah'ın, melekleri vasıtasiyle kullarından dilediği kimselere, emrinden olan ruhu indirip onları, insanları uyarmak ve Allah'ın birliğini duyurmak ve O'nun buyrukları dışına çıkmaktan sakındırmakla görevlendireceği belirtiliyor.

Bilginlerin çoğunluğuna göre bu âyette geçen ruhtan maksat, vahiydir. Nitekim: *"Böylece biz sana emrimizden bir ruh indirdik"* [1], *"Emrinden olan ruhu, kullarından dilediğine indirir"* [2] âyetlerinde de ruh ile kasdedilen, Allah'ın sözü vahiydir. Ruh maddeye hayat verir. Ölü hücreleri dirilten, bedeni yürüten, eşyaya can veren ruhtur. Gönüllere hayat verdiği, kararıp katılaşmış olan kalbleri yumuşatıp aydınlattığı için Allah'ın kelâmı olan vahye de ruh denmiştir.

Ancak Ebû 'Ubeyde'ye göre ruh, Cibrîl Aleyhisselâm'dır. "بالروح"deki bâ "مع" anlamına gelir. Âyetin anlamı: Allah, melekleri, ruh yani Cebrâîl ile birlikte indirir, demektir [3].

3-4 ncü âyetlerde Allah'ın gökleri ve yeri hak ile, boş yere değil bir hikmet ile, hayâl değil gerçek olarak yarattığı; O'nun ortak koşulan şeylerden yüce olduğu vurgulanmakta, bir nutfeden, yani meni hayvancığından yaratılan insanın nasıl açıkça itirazcı kesilip küstahlaştığına işaret buyurulmaktadır.

5-7 nci âyetlerde yüce Allah'ın, insanların, yünlerinden elbise ve çadırlar yaparak soğuktan korundukları, etlerinden yedikleri ve daha birçok yarar sağladıkları; otlağa gidip gelirken güzel manzara sergileyen, insanların kendilerini ve yüklerini uzak yerlere kadar taşıyan hayvanlar yarattığını;

8 nci âyette de insanların binmeleri ve süs olmak için atlar, katırlar ve merkepler yarattığını ve daha insanların bilmedikleri nice hayvanlar yaratmakta olduğunu bildirmektedir.

Bu son âyetten, Allah'ın yaratmasının her zaman devam ettiği, her ân yeni yeni canlılar yarattığı anlaşılmaktadır. Denizde ve karada irili ufaklı nice hayvanların yaratıldığı; haşerelerin, tek hücreli mikropların nasıl sür'atle üredikleri düşünülürse âyetin anlamı daha iyi kavranır.

Müfessîrlere göre insanların, tüylerinden, sütlerinden yararlandıkları; etlerini yedikleri hayvanlar: deve, sığır, koyun ve keçidir. Yüce Allah, bunların etlerinden yararlanıldığını belirttiğinden bunların etleri yenilir. Fakat sekizinci âyette zikredilen at, katır ve eşekleri binmek ve süs için yarattığını buyuruyor. Bunların etlerinden yararlanıldığını söylemiyor. Demek ki birinciler yararlanmak, ikinciler binmek ve süs içindir. Bundan dolayı bazı fakihler bu âyetten at, katır ve eşek etinin haram olduğu anlamını çıkarmışlardır. Ebû Hanîfe ve Mâlik de bunlardandır. Taberî'nin rivayetine göre bu görüş, İbn Abbas'a dayanır: *"Allah: 'Hayvanları da yarattı, onlarda sizin için ısınma ve daha birçok yararlar vardır. Ve onlardan kimini de yersiniz"* buyuruyor.

1. Şûrâ Sûresi: 52.
2. Mü'minûn Sûresi: 15.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/220.

Bu hayvanlar yemek içindir. *"At, katır ve eşek de yarattı ki binesiniz"* buyurmuştur. Bu hayvanlar da binmek içindir" [1].

Tabii bu, İbn Abbâs'ın kendi anlayışı olabilir. Âyette atın, katırın eşeğin etinin yenilmeyeceğine dair bir hüküm yoktur. Âyet bir vâkıayı dile getiriyor: İnsanlar, at, katır ve eşeği binmek ve süs için kullanırlardı. Bunları bir evin şanı, şerefi kabul ederlerdi. İşte âyette bindikleri, evlerinin süsü saydıkları bu hayvanları kendilerine Allah'ın verdiği belirtiliyor. Âyetin amacı helâl, haram belirtmek değildir. Taberî de âyette, bu hayvanların etlerinin haram olduğuna dair bir işaret bulunmadığını, el-Esved'in, at eti yediğini, evcil eşek ile katır etinin bu âyetle değil, Peyğamber'in beyaniyle haram olduğunu söylüyor [2].

Gerçekten bu hayvanların etleri haram olsaydı, konu ile ilgili olan ve muhtelif zamanlarda inmiş bulunan âyetlerde belirtilirdi. Kur'ân'da haram olan etlerin dört çeşit olduğu, birkaç kez tekrar edilmiştir. Bunlar: Ölü eti, akmış kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etidir.

9 ncu âyetten insanın önünde iki yol bulunduğu; doğru yolun, Allah'a giden ve O'nun gösterdiği yol olduğu, bu yoldan ayrılanların eğri yollara girdiği; Allah istese, insanların hepsini doğru yola ileteceği belirtilmektedir. Allah, insanların hepsini doğru yola sürebilir, buna gücü yeter. Ama bu zorlama olur. O zaman insanın özgürlüğü kalmaz. Onun için Allah bunu yapmaz. İnsanları düşüncelerinde serbest bırakır, yollarını kendi iradeleriyle seçmelerini ister.

Kaldı ki herkes doğru yolda olsa, insanlar arasında mücadele de olmaz. Mücedele olmayınca kalkınma da olmaz. Çünkü mücadele kalkınmanın kamçısıdır. Demek ki Allah, hikmeti gereği, bazı kimselerin doğru yolda, bazı kimselerin de eğri yollarda gitmelerini dilemiştir. Fakat onları buna zorlamamıştır. İnsan, önünde doğrusu ve eğrisi gösterilen yollardan birini seçmekte serbesttir. Hangi yolu seçerse Allah ona o yolda yürüme gücü verir. Hikmeti gereği böyle yapmış, kâinatı bu düzene göre kurmuştur. Şunu da unutmamak lâzımdır ki Allah, herkesin tüm ömrü boyunca neler yapacağını bilir. Bu kaderdir ki Kader, Allah'a mahsus bir sırdır. Onu bizim çözmemize imkân yoktur.

10-11: Önceki âyetlerde Allah'ın, yarattığı hayvanlardan, insanların yararlandığı belirtildikten sonra bu âyetlerde de tabiatın insanlara sağladığı yararlara işaret buyurulmaktadır. Allah gökten su indirir. Yerin altına geçen, kuyulardan, çeşmelerden akan sudan insanlar ve hayvanlar içerler. O su ile ağaçlar, ekinler sulanır, çeşit çeşit meyvalar, bitkiler yetişir. Düşünen insanlar

1. Câmi'u'l-beyân: 14/82.
2. Câmi'u'l-beyân: 14/84.

için bunda Allah'ın kudretine ve hikmetine işaret vardır.

12-13: Karadaki nimetlere işaret buyurulduktan sonra bu âyetlerde de zamandaki ve kâinattaki nimetlere işaret buyurulmaktadır: Allah geceyi, gündüzü, ayı, güneşi insanların yararına vermiştir. Geceleyin dinlenir, gündüzün çalışırlar. Güneş dünyayı ısıtır, aydınlatır. Bitkilerin ve hayvanların yaşaması için gerekli ısıyı ve ortamı sağlar. Ayın ve yıldızların şu dünya üzerinde büyük etkileri vardır. Bunlar ve yeryüzünde Allah'ın yarattığı çeşitli renkteki varlıkların hepsi, en mükemmel yaratık olan insanın daha rahat yaşaması içindir. Akıllılar, bunların Allah'ın bir lûtfu olduğunu anlayarak O'na şükrederler.

14 ncü âyette Allah'ın, denizde insanlara sağladığı faydalara işaret ediliyor: İnsanlar, denizden taze balık çıkarıp yerler, inci mercan gibi süs eşyası çıkarıp kuşanırlar. Ayrıca deniz, masrafsız, doğal yollar sağlar. Suyun kaldırma gücünden yararlanarak denizi yara yara giden gemilerle denizde seyahat ederler. Bunlar, insanların, Allah'ın nimetlerinden yararlanıp O'na şükretmeleri içindir.

15-16: Allah'ın üzerinde yaşadığımız dünyayı boşlukta tutması, onu sallanmaktan, çalkalanmaktan koruması için yarattığı dağlar, hayâtın devamı için akıttığı sular, ırmaklar, insanların bir yerden bir yere yolculuk yapabilmeleri için koyduğu işaretler hep insanların yararına olan şeylerdir. Dağlar, ırmaklar, yolların nirengi noktalarıdır. İnsanlar bu noktalara bakarak gidecekleri yönü buldukları gibi yol ve yön bulmakta yıldızlardan da yararlanırlar.

17-19 ncu âyetlerde de bunları yaratan Allah'ın, elbette hiçbir şey yaratmayan put gibi olamayacağı bildirilerek putlara tanrı diye tapanların nasıl düşünmeden hareket ettikleri ima edilmektedir. Allah'ın nimetinin tükenmeyeceği, O'nun çok bağışlayan, çok esirgeyen olduğu, gizli ve açık bütün düşünceleri ve olayları bildiği vurgulanmaktadır.

20-21 nci âyetlerde de Allah'tan başka tapılan şeylerin hiçbir şey yaratmadıkları, kendilerinin yaratılmış oldukları, aslında onların diri olmayıp ölü oldukları, ne zaman dirileceklerini de bilmedikleri belirtilmektedir.

Bu âyetlerden Arapların, Allah'ın kâinâtın yaratıcısı olduğuna, tanrı diye taptıkları şeylerin; yaratıcı değil, Allah ile kendileri arasında vasıta olduklarına inandıkları anlaşılmaktadır. Câhiliyye Arapları, genellikle Allah'ın kızları sandıkları meleklere taparlardı. Belki de meleklerin veya bazı tarihî kişilerin sembolleri olarak yapılan birtakım taş heykellere de tapar, bunlara kurban keser, yalvarıp dilekte bulunurlardı. İşte âyetler, o tanrı diye yalvardıkları şeylerin diri değil, ruhsuz, kupkuru taşlardan ibaret olduğunu, hiçbir şey bilmediğini, kendilerine yalvaranların farkında bile olmadıklarını bildirerek onlara tapmanın, yalvarmanın boş olduğunu, kendileri yaratılmış olan cansız şeylerin tanrı olamayacağını anlatmaktadır.

"وما يشعرون أيان يبعثون" cümlesinde fail zamiri, ya putlara tapanlara veya putların kendilerine gider. Yani putlar, kendilerine tapanların ne zaman dirileceklerini, yahut kendilerinin ne zaman diriltileceklerini bilmezler. İkinci takdirde tapılan putların, diriltilecek türden canlı şeyler olması gerekir. Herhalde burada kasdedilen putlar, adına heykeller dikilen ve sonra kendileri unutulup heykellerine tapılan tarihî kişilerdir. Bu kişiler gerçekten kahraman da olabilirler. Ama zamanla heykelin sadece bir anı için yapıldığı unutularak bizzat heykele tapılmıştır. İşte âyette ne ulularn kendilerine, ne de heykellerine tapmanın bir yararı olmadığı belirtilmektedir.

22-23 ncü âyetlerde yalnız bir tek Tanrının var olduğu, âhirete inanmayanların gönüllerinin inkârcı ve kendilerinin de kibirli oldukları, onların gizli ve açık yaptıkları herşeyi Allah'ın bildiği ve O'nun, böbürlenenleri sevmediği belirtilmektedir.

Cahiliyye Arapları, Allah'ın varlığına, kâinatın yaratıcısı olduğuna inanır, fakat öldükten sonra dirilmeyi kabul etmezlerdi. Peyğamber(s.a.v.)in tebliğ ettiği inanç prensiplerinde en çok karşı konulan konu, âhiret inancı idi. Araplara göre ölümle herşey biterdi. Çürümüş kemiklerin yeniden diriltilmesi mümkün değildi. Maddî haşr imkânsızdı.

Öldükten sonra ruhun, yeniden maddeye sokulmasına *ba's* (yeniden diriltme) denir. Araplar böyle bir şeye kesinlikle inanmazlardı. Fakat acaba ölümle ruhun da yok olduğuna mı inanıyor, ruhânî bir âlemin varlığını da kabul etmiyorlar mı idi? Öyle anlaşılıyor ki onlar, ölümle birlikte ruhun da yok olduğuna inanıyor, ölümden sonra ruhsal da olsa bir cezâ ve mükâfât dünyâsının bulunduğunu kabul etmiyorlardı. Belki öldükten sonra ruhun, varlığını koruduğuna, ruhânî bir hayatın bulunduğuna inanan bazı kişiler vardı, meselâ Ümeyye ibn Ebî's-Salt bunlardan biriydi. Ama genellikle Câhiliyye devri Araplarına egemen olan düşünce, ölümle herşeyin bittiğiydi. Öldükten sonra bir mükâfat ve ceza hayâtının varlığına inanmıyorlardı. Eğer buna inansalardı, öldükten sonra dirilmeyi vurgulayan Kur'ân âyetlerine bu kadar sert tepki göstermezlerdi. Çünkü öldükten sonra ruhsal bir mükâfât ve cezâyı kabul etmek, âhiret hayatını kabul etmek demektir ki Kur'ân'ın birçok yerinde onların, âhireti reddettikleri, kalblerinin bunu kabul etmediği belirtilmektedir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا
أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ

أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ
مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ
كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ
عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا
السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلٰى إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾
فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ وَقِيلَ
لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا
حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ كَذٰلِكَ
يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ
سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

24- Onlara: ''Rabbiniz ne indirdi?'' dendiği zaman: ''Evvelkilerin

masalları" derler, 25- Ki kıyâmet günü hem kendi veballerini tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin veballerinden bir kısmını. Bak, ne kötü şey yükleniyorlar! 26- Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı da Allah, binalarına temellerinden gelmiş, üstlerindeki tavan başlarına çökmüştü ve azâp, onlara ummadıkları yerden gelmişti! 27- Sonra kıyâmet günü de onları rezil eder ve: "Hani uğurlarında düşmanlık ettiğiniz ortaklarım nerede?" der. Kendilerine ilim verilmiş olanlar: "Bugün rezillik ve kötülük kâfirleredir!" der(ler). *28- Nefislerine zulmederlerken meleklerin, canlarını aldığı kimseler: "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk" diye teslîm olanlar: "Hayır, Allah sizin yaptıklarınızı biliyor". 29- "Onun için, içinde sürekli kalmak üzere cehennemin kapılarına girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!" 30-* (Allah'ın azâbından) *korunanlara da "Rabbiniz ne indirdi?" dendi. "Hayır* (indirdi)*" dediler. Bu dünyâda güzel iş yapanlara, güzellik vardır.* (Onlar için) *âhiret yurdu ise daha hayırlıdır. Korunanların yurdu ne güzeldir: 31- Adn cennetleri*(ne)*, altlarından ırmaklar akan o cennetlere girerler. Orada onlar için diledikleri herşey vardır. İşte Allah, korunanları böyle mükâfâtlandırır. 32- Melekler, iyi insanlar olarak canlarını aldığı kimselere de: "Selâm size, yaptıklarınıza karşılık cennete girin" derler.*

Tefsîr:

24-25: Âhirete inanmayan müşrikler, Kur'ân'ın, Allah'ın sözü olduğuna da inanmıyor; Kur'ân'ın anlattığı kıssaları, eskilerin masalları olarak görüyor ve kendilerine Kur'ân hakkında ne düşündüklerini soranlara: *"O eskilerin masallarından ibarettir"* diyorlardı. Böylece kendileri saptıkları gibi, bilmeden başkalarını da saptırıyor, birçoklarının inanmasına engel oluyorlardı. İşte 25 nci âyette bunların, kıyâmette kendi günahlarını yüklenecekleri gibi saptırdıkları kimselerin günahlarını da yüklenecekleri belirtilmektedir.

Mekke'de bir peyğamberin çıktığı, kabileler arasında duyulmuştu. Hac mevsiminde ve başka vesilelerle Mekke'ye gelenler, Hz. Muhammed'in gerçek durumunu öğrenmek için Mekke'lilerden onu soruyorlardı. Eğer sordukları kimseler müşriklerden ise Hz. Muhammed'in büyücü, deli, şair vs. olduğunu; söylediği sözlerin de eskilerin masallarından ibaret bulunduğunu söylerlerdi. Böylece işin içyüzünü bilmeyen birçok kimsenin doğru yola gelmesine engel olurlardı. Eğer taşralının karşılaştığı kimseler mü'minlerden ise onlar ona doğru bilgi verir ve Allah'ın, kendilerine hayır indirdiğini söyler, başkalarının da yola gelmesine yardımcı olurlardı.

Tabii kamu oyunu yanıltıp insanları saptıranlar, kendi günahları yanında başkalarını saptırmanın günahını da yüklenirler. Sapan herkes işlediği gü-

nahın sorumluluğunu taşır. Ayrıca o, her günah işledikçe onu yanıltıp bu günaha sürüklemiş olan da onun günahından pay alır. İyiliğe sebebolan da o iyilik yapıldıkça sevap kazanır. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Kim bir hidayete çağırır da kendisine uyulursa, uyan kimsenin sevabı kadar ona da sevap verilir. Uyanların sevabından da hiçbir şey eksilmez. Kim de bir sapıklığa çağırır da ona uyulursa, kendisine uyanların günahı kadar ona da günah verilir, ötekilerin günahlarından da hiçbir şey eksilmez"*[1].

Bu hadis, başkalarını ayartıp sapmalarına sebebolmanın büyük sorumluluk taşıdığını gösterir.

26 ncı âyette Hz. Muhammed'e karşı gelen, onun davetine engel olmak için entrikalar çeviren şu müşriklerden önceki milletler arasında da peyğamberlerine tuzak kuran insanlar bulunduğu, fakat kötü hareketleri yüzünden Allah'ın, onların evlerini başlarına yıktığı ve ummadıkları yerden azâba yakalandıkları belirtiliyor.

27 nci âyette: Kıyâmet gününde de Allah'ın, onları perişan edeceği, *"Bana ortak koştuğunuz, onlar yüzünden ayrılığa düştüğünüz, başkalarına düşmanlık ettiğiniz ortaklarım nerede?"* diyerek onları azarlayacağı bildiriliyor.

26 ncı âyet, bir âhiret sahnesi canlandırmaktadır. Yüce Allah, perişan halde bulunan müşriklere:

— Hani bana ortak yaptığınız, tanrı olduklarını iddiâ ettiğiniz ve kendileri uğrunda tartışmalara girdiğiniz, ayrılıklar çıkardığınız, düşmanlık ettiğiniz şeyler nerede? diye sorar. Bilgi sahipleri:

— Bugün inkârcıların hâli yamandır, derler.

28-29 ncu âyetlerde inkârcıların, dünyâdan âhirete geçiş halleri canlandırılıyor: İnkâr etmekle dünyada canlarına yazık etmiş olanlar, canlarını almağa gelen meleklere teslim olurlar. O zaman gerçeği anlarlar:

— Biz, hiçbir kötülük yapmıyorduk, derler. Çünkü onlar iyi yaptıklarını sanıyorlardı. Fakat melekler:

— Hayır, Allah sizin ne yaptığınızı gayet iyi biliyor, der ve sürekli kalacakları cehennemin kapılarından girmelerini emrederler. Bu sahne, kibirlilerin kalacakları yerin kötülüğü vurgulanarak kapatılır.

30-32: Yukarıdaki âyetlerde inkârları yüzünden cehenneme kapatılan müşriklerin halleri tasvir edilmişti. Bu âyetlerde de o inkârcılar sahnesinin karşısına inananlar sahnesi konmaktadır:

Bunlara Kur'ân hakkında ne düşündükleri sorulduğunda: Onun, Allah tarafından indirilmiş bir hayır olduğunu söylemişlerdir. Bu dünyâda iyilik edenler, iyilik bulurlar. Ayrıca âhiret yurduna da sahibolurlar. 31 nci âyette kötülüklerden korunmuş olanların varacakları âhiret yurdu tanımlanıyor:

1. Hadisi İbn Mâce, Enes'ten rivâyet etmiştir. Mukaddime, 14. Az farkla hadis: Müslim, 'İlm: 16, Ẑikr: 1; Ebû Dâvûd, Sunnet: 6; Tirmiẑî, 'İlm: 15, Ŝevâbu'l-Kur'ân 14; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 1'de mevcuttur.

Alt taraflarından ırmaklar akan, istenen herşeyin bulunacağı, durulmağa değer bahçeler. İşte Allah, şirk ve küfürden korunanları böyle ödüllendirir. 32 nci âyette de korunanların, dünyâdan ayrılışları sahnelenmektedir:

"طَيِّبِينَ: *İyi insanlar olarak*" vasfı, müşriklerin halini tasvir eden: "ظالمى أنفسهم: *Canlarına yazık edenler*"e karşılıktır. Müşrikler şirk ile canlarına yazık ederken, melekler onların canlarını almağa gelmişler ve onları nefislerine yazık eder vaziyette bulmuşlardı. Ama bunlar onların tersine, güzel işler yaparken melekler canlarını almağa gelmişler, onları bu güzel işler içinde bulmuşlardı. Ötekiler ömürlerini kötülük ve şirk ile bitirirken bunlar ömürlerini imanla ve güzel işlerle bitirmişlerdir. Melekler, bu güzel halde buldukları mü'minlere: *"Yaptığınız iyiliklere karşılık cennete girin"* derler. Kötülük edenlerin canlarını alırken onları azarlayan melekler, iyilik edenleri tatlı selâm ve müjdeleriyle okşarlar. Allah bizi de onlardan kılsın!

30 ncu âyette bu dünyâda iyilik edenlerin, iyilik bulacakları, hareketlerinin güzel karşılığını görecekleri buyurulmuştur. Birçok âyette olduğu gibi burada da Kur'ân, insanları yalnız cennet va'diyle değil, aynı zamanda dünyâda başarı, nimet va'diyle de çalışmaya teşvik etmektedir. İnsan yaptığı iyiliğin, güzel hareketlerinin karşılığını âhiretten önce şu dünyâda görür. Bu, Allah'ın kanunudur. Allah, çalışanların ecrini zayi etmez.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَ كَذٰلِكَ فَعَلَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾
فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٤﴾
وَقَالَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا
وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ
عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾

33- İlle kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin buyruğunun gelmesini mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de öyle yapmıştı. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı. 34- Nihâyet yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay ettikleri şey, onları kuşattı. 35- (Allah'a) *ortak koşanlar: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka bir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık" dediler. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Elçilere düşen, yalnız açıkça tebliğ etmek değil midir?*

Tefsîr:

33-34: Yüce Allah, bir türlü yola gelmeyen: "Doğru söylüyorsan bize melekleri getir, hani bizi korkuttuğun azâp nerede?" gibi sözlerle Allah'ın Elçisiyle alay eden müşrikleri kasdederek: *"Onlar, inanmak için ille meleklerin gelmesini, yahut Allah'ın azâp buyruğunun gelmesini mi bekliyorlar?"* diyor, sonra onlardan önceki inkârcıların da böyle yaptıklarını, fakat bu hareketleriyle kendi canlarına yazık ettiklerini, zira yaptıkları kötü işlerin, sonunda kendilerine ulaştığını, alay ettikleri azâbın başlarına indiğini bildiriyor.

35 nci âyette de müşriklerin: *"Allah dilese, ne biz, ne de atalarımız O'ndan başkasına tapmaz, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi harâm kılmazdık"* dedikleri, onlardan önceki inkârcıların da böyle söyledikleri belirtiliyor.

Müşriklerin bu sözleri, En'âm ve Zuhruf sûrelerinde de geçer. Peyğamber'le ve mü'minlerle mücadele eden müşrikler, bu sözleriyle kendilerinin doğru yolda olduklarını; yaptıklarının, Allah'ın dilemesine uygun bulunduğunu; eğer Allah ortak koşmalarına, bazı şeyler üzerine yasaklar koymalarına razı olmasa bunu yapamayacaklarını ileri sürüyorlardı. Bu sözleri temelde doğruydu. Gerçekten Allah dilemedikçe hiçbir şey olmaz. Fakat Allah, kulları kendi düşüncelerinde serbest bırakmıştır. Kul düşünür, bir işi seçer. Düşüncesi, Allah'ın âfâkî ve enfüsî (sosyo-psişik) kanunları çerçevesinde olur. Fakat kulun seçme yeteneği vardır. Allah, kulunun seçme yeteneğini herhangi bir yöne zorlamaz. Kulun şöyle veya böyle yapması, yine Allah'ın dilemesiyle olur. Çünkü kulun dilediği bir işi, Allah yaptırmak istemese yaptırmaz, ona bunu yapacak gücü vermez. Ama böyle yapması, kulu belli bir işe zorlaması demektir ki o zaman kulun, iradesi dışında yaptığı bu işlerden sorumlu olmaması gerekir. Allah, kulun seçim yeteneğini zorlamaz. Kulun yapmak istediğini Allah da diler, yani müsâade eder. Böylece kulun isteği doğrultusunda iş meydana gelir.

Fakat Allah, dilediğinin bir kısmından razıdır; kulun, emrine aykırı olarak yaptığı, kendisinin de kulunun dilemesine göre dileyip müsâade buyurduğu bir kısım işlerden de razı değildir. O iş her ne kadar Allah'ın dilemesiyle fiziksel ve sosyo-psikolojik kanunlar içerisinde olursa da Allah ondan razı değildir. *"Allah, kulları için küfre razı olmaz"* buyurmuştur [1]. Çünkü küfür, bildirdiği emirlerine aykırıdır. Onda kulun hem kendisine, hem de hemcinslerine zarar vardır. Bundan dolayı "Allah, böyle dilemeseydi ben bunu yapamazdım, madem ki bunu yaptım veya yapıyorum, demek ki Allah bunu böyle yapmamı dilemiştir" demekle kişi, kendisini sorumluluktan kurtaramaz. Nitekim âyetin sonunda önceki milletlerin de böyle bahanelerle günâh ve şirklerine devam ettiklerini, fakat bu sözlerinin, kendilerini Allah'ın azâbından kurtarmadığını, Allah'ın onları helâk ettiğini vurgulamaktadır.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ
فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ فَسِيرُوا فِي
الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ اِنْ تَحْرِصْ
عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾
وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُۜ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ
وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ
اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

1. Zümer Sûresi: 7.

36- Andolsun biz, her millet içinde: "Allah'a kulluk edin, şeytandan kaçının" diye bir elçi gönderdik. Onlardan kimine Allah hidâyet etti, onlardan kimine de sapıklık gerekti. İşte yeryüzünde gezin de bakın, yalanlayanların sonu nasıl olmuş? 37- Sen, onların yola gelmelerini ne kadar istesen de Allah, saptırdığını yola getirmez ve onların yardımcıları da olmaz! 38- Yeminlerinin bütün şiddetiyle: "Allah, ölen kimseyi diriltmez!" diye Allah'a yemin ettiler. Hayır, diriltecektir, bu, O'nun gerçek olarak verdiği sözdür. Ama insanların çoğu bilmezler. 39- (Diriltecektir ki) *hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklasın ve inkâr edenler de yalancı olduklarını bilsinler. 40- Biz bir şeyi istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sadece ona "ol!" dememizdir; derhal oluverir.*

Tefsîr:

36-37 nci âyetlerde Allah'ın, birliğine davet için her millete bir peygamber gönderdiği; o insanlardan kiminin doğru yola geldiği, kimine de sapıklığın gerekli olduğu bildirilmekte; yeryüzünde peygamberleri yalanlayanların nasıl mahvedildiğini gösteren nice harâbe kentler bulunduğu belirtilmektedir. Hz. Muhammed'e hitaben de: *"Sen ne kadar istesen de Allah, saptırdığını yola getirmez"* buyurulmaktadır.

Allah'ın, kimi yola getirdiği ve kimin sapıklığı hak ettiği, gerek bu âyetin, gerek başka âyetlerin ruhundan anlaşılmaktadır: Doğru yola gelmek isteyenleri, Allah yola iletir. Ama yola gelmek istemeyenleri Allah zorla yola götürmez, bulundukları sapıklık içinde bırakır. Onlar, inkârlarına devam ede ede kalbleri iyice katılaşır, doğruyu görme kabiliyetleri tamamen dumura uğrar. Davranışları, anlayışlarını kapatır. Doğru düşünemez, hakikati göremez olurlar. Allah'ın saptırdığı kimseler, yola gelmek istemeyenler, körü körüne taklidlerine devam eden fasıklardır. Yoksa Allah, yola gelme isteği gösterenleri saptırmaz: *"Allah verdiği misal ile birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu doğru yola iletir. Onunla fasıklardan başkasını saptırmaz"* [1], *"Allah, zâlimleri saptırır"* [2], *"Allah, dilediğini saptırır* (Hakka) *yöneleni de kendisine iletir"* [3] âyetleri, Allah'ın durup dururken insanları doğru yoldan eğri yollara düşürmediğini, kendisine yönelmek istemeyen, yoldan çıkmış, haksız kimseleri

1. Bakara Sûresi: 24.
2. İbrâhîm Sûresi: 27.
3. Ra'd Sûresi: 27.

kendi sapıklıklarına terk ettiğini göstermektedir. İşte Kur'ân'da Allah'ın saptırmasından söz eden bütün âyetler, Kur'ân'ın genel konteksti içinde böyle anlaşılmalıdır.

38-39 ncu âyetlerde de yine müşriklerin, Allah'ın, ölüyü aslâ diriltmeyeceğine bütün güçleriyle yemin ettikleri anlatılıyor. Ve onların düşüncelerinin tersine Allah'ın, mutlaka ölüyü dirilteceği, bunun, Allah'ın kesin sözü olduğu belirtiliyor. Allah ölüleri diriltecektir ki öldükten sonra dirilme hakkında ayrılığa düşenlere gerçeği açıklasın, o zaman inkârcılar da iddiâlarında yalancı olduklarını anlasınlar.

40 ncı âyette de Allah için zor bir şey olmadığı, yapmak istediği bir şeyin, O'nun "ol" demesiyle derhal oluvereceği bildiriliyor.

وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً
وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَۙ ﴿٤١﴾ اَلَّذٖينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ
يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

41- Kendilerine zulmedildikten sonra Allah uğrunda göç edenleri, dünyâda güzelce yerleştireceğiz, (onlara vereçeğimiz) *âhiret mükâfâtı ise daha büyüktür. Keşke bilseler! 42- Onlar ki sabrettiler ve Rablerine dayanmaktadırlar.*

Tefsîr:

41 nci âyette Allah'ın; uğradıkları zulüm yüzünden Allah uğrunda hicret eden kimseleri, dünyada güzel bir yere yerleştireceği, âhirette de daha büyük mükâfatla ödüllendireceği bildirilir.

42 nci âyette ise yurtlarından hicret eden bu mü'minler Allah yolunda sabırları ve Allah'a güvenleri yüzünden övülür.

İlk anda bu âyetlerin, müşriklerin tutum ve davranışlarını anlatan âyetler arasında yabancı olduğu sanılabilir. Yukarıda müşriklerin çeşitli sözlerine, Peyğamber'e ve mü'minlere karşı tuzak ve entrikalarına işaret edilmişti. Bu arada onların zulüm ve baskıları yüzünden yurtlarından göç etmek zo-

runda kalan sabırlı, Allah'a dayanan mü'minlerin durumuna işaret edilmekle müşriklerin zulüm ve baskılarına bir örnek verilmektedir. Allah için göç eden mü'minlerin; hem dünyâda, hem de âhirette Allah'ın lûtfuna mazhar olacakları, fakat müşriklerin bunu anlamadıkları belirtilmektedir.

Hz. Ömer, muhacirlerden birine bir bağışta bulunduğu zaman: *"Allah sana mübârek eylesin. Bu, Allah'ın sana dünyada söz verdiği nimettir. Senin için âhirete sakladığı nimet ise daha büyüktür der ve"* لنبوئنهم في الدنيا حسنة ولأجر الآخرة أكبر لو كانوا يعلمون " âyetini okurmuş [1].

Bu âyetlerin, Mekke'de, dinleri uğrunda işkenceye uğrayan, fakat işkenceleri artık dayanılmaz hale gelince Habeşistan'a hicret eden mü'minler hakkında indiği rivayet edilir. Kureyşin, özellikle himayesiz mü'minlere zulmü artınca Peyğamber (s.a.v.) onlara: *"Habeşistan'a gitseniz iyi olur. Orada, yanında bulunan kimselere zulmedilmeyen bir hükümdar vardır. Orası, doğruluk yurdudur. Allah sizi, bulunduğunuz durumdan kurtarıncaya kadar oraya gidin!"* buyurdu.

Allah Elçisinin izin ve tavsiyesi üzerine müslümanlardan bir grup, Habeşistan'a gittiler. Hz. Ömer müslüman olunca Habeşistan'dakiler, Mekke halkının müslüman olduğunu duydular, dönmeğe karar verdiler. Fakat Mekke'ye yaklaştıkları zaman duydukları haberin doğru olmadığını; Kureyşlilerin, zulüm ve işkencelerine devam ettiklerini öğrendiler. Mekke'ye, ancak birinin himayesinde veya gizlice girebildiler. Sonra tekrar Habeşistan'a hicret ettiler. Bu kez kendilerine başkaları da katıldı. İlk hicret edenler, on bir erkek, dört kadın idi. İkinci kafilede hicret edenler seksen üç erkek, onsekiz kadına çıktı. Bunların çoğu, müşriklerin, müslüman olan oğulları idiler.

Bunlar, ta Peyğamber'in Medine'ye hicretinin altıncı yılına kadar Habeşistan'da kaldılar. Sonra oradan Medine'ye geldiler [2].

Gençlerin, çocukların hicret etmesi; müşriklerin, başkalarının müslüman olmasına örnek olmamaları için kendi çocuklarına dahi son derece baskı yaptıklarını gösterir. Bazı kadınlar da hicret ettiklerine göre demek ki kadınlar da inançları yüzünden baskı ve işkenceye uğruyorlardı. Dinlerini kurtarmak için hicret etmek zorunda kalmışlardı.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ

1. Câmi'u'l-beyân: 14/107; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/571.
2. İbn Hişâm, Sîretu'n-nebîy: 1/343, 388; et-Tefsîru'l-hadîs: 6/68.

كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ
لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43- Biz, senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını elçi göndermedik. Bilmiyorsanız zikir ehline sorun. 44- (Onları) *açık kanıtlarla ve kitaplarla* (gönderdik). *Sana'da bu zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, tâ ki düşünüp ibret alsınlar.*

Tefsîr:

43-44 ncü âyetlerde Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul etmeyip: "Allah elçi gönderse melek gönderir" diyenlere cevabolarak, Allah'ın, daha önce gönderdiği elçilerin de kendilerine vahyettiği erkekler olduğu; onları açık kanıtlarla, mu'cizelerle ve kitaplarla kavimlerine gönderdiği açıklanıyor ve insanlara indirileni açıklaması için Hz. Muhammed'e de bu zikrin, yani Kur'ân'ın vahyedildiği belirtiliyor.

Şimdi burada müşriklere, daha önceki peyğamberlerin de kendilerine vahyedilen erkekler olduğu hatırlatılmakta ve bunu bilmiyorlarsa zikir ehlinden yani kitap ehlinden sormaları emredilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki müşrikler, önceki peyğamberlerin de kavimleri arasında yetişmiş erkekler olduklarını biliyorlardı. *"Bilmiyorsanız zikir ehline sorun"* cümlesinde müşriklerin, kitap ehli dedikleri yahudi ve hırıstiyanlara itibar ettiklerini gösterir. Çünkü onlar arasında okur, yazarlar vardı, ellerinde bulunan Kitabı okur, birşeyler öğrenirlerdi. Müşriklere göre daha bilgili idiler.

Zikir ehliyle kimlerin kasdedildiği üzerinde değişik görüşler vardır. Kimine göre zikir ehli, Allah'ın kitabının mânâlarını bilen Kitap ehlidir. Kimine göre de geçmişlerin haberlerini bilen ilim sahipleridir. Râzî'ye göre burada zikir ehliyle kasdedilen, yahudî ve hırıstiyanlardır. Çünkü Allah, âyette daha önceki peyğamberlerin de kendilerine vahyedilen erkekler olduğunu bildirdikten sonra bilmeyenlerin, bunu zikir ehline yani bilenlere sormalarını emretmiştir. Müşrikler, yahûdî ve hırıstiyanların bilgi ve kitap sahibi olduklarını kabul ediyorlardı. İşte bu hususu, bilgili olduklarını kabul ettikleri o kimselere sorup öğrenmeleri kendilerine emredilmektedir. Âyetin özel hükmü budur. Genel hükmü ise her konuyu, bilenlerden, mütehassıslarından sorup öğrenmektir.

Burada bir soru hatıra gelebilir: Araplar, Kitab ehli bildikleri yahûdî ve hıristiyanları, kendilerinden bilgili kabul ettiklerine göre neden yahudilik ve hıristiyanlık Araplar arasında fazla yayılmamıştır? Bu sorunun iki cevabı olabilir:

1) Birincisi Arapların, geleneklerine son derece bağlı bir millet olmalarıdır. Geleneklerine bağlılıkları yüzünden yeniliğe kapalı kalmışlardır. Bundan dolayı başka milletler arasında çıkmış peyğamberlere uymak şöyle dursun, kendi içlerinden çıkan Hz. Muhammed'in getirdiklerini de geleneklerine aykırı bulduklarından, kolay kolay onu dahi kabul etmemiş, ona son derece karşı koymuşlardır.

2) İkincisi de önceki peyğamberlerin, yalnız kendi kavimlerine gönderildiği kanısıdır. Çünkü onların söyledikleri sözler, tebliğ ettikleri prensipler, Arapça değildi. Bu sûrenin 4 ve 36 ncı âyetlerinde açıklandığı üzre Allah, her millete kendi içinden, kendi dilini konuşan peyğamber gönderir. Böyle yapar ki peyğamber, onlara Allah'ın buyruklarını açıklasın. Başka dilde konuşan yabancı bir peyğamber gönderse, söyledikleri anlaşılmaz. İşte: *"Senden önce gönderdiğimiz peyğamberler de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkası değildi", "Sana da bu zikri indirdik ki insanlara ne indirildiğini açıklayasın"* âyetlerinde yüce Allah, daha önce peyğamberler gelmiş iken, neden ayrıca Hz. Muhammed'i gönderdiğini ve ona Kur'ân'ı indirdiğini açıklıyor. Hz. Muhammed'i de, Arapçadan başka dil bilmeyen Araplara elçi olarak görevlendirmiştir ki onlara, Allah'ın buyruklarını kendi anlayacakları dilde açıklasın. Çünkü Araplar, daha önce başka dillerde inmiş kitapları anlamıyor, kendilerine de kendi dillerinde bir kitap inmesini temenni ediyorlardı. Onların bu özlemine başka âyetlerde de işaret edilmiştir:

"Kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felâket geldiği zaman: 'Ey Rabbimiz, bize bir elçi göndersen de âyetlerine uyup mü'minlerden olsaydık' diyecek olmasalardı (seni göndermezdik). *Fakat onlara, tarafımızdan hak gelince, 'Mûsâ'ya verilenin eşi buna da verilmeli değil miydi?' dediler...* [1], *"Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onları okuyamıyorduk, demeyesiniz. Yâhut: Eğer bize Kitâp indirilseydi biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk, demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidâyet ve rahmet geldi..."* [2].

"Sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın" cümlesi, Hz. Peyğamber'in, kendisine indirileni açıklamakla görevli olduğunu bildiriyor. Kendisine indirileni açıklaması, onları halka duyurması ve izah

1. Kasas Sûresi: 47-48.
2. En'âm Sûresi: 156-157.

etmesidir. Demek ki Hz. Peyğamber (s.a.v.), Kur'ân'ın ilk müfessiridir. O, kendisine gelen vahiyleri duyuruyor, söz ve uygulamalariyle de Kur'ân'ın anlamını izah ediyordu. Sahabileri de inen Kur'ân'ı okuyor ve anlayış derecelerine göre mânâsını da anlıyorlardı.

Peyğamber(s.a.v.)in dine dair sözleri ve tatbikatı, Kur'ân'ın tefsîri niteliğindedir. Bu sözler ve tatbikat, Kur'ân'dan sonra ikinci şer'î kaynaktır.Çünkü bunlar Kur'ân'ın içeriğini izah mahiyetindedir. Fakat Kur'ân'ın nassına aykırı olan sözler, Peyğamber'in kendi sözü olarak kabul edilemez. Çünkü Kur'ân, Allah'ın vahyi olduğu gibi Peyğamber'in de ruhuna hakim olan düşüncelerini taşır. Peyğamber, Kur'ân'a aykırı söz söylemez. Zira Kur'ân onun ruhundan taşmış, fikir ve düşüncelerini kaplayarak gelmiştir. Onun düşünceleri, hep Kur'ân'ın prensipleri doğrultusundadır.

Peyğamber (s.a.v.), kendi hayatında iken Kur'ân'a karışmaması için kendi sözlerinin yazılmasını yasaklamıştır. Çünkü Allah'ın buyruğu olan, Kur'ân'dır. Kendisinin, zamanın şartlarına göre söylediği normal sözler, şartların değişmesiyle değişebilir. Bunun için Kur'ân'da onun, vahiy alması hariç, bir beşer olduğu hatırlatılmış, kendisi de normal zamanlarda, bir insan olarak söylediği sözlerin, Allah kelâmı olan vahiy sözlerine karışmamasına özen göstermiştir. Kendisi Medine'ye geldiğinde Medine'lilerin, hurmalarını aşıladıklarını görmüş, bunun yapılmamasını daha uygun bulmuş, Medine'liler de o sene hurmalarını aşılamayınca hurmaların kalitesi düşmüş. Bunu kendisine bildirdiklerinde: *"Dünyanıza ilişkin işleriniz size âittir. Dininize ilişkin işleri de ben bilirim"* [1] demiş. Başka bir rivayette ise şöyle buyurmuş: *"Bu bir tahmindir. Eğer faydalı ise yapın. Ben de sizin gibi bir insanım. Tahminde insan hatâ da edebilir, isabet de edebilir. Ben size: 'Allah böyle söylüyor' demedim ki. Ben aslâ Allah'a karşı yalan söylemem"* [2].

Buna rağmen Abdullâh ibn 'Amr ibn el-Âs gibi az sayıda bir iki sahâbî Peyğamber'in bazı sözlerini yazmışlardır, fakat bunlar birkaç hadisi geçmeyecek kadar azdır.

Peyğamber'in vefatından sonra sahâbiler çeşitli yerlere dağıldılar. İslâm devletinin sınırları genişledi. Müslümanların sayısı arttı. Aralarında ihtilâflar, hilâfet ve saltanat kavgaları başladı. Kelâm, fıkıh, tasavvuf ve felsefe gibi çeşitli fikir akımları ve okulları doğdu. Ortaya çıkan fikir akımı ve mezhep mensuplarından her grup, kendi düşüncesini haklı çıkarmak için önce Kur'ân'dan delile dayanmak ihtiyacını duydu. Fakat herkesin, düşüncesine ve mezhebine Kur'ân'da delil bulması mümkün değildi. Bu kez ta Peyğamber'e kadar

1. İbn Mâce, Ruhûn, bab: 15, hadis: 2471.
2. İbn Mâce, Ruhûn, bab: 15, hadis: 2470.

varan senetlerle birçok sözler Peygamber sözü olarak ortaya çıkarıldı. Böylece yüzbinleri aşan hadisler meydana geldi.

Hadis derlemesi işi, Hicrî 99-101 yılları arasında hilâfet makamında bulunan Ömer ibn Abdulâzîz'in emri üzerine resmen başlamıştır. O zaman hafif bir tempo ile başlayan hadis derleme işi, Hicretin ikinci ve üçüncü asırlarında hızlanmış, böylece kocaman hadis mecmuaları ortaya çıkmıştır.

Şimdi Peygamber'den yüz yıl sonra, ağızdan ağıza aktarılan sözler, ne derece değişmeden Peygamber'in kendi sözü olarak kalabilir? Bu sözler, her râvînin kendi kültür ve anlayışı içerisinde nakledilmiştir. En muteber hadis mecmuası, İmâm Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'idir. İmâm Buhârî, 194-256 Hicrî yılları arasında yaşamıştır. Yani Peygamber'den dört beş nesil sonra ağızdan ağıza dolaşan rivayetleri veya kendinden önce derlenmiş olanları mecmuasına kaydetmiştir. Dört beş nesil ağızdan ağıza dolaşan sözler, ne derece asıl söyleyenin söyleyiş biçim ve amacına uygun olur? Kendi aralarında da çeşitli derecelere ayrılan bu sözleri, yüzde yüz Peygamber'in kendi sözü diye kabul etmek, ilmî gerçeklere aykırıdır. Modern ilmin ışığı altında tetkik edildiğinde, Peygamber'in vefatından sonraki siyâsî olayların, fikrî cereyanların bu sözler üzerinde etkileri derhal ortaya çıkar. Ancak Hz. Peygamber(s.a.v.)den mütevatir olarak gelen sözlerdir ki Kur'ân'ın tefsîridir ve dinin ikinci kaynağıdır. Hiçbir suretle Kur'ân'ın ruhuna aykırı olmayan meşhur veya âhâd haberleri de Kur'ân'ın tefsîri olarak kabul edilip onlarla amel edilir.

Ama her şeyden önce bu kocaman hadis yığınları arasında hangilerinin gerçekten Peygamber'in sözü olduğunu, hem metin, hem de senet bakımından ilmî kritikten geçirip tesbit etmek ve çeşitli inançlardan sızarak hadis şekline gelmiş, İslâm itikadına kadar da sokulmuş haberleri temiz Kur'ân inanç ve itikadından ayıklamak gerekir. Allah daha iyi bilir.

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ
بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

45- Kötülükler yapmayı kuranlar, Allah'ın, kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğinden, yahut hiç ummadıkları bir yerden kendilerine azâbın gelmeyeceğinden emin midirler? 46- Yâhut dönüp dolaşırlarken onun, kendilerini yakalamayacağından (emin midirler)*? Kendileri buna engel olacak değillerdir. 47- Yâhut azâbın, kendilerini bir korku üzerinde yakalamayacağından* (emin midirler)*? Doğrusu Rabbiniz, çok şefkatli, çok acıyandır.*

Tefsîr:

45-47 nci âyetlerde müşrikler uyarılmaktadır. Allah'ın istese, kötülük edenleri yerin dibine geçireceği; yurtlarında, yahut seferde gezip dolaşırlarken onları birden bire azâba uğratabileceği; yâhut azâbın gelmesini fark ederek korku içinde bulundukları bir durumda ya da azar azar cezalandırıp helâk edebileceği bildirildikten sonra Allah'ın çok şefkatli, çok acıyan olduğunun hatırlatılması, şefkatinden dolayı onlara fırsat verdiğini anlatmaktadır.

47 nci âyetteki "تَخَوُّف" kelimesi iki mânâya gelebilir. Birincisi korku, ihtiyatlı olmak, gelecek bir olayı beklemek, diğeri de tenakkus yani eksilme, anlamıdır. Birincisine göre âyet, kendinden önceki âyetteki durumun aksini gösterir. Önceki âyette Allah'ın, onları hiç farkında olmadıkları, ummadıkları yerden yakalaması, bu âyette de korktukları, gözetledikleri bir belâyı başlarına getirmesi anlatılmaktadır. Tenakkus anlamına göre ise Allah'ın, kendilerini mallarından, ürünlerinden, sağlıklarından eksilte eksilte yakalayacağı haber verilmektedir.

Âyetlerin amacı, kötülük yapanları uyarıp iyiliğe çevirmek; Allah'ın fırsat vermesinin, hiç azâbetmeyeceği anlamına gelmediğini belirtmektir. Nitekim bu husus: *"Ancak çok bağışlayan, çok esirgeyen Rabbin, eğer onları yaptıklariyle hemen cezalandıracak olsaydı, onların azâbını çabuklaştırırdı"* [1], *"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yer yüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat onları belirtilmiş bir süreye kadar erteler. Süreleri geldiği zaman, Allah kullarını görmektedir"* [2] âyetlerinde daha açık şekilde anlatılmıştır.

أَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ

1. Kehf Sûresi: 58.
2. Fâtır Sûresi: 45.

سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ
فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾ وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُٓوا اِلٰهَيْنِ
اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًاۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ
ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَۚ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ
عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُوا
فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

48- Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin dahi nasıl sağdan, soldan sürünerek, Allah'a secde ederek döndüğünü görmediler mi? 49- Göklerde ve yerde bulunan canlıların, meleklerin hepsi Allah'a secde ederler, onlar aslâ büyüklük taslamazlar. 50- Üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve emredildikleri şeyi yaparlar. 51- Allah: "İki tanrı tutmayın, O, ancak tek Tanrıdır, yalnız benden korkun!" dedi. 52- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Kulluğun da yalnız O'na yapılması lâzımdır. Siz Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? 53- Size ulaşan her nimet Allah'tandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız. 54- Sonra sizden o sıkıntıyı kaldırdığı zaman içinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar. 55- Ki kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etsinler. Öyleyse eğlenin, yakında bileceksiniz!

Tefsîr:

48-50 nci âyetlerde Allah'ın yarattığı her şeyin sağında, solunda kısalıp tekrar uzanan gölgesinin, Allah'a secde ettiği, meleklerin de hiç böbürlenmeden Allah'a secde ettikleri, üstlerinde bulunan Rablerinden korktukları ve kendilerine emredileni yaptıkları bildirilmektedir.

Gölgenin sağa, sola kayması, Allah'ın yarattığı kanunların gereğidir. Herşey gerek kendisi, gerek gölgesi, Allah'ın yarattığı kanunlara uymaktadır. Allah'ın kanunlarına uymak, O'na secde etmek, yani boyun eğmek demektir.

Bu âyetlerde kısaca bütün eşyânın, canlıların ve meleklerin Allah'ın buyruğuna boyun eğdikleri: hiçbirşeyin, O'nun kanunları dışına çıkmadığı anlatılmaktadır. Eşyanın Allah'a secdesi, ne amaçla yaratılmış ise onu yapması, Allah'ın yasalarına uymasıdır. Bu yasalar dışına çıkan hiçbir şey yoktur. Canlı cansız herşey, hattâ bunların gölgeleri dahi Allah'ın buyruklarına uyarken insanın bunların dışına çıkması, Yaratanına başkaldırması, O'na ortak koşması doğru olur mu?

Âyetler, herşeyin Allah'a secde ettiğine dikkati çekmekle, Allah'a ortak koşan, O'nun buyrukları dışına çıkan insanları öğüt almağa sevk ediyor.

Son âyette: *"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar"* cümlesinden Allah'ın, meleklerin üstünde olduğu anlaşılıyor. Allah, mekân ve yön olarak meleklerin üstünde değil, rütbe ve şeref itibariyle her şeyin üstündedir. Allah için mekân ve yön bakımından üstlük, altlık yoktur.

51-52 nci âyetlerde Allah'ın iki tanrı edinmeyi yasakladığı belirtilmiştir. Çünkü kendisinden başka tanrı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Tapılmaya lâyık yalnız O'dur. O'ndan başkasından ne korkulur, ne de bir şey beklenir. Çünkü başkasının elinde bir şey yoktur. Mülkün sahibi O'dur.

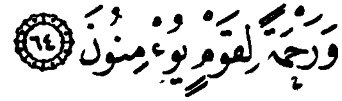
53-54 ncü âyetlerde bütün nimetleri verenin Allah olduğu, darda kaldıkları zaman insanların içtenlikle Allah'a yalvardıkları, ama genişe çıkınca kendilerini sıkıntılardan kurtaran Allah'a ortak koşmaya başladıkları bildirilmektedir.

Râzî şöyle diyor: "Bu yaprakları yazdığım tarih olan altıyüz iki yılı Muharrem ayının birinci gününde sabahleyin şiddetli bir deprem oldu. Herkesin, duâlarla, yalvarmalarla çığladıklarını gördüm. Deprem durup hava güzelleşince, mevsimin de güzel vakti gelince derhal depremi unuttular, yine eski sefahet ve cehaletlerine döndüler. İşte Allah'ın, bu âyette açıkladığı durum, insanların bu durumudur" [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 19/51-52.

55 nci âyette de şirk koşmak suretiyle Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük edenler uyarılmaktadır: *"Yaşayın, eğlenin, yakında başınıza neler geleceğini görürsünüz"* buyurulmaktadır.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ
تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا
بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارٰى مِنَ
الْقَوْمِ مِنْ سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْأَعْلٰى
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا
مِنْ دَابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلٰى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ
لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ
وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ
النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ تَاللّٰهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلٰى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ
لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَا
أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى

56- Kendilerine verdiğimiz rızıktan, hiçbirşey bilmeyen (tanrı)*lar*(ın)*a pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki siz, bu uydurduğunuz şeylerden mutlaka sorulacaksınız! 57- O şânı yüce Allah'a kızları veriyorlar da kendilerine hoşlandıklarını alıyorlar. 58- Onlardan birine dişi* (çocuğu olduğu) *müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü kapkara kesilir. 59- Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu hakaretle tutsun mu, yoksa onu toprağa mı gömsün? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar! 60- Âhirete inanmayanların durumu kötüdür. En yüce durum Allah'ındır. O üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir. 61- Eğer Allah, insanları, yaptıkları haksızlıkla cezalandırsaydı, yer yüzünde tek canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir süreye kadar erteler. Süreleri geldiği zaman da bir saat dahi ne geri kalırlar, ne de ileri geçerler. 62- Kendilerinin hoşlanmadıkları şeyi Allah'a veriyorlar, üstelik de dilleri, "En güzel sonuç kendilerinin olacak" diye yalan söylüyor. Onlara mutlaka ateş vardır ve onlar ona sürüleceklerdir. 63- Allah'a andolsun ki senden önceki milletlere de elçi gönderdik; şeytan onlara yaptıkları işleri süsledi. O, bugün de yine onların dostudur. Onlar için acı bir azâp vardır. 64- Biz sana Kitâbı indirdik ki, hakkında ayrılığa düştükleri şeyi onlara açıklayasın ve inanan bir kavim için yol gösterici ve rahmet olsun.*

Tefsîr:

56 ncı âyette Arapların ortaya çıkardıkları ve din emri gibi kutsallaştırdıkları törelerine işaret edilir. Önce onların, Allah'ın verdiği rızıklardan, hiçbir şey bilmeyen, tapanlarından haberi olmayan putlara pay ayırdıkları belirtilerek: *"Allah'a andolsun ki siz, bu uydurduğunuz şeylerden sorulacaksınız!"* buyurulur.

En'âm Sûresinde geçtiği üzre Cahiliyye Arapları, ekinlerinden, hayvanlarından bir kısmını Allah ile putları arasında bölüştürür, *"Bu Allah'ın, bu da bizim tanrılarımızın"* derlerdi [1]. Allah için ayırdıklarını konuklara ve

1. En'âm Sûresi: 136.

yoksullara harcarlar; tanrıları için ayırdıklarını, onların huzurunda yapılacak dini törenlere sarfederlerdi [1].

Sonuç ne olursa olsun, put için mal ayırmak, onun huzurunda yapılacak âyine para harcamak hurâfedir, insan kafasını örümcek düşüncelerle kirleten şeylerdir. İşte Kur'ân-ı Kerîm, bu batıl düşünce ve inançları kınayarak, bu hurâfelere saplanan insanların sorumlu olacaklarını bildiriyor.

57 nci âyette Arapların, kızları Allah'a mal etmeleri kınanmaktadır. Araplar, meleklerin, Allah'ın kızları olduğuna inanırlardı. Râzî'nin açıklamasına göre melekler gözlerden gizli kaldığı için onlara Allah'ın kızları demişlerdir. Nitekim güçlü ışığı yüzünden kursuna fazla bakılamadığı, âdeta gözden gizli kaldığı için güneşi de kadın kabul etmişlerdir [2].

Bu îzâhtan anlaşılıyor ki Araplar eskiden beri kadınları kapalı tutarlardı. Bundan dolayıdır ki gözden gizli kalan güzel şeyleri de dişil kabul etmişlerdir. Demek ki onlara göre *müenneŝ* (dişil) kapalı olur. Kapalı güzel şeyler de müennestir.

Sebep ne olursa olsun melekleri Allah'ın hoşlanmadıkları kızları sanmak, hiçbir kanıta dayanmayan batıl bir sanıdır. Bu inanç, Allah'a çocuk vermek olur. Allah, çocuk sahibi olmaktan münezzehtir.

Ayrıca kendileri kız çocuklarından hoşlanmaz, hep erkek çocuk isterlerken Allah'a kız çocuklar vermenin anlamı yoktur. İşte âyetin sonunda: *"Hâşâ O, çocuk sahibi olmaktan münezzehtir. Hem Allah'a kızları veriyor, kendilerine de hoşlandıkları erkek çocukları alıyorlar"* cümlesiyle onların bu düşünce ve inançlarının anlamsızlığı ortaya konuyor.

58-59 ncu âyetlerde Allah'a kız çocuk yakıştırmaktan çekinmeyen bu insanların, kendi açılarından kız çocuklarından nefret ettikleri; birine kız çocuğu olduğu söylendiği zaman gazabından yüzünün kapkara kesildiği; öfkesini yutkunup durduğu; utancından ötürü toplumdan gizlendiği: *"Ne yapsa, kendisine utanç veren o çocuğu tutsa mı, yoksa toprağa mı gömse"* diye düşünüp durduğu anlatılıyor ve onların ne kötü bir yargıya sahiboldukları vurgulanıyor.

60 ncı âyette de âhirete inanmayanların, bu sözleriyle Allah'a kötü benzetmeler yakıştırdıkları, oysa en güzel durumun Allah'a âidolduğu, kendilerinin durumunun ise kötü olduğu belirtilmektedir.

Bu âyetlerin hepsi, Allah'a kız çocuğu yakıştıranların düşüncelerini

1. İbn Hişâm, Sîret: 1/180.
2. Mefâtîh: 19/54.

kınama amacını güder. Kendileri âciz, yoksul iken kız çocuklarını beğenmiyorlar da hiçbir şeye muhtacolmayan, en yüksek durumda bulunan Allah'a kız çocuğu mu veriyorlar?

Araplar, kız çocukları kavgada kendilerine yardım edemez, savaşamaz, ileride belki namuslarına zarar getirir düşüncesiyle onları istemezlerdi. Namus duygusu onlarda son derece güçlü idi. Bu yüzden Arap kabileleri arasında küçük kız çocuklarını öldürenlere, toprağa gömenlere rastlanırdı. Tabii bunun, Araplarda yaygın bir gelenek olduğu, herkesin böyle yaptığı söylenemez. Ama tek tük görülen bu olaylar, öyle anlaşılıyor ki çoğunlukça hoş karşılanmazdı. Rivayete göre bir müslüman, Allah'ın Elçisine şöyle dedi:

— Ey Allah'ın Peyğamberi, müslüman olduğumdan beri İslâmın tadını alamıyorum. Çünkü cahillik devrimde bir kızım vardı. Karıma onu süslemesini emrettim. Sonra onu götürüp yüksek bir uçurumdan aşağı attım. Kız:

— Baba, niçin beni öldürdün? dedi.

Onun bu sözünü hatırladıkça hiçbir şey beni tesellî etmiyor.

Allah'ın Elçisi:

— *İslâm, Câhillik devrinde olan şeyleri götürür. İslâm devrinde olan günahları da tevbe ve istiğfar götürür, buyurdu* [1].

61- Eğer Allah, haksızlıkları yüzünden insanları derhal cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde deprenen bir tek canlı bırakmazdı. Fakat hikmeti gereği suç işleyenleri hemen cezalandırmaz, belli bir süreye kadar erteler. Ama o süre gelince derhal cezalarını görürler.

Bu âyette, yukarıda anlatılan hareketlerin, Allah'a karşı isyân olduğu, bunu yapanların cezâyı hak ettikleri, ama Allah'ın, onlara tevbe etmeleri için süre tanıdığı, bu süre içinde bu haksızlıklarından, başkaldırmalarından vazgeçmedikleri takdirde Allah'ın cezasına uğrayacakları belirtilmektedir.

"Eğer Allah, zulümleri yüzünden insanları hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde bir tek canlı bırakmazdı" ifadesinden zulmün, yani haksızlığın büyük felâketlere sebebolacağı anlaşılmaktadır. İnsanların zulmü yüzünden bütün canlıların mahvolması, insanlara verilecek deprem, yangın, sel gibi âfetlerin diğer canlılara da dokunmasındandır. Bu hayvanlar insanların yararına hizmet etmektedir. Bunların mahvolması, insan için ayrı bir felâkettir. Bu konuda müfessirler, bir adamın: *"Zâlim, yalnız kendisine zarar verir"* dediğini duyan Ebu Hüreyre'nin: *"Hayır, vallâhi hibârâ* (tavuktan büyük, uzun boyun-

1. Mefâtîhu'l-ğayb, 20/55; hadîsi bu lâfızla bulamadım. Ama benzeri hadîs: İbn Hanbel, 5/150'de vardır.

lu bir kuş) *zâlimin zulmü yüzünden yuvasında ölür"* dediğini, Abdullâh ibn Mes'ûd'un da: *"İnsan oğlunun günahı yüzünden nerdeyse böcekler dahi yuvalarında ölecekler"* dediğini rivayet ederler [1].

Zulmün kötülüğünün, yalnız zâlimin şahsına özgü kalmayıp topluma da dokunacağında şüphe yoktur. Ancak âyetin ifâdesi, bunu belirtmekten çok, ruhta korku duygusunu uyandırıp insanları, en büyük zulüm olan şirkten uzaklaştırmaktır.

62 nci âyette kendilerinin hoşlanmadıkları kız çocuklarını Allah'a mal eden insanların tutumu kınanmakta, onların sandıkları gibi güzel sonucun değil, cehennemin onlara âidolacağı, oraya kapatılıp unutulacakları belirtilmektedir.

Bu mânâ âyette "مفرطون" kelimesinin ismi mef'ûl olarak okunduğuna göredir. *Mufratûn:* Ya unutulurlar, yahut sür'atle cehenneme kapatılırlar demektir. Suçluların cehenneme kapatılıp orada unutulması, oradan kurtarılmaması anlamını veren bu ifâde, korkunç bir süreklilik tablosu çizmektedir. Nâfi', Kuteybe, Kisâ'î'den naklen bu kelimeyi râ'nın kesriyle *mufritûn* şeklinde ismi fâil kipinde okumuşlardır. Bu takdirde âyetin anlamı: Onlar, günahta çok aşırı gidiyorlar, Allah'a iftira ediyorlar, demektir [2].

Hurâfeler içinde yüzen müşrikler, kendilerinin doğru, iyi yolda olduklarını sanıyor; öldükten sonra dirilmenin olmayacağına, olsa bile kendilerinin o hayatta da dünyada olduğu gibi iyilik ve güzellik içinde olacaklarına inanıyorlardı. *"Kıyâmetin kopacağını sanmıyorum. Şâyet Rabbime döndürülsem bile, orada bundan daha güzel bir sonuç bulurum"* [3] âyetinde onların bu düşünceleri açıklanmaktadır.

İşte 62 nci âyette onların yollarının güzel olduğunu, yahut cennete gideceklerini söylemelerinin, yalan bir zandan, kuru bir dâvâdan ibaret bulunduğu belirtiliyor.

63 ncü âyette Allah'ın, elçi gönderdiği eski milletlerin de aynı şeyleri yaptıkları; şeytanın, kendilerine, yaptıkları işlerini süslü gösterip onları da aldattığı; o zamanlar onları aldatan şeytanın, bugün de dost görünüp bu müşrikleri kandırdığı belirtilmekte ve şeytana uyanların, acı bir azâba uğrayacakları vurgulanmaktadır.

Âyetteki *"el-yevm"* kelimesi, bugün, şu dünyâda anlamına gelir. Bu dünyâda şeytan onların dostudur, demek olur. Yahut *"el-yevm"* o gün anlamına

1. Câmi'u'l-beyân; 14/126.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/61.
3. Kehf Sûresi: 36.

gelir. Yani şeytan, onları azdırdığı gün onların dostuydu demektir. Eğer *"hum"* zamiri Kureyşe âitse âyetin anlamı: Şeytan, bugün de bu müşriklerin dostudur, demek olur.

64 ncü âyette insanların ayrılığa düştükleri konuların, içyüzünü onlara açıklaması ve inananlara yol gösterici ve ölü gönüllere hayat veren bir rahmet olmak için bu Kitabın Hz. Muhammed'e indirildiği bildirilmektedir.

Son iki âyet, Hz. Muhammed'i tesellî niteliğindedir. Ona, kavminin yaptıklarının yeni olmadığını, eski milletlerin de peyğamberlerine aynı şeyleri yaptıklarını, kendisinin buna üzülmemesini, zira kendisinin görevinin, Allah'ın vahyettiklerini insanlara açıklamak olduğunu anlatmaktadır.

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً
لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْق۪يكُمْ مِمَّا ف۪ي بُطُونِه۪
مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَٓائِغًا لِلشَّارِب۪ينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ
النَّخ۪يلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذ۪ي مِنَ
الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُل۪ي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُك۪ي
سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ ف۪يهِ شِفَٓاءٌ
لِلنَّاسِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

65- Allah, gökten bir su indirdi, onunla yeri ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda, işiten bir millet için ibret vardır. 66- Hayvanlarda da sizin için ibret vardır. Size, onların karınlarından, fışkı ile kan

arasından çıkan, hâlis, içenler için içimi kolay süt içiriyoruz. 67- Hurma ağaçlarının meyvalarından ve üzümlerden de içki ve güzel rızık elde edersiniz. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibret vardır. 68- Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin!" 69- "Sonra her çeşit meyvalardan ye de Rabbinin yollarında boyun eğerek yürü!" Onun karınlarından, renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki onda insanlara şifâ vardır. Şüphesiz bunda, düşünen bir millet için ibret vardır.

Tefsîr:

65-67: Allah'ın, gökten yağmur indirip kupkuru yeri diriltmesinde söz dinleyenler için Allah'ın kudretine işâret bulunduğu gibi hayvanların karınlarındaki *ferŝ* ile *dem* arasından lezzetli sütü çıkarmasında; insanların, meyvasından keyf veren içki ve gıdalar aldıkları hurma ve üzümü sulayıp yetiştirmesinde de Allah'ın kudretine ve birliğine işâretler vardır.

65 nci âyette, hayvandaki sütün fers ile dem arasından çıktığı belirtilir. *Ferŝ:* Yenilen gıdaların özü sindirildikten sonra barsaklarda kalan tortusudur ki halk dilinde buna fışkı denir. İnce barsaklar, gıdaların özünü emerek kana naklederler. Kan, besinleri vücudun bütün hücrelerine götürür. Akciğer keseciklerinden kaptığı oksijenle besini yakar. Bu suretle hücrelerin yaşaması için gerekli enerji ortaya çıkar.

İşte bu âyette hayvanlardaki sütün, vücutta kana ve fışkıya ayrılan gıdadan yaratıldığı; yahut basraklardaki fışkı ile damarlardaki kan arasında, yaratıldığı buyurulmaktadır. Yani vücudun bir yanında kan, öteki tarafında fışkı varken, vasfı tamamen bunlardan ayrı, lezzetli, içenlere yararlı süt yaratması, süte fışkının ve kanın karışmaması, Allah'ın hikmet ve kudretinin işaretidir. Süt kandaki gıdalardan meydana gelmekle beraber vasfı tamamen değişiktir, insanın ihtiyacı olan bütün maddeleri içeren fevkalâde yararlı bir besin maddesidir. Fışkı ile kan arasından bu mükemmel gıdayı yaratması, elbette Allah'ın kudretinin ve hikmetinin eseridir. Elbette bunu yapan yaratıcı, tapılmağa, şükredilmeğe lâyiktir.

67 nci âyette insanların, hurma ve üzüm meyvalarından sarhoşluk ve güzel rızık elde etmeleri, Allah'ın kudretinin bir işareti olarak gösterilir. "السكر" şarab olarak tefsîr edilir. Güzel rızık ise hurma ve üzümden yapılan sirke. Pekmez ve çeşitli yiyecek ve içeceklerdir.

Peki şarap haram iken şarâbın elde edilmesi, nasıl Allah'ın kudretinin isareti olarak gösterilmiştir? Bu soruya şöyle cevap verilir:

1) Bu âyet Mekke'de inmiştir. O zaman şarap haram kılınmamıştı. İşte henüz haram kılınmazdan önce, insanların bol miktarda kullandıkları şarabın da Allah'ın nimetlerinden olduğu belirtilmiştir. Nitekim daha şarap haram kılınmadan inen Bakara Sûresinin 219 ncu âyetinde de şarabın zararlarına rağmen bazı faydaları olduğu da belirtilmiştir.

2) Âyetin, şarabın helâl veya haram olmasiyle ilgisi yoktur. Çünkü âyet bir gerçeği belirtmektedir. O da insanların, bu meyvalardan sarhoş edici içkiler yapmalarıdır. Kendilerine keyif veren bu içkiyi, Allah'ın yarattığı meyvalardan elde etmektedirler. Bu da Allah'ın, kendilerine neler yaratmış, ne imkânlar vermiş olduğunu gösterir.

3) Ayrıca âyette bu meyvalardan şarabın elde edildiği belirtilmekle beraber ona rızık denmemiştir. Bunlardan elde edilen diğer besin maddeleri "güzel rızık" olarak nitelendirilmiştir. Şarabın güzel rızık olarak nitelendirilmemesi, iyi bir şey olmadığını gösterir.

4) Bir kavle göre de âyette kasdedilen *seker,* nebîzdir. *Nebîz:* üzüm ve hurma suyundan elde edilir. Bu meyvaların suyu, üçte biri uçuncaya kadar kaynatılır, sonra dinlenmeye bırakılır. Ebu Hanîfe'ye göre nebîz'in sarhoş etmeyecek miktarı helâldir. Bu âyet, nebîz'in helâl olduğunu gösterir. Çünkü Allah, onu nimetleri ve lûtufları arasında saymıştır. Hz. Peygamber'in: "الخمر حرام لعينها *Hamrın bizzat kendisi haramdır*"[1] hadisi, hamr'ın haram olduğunu gösterir. Bu hadis de âyetteki seker'in, hamr'dan başka bir şey olduğuna delâlet eder[2].

68 nci âyette Allah'ın, bal arısına, dağlarda, ağaçlarda ve çardaklar arasında yuva yapıp her çeşit meyvadan yiyerek emrine boyun eğmesini vahyettiği bildirilir. Arıların karınlarından çıkan çeşit çeşit renkteki balda da, düşünenler için Allah'ın büyüklüğüne, hikmetine işaret bulunduğu belirtilir.

Allah'ın arıya vahyi, ona ilhamı, verdiği içgüdüdür. İmam Fahreddîn Râzî, arıya verilen bu içgüdünün belirtilerini birkaç madde ile açıklıyor:

1) Arı dalağını eşit kenarlı altıgen gözcükler şeklinde yapar. Birbirine eşit bu gözcükler o kadar mükemmeldir ki insanın bunu cedvelsiz, pergelsiz yapması mümkün değildir.

2) Şayet bunlar altıgen değil de başka geometrik biçimde olsaydı, gözcükler arasında işe yaramaz boşluklar kalacaktı. Altıgen olduğundan gözcükler arasında hiç boşluk yoktur.

1. Nesâ'î, Eşribe: 48; İbn Hanbel, Musned: 2/25.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/68.

3) Arılar arasında bir başkan vardır. Vücutça ötekilerinden büyük olan başkan, diğerlerine hükmeder. Uçup konarken diğerleri, başkana tabi olurlar. Bu da acaip hikmetlerdendir.

4) Arılar yuvadan topluca giderler. Arı sahipleri arıları eski yuvalarına döndürmek için tanbur ve diğer müzik âletleri çalar, bağırıp çağırır, şarkı söylerler. Bu ses ve şarkılarla arıları yuvalarına döndürebilirler. Böyle müzikten anlayıp yuvasına dönmesi de arıya verilen özelliklerdendir. İşte hayvandaki zekâyı gösteren bu acaip özellikler, Allah'ın ona verdiği içgüdü ile olur. Bu içgüdü vahye benzediğinden *''Rabbin, arıya vahyetti''* buyurulmuştur.

Arı çeşitli çiçeklere konar, onların özünden yer, sonra yediğini kusar. İşte bal, arının karnından çıkan kusmuğudur. Balın rengi, arının yaşadığı çevreye göre değişir. Balın vücuda şifa olduğu ise tıbben sabittir. Balın şifa olduğuna dair çeşitli hadisler de rivayet edilir.

Ebû Sâid'in anlattığı bir hadise göre Peyğamber(s.a.v.)*e bir adam geldi, kardeşinin ishal olduğunu* (veya bir rivayete göre karnının ağrıdığını) *söyledi. Peyğamber, ona bal içirmesini emretti. Adam gitti, kardeşine bal içirdi, tekrar geldi:*

— Ey Allah'ın Elçisi, bal içirdim ama ishalini artırmaktan başka bir işe yaramadı, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Allah doğru söyledi, kardeşinin karnı yalan söyledi. Git ona bal içir, dedi.

Adam bal içirdi ve kardeşi iyi oldu[1].

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ
عِلْمٍ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي
الرِّزْقِ فَمَا الَّذٖينَ فُضِّلُوا بِرَٓادّٖي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ
فٖيهِ سَوَٓاءٌ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ

1. Buhârî, Tıb: 24; Müslim, Selâm, 91; Tirmizî, Tıb: 31; İbn Hanbel, 3/19.

أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾

70- Allah sizi yarattı, sonra öldürür; içinizden kimi de ömrün en reziline itilir ki biraz bilgiden sonra hiçbir şey bilmez olsun! Doğrusu Allah, bilendir, kaadirdir. 71- Allah, rızıkta kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar ellerinin altında bulunanlara kendi rızıklarını verip de hepsi rızıkta eşit olmuyorlar. Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar? 72- Allah, size kendi nefislerinizden eşler yarattı ve eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı ve sizi güzel rızıklarla besledi. Böyle iken onlar batıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Tefsîr:

70 nci âyette insanları yaratan, kimini genç iken öldüren, kimini de bildiklerini unutup bunayacak bir çağa kadar yaşatanın Allah olduğu belirtiliyor, O'nun bilici ve kudret sahibi olduğu vurgulanıyor. Âyetteki inceliğe dikkat etmek lâzımdır: *"Allah sizi yarattı, sonra öldürür"* diyor. Yaşatan öldüren Allah'tır. Daha sonra: *"Kiminiz de ömrün en reziline itilir"* deniyor. Allah sizi bu en rezil ömre itti denmiyor. İşte bu Kur'ân'ın genel üslûbu ve belağat inceliğidir. Kur'ân'da kötü sayılabilecek bir şey Allah'a mal edilmemiştir. İnsanı bunayıp bir şey bilmeyecek duruma götüren de Allah'ın takdiridir ama bunaklık hoş görülen bir hal olmadığı için *"Allah sizi bunaklığa itti"* denmemiş, *"Bir şey bilmeyecek rezil ömre itilirsiniz"* denmiştir.

71 nci âyette kimine dar, kimine bol rızık verenin Allah olduğu; kendilerine bol rızık verilenlerin, fazla mallarını kölelerine verip onlarla eşit olmayı istemedikleri belirtiliyor. Yani kendileri fazla mallarını kölelerine, hizmetçilerine verip onlarla eşit olmayı istemezlerken, Allah'ın kullarını ve yaratıklarını nasıl Allah ile eşit tutarlar? Rûm Sûresinin 28 nci âyeti de aynı mânâyı ifade etmektedir: *"Size kendinizden bir misal verdi: Size verdiğimiz rızıklarda, sizin ellerinizin altında bulunanlardan, sizinle eşit derecede, birbirinizden çekindiğiniz gibi onlardan da çekindiğiniz ortaklar var mı?"* Siz, kendi kölelerinizi, hizmetçilerinizi eşit yapmıyorsunuz da, Allah'ın kullarını nasıl O'na ortak ve eşit yapıyorsunuz?

Allah'a ortak koşmanın tutarsızlığı anlatılan bu âyetlerde bize göre daha önemli bir mânâ vardır. Âyetler, zenginlerin, fazla mallarını yoksullara

verip onları kendilerine eşit yapmalarını öğütler bir nitelik taşımaktadır.

71 nci âyetin bu cümlesine şöyle bir mânâ da verilmiştir: *Rızıkları fazla olanlar, kendi rızıklarını köle ve cariyelerine verip onları beslemezler. Hem kendilerinin, hem de köle ve cariyelerinin rızıklarını veren Allah'tır. Rızkı Allah'tan alma hususunda her ikisi de eşittir.* Biz daha önce bu anlamı tercih etmiş idiysek de, Rum Sûresinin, bu âyeti tefsîr eden 28 nci âyeti karşısında bu anlamı zayıf bulduğumuz için şimdiki anlamı tercih ettik.

Bu âyet, insanlar arasındaki geçim farklılıklarını teşvik etmiyor. Dünyada kiminin zengin, kiminin fakir olduğunu belirtiyor. Fakat zenginlerin, fazla mallarını fakirlere verip onlarla eşit olmalarını da zımnen teşvik ediyor. Demek ki Kur'ân'ın hedefi bu eşitliği sağlamaktır. Dinin amacı, herkesi eşit yaşama olanaklarına kavuşturmaktır. Nitekim: *"Sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar, de ki: Fazla malınızı verin"* [1] âyetinde fazla malın, fakirlere verilmesi, açıkça öğütlenmiştir.

72 nci âyette de insanlara eşler, oğullar, yardımcılar, torunlar, damadlar veren ve onları güzel güzel rızıklarla besleyen Allah olduğu halde nasıl hiçbir yararı olmayan şeylere inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük ettikleri, olumsuz soru biçiminde ortaya konuyor.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَ
اَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ
رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُنَ اَلْحَمْدُ
لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا

1. Bakara Sûresi: 219.

أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ
هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

73- Allah'tan başka, göklerden ve yerden kendileri için hiçbir rızık veremeyecek ve bunu aslâ yapamayacak olan şeylere mi tapıyorlar? 74- Allah'a meseller vermeğe kalkmayın! Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz! 75- Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile; kendisine güzel rızık verdiğimiz, o rızıktan gizli ve açık harcayan kimseyi misal olarak anlattı. Hiç bunlar bir olurlar mı? Hamd Allah'a mahsustur, fakat çokları bilmezler. 76- Ve Allah, şu iki adamı da misal olarak anlattı: Birisi dilsizdir, hiçbir şey yapamaz, efendisinin üzerine bir yüktür, efendisi onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu, doğru yolda giderek adâleti emreden kimse gibi olur mu?

Tefsîr:

73-74 ncü âyetlerde müşriklerin, göklerde ve yerde bir rızık sahibi olmayan; yani yağmur yağdıramayan, ekin bitiremeyen, kimseye bir rızık veremeyen, hiçbir yararı olmayan tanrılara tapmaları ve onları Allah'a benzer yapmaları kınanıyor. Onlar Allah'ın yanında başka tanrılarını şöyle benzetmelerle anlatmaya çalışıyorlardı. Normal insanlar, doğrudan kıralın huzuruna çıkamazlar, onlar kıralın hizmetçilerine, muhafızlarına başvururlar, onlar da bunların dileklerini kırala sunarlar. Kendi durumlarını böyle kıral, muhafızları ve geniş halk kitlelerinin durumuna benzetenlere; Allah için böyle benzetmeler, böyle misaller vermemeleri, Allah'ın herhangi bir kırala benzetilemeyeceği, bu işleri kendilerinin bilmeyeceği, yalnız Allah'ın bileceği belirtiliyor.

75-76 ncı âyetlerde de putlarla Allah arasındaki farkı anlatmak için iki örnek veriliyor:

1. Hiçbir şeyi olmayan köle ile, Allah vergisiyle bol rızık sâhibi olan ve malını dilediği gibi harcayan kimse bir olur mu? Olmaz. Nasıl bunlar bir olmazsa, hiçbir şeyi olmayan put ile bütün kâinatın sahibi olan Allah da bir olamaz. Âciz, yoksul şeyler kâinâtın padişâhına denk, eş tutulamaz.

2. Yine dilsiz, elinden bir şey gelmeyen, efendisi nereye gönderse bir iş beceremeyen, daima efendisine yük olan bir adam ile; adâleti emreden, daima

doğru iş yapan, doğru yolda giden akıllı, becerikli hür adam da bir olmaz. Nasıl âciz, dilsiz, beceriksiz köle ile; buyruk sahibi, konuşan, akıllı, hür adam bir olmazsa; konuşmaktan, bir iş yapmaktan âciz putlarla, kullarına adâleti emreden, kâinatın Rabbi Allah da bir olmaz.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ
اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ
لَا تَعْلَمُونَ شَيْـٔاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٧٨﴾ اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ ف۪ي جَوِّ السَّمَٓاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ اِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً
وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتاً تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ
اِقَامَتِكُمْ وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَٓا اَثَاثاً وَمَتَاعاً
اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالاً وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ
اَكْنَاناً وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَاب۪يلَ تَق۪يكُمُ الْحَرَّ وَسَرَاب۪يلَ تَق۪يكُمْ بَأْسَكُمْ كَذٰلِكَ
يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ
﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

77- Göklerin ve yerin ğaybi Allah'a âittir. O sâatin işi, bir göz açıp yumma gibi, yahut daha yakındır. Şüphesiz Allah, herşeye gücü yetendir. 78- Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karnından çıkardı, size işitme duyusu, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz. 79- Göğün boşluğunda, O'nun emrine boyun eğdirilmiş olan kuşlara bakmadılar mı? Onları Allah'tan başka tutan yoktur. Şüphesiz bunda, inanan bir kavim için âyetler vardır. 80- Allah, size, evlerinizi oturma yeri yaptı ve size hayvan derilerinden, göç gününüzde ve ikamet gününüzde kolayca kullanacağınız hafif evler ve yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar giyilecek, döşenecek eşyâ ve geçimlik yaptı. 81- Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlarda oturulacak barınaklar var etti ve sizi sıcaktan koruyan elbiseler ve savaşta sizi koruyan elbiseler var eyledi. Allah, size nimetini böyle tamamlıyor ki siz müslüman olup esenliğe eresiniz. 82- Eğer yine yüz çevirirlerse, artık senin üzerine düşen, sadece açık bir şekilde duyurmaktır. 83- Allah'ın nimetini bilirler, sonra da bu nimetleri inkâr ederler. Çokları da nankördürler.

Tefsîr:

77 nci âyette Allah'ın, göklerde ve yerde gizli olan herşeyi bildiği, kıyâmet işinin de bir göz açıp yumma kadar, ya da daha kısa olduğu belirtiliyor.

Lemh-i basar: Sür'atle bakmak, göz kapağını açıp hemen kapatmaktır. İşte kıyâmet zamanı Allah'a göre bu kadar kısadır. Bir şeyin çok kısa zamanda olacağını belirtmek için "Göz açıp yumma içinde olur" denilir.

Kıyâmet, bu dünyânın sona ermesi, yahut buradaki yaşam düzeninin tamamen değişmesi, bambaşka bir yaşam düzeninin başlaması zamanıdır. Allah'a göre bu zaman çok kısa, çok yakındır, bir ân gibidir. Fakat Allah katında göz açıp yumma gibi kısa olan bir zaman süresi, biz yaratıklara göre binlerce, milyonlarca yıl uzun olabilir. İlâhî bakış açısıyla insânî bakış açısı arasındaki fark: *"Onlar onu uzak görüyorlar, biz ise onu yakın görüyoruz"* [1] âyetleriyle belirtilmiştir. Çünkü Allah katında zaman bütünleşir, bir tek ân'a döner. Yaratıklara göre zaman parçalara ayrılır, saniyelere, dakikalara, saatlere, günlere, aylara, yıllara bölünür. Yaratıklar zamanı ancak böyle parça parça algılarlar, bütün olarak kavrayamazlar. Onun için Allah indinde ân-i vâhid olan zaman, yaratıklar düzeyinde uzanır, binlerce, milyonlarca, milyarlarca yıllara varır.

1. Meâric Sûresi: 6-7.

Bu âyette anlam *"sâ'at"* ile mutlaka Kıyâmet'in kasdedildiğine dair kesin kanıt yoktur. *Sâ'at* sözüyle, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayan müşriklerin başlarına gelecek azâb vakti de kasdedilmiş olabilir. Hattâ insânın, hesap vermek üzere İlâhî huzûra çıkarılacağı ölüm ânının da kasdedilmesi muhtemeldir.

Hasılı âyet, Allah'ın her şeyi bildiğini; insanlara göre çok uzun zaman sonra olacağı düşünülen kıyâmetin, Allah'a göre çok yakın olduğunu; Allah'ın, herşeyi yapacak güce sahib bulunduğunu belirtmekte; insanları, putları bırakıp yalnız Allah'a tapmaya yöneltmektedir.

78-81 nci âyetlerde de Allah'ın, yaratıklarına olan çeşitli lûtuf ve nimetleri sayılmaktadır: Allah insanı anne karnından âciz, bir şey bilmez durumda çıkarmış; ona işitme, görme duyuları ve düşünme yeteneği vermiştir. Havada uçan kuşları, onlara verdiği bedensel özelliklerle havada tutan Allah'tır. İnsanlara ev yapma, hayvan derilerinden çadırlar, yünlerinden, kıllarından, tüylerinden elbise, ev eşyası, geçim araçları yapma olanağı vermiş; onları güneşten korumak için gölgeler, dağlarda barınaklar, ısıdan ve soğuktan koruyucu elbiseler, savaşta insanları koruyan zırhlar var etmiştir. Bunların hepsi Allah'ın nimetleridir. İnsanların, kendilerine bu nimetleri veren Allah'ın yanında, hiçbir yararı olmayan putlara da tapmaları, elbette Allah'a karşı nankörlüktür. Bu noktayı belirtmek için: *"Kendisine teslim olmanız, yalnız O'na tapmanız için Allah size nimetlerini böyle tamamlıyor"* buyurulmaktadır.

Za'n: Hayvanları sulamak veya onlara otlak bulmak için çölde şurdan şuraya gitmeğe denir. Havyancılıkla geçinen göçebe Araplar, derilerden yapılan çadırları, kondukları yerlere kurup orada otururlardı. Bu âyetlerde Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Arapların yaşam tarzına da ışık tutulmakta, onlara Allah'ın yarattığı kolaylıklar, nimetler hatırlatılmaktadır.

Serâbîl: Giyilen her şeyin genel adı olan *sirbal*'in çoğuludur. Elbiseye *sirbâl* dendiği gibi zırha da *sirbâl* denir.

82 nci âyette Hz. Muhammed'e hitaben Allah'ın bütün bu nimetlerine karşı yine Allah'a kulluğa yanaşmaz, söz dinlemezlerse kendisine düşenin, açıkça gerçekleri duyurmak olduğu bildiriliyor.

83 ncü âyette de müşriklerin, Allah'ın nimetlerini bildikleri halde Allah'a ortak koşmak suretiyle nankörlük ettikleri belirtiliyor. Bu âyet de müşriklerin, kâinâtı Allah'ın yarattığına, bütün nimetleri verenin Allah olduğuna inandıklarını gösterir. Onlar bu nimetleri Allah'ın verdiğine inanmakla birlikte, birtakım tanrısal güçler taşıdıklarını sandıkları şeylere de tapar, bu sûretle Allah'a yaklaşacaklarını sanırlardı. Onlara göre Allah çok büyüktü. Kendileri doğrudan O'na kulluk edemezlerdi. Allah'ın bu yardımcılarına

taparlar, bu yardımcılar da onların kulluğunu Allah'a sunar, Allah ile kendileri arasında vasıta olurlardı. Her ne düşünce ile olursa olsun, Allah'tan başkasını tanrılaştırmak, onda tanrısal güç vehmedip ona tapmak Allah'ın nimetine nankörlüktür.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يداً ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ
يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ شُرَكَٓاؤُ۬نَا
الَّذ۪ينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾
وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾
اَلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَاباً فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا
كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ ف۪ي كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يداً عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ
وَجِئْنَا بِكَ شَه۪يداً عَلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ
شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِم۪ينَ ﴿٨٩﴾

84- Her ümmetten bir şâhit getirdiğimiz gün, artık ne nankörlere izin verilir, ne de onların özür dilemeleri istenir. 85- Zulmedenler, azâbı gördükleri zaman, artık azâp onlardan ne hafifletilir, ne de onlara fırsat verilir. 86- Ortak koşanlar, ortak koştukları şeyleri gördükleri zaman: "Rabbimiz, işte senden başka yalvardığımız ortaklarımız bunlar!"

derler. Onlar da: "Siz tamamen yalancılarsınız!" diye söz atarlar. 87- (Ortak koşanlar), *o gün Allah'a teslim olmuşlar ve uydurup durdukları şeyler kendilerinden sapıp gitmiştir. 88- Nankörlük edip Allah'ın yoluna engel olan kimselerin, bozgunculuklarından dolayı azâplarının üstüne azâp katmışızdır. 89- Her ümmet içinde, kendi aralarından aleyhlerine bir şâhit getireceğimiz gün, seni de bunların aleyhine şâhit getirmiş olacağız. Sana bu Kitâbı, herşeyi açıklayan ve müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik!*

Tefsîr:

84-85 nci âyetlerde, âhiret sahnelerinden biri gösterilmektedir. O gün İlâhî mahkeme huzurunda her millet için bir şâhid getirilir. Şâhitler, dünyâda nankörlük etmiş olanların aleyhlerine tanıklık ederler, onların, Allah'ın birliğine inanmadıklarını söylerler. Artık orada inkârcılardan mazeret kabul edilmez. Suçlular cezalarını çekerler.

Tefsîrlerin açıklamasına göre her ümmetin şâhidi peyğamberleridir. Peyğamberler, ümmetlerinin hallerine tanıklık edecek; duyurdukları tevhîd prensiplerine ümmetlerinin uyup uymadıklarını söyleyeceklerdir. Artık orada kimseye, özür dilemesi için fırsat verilmeyecek, suçlu kâfirin azâbı da hafifletilmeyecektir.

86-88 nci âyetlerde, dünyâda Allah'a ortak koşanların, âhirette ortak koştukları şeyleri görünce: *"Ya Rabbi, işte bizim ortak koştuklarımız bunlardır"* diyecekleri, fakat ortak koştukları şeylerin, onlara: *"Siz yalan söylüyorsunuz!"* diye söz atacakları, müşriklerin tanrı diye uydurdukları şeylerin kendilerinden kaybolup gideceği bildirilmektedir.

Müşriklerin, âhirette görecekleri ortaklar, taptıkları tanrılardır. Bunlar, birtakım heykellerden, sembollerden ibaretti. Bazı müfessîrlere göre müşrikler, dünyada kutsallaştırdıkları putları görür, putlar ise onların, kendilerini Allah'a ortak koşmalarını tanımazlar. Allah, âhirette putlara can verir, böylece tapanlarla putlar arasında bu konuşma geçer.

Bazı müfessîrlere göre de cansız şeylerden ibaret olan putlar konuşmaz. Burada Allah'a ortak yapılan şeyler cinler, melekler gibi ruhsal varlıklardır. Arapların taptıkları heykeller, aslında ruhsal varlıkların sembolleriydi. Dünyadaki bütün putlar, tanrısal güce sahiboldukları sanılan yıldızların, meleklerin, ya da birtakım ruhsal varlıkların sembolleridir. İşte putatapanlar, âhirette o sembollerin aslı olan ruhsal varlıklarla karşılaşırlar, yahut taptıkları put şeklinde düşündükleri o varlıkları, hayal ettikleri biçimde görürler. *"İşte ortak koştuklarımız bunlardır!"* derler. Ama ruhsal varlıklar, onların, kendilerine tapmış olmalarını kabul etmezler.

Buradaki konuşmaya benzer bir sahne de Yûnus Sûresinin 28-29 ncu âyetlerinde geçmişti: *"O gün onları, hep bir araya toplarız, sonra ortak koşanlara: 'Haydi, siz ve konuştuğunuz ortaklar yerlerinize!' deriz Artık onlarla tanrılarının arasını açmışızdır. Koştukları ortaklar: 'Siz bize tapmıyordunuz. Şimdi bizimle sizin aranızda Allah'ın şâhidolması yeter; doğrusu biz, sizin bize tapmanızdan tamamen habersizdik!' demektedirler."* Yine benzeri bir sahne de İbrâhîm Sûresinin 22 nci âyetinde geçmektedir. Şeytan'ın, kendisini tanrılaştıranlara: *"Ben sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı da tanımamıştım zaten"* diyeceği anlatılmaktadır.

Şeytân, cinler (gözle görülmez varlıklar) grubundandır. Melekler de gözle görülmeyen ruhsal varlıklar olduğu için gözden kapalı, görünmez anlamındaki genel cin varlıkları içine girer. Demek ki İslâm'dan önceki cahiliyye çağı insanları, cinleri, melekleri tanrılaştırmış, onların sembollerine tapmışlardı. Tabii melek veya cin şeklinde taptıkları semboller, aslında kendi hayallerinde yarattıkları şekillerdi. Bunların melekle veya cinle ilgisi yoktu. Onlar, gerçekte kendi hayallerine tapıyorlardı. İşte âhirette gerçek ortaya çıkar, hayaller kaybolup gider.

89 ncu âyette de her ümmetin peyğamberinin kendi aleyhlerine tanık olarak getirileceği gün, Hz. Muhammed'in de şu müşriklerin aleyhine tanık olarak getirileceği, Kur'ân'ın, herşeyi açıklamak ve müslümanlara yol göstermek, rahmet ve müjde olmak için indirildiği bildirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, herşeyi açıklamak için indirilmesi, insanların muhtacoldukları inanç, ahlâk ve hukuk kurallarını açıklamak için indirilmesi demektir. Bu cümle, bütün ilimlerin, tabiat kurallarının, bütün fizik, kimyâ, astronomi kanunlarının Kur'ân'da bulunduğu anlamını taşımaz. Son çağın buluşlarını Kur'ân'dan çıkarmağa çalışmak, aslında âyetleri insanın kafasındaki düşünceye göre yönlendirmektir. Kur'ân'ın amacı fizik kanunlarını açıklamak veya tarih olaylarını nakletmek değildir. Eğer modernistlerin sandıkları gibi Kur'ân'da bu kanunlar açıklanmış olsaydı, bunları Avrupalılardan önce Kur'ân'ı okuyanların bulup ortaya çıkarmaları gerekirdi. Avrupalılar çalışmış, ilim yolunda ilerlemiş, Kur'ân'ın, Allah'ın âyetleri dediği tabiat kanunlarını bulup ortaya çıkarmışlar; modernistler de onların buluşlarını Kur'ân'a uydurmuşlardır ve bu işe devam etmektedirler. Tıpkı çeşitli akımlara mensubolanların, kendi felsefî veya mezhebî görüşlerini Kur'ân'a uydurdukları gibi.

Bir zamanların dünyanın düz olduğu, dönmediği hurafesi pekalâ Kur'ân tefsîrlerine girmiş ve bu husus, âyetlerle ispat edilmeğe çalışılmıştır. Ama dünyanın yuvarlaklığı saptanınca bu kez de dünyanın yuvarlaklığı yine âyetlerle ispata kalkışılmıştır. Bu sözümüzle şunu demek istiyoruz: Her çağın

adamı, kendi çağındaki bilgileri, daha doğrusu kendi müktesebâtını Kur'ân'da bulmağa çalışmıştır.

Bunlar insanları yanıltır, hattâ bazan sukut-i hayale götürerek Kur'ân'dan şüpheye dahi düşürebilir. Kur'ân'ın, Arapça'da ifade ettiği mananın dışına çıkmak, sözü amacı dışına çekip uzatmak doğru değildir. Kur'ân'ın amacı bilimsel buluşları açıklamak değil, insanları Allah'a yöneltmek, güzel ahlâk sahibi yapmaktır. Kur'ân'ın gösterdiği şekilde çalışanlar ve o yolda gidenler elbette her alanda ilerlerler. İlk beş asırda müslümanların gösterdikleri başarılar bunun kanıtıdır. Çünkü Kur'ân, daima ilerlemeyi, iyi, temiz, dürüst, hurafelerden uzak, bilgili, örnek insan olmayı buyurmaktadır.

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ
وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ
وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا
إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ
قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبٰى مِنْ أُمَّةٍ
إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ
﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا
بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ

اللّٰهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ اِنَّمَا
عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ
اللّٰهِ بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾
مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

90- Allah adâleti, ihsânı, akrabâya vermeyi emreder; fuhuş'tan, münkerden ve bağy'den meneder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir. 91- Andlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil yaptınız. Allah yaptıklarınızı bilir. 92- Bir topluluk, diğer bir topluluktan daha çok olduğu için yeminlerinizi aranızda bozucu bir vâsıta yaparak, ipliğini kuvvetle büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın! Allah, sizi bununla dener. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri, kıyâmet günü size açıklayacaktır. 93- Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Ve siz, mutlaka yaptığınız şeylerden sorulacaksınız. 94- Yeminlerinizi aranızı bozan bir şey yapmayın, sonra sağlam basmış olan ayak kayar ve Allah'ın yoluna engel olduğunuzdan dolayı kötülüğü tadarsınız ve büyük bir azâba uğrarsınız. 95- Allah'a verdiğiniz sözü az bir paraya satmayın. Zirâ bilirseniz Allah'ın yanında olan, sizin için daha hayırlıdır. 96- Sizin yanınızda bulunan tükenir, Allah'ın yanında bulunan ise kalıcıdır. Biz, ṣabredenlerin karşılığını, yaptıklarının en güzeliyle vereceğiz. 97- Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız ve onların ücretini yaptıklarının en güzeliyle veririz.

Tefsîr:

Bundan önceki âyette Kur'ân'ın, herşeyi açıklamak için indirildiği bildirilmişti. İşte bu âyetler de o açıklanacak şeyleri bildirmektedir. Bu âyetler, 89 ncu âyetin son cümlesinin izahıdır. Kur'ân'ın bu âyetlerde açıkladığı şeyler, dinin genel prensipleridir. Şöyle ki:

90 ncı âyette dünyâ ve âhiretin düzenini sağlayan üç güzel şey emredilmekte, düzeni bozan üç çirkin şey de yasaklanmaktadır:

'Adâlet: Her şeyi tam yerine koymak, her hususta ölçülü hareket etmek, hakkı yerine getirmek demektir ki zulmün, yani haksızlığın karşıtıdır. Allah bunu emrediyor.

Fahşâ': Özellikle aşırı derecede şehvetlere uyarak, zinâ gibi yasaklara saparak ölçü dışına taşmak demektir. Allah, bu çirkin hareketi de yasaklamaktadır.

İhsân: Güzellik, iyilik demektir. Güzel iş yapmak ihsan olduğu gibi başkasına iyilikte bulunmak da ihsandır. İbâdette en yüksek mertebe olan ihsân: *"Allah'ı görür gibi kulluk etmektir".* Allah ihsanı emrederken bunun karşıtı olan *münker*'i yani çirkin şeyleri yasaklamaktadır. Herkese, özellikle akrabaya yardım etmek emredilirken bunun karşıtı olan *bağy,* yani insanlara saldırmak, başkasının hakkını ğasbetmek, zorbalık, egoizm menedilmektedir.

Kapsamlı anlamından dolayı Abdullâh ibn Mes'ûd: *"Eğer bundan başka âyet olmasaydı, bu âyet Kur'ân'ın herşeyi açıklayıcı ve âlemlere hidâyet ve rahmet olması için yeterdi"* demiştir [1].

91-92: İnsanların, verdikleri sözde durmaları, Allah'ın adına and içtikten sonra andlarını bozmamaları, andlarını ve ahidlerini aldatma vesilesi yapmamaları, bir topluluğa verdikleri sözü, o topluluktan daha güçlü bir topluluğun hatırı için bozmamaları; Allah'ın daima kendilerini gözettiğini, ahlâk ve davranışlariyle imtihan ettiğini, kıyamet gününde yaptıkları işleri kendilerine haber vereceğini yani yüzlerine vuracağını bilmeleri gerekir.

'Ahdullâh (Allah'a verilen söz): İki anlam taşır. Biri mü'minlerin, Allah'ın Elçisine bey'at edip ona itâat edeceklerine dair verdikleri sözdür. Bu söz, Allah'a verilmiş bir söz sayılır. Ve mü'minlerin, bu sözlerinde durmaları gerekir. Diğeri de insanların birbirlerine verdikleri sözler, yaptıkları va'dlerdir.

Verilen söz, Allah'ın adıyle pekiştirilir. Yemin edilmek suretiyle Allah o söze tanık yapılır. Bundan dolayı o söz, Allah'a verilen söz sayılır. Verilen meşru' sözde durmak, Allah'ın haklarındandır. Verilen sözü bozmak, yünü eğirip büktükten sonra tekrar çözen kadının işine benzetilmiştir.

1. Envâru't-tenzîl: 1/697.

Araplar bir toplulukla andlaşma yaparlar, şayet andlaştıkları topluluktan daha güçlü bir topluluk karşılarına çıkarsa, zayıf topluluğa verdikleri sözü bozar, güçlülerle andlaşırlardı. Âyette zayıflara verilen sözün, güçlülerin hatırına bozulmaması, zayıf durumda verilen sözün, güçlenince de tutulması emrediliyor. Verilen söze daima sadakat göstermek de genel ahlâk prensiplerindendir.

93- Allah istese, bütün insanları aynı düşünce ve inançta yaratırdı. Fakat hikmeti uyarınca dilediğini şaşırtır, dilediğini yola getirir. Yola gelmek isteminde bulunanı doğru yola iletir. Ama yola gelmek istemeyeni zorla yola iletmez, onu kendi şaşkınlığı içinde bırakır. Ve insanlar, yaptıklarından sorumlu tutulurlar.

94 ncü âyette andların, aldatma vesîlesi yapılmaması tekrar edilir. Çünkü bu, ayakların doğru yoldan kaymasına ve Allah'ın gösterdiği yoldan sapmaya sebebolur. Zira böyle olunca artık kimsenin sözüne güven kalmaz, toplum içinde karşılıklı güven duygusu sarsılır ve bu yüzden insanlar birbirlerine düşerler, kavgalar, savaşlar toplumu yeyip bitirir.

95- Allah için verilen söz, az bir paraya, şu değersiz dünya malına satılmamalıdır. Sözünde duranlara, Allah'ın, katından vereceği ödül, dünya malından çok daha hayırlıdır.

96- İnsanların vereceği dünyâ malı tükenir, ama Allah'ın vereceği ödül tükenmez, süreklidir.

97- Allah, güzel davranan, iyi hareket eden mü'min erkek ve kadını dünyâda güzel yaşatır, âhirette de onları, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirir. Yaptıkları en güzel şey ne ise ömürleri boyunca hep onu yapmışlar gibi mükâfât verir. Bu âyette de erkek ve kadının eşitliği açık olarak belirtilmiştir. Erkek ve kadının eşitliği, Kur'ân'ın genel prensiplerindendir.

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ
سُلْطَانٌ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى
الَّذ۪ينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِه۪ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ
اٰيَةٍ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى
لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي
يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِآيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ
الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

98- Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. 99- Çünkü inananlara ve Rablerine dayananlara onun bir gücü yoktur. 100- Onun gücü, sadece kendisini dost tutanlara ve Allah'a ortak yapanlaradır. 101- Biz, bir âyetin yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -Allah ne indirdiğini bilirken- "Sen, iftira ediyorsun!" derler. Hayır, onların çokları bilmiyorlar. 102- De ki: "İnananları sağlamlaştırmak ve müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere onu, Kutsal Ruh, Rabbinden hak ile indirdi. 103- Biz onların, "Ona bir insan öğretiyor!" dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili acemî, bu ise apaçık Arapça bir dildir. 104- Allah'ın âyetlerine inanmayanları, Allah doğru yola iletmez. Onlar için acı bir azâp vardır. 105- Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur, yalancılar, işte onlardır.

Tefsîr:

98-100 ncü âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e, Kur'ân okurken şeytandan Allah'a sığınması emrediliyor. Şeytanın, inanan ve Rablerine dayananlara tesir edemeyeceği, ancak kendisine uyanları ve onu Allah'a ortak koşanları etkileyeceği belirtiliyor.

101-102 nci âyetlerde Allah, bir âyeti başka bir âyetle değiştirdiği zaman, müş-

riklerin, Hz. Muhammed'e: *"Sen Allah'a iftira ediyorsun"* dedikleri anlatılıyor.

103 ncü âyette müşriklerin, Hz. Muhammed'in, bu sözleri bir insandan öğrendiğini söyledikleri, oysa Hz. Muhammed'e öğrettiğini söyledikleri adamın dilinin yabancı olduğu, bir yabancının bu kadar güzel, akıcı Arapça söz söylemesine imkân bulunmadığı anlatılıyor.

104-105 nci âyetlerde Allah'ın, kendisine inanmayanları doğru yola götürmeyeceği, onların acı azâba uğrayacakları, yalancı oldukları ve Allah'a yalan uydurdukları belirtiliyor.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında bir rivayet gelmemiştir. Fakat sözgelişinden bunların, Kur'ân'la ilgili bir tartışma üzerine indiği anlaşılmaktadır.

101 nci âyetten açıkça anlaşılıyor ki Hz. Muhammed'in davet yıllarında inen bazı âyetler, şartlar değişince başka âyetlerle değiştirilmiş veya onlar unutulunca yerlerine yenileri indirilmiştir. Kur'ân'ın, Allah kelâmı olduğunu kabul etmeyen müşrikler, bunu ele alarak: *"Allah indirdiğini değiştirmez"* demişler, bu sözleri Hz. Muhammed'e verenin Allah değil, şeytan olduğunu; Hz. Muhammed'in, şeytandan yani cinlerden aldığı sözleri Allah'ın üzerine attığını ileri sürmüşlerdir. Âyetlerde Hz. Muhammed'e, Kur'ân okurken şeytandan Allah'a sığınması emredildikten sonra şeytanın, inanan ve Allah'a dayananlara bir tesiri olamayacağı, onun sadece kendisini dost ve Allah'a ortak yapanları etkileyeceği, Kur'ân'ın, *Rûhu'l-Kudüs* (Kutsal ruh) tarafından indirildiği belirtilir. Bunlar, Kur'ân'ın, cin tarafından Hz. Muhammed'e telkin edildiğini söyleyenlere cevaptır.

101 nci âyette gerektiğinde bir âyetin, başka bir âyetle değiştirildiğine işaret edildiği gibi Bakara Sûresinin 106 ncı âyetinde de bir âyet neshedilip veya unutturulunca onun yerine ondan daha hayırlı bir âyetin veya onun denginin getirildiği belirtilmektedir. Bu iki âyet, Kur'ân'da bazı âyetlerin neshedildiğini veya unutturulduğunu açıkça göstermektedir. Nesih bir şeyi silmek, yerinden kaldırmak, hükmünü geçersiz kılmak demektir. Unutmak da mâlumdur. Nesih meselesi, İslâm bilginleri arasında çok tartışma konusu olmuştur.

Kimi Kur'ân'da neshi hiç kabul etmez. Onlara göre Kur'ân'da işaret edilen nesih, eski kitapların Kur'ân ile neshidir. Bunların başında Ebu Müslim el-Isfahânî (ö. 323/933) gelir. Tabii bu, uzak bir tevildir. Kur'ân'ın, eski kitapları neshettiğine dair Kur'ân'da hiçbir hüküm yoktur. Yukarıdaki âyetler, Kur'ân'da neshin var olduğunu açıkça belirtir. Kur'ân'da neshin varlığını kabul edenler de neshi üçe ayırmışlardır:

1) Hükmü neshedilip metni duran âyetler, 2) Metni neshedilip hükmü duran âyetler, 3) Hem hükmü hem metni neshedilen âyetler.

Bunlara âit bazı misaller de verirler. Birinci kısma misal olarak *"Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır"*[1] âyetinin, *"Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir"*[2] âyetiyle neshedildiğini söylerler.

Ölmek üzere olan kimsenin, yakınlarına vasiyet etmesini emreden Bakara 180 nci âyetin; akrabanın, mirastan paylarını belirten Nisa Sûresinin 11 nci âyetiyle; kezâ bir topluluk içinde Peyğamber ile gizli konuşanlara, bu konuşmalarının ardından sadaka vermelerini emreden Mücâdele Sûresi 12 nci âyetin, aynı sûrenin bu konuşmadan dolayı sadaka vermeyi affeden 13 ncü âyetiyle neshedildiği; müslümanların, kendilerinden on kat fazla kuvvetle çarpışabileceklerini bildiren Enfal Sûresinin 65 nci âyetinin, bunu hafifletip iki kat fazla kuvvetle çarpışabileceklerini bildiren 66 ncı âyetle neshedildiği hakkındaki rivayetler de bu konuda verilen misallerdendir.

İkinci çeşide misal olarak da: "الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما نكالاً من الله": *Zinâ eden yaşlı erkek ve kadını Allah'tan bir cezâ olarak recmedin!"*[3] hadisi verilir. Hz. Ömer'den rivayet edilen bu hadis, gûyâ âyetmiş, metni neshedilmiş, hükmü kalmış.

Üçüncü çeşide misal olarak da çeşitli rivayetler zikredilir. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de önceleri: On bilinen emme ile evlenmenin haram olacağına dair âyet vardı: "عشر رضعات معلومات", sonra bu neshedilip "beş bilinen emme"ye indirildi. Sonra bunun da hem metni, hem hükmü kaldırıldı. Hadis kitaplarında yer alan bazı rivayetlerin, önce Kur'ân'dan birer âyet iken sonradan lâfzan ve hükmen neshedildiğini söyleyenler olmuştur. Rivayete göre:

لو أن ابن آدم سأل وادياً من مال فأعطيه، سأل ثانياً، وإن سأل ثانياً فأعطيه سأل ثالثاً ولايملأ
جوف ابن آدم الا التراب ويتوب الله على من تاب. وإن ذات الدين عند الله الحنيفية غير اليهودية
ولا النصرانية ومن يعمل خيراً فلن يكفره

sözü âyet iken sonradan neshedilmiştir.

Sebbeha Sûrelerinden birinde: "ياأيها الذين آمنوا لم تقولون مالا تفعلون فتكتب شهادة فى أعناقكم فتسألون عنها يوم القيامة" âyeti varken sonradan neshedilmiştir. Bu rivayetlere göre

إِنَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهدُوا فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَلاَ أَبْشِرُوا أَنتُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ.
وَ الَّذِينَ آوَوْهُمْ وَ نَصَرُوهُمْ وَ جَادَلُوا عَنْهُمُ الْقَوْمَ الَّذِينَ غَضِبَ ٱللّه عَلَيْهِمْ، أُولَئِكَ لاَ تَعْلَمُ نَفْسٌ
ما أُخْفِىَ لهم من قُرَّةِ أَعْيُنٍ، جزاء بما كَانُوا يَعْمَلُون

sözleri, vaktiyle âyet iken lâfız ve hüküm olarak neshedilmiştir[1].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/99-100.

Neshi kabul edenler, nâsih mensuh âyetlerin sayısında anlaşamamış, kimi bunları ikiyüzden fazlaya çıkarmış iken kimi de beşe kadar indirmiştir [1].

Neshi kabul edenlerin bu tür abartmalı görüşleri yanında neshi kabul etmeyenlerin görüşleri de gerçeğe uygun değildir. Yukarıda söylediğimiz gibi iki âyet, Kur'ân'da, neshin mevcudolduğunu tevile yer bırakmayacak şekilde belirtmiştir. Bunları eski kitapların, Kur'ân ile neshedildiği şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Çünkü Kur'ân, kendisini eski kitapları neshedici değil, onları doğrulayıcı olarak nitelemektedir. Âyet tabirini de kendi âyetleri için kullandığı açıktır.

Demek ki yüce Allah, zayıf bulundukları sırada müslümanlara verdiği bazı emirleri, ruhsatları, şartların değişmesiyle değiştirmiş, onların yerine yenilerini getirmiştir. Bu, bazılarının iddiâ ettiği gibi *bidâ'* yani Allah'ın, önceden bir şeyi bilmeyip sonradan onun iç yüzünü anladığı için değiştirdiği anlamına gelmez. Bir babanın, üç dört yaşındaki çocuğuna yasakladığı bazı şeyleri, çocuk büyüyünce serbest bırakması, önceden onların içyüzünü bilmeyip sonradan anladığı için değildir. Allah da, kullarının zayıf zamanlarında verdiği emirleri, sonradan değiştirmişse, onların tersinin sonradan daha iyi olduğunu anladığı için değiştirmiş değildir. O emri indirirken sonradan değiştirmek üzre indirmiştir. Bu, O'nun ezelî hikmeti gereğidir. Toplumun yapısı, sosyolojik değişim de bunu gerektirir. Bir zaman için zorunlu olan bazı hukuk kuralları, şartlar değişince gereğini kaybeder, onların yerini başka kurallar alır.

Hasılı bazı âyetlerin şartların değişmesiyle neshedilip, Peyğamber'in hafızasından silindiğinde şüphe yoktur. Kur'ân'da kasdedilen nesh, âyetin metin ve hükmüyle birlikte kaldırılmasıdır. Metni Kur'ân'da mevcud olan her âyetin uygulanır hükmü vardır. İkinci ve üçüncü tür neshler, insanların kendi görüşleridir. Peyğamber sözüne dayanmaz. Hele hükmü durduğu halde âyetin metninin Kur'ân'dan çıkarılmış olmasını akıl ve mantık kabul etmez. Bu, Allah'ın kitabını değiştirmek anlamına gelir ki kimsenin haddi değildir. Ve Allah'ın, âyetlerde belirttiği nesihle bunun hiçbir ilgisi yoktur. Bu, düpedüz Kur'ân'ı tahriftir, Kur'ân bundan münezzehtir.

Bakara Sûresinin 106 ncı âyetinde neshin hemen ardından insâ'dan söz edilir. İnsâ', unutturmak demektir. Orada Allah'ın, Elçisine unutturduğu herhangi bir âyetin yerine ondan daha iyisini veya onun dengini vahyedeceği bildirilmektedir.

1. Ömer Rıza Doğrul, Tanrı Buyruğu, LII, LII.

Bundan anlaşılıyor ki Hz. Peygamber'in unuttuğu bazı âyetler olmuştur. *"Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın, ancak Allah'ın dilediğini unutursun"* [1] âyetlerinden de bu husus açıkça anlaşılmaktadır.

Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ gibi âlimler, unutmayı, Peygamberin masumluğuna aykırı bularak reddetmektedirler. Ama Kur'ân'da açıkça bildirilen bir gerçeği, tevillerle değiştirmenin anlamı yoktur. Kaldı ki unutmak, peygamberin masumluğuna aykırı değildir. Çünkü gezmek, yorulmak gibi unutmak da insanî bir haldir. Peygamber de insandır. Kendisi birkaç kez "falan veya filân meseleyi unuttuğunu söylemiştir." Namazda eksik kıldığı kendisine hatırlatılınca namazı tamamlayıp yanılma secdesi yapmıştır. Masumluğa aykırı olan, kasden kendisine geleni değiştirmek, duyurmamak veya ona ilâveler yapmaktır. Peygamber böyle şeylerden münezzehtir. Yüce Allah: *"Eğer o, bazı lâflar uydurup bize iftira etseydi, elbette onun sağ elini alırdık, sonra onun can damarını keserdik"* [2] buyurmuştur.

Peygamber'in bir şeyi kasden değiştirmesi veya gizlemesi, masumluğa aykırıdır. Fakat unutmak, psikolojik bir olgudur. Bundan dolayı âyette unutmak, peygamberin kendisine değil, Allah'a mal edilmiştir. Peygamber'in kendisi unutmuyor, fakat Allah unutturuyor. Derhal yazılmamış olan bazı âyetleri Peygamber'in unutmuş olması, Allah'ın psikolojik kanunları gereğidir ve normal bir hâdisedir. Çünkü o da insandır, unutur. İnsanın unutması normaldir.

İlk sıralarda gelen vahiylerin derhal yazıldığını söylemek güçtür. Çünkü o zaman henüz Peygamber'in çevresinde toplanan çok insan yoktu. İşte o sıralarda inen bazı âyetlerin, zamanla unutulmuş olması normaldir. Fakat bunlar Kur'ân'ın bütünlüğünü bozacak oranda değildir. Bazı âyetlerin unutulmuş olması, Kur'ân'ın korunmuş olması gerçeğine aykırı değildir. Çünkü o unutulanların yerine aynı anlamı verecek yeni âyetler gelmiştir. Kur'ân'da mevcudolanlar, insanları doğru yola götürmeğe yeterlidir. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân kısa zaman içinde derlenerek bir cilt haline getirilmiş ve insan eliyle kasdî bir tahrifata uğramaktan korunmuştur.

Zerkeşî, Bakara Sûresindeki *"insâ'* "nın, unutturmak anlamına değil de erteleme anlamına geldiğini söylüyor. Fiil yâ'lı nâkıs olursa unutturmak anlamınadır. *Mišâl* olursa erteleme anlamına gelir. Şayet *insâ'* Zerkeşî'nin dediği gibi ertelemek anlamına ise, neshedilen âyetin hükmünün tamamen ortadan kalkmayıp uygun zamana ertelendiği anlaşılır. Yani neshedilen âyet, uygulanmasını gerekli kılan şartların ortaya çıkacağı zamana ertelenmiştir. Fakat bu anlam, *"Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediğini unutursun"* [3] âyetine ters düşer. Gerçi "Tefsîr Dersleri" adlı eseri-

1-3 A'lâ Sûresi: 6-7.
2. Hâkka Sûresi: 44-46.

mizde biz, insâ'nın ertelemek anlamına geldiğini savunmuştuk [1] ama, şimdi bu görüşümüzün hatâlı olduğu kanısına varmış bulunuyoruz.

Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor: "Seyyid Reşîd Rızâ, Bakara Sûresinin Tefsîrinde Muhammed Abduh'un, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in bazı âyetleri unutmuş olmasına, dolayısıyle unutma şeklindeki neshe itiraz ettiğini anlatıyor. Halbuki âyet, ister erteleme, ihmal anlamına, ister unutma anlamına gelsin, *insâ'*yı Allah'a nisbet ediyor. Artık bunun, Peyğamber'in masumluğuna aykırı olduğunu ileri sürmenin anlamı yoktur. Ancak biz, hükmü durduğu halde metni neshedilen âyetlerin bulunduğu görüşünü kabul etmiyoruz. Zira bunun, anlamlı bir yanını göremiyoruz. Bu konuda zikredilen recm âyetini, sahih hadis mecmuaları sahipleri rivayet etmiş olmasına rağmen. Çünkü hükmü dururken âyetin metninin neshedilmiş olması, çok tehlikelidir" [2].

Nesh konusundaki kuşkuları izâle için, görüşlerimize itiraz eden bazı kişilere cevâb olarak yazdığımız yazının bazı bölümlerini de buraya ilâve etmeyi yararlı görüyoruz:

Hz. Peygamber'in unutması gayet doğaldır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, onun da aynen öteki insanlar gibi bir insan olduğunu söylemektedir: *"De ki: Ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana vahyolunuyor"* [3].

Peyğamber (s.a.v.) bazan namazda yanılır, bu kendisine söylenince sehv secdesi yapardı. Ebû Hüreyre'nin bir rivayetine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.), öğle veya ikindi namazlarından birini kıldırdıktan sonra mescidin önündeki, kıble yönündeki dalın yanına gelmiş, sırtını ona dayayarak oturmuş, eliyle de ağaca dayanıp sağ elini sol elinin üzerine koyup parmaklarını birbirine geçirmiş, sağ yanağını sol elinin tersi üzerine koymuş, kızgın bir biçimde oturmuş. Herhalde müslümanların bazı işlerine canı sıkılmış. Cemâatten bazıları, mescidin kapılarından, "Namaz kısaltıldı" diyerek hızlı hızlı çıkmağa başlamışlar. Ebubekir ve Ömer (r.a.mâ) da orada olmalarına rağmen, Hz. Peyğamber'e saygılarından dolayı soramamışlar. Ancak iki elinin uzunluğundan dolayı *"Zu'l-yedeyn"* lakabiyle çağırılan zât: *"Yâ Resûlullah, unuttun mu, namaz mı kısaltıldı" demiş. Allah'ın Elçisi: "Unutmadım, namaz da kısaltılmadı" demiştir. Zu'l-yedeyn: "Ama sen sadece iki rek'at kıldın?" demiş. Allah'ın Elçisi, Zu'l-yedeyn'in dediği doğru mu? diye sormuş, "Evet" demişler. Peyğamber (s.a.v.) geçip kılmadığı rek'atleri kılmış, selâm vermiş, tekbir almış, ilk secdesi gibi hattâ daha uzun secde etmiş, başını kaldırmış,*

1. Tefsîr Dersleri: s. 56.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/101.
3. Kehf Sûresi: 110; Fussilet Sûresi: 6.

tekbir almış, yine ilk secdesi gibi ya da daha uzun bir secde daha yapıp başını kaldırmış, tekbir almıştır[1].

Başka bir rivayette de namazda eksik veya fazla kılmak suretiyle yanıldığı kendisine söylendiğinde Peyğamber (s.a.v.): *"Ben de sizin gibi bir insanım, sizin gibi hatırlarım ve sizin gibi unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatın. Biriniz namazında şekk ederse, doğruyu arasın, kaç kıldığına kani ise onun üzerine tamamlasın, sonra iki secde yapsın"* demiştir[2].

Âyetlerin yanında bu hadîsler de Peyğamber(s.a.v.)in de bir insan olarak bazan unuttuğunu bildirmektedir. Artık ondan unutma olgusunu kaldırmaya çabalamanın anlamı yoktur. Çünkü o da beşerdir. Beşer unutur, bunun nisbeti bazı çok zeki insanlarda az olsa bile, yine de her insan unutabilir. *"Hâfıza-i beşer, illet-i nisyân ile ma'lûldur".*

Peyğamberlerin unutmayacağına dair hiçbir delîl yoktur, fakat unuttuklarına dair delîl çoktur. Evvelâ Kur'ân bunu ifâde etmektedir. İlk Peyğamber, Hz. Âdem'dir. Yüce Allah, onun hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun biz, önceden Âdem'e* (yasak ağaçtan yememesini) *tavsiye etmiştik,* (tavsiyemizi) *unuttu. Biz onda azim* (ve sebât) *bulmadık"*[3] buyurmaktadır.

Kadir Gecesi hakkındaki rivâyetlerde de Peyğamber(s.a.v.)in unuttuğu ifâde edilmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği hadiste: *"Peyğamber* (s.a.v.), *Ramazan'ın orta onunda i'tikâfa girerdi. Bir sene yine i'tikâfa girdi. Sabahında i'tikâftan çıkacağı yirmibirinci gece olunca şöyle dedi: Benimle beraber i'tikâfa girmiş olan, son onunda da i'tikâf etsin. Çünkü bana o gece -yani Kadir gecesi- gösterildi, sonra unutturuldum..."*[4] denilmektedir. Ubâde ibn Sâmit'in rivâyetinde de: *"Peyğamber* (s.a.v.), *Kadir Gecesini bize bildirmek üzere geldi; iki kişi tartıştı. Allah'ın Elçisi buyurdu ki: 'Size Kadir Gecesi'ni bildirmek üzere çıktım: iki kişi kavga etti, o bilgi kalbimden silindi, kaldırıldı. Herhalde bu, hakkınızda daha iyidir. Onu dokuzuncu, yahut yedinci, ya da beşinci gecede arayın* (başka rivâyette) *onu son onun dokuzuncu, yahut yedinci, ya da beşinci gecesinde arayın!" buyurulmaktadır*[5].

Nesh yanlıları, saldırganlara karşı savaşmayı emreden âyetlerin, Kur'ân'daki hoşgörü âyetlerini neshettiğini iddiâ etmişlerdir. Bu, doğru değildir. Zirâ: Kur'ân'da, müşriklerin öldürülmesini emreden âyetlerin hepsi, saldırgan İslâm düşmanları ve özellikle de Kureyş müşrikleri hakkındadır, genel değildir. Uslu, kendi halinde duran insanların öldürülmesini, âlemlerin Rabbi olan

1. Buhârî, Ezân: 69, Sehv: 4; Müslim, Mesacid: 97-99; Fethu'l-Barî: 3/98, el-Fethu'r-Rabbânî: 4/140-143.
2. Buhârî, Salât: 31, Müslim, Mesâcid: 90, 92, 93, 94; Ebû Davud, Salât: 195, Nesâ'î, sehv: 25-26; İbn Mâce, İkame: 129, 133; Müsned: 1/379.
3. Tâhâ Sûresi: 115. 4. Buhârî, İ'tikâf: 1. 5 el-Fethu'r-Rabbanî: 10/269-270.

Allah emretmez. Kur'ân'da: *"Onlarla savaşın ki fitne ortadan kalksın, dîn yalnız Allah'ın dîni olsun* (yalnız O'na tapılsın). *Eğer onlar* (fitneden) *vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık olmaz"*[1] buyurulmaktadır. Burada fitne, baskı anlamındadır. Âyet, Allah ibâdetin serbestçe kendisine yapılıncaya ve vicdanlar üzerindeki baskı kalkıncaya, ibâdet özgürlüğü sağlanıncaya kadar müşriklerle savaşmayı buyurmakta; onlar baskıya son verdikleri takdirde artık zâlimlerden başkasına düşmanlık edilmeyeceğini bildirmektedir. Biraz önce, 190 ncı âyette de: *"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah, haksız yere saldıranları sevmez"* buyurulmaktadır.

İşte Tevbe Sûresinin: *"Haram ayları çıkınca, müşrikleri nerede bulursanız öldürün; sonra onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde otur*(up) *onları bekleyin..."*[2] âyetini, Bakara Sûresi'nin, meâlini yazdığımız âyetlerinin ışığı altında değerlendirmek lâzımdır. Kur'ân âyetleri birbirini tefsîr eder. Burada öldürülmeleri emredilen müşrikler, kendi halinde insanlar değil, İslâm'ı yok etmek için var güçleriyle uğraşmış ve fırsat buldukları takdirde yine uğraşacak olan Kureyş müşrikleri ve onların destekçileridir. Müslümanlara saldırmayan, zayıflara baskı yapmayan insanlara saldırmak haramdır. İslâmda hiç kimse baskı ile din değiştirmeğe zorlanamaz. Kur'ân: *"Dinde zorlama yoktur"*[3] buyurmuştur.

Eğer müslümanlara saldırmayan kimseler, kılıç zoruyla din değiştirmeye zorlanmış olsa, *"Dinde zorlama yoktur"* âyetinin bir anlamı kalmaz. Peygamberimiz, hayatlarının sonunda birçok müşrik kabile ile andlaşmalar yapmıştır. Bu konuda geniş bilgi için Tefsîrimizin Berâe Sûresi'ne bakılabilir. Âyetler arasında bir çelişki yoktur ki nesih de olsun. Kur'ân'da nesh yok değil, vardır ama mensûh âyetler, Kur'ân'a yazılmamıştır. Onların lafzı da mânâsı da kaldırılmıştır. Kur'ân'ın mevcut âyetlerin hepsinin uygulanır hükümleri vardır. Allah'ın vahyi, insanların sözleriyle mukayese edilemez. İnsanlar bir hüküm koyup, sonra yararını kaybetmesi, toplumu engelleyici bir duruma gelmesi durumunda onu kaldırmaları normaldir. Çünkü insanlar bulundukları şartlar içinde düşünür, ileride neler olacağını bilmezler. Ama Allah öyle midir? Allah'ın indirdiği hangi âyet yararsızdır? Hepsinin de hükmü de, lafzı da yararlıdır.

1. Bakara Sûresi: 193.
2. Tevbe Sûresi: 5.
3. Bakara Sûresi: 256.

Peyğamber (s.a.v.) ile gizli konuşmanın ardından sadaka vermeyi emreden (Mücâdele: 12) âyetten sonra gelen âyette bu hükmü ağır bulup uygulamayanlara kolaylık getirilmekte, bunu yapmadıklarından dolayı Allah'ın kendilerini cezalandırmayacağı, affettiği bildirilmektedir. İkinci âyet, birincinin hükmünü kaldırmıyor. Bundan sonra sadaka vermeyin, demiyor. Yine toplum içinde Peyğamber ile gizli konuşan sadaka verir. Uygun olan da budur. Ama vermezse, Cenâbı Hak onu cezalandırmaz, namazı kılıp, zekâtı verdiği takdirde, bu kusurundan dolayı Allah onu bağışlar. Burada nesih yoktur. Çünkü âyetin hükmü bâkîdir. Gizli konuşan kimsenin, bunun ardından sadaka vermesi daha efdaldir. Ama yapmayan için de kolaylık getirilmiştir. Burada nesih yoktur, tahfîf vardır. Çünkü nesih olduğu takdirde mensûh'un hükmü uygulanmaz, uygulanırsa sevâp değil, günâh hasıl olur. Bu iki âyet arasında böyle bir zıddiyet var mı? Hayır. Öyle ise âyet neden mensûh sayılır? Uygulanmasından sevâp hasıl olan bir hükmü mevcut iken âyet nasıl mensûh sayılır? O âyetlerin tefsîrinde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bizim nesh hakkındaki izâhlarımızı anlamak istemeyen bir zat, "Had âyeti, Nûr Sûresinin ikinci âyetidir, Recm âyeti ise tilâveti mensûh ve hükmü kıyâmete kadar mer'iyyette kalan âyettir" diyor. Bu da tutarsız bir iddiâdır. Çünkü Kur'ân haber-i vâhid ile sabit olmaz ve onunla neshedilmez. Kur'ân'ı ancak ondan daha iyisi veya dengi neshedebilir. Kur'ân'ın dengi, sadece Kur'ân'dır. Hadislere gelince, bunlar mütevâtir olsa dahi Kur'ân'ın dengi olamaz. Çünkü Kur'ân'ın lafzı da mânâsı da Allah'tan vahydir. Oysa dinî mâhiyetteki hadisler, Peyğamber'in kendi sözleridir. Şayet bunların mânâsı mülhem ise kudsî hadis adını alır. Ama kudsî hadis dahi âyetin dengi değildir, çünkü sözleri, Peyğamber'in kendi sözleridir. Hattâ rivâyetlere göre lafızları dahi değiştiğinden bu sözleri yüzde yüz Peyğamber'in kendi söz kalıpları olarak kabul etmek dahi yanlıştır. Lafzî tevâtür olan hadisler çok azdır. Ma'nevî tevâtür bulunan hadîsler de çok değildir. Ötekiler, şahısların duydukları sözleri kendi ifadeleriyle anlatmalarıdır. Bunlar nasıl âyetlerin dengi olabilir?

Kaldı ki Recm âyeti diye rivâyet edilen sözler, haber-i vâhidden ibârettir. Muhammed İzzet Derveze, bu konuda özetle şöyle diyor: "Önce bu sözün, âyet olup sonra lafzının kaldırıldığı, hükmünün bâki kaldığı şeklindeki rivâyetin hiçbir hikmeti anlaşılmaz, özellikle recm gibi tehlikeli bir cezâda (lafzın kaldırılmış olmasının anlamı yoktur). Saniyen: recm âyeti olarak rivâyet edilen sözün metni değişik biçimlerde rivâyet edilmektedir; bu bir, sonra cezânın sadece yaşlı kadın ve erkeğe (çünkü rivâyetten şeyh ve şeyhe geçiyor ki, yaşlı demektir) tahsîs edilmesi acâiptir. Sâlisen: Önerisiyle Kur'ân'ı yazdırmış olan Ömer, eğer rivâyette söylendiği şekilde sözün âyet olduğuna kani olsaydı, kimseyi dinlemez, onu mushafa yazdırırdı. Ebû Ya'lâ'nın rivayetine göre *"Bir adam, Peyğamber*(s.a.v.)*e gelip: 'Ya Resûlallah, bana Recm âyetini*

yaz!' demiş. Peyğamber (s.a.v.) *'Şimdi bunu yapamam' demiş veya benzeri bir söz söylemiştir''.* Rivâyette Peyğamber bu sözü söylerken Ömer de mecliste imiş. Şimdi Ömer, Peyğamberin yazdırmadığı bir sözü, ondan sonra nasıl âyet olarak yazdırır ve buna âyet der? Gerçekten bu konuda Ömer'den rivâyet edilen sözler, kuşkuludur. Râbian: Nisâ Sûresinin 25 nci âyeti, zinâ eden evli câreyinin haddini, hür kadının haddinin yarısı olarak belirlemektedir. Kur'ân'da hür kadın için Nûr Sûresinde belirtilen yüz değnekten başka had olmadığından cumhur, câriyenin cezâsının elli değnek olduğuna hükmetmiştir. Eğer evli kadının zinâ cezâsı recm olsaydı, bunun yarıya bölünmesi mümkün değildi. Öyle ise Kur'ân'ın zinâya koyduğu cezâ, hürler için yüz, evli câriyeler için elli değnektir.

Peyğamber'in recmettiğine dair rivâyetler ise, Kur'ân'ın bu kesin emirlerinden önce, Peyğamber tarafından uygulanan cezâyı gösterebilir. Ama Kur'ân, Tevrât'ın da hükmü olan Recm cezâsını neshetmiş ve evli kadın zinâ suçu işleyen kimselere yüz değnek cezâsı getirmiştir'' [1].

Ölenin karısının, dört ay on gün iddet beklemesini emreden âyetin (Bakara: 234), ölenlerin, geride bıraktıkları eşlerinin bir yıl evden çıkarılmamasını tavsiye etmelerini öğütleyen âyeti neshettiği şeklindeki iddiâ da çürüktür. Önce mensûh denilen âyet, sûrede 240 ncı âyettir. Nesheden âyet ise 234 ncü âyettir. Yani normalde neshedilmiş olan âyet, neshedenlerden sonra inmiş demektir. İki âyet arasında nesh olsaydı, tersi olması gerekirdi. Mensûh, nasihten sonra iner mi?

İki âyet arasında çelişki yoktur. Zira biri, kocası ölmüş kadının beklemesi gereken iddeti belirlemektedir. Öbürü de ölürken geride eş bırakacak olan kocalara hitaptır. Bunlar eşlerinin perişan olmaması için bir yıl evden çıkarılmamalarını tavsiye ederler. Ama kadın kendisi çıkmak isterse çıkar. Evlenmek isterse çıkıp evlenir. Fakat kocasının ölümünden dört ay on gün geçmeden evlenemez. İki âyet arasında ne çelişki, ne de nesh yoktur.

234 ncü âyet, dul kadının, beklemek zorunda olduğu süreyi tayin etmektedir. 240 ncı âyet ise evden çıkmak istemeyen dul kadına, bir yıl süre ile evde kalma hakkının verilmesini ve geçiminin sağlanmasını emretmektedir. İki âyetin hükmü birbirine aykırı değil, birbirini tamamlar niteliktedir. İkisi arasında aykırılık olmadığı için nesih de yoktur. Ancak bu bir yıl, yas tutma süresi değildir. Dört ay on günden fazla yas tutulmaz.

Araplarda vefât iddeti bir yıl idi. İslâmın başlangıcında da bu süre böyle kaldı. Ancak sonradan dört ay on güne indirildi. İsteyen kadın, kocasının

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/8-10.

vefatından dört ay on gün sonra evlenebilir. Ama evlenmek istemediği takdirde yoksulluk içine düşmemesi için bu âyette ona bir güvence getirilmiş oluyor. Kocalara, hanımlarının bir yıl geçimlerinin ve mesleklerinin sağlanmasını vasiyyet etmeleri emrediliyor. Tabiî bu bir yıl iddet değil, yas süresi de değil, sadece kadına bir güvencedir. Kocasının evinden çıkmak istemeyen kadının perişan duruma düşmesini önleme amacına yöneliktir. Fakat kadın bir yıl kocasının evinde kalmak zorunda değildir. İsterse evinden çıkar, iddetini bitirince de evlenir. Ama evden çıkmakla nafaka hakkını kaybeder.

Görüldüğü gibi bu âyetler arasında bir çelişki yok, birbirini tamamlama ve açıklama vardır. Âyetin mensûh olduğu görüşünü kabul etmeyen Râzî, bu iddiâyı birkaç yolla reddetmektedir:

1) Önce nesh, esas değildir. İmkân ölçüsünde bundan kaçınmak gerekir. (Çünkü Allah, sözünü neshetmek için indirmemiştir. Zaten neshedilen âyetler, yazılmamış, Peyğamber'in hâfızasından silinmiş âyetlerdir).

2) Nesheden âyetin, neshedilenden sonra inmesi gerekir. Nesheden âyet, daha sonra indiğine göre Mushaf'ta neshedilen âyetten sonraya konması gerekir. Oysa nesheden âyet, neshedilenden öncedir. Demek ki o âyet nâsih, bu âyet de mensûh değildir.

3) Mücâhid'in dediği gibi iki âyeti bağdaştırmak mümkün iken âyetler arasında nesh aramak gerekmez.

102 nci âyette Kur'ân'ı *Rûhu'l-Kudüs*'ün indirdiği belirtilmektedir. *Rûhu'l-Kudüs,* temiz, kutsal ruh demektir. Bu kelime, melek Cebrâil olarak tefsîr edilir [1]. *"De ki: 'Allah'ın izniyle Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebrâîl'e düşman olursa, kim Allah'a, meleklerine, Cebrâîl'e ve Mîkâîl'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır"* [2] âyetinde Kur'ân'ı Cebrail'in indirdiği açıklanmıştır. Demek ki Rûhu'l-Kudüs Cebrâîl'dir. Şuarâ Sûresinin 193 ncü âyetinde ise Kur'ân'ı indiren melek, *"er-Rûhu'l-emîn"* olarak nitelendirilmiştir. Bunların hepsi, Kur'ân'ın, temiz, güvenilir bir ruh tarafından indirildiğini belirtir. Bu, Kur'ân'ın, şeytân'ın, yani bir cinnin telkini olduğunu söyleyenlere cevaptır. Kur'ân, bir cin-şeytan tarafından değil, temiz, güvenilir bir ruh tarafından indirilmiştir. Allah'a inanan, O'na dayananları, şeytan etkisi altına alamaz.

Eskiden beri şâirlerin, kâhinlerin, büyücülerin, cinlerle temas kurup onlardan telkin aldıklarına inanan Araplar, Hz. Muhammed'in de vahiylerini cinlerden aldığını sanmışlardı. İşte bunlara cevabolarak Kur'ân'ın, şeytan

1. Câmi'u'l-beyân: 14/177.
2. Bakara Sûresi: 97-98.

tarafından değil, temiz, güvenilir bir ruh, yani melek tarafından indirildiği belirtilmektedir. Şuarâ Sûresinin 19-26 ncı âyetleri de Kur'ân'ın, şeytanla bir ilgisi olmadığını belirtmektedir.

103-105 nci âyetlerde müşriklerin, Hz. Muhammed'in söylediklerini, kendisine bir insan öğretiyor dedikleri anlatılıyor ve yabancı bir insanın, bu kadar güzel Arapça sözler söyleyemeyeceği; Allah'ın âyetlerine inanmayanları, Allah'ın doğru yola götürmeyeceği; ancak onların, uydurdukları sözleri Allah'a iftira edecekleri belirtilmektedir. Son âyetten Allah'a inanan ve dayanan Hz. Muhammed'in, Allah'a iftira etmeyeceği anlaşılmaktadır.

Müşrikler, Hz. Muhammed'in söylediği sözleri, bir insandan öğrendiğini sanıyorlardı. Peyğamber'e Kur'ân'ı öğrettiğini sandıkları zât hakkında çeşitli isimler verilir. Taberî'nin kaydettiği bu çeşitli rivayetlerin özeti şudur:

İbn 'Abbâs'tan: Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de kılıç yapan Bel'âm'a Kur'ân öğretirdi. Müşrikler, Peyğamber'in, Bel'âm'ın yanına gelip gittiğini görünce, "Ona Bel'âm öğretiyor" dediler.

'İkrime'den: Peyğamber (s.a.v.) Muğîre oğullarının yabancı kölesi olan Ya'îş'e Kur'ân öğretirdi. Katâde'den: Âyette işâret edilen yabancı kişi, Hadramî oğlu'nun kölesi Ya'îş idi. Kitapları yazardı. İbn İshak'tan: Peyğamber (s.a.v.) Benî Bayâda el-Hadramî'nin kölesi Cebr'in yanına gelir, onunla beraber Merve'de otururdu. Kureyşliler: "Muhammed'in söylediklerinin çoğunu, Hadramî'nin hıristiyan kölesi Cebr öğretiyor" dediler. Bu kölenin epey kitapları vardı.

Abdullâh ibn Müslim'den: Hadramî'nin, Yemenli iki kölesi vardı. Birinin adı Yesâr, ötekinin Cebr idi. Bunlar kendi dillerinde Tevrat'ı okurlar, bazan Peyğamber (s.a.v.)de onların yanında otururdu. İşte Kureyş, Peyğamber'in bu iki çocuktan öğrendiğini ileri sürdüler.

Rivayetlerde zikredilen isimler değişik olmakla beraber, esası Mekke'de demircilik yapan, yahut falanın veya filânın yanında köle olan bazı hıristiyan kişilerin bulunduğunu ve Peyğamber'in bunların kendi dillerinde Tevrat okumalarını dinlemiş olduğudur. O zaman henüz Tevrat Arapçaya çevrilmemişti. Peyğamber'in de, bunların okuduğu Tevrat'ı anlamadığı muhakkaktır. Ancak bunlar, okuduklarını, şifahen Arapça olarak anlatabilirler.

Mekke'de müşriklerin inanç ve davranışlarından hoşlanmayan, kendilerine hanîf denen bazı kişilerin, yahudî ve hıristiyan kitaplarına ilgi duydukları tarihî bir gerçektir. İşte Hz. Muhammed (s.a.v.) de henüz kendisine peyğamberlik gelmezden önce Mekke'deki bazı hıristiyanlarla görüşmüş, onları dinlemiştir. Rivayetlerden, peyğamberlik geldikten sonra da onlarla ara sıra görüştüğü anlaşılmaktadır.

Fakat kendisine gelen vahiyleri onlardan öğrendiği doğru değildir. Çünkü o adamlar, ancak yarım yamalak Arapça konuşan yabancı kimselerdi. Ayrıca köle oldukları söylenen bu adamların, öyle kendilerinden büyük hikmetler öğrenilebilecek derecede yüksek kültüre sahiboldukları söylenemez. Peyğamber (s.a.v.), onlardan Kitabı Mukaddes'in bazı kıssalarını dinlemiş olabilir. Kendisine gelen vahiyler, ruhunun ötesinden, Kutsal Ruh'tan kendi ruhuna akmıştır. Bir insanın söyleyemeyeceği ölçüde yüksek, fasih Arapça ile gelmiştir. Şimdiye dek hiçbir Arap şair ve edibinin, benzerini söyleyemediği bu olağanüstü hikmetli sözleri, bir yabancının öğretmesine imkân yoktur. İşte Kur'ân, iftira ettikleri şahsın yabancı, bu Kur'ân'ın ise apaçık bir Arapça olduğunu söyleyerek onların bu iddiâlarını reddetmektedir.

A'cemî, (عجم) kökünden gelir. Bu kök bir şeyin belirsizliğini ve anlaşılmazlığını belirtmek için konulmuştur. Açık konuşamayan erkeğe *a'cem,* kadına da *'ucmâ'* denir. Hayvanlara da *'ucmâ'* denmiştir. Çünkü hayvanlar düşüncelerini anlatamazlar. Kelimenin kök anlamı budur. Fakat sonradan Arapçayı iyi bilmeyen, iyi konuşamayan kimseye de a'cem ve a'cemî denmiştir. Arapçayı güzel konuşamayan -Arap, gayri Arap- herkese a'cemî denir. Bu âyetten, müşriklerin bu sözleri nisbet ettikleri adamın, Arapçayı iyi konuşamayan bir yabancı olduğu anlaşılmaktadır.

Râzî şöyle diyor: *"Varsayalım ki Muhammed mânâları o a'cemî'den öğrensin, ama Kur'ân, sözlerindeki, cümlelerindeki fesâhetle de mu'cizedir. Muhammed'in, mânâları o adamdan öğrendiği hakkındaki sözünüz doğru olsa bile bu, Kur'ân'ın değerini düşürmez. Çünkü Kur'ân, fesâhetiyle mu'cizedir. Sizin iddiânız, Kur'ân'ın fesâhetini bozmaz"*[1].

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْا۪يمَانِ وَلٰكِنْ
مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ
١٠٦ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ١٠٧ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/118.

وَاَبْصَارِهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا
وَصَبَرُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٠﴾ يَوْمَ تَأْت۪ي كُلُّ نَفْسٍ
تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

106- İnandıktan sonra Allah'a nankörlük eden, -kalbi imanla yatışmış olduğu halde zorlanan değil, fakat nankörlüğe göğüs açan- kimselere Allah'tan bir gazap iner ve onlar için büyük bir azâp vardır. 107- Bu, onların dünyâ hayâtını âhirete tercih etmelerinden ve Allah'ın, inkâr eden kavmi doğru yola iletmeyeceğinden ötürü böyledir. 108- Onlar, Allah'ın, kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte ğafiller onlardır. 109- Elbette onlar, âhirette ziyana uğrayacaklardır. 110- Sonra Rabbin, şunların, şu işkenceye uğratıldıktan sonra göç eden, sonra savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Elbette bütün bunlardan sonra Rabbin, bağışlayan, esirgeyendir. 111- O gün herkes gelir, kendi canını kurtarmak için uğraşır ve herkese yaptığının tam karşılığı verilir, onlara aslâ haksızlık edilmez.

Tefsîr:

106-109 ncu âyetlerde zor karşısında gönülden değil, dil ile inkâr edenlerin sorumlu olmayacağı, ancak isteyerek gönülden inkâr edenlerin, büyük azâba uğrayacakları; Allah'ın, dünyâ yaşamını âhiret yaşamına tercih eden kimselerin gönüllerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği, o ğafillerin mutlaka âhirette ziyâna uğrayacakları belirtilmektedir.

110-111 nci âyetlerde her canın, kendini savunacağı ve herkese yaptığı işin tam karşılığının verileceği, hiç kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı âhiret gününde Allah'ın, her nasılsa fitneye kapılıp aldanan, sonra dönüp hicret, cihâd ve sabredenleri bağışlayıp esirgeyeceği bildirilmektedir.

106 ncı âyetin tefsîrinde Mekke'de bazı kimselerin müslüman olmuş iken işkence karşısında sadece dil ile inkâr etmek zorunda kaldıkları rivayet edilir. Bu zorlananlar arasında 'Ammâr, babası Yasir, annesi Sümeyye, Suhayb, Bilâl, Habbâb, Sâlim ve Hadramî'nin kölesi Cebr de vardı. Babası ve annesi işkence ile öldürülen 'Ammâr, gönülden değil, fakat diliyle inkâr etmek zorunda kalmış, böylece ölümden kurtulmuştu.

— Ammâr inkâr etti, denilince Hz. Peyğamber:

— Hayır, 'Ammâr, başından tâ ayağına kadar imanla doludur, iman onun etine, kanına karışmıştır, demiş, ağlayarak yanına gelmiş olan 'Ammâr'ın gözlerini silmiş ve ona:

— Ağlama, eğer sana kötülük etmeğe kalkarlarsa onlara söylediğin sözleri yine söyle, buyurmuştur [1].

110 ncu âyetin tefsîrinde iki ihtimal vardır:

1) "فُتِنُوا" Kendilerine işkence edilerek dinlerinden döndürülenler demektir. Bunlar, işkence karşısında dil ile inkâr eden müslümanlardır.

2) "فَتَنُوا" dinlerinden döndürülenler demektir. Bunlardan maksat, kendi istekleriyle dinlerinden dönmüş olanlardır.

İşte bu âyette böyle işkence sonucu dil ile inkâr eden, yahut kandırılarak dinlerinden dönen, sonra tekrar iman edip dinleri uyarınca yaşamak için hicret eden, çaba harcayan ve sabreden kimseleri Allah'ın bağışlayacağı bildirilmektedir.

Hasan'ın rivayetine göre bunlar Mekke'de bulunan bazı mü'minlerdi. Fitneye kapılıp İslâmdan döndüler. Sonra müslüman olup hicret ettiler. Âyet bunlar hakkında indi. Bir başka rivayete göre de bu âyet, Abdullâh ibn Sa'd ibn Ebî Serh hakkında inmiştir. Peyğamber'in kâtibi olan bu adam şeytanın iğvasına kapılıp dinden dönmüş, Mekke'nin Fethinde, Peyğamber onun öldürülmesini emretmiş, Hz. Osman onun için himâye istemiş, Peyğamber (s.a.v.) de Osman'ın ricâsını kabul edip ona güvence vermişti [2].

Tabii bu son rivayetler de âyete yakıştırılmış olan iniş sebepleridir. Bunların doğru olması için âyetin Medine devrinde inmiş olması gerekir. Halbuki âyet, Mekke devrinin ortalarından sonra inmiştir.

Hasılı âyetler, gerek ikrâh ile dilden, gerek istekle gönülden bazı inkâr ve dinden dönme olaylarının vukubulduğunu ve bu olaylardan hem Peyğamber'in, hem de müslümanların üzüldüğünü gösterir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/121; İbn Kesîr Muhtasarı: 2/348.
2. Câmi'u'l-beyân: 14/184; el-Isâbe fî Temyîzi's-sahâbe, 6/100-101, Tahkîk: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kâhire: 1396-1976.

Bu olaylar, Mekke devrinin ilk sıralarında olmuştu. Herhalde şartların değişmesiyle herhangi bir âyetin hükmünün değiştirilmesini vesiyle yaparak: *"Allah, indirdiği sözü değiştirmez"* diyen müşriklerin başlattıkları yaygara, imanı zayıf olan bazı kişileri sarsmış; müşriklerin propagandalarına kapılıp dinlerinden dönen bu kimseler, sonradan hatâlarını anlayıp yeniden inanmış, imanlarını korumak için sabretmiş, uğraşmışlardır. İşte bu olaya da 110 ncu âyette işaret buyurulmaktadır. Yani 110 ncu âyette işâret edilen dinden dönme olayının, 101 nci âyette bildirilen bir âyeti başka bir âyetle değiştirme olayıyla ilgili olması, muhtemeldir.

İrtidâd, Allah'a verilen sözden dönme, Allah'a verilen ahdi bozmadır ki çok büyük bir günâhtır. Cebir karşısında sadece dil ile inkâr etmek günâh olmadığı gibi, şahsiyle ilgili olmak üzere herhangi bir günahı yapmağa zorlanan da o işi yapmaktan sorumlu olmaz. Meselâ şarap içmeğe, domuz eti yemeğe zorlanan, yemediği takdirde ölümle tehdidedilen ve yapmazsa öldürüleceğini bilen kimse bunları yapar. Çünkü *"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız"* [1] buyurulmuştur. Ama birini öldürmeğe zorlanan kimse, onu öldürdüğü takdirde sorumlu olur. Çünkü kendi canını kurtarmak için bir günahsızı öldürmeğe hakkı yoktur.

Rivayete göre Müseylemetu'l-Kezâb (yalancı Müseyleme), iki müslümanı yakaladı. Bunlardan birine:

— Muhammed hakkında ne diyorsun? diye sordu. O da:

— Allah'ın Elçisidir, dedi.

— Peki ya benim hakkımda ne diyorsun? dedi. Müslüman:

— Sen de, dedi. Onu serbest bırakan Müseyleme, ötekine sordu:

— Muhammed hakkında ne dersin? dedi. Müslüman:

— Allah'ın Elçisidir, dedi.

— Ya benim hakkımda ne dersin? dedi. Müslüman:

— Ben sağırım, dedi.

Sorusunu üç kere tekrarlayan ve her seferinde aynı cevabı alan Müseyleme o müslümanı öldürdü. Bu haberi duyan Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

— Birincisi Allah'ın verdiği ruhsattan yararlanmış, ikincisi de açık söylemiş. Ne mutlu ona! [2].

1. Bakara Sûresi: 196.
2. Mefâtîhu'l-ğayb, 20/122; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/589.

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللّٰهِ فَأَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ
بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ
الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

112- Allah, şöyle bir kenti misal olarak anlattı: Güven, huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine, (halkının) *yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesini taddırdı. 113- Andolsun, onlara, kendilerinden bir elçi geldi, onu yalanladılar. Bunun üzerine onlar zulümlerine devam ederken azâb onları yakaladı.*

Tefsîr:

112-113 ncü âyetlerde güvenlik ve huzur içinde, her taraftan kendisine bol bol rızık gelirken Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiği için Allah'ın, açlık ve korkuya müptelâ ettiği bir kentin durumu örnek verilmektedir. Bu kent halkı, içlerinden çıkan Allah elçisini yalanlayarak haksızlık ettikleri için Allah'ın azâbına çarpılmışlardır.

Müfessîrlerin kanısına göre kent Mekke'dir. Mekke, Arap Yarımadasının en güvenli yeri idi. Orada kan dökülmez, oraya giren hayatından emin olurdu. Oysa çevresinde insanlar kaçırılıp, öldürülürdü: *"Görmediler mi çevrelerinde insanlar kaçırılırken biz,* (kendi kentlerini) *güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık?"* [1].

Ayrıca Mekke, Yarımadanın önemli bir ticaret merkezi idi. Tarımdan yoksun bu ülkeyi, Allah, ticaretle her taraftan akın akın gelen hacıların bıraktıkları paralarla besliyordu. Halkı bolluk içinde yaşıyordu: *"Biz onlara, kendi*

1. Ankebut Sûresi: 67.

katımızdan bir rızık olarak herşeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri mekân vermedik mi?"[1].

Fakat bu kent halkı, içlerinden çıkan Peyğamber'e ve ona inananlara haksızlık ettiler. Bu yüzden Allah rızıklarını kıstı, açlık ve korku içine düştüler. Duhân Sûresinin tefsîrinde de anlatıldığı üzere Hz. Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de iken, kentte açlık, kıtlık çıkmış, bu durum halkı çok korkutmuş, rahatsız etmişti. Bu âyetlerde o açlık ve korkuya işaret ediliyor ve bunun, Peyğamber'e yapılan haksızlığın bir sonucu olduğu belirtiliyor. Duhân Sûresinin inişi de bu sûrenin inişi zamanına yakındır.

İmâm Fahreddîn Râzî'ye göre bu âyetlerde Mekke halkına, bir kent halkının durumu misal verilmektedir. Bu kent Mekke değil, herhangi bir kenttir. Bu kentin gerçekten var olması da gerekmez. Çünkü bu bir benzetme, bir misaldır. Uyarı için zikredilmiştir.

Bize göre bu âyetler, Peyğamber Mekke'de iken Mekke'de kıtlık çıkmasından çok, Peyğamber'in Mekke'den çıkmasından sonra Mekke'de artık eski güvenin kalmayacağına, kıtlığın ve güvensizliğin başlayacağına işâret etmektedir. Gerçekten Peyğamber Mekke'den ayrıldıktan, Mekke'nin fethine kadar geçen sekiz yıl içinde Mekke halkı güven ve huzur bulamamıştır. Ancak bu takdirde bu iki âyetin Medine devrinde inmiş olması gerekir. Bu mümkündür, fakat bu konuda bir rivayet gelmemiştir. Şayet âyetler, Mekke'de inmiş ise, ileride Mekke halkının düşeceği duruma işaret etmiş olur veya âyetler indiği sırada Mekke halkının böyle bir sıkıntı içine girmiş olduğunu göstermiş olur.

Bu âyetlerden çıkarılan sonuç şudur: Zulüm, haksızlık; güvenin kalkmasına, korkunun yayılmasına, ekonominin bozulmasına, açlık ve kıtlığa sebebolur. Adâlet, başkalarının hakkına saygı ise, güven ve huzurun kurulmasına, ekonominin düzelmesine, bolluk ve refaha neden olur.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًاۖ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ
اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ
لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾

1. Kasas Sûresi: 57.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ
لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ
﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَل۪يلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذ۪ينَ هَادُوا حَرَّمْنَا
مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٩﴾

114- Allah'ın size verdiği rızıktan helâl, hoş olarak yeyin de Allah'ın nimetine şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız. 115- Allah size ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanları haram kıldı. Kim mecbur kalırsa başkasına saldırmadan, sınırı aşmadan (bunlardan) *yiyebilir. Şüphesiz Allah, bağışlayan, esirgeyendir. 116- Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü: "Şu helâldir, şu haramdır" demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar. 117- Azıcık yaşama(*nın ardından) *onlara acı bir azâp vardır. 118- Yahûdilere de, bundan önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı! 119- Sonra Rabbin şunlardan yanadır ki cehaletle kötülük işlediler, sonra onun ardından tevbe ettiler, uslandılar. Bütün bunlardan sonra Rabbin, elbette bağışlayandır, esirgeyendir.*

Tefsîr:

114 ncü âyet, Allah'ın verdiği rızıktan yeyip Allah'a şükretmeyi emrediyor. 115 nci âyette, haram olan etler sayılıyor. Bunlar: leş, kan, domuz eti ve

Allah'tan başkası adına kesilmiş olan hayvanların etleridir. Normal zamanda bunları yemek haramdır. Fakat bunlardan başka yiyecek bir şey bulamayan kimsenin, sınırı aşmamak, başkasının hakkına saldırmamak şartiyle bunları yemesinde bir sakınca yoktur.

Bu âyette haram olan etler dört çeşide hasredildiği gibi: *"De ki: Bana vahyolunanda yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir murdar hariç* (bunlar haramdır). *Ama kim çaresiz kalırsa saldırmamak, sınırı aşmamak üzre* (bunlardan yiyebilir)...*"* [1] âyetinde de haram olan et çeşitleri dörde hasredilmiştir. Bu iki âyet Mekke'de inmiştir. Tefsîrini yaptığımız âyet Medine'de inmiş olan, Bakara Sûresinde de aynen tekrar edilmiştir [2]. Yine Medine'de inen Mâide Sûresinin 3 ncü âyetinde de sadece bu dört çeşit etin haram kılındığı açıklanmaktadır.

Görülüyor ki gerek Mekke'de, gerek Medine'de inmiş olan bütün âyetlerde dört çeşit et haram kılınmıştır. Mâide Sûresi, Medine'de inen son sûredir. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in hayatının sonlarına doğru inen bir sûrede sadece bu dört etin haram kılındığı bildirildiğine göre demek ki İslâm'da bunların dışındaki etler, yiyecekler helâldir. Allah'ın koyduğu yasaklara ilâveler yapmak doğru değildir. Bu ilâveler, Allah'ın yasakları değil, gelenek ve göreneklerinin etkisinde kalan insanların kafalarının ürünü olan yasaklardır. Eğer bu sayılanların dışında haram olsaydı inen son sûrede buna işaret edilirdi. Halbuki Peyğamber'in hayatının sonlarında inen sûre, tâ peyğamberliğinin ilk yıllarında inen sûreye uymakta, aynı yiyecekleri haram kılmakta, bunların dışında kalanların helâl olduğunu bildirmektedir.

116-117 nci âyetlerde öyle: *"Kendi dillerinizle şu helâl, şu haramdır deyip Allah'a iftirâ etmeyiniz"* buyuruluyor ve kendi uydurma sözleriyle Allah'ın yarattığı şeyler üzerine yasaklar koyup bunları Allah'ın buyruğu gibi gösterenlerin iflâh olmayacakları vurgulanıyor. Böylece birtakım akıl yürütmelerle, kıyaslarla Allah'ın mübah kıldığı yiyecekler üzerinde yasaklar koymanın, Allah'a karşı büyük saygısızlık olduğu anlatılıyor.

118 nci âyette de yahudilere haram kılınan şeylerin de daha önce Hz. Muhammed(s.a.v.)e anlatılanlar olduğu, fakat onların haksızlık ederek kendi kendilerine birtakım şeyleri haram kıldıkları anlatılmaktadır ki bu ifade ile yahudilerin kendiliklerinden Allah'ın nimetleri üzerine yasaklar koymaları kınanmaktadır. Çünkü Allah'ın açık emri olmadan Allah'ın nimetlerine yasaklar koymak haksızlıktır. Toplumun kendisini engellemesi, kendisine yazık etmesidir. Allah insanlara zulmetmemiş, onların yollarını daraltmamış, ama insanlar

1. En'âm Sûresi: 145.
2. Bakara Sûresi: 173.

kendi düşünceleriyle kendilerine zulmetmişlerdir. Yahudilere haram kılınan şeyler, En'âm Sûresinin 146 ncı âyetinde anlatılmıştır.

Şimdi burada yahudilere haram kılınan şeylerin, daha önce Hz. Muhammed'e anlatılanlar olduğu, bunlar da En'âm Sûresinde anlatıldığına göre demek ki En'âm Sûresi, Nahl Sûresinden önce inmiştir.

119 ncu âyette, cehâletle kötülük yaptıktan sonra, ondan dönüp uslananları Allah'ın affedeceği bildirilmektedir. Uygun olmayan her şeye kötülük denir. Bu âyette kullanılan cehâlet kelimesi bilmezlik anlamına geldiği gibi, şehvânî hislerine kapılarak, düşünmeden hareket etmek anlamına da gelir ve âyette bu anlamda kullanılmıştır. Yani düşünmeden, kötü hislerine kapılarak kötülük yapıp, bizim tabirimizle şeytana uyup sonra kötülükten vazgeçen, uslanan kimseleri Allah'ın bağışlayacağı anlatılmaktadır. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok acıyandır.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾
شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ اجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ
فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ
مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ
عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا
كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

120- İbrâhîm, Allah'ı birleyerek O'na itâat eden bir ümmet idi, ortak koşanlardan değildi. 121- O'nun nimetlerine şükredici idi. Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti. 122- Ona dünyada iyilik vermiştik. O, âhirette de iyilerdendir. 123- Sonra sana: "Allah'ı birleyerek İbrâhîm'in yoluna uy; o, ortak koşanlardan değildi" diye vahyettik. 124-

Cumartesi, o konuda ayrılığa düşenlere farz kılındı. Rabbin, elbette ayrılığa düştükleri şey hakkında kıyâmet günü aralarında hüküm verecektir.

Tefsîr:

120-122: Yukarıda Allah'ın nimetleri üzerinde kendi kendilerine yasaklar koyan kimseler kınanmış ve: *"Kendi dillerinizin nitelendirmesiyle şu helâldir, şu haramdır deyip Allah'a iftirâ etmeyin"* buyurulmuştu. Bu yasakları koyanlar, İbrâhîm soyundan geldiklerine ve ataları İbrâhîm'in dini üzerinde olduklarına inanan müşriklerdi. Herhalde onlar, kendi uydurdukları bu helâl ve haram hükümlerinin de İbrâhîm dininden kalma olduğuna inanıyor ve bunu iddiâ ediyorlardı ki 120-122 nci âyetlerde onların bu iddiâları reddedilerek İbrâhîm'in, müşriklerden değil, Allah'ı birleyen, O'nun nimetlerine şükreden ve Allah'ın lûtuflarına ermiş sâlih bir lider olduğu belirtilmektedir.

123 ncü âyette de Hz. Muhammed(s.a.v.)e, müşriklerden olmayan İbrâhîm'in tevhîd dinine uyması emrediliyor. Bu suretle İbrâhîm'e bağlılıklarını iddiâ eden müşriklerin, gerçekte onunla bağları bulunmadığı, çünkü onun, bir müşrik atası değil, Allah'ı birleyen bir lider olduğu vurgulanıyor.

120 nci âyette geçen *ümmet,* her türlü iyiliği kendinde toplayan insan, hayır öğretmeni, çok değerli lider anlamlarına gelir. İşte, bu vasıflara sahip İbrâhîm, elbette bir müşrik atası olamaz, onun koyduğu dinde şirk bulunamaz.

124 ncü âyette yahudîlerin, Cumartesi yasağı üzerindeki ihtilâflarına işaret edilmektedir. Cumartesi, yahudilerin, haftalık bayram ve tatil günüdür. Yahudilerin ihtilâfı, Cumartesinin, tatil günü olmasında değil, o günde avlanıp avlanmama üzerinde olmuştur. Yahut ihtilâf, yahudilerle hırıstiyanlar arasında olabilir. Çünkü yahudiler, Cumartesini Allah'ın dinlenme günü kabul ederken hırıstiyanlar pazarı dinlenme günü kabul etmişlerdir.

Yahudilerde Cumartesi günü avlanmak yasaktı. Yahudilerden bir grup, Cumartesi sabahı çok miktarda gelen balıkları avlamak için birtakım hilelere baş vurmuşlar ve bu şer'î hilelerin, Allah'ın yasağına aykırı olmadığını iddiâ etmişler ve sonunda onlar cezalandırılmışlardır.

İşte bu âyette yahudilerin, Cumartesi avlanma yasağı hakkındaki çeşitli düşünceleri, hileleri kendiliklerinden uydurdukları; Allah'ın, kıyâmet gününde onların aralarında hüküm verip haklıyı ve haksızı ortaya çıkaracağı belirtilmektedir.

Görülüyor ki bu âyet de insanların, kendi kendilerine helâl ve haram hükümleri koymalarıyle ilgilidir ve konu itibariyle bu beş âyet, daha önceki

âyetlere bağlıdır. O âyetler, müşriklerin helâl ve haram koymalarını kınamıştı, bu âyetler de yahûdîlerin helâl ve haram hükümleri koymalarını kınamaktadır. Yani kimin tarafından olursa olsun, birtakım akıl yürütmelerle Allah'ın helâl nimetleri üzerinde yasaklar koymanın; yasakladığı şeyleri helâllaştırmanın, Allah'ın buyruğuna, dinin ruhuna aykırı olduğu belirtilmektedir.

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي
هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾

125- Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücâdele et. Kuşkusuz Rabbin, işte yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve yola gelenleri de en iyi bilen O'dur.

Tefsîr:

125- Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırmayı ve en güzel biçimde mücâdele etmeyi emreden bu âyet, İslâm davet prensibini ortaya koymaktadır. Konu itibariyle yine kendi kendine helâl ve haram hükümler koymayı kınayan âyetlere bağlıdır. Bu tür yasaklar koyan müşrikleri, Allah yoluna, yani yalnız O'nun koyduğu helâl ve haram hükümlere uymaya çağırırken hikmet ve güzel sözle çağırmayı emretmektedir. Çünkü bilgisiz, hikmetsiz, kaba davetle, taassupla hareket etmenin bir yararı olmaz. Ancak hikmet, tatlı dil gönülleri etkiler, insanları yumuşatır, yoldan çıkmışları yola getirir.

Burada dikkat edilecek husus şudur: Allah yoluna sadece hikmetle, güzel öğütle davet edilmesi emredilmiştir. Çünkü mücâdele, davet metodu değildir. Mücâdelenin amacı karşıdakini susturmaktır. Hasım cevap vermeyip susabilir ama gönlü kabul etmez. Onun için âyette mücâdele yani cedel, davet metodu yapılmamış, Allah yoluna sadece hikmetle ve güzel öğütle çağırılması ve en güzel biçimde mücâdele edilmesi buyurulmuştur [1].

Bazı müfessîrler, bu âyetin, savaşı emreden âyetlerle neshedildiğini söyledikleri gibi bazı müsteşrikler de Peyğamber'in zayıf durumunda gelen bu âyetin, Peyğamber'in durumu kuvvetlendikten sonra uygulanmadığını, bu emrin dışına çıkıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu iki görüş de yanlıştır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/139-140.

Birincilerin görüşü yanlıştır, çünkü âyetin neshedilecek tarafı yoktur. Hiçbir zaman Allah, hikmeti, tatlı dili bırakıp kaba kuvvetle İslâma çağırmayı emretmemiştir. Çünkü dinde zorlama yoktur. Savaş hakkındaki âyetler, müslümanların mallarına, canlarına, namus ve şereflerine saldıranlarla savaşmayı emreder. Yoksa insanları zorla dine sokmak için savaşmayı emretmez. *"Dinde zorlama yoktur"*. İkincilerin görüşü de yanlıştır. Çünkü Peygamber (s.a.v.) âyetlerin rûhuna dâima sadık kalmış, kimseyi dîn değiştirmeğe zorlamamış, sözlerine bağlı kalanlara, tarafsızlara saldırmamış, onlarla yaptığı andlaşmaları sürdürmüştür. Ancak saldırganlara karşı savaş emredilmiştir. Saldırganlara karşı İslâmın şerefini savunmak başka, İslâma davet etmek başkadır. İslâma davetin ana metodu hikmet ve güzel öğüttür. Daveti etkili ve sürekli kılacak olan da ancak bu metoddur. İslâm kılıçla değil, hikmetle ve güzel öğütle yayılmıştır.

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِر۪ينَ
﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ ف۪ي ضَيْقٍ مِمَّا
يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا وَالَّذ۪ينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

126- Eğer azâbedecekseniz, size yapılan azâp kadar azâbediniz. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir. 127- Sabret, sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlara üzülme, kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme. 128- Allah, korunanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir.

Tefsîr:

126 ncı âyette müslümanlara yapılan kötülüğe, düşmanlığa karşılık vermek istediklerinde aşırı gitmemeleri, kendilerine yapılan kötülüğe denk bir ceza vermeleri, fakat sabretmelerinin daha iyi olacağı bildiriliyor.

127 nci âyette Peygamber(s.a.v.)e, müşriklerin hareketlerine sabretmesi, üzülmemesi emrediliyor.

128 nci âyette de Allah'ın, şirkten ve günahlardan korunanlarla ve güzel davrananlarla beraber olduğu vurgulanıyor.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkındaki rivayetlerin özeti şudur: Uhud savaşında müslümanlar yetmiş şehîd verdiler. Şehîdler arasında Peyğamber'in amcası Hz. Hamza da vardı. Müşrikler, şehîdlerin karınlarını yarmış, burun ve kulaklarını kesmişlerdi. Hz. Peyğamber (s.a.v.) bu şehîdleri ve özellikle amcası Hamza'yı karnı yarılmış, ciğerleri parçalanmış, tenasül uzvu, burnu ve kulakları kesilmiş vaziyette görünce çok üzüldü: ''Allah beni onlara galip getirirse senin yerine onlardan yetmiş kişinin böyle uzuvlarını keseceğim!'' dedi. Ölülerinin uzuvlarının kesilmiş olduğunu gören Medine'liler de: ''Allah bizi onlara galip getirirse, bu yaptıklarına öyle bir karşılık vereceğiz ki şimdiye dek Araplardan hiç kimse öyle bir şey yapmamış olacak!'' dediler. İşte bunun üzerine bu âyetler indi.

Bir başka rivayete göre müşriklerden bazı güçlü kimseler müslüman olmuştu. Bunlar: ''Ya Resulallâh, dediler, eğer Allah bize izin verirse şu köpeklere galip geliriz.'' Bunun üzerine inen 126 ncı âyet, onlara sabretmelerini emretti [1].

Birinci rivayete göre bu âyetlerin, Medine devrinde, Uhud savaşından sonra inmiş olması gerekir. Âyetleri bu rivayete denk getirmek için Nahl Sûresinin tamamının Mekke'de, yalnız son üç âyetinin Medine'de Uhud Savaşından sonra indiğini söylemişlerdir [2].

İkinci rivayete göre bu âyetler de sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiştir. Nitekim Fahreddîn Râzî de şöyle diyor: ''Bu âyetleri, daha önceki âyetlerle hiç ilişkisi olmayan bir hikâyeye bağlamak, Allah'ın kelâmında tertip bozukluğunu, düzensizliğini ifade eder. Gerçek şudur:

Allah, Muhammed(s.a.v.)e, insanları hak dine hikmetle, güzel öğütle, en güzel tartışma ile davet etmeyi buyurdu. Davet edilenlerin, atalarının yollarından ayrılıp birden bire bu daveti kabul etmeleri kolay değildi. Bu daveti kabul etmeyenlerden bir kısmı, davet edene sövmeğe, onu incitmeye, hattâ öldürmeğe yetlenebilirlerdi. İşte yüce Allah, böyle bir hal vukuunda davet edenlere, ölçülü davranmayı, kendilerine herhangi bir kötülük yapılır da buna karşılık vermek durumunda kalırlarsa, sadece kendilerine yapılan kötülük kadar karşılık vermelerini, sabrederek hiç karşılık vermemelerinin ise daha hayırlı olacağını bildirmektedir [3].

Demek ki bu âyetlerin, tefsîrlerde anlatılan Uhud savaşındaki *temsîl* (organları kesmek) olayıyla ilgisi yoktur. Çünkü bunlar Mekke'de inmiştir. Bunların içeriği, Mekke'de indiklerini kanıtlar. Meselâ 127 nci âyetin son kısmı,

1. Câmi'u'l-beyân: 14/195-196.
2. Câmi'u'l-beyân: 14/195.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/141.

Neml Sûresinin 70 nci âyetinde de vardır: *"Onlara üzülme, onların kurdukları tuzaklardan ötürü de sıkıntıya düşme."* Neml Sûresi, Mekke devrinin ortalarında inmiş sûrelerdendir.

Peygamber(s.a.v.)in, amcasının öldürülmesine üzüldüğünü bildiren rivayetle bu ibare arasında bir bağlantı yoktur. Çünkü âyet, Peygamber'e, müşriklerin tutumlarına, tuzaklarına üzülmemesini emrediyor. Amcasının durumundan ötürü onu tesellî etmiyor.

Allah yoluna hikmetle, güzel öğütle davet etmek esastır. Fakat mücadele gerektiğinde de yapılan harekete sadece karşılık verilmeli, ölçüyü kaçırmamalıdır. Kötülüğe, ondan daha kötü bir karşılık vermek, zulüm olur. *"Kötülüğün cezâsı, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfâtı Allah'a âittir. Doğrusu O, zâlimleri sevmez"* [1].

Demek ki kötülüğe misliyle karşılık vermek adâlet, kötülüğü sabırla karşılayıp yapanı affetmek ise büyük bir fazilettir. Bu âyetler, Peygamber'in şahsında müslümanlara daima ölçülü davranmayı, güzel hareket etmeyi emretmektedir.

126 ncı âyetin de kılıç âyetiyle neshedildiğini söyleyenler yanında muhkem olduğunu söyleyenler de vardır. Âyetin mensûh olduğunu söyleyenlere Râzî şöyle cevap veriyor: "Bu, gerçekten çok tuhaf bir görüştür. Çünkü âyetin amacı, Allah'a davet hususunda güzel ahlâkı almayı, saldırganlık ve aşırılığı bırakmayı öğretmektir. Bunların kılıç âyetiyle bir ilgisi yoktur. Müfessîrlerin birçoğu bu nesih sözüyle çok ilgilenmişlerdir. Ben bunda bir yarar görmüyorum" [2].

Nahl Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

I. Allah'ın birliği (tevhîd) *ile ilgili prensipler:*

1. Topluma hayat veren bir ruh olan bu Kur'ân, melekler tarafından Allah'ın kuluna indirilmiştir. Bunun indiriliş amacı: göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'ın birliğini vurgulamak ve Allah'tan korkmayı, O'nun sınırları dışına çıkmaktan korunmayı öğütlemektir (1-2).

Temel İlâhî Kitâbın muhtevâsı, insanlara bilmedikleri şeyleri öğretmek ve yol göstermek için Hz. Muhammed'e, kendi diliyle vahyedilmiştir (89).

2. Gökleri, yeri, insanları, her çeşit canlıyı ve cansızı yaratan, yağmuru yağdırıp ekinleri, ağaçları bitiren, geceyi, gündüzü, Güneşi, Ayı ve yıldızları yöneten Allah'tır. Bunları yapan Allah olduğuna göre ibâdet (kulluk), yalnız O'na yapılır (10-13).

1. Şûrâ Sûresi: 40.
2. Mefâtîhu'l-ğayb, 20/143; Hâzin: 4/126.

3. Allah, karada olduğu gibi denizde de insanlara çok yararlı, taze et, inci mercan yaratmıştır. Gemiler rahatça denizde dolaşıp kıt'alar arasında yolcu ve yük taşır (14). Âyette denizin büyük yararına işaret edilmiştir. Denizde insan vücuduna yararlı balıklar olduğu gibi, deniz yosunlarından da gıda üretimi imkânı vardır. Denizler, insanların, eskiden beri külfetsiz seyahat edegeldikleri masrafsız, doğal yollardır.

4. Bunların hepsi Allah'ın lutfudur. O halde insan, bu nimetleri kendisine veren Allah'a ibâdet etmelidir. O sayısız nimet sahibinden başkasına tapmak nankörlüktür.

5. Çünkü Allah'tan başka tapılan şeylerin hiçbir gücü yoktur. O şeyler hiçbir şey yaratamazlar, bir yarar sağlayamazlar. Hattâ onlar canlı da değil, ölüdürler. Çünkü onlar ya meleklerin veya geçmiş insanların sembolleri olan taş heykellerdir.

"Onlar, ne zaman diriltileceklerini bilmezler" (20) ifadesinden, tanrı diye tapılan şeylerin, ölmüş insanlar, liderler veya din adamları oldukları anlaşılır.

6. Her canın içinde tuttuğunu ve açığa vurduğunu bilen, herşeyden haberdar olan yalnız Allah'tır.

7. Allah böbürlenenleri sevmez. Çünkü kulluğa tevâzu yaraşır. Kibir Tanrı'nın işidir, O'na uygundur. Kibreden kimse, bir çeşit tanrılık sıfatına ortak olmaktadır ki bu, büyük küstahlıktır.

8. Tüm yaratıklar, kendileri ve gölgeleri Allah'ın yasalarına boyun eğer (48). Aynı gerçek, Ra'd Sûresinin 15 nci âyetinde de ifade edilmiştir: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler. Gölgeleri de sabah akşam* (uzanıp kısalarak O'na secde etmektedirler)". Her iki âyette de secde, Allah'ın yasalarına boyun eğmeği, buyruğuna, irâdesine itâati simgeler. Göklerde ve yerde deprenen her canlı ve her melek Allah'a secde eder, O'ndan korkar ve O'nun dediklerini yapar (49-50). 49 ncu âyetten, göklerde, meleklerden ayrı olarak bedensel canlılar olduğu, yani uzaydaki sistemlerde de hayatın bulunduğu kanâati uyanmaktadır. Çünkü âyette *"göklerde ve yerde deprenen her canlı ve melekler"* denmektedir ki bundan, göklerde de meleklerden ayrı olarak deprenen bedensel canlılar olduğu anlaşılır.

9. 78-81 nci âyetlerde Allah'ın, kâinâtta hükümran olan kudret ve yasalarına, insanlara olan nimetlerine dikkat çekilerek O'na teslim olunması, O'na tapılması gereği anlatılır. Allah'ın nimetine karşı bile bile nankörlük edenlerin, şiddetle cezalandırılacakları; o kimselerin, Yüce Dîvân'da, dünyâda tanrılaştırdıkları şeyleri Allah'a şikâyet edecekleri ve uydurma tanrıların kaybolup gideceği, Allah'a nankörlük edip üstelik Allah yoluna engel olan bozguncuların, azâb üstüne azâb çekecekleri vurgulanır.

10. Hakk'ın da'vetine engel olmağa kalkan zorbalar, hiç ummadıkları bir zaman ve biçimde Allah'ın bir azâb depremiyle çöken evlerinin altında kalmış, yok olup gitmişlerdir. Eskiden öyle olduğu gibi şimdi Hz.Muhammed(s.a.v.)in çağrısına engel olanlar da tarihteki benzerlerinin sonucuna uğrayacaklardır (26).

11. İbâdet, yaratan, besleyen, nimet veren, dertleri açan, başı sıkışınca insanın sığınacağı Allah'ın hakkıdır. Bazı varlıkları Allah'a ortak koşmak, yahut tanrılaştırmak, câhilliğin, düşüncesizliğin eseridir.

12. Melekler Allah'ın kızları değildir. Allah'ın çocuğu, oğlu kızı yoktur.

13. 58-59 ncu âyetlerde Arapların, kız çocuklarından hoşlanmamaları kınanmaktadır. Bunlardan birinin kız çocuğu olunca canı sıkılır. Hepsi erkek çocuk sahibi olmak ister. Bu ne düşüncesizliktir ki kendileri, hoşlanmadıkları çocuğu Allah için uygun görmektedirler. Kız çocuğu kötü ise neden onu Allah'a nisbet ediyorlar? Allah çocuk edinse, çocukların en iyisini edinir. Bunlar hep batıl düşüncelerdir. Kız da, erkek de Allah'ın lutfudur. Allah dilediğine erkek, dilediğine kız çocuk, dilediğine ikiz verir; dilediğini de kısır yapar. Herşey O'nun iradesiyle ve yasalarıyle olmaktadır. Kendisi çocuğa muhtaç değildir. Çünkü çocuk, sonlu olan bedensel canlıların, ebedî yaşama özleminin sonucudur. Allah ise ezelî ve ebedîdir. Varlığının başı ve sonu yoktur. Varlığını sürdürmek için çocuğa muhtaç değildir. Zaten kâinâtta ne varsa hepsi O'nun isim ve sıfatlarının görüntüsünden ibarettir. Ayrıca çocuğa muhtaç değildir.

14. 65-73 ncü âyetlerde Allah'ın, yaratıklarına ve özellikle insanlara olan nimetleri anılmakta, bu nimetlerin sâhibine tapmaları gerekirken insanların, hiçbir gücü olmayan âciz şeylere tapmaları kınanmaktadır. Put ile Allah arasındaki fark, hiçbir şeyi olmayan köle ile, istediği gibi harcayacak malı olan hür adamın durumu karşılaştırılarak belirtilir. Hiçbir şeyi olmayan köle ile, mal mülk sâhibi, hür adam nasıl bir değilse, putlar da Allah ile bir olamaz. Malı olmayan, elinden birşey gelmeyen âcizlere değil, mülkün sâhibi Allah'a tapmak, O'na itâat ve ibâdet etmek gerekir (74-76). Yalnız Allah'a tapanla, hem Allah'a, hem de başka varlıklara tapan kimse, tek efendiye kul olanla, birkaç efendiye birden kulluk eden köle ile karşılaştırılmaktadır. Tek efendisi olan, yalnız onun dediğini yapar. Ama birkaç efendisi olan, her biri başka bir emir veren efendilerinden hangisinin sözünü yapacağını bilemez, şaşırır, kalır. İşte çeşitli tanrılara tapan müşrik, birkaç efendisi olan köle gibi şaşkındır. Yalnız Allah'a tapan da, tek efendisi olan köle gibi huzurlu ve rahattır (Zümer: 29).

II- Âhiretle ilgili prensipler:

15. Herkes âhirette, yaptığının karşılığını alacaktır. İnananlar, âhirete

intikallerinden itibaren ağırlanırlar. Melekler onların ruhlarını bedenlerinden, incitmeden alırlar, cennete götürürler, orada onları selâmlarlar. Meleklerin, hışm ile, *"yüzlerine ve sırtlarına vura vura canlarını alacakları"* (Enfâl Sûresi: 50, Muhammed Sûresi: 27) zorbalar ise Allah'ın huzurunda azarlanır ve cehenneme sokulurlar. Her can, dünyâda yaptığının tam karşılığını görür, kimseye haksızlık edilmez.

16. İnsanların âhirette uğrayacakları cezâ, bir zulüm değil, Allah'ın adâletinin gereğidir. Esasen bu azâb, insanların kendi eylemlerinden oluşmaktadır. Dünyâda insanlara câzip gelen kötü işlerin iç yüzü orada ortaya çıkar ve sâhiplerini kuşatır. Herkes yaptığı ile cezâlanır. Cezâ, dışarıdan değil, kendi eylemindendir: *"Her can, yaptığı ile bağlanmıştır"* (Tûr: 21, Müddessir: 38). Tatlı gelen yasak eylemler, aslında birer işkencedir. İnsan bunun farkına varmadan kötü işleri yapa yapa canına ateş, işkence olacak eylemler gönderir. İşte eylemlerinin, ortaya çıkan hakikati kişiyi kuşatır, kendi yaptığı, kendisinin cezâsı olur. Bu gerçeği anlatmak için 34 ncü âyette: *"Nihâyet yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay ettikleri şey onları kuşattı"* buyurulmaktadır. Pir Sultan Abdal, bu noktaya şöyle işaret etmiş:

"Cehennem dediğin dal odun yoktur,

İnsan ateşini bile getürür!"

17. Müşrikler, öldükten sonra bedensel dirilmeyi kesinlikle kabul etmiyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm, bunun mutlaka vukubulacağını vurgulamaktadır. Allah için güçlük yoktur. Allah bir şeye, sadece "Ol" demek isterse o şey derhal oluverir (38-40).

18. Kıyâmet, ya da kâfirlere inecek azâb sâati, Allah'a göre bir göz açıp yumma gibi, yahut daha kısa bir zamanda olur. Çünkü bize göre uzayan zaman, Allah'a göre kısadır. Yıllar, asırlar bize uzun gelir ama O'na göre bir ân'dan ibarettir (77).

III- Peyğamberlikle ilgili prensipler:

19. 98 nci âyette Kur'ân okurken Allah'a sığınmak emredilmiştir. Bu suretle insan, şeytânın dürtülerinden kurtulur. Çünkü şeytân, Allah'a inanıp güvenenleri kandıramaz. Ancak o, kendisini Allah'a ortak yapan, Allah'a taparken şeytana da tapan, onun sözlerini dinleyen dostlarını kandırabilir (99-100).

20. Allah, hikmeti uyarınca bir âyeti, Peyğamber'in hâfızasından kaldırıp onun yerine başka bir âyet vahyeder. Bir âyeti, benzeri veya ondan daha iyi bir âyetle değiştirir. Ama gerçeği bilmeyenler, bir âyetin başka biriyle değiştirildiğini görünce, âyetleri Hz. Muhammed'in uydurduğunu söylerler. Oysa

Kur'ân âyetleri, Hz. Muhammed'in uydurabileceği sözler değil, Kutsal Ruh'un indirdiği vahylerdir. Allah, inananların yüreklerini pekiştirmek, müslümanları doğru yola iletmek ve müjdelemek için o âyetleri Kutsal Ruh vasıtasiyle Elçisine vahyetmiştir (101-102).

21. Kur'ân, herhangi bir insanın öğretisi değil, meleğin vahyidir. Hiçbir insan, Kur'ân stilinde bir söz öğretemez. Hele doğru dürüst Arapça dahi bilmeyen yabancı kökenli bir insan bunu hiç yapamaz (103).

22. Hz. Muhammed, yalan söylemez. İnsan sözünü Allah'ın sözü diye göstermez. Bunu ancak Allah'ın âyetlerine inanmayan yalancılar yaparlar. Ama çocukluğundan beri dürüstlüğü ve güvenilirliğiyle şöhret bulan ve Allah'a bütün kalbiyle bağlı olan Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah'a yalan uydurmaz, kendi sözünü veya başkalarından duyduğu sözleri Allah'ın vahyi diye öne sürmez (105).

23. Müşrikler, kendi dinlerinin de Allah'ın dilemesiyle olduğunu söyleyerek kendilerini mazur göstermek istemişler: *"Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbirşeyi haram kılmazdık!"* demişlerdir.

Bu söz, insanı sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü Allah kişiye iyi ve kötü yolu göstermiş, ayrıca peyğamber de gönderip ona doğru yolu bildirmiş; ama seçimi kulun isteğine bırakmıştır. Evet Allah dilese, bütün insanları bir tek inançta birleştirir ama bu, onları tek inanca zorlamak olur. Böyle bir durumda seçim yeteneği olmayan kul, sorumlu olmaz. Oysa Cenabı Hak, insanı sorumlu yaratmış, bunun için onu, kendi başına karar vermeğe, seçtiği yolda gitmeğe yetenekli kılmıştır. Öyle ise *"Allah dileseydi biz böyle yapmazdık"* demekle kul, sorumluluktan kurtulamaz. Allah kulu bir eyleme zorlamak istememiş, kulun irâdesiyle karar vermesini ve böylece yaptığından sorumlu olmasını dilemiştir.

24. Peyğamberin görevi de insanları bir inanca zorlamak değil, hakikatleri açıkça anlatmaktır. Bundan ötesi, kulun kendi iradesine kalmıştır.

25. Daha önce de peyğamberler gelmiş, insanları Allah'a kulluğa, şeytana uymayı bırakmağa çağırmışlar ama onları zorlamamışlardır. Dileyen onların çağrısına uymuş, dileyen de sapıklığı yeğlemiş, sonunda kötü eyleminin cezâsını görmüştür. Yeryüzünde harâbolmuş nice kentler, peyğamberleri yalanlayanların, nasıl bir sonuca uğradıklarını göstermektedir.

26. 120-123 ncü âyetlerde İbrâhîm'in, müşrik olmayıp Allah'ı birleyen bir tevhîd önderi olduğu vurgulanır ve Hz. Peyğamber'e de, İbrâhîm'in getirdiği tevhîd dinine uyması emredilir. Burada bir kez daha, Hz. Muhammed'in, İbrâhîm'in izinde gitmesi vurgulanmaktadır. O halde Peyğamber Aleyhis-

selâm, daha önceki peyğamberlerin, özellikle tevhîdin simgesi olmuş Hz. İbrâhîm'in yolundadır. Kendisi öteki peyğamberlerin metbu'u değil, tâbiidir. *"Allah size* (helâl ve haram olanı açıklamak) *ve sizi, öncekilerin yasalarına iletmek ve sizin günâhlarınızı bağışlamak istiyor. Allah bilendir, hikmet sâhibidir"* (Nisâ: 26).

En'âm Sûresinde tevhîd'i yerleştirmek uğraşı veren Nûh, İbrâhîm, İshâk, Ya'kûb, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yusuf, Mûsâ, Hârûn, Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ, İlyâs, İsmâîl, el-Yesa', Yûnus ve Lût peyğamberler (hepsine selâm olsun) anıldıktan, bunların, Allah'ın Kitâp, hüküm ve peyğamberlik verdiği, doğru yola ilettiği kimseler olduğu belirtildikten sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!..."* (En'âm: 83-90) buyurulmaktadır.

27. Peyğamberler melek değil, birer insandır. Önceki peyğamberler de Hz. Muhammed gibi vahy alan birer insan idiler. Kitâp ehli buna tanıktır. Çünkü Kur'ân'dan önce inmiş olan Kitâpta, o peyğamberlerin öyküleri anlatılmaktadır. Onlar, kavimlerine, peyğamberliklerini ispatlayan kanıtlar getirdikleri gibi Hz. Muhammed'de Allah'ın indirdiği vahyi getirmiştir. Daha önceki peyğamberlere verilen hakikatler, Hz. Muhammed'e de kendi diliyle vahyedilmiştir ki bunları toplumuna anlatsın da insanlar düşünüp yola gelsinler (43-44). *"Peyğambere düşen, açıkça duyurmaktır"* (82).

28. Yüce Dîvân kurulduğunda, her peyğamber gelip, hidâyete gelmeyenlerin aleyhinde tanıklık yapacaktır (84). Onların kendisine nasıl davrandıklarını, da'vetine karşı izledikleri tavrı anlatacaktır. Hz. Muhammed de, kendi ümmetinin, kendisine karşı nasıl davrandığı hakkında tanıklık edecek, suçluların kendisine karşı takındıkları olumsuz tavrı anlatacaktır.

Burada tanık olarak getirilen her peyğamber, Allah'tan, suçluların affedilmesini istemiyor, tersine, onların, Hak çağrısı karşısındaki olumsuz davranışlarını anlatarak onların aleyhinde tanıklık ediyor. Peyğamberlerin, suçlular aleyhinde bu tür tanıklığı, Hak yoluna engel olmağa kalkanlar için ağır bir uyarı olduğu gibi, şefâat hakkındaki abartmalı rivâyetleri de kuşkulu kılmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir yerinde peyğamberlerin şefâatinden söz edilmez, ancak meleklerin, Allah'ın izin verdiği ve razı olduğu kimseye şefâat edebileceklerine işaret edilir. Allah'ın izni olmadan şefâat mümkün olmadığı gibi, O'nun razı olmadığına da kimse şefâat edemez. Şefâat hakkındaki âyetler, meleklerin şefâatine güvenen müşriklerin inançlarını red amacını taşır. Kur'ân'da peyğamberlerin şefâati değil, tanıklığı söz konusudur. Bu tanıklık da suçluyu affettirmek amacıyle değil, suçunu belgelemek maksadıyle yapılmaktadır. Tâ ki İlâhî zabıtlar, ruh defterine kaydedilmiş olan suçlar, ayrıca peyğamberlerin tanıklığı ile de sabit olsun; yazı yanında şahsî tanık ile

de ispat edilsin de, hiçbir kuşkuya yer kalmadan İlâhî hüküm tam ve kesin iki kanıt (yazı ve tanık) üzerine verilsin, adâlet tam yerini bulsun.

Âhirette her can, kendi kaygısına düşer, kendini savunur, kendini kurtarmağa bakar: *"İşte o gün kişi kaçar: Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından. O gün onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır"* (Abese: 34-37).

"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse, kimsenin cezâsını çekmez; kimseden şefâat de kabul edilmez; kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz" (Bakara: 48).

Herkese, dünyâda yaptıklarının sevâp ve cezası tam verilir, hiç kimseye haksızlık edilmez (111).

O Yüce Dîvân'ın hâkimi Allah'tır. O'nun hükmünde haksızlık olmaz: *"Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar düşüp bayıldılar. Ancak Allah'ın dilediği kaldı. Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar kalktılar, bakıyorlar. Yer, Rabbinin nûruyla aydınlandı, kitâp* (amel defteri) *kondu, peyğamberler ve tanıklar getirildi ve aralarında adâletle hükmedildi. Onlara aslâ zulmedilmez. Herkese, yaptığının karşılığı tam verildi. O, onların ne yaptıklarını en iyi bilendir"* (Zümer: 68-70).

IV- Genel Yasalar:

29. İyi niyyetli, temiz kalbli insanlar, önyargılı değillerdir, iyi zan beslerler. Hak'tan gelene inanır, Allah'ın, kendilerine hayır indirdiğine inanırlar. Ama kötü niyyetliler, vahy gerçeğini masal olarak nitelendirirler. Böylece kötü niyyetleri yüzünden hem kendi günâhlarını, hem de bilgisizce ayartıp yanlış yola sürdükleri insanların vebâlini boyunlarına alırlar (24-25).

30. Allah, kötülük yapanları birden bire yerin dibine geçirebilir. Gezip dolaşırken onları yakalar, ya da azâbdan korku içinde, azâbın belirtilerini gösterip onları korkutarak yakalar. Başlarına azâb geleceğini bile bile, bundan korka korka azâba uğrarlar ki bu korku da ayrı bir azâbdır. Meselâ kişinin, bir uçurumdan atılmak üzre götürüldüğünü, yahut bir evin içinde oturanların, evin başlarına çökmekte olduğunu; ya da deniz altında bulunanların, geminin batmakta olduğunu anladıklarını düşünün. Şimdi, bu durumda kişi, uçurumdan atılıncaya, yahut ev başına çökünceye, yahut gemi batıp kendisi boğuluncaya, yahut idama götürülenin, ipte ölünceye, yahut onulmaz bir hastalığa -meselâ Aids'e- yakalanmış olduğunu bilen kişinin, her saniye canını verinceye dek ne büyük bir korku ve huzursuzluk çekeceği bilinmektedir. İşte Allah'ın, insanları korku içinde yakalaması, onları, sonuçlarını göre göre cezalandırması anlamını ifade eder.

31- Allah, kulun her günâhını cezalandırmaz. Eğer her günâhı cezalan-

dırsaydı, yeryüzünde tek canlı kalmazdı. Kullarına fırsat verir, kötülükten dönmelerini bekler. Ama uslanmayacakları anlaşılıp, verilen süre de dolunca âsîler cezalandırılırlar. Allah katında belirlenen cezâ zamanını ne ileri geçebilirler, ne de ondan geri kalabilirler. Zamanından önce ve sonra değil, tam zamanında cezalandırılırlar.

32. İnsanlar, yaptıkları kötü işleri iyi sanırlar. Alışkanlıklar, gelenekler, kötü eylemleri cazip gösterir. Şeytan da insanları körü körüne taklid yoluna sürer. Bu, sadece müşriklere özgü bir şey değildir. Bugün İslâmda olmayan birçok gelenek ve bid'at, insanlara sevdirilmiştir. Bunları din adamları da uygular ve uygulamağa teşvik ederler. Mevlidler, devirler, toplanıp on dakika içinde birer cüz okuyarak bir iki saat içinde Kur'ân hatimleri, 40 ncı, elliikinci gece mevlid törenleri, kametten önce sürekli İhlâs Sûresi okumak hep böyle bid'at işlerdendir. Peyğamber (s.a.v.), her bid'atin sapıklık olduğunu söylediği halde onlar, din adına bunları yapmaktan geri durmazlar. Böylece dini ayrıntılara boğar, güçleştirirler. Onu halka sevdirecekleri yerde ondan ürkütürler. Bunların bid'at olduğunu söyleyen kınanır, bunları yapanlar, halkın taltifine mazhar olur. Demek ki önce bireyde başlayan bid'at, gittikçe yayılıp gelenek halini alır. Bu düzeye gelince de dine katılır. Peyğamberlerin ve din bilginlerinin görevi, dini her türlü katmalardan arındırıp asıl sâdeliğine kavuşturmaktır (62-64).

33. Öyle ise Allah'ın verdiği rızıklardan yeyip O'na şükretmek gerekir. Kendi düşünceleriyle Allah adına yasaklar koyanlar, nefislerine ve şeytâna tapınış, Allah'a nankörlük etmiş olurlar (114-117).

Dîn, Allah'ın Kitâbında açıklanandır. İnsanların kendi düşünceleriyle koydukları hükümler, din olamaz. Hiç kimsenin, Allah adına yasaklar koymağa, ya da Allah'ın koyduğu yasakları kaldırmağa hakkı yoktur: *"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü: 'Şu helâldir, şu harâmdır' demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar"* (116 ncı âyet).

Böyle buyurulduktan sonra Yahûdîlerin, dinde taşkınlık yaparak kendi kendilerine yasaklar koydukları, bu yüzden kendi kendilerine yazık ettikleri belirtilmek suretiyle, dinde kendi düşüncesiyle yasaklar koyup dinin sınırlarını daraltanlar tehdîdedilmektedir. *Çünkü din daraltılınca uygulanması güçleşir ve geniş kitleler dinden uzaklaşırlar, din belli bir azınlığın tekelinde kalır. Bunu yapanlar toplumlarına zarar vermiş olurlar. Çünkü onları dinin büyük feyzinden mahrum ederler.*

34. Adâlet, ihsan, yakınlara yardım etmek, zekât-sadaka vermek; zinâdan, fuhuştan, her türlü çirkin şeylerden ve azgınlıktan, taşkınlıktan uzak durmak dinin temel buyruklarıdır (ayrıntı için 91 nci âyetin tefsîrine bakınız).

35. Güçlü, zayıf ayırımı yapmadan, herkese karşı verilen meşrû' sözde durmak, yapılan andlaşmaların şartlarına uymak Kur'ân'ın emridir. Çünkü Allah, insanları denemektedir. Güçlüye verdikleri sözü yerine getirip, zayıfa verdikleri sözden cayanların kaypak davranışları, kıyâmet gününde, Yüce Dîvân'da yüzlerine çarpılacaktır: *"Bir topluluk, diğer bir topluluktan* (sayıca ve malca) *daha çok olduğu için, yemînlerinizi aranızda bozucu bir vâsıta yaparak, ipliğini kuvvetli büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın. Çünkü Allah, sizi bununla dener. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri, kıyâmet günü size açıklayacaktır"* (92).

Sözden caymak, Allah'ı tanık kıldığı, O'nun zimmeti altına giren ahdi menfaat karşılığında satmak demektir. Sözden caymakla basit dünyâ menfaati sağlansa bile, sözde durmağa verilecek İlâhî menfaat kaybedilir: *"Allah katında olan mükâfât, dünyâ menfaatinden çok daha hayırlıdır"*. Çünkü dünyâ menfaati geçicidir, tükenir. Ama Allah katındaki mükâfât, kalıcıdır. Allah sabredip sözünde duranları, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirir (95-96).

36. Kadın-erkek, her kim inanır ve güzel iş yaparsa Allah onu, hoş, rahat bir hayât içinde yaşatır ve âhirette en güzel biçimde ödüllendirir (67). Birçok âyette olduğu gibi 67 nci âyette de Kur'ân, ebedî saâdetin temel prensibini koymuştur. Bu da îmân ve sâlih ameldir. Burada mutlak olarak anılan îmân, başka âyetlerde açıklanmıştır: Allah'a ve âhirete kesin îmân ve bunlara bağlı olarak sâlih amel. Bu konuda şu âyetleri hatırlatalım:

"Şüphesiz, îmân edenler, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" (Bakara Sûresi: 62, Mâide Sûresi: 69).

"İş ne sizin kuruntularınız, ne de Kitâp ehlinin kuruntularına göre olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz (kimse onu Allah'ın azâbından kurtaramaz). *Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"* (Nisâ Sûresi: 123-124).

Bu konuda Ra'd Sûresinin son âyetinin tefsîrine de bakınız.

37. Allah'a inanıp, O'nun yasaları uyarınca hareket edenler, bolluk içinde, rahat ve mutlu yaşarlar. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük edenler, sıkıntılar içine düşerler: *"Allah, şöyle bir kenti misâl olarak anlattı: Güven ve huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine* (halkının) *yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesi taddırdı"* (112), *"Rabbiniz size şöyle bildirmişti: 'Andolsun, şükrederseniz elbette size* (nimetimi) *artırırım ve eğer nankörlük ederseniz azâbım pek çetindir!" (İbrâhîm Sûresi: 7).*

38. Allah, âyetlerine inanmayanları doğru yola iletmez. Çünkü doğru yola gelmek, Allah'ın âyetlerine inanmakla olur. O âyetleri kabul etmeyenler, kendi sapıklıkları içinde ısrar ederler. Allah öylelerini kendi hallerine bırakır, hidâyete zorlamaz. Çünkü Allah hidâyeti, kişinin seçimine bağlı kılmıştır (104).

39. İnandıktan sonra, kendi isteğiyle küfre dönen Allah'ın gazabına ve büyük azâbına çarpılır. Çünkü o, kendi gönlüyle dünyâyı âhirete yeğlemiştir. Dünyâ sevgisiyle kalbi mühürlenmiştir. Artık hakikat sözlerini duymaz, gerçekleri görmez. Dünyâyı âhirete yeğleyenler, âhiret hayatlarını kaybeder, canlarını çok büyük ziyâna sokarlar (106-109).

40. Fakat gönülden inkâr etmeden, zor karşısında diliyle inkâr etmek, insanı dinden çıkarmaz, küfre sokmaz, cezâya çarptırmaz. Çünkü Allah, insanlara, güçlerinin üstünde bir şey buyurmamıştır. Zor karşısında kişi, diliyle inkâr edebilir. Ancak yürekten inkâr etmek, gönülden küfre razı olmamak şartıyle (106).

41. Hak yolunda uğradığı baskıya sabredip Allah'a güvenen, sonra inandığı gibi yaşayabilmek için hicret edenler, dinlerini korumak için cihâdın güçlüklerine katlananlar, dünyâda güzel bir yurt bulacakları gibi âhirette de Allah'ın af ve mağfiretine, büyük ödüle ereceklerdir (41-42, 110 ncu âyetler).

42. Allah, cehâletle (nefsinin arzusuna kapılarak) bir kötülük yapıp da ardından tevbe eden, uslanan kimseleri bağışlar. İşte öylelerinin tevbeleri makbuldür. Çünkü onlar, iyi niyyetlidirler. İnsan nefsine yenilerek bir kötülük işleyebilir. Fakat günahta bile bile ısrar etmemeli, hemen Allah'a yönelip O'ndan af dilemelidir. Allah öyle yapanları affeder: *"Allah'a göre şu kimselerin tevbesi makbuldür ki, câhillikle bir kötülük yapıp hemen ardından dönerler. İşte Allah, onların tevbesini kabûl eder"* (Nisâ: 17), *"Sizden kim, cehâletle bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, uslanırsa O, bağışlayan, esirgeyendir"* (En'âm: 54), *"Ve onlar bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günâhlarının bağışlanmasını dilerler. Günâhları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Ve onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfâtı, Rableri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ecri ne güzeldir!"* (Âl-i İmrân: 135-136).

43. 124 ncü âyette, Yahûdîlerin, Cumartesi yasağı üzerindeki ihtilâflarına işaretle, dinde ihtilâfa düşmenin zararlı olacağı anlatılmaktadır.

44. Hak yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet etmeli, bu konuda kabalıktan kaçınmalıdır. Çünkü kabalık ürkütür, nefret uyandırır. Tatlı söz, gönüllerde sevgi yaratır (125).

45. Kötülüğe, dengi bir cezâ vermek adâlet gereğidir. Ama kişinin, kendi şahsına yapılmış bir kötülüğü bağışlaması daha iyidir. Çünkü sabır, Allah katında büyük ödüllere dönüşür. Sabır için de Allah'tan yardım istemelidir. Zirâ nefis, ancak Allah'ın yardımıyle sabredebilir. Sabır, kötü olayları tatlı sonuca bağlar. Allah korunanlarla ve güzel davrananlarla beraberdir (126-128).

NAHL SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	يَسْتَعْجِلُوهُ	Yâ ile ğâib nehy kipi:	Saîd ibn Cübeyr.
	فَلاَ تَسْتَعْجِلُوهُ	Tâ ile hitâb emri:	Çoğunluk [1].
2	تُشْرِكُونَ	Tâ ile muhâtab, burada, Yûnus ve Rûm sûrelerinde.	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُشْرِكُونَ	Hepsinde yâ ile ğâib kipi:	Ötekiler [2].
	تُنَزَّلُ ٱلْمَلاَئِكَةُ	Tâ ile, edilgen kipi:	Kisâ'î'nin Ebûbekir yoluyla Âsım'dan rivâyeti ve A'meş.
	نُنَزِّلُ ٱلْمَلاَئِكَةَ	Nûn ile, etken kipi; melâike mansûb:	Cu'fî'nin, Ebûbekr yoluyla Âsım'dan rivâyeti. [3]
	نُنْزِلُ ٱلْمَلاَئِكَةَ	İnzâl kökünden çoğul mütekellim:	Katâde'den rivâyet.

1. el-Bahr: 5/72.
2. Taberî'ye göre hitâb tâ'sıyle okumak daha doğrudur (Câmi'u'l-beyân: 14/76; en-Neşr: 2/282).
3. Kurtubî: 10/67.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَنَزَّلُ ٱلْمَلَائِكَةُ	Tâ ile, tenezzül kökünden etken, melâike merfû‘:	Ravh.
	يُنْزِلُ ٱلْمَلَائِكَةَ	Yâ ile, inzâl kökünden etken kipi, melâike mansûb:	İbn Keŝîr, Ebû ‘Amr, Ruveys.
	يُنَزِّلُ ٱلْمَلَائِكَةَ	Yâ ile tenzîl'den etken, melâike mansûb:	Ötekiler.
	تَنْزِلُ ٱلْمَلَائِكَةُ	Tâ'nın fethiyle, sülâsîden, melâike merfû‘:	A‘meş [1].
	فَاتَّقُونِي	Vasl ve vakf'ta izâfet yâ'siyle:	Ya‘kub.
	فَاتَّقُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [2].
5	دِفٌّ	Fâ'nın şeddesi ve tenviniyle:	Zühri ve Ebû Ca‘fer.
	دِفْءٌ	Tenvinli merfû‘ hemze ile:	Çoğunluk [3].
7	بِشَقِّ	Şîn'in fethiyle:	Ebû Ca‘fer (Yezîd ibn Ka‘ka‘).
	بِشِقِّ	Şîn'in kesriyle:	Ötekiler [4].

1. Kurtubî: 10/67. Taberî'ye göre en doğrusu (يُنَزِّلُ) şeklindeki okumadır (Câmi‘u'l-beyân: 14/76).
2. en-Neşr: 2/306.
3. el-Bahr: 5/475.
4. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâetidir ki, şîn'in kesriyledir. Câmi‘u'l-beyân: 14/81.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
8	وَ ٱلْخَيْلُ	Ref' ile:	İbn Ebî 'Able.
	وَ الْخَيْلَ	En'âm'a atfen nasb ile:	Çoğunluk [1].
	وَ زِينَةً		Çoğunluk.
	زِينَةً	Vâvsız:	Übey ve İbn 'Abbâs [2].
9	وَ مِنْهَا جَائِرٌ	Te'nîs hâsiyle:	Çoğunluk.
	وَ مِنْكُمْ	Çoğul muhâtab zamiriyle:	Alî ve Abdullâh İbn Mes'ûd mushafı [3].
10	فَمِنْكُمْ	Vâv yerine fâ ziyâdesiyle:	Hz. Alî'nin kırâeti [4].
	شَجَرٌ	Meftûh şîn:	Çoğunluk.
	شِجَرٌ	Meksûr şîn:	Übey [5].
	تَسِيمُونَ	Tâ'nın fethiyle:	Zeyd ibn Alî.
	تُسِيمُونَ	Tâ'nın dammıyle:	Çoğunluk [6].
11	نُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ ٱلزَّرْعَ	Nûn ile, inbât kökünden:	Ebûbekr.
	نُنَبِّتُ لَكُمْ بِهِ ٱلزَّرْعَ	Nûn ile, tenbît kökünden:	Zührî [7].
	يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ ٱلزَّرْعَ	Yâ ile:	Ötekiler.
	يَنْبُتُ لَكُمْ بِهِ ٱلزَّرْعُ	Yâ'nın fethiyle, sülâsî'den, bu takdirde zer' merfû'dur:	Übey [8].
	يُخْرِجُ		İbn Mes'ûd [9].
12	وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ	Dördünün de ref'iyle:	İbn Âmir.
	وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ	İlk ikisi mansûb, son ikisi merfû':	Hafs.
	وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ	Dördü de mansûb:	Ötekiler [10].
	وَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَ ٱلرِّيَاحَ مسخَّرات	*Nücûm* yerine *riyah:*	İbn Mes'ûd ve Talha [11].

1. el-Bahr: 5/478.
2. el-Mesâhif: 140, 200.
3. Câmi'u'l-beyân: 13/84; Kurtubî: 10/82.
4. el-Bahr: 5/477.
5. el-Mesâhif: 140.
6-7-8. el-Bahr: 5/478.
9. el-Mesâhif: 53.
10. Kurtubî: 10/83; en-Neşr.
11. el-Mesâhif: 53.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	وَ بِالنَّجْمِ	Nûn'un fethi, cîm'in sükûnuyla:	Çoğunluk.
	وَ بِالنُّجْمِ	Nûn'un dammı, cîm'in sükûnuyla:	Yahyâ ibn Vessâb.
	وَ بِالنُّجُمِ	Nûn'un ve cimîn dammı ile:	Hasan [1].
19	مَا تُسِرُّونَ	Hitâb tâsıyle:	Çoğunluk.
	مَا يُسِرُّونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Hübeyre'nin Hafs'tan rivâyeti [2].
19	يَعْلَمُ ٱلَّذِى تُبْدُونَ وَ مَا تَكْتُمُونَ...وَ تَدْعُونَ	Üçünde de tâ ile:	A'meş ve İbn Mes'ûd'un öğrencileri.
	يَعْلَمُ مَا يُخْفُونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ...وَ تَدْعُونَ	Yalnız sondaki tâ ile:	Talha ibn Musarrif [3].
20	وَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ	Yâ ile ğâib kipi:	Âsım, Ya'kub.
	وَ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ	Tâ ile, muhâtab kipi:	Ötekiler.
	لاَ يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَ هُمْ		Çoğunluk.
	كَخَلْقِهِمْ لاَ يَخْلُقُونَ شَيْئًا		İbn Mes'ûd [4].
21	أَيَّانَ	Hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِيَّانَ	Hemze'nin kesriyle:	Sülemî [5].
26	فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَانَهُمْ	Çoğul olarak:	Çoğunluk.
	فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَتَهُمْ	Tekil olarak:	Bir grup.
	قُلُوبِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بَيْتَهُمْ	Beytehum:	Ca'fer.
	فأتى الله بيوتهم	Beyt'in çoğulu:	Dahhâk [6].
	وَ لم يَعْلَم ٱلَّذِينَ مِنْ قُلُوبِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بَيْتَهُمْ		Übey [7].

1. Kurtubî: 10/91.
2. Kurtubî: 10/94; el-Bahr: 5/482.
3. el-Bahr: 5/482.
4. el-Mesâhif: 53.
5. Kurtubî: 10/94; el-Bahr: 5/482.
6. el-Bahr: 5/485.
7. el-Mesâhif: 140.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	السَّقْف	Sîn'in fethi, kaf'ın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	السُّقْف	Sîn'in damını, kaf'ın sükûnuyla:	Mücâhid.
	السُّقُف	Sîn'in ve kaf'ın dammıyle:	Übey, İbn Hürmüz ve İbn Muhaysın [1].
	شُرَكَايَ	Meftûh yâ ile, uzatmasız, hemzesiz:	Bizzî'den zayıf bir rivayete göre.
	شُرَكَائِيَ	Uzatımlı, hemzeli ve meftûh yâ ile:	Ötekiler ve Bizzî [2].
27	تُشَاقُّونِ	Nûn'un kesriyle:	Nâfi'.
28-32	تُشَاقُّونَ	Nûn'un fethiyle:	Ötekiler.
	يَتَوَفَّاهُمُ	Yâ ile müzekker:	Hamza, Halef.
	تَتَوَفَّاهُمُ	İkisinde de te'nîs ile:	Ötekiler [3].
	تَوَفَّاهُمُ	İkisinde de tek tâ ile:	Abdullah ibn Mes'ûd mushafı [4].
30	خَيْرًا	Nasb ile:	
	خَيْرٌ	Ref' ile [5]:	
	أَنْ يَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ	Yâ ile müzekker kipi:	Hamza, Kisâ'î.
	أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ	Tâ ile, müennes kipi:	Ötekiler.
37	إِنْ تَحْرِصْ	Râ'nın kesriyle:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 10/97; el-Bahr: 5/485;el-Mesâhif: 140.
2. Bundan başka yerde ihtilâf yoktur.
3. Hamza ve Kisâ'î imâle ile, diğerleri fetha ile okumuşlardır.
4. el-Bahr: 5/486; el-Mesâhif: 53.
5. el-Mesâhif: 140.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ إِنْ تَحْرِصْ	(إِنْ)den önce bir vâv ziyâdesiyle, fiil'de râ'nın fethiyle:	Nehâ'î.
	لاَ يَهْدِى مَنْ يُضِلُّ	Birinci fiilde yâ meftûh, ikincisinde madmûm:	Kûfeliler.
	لاَ يَهِدِّى مَنْ يُضِلُّ	Birincide yâ'nın fethiyle beraber hâ'nın kesri ve dâl'ın şeddesiyle:	İbn Mes'ûd'un da bulunduğu bir cemâat [1].
	لاَ يُهْدَى مَنْ يُضِلُّ	Birincide yâ madmûm ve fiil edilgen: ikincide fiil idlâl'dan ve etken:	Taberî'ye göre en doğru bir kırâettir [2].
	لاَ يُهْدِى مَنْ يُضِلُّ	İki fiil de idlâl babından etken:	Bir grup [3].
	لاَ هَادِ لِمَنْ أَضَلَّ		Übey [4].
40	كُنْ فَيَكُونَ	Altı yerde nûn'un nasbıyle:	İbn Âmir. Nahl ve Yâsîn'de Kisâ'î de.
	كُنْ فَيَكُونُ	Hepsinde nûn'un ref'iyle:	Ötekiler [5].
41	ظُلِمُوا		Çoğunluk.
	فُتِنُوا		Übey [6].
	لَنُبَوِّيَنَّهُمْ	Mâkabli meksûr olan meftûh hemzenin yâ'ya çevrilmesiyle:	Ebû Ca'fer.
	لَنُبَوِّئَنَّهُمْ	Hemze'nin telaffuzu ile:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 5/490.
2. Allah tarafından saptırılan kişiyi kimse doğru yola getiremez, demektir (Câmi'u'l-beyân: 14/104).
3. el-Bahr: 5/490.
4. Yahut: (لاَ هَادِى لِمَنْ يُضِلُّ) (el-Mesâhif: 141).
5. en-Neşr: 2/220. Bu altı yer: Bu sûre, Bakara, Âl-i 'İmrân, Meryem, Yâsîn ve Mü'min sûreleridir.
6. el-Mesâhif: 141, 53.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لَنُثْوِيَنَّهُمْ	Sâ ile, (أَثْوَى) nın muzârii:	Alî, Abdullâh, Nuaym ibn Meysere ve Rabî ibn Huseym [1].
	لَنُبَوِّئَنَّهُمْ إِبْوَاءَةً حَسَنَةً		Başka bir rivâyete göre Hz. 'Alî okumuştur [2].
43	نُوحِي	Nûn ile etken:	Abdullâh, Sülemî ve Hafs'ın Âsım'dan rivâyeti.
	يُوحِي	Yâ ile etken:	Bir grup [3].
	يُوحَى	Yâ ile edilgen:	Ötekiler [4].
	فَسَلُوا	Hemze'nin hazfiyle [5]:	İbn Kesîr, Kisâ'î, Halef.
	فَسْئَلُوا	Hemze ile:	Ötekiler.
	أَفَاٰمِنَ	İstifhâm hemzesinden sonraki hemzeyi teshîl ile:	Isfahânî'nin Verş'ten rivâyeti.
	أَفَأَمِنَ	Hemze'nin açık telaffuzu ile:	Ötekiler [6].
48	أَوَلَمْ تَرَوْا	Hitâb tâsiyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	أَوَلَمْ يَرَوْا	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [7].
	تَتَفَيَّؤُا	İki tâ ile, müennes:	Ebû Amr.
	يَتَفَيَّؤُا	Yâ ile, müzekker:	Ötekiler.
	ظِلَالُهُ	Zıll'ın çoğulu:	Çoğunluk.
	ظُلَلُهُ	Zulle'nin çoğulu:	Îsâ [8].
	عَنِ الْيَمِينِ وَ الشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ		Çoğunluk.
	عَنْ أَيْمَانِهِمْ وَ عَنْ شَمَائِلِهِمْ يَسْجُدُ لِلَّهِ		İbn Mes'ûd [9].

1. el-Bahr: 5/492.
2. el-Mesâhif: 188.
3. el-Bahr: 5/493.
4. en-Neşr: 2/296.
5. Emir fi'linde sînden önce vâv veya fâ olursa hemze'nin harekesi kendinden önceki sâkin harfe verilir ve iki sâkinin birleşimini önlemek için hemze hazfedilir.
6. en-Neşr: 1/398.
7. Taberî'ye göre en doğru kırâet, yâ ile okumaktır: Câmi'u'l-beyân: 14/114.
8. el-Bahr: 5/496.
9. el-Mesâhif: 53.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
51	إِنَّمَا هُو إِلَهٌ وَاحِدٌ		Çoğunluk.
	إِنَّمَا هُوَ أَنَا إِلَهٌ وَاحِدٌ		İbn Mes'ûd[1].
	فَارْهَبُونِى	İki halde de izâfet yâ'sıyle:	Ya'kûb.
	فَارْهَبُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
53	تَجَرُونَ	Hemze'yi hazf ile, harekesini mâkabline vererek:	Zührî.
	تَجْئَرُونَ	Cîm'in sükûnu ve hemze ile:	Çoğunluk[2].
54	كَاشِفَ	Fâil vezninde:	Katâde[3].
	كَشَفَ	Mâzî kipiyle:	Çoğunluk.
	انْكَشَفَ		Übey ve Ebû'l-Mütevekkil[4].
55	فَتَمَتَّعُوا	Tâ ile:	Çoğunluk.
	فَيُمْتَعُوا	Madmûm yâ ile, mt' kökünden edilgen:	Ebû'l-Âliye[5].
59	أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ	Vâv'dan sonra elifsiz:	Çoğunluk[6].
	أَيُمَسِّكُهُ عَلَى هَوَانٍ أَمْ يَدُسُّهُ	Hâ'nın fethi ve vâv'dan sonra elif ile:	Îsâ Sekâfî[7].
	أَيُمْسِكُهَا عَلَى هَوَانٍ أَمْ يَدُسُّهَا	Hâ'dan sonra elifle ve fiilden sonra te'nîs zamiri:	Cahderî.
	أَيُمْسِكُهُ عَلَى سُوءٍ أَمْ يَدُسُّهُ	(هون) yerine (سوء):	Nehhâs'ın zikrine göre A'meş[8].

1. el-Mesâhif: 53.
2. el-Bahr: 5/502.
3. el-Bahr: 5/502.
4. el-Mesâhif: 141.
5. el-Bahr: 5/502.
6. en-Neşr: 2/306.
7. Kurtubî: 10/117.
8. Kurtubî: 10/117; el-Bahr: 5/504.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
62	الْكَذِبَ	Kâf'ın fethi, zâl'in kesriyle bâ mef'ûl olarak mansûb:	Çoğunluk.
	الْكُذُبُ	Kâf, zâlın dammı ile, bâ da elsine'nin sıfatı olarak merfû':	İbn Abbâs, Ebû'l-Âliye, Mücâhid, İbn Muhaysın [1].
	مُفْرِطُونَ	İfrât kökünden ismi fâil:	İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Nâfi ve Medine halkının çoğunluğu.
	مُفْرَطُونَ	Râ'nın fethiyle, ismi mef'ûl kipi:	Ötekiler [2].
	مُفَرِّطُونَ	Tefrîtten ismi fâil:	Ebû Ca'fer [3].
	مُفَرِّطِينَ	Aynı kip, nasb ile:	Übey [4].
66	تَسْقِيكُمْ	Meftûh tâ ile, burada ve Mü'minûn: 21'de:	Ebû Ca'fer.
	يُسْقِيكُمْ	İki yerde de madmûm yâ ile:	Ebû Recâ' [5].
	نَسْقِيكُمْ	İki yerde de meftûh nûn ile:	Nâfi, İbn Âmir, Ya'kûb, Ebûbekr.
	نُسْقِيكُمْ	İki yerde de madmûm nûn ile:	Ötekiler [6].
	سَائِغًا	Fâil vezninde:	Çoğunluk.
	سَيِّغًا	Yâ'nın teşdidiyle:	Bir grup.
	سَيْغًا	Hafif yâ ile:	Îsâ ibn Ömer [7].
67		ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا	Çoğunluk.
		ثَمَرَاتِ الْأَعْنَابِ وَ النَّخِيلِ تَتَّخِذُونَ سَكَرًا مُسْتَخْرِجُونَ مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا	İbn Mes'ûd [8].

1. Kurtubî: 10/121; el-Bahr: 5/506.
2. en-Neşr; el-Bahr: 5/506; el-Mesâhif: 53.
3. en-Neşr; Kurtubî: 10/121. Taberî'ye göre en doğrusu, râ'nın fethiyle olan Basra ve Kûfelilerin kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 14/129).
4. el-Mesâhif: 141.
5. el-Bahr: 5/508.
6. Tebsırah: 565; en-Neşr: 2/304; el-Mesâhif: 53, Furkan: 49 " وَنُسْقِيَهُ)'da, hepsi ittifakla nûn'u madmûm; Kasas: 23'te (لَا نَسْقِي) de de ittifakla nûn'u meftûh okumuşlardır. Taberî nûn'un madmûm olmasını beğenmektedir: Câmi'u'l-beyân: 14/131.
7. el-Bahr: 5/510.
8. el-Mesâhif: 53.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraêt farkı:*	*Okuyanlar:*
68	يَعْرُشُونَ	Râ'nın dammıyle, burada ve A'râf'ta:	İbn Âmir, Ebûbekr.
	يَعْرِشُونَ	İki yerde de râ'nın kesriyle:	Ötekiler [1].
69	شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ	İhtilâf'tan ismi fâil:	Çoğunluk.
	شَرَابٌ بِخِلاَفٍ	Masdar:	İbn Mes'ûd [2].
	يَتَفَكَّرُونَ		Çoğunluk.
	يَبْصِرُونَ		İbn Mes'ud.
71	تَجْحَدُونَ	Tâ ile, muhâtab:	Ebûbekr ve Ruveys.
	يَجْحَدُونَ	Yâ ile, ğâib kipi:	Ötekiler.
	بِرَادِّى رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ ٱللّٰهِ يَجْحَدُونَ		Çoğunluk.
	بِرَادِّينَ رِزْقَهُمْ عَلَى ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ أَفَبِنِعَمَاءِ ٱللّٰهِ يَجْحَدُونَ		İbn Mes'ûd [3].
72	يُؤْمِنُونَ	Yâ ile ğâib kipi:	Çoğunluk.
	تُؤْمِنُونَ	Tâ ile muhâtab kipi:	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî [4].
73	مَا لاَ يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا		Çoğunluk.
	مَنْ لاَ يَرْزُقُهُمْ		İbn Mes'ûd.
75	وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا		Çoğunluk.
	هَلْ يَسْتَوِى هُوَ وَ مَنْ أَتَيْنَا رِزْقًا حَسَنًا		İbn Mes'ûd [5].
76	أَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ	Tevcîh kökünden etken muzâri' (sonunda mef'ûl zamîri var):	Çoğunluk.
	أَيْنَمَا يُوَجَّهْ	Aynı kökten edilgen muzâri':	Yahyâ ibn Vessâb [6].
	أَيْنَمَا تَوَجَّهَ	Mâzî fiil:	İbn Mes'ûd'dan rivâyet [7].
77	أَمْرُ ٱلسَّاعَةِ		Çoğunluk.
	خَبَرُ ٱلسَّاعَةِ		İbn Mes'ûd [8].
78	إِمِّهَاتِكُمْ	Vasl halinde hemze ve mîm'in kesriyle:	Hamza.
	إِمَّهَاتِكُمْ	Vasl halinde yalnız hemze'nin kesriyle:	Kisâ'î [9].

1. en-Neşr: 2/271; Kurtubî: 10/134; el-Bahr: 5/512.
2. el-Bahr: 5/508.
3. el-Mesâhif: 53. Bir rivâyette İbn Mes'ûd "يجحدون"dan önceki (هم) zamirini hazf ile okumuştur.
4. Kurtubî: 10/145; el-Bahr: 5/516.
5. el-Mesâhif: 54.
6. Kurtubî: 10/150; el-Bahr: 5/520.
7. İbn Mes'ûd'un, (يُوَجِّهْهُ), yahut (يُوَجِّهْ), yahut (تَوَجَّهَ) okuduğu da rivâyet edilir. Kurtubî: 10/150.
8. el-Mesâhif: 54.
9. (أم)ün çoğul zamîrine muzâf olduğu dört yerde -ki bunlar Nahl, Nûr, Zümer ve Necm sûrelerindedir- Kisâ'î, vasl halinde hemze'yi meksûr okumuş, Hamza ise hem hemze'yi, hem de mîm'i meksûr okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أُمَّهَاتِكُمْ	Hemzenin dammı, mîmin fethi:	Ötekiler.
79	أَلَمْ تَرَوْا	Hitâb tâ'sıyle:	Hamza, İbn Âmir, Ya'kûb, Halef.
80	أَلَمْ يَرَوْا	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler.
	يَوْمَ ظَعْنِكُمْ	'Ayn'ın sükûnuyle:	Kûfeliler, İbn Âmir.
	يَوْمَ ظَعَنِكُمْ	'Ayn'ın fethiyle:	Ötekiler.
	حِينَ ظَعْنِكُمْ		İbn Mes'ûd.
81	خَلَقَ ظِلَالًا		Çoğunluk.
	ظِلَالًا يَأْوِيكُمْ حِينَ مَسِيرِكُمْ وَ وَقْتَ مَقِيلِكُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	يُتِمُّ نِعْمَتَهُ	İtmâm'dan yâ ile, nimet mansûb	Çoğunluk.
	تَتِمُّ نِعْمَتُهُ	Meftûh tâ ile, nimet fâil olduğu için merfû':	Bir kırâettir.
	تُسْلِمُونَ	İslâm kökünden etken muhâtab:	Çoğunluk.
	تَسْلَمُونَ	Slm kökünden meftûh tâ ve lâm ile:	İbn Abbâs ve İkrime [2].
	يَبْعَثُ		Çoğunluk.
	نَبْعَثُ		Übey [3].
85	وَ إِذَا رَأَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا		Çoğunluk.
86	وَ رَأَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا		İbn Mes'ûd.
	شُرَكَاءَهُمْ		Çoğunluk.
	شُرَكَاءَهُمْ فِي ٱلنَّارِ		İbn Mes'ûd.
	هٰؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا ٱلَّذِينَ		Çoğunluk.
	هٰؤُلَاءِ ٱلَّذِينَ		İbn Mes'ûd [4].
96	وَ لَنَجْزِيَنَّ	Nûn ile çoğul mütekellim:	İbn Kesîr, Âsım, Ebû Ca'fer.
	وَ لَيَجْزِيَنَّ	Yâ ile:	Yedi kurrâ'nın diğerleri ve bütün Şamlılar [5].
	لَيُوَفِّيَنَّ		İbn Mes'ûd [6].
	لَنَجْزِيَنَّهُمْ		Çoğunluk.
	لَيُوَفِّيَنَّهُمْ		İbn Mes'ûd
101	يُنْزِلُ	İnzâl kökünden muzâri':	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	يُنَزِّلُ	Tenzîl kökünden:	Ötekiler [7].

1-2 el-Mesâhif: 54.
3. Câmi'u'l-beyân: 14/156; Kurtubî: 10/161; el-Bahr: 5/524.
4-5 el-Mesâhif: 141. 6. Fakat hepsi (وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ) nûn ile okumuştur. 7. en-Neşr: 2/305.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
102	رُوحُ ٱلْقُدْسِ	Bulunduğu her yerde dâl'ın sükûnuyla:	İbn Kesîr.
	رُوحُ ٱلْقُدُسِ	Bulunduğu her yerde dâl'ın dammıyle:	Ötekiler.
103	اللِّسَانُ ٱلَّذِى	Lisân ta'rîf lâmıyle:	Hasan.
	لِسَانُ ٱلَّذِى	Lisân izâfetle:	Çoğunluk [1].
	يَلْحَدُونَ	Yâ ve hâ'nın fethiyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُلْحِدُونَ	Yâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
110	مَا فَتَنُوا	Fâ ve tâ'nın fethiyle:	İbn Âmir.
	مَا فُتِنُوا	Fâ ve tâ'nın dammıyle:	Ötekiler.
	فَأَذَاقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلْجُوعِ وَ ٱلْخَوْفِ		Çoğunluk.
	فَأَذَاقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَاَلْخَوْفِ وَ ٱلْجُوعِ	Libâs'sız ve havf'ın cû'a takdimiyle:	İbn Mes'ûd, Übey [2].
115	حَرَّمَ عَلَيْكُمْ		Çoğunluk.
	حَرَّمَ ٱللَّهُ		İbn Mes'ûd [3].
	الْمَيِّتَة	Her yerde yâ'nın şeddesiyle:	Ebû Ca'fer.
	الْمَيْتَة	Her yerde yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	ٱضْطِرَّ	Her yerde tâ'nın kesriyle:	Ebû Ca'fer [4].
	ٱضْطُرَّ	Her yerde tâ'nın dammıyle:	Ötekiler [5].

1. el-Bahr: 5/536.
2. el-Bahr: 5/543; el-Mesâhif: 54, 141.
3. el-Mesâhif: 54.
4. Nehrevânî de (إلا ما اضطررتم إليه)'de Ebû Ca'fer'e katılmıştır.
5. en-Neşr: 2/226.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِبْرَاهَام	Hâ'dan sonra elif ile:	Hişâm ve bir rivâyete göre İbn Zekvân ve İbn Âmir.
	إِبْرَاهِيم	Hâ'dan sonra yâ ile:	Ötekiler [1].
116	الْكَذِبَ	Zâl'ın kesri ve harfi cerrin hazfiyle bâ'nın nasbı:	Çoğunluk.
	الْكُذُبُ	Üç harfin de damını ile:	[2].
	الْكَذِبِ	Zâl ve bâ'nın kesriyle (limâ'nın na'ti olarak):	Hasan [3].
124	جُعِلَ آلسَّبْتُ	Cîm'in dammıyle edilgen, sebt merfû':	Çoğunluk.
	جَعَلَ آلسَّبْتَ	Cîm'in ve 'ayn'ın fethiyle etken (sebt mef'ûl durumunda, mansûb):	Ebû Hayveh.
	أَنْزَلْنَا آلسَّبْتَ	(جَعَلَ) yerine (أَنْزَلْنَا), sebt mansûb:	İbn Mes'ûd ve A'meş [4].
126	وَ إِنْ عَقَّبْتُمْ فَعَقِّبُوا	İki kaf da şedde ile, ta'kîb kökünden:	Muhammed ibn Sîrîn.
	وَ إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا	Muâkabe kökünden:	Çoğunluk [5].
127	ضِيقٍ	Burada ve Neml: 70'de dât'ın kesriyle:	İbn Kesîr.
	ضَيْقٍ	İki yerde de dât'ın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 2/221-222.
2. Câmi'u'l-beyân: 14/189.
3. Kurtubî: 10/196; el-Bahr: 5/545.
4. el-Bahr: 5/549; el-Mesâhif: 54.
5. el-Bahr: 5/549.

17/50 İSRÂ SÛRESİ

Bu sûre, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, geceleyin Mekke'den Kudüs'e götürülmesine, o manevî seyahât ve müşâhedesine işaretle başlar. İsrâil oğulları tarihindeki önemli yükselme ve gerileme devirlerine temas eder. Allah'ın yerdeki ve gökteki kudret işaretlerine dikkat çekerek öğütler verir. Allah'a kulluk, ana babaya iyilikten başlayarak dinin ruhu olan ve daha önceki mukaddes kitaplarda da yer almış bulunan ahlâk kurallarını öğretir; Allah'a kulluk, anababaya iyilik, akrabaya, yoksullara, yolculara yardım, cimrilik ve israftan kaçınmak, çocuk öldürmemek, zinâ etmemek, adam öldürmemek, yetim malı yememek, sözde durmak, ölçü ve tartıyı tam yapmak, zan üzerine başkaları hakkında dedi kodu yapmamak, böbürlenmemek. İşte bunlar, sûrenin üzerinde önemle durduğu başlıca ahlâk kurallarıdır.

Sûrede Allah'ın eşi, ortağı olamayacağı belirtildikten sonra müşriklerin Kur'ân karşısındaki inatçı tutumları, öldükten sonra dirilmeye inanmadıkları anlatılır. İnsanın yaratılış sahnesine, şeytanla Âdem düşmanlığının menşeine kısa bir işaret yapılır. Ruh hakkındaki soruya cevap verilir. Müşriklerin, Peyğamber'den çeşitli mu'cizeler istediklerine işaret edildikten sonra, Mûsâ'nın davâsına engel olup onu yurdundan çıkarmağa çalışan Fir'avn ve adamlarının helâk edildiği belirtilerek Muhammed(s.a.v.)in davasına engel olmağa çalışanların da helâk edilecekleri ima edilir. Kitâp ehlinden bazı kimselerin, Kur'ân'ı duyunca saygıdan ağladıkları anlatılır ve sûre, Allah'a hamd, O'nun eksikliklerden uzak olduğunun yâdedilmesi emriyle bitirilir.

111 âyeti içeren sûrenin, 26, 32-33, 57, 73-80 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayeti vardır. Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu âyetlerin, bulundukları konu ile kaynaşmış olması, bu rivayeti şüpheli kılmaktadır. İsrail oğullarına geniş yer verildiğinden, hattâ ahlâkî emirleri, Kitâbı Mukaddes'in on emrine uygunluğundan dolayı bu sûreye: ''Sûretu benî İsrâîl: İsrâîl Oğulları Sûresi'' de denmiştir.

Peyğamber(s.a.v.)in, manevî seyâhatinin ardından maddî bir seyâhate çıkacağının da sezildiği bu sûre, resmî sıralamada 17., iniş sırasına göre 50 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Eksiklikten uzaktır O ki geceleyin kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürüttü. Tâ ki ona âyetlerimizden bir kısmını gösterelim. Gerçekten O, işitendir, görendir.

Tefsîr:

1- Bu âyette, Allah'ın, âyetlerinden bir kısmını kulu Muhammed'e göstermek için geceleyin onu, Mescid-i Harâm'dan, çevresi bereketli kılınan Mescid-i Aksâ'ya götürdüğü bildirilmektedir. *Mescid,* secde, ibadet edilecek yerdir. *Mescid-i Harâm,* Ka'bedir. Ka'be'nin kendisine *Mescid-i Harâm* dendiği gibi, Harem denen çevresine de *Mescid-i Harâm* denir. Âyetten, Hz. Muhammed'in, Ka'be'nin yanında bulunduğu sırada olayın vukubulduğu anlaşılır.

Bir hadise göre Peyğamber Ka'be'de *Hacer-i Esved'*in yanında, uyku ile uyanıklık arasında bir durumda iken, bir başka rivayete göre de amcası Ebutalib'in kızı Ümmü Hâni'in evinde iken olay meydana gelmiştir. Bu durumda âyette, Mescid-i Harâm ile kasdedilen, Mescid-i Harâm'ın çevresidir. Uzak Mescid anlamına gelen *Mescid-i Aksâ* ise Kudüs'te bulunan Süleyman ma'bedidir. Kur'ân indiği zamanlarda bu ma'bed harabe idi... Sonradan müslümanlar tarafından burada yapılan mescide de *Mescid-i Aksâ* denmiştir.

"الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ: *O mescid ki çevresini bereketli kıldık"* cümlesi, Kudüs'ün çok verimli topraklarla çevrili olduğunu gösterir. Bu toprakların çok bereketli olduğu, A'râf Sûresinin 135 nci, Enbiyâ Sûresinin 71 nci âyetlerinde de belirtilir.

İsrâ', gece yürütmek demektir. Peyğamber(s.a.v.)in, geceleyin Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya götürülmesine *İsrâ,* göklere çıkarılmasına da *Mi'râc* denir. Âyette Peyğamber'in, Mescid-i Aksâ'dan göklere çıkarıldığına dair bir işaret yoktur. Ancak bu husus, hadislerde geçer:

Enes ibn Mâlik'in rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.), henüz kendisine vahiy gelmezden önce, Mescid-i Harâm'da uyurken üç kişi gelmiş, birincisi:

— O, hangileridir? İkincisi: Ortancalarıdır, üçüncüsü: En hayırlılarıdır. En hayırlılarınızı alınız, demiş.

Allah'ın Elçisi, o gece kimseyi görmemiştir. Sonra bunlar, başka bir gece, gözü uyuyup kalbi uyumayan Peyğamber'e: -peyğamberlerin gözleri uyur, kalbleri uyumaz- gelmişler, hiçbir şey söylemeden onu kaldırmışlar, Zemzem kuyusunun yanına koymuşlar. Cebrâîl, onun boğazından göbeğine kadar karnını yarmış, göğsünde ve karnında olanları boşaltmış, Zemzem suyu ile yıkamış, altun bir teşt getirmiş, teştin içinde iman ve hikmet dolu altun bir kab varmış. O hikmet ve imanla Peyğamber'in göğsünü ve boyun damarlarını doldurup kapatmış. Sonra onu en yakın göğe çıkarmış, gök kapılarından birini çalmış. Gök halkı:

— Kim o? diye bağırmışlar.

— Cebrâîl, demiş.

— Yanında kim var? demişler.

— Yanımda Muhammed var, demiş.

— Ona (gelmesi için haber gönderildi mi?) demişler.

— Evet, demiş.

— Hoş geldi, safâ geldi, demişler.

Gök halkı onu görünce sevinmiş -Gök halkı, yer yüzünde Allah'ın ne yapmak istediğini, Allah kendilerine bildirmedikçe bilmezler- (Hz. Muhammed), en yakın gökte Hz. Âdem'i görmüş. Cebrâil ona:

— Bu, senin atan Âdem'dir, demiş. Âdem (Hz. Muhammed'e):

— Sen ne güzel evlâtsın! demiş.

Henüz en yakın gökte iken iki ırmak görmüş:

— Ey Cebrâîl, bu iki ırmak nedir? diye sormuş. Cebrâîl:

— Bunların kaynağı Nil ile Fırattır, demiş.

Sonra onu gökte dolaştırmış. Üzerinde inci ve zebercedden bir köşk bulunan bir ırmak görmüşler. (Hz. Muhammed), elini ırmağa dokundurunca halis misk olduğunu anlamış.

— Ey Cebrâîl, bu nedir? demiş. (Cebrâîl):

— Bu, Rabbinin, senin için ayırdığı Kevser'dir, demiş.

Sonra onu ikinci göğe çıkarmış. Buradaki melekler de birincideki meleklerin söyledikleri gibi:

— Kim o? demişler.

— Cebrâîl, demiş.

— Yanında kim var? demişler.

— Muhammed var, demiş.

— Muhammed'e haber gönderildi mi? demişler.

— Evet, demiş.

— Hoş geldi, safâ geldi, demişler.

Sonra Cebrâîl, onu üçüncü göğe çıkarmış. Oradakiler de birinci ve ikinci göklerdeki meleklerin söylediklerini söylemişler. Sonra onu dördüncü göğe çıkarmış, oradakiler de öyle söylemişler. Sonra beşinci göğe çıkarmış, onlar da öyle demişler. Altıncı göğe çıkarmış, onlar da öyle demişler. Yedinci göğe çıkarmış, onlar da öyle demişler. (Râvî Şerîk [1] şöyle diyor): Enes, her gökte bulunan peyğamberlerin adlarını söyledi. Fakat sadece ikinci gökte İdrîs'in, dördüncü gökte Hârun'un adını belledim. Beşinci gökte de bir peyğamber vardı ama adını hatırda tutamadım. Altıncı gökte İbrâhîm, yedincide Mûsâ vardı. Allah ile konuşmasının bereketiyle Mûsâ, yedinci göğe yükseltilmişti. Mûsâ:

— Rabbim, Senin, benim üstüme bir başkasını çıkaracağını sanmıyorum, dedi.

Sonra Cebrâîl onu, yalnız Allah'ın bileceği makamlara yükseltti; Sidretu'l-muntehâ'ya geldi, yüce Rabbe yaklaştı, (Rab) sarktı, arada iki yay kadar, ya da daha az bir mesafe kaldı. Allah ona, orada vahyettikleri arasında: "Senin ümmetine her gün ve gecede elli vakit namaz" vahyetti. Sonra onu indirdi. Mûsâ'nın yanına geldiler. Mûsâ, onu yanında tuttu:

— Ey Muhammed, Rabbin senden ne sözü aldı? dedi.

— Bir gün ve gecede elli vakit namaz söz aldı, dedi.

— Ümmetin bunu yapamaz, dön, Rabbin senden hafifletsin, dedi.

Peyğamber (s.a.v.) Cebrâîl'e döndü, onunla danışır oldu. Cebrâîl de:

— Doğru, istersen dön, dedi.

— Tekrar onu yüce Rabbe çıkardı. Peyğamber yerinde durarak:

— Ya Rabbi, bizden hafiflet, çünkü ümmetim bunu yapamaz, dedi.

On vakit namaz kaldırıldı. Tekrar Mûsâ'nın yanına döndü. Mûsâ, yine ona bunun çok olduğunu söyledi. Her seferinde onu geri döndüre döndüre

1. Asıl adı Şerîk ibn 'Abd-i 'Amr'dır. Kendisi ve kardeşi, Uhud'e katılmış sahâbîlerdendir. el-İsâbe: 5/77.

nihayet namazlar beşe indirildi. Sonra Mûsâ:

— Ya Muhammed, vallâhi ben kavmim İsrâîl oğullarına bundan daha azını getirmiştim, gevşeklik gösterdiler, terk ettiler. Senin ümmetin, bedence, kalbce, göz ve kulakça benim kavmimden daha zayıftır; dön, Rabbin senden hafifletsin, dedi.

Mûsâ'nın her itirazında Peyğamber Cebrâîl'e döner, ona danışır, o da Mûsâ'nın düşüncesini uygun bulurdu. Cebrâîl, Peyğamber'i beşinci kez çıkardı. Peyğamber:

— Ya Rabbi, ümmetim zayıftır, bedenleri, kalbleri, kulakları, gözleri zayıftır. Bizden hafiflet, dedi. Yüce Rab:

— Ya Muhammed, hay hay, ancak katımda söz değiştirilmez, namaz asıl Kitâpta sana farz kıldığım gibidir, her iyiliğe on kat sevap verilir. O size beş vakit farz ise de Kitâpta ellidir, dedi.

Peyğamber tekrar Mûsâ'ya döndü. Mûsâ (selâm ona):

— Ne yaptın? dedi. Peyğamber:

— Bizden hafifletti ama her iyiliğe on kat sevap verdi, dedi. Mûsâ:

— Vallahi ben, İsrâîl oğullarına bundan daha azını getirmiştim, terk ettiler. Rabbine dön, senden hafifletsin, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Ey Mûsâ, vallâhi ben artık yüce Rabbime itiraz etmekten utandım, dedi.

— Öyle ise Allah'ın adıyle in, dedi.

Peyğamber uyandı ki kendisi Mescid-i Harâm'dadır [1].

Mi'râcın detayı hakkında bundan az veya çok farklı rivayetler vardır. Hepsini burada anmağa gerek görmüyoruz. Hepsinin omurgasını, Buhârî'nin rivayetinde anlatılanlar oluşturmaktadır.

Ancak bu rivayette gerek metin, gerek anlam bakımından sakatlıklar vardır. Meselâ 'فَأَوْحَى ٱللَّهُ فِيمَا يُوحِى خَمْسِينَ صَلَاةً عَلَى أُمَّتِكَ كُلَّ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ: *Allah, vahyettikleri arasında senin ümmetine elli vakit namaz vahyetti"* cümlesi, üçüncü şahıstan, ikinci şahıs tekile geçmektedir. Sözü anlatan Enes'tir. " فَأَوْحَى ٱللَّهُ فِيمَا يُوحِى خَمْسِينَ صَلَاةً عَلَى أُمَّتِهِ كُلَّ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ : *Allah, vahyedilenler arasında, ümmetine elli vakit namazı vahyetti"* denmesi gerekirken: *"Allah, vahyedilenler arasında senin ümmetine elli vakit namaz vahyetti"* denmektedir. Kezâ Mûsâ'nın: " فَأُمَّتُكَ أَضْعَفُ أَجْسَادًا وَ قُلُوبًا وَ أَبْدَانًا " sözünde de aynı anlamda olan *ecsâd* ve *ebdân* tekrar edilmiştir.

1. Buhârî, Salât: 1, Hac: 76, Enbiyâ: 5, Tevhîd, 37, Menâkıb: 24; Müslim, îmân: 259, 263; İbn Hanbel, Musned: 3/148, 149; 5/143.

Biraz yukarıda: "Rabbim, Senin, benim üstüme kimseyi çıkaracağını sanmıyordum" demesi, Mûsâ'yı, diğer peyğamberlerin üstüne, Hz. Muhammed'i de onun üstüne çıkaran bir anlam taşır. Maamafîh, hadîsin ravisi Şerîk ibn Abdullâh'ın bu hadisi karıştırdığı, iyi ezberleyip tesbit edemediği belirtilmektedir [1]. Buhârî'nin rivayetinde olay, Peyğamber'in, henüz peyğamberliğinden önce gördüğü bir ru'yâ'dan ibarettir ve âyette anlatılan İsrâ olayıyla ilgisi yoktur.

Ahmed ibn Hanbel'in, Sâbit el-Benânî yoluyla Enes'ten rivayet ettiği benzeri ve daha detaylı hadiste ise ru'yâ'dan ve olayın vukuu tarihinden söz edilmemektedir. Bezzâr'ın Müsned'indeki rivayette de olay bir ru'yâ olarak anlatılır. Hadis gariptir. Bu rivayetten de olayın, İsrâ ile ilgisi olmadığı anlaşılır [2]. İbn EbîHâtım'in, Ebu Malik yoluyla Enes'ten rivayet ettiği hadiste ise Mi'râc olayı, İsrâ olayına bağlanmaktadır. İbn Kesîr, bu siyakta çok tuhaf ve garib şeyler olduğunu söylüyor [3].

Bütün rivayetlerin özünü, Buhârî'nin Enes'ten naklettiği rivayet teşkil etmektedir. Olay bir ru'yâ şeklinde anlatılsa da gerçeklere ters düşen şeylerle doludur. Allah namazı, farz ettikten sonra Hz. Muhammed'in, Mûsâ'nın sözüyle Cebrâîl'e danışması, beş kere Allah'a dönüp: "Yâ Rabbi bunu bizden hafiflet, hafiflet" demesi, akıl ve mantığın kabul edeceği bir şey değildir. Allah, verdiği emri henüz tebliğ etmeden değiştirir mi? Değiştirecekse niçin emretsin? Verdiği emri, şartların değişmesiyle değiştirmesi yani nesh ve tebdil etmesi, sosyolojik kurallara uygundur. Fakat emrini, daha tebliğ edilmeden, aradan zaman geçmeden geri alması makul değildir. Kâdî'ye göre bu, henüz ortaya konmayan bir hükmü neshetmektir ki bidâ' demektir. Bidâ, iyi olmadığı sonradan anlaşılan şeyi ortadan kaldırmaktır. Yani Allah, önce insanların buna dayanamayacağını bilmeyip sonra bunu anlamış ve değiştirmiş, hafifletmiş demektir ki muhaldir. Kabulü caiz olmayan görüşleri taşıyan bu rivayetin reddedilmesi gerekir [4].

Kaldı ki mi'râc, ruhânî bir yükseliştir. İnsan o anda beşerî iradesini kaybeder, normal düşünce sınırlarını aşar. Bütün hareketleri Allah'ın iradesi içinde olur. Oysa bu istişareler, gelip gitmeler normal insan düşüncesi düzeyinde olan şeylerdir.

Burada Peyğamber'in, Allah ile tıpkı bir insanla konuşur gibi normal duyu ve düşünce sınırları içinde konuştuğu anlatılıyor ki bir insanın, Allah

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/4.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/6.
3. Tefsîr: 3/8.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/152.

ile normal duyu ve düşünce düzeyinde konuşması muhaldir. Allah'ın tecellîsine mazhar olan dağ, pamuk gibi atılırken O'nun huzuruna çıkan insanda beşerî düşünceden eser kalır mı? O'na: "Ya Rabbi, bunu bizden hafiflet" deme gücü kalır mı? Allah'ı gören, kendinden geçer. Mutasavvıfların diliyle beşer Allah'ı göremez. Ancak Allah, insanın beşerî düşüncelerini alır, ona kendi varlığını unutturur. O zaman insan Allah'ı görse de kendi insânî varlığıyla değil, Hakkın varlığıyla görür ki gören yine Allah'tır. Nitekim Peygamber'in, Allah'ı görmediği, *"Nurdur, O'nu nasıl göreyim?"* dediği anlatılır [1].

Bu rivayette Allah'ın sarktığı, yaklaştığı zikredilir. Hz. Âişe'nin ve Abdullâh ibn Mes'ûd'un kanaatine göre yaklaşan, sarkan Cebrâîl'dir. Necm Sûresinde Peygamber'in, sarkarak kendisine yaklaşan Cebrâîl'i gördüğü anlatılır [2]. Yüksek ufukta oturmuş olan Cebrâîl, kendisine yaklaşmış, sarkmış, iki yay arası kadar ya da daha az bir mesafe kalmış, o şekilde Peygamber'e vahyetmiştir ve Peygamber onu, bir kez daha Sidretu'l-Munteha yanında görmüştür [3].

Bu rivayette, Necm Sûresinde geçen yukarıdaki âyetler delil getirilerek Peygamber'in Allah'ı gördüğü anlatılır. Halbuki Necm Sûresinde tasvir edilen olay, Peygamber'in Cebrâîl'i görmesidir. Yani Peygamber'in Cebrâîl'i görmesi olayı ile İsrâ ve Mi'râc olayları birbirine karıştırılmıştır. Hattâ kanaatimize göre bu rivayetlerde, Peygamber'in çeşitli zamanlarda gördüğü ru'yâlar, birbirine karıştırılıp tek olaymış gibi anlatılmıştır.

Mi'râc rivayetlerinde Peygamber, Mûsâ ile görüştükten sonra Allah'a varınca, bir rivayette farz kılınmış olan elli namazın şatrını (yarısını), diğer rivayette onar vaktini kaldırdığı, başka rivayette ise beşer vaktini kaldırdığı anlatılır [4]. Bunlar birbirine aykırı şeylerdir.

Ayrıca yukarıya kaydettiğimiz Buhârî rivayeti, *Mi'râc*'ın, henüz peygamberlik gelmezden önce vukubulduğunu ve beş vakit namazın o zaman farz kılındığını anlatıyor. Bundan çıkan sonuç, beş vakit namazın, peygamberlik gelmezden önce bir ru'yâ üzerine farz kılındığıdır ki makul değildir. Peygamberlikten önce namaz farz olmaz. Namazın farz olması için, önce onu tebliğ edecek peygamber'in görevlendirilmiş olması gerekir.

Hasılı bu rivayetlerin içine çok katmalar girmiştir. Beş vakit namazın, mi'rac'da farz kılındığı rivâyeti kanıttan yoksundur.. Eğer öyle olsaydı, ondan sonra Peygamber bir süre Mekke'de, on yıl da Medine'de kaldı. Namaz

1. Müslim, Îmân: 291; Tirmizî, Tefsîr: Sûre: 53; İbn Hanbel de rivayet etmiştir. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/10.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/4.
3. Necm Sûresi: 5-14.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/4-21; Hâzin: 4/135.

hakkında vahiyler geldi. Bu vahiylerin hiçbirinde namazın beş vakit olduğu belirtilmemiştir. Ancak günün başında, sonunda, gecenin bir kısmında namaz kılınması, Allah'ın anılması emredilmiştir. Fakat beş namaz hakkında kesin âyet bulunmayınca bunu sağlam esasa bağlamak için mi'rac gecesinde farz kılındığı ortaya atılmış ve yayılmış olmalıdır. Oysa Mi'râc olayının da en sağlam rivayete göre bir ru'yâ'dan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sûrenin başında anlatılan, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, Mekke'den Kudüs'e götürülmüş ve Allah'ın âyetlerinin kendisine gösterilmiş olmasıdır. Sûrede bunun dışında bir şey anlatılmıyor. Ancak 60 ncı âyette: *"Sana gösterdiğimiz ru'yâyı ve Kur'ân'da lânetlenmiş ağacı, insanları sınama* (aracı) *yaptık"* buyurulmaktadır ki bundan da olayın, Peyğamber'e gösterilen ruhânî bir müşâhede, garip bir ru'yâ olduğu anlaşılmaktadır.

Mi'râc hakkındaki rivayetler, genellikle olayı görmeyen, ancak Peyğamber (s.a.v.) Medine'ye hicret ettikten sonra onun hizmetine girmiş olan Enes ibn Mâlik, Câbir ibn Abdullâh ve Medine devrinin son yıllarında gelip müslüman olan Ebu Hüreyre gibi sahâbiler tarafından nakledilmiştir. Rivayetlerin, birbirinden farklı yanları çoktur ve Hz. Peyğamber'in, başka ru'yâsındaki olaylar Mi'rac olayına karıştırılmıştır. İbn Kesîr şöyle diyor:

"Bu hadislerin tümüne: Sahihine, hasenine ve zayıfına vakıf olunca bunların hepsinin, Peyğamber(s.a.v.)in Mekke'den Beytu'l-Makdis'e gittiğinde ve bunun bir kere vukubulduğunda ittifak ettikleri görülür. Gerçi râvîlerin nakilleri birbirini tutmaz. Kimi eksik, kimi fazla şeyler rivayet etmiştir. Bu da normaldir, çünkü peyğamberlerin dışında insanlardan hatâ çıkabilir. Bazı kimseler, bu rivayetlerin her birinin ayrı bir olayı anlattığını, böylece birçok isrâlar olduğunu ileri sürmüşlerdir ki bu fevkâlâde tuhaf bir görüştür. Bunlar, kaçılmayacak yere kaçmış ve bir yere de varamamışlardır" [1].

Bu sûrenin, Necm Sûresindeki âyetlerin ve Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinin ışığında Mi'rac olayının, İsrâ'dan ayrı ve ondan önce vukubulduğuna, İsrâ'nın ise Mekke devrinin sonlarına doğru vukubulduğu kanaatine varmış bulunuyoruz.

İsrâ denen, Peyğamber'in Mekke'den Kudüs'e seyahat ettirilmesi olayının, ruhânî mi, cismanî mi yani sadece ruhla mı yoksa hem ruh hem cisimle mi olduğu da ihtilâf konusudur. Çoğunluğun kanısına göre İsrâ, hem ruh hem bedenle olmuştur. Fakat azınlıkta kalan âlimlere göre İsrâ ruh iledir. Hz. Âişe'nin: *"Allah'ın Elçisinin cesedi yerinden kaybolmadı, fakat o ruhuyla seyahat ettirildi" dediği, Mûâviye'nin de: "O, Allah'tan sadık bir ru'ya idi"* dediği [2] rivayet edilir. Bu görüşü savunan Muhammed ibn İshâk ibn Yesâr,

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/23.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/24.

sûrenin 60 ncı âyetiyle Hz. İbrâhîm'in, ru'yâsında oğlunu boğazladığını gördüğünü anlatan Sâffât Sûresinin 102 nci âyetini delil getirmekte, peygamberlere uyanık iken olduğu gibi uykuda da vahiy geldiğini, işte bu müşâhedesinin de uykuda vukubulmuş bir müşâhede olduğunu söylemektedir. Çünkü Peyğamber (s.a.v.): *"Benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz"* [1] buyurmuştur. Onun ru'yâda gördükleri de haktır [2].

Biraz önce anlattığımız Buhârî hadisinin son cümlesinden Mi'râc'ın ruhsal bir seyahat olduğu anlaşılır: *"Peyğamber uyandı ki Mescid-i Haram'dadır".* Ancak bu hadiste anlatılan, İsrâ'dan önce vukubulmuş olan Mi'râc olayıdır. Burada İsrâ'dan söz edilmez.

Kanaatimize göre hem Mi'râc, hem de İsrâ olayları, ruhânî olaylardır. Bunların ruhânî olduğunu söyleyenler azınlıkta kalmasına rağmen bizce onların görüşü, âyetlerin ruhuna ve vâkıa uygundur. Ancak bizim kanaatimize göre her iki olay da ru'yâ'da değil, Peyğamber (s.a.v.) uyanık iken vukubulmuş, ruhânî yükselmedir. Onun ruh gözünden perdeler kalkmış, beşerî varlığından geçen, tasavvuf diliyle Allah sevgisinde kendisini yitiren Peyğamber Aleyhisselâm, ruhânî seyâhate çıkarılmış, ruhânî makamları dolaşmıştır.

Bu ruhânî seyahatinde önce İsrâil Oğullarının yurduna götürülmesi, ileride kendisinin, İsrâil Oğullarıyla karşılaşacağına, yani hicretine işarettir. Onun rûhânî seyâhati, bedensel seyâhatinden önce olmuştur.

Eğer Mi'râc ve İsrâ, çoğunluğun söylediği gibi bedenle olmuşsa -ki bizce bu çok uzak bir ihtimaldir- bunun da izahı mümkündür. Tasavvufta zikrullâh ile insan cisminin nura dönüşeceğine inanılır. Yani zikirle, sevgi ile vücut, yoğunluğunu kaybeder, nur olur. Nur, ışık demektir. Işık, saniyede üçyüz bin kilometre hıza sahiptir. İşte yoğunluğunu kaybederek nur haline gelen insanın, birkaç saniyede dünyaları dolaşması mümkündür. Gerçeği Allah bilir.

İsrâ'nın vaktine gelince: Bir rivayete göre peyğamberlikten önce, bir rivayete göre peyğamberlikten on beş ay, başka bir rivayete göre peyğamberlikten beş yıl sonra, diğer bir rivayete göre de hicretten bir yıl önce olmuştur [3]. Rivayetlerden kimine göre İsrâ sadece bir kere ve bi'setle hicret arasında; kimine göre bir kere uyanık, bir kere de uykuda olmak üzere iki kere ve bi'setle hicret arasında; kimine göre biri bi'setten önce, ikisi de bi'setle hicret arasında olmak üzere üç kere olmuştur. Bunların birisi ru'yâda, diğerleri uyanık iken bedenle vukubulmuştur.

1. Müslim, Musâfirîn: 186; Tirmizî, Fiten: 63; İbn Hanbel, Musned: 5/40, 49, 51.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/24.
3. Keşşâf: 2/437.

Kimine göre İsrâ, Peyğamber'in Mekke'den Kudüs'e götürülüp oradan tekrar Mekke'ye döndürülmesinden ibarettir. Kimine göre İsrâ'dan sonra Mi'râc vardır. Kudüs'ten sonra Peyğamber göklere çıkmış, tekrar Kudüs'e inmiş, Mekke'ye dönmüştür. Kimine göre İsrâ uyanık iken, Mi'râc uykuda olmuştur [1]. Âyet ise Peyğamber'in, sadece Mekke'den Kudüs'e götürüldüğünü anlatıyor. Mi'râc'tan söz etmiyor.

Muhammed İzzet Derveze'nin ifadesine göre İsrâ Sûresi, Mekke devrinin birinci yarısında, henüz müslümanlar Habeşistan'a hicret etmeden önce inmiştir. Bu takdirde İsrâ olayının, Habeşistan'a hicretten önce vukubulması gerekir. Fakat âyetlerin, özellikle İsrâil Oğullarının tarihine işaretinden, olayın Peyğamber'in hicretine yakın zamanlarda vukubulduğu seziliyor. Derveze şöyle diyor:

"Mi'râc hakkında Necm Sûresinde yeterli bilgi vermiştik. İsrâ Sûresinde sadece İsrâ'dan söz edilir, Mi'râc'dan söz edilmez. Necm Sûresinde de yine Mi'râc'dan söz edilmemiştir. Mi'râc, hadislerde geniş geniş anlatılır.

"İsrâ uyanık iken olmuştur. Hadislerin bir kısmı bunun uykuda olduğunu söylerler. Bu rivayetlerde cennetin, cehennemin vasfı, cennetliklerin ve cehennemliklerin nimet ve azâbı; Allah'ı, melekleri ve peyğamberleri görme; göğün, Arşın, Levh'in, Kürsî'nin, Kalem'in maddî biçimde nitelendirilmesi, hakkında çok acâip şeyler vardır" [2] ki kanaatimize göre Buhârî'de bulunmayan bu muhteva, Hz. Peyğamber devrinden sonraki zamanların ürünüdür.

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونٖي
وَكٖيلًاۜ ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍۜ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَٓا
اِلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا
﴿٤﴾ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۫لٖي بَأْسٍ
شَدٖيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِۜ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/215.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/217.

الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا
﴿٦﴾ إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ
الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ
وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ
عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

2- Biz Mûsâ'ya Kitâb'ı verdik ve onu İsrâil oğullarına: "Benden başka bir vekîl tutmayın" diye bir kılavuz yaptık. 3- "Ey Nûh ile beraber (gemide) *taşıdıklarımızın çocukları!"*(Yalnız beni vekîl tutun) *Doğrusu o* (atanız Nûh), *çok şükreden bir kuldu. 4- Kitâp'ta İsrâil oğullarına şu hükmü verdik: "Siz o ülkede iki kere bozgunculuk yapacaksınız ve çok böbürleneceksiniz* (zorbalık edeceksiniz)*". 5- Birincisinin zamânı gelince üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik, evlerin aralarına girip* (sizi) *araştırdılar. Bu, yapılması gereken bir va'd idi." 6- "Sonra tekrar size onlara karşı koyma imkânı verdik ve sizi mallarla, oğullarla destekledik ve savaşçılarınızı çoğalttık." 7- "İyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, o da kendi aleyhinizedir. Son taşkınlığınızın zamanı gelince* (yine öyle kullar göndeririz) *ki yüzlerinizi kötü duruma soksunlar ve ilk kez girdikleri gibi yine Mescid'e girsinler ve ele geçirdiklerini mahvetsinler!" 8- "Belki Rabbiniz size acır, ama siz* (bozgunculuğa) *dönerseniz, biz de* (sizi cezalandırmaya) *döneriz. Biz, cehennemi, kâfirleri kuşatıcı yapmışızdır.*

Tefsîr:

2-8 nci âyetlerde yüce Allah, Mûsâ'ya verdiği kitâbı İsrâil oğullarına rehber kıldığını ve kitâp vasıtasiyle onlara şöyle buyurduğunu anlatıyor: "Ey Nûh ile beraber gemide taşıdıklarımızın çocukları, benden başka kimseyi koruyucu tutmayın!" Mûsâ'ya verilen Kitâb Tevrât'tır. 2 nci ve 4 ncü âyetlerde

geçen *el-Kitâb,* yahûdîlerin ellerinde bulunan Kutsal Kitâb'dır. Yüce Allah o Kitâb'da yahûdîlere olan buyruklarını ve uyarılarını hatırlatmaktadır. Kutsal Kitâbda onlara yeryüzünde iki kere bozgunculuk ve zorbalık yapıp yükseleceklerinin yani böbürleneceklerinin bildirildiği; birincisinin zamanı geldiğinde yani birinci bozgunculuk ve zorbalıklarında Allah'ın, onların üzerine çok güçlü kullarını gönderdiği ve onların, İsrâil oğullarının evlerine girip yurtlarına hakim olduğu; sonra İsrâîl oğullarına yine fırsat verdiği; mal ve evlât verip onları güçlendirdiği; son bozgunculuklarının zamanı gelince de yine Allah'ın, gönderdiği kulların, mabedlerine girip yurtlarını tahribettikleri; Allah'ın yine de onlara acıyacağı, ama kötü eylemlere döndükleri takdirde onları tekrar cezâlandıracağı bildirilmiştir.

7 nci âyette iki ihtimal vardır: *"Güzel hareket ederseniz, kendi yararınızadır, kötülük yaparsanız, o da kendi zararınızadır. Son taşkınlığınızın zamanı gelince Allah, yine öyle kullar gönderdi ki yüzlerinizi kötü yapsınlar* (yani sizi üzüntüden somurtur duruma soksunlar) *birinci kez girdikleri gibi yine Mescid'e* (Kudüs'e) *girsinler ve üzerine çıktıkları şeyleri tahribetsinler."* Bu mânâya göre âyet, geçmişte olan bir olayı nakletmektedir.

İkinci ihtimale göre âyetin mânâsı şöyledir: *"Güzel hareket ederseniz kendi yararınızadır, kötülük yaparsanız kendi zararınızadır. Son taşkınlığınızın zamanı gelince* (üzerinize yine düşmanlar göndeririz) *ki yüzlerinizi kötü yapsınlar ve birinci kez girdikleri gibi yine Mescid'e girsinler ve üzerine çıktıkları şeyi tahribetsinler."* Bu ihtimale göre âyet, ileride vukubulacak bir olayı haber vermektedir. Bu âyetlerdeki hitap Tevrat'ın hitabının naklidir. Peygamber (s.a.v.) devrindeki yahudîlere âit değildir. Binaenaleyh ileri tabiri, Kur'ân'ın indiği zaman için değil, Tevrat'taki bu âyetlerin veya sözlerin geldiği zaman içindir. Yani Allah, İsrâil oğullarına, birinci zorbalıkları sırasındaki cezalandırmasından ibret alıp uslandıkları, güzel davrandıkları takdirde kendileri için iyi olacağını, aksi takdirde tekrar kötülük, zorbalık yaparlarsa yine üzerlerine düşmanlar saldırtıp yurtlarını tahribettireceğini ve kendilerini perişan duruma sokacağını bildirmek suretiyle onları uyarmaktadır. Daha doğrusu onları, kitaplarında böyle uyardığı anlatılmaktadır. Biraz sonra kanıtlayacağımız üzre bu âyetler, yine ibret olmak için İsrail oğullarının Kitabı Tevrat'tan, İsrail oğulları tarihiyle ilgili parçaları, öğütleri özetlemektedir. Bu âyetleri, Kur'ân indikten sonraki olaylara işaret sayıp bunlardan birtakım rümuzlu, kehanetli anlamlar çıkarmak, gerçeğe uygun değildir. Zaten 4 ncü âyette, bunların Kitapta yani Tevrat'ta yazıldığı buyurulmaktadır.

Bu âyetlerde özetlenen durum, Levililer Kitâbının 26 ncı babında çok daha geniş olarak anlatılmaktadır ki özeti, Kur'ân'ın anlattıklarıdır. Orada şöyle deniyor:

"Kendinize putlar yapmayacaksınız ve kendiniz için oyma put ve dikili taş dikmeyeceksiniz ve önünde secde etmek için memleketinizde resimli taş kurmayacaksınız; çünkü ben Allahınız Rabbim...

"Eğer kanunlarımda yürürseniz ve emirlerimi tutarsanız ve onları yaparsanız; o zaman yağmurlarınızı vakitlerinde göndereceğim ve yer mahsulünü verecek ve kırın ağaçları meyvalarını verecekler... Ve memlekete selâmet vereceğim ve yatacaksınız ve sizi korkutan olmayacak ve kötü hayvanları memleketinizden kaldıracağım ve memleketinizde kılıç geçmeyecektir. Ve düşmanlarınızı kovalayacaksınız ve önünüzde kılıçla düşecekler. Ve sizden beş kişi, yüz kişiyi kovalayacak ve sizden yüz kişi, on bin kişiyi kovalayacak ve düşmanlarınız önünüzde kılıçla düşecekler. Ve yüzümü size çevireceğim sizi semereli edeceğim ve sizi çoğaltacağım...

"Fakat beni dinlemez ve bütün bu emirlerimi yapmazsanız;... ben de size şunu edeceğim: Dehşeti gözleri söndüren ve canı yıprandıran veremi ve sıtmayı üzerinize koyacağım ve tohumunuzu boş yere ekeceksiniz ve onu düşmanlarınız yiyecek. Yüzümü size karşı koyacağım ve düşmanlarınızın önünde vurulacaksınız, sizden nefret edenler, üzerinize hükümdar olacaklar; ve sizi kovalayan yokken kaçacaksınız. Ve eğer bunlarla da beni dinlemezseniz, o zaman suçlularınız için sizi yedi kat daha tedib edeceğim. Ve kuvvetiniz gururunu kıracağım; ve göklerinizi demir gibi, edeceğim...

"Ve eğer bana karşı yürür ve beni dinlemeğe razı olmazsanız, suçlarınıza göre üzerinize yedi kat daha belâ getireceğim... Ve benim tarafımdan bunlarla da ıslâh edilmezseniz, ben de size karşı yürüyeceğim ve ben de suçlarınız için sizi yedi kat vuracağım. Ve üzerinize ahdin öcünü alan kılıcı getireceğim. Ve şehirlerinize toplanacaksınız ve aranıza vebâ göndereceğim ve düşman eline vereceğim.

"Ve eğer bununla da beni dinlemezseniz ve bana karşı yürürseniz; o zaman ben size karşı öfke ile yürüyeceğim; ben de suçlarınız için sizi yedi kat tedib edeceğim. Ve oğullarınızın etini ve kızlarınızın etini yiyeceksiniz. Ve yüksek yerlerinizi yıkacağım ve güneş putlarınızı devireceğim ve leşlerinizi putlarınızın leşleri üzerine koyacağım ve canım sizden nefret edecek... Ve sizi milletler arasında dağıtacağım ve ardınızdan kılıç çekeceğim ve diyarınız ıssız olacak ve şehirleriniz çöl olacaklar.

"Ve siz düşmanlarınızın diyarında iken bütün ıssızlık günlerinde, diyar o zaman Sebtlerinin tadını alacak; o zaman diyar rahat edecek ve Sebtlerinin tadını alacak; bütün ıssızlık günlerinde siz orada otururken sebtlerinizde görmediği rahatı görecekler. Ve sizden artakalanlara gelince düşman memleketlerinde onların yüreklerine korkaklık vereceğim. Ve yelin sürüklediği yaprağın sesi onları kovalayacak ve kılıçtan kaçar gibi kaçacaklar ve kovalayan

yokken düşecekler. Ve düşmanlarınız önünde durmağa kudretiniz olmayacak. Ve millet arasında helâk olacaksınız ve düşmanlarınızın diyarı sizi yiyecek ve sizden artakalanlar, düşman memleketlerinde fesatlarında yıpranacaklar...

"Ve bana karşı ettikleri suçlarındaki fesatlarını ve babalarının fesadını, bana karşı yürüdüklerinden ötürü benim de onlara karşı yürüdüğümü ve onları düşmanlarının memleketine getirdiğimi ikrar edecekler. Eğer o zaman sünnetsiz yürekleri alçalırsa, o zaman fesatlarının cezalarına razı olurlarsa; ben de Ya'kub'la olan ahdimi hatırlayacağım... ve diyarı hatırlayacağım. Diyar da onlar tarafından bırakılacak... Ve fesatlarının cezasına razı olacaklar; çünkü hükümlerimi reddettiler ve canları kanunlarımdan nefret etti. Ve bununla beraber düşman memleketlerinde oldukları zaman, onları tamamen yok etmek ve kendileriyle olan ahdimi kırmak üzre kendilerini reddetmeyeceğim ve onlardan nefret etmeyeceğim; çünkü ben onların Rabbiyim; ve onların Allah'ı olmak için kendilerini Mısır diyarından milletlerin gözü önünde çıkarmış olduğum atalarının ahdini onlar uğruna hatırlayacağım; ben Rabbim" [1].

Açıkça görüldüğü üzere bu âyetler, Hz. Peyğamber devrindeki yahudilere değil, eski yahudilere âit olayları anlatmaktadır ve hitap da Tevrat'takinin naklidir. Yani Tevrat'ta onlara böyle hitabedildiği anlatılmaktadır. Binaenaleyh, âyetlerin, Hz. Peyğamber devrindeki yahudilerle ilgisi yoktur. Bu âyetlerden Peyğamber devrindeki ve sonraki yahudilerin geleceği hakkında anlamlar çıkarmak, kesin bir mânâ ifade etmez.

Âyetlerin ifadesine göre İsrâil oğulları, güçlenince zorbalığa, haksızlığa başlamışlar; Allah da güçlü kullarını onların üzerine saldırtmış, yurtlarını istilâ ettirmiş, İsrâîl oğullarının birinci zorbalığı böylece cezalandırılmıştır.

Tefsîrlere göre İsrâil oğullarının birinci zorbalığı, Eş'iyâ'yı [2] öldürmeleri, yahut Ermiyâ'yı [3] hapsetmeleri, yahut da Tevrat'ın hükümlerine ters düşmeleridir. Bunun üzerine Allah Buhtunnasır ve askerlerini, ya da Câlût'u onların üzerine saldırtmak suretiyle onları cezalandırmıştır. İsrâîl oğullarının ikinci bozgunculuğu da Zekeriyyâ oğlu Yahyâ'yı öldürmeleridir ki Yahûdî kırallarından Hirodes'in, Yahyâ'yı zindana attırdığı, İnciller'in baş taraflarında yer almıştır. Sebebi de Yahyâ'nın, Hirodes'in kötülüklerine karşı koyması ve bu kötülük ve günahlarından ötürü kendisini kınaması idi [4]. Bunun üzerine Allah, onlara yurtlarını yıkıp harabeden düşmanları musallat etmiştir [5].

1. Kitabı Mukaddes, Levililer, bab: 26, s. 127-128.
2. Yahudi Kutsal Kitabında adı İşaya olarak geçer. Dört büyük İsrâîl Peyğamberinden biridir. M.Ö. 8. asırda yaşamış, Kıral Ahaz'a karşı koymuştur. Hizkiyâ'nın danışmanlarından idi. M.Ö. 701 tarihinde şehîdedildiği rivâyet edilir (Müncid). Kitâbı Mukaddes'in 673-723 ncü sayfaları onun öyküsünü ve sözlerini anlatır. Bâkirenin çocuk doğuracağını haber vermiştir (Işaya, 7/14).
3. M.Ö. 650-585 yılları arasında yaşamış bir İsrâîl Peyğamberidir. Kudüs'ün düşeceğini, Babil Kralına teslim olmayı önermiş, Kudüs'ün düşmesinden sonra Mısır'a kaçıp orada ölmüştür. Kutsal Kitabda adı Yeremya olarak geçer (Müncid)
4. Luka İncili, bâb: 3; âyet: 18-20.
5. Fethu'l-Kadîr: 3/209-210.

Âyetler İsrâil oğullarının iki kere kuvvetlenip zorbalık ettiklerini, bunun üzerine Allah'ın, onlara düşmanlar saldırtarak onları cezalandırdığını söylüyor. Herhalde âyetlerde işaret edilen, İsrâil oğulları tarihinde çok önemli iki olaydır. Yoksa İsrail oğulları tarihinde güçlenmeler, yenilmeler çok olmuştur. İsrail oğulları tarihinde iki olay özellikle çok önemlidir:

1) Milâttan önce sekizinci yüzyıl sonlarında Asur Kralları, İsrail oğulları yurdunu istilâ edip Filistin'in büyük kısmına hükmeden İsrail devletini yıkmış, halkını sürmüşler, yerlerine ülkelerinden getirdikleri toplulukları oturtmuşlardır.

2) İkincisi de Milâttan önce altıncı yüzyılın ilk yarısında Babil Kıralı Nabukodanasır tarafından, "Yahûdâ Devleti"nin yıkılması, başkenti Orşelim'-in tahribedilip halkının Babil'e sürülmesidir.

Yine tarihin kaydına göre bu olaydan sonra İsrail devleti, Şam Bölgesine hakim olan Yunanlılar tarafından iki defa istilâya uğramış, yahudilere işkence edilmiştir. Bu da Milâttan önce üçüncü yüzyıl ile birinci yüzyıl arasında olmuştur. Yahudi devleti, Milâttan önce birinci yüzyıl ortalarında da Romalıların istilâsına uğramıştır. Sonra Babil Devletini yıkan Fars Kıralı Kuruş, yahudileri serbest bırakıp Filistin'e göndermiştir. Filistin'e dönen yahudiler, başkentlerini onarmış, mabetlerini yenilemişlerdir. Fakat yine şımarıp taşkınlıklara başlamışlar bu kez de Sulukiler Devleti tarafından yenilip ezilmişlerdir. Tekrar güçlenmişler, bu kez de Milâttan sonra birinci yüzyılda Romalıların saldırısına uğramışlar, başkentleri yıkılmış, mabetleri harabedilmiş, birçok insanları öldürülmüştür. Böylece şansları ters dönen yahudiler dağılmışlar, mabetleri harab kalmıştır. Kur'ân indiği zaman yahudiler bu durumda idiler [1].

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدٖي لِلَّتٖي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ
الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبٖيرًا ﴿٩﴾ وَاَنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ
الْاِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/220.

9- Gerçekten bu Kur'ân da, en doğru yola iletir ve iyi işler yapan mü'minlere, kendileri için büyük bir ecir olduğunu müjdeler. 10- Âhirete inanmayanlara da acı bir azâp hazırlamışızdır. 11- İnsan, hayra duâ eder gibi şerre duâ etmektedir (hayrı ister gibi şerri istemektedir). *İnsan pek acelecidir.*

Tefsîr:

9-10: Bundan önceki 2-8 nci âyetlerde yüce Allah, İsrail oğullarına, kendilerini doğru yola ileten bir Kitâp verdiğini ve orada İsrail oğullarına olan buyruk ve uyarılarını bildirmişti. İsrâil oğullarına verilen Kitâp gibi müslümanlara da Kitâp verdiğini, Mûsâ Kitâbı insanları tevhîd yoluna yönelttiği gibi, mü'minlere indirilen bu Kur'ân'ın da en doğru yola ilettiğini, bunda da inanıp güzel işler yapan kimselerin büyük ödüle ereceklerinin, inanmayanların da acı azâba çarpılacaklarının bildirildiğini anlatmakta, 11 nci âyette de aceleci olan insanın, hayrı ister gibi şerri istediğini vurgulamaktadır. Âyette iki Kitâbın da rûh birliğine işâret vardır.

İnsanın hayrı ister gibi şerri istemesi üç anlama gelebilir: Bundan kasıt, Kur'ân'a inanmayan kimselerin: *"Allahım, eğer bu gerçek ise başımıza taş yağdır"* gibi sözlerle Hz. Muhammed ile alay edip azâp istemelerini kınamaktır. İşte yüce Allah, o insanların Kur'ân'a inanıp doğru yola gelecekleri yerde bu hayrı, iyiliği bırakıp şerri istediklerini anlatmakta, böyle doğru yoldan ayrıldıkları için türlü azâplara, sıkıntılara uğrayan yahûdîlerin sonuçlarına benzer bir cezâya çarpılacaklarını îmâ etmektedir. Âyetlerin sözgelişine en uygun mânâ budur.

İkinci ihtimâle göre insanın şer istemesi, bunaldığı zaman kendi aleyhine duâ edip lânet okumasıdır. İnsan bunalınca: "Âh, ölsem de kurtulsam!" der. Yahut çoluk çocuğuna bedduâ eder. Halbuki o istediği şey kendi lehine değil, aleyhinedir. Allah göstermesin, ölümünü istediği çocuğu, onun dediği gibi ölse, yine kendisinin içi yanar, ağlar, sızlanır. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Canınız ve malınız aleyhine duâ etmeyin. Sonra Allah'ın kabul saatine rastlarsınız da duânızı kabul eder"* [1] buyurmuştur.

Üçüncü ihtimale göre insan, bazan aleyhine olacak bir şeyi hayır sanarak ister, olması için duâ eder, yalvarır, olmayınca üzülür. Gerçekte onun

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/27; Müslim, Zühd: 74; Ebû Dâvûd, Vitr: 27.

olması, kendi aleyhinedir, olmaması lehinedir. Ama insan, işlerin içyüzünü bilmediği için farkına varmadan aleyhinde olacak şeyleri ister. Hayrı istediği gibi o şerli şeyi de hayır sanarak ister.

Âyette bu üç anlam da muhtemeldir. Daha doğrusu âyet bu mânâların hepsini kapsar, fakat yukarıda da söylediğimiz gibi birinci anlam, sözgelişine en uygun olandır.

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً
لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ وَكُلَّ
شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلاً ﴿١٢﴾

12- Biz gece ve gündüzü iki âyet yaptık. Gecenin âyetini sildik, gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık ki hem Rabbinizin lûtfunu arayasınız ve hem de yılların sayısını ve hesabı bilesiniz. Biz her şeyi açık açık anlattık.

Tefsîr:

12 nci âyet, Allah'ın, gece ve gündüz için birer âyet yarattığını; gecenin âyetini silip kararttığını; insanların, Allah'ın nimet ve keremini aramaları ve yılların sayısını ve hesâbı bilmeleri için gündüzün âyetini aydınlık yaptığını ve her şeyi açık açık izâh ettiğini bildirmektedir.

Bu âyette gecenin âyeti (yani işareti) karanlık, gündüzün âyeti ışık diye bir anlam hatıra gelebilir. Fakat İbn Abbâs ve daha birçok sahâbîden nakledilen haberlere göre gecenin âyeti, ay, gündüzün âyeti güneştir. İnsanlar genellikle gündüz ışığında çalışır, rızıklarını temin eder, geceleyin dinlenirler. Bunun için Allah, gecenin âyetini silmiş, yani ışığını almış, gündüzün âyetini ışıklı kılmıştır. Ta ki insanlar gün ışığında çalışıp işlerini görsün, geçimliklerini kazansın, gece karanlığında da uyuyup dinlensinler ve gece ve gündüzün değişmesinden de zamanı hesaplasınlar.

"Gecenin âyetini sildik" cümlesi, ayın ışıksız olduğunu gösterir. Gerçekten ayın kendisi ışık vermez. Aydan gelen ışık, kendisine vurup yansıyan

güneş ışığıdır. Âlûsî'ye göre gecenin âyetinin silinmesi: Ya Ayın aslında ışıksız yaratılması, ya da Güneşten yansıttığı ışığın, görünürde yavaş yavaş azalıp ay sonuna doğru kaybolması anlamına gelir ki birinci anlam daha uygundur. Çünkü Ay ışığının artıp eksilmesinin, denizlerin gelgit olayı gibi dünyâ düzeni üzerinde büyük etkinliği vardır [1].

Ayrıca *"Gecenin âyetini sildik"* ifâdesinden Ayın, bir zamanlar Güneş gibi ışık veren bir yıldız olup, zamanla soğuyarak ışık ve ısısını kaybettiği ihtimâlini de düşündürmektedir. Nitekim İbn Abbâs'ın: "Vaktiyle Ay da Güneş gibi ışık verirdi" dediği rivâyet edilmiştir [2]. Bir gün Güneş de ışık ve ısısını kaybedecektir ki bu, sistemindeki gezegenlerde hayâtın sona ermesi, dünyâmızda kıyâmetin kopması demektir.

"Gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık ki hem Rabbinizin lûtfunu arayasınız, hem de yılların sayısını ve hesabı bilesiniz" cümlesinden, doğru zaman hesabının güneşe göre yapılacağı anlaşılır. Gerçeği Allah bilir.

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ
مَنشُورًا ﴿١٣﴾ اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ مَّنِ
اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

13- Her insanın tâir*(kuş)*ini boynuna bağladık. Kıyâmet günü onun için açılmış olarak bulacağı bir kitâp çıkarırız: 14- "Kitâbını oku, bugün nefsin sana hesâpçı olarak yeter". 15- Kim yola gelirse kendisi için yola gelmiş olur, kim de saparsa kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkâr, başkasının günâh yükünü taşımaz. Biz elçi göndermedikçe azâp edecek değiliz.

Tefsîr:

13-15: *Tâir,* uçan kuş demektir. İnsandan çıkan, uçup giden işlere de tâir

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/28; Neysâbûrî, Ğarâibu'l-Kur'ân: 15/13.

denir. Boynuna bağlamak, kişi ile daima beraber bulunmak demektir. İnsanla her zaman beraber olan şey, tıpkı boynuna asılan gerdanlık gibi kendisinden ayrılmaz.

Bu âyetler, insandan çıkan eylemlerin, kuş gibi uçup gitmediğini, her insanın yaptığı işlerin yazılıp boynuna bağlandığını, kıyâmet gününde bunların, açık bir kitâp olarak önüne konulacağını ve âhirette insanın, dünyâda yapmış olduğu iyi, kötü her şeyi o kitapta bulacağını bildirmektedir.

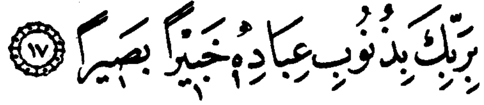
İnsanın yaptığı işler zayi olmaz , kaybolup gitmez. Allah'ın yasaları uyarınca manevî şekillere bürünür. İyi ve kötü her işin kendine uygun manevî bir şekli vardır. İnsanın yaptığı işlerin, sembolik şekillere bürünerek ru'yâsında karşısına çıkması gibi. İnsanın yaptığı işlerin manevî şekilleri her zaman kendisiyle beraberdir. Kişinin ruhsal yanı onlarla değer kazanır, yükselir veya alçalır, aydınlanır veya kararır. Nitekim yapılan her eylemin ruhta bir leke bırakacağı, abdest uzuvlarının ise âhirette parlayacağı hadislerde belirtilmiştir.

İnsan, baş gözüyle, yaptığı işlerin ruhundaki etkilerini göremez. Ama ruh, beden kalıbından çıkınca yaptıklarının bütün şekillerini ve etkilerini görür. Yapmış olduğu işler ya sevindirici veya üzücü şekillere bürünerek karşısına çıkar. Herkes ne yapmışsa hepsini görür. Doğru hareket eden, yaptıklarının iyi sonuçlariyle; kötü hareket eden de yaptıklarının çirkin ve korkunç sonuçlariyle karşılaşır.

Bundan dolayı yüce Allah, 15 nci âyette doğru yolda gidenin kendi yararına hareket ettiğini, yoldan sapanın da kendi zararına saptığını; hiç kimsenin, başkasının günâh yükünü çekmeyeceğini ve peygamber göndermedikçe de kimseye azâbetmeyeceğini bildirmektedir.

Demek ki Allah, insana verdiği doğru ve eğriyi seçme yeteneği yanında bir de emirlerini duyuracak, insanlara yol gösterecek elçi gönderir. İnsanlar, Allah'ın elçilerini dinlerlerse dünyâda da, âhirette de mutlu olurlar. Ama kendilerini sapıklıktan kurtarmağa çalışan Tanrı elçilerini dinlemezlerse cezayı hak ederler. Hareketleri kendilerini felâkete götürür, ebedî yaşamlarını mahveder.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ
فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَى

16- Biz bir kenti helâk etmek istediğimiz zaman onun varlıklılarına emrederiz, orada kötü işler yaparlar; böylece o ülkeye (azâp) *söz*(ü) *gerekli olur, biz de orayı darmadağın ederiz. 17- Nitekim Nûh'tan sonra nice kuşakları helâk ettik. Kullarının günâhlarını haber alıcı, görücü olarak Rabbin yeter.*

Tefsîr:

16 ncı âyette Allah'ın, bir kenti helâk etmek dilediği zaman ileri gelen zengin, nimetle ve servetle şımarmış takımlarının fısk etmelerini emredeceği; onlar yoldan çıkınca da azâbı hak ettikleri için o ülkeyi yıkıp harâbedeceği bildirilmektedir.

Allah'ın bir yasasını haber vermekte olan bu âyetin anlamı şudur: Allah, bir ülkeyi suçsuz yere cezalandırmaz. Allah'ın cezalandıracağı ülke, ileri gelen zengin, hakim kesiminin yoldan çıktığı, azgınlık ve taşkınlık yaptığı ülkedir. Zengin şımarıklar, fısk ve fücura dalmak isteyince Allah onlara istediklerini yapma gücü verir. Allah'ın buyruğu, yani Allah'ın yasalariyle, bu varlıklı takım fısk, fücur, haksızlıklar yaparak azarlar, adâletten ayrılırlar. Fakat yaptıkları bu işler yavaş yavaş o ülkenin gerilemesine, yıkımına sebebolur. Çünkü zulüm, isyân ülkede karışıklıklara yol açar. Adâlet, iyilik ise toplumu mutlu yapar, toplumsal hayatı düzenli, dengeli kılar.

Müfessirler: " أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا : *Varlıklılarına emrederiz*" cümlesini birkaç şekilde tefsîr etmişlerdir:

1) (أمرنا) teshîr anlamınadır. Yani Allah onları, fuhuşlar, kötülükler yapmağa boyun eğdirir, böylece azâbı hak ederler.

2) Allah onlara itâati, iyiliği emreder. Fakat Allah'ın emrini dinlemez, kötülük yapar, cezayı hak ederler.

3) Bazıları (أمَرْنا)yı (أمَّرْنا) şeklinde okumuşlardır. O zaman mânâ şöyle olur: Allah, helâk etmek istediği ülkelerin başına şımarık, şerli kimseleri geçirir, onlar ülkeyi kötü yönetirler, haksızlık ederler. Bu yüzden o ülke cezalandırılır.

4) (أمر) yöneltmek, çoğaltmak anlamına gelir. Yani Allah, helâk etmek istediği ülkenin varlıklılarını fıska yöneltir ve onları çoğaltır. Onlar ülkede fısk işler, cezayı hak ederler [1].

1. Câmi'ul-beyân: 15/55-56; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/33-34.

Bizim kanâatimize göre âyetin kasdı, sosyolojik bir yasayı belirtmektir. Bu yasalar hep Allah'ın irâdesiyle olduğundan Allah'ın emridir. Ama bunlardaki emir, zorlayıcı değildir. Kulların davranışları sonucunda doğacak eylemlerin, İlâhî yasalar uyarınca düzenlenmesi ve vukubulmasıdır. Çünkü iyi, kötü, hayır ve şer hep İlâhî emir ve yasalar çerçevesinde olmaktadır. Hiçbir şey kanun dışına çıkamaz. Eylemlerde sebep ve sonuç münâsebeti, Allah'ın irâdesiyle cereyan eder. Bu, O'nun emridir. Gerçeği yine O bilir.

17 nci âyette de Nûh'tan bu yana nice kavimlerin helâk edildiği; Allah'ın, kullarının günahlarını bilip gördüğü vurgulanmaktadır. Bundan çıkan sonuç, helâke uğrayan toplumların bozuk hareketleri, günâhları yüzünden helâk edildikleridir. Allah kimseye haksızlık etmez. Kullar, kendi hareketleriyle kendi canlarına haksızlık ederler. Yoldan sapmakla ülkelerinin gerilemesine, yıkılmasına, canlarının da azâba sokulmasına sebebolurlar.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ
يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ
وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ
كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضِيلًا
﴿٢١﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

18- Kim bu aceleyi isterse, orada ona, istediğimiz kimseye hemen çabucak dilediğimiz kadar veririz; ama sonra yerini cehennem yaparız, kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer. 19- Kim de âhireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, öylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir. 20- Hepsine, onlara da, onlara da Rabbinin vergisinden

uzatırız. Rabbinin vergisi engellenemez. 21- Bak, nasıl onların kimini kiminden üstün yaptık. Elbette âhiret, dereceler bakımından daha büyüktür, onun rütbe üstünlüğü daha büyüktür. 22- Allah ile berâber başka bir tanrı edinme, sonra kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın!

Tefsîr:

18-19: Allah, şu aceleciyi, yani dünyâyı isteyenlerden dilediğine, dilediği kadar dünyâ verir. Her isteyene değil, kendi dilediğine dünyâ malı verir. Ama o kimse, âhireti istemediği için sonunda kınanır, aşağılık bir halde cehenneme atılır. Fakat âhireti isteyip onun için çalışan mü'min insanın çalışmasının karşılığı verilir ki o da cennettir.

20-21: Allah, gerek dünyâyı, gerek âhireti isteyenlere, bol bağışından verir. Allah'ın vergisi engellenemez, O'nun verdiğine kimse mani olamaz. İnsanlar dünyâda birbirinden farklıdırlar. Kimi zengin, kimi fakir; kimi sağlıklı, kimi hastalıklı; kiminin zekâsı, kiminin güzelliği, kiminin beden gücü ötekinden üstün; kiminin ömrü uzun, kiminin kısa; kiminin yaşamı mutlu, kiminin ızdıraplıdır. İşte bu dünyâda insanlar birbirinden nasıl farklı, üstün iseler, âhirette de öyle birbirinden farklı, üstün olacaklardır. Çünkü âhiretin dereceleri daha fazladır. Kimi cennet nimetleri içinde mutlu olacak, kimi cehennemin derekelerinde ızdırap çekecektir. Cennetliklerin dereceleri birbirinden farklı olacağı gibi cehennemliklerin dereceleri de birbirinden farklı olacaktır. Bir hadisi şerifte: *"Siz nasıl ufuktaki yıldızı görürseniz, yüksek dereceler ehli de, 'illiyyîn* (yüceler) *ehlini öyle görürler"* [1] buyurulmuştur.

22- Dünyâ ve âhiret derecelerine işaret buyurulduktan sonra 22 nci âyette de: *"Allah ile beraber başka tanrı edinme, sonra kınanır ve yalnız başına perişan kalırsın!"* buyurulmaktadır. Yani seni dünyâda ve âhirette yüksek derecelere çıkaracak olan Allah'tır, o uydurma tanrılar değildir. Sen eğer Allah'tan başkasına tapar, O'na ortak koşarsan dünyâda da âhirette de perişan olursun, Allah'ın lûtfedeceği derecelerden yoksun kalırsın. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"İhtiyâç içine düşen kimse onu insanlara söylerse yoksulluğu giderilmez. Ama yoksulluğunu Allah'a söyleyen kimseye Allah, er geç bir rızık verir" [2].

1. Buhârî, Bed'u'l-halk: 8; Rikâk: 51; Müslim, Cennet: 11.
2. Ebû Dâvûd, Zekât: 28; Tirmizî, Zühd: 18; İbn Hanbel, Musned: 1/407, 442, 3/477, 5/60.

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ
الْكِبَرَ اَحَدُهُمَا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا
قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ
ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا
صَالِحِينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

23- Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi, yâhut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "öf!" deme, onları azarlama, onlara güzel söz söyle! 24- Onlara acımadan dolayı küçülme kanadını indir ve: "Rabbim, bunlar beni küçüklüğümde nasıl yetiştirdilerse, sen de bunlara acı!" de. 25- Rabbiniz içlerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz iyi kişiler olursanız, şüphesiz ki O, tevbe edenleri bağışlayandır.

Tefsîr:

23-24: Allah insana yalnız kendisine tapmasını, anne ve babaya da iyilik etmesini, ihtiyar annesi veya babası, yahut her ikisi yanında bulunan kimsenin, onları incitmemesini, onlara "öf!" dahi dememesini, tatlı söz söylemesini, alçak gönüllü, itâatli davranıp acımasını ve onların sağlık ve mutluluğu için duâ etmesini emretmiştir.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre birinci âyetteki "و قضى" kelimesi, aslında "وَ وَصّٰى" idi. Fakat ikinci vâv, yazıda "sâd"a yapıştığından "و قضى" okunmuştur. Kur'ân yazıldığı zaman Arap yazısının noktasız olduğu düşünülürse bu rivayet doğru olabilir. Ancak Râzî bu görüşü kabul etmiyor [1]. Hz. Alî ve Abdullâh ibn Mes'ûd da bu kelimeyi "وَ وَصّٰى" okumuşlardır [2]. Ebû

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/184.
2. Câmi'u'l-beyân: 15/62; Hâzin.

Sâbit şöyle demiş: "İbn Abbâs bana bir mushaf verdi, bu Übeyy ibn Ka'b'in kırâatine göredir, dedi. Ebû Kureyb'in rivayetine göre Yahyâ şöyle demiş: Nusayr'ın yanında mushafı gördüm, onda (وَوَصَّى رَبُّكَ) yazılmış idi" [1].

"Öf!" usanç belirten bir kelimedir. İnsan üzerine konan tozu, veya külü üfleyerek elbisesinden uzaklaştırır. İşte *"öf"* sözcüğü buradan doğmuş, sonra hoşa gitmeyen şeyleri belirtmek için kullanılmıştır.

Bu âyette Allah'a kulluktan sonra ana babaya iyilik emir veya tavsiye edildiği gibi Lokman Sûresinin 14 ncü âyetinde de Allah'a şükürden sonra ana babaya iyilik tavsiye edilmiştir. Allah'a kulluk veya şükürden sonra ana babaya iyiliğin tavsiye edilmesi, insan üzerinde Allah'ın hakkından sonra ana baba hakkının geldiğini gösterir. Allah'ı bir bilip O'na kulluk etmek ne kadar önemli ise, ana babaya iyilik etmek de o kadar önemlidir. Çünkü Allah insanın yaratıcısıdır, ana baba da yaratmanın sebepleridir. Bu bakımdan her şeyin başında Allah'ın birliğini tanıyıp O'na kulluk etmek, sonra da ana babaya iyilik etmek lâzımdır. Hz. Peyğamber (s.a.v.) üç defa: *"Burnu yerde sürünsün!"* demiş. *"Kimin yâ Resûlâllâh?"* diye sormuşlar. *"İhtiyâr ana babasından biri, yâhut her ikisi yanında bulunduğu halde onların rızâsını kazanarak cennete giremeyenin!"* demiştir [2]. Bir hadiste de: *"Allah'ın rızâsı, ana babanın rızâsında; Allah'ın gazabı da, ana babanın kızmasındadır"* [3] buyurulmuştur. Abdullâh ibn Mes'ûd diyor ki: *"Allah'ın Elçisine:*

— Hangi amel Allah'a daha sevimlidir? dedim.

— Vaktinde namaz kılmak, dedi.

— Sonra hangisi? dedim.

— Anne babaya iyilik etmek, dedi.

— Sonra hangisi? dedim.

— Allah yolunda cihâd, dedi" [4].

25 nci âyet, Allah'ın, kullarının gönüllerinde olanı bildiğini, hatâsından dönüp Allah'a yönelen iyi niyetli insanları affedeceğini bildirmektedir.

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾

1. Câmi'u'l-beyân: 15/62-63.
2. Müslim, Birr: 8; İbn Hanbel, Musned: 2/346.
3. Tirmizî, Birr: 3.
4. Buhârî, Mevâkît: 5, Edeb: 1; Müslim, Musâfirîn: 216; Tirmizî, Kur'ân: 11; Nesâ'î, Mevâkît: 51; Dârimî, Salât: 24; İbn Hanbel: 6/176.

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾
وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا
مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ
الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ
وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ
خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا
﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا
النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ
سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ
الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ
كَانَ مَسْئُولًا ﴿٣٤﴾ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ
ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ
وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ

مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ
سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ مِمَّا أَوْحٰى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ
وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ فَتُلْقٰى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

26- Akrabâya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, fakat saçıp savurma. 27- Çünkü savurganlar, şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytân ise Rabbine karşı çok nankördür. 28- Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti bekleyerek onlardan yüz çevirecek olursan, bâri onlara yumuşak söz söyle. 29- Elini boynuna bağlanmış yapma, tamamen de açma, sonra kınanır, hasret içinde kalırsın. 30- Rabbin, dilediğine rızkı açar, kısar. Çünkü O, kullarını bilir, görür. 31- Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz besliyoruz. Onları öldürmek, büyük günâhtır. 32- Zinâya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur! 33- Allah'ın harâm kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine yetki vermişizdir, fakat o da öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiştir. 34- Yetîmin malına yaklaşmayın, ancak erginlik çağına erişinceye kadar en güzel bir tarzda (yaklaşabilirsiniz). *Ahdi de yerine getirin, çünkü ahdden sorulacaktır. 35- Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir. 36- Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi o*(yaptığı)*ndan sorumludur. 37- Yeryüzünde kabara kabara yürüme. Çünkü sen yeri yırtamazsın, boyca da dağlara erişemezsin! 38- Bunların hepsi, kötü olan, Rabbinin katında hoşgörülmeyen şeylerdir. 39- Şu*(nlar)*, Rabbinin, Hikmet'ten sana vahyettiği*(emirleri)*ndendir. Allah ile beraber başka tanrı edinme, sonra cehenneme atılırsın, kınanmış, uzaklaştırılmış olarak* (orada kalırsın)*!.*

Tefsîr:

26-28 nci âyetlerde akrabâya, yoksula ve yolcuya yardım edilmesi fakat israftan kaçınılması emrediliyor. Savurganların, şeytanların kardeşleri oldukları

belirtiliyor. Akrabâsına bir şey veremeyecek durumda olanların da, hiç olmazsa onlara tatlı söz söylemeleri, onların gönüllerini kırmamaları buyuruluyor.

İsrâf, Allah'ın verdiği malı, lâyik olmayan yerlere yani boşa harcamaktır. İnsanın malını gerekli yerlere, insanlık yararına, Allah uğruna harcaması, isrâf olmaz.

Bazı müfessirler: ''ذَا الْقُرْبٰى: *Akrabâ*'' kelimesiyle Hz. Peyğamber'in yakınlarının kasdedildiğini, bu âyet uyarınca Peyğamber'in, Fedek'teki arazisini kızı Fatıma'ya verdiğini söylemişlerdir [1]. İbn Keŝîr'in de işaret ettiği gibi bu rivayetin gerçekle bir ilgisi yoktur. Çünkü sûre Mekke'de inmiştir. Mekke devrinde Peyğamber'in akrabâsının çoğu kâfir idi. Fedek ise ancak Hicret'in yedinci yılında fethedilmiştir. Âyet indiği zaman Fedek fethedilmemişti ki Peyğamber kızını çağırıp Fedek'i ona versin. Gerçi bu âyetin Medine'de indiği de rivayet edilirse de bu rivayet, âyetteki akrabâ kelimesini, Peyğamber'in akrabâsı diye tevil edebilmek için şîîler tarafından tefsîrlere sokulmuştur [2]. Taberî'nin de dediği gibi âyette kasdedilen, genel olarak insanın akrabasıdır. 23-25 nci âyetlerde insana Allah'a ibadet ve ana-babasına iyilik etmesi emredildikten sonra bu âyetlerde de ana baba tarafından akrabasına da iyilik etmesi emredilmektedir [3].

29 nci âyette *''eli boyna bağlamak ve büsbütün açmak''* menedilmektedir. Eli boyna bağlamak, cimrilikten; büsbütün açmak da savurganlıktan kinâyedir. Gerek cimrilik, gerek savurganlık insanın mutsuzluğuna sebebolur. Cimri insanı halk kınar, onun insanlar yanında saygınlığı kalmaz. Gereksiz yere malını harcayıp tüketen de başkalarına muhtacolur. Her iki halde de insan üzüntü içinde kalır. Âyetin sonundaki: ''فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا: *Kınanmış olarak üzüntü içinde oturursun''* cümlesinde *''melûm:* kınanmış'' sözcüğü, cimriliğin getireceği sonuca, *''mahsûr: üzgün''* sözcüğü de savurganlığın getireceği sonuca işaret buyurmaktadır.

30 ncu âyette Allah'ın, dilediğine bol, dilediğine dar rızık vereceği, kullarının hallerini bilir ve görür olduğu, yani herkesin durumuna uygun olanı yaptığı bildirilmektedir.

Allah dilediğini zengin, dilediğini yoksul yapar. İnsan, Allah'ın, kendisi için uygun gördüğünü, takdir buyurduğunu gönül hoşluğuyla karşılayıp O'na şükrederse mutlu olur. Kim bilir belki yoksul olması hakkında hayırlıdır. Zengin olsa başına felâketler gelecektir. Her zengin de mutlu değildir. Zenginlik

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/37.
2. et-Tefsîru'l-hadîŝ: 3/235.
3. Câmi'u'l-beyân: 15/72.

Allah'ın bir kimseyi çok sevdiğinin işareti olamaz. Tersine fakirler Allah'a daha çok bağlıdırlar. Genellikle kişi zenginleştikçe şımarır, azar, hattâ Allah'ı dahi tanımaz olur: "كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ: *İnsan kendisini zengin görünce azar*"[1]. Öyle kimseler için zenginlik felâkettir. Çünkü o kimsenin yoksullaşan ruhu ızdırap çekecektir. Asıl zenginlik gönül zenginliğidir. Dünyânın her hali insan için bir sınavdır.

31 nci âyette yoksulluk korkusuyla çocukların öldürülmemesi, herkesi Allah'ın beslediği, çocukları öldürmenin büyük günâh olduğu buyurulmaktadır. Âyetten anlaşılıyor ki o zamanki Arap toplumunda fazla çocuğu besleyemezler korkusuyla bilhassa yeni doğmuş çocuklarını öldürenler vardı. Bazı kabilelerde birkaç yaşına gelmiş kız çocuklarını diri diri toprağa gömenler oluyordu. Sebep: Kız çocuğunun, ileride namusunu koruyamayarak âilenin şerefine leke getireceği endişesi yanında fazla çocuğu besleyememe korkusu idi. Mal fazla bölünmesin diye kız çocuklarına mirastan pay da vermezlerdi.

Kur'ân-ı Kerîm'den, Arap toplumunda üç nedenle çocuk öldürüldüğünü anlıyoruz:

1) Biri çocukları tanrılara kurban etmedir. Bu, eski toplumlardan beri süregelen bir gelenektir: *"Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlâtlarını öldürmeyi süslü gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler, hem dinlerini karıştırıp bozsunlar. Allah, dileseydi bunu yapamazlardı. O halde onları, uydurduklariyle baş başa bırak!"*[2] âyetinde bu nedenle çocuk öldürmeğe işaret edilmiştir. Herhalde bu âyette kasdedilen, kız çocuğunu toprağa gömme değil, onu Tanrıya kurban etmedir. Nitekim Peyğamber(s.a.v.)in dedesi Abdulmuttalib'in, on oğlu olduğu takdirde birini Allah için Ka'be'de kurban etmeyi adadığı; sonradan on oğlu olup bunların kendisini koruyacak çağa geldiklerini anlayınca aralarında çektiği kur'anın, Peyğamber'in babası Abdullâh'a isabet ettiği; Abdulmuttalib'in, Abdullâh'ı keseceği sırada Kureyşin buna engel olduğu; bir kâhinin fetvâsı üzerine Abdullâh ile on deve arasında kur'â çektiği; fakat kur'ânın, Abdullâh'a isabet ettiği, deve sayısı onar onar artırılmak suretiyle Abdullâh ile develer arasında kur'aların tekrar edildiği ve deve sayısı yüze vardığında kur'anın develere düşüp onların kurban edildiği ve Abdullâh'ın kurtulduğu anlatılır[3].

2) İkincisi: Âilenin şeref ve namusuna leke getirir, savaşamaz diye kız çocuklarını toprağa gömmedir: *"Onlardan birine kız çocuğu olduğu müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolar, yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müj-*

1. Alâk Sûresi: 6-7.
2. En'âm Sûresi: 137.
3. İbn Hişâm, Sîretu'n-nebîy: 1/164-168.

denin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu hakaretle tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"[1] âyetlerinde bu kötü gelenek anlatılmaktadır.

3) Üçüncüsü de fakirlik korkusuyla çocukları öldürmedir. Kimi kadınların, doğan çocuğunu boğduğu rivayet edilir. Eski toplumlarda da fakirlik endişesiyle çocuklarını öldürenler vardı. Fakat o zamanki öldürme tekniği ilkel olduğu için öldürülen çocuk sayısı fazla değildi. Bugün binbir türlü öldürme tekniğiyle anne karnında vücudu belirlenmiş, can üflenmiş 5-6 aylık çocuklar parça parça doğranıp alınmaktadır. Kendilerini sırf çocuk öldürmeğe hasreden, günde kim bilir kaç çocuğu annesinin karnında parçalayıp alan kürtajcı doktorlar, birer Azrâil görevi yapmaktadırlar. Tabii bu yaptıklarının hesabını Allah'ın huzurunda ve o parçaladıkları çocukların ruhları karşısında çok vahim bir şekilde vereceklerdir!

Abdullâh ibn Mes'ûd diyor ki:

— *Ey Allah'ın Elçisi, hangi günâh daha büyüktür, dedim.*

— *Seni yaratan Allah'a eş, ortak koşman, dedi.*

— *Sonra hangisi? dedim.*

— *Senin yemeğini yer, rızkına ortak olur düşüncesiyle çocuğunu öldürmen, dedi.*

— *Sonra hangisi? dedim.*

— *Komşunun karısıyle zinâ etmen, dedi*[2].

32 nci âyette zinâya yaklaşılmaması, zinânın aşırı bir günâh ve çok kötü bir yol olduğu buyuruluyor.

33 ncü âyette haksız yere adam öldürülmemesi; Allah'ın, haksız yere adam öldürenin velisine kısâs yetkisi vereceği, fakat güçlü duruma gelen o velînin de o öldürmede ileri gitmemesi buyuruluyor.

Öldürülen kimsenin velisine verilen yetki, kısâs veya diyet yetkisidir. Bu adam dilerse katilin ölümünü ister, dilerse diyete râzı olur, diyet (kan bedeli) alır, dilerse tamamen affeder, kan bedelinden de vazgeçer. Fakat Allah ona öldürmede aşırı gitmemesini buyurmuştur. Öldürmede aşırı gitmek, katilin uzuvlarını kesmek veya öc almak için katilden başkasını öldürmektir.

1. Nahl Sûresi: 58-59.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 2, 25, Edeb: 20, Diyât: 1. Hudûd: 20, Tevhîd: 40, 46; Müslim, Îmân: 141-142; Ebû Dâvûd, Talâk: 50; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 25; Nesâ'î, Tahrîm: 4; İbn Hanbel, Musned: 1/380, 431, 434, 464.

Câhiliyye Araplarında biri öldürüldü mü, öldürülenin taraftarları, katili öldürmeğe razı olmaz, öldürülenden daha şerefli, daha değerli birini öldürmedikçe rahat etmezlermiş. Bazan bir adam yerine birkaç kişi öldürürlermiş. İşte âyet, böyle aşırı hareketleri menediyor. Çünkü katilden başkasını öldürmek zulümdür. Ama haksız yere adam öldüreni öldürmek, toplumda âsâyiş ve can güvenliği sağlayan adâletin gereğidir.

34-35 nci âyetlerde yetîm, olgunluk yaşına varıncaya dek onun malına uygun olmayan biçimde yaklaşılmaması, verilen sözün yerine getirilmesi, ölçü ve tartının tam yapılması emrediliyor.

36 ncı âyette insanın, iyice bilmediği bir şeyin ardına düşmemesi, gözün, kulağın ve gönlün, algıladıkları şeylerden sorumlu olacakları buyuruluyor.

Bu âyetteki "لا تقف" kelimesi, "قفا يقفو"dan gelir. *"el-Kıyâfe"* iz sürmek demektir. *Lâtakfu,* ardına düşme, yani bilmediğin bir sözün veya işin peşine takılıp onun hakkında hüküm verme, zan ve tahmine göre "şu şöyledir" deme. Bu âyete birkaç türlü mânâ verilmiştir:

1) Gerçek olduğunu bilmediğin inançların ardına düşme, hurâfelere bağlanma.

2) Görmediğin, işitmediğin şeylere tanıklık etme.

3) Görmediğin şeye gördüm, işitmediğin şeye işittim, bilmediğin şeye bildim deme.

4) Başkasını ardından çekiştirme, gıybet etme.

Âyet, bu anlamların hepsini içine alır. Özellikle iyice bilmeden, görmeden başkaları hakkında hüküm vermekten, zan ve tahmine göre konuşmaktan menetmektedir. Çükü bu âyetlerin hepsi, sosyal ahlâkı bozacak hareketleri yasaklamaktadır.

Kıyâsı kabul etmeyenlere göre bu âyet, kıyâsı da meneder. Çünkü kıyâs zan ifade eder. Zan kesin bilgi değildir. Allah'ın dini hakkında kıyâs ile hüküm vermek, bilmeden, zan ve tahmine göre hüküm vermek demektir ki Allah: *"Bilmediğin şeyin ardına düşme"* âyeti ile bunu menetmiştir. Kıyâsı kabul edenlerin buna cevaplarını Râzî, tefsîrinde zikretmiştir [1].

37 nci âyette böbürlene böbürlene yürümek kınanıyor. 38 nci âyette de, 23-37 nci âyetlerde yasaklanan şeylerin, Allah katında günâh ve çirkin şeyler olduğu belirtiliyor.

39 ncu âyette de Hz. Peyğamber'e hitâben, Allah'ın, bu emirleri, Hikmetten kendisine vahyettiği, Allah ile beraber başka tanrı tanımaması, aksi

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/208.

halde kınanmış ve iyiliklerden uzaklaştırılmış olarak cehennemin tâ derinliklerine atılacağı buyuruluyor. Tabii bu hitâp, Peygamber'in şahsında bütün insanlaradır.

Bu âyette iki mânâ mümkündür:

1. Cumhûra göre burada (hikmetten) sözcüğü vahyedilenin türünü anlatmaktadır. Yani mânâ: *"Şunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir"* demektir.

2. Bizim kanâatimize göre burada (Hikmet), Mûsâ'ya verilen asıl levhalardır. Bu vahyedilen şeylerin kaynağı olan temel İlâhî Kitab'dır ki onun bir adı da Hikmet'tir. Buna göre mânâ, meâle yazdığımız gibi: *"Şunlar, Rabbinin, Hikmet'ten sana vahyettiği emirlerdendir"* demek olur. Mûsâ'ya verilen o Hikmet'in hükümleri, Hz.Muhammed(s.a.v.)e de vahyedilmiştir. Bu âyet, tıpkı *"Kitâp'tan sana vahyedileni oku!"* (Ankebût: 45), *"Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku!"* (Kehf: 27) âyetleri gibidir.

23-37 nci âyetlerdeki emir ve yasaklar:

1. Yalnız Allah'a kulluk etmek,
2. Ana babaya iyilik etmek,
3. Akrabaya, yoksullara, yolculara yardım etmek ve onları incitmemek,
4. Cimrilik ve savurganlıktan kaçınmak,
5. Fakirlik korkusuyla çocuk öldürmemek,
6. Zinâya yaklaşmamak,
7. Haksız yere adam öldürmemek,
8. Kötü niyetle yetim malı yememek,
9. Verilen sözde durmak,
10. Ölçü ve tartıyı tam yapmak,
11. Bilmediği bir şeyin ardına düşmemek, bilmeden başkaları aleyhinde dedikodu yapmamak,
12. Böbürlenmemektir.

Tevrat'ın on emrine benzeyen bu yasaklar, En'âm Sûresinin 151-153 ncü âyetlerinde de bildirilmiştir. Bu âyetler, Mekke devri ortalarında inmiş olan sûrenin âyetleridir. Demek ki yüce Allah, Peygamber(s.a.v.)i, İsrâ ile ma'nevî seyâhate çıkarmış, İsrâil oğulları yurduna götürmüş, sonra indirdiği bu sûre ile de Kur'ân'ın da Mûsâ'ya gelen kaynaktan geldiğini belirtmek üzere Tevrat'taki on emri Kur'ân'da da saymış, böylece Kur'ân'ın, Tevrat'a ters olmayıp onu doğruladığını işaret buyurmuştur. İbn Abbâs: "Bu onsekiz âyet, Hz.

Mûsâ'nın levhalarında da vardı'' demiştir [1].

أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَٰئِكَةِ إِنَاثًا ۚ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ
قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ
إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ
سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ
السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ۚ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ
تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

40- Rabbiniz, oğulları size seçti de kendisine meleklerden kadınlar mı edindi? Gerçekten siz tehlikeli bir söz söylüyorsunuz! 41- Biz bu Kur'ân'da sözü çeşitli biçimlerde anlattık ki düşünsünler. Fakat bu, onların sadece kaçışlarını artırıyor. 42- De ki: ''Eğer dedikleri gibi O'nunla beraber tanrılar olsaydı, o zaman onlar da Arşın sâhibine gitmenin yolunu ararlardı. 43- Hâşâ, O, onların dediklerinden çok yücedir, uludur. 44- Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halîmdir, çok bağışlayandır.

Tefsîr:

40 ncı âyette kendileri kız çocuklarından hoşlanmadıkları, onlardan utandıkları halde melekleri Allah'ın kızları sanan Arapların bu inanç ve düşünceleri kınanmaktadır. Allah çocuk edinmekten uzaktır. Ama çocuk edinse

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 20/214; İrşâdu'l-'akli's-selîm: 3/173.

neden herkesin hoşlandığı erkek çocuklar değil de, hoş görülmeyen kız çocuklar edinsin? Herşeyin sâhibi O'dur. O, herşeyin en iyisini seçer, alır. Bu inançlarının saçmalığını belirtmek için: *"Rabbiniz size erkekleri seçti de kendisi meleklerden kadınlar mı edindi?"* buyuruyor.

41 nci âyette de insanların öğüt almaları için Kur'ân'da herşeyi açık açık anlattığı, fakat bu açıklamaların, müşriklere, nefretlerini, haktan kaçışlarını artırmaktan başka bir katkısı olmadığı belirtiliyor.

42 nci âyette Allah'tan başka tanrı olamayacağı, gayet özlü ve mantıklı bir dille anlatılıyor: Allah ile beraber başka tanrılar olsaydı o tanrılar da asıl Arş sâhibi yüce Tanrı'ya yaklaşmağa çalışırlardı. Tanrılar Allah'a yaklaşmağa çalışırken siz neden doğruca O'na kulluk yerine, O'nun yaratıklarına tapıyorsunuz? Yâhut âyetin anlamı şöyledir:

Eğer Allah'tan başka tanrıları olsaydı bunların her biri asıl taht sahibini yenip O'nun yerine geçmek isterdi. Biri diğerini yense, yenilen güçsüzdür, Tahtın sahibi olamaz. Hiçbiri diğerini yenemezse, güçler birbirine denk olacağından hiçbiri buyruğunu yürütemez, kâinatın işleri durur, düzeni bozulurdu: *"Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup giderdi. Arşın sâhibi Allah, onların nitelendirdikleri şeylerden yücedir"* [1].

43 ncü âyette yedi göğün, yerin ve bunlarda bulunan tüm varlıkların Allah'ın şânının yüceliğini söylediği, O'nun övgüsünü söylemeyen, O'nu tesbîh etmeyen hiçbir şeyin bulunmadığı, fakat insanların, onların tesbîhlerini anlayamadıkları bildiriliyor.

Allah'ı tesbîh, O'nun şânının, kudretinin yüceliğini, eksikliklerden uzak olduğunu söylemek veya hal diliyle bunu anlatmaktır. Kâinâttaki ince düzen, Yaratıcısının gücünü anlatır. Doğada renk renk açan çiçekler, ormanlarda cıvıl cıvıl öten kuşlar, su kaynaklarından buharlaşıp göğe çıktıktan sonra yağmur, kar veya dolu olarak tekrar yeryüzüne dönen sular, gökte dolaşan sayısız yıldızlar, her şey düşünenlere Allah'ın gücünü, hikmetini ve birliğini haykırır.

Gördüğümüz cisimler atomlardan meydana gelmiştir. Her atom, çekirdeğindeki pozitif elektrik yüklü proton ve yüksüz nötronlar ile, çekirdek etrafında büyük sür'atle dönen negatif elektrik yüklü elektronlardan ibarettir. Elektronların çekirdek etrafındaki sayısı atomdan atoma değişir. Çekirdekteki proton sayısının da atomdan atoma farklı olması değişik elementleri ortaya çıkarır.

Cansız sanılan eşyâda, kısıtlı duyularımızla algılayamadığımız bir hareket vardır. Hareket canlılık belirtisidir. Atomun çekirdeği etrafındaki elektron-

1. Enbiyâ Sûresi: 22.

lar, akla durgunluk verecek bir hızla döner. Meselâ, Hidrojen atomunun elektronu, çekirdeği etrafında saniyede 2000 (iki bin) kilometre hızla dönmektedir. "Hayvanlar hayât dolayısiyle çeşitli hareketlere sahip iseler, cansız eşyâ atomlarında, canlılarınkinden milyonlarca fazla hareket vardır. İşte buna dayanarak bazı bilginler, her varlığın canlı olduğunu söylemişlerdir" [1].

Maddenin en küçük parçası olan atom, bu hareketiyle Yaratıcısının şânının yüceliğini, hikmetinin üstünlüğünü söylemektedir. Her zerre Allah'ın yüceliğini, eksikliklerden uzak olduğunu kanıtlar. Dilsiz görünen doğa, derin düşünenler için dillenir, hal diliyle Allah'ın bir olduğunu, herşeyde O'nun kudretinin göründüğünü söyler.

Âyette herşeyin, kendisine özgü bir dille Allah'a hamdederek O'nu tesbih ettiği anlatılmaktadır. Bir kısım müfessîrlere göre bu hamd ve tesbîh, yukarıda anlattığımız üzere delâlet tesbihidir, söz diliyle değil, hal diliyle tesbihtir. Yani herşey, güzelliği, düzeni ile Allah'ın varlığını, birliğini ve hikmeti kanıtlar. Bir kısım müfessirlere göre de bu tesbîh, söz diliyle olan tesbîhtı . Herşey, kendisine özgü bir dille Allah'ı tesbîh eder. Çünkü bu tesbîh, eğer hal tesbîhi olsaydı bunu herkes anlayabilirdi. Onlara göre: *"Siz onların tesbîhini anlayamazsınız"* sözü, bu tesbîhin, bizim anlamadığımız bir dille olduğunu gösterir.

Biz eşyânın dışını görürüz. Sınırlı algı sistemimiz, eşyânın mâhiyetini kavramaktan uzaktır. Bize göre eşyâ dilsizdir, konuşmaz. Ama bu yetersiz algılar sınırını aşıp Allah'ın nuru ile bakma yeteneği kazanan çok kimse vardır ki onlar her zerreden Allah'ı tesbîh sesini işitmişlerdir: "Dinle eşyâ cüzlerinden Hâlik'ın sen medhini." Abdullâh ibn Mes'ûd: "Biz, yenilen yemeğin tesbîhini işitirdik" [2] dediği gibi Ebuzerri Ğifârî de Peyğamber(s.a.v.)in eline aldığı çakıl taşlarının tesbîhinin duyulduğunu rivayet etmiştir [3].

Bundan takriben kırk yıl önce, kendisini zikre vermiş olan bir can kardeşim, bir gece virdîyle meşgul olurken ansızın gelen bir hâl ile kendisinden geçtiğini, dilinin durup vücudunun her zerresinin "Allah, Allah" diye zikretmeğe başladığını, beş dakika kadar süren bu hâl geçtikten sonra kendisine geldiğini anlatmıştı.

Gecelerini ibadetle ihyâ eden kayınpederim İsmail Hakkı Efendi de bana, bir gün saatten "Allah, Allah" sesini duyduğunu söylemişti. Allah, kendisine rahmet eylesin ve bu satırları okuyan o muhterem zât ile birlikte bu fakiri de rahmetle ansın.

Yüce Allah, herşeyin, bizim anlamadığımız bir biçimde Allah'ı tesbih

---

1. Tantâvî, el-Cevâhir fî-Tefsîru'l-Kur'ân: 9/68.
2. Buhârî, Menâkıb: 25; Dârimî, Mukaddime: 5; İbn Hanbel, Musned: 1/460.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/43.

ettiğini bildirdikten sonra halîm ve ğafûr sıfatlarını hatırlatmaktadır. Yani Allah, kendisine isyân edeni cezalandırmakta acele etmez, ona süre tanır, fırsat verir. Tevbe ederse, onu affeder. Ama şirk ve küfrüne devam ederse perişan eder. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah zâlime mühlet verir, nihayet yakaladığı zaman da bırakmaz"* buyurmuştur.

İniş sırasına göre ilk defa bu sûrenin 44 ncü âyetinde gökler, yedi gök olarak tanımlanır. Burada Kur'ân'ın amacı sayı belirtmek değildir. Kur'ân'ın indiği ortamda göklerin yedi olduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'ân da halk dilinde yerleştiği şekilde yedi göğün Allah'ı tesbih ettiğini söylemiştir. Âyetin amacı, herşeyin Allah'ı tesbih ettiğini, eksikliklerden uzak olduğunu gösterdiğini anlatmaktır.

Kasimî'nin zikrine göre bazı âlimler, "yedi gök" deyimiyle güneş sistemindeki yedi gezegenin kasdedildiğini söylemişlerdir. Eskiden güneş sisteminde yedi gezegen olduğu sanılıyordu. Sonradan sistemde 11 gezegen olduğu saptanmıştır. Bazı âlimlerin, yedi, yetmiş, yediyüz sayılarının belli bir sayıyı değil, çokluk belirtmek için kullanıldığını, yedi gök tabiriyle de çokluk belirtildiğini söylemişlerdir.

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا
مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ
وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾
نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ
إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾ انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا
فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

45- Kur'ân okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz. 46- Kalblerine -onu anlamalarına engel olacak- kabuklar, kulaklarına da bir ağırlık koyarız. Kur'ân'da yalnız rabbini andığın zaman arkalarına dönüp kaçarlar. 47- Biz onların, seni dinlerlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zâlimlerin: "Siz, büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!" dediklerini gayet iyi biliyoruz. 48- Bak nasıl misaller verdiler de şaştılar, artık bir daha yolu bulamazlar.

Tefsîr:

45-46 ncı âyetlere göre Peyğamber (s.a.v.) Kur'ân okuduğu zaman Allah, onunla âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde gerer, gönüllerinin üzerine kılıflar geçirir, Kur'ân'ı anlamazlar; kulaklarına da ağırlık kor, onu duymazlar.

Müşrikler inkârlarında direnerek, Peyğamber(s.a.v.)in bütün çağırılariyle alay ediyor, *"Boş yere uğraşma, senin çağrına karşı gönlümüz tıkalıdır, kulaklarımızda ağırlık, seninle bizim aramızda perde vardır. Biz senin sözünü anlamaz ve dinlemeyiz"* diyorlardı. Onların bu sözleri: *"Dediler ki: 'Bizi çağırdığın şeye karşı kalblerimiz örtüler içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var. Sen yap yapacağını, biz de yapıyoruz"*[1] âyetinde anlatılmıştır.

İşte bu âyetlerde onların bu inatçı, alaylı sözlerine işaretle Kur'ân'a karşı onların gönülleri ve kulakları yani anlama ve dinleme duyuları üzerinde perde bulunduğu belirtiliyor. Gönülleri ve kulakları üzerine konan perde, gerçekte kendi isteksizliklerinden meydana gelen psikolojik bir perdedir. İnsan bir sözü, bir konuyu anlamak için istek göstermezse anlayamaz. Bir öğrenci, öğretmenin sözünü anlamak için kendisini hazırlamaz, öğretmen ders anlatırken onun aklı başka şeylerle meşgul olursa, öğretmen konuyu yüz kere de tekrarlasa o öğrenci yine bir şey anlayamaz. Konuyu anlayabilmek için önce anlama isteği gerekir. İşte müşrikler bu isteği göstermiyorlardı. Peyğamber Kur'ân okumağa başladıkça onlar başka şeyle meşgul oluyor, konuşuyor, gürültü ediyor, katiyyen anlamak niyetiyle dinlemek istemiyorlardı. İşte Peyğamberle onlar arasına gerilen gizli perde, gönüllerinin ve kulaklarının üzerine vurulan kılıflar, onların bu isteksizliklerinden oluşan psikolojik perdelerdir. Bu durum, onların dinlemesine ve anlamasına engeldir. Bu psikolojik olay, o inatçıların kendi davranışları sonucu meydana gelmekle beraber Allah'ın

1. Fussilet Sûresi: 5.

kanunları içinde oluşur. Onlar isteksizlik gösterince Allah'ın kanunları içerisinde o anlamazlık ve duymazlık hali meydana gelir. Bu hali yaratan da Allah'tır. Fakat bu yaratma, onların isteklerine göre olmuştur. Yani fi'lin malzemesi, nedenleri, onların davranışlarıdır. Bunun için âyet, onların kör taassup ve inatlarını belirtmekte ve kınamaktadır.

"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak döner. İşte onu, acı bir azâb ile müjdele!"[1] âyeti de müşrik insanın bu psikolojik halini belirtmektedir.

46 ncı âyetin sonunda Hz. Muhammed (s.a.v.) Kur'ân'da tanrılardan söz etmeden yalnız Allah'ı andığı zaman müşriklerin uzaklaştıkları anlatılmaktadır. Zaten onları Kur'ân'dan uzaklaştıran asıl neden, Allah'ın tek başına anılması idi. Onlar, atalarından miras aldıkları çok tanrılı dini bırakamıyorlardı. Allah'a inanıyorlardı ama tanrılarının da Allah'ın yanında kendilerine aracı olduklarını sanıyorlardı. Peygamber (s.a.v.) o tanrıları reddedip yalnız Allah'ı anınca onu dinlemek istemiyor, ondan uzaklaşıyorlardı: *"Allah, tek başına anıldığı zaman âhirete inanmayanların kalbleri ürker. Ama O'ndan başkaları da anıldığı zaman hemen sevinirler"*[2] âyetinde de onların bu tutumuna işaret edilmiştir.

47-48 nci âyetlerde müşriklerin gizlice Peygamber'i dinledikleri, sonra da: "Siz büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dedikleri ve böylece şaştıkları, artık doğru yolu bulamayacakları anlatılmaktadır.

İbn İshâk'ın açıklamasına göre Ebûsüfyânibn Harb, Ebûcehl ibn Hişâm, Ahnes ibn Şarîk bir gece birbirinden habersiz, gizlice Peygamberin Kur'ân okumasını dinlemeğe giderler. Her biri bir yerde gizlenir, Peygamber'in okumasına kulak verirler. Şafak atıncaya kadar dinlerler, şafakla beraber evlerine dönerken yolda karşılaşırlar. Birbirlerini kınarlar:

— Böyle bir âdet çıkarmayınız, sonra akılsızlarınızdan biri duyarsa içine kuşku düşürmüş olursunuz, derler.

İkinci gece yine herkes birbirinden habersiz eski yerine gider, şafak atıncaya kadar Kur'ân dinledikten sonra evine dönerken yolda karşılaşırlar ve önceki gibi birbirini kınarlar. Fakat üçüncü gece yine aynı şey olur. Yine şafakla beraber evlerine dönerken karşılaşırlar ve bu kez bir daha buraya gelmemek üzere and içerler.

O sabah Ahnes değneğini alıp Ebûsüfyân'a gider:

1. Lokman Sûresi: 7.
2. Zümer Sûresi: 45.

— Ey Ebû Hanzala, Muhammed'den dinlediklerin hakkında düşünceni söyle, der. Ebusüfyân:

— Vallâhi ey Ebu Ŝa'lebe, der, ondan öyle şeyler işittim ki onların anlamını biliyor, ne demek istediğini anlıyorum. Öyle şeyler de işittim ki ne anlamını biliyorum, ne de ne demek istediğini anlıyorum.

Ahnes oradan Ebucehl'in evine gider:

— Ey Ebulhakem, Muhammed'den dinlediklerin hakkında düşüncen nedir, der. Ebucehil şöyle cevap verir:

— Muhammed'den dinlediklerim mi? Bak, biz Abdi Menaf oğullarıyla ötedenberi şerefte rekabet edegeldik. Onlar yedirdiler, biz de yedirdik, onlar bineksiz hacılara binek temin ettiler, biz de öyle yaptık, onların verdiğini biz de verdik; onlarla daima yarış atları gibi diz dize berabere kaldık. Şimdi onlar: "Bizim aramızdan, kendisine gökten vahiy gelen bir peyğamber çıktı" dediler. Biz buna ne zaman erişiriz? Vallâhi ona aslâ inanmaz ve onu aslâ kabul etmeyiz[1].

وَقَالُوٓا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا
حِجَارَةً اَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ
مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هُوَ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ
وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

49- Dediler ki: "Biz kemikler haline geldikten, ufalanıp toprak olduktan sonra mı, sâhiden biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?" 50- De ki: "İster taş olun, ister demir." 51- "İster gönlünüzde büyüyen herhangi bir yaratık (ne olursanız olun, Allah sizi mutlaka diriltecektir).

1. İbn Hişâm, Sîretu'n-nebîy: 1/337-338 tab'atu dâri'l-fikr; İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/42.

"Bizi kim tekrar döndürebilir?" diyecekler. "Sizi ilk defa yaratan" de. Sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar ve: "Ne zaman o?" diyecekler. "Pek yakın olabilir" de. 52- Sizi çağıracağı gün O'na hamdederek çağırısına uyarsınız ve (yeryüzünde) *pek az kaldığınızı sanırsınız.*

Tefsîr:

49-52 nci âyetlerde yüce Allah, vücudu çürümüş, parçalara ayrılmış, kemik ve toprak haline gelmiş ölülerin tekrar dirilmesini olası görmeyenlere cevaben toprak değil, taş, demir ya da kendi düşüncelerine göre bunlardan daha katı, yani hayattan daha uzak bir şey de olsalar yine diriltileceklerini, insanları ilk defa yaratmış olan Allah'ın, onları yeniden bedensel hayâta döndüreceğini bildiriyor. Ölülerin diriltileceğini duyunca alaylı alaylı başlarını sallayarak: *"Ne zaman olacak bu iş?"* diyenlere, bunun pek yakın olabileceğini ve Allah çağırdığı gün insanların, O'nun buyruğuna uyacaklarını ve çok az bir süre kaldıklarını sanacaklarını haber veriyor.

Pek az kalmaları, ya dünyâdaki yaşama sürelerine veya öldükten sonra ikinci dirilişe kadar gelen berzah hayâtına işarettir. Bunlar yeniden diriltildiklerinde ya daha önce dünyâda pek az kaldıklarını sanırlar veya öldükten sonra fazla geçmeden yeniden diriltildiklerini sanırlar. Gerçeği Allah bilir. Fakat herhalde ikinci anlam siyaka daha uygundur.

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ
الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ
يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ
أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا
دَاوُودَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

53- Kullarıma söyle: En güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytân aralarına girer. Doğrusu şeytân, insanın apaçık düşmanıdır. 54- Rabbiniz sizi daha iyi bilir. Dilerse size acır, dilerse size azâbeder. Biz seni onların üzerine vekîl göndermedik. 55- Rabbin, göklerde ve yerde olan kimseleri daha iyi bilir. Andolsun ki biz peyğamberlerin kimini kimine üstün kıldık, Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.

Tefsîr:

53 ncü âyette Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'ın kullarına, güzel konuşmalarını, en güzel olan şeyleri söylemelerini emretmesini; zira insanlara açık düşman olan şeytanın, aralarını katmağa çalışacağını bildiriyor.

Bu âyette tatlı sözün, iyi konuşmanın önemi belirtiliyor. Bir çift söz, büyük kavgalara sebebolur. Bir çift söz de düşmanları dost eder. Yüce Allah, söylenecek söze dikkat edilmesini, insanları birbirine düşürecek, yanlış anlamalara, kavgalara neden olacak kaba, çirkin sözlerden kaçınılmasını, en güzel biçimde konuşulmasını emretmektedir.

Zemahşerî bu âyetin, Hz. Ömer'le kâfirlerden biri arasında çıkan bir tartışmada Hz. Ömer'in, ağzını bozan kâfiri dövmeğe kalkması üzerine indiğini söylüyor. Tabresî'nin rivayetine göre de müslümanların, kendilerine eziyet eden müşriklere karşı koymak için izin istemeleri üzerine inmiştir.

54- Allah, herkesin ne yaptığını, ne düşündüğünü bilir. Dilerse onlara acıyıp günâhlarını bağışlar, dilerse yaptıklarından ötürü onları cezalandırır. Peyğamber onlara vekil değil, elçi olarak gönderilmiştir. Onun görevi insanları zorla yola getirmek değil, gerçeği duyurmaktır. Yola gelip gelmemek, insanların kendi isteklerine bırakılmıştır. Peyğamber onların yola gelmemesinden sorumlu değildir.

55 nci âyette de Allah'ın, göklerde ve yerde olanların durumlarını gayet iyi bildiği vurgulanıyor. Sonra peyğamberlerden kimini, bazı hususlarda ötekilerinden üstün kıldığı, Dâvûd'a da Zebur'u verdiği bildiriliyor.

Zebûr, Eski 'Ahid Kitaplarından olan Mezmûrlardır. Bunlar, çoğunluğu Dâvûd'a nisbet edilen şiirleri, öğütleri, tesbîh ve duâları içerir.

Râzî'nin belirttiği üzre müşrikler, Kitâp ehlinin etkisi altında idiler. Kur'ân'ın, Allah tarafından vahyedildiğini kabul etmedikleri gibi, onlarla temas halinde bulunan Medine'deki yahudiler de Mûsâ'dan sonra kimseye Kitâp verilmediğini söylüyorlardı. İşte bu âyette Dâvûd'a Zebûr'un verildiği belirtilerek Mûsâ'dan sonra kimseye kitap verilmediğini söyleyenlerin iddiâları çürütülüyor. Allah'ın, peyğamberlerden kimini kimine üstün kıldığı belirtilerek,

herşeyin Allah'ın elinde olduğu, her peyğambere ayrı bir özellik vererek o konuda onu, ötekilerden üstün kıldığı; O'nun lûtfuna pâyân olmadığı, dilediği kuluna lûtfuyla hikmetler vahyedeceği anlatılmış oluyor.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ
وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ
أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾
وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا
كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ
إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا
نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

56- De ki: ''O'ndan başka tanrı sandığınız şeylere yalvarın, onlar ne sizden sıkıntıyı kaldırabilirler, ne de onu başka bir yana çevirebilirler. 57- O yalvardıkları da, onların (Allah'a) *en yakını da Rablerine yaklaşmak için vesile ararlar, O'nun rahmetini umarlar, azâbından korkarlar. Çünkü Rabbinin azâbı cidden korkunçtur. 58- Hiçbir kent yoktur ki biz, kıyâmet gününden önce onu yok edecek, yâhut ona şiddetli bir biçimde azâbedecek olmayalım. Bu, kitâpta yazılmıştır. 59- Bizi âyetler göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin* (onları) *yalanlamış olmasıdır. Semûd'a açık bir mu'cize olarak dişi deveyi verdik, o, zulmetmelerine sebeboldu. Biz, mu'cizeleri, sadece korkutmak için göndeririz.*

Tefsîr:

56-57: Allah'tan başka tanrı diye tapılan, yalvarılan şeylerin hiçbiri,

insandan ne bir zararı kaldırabilir ve ne de onu başka yana çevirebilir. İnsanların yalvarıp meded umdukları şeylerin en büyüğü dahi Allah'ın rahmetini umar, azâbından korkar. Şimdi Allah'ı bırakıp muhtaç, âciz yaratıklara tapmak elbette doğru olmaz.

Müşrikler gerçi putlara tapıyorlardı ama taptıkları putlar, aslında ruhânî güçlerin, meleklerin sembolleri idi. Yani onlar, bu heykellerin ardındaki ruhsal güçlere, meleklere tapıyorlardı. Rivayetlerden anlaşıldığına göre Araplar melekler, cinler gibi gözle görülmez ruhsal güçlere taparlardı. İşte âyette o yalvardıkları güçlerin de, hattâ onların en büyüklerinin de Allah'a taptıkları belirtilerek onlara tapma yerine doğrudan Allah'a tapmanın gereği anlatılmaktadır.

58 nci âyette her kentin mutlaka kıyâmetten önce ya helâk edileceği, yahut şiddetli azâba uğrayacağı, bunun Kitâpta böyle yazılmış olduğu bildirilmektedir. Sözgelişinden bu âyetin, Hz. Muhammed'in davetini kabul etmeyen müşriklere bir uyarı olduğu anlaşılmaktadır. Onlara deniyor ki: Eski milletler, peyğamberlerine karşı geldiklerinden ötürü cezalandırıldılar. Sizin bu kentiniz de onların sonucuna uğrar. Çünkü Allah, kıyâmetten önce her kenti, halkının günâhı yüzünden ya helâk edecek veya azâba uğratacaktır.

59- Müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)den, Mekke'de dağları yürütüp ovalar açmasını, ırmaklar fışkırtmasını, bağlar bahçeler yaratmasını, gökten hazineler indirmesini, melekleri indirip kendisiyle beraber gezdirmesini, ölüleri diriltip konuşturmasını vs. istedikleri Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılır. İşte bu âyette Allah'ın, müşriklerin istedikleri mu'cizeleri neden göndermediği açıklanıyor: Daha önceki milletler de mu'cize istemişler, fakat mu'cizeleri gördükten sonra da yalanlamışlar, bu yüzden cezalandırılmışlardır. Semûd kavmine de ap açık, ibret dolu mu'cize olarak deve verilmiş, yine yalanlamışlar, deveye haksızlık etmişlerdir. Allah, mu'cizeleri korkutup uyarmak için gönderir. Mu'cizeleri gördükleri halde yalanlayanlar cezalandırılır.

Bu Mekke halkının istedikleri mu'cizeler de işte bunun için gösterilmemektedir. Çünkü bunlar da yalanlamakta kararlıdırlar. Bu mu'cizeleri görseler de yalanlayacaklardır. Bu yüzden Allah'ın cezâsına çarpılacak, helâk olup gideceklerdir. İşte böyle birden bire helâk olmamaları için Allah, onlara istedikleri mu'cizeleri göndermemektedir.

Âyetin son cümlesinden, mu'cizenin ikna' için değil, korkutmak için gönderildiği anlaşılıyor. Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini ispat için yeterli delil vardı. Mu'cize göstermeğe gerek yoktu. Mu'cize, delilleri gördükleri halde inanmayanları korkutmak için gönderilir. Onu görüp de inanmayanlar, derhal cezalandırılır. Oysa Hz. Muhammed'e şimdi inanmayan kişilerin, gelecekte inanmaları umudu vardır. Kendileri inanmasa da çocukları inanabilir.

Bundan dolayı Allah, azâbının belirtileri olan mu'cizeleri göndermemiştir. Nitekim Peygamber'e inanmayanların çoğu sonradan inanmış, en azılı kâfirlerin çocukları, birer İslâm mücâhidi olmuşlardır.

وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتٖٓي اَرَيْنَاكَ اِلَّا
فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزٖيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا
كَبٖيرًا ﴿٦٠﴾

60- Bir zaman sana: "Rabbin, insanları kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz ru'yâyı ve Kur'ân'da lânetlenmiş ağacı, insanları sınama vesilesi yaptık. Biz onları korkutuyoruz ama korkutmamız, onların azgınlıklarını daha da artırmaktan başka bir katkı yapmıyor.

Tefsîr:

60 ncı âyette Peygamber(s.a.v.)e, Rabbinin, müşrikleri kuşatacağını söylediği ve kendisine gösterdiği ru'yâyı ve Kur'ân'da anlatılan lânetlenmiş ağacı insanlara fitne (yani sınama vesilesi) kıldığını; onları korkutup uyardığını, fakat uyarmasının, onların azgınlıklarını artırmaktan başka bir işe yaramadığını bildirmektedir.

Bu âyetten anlaşılıyor ki yüce Allah, âyetin inişinden önce Peygamber(s.a.v.)e, müşrikleri kuşatacağını, onları ezip müslümanları onlara galip getireceğini, hakim kılacağını vahyetmiştir. Allah'ın bu vahyi uyarınca Peygamber (s.a.v.), bir gün hasımlarını yeneceğini biliyor, bundan emin bulunuyordu. Allah'ın ona bu bildirisi ya vahiy veya ru'yâ ile olmuştur. Âyetin devamından bunun ru'yâ ile olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Enfâl Sûresinin 43 ncü âyetinde de müslümanların, müşrikleri yeneceğinin Peygamber'e ru'yâsında gösterildiği anlatılmaktadır.

Burada peygamber'e gösterildiği ve insanlardan kiminin fitnesine yani dinden dönmelerine sebebolduğu anlatılan ru'yâ nedir? Ne zaman görülmüştür? Bir rivâyete göre Peygamber (s.a.v.) Mekke'ye gireceğini ru'yâsında görmüş, bunu da ashâbına söylemişti. Fakat Hudeybiye'de Mekke'ye girmesinin engellenmesi, bazılarının kuşkulanmasına neden olmuştur. Hattâ Hz. Ömer, Ebubekir'e:

— Allah'ın Elçisi, bizim Ka'be'ye girip onu tavaf edeceğimizi söylememiş miydi? demiş. Hz. Ebubekir de:

— O, bunu hemen bu sene yapacağımızı söylemedi. İnşâallâh başka bir yılda yaparız, demişti.

Ertesi yıl Peygâmber Ka'be'ye girdi. Bunun üzerine Allah: *"Allah, Elçisinin ru'yâsının gerçekliğini doğruladı"*[1] âyetini indirdi.

Başka bir rivayete göre de Hz. Peygâmber (s.a.v.), Kureyş kâfirlerinin vurulacakları yerleri ru'yâda görmüştü. Kureyş bunu duyunca Peygâmberle alay etmeğe başladılar. Müslümanlar Bedir suyuna geldikleri zaman Peygâmber (s.a.v.):

"— Vallâhi ben o adamların vurulacakları yerleri görür gibiyim" dedi. Ve her birinin vurulup düşeceği yeri gösterdi[2].

Şimdi bu iki rivayet doğru kabul edilse bu âyetin Medine'de inmiş olması gerekir. Halbuki sûre Mekke'de inmiştir. Bu âyetin de Medine'de indiğini söyleyen olmamıştır. Ancak ikinci rivayetin gerçek bir yanı vardır: Peygâmber (s.a.v.) henüz Mekke'de iken müşriklere galip geleceğini, ileride müslümanların, onları yeneceğini ru'yâsında görmüş ve bunu sahâbilerine söylemiş olabilir. Peygâmber'in bu sözünü duyan müşrikler, onunla alay etmişler, bu zayıf insanların kendilerini yeneceklerini bir hayal sanmışlardır.

Bu izah, âyetin sözgelişine uygundur. Ancak müfessîrlerin çoğunluğunun kanısına göre âyette Peygâmber'e gösterildiği bildirilen ru'yâ, İsrâ gecesinde kendisine gösterilen müşâhededir. Burada ru'yâ, uykuda görülen düş değil, gerçek görmedir.Âyetteki ru'yâyı İsrâ gecesindeki müşâhede olarak kabul eden bazı kimseler de bu âyete dayanarak o gece Peygâmber'in yürütülmesinin ve gösterilen müşâhedelerin, uykuda görülen bir düş olduğunu söylemişlerdir.

Fakat biz, buradaki ru'yâ ile İsrâ olayının kasdedildiğine kani değiliz. Çünkü o konu, müşriklerin, Peygâmbere karşı düşmanlıklarını ve onların bir gün yenileceklerini anlatan bu âyetlerin konusuna yabancıdır. Kelâmullâh'ta birbiriyle ilgisiz sözler yanyana gelmez. Kaldı ki İsrâ olayı, sûrenin başında zaten anlatılmıştır. Burada ondan neden söz edilsin? Burada anlatılan ru'yâ, ikinci rivayette belirtildiği üzre Peygâmber'in, kâfirlerin yenileceği hakkında gördüğü bir düştür. Peygâmber'in, bu ru'yâya dayanarak yenileceklerini söylediği müşrikler, kendisiyle ve müslümanlarla alay etmişlerdir. Herhalde bu ru'yânın gerçekleşmesini olası görmeyen bazı zayıf yürekli müslümanlar da

1. Fetih Sûresi: 27.
2. Câmi'u'l-beyân: 15/112; Hâzin, et-Tefsîru'l-hadîs.

müşriklerin propagandalarına kapılarak kuşkulanmış, dinden dönmüşlerdir. İşte âyette bu olaya işaret buyurulmaktadır. Yoksa İsrâ olayının, müslümanların kuşkulanmasına yol açacak bir yanı yoktur. Zâten müslümanlar, Peygamber'den böyle olağan üstü şeyleri duymaya hem teşne idiler, hem de bunları duymaktan hoşlanırlardı. Kaldı ki o, bu gördüklerinin ruhânî bir müşâhede veya ru'yâ olduğunu söylemişti. Bu, peyğamberden uzak görülecek bir şey değildir ki kuşkulanmalarına neden olsun. Demek ki âyette anlatılan ru'yâ, İsrâ olayı ve müşâhedesi değil, müşriklerin yenilecekleri, müslümanların onlara hakim olacakları hakkındaki bir Peyğamber ru'yâsı ve bu ru'yâya dayanarak müslümanların galip geleceklerinin söylenmesi ve bunun müşrikler arasında da duyulmasıdır [1].

Kur'ân'da lânet edilmiş ağaca gelince: Çoğunluğun kanısına göre bu ağaç: *"Günahkârın yiyeceği olan Zakkum ağacı"* âyetinde sözü geçen *Zakkum ağacı*'dır. Bunun karışıklığa sebebolması şöyle açıklanır:

Biraz önce yazdığımız Duhân Sûresinin 43-44 ncü âyetleri, bu ağacın günahkârların yiyeceği olduğunu, kaynar su gibi karınlarda kaynayacağını söylüyor. Müşriklerden İbnu'z-Ziba'rî, bu âyeti duyunca: "Biz, zakkum diye hurma ve zubed'i biliriz. O zakkumdan yeyiniz" demiş. İbn Ebî Hâtim ve Beyhekî'nin İbn Abbâs'tan rivayetlerine göre Ebucehil: "Muhammed'in sizi korkuttuğu zakkum nedir bilir misiniz? Medine'nin yağlı hurma tiridi. Vallâhi bulsak öyle bir zakkumlanırız ki!" demiş [2].

İşte âyette sözü edilen ru'yâ yanında bu ağacın da onların sınanmalarına sebebolduğu bildirilmiştir. İbn Abbâs'a göre sembolik bir nitelik taşıyan bu ağaç, Ümeyye oğullarını: el-Hakem ibn Ebî'l-âs'ı temsil eder. Peyğamber (s.a.v.) ru'yâsında Mervan'ın oğlunun, kendi minberine çıktığını görmüş, ru'yâsını Ebubekir ve Ömer'e söylemiş, onlar gittikten sonra el-Hakem'in, bu ru'yâyı başkalarına söylediğini duyunca canı sıkılan Peyğamber, Ömer'i, sırrını ifşâ etmekle suçlamış. Sonra anlaşılmış ki Allah'ın Elçisi, ru'yâsını anlatırken el-Hakem gizlice onları dinliyormuş [3].

Tabii bu rivayetin, bir şiî uydurması olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu sûre Mekke'de inmiştir. Mekke'de Allah'ın Elçisinin ne minberi vardı, ne de el-Hakem müslüman olmuştu.

En doğru rivâyet birincisi görülmektedir. Zakkum ağacının, günahkârların yiyeceği olduğu hakkındaki âyeti duyan müşrikler, bu ağacı, kendi bildikleri zakkum ağacı sanarak Kur'ân ile alay etmişler, bazı müslümanları dahi şüpheye düşürmüşlerdir. İşte âyet, zikredilen bu ağacın, bazı kimselerin düşüncelerinin kaymasına, kuşkulanmalarına neden olduğunu anlatmaktadır.

1. et-Teshîl: 2/174.
2. Fethu'l-Kadîr: 3/240; Kurtubî, el-Câmi': 10/283.
3. İbn Hişâm, Sûretu'n-Nebîy: 1/356; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/49-50.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ
طٖينًا ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذٖي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ
جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُكُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ
مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْاَمْوَالِ
وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ اِنَّ عِبَادٖي
لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكٖيلًا ﴿٦٥﴾

61- Bir zaman meleklere: "Âdem'e secde edin!" demiştik. Secde ettiler, yalnız İblîs etmedi: "Ben çamur olarak yarattığın kimseye secde eder miyim?" dedi. 62- "Şu benden üstün yaptığını gördün mü (nesi var ki onu benden üstün kıldın)*? Andolsun eğer beni kıyâmet gününe kadar ertelersen, onun zürriyetini, pek azı hariç, kökünden koparıp sürükleyeceğim! dedi. 63-* (Allah)*: "*(defol) *git, dedi, onlardan kim sana uyarsa, cezânız cehennemdir, mükemmel bir cezâ!" 64- "Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden oynat; atlıların ve yayalarınla onların üzerine yaygarayı bas; mallarda ve evlâtlarda onlara ortak ol, onlara çeşitli va'dler et -gerçi şeytân, onlara aldatmadan başka bir şey va'detmez-" 65- "Benim kullarıma gelince senin onlara gücün yetmez!" Vekîl olarak Rabbin yeter.*

Tefsîr:

61-65 nci âyetlerde insanların dikkati, insanlığın ilk yaratılış sahnesine, şeytanla insan arasındaki düşmanlığın başlangıcına çekilmektedir.

61- Yüce Allah, meleklere Âdem'e secde etmelerini emretmiş, meleklerin

hepsi secde ettiği halde İblîs, çamurdan yaratılan Âdem'e secde etmeyeceğini söylemiş. Râzî, bu âyetin tefsîrinde Âdem'e secde eden meleklerin, bütün melekler mi, yoksa sadece Arz (dünyâ) melekleri mi olduğu sorusuna şöyle cevap veriyor: Melekler kelimesi genellik ifade eder. Fakat A'râf Sûresinin sonunda gök meleklerinin Allah'a secde ettiklerini belirten "وَلَهُ يَسْجُدُونَ" kaydı, gök meleklerinin, Âdem'e secde eden meleklerden çıkarılmasını gerektirir [1].

62- "Şu benden üstün tuttuğun Âdem'e bak, onun benden üstün nesi var, eğer beni kıyâmet gününe kadar ertelersen onun zürriyetine musallat olurum, pek azı dışında hepsini azdırırım" diyen İblîs, bu suretle Allah'tan ölümsüzlük istemiştir. Çünkü kıyâmetten sonra ölüm yoktur.

63- Yüce Allah, İblîs'e, kıyâmete dek yaşama olanağı vererek onu huzurundan kovmuş; kendisinin, Âdem oğullarından kendisine uyanların, hareketlerine uygun bir ceza olarak cehenneme atılacaklarını bildirmiştir.

Şeytana uyanlar, ateşten yaratılan şeytana eğilim duymuşlardır. Ateşe eğilim gösterenlerin hareketlerine uygun cezâ ateştir.

64- Şeytanın, gücü yettiği insanları atlı ve yaya askerleriyle aldatabileceğini; mallarında ve çocuklarında onlara ortak olabileceğini; boş sözlerle onları hayallere düşürebileceğini; fakat Allah'ın koruduğu gerçek kullarını aldatamayacağını bildirmiştir.

Şeytanın, mallarında ve çocuklarında insanlara ortak olması şu demektir: Müşrikler, mallarından bir kısmını Allah ile tanrılarına ayırıyorlardı: "Şu Allah'ın, şu da tanrılarımızın payıdır" diyorlardı. Tanrı diye taptıkları şeyler, melekler, cinlerdi. Cin tanrılara pay ayırmakla şeytanları mallarına ortak yapmış oluyorlardı. Keza çocuklarına da 'Abdu'l-'Uzzâ (Uzzâ'nın kulu), 'Abdu Şems (Güneşin kulu) gibi adlar veriyorlar, çocuklarını cin denilen görülmez ruhsal varlıkların sembolleri olan putlara kul yapıyorlardı. Bir yandan Allah'ın yaratıcılığını tanıyor, bir yandan da bu tanrıları malları ve çocukları hakkında Allah'a ortak yapıyorlardı.

رَبُّكُمُ الَّذٖي يُزْجٖي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖۜ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ
رَحٖيمًا ﴿٦٦﴾ وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/23.

إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ
بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾
أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ
فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

66- Rabbiniz O'dur ki lûtfundan nasibinizi aramanız için size, gemileri denizde yürütür. Doğrusu O, size çok acır. 67- Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolur. Fakat O sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine yüz çevirirsiniz. Gerçekten insan nankördür! 68- Allah'ın, karayı ters çevirip sizi batırmayacağından, yahut üzerinize taşlar savuran bir kasırga göndermeyeceğinden emin misiniz? (Bunlar olduktan) *sonra kendinize bir koruyucu bulamazsınız. 69- Yoksa O'nun, sizi bir kez daha denize gönderip üstünüze kırıp geçiren bir fırtına salarak inkâr ettiğinizden dolayı sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı sizi izleyip koruyacak birini bulamazsınız.*

Tefsîr:

66- İnsanların kolaylıkla uzak mesafelere gidip Allah'ın lûtuf ve nimetinden yararlanmaları için denizin üstünde gemilerin akıp gitmesini sağlayan Allah'tır.

67- Denizde bir felâkete uğrayan insanlar, taptıkları tanrıları bırakıp yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah kendilerini o güç durumdan kurtarıp salimen karaya ulaştırdıktan sonra yine O'na karşı nankörlük eder, ortaklar koşarlar. İnsan darda kalınca yalnız Allah'a yalvarır, kurtuluşu yalnız O'ndan bekler. Daha önce yalvardığı şeyleri bırakır. Onlar zihninden silinir. Çünkü orada Allah'tan başka kimsenin kendisini kurtaramayacağını bilir. Ama o sıkıntıdan kurtulunca unutup yine nankörlüğüne döner.

68-69 ncu âyetlerde de Allah'ın, nankörlük edenleri karada da helâk

edebileceği, bir depremle onları yerin dibine geçirebileceği veya bir tufanla sular altında bırakabileceği yahut gemiye bindiklerinde bir fırtına ile gemiyi batırıp içindekileri boğabileceği anlatılıyor. Bunlar darlıkta Allah'a yalvarıp, genişe çıkınca O'nu unutan, O'na ortaklar koşanlara uyarı olarak anlatılıyor.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ
بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا
﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

70- Andolsun biz, Âdem oğullarına çok ikrâm ettik, onları karada ve denizde taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları, yaratıklarımızın birçoğundan üstün kıldık. 71- Her milletin önderini çağırdığımız gün, kimlerin kitâbı sağından verilirse işte onlar, kitâplarını okurlar ve en ufak bir haksızlığa uğratılmazlar. 72- Kim burada kör ise âhirette de kördür, yolu daha da sapıktır.

Tefsîr:

70 nci âyette yüce Allah, Âdem oğullarına çok ikramda bulunduğunu, onları karada ve denizde vasıtalara bindirip taşıdığını, birçok nimetle beslediğini ve yaratıklarının birçoğundan üstün yaptığını hatırlatıyor.

71- Kıyâmet günü Allah, her milleti kendi imamı (önderi) ile çağırır. Buradaki imam, çeşitli şekillerde tefsîr edilmiştir. Kimine göre her ümmetin imamı, kendi peyğamberidir. *"Her ümmetin bir elçisi vardır"*[1]. Kimine göre imam, her peyğambere indirilen kitaptır, kimine göre imam herkese verilecek olan amel defteridir.

1. Yunus Sûresi: 47.

Bu mânâlar muhtemel olmakla beraber Taberî'nin de dediği gibi âyette kasdedilen: Her milletin, her cemâatin dünyâda ardından gittiği liderinin arkasında Allah'ın huzuruna çıkacağıdır. Dünyâda peyğambere uymuş olan, onun safında; Fir'avn'e uyan da onun ardında Allah'ın huzuruna çıkar. Nitekim: *"Fir'avn, kavminin önüne düşüp onları ateşe getirir"* [1] âyetinde Fir'avn'in, kendisine uyanları âhirette ardına takıp cehenneme götüreceği bildirilmiştir. İbn Abbâs'ın da: *"Her millet, dünyâda kendilerini hidâyete veya dalâlete çağırıp götürmüş olan liderleri ile çağırılır"* dediği rivayet edilir [2].

İşte her millet dünyâda tabi olduğu liderinin arkasında Allah'ın huzuruna çıkarılır. Herkese dünyâda yaptığı işlerin tutanağı verilir. Amellerinin kaydı olan o kitâp, sağından verilmiş olanlar, mutludurlar. Kitâplarını okur, yaptıkları güzel işlerin gerçek yüzünü görmekle sevinirler. Yaptıkları her iyiliğin karşılığını alırlar. Hiç hakları eksilmez.

72 nci âyette de dünyâda doğru yolu görmeyip kör olanın, âhirette de kör olacağı belirtiliyor. Bu körlük basar değil, basiret yani baş gözü değil, kalb gözü körlüğüdür. Dünyâda Allah'ın gösterdiği doğru yolu görmeyip eğriye sapan kimse, âhirette de kurtuluş yolunu göremez, daha da sapıklık içine düşer. Çünkü cennete varan yolun girişi dünyâdadır. Dünyâda o yola giren, ruhunu o yola alıştırmış olur. Öldükten sonra da ruhu, o yolda yürüyerek cenneti bulur. Ama dünyâda o yola girmeyen, şeytanın yoluna uyup yoldan sapan insan, âhirette de öyle sapıklık ve şaşkınlık içinde kalır.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذًا
لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا
قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ
عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا
وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ

1. Hûd Sûresi: 98.
2. Hâzin: 4/171.

رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

73- Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını üstümüze atman için kandıracaklardı. İşte o zaman seni dost edinirlerdi. 74- Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça yanaşacaktın. 75- O takdirde de sana hayâtın da ölümün de kat kat(azâb)*ını taddırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın. 76- Nerdeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından pek az kalabilirler. 77- Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin de yasası* (budur. Peyğamberlerini aralarından çıkaran milletler, onların ardından mahvolmuşlardır). *Bizim yasamızda bir değişiklik bulamazsın.*

Tefsîr:

73-75 nci âyetlerde müşriklerin, Allah'ın sözünden başkasını Allah'a iftira etmesi için Peyğamber(s.a.v.)i kandırmağa uğraştıkları, o zaman kendisine dost olacaklarını söyledikleri; eğer Allah peyğamberi sağlam tutmamış olsaydı, peyğamberin az daha onların dediklerini yapmağa yönelmiş olacağı; böyle bir şey yaptığı takdirde Allah'ın, gerek dünyâda, gerek âhirette kendisine iki kat azâp edeceği ve onu Allah'ın elinden kimsenin kurtaramayacağı belirtilmektedir.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre müşrikler, Peyğamber'den bazı ödünler istemişler, Peyğamber de onları kazanmak için istedikleri bazı ödünleri vermeyi düşünmüş, fakat Allah, Peyğamber'i korumuş, onların isteklerine yanaşmaktan kurtarmıştır. Bu konuda tefsîrlerde bazı rivayetler anlatılır:

1) Peyğamber (s.a.v.) Hacer-i Esved'i selâmlamak istediğinde Kureyşliler ona engel olur, "Sen gelip bizim tanrılarımıza el sürmedikçe bırakmayız" derlerdi. Peyğamberin kalbinden: "Acaba gönülden istemeyerek bunların dediklerini yapsam da Hacer-i Esved'i selâmlamama engel olmasalar" diye bir düşünce geçti.

2) Bir rivayete göre de müşrikler, tanrılarını andığı takdirde Peyğamber'e tabi olacaklarını söylediler. Peyğamber'in içinden de onların bu önerilerini yapmak geçti. Allah bu âyeti indirdi.

3) İbn Abbâs'a göre de bu âyet Ŝakîf hey'eti hakkında inmiştir. Sakîf hey'eti Peyğamber'e gelip çeşitli isteklerde bulunmuşlar: Putları Lât'a bir yıl dokunulmamasını, kendi vadilerini de Mekke vadisi gibi Harem bölgesi yapıp

ağacının, kuşunun ve yaban hayvanlarının dokunulmaz sayılmasını önermişler, Peyğamber bunları kabul etmeyince: "Biz Arapların, bizim üstünlüğümüzü kabul etmelerini istiyoruz. Şayet Arapların itirazından korkuyorsan, onlara da başka imtiyazlar tanırsın" demişler. Peyğamber (s.a.v.) susmuş, bu âyet inmiş.

Bu takdirde bu âyetlerin Medine'de inmiş olması gerekir. Halbuki geçmişi ve sonrası ile yakın bağlılığı, bunların Medine devrinde inmiş olmasını şüpheli kılar.

4) Bu âyetlerin, Ğarânîk olayıyla ilgili olduğunu söyleyenler de vardır [1]. Bu olayın özeti şudur:

Peyğamber bir gün Ka'be çevresinde bir cemâatin içinde oturup Necm Sûresinin ilk âyetlerini okur, "أَفَرَأَيْتُمُ ٱللَّاتَ وَٱلْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ ٱلثَّالِثَةَ ٱلْأُخْرَىٰ: *Lât ve Uzzâ'yı ve öteki üçüncü Menât'ı gördünüz mü?*" âyetlerine gelince şeytan, Peyğamber'in diline iki kelime atar: "تِلْكَ ٱلْغَرَانِيقُ ٱلْعُلَىٰ وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَىٰ *Onlar da yüce ğırnîklerdir, onların şefâatleri de umulur*" der. Sûrenin diğer âyetlerini de okuyup bitirdikten sonra secde eder. Orada bulunanların hepsi de secde ederler. Kâfirler: "Muhammed bizim tanrılarımızı hayır ile andı" derler. Olay yayılır, büyütülür, Habeşistan'daki müslümanlara kadar varır. Onlar, Mekkelilerin müslüman olduklarını duyarak Mekke'ye dönerler. Fakat Mekke'ye vardıklarında olayın abartılmış olduğunu anlar ve tekrar Habeşistan'a dönerler. Bi'ŝetin beşinci yılında vukubulan bu olay üzerine bu âyetler iner.

Âyetlerin içeriğinden, ilk iki rivayette anlatılana benzer bir düşüncenin Peyğamber'in içinden geçtiğini, uzun süre muhalefet gören Peyğamber'in, müşrikleri İslâma çekebilmek için onların istedikleri bazı ödünleri vermeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Peyğamber de insandır. Müşriklerin şiddetli itirazları, alayları karşısında zaman zaman son derece üzüldüğünü birçok âyetten anlıyoruz. Demek ki muhaliflerine dâvâsını kabul ettirebilmek için onların bazı önerilerini kabul etmeyi düşünmüş, fakat Allah onun kalbini korumuş, müşriklere hiçbir ödün vermeden dâvâsını tebliğe devam etmiştir.

Bu âyetlerin tefsîrinde değil, fakat Hac Sûresinin 52-53 ncü âyetlerinin tefsîrinde anlatılan Ğarânîk olayı ise müfessîrlerin çoğunun kanısına göre uydurmadır.

76-77 nci âyetlerde de müşrikler, Peyğamber'i yurdundan çıkarmak için rahatsız etseler kendilerinin de onun ardından fazla kalamayacakları, Allah'ın, geçmiş peyğamberlerin ümmetlerine uyguladığı kanunun böyle olduğu, Allah'ın kanununun değişmeyeceği belirtilmektedir. Peyğamber (s.a.v.), Kureyşin baskısına en çok maruz kalan zayıf, himayesiz kimseleri Habeşistan'a

1. İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-kubrâ: 1/189-191, Kahire, Neşru'ŝ-Ŝekafeti'l-İslâmiyye.

gitmeğe teşvik etmiştir. herhalde Kureyşin amansız baskısı sonucu, kendisi de önceleri Habeşistan'a gitmeyi düşünmüş, fakat en çok baskıya uğrayan sahabilerini göndermekle yetinmiştir. Bundan sonra Kureyşin baskısının daha da arttığı anlaşılmaktadır.

Müşrikler Peyğamber'i tedirgin edip Mekke'den çıkarmağa çalışıyorlar, böylece sesinin kesileceğini, sözlerini dinleyen kimse bulamayacağını düşünüyorlardı. İşte bu âyette Allah, Peyğamber'i tesellî ederek kendisini yurdundan çıkarmak için tedirgin edenlerin, kendisinden sonra orada fazla kalamayacaklarını, Peyğamber'i çıkarmalarının cezası olarak azâba uğrayacaklarını bildirmektedir. Daha önceki milletlerde de böyle olmuş, peyğamberleri yurtlarından çıkaranlar azâba uğramışlardır.

Gerçekten bir zaman sonra Peyğamber (s.a.v.) aralarından çıkıp gitmiş, ardından onlar da fazla kalmamış, Peyğamber'in ordusuyla savaşmak için yurtlarından çıkmışlar, fakat bir daha geri dönememiş, Bedir'de can vermişlerdir.

Bu âyetlerin, Peyğamber'i Medine'den çıkarmağa çalışan yahudiler hakkında indiği rivayet edilirse de bunun gerçekle bir ilgisi yoktur. Çünkü âyetler Mekke'de inmiştir. Konu, Mekkelilerin davranışları üzerindedir.

أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ
مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا
مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْن۪ي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْن۪ي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ
ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَص۪يرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ
الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَ
وَلَا يَز۪يدُ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

78- Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına kadar namaz kıl ve sabâhın Kur'ânını da unutma. Çünkü sabâhın Kur'ân'ı görülecek şeydir. 79- Gecenin bir kısmında da sana mahsus bir nafile kılmak üzre uyan; böylece Rabbinin seni, güzel bir makama ulaştırması umulur. 80- De ki: "Rabbim, beni doğruluk girdirişiyle girdir, ve beni doğruluk çıkarışıyle çıkar. Bana katından yardımcı bir güç ver." 81- De ki: "Hak geldi, bâtıl gitti; zâten bâtıl yok olmağa mahkûmdur." 82- Biz Kur'ân'dan, mü'minlere şifâ ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. Ama bu, zâlimlere ziyân artırmaktan başka bir katkıda bulunmaz.

Tefsîr:

78-79 ncu âyetlerde yüce Allah, Peyğamber(s.a.v.)e, güneşin sarkmasından gecenin karanlığına değin ve bir de tan yeri ağarırken namaz kılmasını emrediyor; sabah vakti kılınan namazda okunan Kur'ân'ın, melekler tarafından tanıklık edilen bir ibâdet olduğunu bildiriyor. Gecenin bir kısmında da uyanıp kendisine özgü bir nafile olarak namaz kılmasını, bu suretle Allah'ın, kendisini makâm-i mahmûda (yüce bir mevkie) ulaştırabileceğini haber veriyor.

Dulûku'ş-Şems: Güneşin eğilmesi, kayması demektir. Güneşin eğilmesi iki anlama gelebilir: Ufkun altına doğru sarkması; günün ortasında göğün orta noktasından sağa kayması. Birinci anlamda *dulûku'ş-şems* akşam vaktini belirler. Hz. Alî, Abdullâh ibn Mes'ûd, Saîd ibn Cubeyr, Neha'î, Mukatil, Dahhâk ve Süddî bu görüştedirler. İkinci anlamda *dulûku'ş-şems* öğle vaktini belirler. İbn Abbâs, İbn Ömer, Câbir, Atâ, Katâde, Mücâhid ve Hasen bu görüştedirler. Maamâfîh İbn Abbâs ile Mücâhid'in birinci görüşte olduklarına dair de rivayet vardır [1].

Gerçi iki anlam muhtemel görünmekle beraber bize göre birinci anlam daha kuvvetlidir, dulûku'ş-şems ile kasdedilen akşam vaktidir. Çünkü: "وَ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَ زُلَفًا مِنَ ٱلَّيْلِ: *Gündüzün iki ucunda ve gecenin* (gündüze) *yakın saatlerinde namaz kıl!*" [2] âyetinde gündüzün iki ucunda ve gecenin, gündüze yakın saatinde veya diğer kırâete göre saatlerinde namaz kılınması emredilmiştir. Burada da güneşin sarktığı, yani battığı zaman, tan yeri ağardığı zaman ve gecenin bir kısmında namaz kılınması emredilmektedir. Çünkü *ğasak:* ortalık karardığı zaman, gecenin ilk sâatleri demektir ki Hûd Sûresindeki *zulefen* veya *zulfen* kelimesiyle belirtilen vakittir. Bu, yatsı

1. Câmi'u'l-beyân: 15/134-136.
2. Hûd Sûresi: 114.

vaktine tekabül eder. Hûd Sûresindeki 114 ncü âyetin emriyle, bu âyetin emri aynıdır. Orada da, burada da aynı zamanlarda namaz kılınması emredilmiştir. Ancak Kur'ân'ın genel üslûbu uyarınca aynı anlam, değişik üslûpla ve eş anlamlı kelimelerle belirtilmiştir. Bundan dolayı öğle, ikindi namazlarının bu âyetle farz olduğunu söylemek zoraki bir te'vildir. Âyette emredilen namazlar: Akşam, sabah ve bir de gecenin bir kısmında kılınan namazdır.

Dulûku'ş-şems'i zevâl vakti kabul eden İmam Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Eğer *ğasak*'ı, karanlığın ilk girdiği zaman diye tefsîr edersek *ğasak* akşam vaktinin başı olur. Bu takdirde âyette üç vakit zikredilmiş olur: Zeval vakti, akşamın evveli, sabah vakti. Bu ise zevâlin, öğle ve ikindi namazlarının vakti olmasını gerektirir. Bu vakit, iki namazın ortak vakti olur. Mağribin evveli de, akşam ve yatsı namazlarının vakti olmasını gerektirir. *Ğasak* da akşam ve yatsı namazlarının ortak vakti olur. Bu takdirde öğle ile ikindiyi birlikte, akşamla yatsıyı da birlikte kılmak caiz olur. Fakat delil, hazarda özürsüz olarak cem'in caiz olmadığını; ancak sefer, yağmur ve sair bir özürle cem'in caiz olduğunu gösterir" [1].

Râzî, özürsüz olarak cem'in câiz olmadığını söylüyorsa da Müslim'de Abdullâh ibn Abbâs'tan rivayet edilen birkaç hadis, hiçbir özür olmadan da Hz. Peyğamber'in, öğle ile ikindiyi, akşamla yatsıyı birlikte kıldığını belirtmektedir [2].

Hasılı âyette namaz kılınması emredilen üç vakit: Hûd Sûresinde de belirtildiği üzre gündüzün iki ucu ile karanlığın ilk bastığı zamandır. *Ğasak* karanlığın bastığı zaman anlamına geldiği halde bunu akşam namazı vakti diye te'vîl etmek, insanı hayrete düşürüyor. Çünkü akşam vaktinde karanlık basmaz ki. Sonra Abdullâh ibn Abbâs yemîn ederek *dulûku'ş-şems*'in güneşin battığı zaman olduğunu söylermiş [3]. Kur'ân birbirini tefsîr eder. Hûd Sûresinin 114 ncü âyeti de İbn Abbâs'ın tefsîrinin doğruluğunu gösterir.

İşte âyetin gösterdiği zamanlarda namaz kılmak, âyetin hükmü uyarınca farzdır...

79 ncu âyette Peyğamber'in kendisine özgü olmak üzere teheccüd emredilmektedir. *Teheccüd:* Gece uyanıp namaz kılmaktır. Hasan Basrî'ye göre teheccüd, yatsıdan sonra kılınan namazdır ki yine biraz uyuduktan sonra kılınır. Gecenin bir kısmında uyanıp namaz kılmak, Peyğamber'in kendisine farzdır, ümmetine farz değildir. "نَافِلَةً لَكَ: *Fazladan senin için*" deyimi, bunu gösterir. Hz. Peyğamber, farz namazlardan sonra en makbul namazın, gece

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/27.
2. Müslim, Musâfirîn, bâb: 6, hadis: 50.
3. Câmi'u'l-beyân: 15/133, 135.

namazı olduğunu söylemiştir: *"Kendisine farz namazlardan sonra hangi namazın daha makbul olduğu soruldu. 'Gece namazı' dedi"* [1].

"Rabbin, senin gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde kalk(ıp namaz kıl)*dığını biliyor. Seninle beraber bulunanlardan bir topluluk da* (böyle yapıyor)*"* [2] âyetinde bazı sahabîlerin de gece namazı kıldıklarını öğreniyoruz.

İnsanın meşgalelerini atmış olduğu o sakin sâatlerde yapılan ibadet ruhu çok etkiler. *"Gerçekten gece kalkıp ibâdet etmek, oturaklı ve geceleyin okumak daha etkilidir"* [3] âyetinin bildirdiği üzere gece ibâdeti insan ruhuna bambaşka bir huzur ve lezzet verir, insanı manevî derecelere yükseltir.

79 ncu âyetin sonunda bu gerçeğe işaret buyurularak Allah'ın, gece ibâdetine devam eden Peyğamber'i, yüce bir makama ulaştıracağı bildirilmektedir. Bu *Makâm-ı Mahmûd* üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır:

Kimine göre *Makâm-ı Mahmûd* şefâat makamıdır. Allah, Muhammed Aleyhisselâm'ı, kıyâmet gününde şefâat edecek bir makama ulaştıracaktır. Hiç şüphesiz Peyğamber Aleyhisselâm'ın, Allah katında derecesi büyüktür ama, Makâm-ı Mahmûd'un, şefâat makamı olduğuna dair âyette en küçük bir delil yoktur. Bu konudaki rivayetlerin abartıldığını ve zamanla oluşturulduğunu sanıyoruz. Gerçeği Allah bilir.

Bir kısım müfessîrlere göre de Makâm-ı Mahmûd, Allah'ın, onu Arşta kendisiyle beraber oturtacağı makamdır [4]. Bu konuda da bazı haberler zikredilir ki bunlar da şefâat haberleri gibi sonraki asırlarda ortaya atılmış şeylerdir. Bir kulun Allah ile beraber tahta oturması muhaldir. Allah, insan gibi olmaktan münezzehtir. Cenabı Hak Kur'ân'da müteaddid defa kendisi izin vermeden huzurunda kimsenin şefâate cesaret edemeyeceğini vurgularken bu şefâat haberleri sanki âyetlere meydan okumaktadır. Âhiret halini de Allah'tan başka kimse bilmez. Âyette, Peyğamber'e, gece ibâdetinin faziletiyle Allah'ın, kendisini yüksek ma'nevî dereceye ulaştıracağı buyurulmaktadır. Manevî mertebeler pek çoktur. Peyğamber Aleyhisselâm bu derecelerin en yükseğine çıkarılmıştır. Kıyâmette değil, kendi hayâtlarında ve vefatından sonra da onun ruhu manevî derecelerin en yücesindedir.

78-80 nci âyetlerin, önceki beş âyetle birlikte Medine'de inmiş olduğu hakkındaki rivayeti, Muhammed İzzet Derveze haklı olarak kabul etmiyor. Çünkü bu âyetler konuya bağlı olduğu gibi Mekke üslûbunu da taşımaktadır. Bunların Medine'de indiğine dair en ufak bir emâre yoktur.

1. Müslim, Sıyâm: 203; İbn Hanbel, Musned: 2/303, 329.
2. Müzzemmil Sûresi: 20.
3. Müzzemmil Sûresi: 6.
4. Câmi'u'l-beyân: 15/145-148.

80-81 nci âyetlerde yüce Allah, Peyğamber'e: *"Rabbim, beni doğruluk girdirişiyle girdir, doğruluk çıkarışıyla çıkar. Bana katından yardımcı bir güç ver"* diye duâ etmesi, hakkın gelip batılın gittiğini, zâten batılın yok olmağa mahkûm olduğunu söylemesi emrediliyor.

Bu doğru girme ve çıkma veya giriş ve çıkış yeri: kabre girip kabirden çıkma; Mekke'den sağlıkla çıkma ve Medine'ye sağlıkla ulaşma; peyğamberlik görevine başlama ve bunu doğru olarak bitirme şekillerinde açıklanmıştır.

Fakat Taberî'nin dediği gibi âyette Peyğamber'in hicretine işaret vardır. Abdullâh ibn Abbâs: "Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de idi. Sonra kendisine hicret emredildi. Yüce Allah, bu âyeti indirdi" demiştir. Hasan Basrî de: "Mekke kâfirleri, Peyğamber(s.a.v.)i öldürmek, yahut kovmak, ya da bağlamak meselesini konuşurlarken yüce Allah, Peyğamber'ine Medine'ye çıkmasını emretti. İşte bunun için (Beni doğru bir yere girdir veya doğru bir girdirişle girdir) demesini emretti" [1] demiştir.

Âyetin ruhundan Peyğamber'in, hicrete hazırlanmakta olduğu sezilmektedir. Bu âyet, Mekke devrinin ilk yıllarında inmişse, belki de bu, Peyğamber'in, Habeşistan'a gitmeyi düşündüğünü gösterir.

Mekke fethedildiği zaman Ka'be'nin içinde ve çevresinde üçyüz altmış put vardı. Peyğamber, elindeki değnekle onlara vuruyor: *"Hak geldi, bâtıl gitti, zâten bâtıl yok olmağa mahkûmdur"* [2], *"Hak geldi, artık bâtıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir"* [3] diyordu [4].

82 nci âyette de Kur'ân'ın, inananlara şifâ ve rahmet olduğu, fakat zâlimlerin ziyânını artırmaktan başka bir işe yaramadığı vurgulanıyor. Kur'ân, inananların gönüllerine şifâdır. Onların ruhsal bunalımlarını giderir, verdiği rahmet ve feyizle gönüllerini huzur ve sevince kavuşturur. Ama bu ma'nevî hazzı duyabilmek için ona inanmak gerekir. Kur'ân, inanmayanların husrânını artırır. Çünkü onlar, Kur'ân'ı inkâr etmekle ma'nen alçalırlar. Onunla mücadele etmekle eski durumlarından da aşağı düşerler. Belki de vicdanları da bundan rahatsız olarak bunalım içine girer. İmansız insanlarda nadiren gönül huzuru görülür. Mü'min, Kur'ân'ın emirlerini yapmakla yükselirken kâfir de onu inkâr etmekle eski bulunduğu durumdan da aşağıya iner, onun dünyâsı da, âhireti de berbâd olur.

Bu âyetin belirttiği mânâ, sûrenin 41 nci âyetinde de vurgulanmıştı.

1. Câmi'u'l-beyân: 15/148-149; Tirmizî, Tefsîr; et-Tâc: 4/163.
2. İsrâ Sûresi: 81.
3. Sebe' Sûresi: 49.
4. Buhârî, Tefsîr; Tirmizî, Tefsîr, et-Tâc: 4/164.

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا ﴿٨٣﴾
قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

83- İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer. Ona bir zarar dokununca da umutsuzluğa düşer. 84- De ki: "Herkes karakterine göre hareket eder. Rabbiniz kimin en doğru yolda olduğunu daha iyi bilir."

Tefsîr:

83 ncü âyette insanın her fırsatta anlatılan zayıf tarafı haber verilmektedir: Allah'ın nimetlerine erer, bolluk ve refaha kavuşursa böbürlenir, Allah'a kulluğa yanaşmaz. Darlık içine düşerse umutsuzlaşır. Bollukta kibirli, darlıkta umutsuzdur. Her iki huy da inanmış insana yakışmaz. Mü'min herhalde Allah'a dayanmalı, bollukta şükür, darlıkta sabretmeli, umudunu yitirmemelidir.

84 ncü âyette herkesin kendi *şâkile*'sine yani mizacına, karakterine, niyetine göre hareket edeceği; Allah'ın, doğru yolda olanı çok iyi bildiği belirtilmektedir. Bu âyetler, müşriklere uyarı niteliğindedir.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا
قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

85- Sana ruhtan sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."

Tefsîr:

85 nci âyetin iniş sebebi hakkında üç rivâyet vardır:

Birincisine göre Peygamber (s.a.v.) Medine'de iken yahudiler, kendisine

ruhtan sormuşlar, bu âyet inmiştir [1].

İkincisine göre Peygamber (s.a.v.) Mekke'de iken Kureyşliler, yahudilere gelmişler: "Bize bir şey öğretin, şu adamdan soralım" demişler. Yahudiler de: "Ona Ashâbu'l-Kehf'i, Ẑu'l-Karneyn'i ve ruhu sormalarını, eğer ilk ikisine cevap verip üçüncüsüne vermezse peygamber olduğunu" söylemişler. Kureyşliler de gelip Peygamber'e bu üçünü sormuşlar. Peygamber: "Yarın gelin, size bunların cevabını vereyim" demiş, inşâallâh demeyi unutmuş. Bu yüzden vahiy kırk gün kesilmiş. Sonra: *"Hiçbir şey için bunu yarın yapacağım, deme, ancak Allah dilerse* (yaparım de)*"* âyeti, ardından da Ashâbu'l-Kehf ve Ẑu'l-Karneyn hikâyeleri vahyedilmiş, ruh müphem (belirsiz) bırakılmıştır.

Üçüncüsüne göre bu âyet bir kere Mekke'de, bir kere de Medine'de olmak üzere iki kere inmiştir [3].

Birinci rivâyet doğru olsa, âyetin Medine'de inmiş olması gerekir. Halbuki Mekke'de indiğinde ittifak vardır. İkinci rivayet doğru olsa, yahudilerin teşvikiyle sorulan üç sorunun cevaplarının ayrı ayrı yerlere konmasının izahı güçtür. Aynı zamanda sorulan üç sorunun niçin sadece birinin cevabı bu sûreye konmuş, ikisinin cevabı Kehf Sûresine ve yine bir araya değil, ayrı yerlere konmuştur? Sonra rivayette anlatıldığı gibi bu üç cevaptan önce *"Hiçbir şey için bunu yarın yapacağım, deme, ancak Allah dilerse yaparım de"* âyeti inmişse niçin bu âyetten önce yazılmamış da Kehf Sûresinin ortasına, Ashâbu'l-Kehf kıssasından sonraya yazılmıştır? Kehf Sûresinde Ashâbu'l-Kehf ile Ẑu'l-Karneyn neden birbiri ardınca anlatılmamış, araya uzun fasıla girmiştir?

Âyetin hem Mekke'de, hem de Medine'de indiğini söyleyen rivayetin ise mantıkî yönü yoktur. Önce yahudî'nin Medine'de sorduğu sorunun cevabı, daha önce Mekke'de inmiş bulunan bu âyette var iken niçin aynı âyet bir kez daha insin? Eğer âyet bir hikmet uyarınca bir kez de Medine'de inmiş olsaydı, Kur'ân'da iki kere yazılması gerekirdi. Çünkü Mekke'de inen ayrı bir vahiy, Medine'de inen ayrı bir vahiydir. Aksi halde yeni bir vahiy Kur'ân'dan çıkartılmış olur. Nitekim Kur'ân'da tekerrür eden âyetler vardır. Meselâ Nahl Sûresinin 115 nci âyeti, Bakara Sûresinin 183 ncü âyetinde aynen tekrar edilmiştir. Rahmân Sûresinde *"Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* âyeti, Mürselât Sûresinde: *"O gün yalanlayıcıların vay hâline!"* âyeti üç dört âyette bir tekerrür etmektedir. Fetih Sûresindeki: *"O, Elçisini hidâyet ve hak ile gönderdi ki hak dini bütün dinlere üstün kılsın"* meâlindeki 28 nci âyet, Saf Sûresinin 9 ncu âyetinde tekrar edilmiştir.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 18; Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 18; et-Tâc: 4/164.
2. Kehf Sûresi: 23-24.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/61-62.

Bu tekrar edilenler, aynı anlamı verdikleri halde ayrı ayrı zamanlarda indiği için veya ayrı ayrı vahyedildiği için her seferinde aynen yazılmıştır. Şimdi bu *"Sana ruhtan sorarlar"* âyeti de iki kere inmiş olsaydı, iki kere yazılırdı. Yazılmadığına göre bu konudaki rivayetin aslı yoktur.

Bize göre bu sorular beraber değil, ayrı ayrı yer ve zamanlarda sorulmuştur. Soranlar da ayrı ayrı insanlardır. Bu âyet, Mekke'de ya müşriklerden veya Kitâp ehlinden veya müslümanlardan bazı kimselerin ruh hakkında sordukları bir soruya cevâp olarak inmiştir. Bu ruhun, bedenlere hayat veren ruh olduğunu söyleyenler yanında Kur'ân'ı indiren Cebrâîl veya Allah'ın çok yüce bir meleği olduğunu söyleyenler de vardır [1]. Kuvvetli ihtimale göre burada "ruh"tan maksat, Peyğamber'e vahiy getirdiği bildirilen melektir. Daha önce inen Şuarâ Sûresinin 193 ncü âyetinde, Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in kalbine *"er-Rûhu'l-Emîn"*in indirdiği bildirilmişti. Herhalde ya müslümanlardan veya müşriklerden, yahut Kitâp ehlinden bazı kimseler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendisine vahiy getiren bu "Güvenilir Ruh"un ne olduğunu sormuşlar. İşte bu soruya cevaben inen bu âyette o ruhun, *"Rabbin buyruğundan olduğu"* yani Allah'ın emriyle indiği veya Allah'ın işinden olduğu, insanlara pek az bilgi verildiği belirtilmiştir.

Ruhun, Rabbin emrinden olması iki anlama gelebilir: Allah'ın buyruğuyla hareket eder, O'nun emriyle vahiy getirir. Yahut, emir iş, fiil anlamında kabul edildiği takdirde Allah'ın işindendir. Onu Allah yaratmıştır, mâhiyetini Allah bilir. İnsanların bilgisi azdır. İnsanlar, Allah'ın işlerinden olan ruhun mâhiyetini anlayacak kadar bilgi sâhibi değillerdir.

Âyette insanların, ruhu hiç bilmeyecekleri söylenmiyor. Ancak insanlara az bilgi verildiği, yani insanların ruhun mahiyetini bilme sınırına varmadıkları belirtiliyor. *"Size az bilgi verildi"* cümlesinde muhâtap zamiri, bazı müfessîrlere göre bütün insanlara yöneliktir. Bu takdirde hiçbir insan ruhun mahiyetini bilemez, anlamı çıkar. Bazı müfessîrlere göre de zamir, sadece soruyu soranlara âittir. Onların bilgisinin azlığını gösterir, bütün insanların, ruhu bilemeyecekleri anlamını taşımaz.

Ruh, basit, soyut bir cevherdir. "Ol!" emriyle yaratılmıştır. Bedene hayât verir. Suyun, ağacın zerrelerine geçtiği gibi bedene geçer, havâ gibi lâtîf bir varlıktır. Ruh, nefsin ana unsurudur. Ruhun bedenle birleşip *medh* veya *ẑemm* ile vasıflanması haline *"nefs"* denir. Ruh bir bakımdan nefis ise de bir bakımdan değildir [2]. Şimdiye dek ruhun ne olduğu anlaşılmamıştır. Ancak ruhun kendisi değil, fakat eserleri üzerinde ciddî araştırmalar yapılmaktadır.

1. Câmi'u'l-beyân: 15/156.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/38; İbn Keŝîr, 3/62.

Şeyh Tantâvî Cevherî, nefis terbiyesiyle insanın, olağan üstü güçler kazanacağına ve normal düzeydeki insanın yapamayacağı işleri yapacağına dair örnekler verir. Verdiği örneklerden biri de İstanbul'da doğmuş, orada tıp fakültesini bitirdikten sonra el-Felekî adlı bir Mısırlı şeyhin yanında fakirizmi öğrenmiş olan Tahrâ Bey'dir. Bu adam vücuduna kılıç, hançer saplıyor, kan dolaşımını etkileyerek yaralardan kan akmasını önlüyor, yaraları derhal iyileşiyor; nefesini istediği kadar tutabiliyor; kendisini havası boşaltılmış bir sandığa koydurup sâatlerce hattâ günlerce orada kaldıktan sonra sağ çıkıyormuş. Yunanistan'daki bir seansında onsekiz gün yerin altında gömülü kalmış. Kendisini asıyor, kendisine mızrak tesir etmiyor, üzerine yattığı çiviler vücudunda iz bırakmıyormuş. Tahrâ Bey, Mısır'daki gösterilerinde şöyle demiş: "İnsan, ruh gücüyle irâdesini eğitebilirse bu deneyleri yapabilir."

Tantâvî'nin sözlerine bir parantez açıp ben de yaşadığım bir olayı anlatmak istiyorum: 1973 yılında Bağdad'da Abdu'l-Kadir Giylânî Hazretlerinin Camii avlusunda rifâîlerin yaptığı bir zikir âyininde bulunmuştum. Orada boğazına, karnına ve kalbinin üstündeki kaburga adalesine olmak üzere ayrı ayrı üç kocaman şiş saplanmış ve saplanan şişlerin ucu karşı taraftan çıkmış olduğu halde zikredip dönen kimseler gördüm. Aynı şeyleri bir de Mevlid Kandili münasebetiyle A'zamiye'de, İmam-ı A'zam Mescidinin önünde, yatsı namazından sonra düzenlenen zikir halkalarında gördüm. Ayakta kurulan zikir halkalarının yöneticileri, halkadan bazı kimselere şiş veya hançer saplıyorlar, bazı kimseler de her iki tarafı jilet gibi keskin kılıçları avuçlarıyla kavrayıp ta kılıcın dibinden ucuna kadar avuçlarını sıyırıyorlardı. Fakat kılıç ellerini kesmiyordu.

Ancak şiş saplanan bazı halkalardan kan akmış olduğunu gördüm. Bunun sebebini sordum. Biri bana:

— Bunun bir göz boyama değil, gerçek olduğunu göstermek için isterlerse kan çıkarırlar, dedi.

— Peki nasıl oluyor bu? dedim.

Hemen elindeki kılıcı göstererek:

— İstersen sana batırayım, dedi.

— İstemez, istemez, dedim.

— Korkma, korkma, dedi, biz adamı keseriz, tekrar iyileştiririz, bir şey olmaz.

— İnandım, inandım, istemez, dedim.

Demek ki telkinle, irâde eğitimiyle insan kendisini normal düzeyinin üstüne çıkarabiliyor, acı duymaz hale getirebiliyor. Tahrâ Bey, bir soru üzerine fakirizmi şöyle açıklamış:

"İnsan üç unsurdan meydana gelmiştir: Cisim, nefis ve ruh. Nefsin iki kuvveti vardır, biri cisme bağlıdır, onun hareketlerini yönetir; diğeri lâtîf, büyük bir kuvvete bağlıdır ki din erbabı bu kuvveti (Allah) adıyla tanımlarlar. Fakirizmin amacı, bu nefis gücünü araştırmak, geliştirmek, hayâtı mutlu kılmak için ondan yararlanmaktır" [1].

Aklımızın, Allah'ın emrinden, daha doğrusu Allah'tan bir nur olduğunu, aksi takdirde irâde gücüyle yahut dinî düşünce ile bu korkunç etki gücüne ulaşamayacağını söyleyen Tantâvî şöyle devam ediyor:

"Şimdi bu, Peyğamber(s.a.v.)in: "أنا عند ظن عبدى بى: *Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı üzereyim*" [2] sözünün aynı değil midir? Biz bu hadisin zayıf veya sağlam senetli olmasına önem vermiyoruz. Çünkü mânâ doğrudur. Bundan daha açığı da: *"Bir millet, kendinde bulunan meziyetleri değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanları değiştirmez"* [3] âyetidir.

"Bu makamda bir topluluğun dillerinde beliren manalara nasıl ulaştıkları, sürekli zikir metoduyla nasıl insanların akıllarına tesir ettikleri anlaşılıyor. Bunların, Allah'ın isimlerinden birini zikretmek, yahut sürekli susmak, uykusuz kalmak ve benzeri riyazetler yapmak suretiyle böyle olağanüstü güçler kazandıkları bir gerçektir. Çünkü insan nefsi yöneltildiği zaman, yüksek amaçlara yöneldiği gibi alçak amaçlara da yönelir. Zikir insan nefsini dünyâ işlerinden alıkoyunca nefis, insanın istediği yöne yönelir. Bu husus, dünyadaki bütün insanların birleştikleri bir konudur. Hindceden İngilizceye çevrilmiş "Raca Yoga" Kitabında bu konuyu okumuştum. O putperestler, cismin düzenini ve belin omurga sistemini, omurganın ortasında beyne ulaşan bir boşluk bulunduğunu, sonunda da kuyruk sokumunu da içeren sağlam, kapalı bir üçgen bulunduğunu anlattıktan sonra: 'Bu üçgende insanların bilmedikleri bir sır vardır. Çok mücâhede ile bu üçgenle beyin arasında bir bağlantı kurulursa insana -öğrenmemiş dahi olsa- bütün ilimler akar' demişlerdir.

"Sûfîler de kuyruk sokumunun bilgiler ve sırlar merkezi olduğunu, tehzîb ve ibâdetle kuyruk sokumuyla beyin arasındaki mechul seddin açılacağını ve insanın bu suretle bütün ilimleri bileceğini söylemişlerdir.

"Şimdi bu söz, bize, tevhîd kitâplarında: Kuyruk sokumunun, ruh gibi ölmeyeceğini söyleyen bilginlerin sözlerini hatırlatıyor. Demek ki kuyruk sokumu, bilgilerin sembolüdür. Nefisteki ilimler onunla beraber kalır. Ruhun kendisi bâki olduğu gibi ilimleri de bâkidir. Öyle ise Hindlilerin bu husustaki bilgisi, bu meselenin sırrıdır. İhtilâf ortadan kalkar" [4].

1. el-Cevâhir: 9/116.
2. Müslim, Salât: 38, 40; Nesâî, İftitâh: 23; Muvatta', Nidâ', 39; İbn Hanbel, Musned: 2/285, 460, 5/114.
3. Ra'd Sûresi: 11.
4. el-Cevâhir: 9/117.

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِه۪ عَلَيْنَا وَك۪يلًاۙ
(٨٦) اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَب۪يرًا (٨٧) قُلْ لَئِنِ
اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِه۪
وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَه۪يرًا (٨٨) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ ف۪ي هٰذَا
الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۘ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا (٨٩)

86- Andolsun, biz dilersek sana vahyettiğimiz(âyetler)*i tamamen gideririz; sonra onu geri almak için bize karşı sana bir yardımcı bulamazsın. 87- Ancak Rabbin acıyarak âyetlerini geri almamaktadır. Çünkü O'nun sana olan lûtfu cidden çok büyüktür. 88- De ki: "Andolsun eğer insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine arka olsalar yine onun benzerini getiremezler." 89- Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık, ama insanlardan çoğu inkârda direttiler.*

Tefsîr:

86-89 ncu âyetlerde yüce Allah, Peyğamberine olan büyük nimetini hatırlatıyor: Allah istese, kendisine vahyettiği âyetlerini alıp götürebileceğini, bu takdirde bunları geri almak için hiçbir şey yapamayacağını; fakat Allah'ın lûtfu, rahmeti ve nimeti sonucunda bu Kur'ân'ın kendisine vahyedildiğini ve vahyedilenin hafızasında kaldığını; Allah'ın kendisine olan nimetinin büyük olduğunu bildiriyor. Sonra insanlar ve cinler bir araya gelip birbirlerine destek olsalar dahi bu Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyeceklerini; Kur'ân'da çeşitli benzetmelerle insanlara gerçekleri açıkladığını, buna rağmen insanların çoğunun onu inkâr ile nankörlük ettiklerini belirtiyor.

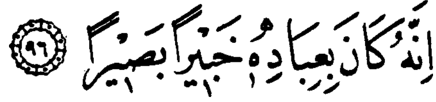
Bu âyetler, Kur'ân'ın Allah sözü değil, Muhammed'in kendi sözü olduğunu; isteseler kendilerinin de Kur'ân'a benzer sözler söyleyebileceklerini iddiâ

edenlere bir cevap olarak indirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in, gerek Mekke'de, gerek Medine'de inen âyetlerinde Kur'ân'a inanmayanlar, ona benzer bir sûre [1], on sûre [2] getirmeğe davet edilmişlerdir. Fakat hiç kimse onun benzerini getirememiştir. Çünkü Kur'ân, normal aklın uydurduğu söz değil, ruhun vahyidir. Akıl düzeyinde vahye benzer bir söz söylemek mümkün değildir.

Peyğamber(s.a.v.)in en büyük mu'cizesi Kur'ân'dır. Kur'ân'a denk bir mu'cize yoktur. Bundan dolayı Peyğamber'den çeşitli mu'cizeler isteyenlere: *"Kendilerine okunan Kitâbı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır"*[3] şeklinde cevap verilmiştir.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ
جَنَّةٌ مِنْ نَخ۪يلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْج۪يرًا ﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ
كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَب۪يلًا ﴿٩٢﴾ اَوْ
يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَٓاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى
تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾
وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا
رَسُولًا ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا
عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ

1. Bakara Sûresi: 23.
2. Hûd Sûresi: 13.
3. Ankebut Sûresi: 51.

90- Dediler ki: "Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça sana inanmayız!" 91- "Yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın!" 92- "Yâhut zannettiğin gibi üzerimize gökten parçalar düşürmelisin, yâhut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin!" 93- "Yâhut altundan bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Maamâfîh sen, bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitâp indirmedikçe, senin sâdece göğe çıkmana da inanmayız!" De ki: 'Rabbimin şânı yücedir. Ben, sadece insan bir elçi değil miyim?' 94- Zâten kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları doğru yola gelmekten alıkoyan şey, hep: "Allah, bir insanı elçi mi gönderdi?" demeleridir. 95- De ki: "Eğer yer yüzünde uslu uslu yürüyen melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir meleği elçi gönderirdik." 96- De ki: "Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter. O, kullarını bilir, görür."

Tefsîr:

90-93 ncü âyetlerde Kur'ân'ı kabul etmeyen müşriklerin, Peyğamber'den, çeşitli mu'cizeler göstermesini istedikleri anlatılmaktadır. Kendisine inanmaları için yurtlarında su kaynakları fışkırtmasını, aralarında ırmaklar akan hurma ve üzüm bahçeleri meydana getirmesini, göğün tavanını açıp melekleri karşılarına getirmesini, altundan evi olmasını, göğe çıkmasını istemişlerdir. Fakat sadece göğe çıkmasiyle de yetinmeyeceklerini, gökten okuyabilecekleri bir kitap getirmedikçe yine inanmayacaklarını söylemişlerdir.

Tabii peyğamberin görevi bu tür mu'cizeler göstermek değil, insanları Hak yoluna davet etmektir. Böyle mu'cizeleri Allah dilerse yaratır.

Peyğamber de insandır, tebliğ için görevlendirilmiştir. *"De ki ben sadece bir insan elçiyim, başka bir şey değilim"* cümlesiyle peyğamberin görevinin tebliğ olduğu vurgulanmaktadır.

Taberî'nin rivayetine göre bir gün Kureyş liderleri, güneş battıktan sonra Ka'be'nin yanında toplanmışlar, Hz. Muhammed'i çağırmışlar:

— Ey Muhammed, demişler, sen hiçbir insanın kavminin arasına sokmadığı şeyleri kavmine soktun: Atalarımızı yerdin, dinimizi kınadın, akıllarımızı küçümsedin, tanrılarımıza hakaret ettin, cemaatimizi böldün, bize etmediğin kötülük bırakmadın. Şimdi eğer mal için bunları yapıyorsan aramızda senin için mal toplayalım, bizim en zenginimiz ol; şeref istiyorsan, seni ba-

şımıza buyruk yapalım, kral seçelim. Yok eğer amacın bunlar değil, bir reî (cin) sana musallat olmuşsa mal harcayıp seni tedavi ettirelim, ya da yaptığından ötürü seni mazur görelim.

Peyğamber (s.a.v.) kendisinde bu söyledikleri şeylerin hiçbirinin bulunmadığını, kendisinin müjdeleyici ve uyarıcı bir elçi olarak görevlendirildiğini söylemiş. O zaman Kureyşliler demişler ki:

— Öyle ise biliyorsun ki yurdumuz dar, malımız azdır, sıkıntı ile geçiniyoruz. Seni gönderen Rabbinden şu dağları kaldırıp yerimizi genişletmesini, Şam ve Irak'ta olduğu gibi bizim yurdumuzda da ırmaklar akıtmasını iste. Atalarımızdan birini, meselâ Kusayy ibn Kilâb'ı diriltsin, senin doğru söyleyip söylemediğini ondan soralım. Eğer bunları yaparsan, o diriltilen kimseler seni doğrularlarsa biz de seni doğrular ve Allah katında dereceni anlar, gerçekten Allah'ın seni elçi olarak görevlendirdiğine inanırız.

Peyğamber (s.a.v.), kendisinin böyle bir şey yapmak için gönderilmediğini söyleyince Kureyşliler; Göğü parçalayıp melekleri açığa çıkarmasını, göğe çıkmasını, gökten bir kitâp getirmesini istemişler [1].

Kureyş liderleri, her vesiyle ile Peyğamber'den böyle mu'cizeler istiyor ve bu isteklerini samimi olarak değil, inkâr ve alay tarzında belirtiyorlardı. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'in peyğamberliğine hiç inanmıyorlardı. Onların bu tür istekleri, Kur'ân-ı Kerîm'in birkaç yerinde geçer. Yukarıdaki âyetler de onların bu isteklerine işaret buyurmaktadır.

94-95 nci âyetlerde: *"Allah insanı mı elçi gönderir?"* diyerek inanmayanlara cevaben, eğer yeryüzünde melekler olsaydı, onlara melek elçi gönderirdi, deniyor. Gönderilecek elçinin, gönderilenlerle temas kurabilmesi için onlar cinsinden olmasının gereği vurgulanıyor. Çünkü temas ve tesir ancak bu sûretle mümkündür. İnsanla meleğin her zaman karşılaşıp konuşması, normal insanların meleğin sözlerini duyup anlamaları mümkün değildir.

96 ncı âyette de Peyğamber'in elçiliğine ve doğruluğuna Allah'ın tanık olduğu vurgulanıyor.

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا

1. Câmi'u'l-beyân: 15/164-166; Hâzin, 4/183-184.

خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا
أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا
أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ
وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُل لَّوْ أَنتُمْ
تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ
قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

97- Allah kime hidâyet ederse, işte doğru yolu bulan odur. Kimi de sapıklıkta bırakırsa artık onlar için O'ndan başka velîler bulamazsın. Kıyâmet günü onları yüzü koyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde süreriz. Varacakları yer cehennemdir. Ateş dindikçe, onlara çılgın alevi artırırız. 98- İşte cezâları budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr ettiler ve: "Biz kemikler ve ufalanmış toprak haline geldikten sonra mı, biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?" dediler. 99- Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, kendileri gibisini yaratmağa da kadirdir? Kendileri için bir süre koymuştur, onda hiç şüphe yoktur. Ama zâlimler inkârdan başka bir şey yapmazlar. 100- De ki: "Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine sahib olsaydınız, harcamaktan korkarak tutardınız." Gerçekten insan çok cimridir!

Tefsîr:

97-98: Asıl doğru yolda olanlar, Allah'ın doğru yola ilettiği, Allah'ın hidâyetine uyan kimselerdir. Allah'ın saptırdığı kimseler, kendilerine yardım edecek bir velî, koruyucu bulamazlar. Allah, onları, kıyâmet gününde kör, dilsiz ve sağır olarak yüzleri üstüne sürükleyip ateşi hiç sönmeyen, sönmeğe yüz tuttukça ateşi artırılan cehenneme atar. Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinden,

insan çürümüş kemikler ve toprak haline geldikten sonra bir daha diriltilmez dediklerinden dolayı bu cezaya çarptırılırlar.

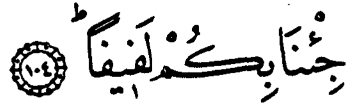
99 ncu âyette gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, şu insanlar gibisini de yaratabileceği, bunun için bir süre belirlemiş olduğu vurgulanmaktadır. Enes ibn Mâlik'in rivayetine göre: "Kâfir, nasıl yüzü üstü haşrolunur?" sorusuna Peygamber (s.a.v.): *"Onu dünyâda ayaklarının üstünde yürüten Allah, kıyâmette yüz üstünde yürütemez mi?"* diye cevap vermiştir [1].

Âhiret hali bize gizli olduğu için Kur'ân'ın dediğini kabul etmek zorundayız. Ancak âyetin, münkirlerin, manevî durumlarını tasvir ettiğini sanıyoruz. Âyetin amacı, inkârcı müşrikleri, korkutup saplandıkları düşüncesiz, taklid bataklığından kurtarmaktır. Çünkü dünyâdaki halleri öyledir. Âhiretteki halleri de dünyâdaki hallerine uyar. Düşünmeden başkasının arkasında sürüklenenlere yüz üstü sürünmek, uygun bir cezâdır.

100 ncü âyette insanın cimriliği, hazinelerce mala da sahib olsa yine fakirlik korkusuyla onu harcamaktan çekineceği belirtiliyor. Cimrilik yüzünden mallarını Allah yolunda harcamayanlar kınanıyor. *"Yoksa onların, mülkten bir payı mı var? Öyle olsaydı, insanlara bir çekirdek zerresi bile vermezlerdi"* [2], *"Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır, kendisine hayır dokundu mu vermez, sıkı sıkı tutar"* [3] gibi âyetlerde de insanın bu za'fı anlatılmaktadır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ فَقَالَ
لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖي لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ
اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَۚ وَاِنّٖي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾
فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمٖيعًاۙ ﴿١٠٣﴾
وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهٖ لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 25; Müslim, Munâfikîn: 54; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 17; İbn Hanbel, Musned: 2/354, 363.
2. Nisâ' Sûresi: 53.
3. Meâric Sûresi: 19-21.

101- Andolsun biz, Mûsâ'ya açık açık dokuz mu'cize vermiştik. İşte İsrâîl oğullarına sor: Mûsâ onlara gelmiş, Fir'avn ona: "Ey Mûsâ, ben seni büyülenmiş sanıyorum" demişti. 102- Mûsâ dedi ki: "Bunları ancak göklerin ve yerin Rabbinin, (doğruluğunu belgeleyen) *kanıtlar olarak indirdiğini pekâla bildin. Ey Fir'avn, ben de seni mahvolmuş görüyorum!" 103- Fir'avn, onları o ülkeden sürüp çıkarmak istedi, biz de onu, yanındakilerle birlikte toptan boğduk. 104- Onun ardından İsrâîl oğullarına: "O ülkede oturun, âhiret zamânı gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz" dedik.*

Tefsîr:

101-102 nci âyetlerde Allah'ın, Mûsâ'ya dokuz mu'cize verdiği; bu mu'cizeleri gören Fir'avn'ın, onun peyğamberliğini kabul etmeyerek: "Ben seni büyülenmiş bir adam sanıyorum" dediği; Mûsâ'nın da bu mu'cizelerin, peyğamberliğini kanıtlamak için Allah tarafından kendisine verildiğini, hakkı kabule yanaşmayan Fir'avn'e sonunda yenilgiye uğrayıp helâk olacağını söylediği anlatılır. 102 nci âyetin sonundaki *"mesbûr"* kelimesi, helâk olmuş, manasına geldiği gibi, hayırdan uzaklaştırılmış, akılsız, mel'ûn anlamlarına da gelir. Fakat birinci anlam siyaka daha uygundur.

Hz. Mûsâ'ya verilen dokuz mu'cize: Ejderhâ olan değnek, ışık saçan el, kıtlık yılları, ürünlerin eksilmesi, tûfân, çekirge, kımıl, kurbağa ve kandır. *"Asânı at!* (Mûsâ attığı) *asânın, küçük bir yılan gibi titreştiğini görünce, korkudan arkasına döndü, geri dönüp bakmadı. 'Ey Mûsâ, korkma, çünkü ben, benim huzûrumda elçiler korkmazlar'... Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz* (parıl parıl) *çıksın. Bu da Fir'avn'e ve kavmine göstereceğin dokuz mu'cize içindedir. Çünkü onlar yoldan çıkan bir kavimdir"* [1], *"Andolsun biz, Fir'avn âilesini tuttuk, öğüt alsınlar diye yıllarca kıtlıkla ve ürünleri azaltmakla sıktık... Onların üzerine ayrı ayrı mu'cizeler olarak Tûfân, çekirge, kımıl, kurbağalar ve kan gönderdik; ama yine büyüklük tasladılar ve suçlu bir topluluk oldular"* [2] âyetlerinde de bu mu'cizeler sayılmıştır.

1. Neml Sûresi: 10, 12.
2. A'râf Sûresi: 130, 133.

Fakat Tirmizî'nin kaydettiği bir rivâyette Mûsâ'ya verilen âyetler, Tevrat'ın "On Emir"i olarak tefsîr edilir: Allah'a ortak koşmamak, zinâ etmemek, Allah'ın yasakladığı cana kıymamak, hırsızlık etmemek, büyü yapmamak, bir suçsuza iftira edip onu öldürtmemek, faiz yememek, namuslu kadına zinâ suçu atmamak, savaştan kaçmamak, Cumartesi yasağını çiğnememek [1]. Tirmizî'nin rivayet ettiği bu hadisin metni sağlam görünmüyor. Ayrıca bu hadis, âyetin tefsîri de değildir. Âyette kasdedilen, Tevrat'ın on emri değil, âyetlerde belirtildiği gibi Mûsâ'ya verilen dokuz mu'cizedir. Onun için biz âyette geçen âyet kelimesini mu'cize olarak terceme ettik.

103-104: Fir'avn, ülkesinde yaşayan Mûsâ liderliğindeki İsrail oğullarını, tedirgin etmeğe çalışmış, fakat Allah onu ve yanında bulunanları boğmuş, İsrâil oğullarına Filistin topraklarında oturmalarını emretmiş, âhiret zamânı gelince hepsini huzurunda toplayacağını bildirmiştir.

Sûrenin başında İsrâil oğulları anılmıştı. Sonunda tekrar İsrâil oğulları tarihine bir atıfta bulunulmaktadır. Böylece birçok sûrede olduğu gibi sûrenin sonunda, başındaki konuya dönülmüştür.

Mekke'de inmiş olan bu âyetlerde Peyğamber (s.a.v.), Hz. Mûsâ'ya benzetilmektedir: Kavmini kurtarmağa çalışan Mûsâ'nın dâvâsına nasıl Fir'avn ve adamları engel olmağa, ona inananları ezmeğe çalışmış iseler; Kureyş liderleri de kavmini batıl inançların tutsaklığından, despotların sultasından kurtarmak için gönderilen Hz. Muhammed'e engel olmakta, ona inananları ezmeğe çalışmaktadırlar. Mûsâ karşısındaki Fir'avn, bütün gücüne, koca ordusuna rağmen nasıl yenilmiş, helâk edilmiş ise; Muhammed Aleyhisselâm karşısındaki Kureyş liderleri de yenilip helâk olacak ve yurtları da müslümanların eline geçecektir. Mekke'de inen bu âyetlerde, yıllar sonra vukubulacak Mekke'nin fethine işaret sezilmektedir. Bu, Kur'ân'ın mu'cizelerindendir.

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾
وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾
قُلْ اٰمِنُوا بِهٖ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ

1. et-Tâc: 4/166.

يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ
رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

105- Biz Kur'ân'ı hak olarak indirdik ve hak ile inmiştir. Seni de ancak bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. 106- Onu, insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve onu parça parça indirdik. 107- De ki: "Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üzerine secdeye kapanırlar." 108- "Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilir!" derler. 109- Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve Kur'ân, onların derin saygısını artırır.

Tefsîr:

105 nci âyette Kur'ân'ı gerçek ile indirdiğini, Peygamber'i de müjdelemek ve uyarmak için gönderdiğini bildiren yüce Allah, 106 ncı âyette Hz. Muhammed'e hitâben Kur'ân'ı, insanlara âyet âyet, bölüm bölüm okuması için toptan değil, fakat bölümlere ayırarak azar azar indirdiğini bildirmektedir. İlâhî emirlerin hepsini birden duyurmak, insanlara zor gelir. Tekliflerin yavaş yavaş yerleşmesi ve insanların İlâhî dîne yavaş yavaş alıştırılmaları için Kur'ân birden değil, azar azar indirilmiştir.

107 nci âyette müşriklere, Kur'ân'a inansalar da, inanmasalar da fark etmeyeceği, Kur'ân'dan önce kendilerine bilgi yani kitap verilmiş olanların, Kur'ân'ı duyunca saygıdan secdeye kapanıp Allah'ı tesbih edecekleri, Allah'a saygıdan ağlayacakları bildirilmektedir.

Mekke'de inmiş olan bu âyetler, Mekke devrinde de Kitâp ehlinden bazı kişilerin, Peygamber'den Kur'ân dinlediklerini ve bunun, Allah'ın vahyi olduğunu kabul ederek saygıdan secdeye kapanıp ağladıklarını anlatmaktadır.

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ
بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ

ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ
وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًۢا ﴿١١١﴾

110- De ki: "İster Allah, diye çağırın; ister Rahmân, diye çağırın. Hangisiyle çağırsanız, en güzel isimler O'nundur. Namazında pek bağırma, pek de sesini gizleme, ikisinin arasında bir yol tut. 111- "Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, acze düşüp de yardımcıya ihtiyâcı bulunmayan Allah'a hamdolsun!" de ve O'nu gereği gibi tekbir et (saygı ve tekbîr ile an)*!*

Tefsîr:

110-111 nci âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'a da, Rahmân'a da duâ edilse arada bir fark bulunmadığı, en güzel isimlerin Allah'a âidolduğunu söylemesi; namazda sesini ne fazla yükseltmesi, ne de alçaltması, ikisinin arasında bir yol tutması ve çocuğu, mülkünde ortağı olmayan, bir yardımcıya da ihtiyacı bulunmayan Allah'a hamdetmesi, O'nun büyüklüğünü, yüceliğini anması emrediliyor.

110 ncu âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılır: Müşriklerden biri -bir rivayete göre Ebucehil- Peyğamber(s.a.v.)in, secdede *"Yâ Rahmân, yâ Rahîm!"* dediğini duymuş; "Muhammed tek Tanrıya yalvardığını sanıyor, oysa iki tanrıya yalvarıyor" demiş. Bunun üzerine bu âyet inmiş [1].

111 nci âyet için de şu olay anlatılır: Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de saklı saklı görevini yaparken ashâbına namaz kıldırır, yüksek sesle Kur'ân okurdu. Müşrikler duyunca Kur'ân'a da, Kur'ân'ı indirene de, getirene de söverlerdi. Yüce Allah, müşriklerin işitip Kur'ân'a sövmemeleri için, peyğamberine namazda sesini fazla yükseltmemesini ve fazla da alçaltmamasını, orta bir sesle okumasını emretti [2].

İbn Abbâs'ın rivâyetine göre de Peyğamber, açıktan Kur'ân okuduğu zaman müşrikler dağılır, dinlemezlerdi. İçlerinden biri, Peyğamber'in namazda okuduklarından bir şeyler duymak istese, ötekilerine sezdirmeden Peyğamber'in okumasına kulak verirdi. Şayet ötekilerin, kendisinin Kur'ân dinlediğini

1. Câmi'u'l-beyân: 15/182.
2. Buhârî, Tirmizî, tefsir bölümleri; et-Tâc: 4/166.

fark ettiklerini anlarsa işkencelerine maruz kalmamak için hemen oradan giderdi. Peyğamber çok alçak sesle okuyunca da, onu dinlemek isteyenler, bir şey duyamazlardı. İşte yüce Allah, bu âyette namazda sesini fazla yükseltme ki yanından dağılmasınlar, fazla da alçaltma ki dinlemek isteyenler duyabilsinler buyurdu [1].

Yalnız bu tür rivayetlerin, Peyğamber'in, müşriklere Kur'ân okumasını emreden âyetlere ters düştüğünü belirtmek lâzımdır: *"De ki: 'Ben, sadece bu şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. O, burayı saygıdeğer kıldı ve herşey O'nundur. Ve bana müslümanlardan olmam ve Kur'ân okumam emredildi. 'Kim yola gelirse kendi yararına gelmiş olur ve kim saparsa: 'Ben ancak uyarıcılardanım' de"* [2].

Birçok âyet, Peyğamber'in, kâfirlere Kur'ân okuduğunu anlatmaktadır. Herhalde bazı müslümanlar, duâ ederken Allah, yerine Rahmân adını söylemenin caiz olup olmadığını sormuşlar, cevâp olarak da, kâinâtın yaratıcısı kasdedildikten sonra Allah veya Rahmân adına yalvarmakta bir fark olmadığı, en güzel isimlerin Allah'a âidolduğu belirtilmiştir.

Bu âyetten anlaşılıyor ki kelimeler değil, kelimelerle kasdedilen mânâ önemlidir. Ha Rahmân diye yalvarmışsın, ha Allah diye, yahut aynı yaratıcıyı gösteren herhangi bir adı veya sıfatı zikretmişsin, fark etmez. Önemli olan kasdettiğin mânâdır. Demek ki herkes, aynı yaratıcının, kendi dilindeki ismini anarak duâ edebilir. Allah yerine Tanrı demek veya God demek veya Hodâ demek sonucu değiştirmez. Hepsi de kâinâtın yaratıcısını gösteren isimlerdir. O kasdedildikten sonra hangi isim veya sıfatıyla duâ edilirse Allah icabet eder. Bütün dillerde ve gönüllerde maksudolan O'dur. Her millet, kendi dilinde O'nu gösterecek bir veya birkaç isim bulmuştur. O öyle yücedir, öyle büyüktür.

İsrâ' Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

I- Tevhîd ile ilgili olanlar:

1. Allah, çocuk edinmekten münezzehtir. Melekler Allah'ın kızları değildir. Allah'ın çocuğu, yardımcısı, ortağı yoktur. O, sonsuz kudret, hüküm ve hikmet sâhibidir (40, 111).

2. Allah'tan başka tanrılar olduğu varsayılsa dahi, o tanrılar yine Arşın Sâhibine, yani kâinâtın en büyük Hükümdârına yaklaşmağa çalışırlar, O'na taparlardı. Yine gerçek tanrı, tek olan Allah olurdu.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/70.
2. Neml Sûresi: 91-92.

3. Göklerde ve yerde bulunan herşey, Allah'ı tesbîh etmekte, O'nun şânının yüceliğini kanıtlamaktadır. Varsayılan tanrılar, yedi gök. yer ve onlarda bulunan herşey Allah'a taparken kulların, O'ndan başkasına tapması elbette doğru olamaz (42-44).

4. Allah'tan başka tapılan şeylerin hiçbir yararı olmaz. O tapılan varlıkların en yükseği dahi Allah'a yaklaşmanın yolunu arar, O'na tapar, O'nun rahmetini umar, azâbından korkar.

5. Allah'ın yanında başka tanrı tanıyan, perişân olur.

6. 66-67 nci âyetlerde Allah'ın, insanlara olan lutuf ve nimetlerine işâret edilir ve gemide kasırgaya yakalananların nasıl Allah'a yalvardıkları belirtilerek Allah'a yalvarmanın, O'na tapmanın, insanın vazgeçilmez bir duygusu, ruhunun derinliklerinde bulunan bir ihtiyâcı olduğu anlatılır.

7. Allah'ın affı geniştir ama, O'nun af ve hoşgörüsüne güvenerek günâhta ısrar etmemelidir. Zira günâhta ısrar edenleri Allah, ânî bir depremle yerin dibine geçirebilir, yahut taş yağdıran kasırga ile helâk eder veya denizde gezdikleri sırada gönderdiği bir fırtına ile onları batırıp boğabilir. Bundan dolayı aldanmamalı, daima O'na sığınmalı, gurura kapılmamalıdır.

8. Allah'ın birçok isim ve sıfatı vardır. Allah da, Rahmân da O'nun isimlerindendir. Hangi ismiyle duâ edilse fark etmez. Çağırılan, aynı Tanrıdır (110).

II- Âhiretle ilgili prensipler:

9. İnsanın dünyâda yaptığı her iş, boynuna asılır, ruhunda bir iz bırakır. Her amelin, ruhta özel bir izi vardır. Kıyâmet gününde ruh, bütün amellerinin izleriyle birlikte, açık bir kayıt defteri gibi ortaya çıkar. Her can, dünyâda yaptıklarının iyi veya kötü izlerini açıkça görür ve kendi hesabını kendisi yapabilir (13-14).

10. Dünyâda insanların durumları farklı olduğu gibi, âhirette de farklıdır. Kimi cennette, kimi cehennemde olur. Cennettekilerin dereceleri bir olmadığı gibi, cehennemdekilerin azâb dereceleri de bir değildir. Cennetin çeşitli katları, bölümleri vardır. Herkes kendi ruhunun değerine uygun bir yere gider.

11. Allah, ölüleri mutlaka diriltecektir. Ama bunun zamanını yalnız kendisi bilir. İnsan tekrar dirildiği zaman, dünyâ ömrü kendisine çok kısa gelir. Dünyâda pek az kaldığını sanır. Gerçekten insan, elli altmış yılından sonra dönüp de bir geriye bakınca yaşadığı yıllar, bir ân gibi gelir.

12. Dünyâda insanlar, liderlerinin izinden giderler. Âhirette de Allah, onları, yine liderlerinin önderliğinde Yüce Mahkemeye çağırır. İyiler de, kötüler

de, herkes kendi lideri ile duruşma alanına gelir. Orada amel kütükleri sağ taraflarından verilenler, büyük ödüllere erer, sevinirler. Ama sol tarafından ve arkalarından verilenler cehenneme giderler (71-72).

13. Müşriklerin, öldükten sonra bedensel dirilmeğe, âhiret sorumluluğuna inanmamaları, Kur'ân'a karşı olmalarının başlıca sebeplerinden biridir (98). Oysa gökleri ve yeri yaratan Allah, insanları yeniden yaratmağa elbette kadirdir (50, 97, 99). Âhirete inanmayanlar, şiddetli bir cezâya çarpılacaklardır (10).

III- Hazreti Peyğamber ve Peyğamberlik ile ilgili prensipler:

14. Yüce Allah, kulu Muhammed'i, geceleyin, Mescid-i Harâm'dan, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yürütmüş, ona bazı âyetlerini, ma'nevî olayları göstermiştir (1). Ayrıntı için, âyetin tefsîrine bakınız.

15. Peyğamberlerin hepsi Allah'ın elçileridirler. Fakat bazı bakımlardan kimi ötekinden üstündür. Meselâ kimine kitâp verilmiş, kimine verilmemiştir. Kimi şerî'at getirmiş, kimi öncekinin şerî'atini ihyâ ile görevlendirilmiştir (55).

16. Peyğamberin görevi, gerçeği duyurmaktır, kulların üstüne bekçi veya vekîl olmak değildir. Allah dilerse kullarını affeder, dilerse azâb eder. Hiç kimse Allah ile kulları arasına giremez ve Allah'ın, kullarına ne yapacağını bilemez. Bu bakımdan hiç kimseye, kesin biçimde cehennemlik gözüyle bakmak doğru değildir. Çünkü cennete veya cehenneme koymak Allah'ın buyruğuna bağlıdır. Bir şeyi şöyle veya böyle yapmak O'na farz değildir. O, dilediğini yapar. Yaptığı işlerden sorumlu değildir: *"Rabbiniz, sizi daha iyi bilir. Dilerse size acır, dilerse azâbeder. Biz seni onların üzerine vekîl göndermedik"* (54).

17. Mu'cize yaratmak, peyğamberin elinde değil, Allah'ın elindedir. Allah, yarattığı mu'cizeyi gördükleri halde inanmayanları helâk etmiştir. Eski milletler, mu'cizeyi gördükten sonra yine inanmayıp helâk oldukları için yüce Allah, müşriklerin Peyğamber'den istedikleri mu'cizeleri yaratmamıştır. Çünkü yaratsaydı, bunlar da inanmaz, helâk olurlardı. Oysa Allah, onları hemen helâk etmek istememiş, düşünüp doğru yolu bulmaları için zaman ve fırsat vermiştir (59).

18. Müşriklerin olumsuz tutumlarından sıkılan Peyğamber (s.a.v.), zaman zaman onların istedikleri bazı ödünleri vermeyi düşünmüş, fakat Allah onu, Hak yolda sağlam tutarak böyle bir durumdan korumuştur. Şayet Peyğamber, müşriklere bir parça yanaşmış, hak dinden biraz ödün vermiş olsaydı, Allah ona dünyâ ve âhiretin kat kat azâbını taddırırdı (73-75).

19. Her peyğamberi, vatandaşları, tedirgin etmiş, yurdundan çıkarmağa çalışmış oldukları gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmi de kendisini vatanından

çıkarmağa çalışmıştır (76-77). Fakat âyette şayet Hz. Muhammed çıkarılmış olsa, kendilerinin de orada fazla kalamayacakları söylenerek bir gün müşriklerin topraklarının, müslümanların egemenliğine geçeceğine işaret edilmiştir ki gerçekten birkaç yıl sonra Mekke toprağı ve sonra bütün Arabistan, müslümanların eline geçmiştir.

20. Müşrikler, Hz. Muhammed'den istedikleri çeşitli mu'cizeler arasında peyğamberin melek olması, ya da bir meleğin inip peyğamberle beraber dolaşması gerektiğini önermişlerdi. İnsanlara melek elçi göndermenin yararı olmaz. İnsanlara yol göstermesi için meleğin de yine insan görünmesi gerekir ki o zaman da onun melek mi, insan mı olduğu anlaşılmaz. İnsanlara, kendilerinin duyduklarını hisseden insan peyğamber gerekir. Şayet yeryüzünde kötülük duygularından yoksun, uslu uslu melekler dolaşsaydı, o zaman onlara melek elçi gönderilirdi ama insan olan halka insan elçi gönderilmelidir (94-95).

21. Hz. Muhammed, gerçek bir elçidir. Ona verilen vahyler, gerçekleri içermektedir. Kur'ân, ona azar azar indirilmiştir ki insanlar onu düşünüp kavrayabilsinler (105-106).

22. Allah, İsrâiloğullarına, doğru yolu göstermek için Mûsâ'ya Mukaddes Kitâbı vermiştir. O Kitâpta İsrâiloğullarının, yeryüzünde iki kez bozgunculuk yapacakları ve çok böbürlenecekleri bildirilmiştir. Birinci bozgunculuk ve taşkınlıklarında Allah onlara İran Kralı'nı saldırtmış, İranlılara yenik düşen İsrâiloğulları, Bâbil'e götürülüp orada uzun süre tutsak kalmışlardır.

Sonra Allah, lutfedip onları tekrar yurtlarına döndürmüş, mal ve evlât verip güçlendirmiş, sayılarını çoğaltmıştır. Yine bozgunculuk yaptıkları takdirde tekrar topraklarını düşmanın basacağını, mescidlerini çiğneyeceğini onlara ihtar etmiştir.

Demek ki insanlar acı olaylardan ibret alıp uslanırlarsa mutlu ve özgür yaşarlar. Ama iyi hallerini kötüye değiştirir, taşkınlık, bozgunculuk yaparlarsa güçleri azalır, özgürlüklerini kaybederler. Bu, genel bir yasadır. İsrâiloğulları için böyle olduğu gibi her millet için de böyledir. Allah'ın genel yasaları uyarınca gidenler yükselirler. Allah'ın koyduğu genel yasalara, toplumsal düzene aykırı davrananlar, tek kelime ile zulüm ile düzeni bozanlar geriler, özgürlüklerini kaybederler (2-28).

23. Mûsâ'ya verilen Mukaddes Kitâpta bu yasalar böyle bildirildiği gibi Hz. Muhammed'e verilen Kur'ân'da da inanıp güzel işler yapanların ödüllendirilecekleri, âhirete inanmayanların ise çetin azâba çarpılacakları belirtilmiştir (9).

İnsan acelecidir. Hayrı ister gibi şerri ister. Sonucu kendi aleyhine olacak

şeyi diler. Meselâ canı sıkılınca çocuğunun aleyhine duâ eder. Yahut malına, hayvanına lânet okur. Oysa dilediği olsa, yine kendi içi yanacaktır. Yahut insan kötü bir şeyi hayır sanır da onun olmasını ister. Oysa istediğinin olması, kendi aleyhinedir, bunu bilmez. Bir an önce olmasını ister.

25. Acelecilik, insanın aleyhine sonuçlar doğurur. Bundan dolayı insanın evmesi, onun bir za'î olarak belirtilmiş; *"İnsan acelecidir"* denmiştir. Herşeyin zamanını beklemek, evmemek daha güzel sonuçlar verir (11).

26. Ay ve Güneş, Allah'ın birer âyetidir. Ay gecenin, Güneş de gündüzün âyeti(belirtisi)dir. Allah gecenin âyetini silmiş, gündüzün âyetini aydınlatıcı yapmıştır. Bu ifadeden, Ay'ın da bir zaman ışık verirken sonradan sönüp soğuduğu, anlaşılabilir. Ay da, Güneş de zaman hesabında kullanılır. İnsanlar, Ayın dönüşüne göre Ay takvîmi, Dünyânın Güneş çevresinde dönüşüne göre de Güneş takvîmi yapmışlardır. İki takvim de kullanılmaktadır (12).

27. Doğru yola gelen, kendi iyiliğine yola gelir. Sapan da kendi zararına sapar. Herkes kendi günâhından sorumludur. Hiç kimse başkasının günâhından sorumlu değildir. Ne baba evlâdının cezâsını, ne de evlâd babasının cezâsını çeker. Herkes kendi yaptığının cezâsını görür. Ancak insan, başkasını günâha sevk etmiş ise, o zaman o günâhı işleyenin suçuna ortaktır, onu yapanla birlikte cezâ görür. Ama bu, suçlunun cezâsı değil, suça yönlendirmenin, sebebolmanın cezâsıdır.

28. Allah, elçi gönderip helâli, harâmı bildirmedikçe kimseye azâbetmez (15).

29. Bir ülkenin şımarık, azgın liderleri, kendi toplumlarını felâkete, helâke götürürler (16-17).

30. Allah, sadece dünyâyı isteyenlerden, dilediğine dünyâyı verir, onu zengin eder ama onun âhirette bir payı olmaz. Çünkü o kimse ruhunun bütün iyiliklerini, güzelliklerini dünyâda mahvetmiştir: *"Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz; orada bunlarla sefâ sürüp bunları tükettiniz* (burası için hiçbir şey bırakmadınız)*"* (Ahkaf Sûresi: 20). Ama kim inanır, âhireti ister ve âhiret için çalışırsa işte onlar da ödüllerini alırlar. Dünyâyı da, âhireti de, yahut her ikisini de veren Allah'tır. Allah'ın bağışı tükenmez, kesilmez (18-20). *"İnsanlardan kimi: 'Rabbimiz bize dünyâda ver!' der. Onun, âhirette bir payı yoktur. Onlardan kimi de: 'Rabbimiz, bize dünyâda da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi âteş azâbından koru!' der. İşte onlara, kazandıklarından bir pay vardır. Allah, hesâbı çabuk görendir"* (Bakara Sûresi: 200-202).

IV- Tevrât ile ortak olan emirler:

31. Yalnız Allah'a tap!

32. Ana-babaya iyilik et. Özellikle ihtiyar yaşlarında onları incitmemeğe, kırmamağa çalış.

33. Akrabâya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, zekât ve sadaka ile yardım et.

34. İsrâf etme, zira savurganlar şeytanın kardeşidirler.

35. Verecek bir şeyin yoksa, muhtaçları incitme, yumuşak sözlerle gönder, kovma.

36. Cimri de olma, savurgan da. Orta yolu izle.

37. Fakirlik korkusuyla çocuğunu öldürme. Seni de, çocukları da besleyen Allah'tır.

38. Zinâ etme.

39. Ma'sûm cana kıyma.

40. Yetîm malını gasbetme.

41. Ölçü ve tartıyı doğru yap, ticarete hile karıştırma.

42. Bilmediğin şeyin ardına düşme, başkasının kusuruyla uğraşma.

43. Böbürlenme (23-28).

44. Mazlûm olarak öldürülenin velîsi, kısas hakkına sahiptir. Fakat o da ölçülü davranmalıdır (33).

V- Genel Yasalar:

45. Bir şahsa duyulan düşmanlık ve kıskançlık, onun sözlerini anlamağa engel olur. Nitekim müşriklerin kıskançlıkları, nefret ve düşmanlıkları, Peyğamber'in okuduğu vahyleri düşünüp anlamalarına engel olmuştur. Yani önyargılar, kıskançlık ve düşmanlık, tarafsız düşünmeğe, istenmeyen kişinin sözlerini anlamağa engel olur. Sanki konuşanla konuşulan kişiler arasına görünmez bir perde olarak gerilir (45-46). Kureyşliler, Hz. Peyğamber'den duydukları Kur'ân ile etkilendikleri halde onun vahy olduğunu kabul etmek istememişler, onu büyü olarak nitelendirmişlerdir (47).

46. İnsanlara düşman olan şeytân, insanların arasını katmağa çalışır. Bundan dolayı insan, sözlerine dikkat etmeli, karşısındakini kıracak sözler sarfetmekten kaçınmalıdır. Aksi takdirde öteki de benzeri bir karşılık verir, başlayan tartışma ilerler, kavgaya, kavga da vuruşmağa dönüşebilir. Bu bakımdan insan nazik, kibar konuşmalıdır. *"Kullarıma söyle: Sözün en güzelini söylesinler. Çünkü şeytân aralarına girer, onları kavgaya kışkırtır"* (53).

47. İsyân eden her ülke, mutlaka Allah'ın cezâsına uğrar. Ama bunun zamanını sadece Allah bilir. Bu zaman, Allah katındaki kütükte kayıtlıdır (58).

48. Şeytân, kendisinden üstün kılınan Âdem'i kıskanmış, bu yüzden onun soyunu yoldan çıkarmağa and içmiştir. Şeytân, vesvesesiyle insanları yoldan çıkarmağa çalışır ama onun vesvesesi, Allah'ın temiz kullarını ayartamaz (61-66).

49. Bâtıl, bir süre üstün gelse de sonunda Hak karşısında yenik düşer. Hak üstün gelir, bâtıl yenilmeğe mahkûmdur (81). Ra'd Sûresinin 17 nci âyetinde bâtıl, selin üstüne çıkan köpüğe, erimiş madenlerin üstüne çıkan tortuya benzetilmiştir. Köpük geçici, su kalıcıdır. Tortu atılır, madenden yararlanılır. İşte bâtıl da o köpük ve tortu gibi geçicidir, hak kalıcıdır.

50. Zorbalar perişan olur, mülkleri inananların eline geçer (101-104).

51. Müşrik, dünyâcı insan, cimridir. O kadar ki bütün hazineler kendisinin olsa, fakir düşeceğinden korkarak malını harcamaz: *"Hayır, doğrusu siz, yetîme ikrâm etmiyorsunuz. Yoksula yedirmeğe* (birbirinizi) *teşvik etmiyorsunuz. Mîrâsı hırsla yutuyorsunuz. Malı pek çok seviyorsunuz"* (Fecr Sûresi: 17-20).

Kur'ân'ın *şuhh* adını verdiği bu cimriliğin tedâvisi, âhirete, Allah'ın mükâfâtına yürekten inanmaktır: *"Nefsinin cimriliğinden korunan*(lar), *işte onlar felâha erenlerdir"* (Haşr Sûresi: 7).

52. Kur'ân'da üç namaz vakti belirtilmiştir: Güneşin batmasından alacakaranlığa kadar olan zaman ile nâfile olmak üzere gecenin herhangi bir saatinde kılınan teheccüd vakti (78-80). *"Gündüzün iki ucunda ve geceye yakın bir zamanda namaz kıl"* (Hûd âyetinde de bu üç namaz vakti belirtilmiştir. Ayrıntı için o âyetlerin tefsîrine bakınız.)

53. Gece uyanıp namaz kılmak, insanı ma'nen yüce makamlara ulaştırır. Bu, Peyğamber için bir emir, ümmeti için kuvvetli sünnettir (79).

54. Bir yere giderken: *"Rabbim, beni* (girdireceğin yere) *doğruluk girdirişi ile girdir, beni* (çıkaracağın yerden) *doğruluk çıkarışıyle çıkar. Bana katından yardımcı bir delîl ver* (beni üstün getir, yenik düşürme)*!"* (80) diye duâ etmelidir.

55. Rûh, Allah'ın emrindendir. İnsan Rûh'un mâhiyetini bilemez. Bu âyette kasdedilen Rûh, insan ruhundan ziyâde, Peyğamber'e vahy getiren Rûh'tur. Âyette o yüce Rûh'un, Allah'ın buyruğu ile geldiği, mâhiyetinin bilinemeyeceği, insanların bilgisinin buna yeterli olmadığı belirtilmektedir (85).

56. İnsan, Allah'ın lutfuyla, bolluğa erişince şımarır, kibreder. Dara düşünce de umudunu keser, üzüntülere boğulur (83).

57. Herkes, kendi karakterine uygun olan işler yapar. Davranışlar, karakterin eseridir (84).

58. Kur'ân, insanların gönül dertlerine şifâdır. Onları bunalımlardan kurtarır, huzura kavuşturur. Mü'minler, Kur'ân'ı okuyup dinlemekten huzur duyarlar, mutlu olurlar. Ama inanmayanlar, tebliğcisine karşı nefretle dolu olduklarından, Kur'ân, onlara ziyandan -yani nefretlerini artırmaktan- başka bir katkı sağlamaz. Hak sözüne karşı nefret beslemekle de ebedî ziyâna uğrarlar, aslâ iflâh olmazlar. Hak söze öfkelenmek, insanı telâfisi imkânsız ma'nevî kayıplara sokar, ruhun bütün iyilik ve güzelliklerini soyar (82).

59. İnsanlar ve cinler bir araya gelip birbirine yardım etmiş olsalar dahi yine Kur'ân stilinde bir söz ortaya çıkaramazlar (88).

60. Kur'ân'ın vahy eseri olduğunu bilen Kitâp ehli bilginleri, onu duyunca saygı ile eğilirler, Allah'a secdeye kapanır, Kur'ân vahyine duydukları hayranlıktan dolayı *"Subhânallâh, bu ne mükemmel söz!"* derler (107-109).

61. Namazda Kur'ân okurken ne bağırmak, ne de sesi tamamen gizlemek uygun değildir. İkisinin ortasında, hafif bir ses, tam saygı ve edeb ile okumalı, duâ etmelidir (110).

62. Allah, kendisine yönelen kulunun dileğini bilir, duâsını kabul buyurur (110).

İSRÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	لَيْلاً		Çoğunluk.
	مِنَ ٱللَّيْلِ		İbn Mes'ûd[1].
2	أَلَّا يَتَّخِذُوا	Ğâib yâ'sıyle:	İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde, Îsâ, Ebû Recâ' ve Ebû 'Amr.
	أَلَّا تَتَّخِذُوا	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler.
4	فِي ٱلْكِتَابِ	Tekil:	Çoğunluk.
	فِي ٱلْكُتُبِ	Çoğul:	Saîd ibn Cübeyr ve Ebû'l-Âliye[2].
	لَتُفْسَدُنَّ	Tâ'nın damını, sîn'in fethiyle edilgen kipi:	İbn Abbâs, Nasr ibn 'Alî ve Câbir ibn Zeyd.
	لَتَفْسُدُنَّ	Tâ'nın fethi, sîn'in dammıyle lâzim fiil:	Îsâ[3].
	لَتُفْسِدُنَّ	Tâ'nın damını, sîn'in kesriyle ifsâd'dan etken:	Çoğunluk[4].

1. el-Mesâhif: 54.
2. Kurtubî: 10/214; el-Bahr: 6/8.
3. Günâhlar işleyerek nefislerinizi **bozuyorsunuz, demektir.**
4. el-Bahr: 6/8.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عَلِيًّا كَبِيرًا	Meksûr lâm, şeddeli yâ ile:	Zeyd ibn 'Alî.
	عُلُوًّا كَبِيرًا	Madmûm lâm, şeddeli, mansûb vâv ile:	Çoğunluk [1].
5	عَبِيدًا	'Ayn'ın fethi, meksûr bâ'dan sonra yâ ile:	Hz. 'Alî, Hasan ve Zeyd ibn Alî [2].
	عِبَادًا	Meksûr 'ayn, meftûh bâ'dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	عُبَّادًا		İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Kays [3].
	فَجَاسُوا	Cîm ile:	Çoğunluk.
	فَحَاسُوا	Noktasız hâ ile:	Ebû's-Simâl [4].
	خَلَلَ ٱلدِّيَارِ	Tekil olarak:	Hasan.
	خِلاَلَ ٱلدِّيَارِ	Çoğul olarak:	Çoğunluk [5].
	فَقَلَعُوا آثَارَ ٱلدِّيَارِ		İbn Mes'ûd [6].
	لِيَسُوءَا	Yâ ile ve hemze'nin nasbiyle:	Ebûbekr, Hamza, İbn Âmir.
	لِنَسُوءَ	Nûn ile, çoğul mütekellim hemze mansûb:	Alî ibn Ebî Tâlib, Zeyd ibn Alî ve Kisâî.
	لِيَسُوءُوا	Yâ ile, hemze madmûm sonunda çoğul vâvı:	Ötekiler [7].
	لَنَسُوءَنَّ	Emir lâmı, çoğul nûnu ve hafif tevkîd nunuyla:	Übey ve Hz. 'Alî [8].
	وُجُوهَكُمْ	Hitâb zamiri:	Çoğunluk.
	وُجُوهَهُمْ	Ğâib zamiri:	Übey, İbn Kays ve Ebû Nehîk.
	وَجْهَكُمْ	Tekil ve hitâb zamiri:	Enes b. Mâlik.

1. el-Bahr: 6/9; el-Mesâhif: 54, 141.
2. el-Bahr: 6/9.; el-Mesâhif: 188. 3. el-Mesâhif: 54, 141.
4-5 el-Bahr: 6/10.
6. en-Neşr; Kurtubî: 10/223; Câmi'u'l-beyân: 15/31.
7. el-Bahr: 6/11; el-Mesâhif: 41 188.
8. el-Mesâhif: 141, 217.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	وَ يَبْشُرُ	Yâ'nın fethi, şîn'in fethi ve damınıyle, büşrâ anlamındaki bişr kökünden:	Hamza, Kisâî.
	وَ يُبَشِّرُ	Yâ'nın dammı, bâ'nın fethi, şeddeli meksûr şîn ile, tebşîr kökünden:	Ötekiler.
	وَ يُبْشِرُ	İbşâr'dan	İbn Mes'ûd, Talha ve İbn Veŝŝâb.
12	مَبْصَرَةً	Mîm ve sâd'ın fethiyle, isim yerinde kullanılmış masdar:	Übey ve Katâde.
	مُبْصِرَةً	Mîm'ın damını, sâd'ın kesriyle ismi fâil:	Çoğunluk [1].
13	طَائِرَهُ	Fâil vezninde:	Çoğunluk.
	طَيْرَهُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Übey, Hasan ve Ebû Recâ' [2].
	وَ يُخْرَجُ لَهُ كِتَابٌ	Yâ'nın damını, râ'nın fethiyle edilgen:	Ebû Ca'fer.
	وَ يُخْرِجُ لَهُ كِتَابًا	İhrâc kökünden etken:	Yahyâ ibn Vessâb [3].
	وَ يَخْرُجُ لَهُ كِتَابٌ	Yâ'nın fethi, râ'nın dammıyle sülâsî'den etken:	Ya'kûb.
	وَ نُخْرِجُ لَهُ كِتَابًا	İhrâc kökünden çoğul mütekellim:	Ötekiler [4].

1. el-Bahr: 6/14; Mesâhif: 54, 141.
2. el-Bahr: 6/15; el-Mesâhif: 141.
3. Kurtubî: 10/229.
4. Kurtubî: 10/229; Taberî, bu kırâeti daha doğru bulmaktadır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُلَقَّيهُ	Yâ'nın dammı, lâm'ın fethi, meftûh kaf'ın şeddesiyle edilgen kipi:	Ebû Ca'fer, Hasan ve İbn Âmir [1].
	يَلْقيهُ	Yâ'nın fethi, lâm'ın sükûnu, hafîf kaf'ın fethi ile [2]:	Ötekiler [3].
	إقْرَا كِتَابَكَ	Hemze'yi öncesinin harekesi türünden med harfine dönüştürerek:	Ebû Ca'fer.
	اِقْرَأْ	Sâkin hemze ile:	Ötekiler.
16	آمَرْنَا مُتْرَفِيهَا	Hemze'yi uzatarak:	Hz. Alî, Hasan, Katâde, Ebû'l-Âliye, İbn Ebî İshâk, Ebû Recâ, Îsâ ibn Ömer ve Ya'kûb.
	أمَّرْنَا مُتْرَفِيهَا	Şeddeli mîm ile:	İbn Abbâs, Ebû Osmân en-Nehdî, Süddî, Ebû'l-Âliye, Zeyd ibn Alî, Rebî', Mücâhid ve Hasan [4].
	أمِرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا	Mîm'in kesriyle:	Yahyâ ibn Ya'mer, İbn Abbâs'tan bir rivâyettir [5].
	بَعَثْنَا أكَابِرَ مُجْرِمِيهَا فَمَكَرُوا		Übey [6].

1. Kurtubî: 10/229.
2. Taberî, bu ikinci kırâeti doğru bulmaktadır.
3. Ancak kaf'tan sonraki elifi açık elif, yahut imâle ile okumak konusunda ihtilâf vardır: İmâle babına bakınız.
4. Câmi'u'l-beyân: 15/55; Kurtubî: 10/232; el-Bahr: 6/20.
5. Ferrâ', çoğalttık anlamına gelen bu kırâeti reddetmiştir (el-Bahr: 6/20).
6. el-Mesâhif: 141.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
18	مَا نَشَاءُ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	مَايَشَاءُ	Yâ ile:	Nâfi'den rivâyet [1].
20, 47	مَحْظُورًا انْظُرْ	Birinci sâkin olan tenvînin kesresi, Vasl'da hemze'nin hazfiyle:	Âsım, Hamza.
	مَحْظُورًا اُنْظُرْ	Nasb tenvîni ve hemze'nin dammiyle:	Ötekiler.
23	وَ قَضَى رَبُّكَ	Kadâ'dan mâzî:	Çoğunluk.
	وَ قَضَاءُ رَبِّكَ	Kadâ'nın masdarı:	Muâz ibn Cebel evlâdından biri [2].
	وَ وَصَّى رَبُّكَ	Tavsiye kökünden mâzî:	İbn Mes'ûd mushafı, Abdullâh ibn Abbâs ve Übeyy [3].
	وَ أَوْصَى رَبُّكَ	Îsâ' kökünden:	Bir kırâettir [4].
	يَبْلُغَانِّ عِنْدَكَ ٱلْكِبَرَ	Şeddeli, meksûr nûn'dan önce tesniye elifi:	Sülemî, İbn Vessâb, Talha, A'meş, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ ٱلْكِبَرَ	Elifsiz, tekil ve nûn'un fethiyle:	Ötekiler.
	يَبْلُغَانِّ عِنْدَكَ ٱلْكِبَرَ إِمَّا وَاحِدٌ وَ إِمَّا كِلَاهُمَا		İbn Mes'ûd [5].
	أُفَّ	Tenvînsiz olarak fâ'nın fethiyle:	İbn Kesîr, İbn Âmir.
	أُفًّا	Tenvînli fetihle:	Birinin kırâeti.
	أُفٍّ	Kesre tenviniyle:	Nâfi, Hafs.
	أُفِّ	Tenvinsiz kesre ile:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 6/21.
2. el-Bahr: 6/25.
3. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilir: Âyet: "وَوَصَّى"dir. Vâv'lardan biri (sâd'a) bitişmiş, "وَ قَضَى" okunmuştur. Aslında "وَ قَضَى : Allah hükmetti" olsaydı, hiç kimse Allah'a isyân etmezdi. (Câmi''ul-beyân: 15/63; Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 10/237).
4. el-Bahr: 6/25.
5. el-Mesâhif: 55; Taberî'ye göre en doğru kırâet, tekil okumaktır: Câmi'u'l-beyân: 15/63.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أُفٍّ	Damme tenviniyle:	Bir kırâet.
	أُفُّ	Tenvinsiz damme ile:	Bir kırâet.
	أُفْ	Sâkin fâ ile:	İbn Abbâs[1].
24	مِنَ ٱلذُّلِّ	Zâl'ın dammiyle:	Çoğunluk.
	مِنَ ٱلذِّلِّ	Zâl'in kesriyle:	Saîd ibn Cübeyr, İbn Abbâs, Urve ibn Zübeyr ve Âsım'dan bir rivâyet[2].
27	إِخْوَانَ ٱلشَّيْطَانِ	Şeytân tekil:	Hasan ve Dahhâk.
	إِخْوَانَ ٱلشَّيَاطِينِ	Şeytân çoğul:	Çoğunluk[3].
31	قَتْلَهُمْ		Çoğunluk.
	فَلْيَهُمْ		Übey[4].
	خِطَاءً	Hâ'nın kesri, tâ'nın fethi ve uzatımlı elif ile:	İbn Kesîr.
	خَطَاءً	Önceki gibi, ancak hâ'nın fethiyle:	Hasan.
	خَطًا	Hâ'nın fethi ve tâ üzerine nasb tenvini:	Hasan'dan rivâyet[5]
	خَطَأً	Hâ'nın ve tâ'nın fethi, hemze üzerine tenvinle, medsiz:	İbn Zekvân, Ebû Ca'fer ve Hişam'dan kuvvetli bir rivâyet.
	خِطْأً	Hâ'nın kesri, tâ'nın sükûnu ve hemze üzerine tenvinle:	Ötekiler[6].
32	فَاحِشَةً وَ سَاءَ سَبِيلًا		Çoğunluk.
	فَاحِشَةً وَ مَقْتًا وَ سَاءَ سَبِيلًا إِلَّا مَنْ تَابَ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا فَلَا تُسْرِفُوا		Übey[7].

1. el-Bahr: 6/27. Taberî'ye göre en doğru okuma, fâ'nın kesriyle tenvinsiz okumaktır. (Câmi'u'l-beyân: 15/65). Ebû Hayyân, bu kelime için kırk türlü söyleniş tarzı zikretmiştir (el-Bahr: 6/23, 27).
2. Kurtubî: 10/244. 3. el-Bahr: 6/30. 4. el-Mesâhif: 142. 5. Kurtubî: 10/253.
6. Taberî, hâ'nın kesri, tâ'nın sükûnu ile uzatmasız olan Hicaz ve Iraklıların kırâetini daha doğru bulmaktadır (Câmi'u'l-beyân: 15/79-80). Ebû Hâtim, ikinci kırâeti galattır, böyle okumak caiz değildir şeklinde nitelendirmiştir (el-Bahr: 6/32). 7. el-Mesâhif: 142.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
33	وَ لاَ تُقَتِّلُوا أَوْلاَدَكُمْ	Taktîl kökünden nehy:	A'meş ve İbn Vessâb.
	وَ لاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ	Katl kökünden nehy:	Çoğunluk [1].
	فَلاَ تُسْرِفْ	Hitâb tâsıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	فَلاَ يُسْرِفْ	Ğâib yâsiyle:	Ötekiler.
	فَلاَ تُسْرِفُوا		Übey [2].
35	بِالْقِسْطَاسِ	Kaf'ın kesriyle, burada ve Şuarâ: 182'de:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	بِالْقُسْطَاسِ	İkisinde de kaf'ın dammıyle:	Ötekiler.
36	وَ لاَ تَقْفُ	Vâv'sız:	Çoğunluk.
	وَ لاَ تَقْفُو	Fâ'dan sonra vâv ile:	Zeyd ibn Alî [3].
	وَ الْفُؤَادَ	Madmûm fâ'dan sonra hemze ile:	Çoğunluk.
	وَ الْفَوَادَ	Meftûh fâ ve vâv ile:	Cerrâh el-Ukaylî [4].
38	مَرَحًا	Râ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	مَرِحًا	Râ'nın kesriyle:	Ya'kub'un nakline göre bir grup.
	فَرَحًا		İbn Mes'ûd [5].
	كَانَ سَيِّئُهُ(و)	Hemze ve zamîr'in damını, müzekker zamîr'den sonra bir vâv:	İbn Âmir.
	كَانَ سَيِّئَةً	Hemze'nin fethi ve te'nis tâ'sının tenvinli nasbı ile:	Ötekiler.
	كَانَ سَيِّئَاتُهُ	Çoğul olarak izâfetle:	Übey kırâeti [6].
	كَانَ سَيِّئَاتٌ		İbn Mes'ûd [7].

1. el-Bahr: 6/32.
2. el-Mesâhif: 142. Bir rivâyette Übey (لاَ يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا) okumuş, başka bir rivâyette ise: (لاَ تُسْرِفُوا فِي الْقَتْلِ إِنَّ وَلِيَّهُ كَانَ مَنْصُورًا) okumuştur.
3. el-Bahr: 6/36.
4. Ebû Hâtim bu kırâeti kabul etmemiştir (el-Bahr: 6/36).
5. Kurtubî: 10/261; el-Mesâhif: 55.
6. el-Mesâhif: 142; Kurtubî: 10/262. Taberî'ye göre en doğru kırâet: seyyi'in, müzekker zamîre izâfeti şeklidir (Câmi'u'l-beyân: 15/89).
7. İbn Mes'ûd'un (خَبِيثَة) okuduğu da söylenmişitr (el-Mesâhif: 55).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
40	أَفَايصْفٰيكُمْ	Soru hemzesi ve fetha'dan sonra gelen ikinci hemze'nin teshîliyle:	Isfahânî'nin Verş'ten rivâyeti [1].
	أَفَأَصْفٰيكُمْ	İki hemze'nin tam telaffuzu ile:	Ötekiler.
	صَرَّفْنَا	Tasrîf kökünden:	Çoğunluk.
	صَرَفْنَا	Hafif râ ile sarf'tan:	Hasan [2].
41	لِيَذْكُرُوا	Hafif, sâkin zâl, madmûm kâf ile. Burada ve Furkan: 50'de:	Hamza, Kisâî, Halef.
	لِيَذَّكَّرُوا	Meftûh ve şeddeli zâl ve kâf ile (aslı لِيَتَذَكَّرُوا dur):	Ötekiler.
42	كَمَا يَقُولُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	İbn Kesîr, Hafs.
	كَمَا تَقُولُونَ	Hitâb tâsiyle:	Ötekiler.
43	عَمَّا تَقُولُونَ	Hitâb tâsıyle:	Hamza, Kisâî, Halef ve Ruveys'ten bir rivâyet.
	عَمَّا يَقُولُونَ	Ğâib yâsıyle:	Ötekiler.
44	يُسَبِّحُ	Yâ ile, müzekker:	İbn Kesîr, Nâfi, Ebûbekr, İbn Âmir.
	تُسَبِّحُ	Tâ ile müennes:	Ötekiler.
	سَبَّحَتْ لَهُ ٱلسَّمٰوَاتُ وَ ٱلْأَرْضُ	Müennes mâzi kipiyle:	İbn Mes'ûd, Talha ibn Musarrif ve bazı mushaflar [3].

1. Yani hemze'yi elif ile yâ arasında bir sesle okumaktır.
2. Kurtubî: 10/265.
3. el-Bahr: 6/41.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
44	لاَ تَفْقَهُونَ	Tâ ile, muhâtab kipi:	Ebû 'Amr, Ya'kûb, Hafs, Hamza, Kisâî, Halef.
	لاَ يَفْقَهُونَ	Yâ ile, ğâib kipi:	Ebû Ubeyd'in seçimidir [1].
47	إنْ تَتَّبِعُونَ		Çoğunluk.
	مَا نَظُنُّكُمْ تَتَّبِعُونَ		İbn Mes'ûd [2].
49	إذَا...أإنَّا	Birincide olumlu, ikincide istifhâm (iki hemzenin de telaffuzu ile):	İbn Âmir.
	أإذَا...إنَّا	Birincisi istifhâm, ikincisi haber (olumlu):	Nâfi', Kisâ'î, Ya'kûb.
	أإذَا إنَّا	İstifhâm için olanın hemzesinin teshîli ile:	Nâfi'.
	أإذَا...أإنَّا	İkisinde de istifhâm ve hemzelerin tam telaffuzu ile:	Kûfeliler ve Ravh.
	أإذَا...أإنَّا	İkisinde de ikinci hemzenin teshîli ile:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Ruveys [3].
53	يَنْزَغُ	Zâ'yın fethiyle:	Çoğunluk.
	يَنْزِغُ	Zâ'yın kesriyle:	Talha ibn Musarrif [4].
55	زُبُرًا	Zây'ın dammıyle, burada, Nisâ' ve Enbiyâ sûrelerinde:	Hamza, Halef.
	زَبُورًا	Üç yerde de zây'ın fethiyle:	Ötekiler.

1. Kurtubî: 10/268.
2. el-Mesâhif: 55.
3. en-Neşr: 1/370-73.
4. Ebû Hâtım: "Herhalde bir lehçedir ama, asıl kırâet, fetha iledir" demiştir (el-Bahr: 6/49).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
57	يَدْعُونَ	Yâ ile, etken:	Çoğunluk.
	يُدْعَوْنَ	Yâ ile, edilgen:	Zeyd ibn Alî [1].
	تَدْعُونَ	Tâ ile muhâtab kipi:	İbn Mes'ûd ve Katâde [2].
	رَبِّهِمْ		Çoğunluk.
	رَبِّكَ		İbn Mes'ûd.
	أَقْرَبُ		Çoğunluk.
	أَقْرَبُ دَرَجَاتٍ		İbn Mes'ûd.
59	مُبْصِرَةً	Sâd'ın kesri ve nasb ile:	Çoğunluk.
	مُبْصِرَةٌ	Sâd'ın kesri ve ref' ile:	İbn Mes'ûd ve Zeyd ibn Alî [3].
	مُبْصَرَةً	Sâd'ın fethiyle, ismi mef'ûl kipi:	Bir grup [4].
60	مَبْصَرَةً	Mîm'in ve sâd'ın fethiyle: Mef'ale vezninde:	Katâde.
60	فِتْنَةً لِلنَّاسِ		Çoğunluk.
	فِتْنَةً لَهُمْ		İbn Mes'ûd [5].
	وَ ٱلشَّجَرَةَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ ٱلشَّجَرَةُ	Müptedâ olarak ref' ile:	Zeyd ibn Alî [6].
60, 77	القرْآن، وَ قُرْآن، قُرْآن	Hemze'nin harekesini, kendinden önceki sâkin râ'ya nakl ile:	İbn Keŝîr.
	الْقُرْآن، وَ قُرْآن، قُرْآن	Hemze'yi harekesiyle okuma:	Ötekiler.
60	وَ يُخَوِّفُهُمْ	Yâ ile, ğâib kipi:	A'meş.
	وَ نُخَوِّفُهُمْ	Nûn ile, çoğul mütekellim:	Çoğunluk [7].

1. Yani tanrılar, onları çağırırlar, demektir.
2. el-Bahr: 6/51.
3. Yani deve görücüdür, yahut kendini göstericidir, açıkça görünür anlamına gelir. el-Mesâhif: 55.
4. Halk onu görür, demektir.
5. el-Bahr: 6/53; el-Mesâhif: 55.
6. el-Bahr: 6/56.
7. el-Bahr: 6/56.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
61	لِلْمَلَائِكَةُ اسْجُدُوا	Cîm'in harekesine uymak üzere vasl halinde melâike'nin tâ'sının dammıyle:	Ebû Ca'fer.
	لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا	Tâ'nın kesriyle:	Ötekiler [1].
	ءَاسْجُدُ	İkinci hemze'nin hemze ile elif arasında bir sesle kırâeti:	İbn Keŝîr, Ruveys ve Isfahânî'nin Verş'ten rivâyeti.
	ءَاأَسْجُدُ	İki hemze arasını bir elif ile ayırma:	Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Kalûn.
	ءَأَسْجُدُ	Tam telaffuzlu iki hemze ile:	Kûfeliler, Ravh, İbn Zekvân [2].
62	لَئِنْ أَخَّرْتَنِي	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	İbn Keŝîr ve Ya'kûb.
	لَئِنْ أَخَّرْتَنِ(ى)	Sadece vasl hâlinde yâ ile:	Nâfi', Ebû Amr.
	لَئِنْ أَخَّرْتَنِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
63	لَأَحْتَنِكَنَّ		Çoğunluk.
	لَأَحْتَنِكَنَّهُ		İbn Mes'ûd [3].
64	وَ رَجِلِكَ	Cîm'in kesriyle:	Hafs.
	وَ رَجْلِكَ	Cîm'in sükûnuyla:	Ötekiler.
	وَ رَجَالِكَ	Cîm'den sonra elif ile:	Katâde ve İkrime [3].
68, 69	أَنْ نَخْسِفَ، أَوْ يُرْسِلَ، أَنْ يُعِيدَكُمْ، فَيُرْسِلَ، فَنُغْرِقَكُمْ	Beşinde de nûn ile:	İbn Keŝîr.

1. en-Neşr: 2/211.
2. en-Neşr: 363-364.
3. el-Mesâhif: 55.
4. el-Bahr: 6/59.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنْ يَخْسِفَ، أَوْ يُرْسِلَ، أَنْ يُعِيدَكُمْ، فَيُرْسِلَ، فَتُغْرِقَكُمْ	Dördünde yâ, sonuncusunda te'nîs tâsıyle:	Ebû Ca'fer, Ruveys.
	...، ...، ...، ...، فَيُغْرِقَكُمْ	Beşinde de yâ ile:	Ötekiler [1].
69	قَاصِفًا مِنَ الرِّيَاحِ	Çoğul:	Ebû Ca'fer.
	قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ	Tekil:	Ötekiler.
	حِجَارَةً مِنَ الرِّيحِ		Übey [2].
71	بِإِمَامِهِمْ		Çoğunluk.
	بِكِتَابِهِم		İbn Mes'ûd ve Übey.
	فَمَنْ أُوتِيَ		Çoğunluk.
	فَمَنِ اهْتَدَى أُوتِيَ		İbn Mes'ûd:
	يَقْرَءُونَ		Çoğunluk.
73	فَأُولَئِكَ يُجْزَوْنَ حِسَابَهُمْ يَقْرَءُونَ		İbn Mes'ûd [3].
74	تَرْكَنُ	Kâf'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	تَرْكُنُ	Kâf'ın dammıyle:	Katâde, İbn Ebî İshâk ve Talha ibn Musarrif [4].
76	لَا يُلَبَّثُونَ	Sâ ile telbis'ten edilgen:	Ravh'tan bir rivâyet ve Atâ ibn Ebî Rabâh'ın kırâeti.
	لَا يَلْبَثُونَ	Bâ'nın tahfifi ile lebs'ten:	Ötekiler ve başka rivâyetlere göre Ravh.
	لَا يَلْبَثُوا	Nûn'un hazfiyle:	İbn Mes'ûd.
	خِلَافَكَ	Hâ'nın kesri ve lâm'dan sonra elif ile:	İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	خَلْفَكَ	Hâ'nın fethi ve lâm'dan sonra elifsiz:	Ötekiler.
	بَعْدَكَ	(خَلْفَكَ)yerine (بَعْدَكَ) ile:	Atâ ibn Ebî Rabâh [5].

1. Yalnız Şetavî'nin rivâyetine göre İbn Verdân, sonuncusunu şeddeli râ ile tağrîk kökünden (فَيُغَرِّقَكُمْ) okumuştur ki, bu, İbn Miksem, Katâde ve bir rivâyette Hasan'ın kırâetidir (en-Neşr: 2/308; Kurtubî: 10/293; el-Mesâhif: 142).
2. el-Mesâhif: 142.
3. el-Mesâhif: 55, 142.
4. el-Bahr: 6/65. 5. el-Bahr: 6/66.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
80	مُدْخَلَ...مُخْرَجَ	Mîm'lerin dammıyle (idlâl ve ihrâc anlamında):	Çoğunluk.
	مَدْخَلَ...مَخْرَجَ	Mîmlerin fethiyle (girme ve çıkma anlamında):	Übey, Hasan, Ebû'l-Âliye, Nasr ibn Âsım [1].
82, 93	وَ نُنْزِلُ...حَتّٰى تُنْزِلَ	Hafif zây ile, inzâl kökünden:	Ebû Amr, Ya'kub.
	وَ نُنَزِّلُ...حَتّٰى تُنَزِّلَ	Şeddeli zây ile, tenzîl kökünden:	Ötekiler [2].
	وَ يُنْزِلُ حَتّٰى تُنْزِلَ	İnzâl kökünden, yâ ile:	Mücâhid ve Mervezî'nin Hafs'tan rivâyeti [3].
83	وَ نَاءَ	Hemze'den önce elif ile; uzatımlı: Burada ve Secde Hâmîmi: 51'de:	Ebû Ca'fer ve İbn Zekvân.
	وَ نَأَا	İki yerde de hemze'den önce elif ile:	ötekiler [4].
	وَ نَئِيَ	Meksûr hemze'den sonra meftûh yâ ile:	Bir kırâettir [5].
85	وَ مَا أُوتِيتُمْ	Hitâb zamiriyle:	Çoğunluk.
	وَ مَا أُوتُوا	Ğâib kipiyle (zamîr, soranlara gider):	İbn Mes'ûd ve A'meş [6].

1. Kurtubî: 10/313; el-Mesâhif: 142.
2. en-Neşr: 2/219, 308.
3. Kurtubî: 10/315; el-Bahr: 6/74.
4. Yalnız Verş, tam med yapmıştır.
5. Kurtubî: 10/321.
6. el-Bahr: 6/76; el-Mesâhif: 55.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
90	تَكُونَ	Tâ ile:	Çoğunluk.
	يَكُونَ	Yâ ile:	Katâde.
	حَتّٰى تَفْجُرَ	Tâ'nın fethi, fâ'nın sükûnu, hafif madmûm cîm ile:	Kûfeliler.
	حَتّٰى تُفَجِّرَ	Tefcîr kökünden:	Ötekiler [1].
92	أَوْ تُسْقِطَ	Tâ ile:	Çoğunluk.
	أَوْ يُسْقِطَ	Yâ ile: semâ' fâil olarak merfû':	Mücâhid.
	كِسَفًا	Sîn'in fethiyle:	Nâfi, Âsım, İbn Âmir.
	كِسْفًا	Sîn'in sükûnuyla:	Ötekiler [2].
	قَبِيلًا	Bâ'dan sonra yâ ile:	Çoğunluk.
	قِبَلًا	Mukabele'den:	A'rec [3].
93	مِنْ زُخْرُفٍ		Çoğunluk.
	مِنْ ذَهَبٍ		Abdullah ibn Mes'ûd [4].

1. 91 nci âyetteki " فَتُفَجِّرَ "yi, kendisinden sonra gelen " تَفْجِيرًا " masdarından dolayı tef'îl bâbından okumuşlardır.
2. Yalnız Hafs, Şuarâ ve Sebe' sûrelerinde sîn'i meftûh okumuş, diğerleri sâkin okumuşlardır. Ancak Rûm Sûresinde İbn Âmir hariç hepsi sîni fetha ile okumuşlardır. Bu dört yerin dışında sînin sâkin olacağı hususunda ihtilâf yoktur (Tebsıra: 571; en-Neşr: 2/309). Taberî'ye göre en doğru kırâet sâkin sin iledir (15/61).
3. el-Bahr: 6/80.
4. el-Bahr: 6/80; el-Mesâhif: 55, 142.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قَالَ سُبْحَانَ رَبِّى	Kaf'tan sonra elif ile, mâzî:	İbn Kesîr, İbn Âmir, Mekke ve Şamlıların mushaflarında böyledir.
	قُلْ سُبْحَانَ رَبِّى	Kaf'tan sonra elifsiz, emir kipi:	Ötekiler ve mushafları.
97	فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Nâfi, Ebû 'Amr.
	فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
100	رَحْمَةِ رَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	رَحْمَةِ رَبِّى	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
101	فَسَأَلَ	Mâzî kipi:	İbn Abbâs ve Ebû Nehîk.
	فَاسْأَلْ	Emir kipi:	Çoğunluk [1].
102	عَلِمْتُ	Tâ'nın dammıyle:	Kisâ'î [2].
	عَلِمْتَ	Tâ'nın fethiyle;	Ötekiler.
	عَلِمْتَ يَا فِرْعَوْنُ		Hz. 'Alî ve Sa'îd ibn Cübeyr[3].
	وَ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا		Çoğunluk.
	وَ إِنِّى اخالك يَا فِرْعَوْنُ لَمَثْبُورًا		Übeyy [4].

1. el-Mesâhif: 200. Taberî, çoğunluk kırâeti olan emir kipinden başka okumaya cevâz vermiyor (Câmi'u'l-beyân: 15/174).
2. el-Bahr: 6/86.
3. el-Mesâhif: 200.
4. el-Mesâhif: 142, el-Bahr: 6/86.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
106	فَرَقْنَاهُ	Hafif râ ile:	Çoğunluk [1].
	فَرَّقْنَاهُ	Şeddeli râ ile tefrîk'ten:	Übey, İbn Mes'ûd, Katâde, Ebû Recâ, Şa'bî.
	فَرَّقْنَاهُ عَلَيْكَ	(عَلَيْكَ) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
106	عَلَى مُكْثٍ	Mîm'in dammıyle:	Çoğunluk.
	عَلَى مَكْثٍ	Mîm'in fethiyle:	İbn Muhaysın [3].
110	قُلِ ٱدْعُوا ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا ٱلرَّحْمٰنَ	Birinci sâkin harfin kesriyle:	Âsım, Hamza
	قُلُ ٱدْعُوا ٱللَّهَ أَوُ ٱدْعُوا ٱلرَّحْمٰنَ	Birinci sâkin harfin dammıyle:	Ötekiler [4].
	مَا تَدْعُو		Çoğunluk kırâeti.
	مَنْ تَدْعُوا		Talha ibn Musarrif [5].
	وَ لَا تُخَافِتْ بِهَا		Çoğunluk.
	وَ لَا تُخَافِتْ بِصَوْتِكَ وَ لَا تَعَالِ بِهِ		İbn Mes'ûd [6].

1. Açıkladık, îzâh ettik anlamınadır.
2. el-Mesâhif: 55, 142; Kurtubî: 10/339; el-Bahr: 6/87. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâeti olan meftûh, hafif râ ile olan kırâettir (Câmi'u'l-beyân: 15/178).
3. Kurtubî: 10/340.
4. Biri birinci fi'lin lâmı ile, ikincisi ikinci fi'lin dâl'ından oluşan iki sâkin yan yana gelmiş, ikinci sâkin madmûm bir hemze ile başlamaktadır. Bu durumda birinci sâkin harf, kesre ile harekelendirir. Âsım, Hamza bu görüştedir. Ya'kûb sakin harf vâv olmadığı takdirde onlara katılmıştır. Ebû Amr da lâm'ın dışındaki harflerde Âsım ile Hamza'ya katılmıştır.
5. Kurtubî: 10/343.
6. el-Mesâhif: 55.

18/69 KEHF SÛRESİ

Sûrede önce kâfirlerin inatçı tutumları karşısında üzülen Peyğamber(s.a.v.)in durumuna işâret edilir. Sonra Kehf ve Rakîm adamlarının öyküsü anlatılır. Peyğamber'e, dünyâ kaygısına düşmeden risalet görevini yapması buyurulur. Mü'minle kâfirin dünyâ ve âhiret durumları tasvir edilir, dünyâ malının geçiciliği belirtilerek âhiret için çalışılması öğütlenir. Mûsâ ile uşağının, Ledün ilmine sâhip bir kulla arkadaşlığı ile Zu'l-Karneyn öyküsü anlatılır. Ve inanıp güzel işler yapanların nâil olacakları âhiret mükâfâtı ve Allah'ın yüceliği vurgulanarak sûre bitirilir.

Âyetlerinin birbirine bağlılığı, bütün bölümlerinin birbiri ardınca indiğini gösterir. 110 âyeti içeren sûrenin, 28, 83, 101 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayeti vardır. Muhammed İzzet Derveze'ye göre sûrenin siyâk, üslûp ve içeriği, bu rivâyeti şüpheli kılar. Resmî sıralamada 18, iniş sırasına göre 69 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾
قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدٖيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ
اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِثٖينَ فٖيهِ اَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذٖينَ قَالُوا اتَّخَذَ
اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ

أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ
إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا
لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Allah'a hamdolsun ki kuluna Kitâbı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı. 2- Onu dosdoğru bir kitâb olarak indirdi ki Allah'ın katından gelecek şiddetli azâba karşı uyarsın ve iyi işler yapan mü'minlere de, kendileri için güzel bir ödül bulunduğunu müjdelesin. 3- Onlar sürekli olarak o ödül içinde bulunacaklardır. 4- Ve: "Allah, çocuk edindi" diyenleri de uyarsın. 5- Bu hususta ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından ne büyük söz çıkıyor! Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar. 6- Herhalde sen, onlar bu söze inanmıyorlar diye üzüntüden kendini helâk edeceksin! 7- Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim. 8- Biz elbette yerin üzerindekileri kupkuru bir toprak yapacağız.

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde Kur'ân'ın, iyi işler yapan mü'minleri ebedî nimetlerle müjdelemek, Allah'ın çocuk edindiğini söyleyenleri de uyarmak için indirildiği; Allah'ın çocuk sahibi olduğunu söyleyenlerin, bu sözü bir bilgiye, bir gerçeğe dayanarak söylemedikleri, sadece ağızlarına gelen yalanı attıkları bildirilmektedir.

6-8 nci âyetlerde müşriklerin Kur'ân'a inanmamalarına Peyğamber'in son derece üzüldüğü belirtilmekte; kendisine, bu kadar üzülmesine gerek olmadığı; Allah'ın, şu dünyâ üstündeki süsleri, malı mülkü insanları denemek için yarattığı; insanların bu gibi şeylerle imtihan edildiği; dünya üzerindeki süslerin, yeşilliklerin, mal ve mülkün, bir gün kupkuru bir hale getirileceği anlatılmaktadır.

4-5 nci âyetlerin içeriğinden, Allah'a, çocuk sahibidir diyenlerle Arap müşriklerinin kasdedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü onlar, melekleri Allah'ın kızları sanıyorlar, cinlerle Allah arasında soy bağlantısı kuruyorlardı. Onların bu inançları birçok âyette kınanır.

Son iki âyet, Peyğamber(s.a.v.)i tesellî etmektedir: Müşriklerin inanmamasına, âdetâ kendisini helâk edercesine üzülmesine gerek yoktur. Kendisi sadece bir uyarıcıdır. Bu dünyâ bir sınav dünyâsıdır. Bir gün dünyâ yaşamı bitecek, herkes yaptıklarından hesap vermek üzere Allah'a dönecektir.

"Onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim" cümlesinden Allah'ın, insanları serbest irâde sahibi, iyi ve kötüyü birbirinden ayırdedecek ve yaptıklarından sorumlu olacak vasıfta yarattığı anlaşılmaktadır. Böyle olmasa sınavın anlamı kalmaz. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde bu husus benzeri veya değişik ibârelerle vurgulanır.

8 nci âyette yer üzerinde bulunanların, kuru toprak haline getirilmesi, Kıyâmette vukubulacağı gibi, her zaman da cereyan eden bir vâkıadır. Canlılar ölür, insanların, hayvanların ve bitkilerin bedenleri toprağa karışıp toprak olur. Dünyâda sürekli bir şey yoktur, herşey fânidir. Yalnız Allah bâkîdir. İşte âyette dünyâ mülkünün fânî olacağı vurgulanmaktadır. *"Dünyâ üzerinde bulunan herşey fânî olacak yalnız celâl ve ikrâm sâhibi Rabbinin yüzü kalacaktır!"*

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾
إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ
لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا
﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ
عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾
وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ

نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا

اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَاْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ

افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ ﴿١٥﴾ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ

فَاْوُٓا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ

مِرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمٖينِ

وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فٖي فَجْوَةٍ مِنْهُۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ

اللّٰهِۜ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌۗ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمٖينِ وَذَاتَ الشِّمَالِۗ

وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصٖيدِۜ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ

فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا

بَيْنَهُمْۜ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْۜ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالُوا

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْۜ فَابْعَثُٓوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدٖينَةِ

فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ
بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُع۪يدُوكُمْ ف۪ي
مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُٓوا
اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ ف۪يهَاۚ اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ
فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًاۜ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْۜ قَالَ الَّذ۪ينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ
لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْۚ وَيَقُولُونَ
خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِۚ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ
ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْۜ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَل۪يلٌ۠ فَلَا تُمَارِ
ف۪يهِمْ اِلَّا مِرَٓاءً ظَاهِرًاۖ وَلَا تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ
لِشَا۬يْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ وَاذْكُرْ رَبَّكَ
اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا ف۪ي
كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ س۪ن۪ينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواۚ
لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَبْصِرْ بِه۪ وَاَسْمِعْۜ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّۘ وَلَا

يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

9- Yoksa sen, sadece Kehf ve Rakîm sâhiplerinin, bizim şaşılacak âyetlerimizden olduğunu mu sandın? (onlardan başka çok acâib âyetlerimiz vardır. Arzı yeşertip sonra kurutmamız da şaşılacak âyetlerimizden değil midir?) *10- O gençler mağaraya sığındılar: "Rabbimiz, bize katından bir rahmet ver ve bize şu işimizden bir çıkış yolu hazırla!" dediler. 11- Bunun üzerine nice yıllar, onların kulaklarına* (ağırlık) *vurduk* (onları derin uykuya daldırdık). *Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin, kaldıkları süreyi daha iyi hesâbedeceğini bilelim. 13- Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Onlar Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık. 14- Kalblerinin üstüne metânet bağlamıştık. Kalktılar, dediler ki: "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O'ndan başkasına Tanrı demeyiz. Yoksa saçma söylemiş oluruz." 15- "Şunlar, şu kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna açık bir delil getirmeleri gerekmez miydi? Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir?" 16- "Madem ki siz, onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız, öyle ise mağaraya sığının ki Rabbiniz rahmetinden bir parça yaysın ve şu işinizden size yararlı bir şey hazırlasın." 17- Güneşi görürsün, doğduğu zaman mağaralarından sağa doğru eğiliyor, battığı zaman da sola doğru onları makaslayıp geçiyor ve onlar, mağaranın, geniş bir açıklığı içindedirler. Bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah, kimi doğru yola iletirse o, yolu bulmuştur; kimi de sapıklıkta bırakırsa, artık onun için yol gösteren bir dost bulamazsın. 18- Uykuda oldukları halde sen onları uyanıklar sanırsın. Onları* (uykuda) *sağa sola çeviririz. Köpekleri de girişte iki kolunu uzatmış vaziyettedir. Onların durumunu görseydin, mutlaka onlardan dönüp kaçardın ve onlardan ötürü içine korku dolardı. 19- Yine onları dirilttik ki birbirlerine sorsunlar: İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız?" dedi. "Bir gün, ya da daha az" dediler. "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir, dediler, birinizi şu gümüş para ile şehre gönderin, baksın, hangi yiyecek daha temiz, güzel ise ondan size bir azık getirsin; fakat çok dikkatli davransın, sakın sizi birisine sezdirmesin." 20- "Çünkü onlar sizi ellerine geçirirlerse taşlayarak öldürürler, yâhut kendi dinlerine döndürürler ki, o takdirde aslâ iflâh olmazsınız." 21- Böylece onları bul-*

durduk ki, Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu ve (Kıyâmet) *Sâatin*(in geleceğin)*de aslâ şüphe olmadığını bilsinler.* (Bulanlar), *o sırada kendi aralarında onların durumlarını tartışıyorlardı: "Onların üstüne bir binâ yapın!" dediler. Rableri onları daha iyi bilir. Onların işine gâlip gelen*(yetki sâhip)*ler*(i)*: "Mutlaka onların üstüne bir mescid yapacağız" dediler. 22- Görülmeyene taş atar gibi: "Onlar üçtür, dördüncüleri köpekleridir", diyecekler; "Beştir, altıncıları köpekleridir" diyecekler, "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" diyecekler. De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onları bilen azdır. Onun için onlar hakkında yüzeysel tartışma dışında derin münâkaşaya girme ve onlar hakkında bunlardan hiçbirine bir şey sorma. 23- Hiçbir şey için de "Bunu yarın yapacağım" deme. 23- Ancak: "Allah dilerse* (yaparım)*" de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve: "Rabbimin, beni bundan daha doğru bir bilgiye ulaştıracağını umarım" de. 25- Mağaralarında üçyüz yıl kaldılar, dokuz da ilâve ettiler. 26- De ki: "Onların ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin ğaybi O'nundur. O, ne güzel görendir, ne güzel işitendir! Onların O'ndan başka bir yardımcısı yoktur ve O, kendi hükmüne kimseyi ortak etmez."*

Tefsîr:

9-21 nci âyetlerde Kehf ve Rakîm adamlarının öyküsü anlatılır. *Kehf,* mağara demektir. *Rakîm* ise bir köyün, yahut Ashab-ı Kehf'in bulunduğu dağın veya vâdînin adıdır. Kimine göre rkm kökünden olan rakîm yazılan levhaya denir. Mağaraya girenlerin isimlerini içeren ve mağaranın kapısına konmuş olan levhanın adıdır [1]. Bu âyetlerdeki öykünün özeti şudur:

Birkaç genç, basiretleri, derin düşünceleri sonucunda Allah'ın bir olduğunu, O'ndan başkasına tapılamayacağını anlarlar. Birçok tanrıya tapan toplumları, bunları Allah'a ortak koşmaya, tek Allah'a inanmaktan vazgeçmeğe zorlarlar. Bunlar da toplumlarının baskısından kurtulmak için bir mağaraya sığınırlar ve kendilerini bu sıkıntıdan kurtarması için Allah'a yalvarırlar. Allah onlara uzun bir uyku verir, uyuyakalırlar. Mağaranın öyle bir yerinde uykuya dalarlar ki güneş, ne doğarken, ne de batarken üzerlerine düşüp kendilerini rahatsız etmez, onları makaslayıp geçer. Doğarken sağlarına, batarken sollarına vurur, fakat kendilerinin üstüne düşmez. Uyudukları yerde Allah'ın izniyle sağa-sola da dönerler ki tek yan üzerine yatıp da yanları delinmesin. Öyle uyumuşlardır ki bilmeyen onları uyanık sanır. Ama birden

1. Câmi''ul-beyân: 15/198-199; İbn Kesîr, Tefsîr, 3/74.

bire onları o durumda gören de ürker. Bunların, mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatarak uyumuş olan bir de köpekleri vardır.

Bir zaman sonra Allah onları uyandırır. Birbirlerine ne kadar uyuduklarını sorarlar. Bir gün, ya da daha az bir süre uyumuş olduklarını sanırlar. İçlerinden birine bir gümüş akçe vererek onu yiyecek almak üzere kente gönderirler. Başkalarının kendisini fark etmemesi için dikkatli olmasını, zira kavimleri, bulundukları yeri öğrenirlerse kendilerini taşlayarak öldüreceklerini veya dinlerine döndüreceklerini söylerler.

Ama Allah, kentin halkına onların yerini buldurur. Mağaraya gelen insanlar, Allah'ın hârikasını görürler. Allah'ın, kıyâmette ölüleri dirilteceği sözünün gerçek olduğunu anlarlar. Çünkü uyumuş olanlar, yıllar sonra uyanmışlardır. Sonra bunların yerini keşfedenlerden yetki sahipleri, bunların üzerine bir mescid yapmağa karar verirler. Demek ki yeri keşfedildikten sonra Allah onların canını almıştır.

22 nci âyette bu hikâyeyi anlatanlardan kiminin, bunların üç kişi olup köpekleriyle dört olduklarını; kiminin beş kişi olup köpekleriyle altı; kiminin de yedi kişi olup köpekleriyle sekiz olduklarını söylediği; gerçekte bunların sayısını ancak Allah'ın bildiği belirtilir. Hz. Muhammed(s.a.v.)e, bunlar hakkında kimseye bir şey sormaması emredilir. Çünkü bu konuda söylenenler kesin bilgiye değil, tahmine dayanan rivayetlerdir.

23-24 ncü âyetlerde Peygamber(s.a.v.)e hitaben, hiçbir şey için *"Bunu yarın yapacağım"* dememesi, ancak *"Allah dilerse yaparım"* demesi; unuttuğu zaman Allah'ı hatırlaması ve Allah'ın, kendisini bu konuda daha doğru yola ulaştıracağını yani kendisine daha sağlam bilgi vereceğini söylemesi emrediliyor.

25 nci âyette Ashâbı Kehf'in (Mağara Adamlarının) mağarada üçyüz yıla dokuz da ilâvesiyle üçyüz dokuz yıl kaldıkları anlatılıyor. Hz. Alî'ye atfedilen bir tefsîre göre güneş yılını kullanan Kitâp ehline göre Ashâbı Kehf, Mağarada üçyüz yıl uyumuşlardır. Üçyüz güneş yılı, Arapların kullandığı üçyüzdokuz ay yılına tekabül eder. İşte âyette üçyüz yıldan sonra "dokuz da ilâve ettiler" buyurulmak suretiyle Kitâp ehlinin söylediği üçyüz yılın, Arapların kullandığı üçyüzdokuz ay yılına denk olduğuna işaret edilmiştir [1].

Maamâfîh, Katâde, bu sözün de onların öyküsünü anlatan Kitâp ehlinin sözleri olduğunu; onların ne kadar kaldığını Allah'ın daha iyi bileceğini ifade eden müteâkip âyette bu sözün reddedildiğini söylemiştir. Nitekim Abdullâh ibn Mes'ûd, âyetin başına "dediler" sözcüğünü ilâve ederek: "وقالوا: ولبثوا في كهفهم" şeklinde okumuştur [2]. İbn Kesîr'in itirazına rağmen bizim

1. Câmi'u'l-beyân, 15/231; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/80; İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm: 5/217.
2. Câmi'u'l-beyân, 15/231; Zemahşerî, Keşşâf: 2/481; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/90.

kanaatimize göre Katâde'nin bu yorumu daha uygundur. Yüce Allah, 22 nci âyette, Ashâbı Kehf'in sayısı hakkındaki söylentileri reddettiği gibi bu âyette de onların mağarada uyudukları süre hakkındaki söylentileri reddetmektedir. Çünkü Kitâp ehli, onların üçyüz yıl uyuduklarını söylüyordu. Eğer Kur'ân onların söylediği gibi söylese, o zaman daha önce bu konuda kimseye bir şey sorma, dedikten sonra onların söylentilerini kabul etmiş olur. Oysa bu konuda söylenenlerin, görülmeyene taş atmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir. Onların sayıları hakkındaki rivayetler nasıl tahminden ibaret ise, uyudukları süre hakkındaki söylentiler de tahminlerden ibarettir. Onların ne kadar uyuyup ne zaman uyandıklarını Allah bilir.

İbn Mes'ûd kırâatini göz önünde bulundurursak âyeti şöyle anlamamız gerekir: *"Mağaralarında üçyüz yıl kaldılar, dediler, dokuz yıl daha ilâve ettiler."* Yani kimi bu gençlerin üçyüz yıl mağarada kaldıklarını söyledi, kimi de dokuz yıl daha katarak üçyüz dokuz yıl kaldıklarını söyledi. Doğrusu bunların, mağarada ne kadar kaldıklarını da yalnız Allah bilir. Sayıları üzerindeki söylentiler gibi, kalış süreleri üzerindeki söylentilerin de bilimsel bir değeri yoktur.

26 ncı âyette de göklerde ve yerde gizli olan şeyleri bilen Allah'ın onların, mağarada ne kadar uyuduklarını daha iyi bildiği; hiç kimsenin Allah'tan başka bir velîsi olmadığı; Allah'ın, hükümranlığında ve mülkünde ortağı bulunmadığı vurgulanır.

Bu kıssa hakkında tefsîrlerde birçok detaylı ve efsanevî rivayet yer almıştır. Bu rivayetlerin özeti şudur:

Bu gençler, Efes veya Tarsus kentinden sekiz kişi idi. Adları: Makşimilnâ, Mahyimilninâ, Yemlîhâ, Martons, Kestonos, Yibors, Yekronos, Yatbiyons ve Kaloş'tu [1]. Bu isimler rivâyetlere göre farklar gösterir. Îsâ'nın havarilerinden biri, bunların bulunduğu kente gelir, hıristiyanlığı telkin eder. Bu gençler de ona inananlar arasına katılırlar. Kent, putatapan Bizans Kıralı Dakyanos'un yönetimindedir. Hıristiyanlara çok baskı yapan, vardığı her kentte hıristiyanları ezen Kıral bu kente de gelir, buradaki hıristiyanlara da zulmeder, birçoğunu öldürür, fakat kentin ileri gelenlerinin oğulları olan bu gençleri öldürmeğe kıymaz, onları uyarır, tekrar eski dinlerine dönmeleri için kendilerine süre verir, başka bir kente gider.

Putperestliğe dönmek istemeyen, fakat işkenceden de korkan gençler, kentin dağlarından birinde bulunan mağaraya sığınırlar. Bir çoban da köpeğiyle beraber bunlara katılır. Bunları araştıran kıral, sonunda mağarada bulur. Fakat Allah onları uzun uykuya daldırdığından kıral bunları ölmüş sanarak mağa-

1. Câmi'u'l-beyân: 15/201.

rayı üzerlerine kapattırır.

Rivayetlere göre Dakyanos âilesinden Pedros ve Ronas adında imanını saklayan iki kişi, gelecek kuşakların bu gençleri tanıması için bunların isimlerini, soylarını ve öykülerini iki kurşun veya gümüş veya taş levhaya yazar, bunu bakırdan bir sandığa koyarlar, sandığı mühürleyip üzerine de içinde ne olduğunu belirten bir yazı yazıp gençlerin başları ucuna veya mağaranın kapısına yerleştirirler. "İnşâallâh, kıyâmetten önce Allah bu gençleri inanan bir kavme buldurur" derler. İşte gençlerin isimlerini yazdıkları bu levhalara *"Rakîm"* denir. *Rakîm* yazılmış demektir. "Kitâbun merkûm" Yazılmış kitâp anlamınadır.

Asırlarca süren uzun uykudan sonra uyanan gençler, ne kadar uyuduklarının farkında olmaz, bir gün veya daha az bir süre uyuduklarını sanırlar. İçlerinde Yemlîhâ'yı yiyecek almak üzere kente gönderirler. Yemlîhâ, kentte gördüğü çehreleri ve manzaraları tanımaz. Halkın Hz. Îsâ'yı takdis ettiğini, hıristiyanlık gereklerinin özgürlük içinde yapıldığını görünce şaşırır. Verdiği gümüş akçeyi satıcı tanımaz, çünkü bu paranın üzerinden asırlar geçmiştir. Define bulmuş sandıkları bu zâtı, kentin yöneticilerine götürürler. Genç, hıristiyan olan yöneticilere başından geçenleri anlatır. Duyanlar olayı Allah'ın mu'cizesi kabul ederler, imanları artar.

Durumu kırallarına bildirirler. Hıristiyan olan ve Pedros veya Tezosis adını taşıyan Kıral, Allah'ın mu'cizesini görmek üzere kente gelir, halkla birlikte mağaraya gider. Bir rivayete göre Allah o gençleri gizler, kendilerini mağaraya götüren gencin nereye gittiğini fark edemezler, öteki gençleri de göremezler. Bir rivayete göre de mağaraya girer, gençleri görürler. Kıralın ve halkın kendilerini görmeğe geldiklerini anlayan gençler sevinirler. Kıralla da konuşurlar. Sonra Allah onları vefat ettirir. Kıral halkla görüştükten sonra onların üzerine bir mescid yapmağa karar verirler [1].

Bugün Tarsus yakınlarında bulunan bir dağda Ashâbı Kehf diye bilinen bir mağara vardır. Yanında da bir mescid yapılmıştır. Aynı şekilde Anadolu'nun birkaç yerinde Ashâbı Kehf adıyle anılan mağaralar vardır. Ürdün'de de bu adla bilinen bir mağara vardır. Taberî'nin kaydına göre Rakîm, Filistin'in berisinde Usfân'la Eyle arasında bir vadidir [2].

Efes ise Batı Anadolu'da Hıristiyan merkezlerinden biri olarak bilinir ve orada üzerinde Hz. Meryem'in kabri olduğu söylenen bir dağ hıristiyanlarca kutsal sayılıp ziyaret edilir.

1. Câmi'u'l-beyân: 15/200-205; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/75; et-Tefsîru'l-hadîs.
2. Câmi'u'l-beyân: 15/198.

Olay, hıristiyan tarihine âidolan bir olaydır. Bu konuda hıristiyanların anlattıkları rivayetler, Araplar arasında da yayılmıştır. Olay hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmayan ayrıntıların, rivayetlerde yer alması, hikâyenin, Araplar arasında yayıldığını gösterir. Bunlar ya Mekke'de yaşayan hıristiyanlar tarafından yayılmış veya Suriye'ye gelen ve bölgenin hıristiyan halkından, hıristiyanlık tarihine ait rivayetleri dinleyen Mekke'li tacirler tarafından Hicaz Bölgesine götürülmüştür. Bu kıssa, Peyğamber(s.a.v.)in yetiştiği ortamda biliniyordu.

Tarih, Milâttan sonra 284-305 yılları arasında hüküm süren Roma İmparatoru Dakyanos'un, hıristiyanlara çok zulmettiğini, ancak dördüncü asır başlarında hıristiyanlığın, Roma devletinin resmî dini olduğunu yazar [1].

Âyetlerin içeriğinden bu kıssanın, bir soru üzerine indiği anlaşılıyor. Belki de soruyu, olayın esasını öğrenmek için bir müslüman sormuştur.

Hiç şüphesiz bu olayın da Peyğamber(s.a.v.)in ve kendisine inananların yaşantılarıyle yakın benzerliği vardır. Mekke'de mü'minler, tıpkı olaydaki gençler gibi azınlıkta idiler. Peyğamber'e inananlar, daha ziyâde gençler idi. Çünkü yaşlılar, saplandıkları şirk geleneğinden kopamıyorlardı. Gençler daha akılcı, yenilikleri kabule daha yatkın olurlar.

Kureyşin çoğunluğu, baskı, işkence yaparak onları imanlarından döndürmeğe çalışıyorlardı. Öldükten sonra dirilme, hesâp verme, âhiret cezası gibi konular, Peyğamber'le müşrikler arasında en önemli anlaşmazlık konuları idi. İşte bu olay, ezilen mü'minleri Allah'ın kurtaracağına ve öldükten sonra dirilmeğe canlı bir örnek oluşturmaktadır. 21 nci âyette anlatıldığı üzre gençlerin, uzun süre uyuduktan sonra uyanmaları, öldükten sonra dirilmenin bir örneği olarak gösterilir.

Kıssa arasında geçen ve Peyğamber(s.a.v.)e: *"Hiçbir şeyi yarın yapacağım"* dememesini, herşeyi Allah'ın dilemesine bağlamasını ve unuttuğu zaman Allah'ı anmasını emreden 23-24 ncü âyetlerin, ilk anda kıssa ile ilgisi sezilmemektedir. Ancak bu konudaki rivayetler, bu âyetlerin, kıssa ile ilgisini ortaya çıkarır:

Rivayetlere göre müşriklerden bazıları yahûdîlerin telkiniyle Hz. Peyğamber'den Ashâb-ı Kehf, Ẑu'l-Karneyn kıssalarını sormuşlar, Peyğamber de "İnşâallâh" demeden, yarın sorulara cevap vereceğini söylemiş. Bu yüzden vahiy, oniki gün ile kırk gün arasında değişen bir süre kesilmiş. Mekkeliler, Peyğamber'le alay etmeğe başlamışlar:

"— Muhammed bize yarın söyleyeceğim, demişti. Şu kadar gün oldu,

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/12.

bir şey söylemedi'' demişler. Hz. Peyğamber çok üzülmüş, nihayet bu iki âyet, daha sonra da soruların cevapları indirilmiş.

Bu üç sorunun, müşrikler tarafından sorulduğu ve buna cevaben İsrâ Sûresindeki ***ruh*** âyeti ile, bu sûredeki Ashâb-ı Kehf ve Ẑû'l-karneyn kıssalarının indiği hakkındaki rivayetin mantıkî bir yanının bulunmadığını, İsrâ Sûresinin 85 nci âyetinin tefsîrinde izah etmiştik. Ancak bizce bu rivayetin bir tek gerçek yanı vardır ki o da şudur:

Hz. Peyğamber'den Ashâb-ı Kehf hakkında soru sorulmuştur. Soruyu soran müşriklerden de olabilir, müslümanlardan da. Hz. Peyğamber (s.a.v.) de *''İnşâallâh''* demeden, sorunun cevabını ertesi gün vereceğini söylemiştir. İşte yüce Allah, sorunun cevâbı olan hikâyeyi anlattıktan sonra Peyğamberi de uyararak, *''inşâallâh''* demeden hiçbir şeyi yarın yapacağını söylememesini, kendi kendine bilmediği, ğaybe ilişkin bir yükümlülük altına girmemesini emretmiştir. Peyğamber'in, *''İnşâllâh''* demeyi unutması, kıssa ile ilgili olduğundan kıssa arasında kendisine bu önemli prensip hatırlatılmış, sonra kıssa tamamlanmıştır.

وَاتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۜ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِه۪
مُلْتَحَداً ﴿٢٧﴾ وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ
يُر۪يدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْۚ تُر۪يدُ ز۪ينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَلَا
تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطاً ﴿٢٨﴾

27- Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku; O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O'ndan başka sığınılacak bir kimse de bulamazsın. 28- Nefsini, sabah akşam, rızâsını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut. Gözlerin, dünyâ hayâtının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyup nefsinin arzusuna uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itâat etme.

Tefsîr:

27 nci âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben, Rabbinden kendisine vah-

yedilen Kitâbın âyetlerini okuması emrediliyor; Allah'ın sözlerini kimsenin değiştiremeyeceği ve Allah'tan başka sığınılacak bir kimsenin olmadığı vurgulanıyor.

28 nci âyette de sırf Allah rızâsı için sabah akşam Allah'a duâ eden fakir müslümanlarla beraber oturması, dünyâ süsüne kapılarak onları ihmal etmemesi ve Allah'ı anmayı unutup kendi keyfinin ardına düşen aşırı insanlara uymaması emrediliyor.

Âyette (تُرِيدُ)nun fa'ili "gözler" ise ma'nâ, meâldeki gibidir. Fakat fi'l muhâtab ise ma'nâ şöyle olur: *"Sakın sen, dünyâ süsüne heveslenerek gözlerin*(in) *o*(Hak rızâsını isteyenlerden başka yana sapmasın(a fırsat verme)*!*

Bu âyetteki dünyâ süsünden maksat, dünyâ süsüne sâhip olan zenginlerdir. Yüce Allah, şımarık zenginlerin hatırı için fakir müslümanları ihmal etmemesini Peygamber'e emretmektedir. *"Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları kovma..."*[1] âyeti münasebetiyle de anlattığımız gibi müşriklerin zenginleri, fakirlerle birlikte oturmağa tenezzül etmiyor, Peygamber'le oturup konuşmaları için kendilerine, fakirlerin bulunmayacağı meclisler ayırmasını istiyorlardı. Müslüman olmalarını çok arzu eden Peygamber (s.a.v.) de onların bu isteklerini kabul etmeyi düşünmüştü. İşte inen bu âyetler, toplum fertleri arasında sosyal bir ayırım gözetmeden Allah'ın âyetlerini herkese okumasını, zenginleri kabul edip fakirleri ihmal etmemesini emretmişti. Olay birkaç kez tekerrür etmiş olmalı ki En'âm, Kehf ve Abese olmak üzere üç sûrede bu hususa dikkat çekilmiştir.

28 nci âyetin Medîne'de indiği rivayet edilir. Fakat âyetin konu ile sıkı bağlılığı; fakirlerle oturmayı geleneklerine aykırı bulan zenginlerin, daha çok Mekke devrinde bulunması, âyetin Mekke'de indiğini gösterir.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ اِنَّا اَعْتَدْنَا
لِلظَّالِمِينَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ
يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ اُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ

1. En'âm Sûresi: 52.

عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ

وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ

نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

29- De ki: "Bu gerçek Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin." Biz zâlimlere öyle bir ateş hazırladık ki çadırı onları kuşatmıştır. Eğer feryâd edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile kendilerine yardım edilir! Ne kötü bir içki ve ne kötü dayanıp oturma yeri! 30- Onlar ki inandılar ve iyi işler yaptılar; elbette biz, işi güzel yapanın ecrini zâyi etmeyiz. 31- Onlar öyle kimselerdir ki kendileri için Adn Cennetleri vardır. Alt taraflarından ırmaklar akar. Orada altun bileziklerle bezenirler; ince ipekten yeşil giysiler giyerek koltuklar üzerine yaslanırlar. Ne güzel sevab ve ne güzel dayanıp oturma yeri!

Tefsîr:

29- Daha önceki âyette Peyğamber(s.a.v.)e, zenginlerin keyfi için fakir müslümanları ihmal etmemesi emredilmişti. Bu âyette de Tanrısal davetin herkese açık olduğu, dileyenin, Allah'tan gelen bu gerçeğe inanacağı, dileyenin de bunu inkâr edeceği belirtiliyor ve Allah'ın, zâlimleri, çepeçevre saracak bir ateşe atacağı; sıcaktan bunalıp su diye feryadedenlere, yüzleri haşlayan ağır, kaynar su verileceği bildirilmektedir. Bu âyet, dünyada İlâhî gerçeği kabul etmeyen müşriklerin, âhiretteki durumlarını gösteren bir tablo çizer.

30-31 nci âyetler ise mü'minlerin âhiretteki durumlarını gösteren bir tablo çiziyor: İnanan ve iyi işler yapanların iyilikleri boşa gitmez. Allah onları durulmağa değer, alt taraflarından ırmaklar akan bahçelere sokar. İnanmayanlar ateş zindanına atılırken inananlar Adn yani durulmağa değer bahçelere konmaktadır. İpek giysiler giyen cennetlikler, rahat döşekler üstünde, yastıklara dayanıp otururlar. Ateş zindanı çok kötü bir yer iken bu bahçeler son derece güzeldir.

Sündüs ve *istebrak* kelimeleri Farsçadan veya Rumcadan Arapçaya geçmiş kelimelerdir. Bunlar birer ipek kumaş çeşididir. Demek ki o zaman yabancı ülkelerde dokunan bu kumaşlar, ticaret yoluyla Mekke'ye kadar geliyor

ve Mekke halkı tarafından biliniyordu.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا
بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ
شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ
يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ
لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ
رُدِدْتُ إِلٰى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ
أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾
لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ
جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا
وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا
مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ
لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَا أَنْفَقَ فِيهَا

وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ اُشْرِكْ بِرَبِّي اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ
لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ
لِلّٰهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

32- Onlara şu iki adamı misal olarak anlat: İkisinden birine iki üzüm bağı vermiş, onların etrafını hurmalarla çevirmiş, ortalarında da ekin bitirmiştik. 33- Her iki bağ da yemişini vermiş, ondan hiçbir şeyi eksik etmemişti. Aralarından bir de ırmak akıtmıştık. 34- Adamın ürünü de vardı. Arkadaşıyle konuşurken: "Ben malca senden zenginim, adamca da senden güçlüyüm" dedi 35- Kendisine yazık ederek bağına girdi: "Bunun hiç yok olacağını sanmam" dedi. 36- "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Şâyet Rabbime döndürülsem bile, bundan daha güzel bir sonuç bulurum." 37- Kendisiyle konuşan arkadaşı ona dedi ki: "Seni topraktan, sonra nutfe(sperm)*den yaratan, sonra da seni bir adam biçimine koyan Rabbine* (ortak koşarak) *nankörlük mü ettin?" 38- "Fakat O Allah, benim Rabbimdir, ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam!" 39- "Bağına girdiğin zaman: 'Mâşâallâh, kuvvet yalnız Allah iledir!' demen gerekmez miydi? Gerçi sen beni malca ve evlâtça senden az görüyorsun ama," 40- "Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verebilir ve seninkinin üzerine de gökten bir âfet gönderir de bağın, kupkuru bir toprak kesilir." 41- "Yâhut suyu dibe çekilir de bir daha su arayamazsın." 42- Derken o kişinin ürünü kuşatıldı, çardakları üzerine yıkılmış durumda olan bağın karşısında, ona sarfettiklerine acıyarak ellerini uğuşturmağa başladı: "Âh, n'olaydı, ben Rabbime kimseyi ortak koşmamış olaydım!" diyordu. 43- Allah'tan başka kendisine yardım eden bir topluluğu da olmadı, kendi kendini de kurtaramadı. 44- İşte o durumda koruyuculuk, yalnız gerçek olan Allah'a mahsustur. O'nun vereceği sevâp da daha hayırlıdır, sonuç da daha hayırlıdır.*

Tefsîr:

32-44 ncü âyetlerde inananla inanmayan insanın durumu, düşüncesi;

birinin Allah'a imanından gelen güven ve huzur duygusu; kendisini beğenen ötekinin ise perişan sonu anlatılır:

Allah bu iki insandan birine etrafı hurma ağaçlariyle çevrili, araları ürün ekili iki üzüm bahçesi vermiştir. Âyetlerin sözgeliminden ötekinin bahçesi olmadığı anlaşılmaktadır. Malı olan, kıyâmete inanmamakta, bu malın dâima kendisinde kalacağını sanarak fakir arkadaşına karşı övünmektedir: "Benim malım ve adamım senden çok, bunların yok olacağını sanmam. Kıyâmetin kopacağına da inanmıyorum. Ama öyle bir şey olsa da ben Rabbimin huzuruna çıkarılsam bile, orada bunlardan daha iyisini bulurum" demektedir. Dünyada zengin olduğu için kendisinin, Allah katında da değerli olduğunu sanmaktadır. Âhiretteki mevkiin, mal ile değil, yapılan güzel işlerle kazanılacağını bilmemekte, bundan dolayı servet ve mevkiiyle övünmektedir.

Ama inanan arkadaşı ona öğüt verir, kedisini bir menî hayvancığından yaratıp bir adam şekline sokan Allah'a karşı nankörlük etmemesini, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamasını, bahçesine girdiği zaman bunun, Allah'ın kuvvetiyle yaratıldığını, O dilemeyince hiçbir şeyin olmayacağını söylemesi gerektiğini anlatır. *"Sen benim malımın ve çocuğumun az olduğunu görüyorsun ama belli olmaz, belki Allah, bana senin bahçenden daha iyi bir bahçe verir ve senin bahçeni de gönderdiği bir âfetle veya yıldırımla vurur, ayakların kayacağı kupkuru, sert bir toprak haline getirir. Ya da suyu çekilir, kurur"* der.

40 ncı âyette geçen *"husbân"* sözcüğü, hesâbedilen azâb, âteş, soğuk, kasırga, yıldırım gibi ürünü vuran bir felâket anlamına gelir. Biz bunu *"âfet"* olarak terceme ettik.

Sözgeliminden anlaşılıyor ki sonunda bu zengin, imansız adamın ürünleri bir âfetle mahvolmuştur. Ürünlerini birden bire kaybeden adam harcadığı paraya ve emeğe acıyarak ellerini uğuşturmağa: "Keşke Rabbime hiç kimseyi ortak koşmasaydım!" demeğe başlar. Ona yardım edecek bir topluluk bulunmaz, çocuklarının kendisine yararı olmaz. O zaman gerçek koruyucunun, yalnız Allah olduğunu anlar.

Bu, inananla inanmayan insanın ruhsal durumlarını anlatan temsilî bir olaydır. Kur'ân-ı Kerîm'de böyle temsilî olaylarla Allah'a bağlanmanın, insan ruhuna verdiği güven, huzur; inançsızlığın da ruhta yarattığı güvensizlik anlatılır. Bu âyetlerde Mekke'li zengin müşriklerle yoksul müslümanların ruh haletleri tasvir edilmektedir. Yoksul insanlarla beraber oturmağa tenezzül etmeyen o adamların tutumlarını kınayan ve Peygamber'e onların sözlerine uymamasını emreden âyetlerden sonra bu zengin, mal sahibi müşrik ile yoksul, çocuğu ve adamı az müslüman misalinin anlatılması, manidardır ve müşriklere, sonuçlarının, o bahçe sahibi zenginin sonucuna benzeyeceğini îmâ etmektedir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪
نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ
خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

45- Onlara dünyâ hayâtının, tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten bir su indirdik, yerin bitkisi onunla karışıp yeşerdi, sonunda (kuruyup) *rüzgârların savurduğu çöp kırıntıları haline geldi* (işte bu hayât böyle bir mevsim kadar kısadır). *Allah herşeye kaadirdir. 46- Mal ve oğullar dünyâ hayâtının süsüdür. Kalıcı olan güzel işler ise Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır.*

Tefsîr:

45-46 ncı âyetlerde şu dünyâ hayâtının geçiciliği, mal ve çocukların, şu hayâtın bir süsü olduğu, asıl kalıcı olanın bunlar değil, iyi işler, güzel davranışlar, ibadetler olduğu belirtilmektedir.

Önceki âyetlerde mal ve çocuklarının çokluğu ile övünen inançsız insanın durumu ile, malı olmayan, fakat Allah'a son derece bağlı, inanmış insanın durumu anlatılmıştı. İşte o temsilin ardından burada da dünyâ varlıklarının övünmeğe değer olmadığı, çünkü bunların kısa bir süre sonra elden çıkacağı, bedenden ayrılan ruhla beraber âhirete gelmeyeceği, asıl insana yararlı, insanla beraber kalacak olan şeyin, güzel işleri, davranışları olduğu belirtilmekte ve dünya malına kapılan insan, güzel işlere, iyi ahlâka yöneltilmektedir.

Âyetlerin amacı, insanı dünyadan el etek çekmeğe sevk etmek değil, fakat dünyâ malı yüzünden başkalarına böbürlenmekten, haksızlık etmekten kaçındırmaktır. Yoksa iyi ahlâk sâhibi mü'min için dünyâ malı da Allah'ın rızâsını kazanma vesilelerinden biridir. Çünkü o, malını Allah yolunda harcar: *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram*

etti? De ki: O, dünyâ hayâtında inananlarındır, kıyâmet gününde de yalnız onlarındır'' [1].

36 ncı âyette geçen *''Kalıcı işler''*, İslâmın yapılmasını emrettiği, hoş gördüğü bütün güzel işler, iyi ahlâk kurallarıdır. Namaz, oruç, zekât, sadaka, adâlet, ihsân, cihâd, iyiliğe yöneltme, kötülükten kaçındırma ve benzeri şeylerin hepsi bu kalıcı işlerdendir.

Tefsîrlerde *''kalıcı işlerin''* beş vakit namaz, tesbîh, yahut *''lâilâhe illâllâh''*, *''subhânellâhi velhamdu lillâhi velâilâhe illâllâhu vallâhu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm''* cümlelerinin olduğu hakkında bazı sahâbî ve tâbiîlere dayanan rivayetler yer almıştır. Bu rivayetler garip görünmektedir. İyi ve güzel işleri sadece bir ibadete, bir tesbihe hasretmek doğru değildir. Bu tesbih ve ibadetler de kalıcı işlerdendir ama kalıcı işler sadece bunlardan ibaret değildir. Zikir, istiğfar, namaz, oruç, hac, sadaka, başkalarına yardım, akrabayı ziyaret, cihâd, hasılı Kur'ân'ın öngördüğü bütün işler insanla beraber kalacak, dünyâ yaşamından sonra ruhuna arkadaş olacak güzel işlerdendir.

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ
أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ
مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى
الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ
لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا
وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾

47- (Yalnız kalıcı işlerin yarar sağlayacağı) *gün dağları yürütürüz;*

1. A'râf Sûresi: 32.

yeri al açık görürsün (dağlar savrulmuş, ovalarla dümdüz olmuş, engebeler kalmamış); *insanları toplamışız, hiçbirini bırakmamışızdır. 48- Ve hepsi sıra sıra senin Rabbine sunulmuşlardır. "Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi* (tek başına, malsız mülksüz) *bize geldiniz! Oysa siz, size,* (yaptıklarınızdan hesap sorulacak) *bir zaman tayin etmeyeceğimizi sanmıştınız." 49- Kitâp ortaya konulmuştur. Suçluların, onun içindekilerden korkarak: "Vâh bize, bu kitâba da ne oluyor, küçük, büyük hiçbir şey bırakmıyor, herşeyi sayıp döküyor!" dediklerini görürsün. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin kimseye zulmetmez.*

Tefsîr:

48-49: Yukarıda dünyâ malının ve zinetinin geçiciliği, insanla beraber kalacak olanın güzel işler olduğu belirtildikten sonra bu âyetlerde de şöyle buyuruluyor: Rabbin huzurunda yalnız kalıcı güzel işlerin yarar sağlayacağı gün Allah, dağları yerinden giderir, her taraf dümdüz olur, ne yüksek kalır, ne alçak. Pürüzler, engebeler kalkar, dünyâ dümdüz görünür. İnsanlar Allah'ın huzuruna çıkarılır ve Allah onlara şöyle buyurur:

— Sizi ilk yarattığımız gibi bize geldiniz. Sizi ilk yarattığımız zaman malınız mülkünüz yoktu. Annenizden çırıl çıplak doğmuştunuz. İşte dünyâya çıplak olarak girdiğiniz gibi, kendinizin sandığınız dünyâ malını dünyâda bırakıp yine bize çıplak geldiniz. Nasıl malsız, mülksüz, çocuksuz doğmuş idiyseniz yine öyle malsız, mülksüz ve çocuksuz olarak bize geldiniz. Dünyâ varlıklarının hepsini geride bıraktınız. Demek ki malım, diye övündüğünüz şeyler, gerçekte sizin değildi. Mülkün sâhibi biziz.

Allah'ın, bu azar hitâbından sonra herkesin kitâbı yani yaptığı işlerin tutanağı ortaya konur. Herkes yaptığı küçük, büyük bütün işlerin sonucunu orada görür. Allah kimseye haksızlık etmez.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ كَانَ مِنَ الْجِنِّ
فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّه۪ۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُون۪ي وَهُمْ لَكُمْ
عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِم۪ينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ
يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ
جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا
وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

50- Meleklere: "Âdem'e secde edin!" demiştik, secde ettiler, yalnız İblîs etmedi. O, cinlerdendi, Rabbinin buyruğu dışına çıktı. Şimdi siz, benden ayrı olarak onu ve onun neslini dostlar mı ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Bu, zâlimler için ne kötü bir değiştirmedir! 51- Ben onları ne göklerin, yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurmadım; saptırıcıları yardımcı tutmuş da değilim. 52- O gün (Allah) *der ki: "Benim ortaklarım zannettiğiniz şeyleri çağırın* (da sizi kurtarsınlar)*!" İşte çağırdılar ama* (çağırdıkları) *kendilerine cevap vermediler. Ve biz, onların aralarına tehlikeli bir uçurum koyduk. 53- Suçlular ateşi gördüler, artık içine düşeceklerini iyice anladılar, fakat ondan kaçacak bir yer bulamadılar.*

Tefsîr:

50 nci âyette Âdem ile İblîs kıssasına bir göz atılmakta, cinlerden olan ve Rabbinin buyruğu dışına çıkarak Âdem'e secde etmeyen İblîs'i, insanların dost tutmamaları, yalnız Allah'a bağlanmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

İblîs ve soyuna uymak, onların ardından gitmek, onların telkinlerine uyarak günâh ve bâtıl olan şeyleri yapmaktır. Başka âyetlerde İblîs'in, âteşten yaratıldığı için kendisini Âdem'den üstün gördüğü, bu yüzden Âdem'e secde etmediği anlatılmıştı. Fakat ilk defa burada İblîs'in cinlerden olduğu belirtilmiştir.

İslâm bilginlerinden bir kısmına göre cin, gözden gizli varlıklara denir. Bu anlamıyla melekler de cin (yani gözden gizli) varlıklar grupundandır. Fakat bir kısım bilginlere göre melekler cinlerden ayrı bir gruptur.

"O gün (Allah), *onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der.* (Melekler)*: 'Sen yücesin, bizim velîmız onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanmıştı' derler"*[1] âyetleri, cinlerin ayrı, meleklerin ayrı varlıklar olduğunu gösterir.

Hz. Âişe'nin rivayet ettiği: *"Melekler nurdan yaratıldı, cinler ateşten bir mâric'den* (yalın, çalkanan bir ateşten). *Âdem de* (Kur'ân'da) *size anlatılan şeyden* (yani çamurdan) *yaratıldı"*[2] meâlindeki hadis de cinlerin meleklerden ayrı vasıfta ruhsal yaratıklar olduğunu ifade eder. Gerçeği Allah bilir.

51 nci âyette İblîs'i ve neslini kendisine ortak koşanları redd için yüce Allah, onları göklerin, yerin ve insanların yaratılışında hazır bulundurmadığını; gökleri, yeri, insanları ve diğer yaratıkları onların yardımiyle değil, kendi gücüyle yarattığını, insanları yanlış yola yöneltenleri kendisine yardımcı yapmayacağını bildirmekte, böylece hiçbir yaratıcı gücü olmayan, kendileri yaratılmış olan şeyleri Allah'a ortak, yardımcı tutmanın doğru olamayacağı anlatılmaktadır.

Eğer "ما أشهدتهم خلق السموات والأرض ولا خلق أنفسهم" kelimelerindeki zamirler, şeytanı ve neslini kendilerine velî edinen insanlara giderse o zaman âyetin anlamı şöyle olur: Ben onları ne gökleri ve yeri yaratırken, ne de kendilerini yaratırken hazır bulundurmadım. Kendilerinden yardım istemedim. Kâinâtı nasıl yarattığımı onlara göstermedim. Yaratıkları yaratırken onlar benimle beraber değillerdi. Tanrı diye taptıkları şeylerin, kâinâtı yaratırken bana yardım ettiklerini görmediler. Öyle ise görüp bilmedikleri şeyler hakkında nasıl hüküm veriyor, onların bana yardımcı, benim ortağım olduğunu ileri sürüyorlar?

52-53 ncü âyetlerde Allah'tan başka şeylere bağlanmanın, onlara yalvarıp yakarmanın anlamsızlığını belirtmek üzere: Herkesin, Allah'ın huzuruna çıktığı zaman müşriklere: *"Haydi bana ortak olduğunu sandığınız şeyleri çağırın da size yardım etsinler!"* diyeceği, çağırılan tanrıların cevap vermeyeceği, tapanlarla tapılanlar arasına bir engel konulacağı; suçluların, âteşe düşecekleri ve ondan kurtuluş çaresi olmadığını anlayacakları buyurulmaktadır. Tanrı diye tapılan şeylerin, ne dünyâda, ne de âhirette hiçbir yararı olmayan, uydurma isimlerden ibaret olduğu, gerçeklerin ortaya çıkacağı âhirette bu tanrıların kaybolup gideceği, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde anlatılır. Burada da taze bir üslûpla aynı mânâ anlatılmıştır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْاِنْسَانُ

---

1. Sebe' Sûresi: 40-41.
2. Müslim, Zühd: 60; İbn Hanbel: 6/158, 168.

أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى
وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ
قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا
﴿٥٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ
يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا
وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ
لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا
مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰى أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ
مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

54- Andolsun biz bu Kur'ân'da her çeşit misâli türlü biçimlerde anlattık. Ama insan, tartışmaya herşeyden daha çok düşkündür. 55- Kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları inanmaktan ve Rablerine istiğfar etmekten alıkoyan şey, ancak evvelkilerin yasasının kendilerine gelmesi(ni), *yâhut azâbın açıkça karşılarına gelmesi*(ni beklemeleri)*dir. 56- Biz, elçileri sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gön-*

deririz. İnkâr edenler, hakkı bâtılla gidermek için mücâdele ediyorlar. Onlar âyetlerimle ve uyarıldıkları şeylerle alay ettiler. 57- Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldığı halde onlardan yüz çeviren ve ellerinin (yapıp) *öne sürdüğü kötülükleri unutandan daha zâlim kim olabilir? Biz onların kalbleri üzerine, onu anlamalarına engel olan örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koymuşuz. Onları doğru yola çağırsan da bu halde aslâ doğru yola gelmezler. 58- Ama çok bağışlayan, esirgeyen Rabbin, eğer onları yaptıklarıyle hemen cezalandıracak olsaydı, onların azâbını çabuklaştırırdı. Fakat onlar için va'dedilen bir zaman vardır ki ondan* (kaçıp) *sığınacak bir yer bulamayacaklardır. 59- İşte şu kentler de zulmetmeğe başlayınca onları helâk ettik. Onları helâk etmek için de bir süre belirlemiştik.*

Tefsîr:

54- Yüce Allah, bu Kur'ân'da insanlara her türlü benzetmelerle, temsillerle gerçeği anlatmıştır. Fakat insan çok tartışmacıdır. Bir türlü gerçeği kabul etmez, tartışır, durur.

55- Kendilerine yol gösterici geldiği halde insanların inanıp Rablerinden mağfiret dilemelerine engel olan tek şey, öncekilerin başlarına gelen sonuçların kendi başlarına da geleceği, ya da azâbı karşılarında açıkça görecekleridir. Öncekilerin uğradığı sonuca kendileri de uğrasın, kendileri de onlar gibi helâk olup gitsinler diye inanmıyorlar. Yoksa inanmamaları için bir sebep yoktur. Bu ifade, gerçeği gördükleri halde inanmayanları kınayan bir uyarı ve tehdid üslûbudur.

56- Elçiler müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilirler. İnanmayanlar da hakkı bastırmak, Allah'ın âyetleriyle, uyarılarıyle alay etmek amaciyle tartışıp dururlar.

Bu üç âyette gerçeği açık açık anlatan vahiyler karşısında inanmayan insanların takındıkları inatçı, tartışmacı tavır anlatılmaktadır. Peşin ve sabit fikirli adama gerçeği açıklamak için ne kadar delil getirilse, ne kadar temsil verilse para etmez. O inkârda kararlıdır. Her söylenenle alay eder, azâbı karşısında görmedikçe inanmaz. Azâbı gördükten sonra inanmasının da bir yararı olmaz. Çünkü o azâp kendisini mahvedecektir. Yaptıklarına bir cezâ olarak gönderilmiştir, geri çevrilmez.

57 nci âyette Allah'ın âyetleri kendisine hatırlatıldığı halde inanmayan, yaptığı kötü işleri de unutan kimseden daha zâlim yani haksız bir insanın olmadığı; öylelerinin olumsuz davranışları yüzünden Allah'ın, gönüllerine perdeler geçirdiği için gerçeği anlamadıkları, kulaklarına da ağırlık vurulduğu

için hak sözü duymadıkları, Peyğamber bunları ne kadar hakka davet etse doğru yola gelmeyecekleri belirtilmektedir. Peşin düşünceleri yüzünden onları anlama yetenekleri körelmiştir. Çünkü insanın kafasını açmadan, istek göstermeden anlaması mümkün değildir.

İşte inkârda kararlılıkları, anlama ve gerçeği duyma istidatlarını kapatmıştır. Bundan dolayı anlamazlar, duymazlar, yola da gelmezler. Onları bu hale getiren, kendi davranışları, boş geleneklerinin etkisinde oluşan peşin fikirleri, saplantılarıdır.

Bu âyette önyargının, insanın istidadını kapattığı vurgulanmakta, insandaki psikolojik bir olay anlatılmaktadır. Anlayışın kapanması olayı, Allah'ın kanunları içinde oluşan psikolojik bir olaydır. Onun için yüce Allah, kanunları içinde oluşan bu psikolojik olayı, kendi fi'li olarak anlatır. Gerçekte de O'nun işidir. Ama olayın nedeni, insanın anlamak istememesidir. Basiretinin kapanmasına, bu isteksizliği sebebolmuştur. Bundan dolayı insan kınanmaktadır. İsrâ Sûresinin 45-46 ncı âyetlerinde de aynı mânâ ifade buyurulmuştur.

58 nci âyette kullarına acıyan Allah'ın, yaptıklarından ötürü onları hemen cezalandırmadığı, uslanmaları için onlara süre tanıdığı, ama belirlenmiş o süre dolunca Allah'ın cezasından kurtulamayacakları,

59 ncu âyette de daha önce haksızlıkları yüzünden helâk edilen kentlerin, helâki için de bir süre tanınmış olduğu, o süre gelince yıkılıp mahvedildikleri belirtilmektedir.

Bu âyetlerde yüce Allah, Peyğamber'e inanmayan ve onunla alay eden kimseleri uyarmakta, onların böyle kendi hallerine bırakılmayacaklarını, bir gün yaptıklarının cezasını çekeceklerini bildirmektedir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾
فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾
فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاۘ لَقَدْ لَقٖينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾
قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّٖي نَسٖيتُ الْحُوتَۘ وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ

إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ
ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ
عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ
هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ
مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي
إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي
عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا
فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا
﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا
نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ
قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ
لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا
فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ

قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ
يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ
سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ
لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ
كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا اَنْ
يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ
زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ
وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا
اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِي
ذٰلِكَ تَاْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

60- Mûsâ uşağına demişti ki: ''Ya iki denizin birleştiği yere varacağım veya uzun bir zaman yürüyeceğim.'' 61- İkisi iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular, balık sıyrılıp denizde yolunu tuttu. 62- (Belirtilen yeri) *geçtiklerinde Mûsâ, uşağına: ''Kahvaltımızı bize getir, andolsun, bu yolculuğumuzdan epey yorgunluk çektik'' dedi. 63-* (Uşağı)*: ''Gördün mü, dedi, kayaya sığındığımız vakit balığı unuttum. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. Balık, şaşılacak*

biçimde denizin içinde yolunu tuttu!" 64- (Mûsâ)*: "İşte aradığımız oydu" dedi. Tekrar izlerini takibederek geriye döndüler. 65- Huzurumuzdan bir rahmet verdiğimiz ve katımızdan bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kulu buldular. 66- Mûsâ ona: "Sana öğretilenden, bana doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tabi olabilir miyim?" dedi. 67-* (O da)*: "Sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın?" dedi. 68- "Sana bildirilmeyen bir şeye nasıl dayanabilirsin?" 69-* (Mûsâ)*: "İnşâallâh, dedi, beni sabredici bulursun, senin emrine karşı gelmem." 70- "O halde dedi, eğer bana tabi olursan ben sana anlatıncaya kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma." 71- Bunun üzerine yürüdüler. Nihâyet gemiye bindikleri zaman gemiyi deliverdi.* (Mûsâ)*: "Halkını boğmak için mi gemiyi deldin? Gerçekten sen çok tehlikeli bir iş yaptın!" dedi. 72-* (O kul)*: "Sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın, dememiş miydim?" dedi. 73-* (Mûsâ)*: "Unuttuğum şeyden ötürü beni kınama ve bana bu işimden dolayı bir güçlük çıkarma" dedi. 74- Yine yürüdüler. Nihâyet bir oğlan çocuğuna rastladılar.* (O kul) *hemen onu öldürdü.* (Mûsâ)*: "Bir can karşılığı olmadan temiz bir cana kıydın ha? Doğrusu sen, çirkin bir iş yaptın!" dedi. 75-* (O kul)*: "Ben sana, sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın dememiş miydim?" dedi. 76-* (Mûsâ) *dedi ki: "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam, artık bana arkadaş olma, benden sana özür ulaştı* (o zaman benden ayrılmakta mazursun)*." 77- Yine yürüdüler. Nihâyet bir kent halkına varıp onlardan yemek istediler.* (Kent halkı) *onları konuklamaktan kaçındılar. Derken orada yıkılmak isteyen bir duvar buldular; hemen onu doğrulttu.*(Mûsâ)*: "İsteseydin, buna karşılık bir ücret alırdın" dedi. 78- "İşte, dedi, bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim." 79- O* (yaraladığım) *gemi, denizde çalışan yoksullarındı. Onu kusurlu yapmak istedim, çünkü onların ilerisinde her* (sağlam) *gemiyi zorla alan bir kıral vardı." 80- "Çocuğa gelince: Onun anası, babası mü'min insanlardı. Bunun onlara azgınlık ve küfür sarmasından korktuk." 81- "İstedik ki Rableri, onun yerine onlara ondan daha temiz, daha merhametli birini versin." 82- "Duvar ise şehirde iki yetîm çocuğun idi. Altında onlara âit bir hazine vardı. Babaları da iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki onlar güçlü çağlarına ersinler de Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Bunları ben kendiliğimden yapmadım. İşte senin sabredemeğin şeylerin içyüzü budur."*

Tefsîr:

60-82 nci âyetlerde Mûsâ ile uşağının, Allah'ın, kendi katından bilgi verdiği bir kulla buluşmak üzere yola çıktıkları, iki denizin birleştiği yerde onu buldukları; Mûsâ'nın ona tâbi olup bir süre onunla dolaştığı; fakat onun, görünürde kendi bildiklerine ters düşen işler yapmasına dayanamayıp ona itirazlarda bulunması yüzünden ayrılmak zorunda kaldığı; ayrılırken o zâtın, yaptığı işlerin içyüzünü Mûsâ'ya açıkladığı anlatılmaktadır.

Bu konuda zikredilen hadislerden Mûsâ'nın, İsrâil oğulları peyğamberi Hz. Mûsâ Aleyhisselâm; uşağının, Yûşa' ibn Nûn; sâlih kulun da Hızır olduğu anlaşılır. Saîd ibn Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilir: "İbn Abbâs'a:

— Nevf el-Bekkâlî, Hızır'ın arkadaşı Mûsâ'nın, İsrâil oğullarının adamı Hz. Mûsâ olmadığını sanıyor, dedim. İbn Abbâs şöyle dedi:

— Allah'ın düşmanı yalan söylemiş [1]. Bana Übeyy ibn Ka'b, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu anlattı:

"Bir gün Mûsâ, İsrâil oğulları arasında bir konuşma yaptı, öyle güzel konuştu ki herkesin gözlerinden yaşlar aktı. Kendisine: 'İnsanların en bilgilisi kimdir?' diye soruldu. 'Benim' dedi. Bu konudaki bilgiyi Allah'a havâle etmeyip 'Benim" dediği için Allah onu azarladı. Kendisine: 'İki denizin birleştiği yerde bir kulum vardır, o senden bilgilidir' diye vahyetti. Mûsâ: 'Yâ Rab, ben onu nasıl bulurum?' dedi. Yüce Allah: 'Yanına bir balık alırsın, balığı bir zenbile koyarsın, nerede balığı yitirirsen işte o, oradadır' dedi. Mûsâ zenbil içinde bir balık aldı. Yanında uşağı *Yûşa' ibn Nûn* olduğu halde yürüdü.

"Bir kayaya vardılar. Başlarını koyup kayanın gölgesinde uyudular. Balık hareket ederek zenbilden çıktı, denize düştü, denizde hayli mesâfe aldı. Allah suyun balığa doğru akmasını durdurdu. Su balığın üzerinde bir kemer gibi oldu (balık altından geçiverdi). (Bir rivayete göre de kayanın dibinde hayât gözesi denen, değdiği herşeyi canlandıran bir su vardı. İşte o su balığa değince balık canlandı, zenbilden sıyrılıp denize girdi.)

"Mûsâ uyandığı zaman uşağı, ona balığın durumunu söylemeyi unuttu. Günün kalan kısmında ve geceleyin yürüdüler. Ertesi gün Mûsâ, uşağına:

— Azığımızı getir, bu yolculuğumuzda hayli yorulduk, dedi.

Allah'ın buyurduğu yere varıncaya kadar yorulmamıştı. Orayı geçtikten sonra yorgunluk duymağa başladı. Uşağı ona:

1. Bekkâl oğullarından bu zât, Hızır'ın arkadaşı Musa'nın, Yâ'kub oğlu, Yûsuf oğlu, İfrâhim oğlu Mîşâ oğlu Mûsâ olduğunu sanırmış (et-Tâc: 4/167). Kasimî'ye göre Nevfel-Bekkâlî, Ka'b el-Ahbâr'ın karısının veya onun kardeşi oğlu karısının oğlu olup doğru söyleyen bir tâbiîdir (Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4090).

— Gördün mü, dedi, kayanın altında bulunduğumuz zaman balığın durumunu sana söylemeyi unuttum. Bunu sana söylemeyi unutturan şeytandır. Balık tuhaf bir şekilde denizde yol aldı. Mûsâ:

— İşte aradığımız oydu, dedi.

Ayaklarının izini sürerek geriye döndüler. Kayaya vardıklarında elbisesine bürünmüş bir adam gördüler. Mûsâ ona selâm verdi. Hızır:

— Senin ülkende selâm nereden? dedi. Mûsâ:

— Ben Mûsâ'yım, dedi. Hızır:

— İsrâil oğullarının Mûsâsı mı, dedi. Mûsâ:

— Evet, sana öğretilen bilgiden bana yol gösterecek bir şeyler öğretmen için sana geldim, dedi. Hızır:

— Sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın ey Mûsâ. Ben Allah'ın bana öğrettiği ve senin bilmediğin bir bilgiye göre hareket ederim. Sen de Allah'ın sana öğrettiği, benim bilmediğim bir bilgiye göre hareket edersin, dedi. Mûsâ:

— İnâallâh, beni sabırlı bulursun, senin buyruğuna karşı gelmem, dedi. Hızır:

— Öyle ise, bana uyarsan, ben sana anlatıncaya kadar benden hiçbir şey sormayacaksın, dedi.

— Deniz kıyısında yürümeğe başladılar. Bir gemi geçti. Kendilerini bindirmelerini istediler. Hızır'ı tanıyan gemiciler, onları ücretsiz olarak gemiye bindirdiler. Gemiye biner binmez Hızır, hemen geminin ön tahtalarından birini söktü. Mûsâ:

— Bu adamlar bizi gemilerine ücretsiz bindirdiler. Sen de içindekileri boğmak için gemiyi deldin, kötü bir iş yaptın, dedi. Hızır:

— Ben sana benimle beraber bulunmağa dayanamazsın dememiş miydim? dedi. Mûsâ:

— Unuttuğum şeyden dolayı beni kınama, işimde güçlük çıkarma, dedi.

Peyğamber (s.a.v.): "Birinci itiraz, Mûsâ'nın unutmasından dolayı olmuştu" dedi.

Bir serçe geldi, geminin yanına kondu, denizden iki damla su aldı. Hızır Mûsâ'ya:

— Benim ve senin ilmimiz, Allah'ın bilgisinden, ancak şu serçenin denizden eksilttiği su kadar bir şey eksiltir, dedi.

Sonra gemiden çıktılar. Kıyıda yürürlerken Hızır, çocuklarla beraber

oynamakta olan bir çocuk gördü. Eliyle başını tutup kopararak onu öldürdü. Mûsâ:

— Birini öldürmemiş, temiz bir cana mı kıydın? Kötü bir iş yaptın! dedi. Hızır:

— Ben sana, sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın dememiş miydim? dedi. Mûsâ:

— Eğer bir daha senden bir şey sorarsam, artık benimle arkadaşlık etmemekte haklısın, dedi.

Yürüdüler, bir kente vardılar [1]. Halkından yemek istediler. Halk bunlara yemek vermedi. Orada yıkılmak üzere olan bir duvar gördüler. Hızır duvarı eliyle düzeltti. Mûsâ:

— Bu kent halkından yemek istedin, bize yemek vermediler, bizi konuklamadılar. Sen isteseydin şu yaptığın işe karşılık bir ücret alırdın, dedi. Hızır:

— İşte seninle benim ayrılmamızın zamanı geldi. Şimdi senin dayanamadığın şeylerin içyüzünü sana anlatayım, dedi.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.): *"Keşke Mûsâ sabretseydi de Allah, ikisi hakkında bize daha çok şey anlatsaydı"* dedi. Saîd ibn Cübeyr, İbn Abbâs'ın bu hadisten sonra: *"O gemi denizde çalışan yoksulların idi. Onu kusurlu yapmak istedim. Çünkü onların ilerisinde her* (sağlam) *gemiyi zorla alan bir kıral vardı. Çocuğa gelince: Onun anası babası mü'min insanlar idi. Bunun, onlara azgınlık ve küfür sarmasından korktuk, istedik ki Rableri onun yerine onlara ondan daha temiz, daha merhametli birini versin..."* âyetlerini okuduğunu söylemiştir [2].

Buhârî ve Müslim'in rivayet etmelerine rağmen bu hadisin bütün sözlerinin Hz. Peyğamber'in sözleri olduğu çok şüphelidir. İbn Abbâs, bu hadisi, âyetlerde anlatılan Mûsâ'nın, İsrâil oğulları Peyğamberi olan Mûsâ değil, Mîşâ oğlu Mûsâ olduğunu söyleyen Nevf el-Bekkâlî'nin sözünü çürütmek için anlatmıştır. Hadisteki Hızır'la Mûsâ konuşmasında Mûsâ'nın: "Ben Mûsâ'yım" dediği zaman Hızır'ın: "İsrâil oğullarının Mûsâsı mı?" demesi, belli ki Nevf'in sözlerine cevaptır. Demek ki hadise başka sözler karışmıştır.

Bu konudaki ayrıntılı rivayetler, Peyğamber'in yaşadığı ortamda bu olayın bilindiğini ve anlatıldığını gösterir. Çünkü bu ayrıntılar âyetlerde olmadığı gibi hadislerde de yoktur. Kanaatimize göre yahudî kitaplarıyle, rivâyet-

1. Bu kent Antakya'dır (et-Tâc).
2. Buhârî, 'İlm: 44, Bed'u'l-halk: 11, Enbiyâ: 27, Tefsîr, Sûre: 18; Müslim, Fedâil: 170, 172; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 18; İbn Hanbel, Musned: 5/117-119.

leriyle ilgilenen kimseler, veya Araplar arasında yaşayan bazı kitâp ehli insanlar tarafından anlatılmak suretiyle bu kıssa Araplar arasına yayılmıştır.

İsrâil oğulları ile ilgili bir kıssa olmasına rağmen bu olay, bugünkü Tevrat'ta yoktur. Ama bu durum, Hz. Peygamber zamanındaki Tevrat nüshalarında veya şerhlerinde böyle bir olayın hiç olmadığı anlamına gelmez. Bu kıssayı anlatan parça zamanla Tevrat nüshalarından kaybolmuş olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ne Mûsâ'nın uşağının, ne de karşılaştığı bilgin kulun adından söz edilmez. Ancak yukarıda sevk ettiğimiz hadise ve tefsîrlerdeki rivayetlere göre Mûsâ'nın uşağının adı Yuşa' ibn Nûn, bilgin kulun adı da Hızır (Arapça telâfuzu Hadr (خضر)dır.

Hızır'ın peyğamberliği ve ebedî yaşadığı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre Hızır, Âdem'in kendi oğludur. Bir rivayete göre de oğlu Kabil'in veya el-Yesa'ın oğludur. Bir temele dayanmayan bu rivâyetlerin tutarlı yanı yoktur. Müfessirlerden kimi: *''Bunu kendiliğimden yapmadım''* sözüne dayanarak Hızır'ın peyğamber, kimi de velî olduğunu, kimi de onun peyğamberlik ile sıddîklik arasında bir makamda bulunduğunu, bir bakımdan velî, bir bakımdan nebî olduğunu söylemişlerdir [1].

Hâzin'in ifadesine göre: Mutasavvıflar ve erbâbı salâh indinde Hızır diridir. Hızır'ın bazı kimselere göründüğüne; darda kalanlara yardım ettiğine; güzel, hayır yerlerinde bulunduğuna dair hikâyeler pek çoktur. Hayât suyundan içtiği için ebedî diriliğe ermiştir. Kendisi Ẑu'l-Karneyn'in veziri imiş. Ẑu'l-Karneyn hayât suyunu keşfetmek için maiyetiyle birlikte karanlığa girdiği zaman en önde giden Hızır, suyun kaynağını bulmuş, ondan içmiş ve yıkanmış. Fakat Ẑu'l-Karneyn yolu şaşırdığı için geri dönmüş [2].

Hızır'ın hayât suyundan içerek ebedî yaşama erdiği tarzındaki rivayetlerin tutar tarafı yoktur. Kâsımî; Buhârî, Ebû Hayyân, Ebû''l-Huseyn ibn el-Munâvî ve İbn Teymiyye'nin, Hızır'ın öldüğü kanısında olduklarını nakletmektedir [3].

Ebû Hayyân'a göre cumhûr, Hızır'ın öldüğünde müttefiktir. Zira ölmeseydi, Peygamber'e gelip inanması ve ona tâbi olması gerekirdi. İbn Kesîr de Hızır'ın yaşadığı hakkındaki rivayetlerin hiçbirinin doğru olmadığını söylüyor [4]. Ebû'l-Huseyn ibn el-Munâvî de şöyle diyor: ''Hızır'ın ebedî yaşam kazandığı, bugün var olup olmadığı konusunu araştırdım. Söylentilere dayanarak onun mevcudolduğunu söyleyenlerin çoğunun iftira ettiklerini anladım.

1. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4092.
2. Hâzin, Lubâbu't-Tev'îl fî Me'ânî't-Tenzîl: 4/228.
3. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4092-404.
4. Tefsîr: 3/100.

Bu konudaki merfu hadisler vâhîdir. Kitâp ehline kadar götürülen rivayet zinciri sağlam değildir... Diğer haberlerin hepsinin başı ve sonu vâhîdir. Bunlar ya gafletle sağlam haberler arasına sokuşturulmuştur veya bazıları bunu kasden yapmıştır. Yüce Allah: *"Senden önce hiç kimseye ebedî yaşam vermedik"* [1] buyurmuştur" [2].

Maddî hayât bakımından kıyâmete kadar yaşayan bir insanın olmaması gerekir. Biraz önce kaydettiğimiz Enbiyâ Sûresinin 34 ncü âyetinde Allah'ın, Hz. Peyğamber'den önce de hiç kimseye ebedî yaşam vermediği vurgulanmaktadır. Demek ki maddî cisimle ebedî yaşayan bir insan yoktur. Ancak Hızır'ın, bildiğimiz maddî hayâtla değil, misâl âleminde yaşayan, darda kalmışlara yardım eden, sâlih bir kul olması mümkündür. Onun birçok kimseye göründüğüne dair anlatılan hikâyelerin hepsi uydurma olamaz. Hızır'ın bir gerçeği vardır. Ama rivayetlerde anlatıldığı gibi bu zât öyle hayât suyundan içerek maddî cisimle diriliğe eren bir insan değil; misâl âleminde bulunan, zaman zaman bazı insanlara görünen ruhsal bir insandır. Nitekim Sadreddîn Konevî, Tebsıretu'l-mubtedî ve teżkiretu'l-muntehî adlı eserinde: "Hızır'ın varlığının misâl âleminde olduğunu nakletmiştir."

İbn Teymiyye de fetvâlarından birinde şöyle diyor: Yüce Allah'ın: *İnsanlardan bazı adamlar, cinden bazı adamlara sığınırlardı da onların şımarıklığını artırırlardı"* [3] âyetinde buyurduğu gibi cinlerden birçok kimse bu dünyâda zaman zaman görülürler. Bunlar *ricâlu'l-ğayb* (görünmez âlemin adamları)dır. Zaman zaman Hızır'ı görenler de bir cinnîyi görmüşlerdir. O tanıdıklarımdan birkaç kişiye görünmüş ve: 'Ben Hızırın' demiştir. Görünen kimse bir cinnî idi. Ama müslümanlar onu Mûsâ devrindeki Hızır sanmışlardır. Mûsâ zamanındaki Hızır ölmüştür. Zira sağ olsaydı, Peyğamber'e gelip ona inanması ve onunla birlikte savaşması gerekirdi" [4].

Mûsâ ile Hızır'ın buluşacakları yer olan "Mecme'u'l-bahreyn: İki denizin birleşme yeri"nin neresi olduğu üzerinde çeşitli görüşler vardır. Buranın 1) Karadenizle Hazer Denizi arası (Azerbaycan), 2) Ermenistan'da Kur ve Res (Aras) nehirleri arası, 3) Akdenizle Kızıldeniz arası, 4) Ürdün ve Kulzum nehirleri arası, 5) Antakya, 6) Eyle, 7) Atlas Okyasunu kıyısındaki Endülüs'te bir şehir, 8) Afrika'da Tanca şehri olduğuna dair görüşler nakledilir. Bazılarına göre de iki deniz, Hızır'la Mûsâ'ya işarettir. Kurtubî bunun ibn Abbâs'tan rivayet edildiğini, fakat rivâyetin doğru olmadığını söylüyor [5].

1. Enbiyâ Sûresi: 34.
2. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4093.
3. Cin Sûresi: 6.
4. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4094.
5. Kurtubî: el-Câmi'li'-Ahkâmi'l-Kur'ân: 6/9; Câmi'u'l-beyân: 15/271; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/93.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir isim verilmemiştir. Ancak kıssanın kahramanı Mûsâ, eğer İsrâil oğullarının peyğamberi Mûsâ ise -ki sözgelişinden bu anlaşılıyor- Sina'da yaşamıştır, gezip dolaştığı yerler de o bölgededir. İsrail oğulları Mısır'dan çıktıktan sonra uzun süre Sina bölgesinde yaşamışlardır. Hz. Mûsâ ne Tanca'ya, ne Azerbaycan'a, ne de İspanya'ya gitmemiştir. O halde "İki Denizin Birleştiği Yerin" Kızıldenizle Akdeniz arasında bir yer olması daha uygundur.

Bu kıssanın içerdiği derslere gelince bunlar şöyle özetlenebilir:

1) Her bilenin üstünde bir bilen vardır. Toplum düzeni için gerekli olan şerîat yanında bir de herkesin kavrayamayacağı manevî bilgi mevcuttur. Allah, şeriat bilgisini, peyğamberlikle görevlendirdiği kimselere verir. Hakikat bilgisini dilediği kuluna verir. Şeriat bilgisi, peyğamberden sonra rivayet yoluyla veya okuyarak öğrenilir. Hakikat bilgisi öğrenme ile değil, keşif yoluyla ruha akar. Bu, Allah'ın kuluna hediyesidir.

2) Şeriat bilgisince yanlış görünen birçok şey, hakikat bilgisince doğru ve yerindedir. Çünkü şeriat bilgisi görünüşe, hakikat bilgisi herşeyin içyüzüne göredir.

3) Olaylarda Allah'ın hikmetleri vardır. İnsanın kötü gördüğü birçok şey, aslında iyidir. Ancak içyüzünü bilmediği için insan onu şer sanır. Bu bakımdan başa gelen olayları Allah'ın hikmetine havale edip sabretmeli ve sonunda onun hayırlı olacağını düşünmelidir.

4) İlim öğrenmek için gerektiğinde başka yerlere gitmeli ve yol zahmetine katlanmalıdır.

5) Yola giderken yanına bir arkadaş almak, arkadaşla yola gitmek uygundur.

6) Hocası rütbe itibariyle kendisinden aşağı da olsa, öğrencinin hocasına saygı göstermesi, ona itiraz etmemesi gerekir. Nitekim Mûsâ, kendisinden aşağı derecede olan Hızır'a tâbi olmuş, ona saygı göstermişti.

7) Bir malın, büyük bir bölümünü kurtarmak için cüz'î bir bölümünü telef etmek caizdir. Nitekim Hızır, gemiyi kurtarmak için bir bölümünü yaralamıştı.

8) Büyük bir fesattan korunmak için küçük bir fesat işlenebilir. Nitekim Hızır, ebeveyni kurtarmak için onların çocuğunu öldürmüştü.

9) İnsanın bilmediği bir şeyi hemen inkâr etmemesi, düşünüp içyüzünü öğrenmesi gerekir.

10) Verilen söze, kesilen şarta uymak.

11) Hatâdan özür dilemek,

12) Çocuklarını Allah'ın rahmet ve gözetimine ısmarlamak, onların geleceklerini düşünmek lâzımdır. Nitekim geriye kalan çocuklarını düşünerek onlar için duvarın altında para saklamış olan kişi, sâlih bir insan olarak nitelendirilmiştir.

13) Hızır, düzelttiği duvara karşılık ücret almamıştı. İşte mürüvvet sahibi insan da yaptığı her iyilikten hemen karşılık beklememeli, iyiliği Hak rızâsı için yapmağa çalışmalıdır.

14) Bir binâyı ve eşyayı korumak, bakımını yapmak, onarmak, yıkılmağa, yahut bozulmağa terk etmemek lâzımdır.

Kıssada buna benzer birçok ders ve ibret vardır. Kâsimî bunları tefsîrinde saymaktadır [1].

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًاۜ ﴿٨٣﴾
اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًاۙ ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾
حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا
قَوْمًاۜ قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾
قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا
﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا
يُسْرًاۜ ﴿٨٨﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ
عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًاۙ ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَۜ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا

1. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4084-4085.

لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا
قَوْمًاۙ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ
وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ
بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًاۙ ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ي زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ
قَالَ انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًاۙ قَالَ اٰتُون۪ٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًاۜ ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُٓوا
اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا
جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ وَكَانَ وَعْدُ رَبّ۪ي حَقًّاۜ ﴿٩٨﴾ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ
يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ ف۪ي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًاۙ ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا
جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِر۪ينَ عَرْضًاۙ ﴿١٠٠﴾ اَلَّذ۪ينَ كَانَتْ اَعْيُنُهُمْ ف۪ي غِطَٓاءٍ
عَنْ ذِكْر۪ي وَكَانُوا لَا يَسْتَط۪يعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾

83- Sana Ẑu'l-Karneyn'den soruyorlar. De ki: "Size ondan bir anı okuyacağım." 84- "Biz onu yeryüzünde güçlü kıldık ve ona herşeyden bir sebep (ulaşmak istediği herşeye ulaşmanın yolunu, aracını) *verdik. 85- O da bir yola girdi, 86- Nihâyet güneşin battığı yere ulaşınca*

onu kara balçıklı bir gözede batar buldu. Yanında da bir kavim buldu. Dedik ki: "Ey Ẑu'l-Karneyn, (onlara) *ya azâbedersin, veya kendilerine güzel davranırsın." 87- Dedi: "Kim haksızlık ederse ona azâbedeceğiz, sonra o, Rabbine döndürülecektir. O da ona görülmemiş bir azâbedecektir." 88- "Fakat inanıp iyi iş yapan kimseye de en güzel mükâfât vardır. Ona buyruğumuzdan kolay olanı söyleyeceğiz* (yapılması kolay işleri emredeceğiz). *89- Sonra yine bir yola girdi. 90- Nihâyet güneşin doğduğu yere ulaşınca onu, güneşe karşı kendilerine bir siper yapmadığımız bir kavim üzerine doğar buldu. 91- İşte* (Ẑu'l-Karneyn) *böyle* (idi). *Onun yanında daha nice bilgi ve yetki bulunduğunu biliyorduk. 92- Sonra yine bir yola girdi. 93- Nihâyet iki sed arasına ulaşınca onların önünde hemen hiç söz anlamayan bir kavim buldu. 94- Dediler ki: "Ey Ẑu'l-Karneyn, Ye'cuc ve Me'cuc, bu yerde bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?" 95- Dedi ki: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu imkânlar daha iyidir. Siz bana* (insan) *güc*(ü) *ile yardım edin de sizinle onlar arasına sağlam bir engel yapayım." 96- "Bana demir kütleleri getirin." İki dağın arasını aynı düzeye getirince "Üfleyin!" dedi. Nihâyet o* (demir kütleleri)*ni bir ateş haline sokunca: "Getirin bana, üzerine erimiş bakır dökeyim" dedi. 97- Artık* (Ye'cuc Me'cuc) *onu ne aşabildiler, ne de delebildiler. 98-* (Zu'l-Karneyn) *dedi: "Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin va'di geldiği zaman onu yerle bir eder; şüphesiz Rabbimin va'di gerçektir. 99- Biz* (va'dimizin geldiği) *gün* (Ye'cuc Me'cuc'u) *bırakmışızdır, birbiri içinde dalgalanmaktadırlar. Sûr'a da üflenmiştir ve onları hep bir araya toplamışızdır. 100- O gün cehennemi kâfirlere açıkça göstermişizdir. 101- Onlar ki beni anmağa karşı gözleri perde içinde* (kapalı) *idi ve* (Kur'ân'ı) *dinlemeğe tahammül edemezlerdi.*

Tefsîr:

83-98 nci âyetlerde Batıya ve Doğuya hükmetmiş olan Ẑu'l-Karneyn'in öyküsü anlatılır: Allah'ın büyük bir güç ve bilgi verdiği Ẑu'l-Karneyn, güneşin battığı yere kadar gider. Güneşin bir *'ayn-i hami'e*'e de battığını görür. *'Ayn:* Su gözesi demektir. *Hami'e* ise iki şekilde okunmuştur: *Hami'e* ve *hâmiye. Hami'e:* Kara balçık, *hâmiye* sıcak su anlamına gelir. Birinci kıraête göre Ẑu'l-Karneyn, güneşin kara balçıklı bir su gözesinde battığını; ikinci kırâete göre de bir sıcak su gözesinde battığını sanmıştır.

Demek ki deniz kenarında durmuş, deniz ufkunda kara bulutlar arasında

batan güneş, Ẑu'l-Karneyn'e, kara balçıklı bir su kaynağına gömülür gibi görünmüştür.

İbn Hazm'in Kutebî'ye dayandırdığı bir re'ye göre de *'ayn-ı hami'e,* güneşin battığı yer değil, Ẑu'l-Karneyn'in bulunduğu yerdir. *'Ayn-ı hami'e* okyanustur. Allah'ın azameti karşısında okyanus, *'aynı hami'e* olarak ifade edilmiştir. Ẑu'l-Karneyn okyanusa gelmiş, orayı geçemeyince *'ayn-ı hami'ede* durup güneşin battığını görmüştür. Ve yine güneşin yanında değil, fakat *'Ayn-ı hami'e*'de bir toplum görmüştür [1].

İbn Abbâs *"Hamiyeh"* şeklinde okurken, Muâviye *'hamiyeh"* şeklinde okumuştur. Bu yüzden İbn 'Abbâs ile ihtilâfa düşen Mu'âviye Ka'bu'l-Ahbar'dan Tevrat'ta güneşin nerede battığını sormuş; Ka'b, Arap halkı, Arapçayı benden iyi bilirler. Fakat ben Kitâb(ı Mukaddes)te güneşin, kara balçığa battığını buluyorum" diyerek İbn 'Abbâs'ın görüşünü desteklemiştir[2]. Bu rivayet, Kitâbı Mukaddes'te de güneşin batışının böyle tasvir edildiğini gösterir.

Tabii burada anlatılan, Ẑu'l-Karneyn'in sanısıdır. Ẑu'l-Karneyn, güneşin kara balçığa gömülüp kaybolduğunu sanmıştır. Gerçekte güneşin karabalçıklı su gözesine saplanması söz konusu değildir. Çünkü güneş batmaz. Dünya dönünce güneş ufkun altına düşüp görünmez olur. Kaffâl'ın da dediği gibi Dünyâ'dan pek çok büyük olan Güneş, su gözesine değil, Dünyâ'nın da içine sığmaz [3]. *Ka'bu'l-Ahbâr*'ın dediği gibi eğer Tevrat'ta veya şerhlerinde güneşin su ile çamur arasına battığı yazılmış ise Kur'ân-ı Kerîm de zaten bilinmekte olan kıssayı o kitaplara uygun biçimde anlatmıştır. Çünkü Kur'ân, onları iptal eden değil, doğrulayan bir kitâptır [4].

Ẑu'l-Karneyn, o bölgedeki halkı hükmü altına aldıktan sonra güneşin doğduğu yere gelir. Orada evden, barınaktan yoksun, ilkel bir kavim bulur. Sonra vardığı iki sed arasında hemen hemen hiç söz anlamayan çok daha ilkel bir kavim bulur. Ye'cuc Me'cuc'un saldırılarına uğrayan bu toplum, kendisinden, onların saldırılarına engel olacak bir baraj yapmasını isterler, bunun için bir vergi ödemeyi önerirler. Ẑu'l-Karneyn, vergiye ihtiyacı olmadığını, ancak kendisine insan gücüyle yardım etmelerini söyler. Demir parçaları toplattırıp vadiye yığdırır. Barajın boyu, vadinin iki yanındaki dağlarla aynı düzeye gelince demirleri kaynatmak için ateş yaktırır. Aralarına zift veya erimiş bakır döktürmüş olduğu demirler ateş karşısında eriyen zift veya bakırla birbirine kaynar. Artık Ye'cuc, Me'cuc o barajı aşamaz ve delip geçemez. Ẑu'l-

1. Kurtubî: el-Câmi': 11/50; Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4111-4112.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/103.
3. Kurtubî: el-Câmi': 11/50.
4. Mâide Sûresi: 48 nci âyete bakınız.

Karneyn, Allah'ın kullarına acıması sonunda bu işi başardığını, fakat zamanı gelince Allah'ın, bu barajı yerle bir edeceğini söyler.

99-101 nci âyetlerde barajın yıkıldığı zaman Ye'cuc Me'cuc'un dalga dalga dünyâyı istilâ edecekleri veya şaşkınlıktan birbirine çarpacakları, Sûra da üfleneceği ve insanların bir araya toplanacağı, Allah'ı anmayan kâfirlere cehennemin açıkça gösterileceği anlatılmaktadır.

* * *

İlk âyetinde bir soru üzerine indiği belirtilen kıssanın, Hz. Peyğamber'in yaşadığı ortamda duyulduğu, işitildiği anlaşılmaktadır. Zira duyulmayan bir şey sorulmaz. Demek ki soranlar bu hikâyeyi duymuşlar, ama Peyğamber'in bunu vahiy yoluyla anlatıp anlatamayacağını denemek veya hikâyeyi Peyğamber'den duyup işin aslını öğrenmek için sormuşlardır.

Muhammed İzzet Derveze'ye göre Ashâbı Kehf hakkındaki soruyu soranlar tercihen müslümanlardır. Fakat Ẑu'l-Karneyn hakkındaki soruyu müşriklerin sormuş olması daha kuvvetlidir. Bu bakımdan bu âyetlerin, Medine'de indiği rivayeti şüphe ile karışlanmalıdır. Çünkü üslûp, Medenî üslûptan çok Mekkî üslûp damgasını taşımaktadır [1].

Kıssanın kahramanı Ẑu'l-Karneyn'in kişiliği, Ye'cuc Me'cuc'un hangi millet olduğu, yapılan barajın nerede bulunduğu hakkında birbiriyle çelişik çok rivayet vardır. Çoğu bilimsel bir belgeden yoksun, hayal ürünü olan bu rivayetlerin saptadığı gerçek, hikâyenin, Peyğamber'in yaşadığı ortamda bilindiği ve duyulduğudur.

Karn, çağ, boynuz, hükümdar anlamlarına gelir. Ẑu'l-Karneyn: İki çağlı, veya iki örüklü veya iki boynuzlu demektir. Ẑu'l-Karneyn hakkında tefsîrlerde yer alan rivayetlerin özeti şudur:

Bazıları onun peyğamber olduğunu söylemişlerse de çoğunluğun kanısına göre peyğamber değil, âdil bir hükümdardır. Kendisi güneşin iki boynuzuna, yani doğup battığı yerlere ulaştığı, yahut hem Rum hem Fars kıralı olduğu, yahut aydınlık ve karanlığa girdiği, yahut ru'yâsında güneşin iki boynuzunu tuttuğunu gördüğü, yâhut kendisinin iki örük saçı olduğu veya gerçekten sarığının altında gizlediği iki boynuzu olduğu için kendisine Ẑu'l-Karneyn (iki boynuzlu) denmiştir.

Kendisi Nûh oğlu Yâfes oğlu Yunan oğullarından Merzube oğlu Merzubân'dır [2]. Yahut Yunanlı Filips'in oğlu İskender'dir [3]. Kimine göre de Ẑu'l-

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/42.
2. Beğavî: 4/229; Hâzin 4/229; Fethu'l-Kadîr: 3/307.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/163.

Karneyn iki tanedir. Birisi İbrâhim Aleyhisselâm zamanında, ikincisi de Hz. Îsâ'ya yakın zamanda yaşamıştır. Ẑu'l-Karneyn'in Himyer Kıralı Ebûkereb olduğunu söyleyenler de vardır [1].

Vehb ibn Münebbih'e göre Ẑu'l-Karneyn ihtiyar bir Rum kadının oğlu imiş. Ergenlik çağına gelince sâlih bir kul olmuş. Allah ona:

— Seni, demiş, değişik milletlere göndereceğim, bunlar içinde iki millet vardır ki aralarında dünyâ kadar mesafe bulunmaktadır. Biri güneşin battığı yerde oturur, adı Nâsik'tir, diğeri güneşin doğduğu yerde oturur, adı Mensek'tir. İki millet de vardır ki aralarında dünya kadar genişlik vardır. Biri sağ kuturda (kuzeyde) oturur, adı Hâvîl'dir diğeri sol kuturda (güneyde) oturur, adı Nâvîl'dir. Gideceği milletlerden kimi de dünyânın ortasında bulunur: Cinler, insanlar, Ye'cuc Me'cuc da dünyânın ortasında oturan milletlerdendir. Ẑu'l-Karneyn:

— Ya Rabbi, demiş, ben onlara hangi kuvvetle üstün gelirim, hangi kuvvetle onları yenerim ve hangi dille onlara hitâbederim? Allah buyurmuş ki:

— Ben seni güçlendireceğim, dilini açacağım, pazuna güç vereceğim, hiçbir şey sana zor gelmeyecek. Sana öyle bir heybet vereceğim ki hiçbir şey seni korkutmayacak. Işık ve karanlığı senin buyruğuna vereceğim, onları senin askerlerin yapacağım. Işık önünde yürüyüp sana yol gösterecek, karanlık da seni arkandan sarıp düşmanlarından gizleyecek.

Allah bulutu onun emrine vermiş. Bulut onu üstünde taşımış. Işığı yaymış, gece ve gündüz onun için bir olmuş. Yeryüzünde yürümesini kolaylaştırmış, yolları ona boyun eğdirmiş [2].

"Nihâyet güneşin battığı yere varınca onu kara balçıklı bir gözede batar buldu" âyetinin tefsîrinde Beğavî ve Hâzin şöyle diyorlar: "Güneşin battığı kara, çamurlu suyun yanında bulunan kavmin oturduğu kentin on iki bin kapısı varmış. Eğer halkının gürültüsü olmasaymış, çamura gömülmekte olan güneşin sürtünmesini duyarlarmış. Güneşin doğduğu yerde bulunan ve kendilerini güneşten koruyacak bir örtüleri olmayan kavim de hiç temel tutmayan bir yerde oturuyorlarmış. Bunlar yer altındaki tünellerde gölgelenirler. Ancak güneş zevale erdikten sonra işlerinin başına, çift çubuklarına dönerlermiş. Ya da güneş doğunca suya girerler, güneş yükselince sudan çıkıp hayvanlar gibi otlarlarmış. Yahut bunlar çıplak bir kavim imişler. Her adam kulaklarından birini döşek gibi yere serip üzerine uzanır, diğerini de yorgan gibi üstüne örtüp güneşten korunurmuş" [3].

1. Fethu'l-Kadîr: 3/307.
2. Câmi'u'l-beyân: 16/17-18.
3. Beğâvî: 4/230.

İbn Kesîr, Ezrakî ve başkalarından naklen Ẑu'l-Karneyn'in, Hz. İbrâhîm Ka'be'yi yaptığı zaman ona inanıp onunla birlikte Ka'be'yi tavâf ettiğini, vezirinin de Hızır olduğunu yazıyor ve *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde bu konuda hayli bilgi vermiş olduğunu söylüyor [1]. Yine İbn Kesîr, İsrâil oğulları haberleri arasında Zu'l-Karney'in, bin altıyüz sene yaşayıp boylamasına, enlemesine dünyayı dolaştığının anlatıldığını söylüyor.

Fahreddîn Râzî ise Bîrûnî'nin el-Âsâru'l-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye'' adlı eserinden naklen Ẑu'l-Karneyn'in, Himyer Kıralı Ebûkerb olduğunu, Himyer şâirlerinde birinin onunla şöyle övündüğünü yazar:

قد كان ذو القرنين جدى مسلماً ملكاً علا فى الأرض غير مفند

بلغ المشارق والمغارب يبتغى أسباب ملك من كريم مرشد

فرأى مآب الشمس عند غروبها فى عين ذى خلب وثاط حرمد

Ceddim Ẑu'l-Karneyn, yeryüzünde kınanmayan, yüce, müslüman bir kıral idi.

Şerefli bir mürşidden mülkün sebeplerini araştırmak üzere doğulara, batılara gitti.

Güneşin, kara balçık-çamurlu bir gözede battığını gördü.

İbn Kesîr de bu şi'rin, Tubba' denen Yemen kırallarına âîdolduğunu söyler [2].

Çoğunluğun kanısına ve Hâzin'in de tercihine göre Ẑu'l-Karneyn, Batıya, Doğuya, Kuzeye, Güneye hâkim olan Makedonya Kıralı İskender'dir. Babası Filipis ölünce Rumları hükmü altında toplamış sonra gidip Arap kırallarını yenmiş, oradan yeşil denize (Kızıl deniz mi?) varmış, Mısır'a dönmüş, kendi adını verdiği İskenderiye kentini yaptırmış, sonra Şam'a, Kudüs'e girmiş, kurbanlar takdim etmiş, Ermenistan'a varmış, kapıları ayırmış, barajı yaptırmış, Irak, Nabat, Berber kırallarını hükmü altına almış, İran'ı istilâ etmiş, Hind'e, Çin'e gitmiş, Uzakdoğu ülkelerini yendikten sonra Irak'a dönmüş, orada hastalanıp Sur şehrinde ölmüş ve oraya gömülmüştür [3].

Gerçek Ẑu'l-Karneyn kimdir?

Yukarıdaki rivayetlerin çoğu hurâfedir, hiçbir tarihî değer taşımaz. Öyle sanıyoruz ki İsrail oğulları arasında dolaşan rivayetlerden alınmıştır. İbn Kesîr,

1. Tefsîr: 3/101.
2. Tefsîr: 3/103.
3. Hâzin: 4/229.

Ẑu'l-Karneyn hakkıda birçok haberin Kitâp ehlinin hurâfelerinden olduğunu söylüyor [1] fakat kendisi de aynı hurâfeleri esaslı bir tenkide tabi tutmadan naklediyor.

Yalnız Hızır'ın, Ẑu'l-Karneyn'in veziri olduğu, hayât suyundan içtiği şeklindeki efsaneyi çıkarırsak, Makedonya Kıralı İskender'in hayâtı, âyetlerde anlatılan kıssa kahramanının hayâtına yakınlık gösterir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre de Ẑu'l-Karneyn, milâttan önce 330 yılında kıral olan, Dârâ'nın kızıyla evlenen, Bengal'a kadar giden, dönerken, ülkesine kavuşmadan Irak'ta ölen Büyük İskender'dir. Ancak burada anlatılan zât, en azından Allah'a inanan sâlih bir kuldur. Oysa Makedonya Kıralı İskender, puta tapan bir toplumun kıralı idi. Bu toplum çok tanrıya inanırdı. Eğer İskender de kavmi gibi çok tanrılı bir inanca sahip idiyse, âyetlerde anlatılan Ẑu'l-Karneyn'in vasfından uzaktır.

Ancak İskender büyük filozof Aristo'nun talebesidir. Seferlerinde hocasını da beraberinde götürmüştür. Neysâbûrî'nin dediği gibi filozofların sözlerinin hepsi batıl değildir. Aristo'nun tevhîde inandığı, çok tanrıcı inancı kabul etmediği herkesin bildiği bir şeydir. Eflâtun'un hocası Sokrat da Allah'ın birliğine inandığından dolayı mahkûm edilmiştir. Demek ki İskender de hocası Aristo gibi tevhîde inanıyordu. Ama karışıklık olmasın diye bu inancını halktan gizlemiş, veya ilânına gerek görmemiş olabilir. Genellikle saraylardaki düşünce, kültür, yaşam, halkın yaşamından farklıdır.

Tarihçiler Ẑu'l-Karneyn'in, Hicretten dokuzyüz elli dört yıl, Milâttan da üçyüz otuz iki yıl önce İskenderiye'yi yapmış olan Filips'in oğlu Büyük İskender olduğu kanısındadırlar [2].

İskender'in yaptığı sed nerededir?

İbn Keŝîr'in rivayetine göre 'Abbâsî halifelerinden el-Vâŝik, Ẑu'l-Karneyn'in yaptırdığı seddi bulmak için bir birlik göndermiş. Ülkeden ülkeye geçerek nihayet sedde varan birlik iki yıl sonra dönmüş ve seddin demir ve bakırdan yapılmış olduğunu, üzerinde büyük kilitler bulunan bir kapısı olduğunu, bir burçta kerpiç ve çalışma kalıntılarının bulunduğunu, çevredeki kırallar tarafından sedde muhafızlar bulundurulduğunu, kendisinin ve civardaki dağların erişilemeyecek kadar yüksek olduğunu gördüklerini söylemişlerdir.[3] .

Kâsimî'ye göre Ẑu'l-Karneyn'in yaptığı sed, bugün Rusya'nın egemenliğindeki Dâğıstan bölgesinde bulunan Derbend ve Hozar kentleri arasındadır.

1. Tefsîr: 3/101.
2. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4107.
3. Tefsîr: 3/105.

Burada eskiden beri (Sudd) adiyle meşhur bir boğaz vardır. Bu boğazda Demirkapı adında bir yer bulunur. Burası Arapların Kaf Dağı dedikleri Kafkas dağlarından iki dağın arasında bulunan, eski bir demir baraj kalıntısıdır [1]. İdrîsî de Ceyhun Irmağı arkasındaki Tirmiẑ yakınlarında Demirkapı adıyle bilinen bir sed bulunduğunu, Timurlenk'in, ordusuyla bu seddi geçtiğini söylemiştir. 1403 yılında Kestil Kıralının elçisi olarak Timurlenk'e giden Kılafiço, Demirkapı seddinin, Semerkand'le Hind yolu üzerinde bulunduğunu söylemiştir [2].

Abbâsî Halîfesi Vâŝik zamanında gönderilen birliğin ulaştığı sed ise Çin seddidir. Çin ülkesinin hârikalarından olan bu seddin uzunluğu, bin ikiyüz elli mil, yüksekliği en alçak yerinde yirmi beş kadem, yüksek yerlerinde onbeş kademdir [3].

Çağdaş Hind bilginlerinden Şiblî en-Nu'mânî ile Ebu'l-Kelâm Âẑâd, Kur'ân'ın anlattığı bu konuyu önemli tarihî arkeolojik belgelere dayanarak bilimsel biçimde araştırmışlardır. Şiblî'nin vardığı sonuca göre Ẑu'l-Karneyn, Milâttan önce beşinci yüzyılda yaşamış olan Fars Kıralı Dârâ'dır. Ye'cuc Me'cuc ise Kafkas Dağlarının doğusunda yaşayan Tatar-İskitlerdir. Yaptığı sed, Hazer Denizinin batısında bulunan Derbend kenti yakınındaki Derbend Seddidir.

Ebû'l-Kelâm Âẑâd'ın vardığı sonuca göre Ẑu'l-Karneyn, Milâttan önce altıncı yüzyılda yaşayan, Dârâ'dan önce hüküm süren, Kildanî ülkesi Bâbil'i alıp oradaki esir yahudilerin Filistin'e dönmelerine, Kudüs'ü onarmalarına izin veren Kuruş'tur (M.Ö. 583). Yaptığı sed de Derbend seddi değil, Kafkasya'da Viladi Kiyokz ile Tiflis kentleri arasında bulunan Kafkas dağlarından iki dağın arasındaki seddir. Bu seddin bir adı da Kuruş Boğazı'dır. Burada hâlâ demir, bakır karışımı kalıntılar vardır.

Bu bilginlere göre Dârâ veya Kuruş Allah'ın birliğini, âhiretin varlığını söyleyen, iyiliği buyuran Zerdüşt dinine bağlı idiler. Bu da onların, Kur'ân'da anlatıldığı gibi mü'min, Allah'ı birleyen kimseler olduklarını gösterir [4].

Bu iki bilgin, araştırmalarında özellikle Kitâbı Mukaddes'in Daniel Kitâbının sekizinci babının 2-21 nci âyetlerine dayanmışlardır. Burada Peyğamber Daniel'in, ru'yâsında: İki boynuzlu, batıya, kuzeye ve güneye tos vurup bütün hayvanları kaçıran bir koç gördüğü, sonra batıdan gelen tek boynuzlu bir ergecin, bu koçu vurup boynuzlarını kırdığı; Allah'ın emriyle Cebrâîl'in bu ru'yâyı yorumlayarak: İki boynuzlu koçun Medya ve Fars kıralları, koçu

1. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4114.
2. Tantâvî, el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 9/202.
3. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4115.
4. Bkz. 'Asr-ı Sa'âdet, Türkçe terceme: Ömer Rıza Doğrul, s. 1725; et-Tefsîru'l-Hadîŝ: 6/46-47.

vurup boynuzlarını kıran kıllı ergecin ise Yunan ili kıralı olduğunu söylediği anlatılır.

Bazı yahûdî kaynaklarına göre Makedonya Kıralı İskender, Orşelim'e geldiği zaman yahudî hahamları huzuruna çıkıp Daniel'in ru'yâsını kendisine anlatmışlar ve tek boynuzuyla Fars Kıralının iki boynuzunu kıran ergecin kendisi olduğunu söylemişlerdir [1].

İşte Ẑu'l-Karneyn'in, Daniel Kitâbında iki kboynuzlu koç diye işaret edilen Fars Kıralı Dârâ veya Kuruş olması muhtemeldir fakat kesin değildir. Çünkü Kur'ân'da geçen Ẑu'lm-Karneyn, peyğamber olmasa da olgun, velî vasfında bir hükümdârdır.

Kur'ân'da anlatılan Ẑu'l-Karneyn'in, falan veya filân hükümdar olduğunu kesin biçimde belirleyecek kesin bilgiye sâhip değiliz. Ancak son iki bilginin görüşleri daha tutarlı görünüyor. Şunu da tekrar belirtelim ki kıssa hakkındaki rivayetler, kıssanın, Peyğamber'in yaşadığı ortamda bilindiğini gösterir. Kur'ân-ı Kerîm, bilinen ve söylenmekte olan bu kıssayı, ibret için dinî bir atmosfer içinde ve öğüt üslûbuyla anlatmıştır ki dinleyenler Allah'a yönelsinler. Kur'ân'ın kıssa anlatımındaki amacı budur. Yoksa herhangi bir tarihî olayı anlatmak değildir.

Ye'cûc - Me'cûc:

Ye'cûc-Me'cûc'a gelince bu kelimelerin Arapça olup ateş ışığı ve kıvılcımı anlamındaki *ecîc* kökünden geldiğini, çokluğundan ve saldırganlığından dolayı bu kavme bu adın verildiğini söyleyenler yanında, kelimelerin yabancı dilden Arapçaya geçtiğini söyleyenler de vardır. Âsım, kelimeleri hemze ile *Ye'cûc Me'cûc,* diğerleri elif ile *Yacoc Macoc* şeklinde okumuşlardır. Acoc ve Me'cûç şeklinde okuyanlar da vardır [2].

Kaynaklarda, Ye'cûc, Me'cûc'un ayrı ayrı iki millet mi, yoksa bir tek millet mi olduğu, kimlikleri hakkında çok çeşitli ve çelişkili görüşe yer verilmiştir.

Ye'cûc, Me'cûc yirmi iki kabîle idi. Ẑu'l-Karneyn, yirmibir kabîlenin önüne sed yapmıştır. Bunlar Âdem oğullarının onda dokuzunu oluştururlar. Ye'cûc bir kavim, Me'cûc de ayrı bir kavimdir. Her kavim içinde dört bin ümmet vardır. Bunların her erkeği, kendinden sonraya silâh taşıyan bir erkek çocuk bırakmadıkça ölmez. Bunlar Âdem oğlu olmakla beraber dünyânın yıkımı için çalışırlar. Üç sınıfa ayrılırlar:

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/47.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/170.

Bir sınıfı Şam'daki Erz ağacı gibidir, boyları göğe doğru yüzyirmi arşın gelir. Bir sınıfının boyları ve enleri bir olup yüzyirmi arşındır. Bunlara dağ, demir engel olmaz. Üçüncü sınıfın yapısı da öyledir ki: Her biri bir kulağını döşek gibi altına serer, öteki kulağını yorgan gibi üstüne örter. Rastladıkları fili, canavarları, yılan ve akrepleri, domuzu, köpeği, her canlıyı ve kendi ölülerini yerler.

Bunların baş tarafı Şam'da, arkaları Horasan'da olur. Doğudaki ırmakların, Taberiye gölünün suyunu içerler. İçlerinde bir karış boyunda insanlar da vardır. Kâ'b'e göre bunlar, Âdem oğlunun nâdirleridir. Nedeni de şudur: Bir gün Âdem ihtilâm olmuş, menisi toprağa karışmış(!) İşte Allah bu sudan Ye'cuc'u yaratmıştır. Bunlar baba tarafından Âdem'e bitişirler (ama anaları topraktır). Bahar vakti ülkelerinden çıkar, buldukları her yeşili yer, her kuruyu götürürler [1].

Ye'cûc-Me'cûc hakkındaki hadisler:

Ẑu'l-Karneyn'in kişiliği ve seferleri hakkıda hiçbir hadis yoktur. Bu konuda anlatılanlar, bazı sahâbî ve tâbiîlere atfedilen senetsiz haberlerdir. Fakat Ye'cûc ve Me'cûc'un son zamanda çıkacağına dair birkaç hadis zikredilir [2].

Ebu Hüreyre'den nakledilen bir hadise göre: *"Ye'cuc-Me'cûc her gün seddi delmeğe çalışırlar. Tam delecekleri sırada başlarında bulunan kişi:*

— Haydi gidin, yarın delersiniz, der.

Fakat Allah, ertesi gün seddi eskiden daha sağlam hale kor. Nihâyet onları insanların üstüne salmayı dilediği zaman başlarında bulunan adam:

— Haydi gidin, inşâallâh yarın delersiniz, der.

İşi Allah'ın dilemesine bağladığı için döndüklerinde seddi, bir önceki gün bıraktıkları biçimde bulurlar, delerler ve insanların karşısına çıkarlar. Suları içerler. İnsanlar onlardan kaçar. Göğe ok atarlar. Attıkları oklar kana bulanarak yere düşer.

"Yerde olanları ezdik, gökte olanları yendik" derler. Allah, üzerlerine, kafalarında beliren bir kurt musallat eder, helâk olurlar. Hayvanlar onların etlerini yeyip şişmanlarlar" [3].

İbn Mâce'nin de zikrettiği, Tirmiẑî'nin senedi kuvvetli dediği bu hadis, İbn Kesîr'e göre mevkuftur, ref'inde nekâret vardır. Çünkü âyetin zâhiri, onların çok sağlam olan seddi aşamayacakları, delemeyecekleri şeklindedir [4].

1. Hâzin: 4/232; et-Tefsîru'l-hadîs: 6/43-44.
2. Kitâbı Mukaddes'in Daniel Kitâbında Zu'l-Karneyn olayının, sonun muayyen vakti için olduğu belirtiliyor.
3. Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 18; İbn Mâce, et-Tâc, 4/172, Fiten: 33; İbn Hanbel, Musned: 2/510-511.
4. Tefsîr: 3/105.

İbn Kesîr aşağıdaki hadisin bu görüşünü doğruladığını söylüyor: Peygamber'in eşi Zeyneb binti Cahş şöyle demiş:

"Peyğamber (s.a.v.) *uykudan uyandı, yüzü kıpkırmızı kesilmişti, şöyle diyordu:*

— Allah, Arapları kötülükten korusun. Ye'cûc Me'cuc'un seddi aşma zamanı şöyle yaklaştı: Baş parmağıyle işaret parmağını halka yaptı. Dedim:

— Yâ Resûlâllah, içimizde iyiler varken biz helâk edilir miyiz?

— Pislik çoğalırsa evet, dedi"[1].

Buhârî ve Müslim'de de Ye'cûc ve Me'cûc'un Âdem soyundan geldiğini anlatan şöyle bir hadis vardır: *"Yüce Allah:*

— Ey Âdem, der. (Âdem):

— Buyur, der.

— Ateş dirilmesi için uyan, der.

— Ateş dirilmesi nedir? der.

— Her bin kişiden dokuzyüz doksan dokuz kişi ateşe, biri cennete gider. O zaman çocuk ihtiyarlar, gebe yavrusunu düşürür, der. Ve der ki:

— Sizden iki ümmet var ki bulundukları her şerri mutlaka çoğaltırlar: Ye'cûc, Me'cûc"[2].

Taberânî'nin Abdullâh ibn Ömer'den çıkardığı ve İbn Kesîr'den garip, münker zayıf diye nitelediği bir hadise göre de: *"Ye'cûc Me'cûc Âdem oğullarındandır. Salınsalar, insanların yaşamını alt üst ederler. Bir erkekleri, geriye bin veya daha çok çocuk bırakmadan ölmez. Onların arkalarında da Tavil, Tayis ve Mensek milletleri vardır"*[3].

Nesâ'î'nin rivayet ettiği bir başka hadiste de yukarıdaki vasıflarına ilâveten: *"Onların diledikleri kadar birleşecekleri kadınları, diledikleri kadar aşılayacakları ağaçları"* olduğu ifade edilmektedir[4].

Abdullâh ibn Mes'ûd'a dayandırılan bir İsrâ hadisinde ise şöyle deniliyor: *"İsrâ gecesinde İbrâhim'i, Mûsâ'yı ve Îsâ'yı gördüm, kıyâmet meselesini görüştüler, işi İbrâhîm'e havale ettiler. İbrâhîm: 'Ben bilmem' dedi. Mûsâ'ya havale ettiler. O da 'Ben bilmem' dedi. Îsâ'ya havale ettiler. Îsâ:*

1. Tefsîr, 3/105; Buhârî, Fiten: 4, 28; Müslim, Fiten: 1-3; Tirmizî, Fiten: 23; İbn Mâce, Fiten: 9.
2. Buhârî, Menâkıb: 95; Muvatta', Kelâm: 22; İbn Hanbel: 6/428.
3. Buhârî, Enbiyâ: 7; Tefsîr, Sûre: 22, Rikâk: 45, 46, Tevhîd: 32; Müslim, Îmân: 379, Fiten: 116; Tirmizî, Tefsîr: Sûre: 22; İbn Hanbel, Musned: 1/388, 2/166, 3/22, 23, 4/32, 435.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/107.

'Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Yalnız Rabbim bana, kıyâmetten önce olacak olayları bildirdi. Deccâl'in çıkacağını, beni onun üstüne indireceğini buyurdu. İki kasabası (kamışı) *olan Deccâl beni görünce Allah onu helâk eder. Kurşunun erimesi gibi erir. Hattâ taş ve ağaç: 'Ey müslüman şu kâfiri öldür' der. Allah onları helâk eder. Halk ülkelerine, vatanlarına gider. Onları, her tepeden saldıran Ye'cuc Me'cuc karşılar. Bunlar vardıkları herşeyi yerler, gittikleri her suyu içerler. Halk bana başvurur. Onlara bedduâ ederim, Allah onları öldürür. Pis kokuları dünyayı sarar. Nihayet yağmur yağar, leşlerini götürüp denize atar, sonra dağları söker, yerle düz eder. İşte Rabbim, bana bunların kıyâmetten önce olacağını söyledi. Bunlar olduğu zaman kıyâmet, günü dolmuş gebe kadının, durumuna benzer. Kadının âilesi, hangi sâatte doğacağını bilmez. Kıyâmet de tıpkı öyle olur''*[1].

Taberî'den naklettiğimiz bu rivayet, İsrâ gecesine âit rivayetler arasındadır. Burada peyğamberlerin böyle kıyâmeti müzakere etmeleri, kimsenin bilmeyip Îsâ'ya havale etmeleri, ruhânî âlemlere insan düzeyinde olacak şeylerin karıştırılmasından başka bir şey değildir. Kaldı ki Mi'râc olayının bir ru'yâdan ibaret olduğunu söyleyenler de vardır. Bir ru'yâ ile itikad kurulamaz. Ayrıca benzeri bir rivayet de Ebu Hüreyre'ye atfedilmektedir.

Zaten Îsâ'nın ineceğini, Ye'cûc ve Me'cuc'un çıkacağını anlatan bu hadisler, genellikle ya Ebu Hüreyre'ye veya bir iki şahsa dayanır. Kendi aralarında çelişkili oldukları gibi bizzat metnin kendisi de çelişkilidir. Meselâ söz Deccâl üzerinde dönüyor, taş ağaç: *''Ey müslüman, şu kâfiri öldür!''* diyor. Sonra *''Allah onları helâk eder''* deniyor. Onlar kimdir? Sözkonusu edilen Deccâl idi. Deccâl neden çoğul oldu? Milyonlarca yıl sonra olacak olaylar ğaybdir, ğayb. Ğaybi de hiç kimse bilmez. *''Hiçbir can yarın ne yapacağını bilmez'', ''Ğaybi Allah'tan başka kimse bilmez.''*

Bu tür hadislerin sözlerinde rekâket ve nekâret vardır. Zan ifade eden bu âhâd haberleri üzerine itikad kurulamaz. Bir müslümanın mutlaka bunlara inanması gerekmez. Kur'ân-ı Kerîm'de böyle abartmalı ayrıntılar yoktur. Ẑu'l-Karneyn kıssası münasebetiyle Ye'cuc Me'cuc'a işaret edilir ki bu işaretten Ye'cuc Me'cuc'un güçlü, sayıları çok bir millet olduğu, bunların, gelişmemiş ilkel bir topluluğa saldırılar düzenledikleri anlaşılır. Güçlünün zayıfa saldırması, dünya kurulalıdan beri görülen normal bir olaydır. Bütün tabiatta var olan bu olgu, insan toplumlarında da hâlâ sürmektedir. Ẑu'l-Karneyn, yaptırdığı sed ile bu mazlûm milleti saldırganların taarruzundan korumuştur.

Enbiyâ Sûresinin 96 ncı âyetinde de: *''Sûrları açıldığı zaman Ye'cuc Me'cuc'un her tepeden saldıracakları''* bir kıyâmet alâmeti olarak anlatılır. İşte

1. Câmi'u'l-beyân: 16/27-28.

Ye'cuc Me'cuc diye bir milletin bulunduğuna ve bunların, dünyânın sonunda barajlarını aşıp her tepeden diğer milletlere saldıracaklarına inanmak lâzımdır. Çünkü bunu Kur'ân söylemektedir. Ama tefsîrlerde yer alan ve bazılarını yukarıya kaydettiğimiz rivayetlerin efsanevî ayrıntılarına inanmak gerekmez. Çünkü hiç şüphesiz bunlara İsrailiyyat karışmıştır. Yahudilikten, hıristiyanlıktan, eski Araplar arasında dolaşan rivayetlerden çok şeyler karışmıştır. Îsâ'nın ineceği haberi de Kur'ân'da yoktur.

Ye'cuc Me'cuc, Kitâbı Mukaddes'in eski ve yeni ahidlerinde geçer. Tekvin Kitabının onuncu babında Me'cuc. Nuh'ûn oğlu Yâfes oğulları arasında zikredilir. Gog (yani Yacuc) ise Hezekiel Kitabının 38 ve 39 ncu bablarında Roşun, Meşekin ve Tubal'ın beyi olarak anılır. Bu bablardan birkaç cümle aktarmayı yararlı görüyorum:

"Rab Yehova şöyle diyor: Roşun, Meşekin ve Tubal'ın beyi Gog, işte ben sana karşıyım; ve seni geri çevireceğim; ve çenelerine çengeller takacağım... Ve sen çıkacaksın, bir kasırga gibi geleceksin, sen ve bütün orduların ve seninle beraber olan çok kavimler, diyarı kaplamak için bir bulut gibi olacaksınız... Şeba ve Dedan ve Tarşiş tacirleri ve bütün genç aslanları sana diyecekler: Çapul malı almak için mi geldin? Yağma için mi cumhurunu topladın?.. Ey Gog, onlar beni tanısınlar diye seni kendi diyarıma karşı getireceğim... Ve Gog İsrail diyarına karşı geldiği zaman, Rab Yehova'nın sözü o günde vaki olacak ki ateş püsküreceğim... Gog, işte ben sana karşıyım ve seni geri çevireceğim ve seni ileri götüreceğim ve şimalin sonlarından seni çıkaracağım ve seni İsrail dağları üzerine getireceğim; ve sol elinden yayını ve sağ elinden oklarını vurup düşüreceğim. Sen bütün ordularınla ve yanında olan kavmlarla, İsrail dağları üzerinde düşeceksin; yesinler diye her çeşit yırtıcı kuşa ve kırın canavarlarına seni vereceğim. Ve Magog üzerine ve adalarda emniyette oturanlar üzerine ateş göndereceğim ve bilecekler ki ben Rabbim ve kavmim İsrailin içinde mukaddes ismimi tanıtacağım... Geçiciler deresinde Goga kabir yeri vereceğim... Ve hepsi kılıçla düştüler. Murdarlıklarına göre ve günahlarına göre onlara ettim; ve yüzümü onlardan gizledim" [1].

Muhammed İzzet Derveze'nin kaydına göre Yuhanna İncili'nin Yirminci Babında Gog ve Magog'un, dört kıt'aya yayılan deniz kumu gibi çok bir millet olduğu, son zamanda çıkıp kiddîslerin kampları, sevgili şehri kuşatacakları, sonra gökten inecek bir ateşin bunları yiyeceği anlatılır [2].

1. Kitâbı Mukaddes, s. 827-829.
2. Yuhanna İncili'nin sözü edilen babında böyle bir şey bulamadım. Herhalde Derveze'nin yararlandığı Arapça nüsha, bizim başvurduğumuz Türkçe nüshadan farklıdır veya kaynağı yanlış verilmiştir.

İşte tefsîrlerde Ye'cuc Me'cuc hakkındaki ayrıntılı haberlerin kaynağı bunlardır. Yukarıda kaydettiğimiz rivayetlerle bunlar arasında büyük benzerlikler vardır.

Ye'cuc Me'cuc hangi millettir?

Birkaç kez tekrar ettiğimiz üzre Kur'ân-ı Kerîm tarihî bir olayı anlatmak gayesiyle değil, fakat öğüt vermek amaciyle kıssaları sevk eder. Zikrettiği kıssalar Kitabı Mukaddes'te veya Arap toplumu arasında anlatılan, bilinen kıssalardır. Bildikleri şey onlara mu'cizevî bir öğüt üslûbu içinde anlatılır ki öğüt alıp yola gelsinler.

Bu sûrede anlatılan Ashâb-ı Kehf kıssası hıristiyan çevrelerinde anlatılıyordu. Ẑu'l-Karneyn ile Ye'cuc Me'cuc kıssasının esası da Kitâbı Mukaddes'te vardır. Herhalde yahudî rivayetlerinde bizim hadis şeklinde anlatılan detaylar vardı. İşte Kur'ân, gerek yahudiler arasında, gerek onlardan yayılarak Araplar arasında anlatılan bu kıssaları anlatarak insanlara öğüt vermektedir. Bunların detayına, akıl ve mantık dışı ayrıntılarına girmemiştir. Daha doğrusu rivaytelerin mantık dışı olanlarını ayıklayarak anlatmıştır. Bu bakımdan Kur'ân'da Ye'cuc ve Me'cuc'un kim olduğu, nerede yaşadıkları hakkında bir şey zikredilmez. Fakat müfessirler Kur'ân'ın amacına aykırı olarak gayri ilmî haberlere yer vermişlerdir.

Genellikle tefsîrlerde anlatılan haberlere göre Ye'cuc Me'cuc, Türklerin bir kolu olan Moğol ve Tatarlardır. Yukarıda bu konudaki ayrıntılı söylentileri nakletmiştik. Türk soyları cengâver toplumlardır. Atillâ bugünkü Rusya'yı, Doğu Avrupa'yı çiğneyerek Roma'ya kadar gitmiştir. Ondan sonra çeşitli Türk boyları, büyük imparatorluklar kurmuşlardır. Cengiz Han'ın, Hülagu'nun, Timur'un seferleri Asya'da yaşayan milletleri korkutmuştur.

İşte Türk boylarının gücünden ürken milletler, özellikle Ortadoğu milletleri, onları çok saldırgan millet olarak tanımışlar ve yahudî kaynaklarında anlatılan Ye'cuc Me'cuc olayını daha da işleyerek Türklere yakıştırmışlardır. Oysa Kitabı Mukaddes'te anlatılan kehânet, yahudilerin kendi tarihleriyle ilgilidir. Yahudiler doğudan gelen birçok saldırıya uğramışlardır. Bu saldırılardan birinde yurtlarından Babil'e götürülüp orada uzun yıllar esir tutulmuşlardır. İşte Daniel Kitabında işaret edilen Ye'cuc Me'cuc kavmleri, herhalde onlara saldıran doğu milletlerini kasdetmektedir. Bunların Türklerle bir ilgisi yoktur.

Tefsîrinde Ye'cuc Me'cuc'un, Türk adlı bir kavimden türemiş olan Moğol ve Tatarlar olduğunu, Asya'nın kuzeyinde Tibet'ten Kuzey Buz Denizine kadar uzanan, Batıda Türkistan illerine dayanan bölgede oturduklarını yazan Tantâvî, bunların çeşitli milletlere çok kanlı saldırılarda bulunduklarını; Ortaasya'nın yüksek bölgelerinden Avrupa'ya akın ettiklerini; Çin'i, Batı Asya

ülkelerini yağmaladıklarını; Peyğamber'den sonra bir zaman, sınırları içinde kaldıktan sonra Cengiz Han (dünyâ hükümdarı) unvanını taşıyan Timuçin'in bütün dünyâyı fethetmeğe çalıştığını; yedinci Hicrî Asırda Ortaasya'nın yüksek bölgelerinde ortaya çıkan bu adamın, Tatarları hükmü altında topladıktan sonra önce Çin'i egemenliği altına aldığını; İslâm bölgelerine yönelip Selçuklu hükümdarı, Türkistan ve Fars ülkelerine hükmeden Harizm Kıralı II. Arslan oğlu Tökiş oğlu, Muhammed oğlu, 'Alâaddin'i yenerek emrine boyun eğdirdiğini; Cengiz ordularının tarihte görülmemiş çirkin şeyler yaptıklarını; erkek, kadın, çocuk ne bulmuş iseler öldürdüklerini; Semerkand, Buhara, Neysâbûr kentlerinde sel gibi kan akıttıklarını; Cengiz'in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi oğlu Aktay'ın 722 yılında Rusya'yı, Polonya'yı, Macaristan'ı istilâ ettiğini; buraları yakıp yıktıklarını; Aktay'ın yerine geçen Hâlûk'un Rum kıralını yenerek onu cizyeye bağladığını; onun yerine geçen Mancuva'nın, kardeşleri Kilay ile Hülagû'yu fetih yolunda yürümeğe yönelttiğini; birincisinin Çin ülkelerini, ikincisinin İslâm ülkelerini yağmaladıklarını; Hülâgû'nun, halifenin hazinelerini aldıktan sonra kendisini kestirip cesedini bir atın kuyruğuna bağlatarak Bağdat sokaklarında sürüklettiğini; böylece Abbâsî hilâfetinin son bulduğunu; Cengiz'in oğullarının bütün Asya'yı ele geçirip paylaştıklarını; Kilây'ın, Çin ve Moğolistan'a, Aktay'ın kardeşi Çağatay'ın, Türkistan'a, Batırhan'ın nesli Volga nehri kıyılarına; Hülâgu'nun da Fars ülkelerine hakim olduğunu yazıyor [1].

Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilen Ye'cuc Me'cuc, rivayetlerde yer aldığı gibi Türk boylarından Tatarlar veya Türklerle soy birliği olan Moğollar olamaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm indiği zaman Arapların ve bölgede yaşayan yahudilerin Türk boylariyle bir münasebetleri yoktu. Hattâ onların varlığından bile haberdar oldukları şüphelidir. Binaenaleyh onlar arasında Türkler aleyhinde böyle olumsuz bir propagandanın yayılmış olması da düşünülemez. Ortadoğu'yu tedirgin eden, Cengiz ve Hülâgû akınlarıdır. Bunlar Peyğamber'den birkaç asır sonra olmuştur. İşte Cengiz ve Hülâgû akınlarında saldırgan askerlerin yaptıkları dehşet koparan zulümler, hunharlıklar bölgede bütün bir millete karşı nefret uyandırmış ve Türkler aleyhinde böyle olumsuz propagandalar yayılmasına neden olmuştur.

Gerçekte Kur'ân'ın anlattığı Ye'cuc Me'cuc Tevrat kaynaklıdır. Kitabı Mukaddes'te de bunların, son zamanda çıkıp İsrail'e saldıracağı ve Filistin'de hepsinin öldürüleceği anlatılmaktadır. Aynı şey, Kur'ân-ı Kerîm'de de öğüt için anlatılmaktadır. Bunların Türklerle bir ilgisi yoktur. Cengiz ve Hülâgû müslüman değillerdi ama onların torunları müslüman olmuşlar, Hindistan'da

1. el-Cevâhir: 9/203-204.

büyük bir İslâm imparatorluğu kurmuşlar ve İslâmı yaymışlardır. Herhalde İslâmı yayan bir millet Ye'cuc Me'cuc olamaz.

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا
جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ
ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ
لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا
آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ
لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

102- Nankörler, benden ayrı olarak kullarımı kendilerine velîler yapacaklarını mı sandılar? Biz kâfirlere cehennemi konak olarak hazırladık. 103- De ki: "İşleri bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları söyleyelim mi?" 104- (Onlar) *Dünyâ hayâtında bütün çabaları boşa giden ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sanan kimselerdir." 105- İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'nun huzuruna çıkmayı inkâr etmişler, bu yüzden amelleri boşa çıkmıştır. Artık Kıyâmet gününde onlar için bir terazi koymayız* (veya onlara hiç değer vermeyiz). *106- İnkâr ettikleri, âyetlerimi ve elçilerimi eğlence yerine koydukları için onların cezâsı cehennemdir. 107- İnanıp iyi işler yapanlara gelince, onların konağı da Firdevs cennetleridir. 108- Orada sürekli kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.*

Tefsîr:

102 nci âyette nankörler, Allah'tan ayrı olarak Allah'ın kullarını kendilerine velî yapacaklarını mı, yani onlardan bir yarar göreceklerini mi sanıyorlar diye sorularak Allah'tan başka hiç kimsenin velî olamayacağı, koruyamayacağı, nankörlerin cehenneme inecekleri anlatılıyor.

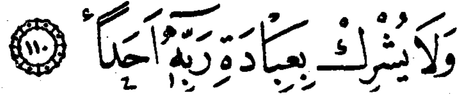
103-105 nci âyetlerde amel bakımından en çok ziyâna uğrayanlar bildiriliyor: Bunlar, dünyâ yaşamında iyi iş yaptıklarını sanan, fakat yaptıkları tamamen boşa çıkmış olan kimselerdir. Allah'ın âyetlerini, ve bu hayâttan sonra Allah'ın huzuruna çıkıp yaptıklarından hesap vermeyi inkâr ettikleri için onların dünyâdaki bütün işleri boşa çıkar. Yaptıkları iyilikler âhirette teraziye konmaz, hesaba alınmaz onların bir ağırlığı, bir değeri olmaz. İnkâr ve Allah'ın âyetleriyle elçileriyle alay ettiklerinden dolayı böyle cezalandırılırlar. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Kıyâmet gününde kimi adam gelir ki kocamandır, şişmandır. Ama Allah indinde sinek kadar ağırlığı yoktur. İsterseniz 'Onlar için bir tartı koymayız' âyetini okuyunuz"* [1].

107-108 nci âyetlerde de yukarıdaki sahnenin karşıtı bir sahne sergileniyor: Yukarıda Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinden dolayı yaptıkları boşa çıkan, bu yüzden cehenneme konuk olan kimselerin durumu anlatılmıştı. Bu iki âyette de inanıp güzel işler yapanların Firdevs cennetlerine konuk olacakları, orada sürekli kalacakları, çok sevdikleri o bahçelerden hiç usanmayacakları ve başka bir tarafa gitmek istemeyecekleri belirtiliyor.

Firdevs kelimesinin, Rumcadan veya Habeşçeden Arapçaya geçmiş bir sözcük olduğu söylenir. Bahçelerin en iyisi, ortası, en güzel yeri, ağaçları sık ve çeşitli olan bahçe demektir.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ
رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا
إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 18; Müslim, Munâfikîn: 18; et-Tâc: 4/172.

109- De ki: "Rabbimin sözleri(ni yazmak) *için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenir." Yardım için bir o kadarını daha getirsek* (yine yetmez). *110- De ki: "Ben de sizin gibi bir insanım; Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu bana vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine yaptığı ibâdete kimseyi ortak etmesin.*

Tefsîr:

109 ncu âyette Allah'ın kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsa, Allah'ın kelimeleri yazılıp tükenmeden denizlerin tükeneceği; böyle bir kat daha deniz yaratılsa Allah'ın kelimelerini yazmağa yetmeyeceği; O'nun birliğinin, büyüklüğünün işaretlerinin sayılamayacak kadar çok olduğu belirtiliyor.

Allah'ın kelimeleriyle kasdedilen tüm yaratıkları, ilmindeki varlıklardır. Yahut zâtını öven sözlerdir. Allah'ın bilgisi, büyüklüğünün alâmetleri o kadar çoktur ki bunları yazmak için denizler mürekkep olsa da yetmez. O'nun övgüsü yazmakla tükenmez. Yaratıklarının miktarını belirtmeğe rakamlar kâfi gelmez.

Lokman Sûresinin 27 nci âyetinde de yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa, bunlar gibi yedi kat daha deniz olsa yine Allah'ın kelimelerini (bilgisini) yazmağa yetmeyeceği anlatılır.

110 ncu âyette de Hz. Muhammed(s.a.v.)e, diğer insanlar gibi bir insan olduğunun, bütün insanların Tanrısının bir tek Tanrı olduğunun, Tanrısiyle buluşmayı uman kimselerin güzel işler yapıp O'na kullukta hiç kimseyi ortak koşmaması gerektiğinin vahyedildiğini duyurması buyuruluyor. İşte Hz. Muhammed'e vahyedilenlerin özeti: Herkesin Tanrısı, bir tek Tanrıdır, O'ndan başka Tanrı yoktur. Dünyâ yaşamından sonra O'nunla buluşmayı uman, âhiret yaşamına inanan kimse, iyi iş yapsın, Allah'ı bırakıp başka bir varlığa tapmasın, O'ndan başkasına bağlanmasın, O'ndan başkasından meded ummasın.

Kehf Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

I) Tevhîd ile ilgili prensipler:

1. Tapılmağa lâyık, tek Tanrı vardır, O'ndan başka Tanrı yoktur. Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin, ne dünyâda, ne de âhirette bir yararı olmaz. Allah'tan başkasına tapanlar en büyük suçu işlemiş olurlar (52-53).

2) İblîs, böbürlenerek Allah'ın, Âdem'e secde emrini dinlememiştir. Allah'ın buyruğu dışına çıkmak, kişiyi ebedî ziyana sokar.

3) Allah'ın kelimeleri sonsuzdur. Denizler mürekkeb olsa, mevcut denizler gibi yedi kat deniz olsa, yine Allah'ın kelimelerini yazmağa yetmez (109).

4) Hz. Muhammed(s.a.v.)e Tanrı'nın bir olduğu; O'nunla buluşmak isteyenin, sâlih amel yapması ve kullukta, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaması, yalnız Allah'a tapması gerektiği vahyedilmiştir.

Sûrenin son âyetinde yine Kur'ân'ın, ebedî saâdet için öngördüğü temel şart vurgulanmıştır: Kim Rabbinin huzuruna çıkmayı umuyorsa sâlih amel yapsın ve Allah'a ibâdete, başka birini ortak etmesin. Demek ki ebedî saâdetin temel şartı: Allah'a ve âhirete îmân, yalnız Allah'a tapmak ve salih amel yapmaktır. Kur'ân'ın her yerinde bu gerçek vurgulanmaktadır.

II) Peyğamberlikle ilgili prensipler:

5. Yüce Allah, insanları müjdelemek, şirke sapanları uyarmak üzre, İlâhî Kitâbı, pürüzsüz bir Arapça ile Hz. Muhammed'e indirmiştir. Allah'ın asla çocuğu olamaz. Bu tür yalanlar, Allah'a karşı çok büyük bir küstahlıktır (1-5).

6. Hz. Muhammed, toplumun inanmasını çok arzu etmekte, onların inanmamasından son derece üzüntü duymaktadır (6).

7. Ama onun üzülmesine gerek yoktur. Çünkü Allah, insanları davranış ve sözleriyle denemek için şu dünyâyı ve zinetini yaratmıştır. Verdiği mal ve evlâd ile onları sınamaktadır (7).

8. Hz. Muhammed de öteki insanlar gibi bir insandır.

III) Âhiretle ilgili prensipler:

9. Ashâb-ı Kehf'in, uzun uykudan sonra dirilmeleri, öldükten sonra dirilmenin bir örneğidir (9-26).

10. Dünyâ hayâtı, bir bahar mevsimi gibi kısadır. Mal ve evlâd, dünyâ hayâtının zineti olmakla beraber geçicidir. Kalıcı olan güzel eylemler, ibâdetler, dünyâ varlığından çok daha iyidir (45-46).

11. İnananlar, âhirette cennet nimetleriyle ödüllendirilirler; inkârcılar da cehennem ateşinde kavrulurlar (29-31, 100-102, 107-108).

12. Bir gün dağlar yürütülecek, ortadan kaldırılacak, Arz dümdüz olacak. Dümdüz olunca da görüşe engel yükseltiler, alçaltılar kalkacak, herşey düz alanda ortaya çıkıp görünecektir. İşte o gün İlâhî mahkeme, Yüce Dîvan'da duruşma günüdür. İnsanlar oraya, doğdukları gün gibi yalnız, malsız, mülksüz, evlâtsız, tek başına gelirler; yardımcıları yoktur. Herkes ameliyle Rabbinin huzurundadır. Çünkü herkesin yaptığı işler, ruh defterine kayıt-

lıdır. Suçlular, yaptıklarını görünce büyük pişmanlık ve korku içine düşerler ve yaptıklarının karşılığı olan cezâyı görürler. Allah, hiç kimseye haksızlık etmez (48-49).

13. Ye'cûc Me'cûc, kıyâmete yakın zamanda barajlarını aşıp dünyâya dağılacaklardır (98-99).

14. Mağaraya sığınan gençlerin imanlarında sebâtı, gönülde yerleşen îmânın insana verdiği kemal, azın ve sebâtı simgelemektedir.

15. Ashâb-ı Kehf'in sayıları, mağarada ne kadar uyudukları hakkındaki sözler kesinlik ifade etmeyen, birer tahminden ibarettir (22-26).

16. İnsanın dâimâ ihtiyatlı davranması gerekir (19).

17. Bir işi yapacağını söyleyen, bunu Allah'ın irâdesine bağlayarak söylemeli, "İnşâallâh (Allah dilerse) şöyle yapacağım" demelidir. Çünkü Allah'ın dilemediği şey olmaz.

18. Hıristiyanlıkla ilgili bir öykü olan Ashâb-ı Kehf kıssası, onlara âit İlâhî risâlelerden Hz. Muhammed'e kendi diliyle vahyedildikten sonra: *"Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku!"* (27) denmiştir. Bu ifâdeden, kasdedilen Kitâb'ın, Kur'ân öncesi İlâhî Kitâb ve risâleler olduğu anlaşılır. Çünkü kıssa, Hıristiyanlık tarihi ile ilgilidir. Tarih kaynakları, Kral Dakyanos'un hıristiyanlara çok zulmettiğini yazmaktadır. Burda kasdedilen "Rabbinin Kitâbı" da önceki İlâhî Kitâb olmalıdır. Nitekim Ankebût Sûresinde de Kitâbı Mukaddes'in içeriği olan peyğamber kıssalarına işâret edildikten sonra *"Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku!"* denmektedir ki her iki âyette de kasdedilen Kitâb, Kur'ân öncesi İlâhî Kitâbdır. Ancak bunun asli, tahrîf girmemiş orijinali kasdedilmiştir. O Kitâptan sâf bilgiler Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. Bu konuda ayrıntı için dördüncü cildin sonundaki "Kur'ân'ın Aydın Düşüncesine Çağrı" başlıklı yazımızı ve Ankebût Sûresinin 45 nci âyetine yapacağımız tefsîri okumak gerekir.

19. İnsanlar arasında ayırım yapmak doğru değildir. İnsanların değeri, mallarıyle değil, gönüldeki takvâları ve hallerindeki salahlarıyledir. Varlıklıra değer verip yoksulları önemsememek İlâhî dinin kurallarına aykırıdır. İnsan, Allah'tan korkusu, salâh ve takvâsı ölçüsünde, Allah katında değer kazanır. Allah'ın değer verdiğine değer verilir. Dünyâ malıyle, mevkiiyle gurura kapılıp şımarmış, aşırı insan, Allah katında değersizdir, o kimse, maneviyatını yıkmıştır. Ona uymamak lâzımdır:

"Nefsini, sabah akşam, rızâsını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut; gözlerin, dünyâ hayâtının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyup, nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itâat etme" (28).

Âyetten, hevâsına uyan, yani bencil insanın aşırı olacağı anlaşılıyor. Her konuda aşırı insan, aslında hevâsına göre hareket edendir, makbul değildir. Din adına aşırı davranan, herkese kâfir damgasını vuran kimse aslında kendi nefsini en iyi müslüman görerek nefsine uymakta, nefsinin arzusuna göre hareket etmektedir. Kur'ân, dâimâ ölçülü olmayı, ifrât ve tefrîtten uzak kalıp orta yolda gitmeyi öğütlemektedir (Furkan Sûresi: 67, Lokman Sûresi: 19 ncu âyetlere bakınız).

İnanıp inanmamak, kulun iradesine bırakılmıştır. Dileyen, gerçeğe inanır, dileyen inkâr eder (29).

20. Sâlih insan, bollukta da, darlıkta da Allah'a dayanır, şımarmaz. Kibirli insan, elindeki mülke, nimete güvenip şımarır; bir gün o nimetin, elinden gideceğini düşünmez. Oysa verdiği nimetlerle kulunu deneyen Allah, dilediği anda, verdiği nimeti alır, onu yoksulluk ve perişanlık içinde bırakır. Kul, Allah'ın hışmını, cezâsını önleyemez (32-44).

IV) Genel prensipler:

21. Dünyâ malı ve varlığı geçicidir. İnsan ömrü, âhiret hayâtına göre çok kısadır (8, 19).

22. Kibri yüzünden Âdem'e secde etmeyerek Rabbinin buyruğu dışına çıkan İblîs, Âdem'e ve onun bütün soyuna düşman olmuştur. Allah'ı bırakıp şeytâna uyan, haksızlık eder ve kötü sonuca gider (50).

23. Kur'ân'da herşey misallerle anlatıldığı halde, yine bir kısım insanlar, azâbı karşılarında görünceye dek inanmamakta direnirler. Çünkü imanla olgunlaşmamış insanlar çok tartışmacı olurlar. Tartışarak, batıl sözleriyle hakkı bastırmak isterler ve Allah'ın âyetleriyle eğlenirler (54-56).

24. İnsanın önyargısı ve nefreti, Hak da'vetçisinin sözlerini duyup anlamasına engel olur (57). Aynı hakikat, İsrâ Sûresinin 46 ncı âyetinde de vurgulanmıştır: *"Kalblerine,* -onu anlamalarına engel olacak- *kabuklar, kulaklarına da bir ağırlık koyarız. Kur'ân'da yalnız Rabbini andığın zaman arkalarına dönüp kaçarlar."* Ne kadar uğraşılsa böylelerini iknâ edip yola getirmek mümkün değildir.

25. Allah bağışlayan, esirgeyendir, ceza vermekte aceleci değildir. Eğer insanları, yaptıklarıyle cezalandırsaydı onlara hemen azâb gönderirdi. Fakat acele etmez, uslanmaları için fırsat verir. Ama vakti gelince Allah'ın azâbından kurtulmak mümkün değildir. Nitekim eski inkârcı millyetlere de fırsat verilmiş, vakti geldiğinde inen azâb, onları helâk etmiştir (58-59).

26. 60-82 nci âyetlerde Mûsâ ile Allah'ın sâlih kulunun kıssası anlatılmaktadır. Bu hikâyeden, şerîat ilminden ayrı bir ledünnî ilmin olduğu; pey-

ğamber Mûsâ'nın dahi o gizli bilgiyi öğrenmek üzre o sâlih kula bir süre çömezlik ettiği; o bilgi uyarınca yapılan ve zâhirde şerîate aykırı gelip gerçekte hikmete uygun birçok işin bulunduğu anlaşılır. Bu kıssanın içerdiği dersler, şöyle özetlenebilir:

a) Şerîat bilgisince yanlış görünen birçok şey, hakikat bilgisince doğru ve yerindedir.

b) Olaylar, Allah'ın hikmetleriyle cereyan eder. İnsanın kötü gördüğü birçok şey, aslında iyidir. Ancak insan, içyüzünü bilmediği için onu şer sanır. Bundan dolayı başa gelen olayları, Allah'ın hikmetine havale edip, sonunda onların hayırlı olacağını düşünmelidir. Bu düşünce insanın moralini güçlendirir, yaşama arzusunu ve iradesini sağlamlaştırır; ruhen çökmesini önler.

c) İlim öğrenmek için gerektiğinde başka yerlere, yabancı ülkelere gitmeli ve bunun zahmetlerine katlanmalıdır.

d) Yolda giderken yanına bir arkadaş almak, arkadaşla yola gitmek uygundur. "Önce arkadaş, sonra yol" denmiştir.

e) Hocası, rütbe itibarıyle kendisinden aşağı da olsa, öğrencinin hocasına saygı göstermesi, ona itiraz etmemesi gerekir. Nitekim Mûsâ, kendisinden aşağı derecede olan Hızır'a tâbi olmuş, ona saygı göstermişti.

f) Büyük bir hayır elde etmek için küçük bir zarar yapılabilir. Bir malın tamamının elden çıkmasını önlemek için bir parçası atılabilir. Bir bünyeyi kurtarabilmek için kangren olmuş bir uzvu kesmek gibi.

g) İnsanın bilmediği bir şeyi hemen inkâr etmemesi, düşünüp içyüzünü öğrenmesi gerekir.

h) Verilen söze, koşulan şarta uymak.

i) Hatâ yapınca hemen özür dilemek,

j) Çocuklarını Allah'a ısmarlamakla beraber onların geleceğini de düşünmek.

k) Yapılan iyiliğe maddî karşılık beklememek,

l) Binâ ve eşyâyı onarıp korumak gibi hususlar, kıssadan alınacak dersler arasındadır.

26. Ẑu'l-Karneyn, Batıyı ve Doğuyu dolaşmış, dünyâda zayıflara saldıran, bozgunculuk yapan Ye'cûc Me'cûc'un önüne sed yapmış sâlih bir hükümdardır (83-98).

KEHF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا		Hz. Osmân mushafı.
	وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا وَلْكِنْ جَعَلَهُ قَيِّمًا		Katâde'nin rivâyetine göre bazı sahâbî mushafları[1].
	عِوَجًا بَلْ دِينًا قَيِّمًا		İbn Mes'ûd ve Ca'fer-i Sâdık[2].
	عِوَجًا؛ قَيِّمًا	Vasl halinde hafif durarak (buna sekte denilir):	Hafs.
	عِوَجًا قَيِّمًا	Hiç durmadan:	Ötekiler.
2	مِنْ لَدْنِهِ(ى)	Dâl'ın sükûnu ve dammıyle işmâmı, nûn'un ve hâ'nın kesri ve okumada (yazıda değil) sonuna yâ getirerek:	Ebûbekr.
	مِنْ لَدُنْهُ	Dâl'ın damını, nûnûn sükûnu ve hâ'nın dammı:	Ötekiler.

1. Câmi'u'l-beyân: 15/190; el-Bahr: 6/96.
2. el-Mesâhif: 55.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	مِنْ لَدُنْهُ(و)	Bir önceki gibi, ancak hâ'dan sonra vâv getirerek:	İbn Kesîr[1].
	و يَبْشُرُ	Yâ'nın fethi, şîn'in fethi ve dammı ile bişr'den:	Hamza, Kisâ'î.
	وَ يُبْشِرُ	İbşâr'dan:	İbn Mes'ûd[2].
	وَ يُبَشِّرُ	Tebşîrden:	Ötekiler.
5	كَبُرَتْ كَلِمَةً	Tenvinli nasb ile:	Çoğunluk
	كَبُرَتْ كَلِمَةٌ	Tenvinli ref' ile[3]:	Hasan, Mücâhid, Yahyâ ibn Ya'mer ve İbn Ebî İshâk[4].
	مِنْ أَفْوَاهِهِمْ		Çoğunluk.
	مِنْ أَفْوَاهِهِمْ مَا لَهُمْ عَلَيْهَا مِنْ بُهْتَانٍ		İbn Mes'ûd[5].
10	رَشَدًا	Râ ve şîn'in fethiyle:	Çoğunluk.
	رُشْدًا	Râ'nın dammı, şîn'in sükûnuyla:	Ebû Recâ'.
12	لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Çoğunluk.
	لِيَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ	Yâ ile:	Zührî[6].
16	وَ مَا يَعْبُدُونَ إِلاَّ ٱللَّهَ		Çoğunluk.
	وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ ٱللَّهِ		İbn Mes'ûd mushafı[7].

1. en-Neşr; Kurtubî: 10/352.
2. el-Mesâhif: 56.
3. Ne büyük söz! demektir.
4. Kurtubî: 10/353.
5. el-Mesâhif: 56.
6. Kurtubî: 10/367.
7. el-Mesâhif: 56; Câmi'u'l-beyân: 15/209; Kurtubî: 10/367.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ يُهَيِّ لَكُمْ	Hemze'yi öncesindeki harfin harekesi cinsine çevirme:	Ebû Ca'fer.
	وَ يُهَيِّءْ لَكُمْ	Hemze'nin açık telaffuzu ile:	Ötekiler [1].
	مَرْفِقًا	Mîm'in fethi, fâ'nın kesriyle:	Nâfi, İbn Âmir.
	مِرْفَقًا	Mîm'in kesri, fâ'nın fethiyle:	Ötekiler [2].
17	تَزْوَئِرُّ	Tâ'nın fethi, zây'ın sükûnu, râ'dan önce bir hemze ile:	İbn Mes'ûd ve Ebû'l-Mutevekkil[3]
	تَزْوِيرُ		Übey, Mu'âẑ ve M. İbn Semeyfa'[4] .
	تَزْوَرُّ	Birincisi gibi, ancak râ'dan önce hemze yok (tehmarru vezninde):	İbn Âmir, Ya'kub.
	تَزْوَارُّ	Vâv'dan sonra bir elif ile (tahmârru vezninde):	Bir kırâettir [5].
	تَزَاوَرُ	Tâ, zâ'nın fethi, sonra elif, meftûh vâv, hafif râ ile:	Kûfeliler.
	تَزَّاوَرُ	Bir önceki gibi, yalnız zâ şeddeli:	Ötekiler [6]

1. en-Neşr: 2/239.
2. Taberî, iki kırâetin de doğru olduğunu söylemekle beraber ikinci kırâeti tercîh etmiştir: 15/209-210.
3. el-Bahr: 6/108.
4. el-Mesâhif: 56, 142.
5. Câmi'u'l-beyân: 15/210.
6. Taberî'ye göre yalnız hafif zâ ile (تَزَاوَرُ) ve şeddeli zâ ile (تَزَّاوَرُ) kırâetleri doğrudur, diğerlerini okumak caiz değildir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَقْرِضُهُمْ	Tâ ile:	Çoğunluk.
	يَقْرِضُهُمْ	Yâ ile:	Bir grup[1].
	فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ(ى)	Vasl hâlinde yâ ile:	Nâfi ve Ebû Amr.
	فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
18	وَ نُقَلِّبُهُمْ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	وَ تُقَلِّبُهُمْ	Tâ ile:	İkrime'den bir rivâyettir.
	وَ كَلْبُهُمْ		Çoğunluk.
	وَ كَالِبُهُمْ	Kâf'tan sonra elif ile, kelbin sâhibi demektir:	Muhammed (ibn Sîrîn).
	لَوِ ٱطَّلَعْتَ	Vâv'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	لَوُ ٱطَّلَعْتَ	Vâv'ın dammıyle:	A'meş, Yahyâ ibn Vessâb[2].
	وَ لَمُلِّئْتَ	İkinci lâm'ın şeddesi ve hemze ile:	Nâfi, İbn Kesîr.
	وَ لَمُلِئْتَ	İkinci lâm'ın tahfifi ve hemze ile:	Ötekiler.
	وَ لَمُلِّيتَ	Şeddeli lâm'dan sonra hemzeyi, öncesinin harekesi cinsinden uzatma harfine çevirme ile:	Ebû Ca'fer ve Şeybe[3].
	رُعُبًا	Her yerde 'ayn'ın dammıyle:	İbn Âmir, Kisâ'î, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb[4].
	رُعْبًا	'Ayn'ın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Kard, kesmek anlamınadır: Kurtubî: 10/369.
2. Kurtubî: 10/373.
3. en-Neşr: 1/390; el-Bahr: 2/110.
4. en-Neşr: 2/216.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
18	بِوَرْقِكُمْ	Râ'nın sükûnuyla:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Ḥalef, Ebû Amr, Ravh.
	بِوِرْقِكُّمْ	Kâf'ın kâfa idğâmı: Vâv'ın kesri, râ'nın sükûnuyla:	Zeccâc, Ebû Recâ'[1].
	بِوَرِقِكُمْ	Vâv'ın fethi, râ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	وَ لْيَتَلَطَّفْ	Lâm'ın sükûnu, yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ لِيَتَلَطَّفْ	Lâm'ın kesriyle:	Hasan.
	وَ لِيُتَلَطَّفْ	Yâ'nın dammıyle edilgen kipi:	Kuteybe el-Meyyâl'den[2].
19	وَ لاَ يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا	Yâ'nın dammıyle, iş'âr kökünden, etken:	Çoğunluk.
	وَ لاَ يَشْعُرَنَّ بِكُمْ أَحَدٌ	Ehad fâil olarak merfû':	Ebû Sâlih ve Yezîd ibn el-Ka'ka'[3].
20	إِنْ يَظْهَرُوا	Yâ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk.
	إِنْ يُظْهَرُوا	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	İbn Mes'ûd ve Zeyd ibn 'Alî.
21	بُنْيَانًا		Çoğunluk.
	بِنَاءً		İbn Mes'ûd[4]

1. Kurtubî: 10/375; el-Bahr: 6/110.
2. el-Bahr: 6/111.
3. Aynı.
4. el-Mesâhif: 56.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
22	قُلْ رَبِّيَ أَعْلَمُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
24	عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ(ى)	Vasl halinde nûn'dan sonra yâ ile:	Nâfi, Ebû Amr.
	عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِى	İki halde de nûn'dan sonra yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kub.
25	عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	وَ لَبِثُوا		Çoğunluk.
	وَ قَالُوا لَبِثُوا	(و قالو) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd[1].
	ثَلٰثَ مِائَةِ سِنِينَ	İzâfetle (مائةِ) tenvinsiz:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ	(مائةٍ) tenvinli[2]:	Ötekiler.
	ثَلٰثَ مِائَةِ سَنَةٍ		Abdullâh ibn Mes'ûd mushafı ve Übey.
	ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنُونَ		Dahhâk[3].
	تِسْعًا	Tâ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	تَسْعًا	Tâ'nın fethiyle:	Ebû Amr[4].
26	أَسْمِعْ بِهِ وَ أَبْصِرْ	İki teaccüb fi'li:	Çoğunluk.
	أَسْمَعَ بِهِ وَ أَبْصَرَ	İki mâzî fiil:	Îsâ ibn Ömer es-Sekafî[5].

1. Kurtubî: 10/386; el-Mesâhif: 56. Bu okuma, mânânın daha açık anlaşılmasına yardım eder.
2. Taberî'ye göre doğrusu, tenvîn ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 15/232).
3. Kurtubî: 10/387; el-Bahr: 6/117; el-Mesâhif: 56, 142.
4. Kurtubî: 10/387.
5. el-Bahr: 6/117.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ لاَ تُشْرِكْ	Tâ ile ve kâf'ın cezmiyle nehy kipi:	İbn Âmir.
	وَ لاَ يُشْرِكْ	Ya ile, ğâibe nehy kipi:	Mücâhid [1].
	وَ لاَ يُشْرِكُ	Yâ ile, merfû' olarak, olumsuz muzâri':	Ötekiler.
27	لاَ مُبَدِّلَ		Çoğunluk.
	لاَ مُبْدِلَ		Übey ve Zeyd ibn 'Alî[2].
28	بِالْغُدْوَةِ	Madmûm ğayn, sâkin dal, sonra vâv ile:	İbn Âmir, Sülemî.
	بِالْغَدٰوةِ	Meftûh ğayn, dâl, sonra elif ile:	Ötekiler [3].
	وَ لاَ تَعْدُ	(عَدَا، يَعْدُوا) dan meczûm nehy:	Çoğunluk.
	وَ لاَ تُعْدِ	(أعدى يُعْدِى) den meczûm nehy:	Hasan [4].
	عَيْنَاكَ		Çoğunluk.
	عَيْنَيْكَ		İbn Mes'ûd, Hasan ve A'meş[5].

1. Kurtubî: 10/388.
2. el-Mesâhif: 142.
3. Bu kelime üzerindeki okuma farkları, En'âm Sûresinde geçmişti: (en-Neşr: 2/258). Taberî birinci kırâet hakkında şöyle diyor: "Bu, Arapçayı bilenlere göre çirkin bir kırâettir. Çünkü (غدوة) ma'rifedir, elif lâm almaz. Elif lâm, ancak ma'rife olmayan kelimelerde olur. Ma'rife olanlar, elif lâm ile tanımlanmazlar... Bize göre doğru okuma, kari'lerin çoğunluğunun kırâetidir, bu konuda icmâ olduğu için başka bir kırâeti câiz görmeyiz". (Câmi'u'l-beyân: 15/234).
4. el-Bahr: 6/119.
5. el-Mesâhif: 56.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ	Fiilde lâm'ın sükûnu, kalbin nasbiyle:	Çoğunluk.
	أَغْفَلَنَا قَلْبُهُ	Fi'lin lâmı meftûh, kalb merfû':	Ömer ibn Fâid, Mûsâ el-Esvâr ve Amr ibn Ubeyd [1].
29	وَ قُلِ الْحَقُّ	Lâm'ın kesri, hakk'ın ref'iyle:	Çoğunluk.
	وَ قُلَ الْحَقَّ	Lâm'ın fethi, hakk'ın nasbiyle:	Ebû's-Simâl Ka'neb [2].
	فَلْيُؤْمِنْ...فَلْيَكْفُرْ	İki emir lâm'ının sükûnuyla:	Çoğunluk.
	فَلِيُؤْمِنْ...فَلِيَكْفُرْ	İki emir lâmının kesriyle:	Hasan ve Îsâ Sekâfî [3].
30	لاَ نُضَيِّعُ	Tadyî'den çoğul mütekellim:	Îsâ es-Sekafî.
	لاَنُضِيعُ	İdâ'a'dan:	Çoğunluk [4].
31	مِنْ أَسْوِرَةٍ	Sîn'den sonra elifsiz, sonunda te'nîs tâsı:	Ebân'ın Âsım'dan rivâyeti.
	مِنْ أَسَاوِرَ	Sîn'den sonra elif ile, sonda te'nîs tâsı yok:	Çoğunluk [5].

---

1. Yani bizi, yaptığından habersiz zanneden kimseye itâat etme, demektir (el-Bahr: 6/120).
2. Ebû Hâtim bu kırâet için "Arapçada kötüdür!" demiştir (el-Bahr: 6/120).
3. el-Bahr: 6/120.
4. el-Bahr: 6/122.
5. el-Bahr: 6/122.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَلْبِسُونَ	Bâ'nın kesriyle:	Ebân'ın Âsım'dan, İbn Ebî Hammâd'ın da Ebûbekir'den rivâyeti.
	يَلْبَسُونَ	Bâ'nın fethiyle:	Çoğunluk [1].
	وَ آسْتَبْرَقَ	Vasl elifi, kaf'ın fethiyle, mâzî fiil:	İbn Muhaysın.
	وَ إِسْتَبْرَقٍ	Meksûr, kat' hemzesi ve kaf'ın cerriyle:	Çoğunluk [2].
	مُتَّكِينَ	Öncesi meksûr, sonrası yâ olduğundan hemze'nin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكِئِينَ	Hemze ile:	Ötekiler.
33	كُلُّ الْجَنَّتَيْنِ آتَى أُكُلَهُ	Müzekker kipiyle:	Abdullah ibn Mes'ûd mushafı.
	كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا	Müennes kipiyle:	Çoğunluk [3].
	أُكْلَهَا	Kâf'ın sükûnuyla:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	أُكُلَهَا	Kâf'ın dammıyle:	Ötekiler [4].
	وَ فَجَرْنَا	Hafif cîm ile fcr'den:	A'meş, Sellâm ve Ya'kûb.
	وَ فَجَّرْنَا	Şeddeli cîm ile tefcîr'den:	Çoğunluk [5].

1. el-Bahr: 6/122.
2. el-Bahr: 6/122.
3. el-Bahr: 6/124, el-Mesâhif: 56. Ferrâ' "İbn Mes'ûd'un kırâetinde "كُلُّ الْجَنَّتَيْنِ آتَى أُكُلَهُ" şeklindedir. Zamîr, kull'e gitmektedir" demiştir (Me'ânî'l-Kur'ân, el-Bahr: 6/124).
4. en-Neşr: 6/124.
5. el-Bahr: 6/125.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نَهْرًا	Hâ'nın sükûnuyla:	Ebû's-Simâl, Feyyâz ibn Ğazvân ve Talha ibn Süleyman .
	نَهَراً	Hâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
34	وَ كَانَ لَهُ ثَمَرٌ وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ	Sâ ve mîm'in fethiyle:	Âsım, Ebû Ca'fer ve Ravh.
	وَ كَانَ لَهُ ثُمْرٌ	Sâ'nın dammı, mîm'in sükûnuyla:	Ebû Amr.
	و كَانَ لَهُ ثُمُرٌ	Sâ ve mîm'in dammıyle:	Ötekiler[1] .
	وَ آتَيْنَاهُ ثَمَرًا كَثِيرًا		Übey mushafı [2].
	وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ		Çoğunluk.
	وَ هُوَ يُخَاصِمُهُ		Übeyy [3].
34,39:	أَنَا أَكْثَرُ...أَنَا أَقَلُّ	Kendisinden sonra meftûh hemze gelen (أَنَا) nin elifini vasl halinde belli ederek:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	أَنَا أَكْثَرُ...أَنَا أَقَلُّ	Vasl halinde elifin hazfiyle:	Ötekiler [4].
36	خَيْرًا مِنْهُمَا	Tesniye zamiriyle:	Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir. Mekke, Medîne ve Şam halkının mushafları da böyledir.

1. Taberî'ye göre en doğrusu, çoğunluğun okuma şekli olan sâ ve mîm'in dammıyle okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 15/246).
2. el-Bahr: 6/125; el-Mesâhif: 142.
3. el-Bahr: 6/127; el-Mesâhif: 142.
4. Vakıf halinde elif ile okunacağında ihtilâf yoktur (en-Neşr: 2/231-232).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	خَيْرًا مِنْهَا	Tekil zamîriyle:	Ötekiler. Basra ve Kûfe halkının mushafları da böyledir [1].
37	أَكَفَرْتَ		Çoğunluk.
	وَيْلَكَ أَكَفَرْتَ	(ويلك) ilâvesiyle:	Sâbit el-Benânî [2].
38	لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّى	Vasıl halinde elif ile:	İbn Âmir, Ruveys [3].
	لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّى	Vasıl halinde elilfsiz:	Ötekiler [4].
	لٰكِنْ أَنَا هُوَ اللّٰهُ رَبِّى		Übey kırâeti ve İbn Mes'ûd[5] .
	وَ لَا أُشْرِكُ بِرَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	وَ لَا أُشْرِكُ بِرَبِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
39	إِنْ تَرَنِى أَنَا أَقَلَّ	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kub.
	إِنْ تَرَنِ(ى) أَنَا أَقَلَّ	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Ebû Ca'fer, Ebû Amr, Kalun ve Isfahânî'nin Verş'ten rivâyeti.
	إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ	İki halde de yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
	إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ	Yâ'sız ve (أَقَلُّ)nün ref'iyle:	Îsâ ibn Ömer [6].

1. Kurtubî: 10/404; Tebsırah: 575; en-Neşr: 2/311.
2. el-Bahr: 6/127.
3. Taberî'ye göre bu okuma, fasîh değildir. Doğru okuma, vasl halinde (لكن)'den elifin hazfedilmesidir (Câmi'u'l-beyân: 15/247-248).
4. Mushaf yazısına ittibaan vakıf halinde elif ile okunacağında kari'lerin ittifakı vardır. (Kurtubî: 10/405; el-Bahr: 6/128; en-Neşr: 2/311).
5. Aynı; el-Mesâhif: 56, 142.
6. (أنا) mübtedâ, (أقل) haberidir (Kurtubî: 10/408; el-Bahr: 6/129).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
40	فَعَسَى رَبِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	فَعَسَى رَبِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	أَن يُؤْتِيَنِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Nâfi, Ebû Amr.
	أَن يُؤْتِيَنِي	İki halde de yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kûb.
	أَن يُؤْتِيَنِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
43	وَلَمْ يَكُنْ لَهُ	Yâ ile müzekker kipi:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَلَمْ تَكُنْ لَهُ	Tâ ile, müennes kipi:	Ötekiler.
44	الوِلَايَةُ	Vâv'ın kesriyle, burada ve Enfâl Sûresinde:	Kisâ'î, Halef.
	الْوَلَايَةُ	İki yerde de vâv'ın fethiyle:	Ötekiler [1].
	لِلَّهِ الْحَقُّ	Vilâyet'in sıfatı olarak hakk'ın ref'iyle:	Ebû Amr, Kisâ'î.
	لِلَّهِ الْحَقِّ	Allah'ın sıfatı olarak hakk'ın cerriyle:	Ötekiler [2].
	الْحَقُّ لِلَّهِ		Übeyy [3].
	عُقْبًا	Kaf'ın sükûnuyla:	Hamza, Âsım, Halef.
	عُقُبًا	Kaf'ın dammıyle:	Ötekiler [4].
45	تَذْرُوهُ الرِّيحُ	Tekil olarak:	Hamza, Halef, Kisâ'î.
	تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ	Çoğul olarak:	Ötekiler [5].
	تُذْرِيهِ الرِّيحُ	Rîh tekil, fiil de izrâ' kökünden:	Übey, Talha ibn Musarrif ve İbn Mes'ûd kırâeti [6].

1. en-Neşr: 2/277. Taberî'ye göre en doğrusu, vâv'ı kesre ile okumaktır. (Câmi'u'l-beyân: 15/251).
2. Taberî'ye göre iki kırâetin en uygunu, cerr ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 15/251-252).
3. el-Mesâhif: 143.
4. Tebsırah: 577; en-Neşr: 2/218.
5. en-Neşr: 2/223.
6. el-Mesâhif: 143; Kurtubî: 10/413; el-Bahr: 6/133. Bir rivâyette İbn Mes'ûd, t'nin fethiyle (تَذْرِيهِ) okumuştur (el-Mesâhif: 56).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
47	وَ يَوْمَ تُسَيَّرُ ٱلْجِبَالُ	Tâ'nın dammıyle tesyîr kökünden edilgen (cibâl merfû'):	İbn Kesîr, Hasan, Ebû Amr, İbn Âmir.
	وَ يَوْمَ نُسَيِّرُ ٱلْجِبَالَ	Tesyîr'den çoğul mütekellim, cibâl mansûb:	Ötekiler.
	وَ يَوْمَ تَسِيرُ ٱلْجِبَالُ	Tâ'nın fethiyle sülâsî (سير)den etken, cibâl fâil olarak merfû':	İbn Muhaysın ve Mücâhid [1].
	وَ يَوْمَ سُيِّرَتِ ٱلْجِبَالُ	Edilgen mâzî kipiyle:	Übey [2].
	وَ تَرَى ٱلْأَرْضَ	Etken muhâtab, ard mansûb:	Çoğunluk.
	وَ تُرَى ٱلْأَرْضُ	Edilgen, müennes muzâri, ard merfû':	İsâ Sekafî [3].
	فَلَمْ نُغَادِرْ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Çoğunluk.
	فَلَمْ تُغَادِرْ	Müennes muzâri kipiyle, fail ya kader veya ard'dır:	Katâde.
	فَلَمْ نُغْدِرْ	İğdâr kökünden çoğul mütekellim:	Dahhâk [4].
	جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ		Çoğunluk.
	جِئْتُمُونَا كَخَلْقِكُمُ ٱلْأَوَّلِ		İbn Mes'ûd [5].
50	لِلْمَلَائِكَةُ ٱسْجُدُوا	Cîm'in harekesine uymak için tâ'nın dammıyle:	Ebû Ca'fer.
	لِلْمَلَائِكَةِ ٱسْجُدُوا	Tâ'nın kesriyle:	Ötekiler [6].

1. Kurtubî: 10/416; el-Bahr: 6/134.
2. el-Bahr: 6/134; el-Mesâhif: 143.
3. el-Bahr: 6/134.
4. el-Bahr: 6/134.
5. el-Mesâhif: 56.
6. en-Neşr: 2/210-211.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
51	مَا أَشْهَدْنَهُمْ	Mâzî, çoğul mütekellim nûnu ile:	Ebû Ca'fer, Şeybe ve Eyyûb es-Sahtiyânî.
	مَا أَشْهَدْتُهُمْ	Madmûm tâ ile:	Ötekiler.
51	وَ مَا كُنْتَ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ	Tâ'nın fethiyle:	Ebû Ca'fer.
	وَ مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ	Tâ'nın dammıyle:	Ötekiler ve bir rivâyette Ebû Ca'fer.
	وَ مَا كُنْتُ مُتَّخِذًا الْمُضِلِّينَ	İsmi faili amel ettirerek:	Hz. Alî[1].
51	عَضُدًا	'Ayn'ın fethi, dât'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	عَضْدًا	'Ayn'ın fethi, dât'ın sükûnu ile:	Temîm oğulları lehçesidir.
	عُضُدًا	'Ayn'ın ve dât'ın dammıyle:	Ebû Amr, Hasan.
	عُضْدًا	'Ayn'ın dammı, dât'ın sükûnu ile:	İkrime.
	عِضَدًا	'Ayn'ın kesri, dât'ın fethiyle:	Dahhâk.
	عَضَدًا	'Ayn'ın ve dât'ın fethiyle:	Îsâ ibn Ömer.
	عَضِدًا	'Ayn'ın fethi, dât'ın kesriyle:	Hârûn'un nakli.
	عِضْدًا	'Ayn'ın kesri, dât'ın sükûnu ile:	Kitf, fihz diyenlerin lehçesidir[2].

1. el-Bahr: 6/137; el-Mesâhif: 188.
2. Kurtubî: 11/2.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
52	وَ يَوْمَ نَقُولُ	Nûn ile:	Hamza.
	وَ يَوْمَ يَقُولُ	Yâ ile:	Ötekiler.
	وَ يَوْمَ يَقُولُ لَهُمْ	(لهم) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd[1].
	شُرَكَائِىَ	Yâ'ya muzâf ve medli:	Çoğunluk.
	شُرَكَاىَ	Yine yâya muzâf fakat uzatımsız, maksûr elif ile:	İbn Kesîr ve Mekke halkı[2].
53	مُوَاقِعُوهَا	Muvâka'a kökünden:	Çoğunluk.
	مُلاَقُوهَا	Mülâkât kökünden:	Abdullah ibn Mes'ûd mushafı.
	مُلاَفُوهَا	Lâm ve fâ ile mülâfat kökünden:	Alkame[3].
	تُوَقِّعُوا فِيهَا		Übeyy.
55	وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى وَ يَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلاَّ أَنْ تَأْتِيَهُمْ		Çoğunluk.
	وَ مَا مَنَعَهُمْ إِلاَّ أَنْ يُؤْمِنُوا بِرَبِّهِمْ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ بَلْ أَنْ تَأْتِيَهُمْ		İbn Mes'ûd[4].
	فِى الْعَذَابِ قَبِيلاً	Meftûh kaf, meksûr bâ, sonra yâ ile:	Übeyy ibn Ka'b, ve İbn Ğazvân'ın Talḥa'dan rivâyeti[5].
	فِى الْعَذَابِ قُبُلاً	Kaf ve bâ'nın dammıyle, kabîl'in çoğulu:	Kûfeliler ve Ebû Ca'fer[6].
	فِى الْعَذَابِ قِبَلاً	Kaf'ın kesri, bâ'nın fethiyle, açıkça, karşı karşıya anlamında:	Ötekiler.
57	وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ		Çoğunluk.
	فَمَنْ أَكْثَرُ ذَنْبًا مِمَّنْ ذُكِّرَ		İbn Mes'ûd.
58	فِى آذَانِهِمْ وَقْرًا		Çoğunluk.
	فِى آذَانِهِمْ وَقْرًا وَ عَلَى أَعْيُنِهِمْ غِطَاءً		İbn Mes'ûd.
	مَوْئِلاً	Sâkin vâv'dan sonra meksûr hemze ile:	Çoğunluk.
	مَوِلاً	Meksûr vâv'dan sonra hemzesiz:	Ebû Ca'fer[7].

1. el-Mesâhif: 56. 2. el-Bahr: 6/137. 3. el-Bahr: 6/138; el-Mesâhif: 56.
4. el-Mesâhif: 143. 5. el-Bahr: 6/139.
6. Dağınık, birbirinin ardından gelen demektir.
7. el-Bahr: 6/140; el-Mesâhif: 88.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
59	وَ تِلْكَ الْقُرَى		Çoğunluk.
	وَ تِلْكَ الْقُرُونُ الْخَالِيَةُ		İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Kays[1].
	لِمَهْلَكِهِمْ	(هلك)den mîmli masdar, burada ve Neml: 49'da:	Âsım, Ebûbekr.
	لِمَهْلِكِهِمْ	İki yerde de mîm'in fethi, lâm'ın kesriyle:	Kisâ'î, Ferrâ'.
	لِمُهْلَكِهِمْ	İki yerde de mîm'in dammı, lâm'ın fethiyle, ismi mef'ûl kipi:	Ötekiler[2].
	لِيَوْمِ هَلاَكِهِمْ		Übey b. Ka'b[3].
63	أَرَأَيْتَ		Çoğunluk.
	أَرَأَيْتَكَ		İbn Mes'ûd[4].
	وَ مَا أَنْسَانِيهُ إِلاَّ الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ	Hâ'nın dammıyle:	Hafs.
	وَ مَا أَنْسَانِيهِ...............	Hâ'nın kesriyle:	Başkaları.
			Übey[5].
	وَمَا أَنْسَانِيهِ أَنْ أَذْكُرَ لَهُ	(أن أذكره)nun (الشيطان)a takdimiyle:	İbn Mes'ûd **mushafı[6]**.
64	مَا كُنَّا نَبْغِى	Vasl ve vakıf halinde yâ ile:	İbn Kesîr.
	مَا كُنَّا نَبْغِ(ى)	Yalnız vasl halide yâ ile:	Nâfi', Ebû Amr, Kisâ'î.
	مَا كُنَّا نَبْغِ	İki halde de yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
66	أَنْ تُعَلِّمَنِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Nâfi, Ebû Amr.
	أَنْ تُعَلِّمَنِى	İki halde de yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kub.

1. el-Mesâhif: 56, 143.
2. Kurtubî: 11/8. Taberî'ye göre en doğru okuma, mîm'in dammı, lâm'ın fethiyle olandır (Câmi'u'l-beyân: 15/270).
3. el-Mesâhif: 143.
4. el-Mesâhif: 57.
5. el-Mesâhif: 143.
6. **el-Mesâhif: 57; Kurtubî: 11/13-14. Kari'ler, okuma kurallarında kendi metodları üzerindedirler. Yalnız Kisâ'î imâle etmiştir (Tebsırah: 576).**

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
	أَنْ تُعَلِّمَنِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	رَشَدًا	Râ ve şîn'in fethiyle:	Ebû Amr.
	رُشْدًا	Râ'nın dammı, şîn'in sükûnuyla:	Ötekiler[1].
67,72,75	مَعِيَ صَبْرًا	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs.
	مَعِي صَبْرًا	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
69	سَتَجِدُنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	سَتَجِدُنِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
70	فَلَا تَسْأَلَنِّي	Lâm'ın fethi, şeddeli nûn ile:	Nâfi', İbn Âmir.
	فَلَا تَسْأَلْنِي	Lâm'ın sükûnu, hafif yâ ile:	Ötekiler.
	فَلَا تَسْأَلْنِ	Yâ'nın hazfiyle:	Bir rivâyete göre İbn Zekvân.
71	لِيَغْرَقَ أَهْلُهَا	Meftûh yâ ve râ, ehl'in ref'iyle:	Übey, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا	Madmûm tâ ile iğrâk kökünden, ehl mansûb:	Ötekiler.

1. İbnu'l-Cezerî şöyle diyor: Bu sûrenin iki yerinde ittifakla râ ve şîn'in fethiyle okumuşlardır. Onlar da: " لِأَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا، " âyetleridir. Bu hususta Ebû Amr, sorulan bir soru üzerine şöyle demiştir: 'Râ'nın dammıyle *ruşd, salâh*'tır. Fethiyle *reşed,* ilim anlamına gelir. Hz. Musa, Hızır'dan ilim taleb ettiğine göre burada râ'nın fethiyle okumak çok güzeldir. Baksana ' فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا ' âyetinde bu kelime, ittifakla râ'nın dammıyle okunmuştu.. "لِأَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا، وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا" âyetlerinde de râ'nın fethiyle okuma ittifakı vardır.

Ebû Amr ibn el-Alâ', iki okuma arasında farklı anlam görmüş ise de dilcilerin çoğunluğuna göre râ'nın dammıyle, *rüşd,* fethiyle *reşed* aynı anlama gelir. Bunlar *buhl, bahal; sukm, sekam, hüzn, hazen* gibi farklı söylenişli, fakat anlamı aynı olan bir kelimedir. Bence kelimenin ilk iki kırâetinde râ'nın meftûh olması, kendinden önceki ve sonraki âyet fâsılalarıyla ilgilidir: (عَجَبًا، وَعَدَدًا، وَ أَحَدًا) gibi. Ama üçüncü yerde kelimeden önce (عِلْمًا), kendisinden sonra (صَبْرًا) fâsılası vardır. Râ'yı madmûm yapıp şîni sâkin okuyan, bu fâsılalarla uyum sağlamak için böyle okumuş, râ'yı meftûh okuyan da benzerlerine kıyâsen okumuştur. Gerçeği Allah bilir." (en-Neşr: 2/311-312).

Cezerî'nin bu sözü, kırâet ihtilâflarının, Hz. Peygamber(s.a.v.)den değil, okuyanların ictihâdından doğduğu anlamına gelir. Gerçek de öyledir. Bu ihtilâflar, dil kurallarının tesbiti, yazının gelişimi ile ilgili olarak zaman içinde ortaya çıkmıştır. Gerçeği Allah bilir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِتُغَرِّقَ أَهْلَهَا	Tağrîk kökünden, ehl mansûb:	Hasan ve Ebû Recâ' [1].
	أَمْرِى		Çoğunluk.
	قَوْلِى		İbn Mes'ûd[2].
73	عُسُرًا	Sîn'in dammiyle:	Ebû Amr.
	عُسْرًا	Sîn'in sükûnuyla:	Ötekiler.
74	زَكِيَّةً	Şeddeli zây ile, elifsiz:	Kûfeliler.
	زَاكِيَةً	Müennes ismi fâil kipi:	Ötekiler.
	نُكُرًا	Bulunduğu her yerde kâf'ın dammıyle:	Nâfi', İbn Zekvân, Ebûbekr.
	نُكْرًا	Kâf'ın sükûnuyla:	Ötekiler [3].
	قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ		Çoğunluk.
	قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ		Übey[4].
76	فَلَا تَصْحَبْنِى	Tâ'nın fethi, sâd'ın sükûnu, hâ'nın fethiyle:	Ravh'tan bir rivâyet.
	فَلَا تَصْحَبَنِّى	Bir önceki gibi, ancak bâ meftûh, nûn şeddeli:	Übey, İbn Mes'ûd ve A'rec.
	فَلَا تُصْحِبْنِى	Tâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle ishâb kökünden:	Ya'kub ve Sehl'in Ebû Amr'dan rivâyeti [5].
	فَلَا تُصَاحِبْنِى	Musâhebe kökünden nehy kipi:	Ötekiler ve diğer bir rivâyete göre Ravh [6].

1. el-Mesâhif: 143; el-Bahr: 6/149.
2. el-Mesâhif: 56.
3. Kamer Sûresinin 6 ncı âyetinde: " يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ " kâf'ın damme ile okunacağında ittifâk etmişlerdir. Yalnız İbn Kesîr orada sükûn ile okumuştur. Tebsırah: 578.
4. el-Mesâhif: 143.
5. Kurtubî: 11/22; en-Neşr: 2/313; el-Mesâhif: 57, 143.
6. en-Neşr: 2/313.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مِنْ لَدُنِى	Dâl'ın damını, hafif nûn ile:	Nâfi', Ebûbekr.
	مِنْ لَدُنِّى	Dâl'ın dammı, şeddeli nûn ile:	Ötekiler.
	مِنْ لَدْنِى	Lâmın fethi, dâl'ın sükûnu:	Ebûbekr'in Âsım'dan rivâyeti.
	مِنْ لُدْنِى	Lâm'ın dammı, dâl'ın sükûnu ile:	Yine Âsım'dan rivâyet [1].
	عُذْرًا		Çoğunluk.
	عُذْرِى		Übey.
77	أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا	Tadyîf kökünden çoğul muzâri':	Çoğunluk.
	أَنْ يُضِيفُهُمَا	İdâfe kökünden tekil:	İbn Zübeyr, Hasan.
	أَنْ يُضِيفُوهُمَا	İdâfe'den çoğul:	Übey ve bir grup[2].
	أَنْ يَنْقَضَّ	Noktalı dât'ın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	أَنْ يُنْقَضَ	Yâ'nın dammıyle, nakd kökünden edilgen muzâri':	Übeyy.
	لِيُنْقَضَ	Übey kırâeti gibi yalnız lâm'dan sonra mukadder bir (أن) ile mansûb:	Abdullâh.
	أَنْ يَنْقَاصَّ	Noktasbız sâd ile (قاص، يقيص)den:	Alî, İkrime, Ebû'ş-Şeyh Hayevân ibn Hâlid el-Hunâî, Huleyd ibn Sa'd ve Yahyâ ibn Ya'mer.
	أَنْ يَنْقَاضَ	Bir önceki gibi yalnız dât ile:	Zührî [3].
	فَأَقَامَهُ		Çoğunluk.
	فَهَدَمَهُ ثُمَّ قَعَدَ يَبْنِيهِ		Übey[4].

1. Kurtubî: 11/23; Câmi'u'l-beyân: 15/287.
2. el-Bahr: 6/151; el-Mesâhif: 143.
3. el-Bahr: 6/152; el-Mesâhif: 57, 143, 188.
4. el-Mesâhif: 143; Hadîsin muhrici Ebubekir şöyle demiş: "Eğer bu kırâetin senedi, doğru ise, bu, Hazreti Peygamber Aleyhisselâm'ın tefsîri durumundadır. Nâkillerden biri tefsîr için Kur'ân'a yazmış, böylece bazı taşlayıcıların dedikleri gibi, bunun Osman mushafında yer almayan **Kur'ân olduğu sanılmıştır."** **(Kurtubî: 11/27).**

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
77	لَتَخِذْتَ	Vasl elifi olmadan, hafif tâ ve meksûr hâ ile:	İbn Mes'ûd, İbn Kesîr.
	لَا تَّخَذْتَ	Vasl elifinden sonra şeddeli tâ ve meftûh hâ ile:	Ötekiler.
	لَأُوتِيتَ		Übey.
78	فِرَاقُ بَيْنِى	İzâfetle:	Çoğunluk.
	فِرَاقٌ بَيْنِى	Tenvîn ile:	İbrâhîm ibn Ebî 'Able [1].
	هَذَا ٱلْفِرَاقُ بَيْنِى وَ بَيْنَكَ		İbn Mes'ûd ve Übey.
	سَأُنَبِّئُكَ	Bâ'dan sonra hemze ile:	Çoğunluk.
	سَأُنَبِّيكَ	Bâ'dan sonra yâ ile:	Yahyâ ibn Vessâb [2].
79	مَسَاكِينَ	Hafîf sîn ile, miskîn'in çoğulu:	Çoğunluk.
	مَسَّاكِينَ	Şeddeli sîn ile, messâk'in çoğulu:	Hz. Alî kr. v. [3].
	وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا		Çoğunluk.
	وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَحِيحَةٍ غَصْبًا		İbn Abbâs ve İbn Cübeyr.
	أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا		Yine İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve Hz. Osmân [4].
80	وَ أَمَّا ٱلْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ		Çoğunluk.
	وَ أَمَّا ٱلْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَانِ		Ebû Saîd el-Hudrî.
	وَ امَّا ٱلْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَ كَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ		Abdullâh ibn Abbâs [5].
	فَخَشِينَا		Çoğunluk.
	فَخَافَ رَبُّكَ		İbn Mes'ûd ve Übey [6].

1. el-Bahr: 6/152; el-Mesâhif: 57, 143.
2. el-Bahr: 6/152; el-Mesâhif: 57, 143.
3. Taberî de bu son kırâeti tercîh etmiştir (Câmi'u'l-beyân: 15/291; el-Bahr: 6/153).
4. Keşşâf; Kurtubî: 11/34; el-Bahr: 6/154.
5. el-Bahr: 6/154-155; el-Mesâhif: 57, 143, 200.
6. el-Bahr: 6/155; el-Mesâhif: 144.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
81	أَنْ يُبَدِّلَهُمَا	Tebdîl kökünden, burada ve Tahrîm: 5, Kalem: 32'de:	Nâfi ve Ebû Amr.
	أَنْ يُبْدِلَهُمَا	İbdâl kökünden:	Ötekiler.
81	خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً		Çoğunluk.
	أَزْكَى مِنْهُ	(خيرا منه زكاة) yerine:	İbn Abbâs[1].
81	وَ أَقْرَبَ رُحُمًا	Hâ'nın dammıyle:	İbn Âmir, Ebû Ca'fer, Ya'kub.
	وَ أَقْرَبَ رُحْمًا	Hâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler[2].
	وَ أَوْصَلَ رُحْمًا	(أقرب) yerine (أوصل):	İbn Abbâs[3].
85, 89, 92	فَأَتْبَعَ سَبَبًا، ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا	Kat' hemzesi ve sâkin tâ ile:	İbn Âmir, Kûfeliler.
	فَاتَّبَعَ سَبَبًا ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا	Vasl hemzesi, şeddeli tâ ile:	Ötekiler[4].
88	حَامِيَةٍ	Hâ'dan sonra elif, mîm'den sonra meftûh yâ ile (yani sıcak):	İbn Mes'ûd, Übey, İbn 'Âmir, Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	حَمِئَةٍ	Hâ'dan sonra elifsiz, mîm'den sonra yâ'nın hemzeye dönüştürülmesiyle[5]:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs.
	فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا		Çoğunluk.
	فِى مَنْ تَبِعَهُ فَنُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ثُمَّ اتَّبَعَ ذُو الْقَرْنَيْنِ الشَّمْسَ سَبَبًا		Übey[6].
88	يُسُرًا	Sîn'in dammiyle:	Ebû Amr.
	يُسْرًا	Sîn'in sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Kurtubî: 11/37.
2. en-Neşr: 2/216.
3. Kurtubî: 11/37.
4. Taberî'ye göre en doğru olanı, vasl hemzesi ve şeddeli tâ iledir (16/10).
5. Kara balçığı çok olan yer demektir.
6. el-Mesâhif: 144.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَزَاءِنِ ٱلْحُسْنَى	İki sakinin birleşiminden kaçınmak için mansûb tenvînin kesresiyle:	Ya'kub, Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs[1].
	جَزَاءُ ٱلْحُسْنَى	Tenvinsiz ref' ile:	Ötekiler.
	جَزَاءٌ ٱلْحُسْنَى	Merfû' tenvîn ile:	İbn Ebî İshâk.
	جَزَاءَ ٱلْحُسْنَى	Tenvinsiz, nasb ile:	İbn Âmir ve Mesrûk[2].
90	مَطْلَعَ ٱلشَّمْسِ	Mîm ve lâm'ın fethiyle:	Mücâhid, İbn Muhaysın.
	مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ	Mîm'in fethi, lâm'ın kesriyle:	**Ötekiler[3].**
93	السَّدَّيْنِ	Sîn'in fethiyle:	İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs.
	السُّدَّيْنِ	Sîn'in dammıyle:	Ötekiler.
94	يُفْقِهُونَ	Yâ'nın dammı, kaf'ın kesriyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يَفْقَهُونَ	Yâ ve kaf'ın fethiyle:	Ötekiler.
94	قَالُوا		**Çoğunluk**
	قَالَ ٱلَّذِينَ مِنْ دُونِهِمْ		**İbn Mes'ûd[4].**
	يَأْجُوج وَ مَأْجُوج	Hemze ile, burada ve Enbiyâ: 96'da:	Âsım.
	يَاجُوجَ وَ مَجُوجَ	İki yerde de elif ile:	**Ötekiler[5].**
	خَرَاجًا	Meftûh râ'dan sonra elif ile (burada ve Mü'minûn: 72'de):	Hamza, Kisâ'î.

1. Taberî'ye göre en uygunu, cezâ'yı mansûb tenvîn ile okumaktır: 16/13.
2-3 Kurtubî: 11/53.
4. el-Mesâhif: 57.
5. Taberî'ye göre doğru kırâet, elif ile olandır, çünkü bunda kari'lerin icmâ'ı vardır: 16/16.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	خَرْجًا	İki yerde de râ'nın sükûnuyla, elifsiz:	Ötekiler [1].
	سَدًّا	Sîn'in fethiyle, burada ve Yâsîn: 9'daki iki yerde:	Hamza, Kisâî, Halef, Hafs.
	سُدًّا	Üç yerde de sîn'in dammıyle:	Ötekiler.
95	مَا مَكَّنَنِي	İki açık nûn ile:	İbn Kesîr.
	مَا مَكَّنِّي	İki nûn'un birbirine idğâmiyle:	Ötekiler.
96	رَدْمًا آتُونِي...قَالَ آتُونِي	İki halde de med ile (vermek anlamındadır):	Çoğunluk.
	رَدْمًا اتُونِي...قَالَ آتُونِي	Hemze'nin harekesini tenvîne vererek (liyezonla):	Verş.
	رَدْمًا ائْتُونِي...قَالَ ائْتُونِي	Tenvini kesreleyip kasr ile ve vasl ile okuma [2]:	Ebûbekr [3].
	رَدْمًا آتُونِي...قَالَ ائْتُونِي	Birincisi uzatımlı, ikincisi uzatımsız:	Hamza.
	رَدْمًا اِيتُونِي...قَالَ اِيتُونِي	Vasl hemzesini kesre ile, ondan sonraki hemzeyi yâ'ya dönüştürerek:	Ebûbekr [4].
	زُبَرَ	Bâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	زُبُرَ	Bâ'nın dammıyle:	Hasan.
	زُبْرَ	Bâ'nın sükûnuyla:	İbn Mes'ûd ve İbn Kays.
	سَاوَى		Çoğunluk.
	سَوَّى		İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs ve Katâde [5].

1. Taberî'ye göre doğrusu, râ'dan sonra elif ile okumaktır: 16/22. 2. Bu takdirde fiil gelmek anlamındadır.
3. Bu okuma, vasl halindedir. Fakat Ebûbekir'in, çoğunluğun okuduğu gibi okuduğu da rivâyet edilmiştir.
4. Ebûbekir'in, çoğunluk gibi okuduğu rivâyet edildiği gibi, Hamza gibi okuduğu da rivâyet edilmiştir.
İki kelimede de med yapan, fetha ile başlamış, uzatmayan kesre ile başlamıştır (Tebsırah: 581-582; en-Neşr: 2/315).
İmdi (رَدْمًا) üzerinde durup (آتُونِي) başlayan, meksûr vasl hemzesiyle, yahut kendisinden sonra meftûh elif, sonra madmûm tâ gelen kat' hemzesiyle başlar. Ancak (رَدْمًا)de durulduğu zaman, tenvînine bedel elif getirilir. (Hâmişu's-Sirâc: 164; Tebsırah: 582, Not: 4)
5. el-Mesâhif: 57, 188, 200.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بَيْنَ ٱلصَّدُفَيْنِ	Sâd'ın dammını, dâl'ın sükûnu ile:	Ebûbekr.
	بَيْنَ ٱلصُّدُفَيْنِ	Sâd ve dâl'ın dammıyle:	Übey ve Basralılar.
	بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ	Sâd ve dâl'ın fethiyle:	Ötekiler[1].
	بَيْنَ ٱلْجَبَلَيْنِ		İbn Mes'ûd.
	عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	عَلَيْهِمَا		İbn Mes'ûd[2].
97	فَمَا ٱسْطَّاعُوا	Vasl halinde, iki sâkinin birleşiminden dolayı t'nin tâ'ya idğamıyle:	Hamza[3].
	فَمَا ٱصْطَاعُوا	Tâ'dan dolayı sîn'in sâd'a dönüştürülmesiyle:	A'meş'in Ebûbekir'den rivâyeti[4].
	فَمَا ٱسْطَاعُوا	Şeddesiz tâ ile:	Ötekiler.
98	هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّى		Çoğunluk.
	هَذِهِ رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّى		İbn Ebî 'Able.
	هَذَا نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّى		Übey[5].
	دَكَّاءَ	Hemze ile uzatımlı, tenvinsiz:	Hamza, Kisâ'î, Halef[6].
	دَكًّا	Hemzesiz, uzatımsız, sadece tenvîn ile:	Ötekiler[7].
102	أَفَحَسِبَ		Çoğunluk.
	أَفَظَنَّ		İbn Mes'ûd[8].
	مِنْ دُونِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi' ve Ebû 'Amr.
	مِنْ دُونِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
105	حَبِطَتْ	Bâ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	حَبَطَتْ	Bâ'nın fethiyle:	İbn 'Abbâs[9]

1. el-Mesâhif: 144; Câmi'u'l-beyân: 16/25.
2. el-Mesâhif: 57, 188, 200. Taberî'ye göre en güzeli ve meşhûru meftûh sâd ve dâl ile okumadır (16/25).
3. Bu gibi yerlerde iki sâkinin birleşimi bazı lehçelerde duyulmuştur.
4. el-Bahr: 6/165.
5. el-Mesâhif: 144; Kurtubî: 11/63.
6. Burada ve A'râf: 143'de. Âsım da sadece buradakini uzatımlı okumuştur.
7. en-Neşr: 2/271-272.
8. el-Mesâhif: 57.
9. Kurtubî: 11/66.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَلاَ نُقِيمُ	Çoğul mütekellim (وَزْنًا) mansûb:	Çoğunluk.
	فَلاَ يُقِيمُ	Ğâib yâsîyle, altındaki zamîr *Rabb*'e gider:	Mücâhid ve Ubeyd ibn Umeyr [1].
	فَلاَ يُقَامُ		Übey [2].
107	نُزُلاً	Nûn ve zây'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	نُزْلاً	Zây'ın sükûnuyla:	Ebû Hayveh ve bir rivâyete göre Ebû Amr [3].
109	أَنْ يَنْفَدَ	Yâ ile müzekker kipi:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Amr ibn Ubeyd, A'meş, Talha, İbn Ebî Leylâ [4].
	أَنْ تَنْفَدَ	Tâ ile müennes kipi:	Ötekiler.
	أَنْ تَنَفَّدَ	Şeddeli fâ ile, tefa'ul bâbından:	Sülemî.
	مَدَدًا	Mîm ve dâl'ın fethiyle, elifsiz:	Çoğunluk.
	مِدَادًا	Mîm'in kesri, dal'dan sonra elif ile:	Übey mushafı, Mücâhid, İbn Muhaysın ve Humeyd kırâeti [5].
	أَنْ تُقضَى		İbn Mes'ûd.
110	وَ لاَ يُشْرِكْ	Yâ ile, ğâib kipi:	Çoğunluk.
	وَ لاَ تُشْرِكْ	Tâ ile, muhâtab kipi:	Cu'fî'nin rivâyetine göre Ebû 'Amr [6].

1. el-Bahr: 6/167; el-Mesâhif: 237.
2. el-Mesâhif: 144. Bu kırâette (vezn)in ref'i gerekir.
3. el-Bahr: 6/166.
4. el-Bahr: 6/169.
5. Kurtubî: 11/68. İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Mücâhid ve A'meş'in elifsiz okudukları da rivâyet edilmiştir: el-Mesâhif: 57, 144, 200.
6. el-Bahr: 6/169. el-Mesâhif: 57.

19/44 MERYEM SÛRESİ

Sûrede ihtiyar yaşında Hz. Zekeriyyâ'ya Yahyâ'nın verilişi, bâkire Meryem'in de Îsâ'yı doğurması birer mu'cize olarak anlatılır. Daha sonra İbrâhîm, Mûsâ ve Hârûn'un tevhîde davetleri yer alır. Bir dizi peyğamber da'vetlerini içeren bu kısım, sûrenin birinci bölümüdür. Bundan sonraki bölüm de öğüt ve uyarıları içerir. Bütün âyetlerinin birbiriyle insicamlı, fasılalarının uyumlu oluşu, bölümlerinin birbiri ardınca indiğini gösterir.

98 âyeti içeren ve müslümanların Habeşistan'a hicretlerinden önce inmiş olan bu sûrenin, 58 ve 71 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayeti varsa da bu âyetlerin konu ile sıkı ilişkisi, bu rivayeti şüpheli kılmaktadır [1]. Resmî sıralamada 19., iniş sırasına göre 44 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ﴿٢﴾ اِذْ نَادٰى

رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّاْسُ شَيْبًا

وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ

امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/35.

وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾ يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍۨ اسْمُهُ يَحْيٰى لَمْ
نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتِي عَاقِرًا
وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ
وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا
تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى
اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ
وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾
وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ
يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Kâf hâ yâ 'âyn sâd. 2- Bu, Rabbinin, kulu Zekeriyyâ'ya olan rahmetini anıştır. 3- O, Rabbine gizli bir sesleniş le yalvarmıştı: 4- "Rabbim, demişti, ben, bende kemik gevşedi, baş ihtiyârlık aleviyle tutuştu. Rabbim, sana duâ ile hiçbir zaman bahtsız olmadım (her duâmı kabul buyurdun, beni istediğimden mahrum etmedin)." *5- "Doğrusu ben, arkamdan yerime geçecek yakınlardan korktum; karım da kısır. Katından bana bir velî lûtfet!" 6- "Ki bana ve Ya'kub oğullarına mîrasçı olsun. Rabbim, onu beğendiğin bir insan yap!" 7-* (Allah buyurdu): *"Ey Zekeriyyâ, biz sana bir oğul müjdeliyoruz, adı Yahyâ'dır. Daha önce ona hiç kimseyi adaş yapmadık* (ondan önce hiç kimseye bu adı vermedik)." *8- "Rabbim, dedi, benim*

nasıl oğlum olur, karım da kısırdır. Ben ise ihtiyârlığın son sınırına vardım." 9- "Öyledir ama Rabbin, 'O bana kolaydır, daha önce sen de hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım' dedi." 10- "Rabbim, dedi, (öyle ise) *bana bir işâret ver", "Senin işâretin sapasağlam olduğun halde tam üç gece* (ve gündüz) *insanlarla konuşmamandır" dedi. 11-* (Zekeriyyâ), *ma'bedden kavminin karşısına çıkıp onlara: "Sabah akşam tesbîh edin!" diye işaret etti. 12- "Ey Yahyâ, Kitâbı kuvvetle tut* (onun emirlerini uygula)" (dedik) *ve ona çocuk iken hikmet verdik. 13- Ve katımızdan bir acıma duygusu ve temizlik de* (verdik; o günâhlardan) *korunan oldu. 14- Ana babasına iyilik ediciydi, baş kaldıran bir zorba değildi. 15- Doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak kaldırılacağı gün ona selâm olsun!*

Tefsîr:

1- Hurûf-i mukatta'a hakkında bundan önceki ciltlerde yeterli bilgi vermiştik. Burada bu harflerin kıraeti hakkında bir noktaya işaret etmek istiyoruz: Harflerin kimi bâ tâ gibi iki harfle, kimi de dâl, ẑâl, sâd gibi üç harfle okunur. Birinci âyetteki birinci, dördüncü ve beşinci harfler üç harfle, ikinci ve üçüncü harfler iki harfle okunur. İkili harflerde fethayi uzatmak asıl olmakla beraber imâle yapmak da câizdir. Buna göre ikinci ve üçüncü harfler hâ yâ şeklinde okunabileceği gibi imâle ile hé yé şeklinde de okunabilir. Diğerleri uzatılmalıdır [1].

2-6 ncı âyetlerde Hz. Zekeriyyâ'nın, ihtiyâr yaşında hafif bir sesle Allah'a duâ ederek, kendisinden sonra mülküne varis olacakların tutumlarından endişe ettiğini, kendisine iyi ahlâklı, temiz bir velî vermesini istediği belirtilir.

Velî, kişinin en yakını demektir. *Mevlâ* (مولى) da velînin konulduğu yere denir. *Mevlâ*'nın çoğulu olan *mevâlî* (موالى), insana vâris olan yakınlarıdır. İhtiyârlayan Zekeriyyâ, kendi yerine geçecek bir çocuğu olmadığını düşünüyor, sulbünden olmayan vârislerin kendi yolunda gitmeyeceklerinden endişe ediyor ve Allah'tan kendi yolunda yürüyecek sâlih bir akrabâ veya çocuk vermesini niyaz ediyor.

Bazı tefsîrlere göre Hz. Zekeriyyâ, Allah'tan mülküne değil, bilgisine, peyğamberliğine vâris olacak bir sâlih evlâd istemiştir. Çünkü peyğamberler mîrâs bırakmaz. Bir hadise göre Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Biz peyğamberler*

1. Kurtubî: el-Câmi': 11/74-75; Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî: 16/57.

mîrâs bırakmayız"[1] demiştir. Bir başka hadiste de: *"Biz mîrâs bırakmayız, bıraktığımız sadakadır"* denmiştir [2].

Biz bu hadislerin, Hz. Fâtıma'ya verilen Fedek toprağının, kendisinden geri alınmasını haklı göstermek üzere ortaya atıldığı kanısındayız. Hz. Peygamber'in gerçekten böyle söylediği şüphelidir. Âyetin açık anlamından Hz. Zekeriyyâ'nın, hem malına, hem de ilim ve hikmetine vâris olacak, öldükten sonra adını, ülküsünü yaşatacak bir vâris istediği anlaşılmaktadır. Çünkü kendisi, kavminin maddî ve manevî lideri idi.

Bazı müfessirler de Zekeriyyâ, mutlaka çocuk değil, yerine geçecek herhangi sâlih bir vâris istemiştir. Fakat çoğunluğun kanısına göre Zekeriyyâ'nın istediği çocuktur. *"Zekeriyyâ Rabbine duâ etmişti: Rabbim demişti, bana katından temiz bir nesil ver, sen duâyı işitensin!"*[3], *"Zekeriyyâ'ya da lûtfettik. Rabbine: Rabbim, beni tek bırakma, sen vârislerin en iyisisin! diye duâ etmişti"*[4] âyetleri, Zekeriyyâ'nın kendisine vâris olacak bir çocuk istediğini gösterir. Peyğamber Zekeriyyâ'nın kendisine vâris olacak çocuk istediği Kur'ân'da anlatıldığına göre *"Biz peyğamberler mîrâs bırakmayız"* meâlindeki hadîsler, bu âyetlere ters düşmektedir. Peyğamber'in, Kur'ân'a ters sözler söylemesi makul değildir.

Üçüncü âyette Hz. Zekeriyyâ'nın, hafif bir sesle Allah'a duâ ettiği bildiriliyor. Bu âyet duânın hükmedercesine bağıra bağıra değil, edeple, alçak sesle yapılması gerektiğini gösterir.

7-11: Yüce Allah, Zekeriyyâ'ya, Yahyâ adlı bir çocuğu olacağını, ondan önce kimseye bu adın verilmediğini vahyettiği bildirilir. *Semîyy* isimlendirilmiş, anlamına geldiği gibi, benzer anlamına da gelir. Birinci takdirde âyetten Yahyâ adının daha önce kimseye verilmediği, ikinci takdirde de Yahyâ'nın benzerinin gelmediği anlaşılır.

Hz. Zekeriyyâ, hem kendisinin, hem de karısının çok ihtiyâr bir çağa ulaşmış olmalarına rağmen bir çocuklarının olacağına fevkalâde sevinmekle beraber bu müjde karşısında şaşkınlığını da belirtir. Kendisine bu işin, kendisini de hiç yok iken var eden Allah'a kolay olduğu, çocuğu olacağına işaret olmak üzre üç gün dilinin tutulup konuşamayacağı, sadece işaretle meramını anlatacağı bildirilir. Zekeriyyâ, ma'bedde, özel ibadet yerinden halkın yanına gelir, onlara sabah akşam Allah'ı anmalarını, O'nun şânının yüceliğini belirtmelerini işaretle anlatır.

1. Buhârî, Humus: 1, Fedâilu Ashâbi'n-Nebîy: 12, Meğâzî: 14, 38, Nefekat: 3, Ferâiz: 3, İ'tisâm: 5; Müslim, Cihâd: 49, 52, 54, 56, Ebû Dâvûd, İmâre: 19; Tirmizî, Siyer: 44; Nesâî: 9, 16; Muvatta', Kelâm: 27; İbn Hanbel: 1/4, 6, 9, 10, 25...
2. Aynı kaynaklar.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 38.
4. Enbiyâ Sûresi: 89.

11 nci âyette geçen *mihrâb* kelimesi, ibâdet yeri demektir. Mihrâb, mâbed içinde Hz. Zekeriyyâ'ya özgü ibâdet yeri idi. Oraya izinsiz kimse giremezdi. Halk mabedde toplanınca Zekeriyâ bu özel odasından çıkıp onlara öğüt verirdi. İşte yine ma'bedde toplanan halka hitâbetmek üzre odasından çıkan Zekeriyyâ, sözle konuşamamış, ancak işaretle sabah akşam Allah'ı anmalarını cemâate anlatmıştır.

Hz. zekeriyyâ'nın konuşamaması hakkında iki görüş vardır: Birine göre dili tutulmuş, hiç konuşamamıştır. Diğerine göre Zekeriyyâ Allah'ı tesbîh ve zikretmekle beraber halkla konuşamamıştır. Râzî'ye göre böyle olması daha kuvvetlidir. Çünkü birinci hal, bir hastalık dolayısiyle de olabilir. Ama konuşma gücü olduğu halde halkla dünyâ kelâmı konuşamamasının, Allah'ın dilemesinden ileri geldiği daha belirgindir [1].

Bu konuda bir vak'ayı anlatmak istiyorum: Rizeli Ahmed Efendi vardı. Vaktiyle içki içtiği için kendisine "Sarhoş Ahmed" derlerdi. Hacı Muharrem Efendi'den ders alıp tasavvufa bağlanan bu zât, bana aynen şöyle anlattı:

— Erzurum'da çalışıyordum. Burada bir hoca vardı, aslı Karadenizli idi. Bu hocanın, kimse ile konuşmadığını, "Lâilâhe illâllâh" dediği halde "Muhammedun Resûlullâh" diyemediğini gördüm. Bir gün yanında oturuyorduk, içimden hocanın "Lâilâhe illâllâh" deyip de "Muhammedun Resûlullâh" dememesini kınadım. Hoca bir kâğıda bir şeyler yazıp bana verdi. Kâğıda: "Çok geçmeden sen de benim gibi olacaksın" diye yazmış idi. Bir zaman sonra bende de aynı hal belirdi. "Lâilâhe illâllâh" dediğim halde bir türlü "Muhammedun Resûlullâh" diyemiyor, "Îsâ Rûhullâh" diyordum. Ne kadar kendimi zorlasam da olmuyordu. Böyle altı ay sürdü. Sonunda birden dilim açıldı "Lâilâhe illâllâh Muhammedun Resûlullâh" diyebildim.

Bizzat yaşayan kimseden dinlediğim bu olay, mutasavvıflara göre salikin, seyr ettiği hal ve makamların bir sonucu olabilir. Demek ki o salik, Îsâ ruhu makamına gelmiş, henüz Muhammedî makama yükselemediği için ancak ruhen Îsâ'nın risaletini ikrar edebilmiş. Bu ikrar söz ikrarı değil, ruhtan taşan bir hal ikrarıdır. Ama daha sonra ilerleyip Muhammedî makama ulaşınca Muhammed risaletini ikrar edebilmiş. Bu ikrar mücerred bir söz değil, yaşanan bir halin tezahürüdür.

12-15 nci âyetlerde henüz çocuk iken kendisine hikmet, peyğamberlik bilgisi verilen Hz. Yahyâ'nın, şefkatli, kötülüklerden korunan, anababasına itâatli olup isyankâr olmadığı belirtilir, doğduğu, öldüğü ve tekrar dirileceği günde esenlik içinde bulunması temennî edilir.

1. Mefâtîh.

12 nci âyetten, Yahyâ'ya verildiği bildirilen kitâptan maksadın Tevrât olduğu, Yahyâ'ya Tevrat'ın hükmüne kuvvetle sarılmasının emredildiği anlaşılır. Çünkü Yahyâ, Tevrat'ın hükmünü uygulayan bir peyğamber idi.

İhtiyâr çağında Zekeriyyâ'nın çocuk sahibi olması, olağan üstü bir şey sayılır. Sûrenin başında anlatılan bu olay, tamamen bir mu'cize olarak babasız yaratılan Hz. Îsâ'nın doğumu olayına bir giriş niteliği taşır. İhtiyar çağında çocuk sahibi olmak normal üstü bulunmakla beraber çağımızda da bunun örnekleri görülmektedir. Azerbaycan'da 92 yaşındaki bir kadının, 120 yaşındaki kocasından gebe kalıp çocuk doğurmuş olduğunu Hûd Sûresinin 72 nci âyetinin tefsîrinde anlatmıştık.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ
مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾
قَالَتْ اِنّ۪ي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ
رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي غُلَامٌ وَلَمْ
يَمْسَسْن۪ي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ
وَلِنَجْعَلَهُ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ
فَانْتَبَذَتْ بِه۪ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِ
قَالَتْ يَا لَيْتَن۪ي مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادٰيهَا مِنْ
تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَن۪ي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزّ۪ي اِلَيْكِ بِجِذْعِ

النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا
فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ
إِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾ فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾
يَا أُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ
إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّي عَبْدُ
اللّٰهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ
وَأَوْصَانِي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي
جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا
﴿٣٣﴾ ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ
لِلّٰهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضٰى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾
فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ

۝٣٧ اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝٣٨

16- Kitâb'da Meryem'i de an. Bir zaman o, âilesinden ayrılıp doğu yönünde bir yere çekilmişti. 17- Onlarla kendisi arasına bir perde çekmişti. Biz de rûhumuzu ona gönderdik; O, ona düzgün bir insan şeklinde göründü. 18- (Meryem) *dedi ki: "Ben senden, o çok Esirgeyene sığınırım. Eğer* (Allah'tan) *korkuyorsan* (bana dokunma)*!" 19-* (Rûh)*: "Ben, dedi, sadece Rabbinin elçisiyim: Sana tertemiz bir erkek çocuğu hediye etmek için geldim." 20- "Benim nasıl oğlum olur, dedi, bana bir insan dokunmadı ve ben bir kahpe de değilim?" 21- "Öyledir ama, dedi, Rabbin: 'O bana kolaydır. Onu insanlara bir mu'cize ve bizden bir rahmet kılmak için* (böyle yaratacağız)*' dedi ve iş olup bitti. 22- Ona gebe kaldı, onunla uzak bir yere çekildi. 23- Doğum sancısı onu, bir hurma dalı*(nın altı)*na getirdi: "Keşke dedi, bundan önce ölseydim, unutulup gitseydim!" 24- Altından* (ruh) *ona şöyle seslendi: "Üzülme, Rabbin alt tarafında bir su arkı var etti. 25- Hurma dalını sana doğru silkele, üzerine olmuş, taze hurma dökülsün." 26- "Ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen: 'Ben Rahmân için* (susma) *oruc*(u) *adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de." 27-* (Meryem) *çocuğu taşıyarak kavmine getirdi: "Ey Meryem, dediler, sen tuhaf bir iş yaptın!" 28- "Ey Hârûn'un kızkardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de fâhişe değildi* (sen ne yaptın böyle)*?" 29-* (Meryem) *çocuğu gösterdi. Dediler ki: "Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?" 30-* (Çocuk)*: "Ben, Allah'ın kuluyum, dedi, O bana Kitâbı verdi, beni peyğamber yaptı." 31- "Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti." 32- "Beni anneme iyilik eder* (kıldı)*, baş kaldıran bir zorba yapmadı." 33- "Doğduğum gün de, öleceğim gün de ve diri olarak kaldırılacağım gün de bana selâm* (esenlik) *verilmiştir." 34- İşte Meryem oğlu Îsâ. Şüphe edip ayrılığa düştükleri şey, gerçek söze göre budur. 35- Çocuk edinmek, Allah'a yakışmaz. O'nun şânı yücedir. Bir işi yapmak istedi mi ona sadece "ol!" der, o da olur. 36- Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk edin. İşte doğru yol budur. 37- Kendi aralarından çıkan hizibler ayrılığa düştüler. Büyük bir günün meşhedinden* (o günde bulunmaktan ve o günün duruşmasından) *vay kâfirlerin haline! 38- Bize geldikleri gün ne güzel işitir, ne gü-*

zel görürler! Ama o zâlimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler!

Tefsîr:

16-21 nci âyetlerde Hz. Meryem'in, melekle karşılaşması anlatılıyor. Âli İmrân Sûresinde açıklandığı üzre, annesi henüz gebe iken karnındaki Meryem'i, ma'bede hizmetçi olarak adamıştı. İşte çocukluğundan beri vaktini ibâdetle geçirmekte olan Meryem, ma'bedin doğu yönünde tenhâ bir yerde bulunuyordu. O bu halde iken Allah, Rûhunu Meryem'e gönderir. Düzgün, yakışıklı bir insan şekline bürünerek kendisine gelen Ruhû görünce Meryem, Allah'a sığınır, onu kendisine saldırmak isteyen bir delikanlı sanarak: *"Eğer Allah'tan korkuyorsan beni bırak, bana dokunma, senden Allah'a sığınırım!"* der.

Fakat Ruh, Allah'ın elçisi olduğunu, kendisine tertemiz bir erkek çocuk hediye etmek üzere geldiğini söyler. Kendisine insan eli değmediği ve kendisinin fâhişe bir kadın da olmadığı halde nasıl çocuk doğuracağına şaşan Meryem'e Ruh, bunun Allah'a kolay bir iş olduğunu, insanlara bir mu'cize olmak üzere bu çocuğu böyle babasız yaratacağını söyler ve iş olup biter. Son âyet, Meryem'e gelen Rûhun sözü olabileceği gibi o durumu anlatan bir âyet de olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem'e çocuk üfleyen Rûhun adı belirtilmemiştir. Tefsîrlere göre bu ruh, Hz. Cebrâîl'dir. Çünkü o, *"er-rûhu'l-emîn: güvenilir rûh"* olarak nitelendirilmiştir. Maamâfîh, bu konuda bir açıklık yoktur. Sûre Mekkî'dir. Mekke'de inen sûrelerde Kur'ân'ı getiren rûh, güvenilir olarak nitelendirilmiş, fakat ismen zikredilmemiştir. Ancak Medine devrinde inen Bakara Sûresinin 97 nci âyetinde Kur'ân'ın Cibrîl tarafından indirildiği, Tahrîm Sûresinin 4 ncü âyetinde de Cibrîl'in, Hz. Muhammed'in dostu olduğu bildirilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki Kur'ân'ı getiren Rûh, Cibrîl'dir. Meryem'e çocuk üfleyenin de Cibrîl olduğu anlaşılmaktadır. Kesin olan şey, Meryem'e yüce bir ruhun çocuk üflediğidir. Zaten Cebrâîl de yüce ruhlardandır. Biz bunlara melek diyoruz. Ebû Müslim'e göre de Meryem'e gönderilen ruh, karnında şekillenip insan olan ruhtur. Fakat birinci görüş daha kuvvetli kabul edilir.

22-26: Meryem gebe kalır. Çoğunluğun kanısına göre Meryem'in gebelik süresi normal süredir, yani dokuz aydır. Bunun sekiz ay, ya da altı ay sürdüğünü söyleyenler yanında gebe kalır kalmaz doğurduğunu söyleyenler de vardır. Çoğunluğun görüşü daha doğrudur.

İbn Kesîr'in belirttiğine göre Meryem ile, kızkardeşi yani Yahyâ'nın annesi aynı zamanlarda gebe kalmışlar ve Yahyâ'nın annesi, Meryem'le karşı-

laştığında, kendi karnındaki çocuğun, Meryem'in karnındaki çocuğa, saygı için secde ettiğini hissetmiş. Onların dininde Allah'tan başkası için saygı amaciyle secde edilmesi caizmiş, İslâm'da bu harâm kılınmıştır [1].

Meryem, karnındaki çocuk büyüyüp gebeliği belirmeğe başlayınca durumu ailesinden gizlemek için uzak bir yere gider, onlara görünmemeğe çalışır. Doğum sancısı tutunca bir ağacın altına gelir. Başına gelenlere üzülen Meryem, altından: Üzülmemesini, Rabbinin alt tarafında yani hemen yanı başında içecek bir su akıttığını, kuru ağacı silkelemekle de üzerine taze hurma döküleceğini, yeyip içmesini ve sevinmesini, insanlardan birini görünce Rahmân için susma orucu adadığını, kimse ile konuşmayacağını söylemesini bildiren bir ses duyar. Sözgelişinden bu ünleyenin, Meryem'e çocuk üfleyen ruh olduğu anlaşılır. Maamâfîh ünleyenin Îsâ olduğunu söyleyenler de varsa da bu doğru görülmez. Çünkü henüz Îsâ doğmamıştır.

27-33: Meryem, doğurduğu çocuğu getirince bunu hayretle karşılayan âilesi, kendisini kınamağa başlarlar. Temiz bir âilenin şerefine yakışmayacak çirkin bir iş yaptığını söylerler. Fakat o cevap vermez, sadece bebeği gösterir. *"Beşikteki bebekle nasıl konuşalım?"* diyenlere bebek, kendisinin Allah'ın kulu olduğunu, Allah'ın, Kitâbı verip kendisini peyğamber yaptığını, her yerde mübârek kıldığını, yaşadığı sürece kendisine namaz kılmayı, zekât vermeyi, annesine iyilik etmeyi buyurduğunu ve kendisini azgın bir zorba yapmadığını, doğduğu, öleceği ve tekrar dirileceği günde esenlik içinde olduğunu söyler.

30 ncu âyette geçen *"el-Kitâb"*ın da, 'Ahd-i 'Atîk denen Kutsal Kitâb olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki Îsâ'ya verilecek olan Kitâb, Yahyâ'ya da verilmiş olan Kutsal Kitâbdır. Gerek Yahyâ'ya, gerek Îsâ'ya Kutsal Kitâb'ın ruhunu uygulamaları emredilmiş, yani bu iki peyğamber yahûdî dinini hurâfelerden temizleyip aslî safvetine kavuşturmakla görevlendirilmişlerdir.

28 nci âyette kavmi, Meryem'e "Ey Hârûn'un kızkardeşi!" diye hitâb etmektedirler. Hârûn, Hz. Mûsâ'nın kardeşidir. Hârûn ile Meryem arasında çağlar vardır. Burada Hârûn'un kız kardeşi sözünden maksat, Meryem'in o âileden gelmiş olduğunu vurgulamaktır. Bu ifade ile şerefli bir soydan gelen Meryem'i, soyuna aslâ yakışmaz bir iş yapmakla suçlayıp iyice mahcubetmek istemişlerdir. Nitekim konuşmacı, veya kumandan dinleyicileri etkilemek için: "Ey Fatih'in torunları, Yavuz'un çocukları!" diye hitâbeder. Dinleyiciler ne Fatih'in torunu, ne de Yavuz'un oğludurlar. Fakat bu söz, dinleyenlerin, Fatih, Yavuz milletinin neslinden geldiğini belirtir.

34-36 ncı âyetlerde de şüpheli sözlere dayanarak hakkında tartışılan, hıristiyanlar tarafından türlü biçimlerde anlatılan Meryem oğlu Îsâ'nın gerçek

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/117.

durumunun bu olduğu; Allah'ın çocuk edinmekten münezzeh bulunduğu; O'nun olmasını istediği şeyin derhal olacağı vurgulanır. Ve Îsâ'yı Tanrının oğlu kabul edenlere: *"İşte benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'tır, O'na kulluk ediniz, doğru yol budur!"* denilir.

34 ncü âyet için iki anlam mümkündür: Hak Allah'tır. *Kavlu'l-Hakk* Allah'ın sözü demektir. Buna göre âyetin mânâsı: "İşte Hakkın sözü olan Meryem oğlu Îsâ budur" demek olur. Burada *"kavlu'l-Hakk"* Îsâ'nın bir sıfatı olmaktadır, *kelimetullâh* (Allah'ın sözü) ile aynı anlama gelir. Diğer mânâya göre *"kavlu'l-hakk"* gerçek söz demektir. Bu takdirde âyetin anlamı: "İşte Meryem oğlu Îsâ hakkında bu anlatılanlar doğrudur. Gerçek söz budur" demektir [1].

Müfessîrlerin çoğunluğuna göre 36 ncı âyet, Hz. Îsâ'nın sözünü nakletmektedir. Çünkü Mâide Sûresinde de Hz. Îsâ'nın benzeri bir sözü nakledilir: *"Meryem oğlu Mesîh demişti ki: Ey İsrâîl oğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin..."* [2]. Zuhruf Sûresinde ise bu cümle aynen Hz. Îsâ'nın ağzından nakledilmiştir: *"Îsâ, açık delillerle gelince dedi ki: Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Allah'tan korkun ve bana itâat edin. Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'tır. O'na kulluk edin, doğru yol budur"* [3].

Görüldüğü üzre âyet, Hz. Îsâ'nın bir sözüdür. Böyle olmakla beraber burada konuya bir sonuç olarak dinleyicilere yöneltilmiş bir öğüttür.

37-38: Hıristiyan mezhepleri, Îsâ hakkında ihtilâflara düşmüşler, çeşit çeşit inanç ve kanâatler benimsemişlerdir. Kimi onun üç unsurdan biri, kimi Allah, kimi Allah'ın oğlu olduğunu; kimi asıldığını, kimi asılmadığını, ona benzer birinin asıldığını söylemiştir. İşte gerçeği inkâr etmiş olanlar, çok kalabalık bir günde, herkesin gözü önünde azâba uğrayacaklardır.

Meşhed: Ya hesâp ve cezâyı görmeleri, veya hesâp ve cezâ görecekleri yerdir. Yahut meleklerin ve peyğamberlerin, hattâ insanın kendi beden organlarının, aleyhinde tanıklık etmesi veya bunların tanıklık edeceği yer ve zamandır. Her iki halde de meşhed, dehşetli olayların vukubulacağı kıyâmet alanıdır. İşte o gün, dünyâda gerçeğe aykırı düşüncelere sapmış olanların hallerinin yaman olacağı bildirilmekte, bu dünyâda gerçeği dinlemeyen, görmeyenlerin, orada gayet iyi işitip görecekleri, fakat o haksızların bugün açık bir şaşkınlık içinde bulundukları belirtilmektedir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/217.
2. Âyet: 72.
3. Âyet: 63-64.

Bu âyetlerin ve bunlardan öncekilerin iniş sebebi hakkında bir rivayete rastlamadık. Peyğamber(s.a.v.)e "Meryem kıssasını anmayı" emirle başlaması ve 35 nci âyette Allah'ın, çocuk edinmekten yüce olduğunun vurgulanması, âyetlerin Îsâ hakkında gerçeği belirtmek üzre indiğini gösterir. Bu âyetler, Hz. Peyğamber ile Araplar, ya da onunla hıristiyanlar arasında geçen bir tartışma üzerine inmiş olabilir. Zekeriyyâ ve Yahyâ kıssası, bu kıssaya bir giriştir.

Bu durum, Mekke devrinde de Peyğamber (s.a.v.) ile hıristiyanlar arasında temaslar bulunduğunu gösterdiği gibi, Araplar arasında Îsâ kıssasının bilindiğini de ortaya kor. Nitekim *"Meryem oğlu bir misal olarak anlatılınca hemen kavmin, ondan ötürü bağrışmaya başladılar: Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler"* [1] âyetleri, Arapların, Îsâ'nın tanrılaştırılmış olduğunu bildiklerini ifade eder. Demek ki Araplar, ya da en azından bazı bilgilileri, hıristiyan inançları hakkında bir şeyler öğrenmişlerdi.

O zaman hıristiyan mezhepleri arasındaki inanç tartışmaları çok daha keskin idi. Bunlardan kimi Îsâ'nın Allah'ın oğlu, ya da üç unsurdan biri, ya da Allah olduğunu söylüyordu. Nisâ Sûresi: 171, Mâide Sûresi 17 ve 73 ncü âyetler onların bu aşırı inançlarına değinir. Bu mezheplerden kimi de Îsâ'nın lâhûtî ve nâsûtî olmak üzere iki tabiatlı olduğuna, lâhûtî tabiatının, Tanrı Baba tabiatına eşit bulunduğuna, bu bakımdan onun tam bir Tanrı olduğuna inanırdı.

Kimi ise lâhûtî ve nâsûtî tabiatlerin birbirine karışıp bir tabiat olduğuna, fakat Allah ile tam eşit olmadığına inanırdı. Kimi de Îsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, Allah'ın ruhunun ya da Ruhu'l-Kudüs'ün içine girmiş bulunduğu bir insan olup Allah'ın heykeli olduğuna, bir insana gebe kalmış olan Meryem'e Allah'ın anası demenin doğru olmadığına inanırdı.

Kimine göre de Îsâ, annesi Meryem ile babası Yusuf Neccar'dan doğmuş normal bir insan idi, ancak peyğamber olmuştu.

Kimine göre de Îsâ insan olmakla beraber bâkire Meryem'den mu'cize olarak doğmuş bir peyğamberdi. Kendisinden sonra Ahmed isimli bir peyğamberin geleceğini müjdelemiş, kendisi asılmamış, öldürülmemiş, fakat ona benzeyen biri öldürülmüştü: *"Meryem oğlu Îsâ da: Ey İsrâil oğulları, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peyğamberi müjdeleyici olarak geldim, demişti"* [2], *"Onu öldürmediler ve asmadılar, fakat* (öldürdükleri) *kendilerine* (ona) *benzer gösterildi"* [3] âyet-

1. Zuhruf Sûresi: 57-58.
2. Saf Sûresi: 6.
3. Nisâ Sûresi: 157.

leri de hıristiyanlardan bir kısmının benimsediği bu inancı belirtir.

Bu mezheplerden kimi de Îsâ ile beraber annesi Meryem'i de Tanrılık derecesine yükseltmişti. Mâide Sûresinin 116-117 nci âyetleri de bu inanca işaret etmekte ve bunların temelsiz olduğunu belirtmektedir.

İşte hakkında her zümrenin başka başka inançlar beslediği Îsâ ve annesinin gerçek yanını anlatmak üzere bu âyetler inmiştir. Îsâ, ne üç unsurdan biri, ne Allah'ın oğlu, ne de Allah'tır. Allah çocuk edinmekten münezzehtir. Îsâ, Allah'ın, bir mu'cize olarak bakire Meryem'den yarattığı bir kulu ve peygamberidir. Bir delikanlı şeklinde gelen yüce ruhun, Meryem'e üflemesiyle yaratılmıştr. İhtiyâr Zekeriyyâ ile doğurma çağını geçirmiş acuze karısından Yahyâ'yı yaratan Allah, insan şekline girmiş bir yüce ruh ile bakire Meryem'den Îsâ'yı da yaratabilir. Onun yaratılış biçimi, Allah'ın kudretini gösteren bir mu'cizedir.

Îsâ'nın doğumu hakkında Kur'ân'ın anlattıkları, ana çizgileriyle İncillerde anlatılanlara uyar. Yalnız bebek Îsâ'nın konuşması, bugünkü İncillerde yoktur. Peygamber (s.a.v.) ile ilişkisi olan hıristiyanların ellerindeki İncil nüshalarında bu fıkranın da mevcudolduğuna, zamanla bu parçaların kaybolduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Bazı tarihçiler bu fıkranın bazı İncillerde yer aldığını yazmışlardır [1].

Şeyh Tantâvî, batı kaynaklarına dayanarak teslîs (üçleme) inancının eski Hind dinlerinde mevcudolduğunu yazıyor: "Putperest dinlerde Tanrı üç elemanlı bir lâhût olarak düşünülür." Eski Mısır'da Memfis heykellerinde bulunan din adamları öğrencilerine: "Birinci, ikinciyi yarattı. İkinci, Birinci ile beraber Üçüncüyü yarattı. Böylece Kutsal Üç tamam oldu" derlermiş [2]. "Güneş, yani oğul veya kelime ve Mut yani atadır. Bu inanç, Hind Brahmanizminden Mısırlılara geçmiştir. Çünkü onlar maddeyi yaşlı bir adam şeklinde; kuvvet ya da hayâtı delikanlı şeklinde, ruhu da doğan şeklinde sembolize ederlerdi" [3]. Anglikan Kilisesine Cevaplar adlı kitâpta üçleme'nin eski putperest dinlerden hıristiyanlığa geçtiği geniş geniş izah edilir.

Şeyh Tantâvî, *"Kendi aralarında hizipler ayrılığa düştüler..."* âyetinde, el-Mezhebu'r-Rûhânî adlı kitâba dayanarak hıristiyanların inanç ihtilâflarını şöyle anlatıyor:

Dördüncü Asırda hıristiyan kilisesi iki kısma ayrılmıştı. Biri Mesîh'in Tanrı olduğunu söylerken diğeri bunu inkâr ediyordu. 312 Milâdî yılında Arius şöyle dedi:

1. et-Tefsîru'l-hadîs, 3/46; bak. Philip Hitti, Muhtasaru Târîhi'l-'Arab, Arapça Tercemesi, s. 95.
2. el-Cevâhir: 10/34.
3. el-Cevâhir: 10/55.

"Baba ve oğul birbirinden ayrı cevherlerdir. İkincisi, birincisinin halîfesidir". Bunun anlamı, Îsâ'nın Tanrı olmadığıdır. Çağının bilginlerine göre Arius, geniş bilgi, fazilet ve kemal sahibi idi. Çok çekici bir konuşması vardı. Birçok hıristiyan âlim ona tabi olmuştu. Bu durum, İskenderiye papası İskender'in kalbine kin ateşi döktü. Bu adam, çevresine topladığı hıristiyan din adamlariyle beraber Arius'u, öğretileri yüzünden kâfir saydı.

Arius'un taraftarları da topladıkları bir meclis ile Arius'u savunup onun muhaliflerini kâfir saydılar. Böylece düzen bozuldu, güvenlik kalmadı, şiddetli ayrılıklar baş gösterdi. Bütün bu ayrılıklar, aslında kendi dinlerinden olmayan, eski Mısır ve Hindlilerden alınmış bir mesele için yapılıyordu.

Kıral Konstantin, ayrılıkları yatıştırmak için gerek İskenderiye papazına, gerek Arius taraftarlarına birer mektup yazdı ise de bu, yarar vermedi. Ariusçuları tutmakla suçlanan kıral, 325 tarihinde İznik'te bir konsil topladı. Bu konsilin raportörlüğünü yapan papas Sapinos, Konsil üyelerinin çoğunun son derece basit, kaba, cahil kimseler olduklarını söylüyor.

Konsil üyeleri arasında tartışmalar, kavgalar çıktı. Her mezhep sahibi, muhaliflerini Kırala kötüledi. Ariusçular: "Îsâ yoktan yaratıldı, onun var olmadığı bir zaman vardı" derken, ötekiler: "Hayır, Îsâ, O'nun kendi özelliğinde olan tek oğludur. O, Babanın aklı, kudreti, hikmeti, şeref ışığıdır" dediler.

Kıral, Ariusçuları sürgüne gönderdi. Bir süre sonra sürgünden dönen Arius ve taraftarları, İskenderiye'ye geldiler. Onların gelmesiyle Îsâ'nın, babasına eşit olmadığını söyleyen inanç üstün geldi. İznik Konsilinde istemeye istemeye Îsâ'nın, Babaya eşitliği ve Tanrılığını kabul etmiş olanlar, bu fikirlerinden dönüp Îsâ'nın cevherde Babaya eşit olmadığını söylediler.

Kostantin bu kez Antakya'da bir meclis topladı. Bu mecliste Arius görüşü üstün geldi. Ortodoks (doğru görüşlü) kabul edilen muhaliflerin fikirleri reddedildi. Vaktiyle nasıl Ariusçular İznik meclisini lânetlemiş iseler, bu kez de Ortodokslar Antakya meclisini lânetlediler. İki mezhep arasındaki düşmanlık ve kin ateşi alevlendi. Bu sırada Arius da ansızın öldü. Makaryos'un duâsı bereketiyle Arius'un öldüğünü sanan Ortodokslar, olaya sevindiler. Daha sonra 337 yılında da mülkünü oğulları arasında paylaştırmış olan Kostantin öldü.

Îsâ'nın Tanrılığına inanan sürgündeki (Amaratnasius), Kıralın iki oğlu (Kostans) ve (Kostant)tan İznik ve Antakya meclislerinin görüşlerini bağdaştıracak bir meclis toplamalarını istedi.

Doğu papasları, Îsâ'nın (cevherde Babaya eşit) olduğu görüşlerinden vazgeçtiler. Batı papasları da İznik meclisinin kanununu kabul edip Ariusçuları mahrum ettiler. Bundan bir şey elde edilemeyince Papa (Libarius), Kıralın

emriyle Milan'da bir meclis topladı. Batılı papaslar inadettiler. Kıral bunları sürgüne gönderdikten sonra beşinci bir meclis topladı. Bu mecliste de tartışmalar ondört ay sürdü. Kıral Kostans askerlere: "Cevherde eşit" fikrinden vazgeçmeyen hiçbir papasın şehirden çıkmasına müsaade etmemelerini emretti. Böylece hıristiyanlar arasında Arius'un fikri hakim oldu.

Fakat bu Kıral ölünce Mesih'in Tanrılığı ve cevherde Babaya eşitliği inancı yeniden canlandı. Hıristiyanlar arasındaki ayrılıklara son vermek için Kıral Teodosius, bütün hıristiyanların, Îsâ'nın Tanrılığını kabul eden Damasius görüşüne uymalarını emretti. Çünkü Kıral Berberlere karşı savaşmak istiyordu. Bunun için Ariusçuların görüşünü reddetti. Fakat çokluklarından dolayı da onların mevkilerine dokunmadı. Aziz Amfiluk, Ariusçuları herşeyden mahrum etmek için şöyle bir çare düşündü:

Bir gün Kıralın oğlu velîaht Arkadios'un da huzurda olduğu sırada Kıral Teodosius'un huzuruna girer. Kırala saygı gösterir ama Veliahde hiç aldırış etmez. Kıral bunu kendisine hatırlatınca Veliahde gülümser ama yine saygı göstermez. "Bu gülümseme ona yeter, saygı ancak Kırala mahsustur" der. Kıral kızar, onu huzurundan kovar. Giderken:

— Peki efendim, der, sen oğluna yapılan saygısızlığa dayanamıyorsun, ona saygı göstermeyene kızıyorsun da göklerin ve yerin Tanrısı, nasıl tek oğlunu yalanlayana, ona secde etmeyene kızmaz?

Bu sözden etkilenen Kıral, Ariusçuları dağıtır, İznik kanununu kabul etmeyenlerin medenî haklarını ellerinden alır. İşte Amfiluk'un bu hilesiyle hıristiyanlar arasına üçleme inancı yerleşir.

Hıristiyanların bu inancı eski Mısırlılardan ve Hintlilerden alınmıştır. Hindilerin üçlemesi *"Brahmâ-Vişnâ-Sifa"*dır. Mısırlıların üçlemesi *"Oziris-İzips-Horos"*tur. Kildânîler, Fisagorlar arasında da buna benzer üçlemeler vardır.

Hıristiyanlar: Oğul Babadan ve Kutsal Ruhtan var olmuş, fışkırmıştır, derler. Onlara göre Baba yaşlı, kızgın suratlı bir adam şeklindedir. Oğul ise her zaman kendisini Babasına feda eden bir delikanlıdır. Kutsal Ruh da her ikisinin üzerine konan bir güvercindir.

Rumlar ve Ortodokslar, bu Baba ve Kutsal Ruhtan fışkırma düşüncesine katılmazlar. Onlara göre inancı hiç düşünmeden kabul etmek gerekir. Îsâ oğuldur ama taşmamıştır, tamamen Baba gibidir. Burada akıldan ayrılıp üçlemeyi güneş, güneşin ışığı ve ısısına benzetirler. Oysa ışık ve ısı güneşin tabiatinde değildir. Keza üçlemeyi üçgene ve ayrıtlarına benzetirler. Oysa ayrıtların her biri kendi başına vardır.

Böylece Baba Oğulu doğurur, onu sever, Nefis Babanın suretidir, Fikir

Oğulun suretidir, aralarındaki karşılıklı sevgi Kutsal Ruhun suretidir. Bu da çelişkidir. Zira sevgi, ya da düşünce Nefiste ayrı eleman değildir.

Bu bilgileri veren el-Mežhebu'r-Rûhânî adlı kitâbın, bir hıristiyan olan yazarı, sözlerini şöyle tamamlıyor: "Elbette hıristiyan, bu üçlemede bir amacın olmadığını; biraz düşünse, bu açık sapıklığı kabul etmekten utanır..." [1].

Üçleme inancının, hıristiyanlıktan çok önce Hindliler ve Çinlilerde var olduğunu söyleyen, adı geçen kitabın yazarı: "Îsâ'nın Tanrılığı, ancak Orşelim'in harabolup yahudilerin Mısır'da, Farsta ve Hintte perişan bir halde kalmasından sonra ortaya çıkmıştır. Güvenlik kurulduktan sonra yurtlarına dönen yahudiler, vatanlarına dönerken yıllarca aralarında yaşamış bulundukları milletlerin inançlarını da beraberlerinde getirmişlerdir.

"O zaman hıristiyanlar arasında mücadeleler olmuş, nihayet üçleme, İznik Konsilinde, yahudilere yabancı olan Kıral Kostantin'in, siyâsî amaçlı baskısı sonunda yerleşmiştir" [2].

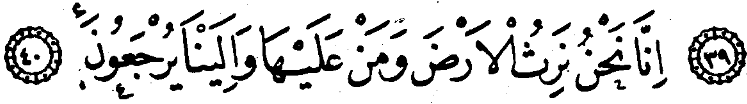
Şeyh Tantavî, üçleme'nin, çeşitli milletlere nasıl yerleştiği sorununu şöyle izah ediyor:

"Nasıl yenilen gıdalara yararsız otlar karışırsa, insan düşüncesine de tutarsız, asılsız düşünceler karışır. Bu inancın bir gerçek yanı vardır ki o da şudur: Eski insanlar şu varlık dünyasına genel bir bakışla bakmışlar, kâinatın üstünde bunu yürüten bir varlık olduğunu anlamışlar. Bu yönetici, kâinatın ruhudur. Kudret ve ilim sahibi olan bu yüce varlık, kendisine en yakın bir varlık yaratmıştır ki bu, şeriat dilinde melâike denilen ruhânî güçtür. Bu güç insanda his ve hareketi kapsar. Bu âlemde de kuvvet, akıllar, nefislerdir. Âlemin düzeni bunlarla yürür. Sonra bu düşünce gücünden, üçüncü bir güç de çıkmıştır ki o da maddedir. Böylece Tanrı-Kuvvet ve Madde unsurları var olur. Bütün yaratıklar ancak Tanrı-Kuvvet ve Madde ile tamamlanır. Bu âlemi yöneten kuvvet, Tanrının kuvvetidir, âlem O'ndan meydana gelmiştir.

"Meselenin aslı budur. Sonra insanlar bu felsefî düşünceyi anlayamadıklarından bu kuvvetlerin yerine kendi sevdikleri kişileri oturtmuşlardır. Kimi Kuvvet'in yerine Budda'yı, kimi de Îsâ'yı koymuştur" [3].

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

1. el-Cevâhir, 10/55-57.
2. el-Cevâhir, 11/132 (el-Mežhebu'r-Rûhânî, s. 222).
3. el-Cevâhir, 10/57-58.

39- Onları şu hasret gününe karşı uyar ki o zaman kendileri gaflet içinde inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur. 40- Dünyâya ve üzerinde bulunanlara biz vâris oluruz biz ve bize döndürülürler.

Tefsîr:

39-40 ncı âyetlerde Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, ihtilâf edip bir türlü gerçeği kabul etmeyen insanları, hasret içinde kalacakları şöyle bir güne karşı uyarması emrediliyor: O gün insanlar gaflet içinde inanmayıp dururlarken birden bire iş bitirilir. Dünyâ ve üstünde bulunan herşey Allah'a kalır. Ve herkes Allah'ın huzuruna döndürülür.

39 ncu âyette "إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ : *O zaman iş bitirilmiş olur*" cümlesi üzerinde birkaç tefsîr ileri sürülmüştür:

1) Âhirette delil beyan edilir, sevap ve ceza açıklanmak suretiyle iş bitirilir.

2) Hasret günü dünyâ yok olur, teklif kalkar, iş bitirilmiş olur.

3) Buradaki emir, ölüm anlamınadır. Peyğamber(s.a.v.)in bir hadisinde de: *"Ölüm güzel bir koç şeklinde getirilip cennetliklerin ve cehennemliklerin gözleri önünde boğazlanır. Cennetliklerin sevinci, cehennemliklerin de üzüntüsü artar"* [1] dediği rivayet edilir. Bu hadisten, bitirilen işin ölüm olduğu anlaşılır.

Buhârî ve Müslim'de de yer alan bu hadisin, asıl amacı, Âhirette ölümün olmayacağını belirtmektir. Yoksa ölümün bir hayvan gibi boğazlanması sözkonusu değildir [2].

Gerçi bu hadis ile âyetteki *emr*'in, ölüm anlamına geldiği kanıtlanmaya çalışılmış ise de bu kanıtlama yerinde değildir. Çünkü hadis, âyetin tefsîri olarak zikredilmemiştir. Kaldı ki âyette nimet veya azâbın ebediliğinden söz edilmiyor, sadece gaflet içinde bulunan imansızların helâk edilecekleri günün dehşeti vurgulanıyor. Asıl amaç, dinin özünden sapıp batıl düşünceler içine giren, dünyâ tutkusuyla âhireti düşünmeyen kimselere, bir gün şu dünyâyı bırakıp gideceklerini ve insanların sahiplendikleri şu dünyânın tamamen Allah'a kalacağını, asıl mülk sahibinin Allah olduğunu anlatıp dinden sapanları doğru yola yöneltmektir.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 19; Müslim, Cennet: 40; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 19.
2. Mefâtîh, 21/222.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرٰهٖيمَ اِنَّهُ كَانَ صِدّٖيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾ اِذْ قَالَ
لِاَبٖيهِ يَٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنٖي عَنْكَ شَيْـًٔا ﴿٤٢﴾
يَٓا اَبَتِ اِنّٖي قَدْ جَٓاءَنٖي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنٖٓي اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا
﴿٤٣﴾ يَٓا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾
يَٓا اَبَتِ اِنّٖٓي اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾
قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتٖي يَٓا اِبْرٰهٖيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنٖي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾
قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّٖي اِنَّهُ كَانَ بٖي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَاَعْتَزِلُكُمْ
وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّٖي عَسٰٓى اَلَّٓا اَكُونَ بِدُعَٓاءِ رَبّٖي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾
فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا
جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا
﴿٥٠﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسٰٓى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا
﴿٥١﴾ وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ
مِنْ رَحْمَتِنَٓا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمٰعٖيلَ اِنَّهُ كَانَ

صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ
وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ
كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ
أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ
إِبْرٰهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ
الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾

41- Kitâb'da İbrâhîm'i de an; gerçekten o, çok doğru bir peygamberdi. 42- Babasına demişti ki: "Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" 43- "Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim." 44- "Babacığım, şeytana tapma, çünkü şeytan, Rahmân'a isyân etmişti." 45- "Babacığım, ben sana, Rahmân'dan bir azâbın dokunmasından korkuyorum. O zaman şeytanın dostu olursun." 46- "Ey İbrâhîm, dedi, sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer bundan vazgeçmezsen andolsun seni taşlarım, uzun süre benden ayrıl, git!" 47- (İbrâhîm)*: "Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Doğrusu O, bana çok lûtufkârdır." 48- "Sizden de, Allah'tan başka yalvardıklarınızdan da ayrılıyor ve yalnız Rabbime yalvarıyorum. Umarım ki Rabbime yalvarmakla bahtsız olmam." 49- İşte onlardan ve onların Allah'tan başka taptıklarından ayrılınca biz ona İshak'ı ve* (torunu) *Ya'kub'u armağan ettik ve hepsini de peygamber yaptık. 50- Onlara rahmetimizden bir parça verdik ve onlar için yüce bir doğruluk dili verdik* (herkesçe anılmalarını sağladık). *51- Kitâb'da Mûsâ'yı da an, doğrusu o, samimî idi ve elçi bir peygamber idi. 52- Ona*

Tûr'un sağ yanından seslendik ve özel konuşmak için onu kendimize yaklaştırdık. 53- Ona acımamızdan dolayı kardeşi Hârûn'u da peyğamber olarak armağan ettik. 54- Kitâb'da İsmâîl'i de an. Çünkü o sözünde duran, elçi bir peyğamberdi. 55- Halkına namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi, Rabbi yanında beğenilmişti. 56- Kitâb'da İdrîs'i de an; çünkü O, çok doğru bir peyğamberdi. 57- Onu yüce bir yere yükseltmiştik. 58- İşte bunlar; Allah'ın nimet verdiği peyğamberlerden, Âdem neslinden, Nûh ile beraber gemide taşıdıklarımızın neslinden, İbrâhîm ve İsrâîl neslinden yol gösterdiğimiz ve seçtiğimiz insanlardandır. Onlara Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.

Tefsîr:

Zekeriyyâ ile Yahyâ ve Meryem ile Îsâ kıssalarından sonra sûrenin üçüncü kıssasını, Hz. İbrâhîm'in davet kıssası oluşturur.

41-50 nci âyetlerde tevhîd dininin önderi olan Hz. İbrâhîm'in yüce vasıfları, babasını tevhîd dinine daveti, bu konuda onunla tartışması, babasının sert tepkisine, "Bu davadan vazgeçmezsen seni taşlarım, elimden bir kazâ çıkmadan yanımdan defol git, uzun zaman gözüme görünme!" diyen babasına tatlı dille esenlik ve Allah'tan mağfiret dilemesi, ona İshâk'ı ve onun vasıtasiyle de torunu Ya'kub'u lûtfedip bunların hepsini peyğamber yaptığını, rahmetinden bir parça lûtfettiği bu insanlara, kendilerini doğrulukla yâd edip öven dil bıraktığını bildirmektedir. Yani bunlar her dilde övülmekte, sonra gelen nesiller bu insanların doğruluklarını, iyiliklerini anıp övmektedir.

47 nci âyetteki *hafiyy,* burada lûtufkâr, yahut bir işe önem veren anlamına gelir.

51-53 ncü âyetlerde Allah'ın, sadık bir peyğamber olan Mûsâ'ya, Tûr'-un sağ yanında hitâbettiğini ve onu kendisine iyice yaklaştırıp onunla gizli konuştuğunu, kendisine acıdığından dolayı kardeşi Hârûn'u da peyğamber yapıp ona yardımcı kıldığını bildirmektedir.

51 nci âyetteki "مُخْلَصًا" kelimesi lâm'ın fethası ile de, kesresi ile de okunur. Fetha ile okunursa seçkin anlamına gelir. Kesre ile okunursa Mûsâ, ibâdeti yalnız Allah'a has kılan, yalnız O'na kulluk eden, ihlâslı bir peyğamber idi demek olur [1].

54-57 nci âyetlerde dosdoğru bir peyğamber olan İsmâîl ve İdrîs'in yüce derecelerine işaret buyurulmaktadır. Bu âyetlerde Hz. İsmâîl, sözünde duran,

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/231.

âilesine namazı ve zekâtı emreden bir peygamber olarak nitelendirilir. Bundan namaz ve zekâtın, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden çok önce, tâ eski peygamberlerde de var olan, çok önemli temel ibâdetler olduğu anlaşılır. Ayrıca İsmâîl doğru va'dli, sözünde duran bir peygamber olarak nitelendirilmekle sözde durmanın önemi de vurgulanmıştır. "Biriyle buluşmağa söz veren kimse, onu ne zamana dek bekleyecek?" sorusuna Şa'bî şöyle cevap vermiş: "Eğer gündüz beklemeğe söz vermişse bütün gün, gece buluşmağa söz vermişse bütün gece beklemelidir" [1].

58 nci âyette de işte o örnek insanların Âdem soyundan, Nûh ile beraber gemide taşınmış olan insânların soyundan, İbrâhîm, İsrail, yani Ya'kub ve Allah'ın doğru yola iletip seçmiş olduğu kimselerin soyundan gelen peygamberler olduğu, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapandıkları, böylesine Allah'a bağlı, şefkatli, duygulu oldukları belirtilmektedir.

Sözgelişinden anlaşıldığı üzre Allah'ın âyetleri okunduğu zaman secdeye kapananlar, Allah'a saygılarından dolayı bunu yapmışlardır. Âyetten, Kur'ân okunduğu zaman o peygamberlere ittibâen saygı için secde etmenin uygun olacağı anlaşılır. O örnek insanlar, Allah'ın âyetlerini duyunca secde ettiklerine göre demek ki Allah'ın âyetleri okunduğu zaman onlar gibi secde etmek uygun olur. Bazı müfessîrlere göre bu secde ile kasdedilen, namazdır. Kimine göre tilâvet secdesidir, kimine göre de yalnız Allah'a saygıdır.

İbrâhîm kıssası, onun tevhîd uğrunda çabaları, tartışmaları, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde çeşitli üslûplarla anlatılır. Onun babasiyle ve kavmiyle olan bu tartışması, İbrâhîm'in hayatını ve sözlerini içeren bugünkü Tevrat nüshalarında yoktur. Fakat biz, bu kısmın, Hz. Peygamber devrindeki nüshalarda mevcudolduğu kanısındayız. A'lâ Sûresinde: *"Bu hüküm, elbette ilk sahifelerde vardır: İbrahim'in ve Mûsâ'nın sahifelerinde"* [2], Necm Sûresinde: *"Yoksa kendisine haber mi verilmedi: Mûsâ'nın sahifesinde ve çok vefalı İbrahîm'in sahifesinde olanlar?"* [3] buyurulmaktadır. Bu âyetlerde Mûsâ'nın sahifeleri yani kitâbı yanında İbrâhîm'in sahifelerinden yani kitabından da sözedilir. Kitabı Mukaddes'te Mûsâ'nın Kitabı Tevrat'tır fakat İbrahim'in Kitabı yoktur. Herhalde bu âyetlerde sözü edilen İbrâhîm'in sahifeleri kaybolmuştur.

Burada genellikle dikkatten kaçmış olan bir noktayı belirtmek istiyorum. 51, 54, 56 ncı âyetlerde: *Kitâp'ta Mûsâ'yı an; Kitâp'ta İsmâîl'i an; Kitâp'ta*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/232.
2. Âyet: 18-19.
3. Âyet: 36-37.

İdrîs'i an, denilmektedir. Bu âyetlerde kasdedilen Kitâp, bu peyğamber kıssalarının anlatıldığı Tevrât'tır. Yüce Allah, Hz. Muhammed'e, o Kitâp'ta anlatılmakta olan peyğamberleri anmasını, onların kıssalarını hatırlatmasını emretmektedir. Bu âyetlerdeki Kitâp'ta kelimesi, Kitâp'ta anlatılan, orada bulunan mânâsını ifade eder.

Bilindiği üzre Hicazlıların da dahil bulunduğu Adnanlı Araplar, atalarının İbrahim olduğuna inanırlardı. Bakara Sûresinin 124-140 ncı ve Hac Sûresinin 78 nci âyetleri bunu teyid eder. Kur'ân-ı Kerîm, İbrâhim kıssasını tekrar ederek sadece İbrahim soyundan gelmenin bir değer taşımadığını; asıl önemli olanın, onun yolunda gitmek, onun inancına sarılmak olduğunu anlatmak istiyor. Araplar, kendilerinin atası kabul ettikleri İbrahim'in hayâtı hakkında kulaktan dolma rivayetler yanında bazı metinlere de sahibolabilirler.

İniş sırasına göre burada ilk defa zikredilen ve Enbiyâ Sûresinde ikinci kez zikredilecek olan İdrîs'in, Hz. Nuh'un atalarından Hanok olduğu rivayet edilir. Tekvîn Kitabının beşinci babında: "Ve Hanok'un bütün günleri üçyüz altmış beş yıl oldu ve Hanok Allah ile yürüdü ve gözden kayboldu; çünkü onu Allah aldı" [1] denilmektedir.

Âyette yüksek bir mekâna çıkartıldığı anlatılan İdrîs ile Tevrat'ta Allah'ın kaldırıp aldığı anlatılan Hanok arasında bir uygunluk vardır. Bu ikisi aynı şahıs olabilir. Fakat Hanok'un nasıl İdrîs şekline girdiği bilinmiyor. İbnu'l-Manzûr, Lisânu'l-'Arab'da İdrîs'in ders kökünden geldiğini, çok okuduğundan dolayı kendisine İdrîs dendiğini, asıl adının Ahnoh (Hanok) olduğunu söyler. Buna göre İdrîs, Arapça kökten türemiş bir isimdir.

Müfessîrler, hikâyecilere ve siyerle ilgilenenlere atfen ilk defa yazıyı, hesabı, silâh kullanmayı, dikiş dikmeyi İdrîs'in icadettiğinden, kâfirlerle ilk savaşanın da o olduğundan, Îsâ gibi göğe kaldırıldığından, yerde değil, yedinci gökte ölümün ona yetiştiğinden, bir kısmına göre de hâlâ dördüncü gökte bulunduğundan söz ederler. Bu haberler, Hz. Peyğamber zamanındaki Arapların bu adı tanıdıklarını, bu adın onların mechulü olmadığını gösterir.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ
يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

1. Tekvîn: 5/23-24.

وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهُ
كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ
ف۪يهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا
﴿٦٣﴾

59- Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayi ettiler, şehvetlerine uydular. Onlar kötülük bulacaklardır. 60- Ancak tevbe eden, inanan ve iyi iş yapanlar, onlar cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklardır. 61- Rahman'ın, kullarına gıyâben va'dettiği Adn cennetleri(ne gireceklerdir). *Şüphesiz O'nun va'di yerine gelecektir. 62- Orada boş söz değil, yalnız selâm işitirler. Orada sabah akşam rızıkları da hazırdır. 63- İşte kullarımızdan korunanlara vereceğimiz cennet budur.*

Tefsîr:

59- Yukarıdaki âyetlerde Peygamberler ve onların izinde giden mutlu insanlar anıldıktan sonra 59 ncu âyette onların yolundan ayrılan, namazı bırakıp şehvetlerinin ardında koşan bir *half*'in geldiği belirtiliyor. *Half* arka demektir. Kişinin ardından gelen kimselere *half* denmiştir. Kelime lâmın fethiyle halef okunursa kişinin ardından gelenlerin, hayırlı insanlar olduğunu, sükûn ile half okunursa ardından gelenlerin kötü insanlar olduğunu belirtir. Yukarıda anlatılan mutluların tersine bu şakîlerin de *ğayye* kavuşacakları belirtiliyor.

Ğayy: husrân, şer mânâlarına gelir. Yoldan sapan şerliler, hareketlerine uygun olarak şer ve husran ile karşılaşıyorlar. Abdullâh ibn Mes'ûd'a göre *ğayy* cehennemde çok derin bir vadidir. Başka bir rivayete göre de bu vadiden kan ve irin akar.

60 ncı âyette tevbe edip inanan ve güzel işler yapanların Adn Cennetlerine yani durulmağa değer cennetlere girecekleri ve kendilerine hiç haksızlık edilmeyeceği, yaptıkları her güzel işin karşılığını alacakları belirtiliyor.

61-63 ncü âyetlerde Rahman'ın, vasıfları anlatılan iyi kullarına, ğaybde söz verdiği, durulmağa değer bahçelerin verileceği açıklanır.

Ğayb, Kur'ân'ın haber verdiği, mü'minlerin, gözleriyle görmedikleri hâlde inandıkları şeylerdir. Cennet, cehennem de bu ğayb haberlerindendir. Mü'minler Allah'ı görmedikleri halde O'na inandıkları gibi, O'nun bildirdiği cennet ve cehenneme de inanırlar. İşte Rahmân'ın, ğaybde söz verdiği, yani kendisini görmedikleri halde varlığını haber verdiği, mü'minleri mükâfatlandıracağını bildirdiği nimetler, cennetler demektir.

(مَأْتِيًّا): Allah'ın sözü mutlaka yerine gelecektir anlamına geldiği gibi, O'nun söz verdiği cennet, iyi kullarının varacakları bir yerdir anlamına da gelir.

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدٖينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ وَمَا كَانَ
رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ
لِعِبَادَتِهٖۜ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

64- Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında bulunan herşey O'na âittir. Rabbin, aslâ unutkan değildir. 65- Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan şeylerin Rabbidir. O'na kulluk et ve O'na kullukta sabret. Hiç O'nun adıyle anılan birini biliyor musun?

Tefsîr:

64-65 nci âyetlerde birinin, Hz. Peyğamber'e, kendilerinin ancak Rabbinin emriyle ineceklerini; herşeyi bilen Rabbinin aslâ unutkan olmadığını; kâinatta bulunan herşeyin O'na âit bulunduğunu; O'nun adaşının bulunmadığını söylediği anlatılmaktadır.

Bu âyetlerin yorumunda hayli ihtilâf vardır. Burada Peyğamber'e hitâbedip: *"Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz..."* diyen kimdir? Genellikle kabul edilen tefsîre göre Hz. Cebrâîl, bir süre vahiy getirmekte gecikmiş, vahyin gecikmesi üzerine müşrikler, Peyğamber(s.a.v.)i kınamağa, "Rabbi onu bıraktı, unuttu" demeğe başlamışlar. Bir süre sonra Cebrail gelmiş, Peyğamber

ona neden geciktiğini sormuş. Cebrail de ona, kendilerinin ancak Rabbinin emriyle inebildiklerini, Rabbinin hiçbir şeyi unutmayacağını söylemiş [1].

İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Cebrâîl'e: *"Bizi neden daha sık ziyaret etmiyorsun?"* demiş. Cebrâîl de 64 ncü âyeti okumuştur[2].

Bu tefsîrlere göre bu söz, Cebrâîl'in kendi sözüdür. Kur'ân'da bunun başka örnekleri de vardır: *"Bizim içimizde herkesin bir makamı vardır. Biziz, o sıra sıra dizilenler biz; biziz o tesbîh edenler biz!"*[3]. Bu sözler, vahiy getiren *"Güvenilir Ruh"* Cebrâîl'in sözleridir.

Demek Kur'ân Allah'ın emriyle inmekle beraber Cebrâîl diye adlandırılan yüce ruhun vahyidir. Bu sözler melek düzeyinden yani ruhtan Hz. Muhammed'in ruhuna indirilmiştir. İlâhî irâde; Hz. Muhammed'e vahiy vermesi konusunda Cebrâîl'e tecellî ediyor. Bu irâde Cebrâîl'de kelimeler haline gelip Hz. Muhammed'e veriliyor. Kur'ân Allah'ın irâdesiyle, *er-Rûhu'l-Emîn* tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. Kur'ân'ın vahyi hakkındaki irâde Allah'ın irâdesidir. Ama bu irâdenin, kelimeler, sözler halinde detaylanması Cebrail'e âittir. Çünkü Allah'ın sözleri, harf ve sesten münezzehtir. Allah insanla konuşmaz, ancak o küllî varlığın düşünceleri, yüce ruhlar vasıtasiyle insanın duyabileceği söz kalıplarına dökülerek insan ruhuna gelir. Bundan dolayı Kur'ân Allah'ın irâdesiyle, fakat Cebrâil'in vahyidir. Daha açık bir ifade ile Allah'ın görevlendirdiği melek, Hz. Muhammed'e bu sözleri üflemiştir. Bu ve benzeri âyetler, bu gerçeği açıkça ifade ediyor.

Ebu Müslim'e göre bu âyetler, Cebrâil'in değil, cennete giren korunanların sözleridir. Cennete girenler: *"Biz ancak senin Rabbinin emriyle cennete ineriz, Cennette önümüzde bulunan ve dünyâda arkamızda kalan ve bunlar arasında bulunan şeyleri Rabbin unutmaz"* diyorlar.

Fakat bu te'vil makbul sayılmamıştır. Kadî 'Abdu'l-Cebbâr'ın dediği gibi yavaş yavaş, ara ara inmek anlamına gelen *tenezzül,* meleklerin, Hz. Peygamber(s.a.v.)e inişini gösterir. *"Rabbinin emriyle"* kaydı da bu inişin, Peygamber'e iniş olduğunu belirler. Burada hitâp, cemâatten tek kişiyedir. Cennettekilerin birbirlerine bu şekilde hitâbı uygun değildir. Ve nihayet: *"Rabbin aslâ unutkan değildir. Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan şeylerin Rabbidir, O'na kulluk et ve O'na kullukta sabret..."* sözleri, ancak teklif haline uygun düşer [4].

1. Câmi'u'l-beyân: 16/103-104.
2. Câmi'u'l-beyân: 16/103-104.
3. Sâffât Sûresi: 164-166.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 21/239.

64 ncü âyetin sonundaki *"Rabbin aslâ unutkan değildir"* cümlesinin tefsîrinde Ebû'd-Derdâ'dan merfu'an şu söz nakledilmiştir: *"Allah'ın, Kitâbında helâl kıldığı helâldir, haram kıldığı da haramdır. Hakkında bir şey demediği de bağışlanmıştır. Allah'ın bağışladıklarını kabul ediniz. Çünkü Allah hiçbir şeyi unutmaz* (bildirmediklerini affetmiştir)"[1].

Bu tefsîr, âyetin asıl amacını açıklayamaz. Bu âyetin amacı, Peyğamber(s.a.v.)e gelen vahiylerin korunduğunu, onlara Tanrı'nın vahyedilmesini istediği sözlerden başka sözlerin karışmadığını belirtmektir.

Allah, peyğamberlerine gönderdiği vahyi, şeytân müdâhelesinden korur. Çünkü O, vahy götürmekle görevlendirdiği meleği, -görevini güvenlikle yapabilmesi için- muhafız meleklerin gözetim ve denetimi altında gönderir. İşte vahy meleği, Allah'ın emrettiği vahye, hiçbir cin-şeytân sözü karışmadığını belirtmek için: *"Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında* (yani sağımızda, solumuzda) *bulunan herşey O'nundur"* demektedir. Bu cümle, vahy meleğinin, gözetim altında görevini yaptığını anlatmaktadır. *"Rabbin, aslâ unutkan değildir"* sözü de: Allah, bizim aracılığımızla elçisine nelerin vahyedilmesini buyurduğunu bilir. O, bize verdiği sözleri unutmaz. Şâyet O'nun bize verdiği herhangi bir mânâyı değiştirmiş veya tebliğ etmemiş olsak bunu bilen Allah, bizi şiddetle cezalandırır, demektir.

Aynı mânâ, Cin Sûresinin 26-27 nci âyetlerinde de vurgulanmıştır: *"Ğaybi bilen O'dur. Gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak râzı olduğu elçiye gösterir. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyici kor* (ona verdiği bilgileri, şeytânların kapsamına, o bilgilere yanıltıcı sözler karıştırmasına engel olur). *Böyle yapar ki, onların, Rablerinin kendilerine verdiği buyrukları duyurduklarını bilsin. Allah, onların yanında bulunan herşeyi kuşatmıştır* (kendilerine nelerin duyurulmasını emretmiş olduğunu bilir), *herşeyi bir bir saymıştır* (verdiği emirlerin, anlamların hiçbirini unutmaz)."

Hicr Sûresinin: *"İşte Zikr'i biz indirdik, biz; onun koruyucusu da elbette biziz!"* meâlindeki 9 ncu âyeti de melek tarafından teblîği emredilen vahyin, şeytân müdâhelesinden korunduğunu vurgulamaktadır.

65 nci âyetteki *"semiyy"* ise isimlendirilmiş demektir. Bu âyet, Rahmân'a hiç kimsenin benzer olmadığını veya hiç kimsenin Rahmân adıyle anılmadığını ifade eder. Araplar putlara ilâh demekle beraber Allah adiyle yalnız kâinâtın yaratıcısını kasdederlerdi. Allah'tan başka hiçbir tanrıya Allah demezlerdi.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/132.

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ
الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ
وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ
شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا
صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾
ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

66- İnsan: "Ben öldükten sonra mı diri olarak çıkartılacağım?" diyor. 67- İnsan, önceden hiçbir şey değilken kendisini nasıl yarattığımızı düşünmüyor mu? 68- Rabbine andolsun ki onları ve şeytanları mutlaka toplayacağız, sonra onları diz çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde bulunduracağız. 69- Sonra her milletten Rahmân'a en çok karşı geleni ayıracağız. 70- Sonra, elbette biz kimlerin oraya girmeye uygun olduğunu daha iyi biliriz. 71- İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin üzerine kesin borçtur. 72- Sonra korunanları kurtarırız ve zâlimleri orada öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız.

Tefsîr:

66-70 nci âyetlerde öldükten sonra dirilmeyi hayâl görenlere, önce âhiretin mutlaka vukubulacağı ve Allah'a baş kaldıran insanların, kendilerini azdıran şeytanlarla beraber cehennemin çevresine getirilip orada diz çöktürüleceği, sonra her milletin Allah'a en çok başkaldıranlarının ayrılıp cehenneme sokulacağı ve Allah'ın, cehenneme kimlerin girmesi gerektiğini gayet iyi bildiği belirtilmektedir.

67 nci âyetteki " يذكر " kelimesini, Nâfi ve İbn Âmir dışındaki kari'ler

şedde ile " يَذَّكَّرُ " okumuşlardır.

71-72 nci âyetlerde de bütün muhatapların mutlaka oraya gideceği; ancak Allah'ın korunanları kurtarıp zâlimleri diz çökmüş durumda orada bırakacağı bildirilmektedir.

İnsanları kibirden, Allah'a isyandan çevirip âhiret inancına ve âhireti kazanmak için güzel işler yapmağa yöneltmek amacını güden bu âyetlerin, özellikle *"içinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur"* anlamındaki 71 nci âyetin tefsîrinde güçlük görülmektedir. Âyetin sözgeliminden bütün insanların cehenneme uğrayacağı, ancak korunanların kurtarılıp zâlimlerin orada bırakılacağı anlaşılmaktadır.

Müfessirlerden bazıları " واردها "daki zamiri cehenneme, " منكم " zamirini de mü'min, kâfir bütün insanlara götürmüşlerdir. İbn Abbâs, Abdullâh ibn Mes'ûd ve bazı tabiîlere atfedilen sözlerde bütün insanların cehenneme gideceği, kendilerine cehennemin serin ve esenlik olacağı, sâlihlerin, nihâyet oradan çıkarılıp cennete götürüleceği, kâfirlerin ise cehennemde kalacağı ifade edilir.

"Bizden kendilerine güzellik geçmiş (mutluluk takdir edilmiş) *olanlar, işte onlar ondan* (cehennemden) *uzaklaştırılmışlardır. Onun uğultusunu duymazlar"* [1] âyetleri, mü'minlerin cehennemden uzaklaştırılmış olduklarını, cehennemin uğultusunu duymayacaklarını bildiriyor. Cehennemden uzak tutulan, onun uğultusunu duymayanlar, elbette cehenneme girmezler. Ayrıca: *"O en büyük korku, onları tasalandırmaz"* [2], *"Onlar o gün korkudan güvendedirler"* [3] âyetleri de mü'minlerin, cehennem korkusu ve üzüntüsü çekmeyeceklerini belirtir.

Müfessirlerin kimi de " واردها "daki zamiri kıyâmet gününe götürmüşlerdir. Kıyâmet gününde insanların hesaba çekilip kâfirlerin ve suçluların cehenneme, korunan sâlih mü'minlerin cennete sevk edileceğini söylemişler, bu mü'minlerin cehenneme gideceğini kabul etmemişlerdir. Bunlar da sözlerini güçlendirmek için yine İbn Abbâs'a ve bazı tâbiîlere varan görüşler rivayet etmişlerdir.

Kimine göre de " ورود " cehenneme girme değil, yanına yaklaşma, çevresinden geçmedir. Cehennemin yanı, hesap görme yeridir. Korunmuş olanlar kurtulurlar, kâfirler içine girerler. Kimine göre de bu *vürûd,* cehennemin üstüne kurulmuş olan köprüden geçmedir. Korunmuş olanlar bu köprüyü geçerler, kâfirler ise altındaki cehenneme düşerler [4].

1. Enbiyâ Sûresi: 101-102.
2. Enbiyâ Sûresi: 103.
3. Neml Sûresi: 89.
4. Câmi'u'l-beyân, Mefâtîhul'l-ğayb: 21/243.

Ğaybe âidolan âhiret ahvâlini Allah'tan başka kimse bilmez. Âyetlerin amacı, Allah'a kulluk etmeğe tenezzül etmeyen inatçı kâfirleri uyarmak, korkutmaktır. Kanaatimize göre "وَاِنْ مِنْكُمْ." âyetinde hitâp bütün insanlara değil Kur'ân'ın muhâtabı olan inatçı kâfir ve suçlularadır. *"Rabbine andolsun ki onları ve şeytanları mutlaka toplayacağız, sonra onları diz çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde bulunduracağız, sonra her milletten Rahmân'a en çok karşı geleni ayıracağız, sonra elbette biz kimlerin oraya girmeyi hak ettiğini daha iyi biliriz"* âyetleriyle inkârçı suçluların durumunu belirttikten sonra Yüce Allah, cehennemin çevresinde çökertilecek o kâfirlere hitâben: *"Sizin içinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur!"* buyuruyor. Bu âyet, tıpkı Allah'ın, şeytâna hitaben: *"Senden ve onlar içinde sana uyan kimselerden* (gelenler ile) *cehennemi dolduracağım!"*[5] buyurduğu âyet gibidir. Asıl amaç, kâfirlerin uyarılmasıdır. Bundan bütün insanların cehenneme gideceği anlamını çıkarmak, Kur'ân'ın ruhuna terstir.

Cehenneme girecek inkârcı suçlular da hep aynı derecede değildir. Kimi küfrün önderidir, kim şaşırtılmıştır. Bu zâlimler içinde suçlu olmakla beraber iyilikleri olan, Allah'tan korkan, sadece şaşırtıldığından dolayı yanlış yola gitmiş olanlar da vardır. İşte yüce Allah bu iyi kimseleri kurtaracağını, asıl suçluları da cehennemde bırakacağını bildirmektedir. Gerçeği Allah bilir.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَيُّ الْفَرِيقَيْنِ
خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ
اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾ قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ
مَدًّا حَتّٰى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ
شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى

1. Sâd Sûresi: 85.

وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

73- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman, inkâr edenler, inananlar için: "İki topluluktan hangisinin makamı daha hayırlı, meclisi daha güzeldir?" derler. 74- Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik ki onlar eşyaca ve gösterişçe daha güzeldi. 75- De ki: "Kim sapıklık içinde ise Rahmân ona iyice mühlet versin (ne çıkar?). *Nihâyet va'dedildiklerini -yâ azâbı veya* (kıyâmet) *sâ'at*(in)*i- gördükleri zaman kimin yerce daha kötü ve adamca daha zayıf olduğunu bileceklerdir. 76- Allah yola gelenlerin hidâyetini artırır. Kalıcı olan yararlı işler, Rabbinin yanında hem mükâfât bakımından daha iyidir, hem varılacak yer bakımından daha iyidir!*

Tefsîr:

73 ncü âyette çokluklarına, mal ve mevkilerine güvenip kendilerini üstün sanan inkârcıların düşünceleri anlatılıyor ve bu düşüncelerinin hatâlı olduğu bildiriliyor. *Makâm:* Durulacak ev, *nedîy* de insanların toplandığı meclis demektir.

Müşrikler, Kur'ân çevresinde toplananların genellikle fakir insanlar olduklarına bakarak kendilerinin onlardan üstün olduklarını söylüyorlar: "Bizim evlerimiz mi iyi, Muhammed'e inananlarınki mi; bizim meclisimiz mi iyi, onlarınki mi? Bizim meclisimize gelip gidenler hem zengindirler, hem de sayıları çoktur. Muhammed'in meclisine gidenlerin çoğu yoksul, ayak takımı kimselerdir. Eğer onlar Allah katında daha makbul insanlar olsaydılar, onların bizden daha güzel evlerde oturmaları, meclislerine zengin, üstün kimselerin devam etmesi gerekirdi. Demek ki Allah bizi onlardan çok seviyor. Zira bizi müreffeh, onları sıkıntı içinde yaşatıyor" diyorlardı.

İşte imansızlar böyle düşünürler. Genellikle imana ilk sarılanlar yoksul ve orta tabakadandırlar. Zengin ve şımarık tabaka hep bu düşünce ile dine karşı çıkmıştır. Bu da gösterir ki din, Marksizmin öne sürdüğü gibi fakirleri uyuşturup onlara hükmetmek için zenginlerin uydurduğu bir afyon değildir. Çünkü dine ilk sarılanlar zenginler değil, fakirlerdir. Onlar, zenginlerin, azgınların zulmünden kurtulma, güven ve huzura kavuşma çaresini dinde buldukları için gönülden dini benimsemişlerdir.

74-76 ncı âyetlerde mü'minleri küçümseyen bu Kureyş zenginlerinden önce, bunlardan çok daha sağlam evlere, güzel manzaralara, eşyalara sâhibolan nice kuşakların inkâr ve şımarıklıkları yüzünden mahvedildikleri hatırlatılıyor ve böyle şımarıklıklarına devam ettikleri takdirde kendilerinin de onlar gibi

helâk edileceği zımnen anlatılıyor.

Hz. Peyğamber'e hitâben: "Rahmân'ın, şu fani dünyâda sapıklara mühlet ve fırsat vereceğini; mal ve imkânlarını artıracağını; fakat onlar başlarına gelecek azâbı ya da kıyâmeti gördükleri zaman mallarının ve çokluklarının kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağını; o zaman kimin yerinin daha kötü; kimin askerinin, adamlarının daha zayıf olduğunu çok iyi anlayacaklarını" müşriklere söylemesi buyuruluyor.

76 ncı âyette de Allah'ın, yola gelenlerin hidâyetini artıracağını, Allah katında, kalıcı olan iyi işlerin daha hayırlı karşılık ve sonuç alacağını bildiriyor.

Sevâp ve sonucu daha iyi olan bu kalıcı güzel işler nelerdir? İslâmın yapılmasını emrettiği bütün güzel işlerdir. Âyetten ilk anda anlaşılan mânâ budur. Bu güzel işlerin izleri, insan ruhunda kalır, insana nur ve arkadaş olur. Bu güzel, kalıcı işlerin bazı ibâdetler ve tesbihler olduğu hakkındaki rivayetlere, Kehf Sûresi, 46 ncı âyetin tefsîrinde işaret etmiştik.

"Bir gün Allah'ın Elçisi (s.a.v.) *oturdu, kurumuş bir ağaç dalı aldı, yaprağını koydu, şöyle buyurdu: Bu ağacın yaprağını nasıl rüzgâr götürürse,* (lâilâhe illâllâhu vallâhu ekber ve subhânellâhi velhamdu lillâh) *da hatâları öyle götürür. Ey Ebû'd-Derdâ, bunlarla senin arana bir engel girmeden önce bunları al. Bunlar kalıcı güzel işlerdir. Bunlar cennetin hazinelerindendir".* Ebû'd-Derdâ, bu hadisi anlatırken elbette Allah'ı o kadar tehlîl, o kadar tekbîr, o kadar tesbîh ederim ki bilmeyen beni görünce mecnun sansın" dermiş.

Abdu'r-Razzâk'ın zikrettiği bu hadis, mürsel görünüyor, fakat İbn Mâce de merfu' olarak zikretmiştir [1]. Bu tür rivayetlerin asıl amacı, bazı zikir ve tesbîhlere teşviktir. Ama sâlih amelleri öyle birkaç tesbih veya ibâdetten ibaret sanmak hatâdır. Dinin hoş gördüğü, insanların yararına olan her şey sâlih ameldir.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ
الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ
مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/136.

77- Âyetlerimizi inkâr edip: "Bana mutlaka mal ve evlât verilecek" diyen adamı gördün mü? 78- Ğaybe mi çıkıp baktı, yoksa Rahmân'ın huzurunda bir söz mü aldı? 79- Hayır, biz onun dediğini yazacağız ve onun için azâbı uzattıkça uzatacağız. 80- O dediği(malı ve evlâdı)*na biz vâris olacağız* (nesi varsa bize kalacak) *ve o, bize tek olarak gelecek* (yanında ne malı, ne de evlâdı olmayacak).

Tefsîr:

77-80: Allah'ın âyetlerini inkâr edip: *"Bana mal ve evlât verilecek"* diyerek kendisini haklı göstermeğe çalışan münkirin durumu kınanıyor. Bu sözü neye dayanarak söylediği, çıkıp Allah'ın gizli bilgisine mi vakıf olduğu, yoksa Rahmân'dan bir söz mü alarak böyle konuştuğu soruluyor. İttılâ' yukarıya çıkıp bir şeye bakmak demektir. Ğaybe mi ıttilâ' etti, yani çıkıp Allah'ın gizli bilgisini mi gördü de kendisine mal ve evlât verileceğini söylüyor demektir.

Âyetten anlaşılıyor ki Kureyş münkirleri, şayet bu dünyâdan sonra hayât olursa, bu dünyâda olduğu gibi öteki dünyâda da kendilerine mal ve evlât verileceğini söylüyor, kendilerinin Allah katında makbul kimseler olduklarını sanıyorlardı. Onların bu düşünceleri Kehf Sûresindeki bahçe sahibi zengin kişinin şahsında canlandırılmıştı.

Bugün de dünyânın ziynetine kapılmış birçok kimsenin, dünyâda müreffeh yaşayanların, âhirette de müreffeh olacağını iddiâ ettiklerini duyuyoruz. Oysa âhiret hali dünyâ ile ölçülemez. Biz dünyâda çok şeyleri de ters görürüz. Bu, hayâllerimizin, duyularımızın bizi yanıltmasından ileri gelir. Tüm kâinat enerjinin yığılmasından meydana gelmiştir. Enerji de aslında atom ışınlarının hareketinden ibarettir. Bizim sert ve madde diye algıladığımız cisimler, aslında göremediğimiz hareketlerin birer görüntüsüdür. Cisim ne kadar yoğun ise ondaki atom hareketi o kadar fazla, ne kadar hafifse ondaki atom hareketi o kadar yavaştır. Oysa biz bunun tersini zannederiz. Katı cisimlerin daha yavaş, hareketsiz, yoğunlukları az cisimlerin daha hareketli olduğunu sanırız. Gerçek bunun tam tersidir. İşte âhiretteki durumlar da bizim sanılarımızın tersi olabilir. Biz burada hayâl, sûret âlemindeyiz. Gördüğümüz gerçekler değil, sûretlerdir, görüntülerdir. Âhiret âlemi ise gerçekler âlemidir. Gerçekler âlemi sûretlerden başka olabilir.

Bu dünyâda sıkıntı çeken nice kimseler âhiret cennetlerinde mutlu olurlar. Burada saraylarda keyf ve zevk içinde yaşayan nice kimseler de âhirette, yaptıklarının azâbına tutsak olurlar.

Kaldı ki bizim şu dünyâda sıkıntı diye gördüğümüz şeyler gerçekte sıkıntı mıdır? Çok sıkıntılar, üzüntüler vardır ki bunlar, insan ruhunun olgunlaşması için gereklidir. Bizim duyduğumuz elemler, mutluluğumuzun sebebi olabilir. Bir örnekle anlatalım:

Herhangi bir organı hasta olunca insan acı duyar. Acaba acı duyması onun aleyhine midir, yoksa yararına mıdır? Acı duymasa insan hastalığının farkına varmaz, o organ çürüyüp gider, vücudun dengesi bozulursa yaşama imkânı kalmaz. Öyle ise hastalıkta duyulan elem, canlının yaşaması için gereklidir. Bu acı, yaşamasının, mutluluğunun gereğidir.

Susarız, acıkırız. Susuzluk ve acıkma hissi yemedikçe artar, bizi rahatsız eden bir ızdırap verir ve gıda almağa, su içmeğe zorlar. Şayet bu duygular olmasa, başında insan olmak üzere canlılar su içmeyecek, gıda almayacak, sonunda ölüp gideceklerdir. Demek ki kendisine ızdırap veren açlık ve susuzluk duyguları, kişinin mutluluk nedenlerindendir. İşte dünyâdaki birçok olay da hep böyledir. İnsana sıkıntı, üzüntü gibi görünen birçok şey, ruhun mutluluk vesilesidir. *"Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz"* [1].

Buradaki kapalı olayların içyüzünü Allah bildiği gibi bundan sonraki hayâtın mâhiyetini de Allah bilir. Kişinin dünyâdaki durumu, âhiretin ölçüsü değildir. Bundan dolayı Allah, dünyâ malına güvenip aldanan ve âhiretle alay edenlerin, dediklerini yazacağını ve azâplarını uzattıkça uzatacağını, dünyâda onlara verdiği malların da sonunda kendisine kalacağını, "Benim" dedikleri mal ve evlâdı bırakıp, dünyâya geldikleri gibi yine tek başına, malsız, mülksüz Allah'a gideceklerini bildiriyor.

Mekke'de demircilik yapan Habbâb ibn el-Eret'in, yaptığı bir işten dolayı 'Âs ibn Vâil'de alacağı vardı. 'Âs, alacağını isteyen Habbâb'a, Muhammed'i inkâr etmedikçe borcunu vermeyeceğini söyledi. Habbâb da:

— Vallâhi sen ölüp tekrar dirilinceye dek Muhammed'i inkâr etmem, dedi. 'Âs:

— Öyle ise ben öldükten sonra tekrar dirildiğim zaman sen bana gelirsin, o zaman benim malım ve evlâdım çok olacaktır, orada sana borcumu öderim, dedi.

İşte âyette 'Âs gibi düşünenlerin sözlerine cevap vardır [2].

1. Bakara Sûresi: 216.
2. İbn Kesîr, Tefsîr, 3/136.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى
الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾
يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا ﴿٥٨﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا
﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

81- Kendilerine destek olsunlar diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. 82- Hayır, onlar, bunların tapmalarını inkâr edecekler ve bunlara zıd olacaklardır. 83- Görmedin mi biz kâfirlere şeytanları gönderdik, onları oynatıp duruyorlar? 84- Onlar hakkında acele etme; biz onlar(ın sürelerini doldurmaları) *için saydıkça sayıyoruz. 85- Korunanları binek üzerinde ikrâm ile Rahmân'a götürdüğümüz gün; 86- Suçluları da yaya ve susuz olarak cehenneme sürdüğümüz gün; 87- Yalnız Rahmân'ın huzurunda söz almış olanlardan başkaları şefâat edemezler.*

Tefsîr:

81-82 nci âyetlerde inkârcıların güçlü, üstün olmak, yardım ve destek almak için Allah'tan başka tanrılar edindikleri, oysa kendilerine yardımcı olacaklarını sandıkları tanrıların, ileride bunların kendilerine tapmalarını dahi kabul etmeyip bunlara düşman olacakları bildiriliyor.

82 nci âyette "سيكفرون"nin fâili, tapılan tanrılar da olabilir, tapan insanlar da. Birinci halde tanrıların, kendilerine tapanların tapmalarını kabul etmeyip onlara düşman olacağı; ikinci halde tapanların, âhirette Allah'tan başka şeylere taptıklarını kabul etmeyip onlara düşman olacakları anlaşılır. Birinci mânâ daha kuvvetlidir. *"İnsanlar mahşere toplandıkları gün,* (taptıkları tanrılar), *onlara düşman olurlar ve onların, kendilerine tapmalarını tanımazlar"* [1] âyeti de aynı mânâyı ifade ediyor.

1. Ahkaf Sûrsi: 6.

83-84: "اَلْاَزُّ" ta'ciz etmek, şiddetle sarsmak, yerinden hoplatmak demektir. Bu âyetlerde Allah'ın, kâfirlere gönderdiği şeytanın, iğvâ verip onları kötülüklere, isyanlara kışkırttığı belirtiliyor. Ve Hz. Muhammed'e, o kâfirler konusunda aceleye gerek olmadığı, Allah'ın onlara bir süre fırsat verdiği, her yaptıklarını da yazdığı bildiriliyor. Böylece bir gün yaptıkları kötülüklerin, kâfirlerin başlarına belâ getireceği anlatılıyor.

83 ncü âyette Allah'ın, şeytânı kâfirlere gönderdiği belirtilmiştir. Bundan maksat, Allah'ın, dünyâda ve insan ruhlarında hakim olan yasasını belirtmektir. İnsan Allah'ın buyruklarını tutar, kötülüklerden korunursa şeytanın ona bir etkisi olmaz. Fakat Allah'a inanmaz, O'nun buyruklarına uymaz, O'na ortaklar koşarsa Allah'ın yasası gereği şeytan ona musallat olur, içine kötü düşünceler atar; bu düşüncelerle rahatsız edip onu yerinde duramaz hale getirir, kötülüklere sevk eder. Kur'ân'ın her yerinde anlatılan mânâ budur: *"Benim hâlis kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Sen ancak sana uyan azgınları azdırabilirsin"* [1].

Allah, çağırısını duymayanları, kendisine yönelmeyenleri şeytana karşı korumaz. O, kendisine yönelenleri korur, huzura kavuşturur: *"Kim Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse ona bir şeytânı sardırırız; artık o, onun arkadaşı olur. Şeytanlar bunları yoldan çıkardıkları halde bunlar doğru yolda olduklarını sanırlar"* [2].

85-87: "وَفْدًا" Hey'et halinde veya binek üzerinde; "وِرْدًا" ise susuz veya yaya gitmek demektir. Bu âyetlerde de suçlular, susuz yahut yaya olarak cehenneme sürülürken Allah'tan korunanların binek üzerinde ikram ile Rahmân'ın huzuruna götürüleceği, Allah'ın söz verdiğinden başka kimsenin O'nun huzurunda şefâat edemeyeceği bildirilmektedir. Asıl amaç, müşriklerin, kendilerine şefâat edeceklerini sandıkları tanrıların, Allah'tan izinsiz şefâat edemeyeceklerini; Allah'ın da kendisine ortak koşanlara şefâat edilmesine izin vermeyeceğini vurgulamaktır. Burada tanrı diye tapılanların melekler, ruhsal varlıklar oldukları anlaşılıyor.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ
يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ

1. Hicr Sûresi: 42.
2. Zuhruf Sûresi: 36.

وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنْبَغِى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِى
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّا اٰتِى الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ
عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰتِيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

88- "Rahmân çocuk edindi" dediler. 89- Andolsun ki siz, pek kötü bir cür'ette bulundunuz! 90- Nerdeyse o(sözün dehşeti)*nden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacaktır! 91- Rahmân için çocuk iddiâ ettiklerinden ötürü. 92- Çocuk edinmek Rahmân'a yakışmaz. 93- Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahmân'a kul olarak gelecektir. 94- O, onların hepsini kuşatmış ve onları bir, bir saymıştır. 95- Onların hepsi, kıyâmet günü O'na tek başına gelecektir.*

Tefsîr:

88-91 nci âyetlerde Allah'a çocuk isnadedenlere, bu yaptıklarının büyük bir küstahlık olduğu bildiriliyor, Rahmân'a çocuk sahibi demenin ağırlığından nerdeyse göklerin çatlayacağı, yerin yarılacağı, dağların yere serileceği belirtiliyor. Bu tasvir, Allah'a çocuk sahibi demenin, ne kadar büyük bir günâh olduğunu canlandırmaktadır. Burada Rahmân'a çocuk sâhibi diyenler, önce müşriklerdir. Çünkü onlar cinlerle Allah arasında soy bağı kurmuş, melekleri Allah'ın kızları saymışlardı. Tabii 'Uzeyr'i Allah'ın oğlu kabul eden yahudîler ve Îsâ'yı Allah'ın oğlu sayan hıristiyanlar da Allah'a çocuk sâhibi diyenler arasındadır.

92-95 nci âyetlerde de çocuk edinmenin, Allah'a yakışmadığı, gökte ve yerde bulunanların hepsinin kul olarak Rahmân'a geleceği; O'nun bütün kullarını tek tek saydığı; hepsinin sayısını ve yaptığı işleri bildiği ve kıyâmet günü herkesin O'nun huzuruna malı ve evlâdıyle değil, tek başına geleceği, yani o zaman Allah'tan başka yardımcısının olmayacağı buyuruluyor.

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ

بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ

مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

96- İnanıp yararlı işler yapanlar için Rahmân bir sevgi yaratacaktır. 97- Biz o(Kur'â)*nı senin diline kolaylaştırdık ki onunla korunanları müjdeleyesin ve inatçı bir kavmi onunla uyarasın. 98- Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor musun, yâhut onların gizli bir sesini işitiyor musun?*

Tefsîr:

96 ncı âyette, inanıp iyi işler yapanlar için Rahmân'ın bir sevgi yaratacağı bildiriliyor. Yani Allah, o kimseleri sevdiği gibi başka kullarına da sevdirir. Başka kullarının gönlünde o sâlih kişilere karşı sevgi uyandırır. Görenler, gayri ihtiyârî onları severler. Bu konuda Hz. Peyğamber'den de şu hadis nakledilmiştir:

"Allah bir kulu severse Cebrâîl'e: 'Ben onu sevdim, sen de onu sev' diye seslenir. Cebrâîl, gök halkına ünleyerek (Allah'ın buyruğunu) *duyurur. Sonra dünyâ halkının gönüllerine onun için sevgi indirir. İşte yüce Allah'ın* (inanıp yararlı işler yapanlar için Rahmân bir sevgi yaratacaktır) *sözünün anlamı budur"*[1].

97 nci âyette yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben korunanları müjdelemesi ve lüdd (yani haksız, yaman) bir kavmi de uyarması için Kur'ân'ı onun diline kolaylaştırdığını, lâfız ve anlam olarak kendisine vahyedilen Kur'ân'ı anlayıp çevresindekilere de okumasını kolaylaştırdığını buyuruyor.

Bu âyet, Kur'ân'ın Arapça indirilmesinin hikmetini açıklamaktadır. Araplar arasından seçilmiş olan peyğamberin anlaması ve kavmini de uyarabilmesi için Tanrı sözü, ona Arapça vahyedilmiştir.

98 nci âyette bu haksız, yaman kavimden önce de Allah'ın âyetlerini inkâr eden nice kuşakları helâk ettiğini, artık onların hiçbirinden bir hareket

1. Buhârî, Bed'ul-halk, 6 Edeb: 41, Tevhîd: 33; Müslim, Birr: 157; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 19; Muvatta', Şiir: 15; İbn Hanbel, Musned, 2/267, 341, 413,...

görülmediğini, en ufak bir ses duyulmadığını bildiriyor.

Bu âyetlerde Peyğamber'in görevinin müjdeleme ve uyarma; muhataplarının görevinin de doğru yola gelmek olduğu; onların yola gelmemesinden Peyğamber'in sorumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer onlar yola gelmiyorlarsa onlardan önceki inkârcıların sonuçları onları da bulacaktır. Peyğamber(s.a.v.)in üzülmesine gerek yoktur.

Meryem Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd ile ilgili prensipler:

1. Mülkün gerçek sâhibi Allah'tır. İnsan bir gün malını ve evlâdını, onların gerçek sâhibi olan Allah'a bırakıp gider. Her fânî'nin mülkü Allah'a kalır. Demek ki gerçek mülk sâhibi, yalnız O'dur. O'ndan başka mâlik yoktur. Allah'tan başkasının mâlikliği, gerçekte bir sanıdan ibarettir.

2. Müşrikler, tanrı diye taptıklarının, Allah'ın huzurunda kendilerine şefâat edeceklerini sanırlar. Oysa Allah'ın izin verdiğinden başkası şefâat yetkisine sâhip değildir. Allah'ın izin verdiği de ancak O'nun rızâsına ermiş olanlara şefâat (yani yardım) edebilir. O'nun râzı olmadığına şefâat edemez (87).

3. Allah'ın çocuğu olduğunu söylemek, melekleri veya herhangi bir insanı Allah'ın çocuğu sanmak, gökleri çatlatacak derecede büyük bir küstahlık ve nankörlüktür. Bu tür bâtıl sözler söyleyenler, Yüce Dîvân'da ağır cezâya çarpılacaklardır (89-94).

B) Âhiretle ilgili prensipler:

4. Öldükten sonra dirilmek muhakkaktır. Bunda garipsenecek bir şey yoktur. İnsanı yoktan yaratan Allah, onu yeniden yaratmağa da kadirdir (65-67).

5. Herkes Allah'ın huzuruna getirilir; zâlimler cehenneme tıkılır, korunanlar kurtarılır (68-72).

C) Peyğamberlikle ilgili prensipler:

6. Hz. Zekeriyya, Allah'tan, mülküne ve ilmine vâris olacak sâlih bir çocuk istemiştir. Peyğamber de olsa, her insanda, mülküne vâris olacak, adını yaşatacak çocuk sâhibi olma arzusu vardır. Çünkü çocuk, bizzat ebedî yaşama imkânı bulamayan insanın, ebediyyete uzantısıdır. Zâten insanın atası da ebedîliğe ermek için kendisine yasak kılınan meyvadan yememiş miydi?

7. Çocuğu olacağına işaret olarak üç gün konuşma yeteneği alınmış olan Zekeriyyâ, irşâd görevini işaretle yapmış, kavmini sabah akşam Allah'ı tesbîh etmeğe yöneltmiştir (10-11). Demek ki mürşid, diliyle, dili dönmezse işaret ve davranışlarıyle insanı iyiye, doğruya yöneltmelidir.

8. Bâkire Meryem de Allah'ın gönderdiği meleğin üflemesiyle gebe kalıp Hz. Îsâ'yı doğurmuştur. Allah dilerse kocamış erkek ile, kısır kadının birleşimiyle çocuk yaratacağı gibi, hiç evlenmemiş bir bâkireden de çocuk yaratabilir (7-9, 19-21).

9. Çocuk Îsâ, beşikte iken konuşmuş, annesinin masum olduğunu, kendisinin bir mu'cize olarak yaratıldığını ve peyğamber olacağını söylemiştir (26-34).

10. Mu'cize olarak yaratılan Îsâ, Allah'ın oğlu veya tanrılık cevheri değil, Allah'ın kulu ve elçisidir. Bundan başka, çelişkili biçimlerde anlatılan Îsâ kavramı, hep zanna ve tahmine dayalı, tutarsız sözlerdir (35-37).

11. İşitmeyen, görmeyen, bir yararı olmayan şeyler tapılmağa lâyik değildir.

12. İbrâhîm de, Mûsâ da, öteki peyğamberler de insanlara hep, yalnız Allah'a tapmak demek olan tevhîdi getirmişlerdir. Âdem'in, Nûh ve beraberindekilerin, İbrâhîm ve İsrâîl'in ve Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerin soyundan gelen bu peyğamberler, Allah'ın nimetine ermiş; Allah'ın âyetleri okununca secdeye kapanan, O'nun buyruklarına itâat eden sâlih kullardır. Fakat onların ardından namazı boşlayan, şehvetlerine uyan kötü bir nesil gelmiştir. Sâlih peyğamberler nasıl Allah'ın nimetlerine ermiş ise bu kötü nesil de eylemlerine uygun sonucu bulacaklardır.

D) Âhiretle ilgili prensipler:

13. Ancak tevbe edip uslananlar cennete gireceklerdir (58-61).

14. Cennette boş söz söylenmez. Cennet halkı, Allah'ın, meleklerin selâmına erecekleri gibi birbirlerini de selâmlarlar (62).

15. Vahy getiren melekler, kendi başlarına değil, Alla'ın buyruğuyla inerler. Fakat getirecekleri vahye şeytanın karışmaması için onlar, sağ ve sollarında koruyucu meleklerin gözetiminde iner ve sadece Allah tarafından kendilerine neyin vahyedilmesi emredilmiş ise onu vahyederler. Bundan ne bir söz çıkarabilirler, ne de buna bir söz ekleyebilirler. Çünkü Allah onlara neyi söylediğini bilir. Allah, söylediklerini aslâ unutmaz. Bundan dolayı vahy getirmeğe me'mur melekler, Tanrı'nın buyruğunu aslâ değiştiremezler (64).

16. İnkârcılar, mal ve mülklerine, toplumdaki durumlarının üstünlüğüne bakarak milletlerini fakir mü'minlerden üstün görürler. Oysa ma'neviyât üstünlüğü, mal ve mevki ile değil, takvâ ve gönül temizliğiyledir.

17. Allah, sapıklara, uslanmaları için bir süre verir. O süre sona erince kâfirler, uyarıldıkları azâbı veya zamanı görürler ve o zaman kimin zayıf, kimin güçlü olduğunu anlarlar.

18. Dünyâ malı geçicidir. Asıl yararlı olan, kalıcı güzel eylemler, ibadet-

lerdir.

19. Mal ve evlâd, Allah'ın huzurunda bir yarar sağlamayacağı gibi, Allah'tan başka tapılan şeyler de bir yarar sağlamaz. Hattâ yarar sağlamak şöyle dursun, bunlar âhirette, kendilerini tanrılaştıranların hasmı olur.

20. Allah, inanıp güzel işler yapan kullarına bir sevgi verir, onlar sevecen olurlar. Allah'ın yaratıklarına öfke ve nefret ile değil, sevgi ile bakarlar. Gönüller de onlara karşı bir eğilim duyar, görenler gayr-i ihtiyârî onları severler (96).

21. Kur'ân, iyileri müjdelemek, kötüleri uyarmak üzre Hz. Muhammed'e, kolay söyleyeceği bir dille, açık bir Arapça ile vahyedilmiştir.

22. Tanrı'nın da'vetine karşı gelen nice nesiller helâk olmuştur. Artık onların sesi duyulmaz; unutulup gitmişlerdir. Bir varlıkları kalmamıştır (98).

MERYEM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	كٓهيعٓص (كَافْ هٰى يٰى)	Hâ ve yâ'nın imâlesiyle:	Ebûbekr, Kisâ'î.
	كَافْ هٰى يا	Hâ'nın imâlesi, yâ'nın fethiyle:	Ebû Amr.
	كَافْ هَا يٰ	Hâ'nın fethi, yâ'nın imâlesiyle:	İbn Âmir.
	كَافْ هٰى يٰ	İkisinde de beynellafzayn:	İbn Kesîr, Hafs.
	كَافْ ها يا	İkisinin de fethiyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	عَيْن صَادْ ذِكْرُ	Sâd'ın dâl'ını izhâr ile:	Nâfi, İbn Keŝîr, Âsım.
	عَيْن صَاذِّكْرُ	Sâd'ın dalını zikr'in zâline idğâm ile:	Ötekiler.
2	ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ	Zikr, merfû, abd mansûb:	Çoğunluk.
	ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدُهُ	'Abd merfû':	Ebû'l-ʿAliyeh.
	ذِكْرَ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ	Zikr, mansûb:	Yahyâ ibn Ya'mer[1].
	ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الرَّحْمٰنِ إِذْ نَادَاهُ زَكَرِيَّاءُ نِدَاءً		İbn Mes'ûd.
	ذَكَرَ رَحْمَةَ رَبِّكَ عَبْدُهُ زَكَرِيَّا		Übey[2].
4	وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا	İdğâmsız:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 11/75.
2. el-Mesâhif: 57, 144.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ آشْتَعَلَ آلرَّأسُ شَّيْبًا	Sîn'i şîn'e idğâm ile:	Übey ve Ebû 'Amr[1].
5	وَ إنِّى خَفَّتِ آلْمَوَالِى	Hâ'nın fethi, fâ'nın şeddesi, tâ'nın kesri, (الْمَوَالِى) de yâ'nın sükûnuyla[2]:	Hz. Osmân, Muhammed ibn Alî, Alî ibn el-Hüseyn, Yahyâ ibn Ya'mer ve başkaları.
	وَ إنِّى خِفْتُ آلْمَوَالِىَ	Fâ'nın sükûnu, tâ'nın dammıyle, mütekellim mâzî; (الْمَوَالِىَ) de yâ'nın nasbiyle[3]:	
	وَرَائِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	İbn Keşîr.
	وَرَائِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
6	يَرِثْنِى وَ يَرِثْ	İki fi'lin de cezmiyle:	Kisâ'î.
	يَرِثُنِى وَ يَرِثُ	İkisinin de ref'iyle:	Ötekiler.
	يَرِثُنِى وَارِثٌ مِنْ آلِ يَعقُوبَ		Übey, 'Alî ve İbn 'Abbâs[4].
	نَبْشُرُكَ	Nûn'un fethi, şîn'in fethi ve dammıyle:	Hamza.
	نُبَشِّرُكَ	Nûn'un dammı, meksûr şîn'in kesriyle:	Ötekiler[5].
	نُبْشِرُكَ	İbşâr'dan:	İbn Mes'ûd.
8-69, 58, 68, 70	عِتِيًّا، و بِكِيًّا، جِثِيًّا، صِلِيًّا	Dördünde de birinci harfin kesriyle:	Hamza, Kisâ'î, ve ikincisi haric Hafs.
	عِتِيًّا، وَ بُكِيًّا، جِثِيًّا، صِلِيًّا	İkincisi bâ'nın dammıyle:	Hafs.

1. el-Mesâhif: 144; Kurtubî: 11/75.
2. Çünkü (الموالى) fâil olarak merfû'dur, ref' hali mukadder damme iledir. Âyetin anlamı, 'Ölümümle sonum kesildi' demektir.
3. Çünkü (الموالى) fi'linin mef'ulü durumundadır, nasb hali fetha iledir. (Câmi'u'l-beyân: 16/47; Kurtubî: 11/77-78)
4. el-Bahr: 6/174; el-Mesâhif: 144, 201.
5. en-Neşr: 2/239; el-Mesâhif: 58.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عُتِيًّا، وُ بُكِيًّا، جُثِيًّا، صُلِيًّا	Hepsinde birinci harfin dammıyle:	Ötekiler.
	عُسِيًّا	Birinci kelimede tâ yerine sîn:	İbn Abbâs ve Übey muşhafı [1].
	عَتِيًّا	'Ayn'ın fethi, sîn'in kesriyle:	İbn Mes'ûd.
9	وَ قَدْ خَلَقْنَاكَ	Çoğul mütekellim:	Hamza, Kisâ'î.
	وَ قَدْ خَلَقْتُكَ	Tekil mütekellim:	Ötekiler.
10	اجْعَلْ لِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	اجْعَلْ لِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
11	أَنْ سَبِّحُوا		Çoğunluk.
	أَنْ سَبِّحُوهُ	Sonunda zamîr ile:	Talha [2].
14	وَ بَرًّا	Bâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ بِرًّا	Bâ'nın kesriyle:	Hasan, Ebû Nehiyk, Ebû Miclez.
18	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Amr.
	إِنِّي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا		Çoğunluk.
	إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تَقِيًّا		İbn Mes'ûd [3].
19	لِيَهَبَ لَكِ	Lâm'dan sonra yâ ile:	İbn Mes'ûd, Ebû Amr, Verş, Ya'kub.
	لَأَهَبَ لَكِ	Lâm'dan sonra hemze ile:	Ötekiler [4].
23	فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ	(المخاض) mîminin fethiyle:	Çoğunluk.
	فَأَجَاءَهَا الْمِخَاضُ	(المخاض mîminin kesriyle:	İbn Kesîr'den bir rivâyet.

1. el-Mesâhif: 58, 144, 201; Kurtubî: 11/84.
2. el-Bahr: 6/176. 3. el-Mesâhif: 58.
4. el-Mesâhif: 58; Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâeti olan hemzeli okumadır, yâ ile olan değildir (Câmi'ul-beyân: 16/61).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَلَمَّا أَجَاءَهَا ٱلْمَخَاضُ	(لَمَّا) ziyâdesiyle:	Übey mushafı [1].
	مِتُّ	Her yerde mîm'in kesriyle:	Hamza, Kisâî, Halef [2].
	مُتُّ	Her yerde mîm'in dammıyle:	Ötekiler.
	نَسْئًا	Nûn'un fethi ve hemze yerine yâ ile:	Nevf el-Bikâlî [3].
	نِسْئًا	Nûn'un kesri ve hemze ile:	Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî.
	نَسًّا	Nûn'un fethi ve şeddeli sîn ile, hemzesiz:	Bir kırâettir [4].
	نَسْيًا	Nûn'un fethi, sâkin sîn'den sonra yâ ile:	Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	نِسْيًا	Nûn'un kesri ve sâkin sîn'den sonra yâ ile:	Ötekiler.
24	فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَا	Cer harfi ve ikinci tâ'nın kesriyle:	Nâfi, Hafs, Hamza, Kisâî, Halef ve Ravh.
	فَنَادٰيهَا مَنْ تَحْتَهَا	İsmi mevsûl ve ikinci tâ'nın fethiyle [5]:	Ötekiler.
	فَنَادَاهَا مَلَكٌ مِنْ تَحتِهَا	(ملك) ilâvesiyle:	İbn Abbâs.
	فَخَاطَبَهَا مَنْ تَحتَهَا		İbn Mes'ûd, Enes ve Übey[6].

1. Kurtubî: 11/92.
2. Âli İmrân'daki iki yer hariç, Hafs da onlara katılmıştır.
3. Allah ömrünü ertelesin, uzatsın demektir.
4. Kurtubî: 11/93.
5. (مَنْ) fi'lin fâili durumundadır, kasıt da Hz. Meryem'den doğmuş olan Îsâ'dır.
6. el-Mesâhif: 58, 144, 201, 217; el-Bahr: 6/183.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
25	تُسَاقِطْ	Tâ'nın dammı, hafif kaf'ın kesriyle:	Hafs.
	يُسَاقِطْ	Yâ ile:	Berâ ibn 'Âzib.
	تَسَاقَطْ	Tâ ve kaf'ın fethiyle:	Hamza.
	تَسَّاقَطْ	Aynı okuma, yalnız sîn'in şeddesiyle:	Ötekiler.
	يَسَّاقَطْ	Aynı okuma, yalnız yâ ile:	Kırâettir.
	تَتَسَاقَطْ	İki tâ ve hafif sîn ile:	Kırâettir.
	تُسْقِطْ	İskât kökünden madmûm tâ, sâkin sîn ile:	Kırâettir.
	يُسْقِطْ	Aynı okuma, yalnız yâ ile:	Kırâettir.
	تَسْقُطْ	Tâ'nın fethi, kaf'ın dammıyle, sukut'tan:	Kırâettir.
	يَسْقُطْ	Yâ'nın fethi, kaf'ın dammıyle, sukut'tan:	Kırâettir[1].
	رُطَبًا جَنِيًّا		Çoğunluk.
	تَمْرًا بَرِيًّا		Übey ve Ebû'l-Mütevekkil.
26	وَ قَرِّى عَيْنًا	Kaf'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ قِرِّى عَيْنًا	Kaf'ın kesriyle:	Taberî'nin nakline göre Necd lehçesidir[2].
	فَاِمَّا تَرَيِنَّ	Meksûr yâ, şeddeli nûn ile[3]:	Çoğunluk.
	فَاِمَّا تَرَئِنَّ	Yâ'yı bir parça hemzeye dönüştürerek:	İbn Mes'ûd, Ebû Ca'fer'den.
	فَاِمَّا تَرَيْنَ	Sâkin yâ, hafif nûn ile:	Şâz kırâettir. İbn Mes'ûd, Ebû Ca'fer ve Şeybe[4].
	لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا		Çoğunluk.

1. Tebsırah: 586; en-Neşr: 2/318; el-Mesâhif: 144.
2. Câmi'u'l-beyân: 16/74; Kurtubî: 11/96.
3. Aslı (تَرْايِينَ)dir.
4. el-Mesâhif: 58; Kurtubî: 11/97; el-Bahr: 6/185.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا صَمْتًا	(صمتا) ilâvesiyle:	Übeyy ibn Ka'b, İbn 'Abbâs ve Enes'ten rivâyet.
	لِلرَّحْمٰنِ صِيَامًا		İbn Mes'ûd ve Zeyd ibn 'Alî [1].
27	فَاَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ		Çoğunluk.
	وَ جَاءَتْ بِهِ تَحمِلُهُ إِلَى قَوْمِهَا		İbn Mes'ûd [2].
27	فَرِيًّا	Râ'nın kesri, yâ'nın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	فَرْيًا	Râ'nın sükûnu ve hafîf yâ ile:	Ebû Hayveh [3].
28	اِمْرَاَ سَوْءٍ		Çoğunluk.
	اَبَا سَوْءٍ		İbn Mes'ûd.
29	فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ		Çoğunluk.
	فَاَشَارَتْ إِلَى مَنْ فِى الْمَهْدِ		İbn Mes'ûd.
	قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا		Çoğunluk.
	قَالُوا يَا ذَا الْمَهْدِ كَيْفَ يَتَكَلَّمُ صَبِيًّا		Übey[4].
31	دُمْتُ		Çoğunluk.
	دِمْتُ		İbn Mes'ûd.
	اٰتَانِى الْكِتَابَ	Yâ'nın sükûnuyla:	Hamza.
	اٰتَانِىَ الْكِتَابَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	يَوْمَ وُلِدْتُ	Tâ'nın dammıyle; tekil mütekellim:	Çoğunluk.
	يَوْمَ وَلَدْتِ	Vâv'ın fethi, tâ'nın kesriyle; etken mâzî:	Zeyd ibn 'Alî [5].
34	قَوْلَ الْحَقِّ	Hâl olarak mansûb [6]:	Âsım, İbn Âmir, Yakub.
	قَالُ الْحَقِّ	Lâm'ın dammıyle:	Abdullâh ibn Mes'ûd.
	قُولُ الْحَقِّ	Kaf ve lâm'ın dammıyle:	Hasan [7].
	قِيلَ اللّٰهِ الْحَقِّ		Übey [8].
	الَّذِى فِيهِ		Çoğunluk.
	الَّذِى كَانَ النَّاسُ فِيهِ		Übey [9].
	تَمْتَرُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Hz. 'Alî, Dâvûd ibn Ebî Hind.
	يَمْتَرُونَ	Yâ ile:	Çoğunluk [10].
35	فَيَكُونَ	Kur'ân-ı Kerîm'de altı yerde nasb ile:	İbn Âmir [11].
	فَيَكُونُ	Ref' ile:	Ötekiler [12].

1. Kurtubî: 11/97-98; el-Mesâhif: 58, 201, 217. Hz. Enes'in (صَمْتًا)den önce bir vâv getirdiği söylenir. 2. el-Mesâhif: 58. 3. Kurtubî: 11/99. 4. el-Mesâhif: 58, 145. 5. el-Bahr: 6/188. 6. (أقول قَوْلَ الْحَقِّ): Gerçek sözü söylüyorum'' demektir. 7. الْقَوْلُ الْقَالُ الْقُولُ hepsi aynı anlama gelir: (Kurtubî: 11/106; el-Bahr: 6/189, en-Neşr: 2/318). Taberî'ye göre doğrusu, ref' ile (قَوْلُ الْحَقِّ)dir. (Câmi'u'l-beyân: 16/83). 8. (قال اللّٰه), yâhut (قالوا اللّٰه) yahut (قَالُ اللّٰه) şeklinde okuduğu da rivâyet edilir (el-Mesâhif: 58). 9. el-Mesâhif: 145. 10. el-Bahr: 6/191. 11. Nahl ve Yâsîn Sûrelerinde Kisâ'î İbn 'Âmir gibi nasb ile okumuştur. 12. en-Neşr: 2/220.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
36	وَ إِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى	Hemze'nin kesriyle:	Kûfeliler, İbn Âmir ve Ravh.
	و أَنَّ ٱللَّهَ رَبِّى	Hemze'nin fethiyle:	Ötekiler.
	إِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى	Hemze'nin kesriyle, vâvsız:	Übeyy [1].
	نَرِثُ ٱلأَرْضَ		Çoğunluk.
	وَارِثُوا ٱلأَرْضِ		İbn Mes'ûd.
	نُوَرِّثُ ٱلأَرْضَ		Übeyy [2].
40	يَرْجِعُونَ	Yâ ile, etken:	Sülemî ve İbn Ebî İshâk.
	يُرْجَعُونَ	Yâ ile, edilgen:	Çoğunluk.
	تَرْجِعُونَ	Tâ ile, etken:	A'rec [3].
41	إِبْرَاهَام	Sûrenin üç yerinde hâ'dan sonra elif ile:	Hişâm [4].
	إِبْرَاهِيم	Üçünde de hâ'dan sonra yâ ile:	Ötekiler [5].
42,43; 44, 45	يَا أَبَتَ	Tâ'nın fethiyle [6]:	Ebû Ca'fer, İbn Âmir.
	يَا أَبَتِ	Tâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	وَا أَبَتِ		İbn Mes'ûd [7].
45	إِنِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû 'Amr.
	إِنِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	لَأَرْجُمَنَّكَ		Çoğunluk.
	لَأَقْتُلَنَّكَ		Übey [8].
47	رَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	رَبِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
51	مُخْلَصًا وَ كَانَ رَسُولاً نَبِيًّا	Lâm'ın fethiyle:	Kûfeliler.
	مُخْلِصًا وَ كَانَ رَسُولاً نَبِيًّا	Lâm'ın kesriyle:	Ötekiler.
	...صَادِقًا نَبِيًّا		İbn Mes'ûd [9].
55	وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصلاة		Çoğunluk.
	وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ جُرْهُم وَوَلَدَه بِالصلاة		İbn Mes'ûd [10].

1. el-Bahr: 6/189; Kurtubî: 11/107. Taberî söz başı olarak hemzenin kesrini tercih etmiştir: 16/85.
2. el-Mesâhif: 58, 145. 3. el-Bahr: 6/191. 4. 41, 46, 58. âyetlerde geçmektedir.
5. en-Neşr: 2/221. 6. Yusuf, Meryem, Kasas ve Sâffât Sûrelerinde geçen bu kelimeyi, Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir tâ'nın fethiyle okumuş, Hârûn bu kırâeti gramer hatâsı saymıştır (el-Bahr: 6/193). 7. el-Bahr: 6/193; el-Mesâhif: 58; en-Neşr: 2/293. 8. el-Mesâhif: 145.
9. el-Mesâhif: 58. 10. en-Neşr: 2/293.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
55	مَرْضِيًّا		Çoğunluk.
	مَرْضُوًّا	Yâ yerine vâv ile:	İbrâhîm ibn Ebî 'Ableh [1].
58	إِذَا تُتْلَى	Te'nîs tâ'siyle:	Çoğunluk.
	إِذَا يُتْلَى	Yâ ile, müzekker [2]:	İbn Mes'ûd.
	الصَّلٰوة	Tekil:	Çoğunluk.
	الصَّلَوَات	Çoğul:	Hasan ve Dahhâk.
60	يُدْخَلُونَ ٱلْجَنَّةَ	Yâ'nın dammı, hâ'nın fethiyle edilgen:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ	Yâ'nın fethi, hâ'nın dammıyle:	Ötekiler.
	سَيَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ	İstikbâl sîniyle:	İbn Mes'ûd ve Talha.
61	جَنَّاتِ	Çoğul olarak mansûb:	Çoğunluk.
	جَنَّةَ	Tekil olarak mansûb:	Hasan ibn Hayy, 'Alî ibn Sâlih keză İbn Mes'ûd mushafı [3].
63	نُوَرِّثُ	Nûn'un dammıyle tevrîs kökünden:	Übey, Ya'kûb, Ruveys.
	نُورِثُ	Vâv'ın sükûnuyla, îrâs kökünden:	Ötekiler.
	نُورِثُهَا	Mevsûl'e giden açık zamîr ile:	Kırâettir [4].

1. el-Bahr: 6/199.
2. Te'nîs hakîki olmadığı, fiil ile fâil arası *'aleyhim* kelimesiyle ayrıldığı için fi'l müzekker olabilir. (Kurtubî: 11/120; el-Bahr: 6/200).
3. el-Bahr: 6/201; el-Mesâhif: 58.
4. el-Bahr: 6/202; en-Neşr: 2/318.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
64	وَ مَا نَتَنَزَّلُ إلاَّ بِأَمْرِ رَبِّكَ	Tenezzül kökünden nûn ile:	Çoğunluk.
	وَمَا يَتَنَزَّلُ إلاَّ بِقَوْلِ رَبِّكَ	Aynı kökten yâ ile (zamir Cibrîl'e gider):	İbn Mes'ûd, A'rec[1].
65	هَلْ تَعْلَمُ	(هل) edâtının lâmının izhâriyle:	Çoğunluk.
	هَلْ تَّعْلَمُ	Lâm'ın kendinden sonraki tâ'ya idğâmiyle:	Hamza, Kisâ'î, Hişâm, Alî ibn Nasr, Hârûn, A'meş, Îsâ ve İbn Muhaysın[2].
66	إذَا مَا مِتُّ	Mîm'in kesriyle, olumlu:	İbn Zekvân.
	أإذَا مَا مِتُّ	Mîm'in kesriyle soru:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.
	أإذَا مَا مُتُّ	Mîm'in dammıyle, soru:	Ötekiler[3].
	لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا	Hurûc kökünden edilgen mütekellim:	Çoğunluk.
	لَسَوْ فَ أَخْرُجُ حَيًّا	Hurûc kökünden etken:	Hasan ve Ebû Hayveh.
	سَأُخْرَجُ حَيًّا	Sevfe yerine sadece istikbâl sîniyle:	Talha ibn Musarrif
	لَسَأُخْرَجُ حَيًّا		Übey ve Talha[4].
67	أَوَ لاَ يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ	Zâl sâkin, kâf madmûm ve hafif:	Nâfi, İbn Âmir, Âsım.
	أَوَ لاَ يَذَّكَّرُ الْإِنْسَانُ	Zâl ve kâf şeddeli, meftûh:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 6/204; el-Mesâhif: 58, 145.
2. el-Bahr: 6/204.
3. Bu kırâet imamları, hemzelerin tam telâffuzu, yahut teshîli konusunda kendi metotları üzerindedirler (en-Neşr: 2/243).
4. el-Bahr: 6/206; el-Mesâhif: 145.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَوَ لاَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ	Tâ ile zâl arasındaki idğâmın çözümüyle:	Übey [1].
69	أَيُّهُمْ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	أَيَّهُمْ	Nasb ile:	Talha ibn Musarrif, Mu'âz ibn Sâlim ve Ferrâ'nın hocası olan Mu'âž İbn Müslim ve Zâide'nin A'meş'ten rivâyeti [2].
	عِتِيًّا	'Ayn'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	عَتِيًّا	'Ayn'ın fethiyle:	İbn Mes'ûd.
70	صِلِيًّا	Sâd'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	صَلِيًّا	Sâd'ın fethiyle:	İbn Mes'ûd [3].
71	وَ إِنْ مِنْكُمْ	Hitâb kâfiyle:	Çoğunluk.
	وَ إِنْ مِنْهُمْ	Ğâib zamiriyle:	İbn 'Abbâs ve 'İkrime [4].
	إِلاَّ وَارِدُهَا		Çoğunluk.
	لَمَّا وَارِدُهَا		İbn Mes'ûd [5].
72	ثَمَّ	Sâ'nın fethiyle:	İbn 'Abbâs, Übeyy, Alî, Cahderî, İbn Ebî Leylâ, Muâviye ibn Karre ve Ya'kûb.
	ثُمَّ	Sâ'nın dammıyle:	Çoğunluk [6].
	نُنْجِي	İncâ' kökünden:	Kisâî.
	نُنَجِّي	Tenciye kökünden:	Ötekiler.
	نُجِّي	Tek nûn ve şeddeli cîm ile:	Bir grup.
	نُنْحِي	(أَنْحَى) nın muzâri mütekellimi:	Übey, Hz. 'Alî, İbn Semeyfa' ve Ebû Recâ' [7].
73	يُتْلَى	Yâ ile:	Ebû Hayveh, A'rec ve İbn Muhaysın.

1. Kurtubî: 11/131; el-Bahr: 6/207. Taberî, idğâm ile olan ikinci kırâeti tercîh etmektedir: 16/107.
2. el-Bahr: 6/209. 3. el-Mesâhif: 58. 4. el-Bahr: 6/210. 5. el-Mesâhif: 58.
6. el-Bahr: 6/210. 7. el-Bahr: 6/210; el-Mesâhif: 145.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تُتْلَى	Tâ ile:	Çoğunluk [1].
	مُقَامًا	Mîm'in dammıyle:	İbn Kesîr, İbn Muhaysın, Humeyd, Şibl ibn Abbâd.
	مَقَامًا	Mîm'in fethiyle:	Ötekiler.
74	وَ رِيًّا	Şeddeli yâ ile, hemzesiz:	Ebû Ca'fer, Kalûn, İbn Zekvân.
	وَ رِئْيًا	Yâ'dan önce sâkin hemze ile:	Ötekiler [2].
	وَ رِيَا	Hemzesiz, hafif yâ ile:	Talha ibn Musarrif [3].
	وَزِيًّا	Meksûr zây ve şeddeli yâ ile [4] rivayet: [5].	İbn Abbâs'tan
75	فَسَيَعْلَمُونَ		Çoğunluk.
	وَ ٱللَّهُ يَعْلَمُ		İbn Mes'ûd.
77	أَفَرَأَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَ قَالَ		Çoğunluk.
	أَمَا رَأَيْتَكَ يَا مُحَمَّدُ الَّذِى كَذَّبَكَ وَ جَحَدَ بِآيَاتِنَا وَ قَالَ		İbn Mes'ûd.
77, 88, 91, 92	وَ وُلْدًا	Madmûm vâv, sâkin lâm ile:	Hamza, Kisâ'î [6].
	وَوَلَدًا	Beş yerde de meftûh vâv ve lâm ile:	Ötekiler [7].
78	أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ		Çoğunluk.
•	أَعَلِمَ ٱلْغَيْبَ		Übey [8].
79	سَنَكْتُبُ	Nûn ile, çoğul mütekellim, etken:	Çoğunluk.
	سَيُكْتَبُ	Yâ ile, edilgen:	A'meş [9].
80	وَ نَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَ يَأْتِينَا فَرْدًا		Çoğunluk.
	وَ نَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَ يَأْتِينَا فَرْدًا لَا مَالَ لَهُ وَ لَا وَلَدًا		İbn Mes'ûd [10].
82	كَلَّا سَيَكْفُرُونَ	Kâf'ın fethiyle, lâm tenvinsiz:	Çoğunluk.
	كُلًّا سَيَكْفُرُونَ	Kâf'ın dammıyle, lâm tenvinli:	Ebû Nehiyk [11].

1. el-Bahr: 6/210. 2. Tebsırah: 587; en-Neşr: 1/394. 3. Kurtubî: 11/143. 4. Şekil, güzellik anlamına gelir (el-Bahr: 6/210).
5. Taberî'ye göre en doğru kırâet, hemze ile olandır. Zâ ile olan kırâeti ise Taberî, sahih bir yönü olsa da cumhûrun kırâetine muhalif olduğu için câiz görmemektedir (Bkz. Câmi'u'l-beyân: 16/118).
6. Nûh Sûresinin 21 nci âyetinde İbn Kesîr, Mücâhid, Humeyd, Ebû 'Amr ve Ya'kûb da onlara katılmıştır.
7. Beşincisi Zuhruf Sûresi: 81 nci âyettir. Bu söyleniş, 'Arab, 'urb, 'acem ve 'ucm gibi iki telaffuzlu olan kelimelerdendir (Kurtubî: 11/155). İkisi de sahîh olmakla beraber fetha ile olan ikincisi daha meşhur ve daha güzeldir (Câmi'u'l-beyân: 16/122). 8. el-Mesâhif: 145. 9. Kurtubî: 11/149; el-Bahr: 6/413. Kurtubî şöyle diyor: "كَلَّا"de dört mânâ ortaya çıkar: Tahkîk, nefy, tenbîh ve kasem sılası. Tahkîk (كَلَّا)nın gerçekten, anlamıdır. İkincisi olumsuzluk, üçüncüsü dikkat çekme, uyarı ve and anlamıdır. Fakat bunlardan sadece birincisi üzerinde vakfedilir. Kisâ'î'ye göre de " لَا " yalnız olumsuzluk ifade eder. "كَلَّا" ise bir şeyi nefyedip ötekini var eder. Bu kelimede önceki anlamı yok edip sonraki anlamı var yapmak mevcuttur. 10. el-Mesâhif: 59, 11. Kurtubî: 11/149.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
89	إِدًّا	Hemzenin kesriyle:	Çoğunluk.
	أَدًّا	Hemze'nin fethiyle:	'Alî ibn Ebî Tâlib ve Sülemî[1]
90	يَكَادُ ٱلسَّمٰوَاتُ	Yâ ile müzekker kipi; burada ve Şûrâ: 5'de:	İbn Mes'ûd. Nâfi', Kisâ'î.
	تَكَادُ ٱلسَّمٰوَاتُ	Tâ ile müennes kipi:	Ötekiler.
	يَنْفَطِرْنَ	Nûn ile, infitâr kökünden:	Ebûbekr, Ebû 'Amr, Hamza, İbn 'Âmir[2].
	يَتَفَطَّرْنَ	*Tefa'ul* bâbından:	Nâfi', İbn Kesîr, Kisâ'î, Hafs.
	يَتَصَدَّعْنَ	*Tesaddu'* kökünden:	İbn Mes'ûd[3].
93	إِلاَّ آتِي ٱلرَّحْمٰنِ	İzâfetle:	Çoğunluk.
	إِلاَّ آتٍ الرَّحْمٰنَ	(آتٍ) tenvinli, (الرحمن) mansûb:	İbn Mes'ûd[4].
	لَمَّا آتِي ٱلرَّحْمٰنَ		Übey[5].
96	وُدًّا	Madmûm vâv ile:	Çoğunluk.
	وَدًّا	Meftûh vâv ile:	Ebû'l-Hâris Hanefî.
	وِدًّا	Meksûr vâv ile:	Cenâh ibn Hubeyş[6].
97	لِتَبْشُرَ	T ve ş'nin fethi ve dammıyle:	Hamza.
	لِتُبْشِرَ	İbşâr'dan:	İbn Mes'ûd.
	لِتُبَشِّرَ	Tebşîr'den:	Ötekiler[7].
98	تُحِسُّ	İhsâs'tan:	Çoğunluk.
	تَحُسُّ	Hâ'nın dammıyle:	Ebu Hayve ve Ebû Ca'fer.

1. Kurtubî: 11/156; el-Bahr: 6/218. Taberî'ye göre çoğunluğun okumasına aykırı olan hemze'nin fethi kırâeti ile okumak doğru değildir: 16/129.
2. Ebûbekr, Ebû 'Amr Şûrâ'da da böyle okumuşlardır.
3. el-Bahr: 6/218; el-Mesâhif: 59. İbn Mes'ûd'un (يَنْصَدِعْنَ) okuduğu da rivâyet edilmiştir.
4. el-Bahr: 6/220.
5. el-Mesâhif: 145.
6. el-Bahr: 6/221.
7. el-Mesâhif: 59.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
97	لِتَبْشُرَ	Nûn'un fethi, şîn'in fethi ve dammıyle:	Hamza.
	لِتُبَشِّرَ	Nûn'un dammıyle, tebşîr kökünden:	Ötekiler.
98	هَلْ تُحِسُّ	İhsâs kökünden:	Çoğunluk.
	هَلْ تَحُسُّ	Tâ'nın fethi, hâ'nın dammıyle:	Ebû Hayve, Ebû Bahriyye, İbn Ebî Able ve Ebû Ca'fer el-Medenî.

20/45 TÂHÂ SÛRESİ

Adını başındaki hurûf-i mukatta'a'dan alan sûre, Hz. Peyğamber'i teselli ile başlıyor; öğüt amaciyle Mûsâ, Âdem ve İblîs kıssalarını anlatıyor. Kâfirlerin ve mü'minlerin düşünce yapılarını, durumlarını tasvir eden hikâyelere de yer veriyor.

Fâsılaları seci'li, konu ve üslûp bakımından âyetleri birbirine bağlıdır. Bu durum, sûredeki bölümlerin birbiri ardınca indiğini gösterir. Meryem Sûresinden sonra ve Hz. Ömer'in müslüman olmasından önce inmiştir. Hz. Ömer, peyğamberliğin beşinci yılında müslüman olduğuna göre bu sûrenin, Mekke'de inen ilk sûrelerden olması gerekir. 135 âyettir.

130-131 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de Muhammed İzzet Derveze, adı geçen âyetlerin, bulundukları konuya âhenk ve anlam bakımından sıkı bağlılığından dolayı bu rivayeti şüpheli görmektedir. Resmî sıralamada 20 nci, iniş sırasına göre 45 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰهٰ ﴿١﴾ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓى ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٣﴾

تَنْز۪يلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ﴿٤﴾ اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى

﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾

وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ
الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Tâ, hâ. 2- Biz bu Kur'ân'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik. 3- Ancak (Allah'tan) *korkanlara bir öğüt* (olarak indirdik). *4- Yeri ve yüce gökleri yaratan tarafından azar azar indirilmiştir. 5- O* (kâinâtın yaratıcısı) *Rahmân, Arşa kurulmuştur. 6- Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında bulunanlar hep O'nundur. 7- Sözü açık söylesen de* (gizli söylesen de) *O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. 8- Allah ki O'ndan başka Tanrı yoktur, en güzel isimler O'nundur.*

Tefsîr:

1 nci âyet, hurûf-i mukatta'a'dandır. Bu harflerden sonra ya kitâptan, ya vahiyden söz edilmesi, bu harflerin, gerek peyğamberin, gerek dinleyicilerin dikkatlerini çekme görevi yaptığına daha önce işaret etmiştik. Bunların gerçek anlamını yalnız Allah bilir. Ancak bunlar hakkında bazı te'viller de yapılmıştır. Tâ'nın fethi, hâ'nın hem fethi, hem kesri ve hem de sükûnuyla okunabilen Tâ hâ üzerinde başlıca iki görüş vardır. Birine göre *Tâhâ* hece harflerindendir, ikincisine göre harf değil, anlamlı kelimedir.

Harf olduğu takdirde mânâsını Allah'a havale etmekle beraber yine de bazı anlamlar verilmiştir: Meselâ Tâ, Tûbâ ağacıdır, cenneti temsil eder. Hâ ise hâviyedir, cehennemi temsil eder. Böylece Allah burada cennet ve cehenneme yemin etmiş olur. Yâhut Tâ tahâretten, hâ hidâyetten gelir. Yani burada Peyğamber'e: Ey günahlardan tâhir (temiz) ey ğaybleri bilene hidâyet eden (ileten) diye hitâbedilmiştir. Yâhut Tâ bir Arap lehçesine göre erkek anlamına gelir. Tâ hâ: Ey adam, demektir. Yâhut *Tâhâ,* Peyğamber'in isimlerinden biridir.

Tâ hâ'yı anlamlı kelime kabul edenlere göre Peyğamber (s.a.v.) gece namazında ayaklarından biri üzerinde dururdu. Allah ona bu kelime ile her iki ayağıyle yere basmasını emretmiştir. Tâhâ'nın aslı Tâ'dır, hâ'ya kalbolunmuştur. Tâ' yere bas anlamında vata'aden emirdir. ta' (طَأْ) hemze hâ'ya dönüştürülmüştür. Bazı kelimelerde böyle yapılır. *İyyâke* yerine *hiyyâke, eraktu* yerine

heraktu denilir [1].

2-4 ncü âyetlerde Hz. Muhammed'e hitâben: *"Bu Kur'ân'ı senin şakî olman, yani üzüntü, sıkıntı çekmen, yorulman için değil, Allah'tan korkanlara öğüt olmak için indirdik"* buyuruluyor. Ve Kur'ân'ın, yeri ve yüksek gökleri yaratan Allah tarafından indirildiği vurgulanıyor.

5-6 ncı âyetlerde o çok merhametli yaratıcının, Arşa (tahta) kurulduğu, göklerde, yerde ve bunlar arasında ve toprağın altında bulunan herşeyin O'na âidolduğu bildiriliyor.

Rahmân'ın tahta kurulması, insanları anlaması için kullanılmış, Allah'ın, bütün kâinatın padişahı olduğunu belirten bir temsildir. İnsanlar yöneticiyi padişah olarak düşünürler. Padişâh tahta oturur, ülkesini yönetir. Allah da bütün kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisidir. Pâdişahın tahta oturması, her zaman gerçekten tahtta oturduğu anlamına gelmez, yönetim yetkisini eline alması anlamına gelir. Nasıl padişah tahta oturup ülkesini yönetirse kâinâtın pâdişâhı olan merhametli Allah da Tahtından kâinatı yönetmektedir. Bu ifadeden, Allah'ın fi'len maddî bir tahta oturmuş olduğunu düşünmek hatâlıdır. Bunun anlattığı mânâ, Allah'ın, kâinâtın tek hâkimi, tek pâdişâhı olduğudur.

Burada gözönünde tutulması gereken önemli bir husus vardır: Tevrât'ın Tekvin Kitâbının birinci-ikinci bablarında Allah'ın, kâinâtı altı günde yaratıp tamamladığı ve yedinci günde dinlendiği ifade edilir. Kur'ân-ı Kerîm, kendinden önceki kitâpları yalanlayıcı değil, " مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ " âyetinin belirttiği üzre onları doğrulayıcı olarak gelmiştir. Ancak Kur'ân, onların muhtevâsını, Allah'ın birliğine, peyğamberlerin ahlâk ve sıfatlarına aykırı olan şeylerden ayıklayarak alır. İşte Tevrât'ın, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı ifadesi de aynen alınmış, fakat O'nun dinlendiği ifadesi yerine Arşa oturdu, ifadesi uygun görülmüştür. Çünkü dinlenme tabiri, yorulmanın sonucudur. Allah'ın yorulması, zâtına yakışmaz. *"Gökleri ve yeri korumak, Allah'ı yormaz".* Fakat tahta oturması tabiri haşmet, kuvvet ve şevket ifade eder. Onun için Tevrat'ta dinlendi tabiri yerine, Kur'ân'da Tahta oturdu buyurulmuştur.

7-8 nci âyetlerde de O yüce Pâdişâhın, gizli ve açık söylenen bir sözü duyup bildiği, O'nun, gizlilerin gizlisini de bildiği, O'ndan başka Tanrının olmadığı, en güzel isimlerin O'na âit bulunduğu vurgulanır.

Bu âyetlerin, daha davetinin ilk yıllarında müşriklerin inatçı tutumları karşısında bunalan Peyğamber'i tesellî amaciyle indiği açıktır. Yine onu tesellî

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/3; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/142; Fethu'l-Kadîr: 3/356.

ve mü'minlere de öğüt olmak için uzun yıllar dünyânın en yaman kâfiri ile mücâdele edip sonunda kavmini ezilmekten, tutsaklıktan kurtarmış olan Mûsâ Peyğamber'in öyküsü anlatılacaktır.

وَهَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَاراً فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنِّي
اٰنَسْتُ نَاراً لَعَلِّي اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّا اَتٰيهَا
نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنِّي اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى
﴿١٢﴾ وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّنِي اَنَا اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا
فَاعْبُدْنِي وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِي ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْفِيهَا
لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ
هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ
اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾ قَالَ
اَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا
وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ
تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ اٰيَةً اُخْرٰى ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰى
﴿٢٣﴾ اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾

وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾
وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَارُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾
وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا
﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

9- Mûsâ'nın haberi sana geldi mi? 10- Hani o, bir ateş görmüştü de âilesine: "Siz durun, ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir kor getiririm, yâhut ateşin yanında bir yol gösteren bulurum" demişti. 11- Ateşin yanına gelince kendisine: "Ey Mûsâ!" diye seslenildi. 12- "Ben, (evet) *Ben senin Rabbinim! Pabuçlarını çıkar. Zira sen, Kutsal Vâdîde, Tuvâdasın." 13- "Ben seni seçtim, şimdi vahyolunanı dinle." 14- Muhakkak Ben,* (evet) *Ben Allahım; Benden başka Tanrı yoktur. Bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl." 15- "*(Kıyâmet) *saat*(i) *mutlaka gelecektir. Herkesin, peşinde koştuğu işlerle cezalanması için nerdeyse onu gizleyeceğim." 16- "Ona inanmayıp keyfine uyan kimse, seni ondan alıkoymasın, sonra helâk olursun!" 17- " Sağ elindeki nedir ey Mûsâ?" 18- "O, asâmdır, dedi, ona dayanıyorum ve onunla davarıma yaprak silkeliyorum ve onda benim daha birçok ihtiyaçlarım var." 19-* (Allah) buyurdu: "Yere at onu ey Mûsâ!" 20- (Mûsâ) *Onu attı, bir de ne görsün, o, koşan kocaman bir yılan! 21-* (Allah)*: "Al onu, dedi,korkma biz onu yine ilk durumuna sokacağız." 22- "Elini* (sol) *yanına sok; bir hastalık olmadan, ayrı bir mu'cize olarak bembeyaz bir durumda çıksın." 23- "Ki sana en büyük mu'cizelerimizden bazılarını göstermiş olalım." 24- "İmdi sen Fir'avn'e git; çünkü o azdı." 25-* (Mûsâ) *"Rabbim, dedi, benim göğsümü aç* (gönlümü geniş yap)*." 26- "Bana işimi kolaylaştır." 27- "Dilimden şu düğümü çöz," 28- "Ki sözümü anlasınlar." 29- "Bana âilemden bir vezir ver:" 30- "Kardeşim Hârûn'u." 31- "Onunla arkamı kuvvetlendir," 32- "Onu da işime ortak yap,"*

33- "Ki seni çok tesbîh edelim," 34- "Ve seni çok analım." 35- "Şüphesiz sen, bizi görmektesin."

Tefsîr:

Bu âyetlerdeki amaç, hikâye anlatmak değil, Hak yolunda yılmaz mücâhid peyğamberlerden olan Hz. Mûsâ'nın mücâdele dizilerinden bazı parçalar sunup Hz. Peyğamber'i tesellî etmektir. Bunun için kıssaya başından değil, Mûsâ mücâdelesinin çok önemli bir parçasından, soğuk bir gecede yolu şaşırıp sıkıntıya düştüğü bir sırada ağaçtan parlayan Tanrı nurunu görmesiyle başlar.

Kasas Sûresinde anlatıldığı üzre Mûsâ, bir Mısırlı ile kavga eden bir İsrail oğlunun yardım talebine koşup Mısırlıyı öldürmüş, bu yüzden Mısır'dan kaçıp Medyen'e gitmiş, Medyen liderinin yanında çalışmış ve çalışmasına karşılık olarak onun kıziyle evlenmiş, akdedilen süre dolunca karısını alıp Mısır'a dönmek üzere yola çıkmıştır. İşte:

9-35 nci âyetlerde bu yolculuktan bir sahne anlatılmaktadır. Sözgelişinden havanın soğuk ve karanlık olduğu anlaşılıyor. Soğuktan üşüyen, karanlıktan da yolu kaybeden Mûsâ, âilesine, karşı dağda bir ateş gördüğünü, biraz ateş almak, ateşin yanında bulunanlardan da yolu sorup öğrenmek üzere oraya gideceğini, kendisini beklemelerini söylemiştir.

Mûsâ'nın sözünden, yanında karısından başka kimselerin de bulunduğu anlaşılır. Müfessirler, gebe olan karısının, yolda bir erkek çocuk doğurduğunu, bir de hizmetçilerinin bulunduğunu söylüyorlar [1].

Nurunu Mûsâ'ya ateş biçiminde gösteren Allah, ona: *"Ey Mûsâ, ben senin Rabbinim, ayakkaplarını çıkar, sen mukaddes vadidesin..."* meâlindeki sözlerini vahyetmeğe başlamış. Kendisine vahyedilenleri iyi dinlemesini, bunları kendisine vahyeden Allah'tan başkasına kulluk etmemesini, namaz kılıp Allah'ı anmasını, kıyâmetin mutlaka kopacağını ve her canın yaptığı işlerin karşılığını göreceğini, bunu hiç unutmamasını buyurmuştur. Sonra ona elindekinin ne olduğunu sormuş; Mûsâ, elindekinin değneği olduğunu ve kendisine birçok yararı bulunduğunu söylemiş; yüce Allah, değneği yere atmasını emretmiş; Mûsâ değneği yere atınca derhal koşan bir yılan olan değnekten korkmuş; Allah, Mûsâ'ya korkmayıp değneği almasını, onu yine eski şekline döndüreceğini buyurmuştur.

Sözgelişinden Mûsâ, sür'atle koşan kocaman bir yılan olan değneği eline alınca onun eski haline döndüğü anlaşılıyor. Yüce Allah, Mûsâ'ya ikinci

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/15; Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-Tefsîr: 5/272.

bir mu'cize daha vermek üzre elini kanadına yani sağ yanına veya yakasına, yahut koltuğunun altına sokmasını emretmiş. Mûsâ, emredilen yere soktuğu elini oradan çıkarınca Allah'tan, eli parıl parıl parlamağa başlamıştır.

Yüce Allah, böylece peyğamber yaptığı Mûsâ'ya azmış olan Fir'avn'e gitmesini emretmiş, o da gönlünü genişletmesini yani kendisini geniş yürekli, sabırlı kılmasını, işini kolaylaştırmasını, sözünün iyi anlaşılması için dilindeki düğümü çözüp, tutukluğunu gidermesini, kardeşi Hârûn'u da kendisine vezir (yardımcı) yapmasını Allah'tan niyaz etmiştir.

Şimdi burada Allah'ın Mûsâ'ya hitâbettiği, Mûsâ ile Allah'ın karşılıklı konuştukları anlaşılmaktadır. Bunun mâhiyetini Allah bilir. Bir insanın Allah ile konuşması, insanın insanla konuşması gibi düşünülmemelidir. Eş'ârî'ye göre Allah, Mûsâ'ya harf ve ses olmayan kadîm sözünü işittirmiştir. Mu'tezile, Allah'ın kadim sözü olduğunu kabul etmez. Allah, Mûsâ'ya çağırma işlemini ağaç gibi bir cisimde yaratmıştır. Çünkü çağırma Allah'ın kelâmıdır. Allah dilediği zaman bunu yapmağa kadirdir. Mâverâunnehirli ehli sünnet ise kadîm sözünü kabul etmekle beraber Mûsâ'nın işittiği sözün kadîm olmayıp Allah'ın ağaçta yarattığı bir ses olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre işitilen şey, yaratılmış olan sestir [1].

İniş sırasına göre ilk defa bu sûrede Allah'ın, Vâdi-i Mukaddes'te Mûsâ ile konuşması, asânın yılana dönüşmesi ve Mûsâ'nın elinin parlaması mu'cizeleri anlatılır. Bu âyetlerde anlatılanlar, A'râf sûresindeki uzun dizide de geçer.

Burada anlatılanlar, ana hatlariyle Tevrat'ın Çıkış Kitâbının üç ve dördüncü bablarında anlatılanlara uyar. Ancak orada daha çok ayrıntı vardır: "Ve Mûsâ, kaynatası Midyan kâhini Yetron'un sürüsünü güdüyordu; ve sürüyü çölün arkasına götürdü ve Allah'ın dağına, Horebe geldi. Ve Rabbin meleği, bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü; ve gördü ve işte çalı ateşle yanıyor ve çalı tükenmiyordu. Ve Mûsâ dedi: Şimdi döneyim ve bu büyük manzarayı göreyim, çalı niçin yanıp tükenmiyor. Ve görmek için döndüğünü Rab görünce, Allah ona çalının ortasından çağırıp dedi: Mûsâ, Mûsâ! Ve o: İşte ben, dedi. Ve dedi: Buraya yaklaşma; çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üzerinde durduğun yer mukaddes topraktır... Ve şimdi gel, ve benim kavmımı, İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarmak için seni Fir'avn'a göndereyim... Ve Mûsâ cevap verip dedi: Fakat işte bana inanmayacaklar ve sözümü dinlemeyecekler; çünkü Rab sana görünmedi, diyecekler. Ve Rab ona dedi: Bu senin elindeki nedir? Ve dedi: Değnek. Ve dedi: Onu yere at. Ve onu yere attı, ve yılan oldu, ve Mûsâ onun önünden kaçtı. Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Elini uzat ve onun kuyruğundan tut (ve elini uzatıp onu tuttu ve elinde değnek oldu);

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/16.

...Ve yine Rab ona dedi: Şimdi elini koynuna koy. Ve elini koynuna koydu; ve onu çıkardığı zaman, işte eli kar gibi cüzamlı idi. Ve dedi: Elini yine koynuna koy (ve elini yine koynuna koydu ve onu koynundan çıkardığı zaman işte yine kendi teni gibi oldu). ...Ve Musa Rabbe dedi: Aman ya Rab, ben ... söz adamı değilim; çünkü ben ağzı ağır ve dili ağır adamım. Ve Rab ona dedi: İnsanı dilsiz, yahut sağır, yahut görür, yahut görmez yapan kimdir? Ben Rab değil miyim? Ve şimdi git ve ben senin ağzınla beraber olacağım ve söyleyeceğim sözü sana öğreteceğim. Ve dedi: Aman ya Rab niyaz ederim, göndereceğin adamın eliyle gönder. Ve Rab Musa'ya karşı öfkelenip dedi: Senin kardeşin Levili Harun yok mu? Bilirim ki o iyi söyler. ...Ve kendisine söyleyeceksin ve sözleri onun ağzına koyacaksın ve ben senin ağzınla ve onun ağzıyla beraber olacağım ve yapacağınız şeyi size öğreteceğim..." [1].

Kur'ân'ın amacı hikâye anlatmak değil, öğüt vermek olduğundan Tevrat'takilerin özetini anlatmıştır.

A'râf Sûresinde değneğin ŝu'bân olduğu söyleniyor. Burada ise *hayye* olduğu söylenmektedir. *Ŝu'bân* büyük yılandır. *Hayye* ise daha küçük ve çevik yılan anlamına gelir. Başka bir âyette ise değneğin, kıvrılıp giden bir can (küçük yılan) olduğu belirtilmiştir. Bu âyetlerden Mûsâ'nın değneğinin, can gibi koşabilen kocaman bir yılan olduğu anlaşılır.

قَالَ قَدْ اُو۫ت۪يتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسٰى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰٓى
﴿٣٧﴾ اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوحٰٓى ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِف۪يهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِف۪يهِ
فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ ل۪ي وَعَدُوٌّ لَهُۜ وَاَلْقَيْتُ
عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّ۪يۚ وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْن۪ي ﴿٣٩﴾ اِذْ تَمْش۪ٓي اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ
اَدُلُّكُمْ عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُۜ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰٓى اُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَۜ
وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا۠ فَلَبِثْتَ سِن۪ينَ ف۪ٓي

1. Kitabı Mukaddes, s. 55-57.

اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يَا مُوسٰى ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي
﴿٤١﴾ اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾ اِذْهَبَا اِلٰى
فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾
قَالَا رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَا
اِنَّنِي مَعَكُمَا اَسْمَعُ وَاَرٰى ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ
فَاَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي اِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَ
وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ اِنَّا قَدْ اُوحِيَ اِلَيْنَا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ
كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾

36- (Allah) *dedi: "Ey Mûsâ, istediğin sana verildi." 37- "Zâten biz sana bir kere daha lûtufta bulunmuştuk." 38-"* (Sen doğduğun zaman) *annene vahyedileni vahyetmiştik:" 39- " 'Onu sandığa koy, suya at; su onu sahile bıraksın; onu benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri alacaktır.' Gözümün önünde yetiştirilmen için senin üzerine benden bir sevgi koydum." 40- "Kızkardeşin, gidip 'ona bakacak birini size göstereyim mi?' diyordu. Böylece seni annene geri verdik ki gözü aydın olsun, üzülmesin. Sen, bir de adam öldürmüştün, o zaman da seni tasadan kurtarmış ve seni iyice denemiştik. Medyen halkı arasında yıllarca kaldın. Sonra takdir ettiğimiz bir vakitte bize geldin ey Mûsâ!" 41- "Seni kendim için yetiştirdim." 42- "Sen ve kardeşin, âyetlerimi götürün, beni anmakta gevşeklik etmeyin." 43- "Fir'avn'e*

gidin, çünkü o azdı.'' 44- ''Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar.'' 45- ''Dediler ki: ''Rabbimiz, onun bize taşkınlık etmesinden, yâhut iyice azmasından korkuyoruz.'' 46- ''Korkmayın, dedi, ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm.'' 47- ''Haydi, varın ona deyin ki: 'Biz senin Rabbinin elçileriyiz; İsrail oğullarını bizimle gönder, onlara azâbetme. Biz Rabbinden sana bir âyet getirdik. Esenlik hidâyete uyanlaradır.'' 48- ''Bize, yalanlayıp yüz çevirenin, azâba uğrayacağı vahyolundu.''

Tefsîr:

36-40 ncı âyetlerde yüce Allah, Mûsâ'nın dileklerinin kabul edildiğini bildirdikten sonra ona, daha önceki lûtuf ve nimetlerini hatırlatmaktadır:

Fir'avn'ın emriyle İsrail oğullarının doğan erkek çocukları öldürülüyordu. Allah, Mûsâ'yı kurtarmak için annesine, çocuğu doğurunca bir sandığa koyup Nil ırmağına veya denize atmasını, hem Allah'ın, hem de İsrail oğlu Mûsâ'nın düşmanı olan Fir'avn'ın onu alıp yetiştireceğini ilham etmişti. Allah'ın gönlüne attığı düşünce ile, annesinin sandığa koyup suya attığı Mûsâ'yı, Fir'avn âilesi görüp çıkarmış ve onu evlât olarak büyütmeğe karar vermişler, onu emzirmek için bir süt anne aramışlardı. Uzaktan Mûsâ'nın durumunu gözetleyen kızkardeşi, onlara onu emzirecek bir kadın gösterebileceğini söylemiş ve Fir'avn âilesi, bilmeden Mûsâ'nın annesini, Mûsâ'ya süt annesi olarak tutmuşlardı. Böylece Allah'ın hikmetiyle Mûsâ, tekrar annesine kavuşturulmuş, Fir'avn'ın evinde kendi annesinin sütünü emmiş ve şehzâde gibi büyümüştü.

Tam delikanlılık çağında Mûsâ, bir Mısırlı ile kavga eden bir İsrail oğluna yardım etmek istemiş, bir yumrukla Mısırlıyı öldürmüş ve Allah'ın ilhamiyle Mısır'dan kaçıp Medyen'e gitmişti. Böylece Allah onu hapis veya öldürülme tehlikesinden kurtarmıştı.

40 ncı âyetteki '' وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا '' cümlesi, biz seni iyice denedik, yahut biz seni türlü türlü meşakkatlerden kurtardık demektir.

Mûsâ, Medyen'de on yıl, içinde bulunduğu âileye hizmet ederek hem olgunlaşmış, hem de evlenmişti. Hizmet süresi bitince âilesini alıp annesine varmak üzere yola çıkmıştı. Yüce Allah, Mûsâ'ya hayatının bu safhalarını hatırlattıktan sonra:

41-44 ncü âyetlerde Vâdî-i Mukaddes'e gelmiş olan Mûsâ'yı peygamber olarak görevlendirdiğini, kendisinin, kardeşiyle birlikte verilen mu'cizelerle desteklenmiş olarak azgın Fir'avn'e gidip yumuşak sözle onu uyarmalarını buyurmaktadır.

45-48: Mûsâ ve kardeşi Allah'a niyaz edip: *"Eğer Fir'avn bize işkence edip taşkınlık gösterirse ne yaparız?"* diye endişelerini bildirmişler, Allah da kendisinin daima onlarla beraber olduğunu; her şeyi işitip gördüğünü; Fir'avn'e gidip Allah'ın elçisi olduklarını, Allah'tan mu'cize getirdiklerini; yola gelenin esenlik içinde bulunacağını; yalanlayıp yüz çevirenin azâba uğrayacağını söylemelerini emretmiştir.

45 nci âyetten itibaren Mûsâ yalnız değil, kendisiyle birlikte görevlendirilen kardeşi Hârûn ile beraber Allah'a niyazda bulunmaktadır. Çünkü bunu anlatan fiiller, teŝniye (ikil) olarak zikredilmiştir.

Bundan anlaşılıyor ki Mûsâ ve Hârûn'un, korktuklarını söylemeleri, Mûsâ'nın ilk İlâhî tecellîye erip İlâhî hitâbı duymasından sonradır. Zira ilk tecellî sırasında Hârûn, Mûsâ'nın yanında değildi. Demek ki ilk tecellîde Mûsâ, kardeşi Hârûn'un da kendisiyle beraber görevlendirilmesini istemiş, bu isteği kabul edilmiş; sonra Mûsâ, annesinin ve kardeşinin yanına gitmiş, durumu görüşmüşler. İşte bundan sonra ikisi beraber Allah'a yalvararak bu işten çekindiklerini söylemişler; Allah da çekinmemelerini, kendisinin daima onlarla beraber olduğunu ve onları koruyacağını bildirmiştir.

45-48 nci âyetlerin içerdiği olaylar, A'râf Sûresinde yoktur. Burada anlatılanlar, özetle Çıkış Kitâbının 2, 3 ve 4 ncü bablarında anlatılanlara uyar. Mûsâ'nın ateş şeklinde tecellî eden İlâhî nuru görüşü ve Allah ile konuşması safhasının özetini yukarıda Tevrat'tan da aktarmıştık. Mûsâ'nın doğumu ve Fir'avn'ın evinde büyütülmesi safhasının özeti de Tevrat'ta şöyle geçiyor:

"Ve Levi evinden bir adam gitti ve bir Levi kızını aldı. Ve kadın gebe kalıp bir erkek çocuk doğurdu ve onun güzel olduğunu gördü ve üç ay onu gizledi. Ve onu artık gizleyemeyince onun için sazdan bir sepet alıp harç ve ziftle sıvadı ve içine çocuğu koyup ırmağın kenarında sazlığın içine bıraktı. Ve kızkardeşi ona ne olacağını bilmek için uzakta duruyordu. Ve Fir'avn'ın kızı yıkanmak için ırmağa indi; ve onun kızları ırmağın kenarında yürüyorlardı: ve sazlık arasında sepeti görüp onu getirmek için cariyesini gönderdi. Ve onu açıp çocuğu gördü; ve işte çocuk ağlıyordu. Ve ona acıyıp dedi: Bu İbranîlerin çocuklarından biridir. Ve kızkardeşi, Fir'avn'ın kızına dedi: Senin için İbranî kadınlarından gidip emzikli bir kadın çağırayım mı? Ve senin için çocuğu emzirir. Ve Fir'avn'ın kızı ona git, dedi. Ve kız gidip çocuğun anasını çağırdı ve Fir'avn'ın kızı ona dedi: Bu çocuğu al, ve onu benim için emzir ve ben senin ücretini veririm. Ve kadın çocuğu aldı ve onu emzirdi. Ve çocuk büyüdü ve onu Fir'avn'ın kızına getirdi ve onun oğlu oldu. Ve onun adını Mûsâ koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım.

Ve o günlerde vaki oldu ki, Mûsâ büyüyünce kardeşlerine çıktı ve onların yüklerini gördü ve bir Mısırlının, kardeşlerinden bir İbranîye vurmakta

olduğunu gördü ve etrafına bakınıp kimse olmadığını görünce Mısırlıyı vurup onu kumda gizledi. Ve ertesi gün çıktı ve işte iki İbranî birbiriyle kavga ediyorlardı; kötülük edene dedi: Niçin arkadaşına vuruyorsun? Ve dedi kim seni üzerimize reis ve hakim koydu? Mısırlıyı öldürdüğün gibi beni de öldürmek fikrinde misin? Ve Mûsâ korkup dedi: Gerçekten o iş bilindi. Ve Fir'avn bu işi işitince Mûsâ'yı öldürmek için aradı. Fakat Mûsâ Fir'avn'ın yüzünden kaçtı ve Midyan diyarında kaldı ve bir kuyunun başında oturdu.

Ve Midyan kâhininin yedi kızı vardı; ve gelip su çektiler ve babalarının sürüsünü suvarmak için tekneleri doldurdular. Ve çobanlar gelip onları kovdular, fakat Musa kalktı ve onlara yardım edip sürülerini suvardı. Ve babaları Ruele geldikleri zaman o dedi: Nasıl oldu da bugün çabuk geldiniz? Ve dediler: Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı ve bizim için de su çekip sürüyü suvardı. Ve kızlarına dedi: Ve o nerede? Bu adamı niçin bıraktınız? Onu çağırın da ekmek yesin. Ve Musa o adamla oturmağa razı oldu; o da kızı Tsippora'yı Musa'ya verdi ve Musa onun adını Gerşom koydu; çünkü yabancı diyarda garip oldum, dedi..." [1].

Görüldüğü üzre Kur'ân'ın, Hz. Mûsâ'nın doğumu ve Mısır'da büyüyüp sonra Medyen'e kaçışı safhalarına ait anlattıkları, Tevrat'ta anlatılanların özetidir. Ancak Tevrat'ta tarih üslûbu hakim iken Kur'ân'da öğüt üslûbu hakimdir. Onun için olaya önce Mûsâ'nın peygamberlik safhasından başlanmış, sonra da Allah'ın ona nimetlerini hatırlatma kabilinden olarak Mûsâ'nın hayatının ilk safhaları özetlenmiştir. Bu ilk safha, Kasas Sûresinde biraz daha detaylı olarak anlatılacaktır.

Tefsîr kitaplarında bu âyetlerin tefsîri üzerinde siyer ve hikâye kitaplarına dayanan uzun rivayetlere yer verilmiştir. Bunlardan kimi Tevrat'ın Çıkış Kitâbında anlatılanlara uygundur, kimi değildir. Kiminde ise mesnetsiz çok garip ziyadeler vardır. Delile dayanmadan böyle garip, gayri mantıkî şeyleri Kur'ân tefsîrine sokmak doğru değildir.

Özellikle 44, 47 nci âyetler, davet üslûbunun niteliğini belirlemektedir. Davetin etkili olması için yumuşak sözle yapılması gerekir. Kabalık, sertlik ile yapılan telkinler, olumsuz tepki uyandırır. Peygamber (s.a.v.) daima tatlılıkla, yumuşaklıkla Hakka davet etmiştir. Bu yumuşak, kibar davranış, birçok taş yürekliyi yumuşatıp İslâma bağlamıştır: *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi..."* [2].

1. Kitâbı Mukaddes, s. 54-55.
2. Âli İmrân Sûresi: 159.

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذٖٓي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ
ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖي فٖي
كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبّٖي وَلَا يَنْسٰى ﴿٥٢﴾ اَلَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ
لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ
شَتّٰى ﴿٥٣﴾ كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِي النُّهٰى ﴿٥٤﴾ مِنْهَا
خَلَقْنَاكُمْ وَفٖيهَا نُعٖيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾ وَلَقَدْ
اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا
بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهٖ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ
مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ
الزّٖينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى
﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ
بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى
﴿٦٢﴾ قَالُٓوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرٖيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا

وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾ فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا

وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ

نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُوا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ

اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾ فَاَوْجَسَ فٖي نَفْسِهٖ خٖيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾ قُلْنَا

لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا فٖي يَمٖينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا اِنَّمَا

صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ

سُجَّدًا قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ

اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ

وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فٖي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا

اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ

وَالَّذٖي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا اَنْتَ قَاضٍ اِنَّمَا تَقْضٖي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾

اِنَّا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللّٰهُ

خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾ اِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فٖيهَا

وَلَا يَحْيٰى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِه۪ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ
الدَّرَجَاتُ الْعُلٰىۙ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ
وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾ وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَاد۪ي
فَاضْرِبْ لَهُمْ طَر۪يقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ
فِرْعَوْنُ بِجُنُودِه۪ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْۜ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ
وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

49- (Fir'avn)*: "Rabbiniz kimdir ey Mûsâ?" dedi. 50- "Rabbimiz, herşeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir" dedi. 51- "Peki ya ilk nesillerin hâli ne olacak?" dedi. 52- "Onların bilgisi Rabbimin yanında bir kitâptadır, dedi. Rabbim şaşmaz ve unutmaz." 53- O ki, yeri size beşik yaptı ve onda sizin için yollar açtı, gökten bir su indirdi. Onunla her çeşit bitkiden çiftler çıkardık. 54- Yeyin, hayvanlarınızı da otlatın. Şüphesiz bunda, akıl sâhipleri için ibretler vardır. 55- Sizi yerden yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir kez daha ondan çıkaracağız. 56- Andolsun biz, o*(Fir'av)*na âyetlerimizin hepsini gösterdik, yine de yalanladı ve dayattı. 57- Ve: "Sen bizi büyünle yurdumuzdan çıkarasın diye mi geldin ey Mûsâ?" dedi. 58- "Biz de mutlaka sana, o*(se)*nin* (büyün) *gibi bir büyü getireceğiz. Sen şimdi seninle bizim aramızda bir buluşma zamanı ve yeri tayin et; ne senin, ne de bizim caymayacağımız uygun bir yer olsun." 59- "Buluşma zamanınız, Süs*(bayram) *günü ve insanların toplandığı kuşluk vakti olsun" dedi. 60- Fir'avn dönüp gitti, hilesini topladı, sonra geldi. 61- Mûsâ, onlara: "Yazık size, dedi, Allah'a yalan uydurmayın, sonra O, bir azâb ile kökünüzü keser, doğrusu iftirâ eden perişan olmuştur." 62-* (Fir'avn'in büyücüleri)

işlerini kendi aralarında tartıştılar ve gizli konuştular. 63- Dediler ki: "Bunlar iki büyücü, başka bir şey değil. Büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu (üstün dininizi) *gidermek istiyorlar." 64- "Onun için siz hilenizi toplayın, sonra sıra halinde gelin. Bugün üstün gelen başarmıştır." 65- Dediler ki: "Ey Mûsâ, ya sen at, yahut önce atan biz olalım." 66- "Hayır, siz atın!" dedi. Bir de ne görsün; büyülerinden ötürü onların ipleri ve sopaları, kendisine, gerçekten koşuyor gibi görünüyor. 67- Bu yüzden Mûsâ, içinde bir korku duydu. 68- Biz: "Korkma, dedik, üstün gelecek sensin, sen!" 69- "Sağ elindekini at, onların yaptıklarını yutsun. Çünkü onların yaptıkları, bir büyücünün hilesidir. Büyücü de nereye varsa iflâh olmaz!" 70- Bunun üzerine büyücüler secdeye kapandılar: "Hârûn'un ve Mûsâ'nın Rabbine inandık!" dediler. 71-* (Fir'avn): *"Ben size izin vermeden ona inandınız ha? O, size büyü öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çapraz keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım, hangimizin azâbı daha çetin ve sürekli imiş, bileceksiniz!" dedi. 72- Dediler ki: "Biz seni, bize gelen açık delillere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Yapacağını yap, sen ancak bu dünyâ hayâtında* (istediğini) *yapabilirsin." 73- "Biz Rabbimize inandık ki O, bizim günahlarımızı ve senin bizi, yapmağa zorladığın büyüyü bağışlasın. Allah daha hayırlı ve* (O'nun mükâfât ve cezâsı) *daha süreklidir." 74- Kim Rabbine suçlu olarak gelirse onun için cehennem vardır; orada ne ölür, ne de yaşar. 75- Kim de iyi işler yapmış bir mü'min olarak O'na gelirse, işte onlar için de yüksek dereceler vardır. 76- Alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri. Orada sürekli olarak kalırlar. İşte* (kötülüklerden) *arınanların mükâfatı budur! 77- Andolsun biz Mûsâ'ya: "Kullarımı geceleyin yürüt;* (asânla suya) *vur, denizde onlar için kuru bir yol aç. Sana yetişileceğinden korkma, endişe etme" diye vahyetmiştik. 78- Fir'avn, askerleriyle onların ardına düştü, denizde onları örten örttü* (deniz onları içine alıp boğdu). *79- Fir'avn toplumunu saptırdı, doğru yola iletmedi.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Hz. Mûsâ'nın peygamberlik hayâtından, İsrail oğullarını Mısır'dan kurtarmasına kadar olan dizileri özetlenmektedir:

49- Mûsâ'nın tek Allah'a kulluğu ön gören çağırısını Fir'avn, hayretle karşılayıp *"Rabbiniz kimdir?"* diye sormuş, Hz. Mûsâ da: *"Rabbimiz, her şeyin yaratılışını verip sonra onu yola iletendir"* demiştir. Bu âyetin anlamı şudur: Allah, her şeyin şeklini vermiş, sonra onu alacağı son şekil ve haline yöneltmiştir. Ana rahminde aşılanan yumurta bir tek hücreden ibarettir. Bu varlıkta en son şeklinin örneği, programı mevcuttur. Rahimde aşılanma ile ilk yaratılışını almış olan ceninin aslı Embrio, tam şekillenmesi ve son şeklini alması için yöneltilir. Allah'ın hücreye verdiği dinamizm, onun bölünmesini, çoğalmasını, şekilden şekle girmesini, 'alâka iken mudğa olmasını, mudğa iken kemiklerine adale giydirilmiş, uzuvları belirlenmiş bir varlık haline gelmesini sağlar. Anne rahminden çıkınca da Allah'ın yöneltilmesiyle büyür, güçlerini kazanır, olgunlaşır. Aşılanan her canlının yumurtası, kendi türünden bir varlık olmağa yöneltilir. İnsanın yavrusu insan olur, diğer canlıların yavruları da kendilerine benzer.

İşte doğan yavruyu kendi türünde olgun bir varlık olmağa yönelten Allah'ın, cenîne koyduğu yönelim gücü, O'nun hidâyetidir. Ayrıca âyetten Allah'ın, her şeyi yaratıp sonra, ona akıl verdiği ve böylece doğru yola ilettiği mânâsı da anlaşılır.

50-52: Mûsâ, kendisinin yalnız Allah'a kulluğa davet için görevlendirildiğini ve O'na kulluktan yüz çevirenin azâba uğrayacağını söyleyince Fir'avn, öyle ise Allah'tan başka tanrılara tapan ilk milletlerin durumunun ne olacağını sormuş; o da onların durumunu Allah'ın bildiğini; gelmiş geçmiş insanların yaptıkları işlerin hepsinin O'nun katında yazılı olduğunu; O'nun hiçbir şeyi şaşırmayıp unutmayacağını söylemiştir.

53-55 nci âyetler, bütün insanlara Allah'ın nimetlerini hatırlatan öğütlerdir. 53 ncü âyet dünyânın boşlukta beşik gibi hareket ettiğine işaret etmiştir. 54 ncü âyette Allah'ın, çeşit çeşit bitkilerden çiftler çıkardığı, yani bitkileri erkekli dişili yarattığı belirtilmektedir ki bir tabiat gerçeğidir. Bitkilerin erkekli dişili olduğu: *"Ne yücedir o Allah ki toprağın bitirdiklerinden, insanlardan ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri yaratmıştır"* âyetinde daha açık olarak ifade edilmiştir [1].

55 nci âyette Allah, insanları bu topraktan yarattığını, tekrar toprağa döndüreceğini, yine oradan çıkaracağını bildirmektedir. Bu âyet, ilk insan da dahil, bütün insanların bu dünyâdan yaratılmış olduğunu gösterir. Madem ki ilk insan olan Âdem de bu topraktan yaratılmıştır, öyle ise onun çıkarılıp aşağı indirildiği cennet, gök cenneti değil, bu dünyâ bahçelerinden, ormanlarından biridir. Yüksek bir ormanlıkta yaratılan Âdem, sonra daha rahat yaşa-

1. Yâsîn Sûresi: 36.

yabilmek için Allah'ın ilhamiyle, çoğalacak insanlığın yaşamasına uygun bir eraziyle inmiştir.

Âdem'in şu topraktan yaratıldığı, Allah'ın, burnuna hayat nefesi üflemesiyle yaşayan can olduğu ve Allah'ın, şarka doğru Aden'de bir bahçe dikip Âdem'i oraya koyduğu, bahçenin her meyvasından yeyip sadece iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yememesini ona emrettiği, Tevrat'ın Tekvîn Kitâbının 2 nci babında anlatılmaktadır. Orada da Âdem'in yaşadığı, sonra eraziyi işlemek için çıkardığı bahçenin şu dünyâda olduğu açıkça belirtilmiştir: "Böylece Rab Allah onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı" [1].

56-59: Allah'ın her türlü mu'cizelerini göstermesine rağmen Fir'avn, yine Mûsâ'nın peyğamberliğini kabul etmemiş, onun gösterdiği mu'cizeleri büyü sanmış, ülkedeki büyücüleri toplayıp Mûsâ'yı yeneceğini söylemiş ve Mûsâ'dan büyü yarışması için bir zaman ve yer belirlemesini istemiştir. Herkesin toplanacağı bayram günü, kuşluk vakti düz bir alanda buluşmağa karar vermişlerdir.

60-64: Fir'avn bütün hilelerini yani büyücülerini toplayıp getirmiş. Büyünün Allah'a iftira olduğunu hatırlatan Mûsâ, büyücüleri: *"Allah'a iftira etmeyin, yoksa Allah azâbiyle sizi mahveder. Çünkü iftira eden perişan olur"* sözleriyle uyarmıştır.

Mûsâ ve Hârûn'un durumlarını kendi aralarında tartışan büyücüler, bunların, yurtlarını ele geçirmeğe çalışan iki büyücüden başka bir şey olmadıklarını söylemişler, *"Hilenizi birleştirin, hepiniz birlik olun, tek sıra halinde gelin, bugün üstün gelen başarmıştır"* demişlerdir.

63 ncü âyette " إنْ هَذَان لساحران " cümlesi üzerinde âhâd haberlerine dayanan çeşitli kırâetler vardır. Bunlardan birisi " إنَّ هَذَيْن لَسَاحِرَان " şeklindedir. Gramer bakımından bunu daha uygun görenler varsa da birinci kırâet mütevâtirdir. Ve bazı Arap kabileleri " إنْ "i amel ettirmeden kullanmışlardır [2].

65-70: Sıra halinde yarışma alanına gelen büyücüler, Hz. Mûsâ'ya, kimin önce hünerini göstereceğini sormuşlar. Mûsâ, önce onların büyülerini göstermelerini söylemiş, büyücülerin attıkları ipler, değnekler halka yürür gibi görünmüş. Allah, içinde bir korku duymağa başlayan Mûsâ'ya güven duygusu vermiş; kendisinin galip geleceğini, değneğini yere atmasını, onun büyücülerin hilelerini yutacağını, büyücünün nereye varsa başarıya ulaşamayacağını vahyetmiştir. Gerçekten Mûsâ'nın, yere atılınca ejderha olan değneği,

1. Tekvîn, bab: 3, âyet: 23.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/74.

büyülerini yutunca büyücüler secdeye kapanmışlar, Hârûn'un ve Mûsâ'nın Rabbine inandıklarını söylemişlerdir.

71-76: Büyücülerin inanmasına çok kızan Fir'avn: *"Ben size izin vermeden ona nasıl inanırsınız? O size büyü öğreten büyüğünüzdür"* demiş, ellerini ve ayaklarını çapraz kesip onları hurma dallarına asacağını söylemiş. Fakat büyücüler, kendisini bu kadar açık kanıtlara ve kendilerini yoktan var eden Allah'a tercih edemeyeceklerini, ne yaparsa yapsın, ne hüküm verirse versin, onun hükmünün yalnız bu dünyada geçerli olabileceğini; kendilerinin Allah'a inanıp, yapmağa zorlanmış bulundukları büyüden de tevbe ettiklerini, Allah'ın yanında bulunan nimetlerin daha iyi ve sürekli olduğunu; Allah'a suçlu olarak gelenin de cehenneme atılacağını, orada ne öleceğini, ne de doğru dürüst yaşayacağını; inanıp iyi işler yapmış olarak Rabbine gelenlerin de yüksek derecelere, alt tarafından ırmaklar akan, durulmağa değer cennetlere gireceklerini; kötülüklerden arınanların karşılıklarının bu olacağını söylemişlerdir.

77-79: Allah, Mûsâ'ya, geceleyin kullarını yürütmesini, denizde onlara kupkuru yol açmasını, Fir'avn ve ordusunun kendilerine yetişmesinden korkmamasını buyurmuştur. Mûsâ, Allah'ın emriyle İsrail oğullarını geceleyin yola çıkarmış, Fir'avn ve adamları onların ardına düşmüşler, denizde İsrail oğulları için açılmış bulunan yola girmişler, fakat İsrail oğulları sahile çıkınca deniz kapanıp Fir'avn ve adamları boğulmuştur. Kavmini şaşırtmış olan Fir'avn, kendisiyle birlikte onları da helâke sürüklemiştir.

Burada anlatılanlar da -büyücülerin inanması sahnesi hariç- Çıkış Kitâbının 5-15 nci bablarında anlatılanlara özetle uyar. Burada anlatılanların bir kısmı A'râf Sûresinde, bir kısmı Kasas Sûresinde, bir kısmı da Şuarâ Sûresinde geçmektedir.

Şimdi bu konuda Çıkış Kitâbının adı geçen bablarından bazı cümleler aktaracağım: "Sonra Mûsâ ile Hârûn, gelip Fir'avn'a dediler: İsrail'in Allah'ı Rab şöyle diyor: Kavmımı salıver ki çölde bana bayram etsinler. Ve Fir'avn dedi: Yehova kimdir ki İsraili salıvermek için onun sözünü dinleyeyim? Yehova'yı tanımam ve İsrail'i de salıvermem... Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Bak seni Fir'avn'a Allah gibi yaptım; ve kardeşin Hârûn senin peyğamberin olacak... Fir'avn: Kendiniz için bir hârika gösterin, diye size söyleyeceği zaman, Hârûn'a diyeceksin: Kendi değneğini al ve yılan olsun diye Fir'avn'ın önüne at. Ve Mûsa ile Hârûn Fir'avn'ın yanına girdiler ve Rabbın emrettiği gibi öyle yaptılar; ve Hârûn değneğini Fir'avn'ın önünde ve kullarının önünde yere attı ve yılan oldu. Ve Fir'avn da hikmetli adamları ve afsuncuları çağırdı; ve Mısır'ın sihirbazları onlar da büyüleriyle öyle yaptılar. Ve her biri kendi değne-

ğini attı ve yılan oldular. Ve Hârûn'un değneği, onların değneklerini yuttu. Ve Rabbın söylediği gibi Fir'avn'ın yüreği katılaştı ve onları dinlemedi..." [1].

Sonra Allah, İsrail oğullarına zulmünden dolayı Fir'avn'a ve bütün Mısırlılara büyük belâ verir, "Tahtı üzerinde oturan Fir'avn'ın ilkinden, zindanda olan esirin ilkine kadar Mısır diyarında bütün ilk doğanları ve hayvanların bütün ilk doğanlarını vurdu." Bunun üzerine geceleyin Fir'avn, Mûsâ'yı ve Hârûn'u çağırır, İsrail oğullarını alıp götürmelerini, diledikleri gibi Rabbe ibadet etmelerini söyler [2]. İsrail oğulları Mısırlılardan gümüş, altun eşya ve esvap isterler, ve alırlar. Ve göç ederler. Böylece İsrail oğulları, dörtyüz otuz yıl yaşadıkları Mısır'dan çıkarlar. Kızıldenize doğru giderler. Fir'avn ve adamları İsrail oğullarını saldıklarına pişman olup arkalarına düşerler. İsrail oğulları yakalanacaklarından korkarlar. Mûsâ onlara korkmamalarını söyler. "Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Niçin bana feryad ediyorsun? İsrail oğullarına söyle, ileri gitsinler. Ve sen kendi değneğini kaldır ve elini deniz üzerine uzat ve onu yar; ve İsrail oğulları denizin ortasına kuru yerden gireceklerdir. ...Ve Mûsâ deniz üzerine elini uzattı ve Rab bütün gece kuvvetli şark yeli ile denizi geri çevirdi ve denizi kara etti ve sular yarıldı ve İsrail oğulları kuru yerden denizin ortasına girdiler ve sular sağlarında ve sollarında onlara duvar oldular. Ve Mısırlılar kovaladılar ve Fir'avn'ın bütün atları ve cenk arabaları ve atlıları, arkalarından denizin ortasına girdiler. ...Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Elini deniz üzerine, uzat ta ki, sular Mısırlılar üzerine cenk arabaları üzerine ve atlıları üzerine dönsünler. Ve Mûsâ elini deniz üzerine uzattı ve sabaha karşı deniz kendi akınına döndü; ve onun karşısında Mısırlılar kaçtılar. Ve Rab Mısırlıları denizin ortasına silkip attı. Ve sular dönüp cenk arabalarını ve atlıları ve onların arkasından denize girmiş olan bütün Fir'avn ordusunu örttü ve onlardan bir nefer bile kalmadı" [3].

Görüldüğü üzre Kur'ân-ı Kerîm, Tevrat'ta çok detaylı anlatılan ve bazı yerleri de Allah'ın vasıflarına aykırı düşen öyküyü, tevhide aykırı hususlardan ayıklayarak özetle anlatmıştır.

Tevrat'ın ifadesinden denizin, rüzgârların tesiriyle çekildiği anlaşılmaktadır ki eğer bu bir çekilme olayı ise normal bir olaydır. Ancak Allah, Mûsâ'ya yardım için denizin çekilmesini, Mûsâ'nın kavmini sahile getirdiği zamana rastlatmıştır. Yahut tam denizin çekildiği sırada Mûsâ, kavmiyle birlikte gelmiş, Kızıldeniz'in kuzeyinden, denizin çekildiği noktadan girip karşıya geçmiş, ardından onları izleyen Fir'avn da denize girmiş, fakat çekilmiş olan deniz birden tekrar uzanınca Fir'avn ve adamlarını örtüp boğmuştur.

1. Çıkış: 5/1-2.
2. Çıkış, 7/1-2, 913, 12/1-31.
3. Çıkış, bab: 14/15-16, 21-23, 26-28.

Bu olaya Hamburg'da şahid olmuştum. Sabahleyin saat on sularında deniz çekilmişti, biz beş kilometre kadar denizin içine girdik. Halk da çekilmiş olan denizin içinde geziniyordu. Fakat saat iki buçuk olunca sular tekrar gelmeye başladı. Bilmeyen vaktini geçirir, zamanında çıkmazsa deniz birden bire gelir ve insanı içine alıp boğabilir.

Hasılı âyetlerin anlattığı denizin yarılması olayını bir med ve cezr olayı olarak yorumlamak da mümkündür. Ama gerçeği Allah bilir.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ
الْأَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي ۖ وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ
﴿٨١﴾ وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ ﴿٨٢﴾ وَمَا
أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَىٰ ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلَىٰ أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ
رَبِّ لِتَرْضَىٰ ﴿٨٤﴾ قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ
﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ
وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ
مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا
وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ

﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هٰذَا إِلٰهُكُمْ وَإِلٰهُ مُوسٰى
فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا
﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ
الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى يَرْجِعَ
إِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ أَلَّا
تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿٩٣﴾ قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي
خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ
يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ
الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي
الْحَيٰوةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلٰى إِلٰهِكَ الَّذِي
ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَا
إِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

80- Ey İsrail oğulları, biz sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr'un sağ yanında (Mûsâ ile konuşmayı) *size va'dettik; üzerinize kudret hel-*

vasiyle bıldırcın indirdik. 81- "Size verdiğimiz rızkın temizlerinden yeyin, ama bu hususta taşkınlık etmeyin; sonra gazabım üzerinize iner, kimin üstüne gazabım inerse o, düşmüş(mahvolmuş)*tur." 82- "Ve Ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra da yola gelen kimseye karşı çok bağışlayıcıyımdır." 83- "Seni kavminden çabucak ayrılmağa sevk eden nedir ey Mûsâ?" 84- "Dedi: "Onlar benim arkamdan geliyorlar. Yâ Rabbi, râzı olman için sana çabuk geldim." 85- "Ama biz senden sonra kavmini sınadık, Sâmirî onları saptırdı" dedi. 86- Bunun üzerine Mûsâ, çok kızgın ve üzüntülü bir halde kavmine döndü: "Ey kavmim, dedi, Rabbiniz size güzel bir vaidde bulunmamış mıydı? Süre mi size uzun geldi?* (Zaman geçince O'nun va'dini unuttunuz mu?) *Yoksa Rabbinizden bir gazabın üstünüze inmesini mi istediniz ki, bana verdiğiniz sözden caydınız?" 87- Dediler ki: "Kendi malımızla senin sözünden çıkmadık; fakat o milletin süs eşyasından bize yükler yükletilmişti. Onları* (ateşe) *attık, aynı şekilde Sâmirî de attı." 88- Onlara, böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Dediler ki: "Bu, sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o unuttu." 89- Onlar görmüyorlar mı ki o* (buzağı) *kendilerine bir söz söylemez, ne bir zarar, ne de yarar veremez? 90- Önceden Hârûn, kendilerine: "Ey kavmim, andolsun siz bununla sınandınız, Rabbiniz çok Esirgeyendir, bana uyun, buyruğuma itâat edin!" demişti. 91- Dediler: "Mûsâ bize dönünceye kadar buna tapmaktan vazgeçmeyeceğiz." 92- Mûsâ: "Ey Hârûn, onların taptıklarını gördüğün zaman sana ne engel oldu* (da bunu önlemedin)*?" dedi. 93- "Neden bana uymadın, buyruğuma karşı mı geldin?" dedi. 94- "Ey anamın oğlu, dedi, sakalımı, başımı tutma. Ben senin: 'İsrail oğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü tutmadın' diyeceğinden korktum." 95- "Ey Sâmirî, ya senin kasdın nedir?" dedi. 96- "Ben, dedi, onların görmediklerini gördüm. Elçinin ayak bastığı yerden bir avuç aldım, onu attım; nefsim bana böyle yapmayı hoş gösterdi. 97- "Git, dedi, artık hayât boyunca sen 'Bana dokunmayın' diyeceksin. Sana va'dedilen bir cezâ da var ki ondan aslâ şaşırılmayacaksın. Şimdi durup taptığın tanrına bak. Biz onu yakacağız, sonra onu ufalayıp denize savuracağız." 98- "Tanrınız, ancak kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır. O'nun bilgisi herşeyi kuşatmıştır."*

Tefsîr:

80-82 nci âyetlerde yüce Allah, İsrail oğullarına, verdiği nimetleri hatır-

latmaktadır. Bu hitâp, kuvvetli ihtimale göre Fir'avn'ın zulmünden kurtulmuş olan İsrail oğullarına söylenen sözlerin hikâyesidir. Yani Allah'ın onlara öyle söylediği bu âyetlerde nakledilmektedir ki zaten bunlar Tevrat'ta anlatılanların özetidir ve olayı anlatan Tevrat'ta bu tür hitâplar vardır. Hitâbın Hz. Peyğamber devrindeki İsrail oğullarına yöneldiğini söyleyenler de vardır, fakat bu zayıf bir ihtimaldir. Çünkü âyetlerin indiği Mekke devrinin ilk yıllarında, Mekke'de böyle hitâbedilecek bir yahûdî toplumu yoktu. Sonra burada sayılan nimetler, Mısır'dan çıkarılan ilk yahûdîlere verilmiş nimetlerdir.

Yüce Allah, İsrâil oğullarına hitâben kendilerini düşmanlarından kurtardığını, Tûr'un yani dağın sağ yanında onlar için Mûsâ ile konuşmaya söz verdiğini, üzerlerine *menn* ve *selvâ* indirmiş olduğunu, kendilerine verdiği güzel rızıklardan yemelerini, fakat rızık hususunda taşkınlık yapmamalarını, kendilerine verilenin dışına çıkmamalarını, hakları olmayan rızıklara saldırmamalarını, aksi takdirde gazabının taşkınlık yapanları mahvedeceğini, tevbe edip inanan ve güzel işler yapan, doğru yola gelenlere karşı da çok bağışlayıcı olduğunu buyurmuştur.

Allah'ın, İsrail oğullarına buluşma yeri olarak belirlediği Tûr'un sağ yanı, Hz. Mûsâ'ya hitabettiği yerdir. Mûsâ, Allah'a ibadet ve O'nun buyruklarını almak üzere Tur'a çekilmiş olduğu sırada İsrail oğulları yoldan çıkmış, Samirî'nin yaptığı altın buzağı heykeline tapınağa başlamışlardır. İşte müteâkip âyetlerde kıssanın bu dizisine işaret edilmektedir.

83-89: Hz. Mûsâ, Fir'avn'ın helâkinden sonra otuz gece Rabbine ibadet etmeyi adamış, yerine kardeşi Hârûn'u bırakarak çabucak Tûr'a gelmiş, orada ibadete çekilmiş, otuz geceyi de kırka tamamlamıştır. Allah, huzurunda ibâdetle meşgul bulunan Mûsâ'ya, niçin hemen kavmini bırakıp çabucak geldiğini sormuş, o da kavminin, kendi ardından gelmekte olduğunu, Rabbi memnun etmek için çabucak huzuruna koştuğunu söylemiştir. Allah da Mûsâ'ya, kendisinden sonra kavmini sınadığını, Sâmirî'nin onları yoldan çıkardığını bildirmiştir. Durumu öğrenen Mûsâ, esefle kavmine gelmiş, *"Ey kavmim, Rabbiniz size güzel va'idde bulunmadı mı, buyruklarını tuttuğunuz takdirde size dünyâ ve âhiretin iyiliklerine kavuşacağınızı bildirmedi mi? Allah'ın verdiği söz size pek uzak mı geldi? Onun şimdiye dek size yaptığı iyilikleri, zaman geçince unuttunuz mu? Yoksa siz, üstünüze Allah'ın gazabının, belâsının inmesini mi istiyorsunuz ki bana verdiğiniz sözden caydınız?"* demiş.

İsrail oğulları, özür dileme tarzında bu buzağıyı kendi mallarından değil, Mısırlılardan emanet alıp getirdikleri zinet eşyasından yaptıklarını söylemişlerdir. Mısır'dan kaçacakları sırada Mısırlılardan zinet eşyası, yardım almışlar, bunları beraberlerinde getirmişlerdi. Başkasının malını almanın günahından kurtulmak için Samirî'nin teşvikiyle bunları ateşe atmışlar, Samirî

de kendi elindekini atmış ve bu altun ve gümüş eşyayı eritip ses çıkaran bir buzağı heykeli yapmış.

87 nci âyetteki (بملكنا) kelimesi, mîmin zammiyle, fethiyle ve kesriyle okunmuştur. Mîmin zammı ve fethiyle (بملكنا) kudretimizle, gücümüzle, mîmin kesriyle (بملكنا) kendi malımızla demektir. Mısır'dan alınan zinet eşyasiyle ilişkisi bakımından mîmin kesriyle olan kırâeti tercih edip âyeti ona göre terceme ettik.

İbn Abbâs'ın rivayetine göre Sâmirî, buzağıyı o şekilde yapmış ki heykelin ardından giren rüzgâr, ağzından ses çıkarıyormuş. İsrail oğullarına: *"İşte sizin de, Mûsâ'nın da tanrısı budur, fakat o unuttu"* demiş.

88 nci âyetin sonundaki "فنسي" fi'linin zamiri Mûsâ'ya da, Sâmirî'ye de gidebilir. Birinci takdirde unutan Mûsâ'dır, ikinci takdirde Samirî'dir. Yani Samirî, *"İşte sizin de Mûsâ'nın da tanrısı budur, dedi de* (Allah'ın birliğini veya Mûsâ'ya verdiği sözü) *unuttu"* demektir.

89 ncu âyette kendilerine bir söz söylemeyen, cevap veremeyen, bir zarar ve yarar vermekten âciz olan şeyin tanrı olamayacağını anlamayanlar kınanıyor.

90-91 nci âyetlerde Hârûn'un, onları uyardığı, sapıklığı bırakıp kendi buyruğuna uymalarını söylediği halde onların, Mûsâ dönünceye kadar buzağıya tapınağa devam edeceklerini söyledikleri anlatılmaktadır.

92-94 ncü âyetlerde kavmine dönmüş olan Mûsâ'nın, önce kardeşi Hârûn'u azarladığı, Hârûn'un ise Mûsâ'yı yumuşatmak için: *"Anamın oğlu, sakalımı çekme, bana İsrail oğullarını böldün, birbirine düşürdün, sözlerimi dinlemedin diyeceğinden korktuğum için bunların üstüne gitmedim"* dediği anlatılır.

95-98: Hz. Mûsâ, Sâmirî'ye neden böyle yaptığını sormuş. Samirî de başkalarının bilmediği, yahut görmediği bir şeyi bidiğini veya gördüğünü, Elçinin izinden bir avuç alıp onu attığını, nefsinin kendisini bu yöne yönelttiğini söylemiştir. Hz. Mûsâ da ona, artık aralarından çıkıp gitmesini, hiç kimsenin kendisiyle ilişki kurmayacağını, tek başına yaşayıp süresi dolunca öleceğini, dünyadaki bu toplum dışına atılmadan ayrı olarak âhirette de azâba uğrayacağını, yapmış olduğu tanrısını da yakıp külünü denize savuracağını söylemiş ve İsrail oğullarına, Tanrılarının kendisinden başka tanrı olmayan Allah olduğunu vurgulamıştır.

Öykünün son halkasını oluşturan bu âyetler özetle Çıkış Kitabının 16, 17 ve 30 ncu bablarında anlatılanlara uyar. Ancak 30 ncu babda altun buzağıya taptıranın, Hârûn olduğu anlatılır. Herhalde Hz. Peyğamber devrinde bu zatın Sâmirî olduğunu söyleyen Tevrat parçaları vardı. Aksi takdirde o zamanki yahudiler Kur'ân'a itiraz eder, Tevrat'ta heykele taptıranın Samirî değil,

Hârûn olduğunu söylerlerdi. Tarih, yahudilerden böyle bir itirazı kaydetmemiştir.

Sâmirî adı, Arapçaya girmiş yabancı bir isimdir. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir kavle göre Samirî öküze tapan bir kavimden idi, İsrail oğullarına kendisini müslüman göstermişti. Başka bir rivayete göre de Kirmanlı, ya da Samerrâ'lı idi [1]. Bu rivayetler yanında onun yahudilerden olduğu rivayeti de vardır.

Hz. Peyğamber zamanında Şam yörelerinde Mûsâ dinine bağlı, Samirî'ler diye tanınan kimseler vardı. Sâmirî, çok eskiden Sâmir yahut Şamir diye bilinen bir bölgedir. Bugünkü Nablus yakınlarında bulunan bu bölgenin eski adı Şekim'dir. Yakup ve oğulları, Mısır'a gitmezden önce bu bölgede otururlardı.

Samirî'nin bu bölge ile bir ilgisi olup olmadığını bilmiyoruz. Mısır'daki Ya'kub oğullarından bir kısmı, anayurtları olan bu bölgeye nisbetle Samirî adıyle çağırılmış olabilirler [2].

Müfessîrlerin anlattıklarına göre Samirî, denizin yarılması sırasında veya Mûsâ'yı Tur'a götürmek için geldiği sırada Cebrail'i at üzerinde görmüş, onun atının bastığı yerden bir avuç toprak alıp saklamış, taptığı buzağı heykelinin hamuruna bu toprağı atınca, ses çıkaran bir heykel olmuş. İşte Samirî'nin: *"Elçinin izinden bir avuç aldım"* sözündeki elçi, Cebrail Aleyhisselâm'dır.

Ebu Müslim'e göre ise âyetteki elçi ile Cebrail'in kasdedildiğine dair bir işaret ve delil yoktur. Elçi sözüyle Mûsâ'yı kasdetmiş olan Samirî, Mûsâ'ya şunu demek istemiştir: "Sizin görüşlerinizin ve sözlerinizin bir kısmının doğru olmadığını anladım. Onun için elçinin yani Mûsâ'nın izinden, yani sünnet ve şeriatinden bir kısmını kaldırdım, attım. Nefsim bana böyle yapmayı önerdi."

Çoğunluğun görüşüne aykırı olmakla beraber Râzî bu yorumu gerçeğe daha yakın göstermektedir [3]. Tabii eğer olay, orijinal olarak Kur'ân'da anlatılmış olsaydı, bu görüşe hak verilebilirdi. Ama olayın aslı Tevrat'tadır. Şimdi Tevrat'ta bu konuda ne söylendiğine bakalım:

"Ve dağdan inmek için Mûsâ'nın geciktiğini kavm görünce, kavm Hârûn'un yanına toplandı ve ona dediler: Kalk bizim için ilâh yap, önümüzden gitsinler; çünkü Mûsâ'ya, bizi Mısır'dan çıkaran bu adama, ne oldu bilmiyoruz. Ve Hârûn onlara dedi: Karılarınızın, oğullarınızın ve kızlarınızın kulak-

1. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kurân: 3/164.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/44-85.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/111.

larındaki altun küpeleri kırıp çıkarın ve onları bana getirin. Ve bütün kavm kendi kulaklarındaki altun küpeleri kırıp çıkardılar ve onları Hârûn'a getirdiler. Ve onu ellerinden aldı ve oymacı âletiyle ona biçim verdi ve onu dökme bir buzağı yaptı; ve dediler: Ey İsrail, seni Mısır diyarından çıkaran ilâhların bunlardır...

"Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Git, aşağı in; çünkü Mısır diyarından çıkardığın kavmin bozuldu; onlara emrettiğim yoldan çabuk saptılar; kendileri için dökme bir buzağı yaptılar ve ona secde kıldılar...

"...Ve vaki oldu ki, ordugâha yaklaşınca buzağıyı ve oyunlarını gördü; ve Mûsâ'nın öfkesi alevlendi ve elinden levhaları attı ve dağın eteğinde onları kırdı. Ve yaptıkları buzağıyı aldı ve ateşte yaktı ve toz oluncaya kadar ezdi ve suyun yüzüne saçıp İsrail oğullarına içirdi.

"Ve Mûsâ Hârûn'a dedi: Bu kavim sana ne yaptı ki onun üzerine büyük suç getirdin? Ve Hârûn dedi: Efendimin öfkesi alevlenmesin; kavmi sen bilirsin, o kötülüğe âmâdedir. Çünkü bana dediler: Bizim için önümüzden gidecek ilâh yap; çünkü Mûsâ'ya, Mısır diyarından bizi çıkaran bu adama ne oldu bilmiyoruz. Ve onlara dedim: Kimlerde altın varsa kırıp çıkarsınlar; ve bana verdiler, ve onu ateşe attım, ve şu buzağı çıktı..." [1].

Görülüyor ki olayın aslı Tevrat'tadır. Ancak Tevrat'ta buzağıyı Hârûn'un yaptığı ifade edilirken Kur'ân-ı Kerîm'de Samirî'nin yaptığı zikredilmektedir. Çünkü Kur'ân, peyğamberlere yakışmayan şeyleri zikretmez. Fakat kanaatimize göre mutlaka Hz. Peyğamber devrinde buzağıyı Samirî'nin yaptığını söyleyen Tevrat nüshaları vardı ve orada Samirî'nin elçinin ayağının izinden toprak alıp yaptığı buzağı heykelinin hamuruna kattığı da yer almıştı. Yoksa bugünkü Tevrat'ta hiç zikredilmeyen, aslı olmayan bir şey Kur'ân'da zikredilmez. Çünkü Kur'ân, *"Doğru iseniz Tevrat'ı getirip okuyun"* [2] diyerek, söylediklerinin Tevrat'takilere uygunluğunu bildirmektedir. Bu parça eğer Tevrat'ta olmasa o zaman Kur'ân'ın bu sözü hâşâ gerçeğe aykırı olur ve yahudiler de hani bu söylenenler Tevrat'ta yok, bunları nereden çıkarıyorsun diye itiraz ederlerdi. Böyle bir itiraz vaki olmadığına göre demek ki Kur'ân'ın anlattığı bu Samirî halkası da Peyğamber devrindeki Tevrat nüshalarında veya Medine'deki yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat nüshalarında vardı.

Şimdi eğer bu parça aynen Tevrat'ta var idiyse ve Kur'ân da ibret için aynen orada olanı, peyğamberlerin şanına yakışmayan ayrıntılardan ayıklayarak zikretmişse Ebu Müslim'in yorumu, zoraki bir tevilden ibaret kalır. Gerçeği Allah bilir.

1. Çıkış, bab: 32/1-4, 7-8, 19-24.
2. Âli İmran Sûresi: 93.

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا
ذِكْرًاۚ ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًاۙ ﴿١٠٠﴾ خَالِدٖينَ
فٖيهِۜ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ
الْمُجْرِمٖينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًاۚ ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾
نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرٖيقَةً اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

99- Böylece sana geçmişlerin haberlerinden bir miktar anlatıyoruz. Gerçekten sana katımızdan bir zikir (geçmiş olaylardan bir anı) *verdik. 100- Kim ondan yüz çevirirse o, kıyamet günü bir günâh yüklenecektir. 101- Sürekli olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyâmet gününde bu, onlar için ne kötü bir yüktür! 102- O gün Sûr'a üflenir ve o gün suçluları göm gök* (kör bir durumda) *süreriz. 103- Kendi aralarında gizli gizli: "On günden fazla kalmadınız" derler. 104- Onların dedikleri şeyi biz daha iyi biliriz. En akıllıları ise: "Siz sadece bir gün kaldınız" der.*

Tefsîr:

99-101 nci âyetlerde yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, böylece kendisine geçmişlerin haberlerini anlattığını ve bir zikir yani insanları uyaran, ibret alınacak olayları hatırlatan, öğüt veren, onlara şeref ve şan getirecek olan Kur'ân'ı verdiğini, Kur'ân'dan yüz çevirenin, kıyâmet gününde bir *vizr* (günâh veya azâp) yükleneceğini, öylelerinin o cezâ altında sürekli kalacaklarını, bu yükün kıyâmet gününde ne kötü bir yük olduğunu bildirmektedir.

102-104 ncü âyetlerde yüce Allah, Sûra üflendiği gün suçluları gök gözlü olarak haşredeceğini, korkudan yahut durumun dehşetinden kendi aralarında gizlice konuşan suçluların, dünyâda, ya da kabirde sadece on gün kadar kaldıklarını söyleyeceklerini, en akıllılarının ise on gün değil, sadece bir

gün kalmış olduklarını söyleyeceğini buyurmaktadır.

102 nci âyetteki " الصُّور " hadiste bildirildiğine göre üflendiği zaman korkunç ses çıkaracak bir borudur. Bu kelime, sûret'in çoğulu olarak " الصُّوَر " şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde sûretlere ruh üflendiği gün, suçluların gök gözlü olarak haşredilecekleri anlamı çıkar.

Suçluların zurkâ (gök gözlü olarak) sürülmesi üzerinde çeşitli yorumlar vardır: *Zerku'l-'ûyûn* (gözlerin gök olması) yüz karalığı demektir. Suçlular bu göklükle çirkin bir biçim alırlar.

2) Zurk'tan maksat körlüktür. el-Kelbî, *zurkan* kelimesini *'umyen* diye tefsîr etmiştir. Bize göre bu görüş, biraz sonra gelecek 124 ncü âyetle teyid edilir. Orada da yüce Allah, zikrinden yüz çevireni kıyamet gününde kör olarak haşredeceğini bildirmektedir. Bu âyet de onun benzeridir. Demek ki Allah'ın indirdiği zikirden (Kur'ân'dan) yüz çevirenler, âhirette kör olarak sevk edileceklerdir.

3) Ebu Müslim'e göre gök gözlülük deyimiyle, korkudan ve zafiyetten dolayı gözün donup kalması durumu ifade edilir. Bu âyet: " إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ : *O sadece onları, gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyor*"[1] âyetiyle aynı anlamdadır.

4) Bazılarına göre de *zurkan* susuz demektir. Kıyâmet günü, fevkalâde susuzluğun etkisiyle suçluların gözlerinin karası gökleşir. " وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا : *O gün suçluları da susuz olarak cehenneme süreriz*"[2] âyeti de bu anlamı güçlendirir.

5) *Zurkan,* suçluların, elde edemeyecekleri bir şeye göz dikerek sürülecekleri, yani hasret içinde kalacakları anlamına gelir [3].

Biz ikinci görüşü tercih ettiğimizi belirtmiştik. Bu yüzden âyeti öyle terceme ettik.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا
﴿١٠٦﴾ لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ

1. İbrâhîm Sûresi: 42.
2. Meryem Sûresi: 86.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/114-115.

وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ
اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
وَلَا يُح۪يطُونَ بِه۪ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾
وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾
وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا ف۪يهِ مِنَ الْوَع۪يدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ
اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ
مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْن۪ي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

105- Sana dağlardan soruyorlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak! 106- Yerlerini boş, dümdüz bırakacaktır. 107- Orada ne bir eğrilik, ne de bir tümsek görmeyeceksin. 108- O gün hiç pürüzü olmayan çağırana uyarlar, (ondan sapma imkânı yoktur). *Rahmân'ın huzurunda sesler kısılır, fısıltıdan başka bir şey işitemezsin. 109- O gün Rahmân'ın izin verip, sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefâati fayda vermez. 110- O, onların önlerindekini ve arkalarındakini* (geçmişlerini ve geleceklerini) *bilir; onlar ise bilgice O'nu kavrayamazlar. 111- Bütün yüzler, o diri ve yöneticiye boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen perişan olmuştur. 112- Kim inanarak iyi olan işlerden yaparsa artık o, ne zulümden, ne de hakkının çiğnenmesinden korkmaz. 113- Biz sana onu böyle Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda tehditleri türlü biçimlere çevirip açıkladık ki korunsunlar, yahut Kur'ân onlara bir hatırlama yaptırsın. 114- Gerçek hükümdâr olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân'ı acele okumağa kalkma: 'Rabbim, ilmimi artır' de.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde kıyâmet olayının dehşeti tasvir edilmektedir:

105-107 nci âyetler, Allah'ın, kıyâmet günü, dünyanın en belirgin noktaları olan dağları ufalayıp savuracağını, dünyâyı dümdüz edeceğini, ne çukur, ne de tümsek bırakmayacağını bildirmektedir.

108- O gün herkesin, pürüzsüz çağırıcının sözüne uyacağı ve Rahmân'ın huzurunda seslerin kısılacağı, çok hafif sesten başka bir şeyin duyulmayacağı belirtilmektedir. "لا عوج له: *Onun pürüzü yoktur"* cümlesi, dâînin sıfatı da olabilir. Yani onun sesi dümdüzdür, hiç pürüzü yoktur. Çağırılanların durumunu belirten bir cümle de olabilir. Yani çağırılanların ondan sapma imkânı yoktur. Mutlaka ona koşarlar. Müfessirlerin çoğu bu ikinci anlamı tercîh etmiştir.

107 nci âyette dünyânın engebelerden arınıp dümdüz edilmesi ile 108 nci âyette çağırıcının pürüzsüz oluşu arasında güzel bir edebî uyum vardır. Bu âyet burada davetçinin sözünü dinlemeyenlerin, âhirette davetçinin çağırısından yan çizemeyeceklerini, ister istemez herkesin o davete koşacağını vurgulamaktadır. Allah'ın, insanları toplayacağı mahşere (toplantı alanına) gitmemek, kimsenin elinde değildir. Çünkü orada dünyadaki gibi seçimle hareket etme imkânı yoktur.

109 ncu âyette o gün Allah'ın izin verdiğinden ve konuşmasına razı olduğundan başkasının şefâat edemeyeceği belirtilerek dünyâda Allah ile kendileri arasında şefâat etmesi için tapılan şeylerin, şefâat edemeyecekleri, bu inancın boş bir kuruntudan başka bir şey olmadığı anlatılıyor.

110 ncu âyetteki (هم) zamirleri şefâat edeceği sanılan şeylere de, genel olarak kullara da gidebilir. Yani şefâatçi olacakları sanılanlar Allah'ın bilgisini kavrayamaz, O'nun ne yapacağını bilemezler. Ama Allah onların her yaptıklarını bilir. Yahut Allah, kullarının geçmişte ne yaptıklarını, gelecekte neler yapacaklarını bilir, ama kullar O'nun ne yapacağını bilemezler.

111-112: O gün yüzler, *Hayy-ü Kayyûm*'a boyun eğer, zulmetmiş olan perişan olur. Fakat inanıp güzel işler yapanlar da haksızlığa uğratılmaz, yaptıklarının güzel karşılığını tam alırlar.

113-114: 113 ncü âyette Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Arapların öğüt alması için, Tanrı kelâmının, Arapça okunan bir kitâp olarak indirildiği ve onda çeşitli biçimlerde uyarıların açıklandığı, 114 ncü âyette de Hz. Muhammed'e, Kur'ân'ın vahyi daha tamamlanmadan acele edip Kur'ân'ı okumağa kalkmaması, "Rabbim, ilmimi artır" deyip her geldikçe ilmini artıracak olan vahyin tamamlanmasını beklemesi buyurulmaktadır.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.), vahiy esnasında

çok güçlük çekerdi. Kendisine okunanları unutmamak için Cebrâil'in sözlerini tekrar ederdi. İşte Kıyâmet Sûresinin 16-19 ncu âyetlerinde olduğu gibi burada da Peyğamber'e Cebrâil'in vahyini tam dinlemesi; o, vahyini bitirmeden onun sözlerini tekrar etmemesi buyurulmaktadır.

Her gelen vahiy, onun bilgisine yeni bilgiler katar. Bu bakımdan Peyğamber'e: *"Rabbim, ilmimi artır!"*, yani verdiğin vahiyleri artır, daha da ver, demesi emredilmiştir. Onun ilmi, kendisine gelen vahiylerle artıyordu. Her vahiy, ona yeni bilgiler verdiğine göre, ömrünün sonuna dek onun bilgisi artagelmiştir. Hz. Peyğamber'in, şöyle duâ ettiği rivayet edilir:

"Allahım, bana öğrettiklerinle beni yararlandır. Bana yararlı olan şeyleri öğret. Bilgimi artır. Hamd dâima Allah'a mahsustur"[1].

وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ
اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اَبٰى ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ
فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فٖيهَا وَلَا تَعْرٰى
﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فٖيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ
يَٓا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا
فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى اٰدَمُ
رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا
جَمٖيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّٖي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ

1. Tirmizî, Da'avâd 128; İbn Mâce, Mukaddime, 23, Du'â: 2.

فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْر۪ي فَاِنَّ لَهُ مَع۪يشَةً ضَنْكًا
وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَن۪ٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ
بَص۪يرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَس۪يتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾
وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ
وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

115- Andolsun biz, önceden Âdem'e (o ağaçtan yememesini) *emretmiştik, unuttu; biz onda bir azim* (ve sebat) *bulmadık. 116- Meleklere: "Âdem'e secde edin" demiştik, secde ettiler, yalnız İblîs diretti. 117- Dedik ki: "Ey Âdem! bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursun." 118- "Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın." 119- "Ve sen burada susamayacaksın, kuşluk vakti güneşinden etkilenmeyeceksin." 120- Nihayet şeytan ona fısıldayıp: "Ey Âdem, sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?" dedi. 121-* (Ölümlülükten kurtulup ebedî yaşamak isteyen insanın ataları) *o ağaçtan yediler. Böylece kendilerine kötü yerleri göründü* (üreme organları ortaya çıktı). *Üstlerini cennet yaprağıyle örtmeğe başladılar. Âdem Rabbi'nin buyruğuna karşı geldi de şaşırdı. 122- Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti, doğru yola iletti. 123- Dedi ki: "Hepiniz oradan inin, birbirinize düşmansınız. İmdi benden size bir hidâyet geldiği zaman kim benim hidâyetime uyarsa o sapmaz ve sıkıntıya düşmez." 124- "Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de dar bir geçim vardır. Kıyâmet günü onu kör olarak* (yüce divana) *süreriz. 125- "Rabbim der, niçin beni kör sürdün, oysa ben görür idim?" 126- Buyurur ki: "Nasıl sana, bizim âyetlerimiz geldiği zaman sen onları unuttuysan, bugün de sen öyle unutulursun!" 127- "İşte isrâf eden ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları böyle cezalandırırız. Elbette âhiretin azâbı daha çetin ve daha süreklidir.*

Tefsîr:

115-127 nci âyetlerde öğüt için Âdem ve İblîs öyküsüne işaret ediliyor: Allah, önce Âdem'e bir ağaca yaklaşmamasını emrettiğini, fakat Âdem'in, buyruğunu unuttuğunu; meleklere, Âdem'e secde etmelerini emrettiğini; İblîs hariç bütün meleklerin Âdem'e secde ettiklerini bildiriyor.

Âdem'e, kendisine secde etmeyen İblîs'in, hem kendisine, hem de eşine düşman olduğunu; onun kendilerini kandırıp cennetten çıkarmaması için dikkatli davranmalarını; zira cennetten çıktıkları takdirde zorluk çekeceklerini; çünkü cennette acıkma, çıplak kalma, susama, güneşin sıcağından bunalma gibi sorunların olmadığını buyurmuştur.

Fakat şeytana kapılıp yasak ağacın meyvasından yiyen Âdem'le eşinin cinsel organları görünmeğe başlamıştır. Cinsel organlarını cennet yaprağıyle örtmüşler ve hatâsını anlayıp tevbe eden Âdem'in tevbesi kabul buyurulmuştur. Allah onlara yere inmelerini, Allah'tan gelen hidâyete uyanların düz yoldan sapmayacağını, sıkıntı çekmeyeceğini; Allah'ın Kitâbından yüzçevirenin de dünyâda dar bir geçim içine düşeceğini, kıyâmette de kör olarak yüce divana sürüleceğini bildirmiştir.

Bu âyetlerden Âdem ve eşinin bulunduğu cennette acıkma, susama, çıplak kalıp üşüme, yahut güneşin altında sıcaktan bunalma gibi sıkıntıların olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda insan sıkıntı diye bir şey bilmez, güçlük çekmez. Çünkü güçlük ve sıkıntı, yiyecek içecek bulma zorluğundan, üşüme ve sıcakta yanmadan doğar. Bunların olmadığı bir durumda bulunan insan tabii sıkıntı ve güçlük çekmez.

Bu hal, ya insanın henüz bu zorlukları duyamayacak ilkel bir safhasını veya eşiyle birlikte bulundukları cennette (ki bu cennet, dünyanın yüksek dağlarından birindeki ormanlıktır) kendilerine gerekli gıdaların bol bulunduğu, ağaçların altında üşümeden, yıkanmadan rahatça yaşadıkları bir durumu işaretlemektedir.

Yine âyetlerden Âdem'le eşinin, henüz cinsel organlarının farkında olmadıkları bir durumda bulundukları anlaşılmaktadır. Demek ki insanın bu ilk cennetteki durumu, birleşme ile üreme safhasına henüz gelmediği bir durumdur. Fakat insanlığın artması için erkekle eşinin birleşmesi gerekir. Bundan dolayı Allah'ın yasalarından olan şeytan, Âdem'in nefis gücünü, şehvetini tahrik eder. Ebedî yaşama arzusunda olan Âdem'i ebedî yaşama ağacından yemeğe yöneltir.

Yasak meyvadan yeyince hemen cinsel organlarının görünmeğe başlaması ve bu ağaca şerecetu'l-huld (ebedî yaşama ağacı) denmesi, bu ağaçla cinsel organ arasında bir bağ bulunduğunu gösterir. Allah bilir bu ağaç, cinsel bir-

leşmeden kinâyedir.

Ömrünün sonluluğunu gören insan, ebedî yaşamanın yolunu arar. Bunun için çocuk sahibi olmak, kendisinin uzantısı olan çocuklarında, torunlarında yaşamak ister. İşte içlerine sonsuzluk arzusu düşmüş olan Âdem ile eşi, bu sonsuzluk ağacından yemeğe yöneltilmişler, cinsel birleşme yapmışlardır. Bunu yapınca da utanma duyguları belirmiş, cinsel organlarını cennet yapraklariyle örtme gereğini duymuşlardır.

Cinsel birleşmeden sonra Âdem'in eşi hamile kalmış, doğurmuş, çocukları çoğalınca artık içinde yaşadıkları ilk cennet (ormanlık), yaşamları için yetmemiş. Önce kendilerine yeterli, herşeyin bulunduğu bu ormanlık bölge, üreyen çocuklarına yetmeyince oradan aşağı inmeleri, zirâat yapabilecekleri düz araziye yerleşmeleri kendilerine emredilmiştir.

İnsanın bu ilk yaratılış safhasından sonra düz araziye inip dünyaya yayılmış olan insan topluluklarından kimler, kendilerine gelen hidayete uyarlarsa o kimselerin doğru yoldan sapmayacaklarını, rahat yaşayıp güçlük ve sıkıntı çekmeyeceklerini; Allah'ın gönderdiği uyarıdan yüz çevirenlerin ise dar, sıkıntılı bir yaşam süreceklerini, kıyâmette de kör olarak yüce divana götürüleceklerini bildirmiştir.

Tefsîr kitâplarında genellikle Âdem'in cennette yaratılıp yer yüzüne indirildiği uzun uzun anlatılır. Âdem'in yaratıldığı cennetin bu dünyâdan ayrı bir yerde olduğu sanılır. Bunlar, Kur'ân'ın metninden kaçıp peşin fikirlerini Kur'ân'a uygulamaktan başka bir şey değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde insanın şu topraktan yaratıldığı, kesin bir biçimde ifade edilir: Sûrenin 55 nci âyetinde: *"Sizi şu topraktan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve bir kez daha ondan çıkaracağız"* buyurulmaktadır. Bu açıklıktan sonra artık Âdem'in, şu dünyadan başka yerde yaratıldığını söylemenin anlamı kalır mı? Kur'ân böyle söylediği gibi ondan önceki İlâhî Kitâp Tevrat da, insanın bu dünyadan yaratıldığını söylemektedir: "Böylece Rab Allah, onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı" [1].

İnsan şu topraktan yaratıldığına göre demek ki Âdem'in yaratıldığı cennet, bu dünyâ cennetlerinden biridir. Tevrat'a göre bu cennet, Allah'ın, şarka doğru Aden'de diktiği bir bahçedir [2].

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde çeşitli üslûplarla tekrar edilen bu kıssa, Tevrat'ın Tekvin Kitâbının 1-3 ncü bablarında anlatılır.

Mekke'de Meryem Sûresinden sonra inmiş olan bu sûrede ilk defa Âdem'in tevbe ettiği ve tevbesinin kabul edildiği bildirilmektedir. Bunun amacı,

1. Tekvîn, bab: 3/23.
2. Tekvîn, bab: 2/8.

Âdem'in günahının çocuklarında devam ettiğini, Âdem'in işlediği hatâ yüzünden bütün insanlığın günahkâr olduğunu ileri süren hıristiyan düşüncesini düzeltmek ve insanlığı bu ezelî günâh şuurundan kurtarmaktır. Çünkü Âdem tevbe etmiş ve tevbesi kabul edilmiştir. Tevbesi kabul edilenin günâhı silinir. Öyle ise onun işlediği hatâ, çocuklarına geçmemiş, kendisinden dahi silinmiştir. Bu, insanlığı karamsarlıktan, bedbinlikten kurtarır, herkesi kendi sevap ve günahiyle değerlendiren ve insana ezelden günahla damgalı değil, fakat temiz doğmuş olma, gayret edince de temiz kalma, yükselme umudu sunan bir inançtır.

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ
لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ
لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ
بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ
لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾

128- Meskenlerinde yürüdükleri, kendilerinden önce yaşamış nice nesilleri helâk etmiş olmamız, hâlâ onları yola getirmedi mi? Elbette bunda akıl sahipleri için ibretler vardır. 129- Eğer Rabbin tarafından söylenmiş bir söz ve belirtilmiş bir süre olmasaydı (bunların da

hemen helâk edilmeleri) *gerekli olurdu. 130- Onların dediklerine sabret, güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini överek tesbih et; gece saatlerinden bir kısmında ve gündüzün taraflarında da tesbih et ki memnun olasın. 131- Onlardan bazı zümrelere kendilerini denemek için verdiğimiz dünyâ hayâtının süsüne gözlerini dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir. 132- Âilene namazı emret, kendin de namaz kılmaya dayan. Biz senden rızık istemiyoruz, seni biz besliyoruz. Sonuç korunanındır.*

Tefsîr:

128 nci âyette Allah'ın helâk ettiği geçmiş milletlerden kalan harabeleri görüp de onların sonuçlarından ibret almayan, yola gelmeyen insanlar kınanıyor. O eserlerde, düşünen insanlar için ibretler bulunduğu belirtiliyor.

129 ncu âyette de Allah'ın, hikmeti gereği, yoldan çıkanları derhal cezalandırmayıp onlara bir süre tanımayı kararlaştırmış olmasaydı, buyruğuna karşı gelen inkârcıları derhal cezalandırması gerekli olurdu, buyuruluyor. Böylece kâfirlerin eninde sonunda yaptıklarının cezasını çekeceklerine işaret ediliyor.

130-132 nci âyetlerde de Peygamber(s.a.v.)e, kâfirlerin sözlerine sabretmesi, memnun ve mutlu olması için güneş doğmazdan, batmazdan önce, gece saatlerinde ve gündüzün uçlarında Allah'ı övmesi; Allah'ın kâfirleri denemek için onlara verdiği geçici dünyâ malına heveslenmemesi, Rabbinin rızkının daha hayırlı ve sürekli olduğu, âilesine namazı emretmesi ve namaza dayanması, güzel sonucun, Allah'ın yasaklarından korunmaya âidolacağı buyuruluyor.

Bazı müfessîrlere göre 130 ncu âyette namaz vakitleri belirlenmektedir:

Bunlardan kimine göre güneş doğmazdan önce sabah namazı, batmazdan önce öğle ile ikindi namazları, *ânâelleyl* (gece saatleri) ise akşam ve yatsı namazlarıdır *etrâfennehâr* (gündüzün uçları) ise sabah ve akşam namazlarını pekiştirir.

Kimine göre güneş doğmazdan önce sabah namazını, batmazdan önce ikindi namazını, ânâelleyl akşam ve yatsı namazlarını gösterir. Öğle namazı hariç kalır. Demek ki bu âyet beşten az namazı göstermektedir.

Ebu Müslim'e göre buradaki tesbih; tenzih ve iclâl anlamına gelir. Âyetin anlamı: *"Bu vakitlerde Allah'ı tenzîh ile meşgul ol"* demektir. Râzî de Ebu Müslim'in bu görüşünü âyetin açık anlamına daha uygun bulmaktadır [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/133-134.

Bazıları da beş vakit namazı âyetin kapsamına sığdırmışlar: *Güneş doğmazdan önce* sabah namazına, *batmazdan önce* ikindi namazına, *etrâfe'n-nehâr* öğle ve akşam namazlarına işarettir demişlerdir[1] .

Gerçekte bunlar zorlama te'vîllerdir. Âyet beş vakit namazı değil, Allah'ı zikir ve tesbîhi emretmektedir. Kâfirlerin inkârlarından, dedikodularından sıkılmış olan Peyğamber(s.a.v.)i tesellî için gelmiş olan bu âyetler, ona gece gündüz, uyanık olduğu, vakit bulduğu zaman Rabbine yönelmesini, O'nun şânının yüceliğini anmasını, O'nu tesbih etmesini buyurmaktadır. O'na dayanmak, O'na hamdetmekle gönlünün rahat edeceğini belirtmektedir. *"لَعَلَّكَ تَرْضٰى: Belki râzı olursun"* cümlesi, Allah'ı zikir ve tesbîh ile insanın huzura kavuşacağını bildirmektedir. Allah'ı her zaman anmak, O'nu unutmamak gerekir.

Bu âyette farz olan namaz vakitlerini belirleyen bir ifade yoktur. Gündüz ve gecenin belli başlı zamanlarında Allah'ı anmak, O'nu unutmamak emredilmekte ve Allah'ı anmanın, gönlü huzura kavuşturacağı vurgulanmaktadır. Nitekim "أَلاَ بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *İyi bilin ki Allah'ı anmakla gönüller huzur bulur"*[2] âyeti de bu anlamı belirtmiştir.

İmam Zeyne'l-'âbidîn, çocuklara öğle ve ikindi namazlarını birlikte, akşam ve yatsı namazlarını da birlikte kılmalarını emredermiş. Kendisine: *"Namazı vakitleri dışında kılıyorlar?"* diyenlere: *"böylesi, hiç namaz kılmamalarından daha iyidir"* demiş[3] . İşte İslâmın ruhu budur. İnsanı Allah ile temasa getirmek, Allah'ı hatırlamasını sağlamak.

132 nci âyetteki " لاَ نَسْئَلُكَ رِزْقًا" cümlesini Ŝevrî: *"Biz sana rızık peşinde koşmanı emretmiyoruz"* şeklinde tefsîr etmiştir[4] . Tabii bu âyet, rızkın sebeplerine yapışmayı menetmiyor. Fakat rızık endişesi çekmeyi, özellikle mü'minlerin en olgunu olan Peyğamber için uygun bulmuyor. Rızkı veren Allah'tır. İnsan çalışır, fakat Allah'a tevekkül eder. Allah ona ezelde takdir ettiği rızkı verir. Hiç kimse ezelde kendisine takdir edilmiş olan rızıktan fazlasını yiyemez. Gönlünü dünyâya kaptıran, içini ihtiras kaplamış olan kimse, zengin de olsa aç gözlülükten dolayı fakirdir, huzursuzdur. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Kimin amacı, himmeti dünyâya çevrilirse Allah onun işini dağıtır, fakirliğini gözünün önüne kor, dünyâda da yazılandan başka bir şey eline geçmez. Kimin de amacı âhirete yönelik olursa Allah onun işini toplar, gönlünü zengin eder, o istemediği halde yine ona dünyâ gelir"*[5] .

İşte âyet, *"Sonuç, korunanındır"* cümlesiyle bu gerçeği vurguluyor. Allah'tan korkup kötülüklerden sakınanların, dünyâda da âhirette de en güzel sonuca ulaşacaklarını bildiriyor.

130-131 nci âyetlerin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat Muhammed İzzet Derveze, âyetlerin konu ile yakın ilgisi dolayısiyle bu rivayeti şüpheli görmektedir.

1. Câmi'u'l-beyân: 16/223. 2. Ra'd Sûresi: 28. 3. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/31.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/172. 5. Tirmizî, Kıyâmet: 30; İbn Mâce, Zühd: 2..

Gûyâ Peyğamber (s.a.v.) konuklarına ikram etmek için yahudiden borç istemiş, yahudinin rehinsiz borç vermemesi Peyğamber'in ağırına gitmiş: "Verseydi öderdim, ben gökte de eminim, yerde de eminim" demiş ve zırhını, yahûdîye rehin olarak göndermiş. İşte bu olay üzerine 131 nci âyet inmiş [1]. Olayı bu âyete iniş sebebi gösterenler, bununla yetinmemişler, aynı olayı Hicr Sûresinin 87-88 nci âyetleri için de iniş sebebi göstermişlerdir [2].

Gerçekte âyetin böyle bir olayla ilgisi yoktur. Bu âyetler, Hz. Peyğamber'in ve arkadaşlarının Mekke'deki durumlariyle ilgilidir. Nitekim Mekke'de inmiş olan Hicr Sûresinin 88 nci âyeti de buradaki 131 nci âyetin bir benzeridir. Bunların ikisi de Mekke'de inmiştir. İsrâ Sûresinin buna çok yakın bir anlamı ifade eden 28 nci âyeti de Mekke'de inmiştir.

Allah'a ortak koştukları halde bazı müşriklerin zenginlik ve refah içinde yaşamaları, bazı zamanlar Peyğamber ve sahabilerine tuhaf gelmiş olabilir. "Bunlar Allah'a ortak koştukları halde nasıl olur da Allah bu adamları böyle rahat yaşatır, bunlara böyle mal ve mülk verir?" diye düşünmüş olabilirler. Kâfirlerin rahat yaşamı karşısında bu düşünce her zaman mü'minlerin hatırına gelebilir.

İşte Cenabı Hak, bu âyetlerde dünyâ malının, zînetinin mutluluk işareti olmadığını, o mal ve mülkün, verildiği kimselere sınav olduğunu; Allah'ın, verdiği mülk, süs, evlât ve nimetlerle insanları denediğini bildirmekte; dünyâya heves etmemesini, dünyâ peşinde koşmamasını, rızık endişesi de çekmemesini gerek peyğamberine, gerekse onun kişiliğinde bütün mü'minlere emretmekte, asıl güzel sonuca kendilerinin ulaşacağını anlatmaktadır.

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى
﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ
إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ

1. Câmi'u'l-beyân: 16/235.
2. Câmi'u'l-beyân: 16/235.

مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ﴿١٣٥﴾

133- Dediler ki: "Rabbinden bize bir mu'cize getirmeli değil mi?" Onlara, önceki kitaplarda bulunan kanıt gelmedi mi? 134- Şâyet onları, ondan önce bir azâb ile helâk etseydik: "Rabbimiz, bize bir elçi gönderseydin de böyle alçak ve rezîl olmadan önce senin âyetlerine uysaydık!" derlerdi. 135- De ki: "Herkes gözetlemektedir. Gözetleyin, düz yolun sâhipleri kimdir, doğru yolda olan kimdir bileceksiniz!"

Tefsîr:

133 ncü âyette inkârcıların, Peygâmber'den mu'cize istediklerine işaret ediliyor ve önceki sahifelerde yani Kitap ehlinin ellerindeki kitaplarda bulunan kanıtın kendilerine yeterli olduğu vurgulanıyor. Önceki İlâhî kitaplarda bulunan kanıt, Hz. Muhammed'in peyğamberliğine dair işaretlerdir. Ayrıca Hz. Peyğamber'e vahyedilenlerin, o kitaplarda anlatılanlara uyması da Hz. Muhammed'in peyğamber olduğunu kanıtlar. Çünkü o kitapları okumamış olan Hz. Muhammed'in söyledikleri, onlara uymaktadır. Ümmî bir insanın, o kitaplardaki kıssaları, hükümlerin özlerini fevkalâde edebî bir üslûb içinde Arapça anlatması, vahiyden başka bir şeyle açıklanamaz.

Ayrıca bu kanıt, önceki kitaplarda peyğamberlerden mu'cize isteyip, mu'cizeler geldikten sonra yine inanmayan, bu yüzden helâk edilmiş olan kavimlerin hikâyeleri de olabilir. İşte bunların hepsi, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğine inanmayı gerektiren kanıtlardır. Ona inanmak için bu kanıtlar yeterlidir.

134 ncü âyette yüce Allah, eğer peyğamber göndermezden önce o inkârcıları helâk etmiş olsaydı: *"Ya Rabbi, bizi böyle perişan etmezden önce bize bir elçi gönderseydin de senin âyetlerine uysaydık, yola gelseydik!"* diyeceklerini, işte böyle bir bahaneleri kalmamak için onlara elçi ve kitap gönderdiğini bildiriyor.

135 nci âyette de herkesin sonucu gözetlemesi, yakında kimin doğru yolda bulunduğunun anlaşılacağı vurgulanıyor. Bu son âyet, kâfirler için ağır bir tehdid oluşturuyor.

Bu âyetler, Arapların, Allah'ın peyğamber göndereceğini bildiklerini, bundan dolayı Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul etmeleri için ondan mu'cize istediklerini gösterir. Nitekim onların, Hz. Peyğamber için: *"Eğer peyğamber ise bize, öncekilerin kavimlerine gönderildiği gibi bir mu'cize ge-*

tirsin" dedikleri anlatılır [1].

Onlar, Peyğamberden, eski peyğamberler gibi mu'cizeler getirmesini istediklerine göre demek ki peyğamberlerin, olağan üstü şeyler yapabilen insanlar olduklarını bilmektedirler. Bu da Araplarda çeşitli dinlerden sızma dinsel inançların bulunduğunu gösterir. Hac ibadeti de bunlardan biri idi. Hattâ âyetlerin ifadesinden Araplarda zekâtın ve namazın da bulunduğu, ancak namazı üstün körü kılıp, ruhundan soyutlayarak bir eğlence haline getirdikleri, düzenli de kılmadıkları; zekâtı da pek uygulamak istemedikleri, uygulayanların pek az olduğu anlaşılmaktadır. Mâ'ûn Sûresinin 4-5 nci âyetleri, Enfâl Sûresinin 35 nci, âyeti, Ẑâriyât Sûresinin 19 ncu âyeti, Meâric Sûresinin 22-34 ncü, Mü'minûn Sûresinin 1-9 ncu âyetleri Araplarda namaz ve zekât ibadetlerinin bulunduğunu açıkça gösterir.

İşte Peyğamber (s.a.v.), Allah'a inanan, fakat O'na ortak koşan, Allah'ın ortakları, yardımcıları sandıkları birtakım varlıklara ve bunların sembolleri olan putlara tapan, ibâdetlerini doğrudan Allah'a değil de O'nun yaratıklarına yöneltip ibâdetlerini böyle hurafelerle bulandıran bir toplum içinde yetişmiş ve tüm dinî inançları düzeltmek, toplumu hurafelerden arındırıp ıslâh etmek için gönderilmiştir.

Tâhâ Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd ile ilgili prensipler:

1. Kâinâtın hükümdarı Allah, acıdığı kullarını tevhîd yoluna iletmek için Kur'ân'ı Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirmiştir.

2. Kâinâtın tek Tanrısı vardır, ibâdet, yalnız O'nun hakkıdır. O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur (5, 14).

3. Allah isterse cansız eşyâya can verir. Nitekim Mûsâ'nın değneğini yılan yapmış ve tekrar onu eski durumuna sokmuştur (20-21).

4. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Tevbe edip uslananı bağışlar (82).

5. Allah, Âdem'in tevbesini kabul ettiği gibi, her tevbe edenin tevbesini de kabul eder. Allah, Âdem'i affettiği ve onu doğru yola ilettiği için ondan, insanlığa ezelî günâh diye bir suç intikal etmemiştir. Bu inanç, bir hayâlden ibarettir (122).

B) Peyğamberlikle ilgili prensipler:

6. Allah'ın nûru, Mûsâ'ya, Mukaddes Vâdî'de, bir ağaçtan tecellî etmiş;

1. Enbiyâ Sûresi: 5.

Mûsâ, ağaçta görünen nûrun içinden Allah'ın sesini duymuştur: "(Ateş şeklinde görünen nûrun) *Yanına geldiğinde, o Mübârek Yerdeki Vâdî'nin Sağ Kıyısındaki ağaçtan: 'Ey Mûsâ, ben âlemlerin Rabbi Allahım!' diye seslenildi"* (Kasas Sûresi: 30).

Hz. Muhammed(s.a.v.)e de ilk tecellî, yine ağacın yanında olmuştu: *"Andolsun* (Muhammed) *onu* (Cebrâîl'i) *bir inişinde daha görmüştü: Son fidanın yanında"* (Necm Sûresi: 13-14).

7. Kur'ân, zorlayıcı değildir, kimseyi inanca zorlamaz. Sadece gerçeği duyurur. İnanıp inanmamak, kişinin kendi vicdanına âit bir şeydir.

8. Peyğamber olan Mûsâ, da'vâsında kendisine yardımcı istemişti. İrşâd görevinde yardımcı almak, hattâ irşâd ekipleri kurmak yararlı olur.

9. Peyğamberi kabul etmeyen zorbalar, sapıklar, onlara gelen vahyleri, onlara verilen mu'cizeleri "büyü" diye vasfetmişlerdir (57-63).

10. Büyücü onmaz. Büyücüler iflâh olmazlar. Bir süre başarı sağlasalar da sonunda perişan olurlar. *"Büyücü nereye varsa iflâh olmaz"* (69).

11. Allah, peyğamberlerini, hak da'vâ sâhiplerini er geç başarıya ulaştırır. Nitekim Hz. Mûsâ'yı, en zorba kral olan Fir'avn karşısında zafere ulaştırmıştır.

12. Zorbaları, ne kadar katı olsalar da irşâda çalışmak, uyarmak gerekir. Ancak öğüt verirken tatlı dil kullanmalı, kaba sözden kaçınmalıdır. Çünkü kaba söz, yarar değil, zarar verir (24, 43-44).

13. Hz. Peyğamber (s.a.v.), kendisine gelen vahyi, henüz vahy süreci tamamlanmadan, acele ile okumak isterdi. Yüce Allah, ona acele etmemesini, beklemesini ve daima ilminin artırılmasını Allah'tan istemesini emretmiştir (114). Demek ki kişi, ilim yolunda sabretmeli ve sürekli olarak ilmini artırmaya çalışmalıdır.

14. Allah, peyğamber gönderip gerçekleri duyurmadıkça bir kavmi helâk etmez (134). İsrâ Sûresinin: *"Biz peyğamber göndermedikçe azâbetmeyiz"* (15) âyeti de aynı gerçeği söylemektedir.

C) Âhiretle ilgili prensipler:

15. Mutlaka vukubulacak olan kıyâmetin vaktini, Allah'tan başka kimse bilmez. Kıyâmet vaktinin gizli tutulmasının hikmeti de insanın her zaman ona hazırlıklı olmasını sağlamak, her ân olabileceğini düşünerek dâimâ ona karşı alarmda bulunmaktır (15).

16. Bu topraktan yaratılıp yine ona gömülen insan, tekrar ondan diriltilip çıkarılacaktır (55). Buna göre *haşr,* yine bu dünyâ üstünde olacaktır. O halde kıyâmet, dünyânın tamamen ortadan kalkması değil, büyük depremlerle

dağların kaldırılması, Yeryüzünün, dümdüz bir alan hâline getirilmesidir: *"Sana dağlardan soruyorlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracaktır. Yeryüzünü al açık bir alan yapacaktır. Orada ne bir eğrilik ne de bir tümsek görmeyeceksin"* (105-107).

Zümer Sûresinin 68-70 nci âyetleri de Kıyâmetteki Yüce Dîvân duruşmasın Arz (Dünyâ) üzerinde olacağını, kulları muhâkeme için gelen Rabbin güzelliğinin ışığıyla Dünyâ'nın aydınlanacağını bildirmektedir. Şimdi Arz eğer Rabbin nûruyla aydınlanıyorsa demek ki vardır. Ancak yepyeni bir düzenle.

17. Suçlu olarak Allah'ın huzuruna gelenler cehenneme atılırlar. Cehennemde ölüm yoktur. Ama oradaki hayâta da hayât denmez. Çünkü ölüm, ondan beterdir. Suçların başında da ibâdette Allah'a ortak koşmak, Allah'a ibâdet ederken, başka tanrılara, aracılara da tapmak, böylece Allah'a âidolan ibâdete başkalarını da ortak etmektir. Fakat şirkten veya günâhlardan uzak durmak suretiyle ruhunu yüceltenler de ebedî cennetlere girerler (74-76).

18. Herkesin ruhundaki eylem izlerinin, tamamen ortaya çıkacağı Kıyâmet gününde Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığı kimseden başkası şefâat edemez. Rahmân da ancak doğru sözden hoşlanır. Rahmân'ın izin verdiği kimse, sadece doğruyu söyler (Nebe' Sûresi: 38).

O halde müşriklerin, Allah'a ortak saydıkları uydurma tanrılardan şefâat beklemeleri, bir hayâlden ibârettir, zîrâ Allah, şirki affetmez. Hiç kimse Allah'ın affetmeyeceği bir suçu affettirme çabası içine giremez ve hiç kimse suçluyu suçsuz gösteremez. Çünkü bu, yalan olur. Oysa Rahmân'ın şefâat izni vereceği kimse sadece doğruyu söyleyendir. Allah, kulun herşeyini bildiğinden dolayı zaten o huzurda doğrudan başkasını söylemek mümkün değildir (109-110).

19. Âhiret azâbı, dünyâ azâbından çetindir. Bundan anlaşılır ki Allah'ı anmaktan yüz çevirenler, dünyâda sıkıntı içine düşecekleri gibi, âhirette de daha çetin bir azâba çarpılacaklardır.

20. İyi, kötü, doğru, yanlış âhirette belli olacaktır (135). "Er yarın Hak dîvânında bellolur."

D) Genel prensipler:

21. Daha önce geçmiş milletlerin âkıbetini, Allah'ın onlara nasıl muâmele yapacağını yalnız Allah bilir (52).

22. Allah'ın nimetlerini yerken O'na şükretmek, haddi aşmamak, azgınlık, haksızlık yapmamak gerekir. Azgınlar, aşırı davrananlar, Allah'ın gazabına uğrarlar (81).

23. Büyücüler, hakikati anlayınca derhal inanmışlar, Fir'avn'ın tehdidi,

onların îmânına engel olamamıştı. Bu olay, insanın objektif olması, hakikati anlayınca inatlaşmadan onu kabul etmesi gerektiğini anlatır. Tehdîd ve şantaj, kişiyi hakikate uymaktan alıkoymamalıdır. Çünkü hakikati kabul etmek, ruhu ebedî saâdete ulaştırır. Tehdîde boyun eğip gerçeği gizlemek, görünürde geçici bir menfaat sağlasa dahi ruhu ebedî sıkıntılara, azâblara sokar (70-73).

24. Toplumun çoğu paraya, altuna tapar. Nitekim peyğamberleri Hz. Mûsâ, bir süre uzlete çekilince İsrâiloğulları, altundan yapılan buzağıya tapmışlardı. Bu olay, insanın paraya düşkünlüğünü sembolize etmektedir. Ayrıca toplumu daima irşâd ile beslemek de önemlidir. İrşâda ara verince topluma şüpheler gelebilir. Bunun için irşâdın sürdürülmesinde yarar vardır.

25. Zulüm (haksızlık ve en büyük haksızlık olan şirk) işleyen suçlu, cezâsını görür. İnanıp güzel işler yapan da korku ve üzüntü görmez. Yüce Mahkemede hiç kimsenin hakkı yenmez (111-112).

26. Şeytân, böbürlenerek Âdem'e secde etmekten kaçınmış; Allah, Âdem'e, şeytânın kendisine düşman olduğunu, ona uymamasını söylemiş; fakat ebedî yaşama arzusu içine düşen Âdem, şeytânın sözüne uyarak, yasak meyvadan yemiş, bu yüzden cennetten çıkarılmış, sıkıntılara düşmüştür. Çünkü Âdem'in bulunduğu cennette açlık, susuzluk ve çıplaklık duygusu yok idi. Ama oradan ayrılınca Âdem, bu gereksinimleri duymağa başladı. İşte o günden bugüne şeytân, insan oğluna düşmandır. Onu kandırıp Allah'a itâattan ayırmak, ebedî husrâna düşürmek çabasındadır.

27. Allah'ın gösterdiği yolda giden sapmaz, sıkıntıya düşmez. Ama Allah'ı anmaktan yüz çeviren insan, sıkıntı içine düşer. Kıyâmet gününde de kör olarak Yüce Dîvân'a sevk edilir. Çünkü o, dünyâda gerçekleri görmemişti. Bu yüzden âhirette de, dünyâdaki ma'nevî haliyle yüce Mahkemeye çıkarılır (124-125).

28. Allah, isyân eden milletleri helâk eder. Eski milletlerden kalan harâbeler de bunu göstermektedir. Akıllı insanlar, gördükleri o harâbelerden ibret alırlar, yola gelirler. Kendileri de onların sonucuna uğramamağa çalışırlar. Allah aceleci değildir. Her milleti bir süre yaşatma, deneme, sonra yola gelmeyenleri cezâlandırma kararı vermiştir. Bu karar uyarınca sapıkları, zâlimleri bir süre yaşatır ama belirlenmiş zaman gelince cezâ iner (128-129).

29. Günün çeşitli zamanlarında: Güneş doğmazdan ve batmazdan önce ve gündüzün kenar sâatlerinde Allah'ı tesbîh eden gönül huzura erer (130).

30. Kişi namaz kılmalı ve evlâdını da namaza alıştırmalıdır. Namaz ruhun gıdasıdır. Bu ma'nevî gıda, bedenin gıdâsından daha önemlidir.

TÂHÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	طَهٰ (طى هى)	Tâ ve hâ'nın imâlesiyle:	Übey, Ebûbekir, Hamza, Kisâî.
	طَهٰ	Tâ'nın fethi, hâ'nın imâlesiyle:	Verş.
	طٰهٰ	ikisi de imâlesiz, fetha ile:	Ötekiler [1].
	طَهْ	Hâ'nın sükûnuyla:	Bir grup [2].
	طِهِ	Tâ ve hâ'nın kesriyle:	Abdullâh ibn Mes'ûd kırâeti [3].
	أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْقُرْآنَ		Çoğunluk.
	نُزِّلَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْآنُ		İbn Mes'ûd.
	لِتَشْقَى	Etken:	Çoğunluk.
	لِتُشْقَى		İbn Mes'ûd [4].
4	تَنْزِيلاً	Nasb ile, bir *nezzele* takdîriyle mansûb olur:	Çoğunluk.
	تَنْزِيلٌ	Ref' ile:	Übey ve Ebû Hayveh [5].
6	لَهُ مَا		Çoğunluk.
	لَهُ مَنْ		Übey ve İbn Kays [6].
10	لِأَهْلِهُ ٱمْكُثُوا	Hâ'nın dammıyle, burada ve Kasas: 29'da:	Hamza.
	لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوا	İki yerde de hâ'nın kesriyle:	Ötekiler.

1. Tebsırah: 589. 2. " طَإِ ٱلْأَرْضَ : Yere bas" anlamında emirdir. Sonundaki hemze hazfedilmiş ve sekte (susma) hâ'sı getirilmiştir. 3. Kurtubî: 11/168; Mesâhif: 59. 4. el-Mesâhif: 59. 5. Kurtubî: 11/169. 6. el-Mesâhif: 146.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
		إنِّىَ İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
		إنِّى İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
		لَعَلِّىَ İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr ve başkaları.
		لَعَلِّى İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Kûfeliler ve Ya'kub.
12		أنِّىَ Hemze'nin ve yâ'nın fethiyle:	İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Muhaysın ve İbn Humeyd [1].
		إنِّى Hemze'nin kesri, yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
13		طِوًى Tâ'nın kesri, vâv'ın nasb tenviniyle:	İkrime.
		طُوًى Tâ'nın damını, vâv'ın nasb tenvîniyle:	Kûfeliler ve İbn 'Amir.
		طُوَى Tâ'nın dammıyle, vâv tenvinsiz:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû 'Amr. [2].

1. İzâfet yâ'sının fethi hususunda Nâfi' de onlara katılmıştır.
2. Taberî'ye göre iki kırâetin en doğrusu, tâ'nın dammıyle tenvinli olandır. Çünkü eğer bu kelime, vâdî ismi ise, tenvîn alır. Eğer masdar, ya da müfessir ise yine hükmü tenvîn almaktır (Câmi'u'l-beyân: 16/147).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ أَنَّا آخْتَرْنَكَ	Meftûh hemze, şeddeli nûn ile çoğul zamîri, fiil de çoğul:	Hamza.
	وَ أَنِّى آخْتَرْتُكَ	Yine meftûh hemze, şeddeli, meksûr nûn ile fiil de tekil mütekellim:	Übey [1].
	وَ أَنَا آخْتَرْتُكَ	Hafif nûn ile, fiil tekil mütekellim:	Ötekiler.
14	إِنَّنِيَ أَنَا آللَّهُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	إِنَّنِي أَنَا آللَّهُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
14	لِذِكْرِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	لِذِكْرِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	لِذِكْرَى	İzâfetle değil, maksûr elif ile:	Zührî [2].
	لِلذِّكْرَى	Aynı kırâet, fakat tarif lâmıyle:	Übey, Sülemî ve İbn Semeyfa' [3].
	لِلذِّكْرِ	Sonunda yâ veya elif olmadan:	Bir grup.
15	أَكَادُ أُخْفِيهَا	İhfâ kökünden, tekil mütekellim:	Çoğunluk.
	أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي		Übey mushafı ve İbn Abbâs'tan rivâyet [4].
	أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِي فَكَيْفَ أُظْهِرُهَا لَكُمْ؟		Bir kırâettir [5].

1. el-Bahr: 6/231.
2. Câmi'u'l-beyân: 16/148.
3. el-Bahr: 6/232; el-Mesâhif: 146.
4. Bu ziyâdenin tefsîr olduğu anlaşılıyor.
5. Bkz. Kurtubî: 11/185; el-Mesâhif: 146, 201.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَلاَ تَكُنْ فِى مِرْيَةٍ مِنْهَا أَكَادُ أُخْفِيهَا مِنْ نَفْسِى فَكَيْفَ أُعْلِمُهَا لَكُمْ		İbn Mes'ûd mushafı [1].
	أَكَادُ أَخْفِيهَا	Elif'in fethiyle:	Sa'îd ibn Cübeyr, Hasan, Mücâhid ve Humeyd.
16	مَنْ لاَ يُؤْمِنُ بِهَا		Çoğunluk.
	مَنْ لاَ يُؤْمِنُ بِهَا وَ كَذَّبَ بِهَا		İbn Mes'ûd.
17	وَ مَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ		Çoğunluk.
	وَ مَا ذا فِى يَمِينِكَ		İbn Mes'ûd [2].
18	عَصَاىَ	Elif'ten sonra meftûh yâ:	Çoğunluk.
	عَصَاىِ	Elif'ten sonra meksûr yâ ile:	Hasan.
	عَصَىَّ	Elifsiz, şeddeli meftûh yâ ile:	İbn Ebî İshâk [3].
	وَ أَهُشُّ	Hâ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	وَ أَهِشُّ	Hâ'nın kesriyle:	Neha'î, Nehhâs.
	وَ أَهَسُّ	Hâ'nın fethi, noktasız sîn ile:	'İkrime [4].
	وَ لِىَ فِيهَا	Yâ'nın fethiyle:	Hafs, Ezrak'ın Verş'ten rivâyeti.
	وَ لِى فِيهَا	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	مَآرِبُ		Çoğunluk.
	عَجَائِبُ		Übey.
21	سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا		Çoğunluk.
	إِنَّا سَنُعِيدُهَا كَسِيرَتِهَا		İbn Mes'ûd ve Übey [5].
26	لِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	لِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
30, 31	أَخِىَ	Yâ'nın fethiyle:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	أَخِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Câmi'u'l-beyân: 16/149; Kurtubî: 11/184-185; el-Mesâhif: 59.
2. el-Bahr: 6/232; el-Mesâhif: 59.
3. Kurtubî: 11/186; el-Bahr: 6/234.
4. Denildiğine göre şîn ile hşş ağacı söküp devirmek; sîn ile koyunları sürmektir (Kurtubî: 11/187).
5. el-Mesâhif: 60, 146.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَشْدُدْ بِهَا أَزْرِى وَ أُشْرِكْهُ فِى أَمْرِى	Birincide hemze'nin fethi, ikincide dammıyle (mütekellim kipindeki fiillerin de cevâb olarak cezmiyle):	İbn Âmir, Yahyâ ibn Hâris, Ebû Hayve, Abdullâh ibn Ebî İshâk.
	أُشْدُدْ بِهَا أَزْرِى وَ أَشْرِكْهُ فِى أَمْرِى	Birincide hemze'nin ibtidâ halinde dammı, ikincisinde kat' olarak fethi, fiillerin emir olarak cezmiyle:	Ötekiler [1].
	أَخِى وَ آشْدُدْ	Vâv ziyâdesiyle:	Abdullâh mushafı [2].
36	أُوتِيتَ		Çoğunluk.
	أُعْطِيتَ		Übey .
39	وَ لْتُصْنَعْ عَّلٰى	'Ayn'ların birbirine idğâmiyle, emir kipi:	Ebû Ca'fer, (Yezîd) ibn Ka'ka'.
	وَ لِتَصْنَعَ عَلٰى	Tâ'nın fethi, fi'lin nasbıyle [3]:	Ebû Nehîk.
	وَ لِتُصْنَعَ عَلٰى	Lâm'ın kesri, fi'lin nasbiyle:	Ötekiler [4].
39, 40	عَيْنِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, Ebû Amr.
	عَيْنِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
40	فَرَجَعْنَاكَ		Çoğunluk.
	فَرَدَدْنَاكَ		Übey mushafı [5].

1. Tebsırah, Neşr, Kurtubî: 11/194.
2. el-Bahr: 6/240; el-Mesâhif: 146.
3. Yani hareketin, benim dileğimle ve gözetimim altında olsun.
4. Kurtubî: 11/197; el-Bahr: 6/242; el-Mesâhif: 146.
5. el-Mesâhif: 146.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	كَيْ تَقِرَّ	Kaf'ın kesriyle:	Abdu'l-Hamîd ibn Âmir'in rivâyeti[1].
	كَيْ تَقَرَّ	Kaf'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	كَيْ تُقَرَّ	Tâ'nın dammı, kaf'ın fethiyle, edilgen:	Cenâh ibn Hubeyş[2].
41, 42	لِنَفْسِيَ	Vasl halinde izâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	لِنَفْسِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
42	وَ لاَ تَنِيَا	Da'f anlamındaki venâ'dan:	Çoğunluk.
	وَ لاَ تَهِنَا	Aynı anlamdaki vehn kökünden:	İbn Mes'ûd mushafı[3].
	ذِكْرِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr.
	ذِكْرِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
44	فَقُولاَ لَهُ		Çoğunluk.
	فَقُلاَ لَهُ	Vâvsız:	İbn Mes'ûd[4].
45	أَنْ يَفْرُطَ	Yâ'nın fethi, râ'nın dammıyle[5]:	Çoğunluk.
	أَنْ يَفْرَطَ	Râ'nın fethiyle:	İbn Muhaysın ve bir grup[6].
	أَنْ يُفْرِطَ	Yâ'nın dammı, râ'nın kesriyle:	İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime ve İbn Muhaysın[7].
	أَنْ يُفْرَطَ	Edilgen:	İbn Mes'ûd.
46	قَالَ لاَ تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَ أَرَى		Çoğunluk.
	قَالَ لاَ تَخَافَاهُ إِنِّي مَعَا أَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا وَ أَرَى		İbn Mes'ûd.

1. Kurtubî: 11/197.
2. Kurtubî: 11/197.
3. Kurtubî: 11/199; el-Bahr: 6/245.
4. **el-Mesâhif: 60.**
5. **Bizi hemen cezalandırır, demektir.**
6. Herhalde bir lehçedir.
7. Kurtubî: 11/201.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
48	إِنَّا قَدْ أُوحِىَ إِلَيْنَا أَنَّ ٱلْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى		Çoğunluk.
	إِنَّ ٱلْعَذَابَ سَيُحِيطُ بِمَنْ كَذَّبَ بِمَا جِئْتُمَا بِهِ وَ تَوَلَّى		İbn Mes'ûd [1].
50	خَلْقَهُ	Lâm'ın sükûnuyla, a'tâ'nın mef'ûlü:	Çoğunluk.
	خَلَقَهُ	Lâm'ın fethiyle, mâzî fiil, cümle sıfat olur:	İbn Mes'ûd, İbn Ebî İshâk, Ebû Nehîk [2].
52	لاَ يَضِلُّ رَبِّى وَ لاَ يَنْسَى	Yâ'nın fethiyle, dalâl kökünden:	Çoğunluk.
	لاَ يُضِلُّ رَبِّى وَ لاَ يَنْسَاهُ	Yâ'nın dammıyle, idlâl kökünden [3]:	Hasan, Katâde, İbn Muhaysın, Cahderî ve Şebl'e göre İbn Kesîr [4].
	لاَ يُضَلُّ رَبِّى وَ لاَ يُنْسَى	Edilgen kipi:	Sülemî [5].
53	مَهْدًا	Mîm'in fethi, hâ'nın sükûnuyla, elifsiz:	Kûfeliler.
	مِهَادًا	Mîm'in kesri, hâ'nın fethi, sonra elif ile:	Ötekiler [6].
58	لاَ نُخْلِفْهُ	Fi'lin cezmiyle:	Ebû Ca'fer ibn Ka'ka'.
	لاَ نُخْلِفُهُ(و)	Fi'lin ref'i ve sıla ile [7]:	Ötekiler [8].

1. el-Mesâhif: 60.
2. Yani Allah, yarattığı şeylerden, insanoğlunun muhtâcolduğu herşeyi ona verdi, demektir (Kurtubî: 11/205; el-Bahr: 6/247; el-Mesâhif: 60).
3. Rabbim zâyi etmez, onu unutmaz anlamındadır.
4. Kurtubî: 11/208.
5. Rabbim şaşırtılamaz, O'na unutturulamaz (el-Bahr: 6/248).
6. Câmi'u'l-beyân: 16/174; Tebsırah: 591; en-Neşr: 2/320.
7. Yani zamîr'den sonra gizli bir vâv ile zamîri tabii med ile uzatma ki buna sıla denilir.
8. en-Neşr: 2/320.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
58	سُوًى	Vasl halinde sînin dammiyle, tenvinli:	İbn Âmir, Ya'kub, Âsım, Hamza, Halef.
	سِوَى	İki halde de sîn'in kesriyle, tenvinsiz:	Îsâ.
	سِوًى	Sîn'in kesriyle, tenvinli:	Ötekiler [1].
	سِوَاءً	Meksûr sîn ve uzatma elifiyle:	İbn Mes'ûd ve İbn Kays[2].
59	يَوْمَ ٱلزِّينَةِ	Nasb ile:	Hasan, A'meş, Îsâ Sekafî, Sülemî ve Hübeyre'nin Hafs'tan rivâyeti.
	يَوْمُ ٱلزِّينَةِ	Mübtedâ'nın haberi olarak merfû':	Ötekiler [3].
	قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ ٱلزِّينَةِ		Çoğunluk.
	قَالَ وَ مَوْعِدُكُمْ مَعَكُمْ يَوْم زِينَتِكُمْ		İbn Mes'ud.
	وَ أَنْ يُحْشَرَ	Yâ ile, ğâib edilgen:	Çoğunluk.
	وَ أَنْ تَحْشُرَ	Tâ ile, etken:	İbn Mes'ûd, Cahderî, Ebû 'İmrân, Ebû Nehîk ve 'Amr ibn Fâid [4].
60,61	فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى، وَ قَالَ لَهُمْ مُوسَى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا		Çoğunluk.
	فَخَرَجَ فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ سِحْرَهُ ثُمَّ أَتَى. قال لهم موسى ويْلَكُمْ لا تَقُولُوا عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ .... فَرَجَعَ فِرْعَوْنُ		İbn Mes'ûd, Übey [5].
61	فَيُسْحِتَكُمْ	Yâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle, ishât kökünden:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	فَيَسْحَتَكُمْ	Yâ'nın ve hâ'nın fethiyle:	Ötekiler [6].

1. Hamza, Kisâ'î, Ebûbekir imâle ile durmuş, Verş beyne'l-lafzayn okumuş, ötekiler fetha ile okumuşlardır.
2. el-Mesâhif: 60. 3. Kurtubî: 11/213. 4. el-Bahr: 6/254; el-Mesâhif: 60.
5. el-Mesâhif: 60, 146. 6. Hamza ve İbn Âmir (خاب)yi imâle ile okumuştur: en-Neşr: 2/320. Taberî'ye göre iki kırâet de doğru olmakla beraber fetha ile olan ikinci kırâet daha güzeldir. Çünkü bu, yüksek tabakanın kırâetidir. Yâ'nın dammı ise Necd halkının lehçesidir: Câmi'u'l-beyân: 16/79.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
63	إِنَّ هَٰذَيْنِ لَسَاحِرَانِ	(إِنَّ) şeddeli, (هذين) yâ ile, mansûb:	Ebû Amr[1]:

1. Bu, Hz. Osmân, Hz. Âişe ve başka sahâbîlerden rivâyet edilmiştir. Tâbiîlerden Hasan, Saîd ibn Cübeyr, İbrâhîm Neha'î de böyle okumuşlardır. Nehhâs'ın zikrine göre İsâ ibn Ömer, Âsım Cahderî de böyle okumuştur. Bu kırâet i'râba uygun, fakat resmî mushafın yazısına aykırıdır. Zeccâc, mushafa aykırı olan bu kırâete cevaz vermemiştir. Fakat Ebû Ubeyde Zeccâc'ın sözünden sonra şöyle diyor: "Ben Osman Mushafında elifsiz olarak (هذن) yazıldığını gördüm. O mushafta tesniye'nin, elifini düşürmek suretiyle ref'edildiğini gördüm. Tesniyeyi mansûb veya mecrûr yazmak istediklerinde onu yâ ile yazmışlar ve yâ'yı düşürmemişlerdir. Hz. Âişe'nin ve Ebû Amr'ın da bulunduğu bir cemât bu yazımı kâtibin gramer hatâsı saymışlar ve bunu düzeltmişlerdir" (el-Bahr: 6/255).

İbn Mes'ûd (ان)nin fethiyle ve te'kid lâmı olmadan أَنْ هذان ساحران okumuştur ki *necvâ*'dan bedeldir. Bir grup da: ما هذان سَاحِران okumuştur (el-Bahr: 6/255).

Kurtubî şöyle diyor: "Medine ve Kûfe halkının okuması hakkında âlimlerin altı görüşü vardır ki bunları İbnu'l-Enbârî Kitâbu'r-Redd'inin sonunda, Nehhâs İ'râb'ında, Mehdevî tefsîrinde zikretmişlerdir.

Birincisi: Bir kavim, çoğunluğun (إن)den sonra gelen (هذان)yi elif ile okumasını gramer hatâsı saymış, hatta bunlardan Ebû Amr: 'Ben (إِنَّ هَذَان) şeklinde okumaktan dolayı Allah'tan utanırım' demiştir. 'Urve'nin rivâyetine göre kendisine Nisâ sûresinde: "... لَٰكِنِ ٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ", Mâide Sûresindeki (إن الذين آمنوا وَٱلَّذِينَ هادوا والصابئون) ve buradaki (إن هذان لساحران)den sorulmuş olan Hz. Âişe: 'Kardeşimin oğlu, bu tür yazışlar, yazanın hatâsıdır' demiştir. Hz.Osman da: 'Mushaf'ın yazımında gramer hatâsı vardır. Fakat Araplar, onu okurken dilleriyle düzeltirler' demiştir. Ebân ibn Osman da: "Bu âyeti babam 'Osman ibn 'Affân'ın yanında okudum. "Gramer hatâsı var, yanlıştır" dedi. Biri ona: "Öyle ise düzeltsenize!" dedi. (Babam): "Bırakınız, nasıl olsa (bunlar) bir helâlı haram, bir harâmı da helâl kılmıyor" dedi.

İkincisine göre bu tür kırâet, Hâris ibn Ka'b Oğullarının, Zebîd ve Has'aın kabilelerinin lehçesidir.

Üçüncüsüne göre burada (إن) (نعم) anlamınadır. (إن)nin, evet anlamındaki (نعم) yahut (أجل) anlamında kullanıldığını, Kisâ'î ve Sîbeveyh rivâyet etmişlerdir.

Dördüncü görüş sâhibi olan Ferrâ şöyle demiştir: Kelimenin sonunda değil, ortasında elif gördüm, ona bir nûn ilâve ettim, şeklini değiştirmedim.

Bazı Kûfeliler de (هذان)deki elif, (يَفْعَلاَنِ)nin elifine benzer, değiştirilmez; demişlerdir.

Altıncı görüşe göre burada bir hâ gizlidir. Mânâ: (إنه هذان لساحران) demektir. (إِنَّ)nin ismi olan hâ gizlidir. (هذان) inne'nin haberidir. (لَسَاحِران)ye gelince onu da gizli bir (هما) zamîri ref'eder. Cümlenin takdiri şöyle olur: (إنه هذان لهما ساحران)" (Kurtubî: 11/217-219).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ	**(ان) hafif, sâkin nûn** ile, (هذانّ) elif ile:	Zührî, Halîl ibn Ahmed, Mufaddal, Ebân, İbn Muhaysın, İbn Kesîr ve bir rivâyete göre Hafs.
	إنْ هَذَانِّ لَسَاحِرَانِ	Birincisi gibi yalnız (هذان)de nûn şeddeli:	İbn Kesîr.
	إنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ	(إنّ) şeddeli, tesniyeler elif ile:	Çoğunluk.
	إنْ هَذَانِ إلاَّ سَاحِرَانِ	Te'kîd lâmı yerine istisnâ edâtı:	İbn Mes'ûd.
	إنْ ذَانِ إلاَّ سَاحِرَانِ		Übey kırâeti.
	وَ يَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلْمُثْلَى		Çoğunluk.
	وَ يَذْهَبَا بِالطَّرِيقَةِ ٱلْمُثْلَى		Übey[1].
64	فَاجْمَعُوا	Vasl elifi, meftûh mîm ile, cem' kökünden:	Ebû 'Amr.
64	فَأَجْمِعُوا	İcmâ' kökünden:	Ötekiler[2].
	ثُمَّ ٱئْتُونِى	Vasl elifi, sonra hemze ile:	Çoğunluk.
	ثُمِّ ٱيْتُونِى	Meksûr mîm ve yâ ile:	Bir kırâettir[3].
66	وَ عِصِيُّهُمْ	'Ayn'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	وَ عُصِيُّهُمْ	'Ayn'ın dammıyle:	Hasan[4].
	تُخَيَّلُ	Te'nîs kipiyle:	Hasan Basrî ve İbn Zekvân.
	يُخَيَّلُ	Yâ ile, müzekker kipi:	Ötekiler.

1. el-Mesâhif: 60, 146. Übey ve Rebî'in, âyetin başındaki (قَالُوا) yu da hazfederek okudukları rivâyet edilmiştir.
2. Taberî'ye göre doğrusu kat' hemzesiyle olan çoğunluk kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 16/184).
3. Kurtubî: 11/221.
4. Kurtubî: 11/222.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَخَيَّلُ	Meftûh tek tâ ile, (تَتَخَيَّلُ) anlamında:	Bir kırâettir.
	نُخَيِّلُ	Madmûm mütekellim nûnuyla:	Bir kırâettir [1].
69	تَلْقَفْ	Hafif kaf ile, burada ve A'râf: 117, Şu'arâ: 45'de:	Hafs.
	تَلَقَّفْ	Şeddeli kaf ile:	Ötekiler.
	تَلَقَّفُ	Merfû' muzâri ve muzâraat harfinin hazfiyle:	İbn Zekvân, Ebû Hayveh eş-Şâmî ve Yahyâ ibn el-Hâris [2].
	كَيْدُ سِحْرٍ	Keyd'in ref'i, sîn'in kesri, hâ'nın sükûnu ile [3]:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	كَيْدَ سِحْرٍ	Keyd'in nasbıyle:	Bir kırâettir.
	كَيْدَ سَاحِرٍ	Keyd'in nasbı, sâhir ismi fâil kipiyle:	Ötekiler.
	كَيْدُ سَاحِرٍ	Keyd'in ref'iyle:	Bir kırâettir [4].
	وَ لَا يُفْلِحُ ٱلسَّاحِرُ أَيْنَ أَتَى	(أين) yerine (حيث):	İbn Mes'ûd.
	وَ لَا يُفْلِحُ ٱلسَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى		Çoğunluk [5].

1. Yani Mihnet ve sınavı düşündüren Allah'tır. Kurtubî: 11/222. Taberî'ye göre çoğunluk kırâeti olan müzekker kipinden başkasıyle okumak caiz değildir. 16/186.
2. Kurtubî: 11/223.
3. O yaptıkları iş, sihir hilesidir anlamındadır.
4. Tebsırah; en-Neşr; Kurtubî: 11/224; Câmi'u'l-beyân: 16/186. Son kırâetin anlamı: Büyücülerin yaptıkları iş, büyücünün hilesinden ibarettir, demektir.
5. Câmi'u'l-beyân: 16/187; el-Mesâhif: 60.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
71	قَالَ آمَنْتُمْ	Olumlu cümle:	Hafs, Ruveys.
	لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَاجَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ		Çoğunluk
	لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ وَ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا رَأَيْتَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ		İbn Mes'ûd, Übey ve Rebî' [1].
	قَالَ ءَاٰمَنْتُمْ	Soru olarak:	Ötekiler [2].
72	تَقْضِى	Tâ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk.
	تُقْضَى	Tâ'nın dammıyle, edilgen:	Ebû Hayve ve İbn Ebî Able [3].
75	يَأْتِهْ	Hâ'nın sükûnuyla:	Ebû Amr.
	يَأْتِهِ	Hâ'yı yaya varmayacak derecede kesre ile:	Verş.
	يَأْتِهِ(ى)	Hâ'yı mukadder yâ ile uzatarak:	Ötekiler.
77	اَنِ اسْرِ	Vasl elifiyle, burada, Hûd ve Şuarâda nûn da meksûr:	Nâfi, İbn Kesîr.
	أَنْ أَسْرِ	Kat' hemzesiyle:	Ötekiler [4].
	يَبَسًا	Yâ' ve bâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	يَبْسًا	Yâ'nın sükûnuyla:	Hasan.
	يَابِسًا	Yâ'dan sonra elif ile, ismi fâil kipi:	Ebû Hayveh [5].

1. el-Mesâhif: 60, 146.
2. en-Neşr: 1/368.
3. el-Bahr: 6/262.
4. en-Neşr: 2/290.
5. el-Bahr: 6/264.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لاَ تَخَفْ	Cezm ile, emir kipi:	A'meş, Hamza.
	لاَ تَخَافُ	Ref' ile, haber kipi:	Hamza ve A'meş dışında kalanlar [1].
	دَرْكًا	Râ'nın sükûnuyla:	Ebû Hayve, Talha ve A'meş.
	دَرَكًا	Râ'nın fethiyle:	Çoğunluk [2].
78	فَأَتْبَعَهُمْ	İtbâ' kökünden:	Çoğunluk.
	فَاتَّبَعَهُمْ	İttibâ' kökünden:	Bir rivâyete göre Ebû Amr'ın ve Hasan'ın kırâeti [3].
	فَغَشِيَهُمْ	Sülâsî fe'ile vezninde, fâili mâ'dır:	Çoğunluk.
	فَغَشَّاهُمْ	'Ayn'ın tad'îfiyle, tağşiye kökünden: (Fâil Allah'tır) [4].	A'meş ve bir grup.
80	أَنْجَيْتُكُمْ...وَ وٰعَدْتُكُمْ..مَا رَزَقْتُكُمْ	Hepsinde madmûm tâ ile, tekil mütekellim:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	أَنْجَيْنٰكُمْ...وَ وٰعَدْنٰكُمْ...مَا رَزَقْنٰكُمْ	Hepsinde nûn ile, çoğul mütekellim:	Ötekiler.
	أَنْجَيْنٰكُمْ...وَ وَعَدْنٰكُمْ...مَا رَزَقْنٰكُمْ	İkinci fiilde vâv'dan sonra elif yok:	Ebû Amr [5].
	وَ لاَ تَطْغَوْا	Ğayn'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	نَجَّيْتُكُمْ	Tekil mütekellim:	İbn Mes'ûd [6].

1. Taberî'ye göre iki kırâet de caiz ise de ref' ile olan daha güzeldir: 16/192.
2. el-Bahr: 6/264.
3. el-Bahr: 6/264.
4. el-Bahr: 6/264.
5. Câmi'u'l-beyân: 16/193; Kurtubî: 11/230.
6. el-Mesâhif: 60.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ لاَ تَطْغُوا	Ğayn'ın dammıyle:	Zeyd ibn 'Alî[1].
81	فَيَحُلَّ، وَ مَنْ يَحْلُلْ	Birincide hâ'nın, ikincide lâm'ın dammıyle:	A'meş, İbn Vessâb ve Kisâ'î.
	فَيَحِلَّ وَ مَنْ يَحْلِلْ	Birincide hâ'nın, ikincide lâm'ın kesriyle:	Ötekiler[2].
	إِنْ شَاءَ ٱللَّهُ لاَ يَحُلَّنَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي		Übey kırâeti.
	إِنْ شَاءَ يَحُلَّنَّ ٱللَّهُ لاَ عَلَيْكُمْ غَضَبِي		İbn Mes'ûd[3].
84	أُولاَءِ	Hemze ile:	Çoğunluk.
	أُولاَىَ	Meftûh ve meksûr yâ ile:	Bir grup[4].
	عَلَى إِثْرِى	Hemze'nin kesri, sâ'nın sükûnuyla:	Ruveys.
	عَلَى أَثَرِى	Meftûh hemze ve sâ ile:	Ötekiler.
85	وَ أَضَلَّهُمْ	Tekil gaip mâzî fiil:	Çoğunluk.
	وَ أَضَلُّهُمْ	Lâm'ın ref'iyle, ismi tafdîl, müptedâ:	Ebû Mu'âz ve bir grup[5].
87	بِمَلْكِنَا	Mîm'in fethiyle:	Nâfi, 'Âsım ve 'Îsâ ibn Ömer.
	بِمُلْكِنَا	Mîm'in dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	بِمِلْكِنَا	Mîm'in kesriyle:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 6/265.
2. 86 ncı âyetteki (أن يَحِلَّ)de hâ'nın kesrinde ihtilâf yoktur.
3. el-Mesâhif: 60, 146.
4. el-Bahr: 6/267.
5. el-Bahr: 6/267.

Âyet No:	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِمَلَكِنَا	Mîm'in ve lâm'ın fethiyle[1]:	'Ömer ibn el-Hattâb[2].
	حَمَلْنَا	Hâ ve hafif mîm'in fethiyle:	Ebû Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	حُمِلْنَا	Hâ'nın damını, mîm'in kesriyle, edilgen:	Ebûbekr, Ravh Ebû Recâ'[3].
	حُمِّلْنَا	Tahmîl kökünden edilgen:	Ötekiler.
89	يَرَوْنَ		Çoğunluk.
	يَرَوْا		İbn Mes'ûd[4].
90	وَ أَنَّ	Hemze'nin fethiyle:	Hasan, 'Îsâ ve bir rivâyette Ebû 'Amr.
	وَ إِنَّ	Hemze'nin kesriyle:	Çoğunluk[5].
93	أَلاَّ تَتَّبِعَنِي	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kub, Ebû Ca'fer.
	أَلاَّ تَتَّبِعَنِى	İzâfet yâ'sının sükûnu ile:	Ebu Ca'fer.
	أَلاَّ تَتَّبِعَنِ(ى)	Yalnız vasl hâlinde yâ ile:	Ebû 'Amr, Nâfi'.

1. Yetkimiz, gücümüzle anlamına gelir. Aslında bu lehçelerin hepsi aynı anlamı verir.
2. el-Bahr: 6/288.
3. el-Bahr: 6/269.
4. el-Mesâhif: 60.
5. el-Bahr: 6/272.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
94	يَا آبْنَ أُمِّ	Mîm'in kesriyle:	İbn Âmir; Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	يَا آبْنَ أُمَّ	Mîm'in fethiyle:	Ötekiler [1].
94	بِرَأْسِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	بِرَأْسِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	وَلَمْ تُرْقَبْ	İrkab kökünden, tâ'nın dammıyle:	Ebû Ca'fer.
	وَلَمْ تَرْقُبْ	Rkb kökünden, tâ'nın fethiyle:	Çoğunluk [2].
96	بَصِرْتُ بِمَا لَمْ تَبْصَرُوا	Birincide sâd'ın kesri, ikincide fethiyle:	A'meş, Ebû's-Simâk.
	بُصِرْتُ بِمَا لَمْ تُبْصَرُوا	Birincide bâ'nın dammı, sâd'ın kesri, ikincide tâ'nın dammı, sâd'ın fethiyle, edilgen kipleri:	'Amr ibn Ubeyd.
	بَصُرْتُ بِمَا لَمْ تَبْصُرُوا	Birincide bâ meftûh, sâd madmûm; ikincide tâ metfûh, sâd madmûm, muhâtab:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا	İki fiil de etken, sâdlar madmûm:	Medîne ve Basra kari'lerinin çoğunluğu [3].

1. en-Neşr: 2/272.
2. el-Bahr: 6/273.
3. Câmi'u'l-beyân: 16/205; el-Bahr: 6/273.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
97	فَقَبَضْتُ قَبْضَةً	Noktalı dât ile:	Çoğunluk.
	فَقَبَصْتُ قَبْصَةً	Noktasız sâd ile:	Übeyy ibn Ka'b, İbn Zübeyr, Hasan ve Katâde.
	فَقَبَضْتُ قَبَضَاتٍ مِنْ آثَارِ		İbn Mes'ûd[1].
	لاَ مِسَاسَ	Mîm'in kesriyle:	Çoğunluk.
	لاَ مَسَاسَ	Mîm'in fethiyle:	Ebu Hayveh[2].
	فَنَبَذْتُهَا	Zâl'in tâ'ya idğâmı hususundaki usul farkları için çıkakları yakın harfler konusuna bakınız[3].	
97	لَنْ تَخْلِفَهُ	İhlâf kökünden etken:	Hasan, Katâde, Ebû Nehîk, İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	لَنْ تُخْلَفَهُ	Tâ'nın dammı, lâm'ın fethiyle, edilgen:	Ötekiler[4].
	لَنْ نُخْلِفَهُ	Madmûm nûn ile, ihlâf kökünden mütekellim:	İbn Mes'ûd ve Hasan[5].
	ظَلْتَ	Zây'ın fethi, lâm'ın sükûnuyla, muhâtab:	Çoğunluk.
	ظِلْتَ	Zây'ın kesriyle:	İbn Mes'ûd.

1. el-Mesâhif: 61. Bazılarına göre İbn Mes'ûd " فقبصت قبصة فألقيتها و كذلك " şeklinde okumuştur.
2. Kurtubî: 11/242.
3. en-Neşr.
4. **Câmi'u'l-beyân: 16/207.**
5. el-Bahr: 6/276; el-Mesâhif: 61, 147.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ظَلَلْتَ	Meftûh zâ'dan sonra birincisi meftûh, ikincisi sâkin iki lâm ile:	İbn Mes'ûd, A'meş, İbn Ya'mer ve Katâ'de [1].
	لَنُحْرِقَنَّهُ	Hâ'nın sükûnu, hafif râ ile:	Ebû Ca'fer.
	لَنَحْرُقَنَّهُ	Nûn'un fethi, hâ'nın sükûnu, râ'nın dammıyle:	Hz. Alî.
	لَنُحَرِّقَنَّهُ	Madmûm nûn ile, tahrîk'ten mütekellim:	Ötekiler [2].
	لَنَذْبَحَنَّهُ ثُمَّ لَنحرقَنَّهُ		İbn Mes'ûd ve Übey [3].
	لَنَنْسِفَنَّهُ	Sîn'in kesriyle:	Çoğunluk.
	لَنَنْسُفَنَّهُ	Sîn'in dammıyle:	Ebû Recâ' [4].
	لَنُنَسِّفَنَّهُ	Tensîf kökünden, çoğul mütekellim:	'Ubeydullâh ibn Miksem [5].
98	وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا	Sîn'in kesri ve tahfifiyle:	Çoğunluk.
	وَسَّعَ...	Tevsî' kökünden mâzî:	Mücâhid ve Katâde [6].

1. Kurtubî: 11/242; el-Bahr: 6/276; el-Mesâhif: 61.
2. Taberî'ye göre doğrusu, bu kırâettir (Câmi'u'l-beyân: 16/208).
3. Kurtubî: 11/242; el-Bahr: 6/276; el-Mesâhif: 61, 147.
4. Kurtubî: 11/243.
5. el-Bahr: 6/276.
6. Kurtubî: 11/243; el-Bahr: 6/276.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
100	يَحْمِلُ	Hafif mîm ile, etken muzâri:	Çoğunluk.
	يُحَمَّلُ	Şeddeli mîm ile, edilgen muzâri':	Dâvûd ibn Refî' ve bir grup.
102	نَنْفُخُ	Meftûh nûn, madmûm fâ ile:	Ebû 'Amr.
	يُنْفَخُ	Madmûm yâ, meftûh fâ ile, edilgen ğâib:	Ötekiler.
	يَنْفُخُ	Yâ'nın fethi, fâ'nın dammıyle, etken:	İbn Hürmüz'den rivâyet [1].
	فِى ٱلصُّوَرِ	Durer vezninde, sûretin çoğulu:	Hasan ve İbn İyâd.
	فِى ٱلصُّورِ	Vâv'ın sükûnuyla:	Çoğunluk [2].
102	وَ يُحْشَرُ ٱلْمُجْرِمُونَ	Yâ'nın dammıyle, edilgen (المجرمون) Mushafa muhâlif bir kırâettir.	
	وَ نَحْشُرُ ٱلْمُجْرِمِينَ	Çoğul mütekellim nûnuyla, mansûb:	Çoğunluk [3].
103	يَتَخَافَتُونَ		Çoğunluk.
	يَتَسَاءَلُونَ		İbn Mes'ûd [4].

1. Kurtubî: 11/244. Taberî edilgen kipindeki kırâeti tercîh etmektedir. Çünkü bu, çoğunluğun kırâetidir. Fakat Ebû Amr'ın kırâetinin de doğru îzâhı vardır: Câmi'u'l-beyân: 16/210.
2. el-Bahr: 6/278.
3. Kurtubî: 11/244; el-Bahr: 6/278.
4. el-Mesâhif: 61.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
108	فَلاَ تَسْمَعُ		Çoğunluk.
	فَلاَ يَنْطِقُونَ		Übeyy ibn Ka'b [1].
112	فَلاَ يَخَفْ	Cezm ile:	İbn Kesîr.
	فَلاَ يَخَافُ	Ref' ile:	Ötekiler.
113	يُحْدِثُ	İhdâs kökünden, madmûm yâ ile:	Çoğunluk.
	نُحْدِثُ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	İbn Mes'ûd, Hasan [2].
114	أَنْ نَقْضِيَ إِلَيْكَ وَحْيَهُ	Meftûh nûn, meksûr dât ile, vahy mansûb:	İbn Mes'ûd ve Ya'kub.
	أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ	Madmûm yâ, meftûh sâd ile edilgen, vahy merfû':	Ötekiler [3].
115	فَنَسِيَ	Meftûh nûn, meksûr sîn ile, etken:	Çoğunluk.
	فَنُسِّيَ	Tesniye kökünden edilgen mâzî:	Yemânî ve A'meş [4].
116	لِلْمَلاَئِكَةُ اسْجُدُوا	Vasl halinde cîm'e ittibâen tâ madmûm:	Ebû Ca'fer.
	لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا	Tâ meksûr:	Ötekiler [5].
	تَعْرَى	Etken:	Çoğunluk.
	تُعْرَى	Edilgen:	İbn Mes'ûd [6].
118	تَجُوعَ.		Çoğunluk.
	تُجَاعُ		Übey ve İbn Kays [7].

1. Kurtubî: 11/247.
2. el-Mesâhif: 61; Kurtubî: 11/250; el-Bahr: 6/281.
3. el-Mesâhif: 61; Kurtubî: 11/250.
4. el-Bahr: 6/284.
5. en-Neşr: 2/210.
6-7 el-Mesâhif: 147.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
119	وَ إِنَّكَ	Hemze'nin kesriyle:	Nâfi', Ebûbekr.
	وَ أَنَّكَ	Hemze'nin fethiyle:	Ötekiler [1].
121	فَأَكَلاَ مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيهِمَا		Çoğunluk.
	فَكَشَفَ عَنْهُ وَ عَنْ زَوْجِهِ غِطَاءَهَا وَ خَصَفَا عَلَيْهِمَا		İbn Mes'ûd[2].
122	ثُمَّ آجْتَبَيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى		Çoğunluk.
	ثُمَّ تَابَ عَلَيهِ رَبُّهُ وَ هَدَى		İbn Mes'ûd.
123	فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ		Çoğunluk.
	وَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ		İbn Mes'ûd.
124	ضَنْكَى	Te'nîs elifiyle, tenvinsiz:	Hasan.
	ضَنْكًا	Tenvinli:	Çoğunluk.
	وَ نَحْشُرُهُ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	وَ يَحْشُرُهُ أَنْ لاَ تَجُوعَ	Yâ ile:	**Bir grup[3].**
125	حَشَرْتَنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr.
	حَشَرْتَنِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
128	أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا	Yâ ile:	Çoğunluk.
	أَفَلَمْ نَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا	Nûn ile -ki anlam bakımından bu daha açıktır-:	İbn 'Abbâs ve İbn Ebî Leylâ.
	أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ مَنْ أَهْلَكْنَا	Yâ ile ve (كَمْ) yerine (مَنْ) ile:	Abdullâh ibn **Mes'ûd[4].**
	يَمْشُونَ	Hafif şîn ile, etken:	Çoğunluk.
	يُمَشُّونَ	Şeddeli şîn ile temşiye kökünden, edilgen:	Muhammed ibn **Semeyfa'[5].**
130	وَ أَطْرَافَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ أَطْرَافِ	Cerr ile, (آنَاءِ)ya atfen:	Hasan ve 'Îsâ ibn **Ömer[6].**

1. el-Mesâhif: 61.
2. Taberî, (أنْ لاَ تَجُوعَ)ye atfen meftûh hemze ile okumasını daha çok beğeniyor (Câmi'u'l-beyân: 16/223).
3. el-Bahr: 6/287.
4. Bkz. Kurtubî: 11/260; el-Bahr: 6/288; Câmi'u'l-beyân: 16/231.
5. el-Bahr: 6/289. 6. el-Bahr: 6/290.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تُرْضٰى	Tâ'nın dammı, dât'ın fethiyle edilgen:	Kisâ'î, Ebûbekr.
	تَرْضٰى	Tâ'nın fethiyle, etken:	Ötekiler.
131	زَهَرَة	Hâ'nın fethiyle:	Ya'kub, 'Îsâ ibn 'Ömer.
	زَهْرَة	Hâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
132	نَرْزُقُكَ	Kaf'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	نَرْزُقّكَ	Kaf'ın kâf'a idğâmiyle:	Vessâb'ın iki oğlu ve Ya'kub'dan rivâyet [1].
133	أَوَ لَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ	Tâ ile, müennes kipi, beyyine muzâf:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn Cemmâz, Hafs.
	أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةٌ	Beyyine izâfetsiz, tenvîn ile:	Kisâ'î'nin nakli [2].
	أَوَ لَمْ يَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ	Yâ ile, müzekker kipi, beyyine yine muzâf:	Ötekiler [3].
134	أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزَى	Fiiller meftûh nûn ile, etken:	Çoğunluk.
135	فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ	Hitâb tâsıyle, sevîyy, fa'îl vezninde:	Çoğunluk.
	فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوَّا	Ğâib kipi, suvvâ fu'lâ vezninde:	Yahyâ, İbn Ya'mer ve Cahderî.
	فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوْءِ		İbn 'Abbâs.
	الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ..................		İbn Mes'ûd[4].

1. el-Bahr: 6/292.
2. Kurtubî: 11/264.
3. Tebsırah: 589-596; en-Neşr: 2/319-323.
4. el-Mesâhif: 61, 201; Kurtubî: 11/265-266. İbn 'Abbâs kırâeti (السُّوءِ) da olabilir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنْ نُذَلَّ وَ نُخْزَى	Fiiller madmûm nûn ile, edilgen:	Bir kırâet [1].
135	فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ ٱلصِّرَاطِ ٱلسَّوِىِّ	Hitâb tâsiyle; seviy, fa'îl vezninde:	Çoğunluk.
	فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ ٱلصِّرَاطِ ٱلسُّوَّا	Ğâib yâ'sıyle, usuvvâ, şeddeli vâv'dan sonra hemzesiz elif ile:	Yahyâ ibn Ya'mer ve Âsım el-Cahderî [2].

1. Kurtubî: 11/264; el-Bahr: 6/292.
2. Kurtubî: 11/265-266.

ENBİYÂ SÛRESİ

Dizilerinin büyük kısmında geçmiş peyğamberlerin öyküleri ve onların Allah'a bağlılıkları anlatıldığı için peyğamberler anlamına gelen *enbiyâ,* sûrenin adı olmuştur.

Sûrede, Hz. Peyğamber'i küçümseyen inkârcılar, çevirdikleri entrikalar yüzünden şiddetle kınanmakta; Allah'ın birliğine, çocuk edinmekten münezzeh olduğuna, peyğamberlerin insanlar arasından gönderilmesi gerektiğine dair kanıtlar sevk edilir. Allah'a kulluk ile meşgul olan melekler övülür ve ibret için gözler, Allah'ın göklerdeki ve yerdeki kudret ve sahnelerine çevrilir. Yine ibret için bazı peyğamberlerin kıssalarından parçalar sunulur, iyi huylu kâfirlerin âhiretteki durumları açıklanır, peyğamberin görevi ve amaçları anlatılır.

Konuları arasındaki sıkı bağlılık, âyetlerinin birbiri ardından indiği yargısını doğurur. Mekke devrinin ortalarında ve İbrahim Sûresinden sonra indiği anlaşılan bu sûrede 112 âyet vardır. Buhârî, Abdullâh ibn Mes'ud'un: *"Benû İsrâîl, Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ, İtâk-ı evveldendir. Onlar benim tilâdımdan*(Mekke'de ilk öğrendiğim sûrelerden)*dir"* dediğini rivayet etmiştir [1]. Resmî sıralamada 21., iniş sırasına göre 73. sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ ﴿١﴾ مَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ
ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 17, 21, Fedâilu'l-Kur'ân: 6.

قُلُوبُهُمْۜ وَاَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذٖينَ ظَلَمُواۗ هَلْ هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۚ اَفَتَأْتُونَ

السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبّٖي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۘ

وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌۚ

فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çevirmektedirler. 2- Kendilerine Rablerinden gelen her yeni ikazı mutlaka eğlenerek dinlerler. 3- Kalbleri eğlencededir. O zulmedenler, aralarında şu konuşmayı gizlediler: "Bu da sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göre göre büyüye mi kapılacaksınız?" 4- De ki: "Rabbim gökte ve yerde konuşulan her sözü bilir, (O'ndan gizli kalan hiçbir şey yoktur). *O, işitendir, bilendir".* *5- "Hayır, dediler,* (Muhammed'in söyledikleri), *karmakarışık hayallerdir; hayır onu uydurmuş, hayır, o şâirdir.* (Eğer gerçekten peygamberse) *öncekilerin* (mu'cizelerle) *gönderildikleri gibi o da bize bir mu'cize getirsin."*

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde hesap vermeleri yaklaştığı halde insanların hâlâ gaflet içinde gerçeği dinlemeden yüz çevirdikleri, Rablerinden gelen uyarıları ciddiyetle dinlemedikleri, onlarla alay ettikleri, kendi aralarında Peyğamber için kâh büyücü, kâh uydurmacı, kâh şâir dedikleri, ondan peyğamberliğini ispat için eski peyğamberlerin getirdikleri gibi mu'cizeler getirmesini istedikleri anlatılmakta ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Allah'ın gökte ve yerde konuşulan her sözü bildiğini söylemesi emredilmektedir.

4 ncü âyetteki "قَالَ" fi'lini, Medine ve Basra kari'lerinin tamamı ve Kûfelilerin de bazıları emir kipinde "قُلْ" şeklinde okumuşlardır [1]. Sözgelişine daha uygun olduğu için tercemede bu kırâati esas aldık. Bu kırâat ihtilâflarının, daha ziyâde ilk Arap yazısının yazım karakterinden çıktığı anlaşılır. Çünkü ilk zamanlarda kaf ile lâm arasına uzatma elifi konmaz. Böyle olunca da

1. Câmi'u'l-beyân: 17/3; Mefâtîhu'l-ğayb: 22/142.

kelimeyi "قال" şeklinde de, " قل " şeklinde de okumak mümkün idi. Kûfe'lilerin çoğunun benimsediği gibi fiil mazi kipinde "قال" okunursa, öznesi Hz. Muhammed'e giden bir zamir olarak "o dedi" anlamı çıkar. Fakat daha önce Muhammed sözü geçmediği için bu kırâet pek uygun düşmüyor.

2 nci âyette onların: *"Rablerinden gelen bir muhdeŝ ẑikri"* gayri ciddî, eğlenerek dinledikleri ifade edilir. *Muhdeŝ,* yeni, sonradan olmuş demektir. Âyetin kasdı, Kur'ân'ın inmekte olan yeni yeni âyetleridir. Çünkü Kur'ân, hemen bir defada değil, Peyğamberin görevlendirilişinden itibaren yirmi üç yıl içerisinde parça parça inmiştir. İşte inkâr edenler, her yeni vahiy geldikçe onunla alay etmişlerdir.

Bazı kelâmcılar, bu âyette zikri niteleyen *muhdeŝ* kelimesini, Kur'ân'ın sonradan var olduğuna delil saymışlardır. Bunlara karşı olan kelâmcılar da: *"Eğer ortak koşanlardan biri eman dileyip yanına gelmek isterse onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin..."*[1] âyetinin bildirdiği gibi Kur'ân'ın, Allah'ın kelâmı olduğunu, kelâmının da Allah'ın kadim sıfatlarından olduğunu, Allah'ın zâtı gibi kadim olan sıfatlarına sonradan olma ve yaratılma gibi şeyler atfedilemeyeceğini söylemişlerdir.

İşte Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı sorunu, daha sonra Abbâsî halifesi Me'mun zamanında yirmi yıl süren büyük bir kargaşaya neden olmuştur. Bu yüzden birçok din uzmanına baskı ve işkence yapılmıştır ki bunların başında Ahmed ibn Hanbel gelir.

Aslında bu sorun, daha genel bir sorunun dalıdır. Genel sorun, Allah'ın sıfatları üzerinde ehli sünnet ile mu'tezile arasındaki görüş ayrılığıdır. Mu'tezile'ye göre Allah'ın sıfatları zâtiyle aynıdır. Allah zatiyle âlimdir, zatiyle kadirdir, zatiyle konuşandır... Zâtından ayrı olarak ilim, kudret, kelâm vs. gibi sıfatları yoktur. Allah'ın zâtı gibi kadim sıfatları olduğunu söylemek, kadimin çoğalması sonucunu doğurur. Allah'ın çoğalması mümkün değildir.

Ehli sünnete göre Allah'ın sıfatları zâtından ayrı değildir. Allah ilmiyle âlimdir, kudretiyle kadirdir, kelâmiyle konuşandır. Ehli sünnet bu sözleriyle sıfatların çoğalmasiyle Kadîm Allah'ın çoğalmasından kaçınmak istemişlerdir. Çünkü onlar da mu'tezile gibi Allah'ın çoğalmasının mümkün olmadığı inancındadırlar.

Daha sonra bu temel görüş ayrılığı, Allah'ın kelâmının sıfatına ve Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ın mahiyeti üzerindeki tartışmalara geçmiştir. Ehli sünnetten bir grup şöyle demişlerdir: Allah, ezelî, kadîm ve zâtından ayrı olmayan bir kelâm ile konuşur. Kur'ân, Allah'ın zâtiyle kaimdir, fakat okunan, dinlenen ve yazılan harfler, aslı ezelî, kadim olan kelâmın kendisi değil,

1. Tevbe Sûresi: 6.

temsilidir. Meselâ insanın kafasında dolaşan fikir başkadır, bu fikrin harflerle, seslerle okunup yazılan şekli başkadır. İşte ezelî, kadîm Kur'ân, Allah'ın zâtında bulunan düşünceleri, kelâmıdır. Fakat bunun harflerle sahifelere yazılmış, okunan ve dinlenen şekli kadim değildir, sonradan olan şeylerdir. Ezelî kadim olan kelâm, peyğamberlere inen sözlerin medlûlü(kavramı)dır. Peyğamberlere inen sözler muhdeŝ (sonradan var olmuş) ise de bunların medlûlü olan İlâhî kelâm kadîmdir.

Fakat ehli sünnetten, başka bir grupa göre de Kur'ân'ın harflerle yazılmış ve seslerle okunan bu şekli de Allah'ın ezelî, kadîm kelâmından ayrı değildir. Bu da öteki gibi ezelîdir, muhdeŝ değildir.

Mu'tezileye ve birçok kelâm konusunda mu'tezile görüşünde olan İmâmiyye göre Allah zâtiyle ezelidir, zâtı dışında ayrıca bir kelâm sıfatı yoktur. Allah harfleri ve sesleri yaratır, harflerle ve seslerle okunan ve yazılan Kur'ân yaratılmıştır, ezelî, kadîm olamaz. Çünkü Kur'ân, Mushafın iki kapağı arasında tevatüren bize kadar aktarılan kitâbın adıdır. Mushaflara yazılmak, dille okunmak, zorunlu olarak hudûŝ (sonradan olma) özelliklerindendir.

Fakat ehli sünnete göre yaratılmayan Kur'ân, ses ve harflerle yazılıp okunan bu Kur'ân'ın kendisi değil, bunun dışında bulunan hakikatidir. O, Allah'ın zâtında mevcuttur, zâtiyle kaim ve ezelîdir. İşte bu kâğıtlara yazılanlar o Kur'ân'ın işaretidir.

Her iki grup da Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine inanmakla beraber sonradan Arapçaya giren felsefî düşüncelerin etkisiyle bu ayrılıkların ve tartışmaların içine düşmüşlerdir. Bu tür düşünce ayrılıklarını tarihi şartları içine bırakmalı ve müslümanlar böyle ihtilâflara dalmadan Kur'ân'ın Allah'ın bir melek vasıtasiyle Muhammed'e (s.a.v.) vahyi olduğuna inanıp dediklerini yapmağa çalışmaları yeterlidir. Kur'ân'ın istediği budur [1]. Yoksa Allah'ın zâtıyla beraber sıfatları kadimdir, değildir gibi sözler insanı hiçbir yere götürmez. Çünkü bizim, ne Allah'ın zâtının, ne de sıfatlarının mahiyetini kavramamız mümkündür.

مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا
قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/156-158.

جَعَلْنَاهُمْ جَسَداً لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ
الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ أَنْزَلْنَا
إِلَيْكُمْ كِتَاباً فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

6- Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir kent inanmamıştı, şimdi bunlar mı inanacaklar? Biz senden önce yalnız kendilerine vahyedilen erkeklerden başkasını elçi göndermedik. Eğer bilmiyorsanız kitâp ehline sorun. 8- Biz onları yemek yemeyen cesetler yapmadık, ölümsüz de değillerdi. 9- Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik, onları ve dilediklerimizi kurtardık, aşırı gidenleri helâk ettik. 10- Andolsun, size, içinde şânınız bulunan bir Kitâp indirdik. Aklınızı kullanmıyor musunuz?

Tefsîr:

6 ncı âyette Allah'ın helâk ettiği geçmiş milletlerin hiçbirinin inanmadığı bildiriliyor, sonra: "Bunlar mı inanacaklar?" diye bir inkâr sorusu yöneltiliyor. Bu ifadeden, helâk edilmiş milletlerden hiçbirinin inanmadığı, bu Kureyş müşriklerinin de o inanmayıp helâk edilen milletler gibi helâki hakkettiği anlamı çıkıyor.

7-9: Allah'ın, daha önce gönderdiği peyğamberler de vahiy alan adamlardı. Onlar da diğer insanlar gibi yaşarlardı, yemek yerler, su içerlerdi. Onların öteki insanlardan tek farkı, vahiy almaları idi. Allah onlara verdiği sözü doğrulay ıp onları ve onlara inananları kurtarmış, sınırı aşanları da helâk etmişti.

İşte Hz. Muhammed Aleyhisselâm da o peyğamberlerden biridir. O da Allah'ın vahyine mazhar olan bir elçidir. Daha önceki İlâhî kitapları okumuş olanlar bu gerçeği bilirler. Bilmeyenler de onlardan sorup öğrenebilirler. Öteki peyğamberleri yalanlayanlar nasıl sonunda cezalarını çekmişler, helâk olup gitmişlerse, Hz. Muhammed'i yalanlayanlar da öyle helâk olup gideceklerdir.

10 ncu âyette Kur'ân'ın muhataplarına hitâben: *"Biz size, sizi uyaran, sizin şânınızı yükseltecek olan bir Kitâp gönderdik, düşünmüyor musunuz?"*

buyurularak, yoldan sapanlar doğru yola çağırılıyor. Bu âyetteki zikir kelimesi üç anlama gelebilir:

1) Şân, şeref. 2) Uyarı, va'd ve va'îd, 3) Din konusunda gerekli olan şeylerin açıklaması. Kelimede her üç anlam da vardır. Yüce Allah, insanlara, sizin şerefiniz ve şânınız olan, sizi uyaran ve dininiz konusunda size gerekli olan şeyleri açıklayan bir Kitâp indirdik buyuruyor ve akıllarını başlarına alıp o Kitâba uymalarını hatırlatıyor.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿١١﴾
فَلَمَّا اَحَسُّوا بَاْسَنَا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا
اِلٰى مَا اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا
كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا
خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

11- Zulmeden nice şehri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka bir topluluk getirdik. 12- Azâbımızı hissettikleri zaman onlar, derhal oradan (kaçmak için hayvanlarını) *mahmuzluyorlardı. 13-* "(Boşuna) *kaçmayın, içinde şımartıldığınız nimetlere ve yurtlarınıza dönün, çünkü sorguya çekileceksiniz!" 14- "Eyvâh bize, dediler, gerçekten biz haksızlık edenlermişiz!" 15- Bu mırıldanmaları sürüp giderken biz onları, biçilmiş yaptık, sönüp gittiler.*

Tefsîr:

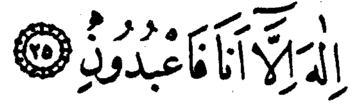
Bu âyetlerde, dünyâda ömürlerini küfür ve zulümle geçiren insanların, dünyâdan âhirete geçişleri tasvir edilmektedir:

11-15 nci âyetlerde Allah'ın, haksızlık eden nice kentleri mahvedip yerlerine başka topluluklar yetiştirdiği; Allah'ın hışmını, azâbını sezince o kavimle-

rin kaçmağa çalıştıkları bildiriliyor, sonra onlara hitâben: *"Boş yere kaçmak için atalarınızı mahmuzlamayın, içinde şımartıldığınız nimetlere ve yurtlarınıza dönün, siz sorguya çekileceksiniz"* buyuruluyor. İşte o zaman zâlimler, dünyâda haksızlık etmiş olduklarını anlıyorlar: *"Meğer biz hayâtımızı haksızlık ederek geçirmişiz"* diye suçlarını itiraf ediyorlar.

Ama bu itirafın bir yararı olmaz. Allah onları ot gibi biçip can çıralarını söndürünceye kadar böyle yalvarırlar, fakat Allah'ın azâbı geldikten sonra yalvarmalarının hiçbir yararı yoktur.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ اَرَدْنَا اَنْ
نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى
الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَلَهُ مَنْ
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا
يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ اَمِ اتَّخَذُوا
اٰلِهَةً مِنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا
فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ
يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هٰذَا
ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحِي اِلَيْهِ اَنَّهُ لَا

16- Biz göğü, yeri ve bunlar arasında bulunanları eğlence için yaratmadık. 17- Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık, böyle yapardık. 18- Hayır, biz hakkı bâtılın üstüne atarız da O onun beynini parçalar, derhal batılın canı çıkar. (Allah'a) *yakıştırdığınız niteliklerden ötürü vay sizin halinize! 19- Göklerde ve yerde kim varsa hep O'nundur. O'nun yanında bulunanlar, O'na kulluk etmeğe böbürlenmez ve bundan yorulmazlar. 20- Gece gündüz tesbîh ederler, hiç ara vermezler* (bıkmazlar). *21- Yoksa ortak koşanlar, yerden, ölüleri diriltecek tanrılar mı edindiler? 22- Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulup gitmişti. Arşın sâhibi Allah, onların nitelendirmelerinden yücedir. 23- O, yaptığından sorulmaz, ama onlar* (yani o tanrı diye taptıkları veya insanlar) *sorulurlar. 24- Yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki: "Kesin delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların da öğütü ve benden öncekilerin de öğütü budur." Ama çokları hakkı bilmezler, bundan dolayı onlar yüz çevirirler. 25- Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki ona: "Benden başka tanrı yoktur, bana kulluk edin!" diye vahyetmiş olmayalım.*

Tefsîr:

16-17: Yüce Allah, gökleri ve yeri eğlence için yaratmamıştır. Bunları yaratmasında hikmetler vardır. Hâşâ eğer Allah'a eğlence gerekseydi, kendi katından bir eğlence edinirdi, bu kâinâtı yaratmasına gerek yoktu. Bu âyetlerden insanın, boş yere değil, sorumluluk için yaratıldığı anlaşılmaktadır.

17 nci âyette " إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ : *Yapacak olsaydık, böyle yapardık*" cümlesinki " إِنْ "in şart değil nefiy (olumsuzluk) için olduğunu söyleyenler de vardır ki bu takdirde âyetin ikinci şıkkından: *"Biz böyle bir şey yapmadık"* anlamı çıkar.

18-20: " بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ" *Kazf:* Sert bir şeyi başka bir şeyin üzerine şiddetle atmak, *demğ* ise içi boş olan bir şeyi kırmaktır. 18 nci âyette Allah, hakkı, içi boş olan bâtılın üzerine şiddetle vurup bâtılın beynini patlatacağını, canı çıkan batılın yok olup gideceğini bildirmektedir. Burada gerçeği taşıyan hak,

batılın üzerine atılınca boş olan bâtılı parçalayıp onun canını çıkarmaktadır. Bu ifadede güçlü bir *isti'âre-i tasrîhiyye* (açıklama istiâresi) vardır.

Gerçek karşısında bâtıl yok olup gider. Allah hakkında yakışıksız sözler söyleyen, O'na çocuk isnâdedenler, ya da bu kâinâtın bir gerçek olmadığını söyleyenler, kendilerine yazık etmiş olurlar. Allah, kâinatı gerçek olarak yaratmıştır. Göklerde ve yerde olanlar ve yüce katında bulunanlar hep Allah'ın kullarıdır. Onlar O'na kulluk etmeğe böbürlenmez, bundan yorulmaz ve usanmazlar. Gece gündüz O'nu tesbih eder, aslâ bıkmaz, üşenmez, ara vermezler.

21 nci âyette: *"Yoksa yerden, ölüleri dirilten tanrılar mı edindiler?"* buyuruluyor. Şu yeryüzündeki maddelerden yapılmış; ölüleri değil, kendilerini dahi diriltmekten âciz şeylerin Tanrı olamayacakları açıklanıyor. Arzdan, insan eliyle yapılmış şeylerin Tanrı oldukları nasıl iddiâ edilebilir?

22-23 ncü âyetlerde de göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrı olsaydı göklerin ve yerin düzeninin bozulmuş olacağı bildiriliyor. Arşın sâhibi, yani kâinâtın hükümdarı olan Allah, müşriklerin taktıkları sıfatlardan tenzih ediliyor. O hükümdârın, hiç kimseye karşı sorumlu olmadığı, fakat insanların, özellikle O'na yakışmaz sıfatlar takanların sorumlu oldukları vurgulanıyor.

24 ncü âyette de Allah'tan başka tanrılar edinen müşriklerden, inançlarının doğruluğunu belgeleyen kanıt getirmeleri isteniyor. Ve sonunda da: *"İşte benimle beraber olanların ve benden öncekilerin zikri budur"* deniyor. Hz. Peyğamber'in kendi ağzından söylenen bu cümlenin anlamı şudur: İşte bana gelen Kitâbın ve benden öncekilere inmiş olan kitâpların anlattığı gerçek, Allah'ın tek Tanrı olduğudur. O'ndan başka tanrı yoktur. Âyetin sonunda da insanların çoğunun bilmedikleri, gerçekten yüz çevirdikleri belirtilmiştir.

25 nci âyette de Allah'ın, gönderdiği bütün elçilere, yalnız kendisine kulluk etmelerini vahyettiği bildirilmektedir. Bu âyetteki vahiy kelimesi, muzâri fi'linin üçüncü şahıs tekil edilgeni olarak " يوحى " şeklinde de okunmuştur ki o zaman mânâ: *"Benden başka Tanrı yoktur, yalnız bana kulluk edin, diye vahyedilmiştir"* şekline girer [1].

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ
بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ

1. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl.

إِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنِّي
اِلٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

26- "Rahmân çocuk edindi" dediler. O, yücedir. Hayır, (Rahmân'ın çocukları sandıkları melekler, O'nun) *değerli kullar*(ı)*dır. 27- O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, O'nun buyruğunu yaparlar. 28- Allah, onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir; Allah'ın râzı olduğundan başkasına şefâat edemezler ve onlar, O'na saygıdan titrerler. 29- Onlardan her kim: "Ben O'ndan başka tanrıyım!" derse onu cehennemle cezalandırırız. Biz zâlimleri böyle cezalandırırız.*

Tefsîr:

26-29: Allah'ın birliğini ve ortaklardan münezzeh olduğunu bildiren yukarıdaki âyetlere bağlı bulunan bu âyetler de Rahmân(çok şefkatli, merhametli Allah)ın çocuk edinmekten münezzeh olduğunu, O'nun çocuğu zannedilen şeylerin (yani Allah'ın kızları sanılan meleklerin) gerçekte Allah'ın seçkin kulları olduklarını; O'nun huzurunda gayet saygılı bulunduklarını; O'ndan önce konuşmadıklarını ve O'nun buyruklarını yerine getirdiklerini; her halleri Allah'a ma'lûm olan, son derece saygılı, o gözde kulların, yalnız Allah'ın râzı olduğu kimselere şefâat edeceklerini; onlar içinde Allah'tan başka tanrı olduğunu iddiâ eden olursa derhal cehenneme atılacağını bildirmektedir.

Mekke'de inmiş olan bu âyetler, melekleri Allah'ın kızları, cinleri de Allah'ın hısımı sanan müşriklerin inançlarını reddetmektedir. Allah'ın çocukları sanılan melekler, Allah'ın kullarıdır, O'nun buyruklarını yerine getirirler, O'nun emri dışına çıkmazlar. O'na son derece saygılıdırlar, O'ndan önce aslâ konuşmazlar. Allah onların her hallerini bilir. Onlar yalnız Allah'ın razı olduğu kimselere şefâat ederler. Tanrılık iddiâ edemezler. Çünkü böyle bir şey iddiâ eden derhal cehenneme atılır.

28.nci âyette, melekleri tanrılaştıran, onların kendilerine şefâat edeceklerini iddiâ eden müşriklerin bu inançları reddedilmektedir. Melekler Allah'ın kullarıdır. Onlar ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefâat ederler. Allah kendisine ortak koşulmasından ve ortak koşandan razı olmaz. Öyle ise müşriklerin, şefâatçi olacakları niyetiyle meleklere tapmaları boştur. Çünkü

melekler, Allah'a ortak koşanlara şefâat edemezler. Meleklerin şefâatlerine ermek için Allah'ı birlemek ve yalnız O'na kulluk etmek gerekir.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا
وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ
رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾
وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ
الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

30- O nankörler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık? Hâlâ inanmıyorlar mı? 31- Yer, onları sarsmasın diye onun üstünde dağlar yarattık. Ve istedikleri yere gidebilmeleri için orada geniş yollar açtık. 32- Göğü korunmuş bir tavan yaptık; onlarsa hâlâ göğün (Allah'ın kudretini gösteren) *âyetlerinden yüz çevirmektedirler. 33- Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratan O'dur. Bunların her biri bir yörüngede yüzmektedir.*

Tefsîr:

30: *Ratk:* Birbirine yapışık olmak, *fatk* ise yarmak, birbirinden ayırmak demektir. Yüce Allah bu âyette önce birbirine yapışık olan göklerle yeri birbirinden ayırdığını ve her canlı şeyi sudan yarattığını buyurmaktadır.

En son bilimsel teoriye göre dünyâmız da dahil bütün yıldızlar birleşik bir gaz kütlesinden kopmuştur. Bu gaz kütlesinden ayrılan parçalar, güneşleri, gezegenleri meydana getirmiş, böylece pek çok güneş sistemi, galeksi hasıl olmuştur. Milyarlarca yıldan beri dönen gazdan bir ateş kütlesi güneşin

ekvatoru bölgesinden, üzerinde yaşadığımız dünyâ ve diğer gezegenler kopmuştur. Dünyamız, güneşin diğer uydulariyle birlikte hem kendi çevresinde, hem de güneşin çevresinde dönmeğe başlamıştır. Diğer güneşlerin de kendilerinden kopmuş gezegenleri vardır. Kâinatta en az üçyüz milyon Arz (dünyâ) vardır ama bizim güneşimizin gezegenleri içinde bizim dünyâmızdan başkasında böyle mükemmel bir hayât yoktur. Çünkü onlarda böyle bir hayât için uygun ortam mevcut değildir. Yalnız Merih(Mars)ta bir çeşit hayât olabileceği tahmin ediliyor. Merih'te donmuş halde suya rastlanmıştır. Ama henüz hayât hakkında kesin bir kanıt yoktur [1].

Dünyâ güneşten koptuğu gibi güneş de kendinden büyük başka bir güneşten, o da daha büyük bir güneşten kopmuş olduğu güneşin çevresinde dönmeğe başlamıştır. Her güneşin çevresindeki gezegenleri, uzayda onun çevresinde yüzdüğü gibi her güneş de ana güneşinin çevresinde yüzmektedir. *"Bunların her biri bir felekte* (yörüngede) *yüzmektedir"* cümlesi, tam bu teorinin söylediği gibi dünyanın, ayın, güneşin birer yörüngede yüzdüklerini ifade etmektedir.

Kâinatın oluşumu hakkındaki bu teoriyi Kur'ân'ın indiği çağda ne Araplar, ne de başka milletler biliyorlardı. O zaman yıldızların, feleklerinde sabit, onlara çakılı olduğu sanılıyordu. Kur'ân ise bunların feleklerinde yüzdüğünü söylüyor. Yüzmek için cismin serbest olması, bir şeye asılı veya çakılı olmaması gerekir. Demek ki Kur'ân'ın dediği, o zamanki kâinat düşüncesine aykırıdır. Ve ilim ilerledikçe Kur'ân'ın söylediğini doğrulamıştır.

Kezâ bu âyette, her canlı şeyin sudan yaratıldığı buyurulmaktadır. Bundan hayâtın suya dayalı olduğu anlaşılır. Tabii bu hayât, şu dünyamızdaki hayâttır. Burada canlıların birleşiminin yarıdan fazlasını su oluşturmaktadır.

31-32 nci âyetlerde Allah'ın, dünyânın, sallanıp insanları sarsmaması için yeryüzünde yüksek dağlar yarattığını, fakat insanların istedikleri yere gidebilmeleri için de dağların arasında geçitler yaptığını, göğü de arz üzerinde, korunmuş bir tavan kıldığını bildirmektedir. Dünyâ ilk anda alevli bir ateş idi. Kabuğu yavaş yavaş soğuyup merkezdeki ateşi çeviren bir kılıf halini aldı. Merkezi ateş olan dünyadan yer yer ateşler fışkırır, işte bunlar volkanlardır. Volkanlar, dünyanın, merkezinde kükreyen ateşleri dışarıya atıp nefes alması demektir.

Eğer dünyada merkezi çeviren bu kaya tabakası olmasaydı, her taraftan ateşler fışkırırdı. Dünya sallanıp dururdu. Ateş küreyi çevreleyen bu kaya tabakası, yer yer dağları meydana getirmiştir. Dağlar, merkezi çevreleyen kaya tabakasının yükseltileridir. Dağlar olmasa, altındaki ateş kükrer, taşar ve her

1. Encyclopeaedia Britanica, 11/530. Mars maddesi.

yandan volkanlar fışkırır. Dağlar, altındaki ateş tabakasını baskılamakta, onun fışkırmasını önlemektedir. Bunlar büyük depremleri önler [1].

Allah'ın *"korunmuş tavan"* kıldığı gök, Arzın üstünde kubbe gibi görünen Atmosfer tabakasıdır. Arzın çevresini 600-1000 km. yüksekliğinde bir Atmosfer tabakası sarar [2]. İşte âyette gök diye isimlendirilen bu tabaka, arzın koruyucu tavanıdır.

Önce âyette şeytanların, göğe sokulup gök haberlerini çalamayacakları, çünkü göğün onlara engel olacağı anlamı vardır. Hicr Sûresinin 16-17 nci âyetlerinde bu anlam açıklanmıştır. Ayrıca Arzın çevresini saran Atmosfer tabakasının dünyayı koruyuculuğuna da işaret mevcuttur. Uzaydan gelen güneş ışınları, atmosfer tabakasından süzülerek geçer. Güneşin bir anda yaydığı ışık şelâlesi, tâ ilk insandan bu yana insanların bugüne kadar ürettiği bütün enerjiden fazladır. Eğer Atmosfer tabakası olmasaydı, güneşten doğrudan dünyaya çarpacak ışınlar, bu korkunç enerji, dünyanın üstünde hayattan eser bırakmazdı. İşte atmosfer tabakası, bir tavan gibi uzaydan gelecek ışınlara karşı dünyayı korumaktadır.

33 ncü âyette geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan Allah'ın kudretiyle yıldızların her birinin bir felekte yüzdüğü belirtilir. Dahhâk'e göre felek, yıldızların yörüngeleridir [3]. İşte yıldızlardan herbirinin bir yörüngede yüzdüğü, yani uydusu olduğu güneşin çevresinde döndüğü gerçeğine Kur'ân'da işaret edilmiştir.

"Yoo yemin ederim o geri dönüp gizlenenlere!"[4] âyetleri de yıldızların kendi kendine döndüklerini gösterir. Gerçeği Allah bilir.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَفَائِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ
ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

34- Senden önce hiçbir insana ebedî yaşama vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedî mi kalacaklar (sanki)*? 35- Her nefis, ölümü tadacaktır. Biz, sizi sınamak için şerre de, hayra da müptelâ kılıyoruz, sonunda bize döndürüleceksiniz.*

1. el-Cevâhir fî Tefsîru'l-Kur'ân: 10/190.
2. Son bilimsel araştırmalar, yoğunluğu az atmosfer tabakasını birkaç bin kilometreye kadar uzandığını göstermiştir. Encyclopaedia Britanica, 2/307, Athmosphere maddesi.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/167.
4. Tekvîr Sûresi: 15-16.

Tefsîr:

34-35: Müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in yakında öleceğine, böylece onun peyğamberlik dâvâsının biteceğine inanıyor: *"Bir şâirdir, zamânın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz"* [1] diyorlardı. İşte böyle diyen müşrikleri red için yüce Allah, peyğamberine hitâben: *"Biz senden önce hiç kimseyi ebedî yaşatmadık. Sen ölürsen onlar ebedî mi yaşayacaklar sanki?"* buyuruyor. Ve her canlının ölümü tadacağını, Allah'ın, insanları şer ve hayır ile denemekte olduğunu, yani kâh belâlarla, üzücü olaylarla; kâh da nimetlerle, sevindirici olaylarla imtihan ettiğini ve herkesin Allah'a döndürüleceğini, yani O'nun huzurunda sorguya çekileceğini bildirmektedir.

Her canlının ölümü tadması, ruhun, ölmekte olan cesedin ızdırabını duyması demektir. Izdırabı hisseden, azâbı, elemi duyan ceset değil, cesede hayât veren ruhtur. Ölmekte olan canlı varlığın ölüm ızdıraplarını duyan ruhtur. Ruh ölüm ızdıraplarını duya duya sonunda bedenle olan bağını koparır, bedenden ayrılıp kendine mahsus âleme gider. Ölüm bedene özgüdür, ruh ölmez. Zâten ruh da bedenle birlikte ölmüş olsa, ölümün tadını, yani ızdırabını duyamaz. Çünkü ölen şeyin ızdırap duyması sözkonusu olamaz.

Bu âyet ruhun ölmediğini, bedenden ayrılıp, beden içinde iken yaptıklarının hesabını vermek üzere Allah'ın huzuruna götürüleceğini ifade eder. *"Her nefis ölümü tadacaktır... Sonunda bize döndürüleceksiniz"* âyeti bunu gösterir.

وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ
وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ
سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ
وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا

1. Tûr Sûresi: 30.

يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ
قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

36- İnkâr edenler seni gördükleri zaman seni ancak alaya alırlar: "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" diye. Oysa kendileri Rahmân'ın zikrini kabul etmiyorlar. 37- İnsan aceleden yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim, benden acele istemeyin. 38- "Doğru söyleyenler iseniz bu (bizi) *tehdîd* (ettiğiniz azâb) *ne zaman?" diyorlar". 39- İnkâr edenler, ne yüzlerinden, ne de sırtlarından ateşi savamayacakları ve yardım da olunmayacakları zamânı bir bilselerdi* (azâbı böyle çabuk istemezlerdi)*! 40- Doğrusu o, onlara ansızın gelecek, onları şaşırtacak, ne onu reddedebilecekler, ne de kendilerine mühlet verilecek. 41- Andolsun senden önceki peyğamberlerle de alay edildi, ama onlarla alay edenleri, alay ettikleri şey kuşatıverdi.*

Tefsîr:

36 ncı âyette kâfirlerin, putların tanrı olamayacağını söyleyen Peyğamber (s.a.v.) ile alay edip Rahmân'ın zikrini yani Allah'ın gönderdiği uyarıyı, yâhut peyğamber göndermesini veya Allah'ı Rahmân adıyle anmayı kabul etmediklerine işaret buyurulduktan sonra:

37 nci âyette de insanın çok aceleci olduğuna, yaratılışında acelecilik bulunduğuna dikkat çekiliyor. İşte müşriklerin de yaratılışlarındaki bu acelecilikten dolayı azâbı çabuk istedikleri, hemen gelmediği için, hiç gelmeyeceğini sanarak, kendilerini azâpla korkutan Peyğamber ile alay ettikleri anlatılmış oluyor. Ve yüce Allah onlara, âyetlerini mutlaka göstereceğini, acele etmemelerini bildiriyor. Bu, onlara ağır bir tehdîddir. Bu suretle gereksiz yere acele etmenin uygun bir davranış olmadığı da belirtiliyor.

38-39: Azâbın hemen gelmediğine bakan inkârcılar, mü'minlere: *"Doğru söylüyorsanız, bizi tehdid ettiğiniz azâp ne zaman gelecek?"* diyorlardı. Eğer bu adamlar, canlarını yakan o azâbı, yüzlerinden ve sırtlarından savamayacakları ve kendilerine hiç kimsenin yardım edemeyeceği durumu bilselerdi böyle acele etmezlerdi.

40 ncı âyette azâbın birden bire geleceği ve geldiği zaman onu geri çeviremeyecekleri belirtildikten sonra 41 nci âyette daha önceki peyğamberlerle

de alay edildiği, fakat sonunda alay edenlerin cezâlarını çektikleri, alay ettikleri azâbın kendilerini sarıp mahvettiği belirtilerek Peyğamber Aleyhisselâm tesellî ediliyor. Kâfirlerin bu alaylı sözleri, alay maksadiyle acele azâp istemeleri, daha önce birkaç kez zikredilmişti.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ
وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هٰؤُلَاءِ وَاٰبَاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ
الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

42- De ki: "Gece gündüz sizi Rahmân'dan kim koruyacak?" Hayır, onlar Rablerinin zikrinden yüz çeviriyorlar. 43- Yoksa onları bize karşı koruyacak tanrıları mı var? Ne kendi kendilerine yardım edebilirler, ne de bizim tarafımızdan onlara sâhip çıkılır. 44- Biz onları ve atalarını yaşattık, nihâyet kendilerine ömür uzun geldi (ebedî yaşayacaklarını sandılar). *Bizim, Yer'e gelip onu, uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Üstün gelenler onlar mı* (yoksa biz miyiz)*?*

Tefsîr:

42-43 ncü âyetlerde gece gündüz insanı Allah'ın kazâsından, azâbından koruyacak, Allah'tan başka bir Tanrı bulunmadığı, soru tarzında anlatılıyor. İnsanı koruyan Allah'tır. İnsan Allah'a isyân ederse, Allah onu derhal cezalandırabilir. Onu Allah'a karşı koruyacak bir tanrı ve koruyucu yoktur. Allah, âsi kullarını hemen cezalandırmıyor, onlara fırsat veriyorsa bu, onlara acıdığından dolayıdır. Yoksa o tanrı diye taptıkları şeyler, kendilerini Allah'a karşı koruyamaz, Allah'ın azâbına engel olamazlar. Yalnız başına kalan o müşrikler, ne kendi kendilerine yardım edebilirler, ne de Allah onlara sahip çıkar. Allah'ın azâbı içinde kalırlar.

44 ncü âyette ataları ve kendileri rahat yaşatılan müşriklerin, bu ömrün hiç bitmeyeceğini, böyle sürüp gideceğini; yahut Allah'ın cezasına çarpılmış olan eski milletlerin üzerinden uzun süre geçtiği için onların başlarına gelenlerden hiç ibret almadıkları belirtiliyor. Ve Allah'ın, Yer'e gelip onu uçlarından eksilttiği, o müşriklerin buna engel olamadıkları, yalnız Allah'ın, dediğini yapan ve üstün gelen olduğu vurgulanıyor.

Bu âyette Allah'ın, Arza (yere) gelip onu uçlarından eksiltmesi, birkaç şekilde tefsir edilmiştir:

Allah, kâfirlerin yurtlarını birbiri ardınca ellerinden alıp müslümanlara verir; kâfirleri öldürüp sayılarını azaltır. Yahut insanları öldürür, bütün ülkeleri kuşak kuşak helâk eder. Yahut Allah, eski milletleri, inkârları yüzünden ardı ardına helâk etmiştir. Belki de âyetin ruhuna en uygun olan anlam budur. Âyet, Allah'ın, inkârda direnen eski milletleri kırıp geçirdiğini, azalttığını; onların değil, fakat Allah'ın galip geldiğini hatırlatmaktadır. Mânâ şudur:

Allah'ın, düşmanlarına karşı dostlarına yardım ettiğini, peygamberlerini yalanlayan milletleri helâk edip mü'minleri kurtardığını görmüyorlar mı? Bundan ibret almıyorlar mı? Allah mı galip geliyor, yoksa O'nun elçilerine karşı gelenler mi?

Arzın uçlarını kutup bölgeleri kabul eden bazı modernist müfessirlere göre de âyette kutup bölgelerinin basık olduğuna, bu yüzden Arzın tam küre değil, elips şeklinde olduğuna işaret vardır.

قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾
وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ
﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ
مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

45- De ki: "Ben ancak sizi vahiyle uyarıyorum. Ağır sağırlar, uyarıldıkları zaman çağırıyı işitmezler. 46- Andolsun, onlara Rabbinin azâ-

bından bir esinti dokunsa: "Eyvâh bize biz gerçekten zâlimlermişiz!" derler. 47- Kıyâmet günü için adâlet terazileri kurarız. Hiç kimseye bir haksızlık edilmez. (İnsanın yaptığı iş) *bir hardal dânesi ağırlığınca da olsa onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz.*

Tefsîr:

45-46 ncı âyetlerde Hz. Peyğamber'in, gelen vahye dayanarak insanları uyardığı, fakat sağırların, kendilerini uyarmak için yapılan çağrıyı duymayacakları; gerçekten yüz çeviren bu insanlara Allah'ın azâbından bir esinti dokununca: *"Eyvâh bize, meğer biz haksızlık etmişiz!"* diye feryâd edecekleri,

47 nci âyette de Allah'ın kıyamet gününde adalet terazileri koyacağı, insanların iyilik ve kötülüklerini adâletle tartacağı; hiç kimseye haksızlık etmeyeceği; herkesin hardal danesi ağırlığınca da olsa iyiliğinin ve kötülüğünün hesaba katılıp değerlendirileceği belirtiliyor. Böylece gönüllerde Allah ve âhiret korkusu uyandırılıyor.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٨﴾
اَلَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهٰذَا
ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

48- Andolsun biz, Mûsâ'ya ve Hârûn'a, hak ve bâtılı ayırdeden ve korunanlar için bir ışık ve öğüt olan Kitâbı verdik. 49- Korunanlar, görmeden Rablerinden korkarlar ve kıyâmet saatinden de titrerler. 50- Bu da ona (Muhammed'e) *indirdiğimiz mübârek* (çok yararlı) *bir öğüttür. Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?*

Tefsîr:

48-93 ncü âyetlerde öğüt için bir dizi peyğamber kıssası anlatılmaktadır. Önce 48-49 ncu âyetlerde Mûsâ ve Hârûn'a, gıyâben (yani kendisini görmeden, veya kimsenin görmediği yerlerde dahi) Rablerinden korkan, kıyâmet sâatinden çekinen kimselere, iyiyi kötüyü birbirinden ayırdeden, ışık tutup

yol gösteren Tevrat'ın verildiği hatırlatılıyor. 50 nci âyette de Allah'ın indirdiği bu Kur'ân'ın da mübârek bir öğüt olduğu vurgulanıyor. *"Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?"* cümlesiyle Kur'ân'ı inkâr edenler kınanıyor.

Bu âyetlerde, Mûsâ'ya ve Hârûn'a Tevrat'ın verildiğini kabul edenlerin, Peyğamber Muhammed'e aynı gerçekleri açıklayan Kur'ân'ı inkâr etmeleri kınanıyor. Bu ifâdeden, müşrik Arapların, Tevrat'ın Allah tarafından Mûsâ ve Hârûn'a verildiğini kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Âdetâ burada: Mûsâ ve Hârûn'a Tevrat'ın verildiğini kabul ediyorsunuz da Muhammed'e indirilen aynı mahiyetteki bu Hak öğütünü niçin inkâr ediyorsunuz? deniliyor. Ayrıca bu âyetlerde Mûsâ ve Hârûn'a verilen Tevrat'ın, basiretsizlerce inkâr edildiği gibi Kur'ân'ı inkâr edenlerin ve Tevrât'ı inkâr edenler gibi basiretsiz, manen sağır kimseler oldukları anlaşılıyor.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰه۪يمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِه۪ عَالِم۪ينَۚ ﴿٥١﴾ اِذْ قَالَ لِاَب۪يهِ
وَقَوْمِه۪ مَا هٰذِهِ التَّمَاث۪يلُ الَّت۪ٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا
لَهَا عَابِد۪ينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ
﴿٥٤﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِب۪ينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ
رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذ۪ي فَطَرَهُنَّۘ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٥٦﴾
وَتَاللّٰهِ لَاَك۪يدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ
جُذَاذاً اِلَّا كَب۪يراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ
هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ
اِبْرٰه۪يمُۜ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِه۪ عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُٓوا

ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبٖيرُهُمْ هٰذَا
فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُٓوا اِلٰٓى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُٓوا اِنَّكُمْ
اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰٓؤُلَٓاءِ
يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾
اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا حَرِّقُوهُ
وَانْصُرُٓوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونٖي بَرْدًا وَسَلَامًا
عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ ﴿٦٩﴾ وَاَرَادُوا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَرٖينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ
وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّتٖي بَارَكْنَا فٖيهَا لِلْعَالَمٖينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحٖينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ
بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاٖيتَٓاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا
لَنَا عَابِدٖينَ ﴿٧٣﴾

51- Andolsun biz, daha önce İbrâhîm'e de doğru yolu bulma yeteneğini vermiştik. Biz onu biliyorduk. 52- Babasına ve kavmine demişti ki: "Sizin, şu karşısında durup taptığınız heykeller nedir?" 53-

"Babalarımızı onlara tapar bulduk" dediler. 54- "Doğrusu siz de babalarınız da açık bir sapıklık içine düşmüşsünüz!" dedi. 55- Dediler ki: "Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şaka yapanlardan mısın?" 56- "Hayır, dedi, Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları yaratmıştır. Ben de buna şâhitlik edenlerdenim". 57- "Allah'a and olsun ki, siz dönüp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım". 58- "Nihâyet onları parça parça etti, yalnız onların büyüğünü bıraktı; belki ona mürâcaat ederler diye. 59- "Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zâlimlerden biridir!" dediler. 60- "Onları diline dolayan bir genç işittik, kendisine İbrâhîm deniliyormuş" dediler. 61- "Onu insanların gözleri önüne getirin de (nasıl cezalandırılacağına) *şâhid olsun" dediler. 62- Dediler ki: "İbrâhîm, tanrılarımıza sen mi yaptın bunu?" 63- "Hayır, dedi, işte şu büyükleri yapmış, onlara sorun, eğer konuşurlarsa(!)". 64- Kendi vicdanlarına başvurup: "Gerçekten sizler haksızsınız!" dediler. 65- Sonra yine eski kafalarına döndürüldüler: "Sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar" dediler. 66- "Peki, dedi, siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir yarar ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz?" 67- "Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza. Aklınızı kullanmıyor musunuz siz?" 68- Dediler: "Onu yakın, tanrılarınıza yardım edin, eğer bir iş yapacaksanız". 69- Biz de: "Ey ateş, İbrâhîm'e serin ve esenlik ol!" dedik. 70- Ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de, asıl kendilerini ziyâna uğrattık. 71- Onu ve Lût'u kurtarıp, âlemlere bereketli kıldığımız bir yere getirdik. 72- Ona İshâk'ı armağan ettik, üstelik Ya'kub'u da fazladan verdik. Hepsini de iyi insanlar yaptık. 73- Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden insanlardı.*

Tefsîr:

51-73: Yukarıda Hz. Mûsâ'nın kıssasına işaret edildikten sonra bu âyetlerde de kavmini uyarmak için gönderilen İbrahîm kıssasına işaret edilmektedir:

Kavminin heykellere taptığını gören İbrahîm'in, putların tanrı olamayacağını söylediği; kavminin bulunmadığı bir sırada putları kırdığı bu yüzden kavminin kendisini ateşe attığı; fakat Allah'ın buyruğuyla ateşin İbrahîm'i yakmadığı; Allah'ın, İbrahîm'i ve Lût'u kurtarıp bereketli mübarek bir toprağa getirdiği, kendisine İshak'ı, İshak vasıtasiyle de Ya'kub'u verip bunların hepsini Allah yoluna, iyi işler yapmağa, namaz kılıp zekât vermeğe çağıran

iyi önderler yaptığı anlatılıyor.

Bu dizide anlatılanların çoğu, Sâffât, Şuarâ', Meryem ve Enbiyâ sûrelerinde de geçer. Burada sözgelişine uygun olarak İbrahim'in, putları kırma ve Allah'ın onu kurtarması sahneleri anlatılıyor. Çünkü yukarıdan beri âyetler, Allah'tan başka şeylerin tanrı olamayacağını anlatmaktadır. İşte putların tanrı olamayacağı, Hz. İbrahim'in onları kırma sahnesiyle güzelce temsil edilmiştir.

Allah, nasıl kendi yoluna çağıran İbrahim'i kurtarıp daha bereketli bir toprakta insanlara lider yapmışsa, onun gibi Allah'ın birliğine çağıran, putlarla mücadele eden Hz. Muhammed'i de kurtarıp bereketli topraklarda büyük bir kavme lider yapacaktır. Bu kıssadan, Hz. Muhammed(s.a.v.)in de, atası İbrâhîm gibi doğduğu topraklardan hicret edip bereketli bir yurtta insanların maddî ve manevî lideri olacağı sezilmektedir. Nitekim o da tıpkı İbrâhîm Aleyhisselâm gibi Mekke'den hicret edip Medine'ye yerleşmiş ve orada bir devlet kurmuştur.

Allah'ın, İbrâhîm'i bereketli bir toprağa götürmesi, Tekvîn Kitâbının on ikinci babında anlatılır. Fakat orada İbrahîm'in, kavmiyle olan bu kıssasından söz edilmez. Demek bu parça, Hz. Peygamber zamanındaki yahudiler arasında vardı ama, bize kadar gelmemiştir.

وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ
إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ
الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

74- Lût'a da hüküm ve ilim verdik ve onu çirkin işler yapan bir kentten kurtardık. Gerçekten onlar yoldan çıkan kötü bir toplum idiler. 75- Ve onu rahmetimizin içine soktuk. Çünkü o, sâlihlerden idi.

Tefsîr:

74-75: Sûrede, Mûsâ ve İbrâhîm kıssasından sonra üçüncü dizi olarak Lût kıssasına kısaca işaret edilmekte; çirkin işler yapmakta olan bir topluluğu uyarmak için gönderilen Lût'un, sözleri dinlenmeyince Allah'ın onu kur-

tarıp rahmetinin içine soktuğu belirtilmektedir. Bu âyetlerin işaret ettiği Lût kıssası da Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde konuya uygun yanlarıyle zikredilir.

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ
سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

76- Nûh'u da an, o da bunlardan önce bize yalvarmıştı, biz de onun duâsını kabul edip kendisini ve âilesini büyük sıkıntıdan kurtarmıştık.
77- Ve âyetlerimizi yalanlayan kavimden onun öcünü almıştık. Onlar kötü bir kavim olmuşlardı, biz de onların hepsini boğmuştuk.

Tefsîr:

76-77 nci âyetler, sûrenin dördüncü dizisi olan Nûh kıssasına işaret eder. Rabbine yalvaran Nûh'un, âilesiyle birlikte büyük belâdan kurtarıldığını, Allah'ın âyetlerini yalanlayan kötü toplumun da boğulduğunu anlatır.

Bu kıssalarda aşılanan temel düşünce: Allah'ın, dâima peyğamberlerini desteklediği, onları yalanlayanları da sonunda helâk ettiğidir. Böylece inanmayan insanlar uyanıp ibret almağa yöneltilmektedir.

وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ۚ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا
وَعِلْمًا ۚ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾
وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّن بَأْسِكُمْ ۖ فَهَلْ أَنتُمْ شَاكِرُونَ

﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ عَاصِفَةً تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَاۜ
وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِم۪ينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَاط۪ينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ
عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَۚ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظ۪ينَۙ ﴿٨٢﴾

78- Dâvûd ile Süleymân'ı da an; hani onlar toplumun davarının yayıldığı bir ekin hakkında hükmediyorlardı, biz de onların hükümlerine tanık idi. 79- O hükmü Süleyman'a bellettik. Onların hepsine de hükümdarlık ve bilgi verdik. Dâvûd'a dağları ve kuşları boyun eğdirdik, onunla beraber tesbih ediyorlardı. Biz (bunları) *yaparız. 80- Ona, sizi savaşın şiddetinden korumak için zırh yapmayı öğretmiştik. Ama siz şükrediyor musunuz ki? 81- Süleymân'a da fırtınayı boyun eğdirmiştik. Onun emriyle, içinde bereketler yarattığımız yere akıp giderdi. Biz herşeyi biliriz. 82- Kendisi için denize dalan ve bundan başka işler gören bazı şeytanları da* (emrine vermiştik). *Biz onları onun emrinde tutuyorduk.*

Tefsîr:

78-82: Hz. Dâvûd'la oğlu Süleyman'ın kıssalarına işaret eden bu âyetler sûredeki kıssa dizisinin beşinci halkasını oluşturur. Burada Dâvûd'la oğlu Süleyman'ın, aynı davada farklı hükümler verdikleri, Hz. Süleyman'ın hükmünün daha isabetli olduğu; dağların, kuşların Dâvûd'la beraber tesbîh ettikleri; Allah'ın, Dâvûd'a zırh yapma sanatını öğrettiği; rüzgârı ve cinleri de Süleyman'ın emrine verdiği anlatılmaktadır.

78 nci âyette işaret edilen Dâvâ, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un rivayetlerine göre şöyle olmuştur:

Bir koyun sürüsü, geceleyin bir topluluğun bağına, ya da ekinine girip onu telef eder. Bağ veya ekin sahipleri, durumu Dâvûd'a şikâyet ederler. Dâvûd, koyunların bağ veya ekin sahiplerine verilmesine hükmeder. Bu hükmü duyan Süleyman, hükmün şöyle olması gerektiğini söyler:

Koyunlar alınıp bağ veya ekin sahiplerine verilir. Bunların yavruları, sütleri ve diğer yararları onlara âid olur. Koyun sahipleri de bağa bakarlar, yahut ekini ekerler, yetiştirirler, eski haline getirirler. Ekin eski haline gelince sahiplerine verilir, koyunlar da sahiplerine iâde edilir.

Bu âyetlerde işaret edilen dâvâ'yı Tevrat'ta bulamadım. Tefsirlerde detayiyle anlatıldığına göre olay, Hz. Peygamber zamanındaki yahudiler arasında yaygındı. Müfessirler bu olaya işaret eden âyetlerden birçok hüküm çıkarmışlardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1) Peygamberler vahiy gelmeyen konularda ictihâd edebilirler. Allah bir peygambere, ötekinden daha doğru bir hüküm anlatabilir. Eğer Dâvûd'un hükmü ictihâda değil de vahye dayansaydı, oğlunun hükmü onun hükmünden daha doğru olamazdı.

2) Müctehidin ve hâkimin ictihâd hatâsı bağışlanır. Hakim, ictihâdiyle verdiği hükmün yanlış olduğunu anlarsa ondan dönebilir. İbni Cerir'in nakline göre iki kişi Kadı Şüreyh'e gelmiş; biri kadıya, ötekinin koyunlarının kendi ğazlini (yün iplerini) kestiğini söylemiş. Şüreyh, olayın gündüz mü, gece mi olduğunu sormuş. "Eğer gündüz olmuşsa koyun sahibi suçsuzdur; gece olmuşsa suçludur, zararı öder" demiş ve bu âyeti okumuş.

Kadı Şüreyh'in bu hükmü, şu hadisteki hükme benzemektedir: Berâ' ibn 'Âzib'in devesi bir bahçeye girip zarar vermiş. Peygamber (s.a.v.) bahçe sahiplerine, bahçeyi gündüzün beklemelerine; fakat devenin geceleyin verdiği zararın sahibi tarafından ödenmesine hükmetmiştir [1].

Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Hâkim ictihâdında isâbet ederse iki sevâp alır, hatâ ederse bir sevap alır."*, *"Kadılar üçtür: Biri cennette, ikisi ateştedir. Hakkı bilip hak ile hükmeden cennettedir. Hakkı bilmeden halk arasında hüküm veren ateştedir. Hakkı bildiği halde tersine hüküm veren de ateştedir"* [2].

79 ncu âyetin sonunda yüce Allah, dağları ve kuşları Dâvûd'a müsahhar kıldığını; bunların, onunla beraber tesbih ettiklerini bildirmektedir. Bu da sesinin güzelliğinden dolayı dağların ve kuşların dahi Dâvûd'la beraber tesbih ettiklerini, Dâvûd ilâhî okurken onun okuyuşuna katıldıklarını gösterir. Âyet Dâvûd'un sesinin gayet güzel olduğunu da kanıtlar.

"Hz. Peygamber (s.a.v.) *geceleyin geçerken Ebû Mûsâ'l-Eş'arî'nin Kur'ân okuduğunu duyar. Okuyuşunu, güzel sesini beğenir, durup Kur'ân'ı dinler. Ve: "Bu adama, Dâvûd âilesine verilen mizmarlardan bir mizmâr verilmiş!"*

1. İbn Hanbel, Musned: 5/436; Ebû Dâvûd, Buyû': 90.
2. Ebû Dâvûd, Akdıye, 2; İbn Mâce, Ahkâm: 3.

der. Ebû Mûsâ: 'Yâ Resûlâllâh, eğer senin dinlediğini bilseydim, daha güzel okurdum' der'' [1].

80 nci âyetten, Hz. Dâvûd'un demircilik sanatını bildiği ve zırh yaptığı anlaşılmaktadır. *''Biz onun için demiri yumuşattık''* [2] âyeti de gösteriyor. Rivâyete göre daha önce büyük parçalardan ibaret olan zırhı Dâvûd, geliştirmiş, küçük halkaları birbirine geçirip daha kullanışlı zırhı icadetmiştir [3].

81 nci âyette rüzgâr, Süleyman'ın emriyle hareket eden âsıfe (şiddetli bir rüzgâr) olarak nitelenir. Oysa: *''Biz ona rüzgârı boyun eğdirmiştik, onun emriyle, onun istediği yere yumuşak yumuşak eserdi''* [4]. Bu rüzgârın, Süleyman'ın emriyle gayet yumuşak estiği belirtilmektedir. Bu iki ifadeden, aslında çok kuvvetli olan rüzgârın, Süleyman'ın emri karşısında yumuşadığı, onun isteğine göre estiği; herşeyi yıkıp deviren hırçın rüzgârın Süleyman'a gayet uslu olarak itâat ettiği anlaşılır. Müfessirlerin anlattıklarına göre rüzgâr, Süleyman'ın bindiği tahtı, onun istediği yere, Kudüs'e götürürmüş [5].

82 nci âyette anlatıldığı gibi cinler Hz. Süleyman'ın emrine boyun eğip ona çeşitli hizmetler görmüşler, yüksek binalar yapmışlardır. *''... Rabbinin izniyle cinlerin bir kısmı, onun önünde çalışırdı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona alevli azâbı taddırırdık. Ona dilediği gibi kaleler, heykeller, havuzlar kadar leğenler, sâbit kazanlar yaparlardı''* [6] âyetlerinde de cinlerin Hz. Süleyman'ın emrinde çalıştıkları anlatılır.

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا
لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ
عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾

83- Eyyûb'u da an, o Rabbine: ''Bu dert bana dokundu, sen acıyanların en acıyanısın!'' diye duâ etmişti. 84- Biz de onun duâsını

1. *Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 31; Müslim, Musâfirîn: 236.*
2. *Sebe' Sûresi: 10.*
3. *Kurtubî: 11/320; Mefâtîh*
4. *Sâd Sûresi: 36.*
5. *Mefâtîhu'l-ğayb: 22/201.*
6. *Sebe' Sûresi: 12-13.*

kabul etmiş, kendisine bulaşan derdi kaldırmıştık; ona tarafımızdan bir rahmet ve ibâdet edenler için bir öğüt olarak âilesini ve onlarla beraber bir katını daha vermiştik.

Tefsîr:

83-84 ncü âyetlerin işaret ettiği Eyyûb kıssası da sûrenin altıncı kıssa dizisi olmaktadır. Bu kıssanın anlatılmasındaki hikmet de Allah'a bağlanmanın önemini dar zamanda haline sabredip Allah'a yalvaranları Allah'ın, darlıktan kurtaracağını belirtmektedir. Dünyâ imtihân alanıdır. Başa gelen belâlarla kulun dayanma gücü ve Allah'a bağlılık derecesi sınanır.

Dayanılmaz hastalıklara yakalanan, malını, mülkünü, çoluk çocuğunu tamamen kaybeden Hz. Eyyûb, sıkıntısını yalnız Allah'a arz etmiş, o çok şefkatli, acıyanların en acıyanı Rabdan kendisini kurtarmasını dilemiştir. Allah, kendisine böyle gönülden yalvaran kuluna acıyıp onu dertlerinden kurtarmış; ona âilesini, malını, mülkünü eskisinden bir kat daha fazlasiyle vermiştir.

İşte bu, Allah'ın kullarına bir öğüttür. Allah'a yalvaranlar, O'nun acımasına erer, selâmeti bulur, gönül ferahlığına, dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşurlar.

Eyyûb kıssası, Sâd Sûresinde biraz daha geniş olarak anlatılır. Bu kıssa, Kitâbı Mukaddes'in kitaplarından birini oluşturur. Orada geniş geniş anlatılan kıssanın özeti şudur:

Eyyûb, pek çok malı, evlâdı, kadınları olan, refah içinde yaşayan bir peyğamberdi. Allah'ın nimetlerine şükreder, kulluk görevinde kusur etmezdi. Bir gün şeytan Allah'a, Eyyûb'u nimet içinde yaşattığı için kendisine kulluk ettiğini, nimetlerini elinden aldığı takdirde şükretmeyeceğini söyler. Allah da Eyyûb'un sabrını denemek için birer felâketle onun çocuklarını, hayvanlarını, birbiri ardınca öldürür. Ülkesi düşmanların baskınına uğrar. Vücuduna da bir hastalık verir, her tarafı yara bere içinde kalır. Fakat hiçbir halde Eyyûb ibadetinde kusur etmez, kendisine musallat olmağa çalışan şeytanın sözlerine önem vermez, Allah'a kulluktan şaşmaz. Nihâyet Allah'ın çıkardığı bir sudan içer, yıkanır, vücudu sağlığına kavuşur. Kendisine yeniden, mal, hayvan ve çocuklar verilir.

Kendisine sadakatle hizmet eden karısı, zaman zaman, başlarına gelen felâketlerden yakınırmış. Bunu Allah'a baş kaldırma kabul eden Eyyûb, iyileştiği takdirde ona yüz değnek vuracağına yemin etmiş. Vücudu sağlığa kavuşunca Allah, yüz sap alıp birleştirmesini ve onunla karısına bir tane vurmasını, böylece yeminini yerine getirmiş olacağını ilham etmiş.

Bilim adamlarının çoğunun kanısına göre Eyyûb, Hz. İbrahim'den sonra

Edom [1] ülkesiyle Arap çölü arasında kalan Saîr dağının güney doğusunda verimli bir bölgede yaşamıştır[2].

Herhalde Eyyûb kıssası da Araplar arasında biliniyordu ki Kur'ân-ı Kerîm, kıssaya sadece işaret etmekle yetinmiştir. Çünkü Kur'ân'ın amacı hikâye değil, bilinen olayları hatırlatıp öğüt vermektir.

Bu kıssaların hepsinin, özellikle Eyyûb kıssasının Hz. Peygamber'in hayâtiyle yakın ilişkisi vardır. Eyyûb, malı, mülkü, âilesi ve çocukları, hattâ sağlığı elinden alındığı halde Allah'ın sınavına sabreden, O'na bağlılığını aslâ kaybetmeyen örnek bir insan olarak anlatılıyor. Bu âyetlerin indiği sıralarda Hz. Peygamber'in karısı Hatice, amcası Ebutâlib vefat etmişti. Bunlar, kendisinin en büyük destekçileri idiler. Hatice, en sıkıntılı zamanlarında kendisinin dert ortağı olduğu gibi çocuklarının da annesi idi. Onları kaybetmek, elbette Peygambere ağır gelmişti. İşte bu sırada bu âyetler inerek ona, Eyyûb gibi Allah'ın sınavına sabretmesi telkin edildiği gibi, kendisi de bu kıssa ile teselli edilmiştir.

وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِدْرٖيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرٖينَ ﴿٨٥﴾ وَاَدْخَلْنَاهُمْ
فٖي رَحْمَتِنَا اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٨٦﴾ وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ
اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّٖي كُنْتُ
مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنٖينَ
﴿٨٨﴾ وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖي فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَ
﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كَانُوا

1. Edom, Filistin'in güneyiyle 'Akabe Körfezi arasında kalan bölgeye denir. Burada M.Ö. iki bin yılından itibaren Esav'ın çocukları olan Edomlular yerleşmişlerdir. Filistin kralları olan Hirodîler sülâlesi bunlardandır. Milâdî 70 yılında Kudüs'ün tahribine kadar bu sülâle bölgeyi yönetmiştir (Müncîd).
2. Mehâsinu't-Te'vîl: 11/4298.

يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ

85- İsmâîl'i, İdrîs'i, Zülkifl'i de an. Hepsi de sabredenlerdendi. 86- Onları rahmetimize soktuk, çünkü onlar sâlihlerdendi. 87- Zûn-nûn'u da an. O kızarak gitmiş, bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi (kavminin arasından çıkmakla kurtulacağını) *sanmıştı. Nihâyet karanlıklar içinde: "Senden başka tanrı yoktur. Senin şânın yücedir, ben zâlimlerden oldum!" diye yalvardı. 88- Biz de onun duâsını kabul ettik ve onu tasadan kurtardık. İşte biz insanları böyle kurtarırız. 89- Zekeriyyâ'yı da an. Rabbine: "Rabbim, beni tek bırakma, sen vârislerin en iyisisin!" diye duâ etmişti. 90- Onun duâsını da kabul buyurduk, ona Yahyâ'yı armağan ettik. Eşini de kendisi için ıslâh ettik* (çocuk doğurmağa elverişli bir hale getirdik). *Gerçekten onlar hayır işlere koşarlar, umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi ve bize derin saygı gösterirlerdi.*

Tefsîr:

85-86 ncı âyetlerde yedinci kıssa dizisi olmak üzere Hz. İsmâîl, İdrîs ve Zülkifl'e işaret edilmekte; sınavına karşı sabırlı olan bu sâlih kullarını Cenabı Allah'ın, rahmetinin içine soktuğu, yani acıyarak onları sıkıntılardan kurtardığı vurgulanmaktadır. Bu peyğamberlerin kıssaları daha önceki sûrelerde de geçmişti. Allah'ın sınavına sabreden örnek kullardan ibret alınması için burada diğer sabırlı salih insanlarla beraber bunlar da anılmaktadır.

Hz. İbrâhîm'in oğlu olan İsmâ'il, Meryem Sûresinde geçmişti. İdrîs de orada anılmıştı. Burada anılan üçüncü isim Zülkifl'in de sözgelişinden peyğamber olduğu anlaşılmaktadır. Bazıları da bunun sâlih bir insan, âdil bir kıral olduğunu söylemişlerdir [1]. Bazı kimseler de bunun Zekeriyyâ, yâhut İlyâs veya Yûşa' olduğunu söylemişlerdir ki bu görüş sözgelişine uygun değildir [2].

Sadece ismen anılan Zu'l-Kifl'i de bir kıssa konusu sayarsak, bu, sûrenin sekizinci kıssa dizisini oluşturur. Dokuzuncu dizi de aşağıdaki âyetlerde anlatılan Žu'n'nun kıssasıdır.

1. Kasimî, Mehâsinu't-Te'vîl.
2. Râzî, mefâtîhu'l-ğayb: 22/210.

87-88: Balık sâhibi demek olan *Zû'n-nûn,* balığın karnında kalan Hz. Yûnus'tan kinâyedir. Bu âyetlerde kavmine kızarak veya Rabbine canı sıkılarak ve kaçmakla sıkıntılardan kurtulacağını sanarak görevini terk edip ülkesinden ayrılan Yunus'un, bu hareketinden dolayı karanlıklar içinde yani balığın karnında kaldığı ve kurtarılması için Allah'a yalvardığı, Allah'ın da onu tasadan kurtardığı belirtilmektedir.

Burada Allah'a yalvaran sâlih kullarına yüce Mevlânın yetiştiğini, onları tasalardan kurtardığını vurgulamak üzre anlatılan bu kıssa, Sâffât, Yûnus ve Nûn (Kalem) sûrelerinde de geçer.

Bu kıssa, Kitâbı Mukaddes'in 874-875. sayfalarında yer almıştır:

"Ve Amittay'ın oğlu Yunus'a Rabbin şu sözü geldi: Kalk, Nineve(Ninova)ya git... çünkü onların kötülüğü benim önüme kadar çıktı. Fakat Yunus Rabbın önünden Tarşiş'e (Tarsus'a) kaçmağa kalktı ve Yafa'ya indi ve Tarşiş'e giden bir gemi buldu, navlununu verdi ve gemiye bindi.

"Ve Rab denizin üzerine büyük bir yel gönderdi, denizde büyük fırtına oldu. Gemiciler korktular, her biri kendi ilâhına feryâdetti ve hafiflik olsun diye gemide olan şeyleri denize attılar. Yunus ise geminin dip ambarına inmiş, derin uykuya dalmıştı. Gemi reisi onu kaldırdı: Gelin de kur'a çekelim ve bilelim kimin yüzünden bu belâ başımıza geldi dediler. Çekilen kur'a Yunus'a isabet etti. İstemeye istemeye Yunus'u denize attılar. Denizin kudurması yatıştı. Rabbın hazırladığı büyük bir balık Yunus'u yuttu ve Yunus üç gün, üç gece balığın karnında kaldı. Ve Rab balığa söyledi ve balık Yunus'u karaya kustu.

"Ve Rab tekrar Yunus'a Ninova'ya gitmesini buyurdu. Yunus Ninova'ya gitti. Ninova halkı Allah'a inandılar, tevbe ettiler. Rab Ninova halkından azâbı kaldırdı. Allah'ın pişman olup azâbı kaldırması, Yunus'un çok gücüne gitti. Yarabbi ben senin çok merhametli olduğunu, çok acıyan, geç öfkelenen ve inayeti çok olup kötülükten pişman olan Allah olduğunu biliyordum. Onun için memleketimden kaçmağa karar vermiştim.

"Ve Yunus, şehirden çıktı, şehrin doğusunda oturdu ve orada kendisine bir çardak yaptı. Allah, Yunus'un başına gölge olmak için asma kabak fidanı yetiştirdi. Fakat ertesi gün kabak, kurt vurduğu için kurudu. Başına vuran sıcak güneşle Yunus bayıldı, kendisi için ölümü diledi. Allah Yunus'a: "Sen emeğini çekmediğin ve büyütmediğin asma kabağına acıyorsun... ya ben Nineve için acımayayım mı?' dedi.

Yunus'un balık tarafından yutulması olayı üzerinde iki görüş vardır. Birine göre olay, Yunus'un Ninova halkına gönderilmesinden önce, diğerine göre sonra olmuştur. Birincisine göre Yunus Kudüs yöresinde idi. Kral Hezekiyel

onu, Irak'taki esir yahudileri kurtarmak üzere göndermek istemiş, o da gitmek istememiş, kıyıda bir gemiye binmiş, gemi batmaya yüz tutunca kur'a çekilip Yunus denize atılmış, balığın karnından çıktıktan sonra Ninova'ya gitmiş. Yukarıda özetleyerek verdiğimiz Kitabı Mukaddes parçasından ise Yunus'un daha önce Ninova'da iken oradan ayrılıp gittiği, Tarsus civarında dolaştığı, balık olayından sonra Ninova'ya geldiği anlaşılmaktadır. Fakat eğer olay Akdeniz doğu sahilinde olmuşsa, balığın karnından atıldıktan sonra Yunus'un ta 700-800 km.lik mesafeye gelmiş olması pek makul görünmüyor.

Kur'an-ı Kerîm'in anlattığı bu kıssa, kendisine özgü bir bilgi değil, Kitabı Mukaddes'te anlatılan ve herkesin inandığı bir öyküdür. Kur'an bilinen bu olayı ibret olmak için anlatmaktadır. Asıl vurgulanmak istenen fikir, tevbe eden insanları Allah'ın affedeceğidir. Bu husus, Yûnus Sûresinin 98-99 ncu âyetlerinde de izah edilmişti.

وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً
لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩١﴾ اِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةًۘ وَاَنَا۬ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾
وَتَقَطَّعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْۜ كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِه۪ۚ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾ وَحَرَامٌ
عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَٓا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾

91- O ırzını korumuş olanı da an. Ona ruhumuzdan üflemiş, kendisini ve oğlunu âlemlere bir mu'cize yapmıştık. 92- İşte bu sizin ümmetiniz (olan tevhîd dini) *bir tek ümmettir; Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin. 93- Fakat işlerini aralarında parçaladılar* (tevhid dinini çeşitli mezheplere böldüler, ayrılığa düştüler); *hepsi de* (sonunda) *bize döneceklerdir. 94- İmdi kim inanmış olarak iyi işlerden yaparsa onun çalışmasına nankörlük edilmez; biz onun çalışmasını yazanlarız. 95- Helâk ettiğimiz bir ülkeye artık yaşamak haramdır, onlar bir daha geri dönmezler.*

Tefsîr:

91 nci âyette bâkire Meryem ile kendisinde doğan Îsâ'nın insanlar için birer mu'cize oldukları anlatılmaktadır. Bakire'nin çocuk doğurması ve çocuğun babasız doğması birer mu'cizedir. Bu âyetle birlikte sûrede işaret edilen kıssa dizisi onbire ulaşmaktadır.

Bu kıssa, Meryem Sûresinde geçmişti. Burada Meryem "Irzını koruyan" diye nitelenmekte, bu suretle kendisine atılan iftiralardan arındırılmaktadır.

Meryem Sûresinde önce ihtiyar Zekeriyyâ ile kısır karısına Yahyâ'nın verildiği anlatıldıktan sonra bakire Meryem'den Îsâ'nın bir mu'cize olarak doğduğu anlatılmıştı. Burada da yine karısının ihtiyar ve kısır olmasına rağmen Zekeriyyâ'ya Yahyâ'nın verildiğine işaret edildikten sonra; Allah'ın, bakire Meryem'e de ruhundan üflemek suretiyle Îsa'yı yarattığı anlatılıyor. Demek ki bu iki olay arasında sıkı bir ilgi vardır:

Kısır kadının çocuk doğurması olağanüstü bir şeydir. Dilediği zaman kısırı doğurgan yapan Allah, bakireye de ruhundan üfleyip ondan çocuk yaratabilir. Bu da öteki gibi bir mu'cizedir. Bir mu'cize olarak doğan Yahyâ nasıl Allah'ın oğlu değilse, babasız doğan Îsâ da Allah'ın oğlu değildir. Kendisine erkek dokunmadan çocuk doğuran Meryem de, babasız doğan Îsâ da insanlar için Allah'ın kudretini gösteren birer mu'cizedir.

Yukarıdan beri bollukta ve darlıkta Allah'a yalvaran; Allah'ın, duâlarını kabul buyurup sıkıntılardan kurtardığı kullar anlatılmaktadır. Bunlar Peygamber için tesellî, mü'minler için ibrettir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu sûrenin indiği sıralarda Hz. Peygamber karısı Hatice'yi, amcası Ebutâlib'i kaybetmiş, müşriklerin baskısı da artmıştı. Yüce Allah, sıkıntıya katlanan ve sonunda Allah'ın lutfuna mazhar olup esenliğe kavuşan kullarının hayâtlarına kısa işaretler yaparak hem peygamberini, hem de ona inananları tesellî etmekte, onların dayanma güçlerini artırmaktadır.

92- Buraya kadar darlıkta da, bollukta da Allah'a duâ eden sabırlı peygamberlerin hayatlarına işaret edildikten sonra bu âyette de: *"İşte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir; yani sizin toplumsal dininiz, yolunuz aynıdır. Hepiniz Allah'ın birliğine çağıran, yalnız Allah'a sığınan insanlarsınız, ben de sizin Rabbinizim. Yalnız bana kulluk edin, korkmayın, öncekileri nasıl sıkıntılardan kurtardıysam sizi de öyle kurtarırım. Siz bana güvenin"* buyuruluyor. *Ümmet* burada toplumsal din anlamına gelen *millet* anlamında kullanılmıştır. Maamâfîh, bir tek düşünce ve ülkü etrafında birleşen topluma da *ümmet* denir. Âyette bu mânâ da vardır.

93- Peygamberler insanları hep Allah'a kul olmaya, O'nu birlemeğe ça-

ğırmışlar, hep aynı düşüncede birleştirmek istemişlerdir. Ama insanlar birleştirici düşünceyi parça parça etmişler, her toplum birbiriyle çelişkili çeşitli inançlara sapmıştır. Bu dinlerini parça parça eden insanların hepsi Allah'a dönecek, orada gerçeği görecek ve asıl gerçek dinin, kendi kuruntuları olmadığını anlayacaklardır.

94- Kim inanarak güzel işler yaparsa Allah'a döndüğü zaman orada yaptığının karşılığını görür. Allah, o insanın yaptıklarını yazmaktadır. Yapılan hiçbir iyilik veya kötülük unutulmaz, zayi de olmaz. Allah'ın ma'nevî güçleri onları tesbit eder ve ne zaman ki ruh Allah'a döner, işte dünyâda yapmış olduklarının hepsini orada tastamam bulur. Hiç kendisine haksızlık edilmez.

95 nci âyette Allah'ın helâk ettiği bir kasaba halkının, bir daha dünyâya dönmesinin haram olduğu, onların bir daha geri dönmeyecekleri vurgulanıyor.

"Görmediler mi kendilerinden önce nice nesilleri yok ettik; onlar bir daha kendilerine dönüp gelmezler" [1], *"Artık ne bir tavsiye yapabilirler, ne de âilerine dönebilirler"*[2] âyetleri de aynı anlamı ifade eder. 95 nci âyette " لا" olumsuzluk anlamını pekiştirmek için ziyâde edilmiştir [1]

95 nci âyette: *"Allah'ın helâk ettiği kavmin Allah'a dönmemesi haramdır, mutlaka her toplum Allah'a dönecek ve yaptığının karşılığını görecektir"* şeklinde de mânâ verilmiştir.

حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾
وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذٖينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا
قَدْ كُنَّا فٖي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٩٧﴾

96- Nihâyet Ye'cuc, Me'cuc'un önü açıldığı ve onlar her tepeden akın etmeğe başladıkları zaman, 97- Gerçek va'd yaklaşmış olur. İnkâr edenlerin gözleri donup kalır: "Vâh bize, biz bundan gaflet içinde idik, hayır meğer biz zulmediyormuşuz!" (diye mırıldanırlar).

1. Yâsîn Sûresi: 31.
2. Yâsîn Sûresi: 50.

Tefsîr:

96 ncı âyette Ye'cuc Me'cuc'un önünden seddin açılıp onların, her tepeden akın edecekleri belirtilmektedir. Ye'cuc Me'cuc hakkında Kehf Sûresinin 92-97 nci âyetleri münasebetiyle yeterli bilgi vermiştik, onu tekrara gerek görmüyoruz.

Burada bu olayın, kıyâmete çok yakın bir zamanda, hattâ belki de kıyâmet olayının içinde geçeceği anlaşılıyor. Çünkü 96 ncı âyetteki *"حَتَّى: hattâ"* edâtı, kendisinden sonra söz anlatılan bir edât olabileceği gibi *ğâye* için de olabilir. Yani hattâ, nihâyet anlamına geleceği gibi *"şu zamana kadar"* anlamına da gelir ki hattânın asıl görevi ikinci anlamdır. Bu takdirde âyetin, önceki âyetlere bağlı olarak anlamı şöyle olur: *"Helâk edilmiş olan kentlerin halkı, Ye'cuc Me'cuc'un önü açılıncaya ve onlar her tepeden akın etmeğe başlayıncaya kadar geri dönmezler. Ancak Ye'cuc Me'cuc'un önü açıldığı zaman ölmüş olanlar geri dönerler".* Demek ki Ye'cuc Me'cuc'un önünün açılması, kıyâmet olaylarındandır ki o zaman ölmüş olanlar, diriltilir, mahşer yerine gelirler. Mahşer yerinin dünyâda olacağı, hattâ Şam bölgesinde olacağı görüşü vardır [1]. Bir kavle göre 96 ncı âyetteki "هُم" zamiri, Ye'cuc Me'cuc'a değil, bütün insanlara gider. Yani Ye'cuc Me'cuc'un önü açılıp, insanlar her tepeden mahşer yerine akın etmeğe başladıkları zaman demek olur [2].

Bu son ihtimal vârid ise Ye'cuc Me'cuc olayı bugünkü dünyâda değil, fakat kıyâmet koptuktan sonra vukubulacak bir olaydır. Belki de kıyâmette, toplantı yerine akın akın fâsık insanlar bu sıfatla anılmışlardır. Ancak Kehf Sûresinde Ẑu'l-Karneyn'in, önlerine baraj yapıp engellediği bu kavmin, kıyâmete kadar barajı aşamayacakları, Allah'ın gerçek va'di olan kıyâmet zamanı gelince barajın yıkılacağı bildirilmiştir.

Eğer Ye'cuc Me'cuc olayı, kıyâmetin içinde değil de kıyâmete çok yakın zamanda vukubulacak bir olay ise -ki bu konuda kesin bir hüküm veremiyoruz- herhalde sayıları pek çok olan bu iki birleşik toplum, dünyâya saldıracak, diğer toplumları istilâ edeceklerdir. Sözgelişinden anlaşıldığına göre istilâya uğrayanlar, daha önce gaflet içinde bulunan, kendilerini savunma önlemleri almamış, adaletten uzaklaşmış, ahlâkî değerlerini yitirmiş toplumlardır. İşte gaflete düşüp yoldan çıkanlara, güçlü olan Ye'cuc Me'cuc musallat olacaktır. Burada Ye'cuc Mec'uc'un kâfir olduğuna dair bir kayıt yoktur. Ancak Kehf Sûresinde bunlar fâsık olarak nitelendirilmiştir. Demek ki Ẑu'l-Karneyn tarafından önlerine çekilen barajla engellenmiş olan bu kavimler, sonradan liderlerinin kumandasında barajlarını aşıp dünyâyı istilâya başlayacaklardır.

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/333.
2. Fethu'l-Kadîr: 3/426.

97- İşte o zaman gerçek va'd (kıyamet) yaklaşmış olacak, inkâr edenlerin gözleri korkudan donup kalacak ve onlar hayatlarını gafletle geçirdiklerini, haksızlık etmiş olduklarını itiraf edeceklerdir.

96-97 nci âyetler, artık Ye'cuc ve Me'cuc'un çıktığı, kıyâmet olayının başladığı zamanda pişman olmanın bir yarar sağlamayacağını vurgulamakta, bu zaman gelmezden önce uyanmak gerektiğini anlatmaktadır.

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾
لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ
فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

98- Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz, siz oraya gireceksiniz. 99- Eğer onlar tanrı olsalardı oraya girmezlerdi. Oysa hepsi orada sürekli kalacaklardır. 100- Onlar için bir inleme ve soluma vardır! Ve onlar orada bir şey işitmezler.

Tefsîr:

Hasab: Kuvvetli görüşe göre *hasbâ'*dan gelir. *Hasbâ'* güneşin ısısı karşısında kızarıp ateş koru gibi parlayan küçük taşlara denir. Ferrâ'ya göre hasab, Yemen dilinde odun anlamına gelir. Ayrıca Hz. 'Alî bu kelimeyi *"hatab"* şeklinde okumuştur ki odun demektir. Bu âyetlerde gerek müşriklerin, gerek taptıkları tanrıların cehennemin yakıtı oldukları, cehenneme atılacakları belirtiliyor ve: *"Tanrı olsalardı oraya girmezlerdi"* buyuruluyor. Müşriklerin, orada korkudan derin derin soluyacakları, ızdıraptan bir şey işitemeyecekleri bildiriliyor. Bu âyetler, müşriklerin, âhiretteki durumlarını tasvir eden bir kıyâmet sahnesi sergilemektedir.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى أُولٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾
لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي
كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

101- Ama bizden kendilerine güzellik (mutluluk sözü) *geçmiş olanlar, işte onlar ondan uzaklaştırılmışlardır. 102- Onun uğultusunu duymazlar ve canlarının çektiği nimetler içinde sürekli kalırlar. 103- O en büyük korku, onları aslâ tasalandırmaz. Melekler onları şöyle karşılar: "İşte bu, size va'dedilen gününüzdür!"*

Tefsîr:

101-103 ncü âyetlerde mü'minlerin âhiretteki durumları anlatılıyor. Kâfirlerin azâp sahnesi karşısında cehennemin hışırtısını dahi işitmeyin, ondan uzak, gönüllerinin çektiği herşeyi bulan, o büyük korkudan emin, meleklerin müjdesiyle taltif edilen cennetliklerin nimet sahnesi konmuştur. Tâ ki bu rahatlık, huzur ve mutluluk karşısında o azâp ve işkencenin dayanılmazlığı daha iyi kavransın, küfrün karşısında imanın değeri daha iyi anlaşılsın.

el-Husnâ: En güzel meziyet, mutluluk, güzellik demektir. İşte Allah'ın, ezelde kendilerine en güzel huy, özellik, mutluluk ve başarı takdir etmiş olduğu kimseler, cehennemden uzaklaştırılmışlardır. Onun hışırtısını dahi duymazlar. Gönüllerinin çektiği herşeyi bulurlar. Hiçbir şeyden korkmayacak bir güvenlik içindedirler. Melekler onları, içinde bulundukları nimetlerden dolayı kutlarlar.

Bazı rivayetlere göre Peygamber (s.a.v.) Ka'be çevresindeki müşriklere: *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz, siz oraya gireceksiniz"* âyetini okumuş, İbnu'z-Ziba're adında biri:

— Araplar meleklere tapıyorlarsa hıristiyanlar da Mesîh'e, yahudîler de 'Uzeyr'e tapıyorlar. Senin de dediğin gibi onlar Allah'a yakın kullardır. Şimdi onlar da mı cehennemin yakıtıdırlar? demiş... Bunun üzerine bu âyetler inmiş.

Âyetlerin, geçmiş âyetlere bağlılığı, bu rivayetin aslı olmadığını ortaya kor. Kur'ân'ın üslûbu, herşeyi karşılıklı olarak zıddiyle açıklamaktadır. Mü'min-

lerin hali tasvir edildikten sonra kâfirlerin halleri tasvir edilir veya kâfirlerin hallerini anlatan âyetlerin ardından mü'minlerin hallerini anlatan âyetler gelir. Kur'ân'ın genel üslûbu gereği olarak burada da kâfirlerin âhiret durumları tasvir edildikten sonra mü'minlerin durumları sergilenmiştir. Âyetler, böyle tutarsız rivayetlerin bildirdiği bir tartışmanın cevabı olmaktan daha yüksek anlamlar taşır.

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ
وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ
الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ
عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

104- O gün göğü, yazı tomarlarını dürer gibi toplarız, ilk yaratmaya başladığımız gibi onu yine iâde ederiz. Üzerimize sözdür, biz bunu mutlaka yapacağız! 105- Andolsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da: "Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak" diye yazmıştık. 106- Şüphesiz bunda, kulluk eden bir toplum için yeterli bir öğüt vardır. 107- Biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.

Tefsîr:

Sicill: Üzerine yazı yazılıp dürülen tomar dediğimiz büyük kâğıda denir. *Zübür* ise burada Allah tarafından indirilen kitaplar anlamına gelir.

104 ncü âyette yüce Allah, kıyâmet gününde göğü, yazı tomarlarını katlar gibi dürüp katlayacağını, ilk yaratmaya başladığı gibi yine onu iâde edeceğini yani yeniden yaratacağını veya eski haline döndürüp yok edeceğini bildirmektedir.

Allah'ın göğü, yazı tomarlarını katlar gibi katlayıp toplaması, O'nun kudretinin büyüklüğünü belirten mecâzî bir anlam taşır. İnsanlara göre gök, aklın alamayacağı kadar büyüktür. Yüce Allah, kudretinin derecesini belirtmek

üzere: İşte sizin ulaşılmaz, güç yetmez, sınırsız dediğiniz gökleri biz, yazı tomarlarını katlar gibi katlayıp toplarız buyuruyor. Göklerin, Allah'ın elinde bir kâğıt parçası kadar kalacağını, Allah'ın kudretinin o kadar büyük olduğunu belirtiyor. *"Allah'ı gereği gibi bilemediler. Oysa kıyâmet günü yer, tamamen O'nun avucu gökler de sağ elinde dürülmüştür"* [1] âyeti de aynı anlamı verir. Bu âyetleri ilk anda akla gelen açık anlamiyle kabul edip Allah'ın göğü katlayacağını düşünmek hatâlı olabilir. Asıl anlam, Allah'ın gökleri yok edip âlemi yeniden yaratacağını belirtmek veya O'nun kudretinin, bunları toplayacak kadar büyük olduğunu anlatmaktır.

105 nci âyette yüce Allah, Zebur'da, zikirden sonra Arza iyi kullarını vâris kılacağını yazmış olduğunu bildirmektedir. Burada Zikrin, Kur'ân'dan, Levh-i Mahfuz'dan, yahut Tevrat'tan veya gökten indirilmiş kitaplardan kinâye olduğu söylenmiştir. Fakat sözgelişinden anlaşılan mânâ şudur: Biz indirdiğimiz kitaplarda, ya da Dâvûd'a indirilen Kitap'ta öğüt verdikten sonra, dünyaya sâlih kullarımızın vâris olacağını bildirdik. Buna göre Zebur'dan sonra sözü edilen *ẑikir,* ondaki öğütlerdir. İşte bu öğütlere uyan sâlih kulların, Arza vâris olacakları bildirilmiştir.

İbn Abbâs, Mücahid, Saîd ibn Cübeyr, Süddî ve Ebû'l-'âliye'ye göre sâlih kulların vâris olacakları Arz, cennet yurdudur. Bunlara göre *"Bizi dilediğimiz yerde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun"* [2] âyetinde mü'minlerin varis olacakları Arzın, cennet yurdu olduğu açıklanmıştır. Sâlihlere tahsis edilen Arz odur. Ama dünyâya sâlihler de, başkaları da vâris olabilir. Sonra âyette bu Arz, yaratmanın iâdesinden yani yeniden yapılmasından sonra zikredilmiştir. Yeniden yaratmadan sonraki Arz ise ancak cennet yurdudur. El-Kelbî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği bir görüşe göre de bu Arz, dünyâ toprağıdır. Çünkü yüce Allah: *"İnanıp iyi işler yapanları yeryüzünde hakim kılacağını va'detmiştir"* [3]. *"Arz, Allah'ındır, onu kullarından dilediğine miras verir"* [4] buyurmuştur [5].

Bize göre bu âyette sâlihlerin, dünyada arza, âhirette cennet yurduna varis olacakları müjdesi saklıdır. Çünkü İlâhî kitaplarda bildirilen öğütler, toplumu kötü ahlâktan kurtarır, yüceltir, sâlih, birbirine tutkun bir toplum yapar. Birbirini seven, sâlih kişilerin oluşturduğu toplum da başarılı olur, zafere ulaşır.

Bu âyette mü'minlerin, sonunda zafere ulaşacakları, dünyânın bir kısmına hakim olacakları müjdesi yanında âhirette cennete girecekleri müjdesi

1. Zümer Sûresi: 67.
2. Zümer Sûresi: 74.
3. Nur Sûresi: 555.
4. A'râf Sûresi: 128.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 22/229-230.

de saklıdır. Ancak zafere ulaşmanın temel şartı, dinin ruhuna sarılmaktır. Şekliyata saplanıp dinin özünden uzaklaşan, hurafeler içinde yüzen geri kalmış milletler zafere ulaşamazlar. Çünkü onlar kendilerini sâlihlerden saysalar bile, gerçekte sâlih değillerdir. Sâlih olsalardı görevlerini lâyikiyle yapar, geri kalmazlardı. Dinin ruhu, maddeten ve manen çalışmaktır. Çalışan kazanır. Nitekim: *"Allah, sizden inanıp iyi işler yapanlara, kendilerinden öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, kendilerini de öyle yeryüzünde hükümran kılacağını va'detmiştir"* [1] âyeti bu gerçeği belirtmektedir.

Mekke'deki bir avuç müslüman, bu İlâhî va'd sonucunda zafere ulaşmış, kısa zamanda Arabistan sınırlarını aşan İslâm toplumu, dünyanın büyük bir kısmına hakim olmuştur. Ama onlar çalışıyorlardı. Pinekleyen, sakal uzatıp boyun bükerek meskenet yapmakla Arza hakim olunmaz.Din, şekil değil, ruhtur. Allah şekillere bakmaz, ruhlara bakar.

Âyînesi iştir kişinin lâfe bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde.

106 ncı âyette Allah'a kulluk eden kimseler için bu Kur'ân'da da öğütler, duyurular bulunduğu vurgulanıyor. Yani önceki kitaplarda bu öğütler anlatıldığı gibi Kur'ân'da da bunlar açıklanmıştır.

107 nci âyette Hz. Muhammed'in, ancak âlemlere rahmet için gönderildiği belirtilmektedir. Rahmet acımak anlamına gelir. Âyetin anlamı şudur: Allah insanlara acıdığından dolayı onları hurafelerden, kötü huylardan kurtarmak ve doğru yola yöneltmek için Hz. Muhammed'i göndermiştir.

Hz. Muhammed(s.a.v.)den önce insanlar birbirlerini yiyorlardı. Kuvvetliler zayıfları eziyor, kadınlar hakaret içinde tutuluyor, kız çocukları diri diri toprağa gömülüyor, insanlar elleriyle yaptıkları putlara tanrı diye tapıyorlardı. Dünyâ küfür ve sapıklık içinde yüzüyordu.

İşte yüce Allah, insanları bu haksızlıklardan kurtarıp özgürlüğe kavuşturmak, zayıfları korumak, ruhlarını vehim ve hurafelerin tutsaklığından kurtarmak için Hz. Muhammed'i göndermiştir. Onu göndermesi, insanlara acıdığından, şefkatinden dolayıdır. O, bizâtihî âlemlere rahmet olmuştur. Çünkü getirdiği prensipler, onların mutluluğuna sebebolmuştur. Müslim'in rivayet ettiği bir hadise göre: *"Müşriklere bedduâ etmesini söyleyenlere: Ben lânetçi olarak değil, âlemlere rahmet olarak gönderildim"* demiştir [2].

1. Nûr Sûresi: 55.
2. Müslim, Birr: 87.

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾
فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍۜ وَاِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ مَا
تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ
﴿١١٠﴾ وَاِنْ اَدْرٖي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ
رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّۜ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

108- De ki: "Bana, Tanrınız ancak bir tek Tanrıdır; diye vahyolunuyor, O'na teslim olacak mısınız?" 109- Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Ben sizin hepinize eşit şekilde açıkladım. Artık tehdid edildiğiniz şeyin yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmem." 110- "Şüphesiz O sözün açığını da bilir, gizlediklerinizi de bilir." 111- "Bilmem belki de o(azâb)*ın ertelenmesi, sizi sınamak ve bir süreye kadar yaşatmak içindir." 112- "Dedi: "Rabbim, hak ile hükmet. Rabbimiz çok merhamet edendir. Sizin nitelendirdiğinize karşı O'nun yardımına sığınılır."*

Tefsîr:

108-11 nci âyetlerin anlamı açıktır. Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayan müşriklere, Tanrının, bir tek Tanrı olduğunu söylemesini, yüz çevirdikleri takdirde kendisinin, üzerine düşen duyuruyu insanlar arasında ayırım gözetmeden herkese eşit olarak yaptığını; gerçeği herkese bildirdiğini; uyarıldıkları azâbın yakın mı, uzak mı olduğunu bilmediğini; gizli ve açık söylenen her sözü, içte dolaşan düşünceleri Allah'ın bildiğini; belki de azâbın ertelenmesinin, ya da vaktinin belirtilmemesinin, kendileri için bir sınav olduğunu; denenmeleri için kendilerine fırsat verilip yaşatıldıklarını söylemesi emrediliyor.

112 nci âyette Hz. Peyğamber'in: *"Rabbim, hak ile hükmet, sizin dediklerinize karşı merhametli Rabbimiz yardımcıdır"* dediği anlatıyor. Hz. Peyğamber'in, savaşlarında böyle söylediği rivayet edilir. Fakat bu âyet Mekke'de

inmiştir. Peyğamber Mekke'de savaşmadığı için bu âyetten önce Peyğamber'-in savaşlarında böyle söylemiş olması doğru olamaz. Bu âyet, ya Peyğamber'in, müşriklerin eziyetlerine karşı yaptığı duâyı nakletmektedir veya daha kuvvetli ihtimale göre âyetin başladığı fiil, mâzî kipi değil, emir kipidir. Nitekim fi'li bu şekilde okuyanlar da vardır. O zaman Peyğamber'e böyle duâ etmesi emredilmektedir ki bu kırâetin siyaka daha uygun olduğu açıktır. Çünkü bundan önceki fiiller hep emir kipindedir. Yüce Allah, müşriklerin sözleri karşısında Elçisine, gerçeği ortaya çıkarmasını Allah'tan istemesini, iftirâlara karşı Allah'ın yardımcı olduğunu bildirmesini emretmiştir.

Peyğamberlerin kıssalarının ve prensiplerinin nakledildiği sûrenin bu âyetle bitmesi, son derece uygun düşmüştür. Katâde şöyle demiş: "Allah, Elçisine bu davet işinde: *"Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasındaki işi gerçek ile açığa çıkar"*[1] deyip peyğamberlere uymasını emretmiştir[2].

Bu son âyette "رب" kelimesi de kesre ile "رَبِّ", zamme ile "رَبُّ" şeklinde okunduğu gibi bâ'dan sonra yâ ilâvesiyle "رَبِّي" şeklinde de okunmuştur. 'احكم' kelimesi de emir kipi şeklinde okunmasına ilâveten ismi tafdîl olarak "أَحْكَمُ" şeklinde de okunmuştur[3].

Enbiyâ Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd ile ilgili prensipler:

1. Göklerin ve yerin tek hükümdârı Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Zaten Allah'tan başka tanrı olsaydı bunlar, ya eşit güçte olurlardı. Bu takdirde biri diğerine söz geçiremediği için hiçbir iş yapılamazdı. Ya da içlerinden biri, ötekilerden güçlü olurdu ki ondan âcizlerine tanrı denilemezdi. Demek ki kâinâta hakim olan düzen, tanrının birliğini kanıtlamaktadır.

2. Açık ve gizli herşeyi bilen Allah'ın çocuğu yoktur. O'nun her emrine itâat eden, buyruğunu yerine getiren, saygılı kulları vardır (19-20, 26-27).

Kur'ân, bu prensibiyle müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları olduğu hakkındaki inançlarını reddettiği gibi; Hz. Îsâ'yı veya herhangi bir insanı Allah'ın oğlu sayan inançları da reddetmektedir. Tanrılık iddiâ eden cehenneme atılır (29). Melekler ve peyğamberler Allah'tan korkarlar, böyle bir iddiâda bulunamazlar. Bu iddiâ câhil insanların uydurmalarıdır.

4. Yaptığından sorumlu olmayan Allah, müşriklerin ibâdetlerine muhtaç değildir. Ancak kullarının ruhlarının yücelmesi ve ebedî saâdete ermesi için kendisine ibâdet etmelerini ister. Yoksa Allah'ın huzurunda, gece gündüz usanmadan, böbürlenmeden kendisini tesbîh eden kulları vardır (19-20, 26-27).

1. A'râf Sûresi: 89.
2-3 Mefâtîhu'l-ğayb.

5. Bütün peyğamberler, insanları tek olan Allah'a tapmağa, şirkten uzak durmağa çağırmışlardır. Bütün İlâhî dinlerin özü, İslâm (yalnız Allah'a teslîm olma ve O'na tapma) dinidir (25 ve Bakara Sûresi: 1, 112, 131, 132; Âl-i İmrân Sûresi: 85-86, 95; Mâide Sûresi: 111 vs.)

6. Müşriklerin kendi canları ve tanrılaştırdıkları cinler, cehennemin yakıtı olur. Cehennemin yakıtı dışarıdan değil, içine girenlerin canlarından oluşur (98).

Bu âyetten, cehenneme yakıt olan tanrıların kâfir cinler veya insan ruhları olduğu anlaşılır. İnsanları şirke yönelten, tanrılaştırılmış şeytanlar ve insanlar cehenneme atılırlar. Yahut âyette, müşriklerin taptıkları putların, heykellerin cehenneme atılacakları bildirilerek böyle şeylerin tanrı olamayacağı vurgulanmıştır. Zira tanrı olsalardı cehenneme girmezlerdi. Kendilerini koruyamayan âciz şeyler nasıl tanrı olabilir (99). Âyetin tefsîrine bakınız.

7. İnsanların tek tanrı olan Allah'a teslîm olmaları gerekir. Tevhîdin dışına çıkanlar mutlaka cezalandırılacaklardır (108-109).

B) Peyğamberlik ile ilgili prensipler:

8. Mûsâ ve Hârûn'a Furkan ve Ziyâ, korunanlara Zikr'i veren Allah, Hz. Muhammed'e de aynı Zikr'i ve nûru vermiştir. Öyle ise Kitâp sâhiplerinin, buna karşı çıkmamaları, kendi Kitaplarındaki ışığı taşıyan bu Kur'ân'ı da desteklemeleri gerekir (48-50).

9. 51-91 nci âyetlerde tevhîdi yerleştirmeğe çalışan bir dizi peyğamber kıssasından kesitler sunulur. Bu peyğamberlerin, aynı ülküyü taşıdıklarını vurgulamak üzre: "İşte bu sizin ümmetiniz (olan tevhîd ve İslâm milleti), *bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, yalnız bana kulluk edin!"* buyurulur. Bütün bu peyğamberler hep aynı din ve ümmet birliğini sağlamak, aynı inancı yerleştirmek için gelmişlerdir. Bunlar, zincirin halkaları gibi birbirini tamamlamaktadır. Bunların koydukları prensipler, birbirini bozmaz, neshetmez; destekler, doğrular. Biri diğerinin hükmünü kaldırmaz, bil'âkis yerleştirir, ona sâhibolur: *"Sana Kitâb'ı, gerçek ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı, onu kollayıcı olarak indirdik"* (Mâide Sûresi: 48).

10. Allah, peyğamberini ve Hak da'vetçisini korur, tuzaklardan kurtarır, kendi sözünü üstün getirir (44, 70-71).

11. Kur'ân, Allah'ın kullarına bir duyurudur. Allah, Hz. Muhammed'i, insanlara acıdığı ve onları yüceltmek istediği için göndermiştir (106-107).

C) Âhiretle ilgili prensipler:

12. Bu kâinât, eğlence için değil, bir amaç için yaratılmıştır. Hayât, bu dünyâ hayâtından ibaret değildir. Hayâtın asıl amacı, bu dünyâ hayâtından

sonra ortaya çıkacaktır. Bu kâinât, bir eğlence değil, gerçek olduğuna göre âhiret de gerçektir. Çünkü o hayât olmazsa, bu kâinât amaçsız yaratılmış olur. Kısa bir ömür, sonra yok olmak. Bunda Tanrı amacı açık gözükmez. Asıl amaç, bundan sonraki hayâtta görünecektir.

13. Allah'ın saâdete erdirmeyi va'dettiği canlar, cehennemden uzak kalır, korku ve üzüntü çekmez, melekler tarafından karşılanıp ağırlanırlar (101-103).

14. Allah, kıyâmette göğü toplayacak, yeniden yaratacaktır (yıldızların büzülmesi olayı) (104 ncü âyet).

15. Âhirette hiçbir can haksızlığa uğratılmaz, hiçbir iyilik karşılıksız kalmaz... Herkesin eylemleri, adâlet terâzîsinde tartılıp değerlendirilir. Herkes yaptığının karşılığını alır: *"Kıyâmet günü için adâlet terâzileri kurarız. Hiç kimseye bir haksızlık edilmez.* (İnsanın yaptığı iş), *bir hardal dânesi ağırlığınca da olsa onu getiririz. Hesâb gören olarak biz yeteriz"* (47). *"Kim inanarak iyi işlerden yaparsa, onun çalışmasına nankörlük yok*(teşekkür var)*dır ve biz,* (onun çalışmasını) *yazanlarız"* (94).

D) Genel Prensipler:

16. İnsanlar, yaptıklarından hesap vereceklerini unutur, öğüt almaz, keyiflerine göre yaşarlar (1).

17. Kur'ân, öğütünü dinleyip gösterdiği yola uyan toplumu yüceltir (10).

18. Gelenekçiler, gelen her yeni uyarıya karşı çıkarlar. Bir düşüncenin doğruluğu ne kadar kanıtlansa, yine onlar geleneklerinden, şartlandıkları düşüncelerin etkisinden kurtulup da objektif düşünemez ve uyarıyı dinlemezler; yeni düşünce ile alay ederler. Nitekim bu tefsîrde Kur'ân'ın ruhunu yansıtan düşünceleri de, alışageldikleri bozuk düşüncelerin ve geleneklerin etkisiyle reddetmekte, bu tefsîrin yazarına bütün hücumlarını yöneltmektedirler. Maalesef bunlar, bu yazara saldırırken Kur'ân'ın kendisine saldırdıklarını hiç düşünmemektedirler.

19. Kendi içlerinden çıkmış, kendileriyle beraber büyümüş bir insanın elçi, uyarıcı olmasını; saygı görmesini çekemezler, kıskanırlar. Bu yüzden onu şiddetle reddederler. Bu hareketi, daha çok toplumun lideri durumundaki şımarık, kıskanç, menfaatçi, bencil insanlar yaparlar. Oysa geçmiş peyğamberler de melek değil, birer insan idi. Onların peyğamberliğini kabul edenler, neden yeni peyğamberi: *"Bu da sizin gibi bir insandır"* diyerek reddediyorlar? Bunun temel sebebi kıskançlıktır. Eskileri kabul ederler, çünkü onlar geçmiştir, toplum içinde değillerdir, kendi mevkilerine zarar vermezler. Ama kendi zamanlarında, kendi aralarından çıkan peyğamberi ve uyarıcıyı, Hak da'vetçisini kabul ettikleri takdirde kendi liderliklerini, menfaatlerini kaybedecek, o

peygambere veya uyarıcıya tâbi olacaklardır. İşte lider iken tâbi durumuna düşmek istemediklerinden kendi çağdaşları olan peygamber ve uyarıcıyı reddederler.

Fakat zorbalar ne kadar olumsuz davranış içine girseler, ne kadar direnseler de Allah'ın imdâdı yetişir, peygamberlerin, uyarıcıların dâvâsı, getirdikleri yeni düşünce üstün gelir. Allah, hakkı bâtılın üzerine atarak bâtılı ezer. Köhne düşünceler, tarihe gömülür (9, 18).

20. Mü'min, açık kanıtla hareket eder. Kur'ân bilgi ile, aklî kanıtlarla hareket etmeyi, bilgisiz davranışlardan uzak durmayı öğütler. Allah'ın birliğini ispatlayan kanıtlardan sonra şöyle der: *"de ki: Kesin delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların da, benden öncekilerin de öğüdü budur. Ama çoğu, gerçeği bilmeden yüz çevirirler"* (24).

21. Hiçbir insan, ölümsüz değildir. Her can ölümü tadacaktır (34-35). Ebedî yaşama sahip bir insan yoktur. Buna göre Hızır'ın hayât suyu içip bedeniyle ebedî yaşama erdiği hakkındaki rivâyetler doğru değildir. Hızır, bedene bürünüp görünen rûhânî bir varlık olabilir. Ebedî hayât, ancak âhirette vardır. Dünyâdaki bedensel canlılara ebedîlik verilmemiştir.

22. Allah, insanı iyi ve kötü olaylarla sınamaktadır. Herkes Yüce Mahkeme'de, dünyâdaki olaylar ve davranışları ile değerlendirilecektir (35).

23. İnsan acelecidir. Mü'minler, dinleriyle alay eden müşriklerin hemen cezâlandırılmalarını beklerler. Onlar hemen cezalandırılmayınca da umutsuzluğa düşerler. Kâfirler de olumsuz davranışlarından dolayı hemen cezâlandırılmadıklarını görünce İlâhî uyarının boş olduğunu sanır, kötü davranışlarını sürdürürler.

Gerçekte Hak da'vetiyle alay edenler cezâlandırılacaklardır, ama Allah, aceleci değildir. Hikmeti uyarınca onlara bir süre tanımıştır. Aceleye gerek yoktur. Peygamberleriyle alay eden eski milletler cezalandırıldıkları gibi Hz. Muhammed'le (s.a.v.) alay edenler de cezalandırılacaklardır (37-43).

24. Kâfirler, hiç ummadıkları bir zamanda ansızın azâba yakalanırlar. Taptıkları tanrılar, kendilerini koruyamaz (40-43).

25. Bir kuşak, kendilerinin ve atalarının cezâ görmeden rahat bir yaşam sürdürdüğünü görünce gaflete düşer, âhirete yönelmez. Helâk edilmiş yöre kentlerinin durumundan ibret almaz.

44 ncü âyetin mânâsı, Ra'd Sûresinin 41 nci âyetinde de başka bir üslûb ile geçmişti. Burada 37-43 ncü âyetlerde anlatılanlar da, üslûb farkıyle, Ra'd Sûresi'nin 40-41 nci âyetlerinde anlatılmıştır.

26. İnsan uzun süre rahat yaşayınca gaflete düşer. Âhiret hesâbını, hattâ

Allah'ı unutur. Yüreği katılaşır: *"İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalbleri, Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitâb verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?"* (Hadîd Sûresi: 16).

27. Gerçeği, ancak önyargılı olmayan, objektif düşünebilen sağduyu sahipleri anlarlar. Önyargı, insanların tarafsız ve doğru hüküm verme yeteneğini köreltir (45). İsteksiz öğrencinin, dersi anlaması, başarılı olması mümkün değildir. Anlamak için gönülden, istekle dinlemek şarttır.

28. Lûtçuluk, zinâ, toplumu felâkete sürükler (74). *"Zinâya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir edepsizliktir, çok kötü bir yoldur!"* (İsrâ Sûresi: 32).

29. Allah dilerse yaşlı adamdan ve kısır kadından, nâmuslu bâkireden çocuk doğurtur (89-91).

30. Hakk'ın buyruğu geldiği zaman, peyğamber sözünü dinlemeyenler pişman olurlar.

31. Tevrât'ta ve Zebûr'da Arzın, sâlih kullara verileceği, sonunda sâlihlerin bu dünyâya egemen olacakları yazılmış olduğu gibi (105), Kur'ân'da da böyle yazılmıştır: *"Allah, sizden inanıp iyi işler yapanlara öncekileri hükümran kıldığı gibi, kendilerini de hükümran kılacağını va'detmiştir"* (Nûr Sûresi: 55).

32. İnkârcıların, ne zaman cezâlandırılacaklarını yalnız Allah bilir. Belki de Allah onları biraz daha denemek için azâbı erteler. Allah'ın yargısı gerçektir. O'nun vereceği hüküm, âdildir (112).

33. Göklerle yer, yani tüm evren, önce birbirine yapışık, tek kütle iken Allah, bunları birbirinden ayırarak uzaydaki galeksileri, sistemleri oluşturmuş ve her canlı şeyi sudan yaratmıştır. Hayâtın temeli sudur. Bedensel hayât, suya dayalıdır (30).

34. Gök, korunmuş, sağlam bir tavan gibi yerin üstünde durur. Uzayda asılı duran yıldızlar yıkılmaz. Allah, bu binâyı öyle sağlam yapmıştır ki hiçbir güç, onun taşlarından birini yerinden sökemez: *"Göğü sağlam yaptık ve biz* (onu) *genişletmekteyiz"* (Zâriyat Sûresi: 47).

32 nci âyette gök binâsının sağlamlığına işâret edildiği gibi, dünyâyı bir tavan gibi çevreleyen atmosfer tabakasının koruyuculuğuna da işâret vardır. Atmosfer, uzaydan gelen ışınları süzerek dünyâya iletir. Bu süzme olmasa, doğrudan gelecek ışınlar, dünyâdaki hayâtı olumsuz yönde etkiler. Bundan dolayı dünyânın doğal yapısını korumağa özen göstermelidir. Nitekim uzaya salınan gazların, losyonların, atmosferdeki ozon tabakasında açtığı deliğin, dünyadaki hayât düzeni üzerinde ne büyük olumsuz etkiler yapacağı, bilginleri çok düşündürmektedir.

ENBİYÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	مُحْدَثٍ	Cerr ile, zikr'in sıfatı:	Çoğunluk.
	مُحْدَثٌ	Ref' ile, zikr'in mahallinin sıfatı:	İbn Ebî 'Ableh.
	مُحْدَثًا	Nasb ile, zikirden haldir	Zeyd ibn 'Alî [1].
3	لَاهِيَةً	Nasb ile:	Çoğunluk.
	لَاهِيَةٌ	Haber olarak ref' ile:	İbn Ebî 'Ableh ve 'Îsâ [2].
4	قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ ٱلْقَوْلَ	Elif ile, haber kipi:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	قُلْ رَبِّي يَعْلَمُ ٱلْقَوْلَ	Meczûm lâm ile, emir kipi:	Ötekiler.
	قُلْ رَبِّي يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ		İbn Mes'ûd ve Übey[3].
	بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ ٱلْأَوَّلُونَ		Çoğunluk.
	بِالآيَاتِ ٱلَّتِي أُرْسِلَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ		İbn Mes'ûd[4].
7	نُوحِي إِلَيْهِمْ	Nûn ile, îhâ kökünden çoğul mütekellim:	Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	يُوحَى إِلَيْهِمْ	Madmûm yâ, meftûh hâ ile edilgen:	Ötekiler.
21	يُنْشِرُونَ	İnşâr kökünden muzârî':	Çoğunluk.
	يَنْشُرُونَ	Neşr'den muzâri':	Hasan, Mücâhid [5].

1. el-Bahr: 6/296.
2. el-Bahr: 6/296.
3. el-Mesâhif: 62, 147.
4. el-Mesâhif: 62.
5. el-Bahr: 6/304.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
24	ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرُ مَنْ قَبْلِى	İkisinde de zikr'in men'e izâfetiyle:	Çoğunluk.
	ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مَنْ قَبْلِى	Zikr'lerin tenvîni, men mahallen mansûb [1]:	Bir kırâet.
	ذِكْرٌ مِنْ مَعِيَ وَ ذِكْرٌ مِنْ قَبْلِى	Zikr'ler tenvinli (مِن) cer harfi olarak:	İbn Mes'ûd, Yahyâ ve Talha [2].
	.............مَعِيَ........	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Ötekiler.
	...مَعِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Hafs.
	الْحَقُّ	Hakk'ın ref'iyle [3]:	İbn Muhaysın.
	الْحَقَّ	Hakk'ın nasbıyle:	Ötekiler [4].
25	نُوحِى	Madmûm nûn ile îhâ kökünden etken:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُوحَى	Yâ ve meftûh hâ ile, edilgen:	Ötekiler.
29	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	إِنِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
30	أَلَمْ	Lam'dan önce vâvsız:	İbn Keŝîr, İbn Muhaysın; keza Mekke mushafı.
	أَوَلَمْ	Lâm'dan önce vâvlı:	Ötekiler.
	أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَ الْأَرْضَ		Çoğunluk.
	أَنَّ الْأَرْضَ وَ السَّمَاءَ		İbn Mes'ûd[5].
	رَتْقًا	Tâ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
31	فِى الْأَرْضِ		Çoğunluk.
	لِلْأَرْضِ آيَاتِهَا		İbn Mes'ûd.
32	آيَاتِهَا		Çoğunluk.
	آيَاتِنَا		Übey[6].
33	يَسْبَحُونَ		Çoğunluk.
	يَعْمَلُونَ		İbn Mes'ûd.

1. Yani "Bu, benim için de, benden öncekiler için de bir zikir(öğüt, uyarı)dir" demek olur.
2. Burada (مِن) tarafımdan anlamına gelir. Âyetin anlamı: *"Bu, benim tarafımdan ve benden öncekilerden olan zikirdir"* demek olur. el-Mesâhif: 62. 3. (لايعلمون)de durulur. Hak, söz başı olur. 4. (لا يعلمون)de durulmaz, çünkü (الحقّ) fi'lin tümlecidir (Kurtubî: 11/280).
5. el-Mesâhif: 62. **6. el-Mesâhif: 147.**

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَتْقًا	Tâ'nın fethiyle:	Hasan [1].
34	مُتَّ	Mîm'in kesri ve dammıyle:	İkisi de lehçedir [2].
37	خَلَقَ اْلاِنْسَانَ مِنْ عَجَلٍ	Hâ ve lâm'ın fethiyle, etken, insan mansûb:	Humeyd.
	خُلِقَ اْلاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ	Hâ'nın damını, lâm'ın kesriyle, edilgen:	Çoğunluk [3].
43	نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ		Çoğunluk.
	مَنْعَ اَنْفُسِهِمْ		İbn Mes'ûd.
42	يَكْلَؤُكُمْ	Meftûh lâm'dan sonra madmum hemze ile:	Çoğunluk.
	يَكْلَوُكُمْ	Vâv üzerine hafif damme ile, hemzesiz:	Ebû Ca'fer, Zührî Şeybe [4].
	يَكْلَوْكُمْ	Sâkin vâv ile:	Kırâet.
	يَكْلَاكُمْ	Meftûh lâm'dan sonra, hemzenin hafifletilmesinden oluşan bir elif ile:	Kisâ'î ve Ferrâ'nın nakli [5].
	وَ لَا هُمْ مِنَّا		Çoğunluk.
	وَلَا أنقموا مِنَّا		İbn Mes'ûd[6] .
45	وَ لَا تُسْمِعُ الصُّمَّ	Madmûm tâ, meksûr mîm ile, (الصمّ) mansûb:	İbn 'Âmir.
	وَ لَا يَسْمَعُ الصُّمُّ	Meftûh yâ, mîm ile (الصُّمّ) merfû':	Ötekiler [7].
	وَ لَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ	İsmâ'dan hitâb kipi, du'â mansûb:	İbn 'Âmir...:
	وَلَا يُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءُ	İsmâ'dan etken ğâib kipi, du'â merfû':	Ebû 'Amr'dan rivâyet [8].
47	الْقِسْطَ	Sîn ile:	Çoğunluk.
	الْقِصْطَ	Sâd ile:	Bir grup [9].
	مِثْقَالُ	Ref' ile, burada ve Lokman: 16'da:	Nâfi, Zeyd ibn 'Alî ve Ebû Caf'er [10].
	مِثْقَالَ	İki yerde de nasb ile:	Ötekiler.

1. Kurtubî: 11/283. 2. Kurtubî: 11/287.
3. Taberî, çoğunluk kırâeti olan edilgen şeklinden başka türlü okumaya cevâz vermemiştir (Câmi'u'l-beyân: 17/28). 4. el-Bahr: 6/314.
5. Kurtubî şöyle diyor: "Nehhâs'a göre son kırâet, iki bakımdan hatâdır. Önce ancak şiir zaruretinde hemzeden bedel yapılabilir. Sonra böyle okuyan Kisâ'î ve Ferrâ' mütekellim mâzî'de (كَلَيْتُ) diyeceklerdir. O zaman mânâ ters olur. Çünkü (كَلَيْتُ), böbreğini incittim, demektir. Biri bir başkasına " كَلَاكَ اللّٰهُ" **dese, ona bedduâ etmiş, Allah'ın onu böbrek hastalığına düşürmesini istemiş olur" (Kurtubî: 11/291) 6. el-Mesâhif: 62.**
7. Taberî'ye göre doğrusu, meftûh yâ ve mîm ile olan çoğunluk kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 17/32).
8. Fiil, duâya isnâdedilmiştir. Yani duâ, sağıra işittiremez, ona çağırmanın yararı olmaz, demektir (el-Bahr: 6/315-316). 9. Kurtubî: 11/294.
10. el-Bahr: 6/316; Neşr ve Tebsırah.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
47	أَتَيْنَا	Maksûr elif ile, onu getirdik anlamında:	Çoğunluk.
	آتَيْنَا	Uzatmalı elif ile, onu geçirdik anlamında:	İbn 'Abbâs, Mücâhid, 'İkrime [1].
	أُتِينَا		İbn Mes'ûd ve Übey[2].
	أَثَبْنَا	Sevâb'dan Ona sevâb verdik, ödüllendirdik anlamında:	Humeyd.
48	ضِئَاءً	Meftûh hemze ile, burada, Yûnus ve Kasas Sûresinde:	Kunbul.
	ضِيَاءً	Hemze yerine yâ ile (üç yerde de öyle):	Ötekiler [3].
57	وَ تَاللّٰهِ	Tâ ile:	Çoğunluk.
	وَ بِاللّٰهِ	Bâ ile:	Mu'âz ibn Cebel ve Ahmed ibn Hanbel [4].
	تُوَلُّوا	Vellâ'nın muzârii:	Çoğunluk.
	تَوَلَّوْا	(تَوَلَّى) muzâriinden ikinci tâ'nın hazfiyle:	'İsâ ibn 'Ömer [5].
58	جِذَاذًا	Cîm'in kesriyle:	Kisâ'î, Yahyâ ibn Vessâb, A'meş ve İbn Muhaysın.
	جَذَاذًا	Cîm'in fethiyle:	İbn 'Abbâs, Ebû Nehîyk ve Ebû's-Simâl.
	جُذَاذًا	Cîm'in dammıyle:	Ötekiler[6].
63	بَلْ فَعَلَّهُ كَبِيرُهُمْ	Lâm'ın şeddesiyle [7]:	M. İbn es-Semeyfa' [8].
	بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ	Hafif lâm ile:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 11/294; el-Bahr: 6/316.
2. el-Mesâhif: 62, 147.
3. en-Neşr: 1/406-407.
4. el-Bahr: 6/321
5. el-Bahr: 6/322.
6. Kurtubî: 11/298. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu gibi cîm'in dammıyle okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 17/38).
7. Herhalde yapan, o büyükleridir, anlamında. 8. Kurtubî: 11/300.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَسَلُوهُمْ	Hemzenin harekesini, kendinden önceki sâkine nakil ile hemze'nin hazfi:	İbn Kesîr, Kisâ'î, Halef.
	فَسْئَلُوهُمْ	Nakilsiz, hemze ile:	Ötekiler [1].
65	نَكَسُوا	Nûn ve kâf'ın fethiyle, etken:	Rıdvân ibn Ma'bûd.
	نُكِسُوا	Nûn'un dammı, kâf'ın kesriyle, edilgen:	Çoğunluk.
	نُكِّسُوا	Tenkîs'ten edilgen:	Ebû Hayveh, İbn Ebî 'Ableh,... [2].
67	أُفَّ	Fâ'nın fethiyle, burada, İsrâ ve Enbiyâ'da:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Ya'kub.
	أُفٍّ	Fâ'nın kesriyle, tenvînli, üç yerde de:	Ötekiler [3].
73	أَئِمَّةً	Her bulunduğu yerde iki hemze ile:	İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ravh.
	أَيِمَّةً	İkinci hemzeyi teshîl (hemze ile yâ arasında bir sesle okuma):	Nâfi, Ebû 'Amr, İbn Kesîr, Ebû Ca'fer, Ruveys.
	أَيِمَّةً	İkinci hemzeyi tam yâ ile okuma:	Diğer kari'ler özellikle Vâsıtlılar [4].
77	مِنَ الْقَوْمِ		Çoğunluk.
	عَلَى الْقَوْمِ		Übey[5].
78	لِحُكْمِهِمْ	Çoğul zamiriyle:	Çoğunluk.
	لِحُكْمِهِمَا	Tesniye zamiriyle:	İbn 'Abbâs [6].
79	فَفَهَّمْنَاهَا	Tefhîm kökünden çoğul, mütekellim:	Çoğunluk.
	فَأَفْهَمْنَاهُ	İfhâm kökünden çoğul, mütekellim:	Übey, 'İkrime [7].
	فَعَلَّمْنَاهَا		İbn Mes'ûd[8].

1. en-Neşr: 1/414. 2.el-Bahr: 6/325. 3.en-Neşr: 1/306-307. Bu konudaki kırâet farkları Isrâ Sûresinde geçmişti. 4. en-Neşr: 1/378-379. Fakat Zemahşerî, üçüncü kırâeti tecvîz etmiyor, câiz olmayan bir gramer hatâsı sayıyor: en-Neşr: 1/380. 5.el-Mesâhif: 147. 6. el-Bahr: 6/330. 7.el-Mesâhif: 62. 8.el-Mesâhif: 147.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
80	لِنُحْصِنَكُمْ	Nûn ile, çoğul mütekellim:	Ebûbeker, Ruveys, Âsım ibn Ebî'n-Necûd ve Ebû Hanîfe Mes'ud ib Sâlih.
	لِتُحْصِنَكُمْ	Tâ ile, müennes kipi:	Ebû Ca'fer, Yezîd ibn Ka'ka', İbn Âmir, Hafs.
	لِيُحْصِنَكُمْ	Yâ ile ğâib müzekker kipi	Ötekiler.
	لِتُحَصِّنَكُمْ	Tâ ile, tahsîn kökünden:	Yahyâ ibn Vessâb ve A'meş.
	لِيُحَصِّنَكُمْ	Yâ ile, tahsîn kökünden:	Ebû Amr'dan **rivâyet**[1].
	لِيُحْصِنَكُمْ	Etken sülâsî:	İbn Mes'ûd[2].
81	الرِّيَاحَ	Çoğul kipiyle, mansûb:	Ebû Ca'fer, Hamza, Halef, Kisâ'î.
	الرِّيَاحُ	Çoğul kipiyle, merfû':	Ebû Hayveh[3].
	الرِّيحُ	Tekil kipiyle, merfû'[4]:	Abdu'r-Rahmân A'rec, Sülemî ve Ebûbekr[5].
	الرِّيح	Tekil kipiyle, mansûb:	Çoğunluk[6].
82	مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَ يَعْمَلُونَ عَملاً دُونَ ذٰلِكَ وَ كُنَّا		Çoğunluk.
	مَنْ يَغُوصُ لَهُ وَ يَعْمَلُ وَ كُنَّا		İbn Mes'ûd[7].
83	أَنِّى	Hemze'nin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِنِّى	Hemze'nin kesriyle:	'Îsâ ibn Ömer[8].
	مَسَّنِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Hamza.
	مَسَّنِىَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
87	أَنْ لَنْ يُقْدَرَ	Madmûm yâ ile, edilgen kipi:	İbn 'Abbâs, Hasan, İbn Ebî İshâk, Ya'kub.
	أَنْ لَنْ يَقْدِرَ	Meftûh yâ, meksûr dâl ile etken:	Hasan'dan rivâyet.

1. el-Bahr: 6/332. Taberî'ye göre en doğrusu, yâ ile okumaktır. Çünkü bu çoğunluğun kırâetidir: 17/55.
2. el-Mesâhif: 62.
3. el-Bahr: 6/332.
4. **Mâkablinden ilgisi kesilip gizli teshîr'in haberi olur. Anlamı: Süleymân'ın rüzgâra hükümranlığı vardır, demektir.**
5. Kurtubî: 11/322.
6. Taberî, çoğunluk kırâeti olan tekil nasb halinden başkasını câiz görmemektedir (Câmi'u'l-beyân: 17/56.).
7. el-Mesâhif: 62.
8. el-Bahr: 6/334.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَنْ لَنْ يُقَدَّرَ	Takdîr kökünden edilgen:	Ubeyd ibn Umeyr, Katâde, Humeyd el-A'rec.
	أَنْ لَنْ نُقَدِّرَ	Takdîr kökünden çoğul mütekellim:	Mâverdî'nin İbn Abbâs'tan hikâyesi.
	أَنْ لَنْ نَقْدِرَ	Kadr kökünden çoğul mütekellim:	Ötekiler [1].
88	نُجِّي	Tek nûn şeddeli cîm ile [2]:	İbn Âmir, Ebûbekr.
	نَجَّى	Tenciye kökünden ğâib mâzî:	Muhammed ibn Semeyfa' ve Ebû'l-Âliye [3].
	نُنْجِي	İncâ kökünden çoğul:	Ötekiler [4].
90	وَ يَدْعُونَنَا	İki nûn ile:	Çoğunluk.
	وَ يَدْعُونَا	Tek nûn ile:	Talha ibn Musarrif [5].
	رَغَبًا وَ رَهَبًا	Râ, ğayn ve hâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	رَغْبًا وَ رَهْبًا	Râ'nın fethi, ğayn ve ha'nın sükûnuyla:	İbn Vessâb, A'meş.
	رُغْبًا وَ رُهْبًا	Râ'nın dammı, ğayn'ın ve ha'nın sükûnuyla:	A'meş'ten rivâyet [6].
92	فَاعْبُدُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	فَاعْبُدُونِ	İki halde de yâ'nın hazfiyle	Ötekiler [7].

1. Kurtubî: 11/332; el-Bahr: 6/335.
2. (نُنَجِّي) anlamındadır. Tahfîf için nûnlardan biri hazfedilmiştir.
3. *"Allah, mü'minleri kurtardı"* demektir. Kurtubî: 11/335.
4. **Taberî'ye göre iki nûn ile olan çoğunluk kırâetinden başkasıyle okumak câiz değildir, başkası yanlıştır:** 17/82. Ğaysu'n-nef' adlı eserin yazarı da şöyle diyor: "Ebû Ubeyde, esas mushafa ve vilâyetlerin mushaflarına uyduğu için tek nûn ile olan birinci kırâeti tercîh etmiştir. Bazı nahivciler bunu gramer hatâsı saymış iseler de öyle değildir, iki büyük imamdan sâbit olan sahih bir kırâettir. İmamlardan bir cemâat bunun sıhhat yönünü açıklamış. İbn Hişâm da idğâm bâbında bunu şöyle izah etmiştir: Aslı ikinci nûnun fethiyle (نُنَجِّي)dir. Nûnlardan biri tahfif için hazfedilmiştir" (Hâmişu's-Sirâc: 177; Tebsırah: 598, not: 2; el-Bahr: 6/335).
5. Kurtubî: 11/337; el-Bahr: 6/336.
6. Câmi'u'l-beyân: 17/84; Kurtubî: 11/337; el-Bahr: 6/336. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâeti olan iki harfin fethiyledir: 17/84.
7. en-Neşr: 2/325.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
92	أُمَّةً وَاحِدَةً	Hâl olarak mansûb:	Çoğunluk [1].
	أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ	Bedel veya gizli bir mübteâ'nın haberi olarak merfû':	Übey, Hasan ve Ebû 'Amr'dan rivâyet [2].
94	كُفْرَانَ		Çoğunluk.
	كُفْرَ		İbn Mes'ûd[3].
95	وَ حِرْمٌ	Hâ'nın kesri, râ'nın sükûnuyla:	Hamza, Kisâ'î, Hz. 'Alî, İbn Mes'ûd. İbn 'Abbâs ve Ebû Hanîfe'den rivâyettir.
	وَ حَرَامٌ	Hâ'nın ve râ'nın fethi, sonra elif ile:	Ötekiler.
	وَ حَرِمَ	Hâ, mîm'in fethi, râ'nın kesriyle:	İbn 'Abbâs'tan ve Sâid ibn Cübeyr'den rivayettir.
	وَ حَرُمَ	Hâ'nın fethi, râ'nın dammı, mîm'in fethiyle	Yine İbn 'Abbâs'tan rivâyettir. 'İkrime ve Ebû'l-'Âliye'nin kırâetidir.
	وَ حَرَمَ، وَ حَرَّمَ، وَ حُرِّمَ		Kipleri de İbn 'Abbâs'tan gelen rivâyetlerdir.
	وَ حَرِمٌ		'İkrime'den rivâyet.
	وَ حَرْمٌ		Katâde'den rivâyet ve Verrâk Matar [4].
	أَهْلَكْنَاهَا	Nûn ile:	Çoğunluk.
	أَهْلَكْتُهَا	Mütekellim tâ'siyle:	Sülemî [5].
96	يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ	Hemze ile:	'Âsım.
	يَاجُوجُ وَ مَاجُوجُ	Hemzesiz:	Ötekiler.
		حَدَبٍ	Çoğunluk.
	جَدَثٍ	Şâz kırâettir:	Mehdevî'nin İbn Mes'ûd'dan, Sa'lebî'nin Mücâhid'den rivâyet ettiği şâz kırâettir. Ebû's-Sahbâ da böyle okumuştur[6]

1. Taberî'ye göre doğrusu budur: 17/85. 2. el-Mesâhif: 147; Kurtubî: 11/339. 3. el-Mesâhif: 62. 4-5. Kurtubî: 11/340; el-Bahr: 6/338. 6. Kurtubî: 11/342.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَنْسِلُونَ	Sîn'in kesriyle:	Çoğunluk.
	يَنْسُلُونَ	Sîn'in dammıyle:	İbn Ebî İshâk ve Ebû's-Simâl [1].
98	حَصَبُ	Noktasız, sâd ile:	Çoğunluk [2].
	حَضَبُ	Noktalı dât ile [3]	İbn Abbâs.
	حَطَبُ	Ta ile:	Hz. Alî ve Hz. Âişe (r.a.mâ) [4].
99	آلِهَةٌ	Kâne'den şân zamîri var düşüncesiyle merfû':	Talha ibn Musarrif.
	آلِهَةً	Nasb ile, kâne'nin haberidir:	Çoğunluk [5].
103	لاَ يُحْزِنُهُم	Yâ'nın dammı, zâ'yın kesriyle:	Ebû Ca'fer, Yezîd ve İbn Muhaysın.
	لاَ يَحْزُنُهُم	Yâ'nın fethi, zây'ın dammıyle:	Ötekiler [6].
104	تُطْوَى السَّمَاءُ	Madmûm tâ ile, edilgen müennes:	Ebû Ca'fer Yezîd Ve Zührî.
	يَطْوِى السَّمَاءَ	Meftûh yâ ile etken, semâ" mansûb:	Mücâhid.
	نَطْوِى السَّمَاءَ	Meftûh nûn ile çoğul mütekellim, etken:	Kırâettir [7].
	السِّجِلِّ	Sîn'in ve cîm'in kesri, şeddeli lâın ile:	Çoğunluk.
	السُّجُلِّ	Sîn'in, cîm'in dammı; şeddeli lâm ile:	Ebû Zür'a Amr İbn Cerîr.

1. el-Bahr: 6/339.
2. Cehennemin yakıtı, ya da odunu demektir. Taberî, bu kırâeti tercîh etmiştir: 17/94.
3. Bu da aynı anlama gelir. 4. Câmi'u'l-beyân: 17/94; Kurtubî: 11/353.
5. el-Bahr: 6/340. 6. en-Neşr: 2/244.
7. Câmi'u'l-beyân:17/100; Kurtubî: 11/346-347. Taberî çoğul mütekellimi tercîh etmiştir (17/100).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	السَّجْلِ	Sîn'in fethi, cîm'in sükûnu, hafif lâm ile:	A'meş ve Talha[1].
	لِلْكُتُبِ	Madmûm kâf ve tâ ile, çoğul:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لِلْكِتَابِ	Meksûr kâf, meftûh tâ sonra elif ile tekil:	Ötekiler[2].
105	فِى الزُّبُورِ	Zây'ın dammıyle, (zibr)in çoğuludur:	Hamza, Halef.
	فِى الزَّبُورِ	Zây'ın fethiyle:	Ötekiler.
	فِى الزُّبُرِ	Zây'ın ve bâ'nın dammıyle, vâvsız:	A'meş[3].
	عِبَادِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Hamza.
	عِبَادِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Ötekiler.
112	قَالَ	Kaf'tan sonra elif ile, haber kipi:	Hafs.
	قُلْ	Kaf'tan sonra meczûm lâm, emir kipi:	Ötekiler.
	رَبُّ احْكُمْ	Bâ'nın dammıyle[4]:	Ebû Ca'fer, Yezîd ibn Ka'ka' ve İbn Muhaysın.
	رَبِّ احْكُمْ	Bâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	قَالَ رَبِّى أَحْكَمُ بِالْحَقِّ	Rab'dan sonra izâfet yâ'sı (أَحْكَمُ) emir değil, ismi tafdîl kipi:	İbn 'Abbâs, Übey, 'İkrime, Dahhak, Talha ve Ya'kûb[5].
	قُلْ رَبِّى أَحْكَمَ بِالْحَقِّ	Emir kipi, (أَحْكَمَ) ihkâm'dan mâzî:	Cahderî[6].
	مَا يَصِفُونَ	Yâ ile ğâib kipi:	Hz. Alî, Übey, Sülemî ve Mufaddal.
	مَا تَصِفُونَ	Tâ ile, hitâb kipi:	Ötekiler[7].

1. Kurtubî: 11/347. 2. Taberî'ye göre doğrusu, tekil kipidir: 17/101. 3. Câmi'u'l-beyân: 17/103.
4. Nehhâs'a göre bu kırâet, gramerciler indinde lahn(hatâ)dır. Kurtubî: 11/351. Neşr sâhibi bunun sıhhat yönünü şöyle izah ediyor: "Bu, bilinen, geçerli bir lehçedir. Meselâ sen, izâfeti (yani kendi köleni) kastederek damme ile 'يَاغُلَامُ' diyebilirsin". **Kırâetler hakkında bu ihtilâflar ve yorumlamalar, aslında kırâetlerin** Hz. Peyğamber'den değil, kari'lerin ve gramercilerin ictihadlarından kaynaklandığını gösterir. Yoksa Hz. Peyğamber'in okuduğu şekle "Bu hatâdır" demek hiçbir müslümanın haddine düşmemiştir.
5. Kurtubî: 11/351; el-Bahr: 6/351; el-Mesâhif: 147, 201.
6. Taberî'ye göre doğrusu, meksûr bâ ve vasl hemzesi ile okumaktır: 17/108.
7. Tebsırah; Neşr; Kurtubî: 11/351; el-Bahr: 6/345; el-Mesâhif: 147.

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة إبراهيم عليه آلسلام

سورة آلحجر

سورة ٱلنحل

سورة ٱلاسراء

سورة ٱلكهف

سورة مريم

سورة طٰهٰ

سورة آلأنبيَاء

ÂYETLER VE KONULARI

İBRÂHÎM SÛRESİ

HİCR SÛRESİ

İSRÂ' SÛRESİ

KEHF SÛRESİ

MERYEM SÛRESİ

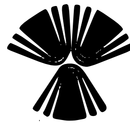
TÂHÂ SÛRESİ

ENBİYÂ SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

6

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi - Pikaj: Yeni Ufuklar
Film - Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Çevik Matbaacılık
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Mart - 1990

22/88 HAC SÛRESİ

Kıyâmete karşı uyarma ile başlayan sûrede inkâr edenler kınanır, inananlar övülür. İbrâhîm'in Ka'be ve Hac ibadeti ile ilişkisine, bazı hac ibadetlerine temas edilir. Allah'ın muhâcirlere yardım edeceği, müslümanların kendilerini savunmağa hakları olduğu belirtilir. Allah'ın kâinattaki âyetleri, peygamberleri yalanlayanların cezalandırılacağı hatırlatılır ve mü'minlere verilecek yüksek derecelere işaret edilir.

Müfessirlerin çoğunluğu, sûrenin Mekke'de indiği, ancak içinde bazı Medenî âyetlerin de yer aldığı kanısındadır. Tamamının Medine'de indiğini söyleyenler de varsa da, Mekke'de indiği görüşü daha kuvvetlidir. 19-22, başka bir rivayette 19-24 ve 38-41, 52-55, 58-60 ncı âyetlerin Medine'de indiği söylenir.

Gerçekte 19-24 ncü âyetlerin üslûbu Medenî olmaktan çok Mekkî'dir. 58-60 ncı âyetlerin üslûbu da Medenî'dir. 38-41 nci âyetlerin üslûbu iki devre de uyar. Fakat müfessirlerin, hakkında bir şey söylemedikleri 25-27 nci âyetlerin içeriği de bunların Medenî olduğu kanısını verir. Bunun dışında, sûrenin âyetlerinin çoğu Mekke üslûbunu taşır. Bundan dolayı bazı âyetleri Medine'de inmiş olsa bile sûrenin, genellikle Mekkî olduğu hakkındaki rivâyeti kabul etmek yerinde olur[1].

Sûrenin tamamı 78 âyettir. Resmî sıralamada 22 nci, iniş sırasına göre 88 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 7/73-74.

تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا
وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ
﴿٢﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ
﴿٣﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ
﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey insanlar, Rabbinizden korkun, çünkü (kıyâmet) *saat*(in)*in depremi, cidden korkunç bir şeydir. 2- Onu gördüğünüz gün, her emziren, emzirdiğinden geçer; her gebe yükünü bırakır; insanları sarhoş görürsün, oysa sarhoş değillerdir ama Allah'ın azâbı şiddetlidir. 3- İnsanlardan kimi Allah hakkında, bilmeden tartışır ve her kaba şeytana uyar. 4- O* (şeyta)*nın hakkında: "Kim bunu takibederse, bu onu saptırır ve onu alevli ateş azâbına götürür" diye yazılmıştır.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetler, kıyâmet ânının dehşetini belirtmektedir. Olay o kadar dehşetli bir sarsıntı meydana getirir ki korkudan emzikli anneler yavrularını unuturlar; gebeler çocuklarını düşürürler; insanlar alkol almadıkları halde sarhoş görülürler.

Bazı müfessirler, Mustalik Oğulları Gazvesi gecelerinden birinde Hz. Peygamber'in, bu iki âyeti ashâbına okuyunca ashâbın çok ağladığını söylerler [1]. Taberî'nin bir rivayetinde âyetlerin orada indiği değil, Peyğamber'in ashâbını toplayıp onlara kıyâmeti anlattıktan sonra bu âyetleri okuduğu ve bundan herkesin son derece üzüntü içine düştüğü, sonra Peyğamber'in: *"Çalışınız, sevininiz..."* dediği anlatılır [2].

1. Câmi'u'l-beyân: 17/110-111; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/205; Beğavî ve Tabresî.
2. Câmi'u'l-beyân: 17/111.

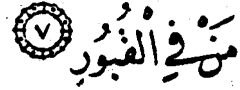
Bu rivayetten âyetlerin orada indiği anlamı çıkmaz. Âyetler Mekke üslûbunu taşır ve kendinden sonraki âyetlerin bir girişidir. Allah hakkında bilmeden tartışmağa giren kimseleri uyarmaktadır. Öylelerini dikkatli davranmağa sevk için önce kıyâmet olayının dehşeti hatırlatılıyor. Nitekim ardından gelen iki âyetin, müşrik Mekke liderleri hakkında indiği rivayet edilir [1]. Demek ki sonraki âyetlere bir giriş olan bu iki âyet de Mekke'de inmiştir.

3-4 ncü âyetlerde de bilmeden, zan ve tahmine dayanarak Allah hakkında tartışan, şeytana uyup yoldan çıkan câhil, inatçı kimsenin tutumu kınanmaktadır.

Bu iki âyetin, Nadr ibn el-Hâris hakkında indiği rivayet edilir. Bu adam Kureyşin inatçı, ters, hakka karşı direnen azılı inkârcılarından biriydi. Âyetler böyle bilmeden hakka karşı gelenler hakkında inmiştir. Her zaman böyle bilmeden, peşin fikirle Allah hakkında tartışan, O'nun çocuğu, oğlu, kızı, ortağı olduğunu veya şunu bunu yasakladığını söyleyip Allah'a iftira edenler bulunur. Kur'ân-ı Kerîm, şeytâna uymuş olan bu tip insanların, sonunda alevli cehennem ateşine varacaklarını bildirmektedir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ
نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ
فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ
وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ
شَيْـًٔا وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/207.

5- Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz, (düşünün ki) *biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alâkadan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et parçasından yarattık ki size* (yaratma kudretimizi) *açıklayalım. Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutarız, sonra sizi bir bebek olarak çıkarırız. Sonra gücünüze ermeniz için* (sizi büyütürüz). *İçinizden kimi öldürülür, kimi de ömrün en kötü çağına itilir ki bilirken bir şey bilmez hale gelsin. Yeri de kurumuş, ölmüş görürsün. Fakat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman titreşir, kabarır ve her güzel çiftten bitirir. 6- Bu böyledir, çünkü Allah tek gerçektir ve O ölüleri diriltir ve O, herşeyi yapabilir. 7- Ve kıyâmet sâati mutlaka gelecektir, onda şüphe yoktur. Ve Allah, kabirlerde olanları diriltecektir.*

Tefsîr:

5-7 nci âyette yeniden dirilmeden kuşkulu olanlara, kendilerinin, önce topraktan, sonra da nutfeden yaratılmış oldukları hatırlatılıyor.

Şimdi burada insanın topraktan yaratılması deyimi, iki anlam taşır: Birincisi, insanın atasının topraktan yaratılmış olmasıdır. Canlı varlıkların en şereflisi olan insanın ilk maddesi topraktır. Topraktan oluşan hücreler süzüle süzüle tasfiye edilmiş, birleştirilmiş, mükemmelleştirilmiş ve sonunda insan haline getirilmiştir. Böyle meydana getirilen ilk insan, sonradan cinsel yolla üremeğe başlamıştır.

İkincisi de, insanın topraktan yaratılması, mazide olmuş bitmiş bir şey değil, sürmekte olan bir olgudur. İnsan menî hayvancıklarından yaratılır. Menî hayvancıkları, insanın yediği gıdaların bedende sindirilip kimyasal değişiminden oluşur. Gıdalar da topraktan alınır. Toprak olmasa gıda olmaz. İnsan beslenmeyince menî hayvancığı oluşmaz ve zaten ne insan, ne de başka bir canlı yaşayamaz. Öyle ise insan tohumunun temeli topraktır. Demek ki yüce Allah, önce insan tohumunu topraktan oluşan gıdalardan yaratır, ondan sonra da o tohumdan insanı yaratır. Yani Allah, insanı önce toprakta üreyen gıdalardan meydana gelen menî hayvancığından yaratmaktadır.

Meni hayvancığının aşıladığı yumurta, çoğalarak bir kan pıhtısı görünümünü alır. *'Alâka'*yı kan pıhtısı diye tefsîr ederler. Gerçekte *'alâka* yapışan

şey anlamına gelir ki bu, aşılı yumurtanın rahmin cidarına yapışmasına işarettir. Sonra bu yumurta üremeğe başlar, belli belirsiz bir çiğnem et haline gelir. *Muhallaka ve ğayri muhallaka* üzerindeki görüşler şöyledir:

1) *Muhallaka:* düzgün, kusursuz, *ğayri muhallaka* kusurlu demektir. Bütün yaratılışı, şekli tamamlanmış olan cenîne *muhallaka;* henüz yaratılışı tam belirlenmemiş olan cenîne de *ğayri muhallaka* denir. Yüce Allah, bu âyette *mudğa'*yı iki kısma ayırmış oluyor: Birisi suretleri, duyuları tam belirmiş; ikincisi de uzuvlarında, şeklinde bir eksiklik kalmış olandır.

2) *Muhallaka* sağ olarak doğan, *ğayri muhallaka* düşen çocuktur [1].

Kasimî şöyle diyor: "*Muhallaka ve ğayri muhallaka:* Sureti belirlenmiş ve belirlenmemiş demektir. Bundan maksat *mudğa'*nın durumunu tasvirdir. Âyet, ceninin önce uzuvları belli değil iken yavaş yavaş belirlenmeğe başladığını anlatır" [2].

Menî hayvancığı, yumurtayı rahmin içinde değil, dış kanalında aşılar. Aşılanan yumurta bu kanalda bölünerek çoğalır, 'alâka (asılı bir şey) olur, *mudğa* (bir çiğnem et) olur. Kanalda çoğaldıkça şekli belirlenmeğe başlayan cenîn, oradan rahmin içine iner. Tam Kur'ân'ın dediği gibi Allah onu belli bir süre rahmin içinde tutar. Sonra Mü'minun Sûresinin 14 ncü âyetinde belirtildiği üzre mudğa'dan önce kemikler teşekkül eder; kemiklerin üzerinde adaleler, kaslar meydana gelir. Yani kemiklere et giydirilir. Sonra bebek olarak dünyaya getirilen zayıf, cılız insan, gittikçe güçlenir, kimi henüz çocuk iken veya genç çağda ölür, kimi de uzun yaşar, yine zayıflar, beden ve düşünce gücü azalır, öğrendiklerini unutmağa başlar. İlk doğduğu zamandaki gibi bir şey bilmez duruma gelir.

Yüce Allah, ömrün bu son âcizlik çağına "*Erẑelu'l-'omr:* Ömrün en rezîli" diyor. Çünkü bu durum, insanın başlangıçtaki zayıflığından daha güçtür. Zira bebeğe, büyüyecek ümidiyle annesi, babası bakarlar. Gün geçtikçe de bebek tatlılaşır, güçlenir, sevilir, zahmeti azalır, kendi kendine yeterli duruma gelir. Ama insan bu son çağında gün geçtikçe gücünü kaybederek, kendisine bakanları da usandırabilir. İlk durumun tersine gittikçe kendine yeterliliğini yitirir. Bundan dolayı bu hal, ömrün en âciz ve en perişan çağı olur.

Yüce Allah, âyetin sonunda kudretini belirtmek üzere kupkuru toprağı, indirdiği yağmurla nasıl dirilttiğini açıklıyor ve 6-7 nci âyetlerdeki asıl konuya sözü getirerek Allah'ın, gerçek olduğunu, ölüleri dirilteceğini, O'nun herşeyi yapabileceğini, kıyâmetin mutlaka kopacağını vurguluyor.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/8.
2. Mehâsinu't-te'vîl.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

٨ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

عَذَابَ الْحَرِيقِ ٩ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ١٠

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ

فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ١١

يَدْعُو مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

١٢ يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ١٣

8- İnsanlardan kimi bilmeden, ne bir yol göstereni, ne de aydınlatıcı bir kitâbı olmadan Allah hakkında tartışır. 9- Allah'ın yolundan saptırmak için boynunu öteye döndürerek (kabara kabara tartışmasını sürdürür)*; dünyâda onun için bir kepâzelik vardır. Kıyâmet günü de ona yangın azâbını taddıracağız: 10- "İşte bu, senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir; Allah, kullar*(ın)*a zulm edici değildir!" 11- İnsanlardan kimi de Allah'a, bir kenardan ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır gelirse onunla huzur duyar; ve eğer başına bir kötülük gelirse yüz üstü döner. O, dünyâyı da, âhireti de kaybetmiştir. İşte apaçık ziyân budur. 12- Allah'tan ayrı olarak, kendisine ne zarar, ne da yarar veremeyen şeylere yalvarır. İşte uzağa sapma budur. 13- Zararı, yararından daha yakın olana yalvarır.* (Taptığı) *ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir arkadaştır!*

Tefsîr:

8-10 ncu âyetlerde yine bilgisizce Allah hakkında tartışan, Allah'ın or-

takları olduğunu söyleyen, kendiliklerinden Allah'a, yakışıksız sıfatlar takan kimseler kınanıyor. Bunların, bir bilgiye, hidâyete ve gerçekleri aydınlatan bir kitâba dayanmadan böyle yaptıkları, kendileri gerçekten yüz çevirdikleri gibi, başkalarını da Allah'ın yolundan çevirdikleri anlatılıyor ve bu kimselerin dünyada perişan olacakları gibi kıyâmette de ateş azâbına çarpılacakları bildiriliyor. Ve bunlara hitâben de: Yalnız yaptıklarının cezasını çektikleri vurgulanıyor.

"ثَانِىَ عِطْفِهِ" tabiri, boynunu öteye bükerek gerçeği kabul etmeyen kimsenin durumunu çiziyor. *'Itf:* Yan ve boyun anlamlarına gelir. *Sâniye 'ıtfihî:* Boynunu, yahut yanını öteye döndürerek demektir ki inatçı, kaba insanın davranışını tasvir eder.

11-13 ncü âyetlerde de tam teslim olmayanların ruh haletleri tasvir edilmektedir. Bu kimseler, bir uçta, kenardaymış gibi Allah'a taparlar. Eğer başlarına iyilik gelir, ellerine nimet geçerse sevinirler; ama başlarına bir fitne, belâ gelirse geri dönerler. "Bu din doğru olsaydı, bizim başımıza bu iş gelmezdi" deyip dinden döner, böylece dünyâ ve âhireti kaybederler. Kendilerine ne zarar, ne de yararı olmayan, hattâ zararı yararından çok olan şeylere taparlar.

12 nci âyetle 13 ncü âyet birbiriyle çelişkili gibi görünür. Gerçekte iki âyet arasında bir çelişki yoktur. Çünkü birincisinde kasdedilen putlardır. Putların hiçbir yararı olmaz. İkincisinde *"Zararı, yararından yakın"* diye nitelendirilen tanrılar da insanların tanrılaştırdıkları liderlerdir. Allah'tan başka tanrı gibi taptıkları, yalvardıkları o kimseler, kendilerini köleleştirirler. Onların zararı, yararından çoktur. Çünkü bunlar onlara köle olurlar, her dediklerini yaparlar. Böylece ruhlarını, kendileri gibi insan olan âciz varlıklar karşısında küçültür, kişiliklerini yitirmiş olurlar. Tapılan kişi bu tapınmayı kabul etmişse, sağlığında tapanları kendi emrinde kullanır. Kabul etmemişse, bunların âciz varlıklar karşısında küçülüp kişiliklerini kaybetmelerinden daha kötü bir şey yoktur.

8-10 ncu âyetlerin Nadr ibn Hâris veya Ebucehl hakkında indiği rivayet edilir. Muhakkak ki bu âyetler, Hz. Peyğamberle müşrikler arasındaki tartışma üzerine inmiştir. Fakat bu tartışan kimsenin mutlaka Nadr veya Ebucehl olması şart değildir.Çünkü Kureyş liderlerinin hemen hepsi aynı karakterde idiler. Âyetler, bilgisizce, hiçbir kitaba, kanıta dayanmadan kibir ve gururuna kapılarak körü körüne tartışan cahil, yobaz insan tipini canlandırmaktadır.

11-13 ncü âyetlerin iniş sebebi ihtilâflıdır. Bir rivayete göre bazı bedevî Araplar, Medine'ye gelip müslüman olurlar, müslüman olduktan sonra ellerine mal geçer, bolluk görürler; yahut o yıl yağmur yağar, bolluk olur, hayvanları güzel yavrularsa "Bu güzel dindir" deyip müslüman kalırlar; ama

müslüman olduktan sonra başlarına sevimsiz bir olay gelir, ya da kıtlık olursa dini inkâr eder, "Bu dinde hayır yoktur" deyip şirklerine dönerlerdi. Âyetler bunlar hakkında inmiştir.

Başka bir rivayete göre bu âyetler, 'Uyeyne ibn Bedr, Akra' ibn Habiŝ, 'Abbâs ibn Mirdâs gibi bazı müellefetu'l-kulûb hakkında inmiştir.

Bir rivayete göre de bir yahudî müslüman olmuş, müslüman olduktan sonra malını ve çocuğunu kaybetmiş, Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Elçisi, ben bu dinde bir hayır görmedim, beni bundan affet" demiş. Hz. Peygamber de: "İslâm affedilmez, ateş demirin ve altının, gümüşün tortusunu nasıl arıtır, temizlerse İslâm da öyle arıtır" demiş, bu âyetler inmiş [1].

Bu rivayetler, âyetlerin Medine'de inmiş olmasını gerektirir. Oysa daha önceki konunun devamı olan bu âyetlerin, Mekke'de inmiş olması daha kuvvetlidir. Eğer Mekke'de inmişse, Mekke devrinde böyle menfaate göre müslüman olan, müslüman olduktan sonra bolluk görünce Allah'a bağlanan, sıkıntıya düşünce şüphe edip yine eski şirk inancına dönen kimselerin bulunduğunu gösterir. Nitekim Nahl Sûresinin 106-107 nci âyetlerinde müslüman olup dünyâ menfaati için dininden dönen kimselerin bulunduğuna işaret edilmiştir.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ
يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ
يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ ﴿١٦﴾

14- Allah, inanan ve iyi işler yapanları, alt taraflarından ırmaklar

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/13.

akan cennetlere sokacaktır. Şüphesiz Allah, istediğini yapar. 15- Kim Allah'ın, dünyâda ve âhirette kendisine yardım etmeyeceğini sanıyorsa öfkesini gidermek için göğe bir sebep (ip) *ile uzansın, sonra* (ayaklarını yerden) *kessin de baksın, bu çaresi, öfkelendiği şeyi giderebilecek mi? 16- İşte biz Kur'ân'ı böyle açık açık âyetler olarak indirdik; Allah, istediğini doğru yola iletir.*

Tefsîr:

14 ncü âyette Allah'ın, inanıp güzel işler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağı bildiriliyor.

15 nci âyette "يَنْصُرَهُ" daki zamir, İbn Abbâs'a göre Hz. Muhammed'e gider. Mânâ şöyledir: Kim Allah'ın, dünyâda ve âhirette Muhammed'e yardım etmeyeceğini sanıyorsa o, evinin tavanına bir ip bağlayıp kendisini assın, bakalım bu yaptığı işle, öfkelendiği şeyi giderebilecek mi? Allah'ın, Elçisine yardımına engel olacak mı? Bu takdirde zanda bulunan kimse, Hz. Muhammed'in düşmanıdır, Allah'ın ona yardımını çekemeyendir.

Fakat bu mânâ bizce pek kuvvetli değildir. Çünkü bu âyetlerden önce Hz. Muhammed zikredilmemiştir ki zamir ona gitsin. Siyaka en uygun olan, zamîrin, kendinden önceki "مَنْ"e gitmesidir. Bu takdirde de zannedenin müslüman olması gerekir. Şayet zanneden kimse müslüman ise o zamîr de ona gidiyorsa mânâ şöyle olur: Kim Allah'ın, ne dünyâda, ne de âhirette kendisine yardım etmeyeceğini sanıyorsa o, bir iple göğe uzansın da yerden kesilsin. Baksın, böyle yapmakla bir fayda sağlayabilecek mi, bir yardım alabilecek mi? Yani can sıkmanın, acele yardım gelmesini beklemenin bir yararı olmaz. Allah'ın yardımı, O dilediği zaman gelir. Acele etmekle bir şey elde edilmez.

Bu anlam bizce sözgelişine ve Arap dilinin gramer kurallarına daha uygundur. Bundan dolayı ilk meâlimizde çoğunluğun açıkladığı birinci mânâyı yazmış olmamıza rağmen, şimdi daha doğru olduğu kanısına vardığımız ikinci mânâyı tercih ediyoruz.

Kanaatimize göre bu âyette dine bütün gönlüyle değil, bir ucundan bağlanan, dine bağlandığı için de Allah'tan hemen yardım bekleyen, bu yardım gelmeyince bunalan, sıkıntı, hattâ şüphe içine düşen insanın durumu tasvir edilmektedir. Zaman zaman mü'minlerin de bunalıp şüpheye düşebilecekleri, Bakara: 214, Yûsuf: 110. âyetlerde anlatılmaktadır.

16 ncı âyette de Allah'ın, herşeyi açık açık izah eden âyetler indirdiği ve dilediği kimseleri doğru yola ileteceği bildirilmektedir. Allah'ın açık âyetlerini okuyanlar, eğer kabiliyetleri varsa doğru yolu bulurlar.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ
أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

17- İnananlar, yahudîler, sâbiîler, hıristiyanlar, mecûsîler ve müşrikler... Allah, kıyâmet günü bunlar arasında hüküm verecektir. Allah, herşeye tanıktır!

Tefsîr:

17- Yüce Allah, yukarıda Allah'a ortak koşanların dünyâ ve âhirette ziyâna uğrayacaklarını, onların tamamen yararsız şeylere inandıklarını, Allah'a inanıp güzel işler yapanların da cennete gireceklerini ve Allah'ın yardımının er geç mü'minlere yetişeceğini belirttikten sonra 17 nci âyette de Allah'ın, kıyâmet gününde mü'minlerin, yahudilerin, sâbiîlerin, hıristiyanların ve müşriklerin arasında hüküm vereceğini bildirmektedir.

Çünkü her din sâhibi, her zümre kendisinin gerçek, diğerlerinin batıl üzerinde olduğunu; kendisinin cennete, ötekilerin cehenneme gireceklerini iddiâ etmektedir. Bu iş öyle iddiâ ile olmaz, gerçeği Allah bilir. İşte Allah, kıyâmet gününde kimlerin hak din üzerinde bulunduğunu ortaya koyacaktır.

Mecûs kelimesi, yalnız bu âyette zikredilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre mecûsîler ateşe tapanlardır. Bu din eski İranlılar arasında vardı. Ateşte Tanrısal kudret olduğunu sanan mecusîler, bazı bölgelerde püskürüp sürekli yanan doğal gaz ocaklarını mabed yapmış, orada yanan ateşe tapmışlardır. Hâlâ Azerbaycan'da mevcudolan bu âteşgedelerden birini ziyaret etmiş idim.

Rivayetlerden Yemen'de, Bahreyn'de, Arap Yarımadasının kuzeydoğusundaki bazı Arap kabilelerinin mecusî oldukları anlaşılmaktadır [1].

Sâbiî kelimesi de iniş sırasına göre ilk defa burada zikredilir. Daha sonra inen Bakara ve Mâide Sûrelerinde de zikredilmiştir:

1. Kitâbu'l-Harâc, s. 74; Ebû 'Ubeyd, Kitâbu'l-Emvâl, s. 39-43; Kahire, 1395-1975; Tabakat ibn Sa'd, 2/28; et-Tefsîru'l-hadîs: 7/83.

"Şüphesiz inananlar, yahudiler, hıristiyanlar ve sâbiîler, bunlardan kim ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" [1], *"İnananlar, yahudîler, sâbiîler ve hıristiyanlar*(dan) *Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* [2].

Bu âyetlerde *"inananlar"* kelimesiyle kasdedilen, müslümanlardır. Âyetler, Allah'a ve âhiret gününe inanan müslümanların, yahûdilerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin korku ve üzüntüye uğramayacaklarını belirtmektedir. Demek ki bunların hepsi Allah'ı birleyen ve hak din üzerinde kabul edilmektedir.

Sâbiîlerin kimler olduğu hakkında hayli ihtilâflar vardır. Kimine göre bunlar, yıldızlara tapanlardır. Kimine göre Allah'ı kabul eder, Zebur okur, meleklere tapar, Ka'be'ye doğru namaz kılarlar. Dinleri yahudilikle hıristiyanlığın karışımıdır. Kimine göre bunların dini Hz. Nuh'tan kalma dindir. Kimine göre de bunların dini yoktur.

Bu sözler, tahminden öte bir anlam taşımaz. Tefsîrini yaptığımız 17 nci âyette mecûsîlerden ayrı olarak sâbiîlerden de söz edildiğine göre bunlar mecusî değillerdir. Bakara ve Mâide sûrelerinde bulunan iki âyette bunlar, Allah'ın birliğine inananlar arasında sayıldığına göre meleklere, ya da yıldızlara tapan müşrik bir kavim değildir.

Sâbiî kelimesi, eğilim gösterdi anlamına gelen "صبا" veya "صبأ" kökünden türemiştir. Yusuf Sûresindeki: "قَالَ رَبِّ ٱلسِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَ إِلاَّ تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَ أَكُنْ مِنَ ٱلْجَاهِلِينَ" [3] âyetinde "أصب" kelimesi de aynı kökten gelen muzâri fiildir, "onlara meylederim" demektir.

Hz. Peyğamber zamanında ve daha önce Araplar, sâbiî kelimesini, atalarının dininden ayrılan kimseler için kullanırlardı. Nitekim Hz. Peyğamber ve ilk mü'minler için de "sâbiî" demişlerdi. Buhârî'nin rivayetine göre bir bedevî kadın, Hz. Peyğamber hakkında: "Şu kendisine sâbiî denilen adam" demişti [4].

Hâriŝ el-Ğâmidî, Kureyşten bir topluluğun, Mekkeli bir adamın başına toplandığını görünce, bu adamların kimler olduğunu babasına sormuş, "Bunlar, bir sâbiî'nin başına toplanan kimselerdir" cevabını almıştır. Yanına varınca bu zâtın, insanları Allah'a kulluğa davet eden Allah'ın Elçisi olduğunu, başına üşüşenlerin de ona eziyet ettiklerini görmüşlerdir [5].

Hz. Ömer de müslüman olduğu zaman kendisine: "Ömer sâbiî oldu"

1. Bakara Sûresi: 62.
2. Mâide Sûresi: 69.
3. Âyet: 33.
4. Buhârî, Teyemmüm: 6; İbn Hanbel, Musned: 4/434, 435.
5. Usdu'l-Ğâbe: 1/321.

demişlerdi [1].

İslâmdan biraz önceki zamanlarda eski göksel kitapları okuyup atalarının dininin batıl olduğunu anlayan bazı kişiler puta tapmaktan vazgeçip Allah'ın birliğine inanmışlar, bunlardan kimi yeryüzünde dolaşıp İbrâhîm dinini aramağa koyulmuş, kimi İbrâhîm dinine göre veya kendi düşüncesine göre Allah'a kulluk etmeğe başlamıştı [2]. Araplar bu insanlara sâbiî demişlerdi.

İşte Kur'ân'ın kasdettiği sâbiîler, Allah'ın birliğine inanan bu muvahhidlerdir. Zeyd ibn 'Amr, Varaka ibn Nevfel, 'Osmân ibn el-Huveyris, 'Ubeydullâh ibn Cahş, Ümeyye ibn Ebî's-Salt, Ebu Kays el-Yeŝribî, Ebû'l-Heysem el-Yeŝribî, Ebû 'Âmir el-Evsî, Selmân el-Fârisî, Ebû Ẑerri'l-Ğifârî bunlardan idiler [3].

Muhammed İzzet Derveze, bu kelimenin, Irak'ta *"Subbe"* diye anılan kavimle ilgisi olmadığını söylüyor. Çünkü bu, İslâmdan sonra yapılmış bir yakıştırmadır. Oysa Kur'ân, İslâmdan önce var olan bir toplumu göstermektedir [4].

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ
عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ ﴿١٨﴾

18- Görmedin mi Allah'ı; göklerde, yerde bulunan kimseler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların da birçoğu hep O'na secde ediyorlar. Ama birçoğuna da azâp hak olmuştur. Allah kimi aşağılatırsa artık ona değer veren olmaz. Allah, dilediğini yapar.

Tefsîr:

18 nci âyette göklerde ve yerde bulunan her şeyin, güneşin, ayın, yıldız-

1. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr: 35.
2. İbn Hişâm, Sîret: 1/242.
3. et-Tefsîru'l-hadîŝ: 7/85-86.
4. Aynı eser: 7/84.

ların, dağların, ağaçların ve insanların da birçoğunun Allah'a secde ettikleri, insanlardan bir kısmının da azâbı hakkettiği anlatılmaktadır. Burada secde Allah'a itâat anlamınadır. Her şey Allah'ın buyruğu, iradesiyle hareket etmekte, O'nun yasalarına boyun eğmekte, ne için yaratılmışsa o görevi yapmaktadır. Allah'ın genel buyrukları olan tabiat kanunları dışına kimse çıkamaz. Ama bir de Allah'ın, insanların seçimlerine bağlı kıldığı özel buyrukları vardır ki bunların dışına çıkanlar, ya dünyâda veya âhirette veya her ikisinde de cezalandırılırlar. Allah'ın aşağılattığını kimse yükseltemez, O'nun hor kıldığına kimse değer veremez.

هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ
نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ
﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ
غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا
مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهُدُوا إِلَى
الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

19- İşte şunlar, Rableri hakkında çekişen iki hasım taraf: Nankörler için ateşten giysi biçildi, başlarının üstünden de kaynar su dökülüyor! 20- Onunla karınlarının içindekiler ve derileri eritiliyor. 21- Onlar için demirden kamçılar da var. 22- Oradan, o gamdan her çıkmak istediklerinde (demir kamçılarla vurularak) *oraya geri çevrilirler ve: "Ateş azâbını tadın!"* (denilir). *23- Allah, inanan ve iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Orada altun bilezikler ve inci*

takınırlar. Orada giysileri de ipektir. 24- Onlar sözün güzeline iletilmişlerdir ve Övülen(Allah)*ın yoluna iletilmişlerdir.*

Tefsîr:

19-22: Rableri hakkında birbirleriyle tartışan insanlar, âhirette başlıca iki grupa ayrılırlar: Nankörler ve mü'minler. 19-22 nci âyetlerde nankörlerin uğrayacakları çetin azâp tasvir ediliyor: Bunlara ateşten giysiler biçilir, başlarından aşağı sıcak su dökülür, kaynar su ile barsakları eritilir, demir kamçılarla dövülürler. Onlar bu gamdan çıkmağa çalıştıkça: *"Yangın azâbını tadın!"* denilerek geri çevrilirler.

23-24 ncü âyetlerde de mü'minlerin erecekleri yüce nimetler anlatılıyor: Bunlar da alt taraflarından ırmaklar akan cennetlere girerler, altun ve inci bilezikler takınırlar, ipek giysiler giyerler, güzel sözler söylerler: *"Orada tahiyyeleri selâmdır"* [1], *"Bize verdiği sözü yerine getiren ve bizi dilediğimiz yerde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun! derler"* [2]. İletildikleri güzel yol da ya cennet yolu veya Hakk'ın yoludur.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ
لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ
أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ
بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ
يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا
مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ

1. Yûnus Sûresi: 10.
2. Zümer Sûresi: 74.

بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا
تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

25- Nankörlük edenler, Allah'ın yolundan ve gerek yerli, gerek dışarıdan gelen bütün insanlar için ibâdet yeri yaptığımız Mescid-i Harâm'dan menedenler (bilsinler ki) *kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı bir azâp taddırırız. 26- Bir zamanlar İbrâhîm'i Ka'be'nin yerine kondurmuş*(ve ona şöyle demiş)*tik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavâf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için Evimi temizle". 27- "İnsanlar içinde haccı ilân et; yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler." 28- "Ki kendileri için birtakım faydalara tanık olsunlar ve Allah'ın, kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde* (onları kurban ederken) *O'nun adını ansınlar. Onlardan yeyin, sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin". 29- "Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Eski Ev'i tavâf etsinler."*

Tefsîr:

25 nci âyette Allah yolundan ve yerli yabancı herkesin eşit ma'bedi olan Mescid-i Haram'dan insanları meneden nânkörlere acı bir azâbın taddırılacağı bildirilmektedir. Bu âyette herkesin ma'bedi olan Mescid-i Harâm'a girmeğe engel olmağa kimsenin hakkı olmadığı belirtiliyor.

İlhâd: Meyl etmek demektir. Burada *ilhâd* zulm ile beraber kullanılmıştır. Yani Mescid-i Harâm'da haksızlığa yönelmek isteyene acı azâbın taddırılacağı bildirilmektedir.

Eğer bu âyetler Mekke'de inmişse -ki bu, tercihe uygundur- müşrik liderlerinin, müslümanların Mescid-i Haram'da ibadet etmelerine engel olduklarını gösterir. Nitekim 'Abdullâh ibn Mes'ûd'un rivayetine göre müslümanlar, Hz. Ömer'in müslüman oluşuna kadar Mescid-i Haram'da namaz kılamaz ve Ka'be'yi tavâf edemezlerdi [1].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 7/91.

26-29 ncu âyetlerde yüce Allah, İbrâhîm'i, Ka'be'nin yerine kondurduğunu, kendisine şirk koşmamasını; Ka'be'yi tavâf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizlemesini, Ka'be'yi ziyaret etmeleri için insanları çağırmasını emrettiğini bildirmektedir. Yani Allah, Hz. İbrâhîm'e, yapılacak ma'bedin yerini bildirmiş ve İbrâhîm yalnız Allah'a tapılmak üzere Ka'be'yi yapmıştır.

Bu ifadeden, Allah'a hiçbir şeyin ortak koşulmadan yalnız kendisine kulluk edilmek için yapılan Ka'be'de putların yeri olmadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca "لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ: *Tavâf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler*" vasıflarından tavâfın, rükû'lu ve secdeli namazın Hz. İbrâhîm zamanından beri devam ettiği; Arapların, bu ibâdetlerin, İbrâhîm'-den kaldığına inandıkları ve vakitli olmasa da bu şekilde namaz kılındığı anlaşılır. "فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ: *Namazlarından yanılan* (onu doğru dürüst kılmayan) *kimselere yazıklar olsun...*"[1], "*Onların Ka'be'deki namazları da ıslık çalmadan ve el çırpmadan başka bir şey değildir*"[2] âyetleri de Arapların namaz kıldıklarını gösterir. İslâmdan önce Ka'be çevresine Mescid-i Harâm denirdi. Mescid secde edilen yer olduğuna göre bu tabir de Arapların rükû'lu ve secdeli namaz kıldıklarını kanıtlar.

Daha sonra, âyetlerde hacca gelenlerin görecekleri yararlara ve hac ibâdetlerine işaret edilmektedir.

Allah'ın zikredileceği *eyyâm-i ma'lûmât* (belli günler), Ẑu'l-hicce'nin ilk on günü; *eyyâm-i ma'dûdât* (sayılı günler) ise teşrîk günleri olarak açıklanır. Ebû Müslim'in tercîh ettiği İbn 'Abbâs kavline göre de *eyyâm-ı ma'lûmat yevmi'n-nahr* (bayramın birinci günü ile onu izleyen üç gündür). *Behîme:* Kara ve denizde yaşayan dört ayaklı hayvana denir. En'âm ise deve, sığır, koyun ve keçinin genel adıdır.

Hacca gelenlerin, birçok yarar görecekleri, Allah'ın adını anarak kendilerine nasibedilen hayvanları boğazlayacakları, onlardan kendilerinin yeyip yoksula da yedirecekleri, görevlerini ve adaklarını yerine getirip Ka'be'yi tavâf edecekleri bildirilmektedir.

Bu âyetlerde haccın temel ibâdetlerine işaret edilmiştir. Burada çok önemli nokta, Allah için boğazlanacak kurbanların, Allah'ın verdiği rızık olarak tanıtılması, sonra da: "*Kestiğiniz bu hayvanlardan yeyin, darda kalan yoksullara da yedirin*" buyurulmasıdır.

1. Mâûn Sûresi: 5.
2. Enfâl Sûresi: 35.

Demek ki bu hayvanlar rızık olarak yenmek için boğazlanmaktadır. Sokaklarda kokuşup çevreye mikrop saçmak için değil. Hâşâ Allah'ın, bu hayvanların leşlerine ihtiyacı yoktur. *"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Allah'a ulaşan, sizin takvânızdır"* [1]. Hem kesenler, hem de yoksullar yeyip bayram günü Allah'ın bol nimetlerine sevinsin, şükretsinler diye bunların kesilmesi meşru kılınmıştır. Ama birkaç yıl öncesine kadar hacdaki uygulama, bu âyette bildirilen amaca aykırı idi. Zavallı pek çok hayvan, sadece kesilip sokaklara terk edilirdi. Şeyh Tantâvî, biraz sonra gelecek 34 ncü âyetin tefsîrinde şöyle diyor:

1) Burada Allah, havyanları bize rızık olarak verdiğini bildiriyor. Kesilip dağlarda terk edilenler bizim rızkımız değil, görülmeyen hayvanların (mikropların) rızkı olur. Bu kokuşan leşlerde üreyen mikroplar, çevreye yayılarak hacıların hastalanması sonucunu doğurur.

2) Yüce Allah: *"Onlardan yeyin ve darda kalmış yoksula da yedirin"* buyurduğu gibi: *"Yanları yere düş*(üp canları çık)*ınca da onlardan yeyin, kanaat eden*(fakir)*e de, isteyen*(fakir)*e de yedirin. O*(kocaman hayva)*nları size boyun eğdirdik ki şükredesiniz"* [2] buyurmaktadır. Bu buyruklar, bu hayvanların rızık olarak yenmek için kesilmesinin emredildiğini kanıtlar.

3) Allah, bu kurbanların, şükredilmesi gereken birer nimet olduğunu anlatmaktadır. Şimdi bu kurbanları, hacıların ölümüne sebebolacak, onları öldüren vebâya dönüşecek bir halde bırakmakta ne nimet vardır? Bu, bizim şükretmemizi gerektiren bir nimet değil, tersine sabretmemizi gerektiren bir nikmet olur. Şükür ile sabrı ayırmak gerekir. Eğer Allah, bu hayvanları bizim için vebâ sebebi bir nikmet yapmış olsa, sanki âyette şöyle demiş olur: Bunları, bir kısmınızın ölümüne sebebolmak için size böyle müsahhar kıldım, bununla sizi denedim ki sabredesiniz, böylece sizin günahlarınızı affedeyim."

Yüce Allah, yetimlerin vasiylerine, onlar rüşde ermeden mallarını onlara teslim etmemelerini emretmiştir. Bu, malın telef olmasını önlemek içindir. Bize lûtfedilen bu hayvan rızıklarını korumak da bizim vazifemizdir. Bunları böyle telef etmek doğru olamaz" [3].

Müfessirlerden bazıları, 28 nci âyetteki *"Onlardan yeyin"* emrinin vücub (gereklilik) ifade ettiğini söylemişlerdir. Çünkü câhiliyye halkı, kendilerinin fakirlerden yüksek olduklarını göstermek için bu hayvanlardan yemezlerdi. Yüce Allah, insanların eşit olduğunu belirtmek üzere, sahiplerinin de bu hayvanlardan yemelerini emretmiştir.

1. Âyet: 37.
2. Âyet: 36.
3. el-Cevâhir: 11/35-36.

Fakat çoğunluğun kanâatine göre bu emir gereklik bildirmez, nedb ifade eder. Şâfiî'ye göre sâhibinin, kurbanın etinden yemesi müstehab, fakirlere yedirmesi farzdır. Hepsini sadaka verse de olur ama tamamını yemesi caiz değildir.

Bazılarına göre de kurbanın üçte birini sahibi yer, üçte birini eşine, dostuna dağıtır, üçte birini de fakirlere verir. Bu, normal kurbanlara mahsustur. Adak ve keffaret kurbanları tamamen sadaka olarak verilir.

29 ncu âyette *tefeŝ*'in giderilmesi, adakların yerine getirilmesi emrediliyor. İnsana bulaşan pislik anlamındaki *tefeŝ,* burada bıyık kısaltmak, tırnak kesmek, koltuk ve apış arasını tıraş etmek demektir. Adak da burada, hacda yapılması gerekli olan ibâdetler veya yapılması adanan şeylerdir. Meselâ hac ettiği takdirde kurban keseceğini adamış olanın, kurban kesmesi gerekir. Ama böyle bir şey adamamış ise yalnız hac için kurban kesmek gerekmez.

Tavâf edilmesi, emredilen *Beyt-i 'Atîk* (Eski Ev) Ka'be'dir. Kasdedilen tavâf da kurban kesildikten ve tıraş olduktan sonra yapılacak ifâda tavâfıdır.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ
اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾
حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ
الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

30- İşte böyle. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse, o (hareketi), *Rabbinin yanında kendisi için iyidir. Size okunup bildirilenler dışındaki hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Artık o pis putlardan ve yalan sözden kaçının. 31- Allah'a ortak koşmadan, hâlis olarak O'nu birleyenler olun. Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.*

Tefsîr:

30- Allah'ın yasaklarına saygı göstermenin, Allah katında büyük mükâfâta vesile olduğunu, Allah'ın Kitâbında yasaklananlar dışındaki dört ayaklı havyanların helâl kılındığını bildiren yüce Allah, çirkef putlardan ve *zûr* sözden kaçınılmasını emrediyor.

Zûr: Gerçekten sapma, yalan, uydurma, iftirâ demektir. Burada Allah'a iftirâ olan sözler kasdedilmiştir. Arapların Allah'a ortaklar uydurmaları, bazı hayvanların etlerini helâl, bazılarını haram saymaları, kendi hayallerinden dini kurallar koyup bunları Tanrı buyruğu saymaları bu türdendir. Böyle uydurma inançlardan ve sözlerden kaçınılması emredilmiştir.

En'âm Sûresinin 145 nci, Nûh Sûresinin 115 nci âyetlerinde yasak olduğu bildirilenler: Üzerlerine Allah'ın adı anılmadan kesilenler, leş, domuz eti ve akıtılmış kandır. İşte Kur'ân'da yenmesi yasak kılınan ẑebâih (kesilmiş hayvanlar) bunlardır. Bunlardan başka hayvanları yasak kılmak, Allah'a iftirâdır. Çünkü Allah'ın yasaklamadığı şeyi yasaklayıp bunu din hükmü diye göstermek, Allah'a iftirâ olur. 30 ncu âyette böyle şeylerden kaçınılması emrediliyor. Nahl Sûresinin 116 ncı âyetinde de: *"Dillerinizin yalan nitelendirmesinden ötürü şu helâldir, şu haramdır, demeyin, sonra Allah'a iftirâ etmiş olursunuz..."* buyuruluyor.

Şirk de *zûr* söz türündendir. Zira müşrik, putun veya taptığı tanrının ibâdet edilmeğe lâyik olduğunu sanır. İşte ona: *"Zûr'*un başı olan putlara tapmaktan ve her türlü yalan sözden kaçınınız" denilmiştir. Müşrikler hacda telbiye ederken: "لَبَّيْكَ لاَشَرِيكَ لَكَ إلاّ شَرِيكًا هُوَ لَكَ، تَمْلِكُهُ وَما مَلَكَ" *: Ya Rabbi, senin buyruğuna geldik, senin ortağın yoktur, yalnız bir ortağın vardır ki sen ona sâhipsin, o bir şeye sâhip değildir"* derlerdi. Allah'ın üstünlüğünü kabul etmekle beraber O'nun ortağı olduğunu da söylerlerdi. İşte mü'minler böyle sözlerden de menedilmişlerdir.

Yalancı şâhitlik yapmak da *zûr* sözdür. Hz. Peyğamber'in, hutbesinde iki kez: *"Ey insanlar, yalancı şâhitlik yapmak şirke denktir"* dedikten sonra: *"Artık o pis putlardan ve zûr* (yalan) *sözden kaçının"*[1] dediği rivayet edilir. Ebubekre'nin rivayetinde de Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Size günâhların en büyüğünü haber vereyim mi? Evet, yâ Resûlâllah, dedik. Buyurdu ki: Allah'a ortak koşmak, anababaya âsî olmak. Bu sırada dayanmıştı, birden doğrulup oturdu: Yalan söz! Yalan şâhitlik! dedi. Bunu o kadar tekrar etti ki biz kendi içimizden keşke sussa, dedik"*[2].

1. Tirmiẑî, Şehâdât: 3; Ebû Dâvûd, Akdıye: 15; İbn Mâce, Ahkâm: 32; İbn Hanbel, Musned: 4/178, 233, 321, 322.
2. Buhârî, Edeb: 6, İsti'ẑân: 35, İstitâbe: 1, Diyât: 2, Şehâdât: 10, Eymân: 16; Müslim, Îmân: 143; Tirmiẑî, Birr: 4, Tefsîr, Sûre: 4; Ebû Dâvûd, Akdıye: 15; Nesâ'î, Kasâme: 49; Dârimî, Diyât: 9; İbn Hanbel, 5/36, 38, 413.

31- *Hunefâ': Hanîf*'in çoğuludur. Âyetten anlaşıldığı üzre *hanîf:* Allah'a, ortak koşmadan kulluk etmektir. Bu iki âyette çirkin putlardan, yalan, uydurma, günâh sözlerden kaçınılması, hiç ortak koşmadan Allah'a kulluk edilmesi emrediliyor ve Allah'a ortak koşan kimsenin, yukarıdan düşen, kuşun kaptığı, ya da rüzgârın savurduğu bir şey gibi köksüz, kararsız olduğu belirtiliyor.

ذَٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

32- İşte böyle. Kim Allah'ın nişanlarına saygı gösterirse bu, kalblerin takvâsındandır. 33- O hayvanlarda, belli bir süreye kadar sizin için menfaatler vardır (bir süre onların sütlerinden, yünlerinden yararlanırsınız)*, sonra onların varacakları yer, Eski Ev'dir.*

Tefsîr:

32 nci âyette Allah'ın şeâirine saygı göstermenin, takvâ gereği olduğu belirtiliyor. Bir şeyin tanındığı alâmetler, nişanlar anlamına gelen *şe'âir,* burada üç şekilde açıklanmıştır: Genel olarak ibâdetler, yahut hac ibâdetleri veya kurbanlar.

Rivayetlere göre Araplar, kurban edilecek hayvanları hafifçe yaralar, kan akıtırlardı. Hayvanın üstüne süzülen bu kan, onun kurbanlık olduğuna işaret sayılır, ona kimse dokunmazdı. Bu işe *şe'ar* (yan tarafa mızrakla vurmak), *şe'ıre* (Allah'ın nişanı) denirdi. *Şa'îre*'nin çoğulu olan *şe'âir* işâretlenmiş, nişanlanmış kurbanlık hayvanlardır.

Buna göre âyette böyle işaretli kurbanlık hayvanlara dokunmamanın takvâ gereği olduğu belirtilmiştir. Fakat aslında *şe'â'ir,* farzlar, vâcibler, dini geleneklerdir. Kurbanlar da bu geleneklerdendir. Allah bu tür dinî geleneklere saygı göstermeyi öğütlemektedir. Nitekim Bakara Sûresinin 158 nci âyetinde Safâ ile Merve'nin, Allah'ın şe'âirinden olduğu belirtilmiş, Mâide Sûresinin 2 nci âyetinde Allah'ın şe'âirinin, harâm ayının, kurbanlıkların helâl kılınmaması yani bunlara dokunulmaması emredilmiştir. Bu âyetlerdeki şe'âir, Allah'ın buyrukları, belirlediği sınırlar anlamındadır. Biz bunu nişanlar olarak terceme ettik.

Takvâ: Gönülden Allah'a bağlılık, azâbdan, tehlikeden korunma anlamına gelir. Allah'ın buyruklarına saygı göstermek, şüphesiz Allah'a bağlılıktan ileri gelir. Gönlünde Allah korkusu ve sevgisi olmayan kişide takvâ da olmaz. Âyette Allah'ın emirlerine saygı göstermenin, kalblerin korunmasına vesile olduğu, ruhu temizlediği bildiriliyor. Burada kalbden maksat et parçası değil, bedeni yöneten bilinç merkezi ruhtur, ruhun en üstün gücüdür. İşte Allah'a saygı, ruhu bozulmaktan, huzursuzluklardan, azâblardan korur.

33 ncü âyette bunların, bir süre yararlandıktan sonra *Beyt-i 'Âtîk*'e sevk edileceği bildiriliyor. Âyetler hac konusundadır. Âyetteki *"Bunlar"* zamirinden, bir önceki şe'âir kelimesiyle kurbanların kasdedildiği anlaşılmaktadır: *"Develeri de sizin için Allah'ın şe'âirinden kıldık"* [1] âyetinde kurbanlık develerin de haccın şe'âirinden olduğu bildirildiğine göre şe'âirin, bütün dinî ibâdetler anlamına geldiği anlaşılır. Kurbanlar da bu ibâdetlerdendir. İşte mü'minler, Allah için kesecekleri kurbanlık hayvanlardan bir süre yararlanırlar. Sütlerinden, yünlerinden istifade eder, yavrularını alırlar. Sonra bu kurbanlıkları Eski Ev diye nitelenen Ka'be'ye götürür, orada kurban ederler.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكاً لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ
بَه۪يمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِت۪ينَ ﴿٣٤﴾
اَلَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِر۪ينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ وَالْمُق۪يمِي
الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾

34- Biz her ümmet için, bir kurban ibâdeti yaptık ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları(boğazlarken onları)*n üzerine O'nun adını ansınlar. Tanrınız bir tek Tanrıdır, yalnız O'na teslîm olun.* (Ey Muhammed), *o alçak gönüllü, saygılı, samimî insanları müjdele;*
35- Onlar ki Allah anıldığı zaman kalbleri titrer. Başlarına gelene sabrederler, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır yoluna harcarlar.

1. Âyet: 36.

Tefsîr:

34- *Mensek:* Masdar veya mekân ismi olabilir. Şevkânî masdar olmasını tercih etmiştir. Masdar olduğuna göre kurban kesmek, kurban ibadeti anlamınadır. Kurban kesilen bayram, ibâdet edilecek yer, yol ve şerîat anlamlarına da gelir. *Nüsük* de ibadet ve kurban demektir. Bakara Sûresinin 196 ncı âyetinde *nüsük* kurban anlamında kullanılmıştır. Burada da kurban ibâdetinin kasdedilmiş olması kuvvetlidir. *Muhbit* ise alçak gönüllü, saygılı, samimî mü'min demektir.

Bu âyette Allah'ın, her millete, bir kurban ibâdeti, veya kurban kesilecek bayram verdiği, bu ibâdet veya bayramda kurban keserken hayvanın üzerine Allah'ın adını anmalarını buyurduğu bildiriliyor. Her dinde aynı ibâdet emredildiğine göre demek ki bu ibâdeti emreden Tanrı bir tek Tanrıdır. Onun için âyetin devamında bütün insanların Tanrısının bir tek Tanrı olduğu ve O'na teslim olunması, O'na saygı gösterilmesi vurgulanıyor ve Allah'a saygılı davranan alçak gönüllü mü'minlerin müjdelenmesi emrediliyor.

Bu âyette İlâhî dinlerin birliğine işâret edilmektedir. Şöyle ki: Allah, her millete kurban ibâdetini koymuştur, ibâdet şekillerini belirlemiştir. Başka milletlere yaptığı gibi Araplara da böyle yapmış, onlara da gönderdiği peyğamber vasıtasiyle ibâdet şekillerini, din esaslarını, Allah'a kulluk yollarını göstermiştir. Her millete gönderilen elçi, Allah'ın elçisidir. Her İlâhî din, Allah tarafından belirlenmiştir. Öyle ise aynı Tanrıya kul olan insanların birbirlerine düşman değil, dost olmaları gerekir. Öteki milletlerin nasıl bir ibâdeti, kurbanı varsa, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile gönderilen bu dinde de ibâdet ve kurban vardır. Binaenaleyh bu yeni dini ötekilere aykırı görmek veya bu dinle, öteki dinlerin hükümlerinin neshedildiğini sanmak hatâdır. Onlar, gönderildikleri milletlere mahsustur. Kur'ân, kendisini onları neshedici değil, tasdik edici olarak nitelendirmektedir. Kur'ân'da öteki İlâhî dinlerin neshedildiğine dair hiçbir delil yoktur. Tam tersine Kur'ân: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da ondan sonra da dönüyorlar?"* [1], *"İncîl sâhipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler"* [2] âyetleri, Tevrât'ın da, İncîl'in de Allah'ın hükümlerini taşıdığını, onların uygulanması gerektiğini, onlardaki hükümleri uygulamayanların kâfir ve fâsık olduklarını bildirmektedir. Demek ki Kur'ân o kitapları neshetmemiş, onları doğrulayıcı olarak gelmiştir. Zaten Kur'ân'ın içerdiği hükümler de genelde Tevrat'ın kıssa ve hükümlerine uymaktadır. Ancak onlar İbrânî dilinde indirilmiştir. Araplar onları okuyamazlar. Arapların ellerinde de kendi dillerinde okuyacakları bir kitâba ihtiyaç vardır. İşte bu ihtiyacı karşılamak için

1. Mâide Sûresi: 43.
2. Mâide Sûresi: 47.

yüce Allah, Araplara da kendi dillerinde olan bu kitâbı indirmiştir.Onlarda nasıl ibâdetler, kurban emredilmişse bunda da öyle ibâdetler ve kurban emredilmiştir. Çünkü bu kitapları gönderen Tanrı aynı Tanrıdır. Bütün dinler, insanları O'na kulluğa çağırmaktadır. İnsanlar arasındaki ayrılıklar, kavgalar, Allah adına birbirlerini boğazlamalar, dinin özünde olan şeyler değil; insanların dini saptırmalarından doğan şeylerdir. Dinin özünde birleşenler, hangi İlâhî dinde olsalar, birbirlerini sever, ve Allah sevgisinde birleşirler. Şâirin dediği gibi:

Keh mu'tekif-i deyrem keh sâkin-i mescid
Ya'nî ki tora mî-talebem hâne be-hâne.

Kâh kilisede itikâfa giriyorum, kâh mescidde ibâdete çekiliyorum. Yani Allahım, kapı kapı seni arıyorum.

35 nci âyette de Allah'a saygılı, alçak gönüllü, samimî mü'minlerin vasıfları belirtiliyor: Allah anıldığı zaman gönülleri ürperir, öylesine duygulanır, Allah'tan korkarlar. Başlarına gelen belâlara, acı olaylara sabrederler, namazlarını kılarlar ve Allah'ın verdiği rızıktan Allah yoluna harcarlar.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ
عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ
وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ
لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا
لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

36- Biz o kurbanlık develeri de size, Allah'ın nişanlarından yaptık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar ön ayaklarını sıra halinde yere basmış durumda iken üzerlerine Allah'ın adını anın (da boğazlayın), *yanları yere düşünce de onlardan yeyin, kanâat edene de, isteyene*

de yedirin. Şükretmeniz için onları size boyun eğdirdik. 37- Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Fakat sizin takvânız O'na ulaşır. Allah onları böyle size boyun eğdirdi ki, sizi doğru yola ilettiği için O'nun büyüklüğünü anasınız. Güzel davrananları müjdele!

Tefsîr:

36- *Bedene*'nin çoğulu olan *budn*: Ka'be'ye hediye edilmiş kurbanlık develer demektir. Fakat sığırlar da develere katılarak hepsine *budn* denir. *Budn* kurbanlık için ayrılmış büyük baş hayvanlardır. Vücutlarının büyük olmasından dolayı onlara bu ad verilmiştir. Develer ayakta kesilir. İşte âyette, ayakta duran bu develerin üzerlerine Allah'ın adı anılarak kesilmesi, yere yıkılıp canları çıkınca da bunların etinden yenilmesi, *kâni'* ve *mu'terre* de verilmesi emrediliyor ve insanların, şükretmeleri için Allah'ın, bu hayvanları onlara boyun eğdirdiği bildiriliyor.

Kâni': Kendisine verilene kanâat eden, yüz suyu döküp istemeyen fakir; *mu'terr* ise isteyen fakir diye tefsîr edilir. Maamâfîh bunun aksini söyleyenler de vardır. Âyette gerek dilenen, gerek dilenmeyen yoksullara kurban etlerinin verilmesi emredilmektedir. Allah, insanlardan çok güçlü olan bu hayvanları, insanlara boyun eğdirmiştir. İnsan, Allah'ın lûtfettiği akıl sayesinde bu hayvanlara hakim olur, bunları hizmetinde kullanır, gerektiğinde kesip etlerini yer. Bütün bunlar, Allah'ın insana ikramıdır. Allah bu nimetleri insana vermiştir ki bunlardan yararlansın da Rabbine şükretsin.

37- Tefsîrlerin anlattığına göre Araplar, kestikleri kurbanların etlerini yemezler, kanlarını putlarına sürer, etlerini de ortaya bırakırlardı. Yaptıkları bu pisliği de sevap bir iş sanırlardı. İşte 37 nci âyette yüce Allah, kendisine ulaşacak olanın, hayvanların kanı ve eti değil; insanların takvâsı, saygısı olduğunu vurguluyor. Bu hayvanların kanlarıyla Ka'be duvarlarını bulaştırmak, ya da etlerini ortalığa kokuşmağa bırakmak sevap değildir. Sevap olan, Allah'a bağlılıktır. Kurbanın eti, kanı Allah'a gitmez. Allah, ortalığa terk edilmesi için değil, yoksullara yedirilmesi için kurban kesilmesini buyurmuştur. Hayvanları leş halinde sokaklara bırakmak sevap olamaz. Çevrenin pisliğine, insanın nefretine, mikropların üreyip hastalıkların yayılmasına sebebolacak böyle bir iş, sevâbolmaktan çok günâh olur. Çünkü çevreyi pisletmek, başkalarına zarar vermek, israf etmek günâhtır.

Sevâbolan, kişinin gönülden Allah'a bağlılığıdır. Kurban, fakir fukaraya yedirmek için kesilir. Şayet kesildiği yerde ihtiyaç yoksa, alınan tedbirlerle dünyanın çeşitli bölgelerindeki yoksul, aylarca et görmeyen, hattâ açlıktan ölen insanlara gönderilir.

Hac hakkındaki bu âyetler, hac ve kurban ibadetlerinin, İslâmdan önceki Arap toplumunda mevcudolduğunu gösterir. Hacda bölge halkının büyük ekonomik yararları olduğu gibi kurbanlardan da yoksulların büyük yararları olurdu. Kur'ân-ı Kerîm, toplumsal yararları olan bu dinî gelenekleri, şirk bulaşıklarından temizleyerek kabul ve devamını da emretmiştir. Çünkü Kur'ân'ın amacı, insanları mutlu etmektir. Bundan dolayı Arapların, tevhîde aykırı olmayan, yararlı ibâdet ve geleneklerini kabul etmiş, zararlı olanlarını da yasaklamış veya onları, zararını giderecek şekilde değiştirmiştir.

إِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾
أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ
أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ
النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ
يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ
﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَأَمَرُوا
بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

38- Allah inananları savunur. Allah, hiçbir hâin, nankörü sevmez. 39- Kendileriyle savaşılanlara, karşı koyma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeğe kadirdir. 40- Onlar, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah, bazı insanları diğer bazılariyle savunmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı. Allah, kendisine yardım edene elbette yardım eder. Kuşkusuz Allah güçlüdür, üstündür. 41- O(Allah'a yardım

ede)*nleri yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeğe çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a âittir.*

Tefsîr:

38 nci âyette Allah'ın mü'minleri, düşmanlarına karşı savunacağı, O'nun hiçbir hain, nankörü sevmediği vurgulanıyor. Bu âyet, zulme uğrayan, Ka'be'ye girmeleri yasaklanan mü'minlerin morallerini güçlendiriyor ve Allah'ın, onları düşmanlarına mutlaka galip getireceğini müjdeliyor.

39 ncu âyette " أذن " kelimesini Medine ve Basra kari'leri ve Hafs'ın rivayetine göre Âsım, edilgen kipiyle " أُذِنَ ", diğerleri etken kipiyle " أَذِنَ " okumuşlardır. " يقاتلون " kelimesini de Medine halkı ve Âsım edilgen kipiyle, İbn Kesîr, Hamza ve Kisâ'î ise etken kipiyle okumuşlardır. Birinci kırâete göre mânâ: *"Allah, zulme uğradıklarından dolayı savaşanlara izin verdi"* ikinci kırâate göre: *"Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğradıklarından dolayı izin verildi"* demektir. İkinci kırâatten, saldırıya uğrayanlara, kendilerini savunma izni verildiği anlaşılır. İzin verilen, saldırı savaşı değil, savunma, karşı koymadır.

Bu âyette Allah'ın zulme uğradıklarından dolayı savaşan mü'minlere savaşma izni verdiği, yardımiyle onları zafere ulaştırmağa kadir olduğu belirtilmektedir.

40 ncı âyette de bu mü'minlerin, sırf *"Rabbimiz Allah'tır"* dedikleri için yurtlarından çıkarıldıkları ve Allah insanları birbiriyle savunmamış olsa, Allah'ın adının anıldığı *savma*'ların, *biya*'ın, *salûta*'ların ve mescidlerin yıkılmış olacağı; fakat Allah'ın buna müsâade etmediği, insanları birbiriyle savunduğu, kendisine yardım edene yardım edeceği, O'nun çok güçlü ve daima galip olduğu bildirilmektedir.

41 nci âyette de Allah'ın yardımına mazhar olan mü'minlerin vasıfları sayılmaktadır. Bunlar yeryüzünde hakim oldukları, iktidara geldikleri zaman namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emreder, kötülükten menederler.

Medine'de indiği anlaşılan bu âyetler, yurtlarından göç etmek zorunda kalan ve haklarını almak için savaşmak isteyen mü'minlere savaş izni vermektedir. Müslümanlar Mekke'de iken savaşacak durumda değillerdi. Kendilerine yapılan kötülüklere karşılık vermek için izin istedikleri zaman Peyğamber (s.a.v.) buna müsaade etmez: *"Sabredin, bana savaşma emri verilmedi"* derdi. Hicretten sonra inen bu âyet, savaşa izin veren ilk âyet olmuştur.

Âyetlerin, müslümanlarla kitap ehli olan yahudiler arasında henüz bir sürtüşmenin başlamadığı ilk Hicret yılında indiği bellidir. Çünkü burada her

üç dinin, esasta birliği ve aynı kaynaktan geldiği, hepsinin ma'bedinde de Allah'ın adının anıldığı ve Allah'ın, her üç din mensubu mü'minleri koruduğu belirtilmektedir.

Savma'a'nın çoğulu olan *savâmi'*, yahudi papaslarının tenha yerlerde edindikleri ma'bedlerdir ki bunlara manastır da denir. *Bî'a*'nın çoğulu olan *biya'* da genel olarak hıristiyan kiliselerine denir. İbranca *salûta*'nın çoğulu olan *salâvât* da yahudî ma'bedleridir. *Mescid*'in çoğulu olan *mesâcid* ise müslümanların mabedleridir. Başka bir tefsîre göre *savâmi'* hıristiyanların, *biya'* yahudilerin, *salâvât* sâbiîlerin, mesâcid de müslümanların ma'bedidir [1].

İşte âyette bunların hepsinin, Allah'ın adının anıldığı ma'bedler olduğu vurgulanmaktadır. Demek ki buralarda ibâdet eden din mensuplarını Allah korumaktadır. Eğer bu tevhîd ehlini korumasaydı, yahudîlerin, hıristiyanların ve müslümanların ma'bedleri yıkılır; yalnız Allah'a tapılan, Allah'ın adının anıldığı bir yer kalmazdı. Ama Allah, gönderdiği dine yardım edenlere yardım eder, kendisine inananları koruyup üstün getirir. Onları koruyacak kullar ortaya çıkarır. Nitekim Mekke'deki zayıf müslümanları Medine halkı ile destekleyip güçlendirmiştir. Âyetler, müslümanların artık müşriklere yenilmeyeceğini, onlara üstün geleceğini müjdelemektedir.

Belki de bu âyetler, müslümanların Bedir'den önce çıktıkları seriyyeye işaret ediyor. 'Abdullâh ibn Cahş kumandasında düzenlenen bu seriyyeye yalnız Mekke'den hicret etmiş bir birlik katılmıştı. Mekke sınırındaki Batn-ı Nahle'de vukubulan küçük çaptaki bir çarpışma, Receb ayının girip girmediği şüpheli bir günde olmuştu. Bu yüzden müşrikler, müslümanları, harâm ayında çarpışma yasağını çiğnemekle suçlamışlar ve bunun üzerine: *"Onlar ki inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir"* [2] âyeti inmişti. Bakara Sûresinin 217-218 nci âyetlerinin tefsîrinde de bu konuya temas edilmişti.

Bu takdirde Medine'de inmiş olan bu âyetler, bütün İlâhî dinlerin birliğini ve Allah'ın, bütün inananlara yardımcı olduğunu ve her millete bir ibadet koyduğunu bildiren âyetle ilişkili olduğu için buraya konmuştur. Çünkü 34 ncü âyette Allah'ın, her millete bir kurban ibâdeti koyduğu açıklanmıştı. 38-41 nci âyetlerde de Allah'ın kendisine inanan, koyduğu esaslara uyan, Allah'a tapan mü'minlere yardımcı olduğu bildirilmektedir. Konularda bağlılık vardır.

Maamâfîh bu âyetlerin, sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiş olması da muhtemeldir. Bu takdirde âyetler, Mekke'de zulme uğrayan mü'minleri

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/40.
2. Bakara Sûresi: 218.

tesellî etmekte, inançları uğrunda bazılarının yerlerini, yurtlarını bırakıp Habeşistan'a göç etmek zorunda kaldığı insanları zafere ulaştıracağını müjdelemektedir. Şayet âyetler Mekke'de inmiş ise yurtlarından çıkarıldığı söylenen mü'minler, Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalanlardır. Uğradıkları zulüm ve işkenceler yüzünden bazı müslümanlar, iki kez Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmışlardı.

Zulüm kelimesi, Kur'ân'da üçyüz küsur kere kullanılmıştır. Bu, Kur'ân'ın bu kelimeye verdiği önemi gösterir. Zulüm: adâletin karşıtı olan cevr, hak yoldan sapma, kişinin başkalarının veya kendi ruhunun hakkına saldırması, insanların özgürlüklerine, mallarına, canlarına tecavüz etmek, günâha sapmak, haksızlıklar yapmak hep bu kelimenin kapsamına girer. Kişinin kendisine karşı yaptığı en kötü iş olan şirk de zulmün başı sayılır ve zulüm, şirk anlamında da kullanılmıştır [1]. *"Kuşkusuz şirk, büyük bir zulümdür"* [2] buyurulmuştur.

Muhammed İzzet Derveze, bu âyetlerden çıkarılacak genel prensipleri sosyal kanunları şöyle özetliyor:

1) Hak ve hürriyetlerine saldırılan kimseleri savunmayı; zulüm ortadan kaldırılıp hak ve hürriyetler sahiplerine iâde edilinceye dek mazlûma yardım etmeyi, zâlimi yola getirmeyi gerekli kılar.

2) Zulmü ortadan kaldırmanın, toplumsal adâletin bir gereği olduğunu anlatır.

3) Savunma amacına bağlı olmayıp saldırı için yapılacak her savaşın, insanların haklarını, güvenliklerini bozucu, zulüm olduğunu, saldırganların azgın olduklarını ortaya kor.

4) Allah'ın, sâlih, mazlûm mü'minlerin yardımcısı olduğunu, onları savaşta üstün kılıp iktidara getireceğini; onların, iktidarları sırasında zulüm, kibir, haksızlık olmayacağını, hak ve adâletin ve Allah rızâsının her işte amaç olacağını belirtir. İktidara geldiği halde adâleti hakim kılmayan, Allah'a ibâdeti önemsemeyen kimselerin, sâdık mü'min sıfatlarını kaybettikleri anlaşılır.

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرٰهِيمَ
وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 7/107.
2. Lokmân Sûresi: 13.

أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ
ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا
فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى
الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

42- Eğer seni yalanlıyorlarsa bunlardan önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri de yalanlamıştı. 43- İbrâhîm'in kavmi ve Lût'un kavmi de. 44- Medyen halkı da. Mûsâ da (yalanlanmıştı). *Ben de kâfirlere bir süre vermiş, sonra onları yakalamıştım. Benim inkârım* (görülmemiş şekilde cezalandırmam) *nasıl oldu! 45- Zulmederken helâk ettiğimiz nice kent vardır ki duvarları, tavanlarının üstüne düşmüştür. Nice kullanılmaz olmuş kuyu ve nice* (ıssız kalmış) *sağlam köşk vardır! 46- Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki* (kendilerinden önce mahvolanların yerlerini görsünler de) *düşünecekleri kalbleri, işitecekleri kulakları olsun. Zirâ gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalbler kör olur.*

Tefsîr:

42-43 ncü âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî edilerek yalanlanmış olmasına üzülmemesi, zira kendisinden önceki peyğamberlerin de yalanlandığı, fakat sonunda onları yalanlayanların, görülmemiş bir azâba uğradıkları belirtilmektedir. Bundan Hz. Muhammed'i yalanlayanların da öteki peyğamberleri yalanlayanların sonucuna uğrayacakları anlaşılmaktadır.

Âyette anılan peyğamberleri kavimlerinin yalanladığı söylenirken, Mûsâ'nın, sadece yalanlandığı söyleniyor, kavminin onu yalanladığı söylenmiyor. Çünkü Mûsâ'yı yalanlayan kendi kavmi değil, Fir'avn ve adamları idi. Onun için Mûsâ'nın, sadece yalanlandığı belirtiliyor, kavmi onu yalanladı denmiyor.

Son âyette peyğamberleri yalanlayan nice kentlerin yıkıldığı, evlerin tavanlarının çöktüğü, kuyuların, sağlam sarayların ıssız, harabe bırakıldığı hatırlatılıyor.

Bu âyette İbn Keŝîr'in, Ḳûfe ve Medine kari'lerinin birinci şahıs çoğul zamiri nûn ile "أهلكنا" şeklinde okudukları kelimeyi, Ebu 'Amr ve Ya'kub birinci şahıs tekil zamiri "ت" ile "أهلكتُ" şeklinde okumuştur. Daha sonraki "فأمليت", "أخذت" fiillerine uyduğu için Ebu Ubeyde bu kırâati tercih etmiştir.

"خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا" *'Urûş: 'Arş*'ın çoğuludur. Saltanat kürsüsüne *'arş* dendiği gibi altını gölgelendiren dam, çadır veya gölgeliğe de *'arş* denir. *Hâvî* ise düşen, veya tenhâ, boş anlamlarındaki *al-havâ'* kökündendir. Birinci anlama göre halkı zulmettiklerinden dolayı helâk ettiğimiz nice kent vardır ki tavanlarının üzerine düşmüş, yani tavanları çökmüş, duvarları da tavanlarının üzerine düşmüştür. İkinci anlama göre helâk ettiğimiz nice kentin arşları (evleri, harabeleri) ıssız, bomboş duruyor demektir.

Bi'r-i mu'attale: 'Âtıl kalmış, su içen bulunmadığından battal olmuş kuyudur. *Kasr-ı müşeyyed:* Sağlam, yüksek köşktür. İşte zulmeden halk helâk edilmiş; onların yüksek köşkleri, ıssız, kuyuları battal kalmıştır.

Daha sonra 46 ncı âyette de gelip geçtikleri yol üzerinde bu harabolmuş, ıssız kalmış kentleri görüp de ibret almayanların gözleri değil, fakat gönül gözlerinin kör olduğu, yani düşünce kabiliyetlerinin dumura uğradığı, bunun için ibret almadıkları, kınama maksadiyle ifade edilmektedir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ
سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ
اَخَذْتُهَا وَاِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي
اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

47- Senden azâbı çabuk istiyorlar. Allah sözünden caymaz. Rabbin yanında bir gün, sizin saydığınız(zaman türün)*den bin yıl gibidir. 48- Nice kent var ki zulmederken ona bir süre vermişim, sonra onu yakalamışımdır. Sonunda dönüş banadır. 49- De ki: "Ey insanlar, ben sizin için ancak ap açık bir uyarıcıyım." 50- İnanıp iyi işler yapanlar için mağfiret ve bol rızık vardır. 51- Âyetlerimizi etkisiz bırakmak için çalışanlara gelince, onlar da cehennemin adamlarıdır.*

Tefsîr:

47 nci âyette müşriklerin, Hz. Peygamber'den, o tehdidedildikleri azâbı çabuk getirmesini istedikleri belirtilmektedir. Âyetten de anlaşıldığı üzre Hz. Peygamber (s.a.v.) müşriklere, inanmadıkları takdirde başlarına azâp geleceğini söyleyip onları uyarıyordu. Onlar ise Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmadıkları için onun bu uyarısı ile alay ederek: "Hani söylediğin azâp niye gelmiyor; işte biz seni inkâr ediyoruz. Peygamber isen bizi tehdidettiğin o azâbı getirsene!" diyorlardı.

İşte âyetin ikinci cümlesinde Allah'ın, sözünden caymayacağı ve O'nun katında bir günün, insanların hesabınca bin yıl gibi olduğu ifade ediliyor. Bundan anlaşılan şudur: İnsanlara verilen bir süre kendilerine uzun gelir. Derhal azâba uğratılmamaları, kendilerini aldatır. Zannederler ki hiç başlarına azâp gelmeyecek, yaptıkları yanlarına kâr kalacak, hep böyle rahat yaşayacaklar. Oysa bu, Allah tarafından kendilerine verilmiş bir deneme süresidir. Bu süre onlara uzun gelse de Allah'a göre kısadır, çabuk geçer. Çünkü insan kısa ömürlüdür. İnsana çok uzun gelen süreler, Allah'a göre saniye kadar dahi değildir. Allah katındaki bir gün süresi, insanlara bin yıl gibi uzun gelir. Allah insanlara, kendi katındaki gün kadar bir günlük süre verir ama bu, insanlara bin yıl gelir. Müfessirler, bu son cümleyi şöyle açıklamışlardır:

Onlara ulaşacak bir günlük azâp, şiddetinden dolayı bin yılın azâbı gibi gelir. Azâbın şiddetinden ötürü bir gün, bin yıl kadar uzun sürer. Nitekim hastalıktan gözü uyku tutmayan insana gecelerin nasıl uzadığını herkes bilir. Şâirin dediği gibi:

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir

Mübtelây-ı ğama sor kim geceler kaç sâat

Ebu Müslim'e âid olan bu görüşü Râzî de tercih ediyor.

İkinci tefsîre göre de bu ifade, hesap zamanında âhiret günlerinin uzunluğunu gösterir. Hesabın şiddetinden dolayı orada bir tek gün, bin yıl gibi uzun gelir.

Üçüncü görüşe göre bir günle bin yıl Allah'a göre birdir. Çünkü O kudret sahibini hiçbir şey âciz bırakamaz. Eğer bir günlük süreyi uzun görmüyorlarsa bin yıllık süreyi de uzak görmemelidirler. Çünkü O'nun katında bir gün ile bin yıl birdir [1].

Demek ki insanların hesabına göre bin yıl süren bir zaman, Allah katında bir günden ibarettir. Çünkü Allah zamandan münezzehtir, zamanın üstündedir. Zamanlı ve kısa ömürlü insana göre bin yıl çok uzun bir süredir. On beş, yirmi kuşağın ömrünü kapsar. Belki de bir milletin ömrüdür. Fakat bu süre, Allah'a göre bir günden ibarettir. İşte Allah, milletleri böyle bir süre içinde dener. Kimi milleti kendi hesaplarına göre bin yıl dener, sonra yola gelmeyince onları helâk edip ortadan kaldırır. Kimini de daha uzun bir süre dener. Allah katında insanların hesabınca elli bin yıl süren bir günün olduğu da Meâric Sûresinin 4 ncü âyetinde zikredilmiştir. Bütün bunlar, Allah katındaki zamanın, insanların hesaplarıyla kıyaslanamayacağını, insanlara göre bin yıl, elli bin yıl süren uzun bir zamanın, Allah'a göre bir günden hattâ bir andan ibaret olduğunu gösterir. Bundan dolayı aslında Allah'a göre çok kısa olan bu dünyanın ömrü, insanlara çok uzun gelmektedir. Onun için yüce Allah: *"Onlar onu uzak görüyorlar, biz ise onu yakın görüyoruz"* [2], *"Kıyâmet işi, bir göz açıp yumma kadar, ya da daha yakındır"* [3] buyurmuştur. O ezelî ve ebedî yaratıcıya göre bir göz açıp yumma kadar olan dünyâ ömrü, biz insanlara göre milyonlarca yıl sürebilir. Gerçeği Allah bilir.

48 nci âyette de yüce Allah, zulm eden nice kent halkına bir süre fırsat verdiğini, sonra onları cezalandırdığını bildiriyor. Onlar nasıl kendilerine tanınan bir süreden sonra cezalandırılmış iseler, bu Kureyş müşrikleri de öyle cezalandırılacaklardır. Sonunda her ruh, Allah'ın huzuruna varıp dünyâda yaptıklarının hesabını verecektir.

49 ncu âyette Peyğamber(s.a.v.)e, insanların uyarıcısı olduğunu ilân etmesi emrediliyor. 50-51 nci âyetlerde de inanıp iyi işler yapanların, Allah'ın bağışlamasına ve ikramına erecekleri; Allah'ın âyetlerini etkisiz bırakmak için bütün güçleriyle çalışanların da cehennemlik oldukları vurgulanıyor.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطَانُ ف۪ٓي اُمْنِيَّتِه۪ۚ

فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِه۪ۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌۙ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/46.
2. Meâric Sûresi: 6-7.
3. Nahl Sûresi: 77.

مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ
لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ
فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ
الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ
﴿٥٥﴾ الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥٧﴾

52- Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o, temennî ettiği zaman şeytân onun ümniyessine (bir düşünce) *atmış olmasın. Fakat Allah, şeytânın attığını siler, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hâkim*(sağlamlaştıran)*dir. 53-* (Böyle yapar ki) *şeytânın attığını, kalblerinde hastalık olanlar ve kalbleri katılaşanlar için bir imtihan yapsın; zâlimler uzak bir ayrılık içindedirler. 54- Kendilerine ilim verilmiş olanlar da Kur'ân'ın, senin Rabbinden gelen gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar; böylece kalbleri ona saygı duysun. Şüphesiz Allah, inananları mutlaka doğru yola iletir. 55- İnkâr edenler ise o sâat ansızın kendilerine gelinceye, yahut o kısır* (hayırsız) *günün azâbı kendilerine gelinceye kadar o*(Kur'â)*ndan yana kuşku içinde olacaklardır. 56- O gün mülk Allah'ındır. Allah onların aralarında hükmeder: İnananlar ve iyi işler yapanlar nimet cennetlerindedirler. 57- İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara da aşağılatan bir azâb vardır.*

Tefsîr:

52 nci âyette Allah'ın gönderdiği bir resûl ve nebî temennî ettiği zaman şeytânın, mutlaka onun ümniyyesine bir düşünce attığı; fakat Allah'ın, şeytânın attığı düşünceyi giderip kendi âyetlerini sağlamlaştırdığı; O'nun 'alîm (yani şeytânın attığı sözleri bilen), hakîm (yani kendi âyetlerini sağlamlaştıran) olduğu bildiriliyor.

Bu âyetin tefsîrinde hayli değişik yorumlar yapılmıştır. Önce resûl ile nebî'nin aynı anlama gelip gelmediği üzerinde ayrı görüşler vardır. Genel kanıya göre resûl, insanları irşâd için gönderilen ve kendisine vahiy gelen peygamberdir. Haber veren anlamındaki nebî ise vahiy değil, sadece ilhâm alan, ya da ru'yâda kendisine İlâhî düşünceler verilen peygamberdir. Bu durumda resûl, kendisine gelen vahy ile yeni bir kitâp ve şerîat getiren peygamber, nebî ise kendisine gelen ilhâm ile ve gördüğü ruyâlar ile önceki resûlün dinini ihyâ eden, dinde ıslâhat yapan din bilgini olmaktadır.

Çoğunluğun kanısına göre bu iki kelime arasında umum husus farkı vardır. Her resûl aynı zamanda nebîdir, çünkü Allah'tan aldıklarını ümmetine haber verir. O resûlün ümmeti içerisinde yetişmiş, ilhâm alan ıslâhatçıya da nebî denir, fakat o resûl değildir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de her iki kelime de birbiri yerine ve aynı anlamda kullanılmıştır. Onun için mu'tezile, bu iki kelime arasında bir fark olmadığı kanaatindedir[1].

Üzerinde hayli ihtilâf edilmiş olan *temennî* ve *ümniyye* kelimelerine gelince: Temennî bir şeyi arzu etmek, ümniyye de gönlün çok istediği şeydir. Felsefede buna ideâl denir. Bu anlama göre âyette her peygamber bir şey arzu ettiği, bir şeye ulaşmak istediği zaman şeytânın, onun arzu ve ideâline bir düşünce, vesvese atacağı; fakat Allah'ın, şeytanın, peygamberin zihnine attığı düşünce ve vesveseleri giderip kendi âyetlerini yerleştireceği bildirilmektedir. Peygamber'in en büyük ideâli, kavminin kendisine inanması, inananlardan oluşan bir dünyâ toplumu kurmak idi. *"Demek onlar bu söze inanmazlarsa onların peşinde üzüle üzüle kendini helâk edeceksin ha?"*[2] âyeti ve benzerleri, onun bu idealin tahakkukunu ne kadar istediğini gösterir.

İşte şeytan, onun bu ideâline yanlış düşünceler karıştırmağa, onun bu ideâlini hasta yürekli kimselere başka türlü göstermeğe, saptırmağa çalışmıştır.

Bu bir yorumdur. Fakat müfessirlerin çoğunun kanısına göre temennî kelimesi ezberden okumak anlamınadır. "وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لاَ يَعْلَمُونَ ٱلْكِتَابَ إِلاَّ أَمَانِىَّ" âyetinde de *ümniyye*'nin çoğulu olan *emânîyy,* ümmîlerin (kitâp okumasını bilmeyenlerin) kulaktan dolma bazı

1. Mefâtîh: 23/49; Kurtubî: 12/80.
2. Kehf Sûresi: 6.

sözler söylediklerini ifade eder. Yani onlar Kitâbı bilmezler. Sadece ağızdan duyup belledikleri bazı parçaları okurlar demektir. İbn 'Abbâs'tan, *temennî* ve *ümniyye* kelimelerinin yalan okuma anlamına geldiği de rivayet edilmiştir. **Hz. Osmân: " مَا تَمَنَّيْتُ مُنْذُ أَسْلَمْتُ : *Müslüman* olduğumdan *beri yalan söylemedim*" demiştir** [1].

Peygamber de kitâptan değil, kendisine gelen vahiyleri ezbere okuyandır. Buna göre âyette: Her peygamber kendisine gelen vahiyleri okuduğu zaman, mutlaka şeytanın, onun okumasına düşünce atacağı, fakat Allah'ın, şeytânın attığı düşünceyi ve sözleri giderip kendi vahyettiği âyetleri sağlamlaştıracağı, yerleştireceği bildirilmektedir.

Müfessirler, âyetin iniş sebebi olarak şu olayı anlatırlar: Kavminin kendisinden yüz çevirmesine son derece üzülen Peygamber (s.a.v.), Allah'tan, kendisiyle kavminin arasını uzlaştıracak bir şeyin (vahyin) gelmesini ve böylece kavminin inanmasını çok arzu ediyordu. Bir gün Kureyşin kalabalık bir meclisinde oturmuştu. O gün Kureyşin kendisinden uzaklaşmalarına sebebolacak bir şeyin inmemesini istiyordu. Yüce Allah: "وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى" sûresini **indirdi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) sûreyi okuyup: " أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى " âyetine gelince şeytân, onun diline " تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى" sözlerini attı. Kureyşliler: *"Muhammed bundan önce hiç tanrılarımızı hayır ile anmamıştı"* dediler. Peygamber okumasına devam edip sûreyi bitirince secde etti, onlar da müslümanlarla birlikte secde ettiler. Akşam olunca Cebrail Peygamber'e geldi: "Sen ne yaptın, benim Allah'tan sana getirmediğim, söylemediğim şeyi insanlara okudun" dedi. Yüce Allah: *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o, temennî ettiği zaman şeytân onun ümniyyesine* (bir düşünce) *atmış olmasın..."* âyetini indirdi** [2].

Bu hadis, Sâid ibn Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'tan, Ebu Ma'şer ve Yezîd ibn Ziyâd yoluyla da Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî'den rivayet edilir. Ama Hz. Peygamber'e kadar giden kopuksuz bir senedi yoktur. Bu rivayeti Kelbî de Ebû Sâlih yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Ama Kelbî itimâda şâyan görülmez. Sağlam hadîs mecmuaları bu rivayeti almamışlardır. Kadî 'İyâd, Râzî ve birçok âlim bunun uydurma olduğu kanısındadırlar. Çünkü bunu Peygamber'in masumluğuna, şeriatin korunmuş olma vasfına aykırı görmektedirler.

"Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftirâ etmen için fitneye düşüreceklerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmamış

1. Kurtubî: 2/6; Fethu'l-Kadîr: 1/104.
2. Câmi'u'l-beyân: 17/187; Mefâtîhu'l-ğayb: 23/49-50; İbn Keŝîr, Tefsir: 3/230.

olsaydık, onlara bir parça yanaşacaktın, o takdirde sana hayâtın da, ölümün de kat kat azâbını taddırırdık. Sonra bize karşı kendine bir yardımcı da bulamazdın"[1] âyetlerinden, rivayetteki olaya benzer bir şeyin vukubulduğu anlaşılıyor. Ancak kanaatimize göre olayda, ilâve cümleyi Peyğamber'in kendisi söylememiştir. O, böyle bir şey söylemekten münezzehtir. Çünkü bu cümle, onun, uğruna türlü cefalara katlandığı dinin başı olan tevhîd prensibine aykırıdır. Bazı müfessirlerin de dediği gibi Hz. Peyğamber, her fırsatta müşriklere Kur'ân okumağa çalışır, müşriklerden bazıları da onun çevresinde toplanıp okuduklarını dinlerlerdi. Ama birtakım bozguncular, Peyğamber Kur'ân okurken gürültü ve onun okuduklarıyle alay ederlerdi. Namaz kıldığı zaman okuduğu Kur'ân'ı merak sâikasiyle dinlemek için yanına gelenler vardı.

İşte Hz. Peyğamber, Ka'be civarında kendisine inmiş olan Necm Sûresini okumağa başlamış, "أَفَرَأَيْتُمُ اللاتَ وَ الْعُزَّى وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الأُخْرَى" âyetini okuduğu sırada Kureyş şeytanlarından birisi kasden "تلك الغرانيق العلى وإن شفاعتهن لترتجى" demiş. Herhalde bu şiir, Kureyş arasında biliniyor ve kendi aralarında putları medh için bu şi'ri okuyorlardı. Âyetlerde putlar, şiirdeki kafiyelere uygun bir üslûp ile anılınca, dinleyenlerden biri, âyetlerin ardından, aklındaki bu iki mısraı mırıldanmıştır. Yahut o adam, Hz. Muhammed'in böyle söylediğini cemâate yaymıştır. Nitekim Katâde'nin Mukatil'den aldığı rivayete göre Hz. Peyğamber sûreyi okurken uyuklamış, uyukladığı sırada bu sözler dilinden çıkmış. Peyğamber'in uykuda da olsa böyle bir söz söylemesi, makul değildir. Olsa olsa o, vahyin ağırlığıyle kendinden geçtiği sırada bir Kureyş şeytanı bu sözleri ortaya atmıştır. Ebubekr el-Bâkıllânî de şöyle diyor: "Peyğamber (s.a.v.) Kur'ân'ı dura dura okurdu. Şeytan onun durma yerlerinde araya girip onun nağmesini taklidederek bu kelimeleri söyledi. Ona yakın olanlar, bunu işitince Allah'ın sözü sandılar ve çevreye böyle yayıldı"[2].

Âlimlerin olay üzerinde enine boyuna durmaları, te'viller yapmaları, olayın bir aslı olduğunu gösterir. İbn Teymiyye de bu rivayetin tenkid edilemeyecek kadar sağlam ve olayın gerçekten vukubulduğunu söyler[3].

Bir sonraki âyetin, şeytanın attığı şeylerin kalbleri hasta ve katı olanlara fitne olduğunu söylemesi de böyle bir olayın vukubulduğunu kanıtlar. Eğer bu, sadece şeytanın, peyğamberin kalbine attığı düşünceden, vesveseden ibaret olsaydı, başkasına fitne olmaz, birçok kimsenin dedikodu yapmasına, kuşkulanmasına sebebolmazdı. Demek ki bir olay vukubulmuştur. Fakat bu

1. İsrâ Sûresi: 73-75.
2. Kurtubî: 12/81-82; Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4357-4358.
3. Aynı.

sözleri, Peyğamber'in okumasına karıştıran, Kureyş şeytanlarından biridir. Çünkü Kur'ân, insanlardan da şeytanlar olduğunu söyler.

Aksi takdirde İbn Kesîr'in âyetin tefsîrinde İbn Abbas'tan nakledilen: "Peyğamber konuştuğu zaman şeytan onun sözüne bir şey atar, Allah şeytanın attığını iptal eder, âyetlerini sağlamlaştırır. Ümniyye kırâat demektir. "إِلَّا أَمَانِيَّ" yani okurlar, yazamazlar, anlamınadır"[1] sözleri izah edemeyiz.

Bazı müfessirlere göre de böyle bir şey hiç vukubulmamıştır. Âyette Ğarânîk vak'asına işaret yoktur. Bizzat İbn İshâk'ın dediği gibi bu vak'a zındıkların uydurmasıdır. Âyette anlatılan şudur: Her peyğamberin okumasına şeytan, kendi sözlerini atar. İşte Hz. Muhammed de Allah'ın âyetlerini okurken bazı insan şeytanları, ondan duydukları sözleri, kendilerinden uydurmalar katarak yayarlar. Peyğamber'in söylemediği sözleri ona yakıştırırlar. Bu da birçok karışıklığa, şüpheye, hattâ bölünmeye neden olur. Etrafa kuşkular yayılır. Fakat Allah, sonunda şeytanın sözlerini kaldırır, kendi âyetlerini gerçekleştirir. Bu, Peyğamber (s.a.v.) zamanındaki şeytanlar tarafından yapıldığı gibi ondan sonraki şeytanlar tarafından da yapılmış, birçok söz uydurulup Peyğamber'in sözü diye ortaya atılmıştır. Allah her zaman olduğu gibi hakkı batıldan ayıracak, şeytanların sokmağa çalıştıkları sözleri kaldıracak, kendi gerçek âyetlerini yerleştirecektir.

İşte bu toplumsal gerçeği anlatan âyetler, Hz. Peyğamber'i tesellî mahiyetindedir. Bunlarda Ğarânîk olayı diye bir şey yoktur. Peyğamber'in, uykuda iken ağzından putları öven sözlerin çıkmış olması veya sûreyi okurken şeytanın kalbine attığı sözleri de meleğin sözleri sanarak okuması gibi rivayetler aslâ doğru olamaz. Peyğamber melekle şeytanı fark edemeyecek bir durumda olursa peyğamberliğine güven kalmaz. Peyğamberlerin masumluğu ortadan kalkar. Bu tür rivayetler uydurmadır. Gerçek olan, Peyğamber'in okuduğu şeylere, kötü niyetli kişilerin kendiliklerinden cümleler karıştırarak onları yaymağa ve böylece onun getirdiği İlâhî sözleri tahrif etmeğe çalışmalarıdır. Nitekim "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ *: Sözleri bazı yerlerinden tahrif ederler*"[2] âyetinde de Medine'de bu tür hareket eden insanlar bulunduğuna işaret edilmiştir.

Kaldı ki (الْغُرْنُوقُ), (الْغِرْنِيقُ) çoğulu (الْغَرَانِيقُ) kürklüler familyasından bir su kuşunun adıdır. (غِرْنِيقٌ) ise beyaz tenli, güzel delikanlı anlamına gelin. Yahut bitki kökündeki yumuşak tüylerdir. Bu anlamların hiçbiri putlara uygun değildir ki onlara ğarânîk densin. Bu, ancak dili iyi bilmeyen veya dilin halâvetinden anlamayan acemlerin uydurmasıdır[3].

1. İbn Keşîr, bu rivâyeti Buhârî'ye atfediyor. 3/231. Ancak Buhârî'de böyle bir rivâyet bulamadım.
2. Mâide Sûresi: 41.
3. Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4372.

Biz Kâsimî'nin bu görüşüne katılmıyor ve bu olayın tamamen bir uydurma olduğunu sanmıyoruz. Pekâlâ kuş veya delikanlı anlamındaki ğurnuk, putlara uyar. Çünkü Araplar putlarını meleklerin sembolleri biliyorlardı. Herhalde melekleri de kuş ve beyaz tenli kızlar, delikanlılar şeklinde düşünüyorlardı. Olayın bir aslı vardır. Zaten *"şeytan'ın, peyğamberin okumasına söz atması"* da bunu gösterir. Ancak bu sözleri söyleyen Peyğamber'in kendisi değil, müşrik şeytanlardan biridir.

53-54: Şeytanın attığı sözler, hasta ve katı yürekliler için bir sınav olur. Çünkü onlar onun sözlerine kanıp ayrılığa düşerler. Fakat bilgi sahipleri, Peyğamber'in okuduğu sözlerin, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilir, ona inanıp saygı gösterirler. Allah inananları doğru düşünme yoluna iletir.

55- İnkâr edenler ise ansızın azâp sâati gelip çatıncaya, ya da o kısır yani misli görülmemiş, aslâ hayrı olmayan dehşetli günün azâbı kendilerine gelinceye dek Peyğamber'e gelen sözlerden kuşku duyarlar. Übeyy ibn Ka'b'e göre *"yevm-i 'akîm"* Bedir günüdür. İkrime ve Mücâhid ise bugünün, kıyâmet günü olduğunu söylemişlerdir. *Yevm-i 'akîm*'in kıyâmet günü olması daha uygun görülüyor. Ancak ansızın gelecek azâp sâatinin Bedir bozgunu olduğu anlaşılıyor. Çünkü Mekke müşriklerini yakalayan azâp o azâptır. Ondan sonra gelecek 'âkîm günün azâbı da âhiret azâbıdır.

56-57: O günde mülk, hükümranlık, hüküm ve ferman yalnız Allah'a âittir. O, kulları arasında hüküm verir, O'nun hükmü uyarınca dünyada inanmış ve iyi işler yapmış olanlar nimet cennetlerine giderler. İnkâr etmiş ve Allah'ın âyetlerini yalanlamış olanlar da onurlarını kıran, kendilerini alçaltan bir işkenceye dûçâr olurlar. Dünyâdaki kibirli davranışlarının karşılığı olarak kibirlerini kıran bir azâbın içine girerler. *"Bana ibadet etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir"*[1] âyeti de Allah'a kulluğa tenezzül etmeyenlerin, hakaret içinde cehenneme gireceklerini bildirmektedir.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ
اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ
﴿٥٩﴾ ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ

1. Mü'min Sûresi: 60.

58- Allah yolunda göç edip sonra öldürülen veya ölenlere gelince Allah onları en güzel bir rızıkla besleyecektir. Doğrusu Allah, rızık verenlerin en iyisidir. 59- Onları, razı olacakları bir yere sokacaktır. Doğrusu Allah bilendir, halîmdir. 60- İşte böyle. Kim kendisine yapılan cezânın dengiyle cezâ verir de sonra kendisine tekrar saldırılırsa elbette Allah ona yardım eder. Şüphesiz Allah, affeden, bağışlayandır.

Tefsîr:

58-59 ncu âyetler, Allah yolunda hicret eden, sonra öldürülen veyâ ölenleri, Allah'ın en güzel rızıklarla besleyeceğini ve onları razı olacakları yerlere sokacağını bildiriyor.

Mücâhid'in rivayetine göre bu âyetler, Medine'ye hicret etmek için Mekke'den çıkan, fakat arkalarına düşen müşrikler tarafından öldürülen müslümanlar hakkında inmiştir. Ancak âyetin sözgelişi, belli kişileri değil, bütün bu sıfattaki mü'minleri ifade eder. Allah'ın bu mü'minlere vereceği rızık, kuşkusuz cennet nimetleridir.

59 ncu âyetteki *"mudhal"* kelimesi, mîmin zammiyle de, fethiyle de *"medhal"* okunur. İdhâl'dan ismi mef'ûl olan *mudhal* girilmiş yer, *medhal* ise girilecek yer veya girmedir.

60- Kendisine yapılan kötülüğün misliyle karşılık veren kimse, yeniden saldırıya uğrarsa Allah'ın ona yardım edeceğini bildiren bu âyetin, sonunda, Allah'ın çok affedicilik ve çok bağışlayıcılık sıfatları hatırlatılıyor. Allah'ın bu sıfatlarının hatırlatılması, insanları hoşgörüye, yapılan kötülüğü affa teşvik içindir. Kudret sahibi olan Allah, affediyor, bağışlıyor. Öyle ise intikam alacak durumda olan, Rabbi gibi affetmeli, bağışlamalı, hoşgörmelidir.

60 ncı âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılır: Muharrem ayının çıkmasına iki gün kala, müşriklerden bir topluluk, bir grup müslümana rastladı. "Muhammed'in adamları, Haram ayında savaşmak istemezler" deyip onlara saldırdı. Müslümanlar onlara, haram ayında savaşmaktan vazgeçmelerini söyledilerse de müşrikler bunu kabul etmediler. Müslümanlar da saldırıya cevap verip saldırganları yendiler. Fakat haram ayında çarpışmış olmak, müslümanların hoşuna gitmedi, buna üzüldüler. Yüce Allah bu âyeti indirerek

onları affettiğini bildirdi [1].

Taberî'nin, bir zu'm (sanı) olarak nitelendirdiği bu rivâyet pek sağlam görünmüyor. Eğer rivayet doğru ise bu olayın, 38, 41 nci âyetlerin tefsîrinde işaret ettiğimiz Abdullâh ibn Cahş seriyyesinden ayrı olması gerekir. Buna göre âyetin Medine'de inmiş olması lâzımgelir. Maamâfîh, saldıranlara karşı misliyle karşı koymayı meşru kılan bu âyet de sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de inmiş olabilir.

Âyet, saldıran düşmana misliyle mukabele edileceğini, mukabelenin ve savaşmanın da ancak can savunması ve düşmanın saldırısını savmak için yapılacağını ifade eder. Canını savunmak için saldırıya karşılık verene Allah'ın yardım edeceğini belirtir. Fakat Allah haksız yere saldıranların yardımcısı değildir. *"Çünkü Allah, saldırganları sevmez."*

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ
﴿٦١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ
الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

61- İşte böyle. Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü gecenin içine sokar. Doğrusu Allah, işitendir, görendir. 62- İşte böyle. Çünkü Allah haktır, O'ndan başka yalvardıkları ise bâtıldır. İşte çok yüce, çok büyük olan, Allah'tır.

Tefsîr:

61-62: Allah verdiği sözü yerine getirir. Sözünü yerine getirmeğe kadirdir. Çünkü O, insanlar için nice güç gelen şeyleri yapar. Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü gecenin içine sokar; işitir, görür. O gerçektir, kullarının imdadına yetişir. Kendisine yalvaranları duyar, zulme uğrayanları görür, onlara yardım eder. Fakat O'ndan başka tapılan tanrılar batıldır, boştur, gerçek değildir. Onlara ne kadar yalvarsalar, yalvarmaları boşa gider. Onlar, kendilerine yalvaranlara yardım edemezler. Çünkü ne duyarlar, ne görürler, ne de

1. Câmi'u'l-beyân: 17/195; Mefâtîhu'l-ğayb: 23/59.

kendilerine yalvarılmasından haberdar olurlar. Yardıma kadir olan, yalnız O yüce ve büyük Allah'tır.

Sonra yüce Allah, harika kudret ve sanatının kanıtlarına işaret ederek şöyle buyurmuştur:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ
﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ
اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ اَنْ
تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهِ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي اَحْيَاكُمْ
ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

63- Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi de yer yeşeriyor. Doğrusu Allah lâtîftir (bilgisi veya lûtfu en ince ve nazik şeylere kadar varır) *habîrdir* (her türlü tedbiri bilir, herşeyi haber alır). *64- Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Allah, işte zengin O'dur, övülmeğe lâyik O'dur. 65- Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi. Yerin üzerine düşmemesi için göğü tutuyor. Ancak O'nun izniyle düşer. Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir. 66- O'dur ki sizi diriltti, sonra sizi öldürür, sonra yine sizi diriltir. Gerçekten insan çok nankördür.*

Tefsîr:

63-65: Allah'tır ki gökten yağmur yağdırıp toprağı bitkilerle yeşertir. O, lâtîftir, habîrdir. Yerin yeşilliklere, güzelliklere büründüğü belirtildikten sonra Allah'ın lâtîf, habîr sıfatları çok uygun düşüyor. Lâtîf, güzel, hoş, katı olmayan demektir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. O, karada olanları insanların emrine verdiği gibi denizde yürüyen gemileri de insaların

hizmetine vermiştir. Karada ve denizde Allah'ın yasaları insanlara hizmet etmektedir. İnsan akliyle bu tabiat kuvvetlerine hakim olur. Sulardan barajlar yapıp elektrikler elde eder, ışık alır, fabrikalar çalıştırır, kendinden büyük, güçlü hayvanları kendisine boyun eğdirip hizmetinde kullanır. Suyun kaldırma gücünden yararlanarak su üstünde yürüyen gemiler yapıp uzun mesafeleri aşar, yüklerini taşıtır. Bütün bunlar, Allah'ın insana ikramıdır, ihsanıdır.

Gök cisimlerini de tutan, bunların birbirine çarpmasını önleyen Allah'ın yasasıdır. Eğer O'nun koyduğu birbirine denk itme ve çekme kanunları olmasa, gök cisimleri ya birbiri üzerine düşüp parçalanır veya birbirinden sonsuzca uzaklaşırdı. İşte göğün, yani yüksekteki yıldızların yer üzerine düşüp dünyâmızı parçalamasını önleyen, âlemi bu düzen içinde muhafaza eden, Allah'ın yarattığı yasalardır. Allah, şefkat ve merhametiyle yaratıklarını böyle âfetlerden korumaktadır.

66- İnsanlara sayısız nimetler veren Allah, onları diriltmiştir. Bir süre yaşattıktan sonra tekrar öldürür, yine diriltir. Bütün bunlar Allah'ın nimetlerindendir. Çünkü insanı böyle çeşitli aşamalardan geçirerek olgunlaştırır, fakat yok etmez, ruhunu korur. Buna rağmen insan O'nun nimetlerine karşı nankördür.

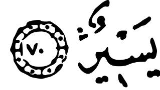
Şeyh Sa'dî ne güzel söylemiş:

أبر و باد و مه و خورشيد و فلك در كارند   تا تو نانى بكف آرى و بغفلت نخورى

Bulut, rüzgâr, ay ve güneş... Bunların her biri bir iş görmektedir.

Ta ki sen bir ekmek ele geçiresin ve onu gaflet ile yemeyesin!

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكاً هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْاَمْرِ وَادْعُ اِلٰى
رَبِّكَ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقٖيمٍ ﴿٦٧﴾ وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ
﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كُنْتُمْ فٖيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ
اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ فٖي كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ

67- Biz her ümmete, uydukları bir mensek (ibâdet yolu) *yaptık. Bu işte seninle aslâ çekişmesinler. Sen Rabbine çağır, kuşkusuz sen, doğru bir yol üzerindesin. 68- Eğer seninle mücâdele ederlerse: "Allah, yaptıklarınızı daha iyi bilir" de. 69- "Allah, kıyâmet günü, ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedecektir." 70- Bilmez misin ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir? Bunların hepsi, bir kitâptadır* (katında yazılmıştır). *Bu, Allah'a kolaydır.*

Tefsîr:

67 nci âyette yüce Allah, her millete uydukları bir mensek kıldığını bildiriyor. Bu kelime, 34 ncü âyette de geçmişti ve orada *mensek*'in kurban kesilme bayramı, kurban, ibâdet edilecek yer ve zaman, şerî'at ve yol anlamlarına geldiğini izah etmiştik. Buradaki *mensek* kelimesi için de en uygun anlam ibâdet usulü, şerî'attir. Bu anlamı tercih eden Râzî de: "*Mensek* ibâdet anlamındaki *nüsük*'ten alınmıştır. Her ibâdete mensek denebilirken bunu yalnız kurbana tahsis etmenin anlamı yoktur" diyor [1].

Allah, zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre her millete bir ibâdet yolu, bir din göstermiştir. Artık önceki dinler varken bu yeni dine ne gerek var, denilemez. Bu konuda Hz. Muhammed ile tartışmağa girmeğe, ona neden bu dini getirdin demeğe kimsenin hakkı yoktur. Bunu belirtmek için "*Bu işte seninle tartışmasınlar*" buyuruluyor. Çünkü eski dinler, gönderildikleri milletlere özgüdür. Allah bu toplum için de bu dini belirlemiştir. Her topluma bir din göndermiştir. Hz. Muhammed'in getirdiği din de Allah'ın, öteki kitapları anlamayan bu topluma uygun gördüğü dindir.

Bu âyet de bütün İlâhî dinlerin Allah tarafından gönderildiğini ve bu din mensuplarının birbirinin inanç ve ibadet şekillerine saygı gösterip birbirleriyle kardeşçe geçinmeleri gerektiğini ortaya koyar. "فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْاَمْرِ: *Bu işte seninle çekişmesinler*" cümlesi, bu gerçeği açıkça belirtir. Bu cümlenin anlamı: Onlar bu hususta seninle boş yere mücâdele etmesinler, seni bulunduğun yoldan döndüremezler, demektir. "*Sizden her biriniz için bir şerîat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah'adır...*" [2], "*Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/64.
2. Mâide Sûresi: 48.

işlerine koşun; nerede olsanız Allah sizi bir araya getirir; şüphesiz Allah herşeyi yapabilir" [1] âyetleri de her toplumun kendine özgü bir dini, bir ibadet ve hukuk sistemi bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bazı müfessirler: *"Bu işte seninle tartışmasınlar"* cümlesinin, bütün önceki dinlerin neshedilip, her din mensubunun Hz. Muhammed'e tabi olması gereğini gösterdiğini söylemişlerdir [2]. Oysa âyette hiç böyle bir anlam yoktur. Âyet her milletin bir dini olduğunu, bundan dolayı eski dinlerden ayrı olarak bu topluma da bir dinin gönderildiğini, artık bu konuda kimsenin, Hz. Muhammed'e "Eski dinler varken niçin bu dini getirdin?" diye tartışmağa hakkı bulunmadığını anlatıyor. Sonra Peyğamber'e: *"Sen Rabbine çağır, zira sen doğru yol üzerindesin"* buyuruluyor.

68-69 ncu âyetlerde de Hz. Muhammed'e, şayet yine kendisiyle tartışırlarsa işi Allah'a havale etmesi, Allah'ın, kıyâmet gününde insanların ayrılığa düştükleri konular üzerinde hüküm verip kimin doğru, kimin yanlış yolda olduğunu ortaya çıkaracağını söylemesi emrediliyor ki aynı şeyler, biraz önce meâllerini yazdığımız Mâide Sûresinin 48 nci ve Bakara Sûresinin 148 nci âyetlerinde de ifade edilmiştir.

70- Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Her şey O'nun tarafından saptanmıştır. Hiçbir söz, hiçbir iş, hiçbir düşünce Allah'ın bilgisinden kaçmaz. Herkesin yaptığı, söylediği, inandığı saptanır ve bir gün önüne konur. Bütün varlık, düşünce ve olayları tesbit etmek Allah'a göre çok kolaydır.

Bu âyetlerin, Mekke müşriklerinin Kur'ân'daki helâl ve haramlara itiraz etmeleri ve bazı müslümanlara: "Neden Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz da kendi ellerinizle öldürdüğünüzü yiyorsunuz?" demeleri üzerine indiği rivayet edilir [3]. Sözgelişinden de âyetlerin, Peyğamber ve müslümanlar ile müşrikler arasında geçen tartışmalar üzerine indiği anlaşılmaktadır.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا
لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ

1. Bakara Sûresi: 148.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/64-65.
3. Beğavî, Hâzin.

ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْمُنكَرَ ۖ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِٱلَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِنَا ۗ
قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ۗ ٱلنَّارُ وَعَدَهَا ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ

71- Allah'tan ayrı olarak öyle şeylere tapıyorlar ki Allah onlara hiçbir kudret indirmemiştir. Kendilerinin de onlar(ın tanrı olabileceği) *hakkında bir bilgileri yoktur. O zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur. 72- Kendilerine ap açık âyetlerimiz okunduğu zaman kâfirlerin yüzlerinde hoşnutsuzluk belirdiğini anlarsın. Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar. De ki: "Size bundan daha kötü bir şey haber vereyim mi? Varacağınız ateş! Allah, onu kâfirlere va'detmiştir. O, ne kötü bir sonuçtur!*

Tefsîr:

71-72 nci âyetlerde de müşriklerin inançları kınanmaktadır: Bunlar Allah'ın hiçbir kudret vermediği, tanrı oldukları hakkında hiçbir kanıt indirmediği putlara şuursuzca tapmaktadırlar. Bu suretle canlarına yazık eden bu kimseleri Allah'ın azâbından kurtaracak hiçbir yardımcı olmaz. Bunların ruhlarına putatapmak o kadar işlemiştir ki Allah'ın âyetleri kendilerine okunduğu zaman yüzlerinde hoşnutsuzluk görünür, suratları ekşir. O kadar canları sıkılır ki öfkeden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyanlara bütün güçleriyle saldıracak olurlar.

Onların bu ruh durumlarını tasvir eden yüce Allah, daha sonra peyğamberine şöyle demesini emrediyor: Size bundan daha kötüsünü, gördüğünüz zaman sizi daha çok öfkelendirecek, kederden perişan edecek şeyi söyleyeyim mı? İşte o, varacağınız ateştir. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin varacağı yer orasıdır.

Bu âyetler, müşriklerin, Kur'ân'ı duymağa tahammül edemediklerini, Kur'ân okuyan kimselere saldırmak istediklerini, Kur'ân'dan son derece rahatsız olduklarını gösteriyor.

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن

يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ
ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ
عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

73- Ey insanlar, size bir temsil verildi, onu dinleyin: O Allah'tan başka yalvardıklarınız var ya, onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de. 74- Allah'ı lâyikıyle takdir edemediler. Allah kuvvetlidir, üstündür.

Tefsîr:

73 ncü âyette Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin ne kadar zayıf, cılız şeyler olduğu anlatılıyor. Öyle ki bunlar bir sinek dahi yaratmaktan âcizdirler. Sinek yaratmak şöyle dursun, üstlerine konup üzerine sürülmüş olan tatlı, kan ve sair maddeleri yalayan sineğe engel olamazlar. Kendilerini savunmaktan âciz olan şeylerin başkalarına ne yararı dokunabilir? O halde onlara yalvarmanın ne anlamı vardır?

Âyetin sonunda tâlibin de, matlûbun da ne kadar zayıf oldukları vurgulanıyor. Tâlib, puta tapan, matlûb da putun kendisidir. Tapan da âcizdir, tapılan da. Âciz âcize tapmakla hiçbir şey elde edemez. Âciz güçlüye yalvarırsa bir yarar sağlayabilir. Öyle ise puta tapanlar, kendileri gibi âciz şeylere yalvarmaktan vazgeçip her şeyi yaratan ve yaratıklarını da koruyup kollayan Allah'a yalvarmalıdırlar.

74 ncü âyette de Allah'tan ayrı olarak putlara yalvaranların, Allah'ı gereği gibi takdir edemedikleri belirtiliyor ve Allah'ın güçlü, dâima galip olduğu vurgulanıyor ve kendilerini dahi savunmaktan âciz şeylerin Allah'a benzetilemeyeceği ima ediliyor.

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

75- Allah meleklerden de, insanlardan da elçiler seçer. Allah işitendir, görendir. 76- Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Tefsîr:

75-76 ncı âyetlerde Allah'ın, meleklerden de, insanlardan da elçiler seçeceği; O'nun işiten, bilen olduğu; insanların her yaptığını bildiği; ve işlerin, sonunda Allah'a döndürüleceği, yani yapılan işler hakkında Allah'ın hüküm verip doğrusunu ve yanlışını belirleyeceği bildiriliyor.

Bu âyetler, Allah elçi gönderse melek elçi gönderir, diyenlere cevap niteliğindedir. Allah böyle söyleyenlere diyor ki: Melekler de Allah'ın kullarıdır, insanlar da. Allah dilerse meleklerden, dilerse insanlardan elçi seçer, gönderir. Allah'ın, meleklerden de elçileri vardır, fakat melek elçiler iki türlüdür: Bir kısmı insanları doğru yola iletmek için seçilmiş olan insan elçiye Allah'ın buyruklarını iletir. Bir kısmı da Allah'ın buyruklarını icra etmek üzre dünyaya gelir. Deprem, zelzele ve benzeri olayların icrasında görevlendirilir. Ama onların bu işleri yaptıklarını insanlar görmez. Allah'ın bu kâinâttaki yasalarının ardında birer melekî güç vardır. İnsan, meleği bu maddi gözle görme niteliğine sahip değildir. Allah'ın melekleri pek çoktur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ
عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ
وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ

فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ مَوْلٰيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى

وَنِعْمَ النَّصِيرُ ۝٧٨

77- Ey inananlar, rükû' edin, secde edin, Rabbinize ibâdet edin, hayır işleyin ki umduğunuza eresiniz. 78- Allah uğrunda, O'na yaraşır biçimde cihâdedin. O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi. Babanız İbrâhîm'in dini(ne uyun). *O, bundan önce*(ki kitaplarda) *da, bu* (kitapta) *da size müslümanlar adını verdi ki Elçi sizin üzerinize şâhid olsun, siz de insanlar üzerine şâhid olasınız. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın; sâhibiniz O'dur. O, ne güzel sâhip ve ne güzel yardımcıdır!*

Tefsîr:

77-78 nci âyetlerde felâha ermeleri için mü'minlere, rükû', secde ve Rablerine ibâdet etmeleri; hayır işlemeleri ve Allah yolunda layikiyle cihâdetmeleri emrediliyor. Allah'ın, mü'minleri seçtiğini, dinde kendilerine hiçbir güçlük yüklemediğini, ataları İbrâhîm'in getirdiği pürüzsüz, kolay tevhîd dînini kendilerine gösterdiğini, bundan önce İbrâhîm'e indirdiği kitapta da, şimdi indirdiği bu Kur'ân'da da kendilerine müslümanlar adını verdiğini, Elçisi Muhammed'i kendilerine şehîd (örnek), kendilerini de bütün insanlara şehîd (örnek) kıldığını hatırlatıyor; sonra namazı kılmalarını, zekâtı vermelerini ve Allah'a bağlanmalarını buyuruyor ve sûreyi: *"O, sizin mevlânızdır, ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır"* sözleriyle bitiriyor.

77 nci âyette *"Rükû' ve secde ediniz!"* buyurulmaktadır. Kur'ân'da böyle secdeden söz eden âyetler okunduğunda secde edilmesi, din alimleri arasında ihtilâf konusu olmakla beraber bu âdet yerleşmiştir. Kimine göre secde âyetleri geçince secde etmek farz, kimine göre okuyana da dinleyene de sünnettir. Ebû Hanife'ye göre Hac sûresinde yalnız bir secde âyeti vardır. 77 nci âyette secde gerekmez. Şâfiî'ye göre Hac Sûresinde iki secde âyeti vardır. Fakat Sâd Sûresinin secde âyeti yoktur. Kimi secde âyetlerinin sayısını onbeşe çıkarır, kimi ona kadar indirir. İbn Ömer şöyle demiş: "Peyğamber (s.a.v.), içinde secde bulunan sûreyi okuyunca secde eder, biz de onunla beraber secde ederdik. (O kadar çok kalabalık olurdu ki) alnımızı koyacak yer bula-

mazdık [1].

Bu âyette Allah'a ibâdet emredildikten sonra *"Hayır yapınız"* buyuruluyor. *Hayır,* söz ve iş olarak her türlü yararlı şeye denir. Bu emir, her zaman iyiliği söylemeyi, tavsiye etmeyi, kullara şefkat ve merhamet göstermeyi gerektirir. Çünkü hayır, şefkatin sonucudur. Râzî şöyle diyor: "Bana göre bu âyette emirlerin bu sıra ile bildirilmesinin anlamı şudur: Namaz ibâdet çeşitlerinden biridir. İbâdet, hayır çeşitlerinden biridir. Çünkü hayır işi ikiye ayrılır: Ma'bûda hizmet ve ihsân. Birincisi Allah'ın buyruklarına saygı göstermektir, ikincisi Allah'ın yaratıklarına şefkattir. İyilik, ma'rûf, fakirlere sadaka, insanlara güzel söz söylemek, hep ihsânın içine girer" [2].

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde hayır işe teşvik edilir: *"Hayır işlerine koşun!"* [3]; *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emir, kötülükten meneden bir topluluk olsun, işte onlar kurtuluşa erenlerdir"* [4]; *"Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler. Hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir"* [5].

Âl-i İmrân Sûresinin 104 ncü âyeti, yalnız hayra teşvik etmekle kalmıyor, müslümanlar içinde daima hayra teşvik eden bir cemâatin bulunmasını farz kılıyor. Böyle bir cemâat olmazsa bütün müslümanlar günâha girerler.

78 nci âyette emredilen cihâd geneldir. Gerek saldırgan kâfirlere, gerek zulme, gerek nefse karşı savaşmayı kapsamına alır. Allah, mü'minlere, kendi yolunda lâyikiyle çaba harcamalarını, kâfirlere karşı dini savunmalarını, nefislerinin kötü duygularını da yenmeğe çalışmalarını emretmektedir. Çünkü onları, indirdiği bu din için seçmiş, bu dini onlar vasıtasiyle yerleştirmeyi uygun görmüştür. Dinde de onlara bir güçlük koymamıştır. Dinleri kolaydır, hurafelerden uzaktır. Yalnız Allah'a kulluktan ibaret olan İbrâhîm dinidir. Bu din, âyette *"Atanız İbrâhîm'in milleti"* diye nitelendirilmiştir. Yani onun yerleştirdiği toplumsal dindir. Burada hitâbedilen kimseler Araplardır. Çünkü Araplar, İbrâhîm'in soyundan geldiklerine, onun, kendilerinin atası olduğuna inanırlardı. Yine ondan kaldığına inandıkları birçok dinî geleneği uygularlardı. Hac ve namaz da bunlardan idi. İşte âyette bu getirilen tevhîd dininin, ataları İbrâhîm'in dini olduğu vurgulanıyor.

1. Buhârî, Sucûdu'l-Kur'ân; Müslim, Mesâcid, hadîs: 103; Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4382-4383.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/71.
3. Bakara Sûresi: 148.
4. Âl-i İmrân Sûresi: 104.
5. Âl-i İmrân Sûresi: 114.

Bu ifade gösteriyor ki Hz. Muhammed(s.a.v.)in ilk hedefi, kendi kavmi olan Arapları müslüman yapmak idi. Kur'ân-ı Kerîm'deki "يَٓاَيُّهَا النَّاسُ: *Ey insanlar"* hitâplarında kasdedilen insanlar Araplardır. Çünkü bu sûrenin 34 ve 67 nci âyetlerinde, Mâide Sûresinin 48 nci, Bakara Sûresinin 148 nci âyetlerinde her milletin bir dini olduğu kabul edilmekte, Fatır Sûresinin 24 ncü âyetinde de her millet içinde bir uyarıcı çıkmış olduğu belirtilmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), çevresindeki yahudilerin ve hıristiyanların dinlerinin İlâhî din olduğunu kabul ediyor, ellerinde bir kitâbı bulunmayan, kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan Araplara da bu Kur'ân'ın geldiğini söylüyordu [1]. Burada hitâbedilen insanlara İslâm: "Atanız İbrâhîm'in dini" olarak tanımlanıyor. İbrâhîm'in, ataları olduğuna inananlar Araplardı. Bütün dünyâ insanları, İbrâhîm'in, kendi ataları olduğuna inanmazlar. Zaten böyle bir şey doğru da olmaz. Demek ki burada hitabedilen *"insanlar"* sözü, bütün insanlar değil, Araplardır.

Araplar, en azından Kureyş Arapları, İbrâhîm soyundan geldiklerine inanır ve yine ondan kaldığına inandıkları bazı dinî gelenekleri uygularlardı. Fakat putlara da taparlardı. Kendiliklerinden birçok helâl, haram hükümler de koyarak yaşamlarını güçleştirmişlerdi. İşte âyette onlara, ataları İbrâhîm dininin, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği bu tevhîd dini olduğu ve onda insanların hürriyetlerini engelleyen, yaşamlarını güçleştiren, ilerlemelerine engel olan zorlaştırıcı, bağlayıcı hükümlerin bulunmadığı belirtiliyor.

Birçok toplumda olduğu gibi Araplarda da yayılan hurafeler, toplumu bağlıyor, ilerlemesine engel oluyordu. Bu hurafeler, dar kafalı insanlardan topluma yayılan düşünceler, toplumun elini kolunu bağlayan birer zincir, belini büken birer ağır yük idi. Yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)i, bu zincirleri koparmak, bu ağır yükleri toplumun sırtından kaldırıp atmak, kafaları da bu hurafelerden temizleyip aydın düşüncelerle doldurmak için göndermişti. Nitekim A'râf Sûresinin 157 nci âyetinde bu husus gayet açık olarak belirtilir:

"O peyğamber kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar..."

"هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِي هٰذَا: *Bundan önce de, bunda da size müslümanlar adını veren odur"* cümlesindeki "هُوَ" zamiri, ya Allah'a veya İbrâhîm'e gider. Allah'a gidiyorsa: *"Bundan önceki kitaplarda da, bu Kur'ân'da da size müslümanlar adını veren Allah'tır"* demek olur. İbrâhîm'e

1. Yâsin Sûresi: 5-6 ncı âyetler: *"Üstün ve çok merhametli Allah'ın indirdiği. Babaları uyarılmamış, kendileri de gaflet içinde bulunan bir kavmi uyarman için bu kitâp sana indirildi."*

gidiyorsa o zaman da bundan önceki kitâpta da, bu Kur'ân'da da inananlara müslümanlar adını verenin İbrâhîm olduğu anlaşılır. Fakat bu mânâ tutarlı değildir. Çünkü İbrâhîm, kendi zamanındaki insanlara müslümanlar diyebilir ama, kendinden asırlarca sonra inecek Kur'ân'da, onun tabilerine müslümanlar demesi gerçeğe uygun olmaz. Çünkü ğaybi Allah bilir. Kur'ân inmezden önce, İbrâhîm'in Kur'ân'ın tabilerine müslümanlar demesi tutarlı değildir. Kur'ân, İbrâhîm'in kendi kitabı değildir ki böyle söylesin. Râzî de zamîrin Allah'a âidolmasını tercih ediyor. Çünkü müteâkip cümle bu anlamı gerekli kılıyor: *"Size müslüman adını verdi ki Elçi size şehîd olsun, siz de insanlara şehîd olasınız".*

Şehîd kelimesi üzerindeki izahımız, Bakara Sûresinin 143 ncü âyetinde geçmişti. Burada şöyle özetleyelim: Şehîd, insanların hareketlerini gören, bu hareketlerin, Hakkın buyruklarına, fıtrat dinine uygun olup olmadığını belirleyen, söyleyen kişidir. Yani şehîd, herkesin halini kontrol eden örnek insandır. Şimdi Elçi, ümmeti için örnektir. Ümmetinin hareketlerinin, Tanrının buyruklarına uygun olup olmadığına tanıklık eder. Ümmet, hareketlerini ona danışır, kendisini ona uydurmağa çalışır. Ümmetin örneği odur. Beri taraftan Elçinin getirdiği prensiplere uyan, onun yüksek ahlâkını yaşayan ümmet de diğer insanlara şehîddir. Diğer insanların hareketlerinin, yaşayış tarzlarının Tanrı buyruğuna uygun olup olmadığını belirten şâhiddir. Yani onun ümmeti, diğer insanlara örnek olan, her konuda ölçülü, orta yolu izleyen örnek insanlar toplumudur.

İşte Allah, İslâm ümmetini böyle herkese örnek olacak vasıflarla bezemiştir. Öyle ise kendilerine bu özellikleri veren Allah için namazı kılmaları, zekâtı vermeleri ve Allah'ın bütün buyruklarına sarılmaları, O'na dayanmaları gerekir. O, ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

Hac Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd ile ilgili prensipler:

1. Hiçbir gücü olmayan şeyler tanrı olamaz. Öylelerine tapmanın yararı yok, zararı vardır. Dilediğini yapan, yalnız Allah'tır. İşte O'na tapmak gerekir (12-14).

2. Kâinâtta herşey ve insanların da bir çoğu gönülden Allah'a boyun eğer. Birçoğu da Allah'ın buyruğu dışına çıkarak azâbı hak eder. Allah'ın değer vermediğine kimse değer veremez (18). Nankörler, dayanılmaz cehennem azâbına atılırlar. İnanıp güzel işler yapanlar da cennetlerde ağırlanırlar (19-23).

3. Allah'a ortak koşmaktan, yalan ve uydurma sözlerden, iftirâdan kaçınmalıdır (30, 73, 77).

4. Allah, dilediğini doğru yola iletir. Çünkü evrende yalnız O'nun yasaları egemendir. İnsanın düşünce aygıtı da Allah'ın yasalarına göre çalışır.

B) Peyğamberlikle ilgili prensipler:

5. Allah, meleklerden de, insanlardan da elçi seçer. Melek elçi, Allah ile peyğamberler arasında, insan elçi de melek ile insanlar arasında elçidir. İnsanlara gönderilecek elçinin, insan olması gerekir. Meleğin elçiliği ya vahy getirmek veya Allah'ın buyruğunu yerine getirmek içindir. İbrâhîm'e ve Lût'a gönderilen elçiler gibi. Bunlar İbrâhîm'i bir çocuğu olacağını müjdelemek, Lût kavmini de helâk etmek üzre gelmişlerdir.

C) Âhiretle ilgili prensipler:

6. Vukuu muhakkak olan kıyâmet sâatinin depremi öyle korkunçtur ki o zaman gebeler çocuklarını düşürürler, insanlar korkudan sarhoş olurlar (1-3, 6-7).

7. İnsanın bir damla sudaki milyonlarca sperm hayvancığından sadece birinden yaratılıp aşama aşama bu mükemmel düzeye getirilmesi, kıyâmetin olacağına bir kanıttır. İnsanı bir sperm hayvancığından yaratan Allah, onu yeniden yaratmağa da kadirdir.

8. Kuru yerin, ilkbaharda yağan yağmurlarla kabarıp bitkiler bitirmesi de kıyâmetin bir kanıtıdır (5).

9. Kıyâmet mutlaka vukubulacak, nankörler cezalandırılacak, inanıp, da'vâları uğrunda fedâkarlık gösterenler, büyük ödüllere, güzel rızıklara ve güzel yurda ereceklerdir (56-59). Bu va'd, sadece âhirette cennet va'di değil, aynı zamanda dünyâda eziyete uğramış, yurtlarından çıkarılmış mü'minlere fetihlerin müjdesidir. Gerçekten bir süre sonra Arap topraklarında başlayan fetihler, Asya'ya, Afrika'ya, Avrupa'ya uzanmış; müslümanlar hayâl edemedikleri servete, bolluğa, güzel rızıklara ve topraklara sâhibolmuşlardır.

10. Allah, Kıyâmet gününde, çeşitli din mensupları arasında hüküm verecek, bunların içinde doğru yolda olanları, eğri yolda olanlardan ayırdedecek ve herkese, davranışına uygun karşılığı verecektir. Çünkü Allah, dünyâda herkesin ne yaptığına tanıktır (17).

D) Genel Prensipler:

11. Kimi insan genç ölür, kimi ihtiyarlar, kimi de ihtiyarlığında bunar.

12. Bazı insanlar, kibir ve inatlarına kapılır, bilmeden, bir kanıta dayanmadan tartışıp dururlar. Onlar, gururlarını herşeyin üstünde tutarlar. Onlar, bu cahil ve kaba davranışları yüzünden dünyâda da, âhirette de iflâh olmazlar: *"İnsanlardan kimi, bilmeden, ne bir yol göstereni, ne de aydınlatıcı bir Kitâbı olmadan Allah hakkında tartışır. Allah'ın yolundan saptırmak için*

boynunu döndürerek (kabara kabara tartışmasını sürdürür). *Dünyâda onun için bir kepazelik vardır; kıyâmet günü de ona yangın azâbını taddıracağız"* (8-9).

13. Allah, kullarına zulmetmez. Onların başlarına gelen felâketler, kötülükler, kendi haksız davranışlarının sonucudur (10).

14. Kimi insan da, kendi yararına oldukça Allah'a ibâdet eder. Menfaat görürse sevinir. Ama Allah'ın bir imtihânıyla karşılaşırsa döner (11).

15. Allah'ın va'dettiği yardım, zorlama ile olmaz, O'nun dilediği zaman gelir (15).

16. Hac, kuru bir seyâhat değil, Allah'ı anmak ve birtakım yararları bizzat görmek içindir.

17. Hacda kurban kesenler, kestikleri kurbanın etini kendileri yemeli, yoksullara da yedirmelidirler. Kurbanın amacı, sadece hayvanı boğazlayıp bırakmak değil, onun etiyle fakirleri beslemektir. Yoksa Allah'ın, kurbanın etine kanına ihtiyâcı yoktur. Allah'ın murâdı da hayvanların kesilip sokaklara bırakılması değil, yoksullara yardım etmektir. *"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Fakat sizin takvânız O'na ulaşır"* (37). Öyle ise hayvanları sokaklarda bırakmamalı, etlerinden yemeli ve yoksullara yedirmeli, kesildiği bölgede ihtiyaç yoksa diğer ülkelerdeki yoksullara göndermeli ve Allah'a şükretmelidir.

18. Kur'ân'da haram olduğu belirtilen etlerin dışında kalan bütün etler helâldir (30). Harâm olan etler, En'âm Sûresinin 145 nci, Nahl Sûresinin 115 nci, Bakara Sûresinin 173 ncü ve Mâide Sûresinin 3 ncü âyetinde anılan dört cins ettir ki bunlar; leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanmak suretiyle murdar olmuş hayvanların etleridir. Ayrıntı için En'âm Sûresinin 145 nci âyetinin tefsîrine bakınız: (3/245-247).

19. Dinin ruhu Allah'a saygı, O'nun yasakları dışına çıkmaktan korunmak (takvâ)dır. Allah'ın nişânlarına (belirlediği sınırlara, ibâdetlere, kurbanlara) saygı göstermek, kalbdeki takvâ'nın sonucudur (30, 32). *"Allah'a ulaşacak olan, kesilen hayvanların etleri ve kanları değil, sizin takvânızdır"* (37).

20. Allah, gerçekten inananları savunur, fakat hiçbir hâin, nankörü sevmez (39).

21. Zulme uğrayanlar, kendilerini savunma hakkına sahiptirler (39). Allah, mü'minleri, kendilerine yardım eden insanların eliyle savunur. İnananları savunacak insanlar ortaya çıkarır. Öyle olmasa tevhîd dinlerinin ibâdet yerleri yıkılırdı. Ma'bedler, onları savunan insanlar sayesinde ayakta durmaktadır (40).

Demek ki her zaman ma'bedlere düşman insanlar olduğu gibi onları savunan insanlar da olacaktır. 40 ncı âyet, yahudî, hıristiyan ve müslüman ma'bedlerini, Allah'ın isimlerinin çok anıldığı yerler olarak nitelendirmekle, bu dinlerdeki ruh ve amaç birliğini ortaya koymaktadır.

Birçok âyette tevhîde bağlı yahûdî ve hıristiyan dinlerini öven Kur'ân, bu âyetiyle de onların ma'bedlerini korumağa teşvîk etmektedir. Bu ma'bedlerden herhangi birini yıkmak, Allah'a kulluk değil, isyân olur. Bundan dolayıdır ki Osmanlılar, egemen oldukları yerlerde yahûdî ve hıristiyanların inançlarına saygı göstermişler, ma'bedlerini yapmalarını ve ma'bedlerinde özgürce ibadet etmelerini sağlamışlardır.

22. Allah, her millete bir ibâdet yolu, bir şerî'at belirlemiştir. Allah'tan gelen dinlere mensubolanların, birbirleriyle ayrılığa düşmelerine, tartışmalarına, birbirlerini dışlamalarına, cenneti yalnız kendilerine özgü kılmalarına sebep yoktur. Bu konuda tartışanlar, kendilerini ötekilerden üstün görenler, cenneti yalnız kendilerine özgü kılanlar bir kanıta dayanmamaktadırlar.

Kur'ân: *"Eğer seninle tartışırlarsa, 'Allah yaptıklarınızı daha iyi bilir' de"* (68) buyurmaktadır. Bakın sözün değil, eylemin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Hattâ cenneti kendilerine özgü kılanlara da: *"Doğru iseniz delîlinizi getirin!"* (Bakara Sûresi: 111) diyor. Kur'ân'a göre dinlerinin ruhuna bağlı kalan İlâhî din mensuplarının hepsi de Allah katında makbuldür. İşte: *"Biz, her ümmete, uydukları bir ibâdet yolu* (şerîat) *yaptık. Onun için* (din) *iş*(in)*de seninle aslâ çekişmesinler"* (67) âyetinde olduğu gibi: *"Sizden her biriniz için bir şerîat ve bir yol belirledik"* (Mâide: 48), *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun!"* (Bakara Sûresi: 148), *"Biz her ümmet için bir kurban ibâdeti koyduk ki Allah'ın, kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını an*(arak hayvanı boğazla)*sınlar"* (Hac: 34) anlamındaki âyetlerde de her milletin bir dini, bir şerîat düzeni olduğu ve bunların Allah tarafından va'zedildiği gerçeği vurgulanmıştır.

Kur'ân, bu şerîatlerin, birbirini nakzeden, kaldıran değil, fakat her millete, kendi diliyle verilmiş, aynı ruhu taşıyan ve bundan dolayı da birbirini doğrulayan birer İlâhî şerîat olduğunu bidirmiştir. Çünkü Allah, her millete, kendi diliyle konuşan bir peyğamber göndermiştir: *"Biz, her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın..."* (İbrâhîm Sûresi: 4).

Mûsâ ve Îsâ, kavimlerinin diliyle gönderildiği gibi, Hz. Muhammed de Arap diliyle, Arap toplumuna gönderilmiştir: *"Bu da kentlerin anası olan*(Mekkey)*i ve çevresindeki insanları uyarman için sana indirdiğimiz, feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayıcı bir Kitâbdır"* (En'âm Sûresi: 92), *"Biz onu, Arapça bir okuma olarak indirdik ki anlayasınız"* (Yûsuf Sûresi: 2).

Cenabı Allah, murâdının, halk kütleleri tarafından anlaşılması için her millet içinden seçtiği bir insana, onların diliyle genel İlâhî emir ve prensipleri vahyetmiştir. Madem ki her milletin dili ayrıdır, o halde her milletin, kendi diliyle okuyup anlayacağı bir İlâhî Kitâbı olması gerekir. Allah, böyle dilemiştir. O dileseydi, bütün insanları bir tek millet yapabilirdi. Ama böyle dilememiş, insanları milletlere ve kabilelere ayırmış, her birine ayrı bir dil vermiş, dil ayrılığını da ululuğunun kanıtı saymıştır: *"O'nun âyetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır"* (Rûm: 22).

İlâhî Kitâbın indirilmesinin temel amacı, halkın onu anlaması olduğundan, topluma gönderilen elçi, kendi aralarından seçilmiş ve: *"Her millete de bir elçi gönderilmiştir"* (Fâtır: 24).

Her milletin, kendi dili ile bir Kitâbı ve şerîati olması, Allah'ın murâdı ise, buna karşı çıkmak, Allah'ın murâdına aykırıdır. Son Peyğamber, Araplardan seçildiği için ona vahyedilen Kitâp da Arapçadır. Fakat o Kitâbın içeriği, önce Araplar, sonra yazılı bir İlâhî Kitâbı olmayan bütün insanlar için geçerlidir. Bir milletin, İlâhî Kitâbın içeriğinden sorumlu olması için, onun dilini anlaması gerekir. Çünkü kişiyi, anlamadığı şeyden sorumlu tutmak, onu gücünün üstünde bir şeyle yükümlü kılmak olur ki Allah kimseye gücünün üstünde bir şey yüklemez.

O halde Kur'ân'ın, her dile çevrilmesi ve halkın, onu kendi diliyle okuyup anlaması, Allah'ın murâdıdır. Bu İlâhî murâda aykırı eylemler, kâr değil, zarar getirir. Bugün halk kütlelerinin Kur'ân'dan uzak kalması, Kur'ân adına, Kur'ân'a ters telkinleri duyup bunların etkisiyle yetişmesi, ama gerçekte Kur'ân kültüründen uzak kalmasının temel sebebi, Kur'ân'ın doğru tercemesini insanlara veremeyişimizdir. Halk günde beş vakit, camilerde toplanır, Kur'ân dinlerler ama gerçekte dinledikleri sadece okuyanın nağmesidir. Kur'ân'dan tek kelime anlamadan dağılıp giderler. Allah'ın, Kur'ân'ı indirmekteki amacı, insanlara ses dinletmek midir? Öyle olsaydı, Kur'ân'ı, Hz. Muhammed'e başka bir dille indirirdi.

Bizim toplumumuzun bütün sıkıntısı buradadır. Milletin diline adapte edilemediği için din, din eğitimi görmüş belli bir kesimin tekelinde kalmış; toplumun çoğu, bir şey anlamadan onları taklidetmek durumuna düşmüştür. Bilinçlenme dönemi başlayınca da, büyük kesim, anlamadığı dinden ürkmeğe başlamıştır. Şimdi toplumda, Kur'ân'dan çok mevlidin yaygınlaşması, mevlidin Türkçe olmasındandır.

"Biz o Kitâbı, Arapça bir Kur'ân (okuma) *olarak indirdik ki anlayasınız"* (Yûsuf Sûresi: 2), *"Eğer biz onu, yabancı dilde bir okuma yapsaydık, 'Âyetleri, açıklanmalı değil miydi? Araplara yabancı söz mü geliyor?' derlerdi"*

(Fussilet Sûresi: 44).

"Biz sana böyle Arapça bir okuma vahyettik ki kentlerin anası olan(Mekkey)*i ve çevresindeki insanları uyarasın..." (Şûrâ Sûresi: 7, En'âm Sûresi: 92).*

"Hikmetli Kur'ân'a andolsun ki sen, elbette gönderilmiş elçilerdensin. Dosdoğru bir yol üzerinde; yani üstün ve çok merhametli Allah'ın indirdiği (Kur'ân yolu) *üzerindesin. Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için* (bu Kur'ân sana vahyedilmiştir)*"* (Yâsîn Sûresi: 2-6).

"İşte bu, (sizin anlayacağınız bir dille) *indirdiğimiz Kitâb'dır. Ona uyun ve korunun ki size rahmet edilsin.* (Onu size kendi dilinizle indirdik ki) *'Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa* (yahûdîlere, hıristiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik* (onların Kitâbını okuyamıyor, dilini anlayamıyorduk) *demeyesiniz. Yahut: 'Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz. İşte size Rabbinizden açık delîl, hidâyet ve rahmet geldi..."* (En'âm Sûresi: 155-157).

Ve daha birçok âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Arap toplumunu uyarmak üzre gönderildiğini, onun için kendisine Arapça mesaj verildiğini bildirmektedir. Bu, mesajının dili bakımından böyledir. Ama mesajının içeriği bakımından Hz. Muhammed'in de, öteki peyğamberlerin de risâletleri geneldir. Yani getirdikleri prensipler evrenseldir. Hangi millet, onların prensiplerini öğrenip uygularsa felâha erer.

Bu peyğamberlerin mesajları, dil bakımından ayrı ise de anlam ve ruh bakımından birdir. Çünkü hepsinde vurgulanan temel prensip, Allah'a ve âhirete îmân ile sadece Allah'a ibâdet etmek ve sâlih ameller yapmaktır. Her peyğamber, ümmetine bunları anlatmağa çalışmıştır. Bundan dolayı herhangi bir peyğambere tâbi olan, -ötekilerini inkâr etmemek şartıyle- diğerlerine de tâbi olmuş sayılır. *"Biz, O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız* (hepsine inanırız)*"* (Bakara Sûresi: 285). *"Onlar ki Allah'a ve elçilerine inandılar, onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmadılar; işte onların da* (Allah), *pek yakında mükâfâtlarını verecektir. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir"* (Nisâ: 152), *"Şüphesiz, îmân edenler, yahûdîler, hıristiyanlar ve sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Bakara: 62, Mâide: 69).

"Resûl'e indirilen(Kur'ân)*ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: 'Rabbimiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz! Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken, neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?' Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vermiştir. Güzel davrananların ödülü işte budur!"* (Mâide: 83).

23. Bütün peyğamberler, İslâmı getirmiştir. İslâm, yalnız Hz. Muhammed(s.a.v.)in teblîğ ettiği dinin adı değil, Âdem'den Muhammed'e, bütün peyğamberlerin getirdikleri dinin ortak adıdır. Özellikle İbrâhîm Aleyhisselâm, Kur'ân'da İslâmın simgesi olarak anılmaktadır: *"Allah uğrunda, O'na yaraşır biçimde cihâdedin. O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi.* (Sizi) *babanız İbrâhîm'in dinine* (iletti, ona uyun). *O, bundan önceki* (Kitapta) *da, bunda da size müslümanlar adını verdi..."* (78).

Namaz, oruç, zekât yalnız Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından değil, önceki peyğamberler tarafından da emredilmiş, Hac ibâdetini de Hz. İbrâhîm koymuştur. Nisâ Sûresinin 26 ncı âyetinde: *"Allah size* (hükümlerini) *açıklamak ve sizi sizden öncekilerin yasalarına iletmek ve sizin günâhlarınızı bağışlamak istiyor"* buyurulduğu gibi, En'âm Sûresinin 83-89 ncu âyetlerinde İbrâhîm'den itibaren bir dizi İsrâil oğlu peyğamberi anılıp bunların da'vetleri övüldükten sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir; onların yoluna uy!"* buyurulmaktadır. Çünkü onların yolu, yalnız Allah'a tapma yolu olan İslâmdır. Nisâ Sûresinin 125 nci âyetinde de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, dosdoğru İbrâhîm dinine tâbi olduğu belirtilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, Kitâp ehlini, dinlerini tamamen bırakmağa değil, şirki bırakmağa da'vet etmektedir: *"Ey Kitâp ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka rablar edinmeyelim"* (Âl-i İmrân Sûresi: 164).

Kur'ân, Kitâp ehlinin hepsini aynı kategoriye sokmaz. Peyğamberlerini tanrılaştıran, yahut Allah'ın oğlu sayan veya Allah'ın üç varlıktan oluştuğunu söyleyen Kitâp sâpihlerini kâfir olarak nitelerken (Mâide Sûresi: 72-73) dinlerinin aslı olan tevhîde bağlı kalanları övmektedir: *"Ama hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde gece sâatlerinde kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyarak, secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar da iyilerdendir. Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, korunanları bilmektedir"* (Âl-i İmrân Sûresi: 113-115).

Kur'ân, Kitâp ehline, Kitâplarının hükümlerini uygulamalarını emretmekte, bu hükümleri uygulayanları övmektedir: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra dönüyorlar?"*.

"Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peyğamberler, onunla yahûdîlere hüküm verirlerdi; kendilerini Tanrı'ya vermiş zâhidler ve âbidler de Allah'ın Kitâbını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirlerdi) *ve onu gözleyip kollarlardı"* (Mâide:

43-44).

"İncîl sâhipleri, Allah'ın, onda indirdiğiyle hükmetsinler..." (Mâide: 47).

"Eğer Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinde(ki ağaçların meyvalarında)*n ve ayaklarının altında*(ki ürünlerde)*n yerlerdi. İçlerinde doğru yolda giden ılımlı bir topluluk var ama, çokları ne kötü işler yapıyorlar?"* (Mâide Sûresi: 66-68).

Görüldüğü gibi Kur'ân, kendinden önceki İlâhî Kitâpları kaldırmıyor, onları övüyor, kendisinin de onlara uygun olarak indiğini söylüyor. Kitaplarının gösterdiği yoldan ayrılanları kınarken, Kitâplarının ruhuna bağlı kalan Kitâp ehlini övüyor. A'râf Sûresinde bu husus daha açık olarak belirtilmektedir:

"Mûsâ kavmi içinde Hakk'a uyup, hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır", "Yarattıklarımız içinde Hakk'a uyup, hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır" (A'râf Sûresi: 159, 181).

Kur'ân, İlâhî Kitâp sâhibi olup tevhîde inanan bütün insanları birliğe, kardeşliğe çağırmak üzre: *"Bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim, bana kulluk edin".* (Enbiyâ Sûresi: 92) demektedir.

Öyle ise peyğamberlerin getirdiği dinler arasında ayrıcalık yapmak, peyğamberlerden birini diğerinden üstün tutmak İlâhî irâdeye aykırıdır, yarar değil, zarar getirir.

Allah'a inanan insanların, hep birlikte Allah'a sarılıp kardeş olmaları, karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörü ile huzur içinde yaşamaları gerekir. Çünkü Tanrıları birdir, amaçları da birdir. Hepsinin amacı, O'nun rızâsına ermektir. O, yüce ve güzel Mevlâ, kullarının boğazlaşmasından, birbirine düşman olup ateş püskürmesinden değil, kardeş olup sevgi ve saygı içinde yaşamalarından hoşlanır. Zaten dinleri de insanları birbirine dost etmek, mutlu kılmak için göndermiştir. O, ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

24. Felâha ermek için iyi işler yapmak gerekir. Güzel, yararlı işler yapmak, başarı ve mutluluğun sırrıdır (77).

25. Sağlam îmân sahipleri, Allah'ın dinlerine ve o dinlerin ma'bedlerine saygı gösterir; iktidara geldiklerinde ibâdetlerini ihmal etmez, dinin buyruklarını yapar, yasaklarından uzak durur; toplumu iyiye yönlendirir, bozgunculuk etmezler.

26. Peyğamberleri yalanlayanların sonu kötü olmuştur. Eski yalanlayanlar felâketlere uğradıkları gibi, Hz. Muhammed(s.a.v.)i yalanlayanlar da öyle olacaklardır. Belli süre sonunda zâlimler mutlaka cezâlandırılacaklardır. Allah, sözünden caymaz. Aceleye gerek yok. Bu zaman, insanlara uzun gelebilir ama, Allah'a göre kısadır. Zirâ insanların hesabına göre bin yıl süren bir

zaman, Allah'a göre bir gündür (47-48).

Asırlar, hattâ milyonlarca yıl, Allah katında bir ân'a dönüşür. Sonlu, kısa ömürlü insanlara uzun gelen zaman, zamânın yaratıcısı ve zaman üstü olan Allah'a göre bir ân'dan ibârettir.Bundan dolayı milyarlarca yıl ile bir ân O'nca birdir. Bizlere uzun gelen, O'na göre kısadır. Uzunluk, kısalık, erlik, geçlik kavramları, bize göre bir değer taşır, Allah'a göre taşımaz. Bundan dolayı: *"Onlar azâb sâatini veya kıyâmeti uzak görüyorlar, biz ise onu yakın görüyoruz!"* (Me'âric Sûresi: 6-7) buyurmuştur

27. Şeytân, her peyğamberin sözlerini bozmağa, onun halka okuduğu sözler arasına kendi sözlerini karıştırmağa çalışmıştır ama Allah, şeytânın sözlerini siler, meleğin Peyğambere verdiği sözlerini sağlamlaştırır, yerleştirir (52).

28. Allah, mazlûmun yardımcısıdır (60).

29. *"Allah göğü, yerin üstüne düşmekten korur. Ancak Allah'ın izniyle gök, yerin üstüne düşer"* (65) âyetinde göğün, yerin üstünde bir tavan gibi durduğuna işâret edilir ki, *"Biz göğü, korunmuş bir tavan yaptık"* (Enbiyâ Sûresi: 32) âyeti de aynı mânâyı ifade etmektedir

Ayrıca âyette, göğün, yerin üstüne düşme eğilimine de işâret edilmiştir ki bunda gezegenler arasındaki çekim kanununa, uzay cisimlerinin, çekim kanunuyla birbirine bağlandığına; konumlarından ve dönüşlerinden oluşan itme gücüyle de çekim kanununun dengelendiğine işâret bulunmaktadır. *"Allah göğü yükseltti, mîzân* (ölçüt, denge) *koydu"* (Rahmân Sûresi: 7) âyeti de gök cisimleri arasındaki dengeye işâret etmektedir.

HAC SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	تَذهل كلّ	Hâ'nın fethiyle; (كلّ) merfû':	Çoğunluk.
	تُذهِل كلّ	Tâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle, (كلّ) mansûb:	İbn Ebî 'Able ve Yemânî [1].
	وَ تَرَى ٱلنَّاسَ	Tâ'nın fethiyle, etken, nâs mansûb:	Çoğunluk.
	وَ تُرَى ٱلنَّاسَ	Tâ'nın dammıyle, edilgen, nâs yine mansûb:	Ebû Zür'a Herim ibn Amr ibn Cerîr ibn Abdillâh [2].
	وَتُرَى ٱلنَّاسُ	Önceki gibi, yalnız nâs merfû':	Za'firânî [3].
	سَكْرَى وَ مَا هُمْ بِسَكْرَى	Sîn'in fethiyle, kâftan sonra elifsiz:	Hamza, Kisâ'î, Huzeyfe, Halef.

1. el-Bahr: 6/350.
2. Kurtubî: 12/5. Yani sen sanırsın, sana öyle gelir ki... anlamında.
3. el-Bahr: 6/350.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سُكْرَى وَ مَا هُمْ بِسُكْرَى	Sîn'in dammıyle:	İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Hasan, Humeyd el-A'rec, Ebû Zür'a, İbn Cübeyr [1].
	سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى	Sîn'in dammı, kâf'ın fethi, sonra elif ile:	Ötekiler [2].
3	وَ يَتْبَعُ	Hafif tâ ile:	Zeyd ibn 'Alî.
	وَ يَتَّبِعُ	Şeddeli tâ ile:	Çoğunluk [3].
4	كُتِبَ عَلَيْهِ	Edilgen kipi:	Çoğunluk.
	كَتَبَ عَلَيْهِ	Etken kipi:	Bir kırâettir [4].
	أَنَّهُ...فَأَنَّهُ	Hemzelerin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِنَّهُ...فَإِنَّهُ	Hemzelerin kesriyle:	A'meş ve Ebû Amr'dan Cu'fî'nin rivâyeti [5].
5	فِى رَيْبٍ		Çoğunluk.
	فِى شَكٍّ		İbn Mes'ûd [6].
	الْبَعَثِ	'Ayn'ın fethiyle:	Hasan [7].
	الْبَعْثِ	'Ayn'ın sükûnuyla:	Çoğunluk [8].
	مُخَلَّقَةً وَ غَيْرَ	İkisi de mansûb:	İbn Ebî Able.
	مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ	İkisi de cer ile:	Çoğunluk [9].
	وَ نُقِرُّ...ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ	Nûn ile, merfû':	Çoğunluk.
	وَ نُقِرَّ ثُمَّ نُخْرِجَكُمْ	Nûn ile, atfen mansûb:	Ebû Hâtim'in Mufaddal-Âsım'dan rivâyeti.
	وَ يُقِرُّ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ	Yâ ile, merfû':	Bir grup [10].

1. Bu, Abdullâh ibn Mes'ûd ve ashâbının ve Huzeyfe'nin kırâetidir (el-Bahr: 6/350).
2. Karilerden Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, usulü üzre imâle etmiş, Verş beynellafzayn okumuş diğerleri meftûh okumuşlardır (en-Neşr: 2/325; Câmi'u'l-beyân: 17/115; el-Bahr: 6/350.

3-4-5. el-Bahr: 6/351.

6. el-Mesâhif: 67.
7. Kurtubî: 12/13; el-Bahr: 6/352.
8. Tebsırah: 60.
9. el-Bahr: 6/352.
10. Kurtubî: 12/11.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ نُقِرُّ.............		Übey ve Ebû'l-Mütevekkil [1].
	...وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ		Çoğunluk.
	وَ مِنْكُمْ مَنْ يَكُونُ شُيُوخًا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ		İbn Mes'ûd [2].
	وَ رَبَأَتْ	Bâ'dan sora meftûh bir hemze ile [3]:	Ebû Ca'fer Yezîd ve Hâlid ibn İlyâs.
	وَ رَبَتْ	İki yerde de hemzenin hazfiyle:	Ötekiler [4].
	يَبْعَثُ		Çoğunluk.
	بَاعِثُ		Übey ve İbn Heysem [5]
9	عِطْفِهِ	'Ayn'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	عَطْفِهِ	'Ayn'ın fethiyle:	Hasan [6].
	لِيَضِلَّ	Yâ'nın fethiyle:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	لِيُضِلَّ	Yâ'nın dammıyle, idlâl'den:	Ötekiler [7].
	ونذيقه		Çoğunluk.
	وَ لَنُذِيقَنَّهُ		İbn Mes'ûd [8].
11	خَاسِرَ ٱلدُّنْيَا وَ ٱلآخِرَةِ	Fâ'il vezninde, âhiret izâfetle mecrur:	İbn Mehrân'ın Ravh'dan, Zeyd'in Ya'kub'dan rivâyeti [9].
	خَاسِرَ ٱلدُّنْيَا وَ ٱلآخِرَةَ	Birincisi gibi, yalnız âhiret ansûb:	İbn Muhaysın.
	خَسِرَ ٱلدُّنْيَا وَ ٱلآخِرَةَ	Mâzî kipi, dünyâ ve âhiret mansûb:	Ötekiler [10].
13	لَمَنْ		Çoğunluk.
	مَنْ		İbn Mes'ûd.
15	ثُمَّ لِيَقْطَعْ	Lâm'ın kesriyle:	İbn 'Âmir, Ebû 'Amr, Verş ve Ruveys.
	ثُمَّ لْيَقْطَعْ	Lâm'ın sükûnuyla:	Ötekiler.
	فَلْيَقْطَعْهُ ثُمَّ لِيَنْظُرْ		Abdullâh ibn Mes'ûd [11].

---

1. el-Mesâhif: 147. 2. Mesâhif: 63. 3. Burada ve Secde Hâmiminde. Tebsırah; en-Neşr; Kurtubî: 12/13. 4. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâetidir ki hemzesiz (ربت)'tir, büyüdü demektir. Fakat hemze ile (ربات), (الرَّبيئة) kökünden gelir ki bekledi demektir. Burada beklemenin anlamı yoktur.17/119. 5. el-Mesâhif: 147. 6. el-Bahr: 6/354. 7. en-Neşr: 2/299. 8. el-Mesâhif: 63. 9. Bu, Humeyd, Mücâhid ve bir cemâatin okumasıdır. 10. en-Neşr: 2/235-326; Kurtubî: 12/17-18; el-Bahr: 6/355; el-Mesâhif: 63. 11. Kurtubî: 12/22.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
17	وَ آلصَّابِينَ	Yâ'dan önceki hemze'nin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	وَ آلصَّابِئِينَ	Hemze ile:	Ötekiler [1].
18	وَ كَثِيرٌ	Sâ ile:	Çoğunluk.
	وَ كَبِيرٌ	Bâ ile:	Cenâh ibn Hubeyş [2].
	مِنْ مُكْرِمٍ	İsmi fâil:	Çoğunluk.
	مِنْ مُكْرَمٍ	Râ'nın fethiyle mîmli masdar [3]:	İbrâhîm ibn Ebî Able [4].
19	هٰذَانِّ	Şeddeli nûn ile:	İbn Kesîr.
	هٰذَانِ	Hafif nûn ile:	Ötekiler [5].
	آخْتَصَمُوا	Fiil çoğul kipi:	Çoğunluk.
	اخْتَصَمَا	Fiil tesniye:	İbn Mes'ûd ve İbrâhîm ibn Ebî Able [6].
	قُطِّعَتْ	Şeddeli tâ ile taktî'den:	Çoğunluk.
	قُطِعَتْ	Hafif tâ ile, kat'dan:	Za'firânî [7].
20	يُصْهَرُ	Sâkin sâd ile:	Çoğunluk.
	يُصَهَّرُ	Şeddeli sâd ile tashîr'den:	Übey, Hasan ve bir grup [8].
22	أُعِيدُوا		Çoğunluk.
	زِيدُوا		Übey, İbn Kays ve Ebû Hasîn.

1. en-Neşr: 1/397. 2. el-Bahr: 6/359. 3. Yani hiçbir ikrâm yok, demektir.
4. el-Bahr: 6/359. 5. en-Neşr: 2/248, 326; Kurtubî: 12/26.
6-7-8. el-Bahr: 6/360;

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
23	يُحَلَّوْنَ	Madmûm yâ, meftûh şeddeli lâm ile:	Çoğunluk.
	يُحْلَوْنَ	Madmûm yâ, sâkin hâ ile:	Bir kırâet.
	يَحْلَوْنَ	Meftûh yâ, lâm ve sâkin hâ ile:	İbn Abbâs [1].
	مِنْ أَسَاوِرَ	Kıyâsî çoğul:	Çoğunluk.
	مِنْ أَسْوَرَ	Sîn'den sonra elifsiz, vâv meftûh, râ'dan sonra hâ'sız:	İbn 'Abbâs [2].
	لُؤْلُؤًا	Nasb ile, burada ve Fâtır'da:	Âsım, Nâfi, İbn Ka'ka' ve Şeybe [3].
	لُولُؤًا	Birinci hemzeyi sâkin vâv'a çevirerek, ikincisi mansûb:	Ebû Ca'fer.
	لُؤْلُؤ	Hemzeler açık, sonuncusu mansûb:	Ötekiler [4].
	لِيلِىً	Yahut (لِى لِى):	İbn 'Abbâs, Ebû Nehîk ve Dahhâk [5].

1-2 el-Bahr: 6/360.

3. Ya'kub ve Cahderî, yalnız burada onlara muvafakat etmiş, fakat Fâtır'dakini cerr ile okumuşlardır.

4. en-Neşr: 1/390; Câmi'u'l-beyân: 17/136; Kurtubî: 12/29. Tebsırah sahibi şöyle diyor: Hepsi bu kelimenin bulunduğu her yerde birinci hemzeyi açık telaffuz etmişlerdir. Yalnız Ebûbekr ve Ebû 'Amr hemzeyi terk etmişler, Hamza da vakıf halinde çoğunluktan ayrılmıştır. Hamza ve Hişâm, vakıf halinde ikinci hemzeyi teshîl etmişler, diğerleri ikinci hemzeyi de açık telaffuz etmişlerdir. Tebsırah: 601.

5. el-Mesâhif: 202.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
25	سَوَاءً	(سواء), (جعلنا) nın ikinci mef'ûlü olarak mansûb:	Âsım'dan rivâyet ve A'meş [1].
	سَوَاءٌ	Ref' ile, mübtedâ, âkif de haberidir:	Ötekiler.
26	بَيْتِيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi, Hafs ve Hişâm.
	بَيْتِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	وَ لْبَادِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Ebû Ca'fer, Ebû Amr ve Verş.
	وَ الْبَادِى	İki halde de yâ ile:	İbn Kesîr ve Ya'kûb.
	وَ الْبَادِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	أَنْ لَاتُشْرِكْ	Madmûm tâ ile, işrâk-ten muhâtab:	Çoğunluk.
	أَنْ لَايُشْرِكْ	İşrâk'ten ğâib kipi:	İkrime [2].
27	وَ أَذِّنْ	Te'zîn kökünden emir:	Çoğunluk.
	وَ آذِنْ	Uzatmalı elif, meksûr zâl ile, îzân'dan:	Hasan ibn Ebî'l-Hasan ve İbn Muhaysın [3].

1. Ya da (جعلناه)nün zamirinden haldir. Âkif de masdar olan ve fi'linin amelini yapan (سَوَاءٌ) ile merfû'dur.
2-3 Kurtubî: 12/37.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِالْحَجِّ	Hâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	بِالْحِجِّ	Her yerde meksûr hâ ile:	İbn Ebî İshâk [1].
	رِجَالاً	Râ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	رُجَالاً(رُجَّالى)	Râ'nın dammıyle:	İbn Ebî İshâk ve İkrime.
	رُجَالى	Fu'âlâ vezninde:	Mücâhid [2].
	يَأْتِينَ	Cem'i müennes ğâibeh:	Çoğunluk.
	يَأْتُونَ	Cem'i müzekker ğâib:	İbn Mes'ûd, İbn Ebî Able, Dahhâk [3].
	عَمِيقٍ		Çoğunluk.
	مُعِيقٍ		İbn Mes'ûd [4].
29	ثُمَّ لِيَقْضُوا	Lâm'ın kesriyle:	İbn Âmir, Ebû Amr, Verş, Ru-veys, Kunbul [5].

1. Kurtubî: 12/38.
2. Kurtubî: 12/40.
3. Zamîr, nâs'a gider. Kurtubî: 12/39; el-Bahr: 6/364.
4. el-Bahr: 6/364.
5. Kunbul burada kesre ile okuyanlara katılmıştır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
29	ثُمَّ لْيَقْضُوا	Lâm'ın sükûnuyla:	Ötekiler.
	وَ لِيُوفُوا وَ لِيَطَّوَّفُوا	İkisinde de lâm'ın kesriyle:	İbn Zekvân.
	وَ لْيُوفُوا وَ لْيَطَّوَّفُوا	İkisinde de lâm'ın sükûnuyla:	Ötekiler.
	وَ لْيُوَفُّوا وَ لْيَطَّوَّفُوا	Vâv'ın fethi, fâ'nın şeddesiyle:	Ebûbekir.
31	فَتَخَطَّفُهُ	Hâ'nın fethi, tâ'nın şeddesiyle:	Nâfi.
	فَتَخْطَفُهُ	Hâ'nın sükûnu, hafif tâ ile:	Ötekiler.
	فَتِخِطِّفِهِ	Tâ, hâ ve şeddeli tâ'nın kesriyle:	Hasan, Ebû Recâ, A'meş [1].
	أَوْ تَهْوِى بِهِ الرِّيَاحُ	Çoğul olarak:	İbn Verdân ve İbn Cemmâz'dan rivâyet.
	أَوْ تَهْوِى بِهِ ٱلرِّيحُ	Tekil:	Ötekiler [2].
	أَوْ تَتَهَوَّى بِهِ ٱلرِّيَاحُ		İbn Mes'ûd [3].
32	مِنْ تَقْوَى ٱلْقُلُوبِ	Kulûb, izâfetle mecrûr:	Çoğunluk.
	مِنْ تَقْوَى ٱلْقُلُوبُ	Kulûb, masdar olan takvâ'nın faili olarak merfû':	Bir kırâettir [4].

1. el-Bahr: 6/366.
2. en-Neşr: 2/224; el-Mesâhif: 63.
3. el-Mesâhif: 63.
4. Kurtubî: 12/56.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
34	مَنْسِكًا	Sûrede iki yerde de sîn'in kesriyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	مَنْسَكًا	Sîn'in fethiyle:	Ötekiler.
35	وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ	Salât, izâfetle mecrûr:	Çoğunluk.
	الْمُقِيمِي الصَّلٰوةَ	Salât mansûb [1]:	Ebû Amr [2].
	وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ	Fiil çoğul nunuyla, ikincisi mansûb:	İbn Mes'ûd ve A'meş [3].
36	وَالْبُدْنَ	Dâl'ın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	وَالْبُدُنَ	Dâl'ın dammıyle:	İbn Ebî İshâk [4].
	صَوَافَّ	Şeddeli meftûh fâ ile [5]:	Çoğunluk.
	صَوَافِيَ	Hafif fâ, sonra meftûh yâ ile [6]:	Übey, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hasan, A'rec, Mücâhid, Zeyd ibn Eslem.
	صَوَافٍ	Hafif meksûr, tenvinli fâ ile:	Hasan [7].

1. Fi'lin sonunda bir nûn bulunduğu düşüncesiyle, fi'lin mef'ûlü olur (Kurtubî: 12/59).
2. el-Bahr: 6/369.
3. Kurtubî: 12/69.
4. Kurtubî: 12/60.
5. Sâfe'nin çoğulu.
6. Sâfiyenin çoğuludur. Allah'a hâlis, O'na has kılınmış demektir.
7. Bu da bir öncekinin anlamındadır. Ancak tahfif için gayri kıyâsî olarak yâ'sı hazfedilmiştir (Câmi'u'l-beyân: 17/163; Kurtubî: 12/61-62).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	صَوَافِنُ	Meksûr fâ'dan sonra nûn ile, sâfine'nin çoğulu:	ibn Mes'ûd, İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Ca'fer, Muhammed ibn Alî [1].
	اَلْقَانِعَ	Fâil vezninde:	Çoğunluk.
	اَلْقَنِعَ	Kâf'dan sonra elifsiz:	Ebû Recâ'dan rivâyet [2].
	وَ اَلْمُعْتَرَّ	Şeddeli, meftûh râ ile [3]:	Çoğunluk.
	وَ اَلْمُعْتَرِىَ	Hafif râ'dan sonra meftûh yâ ile:	Hasan'dan rivâyet [4].
37	لَنْ تَنَالَ اَللَّهَ...تَنَالُهُ	Tâ ile, ikisi de müennes:	Ya'kûb.
	لَنْ يَنَالَ اَللَّهَ...يَنَالُهُ	Yâ ile, ikisi de müzekker:	Ötekiler [5].
38	يَدْفَعُ	Yâ ve fâ'nın fethiyle, elifsiz:	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	يُدَافِعُ	Yâ'nın dammı, meftûh dal'dan sonra elif ile:	Ötekiler.

1. Taberî'ye göre doğrusu, şeddeli, mansûb fâ ile olandır: 17/163.
2. Kurtubî: 12/64.
3. Aslı (الْمُعْتَرِرِ)dir, idğam ile (الْمُعْتَرّ) olmuştur.
4. Kurtubî: 12/65. Bu da mu'terr'in anlamını verir.
5. en-Neşr: 2/326.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
39	أُذِنَ	Madmûm hemze ile, edilgen:	Nâfi, Ebû Amr ve Âsım.
	أَذِنَ	Meftûh hemze ile etken:	Ötekiler [1].
	يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ	Tâ'nın fethiyle, edilgen:	Nâfi, İbn Âmir, Hafs.
	يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ	Tâ'nın kesriyle, etken:	Ötekiler.
	يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَنَّهُمْ		İbn Mes'ûd [2].
40	يُدَافِعُ وَ لَوْلاَ دِفَاعُ ٱللَّهِ		Hasan ve Ebû Ca'fer.
	يُدَافِعُ وَ لَوْلاَ دَفْعُ ٱللَّهِ		Kûfeliler, İbn Âmir.
	يَدْفَعُ وَ لَوْلاَ دَفْعُ ٱللَّهِ		Ebû Amr ve İbn Kesîr [3].
	لَهُدِمَتْ صَوَامِعُ	Hafif dâl ile:	Nâfi, İbn Kesîr.
	لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ	Şeddeli dal ile:	Ötekiler [4].
	لَهُدِّمَت صَّوَامِعُ	Tâ'nın müteâkip kelimedeki sâd'a idğâmı:	İbn Zekvân, Ebû Amr, Hamza, Kisâ'î [5].

1. Taberî iki kırâeti de doğru bulmakla beraber etkin şeklini daha çok seviyor (Câmi'u'l-beyân: 17/171).
2. el-Mesâhif: 63. Bir rivâyete göre İbn Mes'ûd (قَاتَلُوا) okumuştur.
3. Tebsırah; Neşr; el-Bahr: 6/373.
4. Taberî bu kırâeti daha çok beğenmektedir (Câmi'u'l-beyân: 17/176).
5. Tebsırah: 602.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
40	صَلَوَاتٌ	Meftûh sâd, lâm, sonra elif tâ ile:	Çoğunluk.
	صُلْوَات صَلْوَات صِلْوَات	Sâd'ın dammı, fethi, kesri ile; (صُلُوُلى): Sâdın ve lâmın dammı ile, (صُلُوب): Bâ ile, (صُلُوث): Sâ ile, (صُلُوثا صِلْوِيثا، صَلُوث صُلُوات) şekillerinde de kırâetler vardır [1].	
44	نَكِيرِ(ى)	Her yerde vasl halinde yâ ile:	Verş.
	نَكِيرِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	نَكِيرِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [2].
45	أَهْلَكْتُهَا	Tekil mütekellim tâsiyle:	Ebû Amr.
	أَهْلَكْنَهَا	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Ötekiler.
	وَ بِيرٍ	Hemze'nin yâ'ya dönüştürülmesiyle:	Verş, Ya'kub, Sûsî, Ebû Ca'fer.

1. Kurtubî: 12/71; el-Bahr: 6/375; el-Mesâhif: 217.
2. Tebsırah: 603; en-Neşr: 2/327.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ بِيرٍ	Vakıf halinde hemzenin dönüştürülmesi:	Hamza.
	وَ بِئْرٍ	Daima hemze ile:	Ötekiler [1].
	مُعَطَّلَةٍ	Şeddeli tâ ile; ta'til kökünden:	Çoğunluk.
	مُعْطَلَةٍ	Sakin 'ayn, meftûh tâ ile:	Cahderî, Hasan ve bir grup [2].
46	فَيَكُونَ	Yâ ile:	Mübeşşir ibn Ubeyd.
	فَتَكُونَ	Tâ ile:	Çoğunluk [3].
47	يَعُدُّونَ	Yâ ile ğâib kipi:	İbn Kesîr, Hamza, Kisâî, Halef.
	تَعُدُّونَ	Tâ ile, hitâb kipi:	Ötekiler.
51	مُعْجِزِينَ	İ'câz kökünden:	İbn Zübeyr [4].
	مُعَجِّزِينَ	Ta'cîz kökünden, burada ve Sebe'de iki yerde:	İbn Kesîr, Ebû Amr.
	مُعَاجِزِينَ	Muâceze kökünden:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 1/391-392; el-Budûru'z-zâhireh: 214.
2. el-Bahr: 6/376.
3. el-Bahr: 377.
4. el-Bahr: 6/379; el-Mesâhif: 228.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
52	مِنْ رَسُولٍ وَ لاَ نَبِيٍّ		Çoğunluk.
	مِنْ رَسُولٍ وَ لاَ نَبِيٍّ وَ لاَ مُحَدَّثٍ	(و لا مُحَدَّث) ziyâdesiyle:	İbn Abbâs'tan rivâyet [1].
	مِنْ رَسُولٍ وَ لاَ نَبِيٍّ مُحَدَّثٍ	(محدَّث)Nebî'nin sıfatı:	Übey ve Ebû'l-Mütevekkil[2]
	فِى أُمْنِيَتِهِ	Hafif yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	فِى أُمْنِيَّتِهِ	Şeddeli yâ ile:	Ötekiler [3].
54	لَهَادِى	Yâ ile:	Çoğunluk.
	لَهَادٍ	Tenvîn ile:	Ebû Hayveh [4].
55	فِى مِرْيَةٍ	Mîm'in kesriyle:	Çoğunluk.
	فِى مُرْيَةٍ	Mîm'in dammıyle:	Ebû Abdirrahmân es-Sülemî [5].
58	قُتِّلُوا	Şeddeli meksûr tâ ile:	İbn 'Âmir.
	قُتِلُوا	Hafif tâ ile:	Ötekiler [6].
59	مَدْخَلاً	Mîm'in fethiyle, burada ve Nisâ'da:	Nâfi'.
	مُدْخَلاً	Mîm'in dammıyle:	Ötekiler [7].
60	عَاقَبَ بِمِثْلِ		[8].
62	يَدْعُونَ	Yâ ile ğâib kipi (burada ve Lokman: 30'da):	Ebû Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.

1. Kurtubî: 12/79-80.
2. el-Mesâhif: 148, 202.
3. en-Neşr: 2/217-218.
4-5 Kurtubî: 12/87.
6. en-Neşr: 2/243.
7. en-Neşr: 2/249.
8. (عاقب بمثل) bâ'ların idğâmı konusunda Ebû'l-Allâf'ın Ruveys'ten naklettiği kırâet için en-Neşr'in Büyük İdğâm babına bakınız: (en-Neşr: 2/372).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَدْعُونَ	Hitâb tâsiyle:	Ötekiler.
	يُدْعَوْنَ	Yâ ile, edilgen kipi:	Mücâhid, Yamânî ve Mûsâ el-Esvârî [1].
64	وَ اَلْفُلْكَ	Nasb ile, mef'ul olan mâ'ya matuftur:	Çoğunluk.
	وَ اَلْفُلْكُ	Ref' ile, mübtedâ, sonrası da haberidir:	Sülemî ve A'rec [2].
65	لَرَؤُفٌ	Maksûr hemze ile, vâvsız:	Hafs dışında Kûfeliler.
	لَرَءُوفٌ	Hemze'den sonra vâv ile:	Hafs ve diğerleri [3].
67	مَنْسِكًا	Meftûh mîm, meksûr sîn ile:	Hicazlılar.
	مَنْسَكًا	Meftûh mîm ve sîn ile:	Esedlilerin lehçesi [4].
	فَلاَ يُنَازِعُنَّكَ	Münâza'a kökünden:	Çoğunluk.
	فَلاَ يَنْزِعُنَّكَ		Ebû Miclez [5].

1. Kurtubî: 12/91; el-Bahr: 6/384.
2. Kurtubî: 12/92; el-Bahr: 6/387.
3. en-Neşr: 2/223.
4. Câmi'u'l-beyân: 17/198.
5. Kurtubî: 12/94. Yani seni hafife almasın, seni dininden çevirmeğe, dinine engel olmağa kalkmasın, demektir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
72	تَعْرِفُ	Hitâb ile, etken:	Çoğunluk.
	يُعْرَفُ	Yâ ile, edilgen:	Îsâ ibn Ömer [1].
73	يَدْعُونَ	Yâ ile ğâib kipi:	Sülemî, Ebû'l-Âliye ve Ya'kûb Sûsî.
	يُدْعَوْنَ	Yâ ile edilgen kipi:	Yemânî ve Mûsâ el-Esvârî [2].
	تَدْعُونَ	Tâ ile hitâb kipi:	Ötekiler.
76	تَرْجِعُ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken:	Ya'kub, İbn Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تُرْجَعُ	Tâ'nın dammı, cîm'in fethiyle:	Ötekiler [3].
78	هُوَ	Zamir:	Çoğunluk.
	اللَّه	Açık isim:	Übey [4].

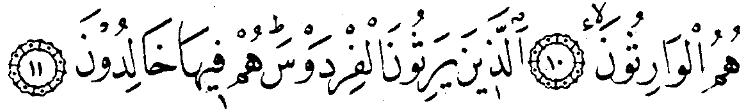
1. el-Bahr: 6/388.
2. el-Bahr: 6/390.
3. en-Neşr: 2/208-209.
4. el-Mesâhif: 148.

23/74 MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Mekke devrinin sonlarında inen sûrelerdendir. Ferid Vecdî ve M.İzzet Derveze'ye göre Enbiyâ Sûresinden sonra inmiştir. Başında mü'minlerin zafere ulaşacakları, sonunda da kötülerin cezaya çarpılacakları anlatılan sûre, müşriklere son ihtâr olup İslâmın parlak geleceğinin müjdesidir. Onun için " قد أفلح ٱلمؤمنون : *Mü'minler başarıya ulaştı*" dendikten sonra önceki peygamberlerin de başarıya ulaştıkları anlatılır. Onların bir devamı olan Hz. Muhammed(s.a.v.)in hayatından söz edilir ve sonunda müşriklerin uğrayacakları kötü sonuç belirtilir. Âyetlerinin, birbirine sıkı bağlılığı, bölümlerinin birbiri ardınca indiğini gösterir. Sûre, 118 âyeti içerir. Resmî sıralamada 23 ncü, iniş sırasına göre 74 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ
حَافِظُونَ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُوم۪ينَ
﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ
وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Felâha ulaştı o mü'minler, 2- Ki onlar, namazlarında saygı gösterirler. 3- Ve onlar boş sözden yüz çevirirler. 4- Ve onlar zekât verme görevini yaparlar. 5- Ve onlar ırzlarını korurlar. 6- Yalnız eşleri, yahut ellerinin sâhibolduğu (câriyeler) *ile ilişkide bulunurlar, ki bundan dolayı da onlar kınanmazlar. 7- Ama bunun ötesine gitmek isteyen olursa, işte onlar haddi aşanlardır. 8- Ve onlar emânetlerine ve ahidlerine özen gösterirler. 9- Ve onlar namazlarını korurlar. 10- İşte vâris olacaklar onlardır: 11- Onlar Firdevs'e vâris olacaklar; orada ebedî kalacaklardır.*

Tefsîr:

1-11: Felah, burada umduğuna erişmek, başarıya, mutluluğa kavuşmak demektir. Bu âyetlerde başarıya ulaşan mü'minlerin vasıfları sayılıyor: Onlar namazlarını saygı ile kılarlar, lağv denen boş sözlerden yüz çevirirler, zekâtlarını verirler, eşlerinden ve cariyelerinden başkasına karşı namuslarını korurlar, emanete ve verdikleri söze özen gösterirler. İşte onlar, en yüksek cennet olan Firdevs'e girip orada sürekli kalacaklardır. Şimdi âyetlerde geçen kelimeleri izah edelim:

Huşû': Saygı, yalnız Allah'ı düşünmek, Allah'tan başka bir şey düşünmemeğe çalışmaktır. Bu, gönül huşû'udur. Beden huşû'u da namazda sağa, sola bakmadan, bir şey ile meşgul olmadan edeb ve huzur ile Allah'ın huzurunda durmaktır. Âyetlerde önce namazda huşû'un anılması, huşû'a verilen önemi gösterir. Çünkü huşû' olmadıktan sonra namaz, anlamsız hareketlerden ibaret kalır. Yüce Allah: *"Beni anmak için namaz kıl!"* [1] buyurmuştur. Namazda Allah'tan gaflet etmek, namazın amacı dışına çıkmak olur. İmam Fahreddîn Râzî, *"Beni anmak için namaz kıl"* âyetindeki emrin, vücub ifade ettiğini söylüyor. "Namazda tamamen gaflet içinde bulunan kimse, nasıl Allah'ı anmak için namaz kılmış olur?" diye soruyor. Ve bu konuda Hz. Peygamber'in: *"Namazı kendisini fuhuştan, çirkin ve kötü işlerden menetmeyen kimse, Allah'tan uzaklaşmaktan başka bir şey elde etmez"* [2], *"Nice namaz kılan vardır ki, namazından ona yorgunluktan başka bir şey kalmaz"* [3]

1. Tâhâ Sûresi: 14.
2. İbn Hanbel, Zühd'de İbn Mes'ûd'dan mevkûfen; İbn Cerîr ise yine ondan merfû'an rivâyet etmiştir (Keşfü'l-hafâ: 2/277).
3. İbn Hanbel, Musned: 2/373, 441, İbn Mâce, Siyâm: 21; Dârimî: Rikaka: 12.

hadislerini zikrettikten sonra Gazâlî'nin şu sözlerini naklediyor:

"Hadîslerde belirtildiği üzre namaz kılan, Rabbiyle gizli konuşur. Gaflet içinde konuşmak münâcât (gizli konuşma) değildir. Namaz zikir, kırâat, rükû', sücud ve kıyâmdan ibarettir. Zikir, Allah ile gizli konuşmadır. İnsan ya münâcât için zikreder, ya da sırf harfleri ve sesleri tekrarlamak için zikreder. Hiç kimse sırf harf ve sesleri tekrar etmiş olmak için zikretmeyi düşünmez. Çünkü gayesiz olarak harfleri tekrarlamanın bir anlamı yoktur. Demek ki insan, münâcât için zikreder. Ancak dil gönülde bulunanı söyler, söylediğini de bilinçli söylerse münâcât olur. Şimdi bilinçsiz olarak "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *: Bizi doğru yola ilet"* demekle ne istemiş olur? Çünkü bir şey istediğinin farkında olmadan sırf kelimeleri tekrar etmiştir, kalbler gaflet içindedir. Bundan dolayı namazda saygı, huşû' olmayınca namaz, sırtın ve başın hareketinden ibaret kalır" [1].

İşte namazın esası huşû' olduğundan dolayı yüce Allah, önce mü'minlerin, namazı huşû' ile kıldıklarını ve sonra da namazlarına devam edip onu hiç bırakmadıklarını bildiriyor. Çünkü huşû'suz namazın, bir önem ve anlamı yoktur.

Lağv: Her türlü boş, saçma söz ve işlerdir. İşte mü'minler böyle boş lâflarla vakit geçirmezler. *"Onlar ki yalana şâhidlik etmezler* (yalan konuşulan yerlerde bulunmazlar), *boş lâf*(konuşanlar)*a rastladıklarında vekar ile* (oradan) *geçip giderler"* [2] âyetinde belirtildiği üzre bu türlü boş lâflara dalanlara rastlayınca onlarla beraber lâfa dalmaz, böyle söz ve işlere iltifat etmezler.

Zekâtlarını da verirler. Mekke'de inmiş olan bu sûrede mü'minlerin zekâtlarını verdikleri belirtiliyor. Gerçi zekâtın miktarı tam olarak Medine'de tesbit edilmiştir ama malın bir miktarını zekât adı altında sadaka verme, tâ ilk peyğamberlik zamanlarında ve hattâ ondan da çok önce vardı. Dilde arınma anlamına gelen zekâtın, Kur'ân'da malın fazlasını sadaka verme anlamında kullanılması, Arapların bu anlama âşina olduklarını gösterir. Onlar, zekâtın, Allah rızâsı için fakirlere sadaka vermek olduğunu biliyorlardı ki bu kelime böyle kullanılmıştır. Aksi takdirde zekât sözünün izahı gerekirdi, yoksa Araplar bunu duyunca mânâsını anlamaz, zekât ne demektir, derlerdi. *"Hasat günü hakkını veriniz"* [3] âyeti de Mekke'de inmiştir. Buradaki hak da zekât anlamında kullanılmıştır. Demek ki Mekke devrinde zekât'ın, malın bir miktarını fakirlere vermek olduğu biliniyordu. Yani namaz gibi zekât ibâdeti

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/78; İhyâ: 1/143.
2. Furkan Sûresi: 72.
3. En'âm Sûresi: 141.

de Arapların mâ'lûmu idi. Bu da onlara İbrahim dininden kalmıştı. İnançlı insanlar bunu uyguluyorlardı ama çoğunluk, böyle yüksek ahlâk ve fedâkârlık gereği olan meziyetlerden uzaktı.

Ferc: İki şey arasındaki açıklık anlamına gelen *ferc,* terim olarak kadının cinsel organına denir. Erkeğin cinsel uzvu için de kullanılır. Beşinci ve altıncı âyetlerde eşlerinden ve cariyelerinden başkasına karşı namuslarını koruyanların felâha erdikleri, yalnız eşleri ve cariyeleriyle cinsel ilişkide bulunanların kınanmayacakları, bunların dışına taşanların sınırı aşmış olacakları bildirilmektedir. Demek ki eşleri ve cariyeleri dışında kalanlara karşı namuslarını korumayanlar kınanırlar, sınırı aşarlar, felâha eremezler.

Kasimî şöyle diyor: "Yüce Allah, peyğamberine, mü'minlere gözlerini haramdan yummalarını ve ferclerini korumalarını emretmesini; Allah'ın, onların her hareketlerini gözetlediğini; kötü niyetle bakan gözleri, kalblerde saklanan düşünceleri bildiğini öğretmesini buyurmuştur. Zinâ işi önce gözden başladığı için, ferci korumaktan önce gözü yummayı emretmiştir. Çünkü olaylar gözle başlar. Nasıl ki yangınlar da küçük kıvılcımlardan çıkar. Göze çarpma sonra daha uzun bakmaya, uzun bakma düşünceye, düşünce de sonunda günâha dönüşür. Bundan dolayı şu dört şeyi koruyan dinini korumuş olur: Lâhzalar, hatıralar, lâfzalar, hutveler. Kul bu dört kapıyı iyi beklemeli, nefsinin bu geçitlerini korumağa çalışmalıdır. Çünkü düşman buralardan gelip evinin içinde dolaşır, altını üstüne getirir.

İmam Ahmed'in: "Adam öldürmeden sonra zinâdan büyük bir günâh bilmiyorum" dediği rivayet edilir. İmam Ahmed bu sözüne, Abdullâh ibn Mes'ud'dan gelen şu hadisi kanıt göstermiştir: *"Abdullâh ibn Mes'ûd:*

— *Yâ Resûlâllâh, hangi günâh daha büyüktür, demiş. Peyğamber (s.a.v.):*

— *Seni yaratan Allah'a ortak koşmandır, buyurmuştur.*

— *Daha sonra hangisi? demiş.*

— *Komşunun karısiyle zinâ etmendir, buyurmuştur"* [1].

Peyğamber (s.a.v.) her günâhın en büyüğünü söylemiştir ki cevap soruya uygun olsun. Çünkü kendisine en büyük günâh sorulmuş, o da her çeşidin en büyüğünü söylemiştir. Şirk çeşitlerinin en büyüğü, Allah'a benzerler, ortaklar sanmaktır. Adam öldürme çeşitlerinin en büyüğü de kişinin, geçim korkusuyla çocuğunu öldürmesidir. Zinânın en büyüğü de komşunun karısiyle zinâ etmektir. Çünkü bu takdirde birçok hak çiğnenir ve suç da kat kat artar. Kocası olan kadınla zinâ etmek, kocası olmayan kadınla zinâ etmekten ağırdır. Çünkü birincisinde zinâ suçu yanında kocanın hakkı da çiğnenir, ona

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 33.

âidolmayan çocuk ona nisbet edilir ve başka kötülükler olur. Eğer kocalı kadın, kendi komşusu olursa suç daha da artar. Çünkü zinâ suçuna koca hakkını ve komşuluk hakkını çiğneme de eklenir. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Komşusu kötülüklerinden emin olmayan kimse cennete girmez"* [1] dediği rivayet edilir. Komşuya, onun karısiyle zinâ etmekten daha büyük bir kötülük olmaz. Kocası olmayan yüz kadınla zinâ etmek, Allah katında komşunun karısiyle zinâ etmekten daha hafiftir. Şayet komşusu, kendi kardeşi veya akrabası olursa bu suçlara bir de akrabalık hakkını çiğneme eklenir, günâh daha da artar. Şayet komşusu ilim öğrenmek, cihâdetmek gibi bir ibadet amaciyle dışarıya gitmişse günâh daha da büyük olur. Bu arada kadın da kendi akrabasından olursa bu kez kadının akrabalık hakkını da çiğneme günâhı da yukarıdaki suçlara eklenir. Eğer bunlara ilâveten zinâ eden adam evli de olursa günâh daha çok olur. Eğer hem evli, hem de yaşlı ise günâh daha büyür. Bu iş haram ayına rastlar ve haram beldede (Mekke'de), namaz vakitleri, dileklerin kabul edileceği saatlerde işlenirse günâh katbekat artar. İşte günahların kötülüğü arttıkça cezaları da artar.

Müslümanlar, kişinin kölesiyle livâta yapmasiyle başka biriyle livâta yapması arasında bir fark olmadığında oybirliği içindedirler. Kölesiyle livâtanın câiz olduğunu sanan ve bu görüşüne de: *"Yalnız eşleriyle ve ellerinin altında bulunanlarla ilişkide bulunanlar kınanmazlar"* âyetini delil getirip kölenin de câriye gibi olduğunu söyleyen kâfir olur. Mürtedden tevbe etmesi istendiği gibi bunun da tevbe etmesi istenir. Tevbe etmezse boynu vurulur. Kişinin kendi kölesiyle livâtası (cinsel ilişkide bulunması), başkasının kölesiyle livâtası gibidir. Hüküm aynıdır. İbnu'l-Kayyim, bu hususları, "el-Cevâbu'l-Kâfî" adlı kitâbında açıklamıştır" [2].

Burada şu hususu da belirtmek lâzımdır ki Kur'ân indiği zaman kölelik ve cariyelik toplumlarda vardı. Bunu İslâm getirmiş değildir. Ancak o zaman mevcut bir gerçeği kabul etmiştir. O devir toplumlarında câriye istifrâşı (cinsel ilişkide bulunmak) meşru idi. Kur'ân bunu kabul ediyor, fakat başkalarının namus ve haklarına, kadınlarına, kızlarına, cariyelerine kötü gözle bakmayı yasaklıyor. Câriyelerin durumlarını da düzeltiyor. Kur'ân insanları köle ve câriye edinmeğe teşvik etmiyor, sadece mevcut durumu kabul ediyor. Bunlar da: Ya daha önce köle olan veya köleden doğan, yahut savaşta gayri müslim düşmanlardan esir alınan kimselerdi. Müslümanları köle yapmak aslâ caiz olmadığı gibi, müslümanlara saldırmayan gayri müslimleri de köle yapmak caiz değildir. Peyğamber (s.a.v.), hür bir insanı köle yapanın, kıyâmet gününde hasmı olacağını söylemiştir [3]. Köleliğin lağvı, Kur'ân'ın da hedefidir,

1. Buhârî, Edeb: 29.
2. Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4388-4389.
3. Buhârî, Buyû': 106. İcâre: 10; İbn Mâce, Ruhûn: 4, İbn Hanbel: 2/358.

İslâmın ruhuna uygundur. Artık bir daha dünyâya hiçbir suretle böyle bir düzen getirilmemelidir.

Emanete ve 'ahde riâyet: Emânet, birisinin yanına bırakılan şey, *'ahd* ise bir şeyi yapmak için verilen sözdür. Her ikisi de önemlidir. Gerek Allah'ın, gerek insanların emânetine riâyet etmek, Allah'a ve insanlara verilen sözde durmak, dinin temel prensiplerindendir. Hayâtımız, sağlığımız, Allah'ın bize emanetidir. Bunu muhafaza etmek görevimizdir. İnsanların, yanımıza emanet bıraktıkları eşyayı muhafaza etmek, kimsenin hakkını gizlememek, gördüğümüz olayı gerektiği zaman doğru söylemek, görüşümüze hiyanet etmemek, yalan şâhitlik yapmamak hep emânete riâyet gereğidir. Allah, birçok âyette emânete riâyeti, verilen sözde durmayı emreder:

''Allah size, emânetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder'' [1], *''Ey inananlar, ahidleri yerine getirin''* [2] âyetlerinin tefsirinde de bu konuda gerekli açıklama yapılmıştır.

Peyğamber(s.a.v.)in ünlü hadisinde emânete hiyânet, nifak alâmetlerinden sayılmıştır [3].

İşte Mü'minûn Sûresinin bu ilk dokuz âyetinde sayılanlara özen gösteren mü'minler felâha erip Firdevs'e yani cennete girecek ve orada sürekli kalacaklardır.

Firdevs: Habeşçeden veya Rumcadan veya Farsçadan Arapçaya geçmiştir. Ebû Hüreyre'den gelen bir söze göre Firdevs, Cennet ırmaklarının çıktığı dağdır [4]. Yine Ebû Hüreyr'eden buna yakın anlamda bir hadîs rivayet edilmiştir. *''Allah'tan* (cennet) *istediğiniz zaman Firdevs'i isteyin, çünkü o, cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Cennetin ırmakları oradan çıkar. Onun üstünde Rahmân'ın Arşı vardır''* [5].

Nesâ'î'nin tefsirindeki bir rivayete göre Hz. Âişe, *''Allah Elçisinin ahlâkı nasıldı? sorusuna Peyğamber*(s.a.v.)*in ahlâkı Kur'ân idi, demiş ve: ''* قد أفلح المؤمنون *''dan başlayıp ''* وَالَّذِين هم على صلوتهم يُحَافِظُونَ *'', âyetine kadar okumuş: ''İşte Peyğamber'in ahlâkı böyle idi'' demiştir* [6]. Tirmizî de Hz. Ömer'in şu sözünü naklediyor: *''Hz. Peyğamber'e vahiy indiği zaman yanında arı uğultusuna benzer bir ses duyulurdu. Bir gün yine kendisine vahiy geldi. Bir saat durduk, sonra açıldı, kıbleye döndü. Ellerini kaldırarak şöyle dedi: ''Allah'ım, bize artır eksiltme, bizi yükselt alçaltma, bize ver yoksun*

1. Nisâ' Sûresi: 58.
2. Mâide Sûresi: 1.
3. Buhârî, Îmân: 24.
4. Kurtubî: 12/108.
5. Buhârî, Cihâd: 4; Tevhîd: 22; Tirmizî, Cennet: 4; İbn Hanbel, Musned: 2/235.
6. Nesâ'î, Tefsîr.

bırakma, bizi üstün getir, alt etme; bizi razı et, bizden râzı ol!' Böyle duâ ettikten sonra: 'Bana on âyet indi, onların dediğini yerine getiren cennete girer' dedi ve " قد أفلح المؤمنون "den başlayıp on âyet okudu" [1].

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي
قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً
فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا
اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ
﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

12- Andolsun ki biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık. 13- Sonra onu bir nutfe olarak sağlam bir yere koyduk. 14- Sonra nutfeyi alâkaya çevirdik, alâka'yı da bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir! 15- Sonra siz bunun ardından öleceksiniz. 16- Sonra siz kıyâmet günü diriltileceksiniz.

Tefsîr:

12-14 ncü âyetlerde insanın yaratılışına dikkat çekiliyor. Allah insanı önce çamurdan bir sülâle(süzme)den yaratmıştır. Tefsirlere göre çamurdan yaratılan Hz. Âdem'dir. İlk anda da âyetlerden, halk arasında yaygın olan ve Tevrat'ta da mevcut bulunan, insanın atasının topraktan yaratıldığı anlamı hatıra geliyor. İbn Abbâs, İkrime, Katâde ve Mukatil'e göre âyetteki insan, Hz. Âdem'dir. Âdem çamurdan süzülerek yaratılmış, zürriyeti de mâ-i mehîn(âdî bir su)dan yaratılmıştır. Bazılarına göre buradaki insandan maksat Âdem değil, Âdem'in çocuklarıdır. *Tîn* ise Âdem'dir. Sülâle de insanın cismine yayılmış olan çamurlu parçalardır. Bunlar menî yerinde toplanıp menî olurlar.

1. Tirmizî, Tefsîr: Sûre: 23.

Bu cümleleri zikreden Râzî ise kendi fikrini şöyle belirtiyor: "İnsan nutfeden oluşur. Nutfe yenilen gıdalardan oluşur. Gıdalar ya hayvansal veya bitkiseldir. Hayvan da yine toprağın özüyle sudan meydana gelir. Demek ki insan, gerçekte çamurun hulâsasından yani toprağın süzülerek bitkiye, bitkinin de insana geçmesiyle doğar. Bu yorum âyetin lâfzına uygundur. Tekellüflere de ihtiyaç göstermez" [1].

Bize göre âyetlerde genel olarak insan tohumundan insan oluşuna kadarki safhalar anlatılmaktadır.

Yüce Allah, çamuru süze süze insan tohumunu yaratır. Toprağa ekilen bitki su ile sulanır. Su ile sulanmış, çamur olmuş topraktan gıdasını alır, yetişir, olgunlaşır. Sonra onu insan yer. Temeli topraktan çıkan, toprağın ürünü olan bitki, meyva ve diğer gıdalar, insan bedeninde istihaleler (evreler) geçirerek kan ve insan tohumuna dönüşür. İşte asıl topraktan süzülerek menî hayvancığı haline gelen insanın aslı, daha sonra ana rahmine bir nutfe olarak konur. Nutfe kırba veya koğanın altında kalan az suya denir. Bununla erkeğin suyu kasdedilmiştir. Ancak Kıyâmet Sûresinin 37 nci âyetinde nutfenin, menînin tamamı değil, bir parçası olduğu, 'Alâk Sûresi'nin 2 nci âyetinde ise insanın alâktan yani rahmin cidârına yapışan embryo'dan yaratıldığı ifâde edilmektedir. Bu âyetler gözönüne alınınca nutfe ile menî hayvancığının kasdedildiği anlaşılır. Meni hayvancığı rahim kanalında yumurtayı aşılar ve onunla birleşerek bir tek hücre olur. Zigot adını alan bu hücre, ürer, çoğalır. Kan pıhtısı gibi bir görünüm alır. Sonra bir çiğnem et görünümüne bürünür. Aslında tüm programı kendisinde bulunan bu küçük canlının önce kıkırdak kemikleri belirir, kemikler üzerine adaleler, kaslar kaplanır. Sonra Allah onu bambaşka bir yaratık, kâmil, bağımsız bir insan haline sokar.

"Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak inşâ ettik" cümlesi, insanın bu duruma geldikten sonra bağımsız bir varlık hüviyetini kazandığını ifade ediyor.

Bilginlerin incelemelerine göre bütün hayvanlarda döllenen yumurta, döllenme safhasından kemik teşekkülü zamanına kadar birbirine benzer. Ancak bu aşamadan sonra varlığı belirlenir, diğer yaratıklardan ayrı bir görünüm alır. İnsanın yavrusu insana, diğer hayvanların yavruları da kendilerine benzer. İşte *"Sonra onu, bambaşka bir yaratık olarak inşâ ettik"* cümlesi, insanın ancak bu kemiklere et giydirilme safhasından sonra diğer yaratıklardan ayrı bir hüviyet kazandığını, bağımsız bir varlık haline geldiğini gösterir. Allah daha iyi bilir.

Yüce Kur'ân'ın anlattığı bu yaratılış safhaları, modern ilim tarafından

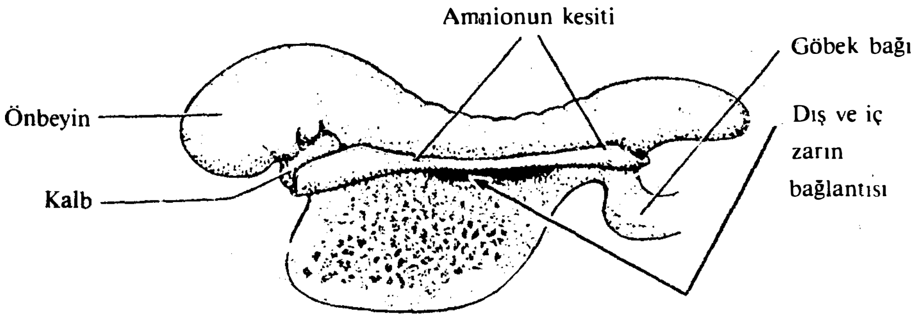
1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/84.

da doğrulanmıştır. Burada biraz durup, Embryology konusunda önemli bir eser yazmış olan Amerikalı bilim adamı Prof.Dr. Keıth L. Moore'un kitabından bazı alıntılar yapmak istiyorum:

"Ortaçağda ilim, çok yavaş ilerledi. Bildiğimize göre Embryology konusunda, Ortaçağda pek az bilimsel görüş ileri sürülmüştür. Ancak Kur'ân müstesnâdır. Müslümanların Mukaddes Kitâbı Kur'ân-ı Kerîm'de insanın, erkekle kadının salgılarının karışımından (karışık bir nutfeden) yaratıldığını, yine insanın bir menî damlacığın*(meniyyin yumnâ)*dan yani spermden yaratıldığını, menî hayvancığının, bir tohum gibi rahme yerleşip, döllenmeden itibaren altı gün içinde rahmin cidarına asılıp filizlenmeğe başladığını, spermin, kan pıhtısı görünümüne geldiğini söyler.

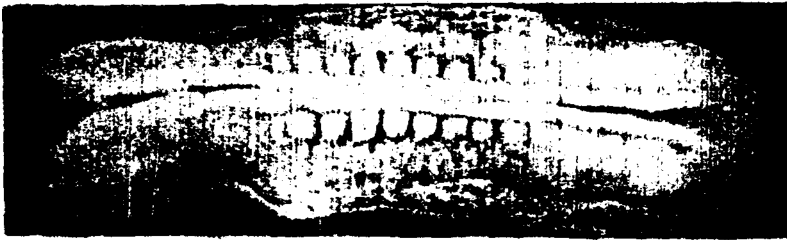
Yine Kur'ân, embryo'nun, bir sülük görünümü aldığını da söyler. Bkz. Şekil: 1.

Embryonun gelişmesi

Şekilde görüldüğü üzre embryo, gerçekten sülüğe benzer bir şekil alır.

Keza Kur'ân, embriyonun, çiğnenmiş ete benzediğini de söylemektedir. Şekil 2 'de görüldüğü üzre embryo, böyle bir görünüm alır.

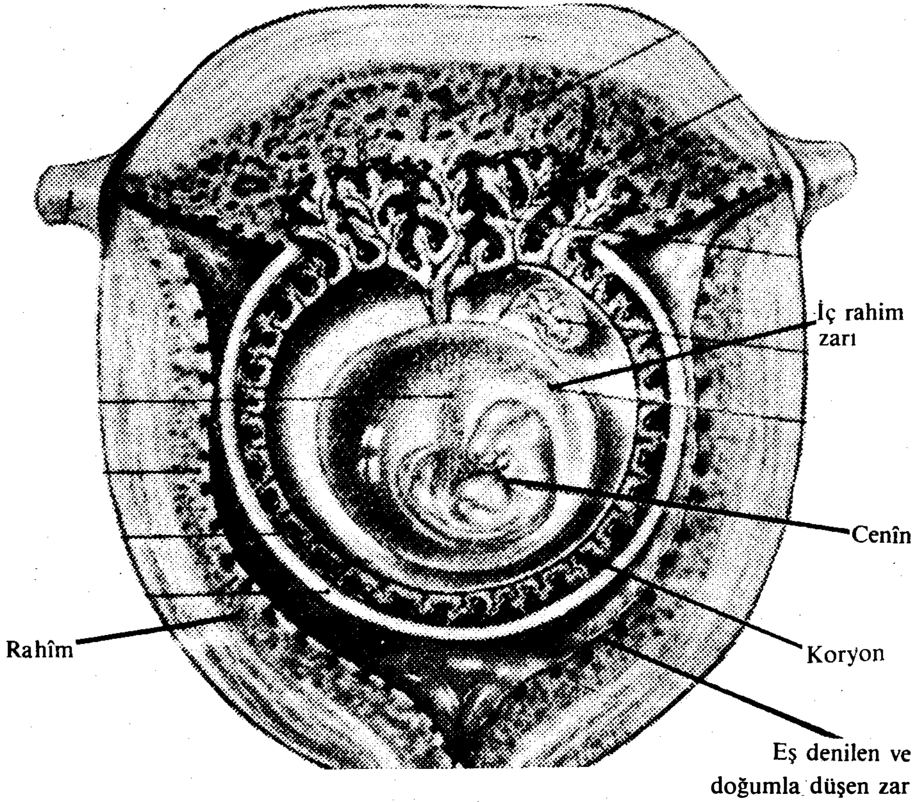

Gelişen embryo, 40-42 gün içinde insan olmağa başlar ki bundan önce henüz herhangi bir canlıya benzemez. Ancak bu süreden sonra insan karakterini kazanmağa başlar. Aşağıdaki şekiller, embryonun gelişmesini göstermektedir. Son şekil, 41 gün sonraki duruma âittir. (Şekil: 3).

Yine Kur'ân, embryo'nun üç karanlık içinde büyüdüğünü söyler ki bunlar: 1) Dış karın cidarı, (maternal anterior duvar), 2) Rahim cidarı, (Uterus duvarı), 3) İç rahim zarı (amnio chorionic membrane) olabilir. Kur'ân'da doğumdan önce, anne rahminde insanın gelişme aşamaları hakkında öyle açıklamalar vardır ki bunlarda itiraz edilebilecek herhangi bir aksaklık yoktur [1].

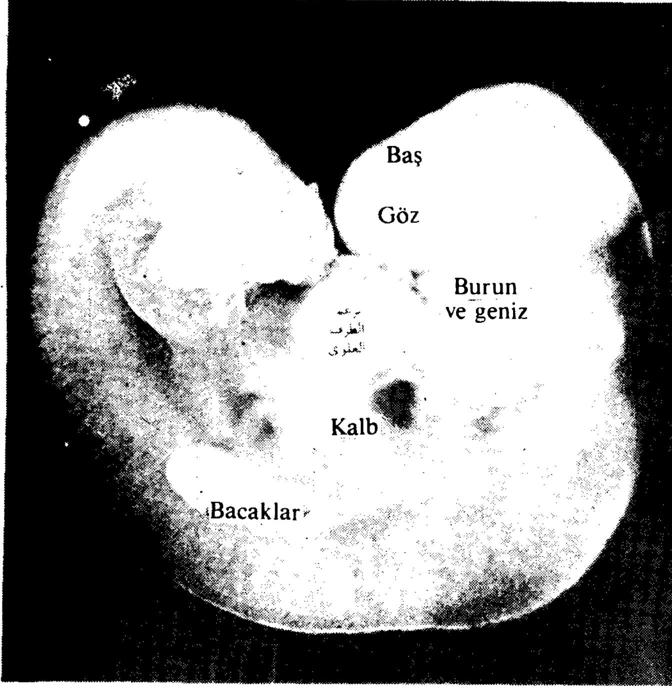
Şekil: 3

ÜÇ KARANLIK

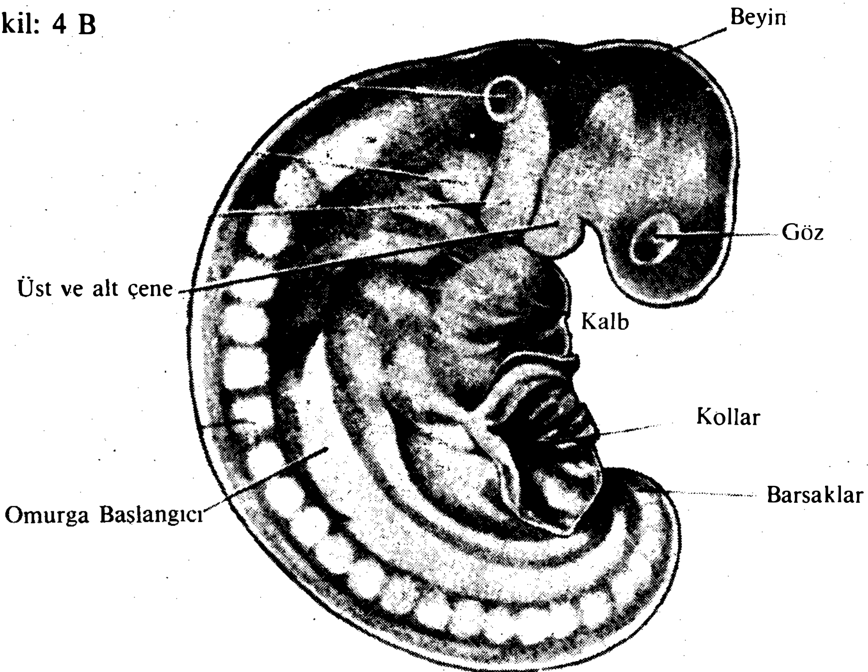
1. Keıth L. Moore, The Developing Human Clinically Oriented Embryology, S. 8 Philapeldia/London/Toronto/Mexico City/Rio de Janeiro/Sydney/Tokyo 1982.

Şekil: 4 A

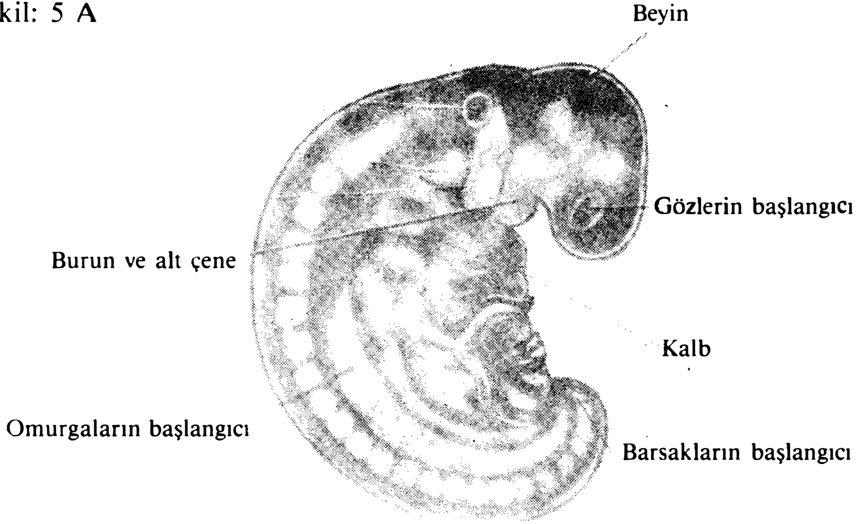
Dördüncü hafta sonu

Şekil: 4 B

Yedinci hafta sonu

Şekil: 5 A

Başlıca uzuvların ve omurga kemiklerinin oluşumu

Şekil: 5 B

Bu durumda henüz insan diğer canlılardan ayırdedilemez. *"Allah sizi, annelerinizin karnında üç karanlık içinde yaratmadan yaratmaya geçirerek yaratır. Sonra biz onu bambaşka bir yaratık yaptık."*

Daha sonra yaratıcıların en güzeli Allah'ın şânı tebcîl ediliyor. *Tebârekellâh: te'âlâllâh,* demektir. Çünkü bereketin anlamında artma vardır. *"Tebârekellâh: Bütün hareketlerin, hayırların hepsi Allah'ındır"* demek olur. Yani bu cümle ile, yalnız Allah'ın saygı gösterilmeğe, övülmeğe lâyik olduğu vurgulanmaktadır.

Bilindiği gibi kalbin dört bölümü vardır: Sağ kulakçık, sol kulakçık, sağ karıncık, sol karıncık. Kalbin sağ ve sol kısmı bir bölme ile birbirinden ayrıldığı gibi kulakçıklar ve karıncıklar da birbirinden ayrılmıştır. Kalb bir tulumba gibi sol karıncıktaki temiz kanı Aort atardamariyle vücuda pompalar. Bu kan vücut hücrelerini dolaşarak onlara gıda taşır, muhtacoldukları enerjiyi verir. Onlardaki zararlı maddeleri, karbondioksiti alır, böylece kirlenir. Kirlenen kan, toplardamarla kalbin sağ kulakçığına gelir. Oradan açılan bir kapakla sağ karıncığa iner. Sağ karıncıktaki kirli kan, akciğer atardamariyle akciğere gönderilir. Akciğerdeki hava keseciklerini dolaşarak, keseciklerdeki havaya karbondioksidini verir ve havadan oksijen alır. Böylece temizlenir, akciğer toplardamarı vasıtasiyle kalbin sol kulakçığına, oradan da sol karıncığına iner. Sol karıncıktan tekrar vücuda pompalanır. Kan dolaşımı denen bu olay bir dakikada 70-80 defa tekrarlanır.

Anne karnındaki cenînde sağ ve sol kulakçıklar arasındaki perde açıktır. Çünkü anne karnında cenin teneffüs etmez. Onun kanı, annenin akciğerinde temizlenen kandır. Anne akciğerinde temizlenen kan, göbek bağı vasıtasiyle ceninin kalbinin sağ kulakçığına gelir, oradan hemen sol kulakçığa geçer, sol kulakçıktan sol karıncığa iner, oradan da vücuduna pompalanır. Ceninin kanı, akciğerine gitmez, onda küçük kan dolaşımı olmaz. Bu iş, anne akciğeri tarafından yapılır. Bundan dolayı ceninin kalbinin sağ kulakçığına gelen kan, sağ karıncığa inmeden, doğrudan sol kulakçığa geçer.

Fakat çocuk doğup burnu ve ciğerleri hava ile temasa gelir gelmez iki kulakçık arasındaki perde derhal kapanır. Kapanır ki sağ kulakçıktaki kan, sağ karıncığa insin, oradan akciğere giderek temizlensin, sol kulakçığa gelsin, sol karıncığa insin ve vücuda pompalansın. Anne karnında kalbin bu iki bölümü arasındaki perde açık iken çocuk doğar doğmaz bunun kapanması gerekir. Yoksa çocuk kanı temizlenmediği için bir iki dakika içinde ölür. Önce açık iken çocuk doğunca yaşaması için bu perdeyi kapatan, hiç şüphesiz o yüce Yaratıcının hikmeti, tedbiri ve düzenidir. Tesadüfte böyle düzen olamaz.

Şu satırları yazmadan iki gün önce Amerika'nın Sesi, Amerika'daki bilim adamı doktorların önemli bir araştırmalarının sonucunu yayınladı: İlim adamlarının araştırmalarına göre normal vaktinden önce doğan çocukların anne sütünde, normal doğanların anne sütlerine oranla iki katı fazla besleyici maddeler vardır. Bu da anne rahminden erken çıkmış olan yavrunun, diğer

normal zamanında doğan yavruya göre daha fazla olan beslenme ihtiyacını karşılamak içindir. Erken doğan, anne rahminde alacağı gıdayı alamayıp beyin vesair hücreleri anne karnında gerekli tekâmülü sağlayamadığından bu eksikliği telâfi ve tamamlamak için yüce yaratıcı, erken doğan yavrunun anne sütüne ötekilerin iki misli besleyici maddeler katmaktadır ki bu çocuk o gıdalarla gerekli beslenimi sağlayıp tekâmülünü tamamlasın.

İşte her şeyi bilen ve en güzel şekilde yaratan o hikmetli Yaratıcı, cenini böyle mükemmel bir düzen içinde yaratıp varlığa getirmekte ve onun yaşaması için gerekli ortamı sağlamaktadır: *"Yaratıcıların en güzeli Allah, ne yücedir!"*

15-16 ncı âyetlerde de belli bir süre sonra ölen insanın, kıyâmet gününde tekrar diriltileceği belirtiliyor. Bu kadar ince düzen ve hikmet ile yaratılan insan, elbette başı boş bırakılacak, yok olup gidecek değildir. Bu hayat da bundan daha mükemmel bir hayâta hazırlanma, ona doğma devresidir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾ وَأَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ
﴿١٨﴾ فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ
كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ
بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ
مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا
وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

17- Üstünüzde de yedi tabaka yarattık. Biz yaratmadan gâfil değiliz. 18- Gökten belli miktarda su indirip onu yerde durdurduk. Biz onu gidermeğe de kadiriz. 19- Onunla size, içlerinde sizin için birçok

meyvalar bulunan hurma ve üzüm bahçeleri yetiştirdik, onlardan yiyorsunuz. 20- Yine onunla, Tûr-i Sînâ'dan çıkan, yağlı olarak biten, yiyenlerin banacakları (zeytin) *ağac*(ı yetiştirdik). *21- Hayvanlarda da sizin için ibret vardır: Karınlarının içindekilerden size içiriyoruz. Onlarda sizin için daha birçok yararlar var, aynı zamanda onlardan yersiniz. 22- Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.*

Tefsîr:

17- *Tarâik: Târık*'tan gelir. *Tetâruk* tabaka tabaka birbiri üstüne binmek ve tıpatıp birbirine uymaktır. Yahut *tarâik, tarîk*'in çoğulu olarak yollar anlamına gelebilir. Önceki âyetlerde Allah'ın, insanın yaratılışındaki kudreti belirtildikten sonra bu âyette de Allah'ın, kâinâttaki kudret ve azametini belirtmek üzere dünyânın üstünde yedi tabaka veya yedi yol yarattığı belirtiliyor. Tefsîrlere göre yedi tarâik'ten maksat, yedi göktür. Nitekim: *"O yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı"*[1] buyurulmuştur. Bazı müfessirlere göre yedi gök, meleklerin iniş çıkış yerleridir. Bazılarına göre de bunlar yıldızların yörüngeleridir. Gerçekte bu yedi gökle neyin kasdedildiğini Allah bilir, kesin bir şey söylenemez. Ancak biz, burada kısaca eski felsefenin, kâinât düşüncesine işaret etmek istiyoruz:

İskenderiyelilerin benimsedikleri Batlamyus teorisine göre Arz, dünyânın merkezidir. Ay, 'Utârid, Zühre, Güneş, Merîh, Müşteri ve Zühal dünyânın etrafında dolaşan gezegenlerdir. Bunlar dünyânın etrafındaki bir yörüngede doğudan batıya doğru yürürler. Bu hareket sayesinde Ay ayı, Güneş yılı ve diğer yıldızların yılları meydana gelir. Bu yedi feleği kuşatan iki felek daha vardır. Bunlar da sâbit felek ile Atlastır. Yani bu yedi felek, kendilerini kuşatan iki felek içinde bulunur. Sâbitler feleği, sâbit yıldızların bulunduğu felektir. Dokuzuncu felek olan Atlas feleği ise günlük hareket prensibidir.

Bu teorinin etkisi, Kur'ân-ı Kerîm'e, anlam bakımından en yakın olan Barnaba İncîl'inde de görülür: "Allah'ın ululuğu, hiçbir suretle ölçülemez. O kadar uludur ki O'nu nitelendirmekten titriyorum. Fakat size bir kaziyyeyi anlatmam gerekir. Bunun için diyorum ki: Gökler dokuzdur. Her biri arasında, ilk gök ile Dünyâ arasında olduğu gibi beşyüz yıllık mesafe vardır. Bundan dolayı Arz, en yüksek gökten dörtbin beşyüz yıl uzaktadır. Bunun için size diyorum ki Arz, göğe oranla bir iğne başı kadar kalır. Birinci gök de, ikinci göğe göre öyledir. Ve bütün gökler hep böyledir. Her biri kendisinden sonraki göğe göre öyle küçüktür. Fakat Arzın ve bütün göklerin hep birlikte

1. Mülk Sûresi: 3.

büyüklüğü, cennete göre bir nokta, daha doğrusu bir kum dânesi kadardır. Şimdi bu büyüklük ölçülemez değil midir?" [1].

Bu sırada melek Cibrîl Îsâ'ya geldi, ona Güneş gibi berrak bir ayna gösterdi. Îsâ da orada şu sözleri gördü: Ömrüme andolsun ki ben Ebedyayım? (Barnaba'ya bak). Cennet göklerden ve yerden ne kadar yüksekse, ve Arz da kum dânesinden ne kadar büyükse ben de öyle cennetten çok çok, deniz kumlarının sayısından ve denizdeki su damlaları sayısından, yerin bitkileri, ağaçların yaprakları, hayvanların derileri sayısından, hattâ gökleri ve cenneti dolduran kum dâneleri sayısından çok çok büyüğüm."

İşte eski filozofların görüşleri ve İncil'deki kâinât düşüncesi budur. Fârâbî ve İbn Sînâ vasıtasiyle Yunan Felsefesi Arapçaya çevrilmiş, feleklerin dokuz olduğu kanısına varılmıştır. İslâm âlimleri de göklerin yedi, Arş ve Kürsî ilebirlikte dokuz olduğu kanısına varmışlardır. Kürsî sabit yıldızlar feleğidir. Arş ise bütün felekleri kuşatan felektir. Bütün diğer feleklerin günlük hareketleri, bu kuşatıcı felek içinde olur.

İşte eski kâinât düşüncesi bu idi. Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilen bu "yedi gök"ten maksat, bu teorideki yedi felek midir, yoksa bundan başka bir anlam mı kastedilmiştir? Bunu Allah bilir. Şayet Kur'ân'da o zaman inanıldığı gibi yedi felek telâkkisine işaret ediliyorsa bu gayet normaldir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, insanların bildiklerini kendilerine hatırlatarak onları ibret ve uyanmağa davet amacını taşımaktadır. Kur'ân'ın amacı, astronomi kurallarını açıklamak değildir. İnsanların dikkatlerini Allah'ın kudretine çekip onları, doğru yola iletmektir.

Fakat ilim alanında bu Batlamyus teorisinini yanlış olduğu anlaşıldıktan sonra İslâm âlimleri, bu yedi gökle belli bir sayının kasdedilmediğini, bunun çokluktan kinâye olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu âyetler, kâinâttaki yedi gökten başka gök yoktur, anlamına gelmez. Burada yedi sayısı, hasr ifade etmez. Meselâ biri: "Benim yanımda iki at var" derse, bu söz, onun yanında başka atlar olmamasını gerektirmez. Veya onun yanında bin at olmasına engel değildir.

Bu görüş değişikliği, Arap devletinin çöküp Türk devletlerinin kurulmasiyle başlamıştır.

Bu mâlûmâtı veren Şeyh Tantâvî, Kur'ân'daki yedi gök kelimesinin hasr ifade etmediğini, çünkü eski felsefede yedi feleğe iki felek daha ilâvesiyle dokuz felek olduğuna inanıldığını ve Kur'ân'ın ifadesinin yeni teoriye daha yakın olduğunu söylüyor. Mamâfîh bu teorilerin değişebileceğini, Kur'ân'ın bunların hepsinden üstün olduğunu anlatıyor. Ve yıldızların arasındaki mesafelerin uzaklığı, kâinâtın büyüklüğü hakkında fikir vermeğe çalışıyor [2].

1. İncîlu Barnâbâ (Barnaba İncîli), Tahkîk: Seyfullâh Ahmed Fâdıl, Kuveyt, 1393 h.- 1973 m. 105 nci bab, âyet: 1-8, s. 169.
2. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 10/46-51.

18-20 nci âyetlerde yüce Allah, gökten belli bir ölçü ve miktarda su indirip onu yerde oturttuğunu, yani yerin altına geçirip depo ettiğini ve onu tekrar gidermeğe yani kurutmağa kadir olduğunu; o su sayesinde insanların birçok meyva devşirdiklerini; hurma ve üzüm bahçeleri ve Tûr-i Sînâ'da biten, yiyenlerin ekmeklerine katık yaptıkları yağlı zeytin ağacı yetiştirdiğini bildirmektedir.

Tûr-i Sînâ ve Tûr-i Sînîn, Filistin Dağı veya Eyle ile Mısır arasında bulunan, Hz. Mûsâ'nın Allah'ın sesini duyduğu dağdır. Bu yörede bol miktarda zeytin ağacı vardır. Zeytin ağacı yalnız Filistin'e özgü bir şey değildir. Dünyâ'nın birçok bölgesinde yetişir. Hattâ Hicaz Bölgesinde, Tâif'ten aşağı doğru Kızıldeniz kıyı şeridinde mevcuttur. Bu husus, En'âm Sûresinin 99, 141 nci âyetlerinden de anlaşılır: *"O'dur ki size gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş dâneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin ve nar* (bahçeleri) *çıkarıyoruz.* (Bunların) *kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvasına bakın: Meyva verirken ve olgunlaştığı zaman. Kuşkusuz bu size gösterilenlerde inananlar toplumu için elbette çok ibretler vardır", "Çardaklı ve çardaksız üzüm bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, zeytinleri, narları -birbirine benzer ve benzemez biçimde- yaratan hep O'dur. Her biri meyva verdiği zaman meyvasından yeyin, hasat günü hakkını verin; fakat isrâf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez!"*

20 nci âyette zeytin ağacının yetiştiği bölge olarak Tûr-i Sînâ'nın gösterilmesi, Mısır'a sefer yapan Arap tâcirlerinin geçtikleri bölgede bu ağaçlarla karşılaşmalarından ötürüdür. Belki de zeytin, buradan Güney Batı Arabistan'a getirilmiştir. O zamanki Arapların gördükleri ülkeler içerisinde en çok zeytin yetiştiren yer, Tûr-i Sînâ yöresi olduğu için âyette burası, zeytin bölgesi olarak anılır.

21-22 nci âyetlerde de hayvanlarda ve denizlerin üstünde akıp giden gemilerde insanlar için ibretler bulunduğu belirtiliyor. Bu hayvanları yaratıp insanlara boyun eğdiren, sütlerinden, etlerinden, tüylerinden, hizmetlerinden insanları yararlandıran Allah'tır. İnsanların da kendilerine bu nimetleri bahşeden Allah'a şükretmeleri gerekir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ

اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ

مِثْلُكُمْ يُرٖيدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً مَا سَمِعْنَا
بِهٰذَا فٖٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٤﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِهٖ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهٖ حَتّٰى حٖينٍ
﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنٖي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ
الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ
زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنٖي
فِي الَّذٖينَ ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ
فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي نَجّٰينَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنٖي مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ﴿٢٩﴾ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلٖينَ
﴿٣٠﴾

23- Andolsun biz, Nûh'u kavmine gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Korunmaz mısınız?" 24- Kavminin içinden ileri gelen inkârcı bir grup şöyle dedi: "Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Size üstünlük kurmak istiyor. Eğer Allah dileseydi, melekleri indirirdi. Biz ilk babalarımız içinde böyle bir şey olduğunu işitmedik." 25- "O, kendisinde delilik bulunan bir adamdır, başka bir şey değildir. Hele bir süreye kadar onu gözetleyin." 26- Dedi ki: "Rabbim, beni yalanlamaları karşısında bana yardım et!" 27- Biz de ona vahyettik ki: "Gözlerimizin önünde ve vahyimizle gemiyi yap. Bizim buyruğumuz gelip de tandır kaynayınca her cinsten ikişer çift ve âileni de alıp ona sok. Yalnız onlar içinde aleyhlerine söz geçmiş olanları bırak. O zulmedenler hakkında bana yalvarma. Onlar, mutlaka boğulacaklardır! 28- Sen ve yanında bulunanlar,

gemiye yerleştiğiniz zaman: "Bizi o zâlim kavimden kurtaran Allah'a hamdolsun" de. 29- Ve de ki: "Rabbim, beni mübârek bir inişle indir; sen konuklayanların en hayırlısısın." 30- Gerçi biz (onları) *sınıyorduk ama bu olayda nice ibretler vardır.*

Tefsîr:

22 nci âyette *"Gemiler üzerinde taşınırsınız"* buyurulunca, gemi üzerinde taşınan en önemli insanın öyküsüne işaret sırası gelmiştir. Onun için 23-30 ncu âyetlerde kavmini irşâd için gönderilen Hz. Nûh'a karşı kavminin gösterdiği tepki ve bütün çabalara rağmen uslanmayan o toplumun gökten boşanan, yerden fışkıran sularla helâk edilip Nûh ile kendisine inananların gemi ile kurtarıldığı ve bu olayda peyğamberlere karşı gelenlerin sonlarının nasıl olacağına dair ibretler bulunduğu açıklanmaktadır.

Nûh kıssasına da birçok sûrede yerine göre kısa veya uzun işaretler yapılır. Burada anlatılanlar Hûd Sûresinde daha geniş olarak geçmişti. Kıssanın asıl amacı, Hz. Muhammed'in kavmine öğüt vermektir. Âyetlerde Nûh kavminin Nûh'a söylediği sözler, aslında Arap müşriklerinin Hz. Muhammed'e söylediği sözlerdir. Onlar Hz. Muhammed'in, üstünlük kurmak için peyğamberlik iddiâ ettiğini, Allah elçi göndermek istese melek indireceğini söylüyor, Hz. Muhammed'in cinlerle ilişkili olduğunu, saçmaladığını ileri sürüyorlardı. İşte kıssada Nûh kavminin, Arapların sözleri ve tutumlariyle ortak olan yanları seçilerek anlatılmıştır ki Araplar yaptıkları işin doğru olmadığını, uslanmadıkları takdirde kendilerinin de Nûh kavmi gibi bir felâkete uğrayacaklarını anlasınlar. Kıssanın sonunda: *"Bu olayda nice ibretler vardır"* cümlesi, kıssanın bu ibret yanını iyice pekiştirmektedir.

ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مَا
هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾

وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ
إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا
تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ
﴿٣٧﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾
قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ
﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ
﴿٤١﴾ ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا
يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا
كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿٤٤﴾

31- Sonra onların ardından başka bir nesil yetiştirdik. 32- Onların içinde de kendilerinden: "Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Korunmaz mısınız?" diyen bir elçi gönderdik. 33- Kavminden, kendilerine dünyâ hayâtında bol nimet verdiğimiz o inkâr eden ve âhiret buluşmasını (hesâp ve cezâsını) *yalanlayan eşraf takımı dedi ki: "Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Sizin yediğinizden yiyor, içtiğinizden içiyor." 34- "Eğer sizin gibi bir insana itâat ederseniz o takdirde siz, mutlaka ziyâna uğrayanlarsınız demektir." 35- "O size, siz öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman yeniden hayâta çıkarılacağınızı mı va'dediyor?" 36- "Heyhât, o size va'de-*

dilen şey ne kadar uzak!" 37- "Ne ise hep bu dünyâ hayâtımızdır; ölürüz ve yaşarız, biz öldükten sonra diriltilecek değiliz." 38- "O, Allah'a yalan uyduran başka bir adam değildir. Biz ona inanıcılar değiliz." 39- "Rabbim, dedi, beni yalanlamaları karşısında bana yardım et!" 40- (Rabbi)*: "Az sonra onlar pişman olacaklar!" dedi. 41- Derken o korkunç ses, onları gerçekten yakaladı da onları sel süprüntüsü haline getirdik. Uzak olsun o zâlim kavim! 42- Sonra onların ardından başka nesiller yetiştirdik. 43- Hiçbir ümmet ne süresinden ileri geçebilir, ne de geri kalabilir. 44- Sonra biz, elçilerimizi ardı ardına gönderdik. Hangi ümmete elçisi geldiyse onlar onu yalanladılar, biz de onları birbiri ardınca devirdik ve hepsini birer efsâne yaptık. İnanmayan toplum uzak olsun!*

Tefsîr:

31-44 ncü âyetlerde anlatılan kıssalarda peyğamberlerin ve kavimlerinin adları anılmıyor. Ancak burada peyğamberlerine karşı gelmiş olan Hûd, Sâlih, Şuayb ve diğer peyğamberlerin kavimlerine işaret edildiği, başka sûrelerdeki dizilerden anlaşılmaktadır. Bu kavimlerin peyğamberlerine karşı itirazları ve sözleri de yine Arap müşriklerinin, Hz. Muhammed'e olan itirazlarının aynıdır. Tıpkı Kureyş liderlerinin yaptıkları gibi o eski kavimlerin şımarık liderleri de: *"Bu da sizin gibi bir insandır, sizin yediğinizi yiyen, içtiğinizi içen bir insana itâat ederseniz aldanmış olursunuz"* diyorlar, ölüp toprak ve çürümüş kemik haline geldikten sonra dirilmenin boş bir söz olduğunu; yaşamın bu dünyâ yaşamından ibaret bulunduğunu; insanların tekrar dirilmeyeceklerini; peyğamberin böyle sözleri Allah'a iftirâ ettiğini iddiâ ediyorlardı.

Araplar da Hz. Muhammed(s.a.v.)e aynı şeyleri söylüyorlardı. Yani Arapların söz ve tutumları, geçmiş peyğamberlerin kıssalarında temsil edilmektedir. Kavimlerinin inanmasından umudu kesen peyğamberler, Allah'tan yardım isteyince yüce Allah, o haksız, saldırgan, inkârcı toplumu helâk edip yeni nesiller yaratmıştır.

Her milletin bir yaşama, bir hakimiyet süresi vardır. Bu süreyi dolduran toplum helâk olur. Ne bu sürenin önüne geçebilirler, ne de ondan geri kalırlar. Hükümranlıklarını, bağımsızlıklarını kaybedip başkalarının hükmü altına girerler. 43 ncü âyet, bu sosyolojik kuralı vurguluyor.

41-44 ncü âyetlerde Allah'ın, isyanları yüzünden helâk etmiş olduğu toplumların ardından başka nesiller yarattığı, bunlara ardı ardına peyğamberler gönderdiği, her gelen peyğamberi yalanlayan bu nesilleri de birbiri ardınca helâk edip efsaneye çevirdiği anlatılmaktadır.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ
فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ
لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ
﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

45- Sonra Mûsâ'yı ve kardeşi Hârûn'u âyetlerimizle ve apaçık bir delîlle gönderdik. 46- Fir'avn'e ve ileri gelen adamlarına. Onlar büyüklük tasladılar ve böbürlenen bir topluluk oldular. 47- "Şu iki adamın kavmi bize kölelik ederken, şimdi biz kalkıp bizim gibi iki insana mı inanacağız?" dediler. 48- Onları yalanladılar ve helâk edilenlerden oldular. 49- (İsrâil oğulları) *doğru yolu bulsunlar diye biz Mûsa'ya Kitâbı verdik.*

Tefsîr:

45-49 ncu âyetlerde de Hz. Mûsâ ile Hârûn'un, Fir'avn ve adamlarına gönderildiği, fakat Fir'avn ve adamlarının, gelen peyğamberleri kabul etmeyip kendilerini yüksek gördükleri, *"Toplumları bizim kölemiz olan, şu bizim gibi iki adama mı inanacağız?"* dedikleri ve onları yalanladıklarından dolayı helâk edildikleri anlatılır. Gaye, Hz. Peyğamber'i kabul ve ona itâate tenezzül etmeyen, kendileri gibi bir insana inanmayacaklarını söyleyen kibirli müşrik liderlerini uyarmaktır.

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

50- Meryem oğlunu ve annesini de bir mu'cize kıldık ve onları oturmaya uygun, çeşmeli bir tepeye yerleştirdik.

Tefsîr:

50 nci âyet, Allah'ın, babasız doğan Îsâ'yı bir erkek dokunmadan çocuk

doğuran annesini bir mu'cize kıldığını ve onları, oturmağa uygun, sulu bir tepede barındırdığını bildirmektedir.

Hz. Îsâ'dan "Meryem oğlu" diye söz edilmesi, hıristiyanların ona, "Allah'ın oğlu" demelerini redd içindir. Tepe anlamına gelen *rebve,* Îsâ'ya gebe kalan Meryem'in çocuğunu doğurmak üzere sığındığı yerdir. Âyette buranın *karâr* ve *ma'în* yeri olduğu belirtiliyor. *Karâr,* düz, yahut verimli, meyvalı yerdir. *Ma'în* de akar sudur. Meryem'in sığındığı yüksek yerde ırmak bulunduğu, Meryem Sûresinin 24 ncü âyetinde belirtilmişti.

Buranın Ramella veya Beyti Makdis, yahut Mısır veya Dımaşk olduğu hakkında Kâ'bu'l-ahbâr'a ve bazı tâbiîlere dayanan rivayetler vardır. Bunlar tahmine bağlı sözlerdir. Matta İncili'nin birinci ve ikinci bablarında şöyle deniyor:

"Îsâ Mesih'in doğması da şöyle oldu. Anası Meryem, Yusuf'a nişanlanmış olduğu halde, buluşmalarından önce Ruhu'l-kudüs'ten gebe olduğu anlaşıldı. Nişanlısı Yusuf salih bir adam olup onu âleme rüsvây etmek istemeyerek gizlice boşamak niyetinde idi. Fakat bunları düşünürken işte Rabbin meleği ona görünüp dedi: Sen, Dâvûd oğlu Yusuf, Meryem'i kendine karı olarak almaktan korkma; çünkü kendisinde doğmuş olan Ruhu'l-Kudüs'tendir. Ve bir oğul doğuracaktır ve onun adını Îsâ koyacaksın. Çünkü kavmini günâhlarından kurtaracak olan odur..."

Müneccimler, gelip Kral Hirodes'ten, yahudilerin kıralı olarak doğan çocuğu sordular. Kıral bunu işitince Îsâ'yı bulup öldürtmek için onu gizlice aratmağa başladı. "İmdi müneccimler yola çıktıktan sonra işte Rabbin meleği Yusuf'a ru'yâda görünüp dedi: Kalk, anası ile çocuğu al ve Mısır'a kaç ve ben sana söyleyinceye kadar orada kal..." [1].

Matta İncili'ne göre Îsa Beytlehem'de doğmuş, oradan Mısır'a götürülmüştür [2]. İncil'de anlatılan olay, Mefâtîhu'l-ğayb'de hiç Mısır adı zikredilmeden rivayet edilir [3]. "Herhalde olay, hıristiyanlar vasıtasiyle Hz. Peyğamber'in yaşadığı çevreye aktarılmıştır. Âyette geçen *rebve*'nin, içinde Nil ırmağı bulunan Mısır olması mümkündür. Çünkü ortasından Nil'in aktığı Mısır toprağı, meyvalı, verimlidir" [4].

1. Kitabı Mukaddes, Yeni Ahit, Matta, bab: 1, 2.
2. Matta, bab: 2.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/103.
4. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/200.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ
عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾
فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ
فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ
﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

51- "Ey elçiler, güzel şeylerden yeyin ve yararlı iş yapın. Çünkü ben yaptıklarınızı bilmekteyim." 52- "Ve işte sizin bu ümmetiniz (dininiz) *bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, benden korkun." 53- Fakat işlerini aralarında parçalayıp çeşitli kitaplara ayırdılar. Her parti yanında bulunanla sevinmektedir. 54- Bir süreye kadar onları gafletleri içinde bırak. 55- Onlar sanıyorlar mı ki kendilerine verdiğimiz mal ve oğullar ile, 56- Onların iyiliklerine koşuyoruz?* (Verdiğimiz dünyâ nimetleri onlar için bir sınavdır, fakat onlar) *farkında değiller.*

Tefsîr:

51-52 nci âyetlerde bütün peyğamberlere yöneltilmiş bulunan hitâp iki şekilde yorumlanmıştır: 1) Her peyğambere, kendi devrinde böyle emir ve tavsiye edildiğini ifade eder. 2) Hitâp bütün peyğamberlere ise de asıl kasdedilen Hz. Muhammed Aleyhisselâmdır. Ona böyle çoğul şeklinde hitâbedilmekle bütün peyğamberler aynı kategoriye sokulmakta, aynı görevle görevlendirilmiş oldukları; bütün peyğamberlere helâl, güzel, temiz şeyleri yemelerinin; iyi ve güzel işler yapmalarının emredildiği belirtilmektedir. Yani bütün peyğamberlerin getirdikleri dinin esası helâl, temiz şeyleri yemek, güzel işler yapmaktır. "Ey Muhammed, her peyğambere verilen emir bu olduğu gibi sana verilen emir de budur. Ey peyğamberler, siz o müşriklerin, cahillerin uydurdukları hükümlere bakmayın, güzel, temiz şeyleri yeyin ve güzel işler yapın" buyurulduktan sonra bütün elçilerin, aynı prensipleri telkin etmiş olduklarını belirtmek üzere: *"İşte sizin ümmetiniz yani dininiz ve şerîatiniz bir tek*

ümmet(bir tek şerîat)*tir: Allah'a teslim ve O'na kul olma şerîatidir. Ben de sizin Rabbinizim, benden korkun"* buyuruluyor. Burada *ümmet,* toplumsal din anlamınadır. Aynı ülkü ve prensiplere bağlı olan dini toplumu belirtir. İşte bu toplum, muvahhid toplumdur.

Peyğamberlere olan emir, sadece onların şahıslarına özgü değil, ümmetlerine yaygındır. Demek ki Allah'ın gönderdiği dinin esası kolaylıktır. Onda güçlük yoktur. Kendilerine böyle kolay, açık esaslar bildirildiği halde, peyğamberler gidip aradan zaman geçince insanlar ayrılığa düşmüşlerdir. Bir olan dinlerini zebûrlara (ayrı ayrı kitaplara) bölmüşlerdir. Her fırka, dini kendi anlayışına göre yorumlamağa başlamıştır. Ve her fırka, kendi görüşünü en doğru kabul ederek onunla sevinmekte, övünmektedir. Bu, önceki milletlerde böyle olduğu gibi bu ümmet içinde de böyledir. İslâm tarihi boyunca çeşitli inanç ve amel fırkaları doğmuş, bunların her biri kendi yolunun en doğru olduğunu iddiâ etmiş ve kendi mezhebiyle sevinmiştir. Yine bu mezhep ihtilâfları sebebiyle ortaya atıldığında şüphe olmayan: *"Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve bunlardan yalnız birinin kurtulup diğerlerinin ateşte olacağını"* [1] söyleyen hadis karşısında da her fırka, kendisini fırka-i nâciye (kurtulan fırka) sanmıştır. Aslında kimin kurtulacağını Allah bilir. Ayrıntılara dalmadan Kur'ân'ın özünde kalınsaydı belki böyle ayrılıklar olmayacaktı. Ama ihtilâf, toplumların tabiatinde vardır. *"Allah dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar"* [2], *"Allah dileseydi, onları bir tek ümmet yapardı. Fakat dilediğini rahmetine sokar,* (onlar ihtilâf etmezler. İhtilâf eden) *zâlimlere gelince: Onların ne velîsi, ne de yardımcısı yoktur"* [3], *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat sizi verdiklerinde sınamak için ayrı milletler yaptı* (sizlere ayrı ayrı dinler verdi)" [4], *"Allah dileseydi, elbette onların hepsini hidâyet üzerinde toplardı, öyleyse câhillerden olma"* [5].

İşte 53 ncü âyette bu husus açıklanmakta ve hak dinin özünde maydana getirilen ayrılıklar kınanmaktadır.

54 ncü âyette Peyğamber(s.a.v.)e: *"Onları bir süreye kadar ğamreleri içinde bırak"* buyuruluyor. *Ğamre* boyu aşan suya denir. Âyette bu adamların, akıllarını örten cehalet ve şaşkınlık içinde bocaladıkları anlatılıyor. Bu âyet, onların kibir, inat ve gafletlerinin derecesini gösterir, Hz. Peyğamber(s.a.v.)i de tesellî eder. Fakat tabii âyet, müşriklerin durumunu kınama amacını taşır. Yoksa peyğamberin, onları uyarmaktan artık vazgeçmesini emretmez. Bu, Türkçedeki "Bırak, ne halleri varsa görsünler" ifadesine benzer bir tesellî cümlesidir.

1. Dârimî, Siyer: 75. Bu hadîs Muâviye'den rivâyet edilir.
2. Nahl Sûresi: 118. 3. Şûrâ Sûresi: 8. 4. Mâ'ide Sûresi: 48. 5. En'âm Sûresi: 35.

55-56 ncı âyetlerde de Allah'ın onlara verdiği mal ve evlâdın, kendi hayırlarına olmayıp bir sınav olduğu, fakat onların bunu anlamadıkları belirtiliyor. Ömürlerini küfür ve isyanla geçirenlerin sahiboldukları mal ve çocuklar, kendi hayırlarına değildir. Bunlar dünyâ hayatında bir imtihandır. Hak yolunda kullanılmayan mal, insanın ruhuna azâb olur. Ama insanlar bunun farkında değillerdir. Onlar, dünyâda zengin, çoluk çocuk, mevki sahibi olduklarına bakarak kendilerinin Allah katında da makbul, faziletli kişiler olduklarını; Allah'ın kendilerini sevdiği için bu nimetleri kendilerine verdiğini sanırlar. Bunun bir sınav olduğunu hiç düşünmezler.

Bursa'dan önce Aksaray'a, oradan da Malatya'nın Dârende kasabasına yerleşen Hamîduddîn Aksarâyî, Yıldırım Bâyezîd devrinde münzevî âlim ve mutasavvıflarından biridir. Dârende'nin köylerinden bir müridi, güzün yan yana iki tarlasına ekin ekmiş. Birini şeyhi için, birini de kendisi için. Ne hikmetse kendisine âit ekin gür, şeyhinin ekini cılız çıkmış. Baharda bir gün şeyhi köye götüren mürîd, ona tarlaları göstermiş. Fakat utandığı için iyi bitmemiş olan tarlanın kendisine, gür ekinli tarlanın şeyhe âidolduğunu söylemiş. Şeyhin buna mennun olacağını sanan mürid, onun:

"— Yâ Rabbi, beni dünyâ ile mi deniyorsun?" deyip ağladığını görünce gerçeği anlatmış. Buna hamdeden şeyh:

— Oğul, dünyânın insana meyli, onun bahtına işâret değildir. İnsanı Allah'tan gaflete düşürebilir. Biz, Hakk'ın rızâsından başka bir şey talebetmeyiz, demiş.

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ
يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ
مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُولَٰئِكَ
يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا
وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

57- Onlar ki Rablerine saygıdan titrerler. 58- Ve onlar ki Rab-

lerinin âyetlerine inanırlar. 59- Ve onlar ki Rablerine ortak koşmazlar, 60- Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekleri düşüncesiyle kalbleri korkudan ürpererek verirler. 61- İşte onlar hayır işlerine koşarlar ve onlar hayır için önde giderler. 62- Biz hiç kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz. Katımızda gerçeği söyleyen bir kitâp vardır. Onlara aslâ haksızlık edilmez.

Tefsîr:

62: 57-61 nci âyetlerde dinin özünden ayrılıp fırkalara bölünenlerin tersine, dinin özüne bağlı kalan insanların vasıfları anlatılıyor: Onlar Rablerinden korkar, Rablerinin âyetlerine inanır, Allah'a ortak koşmazlar, O'ndan başkasına tapmazlar. Rablerine dönecekleri düşüncesiyle kalbleri Allah korkusuyla ürpererek Allah yolunda harcadıkça harcarlar ve hayır işlerinde birbirleriyle yarışır, öne geçerler.

62: 57-61 nci âyetlerde dinin özüne bağlı kalan insanların yaptıkları güzel işler belirtildikten sonra onları izleyen son âyet de bu işlerin yapılamayacak zor şeyler olmadığını, bunları yapanların ecirlerinin zayi olmayacağını, zira Allah'ın huzurunda herkesin yaptığı işleri saptayan ve her şeyi aynen tıpa tıp anlatan bir yazı bulunduğunu, herkesin yaptığı iyiliğin karşılığını alacağını, hiç kimsenin haksızlığa uğratılmayacağını vurguluyor.

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ
﴿٦٣﴾ حَتّٰى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْأَرُوا
الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ
عَلٰى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

63- Fakat onların kalbleri, bundan (hareketlerinin yazıldığından, yâhut mü'minlerin yaptıkları güzel işlerden) *gaflet içindedir. Onların bundan başka işleri vardır, onlar o işler için çalışırlar. 64- Nihâyet varlıklılarını azâb ile yakaladığımız zaman, hemen feryâda başlarlar. 65- "Bugün feryâd etmeyin, bize karşı size yardım olunmaz* (kimse sizi

bizim elimizden kurtaramaz)." *66- "Âyetlerim size okunuyordu da siz arkanıza dönüyordunuz". 67- "Âyetlerime karşı kibirlenerek geceleyin toplanıp* (onlar aleyhinde) *saçmalıyordunuz."*

Tefsîr:

63-67 nci âyetlerde inkârcı müşriklerin halleri ve sonuçları özetleniyor: Onların kalbleri, kendilerinin hareketlerinin yazılmakta olduğundan veya mü'minlerin yaptıkları güzel işlerden gaflet içindedir. Hiç böyle şeylere ilgi duymazlar. Onların, burada gösterilen güzel işlerden başka işleri vardır. Onlar Allah'a ortak koşmağa, akıllarının kendilerine söylediği çirkin işleri yapmağa devam ederler. Nihayet dünyâ servetiyle şımarmış zenginlere Allah'ın azâbı gelip çatınca feryada başlarlar, yardım isterler ama boştur. Yüce Allah, onları azarlayarak boş yere feryadetmemelerini, bağırmakla kendilerini Allah'ın azâbından kurtaracak bir yardımcı bulamayacaklarını, âyetleri kendilerine okunduğu zaman onlardan yüz çevirdiklerini, gece yarılarına kadar onunla alay ederek vakit geçirdiklerini, işte o kibir ve inatları yüzünden bu azâbı çekeceklerini bildirir.

Müfessirlere göre son âyetteki "بِهِ" zamiri ya Kur'ân'a veya Hz. Peygamber'e gider. Yani siz, Kur'ân'a ya da Peygamber'e böbürlenerek geceleri onu yermek, onunla eğlenmekle vakit geçirirdiniz, demektir. Kasimî'ye göre zamirin, müşriklerin yaptıkları nükûs 'yüz çevirme, sırtını dönme' fi'line gitmesi de muhtemeldir. O zaman: *"Yüz çevirmek, sırtınızı dönmekle böbürlenerek eğlenir, gece geç vakitlere kadar böyle Kur'ân'ı ve Peygamber'i taşlamakla vakit geçirirdiniz"* demek olur. Son âyetteki " سَامِرًا " gece geç vakitlere kadar şaka yapıp eğlenmek anlamınadır. "تَهْجُرُونَ" hâ'nın fethiyle *hecr:* hezeyân, zammiyle *Hücr:* fuhuş, ya da aşırı hezeyandır. " تُهْجِرُونَ " çirkin şeyler söylüyordunuz demektir [1].

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا
رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ
وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ

1. Mefâtîh.

وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ
﴿٧١﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّكَ
لَتَدْعُوهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَاِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ
الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

68- Onlar o sözü iyice düşünmediler mi? Yoksa onlara ilk atalarına gelmeyen bir şey geldi diye mi (böyle davranıyorlar)*? 69- Yoksa elçilerini tanımadıkları için mi onu inkâr ediyorlar? 70- Yoksa: "Onda bir delilik var" mı diyorlar. Hayır O, kendilerine Hakkı getirdi, fakat çokları haktan hoşlanmıyorlar. 71- Eğer hak onların keyiflerine uysaydı, gökler, yer ve bunların içinde bulunan kimseler bozulur giderdi. Biz onlara şeref ve şanlarını getirdik fakat onlar, şanlarından yüz çeviriyorlar. 72- Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en iyisidir. 73- Sen onları doğru bir yola çağırıyorsun. 74- Ama âhirete inanmayanlar yoldan sapıyorlar.*

Tefsîr:

68-69: Kur'ân ile ve Hz. Muhammed ile alay eden bu kimselerin tutumlarının hayret veren bir şey olduğunu belirtmek üzere: *"Bunlar o sözü, yani Kur'ân'ı düşünmediler mi? Geçmiş atalarına gelmemiş olan hikmetli sözlerin kendilerine gelmiş olduğunu anlamadılar mı? Yoksa bu sözleri kendilerine duyuran elçinin dürüstlüğünü, güvenilirliğini bilmiyorlar mı ki ondan kuşkulanıp onu inkâr ediyorlar?"* buyuruluyor.

"أم جاءهم ما لم يأت آباءهم الأوّلين" cümlesine iki mânâ verilebilir: Onlar eski atalarına gelmeyen şeyin kendilerine geldiğini düşünmüyorlar mı? Yâhût: Eski atalarına gelmeyen bir şey mi onlara geldi? Onlara gelen de eski atalarına gelen şey değil midir? Fakat birinci anlam daha kuvvetlidir. Çünkü birçok âyette Kureyşin atalarının uyarılmadığı, onlara elçi gelmediği belirtilir. Meselâ: *"Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış*

bir toplumu uyarman için (seni görevlendirdik)"[1], *"Hayır, o, senden önce kendilerine hiç uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için Rabbinden* (sana indirilen) *gerçektir; belki yola gelirler"*[2], *"Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak* (orada geçenleri sana bildirdik) *ki senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar"*[3].

Biraz sonra gelecek 83 ncü âyet ile Neml Sûresinin 68 nci âyetinde müşriklerin: *"Bu tehdid, bize de, önceden atalarımıza da yapıldı"* dedikleri nakledilir. Bu sözden müşriklerin atalarına da uyarıcının gelmiş olduğu anlaşılır. Böylece ilk anda âyetler arasında bir çelişki hatıra gelebilir. Bunu şöyle açıklamak mümkündür:

Müşriklerin atalarına uyarıcı gelmediğini söyleyen âyetler, onların yakın atalarını kasdetmektedir. Hz. Muhammed(s.a.v.)den önceki yakın zamanlarda Araplara bir uyarıcı gelmemişti. Fakat eski atalarına uyarıcı gelmiştir. Müşrikler, ataları saydıkları İbrâhîm, İsmâîl, Hûd, Sâlih peyğamberlerin hikâyelerini bilirlerdi. Yani onların Peyğamberden, uyarıcıdan haberleri vardı. Fakat onların gelmesi üzerinden uzun zaman geçmiş, insanlar İbrâhîm ve İsmâîl dinini bozmuş, ona şirk karıştırmışlar, ondan sonra da tâ Hz. Muhammed'e kadar tevhîd dinine bulanmış olan bu şirki temizleyecek bir uyarıcı gelmemiş, müşrikler de yürüdükleri yolun doğruluğuna inanarak devam etmişlerdi. İşte Hz. Muhammed (s.a.v.) gelip de Allah'tan başkasına yalvarılamayacağını, yalnız Allah'a tapılacağını, insanların tevhîd dini olan İbrâhim dininden ayrıldıklarını, tekrar tevhîde dönüp putlara tapmayı bırakmaları gerektiğini söyleyince, bu daveti, din diye uyguladıkları geleneklerine aykırı bulan müşrikler: *"Biz böyle bir şeyi atalarımızdan işitmedik"* demişlerdi. Kasdettikleri ataları, bu şirk geleneklerini kendilerinde görüp devraldıkları ataları idi. İşte o yakın atalarını bu yanlış yoldan döndürecek, dinden şirk kirlerini temizleyecek bir uyarıcı gelmemişti. Gelen İbrâhîm, İsmâîl, Hûd, Sâlih gibi uyarıcıların üzerinden de uzun yıllar geçmiş, onların dini bozulmuştu. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, bozulan bu tevhîd dinini, aslî temizliğine, sâfiyetine kavuşturmak üzere gönderilmişti.

69 ncu âyette: "Yoksa elçilerini tanımadıkları için mi onu inkâr ediyorlar?" anlamı yanında "Yoksa elçilerini bilmediler mi; onu tanımıyorlar mı?" anlamı da muhtemeldir.

70- *"Yoksa onda cinnet mi var diyorlar?"* âyeti de Kur'an'ı cin çarpmış bir insanın sözü sananların şaşkınlığını belirtiyor. Defalarca söylediğimiz gibi

1. Yâsîn Sûresi: 6.
2. Secde Sûresi: 3.
3. Kasas Sûresi: 46.

Araplar, Hz. Muhammed'in cinle ilişki kurduğunu, cinnin etkisinde bulunduğunu, söylediği sözlerin, kendisini hükmü altına alan cinnin sözleri olduğunu iddiâ ediyorlardı. İşte âyet, bu iddiânın bâtıl olduğunu belirtiyor, çokları hoşlanmasa da onlara, hakkın yani gerçek Tanrı sözünün geldiğini vurguluyor.

Hz. Muhammed'e vahiy getiren, yüce, güvenilir, kutsal bir ruhtur. Yalan söyleyecek, kandıracak şeytanî, habîs bir ruh değildir. Kur'ân, o yüce ruhun vahyettiği sözlerdir. O ruh, Hz. Muhammed'in aklını, dilini etkileyip onları kullanarak konuşmuştur. Bu bilgiler, o ruhun verdiği bilgilerdir. O ruh da kendisinin sahibolduğu, kendisinin daha yüce makamdan (mele-i a'lâ'dan) alabildiği bilgileri vahyetmiştir.

Bu sözleri Hz. Muhammed'in kendisinin söylemesi mümkün değildir. Ümmî bir insan, doğru dürüst bir cümle dahi kuramaz. Nerede kaldı ki asırlarca dünyâyı yönetecek kurallar, ilim adamlarını meşgul edecek hikmetler söylesin. Onun normal yaşantısı içinde böyle olağanüstü bir şey söylemediği tarihçe sabittir. Nitekim Kur'ân da bunu belirtiyor:

"De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım. Düşünmüyor musunuz?"[1].

71 nci âyet, eğer hak, onların keyiflerine uysa, onların gönüllerinin çektiğine göre söylense göklerin, yerin ve bunlarda bulunan varlıkların düzeninin bozulacağını bildiriyor. Burada hak, gerçek sözdür. Kur'ân'ın getirdiği prensipler, işlerine gelmediği için müşrik liderler ona karşı çıkıyorlardı. Onun için Hz. Peygamber'e: *"Bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getir, veya bunu değiştir"*[2] diyorlardı. İşlerine gelmeyen sözlerin Kur'ân'dan çıkartılmasını istiyorlardı. İşte müşrikler, işlerine gelmeyen hükümler taşıdığı için hak sözü kabul etmiyorlar diye hak söz, onların keyiflerine uysa, onların istediği hükümleri içerse yerin göğün düzeninin bozulacağı; Allah'ın, onlara zikirlerini getirmiş olduğu halde onların kendi zikirlerinden yüz çevirdikleri belirtiliyor.

Zikir: Uyarı, hatırlatma, öğüt, şân, şeref anlamlarına gelir. Burada onlara uyarı geldiği halde onlar uyarı ve öğütten yüz çeviriyorlar. Yahut onlar, şan ve şereflerine sebebolacak şeyden yüz çeviriyorlar demektir.

72-74 ncü âyetlerde Peygamber'in, onlardan, tebliğ ettiği gerçeklere karşılık bir ücret istemediği, onları sadece doğru yola çağırdığı, fakat âhirete inanmayanların doğru yoldan saptıkları bildirilmektedir.

1. Yûnus Sûresi: 16.
2. Yûnus Sûresi: 15.

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ
﴿٧٦﴾ حَتَّى إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

75- Biz onlara acıyıp da başlarındaki sıkıntıyı açsaydık, yine azgınlıklarında bocalamağa devam ederlerdi. 76- Andolsun biz onları azâb ile yakaladık, ama yine Rablerine boyun eğmediler, O'na yalvarmıyorlar. 77- Nihayet üzerlerine şiddetli bir azâb kapısı açtığımız zaman, derhâl onun içinde şaşkın ve umutsuz kalırlar.

Tefsîr:

75- Eğer Allah onlara acıyarak başlarına gelen zararı, sıkıntıyı kaldırsa yine kibir ve azgınlıklarında ısrar ederler. İnsanın zaafı budur. Sıkıntıya düşünce Allah'a yalvarır ama sıkıntıdan kurtulunca unutur, günâhına döner. İşte 75 nci âyette anlatılan bu gerçek, birçok âyette tekrar edilir.

76-77: Allah, kendisine boyun eğmeyen inkârcıları cezalandırmıştır. Bunlar mutluluk zamanlarında hiç Allah'a yönelmemişler, şirk, isyân ve şımarıklıklarına devam etmişler, nihayet Allah onlara şiddetli bir azâb kapısı açınca kurtuluştan umudu kesmişlerdir. Burada Allah'ın cezalandırdığı kimselerin, müşrikler olduğu ve bu cezânın da onların başlarına gelen bir kıtlık olduğu rivayeti yanında Bedir bozgunu olduğu da rivayet edilir.

Bazı müfessirlere göre de âyetlerde kasdedilen, Allah'a isyanları yüzünden helâk edilmiş eski milletlerdir. İşte Allah'a yönelmeyen o milletler, cezaya çarpılmışlar, birden bire bastıran azâb karşısında artık itâate ve yalvarmağa imkân bulamamışlardır. Onların bu durumu, Kureyş müşriklerine de uyarıdır: Siz de bu inat ve şirkinizde ısrar ederseniz başınıza öyle bir azâb iner ki artık O'na yalvarıp yakarmağa dahi imkân bulamazsınız, demektir. Âyetler, hak dine karşı çıkan insanların uğradığı sonucu canlandırmaktadır. Hasan Basrî: "Eğer şeytan tarafından insanlara bir belâ gelirse bu nikmettir (azâbdır). Allah'ın nikmesini hamiyetle değil, istiğfar ile karşılayınız ve Allah'a niyaz ediniz" demiş ve 76 ncı âyeti okumuştur [1].

1. Kasimî, Mehâsin: 12/4411.

وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَل۪يلاً مَا
تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ
﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْاَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُٓوا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً
وَعِظَاماً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَٓاؤُ۬نَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَٓا
اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨٣﴾

78- O'dur ki sizin için o kulağı, o gözleri ve gönülleri inşâ etti. Ne kadar az şükrediyorsunuz! 79- O'dur ki, sizi yeryüzünde yaratıp yaydı ve O'na götürüleceksiniz. 80- O'dur ki yaşatıyor, öldürüyor. Gecenin ve gündüzün değişmesi O'nun eseridir. Aklınızı kullanmıyor musunuz? 81- Hayır, onlar da evvelkilerin dedikleri gibi dediler: 82- "Öldüğümüz, toprak ve kemik haline gediğimiz zaman mı, biz mi diriltileceğiz?" dediler. 83- "Andolsun, bu tehdid bize de, bizden önce atalarımıza da yapıldı. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir."

Tefsîr:

78-80 nci âyetlerde Kur'ân'ın muhataplarına, Allah'ın iyilik ve nimetleri hatırlatılıyor. Kendilerine işitme, görme, düşünme yetenekleri veren, yeryüzünde canlıları yaratıp yayan, yaşatan, öldüren, gece ve gündüzün değişmesini, birinin gidip ötekinin gelmesini sağlayanın Allah olduğu; bunu düşünerek Allah'ı ortaklardan, benzerlerden, yardımcılardan tenzih etmeleri gerektiği vurgulanıyor.

81-83 ncü âyetlerde de müşriklerin, tıpkı ataları gibi toprak ve kemik haline gelen insanın tekrar dirilmesini çok hayretle karşıladıkları; kendilerine ve atalarına yapılan bu tehdidin, eskilerin masallarından başka bir şey olma-

dığını söyledikleri belirtiliyor.

83 ncü âyetteki *"esâtîr"* kelimesi, satırlar anlamındaki *estâr*'ın, yâhut *usture*'nin çoğuludur. Birinci takdirde bu söylenen sözler, eskilerin kitaplarına yazılmış olan, aslı bulunmayan şeyler; ikinci takdirde de eskilerin masalları demek olur. İkinci anlam daha uygundur.

Bu âyetlerin, Peygamber (s.a.v.) ile müşrikler arasında geçen bir tartışmaya işaret ettiği anlaşılmaktadır. Birçok yerde onların bu sözleri tekrar edilir.

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾
سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ
وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَأَنّٰى
تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

84- De ki: "Biliyorsanız, dünyâ ve içinde bulunanlar kimindir?" 85- "Allah'ındır" diyecekler. "Öyleyse düşünmüyor musunuz?" de. 86- "Yedi göğün Rabbi ve büyük Arşın Rabbi kimdir?" de. 87- "Bunlar Allah'ındır" diyecekler. "Öyleyse korunmuyor musunuz?" de. 88- "Biliyorsanız, her şeyin melekûtu (mülkü ve yönetimi) *elinde olan, koruyup kollayan fakat kendisi korunup kollanmayan kimdir?" de. 89- "Herşeyin yönetimi Allah'a âittir" diyecekler. "Öyleyse nasıl büyüleniyorsunuz?" de.*

Tefsîr:

84-85 nci âyetler, müşriklerin, Allah'ın dünyâyı ve dünyâda bulunan her şeyi yarattığına, yedi göğün ve büyük Arşın ve büyük kâinâtın sâhibi olduğuna, herşeyi koruyup, kendisinin korunmağa ihtiyacı bulunmadığına inandıklarını gösterir.

Bu husus da birçok sûrede tekrar edilmiştir. Müşrikler Allah'a ve O'nun, Arşın sâhibi olduğuna inanıyorlardı. 87 nci âyet, müşriklerin, Allah'ın Arş sâhibi olduğuna inandıklarını ifade eder. Peyğamber (s.a.v.) ile müşrikler arasındaki anlaşmazlığın sebebi, onların, Allah ile kendileri arasında aracı, yardımcı kabul ettikleri başka tanrılara da tapmaları idi. Müşrik felsefesine göre taptıkları tanrılar, Allah'ın katında makam sahibi idiler. Bunların rızası kazanılırsa bunlar aracılığı ile Allah'ın rızâsı kazanılırdı. Kendileri doğrudan o kâinâtın padişahına arzı niyaz ve ibâdet edecek kadar büyük değillerdi. İbâdet ve niyazlarının O'na sunulması için aracı tanrılara ihtiyaçları vardı. Onun için Allah'ın sevdiği ve makam verdiği birtakım tanrılara tapmayı gerekli görüyorlardı. Allah'ın sevdiği o tanrılar, bunların ibâdet ve niyazlarını Allah'a sunarlar ve Allah katında bunlara şefâatçi olurlardı. Bu düşünce ile Allah'tan başka, birtakım âciz şeyleri Allah'ın kudretine ortak yapmış oluyorlardı. İşte putperestlik, böyle ruhsal varlıklara tapma ile başlamıştı.

Sonradan bu ruhsal varlıkların sembollerini yapıp, asıl sembolün arkasındaki ruhsal varlık da unutularak taşlara, heykellere tapma başlamıştı. İşte İslâm, hangi düşünce ve felsefe ile olursa olsun, hiçbir suretle Allah'tan başkasına tapmayı, Allah ile kul arasında yardımcı, yahut aracı tutmayı kabul etmiyor. Tapılma hakkı yalnız Allah'a âittir. O'ndan başkasına yalvarmak, taparcasına saygı göstermek şirktir.

بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا
كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَٰهٍ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ
سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَىٰ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

90- Doğrusu biz onlara hakkı getirdik, onlarsa yalancıdırlar. 91- Allah çocuk edinmemiştir, O'nunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Öyle olsaydı her tanrı, kendi yarattığını götürürdü ve onlardan biri diğerine üstün gelmeğe çalışırdı. Allah onların nitelendirdikleri şeylerden uzaktır. 92- O, görünmeyeni ve görüneni bilir; onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

Tefsîr:

90-92 nci âyetlerde yüce Allah, kendilerine gerçeği getirmiş olduğu halde müşriklerin onu kabul etmediklerini bildirdikten sonra Allah'ın çocuğu ve ortağı olmadığını vurguluyor. Çünkü Allah ile beraber başka tanrılar olsa, her tanrı kendi yaratığını alıp götürür, kendi yaratığını yönetir ve her biri diğer tanrılara üstünlük kurmağa çalışır. Tanrılar birbirleriyle kavgaya başlayınca evrende düzen kalmaz. Allah müşriklerin kendisine taktıkları sıfatlardan, niteliklerden, çocuk ve ortak sahibi olmaktan yücedir. Görülmeyeni de, görüleni de, gizliyi de açığı da bilir, ortaklardan münezzehtir.

قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنّ۪ي مَا يُوعَدُونَۙ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْن۪ي فِي الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ
﴿٩٤﴾ وَاِنَّا عَلٰٓى اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ
السَّيِّئَةَۜ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاط۪ينِۙ
﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

93- De ki: "Rabbim, eğer onların tehdidedildiği şeyi mutlaka bana göstereceksen", 94- "Rabbim, beni şu zâlim kavmin içinde bırakma!" 95- Biz, onları tehdidettiğimiz şeyi sana göstermeğe elbette kadiriz. 96- Kötülüğü en güzel şeyle sav. Biz onların (seni *nasıl) vasıflandıracaklarını biliyoruz. 97- Ve de ki: "Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım." 98- "Ve onların yanıma gelmelerinden sana sığınırım, Rabbim".*

Tefsîr:

93-96 ncı âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e: *"Rabbim, eğer onlara va'dedilen azâbı bana göstereceksen beni o zalimlerin içinde bırakma, beni o azâptan koru"* diye duâ etmesini emreden yüce Allah, 95 nci âyette, müşrikleri tehdidettiği azâbı, Hz. Muhammed'e göstermeğe kadir olduğunu bildiriyor ve 96 ncı âyette de ona, kötülüğü en güzel bir şeyle savmasını emrediyor; Allah'ın, müşriklerin sözlerini gayet iyi bildiğini hatırlatıyor.

97-98 nci âyetlerde de Peyğamber(s.a.v.)e, şeytanların vesveselerinden,

kışkırtmalarından, yanına gelmelerinden Allah'a sığınması emrediliyor. Burada ya şeytanların bizzat Hz. Peyğamber'e vesvese vermeleri veya ayartmış oldukları kimselerin gelip Peyğamber'i rahatsız etmeleri kasdedilmiştir. Hz. Peyğamber'i tesellî eden bu âyetler, müşriklerin başlarına gelecek belânın da çok yakın olduğunu anlatmaktadır.

Hz. Peyğamber'e biraz daha sabretmesini, kötülükleri en güzel tarzda savmağa çalışmasını emreden bu âyetler, Allah'ın müşriklere son uyarısıdır. En güzel bir biçimde hakkı savunmak, kabalıktan kaçınmak, tatlı dil ile ve kibarca hakkı anlatmak Kur'ân'ın prensiplerindendir.

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلّ۪ٓي اَعْمَلُ صَالِحًا
ف۪يمَا تَرَكْتُ كَلَّاۜ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى
يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَٓا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا
يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ
خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ ف۪ي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ
﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ ف۪يهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾

99- Nihâyet onlardan birine ölüm geldiği zaman: "Rabbim, der, beni geri döndürünüz!" 100- "Ki terk ettiğim dünyâda yararlı bir iş yapayım." Hayır, bu onun söylediği (olmayacak) *bir lâftır. Önlerinde, tâ diriltilecekleri güne kadar bir perde vardır. 101- Sûr'a üflendiği zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve insanlar birbirlerine* (soylarını) *sormazlar. 102- Kimlerin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. 103- Kimlerin tartıları hafif gelirse işte onlar da kendilerini ziyâna sokanlar, cehennemde sürekli kalanlardır. 104- Onların yüzlerini ateş yalar. Öyle ki ateşin içinde dişleri açıkta kalır.*

Tefsîr:

99-100 ncü âyetlerde haktan yüz çeviren insanlardan birine ölüm gelip

çatınca geriye bıraktığı ömründe güzel işler yapmak için bir daha dünyâya dönmeyi temenni edeceği, fakat kıyâmete kadar arkalarında bir berzah (engel) bulunduğu, geri dönemeyeceği belirtiliyor.

100 ncü âyetten insanların tekrar dirilecekleri gün olan kıyâmete değin, ruhun, ayrıldığı bedene bir daha dönmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu âyeti, insanın hiçbir zaman dünyâya dönmeyeceği şeklinde anlayanlar da vardır [1]. Fakat biz bu kanaatte değiliz. Âyet ruhun, ayrıldığı bedene dönmeyeceğini ifade ediyor, dünyâya dönmeyeceğini değil. Dünyâya dönmek başka, bedene dönmek başkadır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Kıyâmet haşri dünyâda olacaktır. Kıyâmette demek ki insan, yeniden bedene sokulunca haşr alanına gelecektir. Bedensel hayâta dönme, ancak *ba'ŝ* ile, yani yeniden diriltilme ile olur. Bunu da ancak Allah yapar.

101-104 ncü âyetlerde de: Sûr'a üflenip de kıyâmet koptuğu ve canlılar tekrar diriltildiği gün artık dünyâ yaşamında olduğu gibi insanların aralarında nesepler olmayacağı ve birbirlerine bundan sormayacakları, orada herkesin değerinin, kendi işleriyle ölçüleceği, iyilikleri ağır basanların kurtulacakları, kötülükleri ağır basanların da canlarını cehenneme atacakları, yüzlerini yalayan, yüz etlerini yakıp sıyıran ateşin içinde dudaklarının büzülüp dişlerinin açıkta kalacağı bildiriliyor. *Kelûh:* İki dudağın büzülüp dişlerden uzaklaşması demektir. Bu ifade, müthiş bir azâp sahnesi canlandırmaktadır.

Sûr: İlk kez üflendiğinde çıkaracağı müthiş bir ses ile bütün bedensel varlıkların öleceği ve ikinci kez üflendiğinde yeniden dirilecekleri bir âletin adıdır. Bu kelimeyi *sûret*'in çoğulu olarak *suver* şeklinde okuyanlar da vardır. O zaman âyet, sûretlere ruhlar üflendiği zaman aralarında neseplerin olmayacağını ifade eder [2]. Bir kavle göre de *"sûr'a üfleme"* istiâredir. Bununla yeniden dirilme ve Yüce Divân'da duruşma kasdedilmiştir [2].

Orada neseplerin olmaması, dünyâda olduğu gibi orada soyluluğun bir işe yaramayacağını anlatır. İnsanlar dünyâda soya değer verirler. Falanın kimin oğlu veya kızı olduğunu, hangi soydan geldiğini sorarlar. Ama âhirette böyle bir şeyden sormazlar. Çünkü orada falan veya filân soydan gelmenin bir değer taşımadığını, ancak kişinin kendi öz değerinin önemli olduğunu anlarlar. Zaten günün şiddetinden dolayı kimsenin kimse ile uğraşacak, başkalarının soyunu soracak vakti de yoktur. Herkes kendi derdine düşer, başkalarını unutur.

Kişi o gün eşini, kardeşini, annesini, babasını unutur da hep kendi kaygısına düşer. Korkudan en yakınlarını dahi unutan insan, artık başkalarının soyunu nasıl sorabilsin?

1-2 Mefâtîh: 23/121

Bu âyet, *sûr*'a üflendiği ve insanların yeni bir bedensel varlığa kavuştukları zamandaki hali, şaşkınlığı, dehşetli korkuyu tasvir eder. Fakat bu şaşkınlıktan, sarsıntıdan kurtulduktan sonra âhiret halkı arasında konuşma ve soruşma olur: *"Birbirlerine döndüler, soruyorlar"*[1] âyeti bunu bildiren kanıtlardandır. Uzun sürecek olan kıyâmet gününde birçok sahne, durum vardır. Bunların kiminde şaşkınlık, korku hakim olur, kiminde soruşma, konuşma geçer.

Şüphesiz 101 nci âyetin amacı nesebi tümden inkâr etmek değildir. Çünkü kişinin âilesini bilmesi iyidir. Sıla-i rahim de farzdır. Âyetin amacı, nesebi bir üstünlük vesilesi saymanın, bu suretle insanlar arasında ayırım yapmanın doğru olmadığını belirtmek yanında kıyâmet günündeki dehşetin yarattığı şaşkınlık durumunu canlandırmaktır. Nitekim bu husus, Abese Sûresinde daha açık bir biçimde tasvir edilmiştir.

أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾ قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ
عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا
ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي
يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾
فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ
﴿١١٠﴾ إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ كَمْ
لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ
الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

1. Sâffât Sûresi: 27.

105- "Âyetlerim size okunurdu da siz onları yalanlardınız değil mi?" 106- "Rabbimiz, dediler, bahtsızlığımız bizi yendi. Biz sapık bir topluluk olduk." 107- "Rabbimiz, bizi bundan çıkar. Eğer bir daha (eski durumumuza) *dönersek artık biz gerçekten zâlimleriz." 108- Buyurdu ki: "Sinin orada, bana bir şey söylemeyin!" 109- "Zirâ kullarımdan bir zümre: 'Rabbimiz, inandık, bizi bağışla, bize acı, sen acıyanların en hayırlısısın!' dedikleri için" 110- "Siz onlarla alay ettiniz.* (Sürekli onlarla uğraştığınız için onlar) *size beni anmayı unutturdular. Siz, dâimâ onlara gülüyordunuz." 111- "Bugün ben, onlara sabretmelerinin karşılığını verdim; onlar* (evet) *işte kurtulup murâda erenler onlardır." 112- Ve buyurdu: "Yeryüzünde yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?" 113- "Bir gün, yahut günün bir kısmı kadar kaldık; sayanlara sor" dediler. 114- Buyurdu ki: 'Sadece az bir zaman kaldınız, keşke bilseydiniz!" 115- "Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"*

Tefsîr:

105- Yukarıdaki sahnenin devamı olan bu âyetlerde mülkün sâhibi Allah ile O'na karşı nankörlük edip cehenneme atılan müşrikler arasında geçen bir kıyâmet sahnesi; Allah'ın suçluları azarlaması takdim ediliyor: Yüce Allah, ateşin içinde kavrulmakta olan suçluları azarlayarak: *"Siz, âyetlerim size okundukça onları yalanlayıp durmaz mıydınız? İşte bu haliniz, o yalanlamanızın cezasıdır!"* der.

106-107: Gerçeği gören suçlular, suçlarını itiraf ederler: *"Ya Rabbi, şekâmız, azgın nefsimiz bizi yendi, onun için yoldan çıktık. Ya Rabbi, bizi buradan çıkar, bir daha dünyâya gönder. Eğer yine eskisi gibi kötü halimize dönersek o zaman biz zalimleriz, haksız insanlarız"* diyerek özür dilerler.

108-111: Yüce Allah onları azarlar: *"Sinin orada, konuşmayın, bana kendinizi mazur göstermeğe çalışmayın!"* der. Ve merhametlilerin en merhametlisi Allah'a yalvararak O'ndan mağfiret dileyen mü'min kullariyle alay ede ede Allah'ı unuttuklarını; dünyâda müşriklerin işkencelerine, türlü belâlara sabreden o mü'min kulları, sabrettiklerinden dolayı bugün ödüllendirdiğini, onların başarıya ulaştıklarını söyler.

112- Sonra onlara dünyâda ne kadar kalmış olduklarını sorar. Böyle sorar,

çünkü onlar dünyâ hayâtından başka hayât olmadığını, dünyâ hayâtının uzun bir hayât olduğunu sanıyorlardı. İşte âhiret hayâtına oranla dünyâ hayâtının bir hiç olduğunu kendilerine söyletmek için onlara dünyâ hayâtının ne kadar sürdüğünü sorar.

113- Bir gün, ya da daha az bir zaman dünyâda kaldıklarını söylerler. Dünyâ ömrü böyle kısadır. İnsanın geçen elli, altmış yıllık ömrü, kendisine bir gün, hattâ bir saat gibi gelir. İnsanın yaşadığı an, içinde bulunduğu andır. Onun için büyük mutasavvıflar, kişinin geçmiş ve gelecekle uğraşıp bulunduğu vakti kaçırmamasını öğütlemişlerdir:

"Mâzîye göçüp kalma, Müstakbele hem dalma,
Hâl île dahî olma Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler"

demişlerdir.

114-115: Yüce Allah onlara, gerçekten az bir zaman kaldıklarını söyler ve: *"Siz, bizim sizi boş yere yarattığımızı, bize dönüp yaptıklarınızdan hesap vermeyeceğinizi mi sandınız?"* diyerek öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri tekdir eder.

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ
يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

116- Hak pâdişâh olan Allah, pek yücedir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, kerîm Arş'ın sâhibidir. 117- Kim Allah ile beraber, varlığını kanıtlayacak hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa, onun hesabı, Rabbinin yanındadır, zirâ nankörler iflâh olmazlar. 118- De ki: "Rabbim, bağışla, acı, sen acıyanların en hayırlısısın!"

Tefsîr:

116-118 nci âyetler, sûrede şimdiye dek anlatılanların sonucu olmaktadır.

Burada kâinâtın tahtına hakim, yegâne gerçek hükümdar olan Allah'tan başka tanrı olmadığı vurgulandıktan sonra Allah'tan başka tanrı bulunduğunu iddiâ edip o tanrıya yalvaran kimsenin, bu konuda hiçbir kanıtı olmadığı, Rabbinin huzurunda bu iddiâsının hesabını vereceği, nankörlerin onmayacağı belirtiliyor ve Hz. Peyğamber'e: *"Rabbim, bağışla, bana acı, sen acıyanların en hayırlısısın"* diye duâ etmesi emredilerek sûre bitiriliyor.

Allah'a saygı ile ibâdet eden mü'minlerin başarıya ulaştıkları müjdesiyle başlamış olan sûre, Allah'tan başkasına yalvaran nankörlerin onmayacağı uyarısiyle ve acıyanların en hayırlısı Allah'tan mağfiret ve rahmet dileğiyle son bulmaktadır. Ne güzel başlangıç ve ne güzel sonuç!

Mü'minûn Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd ile ilgili prensipler:

1- Allah, yaratanların en güzelidir. Burada yaratmak, şekil vermek anlamında olduğundan, Allah'ın, şekil verenlerin en güzeli olduğu vurgulanmıştır. İnsanlar, başka canlılar da eşyâya biçim verirler. Ama onlar, yaptıklarını, bir modele göre yaparlar. Her biçim verme, zihnin, çevreden aldığı izlenimlere dayanır. Ama Allah'ın biçimlendirmesi, bir örnek ve modele göre değildir, çünkü O, yoktan var edendir.

2- İnsanı yaratıp duyu ve düşünce yetileriyle donatan, yaşatan, öldüren gece ve gündüzü birbiri ardınca götürüp getiren, bütün kâinâtın sahibi Allah, ölüleri yeniden diriltmeğe kadirdir.

3- Eşi, ortağı, çocuğu olmayan Allah, gizli ve açığı bilir. Ona gizli bir şey yoktur (78-92).

4- Kâniâtın hükümdarı Allah'tır. Gerçek Tanrı O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur. Bundan dolayı O'ndan başka tanrıya yalvaran, boşuna yalvarmış olur. O'ndan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı yoktur. Hak'tan başkasına yalvarmak, en büyük nankörlük ve küfürdür. Nânkörler iflâh olmazlar. Öyle ise sadece Allah'a yalvarmalı ve yalnız O'ndan af, mağfiret ve rahmet dilemeli: *"Rabbim, beni bağışla, bana acı, Sen acıyanların en hayırlısısın!"* demelidir.

Sûrenin başında, Allah'a saygı ile ibâdet edenlerin felâh bulduğu vurgulanmıştı. Yine O'na yalvarma, O'ndan bağış ve merhamet dileme emriyle sûre bitirilmiş; böylece sûrenin başı ve sonu tevhîd vurgusuyla birbirine bağlanıp bir bütünlük oluşturmuştur.

B- Peyğamberlik ile ilgili prensipler:

5- 23-52 nci âyetlerde Hz. Nûh ve ondan sonra gelen peyğamberlerin da'vet mücâdelelerine işaret edilmiş ve kıssalar arasına ibret dersleri serpiştirilmiştir.

6- Hz. Nûh ve öteki peyğamberler, da'vetlerini dinlemeyip engellemeğe kalkan inkârcılara karşı Allah'tan yardım istemişlerdir. Yüce Allah, onları ve inananları kurtarmış, inkârcıları bir âfetle helâk etmiştir.

7- Peyğamberlerin da'vet mücâdeleleri birbirine benzer. Hemen hepsi benzer güçlüklerle karşılaşmışlardır. Hepsi, dünyâ ile şımarmış, dünyâ tutkunu, kıskanç insanların çelmeleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kendileri inanmayan bu şımarık kimseler, olumsuz propagandalarıyle, halkı da peyğamberlere karşı menfî davranışlara yöneltmişler: *"Bu da sizin gibi bir insandır. Sizin gibi yiyor, içiyor, sizin gibi bir insana uyarsanız ziyâna uğrarsınız. Size, öldükten sonra dirileceğinizi söylüyor. Bu, olacak şey değildir. Bu dünyânın ötesinde hayât yoktur!"* demişlerdir.

8- Yüce Allah, elçilerine moral vermiş, güzel rızıklardan yemelerini ve güzel işler yapmalarını, kendisinin, onları gözetleyip koruduğunu bildirmiştir.

9- Peyğamberler, insanlara, Allah'ın güzel ve temiz yarattığı şeyleri yasaklamak için değil, onları bâtıl düşüncelerden, engelleyici bağlardan kurtarmak için gelmiş, vahy ile hareket eden devrimci elçilerdir. Harâm olanlar, Allah'ın vahy ile bildirdikleridir. Bunun dışında, güzel şeylerin hepsi helâldir. Dinin ruhu, güzel nimetlerden el çekmek değil, güzel şeylerden yararlanıp, güzel davranışlar yapmaktır. İşte bütün dinlerin özü budur: Güzel şeylerden yemek, güzel işler, ibâdetler yapmak ve yalnız Allah'a tapmak. Bütün peyğamberlere emredilen temel prensipler budur: *"Ey elçiler, güzel şeylerden yeyin ve yararlı iş yapın. Çünkü ben, yaptıklarınızı bilmekteyim. Ve işte sizin bu ümmetiniz bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, benden korkun!"* (51-52).

10- Fakat insanlar, zamanla peyğamberlerin getirdikleri bu temel prensiplerin sınırlarını aşmışlar; elleriyle yazdıkları, kendi kafalarının ürünü mezhep kitaplarını, Tanrı kitâbı sanarak ayrılığa düşmüşler; ve her biri kendi mezhebi, imâmı, mezhep kitâbı ile öğünmeğe, ötekileri dışlamağa başlamıştır: *"Fakat işlerini, aralarında parçalayıp çeşitli kitaplara ayırdılar. Her parti, kendi yanında bulunan*(din veya kitap) *ile övünmektedir* (53).

Yüce Allah, dinin özünden ayrılan bu zümrelerin hepsinin gaflet içinde bulunduklarını vurgulayarak uyarmıştır: *"Bir süreye kadar, onları, daldıkları gafletleri içinde bırak* (bocalayıp dursunlar)*!"* (54).

Başka bir âyette de, dinde ayrılığa düşenlerin, Peyğamber'in getirdiği dinin ruhundan ayrılmış oldukları, Peyğamber'in, onlarla bir ilişkisi olmadığı vurgulanmaktadır: *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah, onlara yaptıklarını haber verecektir!"* (En'âm Sûresi: 159).

11- Hz. Muhammed Aleyhisselâm, bir türedi değil, önceki peygamberlerin izinde giden bir Hak da'vetçisidir. Ona gelen, cin telkini değil, meleğin vahyidir (68-70). Geçmişi tertemiz olan, güvenilirliği ile tanınan Hz. Muhammed (selâm ona), bir çıkar sağlamak için değil, Allah rızâsı için bu da'veti yapmaktadır (68-72).

12- İnsanlar ona inanıp sözüne uyarlarsa şân alırlar. Peygamber, onlara şanlarını yüceltecek bir kitâp, İlâhî bir dîn getirdiği halde onlar bundan yüz çevirmektedirler. Kendilerini yüceltecek Kitâba cephe almaktadırlar. Gerçekten Kur'ân, kendisine uyan toplumların şânını yüceltir. Dağınık kabileler halinde yaşayan, bir devlete sâhibolmayan müşrik Araplar, Kur'ân'a bağlanınca birden akıl almaz bir silkinme ile kalkınmışlar, dünyânın en güçlü imparatorluğunu kurmuşlardır. Bu, Kur'ân'a bağlanmaları sayesinde olmuştur. Ama Kur'ân'a cephe alanlar, helâk olup gitmişlerdir. Çünkü Kur'ân haktır, meleğin vahyidir. Hak, insanların keyfine uymuş olsa, onların istedikleri hükümleri getirse, yerin göğün düzeni bozulur (71).

13- Peygambere karşı gelenler, onun çağrısına engel olanlar, ya peygamberin hayâtında veya onun vefâtından sonra bir cezâya çarpılırlar, bu muhakkaktır ve öyle olmuştur (93-95).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

14- Âhiret saâdeti, sözle değil, gönüldeki îmana uygun güzel eylemlerle kazanılır. Felâha erenler, sadece inandıklarını iddiâ edenler değil, inanıp saygı ile namaz kılan, yalan söylemeyen, zekât veren, namuslarını koruyan, sözlerinde duran, doğru sözlü insanlardır (1-11).

15- Âhiret mutlaka vukubulacaktır. Çünkü Allah, amaçsız bir iş yapmaz. Bu evreni ve insanları, bu düzen ve âhenk içinde yaratması, bir gayeye yöneliktir. Amaçsız yaratsa abes iş yapmış olur. Allah, abes iş yapmaz. Bu hayâtın amacı da âhirettir: *"Bizim, sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"* (115).

16- Dünyâda ibâdetlerle, güzel amellerle ruhlarını temizleyip yüceltmeyenler, ölüm gelip çatınca artık geç kalmış olurlar. Gerçekle yüz yüze gelince yanlış davranışlarını anlar ve tekrar dünyâya dönüp güzel eylemler yaparak hatâlarını düzeltmek isterler ama geri dönüş mümkün değildir. Bedenden çıkan can, yeniden dirilme gününe kadar bir daha bedene döndürülmez (99-100).

17- Âhirette, soya sopa değer verilmez. Orada insan, yapmış olduğu eylemlere, ruh sâfiyyetine göre değerlendirilir (101).

18- Kıyâmette tekrar bedenlere sokulan ruhlar, yaptıklarından hesap vermek üzere Yüce Dîvân'a çağırılırlar. Orada iyilikleri ağır basanlar kurtulurlar; kötülükleri ağır basanlar cehenneme atılırlar (100-104).

18- Kulun azâba çarpılması, hâşâ Allah'ın zulmü değil, kendi kötü davranışlarının sonucudur. Daha doğrusu kulun eylemleri, âhirette kendisini kuşatıp ona azâb olur.

19- Ma'nevî gerçekler, insanların değerlendirmesine göre değildir. Dünyâda zenginlerin, kibirlilerin küçük gördüğü nice yoksul insan vardır ki inancı ve gönül temizliğiyle o, mânâda sultandır. Yüce Allah, dünyâda kibirli zenginlerin alay ettiği o mü'min kullarını; her türlü saldırılara, alaylara sabır ve tahammüllerinden dolayı ödüllendirecektir: *"Zîra kullarımdan bir zümre, 'Rabbimiz, inandık, bizi bağışla, bize merhamet eyle, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!' dedikleri için, siz onlarla alay ettiniz. O kadar ki onlar*(la uğraşmanız), *size beni anmayı unutturdu. Siz, dâimâ onlara gülüyordunuz. Bugün, ben onlara, sabretmelerinin karşılığını verdim; işte kurtulup murâda erenler onlardır!"* (109-111).

20- Dünyâdaki değerlendirmeler, âhirette tersine dönebilir. Bugün alay edenler, eylemlerine uygun olarak orada alay edilme cezâsına çarptırılırlar (108-111). *"Suç işleyenler, inananların üstüne gülerlerdi. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz ederek onları küçümserlerdi. Âilelerinin yanına döndükleri zaman da mü'minleri ortaya atıp eğlenmeye başlarlardı. İnananları gördüklerinde: 'Bunlar, sapık insanlar' derlerdi. Oysa kendileri, onların üzerine bekçi gönderilmemişlerdi. İşte bugün de inananlar, kâfirlerin üstüne gülerler. Dîvânlar üzerinde oturup bakarlar. 'Kâfirler yaptıklarıyle cezâlandılar mı?' diye."* (Mutaffifîn Sûresi: 29-36).

D- Genel Prensipler:

21- Çamuru süzerek ilk insanı yaratan Allah, onun soyunu spermin aşıladığı yumurtadan, yani nutfeden yaratmaktadır. Spermin aşıladığı yumurtayı halden hale geçirerek kendi başına düşünüp iş yapan insanı yaratan Allah, ölüleri de diriltmeğe kadirdir (12-16).

22- Tabiat yasalarını koyan, indirdiği yağmur suyu ile ekinler, ağaçlar bitiren; hayvanları yaratan, Allah'tır (18-22).

23- Yağan yağmur, kar, hep ölçü ile inmektedir. Ölçüsüz, hesapsız bir şey yoktur. Allah, herşeyi bir ölçü ve miktar ile yaratır (Ra'd Sûresi: 8). Bize sonsuz gelen şeylerin de bir sonu ve ölçüsü vardır.

Yağan yağmurları yerin altında depolayan Allah, dilediği zaman toprağın altında depolanmış suyu gidermeğe de kadirdir (18). Bu âyette yer altı sularının, artezyenlerle ve sair yollarla kuruyabileceğine işaret edilmiştir.

24- Gemi gibi taibat güçleriyle çalışan, motorsuz veya motorlu araçlara binerken "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا إِنَّ رَبِّى لَغَفُورٌ رَحِيمٌ: *Akıp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyledir. Rabbim, elbette bağışlayan, esir-*

geyendir!" (Hûd Sûresi: 41) âyetini okumalı ve: " رَبِّ أَنْزِلْنِى مُنْزَلاً مُبَارَكاً وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ: *Rabbim, beni mübârek bir inişle indir, sen konuklayanların en hayırlısısın!"* (29) demelidir.

25- Dünyâ malı, çoluk çocuk birer imtihândır. Bunları Allah'ın nimeti bilip O'na şükretmek, nânkörlük etmemek gerekir. Bunlara güvenip nânkörlük edenler, farkında olmadan canlarını azâba tutsak ederler. Mal ve çocukları, ruhlarının bozulmasına, azâba uğramasına neden olur (55-56).

26- Allah'a gönülden inanmanın en açık belirtisi: Allah'a ortak koşmamak, ihlâs ile hareket etmek, yaptığını Allah için yapmak, sadakayı Allah için vermek, Allah'a saygılı olmak gerekir. İşte bu îmân derecesine ulaşanlar dâima hayır işlerine koşarlar (57-61).

27- Yapılan her iyilik, ma'nevî güçler tarafından tesbit edilir. Kişinin ruh defterine yazılır. Dünyâda her yapılan eylemin ödül veya cezâsı, Yüce Mahkeme'de verilir. Hiç kimseye haksızlık edilmez (62).

Ama insanlar, yaptıklarının her ân tesbît edildiğinin farkında olmazlar. Bu yüzden kazançlarına olacağını sanarak kötü işler yaparlar. Fakat azâbı görünce de feryâda başlarlar. Ama artık iş işten geçer. Allah'ın azâbından kurtuluş imkânı bulamazlar. Çünkü Allah'tan başka kurtarıcı yoktur (63-65).

28- Allah, hiçbir cana, gücünün üstünde bir şey buyurmaz (62).

29- Âhirete inanmayan insan, doğru yoldan sapar, nimet içinde şımarır, gaflete düşer, Allah'ı unutur. Ama darlığa düşünce Allah'a yalvarır (74-76).

30- Genellikle bütün insanlarda az çok bu zayıflık vardır. Bolluk zamanında şımarmak, gaflete düşmek; darlık zamanında umutsuzluğa düşmek (76-77). *"İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer. Ona bir zarar dokununca da umutsuzluğa düşer"* (İsrâ Sûresi: 83).

31- Tartışırken ölçülü olmak, da'vâyı güzel sözlerle savunmak, gönül kırmamak gerekir (96). Çünkü güzel söz, katı gönülleri yumuşatır. Ama kaba söz düşmanlık yaratır, karşıdaki insanları iyice inatlaşmağa sevk eder. Birçok âyette tartışırken kaba sözden kaçınmak emredilmiştir. Hz. Peygamber'in olduğu gibi diğer peygamberlerin metodu da tatlı sözdür: *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi"* (Âl-i İmrân Sûresi: 159). Hz. Mûsâ ile Hârûn'a, da'vâlarını Fir'avn'e *"yumuşak sözle anlatmaları"* emredilmiştir (Tâhâ Sûresi: 44).

96 ncı âyetin sonunda şeytânın dürtüklemelerinden Allah'a sığınmanın emredilmesi (97-98), kaba sözün, insanlar arasında düşmanlık ve kavgalara yol açacağına işârettir. Şu âyetler de aynı konuya dikkati çekmektedir:

"Kullarıma söyle: 'En güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytân aralarına girer (onları tartışmaya ve kötülüğe dürtükler). *Zirâ şeytân, insanın ap açık düşmanıdır"* (İsrâ Sûresi: 53).

"İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) *en güzel olan şeyle sav. O zaman seninle, arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir"* (Fussilet Sûresi: 34).

"İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin (tartışın)..." (Ankebût Sûresi: 46).

32- Allah, insanları saptırmaz. İnsanlar kendi şekavetlerinin etkisinde kalıp doğru yoldan saparlar. Allah da doğru yola gelmek istemeyen o kimseleri kendi sapık hallerinde bırakır. Sorumluluk kendilerine âittir: *"Rabbimiz, dediler, bahtsızlığımız bizi yendi. Biz, sapık bir topluluk olduk!"* (106).

33- Herkes Allah'ın kuludur. 109 ncu âyette yüce Allah, âhirette cehennem azâbına çarpılanları azarlayarak neden bu cezâya çarpıldıklarını anlatırken: "Çünkü siz, kullarımdan 'Rabbimiz bizi bağışla, bize acı, sen acıyanların en hayırlısısın!' diyerek bize yalvaran bir grup kulumuzla alay ederdiniz!" buyuruyor. Böylece herkesin ve özellikle kendisine yalvaran yoksul, mü'min kulların kendi kulları olduğunu vurguluyor; kendi kullarıyle alay edilmesine razı olmayacağını anlatıyor.

34- Bitmeyecek gibi uzun gelen dünyâ hayâtı sona erince, sanki bir gün, ya da daha az bir zaman kadar sürmüş gibi kısa gelir. Öyle ise bu ömrün her saniyesini güzel işlerle değerlendirmek gerekir (112-114).

MÜ'MİNÛN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أَفْلَحَ		Çoğunluk.
	أُفْلِحَ		Übey ve Talha [1].
2	صَلٰوتِهِمْ	Tekil:	Çoğunluk.
	صَلَوٰتِهِمْ	Çoğul:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî [2].
8	لأَمٰنَتِهِمْ	Nûn'dan sonra elifsiz, tekil:	İbn Keŝîr [3].
	لأَمٰنَاتِهِمْ	Nûn'dan sonra elifli, çoğul:	Ötekiler [4].
9	صلوتِهِم	Vâv'dan sonra elifsiz, tekil:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	صَلَوٰتِهِمْ	Vâv'dan sonra elifli, çoğul:	Ötekiler [5].
14	عَظْمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعَظْمَ	'Ayn'ın fethi, zây'ın sükûnu ile, tekil:	İbn 'Âmir, Ebûbekr.
	عِظٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظٰمَ	'Ayn'ın kesri, zâ'dan sonra elifli, çoğul:	Ötekiler.

1-2 el-Mesâhif: 148.
3. Burada ve Me'âric: 32'de.
4. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâeti olan tekil şeklidir.
5. En'âm ve Meâric'de tekil olduğunda ittifak vardır (en-Neşr: 2/328).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	عَظْمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَٰمَ	Birincisi tekil, ikincisi çoğul:	Sülemî, Katâde, A'rec, A'meş, Mücâhid ve İbn Muhaysın [1].
	ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَامًا		Çoğunluk.
	ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَظْمًا وَ عَصَبًا فَكَسَوْنَاهُ لَحْمًا / فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَامَ لَحْمًا		İbn Mes'ûd [2].
	أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخر		Çoğunluk.
	أَنْشَأْنَاهُ نَشْأَةً سِوا		İbn Mes'ûd [3].
20	طُورِ سِينَاءَ	Sîn'in kesriyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	طُورِ سَيْنَاءَ	Sîn'in fethiyle:	Kûfeliler.
	طُورِ سِينَا	Maksûr elif ile:	Bir kırâettir [4].
	تُنْبِتُ بِالدُّهْنِ	Tâ'nın dammı, bâ'nın kesriyle:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ruveys.
	تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ	Meftûh tâ, madmûm bâ ile:	Ötekiler.
	تُنْبَتُ بِالدُّهْنِ	Madmûm tâ, meftûh bâ ile edilgen:	Zührî, Hasan, A'rec [5].
	تُنْبِتُ ٱلدُّهْنَ	İnbât kökünden, dehn, bâ'sız:	Zirr ibn Hubeyş.
	تَنْ ُ بِالدِّهْنِ		Süleyman ibn 'Abd el-Melik ve Eşheb.
	تَخْرُجُ بِالدُّهْنِ		İbn Mes'ûd [6].
	تَثْمُرُ بِالدُّهْنِ		Übey [7].
	وَ صِبْغٍ لِلآكِلِينَ	Tekil, mecrûr:	Çoğunluk.
	وَ صِبْغًا لِلآكِلِينَ	Tekil, mansûb:	A'meş.
	وَ صِبَغٍ لِلآكِلِينَ	Çoğul, mecrur:	Bir grup.
	وَ صِبْغٍ ٱلآكِلِينَ		İbn Mes'ûd [8].
	وَ مَتَاعًا	(صبغ) yerine (متاع):	İbn 'Âmir ibn 'Abdi Kays [9].

1. el-Bahr: 6/398. Taberî, çoğunluk kırâeti olduğu için çoğul şeklini tercih etmiştir: 18/9.
2. el-Meşâhif: 63. Başka rivâyete göre (ثُمَّ جَعَلْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَجَعَلْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً ثُمَّ كَسَوْنَاهُ لَحْمًا) okunmuştur.
3. el-Mesâhif: 63. İbn Mes'ûd.
4. el-Bahr: 6/401; el-Mesâhif: 148.
5. Kurtubî: 12/116.
6. Kurtubî: 12/116; el-Mesâhif: 64. Bir kavle göre burada bâ zâiddir (Câmi'u'l-beyân: 18/14).
7. el-Bahr: 401; el-Mesâhif: 148.
7. el-Bahr: 401; el-Mesâhif: 64.
8. el-Mesâhif: 64.
9. Kurtubî: 12/116; el-Bahr: 6/401.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	تَسْقِيكُمْ	Meftûh tâ ile, burada ve Nahl Sûresinde:	Ebû Ca'fer.
	نَسْقِيكُمْ	Meftûh nûn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir, Ya'kûb, Ebûbekr.
	نُسْقِيكُمْ	Madmûm nûn ile, iska kökünden:	Ötekiler [1].
	فِى ٱلْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهَا		Çoğunluk.
	فِى ٱلطَّيْرِ وَ ٱلْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً يُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِ ٱلْأَنْعَامِ		İbn Mes'ûd [2].
23, 32	مَالَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرِهِ	Ğayri mecrûr, hâ da ona tebean meksûr:	Ebû Ca'fer.
	مَالَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ	Ğayru merfû, hâ da mânaya tebean madmûm:	Ötekiler [3].
	حَتَّى		Çoğunluk.
	عَتَّى		İbn Mes'ûd [4].
26	بِمَا كَذَّبُونِى	İki halde de izâfet yâ'sıyle:	Ya'kûb.
	بِمَا كَذَّبُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [5].
	مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ	Kullin tenvîn ile:	Hafs.
	مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ	İzâfet dolayısıyle, tenvînsiz:	Ötekiler [6].
29	مَنْزِلاً مُبَارَكًا	Meftûh mîm, meksûr zây ile:	Zirr ibn Hubeyş ve Ebûbekr Âsım'dan, Mufaddal.

1. en-Neşr: 2/304.
2. el-Mesâhif: 64.
3. en-Neşr: 2/270.
4. el-Mesâhif: 64.
5. en-Neşr: 2/330.
6. en-Neşr: 2/288.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مُنْزَلاً مُبَارَكًا	Madmûm mîm, meftûh zây ile:	Çoğunluk.
	مَنَازِلَ مُبَارَكَةً		Übey ve Zeyd ibn Eslem [1].
32	أَنُ آعْبُدُوا آللّهَ	Bâ'ya tebean nûn madmûm:	Ebû Ca'fer.
	أَنِ آعْبُدُوا آللّهَ	Nûn meksûr:	Ötekiler.
35	أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ		Çoğunluk.
	أَيَعِدُكُمْ إِذَا مِتُّمْ	(أنكم) yok:	İbn Mes'ûd [2].
	هَيْهَاتِ هَيْهَاتِ	Tâ'lar meksûr:	Ebû Ca'fer.
	هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ	Tâ'lar meftûh:	Ötekiler [3].
36	تُوعَدُونَ		Çoğunluk.
	تُوَعَّدُونَ		İbn Mes'ûd.
37	نَمُوتُ وَ نَحْيَا		Çoğunluk.
	نَحْيَا وَ نَمُوتُ		İbn Mes'ûd ve Übey [4].
44	تَتْرًا	Tenvinli nasb ile:	Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	تَتْرَى	İmâle ile:	Hamza, Kisâ'î.
	تَتْرَى	Beynellafzayn:	Verş.
	تَتْرَا	Tenvinsiz nasb ile:	Ötekiler [5].

1. Câmi'ul-beyân: 18/18; el-Bahr: 6/402; el-Mesâhif: 148.
2. el-Mesâhif: 64; Kurtubî: 12/122.
3. Ebû Hayyân'a göre bu kelimede on lehçe vardır: Tâ'nın fethiyle: (هَيْهَاتَ), tâ'nın kesriyle: (هَيْهَاتِ), tâ'nın tenvinli kesriyle: (هَيْهَاتٍ), tâ'nın ref'iyle: (هَيْهَاتُ), tâ'nın tenvinli ref'iyle: (هَيْهَاتٌ), tâ'nın tenvinli nasbiyle: (هَيْهَاتًا), tâ'nın sükûnuyla: (هَيْهَاتْ), hemze ve nûnla: (أَيْهَانْ), hemze ile, nunsuz: (أَيْهَا). Bunları zikreden Ebû Hayyân, sonra: "Araplar hazf, ibdâl, tenvin vesaire ile bu kelime ile çok oynamışlardır" diyor (el-Bahr: 6/405).
4. el-Mesâhif: 64, 148.
5. Taberî, tenvinsiz nasb ile olan kırâeti tercîh etmiştir (Câmi'u'l-beyân: 18/24).

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
50	بِرَبْوَةٍ	Meftûh râ ile:	İbn 'Âmir, 'Âsım.
	بِرُبْوَةٍ	Madmûm râ ile:	Ötekiler[1].
52	وَ إِنَّ هٰذِهِ	Hemzenin kesri ve nûn'un şeddesiyle:	Kûfeliler.
	وَ أَنَّ هٰذِهِ	Hemze'nin fethiyle:	Ötekiler.
	وَ إِنْ هٰذِهِ	Hafif nûn ile:	İbn 'Âmir.
	أُمَّةً وَاحِدَةً	Hâl olarak mansûb:	Çoğunluk.
	أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ	Haber olarak merfû' (أمتكم), (هذه)den bedel olarak mansubolur:	Übey[2].
	فَاتَّقُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	فَاتَّقُونِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
53	زُبُرًا	Madmûm bâ ile; zebûr'un cem'i:	Nâfi'.
	زُبَرًا	Meftûh bâ ile:	A'meş ve Ebû 'Amr[3].
54	فِى غَمْرَتِهِمْ	Tekil:	Çoğunluk.
	فِى غَمَرَاتِهِمْ	Çoğul:	Hz. Alî, Ebû Hayveh ve Sülemî[4].
	فِى سَكَرَاتِهِمْ		İbn Mes'ûd.
	حَتَّى		Çoğunluk.
	عَتَّى		İbn Mes'ûd[5].
55	نُمِدُّهُمْ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	نُمْدِدْهُمْ	İdğâm'ın çözümü ile:	İbn Mes'ûd.

1. en-Neşr: 2/32.
2. el-Mesâhif: 148; Câmi'u'l-beyân: 18/29.
3. Kurṭubî: 12/130. Taberî madmûm zây ve bâ ile olan Nâfi' kıraetini tercîh etmektedir. Çünkü müfessirlerin icmâına göre bu kelimenin kasdı, kitâplardır: 18/30.
4. el-Mesâhif: 149, 189; el-Bahr: 6/409.
5. el-Mesâhif: 64; el-Bahr: 6/409.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُمِدُّهُمْ	Yâ ile:	Bir rivâyete göre İbn Keŝîr [1].
56	نُسَارِعُ يُسَارِعُونَ طُغْيَانِهِمْ		[2].
	نُسَارِعُ	Nûn ile; müsâra'a kökünden:	Çoğunluk.
	يُسَارِعُ	Yine müsâra'a kökünden yâ ile [3]:	Sülemî ve Abdurrahman ibn Ebî Bekre.
	نُسْرِعُ	İsrâ' kökünden çoğul mütekellim:	Bir cemâat [4].
60	وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا	Îtâ kökünden:	Çoğunluk [5].
	وَ الَّذِينَ يَأْتُونَ مَا أَتَوْا	İtyân kökünden:	Hz. 'Âişe, İbn 'Abbâs, Neha'î [6].
61	يُسَارِعُونَ	Müsâra'a kökünden:	Çoğunluk.
	يُسْرِعُونَ	İsrâ' kökünden:	Bir kırâettir [7].
63	غَمْرَةٍ		Çoğunluk.
	غَمَرَات		İbn Mes'ud ve Übey [8].
66	أَعْقَابِكُم		Çoğunluk.
	أَدْبَارِكُمْ		İbn Mes'ûd ve Hz. 'Alî [9].
67	سَامِرًا	Fâil vezninde:	Çoğunluk.
	سُمَّرًا	Sîn'in dammı, şeddeli meftûh mîm ile:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Ebû Hayveh, Za'firânî [10].

1. el-Mesâhif: 64.
2. Bunlardaki imâle için en-Neşr'in imâle bâbına bakılabilir: el-Mesâhif: 64.
3. Fâili (امدادنا)dır. Yani bizim imdadımız onlara koşar, demektir.
4. Kurtubî: 12/131; el-Bahr: 6/410; Câmi'u'l-beyân: 18/31.
5. Bu kırâete göre: Verdikleri zekât ve sadakayı, kalbleri ürpere ürpere verirler. Yahut amelleri yazan meleklere verdiklerini korka korka verirler demek olur.
6. el-Mesâhif: 202, 232; Kurtubî: 12/132; el-Bahr: 6/410.
7. Kurtubî: 12/133.
8. el-Mesâhif: 64, 148.
9. Kurtubî: 12/136; el-Mesâhif: 64, 189.
10. el-Mesâhif: 64, 149, 202; el-Bahr: 6/413.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سُمَّاراً		İbn Muhaysın, 'İkrime. İbn 'Abbâs'tan başka bir rivâyet [1].
	تُهْجِرُونَ	İhcâr kökünden [2];	Nâfi'.
	تُهَجِّرُونَ	Tehcîr kökünden:	İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, zeyd ibn Alî, 'İkrime, Ebû Nehiyk, İbn Muhaysın ve Ebû Hayveh.
	تَهْجُرُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in dammıyle:	Ötekiler [3].
71	وَ مَنْ فِيهِنَّ		Çoğunluk.
	وَ مَا بَيْنَهُمَا		İbn Mes'ûd [4].
71	بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ	Azamet nûnuyla:	Çoğunluk.
	بَلْ أَتَيْتُهُمْ بِذِكْرِهِمْ	Tekil mütekellim tâ'sıyle:	İbn Ebî İshâk ve Yûnus'un Ebû 'Amr'dan rivâyeti.
	بَلْ أَتَيْتَهُمْ بِذِكْرِهِمْ	Hitâb tâsıyle:	Ebû'l-Birr Heysem, Ebû Hayveh, Cahderî, İbn Kutayb ve Ebû Recâ' [5].

1. el-Mesâhif: 202.
2. Açıkça çirkin (müstehcen) söz söylemektir.
3. Kurtubî: 12/137; el-Bahr: 6/413; el-Mesâhif: 64.
4. Kurtubî: 12/141; el-Mesâhif: 64.
5. el-Bahr: 6/414.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بَلْ أَتَيْتُهُمْ بِذِكْرِهِمْ	Zikr, müennes:	Übey, 'Îsâ Sekafî.
	بَلْ أَتَيْنٰهُمْ نَذْكُرُهُمْ	Çoğul mütekellim kipinde iki fiil:	Katâde [1].
72	خَرَاجًا	Râ'dan sonra elif ile:	Hamza, Kisâ'î, A'meş ve Yahyâ ibn Vessâb.
	خَرْجًا	Elifsiz:	Ötekiler.
	فَخَرْجُ	Elifsiz:	İbn 'Âmir.
	فَخَرَاجُ	Elif ile:	Ötekiler.
80	تَعْقِلُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Çoğunluk.
	يَعْقِلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Bir rivâyette Ebû 'Amr [2].
82	أَإِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا إِنَّا	Birincisi istifhâm, ikincisi haber kipiyle:	Kisâ'î, Ya'kûb.
	أَإِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا أَينا	Birincide soru ve ikinci hemzeyi teshîl ile:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	آيِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا آيِنَّا	İki hemze arasına bir elif sokup ikinci hemzeyi yâ'ya dönüştürme:	Kalûn, Ebû Amr.
	آءِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا آءِنَّا	İki hemze arasına elif sokup hemzeleri tam telaffuz ile:	Hişâm.
	أَإِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا	İkisinde de istifhâm ve belirgin hemze ile:	Ötekiler [3].
85	تَذَكَّرُونَ	Her yerde hafif zâl ile [4]:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.

1. el-Bahr: 6/414; el-Mesâhif: 149.
2. el-Bahr: 6/418.
3. Tafsilât için bkz. Tebsırah: 552-555; en-Neşr: 2/370-374.
4. Aslı (تَتَذَكَّرُونَ) ise, bu kelimeyi Hamza, Kisâ'î, Halef, Kur'ân'ın her yerinde bir tâ'yı atıp hafif zâl ile okumuşlardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	Ötekiler [1].
86	الْعَظِيمِ	Cerr ile:	Çoğunluk.
	الْعَظِيمُ	Rabb'ın sıfatı olarak merfû':	İbn Muhaysın [2].
87,89	سَيَقُولُونَ آللهُ، سَيَقُولُونَ آللهُ	Lâm'dan önce vasl elifi, ismi celâlin ref'iyle:	Ebû 'Amr [3].
	سَيَقُولُونَ لِلَّهِ، سَيَقُولُونَ لِلَّهِ	Vasl elifi olmadan, cer lâmiyle, ismi celâl mecrûr:	Ötekiler [4].
90	بَلْ أَتَيْنَٰهُمْ	Azamet nûnuyla:	Çoğunluk.
	بَلْ أَتَيْتُهُمْ	Mütekellim tâsiyle:	Bir kırâettir ('Îsâ'nın kırâeti).
	بَلْ أَتَيْتَهُمْ	Hitâb tâ'sıyle:	İbn Ebî İshâk [5].
			Çoğunluk.
			İbn Mes'ûd [6].
91	يَصِفُونَ	Ğâib kipi:	Çoğunluk.
	تَصِفُونَ	Muhâtab kipi:	Bir kırâettir [7].

1. en-Neşr: 2/266.
2. el-Bahr: 6/418.
3. Basra mushaflarında böyle yazılmıştır.
4. Hicâz ve Irak mushafları da böyle yazılmıştır. Ancak 85 nci âyetteki (لِلَّهِ) cer harfiyle olduğunda ittifak vardır, çünkü ondan önce "قل لمن آلأرض و من فيها: *De ki: Arz ve üstünde bulunanlar kimindir?*" diye sorulmaktadır. Bunun cevâbı, soruya uygun olur (en-Neşr: 2/329; el-Mesâhif: 64). Taberî'ye göre bu iki kırâetin anlamı birbirine yakındır, hangisiyle okunsa doğrudur. Ancak "Ben elifsiz, cerli kırâeti tercih ederim. Çünkü mushafların çoğu, Basralılarınki hariç, böyle yazılmıştır (Câmi'u'l-beyân: 18/48).
5. el-Bahr: 6/418.
6. el-Mesâhif: 64.
7. el-Bahr: 6/419.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
92	عَالِمُ ٱلْغَيْبِ	Mîm merfû':	Nâfi, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	عَالِمِ ٱلْغَيْبِ	Mîm mecrûr:	Ötekiler.
93	تُرِيَنِّى	Yâ ile:	Çoğunluk.
	تُرِئَنِّى	Yâ yerine hemze ile:	Dahhâk, Ebû İmrân el-Cûnî [1].
97,98	وَ قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ ٱلشَّيَاطِينِ وَ أَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ		Çoğunluk.
	وَ قُلْ رَبِّ عَائِذًا بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ ٱلشَّيَاطِينِ وَ عَائِذًا بِكَ أَنْ يَحْضُرُونِ		Übeyy [2].
98	أَنْ يَحْضُرُونِى	İki halde de izâfet yâ'sıyle:	Ya'kûb.
	أَنْ يَحْضُرُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	جَاءَ		Çoğunluk.
	حَضَرَ		İbn Mes'ûd ve Übey [3].
99	ارْجِعُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	ارْجِعُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [4].
100	لَعَلِّى	Sâkin yâ ile:	Kûfeliler, Ya'kûb.
	لَعَلِّىَ	Meftûh yâ ile:	Ötekiler.
101	يَتَسَاءَلُونَ	İdğâmsız:	Çoğunluk.
	يَسَّاءَلُونَ	Tâ'nın sîne idğamiyle:	Abdullâh ibn Mes'ûd [5].

1. el-Bahr: 6/420.
2. el-Mesâhif: 149; Kurtubî: 12/148.
3. el-Mesâhif: 64, 149.
4. en Neşr: 2/330.
5. el-Mesâhif: 64; el-Bahr: 6/421.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
104	كَٰلِحُونَ	Kâftan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	كَلِحُونَ	Kâftan sonra elifsiz:	Ebû Hayveh, Ebû Bahriyye, İbn Ebî 'Ableh [1].
106	شَقَٰوَتُنَا	Meftûh şîn, kaf, sonra elif ile:	İbn Mes'ûd, Hasan, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	شَقْوَتُنَا	Meftûh şîn, sâkin kaf ile:	Şibl'in tercîhi [2].
	شِقْوَتُنَا	Meksûr şîn, sâkin kaf ile:	Ötekiler.
108	تُكَلِّمُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	تُكَلِّمُون	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [3].
109	إِنَّهُ		Çoğunluk.
	أَنَّهُ		Übey [4].
110	فَاتَّخَذْتُّمُوهُمْ	Kimi zâl'i tâ'ya idğâm etmiş, çoğunluk etmemiştir.	
	سُخْرِيًّا	Madmûm sîn ile, burada ve Sâd'da:	Nâfi', Hamza, Kisâ'î.
	سِخْرِيًّا	Meksûr sîn ile:	Ötekiler [5].

1. el-Mesâhif: 64; el-Bahr: 6/422.
2. el-Bahr: 6/423.
3. en-Neşr: 2/330.
4. el-Mesâhif: 149.
5. Zuhruf: 32 nci âyette sîn'in dammında ihtilâf yoktur. Çünkü orada alay anlamındadır: (Câmi'u'l-beyân: 18/60-61; en-Neşr: 2/329; el-Mesâhif: 64).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
111	إِنِّى جَزَيْتُهُمْ		Çoğunluk.
	إِنِّى عَفَوْتُ عَنْهُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	إِنَّهُمْ	Hemze'nin kesriyle:	Hamza, Kisâ'î.
	أَنَّهُمْ	Hemze'nin fethiyle:	Ötekiler [2].
112	قُلْ كَمْ لَبِثْتُمْ	Kaftan sonra elifsiz, emir kipi:	İbn Kesîr, Hamza, Kisâ'î.
	قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ	Elifli, mâzî kipi:	Ötekiler.
	قَالَ كَمْ لَبِثُوا		Übey [3].
	عَدَدَ سِنِينَ	İzâfetle, tenvinsiz:	Çoğunluk.
	عَدَدًا سِنِينَ	Birincisi tenvinli, ikincisi zarfiyyetle mansub:	A'meş, Mufaddal [4]
113	فَسَلِ	Harekeyi nakil ile:	İbn Kesîr, Kisâ'î, Halef.
	فَسْئَلِ	Nakilsiz:	Ötekiler [5].
	الْعَادِّينَ	Şeddeli dâl ile; 'add'-den fâil:	Çoğunluk.
	الْعَادِينَ	Hafif dâl ile, 'adâvetten ismi fâil:	Hasan, Kisâ'î.
	الْعَادِيِّينَ	Şeddeli yâ ile, âdî'nin çoğulu:	İbn Hâleveyh [6].
114	قُلْ إِن لَبِثْتُمْ	Elifsiz, emir kipi:	Hamza, Kisâ'î.
	قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ	Elif ile, mâzî:	Ötekiler.
	لَبِثتُّمْ	Bazıları sâ'yı tâ'ya idğâm etmişlerdir [7].	

1. el-Mesâhif: 64.
2. Taberî, hemzenin kesrini daha doğru buluyor (Câmi'u'l-beyân: 18/62).
3. el-Mesâhif: 149.
4. el-Bahr: 6/424.
5. en-Neşr: 1/414.
6. İkinci kırâetin anlamı: Zâlimler, üçüncüsünün anlamı: Eskiler, yaşlılar, demektir.
7. en-Neşr'in idğâm bâbına bakınız.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
115	تَرْجِعُونَ	Muzâraat harfinin fethi, cîm'in kesriyle:	Ya'kûb [1].
	تُرْجَعُونَ	Muzâraat harfinin dammı, cîm'in fethiyle:	Ötekiler [2].
116	رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْكَرِيمِ	Cerr ile; Arş'ın sıfatı:	Çoğunluk.
	رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْكَرِيمُ	Ref' ile; Rabb'ın sıfatı:	
117	عِنْدَ رَبِّهِ		Çoğunluk.
	عِنْدَ رَبِّكَ		Übey [4].
	إِنَّهُ	Meksûr hemze ile:	Çoğunluk.
	أَنَّهُ	Meftûh hemze ile:	Hasan, Katâde [5].
	لا يُفْلِحُ	Madmûm yâ ile:	Çoğunluk.
	لا يَفْلَحُ	Metfûh yâ ile:	Hasan, Katâde [6].

1. Bu sûrede Hamza, Kis'âî ve Halef de Ya'kub gibi okumuşlardır.
2. en-Neşr: 2/208-209; Kurtubî: 12/156-157.
3. Kurtubî: 12/157.
4. el-Mesâhif: 149.
5. el-Bahr: 6/425.
6. Kurtubî: 12/157.

24/102 NÛR SÛRESİ

64 âyeti içeren bu sûre, zinâ ve kazif hakkındaki hükümleri açıklama ile başlar. Hz. Âişe'ye atılan iftirâ olayına işaret eder, âile ve toplum ilişkileri konusunda bazı görgü kuralları getirir ve bazı hukuk kuralları açıklar, Allah'ın büyüklüğüne, hidâyetine ve nûruna dikkati çeker.

Çeşitli konuları içermesine rağmen bölümleri birbirine bağlıdır. Bundan dolayı bölümlerinin birbirine yakın zamanlar içerisinde indiği söylenebilir. İfk olayının Mustalik Oğulları Gazvesi dönüşünde vukubulduğu rivayet edilir. Bu takdirde bu olayla ilgili âyetlerin, bu sûreden önce inmiş olan bazı sûrelerden önce indiği anlaşılır. Mustalik Oğulları Gazvesi, Hendek olayından önce olmuştu. Muhammed İzzet Derveze'ye göre: "Vak'aların tarihleri doğru ise bu sûrenin âyetlerinin epey sonra sıraya konmuş olması gerekir. Bizim dayandığımız mushafta bu sûre, Haşr Sûresinden sonra gelir. Fakat biz, Haşr Sûresinin Ahzâb Sûresinden önce indiği kanısında bulunduğumuz için Ahzâb'dan önceye koyduğumuz bu sûre, hemen Beyyine Sûresinden sonraya konmuştur" [1]. Resmî sıralamada 24., iniş sırasına göre 102. sûredir. Beyyine Sûresinden sonra inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا ف۪يهَٓا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّان۪ي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/5.

وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِۚ
وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Bu, indirdiğimiz ve uygulanmasını gerekli kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda açık açık âyetler indirdik. 2- Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkeğin her birine yüz değnek vurun; Allah'a ve âhiret gününe inananlar iseniz Allah'ın cezâsını uygulamada sizi, onlara karşı acıma duygusu tutup engellemesin. Mü'minlerden bir grup da onlara yapılan azâba şâhid olsun.

Tefsîr:

1 nci âyette bu sûrenin, Allah'ın indirdiği ve içindeki hükümleri uygulamayı gerekli kıldığı, mü'minlerin öğüt almaları için, Allah'ın açık açık âyetlerini içeren bir sûre olduğu bildiriliyor.

2 nci âyette de zinâ eden erkek ve kadından her birine yüz değnek vurulması, bu konuda onlara aslâ acınmaması, mü'minlerden bir grupun da cezânın uygulanışını görmesi emrediliyor.

Nisâ Sûresinin 15-16 ncı âyetlerinde zinâ suçuna, muvakkat olduğuna işâret edilen bir cezâ belirlenmişti. Orada zinâ eden evli kadınların müebbeden hapsedilmesi, zinâ eden erkeklerin ise tazir edilmesi (Biraz dövülüp terbiye edilmesi) buyurulmuş ve Allah'ın, bu konuda başka bir yol gösterinceye kadar bu cezânın uygulanması emredilmiş, böylece Allah'ın, bu hususta ayrı bir hüküm indireceğine işaret buyurulmuş idi. İşte daha sonra inmiş olan bu sûrede bu yol, yani bu yeni hüküm gösterilmiştir.

Âyette, zinâ edenlerin evli veya bekâr olmaları arasında bir fark yapılmamıştır. Hepsine aynı cezânın uygulanması gerekir. Ancak evli olduğu halde zinâ edenlerin recmedileceğine (bellerine kadar toprağa gömülüp taşla vurula vurula öldürüleceğine) dair hadisler rivayet edilir. Kendi aralarında çelişkili ve Kur'ân'ın kesin hükmüne de ters düşen bu hadislerin gerçekten Peygamberin sözü olduğu konusunda şüphemiz vardır. Zira:

1) Bu hadislerden birine göre Hz. Ömer minberde şöyle demiş: "Allah Muhammed'i hak ile gönderdi, ona Kitâbı indirdi. Ona indirilenler arasında recm âyeti de vardı. Biz onu okuduk, belledik, anladık. Allah'ın Elçisi recmetti.

Biz de ondan sonra recmettik. Şimdi zaman geçince birinin çıkıp: 'Allah'ın Kitâbında recm yoktur' diyerek Allah'ın indirdiği farzlardan birini terk etmek sûretiyle sapmasından korkuyorum. Allah'ın Kitâbında recm vardır. Evli erkek veya kadının, zinâ ettiği kanıtlanır, yahut gebelik olur veya itiraf edilirse recmedilmeleri gerekir" [1].

2) Bu rivayetlerden birine göre de Zeyd ibn Sâbit: "Biz Kur'ân'da: "الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة: *Yaşlı erkek ve kadın zinâ ettikleri zaman onları mutlaka recmediniz"* âyetini okurduk" demiş. Orada bulunan Mervân: "Öyle ise o âyeti mushafa yazsana" demiş.

3) Diğer bir rivayete göre de Ahzâb Sûresi yetmiş üç âyet değil, Bakara Sûresi kadar uzunmuş ve içinde: "Yaşlı erkek ve kadın zinâ ederlerse Allah'tan bir cezâ olarak mutlaka onları recmediniz. Allah azizdir, hakimdir" âyeti varmış [2].

4) Ebubekir zamanında Kur'ân yazılırken derleme komisyonu başkanı Zeyd ibn Sâbit, Ömer'in getirdiği recm âyetini, Ömer başka şâhid bulamadığı için kabul etmemiş. Fakat Ebu Huzeyme'nin getirdiği Berâ'eh Sûresinin son âyetini, yalnız Ebû Huzeyme'nin ikrarını yeterli görerek kabul etmiş: "Allah'ın Elçisi, senin şahidliğini, iki kişinin şâhidliğine denk tuttu" demişti [3].

Recm gibi çok önemli bir konuda âhâd haberlerinden ibaret olan delîllerden daha sağlam bir kaynak bulma çabasından doğmuş olan bu rivayetlerin, mantıkî bir tutarlılığı yoktur. Evvelâ âyetin hükmü dururken kendisinin Kur'ân'dan çıkartılmış olmasının hikmet ve anlamı nedir? Sonra üçüncü rivayet doğru kabul edilse Kur'ân'ın çoğunun kaybolduğu anlamı çıkar. Çünkü bu rivayet, Bakara Sûresi kadar uzun olan Ahzâb Sûresinden, sadece yetmiş üç âyetin kaldığını, diğer âyetlerin kaybolduğunu gösterir.

Zeyd ibn Sâbit nasıl olur da Ebu Huzeyme'nin getirdiği âyetin mushafa yazılmasında yalnız Ebu Huzeyme'nin sözünü yeterli görür de Ömer'in getirdiği âyetin mushafa yazılması için Ömer'in sözünü yeterli görmez? Ömer, şâhidliği reddedilecek cinsten bir insan değildir.

Bizim kesin kanaatimiz odur ki Araplarda kısas, el kesme cezâları gibi recm cezâsı da vardı. Nitekim bu cezâ Tevrat'ta da vardır [4]. Kur'ân recm cezasını içine almayıp sadece celd (değnekle dövme) cezasını getirince, namus

1. Buhârî, Hudûd: 30; Müslim, Hudûd: 23; Tirmizî, Hudûd: 7; İbn Mâce, Hudûd: 9;...
2. İbn Mâce, Hudûd: 9; Dârimî: Hudûd: 16; Muvatta', Hudûd: 10; İbn Hanbel: 5/132, 183.
3. Buhârî, el-Hûru'l-'În; Süyûtî, İtkân: 1/63; Kitâbu'l-Mesâhif: 8.
4. Tesniye, 22 nci bab.

ve geleneklerine son derece bağlı olan Araplar arasında sonradan Peyğamber'in, recmi uyguladığına ve bunu uygulamayı buyurduğuna dair rivayetler ortaya atılmış, hattâ bunun vaktiyle âyet iken şâhid yetersizliği yüzünden Kur'ân'a yazılmadığı rivayeti hadis kitaplarına girmiştir. Böylece bu cezâ İslâm hukukuna da girmiştir.

Yahut Hz. Ömer, toplumun sınırlarının genişlemesi, devletin bir site devletinden, geniş toprakları kuşatan, çeşitli milletleri yöneten, milyonlarca insanın yaşadığı bir imparatorluk haline gelmesi sonucunda toplumda zinâ suçunun arttığını görmüş; bu suçun yayılmasını önlemek için Kur'ân'ın getirdiği yüz değnek cezâsından daha ağır bir cezâ getirmeyi, kendi ictihâdiyle gerekli görmüştür. Nitekim birinci maddede kaydettiğimiz kendine nisbet edilen sözden de bu anlaşılmaktadır. Bu sözden açıkça anlaşılıyor ki onun recm cezasını uygulamasını Kur'ân'a aykırı görenler olmuş, o da bunun Peyğamber'in sünnetine aykırı olmadığını söylemiştir. Bu, onun kendi ictihâdı olabilir. Onun uygulaması sonucunda da bu cezâ daha sonraki hukuk ekollerince benimsenerek İslâm hukukuna mal edilmiştir. Hz. Ömer'in kendi ictihâdına dayanarak Kur'ân ve sünnette olmayan bazı cezalar koyduğu, veya bazı cezaları ağırlaştırdığı bilinmektedir. Meselâ Hz. Peyğamber ve Ebubekir, şarap içene iki, yahut bir rivayete göre kırk değnek vurmuş iken Hz. Ömer bunu seksen değneğe çıkarmıştır [1].

Aşağıdaki olay, İslâmdan önce Arapların bazı kesimlerinde celd ve recm cezalarının varlığını gösterir:

İki bedevî Arap Hz. Peyğamber'e geldi. Birisi:

— Ey Allah'ın Elçisi, dedi, bu oğlum falanın yanında ücretle çalışıyordu. Onun karısıyle zinâ etti. Oğlum için yüz koyun ve bir velîde fidye verdim. İlim adamlarına sordum, oğluma yüz değnek vurulduktan sonra bir yıl sürgün edilmesi, kadının da recmedilmesi gerektiğini söylediler.

Allah'ın Elçisi şöyle dedi:

— Nefsimi elinde bulunduran Allah hakkı için sizin aranızda Allah'ın kitâbıyle hükmedeceğim: Velîde sana geri verilir, oğluna yüz değnek vurulur ve kendisi bir yıl sürülür. (Böyle dedikten sonra):

Eslem kabilesinden bir adama:

— Kalk ey Uneys, şunun karısına git, eğer suçunu itiraf ederse onu recmet, dedi. Uneys gitti, suçunu itiraf eden kadını recmetti [2].

1. Dârimî, Hudûd: 9.
2. Buhârî Ahkâm: 39, Sulh: 5, Âhâd: 1, Şurût: 9, Eymân: 3, Hudûd: 30, 34, 38, 46; Müslim, Hudûd: 25; Ebû Dâvûd, Hudûd: 25; Tirmizî, Hudûd: 8; Nesâ'î, Kudât: 22; İbn Mâce, Hudûd: 7; Dârimî, Hudûd: 12; Muvatta', Hudûd: 6; İbn Hanbel: 3/115, 116.

İmdi namus mefhumunun çok önemli olduğu Arap toplumunda bir adamın, karısıyle zinâ etmiş olan bir gencin babasiyle uslu uslu Peyğamber'in huzuruna gelmiş olması gariptir. Sonra bu adama, oğluna yüz değnek vurulup bir yıl da sürgün edilmesi gerektiğini hangi ilim adamı söylemiştir? Peyğamber'in sahabileri mi? O halde henüz Peyğamber'den böyle bir şey duymadan onlar nasıl böyle bir hükme varmışlardır? Kaldı ki sürgün de Peyğamber zamanında pek uygulanacak bir hüküm değildi. Peyğamber, kendi sahabîlerini, henüz bir şehir devletinden ibaret olan ülkesinde nereye sürecekti?

Bu rivayetin sıhhati çok şüphelidir. Bu rivayet Peyğamber sözü olmasa da Arap toplumunun bu mesele karşısındaki tutumunu yansıtır. Demek ki Medine'den uzak yerlerde bulunan müslümanlar, Peyğamber'den duymadıkları meselelerde Arap toplumunun alışageldikleri kurallarını uyguluyorlardı. Zinâ eden bekârları dövüyorlar, evlileri recmediyorlardı.

Kur'ân-ı Kerîm, dövme cezasını kabul etmiş fakat recm cezasını kabul etmemiş, bu konuda evli ile bekâr arasında da bir fark yapmamıştır. Çünkü suç, aynı suçtur. Aynı suçun cezası da aynı olur.

Şayet Peyğamber(s.a.v.)in, evli zânî ve zâniyeyi recmettiği hakkındaki rivâyet doğru ise bu, ancak Peyğamber'in Kur'ân'ın emrinden önce Araplarca uygulanan ve Tervat'ta da bulunan cezâyı uyguladığını, fakat Kur'ân'ın, recm cezâsını kabul etmeyip kaldırdığını sadece celd (dövme) cezâsını getirdiğini gösterir.

Muhammed İzzet Derveze'nin, recmi, Nûr Sûresindeki âyetten önce Peyğamber'in kendi ictihadına dayalı uygulaması olarak görmesi de bizim, İslâmdan önce Araplarda recm cezasının uygulandığı görüşümüzü güçlendirir. Recmin, Araplara da yahudilerden geçtiği anlaşılıyor. Yahudî şeriati, zinâ eden evli erkek ve kadını, livâta yapan ve yapılanı, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunanı, nişanlı kızla zinâ edeni, kendi rızasiyle erkeğe boyun eğmiş ise zinâ eden nişanlı kızı öldürmeyi emreder. Ancak bekâr kızla zinâ eden erkeği, o kızla evlenmek zorunda bırakır. Eğer kızın babası buna razı olmazsa erkek kızın mehrini verir: "Ve eğer bir adam nişanlı olmayan bir kızı aldatır ve onunla yatarsa, kendi karısı olmak üzere mutlaka onun için ağırlık verecektir" [1].

1. Çıkış, bâb: 23, âyet: 16. Bu konuda Levililer, bab: 20, âyet: 10-12, Tesniye, bab: 22: 13-29 ncu âyetlere bakınız.

Tesniye 22/19-22 nci âyetlerde: Karısının kız çıkmadığını iddiâ eden adamın sözü doğru çıkarsa o genç kadının babasının evinin kapısı önünde taşla vurulup öldürüleceği, başka bir adamın karısı ile yatan adamın da o kadınla birlikte öldürülecekleri; nişanlı bir kızla yatan erkeğin ve ona karşı koyup bağırmayan kadının taşla vurularak öldürülecekleri, fakat bu iş şehrin içinde değil de kırda olmuş ise sadece erkeğin öldürüleceği, kadının suçsuz sayılacağı; nişanlı olmayan kızla yatan erkeğin ise kızın mehrini verip onunla evlenmek ve onu hiç boşamamak zorunda olduğu bildirilmektedir.

Muhammed İzzet Derveze'ye göre de Hz. Peyğamber'in recm yaptığını bildiren hadisler, Nûr Sûresindeki bu âyetin inişinden önceki duruma âittir. Yani Nisâ Sûresinin hükmü olan müebbed hapis topluma ağır geldiği için Hz. Peyğamber, ilhâma dayanarak recm yapmıştır. Fakat sonradan bu konuda kesin hüküm bildiren celd (dövme) âyeti inmiştir. Âyet bekâr ile evli arasında bir ayırım yapmamıştır. Bu âyet, Peyğamber'in uyguladığı recmi neshetmiştir [1].

Eğer bu görüş doğru ise eskiden beri Arap toplumunda recmin uygulandığını gösterir. Çünkü Hz. Peyğamber (s.a.v.), vahiy gelmeyen konularda Arapların, tevhide aykırı olmayan, uslandırıcı toplumsal kurallarını uygulardı.

Ancak biz, Hz. Peyğamber'in, kendi hayatlarında böyle bir cezayı uyguladığına aslâ ihtimal vermiyoruz. Çünkü bir insanı yarı beline kadar toprağa gömüp taşla vura vura öldürmek, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan Peyğamber(s.a.v.)in herkesçe bilinen yüce şefkat ve merhamet duygularına aykırıdır. Eğer insanın işlediği suç, öldürülmesini gerektiriyorsa o insan öldürülür ama böyle yürekler acısı işkence ile değil. Çünkü cezâ acı çektirmek için değil, uslandırmak içindir. Kısasta cezâ, suça uygundur. Haksız yere adam öldüren kimse öldürülür. Ama zinâ suçu iki kişinin rızasiyle olmuşsa o iki kişinin nefislerine âit bir suçtur. Bunun cezası Ölüm olsa da böyle dayanılmaz bir biçimde ızdırapla öldürme olamaz. Bu, Allah'ın rahmetine de Peyğamber'in merhametine de aykırıdır. Allah ğafûrdur, rahîmdir.

Zinâ ettiğini itriaf edip kendisine had uygulanmasını isteyen Mâiz'e Hz. Peyğamber'in, istemeye istemeye had uygulamayı emrettiğini bildiren rivayette şöyle deniyor:

"Mâiz, kendisine taş değince dayanamayarak kaçtı. Ardından, elinde ölmüş deve çenesi bulunan bir adam yetişip vurdu, başkaları da vurdular, sonunda öldü. Peyğamber (s.a.v.)*: Keşke bıraksaydınız! dedi."*

Şimdi Peyğamber'e gelip beni recmet, diyerek suçunu itiraf edene, Peyğamber'in hemen bunu kabul etmeyip dört kere söyletmesi, sonra *"Sen deli misin?"* demesi, sarhoş olup olmadığını anlamak için ağzını koklatması ve nihayet onu recmedenlere: *"Keşke bıraksaydınız!"* demesi, onun recmi ağır bulduğunu, uygulamak istemediğini gösterir. Kendisi istemediği, Kur'ân'da da böyle bir hüküm bulunmadığı halde artık ne diye recm uygulasın?

Tirmizî'nin tahricettiği aşağıdaki olay da Peyğamber(s.a.v.)in şefkat ve müsâmahasını anlatan olaylardan biridir:

"Ebu'l-Yeser diye bilinen 'Abbâd isimli, Ensârlı bir adam, başından geçen olayı Allah'ın Elçisine anlatmış:

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/110.

— Ey Allah'ın Elçisi, ben kentin kenar bir semtinde bir kadınla yalnız kalıp onunla seviştim. Cinsel ilişki dışında ondan yararlandım. İşte şimdi huzurundayım. Hakkımda istediğin hükmü uygula!

Ömer ibn Hattâb:

— Allah, seni gizlemiş, sen de kendi hatânı gizleseydin! demiş; fakat Peyğamber (s.a.v.), cevap vermemiş. Adam yürüyünce Peyğamber (s.a.v.), ardından adam gönderip onu çağırtmış ve ona:

— *Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın sâatlerinde namaz kıl; çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür*"[1] âyetini okumuş.

Bir adam kalkıp:

— *Bu, yalnız ona mı mahsustur? diye sormuş.*

Peyğamber (s.a.v.):

— *Hayır, bütün insanlara mahsustur, demiş*"[2].

Hasılı recm, Kur'ân'ın hükmü değildir. Eski Arap toplumunun, yahudilikten sızma bir geleneğidir. Kur'ân'da Nisâ Sûresinin 25 nci âyetinde zinâ eden evli câriyeye hür kadınlara verilen cezânın yarısı kadar cezâ verilmesi emredilir. Dört mezhebin ittifakına göre evli câriyenin zinâ cezâsı, hür kadınların cezâsı olan yüz değneğin yarısı yani elli değnektir. Câriyenin cezâsı, Nur Sûresinin bu âyetine göre takdir edilmiştir. Şayet bu âyetin hükmü, recm ile neshedilmiş olsaydı, o zaman câriyenin cezasının miktarı belli olmazdı. Çünkü yüz değneğin yarısı vardır ama, recmin yarısı yoktur. Bundan dolayı ta ilk zamanlardan beri recmi kabul etmeyenler vardır. Onlar görüşlerini şöyle kanıtlamışlardır:

1) Allah, câriyelere hür kadınların yarısı kadar ceza verileceğini buyurmuştur. Recmin yarısı yoktur.

2) Allah Kur'ân'da çeşitli günahlar bildirmiş, fakat hiçbirinin hükmünü, zinânın hükmü kadar geniş açıklamamıştır. *"Zinâya yaklaşmayın"* demiş, zinâ edeni cehennemle uyarmış; zânînin cezalandırılmasını; başkasını zinâ ile suçlayıp sözlerini dört şahitle ispat edemeyenlerin dövülmesini ve şahitliklerinin kabul edilmemesini; zânî'nin ancak zâniye ile veya müşrikle evlenebileceğini; zinânın ancak dört şahitle sabit olacağını buyurmuştur. Şimdi Allah'ın, bu kadar önemle hükümlerini açıkladığı zinânın, en önemli hükmünü bildirmemesi, ihtimal dışıdır. Çünkü bu, ihmal edilecek bir husus değildir. Demek ki recm yoktur, olsaydı mutlaka Kur'ân'da zikredilirdi.

1. Hûd Sûresi: 114.
2. Tirmizî, Tefsîr: b. 12; Hûd Sûresi.

3) *"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkeğin her birine yüz değnek vurun"* âyetinin hükmü geneldir. Bekâr, evli herkesi kapsamına alır. Bu genel hükmün, haber-i vâhidle tahsisi, bu hükmün yalnız bekârlara has kılınması caiz değildir [1].

4) Haricîlere göre de recm asla yoktur. Çünkü Allah'ın kitâbında mevcut değildir [2].

Esasen ikinci âyette *"Mü'minlerden bir grup da onlara yapılan azâba şâhid olsun!"* ifâdesi de zinâ cezâsının recm ile öldürme değil, döverek işkence olduğunu gösterir. Ayrıca 8 nci âyette li'ân durumunda kadının inkâr etmesinin, kendisinden azâbı savacağı belirtilmektedir. Eğer evli kadının zinâ cezâsı recmen öldürme olsaydı, kadının inkârının kendisinden azâbı değil, öldürmeyi savacağı ifâde edilirdi.

Demek zinanın cezası, evli bekâr herkes için yüz değnektir. Yüce Allah, mü'minlere, suçlulara acımadan bu cezayı uygulamalarını emretmiştir. Bazı müfessirlere göre: " و لا تأخذكم بهما رأفة في دين الله : *Allah'ın cezasını uygulama hususunda sizi, onlara karşı acıma duygusu tutmasın..."* buyruğu, haddi uygulama hususundadır. Yani acımadan bu haddin uygulanmasını emretmektedir. Fakat bu emir, suçluları merhametsizce dövme anlamına gelmez. Vurmanın gayri müberrih olması (yani şiddetli olmaması) gerekir. Hz. Ömer'in oğlu, zinâ eden cariyesinin ayaklarına vurmuş, oğlu Abdullah kendisine: "Allah: ' ولا تأخذكم بهما رأفة في دين الله ' dediği halde nasıl böyle yapıyorsun?" deyince: "Oğlum, Allah bana onu öldürmemi veya değneği başına vurmamı emretmedi" diye cevap vermiştir [3].

Zânîlerin halk huzurunda dövülmelerinin hikmeti de insanlara ibret olmak ve bu işe eğilim duyanları korkutup bundan vazgeçirmek içindir. Çünkü dövülmek nefse ağır gelir. Halkın huzurunda dövülmek ise insanı son derece mahcup duruma düşüreceği için çok daha ağırdır.

Zinâya bu haddin uygulanması için, fi'lin dört şahitle görülerek tesbit edilmesi gerekir. Bu husus da Nisâ Sûresinin 15 nci âyeti ile Nûr Sûresinin dördüncü âyetinde belirtilir. Hiç kuşkusuz bu ceza, kendi isteğiyle zinâ edenler hakkındadır. Fakat istemeden zorla zinâ etmek durumunda kalana bir günâh ve ceza yoktur. Çünkü yüce Allah, zor karşısında inkâr edenin gazaba uğramayacağını, yani günahkâr olmayacağını bildirmiştir [4]. Hz. Peygamber de: *"Allah ümmetimden hatâyı, unutmayı ve zor karşısında yaptıkları işleri affetmiştir"* [5] buyurmuştur.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/134.
2. et-Teshil fi li'ulûmi't-Tenzîl: 3/58.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/263.
4. Nahl Sûresi: 106.
5. İbn Mâce, Talâk: 16.

Bu âyet zinâ hakkındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de livâta şiddetle kınandığı halde livâta yapanlar hakkında bir hüküm belirtilmemiştir. Nisâ Sûresinin 16 ncı âyetinin livâtâ yapanlar hakkında olduğunu söyleyenler vardır. Şayet o âyet livâta yapanlar hakkında ise bunların ta'zîri gerekir. Çünkü âyet: *"Onlara eziyet ediniz. Tevbe edip uslanırlarsa onlardan vazgeçiniz"* buyuruyor. Nitekim Ebu Hanîfe'ye göre livâta edene zinâ haddi vurulmaz, ancak o kimse ta'zir edilir. Ta'zîr biraz dövmektir.

Şâfiî'in bu konuda iki görüşü vardır. Birine göre livâtaya zinâ haddi gerekir, bu işi yapan evli ise recmedilir, değilse yüz değnek vurulup bir yıl da sürgün edilir. İkinciye göre evli olsun, bekâr olsun livâtanın fâili de mef'ûlü de öldürülür.

Herhangi bir hayvanla cinsel ilişkide bulunanlar hakkında da çeşitli görüşler vardır: Ebu Hanîfe, Mâlik, Sevrî ve İmam Ahmed'e göre bu kimseye had vurulmaz, bunun ta'zîri gerekir. Şâfiî'nin bir kavline göre bu adama zinâ haddi gerekir[1]. Ayrıntı için 2. cildin 230 ncu sayfasına bakınız.

اَلزَّانٖى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ
اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٣﴾

3- Zinâ eden erkek, zinâ eden veya ortak koşan kadından başkasiyle evlenmez; zinâ eden kadın da zinâ eden veya ortak koşan erkekten başkasiyle evlenmez. Böyleleriyle evlenmek, mü'minlere haram kılınmıştır.

Tefsîr:

3 ncü âyette zinâ eden erkeğin, ancak zinâ eden veya şirk koşan bir kadınla evleneceği; zinâ eden kadının da ancak zinâ eden veya şirk koşan bir erkekle evleneceği; böyle kimselerle evlenmenin, mü'minlere haram kılındığı bildirilmektedir.

Katâde ve Mukâtil ibn Hayyân'a göre Allah, mü'minlere, fahişelerle evlenmeyi haram kılmıştır. Bu âyet: "فانكحوهن باذن أهلهن وآتوهن أجورهن بالمعروف محصنات غير مسافحات ولا متّخذات أخدان : *Öyle ise iffetli yaşamaları, zinâ etmemeleri ve gizli dost da*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/132-133.

tutmamaları şartıyla sahiplerinin izniyle onlarla (cariyelerle) *evlenin, mehrlerini de verin"* [1], *"Ve inananlardan namuslu hür kadınlar ve sizden önce Kitâp verilenlerden namuslu hür kadınlar, zinâ etmeksizin, gizli dost tutmaksızın namuslu biçimde mehirlerini verdiğiniz takdirde size helâldir"* [2] âyetleri gibidir. Bundan dolayı İmam Ahmed: "Namuslu bir erkeğin, fuhşuna devam eden bir fâhişe ile; namuslu bir kadının da günâhına devam eden bir fâcir(zinâ eden)le evlenmesi haramdır. Ancak tevbe edenlerse onlarla evlenilebilir" demiştir [3].

Tevbe eden kimse, günâhından temizlenmiş olur. Vaktiyle zinâ etmiş olsa da tevbe eden bir kadın veya erkekle evlenmekte bir sakınca yoktur.

Âyetin haber verdiği gerçek şudur: Fâhişe bir kadını, ancak fuhşa alışmış bir erkek kabul eder. Namuslu insanlar, fahişelerle evlenmek istemezler. *"Kötü kadınlar kötü erkeklere; kötü erkekler kötü kadınlara; iyi kadınlar iyi erkeklere; iyi erkekler de iyi kadınlara meylederler"* [4] âyeti de bu psikolojik durumu bildiriyor. Fasık, habis, işi gücü zinâ ve fısk işlemek olan, iffetli kadınlardan hoşlanmaz. O kendisi gibi iffetsiz birini seçer. Genellikle fâhişe kadın da kendi tinetinde bir erkekle evlenir. "Tencere yuvarlanır, kapağını bulur". Nâmuslu insanlar, iffetsizlerle yaşayamazlar. İffetsiz insanlarla mutlu bir yuva kurulamaz.

İnanmış bir insanın, fuhuş yapan biriyle hayât sürmesi doğru olamaz. Onun için mü'minlerin, zinâ edenlerle evlenmeleri haram kılınmıştır. Çünkü böylelerine rağbet, toplumda edepsizliğin, utanmazlığın artmasına, namuslu kadınlara karşı ilginin azalmasına yol açar. Nitekim Avrupa toplumlarında bu iffetsizlik yayılmış, artık evlenilecek kızın başka erkeklerle gayri meşru ilişkilerde bulunmuş olması, bir ayıp sayılmaktan çıkarılmıştır. Böyle bir durumun İslâm toplumlarında yayılmasından Allah'a sığınırız.

Bu âyetin, bazı müslümanların, fuhuş yapan bazı müşrik kadınlarla evlenmek için Allah'ın Elçisinden izin istemeleri üzerine indiği rivayet edilir. Bir rivayete göre Medine'de para karşılığında zinâ eden kadınlar vardı. Zinâ kadını olduklarını tanıtmak için kapılarının üstüne özel bayrak asan bu kadınlar, o zaman Medine'nin en zenginleri idiler. Bunların yanına ya zânî veya müşrik girerdi. Mekke'den Medine'ye göçmekle maldan yoksun ve kimsesiz kalan bazı müslümanlar, ihtiyaçlarını giderebilmek için bu kadınlarla evlenmek istediklerini Hz. Peygamber'e sordular. İşte bunun üzerine bu âyet indi [5].

1. Nisâ Sûresi: 25.
2. Mâide Sûresi: 5.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/263.
4. Nûr Sûresi: 26.
5. Câmi'u'l-beyân: 18/72; Mefâtîhu'l-ğayb: 23/150; Kurtubî: 12/168.

Başka bir rivâyet de şöyledir: Mersed bin Ebî Mersed adında biri varmış. Mekke'de tutsak olanları kaçırıp Medine'ye götürürmüş. Bu zâtın Mekke'de fâhişe bir sevgilisi varmış. Yine Mekke'deki tutsaklardan birini Medine'ye götürmek üzere anlaşan Mersed, mehtaplı bir gecede Mekke bahçelerinden veya duvarlarından birinin altına varmış, o sırada oraya gelmiş olan sevgilisi 'Anâk, duvarın altında gördüğü kişinin Mersed olduğunu anlamış:

— Mersed, gel, bu geceyi bizde geçir, demiş. Mersed de Allah'ın zinâyı yasakladığını söyleyince kadın:

— Ey çadırdakiler, bu adam sizin tutsaklarınızı kaçırıyor! diye bağırmış.

Sekiz kişi Mersed'i izlemişler. Mersed bir mağaraya girmiş. Ardından gelenler, onun bulunduğu yerin üstüne gelmişler, hattâ üzerine de işemişler, fakat onu görememişler. Onlar döndükten sonra Mersed gidip arkadaşını taşımış, İzhir'e getirmiş, iplerini çözmüş, yardım ederek Medine'ye getirmiş. Sonra Allah'ın Elçisine gelip iki defa:

— Ey Allah'ın Elçisi, 'Anâk'la evleneyim mi? diye sormuş. Allah'ın Elçisi cevap vermemiş. İşte o sırada bu âyet inmiş [1].

Müfessirler bu âyet üzerinde hayli yorumlar yapmış ve kendi anlayışlarına göre çeşitli hükümler çıkarmışlardır. Kimine göre:

Bu âyet, bu sûrenin, daha sonra gelecek olan: *"İçinizden bekârları ve köle ve câriyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer yoksul iseler Allah lûtfiyle onları zengin eder"* meâlindeki 32 nci âyetiyle neshedilmiştir.

Kimine göre âyet mensûh değildir. Zinâ işine devam eden kadın ile veya namuslu bir kadının, zinâ etmekte olan bir erkekle evlenmesi caiz değildir. Ama bunlar tevbe ederlerse onlarla evlenmek câizdir.

Çoğunluğa göre zinâ ile nikâh bozulmaz. Kadın zinâ ederse kocasıyle boş olmadığı gibi erkek de zinâ ederse karısı ile nikâhı bozulmaz. Kimine göre de hangisi zinâ etse eşiyle olan nikâhı bozulur.

Kimine göre âyette anılan nikâh, evlenme değil, cinsel ilişki anlamınadır. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Zinâ eden, ancak zinâ eden bir müslüman kadınla veya Allah'a ortak koşan bir kadınla cinsel ilişki kurar [2]. Ancak bu zoraki te'vîl, çoğunlukça reddedilmiştir.

Dediğimiz gibi âyetin amacı, zinânın kötülüğünü ve mü'min erkek ve kadınlara, zinâdan tevbe etmeyen, bu günahlarına devam eden kişilerle evlenmemelerini vurgulamaktır. Ama günahından tevbe eden, günah işlememiş

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 24; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/264.
2. Kurtubî, el-Câmi': 12/167-171.

gibi kabul edilir. Onlarla evlenmekte bir sakınca yoktur. Âyetin mensûh olduğu görüşü doğru değildir. Esâsen âyet emir değil, haberdir. Haberlerde nesih olmaz. Bu sûrenin 26 ncı âyeti de bu âyetin anlamını pekiştirmektedir.

Âyet, toplumdaki bir gerçeği belirtmekte, inanmış, temiz insanların ahlâksız insanlarla evlenmek istemeyeceklerini; ahlâksız insanların da temiz insanlara eğilim duymadıklarını, onlar da kendi tinetinde olan kişilere eğilim duyduklarını, onlarla evleneceğini bildirmektedir. Ancak günâhından tevbe eden affedilir. Onlarla evlenmekte bir sakınca yoktur.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4- Nâmuslu kadınları zinâ ile suçlayıp da sonra (suçlamalarını ispat için) *dört şâhid getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şâhitliğini aslâ kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. 5- Ancak bundan sonra tevbe edip uslananlar hariç. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*

Tefsîr:

4 ncü âyet, muhsane kadınlara iftirâ edip dört şâhit getiremeyenlere seksen değnek vurulmasını ve onların şâhitliklerinin kabul edilmemesini emrediyor. 5 nci âyet de sonradan tevbe edip uslananlara karşı Allah'ın bağışlayıcı ve esirgeyici olduğunu bildiriyor.

Muhsane kelimesi, Nisa Sûresinin 24 ncü âyetinin tefsirinde de izah edildiği gibi korunmuş anlamına gelir. Evli, yahut evli olmasa da namuslu kadın demektir. Âyetin açık anlamı, bütün namuslu kadınları kapsamına alır. Namuslu kadınlara iftira edip de söylediklerini dört şahitle ispat edemeyen kimseye kaẑf haddi (iftira cezası) vurulur.

Âyette açıkça belirtilmemiş olmakla beraber atılan iftiranın zinâ suçlaması olduğu anlaşılır. Çünkü bunun dört şâhitle ispatı şart koşulmuştur. Ancak zinâ suçunun ispatı için dört şâhit gerekir. Ayrıca konu da zinâ hakkındadır. Bundan anlaşılıyor ki burada kasdedilen iftirâ, namuslu kadınları

zinâ ile suçlamaktır.

Bu suçlama iki şekilde yapılabilir: Açık ve kapalı sözlerle. Açık söz: "Sen zinâ ettin, falan kadın fahişedir" gibi sözlerdir. Kapalı söz de: "Ey fâsika, ey habîs iş işleyen, ey haram kızı, ey satılmış kadın" gibi sözlerdir. Bu tür kapalı sözler, kişinin niyetine göre değer kazanır. Kaẑf niyetiyle söylemişse kaẑftir, böyle bir niyetle söylememişse kaẑf değildir.

Cezâ, namuslu kadınlara iftirâ atıldığı takdirdedir. Namuslu olmayan kadınlara böyle sözler söyleyene kaẑf haddi vurulmaz, kancak o, ta'zir edilir. Şayet suçlanan kimse, suçlandığı iş ile meşhur ise suçlayana hiçbir şey yapılmaz.

Âyette "Kadınları suçlayanlar" deniyor. Erkeklere böyle iftirâ atanlar hakkında bir şey söylenmiyor. Bazı âlimler, bu âyetin, sadece kadınlar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Fakat çoğunluk, kadınla erkek arasında bir fark görmemiştir. Erkeği de zinâ ile suçlayıp sözünü dört şahitle ispat edemeyen kimsenin âyette belirlenen cezayı giyeceğini söylemişlerdir [1].

Âyetin açık anlamından, müfteri kim olursa olsun bu cezâyı giyer. Fakat fakihler, zinâ eden câriyeye, hür kadının yarısı kadar cezâ verilmesine kıyas ederek iftirâ eden köleye de burada belirtilen cezânın yarısı kadar ceza verileceğini söylemişlerdir [2].

Gerek sövme, hakaret, gerek duyurma niyetiyle olsun bu suçlamayı yapan, sözünü ispat edemezse cezalandırılır. İki üç kişi bu sözü söyleyip de dördüncü bir şâhid bulamadıkları takdirde her üçü de müfteri sayılıp cezalandırılır. Çünkü bu söz, namuslu bir insan hakkında şüpheler uyandırır, onun kişiliğini incitir. Bundan dolayı yüce Allah, müfteriye üç cezâ vermektedir:

1) Seksen değnek vurulması,

2) Şâhidliğinin reddi,

3) Fâsık sayılması.

İslâm Hukukuna göre bu adama had vurulur, üzerine de fısk işareti asılır [3] ki tanınsın, şâhitliği kabul edilmesin. Ancak yüce Allah, beşinci âyette bundan sonra tevbe edip uslananlara karşı çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğunu bildirmektedir. Yani Allah tevbelerini kabul edip onları affetmektedir. Allah affettiğine göre kulların da affetmeleri gerekir. Çünkü kul hakkına karşılık olarak ona gerekli ceza verilmiştir. Sonra adam tevbe edip uslanmış, iyi hal sahibi olmuştur. Artık bu kimseyi toplum gözünde sürekli küçük düşürmek doğru olmaz. Onun şâhitlik hakkını tanımak gerekir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/156.
2. Mefâtîh: 23/155.
3. et-Tefsîru'l-hadîŝ: 10/19.

Bazı tabiîlere ve fıkıh mezheplerine göre had vurulmadan tevbe eden kimseden had düşer. Kimine göre yalnız tevbe kâfi değildir. İftirâ ettiğini itiraf etmesi gerekir. Kimine göre yalnız itiraf da yetmez. Haddin düşmesi için iftirâ edilenin affı gerekir. Nitekim kısâs da ancak maktulün âilesinin affı ile düşer [1].

Bu ihtilâf, "إلاَّ الَّذِينَ تَابُوا: *Ancak tevbe edenler...*" cümlesinde istisnanın, bir önceki âyetteki bütün hükümlere mi, yoksa yalnız âyetin sadece son cümlesine mi mahsus olduğu düşüncesinden doğmuştur. Hanefîlere göre istisnâ yalnız fıska ilişkindir. Tevbe etmekle yalnız fısk sıfatı düşer fakat onun şâhitliği kabul edilmez. Şâfiî ise istisnânın, önceki hükümlerin tamamiyle ilişkili olduğunu, tevbe ile haddin düşeceğini, şâhitliğin kabul edileceğini, fıskın da kalkacağını söylemiştir [2]. Zemahşerî şöyle diyor:

"Âyetin açık anlamı ve nazmı, bu üç cümlenin: 'Onlara seksen değnek vurun, onların şâhitliklerini kabul etmeyin, işte onlar fasıklardır" cümlelerinin, tümüyle şartın cezâsı olmasını gerektirir. Yani şöyle denmiş gibidir: Namuslu kadınlara iftira edenleri sopa ile dövün, şahitliklerini reddedin, onları fasık ilân edin. Ancak iftiradan tevbe edip uslananlar için Allah çok bağışlayandır, çok acıyandır. Artık onlar dövülmez, şahitlikleri reddedilmez, fasık sayılmazlar" [3].

Âyette sözün ispatı için getirilmesi gerekli görülen şâhitlerin niteliği belirtilmemiştir. Herkesin şâhidlik edeceği anlaşılır. Ancak bazılarına göre fısk ile tanınmış adamların şahitliği makbul değildir. Çünkü: *"Ey inananlar, size fasık bir adam, bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz"* [4] buyurulmuştur.

Bazıları da şâhitlerin müslüman olmasını gerekli görmüştür. Çoğunluk, zinâ ve kaẑf şahitliğinin yalnız erkeklere mahsus olduğunu söylemiş ise de âyet böyle bir anlayışa müsait değildir. Kadın erkek arasında bir ayırım yapmamıştır. Bu konuda kadınların şahitliği de geçerlidir. Ancak, Bakara Sûresinin 282 nci âyetinden anladığımıza göre bir erkek yerine iki kadın şahidin olması gerekir. Maamafih o borç hakkındadır, belki de zinâ ve kaẑf gibi hususlarda dört kadının şahitliği de yeterli olabilir. Çünkü bu fi'li onların görme imkânı daha çoktur [5].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/19.
2. Hâzin: 5/50.
3. Keşşâf: 3/62.
4. Hucurât Sûresi: 6.
5. Menâr tefsîrine ve Kasimî'ye bak.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ
أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ
لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ
تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ
اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

6- Eşlerini (zinâ ile) *suçlayıp kendilerinden başka şâhitleri bulunmayan kimselere gelince: Onlardan her birinin şâhitliği, kendisinin mutlaka doğru söyleyenlerden olduğuna, dört defa Allah'ı şâhit tutmasıdır. 7- Beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını diler. 8- Kadının da dört defa Allah'ı şâhit tutup kocasının, mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna şâhitlik etmesi, kendisinden cezâyı kaldırır. 9- Beşinci defa da: Eğer kocası doğrulardan ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını diler. 10- Ya Allah'ın size lûtfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah, tevbeleri çok kabul eden bir hikmet sahibi olmasaydı* (ne yapardınız)*?*

Tefsîr:

6-9 ncu âyetlerde karısını zinâ ile suçlayıp kendisinden başka şâhit bulamayan kimsenin izleyeceği yol gösteriliyor. Âyette gösterilen muhâkeme usulüne *"mülâ'ane"* veya *"li'ân"* denir. Karısını zinâ ile suçlayan adam, kendisinden başka şâhit bulamazsa hakim, bu karıkocaya mülâ'ane yaptırır. Lânetleşme anlamına gelen mülâ'ane şöyle olur:

Erkek, hakimin huzurunda dört defa: "Billâhi ona attığım sözün doğruluğuna şâhitlik ederim" dedikten sonra: "Eğer yalan söylüyorsam, Allah'ın lâneti üzerime olsun" der. Şimdi kadın bu suçlamayı kabul ederse ona zinâ

cezası uygulanır. Kabul etmezse o da dört defa: "Billâhi kocam yalan söylüyor" der. Beşinci kez de: "Eğer kocam doğru ise Allah'ın gazabı üzerime olsun" der. İşte böyle yemin etmesi, kadından zinâ cezasını kaldırır.

10 ncu âyette yüce Allah, kullarına lûtuf ve rahmeti dolayısiyle bu hükümleri indirdiğine işaret ediyor ve kendisinin tevbeleri çok kabul eden, çok hikmetli olduğunu, bu hükümlerin kullarına rahmetinin ve hikmetinin gereği bulunduğunu belirtiyor.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır: Namuslu kadınlara zinâ suçu atıp da sözlerini dört şahitle ispat edemeyenlere seksen değneğin vurulmasını emreden âyet indikten sonra Ensârdan 'Âsım ibn 'Adiy:

— Şimdi demek adam evine girip de karısının üstünde bir erkek bulursa gidip dört şâhit mi getirecek? Zaten şahitler gelinceye kadar öteki işini bitirip gider. Herifi öldürse kendisi de öldürülür. "Ben falan adamı şu kadınla beraber gördüm" dese dövülür, demese içine sindiremez. Ne yapsın bu adam? Ya Rabbi, bize bir kapı aç! der.

'Âsım'ın amcası oğlu 'Uveymir, karısı Kays kızı Havle'yi Sahmâ oğlu Şerîk ile zinâ halinde görür. Olayı duyan 'Âsım, Hz. Peyğamber'e gelip:

— Yâ Resûlâllâh, korktuğum şey ne de çabuk başıma geldi! der ve 'Uveymir'in söylediklerini anlatır.

'Uveymir, Havle ve Şerîk hepsi 'Âsım'ın amca çocuklarıdır. Hz. Peyğamber 'Uveymir'i çağırır, zevcesi hakkında Allah'tan korkmasını, ona iftira etmemesini söyler. 'Uveymir:

— Ya Resulâllah, Allah'a andolsun ki ben Şerik'i onun üstünde gördüm. Dört aydan beri ben ona yaklaşmış değilim. O benden değil, başkasından gebe kalmıştır, der.

Allah'ın Elçisi, kadına Allah'tan korkmasını ve yaptığını doğru söylemesini emreder. Kadın:

— Ya Rasulâllah, 'Uveymir kıskanç bir adamdır, o Şerîk'in bana çok baktığını ve benimle konuştuğunu görünce kıskançlık yüzünden böyle söyledi, der.

Yüce Allah bu âyeti indirir. Allah'ın Elçisinin emriyle: "الصلاة جامعة: *Namaz toplayıcıdır"* diye bağırılır. İkindi namazından sonra 'Uveymir'e, kalkıp önce:

— Allah şâhiddir ki Havle zinâ etti, ben doğru söylüyorum,

İkincide:

— Allah şâhiddir ki Şerîk'i o kadının üzerinde gördüm, ben doğru söylüyorum,

Üçüncüde:

— Allah şâhittir ki kadın, benden başkasından gebe kalmıştır, ben doğru söylüyorum,

Dördüncüde:

— Allah şâhittir ki o zinâ etti. Dört aydan beri ben ona hiç yaklaşmadım.

Beşincide:

— Eğer 'Uveymir yalan söylüyorsa Allah'ın lâneti onun üzerine olsun, demesini emretmiştir.

Sonra Peyğamber (s.a.v.), 'Uveymir'i oturtup Havle'yi kaldırmış.

Havle:

Birincide:

— Allah şâhittir ki ben zinâ etmedim, kocam 'Uveymir yalancıdır,

İkincide:

— Allah şâhittir ki o, Şerîk'i benim üstümde görmedi, yalan söylüyor,

Üçüncüde:

— Allah şâhittir ki ben kocamdan gebe kaldım, o yalan söylüyor,

Dördüncüde:

— Allah şâhittir ki o beni aslâ fuhuş yaparken görmedi, yalan söylüyor,

Beşincide:

Eğer 'Uveymir doğru ise Allah'ın gazabı Havle'nin üzerine olsun, demiş.

Bunun üzerine Allah'ın Elçisi onları ayırmıştır [1].

İkinci bir rivayete göre Şerîk'i, karısının üstünde gören, 'Âsım'ın kendisidir. Üçüncü bir rivayette ise karısını, yabancı bir erkekle uygunsuz durumda gören, Hilâl ibn Ümeyye'dir.

Hilâl durumu, Peyğamber(s.a.v.)e anlatır. Hz. Peyğamber, karısını suçlayan Hilâl'e, dört şâhit getirmediği takdirde sırtına sopayı yiyeceğini söyler. O sırada Cebrail bu âyetleri indirir. Peyğamber (s.a.v.) kadını çağırtır, Hilâl doğru söylediğine şâhitlik eder. Peyğamber (s.a.v.):

— İkinizden biriniz yalan söylüyorsunuz, tevbe edeniniz var mı? diye sorar.

Sonra kadın, doğru söylediğine dört defa şahitlik eder. Beşincide kendisini durdururlar. Bunun uhrevî sorumluluğunu hatırlatırlar. Biraz duraklayıp

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/165; el-Fethu'r-Rabbânî: 17/27-28.

geriye dönen kadının sözünden döneceği sanılır. Sonra: ''Kavmimi rezil etmeyeyim'' düşüncesiyle şahitliğine devam eder. Hz. Peyğamber, kadınla erkeği ayırır.

Hz. Peyğamber çocuğu kadına vermiş ve yalnız annesine nisbet edilmesini, fakat kadının ve çocuğun suçlanmamasını buyurmuş. Sonradan bu çocuk Mısır valisi olmuştur. Kendisi annesinin ismiyle çağırılırdı.

Rivâyetlerde: Hz. Peyğamber, kadını ayırdıktan sonra ''Bakınız doğuracağı çocuk kirpikleri siyah, kalçaları iri, bacakları kalın ise kadının dostu Şerîk ibn Sehmâ'dandır'' demiş. Gerçekten çocuk o vasıfta doğmuş. Peyğamber: ''Eğer Allah'ın kitâbında bunun hükmü geçmiş olmasaydı, ben o kadına yapacağımı bilirdim'' demiştir [1].

Bu rivayetlerden kadının gebe olduğu anlaşılıyor. Eğer kadın gebe olup kocası, çocuğun kendisine âidolmadığını iddiâ ediyorsa, kadın şahitlik ederken çocuğun kocasına âidolduğunu söyler. Bu işlemden sonra karı koca birbirinden ayrılır. Fakat çocuk kocaya değil, annesine nisbet edilir. Ama arada şüphe bulunduğundan zinâ çocuğu sayılmaz. Çocuk annesine, annesi de ona varis olur [2].

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ
لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ
خَيْرًا وَقَالُوا هٰذَا إِفْكٌ مُبِينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ
لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولٰئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ

1. el-Fethû'r-Rabbânî: 17/28. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/267. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 24, Talâk: 30.
2. el-Fethu'r-Rabbânî: 17/28;et-Tefsîru'l-hadîs: 10/24.

عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِاَفْوَاهِكُمْ
مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَٓا
اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ
﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ
اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ
الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ
رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٢٠﴾

11- O yalan haberi getirenler, içinizden bir topluluktur. Siz onu sizin için bir şer sanmayın. Bilâkis o sizin için bir hayırdır. Onlardan her kişi işlediği günâhın cezâsını görecektir. O yalanın en büyüğünü idare edene de büyük bir azâp vardır. 12- Onu işittiğiniz zaman inanan erkek ve kadınların, kendiliklerinden güzel zanda bulunup: "Bu, apaçık bir iftirâdır" demeleri gerekmez miydi? 13- Ona dört şâhit getirmeleri gerekmez miydi? Mâdem ki şâhitleri getirmediler, öyleyse onlar Allah yanında yalancıların tâ kendileridir. 14- Eğer size dünyâda ve âhirette Allah'ın lûtfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız yaygarada size mutlaka büyük bir azâp dokunurdu. 15- Çünkü siz onu dillerinizle alıveriyorsunuz ve hakkında hiç bilginiz olmayan birşeyi, hemen ağızlarınızla söylüyorsunuz ve onu önemsiz bir iş sanıyorsunuz. Oysa o yaptığınız, Allah yanında büyük(bir günah)*tır. 16- Onu işittiğiniz zaman: "Bunu konuşmamız bize yakışmaz, hâşâ, bu büyük bir iftirâdır" demeniz gerekmez miydi? 17- Allah size öğüt veriyor ki eğer inananlar iseniz*

böyle bir şeye bir daha aslâ dönmeyesiniz. 18- Allah size âyetleri açıklıyor, Allah bilendir, hikmet sâhibidir. 19- İnananlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyâda da, âhirette de acı bir azâp vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. 20- Eğer size Allah'ın lûtfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (bu iftirânızdan dolayı büyük bir azâba uğrardınız)*!*

Tefsîr:

11-12 nci âyetlerde bir topluluğun attığı iftirânın, gerçekte müslümanların hakkında hayırlı olduğu, herkesin günâhını çekeceği, gururunun ardına düşüp bu iftirayı körükleyen kişinin ise büyük bir azâba uğrayacağı bildiriliyor. Bu iftirâyı duyan mü'minlerin, bunun iftirâ olduğunu söylemeleri gerekirdi.

13-15 nci âyetlerde dört şâhit getirmeden bu suçlamayı yapanların, Allah katında yalancı oldukları, Allah mü'minlere acımasa, içine daldıkları bu sözden dolayı başlarına büyük bir azâbın geleceği, zira bilmeden kulaktan duydukları sözlere dayanarak bunu söyledikleri, başkasının namusuyla oynamayı önemsiz bir şey sandıkları, oysa bunun vebalinin çok büyük olduğu belirtiliyor.

16-18 nci âyetlerde de bunu duyanların: "Böyle bir sözü konuşmamalıyız, bu büyük bir iftiradır" demelerinin ve bir daha böyle bir şey yapmamalarının gerektiği, her şeyi bilen, hikmet sahibi Allah'ın, âyetlerini böyle açıkladığı bildiriliyor.

19-20 nci âyetlerde de kötü haberler yaymak isteyenlerin, dünyâda da, âhirette de acı azâba uğrayacakları duyuruluyor ve şefkatli, merhametli Allah'ın lûtuf ve keremi sayesinde mü'minlerin büyük bir belâdan korundukları vurgulanıyor.

İfk: Açık yalan, iftirâ demektir. Bu âyetler, Hz. Âişe'ye atılmış olan iftirâ olayına işaret etmekte ve bu olayı kınamaktadır. Olayı Hz. Âişe şöyle anlatmıştır:

Peyğamber (s.a.v.) sefere çıkacağı zaman hanımlarının arasında kur'a çeker, kur'a kime isabet ederse onu beraberinde götürürdü. Gazâlarından birinde (Mustalik Oğulları Gazâsı veya ondan önceki bir gazâ) yine aramızda kur'a çekti. Kur'ada benim adım çıktı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile ben gittim. Bu olay, örtünme âyeti indikten sonra idi. Ben hayvan üzerindeki hevdec içinde taşınır ve yine hevdec içinde hayvandan indirilirdim. Nihayet Allah'ın Elçisi, savaşı bitirip geri döndü. Medine'ye yaklaşmıştık, bir gece yola devam etmeyi emretti. Yürüme emrini verdikleri zaman ben kalktım, doğal ihtiyacım için

ordunun ilerisinde bir yere gittim. İşimi bitirip eşyamın yanına geldiğimde Ezfâr taşlarından yapılmış kıymetli gerdanlığımın kopup düştüğünü fark ettim. Gerdanlığı aramağa koyuldum, bu yüzden geciktim. Beni taşıyanlar gelmişler, benim hevdec içinde bulunduğumu sanarak hevdeci kaldırıp deveye yüklemişler. O sırada kadınlar hafif olurdu, fazla et bağlamazlardı. Çünkü pek az yemek yerlerdi. Bundan dolayı hevdeci kaldıranlar, hafifliğini, benim içinde olmadığımı fark edememişler. O zaman ben henüz çocuk yaşında bir kız idim, deveyi sürüp götürmüşler.

Ordu hareket ettikten sonra gerdanlığımı buldum. Ordugâha geldim ki orada ne çağıran var, ne cevap veren, hiç kimse kalmamış. Olduğum yerde durdum. Onlar beni bulmayınca geri dönerler, diye döşündüm. Yerimde otururken uyku bastı, uyudum.

Safvân ibn el-Mu'attıl es-Sulemî ez-Zekvânî, ordunun artçısı idi. (Müslim'deki ifadeye göre çok uykucu bir adam olduğu için hep geri kalırdı). O da orada kalmış. Uyuyan bir insan karartısı görmüş. Yanıma geldi, görür görmez beni tanıdı. Örtünmeden önce beni görürdü. Beni tanıyınca: *"İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn"* demesinden başka bir söz duymadım ondan. Devesini çökertti, ayağını devenin dizine koyarak beni bindirdi. Deveyi sürerek geldik, tam öğle sıcağında mola verildiği sırada orduya yetiştik. İşte o zaman benim yüzümden helâk olan olmuş (dedikoduya başlamışlar).

İftirâyı yürütenlerden biri, Abdûllah ibn Übeyy ibn Selûl idi. Medine'ye geldik, ben bir ay hasta oldum. İftirâcıların sözleri, halk arasında yayılmış, herkes bu meseleyi konuşuyormuş ama benim hiç haberim yok. Ancak daha önce hastalandığım zaman gördüğüm şefkati bu sefer Allah'ın Elçisinden görmeyişim, beni kuşkulandırıyor, acımı daha da artırıyordu. Yalnız eve geliyor, selâm veriyor, "Bu nasıl?" deyip dönüyordu. Benim, olanlardan haberim yoktu.

İyileşmeğe başladıktan sonra dışarı çıktım. Mistah'ın annesi de benimle beraber çıktı. Menâsı'a doğru gittik. Sadece geceden geceye tuvalet için çıkardık. Henüz evlerimizin yanına tuvalet yapılmazdan öne oraya giderdik. Biz de eski Araplar gibi tuvalet için şehir dışına çıkardık. Evlerimizin yanına tuvalet yapmaktan rahatsız olurduk. Ben ve Mistah ibn Usâse'nin annesi, beraberce gittik. Bu kadın 'Abdi Menâf oğlu Ebî Ruhm'un kızı idi. Bunun annesi, Ebubekir es-Sıddîk'in teyzesi olur. Ben ve o, işimizi bitirip eve doğru yöneldiğimiz sırada Mistah'ın annesinin örtü içinde ayağı kaydı.

— Mistah kahrolsun, dedi.

— Ne kötü şey söyledin, Bedir'de bulunmuş bir adama küfür mü ediyorsun? dedim.

— Sen onun ne dediğini duymadın mı? dedi.

— Ne demiş? dedim.

İftirâcıların sözlerini anlattı. Hastalığım arttı, evime döndüm. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) eve geldi, yine:

— O nasıl? dedi.

— Bana izin verir misin, babama gitmek istiyorum, dedim.

Bu haberi onlardan iyice öğrenmek istiyordum. Allah'ın Elçisi bana izin verdi, babamlara geldim. Anneme dedim ki:

— Anneciğim, bu insanlar ne söylüyorlar?

— Kızım, dedi, hangi kadın güzel olur, kocası onu severse ortakları onun hakkında çok dedikodu çıkarırlar.

— Subhânellâh, demek insanlar böyle söylemiş ha! dedim. O gece sabaha kadar ağladım, gözümün yaşı hiç durmadı, gözüme uyku girmedi. Ağlaya ağlaya sabahı ettim.

Kendisine vahiy gecikince Allah'ın Elçisi (s.a.v.), âilesini boşayıp boşamama konusunu 'Alî ibn Ebî Tâlib ve Üsâme ibn Zeyd(Allah ikisinden de razı olsun)a danıştı. Üsâme, Peyğamber âilesinin suçsuzluğunu, onlara karşı sevgi ve saygı gerektiğini söyledi:

— Ya Resûlâllah, senin âilen hakkında sadece hayır biliyoruz, dedi.

Fakat Alî:

— Ya Resulâllâh, dedi, Allah senin yolunu daraltmamıştır. Ondan başka kadınlar çoktur. Hangi kızı istersen sana gelir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Berbere'yi çağırdı:

— Ey Berbere, dedi, seni kuşkulandıran bir şey gördün mü?

Berbere:

— Hayır, dedi, seni gerçek olarak gönderen (Allah) hakkı için onu kınayabileceğim hiçbir şey görmedim. Bütün bildiğim: O küçük bir kızdır. Âilesi hamur yaparken o uyur. Evdeki koyun gelir, hamuru yer. (Kendisine teslim edilen hamuru koruyamayacak kadar küçüktür).

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) kalktı, minbere çıktı, Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl'den, özür dilemesini isteyerek şöyle dedi:

— Ey müslümanlar topluluğu, âilem hakkında beni inciten bir adama karşı kim beni destekler? Vallâhi ben âilem hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Bir adamı söylediler ki onun da iyilikten başka bir şeyini bilmiyorum. O, âilemin yanına sadece benimle beraber gelirdi.

Sa'd ibn Mu'âz kalktı:

— Yâ Resûlâllâh, dedi, ben seni desteklerim, eğer o adam Evs'ten ise boynunu vururum. Kardeşlerimiz Hazrec'den ise bize emredersen derhal buyruğunu yerine getiririz.

Aslında sâlih bir adam olan Sa'd ibn Ubâde, Sa'd'ın sözlerinden ötürü hamiyete kapılarak kalktı, Sa'd'e:

— Yalan söyledin, Allah hakkı için onu öldüremezsin, buna gücün de yetmez, dedi.

Üseyd ibn Hudayr Sa'd ibn 'Ubâde'ye:

— Sen yalan söyledin, vallâhi onu öldürürüz. Sen bir münâfıksın, münâfıkları savunuyorsun, dedi.

Evs ve Hazrec kabileleri birbirine kızıştılar, vuruşmağa yeltendiler. Minberde bulunan Allah'ın Elçisi, onları yatıştırmağa devam etti, sonunda sustular, o da sustu.

O gün ağladım, göz yaşım durmadı. Gözüme uyku girmedi. Annem babam yanıma geldiler. İki gece bir gün ağladım. Onlar da ağlamanın yüreğimi ferahlatacağını sanıyorlardı. Onlar yanımda oturdukları, benim de ağlamam devam ettiği sırada ensârlı bir kadın, yanıma girmek için müsaade istedi. İzin verdim, oturdu. Benimle beraber ağlamaya başladı. Tam bu sırada Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bize geldi, selâm verdi, oturdu. O dedikodu çıkalıdan beri hiç yanıma oturmamıştı. Aradan bir ay geçtiği halde benim hakkımda bir vahiy de gelmemişti. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) otururken şehâdet getirdi, sonra şöyle dedi:

— Ey Âişe, senin şöyle şöyle yaptığın bana söylendi. Eğer sen suçsuz isen, Allah senin suçsuzluğunu ortaya çıkaracaktır. Ama eğer bir günâha yeltendi isen, Allah'tan mağfiret dile, O'na tevbe et, çünkü kul günâhını itiraf edip Allah'a tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul buyurur, dedi.

Allah'ın Elçisi sözlerini tamamlayınca gözümün yaşı kesildi. Bir tek damla dahi düşmedi. Babama:

— Allah'ın Elçisinin söylediklerine cevap ver, dedim.

— Vallâhî Allah'ın Elçisine ne diyeceğimi bilmiyorum, dedi.

Anneme:

— Allah'ın Elçisinin söylediklerine cevap ver, dedim.

— Allah'ın Elçisine ne diyeceğimi bilmiyorum, dedi.

Ben henüz Kur'ân'dan çok şey okuyamayan küçük bir kızdım.

— Vallâhi, dedim, anladım ki sizin duyduğunuz bu söz, kalblerinizde

yer etmiş, bunun doğruluğuna inanmışsınız. Şimdi ben size "Suçsuzum" desem -ki Allah suçsuz olduğumu biliyor- benim sözümü kabul etmezsiniz. Şayet Allah'ın, uzak olduğumu bildiği bir işi yaptığımı söylesem, o zaman beni doğrularsınız. Vallâhi Yusuf'un babasının dediği gibi: *"Artık bana güzel sabretmek düşer. Dediğinize dayanmak için ancak Allah'tan yardım istenir"*[1] demekten başka söyleyecek bir söz bulamıyorum.

Sonra duvara doğru döndüm, yatağımın üstünde yan üzeri yattım. Ben suçsuz olduğumu biliyordum ama doğrusu, Allah'ın benim hakkımda bir şey indireceğini sanmıyordum. Ben kendimin, Allah'ın, hakkımda, okunan bir âyet indirecek düzeyde olmadığımı düşünüyordum. Allah'ın Elçisi belki bir ru'yâ görür de Allah, o ru'yâ ile benim suçsuzluğumu bildirir ümidinde idim.

Vallâhi Allah'ın Elçisi (s.a.v.) yerinden ayrılmadan ve ev halkından hiç kimse dışarı çıkmadan ona vahiy indirildi. Vahiy esnasında kendisini kaplayan sıkıntı onu kapladı. İndirilen sözün ağırlığından dolayı kış gününde kendisinden inci gibi terler akmağa başladı. O durum kendisinden açıldığı zaman Allah'ın Elçisi gülüyordu, söylediği ilk söz şu oldu:

— Âişe, yüce Allah seni berâet ettirdi.

Annem:

— Kalk onun yanına git, dedi.

— Vallâhi kalkıp yanına gitmem. Allah'tan başka kimseye hamdetmem, dedim.

Yüce Allah: "إِنَّ الذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنكُمْ" den itibaren on âyet indirdi. Allah suçsuzluğum hakkında bunları indirince Ebubekr es-Sıddîk (Allah ondan razı olsun):

— Vallâhi Âişe'ye söylediği sözden dolayı bundan sonra Mistah'a hiçbir şey vermeyeceğim, dedi.

Ebubekir, akrabası (teyzesi oğlu) olup fakirliğinden dolayı Mistah'ın geçimini sağlardı. Yüce Allah: *"Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere bir şey vermemeğe yemin etmesinler, affetsinler, geçsinler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah bağışlayan, esirgeyendir"* meâlindeki 22 nci âyeti indirince:

— Evet vallâhi ben Allah'ın beni bağışlamasını dilerim diyen Ebubekir, eskiden olduğu gibi yine Mistah'ın geçimini sağlamağa devam etti. "Vallâhi onun geçimini hiç kesmem" dedi.

1. Yusuf Sûresi: 18.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Zeyneb binti Cahş'a benim hakkımda sormuş:

— Zeyneb, ne bildin, yahut ne gördün? demiş. Zeyneb:

— Yâ Resûlâllâh, ben kulağımı, gözümü korurum, hayırdan başka bir şey bilmiyorum, demiş.

Peyğamber(s.a.v.)in eşleri arasında benimle rekabet eden yalnız o idi. (Buna rağmen bu konuyu istismar etmedi). Allah onu takvâ ile korudu. Fakat kızkardeşi Hamne, kızkardeşi lehine uğraşır, iftiracıların sözlerini söylerdi. O da kendilerini mahveden iftirâcılardan olmuştu [1].

Benim suçsuzluğumu bildiren âyetler indikten sonra Allah'ın Elçisi (s.a.v.) minbere çıktı, bunu anlattı ve Kur'ân'ı okudu. İki erkekle bir kadının cezalandırılmasını emretti. Bunlara had vuruldu [2].

Had vurulan erkekler: Hassân ibn Ŝâbit, Mistah ibn Uŝâŝe, kadın da Hamne bint Cahş'tır [3]. Olayı önce bunlar yaymışlardı. Oysa hadisin içinde bu işi plânlayanın, 'Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl olduğu belirtiliyor. Buna rağmen burada ona had vurulduğundan söz edilmiyor. Fakat Râzî'nin kaydettiği benzeri bir haberde 'Abdullâh ibn Übeyy'e de had vurulduğu anlatılır [4]. Ancak bu çok zayıf bir ihtimaldir.

Tefsirlerde olayı plânlayanın ve insanların kafasına sokanın 'Abdullâh ibn Übeyy olduğu: *"Onlardan yalanın en büyüğünü idare edene de büyük bir azâb vardır"* [5] cümlesiyle de onun kasdedildiği anlatılır. Buna rağmen ötekiler cezalandırıldığı halde bunun cezalandırılmaması gariptir. Ya bu adam gizlice bu işi başkalarının kafasına sokup kendisi arka plânda kalmış, kimsenin yanında bir şey söylememiş, iftirâsı şâhitle sabit olmadığı için kendisine had vurulmamıştır, -ki Müslim'in ifadesinden bu anlaşılıyor [6]-, yahut lider olduğu için ona had vurulması, bir karışıklığa, toplumun birbirine düşmesine sebebolacağından cezalandırılması uygun görülmemiştir. Yeni kurulmakta olan İslâm toplumunun genel menfaati bunu gerektirmiştir. Gerçeği Allah bilir.

Bu suçlamanın, tamamen bir iftira olduğu açıktır. Hz. Âişe gibi henüz kendini bilme çağında dahi olmayan ondört onbeş yaşındaki bir kızın, geceleyin düşürdüğü gerdanlığı aramağa gidip gecikmesi, ordunun yürümesi, cılız bünyesinden dolayı hevdec içinde olup olmadığının fark edilmemesi ve geride kalan bir adamın onu görüp orduya yetiştirmesi gayet normaldir.

1. Buhârî, Şehâdât: 15, Tefsîr, Sûre: 12, 24; Meğâzî: 34; Eymân: 13/18; İ'tisâm: 28; Tevhîd: 35, 52; Müslim, Tevbe: 56; İbn Hanbel, Musned: 6/194-195, 197; et-Tâc: 4/192.
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 24; Ebû Dâvûd, Hudûd: 34; İbn Hanbel, Musned: 6/30, 35.
3. Taberî, Râzî; et-Tâc şerhi: Ğâyetu'l-me'mûl: 4/192.
4. Mefâtîh:23/176. 5. Nûr Sûresi:11. 6. Müslim, Tevbe, hadîsu'l-İfk, Nevevî şehri:17/115-116.

Hz. Âişe, Peyğamber'in eşidir. Allah'a, Peyğamber'e inanmış hangi insan Peyğamberine hiyanet eder? Hele bu insan, Peyğamber'in zevcesi, Peyğamber âilesinden sonra İslâm dininin girdiği evlerin ikincisi olan Ebubekir'in evinde yetişmiş bir kızsa bu kötülüğü yapar mı? Eğer kötü niyeti olsa, geride kalınca kendisinin dedikodu konusu yapılacağını düşünür, hâşâ başka fırsatlar arardı. Niçin herkesin farkında olacağı bir şekilde, böyle bir işe teşebbüs etsin? Peyğamber'in uğrunda her zaman canını fedâ etmeğe hazır bir müslüman, onun namusuna hor bakabilir mi? Bunu bir sahâbî değil, kalbinde en ufak Allah ve Peyğamber inancı olan hiçbir insan yapmaz. Bırakın peyğamberi, samimi asker dahi ordu kumandanının karısına hain gözle bakmağa cesaret edemez. Bu zat, sonradan Allah yolunda şehid olmuştur.

Kaldı ki Âişe de, Safvân da Hz. Peyğamber'e vahiy geldiğini, suçlarının ergeç ortaya çıkacağını bilirlerdi. Bu, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e itâati bir türlü içine sindiremeyen, hele Mustalik Oğulları Gazâsı sırasında da söylediği bir söz yüzünden kendi adamları içinde dahi itibarını yitiren 'Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl'ün, Peyğamber'den öc almak için 'Âişe'nin bu çocukluk hareketinden yararlanarak plânlayıp gizlice zihinlere soktuğu ve birtakım maşaları vasıtasiyle ortalığa yaydığı bir iftiradan başka bir şey değildir.

Bu âyetler, mü'minlerin böyle asılsız dedikodulardan sakınmalarını, asılsız şeylerle kimsenin namusunu lekelememelerini, namus lekelemenin, Allah katında büyük bir suç olduğunu bildirmektedir. İyice emin olmadığı bir şey hakkında hele böyle önemli konular üzerinde konuşmak bir mü'mine yakışmaz.

19 ncu âyette bu fuhşu, yani Âişe'ye atılan iftirayı toplum içinde yayanlara dünyâ ve âhirette azabedileceği belirtiliyor. Dünyadaki azâb bunlara vurulan dayak cezası, âhiretteki azâp da cehennem ateşi diye tefsir edilir. Maamâfîh âyet geneldir. Âyetten başkasına iftira edenlerin, dünyâda başlarına belâ geleceği, âhirette de azâba uğrayacakları anlaşılır.

Burada Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin tutumu cidden örnek bir davranıştır. Karısı ona:

— İnsanların Âişe hakkında söylediklerini duymadın mı? deyince Ebû Eyyûb:

— Evet, o yalanı duydum. Peki, ey Ümmü Eyyûb, sen bu işi yapar mısın? diye sormuş. O:

— Hayır, deyince:

— Öyle ise vallâhi Âişe senden hayırlıdır, demiştir [1].

1. Fethu'l-Bârî: 8/470.

Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Ben on özellikle Peyğamber(s.a.v.)in diğer hanımlarından üstün kılındım: Peyğamber (s.a.v.) yalnız beni kız olarak almıştır. Annem babam hicret etmişlerdir. Cebrâîl Aleyhisselâm, Hurayrede [1] benim şeklimde Peyğamber(s.a.v.)e gelerek benimle evlenmesini ona emretmiştir. Ben onunla beraber aynı kabda yıkanırdım. İkimiz aynı yorgan altında iken Cebrail ona vahiy indirdi. Benimle Şevvâl ayında nikâhlandı ve yine o ayda zifaf oldu. Benim Sehrim ile nahrim [2] arasında (bağrımda) vefat etti. Allah gökten benim suçsuz olduğuma dair vahiy indirdi. Peyğamber (s.a.v.) benim odama defnedildi. Bu hususlarda diğer hanımlarının hiçbiri bana eşit değildir" [3].

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِؕ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِؕ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًاۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّٖي مَنْ يَشَٓاءُؕ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ
عَلٖيمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ اُو۬لُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا اُو۬لِي الْقُرْبٰى
وَالْمَسَاكٖينَ وَالْمُهَاجِرٖينَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُواؕ اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ
اللّٰهُ لَكُمْؕ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٢﴾

1. Ebvâ ile Mekke arasındaki Nahle yakınında bir yerin adıdır. Ficâr olaylarından dördüncüsü burada geçmiştir (Mu'cemu'l-buldûn: 2/250).

2. Sehr (سحر) akciğer, kalb, karaciğer; nehr (نحر) ise boğaz çukuru demektir. Hz. 'Âişe bu sözüyle Peyğamber'in, başını kendisinin göğsüne yaslamış olarak vefât ettiğini anlatmaktadır: Lisânu'l-'Arab.

3. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/192.

21- Ey inananlar, şeytânın adımlarını izlemeyin. Kim şeytânın adımlarını izlerse bilsin ki şeytân, edepsizliği ve kötülüğü emreder. Eğer size Allah'ın lûtfu ve rahmeti olmasaydı, hiçbirinizi aslâ temizlemezdi. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah işitendir, bilendir. 22- Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere bir şey vermemeğe yemin etmesinler; affetsinler, hoşgörsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

Tefsîr:

21 nci âyet, mü'minlere şeytana uymamalarını; şeytanın, kendisine uyanları, kirli, pis işlere iteceğini bildiriyor. Allah, lûtfu ve rahmetiyle kullarından dilediğini kötü ahlâk kirlerinden temizler. Eğer o, mü'min kullarına acımasaydı, hiç kimseyi bu kirlerden temizlemezdi. O, kullarının sözlerini işitir, hallerini görür.

22 nci âyette hali vakti yerinde olup sadaka ve ihsanda bulunabilen kulların, yakınlarına, yoksullara, hicret edenlere, Allah yolunda yardım etmemek için and içmemeleri, hoşgörülü olup kusur edenleri bağışlamaları buyurulmaktadır.

Yemîn anlamındaki " أَلِيَّة " kökünden gelen " يأتل " kelimesi yemin eder, demektir. " ولا يأتل " iyilik etmemeğe yemin etmesin, demektir. Fakat Ebu Müslim Isfahânî'ye göre bu fi'lin aslı " يأتلى "dir. Cezm dolayısıyla sonundaki yâ düşmüştür. " ولا يأل ", " ولا يأتل " aynı anlama gelir. "ولا يأتل" fakirlere iyilikten geri kalmasın demektir [1]. Fakat bu âyet, tıpkı " ولاتجعلوا الله عرضة لأيمانكم أن تبروا: *Yeminlerinizi, iyilik etmenize engel yapmayın*" [2] âyetine benzediğinden çoğunluğun tefsîri daha uygundur.

Bu âyetin, Mistah'ın geçimini sağlayan, fakat Âişe'ye iftira atanlardan olduğu için bir daha ona yardım etmeyeceğine yemin eden Hz. Ebubekir hakkında inmiş olduğunu biraz önce söylemiştik. Bu âyet, indikten sonra, Hz. Ebubekir: "Evet Rabbimiz, vallâhi, biz senin bizi bağışlamanı dileriz!" deyip, evinde büyüttüğü yetim Mistah'a yapmakta olduğu yardımı sürdürmüştür [3].

Âyetin sözgeliminden, kendisine had vurulmuş olan Mistah'ın yaptığına pişman olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığına pişmanlık duyan affedilir. Âyet, genel olarak bütün mü'minlere hoşgörüyü, vaktinde yapılmış bir hatâ yüzünden sürekli kin tutmamayı öğütlemektedir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/187. 2. Bakara Sûresi: 224. 3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/277.

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ
أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

23- O namuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zinâ iftirâ edenler, dünyâda da, âhirette de lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azâb vardır. 24- O gün ki dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şâhitlik edecektir. 25- O gün Allah, onlara hak ettikleri cezâlarını tam verir ve onlar da bilirler ki Allah, ap açık Haktır.

Tefsîr:

23-25 nci âyetler de öncekiler gibi ifk olayını takiben gelmiştir ve onunla ilgilidir. Bir şeyden habersiz, namuslu kadınlara iftira edenlerin dünyâda da, âhirette de lânetleneceklerini ve büyük bir azâba uğrayacaklarını bildirmektedir. Bu büyük azâbın, âhiret azâbı olacağı, 23-24 ncü âyetlerden anlaşılmaktadır. O gün insanların dilleri, elleri ve ayakları (yani işi yapan organları) aleyhlerine tanıklık edip yaptıklarını söyler. Allah'ın herkese hak ettiği cezayı tam vereceği o günde insanlar, tek gerçek Tanrının Allah olduğunu anlarlar.

Burada Hz. Âişe'nin suçsuzluğu bir kez daha vurgulanmış, namuslu kadınlara iftare edenler de şiddetle uyarılmışlardır. Bu âyetlerde namuslu kadınlara iftira edenler için üç ceza belirleniyor:

1. Dünyâda ve âhirette lânetlenmek,

2. Organlarının kendi aleyhlerine tanıklık etmesi,

3. Âhirette Allah'ın tam cezasına çarpılmak [1].

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediği rivayet edilir:

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/194.

"Şu yedi helâk edici şeyden sakının. Onlar nelerdir yâ Resûlâllah, denildi. Buyurdu ki: Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram kıldığı canı öldürmek, -ancak haklı bir nedenle öldürülürse başka- ribâ yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, bir şeyden habersiz mü'min kadınlara iftirâ etmek" [1].

اَلْخَب۪يثَاتُ لِلْخَب۪يث۪ينَ وَالْخَب۪يثُونَ لِلْخَب۪يثَاتِۚ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّب۪ينَ وَالطَّيِّبُونَ
لِلطَّيِّبَاتِۚ اُو۬لٰٓئِكَ مُبَرَّؤُ۫نَ مِمَّا يَقُولُونَۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٦﴾

26- Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler, kötü kadınlara; iyi kadınlar, iyi erkeklere; iyi erkekler de iyi kadınlara mahsustur. Bunlar, onların söyledikleri çirkin şeylerden uzaktırlar. Bunlara (Allah tarafından) *bağışlama ve cömertçe bir rızık vardır.*

Tefsîr:

26- İfk olayıyla ilgili olan bu âyet de habîs kadın ve erkeklerin, birbirlerine; temiz kadın ve erkeklerin de birbirlerine ilgi duyacaklarını bildiriyor. Herkes kendi tinet ve ahlâkına uygun olanı sever ve onunla beraber yaşar. O temiz insanlar, kötü niyetli kişilerin söyledikleri çirkin sözlerden uzaktırlar. Masum, temiz olan Peyğamberin eşi de temiz olur. Eğer o temiz olmasaydı, Allah onu Peyğamberine eş olarak seçmezdi. Temizliğinden, iffetinden, maddî ve ma'nevî güzelliğinden dolayı Allah onu Elçisine eş yapmıştır. Onun şânı elbette öyle pis dedikodulardan yücedir.

Bu âyette iki ihtimâl vardır. Nehhâs'ın tercîh ettiği ihtimâle göre: *el-habîsât,* zinâ eden kötü kadınlar; *et-tayyibât* da namuslu kadınlardır. Buna göre âyette zinâ eden kadınların, zinâ eden erkeklerle birleşecekleri, onlara ilgi duyacakları; onların, temiz, nâmuslu erkeklerle ilişkileri olmayacağı; iffetli, temiz kadınların da kendileri gibi iffetli erkeklerle evlenecekleri, onların, iffetsiz, zinâ eden erkeklere ilgi duymayacakları bildirilmektedir. Bu âyet: *"Zinâ eden kadın, ancak zinâ eden veya ortak koşan erkekle evlenir"* meâlindeki 3 ncü âyetin anlamını ifâde etmekte ve onu pekiştirmektedir. Yani âyette, iffetli peyğamberin nâmuslu karısına zinâ suçu atılamayacağı vurgulanmaktadır.

1. Buhârî, Vasâyâ: 23, Tıbb: 48; Hudûd: 44; Müslim, Îymân: 144, Vasâyâ: 10; Nesâ'î, Vasâyâ: 12.

İkinci ihtimâle göre *el-habîsât* kötü sözler, *et-tayyibât* da iyi sözler demektir. Âyette: *"Kötü sözler kötü erkeklere âittir. Kötü erkekler, kötü sözleri söylerler. Güzel sözler de iyi erkeklere âittir. İyi insanlara güzel sözler yakışır. Onlar, iftirâcıların söyledikleri çirkin sözlerden uzaktırlar"* buyurulmaktadır[1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى
اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فٖيهَٓا
اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ قٖيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا
هُوَ اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا
بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فٖيهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

27- Ey inananlar, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selâm vermeden girmeyin. Herhalde bunun, sizin için daha iyi olduğunu düşünüp anlarsınız. 28- Eğer oralarda kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oralara girmeyin. Ve eğer size: "Dönün" denirse dönün. Bu, sizin için daha temizdir. Allah, yaptıklarınızı bilendir. 29- Oturulmayan ve içinde eşyânız bulunan evlere (izinsiz) *girmenizden dolayı size bir günâh yoktur. Allah, açığa vurduğunuzu da, gizlediğinizi de bilir.*

Tefsîr:

27-29 ncu âyetlerde getirilen hükümler şunlardır:

1) İzin almadan başkasının evine girmeyiniz, girerken selâm veriniz.

2) Evde kimse yok ise, yahût girmenize müsaade edilmiyorsa geri dönünüz.

1. Kurtubî, el-Câmî': 12/211.

3) Eşyanızın bulunduğu, içinde kimsenin oturmadığı eve girmenizde bir sakınca yoktur.

27 nci âyette "استئناس" kökünden gelen "تستأنسوا" kelimesi, izin alınız demektir. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu kelime aslında "تستأذنوا" şeklinde idi, yazıcı hatâ ile "تستأنسوا" yazmıştır. Übeyy ibn Kâ'b ise "تستأذنوا لكم والتسليم خير لكم من تحية الجاهلية وآلدمور" şeklinde okumuştur [1].

Bu âyetlerin iniş sebebi olarak birkaç rivayet varsa da bunların en makulü, Taberî'nin, 'Adiy ibn Ŝâbit yoluyla gelen şu rivayetidir:

Bir ensâr kadını: "Yâ Resulâllâh, demiş, bazan evde öyle bir halde bulunuyorum ki beni ne babamın ne de çocuğumun görmesini istemiyorum. Fakat bakıyorum ki ben o halde iken âilemden bir erkek yanıma gelmiş oluyor." Birinci âyet bu münasebetle inmiştir.

Âyetler, birinin evine izinsiz girmeyi yasakladığına göre demek ki Araplar böyle şeylere önem vermiyor, hiç haber vermeden şunun bunun evine girip çıkıyor, ev sahibini de rahatsız ediyorlardı. Aynı şeyi Hz. Peyğamber'e de yapıyorlardı: *"Ey inananlar, Peyğamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için girmenize izin verildiği zaman girin ama* (girip de) *yemeğin pişmesini beklemeyin. Yemeğe davet edildiğiniz zaman girin, yemeği yeyince dağılın, söze dalmayın. Çünkü bu* (hareketiniz) *Peyğamber'i incitiyor, fakat o* (size bunu söylemekten) *utanıyor..."* [2] âyeti bunu ifade etmektedir.

'Amr ibn Abdullâh ibn Safvân'ın anlattığına göre Kelede İbn Hanbel [3] hiç selâm vermeden, izin almadan Hz. Peyğamber'in yanına girmiş. Peyğamber (s.a.v.) dönmesini ve: "Esselâmu 'aleykum, gireyim mi?" diye izin almasını emretmiştir [4]. Buna dair rivayetler çoktur. İşte Kur'ân, bu tür olaylar üzerine inen bu âyetlerinde her zaman ve her yerde geçerli olacak görgü kuralları getirmiştir.

İnsanın, gittiği ev halkından üç defa izin istemesi, yani üç defa kapıyı çalması, kapıyı çalarken tam kapının karşısında değil, kapı açıldığı zaman içerisi görünmeyecek biçimde kenarda durması sünnettir. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Birinin kapısına geldiği zaman kapının karşısında değil, sağında veya solunda dururdu"* [5].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/196.
2. Ahzâb Sûresi: 53.
3. Safvân ibn Ümeyye'nin ana bir kardeşidir, sahâbîdir.
4. el-Fethu'r-Rabbânî: 17/344.
5. Ebû Dâvûd, Edeb: 128.

Bunun sebebi, kapı açılır açılmaz içerisinin görülmemesidir. Hz. Enes, Peyğamber'in: *"Biriniz üç defa izin isteyip de kendisine izin verilmezse dönsün"* buyurduğunu rivayet etmiştir [1].

Ebu Sa'îd el-Hudrî şöyle demiş: "Bir gün ensârlılarla beraber oturuyordum. Ebû Mûsa, korku içinde geldi. Neden korktuğunu sorduk:

— Ömer, kendisinin yanına gitmemi emretti. Gittim, yanına girmek için üç defa izin istedim. İzin verilmedi. Ben de döndüm. Sonra:

— Neden bana gelmedin? dedi.

— Sana geldim, üç defa izin istedim, izin verilmedi. Peyğamber Aleyhisselâm: *"Biriniz üç defa izin ister de, kendisine izin verilmezse geri dönsün"* buyurmuştu, dedim.

— Bu söylediğinin doğru olduğuna ya kanıt getirirsin, yahut seni cezalandırırım, dedi.

Babam, *"Cemâatin en küçüğü seninle gelsin, şâhitlik etsin"* dedi. Ebû Saîd kalkıp bu sözü, Peyğamber'in söylediğine şâhitlik etti. Bir rivayete göre Ömer Ebû Mûsâ'ya: "Ben seni suçlamadım, fakat insanların rastgele Peyğamber'e sözler uydurmasından (Peyğamber şöyle dedi, böyle dedi demelerinden) korktuğum için böyle yaptım, dedi" [2].

İzin almak, sadece başkasının evine girmeğe mahsus değildir. Kişinin annesinin, babasının, mahremlerinin özel odalarına girmek için de kapıyı çalıp izin alması gerekir.

Bir adam Hz. Peyğamber'e: "Annemin yanına girmek için de izin isteyeyim mi?" diye sormuş, Hz. Peyğamber: "Evet" demiş. Adam: "Ama ben evde onunla beraber kalıyorum" demiş. Peyğamber: "Onu çıplak görmek ister misin?" demiş. Adam: "Hayır" deyince, Peyğamber: "Öyle ise yanına girmek için izin al" demiştir [3].

'Atâ ibn Ebî Rabâh, kendi yanında bulunan yetim kız kardeşlerinin yanına girerken de izin almak gerekip gerekmediğini sormuş, İbn Abbâs: "Onları çıplak görmek istemiyorsan izin al" demiştir [4].

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ

1. Buhârî, İsti'zân: 13; Müslim, Âdâb: 32, 34, 35, 37; Ebû Dâvûd, Edeb: 127, 130; Tirmizî, İsti'zân: 3; İbn Mâce, Edeb: 17; Dârimî, İsti'zân: 1, 2, 3; İbn Hanbel: 3/6, 19,...
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/197; İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/279-280.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/279-280.
4. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/281.

إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ
وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ
بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي
أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ
الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ
بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

30- İnanan erkeklere söyle: Bakışlarından bazılarını yumsunlar, ırzlarını korusunlar. Bu, onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah, onların her yaptıklarını haber almaktadır. 31- İnanan kadınlara da söyle: Bakışlarından bazılarını yumsunlar, ırzlarını korusunlar, süslerini göstermesinler. Ancak kendiliğinden görünenler hariç. Baş örtülerini (göğüs) *yırtmaçlarının üstüne koysunlar, süslerini kimseye göstermesinler. Yalnız kocalarına, yâhut babalarına, yâhut kocalarının babalarına, yâhut oğullarına, yâhut kocalarının oğullarına, yâhut kardeşlerine, yâhut kardeşlerinin oğullarına, yâhut kız kardeşlerinin oğullarına, yâhut kadınlarına, yâhut ellerinin altında bulunan*(köle)*lerine, yâhut kadına ihtiyâcı bulunmayan erkek tâbi'lerine* (yani hizmetçilerine, yardıma muhtaç ihtiyarlara, bunaklara ve dilencilere) *yâhut henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklara gösterebilirler. Gizledikleri süslerinin bilinmesi için ayaklarını vurmasınlar. Ey mü'minler,*

topluca Allah'a tevbe edin ki felâha eresiniz.

Tefsîr:

30 ncu âyette mü'min erkeklere, bakışlarından bazılarını yumup ırzlarını korumaları, ruhen temiz kalmaları için böyle yapmalarının daha iyi olduğu buyuruluyor.

Şehvet düşüncesinin ilk etkeni gözdür. Göz görünce şehvet düşüncesi uyanır, kabarır, sonunda insanı zinâ yollarına sürükleyebilir. Gözü kötü bakıştan korumakla gönül de kötü düşünceden korunmuş olur. Bunun için âyette gözleri harama bakmaktan, ırzı zinâdan korumak emredilmiştir. Göze çarpmak haram değildir. Haram olan döne döne bakmaktır. Hz. Peygamber'in: *"Ey Alî, birbiri ardınca bakma. Birinci bakışın zararı yoktur ama ikinci bakışın sana zararlıdır"*[1] buyurduğu rivayet edilir.

31 nci âyette de inanmış kadınlara, bakışlarından bazılarını yani harama bakışları yumup ırzlarını korumaları, kendiliğinden görünenler dışında kalan zinetlerini göstermemeleri, baş örtülerini göğüs yırtmaçlarının üstüne koyup tenlerini örtmeleri; kocalarına, babalarına, öz ve üvey oğullarına, kayınbabalarına, erkek ve kızkardeşlerinin oğullarına, kadınlarına, kölelerine, erkekliği kalmamış erkek hizmetçilerine, henüz kadınlara istek duymayacak yaştaki çocuklara zinetlerini gösterebilecekleri; elbise altında kalan zinetlerini belli etmek için ayaklarını yere veya birbirine vurmamaları buyurulmakta ve felâha ermeleri için inananların tevbe etmeleri yani aksine hareketlerden dönmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Sûre baştan beri hep nâmusa ilişkin hükümler getirmektedir. Burada da mü'minlere, iffetlerinin temiz kalması için nasıl hareket etmeleri gerektiği anlatılmıştır. İffetin dedikodudan, ruhun şehvet hislerinden kötü düşüncelerden uzak kalması için böyle yapılması gerekir.

Kur'ân, insanlık bakımından erkekle kadın arasında bir fark görmemiş, her ikisine birden hitabetmiştir. Burada da toplumun kötü düşüncelerden, dedikodulardan uzak, temiz ve nezih kalması için önce erkeklere, sonra kadınlara bakışlarını harama yummaları, namuslarını korumaları emredilmiş; ayrıca kadına, mahrem olmayan erkeklere, zinetlerini göstermemeleri; elbiselerinin, teni gösteren yırtmaçlarını örtmelerini, ancak âdeten görünen zinet ve zinet yerlerinin örtünmesine gerek olmadığı buyurulmuştur.

1. Ebû Dâvûd, Nikâh: 43; Tirmizî, Edeb: 28; Dârimî, Rikak: 3; İbn Hanbel, Musned: 5/351, 353, 357.

Zînet: Süs demektir. Daha çok kadınların taktıkları altun, gümüş gibi süs eşyasına zînet denmekle beraber kadının câzip yerlerine de zînet denebilir. Tefsirlere göre âyette zînet ile, takılan süs eşyasından çok, bu eşyanın takıldığı zînet yerleri kasdedilmiştir. Çünkü zînetin gösterilmesi, haram olmakla zînetin takıldığı yerin gösterilmesi de haram olur. Vücudun âdeten görünen yerleri dışındaki yerlerin gösterilmesi yasaklanmıştır. Bu âdeten görünen yerler: Yüz ve eller olarak tefsîr edilir[1].

Şayet zînet ile, giyilen elbise, yapılan süs, takılan süs eşyası kasdedilmiş ise kendiliğinden görünen zînetler bunun dışında tutulmuştur. Tefsirlere göre bunlar: Sürme, kına, yüzük, bilezik gibi şeylerdir[2]. Gizlenmesi gereken zinet eşyası da: Halhâl, küpe, bilezik ve üstü örtülmesi emredilen göğüs yırtmacı altındaki yerlerdir. Bunun dışındakiler ise namazda açılması ve yabancılara gösterilmesi mübâh olan yerlerdir[3].

Elde kanıt olmadığından kadının ayaklarının haram olup olmadığında ihtilâf eden müfessirler, kadının sesinin haram olmadığı kanısındadırlar. Çünkü Peyğamber(s.a.v.)in hanımları, erkeklere hadis rivayet ederlerdi[4]. Eğer fitneye sebebolacaksa sesini yükseltmesinin haram olduğunu söyleyenler de vardır, fakat bunların bir delilleri yoktur. Kendi akıl yürütmeleriyle, o günlerin şart ve gelenekleri içerisinde bu yargılara varmışlardır. Yoksa kadının sesi haram değildir.

Humur: Kadınların baş örtülerine denir. Âyette geçen *cüyûb* ise *ceyb*'in çoğuludur. *Ceyb:* Gömleğin göğüs yırtmacına denir ki normal olarak bunun arkasından ten görünür. Aynı âyetteki *"illâ mâ zahara minhâ: Ondan, kendi kendine görünen hariç"* kaydıyla açığa çıkan, kendiliğinden görünen zînet eşyası veya zînet yerleri örtünme dışı tutulmuştur. İbn Abbâs, bu cümle ile yüz ve iki avucun ve yüzüğün kasdedildiğini söylemiştir. Ebubekir'in kızı Esmâ'nın sözünden de bu anlaşılıyor: "Esmâ, Peyğamber(s.a.v.)in yanına ince bir elbise ile girmiş, Peyğamber yüzünü öteye çevirmiş:

— *Ey Esmâ, kadın bülûğa erince şundan, şundan başkasını göstermesi doğru değildir,* diyerek yüzünü ve avuçlarını göstermiştir[5].

Yüz ve el haram olsaydı, namazda örtülmesi emredilirdi. Namazda yüzü ve elleri örtmek gerekmez. İhramda yüzü örtmek ise haramdır. Hac zamanında herkesin yanında açılması gerekli olan yer, diğer zamanlarda niçin örtülsün?

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/284.
2. Câmi'u'l-beyân: 18/118.
3. Câmi'u'l-beyân: 18/120.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/206.
5. Ebû Dâvûd, Libâs: 31; Tirmizî, Fiten: 44; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/284.

Kadının yüzü ve elleri dışında kalan kısmı avrettir. Ellerin içi de, dışı da avret değildir. Ellerin dışını avret sayanlar varsa da çoğunluk, ellerin avret olmadığı görüşündedir. Çünkü kadın da alışveriş yaparken, diğer ihtiyaçlarını görürken, şahitlik yaparken yüzünü açmak, eşyasını almak, iş yapmak için ellerini kullanmak zorundadır. İslâm, insanlara güçlük çıkarmak için değil, onları mutlu kılmak için gelmiştir [1]. Hattâ Taberî'nin rivayet ettiği bir hadiste kolun dirsek ile el arasında kalan kısmının yarısı avret değildir: *"Peyğamber* (s.a.v.), *kadının zirâ'ının yarısına kadar kısmını göstermesini mübah kıldı"* [2].

"Yabancı bir erkeğin, kadının yüzü ve elleri dışındaki yerlerine bakması helâl değildir. Ancak tedavi için doktor, kadının her yerine bakabilir. Bu, zarurettir. Kadınların sünnet edildiği yerlerde sünnetçi erkeğin, kadının edeb yerine bakmasında da bir sakınca yoktur" [3].

Âyette sayılan mahremleri için kadının avreti, sadece göbekle diz kapağı arasıdır. Kendi kocasına ise her tarafı helâldir. Bazı kimseler, sonradan kadının yüzünün de haram olduğunu söylemişler ve kadını peçe içine sokmuşlardır. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de Peyğamber(s.a.v.)e: Bundan böyle güzellikleri hoşuna gitse de mevcut eşlerinden başka bir kadınla evlenemeyeceğini, bu eşlerini başka kadınlarla değiştiremeyeceğini bildiren âyetten de [4] yüzün haram olmadığı anlaşılır. Çünkü eğer yüzü göstermek haram olsaydı, Hz. Peyğamber, kadının güzel olup olmadığını bilemez ve onun güzelliği de hoşuna gitmezdi. Oysa âyet, güzelliği hoşuna giden kadınlar olsa da onlarla evlenemeyeceğini bildirdiğine göre demek ki kadınların yüzlerine bakmaya müsaade etmiştir. Bundan da kadının yüzünün haram olmadığı anlaşılır. Râzî de bu kanâattedir.

Erkeğin avretine gelince: Erkeğin bakılması haram olan yerleri, mezheplere göre değişiklik gösterir. Genellikle göbekle diz kapağı arası avret sayılmıştır. Ebû Hanîfe'ye göre diz de avrettir. İmam Malik'e göre baldır avret değildir. Yani ona göre erkekte avret, sadece edeb yerleri olmaktadır. Esasen hiçbir âyette erkekler için bir avret yeri belirlenmemiştir. Erkeğin avret yeri, bazı hadislere göre tesbit edilmiştir. Bu hadisler arasında ihtilâflar bulunduğundan erkekte avret mahalli konusunda mezhepler arasında görüş farkları ortaya çıkmıştır.

" أَوْ نِسَائِهِنَّ *: Yâhut kendi kadınlarına karşı zinetlerini gösterebilirler"* cümlesine dayanarak bazı kimseler, mü'min kadınların, sadece mü'min ka-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/202-203.
2. Câmi'u'l-beyân, âyetin tefsîri.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/203.
4. Ahzâb Sûresi: 52.

dınlara mahrem olduklarını, gayri müslim kadınlara haram olduklarını söylemişlerdir ki bu son derece indî ve aşırı bir görüştür. *"Yahut kadınları"* tabirinden maksat, çoğunluk halini belirtmektir. Kadınların, toplumda karşılaştıkları kadınlar demektir. Bu ifadeden, diğer kadınların, müslüman kadınlara nâ mahrem olması gerekmez. Kadının, kadına haram kılınmasının ne anlamı, ne de yararı vardır. Şeriatta boş, yararsız bir şey emredilmez. Peyğamber(s.a.v.)in sahâbîleri Kudüs'e geldikleri zaman onların hanımlarını yahudi ve hıristiyan kadınları karşılamışlardı [1].

" ولايضربن بأرجلهن : *Ayaklarıyla vurmasınlar"* cümlesi şöyle açıklanır: Arap kadınları, gezerken ayaklarındaki halhalları şakırdasın diye ayaklarını birbirine vururlardı. İşte mü'min kadınlara böyle yapmamaları buyurulmuştur.

Âyette kadının, yanlarında güzel elbise ve zinetleriyle dolaşabileceği belirtilen mahremler, Ahzâb Sûresinin 55 nci âyetinde de zikredilmiştir. Yalnız burada mahremler arasına kocalar, kocaların oğulları ve cinsel yönden kadına ihtiyacı kalmamış erkekler de katılmıştır. Âyette sayılmayan amcalar, dayılar da gerek âyette anılanlara kıyasla, gerekse Hz. Peyğamber(s.a.v.)in sözleriyle mahremlerden sayılmışlardır. Gerçi amca ve dayıyı mahrem saymayanlar da olmuştur ama bu, fevkalâde garip bir zihniyettir [2]. Âyette sayılan mahremler, kadının her yerine bakabilirler. Ancak avret yerine bakmaları bazılarına göre mekrûhtur. İmâm Mâlik'e göre kocaya bu bile mekruh değildir [3].

İşte İslâmın getirdiği örtünme budur. Görüldü üzre İslâm, kadını çarşaf ve peçe içine hapsetmemiştir. Fakat zamanla örtünme konusunda ifrâta varılmış ve kadının yüzü de kapatılarak âdeta dört duvarın arasına hapsedilmiştir. Bunlar zamanla oluşmuş ifrat anlayışlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Esasen örtünme, İslâmın getirdiği orijinal bir hüküm değildir. İslâmdan önceki Arap toplumunda, yahudî ve hıristiyanlıkta da vardı. Özellikle temiz, saygın âilelerin kadınları örtünürlerdi. Örtünme, namuslarına son derece düşkün olan Arap toplumunun köklü bir geleneği idi. Zemahşerî şöyle diyor:

"Arap kadınlarının ceybleri (göğüslerinin üstündeki yaka yırtmaçları) genişti. Aradan boyunları, göğüsleri ve göğüslerinin çevresi görünürdü. Baş örtülerini arkalarına sarkıtırlar, fakat önleri açık kalırdı. Boyun, göğüs kısmındaki açıklıkların kapanması için örtülerini ön yırtmaçlarının üzerinden örtmeleri emredilmiştir[4]. Bu ifade, Araplarda baş örtmenin mevcudolduğunu gösterir. Ayrıca Kur'ân'ın: *"Humurlerini* (baş örtülerini) *yaka yırtmaçlarının üzerine salsınlar"* demesi *humur*'un, Araplar arasında bilindiğini kanıtlar. İbn Kesîr de:

1. Kasimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4513.
2. Mefâtıhu'l-ğayb: 23/207. Mehâsin: 12/4512.
3. Mehâsin: 12/4512.
4. Keşşâf.

"Baş örtülerini gerdanlarını gizleyecek şekilde göğüslerinin üstüne koymaları emredilmiştir ki Câhiliyye kadınları gibi yapmasınlar. Çünkü onlar, böyle yapmazlardı. Kadın gerdanı açık şekilde erkekler arasında dolaşırdı. Hattâ boynunu, saçının örüklerini, kulağının küpelerini gösterirdi. Allah, mü'min kadınlara, hey'etlerini ve hallerini örtmelerini emretti" [1].

Henüz müslüman olmazdan önce, babasıyle birlikte Mekke'ye gelip orada insanların bir zâtın başına yığıldıklarını gören Hâris el-Ğâmidî şöyle diyor:

"Babama:

— Şu topluluk nedir? dedim.

— Onlar, içlerinde bir sâbiînin başına toplanmışlar, dedi.

Yaklaştık, bir de gördük ki: Allah'ın Elçisi (s.a.v.), halkı Allah'a kulluğa ve imâna çağırıyor, onlar da ona eziyet ediyorlar. Nihayet güneş yükseldi, halk onun başından dağıldı.Elinde bir su kabı ve mendil bulunan bir kadın geldi. Ağladığı için nahri (gerdanı açıldı) göründü. Allah'ın Elçisi kabı aldı, içti, abdest aldı, sonra başını kaldırıp kadına:

— Kızım, baş örtünle gerdanını kapat, babanın yenileceğinden ve ezileceğinden korkma! dedi.

— Bu kadın kimdir, dedim.

— Bu, kızı Zeyneb'dir, dediler" [2].

Mekke devrinin ilk yıllarında vukubulan bu olay, örtünmenin, Araplar arasında çok eski bir gelenek olduğunu gösteriyor. Çünkü rivayetten, Zeyneb'in, örtülü olarak babasına geldiği, babasının durumuna üzülüp ağlayınca kendisini tutamadığı için örtüsünün açılıp gerdanının göründüğü, bunun üzerine Hz. Peyğamber'in ona, ağlamamasını, baş örtüsüyle gerdanını kapatmasını emrettiği anlaşılmaktadır. Demek ki o toplumda kadınlar örtünüyorlardı. İslâm örtünmeyi orijinal olarak kendisi getirmemiş, toplumda var olan bu şeyi toplum yararına bulduğu için ikrar etmiştir. Zaten o zamanki toplumlarda en açından Yarımada toplumlarında, yahudi ve hıristiyanlar arasında örtünme bir gelenek idi.

Hâtıb ibn Ebî Belte'a, Hz. Peyğamber'in, Mekke'yi fetih hazırlığını bildiren bir mektup yazıp, Mekke'ye gitmekte olan bir kadınla göndermişti. Allah'ın bildirmesi üzerine Peyğamber (s.a.v.), kadını yakalamak ve mektubu almak için Alî ile Zübeyr ve Mikdat'ı gönderdi. Yolda kadını yakalayan Hz.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/284-285.
2. İbnu'l-Esîr, Usdu'l-ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe: 1/321; el-Mektebetu'l-İslâmiyye.

Alî ona, mektubu çıkarmasını, aksi takdirde kendisini soyacağını söyledi. Kadın işin ciddiyetini anlayınca Alî'ye: "Peki, mektubu çıkaracağım, sen öteye dön!" dedi. Alî öteye döndü ve kadın, saçının örüklerini çözüp örüklerin arasından mektubu çıkardı [1].

Şimdi Hâşim oğullarının mevlâsı, müslüman olmamış Kureyşli bir kadının, Alî'nin yanında başını açmaması, ancak Alî öteye döndükten sonra başını açıp mektubu çıkarması, Araplar arasında örtünmenin, çok eski ve köklü bir gelenek olduğunu kanıtlar.

Mersed kızı Esmâ, Hârise Oğulları yurdundaki yerinde idi. Kadınlar, üstlerine örtü almadan yanına geldikleri için halhalları, göğüsleri ve saçlarının örükleri gözükürdü. Esmâ: "Bu ne çirkin şeydir!" dedi [2]. Esmâ'nın bu sözü de o zamanki toplumun görüşünü yansıtmaktadır. Demek ki toplum, kadınların zinetini, saçını, başını, göğsünü veya gerdanını göstermesini hoş görmüyordu. Toplumun bu kuralları dışına çıkan kadınlar da vardı. Henüz örtünme âyeti inmeden önce Hz. Ömer bir gün çarşıda rastladığı 'abâyesiz bir kadını çubukla dövmüş, kadın onu Hz. Peyğamber(s.a.v.)e şikâyet edince, Ömer kendisini şöyle savunmuştu:

"Yâ Resûlâllâh, o kendisini belli etmedi. Ben üzerinde cilbâb görmeyince onu cariye sandım" [3].

Bu rivayet, henüz çarşaf giyme emri inmeden önce hür kadınların çarşaf giydiklerini, Hz. Ömer, çarşafsız olarak çarşıda dolaşan kadının tutumunu geleneklerine aykırı bulduğu için onu dövdüğünü gösterir. Ahzâb Sûresinin 59 ncu âyetinde: *"Ey Peyğamber, eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle:* (Bir ihtiyaçları için dışarı çıktıkları zaman) *cilbâblarını üstlerine salsınlar. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir"* buyurulmaktadır.

Âyette cilbâb kelimesi geçer. *Cilbâb:* Himâr (baş örtüsü, eşarp) üzerinden örtülen elbiseye denir. Peyğamber hanımlarına ve diğer hür mü'min kadınlara, tanınmaları ve eziyetten korunmaları için cilbâblarını almalarını emreden bu âyet de Araplarda cilbâb giymenin bir gelenek olduğunu gösterir. Ahzâb Sûresinin bu âyetinin, şu münâsebetle indiği rivâyet edilir:

Birtakım ahlâksız kimseler, geceleri tuvalet için dışarı çıkan kadınları izlerlerdi. Onların asıl amaçları cariyelerdi. Kadının üzerinde çarşaf olursa onun hür olduğunu bilir, ardına düşmezlerdi. Ama çarşaf olmazsa onu cariyeden ayırdedemedikleri için ardına düşer, ona sataşırlardı [4].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/347.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/284.
3. İbnu'l-'Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1574.
4. Hâzin, İbn Kesîr: 3/519.

Bu rivayet Arap toplumunda hür kadınların çarşaf giydiklerini, bunun eski bir gelenek olduğunu kanıtlar.

Cilbâb: Türkçede çarşaf dediğimiz giysidir ki şimdi Araplar buna "abâye" derler. 'Abâye, baştan aşağı salınan, iç giysiyi önden ve arkadan kapatan bir örtüdür. Cilbâbı: bir tek gözü açık bırakmak suretiyle yüzü ve bütün vücudu kapatan bir örtü diye tanımlayanlar olduğu gibi, alından bağlanıp aşağı sarkıtılan bir örtüdür diye tanımlayanlar da vardır [1]. Sanıyoruz ki bu tanımlar, örtünme konusunda zamanla daha titiz bir anlayışın hakim olmasiyle ortaya atılmıştır. Eğer himârın üstünden örtülen cilbâb, tek göz hariç, bütün vücudu kapatacak bir çarşaf olsaydı, o zaman: *"Mü'min kadınlara söyle, baş örtülerini göğüs yırtmaçlarının üstüne koysunlar"* âyetinin anlamı kalmazdı. Çünkü cilbâb zaten bütün vücudu kapattığına göre artık baş örtüsünün, yaka ve göğüs yırtmacının üzerine konmasına gerek kalmaz. İkrime: "Boğazının çukurunu cilbâbiyle kapatır ve aşağıya salar" [2] demiştir ki bundan cilbâbın, boyundan aşağı salınan ve dış elbiseyi kapatan bir örtü olduğu anlaşılmaktadır.

Taberî şöyle diyor:

"Görüşlerin en doğrusu, (kendiliğinden görünenler) kaydıyla yüzün ve ellerin kasdedilmiş olmasıdır. Böyle ise sürme, yüzük, kına da gösterilmesi haram olmayan zînete girer. Çünkü herkes, namaz kılan insanın örtmesi gereken yerlerin, kadın ve erkekte nereler olduğunda oybirliği içindedir. Buna göre kadın, namazında yüzünü ve ellerini açar, bunun dışında kalan kısmını örter. Ancak Peyğamber(s.a.v.)in, kadının dirseklerine kadar olan kolunun yarısını göstermesini de mübâh kıldığı rivayet edilir. Bu konuda bütün bilginler müttefik olduğuna göre kadının, namazında avret olmayan yerlerini sair zamanlarda da gösterebileceği, kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim erkek de böyledir. Çünkü avret olmayanı göstermek haram değildir" [3].

Hayat ve geçim şartları günden güne ağırlaşmaktadır. Gerektiğinde kadın da çalışmak, evinin ve kendisinin zarurî ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalır. İslâm, kolaylık, fıtrat dinidir. Hayâtın gereklerine aykırı şeyler emretmez. Kadın da, erkek de işyerlerinde, üniversitelerde, devlet dairelerinde beraber çalışmak durumunda bulunur. Çalışmasında da bir sakınca yoktur. Ancak İslâmın emrettiği biçimde giyinmek ve İslâmî ölçülere riâyet etmek şartıyle. Bu şartlar da şudur: Bir kadınla bir erkek, yalnız başına bir odada oturmazlar. Üçüncü, dördüncü kişiler de bulunmalıdır. Çünkü Peyğamber (s.a.v.): *"Bugünden sonra bir erkek, yanında bir iki erkek daha olmadıkça*

1. Ahkâmu'l-Kur'ân: 2/1575.
2. Câmi'u'l-beyân: 22/46.
3. Câmi'u'l-beyân: 18/119-120.

yalnız başına bulunan bir kadının yanına girmesin!"[1] buyurmuştur.

Sadece yabancı erkekler değil, kendisinin veya kocasının mahrem olmayan akrabası da böyledir. Onlar da kendilerine nikâh düşen akraba kadın veya kızların yanında yalnız başına bulunmazlar. Kur'ân, erkeğe de, kadına da namahrem olanlara karşı bazı bakışlarını yummalarını emretmektedir. Burada bazı bakışları yummaktan maksat, şehvet duygulariyle bakmamaktır. Yoksa bu ifade, erkek ve kadının hiç birbirlerine bakmayacakları anlamına gelmez. Öyle olsaydı kadının yüzü de haram olurdu, halbuki haram değildir.

Görüldüğü gibi İslâm, kadını dört duvar arasına hapsetmemiştir. Gerektiğinde kadın ihtiyacı için dışarı çıkar, işlerini görür. Hz. Peygamber: *"Allah, sizin ihtiyaçlarınızı görmek için dışarı çıkmanıza izin vermiştir"*[2] buyurmuştur.

Dediğimiz gibi kadın ve erkeğin iffetlerini korumaları, birbirlerine şehvet duygulariyle bakmamaları gerekir. Şehvet duygusu olmadan birbirlerini görmelerinde bir sakınca yoktur. *"Birinci bakışın zararı yoktur, ikinci bakışın senin zararınadır"*[3] hadisinde de bu anlam vardır. Çünkü bu hadiste bakışların birbiri ardına takılmaması emrediliyor. Bakışları birbiri ardına takmak, şehvetle, yiyecekmiş gibi bakmaktır. İşte âyette menedilen bakış da böyle şehvetle bakıştır. Yoksa " يغضُّوا من أبصارهم : *Erkekler, bakışlarından bazılarını yumsunlar"*, "يغضضن من أبصارهن: *Kadınlar da bakışlarından bir kısmını yumsunlar"* cümlelerinde bu anlam açıktır. Çünkü bakışlardan yumulması emredilen kısım, şehvet bakışlarıdır. Bakışlarının tamamı değil, bir kısmının yumulması emredilmiştir. Oysa fercin tamamen korunması emredilmiştir: "ويحفظن فروجهنّ: *Ferçlerini muhâfaza etsinler"* denmiş, "ويحفظن من فروجهن: *Ferçlerinin bir kısmını muhafaza etsinler"* denmemiştir. Çünkü ırzın tamamen korunması gerekir. Onun, hangi niyetle olursa olsun, hiçbir suretle serbest bırakılması doğru olamaz. İmam Fahreddîn Râzî: "Eğer bakışı fitneye sebebolursa âyet, kadının yüzüne şehvetle bakmanın yasak olduğuna delâlet eder" diyor[4].

Ne erkeğin kadına, ne de kadının erkeğe kötü niyetle bakması caiz değildir. Fakat temiz niyetle bakmada, birbirlerini görüp konuşmalarında bir sakınca yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.), bayram günü mescitte mızrak oyunu oynayan Habeşlileri seyrederken Hz. Âişe de Hz. Peygamber'in arkasına durup onları seyretmiş, sonra usanınca evine gitmiştir[5].

1. Müslim, Selâm: 22.
2. Buhârî, Vudû': 13, Nikâh: 115.
3. Hadîs daha önce geçti.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/210.
5. Buhârî, Salât: 69, 'Îdeyn: 2; Cihâd: 81, 82; Müslim,'Îdeyn: 19, 22; Ebû Dâvûd, Edeb: 51; İbn Hanbel, Musned: 2/308; 3/161; 6/166, 247.

Kadının yüz, el ve ayak dışındaki kısımlarını örtmesi, Kur'ân'ın emri olmakla beraber Kur'ân, belli bir kıyafet getirmemiştir. Çarşaf giymek şart değildir. Kıyafet zamana göre değişir. Kur'ân'ın dediği biçimde vücudu örten her kıyafet makbuldür. Ancak Hz. Peyğamber(s.a.v.)in hanımlarına mahsus hükümler de vardır. Meselâ mü'minlere, peyğamber hanımlarından bir şey sorarken perde arkasından sormaları emredilmiştir:

"Ey inananlar, yemeğe çağırılmadan Peyğamber'in evlerine girmeyin, yemeğe çağırıldığınız zaman girin ama (erkenden gelip de) *yemeğin pişmesini beklemeyin, yemeği yeyince dağılın, söze dalmayın. Çünkü bu hareketiniz, peyğamberi incitiyor, fakat o size bunu söylemekten utanıyor. Ama Allah, hakkı söylemekten utanmaz. Peyğamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalbleriniz, hem de onların kalbleri için daha temizdir. Sizin Allah'ın Elçisine eziyet etmeniz ve kendisinden sonra onun eşleriyle evlenmeniz asla olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır"*[1].

Görüldüğü üzre bu âyet, Peyğamber'in hanımlariyle ilgilidir. Ve Peyğamber'e eziyet etmemek için onun evine izinsiz, rastgele dalmamayı hanımlarından bir şey sormak, istemek gerektiğinde perde arkasından istemeği ve sormayı emretmektedir. Ahzâb Sûresinin 32-33 ncü âyetleri de Peyğamber'in hanımlarına, kendilerinin herhangi bir kadın gibi olmadığını, hareketlerine son derece dikkat etmelerini ve evlerine çekilmelerini emrediyor: *"Ey peyğamber kadınları, siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer* (Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten korunursanız, sözü yumuşak, tatlı bir edâ ile) *söylemeyin ki kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin. Güzel* (kuşkudan uzak) *bir biçimde söyleyin. Evlerinizde oturun, ilk câhiliyye* (çağı kadınları)*nın açılıp kırıtması gibi açılıp kırıtmayın, namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Elçisine itâat edin. Ey ehli beyt* (ey peyğamberin ev halkı), *Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."*

Elbette peyğamber hanımlarının, toplum içinde ayrı bir yeri vardır.

Netice olarak diyebiliriz ki örtünmenin emredilmesinde toplumun genel eğilimi ve özellikle Hz. Ömer'in bunu ısrarla istemesi de etken olmuştur. O zamanki toplumların köklü bir geleneği olan örtünme, zamanla gevşeyince, Kur'ân-ı Kerîm, topluma yararlı olan bu geleneği, emriyle güçlendirmiştir. Fakat aradan zaman geçince gelen din adamları, her konuda olduğu gibi bu konuda da çok zorlaştırıcı hükümler getirmişler, İslâm emretmediği halde kadının gözlerini dahi peçe ile kapatmayı gerekli görerek kadının toplumsal

1. Ahzâb Sûresi: 53.

hayattaki etkisini azaltmışlardır. Halbuki Peyğamber'in hanımları savaşlara katılıyor ve Peyğamber'den sonra gelip soranlara din konusunda öğretmenlik yapıyorlardı.

Kur'ân'daki örtünmenin amacı, kadını dört duvarın içine kapatmak değildir. Kadının topluma vereceği hizmetler vardır. O da kendi vücut yapısına uygun olarak öğretmenlik, doktorluk, hastabakıcılık gibi işlerde çalışmak suretiyle toplum kalkınmasına katkıda bulunacağı gibi kendi karakterini de kazanacaktır. Onun da seçme ve seçilme hakkı vardır. Ancak Kur'ân'ın çizdiği bu genel ahlâk prensipleri içinde kalmak şartıyle.

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن يَكُونُوا
فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ
لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ
الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا
عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُّبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ
وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

32- İçinizden bekârları ve köle ve câriyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lûtfiyle onları zengin eder. Allah(ın mülkü) *geniştir, O* (her şeyi) *bilendir. 33- Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah kendilerini lutfundan zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunan*(köle ve câriye)*lerden, mükâtebe yapmak*

isteyenlerle -eğer kendilerinde iyilik görürseniz- mükâtebe yapın ve Allah'ın size verdiği malından onlara da verin. Dünyâ hayâtının geçici menfaatini elde etmek için, nâmuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa şüphesiz Allah, (fuhşa) *zorlanmalarından sonra* (o kadınlara karşı) *çok bağışlayıcı, esirgeyicidir. 34- Andolsun ki size, açıklayıcı âyetler ve sizden önce gelip geçenlerden bir temsil ve korunanlar için bir öğüt indirdik.*

Tefsîr:

32 nci âyette müslümanlara, bekâr olan erkek ve kadınları evlendirmeleri, iyi huylu köle ve câriyelerini dahi bekâr bırakmamaları, fakir de olsalar Allah'ın, evlenenleri lûtfuyla zengin edeceği buyuruluyor.

Eym'in çoğulu olan *eyâmâ,* karısı olmayan erkekler ve kocası olmayan kadınlara denir.

Yukarıdan beri konu, nâmus, nâmusu koruma konusudur. Yukarıda mü'min erkek ve kadınlara, gözlerini ve ırzlarını haramdan korumaları emredilmişti. Fakat şehvet de yemek içmek gibi insanın doyurulması gereken doğal bir ihtiyâcıdır. Bu duygu tamamen körlenemez. Körlenmesi fıtrata aykırı olduğu gibi, insanın hastalanmasına, bunalımlar geçirmesine de yol açabilir. İnsan şehvet duygusunun üstünü ne kadar örtmeğe kalksa o yine bir taraftan patlak verir. Çünkü bu duygu olmasa insanlar üreyemez. Eğer bu duygu helâl yoldan doyurulmazsa insan sonunda haram yollara sapar. O halde toplumda iffetin korunması, toplumun sağlıklı, mutlu kalabilmesi için insanların bu ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bu ihtiyacın helâl karşılanma yolu evlenmektir. Onun için Cenabı Hak müslümanlara, köle ve cariyeleri de dahil, bekârları evlendirmelerini emrediyor.

Bu emrin farz mı, mendûb mu olduğu hakkında ihtilâf bulunmakla beraber mendûb olduğu görüşü ağır basar. Yani her bekârı evlendirmek mutlaka farz değildir. Ancak gücü yettiği nisbette müslümanların, bekârları evlendirmeleri, buna vasıta olmağa çalışmaları gerekir. Böyle yapmaları, kendilerine tavsiye olunmuştur. Hz. Peyğamberin: *"Allah'a göre mübahların en sevimlisi, evlenmedir"* dediği rivayet edilir [1].

Ayrıca âyette mü'minlere, geçim korkusuyla evlenmekten geri durmamaları da tavsiye edilmiştir. Çünkü fakir de olsalar, nimeti geniş, herkesin durumunu bilen Allah'ın, evlenenleri zengin edeceği buyurulmuştur. Bu, fakirliği evlenmeğe engel yapmamayı öğütler. Abdullâh ibn Mes'ûd'un: "Evlenmek

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/212.

suretiyle zengin olmaya çalışınız. Çünkü Allah *'Fakir de olsalar, Allah onları lûtfundan zengin eder'* buyurmuştur" dediği rivayet edilir. Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre de Peyğamber (s.a.v.): *"Üç kişiye yardım etmek, Allah'ın üzerine borçtur: Namuslu kalmak için evlenen, efendisine söz verdiği parayı ödemek isteyen mükâteb* (anlaşmalı köle), *Allah yolunda çarpışan gâzî."* [1].

Hz. Peyğamber, üstündeki entarisinden başka bir şeyi olmayan, bir demir yüzük dahi almaktan âciz bir adamı, bir kadınla evlendirmiş, mehr olarak da adamın kadına Kur'ân öğretmesini ve Allah'ın, kendilerini besleyeceği hakkındaki garantisini söylemiştir [2].

Ayrıca mehri yüksek tutup birçok gencin evlenmesine engel olmak da bu âyet karşısında aslâ doğru değildir. Namuslu, iffetli, mü'min, mazbut bir insan fakir de olsa onun evlenmesine güçlük çıkarmamak, ona yardım etmek gerekir. Aksi takdirde bir evlemenin fiyatı milyonlara çıkarılırsa buna çok az kimsenin gücü yeter. Evlenme de sadece zenginlere özgü bir şey oluverir. Birçok genç evlenemez. Evlenemeyince de zinâ yollarına düşebilir. Bunun vebali de o günâhı yapanla birlikte Allah'ın emrini uygulamayan velilere yüklenir.

Mehri kolaylaştırmalı, evlenmeyi ucuzlatmalı, basitleştirmeli, lüzumsuz, pahalı törenlerden kaçınmalı, şatafattan, gösterişten uzak, sade törenlerle gençleri evlendirip toplumu bekârlığın şerrinden kurtarmalıdır. Çünkü herkesin duygusu bir değildir. Birçok genç, şehvetin taşmasiyle kendisini tutamayıp çok çirkin suç işler. Bunların asıl sorumlusu, bu gençleri bekâr bırakmak suretiyle bu yollara itenlerdir.

Peyğamber (s.a.v.), herhangi bir nedenle evlenemeyen kimselere, şehvetlerine hakim olabilmek için ibâdeti, oruç tutmayı öğütlemiştir: *"Ey gençler topluluğu, sizden evlenmeğe gücü yeten evlensin. Çünkü bu, gözü harama karşı yumar, namusu korur. Buna gücü yetmeyen de oruç tutsun. Çünkü oruç onun şehvet duygularını kırar"* [3].

33 ncü âyet üç hüküm bildirmektedir:

1) Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah'ın lûtfuyla bu imkânı buluncaya kadar iffetlerini korumalıdırlar.

2) Mükâtebe akdiyle özgürlüklerine kavuşmak isteyen kölelere bu imkân verilmelidir.

1. Tirmizî, Fadâilu'l-cihâd: 20; Nesâ'î, Nikâh: 5; Cihâd: 12; İbn Mâce, İtk: 3; İbn Hanbel: 2/251, 437.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/288.
3. Buhârî, Savm: 10, Nikâh: 2, 3; Müslim, Nikâh: 1, 3; Ebû Dâvûd: 1; Nesâ'î, Sıyâm: 43, Nikâh: 3; İbn Mâce, Nikâh: 1; Dârimî, Nikâh: 2; İbn Hanbel: 1/378, 424, 425, 432, 447.

3) Namuslu kalmak isteyen cariyeler, dünya menfaati sağlamak için fuhuş yapmağa zorlanmamalıdır.

Bu üç emri içinde taşıyan âyetin birinci fıkrası hakkında bir olay anlatılmamıştır. İkinci fıkrasının; özgürlüğüne kavuşmak için efendisiyle mükâtebe yapmak isteyen, fakat efendisi bunu kabul etmeyince durumu Hz. Peyğamber'e şikâyet eden bir köle ile; üçüncü fıkrasının da para kazanmak için cariyesini fuhşa zorladığını söyleyen Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl ile ilgili olarak indiği rivayet edilir. Muhakkak ki bu fıkralar, toplumda cereyan eden olaylara cevab olarak inmiştir. Fakat rivayetlerden anlaşıldığı gibi âyetin ayrı ayrı olaylar üzerine parça parça inmiş olması kabul edilemez.

Mükâtebe: Belli bir para karşılığında efendisinden özgürlüğünü satın alma akdine denir. Köle efendisine bunu teklif ederse, âyetin hükmüne göre efendisi buna razı olmak zorundadır. Âyetin nedb bildirdiğini iddiâ edenlere göre âyet bunu efendiye tavsiye ediyor, emretmiyor. Ancak kendisinden mükâtebe isteyen kölesinin bu isteğine muvafakat etmeyen Enes'i Dirre ile dövüp: *"Onlarda bir hayır bilirseniz, onlarla mükâtebe ediniz!"* âyetini okuması, Hz. Ömer'in, âyetten bu isteğe uymanın farz olduğu hükmünü çıkardığı anlaşılmaktadır [1].

"Onlarda bir hayır bilirseniz" cümlesindeki hayır, kimine göre köledeki güvenirlilik, kimine göre mal, kimine göre sanattır. Yani kölede söylediğini yapacak güvenlik, vefa bulursanız, yahut söz verdiği parayı kazanacak bir sanatı, gücü veya ödeyecek malı varsa onlarla mükâtebe yapınız demektir [2]. Ayrıca onlara yardım edilmesi de emredilmiştir.

Evlenme ve iffet ile ilgili olan bu âyette, evlenemeyenlere, malî imkâna kavuşuncaya kadar namuslarını korumaları buyurulduktan sonra evlenmek için önce hürriyetine kavuşmak isteyen köleler hakkındaki hüküm bildirilmektedir. Demek ki toplumdaki bazı köleler de evlenmek istemiş, kölelik altında iyi bir yuva kuramayacaklarını düşünen bu insanlar, önce hürriyetlerine kavuşmayı, sonra evlenmeyi uygun görmüşler. Fakat maliklerden bir kısmı buna razı olmamışlardır. İşte onlara, hürriyetlerine kavuşmak isteyenlere engel olmamaları emredilmiştir. Buradan da Kur'ân'ın, köleleri hürriyete kavuşturmağa ne kadar önem verdiği göze çarpmaktadır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/217.
2. Mefâtîh: 23/217.

Evlenmek isteyen bazı câriyelere de sahiplerinin müsaade etmediği anlaşılıyor. Gerek âyetten, gerek tefsiri hakkındaki rivayetlerden anlaşıldığına göre bu adamlar, cariyelerine fuhuş yaptırıp bu yolla para kazanıyorlardı. Bu işe *biğâ'* denirdi. Câriye evlenince bu gelirden yoksun kalacakları için onun evlenmesine müsaade etmezlerdi. İşte yüce Allah, öyle yapanlara, câriyelerine biğâ' yaptırmak için onların evlenmelerine engel olmamalarını emretmiştir. Nisa Sûresinin 25 nci âyetinde de bu hususa işaret vardır.

"Câhiliyye halkı, câriyelerini gönderip zinâ ettirir ve onlardan belli vakitte belli bir vergi alırlardı. Bu âyetin iniş sebebi Abdullâh ibn Übeyy'dir. Çünkü o, hem vergi almak hem de doğuracağı çocuklardan yararlanmak ve çevresinde çok adam toplayıp başkan olmak için cariyesine fuhuş yaptırırdı" [1]. Bazı rivayetlere göre de Abdullâh ibn Übeyy, Mu'âze adlı cariyesini, ikram için konuklarının koynuna verirdi [2]. Bir diğer rivayete göre Abdullâh'ın, fuhuş yaptırıp kendilerinden vergi aldığı altı cariyesi varmış [3]. Başka bir rivayette ise bir câriye, Peyğamber'e gelip efendisinin, kendisini biğâ'ya zorladığını söylemiş, bu münasebetle bu âyet inmiş [4].

Bütün bu rivayetler, İslâmdan önceki toplumda bu işin yapıldığını gösterir. Cariyelerine fuhuş yaptırıp para kazanan insanlar vardı ama bu iş, toplumun beğendiği bir şey değildi. Tefsîrlerde yer aldığı gibi gerçekten Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl'ün böyle bir şey yaptığı şüphelidir. Çünkü Abdullâh Medine liderlerinden idi. Hattâ başkan olmasına ramak kalmıştı. Bir liderin toplumca hoş karşılanmayan bu işi yaptırdığı akla uygun değildir. Herhalde münafıklara liderlik etmesi yüzünden kendisine karşı uyanan nefret sonucu bu çirkin iş ona yakıştırılmıştır.

Âyetin sonunda zorla bu işi yapmış olan zavallı kadınların affedileceği bildiriliyor. Bu af, zorlanan kadınlar içindir. Bundan dolayı İbn Mes'ûd, mushafında: "غفور رحيم"den sonra " لَهُنَّ " kaydı da vardır ki bu, bağışlamanın zorlayanlar değil, zorlananlar hakkında olduğunu gösterir [5].

Âyette *"Nâmuslu kalmak isteyen câriyelerinizi biğâya zorlamayın"* buyuruluyor. Bundan, cümlenin mefhûm-i muhâlifi yani namuslu kalmak istemeyenlerin fuhşa zorlanmasında bir sakınca olmadığı anlaşılabilir. Tabii böyle bir şey sözkonusu değildir. Âyet, fuhşa zorlanan cariyelerin şikâyetlerine cevabolarak indiğinden, o zavallı kadınların bunu istemediklerini özellikle vurgulamak üzre onlara işaret edilmiştir. Yoksa bundan, başka câriyeleri fuhşa

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/289.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/290.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/220.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 23/220.
5. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4522.

zorlayın, anlamı çıkmaz. Çünkü zaten zinâ haramdır. Genellikle bu zavallı cariyeler istemeye istemeye fuhşa zorlandıkları için böyle buyurulmuştur.

34 ncü âyette de yüce Allah, mü'minlere muhtacoldukları hükümleri ve geçmiş milletlerden meseller, kötülüklerden korunanlar için öğütler indirdiğini vurguluyor. *Meŝel,* geçmiş milletlere indirilen hükümlere benzer hükümler veya onlardan kıssalar, ibretler demektir. Allah, koyduğu yasalardan sapanların başlarına neler geldiğini anlatmıştır ki inananlar, bundan öğüt alıp hak yoldan sapmasınlar.

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِه۪ كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌۜ
اَلْمِصْبَاحُ ف۪ي زُجَاجَةٍۜ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ
مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪ٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۜ
نُورٌ عَلٰى نُورٍۜ يَهْد۪ي اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِۜ وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌۙ

35- Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru, içinde lâmba bulunan bir kandile benzer. Lâmba cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldız. Ne doğuya ve ne batıya mensûb olmayan mübârek bir zeytin ağacın(ın yağın)*dan yakılır. Öyle ki nerdeyse ateş değmese de yağı ışık verir. Işığı parıl parıldır. Allah, dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah insanlara misaller verir. Allah herşeyi bilir.*

Tefsîr:

35- Allah'ın, göklerin ve yerin nuru olduğunu bildiren bu âyette O'nun nuru, etrafı camlı, içindeki lâmbasiyle inci gibi parıl parıl parlayan, doğu ve batıya âidolmayan bir zeytin ağacından üreyen yakıtı, nerdeyse ateş değmeden ışık verecek kadar sâf ve temiz olan ışık kümesi bir kandile benzetilmektedir.

Bu âyet, Allah'ın güzelliği ile göklerin ve yerin aydınlandığını anlatıyor.

Zümer Sûresinde de: *"Arzın, kulları arasında hüküm vermek üzere gelen Rabbinin nuruyla parlayacağı"* [1] ifade edilmiştir. Bunların hepsi, Allah'ın, son derece güzel olduğu anlamını verir. Tabii böylece Allah'ın güzelliğinin, şavkı çevresine vuran bir insana benzetildiği hatıra gelebilir. Hâşâ O hiçbir şeye benzemez. Ama insanlar güzeli böyle tanımlarlar. Kur'ân da insanların anlayacağı bir üslûpla Allah'ın güzelliğini anlatmaktadır. Ebû Mûsâ'l-Eş'âri'den rivayet edilen bir hadiste Allah'ın cemâli şöyle tasvîr edilir: *"Allah uyumaz, uyumak O'na yakışmaz. Teraziyi indirir, kaldırır;* (dâimâ insanların amellerini adâlet terâzisinde tartar) *gündüzün amelinden önce gecenin ameli ve gecenin amelinden önce de gündüzün ameli O'na çıkarılır. O'nun örtüsü nurdur. Eğer örtüsünü açsa, yüzünün sübhaları,* (nurları) *gözünün gördüğü bütün yaratıklarını yakar"* [2].

Zaman geçtikçe bu âyet üzerinde çok çeşitli yorum yapılmıştır. Önce bu konuda ilk müfessirlerin görüşlerini, sonra da bugünkü bilimin ışığında yapılan tefsirleri vermek istiyoruz. İlk tefsirlerde: *"Allah, göklerin ve yerin nûrudur"* tabiri iki şekilde açıklanır:

1) Allah, göklerin ve yerin aydınlatıcısıdır. Gökler ve yer halkına yol gösteren, karanlıkları aydınlatan O'dur.

2) Allah, göklerin ve yerin hikmet ve adâletle yöneticisidir. Bilgili başkan için: "O, ülkenin nurudur" denilir. Bu sözle onun ülkeye nur gibi yol gösterdiği, zulmün karanlığını adâletiyle aydınlattığı anlatılır.

Übeyy ibn Kâ'b'a göre bu âyet, Allah'ın, kalbine koyduğu Kur'ân'ı okuyan mü'mini temsil eder [3]. Seleften bir kısmına göre kalbler Allah'ın yer yüzünde bulunan kablarıdır. Bunların içinde Allah'ın en sevdiği kalb, en ince, en sert (yani içindeki Hak sevgisini en iyi koruyan) ve en temiz olanıdır. Lâmba, kalbdeki iman nurudur. Mübârek ağaç lâmbanın yakıtıdır. Nûr üzerine nûr olan doğru fıtrat, doğru idrâk, vahiy ve Kitâb nûrudur. Nûrlardan biri diğerine eklenince o kulun nûruna nûr katılır. Bundan dolayı o kul, nerdeyse kitâp okumadan hak ve hikmet ile konuşur. Sonra okuduğu eserlerde kalbindeki hak ve hikmet derecesine varır. Akıl, şerîat, fıtrat ve vahiy kanıtları onda birbirine uyar. Aklı, fıtratı ve zevki ona Peyğamber(s.a.v.)in getirdiklerinin hak olduğunu gösterir. O kimsede akıl ile nakil aslâ çatışmaz, aksine birbirini doğrular. İşte bu, nûr üzerine nûr alâmetidir [4].

Yağı ateş değmese de yanacak kadar sâf olan bu ağacın: *"Ne doğuya, ne de batıya âidolmaması"* İbn Abbâs tarafından şöyle açıklanmıştır: Kasıt,

1. Zümer Sûresi: 69.
2. Müslim, Îmân, hadîs: 293.
3. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/290-291.
4. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4529.

bu ağacın, düz bir toprakta yetişen, hiçbir ağacın, dağın vadinin güneşine engel olmadığı, güneş doğarken de, batarken de ışık alan bir ağaç olduğunu belirtmektir. " لاشَرْقِيَّةٍ وَلاَ غَرْبِيَّةٍ " şu demektir: Ne yalnız doğudan, ne de yalnız batıdan güneş almaz, hem doğudan, hem de batıdan güneş alır [1].

Âyetin sonunda Allah'ın, dilediğini nûruna ileteceği, O'nun herşeyi bildiği vurgulanıyor. Bundan, burada vasfedilen Allah nûrunun, Kur'ân-ı Kerîm olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyette "nûr" olarak vasfedilmiştir: *"Biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ileteceğimiz bir nûr kıldık"* [2], *"Allah'a, Elçisine ve indirdiğimiz nûra inanın"* [3], *"Biz size ap açık bir nûr indirdik"* [4].

Nûr karanlıkları aydınlatan, gerçekleri ortaya çıkaran ışıktır. Kur'ân da yol gösterir, gerçekleri ortaya çıkarır, insanları doğru yola iletir. İşte Kur'ân'ın her âyeti bir nûrdur. Bu âyetlerin yan yana gelmesiyle Kur'ân, nûr üzerine nûr olmuştur. Allah, kullarından dilediğini Kur'ân nûruna iletir.

Bir önceki âyette Allah'ın, Kur'ân âyetlerini her şeyi açıklayan, öncekilerin olaylarını aydınlatan, korunanlara öğüt olarak indirdiği bildirilmişti. Bu âyette de Kur'ân âyetlerinin gökleri ve yeri aydınlatan Allah'ın nûrundan taştığı, o kaynaktan taşan bu nûrun yakıtının hiç tükenmeyeceği, ateş değmeden ışık verdiği ve sürekli olarak insanları aydınlatmağa devam edeceği bir temsil olarak anlatılmıştır. Böylece bu âyet de önceki âyetlere bağlıdır ve onlardaki hükümlerin gayet açık, seçik birer Tanrı nûru olduğunu, Allah'ın, dilediği kimseleri bu nûr ile cahillik karanlığından kurtaracağını vurgulamaktadır.

Dediğimiz gibi bu âyet üzerinde tefsirler yapılmış, müstakil eserler yazılmıştır. Bunların en ünlüsü, İmam Gazâlî'nin, vaktiyle Türkçeye çevirmiş olduğumuz *Mişkâtu'l-envâr* (Nurlar Feneri) adlı eseridir. Şimdi bu eserin özetini sunmak istiyoruz. Gazâlî özetle şöyle diyor:

Gerçekleri açıklayan, doğru yolu gösteren vahiyler nûrdur. Bu nûr, Elçiye başkasından gelir. Çünkü vahyi ona getiren melektir: *"Onu senin kalbine güvenilir rûh indirdi"* [5], *"De ki: Onu, Kutsal Rûh, Rabbinden gerçek olarak indirdi"* [6]. Demek ki Elçinin kalbine akan nûr, ona melek aracılığı ile verilmektedir. Melek de bu nûru Allah'tan alır. Bu nûrun kaynağı Allah'tır. O'ndan meleğe, melekten de Elçiye, Elçiden de insanlara taşar.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/291.
2. Şûrâ Sûresi: 52.
3. Teğâbün Sûresi: 8.
4. Nisâ' Sûresi: 174.
5. Şu'arâ' Sûresi: 193.
6. Nahl Sûresi: 102.

Nûr, başka varlıkları gösteren, açığa çıkaran şeydir. Bütün varlıkları açığa çıkarıp gösteren Allah'tır. Öyle ise Allah, gökleri ve yeri gösteren nûrdur. Gökler ve yer O'nun tecellîsinin eseri, O'nun parıltısıdır. O'ndan taşmıştır. Parlaklığını anlatmak için bu nûr, içinde lâmba bulunan bir mişkâta benzetilmiştir. Mişkât, etrafı camlı kandil veya duvara açılan, lâmba koymağa mahsus oyuğa denir. İçinde yanmakta olan yağın ışığını toplayıp yansıtan bu kandil, veya oyuk, tıpkı parıl parıl parlayan bir inciye benzer. Bu kandilin yağı da öyle yararlı bir zeytin ağacından gelir ki yanmakla tükenmez, ışığı azalmaz. Doğu veya batı tarafında değildir ki sadece üzerine güneş vurduğu zaman ışık versin. Bunun nuru kendindendir. Tükenmeyen yağı, ateş değmese de yanacak kadar sâftır. Işıklar birbiri üstüne yığılmış, parıl parıl parlar. İşte Allah'ın nûru böyle parlaktır.

Gazâlî'ye göre yokluk karanlıktır, varlık nûrdur. Allah'tan başka herşey kendi zatında karanlık(yok)tur. Her şey, Allah'ın ortaya çıkarmasiyle var olur. Ortaya çıkan her varlık, Allah'ın aydınlatmasiyle var olmuştur. Mutlak nûr Allah'tır. O'ndan başkasına ancak mecâzen nûr denebilir. Zuhûrunun şiddetinden dolayı O gerçek görünmez, O'nun parıltıları olan varlıklar görünür. Onları gösteren O'dur. "Zuhûrunun şiddetinden dolayı yaratıklardan gizlenen Zât ne yücedir!" [1].

Nûr, ışık demektir. Işık, aslında kâinattaki esir dalgalarının, zihinde uyandırdığı izlenimden ibarettir. Şu engin uzay, çeşitli frekanslardaki dalgalarla doludur. Bu esir dalgalarının uzunlukları ayrı ayrı olduğundan bunlardan kimi duyularımızda ses, kimi ışık olur. Biz bu dalgaları değil, bunların zihnimizdeki izlenimlerini algılarız. Dalgalar da hareketten ibarettir. Demek ki ışık, kâinâtı dolduran Esîr içindeki dalgalanmalardan, yani hareketten ibarettir. Biz hareketten ibaret olan bu dalgaları değil, bunların görüntülerini algılarız. Gördüğümüz, işittiğimiz, kokladığımız, taddığımız ve dokunduğumuz şeyler aslında algılayamadığımız bir âlemin hareketlerinden başka bir şey değildir. Demek ki gerçek varlık, şu görüntülerin arkasındadır. Aslında madde âlemi, enerjinin çeşitli oranlarda yığılmasından ibarettir. Enerji nûrdur. Demek ki bu âlem, nûrun görüntülerinden ibârettir. İşte bu nûr, Allah'ın nûrudur. Bu kâinât, İlâhî nûrun görüntülerinden ibarettir. Biz nûrun kendisini değil, görüntülerini görürüz. Çünkü görüntüyü meydana getiren gerçeği görecek, algılayacak duyulara sahip değiliz.

Böylece bu âlemi misal âleminin görüntüsü kabul eden Eflâtun'un görüşüne varmış oluruz. Onun ideler âlemi dediği şeye, şimdi Esîr âlemi deniyor.

1. Mişkâtu'l-Envâr, Mefâtîh: 23/230.

Bu görüntüler yaratılmıştır. Ama bunun aslı olan ve görüntüleri meydana getiren gerçek nûr, yaratılmış mıdır, bunu bilmiyoruz. Bu maddeler âlemi, hareketlerin yani nûrun görüntüsü ise, Allah, hareket midir diye bir soru hatıra gelebilir. Buna şöyle cevap veririz: Allah'ın zâtı hakkında bir şey diyemeyiz. Hareketi O yaratmıştır. Bu âlemin, Allah'tan bağımsız bir varlığı yoktur. Allah'ın nûru olmasa kâinât da olmaz.

Konuyu biraz daha açalım: Bilindiği gibi bu âlem, atomların çeşitli oranlarda birleşiminden meydana gelmiştir. Meselâ bir su molekülü H_2O iki Hidrojen, bir Oksijen atomunun birleşiminden ibarettir. Bir damla su alalım: Bu damlanın çapı üç milimetre olsun. Bunu birkaç kere büyütelim, çapı onbeş santimetre oluncaya kadar büyütüldüğünde mikroskop altında, bu damlada titreşimler çoğalmağa, gök kuşağına benzer renkler belirmeğe başlar. Bu damlayı çapı yüz mil oluncaya dek büyütürsek küçük su damlâcıklarının her biri Ceviz kadar görünür. Bu damlayı, kendisini meydana getiren atomlarına ayırırsak, iki Hidrojen, bir Oksijen atomu elde edilir. Artık su, özelliğini kaybeder. Kendisinde yabancı bir eleman taşımayan üç tek cevher hasıl olur. Ortada bulunan Oksijen atomu, çevresinde altı elektron dolaşan bir kandile benzer. Hidrojen atomunun çevresinde de iki ışık dairesi bulunur. Aslında bu ışık daireleri, atomların çevresinde, saniyede altı trilyon elektronun meydana getirdiği vehmî dairelerdir. Her atomun merkezinde pozitif elektrik yüklü çekirdek ve nötron ve çevrede de negatif yüklü elektronlar vardır. Bu, yalnız su atomuna mahsus bir şey değildir. Bütün maddeler böyle atomlardan meydana gelmiştir. Atom da elektrikten ibarettir. Demek ki bütün kâinâtı meydana getiren, nûrdur.

İngiliz Filozofu Prout, bütün atomların Hidrojen atomunun birleşiminden meydana geldiğini ve kâinâtın tek bir cevherden yani Hidrojenden kurulmuş olduğunu açıkladı. 1911'de Langevin, 16 Hidrojenin bir oksijen atomunu meydana getirdiğini ve bu arada % 8'lik bir kayıp verdiğini ispat etti. Böylece çok diye nitelenen şeylerin, aslında tek bir kökten geldiği ve atomun da birbiri üstüne konmuş ışık kümesi olduğu anlaşıldı.

Albert Einstein'e göre madde enerjinin yoğunlaşmasından oluşmuştur. Maddenin, kütlesini bırakıp yüksek bir hızla seyretmesi halinde radyasyon ışınları veya enerji meydana gelir. Madde dünyâsı, aslında enerjinin, ışınların çeşitli oranlarda yoğunlaşmasından hasıl olmuştur.

İşte bu âyette belirtildiği üzre bütün kâinât cisimleri, İlâhî nûrun çeşitli biçimlerde yoğunlaşmasından hasıl olmuş, her zerre o nûrdan yaratılmıştır. *"Allah, göklerin ve yerin nurudur".*

فِي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ

﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاۤءِ
الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ
اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاۤءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ
﴿٣٨﴾

36- (Bu kandil), *Allah'ın, yükseltilmesine ve içinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir. Onların içinde sabah akşam O'nu tesbîh eder*(ler)*: 37- Kendilerini ne ticaretin, ne de alışverişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erkekler. Onlar, yüreklerin ve gözlerin* (dehşetten) *ters döneceği günden korkarlar. 38- Ki Allah onlara, yaptıklarının en güzel karşılığını versin ve lûtfundan onlara daha falasını da ihsan etsin. Allah, dilediğini hesapsız rızıklandırır.*

Tefsîr:

36-37: Bir önceki âyette Allah'ın nûru olan Kur'ân, inci gibi parıl parıl yanan bir kandile benzetildikten sonra bu âyette o nûrun yeri gösteriliyor. O nûr, Allah'ın, yükseltilmesini ve sabah akşam kendi adının anılmasını buyurduğu evlerde parlamaktadır.

Birinci âyetteki *"أن ترفع : Yükseltilmesi"* tabirinden mescid yapılması anlaşılabileceği gibi, mescidlere saygı gösterilmesi, pisliklerden, boş sözlerden temizlenmek suretiyle mescidlerin şânının yükseltilmesi de anlaşılabilir. *Beyt*'in çoğulu olan *buyût* evler demektir. Bu kelime ile genel olarak evlerin, yâhut Allah'a kulluk edilen mabedlerin kasdedilmiş olması mümkündür. Genellikle Allah'ın adının anıldığı yerler, mabedler olduğu için buradaki *buyût* ile mabedlerin kasdedilmiş olması daha kuvvetlidir. Fakat mü'minlerin evlerinde de Allah'ın adı anılır. Eğer " أن ترفع " kelimesiyle binâ etme kasdedilmiş ise buradaki "evler"in mabedler anlamına gelmesi, daha uygundur. Çünkü mabedler, Allah'ın adının anılması için yapılır.

Ğuduvv: Günün ilk saatleri, *asîl*'in çoğulu olan *âsâl* ise gündüzün sonlarıdır. Âyette işaret edilen zikir ve tesbih zamanları, birkaç yerde namaz

kılınması emredilen iki temel zamandır: Günün önü ve sonu.

İşte Allah'ın yükseltilmesini ve içinde adının anılmasını emrettiği bu evlerde; hiçbir ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı, gönüllerin ve gözlerin dehşetten ters döneceği (yerinden hoplayacağı) kıyâmet gününden korkan adamların, sabah akşam Allah'ı tesbih ettikleri buyurulmaktadır.

38 nci âyette de Allah'ın bu insanları, yaptıklarının en güzeline göre ödüllendireceği ve keremiyle onlara daha fazlasını da vereceği; Allah'ın, dilediği kulunu hesapsız rızıklandıracağı bildirilmektedir. Allah'ın, mü'minleri, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirmesi; bütün işlerini, ibadetlerini, görevlerini en iyi biçimde yapmışlar gibi değerlendirip ödüllendirmesi anlamına gelir.

36 ncı âyetten mescid yapmanın fazileti anlaşılır. Hz. Peyğamber'in: *"Kim Allah rızâsı için bir mescid yaparsa Allah ona cennette onun gibi bir binâ yapar"* [1] dediği rivayet edilir. Hz. Âişe de şöyle demiştir: *"Peyğamber* (s.a.v.) *bize, evlerde mescid yapmayı ve mescidlerin temiz tutulup güzel kokulandırılmasını emretti"* [2].

Mescidde namaz kılmak, yalnız başına namaz kılmaktan yirmi beş veya yirmi yedi derece daha faziletlidir. Kadınların da mescide gelip namaz kılmaları sünnettir. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah'ın câriyelerini* (kadın kullarını) *Allah'ın mescidlerinden menetmeyiniz!"* [3] buyurmuştur. Hz. Âişe, mü'minlerin kadınlarının şafak vakti çıkıp Allah'ın Elçisi ile birlikte sabah namazını kıldıklarını söylemiştir [4].

" لاتلهيهم تجارة " cümlesi, onlar aslâ ticaret ve alışverişle uğraşmazlar anlamına gelmez. Bilâkis onlar ticaretle, alışverişle uğraşırlar ama bu uğraşları, onları Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz demektir. İslâmda dünyadan tamamen el etek çekip mabede çekilmek yoktur. Önemli olan, insanın dünyaya dalıp Allah'a karşı görevini unutmamasıdır. Mü'min, dünyâ işlerini yapar ama Allah'a karşı ibadet görevini de ihmal etmez. Kur'ân'ın her yerinde öğütlenen budur: *"Namazı kıldıktan sonra yer yüzüne dağılın ve Allah'ın lûtfundan nasibinizi arayın"* [5].

1. Müslim, Mesâcid: 24, 25, Müsâfirîn: 103; Buhârî, Salât: 65; Ebû Dâvûd, Tetavvu': 1; Tirmizî, Salât: 120, 189, 204; Nesâ'î, Mesâcid: 1; İbn Mâce, İkâme: 100, 185, Mesâcid: 1, 9, Ticârât: 40.
2. İbn Mâce, Mesâcid: 8, 9; Ebû Dâvûd, Salât: 13; Tirmizî, Cum'a: 64; İbn Hanbel: 5/17.
3. Buhârî, Cum'â: 13; Müslim, Salât: 36; Ebû Dâvûd, Salât: 52; Dârimî, Salât: 57; Muvatta, Kıble: 12; İbn Hanbel, Musned: 2/16.
4. Buhârî, Mevâkît: 27.
5. Cum'a Sûresi: 10.

37 nci âyette Allah'ı anmak, namazdan ayrı olarak zikredildiğine göre bu zikir, Kur'ân okumak, tesbîh ve tehlil gibi sözlü ibadetler anlamına gelir. ibn Abbâs, bu zikrin, Kur'ân okumak olduğunu söylemiştir [1].

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى
إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ
﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ
ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ
لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

39- İnkâr edenlere gelince, onların işleri, düz arazideki serap gibidir. Susayan onu su sanır, fakat yanına varınca hiçbir şey olmadığını anlar ve yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesâbını tam görür, O, hesâbı çabuk görendir. 40- Yâhut (onların işleri) *engin denizdeki karanlıklar gibidir:* (Bir deniz ki) *üstünü bir dalga örtüyor, onun üstünden bir dalga, onun üstünden de bir bulut. Birbiri üstüne yığılmış karanlıklar. İçinde bulunan kimse, elini çıkarsa nerdeyse onu dahi göremez. Allah bir kimseye nûr vermemişse artık onun nûru olmaz.*

Tefsîr:

39-40 ncı âyetlerde kâfirlerin durumu iki misalle tasvir ediliyor: Yaptıklarının iyi olduğunu, kendilerinin yaptıkları işlerle çok mükâfatlara, yüksek derecelere ereceklerini sanan inkârcılar, dümdüz arazide uzaktan gördüğü serabı su zanneden, susamış insana benzerler. Gördüğü serabı su zanneden, oraya gidince hiçbir şey bulamaz, gördüğünün bir aldanmadan ibaret olduğunu anlar. İşte inkârcı da öyle, uzaktan, yaptığı işlerin Allah katında kendisine mükâfât kazandıracağını zanneder ama öldükten sonra işlerinin yanına varınca orada yararlı hiçbir şey bulamaz, Allah'ı bulur. Çünkü Allah'ın huzuruna götü-

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/295.

rülmüştür. Yüce Allah onu yaptıklarından hesaba çeker. O, hesabı çabuk görendir. Bu amellerinden hayır bulacağını uman adam, inkârının ve kötü işlerinin tuzağına düşer.

Yâhut bu inkârcı, engin bir okyanus içinde dalgaların sardığı, üstünden karanlık bulutların kapladığı, birbiri üstüne yığılmış karanlıklar içinde kalan kimseye benzer. Öyle bir karanlık içindedir ki insan, kendisine yakın olan ve her işini onun yardımiyle gördüğü elini dahi göremez. Nereye, nasıl gideceğini bilemez. Kendisini şaşırtanların peşinde körü körüne sürüklenip gider.

İşte cehalet karanlıkları içinde bocalayan kâfirin bu korkunç durumu tasvir edildikten sonra Allah'ın nûr vermediği kimsenin nûru olamayacağı bildiriliyor. Bu adam Allah'ın indirdiği Kur'ân nurundan yararlanmadıktan sonra artık nereden nur bulacak, nasıl doğru yola gelecektir?

Görülüyor ki bu âyetler de yine Allah'ın nûrunu temsil ile anlatan 35 nci âyete bağlıdır. Allah'ın adını anan, Kur'ân'ın buyruklarına uyan mü'minlerin gönülleri, onun nûruyla böyle aydınlanır, parıl parıl parlar. O nûrdan istifade etmeyen kâfirler de karanlıklar içinde şaşırıp kalırlar. Onların halleri öylesine aydınlık, bunların halleri böylesine karanlıktır. Onun için âyetin sonu: *"Allah bir kimseye nûr vermemişse artık onun nûru olmaz"* şeklinde bağlanmıştır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍ كُلٌّ
قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ
ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ جِبَالٍ
فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَٓاءُ يَكَادُ سَنَا
بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَعِبْرَةً لِاُولِي الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي

عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰٓ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ ٱللَّهُ مَا
يَشَآءُ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَّقَدْ أَنزَلْنَآ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ وَٱللَّهُ
يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾

41- Görmedin mi göklerde ve yerde olan kimseler, kanatlarını çırparak uçan kuşlar Allah'ı tesbîh ederler? Her biri kendi duâsını ve tesbîhini bilmiştir. Allah da onların ne yaptıklarını bilmektedir. 42- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır, dönüş de Allah'adır. 43- Görmedin mi Allah bulutları sürer, sonra onları birbirine geçirir, sonra onları birbiri üstüne yığar, arasından yağmurun çıktığını görürsün. Gökteki dağlar(gibi bulut parçaların)*dan bir dolu indirir de onu dilediğine vurur, dilediğinden de onu öteye çevirir. Şimşeğinin parıltısı nerdeyse gözleri alır. 44- Allah gece ile gündüzü çevirir. Kuşkusuz, gözleri olanlar için bunda bir ibret vardır. 45- Allah her canlıyı sudan yarattı: Onlardan kimi karnı üzerinde* (sürünerek) *yürür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi de dört* (ayak) *üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah, her şeye kadirdir. 46- Andolsun biz,* (gerçekleri) *açıklayan âyetler indirdik. Allah, dilediğini doğru yola iletir.*

Tefsîr:

41-42 nci âyetler, göklerde ve yerde bulunan düşünce sahibi varlıkların, havada uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiğini; her varlığın, kendisine özgü duâyı ve tesbîhi bildiğini; göklerin ve yerin sâhibinin yalnız Allah olduğunu ve sonunda Allah'a dönüleceğini anlatıyor. *"O'nu övgü ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbîhlerini anlamazsınız"* [1] âyetinin de ifade ettiği üzre her şey, Allah'ın yüceliğini, eksikliklerden uzak olduğunu anmaktadır. Her şey, Allah'ın verdiği içgüdü ve ilham ile görevini yapar, Allah'a nasıl yalvaracağını, O'nu nasıl tesbîh edeceğini, kendisindeki içgüdü ve dinamizm ile bilir ve bunu yerine getirir. Her canlı, kendisindeki içgüdü ile Allah'a yönelir. Her varlığın, Allah'ın kendisine yüklediği görevi yapması

1. İsrâ Sûresi: 44.

Allah'ı tesbîh sayılır. Arıların, karıncaların düzenlerini inceleyen insan, bunların, Allah'ın verdiği hayvansal bilinç ile nasıl görevlerini ustaca yaptıklarını anlar. Onların bu hareketleri, Allah'ın kudretinin ve büyüklüğünün kanıtıdır. İşte bu, Allah'ı tesbîhtir. Maamâfîh âyetten, her canlının, kendisine özgü bir tarzda Allah'a duâ ve O'nu tesbîh ettiği anlaşılır.

43-44: Bundan önceki âyetler, her şeyin Allah'a boyun eğdiğini ifade etmişti. Bu âyetler de Allah'ın büyüklüğüne, O'nun yeryüzündeki hikmetli işlerine, kudretinin işaretleri olan tabiat olaylarına dikkati çekmektedir. Allah, denizlerden kaldırdığı buhar ile oluşturduğu bulutları yürütür, birbiri üstüne yığar, sıkıştırır, yağmur yağdırır; yahut gökte birbiri üstüne yığılmış dağlar gibi bulutlardan yağdırdığı doluyu dilediği kimselere isabet ettirir, dilediklerinden de öteye çevirir. O sırada çıkan şimşeğin ışığı, gözleri alacak kadar parlaktır. Gece ve gündüzü de sürekli olarak değiştirir, birini götürüp ötekini getirir. Dikkatle bakanlar için bu olaylarda Allah'ın kudretine, hikmetine, işaretler vardır. Bunlar hep Allah'ın yasaları çerçevesinde meydana gelir. Bu yasaları böyle şaşmadan işleten, yüce Mevlâdır.

45 nci âyette de Allah'ın, yeryüzünde deprenen her canlıyı sudan yarattığına, sudan yaratılan bu canlılardan kiminin karnı üzerinde süründüğüne, kiminin iki, kiminin dört ayak üzerinde yürüdüğüne dikkat çekiliyor. Ve Allah'ın, herşeyi yaratabilecek kudrette olduğu vurgulanıyor.

Hayvanların hepsinin bünyesinde su vardır. Yüce Allah daha önce bulutların oluşumunu ve onlardan yağmurun nasıl yağdırıldığını anlattıktan sonra hayvanların da sudan yaratıldığını; böylece suyun, gerek bitkilerin, gerek hayvanların en önemli hayat kaynağı olduğunu belirtiyor. Keza canlıların çoğu nutfeden yaratılır. Hepsi demiyoruz, çünkü bölünme ile üreyen canlılar da vardır. Gerek nutfe ile, gerek bölünme ile üreyen canlıların temel elemanı sudur.

Karnı üzerinde yürüyen hayvanlar, tek hücrelilerden sürüngenlere kadar bütün canlıları kapsar. İki ayaklı, dört ayaklı hayvanlar yanında pek çok ayakları olan hayvanlar da vardır. Âyette, insanların en çok karşılaştıkları hayvanlara işaret edilmiştir. Bunların anılması, Allah'ın yaratma gücüne dikkati çekmek içindir.

46 ncı âyette de Allah'ın, âyetlerini açık açık indirdiği, bu Kur'ân âyetleriyle dilediği kullarını doğru yola iletmekte olduğu buyuruluyor. Bu son âyet, daha önceki âyetlerin bir sonucu olmaktadır. Anlatılan hikmetler, Allah'ın, doğru yola ileten açık seçik âyetleri olarak niteleniyor.

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ

ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ
بَيْنَهُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ
مُذْعِن۪ينَ ﴿٤٩﴾ اَف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَح۪يفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
وَرَسُولُهُ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِن۪ينَ
اِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

47- "Allah'a ve Elçiye inandık, itâat ettik" diyorlar. Sonra onlardan bir grup, bunun ardından dönüyor. Bunlar inanmış değillerdir. 48- Onlar, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Elçisine çağırıldıkları zaman hemen onlardan bir grup yüz çevirirler. 49- Eğer hak kendilerinin olursa itâat ederek gelirler. 50- Kalblerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah'ın ve Elçisinin kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zâlimlerdir. 51- Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Elçisine çağırıldıkları zaman inananların sözü ancak: "İşittik ve itâat ettik" demeleridir. İşte umduklarına erenler bunlardır, bunlar! 52- Kimler Allah'a ve Elçisine itâat eder, Allah'tan korkar, O'ndan korunursa işte kurtuluşa erenler onlardır.

Tefsîr:

47-50 nci âyetlerde Allah'a ve Elçisine inandığını ve itâat ettiğini iddiâ ettiği halde ancak işine geldiği zaman Peyğamber'in hükmünü kabul eden, işine gelmeyince onun hükmünden yüz çeviren; Allah'ın ve Elçisinin, kendisine haksızlık edeceğini düşünen hasta yürekli, şüpheci kimselerin durumu kınanıyor. Allah'ın ve Elçisinin adâletinden şüphe edenlerin zâlim oldukları vurgulanıyor.

51-52 nci âyetlerde de Allah ve Elçisinin hükmüne çağırıldıkları zaman: *"İşittik, itâat ettik, baş üstüne"* diyen mü'minlerin felâha erecekleri belirtiliyor. Ancak Allah'a ve Elçisine inanan, Allah'tan korkan, günâhlardan korunan kimselerin başarıya ulaşacakları vurgulanıyor.

Bu âyetler, sûrede yeni bir bölüm başlatmaktadır. Bir rivayete göre bunlar, bir münâfıkla bir yahudi arasında meydana gelen anlaşmazlıkta yahûdi, Peyğamber(s.a.v.)in hükmüne başvurmayı önerdiği halde münafık, yahudî şeytanlarından Kâ'b ibn el-Eşref'e gitmeyi istemiş.

Bir başka rivayete göre de Hz. Alî ile Muğîre ibn Vâil arasındaki bir dâvâda Muğîre, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in hükmüne razı olmayıp "O beni sevmez, bana haksızlık edeceğinden korkuyorum" demiş.

Bir başka rivayete göre de Alî ile Osman arasında bir dâvâ olmuş. Osman'ın amcası oğlu, kendisine: "Hüküm için Peyğamber'e gitme, sonra o, amcası oğlunu tutup senin aleyhinde hüküm verir" demiş. İşte âyetler bu olaylardan biri üzerine inmiş.

Birinci olay, Nisâ Sûresinin 60-65 nci âyetlerinin iniş sebebi olarak da anlatılmıştı. Kâ'b ibn el-Eşref, hicretten iki yıl sonra öldürülmüştür. Bu âyetin ise onun ölümünden çok sonra indiği kanısındayız.

Üçüncü rivayet de doğru olamaz. Çünkü Peyğamber'in iki defa damadı olmak şerefine eren Hz. Osman: "Sen Peyğamber'in hükmüne gitme" diyen bir insanın sözüne kulak asmayacak kadar sağlam iman sahibidir. Bu rivayetin, Hz. Osman'ın değerini düşürmek için uydurulduğunda şüphe yoktur.

Tek mantıkî rivayet ikincisidir. Şahıslar önemli değildir. Demek ki iki kişi arasında meydana gelen dâvâda, gönlünde şüphe bulunan bir müslüman, Peyğamber'in, kendisi aleyhine hüküm vereceğini düşünerek dâvânın halli için Peyğamber'e değil de başka bir insana başvurmayı istemiş, işte âyetler bu münasebetle inmiştir. Hitâp, çoğul olarak tüm insanlara yöneltilmiştir ki herkes bundan ibret alsın, Allah Elçisinin hükmünü bırakıp başkalarının hükmüne gitmesin. Çünkü Allah Elçisinin kendi yararına gördüğü hükümlerini kabul edip işine gelmeyen hükümlerini reddetmek imanla bağdaşmaz. Böyle insan, hasta yürekli durumuna düşer.

Hasta yürekli tabiri, Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle münâfıklar hakkında kullanılan bir sıfattır. Çünkü onların kalbine iman tam yerleşmemiştir. Ancak bütün münâfıklar böyle değildir. Kimi hiç inanmaz ama inanmış görünür. Kimi de inanır, fakat işine geldiği zaman inanır, çıkarına aykırı bir şey olunca şüpheye düşer. Onun kalbine kâh iman, kâh şüphe girdiği için o kimse rahatsızdır, kalbi hastadır. İşte Kur'ân'ın hasta yürekli dediği kimseler bunlardır.

Bu âyette nitelendirilen kimseler de işlerine geldiği zaman Peyğamber'in hükmünü kabul eden, işlerine gelmediği zaman ondan kaçan böyle hasta yürekli insanlardır. Ama sağlam imanlı insanlar, her zaman Allah'ın ve Elçisinin hükmüne razı olup onların verdiği her hükme canü gönülden itâat ederler. İşte umduklarına erecek, kurtulacak olanlar onlardır.

Gerçekten dâvâsına sağlam inanmayan insanın, o konuda başarılı olması mümkün değildir. Dinine sağlam şekilde inanmayan asker, cephede çarpışamaz. İşine inanmayan, kendine güveni olmayan iş adamı da başarılı olamaz. Başarının sırrı imandır. Onun için 51-52 nci âyetlerde ancak Allah'a ve O'nun Elçisine pürüzsüz inananların başarılı olacakları tekrar vurgulanıyor.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ۖ قُلْ لَا تُقْسِمُوا ۖ طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ ۚ
إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا
فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ ۖ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا ۚ وَمَا
عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

53- Yeminlerinin vargücüyle Allah'a yemîn ettiler: Eğer sen onlara emredersen (savaşa) *çıkacaklar diye. De ki: 'Yemîn etmeyin.* (Sizden istenen) *güzelce itâat etmektir. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır." 54- De ki: "Allah'a itâat edin, Elçiye itâat edin." Eğer dönerseniz, ona gereken, kendisine yükletilen görevi yapmak, size gereken de size yükletilen görevi yapmaktır. Eğer ona itâat ederseniz, doğru yolu bulursunuz. Elçiye düşen, sadece açık bir şekilde duyurmaktır.*

Tefsîr:

53-54 ncü âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e, kendilerine çıkmalarını emrettiği zaman mutlaka çıkacaklarına bütün güçleriyle and içen kimselere, and içmemeleri; onlardan beklenenin sadece itâat olduğu; yemin etmelerine gerek bulunmadığı; zira Allah'ın her işlerini bildiği belirtiliyor. Allah'a ve Elçisine itâat ettikleri takdirde doğru yolu bulacakları, yüz çevirdikleri takdirde ise

herkesin yaptığından sorumlu olacağı, Peygamberin görevinin gerçekleri açıkça duyurmak olduğu bildiriliyor.

Bir tefsîre göre "لاتقسموا طاعة معروفة: *Sizin ne biçim itâat ettiğiniz bellidir, sizin itâatiniz, sadece sözden ibarettir. Boş yere yemin etmeyin"* demektir [1]. 54 ncü âyetteki " تَوَلَّوْا " fi'li de mâzî'nin çoğulu olabileceği gibi muzâri' fi'lin çoğulu da olabilir. Tevellevne. Şart edâtı dolayısiyle nûn düşmüştür. Âyetin sözgelimine daha uygun olduğu için bu şekli tercih ettik.

Daha önceki âyetlerle ilgili olan bu âyetler de münâfıkların durumunu tasvir etmektedir. Rivayetlere göre samimî olmadıklarını bildiren âyetler inmeğe başlayınca münâfıklar, Allah'ın Elçisine gelip kendisine mutlaka itâat edeceklerine, hattâ yurtlarından çıkıp gitmeyi veya savaşa gitmeyi emretse emrini mutlaka yerine getireceklerine yemin etmişler, onların bu davranışı üzerine bu âyetler inmiş.

Münâfıklar, yüreklerinde olmayanı söyler ve sözlerine inandırmak için de yemîn ederler. İşte Kur'ân-ı Kerîm, onlara yemin etmemelerini, önemli olanın gerçekten itâat olduğunu, yani lâfın değil, işin önemli olduğunu buyuruyor.

Herhalde bu sûre, Medine'de yahudîlerin ardı kesildikten ve bundan dolayı da münâfıkların durumu zayıfladıktan sonra inmiştir. Vaktiyle yahudilerden destek gören münâfıklar, yahudiler Medine'den ayrıldıktan sonra gittikçe zayıflamağa başlamış ve gerek Peygamberi, gerek müslümanları kendilerine inandırmak için sözlerini yeminle pekiştirmeğe çalışmışlardır.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ
كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دٖينَهُمُ الَّذِي ارْتَضٰى
لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا يَعْبُدُونَنٖي لَا يُشْرِكُونَ بٖي شَيْـًٔا وَمَنْ
كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا مُعْجِزٖينَ

1. Fethu'l-Kadîr: 4/46; Kasimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4544.

فِي الْاَرْضِۚ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُۜ وَلَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٥٧﴾

55- Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara va'detti: Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklardır. Ama kim(ler) *bundan sonra da: Nankörlük ederse işte onlar yoldan çıkanlardır. 56- Namazı kılın, zekâtı verin, Elçiye itâat edin ki size acınsın. 57- Nankörlerin, yeryüzünde* (Allah'ı) *âciz bırakacaklarını sanma. Onların varacağı yer ateştir. Ne kötü bir gidiş yeridir o!*

Tefsîr:

55 nci âyet, yüce Allah'ın, daha önceki iyi insanları hükümran kıldığı gibi inanıp güzel işler yapan müslümanları da yeryüzünde hükümran kılacağını, kendileri için beğenip seçtiği dinlerini de güçlendireceğini, daha önce korku içinde bulunan müslümanların korkularını güvene çevireceğini, artık korkmadan yalnız Allah'a tapacaklarını, O'na ortak koşmayacaklarını, bundan sonra da nankörlük edenlerin yoldan çıkmış kimseler olduğunu söylüyor.

56 ncı âyet, mü'minlere, Allah'ın rahmetine ermeleri için namaz kılmalarını, zekât vermelerini, Elçiye itâat etmelerini emrediyor.

57 nci âyet, nankörlerin, Allah'ı âciz bırakamayacaklarını, yerlerinin ateş olduğunu vurguluyor. Bu son âyetteki "لَا تَحْسَبَنَّ" kelimesi, gaib muzarî olarak "لَا يَحْسَبَنَّ" şeklinde de okunmuştur. O takdirde: *"Nankörler sanmasınlar ki..."* demektir [1].

Bu âyetler müslümanlara, parlak bir geleceği va'detmektedir. Çok sıkıntı çeken, çok güçlüklere katlanmış olan müslümanlara, artık korku ve sıkıntı devrinin geçmekte olduğunu, inanıp iyi işler yaptıkları takdirde Allah'ın buyruğu uyarınca hareket etmiş olan önceki mü'min milletler gibi yeryüzünde hükümran olacaklarını müjdelemektedir. Ancak egemenliğin şartı, imanla beraber güzel işler de yapmaktır. Güzel işler yalnız Allah'a ibâdetten ibaret değildir. Dine ve dünyaya ilişkin herşeyi güzel yapmak, âyetin buyruğu içine girer. Şirk koşmadan Allah'a kulluk etmek, zulümden kaçınmak, adam kayırmadan insanlar arasında eşitlik ve adâlet sağlamak, sevgi, saygı, sosyal daya-

1. Mefâtîh: 24/26.

nışma, hasılı hiç kimsenin haksızlığa uğratılmaması hep güzel işlerdendir. İşte böyle sağlam bir toplum ezilmez, hükümran olur.

Bağımsız bir devlet kavramından yoksun Araplar, Peyğamber'in çevresinde toplanmaları ve Kur'ân'a uymaları sonucunda birden bire kabile toplumundan devlet toplumuna geçmişler, çevre milletlere hakim olmağa başlamışlardır. Hz. Peyğamber'in hayâtında Mekke, Hayber, Yemen, Bahreyn tamamen fethedilmiş, dört halife devrinde müslümanların hakim oldukları topraklar Fas'tan Ortaasya'ya kadar uzamıştır. Âyetin müslümanlara va'dettiği hakimiyyet gerçekleşmiştir.

Fakat dediğimiz gibi bu va'd, imanla ve iyi işlerle şartlıdır. İşlerini, hareketlerini bozan müslümanlar, bu va'din dışında kalırlar: *"Artık bundan sonra da kimler nankörlük ederse işte onlar yoldan çıkmış insanlardır".* Burada Allah'ın va'di uyarınca yeryüzünde hükümran olduktan sonra şükretmeyip ahlâkını bozarak Allah'a karşı nankörlük edenlerin fasık oldukları, yani yoldan çıktıkları belirtilmiştir. Bu bir uyarıdır. Yoldan çıkan o kimselerin, devletlerini, hakimiyetlerini kaybedeceklerine işarettir. Çünkü *"Bundan sonra"* deyimi, bu büyük devlete ulaştıktan sonra olacağını gösterir. O zaman bu küfrün nankörlük anlamına gelmesi, daha uygundur. İşte bundan dolayı bu küfrü yapanlar kâfir sıfatıyla değil, fakat fâsık (yoldan çıkmış kimseler) olarak nitelendirilmişlerdir.

'Adiy ibn Hâtem, Hz. Peyğamber'e geldiği zaman, aralarında şu konuşmanın geçtiğini anlatmıştır: "Peyğamber (s.a.v.):

— Hîre'yi biliyor musun? dedi.

— Bilmiyorum, fakat işittim, dedim.

— Nefsimi elinde bulunduran Allah hakkı için Allah, bu dini öyle yerleştirecek ki bir kadın, yanında hiç kimse olmadan ta Hîre'den gelip Ka'be'yi tavâf edecek, Hürmüz oğlu Kisrâ'nın hazineleri fetholunacak.

— Hürmüz oğlu Kisrâ'nın mı?

— Evet, mal da o kadar çok olacak ki kimse almayacak."

Bu konuşmayı anlatan 'Âdîy şöyle devam etmiş: 'İşte bu kadın Hîre'den yalnız başına çıkıyor, gidip Ka'be'yi tavâf ediyor. Hürmüz oğlu Kisrâ'nın hazinelerini fethedenler arasında ben de vardım. Nefsimi elinde bulunduran Allah hakkı için üçüncüsü de olacaktır. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) böyle buyurdu" [1].

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا

---

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/302.

الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ
وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ
طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا
اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾

58- Ey inananlar, ellerinizin altında bulunan(köleler, hizmetçi)*ler, ve henüz erginliğe ermemiş çocuklarınız, üç vakitte* (odalarınıza girebilmek için) *izin istesinler: Sabah namâzından önce, öğle vakti elbisenizi çıkaracağınız zaman ve yatsı namazından sonra. Bunlar sizin üstünüzün açılabileceği üç vakittir. Bunların dışında* (hizmetçilerin ve çocukların izin almadan içeri girmelerinden dolayı) *ne size, ne de onlara bir günâh yoktur.* (Onlar sizin) *yanınızda dolaşırlar, birbirinizin yanına girip çıkarsınız. Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah bilendir, hikmet sâhibidir. 59- Çocuklarınız erginlik çağına erdikleri zaman, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Allah bilendir, hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

58-59: *'Avret* açıklık, bozukluk, kusur demektir. Burada kasdedilen, insanın açık kalabileceği vakitlerdir. Bu âyetlerde mü'minlere, köle ve cariyelerle (hizmetçilerle) henüz erginlik çağına ermemiş çocuklarının, yatak odalarına girmek için üç vakitte izin istemeleri emrediliyor: Sabah namazından önce, kaylûle denilen öğle uykusuna yatılacağı zaman ve yatsıdan sonra. Bu zamanlar, insanın elbisesini çıkarıp yatacağı zamanlar olduğundan, bu za-

manlarda yanlarına gelecek olan hizmetçilerle ergin olmayan çocukların da izin almaları gerekir. Bunun dışındaki vakitlerde hizmetçilerinin ve küçük çocuklarının, yanlarına izinsiz girmelerinde bir sakınca yoktur. Ancak ergin çocukların da yabancı insanlar gibi anne babalarının odalarına izinsiz girmemeleri gerekir.

İki adam İbn Abbâs'a, Kur'ân'da Allah'ın, izin almayı emrettiği bu üç vaktin durumunu sorup, şu cevabı almışlar: ''Allah kusuru örter, örtmeyi sever. O zamanlar insanların kapılarında perde, evlerinde hicâl [1] yok idi. Adamın hizmetçisi, ya da yetimi odasına girince onu karısıyla yatar durumda görebilirdi. İşte Allah, o vakitlerde girecekleri zaman izin almalarını emretti. Daha sonra Allah perdeleri getirdi, bol rızık verdi. İnsanlar evlerine perde astılar, hicleler yaptılar. Artık insanlar, kendilerine emredilen vakitlerde izin almanın gerekli olmadığı kanâatine vardılar [2]. Eğer bu rivayet sahih ise, İbn Abbâs'ın görüşüdür. Âyetin neshedildiği anlamına gelmez. İhtiyaç kalmayınca izin almanın gerekli olmadığını, ama âyetin belirttiği ihtimal ve şartlar bulunduğunda izin almanın gerektiğini gösterir [3].

Bu âyetin, Mersed kızı Esmâ'nın kölesinin, istemediği bir zamanda yanına girmesi ve Esmâ'nın: "Yâ Resûlâllâh, hizmetçilerimiz, kölelerimiz biz, yanımıza girmelerini istemediğimiz bir durumda iken birden yanımıza geliyorlar" demesi üzerine indiği rivayet edilir. Bir rivayete göre de Hz. Peygamber(s.a.v.)in gönderdiği Mudlec adlı çocuk Hz. Ömer'in yanına girmiş, onun, görülmesini istemediği bir yerini görmüş. Ömer: "Keşke Allah, çocuklarımızın, kadınlarımızın ve hizmetçilerimizin böyle sâatlerde izinsiz yanımıza girmelerini yasaklasa!" demiş. Peyğamber(s.a.v.)in yanına geldiğinde bu âyetlerin indiğini görmüş [4].

Muhakkak ki toplumda böyle şeyler oluyordu. Âile mahremliğinin ve saygınlığının korunması için bu görgü kuralları getirilmiştir. Ama bu üç vaktin dışında hizmetçilerin ve çocukların, ebeveynin yanına girmek için izin almaları gerekmez. Âile fertleri birbirlerinin yanına girip çıkarlar. Bu, âile yaşamının bir gereğidir.

59 ncu âyetten anlaşıldığı üzre erginlik çağına eren çocukların dahi anne babalarının yatak odalarına girerken her zaman izin almaları gerekir. İhtilâm olma (bülûğa erme) deyimi, erkek çocuklar için kullanılır. Fakat muhakkak ki kızlar da bu konuda erkekler gibidirler. Onlar da âdet görünce izin almaları gerekir [5]. Çünkü kız çocukların, anne babalarını uygunsuz durumda

1. Hicle'nin çoğulu olan hicâl, gelinler için evin ortasında kurulan örtü demektir.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/304; Kurtubî: 12/303.
3. Kurtubî: 12/303. 4. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/28-29; Kurtubî: 12/304.
5. Mefâtîh: 24/28.

görmeleri, çok daha çirkindir. Kızın âdet görmesi, bülûğ sayılır.

Bülûğ (erginlik) yaşı konusunda kesin bir çizgi yoktur. Bu, genellikle erkek çocuklarda oniki-onbeş yaş arasıdır. Ebu Hanîfe'ye göre onbeş yaşına girdiği halde erginliğe ermemiş erkek çocuk 18 (onsekiz), kız çocuk da 17 (onyedi) yaşına girinceye dek ergin sayılmaz[1]. Ancak bu yaştan sonra ihtilâm olmasa, yahut âdet görmese de ergin sayılır.

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ
ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

60- Evlenme arzusu kalmamış oturan (ihtiyar) *kadınların, kasden süs göstermeğe çalışmadan dış örtülerini bırakmalarında kendileri için bir günâh yoktur. Ama sakınmaları, kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir.*

Tefsîr:

60 ncı âyette evlenme isteği kalmamış kadınların, fazla açılıp saçılmadan örtülerini bırakmalarında bir sakınca olmadığı, fakat iffetlerini korumalarının, yani gizli zinetlerini göstermeyecek, kendilerini koruyacak biçimde giyinmelerinin, kendileri için daha iyi olacağı bildiriliyor.

Müfessirlere göre evlenme isteği kalmamış oturanlar tabiri ile yaşlı kadınlar kasdedilmiştir. Sözgeliminden de bu anlaşılıyor. Maamâfîh kadın, doğal yapısı veya bir hastalık dolayısiyle de bu isteğini kaybedebilir. Bunlar da dikkatleri çekmeyecek biçimde örtüsüz çıkabilirler.

Bu âyet, 31 nci âyeti tefsir ediyor. Orada kadınların, örtülerini göğüslerinin üstüne koyup yalnız âdeten görünenler dışındaki zinetlerini ve zînet yerlerini göstermemeleri emredilmişti. Bu emir, tahrike ve fitneye sebebolmamak içindir. Burada da dikkati çekmeyecek, fitneye sebebolmayacak durumdaki kadınların, üstlerine örtü almalarına gerek olmadığı bildirilmektedir. O zamanki toplumda genç bir kadının örtüsüz çıkması, hele boynunu, göğsünü

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/29.

göstermesi çok tahrik edici, dikkat çekici olurdu. Demek ki Kur'ân'ın istediği şey, ifrât ve tefrîtten kaçınmak, dikkat çekmeyecek biçimde normal giyinmektir. Bu durumda Kur'ân'ın, kadını çarşaf ve peçelere sokup dört duvarın içine hapsettiğini söylemek, insâfa aykırı olur. Kur'ân, toplumu âdî şehvet duygularından korumak, iyi ahlâkı muhafaza etmek için normal bir giyim kuralı getirmiştir. Kadının dikkat çekmeyecek biçimde sokağa çıkmasında bir sakınca yoktur. Zaten vardır demek, gerçeklere, bugünkü toplum yaşamına ters düşer.

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَر۪يضِ حَرَجٌ
وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَد۪يقِكُمْۜ
لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَم۪يعاً اَوْ اَشْتَاتاًۜ فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا
عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةًۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ
الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

61- Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. Size de kendi evlerinizden, yâhut babalarınızın evlerinden, yâhut annelerinizin evlerinden, yâhut kardeşlerinizin evlerinden, yâhut kızkardeşlerinizin evlerinden, yâhut amcalarınızın evlerinden, yâhut halalarınızın evlerinden, yâhut dayılarınızın evlerinden, yâhut teyzelerinizin evlerinden, yâhut anahtarları ellerinizde bulunan evlerden, yâhut arkadaşınızın evlerinden yemek yemenizde bir güçlük yoktur. Toplu olarak, yâhut ayrı ayrı yemenizde de üzerinize bir günâh yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından kutlu, güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (kendinizden olan ev halkına) *selâm verin. İşte Allah, âyetleri size böyle açıklıyor ki düşünüp anlayasınız.*

Tefsîr:

61 nci âyet, özellikle körün topalın, hastanın ve genellikle herkesin kendi baba, anne, kardeş, kız kardeş, amca, hala, dayısının evinde, anahtarları elinde bulunan evde, yahut arkadaşının evinde yemek yemesinde; toplu olarak ya da ayrı ayrı yemede bir sakınca bulunmadığını, evlere girerken de selâm verilmesini buyuruyor.

Bu âyetin, özellikle birinci şıkkının kimleri kasdettiği hakkında çeşitli rivayetler vardır: Bir rivayete göre sağlam insanlar, hasta, kör ve topal insanlarla yemek yemekten iğrenirlerdi. Başka bir rivayete göre de bu hasta, sakat insanlar, kendilerinden iğrenilmesi endişesiyle sağlamlarla yemek yemekten çekinirlerdi. İşte âyet, bu sakat insanların, sağlamlarla yemek yemelerinde bir sakınca olmadığını bildirdiği gibi, kişinin bu sayılan akrâbasının evlerinde yemek yemesinde de bir sakınca olmadığını da bildirmektedir.

Bir rivayete göre mü'minler, eşlerinin, çocuklarının, yakınlarının ve dostlarının evlerine zayıfları ve hastaları da götürüp onlara orada yemek yedirirlerdi. Gerek bu zavallı kimseler, gerek bunları götürenler, sonradan buna hakları olmadığını düşündüler. İşte inen bu âyet, mü'minlerin, birbirlerinin evlerinde yemek yemelerinde bir sakınca olmadığını bildirdi.

İbn 'Abbâs'a bağlanan bir söze göre müslümanlar, yemekte güzel yerleri göremeyen kör ile ve ötekiler gibi sokulup yemeği alamayan topal ve hasta ile birlikte yemekten çekinmişler; Yüce Allah bu âyeti indirerek bunlarla birlikte yemek yemenin bir sakıncası olmadığın bildirmiştir [1].

Süddî'nin rivayetine göre de adam babasının, kardeşinin veya oğlunun evine gider; kadın kendisine yiyecek getirince: "Ev sahibi orada yok" diye yemezdi. Allah bu âyeti indirerek kişinin, bu yakınlarının evinde yemek yemesinde bir sakınca olmadığını bildirdi.

Ebu Hanîfe ve İbn Hanbel, bu âyete dayanarak akrabanın, birbirlerine bakıp geçimlerini sağlamalarını vacib saymışlardır [2]. Yine Ebû Hanîfe bu âyete dayanarak kan akrabasının evinden birşey çalanın elinin kesilmeyeceğine hükmetmiştir. Çünkü Allah, bu âyetle onların evlerine izinsiz girmeyi ve orada yemek yemeği mübâh kılmıştır [3]. Tabii yapılan işin, cezayı gerektirip gerektirmeyeceğinde şüphe bulunduğundan, Ebû Hanîfe'nin ictihâdı doğru olabilir ama bu, bu tür hırsızlığın hiç suç olmadığı anlamına gelmez. Çünkü âyetin kasdı müslümanlara görgü kurallarını öğretmektir, kişinin kimlerden rahatlıkla hırsızlık edebileceğini öğretmek değildir.

1. Rûhu'l-Ma'ânî: 18/218.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/306.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/37.

Daha önceki âyetlerde başkasının evine girerken izin alınması, ergin olmayan çocuklarla hizmetçilerin de üç vakitte izin almaları bildirilmişti. Bu âyet de yakın akraba arasındaki teklifi kaldırıyor. Onları bir âile fertleri gibi birbirlerine yakınlaştırıyor, birbirlerinin evlerinde teklifsiz yemek yiyebileceklerini bildiriyor.

"ولا على أنفسكم أن تأكلوا من بيوتكم: *Kendi evlerinizden yemek yemenizde size bir güçlük yoktur"*. Kişinin, kendi evinde yemesinde bir güçlüğün olmaması gayet doğaldır. Âyetin kasdı, kişinin bizzat kendi evi değil, eşinin, çocuklarının evidir. Çünkü eşinin ve çocuklarının evleri de kendi evi sayılır.

"أو ما ملكتم مفاتحه: *Anahtarlarına sahibolduğunuz evler"* cümlesi, kişinin evine bakan vekîl, bekçi, hizmetçi gibi kimseleri kasdediyor. Bunlar, anahtarlarını ellerinde bulundurdukları yani baktıkları, bekledikleri, hizmet ettikleri evlerde yemek yiyebilirler.

Rivayete göre savaşa gidenler, savaşa katılmayan zayıf kimseleri evlerine vekil bırakır, evlerinin anahtarlarını onlara verir, evlerinde bulunan yiyeceklerden yiyebileceklerini söylerlerdi. Fakat anahtarı alanlar bundan çekinirlerdi. İşte âyette bunların, baktıkları evlerdeki yiyeceklerden yemelerinde bir sakınca olmadığı bildirilmiştir. Vekîl, koruduğu bahçenin meyvasından yiyebilir, koyunların sütünü içebilir [1].

"أو صديقكم: *Yâhut sadîkinizin evinden..."* Sadîk, insanın arkadaşıdır. Âyette arkadaşların da birbirlerine teklifsiz gidip yemek yiyebilecekleri bildiriliyor. Kişinin en yakın mahremleri arasında sayılması, arkadaşın değerini gösterir. Bir gün Hasan Basrî evine gittiğinde, arkadaşlarından bir grupun eve girip yatağının altındaki sepette bulunan helvâyı ve güzel yemekleri yemekte olduklarını görmüş. Yüzü sevinçle parlayarak: "İşte biz onları böyle bulduk! Onları böyle bulduk!" demiş. Bu sözüyle Bedir'e katılmış büyük sahâbîlerin böyle olduklarını anlatmak istemiştir [2].

"ليس عليكم جناح أن تأكلوا جميعاً أو أشتاتاً: *Birlikte ve ayrı ayrı yemenizde size bir günâh yoktur"*: Kur'ân-ı Kerîm, bu buyruğuyla herkesin ayrı ayrı tabaklarda yemesinin bir sakıncası olmadığını bildirmiştir. Çünkü gerektiğinde müştereken bir tabaktan da yemek yenebilir ama imkân varken herkesin ayrı kabda yemesi daha uygundur. Temizlik, kimsenin diğerinden iğrenmemesi bakımından da önemlidir. İnsan, kaşığını batırdığı bir tabağa herkesin, hele temizliğe dikkat etmeyen kimselerin de kaşıklarını batırmasından iğrenebilir. Özellikle bazı kimseler geçici hastalık mikropları da taşıyabilirler. O

1. Mefâtîh; Mehâsinu't-Te'vîl: 12/4552.
2. Mefâtîh'ul-ğayb: 24/37.

zaman kendilerinde bulunan hastalık mikroplarının, başkalarına da geçmesine neden olurlar.

Madem ki toplu olarak veya ayrı ayrı yemekte bir sakınca yoktur, öyle ise sağlık bakımından en uygun olan, ayrı tabaklarda yemek yemektir. Ama tabii toplu olarak sofraya oturmak, âile fertlerini birbirine yaklaştırır, hiç değilse sofrada konuşmağa sohpet etmeğe, yemeğin iştahla yenmesine sebebolur. İnsan yalnız başına yemek yemekten sıkılabilir, iştahı almaz. Hep bir arada sofraya oturmakta bereket vardır.

"Biz yiyoruz ama doymuyuruz" diyen bir âdama, Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Herhalde siz ayrı ayrı yiyorsunuz, hep birlikte sofraya toplanınız, Allah'ın adını anınız, yemeğiniz bereketlenir"* buyurmuştur [1].

Âyetin buyruğu üzre eve girerken ev halkına selâm verilir. Şâyet evde kimse yoksa: *"Esselâmu 'aleynâ ve 'alâ 'ibâdillâhissâlihîn:* Selâm bize ve Allah'ın iyi kullarına olsun" denilmesi, uygundur. Böyle diyen kimseye, meleklerin, selâmını iâde edeceği rivayet edilmiştir [2].

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰٓى اَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا
حَتّٰى يَسْتَأْذِنُوهُ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ
لَهُمُ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَا تَجْعَلُوا دُعَٓاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ
كَدُعَٓاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ
الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهِ اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾
اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ

1. İbn Hanbel, Musned: 3/501; Ebû Dâvûd, At'ime: 14.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/306-307.

62- Mü'minler o kimselerdir ki Allah'a ve Elçisine inanmışlardır. Toplumsal bir iş için Allah'ın Elçisiyle beraber bulundukları zaman ondan izin almadan gitmezler. Senden izin alanlar, işte Allah'a ve Elçisine inananlar onlardır. Bazı işleri için senden izin istedikleri zaman onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 63- Elçinin çağırmasını, aranızda herhangi birinizin diğerini çağırmasıyla bir tutmayın. Allah içinizden, birbirinin arkasına gizlenerek sıvışıp gidenleri biliyor. Elçinin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belânın çarpmasından, yâhut onlara acı bir azâbın uğramasından sakınsınlar. 64- İyi bilin ki göklerde ve yerde olanlar hep Allah'ındır. O, sizin ne iş üzerinde bulunduğunuzu bilir. Kendisine döndürülüp götürüldükleri gün, ne yaptıklarını onlara haber verir. Allah, herşeyi bilendir.

Tefsîr:

62- Mü'minlerin, Allah'a ve Elçisine inanan, O'nunla beraber topluca karar verilmesi gereken bir sorunu konuşurken izin almadıkça toplantıdan ayrılmayan kimseler olduklarını bildiren 62 nci âyette, herhangi bir işleri için izin istedikleri zaman onlara izin vermesi ve Allah'tan onların bağışlanmasını dilemesi Hz. Peyğamber'e emrediliyor. Âyetten, önemli toplumsal bir konuyu görüşürken mü'minlerin, Peygamber'den izin almadan toplantıyı terk etmemeleri gerektiği, böyle izin alarak gidenleri de Allah'ın bağışlayacağı anlaşılmaktadır.

63 ncü âyet için iki anlam mümkündür: *"Peyğamber'in çağırmasını, sizin birbirinizi çağırmanızla bir tutmayınız. Onun çağrısına derhal gidiniz, buyruğunu tutunuz".* Bizce bu anlam, konuya daha uygundur. Bir görüşe göre de burada duâ, emir anlamındadır. *"Peyğamber'in emrini, kendinizden birinin emriyle bir tutmayınız"* demektir. İkinci anlam da şudur: *"Siz, Peyğamber'in duâsını, sizin birbirinize duânız gibi sanmayınız. Onun duâsı kabul edilir. Buyruğuna aykırı davranarak onun beddûasına uğramaktan sakınınız."*

Mukatil'in rivayetine göre Cuma günü münafıklara söz uzun gelir, aradan sıvışarak çıkarlardı. Bundan sonra mü'minlerden biri çıkmak isterse konuşmadan parmağıyla işaret eder, Hz. Peyğamber de ona izin verirdi.

Bir rivayete göre bu âyetler Hendek Savaşından önce Medine çevresine Hendek kazılırken bazı kimselerin izinsiz olarak sıvışmaları üzerine inmiştir. Bu âyetler de yukarıdaki âyetlere bağlıdır. Yukarıda bir eve girerken izin alıp selâm vermeden girilmemesi emredilmişti. Sonra kimlerin evlerine teklifsiz girilebileceği bildirilmişti. Burada da izin almadan önemli bir toplantıdan çıkılmaması emrediliyor. Peyğamber'in meclisinden izinsiz, gizlice gidenler, böylece ona karşı saygısızlık edenler uyarılıyor.

Bu âyetler, Peyğamber(s.a.v.)in meclisinden izinsiz ayrılanlar hakkında olmakla beraber anlamları geneldir. Bu âyetler uyarınca müslümanların yaptıkları önemli toplantılarda, Şûrâ meclisinde oturum başkanından izin almadan meclisin terk edilmemesi gerekir.

Nûr Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Mü'minin kalbi, Allah'ın sönmeyen nûrunun parladığı bir fener gibidir. Bu nûr, sabah akşam Allah'ı anan, Allah'ı anmaktan, namazdan, zekâttan geri durmayan, kıyâmet hesâbından korkan mü'minlerin evlerinde bulunur (35-37).

2- Göklerde ve yerde bulunan canlar, tüm varlıklar Allah'ı tesbîh eder, O'nun eksikliklerden uzak olduğunu söyler, hal diliyle bunu anlatırlar. Her canlıya özgü bir duâ ve tesbîh yöntemi vardır: *"Her biri, duâsını ve tesbîhini bilmiştir"* (41).

3- Göklerin ve yerin hükümdârı Allah'tır, dönüş O'nadır (42).

4- Tabiat olaylarını yöneten, bulutları bir araya toplayıp sıkıştırarak şimşeği çaktıran, sonra gece ve gündüzü çeviren, canlı türlerini yaratan Allah'tır. O'ndan başka yaratıcı yoktur (41-45).

5- Allah, kullarını doğru yola iletmek için anlaşılır âyetler indirmiştir (46).

B- Peyğamberlik İle İlgili Prensip:

6- Elçinin görevi, duyurmadır. O, yola gelmeyenlerin yaptıklarından sorumlu değildir. Herkesin, kendi yaptığından sorumlu olduğunu, Elçinin, sapıkların davranışlarından sorumlu olmayacağını belirten 54 ncü âyet de *"Sizin dininiz size, benim dînim banadır"* (Kâfirûn Sûresi: 6), *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara Sûresi: 255) âyetleri gibi düşünce ve vicdan özgürlüğü getirmektedir. Bundan dolayı o âyetlerin neshedildiği hakkındaki rivâyetler geçersizdir. Çünkü Kur'ân, bunu birkaç kez vurgulamıştır. Kur'ân'da içi boş, hükümsüz âyet yoktur. İşte onlarda ifade edilen inanç özgürlüğü, buradaki 54 ncü âyette de, değişik bir üslûb ile ifade edilmiştir.

C- Âile ve Toplum Hukuku ile İlgili Prensipler:

7- Zinâ eden kadın ve erkeğe, Allah'ın belirlediği cezâyı, acımadan uygulamak, Allah'a ve âhirete inanmanın gereğidir. Çünkü toplumun namus ve düzeni ancak böyle korunur. Cezâ, toplumun önünde uygulanmalıdır ki âleme ibret olsun, başkaları böyle bir şey yapmağa cür'et edemesinler (2).

8- Nâmuslu insanları zinâ ile suçlamak, büyük bir vebâldir. Elde kesin kanıt olmadan hiç kimse böyle bir fiille suçlanamaz. Birini zinâ ile suçlayan, iddiâsını dört tanık ile ispat etmek zorundadır. Bunu yapamadığı takdirde iftirâcı ve fâsık sayılan o kimseye, herkesin önünde seksen değnek vurulur ve kendisinin şâhitlik ehliyyeti düşürülür. Artık hiçbir konuda şâhitlik edemez (4).

9- Ancak tevbe edip uslananları Allah bağışlar (5).

10- Fakat kendi eşlerini zinâ ile suçlayıp da bunu dört şâhit ile ispat edemeyenler, hakimin önünde dört defa yemin ederek doğru söylediklerini söyler; beşinci bir yemîn ile de yalan söyleyene Allah lânet etsin derler. Kadın da dört defa yemin edip, kocasının yalan söylediğini ifade eder, beşinci yemin ile de yalan söyleyene Allah'tan lanet diler. Böylece karı-koca arasındaki nikâh bozulur. Ancak dört şahit bulunmadığı ve kadın da suçunu itirâf etmediği için had olan yüz değnek vurma cezâsı düşer.

"Kadının, dört defa sözüne Allah'ı şâhit tutup kocasının, mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna şâhitlik etmesi, kendisinden azâbı kaldırır" (8) âyetinden, evli kadının zinâ cezâsının recm değil, had olduğu anlaşılır. Zira bu cezâ, eğer recm olsaydı, onun azâb ile cezâlanması değil, işkence ile öldürülmesi uygun olurdu. Azâb edilen şahıs sağdır ki azâbı duyar. Ama recmedilen, sonunda ölür. Recm cezâsı, sadece azâb değil, azâb ile öldürmedir. Âyette öldürmeden değil, sadece azâbdan söz edildiğine göre bu azâb, ikinci âyette anılan yüz değnek vurma cezâsıdır. Zinâ cezâsının, evli-bekâr herkes için yüz değnek olduğu hakkındaki delilleri, ikinci âyetin tefsirinde izah etmiştik. Ayrıntı için oraya mürâcaat edilebilir.

11- Nâmuslu kadınlara zinâ iftirâ edip bunu dört şâhit ile ispatlayamayanlar, iki cihânda lanete uğrarlar. Âhirette onları büyük bir azâb bekler (23).

12- Birisi aleyhinde söylenen çirkin dedikodulara hemen inanmamalı, söylenenin doğruluğunu araştırıp işin içyüzünü öğrenmeden insanlar hakkında kötü zan beslememelidir (12-16).

13- Hele böyle dedikoduları yayıp insanlar hakkında kötü zanlar, kuşkular uyandırmak, büyük bir suçtur. Böyleleri, dünyâda da, âhirette de Allah'ın cezâsına çarpılırlar (19).

14- Namuslu insanların aleyhinde dedikodular yaymak, şeytânın yoluna uymaktır. Çünkü böyle çirkin şeylerin yayılmasını, insanların birbirlerine kötü

gözlerle bakmalarını şeytân öğütler. Şeytân, insanları, birbirleri aleyhinde dedikodular yaymağa iterek onları birbirine düşürmek ister (21).

15- Yine de mü'minler, kendileri aleyhinde konuşmuş, dedikodu yapmış yakınlarına, yoksullara karşı içlerinde kin tutmamalı, onları bağışlamalı, kırgınlıkları atmalıdırlar. Onları bağışladıkları takdirde Allah da kendilerinin hatâlarını bağışlar (22).

16- Başkasının evine girmek için izin almak gerekir. İzin aldıktan sonra ev halkına selâm vererek içeri girmelidir (27).

17- Eğer kapıyı çalınca girmeğe izin verilmezse, yahut içeride kimse yoksa geri dönülmelidir (28).

18- Ancak kişi, içinde kendi eşyası bulunan, kimsenin oturmadığı bir eve izinsiz girebilir (29).

19- Köleler, hizmetçiler, erginliğe ermemiş çocuklar, üç vakitte karı-kocanın özel odalarına girebilmek için izin almalıdırlar. Bu vakitler: sabah namazından önce, yatsı namazından sonraki uyku zamanı ile, öğle yemeğinden sonraki zamandır. Bunun dışındaki zamanlarda hizmetçiler ve ergin olmayan çocuklar, karı-kocanın özel odalarına dahi izinsiz girebilirler. Çünkü evin içinde dolaşan âile bireylerinin, odaya girmek için ikide birde izin istemeleri zordur, pek anlamlı da olmaz. Ama ergin çocuklar ve yabancılar, her zaman özel odalara girerken izin almalıdırlar (58-59).

20- Mü'min, kendi namusunu koruduğu gibi başkasının namusunu da korumalı. kimsenin namusuna kötü gözle bakmamalıdır (30). 30 ncu âyette: "يغضوا من أبصارهم: *Erkekler bakışlarından bir kısmını yumsunlar*", "يغضضن من أبصارهن : *Kadınlar da bakışlarından bir kısmını yumsunlar*" deyimlerinde incelik vardır: Buralarda (من) ba'd içindir. Yani bütünü değil, bir parçayı, bir cüz'ü ifade eder. Bakışlarını tamamen yumsunlar değil, bakışlarından bir kısmını yumsunlar demektir. Yani Cenabı Hak, inanmış kadın ve erkeklere, birbirlerine hiç bakmamalarını değil, kem gözle, şehvet duygularıyle bakmamalarını, böyle bir duygu geldiği zaman hemen gözlerini yummalarını, artık bakmamalarını emretmektedir. Çünkü bu duygu ile beraber bakmak, insanı harama sokar, kötü düşüncelere, hattâ zinâya yol açar.

21- Kadınlar süslerini ve zînet yerlerini, âyette sayılan mahremlerden başkasına göstermezler. Zinetlerini gösterebilecekleri kimseler: koca, baba, kayın baba, oğul, üvey oğul, kardeş, kardeş oğlu, kızkardeş oğlu, kadın, bedensel yapıları gereği kadına arzu duymayan hizmetçiler ve ergin olmayan çocuktur.

Âyette zînetin gösterilmesi yasaklanmakla beraber, olarak zînet yerlerini de göstermek yasaktır. Ancak doğal olarak görünen süs ve süs yerleri, bu

yasağın dışındadır. Müfessirler, bunların yüz ve eller ile bunlardaki takılar olduğunu söylemişlerdir. Ayrıntı için 31 nci âyetin tefsîrine bakınız.

22- Dul kadınları, köle ve câriyeleri evlendirmek lâzımdır. Çünkü evlenmek onların da doğal ihtiyâcı ve hakkıdır (32).

23- Evlenme ihtiyâcında olan herkes evlenmeğe çalışmalı, toplum evlenmeyi kolaylaştırmalıdır. Çünkü nâmus ve iffetin korunmasının en sağlam çaresi, evlenmektir. Kadın veya koca adayında aranacak temel vasıf, zenginlik değil, salâh(iyilik, güzel ahlâk)tır. Evlenmek isteyen kimse, sâlih, iyi huylu ise yoksul da olsa ona kız vermeli veya o kızı almalıdır. Çünkü Allah fakîri zengin edebilir. Rızkı veren Allah'tır (32).

24- Evlenme imkânı bulamayanların da bu imkâna kavuşuncaya dek iffetlerini korumaları gerekir.

25- Zinâ eden erkek, yine kendi gibi bir zinâ eden veya şirk koşan kadınla evlenir. Çünkü herkes kendi karakterine uygun olana eğilim duyar. Üçüncü âyette " إلاَّ زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً : *Ancak zinâ eden veya şirk koşan kadınla evlenir"* ifadesinden, zinâ eden kadınla şirk koşan kadınların aynı düzeyde ve karakterde bulunduğu, bundan, zinânın putperest insanların yapacağı çirkef bir ahlâk olduğu anlaşılır.

26- Özgürlük için mükâtebe yapmak isteyen kölelere, bu fırsatı vermek ve bu konuda kolaylık sağlamak, onlara yardım etmek lâzımdır. Mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Zengine o malı veren Allah'tır. O halde zengin, Rabbinin kendisine verdiği maldan, özgürlük isteyen kölesine yardım etmelidir. Rabbi Allah, nasıl esirgemeden kendisine mal vermiş ise, kendisi de kendi emri altında bulunanlara, Allah'ın yoksul kullarına malından vermelidir. Gerçekte verdiği mal, kendi malı da değildir, Allah'ın malıdır. Allah'ın malından, yine O'nun kullarına vermelidir.

27- Nâmuslu cariyeleri fuhşa zorlamak haramdır. Bu, günahtır. Ama fuhşa zorlanmış kadın, zorlama sonucu fuhuş yapmışsa Allah onu bağışlar (33). Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

D- Genel Prensipler:

28- Allah, kendisini anan, emirlerini tutan insanları, yaptıkları ibâdet ve davranışlarının en güzeli üzerinden ödüllendirecek ve onlara bol rızık ihsân edecektir. O, dilediğini hesapsız rızıklandırır (38).

30- Fakat inkârcıların eylemleri, bir serâb olacak, âhirette kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Sahibini karanlıklar içinde bırakan küfür, güzel eylemleri de örtecek, yararsız kılacaktır (39).

31- Gerçek îmân, Allah'a ve Elçisine itâati gerektirir. Allah'a ve Elçisine

inandıklarını söyleyip de onların hükmüne uymayanlar, tam anlamıyle inanmış değillerdir (47).

32- Mü'min, Hakk'ın hükmünü, kendi lehinde de, aleyhinde de olsa kabul eder. Hüküm lehlerinde olunca kabul edip, aleyhlerinde olunca yüz çevirenler, yüreklerinde kuşku hastalığı bulunan insanlardır. Gerçek mü'minlerin, her hal ve kârda Allah'ın ve Elçisinin hükmüne tam teslîmiyyetle itâat etmeleri gerekir. Allah'a ve Elçisine tam teslîm olmayanlar haksız, başarısızdırlar. Onların hükmüne itâat edenler başarıya ulaşırlar (48-52).

33- Kimi insan var ki söz verir, Peyğamberin sözüne uyacağına yemîn eder, ama iş yapmaya gelince yan çizer, sözünde durmaz. Önemli olan, kişinin sözü değil, davranışıdır. Yoksa söz, havanın, dilin hareketlerine göre titreşiminden ibarettir.

"Âyînesi iştir kişinin lâfe bakılmaz,
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde."

Allah söze değil, öze bakar. Kuldan istenen, boş yere yemîn etmesi değil, fi'len itâat etmesidir: *"De ki: 'Yemîn etmeyin* (sizden istenen, yalan yere yemîn etmek değil), *güzel itâat etmektir'."* (53).

34- Allah'a ve Elçisine itâat eden, doğru yolu bulmuştur. Onlara itâat etmeyen, yanlış davranışlarının sonucuna katlanır. İtâat edenler, itâat etmeyenlerin davranışlarından sorumlu değillerdir. Herkes kendi yaptığından sorumludur: *"De ki: 'Allah'a itâat edin, Elçiye itâat edin!. Eğer* (kabul etmeyip) *dönerseniz, Elçiye gereken, kendisine yükletilen*(duyurma görevini yapmak)*tır. Eğer ona itâat ederseniz doğru yolu bulursunuz. Elçiye düşen, açık bir biçimde duyurmaktır"* (54).

35- Allah, inanıp salih amel yapanları, yeryüzünde hükümran kılacağını, imândan çıkan, güzel eylemlerini kötüye çevirenlerin mülkünü onların elinden alıp salih amel yapan mü'minlere vereceğini va'detmiştir (55). Bu husus, daha önceki İlâhî Kitaplarda da vurgulanmış olan İlâhî bir sözdür:

"Andolsun, Tevrât'tan sonra Zebûr'da da: 'Arza, mutlaka iyi kullarım vâris olacak' diye yazmıştık" (Enbiyâ Sûresi: 105).

36- Allah'ın rahmetine erebilmek için namaz kılmak, zekât vermek, Peyğamber'e itâat etmek gerekir (56).

37- Eninde sonunda hak galip gelir. Hakkı engellemeğe çalışan kâfirler, bunu başaramazlar. Bir süre başarılı görünseler de sonunda hakka yenik düşerler. Hakkı engellemeğe çalışanlar, dünyâda yenilgiye uğrayacakları gibi, âhirette de cehenneme atılacaklardır (57).

38- Evlenme çağını geçmiş kadınlar, fazla zinet göstermeden, çarşafsız

dışarı çıkabilirler. Ama sakınmaları, ağır başlı davranmaları daha uygundur (60).

39- Hiç kimse, gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutulmaz. Kör, topal, hasta ve diğer mü'minler kendi evlerinden, yakınlarının ve dostlarının evlerinden yemek yiyebilirler.

40- Hep birlikte yemek yenileceği gibi ayrı ayrı kablarda da yenilebilir (61). Ayrıntı için 61 nci âyetin tefsîrine bakınız.

41- Peyğamberin, yahut liderin huzurunda bir mesele görüşülürken toplantıda bulunanların, izin almadan toplantıyı terk etmeleri doğru değildir. Bir mazeret dolayısıyle ayrılmak gerekince izin alıp ayrılmalıdır. Toplantı başkanı da mazeret sahiplerine izin vermelidir (62).

42- Peyğamber'in, yahut onun feyziyle yetişmiş bir velînin çağırması, alâlâde bir insanın çağırması gibi değildir. Onun çağrısına hemen koşmak ve huzurundaki toplantıdan da izinsiz ayrılmamak gerekir. Onun yanından izinsiz sıvışanlar, bir belâya uğramaktan çekinmelidirler. Çünkü göklerin ve yerin sahibi Allah, insanların davranışlarını ve niyyetlerini bilir. Yaptıkları işleri, bir gün huzurundaki Mahkeme'de onlara bildirir. İşte insan, o Yüce Mahkeme'de hesap vereceğini düşünerek uygun olmayan davranışlardan sakınmalıdır (63-64).

NÛR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	سُورَةٌ	Mübtedâ olarak merfû', haberi (أنزلناها) dır:	Çoğunluk.
	سُورَةً	(أنزلنا) fi'linin takdiriyle mansûb:	Bir kırâettir [1].
	وَ فَرَّضْنَاهَا	Tefrîd kökünden, parçalara ayırarak indirdik anlamında:	İbn Mes'ûd, Übey, Ömer, Ömer ibn 'Abdi'l-Aziz, İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	وَ فَرَضْنَاهَا	Hafif râ ile, farz kökünden [2]:	Ötekiler.
1,27	تَذَكَّرُونَ	Her yerde hafif zâl ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs [3].
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	Ötekiler [4].

1. Kurtubî: 12/158.
2. Onda çeşitli farzlar indirdik, demektir: Kurtubî: 12/158; el-Bahr: 6/427; el-Mesâhif: 65, 149.
3. Aslı (تَتَذَكَّرُونَ) ise.
4. en-Neşr: 2/266.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	الزَّانِيَةُ وَ آلزَّانِى	İkincide yâ ile:	Çoğunluk.
	الزَّانِيَةُ وَ آلزَّانِ	İkincide yâ'sız:	İbn Mes'ûd [1].
	وَ لاَ يأْخُذْكُمْ	Yâ ile müzekker:	Hz. 'Âlî, Sülemî, İbn Miksem ve Dâvûd ib Ebî Hind'in Mücâhid'den rivâyeti.
	وَ لاَ تَأْخُذْكُمْ	Tâ ile müennes:	Ötekiler [2].
	رَأَفَةٌ	Meftûh hemze ile:	İbn Keŝîr.
	رَآفَةٌ	Uzatımlı elif ile, fe'âle vezninde: Bir kırâettir:	İbn Cureyc.
	رَأْفَةٌ	Sâkin hemze ile:	Çoğunluk.
3	الزَّانِى		Çoğunluk.
	الزَّانِ	Yâ'nın hazfiyle:	İbn Mes'ûd ve İbn Ya'mer.
	وَ حُرِّمَ ذٰلِكَ		Çoğunluk.
	حَرَّمَ آللّٰهُ ذٰلِكَ		Übey ve Ebû'l Mütevekkil [3].
4	الْمُحْصَنَاتُ	Meftûh sâd ile:	Çoğunluk.
	الْمُحْصِنَاتُ	Meksûr sâd ile:	Yahyâ İbn Vessâb [4].

1. Kurtubî: 12/159.
2. el-Mesâhif: 65.
3. el-Mesâhif: 149.
4. Kurtubî: 12/172.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ	(أربعة)nin şuhedâ'ya izâfetiyle:	Çoğunluk.
	بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ	İzafetsiz, tenvin ile[1]:	Ebû Zür'a ve Abdullâh ibn Müslim[2].
6	وَ لَمْ يَكُنْ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	وَ لَمْ تَكُنْ	Tâ ile:	Bir kırâettir[3].
	أَرْبَعُ	Ref' ile, haber:	Hafs, Hamza, Kisâ'î.
	أَرْبَعَ	(فعليهم أن يشهد أحدهم أربَعَ) takdirinde mansûb:	Ötekiler[4].
7	وَ الْخَامِسَةُ	Mübtedâ, merfû', haberi (أن) ve devamıdır:	Çoğunluk.
	وَ الْخَامِسَةَ	(وتشهد الشَّهادة الخامسة) takdirinde mansûb:	Sülemî, Talha ve Hafs'a göre Âsım[5].
8	وَ يَدْرَؤُا		Çoğunluk.
	يَحْجُزُ		İbn Mes'ûd[6].
9	أَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ، وَ أَنْ غَضِبَ اللّٰهُ	İkisinde de (أنْ) hafif, fiil dâtı meksûr mâzî kipi; ismi celâl merfu':	Nâfi', Ya'kûb.

1. (شهداء)ya erbaanin sıfatı veya bedeli olarak mecrur, ya da nekre veya temyizden hal olarak mansûbdur (Kurtubî: 12/178).
2. İbn Cinnî bu kırâeti, cumhur kırâetine tercih etmiştir (el-Bahr: 6/431).
3. el-Bahr: 6/433. Fasîh olan birincisidir. Çünkü (إلاّ)dan sonra müstesnâ müferrağ müennes ise fiil müzekker olur.
4. Kurtubî: 12/182. Taberî, nasb ile olanı en doğru buluyor: 18/81.
5. Kurtubî: 12/182-183.
6. el-Mesâhif: 65.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنَّ لَعْنَةَ ٱللَّهِ، وَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ	İkisinde de (أنَّ) şeddeli, lanet mansûb, gadab masdar, ismi celâl mecrur:	Ötekiler [1].
10	وَ ٱلْخَامِسَةَ	Nasb ile:	Hafs.
	وَ ٱلْخَامِسَةُ	Ref' ile:	Ötekiler.
11	عُصْبَةٌ		Çoğunluk.
	عُصْبَةٌ أَرْبَعَةٌ		Hafsa mushafı [2].
	كُبْرَهُ	Madmûm kâf ile:	Ya'kûb, Ebû Recâ, Humeyd ibn Kays, Süfyân-i Sevrî, Yezîd ibn Kutayb ve 'Amre binti Abdi'r-Rahmân.
	كِبْرَهُ	Meksûr kâf ile:	Ötekiler [3].
	عَذَابٌ عَظِيمٌ		Çoğunluk.
	عَذَابٌ أَلِيمٌ		İbn Mes'ûd [4].
15, 54	إِذْ تَّلَقَّوْنَهُ، فَإِنْ تَّوَلَّوْا	Vasl halinde tâ'lar şeddeli:	Bir rivâyete göre Bezzî [5].
	إِذْ تَلَقَّوْنَهُ، فَإِنْ تَوَلَّوْا	Tâ'lar şeddesiz:	Ötekiler ve başka rivayette Bizzî.
	إِذْ تُلْقُونَهُ، فَإِنْ تَوَلَّوْا	Madmûm tâ ile, ilka'dan:	muhammed ibn es-Semeyfa' [6].

1. Tebsırah: 609; en-Neşr: 2/330.
2. el-Mesâhif: 214.
3. Taberî'ye göre doğrusu kâf'ın kesriyledir. Çünkü kari'lerin bunda icmâı vardır: 18/87.
4. el-Mesâhif: 65.
5. Bu muzâri'lerin aslı iki tâ ile (تتولّوا، تتلقّونه)dir. Böyle durumlarda zâl, vasl halinde tâ'ya idğâm olunarak tâ şeddelenir.
6. en-Neşr: 2/234.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِذْ تَتَلَقَّوْنَهُ...	İki tâ ile, telakkî kökünden:	Übey ve İbn Mes'ûd [1].
	إِذْ تَلِقُونَهُ...	Tâ'nın fethi, lâmın kesriyle (ولق) kökünden [2]:	Hz. Âişe, Yahyâ ibn Ya'mer.
	إِذْ تَتَقَفَّوْنَهُ		İbn Mes'ûd [3].
20	رَؤُفٌ	Meksûr hemze ile, vâvsız:	Ebû 'Amr, Hafs hariç, Kûfeliler.
	رَءُوفٌ	Hemze'den sonra vâv ile:	Ötekiler [4].
21	خُطْوَات	Her yerde tâ'nın sükûnuyla:	Nâfi', 'Âsım, A'meş, Ebû 'Amr, Hamza, Halef, Ebûbekr.
	خُطُوَات	Tâ'nın dammıyle:	Ötekiler [5].
	مَا زُكِّيَ	Zây'ın dammı, kâf'ın kesriyle, edilgen:	Ravh'tan rivayet.
	مَا زَكَى	Meftûh zâ, hafif kâf ile:	Ötekiler [6].

1. Câmi'u'l-beyân: 18/97-98; Kurtubî: 12/204; el-Mesâhif: 65, 149.
2. (ولق)ın aslı, çabuk davranmaktır. Yalan söylemekte kullanılır. Yalan söyleyen adam için (ولق آلرجل) denilir.
3. el-Mesâhif: 65. Bir rivâyete göre İbn Mes'ûd (إِذْ تَثْقَفُونَه) okumuştur.
4. el-Mesâhif: 65.
5. en-Neşr: 2/216.
6. en-Neşr: 2/331.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
22	وَ لاَ يَتَأَلَّ	Lâm ile tâ arasında meftûh bir hemze ile:	Abdullâh ibn 'Ayyâş ibn Ebî Rebîa, Zeyd ibn Eslem [1].
	وَ لاَ يَأْتَلِ	Yâ'dan sonra sakin bir hemze, sonra tâ ve meksûr lâm ile:	Çoğunluk [2].
	أَنْ يُؤْتُوا	Yâ ile:	Çoğunluk.
	أَنْ تُؤْتُوا	Tâ ile hitâp kipi:	Ebû Hayveh, İbn Kuteyb ve Ebû'l-Birr Hüseym [3].

1. Sonunda şeddeli, meftûh lâm vardır, faîle veznindeki (الأَلِيَّة)den gelir. Hemzenin dammı fethi ve kesriyle (الأُلْوة) and anlamına gelir. Yani fazilet sahibi mü'min and içmeğe girişmez, iyilik etmemek için and içmez. Olumlu durumda fi'le şeddeli tevkîd nûnunun girme gereği, (أن يُؤْتُوا)da en den sonra olumsuz edâtı olan (لا)nın hazfedilmiş olduğunu kanıtlar.

2. Bu takdirde fiil yâ kusur, ihmal etme anlamındaki (ألو)den ya da (مولاة)tan gelir. (آلى، ائتلى تألّى) denilir. Bu izaha göre iki kırâetin anlamı bir olur.
Muhakkik İmam Ebu Muhammed İsmâîl ibn İbrâhîm el-Kurâbî: "علل القراءات" adlı kitâbında diyor ki: "Mushaflarda (يتل) yazılmış olduğundan dolayı iki şekilde de okunabilir" (en-Neşr: 2/331; el-Mesâhif: 202).

Ebû İsmâîl'in bu sözü, kırâet farklarının, mushaf yazısından kaynaklandığını gösterir. Çünkü (يتل), (يتألّ) şeklinde okumaya da, (يأتل) şeklinde okumaya da elverişlidir.

Taberî'ye göre doğrusu, fi'lin, (الأَلِيَّة)den ifti'âl şekli oluşudur (Câmi'u'l-beyân: 18/101).

3. el-Bahr: 6/440.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا	Yâ ile:	Çoğunluk.
	وَلْتَعْفُوا وَلْتَصْفَحُوا	Tâ ile, hitâb kipi:	İbn Mes'ûd, Übey, Hasan, İbn Kays, Ebû 'İmrân, Süfyan ibn el-Hüseyn ve Esmâ binti Yezîd [1].
24	يَشْهَدُ	Yâ ile, müzekker:	A'meş, Yahyâ, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَشْهَدُ	Tâ ile, müennes:	Ötekiler.
25	يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقُّ	(الحقُّ)ın ref'iyle, Allah'ın sıfatı:	İbn Mes'ûd, Mücâhid.
	يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقَّ	(الحقَّ)ın, dinin sıfatı olarak nasbı:	Çoğunluk.
	يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ ٱلْحَقُّ دِينَهُمْ	Hakkın dine takdimiyle:	Übey mushafı [2].
27	تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا		Çoğunluk.
	تُسَلِّمُوا وَ تَسْتَأْذِنُوا		Übey, İbn Abbâs ve Saîd ibn Cübeyr [3].
	حَتَّى تُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا وَ تَسْتَأْذِنُوا		İbn Mes'ûd [4].
	وَ لْيَضْرِبْنَ	Sâkin lâm ile:	Çoğunluk.
	وَ لِيَضْرِبْنَ	Meksûr lâm ile:	İbn 'Ayyâş'ın Ebû 'Amr'dan rivâyeti [5].

1. el-Bahr: 6/440. el-Mesâhif: 149. Fakat İbn Ebî Dâvûd, İbn Mes'ûd kırâetinin de cumhûrunki gibi yâ ile, fakat lâm'ın kesriyle (وَلِيَعْفُوا وَلِيَصْفَحُوا) olduğunu zikretmiştir. Bkz. el-Mesâhif: 65.
2. Kurtubî: 12/210-211; el-Mesâhif: 65. Taberî'ye göre doğrusu, hakk'ı nasb ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 18/106).
3. Kurtubî: 12/213. Taberî'nin nakline göre İbn 'Abbâs: "Bu yazanın hatâsıdır. Âyet: " حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَ تُسَلِّمُوا "dur" demiş (Câmi'u'l-beyân: 18/109).
4. en-Neşr: 2/226.
5. Kurtubî: 12/230.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِخُمُرِهِنَّ		Çoğunluk.
	بِخُمْرِهِنَّ		Talha.
	جِيُوبِهِنَّ	Meksûr cîm ile:	İbn Kesîr, Hamza, Kisâ'î, İbn Zekvân, Ebûbekir.
	جُيُوبِهِنَّ	Madmûm cîm ile:	Ötekiler [1].
	غَيْرَ أُولِى	Mansûb râ ile:	Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir, Ebûbekr.
	غَيْرِ أُولِى	Mecrûr râ ile:	Ötekiler [2].
	أَوِ ٱلطِّفْلِ	Tekil:	Çoğunluk.
	أَوِ ٱلْأَطْفَالِ		Hafsa mushafı [3].
	عَوْرَاتِ	Sâkin vâv ile:	Çoğunluk.
	عَوَرَاتِ	Meftûh vâv ile:	İbn 'Abbâs'tan rivâyet [4].
	أَيُّهَا. ٱلْمُؤْمِنُونَ	Vakıf halinde, mushaf yazısına aykırı olarak elif ile durma:	Ebû 'Amr, Kisâ'î, Ya'kûb.
	أَيُّه. الْمُؤْمِنُونَ	Yazıma uyarak elifsiz vakıf:	Ötekiler [5].
	أَيُّهُ ٱلْمُؤْمِنُونَ	Hâ'nın dammıyle:	İbn 'Âmir.
	مَا يُخْفِينَ		Çoğunluk.
	مَا سُرَّ		İbn Mes'ûd [6].
32	مِنْ عِبَادِكُمْ	Bâ'dan sonra elif ile, çoğul:	Çoğunluk.
	مِنْ عَبِيدِكُمْ	Bâ'dan sonra yâ ile:	Hasan [7].

1. en-Neşr: 2/226. el-Bahr: 6/448.
2. el-Mesâhif: 149. Taberî'ye göre ikisi de doğru olmakla beraber mecrûr hali, Arapça bakımından daha güçlüdür: (Cami'u'l-beyân; 18/123). Nasb hâli, (غير)nin hal veya istisna oluşuna; cer hâli sıfat oluşuna göredir (el-Bahr: 6/449).
3. el-Mesâhif: 214.
4. Kurtubî: 12/237.
5. Tebsırah: 610; en-Neşr: 2/141; el-Bahr: 6/450; Kurtubî: 12/238.
6. el-Mesâhif: 65.
7. Kurtubî: 12/240; el-Bahr: 6/451.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
33	إِكْرَاهِهِنَّ		Neşr'in imâle bâbına bakılabilir.
	فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ		Çoğunluk.
	فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ لَهُنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ	(لَهُنَّ) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd, İbn 'Âbbâs, Câbir ibn 'Abdillâh.
34	مُبَيَّنَاتٍ	Yâ'nın fethiyle:	Medine kari'leri ve bazı Kûfe'li ve Basra'lılar.
	مُبَيِّنَاتٍ	Yâ'nın kesriyle:	Kûfelilerin çoğunluğu [1].
35	اَللَّهُ نُورُ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلأَرْضِ	Nûr merfû', semâvât ve ard mecrûr:	Çoğunluk.
	اَللَّهُ نَوَّرَ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلأَرْضَ	Tenvîr kökünden mâzî fiil, semâvât ve ard mansûb:	Hz. 'Alî, Ebû Ca'fer, Abdulazîz Mekkî, Zeyd ibn 'Alî, Sâbit ibn Ebî Hafsa, Sülemî, Abdullâh ibn Ayyâş ibn Ebî Rebîa [2].
	مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ	Nûrdan sonra zamîr var:	Çoğunluk.
	مَثَلُ نُورِ ٱلْمُؤْمِنِ كَمِشْكَاةٍ	Nûr'dan sonra zâhir isim var:	Übey'den bir rivâyet.

1. Câmi'u'l-beyân: 18/133-134; Kurtubî: 12/255; el-Mesâhif: 65, 202.
2. Kurtubî: 12/259; el-Bahr: 6/455; el-Mesâhif: 150.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَثَلُ نُورِهِ فِى قَلْبِ ٱلْمُؤْمِنِ كَمِشْكَاةٍ	(فى قلب ٱلمؤمن) ziyâdesiyle:	Übeyy ve İbn Mes'ûd [1].
	كمشكاة (كمشكوة)	Mişkât'ta bazıları imâle yapmışlardır [2].	
	زُجَاجَة	Zây'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	زَجَاجَة	Zây'ın fethiyle:	Nasr ibn Âsım [3].
	دُرِّىٌّ	Madmûm dâl, şeddeli yâ ile, hemzesiz, medsiz:	Hafs, İbn 'Âmir.
	دُرِّىءٌ	Madmûm dâl, sonra med ve hemze ile:	Ebûbekr, Hamza.
	دِرِّىءٌ	Dâl'ın kesriyle, aynı kırâet:	Ebû 'Amr, Kisâ'î [4].
	دَرِّىءٌ	Dâl'in fethiyle, aynı kırâet:	Saîd ibn Müseyyib ve Ebû Recâ [5].

1. el-Mesâhif: 65; Kurtubî: 12/260. Übeyy'in (مَثَلُ نُورِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ) yahut (مَثَلُ نُورِ مَنْ آمَنَ بِهِ ، مَثَلُ نُورِ ٱلْمُؤْمِنِينَ) şeklinde okuduğu da söylenmiştir (el-Mesâhif: 149).
2. Neşr'in imâle bâbına bakınız.
3. Kurtubî: 12/261.
4. Hamza râ'yı tahfif ve vakıf halinde idğâm yapma hususundaki metodu üzerindedir.
5. Nehhâs şöyle demiş: "Hamza'nın kırâeti için bütün gramerciler: 'Câiz olmayan bir hatâdır, Arap dilinde şeddeli 'ayn ile fu'îl vezninde bir isim yoktur" demişlerdir. Fakat Ebû 'Ubeyd bu konuda Hamza'yı savunarak şöyle demiştir: "Bunun aslı fu'îl değil, fu'ûl'dur (سبّوح) Subbûh gibi. Vâv'ın bir kısmı yâya çevrilmiştir. Nitekim (عِتِّى) denilir. Fakat Nehhâs, bu itirazın, daha büyük bir hatâ olduğunu, böyle bir şeyin aslâ câiz olmadığını, caiz olsa (سُبُّوح) da (سبيح) denebileceğini söylemiştir. Ancak (عُتِّى) bu babdan değildir, (Kurtubî: 12/262). Taberî'ye göre doğrusu, madmûm dâl ile, hemzesiz, nisbet yâ'sıyle olandır: (18/141),

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
35	تَوَقَّدَ	Tâ ve vâv'ın fethiyle tevakkud kökünden:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	تَوَقَّدُ	Tâ'nın fethi, dâl'ın dammıyle, aslı (تتوقّد)dür:	Nasr ibn 'Âsım [1].
	وُقِّدَ	Tevkîd kökünden, edilgen, mâzî:	İbn Mes'ûd.
	وَقَدَ		Übey [2].
	تُوقَدُ	İkad kökünden edilgen müennes muzâri':	Ebûbekr, Hamza.
	يُوقَدُ	İkad kökünden edilgen müzekker muzâri:	Ötekiler [3].
	لَا شَرْقِيَّةٍ وَ لَا غَرْبِيَّةٍ	Zeytûne'nin sıfatı olarak mecrûr:	Çoğunluk.
	لَا شَرْقِيَّةٌ وَ لَا غَرْبِيَّةٌ	Gizli mübtedâ'nın haberi olarak merfû':	Dahhâk [4].
	يَمْسَسْهُ	Yâ ile:	İbn Abbâs'tan rivâyet.
	تَمْسَسْهُ	Tâ ile:	Çoğunluk [5].
	تَمَسُّهُ		İbn Mes'ûd ve Übey [6].

1. el-Mesâhif: 65; Kurtubî: 12/262.
2. el-Mesâhif: 65, 150.
3. el-Bahr: 6/456. Taberî'ye göre bu kırâetlerin hepsi birbirine yakındır, ancak kendisi, tâ'nın fethi, şeddeli meftûh kaf ve meftûh dâl ile okumayı daha çok beğenmektedir (Câmi'u'l-beyân: 18/141).
4. el-Bahr: 6/457.
5. Kurtubî: 12/262.
6. el-Mesâhif: 65, 150.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
36	فِى بُيُوتٍ	Madmûm bâ ile:	Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr, Verş, Hafs.
	فِى بِيُوتٍ	Meksûr bâ ile:	Ötekiler.
	يُسَبَّحُ	Bâ'nın fethiyle, edilgen:	Ebûbekr, İbn Âmir, Hasan.
	يُسَبِّحُ	Bâ'nın kesriyle, etken:	Ötekiler.
	تُسَبِّحُ	Tâ ile, etken:	İbn Vessâb ve Ebû Hayveh [1].
	تُسَبَّحُ	Tâ ile, edilgen:	Ebû Ca'fer [2].
	تَسَبَّحَ	Tefa'ulden etken mâzî:	Übey.
	تُسَبِّحُونَ	Çoğul muhâtab muzâri':	İbn Mes'ûd [3].
37	تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ		Çoğunluk.
	تُقَلَّبُ فِيهِ ٱلْوُجُوهُ		İbn Mes'ûd.
	تَنْقَلِبُ		Übey [4].
40	سَحَابُ ظُلُمَاتٍ	Tenvinsiz , izâfetle:	İbn Muhaysın, Bezzî de İbn Kesîr'den.
	سَحَابٌ ظُلُمَاتٍ	Ref' tenviniyle, zulumât da öncekindenbedel olarak mecrûr tenvinli:	Kunbul.
	سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ	İkisi de merfu', tenvinli:	Biri mübtedâ, diğeri haber.

1. el-Bahr: 6/458; Kurtubî: 12/275.
2. el-Bahr: 6/458. Taberî'ye göre en doğrusu, bâ'nın kesriyle okumaktır: (Câmi'u'l-beyân: 18/146).
3. el-Mesâhif: 65, 150.
4. el-Mesâhif: 150. İbn Mes'ûd'un (أَنْ يَذْكُرَ فِيهَا رِجَالٌ يُسَبِّحُونَ) okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
41	وَ ٱلطَّيْرُ صَافَّاتٍ	Tayr merfû', sâffât hâl olarak mansûb:	Çoğunluk.
	وَ ٱلطَّيْرَ صَافَّاتٍ	Tayr mef'ûl olarak mansûb:	Humeyd el-A'rec.
	وَ ٱلطَّيْرُ صَافَّاتٌ	İkisi de merfû', mübtedâ, haber [1]:	Hasan ve Hârice [2].
	وَ ٱلطَّيْرُ مَصْفُوفَاتٌ		İbn Mes'ûd. ve Übey [3].
	كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلٰوتَهُ	Fiil etken:	Çoğunluk.
	كُلٌّ قَدْ عُلِمَ صَلٰوتُهُ	Fiil, edilgen:	Bir kırâettir.
	كُلٌّ قَدْ عُلِّمَ صَلٰوتَهُ وتَسْبِيحَهُ	Fiil, ta'lîm kökünden:	Bir kırâettir [4].
	عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ	Yâ ile ğâib kipi:	Çoğunluk.
	عَلِيمٌ بِمَا تَفْعَلُونَ	Tâ ile, hitâb kipi:	Hasan, Îsâ, Sellâm, Hârûn'un da Ebû 'Amr'dan rivayeti [5].
	بَصِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ		Übey [6].
43	يُؤَلِّفُ	Te'lif kökünden etken muzâri:	Çoğunluk.
	يُوَلِّفُ	Hemze yerine vâv ile:	Bir kırâettir [7].
	خَلَلِهِ	Tekil olarak:	İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Dahhâk ve Za'firânî.
	خِلٰلِهِ	Hâ'nın kesri, meftûh, lâmdan sonra elif ile:	Çoğunluk [8].

1. (يسبحن) takdîrindedir. 2. el-Bahr: 6/463. 3. el-Mesâhif: 65, 150. 4. Kurtubî: 12/287. 5. el-Bahr: 6/464. 6. el-Mesâhif: 150. 7. Kurtubî: 12/288.
8. (خلل)in çoğuludur. Tekil olduğu da söylenmiştir. el-Bahr: 6/464; el-Mesâhif: 65.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَنَا بَرْقِهِ	Maksûr elif ile:	Çoğunluk.
	سَنَاءُ بُرَقِهِ	Madmûm elif ile, (بَرَق) da bâ ve râ meftûh:	Talha ibn Mûsassrif [1].
	يُذْهِبُ	Yâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle:	Ebû Ca'fer [2].
	يَذْهَبُ	Yâ ve hâ'nın fethiyle:	Ötekiler [3].
45	وَ اللَّهُ خَالِقُ	İsmi fâil vezninde, burada ve İbrâhîm Sûresinde	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ اللَّهُ خَلَقَ	Ha ve lâm'ın fethiyle, mâzî fiil:	Ötekiler.
	عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ		Çoğunluk.
	وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِى عَلَى أَكْثَرَ، يَخْلُقُ اللَّهُ	(عَلَى أَرْبَع) sonra (ومنهم من يمشى على أكثر) cümlesiyle:	Übey mushafı [4].
51	قَوْلُ	Merfû':	Hz. 'Alî ve İbn Ebî İshak.
	قَوْلَ	Mansûb:	Çoğunluk [5].
	لِيُحْكَمَ	Yâ'nın dammıyle, edilgen, buradaki iki yerde (48, 51. âyetler) ve Bakara: 213'de:	Ebû Ca'fer, Yezîd ibn Ka'ka'.

1. Kurtubî: 12/290. Sâkin râ ile (بَرْق) tekil, meftûh râ ile (بَرَق) (بُرْقَة)nin çoğuludur. Bark'ın bir miktarına (بُرْقَة) denilir (el-Bahr: 6/465).
2. Bâ zâid, ya da (مِن) mânâsına alınmıştır.
3. Ahfeş ve Ebû Hâtim, Ebû Ca'fer'i bu kırâetinden dolayı hatâ ile suçlamışlardır (el-Bahr: 6/465).
4. Kurtubî: "Fakat bu, icmâ' ile sâbit olmayan Kur'ân'dır" diyor. Bkz. el-Câmi': 12/292: el-Bahr: 6/466: el-Mesâhif: 150.
5. el-Bahr: 6/468.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِيَحْكُمَ	Yâ'nın fethi, kâfın dammıyle etken:	Ötekiler.
	لِيُقْضَى		İbn Mes'ûd ve Ebû'l-Mütevekkil [1].
52	وَ يَتَّقِهْ	Kaf'ın kesri, hâ'nın sükûnuyla:	Ebû 'Amr, Ebûbekr.
	وَ يَتَّقِهِ	Hâ'nın işbâ'sız (yâ derecesine varmayan) kesriyle:	Ya'kub, Kalûn, bir vechde Hişâm.
	وَ يَتَّقْهِ	Kaf'ın sükûnu, hâ'nın işbâ'sız kesri:	Hafs.
	وَ يَتَّقِهِۦ	Hâ'nın işbâ'lı (ya derecesine varan) kesriyle:	İbn Cemmâz ve diğer kari'ler.
55	كَمَا ٱسْتُخْلِفَ	Tâ'nın dammıyle edilgen, başlama madmûm elifledir:	Ebûbekr ve Mufaddal'ın 'Âsım'dan rivâyeti.
	كَمَا ٱسْتَخْلَفَ	Tâ ve lâm'ın fethiyle, etken, başlama kesre ile:	Ötekiler.
55	وَعَدَ ٱللهُ ٱلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا ٱلصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ		Çoğunluk.
	وَعَدَ ٱللهُ ٱلَّذِينَ آمَنُوا بِأَنَّهُمْ يَرِثُونَ ٱلأَرْضَ وَ لَيُمَكِّنَنَّ		Übey [2].
	وَ لَيُبْدِلَنَّهُمْ	Hafif dâl ile, ibdâl'dan:	Hasan, İbn Muhaysın, İbn Keŝîr, Ya'kub, Ebûbekr.
	وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ	Tebdîl kökünden:	Ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 65. 2. el-Mesâhif: 150.
3. en-Neşr: 2/333. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu şekilde tebdîl kökünden okumaktır: (18/159).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
57	لَا يَحْسَبَنَّ	Ğâib yâsı ve meftûh sîn ile:	İbn 'Âmir, Hamza, Ebû Hayveh.
	لَا تَحْسَبَنَّ	Hitâb tâsı, ile:	'Âsım.
	لَا تَحْسِبَنَّ	Hitâb tâsı meksûr sîn ile:	Ötekiler [1].
	احْسَبْ		İbn Mes'ûd [2].
58	الْحُلُمَ	Lâm'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	الْحُلْمَ	Lâm'ın sükûnuyla:	Hasan ibn Ebî'l-Hasan [3].
	ثَلٰثَ	Nasb ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	ثَلٰثُ	Ref' ile:	Ötekiler [4].
60	أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ		Çoğunluk.
	أَنْ يَضَعْنَ مِنْ ثِيَابِهِنَّ	(من) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd, Übeyy ve İbn Abbâs [5].
	وَ أَنْ يَسْتَعْفِفْنَ		Çoğunluk.
	وَ أَنْ يَعْفِفْنَ		İbn Mes'ûd [6].
61	بُيُوتِكُمْ، مِنْ بُيُوت	Her yerde bâ'nın dammıyle:	Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr, Verş, Hafs.
	بِيُوتِكُمْ، مِنْ بِيُوت	Her yerde bâ'nın kesriyle:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 2/277. Taberî'ye göre yâ ile okumak zayıftır. Çünkü tâ ile (تَحْسَبَنَّ) iki mef'ûl alır. Ama yâ ile (لَا يَحْسَبَنَّ) okununca yalnız bir mef'ûl alır (Câmi'u'l-beyân: 18/61).
2. Mesâhif: 66.
3. Kurtubî: 12/305
4. Bu âyetteki ilk "ثَلٰثَ مَرَّاتٍ"in nasbında ittifak vardır, çünkü orada (ثَلٰثَ) zarf durumundadır.
5. Kurtubî: 12/309. Bir rivayette İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs (أَنْ يَضَعْنَ جَلَابِيبَهُنَّ) okumuşlardır (Mes. 65, 150, 202).
6. el-Mesâhif: 66.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِيُوتِ إِمِّهَاتِكُمْ	Bâ'nın, vasl halinde (أمهاتكم)ün hemze ve mîminin kesriyle:	Hamza.
	بِيُوتِ إِمَّهَاتِكُمْ	Bâ'nın ve vasl halinde hemzenin kesriyle:	Kisâ'î.
	بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ	Bâ'nın, hemzenin dammını, mîm'in fethiyle:	Ötekiler [1].
	أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ	Mîm'in ve hafif lâm'ın fethiyle [2]:	Çoğunluk.
	أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مِفْتَاحَهُ	Miftâh tekil olarak:	Enes, Katâde ve Hârûn'un Ebû 'Amr'dan rivâyeti.
	أَوْ مَا مُلِّكْتُمْ مفاتيحه	Mîm'in dammı, şeddeli meksûr lâm ile, edilgen [3]:	İbn Cübeyr.
62	عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ	Cîm'den sonra elif ile:	Çoğunluk.
	عَلَى أَمْرٍ جَمِيعٍ	Cîm'den sonra yâ ile:	Yemânî [4].
63	بَيْنَكُمْ	Zarf meftûh:	Çoğunluk.
	نَبِيِّكُمْ	Meftûh nûn, meksûr bâ, şeddeli meksûr yâ ile:	Hasan ve Ya'kub [5].
64	يَرْجِعُونَ	Ya'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken:	Ya'kub.
	يُرْجَعُونَ	Yâ'nın dammını, cîm'in fethiyle, edilgen:	Ötekiler [6].

1. en-Neşr: 2/248.
2. Mefâtih de, tâ'dan sonra yâ'sız meftah'ın çoğuludur.
3. Mefâtîh de, tâ'dan sonra yâ'lı, miftâh'ın çoğuludur.
4. el-Bahr: 6/476.
5. el-Bahr: 6/476.
6. en-Neşr: 2/208; el-Bahr: 6/477.

25/42 FURKAN SÛRESİ

Adını birinci âyette geçen *el-Furkân* kelimesinden alır. Furkân: Hakkı bâtıldan ayıran, yahut ayrı ayrı indirilen Kur'ân demektir. Mekke devrinin ortalarında ve Yâsîn Sûresinden sonra inen ve 177 âyeti içeren bu sûrede kâfirlerin Peyğamber'e karşı olumsuz söz ve davranışları anlatılır. Allah'ın kudretine ve büyüklüğüne ilişkin kanıtlar, geçmiş milletlerin başlarına gelen olaylardan öğütler sunulur. Sâlih insanların güzel ahlâkına dikkat çekilir.

68-70 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat bu âyetlerin konu ile yakın ilişkisiden ve Mekke devri üslûbunu taşımasından dolayı Muhammed İzzet Derveze, bu rivayeti şüpheli görmektedir [1]. Resmî sıralamada 25., iniş sırasına göre 42 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِه۪ لِيَكُونَ لِلْعَالَم۪ينَ نَذ۪يرًاۙ ﴿١﴾

الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ

كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا ﴿٢﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ

يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/234.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Âlemlere uyarıcı olması için kuluna furkanı indiren (Allah) *pek kutludur. 2- Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O, bir çocuk edinmemiştir, mülkünde ortağı yoktur, her şeyi yaratmış, ona ölçü biçim ve düzen vermiştir. 3- O'ndan ayrı olarak hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan ve kendilerine dahi ne zarar, ne de yarar veremeyen, öldüremeyen, yaşatamayan* (ölüleri diriltip) *kaldıramayan birtakım tanrılar edindiler.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetlerde bütün insanları uyarmak için hakkı batıldan ayıran veya parça parça vahyedilen Kur'ân'ı, kulu Muhammed'e indiren, göklerin ve yerin tek sâhibi, çocuğu ve ortağı olmayan, herşeyi ince bir ölçüye göre yaratan yüce Allah'ın şânı tebcîl ediliyor.

Furkân: Hakkı batıldan ayıran, ya da âyetleri ayrı ayrı, bölümler halinde indirilmiş olan Kur'ân'ın adıdır. *"Onu bir Kur'ân olarak ayırdık ki onu insanlara dura dura, ara vererek okuyasın ve onu parça parça indirdik"* [1] âyeti de bu anlamı güçlendiriyor.

Furkan, Kur'ân'ın bir vasfı olduğu gibi, bütün İlâhî Kitâpların da vasfıdır. Daha genel bir tanımla *furkan,* peyğamberlere vahy ile verilen gerçek bilgidir. *"Biz, Mûsâ'ya Kitâbı ve Furkan'ı verdik ki yola gelesiniz"* [2], *"Andolsun biz, Mûsâ'ya ve Hârûn'a, Furkan ve korunanlar için bir ışık ve öğüt olan*(Kitâb)*ı verdik"* [3] âyetleri bu sözümüzü kanıtlar.

3 ncü âyette de hiçbir şey yaratamayan, öldürmekten, diriltmekten âciz yaratıklara tanrı diye tapanlar kınanıyor.

Biraz sonra müşriklerin olumsuz söz ve tutumlarını anlatacak âyetler için bir giriş niteliği taşıyan bu âyetler, Allah'ın birliğine, kudretine ve herşeyi yarattığına dikkati çekiyor. Hz. Peyğamber'in, bütün insanlar için uyarıcı olarak gönderildiğini, bütün âlemleri uyarması için ona Kur'ân'ın indirildiğini bildiriyor.

Birinci âyetten Hz. Muhammed'in, âlemlere uyarıcı olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. Âlemler tabiri ile Arap toplumlarının mı, yoksa bütün insanlığın mı kasdedildiği câyi iştibâhtır. İki ihtimal de vardır: *"Biz her elçiyi*

1. İsrâ Sûresi: 106.
2. Bakara: 53.
3. Enbiya: 48.

ancak kavminin diliyle gönderdik" [1], *"Her ümmete bir ibadet yolu belirledik"* [2], *"Sizden her biriniz için ayrı bir şerîat ve yol belirledik"* [3], *"Her ümmetten bir şâhid, seni de bunlara şâhid getirdiğimiz zaman nice olur?"* [4], *"İncîl sâhipleri, Allah'ın İncil'de indirdiğiyle hükmetsinler"* [5] âyetleri göz önünde bulundurulunca, buradaki âlemler sözüyle evvel emirde bütün Arap kabilelerinin kasdedildiği anlaşılır. *"Biz seni bütün insanlara elçi olarak gönderdik"* [6] âyeti de yine Hz. Muhammed'in, bütün Arap toplumlarına gönderildiğini kasdetmiştir. Maamâfîh, bu sûrenin birinci âyetiyle Sebe' Sûresinin 28 nci, Enbiyâ Sûresinin 107 nci âyetlerinden Hz. Muhammed'in risâletinin bütün insanlığa şâmil olduğu da anlaşılabilir. Ancak bu risalet İlâhî dinleri nesheden risalet değildir. Öyle olsaydı yukarıya birkaçını kaydettiğimiz ve benzerleri daha çok olan âyetlerin anlamı kalmazdı. Bu risalet, Allah'tan başkasına tapmakta olan bütün insanları Allah'a tapınağa davettir. Allah'a tapan ve ellerinde bir İlâhî kitabı bulunan kavimler ise serbesttirler. Dilerlerse kendi dinlerinin usulüne göre Allah'a ibadetlerini yaparlar, dilerlerse bu yeni dini seçerler. Önemli olan kişinin şirki bırakıp Allah'a kulluk etmesidir. Ancak Allah'a şirksiz olarak tapmak gereklidir. Kur'ân-ı Kerîm, Cennete girmek ve Allah'ın huzurunda nimet ve saâdete ermek için üç şart koymuştur: Allah'a imân, âhirete îmân ve sâlih amel. İşte bir kere Bakara'da, bir kere de Mâide'de olmak üzre, Medîne devrinde iki kez inmiş olan âyet şöyle diyor: *"Şüphesiz imân edenler, yahûdiler, hıristiyanlar ve sâbiîler; bunlardan kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, yararlı iş yaparsa onlara Rableri katında mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir..."* [7] Kur'ân'ın görüşünü şahısların yorumundan değil, doğrudan kendisinden okuyup öğrenmek lâzımdır. Çünkü maalesef birçok konuda Kur'ân'ın görüşü ters ve dar anlayışlarla çarpıtılmıştır.

Bu konuda ayrıntı için, A'râf Sûresinin 157-158 nci âyetlerinin tefsîri ve özellikle 4. cildin sonunda "Kur'ân'ın Aydın Düşüncesine Çağrı" başlığı altındaki açıklamamız okunabilir (4/489-529).

1. İbrâhîm Sûresi: 4.
2. Hac Sûresi: 35.
3. Mâide Sûresi: 115.
4. Nisâ' Sûresi: 41.
5. Mâide Sûresi: 47.
6. Sebe' Sûresi: 28.
7. Bakara Sûresi: 62; Mâide Sûresi: 69.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَيهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ
فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ
تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٦﴾

4- İnkâr edenler: "Bu, yalandan başka bir şey değildir. (Muhammed) *onu uydurdu, başka bir topluluk da kendisine yardım etti" dediler de kesin bir haksızlığa ve iftirâya vardılar. 5- Dediler: "Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor". 6- De ki: "Onu, göklerdeki ve yerdeki gizleri bilen indirdi. O çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*

Tefsîr:

4-6 ncı âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayanların sözleri naklediliyor. Onlara göre Kur'ân, Allah'ın sözü değil, Hz. Muhammed'in uydurduğu sözlerdir. O, başkalarının da yardımiyle bu sözleri uydurup Allah'ın sözü diye öne sürmektedir. Bu sözler, öncekilerin üstûreleri yani satır satır yazdıkları destan ve hikâyeleridir. Hz. Muhammed bunları birilerine yazdırmış, bu yazılanlar sabah akşam kendisine okunuyor, o da bunları belleyip insanlara okuyor ve bunların Allah'ın sözü olduğunu iddiâ ediyor.

Böyle söyleyenlere cevaben Kur'ân'ın, göklerdeki ve yerdeki gizleri bilen, çok bağışlayıcı ve esirgeyici Allah tarafından indirildiği vurgulanıyor.

" إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا " cümlesi, Allah'ın, Hz. Muhammed(s.a.v.)e yalancı diyenleri derhal cezalandırmamasının hikmetini de açıklıyor. Ayrıca bunda inanmayanlara bir tehdîd vardır. Bu cümle, onlara, sözlerinin, azâbı gerektiren küstahça sözler olduğunu, fakat hilim ve merhametinden dolayı Allah'ın onlara azâb etmediğini anlatıyor.

Mekke müşriklerinin, Peyğamber'in, Kur'ân'ı başkalarından öğrendiğini söyledikleri başka âyetlerde de geçer. Onların bu tür sözleri, Nahl Sûresinin 130 ncu âyetinde de geçmişti. Orada müşriklerin, yabancı bir kişinin, Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı öğrettiğini iddiâ ettikleri anlatılmaktadır. Âyetlerin

ifadesinden yalnız bir kişinin değil, birçok kimsenin böyle söylediği anlaşılıyor. Müşrik liderlerinden herhangi biri, Hz. Muhammed aleyhinde bir söz ortaya atınca ötekiler de ona katılıyor ve bu söz ağızlarda dolaşmağa başlıyordu.

Bu sözleri ona öğrettiğini, ona yardım ettiğini sandıkları kimseler de Mekke'de bulunan bir iki hristiyan kişi idi. Müfessirler, Huvaytıb'ın mevlâsı 'Addâs'ın, 'Âmir el-Hadramî'nin kölesi Yesâr'ın ve yine 'Âmir'in mevlâsı Cebr'in adını verirler. Kitâp ehlinden olan bu kişiler okudukları Tevrat'tan hikâyeler anlatırlardı. Hz. Peyğamber bunlarla beraber oturur, bunları dinlerdi [1]. Habeşistanlı kâhin 'Ubeyd el-Hadramî de Hz. Peyğamber'in, Mekke'de sohbet ettiği ehli kitaptan idi.

Müşriklerin bu iddiâları, Hz. Peyğamber'in, Mekke'de peyğamberlikten önce bazı hıristiyanlarla oturup sohbet ettiğini gösterir. Onun bu sohbetleri, peyğamberliğinden sonra da devam etmiştir. Nitekim Tâif'ten dönerken Rebî'a'nın oğullarına âit bir bağda Ninova'lı hıristiyan 'Addâs ile bir miktar sohbet etmişti [2]. Zaten o zaman dindar kişilerin, Kitâp ehli insanlarla temas kurması, konuşması gayet normaldir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de peyğamberliğinden önce, atalarının putperestlik dinini beğenmez, uzlete çekilip Allah'a kulluk eder, gördüğü hıristiyan kişilerle de konuşur, hattâ onların Tevrat ve İncil'den anlattıkları hikâyeleri dinlerdi. Böylece Tevrat ve İncil'in muhtevâsı hakkında şifâhî olarak bazı şeyler öğrenmişti. Bu öğrendikleri, kendisini daha çok zühde, Allah'a bağlanmağa sevk etmiş olabilir.

Fakat sonradan ona gelen vahiy, tamaman melek tarafından ona üflenmiştir. Hâşâ o, duyduğu sözleri vahiy diye ortaya atsaydı, önce ona bu sözleri öğretmiş olanlar itiraz eder: "Ne vahyi, bunları biz sana öğrettik" derlerdi. Kaldı ki onunla sohbet eden hıristiyanlar da ona gelen sözlerin, eski kitapların kaynağından doğan İlâhî vahiyler olduğunu kabul etmiş, bunları dinleyip duygulanmış ve ağlamışlardır. Kasas Sûresinin 52-53 ncü, İsrâ Sûresinin 107-109 ncu, 'Ankebut Sûresinin 47 nci, En'âm Sûresinin 114 ncü ve Ra'd Sûresinin 36 ncı âyetleri, Kitâp ehlinden bazı kişilerin, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile görüştüklerini ve ona gelen vahiylerin, Allah'tan geldiğine inandıklarını gösterir. Tabii bu, onların, dinlerini bırakıp müslüman oldukları anlamına gelmez. Ancak Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen sözlerin, Allah kelâmı olduğunu kabul ettiklerini ifade eder. Çünkü bu sözler, öteki İlâhî kitaplardaki genel prensipleri içermektedir. Zaten bütün peyğamberlerin davet ettikleri genel prensipler aynıdır: Tek Allah'a kulluk etmek. Fakat bu prensipler, Hz.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/50.
2. İbn Hişâm, Sîretu'n-Nebîy: 2/29-30.

Muhammed(s.a.v.)e vahiy ile bildirilmiştir. Aksi takdirde o ümmî toplum içinde yetişmiş ümmî bir insanın, bu İlâhî gerçekleri bu kadar erişilmez bir edebî üslûb içerisinde anlatması mümkün olmazdı. Aradan ondört asır geçmesine ve insanlığın bu kadar ileri bir düşünce düzeyine ulaşmasına rağmen bugün dahi bir köyde yetişen kimsenin, kendi kendine dahi olsa kitaplar okuyup kendisini yetiştirmeden edebî bir kitâp yazması veya söyleyip yazdırması, toplumu yönetecek yasalar, prensipler koyması mümkün değildir. Bu, bugün olmadığına göre ondört asır önce hiç olmaz.

Hz. Muhammed (s.a.v.), Tevrat ve İncil'in hikâyelerini, kavmi arasında anlatılan öyküleri öğrenmiş, kâinât, varlık ve oluş hakkında genel bir kanaat edinmişti. Peyğamberlik çağına gelince eski kitaplardaki bilgiler, Mekke devri deyimiyle güvenilir ruh tarafından, Medine devri deyimiyle de melek tarafından olağan üstü bir üslûb ile kendisine vahyedilmeğe başladı. Zaten önemli olan, bunları bilmek değil, bunları Kur'ân stilinde anlatmaktır. Kur'ân'ın taşıdığı fikirleri, Kur'ân stilinde anlatmak, vahye mazhar olmayan bir insan için mümkün değildir. Kur'ân üslûbu vahiydir. Kur'ân, Peyğamber'in, kendisini Allah'ın tecellîsi içerisinde kaybettiği sıralarda ruhânî varlıklarca kalbine üflenmiştir. Kur'ân'ın insanları yönetecek olan muhtevâsı ise eski Arap geleneklerinden, Tevrât ve İncilden seçilerek ve tehvîde aykırı olan unsurlar ayıklanarak vahyedilmiştir. Kur'ân, normal düşünce ürünü değil, ruhsal varlığın vahyidir. Yüce Allah bunu gayet açık olarak belirtmiştir: *"Uyarıcılardan olman için onu, senin kalbine, güvenilir ruh, apaçık Arapça bir dille indirdi. Onun muhtevâsı, eskilerin kitaplarında da vardır"*[1].

5 nci âyetteki: " اكتتبها : *Onları yazdırmış"* tabiri, Hz. Muhammed(s.a.v.)in yazı bilmediğini gösterir. Müşrikler onun okur yazar olmadığını bildikleri için: *"Onları yazdırmış"* diyorlar. Bu husus, Ankebut Sûresinin 48 nci âyetinde daha açık olarak belirtiliyor: *"Sen bundan önce bir kitâp okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı o zaman* (Allah'ın sözlerini boşa çıkarmağa çalışan) *iptalciler kuşkulanırlardı".*

وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشٖي فِي الْاَسْوَاقِ لَوْلَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ
مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذٖيرًا ﴿٧﴾ اَوْ يُلْقٰٓى اِلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ
مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ

1. *Şuarâ' Sûresi: 193-196.*

ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ
الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾

7- Dediler: "Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değil mi?" 8- "Yâhut üstüne bir hazine atılmalı, yâhut kendisinin, ürününden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil mi?" Ve zâlimler: "Siz, başka değil, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler. 9- Bak, senin için nasıl benzetmeler yaptılar da saptılar. Artık bir daha yolu bulamazlar. 10- Yücedir O ki dilerse sana bundan daha hayırlısını, alt taraflarından ırmaklar akan bahçeleri verir ve senin için saraylar yapar.

Tefsîr:

7-8 nci âyetlerde müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile alay maksadiyle söyledikleri sözler anlatılıyor. Onlara göre Hz. Muhammed gerçekten peygamber ise neden yemek yiyor, sokaklarda geziyor? Allah ona bir melek indirmeli, o melek de onunla beraber insanları uyarmalıdır. İnsanları kendisine inandırmak için bu kadar çaba harcamasına ne gerek var? Peygamber olağan üstü bir insandır. Diğer insanların yapamayacakları şeyleri yapabilir. Ona gökten bir hazine atılsın, meyvalarından yiyeceği bir bahçesi olsun. Bunları alay maksadiyle söyleyenler, sonunda da Hz. Muhammed'in, büyülenmiş bir insandan başka bir şey olmadığını vurguluyorlar.

Müşriklerin Peygamber'e melek inmesi, yahut onun saraylarının, bahçelerinin olması gerektiğini söyledikleri, İsrâ Sûresinin 90-93 ncü âyetlerinde de anlatılır.

9 ncu âyette böyle sözler söyleyenlerin, doğru yoldan şaştıkları belirtiliyor. 10 ncu âyette de Peygamber (s.a.v.) tesellî edilerek Allah dilerse kendisine bunlardan daha iyi şeyler, alt taraflarından ırmaklar akan bahçeler ve yüksek saraylar vereceği belirtiliyor.

Übeyy ve İbn Mes'ûd'un mushaflarında 10 ncu âyetteki " جعل " kelimesi,

" جعل " şeklinde yazılmıştır. Noktanın olmadığı ilk Arap yazısında hafif bir diş, kelimenin " يجعل " okunmasına müsaid olur.

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾
إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا
مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا
وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي
وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ
خَالِدِينَ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَسْئُولًا ﴿١٦﴾

11- Onlar kıyâmet saatini de yalanladılar. Biz (kıyâmet) *sâati*(ni) *yalanlayanlara alevli bir ateş hazırlamışızdır. 12- Bu ateş onları uzak bir yerden görünce onlar bunun öfkesini ve homurtusunu işitirler. 13-* (Elleri boyunlarına zincirlerle) *bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar. 14- "Bugün bir ölüm çağırmayın, birçok ölüm çağırın!" 15- De ki: "bu mu iyi, yoksa korunanlara va'dedilen ebedî cennet mi?" O da onların mükâfat ve sonucudur. 16- Orada istediklerini bulurlar ve sürekli kalırlar. Bu, Rabbinin, istenen, arzu edilen bir va'didir.*

Tefsîr:

11- Müşriklerin kıyâmeti de inkâr ettikleri vurgulanan onbirinci âyette Allah'ın, kıyâmeti inkâr edenlere, alevli bir ateş hazırladığı belirtiliyor. Bu âyette şöyle bir anlam vardır: *"Ey Muhammed, esasen onlar seni değil, kıyâmeti inkâr ettiler. Seni inkârları, kıyâmeti inkâr etmelerinden dolayıdır".* Bu âyet, müşriklerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)i kabul etmemelerinin temel nedenlerinden birini gösteriyor. Müşrikler, öldükten sonra dirilmeye, Kur'ân'ın anlattığı biçimde bir âhiret yaşamına inanmıyorlardı. Onlara göre ölüm ile herşey

bitiyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.), öldükten sonra dirilmenin, hesabın varlığını söyleyince ona şiddetle karşı çıktılar. Böyle şey olmaz, ölüp cesedi çürüyen insan, bir daha dirilemez, dediler. Kıyâmet, ölenlerin tekrar canlanıp kalkması demektir. Bu tür canlanıp kalkmayı inkâr ettiklerinden dolayı Hz. Muhammed'i de tamamen inkâr etmişlerdir.

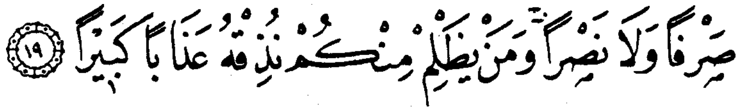
12-14 ncü âyetlerde ise kıyâmeti inkâr edenlerin âhiret ateşi karşısındaki durumları tasvir ediliyor. Bu çılgın ateş onları uzaktan görünce öfkesinden kuduruyor, kükrüyor, homurduyor, alevleri kabarıyor. Bu inkârcılar, elleri boyunlarına bağlanarak yâhut mahkûmlar gibi elleri birbirlerine kelepçelenerek ateşin dar bir yerine birbiri üstüne atılınca *"Nerdesin ölüm!"* diye feryâd ediyorlar.

Ateşe atılmak bir felâket ama hiç değilse yer geniş olsa insan çırpınabilir. Oysa bunlar öyle dar bir yere, birbiri üzerine yığılmışlardır ki çırpınmalarına imkân yoktur. Ateşin azâbına, darlığın verdiği sıkıntı da ekleniyor. Bu, suçluların âhiretteki durumudur.

Mü'minlerin gidecekleri bahçe, suçluların bulundukları zindanın tersine, yerle gök arası kadar geniştir. Çok genişlik ruha huzur verir, darlık sıkıntı doğurur. Bu dar ateş çukurunda bulunan inkârcılar azâba dayanamadıklarından ölmek, yok olup gitmek isterler. Onun için ölümü imdada çağırıyorlar. Ama Allah'ın azarı, şamar gibi suratlarına iniyor: *"Bugün bir tek ölüm değil, birçok ölüm çağırın!"* deniyor. Ölümü çağırmanın bir yararı olmadığı vurgulanıyor. Çünkü ruh için ölüm yoktur. Ne kadar ölüm çağırılsa boştur.

15-16 ncı âyetlerde de bu müşriklerin karşıtı olan mü'minlerin durumları kısaca tasvir edilmektedir: *"Şimdi böyle ateş içinde kalmak mı iyi, yoksa Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan korunanlara söz verilen, sürekli kalınacak bahçe mi iyi?"* buyuruluyor. Ve korunanların, her istediklerini bulacakları o âhiret bahçesine girecekleri belirtiliyor.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ
عِبَادٖي هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبٖيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغٖي
لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا
الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطٖيعُونَ

17- (Rabbin), *onları ve Allah'tan başka taptıklarını bir araya toplayacağı gün* (tapılanlara) *der ki: "Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu sapıttılar?" 18- Derler ki: "Senin şânın yücedir, senden başka velîler edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onları ve atalarını nimet verip yaşattın* (bolluk içinde dünyâya daldılar seni) *anmayı unuttular ve helâki hak eden bir topluluk oldular. 19- "İşte tanrı dedikleriniz de sizi yalanladılar. Artık* (ne azâbı geri) *çevirmeğe gücünüz yeter, ne de bir yardım bulabilirsiniz! İçinizden haksızlık eden kimseye büyük bir azâb taddırırız."*

Tefsîr:

17-19 ncu âyetlerde putatapanların durumlarını tasvir eden bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır. Bu sahne, müşriklerin tanrı diye taptıkları şeylerin, aslında tapanları tanımadıklarını, onlara aslâ yardımcı olamayacaklarını, tapmalarının tamamen boşa gideceğini anlatmaktadır. Yüce Allah, tapanlarla tapılanları bir araya toplamıştır. Tapılanlara:

— Siz mi bu kullarımı saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu sapıttılar? diye soruyor. Tapılanlar:

— Hâşâ, senden başka velîler tutmak bizim haddimiz değildir. Yani ne kendilerinin, ne de başkasının, Allah'tan gayrısına tapamayacağını, onları kendilerinin saptırmadığını; fakat onların, dünyâ nimetlerine aldanarak Allah'ı unutup yoldan çıktıklarını, bu yüzden mahvolduklarını söylüyorlar. Yüce Allah, bu kez tapanları azarlıyor:

— İşte gördünüz ya, tanrı diye taptıklarınız sizi yalanladılar. Sizin onlara taptığınızı kabul etmediler. Artık azâbı sizden savamazsınız ve kendinize bir yardımcı da bulamazsınız. Çünkü benim yanımda size aracı ve yardımcı olacağını sandığınız şeyler, sizi kabul etmiyorlar! diyor. Ve sonunda da Allah'a ortak koşmak suretiyle kendi canına haksızlık edeni büyük bir azâba çarptıracağını vurguluyor.

18 nci âyetteki "أَنْ نَتَّخِذَ" kelimesini, Ebû Ca'fer ve İbn Âmir, nûnun ref'i ve hâ'nın fethiyle mechul muzari olarak okumuşlardır. O takdirde mânâ: *"Senden başka velîler yapılmış olmamız, bizim haddimiz değildir"* demek olur.

Burada tapanlarını reddeden tanrılar geneldir. Allah'tan başka tapılan herşeyi kapsar. Ancak Araplar cinler, melekler gibi ruhsal varlıklara veya

bunların sembolleri kabul ettikleri putlara taparlardı. Burada tapanlarını kabul etmeyen tanrıların melekler veya tanrılaştırılan insan ruhları olması gerekir. Çünkü ancak onlar, karşılarındaki insanlarla aynı üslûp içinde konuşabilirler. Gerçi Allah cansız putları da konuşturabilir ama düşünen insan, tarihte taşa veya ağaca taş olduğu için tapmamıştır. Onu, üstün güce sahip bir varlığın sembolü sanarak tapmıştır. Bundan dolayı âyette sözü edilen tanrıların, düşünen varlıklar olması daha uygundur. Bunların melekler olduğu, benzeri bir kıyâmet sahnesinden daha iyi anlaşılmaktadır:

"O gün onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der. Melekler: 'Sen yücesin, bizim velîmiz onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanıyorlardı' derler"[1].

Ayrıca bu âyetlerdeki konuşmanın, hal diliyle olması da mümkündür.

"Sen onları ve atalarını nimet verip yaşattın, (bolluk içinde dünyâya daldılar, seni) *anmayı unuttular ve helâki hak eden bir topluluk oldular"* cümlesi, servet içine düşen insanların, dünyâya aldanarak Allah'ı unuttuklarını ifade eder. İnsan öyledir. Rahat ve nimet içinde kalınca bunun hep böyle süreceğini, elinden hiç çıkmayacağını sanır. Allah'ı hatırlamaz, şehvetini doyurmağa kalkar. Tutkuları gittikçe artar. Ve bu yüzden ruhunu mahveder. Çünkü madde tutkusu sardıkça ruh mahvolur. Rûhun gıdası madde değil, sevgidir, zikirdir, ibâdettir. Allah'a kulluktan uzak kalan rûh, mahvolur. Bundan sonraki ebedî yaşamında azâb içinde kalır. Allah rûhumuzu uhrevî azâbdan korusun!

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ
فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ
بَصِيرًا

20- Senden önce gönderdiğimiz bütün elçiler de yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi. Biz sizi birbiriniz için bir sınama yaptık, (bakalım) *sabrediyor musunuz? Rabbin* (yaptıklarınızı) *görmektedir.*

1. *Sebe' Sûresi: 40-41.*

Tefsîr:

20 nci âyette, Allah Peyğamber gönderse melek gönderir, peyğamber diğer insanlar gibi yemez, içmez, gezmez diyen müşriklere cevap olmak üzere, Hz. Muhammed'den önce gönderilen bütün peyğamberlerin de yeyip içtikleri ve sokaklarda gezdikleri belirtiliyor. *"Sizi birbirinize fitne yaptık"* deniliyor.

Fitne: Sınamak, denemek demektir. Yani sizi birbirinizle deniyoruz. Peyğamberler ümmetleriyle, ümmetleri peyğamberleriyle ve insanlar birbirleriyle sınanırlar. Peyğamberler, dâvâlarına karşı duran insanlarla denenirler, onların çıkardıkları güçlük ve engeller karşısında dayanıp dayanmadıkları sınanır. İnsanlar peyğamberlere uyup uymamakla denenirler. İnsanların kimi zengin, kimi yoksul, kimi sağlıklı, kimi hasta, kimi güçlü, kimi zayıftır. Bunlar hep zıdlariyla denenirler. Zenginlerin fakirlere yardım edip etmedikleri; fakirlerin, hallerine sabredip etmedikleri; güçlülerin güçsüzlere yardım elini uzatıp uzatmadıkları denenir. Hayât bir sınav ve mücâdele alanıdır. İnsanın umutsuzluğa düşmeden sabr ile durumunu düzeltmeğe çalışması gerekir. İşte yüce Allah, kullarının dayanma gücünü denemekte olduğunu vurgulamak üzre *"Sabrediyor musunuz? Rabbiniz sizi gözetlemektedir"* buyuruyor.

Bu âyet, Allah'ın, insanlar arasındaki sosyolojik yasasına işaret etmektedir.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ نَرٰى رَبَّنَا
لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فٖٓي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبٖيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ
لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمٖينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَٓا إِلٰى مَا
عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ
مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقٖيلًا ﴿٢٤﴾ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ
تَنْزٖيلًا ﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرٖينَ
عَسٖيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ

سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّنِي عَنِ
الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

21- Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: "Bize melekler indirilmeliydi, yâhut Rabbimizi görmeliydik değil mi?" dediler. Andolsun ki onlar kendi içlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar. 22- Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara müjde yoktur ve onlar: "Yasak, yasak!" derler. 23- Yaptıkları her işin önüne geçmişiz de onu saçılmış toz zerreleri haline getirmişizdir. 24- O gün cennet halkının kalacakları yer daha iyi, dinlenip safâ sürecekleri yer daha güzeldir. 25- Göğün bulutları parçalayıp ve meleklerin bölük bölük indirildiği gün. 26- İşte o gün gerçek mülk Rahmân'ındır ve o gün, kâfirler için çetin bir gündür. 27- O gün zâlim, ellerini ısırıp: "N'olaydı, keşke ben Elçi ile beraber bir yol edineydim!" der. 28- "Vâh bana, ne olurdu, ben falanı dost tutmasaydım!" 29- "O beni, bana gelen zikirden saptırdı!" Zâten şeytan, insanı yapayalnız ve yardımcısız bırakır.

Tefsîr:

21-23: Dünyâ yaşamından sonra Allah ile karşılaşmayı ummayan, âhiret yaşamını inkâr edenler, Peyğamber'in doğruluğunu kabul etmek için kendilerine gökten melek indirilmesini, ya da açıkça Allah'ı görmelerini istemişler; Peyğamber'e uymağa tenezzül etmemiş, kendilerini büyük sanarak gurura kapılmışlardır. İşte bu adamlar, ölüm sırasında veya kıyâmette melekleri görünce melekler tarafından müjdelenmeyecek, *"Hicren mahcûrâ"* diyeceklerdir.

Araplardan biri haram aylarında düşmanını görünce onun şerrinden kurtulmak için *"hicren mahcûrâ"* derdi. Bu sözle, düşmanına bu ayda kan dökmenin yasak olduğunu hatırlatır, onun saldırısından kurtulmağa çalışırdı. İşte dünyâda, Peyğamber'e karşı kibreden müşrikler de âhirette meleklerle karşılaştıkları zaman meleklerin kendilerine yüz vermediklerini görünce korkularından: *"hicren mahcûra:* Ne olur, yasaktır, bize dokunmayın" diyorlar, böylece onların ellerinden kurtulmak istiyorlar. Yahut bu söz, meleklerin sözü de olabilir. Müşriklere müjde vermeyen, iltifat etmeyen melekler: *"Müjde ve cennet size yasaktır"* derler.

Normal insanın, yüksek ruhânî varlıklar olan melekleri görmesi mümkün değildir. Çünkü melekler, maddeden uzak, soyut, yüksek ruhlardır. Maddî cisimlerde olan duyuları sınırlı varlıklar, yüksek ruhsal varlıkları göremezler. Lâtîf âlemle keŝîf âlem arasında maddesel bir görüşme olmaz. Ancak lâtîf keŝîfe veya keŝîf lâtîfe dönüşünce yani iki varlıktan biri diğerinin düzeyine girince o zaman ikisi arasında görüşme olur. Lâtîfin keŝîfe dönüşmesi, meleğin insan şekline girmesi; keŝîfin lâtife dönüşmesi de insanın beşerlik duyularını unutup meleklik haline yükselmesiyle olur. Peyğamberle melek arasındaki ilişki her iki şekilde de olmuştur.

Her insanın beşerliği yıkılırken yani ölüm halinde iken, ona melekler görünmeğe başlar. Çünkü o zaman rûh gözüne engel olan cisimsel perdeler yırtılmaktadır. Ama hayatlarını inkâr ile geçirmiş olanlar, melekleri gördükleri zaman sevinemezler. Çünkü onlardan müjde almazlar, inkârlarının sonucunu görürler. Amellerinin çirkin yüzleri karşılarına çıkar.

23 ncü âyette Allah'ın, müşriklerin yaptıkları işlerin önüne geçip onları havada uçuşan toz zerreleri yapacağı; Allah'a ortak koştuklarından dolayı bütün iyiliklerinin boşa gideceği bildiriliyor. ***"İnkâr edenlere gelince, onların işleri, düz arazideki serap gibidir. Susayan onu su sanır, fakat yanına gelince hiçbir şey olmadığını anlar ve yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesabını tam görür, Allah hesabı çabuk görendir"*** [1] âyeti de aynı şeyi anlatıyor.

Hebâ': Pencereden yansıyan ışıkta uçuşan toz zerrelerine denir. Bunlar ele gelmez, bir işe yaramaz. Uzaktan görünen serap gibidir. İşte müşrikin yaptığı iyilikler de inkârı yüzünden böyle işe yaramaz hale gelir. Yahut onların yaptıkları işler böyle yararsız, değersiz şeylerdir.

24- Kâfirlerin âhiretteki acıklı durumları tasvir edildikten sonra hemen bunların karşısında mü'minlerin durumları sahneleniyor: O gün cennetliklerin yerlerinin daha iyi ve güzel olduğu belirtiliyor. *Makîl* kaylûle zamanıdır. Ötekiler huzursuzluk, azâplar içinde kıvranırken cennetliklerin, güzel yerlerde, gölgeler altında rahatça uyuyup istirahat edecekleri anlatılıyor.

25-29 ncu âyetler, kıyâmetin dehşetli olaylarını tasvir ediyor. 25 nci âyet, kıyâmet olayında göğü örten bulutun yarılacağını bildiriyor. ***"Gök yarıldığı zaman"*** [2], ***"Gök açılıp kapı kapı olmuştur"*** [3] âyetleri de göğün yarılacağını, ***"Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini bekliyorlar değil mi?"*** [4] âyeti de Allah'ın ve meleklerin, kıyâ-

1. Nûr Sûresi: 39.
2. İnfitâr Sûresi: 1.
3. Nebe' Sûresi: 19.
4. Bakara Sûresi: 210.

mette buluttan gölgeler içinde geleceğini söylüyor. Bunun mahiyetini Allah bilir. Ancak Tevrât'ta da Allah'ın bulut içinde gelip Musâ ile görüştüğüne dair âyetler vardır [1].

İşte bulutlarla kaplı göğün yarılıp veya göğü örten bulutların yarılıp göğün açığa çıkacağı ve meleklerin indirileceği kıyâmet günü, mülkün gerçek sâhibinin Allah olduğu anlaşılır. Çünkü dünyâda insanlar, kendilerini mülk sahibi sanıyorlardı. Hattâ mülkünden dolayı kendisini tanrılaştıranlar da vardı. *"Şu mülk benimdir"* diyorlardı. Ama o gün hiç kimsenin mülkü kalmaz. Hiç kimse mülk iddiâ edecek durumda değildir. *"Bugün mülk kimindir? Herşeyi kahreden, ezen, öldüren tek Allah'ın"* [2]. Gerçek mülk sâhibinin apaçık belli olacağı o gün, inkâr edenler için çetin bir gündür.

Bu gerçeği gören zâlim, parmaklarını ısırarak Peygamber'in yoluna uymadığına, Allah'tan gelen çağrıya gitmesine engel olan, kendisini yoldan saptıran şeytânı arkadaş edindiğine esef eder, üzülür.

Bu şeytân İblîs de olabilir, insanı doğru yoldan saptıran kötü arkadaş da olabilir. Çünkü yoldan çıkaran, kötülüğe yönelten insanlara da şeytân denir: *"Böylece biz, her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık..."* [3].

Dünyâda Peygamber'in yoluna girmediğinden dolayı ellerini ısırarak esef edecek zalim, müşriki kasdetmekle beraber, daha geneldir. Bir tefsire göre buradaki "el" harfi 'ahd içindir. Bu söz ile belli bir adam kasdedilmiştir. O da 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt'tır.

Peygamber (s.a.v.) ile çok konuşan 'Ukbe, onun sözlerini beğenirdi. Rivayete göre önce inanmış olan bu adam, daha sonra Ümeyye ibn Halef'in kandırmasıyla İslâm'dan dönmüş ve Hz. Peygamber'in yüzüne tükürüp boynuna basacak kadar küstahlık yapmıştır. Sonra Bedir'de esir edilip öldürülmüştür. İşte âyette *"el-zâlim"* kelimesiyle kasdedilen bu adamdır [4].

Âyetler, müşriklerin durumlarını tasvir ediyor. Buradaki zâlim ile sadece bir tek insan değil, genel olarak Allah'a şirk koşmak suretiyle kendi canlarına zulmeden bütün insanlardır.

1. Ve Mûsâ dağa çıktı ve bulut dağı örttü ve Rabbın izzeti Sina dağı üzerinde durdu ve bulut onu altı gün örttü ve yedinci günde bulutun içinde Mûsâ'yı çağırdı (Çıkış: 24/15-16).
2. Mü'min Sûresi: 16.
3. En'âm Sûresi: 112.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/75.

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ
جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

30-Elçi de: "Ya Rabbi, kavmim, bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar" demiştir. 31- Biz böylece her elçiye, suçlulardan bir düşman var ettik. Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter.

Tefsîr:

30 ncu âyette kavminin Kur'ân'ı dinlememeleri, ondan yüz çevirmelerinden ötürü, Hz. Peyğamber'in üzüntüsü, kavminin durumunu Rabbine şikâyeti anlatılıyor. Hz. Peyğamber bu sözü âhirette söyleyecektir. Tekîd için mazî kipiyle söylenmiştir. Yahut Kıyâmet duruşmasında, Elçinin dünyâda söylediği söz nakledilmektedir [1].

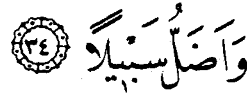
31 nci âyette de her peyğambere kavminin içinden birtakım suçluların düşman olduğu belirtilerek Hz. Peyğamber tesellî ediliyor.

Bu, sosyolojik bir kuraldır. Her toplum içinde Hakka çağıranlara düşman olup onun davetini engellemeğe çalışanlar çıkar. İman istidad ve kabiliyeti olan hakkı kabul eder, olmayan etmez, hakkın yayılmasına engel olmağa çalışır. Hidâyet ve dalâlet, kişideki istidaddan (psikolojik yapıdan) gelir. Bu da insana çevrenin etkisi yanında atalarından da veraset yoluyla intikal eder.

Peyğamberler, hak dâvetçileri, dâvetlerine engel olmağa çalışanlarla mücâdele ede ede sonunda hakkı yerleştirmeyi, bâtılı ezmeyi başarırlar. Başarıya ulaştıran, hidâyet ve yardım eden Allah'tır.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ
فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ
تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾ الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا

1. Fethu'l-Kadîr: 4/73.

32- İnkâr edenler: "Kur'ân, ona bir defada indirilmeli değil miydi?" dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (parça parça indirdik) *ve ağır ağır okuduk. 33- Onların sana getirdiği her misâle karşı mutlaka biz sana, gerçeği ve en güzel açıklamayı getiririz. 34- O yüzü koyun cehenneme sürülecek olanlar var ya, işte onların yeri çok kötü ve yolu çok sapıktır.*

Tefsîr:

32 nci âyette: "Kur'ân neden bir defada, bir kitâp halinde indirilmiyor?" diyenlere cevâb olarak Kur'ân'ın, parça parça indirilmesinin hikmeti açıklanıyor: Hz. Muhammed'in gönlü güçlendirilsin ve bellenmesi de kolay olsun diye Kur'ân azar azar indirilmiştir.

Hz. Muhammed, peyğamberlik hayatı boyunca çok sıkıntılarla, düşmanlıklarla, alaylarla karşılaşıyor, bütün bu olaylar kendisini olduğu kadar ashâbını da üzüyordu. İşte böyle olayların ardından âyetler indikçe kendisinin morali düzeliyor, tesellî buluyordu. *"Onunla senin gönlünü tesbit edelim, sağlamlaştıralım"* cümlesiyle bu husus anlatılıyor. *"Onu ağır ağır okuduk"* cümlesiyle de Kur'ân'ın kısım kısım, parça parça indirildiği belirtiliyor.

Kur'ân'da toplumun sosyal yapısında inkılâplar yapan hükümler vardır. Bunlar birden bire inseydi, uygulanması güç olurdu. Bundan dolayı da bu hükümler zamanı geldikçe indirilmiştir. *"Onu bir Kur'ân olarak* (âyet âyet) *ayırdık, ki onu insanlara dura dura okuyasın ve onu parça parça indirdik"* [1] âyetinde de Kur'ân'ın halka yavaş yavaş anlatılması, hükümlerinin tedricen uygulanması için parça parça, âyet âyet indirildiği belirtilmiştir.

Rivayetlere göre Araplar Kur'ân'ın, neden daha önce inen Tevrât ve İncîl gibi bir kitâp halinde inmediğini söylemişler, bu âyetler onlara cevap olarak inmiştir. Herhalde Araplar, yahudî ve hıristiyanlardan, Tevrât, Zebûr ve İncil'in bir kitâp halinde indiğini duymuşlar, Kur'ân'ın da böyle parça parça vahyedildiğini görünce, eğer Allah sözü olsa onun da öteki kitaplar gibi gökten bir kitâp halinde inmesi gerekir. Bu, Tanrı sözü değil, Muhammed'in kendi sözleridir demişlerdir.

1. İsrâ Sûresi: 106.

Bu iddiâlar batıldır. Kur'ân-ı Kerîm'de önceki kitapların, bir defada, bir kitâp halinde indiği söylenmiyor. Aksine öteki peyğamberlere de Hz. Muhammed'e olduğu gibi vahyedildiği bildirilmektedir: *"Nûh'a ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Nitekim İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Ya'kûb'a, esbâta* (bunların torunlarına)*, İsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a, Süleyman'a da vahyetmiş ve Dâvûd'a da Zebûr'u vermiştik"* [1], "(Ey Mûsâ) *ben seni seçtim, sana vahyolunanı dinle!"* [2].

Demek ki önceki peyğamberlerin kitâpları da Allah'ın onlara vahiylerinden oluşmuştur. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'ya: *"Sana verdiğimizi al ve şükredenlerden ol. Öğüte ve herşeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsa için levhalara yazdık, 'Bunları kuvvetle al* (uygula)*, kavmine de emret bunların en güzelini alsınlar* (uygulasınlar)" [3] buyurduğu anlatılır. Esasen bu âyetler, Tevrat'ta anlatılanların naklidir. Bu konuda Tevrat'ta, Musâ'nın Allah ile buluşmağa gittiği ve Sina dağını örten bulut içinde Allah ile buluştuğu, ondan emirler aldığı belirtilir. Çıkış Kitâbının 24 ncü babında anlatılan Mûsa- Allah buluşmasında, Musâ'nın, Allah'tan aldığı emirleri yazdığı ifade ediliyor: "Ve Musa Rabbin, bütün sözlerini yazdı ve sabahleyin erken kalkıp dağın eteğinde bir mezbah ve İsrail'in on iki sıptına göre on iki sütun kurdu..." [4]. Fakat aynı kitabın 32 nci babında anlatılan Musa-Allah görüşmesinde Musâ'ya gerçekten iki levha verildiği anlatılır: "Ve Mûsa döndü ve şehâdetin iki levhası elinde olarak dağdan indi; levhaların iki tarafı yazılı idi; bir yüzü ve öbür yüzü yazılı idi. Ve levhalar Allah'ın işi idiler, ve levhalar üzerine oyulmuş yazı, Allah'ın yazısı idi. ...Ve vaki oldu ki ordugâha yaklaşınca buzağıyı ve oyunlarını gördü; ve Mûsa'nın öfkesi alevlendi ve elinden levhaları attı ve dağın eteğinde onları kırdı..." [5].

Tevrat'ın bu âyetlerinden, birinci görüşmede Musâ'nın, Allah'tan duyduğu vahiyleri, kendisinin yazdığı, fakat ikinci görüşmede kendisine iki yazılı levha verildiği anlaşılmaktadır. Demek ki normal olarak Musâ'ya da vahyedilmiştir. Bu vahiyler, onun genel şeriatidir. Ancak ona bir ikram olarak iki de levha verilmiştir. Bunlar ona mahsus bir şeydir. İşte Kur'ân-ı Kerîm de Tevrat'ın bu söylediklerini, yani Musa'nın hem vahiy aldığını, hem de kendisine levhalar verildiğini, fakat kavminin buzağıya taptığını görünce kızıp levhaları yere attığını anlatmaktadır.

1. Nisâ' Sûresi: 163.
2. Tâhâ Sûresi: 13.
3. A'râf Sûresi: 144-145.
4. Çıkış: 24/4.
5. Çıkış: 32/15-16, 19.

Şurası da bir gerçektir ki eldeki Tevrat, ne Mûsâ'nın sadece aldığı vahiylerden, ne de kendisine verildiği anlatılan iki levhadan ibarettir. Tevrat, tarih boyunca gelen kâhinlerin, peyğamber denilen ilhama mazhar din adamlarının yaptığı ilâvelerle oluşmuştur. Musâ'nın Kitâbı, başlıca ona vahyedilen On Emir ve bir de bazı toplumsal kuralları içeren Çıkış Kitabının bazı bölümleri olabilir.

Zebûr da zaman zaman Dâvûd'a vahyedilen İlâhîlerin toplamıdır.

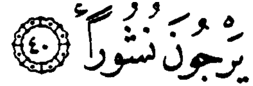
İncîl'e gelince doğrudan doğruya Hz. Îsâ'ya gelen vahiyleri içinde taşıyan bir kitap yoktur. Mevcut İnciller, daha sonraki yazarlar tarafından kaleme alınmış, Îsâ'nın hayâtını ve bazı sözlerini içeren kitaplardır ki bunlar da yine zamanla ilâveler görmüştür.

Görülüyor ki Kur'ân'dan önceki kitaplar da, Tevrat'ta Musâ'ya verildiği anlatılan ve Kur'ân'ın da naklettiği iki levha dışında kitap halinde gökten inmemiştir. Bunlar da eski peyğamberlere yapılan vahiylerin derlenmesinden meydana gelmiştir.

33 ncü âyette itiraz edenlerin öne sürdükleri her itiraza, Allah'ın en doğru cevabı verdiği bildiriliyor.

34 ncü âyette de yerleri en kötü ve yolları en sapık olanların, yüz üstü cehenneme sürülüp götürülecek kimseler yani müşrikler, kâfirler olduğu vurgulanıyor.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا
اذْهَبَا اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ
نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً وَاَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ
عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا
﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ اَتَوْا
عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا

35- Andolsun biz Mûsâ'ya Kitâbı verdik ve kardeşi Hârûn'u kendisinin yanında vezir yaptık. 36- Âyetlerimizi yalanlayan kavme gidin" dedik, sonunda yalanlayanları yıkıp yok ettik. 37- Nûh kavmi de - peyğamberleri yalanladıkları zaman- onları da boğduk ve onları insanlara bir ibret yaptık. Zâlimlere acı bir azâp hazırladık. 38- 'Âd'ı, Semûd'u, Res halkını ve bu arada daha birçok nesilleri helâk ettik. 39- Hepsine de (uyarmak için geçmiş toplumlardan) *misaller anlattık, hepsini de tam anlamiyle helâk ettik. 40-* (Şu Kureyş müşrikleri) *belâ yağmuruna tutulan ülkeye vardılar.* (Onun halini) *görmüyorlar mıydı* (ki ibret alsınlar)*? Hayır, onlar dirilip kalkmayı ummuyorlar.*

Tefsîr:

35-39 ncu âyetlerde peyğamberlerini dinlemeyen milletlerin uğradıkları vahîm sonuçlara dikkat çekiliyor. Bunlar, Hz. Muhammed'i dinlemeyen kavmine ibret ve öğüt olmak için anlatılmıştır.

Kur'ân'da kâfirlerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı tutumları anlatıldığı zaman ardından peyğamberlerine karşı gelmiş olan eski milletlerin uğradıkları sonuçlar hatırlatılır ki dinleyenler, onların sonucuna uğramamak için akıllarını başlarına alıp küfür ve inatlarından vazgeçsinler.

40 ncı âyette başlarına belâ yağmuru yağdırıldığı anlatılan milletlerin yurtlarına gidenler Araplardır. Sâffât Sûresinin 133-138 nci âyetlerinde de Arapların, Lût kavmine âit harabelerin yanından geçmekte oldukları belirtilir. Yani Araplar, bu milletlerin, peyğamberlerine karşı geldiklerinden dolayı helâk edilmiş olduklarına inanıyorlardı. İşte o eski milletlerin harabolmuş yurtlarından geçtikleri ve ne yüzden böyle helâk edildiklerini bildikleri halde onların durumundan ibret almamaları kınanıyor ve öldükten sonra dirilmeyi ummadıkları için böyle davrandıkları belirtiliyor.

Burada adı geçen peyğamberler ve kavimler ibret için Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde konunun durumuna göre biraz daha kısa veya uzun olarak anlatılır. Yeri geldiğinde bunlar izah edilmişti. Bunlardan *Ress* kelimesi üzerinde hayli ihtilâflı izahlar vardır. *Ress*'in kuyu, ya da bir bölge adı olduğu söylenir. Ebu Müslim'e göre *Ress* bir bölgenin adıdır. Kimi Ress'in Antakya Kuyusu, kimi Azerbaycan, kimi Semûd kavminden kalanların kuyusu, kimi Yemen'de hıristiyanları yakmak için açılan hendek, ashabu'r-Ress de yahudî

Zû-Nüvâs ve adamları olduğunu söylemiştir [1]. Bugün Arabistan'da *Ress* diye bir bölge vardır. Üzerine belâ yağmuru yağdırılmış olan karye de, Lût kavminin kenti olan Sodom'dur [2].

وَإِذَا رَأَوْكَ إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِنْ
كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَاۜ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ح۪ينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
مَنْ اَضَلُّ سَب۪يلًا ﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ
عَلَيْهِ وَك۪يلًا ﴿٤٣﴾ اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَۜ اِنْ هُمْ اِلَّا
كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَب۪يلًا ﴿٤٤﴾

41- Seni gördükleri zaman mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar: "Allah bunu mu elçi göndermiş?" 42- "Eğer biz tanrılarımıza tapmakta ısrar etmeseydik, nerdeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı" (diyorlar). *Azâbı gördükleri zaman kimin yolunun sapık olduğunu bileceklerdir. 43- Arzûsunu tanrı edinen kimseyi gördün mü? Onun üzerine sen mi bekçi olacaksın? 44- Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini, düşündüklerini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hattâ onların yolu, daha da sapıktır.*

Tefsîr:

41-42 nci âyetler, müşriklerin, Hz. Peyğamber'i gördükleri zaman onu küçümseyerek: "Kimse kalmadı da Allah şunu mu elçi gönderdi? Eğer biz, tanrılarımıza bağlı kalmasaydık, nerdeyse bizi yolumuzdan çevirecekti" dediklerini anlatıyor ve sonunda da onların, azâbı gördükleri zaman kimin sapık yolda olduğunu, anlayacaklarını vurguluyor.

43-44 ncü âyetler, Hz. Peyğamber'i tesellî ediyor: Kendisinin, keyif ve arzûsunu tanrı edinenlerin üzerine bekçi olarak gönderilmediğini, onların

1. Kurtubî, el-Câmi': 13/32-34; Mefâtîhu'l-ğayb: 24/82-84.
2. Aynı kaynaklar.

çoğunun düşüncesiz, hayvanlar gibi hattâ daha da şaşkın insanlar olduğunu anlatıyor.

Bu âyetler, Hz. Peyğamber'in, müşrikleri ikna etmek için ne kadar çaba harcadığını ve müşriklerin, zaman zaman onun sözlerinin etkisinde kalarak inanma eğilimi duydukları halde kör taassupları yüzünden batıl inançlarında direndiklerini gösterir.

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ
عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ
لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي
أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾
لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾

45- Rabbini görmedin mi gölgeyi nasıl uzattı? Dileseydi, onu durgun yapardı. Sonra nasıl güneşi ona delîl kıldık? 46- Sonra gölgeyi yavaş yavaş çekip aldık? 47- O, geceyi sizin için elbise, uykuyu dinlenme, gündüzü de kalkıp çalışma zamânı yaptı. 48- Ve O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci gönderdi ve gökten tertemiz bir su indirdik. 49- Ki onunla ölü bir ülkeyi diriltelim ve onunla, yarattığımız hayvanlardan ve insanlardan birçoğunu sulayalım.

Tefsîr:

45-49: Müşriklerin, Peyğamber'e karşı tutumları ve şirkte direnmeleri anlatıldıktan sonra bu âyetlerde de tapılmağa lâyık Tanrının, yalnız Allah olduğunu vurgulamak üzere O'nun yarattığı tabiat yasalarına işaret ediliyor.

Güneşin etkisiyle gölgeyi uzatıp kısaltan, geceyi bir elbise gibi insanların üstüne örterek uyku ile vücudu dinlendiren, gündüzü herkesin işine gücüne gideceği çalışma zamanı yapan; basınç değişikliklerinden oluşan yağmur müjdecisi rüzgârların ardından yağmur yağdırıp ölü gibi kurumuş yeri

bitkilerle, çiçeklerle canlandıran ve yarattığı hayvanları ve insanları sulayan Allah'tır. İşte bu işleri yapan Allah'a tapılır. Hiçbir iş yapamayan uydurma tanrılara tapmanın bir yararı yoktur.

48 nci âyetteki " بُشْرًا " kelimesi, " بَشِير "in çoğuludur. Allah rüzgârları, rahmetinin müjdecileri olarak gönderdi, demektir. Fakat bu kelime, nûn ile " نُشْرًا "de okunmuştur. O zaman mânâ: *"Allah rüzgârları, rahmetinin* (yani yağmurun) *yayıcıları olarak gönderdi"* şekline girer. Her ikisi de uygundur. Birinci kırâette bu âyet: " ومن آياته أن يرسل الرياح مبشرات": *O'nun âyetlerinden biri de rüzgârları rahmetinin müjdecileri olarak göndermesidir"*[1] âyeti gibi; ikinci kırâette ise: " والناشرات نشرا : *Yaydıkça yayanlar"*[2] âyeti gibi olur [3].

Bu âyetler, kâinâtta görülen bu olayları, Allah'ın yaptığını belirtmek suretiyle Allah'ın kudret ve hikmetine dikkati çekmektedir. Güneşin gölgeye delîl olması, güneşin etkisiyle gölgenin uzanıp kısalması demektir. Güneş olmasa gölge de olmaz. Dünyânın dönmesi nedeniyle güneş ışığı, yer yuvarlağı üzerinde doğudan batıya doğru hareket eder. Bu ışık, dünyâya kâh dikey, kâh yatay düşer. Güneşin ışığı dikleştikçe gölge kısalır, yataylaştıkça gölge uzanır. Demek güneş gölgenin delîli(rehberi)dir.

Yüce Allah, gökten tertemiz su indirdiğini bildirdikten sonra bu suyu, ölü yeri canlandırmak, yani bitkileri, hayvanları ve insanları sulamak için indirdiğini buyuruyor. Böylece suyun hayâtımızdaki iki önemli rolünü belirtiyor: Biri temizlik, diğeri içmektir. Önce bu suyu bitkiler içer. Çünkü ilk yaratılanlar bitkilerdir. Yağan yağmuru ilk emen de bitkiler olur. Hayvanların ve insanların hayâtı bitkilere bağlıdır. Allah, önce bu su ile yeri sulayıp bitkileri yetiştiriyor, dünyâyı hayvanların ve insanların yaşamasına uygun bir ortam yapıyor, sonra da yarattığı hayvanlara ve insanlara içiriyor. Suyu bitkiden sonra hayvan, en sonunda da insan içer.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾
وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ
جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

1. Rûm Sûresi: 46. 2. Mürselât Sûresi: 3. 3. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/84.

50- Andolsun biz, bunu onların aralarında çevirip çevirip anlattık ki öğüt alsınlar. Ama insanların çoğu nankörlükte direnmektedir. 51- Eğer biz dileseydik, her kente bir uyarıcı gönderirdik. 52- Kâfirlere boyun eğme ve bu Kur'ân ile onlara karşı büyük cihâd et.

Tefsîr:

50- Müfessirlerin bir kısmına göre "صرفناه"deki zamîr yağmura âittir. Âyetin mânâsı şudur: "Biz yağmuru gökten yere, oradan arklara, ırmaklara akıttık. Yahut yağmuru bir yerden başka bir yere çevirdik, kimi yere yağdırdık, kimi yere yağdırmadık ki bu yaptığımızdan ibret alsınlar. Fakat çoğu kimseler ibret almıyorlar". Kanaatimize göre bu, uzak bir ihtimaldir. Kur'ân'ın benzeri âyetlerinde zamir Kur'ân'a gider. Biz bu sözü döne döne, çeşitli şekillerde anlattık ki ibret alsınlar demektir. Nitekim müfessirlerin bir kısmına göre zamir, yağmurun bu şekilde yağdırıldığını anlatan söze gider. Yani *"Biz yağmuru nasıl yağdırdığımızı böyle döne döne anlattık ki ibret alsınlar"* demektir [1].

Allah, bu âyette Kur'ân ile gerçekleri çeşitli misaller vererek anlattığını, fakat çoklarının bunlardan ibret almadığını buyuruyor. Biraz sonra gelecek 52 nci âyetteki (به) zamiri de Kur'ân'a gittiğine göre buradaki zamirin de Kur'ân'a gitmesi uygundur.

Bu âyetler, Hz. Muhammed'i tesellî yanında onun, Allah katındaki değerinin yüceliğini de anlatmaktadır. Allah isteseydi, her kente bir uyarıcı gönderirdi. Fakat bunu istememiştir. Her kente bir uyarıcı gönderilmesi, Allah'ın hikmetine uygun değildir. Zira peyğamberlerin kendileri değil, fakat sonradan onların mensupları, din yüzünden öteki din mensuplarıyla ayrılığa düşerler, aralarında düşmanlıklar olur. Peyğamberler insanları düzeltmek, düşmanlıkları kaldırmak için gönderilmiş iken insanlar tam tersine birbirine din yüzünden düşman olurlar. Aynı dinin mensupları arasında sonradan bir sürü ayrılıklar, mezhepler, mezhep kavgaları olmuş iken, ayrı ayrı peyğamberlerin ümmetleri arasında neler olmaz ki?! İnsanlar arasında birliği sağlamak ve toplumu bir tek peyğamberin ümmeti yapmak için Hz. Muhammed(s.a.v.)i görevlendirmiştir. İşte insanları birleştirmek üzere şimdi Hz. Muhammed'in görevlendirilmiş olması, onun şahsî değeri yanında görevinin ağırlığını da ortaya koyar. Bu bakımdan son âyette ona, kâfirlerin sözlerine aldırmaması, gerçekleri çeşitli örneklerle açık açık anlatan Kur'ân'a dayanarak vargücüyle insanları irşad için çaba harcaması emrediliyor.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/98-99; Keşşâf: 3/100.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا
بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا
وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ
وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

53- O, iki denizi birbirine saldı. Bu, tatlı, susuzluğu giderici; bu da tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine geçmelerine engel olan bir perde koydu. 54- Ve O, sudan bir insan yarattı da onu neseb ve sıhr (soy ve hısım kıldı). *Rabbin,* (herşeye) *gücü yetendir. 55- Allah'tan başka kendilerine ne yarar, ne de zarar veremeyecek şeylere tapıyorlar. Kâfir, Rabbine karşı olan şeylere yardımcıdır.*

Tefsîr:

53-54 ncü âyetlerde Allah'ın, tabiat olaylarında görünen kudret ve hikmetlerine işaret ediliyor. Biri acı, biri tatlı iki deniz yan yana oldukları halde bunların birbirine karışıp tabiatlerinin değişmesini önleyen Allah, ikisinin arasına bir engel koymuştur. Bu engel sayesinde bu sular birbirine karışmamakta ve âdetâ birbirine: ''Aman bana dokunma, senden Allah'a sığınırım'' der gibi birbirinden korunmaktadır.

Bilindiği gibi suyun temel kaynağı denizdir. Deniz suyu tuzludur. Tuzlu olması da içindeki canlıları korumak içindir. Tuzlu olmasa su bozulur, kokuşur, canlıların yaşamasına elverişli olmaktan çıkardı. Tuz, suyun kokuşmasını önler, denizde yaşayanlar için suyun böyle tuzlu olması gerekir ama karada yaşayanlar için tuzlu su yaramaz. Onun için yüce Allah, güneşin ışığı ile deniz suyunu buharlaştırır. Su, buhar haline gelirken tuzundan ayıklanarak yükselir, rüzgâr, bu su buharlarından oluşan bulutları Allah'ın dilediği yerlere sürer, sıkıştırır, yağmur, kar ve dolu olarak aşağı indirir. Tuzundan temizlenmiş bu su, bitkileri sular, hayvanlar ve insanlar bundan içerler. Keza denizde ve okyanusta toprağa baskı yapan deniz suyu, topraktan süzüle süzüle çeşitli tabakalardan geçer, süzülürken tuzundan ayıklanır, yer altı sularını, ırmakları oluşturur. Deniz canlılarına gerekli olduğu için denizde tuzlu

ve acı olan su, kara canlılarına da tuzsuz yaradığı için yer altında topraktan süzülmekle, yahut buharlaşıp yükselmek ve yağmur olmakla tuzundan ayıklanır.

Irmaklar, çeşmeler, göller denizden kaynaklandığı halde tuzsuzdur. Tuzlu deniz suyu bunlara karışmaz. Aradaki Tanrısal yasa, bunların birbirine karışmasına engeldir. Yer altında tuzlu, acı su kaynakları vardır. Aradaki yer tabakaları, bunların birbirine karışmasını önler.

Zafer İlim Araştırma Dergisinin hazırladığı Gerçeğe Doğru adlı bir broşürün 4 ncü sayfasında, Râbıtatu'l-Âlemi'l-İslâmî Dergisi'nden iktibaslar yapılmaktadır. Adı geçen dergide "Kur'ân'da ve İlimde Coğrâfî Gerçekler" adlı makalede özetle şunlar yazılmıştır:

"Yüce Allah, iki denizi birbirine salmış, fakat birbirine geçmelerine imkân vermemiştir. Denizlerden biri tatlı, diğeri tuzlu ve acıdır. Bu iki denizin arasında kendi tabiat ve mahiyetlerinden meydana gelen bir engel bulunmakta ve bunların karışmasına engel olmaktadır.

"Denize hızla dökülen büyük ırmakların suları, birleşme noktasında deniz suyuna karışmamaktadır.Bu karışmaya engel olan kanun, yüzey gerilimi kanunudur. Hareketli iki su kitlesini birbirinden ayıran bu engel, bu kütlelerin moleküllerindeki kohezyon kuvvetinin farklılığından ileri gelmektedir. Bu sayede iki ayrı su, kendi alanlarında özelliklerini koruyabilmektedir... Bangladeş'teki Tşatgam'dan Birminya'daki Arakan'a doğru akan iki nehir, biri tatlı, öbürü tuzlu iki nehir halinde ve aynı nehir yatağında karışmaksızın ve birbiri içinde erimeksizin akmaktadır. Hindistan'da Ganj ve Camina nehirleri Allâhâbâd şehrinde kavuştuklarında yüzey gerilimi ile meydana gelen esnek zar sebebiyle iki ayrı su, karışmadan akmağa devam eder."

Ünlü deniz araştırmacısı Kaptan Jacque Cousteau da şöyle diyor:

"Bazı araştırmacıların, farklı deniz kütlelerini birbirinden ayıran engellerin bulunduğu hakkındaki görüşlerini inceliyorduk. Araştırmalar sonunda gördük ki: Akdeniz'in kendine özgü sıcaklığı, tuzluluğu ve yoğunluğu vardır. Kendine özgü canlılar barındırır. Sonra Atlas Okyanusundaki su kütlesini inceledik ve onun, Akdenizden tamamen farklı olduğunu gördük. Bu iki su kütlesi Cebel-i Târık Boğazında birleşiyor ve bu birleşme binlerce yıldan beri sürüyordu. Buna göre iki denizin karışması ve sonuç olarak tuzlulukta, yoğunlukta, içerdikleri madde oranında eşit veya eşite yakın bir durumda olmaları gerekirdi. Oysa kütlelerinin birbirine karışmadığını ve her iki denizin yakın kısımlarında dahi ayrı bir yapıya sahibolduğunu hayretle gözledik. Bunun üzerine yaptığımız araştırmalarda bizi şaşkına çeviren bir durumla karşılaştık. Zira bu iki denizin karışmasına, birleşme noktasında bulunan harika bir su engeli mani oluyordu. Aynı türdeki bir su engeli, 1962 yılında Alman

ilim adamları tarafından Aden Körfezi ile Kızıldenizin birleştiği Mendeb Boğazında da bulunmuştu. Sonraki araştırmalarımızda farklı yapıdaki bütün denizlerin birleşme noktalarında aynı su engelinin bulunduğunu gördük.''

Denizlerdeki su engeli ile ilgili açıklamasından sonra, yakın arkadaşı olan Dr. Maurice Bucaille, Kaptan Cousteau'a, bu keşiflerinin yeni olmadığını, çünkü bunun Kur'ân'da açıkça belirtildiğini söyledi ve kendisine bu âyetleri gösterdi. Kendisine okunan âyetleri büyük hayranlıkla dinledikten sonra Cousteau'nun, Modern ilmin ondört asır geriden takibettiği Kur'ân'ın, Allah'ın sözü olduğuna tanıklık ederim'' dediği, sözü geçen dergide yazılmaktadır.

Sudan, yani menîden insan yaratıp onlar arasında kan ve hısımlık bağları kuran Allah'tır. İnsanlar birbirine ya neseb veya hısımlık bağıyla bağlıdırlar. İnsanın usul ve fürûu ile kan akrabası, nesebidir. Evlenmek ile kurulan akrabalık da hısımlıktır.

55- İşte insanlar bu nesep ve hısımlık bağlarıyla birbirine bağlıdırlar. Onlar arasında bu ilişkileri yaratan Allah'tır. Buna rağmen o kudret sahibi Allah'tan ayrı olarak kendilerine yarar ve zarar vermekten âciz şeylere taparlar. Böylece tanrı dedikleri o yararsız şeyler uğruna gerçek Rablerine âsî, Allah'a düşmanlıkta şeytâna yardımcı olurlar.

55 nci âyette ''وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا'' cümlesi: ''Kâfir, Rabbine karşı olan şeylere yardımcıdır'' anlamına gelir. Bazı müfessirlere göre bu cümlenin anlamı: ***''Rabbine göre kâfirin bir değeri yoktur''*** demektir. Arapça: ''ظَهَرْتَ بِهِ'' denilir. Yani ''Sen onu ardına attın, ona iltifat etmedin, değer vermedin'' demektir. '' وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا : *O'nu sırtınızın ardına attınız''* [1] âyeti de bu anlamdadır [2].

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ
يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ
وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَٰنُ فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾

1. Hûd Sûresi: 92.
2. Kurtubî, el-Câmi': 13/61.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ

56- Biz seni ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. 57- "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbine varan yola girmek isteyene yol gösteriyorum" de. 58- Ve ölmeyen Diri'ye dayan ve O'nu överek tesbîh et. Kullarının günâhlarını O'nun bilmesi yeter. 59- O ki gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattı, sonra Arşa kuruldu (oradan mülkünü yönetmektedir O) *Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor. 60- Onlara: "Rahmân'a secde edin!" dendiği zaman "Rahmân nedir? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç?" derler ve* (bu söz) *onların kaçışını artırır.*

Tefsîr:

56-58 nci âyetlerde kavminin inkârcı ve isyancı tutumu karşısında üzülen Hz. Peygamber (s.a.v.) tesellî edilerek, kendisinin sadece gerçekleri duyuran bir müjdeleyici ve uyarıcı olduğu, onların yaptıklarından sorumlu olmadığı buyuruluyor. İnanmayanlara, duyurma görevini bir ücret karşılığında yapmadığını, sadece insanları Allah'a varan yola yöneltmek istediğini söylemesi; hiç ölmeyen, daima diri ve kullarının günâhlarını bilen Allah'a dayanması, O'nu övgü ile anması kendisine emrediliyor.

59 ncu âyette o Rahmân'ın (çok merhametli Allah'ın), gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yaratıp sonra Arşa (tahta) kurulduğu belirtiliyor. Ve *"Bunu bir habîre yani bilene sor"* deniliyor. Yani bu böyledir, inanmazsan bir bilene sor, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra Arşa oturduğunu öğrenirsin, demektir.

Burada habîr'den maksat, Kitâp ehlidir. "فاسألوا أهل الذكر ان كنتم لاتعلمون: *Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun!*"[1] âyetinde de zikir ehli ile Kitâp ehli kasdedilmiştir. Göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı bildirildikten sonra "Bunu Kitâp ehline sor" denilmesi, Kitâp ehlinin de kânatın altı günde yaratıldığına inandıklarını gösterir. Nitekim Tevrat'ın Tekvîn Kitâbının birinci ve ikinci bablarında Allah'ın kâinatı altı günde yaratıp yedinci günde istirâhat ettiği anlatıldığı gibi Çıkış Kitâbının 20 nci babının 11 nci âyetinde de şöyle deniyor: "Çünkü

1. Nahl Sûresi: 43.

Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı, ve yedinci günde istirahat etti...''

Kur'an-ı Kerîm, Allah hakkında istirahat tabirini uygun bulmadığı için kâinâtı altı günde yarattıktan sonra tahta oturduğunu söylüyor.

Hiç şüphesiz, kâinatın yaratıldığı altı gün, bizim anladığımız yirmi dört saatlik zaman birimleri değildir. Bu altı gün, uzun devirler anlamına gelir. Demek ki kâinât altı devirde yaratılmıştır. Şeyh Tantâvî, bu altı günün, kâinâtın oluşum devirleri olduğunu anlattıktan sonra bu oluşum devirlerinin, Tevrât ve İncil'de de altı gün olarak gösterildiğini şöyle izah ediyor:

''Sayılar birden ürer. Birin bire eklenmesiyle iki olur. İlk sayı ikidir. Çünkü sayı ancak sayılmakla anlaşılır. Birde sayılmak yoktur. Bir, bütün varlığın kaynağı olan ilk prensibe özgüdür. Sayıların ilki ikidir, üç ise tek sayıların ilkidir. Sayılar ya tek veya çift olur. Bire 2, 2, 2, 2,... ilâve edince sonsuz tek sayılar çıkar. İkiye 2, 2, 2, 2... ilâve edince de sonsuz çift sayılar çıkar. Tek ve çift sayılar içinde bazıları başka sayılara bölünür, bazıları kendinden başka sayılara bölünmez.

''2 nin kendinden sonraki sayılarla çarpımından çift sayılar doğar. Meselâ 2'nin 3, 4, 5, 6, 7, 8,... sayılarıyla çarpılmasından çift sayılar doğar. Tek sayılar ya kendinden başkasına bölünmeyen sayılardır veya bölünebilen sayılardır. Gerek tek, gerek çift bütün sayılar üçe ayrılır:

Artık sayılar, eksik sayılar, tam sayılar. Artık sayı, çarpanlarının toplamı, kendisinden fazla olan sayıdır. 12 gibi. 12'nin çarpranları olan (1, 2, 3, 4, 6) sayılarının toplamı 16 eder. Bu rakam 12'den fazladır. Çarpanlarının toplamı kendisinden az olan sayıya eksik sayı denir: 8 gibi. Sekizin çarpanları olan (1, 2, 4)ün toplamı 7, sekizden azdır. Çarpanlarının toplamı kendisine eşit olan sayıya da tam sayı denir. 6 gibi. Altının çarpanları (1, 2, 3) ün toplamı 6'dır. İşte sayılar içinde en küçük tam sayı altıdır. Yüce Allah, kâinâtın yaratılışındaki kemâli en küçük tam sayı olan altı ile ifade etmiştir'' [1].

60- Bundan önceki âyette Allah, Rahmân sıfatiyle nitelendirilmişti. Burada da müşriklerin, Rahmân ismini tuhaf karşıladıkları, bundan ürktükleri anlatılıyor.

Rahmân kelimesi, Kur'ân'da Allah isminden sonra en çok anılan isimlerdendir. Âyetten anlaşılıyor ki bazı Araplar, Allah'a âidolan bu sıfatı kendi tanrılarına vermişler, Allah hakkında kullanmamışlardı. Onun için Kur'ân'da Allah, Rahmân sıfatiyle anılınca: *''Rahmân nedir? Biz hiç senin dediğin Rahmân'a secde eder miyiz?''* demişler ve bunu duymakla Hz. Muhammed'den

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 12/207-208.

daha çok uzaklaşmışlardır. Demek ki Rahmân adı, bir kabile tanrısının adı idi. Fakat Kur'ân-ı Kerîm, yalnız Allah'ın Rahmân olduğunu, O'ndan başkasının bu sıfata lâyik olmadığını belirtmiştir.

Rivayete göre Ebucehil, Kur'ân'a "şiir" demiş. Hz. Peyğamber de: "Bu Kur'ân, Rahmân'ın sözüdür" deyince Ebucehil: "Vallâhi demiş, sana bunları öğreten, Yemâmeli Rahman'dır"[1]. Ebucehil bu sözüyle Rahmân'ın, Müseylemetu'l-Kezzâb olduğunu söylemiş oluyor.

Bu rivayetin aslı yoktur. Çünkü Müseylemetu'l-Kezzâb, Hz. Peyğamber'in son zamanlarında peyğamberlik iddiâsında bulunmuştur. O zaman Ebucehil çoktan ölmüş idi. Sonra Mekke'de Hz. Muhammed ile Müseyleme arasında bir görüşme olduğuna dair hiçbir rivayet yoktur. Arada bir görüşme olmayınca Ebucehil'in, Yemame'li Rahman'ın, Hz. Muhammed'e öğrettiğini iddiâ etmesi doğru olamaz.

تَبَارَكَ الَّذ۪ي جَعَلَ فِي السَّمَٓاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ ف۪يهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُن۪يراً
﴿٦١﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ
شُكُوراً ﴿٦٢﴾

61- Yücedir O ki gökte burçlar yaptı ve orada bir kandil ve aydınlatıcı bir ay var etti. 62- Ve O, öğüt almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü, birbirini izler yaptı.

Tefsîr:

61-62 nci âyetlerde yine yüce Allah, gökteki ve yerdeki kudretinin işâretlerine dikkati çekiyor. Gökte burçları, burçlarda lâmba gibi parlayan güneşi ve ayı yaratan, geceyi ve gündüzü birbiri ardınca götürüp getiren Allah'tır. Öğüt almak, şükretmek isteyen bunlar üzerinde düşünür, bunları yaratan kudret ve hikmet sahibi Allah'a şükreder. Bunlar, insanın ibret alıp şükretmesi için yeterli mu'cizelerdir, Allah'ın kudretinin belirtileridir.

Burûc, burc'un çoğuludur. Aslında görünmek anlamına gelen *burc,* yüksek binâya denir. Kalenin yüksek kulelerine de burç dendiği malûmdur. Burada *burc,* yıldızların yörüngelerinde göründükleri noktalardır. "وَجَعَلَ فيها"'daki

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/105.

zamir, kendisine en yakın olan *burûc*'a gider. Âyet, Allah'ın güneşi ve ayı o burçlara, yani onlar için belirlediği yörüngelere koyduğunu anlatıyor.

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا
سَلَامًا ﴿٦٣﴾ وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ
رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ اِنَّهَا
سَٓاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا
وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا
يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ
اَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ اِلَّا
مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّاٰتِهِمْ حَسَنَاتٍ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا
﴿٧١﴾ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ
اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ
يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ

إِمَامًا ﴿٧٤﴾ أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾
خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ
فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

63- Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki onlar, yeryüzünde mütevâzi olarak yürürler, câhiller kendilerine lâf atarsa: "Selâm" derler. 64- Gecelerini Rablerine secde ederek, divanında durarak geçirirler. 65- "Rabbimiz, cehennemin azâbını bizden uzaklaştır, doğrusu onun azâbı sargındır" derler. 66- Orası ne kötü bir karargâh ve ne kötü bir makamdır!" 67- Ve harcadıkları zaman ne israf ederler, ne de cimrilik ederler, harcamaları, bu ikisinin arasında dengeli olur. 68- Ve onlar, Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zinâ etmezler. Kim bunları yaparsa cezâsını bulur. 69- Kıyâmet günü onun için azâp katlanır ve o azâb içinde hor ve hakir olarak kalır. 70- Ancak tevbe edip inanan ve faydalı bir iş yapanlar, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere değiştirecektir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 71- Kim tevbe eder ve faydalı iş yaparsa, o, makbul bir kimse olarak Allah'a döner. 72- Onlar yalan ve boş sözün yanında bulunmazlar, boş söze rastladıklarında vekar ile geçip giderler. 73- Ve kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar. 74- Ve onlar ki: "Rabbimiz, bize gözler sevinci eşler ve çocuklar lûtfeyle ve bizi korunanlara önder yap" derler. 75- İşte onlar, sabretmelerine karşılık saraylarla ödüllendirilecekler ve orada bir sağlık dileği ve selâm ile karşılanacaklardır. 76- Orada sürekli kalacaklardır. Ne güzel karargâh ve ne güzel makamdır orası! 77- De ki: "Duânız olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapsın? Yalanladınız. Bu yüzden cezalandırılmanız gerekecektir."

Tefsîr:

63-74 ncü âyetlerde mü'minlerin vasıfları, güzel huyları anlatılıyor. Rahmân'ın kulları, yer yüzünde böbürlenerek değil, vekar ve tevâzu ile yürürler; kötü huylu, inkârcı insanlar kendilerine münasebetsiz şeyler söyledikleri zaman onlarla bir olmaz, sadece: *"Selâm"* deyip geçerler. Gecelerini Rablerine

ibâdetle geçirir, kendilerini cehennem azâbından korumasını O'ndan niyaz ederler. Hareketleri ölçülüdür, harcamaları dengelidir. İsraf ve cimrilikten sakınır, ölçülü harcarlar. Allah'tan başkasına tapmazlar, Allah'ın yasakladığı cana kıymazlar, zinâ etmezler.

Burada Allah'a ortak koşma, adam öldürme ve zinâ etme gibi üç büyük günâh zikredilince hemen, araya bu suçların ağırlığını belirten iki parantez cümlesi girmektedir: 68-71 nci âyetlerde şirk koşan, adam öldüren, zinâ eden kimselerin kat kat azâba çarpılacakları ve sürekli zillet içinde kalacakları, ancak çok bağışlayan, merhametli Allah'ın, günahlarından dönen, inanıp iyi işler yapan kimselerin kötülüklerini iyiliklere çevireceği belirtiliyor. Burada dikkat edilmesi gereken bir incelik vardır: 68-69 ncu âyetlerde üç büyük günâhı yapan kimseye, azâbın katlanacağı, yani iki kat azâbedileceği belirtilmişti. 70-71 nci âyetlerde de tevbe edip inanan ve uslanan kimselerin affedilecekleri, Allah katında makbul olacakları, yine iki kez vurgulanmaktadır. Âyetler arasında, her bakımdan mükemmel bir uyum vardır!

Sonra tekrar mü'minlerin güzel huyları anlatılıyor:

Onlar iftirâ, yalan sözlerin konuşulduğu yerde durmazlar, öyle işlere katılmazlar, boş laflar konuşanların yanından ağır başlılıkla geçerler. Allah'ın âyetlerini duyunca onlara karşı ilgi ve saygı gösterirler. Rablerinden, kendilerine temiz, sâlih eşler ve çocuklar vermesini, kendilerini günâhlardan korunanlara önder yapmasını dilerler.

75-76 ncı âyetlerde bu nitelikleri taşıyan kimselere, sabırlarından dolayı içinde melekler tarafından tahiyye ve selâm ile (sağlık ve esenlik dilekleriyle) karşılanacakları, yüksek konutlarla ödüllendirilecekleri, oturmağa değer o güzel yerlerde sürekli kalacakları belirtiliyor.

77 nci âyette de ibâdet ve duâsı olmayan insanın, Allah indinde bir değeri olmadığı, bu gerçeği yalanlayanlara azâbın gerekli olacağı vurgulanıyor.

Mekke'deki ilk müslümanların yüksek ahlâk ve meziyetlerini anlatan bu âyetler içinde 68-70 nci âyetlerin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat âyetler, konuya son derece bağlıdır. Bundan dolayı Muhammed İzzet Derveze, bu rivayeti şüpheli görmektedir. Taberî'deki bir rivayete göre 68-69 ncu âyetler indiği zaman müşrikler: "Muhammed'le beraber olanlar, bizim dinimizde bulundukları zaman bunların hepsini yaparlardı" demişler, bunun üzerine 70-71 nci âyetler inmiş. Evvelâ bu rivayetin doğruluğu da şüphelidir. Çünkü müşriklerde de zinâ, haksız yere adam öldürme yasak idi ve toplum böyle şeyleri hoş karşılamazdı. Şayet bu söz doğru ise, 68-69 ncu âyetlerin Mekke'de indiğini gösterir. Sonra bu âyetlerin ayrı ayrı olaylar üzerine değil de hep bir arada inmiş olması daha kuvvetlidir.

Günâhların, iyiliklere çevrilmesi iki anlama gelir: Daha önce günah işler yapan kimseler, dönüp sevap işlemeğe başlarlar. Kötü olan halleri ve işleri iyiye döner. Halleri düzelir. Eskiden kötü iken iyi insan oluverirler. Yâhut Allah, tevbe edenlerin, eskiden işledikleri günâhları sevaba döndürür, iyi iş yapmışlar gibi onlara sevâp verir.

68-71 nci âyetler, İslâmın en belirgin dâvet üslûplarından birini sergiliyor. Câhiliyye toplumu, Allah'tan başkasına yalvardıkları gibi adam öldürme, zinâ etme gibi işleri de yaparlardı. Gerçi bu işler toplumca hoş karşılanmazdı ama yine de işlenirdi. Kur'ân-ı Kerîm, bu işlerin, büyük cezâyı gerektiren ağır günâhlardan olduğunu vurguladıktan sonra bu işleri yapmaktan vazgeçerek inanan ve iyi işler yapmağa başlayan kimselerin affedileceğini; Allah'ın, bunların kötülüklerini iyiliklere çevireceğini bildirmekle bu günahları işlemiş olan insanları umutsuzluktan kurtarıp İslâma yöneltiyor. Bunlardan vazgeçip güzel işler yapanların Allah'ın affına ereceğini belirtiyor.

Bütün bunlar umutsuz insanlara umut sunmakta, onları karamsarlıktan, günâhta ısrardan kurtarmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in her yerinde insanlara bu umut aşılanmaktadır. Bütün bunların amacı, insanlara zorluk değil, kolaylık, umut sunarak onları günâhta ısrardan kurtarıp Allah'a yöneltmektir. Yüce Allah, kendisine yönelen kulunu büyük lûtfuyla affeder: *"De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin, Allah bütün günâhları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir"* [1] buyurmuştur. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *"İslâm kendinden önceki işlerle ilgiyi keser"* [2] sözü de bu umut ışığını sunmaktadır.

İşte büyük Mevlânâ da insanları günâhta ısrardan kurtarmak ve onlara Allah'ın bu sonsuz rahmetini sunmak için onları ne güzel Hakk'a yöneltiyor:

بازا بازا هرچه را هستی بازا
كر كافرو كبر وبتپرستی بازا
این درکه مادرکه نومیدی نیست
صد هزار توبه شکستی بازا

1. Zümer Sûresi: 53.
2. İbn Hanbel, 4/199, 204, 205.

Gel gel, ne olursan ol, gel!

Kâfir de, mecûsî de, putatapar da olsan gel!

Bizim bu dergâhımız umutsuzluk dergâhı değildir,

Yüz bin kere tevbeyi kırmış olsan da gel!

Bazı müfessirler, buradaki tevbe âyetlerinin, Nisâ Sûresindeki kasden bir mü'mini öldürenin ebediyyen cehenneme gireceğini bildiren 93 ncü âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. Bu sözün bir değeri yoktur. Evvelâ bu sûredeki tevbe âyetleri, müşrikler hakkındadır. Adam öldürmüş olan müşrik insanları, İslâma gelmeğe teşvik etmektedir. İslâm ise kendinden önce yapılmış günâhları siler. Sâniyen gerek bu sûrede, gerek Nisâ Sûresinde adam öldüren kimsenin, ebedî cehenneme gireceği belirtilmiştir. Ancak burada tevbe edenin affedileceği buyurulmuş, orada ise tevbeden söz edilmemiştir. Kur'ân birbirini açıklar. Bu âyet, o âyeti açıklamaktadır. Demek ki kasden bir mü'mini öldüren kimse, tevbe etmeden ölürse onun cezâsı ebedî cehennemdir. Ama Allah tevbe edenlerin günâhlarını dilerse affeder. Bu husus, Allah'ın dilemesine bağladır. *"Allah, bütün günâhları affeder"* [1] buyurulmuştur. Allah, tevbe edenlerin bütün günâhlarını dilerse affedeceğine göre katilin de günâhını affeder. Yeter ki kul O'na yönelsin, günâhlarından vazgeçsin.

Ancak katilin tevbe etmesi, kendisinden kısas cezasını düşürmez. Çünkü kısas, toplumda saldırma ve öldürme gibi düzeni bozan fiilleri önlemek içindir. Toplumun hakkı olan bu cezâ tevbe ile kalkmaz. Allah, tevbe edenden âhiret cezâsını kaldırır. Toplumun korunması için dünyâ cezâsının uygulanması gerekir. Fakat hak sahipleri, kısastan vazgeçerlerse o zaman kısas da kalkar. Allah bağışlayandır, insanları da bağışlamağa teşvik etmiştir.

Furkan Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Kâinâtın yaratıcısı olan Allah'ın, mülkünde ortağı yoktur (1-2).

2- Allah, herşeyi bir ölçüye göre yaratmıştır. O'nun katında ölçüsüz, plansız, rastgele bir şey yoktur (2). *"O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü) *iledir."* (Ra'd Sûresi: 8). *"Biz gökten suyu bir ölçü ile indirdik"* (Mü'minûn: 18).

3- Bir şey yaratmayan, mülkü olmayan, ne kendisine, ne de başkalarına yarar veya zarar veremeyen, öldüremeyen, yaşatamayan şeyler tanrı olamaz. Tanrının, yaratıcı, yaşatıcı, istediğini yapıcı olması gerekir. Allah'tan başka bu vasıfları taşıyan bulunmadığına göre O'ndan başka Tanrı da yoktur (3).

4- Mahşer (Yüce Mahkemeye sevk) günü, müşriklerin tanrı diye taptıkları şeyler, bunların kendilerini tanrılaştırmalarını kabul etmeyecekler; kendilerinin, bunları saptırmadığını, bunların, atalarının geneleklerine uyarak

1. Zümer Sûresi: 53.

saptıklarını söyleyecekler; müşriklerin, kendilerine yakıştırdıkları tanrılık sıfatını reddederek bu sorumluluktan kurtulmak isteyeceklerdir (17-19).

İnsanlar, yetiştirildikleri ortamın düşünce ve inançlarıyle şartlanırlar. Bir kere şartlanınca da o düşüncelerin doğruluğuna inanır ve onlara bağlanırlar. Artık batıl da olsa, onları kolay kolay bırakamazlar. Bu yüzden kendilerini irşâda gelen peyğamberleri ve Hak da'vetçilerini kabul etmezler. Ancak geleneksel düşüncelerin etkisinden kurtularak, sağduyu ile, yansız düşünenler gerçeği kabul ederler. *"Ancak sağduyu sahipleri düşünüp öğüt alır"* (Ra'd Sûresi: 19).

5- Güneşin ışığıyla oluşan gölgeyi hareketli kılan, uzatıp kısaltan; yağmuru yağdırıp ölmüş toprağı dirilten Allah'tır. Kâinâtı, koyduğu yasalarla yöneten O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur (45-46, 48-49).

6- Geceyi, karanlığıyle canları örten bir giysi, uykuyu dinlenme, gündüzü de çalışma ortamı yapmıştır. Göklerde yıldız kümeleri, galaksiler, Ay ve Güneşi yaratan, gece ve gündüzü birbiri ardınca götürüp getiren Allah'tır (47, 59).

7- Gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra Tahtına çıkıp kâinâtı yöneten Allah, çok merhametlidir. O'nun birçok isim ve sıfatı vardır. Rahmân da O'nun isim-sıfatlarındandır. O'ndan ayrı bir tanrı ismi değildir (59-60).

8- Acı-tatlı denizi birbirine saldığı halde koyduğu yasa ile bunların birbirine karışmasını önlemektedir (53 ncü âyetin tefsîrine bakınız).

9- Bir damla sudan yarattığı insan toplumunu, soy ve hısımlık bağlarıyle birbirine bağlamıştır (54). Bunları yapan hep Allah'tır. Öyle ise tapılmağa lâyık olan, yalnız O'dur, başkası değil. Böyle iken insanlar, Allah'tan başka yarar ve zarar veremeyen şeylere tapmaktadırlar ki bu, Allah'a karşı büyük bir nânkörlüktür. Ölmeyen Diri'ye tevekkül etmek, O'nu överek tesbîh etmek gerekir (55-56).

B- Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

10- Hz. Muhammed, insanları uyarmak üzere görevlendirilmiştir (1). İnanmayanların iddiâ ettikleri gibi Kur'ân, Hz. Muhammed'in, başkalarının yardımıyla uydurduğu bir söz değildir; insanları uyarmak üzere görevlendirilen Hz. Muhammed'in kalbine, Allah'ın buyruğu ile indirilmiş bir melek vahyidir (1, 4-6).

11- İnsanları uyarmak üzere görevlendirilen elçinin, yine bir insan olması gerekir. Onlara örnek olabilmesi için onların hissettiklerini hissetmesi, onlar gibi yaşaması lâzımdır (7). Eğer yeryüzünde insanlar yerine melekler yaşasaydı, onlara melek elçi gönderilirdi. Ama insanlara melek elçi göndermenin

yararı olmaz. Bundan dolayı Allah, dünyâ yaratılalıdan beri insanlara hep kendileri gibi yeyip içen, gezip dolaşan insan elçiler göndermiştir (20). *"De ki: 'Eğer yeryüzünde uslu uslu yürüyen melekler olsaydı, elbette onlara gökten elçi bir melek indirirdik'."* (İsrâ Sûresi: 95).

12- İnanmayanlar, Peyğamber'den, kendilerine Allah'ı göstermesini, ya da melekler indirmesini istemişlerdir. Oysa melekleri gördükleri zaman büyük bir azâba çarpılırlar. Çünkü Allah, melekleri azâb için gönderir. İnsanın bu gözle Allah'ı görmesi de mümkün değildir. Azâb geldiği zaman, hiçbir şey inanmayanları kurtaramaz (21-23).

13- Mu'cize yaratmak Peyğamber'in elinde olmadığı gibi, görevi de değildir. Allah, dilediği zaman mu'cize yaratır. Peyğamber'in şahsını kıskananlar, bu kıskançlıklarından dolayı ona büyülenmiş diyerek çıkmaza girmişler, âhireti de yalanlamışlardır (8-11).

14- Peyğamber'i ve Hakk'ın vahyettiği sözleri yalanlayanlar, çılgın cehennem azâbına girecekler, o korkunç azâbdan kurtulmak için ölümü temennî edeceklerdir ama âhirette ölüm yoktur. İnkârcılar cehenneme girerken Hakk'ın emrine uyup kötülüklerden korunanlar da istediklerini elde edecekleri ebedîlik bahçesine gireceklerdir (12-16).

15- Hz. Peyğamber, kavminin, Kur'ân'a uymamasına son derece üzülmekte ve bu durumu Allah'a şikâyet etmektedir (30). Onun bu üzüntüsü, birçok yerde değişik üslûb ile ifade edilmiştir: *"Herhalde sen, onlar bu söze inanmıyorlar diye üzüntüden kendini helâk edeceksin"* (Kehf Sûresi: 6). *"Biz bu Kur'ân'ı, sana güçlük çekesin diye indirmedik. Ancak korkanlara öğüt olarak indirdik"* (Tâhâ Sûresi: 2-3).

16- Peyğamber'in görevi, müjdeleyip uyarmak suretiyle insanları Hakk'a da'vettir. Peyğamber, bu da'vetine karşılık insanlardan bir ücret, menfaat istememekte, ancak Rabbine gitmek isteyeni O'nun yoluna yöneltmeğe çalışmaktadır. Görevini, çıkar sağlamak için değil, Hakk'ın rızâsına ermek için yapmaktadır (56-57).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

17- Âhirette, inkârcıların amelleri boşa gider. İtâat etmiş olan mü'minler, cennette huzur ve güven içinde bulunurlar. Yerleri, yurtları güzeldir. Küfür, yapılan güzel işleri de geçersiz kılar (23-24).

18- Gök yarılıp meleklerin indirileceği kıyâmet gününde mülk, yalnız Allah'ındır. O gün, tek hükümdarın O olduğu anlaşılır. Çünkü bütün mülk sâhipleri ölür, mülkünü bırakır. Ölmeyen mülk sâhibi O'dur. O zaman mülkün gerçek sâhibinin O olduğu ortaya çıkar (26).

19- O gün, dünyâda haksızlıkla Peyğambere karşı gelmiş olan kimse, Hakk'ın da'vetine uymasına engel olan kötü insanlarla dostluk kurduğuna pişman olur (27-29).

20- İnkârcılar, yüzü koyun cehenneme sürüklenirler (34). *"O gün, yüzü-koyun âteşe sürükleneceklerdir!"* (Kamer Sûresi: 48).

D- Genel Prensipler:

21- İnsanlar, birbirleriyle denenirler: Peyğamber, kendisine karşı koyanlarla denenir; dayanma gücü, mücâdele azmi ölçülür. Ümmet, peyğamberine ve imâmına itâati ile denenir. Zengin fakirle, fakir zengin ile; güçlü zayıf ile, zayıf güçlü ile denenir (20).

22- Her peyğamberin karşısına bir hak ve hakikat düşmanı dikilir. Bu da Allah'ın hikmeti gereğidir. Belki de o hak düşmanı, peyğamberi mücâdeleye sevk eder. Hak ile bâtılın mücâdelesine, sonunda hakkın yerleşmesine yol açar. Her Mûsâ'nın bir Fir'avn'i, her Muhammed'in bir Ebûcehl'i, her Hak da'vetçisinin karşısına dikilen bir şeytân mümessili vardır. Bu, tarih boyunca böyle gelmiştir, galiba böyle gidecektir. Bundan dolayı Hak da'vetçisi, umutsuzluğa düşmemelidir. Çünkü 31 nci âyetin sonunda: *"Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter!"* cümlesi, Hak da'vetçilerine Allah'ın yardımını va'detmekte, Allah'ın, onları zafere ulaştıracağını müjdelemektedir. *"Allah 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz' diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir!"* (Mücâdele Sûresi: 21). *"Biz hakkı bâtılın üstüne atarız da o, onun beynini parçalar, derhal bâtılın canı çıkar"* (Enbiyâ Sûresi: 18).

23- Peyğamberlerine karşı koyan eski milletler helâk olmuşlardır. Mûsâ'ya, Nûh'â, Hûd'a, Sâlih'e, Lût'a karşı çıkanlar, peyğamberlerine engel olmağa kalktıklarından dolayı helâk edilmişlerdir. Demek ki Hakk'a engel olmağa çalışanların sonu helâktır (35-39). Eski peyğamberlere karşı çıkanlar nasıl helâk edilmişlerse, Hz. Muhammed'e karşı çıkanlar da helâk edileceklerdir (40).

24- Kur'ân'ın, zaman aralıklarıyle parça parça indirilmesindeki hikmetlerden biri de zaman zaman bunalan Peyğamber ve ashâbının kalbini, yeni vahylerle sağlamlaştırmak, onlara şevk vermek ve Kur'ân'ı kolayca okuyup bellemelerini sağlamaktır (32).

25- Müşriklerin inkârcı soruları, şaşırtmak için ortaya attıkları misaller, Kur'ân'da en güzel cevaplarla karşılanmış ve herşey aklî yöntemlerle açıklanmıştır (33).

26- Geleneksel dinlerine bağlananlar, içlerinden bir insanın peyğamber olmasına şaşmışlar *"Allah bunu mu elçi gönderdi?"* demişlerdir. Hz. Muhammed'in peyğamber olmasını hazmedememişlerdir. Onlara göre Allah'ın elçisi, insan değil, melek olmalıdır. İnsan olsa bile bir yetîm değil, daha zengin ve saygın biri olmalıdır. Bunlar, ruhsal değerin, dünyâ malı ve mevkii ile, yahut soy sopla kazanılacağını sanmışlardır (41-42). Oysa insanın değeri, gönül temizliği, ruh sâfiyyeti ile ölçülür. Zenginliğin ve soyun Allah katında değeri yoktur. Allah katında en değerli olan, O'na en çok bağlı, O'nun buyrukları dışına çıkmaktan en çok sakınandır.

27- Öyle insanlar, kendi heveslerini tanrı edinmişlerdir. Nefislerinin arzusuna taparcasına bağlı olduklarından, peyğamber sözü dinlemez, Hakk'a uymazlar. Onlara göre uyulacak tek kişi, kendileridir. Kibir ve gururları, tanrı derecesine varmıştır. Din diye bağlandıkları da aslında nefislerinin arzusundan ibarettir. Nefsinin arzusunu, hayâllerini tanrılaştıran insanı yola getirmek çok güçtür. Çünkü öylesi, hakikati dinlemez, düşünmez. İnadının dikine gider (43-44).

28- Allah istese her kente bir uyarıcı gönderirdi (52). Ama her kente değil, her milletin ana kentine bir uyarıcı göndermiş: *"İçinde bir uyarıcı çıkmamış olan hiçbir millet yoktur"* (Fâtır Sûresi: 24) Arap kavminin ana kenti olan Mekke'ye de Hz. Muhammed'i göndermiştir: *"Bu da kentlerin anası*(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayan bir Kitâbdır"* (En'âm Sûresi: 92).

29- Allah'a kulluk, insana üstün ahlâk ve vasıflar kazandırır. Başlıcaları 63-76 ncı âyetlerde anlatılan bu vasıflar şöyledir:

a) Rahmân'ın kulları, alçak gönüllüdürler. Kabara kabara değil, tevâzu ile, fakat vakarlı yürürler.

b) Câhillerin sataşmasına selâm ile karşılık verirler.

c) Geceleri ibadetle geçirirler.

d) Allah'tan, kendilerini cehennem azâbından korumasını dilerler.

e) Harcamaları ortadır. Ne savurgan, ne de cimridirler. İkisinin ortasında dengeli bir yolda giderler.

f) Allah'tan başka bir tanrıya yalvarmazlar.

g) Allah'ın yasakladığı cana kıymazlar.

h) Zinâ etmezler.

i) Yalan söylemezler, yalan ve boş sözlerin yanında bulunmazlar. Boş sözler konuşanların yanından vakar ile geçip giderler.

j) Duydukları İlâhî âyetlere karşı sağırlık ve körlük etmezler. Âyetleri dinler, onların taşıdığı gerçeği görür ve gereğini yaparlar.

k) Rablerine duâ eder, kendilerine güzel eşler ve çocuklar vermesini, kendilerini korunanların önderi yapmasını (kendilerinden gelecek çocukların sâlih insanlar olmasını, kendilerinin de o zürriyetlerinin başı olmalarını) Allah'tan dilerler. Demek ki mü'min insan, Allah'tan kendisine sâlih eş ve sâlih çocuklar vermesini niyaz eder.

İşte bu vasıfları taşıyan kullara, âhirette yüksek köşkler, saraylar verilir. O saraylarda kendileri, saygı ve selâm ile karşılanırlar. Sürekli olarak o nimet ve ikram yurdunda kalırlar.

Mü'minlerin vasıfları, Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci, Ra'd Sûresinin 19-24 ncü âyetlerinde de cem'iyyetli olarak anlatılmıştır.

20-68 nci âyette Rahmân'ın kullarının, Allah'tan başkasına yalvarmayacakları, haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayacakları ve zinâ etmeyecekleri belirtildikten sonra 69 ncu âyette hemen bir açıklama yapılarak bunları yapanın, kıyâmet gününde katmerli azâba çarpılacağı ve sürekli işkence içinde kalacağı vurgulanmaktadır. Demek ki bu üç fiil, yani şirk, haksız yere adam öldürmek ve zinâ etmek îmân ahlâkı değil, şirk ahlâkıdır ki bunları yapan kimse, sürekli ve katmerli bir azâba çarpılmaktadır. Fakat çok merhametli Allah, yine de kullarını umutsuzluktan kurtarmakta, tevbe edip inanan ve güzel işler yapanların kötülüklerini iyiliklere değiştireceğini, Allah'ın çok bağışlayan, çok acıyan olduğunu; tevbe edip uslananları affedeceğini iki defa vurgulamaktadır (70-71).

Şirk ahlâkı olan fiilleri yapanların katlanmış azâba çarpılacakları belirtildikten sonra bunlardan tevbe edenlerin affedileceği de iki defa vurgulanmıştır ki bu, Kur'ân'ın edebî i'câzı yanında, Allah'ın merhametinin bolluğunu da düşündürmektedir.

Kur'ân, insanlara, umutsuzluk değil, hep umut aşılamakta, onları azâb ile korkuttuktan sonra Allah'ın rahmetinin bolluğunu, O'nun affediciliğini hatırlatarak kulları tevbeye, uslanmağa yöneltmektedir: "(Tarafımdan onlara) *De ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah, bütün günâhları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir'.*" (Zümer Sûresi: 53).

31- Kulu yücelten, Allah'a ibâdettir. Allah'a ibâdet etmeyen ruh, değer ve güzelliklerini yitirir. "*Rûhunu arındırıp yücelten felâh bulmuş, ruhunu aşağılatan kaybetmiştir!*" (Şems Sûresi: 9-10). Kullarının ruhlarını ebedî ziyandan korumak için Cenabı Hak, onları, sadece kendisine yalvarmağa, ibâdet etmeğe yöneltmiştir: "*De ki: 'Duânız* (ibâdetiniz) *olmadıktan sonra Rabbim*

sizi ne yapsın?" (77).

İnsanın yaratılışının temel amacı, Allah'ı tanımak, O'na kulluk etmektir: *"Ben cinleri ve insanları bana kulluk etmeleri için yarattım"* (Zâriyat Sûresi: 56).

Allah'a kulluğu bırakıp şirkte kalan, Hakk'ın âyetlerini yalanlayan, kendisini cehenneme tutsak eder. Çünkü hakikati azâb olan eyleminin gerçek yüzü, kendisini kuşatır. Ruhun, azâbdan kurtulması için Allah'a kulluğa sarılması gerekir.

FURKAN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	نَزَّلَ		Çoğunluk.
	نَزَلَ		İbn Mes'ûd.
	أَنْزَلَ		Übey [1].
	عَبْدِهِ	Tekil:	Çoğunluk.
	عِبٰدِهِ	Çoğul:	Adullâh ibn Zübeyr [2].
5	اِكْتَتَبَهَا	Etken:	Çoğunluk.
	أُكْتُتِبَهَا	Edilgen:	Talha ibn Musarrif [3].
	تُمْلَى	İmlâ kökünden:	Çoğunluk.
	تُتْلَى	Tilâvet kökünden:	Talha ve Îsâ [4].
8	أَوْ تَكُونُ	Te'nîs tâ'sıyle:	Çoğunluk.
	أَوْ يَكُون	Ğâib yâ'sıyle:	Katâde ve A'meş [5].

1. Mesâhif: 65, 150.
2. Kurtubî: 13/2; el-Bahr: 6/480.
3. el-Bahr: 6/462.
4. el-Bahr: 6/482.
5. el-Bahr: 6/483.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نَأْكُلُ مِنْهَا	Nûn ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يَأْكُلُ مِنْهَا	Yâ ile:	Ötekiler [1].
	مَسْحُورًا نِ انْظُرْ	Vasl halinde tenvinin kesriyle:	'Âsım, Hamza, Ya'kub, Ebû 'Amr.
	مَسْحُورًا نُ انْظُرْ	Vasl hâlinde tenvinin dammıyle:	Ötekiler [2].
10	وَيَجْعَلُ	Lâm'ın ref'iyle:	İbn Keŝîr, İbn 'Âmir, Ebûbekr.
	وَيَجْعَلْ	Lâm'ın cezmiyle:	Ötekiler.
13	ضَيْقًا	Hafif yâ'nın sükûnuyla:	İbn Keŝîr.
	ضَيِّقًا	Şeddeli yâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	مُقَرَّنِينَ	Nûn'dan sonra yâ ile, mansûb:	Çoğunluk.
	مُقَرَّنُونَ	Vâv ile, merfû':	Ebû Şeybe [3].
17	يَحْشُرُهُمْ	Ğâib yâ'sıyle:	Ebû Ca'fer, İbn Keŝîr, Ya'kûb, Hafs.
	نَحْشُرُهُمْ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Ötekiler [4].
18	مِنْ دُونِ اللَّهِ		Çoğunluk.
	مِنْ دُونِنَا		İbn Mes'ûd, Ebû Nehîk ve İbn Žer [5].

1. Taberî'ye göre yâ ile olan en doğrusudur: 18/184.
2. en-Neşr: 2/225.
3. Muâž ibn Cebel'in çömezidir. Bu kırâete göre nûn, (ألقوا)nun fâili olan vâv'dan bedel olarak merfû' olur fakat bu kırâet şâzdır (el-Bahr: 6/485).
4. Câmi'u'l-beyân: 18/190; Kurtubî: 13/10; el-Bahr: 6/487; en-Neşr: 2/333.
5. Mesâhif: 66.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
17	فَيَقُولُ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.
	فَنَقُولُ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	İbn 'Âmir.
18	مَا كَانَ يَنْبَغِي		Çoğunluk.
	مَا يَنْبَغِي	(كان)siz:	'Alkame [1].
	أَنْ نُتَّخَذَ	Nûn'un dammıyle, edilgen:	Yezîd ibn Ka'ka', Zeyd ibn Sâbit, Ebû'd-Derdâ, Ebû Recâ', Zeyd ibn 'Alî ve Ca'fer-i Sâdık [2].
	أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ	Meftûh nûn, meksûr hâ ile, etken:	Ötekiler [3].
	أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ أَوْلِيَاءَ	(من أولياء)dan (من)in düşürülmesiyle:	Haccâc [4].
19	يقولُونَ	Ğâib yâsıyle:	Kunbul, Bezzî.
	تَقولُونَ	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler [5].

1. el-Bahr: 6/488.
2. Gramerciler, bu kıraâeti eleştirmişlerdir. Ebû 'Amr ibn 'Alâ' ve Îsâ ibn 'Ömer: "نُتَّخَذ) demek caiz değildir (نُتَّخَذ) olsaydı, ikinci (مِنْ) hazfedilirdi "أَنْ نُتَّخَذَ مِنْ دُونِكَ أَوْلِيَاءَ" denilirdi" demişlerdir. Ebû 'Ubeyde de "نُتَّخَذ" demek câiz değildir. Çünkü Allah (من)i iki kez zikretmiştir. Öyle olsaydı: "أَنْ نُتَّخَذَ مِنْ دُونِكَ أولياء" derdi" demiştir (Kurtubî: 13/10-11).

   Şimdi bu islâm âlimleri, şayet muhalif kaldıkları kırâetlerin de Hz. Peygamber(s.a.v.)den geldiğine, onun böyle okuduğuna kani olsalardı, nasıl onun okuması "câiz değildir" diyebilirlerdi?
3. Taberî, etken şeklindeki çoğunluk kırâetinin en doğru olduğunu söylüyor ve sebebini üç bakımdan açıklıyor (Bkz. 18/191; en-Neşr: 2/333).
4. el-Bahr: 6/429.
5. en-Neşr: 2/334. Taberî'ye göre doğrusu, tâ ile okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 18/192).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَسْتَطِيعُونَ	Hitâb tâsıyle:	Hafs.
	يَسْتَطِيعُونَ	Ğâib yâsiyle:	Ötekiler.
	يُذِقْهُ	Ğâib yâsıyle:	Kırâettir.
	نُذِقْهُ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Çoğunluk [1].
20	يَمْشُونَ	Meftûh yâ, madmûm şîn ile:	Çoğunluk.
	يُمَشَّوْنَ	Madmûm yâ, şeddeli meftûh şîn ile, temşiyeden edilgen [2]:	Hz. 'Âlî, 'Abdurrahmân ibn 'Avf, İbn Mes'ûd.
	يُمَشُّونَ	Temşiye'den etken, (يَمْشُونَ) anlamında:	Sülemî [3].
22	حُجْرًا	Hâ'nın dammıyle:	Hasan.
	حِجْرًا	Hâ'nın kesriyle:	Çoğunluk [4].

1. el-Bahr: 6/490.
2. Yürümeğe çağırılıp bunu yapmağa zorlanırlar, demektir.
3. Kurtubî: 13/13; el-Bahr: 6/490.
4. Kurtubî: 13/21.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
24	وَ أَحْسَنُ مَقِيلاً. وَ يَوْمَ		Cumhûr.
	وَ أَحْسَنُ مَقِيلاً. ثُمَّ إِنَّ مَقِيلَهُمْ لَإِلَى ٱلْجَحِيمِ	(مقيلا)den sonra bir cümle ziyâdesiyle:	İbn Cüreyc'in sözüne göre İbn Mes'ûd kırâeti [1].
25	تَشَّقَّقُ	Şîn ve kaf'ın şeddesiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, İbn 'Âmir.
	تَشَقَّقُ	Hafif şîn ile:	Ötekiler.
	وَ نُنْزِلُ ٱلْمَلَائِكَةَ	İki nûn ile, inzâl'dan etken:	İbn Kesîr, Mekke mushafları da öyledir.
	وَ نُزِّلَ ٱلْمَلَائِكَةُ	Tek nûn ile, tenzîl'den edilgen, melâike merfû':	Çoğunluk.
	وَ نُزِلَ ٱلْمَلَائِكَةُ	Hafif zây ile, edilgen:	'Abdu'l-Vahhâb'ın Ebû 'Amr'dan rivâyeti.
	وَ أَنْزَلَ ٱلْمَلَائِكَةَ	İnzâl'den müfred ğâib, melâike mansûb:	İbn Mes'ûd.
	وَ نُزِّلَتِ ٱلْمَلَائِكَةُ	Tenzîl'den edilgen müennes kipi:	Übeyy ibn Ka'b [2].
27	يَالَيْتَنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Ebû 'Amr.
	يَالَيْتَنِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	اتَّخَتُّ	Mahrec yakınlığından zâl'ın tâ'ya idğâmı:	Ruveys.
	اتَّخَذْتُ	İdğâmsız:	Ötekiler [3].

1. Câmi'u'l-beyân: 19/5; Mesâhif: 66.
2. Mesâhif: 66, 150; Kurtubî: 13/24; el-Bahr: 6/494.
3. Neşr: 2/15-16.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
28	يَا وَيْلَتَى	Maksûr elif ile:	Çoğunluk.
	يَا وَيْلَتِيَ	Yâ'nın fethiyle:	Hasan.
30	قَوْمِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr, Bezzî, Ravh.
	قَوْمِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
32	لِنُثَبِّتَ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	لِيُثَبِّتَ	Yâ ile:	'Abdullâh ibn Mes'ûd [1].
35	فَدَمَّرْنَاهُمْ		Çoğunluk.
	فَدَمِّرَاهُمْ		'Âlî, Hasan, Mesleme ibn Muharib [2].
38	وَ ثَمُودَ	Tenvinsiz:	Ya'kûb.
	وَ ثَمُودًا	Tenvinli:	Ötekiler [3].
40	مُطِرَتْ	Sülâsî'den edilgen:	Zeyd ibn 'Alî [4].
	أُمْطِرَتْ	İmtâr kökünden edilgen:	Çoğunluk.
	أُمْطِرُوا وَ أُمْطِرْنَاهَا		İbn Mes'ûd
	أُمْطِرُوا		Übey [5].
	مَطَرَ السَّوْءِ	Meftûh sîn ile:	Çoğunluk.
	مَطَرَ السُّوءِ	Madmûm sîn ile:	Ebû's-Simâk [6].

1. Mesâhif: 66; el-Bahr: 6/497.
2. Mesâhif: 189; Hz. 'Âlî'nin " فَدَمَّرْتُهُمْ " yahut, " فَدَمِّرْنُهُمْ " yahut " فَدَمِّرَانِّهِمْ " şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir (Mesâhif: 189).
3. Yalnız bir rivâyette Âsım, elif üzerinde vakfetmiştir (en-Neşr: 2/290).
4. el-Bahr: 6/500.
5. Mesâhif: 150.
6. el-Bahr: 6/500.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
41	هُزُوًا	Hemzenin vâva dönüştürülmesi:	Hafs.
	هُزُؤًا	Hemze ile:	Ötekiler [1].
41-42	أَهٰذَا الَّذِى بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولاً. إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلاَ أَنْ صَبَرْنَا		Çoğunluk.
	أَهٰذَا الَّذِى اخْتَارَهُ اللّٰهُ مِنْ بَيْنِنَا رَسُولاً. إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ عِبَادَةِ آلِهَتِنَا لَوْلاَ أَنْ صَبَرْنَا		İbn Mes'ûd ve Übey [2].
43	أَرَأَيْتَ		Çoğunluk.
	أَرَأَيْتَكَ		İbn Mes'ûd [3].
	إِلٰهَهُ		Çoğunluk.
	آلِهَةً		İbn Mes'ûd.
	الرِّيَاحَ	Çoğul:	Ebu Ca'fer, Nâfi', Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, 'Âsım.
	الرِّيحَ	Tekil:	Ötekiler.
48	أَرْسَلَ		Çoğunluk.
	جَعَلَ		İbn Mes'ûd ve Talha [4].
	بُشْرًا	Madmûm bâ, sâkin şîn ile:	'Âsım.
	نُشْرًا	Madmûm nûn, sâkin şîn ile:	İbn 'Âmir.
	نَشْرًا	Meftûh nûn, sâkin şîn ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	نُشُرًا	Madmûm nûn ve şîn ile:	Ötekiler [5].

1. en-Neşr: 2/215.
2. Mesâhif: 66, 150.
3-4. Mesâhif: 66.
5. en-Neşr: 2/269-270.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مُبَشِّرَاتٍ		İbn Mes'ûd [1].
	لِنُحْيِيَ		Çoğunluk .
	لِنَنْشُرَ		İbn Mes'ûd [2].
	بَلْدَةً مَيِّتًا	Şeddeli meksûr yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	بَلْدَةً مَيْتًا	Sâkin yâ ile:	Ötekiler [3].
	وَ نُسْقِيَهُ	İska'dan çoğul mütekellim:	çoğunluk.
	وَ نَسْقِيهِ	Meftûh nûn ile saky'den çoğul mütekellim:	Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, 'Âsım ve A'meş [4].
	وَ أَنَاسِيَّ	Şeddeli yâ ile:	Çoğunluk.
	وَ أَنَاسِي	Hafif yâ ile:	Yahyâ ibn el-Hâris ez-Zimârî [5].
50	لِيَذْكُرُوا	Sâkin zâl, madmûm kâf ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لِيَذَّكَّرُوا	Meftûh ve şeddeli zâl ve kâf ile:	Ötekiler [6].
53	مِلْحٌ	Meksûr mîm, sâkin lâm ile:	Çoğunluk.
	مَلِحٌ	Meftûh mîm, meksûr lâm ile:	Talha rivâyetine göre 'Âlî [7].

1-2 Mesâhif: 66.
3. en-Neşr: 2/224.
4. Kurtubî: 13/56; Mesâhif: 66.
5. el-Bahr: 6/505.
6. en-Neşr: 2/307; Kurtubî: 13/57.
7. Kurtubî: 13/59. Ebû Hâtim, bu kırâetin münker olduğunu söylemiştir (el-Bahr: 6/507). Yani Ebû Hâtim, bunun kırâet olduğunu kabul etmemektedir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
60	لِمَا يَأْمُرُنَا	Ğâib yâ'sıyle:	A'meş, Hamza, Kisâ'î.
	لِمَا تَأْمُرُنَا	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler.
61	بُرُوجًا		Çoğunluk.
	قُصُورًا		İbn Mes'ûd [1].
	سُرُجًا	Madmûm sîn ve râ ile, çoğul:	İbn Mes'ûd, 'Alkame, A'meş, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	سِرَاجًا	Meksûr sîn, meftûh râ'dan sonra elif ile, tekil:	Ötekiler.
	وَ قَمَرًا	Meftûh kaf ve mîm ile:	Çoğunluk.
	وَ قُمْرًا	Madmûm kaf ve sâkin mîm ile:	A'meş'ten rivâyet edilen şâz bir kırâettir [2].
62	أَنْ يَذْكُرَ	Sâkin zâl ve hafif madmûm kâf ile:	İbn Vessâb, Talha, Neha'î, Hamza, Halef.
	أَنْ يَذَّكَّرَ	Meftûh zâl ve kâf ile:	Ötekiler.
	يَتَذَكَّر	Tâ ziyâdesiyle:	Übey mushafı [3].

1. Mesâhif: 67.
2. Ahmed ibn Hanbel, kırâet râvisi İsmet hakkında: "İsmet'in naklettiği kırâetleri yazmayınız" demiştir. Fakat Ebû Hâtim es-Sicistânî, bu İsmet'in rivâyetlerini almıştır. (Kurtubî: 13/65).
3. Kurtubî: 13/67; Câmi'u'l-beyân: 19/32; Mesâhif: 67, 151.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَتَفَكَّر	Tefekkürden:	İbn Mes'ûd ve Ebû'l-Mütevekkil [1].
63	وَ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ	'Abd'in çoğulu:	Çoğunluk.
	وَ عُبَّادُ الرَّحْمٰنِ	'Âbid'in çoğulu:	İbn Mes'ûd, Übey ve M.S. Yemânî.
	وَ عُبُدُ الرَّحْمٰنِ	Madmum 'ayn ve bâ ile:	Hasan [2].
64	سُجَّدًا		Çoğunluk.
	سُجُودًا		Übey, İbn Kays, Ebû 'İmrân [3].
65	إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا إِنَّهَا		Çoğunluk.
	رَبَّنَا أُنْبِئْنَا أَنَّهَا		İbn Mes'ûd [4].
67	وَ لَمْ يُقْتِرُوا	İktâr kökünden:	Nâfi', İbn 'Âmir, Ebûbekr'in 'Âsım'dan rivâyeti.
	وَ لَمْ يَقْتِرُوا	Meftûh yâ, meksûr tâ ile sülâsî'den:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	وَ لَمْ يَقْتُرُوا	Meftûh yâ, madmûm tâ ile:	Ötekiler.
	قَوَامًا	Meftûh kaf ile:	Çoğunluk.
	قِوَامًا	Meksûr kaf ile:	Hasan ibn 'Abdi'r-Rahmân [5].

1. Mesâhif: 67, 151.
2. el-Bahr: 6/512.
3. Mesâhif: 151.
4. Mesâhif: 67.
5. el-Bahr: 6/514.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
68	يَفْعَلْ ذَّلِك	Sâkin lâm'ın zâl'a idğamı:	Ebû'l-Hâris'in Kisâ'î'den rivayeti.
	يَفْعَلْ ذَلِكَ	İzhâr ile:	Ötekiler [1].
68	يَلْقَ أَثَامًا		Çoğunluk.
	يُلَقَّ فِيهِ أَثَامًا		İbn Mes'ûd [2].
69	يُضْعَفُ...وَ يَخْلُدُ	Dât'tan sonra elifsiz, fiiller merfû':	İbn 'Âmir.
	يُضَاعَفُ...وَ يَخْلُدُ	Dâttan sonra elifli, fiiller merfû':	Ebûbekr 'Âsım'dan rivâyet etmiştir.
	يُضَعَّفْ...وَ يَخْلُدْ	Tad'îf kökünden, elifsiz, fiiller meczûm:	İbn Kesîr.
	يُضَاعَفْ...وَ يَخْلُدْ	Dât'tan sonra elifli, fiiller meczûm:	Ötekiler [3].
	نُضَعِّفْ الْعَذَابَ وَ يَخْلُدْ	Nûn'un dammı, şeddeli 'ayn'ın kesriyle, fiiller meczum:	Talha ibn Süleyman [4].

1. en-Neşr: 2/13.
2. Mesâhif: 67.
3. Taberî'ye göre doğrusu dâttan sonra elifli ve cezimlı olan kırâettir (Câmi'u'l-beyân: 19/45).
4. Bu, Ebû Ca''fer ve Şeybe'nin kırâetidir. Talha ikinci fi'li, kâfirlere hitâben tâ ile okumuştur (Kurtubî: 13/76-77).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
69	فِيهِ(ى) مُهَانًا	Vasl halinde hâ'nın kesresini yâ'ya vardırma:	İbn Keŝîr, Hafs [1].
	فِيهِ مُهَانًا	Yâ'ya varmayan kesre ile:	Ötekiler.
74	وَ ذُرِّيَّاتِنَا	Yâ'dan sonra elif ile, çoğul:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ya'kub, İbn 'Âmir, Hasan, Hafs.
	وَ ذُرِّيَّتِنَا	Yâ'dan sonra elifsiz, tekil:	Ötekiler.
	قُرَّةَ	Tekil:	Çoğunluk.
	قُرَّاتِ	Çoğul:	İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ' ve Ebû Hüreyre [2].
75	يُجْزَوْنَ		Çoğunluk.
	يُجَازَوْنَ		Übey.
	الْغُرْفَةَ		Çoğunluk.
	الْجَنَّةَ		İbn Mes'ûd [3].
	يَلْقَوْنَ	Meftûh yâ, kaf, sâkin lâm ile:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُلَقَّوْنَ	Madmûm yâ ile telkıye kökünden, çoğul:	Ötekiler [4].
76	حَسُنَتْ		Çoğunluk.
	حَسُنَتْ لَهُمْ		İbn Mes'ûd ve Übey [5].

1. İbn Keŝîr kendi metodu üzerinde sâbittir. Fakat Hafs, sıla yaparak aslına muhalefet etmiştir (Tebsırah: 615).
2. Mesâhif: 67; el-Bahr: 6/517.
3. Mesâhif: 67, 151.
4. Taberî, ikisinin de doğru olduğunu söylemekle beraber yâ'nın fethi, lâm'ın sükûnu, kaf'ın fethiyle olan birinci kırâeti daha çok beğenmektedir (19/54).
5. Mesâhif: 67. 151.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
77	فَقَدْ كَذَّبْتُمْ	Hitâb kipi:	Çoğunluk.
	فَقَدْ كَذَّبَ ٱلْكَافِرُونَ	Ğâib kipi:	'Abdullâh ibn Mes'ûd, Übey, İbn 'Abbâs ve 'Abdullâh ibn Zübeyr [1].
		Te'nîs tâ'sıyle:	İbn Cüreyc.
	يَكُونُ	Tezkîr yâ'sıyle:	Çoğunluk [2].
	لِزَامًا	Meksûr lâm ile lâzeme'nin masdarı:	Çoğunluk.
	لَزَامًا	Meftûh lâm ile lezime-nin masdarı:	Ebû's-Simâl Ka'neb [3].

1. Kurtubî: 13/85; Mesâhif: 67, 151, 202, 228.
2. el-Bahr: 6/518.
3. Kurtubî: 13/86; el-Bahr: 6/518.

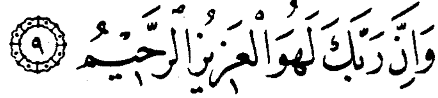
26/47 ŞU‘ARÂ’ SÛRESİ

Şu‘arâ’, şâirler demektir. 224 ncü âyetinde şâirlerden söz edildiği için bu adı alan ve 227 âyeti içeren sûre, âyet sayısı bakımından Kur’ân-ı Kerîm’in ikinci sûresidir. Fakat âyetleri, Bakara Sûresindeki gibi uzun değil, kısadır ki bu, Mekke devri âyetlerinin genel özelliğidir. Mekke devrinin ortalarında inmiştir. 97, 224-227 nci âyetlerinin Medine’de indiği rivayet edilir.

Kâfirleri tekdîr ve Peyğamber(s.a.v.)i tesellî eden âyetlerle başlayan sûrede ibret için yedi peyğamber kıssası anlatılır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in kendi sîretleri ve çevresinin düşünce yapısı hakkında yankılar da vardır. Resmî sıralamada 26., iniş sûresine göre 47 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ
اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ
اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِع۪ينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ
اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِض۪ينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْت۪يهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا
بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ كُلِّ
زَوْجٍ كَر۪يمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Tâ sîn mîm. 2- Şunlar o apaçık Kitâbın âyetleridir. 3- Herhalde sen inanmıyorlar diye nerdeyse kendini helâk edeceksin! 4- Dilesek, onların üzerine gökten bir mu'cize indiririz de on(u görünc)*e boyunları eğilir* (inanırlar). *5- Rahmân'dan onlara hiçbir yeni uyarı gelmez ki, mutlaka ondan yüz çevirmesinler. 6- Yalanladılar ama alay edip durdukları şeyin haberleri kendilerine gelecektir. 7- Yere bakmadılar mı orada her çeşit güzel çifti bitirmişiz? 8- Kuşkusuz bunda* (kudretimize) *işâret vardır. Ama çokları inanıcı değillerdir. 9- Kuşkusuz Rabbin, çok güçlü ve esirgeyici olan O'dur.*

Tefsîr:

21- Sûre, birtakım bağımsız harflerle başlıyor. Bu harflerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiylerin önemine dikkati çekme görevi yapması yanında, yabancı dilde indiğinden dolayı Arapların anlayamadıkları önceki İlâhî Kitâba işâret olduğunu daha önce söylemiştik. Burada da bu harflerin ardından, ikinci âyette, vahyedilen bu sözlerin, o açık anlamlı Kitâbın âyetleri olduğu vurgulanıyor. Mücâhid'e göre "açık anlamlı Kitâb" ile kasıt Tevrât ve İncîl'dir. Çünkü " تِلْكَ " uzağı gösteren işâret ismidir. "O Kitâb" ma'rifedir. Burada bilinen bir Kitâba işâret edilmektedir. Kur'ân'da ma'rife olarak kullanılan "el-Kitâb", "ez-Zikr" ile Kur'ân'dan önceki Kutsal Kitâb kasdedilmiştir [1]. Yani Allah daha önce İbrânî diliyle vahyettiği O Kitâb'ın muhtevâsını, bu kez de Hz. Muhammed'e Arapça olarak vahyetmektedir. Gerçekten de bu vahyedilenlerin, Allah'ın vahyi olduğu vurgulandıktan sonra Kutsal Kitâbın içeriğinden olan Peyğamber kıssaları anlatılmaktadır: Mûsâ, İbrâhîm, Nûh, Lût kıssaları, Kitâb-ı Mukaddestekilerin özetidir. 'Âd, Sâlih ve Şu'ayb kıssaları orada yoktur. Bunlar Arap peyğamberleridir. Kim bilir belki vaktiyle Kitâbı Mukaddes'te bu kıssalara da işâret vardı.

3-6 ncı âyetlerde kendisine gelen bu Kitâba inanmadıkları için çok üzülen Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî ediliyor: (bah'), boyun arkasında bir damar olan *bih*'a varıncaya dek kesmek demektir. "باخع نفسك" kendini helâk

1. Kurtubî de zımnen bu noktaya işâret etmiştir: el-Câmi': 13/89.

edeceksin, anlamına gelir. Burada Hz. Muhammed'e şöyle deniyor: Onlar bu söze inanmıyorlar diye sen kendini helâk edeceksin herhalde! Ne gerek var böyle üzülmene? Eğer biz isteseydik, üstlerine gökten bir mu'cize indirir, onları inanmaya zorlardık. Yahut üstlerine öyle bir belâ indirirdik ki boyunları bükülürdü. Fakat bunu yapmadık. Kendi iradeleriyle inanmalarını istedik. Onlar Rahmân'dan gelen her yeni uyarıdan yüz çevirmişlerdir. İşte bu uyarıyı da yalanladılar. Yakında alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine gelecektir. Bu haberler ya Kur'ân'ın ufuklara yayılacağı, ününün âlemi tutacağı haberleridir veya kâfirlerin başlarına ineceğini söylediği azâb haberleridir. O zaman inkârcılar, alay ettikleri azâbın nasıl bir gerçek olduğunu duyacak ve göreceklerdir.

Bu son âyet, alay etmeleri yüzünden kâfirlerin bir belâya uğrayacaklarını ihtâr olabileceği gibi bundan daha kuvvetli ihtimale göre inkârcıların hiç değer vermeyip alay ettikleri bu peyğamber da'vetinin zafere ulaşacağının, yerleşip kökleşeceğinin müjdesi de olabilir. Gerçekten onların alay ettikleri bu uyarı, kısa zamanda cihan ufuklarına yayılmıştır. "(Ey Muhammed) *de ki: Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum ve ben yapmacık yapanlardan değilim. O* (Kur'ân), *ancak bütün âlemlere öğüttür. Bir süre sonra onun haberlerini gayet iyi anlayacaksınız!*"[1] âyetleri de Kur'ân'ın pek yakında cihan ufuklarına yayılacağına işâret etmektedir.

7-9 ncu âyetler, insanları, Allah'ın yer yüzünde bitirdiği çiftlerden ibret almağa çağırıyor. Allah'ın, toprakta her türlü değerli çifti bitirdiğine dikkati çeken yedinci âyet, bilimsel bir gerçeğe işaret etmiştir: O da bitkilerin erkekli dişili olmasıdır. Bitkilerin böyle çift çift bitirilmesinde Allah'ın kudretine ve hikmetine işâret bulunduğu, buna rağmen çoğu insanların yine inanmadıkları vurgulanıyor. Dokuzuncu âyet de yalnız Allah'ın güçlü ve çok esirgeyen olduğunu vurguluyor. Bu son iki âyet, sûrede her âyet grupunun ardından tekrar edilmektedir.

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱئْتِ ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۚ أَلَا
يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِى
وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِى فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَىَّ ذَنۢبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ

1. Sâd Sûresi: 86-88.

﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَاْتِيَا
فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ ﴿١٧﴾ قَالَ
اَلَمْ نُرَبِّكَ فٖينَا وَلٖيدًا وَلَبِثْتَ فٖينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنٖينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ
الَّتٖي فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذًا وَاَنَا مِنَ الضَّٓالّٖينَ
﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لٖي رَبّٖي حُكْمًا وَجَعَلَنٖي مِنَ
الْمُرْسَلٖينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ ﴿٢٢﴾ قَالَ
فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنٖينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ
وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓي اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ
﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾
قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرٖي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونٖينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ
بِشَيْءٍ مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَاْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٣١﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ
فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبٖينٌ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِرٖينَ ﴿٣٣﴾

قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُٓ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلٖيمٌۙ ﴿٣٤﴾ يُرٖيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ
بِسِحْرِهٖۗ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَۙ
﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلٖيمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمٖيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍۙ
﴿٣٨﴾ وَقٖيلَ لِلنَّاسِ هَلْ اَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَۙ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ اِنْ كَانُوا هُمُ
الْغَالِبٖينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ اَئِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ
الْغَالِبٖينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ اِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبٖينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا
اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَاَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا
لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَاَلْقٰى مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ
﴿٤٥﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدٖينَۙ ﴿٤٦﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿٤٧﴾ رَبِّ
مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿٤٨﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖي عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَۚ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَۜ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ
اَجْمَعٖينَۚ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ ﴿٥٠﴾ اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ
يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَٓا اَنْ كُنَّٓا اَوَّلَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٥١﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ
اَسْرِ بِعِبَادٖٓي اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَۚ ﴿٥٣﴾

إِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَٓائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ
حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ
﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِيٓ إِسْرَٓائِيلَ ﴿٥٩﴾ فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا
تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسٰٓى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي
سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾ فَأَوْحَيْنَٓا إِلٰى مُوسٰٓى أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ
كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنْجَيْنَا
مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُٓ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً
وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

10- Rabbin Mûsâ'ya: "O zâlim kavme git!" diye ünlemişti: 11- "Fir'avn'ın kavmine. Onlar (kötülüklerden) *korunmayacaklar mı?" 12-* (Mûsâ)*: "Rabbim, dedi, ben onların beni yalanlayacaklarından korkuyorum". 13- "Göğsüm daralıyor, dilim açılmıyor* (tutukluk yapıyor)*, onun için Hârûn'a da elçilik ver". 14- "Hem benim üzerimde onlara karşı işlediğim bir günâh da var, onların beni öldürmelerinden korkuyorum". 15-* (Allah)*: "Hayır, dedi, ikiniz de âyetlerimizle gidin, biz sizinle beraberiz* (aranızda geçecekleri) *dinliyoruz". 16- "Fir'avn'e giderek deyin ki: 'Biz âlemlerin Rabbinin elçisiyiz'. 17- 'İsrâil oğullarını bizimle beraber gönder'." 18-* (Fir'avn) *dedi ki: "Biz seni içimizde bir çocuk olarak yetiştirmedik mi, ömründe nice yıllar aramızda kalmadın mı?" 19- "Sonunda da o yaptığını yaptın, sen nankörlerden birisin!" 20-* (Mûsâ)*: "Onu yaptığım zaman sapıklardanım" dedi. 21- "Sizden korkunca aranızdan kaçtım, sonra Rabbim bana hüküm verdi ve beni elçilerden yaptı". 22- "O başıma kaktığın nimet de İsrâil oğullarını*

köle yapman yüzündendir". 12- Fir'avn dedi ki: "Âlemlerin Rabbi nedir?" 24- (Mûsâ) *: "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir, eğer gerçekten inanan kimseler iseniz* (bunu anlarsınız)*" dedi. 25-* (Fir'avn), *çevresinde bulunanlara: "İşitiyor musunuz?" dedi. 26-* (Mûsâ)*: "O sizin de Rabbiniz, önceki atalarınızın da Rabbidir" dedi. 27-* (Fir'avn)*: "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir" dedi. 28-* (Mûsâ)*: "Eğer düşünürseniz O, doğunun, batının ve bunlar arasında bulunanların da Rabbidir" dedi. 29-* (Fir'avn)*: "*(Ey Mûsâ) *andolsun eğer benden başka bir tanrı edinirsen seni mutlaka zindana atılanlardan yapacağım!" dedi. 30-* (Mûsâ)*: "Sana* (doğru söylediğimi kanıtlayan) *apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?" dedi. 31-* (Fir'avn)*: "Eğer doğrulardansan onu getir* (bakalım)*" dedi. 32-* (Mûsâ) *asâsını attı, birden o, ap açık bir ejderhâ oluverdi. 33- Elini* (koltuğunun altından) *çıkardı, o da bakanlara parıl parıl parlayan bir şey oluverdi! 34-* (Fir'avn), *çevresindeki ileri gelenlere: "Bu, dedi, bilgin bir büyücüdür". 35- "Büyüsüyle sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor; ne buyuruyorsunuz?" 36- Dediler: "Onu ve kardeşini eğle, kentlere toplayıcılar gönder". 37- "Bütün bilgin büyücüleri sana getirsinler". 38- Derken büyücüler, belli bir günün belirlenen vaktinde bir araya getirildi. 39- Halka da: "Siz de toplanır mısınız?" denildi. 40- "Umarız ki büyücüler üstün gelirse biz de onlara uyarız". 41- Büyücüler gelince Fir'avn'e: "Eğer üstün gelenler biz olursak, bize mutlaka bir ücret var değil mi?" dediler. 42- "Evet, dedi, hem o takdirde siz, yakınlar*(ım)*dan olacaksınız." 43- Mûsâ onlara: "Atacağınızı atın!" dedi. 44- İplerini ve değneklerini attılar ve: "Fir'avn'ın şerefine biz, elbette biz gâlip geleceğiz" dediler. 45- Mûsâ da asâsını attı. Birden o, onların uydurduklarını yutmağa başladı. 46- Derhal büyücüler secdeye kapandılar: 47- Dediler: "Âlemlerin Rabbine inandık". 48- "Mûsâ'nın ve Hârûn'un Rabbine". 49-* (Fir'avn) *dedi: "Ben size izin vermeden mi ona inandınız? O, size büyü öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse* (size ne yapacağımı) *yakında bileceksiniz. Ellerinizi ve ayaklarınızı çapraz olarak keseceğim ve hepinizi asacağım!" 50- "Zararı yok, dediler, biz Rabbimize döneceğiz". 51- "Biz, ilk inananlar olduğumuz için Rabbimizin, hatâlarımızı bağışlayacağını umarız." 52- Mûsâ'ya: "Kullarımı geceleyin yürüt, siz takibedileceksiniz" diye vahyettik. 53- Fir'avn kentlere* (asker) *toplayıcılar gönderdi. 54- "Şunlar* (şu İsrâîl oğulları) *az bir topluluktur" dedi. 55- "Bizi kızdırmaktadırlar". 56- "Biz tedbirli koca bir toplulu-*

ğuz". 57- Böylece biz onları çıkardık: Bahçeler(in)*den, çeşmeler*(in)*den, 58- Hazîneler*(in)*den ve güzel yer*(ler)*inden. 59- Böylece, bunları İsrâîl oğullarına mîras yaptık. 60- Güneş doğarken İsrail oğullarının ardına düştüler. 61- İki topluluk birbirini görünce Mûsâ'nın adamları: "İşte yakalandık" dediler. 62-* (Mûsâ)*: "Hayır, dedi, Rabbim benimle beraberdir, bana yol gösterecektir". 63- Mûsâ'ya: "Değneğinle denize vur!" diye vahyettik. Deniz yarıldı her bölüm* (yolun her kıyısı)*, kocaman bir dağ gibi oldu. 64- Ötekileri de oraya yaklaştırdık. 65- Mûsâ'yı ve yanında olanları tamamen kurtardık. 66- Sonra ötekilerini boğduk. 67- Kuşkusuz bunda bir ibret vardır, ama çokları inanmazlar. 68- Ve kuşkusuz Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur.*

Tefsîr:

10-17: Sûrenin birinci kıssasını içeren bu âyetlerde Hz. Mûsa'nın vahye mazhar oluşu, İsrail oğullarını kölelikten kurtarmak üzre Fir'avn'e gönderilişi, 18-42 nci âyetlerde Fir'avn'ın, Mûsâ'nın çağrısını kabul etmeyip onunla tartışması, Mûsâ'nın gösterdiği mu'cizelere büyü deyip Musâ ile yarıştırmak üzre ülkesindeki büyücüleri toplaması,

43-48 nci âyetlerde büyük halk topluluğu karşısında büyücülerle Musâ'nın yarışması, Mûsâ'nın mu'cizesi karşısında yenik düşen büyücülerin inanması, 49-51 nci âyetlerde büyücülerin, kendisinden izin almadan inanmalarına çok kızan Fir'avn'ın, onları feci işkence ve ölümle tehditetmesi, onların ise bu ağır tehdide rağmen imanlarında durmaları,

52-66 ncı âyetlerde Fir'avn'ın, askerleriyle birlikte, Mûsa önderliğinde geceleyin Mısır'dan çıkan İsraîl oğullarını takibetmesi, bir mu'cize olarak kendilerine yarılıp yol yol olan denizden geçen İsrâil oğullarının ardından, açılmış bulunan denize giren Fir'avn ve adamlarının boğulması olayları anlatılıyor.

67-68 nci âyetlerde de bu olaylarda ibret bulunduğu, fakat hâlâ çoklarının inanmadığı, tek gerçek galip ve rahmeti çok bol olanın, daima üstün gelenin Allah olduğu vurgulanıyor.

Burada anlatılanlar, bazı noktalarda biraz fazla, bazı noktalarda da biraz az ve değişik üslûplarla Tâhâ ve A'râf sûrelerinde de geçmişti. Burada yeni olan, Hz. Mûsâ'nın, vaktiyle işlediği bir suç yüzünden, Mısır'a dönerse öldürüleceğinden korktuğunu söylemesi (âyet: 49), ve Fir'avn'ın yanına gidip İsrail oğullarını serbest bırakmasını söylediği zaman Fir'avn'ın, Mûsâ'ya, vaktiyle işlemiş olduğu suçu hatırlatmasıdır. Burada belirsiz bırakılan bu suç, Kasas Sûresinde açıklanacağı üzre Mûsâ'nın, istemeyerek bir Mısırlı'yı öldürmesidir. Bu yüzden Medyen'e kaçmıştır. Bu olay, Tevrat'ın Çıkış Kitâbının

2 nci babında, 11-15 nci âyetlerde anlatılmaktadır.

Bu kıssanın anlatılmasının hikmeti, Kur'ân'ın dinleyicilerine, inananların mutlaka galip geleceğini, inanmayanların ise sonunda helâk olacaklarını vurgulamaktır. Fir'avn'ın büyücüleri tehdîdetmesi, İsrail oğullarını ezmesiyle; Kureyş liderlerinin müslümanları tehdid etmeleri ve onlara son derece baskı yapmaları arasında büyük benzerlik vardır. İşte mü'minleri tehdid ve onlara işkence eden Kureyş liderlerine, bu kıssa yoluyla şu ders veriliyor:

Sizden çok daha güçlü Fir'avn ve adamları, sonunda nasıl perişan oldularsa siz de öyle perişan olacaksınız. Allah inananları üstün getirecektir. *"Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Tek güçlü ve merhametli olan Allah'tır".* Allah kullarına acır. Sizin onları böyle sürekli ezmenize müsâade etmez.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا
نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ
يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ
أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي
إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي
وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ
﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾ رَبِّ هَبْ لِي
حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ
﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ

الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾
إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ
الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾ وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ
اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ
وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ
﴿٩٦﴾ تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾
وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ
﴿١٠١﴾ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

69- Onlara İbrâhîm'in haberini de oku. 70- Babasına ve kavmine: "Neye tapıyorsunuz?" demişti. 71- "Putlara tapıyoruz, onların önünde ibâdete duruyoruz" dediler. 72- "Peki, dedi, siz duâ ettiğiniz zaman onlar sizi işitiyorlar mı?" 73- "Yahut size yarar veya zarar verebiliyorlar mı?" 74- "Hayır, ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük" dediler. 75- "İşte gördünüz mü neye tapıyorsunuz?" dedi. 76- "siz ve eski babalarınız?" 76- "Onlar benim düşmanımdır, yalnız âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)*". 77- "Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur." 78- "Bana yediren ve içiren O'dur". 79- "Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur". 81- "Beni öldürecek, sonra diriltecek O-dur". 82- "Cezâ günü hatâmı bağışlayacağını umduğum da O'dur". 83- "Rabbim, bana hüküm ver ve beni sâlihler arasına kat!" 84- "Sonra*

gelenler arasında bana bir doğruluk dili nasib eyle (sonraki nesiller arasında hayır ile anılmamı sağla)*!" 85- "Beni nimeti bol cennetinin vârislerinden kıl!" 86- "Babamı da bağışla, çünkü o yolunu şaşıranlardandır". 87- "*(Kulların) *diriltilecekleri gün, beni utandırma". 88- "O gün ki ne mal, ne de oğullar yarar vermez." 89- "Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalb getiren* (yarar görür)*." 90-* (O gün) *cennet korunanlara yaklaştırılır. 91- Cehennem de azgınların karşısına çıkarılır. 92- Onlara: "Hani taptıklarınız nerede?" denilir. 93- "O Allah'tan başka taptıklarınız size yardım ediyorlar mı, yahut kendilerine yardımları dokunuyor mu?" 94- Onlar ve azgınlar tepetakla oraya atılırlar. 95- İblîs'in bütün askerleri de. 96- Onlar orada çekişerek derler ki: 97- "Vallâhi biz apaçık bir sapıklık içinde imişiz!" 98- "Çünkü sizi âlemlerin Rabbine eşit tutuyorduk". 99- "Ama bizi saptıran o suçlulardır". 100- "Şimdi artık bizim ne şefâatçimiz var", 101- "Ne de sıcak bir dostumuz". 102- "Âh keşke bir dönüşümüz daha olsa da inananlardan olsak!" 103- Kuşkusuz bunda bir ibret var, ama yine çokları inanmazlar. 104- Doğrusu Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur.*

Tefsîr:

69-82: Sûrenin ikinci kıssasını içeren bu âyetlerde Hz. İbrâhîm'in, babasına ve kavmine putların Tanrı olamayacağını kanıtlarla ispatlayıp onları Allah'ı bir bilmeğe çağırması,

83-87 nci âyetlerde putlara değil, sadece Allah'a duâ edileceğini belirtmek için İbrâhîm'in Allah'a yalvarması anlatılmaktadır: Hz. İbrâhîm, Allah'tan kendisine ilim ve hüküm vermesini, ve kendisini sâlihler arasına katmasını, sonra gelecek insanlar arasında hayır ile yâd ettirmesini, cennete sokmasını; yolunu şaşırmış babasını da bağışlamasını, yeniden dirilme gününde kendisini perişan etmemesini dilemiştir.

88-102 nci âyetlerde yine Hz. İbrâhîm'in dilinden âhiret günü tasvîr edilir: Allah'a varılacak günde, bozuk inançlardan arınmış sağlıklı gönül getirmekten başka hiçbir şey yarar vermez; o günde korunanlara cennet yaklaştırılırken azgınların karşısına da cehennem getirilir: *"Hani Allah'tan başka taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar mı? Hattâ kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"* denilir. Azgınlar bu şekilde azarlandıktan sonra tanrılaştırdıkları kimselerle ve İblîs'in bütün askerleriyle birlikte cehenneme tıkılırlar ve orada birbirleriyle tartışmağa başlarlar:

Tapanlar, tanrı diye taptıkları kimselere:

— Meğer biz sizi âlemlerin Rabbine eş tutmakla ne kadar sapıklık ediyormuşuz? Bizi suçlular azdırdı. Şimdi bizim Allah katında ne şefâat edenimiz, ne de samimi bir dostumuz var? Oysa biz size, Allah katında bize yardım edeceksiniz umuduyla tapmıştık. Âh keşke bir daha dünyâya geri dönme imkânımız olsa da inansak! derler.

Bu sözlerden tapılanların, yer yüzünde tanrılaştırılan insanlar ve cinler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü insanlar, ya kendileri gibi insanlara körü körüne itâatle onları tanrılaştırmışlar veya görünmez ruhsal varlıklar olan meleklere, cinlere tapmışlardır. Tabii suçlularla beraber cehenneme atılanlar, insanları kandırıp şaşırtan cin şeytanlarıdır.

103-104 ncü âyetlerde de bu olayda bir ibret bulunduğu, tek güçlü ve rahmeti bol olanın, esirgeyenin Allah olduğu vurgulanıyor.

Hz. İbrâhîm'in babasiyle tartışması, Meryem Sûresinde de geçmişti. Burada yeni olan, İbrâhîm'in, yalnız babasına değil, onunla birlikte kavmine de hitâbetınesidir. Son iki âyette belirtildiği üzre bu kıssanın anlatılmasındaki hikmet de dinleyenlere ders vermektir.

Hz. İbrâhîm'in, Araplar arasında özel bir yeri vardı. Çünkü Kureyş kabilesi, kendilerinin, İbrâhîm soyundan geldiklerine inanıyordu. İşte onlara, ataları İbrâhîm'in, bir puta tapan değil, Allah'ı bir bilen, insanları Allah'ı birlemeğe çağıran bir peyğamber olduğu; kendilerinin de ataları İbrâhîm gibi Allah'ı birleyip yalnız O'na tapmaları gerektiği anlatılmaktadır.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ قَالُوا
أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾
إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾
إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ

﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي

وَمَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾

ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ

﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

105- Nûh kavmi de gönderilen elçileri yalanladı. 106- Kardeşleri Nûh, onlara: "Korunmaz mısınız?" demişti. 107- "Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim". 108- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin". 109- "Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine âittir". 110- "Öyle ise Allah'tan korkun ve bana itâat edin." 111- Dediler ki: "Sana bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?" 112- Dedi: "Ben onların ne yaptıklarını bilmem." 113- "Anlayışınız olsa, onların hesaplarının Rabbime âidolduğunu bilirsiniz." 114- "Ben inananları kovacak değilim." 115- "Ben sâdece apaçık bir uyarıcıyım." 116- Dediler: "Ey Nûh, bu sözlerine bir son vermezsen mutlaka taşlananlardan olacaksın!" 117- (Nûh)*: "Rabbim, dedi, kavmim beni yalanladı." 118- "Benimle onların arasını aç* (aramızda hükmünü ver)*, beni ve benimle beraber bulunan mü'minleri kurtar!" 119- Biz de onu ve onunla beraber bulunanları dolu gemi içinde kurtardık. 120- Sonra ardından, geride kalanları boğduk. 121- Kuşkusuz bunda bir ibret vardır, ama yine çokları inanmazlar. 122- Doğrusu Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur.*

Tefsîr:

105-122 nci âyetlerde sûrenin üçüncü kıssası anlatılır. Bu da Hz. Nûh'un, kavmi ile olan öyküsüdür. Kıssa burada, A'râf ve Kamer Sûresinde anlatılanlardan biraz daha uzundur. Burada yeni olan, Nûh'un, kavmine: *"Ben bu tebliğim karşılığında sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretimi Allah verecektir"* demesi ve zenginlerin, Nûh'a inananları küçümsemeleridir. Nûh'a inananlar genellikle yoksullar, köleler olduğu için zengin tabaka, onlar gibi

inanmağa tenezzül etmemiş ve bu işten vazgeçmediği takdirde Nûh'u taşlayacaklarını söylemişlerdir. Kıssanın sonu, yine bu olayda bir ibret bulunduğunu, çok güçlü ve rahmeti bol olanın yalnız Allah olduğunu vurgulayan iki âyetle bağlanmıştır.

Kavminin Nûh'a karşı bu davranışı ile Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı davranışları arasındaki benzerlik ortadadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) de kavmine: *"Ben sizden bir ücret istemiyorum, ben yapmacık yapanlardan değilim, bu Kur'ân âlemlere öğüttür"* [1] diyordu. Onun kavmi de kendisine inanan yoksul insanlarla oturmağa tenezzül etmiyor, onları yanından kovmadıkça gidip kendisiyle oturmayacaklarını söylüyorlardı. Bu münasebetle kendisine: *"Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki o zavallıları kovup da zâlimlerden olasın!"* [2] âyeti inmişti.

Bütün bu benzerlikler gösteriyor ki kıssa, Hz. Muhammed'e karşı gelen kavmine ibret olmak üzre anlatılmıştır. Hz. Muhammed'in kavminin davranışları, kendilerine, başka bir kavmin davranışları içinde canlandırılmıştır ki o müşrikler, kavmin yaptıklarından kendi kötülüklerini anlasınlar da Peyğamber'e karşı gelmekten vazgeçsinler.

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٢٤﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ
﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ
جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ
﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّي أَخَافُ

1. Sâd Sûresi: 86-87.
2. En'âm Sûresi: 52.

عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ
مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾ إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ
﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾

123- Âd (kavmi) *de gönderilen elçileri yalanladı. 124- Kardeşleri Hûd onlara: "Korunmaz mısınız?" demişti. 125- "Ben sizin için güvenilir bir elçiyim". 126- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin." 127- "Sizden buna karşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız âlemlerin Rabbine âittir." 128- "Siz her yol üzerine bir işâret yapıp boş şeyle mi uğraşıyorsunuz?" 130- "Yakaladığınız zaman da zorbalar gibi yakalıyorsunuz." 131- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin." 132- "Size bildiğiniz nimetleri bol bol verenden korkun". 133- "O size verdi: davarlar, oğullar," 134-Bahçeler, çeşmeler. 135- "Doğrusu ben size, büyük bir günün azâbının çarpmasından korkuyorum." 136- Dediler: "Öğüt versen de, öğüt verenlerden olmasan da bizce birdir." 137- "Bu davranışımız, bizden öncekilerin ahlâkıdır." 138- "Biz azâba uğratılacak değiliz." 139- Onu yalanladılar. Biz de onları helâk ettik. Kuşkusuz bunda bir ibret vardır ama yine çokları inanmazlar. 140- Doğrusu Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur!*

Tefsîr:

123-140 ncı âyetlerde de sûrenin dördüncü kıssa dizisi anlatılır: Hûd Aleyhisselâm da 'Âd kavmine gönderilmiş, onlara, Allah'ın buyruklarını duyuran bir elçi olduğunu, tebliğine karşı bir ücret istemediğini, kötü huylarını bırakıp Allah'a itâat etmelerini, aksi takdirde büyük bir günün azâbına uğrayacaklarını söylemiş; fakat kavmi ona, boş yere yorulmamasını, atalarının yolundan ayrılmayacaklarını, azâba uğrayacaklarına da inanmadıklarını söylemişler; nihayet peyğamberi yalanladıklarından dolayı helâk edilmişlerdir.

128 nci âyetteki *rî'* kelimesi, büyük yolların yanında bulunan yüksek tepe anlamına gelir. Burada Hûd kavmine: *"Siz ihtiyaç için değil, sadece gösteriş ve övünmek için yol kenarındaki dağların üzerine işâretler, yüksek binalar yapıp boş şeylerle mi uğraşıyorsunuz? Ebedî yaşayacakmışsınız gibi yüksek burçlar, kaleler, saraylar ve barajlar yapıyorsunuz"* denilerek onlar, gösterişten, gururdan, gereksiz şeylerle uğraşmaktan sakındırılıyor.

"Mesâni': Köşkler, su sarnıçları anlamına gelebilir. Fakat en kuvvetli ihtimale göre mesâni' ile kasdedilen, küçük büyük su barajlarıdır. Çünkü Hûd'un gönderildiği 'Âd kavmi Yemen'de yaşamıştır. Burası barajları ile ünlü idi. Bugüne dek Şam yörelerinde *mesâni',* su kuyusu ve havuz anlamında kullanılır" [1].

Übeyy'in mushafında 129 ncu âyetteki "لَعَلَّكُمْ" yerine "كَأَنَّكُمْ" yazılmıştır. Birincisi "herhalde siz", ikincisi "sanki siz" anlamına gelir. Her ikisi de konuya uygun olmakla beraber ikincisi Türkçe bakımından daha uygun düşmektedir.

137 nci âyetteki "خلق" kelimesi, hâ'nın ve lâmın zammiyle okunduğu gibi hâ'nın fethiyle de okunmuştur. Birinci takdirde: *"Bu bizim davranışımız öncekilerin âdeti, ahlâkıdır",* ikinci takdirde: *"Bu senin söylediğin sözler, öncekilerin uydurmasıdır"* anlamı çıkar [2].

Kıssanın son iki âyetinde bu olayda bir ibret bulunduğu, güçlü, dâima üstün ve rahmeti çok bol olan, çok esirgeyenin yalnız Allah olduğu vurgulanmaktadır.

Bu kıssa da daha önceki sûrelerde anlatılmıştı. Ancak burada konunun gereğine göre yeni bir üslûb ile anlatılan kıssada yeni olan taraf, Hûd'un, kavmine Allah'ın, kendilerine verdiği nimet ve servetlerini, ebedî yaşayacaklarmış gibi yüksek tepeler üzerine evler, kaleler inşâ ettiklerini, küçük büyük su barajları yaptıklarını hatırlatması, ve kendisinin tebliğine karşı onlardan bir ücret istemediğini söylemesidir.

Hûd kavminin inkârcılarıyla Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavminin inkârcıları arasındaki davranış benzerliği de açıktır. Onlar da Allah'ın verdiği nimetlere rağmen O'na şükredecekleri yerde O'ndan başkasına taparak nankörlük ediyorlardı. İşte burada Allah'ın nimetlerine nankörlük edenlerin sonuçları anlatılarak böyle insanlara ders verilmektedir.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/128.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/158.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾ أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ
﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾
وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾ وَلَا
تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوا
إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هَٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ
﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا
فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

141- Semûd (kavmi) *de gönderilen elçileri yalanladı. 142- Kardeşleri Sâlih, onlara demişti ki: "Korunmaz mısınız?" 143- "Ben sizin için güvenilir bir elçiyim". 144- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin". 145- "Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız âlemlerin Rabbine âittir." 146- "Siz burada güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?" 147- "Böyle bahçelerde, çeşme başlarında," 148-*

"Ekinler ve yumuşak tomurcuklu güzel hurmalıklar arasında?" 149- "Dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz". 150- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin." 151- "O aşırıların emrine uymayın". 152- "Yeryüzünde bozgunculuk yapan, ıslâh etmeyen o kimseler(in sözüyle hareket etmeyin)*". 153- Dediler: "Sen iyice büyülenmişlerdensin." 154- "Sen de bizim gibi bir insansın. Eğer doğrulardansan bize bir mu'cize getir." 155- Dedi: "İşte bu dişi deve*(mu'cize)*dir.* (Bir gün) *onun su içme hakkı var, belli bir günün su içme hakkı da sizin." 156- "Sakın, ona bir kötülük dokundurmayın, sonra büyük bir günün azâbı sizi yakalar." 157- Nihâyet onu kestiler, ama pişman oldular. 158- Ve azâb onları yakaladı. Kuşkusuz bunda bir ibret vardır. Ama yine çokları inanmazlar. 159- Kuşkusuz Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur.*

Tefsîr:

141-159 ncu âyetlerde sûrenin beşinci kıssa dizisi olan Hz. Sâlih'in öyküsü anlatılır. Sâlih Aleyhisselâm da öteki peygamberler gibi kavmini irşâd için gönderilmiş; onlara Allah'tan korkmalarını, sözünü dinlemelerini, bu işi bir ücret karşılığında değil, Allah rızası için yaptığını, kendilerinin böyle sürekli olarak bahçelerde, bağlarda, saraylarda güven içinde bırakılmayacaklarını, aşırı kimselerin sözüne uymaktan vazgeçip Allah'tan korkmalarını, kendisine itâat etmelerini söylemiş; fakat onu *"büyülenmiş"* diye niteleyen kavmi, onun da kendileri gibi bir insan olduğunu, doğruluğunu ispat için bir mu'cize getirmesini söylemişler. O da bir mu'cize olarak verilen deveyi göstermiş, kentin suyunu bir gün kendilerinin, bir gün de devenin içeceğini; deveye bir kötülük ettikleri takdirde büyük bir günün azâbına uğrayacaklarını bildirmiş. Kavminin içinden aşırı kimseler, deveyi kesmişler, bu yüzden o toplumu azâb yakalamış.

Son iki âyette de yine bu olayda bir ibret bulunduğu, güçlü, üstün ve rahmeti bol olanın, esirgeyenin yalnız Allah olduğu vurgulanıyor.

148 nci âyetteki "طلعها هضيم: *tomurcuğu lâtîf, meyvası olgun, yumuşak, lezzetli, kolay yenilir*" demektir.

Bu kıssa da daha önceki sûrelerde geçmişti. Burada yeni olan, Sâlih'in, kavmine, kendilerinden bir ücret istemediğini, ücretini Allah'ın vereceğini söylemesi; kavminin de onu büyülenmiş olarak nitelendirmeleri ve onun da kendileri gibi bir insan olduğunu söylemeleridir.

Kıssada anlatılan olayla Hz. Peygamber'in, kavmiyle olan ilişkisi arasındaki benzerlik de açıktır. Mekke müşriklerinin, Hz. Muhammed'e karşı davranışları, bu kıssadaki olaylar içerisinde canlandırılmakta, peygamberlerine

karşı gelen bu kavimler nasıl helâk edilmiş ise kendilerinin de bir gün öyle helâk edilecekleri onlara anlatılmaktadır. Bütün peyğamberlerin mücâdele hayatından, Hz. Muhammed(s.a.v.)in mücâdele hayâtiyle ortak olan yanlar seçilmiştir. Her kıssanın sonunda bu anlatılanlarda bir ibret bulunduğunun tekrar edilmesi, bu gerçeği vurgulamak içindir.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ
﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾
قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ
الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾
إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا
فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

160- Lût (kavmi) *de gönderilen elçileri yalanladı. 161- Kardeşleri Lût, onlara: "Korunmaz mısınız?" demişti. 162- "Ben sizin için güvenilir bir elçiyim." 163- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin". 164- "Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, yalnız âlemlerin Rabbine âittir." 165- "Âlemlerin içinde erkeklere mi gidiyorsunuz?" 166- "Ve Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyorsunuz? Siz sınırı aşan bir kavimsiniz." 167- Dediler: "Ey Lût, andolsun*

eğer bu sözlerine bir son vermezsen, mutlaka sürülenlerden olacaksın." 168- (Lût) *dedi: "Ben sizin bu işinize kızanlardanım." 169- "Rabbim, beni ve âilemi bunların yaptıklarından kurtar!" 170- Biz de onu ve âilesini tamamen kurtardık. 171- Yalnız geride kalanlar arasında bulunan bir kocakarıyı* (kurtarmadık). *172- Sonra ötekilerini hep yıktık, helâk ettik. 173- Ve üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki, o uyarılanların yağmuru gerçekten çok kötü oldu! 174- Kuşkusuz bunda bir ibret vardır, ama yine çokları inanmazlar. 175- Kuşkusuz Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur.*

Tefsîr:

160-175 nci âyetlerde sûrenin altıncı kıssa dizisi olan Lût öyküsü anlatılır. Burada anlatılanlar da özellikle Hz.Muhamed(s.a.v.)in da'vetiyle ortak olan halkalardır. Bu kıssa da daha önceki sûrelerde geçmişti. Burada yeni olan, Lût'un, kavmine, kendilerinden bir ücret istemediğini, Allah rızası için bu işi yaptığını söylemesidir.

Bu kıssa, Tevrat'ın Tekvîn Kitabının 13, 18 ve 19. bablarında anlatılır. Tevrat'a göre kavmini helâk için gelen iki meleğin işâretleri ve yardımlariyle Lût âilesi Sodom ve Gomorra'dan çıkıp tsoar'a gelmişler, onlar geldikten sonra: "Rab Sodum ve Gomorra üzerine Rab tarafından göklerden kükürt ve ateş yağdırdı, ve o şehirleri ve bütün havzayı ve şehirlerde oturanların hepsini ve toprağın nebatını alt üst etti. Fakat karısı onun arkasından geriye baktı ve bir tuz direği oldu" [1].

Esasen Hz. İbrâhîm de, Lût da oranın yerlisi değildi. Bunlar Irak'tan kalkıp Anadolu üzerinden Filistin'e, oradan Mısır'a gitmişler, sonra Filistin'e gelip göçebe olarak yaşamışlardı. Önceleri İbrahim, kardeşi oğlu Lût ile aynı yerde çadır kurmuş iken, ikisinin çobanları arasında kavga başlayınca İbrâhîm Lût'a, kendisinden ayrılıp başka bir yerde çadırını kurmasını söylemiş, Lût da Allah'ın gazabına uğramazdan önce bir cennet gibi olan Erden (Ürdün) Havzasının Sodom kenti yakınında çadırını kurmuştu. Ancak buranın halkı çok ahlâksız idi. Allah'a karşı çok günâh işliyorlardı. Aralarında oğlancılık yayılmış olan bu kent halkı, Allah'ın cezasına uğrayıp helâk edilmişlerdir [2].

Tarihçiler, Sodom ve Gomorra kıssası üzerinde ayrı görüştedirler. Kimine göre bu bir hurâfedir, bunun üzerinde durmağa değmez. Kimine göre bu

1. Tekvîn: 19/24-26. âyetler.
2. Tekvîn: 13/8-12. âyetler.

hikâye, ibret için anlatılmış sembolik bir öyküdür. Kimine göre de gerçekten olmuştur.

Şeyh Tantâvî, Dr. (Ulbarapt)ın Sodom ve Gomorra kentlerinin bulunduğu sanılan Ürdün vâdisi ve Ölü deniz kıyılarında yaptığı araştırmalar sonucunda kıssanın bütün ayrıntılarıyle doğruluğunu saptayan kanıtlar bulduğunu bir makaleye dayanarak yazmaktadır. Bu makaleye göre: Dr. Ulbrapt'ın bulduğu, bundan dört bin yıl öncesine âidolan eserler, o sıralarda bu bölgede bir medeniyetin bulunduğunu gösterir.

Tabii Sodom ve Gomorra ve öteki kentler, bugünkü anlamda büyük kentler değildi. Her biri on-onbeş evden kurulu birer köyden ibaret idi.

Tevrat'ın yazdığına göre beş kentin kralı, komşu ülke kırallarıyle savaşmak için sefere çıkar. Dört kıral düşmanını yener, Sodom'da oturan Lût'un malını mülkünü elinden alır, adamlarını da öldürür. Olayı duyan Hz. İbrâhîm, 318 adamiyle Lût'a yardıma gelir. Saldırganlara hücum edip Lût âilesini ve mallarını onlardan kurtarır. Bu rivayete göre Sodom ve Gomorra kıralları, Sedim çukurunda öldürülür ki burada çok kırmızı kuyu vardı. Bilindiği gibi kırmızı kuyular, fışkırmağa hazır kraterlerdi [1]. Belki de gökten kükürt ve ateş yağdırılması, fışkıran lavların ve kükürtlü dumanların bu kentleri basıp örtmesine işarettir. Gerçeği Allah bilir.

1982 tarihli bir Suudî gazetesinde de bir arkeologun çizdiği ve olayın doğruluğunu gösteren bir harita görmüştüm.

Kur'ân-ı Kerîm, Tevrat'ta detaylı olarak anlatılan bu öyküyü ibret olmak için kendisine mahsus vecîz bir üslûb ile anlatmaktadır. Gaye tarihî bir olayı anlatmak değil, bilinen ve söylenen bu olayı va'z üslûbuna döküp insanları Hak yola yöneltmektir.

كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٧٧﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ
﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 13/88-89.

وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾ وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ
الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ
كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

176- Eyke halkı da gönderilen elçileri yalanladı. 177- Şu'ayb onlara: "Korunmaz mısınız?" demişti. 178- "Ben sizin için güvenilir bir elçiyim." 179- "Allah'tan korkun ve bana itâat edin". 180- "Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum. Benim ücretim yalnız âlemlerin Rabbine âittir." 181- "Ölçüyü tam yapın, eksiltenlerden olmayın." 182- "Doğru terâzî ile tartın." 183- "İnsanların haklarını kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." 184- "Sizi ve önceki nesilleri yaratandan korkun." 185- Dediler: "Sen iyice büyülenmişlerdensin..." 186- "Sen de bizim gibi bir insansın, biz seni mutlaka yalancılardan sanıyoruz." 187- "Eğer doğrulardansan o halde üzerimize gökten parçalar düşür." 188- "Rabbim yaptığınızı daha iyi bilir" dedi. 189- Onu yalanladılar, nihâyet o gölge gününün azâbı onları yakaladı. Gerçekten o, büyük bir günün azâbı idi. 190- Kuşkusuz bunda bir ibret vardır ama yine çokları inanmazlar. 191- Kuşkusuz Rabbin, işte üstün O'dur, esirgeyen O'dur.

Tefsîr:

176-191 nci âyetlerde de sûrenin yedinci kıssa dizisi olan Şu'ayb öyküsü anlatılır. Bu kıssa da daha önceki sûrelerde geçmişti. Burada hafif bir fark

vardır: A'râf Sûresinde Şu'ayb'in gönderildiği kavim, *"ashâbu Medyen"* olarak nitelenir. Burada ise bunlara *"ashâbu'l-Eyke"* denmektedir. Burada Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût kavimlerinin kardeşi olarak netilendirilmiş iken Şu'ayb kavminin kardeşi olarak nitelendirilmemiştir. Halbuki A'râf Sûresinde o da öteki peyğamberler gibi kavminin kardeşi olarak nitelendirilmiştir. Bazı müfessirler buna bakarak *"ashâbu'l-Eyke"*nin *"ashâbu Medyen"*den ayrı bir kavim olduğunu söylemişlerdir. Fakat A'râf Sûresinde Şu'ayb'in, Medyen halkına söyledikleriyle burada Eykelilere söylediği sözler hemen hemen aynıdır. Sonra Kur'ân'da aynı kıssa içinde Medyen ve Eyke ayrı ayrı zikredilmemiştir. Bundan dolayı çoğu müfessirler, Medyenlilerle Eykelilerin aynı kavim olduğu kanısındadırlar [1].

İbn Kesîr şöyle diyor: "Eykeliler Medyen halkıdır. Bunlar, Eyke adlı bir ağaca taptıklarından dolayı Şu'ayb —soy bakımından bunlardan olduğu halde— bunların kardeşi olarak nitelendirilmemiştir. Batıl inanç sahibi olan toplumu ile kardeşlik bağlantısı kesilmiştir. Bunu anlamayan bazı insanlar, Eykelilerin, Medyenlilerden ayrı bir kavim olduğunu sanmışlardır. Oysa ikisi aynı kavimdir. Her yerde aynı vasıflarla nitelendirilmişlerdir" [2].

Kıssanın burada yeni olan tarafı, Şu'ayb'in, kavmine kendilerinden bir ücret istemediğini, Allah rızâsı için bu işi yaptığını; kavminin, onun da kendileri gibi bir insan olduğunu, onu yalancı ve büyülenmiş sandıklarını; eğer sözünde doğru ise kendisini yalanladıklarından dolayı üstlerine gökten parçalar düşürmesini söylemeleridir.

* * *

Sûrede buraya dek yedi peyğamber kıssası anlatıldı. Dediğimiz gibi bu kıssaların hepsinin, Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmiyle ilişkisi vardır. Şöyle ki:

1) İsrâil oğullarını kurtarmak üzere Fir'avn'e gönderilen Hz. Mûsâ, ondan şiddetli muhalefet görmüş, İsrâîl oğulları Fir'avn'in çeşitli baskılarına, işkencelerine maruz kalmıştı. Hz. Muhammed Aleyhisselâm da Kureyş kabilesinden ve onların güdümündeki Araplardan şiddetli muhalefet görüyor, kendisine inananlar hakaretlere, işkencelere maruz kalıyorlardı. Bu yüzden Mekke devrinde kendisini koruyamayan bazı müslümanlar, inançlarına göre yaşayabilmek için iki kez Habeşistan'a gitmek zorunda kalmışlardı.

2) Araplar da İbrâhîm kavmi gibi putlara tapıyor, meleklerin, cinlerin veya insanların sembolleri olarak yapılmış olan heykellerden meded umuyor ve onların Tanrı olamayacağını söyleyen Hz. Muhammed'in vücudunu ortadan kaldırmağa çalışıyorlardı.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/132.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/346.

3) Nasıl Nûh kavminin zenginleri, kendisine inanan yoksullara değer vermemiş, onların inandığı gibi inanmağa tenezzül etmemiş iseler; Araplar da Hz. Muhammed'e inanan yoksullarla aynı düzeyde bulunmağa, gelip onlarla birlikte Peyğamber'in yanında oturmağa tenezzül etmiyorlardı. Yoksul müslümanlarla alay ederek: *"Allah aramızdan şunlara mı lûtfu lâyik gördü?"* [1] diyorlardı. Yeni dine inanan ilk insanlar, daha ziyade fakirler, köleler, zayıf halk tabakası idi. Çünkü değerin zenginlik ve soyda değil, takvâda, iyi ahlâkta, ruhta olduğunu söyleyen din, bu zayıf tabakaya umut ve kurtuluş ışığı sunuyordu.

4) Arapların zenginleri de 'Âd ve Ŝemûd kavimleri gibi Mekke kayalıkları üzerine taş evler yapıyor, rahat yaşıyor, mal ve çocuklarına güveniyor, yoksulları eziyor, köleleri bir eşya gibi kabul ediyorlardı.

5) Araplar arasında da Lût kavminde olduğu gibi oğlancılık yaygındı.

6) Yine Arapların tâcirleri de Şu'ayb kavmi gibi eksik ölçüp eksik tartmak suretiyle kalpazanlık yaparlardı.

İşte Kur'ân'da onların bu kötü huyları, kendilerine, bir başka peyğamberin kavminin davranışı olarak canlandırılmakta ve öteki kavimlerin mahvına sebebolan bu kötü huyların, bir gün kendilerinin de mahvına sebebolacağı anlatılarak bu davranışlarından vazgeçmeleri öğütlenmektedir.

وَاِنَّهُ لَتَنْزٖيلُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمٖينُ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ
مِنَ الْمُنْذِرٖينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبٖينٍ ﴿١٩٥﴾ وَاِنَّهُ لَفٖى زُبُرِ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٩٦﴾ اَوَلَمْ يَكُنْ
لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ ﴿١٩٧﴾

192- Muhakkak ki o (Kur'ân)*, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. 193- Onu er-Rûhu'l-Emîn* (Güvenilir Rûh) *indirdi: 194- Senin kalbine; uyarıcılardan olman için, 195- Apaçık Arapça bir dille. 196- O*(nun söyledikleri), *evvelkilerin kitâblarında da vardır. 197- İsrâil oğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için* (Kur'ân'ın güvenilir Ruh tarafından vahyedildiğine) *yeterli bir kanıt değil mi?*

1. En'âm Sûresi: 53.

Tefsîr:

192-197 nci âyetlerde bu Kur'ân'ın, Allah'ın indirmesi olduğu, onu *er-Rûhu'l-Emîn*'in açık bir Arapça ile Hz. Muhammed'in kalbine indirdiği; Kur'ân'ın anlattıklarının, daha önceki kitâplarda da bulunduğu; İsrâîl oğulları âlimlerinin bunu bilmesi ve itiraf etmesinin, Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine yeterli kanıt olduğu belirtiliyor.

Kitâp ehlinden bazı insaflı kişilerin, Kur'ân'ın vahiy olduğunu kabul ettikleri, daha önce inen sûrelerde de geçmişti: *"De ki: Hiç düşünmediniz mi: Eğer bu Kur'ân Allah katından ise ve siz de onu tanımamışsanız, İsrâil oğullarından bir tanık da bunun benzerini* (Tevrât'ta) *görüp inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*?"*[1].

Hiç şüphesiz İsrâil oğlu âlimlerinin Kur'ân'ı bilmeleri, Kur'ân'ın benzerini Tevrat'ta görüp tanıklık etmeleri, Kur'ân'da anlatılan bu peyğamber öykülerinin, Tevrat'ta anlatılanlara uygun olduğuna tanıklık etmeleridir. Tevrat'ı okumamış, okur yazar da olmayan bir insanın, bu kıssaları böyle İlâhî bir üslûb içinde anlatması, onun kendiliğinden yapabileceği bir iş değildir. İşte bazı İsrail oğlu bilginleri bunu bilmiş ve Hz. Muhammed'in, vahiy alan bir peyğamber olduğunu kabul etmişlerdir.

197 nci âyetin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat âyetin konu ile sıkı ilişkisi, bu rivâyeti şüpheli kılar. Zira *"zuburu'l-evvelîn"* ile İsrâil oğlu âlimleri arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. Önceki kitapları okumuş olan İsrâil oğlu âlimlerinin, Kur'ân'ın doğruluğuna tanıklık ettiğini söyleyen bu âyeti, bir öncekinden ayırmak güçtür. Bu bakımdan bu âyetin de öteki âyetlerle birlikte Mekke'de indiğinde şüphe görmüyoruz.

Demek ki Mekke devrinde de Hz. Peyğamber(s.a.v.)i dinleyen bazı yahudî âlimleri, ona gelen sözlerin vahiy olduğunu, Tevrat'ın anlattıklarına uyduğunu söylemişlerdir. Yahut çeşitli nedenlerle Medine'ye uğrayan müşrik Araplar, Hz. Muhammed'in durumunu, yahudîlere anlatmışlar, onlara Kur'ân'ın anlattığı kıssaları okumuşlar, yahudîler de bu sözlerin Tevrat'takilere uyduğuna tanıklık etmişlerdir. İşte son âyette onların bu tanıklığı Kur'ân'ın doğruluğuna kanıt olarak gösterilmektedir.

193 ncü âyetteki "er-Rûhu'l-Emîn: Güvenilir Ruh", Cebrâîl Aleyhisselâm'dır. Mekke devrinde inen âyetlerde Kur'ân'ı indiren Ruhânî varlık, *"er-Rûhu'l-Emîn", "Rûhu'l-Kudüs", "Şedîdu'l-kuvâ"* vasıflarıyla anılır, Cebrâîl adıyla anılmaz. Ancak Medine'de inen Bakara Sûresinin 97 nci âyetinde Kur'ân'ı indiren *Rûhu'l-Kudüs*'ün veya *er-Rûhu'l-Emîn*'in veya *Şedîdu'l-Kuvâ*'nın Cebrâîl olduğu açıklanır.

1. Ahkaf Sûresi: 10.

Bu âyetlerden, Kur'ân'ın sadece mânâ olarak değil, aynı zamanda mânaların kalıpları, olarak Peyğamber'in kalbine indirildiği de anlaşılır. Çünkü Kur'ân'ın, *er-Rûhu'l-Emîn* tarafından açık bir Arapça ile indirildiği bildiriliyor. Eğer Kur'ân, sadece mânâ olarak Peyğamber'in kalbine doğurulmuş olsaydı, açık bir Arapça ile indirilmiş olmazdı. Çünkü bu takdirde kalbine doğan kalıpların anlamları, Peyğamber'in kendisine âidolurdu. Oysa âyetlerin ifadesinden Peyğamber(s.a.v.)in, vahiyleri söz kalıplariyle birlikte duyduğu anlaşılıyor. Vahyin mahiyetini ancak Allah bilir. Vahiy halinde Peyğamber (s.a.v.) kendinden geçerdi. Vahyi getiren ruhânî varlığı, Peyğamber'den başka kimse görmezdi. Melek ona vahyini tamamladıktan sonra ayrılır, Peyğamber de o halden ayılıp meleğin söylediklerini okurdu.

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾
كَذَلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ
الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ
﴿٢٠٣﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ
جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾
وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ
﴿٢٠٩﴾

198- Biz onu yabancılardan birine indirseydik de 199- O onu onlara okusaydı, ona inanmazlardı. 200- Biz onu suçluların kalblerine öyle soktuk. 201- Acı azâbı görünceye kadar ona inanmazlar. 202- Azâb onlara ansızın gelir, onlar (nasıl geldiğinin) *hiç farkına varmazlar. 203-* (Birden onu karşılarında bulunca) *"Acaba bize mühlet verilir mi?" derler. 204- Bizim azâbımızı acele istiyorlar ha? 205- Baksana, biz onları yıllarca yaşatsak, 206- Sonra tehdidedildikleri* (azâb)*kendilerine gelse,*

207- O yaşatıldıkları (zevk-ü safâ sürdükleri) *şeyler kendilerine ne yarar sağlar? 208- Biz hiçbir kenti helâk etmedik ki onun uyarıcıları olmasın. 209-* (Uyarıcılar) *uyarırlardı. Biz zulmediciler değildik.*

Tefsîr:

198-199 ncu âyetlerde yüce Allah: "Eğer Kur'ân'ı a'cemlerden birine indirmiş olsaydık da o a'cemî, kendisine inen Kur'an'ı onlara okusaydı anlamayacakları için ona inanmazlardı" buyuruyor.

*"A'cemîn, a'cemî'*nin çoğuludur. Arap olmayanlara *a'cem* denir. Bunun tekili *a'cemî'*dir. Sözü güzel anlamayan veya konuştuğu sözü açıkça anlatamayan kimselere de a'cemî denir. Sonradan bu kelime, Arap olmayan ve Arapça konuşmayanlara ad olmuştur.

Bu âyetlerin ifadesinden de Kur'ân'ı anlamanın önemi ortaya çıkar. Kur'ân, Araplarca anlaşılması için Arapça indirilmiştir. Arapça olmasaydı Araplar, anlamayacakları için ona inanmazlardı. Âyetlerde Arapların, anlamadıkları için inanmamaları doğal görüldüğüne göre Kur'ân'a inanmak için onu anlamanın gereği ortaya çıkar. Arapça bilmeyenlerin, hiç anlamadan onun sözlerini tekrar edip durmaları, Kur'ân'ın ruhuna uygun değildir. Çünkü Kur'ân, okunup anlaşılmak için indirilmiştir. *"Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız"*[1]. Onun için her milletin, Allah kelâmının mânâsını kendi dilinde okuyup anlaması zarûrîdir. Nitekim En'âm Sûresinin 156-157 nci âyetlerinde bu husus daha açıklıkla belirtilmiştir: "(Biz bu Kur'ân'ı size indirdik ki): *Kitâp yalnız iki topluluğa* (yahudîlere, hıristiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik* (onların kitaplarını okuyamıyor, anlayamıyorduk) *demeyesiniz. Yahut: Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delîl, hidâyet ve rahmet geldi."*

Araplar veya Arapça bilenler Kur'ân'ı kendi asıl dilinde okurlar. Ama Arapça bilmeyenler Kur'ân'ın kendi dillerindeki çevirisini okumalıdırlar. Her milletin, Allah kelâmını, kendi anladığı dilde okuması ve kendi anladığı dilde ibâdet yapması en tabii hakkıdır. Âyetlerin ruhuna uygun olan da budur.

200-209 ncu âyetlerde Kur'ân'a inanmayanların basiretsiz davranışlarını kınarken Hz. Muhammed(s.a.v.)i de tesellî etmektedir. 200 ncü âyetteki "O" yani onu zamiri, inanmazlar fi'linin delâlet ettiği küfre de gidebilir, doğrudan doğruya Kur'ân'a da gidebilir. Birinci takdirde mânâ: *"İşte biz küfrü onların kalblerine öyle soktuk"*, ikinci takdirde mânâ: *"Biz Kur'ân'ı onların*

1. Yusuf Sûresi: 2.

kalblerine öyle soktuk. Kendi dilleriyle indirdik, mânâsını anladılar, fakat yine inanmadılar" şeklindedir. Önceki âyetlerde söz Kur'ân üzerinde olduğu için ikinci anlam, konuya daha uygundur. Allah onların yüreklerine Kur'ân'ı böyle sokmuştur. Bu, bir kınama ifadesidir. Yani o suçlular, Kur'ân'ı hiç düşünmeden, bir kanıta dayanmadan red ve inkâr ederler. Kur'ân'a karşı içlerinde bir sevgi, bir tarafsız düşünce belirmez. Daha doğrusu çevrelerinin ve bâtıl düşüncelerinin etkisiyle peşin fikirle Kur'ân'ı reddederler. Ansızın gelecek azâbı görünceye dek inkârlarını sürdürürler. Ama azâb geldiği zaman da *"Acaba bize bir süre, bir şans daha verilmez mi?"* demeğe başlarlar.

Daha sonra inkârcıların, Allah'ın azâbını çabuk istedikleri, o azâb geldiği zaman da dünyâ varlıklarının kendilerini kurtaramayacağı vurgulanıyor. Sonunda da Allah'ın, uyarıcı göndermeden hiçbir kenti helâk etmediği, ve zulmedici olmadığı belirtiliyor. Eğer Allah bir kente hiç uyarıcı göndermeden halkını helâk etse insanlara zulmetmiş olur. Oysa Allah, hâşâ zâlim değildir. Hiç kimseyi haksız yere cezalandırmaz.

Bu âyetler, İslâma düşman olan Kureyş liderlerinin, bir süre sonra çetin bir azâba çarpılacaklarını îmâ etmektedir. Gerçekten Allah'ın azâbiyle alay edenler, Bedir'de müslümanların kılıçları altında can verip gitmişlerdir.

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ
عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾

210- O**(Kur'â)*****nı şeytânlar indirmedi. 211- Bu, onlara yaraşmaz ve zâten yapamazlar da. 212- Çünkü onlar*** (meleklerin sözlerini) ***işitmekten uzaklaştırılmışlardır.***

Tefsîr:

210-212: Araplar, cin şeytanlarının, büyücülere, kâhinlere, şâirlere ilham verdiğine; gökten haberler çalıp onlara duyurduklarına inanırlardı. Kur'ân'ın da cinler tarafından Hz. Muhammed'e telkin edildiğini sanıyor ve bundan dolayı Hz. Muhammed'e kâh şâir, kâh kâhin, kâh büyücü, kâh büyülenmiş, kâh cinlenmiş gibi sıfatlar yakıştırıyorlardı. Çünkü onlara göre bunların hepsi, cinlerin ilişki kurduğu, fikir verdiği kimselerdi.

İşte 210-212 nci âyetlerde Kur'ân'ı cin şeytânlarının indirmediği, zâten onların bunu yapamayacakları, onların yüce sözleri duyamayacak ve söyleye-

meyecekleri vurgulanıyor.

Evet 193 ncü âyetin bildirdiği gibi Kur'ân, bir soyut rûh tarafından indirilmiştir. Fakat bu ruh, insanlara kötü düşünceler telkin eden habîs bir cin şeytanı değil, "Güvenilir bir Rûh"tur. Onun vahyettiği sözler, insanlara ışık tutan gerçeklerdir. Habîs bir ruhun, bir şeytânın söyleyebileceği sözler değildir. Çünkü şeytânın telkini kandırmadan, kötü yollara teşvikten ibarettir. Şeytânın karakteri saptırmak, yanıltmak, insanları birbirine düşürmektir. Onlar kötülüğe sürerler, iyilik telkin etmezler, hattâ edemezler. Bu, onların tabiatlerine aykırıdır. Oysa Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen sözlerde hep iyilikler, yüce değerler aşılanmaktadır. Bunlar ancak yüce ruhun, âlemlerin Rabbinden alıp indirdiği yüce hikmetlerdir.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّب۪ينَ ﴿٢١٣﴾ وَاَنْذِرْ عَش۪يرَتَكَ الْاَقْرَب۪ينَ
﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّ۪ي بَر۪يٓءٌ مِمَّا
تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذ۪ي يَرٰيكَ ح۪ينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِد۪ينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٢٠﴾

213- Allah ile beraber başka bir tanrı çağırma, sonra azâbedilenlerden olursun. 214- En yakın akrabânı uyar. 215- Ve sana uyan mü'minlere kanadını indir. 216- Şâyet sana karşı gelirlerse: "Ben sizin yaptıklarınızdan uzağım" de. 217- Üstün ve esirgeyen(Allah)*a tevekkül et. 218- O seni görür: Namaza durduğun zaman, 219- Ve secde edenler arasında* (rükû ve secde) *hareketini yaparken. 220- Çünkü O, işitendir, bilendir.*

Tefsîr:

213-220: Önceki âyetlerde yüce Allah, Kur'ân'ın, "Güvenilir Rûh tarafından indirilmiş bir Allah sözü olduğunu" bildirdikten sonra bu âyetlerde de Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben: Allah'tan başka bir tanrıya yalvarmamasını, aksi takdirde azâba çarpılacağını, yakın akrabasını uyarmasını, kendisine uyan mü'minlere karşı alçakgönüllü, hoşgörülü olmasını, kendisine karşı gelenlerin yaptıkları işlerden uzak olduğunu onlara söylemesini, tek başına ve sec-

deye kapanan öteki mü'minlerle beraber ibâdet ederken dâima kendisini gören Allah'a dayanmasını, O'nun her şeyi işitip bildiğini buyurmaktadır.

216 ncı âyetteki "عَصَوْكَ" fi'linin zamîri, yakın akrabâya da, mü'minlere de gidebilir. Ancak yakın akrabâya gitmesi daha uygun olur. Çünkü özellikle o güç şartlar içinde kendisine inanmış olanların ona isyân etmeleri, uzak bir ihtimâldir. İsyân, uyarılıp da kabul etmeyen akrabâsından olur ve öyle olmuştur.

Âyet, kendisine karşı gelen akrabâsının yaptıklarından uzak olmayı emrettiğine göre akrabâsı da olsa mü'minin, din düşmanlariyle ilişkisini kesmekte, âile asabiyyetine, kabile ve ırkçılığa şiddetli bir darbe vurmakta, onun yerine İslâm kardeşliğini getirmektedir. Mücâdele Sûresinin 22 nci, Mümtehine Sûresinin 1-3 ncü, Tevbe Sûresinin 23-24 ncü, Hucurât Sûresinin onuncu âyetleri, İslâm kardeşliğini; âilecilik, kabilecilik, ırkçılık kavramlarının üstüne çıkarmaktadır.

"En yakın akrabânı uyar" âyeti indikten sonra Peyğamber (s.a.v.) Safâ tepesine çıktı, en yakınlarından başlayarak akarabâsını oraya çağırdı:

— Size şu vâdîde bir düşmân atlı bölüğü var, size saldıracak desem, inanır mısınız? dedi.

— Evet, dediler.

— Öyle ise, ben sizi önünüzde bulunan şiddetli bir azâba karşı uyarıyorum, dedi.

Ebu Leheb:

— Yuh sana, sen bizi bunun için mi çağırdın? dedi.

Bu konudaki rivayetler değişiktir. Bu rivayetlerden birine göre de Peyğamber (s.a.v.), akrabâsını yemeğe çağırmış, kendisine kimin yardım edeceğini sormuş, orada henüz bir çocuk olan Alî'den başka Peyğamber'in bu sözüne cevap veren olmamış.

— Ben sana yardım ederim, diyen Alî'ye, Peyğamber (s.a.v.):

— İşte bu benim kardeşimdir, vasîmdir, aranızda benim halîfemdir, onu dinleyin ve ona itâat edin, demiş [1].

Bu rivâyetin bir şiî uydurması olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Peyğamber'in henüz Mekke'de, kendisine inanmayan kimselere Alî'yi halîfe, vasî tayin etmesi ma'kul bir şey değildir.

Muhakkak olan şey, Peyğamber(s.a.v.)in, bu âyetin emrine uyarak, akra-

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/352-353, Câmi'u'l-beyân: 19/122.

bâsını davet edip onlara peyğamberlik görevini anlatmış olmasıdır. Maalesef akrabâsının çoğu, Mekke devrinin ortalarına kadar onu kabul etmemiştir. Hattâ içlerinde akrabâlık dolayısiyle ona yardım etmiş olmasına rağmen Mekke devri boyunca ve Medine devrinin de bir kısmına kadar ona inanmayan akrabâsı olmuştur. Amcası Ebutâlib inanmamıştı, amcası Abbâs, amcası oğlu 'Akîl ve başka amcası oğulları Kureyşin safları arasında ona karşı Bedir'de savaşmışlardı. Amcası Ebûleheb ise ona hiç yardım etmediği gibi onun en yaman düşmanı olmuştur.

Belki de onların bu tutumu, Mekke'de Hak da'vetinin ağır gitmesine neden olmuştur. Akrabâsının inanmadığını görenler, eğer Muhammed doğru söylese, önce akrabâsı ona inanırdı diye düşünmüş olabilirler.

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾
يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴿٢٢٤﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ
﴿٢٢٦﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا
مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

221- Şeytânların kime ineceğini size haber vereyim mi? 222- Onlar, her günahkâr yalancıya inerler. 223- (O yalancılar şeytânlara) *kulak verirler, çokları da yalan söylerler. 224- Şâirlere gelince, onlara da azgınlar uyarlar. 225- Görmüyor musun onları, her vâdide şaşkın şaşkın dolaşırlar. 226- Ve onlar yapmayacakları şeyleri söylerler. 227- Ancak inananlar, iyi işler yapanlar, Allah'ı çok ananlar ve kendilerine zulmedildikten sonra* (rakiplerine) *üstün gelmeğe çalışanlar böyle değildir. Zulmedenler, yakında nasıl bir devrime uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir.*

Tefsîr:

221-223: Önceki âyetlerde Kur'ân'ı cin şeytanlarının indirmediği, zâten

onların böyle bir şey yapamayacakları, böyle yüce sözleri duymaktan menedildikleri bildirilmişti. Bu âyetlerde de şeytânların ancak iftirâcı, yalancı, günahkâr kimselere ineceği; böyle kimselerin, o şeytânların sözlerini, vesveselerini dinledikleri; çoklarının da yalan söyledikleri; kendi sözlerini cinnin vahyi olarak gösterdikleri belirtiliyor. Yâhut " يلقون "nin fâili şeytânlar olabilir. O zaman mânâ şöyle olur: Şeytanlar mele-i a'lâ'ya (melekler topluluğuna) kulak kabartırlar, bazı sözler kaparlar. Bu kaptıklarını insan dostlarına vahyederler. Fakat çokları da yalan söylerler. Duyduklarına kendi sözlerini katıp insanları kandırırlar.

Hz. Âişe'nin rivayetine göre bazı kimselere, Peyğamber(s.a.v.)e kâhinlerden sormuşlar, şöyle buyurmuş: "Onlar bir şey değildir." "Ama ey Allah'ın elçisi, demişler, onlar bir şey söylüyorlar, dedikleri çıkıyor?" Peyğamber (s.a.v.): *"O söz doğrudur. Cinnî o sözü kapar, tavuğun ötmesi gibi insan dostunun kulağına onu öter. Fakat şeytanlar duydukları gerçek söze yüzden fazla da yalan katarak söylerler"* [1].

Başka bir hadîs de şöyledir: *"Allah gökte bir işe karar verirse O'nun kararına itâatle melekler, yalçın kaya üzerindeki zincir* (sesi) *gibi kanatlarını çırparlar. Yüreklerinden korku gidince: 'Rabbiniz ne dedi?' derler. 'Gerçeği söyledi, O yücedir, uludur' derler. Onların sözlerini, kulak hırsızı* (cinnî) *işitir. Kulak hırsızları da şöyle birbirleri üzerine binmiştir —hadîsi anlatan Süfyân, bu sırada parmaklarını birbirine geçirmiştir—. Her duyan, sözü kendi altındakine ulaştırır. Nihayet söz düşe düşe büyücünün, ya da kâhinin diline düşer. Kâh kulak hırsızı, duyduğu sözü, henüz atmazdan kıvılcıma yakalanır. Kâh da kıvılcım yetişmeden sözü atar. Ama duyduğuna yüz tâne de yalan katar. Sonra: 'Falan falan gün, size şöyle şöyle demedi mi?' denilir. Kulak hırsızının gökten işit*(ip kâhinin kulağına at)*tığı söz doğru çıkar,* (kattığı yalanlar değil)*"* [2].

Şeytânların telkin altında tuttuğu kimseler, günahkâr, yalancı insanlardır, onların sözlerinin çoğu yalandır. Oysa Hz. Muhammed (s.a.v.)in kendisi en yüksek ahlâkın zirvesinde bulunduğu gibi sözleri de tamamen hikmettir. Sözlerinde ne abartma, ne de yalana rastlanır. Her kelimesi gerçektir. Hâşâ, şeytanların onunla bir ilişkisi yoktur. Eğer onun sözleri de şeytânın telkinlerinden ibâret olsaydı onlar da kâhinlerin, şâirlerin, büyücülerin sözleri gibi yalanla, abartmalarla dolu olurdu.

1. Buhârî, Tıb: 46, Edeb: 117, Tevhîd: 57; Müslim, Selâm: 123; İbn Hanbel, Musned: 6/87; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/354.
2. Buhârî, Tevhîd: 32, Tefsîr, Sûre: 15, 34; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 34; İbn Mâce, Mukaddime: 13.

224-227: Zamanın, cinlerle bağlantılı olduklarına inanılan şâirlerinin durumunu, onların sözlerinin yalan ve abartmalarla dolu olduğunu belirtmek üzere bu âyetlerde, kendilerine ancak azgınların tâbi olduğu şâirlerin, her vâdide dolaştıkları ve yapmayacakları şeyleri söyledikleri belirtiliyor. Ancak inanıp iyi işler yapan, Allah'ı çok anan, uğradıkları haksızlığa cevap veren mü'min şâirlere, saldırılara cevap verme hakkı tanınıyor. Çünkü inanıp iyi işler yapan şâir, düşüncesine doğan, gerçeğe uygun şeyleri söyler. İnsanlarda olmayan sıfatları onlara yakıştırmaz. Her vâdide şaşkın şaşkın dolaşmaz. Sözlerini abartmaz, yapmayacağını söylemez.

Zâten şi'ri kötü yapan, böyle şiir zarureti adı altında her vadide dolaşmak, olmayan şeyleri söylemek, bir gerçeğe bin yalan katmaktır. Şi'ri abartmalardan, gerçek dışı şeylerden ayıkladıktan sonra şiirde bir sakınca yoktur. Bilâkis hikmetli şiir, bir ilhâm esintisidir. İnsan düşüncesi üzerinde etkilidir. Peyğamber (s.a.v.): *"Şi'rin bir kısmı hikmettir"* sözüyle gerçeğe dayalı şiirleri övmüştür.

Burada Âkif'in, Köse İmam'ın ağzından söylediği sözler ne güzel düşmektedir:

— Yâ siyâsî mi nesin? Kendine bir meslek ayır!
— Şâirim. — Olmaz olaydın: O ne yüzler karası!
Bence dünyâdaki işsizlerin en maskarası.
— Affedersin onu! — İmkânı yok etmem, ne demek!
Şi're meslek diye oğlum, verilir miydi emek?
Âh vaktiyle gelip bir danışsaydın Kösene,
Senin olmuştu bugün belki o kırk altı sene.
— Ama pek hırpaladın şi'ri... — Evet hırpaladım;
Çünkü merkep değilim, ben de mürekkeb yaladım.
Ben de târih okudum; âlemi az çok bilirim.
"Şuarâ" dendi mi birden bire oynar sinirim.
İyi gün dostu herîfler, ne yardakçı gürûh,
O ne müstekreh adamlar! Hani bakmak mekrûh.
Dalkavukluktaki idmanları sermayeleri...
Onlar azdırdı evet, başlıca pes-pâyeleri,
Bu sıkılmazlara "medhet" diye mangır sunarak,
Ne erâzil adam olmuş, oku târihi de bak!
Edebiyyâta edepsizliği onlar soktu;
Yoksa dîn nâmına ahlâka taarruz yoktu.
Sürdüler Türke "Tasavvuf" diye olgun şırayı;
Muttasıl şimdi "hakikat" kusuyor Sıdkı Dayı!

Bu cihân boş, yalnız bir rakı hak, bir de şarâb;
Kıble: tezgâh başı, meyhaneci oğlan mihrâb.
Git o "Dîvân" mı, ne karnağrısıdır, aç da onu,
Kokla bir kerre, kokar mis gibi "Sandıkburnu" [1]!
Beni söyletme neler var daha! — Tekmilleyiver!..
Sade pek sövme ki, Peyğamberimiz şi'ri sever.
— Vâkıa "inne mineşşi'ri..." büyük bir nimet;
Dikkat etsen: Yine sevdikleri lâkin, hikmet.
Ben ki Attâr ile Sa'dî'yi okur, hem severim;
Başka vâdîleri tutmuşlara ancak söverim.
Hem senin şi're müdâfî' çıkışın mânâsız:
Sana şâir diyen, oğlum, seni gördüm yalnız! [2].

Âyetin sonunda kâfirler tehdidediliyor, yakında nasıl bir devrime uğrayıp devrilecekleri kendilerine ihtâr ediliyor.

Son dört âyetin Medine'de indiği rivâyet edilirse de yalnız son âyet Medine devrinin damgasını taşımaktadır. Diğerlerinin tamamen Mekke devri üslûbunu taşıdığı açıktır. Bunların da, Peyğamber'in şâir, Kur'ân'ın cin indirmesi olmadığını vurgulamak üzre önceki ayetlerle aynı zaman ve şartlar içinde indiği anlaşılmaktadır. Ancak son âyet Medine'de inmiş, şiirle ilgili olduğu için şi'ri kötüleyen âyetlerin sonuna konmuştur ki, şi'rin tamamının değil, ancak yalan ve iftirâ üzerine kurulu olanlarının kötü olduğu; gerçeklere dayalı şiirde bir sakınca bulunmadığı anlaşılsın.

Bu son âyetin, Hassân ibn Ŝâbit, 'Abdullâh ibn Ravâha, Kâ'b ibn Mâlik (Allah onlardan razı olsun) hakkında indiği rivayet edilir [3]. Bunlar, yukarıda şâirleri kötüleyen âyetler karşısında kendi durumlarının ne olacağını sormuşlar, Peyğamber (s.a.v.) de: *"Ancak inanıp iyi işler yapanlar müstesnâdır..."* âyetini okumuş, *"İşte onlar sizlersiniz"* buyurmuş.

Hz. Peyğamber'in, Hassân ibn Ŝâbit ve Kâ'b ibn Mâlik'e: *"Kureyş'i hicvediniz, çünkü sizin hicviniz, onları ok yağmuruna tutmaktan daha etkilidir"* [4], Hassân ibn Ŝâbit'e: *"Söyle, Ruhu'l-Kudüs seninle beraberdir", yahut: "Ruhu'l-Kudüs sana yardım edecektir"* dediği rivayet edilir [5].

1. Yenikapı'daki tarihî meyhanelerin olduğu yer.
2. Safahât, s. 368-369, İnkılâb ve Aka Kitâbevleri neşri, İstanbul, 1982.
3. Taberî; İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/355.
4. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe: 157.
5. Buhârî, Bed'ul-halk: 6; Meğâzî: 30, Edeb: 91: Müslim, Fedâilu's-Sahâbe: 153; İbn Hanbel, Musned: 4/286, 298, 299, 301, 302.

Son âyetin, zikredilen Medine'li şâirler hakkında indiği rivayetine karşı çıkan bazı kimseler de: "Sûre Mekkî'dir, bu âyetler de Mekke'de inmiştir. Bu güvenilmez mürsel rivayetlere dayanarak nasıl bu âyetin Ensâr şâirleri hakkında indiği iddiâ edilir?" [1] demişlerdir ki bu görüşe de hak vermemek mümkün değildir. Çünkü son âyet de başında bulunan istisnâ edâtiyle kendinden önceki âyetlere bağlıdır. Öyle ise onun da önceki âyetler gibi Mekke'de inmiş olması gerekir.

Âyette zâlimler şiddetle uyarılmaktadır. Bir hadîse göre zulüm, kıyâmette zulümât (karanlıklar) haline gelir: *"Zulümden sakınınız, çünkü zulüm, kıyâmet günü karanlıklar haline döner"* [2].

Hz. Âişe (r.a.) babasının, dünyâdan ayrılırken şu iki satırlık vasiyyeti yazdığını rivayet etmiştir: "Rahman ve Rahîm Allah'ın Adıyle. Bu, Ebû Kuhâfe oğlu Ebubekir'in, dünyâdan ayrılırken yaptığı vasiyyetidir. Dünyâdan ayrılış sırasında kâfir inanır, fâcir günâhına son verir, yalancı doğru söyler. İşte bu dehşetli anda Ebubekir'in vasiyyeti şudur: Ben sizin üzerinize Ömer ibn el-Hattâb'ı halîfe seçtim. Eğer adâlet yaparsa, benim kendisinden umduğum da budur. Ve eğer zulmederse ben gizliyi bilmem. Zâlimler nasıl bir sonuca uğrayacaklarını bileceklerdir" [3].

Şuarâ Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Kâinâtın Rabbi olan Allah'tan başka tanrı yoktur (24, 28). Mülkün sâhibi O'dur. Çeşit çeşit, renk renk güzel bitkiler, ağaçlar, Allah'ın birliğini ve âhiretin varlığını kanıtlar (7-8).

2- Allah dilerse şartları değiştirir, azîzi zelîl, zelîli azîz eder. Kralı tahtından indirir, ordularını bozar, ülkesini düşmanın eline verir. Nitekim azmış olan Fir'avn'ı ve ordularını bozmuş, ülkelerini İsrail oğullarının egemenliğine vermişti: *"Böylece biz onları bahçelerden, çeşmelerden çıkardık. Hazînelerden ve güzel yerlerden* (çıkardık). *Böylece, bunları İsrâiloğullarına mîras yaptık"* (57-59).

3- İşitmeyen, bir yarar ve zarar veremeyen şeyler tanrı olamaz. Âlemlerin Rabbinden başka tapılacak varlık yoktur (72-73, 77).

4- Yaratıp, yaşama yolunu, doğru yolu gösteren, yediren içiren, hastaya şifâ veren, öldüren, yaşatan, cezâ gününde günâhları bağışlayan Allah'tan başka tanrı yoktur. Bu işleri yapamayan âciz varlıklara tanrı diye tapmak aptallıktır.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/355.
2. Müslim, Birr: 56, 57; Dârimî, Siyer: 72; İbn Hanbel, Musned: 2/92, 106, 136, 137, 156, 159.
3. İbn Kesîr, Tefsîr, 3/356.

Böyle söyleyen İbrâhîm Aleyhisselâm, daha sonra Cenâbı Hak'tan, kendisine hüküm vermesini, kendisini sâlihler arasına katmasını, kendisinin sonra gelecek kuşaklar arasında doğrulukla anılmasını, kendisini cennete koymasını, sapık olan babasını da bağışlamasını, kıyâmet gününde kendisini perişan etmemesini dilemiştir (83-87).

5- Allah'tan başkasına yalvaran, azâba uğrar (213).

6- İnanmayanların yaptıkları kötü işlerden uzak durmalı, her hali gören Allah'a ibâdet ve secde edip O'na dayanmalıdır (216-220).

B- Peyğamberlik İle İlgili Prensipler:

7- Hz. Muhammed (selâm ona), kavminin inanmamasına son derece üzülmektedir (3). Onun üzülmesine gerek yoktur. Çünkü kendisinin görevi teblîğdir, insanları zorla imana sokmak değil.

8- Allah dilese, inanmayanların istedikleri mu'cizeleri yaratır ama bu, onların yararına olmaz. Zira mu'cizeyi gördükleri zaman inanmazlarsa derhal azâba uğrarlar. Çünkü Allah, mu'cizeleri korkutmak için yaratır. Önceki milletler, hep gördükleri mu'cizelerin akabinde helâk olmuşlardır. Oysa Cenabı Hak bunların imanının korkuya değil, düşünceye dayanmasını dilemiştir.

9- İnsanlar, gelen her yeni uyarıya, her yeniliğe karşı koyma eğilimindedirler. Her yeni uyarıyı (düşünce ve mesajı) duyunca onunla alay etmişler, yalanlamışlardır: *''Rahmân'dan onlara hiçbir yeni uyarı gelmez ki, mutlaka ondan yüz çevirici olmasınlar''* (5), *''Kendilerine Rablerinden gelen her yeni uyarıyı mutlaka eğlenerek dinlerler. Kalbleri eğlencede*(alay etmede)*dir''* (Enbiyâ Sûresi: 2-3).

Ama bir süre sonra o yeni mesaj yerleşir, alay edenler silinip giderler. Bu yeni Kur'ân mesajını yalanlayanlar da öncekilerin sonucuna uğrayacaklardır: *''Allah dilediğini mahveder,* (batıl düşünceleri siler), *dilediğini bırakır (gerçek düşünceyi sağlamlaştırır). Ana kitâp, O'nun katındadır''* (Ra'd Sûresi: 39), *''Allah batılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir''* (Şûrâ Sûresi: 24), *''Biz hakkı bâtılın üstüne atarız da o, onun beynini parçalar, derhal* (bâtılın) *canı çıkar''* (Enbiyâ Sûresi: 18).

10- Çok güçlü ve çok merhametli olan Allah, kullarına acıdığından dolayı peyğamberler gönderip onları sapıklıktan doğru yola iletmek istemiştir (9, 68, 104, 122, 140, 175, 191).

11- Allah, peyğamber olarak görevlendirdiği kullarıyle beraberdir. Dûalarını işitir, yardımıyle onları destekler (16).

12- Fir'avn'ın evinde yetişmiş olan Mûsâ, Mısırlı ile kavga eden İsrail oğluna yardım edip Mısırlıyı öldürmüştür. Bu da peyğamberlerin ma'sumlu

ğunun, hiç günâh işlemeyecekleri anlamına gelmediğini gösterir. Zaten Hz. Mûsâ'nın kendi ağzından, Mısırlılara karşı bir günâh işlediği ifade edilmiştir: *"Benim üzerimde, onlara karşı işlediğim bir günâh da var; onların beni öldürmelerinden korkuyorum"* (14), *"Ben onlardan bir kişi öldürmüştüm, beni öldüreceklerinden korkuyorum"* (Kasas Sûresi: 33).

Ancak Hz. Mûsâ, bu cinâyeti, peyğamber olmazdan önce işlemiştir: *"Onu yaptığım zaman sapıklardandım"* (20). Hz. Mûsâ, bu sözü, kendisine vaktiyle işlediği cinâyeti hatırlatan Fir'avn'a karşı kendisini savunmak için söylemiştir. Demek ki peyğamberlerin ma'sumluğu, peyğamberlikten sonra başlar. Ma'sumluk, korunmuş olmak, Allah tarafından korunmak demektir. Kanâatimize göre bu ma'sumluk, onların teblîğ görevi ile ilgilidir. Onlara gelen vahyler, şeytân müdâhelesinden korunur ve onlar aldıkları vahyleri, aynen insanlara duyururlar. Allah onları korur, tebliğlerine engel olmak isteyenlere fırsat vermez.

13- Hz. Mûsâ, kendisinin bir zaman sapık olduğunu söylemektedir (20). Aynı şey, Hz. Peyğamber'in, peyğamberlikten önceki hayâtı hakkında da zikredilmiştir: *"Rabbin seni sapık bulup doğru yola iletmedi mi?"* (Duhâ Sûresi: 7). Demek ki peyğamberler de, peyğamber olmazdan önce öteki insanlar gibi toplumun geleneksel dinine tabi olmuşlar, bu yüzden o zamanki hayatları sapıklıkla nitelendirilmiştir: *"Sen, kitâp nedir, îmân nedir, bilmezdin"* (Şûrâ Sûresi: 52).

14- Peyğamberler, güvenilir insanlardır. Yalan söylemezler, kimseyi aldatmazlar. Hak'tan aldıkları vahyleri aynen duyururlar (107, 125, 143, 162, 178).

15- Da'vetleri karşılığında insanlardan bir ücret istemezler, bir çıkar beklemezler. Sırf Hak rızâsı için da'vet ederler (109, 127, 145, 164, 180).

16- Peyğambere ilk uyanlar, ezilen zayıf tabakadır. Zenginler ona uymaz, tersine onun da'vetini engellemeğe çalışırlar: *"İşte böyle, senden önce de hangi ülkeye uyarıcı gönderdiysek, mutlaka onun varlıklıları: 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de izlerine uyarız' dediler"* (Zuhruf Sûresi: 23).

İnkılapçı da'veti, zengin tabaka engellemeğe çalışır. Çünkü onlar, zayıf insanları emirleri altında çalıştırmakta, mevcut statüden yarar sağlamaktadırlar. Şimdi emrederken emir altına girmek istemezler. Peyğambere tâbi olmakla çıkarlarının elden gideceğini düşünürler. Peyğambere tâbi olan yoksul, zayıf kişilerle birlikte bulunmak istemezler. Bundan dolayı kendileri peyğamberin yanına geldikleri zaman onların kovulmasını isterler (111-114). Nûh kavminin zenginleri böyle yaptığı gibi, Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavminin zenginleri de böyle yapmış, kendileri geldiğinde yoksulların kovulmasını istemişlerdir: Hûd Sûresinin 27-30 ncu âyetlerinde Nûh kavminin zenginlerinin,

yoksul, zayıf insanları küçümsedikleri, Nûh'tan onları yanından kovmasını istedikleri anlatılmaktadır:

"Kavminden ileri gelen inkârcı grup dedi ki: 'Biz, seni de bizim gibi insan görüyoruz ve sana, bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz'. Dedi ki: 'Ey kavmim, bakın ya ben Rabbimden bir delîl üzerinde isem ve (O), *kendi katından bana bir rahmet vermiş de, o* (rahmet) *sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise? Şimdi siz onu istemezken, biz sizi o*(Tanrı rahmeti)*ne zorla mı sokacağız? Ey kavmim, buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum, benim ücretim Allah'a âittir. Ve ben,* (sizin hor gördüğünüz) *inananları kovacak değilim. Çünkü onlar, Rablerinin huzûruna gideceklerdir. Fakat ben sizi, câhillik eden bir kavim görüyorum. Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunur? Düşünmüyor musunuz'?"* (Nûh Sûresi: 27-30).

Hz. Peyğamber(s.a.v.)e de, zengin, kendini beğenmiş insanların sözüne uyarak yoksul, zayıf insanları yanından kovmaması emredilmiştir: *"Rablerinin huzuruna toplanacaklarına inanıp bu durumdan korkanları onunla uyar ki; kendilerinin, O'ndan başka ne dostları, ne de destekçileri yoktur.* (Böyle uyar!) *belki korunurlar. Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları kovma. Onların hesâbından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki onları kovup da zâlimlerden olasın!"* (En'âm Sûresi: 51-52).

17- Yüce Allah, sonunda peyğamberleri ve küçümsenen,horlanan mü-minleri galip getirir, böbürlenenleri helâk eder (116-120).

18- Her peyğamberin kavmi gibi, 'Âd kavmi de, kardeşleri Hûd'u engellemeğe çalışmışlar, okuduğu âyetlere "eskilerin masalları" demişler, âhireti yalanlamışlar ve sonunda helâk olup gitmişlerdir.

19- Semûd kavmi de peyğamber Sâlih'in öğütlerini dinlememişler, mallarına, mülklerine güvenmişler, mu'cize deveyi kesmişler, bardağı taşıran son damla olan bu davranışlarıyle helâk olup gitmişlerdir.

20- Allah'ın bir peyğamberi veya velîsiyle mücâdeleye kalkmak, ebedî husrâna götürür.

21- Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın emriyle, Güvenilir Rûh tarafından Arap diliyle Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. O, cin-şeytân indirmesi değildir. Şeytânlar böyle bir şey yapamazlar. Çünkü yüce melekler topluluğundan uzaklaştırılmış olan şeytânlar o yüce âlemden söz çalamazlar (192-195, 210-212).

22- Şeytânlar ancak yalancı kâhinlere ve şâirlere telkinler yaparlar. Şeytan telkinlerine kulak veren kâhinlerin çoğu yalancıdır.

23- Kur'ân'ın içeriği, önceki İlâhî Kitâplarda da vardır. Bundan dolayı İsrâil oğulları âlimleri, Kur'ân'da anlatılan kıssa ve prensiplerin, kendi Kitaplarına uygun düştüğünü bilirler. Bu da Kur'ân'ın vahy olduğunu kanıtlar. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.), okuma bilmediği gibi yabancı dil de bilmezdi. O Kitâpların muhtevâsını tahsil etmemişti. İbrânî diliyle Hz. Musâ'ya verilmiş olan o Kitâbın içeriği, fasîh bir Arapça ve muciz bir üslûb ile Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir (196-197).

24- Gelenekleriyle ve kıskançlıklarıyle şartlanmış olanlar, Kur'ân'a inanma eğilimi duymazlar, tersine onu inkâr ederler. Onlara bu düşünce hoş gelir. Ama ansızın gelecek azâbı görünce pişman olurlar. Fakat bu pişmanlık kendilerine bir yarar sağlamaz (199-207).

25- Şâirler olayları abartırlar, yapmayacakları şeyleri söylerler, her vâdide dolaşırlar. Bunlar şirk ehli şâirlerdir.

26- Ama Şâirlerin hepsi böyle değildir. İnanıp güzel işler yapan, Allah'ı anan, haksız saldırılara cevap verenler iyi karakterli insanlardır. Şiir kötü değildir. Sağlam karakterli şâirlerden dökülen şiirlerde hikmet vardır. Kur'ân, imanlı, doğru sözlü şâirleri över (224-227).

27- Allah, elçi gönderip uyarmadan bir kenti helâk etmez. Çünkü uyarmadan helâk etmek zulümdür. Allah, hâşâ zâlim değildir (208-209).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

28- Âhirette mal ve evlâd fayda vermez. Sadece temiz yürekli insanlar mutluluğa ererler (89).

29- Şirk suçunu işlemiş olanlar, âhirette cehennemi karşılarında görünce boş şeylere tapmış olduklarını, Allah'ın ortağı bulunmadığını anlarlar. Doğru inanmak için bir daha dünyâya döndürülmeyi temennî ederler ama bu mümkün değildir (90-102).

D- Genel Prensipler:

30- Bir milleti köle yaptıktan sonra içlerinden sadece birine veya birkaç kişiye iyilik etmek, fazla bir değer taşımaz.

31- Allah isterse zorbaları, kendi yetiştirdikleri insanlar vasıtasiyle devirir. Nasıl ki Mûsâ, evinde yetiştiği Fir'avn'ı devirmişti. Çavuşesku'nun, kendi zamanında yetişenler tarafından nasıl devrilip kurşuna dizildiğini gördük.

32- Halk üzerine hakimiyyet kuran nice zorba, halkın körü körüne itâat za'fından yararlanarak kendilerini tanrı yerine koymuşlar, hattâ kendilerinin tanrı olduğuna inanmışlar, kendilerini tanrı tanımayanları hapsetmişler, baskı ve işkence ile ezmişlerdir (29).

Bu, yalnız Fir'avn zamanına mahsus değildir. Bugün dahi kendisini

tanrılaştıran çok yönetici, lider ve şeyh vardır. Bunlar kendilerine tanrı adı vermezler ama, tâbi'leri tarafından tanrı muâmelesi görür ve bunu benimserler, devamını isterler. Öyle kimseler vardır ki sözleri, Tanrı sözünden üstün tutulur. Tanrı'nın Kitâbı bırakılır da onun yazdıkları, tekrar tekrar okunur ve bu işin Tanrı için yapıldığı söylenir. Allah için şeyhin kitâbını ellerinden ve dillerinden düşürmeyenler, Allah'ın Kitâbını ellerine alıp da yarım saat olsun, anlamını düşünerek okumazlar. Ne büyük gaflettir bu!...

33- Büyü vardır ama çoğu, göz boyamadır: *"Büyülerinden ötürü onların ipleri ve sopaları kendisine, gerçekten koşuyor gibi görünüyor"* (Tâhâ Sûresi: 66) âyetinden, büyücülerin iplerinin ve sopalarının gerçekte yürümediği, fakat yürür gösterildiği anlaşılır. Yani bu büyü, bir göz aldatmacasıdır. Büyünün çeşitleri hakkında Bakara Sûresi 102 nci âyetin tefsîrine bakınız (1/207-209).

34- İnsaflı insan, gerçeği görünce kabul eder, inatlaşmaz. Nitekim Mûsâ'nın mu'cizesini gören büyücüler, onun peyğamber olduğunu anlamış ve Fir'avn'ın ağır işkence ve ölüm tehdidlerine rağmen Mûsâ'nın peyğamberliğine inanmışlardır (46-49).

35- Gerçek îmân sâhibi, âhiret sevâp ve nimetini, dünyânın rahat ve izzetine tercîh eder. Gerektiğinde îmânı uğrunda canını fedâ etmekten çekinmez. Çünkü dünyâ nimetinin geçici, âhiret ödülünün ebedî olduğunu bilir. Elbette ebedî nimet, geçici rahata tercîh edilir (49-51).

36- Düşmanı küçümsemek doğru değildir. Fir'avn, küçümsediği İsrailoğullarına, Allah'ın takdiriyle yenik düşmüştür (54-66).

37- Savaşta üstünlük, kuru kalabalık ile değil, yürekten birbirine bağlı, inançlı, yetişmiş bir ordu ile kazanılır. Nice az topluluk, inançsız ve bilinçsiz kuru kalabalıkları dağıtmıştır: *"Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir"* (Bakara Sûresi: 249).

Cenâbı Hak, yirmi kişilik bir mü'minler topluluğunun, kendilerinin on katı kâfir bir kuvveti yeneceğini bildirirken sebebini de kâfirlerin, anlamaz, bilinçsiz bir topluluk olduklarına bağlamaktadır. Demek ki savaşta galibiyyetin sırrı önce îmân, bilinç, dayanışma ve savaş tekniğini bilmektir.

38- Dîn, geleneğe değil, vahye dayanmalıdır. Ataların gelenekleri aklen vahye aykırı ise ona uymak vebâldir. Atadan kalma, şirke bulanmış din yolu bâtıldır. Derhal onları bırakıp tevhîd dinine dönmek gerekir: *"Hayır ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük,* (onun için biz de böyle yapıyoruz), *dediler. 'Şimdi gördünüz mü, neye tapıyorsunuz?' dedi. 'Siz, ve eski atalarınız?' "* (74-75).

39- En güzel duâ, 83-87 nci âyetlerde anılan Hz. İbrâhîm'in duâsıdır. Allah'tan hüküm (hükümdarlık, hikmet), hayr ile yâd edilme, cennet ve saâdet istenmelidir.

40- Hz. İbrâhîm, sapık babasının da bağışlanmasını dilemiştir. Çünkü o, babasına, kendisi için duâ edip mağfiret dileyeceğini söylemişti: *"Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana çok lutufkârdır"* (Meryem Sûresi: 47). İşte verdiği bu sözü tutmak için babasının bağışlanmasını dilemiştir. Ayrıca babasına duyduğu sevgi ve saygı da onu, babası için mağfiret dilemeğe sevk etmiştir. Herhalde İbrâhîm'in babasının, şirki dışında, iyi meziyetleri de vardı kı İbrâhîm ona böyle duâ etmiştir.

Maamâfîh bu, ona mahsustur. Ondan başka birinin, cehennemlik olduğu belli olan kimseler için mağfiret dilemelerine müsâade edilmemiştir: *"Akrabâ bile olsalar, cehennemin halkı oldukları belli olduktan sonra* (Allah'a) *ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peyğamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. İbrâhîm'in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi..."* (Tevbe Sûresi: 113-114), *"İbrâhîm'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için* (uyulacak) *bir örnek vardır* (onların davranışları size örnektir).... *Yalnız İbrâhîm'in, babasına 'Senin için mağfiret dileyeceğim, fakat Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden savmağa gücüm yetmez!' sözü size örnek değildir"* (Mümtehine Sûresi: 4).

Herhalde İbrâhîm Aleyhisselâm, babasına mağfiret dilerken, onun bir gün inanacağını umuyordu. Yoksa cehennemlik olduğu kesinleşen kimse için böyle duâ etmezdi. Çünkü bu duânın hiçbir yararı olmayacağını bilirdi. Ancak bir insanın kesinlikle cehennem halkı olduğu, yalnız vahy ile veya keşfen bilinir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. İbrâhîm'e, babasının âkıbeti hakkında bir vahy veya keşif hasıl olmamıştır. Bundan dolayı da babasının sonucunun güzellikle kapanmasını Allah'tan dilemiştir. Hâtime'yi yani son demi, kişinin hangi hal ile Allah'a gideceğini Allah'tan başka kimse bilmez. Cenâbı Hak Elçisine, müşriklere şöyle demesini buyurmuştur: *"Rabbiniz, sizi daha iyi bilir. Dilerse size acır, dilerse size azâbeder..."* (İsrâ Sûresi: 55). Müşriklere hitâbeden âyette Allah'ın azâbından önce rahmetinin anılması, rahmetinin azâbından önce ve çok olduğunu belirtir. Allah'ın üzerine hiçbir şey vâcib değildir. Allah, şirki affetmeyeceğini söylemiştir ama dilerse müşriki dahi son anda imâna sevk edip rahmetine sokar. Hâtime'yi kendisinden başka kimse bilmez.

41- Cinsel ilişkinin asıl amacı çocuktur. Bundan dolayı kadınla erkeğin, nikâh ile birleşmeleri istenmiştir. Erkeğin erkek ile cinsel ilişkide bulunması, yaratılış amacına aykırıdır, sapıklıktır. Bu eylemi yapan Lût kavmi cezalandırıldığı gibi her kavim de mazîdeki örnekleri gibi cezalandırılır. Bugün bu fâhişe eylem, Aids mikrobu ile cezalandırılmaktadır. Dünyâda alabildiğine

cinsel serbestlik içine giren din tanımaz insanlar, milyonlarca insanın bu onulmaz hastalığa yakalandığını görünce tekrar dinlerin emrettiği biçimde evlenmeğe rağbet etmeğe başlamışlardır.

42- Doğru ölçüp tartmak, ticarete hile karıştırmamak, halkın malını hile ile çalmamak, toplum düzenini bozmamak, Allah'tan korkmak gerekir (181-184). Peyğamberler insanlara doğruluğu, güvenilirliği öğütlemişlerdir. Doğruluk, İlâhî dinerin temel prensiplerindendir.

43- Önce yakın akrabâ ve çevreyi uyarmak gerekir (214).

44- İnananlara karşı alçak gönüllü olmalıdır (215).

45- Şeyh Tantâvi, kötü ruhların, kötü huylardan arınmış sâlih insanları etkilemeyeceğini anlatmak üzre ''Kitâbu'l-ervâh: Rûhlar Kitâbı''nın 109, 121 ve 124. sayfalarından alıntılar yapmaktadır. Bu Kitapta anlatıldığına göre:

Spiritüalist bilginler, ruhlara sormuşlar:

— Neden bazı sâlih medyumlar, iyi ruhlarla konuşamıyorlar?

Şu cevâbı almışlar:

Bu, onların işlediği bir suçun cezası olabilir. Belki de görünen faziletlerinin altında böbürlenme, kendini beğenmişlik gibi kötü sıfatlar gizlidir. Yeryüzünde tam kâmil yoktur. Kemâl içte olur. İnsan, ancak iyi ruhlara yaklaşarak kötü ruhların etkilerinden kurtulabilir.

— Kötü ruhları kovmanın bir yolu var mıdır?

— Evet, kötü ruhları kovmanın en güzel yöntemi, kötülükten kaçınmak, iyi işler yapmak, hatâları, kusurları düzeltmeğe. eksiklikleri tamamlamağa çalışmak suretiyle iyi ruhlara yaklaşmaktır. Böylece kötü ruhlar sizden kaçar.

— Ama çok iyi kimse var ki iyi haliyle beraber yine kötü ruhlar onları rahatsız eder.

— Onlar gerçekten iyi iseler bu, onlar için bir deneyim ve iyiliğe teşvik olur. Fakat görünür fazilete aldanmayın. Fazilet başka şey, faziletten söz etmek başka şeydir.

— Hangi medyum, kâmil olduğunu iddiâ edebilir?

— Kâmil mi? Ne yazık ki sizin dünyanızda tam kemâl yoktur. Olsaydı, orada tutuklu kalmazdınız. Kâmil medyum çok azdır. Eksik ruhlar, kâmil medyumu aldatmak için ona yaklaşmağa cesaret edemezler. Sâlih ruhların ülfet ettiği sâlih insan, kötü ruhların aldatmasına pek az düşer.

— Yüce ruhların öğretileriyle sapıklıktan kurtulmamızın temel şartı nedir?

— İyilik yapmak, kibri gönülden söküp atmak, bencillikten uzaklaşmak.

Bir soru üzerine ruhtan şu cevap geliyor:

— Nûr arayan herkes aydınlanır. Ayınlanmak isteyen, karanlıktan kaçsın. Çünkü karanlık, kalbin necâsetidir. Yüce ruhlar, kibrin, tamahın, sevgi yetersizliğinin kirlettiği kalb ile ülfet etmezler. Aydınlanmak isteyen, alçak gönüllü olmalıdır. Alçakgönüllülükle yüce ruhları kendine çekebilir.

— Rûh, bilgi sahibi de olsa, kendi düşünce ve vehimlerinin etkisinde bulunabilir. Bu dünyâda son derece kibirli, kıskanç, mutaassıb insanlar vardır. Dünyâ hayatında bu eksikliklerden ayrılmayan o kimseler, bedenden ayrıldıktan sonra da o sıfatlar tarafından kuşatılmış olurlar. Tıpkı havanın cismi sarması gibi o kötü sıfatlar da ölümden sonra ruhu sararlar. İnsan için bu kötü sıfatlar, kötü ruhların etkisinden daha zararlıdır.

Şeyh Tantâvî, bu alıntılardan sonra şöyle diyor:

"Ey akıllı kişi, o Kitâbı oku da, benim buraya naklettiğim ve edemediğim sözlerin, âyetin tefsîrine nasıl uygun düştüğünü gör. Bu bilgilerin ışığı altında *"Onlar yüce topluluğun sözlerini duymaktan uzaklaştırılmışlardır"* âyetinin mânâsı ne güzel ortaya çıkıyor! Evet onlar, yüce ruhların sözlerini duyamazlar. Çünkü onun nefisleri, kötü sıfatlardan temizlenmemiştir. *"Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma!"* Çünkü tevhîd yalnız Allah'a kulluk ve güzel eylemlerle O'na yaklaşmağa çalışmak, insan ruhunu meleklere yaklaştırır. Ama Allah'a ortak koşarsan, aşağıya düşersin. *"Azâbedilenlerden olursun!"*

İnsanları uyarıp doğruya yöneltmek, şeytanların tabiatına aykırıdır. Şeytanlar, insanları hep iyiliğe sevk eder türden olduğuna göre bunlar şeytan sözü olamaz. Çünkü şeytân, tabiatına aykırı sözler söyleyemez. Şeytanların telkini altında olanlar, kendileri gibi yalancı tabiatlı kâhinler ve benzerleridir. Onlar habis ruhlara güvenir, onlardan aldıkları zanları, düşünce ve hayalleri abartarak çevrelerine yayarlar.

Kâhinler ve şimdi Avrupa'da ve dünyânın birçok yerinde ruh çağıran bazı kişiler, eksik ruhlardan duydukları sözleri doğru sanırlar. Oysa olgunlaşmamış ruhların bilgileri, sezgi ve tahmine dayanır. Bu sözlerin bir ksmı doğru olsa da çoğu yalandır. İşte kâhinler ve riyâzetle meşgul olanlar, (şimdi ruh çağıranların da büyük bir kısmı), kendi huy ve karakterlerindeki eksik ruhlarla ilişki kurarlar. Onlardan aldıkları sözlere, kendi tahminlerini ve zanlarını da katarak yayarlar.

Hasılı gerek berzah âleminde, gerekse bedensel dünyâda eksik ruhlar, bir parça ğayb bilgisine sahibolabilirler ama elde ettikleri bilgi tam doğru değil, kendi düşünce ve tahminleriyle karışık olur. Fakat olgunlaşmış yüce ruhlar öyle değildir. Gerek beden içinde olsun, gerek bedenden ayrılmış bulunsun yüce ruh, insanlara yararlı ve doğru olandan başka bir bilgiye ve söze değer vermez. O ruha yalan bilgi gelmez. Çünkü yüce Allah, onunla beraber ve onun destekçisidir" (el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân, 13/109-112).

ŞU'ARÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	طسم	Tâ'nın imâlesiyle:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
	طسم	Tâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	طسم (طا سين ميم)	Sîn'in nûnunu izhâr ile:	Hamza.
	طسم (طا سين مّيم)	Nûn'un mîme idğâmiyle:	Ötekiler.
	بَاخِعٌ نَفْسَكَ	(باخع) tenvinli, nefs mansûb:	Çoğunluk.
	بَاخِعُ نَفْسِكَ	İzâfetle, nefs mecrûr:	Katâde ve Zeyd ibn 'Alî [1].
4	إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ	İkisinde de nûn ile:	Çoğunluk.
	إِنْ يَشَأْ يُنَزِّلْ	İkisinde de yâ ile:	Bir rivâyette Ebû 'Amr.
	لَوْ شِئْنَا لأَنْزَلْنَا	Mazî, çoğul mütekellim kipiyle:	Bazı mushaflar [2].
4	فظَلَّتْ		Çoğunluk.
	فَتَظْلَلْ		İbn Mes'ûd, Talha.

1. el-Bahr: 7/5.
2. Aynı.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَتَظَلَّ		Übey, İbn Kays ve Ebû Recâ'.
	خَاضِعِينَ		Çoğunluk.
	خَاضِعَةً		İbn Mes'ûd, Übey ve başkaları [1].
6	كَذَّبُوا		Çoğunluk.
	كَذَّبُوا بِرُسُولِهِمْ لَمَّا جَاءَهُمْ		İbn Mes'ûd [2].
11	يَتَّقُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.
	تَتَّقُونَ	Hitâb tâsıyle:	Abdullâḥ ibn Müslim ibn Yesâr ve 'Ubeyd ibn 'Umeyr, Şakîk ve Hammâd İbn Seleme ve Ebû Kılâbe [3].
12	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	أَنْ يُكَذِّبُونِي	Yâ ile:	Ya'kub.
	أَنْ يُكَذِّبُونِ	Yâ'sız:	Ötekiler.
13	وَ يَضِيقَ صَدْرِي وَ لاَ يَنْطَلِقَ لِسَانِي	Kafların nasbıyle:	Ya'kub, Îsâ ibn Ömer ve Ebû Hayveh.
	وَ يَضِيقُ صَدْرِي وَ لاَ يَنْطَلِقُ لِسَانِي	Kafların ref'iyle:	Ötekiler.
	وَ يَضِيقُ لِذَلِكَ صَدْرِي		İbn Mes'ûd [4].

1. Mesâhif: 67, 151.
2. Mesâhif: 67.
3. Kurtubî: 13/92: el-Bahr: 7/7.
4. Mesâhif: 67.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
14	أَنْ يَقْتُلُونِى	Yâ ile:	Ya'kub.
	أَنْ يَقْتُلُونِ	Yâ'sız:	Ötekiler [1].
19	فَعْلَتَكَ	Fâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	فِعْلَتَكَ	Fâ'nın kesriyle:	Şa'bî [2].
20	إِذًا وَ . أَنَا		Çoğunluk.
	إِذ أَنَا		İbn Mes'ûd.
	مِنَ ٱلضَّالِّينَ		Çoğunluk.
	من الْجَاهِلِينَ		İbn Mes'ûd mushafı ve İbn 'Abbâs. [3].
22	تَمُنُّهَا		Çoğunluk.
	لا تَمُنُّهَا		Übey [4].
24	رَبُّ		Çoğunluk.
	رَبِّ		İbn Mes'ûd [5].
27	إِنَّ رَسُولَكُمُ ٱلَّذِى		Çoğunluk [6].
	إِنَّ ٱلرَّسُولَ الَّذِى		İbn Mes'ûd.
	أُرْسِلَ	Edilgen:	Çoğunluk.
	أَرْسَلَ	Etken:	Mücâhid ve Humeyd [7].
28	رَبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَ ٱلْمَغْرِبِ	İkisi de tekil:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 13/92; el-Bahr: 7/7; en-Neşr: 2/336.
2. Kurtubî: 13/94; el-Bahr: 7/8. Kurtubî, fâ'nın fethinin daha güzel olduğunu söylüyor.
3. Mesâhif: 67, 231, 367 Kurtubî: 13/95; el-Bahr: 7/11.
4. Mesâhif: 151.
5. Mesâhif: 67.
6. Mesâhif: 67.
7. Mesâhif: 68; el-Bahr: 7/13.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَبُّ ٱلْمَشَارِقِ وَ ٱلْمَغَارِبِ	İkisi de çoğul:	İbn Mes‘ûd, ashâbı ve A‘meş [1].
	إِنْ كُنْتُمْ		Çoğunluk.
	أَنْ كُنْتُمْ		İbn Mes‘ûd’un ashâbı [2].
29	لَئِنِ ٱتَّخَذْتَ	Zâli izhâr ile:	İbn Keŝîr, Hafs, Ruveys (çokluk rivâyete göre).
	لَئِنِ ٱتَّخَذْتَّ	Zâl’ın tâ’ya idğâmiyle:	Ötekiler ve başka rivâyete göre Ruveys [3].
36	أَرْجِئْهُ(و)	Hemze ile ve hâ’nın dammesini vâv gibi uzatma:	İbn Keŝîr, Hişâm.
	أَرْجِئْهُ	Hemze ve hafif damme ile:	Ebû ‘Amr.
	أَرْجِئْهِ	Hemze ve hâ’nın uzatmasız kesri ile:	İbn Zekvân.
	أَرْجِهِ	Hemzesiz, hâ’nın hafif kesriyle:	Kalûn.
	أَرْجِهِ(ى)	Hemzesiz, hâ’nın kesresini yâ’ya vardırma:	Verş, Kisâ’î.

1. el-Bahr: 7/13.
2. Mesâhif: 68.
3. en-Neşr: 2/15.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَرْجِهْ	Hâ'nın sükûnuyla, hemzesiz,	Âsım ve Hamza[1].
37	سَحَّار	Mübâlağa kipi:	Çoğunluk.
	سَاحِر	İsmi fâil vezni:	A'meş ve bir rivâyette Âsım[2].
39	وَ قِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ		Çoğunluk.
	وَ قَالَ ٱلنَّاسُ هَلْ أَنْتُمْ مُسْتَمِعُونَ		İbn Mes'ûd.
40	لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ ٱلسَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ		Çoğunluk.
	لَعَلَّنَا إِلَى ٱلسَّحَرَةِ إِنْ هُمْ يَغْلِبُونَ نَتَّبِعُ مِنْهُمُ ٱلْغَالِبِينَ		İbn Mes'ûd[3].
41	أَيِنَّ	İkinci hemzenin hemze ile yâ arasına teshîli:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ruveys.
	آيِنَّ	İki hemze arasını bir elif ile ayırma:	Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, Kalûn ve bir rivâyette Hişâm.
	أَئِنَّ	İki hemzenin telaffuzu ile:	Kûfeliler, İbn Âmir, Ravh[4].

1. Hepsi de yâ'sız ve vâv'sız sâkin hâ üzerinde vakfetmişlerdir (Tebsırah: 512; en-Neşr: 1/311-312).
2. el-Bahr: 7/15.
3. Mesâhif: 68.
4. en-Neşr: 1/370-371.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
42	نَعِمْ	Bulunduğu her yerde 'ayn'ın kesriyle:	Kisâ'î.
	نَعَمْ	'Ayn'ın fethiyle:	Ötekiler[1].
	إِذًا لَمِنَ		Çoğunluk.
	لَمِنَ	(izen)siz:	İbn Mes'ûd[2].
45	تَلْقَفُ	Bulunduğu her yerde sâkin lâm ile:	Hafs.
	تَلَقَّفُ	Meftûh lâm, şeddeli kaf ile:	Ötekiler.
	هِيَ تَّلَقَّفُ	Vasl halinde tâ'nın şeddesiyle:	Bezzî[3].
	تَلْقَمُ		Übey[4].
49	آمَنْتُمْ	Olumlu kip:	Hafs, Ruveys, Isbâhânî'nin Verş'ten rivâyeti.
	ءَاٰمَنْتُمْ	Soru ve ikinci hemzenin tahkiki ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr, Ravh.
	أَيَامَنْتُمْ	İstifhâm ve ikinci hemze'nin yâ ile hemze arasına teshîli:	Ötekiler[5].
51	أَنْ كُنَّا	Hemzenin fethiyle:	Çoğunluk.

1. en-Neşr: 2/269.
2. Mesâhif: 68.
3. en-Neşr: 2/271.
4. Burada ve En'âm: 117'de (Mesâhif: 151).
5. en-Neşr: 1/368-369.

Âyet No.	Kelime:	Kıraêt farkı:	Okuyanlar:
	إِنْ كُنَّا	Hemzenin kesriyle:	Ebân ibn Tağleb ve Ebû Mu'âz[1].
	أَنِ آسْرِ	Vasl halinde:	
52		Meksûr nûn ve vasl hemzesiyle (başlama meksûr hemze ile):	Nâfi', İbn Kesîr.
	أَنْ أَسْرِ	Meftûh kat' hemzesiyle:	Ötekiler.
	أَنْ سِرْ	(سار)den:	Muhammed ibn Semeyfa' el-Yemânî[2].
	بِعِبَادِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	بِعِبَادِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
56	حَاذِرُونَ	Hâ'dan sonra elif ile:	Kûfeliler, İbn Zekvân.
	حَذِرُونَ	Hâ'dan sonra elifsiz:	Ötekiler.
	حَادِرُونَ	Hâ'dan sonra elifli, fakat dâl ile:	İbn Mes'ûd, Ebû Abbâs ve Mehdevî'nin Ebû 'Ammâr'dan nakli[3].

1. el-Bahr: 7/16.
2. el-Bahr: 7/17.
3. Kurtubî: 13/101; el-Bahr: 7/18; Mesâhif: 68.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7,134	عِيُون	'Ayn'ın kesriyle:	İbn Keŝîr, Hamza, Kisâ'î, İbn Zekvân, Ebûbekr.
	عُيُون	'Ayn'ın dammıyle:	Ötekiler [1].
60	فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ	Birincisinde meftûh hemze, ikincisinde hafif meksûr şîn:	Çoğunluk.
	فَاتَّبَعُوهُمْ مُشَرِّقِينَ	Birincisi vasl hemzesiyle ittibâ'dan, ikincisinde meftûh şîn, şeddeli meksûr râ ile:	Hasan, 'Amr ibn Meymûn [2].
	تَرٰاءَ	Vasl halinde yalnız râ'nın imâlesiyle:	
	تَرٰاءَ	Vakf halinde hem hemzenin, hem de râ'nın imâlesiyle:	Hamza, Halef.
	تَرٰاءَ	Yalnız hemzenin imâlesiyle:	Kisâ'î, Verş [3].
61	لَمُدْرَكُونَ	İdrâk kökünden:	Çoğunluk.
	لَمُدَّرَكُونَ	Dâl'ın şeddesiyle iddirâk (iftiâl bâbı):	'Ubeyd ibn Umeyr, A'rec ve Zührî [4].

1. en-Neşr: 2/226.
2. Kurtubî: 13/106.
3. en-Neşr: 2/66.
4. Kurtubî: 13/106. Taberî'ye göre çoğunluğun kırâeti doğrudur: (19/79).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
[illegible]	مَعِىَ رَبِّى	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs.
	مَعِى رَبِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	سَيَهْدِينِى	Sonda yâ ile:	Ya'kub.
	سَيَهْدِينِ	Sonda yâ'sız:	Ötekiler [1].
63	فِرْقٍ		Çoğunluk.
	فَرِيقٍ		İbn Mes'ûd [2].
64	وَ أَزْلَفْنَا	Lâm'dan sonra fâ ile:	Çoğunluk.
	وَ أَزْلَقْنَا	Lâm'dan sonra kaf ile [3]:	Übeyy ibn Ka'b, İbn 'Abbâs ve Ebû Abdillâh ibn Hâris [4].
69	نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ	İki hemzenin tahkiki ile:	Caiz bir kırâettir.
	نَبَا ابْرَاهِيمَ	İki hemzenin tahfifi ile:	Caiz bir kırâettir.
	نَبَا إِبْرَاهِيمَ	Birincinin tahfifi, ikincinin tahkiki ile:	Kırâettir.
	نَبَأَ ابرَاهِيمَ	Birincinin tahkiki, ikincinin tahfifi ile:	Çoğunluk [5].
71	أَصْنَامًا		Çoğunluk.
	أَصْنَامًا هِىَ آلِهَةٌ لَنَا		İbn Mes'ûd [6].

1. en-Neşr: 2/336.
2. Mesâhif: 68.
3. Birincisi yaklaştırdık, ikincisi öldürdük anlamına gelir.
4. Kurtubî: 13/107; el-Bahr: 7/20; Mesâhif: 68, 151.
5. Kurtubî: 13/109.
6. Mesâhif: 68.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
72	هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
77	هَلْ يُسْمِعُونَكُمْ	Yâ'nın dammıyle ismâ' kökünden:	Katâde'den rivâyettir [1].
	لِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	لِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
78	يَهْدِينِى	Sonda yâ ile:	Ya'kub.
	يَهْدِينِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
79	وَ يَسْقِينِى	Sonda yâ ile:	Ya'kub.
	وَ يَسْقِينِ	Sonda yâ'sız:	Ötekiler.
80	يَشْفِينِى	Sonda yâ ile:	Ya'kub.
	يَشْفِينِ	Sonda yâ'sız:	Ötekiler.
81	وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِى	(يُحْيِينِى) sonda yâ ile:	Ya'kub.
	وَ الَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ	(يُحْيِينِ) sonda yâ'sız:	Ötekiler.
	وَإِذَا مِتُّ فَهُوَ يُحْيِينِ		İbn Mes'ûd ve Talha [2].
82	خَطِيئَتِى	Tekil:	Çoğunluk.
	خَطَايَاىَ	Çoğul:	Übey, Hasan ve İbn Ebî İshâk [3].
86	لِأَبِىَ إِنَّهُ كَانَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	لِأَبِى إِنَّهُ كَانَ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	لِأَبَوَىَّ إِنَّهُمَا كَانَا		Übey [4].

1. Kurtubî: 13/109; el-Bahr: 7/23; Mesâhif: 151.
2. Mesâhif: 68.
3. Kurtubî: 13/111; el-Bahr: 7/25.
4. Mesâhif: 151.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
90	وَ أُزْلِفَتْ		Çoğunluk.
	وَ أُزْلِقَتْ		İbn Mes'ûd, Übey ve Cahderî [1].
91	وَ بُرِّزَتِ ٱلْجَحِيمُ	Vâv ile:	Çoğunluk.
	فَبُرِّزَتِ ٱلْجَحِيمُ	Bâ ile:	A'meş [2].
108, 110, 126, 131, 144, 150, 179	وَ أَطِيعُونِى	Vasl ve vakf halinde sonda izâfet yâ'sıyle:	Ya'kub.
	وَ أَطِيعُونِ	İki halde de yâ'sız :	Çoğunluk [3].
109, 127, 145, 164, 180	إِنْ أَجْرِىَ إِلاَّ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Hafs.
	إِنْ أَجْرِى إِلاَّ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
111	وَ ٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ	Vasl hemzesiyle, ittibâ' kökünden mâzî:	Çoğunluk.
	وَ أَتْبَاعُكَ ٱلْأَرْذَلُونَ	Kat' hemzesiyle, tâbi'in çoğulu:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Dahhâk ve Ya'kub el-Hadramî [4].
113	لَوْ تَشْعُرُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Çoğunluk.
	لَوْ يَشْعُرُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	İbn Ebî Ableh, Muhammed ibn Semeyfa' [5].

1. Mesâhif: 68, 151.
2. Ebû Hayyân: "Mushaf vâv ile yazılmış olmasaydı, bu kırâet daha güzel idi" demiştir (el-Bahr: 7/27).
3. en-Neşr: 2/336.
4. Kurtubî: 13/119; en-Neşr: 2/335; Mesâhif: 68, 203.
5. Kurtubî: 13/121; el-Bahr: 7/31.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
117	كَذَّبُونِى	Sonda yâ ile:	Ya'kub.
	كَذَّبُونِ	Sonda yâ'sız:	Ötekiler.
118	مَعِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs , Verş.
	مَعِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
128	رِيعٍ	Râ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
	رَيْعٍ	Râ'nın fethiyle:	İbrâhîm ibn Ebî Ableh [1].
129	لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ	Tâ'nın fethi, lâm'ın dammıyle etken:	Çoğunluk.
	لَعَلَّكُمْ تُخْلَدُونَ	Tâ'nın dammı, lâm'ın fethiyle, edilgen:	Katâde.
	لَعَلَّكُمْ تُخَلَّدُونَ	Tahlîd kökünden edilgen:	Übeyy, Katâde ve 'Alkame.
	كَىْ تَخْلُدُوا جَبَّارِينَ		İbn Mes'ûd [2].
132	جَبَّارِينَ	Bâ'nın imâlesiyle:	Kisâ'î.
	جَبَّارِينَ	İmâlesiz, fetihle:	Ötekiler.
135	إِنِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	أَ وَعَظْتَ		Çoğunluk.
	أَ وَعَظتَّ	İdğâm ile:	Übey [3].

1. el-Bahr: 7/32.
2. Mesâhif: 68, 151; Kurtubî: 13/124; el-Bahr: 7/32.
3. Mesâhif: 151.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
137	خَلْقُ ٱلْأَوَّلِين	Hâ'nın fethi, lâm'ın sükûnuyla:	Ebû Ca'fer, İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	خُلْقُ ٱلْأَوَّلِين	Hâ'nın damını, lâm'ın sükûnuyla [1]:	İbn Mes'ûd [2], Ebû Kılâbe'den rivâyet.
	خُلُقُ ٱلْأَوَّلِين	Hâ ve lâm'ın dammıyle:	Çoğunluk.
149	وَ تَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ		Çoğunluk.
	وَ تَنْقبُونَ فِى ٱلْجِبَالِ		Übey [3].
	فارِهِينَ	Fâ'dan sonra elif ile:	Kûfeliler ve İbn 'Âmir.
	فَرِهِينَ	Fâ'dan sonra elifsiz:	Ötekiler.
	مُتَفَرِّهِينَ	Teferrüh kökünden ismi fâil:	Mücâhid [4].
155	شُرْبٌ..شُرْب	Şîn'lerin dammıyle:	Übey ve İbn Ebî 'Ableh.
	شِرْبٌ..شِرْب	Şîn'lerin kesriyle:	Çoğunluk [5].
166	خَلَقَ		Çoğunluk.
	أَصْلَحَ		İbn Mes'ûd [6].

1. Huluk'un hafifletilmişi.
2. İbn Mes'ûd'un " اختلاق " okuduğu da rivâyet edilmiştir (Mesâhif: 68).
3. Mesâhif: 151.
4. el-Bahr: 7/35.
5. Mesâhif: 151; el-Bahr: 7/35.
6. Mesâhif: 68. Bazılarına göre İbn Mesnûd (ما خلق الله لكم) yahut (ما أصلح آلله) okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
170	فَنَجَّيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ		Çoğunluk.
	وَ وَاعَدْنَا أَنْ نُؤْتِيَهُ أَهْلَهُ		İbn Mes'ûd [1].
176	أَصْحَابُ لَيْكَةَ	Meftûh lâm ile, elifsiz, hemzesiz:	Nâfi', İbn Keŝîr,
		(Vasl halinde te'nis tâ'sının fethiyle):	İbn 'Âmir. Mushaflarda böyledir.
	أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ	Vasl elifi, lam'ın sükûnu, sonra meftûh hemze ve te'nîs tâ'sı ile:	Ötekiler [2].
182	بِالْقِسْطَاسِ	Kaf'ın kesriyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.
	بِالْقُسْطَاسِ	Kaf'ın dammıyle:	Ötekiler.
184	وَ الْجِبِلَّةَ	Cîm'in ve lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	وَ الْجُبُلَّةَ	Cîm'in ve lâm'ın dammıyle:	Bir rivâyette Hasan [3].

1. Mesâhif: 68.
2. Ebû Ubeyd şöyle demiş: "Bir tefsîrde " ليكة "nin, bir kentin, " الأيكة "nin de bütün ülkenin adı olduğunu gördük. Mekke ve Bekke gibi. İmam Mushaf olan Osman Mushafında bu kelimenin, Hicr ve Kaf Sûrelerinde " الأيكة ": Şu'arâ' ve Sâd sûrelerinde " ليكة " şeklinde yazıldığını gördüm. Bundan sonra vilâyetlerin mushafları tek imlâda birleşmiştir". Müberrid, İbn Kuteybe, Zeccâc, Ebû 'Alî el-Fârisî, Nehhâs ve sonra da Zemahşerî, birinci kırâeti eleştirmiş, bunun kari'lerini vehm ile suçlayarak demişlerdir ki: Onları bu okumaya yönelten şey; bu iki yerde bu kelimenin, hemzenin harekesini kendinden önceki lam'a nakledip hemzeyi (yazıdan değil), lafızdan düşürenin okumasına göre yazılmış olmasıdır. Bunu görenler lam'ın, kelimenin kendi yapısından olduğunu sanarak yâ'yı fetha ile okumuşlardır" (el-Bahr: 7/37).
3. Câmi'u'l-beyân: 19/108; Kurtubî: 13/136.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلْجُبْلَة	Cîm'in dammı, bâ'nın sükûnuyla:	Sülemî [1].
187	كِسَفًا	Sîn'in fethiyle:	Hafs.
	كِسْفًا	Sîn'in sükûnuyla:	Ötekiler.
188	رَبِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	رَبِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
193	نَزَّلَ بِهِ ٱلرُّوحَ ٱلأَمِينَ	Tenzîl kökünden mâzî, er-Rûh mansûb:	Ya'kub, İbn 'Âmir, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلأَمِينُ	Nüzûl kökünden mâzî, Rûh merfû':	Ötekiler.
197	أَوَلَمْ تَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ	Te'nîs için tâ ile, âyet merfû':	İbn 'Âmir.
	أَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً	Müzekker kipi ile; âyet mansûb:	Ötekiler.
	أَوَ لَيْسَ لَهُمْ آية		Übey [2].
	أَنْ يَعْلَمَهُ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	أَنْ تَعْلَمَهُ	Tâ ile:	Âsım el-Cahderî [3].
198	الأَعْجَمِيِّينَ	Birincisi şeddeli iki yâ ile:	Hasan.
	الأَعْجَمِينَ	Tek sâkin yâ ile:	Çoğunluk [4].

1. el-Bahr: 7/38.
2. Mesâhif: 152.
3-4 Kurtubî: 13/139.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
202	فَتَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ	Fiil tâ ile, ism ğayn'ın fethiyle:	Hasan [1].
	فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ	Fiil yâ ile, müzekker, ism, ğayn'ın sükûnuyla:	Çoğunluk [2].
	فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً يَرَوْهُ وَ هُمْ عَامِلُونَ	Yahut (يَرَوْنَهُ):	Übey [3].
205	أَفَرَأَيْتَ		Çoğunluk.
	أَفَرَأَيْتَكَ		İbn Mes'ûd [4].
207	يُمَتَّعُونَ	Temtî' kökünden edilgen:	Çoğunluk.
	يُمْتَعُونَ	Metâ', ya da imtâ' kökünden edilgen:	Bir kırâettir [5].
210	الشَّيَاطِينُ	Yâ nûn ile:	Çoğunluk.
	الشَّيَاطُونَ	Vâv nûn ile:	Hasan, A'meş ve İbn Semeyfâ' [6].
	وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ. فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ...		Çoğunluk.
	وَ هُمْ أَهْلُ بَيْتِكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ . فَإِنْ عَصَوْكَ وَ رَهْطَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ فَقُلْ...		Hz. 'Alî'ye atfedilen bir kırâet [7].

1. (فَتَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً): Kıyâmet onlara ansızın gelir, demektir.
2. el-Bahr: 7/42.
3. Mesâhif: 152.
4. Mesâhif: 68.
5. el-Bahr: 7/44.
6. Ebû Hâtim bu kırâeti reddederek: ''Bu onun kendi yanılgısıdır, ya da hatâ ile ona nisbet edilmiştir'' demiştir. Nehhâs: ''Bu, bütün gramercilere göre yanlıştır''. Mehdevî: ''Bu Arapçada caiz değildir'', Ferrâ: ''Şeyh yanılmış, şeytân kelimesinin, (المسلمون، المسلمين) gibi olduğunu sanmıştır'' demişlerdir. (el-Bahr: 7/46; Ma'âni'l-Kur'ân: 2/285). Bu ağır eleştiriler, imamların, bu tür kırâetlerin Hz. Peyğamber'den değil; kari'lerin ictihâdından kaynaklandığı görüşünde olduklarını kanıtlar. Aksi takdirde Peyğamber'in herhangi bir kırâetini ''hâtâ'' diye nitelendirmek veya onu eleştirmek, bir müslümanın haddi değildir.
7. Mesâhif: 189.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
217	فَتَوَكَّلْ	Fâ ile:	Übey, Nâfi', İbn 'Âmir, Medine ve Şam mushafları böyledir.
	وَ تَوَكَّلْ	Vâv ile:	Ötekiler ve mushafları.
219	وَ تَقَلُّبَكَ	(تَقَلَّبَ)nin masdarı:	Çoğunluk.
	وَ يُقَلِّبُكَ	Taklîb kökünden, (يراك)ye atıf ve yâ ile:	Cenâh ibn Hubeyş [1].
221	تَنْزِلُ...تَنْزِلُ	Nüzûl kökünden müennes muzârî':	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	تَنَزَّلُ...تَنَزَّلُ	Tenezzül kökünden, tâ'sı atılmış muzâri':	Ötekiler [2].
224	وَ ٱلشُّعَرَاءُ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	وَ ٱلشُّعَرَاءَ	İştiğâl üzre mansûb:	Îsâ [3].

1. Mesâhif: 152; el-Bahr: 7/47. Ebû Hayyân, Tefsîrinde bu fi'li tâ ile müennes kipinde yazmış ise de muhakkak ki bu bir matbaa hatâsıdır; fi'lin, fâili Allah Zü'l-Celâl olduğuna göre müzekker olması gerekir.
2. Mesâhif: 69, 152; en-Neşr: 2/218.
3. Mesâhif: 152; el-Bahr: 7/48.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَتْبَعُهُمْ	Tâ'nın sükûnu, bâ'nın fethiyle:	Übey, Nâfi', Şeybe, Hasan, Sülemî.
	يَتَّبِعْهُمْ	Şeddeli tâ'nın fethi, bâ'nın kesri, fi'lin de cezmiyle:	Ötekiler [1].
227	مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا		Çoğunluk.
	بِمِثْلِ مَا ظُلِمُوا فَإِلَيْكَ بِهِمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ	Parantez içindeki cümlenin ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
	أَىَّ مُنْفَلَتٍ يَنْفَلِتُونَ	Fâ ve tâ ile infilât kökünden:	Übey, İbn Abbâs, Mu'âz, Cahderî ve İbn Erkam'ın Hasan'dan rivâyeti [3].
	أَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ	Kaf ve bâ ile inkılâb kökünden:	Çoğunluk [4].

1. Kurtubî: 13/152.
2. Mesâhif: 69. Bir rivâyete göre de İbn Mes'ûd " فَإِلَيْكَ بِهِمْ أَجْرُهُمْ بِمَا صَبَرُوا " şeklinde okumuştur.
3. Anlamı: Zulmedenler, Allah'ın azâbından kaçıp kurtulacaklarını umarlar. Fakat pek yakında bileceklerdir ki Allah'ın azâbından kurtuluş yoktur.
4. el-Bahr: 7/49.

27/48 NEML SÛRESİ

18 nci âyetinde Hz. Süleyman'ın ordusuna yol veren ''neml: karınca''dan söz edildiği için bu adı almış olan sûrede inkârcıların bazı tutumları, âhiret ve cezâyı inkâr etmeleri kınanır ve ibret için bazı Peyğamber kıssaları anlatılır. Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı ve Sebâ Melikesi Belkis ile olan öyküsü, sûrede büyük bir yer tutar. Allah'ın birliği, büyüklüğü, rahmetinin genişliği hakkında kanıtlar getirilir.

Mekke devrinin ortalarında ve Şu'arâ Sûresinden sonra inmiş olan sûrede Peyğamber(s.a.v.)in bir davet safhası da anlatılmaktadır. 93 âyettir. Resmî sıralamada 27 nci, iniş sırasına göre 48 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ
﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذ۪ينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٥﴾ وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى
الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ عَل۪يمٍ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Tâ sîn. Şunlar Kur'ân'ın

ve apaçık bir Kitâbın âyetleridir. 2- İnananlara yol gösterici ve müjdedir. 3- Onlar ki namazı kılarlar, zekâtı verirler ve âhirete de kesin olarak inanırlar. 4- Âhirete inanmayanların işlerini kendilerine süslemişizdir, onlar körü körüne bocalarlar. 5- Onlar öyle kimselerdir ki en kötü azâb kendilerinindir ve onlar âhirette de en çok ziyâna uğrayanlardır. 6- (Ey Muhammed) *sana bu Kur'ân, hüküm ve hikmet sâhibi, bilen* (Allah) *katından verilmektedir.*

Tefsîr:

1-3: Bağımsız harflerle başlayan sûrede bu harflerin ardından inen vahyin, Kur'ân'ın ve apaçık Kitâbın âyetleri olup bu Kitâbın, inananlar için yol gösterici ve müjdeci olduğu vurgulanıyor. Kur'ân, okunan şey, Kitâb da bu okunanların yazılmış halidir.

Gerçi müfessirler hem Kur'ân'ın, hem de Kitâb'ın, Hz. Muhammed'e inen Kitâb'ın ismi olduğunu söylüyorlar ama bizim kanâatimize göre Kur'ân ile Hz. Muhammed'e gelen vahiyler: "Apaçık Kitâb" ile de Kur'ân'dan önce inmiş olan "Kutsal Kitâb" kasdedilmiştir. Nitekim Ra'd Sûresinin ilk âyetinde Mücâhid bu noktaya dikkati çekmişti. Ra'd Sûresinde önce Kutsal Kitâba sonra Hz. Muhammed'e gelen âyetlere işaret edilmiş iken, burada önce Hz. Muhammed'e indirilene, sonra Kutsal Kitâba işâret edilmekte: "Bunlar Kur'ân'ın ve apaçık bir Kitâb'ın âyetleridir" denmektedir. Ra'd Sûresinde ise: *"Bunlar o Kitâb'ın ve sana indirilenin âyetleridir"* denmişti. Arada sadece takdîm ve tehîr farkı ile aynı anlamı veren bu iki âyet, Kur'ân'ın da, Kutsal Kitâb'ın da aynı şeyleri anlattığına, her ikisinin getirdiği dinin ruhunun bir olduğuna işâret etmektedir: "إن هذه أمتكم أمة واحدة وأنا ربكم فاعبدون: *Bu sizin dininiz bir tek dindir"* (veya toplumunuz bir tek toplumdur) ***Ben de Rabbinizim. Bana kulluk edin"***[1], ***"Onun söyledikleri evvelkilerin Kitâplarında da vardır"***[2]. Kur'ân'ın ve Kutsal Kitâbın aynı kaynaktan gelip aynı hükümleri içermesinden dolayı, İmamı A'zam Ebû Hanîfe, Kur'ân âyetlerine uygun düşen İbrânice Tevrât âyetlerini okuyup namaz kılmanın caiz olduğunu söylemiştir[3].

Üçüncü âyette de inananların vasıfları anlatılıyor: Onların, namazlarını kılan, zekâtlarını veren, âhirete de kesinlikle inanan kimseler oldukları belirtiliyor.

Mekke devrinin ortalarında inmiş olan bu sûrede mü'minler, namazlarını kılan, zekâtlarını veren, âhirete de inanan kimseler olarak nitelendirildik-

1. Enbiyâ Sûresi: 92, Mü'minûn Sûresi: 52.
2. Şu'ârâ Sûresi: 196; Necm: 36-37; A'lâ: 18-19.
3. Serahsî, el-Mebsût, 1/234.

lerine göre bundan mü'minlerin, Mekke devrinin tâ ilk zamanlarında namazlarını kılıp zekâtlarını verdikleri anlaşılır. Kâfirler ise âhirete inanmayan kimseler olarak vasfediliyor. Namaz kılmaz, zekât vermez insanlar olarak gösterilmiyorlar. Demek ki mü'minlerle kâfirler arasında en belirgin özellik, kâfirlerin Allah'a ortak koşmaları ve âhireti inkâr etmeleriydi. Yoksa: *"Onların Beyt* (Ka'be) *yanındaki namazları da ıslık çalmadan, el çırpmadan başka bir şey değildi"* [1], *"Şu namaz kılanların vay haline ki namazlarından yanılmaktadırlar* (namaza önem vermemekte, düzenli, huzurlu kılmamaktadırlar). *İnsanlara gösteriş* (için) *ibadet yaparlar"* [2] âyetlerinden açıkça anlaşıldığı gibi eski Araplarda namaz ibâdeti vardı. Ancak onların namazı düzenli değildi. Namazı kâh kılarlar, kâh kılmazlardı. Bu husus, Mâûn Sûresinin 4 ncü âyetinden anlaşıldığı gibi: *"Mü'minler, namazlarını korurlar* (vakitlerinde, sürekli kılarlar)*"* [3], *"Onlar namazlarına devam ederler"* [4] âyetlerinden de anlaşılır. Bu âyetler, mü'minlerin, müşrikler gibi namazlarını aksatmayıp sürekli kıldıklarını, ötekilerin ise akıllarına geldiği zaman bunu yaptıklarını gösterir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlere: *"Ey inananlar, rükû' ediniz, secde ediniz!"* emirleri de Araplar arasında rükû'lu ve secdeli namazın gelenek olduğunu gösterir. Çünkü öyle olmasa, rükû' ve secdenin ne olduğu, dinleyenlere izah edilirdi. Onlara hiçbir açıklama yapmadan doğrudan *"Rükû' ve secde ediniz"* denmesi, muhatapların rükû' ve secdeyi bildiklerini kanıtlar. Hasılı birçok âyetten Araplar arasında namazın bilindiğini ve kılındığını anlıyoruz. Ancak onlar, namazlarını düzenli kılmıyor, aksatıyorlardı. Bu ibâdetleri de ruhsuz, gösterişten ibâret bir şekil halini almıştı. Huzur ve huşu'dan yoksundu. Onun için yine birçok âyette mü'minlerin huzur ve huşû' ile namaz kıldıkları belirtiliyor; huzursuz, gösteriş için ibâdet eden müşrikler kınanıyor.

Mekke'de inen bu sûrede ve başka yerlerde mü'minler, zekâtlarını veren insanlar olarak vasfedildiğine göre Araplar arasında zekât adıyle bir sadakanın bulunduğu da anlaşılır. Ancak herhalde bunun belirli bir sınırı yoktu. Medine devrinde zekât, belirli ölçülere bağlanmıştır. Hac ise Arap Yarımadası sakinlerinden çoğunun bilip uyguladığı bir ibâdet idi.

Peki ama müşrik Araplara böyle namaz, zekât, hac gibi ibâdetler nereden geçmişti? Bilindiği gibi Kureyş kabilesi, Hz. İbrâhîm soyundan geldiklerine inanırlardı. Onlara göre bu ibâdetler, İbrâhîm dininden kalma ibâdetlerdi. Onlar, İbrâhîm dininden kaldığına inandıkları bu ibâdetleri uyguluyorlar,

1. Enfâl Sûresi: 35.
2. Mâûn Sûresi: 4-6.
3. Mü'minûn Sûresi: 9, Meâric Sûresi: 34.
4. Meâric Sûresi: 23.

fakat dinin en önemli temeli olan âhiret inancını kabul etmiyorlardı. Onlara göre ölüm ile iş biterdi. Ruhların tekrar cesede girip insanların dirilmesi, hesap ve ceza görmesi diye bir şey olamazdı. Bundan dolayı onlar, Hz. Peygamber'den âhiret ve cezâ, mükâfât sözlerini duyunca buna şiddetle karşı koydular. *"Âhirete inanmayanların kalbleri, inkârcıdır, onlar büyüklük taslarlar"*[1], *"Âhirete inanmayanlar yoldan sapıyorlar"*[2].

4-5 nci âyetlerde âhirete inanmayanların tutumları tasvir ediliyor: Allah onların yaptıkları işleri kendilerine süslü göstermiştir. Kendilerine hoş, câzip görünen işler içerisinde körü körüne yuvarlanıp gidenler, bir gün dünyâda en kötü azâba çarpılacakları gibi âhirette de en büyük kayba uğrayacaklardır. Bu gerçekler belirtildikten sonra:

6 ncı âyette de Kur'ân'ın, Hz. Muhammed'e, hakîm (yani hüküm ve hikmet sâhibi) herşeyi bilen Allah tarafından verildiği buyurulmaktadır. Allah'ın, amelleri süslemesinin anlamı şudur: Allah onlara uzun ömür, bol rızık verdi, onlar arzularına daldılar. Böylece sanki Allah yaptıkları işleri gözlerinde süslü gösterdi[3].

Esâsen Allah'ın, inanmayanların işlerini gözlerinde süslemesi, yarattığı sosyolojik yasasına işarettir. İnsan düşünmeden, babasından, dedesinden gördüğü şeyleri yapa yapa o işe öyle alışır ki artık onu yapmayınca duramaz, rahat edemez olur. Aslında yaptığı iş kötü de olsa, insan alıştığı işi iyi sanır. Bu, toplumdaki sosyolojik yasaların bir sonucudur. Yaptığı iş, insanın gözünde süslenir. Onu süsleyen, düşünmeden o işi yapa yapa kazandığı alışkanlıktır. Bunu bir örnekle açıklayalım:

Sigara, kötü bir alışkanlıktır. Ama alışmış olan bunu bir türlü bırakamaz, iyi bir iş yaptığını sanarak kendini tüketmeğe devam eder. Bu tür iptilâlar Psiko-Sosyolojik kanunlar sonucunda insanlara yerleşmektedir.

En'âm Sûresinin 108 nci âyetinde de Allah'ın, insanların amellerini kendilerine süslü gösterdiği belirtilirken aynı sûrenin 34 ncü, Nahl Sûresinin 63 ncü âyetlerinde de kötü işleri insanlara şeytanın süslü gösterdiği bildiriliyor. Şeytan da insanda, kötülüğe iten bir duygu uyandırıcısıdır. Allah'ın psikolojik bir yasasıdır. Bütün bu âyetlerin amacı, insanda oluşan duyguların, Allah'ın yasaları sonucunda oluştuğunu belirtmektir. Yoksa kötülük yapanları mazur göstermek değildir.

Alışkanlık, Allah'ın yarattığı doğal yasalar sonucunda oluşur, ama insan iradesini kullanırsa kötü alışkanlıklarından kurtulabilir. Düşünmeyince,

1. Nahl Sûresi: 22.
2. Mü'minûn Sûresi: 74.
3. Keşşâf: 3/139.

irâdesini kullanmayınca da toplumdan edindiği alışkanlıkların zebunu olup gider. Bu alışkanlıklar, Allah'ın yarattığı psiko-sosyolojik yasalar sonucu meydana geldiği için Allah'ın, onların yaptıkları işleri gözlerinde süslü gösterdiği şeklinde ifade ediliyor. Bu ifade onları düşünmeğe ve bu kötü işlerden vazgeçmeye çekme amacına yöneliktir. Bu maksatla söylenmiş olan bu ifadede bir kınama anlamı vardır.

İnsan aklını kullanırsa kötü alışkanlıklarından kurtulur, gerçekten güzel işler yapar. Bu kez kötünün tersi olan alışkanlıklar edinir. Her ikisi de Allah'ın yarattığı psiko-sosyolojik yasalar çerçevesinde olur. Ama insan kötü alışkanlıklarından ötürü sorumlu, iyi hareketlerinden ötürü de ödüllendirilmiş olur.

Dediğimiz gibi âyette, müşriklerin, yaptıkları işleri kınamak için bu ifade kullanılmıştır. Biz de hatâsında ısrar eden insan için: ''Allah bir kere gözünü kör etmiş'' deriz. Bu sözümüzle o adamın inatçılığını, düşüncesizliğini anlatmak isteriz. Yoksa amacımız o kişinin hatâsını Allah'a yükleyip onu sorumluluktan kurtarmak, temize çıkarmak değildir. *''Onların amellerini süsledik''* âyetinin amacı da âhireti inkâr edenlerin düşünmeden hareket ettiklerini vurgulamaktır. Çünkü âhiretin varlığı hakkında bu kadar kanıt varken onların bunu inkâr etmeleri, düşüncesizlikten başka ne ile izah edilebilir? Kur'ân-ı Kerîm, insan sorumluluğunu vurgulayan âyetlerle doludur.

إِذْ قَالَ مُوسٰى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ
قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ
حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسٰى إِنَّهُ أَنَا اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ
يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا
بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ

غَيْرِ سُوٓءٍ فِى تِسْعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿١٢﴾
فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا۟ بِهَا
وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

7- Mûsâ, âilesine: "Ben bir ateş gördüm, size ondan bir haber getireceğim, yahut size bir ateş koru getireceğim ki ısınasınız" demişti. 8- Oraya gelince kendisine seslenildi: "Ateşin içinde bulunan da, çevresinde olan da mübârek kılındı. Âlemlerin Rabbi Allah, eksikliklerden münezzehtir!" 9- "Ey Mûsâ, gerçek şu ki ben, güçlü, hüküm ve hikmet sâhibi Allah'ım!" 10- "Asânı at!" (Mûsâ attığı) *asânın, küçük bir yılan gibi titreştiğini görünce* (korkudan) *arkaya dönüp kaçtı, geri dön*(üp asâsına bak)*madı. "Ey Mûsâ korkma, çünkü ben,* (evet) *benim katımda elçiler korkmazlar." 11- "Ancak zulmeden, sonra yaptığı kötülüğün yerine iyilik yapan olursa ona karşı da ben bağışlayıcı, esirgeyiciyim". 12- "Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz çıksın.* (Bu da) *Fir'avn'e ve onun kavmine* (göstereceğin) *dokuz mu'cize içindedir. Çünkü onlar yoldan çıkan bir kavimdir." 13- Onlara açıkça görünen âyetlerimiz gelince: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. 14- Vicdanları onlar*(ın doğruluğu)*na kanâat getirdiği halde sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler. Bak işte o bozguncuların sonu nasıl oldu?*

Tefsîr:

7-14 ncü âyetlerde ibret için Hz. Mûsâ'nın hayâtından, vahye mazhar oluş safhası ve kendisine verilen iki mu'cizeden sözediliyor. Bu, sûrenin birinci kıssa dizisidir.

"Âteşin içinde bulunan da çevresinde olan da mübârek kılındı" âyeti çeşitli biçimlerde tefsîr edilmiştir. Râzî'ye göre en doğru tefsîr şöyledir: Ateşin, yani nurun içinde olan Hz. Mûsâ'dır. Çevresinde olanlar da meleklerdir.

Bize göre âteş şeklinde görünen nûrun içinde bulunan, Hz. Mûsâ'dır. Çevresinde olan da Mûsâ'ya tecellî eden vahiy nûrunun çevresinde toplanan insanlar, Mûsâ'ya tabi olan mü'minlerdir. Yüce Allah, gerek Mûsâ'nın, gerek ona inen nûrun çevresinde toplanan mü'minlerin mübârek kılındığını

bildirmektedir.

Zemahşerî'ye göre ateşin içinde olan Mûsâ, çevresi de Kutsal Topraktır. Übeyy âyeti: ''تبارکت الأرض ومن حولها: *Toprak ve çevresinde bulunanlar kutlu oldu''* şeklinde okumuştur ki bu kırâet, bu anlamı pekiştirir [1].

Bu kıssa daha uzun olarak A'râf ve Tâhâ Sûrelerinde geçmişti. Burada yeni olan taraf: Fir'avn'in ve kavminin, Mûsâ'nın gösterdiği mu'cizelerin, Allah tarafından ona verildiğini vicdanen bildikleri halde sırf gurur ve kibirleri yüzünden bunları inkâr etmekle haksızlık edip yoldan çıktıklarının belirtilmesidir. Onların bu davranışlarıyle, kibir ve gururları yüzünden Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini inkâr eden müşriklerin davranışları arasında benzerlik vardır. Zaten Kur'ân'ın amacı da muhataplarına, yaptıklarının, Fir'avn ve kavminin yaptıklarına benzediğini anlatmaktır.

8 nci âyette Mûsâ'ya hitâbedilirken Allah'ın, âlemlerin Rabbi olarak vasfedilmesi, önemli bir incelik taşımaktadır. Tevrat'ta Allah, İsrâîl'in Rabbi, İsrâîl'in İlâhı, İsrâîl oğulları da Allah'ın seçkin milleti olarak gösterilir. Allah'ın, diğer milletleri İsrâil oğullarına köle yapacağını, İsrâîl oğullarıyle savaşan milletlerin kanlarını, mallarını, topraklarını İsrail oğullarına helâl kıldığını, ülkelerini istilâ edip onları öldürmelerini, mallarını yağma etmelerini emrettiği yazılıdır.

Meselâ Tesniye Kitâbının 7 nci babında: ''Allah'ın Rab, yeryüzünde olan bütün kavmlardan kendine has kavm olmak üzre seni seçti'' denilmektedir (âyet: 6). Yine Tesniye'nin 20 nci babında: ''Ve vaki olacak ki... bir şehre karşı cenketmek için ona yaklaştığın zaman, onu barışıklığa çağıracaksın... Eğer sana sulh cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa o vakit vaki olacak ki içinde bulunan bütün kavm sana angaryacı olacaklar, ve sana kulluk edecekler. Ve eğer seninle musalaha etmeyip cenk etmek isterse o zaman onu muhasara edeceksin ve Allah'ın Rab onu senin eline verdiği zaman onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin; ancak kadınları ve çocukları ve hayvanları ve şehirde olan herşeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin'' denilmektedir (âyet: 10-14).

Hz. Peyğamber (s.a.v.) yaptıkları ittifâkı bozarak, müslümanları kuşatan müşrik ordularıyle birleşerek müslümanlara hiyânet eden Kurayza oğlu yahûdîlerini, kendi Kitâplarının bu hükmüyle cezâlandırmıştır. Onlara, kendi Kutsal Kitâplarının hükmünü uygulamış ve bunun, Allah'ın hükmü olduğunu söylemiştir.

Bu konuda Çıkış 34., Sayılar 14, 31. Azra 4. bablara da bakılabilir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/182.

İşte onların, Allah'ın, yalnız İsrâîl'in Rabbi olduğu, öteki milletleri İsrâîl oğullarına köle verdiği şeklindeki inançlarını redd için bu âyetlerde Mûsâ'ya yapılan hitapta Allah'ın, bütün âlemlerin Rabbi olduğu vurgulanmaktadır.

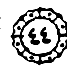
10-11 nci âyetlerde küçük bir yılan gibi kıvrak hareket edebilen kocaman bir yılan olan değneğinden korkup kaçmak isteyen Mûsâ'ya, yüce Allah: *"Korkma, benim katımda elçiler korkmazlar. Ancak zulmedip de sonra yaptığı kötü işin ardından güzel işler yapana karşı bağışlayıcı ve merhametliyim"* buyurmaktadır. Burada Mûsâ'nın, vaktiyle bir Mısırlıyı öldürmek suretiyle işlediği günâha işâret vardır. İşte o günâh korkusunu içinde taşıyan Mûsâ'ya, halini düzelttiği için bağışlandığı bildirilmektedir.

Hz. Mûsâ'ya verilen dokuz mu'cize: yed-i beyza (parlayan el), 'asâ, tûfân, çekirge, kımıl, kurbağa, kan, kıtlık yılları ve ürünlerin azalması mu'cizeleridir. Yed-i beydâ ile 'asâ Tâhâ Sûresinin 17-22 nci âyetlerinde, diğer mu'cizeler de A'râf Sûresinin 130-133 ncü âyetlerinde izah edilmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ
عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ
الطَّيْرِ وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ
جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ
قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ
وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْن۪ٓي اَنْ
اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ
وَاَدْخِلْن۪ي بِرَحْمَتِكَ ف۪ي عِبَادِكَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩﴾ وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ

لَآ أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ
أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ
وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ
مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ
اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ
﴿٢٤﴾ أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا
تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾ قَالَ
سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ اذْهَبْ بِكِتَابِي هَٰذَا فَأَلْقِهْ
إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ
إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ
﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي
مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ أُولُو قُوَّةٍ وَأُولُو بَأْسٍ
شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانْظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا

قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَا اَذِلَّةً وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَاِنّ۪ي
مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ
قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا اٰتٰيكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ
تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ
مِنْهَٓا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾ قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْت۪ينِي بِعَرْشِهَا
قَبْلَ اَنْ يَاْتُونِي مُسْلِم۪ينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْر۪يتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰت۪يكَ بِه۪ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ
مِنْ مَقَامِكَ وَاِنّ۪ي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ اَم۪ينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذ۪ي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ
اَنَا اٰت۪يكَ بِه۪ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ
فَضْلِ رَبّ۪ي لِيَبْلُوَن۪ٓي ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪
وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبّ۪ي غَنِيٌّ كَر۪يمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ
اَتَهْتَد۪ٓي اَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذ۪ينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْ ق۪يلَ اَهٰكَذَا
عَرْشُكِ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَ وَاُو۫ت۪ينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِم۪ينَ ﴿٤٢﴾
وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِر۪ينَ ﴿٤٣﴾

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا
قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ
لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

15- Andolsun biz, Dâvûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik de onlar: "Bizi, inanan kullarından birçoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun" dediler. 16- Süleyman, Dâvûd'a mîrasçı oldu ve dedi ki: "Ey insanlar bize kuşların dili öğretildi ve bize her şeyden (bolca) *bir pay verildi. İşte bu, açık bir lûtufdur. 17- Süleyman'a cinlerden, insanlardan ve kuşlardan orduları toplandı, hepsi bir arada düzenli olarak sevk ediliyordu. 18- Karınca vâdîsine geldikleri zaman bir karınca: "Ey karıncalar, dedi, yuvalarınıza girin ki Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler". 19-* (Süleyman) *Onun sözüne gülümseyerek dedi: "Rabbim, bana ve anama, babama lûtfettiğin nimete şükretmemi, senin beğeneceğin faydalı bir iş yapmamı gönlüme ilham eyle ve rahmetinle beni iyi kullarının arasına sok." 20- Kuşları teftiş etti, dedi ki: "Neden Hüdhüd'ü göremiyorum, yoksa kayıplardan mı oldu?" 21- "Ona çetin bir azâbedeceğim, ya da onu keseceğim. Yâhut da bana* (mazeretini belirten) *açık bir kanıt getirecek." 22- Çok geçmeden* (Hüdhüd) *geldi: "Ben, dedi, senin görmediğin bir şey gördüm ve Sebâ'dan sana gerçek bir haber getirdim." 23- "Ben onlara hükümdarlık eden bir kadın buldum, kendisine herşey verilmiş ve büyük bir tahtı var." 24- "Onun ve kavminin, Allah'tan ayrı olarak güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, onlara işlerini süsleyip onları doğru yoldan çevirmiş, bu yüzden yola gelmiyorlar." 25- "Göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran ve gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı bilen Allah'a secde etmeleri gerekmez mi?" 26- "Allah ki O'ndan başka Tanrı yoktur, büyük Arş'ın sâhibidir." 27-* (Süleyman)*: "Bakacağız, dedi, doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın?" 28- "Bu mektubumu götür, onlara at, sonra onlardan biraz öteye çekil de bak, neye başvuruyorlar* (ne yapacaklar).*" 29-* (Hüdhüd'ün mektubu götürüp kendisine attığı Belkis) *Danışmanlarına dedi ki: "Ey ileri gelenler, bana çok önemli bir mektup bırakıldı." 30- "O, Süleyman'dandır ve Rahmân ve Rahîm*

Allah'ın adıyle başlamaktadır." 31- "Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana teslim olarak gelin" diye (yazıyor)." *32- "Ey ileri gelenler, dedi, bu işimde bana fikir verin, ben siz olmadıkça hiçbir işi kesip atmam." 33- Dediler: "Biz güçlüyüz, yaman savaşçılarız, ama emir senindir. Bak ne buyurursan* (öyle yaparız)." *34- Dedi: "Hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi, orayı bozarlar, halkının şereflilerini alçaltırlar,* (evet) *böyle yaparlar." 35- "Ben onlara bir hediye göndereyim de bakayım elçiler ne ile dönecekler." 36-* (Elçi hediyelerle) *Süleyman'a gelince Süleyman dedi ki: "Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Hediyenizle ancak siz sevinirsiniz." 37- "Sen onlara dön* (söyle)*; onlara, kendilerinin aslâ karşı koyamayacakları ordularla gelirim ve onları hor ve hakîr bir durumda oradan sürüp çıkarırım." 38-* (Elçi gittikten sonra Süleyman danışmanlarını topladı)*: "Ey ileri gelenler, dedi, onların bana teslim olarak gelmelerinden önce hanginiz onun tahtını bana getirebilir?" 39- Cinerden bir ifrît* (kötü bir cin)*: "Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm, dedi, bunu yapmaya gücüm yeter ve bana güvenilir." 40- Yanında Kitâb'dan bir ilim bulunan kimse de: "Sen gözünü açıp yummadan ben onu sana getirebilirim" dedi.* (Süleyman) *tahtı yanına yerleşmiş görünce dedi: "Bu, Rabbimin lûtfundandır. Kendisine şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak istiyor. Şükreden, kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince Rabbim zengindir* (onun şükrüne muhtaç değildir)*, kerîmdir* (çok ikram sahibidir, yücedir)." *41- Ve dedi ki: "Onun tahtını tanınmaz hale getirin, bakalım tanıyabilecek mi, yoksa tanıyamayacak mı?" 42- Melîke gelince* (ona)*: "Senin tahtın da böyle mi?" dendi. "Tıpkı o" dedi, zâten bize daha önce bilgi verilmişti* (Süleyman'ın peyğamberliğini anlamış) *ve biz teslim olmuştuk." 43- Onu, Allah'tan başka taptığı şeyler* (tevhîd'den) *alıkoymuştu. Çünkü o, inkâr eden bir kavimden idi. 44- Ona "Köşke gir" denildi. Köşkü görünce* (zemini) *su sandı ve bacaklarını sıvadı. Süleyman: "O sırçadan cilâlı, şeffâftır" dedi. Melîke: "Rabbim, ben kendime yazık etmişim. Artık Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi Allah'a teslîm oldum!" dedi.*

Tefsîr:

15-44 ncü âyetlerde de sûrenin ikinci kıssa dizisi anlatılır. Yüce Allah, Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim vermiş, onlar da verdiği ilimden ve kendilerini inanan birçok kuluna hakim kıldığından dolayı Allah'a hamdetmişlerdir.

Babası Dâvud'un ilmine ve mülküne vâris olan Süleyman'a kuş dili öğretilmiş ve ona herşey verilmiştir.

Süleyman'ın cin, insan ve kuş askerleri, karınca vadisinden geçerlerken bir karıncanın, askerler tarafından çiğnenmemek için öteki karıncaları uyardığını sezen Süleyman gülmüş, Allah'a şükr ile duâ etmiştir.

Sonra kuş ordusunu teftiş ederken Hüdhüd'ü göremeyince kızmış, ictimâ'da bulunmamasını haklı gösterecek önemli bir kanıt getirmezse onu şiddetle cezalandıracağını veya keseceğini söylemiş. Çok geçmeden gelen Hüdhüd, Seba'dan bir haber getirdiğini, orada bir kraliçenin yönetimindeki milletin güneşe taptığını söylemiş. Süleyman, sözünün doğru olup olmadığını anlamak için yazdığı bir mektubu Kıraliçeye götürmesini Hüdhüd'e emretmiş.

Sebâ şeklinde de okunan Sebe', Yemen'de San'â yöresinde bulunan Me'rib şehrinin adıdır. Esasen Sebe', o bölgede yaşayan kabilenin adı iken sonradan bölgeye ad olmuştur. Bu toplumun başında Surâhîl kızı Belkîs kıraliçe idi. İşte Süleyman, bu kıraliçeye mektup göndermiş oluyor.

Mektubu alan kıraliçe, adamlarını toplayarak onlara Süleyman'dan aldığı mektubun içeriğini anlatmış, ne yapmaları gerektiği konusunda fikirlerini sormuştur. Adamları kendilerinin güçlü ve savaşçı insanlar olmakla beraber kararın kıraliçeye âidolduğunu söylemişler. Kıraliçe güçlü düşmanın gireceği ülkenin yıkılacağını, en onurlu halkının en çok hakarete uğratılacağını, işi ihtiyat ve düşünce ile çözmenin daha uygun olacağını söyleyip Süleyman'a hediyeler göndermiş.

Fakat Süleyman, gelen elçiye, kendisinin dünyâ malına ihtiyacı bulunmadığını, tamamen teslim olmadıkları takdirde karşı konulmaz bir ordu ile ülkelerine saldırıp hakaretle onları ülkelerinden süreceğini söylemiş.

Elçi gittikten sonra kıraliçenin teslim olmak üzere geleceğini bilen Süleyman, meclisinde bulunanlara, onun tahtını kimin daha çabuk getirebileceğini sormuş. 'İfrît bir cin, Süleyman oturduğu yerden kalkıp gitmeden kıraliçenin tahtını getirebileceğini söylemiş. Fakat Kitâb bilgisine sâhib bir insan, bir göz açıp yumma süresi içinde tahtı getirince Süleyman, kendisine böyle bir ma'rifetli, ruhânî mertebelere yükselmiş insanlar veren, ta Sebâ'dan kendi yanına bir anda tahtın getirilmesini nasib eden Allah'a şükretmiş.

Göz açıp yumma içinde Belkîs'in tahtını getiren bu şahsın kimliği hakkında birkaç görüş vardır. En çok kabul edilen görüş, bu zâtın Süleyman'ın veziri Âsaf ibn Berhiyâ olduğudur. Bu kişinin Hızır, yahut Cebrâîl veya Süleyman'ın bizzat kendisi olduğunu söyleyenler de vardır [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/197.

Hz. Süleyman, kıraliçenin zekâ ve kabiliyet derecesini anlamak için tahtın belirgin işaretlerinin değiştirilmesini emretmiş. Bu suretle kıraliçenin, tahtını tanıyıp tanımayacağını denemek istemiş. Tahtını tanıyan kıraliçe, sarayın sırçadan yapılmış tabanını su sandığı için bacaklarını sıvamış. Süleyman ona, tabanın cilâlı sırça olduğunu söylemiş. Kıraliçe, Allah'a ortak koşmakla kendisine haksızlık etmiş olduğunu, bundan böyle Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi Allah'a teslim olduğunu söylemiş.

Yine bu son cümlede de Allah'ın, *"âlemlerin Rabbi"* olarak tanımlanmasında; O'nu İsrâîl'in Rabbi, İsraîl oğullarını da Allah'ın seçkin kavmi sanan yahudî inancının yanlışlığına işaret vardır.

Burada anlatılanların çoğu yenidir. Yalnız cinlerin Süleyman'a itâat ettikleri, bu sûreden önce inen Sâd Sûresinin 37-38 nci ve Sebe' Sûresinin 12-14 ncü âyetlerinde de anlatılmıştır.

Tevrat'ın I. Kırallar Kitâb'ının onuncu babında Seba kıraliçesinin çok büyük alayla baharat ve pek çok altın ve değerli yüklü develerle Yeruşalim'e gelip Süleyman'la görüştüğü ve onun ilmine, hikmetine, saltanatına hayran kaldığı, sorduğu bütün sorulara Süleyman'dan cevap aldığı ve Süleyman'ın da kendisine verdiği büyük hediyelerle geri dönüp ülkesine gittiği yazılıdır. Fakat bundan ötesi bugünkü Tevrat'ta yoktur.

Ancak Muhammed İzzet Derveze'nin dediği gibi [1] bu, Kur'ân'ın anlattıklarının, Hz. Peyğamber zamanındaki Tevrât nüshalarında olmadığı anlamına gelmez. Eğer bu haberler o zamanki nüshalarda olmasaydı, bunları duyan o günkü yahudîler, Tevrat'ta böyle bir şey olmadığını söylerlerdi. Tarih, onlardan böyle bir itiraz geldiğini kaydetmemiştir. Tefsîrlerde bu kıssa hakkında Kur'ân'da bulunmayan birçok ayrıntının bulunması da hikâyenin, o çevrede bilindiğini gösterir. Ayrıca Kur'ân'da anlatım üslûbu, bu anlatılanların, o zamanki Kitâp ehli tarafından bilinen şeyler olduğunu kanıtlar. Kitâbı Mukaddes'in, Hz. Peyğamber zamanında bulunan bazı parçalarının bugün kaybolduğu muhakkaktır. Bu hususu daha önce, Mâide Sûresinin Tefsîrinde (2/495-498) izâh etmiştik. Kur'ân'da anlatıldığı halde bugün Kitâbı Mukaddes'te bulunmayan İsrail haberleri, bunların zamanla Kitâbı Mukaddes'ten kaybolduğu anlamına gelir. Çünkü "kendinden önceki kitapları doğrulayıcı" olarak tanımlanan Kur'ân, onlarda olmayan şeyleri anlatırsa çok itiraza uğrardı. Kaldı ki hiç olmayan, söylenmeyen öyküler de anlatılmaz zaten. Tevrat'ın II. Tarihler Kitâbının Dokuzuncu babında yine Seba kıraliçesinin Süleyman'la gelip görüşmesi anlatıldıktan sonra: "Ve Süleyman'ın işlerinin geri kalanı, ilk işleri de, son işleri de Peyğamber Natan'ın sözlerinde

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/161.

ve Şilolu Ahiya'nın peyğamberliğinde ve Gören İddo'nun, Nebat'ın oğlu Yeroboam hakkındaki vahiylerinde yazılı değil midir?" deniliyor [1]. Bu cümlelerde sözü edilen peyğamberlerin vahiylerini anlatan kitaplar bugünkü Tevrat'ta yoktur. Açıkça görüldüğü üzre Tevrat'tan birçok bölüm ve bazı bölümlerden birçok fıkra kaybolmuştur. Matbaanın olmadığı, kitapların ancak bir iki nüsha yazılabildiği ve yazanlardan bir kısmının bazı kısımları atlamış olmalarının mümkün olduğu o devirlerde Tevrat'tan bazı bölümlerin kaybolmuş olması da gayet normaldir. Tevrat'ı bırakalım, Hicrî üçüncü, dördüncü, beşinci asırlarda yazılmış olan bazı eserlerin yazmaları arasındaki bazı farklar da istinsâh ile nakledilen eserlerde, bazı cümlelerin veya bölümlerin bazı nüshalardan düşmesinin normal olduğunu göstermez mi?

Filistin Bölgesinde hükümdar Olan Süleyman'ın, Yemen'deki Seba kıraliçesi Belkis ile mektuplaşması ve Melike'nin Süleyman'a gelmesi, tarihî belgelere dayanmasa da Tevrat'ta bulunduğu gibi Araplar arasında da yayılmış olmalıdır ki Kur'ân-ı Kerîm, ibret için bu hikâyeyi anlatarak öykü yoluyla ders vermektedir. Çünkü Kur'ân'ın, bu öyküleri anlatmaktan amacı ders vermektir. Şayet Kur'ân, onların hiç bilmediği, duymadığı şeyler anlatmış olsa veya bildikleri kıssaları, onların bilgilerine aykırı bir biçimde anlatsaydı, o insanlar buna itiraz ederler, böyle bir şey olmadığını, bunları Hz. Muhammed'in uydurduğunu söylerlerdi. Zira Kur'ân'ın söylediklerinin doğruluğu ne ile anlaşılacaktı? O zaman kazılar, bilimsel araştırmalar yoktu. Tek kaynak Tevrat idi. Şimdi Kur'ân, o zaman Tevrat'ın söylediklerine uymayan şeyler anlatsaydı, yahudiler bunları kabul etmezler, bunların kendi kitâplarına uymadığını söylerlerdi. Zaten itiraz için bahane arayan Araplar da Kur'an'a karşı gelmek için en uygun zemini bulurlardı. Bundan dolayı Kur'ân, Tevrat'taki, İncil'deki kıssaları ve Arapların bildikleri kıssaları anlatmak suretiyle muhataplarına ders vermek istemiştir.

Bu kıssadan alınacak derse gelince sûrede daha öne Allah'a isyân eden, kendisini tanrılaştıran, herşeyi kendisinin yaptığını sanan zorba kıral Fir'avn'ın tutumu anlatılmıştı. Burada ise ona karşılık, verdiği nimetlerden dolayı Allah'a hamd ve şükreden iki mü'min kıral: Dâvûd ve Süleyman anlatılıyor. Kişinin, Allah'ın nimetlerini, Allah'ın kendisine bir lûtfu olarak bilmesi, ne kadar yükselse de daima alçak gönüllü olması ve Allah'a boyun eğmesi gerektiği öğütleniyor.

Süleyman'ın tehdîdine kuvvetle karşı koymayı öneren adamlarına Kıraliçe Belkis, önemli konuları, hissiyât ile değil, akıl ve düşünce yoluyla çözümlemek gerektiğini söylüyor. Eğer kendisinden çok güçlü Süleyman'a karşı

1. 29 ncu âyet.

koymağa kalksaydı ülkesi elden gideceği gibi hem kendisi, hem de birçok kumandanı, askeri ya tutsak olacak veya öldürülecekti. Ama zekî kıraliçe, görüşme yolunu seçmekle ülkesini felâketten kurtarmıştır. Bundan da işleri özellikle devlet işlerini hissiyâta kapılmadan akıl ve mantık ile çözümlemeğe çalışmanın en uygun yol olduğu anlaşılır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ
يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا
تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ
قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾ وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ
رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ
وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهٖ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهٖ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾
وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ
خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَاَنْجَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

45- Andolsun biz, Şemûd(kavmin)*e kardeşleri Sâlih'i: "Allah'a kulluk edin!" diye gönderdik. Baktı ki onlar, birbirleriyle çekişen iki bölük olmuşlar. 46- Dedi: "Ey kavmim, iyilikten önce neden kötülüğe eviyorsunuz? Esirgenmeniz için Allah'tan mağfiret dilemeniz gerekmez*

mi?" 47- Dediler: "Senin ve seninle beraber bulunanların yüzünden uğursuzluğa uğradık."Dedi: "Uğursuzluğunuz(un sebebi) *Allah'ın yanındadır.* (Herşey O'nun takdiri ile olur) *Doğrusu siz,* (bu olaylarla) *sınanan bir toplumsunuz. 48- Şehirde dokuz kişi vardı ki yeryüzünde bozgunculuk yaparlar, düzeltmezlerdi. 49- Allah'a and içerek birbirlerine: "Biz, gece ona ve âilesine baskın yap*(ıp onları öldür)*elim, sonra velîsine: 'Âilesinin öldürülüşünde bulunmadığımızı, bizim doğru olduğumuzu söyleyelim' " dediler. 50- Böyle bir tuzak kurdular, biz de onlar hiç farkında olmadan onlara bir tuzak kurduk* (kurdukları tuzakları kendi aleyhlerine çevirdik). *51- Bak işte tuzaklarının sonucu nasıl oldu, biz onları ve kavimlerini toptan yıktık, yok ettik. 52- İşte şunlar, zulümleri yüzünden çökmüş, ıssız kalmış evleridir. Kuşkusuz bunda, bilen kavim için bir ibret vardır. 53- İnananları ve korunanları kurtardık.*

Tefsîr:

45-53 ncü âyetlerde Ŝemûd kavmine gönderilen Sâlih Peyğamber'in kavmini irşâd çabası anlatılıyor. Sûrede üçüncü diziyi oluşturan kıssa, A'râf ve Şu'arâ' sûrelerinde de geçmişti. Ancak burada yeni olan taraf, kavminin, kendilerini doğru yola çağıran Sâlih'i ve ona inananları uğursuz görmeleri; onun yüzünden işlerinin ters gittiğini, başlarına belâ geldiğini düşünmeleri ve onu öldürmeğe kalkmalarıdır. O kentte bulunan dokuz bozguncu kişiden oluşan bir topluluk, geceleyin bir baskınla onu ve âilesini öldürüp kan dâvâsında bulunacak olan akrabâsına da onları kendilerinin öldürmediğini söylemeyi planlamıştır. 49 ncu âyetteki " مهلك " kelimesi, mîm'in zammiyle "muhlik" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde mânâ: *"Biz onun âilesini kimin öldürdüğünü görmedik"* şekline girer. Onlar; peyğamberi öldürmek için tuzak kurarlarken, hiç farkına varmadan ansızın Allah'ın tuzağına yakalanmış ve mahvolup gitmişlerdir.

Hiç şüphesiz bu hikâye içinde de Hz. Peyğamber(s.a.v.)in kendi hayâtı yansımaktadır. Kureyşliler de onu uğursuz sayıyorlar, onun yüzünden başlarına belâ geldiğini düşünüyorlar ve müslümanlara yaptıkları işkencelerden ayrı olarak Hz. Muhammed(s.a.v.)in vücudunu ortadan kaldırmak için plânlar hazırlıyorlardı. Nitekim hicretinden hemen önce bir gece her kabileden seçilen adamların, evine yapacakları baskın ile onu öldürmeyi ve sonra da akrabâsına, onu kimin öldürdüğünü bilmediklerini söylemeyi kararlaştırmışlardı. Onun hakkında uygulayacakları en son plân bu idi.

Bu sûre, Kureyşin planladığı bu baskın olayından önce indiğine göre Kureyşlilerin çok önceden bunu kurdukları anlaşılıyor. Yahut âyetler, bu kıssa

ile ileride Hz. Muhammed hakkında uygulanmak istenen bir plâna işaret etmektedir. Fakat tıpkı kıssada anlatıldığı gibi yüce Allah, inananları kurtarmış, zâlimleri de biraz sonra Bedir'de ve daha sonraki savaşlarda yok etmiştir.

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا
كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُٓوا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ
﴿٥٦﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٥٧﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ
مَطَرًاۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿٥٨﴾

54- Lût(u da gönderdik). *Kavmine dedi ki: "siz göre göre o aşırı kötülüğü yapıyorsunuz ha?!" 55- "Siz, kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Siz gerçekten câhil bir toplumsunuz." 56- Kavminin cevâbı sadece şöyle demek oldu: "Lût âilesini kentinizden çıkarın, çünkü onlar, temiz kalmak isteyen insanlarmış* (!)*" 57- Biz de onu ve âilesini kurtardık, yalnız karısının kalanlardan olmasını takdir ettik. 58- Onların üzerlerine* (pişmiş taş) *yağmuru yağdırdık. Uyarılanların yağmuru ne kötü oldu!*

Tefsîr:

54-58 nci âyetlerde de Lût kavmine işâret edilmektedir. Sûrede dördüncü diziyi oluşturan bu kıssa, A'râf ve Şu'ârâ Sûrelerinde de geçmişti. Daha sonra inen Hicr Sûresinde de geçecektir. İbret için burada da olaya kısa bir atıfta bulunulmaktadır.

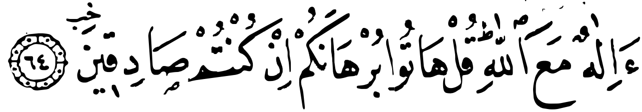
Lût kavminin, "Lût âilesini kentinizden çıkarın, çünkü onlar temiz kalmak isteyen insanlarmış" sözünü, alay için söyledikleri, sözgeliminden anlaşılmaktadır. Onun için tercemede bu cümlenin önüne alay işâreti koyduk.

Son âyette Lût kavminin, başlarına yağdırılan kötü bir yağmurla helâk edildikleri bildirilmektedir. Hicr Sûresinin 74 ncü âyetinde Lût kavminin başına pişmiş çamurdan bir taş yağmuru yağdırıldığı anlatılmaktadır. Tevrat'ın

Tekvîn Kitâbının 13. babının 8-12 nci âyetlerine göre Lût kavminin başına kükürt ve ateş yağdırılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in, bu yağmuru pişmiş taş yağmuru şeklinde tanımlaması, bu yağmurun yerden fışkırıp kentin üzerine düşen yanardağ lavları olduğunu hatırlatmaktadır. Çünkü ateş halinde düşen bu lavlar soğuyunca taş oluverir.

Burada verilmek istenen temel ders, livâta gibi iğrenç bir işe müptelâ olan, bu yüzden peygamberlerinin uyarılarını kabul etmeyen bir kavmin sonunda helâk olacağıdır. Birçok kötü huyları arasında bu iğrenç işe de tutkun olan insanlar, bu kıssa ile uyarılmakta, bunu bırakmadıkları takdirde bir belâya uğrayacakları kendilerine ihtâr edilmektedir.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾
اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَنْبَتْنَا بِه۪
حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ
قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ ﴿٦٠﴾ اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَٓا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا
رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَۜ ﴿٦١﴾
اَمَّنْ يُج۪يبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَٓاءَ الْاَرْضِۜ
ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَۜ ﴿٦٢﴾ اَمَّنْ يَهْد۪يكُمْ ف۪ي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِه۪ۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا
يُشْرِكُونَۜ ﴿٦٣﴾ اَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ

59- De ki: "Hamd olsun Allah'a, selâm O'nun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa ortak koştukları şeyler mi?" 60- "Yâhut gökleri ve yeri kim yarattı? Kim size gökten su indirdi de onunla, sizin bir tek ağacını dahi bitiremeyeceğiniz gönül açan bahçeler bitirdi? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hayır, onlar haktan sapan bir kavimdir. 61- Yâhut şu Dünyâ'yı durulacak yer yapan, arasından ırmaklar çıkaran, üstünde sağlam dağlar yaratan ve iki deniz arasına bir perde koyan kimdir? Allah ile berâber başka bir tanrı mı var? Hayır, çokları bilmiyorlar. 62- Yâhut duâ ettiği zaman darda kalmışa kim yetişiyor da kötülüğü (onun üzerinden) *kaldırıyor ve sizi* (eskilerin yerine) *yeryüzünün sâhipleri yapıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Ne de az düşünüyorsunuz? 63- Yâhut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim ve rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci gönderen kim? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hâşâ, Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir, münezzehtir. 64- Yâhut yaratmağa kim başlıyor, sonra onu iâde ediyor* (yarattığını eski haline getirip yeniden yaratıyor)*? Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? De ki: "Eğer doğru iseniz delîlinizi getirin".*

Tefsîr:

59- Önceki âyetlerde peygamberlerin öyküleri anlatılmıştı. Onlardan sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)e, bunları kendisine vahyeden Allah'a hamdetmesi ve bu kıssalarda anlatılan seçkin kullara esenlik dilemesi emrediliyor. Allah'ın seçip temizlediği kullar yalnız peygamberler değildir, bu tabir daha geneldir ama burada kıssalarda anlatılan peygamberlerin kasdedildiği, sözgeliminden anlaşılmaktadır. Âyetin sonunda *"Allah mı hayırlı, yoksa ortak koştukları şeyler mi?"* diye bir inkâr sorusu soruluyor. Bu âyetten, Allah'ın, bazı kulları seçip peygamber yaptığı; ama Allah'a ortak koşulan şeylerin, seçip de peygamber yapacakları kulları bulunmadığı; kulları olmayanların da Tanrı olamayacağı anlaşılıyor.

60-64: Allah gökleri, yeri yaratmış, yağmur yağdırarak öyle güzel bahçeler yetiştirmiştir ki insanlar o bahçelerin bir tek ağacını dahi bitiremezler. Yüce Allah, insanlara yaşadıkları şu Dünyâ'yı üzerinde düşmeden durabilecekleri, rahatça yaşanacak bir yer yapmıştır. Dünyâ üzerinde yüksek dağlar

yaratmış, acı tatlı iki denizin birbirine karışmaması için aralarına bir engel koymuştur. Yalvaran hastanın imdadına yetişip onu sıkıntılardan, hastalıklardan kurtaran, insanları yeryüzünün yöneticileri yapan; yâhut birbiri ardınca getiren, eski neslin ardından yeni kuşakları getirip yeryüzünün sâhipleri yapan Allah'tır. Karanın ve denizin karanlıklarında insanların yıldızlara bakarak yol bulmasını sağlayan, rüzgârları yağmurun müjdecisi olarak gönderen Allah'tır. Yaratmağa ilk defa başlayan, sonra onu eski haline koyan ve yeniden yaratan O'dur. Herşeyi ilk defa O yaratmıştır. Yaratılanlar ölünce onları yeniden yaratır. Bu kâinâtı ilk defa yaratan Allah, âhirette yeni bir âlem, bir düzen yaratacaktır. O'nun için zorluk söz konusu değildir. Eğer böyle bir şey varsayılsa, bir şeyi ilk defa yaratmak, onu ikinci kez yaratmaktan zordur. Bir şeyi ilk defa yaratanın, onu bozup yeniden yaratması daha kolaydır. Çünkü yaptıkça alışkanlık kazanır. Ama Allah için zorluk söz konusu olamaz. Âhirette yeniden dirilmeyi kabul etmeyenlere bir cevap olan 64 ncü âyet, bu kâinâtı ilk defa yaratanın, insanarı yeniden yaratacağını vurgulamaktadır.

İnsanları ve diğer canlıları gökten ve yerden besleyen Allah'tır. Daha önceki âyette Allah'ın, rüzgârları, yağmurun habercisi olarak gönderdiği belirtilmişti. Bu âyette de Allah'ın, yağmur aracılığı ile ölü toprağa can verdiğine işaret edilerek gökten yağan yağmurla bitkiler, meyvalar yaratıp insanları ve öteki canlıları beslediği bildiriliyor. Gökten verilen rızık, Allah'ın rahmeti olan yağmurdur. Çünkü gıdâ, su ile topraktan olur. Ekilen dânenin, toprak ve su ile beslenmesi suretiyle meydâna gelir. Demek ki Allah, canlıları gökten yağan yağmurla, yerdeki toprağın yetiştirdiği ürünlerle beslemektedir. Yâhut Allah'ın, gökten bizi beslemesi, üstümüzden sarkan ağaçların meyvaları ve yeryüzündeki bitki ürünleriyle beslemesi anlamına gelir.

Allah'ın yaptığı bu işler, sorular şeklinde insanlara yöneltiliyor ve her âyetin sonunda Allah ile beraber başka bir tanrının olamayacağı, inkâr tarzındaki bir soru ile vurgulanıyor. Son âyette de Allah'a ortak koşanlar, söyediklerini kanıtlamağa çağırılıyor.

Daha önce de söylediğimiz gibi Araplar, kâinâtı Allah'ın yarattığını, hastalara, bunalmışlara O'nun yardım ettiğini, yağmuru O'nun yağdırdığını, yaratıkları O'nun beslediğini biliyorlardı. Bundan dolayı onlara, bu işleri kimin yaptığı soruluyor. Onların cevâbı, *"Bu işleri yapan Allah'tır"* olacaktır. Çünkü böyle inanıyorlardı. Nitekim 'Ankebût Sûresinin 61-63 ncü âyetlerinde onların, bu işleri Allah'ın yaptığını söyledikleri anlatılmaktadır. İşte onlara, bu işlerin hepsini Allah yaptıktan sonra O'nun yanında başka tanrılara tapmanın anlamsız olduğu vurgulanıyor.

60 ncı âyetteki "يعدلون" kelimesi, iki anlama gelebilir: Onlar bu açık kanıtlara rağmen gerçekten saparlar, yâhut onlar Allah'a eş, ortak koşarlar.

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ
يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ
مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَاؤُنَا اَئِنَّا
لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ
الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ
﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ
الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ
لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا
مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

65- De ki: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka hiç kimse ğaybi bilmez." Ne zaman dirileceklerini de bilmezler. 66- Doğrusu onların âhiret hakkındaki bilgileri ard arda gelip bir araya toplandı (âhiretin vukubulacağı hakkında kendilerine çok kanıtlar verildi). *Fakat onlar hâlâ ondan kuşku içindedirler, daha doğrusu onlar, ondan yana kördürler* (gözleri önüne serilen bu kadar kanıtı görmüyorlar). *67- İnkâr edenler dediler ki: "Biz de, babalarımız da toprak olduktan sonra mı, biz mi* (diriltilip kabirlerden) *çıkarılacağız? 68- "Bu tehdid, bize de,*

önceden atalarımıza da yapıldı. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir. 69- De ki: "Yeryüzünde yürüyün, suçluların sonunun nasıl olduğunu görün." 70- (Ey Muhammed), *onlar*(ın sözlerin)*e üzülme ve tuzak kurmalarından da sıkılma. 71- "Doğru söylüyorsanız bu tehdid* (ettiğiniz azâb) *ne zaman gelecek?" diyorlar. 72- De ki: "Belki de acele ettiğinizin bir kısmı ardınıza takılmıştır bile". 73- Kuşkusuz Rabbin, insanlara karşı lûtuf sâhibidir, fakat çokları şükretmezler. 74- Ve Rabbin, elbette onların göğüslerinin gizlediğini de, açığa vurduklarını da bilir. 75- Gökte ve yerde gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir Kitâb'da olmasın.*

Tefsîr:

65 nci âyette göklerde ve yerde Allah'tan başka hiç kimsenin ğaybi bilmeyeceği, yaratıkların ne zaman dirileceğini de yine kimsenin bilemeyeceği vurgulanmaktadır.

Ğayb: Duyularla algılanmayan şeydir. Daha genel bir deyimle insanın gözlem ve deney sınırları dışında kalan şeye *ğayb* denir. Bir zaman bilinmeyen şey, sonra insanların icadettikleri bilimsel ve teknik araçlarla biliniyorsa aslında o ğayb değildir, insanın bilgi alanı içindedir. Meselâ bir gün sonraki hava durumu meteorolojik âlet ve uydularla tesbit ediliyorsa bu ğayb sayılmaz. Çünkü bu, insanın bilgi alanı içinde kalır.

"Allah, işte Kıyâmet sâatinin bilgisi O'nun yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını (ne yapacağını) *bilmez ve hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez"*[1] âyetinde insanın bilemeyeceği şeyler: 1) Kıyâmetin ne zaman kopacağı, 2) Yarın ne kazanacağı, ne yapacağı, 3) Ve nerede öleceğidir. Âyette insanın bunları bilemeyeceği belirtiliyor. *"Allah yağmuru yağdırır, rahimlerde olanı bilir"* cümleleri, bu işleri Allah'ın yaptığını ifade ediyor, fakat yağmurun yağacağını ve rahimlerde bulunanı kimsenin bilemeyeceğini söylemiyor. Çünkü eskiden beri insanlar, bazı belirtilerden yağmur yağacağını kuvvetle tahmin ettikleri gibi, doğacak çocuğun erkek mi, kız mı olacağına dair kuvvetli tahminler de yapagelmişlerdir. Bugün teknik araçlarla anne karnındaki çocuğun erkek mi, kız mı olduğu tesbit edilebilir. Bunun tesbiti, âyetin anlamına aykırı değildir. Çünkü *"Allah rahimlerde olanı bilir"* cümlesi, Allah'ın bilgisinin, gizli ve açık herşeye uzandığını ifade eder. Allah hiçbir araç olmadan yumurtanın aşılandığı ilk andan itibaren cenîn'in, erkek mi, kız mı olduğunu bilir. Ama insanlar bunu, bu normal duyu organlarıyle bilemezler. Ancak birtakım teknik

1. Lokman Sûresi: 31.

araçlar yardımıyle veya çocuk epey büyüyüp de ana karnının aldığı şekilden öğrenebilirler. Normal durumda insanlara gizli, gözlerin ötesinde kalan işler Allah'a açıktır. O'nun için gizli bir şey yoktur. İşte âyetin anlatmak istediği budur. Yoksa âyet: "Yağmurun yağacağını kimse bilmez, rahimdeki çocuğu kimse bilmez" demiyor.

Asıl *ğayb,* yarın insanın başına ne geleceği, nerede öleceği, kıyâmetin ne zaman kopacağı gibi insan duyularının ve deney alanının dışında kalan olaylardır. Bunları Allah'tan başka kimse bilmez.

Bu âyetin ışığı altında Hz. Peyğamber(s.a.v.)e atfedilen, bazı fitnelerin vukuu veya kıyâmet alâmetleri hakkında binlerce yıl sonraki geleceğe ilişkin haberlerin gerçekte ona âidolmadığı; acıklı olaylar karşısında tesellî arayan insanların kamu oyundan doğduğu anlaşılır. Nitekim Hz. Âişe: *"Peyğamber'in, yarın ne olacağını bildiğini sanan kimse, Allah'a büyük yalan isnâdetmiş olur. Çünkü yüce Allah: 'De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka hiç kimse ğaybi bilmez, ne zaman dirileceklerini de bilmezler' buyuruyor'* demiştir [1]. Hâdîsi bu lâfızla İbn Ebî Hâtim rivâyet etmiştir. Fakat benzeri Buhârî'de vardır, orada Hz. Âişe şöyle demektedir: *"Kim sana Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah, "Gözler O'nu görmez"* [2] *buyuruyor. Ve kim sana o* (yani Peyğamber Aleyhisselam), *ğaybi bilir derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah, "Ğaybi Allah'tan başka kimse bilmez"* [3] *buyuruyor"* [4]. Hadîsin, Müslim ve Tirmiżî'deki şekli de şöyledir: *"Her kim, onun* (yani Peyğamber Aleyhisselâm'ın), *yarın ne olacağını haber verdiğini sanırsa Allah'a büyük yalan isnâdetmiş olur. Çünkü Allah: 'De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka hiç kimse ğaybi bilmez' buyurmaktadır"* [5].

Bu hadislerin açık ifadesine göre Peyğamber (s.a.v.), vahiy dışında yarın ne olacağını bilmezse, binlerce yıl sonraki olayları da elbette bilmez. Şayet bu konuda vahiy olursa o zaman bilir. Böyle bir vahiy olsaydı onun da Kur'ân'da bulunması gerekirdi. Halbuki Kur'ân'da bu hadislerde anlatılan ğayb haberlerinin hiçbirine rastlamıyoruz. Ğaybi Allah'tan başka, ne gökte ne de yerde hiç kimsenin bilemeyeceğini vurgulayan âyetleri buluyoruz. Sanıyorum ki Hz. Âişe de Peyğamber(s.a.v.)den rivayet edilen bu tür istikbal haberleri üzerine onun ğaybi bildiğini, yarın olacak şeyleri haber verdiğini söyleyenin Allah'a iftirâ etmiş olacağını söyleyerek bu tür rivayetlerin Peyğamber'e iftira olduğunu vurgulamak istemiştir.

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/373.
2. En'âm Sûresi: 103.
3. Neml Sûresi: 65.
4. Buhârî, Tevhîd: 4.
5. Müslim, Îmân: 287; Tirmiżî, Tefsîr, Sûre: 6 ve 53.

66 ncı âyete birkaç mânâ verilir: Keşşâf sâhibi Zemahşerî'ye göre ''بل ادَّارَكَ'' kelimesi, oniki türlü okunur:''بل أدَّرك، بل ٱدَّراك، بل ادَّارَك، بل تدَارَكَ، بل أأدْرَكَ، بل ٱآدْرَكَ، بلْ أدْرَكَ، بَلَ ٱدَّرَكَ، بَلَى أدَّرَكَ، بَلَى أأَدَّرَكَ، أم تَدَارَكَ، أم أدَّرَكَ''[1].

Özet olarak âyetin anlamı şudur: Onların âhiret hakkındaki bilgileri birbiri ardınca gelip bir araya toplandı. Toplanan kanıtlar, âhiretin mutlaka vukubulacağını göstermektedir, ama yine onlar, âhiretten şüphe ediyor, onu gerçek kabul etmiyorlar[2].

'' ادراك '' kelimesi, arkadan gelip yetişti, anlamını taşıdığından âyetin bu kısmına: *''Onların bilgileri, âhirette gelip kendilerine yetişir. Yani âhirete vardıkları zaman kendilerine vahiy ile haber verilenlerin doğru olduğunu anlarlar''* mânâsı da verilmiştir[3]. Muhammed İzzet Derveze de ''Onların bilgileri, âhiretin olmayacağı noktasında toplandı'' anlamını tercih etmiştir[4]. Fakat bizim verdiğimiz mânâ hem sözgelimine, hem de cumhûrun kanâatine uygundur.

67-70 nci âyetlerde toprak haline gelmiş insanların tekrar dirileceklerine ihtimal vermeyen, bu tür sözlerin, insanları tehdid için eskiler tarafından uydurulmuş, yazılmış masallar olduğunu ileri süren müşriklerin görüşleri özetleniyor. Onlara yeryüzünde dolaşıp âhireti inkâr edenlerin nasıl bir sonuca uğradıklarını görmeleri ve o cezalandırılmış toplumların durumlarından ibret almalar kendilerine hatırlatılıyor.

71-73: Mü'minlerle alay edip: *''Bizi tehdidettiğiniz bu azâp ne zaman gelecek? Eğer doğru söylüyorsanız haydi o azâp gelsin''* diyen müşriklere, azâbın çok yakın olabileceği, Allah''ın insanlara çok lûtuflarda bulunduğu, fakat insanlardan çoğunun Allah'a şükretmediği belirtiliyor. Bu suretle Allah'ın, birden bire azâp gönderip de onları derhal helâk etmemesinin, O'nun lûtfu gereği olduğu; merhametinden dolayı onları bir süre koruduğu; fakat O'nun bu lûtfuna rağmen O'na şükretmedikleri anlatılıyor.

74-75: Lûtuf ve merhametinden dolayı Allah onları cezalandırmıyor. Yoksa Allah onların durumlarını bilmez değildir. Onların içlerinden geçen düşünceleri ve yaptıkları işleri bilmektedir. Gökte ve yerde insanlardan gizli olan herşey bir kitâpta, Allah'ın bilgisinde vardır. Yazılmış, tespit edilmiştir. Allah'a gizli bir şey yoktur.

1. Keşşâf: 3/150; Kurtubî: 13/227.
2. Mefâtîh: 24/212.
3. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 20/7.
4. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/166.

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ اَكْثَرَ الَّذٖي هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَاِنَّهُ
لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٧﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهٖ وَهُوَ الْعَزٖيزُ
الْعَلٖيمُ ﴿٧٨﴾

76- Bu Kur'ân, İsrâil oğullarına, kendilerinin ayrılığa düştükleri şeylerin birçoğunu anlatıyor. 77- Ve o, mü'minlere yol gösterici ve rahmettir. 78- Kuşkusuz Rabbin, onlar (o İsrâîl oğulları) *arasında hükmünü verir. O azîzdir, bilendir.*

Tefsîr:

76-78 nci âyetler, Kur'ân'ın, İsrâil oğullarının ayrılığa düştükleri birçok hususu kendilerine açıkladığını, mü'minlere yol gösterici ve rahmet olduğunu, **aziz (yani dâima galip) ve herşeyi bilen Allah'ın, onların ihtilâfa düştükle**ri konularda hükmünü vereceğini bildiriyor.

Önceki âyetlerle ilgisiz gibi görünen bu âyetlerde bazı kıssalar, Hz. Îsâ ve diğer dinî konularda İsrâil oğulları arasında görüş ayrılığı bulunduğuna işaret ediyor. Esasen yukarıdaki âyetlerle ilgisi yok gibi görünen bu âyetler, onlarla ilgisiz değildir. Şöyle ki:

Müşrik Araplar, Mekke'de yahûdîlerden birine âhiret hakkında soru sormuş, o yahûdî de sorana, kuşkuya düşürücü, belirsiz bir cevap vermiş olabilir. Çünkü Tevrat'ta âhiret sevâbı, cezâsı hakkında Kur'ân'daki gibi açık, ayrıntılı bilgi yoktur. Yahûdîden aldıkları cevap üzerine müşrikler, âhiretin olmadığını daha kuvvetli söylemeğe başlamış olabilirler.

Birçok âyette Kur'ân'ın daha önceki kitaplarda söylenenlere uyduğu, onlara aykırı olmadığı belirtilir ve bu husus Kur'ân'ın doğruluğunun kanıtı olarak gösterilir. Oysa âhiret hususunda Kur'ân'ın söyedikleri, ne Tervat'ta, ne de İncillerde vardır. Muhtemeldir ki o zaman bazı Tevrat nüshalarında Kur'ân'ın anlattıklarına benzer âhiret bilgileri vardı. Bundan dolayı yahudî mezhepleri arasında görüş ayrılıkları bulunuyordu. Kimi Kur'ân'ın anlattığına benzer biçimde âhirete inanıyor, kimi de âhiret hakkında belirsiz bir inanca sahip bulunuyordu. Âhireti asıl kavramından çıkarıp yahudîlerin, son zamanda dünyâya hakim olacakları şekline sokanlar da olmuştur.

Ayrıca Kur'ân'ın anlattığı yahudî kıssaları, ana hatlariyle Tevrat'ta var-

ken, bunların bazı parçaları bugünkü Tevrat'ta yoktur. Bundan o zamanki yahûdîlerin ellerinde farklı nüshalar bulunduğu, bazı nüshalarda, bazı kıssa parçalarının eksik bulunduğu; bazılarında ise peyğamberlerin ahlâkına aykırı şeyler bulunduğu; Kur'ân'ın, bu nüshalardan, tevhîde ve peyğamberlerin ahlâkına en uygun parçaları seçip anlattığı ve kendi anlattıklarının da gerçeğe en uygun olduğunu söylediği sonucuna varılabilir. Kur'ân'ın anlattıklarına tıpa tıp uyan Tevrat nüshası, bizim bilgimize göre bugün elde yoktur. Tevrat nüshalarında zamanla nasıl bazı parçaların kaybolduğunu daha önce, ikinci cildimizde izâh etmiştik.

İşte Kur'ân-ı Kerîm, gerek kıssalar, gerek âhiret hakkında söyledikleriyle, İsrâil oğullarının ayrılığa düştükleri birçok hususun doğrusunu onlara açıkladığını bildiriyor.

Kur'ân'ın kesin gerçeği içerdiğini, Kitâp ehlinin ayrılığa düştükleri konuların en doğrusunu onlara açıkladığını bildiren başka âyetler de vardır:

"Ey Kitâp ehli, Elçimiz size geldi, Kitâp'tan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor; çoğundan da geçiyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir Kitâp geldi"[1].

"Ey Kitâp ehli, elçilerin arasının kesildiği, boşluk meydana geldiği sırada size, gerçekleri açıklayan Elçimiz geldi ki: 'Bize bir müjdeci ve uyarıcı gelmedi' demeyesiniz"[2].

"Sana da kendinden önceki Kitâpları doğrulayıcı ve onları kollayıp koruyucu olarak bu Kitâbı gerçekle indirdik"[3].

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا
تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ ۖ
إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

79- Allah'a tevekkül et, çünkü sen apaçık gerçek üzerindesin. 80- Sen ölülere duyuramazsın, arkalarını dönmüş kaçmakta olan sağırlara

1. Mâ'ide Sûresi: 15.
2. Mâ'ide Sûresi: 19.
3. Mâ'ide Sûresi: 48.

da çağırıyı işittiremezsin. 81- Ve sen kör(ler)*i, içine düştükleri sapıklıklarından çıkarıp yola getiremezsin. Sen ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin ve onlar derhal müslüman olurlar.*

Tefsîr:

79-81 nci âyetlerde Peygamber(s.a.v.)e, Allah'a dayanması, kendisinin apaçık gerçek üzerinde bulunduğu; ölülere, arkasını dönüp giden sağırlara değil, ancak dinlemek isteyenlere söz dinletebileceği; saptıkları çıkmazda ısrar eden körleri doğru yola götüremeyeceği buyuruluyor ki, Peygamber'i tesellî etmekte olan bu âyetlerin anlamı şudur:

Ey Muhammed, sen Allah'a dayan, açık bir gerçek üzerindesin, yolun doğru söylediklerin doğrudur. Onların seni dinlememelerine üzülme. Onların söz dinlememesinde senin kusurun yoktur. Zira sen ölülere, sağırlara işittirecek değilsin. Ancak duyma kabiliyeti olanlara sözlerini duyurabilirsin. Yola gelmek istemeyen, saptıkları çıkmazı doğru yol sanan körleri doğru yola iletemezsin. Ancak âyetlerimize inanıp bize boyun eğenlere söz dinletebilirsin.

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ
كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ
بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحٖيطُوا
بِهَا عِلْمًا اَمَّا ذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا
يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا
اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

82- O söz, başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir Dâbbe (canlı) *çıkarırız; o onlara, insanların âyetlerimize inanmadıklarını söyler. 83- O gün her ümmet içinde âyetlerimizi yalanlayanlardan bir cemâat toplarız, onlar hep bir arada* (İlâhî Dîvâna) *sürülürler. 84-* (Dîvânına) *gel-*

diklerinde (Allah onlara): *"âyetlerimi kavramadığınız halde yalanladınız mı, yoksa ne yaptınız?" der. 85- Haksızlıkları yüzünden o söz başlarına gelmiştir* (azâp hükmünü giymişlerdir), *artık konuşamazlar. 86- Görmediler mi biz geceyi, içinde istirâhat etmeleri için yarattık, gündüzü de aydınlık yaptık? Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için âyetler vardır.*

Tefsîr:

82-85 nci âyetler, âhireti inkâr edenleri uyarmak için bazı âhiret olaylarını tasvir ediyor:

Vukuu haber verilen kıyâmet olayı gelip çatınca Allah'ın yerden çıkaracağı bir canlı, insanların, Allah'ın âyetlerine inanmadıklarını söyleyecektir. O gün her milletin inkârcıları, grup grup Allah'ın divânına, o yüce mahkemeye sevkedilecek ve yüce Allah: *"Siz, anlamadan, mânâsını kavramadan âyetlerimi inkâr mı ettiniz, yoksa ne yaptınız?"* sorusuyla azarlayacağı inkârcılar, haksızlıklarından dolayı cevap veremeyecek, öyle kalacaklardır.

86 ncı âyette de Allah'ın, kâinâttaki kudretine dikkat çekiliyor. Dinlenmek için geceyi karanlık, çalışıp kazanmak için gündüzü aydınlık yapan Allah'ın kudretini görmüyorlar mı? Geceyi, gündüzü böyle düzenleyen Allah, insanları yeniden yaratamaz mı? buyuruluyor.

82 nci âyette kıyâmetten önce çıkarılacağı söylenen hayvanın şekli, büyüklüğü nereden çıkacağı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerden kimine göre o hayvanın boyu yetmiş arşın olacak, kimine göre bulutlara değecek, kimine göre iki boynuzu arasında bir fersahlık mesafe bulunacak, dört ayaklı, iki kanatlı, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, deve boynuzlu, aslan yeleli, kaplan renkli, inek kalçalı, koç kuyruklu, deve ayaklı olacak. Yerden çıkışı üç gün sürecek, üç gün içinde ancak vücudunun üçte biri çıkacak, Mescid-i Harâm'dan veya Safâ'dan çıkacak [1].

Bu rivayetlerde anlatılanların hiçbiri âyette yoktur. Onun için Fahreddîn Râzî: "Bu tür şeylerden herhangi birinin, Hz. Peyğamber tarafından söylendiği saptanırsa kabul edilir, yoksa bunlara önem verilmez" diyor. Gerçekte bunlar, sahabî ve tâbiîler zamanında çevrede dolaşan rivayetleri yansıtmaktadır. Ayrıca bunlar, Peyğamber (s.a.v.) zamanında halk arasında kıyâmetten önce böyle bir hayvanın çıkacağı inancının yaygın olduğunu da gösterir. Bu inanç, o zamanki yahudilerden veya başka din mensuplarından Araplara geçmiş olabilir. Nitekim Vehb ibn Münebbih, 'Uzeyr 'Aleyhisselâm'ın: "Sodom'un

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/217-218; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/376-377.

altından bir hayvan çıkar, insanlara konuşur, herkes onu işitir. (Onu duyan) Gebeler, (korkudan) çocuklarını düşürürler, tatlı su acı olur, ahlâk bozulur, hikmet yakılır, ilim kalkar, hayvanın altındakı yer konuşur, o zamanda insanlar, erişemeyecekleri şeyleri isterler, elde edemeyecekleri şeyler için uğraşır dururlar, yiyemeyecekleri şeyler için çalışırlar'' dediğinin anlatıldığını rivayet etmiştir [1].

Uzeyr, Tevrat'ta Ezra adıyla geçen bir yahudî kahinidir ve Tevrat'ı derlemiştir. Vehb ibn Münebbih'e dayandırılan bu rivayet, bu yerden çıkacak hayvan inancının, yahudî kaynaklı olduğunu gösterir. Demek ki yahudiler de kıyâmetten önce yerden bir hayvan çıkacağına inanıyorlardı.

İşte Kur'ân-ı Kerîm, insanların bildiği, inandığı o hayvanın çıkacağı kıyâmet zamanını hatırlatarak toplumu uyarmaktadır. Kur'ân'ın amacı, insanları dehşetli kıyâmet olayına karşı uyarmaktır. Kıyâmetten önce böyle bir hayvanın çıkacağına inanırız. Ama bu hayvanın niteliğini bilemeyiz.

Modernist müfessirler de bu hayvanı, tren, otomobil gibi icatlara işaret saymaktadırlar ki bu da zoraki te'vilden başka bir şey değildir. Gerçeği Allah bilir.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ
وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ
السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ اِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾
مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ
جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

87- Sûr'a üfleneceği gün Allah'ın diledikleri dışında göklerde ve

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/377.

yerde bulunan kimselerin, hepsi korku içinde kalır (bayılır). *Hepsi boyun bükerek O'na gelirler. 88- Görüp de donuk sandığın dağlar, bulutun yürümesi gibi yürümektedir. Bu, herşeyi gayet güzel yapan Allah'ın yapısıdır. Doğrusu O, yaptıklarınızı haber almaktadır. 89- Kim iyilik getirirse ona, ondan daha hayırlısı vardır ve onlar o gün korkudan uzak, güven içindedirler. 90- Ve kim kötülük getirirse onların da yüzleri cehenneme yıkılır: "Yaptıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz?"* (denilir).

Tefsîr:

87 nci âyette Sûr'a üfleneceği gün, göklerde ve yerde bulunanların korkudan titreyip bayılacakları; ancak Allah'ın dilediği kimselerin o dehşetli durumdan etkilenmeyecekleri ve herkesin Allah'ın çağrısına boyun eğerek hesap vermek üzere Dîvânına gelecekleri bildiriliyor.

es-Sûr, İsrâfîl adlı meleğin iki kez üfleyeceği, mâhiyeti bilinmez bir borudur. Bu boru iki kez çalınır. Birinci sesi duyanlar, sesin korkunçluğundan ve çağırılan duruşmanın dehşetinden korkup bayılırlar, kendilerinden geçerler. Yalnız Allah'ın dilediği, güçlendirdiği kimseler korkmaz; bayılmaz; şuurlarını kaybetmez; sağlam, heyecansız dururlar. Onlar rahattırlar. Sonra tekrar üflenen sûr, bayılanları ayıltır, kaldırır. Bu, canlıları, özellikle insanları, Allah'ın huzurundaki duruşmaya çağırma borusudur. *"Sonra ona bir daha üflenir, hemen onlar ayağa kalkarlar"*[1]. İşte bundan sonra âhiret duruşması başlar.

Âyette âhiret duruşmasını başlatacak olan iki üflemeye birlikte işâret edilmiştir. İşte bu üfleyiş öyle bir dehşetli durum meydana getirir ki her canlı korkar, bayılır. Korkması, Allah'ın yüce Divânına çıkıp hesap vereceğinden ötürüdür. O divana çıkmaktan, o hesaptan korkar. Yalnız Allah'ın dilediği canlar korkmazlar. Çünkü Allah onları güçlendirmiş, güvene kavuşturmuştur.

Yüce Divan'da ictimâa çağıran borunun sesinden korkup sarsılan canlar, akılları başlarına geldikten sonra bu sese doğru koşarlar, Allah'ın huzurunda, Yüce Divân'da toplanırlar.

1. Zümer Sûresi: 68.

Âyet, insanların kavrayışına yaklaştırmak için âhiret halini dünyâdaki duruma benzeterek anlatıyor. Dünyâda askerler, kıralın emri üzerine çalınan ictimâ' borusunu duyunca nasıl bir alanda toplanırlarsa âhirette de Allah'ın buyruğuyla çalınan Sûr (boru) ile bütün canlar Allah'ın huzuruna toplanmaktadır.

Burada *Sûr* kelimesi, sûret'in çoğulu olarak *es-Suvar* şeklinde de okunmuştur. O zaman mânâ: *"Bedenlere ruhlar üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanların hepsi korkar"* şekline girer.

88-90 ncı âyetler, kıyâmet olayının dehşetini ve herkesin dünyâda yaptığı şeylerin karşılığını âhirette bulacağını anlatıyor. Hareketsiz, sabit gibi görünen dağlar, kıyâmet olayında bulutlar gibi yürür, dağılır. *"O gün dağları yürütürüz, Arzı açık görürsün"* [1], *"Sana dağlardan soruyorlar. De ki: Rabbim onları* (kül gibi) *ufalayıp savuracak, yerlerini bomboş, dümdüz bırakacaktır. Orada ne eğrilik, ne de bir tümsek görmeyeceksin. O gün çağırana uyarlar"* [2], *"Dağlar, atılmış renkli yün gibi olur"* [3] âyetlerinin hepsi kıyâmette dağların toz gibi savrulup yerinden kaldırılacağını bildirmektedir. Bu âyetler hep kıyâmet halini tasvir etmektedir.

Yalnız 88 nci âyetin, *"Görüp de donuk sandığın dağlar, bulutun yürümesi gibi yürümektedir"* ifadesinden, dağların hareketsiz görülmesinin, aslında gerçek değil, yanlış bir sanıdan ibaret olduğu anlaşılır. Dağların hareketsiz görülmesi, yanlış bir zan, bir algılama hatâsı ise o halde donuk, hareketsiz gibi görünen dağlar gerçekte yürümektedir. Dağlar dünyânın sivri noktalarıdır. Gerçekte dağlar hareketli ise onların oturduğu Arz da hareketli demektir. Bundan dünyânın döndüğü ve hareket ettiği anlaşılabilir. Nitekim âyetin sonunda: *"Bu, herşeyi en güzel biçimde yapan Allah'ın yapısıdır!"* cümlesi, yıkım halinden çok, dünyânın ince bir düzen halinde yapıldığını gösterir.

Dağların pamuk gibi savrulacağı kıyâmet gününde Allah'ın huzuruna iyilik getirenler, iyiliklerinin, fazlasiyle karşılığını görürler ve o dehşetli günün korkusundan uzak, güven içinde kalırlar. Âhirete kötülük getirmiş olanlar da yüzleri üstü ateşe atılmak suretiyle dünyâda ettiklerini âhirette bulurlar. İyilik getirenler, getirdikleri iyiliğin karşılığını fazlasiyle görürlerken, kötülük getirenler sadece yaptıklarının cezâsını görüyorlar. İyiliğe fazlasiyle karşılık vermek lûtuftur. Fakat yapılan kötülüğe, fazlasiyle ceza vermek zulümdür. Allah'ın lûtfu gereği olarak, iyilik edenler fazla fazla nimetlerle karşılaşırken, kötülük yapmış olanlar da Allah'ın adâleti gereği sadece kötülüklerine denk bir cezâ giyerler.

1. Kehf Sûresi: 47.
2. Tâhâ Sûresi: 105-108.
3. Kari'a Sûresi: 5.

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذ۪ي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ
أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَ الْقُرْاٰنَ فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَد۪ي
لِنَفْسِه۪ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِر۪ينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
سَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

91- (De ki)*: "Ben, sadece bu kentin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. O, burayı saygıdeğer kıldı ve her şey O'nundur. Ve bana müslümanlardan olmam emredildi. 92- "Ve Kur'ân okumam emredildi". İmdi kim yola gelirse kendi yararına yola gelmiş olur ve kim saparsa: "Ben ancak uyarıcılardanım" de. 93- Ve de ki: "Allah'a hamdolsun, O size âyetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbim, yaptıklarınızdan gafil değildir."*

Tefsîr:

91-93 ncü âyetler, sonuç üslûbunu taşımaktadır. Sûre, Allah'ın birliğini ve âhiret inancını telkin eden âyetlerle başlamıştı. Kıssaları ve tevhîde yönelten tartışmaları anlatan âyetlerden sonra yine Allah'ın birliğini vurgulayan âyetlerle sona ermektedir.

91 nci âyetin başında "قل : De" sözü geçmediği için bu âyet, 92 nci âyeteki "ومن ضل: *Kim saparsa*"ya kadar, Hz. Peyğamber'in kendi sözü gibi gözükmektedir. 92 ve 93 ncü âyetlerde "قل" sözünün bulunması, 91 nci âyetin başında da bu sözün mukadder olduğu izlenimini verir. Daha doğrusu sözgeliminden bu anlaşılır. Kur'ân'da bu çeşit âyetlerin örnekleri çoktur.

Bu âyetlerde Peyğamber (s.a.v.), Mekke kentinde, kan dökülmesini, başkalarına saldırılmasını yasaklayan, bu kenti bir güvenlik bölgesi yapan Allah'a kulluk etmek, O'na teslim olmak ve Kur'ân okumakla emredildiğini söylüyor. Daha doğrusu kendisine böyle söylemesi emrediliyor. Sonra artık yola gelenin kendi yararına, sapanın da kendi zararına hareket ettiği; Peyğamber'in, sadece bir uyarıcı olduğu; kimseyi zorla yola getirmekle yükümlü bulunmadığı vurgulanıyor.

93 ncü âyette de Allah'ın, pek yakında âyetlerini göstereceği, inanma-

yanların o zaman gerçeği tanıyacakları; âyetlerin bildirdiği azâbın gerçek olduğunu anlayacakları; ama artık iş işten geçmiş olacağı; Allah'ın, buyruğunu dinlemeyenlerin yaptıklarını gayet iyi bildiği belirtiliyor. Böylece, inkâr ve şirk içinde yürüyen müşrikler bir kez daha uyarılıyor.

Allah'ın göstereceği âyetler, dünyâ veya âhiret azâbı olabilir. Fakat sözgeliminden bu âyetlerin, müşriklerin başlarına gelecek belâlar olduğu anlaşılıyor.

Neml Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Hüdhüd, Sebâ'da, bir kraliçenin yönetiminde, Güneşe tapan bir toplum görmüş, bunların, Allah'tan başkasına tapmalarına hayret etmiştir (24-25). Küçücük kuş dahi, Allah'tan başkasına secde edilmeyeceğini, O'ndan başka tapılacak tanrı bulunmadığını anladığı halde bazı insanların bunu anlamayıp Allah'tan başkasına tapmaları, elbette çok şaşılacak bir durumdur.

2- İnsanlar, neden Allah'tan başkasına taparlar? Atalarının öyle yaptığını görürler, o şartlar içinde büyür ve öyle yetiştirilirler. Böylece putperestliğe alışmış olurlar. Alışınca da batıl işler, kendilerine câzip gelir. Şeytân onlara yaptıklarını süslü gösterir. Batıla bağlanırlar; artık kolay kolay doğru yolu bulamazlar (24).

3- Tapılacak tanrı, ancak gizliyi ve açığı bilen, kâinât tahtının sâhibi Allah'tır, O'ndan başkasına tapılamaz.

4- Gökleri, yeri yaratan, yağmuru yağdırıp bitkileri, ağaçları yetiştiren, dünyâyı yaşanacak hale getiren, ırmakları, dağları yaratan, iki denizin birbirine karışmasını önleyici, görünmez bir perde koyan; darda kalmışa yardım edip onun sıkıntısını açan; geceleyin yol gösterici yıldızları yaratan; ilk defa yaratan, sonra yarattıklarını öldürüp yeniden yaratacak olan; rızık veren, gizli ve açığı bilen Allah'tır. Bunları yapamayan Tanrı olamaz. Öyle ise Allah'tan başka tanrı, tapılmağa lâyık varlık yoktur (60-65).

B- Peyğamberlik ile İlgili Prensipler:

5- Kur'ân'ın ve apaçık Kitâbın âyetleri, herşeyi bilen ve yerli yerince yapan Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir (1, 2, 6).

6-7-14 ncü âyetlerde Mûsâ'nın da'vet kıssasından bir kesit alınmıştır. Mûsâ'nın Kitâbı, kendi eseri değil, kendisine ağaçtan ateş şeklinde görünen Allah'ın vahyidir. Aynı Kitâbın içeriği, yine Sidretu'l-Müntehâ(uzak bir ağaç)ta görünen melek tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. İki vahyin de kaynağı birdir. Bütün İlâhî vahylerin kaynağı aynıdır.

7- Mu'cizeleri yaratan Allah dilerse değneğe can verip onu yılan yapar

ve yılan olan değneği yine eski haline döndürür. Dilerse insanın uzvundan nurlar fışkırtır (10, 12).

8- Hz. Mûsâ'ya dokuz mu'cize verilmiştir. Mûsâ'nın mu'cizelerini gördükleri halde bile bile onları büyü, Mûsâ'yı da büyücü sayanlar cezâlandırılmışlardır (13-14).

9- Elçiler, Allah'ın katında güvendedirler. İlâhî vahy esnasında onlara bir zarar gelmez ve şeytân, onlara müdâhale edemez: *"Benim katımda elçiler korkmazlar"* (10).

10- Peyğamberler ve ıslâhatçılar, sadece söz ile hakaretlere maruz kalmazlar; aynı zamanda onlara sû-i kastler de düzenlenir. Nitekim Hz. Sâlih'e böyle bir sû-i kasd düzenledikleri gibi (49) Hz. Peyğamber'e de düzenlemişlerdir: *"İnkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da* (yurtlarından) *çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı"* (Enfâl Sûresi: 30).

11- Fakat herşeye rağmen Allah, hakkı üstün getirir, peyğamberleri ve inananları kurtarıp kâfirlerin evlerini başlarının üstüne yıkar (51-53).

12- Hz. Peyğamber'in sadece Allah'a ibadet etmesi, yalnız O'na teslîm olması ve Kur'ân okuması emredilmiştir (91-92).

13- Birbirine düşman iki gruba bölünmüş olan Semûd kavmini irşâd için görevlendirilen Sâlih Aleyhisselâm, onları uzlaştırmağa çalışmış; kötülüğü bırakıp iyiliğe, tefrikayı bırakıp istiğfara yöneltmek istemiş; fakat bozguncu insanlar onu dinlememişler, mu'cize deveyi kesmişler, bu yüzden mahvolup gitmişlerdir (45-53).

Peyğamber Süleyman'a teslîm olan Kraliçenin mutlu sonucu anlatıldıktan sonra, 45-53 ncü âyetlerde Peyğamber'e karşı gelen, onun da'vetini engellemeğe çalışan kavmin acı sonucu anlatılmıştır. Bunun anlamı şudur: Peyğamberleri, Hak da'vetçilerini dinleyenler mutlu olurlar; onlara karşı gelenler felâkete uğrarlar, silinip giderler.

14- Kötü davranışlar içine girenler, gidişlerinin yanlış olduğunu söyleyenlere, uğursuzluk yapıştırırlar. Yanlış davranışları yüzünden uğradıkları felâketlerin, sıkıntıların o peyğamber veya da'vetçinin uğursuzluğu yüzünden başlarına geldiğini sanırlar. "Sizin yüzünüzden bu işler başımıza geldi. Siz, uğursuz insanlarsınız!" (47) derler. Oysa içine düştükleri sıkıntılar, yanlış davranışlarının sonucudur. Kabahati, kendilerinde arayacakları yerde kendilerini felâkete götüren davranışlardan kurtarmağa çalışan ıslâhatçılarda ararlar.

Hz. Îsâ'nın havârîleri de Hz. Sâlih gibi, irşâda gittikleri kent halkı tarafından uğursuzlukla suçlanmışlardır: *"Biz onlara iki elçi gönderdik, onları yalanladılar, biz de* (elçileri) *üçüncü bir elçi ile destekledik. Dediler ki: 'Biz, size gönderilen elçileriz'. Kentliler dediler ki: 'Siz de bizim gibi insandan*

başka bir şey değilsiniz. Rahmân bir şey indirmemiştir. Siz, sadece yalan söylüyorsunuz.' Elçiler dediler ki: 'Rabbimiz bilir ki biz, size gönderilmiş elçileriz. Bizim üzerimize düşen, yalnız açıkça duyurmaktır'. Kentliler dediler ki: 'Doğrusu biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizden size acı bir azâb dokunur'. Elçiler dediler ki: 'Uğursuzluğunuz sizin kendinizdedir. Size öğüt verdiğimiz için mi uğursuzluğa (uğruyorsunuz)*? Hayır, siz, aşırı giden bir kavimsiniz'."* (Yâsîn Sûresi: 14-19).

Demek ki bu hal, gerek peyğamberlerin, gerek da'vetçi ve ıslâhâtçıların karşılaşacağı, göğüslemek zorunda olacakları kaderdir. Kavmin bu olumsuz davranışını kırmak, azim ve irâde ile yenmek gerekir. Aksi takdirde başarı zordur.

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

15- Âhiretin olacağında kuşku yoktur. Fakat ne zaman olacağını yalnız Allah bilir (65, 71-72).

16- Âhiret günü, dağlar yerinden kaldırılıp savrulur, pamuk gibi atılır, bulutlar gibi yürütülür (88).

17- Kıyâmette Allah, yerden bir canlı çıkaracaktır ki o, insanlara hitâbedip Allah'ın âyetlerine inanmadıklarını söyleyerek serzenişte bulunacaktır. 82 nci âyetin tefsîrine bakınız.

18- Orada gerçekler ortaya çıkacak, utançtan ve korkudan, suçluların konuşacakları halleri kalmayacaktır (85).

19- Yüce Mahkemede hesap vermek için çağrı yapıldığı zaman, göklerde ve yerde bulunan herkes korkudan bayılacak, ancak Allah'ın güvence verdikleri sarsılmayacaktır (87).

20- Dünyâda iyilik yapmış olan, âhirette ondan daha iyi bir iyilik bulur. Kötülük yapmış olanlar da tepe takla cehenneme atılırlar. Herkes yaptığının cezâsını görür (89-90).

D- Genel Prensipler:

21- Îmân, sadece sözden ibaret değildir. Güzel eylemlere dönüşen düşüncedir. Mü'minlerin vasıfları şöyledir: Namaz kılarlar, zekât verirler, âhirete kesin inanırlar (3). Ra'd Sûresinin 19-24 ncü, Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci, Furkan Sûresinin 63-75 nci âyetlerinde mü'minlerin vasıfları daha ayrıntılı olarak anılmaktadır ki biz bundan önceki sûrelerin prensiplerinde bunları özetlemiştik.

22- Alışkanlık, kötü işleri cazip hale getirir. Kötü bir işe alışan insan,

iyi bir iş yaptığını sanarak körü körüne o eylemin içine atılır, onu işleyip durur. Ondan bir türlü vazgeçemez. Sonunda o kötü eylem, kendisinin cehennemi olur. O kişi, âhirette en büyük ziyâna uğrar (4-5). Çünkü kötü işler, kötü düşünceler, insan ruhunun iyi sıfatlarını bozar, ruhu çirkinleştirir. Âhirette onlara şöyle denilir: *"Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz;* (orada) *bunlarla sefâ sürüp bunları tükettiniz* (burası için hiçbir şey bırakmadınız). *Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün, alçaltıcı bir azâb ile cezâlandırılacaksınız"* (Ahkaf Sûresi: 20), *"Bu dünyâ hayâtında biz onların peşine bir lânet taktık. Kıyâmet günü ise onlar çirkinleştirilenlerdendir."* (Kasas Sûresi: 42).

Bu son âyet de gösteriyor ki kötü eylemler, dünyâda insanın lanetle anılmasına yol açtığı gibi ruhu da çirkinleştirmektedir. Ancak bu çirkinlik, işlerin içyüzünün, hakikatlerin ortaya çıkacağı âhirette belli olacaktır.

23- Kötülük yapan, Allah'ın gazabına çarpılmaktan korkmalıdır. Ancak hatâsının ardından tevbe edip iyi işler yapanları Allah bağışlar. O çok bağışlayan, çok acıyandır.

24- Allah, Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim vermiş, onlar kendilerine ilim ve hükümdarlık veren Allah'a hamdetmişlerdir (15). Kul, Allah'ın verdiği nimete şükrederse Allah o nimeti mübârek kılar, artırır. Ama Karun gibi nânkörlük edip, servetini kendi bilgisi ve çalışmasıyle kazandığını sanır, Allah'ın lutfunu görmezse Allah onun nimetini elinden alır, yahut servetini kendisine azâb eder. Kendisine böbürlenmemesini, Allah'a şükür ve hamdetmesini söyleyenlere Karûn: *"Bu servet, bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi, dedi. O mağrur bilmedi ki Allah, kendisinden önceki nesiller arasında kendisinden daha güçlü ve daha çok cemâati bulunan nice kimseleri helâk etmiştir?"* (Kasas Sûresi: 78).

25- Dâvûd'un mülküne vâris olan Süleyman, büyük mülkünü genişletmiş, birçok kralı egemenliği altına almış; yalnız insanlara değil, cinlere de hükmetmiştir. Kuşların, karıncaların dilinden anlamış, fakat geniş mülküne, gücüne ve ilmine rağmen kibretmemiş, bunları Allah'ın lutfu bilerek Nimeti Verene şükretmiştir (16-44).

26- Bir karınca, ötekilerine *"Yuvalarınıza girin de Süleyman ve orduları farkında olmayarak sizi ezmesinler'* demiştir. Bundan, karıncaların da yöneticileri bulunan bir topluluk oluşturdukları, canlarını korumanın önlemini düşündükleri anlaşılır. Nitekim: *"Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyle uçan hiçbir kuş yoktur ki* (onlar da) *sizin gibi birer ümmet olmasınlar"* (En'âm Sûresi: 38) âyeti de bütün hayvan türlerinin, kendine özgü kuralları, liderleri bulunan birer topluluk olduğunu bildirmektedir. Serçe serçelerle, güvercin güvercinle; leylek, kendisi gibi leyleklerle uçar, konar. At,

atlarla; koyun, koyunlarla; deve, develerle gezer. Demek ki bu hayvan türlerini birbirine cezbeden birtakım bağlar, içgüdüler vardır.

Burada, 6 Mart 1990 tarihli Zaman Gazetesi'nde, Ali Torun'un hazırladığı bir yazıyı nakletmeyi uygun görüyorum:

Alman İlim Adamlarının İnanılmaz Başarısı: ARILARLA KONUŞTULAR

Arı denince ilk akla gelen baldır. Yüzlerce arının binlerce çiçekten binbir zahmetle toplayıp özümledikleri çiçek özlerinin ölüm hariç her derde deva olduğu asırlardır bilinmektedir.

Arıların ikinci önemli özelliği ise karıncalar gibi ideal bir toplum hayatı sürdürmeleri, her yeni oğul verilişinde miras kavgasız, mahkemesiz yeni oğulun kovanı terk edebilmesidir.

Böylesine düzenli bir hayat tarzına sahip olan bal arılarının ideal bir işbirliği ile şahane mimari yapılar ortaya koyabilmesi, binbir derde deva olabilecek ilaç sanayiinin dahi muvaffak olamadığı ilaç olan bal'ı yıllardır aynı kalitede üretebilmesi için tüm ayrıntıları ifade edebilecek bir lisana sahip olmaları gerektiği biliniyor ancak bu lisan bir türlü öğrenilemiyordu.

Bal Arıları Nasıl Konuşuyor?

Bal arıları dans ederek konuşuyor. Bunu ilk kez Nobel ödüllü Karl Von Frisch ortaya atmıştı. Ancak teoride hangi arı dansının ne anlama geldiği bilinmiyordu. Batı Almanya'da Würzburg Üniversitesi yıllar süren araştırmalarının meyvelerini toplamaya başladı. Ve bal arıları ile konuşmaya muvaffak oldu.

Kovandan çıkan öncü işçi bal arısının çiçeğe gidişini kovana girer girmez yaptığı tüm hareketleri dikkatli bir şekilde inceleyerek tüm bu bilgileri bilgisayara kaydettiler. Yapılan gözlemlerde çiçekten aldığı çiçek özü nümunesi ile kovana dönen arı, kovana girer girmez arıların kırmızı ışığa karşı körlük özelliğinden yararlanılarak kovan kırmızı ışık hüzmesi ile aydınlatıldı. Kovana, mini, çok hassas mikrofonlar yerleştirildi. Kovana giren öncü işçi bal arısı kanat çırparak görevden döndüğünü, verilecek mesajı olduğunu ifade etti. Öncü arının kanat çırpışını antenleri vasıtası ile algılayan kovan sakinleri antenlerini dans eden arının kanatlarının hemen yanına doğru uzattılar. Çünkü dans eden öncü arı kanatları ile havayı titreştirerek çok kısa mesafede etkili olan ses sinyalleri veriyordu. Öncü arının çizdiği sekiz şeklinin tam ortasındaki hat, bulunan çiçeğin kovan ile güneş arasındaki açısını gösteriyordu. Kanat çırpışı hızı ile sekiz şekli üzerinde dans ediş süresi ise bulunan çiçeğin kovana olan uzaklığını belirtiyordu.

Öncü arının dansını yakından takip eden arılar çiçeğin bulunduğu yer hakkındaki bilgileri aldıktan sonra kovanı terk edip tarif edilen yerde bulunan çiçeğe giderken öncü arının çevresine diğer arılar geçiyor ve öncü arı dansını tekrar ediyordu. Öncü arının dansını yaklaşık 200 ile 300 bal arısı takip etti. Dansı takip eden her arı tarif edilen çiçeği eli ile koymuş gibi kolayca buldu ve enfes çiçek özlerini toplayıp kovana getirdi.

Öncü arının danslarını defalarca seyreden ilim adamları öncü arının tüm yaptığı hareketleri kanat çırpış hızlarını bilgisayara kaydetti. Şimdi sıra gelmiş kovan ahalisi ile konuşmaya...

Arılar ile konuşmanın tek yolu arı kılığına girip dans etmekten geçiyordu. Öyle ise dans edecek mini bir robot arıya ihtiyaç vardı. İlim adamlarının tercümanlığını yapacak mini mekaniki robot arının mucidi Danimarka Odense Üniversitesi Elektronik Mühendisi Bent Bach Andersan'dır.

Normal bal arısından biraz iri olan robot arı tek kanatlı olup bilgisayar ile kontrol ediliyor. Robot arının tek kanadı arının göz yuvalarında bulunan menteşelere tutturulmuştur. Üstten mekaniki bir tel ile elektriki mıknatıs bağlıdır. Robot arının kanat çırpış hızı bu elektromıknatıs ile sağlanıyor. Başının üzerinden madeni bir çubuk ile bilgisayar kontrollü motora bağlanan robot arının başının hemen üzerinden başka bir boru sarkıyor. Bu borudan çiçek özü yerine kullanılacak sulu şeker damlatılıyor.

Robot arı kırmızı ışıkla aydınlatılan kovana dikkatlice indirildi. Bu işlem çok dikkatli yapılmalıydı aksi takdirde kovan ahalisi kovana giren yabancı arılara karşı muhafız arılar vasıtası ile saldırıya geçiyordu. Arılar ürkütülmeden kovana sarkıtılan robot arı sanki dışarıdan gelmiş öncü arı gibi elektromıknatıs yardımı ile kanat çırpmaya başladı. Robot arının altında bulunan arılar hemen dans pistini boşalttılar. Antenlerini dikip robot arının kanat hareketleri ile vereceği mesajı algılamaya hazırlandılar. Bu esnada bilgisayar devreye girerek daha önce kaydedilen bilgiler ışığında robot arıyı sekiz şekli çizecek şekilde dans ettirmeye başladı. Robot arı daha önce görevden dönen arının dansını tekrar ediyordu. Robot arı dansına bir süre devam ettikten sonra çevrede bulunan bal arıları gövdeleri ile dans pistine vurmaya başladılar. Bal arıları bu hareketleri ile dans eden arıya tarif ettiğin çiçek adresini anladık. Şimdi bize topladığın çiçek özlerinden numuneler ver de hem çiçeğin kokusunu alalım hem de bulduğun çiçeğin çiçek özünün ne kadar kaliteli olduğunu anlayalım diyorlardı. Robot arının karın boşluğuna yerleştirilen hissediciler bal arılarının gövdeleri ile dans pist tabanına vuruşlarını hisseder hissetmez bilgisayar, robot arının başının üzerinden sarkan mini hortumdan bir miktar şekerli su damlatıyor. Çiçek özü niyetine verilen şekerli suyu tadan bal arıları dans pistini terk ederek tarif edilen çiçeğe gidip orada bulunan

sulu şekeri alıp kovana döndüler. Bu deney çeşitli uzaklık ve açılara yerleştirilen çiçekler ile denendi. Her seferinde bal arıları robot arının tarif ettiği çiçekleri bulup çiçek özlerini aldılar.

Normal öncü bal arısının tarif ettiği çiçeğe 300 bal arısı giderken robot arının tarif ettiği aynı çiçeğe 20 ile 100 bal arısı gitti. Yani robot arı normal bal arısı kadar güzel tarif yapamamıştı. Ancak 100 arıya dahi bir çiçeğin bulunduğu yeri tarif edebilmek başlangıç için muazzam bir başarı idi. En azından bilim adamları dertlerini arılara anlatacak kadar ''arıca'' lisanını öğrenmişlerdi.

Bundan Sonra Ne Yapılacak?

1. Robot arı sekiz şeklinin dışında başka şekiller oluşturacak şekilde dans edecek. Arıların bu dans sonucu hareket tarzları gözlenecek.

2. Robot arı hep aynı noktada durarak sadece kanat çırpışları ile dans ederek normal arılara bir çiçeğin bulunduğu yeri tarif etmeye çalışacak.

3. Robot arı dans ederken 1500 metre uzaklıkta bulunan bir çiçeği tarif ederken kanat çırpışları ile 250 metre uzaklıkta bulunan başka bir çiçeği tarif edecek. Arıların bu dans sonucu hangi çiçeğe gideceği gözlenecek.

Arılardan Askeri Güç Olarak İstifade Edilebilir mi?

Bunca masraf, bir o kadar da emekten sonra ''arıca'' lisanı öğrenilirse bundan kazancımız ne olacak? Arıların istenilen adreslere gönderilmesi ile sadece gül balı, sadece karanfil balı vs. balı üretimi imkân dahiline girecek.

Arıların hayat tarzlarını düzenleyen arı örf ve adetleri hakkında bilgiler edinilebilecek. Belki de arıların bal yapma formülü öğrenilecek ballar suni olarak üretilecek.

Hepsinden önemlisi arılardan askeri güç olarak istifade edilmesidir. Şu ana kadar Amerikan sınırlarından binlerce vahşi Afrika arısı girmeye başlamıştır. Geçtiği ekili alanı talan eden vahşi arıları şu ana kadar durduracak bir yol bulunamadı. Güney Amerika'dan başlayan vahşi Afrika arısı göçü güzergâhı üzerinde bulunan tüm ülkeleri silindir gibi ezerek geçti. Arıca lisanının tam öğrenilmesi ile birlikte bu vahşi arılar ekili alan haricinde bulunan kısımlara yönlendirilebilir. Haberleşmeden tutun da taarruz kuvveti olarak dahi kullanılabilir. Düşünün bir kere mevziye girmişsiniz, düşman mermilerinden emin bir vaziyette cephede bulunuyorsunuz. Bir anda tepenizde sizi çiçek sanan binlerce arı gördünüz. Bir askerin bırakın böyle bir anı yaşamasını böylesi bir ihtimali düşünmesi bile ürkütücü... Mekke'nin Ebabil kuşları ile korunması bu ihtimalin uzak olmadığını gösteriyor.

Temennimiz ilim adamlarının faydasız ilme talip olmamaları yönündedir. *(Kaynak: National Geography, January 1990, Sayfa: 134).*

27- Süleyman Aleyhisselâm, ordularını teftiş ettiği gibi kuşları da teftiş etmiştir. Demek ki çeşitli kuşları topladığı bir hayvanat bahçesi vardı. 20 nci âyette hayvânat bahçeleri kurulacağına, hayvanların eğitileceğine işaret vardır. Bugün sirklerde hayvanların nasıl eğitildikleri, bazı hayvanlara araba sürmenin dahi öğretildiği herkesin bildiği bir şeydir. Ama bunun, tâ Süleyman Aleyhisselâm zamanında yapılması ilginçtir.

28- Hz. Süleyman, Hüdhüd'ün anlattıklarını hemen tasdik etmemiş, bu sözün doğruluğunu araştırmıştır. Demek ki gelen bir habere hemen inanmak sâfdilliktir, akıllının işi değildir. Onu araştırıp, doğruluğu belli olduktan sonra doğrulamak gerekir. Çünkü her söylenene inanmak, insanı yanlış davranışlara, başkalarına kötü zanda bulunmağa, düşman olmağa sebebolur. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, bir kişinin verdiği haberin doğruluğunun araştırılmasını, haberin doğruluğu belli olmadan zan üzre hareket edilmemesini, aksi takdirde pişman olunacağını bildirmektedir: *"Ey inananlar, size fâsık* (yoldan çıkmış) *bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz"* (Hucurât Sûresi: 6).

29- Seba kavminin başında bulunan, bir kraliçedir, yani kadındır. Âyetlerin sözgeliminden, bu kraliçenin, zeki olduğu, kavmini iyi yönettiği, fevrî davranışlarla toplumu felâketlere atmadığı, tedbir ve ihtiyatıyle kavmini ölümden veya esaretten, ülkesini de yıkımdan kurtardığı, hakkı görüp anlayınca puta tapmayı bırakıp müslüman olduğu, Süleyman'ın emrine girdiği anlaşılır (29-44). Bu üslûpta kraliçeye övgü vardır. Bundan pek a'lâ bazı kadınların da devlet başkanı olabileceği anlaşılır.

Ancak Cemel vak'ası münasebetiyle Ebûbekre'nin rivâyet ettiği bir hadiste, *"Başlarına bir kadını geçiren bir kavim aslâ iflâh olmaz"* denilmektedir (Buhârî, Mağâzî: 82, Fiten: 18; Tirmizî, Fiten: 75; Nesâ'î, Kudat: 8, İbn Hanbel, Müsned: 5/43, 51).

Sebâ melikesinden övgü ile söz eden âyetlerle karşılaştırılınca bu rivâyetin Kur'ân'a ters olduğu açıktır. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir yerinde kadının başa geçemeyeceğinden söz edilmemiştir. Hattâ Peyğamber(s.a.v.)in en çok sevdiği, kendisinin birçok hadisini rivâyet etmiş olan mü'minlerin annesi Hz. Âişe, Cemel Vak'asına kumandanlık etmiştir. Aslında bu Ebûbekre rivâyetinin de onu hedef aldığı açıktır. Zirâ olay şöyle anlatılmaktadır:

Osman'ın katlinden sonra Hz. Alî'ye bey'at edilince Talha ve Zübeyr Mekke'ye gittiler, Hacda olan Hz. Âişe'yi gördüler. Osman'ın kanını aramak üzre Basra'ya gitmeğe karar verdiler. Halkı da bu maksatla savaşa çıkardılar. Hz. Âişe hevdeci içinde devede bu orduya kumanda ettiği için olaya Cemel Vak'ası dendi. Âişe'nin kumanda ettiği orduya katılmayan Ebûbekre, sebebini

şöyle anlatmıştır: "Peyğamber Aleyhisselâm, Kisrâ'nın kızının, İranlılara kraliçe olduğu haberini duyunca buyurdu ki: *"Başlarına bir kadını geçiren bir kavim, aslâ iflâh olmaz".* Allah, beni bu sözle yararlandırdı da o savaşa katılmadım". (Buhârî, Fiten: 18, Fethu'l-Bârî: 8/97).

Şimdi bu hadiste taşlanan, Hz. Âişe'dir. Peyğamber Aleyhisselâm gerçekten öyle söylemiş olsaydı, Hz. Âişe'nin Cemel Olayına katılmaması, Talha ve Zübeyr'in de onu başlarına geçirmemeleri gerekirdi. Kur'ân'a ters, olaylara da aykırı olan bu rivâyetin doğruluğu şüphelidir. Âyetlerin genel anlamı böyle vâhid haberiyle daraltılamaz. Eğer bu rivâyet doğru ise sadece Ebûbekre'yi bağlar. Çünkü diğerleri bunu bilmedikleri için bununla amel etmemişlerdir. Diğer sahâbîlerin bilmediği ve uygulamadığı bir rivâyet, nasıl din hükmü olur? Zaten bu, gerekli bir din hükmü olsaydı, Peyğamber Aleyhisselâm bunu ilân eder ve ashâbına böyle bir şey yapmamalarını bildirirdi.

30- Hz. Süleyman, mektubuna besmele ile başladığına göre mektuba besmele ile başlamak uygundur (30).

31- Önemli işlerde, kamuyu ilgilendiren konularda istişare etmek gerekir. Danışmanlar görüşlerini bildirirler. Ama devlet başkanına seçim hakkı tanırlar: *"Dediler: 'Biz kuvvetliyiz, yaman savaşçılarız, ama emir senindir. Bak* (düşün), *ne buyurursan öyle yaparız'. "* (33).

32- Devlet başkanı, yönetici de istişâreden sonra ictihâdına göre ülke için en ihtiyatlı ve uygun kararı verir (34).

33- Cinler, olağan üstü şeyler yapabilirler. Fakat insanlar için de ma'nevî yetenekler kazanmış olan bazı kişiler vardır ki bunlar, cinlerden daha çok olağan üstü şeyler yaparlar. Süleyman'ın meclisinde bulunan bir cin, Kraliçenin, tâ Sebâ'daki tahtını toplantı sonuna kadar getirebileceğini söylemişti. Bu, iki üç saat içinde tahtı getirebileceği anlamına gelir. Oysa ma'nevî ilme ve yeteneğe sahip bir insan, Kraliçenin tahtını bir an içinde getirebilmiştir (39-40).

Bu olay, kerâmetin varlığını kanıtlar. Böyle olağan üstü şeyler, peyğamberden zuhur ederse mu'cize, onun dinine tâbi olan insandan zuhur ederse kerâmet adını alır.

34- Hz. Süleyman, Kraliçenin tahtını biraz tanınmaz hale getirterek onun, bu değişikliğe rağmen tahtını tanıyıp tanıyamayacağını denemek, böylece onun zekâ ve ferâsetini ölçmek istemiş; zekî kraliçe, değişikliğe rağmen tahtını tanımıştır (41-42). Demek ki birinin zekâ ve ferâsetini anlamak için onun farkına varmadığı bir deneme yapılabilir.

35- Gerçeği anlayan Kraliçe, müslüman olmuş, Süleyman'ın egemenliğini kabul etmiş, böylece hem ülkesini yıkımdan, felâketten kurtarmış, hem de

kendi tahtını korumuştur.

36- Tarih okumak, gezip dolaşmak, harabelerin sâhiplerini düşünüp ibret almak lâzımdır. *"İşte şunlar, zulümleri yüzünden çökmüş, ıssız kalmış evlerdir"* (52) âyetinde ibrete sevk yanında tarihî ve arkeolojik araştırmalara teşvik de vardır. Çünkü eski milletlerin ma'mur kentlerinin nasıl bu hale geldiklerini görüp anlamak için geziler, kazılar yapmak, tarihi incelemek gerekir. Bu da insanı bu ilimlerde derinleşmeğe yöneltir. *"De ki: 'Yeryüzünde yürüyün de suçluların sonunun nasıl olduğunu görün'!"* (69).

37- Fıtrat yasasına aykırı davranışlar içine girenlerin sonu perişanlıktır. Bu aykırı davranışların en çirkinlerinden biri de Lûtçuluktur. Eşcinsellik fıtrata aykırıdır. Eşcinselliğin salgın hale geldiği Lût kavmi, üstlerine boşanan kükürt ve lavlarla helâk edilmişlerdir (54-58).

38- Hiçbir şey Allah'ın bilgisinden gizli kalmaz. O'nun bilmediği bir şey yoktur. Olmuş ve olacak herşey, mahiyetini bilmediğimiz bir kütüğe kaydedilmiştir: *"Gökte ve yerde gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın"* (75).

39- Birbirine kavuşan iki deniz, görünmez bir engelle birbirine karışmaz. Bu engel için 61 nci ve Furkân Sûresî 53 ncü âyetin tefsîrine bakınız.

40- Kur'ân, İsrâil oğullarının ihtilâf ettikleri, kendi tarihlerine âit birçok meselenin aslını, doğrusunu onlara anlatmaktadır (76).

41- Kur'ân, inananlara rehber ve rahmettir (77).

42- Kur'ân Allah'ın yasasıdır. Allah, inananlara kendi yasasıyle hükmetmektedir (78).

43- Allah'a tevekkül edip O'nun yardımına güvenmelidir. Allah, haklı olana yardım edecektir. Gerek peyğamber, gerek ıslâhatçı, haklı da'vâsında yılmamalı, Allah'ın yardımına güvenip mücâdelesine devam etmelidir. Allah haklı da'vâ sahiplerini başarıya ulaştıracaktır: *"Allah'a tevekkül et, çünkü sen, ap açık gerçek üzerindesin"* (79).

44- Gaflet ile ölmüş, olumsuz davranışlarıyle hak söze karşı kulaklarına perde inmiş, basiretleri kör olmuş insanların inanmamasına üzülmemek gerekir. Çünkü ölüye, arkasını dönüp uzaklaşan sağıra söz işittirilemez. Basireti kör insan, gerçeği göremez, bataklıktan kurtulamaz. Gerçek sözü ancak iyi niyyetli insanlar işitir ve kabul ederler (81).

45- Söz dinleyip yola gelen, kendi yararına gelir. Sapan da kendi zararına sapar. Peyğamber, kimsenin davranışından sorumlu değildir. Onun görevi, gerçeği duyurmak ve uyarmaktır. Allah, herkesin yaptığını görmektedir (92-93).

46- Allah âyetlerini gösterecek, Kur'ân'ın söylediklerini gerçekleştirecektir. İnsanlar, gerçekleşen olayları görünce, Kur'ân'ın söylediklerinin doğruluğunu anlayacaklardır. Kur'ân'ın, gerek dünyâda, gerek âhirette olacağını bildirdiği şeylerin hepsi mutlaka olacak ve insanlar, bunları görüp tanıyacak, Kur'ân'ın Hak sözü olduğunu anlayacaklardır (93). *"O* (Kur'ân), *ancak bütün âlemlere öğüttür. Onun haberini bir süre sonra gayet iyi anlayacaksınız"* (Sâd Sûresi: 87-88) âyeti de aynı anlamı ifâde etmektedir.

NEML SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	طس	Tâ'nın imâlesiyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	طس	Tâ'nın imâlesiz fethiyle:	Ötekiler [1].
7	إِنِّى	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	بِشِهَابٍ قَبَسٍ	İkisi de tenvinli:	Kûfeliler, Ya'kûb.
	بِشِهَابِ قَبَسٍ	Birincisi tenvinsiz, izâfetle:	Ötekiler.
8	بُورِكَ مَنْ فِى ٱلنَّارِ وَ مَنْ حَوْلَهَا		Çoğunluk.
	تَبَارَكَتِ ٱلْأَرْضُ وَ مَنْ حَوْلَهَا مِنَ ٱلْمَلائِكَةِ		Übey [2].
11	إِلاَّ	Hemzenin kesri, istisnâ edâtı:	Çoğunluk.

1. en-Neşr: 2/70.
2. Başka bir rivâyette Übey " بُورِكَتِ " okumuştur ki bu, İbn 'Abbâs kırâetidir (Mesâhif: 203).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
		أَلاَ Hemzenin ve hafif lâm'ın fethiyle, istiftâh edâtı:	Übey, Dahhâk, Cahderî, Ebû Ca'fer ve Zeyd ibn Eslem [1].
		حُسْنًا Hâ'nın dammı, sîn'in sükûnuyla, tenvinli:	Çoğunluk.
		حُسْنَى Hâ'nın dammı, sîn'in sükûnuyla, tenvinsiz:	Muhammed ibn Îsâ el-Isfahânî.
		حَسَنًا Hâ'nın, sîn'in fethiyle, tenvinli:	Mücâhid, Ebû Hayveh, İbn Ebî Leylâ ve başkaları.
		حُسُنًا Hâ'nın sîn'in dammıyle, tenvinli:	İbn Miksem [2].
13		مُبْصِرَةً Madmûm mîm, meksûr sâd ile:	Çoğunluk.
		مُبْصَرَةً Madmûm mîm, meftûh sâd ile:	Katâde ve 'Alî ibn el-Hüseyn [3].

1. Mesâhif: 152; el-Bahr: 7/57.
2. el-Bahr: 7/57.
3. el-Bahr: 7/58.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
14	وَ عُلُوًّا	'Ayn ve lam'ın damını, şeddeli vâv'ın tenviniyle:	Çoğunluk.
	وَ عِلِيًّا	'Ayn ve lam'ın kesri, şeddeli yâ'nın tenviniyle:	İbn Mes'ûd, Übey, İbn Veŝŝâb, A'meş, Talha ve Ebân ibn Tağlib [1].
16	عُلِّمْنَا		Çoğunluk.
	عَلَّمَنَا		İbn Mes'ûd ve Übey.
	مَنْطِقَ ٱلطَّيْرِ وَ أُوتِينَا		Çoğunluk.
	مِنْ أَنْطَقَ ٱلطَّيْرَ وَ آتَانَا		İbn Mes'ûd ve Übey [2].
18	وَادِ(ى) ٱلنَّمْلِ	Vakıf halinde yâ üzerine vakıf:	Ebû Ya'kub, Kisâ'î.
	وَادِ ٱلنَّمْلِ	İki halde de yâ'sız:	Tüm Iraklılar.
	نَمْلَةٌ	Meftûh nûn, sâkin mîm ile:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 69, 152; el-Bahr: 7/58.
2. Mesâhif: 69, 152.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نَمُلَةٌ	Meftûh nûn, madmûm mîm ile:	Süleyman et-Teymî[1].
	مَسَاكِنَكُمْ لاَ يَحْطِمَنْكُمْ	Hafif tevkid nûnu ile:	Ruveys.
	مَسَاكِنَكُمْ لاَ يَحْطِمَنَّكُمْ	Şeddeli nûn ile:	Ötekiler.
	مَسْكَنَكُمْ لاَ يَحْطِمَنَّكُمْ	Sâkin sîn ile, tekil (zamir müzekker):	Şehr ibn Havşeb.
	مَسَاكِنَكُنَّ لاَ يَحْطِمَنْكُنَّ	Meftûh sînden sonra elif ve müennes zamiriyle:	Übey mushafı.
	مَسَاكِنَكُمْ لاَ يَحْطِمَنْكُنَّ	Birincide müennes zamiri, ikincide müzekker:	Süleyman et-Teymî.[2]
	لاَ يَحَطِّمَنَّكُمْ، لاَ يَحِطِّمَنَّكُمْ، لاَ يُحُطِّمَنَّكُمْ	Hâ'nın fethi, kesri ve dammı ile:	Hasan'dan rivâyet[3].
19	ضَاحِكًا	İsmi fâil:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 13/169; en-Neşr: 2/138-140.
2. Mesâhif: 152; Kurtubî: 13/170.
3. Kurtubî: 13/173.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	ضَحِكًا	Dât'tan sonra elifsiz:	İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Semeyfa' [1].
	أَوْزِعْنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Bezzî, Ezrak'ın da Verş'ten rivâyeti.
	أَوْزِعْنِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
20	مَالِيَ	Yâ'nın fethiyle:	İbn Keŝîr, 'Âsım, Kisâ'î.
	مَالِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
21	أو ليأتيَنَّنِي	Şeddeli meftûh nûn'dan sonra meksûr nûn:	İbn Keŝîr, Mekke mushafları da böyledir.
	أَوْ لَيَأْتِيَنِّي	Şeddeli, meksûr tek nûn ile:	Ötekiler ve mushafları.
22	فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ	Kâf'ın fethiyle:	'Âsım, Revh.
	فَمَكُثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ	Kâf'ın dammıyle:	Ötekiler [2].
	فَمَكَثَ فَقَالَ		İbn Mes'ûd.
	فَمَكَثَ ثُمَّ قَالَ		Übey [3].

1. Mesâhif: 69, 152; Kurtubî: 13/175.
2. Taberî, iki kırâeti de doğru bulmakla beraber kâfın dammını daha çok beğenmektedir, çünkü bu daha fasihtir (Câmi'u'l-beyân: 19/147).
3. Mesâhif: 69, 152.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ		Çoğunluk.
	عَلِمْتُ بِمَا لَمْ تَعْلَمْهُ		Übey [1].
	مِنْ سَبَأَ	Meftûh hemze ile, tenvinsiz:	Ebû 'Amr, Bezzî.
	مِنْ سَبَأْ	Hemzenin sükûnuyla:	Kunbul.
	مِنْ سَبَإٍ	Hemzenin kesir tenviniyle:	Çoğunluk.
25	أَلَا يَسْجُدُوا	Hafif lâm ile:	Kisâ'î, Ebû Ca'fer, Ruveys.
	أَلَا يَا. اسْجُدُوا	Yâ üzerine vakf ve (اسْجُدُوا) ile başlama:	Geçen kari'ler [2].
	أَلَّا يَسْجُدُوا	Lam şeddeli [3]:	Çoğunluk.
	أَلَا هَلْ تَسْجُدُونَ لِلّٰهِ	Hel ziyâdesi ve tâ, nûn ile:	İbn Mes'ûd [4].
	أَلَا تَسْجُدُونَ لِلّٰهِ	Hafif lam ile, hel'siz:	Übey [5].
	الْخَبْءَ	Hemze ile:	Çoğunluk.
	الْخَبَ	Hemzesiz, bâ'nın fethiyle:	'İkrime ve Mâlik ibn Dînâr.
	الْخَبَا	Sonda hemzesiz, elif ile:	Yine 'İkrime [6].

1. Mesâhif: 152.
2. Çünkü yâ ile, isimlere ünlenilir, fiillere değil.
3. Bir rivâyette İbn Mes'ûd (هَلَّا تَسْجُدُوا) yahut: (هلاّ يَسْجُدُوا) okumuştur (Mesâhif: 69).
4. Bu kırâette yâ üzerinde durmak caiz değildir. Çünkü bu, ünlem yâsı değil, muzâraat harfidir. (Tebsırah: 620; en-Neşr: 2/337).
5. Kurtubî: 13/186.
6. Kurtubî: 13/187-188.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الَّذِى يُخْرِجُ ٱلْخَبَا مِنَ ٱلسَّمٰوَاتِ		ʻAbdullâh ibn Mesʻûd [1].
	الَّذِى يُخْرِجُ الْخَبْءَ مِنَ ٱلسَّمَاءِ وَ ٱلْأَرْضِ وَ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ		Übey [2].
	تُخْفُونَ وَ تُعْلِنُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Kisâ'î, Hafs.
	يُخْفُونَ وَ يُعْلِنُونَ	İkisinde de yâ ile:	Ötekiler.
26	الْعَظِيمِ	Cerr ile, Arş'ın sıfatı:	Çoğunluk.
	الْعَظِيمُ	Ref' ile, Allah'ın sıfatı:	Kırâettir [3].
28	فَأَلْقِهْ	Sâkin hâ ile:	Ebû ʻAmr, ʻÂsım, Hamza.
	فَأَلْقِهِ	Hâ'nın ya'ya varmayan kesriyle:	Kalûn.
	فَأَلْقِهِ(ى)	Hâ'nın ya'ya varan kesriyle:	Ötekiler.
28	إِنِّيَ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfiʻ.
	إِنِّى	İzâfet yâsının sükûnuyla:	Ötekiler.
30	إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ إِنَّهُ	İki yerde de hemzenin kesriyle:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 13/187-188.
2. Mesâhif: 153.
3. Kurtubî: 13/189.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ اِنَّهُ	Birinciden önce bir vâv ziyâdesiyle:	'Abdullâh ibn Mes'ûd.
	أَنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ أَنَّهُ	İkisinde de hemzenin fethiyle:	'İkrime ve İbn Ebî Ableh.
	أَنْ مِنْ سُلَيْمَانَ وَ أَنْ	Hemzenin fethi, sâkin nûn ile, zamirsiz:	Übey[1].
31	أَلاَّ تَعْلُوا	'Ayn ile:	Çoğunluk.
	أَلاَّ تَغْلُوا	Ğayn ile:	Eşheb 'Ukalyî ve Muhammed ibn Semeyfa'[2].
32	قَاطِعَةً		Çoğunluk.
	قَاضِيَةً		İbn Mes'ûd[3].
	تَشْهَدُونِى	Sonda yâ ile:	Ya'kûb.
	تَشْهَدُونِ	Yâ'sız:	Ötekiler.
36	فَلَمَّا جَاءُوا	Çoğul kipi, elçilere râci':	Abdullâh ibn Mes'ûd.
	فَلَمَّا جَاءَ	Tekil:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 69, 153; el-Bahr: 7/72.
2. Kurtubî: 13/193. Haddi aşmayın, aşırı gitmeyin, demektir.
3. Mesâhif: 69.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَتُمِدُّونَنِ(ى)	Vasl halinde sonda yâ ile:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	أَتُمِدُّونَنِى	İki halde de yâ ile:	İbn Keŝîr.
	أَتُمِدُّونِّى	Nûn'ûn nûna idğâmı ve iki halde de tam med ile:	Hamza, Ya'kûb, A'meş.
	أَتُمِدُّونَنِ	İdğamsız, sondaki yâ'-nın hazfiyle:	Ötekiler [1].
	أَتُمِدُّونِ(ى)	Tek nûn ile ve telaffuzda yâ ile:	Nâfi' [2].
	آتَانِ(يَ) اللّٰهُ	Vasl halinde nundan sonra meftûh yâ ile:	Nâfi', Ebû 'Amr, Hafs, Ruveys.
	آتَانِ(ى) اللّٰهُ	Vakf halinde fiilden sonra yâ ile:	Ya'kûb, Kalûn, Kunbul, Hafs.
	آتَانِ اللّٰهُ	İki halde de sonda yâ yok:	Ötekiler [3].
37	اِرْجِعُوا	Çoğul kipi:	Abdûllâh ve İbn 'Abbâs.
	اِرْجِعْ	Tekil:	Çoğunluk [4].

1. el-Budûru'z-zâhireh: 34.
2. Kurtubî: 13/201; el-Bahr: 7/74.
3. en-Neşr: 2/340.
4. Mesâhif: 69, 203; el-Bahr: 7/74.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
37	بِهَا		Çoğunluk.
	بِهِمْ		İbn Mes'ûd ve İbn Żer[1].
39	عِفْرِيتٌ	Râ'nın kesri ve yâ ile meddi:	Çoğunluk.
	عَفْرِيتٌ		Übey ve Ebû Hayve[2].
	عِفْرِيَةٌ	Meksûr râ, sonra meftûh yâ ve te'nîs tâ'siyle:	Ebû Recâ' ve Îsâ Sekâfî.
	عِفْرِىُ	Meksûr 'ayn, sâkin fâ, madmûm yâ ile, tâ'sız:	İbn Atıyye'nin nakline göre bir grup[3].
	عِفْرَاةٌ		İbn Mes'ûd[4].
39	وَ إِنِّى		Çoğunluk.
	إِنَّهُ		Übey, 'Alî ve İbn Huseym.
	أَمِينٌ		Çoğunluk.

1. Mesâhif: 70.
2. Mesâhif: 153.
3. Kurtubî: 13/203.
4. Mesâhif: 69.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَمِينٌ (قَالَ أُرِيدُ أَعْجَلَ مِنْهُ)	Parantez içindeki cümlenin ziyadesiyle:	İbn Mes'ûd.
	أَمِينٌ (قَالَ أُرِيدُ أَعْجَلَ مِنْ ذٰلِكَ)		Übey [1].
39	أَنَا آتِيكَ	Vasl halinde ene sonunda elifli:	Nâfi'.
	أَنْ آتِيكَ	Vasl halinde ene sonunda elifsiz:	Başkaları.
	أَنَا. آتِيكَ	Vakıf halinde ene sonunda elifli:	Hepsi.
	أَنْظُرُ فِى كِتَابِ رَبِّى ثُمَّ آتِيكَ		İbn Mes'ûd [2].
	أَنْظُرُ فِى كِتَابِ رَبِّى فَآتِيكَ		'Alî.
40	أَأَشْكُرُ	İkinci hemzenin teshîli ile:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ebû Ça'fer, Kalûn, Ruveys.
	أَأَشْكُرُ	Hemzelerin tahkiki ile:	Ötekiler [3].
40,44	رَآهُ...رَأَتْهُ	Hemzenin teshîliyle:	Isâbâhânî Verş'ten.
	رَآهُ...رَأَتْهُ	Hemzenin tahkikiyle:	Ötekiler [4].
	لِيَبْلُوَنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	لِيَبْلُوَنِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 153, 189.
2. Mesâhif: 70, 189.
3. en-Neşr: 1/363.
4. en-Neşr: 1/398-399.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نَنْظُرْ	Emrin cevabı olarak meczûm:	Çoğunluk.
	نَنْظُرُ	İsti'nâf ile merfû':	Ebû Hayveh.
42	وَ أُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا		Çoğunluk.
	وَ إِنَّا أُوتِينَا ٱلْعِلْمَ مِنْ رَبِّنَا مِنْ قَبْلِهَا وَ إِنَّا كُنَّا		İbn Mes'ûd[1].
43	إِنَّهَا	Hemzenin kesriyle:	Çoğunluk.
	أَنَّهَا	Hemzenin fethiyle:	İbn Mes'ûd, Saîd ibn Cübeyr ve İbn Ebî 'Ableh[2].
44	سَأْقَيْهَا	Hemze ile:	Kunbul.
	سَاقَيْهَا	Med ile:	Ötekiler.
	رِجْلَيْهَا		İbn Mes'ûd[3].
	قَالَتْ		Çoğunluk.
	فَلَمَّا دَخَلَتْهُ قَالَتْ		İbn Mes'ûd.
	ظَلَمْتُ		Çoğunluk.
	قَدْ ظَلَمْتُ		İbn Mes'ûd[4].

1. Mesâhif: 70.
2. Mesâhif: 70; el-Bahr: 7/79.
3. Mesâhif: 70.
4. Mesâhif: 70.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
48, 49	وَ لاَ يُصْلِحُونَ. تَقَاسَمُوا بِاللهِ	(قالوا) suz:	Abdullâh ibn Mes'ûd kırâeti.
	وَ لاَ يُصْلِحُونَ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللهِ	(قالوا) ile:	Çoğunluk [1].
	وَ لاَ يُصْلِحُونَ قَالُوا. تُقَسِّمُوا بِاللهِ	Son fiil taksîm kökünden muzârî':	İbn Ebî Leylâ [2].
49	لَتُبَيِّتُنَّهُ وَ أَهْلَهُ ثُمَّ لَتَقُولُنَّ	Muhâtab kipi, birincide ikinci tâ'nın, ikincide ikinci lâm'ın damını ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لَنُبَيِّتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ	Çoğul mütekellim kipi, birincide tâ, ikincide lâm meftûh:	Ötekiler.
	لَيُبَيِّتُنَّهُ وَ أَهْلَهُ ثُمَّ لَيَقُولُنَّ	Fiiller ğaib kipi, birincide tâ, ikincide lâm madmûm:	Mücâhid ve Humeyd [3].
	تَقَسَّمُوا لَتُبَيِّتُنَّهُ ثُمَّ لَتُقْسِمُنَّ مَا شَهِدْنَا		İbn Mes'ûd [4].
	مَهْلَكَ	Mîm ve lâm'ın fethiyle:	Şu'be
	مَهْلِكَ	Lâm'ın kesriyle:	Hafs.

1. Câmi'u'l-beyân: 19/172.
2. el-Bahr: 7/83.
3. Kurtubî: 13/216; Câmi'u'l-beyân: 19/173.
4. Başka rivayete göre İbn Mes'ûd: " تَقَاسَمُوا ثُمَّ لَتُقْسِمُنَّ مَا شَهِدْنَا " şeklinde okumuştur (Mesâhif: 70).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	مُهْلَكَ	Mîm'in dammı, lâm'ın fethiyle:	Ötekiler [1].
51	أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ	Hemze'nin fethiyle:	Kûfeliler, Ya'kûb.
	أَنْ دَمَّرْنَاهُمْ	Meftûh hemze, sâkin nûn ile:	Übeyy [2].
	إِنَّا دَمَّرْنَاهُمْ	Hemzenin kesri ile:	Ötekiler.
52	خَاوِيَةً	Hâviye hâl olarak mansûb:	Çoğunluk.
	خَاوِيَةٌ	Hâviye, tilke'nin, ya da mahzuf mübtedâ'nın haberi olarak merfû':	Îsâ ibn 'Ömer, Nasr ibn 'Âsım ve Cahderî [3].
55	أَىءِنَّكُمْ	İkinci hemzenin teshîli ile:	Verş, İbn Keŝîr, Ruveys.
	آىءِنَّكُمْ	İkinci hemzenin teshîli ve iki hemze arasına bir elif sokma:	Kalûn, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.

1. en-Neşr: 2/311; el-Budûr: 234.
2-3 Kurtubî: 13/217-18.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَإِنَّكُمْ	İki hemzenin tahkiki ile, elif sokmadan:	Ötekiler [1].
56	جَوَابَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	جَوَابُ	Ref' ile:	Hasan ve İbn Ebî İshâk [2].
57	قَدَرْنَاهَا	Hafif dâl ile:	Şu'be.
	قَدَّرْنَاهَا	Şeddeli dâl ile:	Ötekiler.
59	آللَّهُ	Vasl hemzesini tam elife çevirerek uzatma ile:	Gramercilerin çoğunluğu.
	آللَّهُ	Hemze'yi, hemze ile elif arasında okuma:	Ötekiler [3].
	يُشْرِكُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Basriyyân ve 'Âsım.
	تُشْرِكُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler [4].
60	ذَاهْ. بَهْجَة	Zât üzerinde hâ ile vakıf:	Kisâ'î.
	ذَاتْ. بَهْجَة	Zât üzerinde tâ ile vakıf:	Ötekiler.
	ذَوَاتُ بَهَجَةٍ	Zât çoğul, hâ da fetha ile harekeli:	İbn Ebî 'Ableh [5].

1. el-Budûr: 234.
2. el-Bahr: 7/86.
3. en-Neşr: 1/377; el-Budûr: 235.
4. en-Neşr: 2/338; el-Budûr: 235.
5. el-Bahr: 7/89.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
60,61, 62,63,64	أَيٰلَهٌ	İkinci hemzenin teshîli ile:	Verş, İbn Keŝîr, Ruveys.
	ءَايٰلَهٌ	İkinci hemzenin teshîli ve ikisi arasına elif sokma:	Kalûn, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	أَإِلٰهٌ	İki hemzenin tahkiki ile, idhâlsiz:	Hişâm ve ötekiler [1].
60-64	أَمَّنْ	Şeddeli mîm ile, aslı (أَمْ مَنْ)dir:	Çoğunluk.
	أَمَنْ	Hafif mîm ile, hemze istifhâm içindir:	A'meş.
62	وَ يَجْعَلُكُمْ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.
	وَ نَجْعَلُكُمْ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Bir rivâyette Hasan [2].
	يَذَّكَّرُونَ	Ğâib kipi, şeddeli zâl ve kâf ile:	Ebû 'Amr, Hişâm, Ya'kub, Revh.

1. el-Budûr: 234-235.
2. el-Bahr: 7/89, 90.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَذَّكَّرُونَ	Hitâb tâ'sıyle, diğerleri birincisi gibi:	Hafs, Hamza ve Kisâ'î dışındakiler.
	تَذَكَّرُونَ	Hitâb tâ'sıyle, zâl hafif, kâf şeddeli:	Hafs, Hamza, Kisâ'î.
63	الرِّيحُ	Tekil:	İbn Kesîr, Hamza, Kisâ'î ve Halef.
	الرِّيَاحُ	Çoğul:	Ötekiler [1].
	يُشْرِكُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.
	تُشْرِكُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Bir kırâettir [2].
	بُشْرًا	Madmûm bâ sâkin şîn ile:	Âsım.
	نُشْرًا	Madmûm nûn, sâkin şîn ile:	İbn 'Âmir.
	نَشْرًا	Meftûh nûn, sâkin şîn ile:	Hamza, Kisâ'î.
	نُشُرًا	Madmûm nûn ve şîn ile:	Ötekiler.

1. el-Budûr: 235.
2. el-Bahr: 7/90.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
66	بَلْ أَدْرَكَ	Meftûh, kat' elifi, sâkin dâl'dan sonra elifsiz:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr ve Ebû Ca'fer.
	بَلِ ادَّارَكَ	Vasl elifi, meftûh dâl'dan sonra elifli:	Ötekiler.
	بَلِ ادَّرَكَ	Şeddeli dâl'dan sonra elifsiz:	'Atâ ibn Yesâr, Süleyman ibn Yesâr ve A'meş.
	بَلْ أَادَّرَكَ	Bir öncekine bir soru hemzesi ziyâdesiyle:	İbn Muhaysın.
	بَلَى أَدَّارَكَ	Meftûh lâm'dan sonra maksûr elif okunan yâ, kat' hemzesi ve şeddeli dal'dan sonra elif ile:	İbn 'Abbâs[1].
	بَلْ تَدَارَكَ	Meftûh tâ, dâl, elif ile:	Hârûn'a göre Übey kırâeti[2].

1. Kurtubî: 13/226; Mesâhif: 203.
2. Kari' Hârûn'un sanısına göre bu şekil, Übeyy'in kırâetidir. (إِدَّارَكَ تَدَارَكَ) aynıdır. Çünkü (إِدَّارَكَ)nin aslı (تَدَارَكَ)dir. Dâl tâ'ya idğâm edilip başına bir elif getirilince (إِدَّارَكَ) olmuştur (Kurtubî: 13/226. Mesâhif: 70, 153).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَمْ أَدْرَكَ	Bel yerine em ile:	Mücâhid [1].
67	إِذا...أَإِنَّا	Birincide tek hemze ile, olumlu, ikincide biri soru için diğeri meksûr iki hemze ile:	Nâfi'.
	إِذَا.. أَانَّا	İkincide ikincinin teshîli ile, araya bir hemze sokma:	Kâlûn, Ebû Ca'fer.
	إِذَا.. أَانَّا	Araya elif sokmadan ikinci hemzeyi teshîl ile:	Verş.
	أَإِذَا... إِنَّنَا	Birincide soru, ikincisi bir nûn ziyâdesiyle olumlu:	İbn 'Âmir, Kisâ'î.
	أَاذا.. أَانَّا	İkisi de soru ve teshîl ile:	İbn Kesîr, Ruveys.

1. Taberî şöyle diyor: Bize göre bunlardan biri Mekke ve Basra halkının okuması olan sâkin lâm, meftûh elif ile (بَلْ أَدْرَكَ) diğeri Kûfelilerin kırâeti olan meksûr lâm, şeddeli dâl ile (بَلِ آدَّارَكَ) kırâetleri doğrudur. Bunlar kentlerin okuduğu, bilinen kırâetlerdir. Fakat İbn 'Abbâs'a nisbet edilen kırâet, anlam ve i'râb bakımından doğru olsa da müslümanların mushaflarına aykırıdır, çünkü (بَلَى) da, mushaflarda olmayan yâ vardır.

Bizce en doğrusu, ya (بَلْ أَدْرَكَ) ya da (بَلِ آدَّارَكَ) şeklinde okumaktır. Mücâhid'den naklettiğimiz veche gelince Araplar bazan sözün başında istifhâm olursa (بل) yerine (أَمْ) koyarlar (Câmi'u'l-beyân: 20/7-8).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ءَاِذَا...ءَاِنَّا	Soru teshîl ve araya elif sokma ile:	Ebû 'Amr.
	أَإِذَا...أَإِنَّا	Hemzelerin tahkiki ile:	Ötekiler[1].
70	ضِيقٍ	Meksûr dât, sâkin yâ ile:	İbn Keŝîr.
	ضَيْقٍ	Meftûh dât, sâkin yâ ile:	Başkası.
72	رَدِفَ		Çoğunluk
	أَزِفَ		İbn 'Abbâs[2].
74	مَاتُكِنُّ	Tâ'nın dammı, kâf'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	مَا تَكُنُّ	Tâ'nın fethi, kâf'ın dammıyle[3]:	İbn Muhaysın ve Humeyd[4].
	مَا تُخْفِى		İbn Mes'ûd[5].
80	وَلاَ يَسْمَعُ الصُّمُّ	Meftûh yâ, mîm ile, ğâib kipi, summ merfû':	İbn Keŝîr, İbn Ebî İshâk.
	وَ لاَ تُسْمِعُ الصُّمَّ	Madmûm tâ ile ismâ' kökünden, muhâtab kipi:	Ötekiler.

1. Kurtubî: 13/228; el-Budûr: 236.
2. Mesâhif: 203.
3. (كن) örtmek, gizlemek anlamına gelir. "كَنَنْتُ الشَّيْءَ" "onu gizledim" demektir.
4. Kurtubî: 13/230.
5. Mesâhif: 70.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
81	وَ مَا إِنْ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ	Meftûh tâ, sâkin hâ ile muzâri' kipi:	İbn Mes'ûd, Hamza.
	وَ مَا أَنْ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ		İbn Mes'ûd'dan başka bir rivâyet.
	وَ مَا أَنْتَ بِهَادِى ٱلْعُمْىِ	Meftûh hâ'dan sonra elif ile, 'umy mecrûr:	Ötekiler.
82	تُكَلِّمُهُمْ	Madmûm tâ ile, teklîm'den:	Çoğunluk.
	تَكْلِمُهُمْ	Meftûh tâ ile kelm'den:	Ebû Zür'a ibn 'Amr, İbn Abbâs.
	أَنَّ	Feth ile:	Kûfeliler ve İbn Ebî İshâk.
	إِنَّ	Kesr ile:	Harameyn halkı, Şam ve Basralılar [1].
	تُنَبِّئُهُمْ	Tenbî kökünden:	Übeyy [2].

1. Mesâhif: 70.
2. Mesâhif: 153. Kurtubî: 13/237-238.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تُحَدِّثُهُمْ	Tahdîs kökünden:	Yahyâ ibn Sellâm.
	تُحَدِّثُهُمْ بِأَنَّ	Tahdîs kökünden ve bâ ziyâdesiyle:	Abdullâh ibn Mes'ûd [1].
84	أَمَّاذَا		Çoğunluk.
	أَمَاذَا		Übey, Ebû Hayve ve İbn Kays [2].
87	وَكُلٌّ أَتَوْهُ	Hemze'nin kasrı, tâ'nın fethiyle:	A'meş, Yahyâ, Hafs, Âsım'dan, Hamza, Halef.
	وَكُلٌّ آتُوهُ	Hemzenin meddi, tâ'nın damımı ile [3]:	Ötekiler.
	وَكُلٌّ أَتَاهُ	Mazî tekil kipi:	Übey, Katâde [4].
	دَاخِرِينَ	İsmi fâilin çoğulu:	Çoğunluk.
	دَخِرِينَ	Dâl'dan sonra elifsiz:	Hasan ve A'meş [5].
88	يَفْعَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hişâm.

1. el-Bahr: 7/97. Taberî, kent kari'lerinin okuması olan şeddeli meksûr lâm ile (تُكَلِّمُهُمْ) vechinden başkasıyla okumaya cevaz vermem, diyor (Câmi'u'l-beyân: 20/16).
2. Mesâhif: 153.
3. (أَتَى)dan ismi fâ'ilin çoğuludur. (وَكُلُّهُمْ آتِيهِ) ibâresi, bu kırâetin uygunluğunu gösterir.
4. Kurtubî: 13/241; el-Bahr: 7/100; Mesâhif: 70, 153.
5. el-Bahr: 7/100.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَفْعَلُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Çoğunluk [1].
89	مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ	İkisi de tenvinli, yevm'-de mîm meftûh:	Kûfeliler [2].
	مِنْ فَزَعِ يَوْمِئِذٍ	Birincisi tenvinsiz, mîm meksûr:	Ötekiler [3].
91	الَّذِى	Mevsûl müzekker; Rabb'ın sıfatı:	Çoğunluk.
	الَّتِى	Mevsûl müennes, bel-de'nin sıfatı:	İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd [4].
92	وَ أَنْ أَتْلُوَ	Tilâvetten, mansûb muzâri':	Çoğunluk.
	وَ أَن اُتْلُ	(تلا)dan emir, vâvsız:	Abdullâh ibn Mes'ûd.
	وَاتْلُ	(أن)siz:	Übeyy [5].
93	تَعْمَلُونَ	Tâ ile, muhâtab kipi:	Nâfi', İbn 'Âmir, Hafs.
	يَعْمَلُونَ	Yâ ile, ğâib kipi:	Ötekiler.

1. Tebsırah: 623-24; Neşr: 2/339; Kurtubî: 13/244; Câmi'u'l-beyân: 20/21.
2. Mîm'in fethasında Nâfi' de Kûfelilere katılmıştır.
3. Feza'ın izâfetinde Nâfi' de onlara katılmıştır. Taberî, izâfetle olan bu kırâeti daha çok beğenmektedir (20/24).
4. Kurtubî: 13/246; Mesâhif: 203.
5. Mesâhif: 70, 153; el-Bahr: 7/102.

28/49 KASAS SÛRESİ

Adını 25 nci âyette geçen *"el-Kasas"* kelimesinden alan bu sûre, Hz. Mûsâ'nın çocukluğunu, mücâdelesini, tevhîd ehlinin başarısını, dünyânın geçiciliğini anlatır. Dünyânın geçiciliği konusunda Karûn'un yere batırılan serveti örnek verilir.

Mekke devrinin son sûrelerinden olan ve Neml Sûresinden sonra inmiş bulunan bu sûrenin âyetleri birbirine bağlıdır. Bundan dolayı içerdiği bölümlerin birbiri ardınca indiği söylenebilir.

88 âyettir. 85 nci âyetinin Hicret yolunda, 52-55 nci âyetlerinin de Medine yolunda indiği rivayet edilir. Muhammed İzzet Derveze, bu âyetlerin konu ile yakın ilişkisinden dolayı bu rivayetleri şüpheli görmektedir [1]. Resmî sıralamada 28 nci, iniş sırasına göre 49 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى
وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ
اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْي۪ نِسَٓاءَهُمْ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/176.

إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ
وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ
فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ
مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي
إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ
لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ
﴿٨﴾ وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ
نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا إِنْ كَادَتْ
لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ
قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ
مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾

فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّه۪ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ

اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماًۜ وَكَذٰلِكَ

نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَد۪ينَةَ عَلٰى ح۪ينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ ف۪يهَا

رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ ش۪يعَتِه۪ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّه۪ۚ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذ۪ي مِنْ ش۪يعَتِه۪

عَلَى الَّذ۪ي مِنْ عَدُوِّه۪ۙ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِۗ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِۜ

اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي ظَلَمْتُ نَفْس۪ي فَاغْفِرْ ل۪ي فَغَفَرَ لَهُۜ اِنَّهُ

هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَه۪يراً لِلْمُجْرِم۪ينَ

﴿١٧﴾ فَاَصْبَحَ فِي الْمَد۪ينَةِ خَٓائِفاً يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۜ

قَالَ لَهُ مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّٓا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذ۪ي هُوَ عَدُوٌّ

لَهُمَاۙ قَالَ يَا مُوسٰٓى اَتُر۪يدُ اَنْ تَقْتُلَن۪ي كَمَا قَتَلْتَ نَفْساً بِالْاَمْسِۗ اِنْ تُر۪يدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ

جَبَّاراً فِي الْاَرْضِ وَمَا تُر۪يدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِح۪ينَ ﴿١٩﴾ وَجَٓاءَ رَجُلٌ مِنْ

اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ يَسْعٰى قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنَّ الْمَلَاَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنّ۪ي
لَكَ مِنَ النَّاصِح۪ينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّن۪ي مِنَ الْقَوْمِ
الظَّالِم۪ينَ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَٓاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يَهْدِيَن۪ي سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ
﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ
دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْق۪ي حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ
وَاَبُونَا شَيْخٌ كَب۪يرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ
مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَٓاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْش۪ي عَلَى اسْتِحْيَٓاءٍ قَالَتْ اِنَّ اَب۪ي
يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَٓاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا
تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ
اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَم۪ينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى
ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَأْجُرَن۪ي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَٓا

أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذَٰلِكَ
بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ
﴿٢٨﴾ فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ
لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ
لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ
الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾ وَأَنْ أَلْقِ
عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ أَقْبِلْ
وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ ﴿٣١﴾ اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ
سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ
وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا
فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا

يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ
لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ
﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا
سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَى
مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ
فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ
فَاجْعَلْ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا
لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ
لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ

الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ
الْاُولٰى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ وَمَا كُنْتَ
بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾
وَلٰكِنَّا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي اَهْلِ مَدْيَنَ
تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ
اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Tâ sîn mîm. 2- Şunlar o apaçık Kitâbın âyetleridir. 3- İnanan bir toplum için, Mûsâ ile Fir'avn'ın haberinden bir parçayı gerçek olarak sana okuyacağız. 4- Fir'avn orada ululandı (zorbalığa kalktı), *halkını çeşitli gruplara böldü. Onlardan bir zümreyi zayıflatıyor* (eziyor), *oğullarını kesiyor, kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o, bozgunculardan idi. 5- Biz de istiyorduk ki o yerde ezilenlere lûtfedelim, onları önderler yapalım ve onları* (ötekilerin mülküne) *mirasçı kılalım. 6- Ve onları o yerde iktidara getirelim de Fir'avn'e, Hâmân'a ve onların askerlerine, onlardan* (yani ezdikleri zümreden) *korktukları şeyi gösterelim. 7- Mûsâ'nın annesine: "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korkuyorsan* (bir sandık içinde) *onu Yemme* (Nil'e) *bırak, korkma üzülme. Biz onu tekrar sana geri vereceğiz ve onu elçilerden yapacağız" diye vahyettik. 8- Nihâyet onu Fir'avn âilesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun. Gerçekten*

Fir'avn, Hâmân ve askerleri yanılıyorlardı. 9- Fir'avn'ın karısı (çocuğu sandıktan çıkarınca)*: "Bana da, sana da göz bebeği* (olacak, çok sevimli bir çocuk). *Onu öldürmeyin, belki bize yararı dokunur, ya da onu evlâd ediniriz" dedi. Onlar* (onu almakla yanıldıklarını) *anlamıyorlardı. 10- Mûsâ'nın annesinin gönlü bomboş sabahladı* (meraktan çıldıracak oldu). *Eğer biz,* (sözümüze) *inananlardan olması için onun kalbini iyice pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi açığa vuracaktı. 11-* (Musâ'nın) *Kızkardeşine: "Onun izini takibet" dedi. O da onlar farkına varmadan onu uzaktan gözetledi. 12- Biz bundan önce ona, süt emzirenler*(in sütünü emmey)*i haram etmiştik* (hiçbir kadının sütünü emmiyordu. Fir'avn ve âilesi, çocuğu emzirecek bir dadı bulma telâşı içinde idiler. Uzaktan durumu gören kızkardeşi sokuldu)*: "Sizin için onun bakımını üstlenecek ve ona öğüt ver*(ip onu güzelce eğit)*ecek bir âileyi göstereyim mi?" dedi. 13- Böylece biz onu, annesine geri verdik ki gözü aydın olsun, üzülmesin ve Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu bilsin. Fakat çokları bilmezler. 14-* (Mûsâ), *Güçlü çağına erip olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik. İşte güzel davrananları böyle ödüllendiririz. 15- Halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi, orada biri kendi taraftarlarından, öbürü de düşmanlarından olan iki adamın dövüştüklerini gördü. Kendi taraftarlarından olan, düşmanlarından olana karşı Mûsâ'dan yardım istedi. Mûsâ da ötekine bir yumruk indirip onun işini bitirdi, sonra: "Bu, şeytanın işindendir, dedi, o gerçekten apaçık şaşırtıcı bir düşmandır". 16- "Rabbim, ben nefsime zulmettim, beni bağışla!" dedi. Allah da onu bağışladı. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 17- "Rabbim, dedi, bana lûtfettiğin nimetler hakkı için artık bir daha suçlulara arka olmayacağım." 18- Şehirde korku içinde* (sonucu) *gözetleyerek sabahladı. Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen kimse, yine kendisine feryâded*(ip yardım dili)*yor. Mûsâ ona: "Belli ki sen azgının birisin" dedi. 19- Nihâyet ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince o dedi ki: "Ey Mûsâ, dün bir canı öldürdüğün gibi şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, arabuluculardan olmak istemiyorsun. 20- Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi: "Ey Mûsâ, dedi, ileri gelenler seni öldürmek için aralarında konuşuyorlar. Sen çık* (git), *ben sana öğüt verenlerdenim". 21-* (Mûsâ, etrâfı) *kollayarak korka, korka oradan çıktı: "Rabbim, beni bu zâlim toplumdan kurtar!"*

dedi. 22- Medyen'e doğru yönelince: "Umarım ki Rabbim beni doğru yola iletir" dedi. 23- Medyen suyuna varınca onun başında birçok insanın, (hayvanlarını) *suladıklarını gördü. Onların gerisinde de* (diğerlerinin hayvanlarına karışmasın diye hayvanlarını) *sudan meneden iki kız buldu. Onlara: "İşiniz nedir* (niçin hayvanları suya bırakmıyorsunuz)*? dedi. Dediler ki: "Çobanlar sulayıp çekilmeden biz* (onların içine sokulup hayvanlarımızı) *sulamayız. Babamız da büyük bir ihtiyârdır* (o gelemez)*". 24- Hemen* (Mûsâ), *onlarınkini de suladı, sonra gölgeye çekildi: "Rabbim, dedi, doğrusu bana indireceğin bir hayra muhtâcım* (azıcık azık ver de şu karnımı doyur)*". 25- Derken o iki kızdan biri, utana utana yürüyerek ona geldi: "Babam seni çağırıyor, bizim için* (hayvanları) *sulamanın ücretini verecek" dedi.* (Mûsâ), *ona gelip başından geçen öyküyü anlatınca o: "Korkma, o zâlim toplumdan kurtuldun" dedi. 26- O*(kız)*lardan biri: "Babacığım, dedi, bunu* (çoban) *tut işte, çünkü bu, tuttuklarının en hayırlısı, güçlü, güvenilirdir". 27- O zât* (Mûsâ'ya) *dedi ki: "bana sekiz yıl hizmet etmen şartıyle şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer* (bu süreyi) *on*(yıl)*a tamamlarsan artık o, senin tarafından*(bir iyilik)*dır. Ben sana zahmet vermek istemem. İnşâallâh beni iyilerden bulacaksın." 28-* (Mûsâ) *dedi: "Bu, seninle benim aramızdadır. Demek hangi süreyi yerine getirsem, bana düşmanlık yok. Allah, dediğimize vekîldir". 29- Mûsâ, süreyi bitirip âilesiyle yola çıkınca Tûr'un* (sağ) *yanında bir ateş gördü. Âilesine dedi ki: "Siz durun, ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir haber getiririm, yâhut bir ateş koru* (getiririm) *de ısınırsınız. 30- Oraya gelince o mübârek yerdeki vâdinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ, âlemlerin Rabbi Allah benim, ben!" 31- "Asânı at!"* (Mûsâ, attığı kocaman) *asâsının, küçük bir yılan gibi titreş*(ip hareket et)*tiğini görünce* (korkudan) *öyle dönüp kaçtı* (ki) *arkasına bile bakmadı. "Ey Mûsâ, dön, korkma, sen güvende olanlardansın". 32- "Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz çıksın. Ve kanadını korkudan kendine çek* (kendine gel, korkudan açılan ellerini kollarının altına koy, tamamen güven içinde ol). *İşte bunlar, Fir'avn'a ve onun adamlarına* (göstermen için) *Rabbinden sana verilen iki delildir. Çünkü onlar yoldan çıkan bir toplum olmuşlardır." 33- "Rabbim, dedi, ben onlardan bir kişi öldürmüştüm, beni öldüreceklerinden korkuyorum". 34- "Kardeşim Hârûn, o, dil bakımından benden daha*

güzel konuşur. Onu da benimle beraber, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Zirâ ben, beni yalanlayacaklarından korkuyorum." 35- (Allah) *dedi: "Senin pâzunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir yetki vereceğiz ki, âyetlerimiz sayesinde onlar size aslâ erişemeyecekler. İkiniz ve size uyanlar üstün geleceksiniz!" 36- Mûsâ, onlara açık açık âyetlerimizle gelince: "Bu, uydurulmuş bir büyüden başka bir şey değildir. İlk atalarımız arasında böyle bir şey* (olduğunu) *işitmedik" dediler. 37- Mûsâ: "Rabbim, kimin kendisinin yanından hidâyet getirdiğini ve şu yurdun sonunun kime âidolacağını daha iyi bilir. Muhakkak ki zâlimler iflâh olmazlar" dedi. 38- Fir'avn dedi ki: "Ey ileri gelenler, ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum; ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak*(arak tuğla imal et) *de bana bir kule yap, belki Mûsâ'nın Tanrısına çıkarım, çünkü ben onu* (Mûsâ'yı) *yalancılardan sanıyorum." 39- O* (Fir'avn) *ve askerleri, orada haksız yere büyüklük tasladılar ve kendilerinin bize döndürülmeyeceklerini sandılar. 40- Biz de onu ve askerlerini tuttuk, denize attık; bak, o zâlimlerin sonu nasıl oldu! 41- Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyâmet günü aslâ yardım olunmazlar. 42- Bu dünyâ hayâtında biz onların ardına bir lânet taktık* (dâima lânetle anılacaklardır). *Kıyâmet günü ise onlar çirkinleştirilenlerdendir. 43- Andolsun biz, ilk nesilleri* (Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût kavimlerini) *helâk ettikten sonra Mûsâ'ya, insanların gönül gözlerini aydınlatacak nûr ve onlara yol gösterici olarak Kitâbı verdik, belki düşünür, öğüt alırlar diye. 44- Mûsâ'ya o işi yaptığımız* (ona ünleyip, kendisini elçilikle görevlendirdiğimiz ve kendisine vahyedip Kitâbı verdiğimiz) *zaman sen* (Mukaddes Vâdînin) *batı tarafında değildin, olayı görenlerden de değildin. 45- Fakat biz, birçok nesiller yarattık da onların üzerinden uzun zaman geçti* (insanların kalbleri katılaştı. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra insanları tekrar doğru yola çağırmak için seni görevlendirdik ve orada vukubulanları sana böyle vahy ile bildirdik). *Sen Medyen halkı arasında oturmuş da değildin ki* (orada olanları görüp öğrenesin de) *âyetlerimizi bunlara okuyasın,* (bu bir yerden görme, öğrenme ile değildir, fakat) *biz seni elçi olarak gönderdik* (ve bu olayları sana vahyettik). *46-* (Mûsâ'ya) *ünlediğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak* (orada geçenleri sana bildirdik) *ki senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar.*

Tefsîr:

1-6: Bağımsız harflerle başlayan sûrede bu harflerin ardından, vahyedilen sözlerin, apaçık Kitâbın âyetleri olduğu belirtiliyor. Böylece bu harflerle vahyedilen sözlerin önemine dikkat çekildiği gibi, anlatılacak kıssanın asıl kaynağı olan, fakat Araplarca dili anlaşılmayan İlâhî Kitâb'a da işâret ediliyor.

Burada "apaçık Kitâb" diye nitelendirilen Kitâb'ın, Tevrât'ın aslı olduğu açıktır. Burada anlatılanlar, onun âyetleridir. O asıl Kutsal Kitâbın muhtevâsı Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. *"Andolsun Mûsâ'ya Kitâbı verdik"* diyen 43 ncü âyetten de burada "el-Kitâb" ile işâret edilen Kitâb'ın, Mûsâ'nın Kitâbı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *"Şunlar, o apaçık Kitâb'ın âyetleridir"* dendikten sonra, "O Kitâb'ın içeriğinden Mûsâ ile Fir'avn'ın öyküsü anlatılıyor:

Ülkesinde böbürlenen, zorbalık yapan Fir'avn, ülkesi halkına eşit işlem yapmamış, onları sınıflara ayırmıştı. İsrail oğullarını eziyor, onların doğan erkek çocuklarını kestiriyor, kız çocuklarını sağ bırakıyordu. Oysa Allah, ezilenleri lûtfuyla, ezenlerin mülküne vâris kılmayı, Fir'avn, Hâmân ve askerlerinin korktuklarını başlarına getirmeyi diliyordu. İsrail oğullarını o zâlimlerin elinden kurtarmak için bir kurtarıcı peyğamber'in gönderilmesi gerekmişti. Allah bu peyğamberi yarattı.

7-9: Bir İsrâil oğlu kadını, Mûsâ'yı doğurdu. Bu çocuğun da öteki çocuklar gibi Fir'avn'ın buyruğuyla kesileceğinden korkuyordu. Allah, anneye, çocuğunu bir sandığa koyup Nil'e atmasını, hiç korkmamasını, onu tekrar kendisine geri vereceğini ve onu peyğamber yapacağını ilhâm etti. Kalbine doğan bu ilhâm üzerine anne, çocuğunu bir sandığa koyup Nil ırmağına bıraktı. Nil kıyısında oturmakta olan Fir'avn âilesi, sandığı ırmaktan aldılar. Çocuğu çok seven Fir'avn'ın karısı, kocasına onu öldürmeyip evlâd edinmesini ricâ etti. Böylece hiç farkına varmadan Fir'avn, saltanatını yıkacak olan Mûsâ'yı kendine evlâd edinmiş oldu.

10-11: Mûsâ'nın annesi ise, geceyi hep Mûsâ'yı düşünerek geçirdi. Mûsâ'dan başka bir şey düşünmüyordu. Ancak Allah'ın yardımıyle kendini tutabildi. Yoksa az daha gerçeği açıklayacak, Nil'den çıkarılan çocuğun, kendi çocuğu olduğunu söyleyiverecekti. Fakat Allah onun gönlünü pekiştirdi, sonunda çocuğuna kavuşacağına inandırdı. Kızına oraya gitmesini, fazla içlerine sokulmadan, onlara sezdirmeden Mûsâ'nın durumunu araştırmasını söyledi.

12-13: Bulunan çocuk, hiçbir kadının sütünü emmiyordu. Fir'avn âilesinin Mûsâ'yı emzirebilecek bir süt annesi araştırdıklarını öğrenen bu kız, onlara, bu çocuğa iyi bakacak bir âileyi kendilerine gösterebileceğini söyledi.

Onun bu önerisi kabul edildi. Böylece Mûsâ, Allah'ın lûtfuyla annesine verildi ve anne çocuğuna kavuştu.

14-19: Büyüyüp güçlenince Allah'ın kendisine hüküm ve ilim verdiği Mûsâ, halkın uyuduğu bir sâatte kente bir gezintiye çıkmıştı. Biri kendi milletinden, öteki de İsrail oğullarının düşmanı olan Mısırlılardan iki kişinin dövüştüğünü gördü. Mûsâ, kendisinden yardım isteyen İsrâil oğluna yan çıkarak, vurduğu bir yumrukla Mısırlıyı öldürdü. Yaptığına pişman olup Allah'tan kendisini bağışlamasını diledi. Yakalanmasından da korktuğu için geceyi, sağı solu kollayarak geçirdi. Ertesi gün, kendisine yan çıkıp yardım ettiği İsrail oğlunun yine bir Mısırlı ile kavga ettiğini ve kendisinden yardım istediğini gördü. Tekrar ona yardım etmek isteyince Mısırlı kendisine, dün birini öldürmüş olduğunu, arayı bulacak yerde haksızlık etmeğe kalktığını söyledi.

20-22: Kentin tâ uzağından gelen bir adam, Mûsâ'ya, olayın duyulduğunu ve yetkililerin kendisini aramakta olduklarını, kaçmasını söyledi. Mûsâ da etrâfı kollayarak kentten çıktı ve Medyen'e doğru gitti.

23-24: Medyen kuyusuna geldi. Herkesin su çekip hayvanlarını suladığı, ancak iki kızın, erkeklerin içine sokulmayıp hayvanlarını uzakta beklettiklerini gördü. Onlara neden böyle yaptıklarını sordu. İhtiyâr bir zâtın kızları olduklarını, babalarının gelemediğini, kendilerinin de erkeklerin içine sokulmak istemedikleri için ötekilerin hayvanlarını sulayıp gitmelerini beklediklerini söylediler. Mûsâ hemen adamların içine sokulup kuyudan su çekti, kızların hayvanlarını suladı ve gölgeye çekilip Allah'tan, acıkmış olan karnını doyurmasını istedi.

25-28: Evlerine dönmüş olan kızlardan biri Mûsâ'nın yanına geldi, hayvanlarını sulamasının ücretini vermek için babasının kendisini çağırdığını söyledi. Mûsâ'dan, başından geçmiş olanları dinleyen ihtiyâr zât, ona korkmamasını, zâlimlerin elinden kurtulduğunu, sekiz veya on yıl hizmet etmesi karşılığında kızlarından birini kendisiyle evlendirmek istediğini söyledi. Böyle anlaştılar.

29-35: Mûsâ, hizmet süresini bitirdikten sonra âilesini alıp Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Soğuk bir gecede yolu şaşırdı. Karşıda bir ateş gördü. Hem yolu sormak, hem de âilesinin ısınması için biraz ateş getirmek üzere gördüğü ateşin yanına gitti. Vardığı o kutlu, bereketli vadinin sağ kıyısında bir ağaçtan Allah'ın hitâbını duydu.

Burada Mûsâ'ya hitâbeden ses: *"Ben, ben alemlerin Rabbi Allahım!"* demektedir. Tâhâ Sûresinde Mûsâ'ya: *"Muhakkak ben, ben senin Rabbinim!"* diye hitâbedildiği, Neml Sûresinde ise: *"Ateşin içinde ve çevresinde bulunanlar mübârek kılındı"* diye seslenildiği anlatılmıştı. Bu hitâplar arasında aykı-

rılık yoktur. Her sûrede hitâbın bir parçası nakledilmiştir [1].

Allah'ın buyruğuyla Mûsâ'nın yere attığı asâsı, küçük bir yılan gibi titreşen kocaman bir yılan oldu. Koynuna sokup çıkardığı eli, parıl parıl parlamağa başladı. Bunların, kendisine birer mu'cize olarak verildiği bildirildi ve yoldan çıkmış olan Fir'avn ve adamlarına gidip onları uyarması emredildi. Mûsâ, vaktiyle bir Mısırlıyı öldürmüş olduğundan dolayı kendisini öldüreceklerinden korktuğunu, kendisinden daha güzel konuşma yeteneğine sâhip bulunan kardeşi Hârûn'u da kendisine yardımcı olarak peygamber yapmasını Allah'a arz etti ve onun isteği üzerine kardeşi de kendisine yardımcı peygamber seçildi.

36-39: Mûsâ, Fir'avn'a ve adamlarına açık kanıtlar getirdiği halde onlar, bu gösterilenlerin büyü olduğunu söylediler. Kendisinden başka tanrı kabul etmeyen Fir'avn, veziri Hâmân'a, göğe çıkıp Mûsâ'nın Tanrısını görmek için kendisine yüksek bir binâ yaptırmasını emretti. Yükseklere çıkıp, gerçekten gökte Tanrı olup olmadığını görmek istiyordu. Çünkü Mûsâ'nın sözüne inanmıyordu. Allah'a ve âhirete inanmadığı için de ülkesinde zorbalık yapıyor, halkının bir kısmını eziyordu.

40-42: Yüce Allah, ateşe çağıran bu küfür liderlerini denizde boğarak cezalandırdı. Sonradan yetişen nesiller onlara lânet okuyageldiler. Dünyâda yaptıkları kötü işler yüzünden kıyâmet günü çirkin şekiller alacak olan bu adamlar, âhiret azâbına uğrayacak ve kendilerine yardım eden olmayacaktır.

Tefsîrler, 42 nci âyetteki *"el-makbûhîn"* kelimesini, *"el-matrûdîn"* şeklinde açıklar. Buna göre onlar *"kovulmuşlardır"* demek olur. Fakat *kabîh,* çirkin; *makbûh,* çirkinleştirilmiş anlamına gelir. Bu, asıl mânâya daha uygundur. Nitekim Beyzâvî de buna işaret etmiştir. Bundan dolayı biz tercemede bu mânâyı seçtik.

43-46: İnsanlara yol göstermek için Allah, Mûsâ'ya Kitâb verdiği gibi; o vahiy alırken, Allah'ın hitâbını dinlerken onun yanında bulunmayan, olayı görmeyen, aradan asırlar geçtikten sonra gelen Hz. Muhammed'e de orada geçen olayları vahyetmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Medyen halkı arasında da oturmamış, orada geçen olayları da görüp öğrenmemişti. Fakat o peygamberlerden sonra uzun zaman geçip insanlar gaflete düşünce ve kalbleri katılaşınca Allah, Hz. Muhammed'i de elçi olarak görevlendirip orada geçen bu olayları kendisine vahyetmiştir ki kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan kavmi yani Arap toplumunu uyarsın da bunlar da ibret alıp doğru yola gelsinler. Kitâp sâhipleri de yeni bir feyz, şevk ve heyecân bulsunlar. Küllenen ma'nevî duyguları tâzelensin.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/245.

Kıssanın 1-8 nci âyetlerde anlatılan bölümü, daha önce inmiş olan sûrelerde geçmez. Yalnız Tâhâ Sûresinin 38-40 ncı âyetlerinde Allah'ın, doğduğu çocuğu bir sandığa koyup Nîl'e atmasını, hem Allah'ın, hem de o çocuğun düşmanı olan birinin onu alıp büyüteceğini, Mûsâ'nın annesine vahyettiğini; Mûsâ'nın kızkardeşinin, Fir'avn âilesine, Mûsâ'ya bakacak birini gösterebileceğini söylediği ve böylece Allah'ın, Mûsâ'yı, annesine döndürdüğü anlatılır.

Mûsâ'nın, Medyen'de hizmet ettiği ve kızıyla evlenmiş bulunduğu zâtın kimliği, âyetlerde belirsiz bırakılmıştır. Tefsirlerde bu zâtın Hz. Şu'ayb veya Şu'ayb'in kardeşi oğlu veya Şu'ayb kavminden mü'min bir insan olduğu hakkında rivayetler vardır. İbn Kesîr'e göre de bu zât Hz. Şu'ayb olamaz. Çünkü Hz. Şu'ayb, kavmini uyarırken: *"Lût kavmi sizden uzak değildir. Onların uğradığı felâketin üzerinden çok zaman geçmedi"* demiştir. Lût kavmi, Hz. İbrâhîm zamanındadır. Çünkü Lût, İbrahim'in kardeşi oğlu ve çağdaşıdır. Hz. İbrâhîm ile Mûsâ Aleyhisselâm arasında da dörtyüz yıldan fazla bir zaman vardır. Bu zâtın Şu'ayb olduğunu bildiren hadislerin senedi de kuvvetli değildir. Eğer bu zât, Şu'ayb olsaydı, adı burada zikredilirdi. İsrail oğulları kitaplarında bulunan kayıtlara göre bu zâtın adı Siron'dur. İbn Abbâs'a göre de bu zât, Medyen hakimi Yesri'dir [1]. Bugün elimizde bulunan Türkçeye çevrilmiş Tevrat nüshasına göre de bu zât Midyan kâhini Reule'dir [2].

Kıssanın, bu âyetlerde anlatılan bölümü, özet olarak Tevrat'ın Çıkış Kitâbının bir, iki ve üçüncü bablarında anlatılanlara uyar. Yalnız arada ufak farklar vardır. Meselâ Tevrat'a göre çocuğu alıp evlâd edinen Fir'avn'ın karısı değil, kızıdır. Gerçi buradaki sekizinci âyette de çocuğu Fir'avn'ın âli yani âilesi aldı deniliyor ama 9 ncu âyette Fir'avn'ın karısının, bu çocuğu öldürmemelerini, bunu evlâd edinmek istediğini söylediği anlatılmaktadır. Belki de çocuğu Nil'den çıkaran, Fir'avn'ın kızı, onu sevip evlâd edinmeyi öneren de Fir'avn'ın karısıdır. Böylece Kur'ân'ın söylediği Tevrât'ın söylediğiyle bağdaşır.

Tevrat'a göre ikinci gün kavga edenlerin ikisi de İsrail oğullarındandır. Kentin uzak yerinden gelip Mûsâ'ya kaçmasını söyleyen kişiden de Tevrat'ta söz edilmez. Gerisi Tevrat'ta da aynen Kur'an'da anlatıldığı gibidir. Bir de Tevrat'a göre Mûsâ'ya ateş içinde görünen Allah'ın meleğidir. "Ve Rabbın meleği, bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü ve gördü ve işte, çalı ateşle yanıyor ve çalı tükenmiyordu" [3].

Tabii bu farklar, bugünkü Tevrat'a göredir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yahudilerin ellerinde olayı aynen Kur'ân'ın anlattığı gibi anlatan, bu

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/385-386.
2. Çıkış: 2/18.
3. Çıkış: 3/2.

noktaları da içine alan nüshalar bulunduğuna inanıyoruz. Çünkü o zaman Tevrât yazma idi. Yazma nüshaların, nâsihlerin (yazanların) ellerinde hayli değişiklikler görmesi normaldir. Nitekim bu tür değişiklikler, Hicrî üçüncü, dördüncü, beşinci hattâ daha sonraki asırlardan kalma kitâpların çeşitli nüshalarında da görülmektedir.

29-46 ncı âyetlerde anlatılan bölümler ise daha önce inen A'râf, Şu'ârâ' ve Tâhâ Sûrelerinde de geçmişti. Burada yeni olan, Fir'avn'ın, çıkıp Mûsâ'nın Tanrısına bakmak için bir sarh (yüksek binâ, saray) yapılmasını emretmesidir. Bugünkü Tevrât'ın Çıkış Kitâbında anılmayan bu olayın da, Hz. Peyğamber zamanındaki bazı Tevrât nüshalarında bulunduğu ve o zamanki yahudiler arasında bunun böyle anlatıldığı kanısındayız.

Bazı bilginler, yapılması emredilen bu *sarh*'ın, Mısır Pramiti olduğunu söylemişlerdir Araplar ticaret amaciyle Mışır'a gittiklerinde bu binâları görüp hayran kalmışlar, gördükleri bu binaları gelip yahudilere anlatmışlar, yahûdiler de, Fir'avn'ın göğe çıkmak için o binaları yaptırdığını söylemişlerdir [1].

Âyette Haman'ın, Fir'avn'ın veziri olarak gösterilmesi, bazı kimselerin itirazına neden olmuştur. Çünkü Tevrât'a göre Haman, Milâttan önce beşinci yüzyılda Fars kıralı bulunan Ahaşveroş'un veziridir. Yahudilerin düşmanı olan bu adam, ülkedeki bütün yahudileri öldürtmek için kıraldan emir çıkartmış, fakat bir yahudi olan kıraliçe Ester, hünerle yahudileri ölüm hükmünden kurtarıp onları öldürtmek isteyen Haman'ı astırmıştır. Haman yahudi liderlerinden Mordeka'yi asmak için elli arşın yüksekliğinde bir dar ağacı yaptırmış, fakat Kıraliçe Ester'in Kırala ve Haman'a verdiği bir ziyâfet sonunda Haman'ın yahudilere yapmak istediği zulmü Kırala anlatması üzerine Kıral, Haman'ı, o dar ağacına astırmıştır [2].

Görülüyor ki yahudi tarihiyle ilgisi bulunan Haman, Mısır Fir'avn'ın değil, Fars kıralının veziridir. Muhammed İzzet Derveze'ye göre herhalde o zaman Haman'ın, Fir'avn'ın veziri olduğu halk arasında yayılmıştı. Kur'ân-ı Kerîm de öğüt amaciyle çevrede anlatılan bir şeyi zikretmiştir.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 3/185.

2. Ester: 3-7. bablar.

44-46 ncı âyetler; Allah Mûsâ'ya emrini verirken Hz. Muhammed'in orada bulunmadığını; Allah'ın, Mûsâ'ya ünlediğini görmediğini; fakat Allah, daha önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarmak için bunları Hz. Muhammed'e vahyettiğini söylüyor.

Bu âyetler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, bu olayı hiç duymadığı, bilmediği anlamına gelmez. Herkes gibi o da olayı duymuştu. Ancak duydukları, ağızlarda dolaşan sözlerden ibaretti. Kendisi bu kitapları okumamıştı. Olayı cereyan ederken de görmemişti. Mûsâ'ya Kitâbın sözlerini vahyeden Allah, Mûsâ Kitâbında anlatılan olayları Muhammed'e de vahyetmiştir ki evvelâ o Kitâbı okuyamayan, kendilerine kendi dillerinde bir uyarıcı gelmemiş olan Arapları; sonra da bir İlâhî Kitâba sahip bulunmayan öteki milletleri uyarsın, doğru yola çağırsın. *"Sen elbette gönderilmiş elçilerdensin. Dosdoğru bir yol üzerinde. Yani üstün ve çok esirgeyen Allah'ın indirdiği* (Kur'ân yolu) *üzerindesin. Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için* (görevlendirildin)"[1] âyetleri, bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Peygamber (s.a.v.), daha önce bunları duymuş olsa bile, duydukları kulaktan dolma şeylerdi. Bu kıssaları ne kitâplardan okumuş, ne de özel olarak oturup bunları birisinden öğrenmişti. Kaldı ki eğer sadece bunları anlatmak uyarıcı olmağa yetseydi, bunları anlatan başka kimseler uyarıcı olurlardı. Önemli olan, bu kıssaların, vahiy ölçüsü ve Kur'ân muhtevâsı içerisinde anlatılmasıdır. Bunlar vahiy üslûbuna girince insanların gönüllerine nüfuz eden, onları doğru yola ileten birer ibret olayı haline gelmektedir. Gerçekte önemli olan bu kıssaların kendisi değil, bunların vahiy üslûbu ile anlatılmasıdır.

Kur'ân'da anlatılanlar, meleğin orijinal vahyidir. Mûsâ gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) de peygamber yapıldığı için Mûsâ'ya verilen Kitâb gibi Hz. Muhammed'e de Kitâp verilmiş; Tevrât'ta anlatılanlar, Hz. Muhammed'e de vahyedilmiştir. Mûsâ gibi Muhammed'e de vahyedilmesi, Hz. Muhammed'in de Mûsâ gibi orijinal bir Kitâp ve şerîat getiren Peygamber olduğunu kanıtlar. Nitekim 48 nci âyette: *"Kendilerine Allah katından hak geldiği halde inanmayanların, Mûsâ'ya verilen Kitâp gibi bir kitâp verilmesini istedikleri"* anlatılır. Onlar Mûsâ'ya maddî olarak bir kitâbın verildiğine inanıyorlardı. Gerçi Tevrat'ta, Mûsâ'ya Allah tarafından yazılmış iki levha verildiği ifade edilirse de başka bir yerde de Allah'ın, Mûsâ'nın götürdüğü taş levhaları alıp bunlara kendi eliyle buyruklarını yazdığı, başka bir yerde ise Allah'ın Mûsâ'ya söylediklerini, Mûsâ'nın gelip yazdığı anlatılır ki bu Tevrât âyetlerinden, kendisine vahyedilen sözleri, Hz. Mûsâ'nın, çok ruhânî bir halde yazdığıdır. Onları

1. Yâsîn Sûresi: 3-6.

yazarken kendini Allah sevgisinde kaybetmiş, sanki onları Mûsâ eliyle Allah yazmıştır. Tevrat'ın bu konudaki âyetleri birlikte mütâlâa edilince bu sonuca varılır. Kaldı ki Tervat'ta bütün vahiylerin Mûsâ'ya bir Kitâp halinde verildiği söylenmiyor. Sadece ona iki levhanın verildiği ifade ediliyor [1]. Mûsâ'nın yıllarca Allah ile konuşmaları, hep vahiy yoluyladır. Bu husus Tevrat'tan açıkça anlaşılmaktadır. Tevrat'ın tamamının bir Kitâp halinde Mûsâ'ya verildiğini sanmak hatâdır. Tevrat'ın büyük bir bölümü de Kur'ân gibi vahiy yoluyla verilmiştir.

Nasıl Mûsâ'ya vahyedilmişse, Hz. Muhammed'e de vahyedilmiştir. Nasıl Mûsâ vahye mazhar kılınıp ezilen kavmine kurtarıcı olarak görevlendirilmiş ise, Hz. Muhammed (s.a.v.) de vahye mazhar edilerek, sapıklık içinde bocalayan, Fir'avn misali zorbaların baskısı altında ezilen toplumuna kurtarıcı olarak gönderilmiştir. İki risalet (peyğamberlik görevi) arasında benzerlik vardır. Nitekim 44-45 nci âyetlerde Allah Mûsâ'ya emrini verdiği zaman Hz. Muhammed'in orada bulunmadığı, Medyen halkı arasında da oturup oradaki olayları görmediği, fakat aradan uzun zaman geçtikten sonra, gaflete düşmüş, uyarılmadıkları için iyice sapıklık içine gömülmüş olan nesillere acıdığından dolayı Allah onları kurtarıp doğru yola çıkarmak üzre Hz. Muhammed'i gönderdiği buyurulmaktadır.

"Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak (yani Rabbin kullarına acıdığı için orada geçenleri bildirdi ki) *senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan toplumu uyarasın"* [2] âyetinden, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, uyarılmamış bir kavmi uyarmak üzere gönderildiği anlaşılır. Hiç kuşkusuz bu uyarılmamış toplum, önce Kureyş kabilesi, sonra diğer Araplar, sonra da İlâhî bir Kitâba sâhip bulunmayan öteki milletlerdir. İlâhî Kitâba sahib bulunan milletler ise Hz. Muhammed(s.a.v.)e tâbi olmakla yükümlü tutulmamışlardır: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât, yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da, ondan sanra da* (verdiğin hükümden) *dönüyorlar?* [3], *"İncîl sâhipleri, Allah'ın onda indirdiği hüküm ile hükmetsinler"* [4] âyetleri, Kitâp ehlini kendi dinlerinde serbest bırakmıştır. Bu konuda pek çok âyet vardır. Bakara Sûresinin 62 nci, Âli İmrân Sûresinin 113-114 ncü âyetleri Allah'a ve âhiret gününe inanıp güzel işler yapan, Allah'a kulluk eden Kitâp ehli insanların, müslümanların, yahudilerin, hıristiyanların ve sâbiîlerin Rableri katında mükâfatlandırılacaklarını, korku ve üzüntüye uğratılmayacaklarını bildirdiği gibi: *"Allah*

1. Çıkış: 32/15.
2. 46 ncı âyet.
3. Mâ'ide Sûresi: 43.
4. Mâ'ide Sûresi: 47.

demişti ki: Ey Îsâ, ben seni öldüreceğim, bana yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları, tâ kıyâmet gününe kadar inkâr edenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz bana olacaktır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hüküm vereceğim" [1] âyeti de Îsâ'ya tâbi olanların, tâ kıyamete kadar onu inkâr edenlerin üstünde tutulacağını, dolayısiyle hıristiyanlığın, kıyâmete dek süreceğini kanıtlar.

Bütün bu âyetlerden ve benzerlerinden anlıyoruz ki Allah'ın birliğini tanıyan, Allah'a kulluk eden, âhirete inanan ve ellerinde bir İlâhî kitapları, bir şerîatleri bulunan toplumlar, mutlaka kendi dinlerini bırakıp Hz. Muhammed'e tabi olmakla yükümlü tutulmamışlardır. Onların, kendi dinlerinin hükümlerine göre yaptıkları ibâdetler de Allah katında makbuldür ve onlar yaptıkları iyiliklerin hayırların karşılığını göreceklerdir. Nitekim yüce Allah onlar hakkında: *"Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Kuşkusuz Allah korunanları bilmektedir"* [2] buyurmaktadır.

Ama bir İlâhî Kitâba sâhip bulunmayan, bir şeriatleri, İlâhî bir dinleri olmayan insanlar, Hz. Muhammed'in getirdiği Kitâba ve dine uymakla yükümlüdürler. Çünkü Allah onu, uyarılmamış, gaflet içinde kalmış, kendilerine bir kitâp verilmemiş insanları uyarmak için göndermiştir. Önce Araplar bu davete uymak zorundadırlar. Çünkü bu da'vet onların dilinde inmiştir. Sonra bu da'vet, bütün dünyâ dillerine çevrilmek suretiyle İlâhî dinden yoksun, sapık bütün insanlar bu da'vete çağırılmalıdır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.

Ancak şunu da tekrar vurgulayalım ki: İlâhî Kitâp sâhipleri, dinlerine sokulan şirk inançlarından arınmak, Kur'ân'ın anlattığı biçimde tevhîd inancına bağlanmak ve Hz. Muhammed(s.a.v.)in peygamberliğini kabul ve itirâf etmekle yükümlüdürler. Böyle yaptıkları takdirde onlar, kendi kitâpları hükmünce amel etseler de Allah katında makbuldürler. *"De ki: 'Ey Kitâp ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, hiçbirşeyi O'na ortak koşmayalım, birbirimizi Allah'tan başka rablar edinmeyelim!.."* [3].

وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ

اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ

1. Âl-i İmrân Sûresi: 55.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 115.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 64.

مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَٓا اُو۫تِيَ مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰىۜ اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اُو۫تِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُۚ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَاࣞ وَقَالُوٓا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا
بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَٓا اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٩﴾ فَاِنْ لَمْ
يَسْتَج۪يبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَٓاءَهُمْۜ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ
هُدًى مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ۟ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ
الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۜ ﴿٥١﴾

47- Elleriyle yaptıkları (kötülükler) *yüzünden başlarına bir felâket geldiği zaman: "Ey Rabbimiz, bize bir elçi gönderseydin de âyetlerine uyup inananlardan olsaydık!" diyecek olmasalardı* (seni elçi olarak göndermezdik. Böyle bir bahâneleri kalmamak için seni gönderdik). *48- Fakat onlara katımızdan hak gelince: "Mûsâ'ya verilenin eşi buna da verilmeli değil miydi?" dediler. Daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? Birbirine destek olan iki büyü dediler. Biz hepsini inkâr ediyoruz' dediler." 49- De ki: "Eğer doğru iseniz, Allah katından, bu ikisinden daha doğru bir Kitâp getirin de ben ona uyayım". 50- Eğer sana cevap veremezlerse bil ki onlar, keyiflerine uyuyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmadan, yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir? Allah, zâlim toplumu doğru yola iletmez. 51- Andolsun biz, düşünüp öğüt alsınlar diye onlar için sözü birbirine bitiştirdik* (ardı ardına gerçeği gösteren âyetler gönderdik).

Tefsîr:

47 nci âyette yüce Allah, bu Kitâbı Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyetmesinin nedenini açıklıyor: Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmi olan Araplar çirkin işler yapıyorlardı. Yaptıkları kötülükler yüzünden başlarına azâp gelebilirdi. Allah, peyğamber gönderip uyarmadan bir kavmi cezalandırmaz. Uyarılan

kimseler, yola gelmezlerse o zaman cezâyı hak ederler. ''Allah, peyğamber göndermedikçe bir kavmi cezalandırmaz''. Zira o takdirde cezâya uğrayanlar: ''Bize önce bir peyğamber gönderseydin inanırdık, senin âyetlerine uyardık. Neden bizi hiç uyarmadan cezalandırdın?'' diyebilirler. İşte kimsenin Allah'a karşı bir bahânesi kalmasın diye Allah, Araplara da Hz. Muhammed(s.a.v.)i, kendi dillerinde uyarıcı olarak göndermiş, tıpkı Mûsâ'ya vahyettiği gibi ona da vahyetmiştir.

48- Allah katından insanlara gerçek geldiği halde onlar: *''Mûsâ'ya verilen Kitâp gibi buna da bir kitâp verilmeli değil miydi?''* demişlerdir. Bunlar, Mûsâ'ya Kitâbın levhalar halinde verildiğini duydukları için Hz. Muhammed'e de -gerçekten peyğamber ise- Mûsâ'ya verildiği gibi bir kitâp verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Gerçekte Mûsâ kitâbının büyük bölümü de kendisine gelen vahiylerin yazılmasından ibarettir. Ona vahyedildiği gibi Hz. Muhammed'e de vahyedilmiştir. Mûsâ da kendisine gelen vahiyleri levhalara yazdırmıştı, Hz. Muhammed (s.a.v.) de vahiyleri levhalara yazdırıyordu. Bu iki kitâp arasında bir fark yoktu.

Esasen bu insanlar, Hz. Muhammed'den önce Mûsâ'yı da inkâr etmişler, ona da inanmamışlardı. Önce Mûsâ'yı ve Kitâbını tanımayan bu Araplar, şimdi de Hz. Muhammed'i ve onun Kitâbını tanımamış, iki Kitâbın yani hem Tevrat'ın, hem de Kur'ân'ın birbirini pekiştiren iki büyü olduğunu söylemişlerdir.

Âsım kırâetine göre ''سِحْرَانِ: *İki büyü''* şeklinde okunan kelime, çoğunluğa göre ''سَاحِرَانِ: *İki büyücü''* şeklinde okunur. Bu takdirde ''أَوَلَمْ يَكْفُرُوا''dan itibaren fiillerin fâillerinin Mekke Arapları olmaktan ziyâde Mûsâ ve Hârûn'un peyğamberliğini inkâr eden Fir'avn ve adamları olur. Cümlenin mânâsı şöyle olur: *''Bundan önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? 'Bunlar birbirine destek olan iki büyücüdür, biz hepsini inkâr ediyoruz' dememişler miydi?''* şeklinde olur. Bu mânâ da uygundur. Özellikle ''سِحْرَانِ'' kelimesi, '' سَاحِرَانِ '' şeklinde olursa bu mânâ daha uygun olur. Çünkü Nahl Sûresinin 63 ncü âyetinde Fir'avn'ın topladığı büyücülerin Mûsâ ile Hârûn için: *''Bunlar, büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak, örnek dininizi gidermek isteyen iki büyücüden başka bir şey değildir''* dedikleri anlatılmaktadır.

Maamâfîh, İbn Kesîr, birinci anlamı tercih etmiştir. Ona göre vaktiyle Mûsâ'ya verilene de inanmayan Araplar, Hz. Muhammed'e gelenleri de kabul etmemiş: *''Bunların ikisi de yani Tevrat da, Kur'ân da büyüdür, veya Mûsâ da, Muhammed de büyücüdür''* demişlerdir.

48 nci âyetin iniş sebebi olarak birkaç rivayet vardır:

1) Yahudîler Kureyşe, Hz. Muhammed, gerçekten peygamber ise Mûsâ'ya verildiği gibi ona da bir kitâp verilmesi gerektiğini söylemişler. İşte Kureyşlilere bu düşünceyi veren yahudiler kasdedilerek: *"Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemiş miydiler?"* denilmiştir.

2) Peygamber(s.a.v.)e böyle söyleyen, Mekke müşrikleridir. Mûsâ'yı inkâr edenler de Mûsâ'nın kendi zamanındaki kimselerdir. İnkârın hepsi bir olduğundan, iki inkârcı grup da bir tutularak: *"Bunlar vaktiyle Mûsâ'yı da inkâr etmediler mi?"* denilmiştir.

3) Mekke müşrikleri, Hz. Muhammed(s.a.v.)in durumunu sormak için Medine yahudilerine bir cemâat göndermişler. Yahudiler, gelen cemâate: "Biz onun sıfatlarını Tevrat'ta görüyoruz" demişler. Cemâat geri dönüp Kureyşe yahudilerin sözlerini iletince müşrikler: "Mûsâ da Muhammed gibi bir büyücü idi" demişler. Onun için yüce Allah: *"Bunlar daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi?"* buyurmuş.

4) Müşrikler, Mûsâ'nın peygamberliğini de kabul etmiyorlardı. Peygamber'den, Mûsâ'ya verilen gibi bir kitâp getirmesini isteyen bu adamlar, gerçekte Mûsâ'ya inanmıyorlardı. Eğer Mûsâ'ya verilenin, gerçekten Allah kelâmı olduğunu kabul etselerdi, Peygamber gelmezden önce Mûsâ dinine girerlerdi. İşte yüce Allah, onların daha önce Mûsâ'ya verilen Kitâbı da inkâr ettiklerini bildirmek suretiyle bu bahanelerinin tutarsızlığını anlatmıştır.

Sözgelimine en uygun anlam da bu dördüncüsüdür. Çünkü âyetin sonunda: *"Biz hepsini inkâr ediyoruz"* sözü, müşriklere uygun bir sözdür. Hz. Mûsâ'ya inanan yahudiler böyle bir şey söylemezler [1].

49-50 nci âyetlerde Kur'ân'a inanmayanlara: *"Haydi sözünüzde doğru iseniz, siz Allah katından, bu iki Kitâp'tan daha iyi yol gösteren bir kitâp getirin de ben ona uyayım"* demesi, Hz. Muhammed'e emrediliyor. Bunu yapmadıkları takdirde onların, keyiflerine uyup şaşkınlık içine düşen insanlar oldukları, Allah'ın, haksız insanları doğru yola iletmeyeceği vurgulanıyor.

51 nci âyet de insanların öğüt alması için Allah'ın bu sözü birbirine ulaştırdığını, yani ardı ardına gerçeği ispat eden kanıtlar gönderdiğini bildiriyor. Çoğunluğun sâd'ın teşdidiyle "وَصَّلْنَا" şeklinde okuduğu kelimeyi Hasan-ı Basrî şeddesiz olarak "وَصَلْنَا" okumuştur ki bu takdirde sözü birbiri ardınca gönderdik, bir elçinin ardından başka bir elçi gönderdik anlamı çıkar [2].

1. **Mefâtîhu'l-ğayb: 24/261.**
2. **Şevkânî, Fethu'l-Kadîr: 4/178.**

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا
آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ
أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ
﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

52- Bundan önce kendilerine Kitâp verdiklerimiz, bu(Kur'â)*n'a inanırlar. 53- Onlara* (Kur'ân) *okunduğu zaman: "Ona inandık, o, Rabbimizden gelen gerçektir. Zâten biz, ondan önce de* (Allah'a) *teslim olanlar idik" derler. 54- İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki kez verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* (hayır için) *harcarlar. 55- Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: "bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun* (hoşça kalın), *biz câhiller*(le sohbet etmey)*i istemeyiz" derler.*

Tefsîr:

52-55 nci âyetlerde, önceden kendilerine Kitâp verilmiş olanların, Kur'ân'a inandıkları, kendilerine Kur'ân okunduğu zaman onun, Allah katından gelen gerçek olduğunu kabul ettikleri ve zâten kendilerinin daha önce Allah'a teslim olduklarını söyledikleri; hem kendi Kitâplarına, hem de Kur'ân'a inanıp imanlarında sebat ettiklerinden, kötülüğü iyilikle savmağa çalıştıklarından ve Allah'ın verdiği rızıktan Allah yoluna harcadıklarından dolayı onlara iki kez sevâp verileceği belirtiliyor. Onlar boş söz dinlemek istemezler, boş lâfları konuşanlara katılmaz, batıl sözlere dalanları görünce: *"Sizin işleriniz size, bizim işlerimiz bize âittir. Herkes kendi yaptığından sorumludur. Selâm size, hoşça kalın, biz câhillere katılmak istemeyiz"* deyip oradan uzaklaşırlar.

Bu âyetlerde Kur'ân'a inandıkları belirtilen Kitâp ehlinin kimler olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır: Kimine göre bunlar Necran'dan gelen hıristiyan hey'etidir. Kimine göre bunlar, Ca'fer ibn Ebî Tâlib'le birlikte Habe-

şistan'dan gelen otuziki kişilik bir hıristiyan cemâatidir. Sekiz kişi de Şam'dan gelmiş, böylece sayıları kırka varmıştı. Muhammed ibn İshâk'a göre bunlar, Peyğamber'in durumunu öğrenmek üzere Habeşistan'dan gelen ve Peyğamber'i dinledikten sonra müslüman olan, Necâşî'nin gönderdiği on kişilik hıristiyan hey'etidir. Mâide Sûresinin: *"İnananlara sevgice en yakın olanları da: 'Biz hıristiyanlarız' diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar"* meâlindeki 82 nci âyetin de bu habeş hıristiyanları hakkında indiği rivayet edilmiştir [1]. Kimine göre bunlar, Şam'dan gelen bir hey'ettir, kimine göre Selmân-ı Fârisî ve 'Abdullâh ibn Selâm'ın dâhil olduğu bir gruptur [2]. Bu rivayetlere göre, bu âyetlerin Medine'de inmiş olması gerekir [3].

54 ncü âyette *"Sabrettiklerinden dolayı bunlara iki kez sevâp verilecektir"* denmesi, bu kimselerin baskı altında bulunduklarını gösterir. O halde bunlar, ne Habeşistan'dan, ne Necran'dan, ne de Şam'dan gelen hey'etler değildir. Çünkü onlar için baskı söz konusu değildi. Bunlar Mekke devrinde, hem kendi Kitâplarına, hem de Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenlere inanan bazı Kitâp ehli kimselerdir. Nitekim Mekke'de inmiş olan En'âm Sûresinin 114 ncü, İsrâ Sûresinin 107-109 ncu âyetleri de Mekke'de Kitâp ehlinden bazı kimselerin, Kur'ân'ın Allah tarafından geldiğine tanıklık ettiklerini bildirmektedir. Aynı durumu bildiren 52-53 ncü âyetlerin de Mekke'de indiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu âyetler, bulundukları konuya bağlıdır:

Mûsâ'ya verilen bir Kitâp gibi Hz. Muhammed'e bir kitâp verilmediği bahanesiyle onu inkâr eden müşrikleri reddeden bu âyetler, Kitâp ehlinin, Kur'ân'ın Allah tarafından gelen gerçek olduğunu kabul etmelerini, Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğunun kanıtı olarak göstermektedir. Yani ey müşrikler siz bunun, Mûsâ'ya verilen Kitâp gibi olmadığını iddiâ ederek buna inanmıyorsunuz ama Kitâp ehlinden olanlar, bunun, aynen Mûsâ'ya verilen Kitâp gibi Hak tarafından gelen gerçek olduğunu kabul ediyorlar, diyor.

Öyle ise Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini kabul eden bu Kitâp ehli kimseler, Necran'dan, yahut Habeşistan'dan veya Şam'dan gelen bir hey'et değil, Mekke'de bulunan bazı yahudî ve hıristiyanlardır. Mekke'de bazı hıristiyanların bulunduğunu çeşitli vesilelerle anlatmıştık. Hz . Hadice'nin akrabası olan Varaka ibn Nevfel de bunlardan idi. O da Hz. Muhammed'in peyğamber olduğunu, kendisine vahiy geldiğini kabul etmişti. Buhârî'nin, vahyin Başlangıcı bâbı, bu rivayetle başlar.

1. Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 13/296; İbn Kesîr: 3/395.
2. Adı geçen eserler.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 24/263.

"De ki: Hiç düşündünüz mü? Eğer bu Kur'ân, Allah katından ise ve siz de onu tanımamışsanız, İsrail oğullarından bir şâhid de bunun benzerini (Tevrat'ta) *görüp inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*?!"*[1]. Mekke'de inen Ahkâf Sûresinin bu âyetinden, Mekke'de oturan veya çeşitli vesilelerle Mekke'ye gelen bazı yahûdilerin bulunduğu ve bunlardan bazılarının, Kur'ân'ın doğruluğuna tanıklık ettikleri anlaşılır. Ancak bunların, Kur'ân'ın, Allah tarafından gönderilen vahiy olduğunu söylemeleri, kendi dinlerini bırakıp müslüman oldukları anlamına gelmez. *"Biz zaten daha önce Allah'a teslim olmuştuk"* sözleri, bunu gösteriyor.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾
وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا
آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

56- Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir. 57- Dediler ki: "Biz seninle beraber doğru yola gelirsek, yurdumuzdan atılırız". Biz onlara kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir mekân vermedik mi? Fakat çokları bilmezler.

Tefsîr:

56 ncı âyetin, Hz. Peyğamber'in amcası Ebutâlib hakkında indiği rivayet edilir. Ebûtâlib ölüm döşeğinde can çekiştirirken Peyğamber (s.a.v.) ona:

— Amca, Allah'tan başka Tanrı yoktur, de ki kıyâmet gününde senin lehine tanıklık edeyim, demiş. Fakat Ebutâlib:

— Eğer Kureyş'in, ölümden korktuğu için böyle yaptı diye beni kınamasından korkmasaydım, o sözü söyleyip seni sevindirirdim, demiş. Bunun üzerine bu âyet inmiş[2].

1. Ahkaf Sûresi: 10.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 28; Müslim, Îmân, hadîs: 39; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 28.

Bazı rivayetlere göre de Peyğamber, can çekiştiren amcasına böyle söyleyince orada bulunan Ebucehil ile 'Abdullâh ibn Ebî Ümeyye:

— Ey Ebûtâlib, 'Abdulmuttalib'in dininden dönme, demişler. Ebutâlib de şehâdet getirmemiş [1].

Can çekiştirmekte olan bir adamın başında Peyğamber(s.a.v.)in: "İlle şehâdet getir ki âhirette senin lehine tanıklık edeyim" demesi, ötekilerin de onu bundan vazgeçirmeğe çalışmaları makul bir şey değildir. Ebutâlib, Mekke devrinin sonlarında vefat etmiş idi. Halbuki bu sûrenin, Mekke devrinin ortalarında indiği kuvvetle muhtemeldir. O halde Ebutâlib'in vefatından çok önce inen bu âyetin, Ebutâlib'in vefatıyle bir ilgisi yoktur.

Âyet konuya bağlıdır. Önceki âyetlerde Kur'ân'ın, Allah kelâmı olduğu kanıtlandıktan sonra burada da Peyğamber (s.a.v.) tesellî edilerek, inanmak istemeyenleri, kendisinin zorla imana sokamayacağı bildirilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki Peyğamber(s.a.v.)in, kavmi arasında inanmalarını çok istediği kimseler vardı. Bunlar, Peyğamber'i sevmekle, hattâ onu korumakla, veya bazıları hiç olmazsa aleyhinde bulunmamakla beraber açıkça kendisine inanmamışlardı. Bu âyet, onların inanmamasından ötürü üzülen Peyğamber'i tesellî etmektedir. Onu sevdiği halde açıkça ona inanmayan, yalnız Ebutâlib değildi. Amcası 'Abbâs, amcası oğlu 'Akîl vs. de Mekke devrinde ona inanmamışlardı.

"وهو أعلم بالمهتدين: *Allah yola gelecek olanları daha iyi bilir"* cümlesi, Allah'ın, kimlerin yola geleceğini, kimlerin yola gelmek niyetinde olduğunu bilir, demektir. İşte Allah, yola gelmek isteyenleri yola iletir. Allah'ın, doğru yola ilettikleri, temiz yürekli, küfürle şartlanmamış insanlardır. Ama küfürle şartlanmış, peşin fikirli insanları Allah yola iletmez. Çünkü onlar doğru yola gelmek istemezler, kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar. Allah da yola gelmek istemeyenleri zorla yola getirmez.

Kur'ân'ın amacı, insanların, serbest düşünme ve karar verme yeteneğine sâhip bulunduklarını belirtmektir. Yoksa mü'minlerin inanmasının, yâhut kâfirlerin inkârının Allah'ın dilemesiyle olup olmadığını belirtmek değildir. Kur'ân, insanın sorumluluğunu vurgular. Emir ve hükümleri bu esasa göredir: *"De ki: Hak* (bu Kur'ân), *Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin"* âyeti, dileyenin inanacağını, dileyenin de inkâr edeceğini bildiriyor. İnanmamasından ötürü insan sorumludur.

Yukarıdaki âyette Allah'ın hidâyet dilediği kimseler, ön yargılarla şartlanmamış, serbest düşünce kabiliyetinde olan temiz yürekli insanlardır. Bu

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/395-396.

kabiliyet ve tarafsız düşünme yeteneği de yine Allah'ın sosyo-psikolojik yasaları içerisinde oluşur. Bu yetenek Allah'ın yasaları içerisinde oluştuğundan işlerin gerçek yapıcısı Allah olmakla beraber insan sorumludur. Çünkü insan biraz çaba gösterse, içinde küfür düşüncesi değil, iman düşüncesi filizlenir. Kendisini küfürle şartlandıran ortamdan kurtulur, iman ortamına, aydınlık düşünceye çıkar.

İşte Allah, bu çabayı göstermeyenleri kınamaktadır. Eğer insanın inanıp inanmamasında kendisinin hiçbir sorumluluğu olmasa, inanmayanlar hiç kınanmaz. Ama öyle değildir. İman ve küfür Allah'ın yasaları içerisinde oluşursa da insan imanından sevap alır, küfründen sorumlu olur. Zira kendisi serbest düşünce çabası göstermemiş, kendisini küfürle şartlandıran sebepler ortamından çıkmağa çalışmamıştır.

57- Peyğamber(s.a.v.)in, inanmasını çok arzu ettiği bu insanlar, ona inandıkları takdirde Arapların saldırısına uğrayacaklarını, yurtlarının istilâ edileceğini söylemişlerdir. Çünkü Mekke'de bulunan Ka'be, bütün Arapların ortak tapınağı olmuştu. İnsanlar çeşitli bölgelerden, hac veya ömre amaciyle Mekke'ye gelirlerdi. Ka'be'ye ve Ka'be'nin gerek içinde, gerek çevresinde bulunan putlara saygı gösterirlerdi. Tabii bu ziyaretler, Mekke halkına büyük ekonomik yararlar sağlıyordu. Mekke dışındaki Araplar her tarafa saldırır, çapul ederlerken Harâm bölge saydıkları Ka'be çevresine, Mekke kentine saldırmazlardı. Orada bulunanlar veya oraya girenler güvende olurlardı: *"Görmediler mi çevrelerinde insanlar kaçırılırken biz* (kendi kentleri Mekke'yi)*, güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık?"*[1].

Putların Tanrı olamayacağını, onlara saygı gösterilemeyeceğini söyleyen yeni din, Mekkelilere göre Ka'be'nin saygınlığını sarsabilirdi. Eğer kendileri yeni dine inanıp putlara saygıyı bırakırlarsa, bunu Ka'be'ye karşı saygısızlık sayacak olan diğer Araplar, Mekke'yi onların ellerinden alabilirlerdi. Mekkeliler, bir gün Ka'be'ye saygının ve haccın da yeni dinde yasaklanabileceğini düşünmüş olabilirler. Böyle bir durum da Mekke'nin çok aleyhinde olurdu.

Hâriŝ ibn 'Osmân ibn Nevfel'in: "Biz senin söylediğinin gerçek olduğunu biliyoruz ama sana uyarsak, Arapların bizi Mekke'den çıkaracaklarından korkuyoruz. Biz, öteki Araplar içinde gövdenin başı kadar (az) sayılırız" dediği rivayet edilir[2].

Hâriŝ'ten nakledilen bu söz, Mekke'deki bazı ılımlı insanların düşüncelerini yansıtmaktadır. 56 ncı âyette Peyğamber'in, inanmalarını arzu ettiğine işaret edilen kimseler de işte bu ılımlı insanlardır. Bu dine uydukları takdirde

1. Ankebut Sûresi: 67.
2. Taberî, 20/94; Kurtubî: el-Câmi': 13/300.

saldırılara uğrayıp yurtlarından çıkarılacaklarını sananlara cevaben: *"Allah'ın, Mekke'yi, her yandan bol bol ürünlerin toplanıp getirilen bir güvenlik bölgesi yaptığı"* buyuruluyor. Bu suretle haccın, Ka'be'ye saygının devam edeceğine; bu dinin, ekonomik ve güvenlik açısından halkın çıkarlarına zarar verecek hükümler getirmeyeceğine işaret ediliyor.

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعٖيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ
بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلٖيلًاۜ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثٖينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى
حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى
اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَٓا اُوتٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزٖينَتُهَاۚ
وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ
لَاقٖيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرٖينَ
﴿٦١﴾

58- Biz refâh içinde şımarmış nice kenti helâk ettik. İşte şunlar, onların meskenleri, onlardan sonra oralarda pek az oturuldu. Onlara hep biz vâris olduk, (hepsi bize kaldı). *59- Rabbin, kentlerin anası*(olan Mekke)*de onlara âyetlerimizi okuyan bir elçi göndermedikçe ülkeleri helâk edici değildir. Ve biz, halkı zulmetmeden, ülkeleri helâk ediciler değiliz. 60- Size verilen herşey, dünyâ hayâtının geçimi ve süsüdür. Allah'ın yanında olan ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmıyor musunuz? 61- İmdi kendisine güzel bir söz verdiğimiz ve mutlaka o*(sözverile)*ne kavuşacak olan kimse; sırf kendisine dünyâ hayâtının geçici zevkini yaşattığımız ve sonra kıyâmet günü yakalanıp getirileceklerden olan insan gibi midir?*

Tefsîr:

59- Mekkelilerin, kendilerine her taraftan bol ürünlerin getirildiği kentleri, bir güvenlik bölgesi yapıldığı halde hâlâ Allah'ın gönderdiği hidâyete uydukları takdirde yurtlarından çıkarılacaklarından korkmaları uygun değildir. Onları öyle nimet ve güven içinde besleyen Allah'tır. Allah nice milletlere öyle nimetler verip, onları refah içinde yaşatmış, fakat onlar nimet içinde şımarıp Hak'tan gelen hidâyete uymayınca Allah onların yurtlarını bir daha oturulmayacak biçimde yıkmıştır. Onların harabeleri herkesin gözü önündedir. Şimdi oralarda yaşayan pek azdır. Allah o kentlerin en büyüğünde bir peygamber gönderip halkı uyarmadıkça onları helâk etmez. Allah, ancak haksız insanların ülkelerini yıkar.

Fikirler genellikle ana kentten, büyük şehirlerden yayılır. Bundan dolayı Allah, peyğamberleri böyle ana kentlerden çıkarır. Genellikle büyük âlimler, liderler, büyük kentlerde yetişir. İnsanların yetişmesinde sosyolojik ve bilimsel yapının önemi vardır. "Balık deryâda büyür" derler.

Önceki âyetlere tamamen bağlı olan bu âyet, Mekkelileri uyarmaktadır. Mekke, o zaman Yarımada'nın ortasında bir ana kent idi. Kendisine "Ummu'l-Kurâ: Kentlerin anası" denilirdi. İşte Allah, bu ana kentte, çevredeki tüm Arapları uyarmak üzere Hz. Muhammed'i göndermiştir. Şayet Araplar ona inanmazlarsa artık Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri kalmaz. Çünkü gelen elçinin sözünü dinlememişler, böylece haksızlık yapmış ve azâbı hak etmişlerdir. Allah nasıl daha önceki zâlimleri cezâlandırmışsa bunları da cezâlandıracaktır.

60 ncı âyette de yurtlarından çıkarılacaklarından korkanlara, dünyâ malının geçici, Allah'ın yanında bulunan nimetlerin ise daha hayırlı ve sürekli olduğu hatırlatılıyor ve: *"Aklınızı kullanmıyor musunuz?"* deniliyor. Yani siz nasıl dünyâ çıkarı için, size gelmiş olan hidâyete sırt çeviriyorsunuz? Bu hidâyete uyarsanız, Allah'ın yanındaki ebedî nimetlere ereceksiniz. Onu nasıl bırakıp da bunu yeğliyorsunuz?

61 nci âyette de Allah'ın söz verdiği güzel ödüllere erecek kimsenin, aslâ dünyâ malına sahip insanlarla bir olmayacağı vurgulanıyor. Çünkü Allah'ın güzel va'dine eren, ebedî nimet içinde kalacaktır. Ama dünyâda mal, mülk içinde yaşayan, sonunda bunları bırakıp âhirete gidecek ve orada yakalanıp Yüce Dîvân'a götürülecek, orada hesâba çekilecektir.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ
الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا

تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ
فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ
يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ
فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ
مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

62- O gün (Allah) *onlara seslenerek: "Benim ortaklarım sandığınız şeyler nerede?" der. 63-* (Azâp) *söz*(ü) *üzerlerine hak olanlar: "Rabbimiz, azdırdıklarımız şunlar. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık.* (Biz azdık. Onlar da bize uyup azdılar. Onların yaptıklarından) *uzak olduğumuzu,* (bu hususta bizim suçumuz olmadığını) *sana arz ederiz. Zâten onlar bize tapmıyorlardı" derler. 64-* (Allah tarafından) *onlara: "Koştuğunuz ortakları çağırın!" denir. Fakat çağırılanlar bunlara uymazlar ve bunlar karşılarında azâbı görürler. Ne olurdu sanki doğru yola gelselerdi! 65-* (Allah) *onlara seslenerek: "Elçilere ne cevap verdiniz?" dediği gün, 66- O gün haberler onlara kör olur* (sözler sanki kör olur, hiçbir söz gelip onların ağızlarını bulamaz. Tek kelime söyleyemezler), *onlar birbirlerine de soramazlar. 67- Ama kim tevbe eder, inanır ve iyi iş yaparsa o, kurtuluşa erenlerden olabilir.*

Tefsîr:

62-66: Önceki âyetlerde dünyâ çıkarını düşünerek Hak çağırısını kabul etmeyenlere, dünyâ malının geçiciliği; mal, mülk sâhiplerinin, sonunda her şeyi bırakıp Allah'ın huzuruna getirilecekleri belirtilmişti. Bu âyetlerde de Allah'ın huzuruna getirilmiş olanların, o İlâhî mahkemedeki duruşmalarından bir sahne sunuluyor:

Yüce Allah, dünyâya aldanıp kendisine ortak koşanlara:

— Ortağım olduğunu sandığınız şeyler nerede? diye seslenir.

Üzerlerine söz hak olmuş olanlar yani Allah'ın, *"insanlardan da, cinlerden de bir kısmını cehenneme dolduracağım"* sözü uyarınca cehennem hükmünü giymiş olanlar:

— Rabbimiz, işte azdırdıklarımız şunlardır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Biz onları bile bile azdırmadık. Biz azmıştık. Doğru olduğunu sandığımız bir yolda gidiyorduk. Onlar da bize uyarak azdılar. Ama biz onların yaptıklarından uzak olduğumuzu sana arz ederiz, onlar bize tapmıyorlardı, derler.

Sonra müşriklere, Allah'a ortak koştukları tanrıları çağırmaları emrediliyor. Çağırıyorlar ama gelen olmuyor. Çünkü onlar gerçek değildi, hayalden ibaret idi. Gerçekler dünyâsında hayâller kaybolur. Karşılarında azâbı görüyorlar. Yaptıkları işler, azâb olarak karşılarına çıkıyor. O zaman: *"Ne olurdu, keşke dünyâda iken yola gelselerdi!"* diye temenni eder, hasret çekerler.

Çoğunluğa göre "لو أنهم كانوا يهتدون" cümlesinde "لو"in cevâbı mahzûftur. Yani onlar dünyâda yola gelselerdi, azâbın hak olduğunu bilirlerdi, veya: azâbı gördükleri zaman, keşke dünyâda inanmış olsalardı diye temenni ederler, demektir. Fahreddin Râzî'ye göre "لو"in cevâbı mahzûf değildir. Bu cümlenin anlamı şudur: Onlar korkudan bir şey göremez olurlar. Eğer biraz yola gelselerdi, biraz akılları başlarında olsaydı, azâbı görürlerdi. Yahut eğer o putlar akıllı olsaydı, azâbı görürdü [1]. Kanâatimize göre bizim verdiğimiz anlam daha uygundur.

Yine o gün Allah, bu duruşmadaki suçlulara, peyğamberlere ne cevap verdiklerini sorar. Soruya cevap verecek söz bulamazlar. *"O gün sözler kör olur, onların ağızlarını bulamaz".* Bu ifadede sözler teşhîs ediliyor: Kör insan şekline konuyor. Kör insan nasıl gideceği yolu bulamazsa, bunların söyleyeceği sözler de, sahiplerinin ağzını bulamıyor. Söz gelmeyince insan bir şey söyleyemez. Konuşamıyorlar, birbirlerine de bir şey soramıyorlar. İşte Allah'a ortak koşanların yüce Divân'daki durumları budur!

67 nci âyette de tevbe edip güzel işler yapanların, Allah'ın lûtfu ile kurtulacakları umudu belirtiliyor.

Âhirette cehennemi hak eden ve kendilerine uyanların yaptıkları işlerden uzak olduklarını söyleyenler, küfür önderleri insanlar veya şeytanlar olabilir. Şeytân da âhirette, kendisine uyanlardan uzak olduğunu söyler. Ancak burada kasdedilenlerin küfür önderleri olması daha uygundur. Çünkü: *"Birbirlerine döndüler, soruyorlar: Dediler ki: 'Siz bize sağdan gelir*(güvendiğimiz

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/8.

yandan bize sokulup vesvese verir)*diniz'* (Ötekiler de) *'Hayır, dediler, zâten siz kendiniz inanan insanlar değildiniz. Bizim sizi zorlayacak bir gücümüz yoktu. Siz kendiniz azgın bir toplum idiniz. Artık* (çare yok), *Rabbimizin sözü bize hak oldu.* (Biz hak ettiğimiz cezâyı mutlaka) *tadacağız. Sizi azdırdık, çünkü kendimiz azmıştık* (Siz de bize uyup azdınız. Biz sizden sorumlu değiliz)*' dediler. O gün onlar azâp*(çekme)*de ortaktırlar"*[1].

"İşte uyulanlar, kendilerine uyanlardan uzak durdular (onların yaptıklarında kendilerinin suçu olmadığını söylediler)*; azâbı gördüler; aralarındaki bağlar kesildi"*[2] âyetlerinde uyanların ve uyulanların insanlar olduğu; uyulanların, uyanların suçlamasından kurtulmağa çalıştıkları anlatılmaktadır.

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللّٰهُ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُولٰى وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
﴿٧٠﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَٓاءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ
النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ
فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ
وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

1. Sâffât Sûresi: 27-33.
2. Bakara Sûresi: 166.

68- Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer. Seçim, onlara âit değildir. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir. 69- Rabbin, onların göğüslerinin neyi gizleyip neyi açığa vurduğunu bilir. 70- O, kendisinden başka Tanrı olmayan Allah'tır. İlkte de, sonda da (dünyâda da, âhirette de) *hamd O'na mahsustur. Hüküm de O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz. 71- De ki: "Baksanıza, eğer Allah, üzerinize geceyi kıyâmet gününe kadar sürekli kılsa Allah'tan başka size ışık getirecek tanrı kimdir?* (Söyleyin,) *İşitmiyor musunuz?" 72- De ki: "Baksanıza, eğer Allah, üzerinize gündüzü, kıyâmet gününe kadar sürekli kılsa, Allah'tan başka, size dinleneceğiniz geceyi getirecek tanrı kimdir? Görmüyor musunuz?" 73- Rahmetinden dolayı sizin için geceyi ve gündüzü var etti ki geceleyin dinlenesiniz ve* (gündüzün) *Allah'ın lûtfunu arayasınız ve şükredesiniz.*

Tefsîr:

68- Yukarıda Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayanlar uyarılmış idi. Ona inanmayanlardan bazıları, peyğamberliği ona lâyik görmüyorlar, eğer Allah peyğamber gönderecek olsa yoksul bir yetîmi değil; zengin, daha saygın birini göndereceğini ileri sürüyorlardı. Onlara göre *"Bu Kur'ân, iki kent olan Mekke'nin ve Tâif'in büyüklerinden birine indirilmeliydi"*[1]. İşte 68 nci âyette yaratmanın ve seçimin Allah'a âidolduğu, Allah'ın, dilediği kulunu seçip peyğamber yapacağı, peyğamber seçmenin, o insanlara âidolmadığı; Allah'ın, kendisine ortak koşulan şeylerden yüce olduğu vurgulanıyor.

Müfessirlere göre 68 nci âyet, dileme ve seçmenin Allah'a âidolduğunu; Allah'ın dilediğinin olup, dilemediğinin olmayacağını; hayır ve şer bütün işleri Allah'ın yarattığını ifade eder. Kuşkusuz Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz. Ama âyetin amacı bunu belirtmek değildir, peyğamber olacak kişiyi yalnız Allah'ın seçeceğini belirtmektir. Kul iradesinde serbest midir, değil midir gibi uzun tartışmalara girmeğe gerek yoktur. Çünkü âyet böyle bir tartışmayı içinde taşımaz.

Modernist müfessirlere göre bu âyette evrim kanununa işaret vardır. Sürekli evrimleşen canlı türler arasında güçlüler seçilir, evrime uyamayan güçsüzler ayıklanır. Meselâ rahme atılan milyonlarca hayvancıktan sadece bir tanesi öteki hayvanları geçerek yumurtayı aşılar. İşte yumurtayı aşılayacak hayvancığı seçen, İlâhî kudrettir. Yumurtayı aşılayan hayvan, ötekilerin en güçlüsüdür.

1. Zuhruf Sûresi: 31.

Yaratılmış milyonlarca tür hayvandan, zamanla güçsüzler inkıraz bulmuş, yok olmuş; çevrenin şartlarına dayanabilenler, varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mendel Kanunları uyarınca aynı cins içinde yüksek kalite canlılarla düşük kalite canlılar birleştirilince birkaç nesil sonra birincisinin kalitesinde yüksek bitki veya hayvan elde edilir. Mesela normal bir inek, bir montofonla birleştirilince melez bir yavru ürer. Bu dişi yavru tekrar bir montofonla birleştirilince daha yüksek kaliteli bir nesil elde edilir. Aşılamağa bu suretle devam edilirse dördüncü kuşakta, ilk yüksek montofon kalitesinde bir yavru doğar. Bütün bunlar Allah'ın yaratma ve seçmesidir. Bu yaratma ve seçme, tabiaatta sürüp gitmektedir.

Âyette bu gerçeğe işaret bulunabilir ama âyetin asıl amacı, böyle kanunları izah etmek değildir. Peyğamberleri ancak Allah'ın seçeceğini belirtmektir. Bu âyet, tıpkı *"Allah ve Elçisi bir işe karar verdikten sonra artık mü'minlerin, o konuda başka seçeneği yoktur"* [1] âyeti gibidir.

Bazı müfessirler, bu âyetin tefsîrinde, Allah'ın seçimine bağlılığı belirtmek için Hz. Peygamber'in istihâre sünnetini zikrederler. Yapılacak bir işin, iyi mi, kötü mü olduğunu; yahut o işi hemen yapmanın mı, ertelemenin mi daha iyi sonuç vereceğini anlamak için iki rek'at namaz kılınır. Birinci rek'atte Fâtiha'dan sonra *"Kul-yâ eyyuhâ'l-kâfirûne"* sûresi; ikinci rek'atte Fâtiha'dan sonra *"Kul-huvallâhu ehad"* sûresi okunur. Selâmdan sonra:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَاَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلاَ
أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلاَ أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ. اَللّٰهُمَّ اِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْاَمْرَ خَيْرٌ لِى فِى دِينِى
وَمَعَاشِى وَعَاقِبَةِ أَمْرِى عَاجِلِ أَمْرِى وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِى وَيَسِّرْهُ لِى ثُمَّ بَارِكْ لِى فِيهِ. وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ
أَنْ هَذَا الْاَمْرَ شَرٌّ لِى فِى دِينِى وَمَعَاشِى وَعَاقِبَةِ أَمْرِى عَاجِلِ أَمْرِى وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّى وَاصْرِفْنِى
عَنْهُ وَاقْدُرْ لِىَ الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِى بِهِ

Mânâsı: *"Allahım, senin ilmine göre hayrı diliyorum, kudretinden güç istiyorum, senin büyük lûtfunu diliyorum. Zirâ sen kaadirsin, ben kaadir değilim; sen bilirsin, ben bilmem; sen gizlileri bilirsin. Allahım, eğer sen bu işin, benim dinim, geçimim, sonum, şimdim ve geleceğim hakkında hayırlı olduğunu biliyorsan bunu bana takdîr eyle, kolaylaştır. Eğer bu işin, benim dinim,*

1. Ahzâb Sûresi: 36.

geçimim, sonum, şimdim ve geleceğim hakkında şerli olduğunu biliyorsan, bunu benden, beni de bundan çevir, hayır nerede ise bana onu nasîbeyle, sonra beni onunla hoşnûdeyle" duâsını okur.

Bu duâya hamd ve salavât ile başlamak müstehabdir. Hadiste belirtildiği üzre istihâre zamanında kalbinin ferahlık duyduğu şeyi yapmalıdır. Hac ve cihâd gibi iyi şeyler için istihâre yapılmaz. Yalnız bunların hangi zamanda yapılmasının, daha iyi olacağı hakkında istihâre yapılır.

Hz. Enes'in rivâyetinde yüce Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Ey Enes, bir iş yapmak istediğin zaman yedi defa Rabbine istihâre et, sonra kalbine ilk gelene bak. Çünkü hayır ondadır"*[1].

69-70 nci âyetlerde de Allah'ın, insanların içinden geçen ve açığa vurdukları bütün düşünceleri bildiği, O'ndan başka Tanrı olmadığı, önde de, sonda da; dünyâda da, âhirette de dâimâ övgünün O'na âidolduğu; hükmün, yetki ve gücün yalnız O'nun elinde bulunduğu ve insanların O'na döndürülecekleri belirtiliyor.

71-73 ncü âyetlerde Allah'ın birliğine ve gücüne kanıt olarak O'nun, kâinâttaki yasalarına dikkat çekiliyor: İnsanların çalışıp kazanmaları için gündüzü aydınlık, dinlenmeleri için de geceyi karanlık yapan Allah'tır. Eğer Allah, kıyâmete dek geceyi veya gündüzü uzatmış olsa, insanlar çalışmak için gereken ışığı kimden alacaklar ve dinlenmek için karanlığı kim verecek? Allah, yaratıklarına acıdığından ve lûtfundan dolayı gece ve gündüzü yaratmıştır ki aydınlıkta çalışsınlar, karanlıkta dinlensinler de Allah'ın verdiği nimetlere şükretsinler.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾
وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ
وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

74- O gün onlara seslenerek: "Ortaklarım sandığınız şeyler nerede?" der. 75- Her ümmetten bir şâhid çıkarırız: "Delîlinizi getirin!" deriz. Gerçeğin, Allah'a âidolduğunu bilirler ve uydurdukları şeyler,

1. et-Tâcu'l-Câmi'u li'l-Usûl: 1/33. Dipnot: 8.

kendilerinden sapıp gider.

Tefsîr:

74-75 nci âyetlerde de müşriklerin halini tasvir eden bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır:

Yüce Allah, suçluları duruşmaya almıştır. Bütün milletler bu duruşmada mevcuttur. Her millete de kendi içinden bir şahid (tanık) getirmiştir. Çünkü şâhidsiz mahkeme âdil olmaz. Ümmetlerin tanıkları, onlara gönderilen peyğamberlerdir. Her milletin peyğamberi, o millete tanıklık edeceği gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) de kendi ümmetine tanıklık edecektir: *"Her ümmetten bir şâhid, seni de bunlara şâhid getirdiğimiz zaman* (halleri) *nice olur?"* [1].

Yüce Allah, tanıkların huzurunda suçlulara:

"— Benim ortaklarım sandığınız şeyler nerede?" diye sorar ve bu sözlerinin doğruluğunu kanıtlamalarını emreder. Dünyâda tanrı diye hayâl ettikleri şeyler sapıp gider. Çünkü gerçekler dünyâsında hayâlin yeri yoktur. Gerçek ortaya çıkar, hayaller kaybolur ve o zaman Allah'a ortak koşmakla suç işlemiş olanlar, Allah'ın haklı ve tek Gerçek, kendilerinin ise haksız olduklarını anlarlar.

Bu âyetlerde müşriklere, batıl şeylere inandıkları, bir âhiret tablosu içinde anlatılmaktadır.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا اِنَّ
مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوءُ بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِي الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ
الْفَرِح۪ينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ ف۪يمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَص۪يبَكَ مِنَ
الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫ت۪يتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْد۪ي اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ

1. Nisâ Sûresi: 41.

أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًا وَلَا يُسْـَٔلُ
عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُوتِيَ قَارُونُ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ
الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا
يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ
فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَاَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا
مَكَانَهُ بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَيَقْدِرُ لَوْلَٓا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾
تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا
فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ
جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

76- Kaarûn, Mûsâ'nın kavminden idi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz kendisine öyle hazineler vermiştik ki onun (hazînelerinin) *anahtarları, güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Kavmi ona demişti ki: "Şımarma, Allah* (gururlanıp) *şımaranları sevmez." 77- "Allah'ın sana verdiği* (bu servet) *içinde âhiret yurdunu ara, dünyâdan da nasibini unutma, Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et, yeryüzünde*

bozgunculuk yapmak isteme, çünkü Allah bozguncuları sevmez." 78- "Bu (servet), *bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi" dedi. Bilmedi mi ki Allah, kendisinden önceki kuşaklar arasında kendisinden daha güçlü ve daha çok cemâati bulunan nice kimseleri helâk etmiştir? Suçlulara günahlarından sorulmaz* (Allah herşeyi bilir, onlar günâh yaptı mı, yapmadı mı diye araştırmaya, soruşturmaya ihtiyaç yoktur). *79- Süsü,* (debdebesi) *içinde kavminin karşısına çıktı. Dünyâ hayâtını isteyenler: "Keşke Kaarun'a verilenin bir benzeri de bize verilseydi!" dediler, gerçekten onun büyük şansı var!" 80- Kendilerine bilgi verilmiş olanlar ise: "Yazık size, dediler, inanan ve iyi iş yapan kimse için Allah'ın sevâbı daha hayırlıdır. Buna ancak sabredenler kavuşturulur". 81- Nihâyet onu da, yerini yurdunu da yere batırdık; Allah'a karşı ona yardım edecek bir topluluğu olmadı. Kendi kendini kurtaranlardan da olmadı. 82- Dün onun yerinde olmayı isteyenler: "Vay, demek Allah kullarından dilediğine rızkı açar ve kısar. Allah bize lûtfetmiş olmasaydı, bizi de yere batırırdı. Demek gerçekten kâfirler iflâh olmaz!" demeğe başladılar. 83- İşte âhiret yurdu: Onu yeryüzünde böbürlenmek ve bozgunculuk yapmak istemeyenlere veririz. Sonuç* (kötülüklerden) *korunanlarındır. 84- Kim bir iyilik getirirse ona ondan daha güzeli vardır. Kim kötülük getirirse, kötülükleri yapanlar, ancak yaptıkları* (kötülük) *kadar cezâlanırlar.*

Tefsîr:

Önceki âyetlerde müşriklerin, dünyâ, malı ve menfaati için Hz. Muhammed(s.a.v.)in getirdiği hidâyete uymadıkları, bu hidâyete uydukları takdirde yurtlarından çıkarılacaklarını düşündükleri, peyğamberliği de ona lâyik görmedikleri anlatılmış, bunlara cevab olarak dünyâ malının geçici, Allah katında bulunan nimetlerin daha hayırlı ve sürekli olduğu belirtilmişti.

76-84 ncü âyetlerde de dünyâ malının geçiciliğini vurgulamak için Kaarun kıssası anlatılmaktadır. Mûsâ kavminden olan, anahtarlarını nerdeyse güçlü bir cemaatin taşıyamayacağı kadar çok hazineye sahip bulunan Kaarun, servetine güvenerek böbürlenmiş, başkalarına değer vermemiş, haksızlık etmiş, sonunda Allah onu servetiyle birlikte yerin dibine geçirmiştir. Allah âhiret yurdunu, yeryüzünde böbürlenmeyen, zorbalık, bozgunculuk yapmayanlara verir. Son başarı onların olacaktır. Âhirete iyilik getiren, getirdiğinden fazlasını alır. Ama kötülük getiren, sadece yaptığı kötülüğün cezasını görür. Birincisi Allah'ın lûtfunun sonucudur. Lûtfunun sonu yoktur. İkincisi O'nun adâletinin gereğidir. Kötülüğe, fazlasiyle cezâ vermek haksızlık olur. Onun

için kötülük yapan, sadece yaptığı kötülük kadar cezâlanır.

77 nci âyette Kaarun'un, anahtarlarını nerdeyse güçlü bir cemâatin taşıyamayacağı kadar çok hazinesi olduğu bildiriliyor. Hazine ne kadar çok olsa da anahtarlarının bu kadar ağır olması gerekmez. Bu cümle birkaç şekilde açıklanır:

1) Bu mallar para değil de mal türünden olursa anahtarları, bu kadar olabilir. Demek ki her anahtar bir mala âit idi. Yani onun evleri, dükkânları ve sairesi o kadar çoktu ki bunların korunması, bakımı, güçlü bir cemâate verilmişti. Bir cemâat dahi bunların üstesinden zor geliyordu.

2) Anahtarlardan maksat, malın kendisidir. Kaarun'un, güçlü bir cemâatin taşıyamayacağı kadar çok serveti vardı, demektir.

3) "وعنده مفاتح الغيب" âyetinde olduğu gibi anahtar, burada bilgi, koruma demektir. Âyet, Kaarun'a, güçlü bir cemâatin dahi koruyamayacağı, bilemeyeceği kadar çok servet verildiğini gösterir, yani Kaarun'un, hazineleri o kadar çoktu ki muhafızları, onları korumaktan yorulurdu [1].

78 nci âyette: *"Suçlulara, günâhlarından sorulmaz"* buyuruluyor. Bu, suçluların, yaptıklarından sorumlu olmayacakları anlamına gelmez. Herkes yaptığından sorumludur. Ancak âhirette, herkesin dünyâda yapmış olduğu işler o kadar açık biçimde görünecektir ki artık suçlunun suçunu sormağa, araştırmağa gerek yoktur.

Herkesin, dünyâda yaptığı, ruhuna yerleşmiştir. Yaptıklarının işâretleri, izleri ruhunda görünür, bütün uzuvları, yaptıklarına tanıklık eder. Bu âyet, âhirette suçların, kulun itirafına gerek kalmayacak derecede açıkça belli olacağını bildirmektedir.

Bu âyetlerde anlatılan öykünün kahramanı olan Kaarun'un kimliğine ve servetinin çokluğuna dair sahâbî ve tâbiîlere atfedilen çeşitli rivayetler vardır:

Rivayetlerden birine göre Musâ'nın amcası oğlu, diğerine göre teyzesi oğlu olan Kaarun [2], Mûsâ'ya inanmıştı, çok güzel Tevrât okurdu. Fakat o da Sâmirî gibi münâfıklık etti. İbn Keŝîr, Kaarun'un atalarını da saymaktadır [3].

Bu rivâyetler, öykünün, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in yaşadığı ortamda bilindiğini gösterir. Bugünkü Kitâbı Mukaddes'te yer almayan bu öykü, mutlaka o zamanki yahudiler arasında anlatılıyordu ve onlardan Araplar arasına da geçmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, ibret olmak üzre, halk arasında yayılan bazı önemli olayları anlatıp, insanları düşünmeğe, doğru yola gelmeğe çağırır. Çünkü

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/15.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/13.
3. İbn Keŝîr: 3/399-400.

insanlara, anlatılacak konu ile ilgili bir hikâye anlatılırsa, soyut konu daha somutlaşır ve kolay kavranır. İnsanlar kıssadan hisse alırlar. İşte Kur'ân kıssaları bu maksatla anlatılır. Kur'ân'ın amacı tarih anlatmak değil, kıssa yoluyla öğüt vermektir. Onun için bu kıssaların, mutlaka târihen sabit olup olmadığını araştırmağa gerek yoktur. Önemli olan, o zamanda yaşayan insanların bunları böyle bilmeleridir.

Zaten *zikr, tezkîr* hatırlatmak demektir. Hatırlatmak, bilinen, fakat unutulan bir şeyi zihinde yeniden uyandırmak ve böylece kişiyi uyarmaktır. *"Hatırlat, çünkü hatırlatmak, inananlara yarar verir"* [1] buyurulmaktadır.

Öykünün içerdiği öğütleri de şöyle özetleyebiliriz:

1) Allah böbürlenen, şımaran insanları sevmez.

2) Servet sâhiplerinin, malı verenin Allah olduğunu; inkâr ettikleri ve gurura kapıldıkları zaman Allah'ın, verdiği mal ve nimeti geri alabileceğini unutmamaları, başkalarına yardım etmeleri gerekir.

Servet bir amaç değil, bir vasıtadır. Aslında servetin kendisi kötü değildir. İnsan, servetini Allah yolunda kullanıp O'nun rızâsını kazanmağa çalışmalıdır. İnsanın, dünyâsı için âhiretini, âhireti için de dünyâsını unutmaması; her ikisine karşı görevini yapması; ruhunun da, bedeninin de hakkını vermesi lâzımdır. *"Allah'ın sana verdiği* (servet) *içinde âhiret yurdunu ara, dünyâdan da nasibini unutma"* âyetini prensip edinmelidir. Servet güzeldir ama insana Allah'ı unutturursa felâket olur. Onun için kişi, çalışıp kazanmalı, fakat kazandığını amaç değil, Allah'ın rızâsına ermeğe, mutlu yaşamağa araç yapmalıdır. Nefsine çıkar sağlamak için bozgunculuk yapmamalıdır. Allah bozguncuları sevmez.

3) Servet sâhibi olmayanların da bulundukları duruma şükredip, şükrü ödenen az malın, şükrü ödenmeyen çok maldan hayırlı olduğunu düşünmeleri, durumlarına sabır ve ellerinde bulunanla yetinmeleri; yoldan çıkmış, şımarmış, gurura kapılmış zenginlere imrenmemeleri gerekir.

4) İlim sâhipleri, toplumu uyarmalı, gurura kapılmış zenginleri, Allah yoluna çekmeğe çalışmalı, onlara âhireti, mallarını nereye harcadıklarının hesabını vereceklerini hatırlatmalıdırlar.

5) Allah'ın, zengin Kaarun'u sonunda servetiyle birlikte batırması, câzip görünen servetin, Allah yoluna harcanmadığı takdirde hayırlı olmadığını, sonunda insanın mahvına yol açacağını gösterir. Onun için insan, işlerin içyüzünü, sonucunu düşünerek Hak yoldan çıkmamalıdır.

1. Zâriyât Sûresi: 55.

إِنَّ الَّذٖى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ قُلْ رَبّٖٓى اَعْلَمُ مَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ
هُوَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً
مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهٖيرًا لِلْكَافِرٖينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ
بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ
مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ قف كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ لَهُ
الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

85- Kur'ân'ı sana indiren (ve onun hükümlerini uygulamayı) *sana gerekli kılan, muhakkak ki seni dönülecek yere* (söz verilen zafer veya kıyâmet gününe) *döndürecektir. De ki: "Rabbim, kimin hidâyet getirdiğini ve kimin apaçık bir sapıklık içinde bulunduğunu bilir. 86- Sen o Kitâbın senin kalbine bırakılacağını ummazdın. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak* (Kitâp senin kalbine bırakıldı), *öyleyse kâfirlere arka çıkma. 87- Ve Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Rabbine da'vet et, ortak koşanlardan olma. 88- Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O'ndan başka Tanrı yoktur. O'nun yüzünden başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz.*

Tefsîr:

85 nci âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)e, Kur'ân'ı indiren ve onun buyruklarına göre hareket etmesini gerekli kılan Allah'ın, kendisini mutlaka dönülecek yere döndüreceği bildiriliyor. Daha sonra âyette Allah'ın yoluna geleni de, yoldan sapanı da gayet iyi bildiğini söylemesi Hz. Peyğamber'e emredilerek âhireti inkâr edenler uyarılıyor.

86-88 nci âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendisine böyle bir Kitâp

verileceğini ummadığı; ancak Allah, kullarına acıdığı için lûtfedip ona bu Kitâbı indirdiği; artık kâfirlere yardımcı olmaması; Allah'ın âyetleri kendisine indirildikten sonra müşriklerin kendisini bu âyetlerden döndürmesine fırsat vermemesi; yalnız Allah'a yalvarması buyuruluyor. Allah'tan başka Tanrı olmadığı, O'ndan başka herşeyin yok olacağı, yargı ve yönetimin yalnız O'na âit bulunduğu ve herkesin O'na döndürüleceği vurgulanıyor.

"كلّ شىء هالك إلا وجهه: *Allah'ın yüzünden başka her şey helâk olacaktır*" âyetinde vech (yüz) ta'biri geçer. Yüz, insanın en belirgin yeridir. Bütün vücudu temsil eder. Bununla insanın kendisi kasdedilir. Türkçede de: "Senin yüzünden bu iş böyle oldu" deyiminde insanın sadece yüzü değil, bütün vücudu kasdedilmiştir. Bu âyette *"Allah'ın yüzü"* kendi zâtı demektir. Kur'ân, insanların alışageldikeri üslûbu kullanarak gerçekleri anlatır. Allah'ın eli, yüzü gibi tabirler de Arap dilindeki üslûb gereği söylenmiştir. Bunlardan Allah'ın insan gibi yüzü, eli, ayağı olduğunu düşünmek hatâdır. *"O'na benzer hiçbir şey yoktur"* [1]. Hâşâ Allah, ne insana, ne herhangi bir şeye benzetilemez. O, her türlü benzerliğin ve benzetmenin üstündedir. Kendisi gizlidir, yaratıklarıyla görünür.

"O'nun yüzünden başka her şey helâk olacaktır" sözünden, Allah'tan başka her şeyin yok olacağı anlaşılır. Mu'tezile bu âyete dayanarak cennet ve cehennemin henüz yaratılmamış olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre cennet ve cehennem yaratılmış olsa, herşey gibi onların da helâk olması gerekir. Oysa *"Yemişi de süreklidir, gölgesi de"* [2] âyeti, cennetin sürekli olup helâk olmayacağını gösterir.

Ehli Sünnete göre "أُعِدَّتْ للمتّقين: *Korunanlar için hazırlanmıştır*" [3] âyeti cennetin: "أُعِدَّتْ للكافرين: *Kâfirler için hazırlanmıştır*" [4] âyeti de cehennemin yaratılmış olduğunu kanıtlar. Herşeyin helâk olacağını söyleyen yukarıdaki âyet, genel olarak eşyânın durumunu anlatır. Cennet ve cehennem bu genel hükmün dışındadır. Yâhut *"Yemişi de süreklidir, gölgesi de"* âyeti, cennet ve cehennemin genel durumunu özetlemiştir. Bunların yok olması, varlık zamanlarına oranla çok kısa olacağından, bunların sürekli olduğu belirtilmiştir [5].

Yukarıda sıraladığımız mu'tezile ve ehli sünnet kelâmcılarının görüşleri, insan kafasının ürünü olan düşüncelerdir. Âyetin amacı maddî şeylerin helâk olacağını belirtmektir. Cennet ve cehennem, insanların, duyular dünyâsında

1. Şûrâ Sûresi: 11.
2. Ra'd Sûresi: 35.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 133.
4. Bakara Sûresi: 24; Âl-i İmrân Sûresi: 131.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/24.

görebildiği, algılayabildiği maddî şeyler değildir ki âyet, bunların helâk olacağına delâlet etsin. Âyet insanın güvendiği mal ve mülkün, dayandığı adamların helâk olacağını, yalnız Allah'ın kalacağını; insanların, Allah'ın huzurunda hesâp vereceklerini; bunu düşünüp geçici şeylere değil, kalıcı olan Allah'a dayanmaları gerektiğini anlatmak istiyor. Cennet ve Cehennem Allah'ın ödül ve cezâsının sonucudur. Bunların helâk olacağı anlamını bu âyetten çıkarmak, âyetin ruhuna aykırıdır. Çünkü âyet, insanların Allah'a götürüleceklerini söylüyor. Bu, uyarıdır. Yani mala, mülke, birtakım adamlara dayanırsanız bunlar helâk olur. Siz Allah'ın huzuruna götürüldüğünüz zaman bu helâk olan şeyler size yarar sağlamaz. Yaptıklarınızdan hesâp verirsiniz, ödüllenirsiniz veya cezâ görürsünüz. Peki cennet ve cehennem helâk olacaksa insanların, Allah'ın huzurunda hesâp vermelerinin ne anlamı kalır? Hesâp, mükâfât ve cezâ içindir.

Mücâhid ve Sevrî, bu âyetten, Allah'ın rızâsı için yapılan işlerden başka bütün işlerin helâk olacağı anlamını çıkarmışlardır [1].

85 nci âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılır: Peyğamber (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret ederken Cuhfe'ye geldi, Mekke'ye giden yolu görünce vatanından ayrılmak kendisine zor geldi. Yüce Allah, onu tesellî için bu âyeti indirdi. İşte bu rivayete dayanan bazı müfessirler, "لرادك إلى معاد" cümlesini, "Allah, bir gün seni, doğduğun yer olan Mekke'ye döndürecektir" şeklinde tefsir etmişlerdir [2]. Fakat müfessirlerin çoğuna göre bu cümlenin anlamı: "Allah seni kıyâmet gününe döndürecek" demektir.

"Seni döndürülecek yere döndürecektir", "De ki: Rabbim kimin hidâyet getirdiğini ve kimin sapıklık içinde bulunduğunu daha iyi bilir" cümleleri, âyetin, Peyğamber (s.a.v.) ile tartışan ve âhiret inancına itiraz eden müşrikler hakkında indiğini gösterir. O halde bu âyet de Sûrenin diğer âyetleri gibi Hz. Peyğamber'in, Mekke müşrikleriyle fikrî tartışmaları üzerine inmiştir. Yüce Allah: *"Kur'ân'ı sana indiren, seni mutlaka söz verilen bir zamana, yani âhirete döndürecektir"* diyerek âhiretin varlığını pekiştiriyor. Müteâkib cümle ile de müşrikleri uyarıyor. Daha sonra gelen üç âyette de Hz. Peyğamber'e, Allah'ın rahmet ve nimeti hatırlatılarak tevhîd yolundan asla dönmemesi emrediliyor ve sonunda da herkesin Allah'a döndürüleceği, o zaman Allah'ın, insanlar arasında hüküm verip haklıyı, haksızı ortaya çıkaracağı buyurulmak suretiyle âhireti inkâr edenler tekrar uyarılıyor.

Bu üslûb, sûrenin bütün âyetlerinin birbirine bağlı olduğunu ve birbiri ardınca indiğini gösterir. İbn Kesîr'in de işaret ettiği üzre 85 nci âyetin, Hicret

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 28.
2. İbn Kesîr: 3/404; Kurtubî: 13/321.

esnasında indiği hakkında Dahhâk'tan gelen rivâyeti şüpheli kılar.

Bu âyetin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, bir gün muârızlarına galip geleceği işâretini taşıması, Hicret esnâsında inmesini gerektirmez. Henüz kendisi Mekke'de iken bir gün onlara galip geleceğini bildiren pek çok âyet vardır. Bu da Hz. Peyğamber'in, dâvâsının üstün geleceğine olan kesin inancını gösterir.

57 nci âyetin bildirdiği gibi Mekke'de bazı ılımlı kişiler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in söylediklerine inandıkları takdirde Arapların saldırısına uğrayacaklarını düşünüyor, bundan dolayı ona inanmaktan çekiniyorlardı. Bunlar, yeni dine karşı toplumda bir tepki uyanmaması; toplumun yeni dini benimsemesi için Hz. Muhammed(s.a.v.)den, toplumun inanç ve geleneklerine daha hoşgörülü davranmasını istiyorlardı. Onların bu ısrarlı önerileri karşısında Peyğamber(s.a.v.)in kalbinde, dâvâsının yayılması için onların bu isteklerine biraz yanaşma eğilimi belirmiş olacak ki 86-87 nci âyetler, kâfirlere arka çıkmamasını; onların, kendisini Allah'ın âyetlerinden çevirmesine fırsat vermemesini, Allah'tan başkasına aslâ yalvarmamasını ve Allah'a ortak koşanlardan olmamasını emretmiştir. Nitekim İsrâ Sûresinin: *"Az daha onlar seni sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftirâ etmen için fitneye düşüreceklerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça eğilim gösterecektin. O takdirde sana hayâtın da, ölümün de kat kat azâbını taddırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın"* [1] meâlindeki âyetleri de Peyğamber(s.a.v.)in içinde beliren bu psikolojik duruma işaret etmektedir.

Kasas Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Yaratıp seçen Allah'tır. Kullarını yaratır, içlerinden dilediğini peyğamber seçer. Seçim O'na âittir. Çünkü O, herkesin içini, peyğamberliğe ve velâyete kimin daha lâyık olduğunu bilir (68-69).

68 nci âyette gerçi ilk anda hatıra, Allah'ın, insanlar arasında kimin peyğamberliğe daha lâyik olduğunu bildiği hatıra gelirse de bu âyette, bundan daha derin bir mânâ da vardır: Âyette, kâinâttaki evrime, canlı türlerindeki ıstıfâya (seçime) de işâret edilmektedir. Yaratılan canlı türleri mücâdele ederler. Bu mücâdelede zayıflar ölür, güçlüler seçilir, yaşar. Meselâ rahme dökülen milyonlarca spermden en güçlüsü, yumurtanın cidarını delerek yerini bulur. Ötekiler dışarıda kalıp ölür. Okyanuslarda milyonlarca canlı türü sürekli mücadele içindedir. Güçlü balıklar zayıfları yer. Bu mücâdele ile güçlüler seçilir, cılızlar ayıklanır. Bu olay, yaratma ve seçme yasasının gereğidir.

1. İsrâ Sûresi: 73-75.

2- Evvel de, âhir de, ilk yaratılanlar da, sonra gelecek olanlar da hep Allah'a hamdederler. Bütün insanlar, canlılar, tüm kâinât Allah'ın şânının yüceliğini haykırır. Yargı O'nundur. O, istediği gibi hükmünü yürütür. Kimse O'nun yargısı dışına çıkamaz. Herkes ister istemez O'nun hükmüne boyun eğmek zorundadır" (70). *"Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler"* (Ra'd Sûresi: 15).

3- Geceyi ve gündüzü döndüren, dünyâyı çevirerek kâh gündüz, kâh gece yaparak çalışmağa ve dinlenmeğe uygun ortamlar yaratan Allah'tır. O'nun yasasını değiştirecek, yaptıklarının tersini yapacak bir tanrı yoktur (71-73).

4- Allah'ın âyetlerinden aslâ ayrılmamalı, Hakk'ın buyruğu dışına çıkmamalı, yalnız Hakk'a ibâdete çağırmalı, Allah'a ortak koşmamalıdır (87).

5- Allah ile beraber başka bir tanrıya duâ etme, murâdını yalnız Allah'tan dile. O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun dışında herşey helâk olacaktır. Ezelî ve ebedî hüküm ve ferman sahibi yalnız Allah'tır (88).

B- Peyğamberlik İle İlgili Prensipler:

6- Kur'ân'ın, apaçık Kitâbın âyetleri olduğu vurgulandıktan sonra *"Sana Mûsâ ve Fir'avn'ın haberinden bir parça okuyacağız"* denmekte ve Mûsâ kıssasının, İsrâîl oğullarının, Fir'avn'ın esaretinden kurtulup Sinâ'ya gelmelerine ve Hz. Mûsâ'ın, Tûr'da Allah'ın konuşmasını dinlemesine kadar olan olayları, öğüt üslûbu içerisinde anlatılmaktadır. Yani Kitâb-ı Mukaddes'in içerdiği olaylar özetlenmektedir ki bundan, Sûrenin başında geçen *"el-Kitâbu'l-mubîn: Apaçık Kitâb"* ile Tevrât'ın kasdedildiği, onun kıssasının, Kur'ân üslûbu ile anlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu, birçok yerde vurgulandığı üzre Kur'ân'ın, kendinden önceki Kitâbı doğruladığını gösterir. Nitekim: "(Müşrikler) *'Bu, eski bir yalandır, diyeceklerdir.' Ondan önce de inen ve rahmet olarak Mûsâ'nın Kitâbı var. Bu da* (onu) *doğrulayan, Arap diliyle* (inmiş) *bir Kitâbdır..."* (Ahkaf Sûresi: 11-12) âyeti de Kur'ân'ın, kendinden önceki Tevrât'ı doğruladığını, Tevrât'ın imam yani asıl olduğunu, bu inen Kur'ân'ın da ona uygun olarak indiğini göstermektedir.

7- Fir'avn'ın evinde yetişen Hz. Mûsa, peygamber olmazdan önce eğitim görmüş, ilim ve hikmet öğrenmişti: *"Mûsâ güçlü çağına erip olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik. İşte güzel davrananları böyle mükâfâtlandırırız"* (14).

8- Peygamberlerin ma'sumluğu, ömürlerinde hiç günâh işlemeyecekleri anlamına gelmez. Onların ma'sumluğu, elçilik görevlerine hiyânet etmeyecekleri, kendilerine gelen vahyleri aynen duyuracakları, o vahylerin şeytân müdâhelesinden korunacağı anlamınadır. Bunun dışında Kur'ân, peygamberlerden hiç günâh iş çıkmayacağı biçiminde bir ma'sumluktan söz etmemiştir.

İşte Hz. Mûsâ'nın, bir Mısırlıyı öldürdüğü belirtilmiştir: *"Mûsâ, ötekine bir yumruk indirip onun işini bitirdi. Sonra 'Bu, dedi, şeytânın işindendir. O, gerçekten apaçık saptırıcı bir düşmandır'."* (15). Hz. Âdem'in de Rabbine isyân edip yoldan çıktığı bildirilmektedir: *"Âdem, Rabbine isyân etti ve yolunu şaşırdı" (Tâhâ Sûresi: 121).*

"Yoksa siz, sizden önce geçenlerin durumu, başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihâyet peyğamber ve onunla birlikte inananlar 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek olmuşlardı" (Bakara Sûresi: 214).

"Ne zaman ki elçiler umutlarını kestiler ve kendilerine yalan söylendiğini (yardım va'dinin yalan olduğunu) *sandılar, işte o zaman onlara yardımımız geldi de dilediğimiz kimseler kurtarıldı"* (Yusuf Sûresi: 110) âyetleri de peyğamberlerin bazan sarsıldıklarını, umutsuzluk içine düştüklerini, hattâ kendilerine yapılan yardım ve zafer va'dinin doğruluğundan dahi kuşkuya düşecek ölçüde bir bunalım geçirdiklerini, ama tam böyle sıralarda Hakk'ın imdadının yetişip onları sıkıntıdan kurtardığını gösterir.

Bu açık ifadeler, peyğamberlerin hiç günâh işlemeyecekleri inancını geçersiz kılar. Onlar da insandır, hatâ edebilirler. Ama Allah, vahy ve ilhâm ile onları hatâdan kurtarıp doğruya yöneltir. Tevbe ile hatâlarını telâfî edip Allah'ın affına uğrarlar: *"Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı* (onlarla amel edip Rabbine yalvardı, O da) *bunun üzerine onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyendir"* (Bakara Sûresi: 37).

9- Hz. Muhammed (s.a.v.), bu kıssayı okuyarak değil, vahy ile öğrenmiştir.

10- Peyğamberlerin da'vetinin üzerinden uzun zaman geçince din yozlaştırılır, dine hurâfeler, gelenekler sokulur. Yüce Allah, yeni peyğamberler ve ıslâhâtçılar göndererek, yozlaştırılan dini aslî temizliğine ulaştırır. Bütün peyğamberlerin da'vetinin özü birdir. Ayrıcalıklar, zamanla o da'vetlerin yozlaştırılmasından doğmuştur (45).

11- İrşâd görevine giderken yardımcı almak, özellikle iyi konuşan kişilerden yararlanmak uygundur. Nitekim Mûsâ da, fasîh konuşan kardeşi Hârûn'un kendisine yardımcı yapılmasını dilemişti (34-35).

12- Allah, peyğamber göndermeden bir kavme azâbetmez. Çünkü bir kavmi uyarmadan cezâlandırmak O'nun adâlet ve hikmetine uygun değildir. Bunun için önce elçi gönderip uyarır: "Kendi elleriyle yaptıkları (günâhlar) yüzünden başlarına bir felâket geldiği zaman: 'Ey Rabbimiz, bize bir elçi göndersen de âyetlerine uyup inananlardan olsaydık!' diyecek olmasalardı (seni göndermezdik)" (47), *"Rabbin, şehirlerin anası*(olan Mekke)*de, onlara âyetlerimizi okuyan bir elçi göndermedikçe ülkeleri helâk edici değildir. Ve biz,*

halkı zâlim olmadan ülkeleri helâk edici değiliz" (59).

13- Kureyşliler, kendilerine Hakk'ın âyetlerini okuyan Peyğamber'e inanmamışlar; Mûsâ'ya verilen Kitâp gibi kendilerine de bir kitâp getirmesini, ancak bu takdirde inanacaklarını söylemişlerdir. Oysa bu, inanmamak için bahanedir. Öyle bir kitap getirilmiş olsa da inanmazlar. Çünkü Mûsâ'ya verilen Kitâb'ı da kabul etmemişler: *"İkisi de, birbirine güç veren iki büyüdür!"* demişlerdi.

Gerçekten Kureyş kabilesi, Hz. Muhammed'den önce, Mûsâ Kitâbını kabul etmedikleri gibi Hz. Muhammed'in getirdiği vahyleri de kabul etmediler. İkisine de "Büyü" dediler. 48 nci âyette " سحران تظاهرا *: Birbirine güç veren iki büyü"* ta'birinden Tevrât ile Kur'ân'ın kasdedildiği anlaşılıyor. Bu sözü söyleyen de Kureyşlilerdir. Onlar, Tevrât'ın da, Kur'ân'ın da büyü sonucu meydana geldiğini sanmışlardı.

"Birbirine güç veren iki büyü" deyiminden, Tevrât ile Kur'ân'ın, birbirine destek verdiği, uygun düştüğü anlamı çıkar. Demek ki Araplar, büyü dedikleri bu iki Kitâbın mâhiyetlerinin ve içeriklerinin bir olduğunu anlamış ve ikisine de büyü vasfını takmışlardır.

İki büyü, yahut bir kırâete göre *"iki büyücü"* sözünü söyleyenlerin, Yahûdîler olduğu da ileri sürülmüş ise de Şevkânî, bunun doğru olmadığını, zîrâ Yahûdîlerin, Mûsâ'ya büyücü demediklerini, bunu Kureyş kâfirlerinin söylediklerini ifade ediyor. Ve devamla diyor ki: "Ancak Fir'avn kavmi gibi Mûsâ'nın peyğamberliğini kabul etmeyen kimseler de bu sözü söylemiş olabilirler. Çünkü onlar, Mûsâ ve Hârûn'a büyücü demişlerdi. Ama onlar da yahûdî değillerdir. Ayrıca, "أو لم يكفروا *: İnkâr etmediler mi?"*deki zamîr, hem Mûsâ'yı, hem de Muhammed'i inkâr edenlere gidebilir. Yani Mûsâ'ya ve Muhammed'e verilen için "İki büyüdür" dediler, mânâsı çıkar. Fakat bu sözü söyleyenlerin, Kureyş kâfirleri olması daha doğrudur" (Fethu'l-Kadîr: 4/177).

14- Allah'tan gelmiş iki Kitâp(Tevrât ve Kur'ân)dan daha çok doğru yola ileten bir kitâp yoktur. Demek ki Kur'ân, Tevrât'ın da kendisi gibi Allah katından gelmiş, doğru yola sevk eden bir Kitâp olduğunu vurgulamaktadır: *"De ki: 'Eğer doğru iseniz, Allah katında bu ikisinden* (yani Mûsâ'ya ve bana inen kitaplardan) *daha doğru bir kitâp getirin de ben ona uyayım"* (49).

15- Kur'ân'a inanmayanlar, keyif ve heveslerine uyanlardır.

16- Kanıtsız, rehbersiz keyif ve heveslerinin ardından gidenler, en sapık insanlardır.

17- Keyif ve hevesine uyarak doğru yola gelmeyen haksız insanları, Allah doğru yola iletmez. Onları kendi sapıklıkları içinde bırakır. Zira onlar

sapıklığı hidâyete yeğlemişler, Allah'ın yoluna girmek istememişlerdir. Onlar yola gelmek istemeyince de Allah onları zorla yola getirmez, kendi hallerine bırakır (50).

18- Allah, öğüt alıp yola gelmeleri için elçileri aracılığı ile insanlara aralıksız vahyler göndermiş, vahy üzerine vahy indirmiştir.

19- Kitâp ehli âlimleri, kendi Kitaplarının içeriğine uygun düşen, onun gibi Allah'ın birliğini vurgulayan Kur'ân'ın, Allah tarafından vahyedilmiş hak söz olduğuna inanırlar. Kendilerinin, önceden de müslüman olduklarını söylerler.

20- İşte hem kendi Kitaplarına, hem de ona uygun olarak inen Kur'ân'a inanan o kimselere, iki kez ödül verilir: Birincisi kendi Kitaplarına inanıp hükmünce amel etmelerinden, ikincisi de Kur'ân'ın Hak sözü olduğunu kabul etmelerinden ötürüdür. Onlar dinin ruhuna bağlı kalan, kötülüğü iyilikle savan, temiz yürekli, cömert insanlardır (53-54).

Îmân, kuru sözden ibaret değildir. Sâlih amele dönüşen kesin düşüncedir. Tevrât'a ve Kur'ân'a inanmış olan Kitâp ehli de, aynen Kur'ân'a inanan mü'minler gibi, imanlarının gereğini yapmağa sabreder, kötülüğü iyilikle savar ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan hayrederler. Boş sözden yüz çevirirler. Boş sözlere dalanlara rastladıklarında: *"Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size âittir* (herkes kendi yaptığından sorumludur)*, size selâm olsun. Biz câhiller*(düşüncesiz, kaprislerine göre hareket eden kimselerle sohbet etmey)*i istemeyiz!"* derler.

İşte içerikleri ve misyonları aynı olan iki İlâhî Kitâp da mü'minlerine bu ahlâkı aşılar. Bu Kitâplara gerçekten inanmış olanların ahlâkî sıfatları böyledir. Bu sıfatları taşımayanlar, îmânın gerçeğine ermiş değillerdir. Kitâp ehli dindarlarına âit bu vasıfları, Ra'd Sûresi: 19-22 nci, Furkan Sûresi: 63-75 nci âyetlerde mü'minler hakkında belirtilen vasıflarla karşılaştırırsak, her iki Kitâba inananların da hemen aynı vasıfları taşıdıklarını görür ve böylece bu iki Kitâb'ın misyonunun aynı, İlâhî dinlerin hedef ve gayelerinin bir olduğunu anlarız.

21- Hidâyete erdirecek olan Allah'tır. Hidâyet, peygamberin sevip istemesine göre değil, Allah'ın takdiri gereği insanlara verdiği kabiliyete göre olur. Allah, herkesin gönlünü bilir. Hidâyete niyyetli olanları yoluna iletir. Bunu istemeyenleri, kendi hallerinde bırakır. Peygamberin görevi, hidâyet etmek değil, duyurmaktır: *"Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir". (56).*

22- Kureyşlilerin inanmamalarının birçok sebebi yanında, İslâmı kabul ettikleri takdirde Ka'be'nin kutsallığına saygı gösterilmeyeceği, bütün Ara-

bistan'ın ortak tapınağı olan Ka'be'yi kurtarmak için diğer Arap kabilelerinin Mekke'ye hücum edecekleri Ka'be saygınlığının kalkmasıyle güven ve âsâyişin bozulacağı, baskınlara maruz kalacakları kaygısını taşımaları idi: *"Dediler ki: 'Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız'."* (57).

Oysa bu düşünceleri yersizdi. Çünkü İslâm, Ka'be'yi, tevhîd dininin bir sembolü olarak daha da kutsallaştırmıştır. Ka'be sayesinde kendilerini güven ve bolluk içinde yaşatan Allah, gönderdiği din olan İslâma sarıldıkları takdirde sıkıntıya değil, bolluğa kavuşacaklardır. Bu dinde onların yücelmesi, refah ve mutlulukları vardır ama bunun farkında değiller: *"Biz, onlara kendi katımızdan bir rızık olarak, herşeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir mekân vermedik mi? Fakat çokları bilmezler"* (57).

23- Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine Kitâp'ın vahyedileceğini ummazdı, böyle bir şey hatırından da geçmezdi. Allah, lutuf ve rahmetiyle onu peygamber seçip vahyine mazhar kılmıştır (68, 86).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

24- Yüce Dîvân'da, puta tapanlarla, taptıkları şeyler yüzleştirilir ve birbirlerini suçlarlar. Tapanlar, dünyâda tanrılaştırdıkları şeylerden âhirette uzak dururlar (63-64). Gerçeklerin ortaya çıkacağı o âlemde, uydurma tanrılar kaybolur. Çünkü onlar hayaldir. Orada hayâller kaybolur, hakikatler kalır (64, 75).

25- Dünyâda peyğamberleri dinlemeyenler, âhiretteki sorguya cevap verecek kelime bulamazlar (65-66).

26- Âhiret mutluluğunun temel şartı, îmân, tevbe ve sâlih ameldir: *"Ama kim tevbe eder ve iyi iş yaparsa, o kurtuluşa erenlerden olabilir"* (67).

D- Genel Prensipler:

27- Başkalarını kıskandıracak hareketlerden sakınmak uygun olur (79).

28- Âhiret yurdu, yeryüzünde böbürlenmeyen, bozgunculuk etmeyen ve korunanlara verilecektir (82).

29- Allah, Fir'avn'ın, baskı altında ezdiği İsrâil oğullarını kurtarıp Mısırlıların yurtlarına, topraklarına egemen kılmak istemiştir (4-5, 39-40). Mülkün temeli adâlettir. Zorbalıkla hükümranlık sürdürülemez. Bir zaman için halk sindirilse bile Cenabı Hak, zorba diktatörleri, hiç ummadıkları, hattâ kendi ellerinde yetişen insanlar aracılığı ile devirir, zorba yönetimleri yıkar. Zorbaların ve zorba yönetimlerin sonu hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in anlattıkları, şu günlerde gözlerimizin önünde cereyan etmektedir:

Komünizm ahtapotunun kukla diktatörlerinin baskısı altında ezilen Doğu Avrupa halkları, kendilerini saran zincirleri kırmağa başladılar. Hem de hiç umulmadık bir sür'atle ve umulmadık insanların eliyle. Doğu Almanya diktatörü Honecker, Çekoslovak diktatörü Gustav Husak, Bulgaristan diktatörü

Jivkov birden bire devrilip gittiler. Romanya diktatörü Çavuşesko da kendi yetiştirdiği adamların eliyle devrilip, karısı Elena Çavuşesko ile birlikte bir duvarın dibinde kurşuna dizildi. Demek ki diktatörlük uzun süremez. Zulüm devam edemez, zâlimler eninde sonunda devrilip cezâlarını görürler: *"Çünkü zâlimler onmazlar"* (37).

"Zâlim, yine bir zulme giriftâr olur âhir,
Elbette olur, ev yıkanın hânesi vîrân!"

30- Zâlimlerin dünyâda sonu helâk, âhirette cehennemdir. Onlar, ölümlerinden sonra da lanetle anıldıkları gibi, kıyâmette de ruhları, eylemlerine uygun çirkin bir biçime girer. Zulüm, ruhu çirkinleştirir: *"Bu dünyâ hayâtında biz onların peşine bir lanet taktık* (dâimâ lanetle anılacaklardır). *Kıyâmet günü ise onlar, çirkinleştirilenlerdendir"* (42).

31- Fir'avn, İsrâil oğulları arasında doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Fakat onun bu tedbiri, Hakk'ın takdirini bozamadı, mukadder sonucu önleyemedi. Ebeler, doğan Mûsâ'ya acıdılar ve onun erkek olduğunu söylemediler. Annesinin sandığa koyup suya attığı Mûsâ'yı, Fir'avn âilesi görüp sudan çıkardı, kendilerine evlâd edindiler.

Böylece Fir'avn, farkına varmadan kendisini devirecek, mülkünü elinden alacak olan çocuğu, kendi evinde, şehzâde gibi yetiştirdi. Bu olay, Allah'ın dilediği şeye kimsenin engel olamayacağını; hattâ insanın kendi isteğiyle kaderine koştuğunu gösterir: *"Onu Fir'avn âilesi aldı ki* (ileride) *kendilerine bir düşman ve başlarına bir dert olsun. Gerçekten Fir'avn, Hâmân ve askerleri yanılıyorlardı"* (Kasas Sûresi: 8).

32- Allah, verdiği sözü tutar, O'nun sözü gerçektir (13).

33- Kavga edenleri, âdil biçimde ayırmak ve barıştırmak gerekir. Birine yan çıkıp ötekini dövmek, haksızlıktır, ıslâh prensibine aykırıdır. Mısırlının ağzından söylenen cümleden bu anlam çıkıyor: *"Ey Mûsa, dün bir canı öldürdüğün gibi şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Sen, yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, düzelticilerden olmak istemiyorsun"* (19).

34- Mûsâ, erkeklerin içine girip hayvanlarını sulayamayan kızlara yardım etmiş, onların hayvanlarını sulamıştır (23-24). Demek ki yardıma muhtaç kimselere, özellikle kadınlara yardım etmek mürüvvet ve nübüvvet ahlâkıdır.

35- Kızların babası, sekiz yıl yanlarında çalışmak şartıyle kızlarından birini Mûsâ'ya vereceğini, on yıl çalışırsa daha memnun olacağını, ama artık süreyi şart koşup da zorluk çıkarmak istemediğini söylemiştir (27). Demek ki sözleşme yapılırken kiralayan, işi zorlaştırmamalı, ağır değil, hafif olan şartı koşmalı ve çalıştırdığı işçiye iyi davranmalıdır: *"Ben sana zahmet vermek istemem. İnşâallah beni iyilerden bulacaksın"* (27).

36- İşçiden, sözleşmede konuşulan görevinden fazlasını beklememeli, fazlasını yapmazsa ona kızmamalıdır: *"Demek hangi süreyi yerine getirirsem bana düşmanlık yok. Allah, dediğimize vekîldir"* (28).

37- İnanmayanlar, mu'cize de görseler, inatlarından dolayı onu büyü sanırlar (36).

38- Herkesin içini, niyyetini ve kimin cennete gireceğini yalnız Allah bilir (37).

39- Bolluk içine girince şımarıp taşkınlık yapan milletler helâk edilmişlerdir. Yuvaları sönmüş, konutları harâbolmuştur. Mülkün sâhibi Allah'tır. Herkes ölür, bütün mülk, asıl sahibi olan Allah'a kalır (58).

40- Dünya malı, varlığı geçicidir. Allah katındaki ödül kalıcıdır *"Sizin yanınızda bulunan tükenir; Allah'ın yanında bulunan, kalıcıdır"* (Nahl Sûresi: 96). Kalıcıyı, geçiciye yeğlemek gerekir (60). Çünkü Allah'ın söz verdiği âhiret mükâfâtı, dünyâ varlığından çok iyidir (61).

41- Allah, zenginliğiyle şımarıp övünenleri sevmez. Dünyâ malı, ne kadar çok da olsa, geçicidir, övünmeğe değmez (76). Asıl yararlı olan, âhiret mükâfâtıdır (80).

42- Dünyâ malıyle övünmek, îmanla bağdaşmaz. Fakat Allah'a şükürle birlikte malın zararı yok, yararı vardır. Kur'ân, insanları dünyâyı terke değil, dünyâ ile övünmemeğe çağırır. Çünkü dünyâ ile övünmek, gaflete, bencilliğe, gurura ve zulme yol açar. Ama Allah'a şükürle birlikte mal, yararlıdır, hayır, hasenât yapmayı sağlar, topluma yarar verir. Yüce Allah: *"Allah'ın sana verdiği* (bu servet) *içinde âhiret yurdunu ara, dünyâdan da nasîbini unutma. Allah sana nasıl iyilik ettiyse, sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez"* (77) buyurmuştur.

43- Çoğu zengin, malıyle övünür, onu kendi bilgi ve çalışmasıyle elde ettiğini sanır. Ama gerçekte o mal, Allah'ın lutfudur. Gerçi Allah, çalışana verir ama, her çalışan da zengin olmaz. Allah'ın lutfu gerekir. Allah bu lutfun kadrini bilmeyenlerden, verdiğini alıp başkalarına verir (78). Çok kibirli zorbanın serveti yerle bir edilmiştir. Allah'ın yaptığına kimse engel olamaz (81).

44- Rızkı bol veya dar veren Allah'tır. O, herkesin durumuna uygun olan ölçüde rızık verir. Mü'min, Allah'ın verdiğine razı olup şükretmeli, mevcudun kendi hakkında hayırlı olduğunu bilmeli, nânkörlük etmemelidir. Çünkü nânkörler iflâh olmazlar (81).

45- Servet, nânkör insana hayır getirmez, bahtsızlığını artırır (79).

46- Başkalarını kıskandıracak hareketlerden sakınmak uygundur (79).

47- İyilik yapan, fazlasıyle karşılığını görür. Kötülük yapan, sadece yap-

tığının misliyle cezalandırılır. Cezâ, suça denktir, suçtan fazla olursa zulme dönüşür. Ama ödülün, yapılan iyilikten fazla olması, lutuf ve keremin sonucudur. Allah, sonsuz lutuf ve kerem sâhibidir (84).

48- Nankörlere yardımcı olmamalı, arka çıkmamalıdır: *''Kâfirlere arka olma!''* (86), *''Hâinlerin savunucusu olma!... Kendilerine hâinlik edenleri savunma! Zîra Allah, hâin günahkârı sevmez''* (Nisâ Sûresi: 105-107).

KASAS SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	طسم (طا. سين. ميم)	Sîn'in nûnunu izhâr ile:	Ebû Ca'fer [1].
4	يُذَبِّحُ	Teẑbîh kökünden:	Çoğunluk.
	يَذْبَحُ	Zebh kökünden:	Ebû Hayveh, İbn Muhaysın [2].
5	أَئِمَّة	İkinci hemzenin teshîl ve tahkîki üzerindeki ihtilâflar bundan önceki sûrede zikredilmişti.	
6	وَ نُمَكِّنَ		Çoğunluk.
	وَ لِيُمَكِّنَ	Key lâmı ile:	A'meş [3].
	وَ يَرَى فِرْعَوْنُ وَ هَامَانُ وَ جُنُودُهُمَا	Meftûh yâ ve râ'nın imâlesiyle, isimlerin ref'iyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. Diğerleri nûnu mîme idğâm ederler.
2. el-Bahr: 7/104.
3. el-Bahr: 7/105.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ نُرِىَ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا	Madmûm nûn, meksûr râ, meftûh yâ ve isimlerin nasbıyle:	Ötekiler.
7	أَنْ أَرْضِعِيهِ	İrdâ' kökünden, kat' hemzeli:	Çoğunluk.
	أَنِ ٱرْضِعِيهِ	Nûn'un kesri ve vasl elifiyle [1]:	Ömer ibn 'Abdi'l-'Azîz [2].
	لَمَّا وَضَعَتْهُ أَنِ ٱرْضِعِيهِ	(لما وضعته) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [3].
	فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	فَإِذَا خِفْتِ أَنْ تُسْمَعَ عَلَيْكِ		Übey, Talha ve İbn Huşeym [4].
8	حُزْنًا	Hâ'nın dammı, zây'ın sükûnuyla:	A'meş, Yahyâ, Mufaddal, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	حَزَنًا	Hâ ve zây'ın fethiyle:	Ötekiler.
9	وَ قَالَتِ ٱمْرَأَةُ فِرْعَوْنَ قُرَّةُ عَيْنٍ لِى وَ لَكَ لاَ تَقْتُلُوهُ		Çoğunluk.
	وَ قَالَتِ ٱمْرَأَةُ فِرْعَوْنَ: لاَ تَقْتُلُوهُ قُرَّةُ عَيْنٍ لِى وَ لَكَ	(لاَ تَقْتُلُوهُ)ün takdimiyle ve sonunda ğâib zamiriyle:	İbn Mes'ûd [5].

1. Kurtubî: 13/250. Tahfîf için (ارضعيه)nin hemzesi hazfedilmiş, sonra iki sakinin birleşimini önlemek için nûn meksûr kılınmıştır.
2. Kurtubî: 1/250.
3. Mesâhif: 71.
4. Mesâhif: 153.
5. Kurtubî: 13/253-254; Mesâhif: 71.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
10	فٰرِغًا	Ferâğ'dan ismi fâil:	Çoğunluk.
	فَزِعًا	Fâ ve 'ayn ile; zây meksûr:	İbn Mes'ûd, Fudâle ibn Ubeyde el-Ensârî ve Muhammed ibn Semeyfa' el-Ensârî, Ebû'l-Âliye ve İbn Muhaysın.
	قَرِعًا	Aynı kırâet, yalnız kaf ve râ ile[1]:	İbn 'Abbâs, Übey[2].
	فِرْغًا	Meksûr fâ, sâkin râ, sonra ğayn ile:	Kutrub'un nakline göre bazı sahâbîlerin kırâeti[3].
	لَتُبْدِى بِهِ		Çoğunluk.
	لَتُشْعِرُ بِهِ		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym[4].
11	لِأُخْتِهِ	Zamîr Mûsâ'ya âit:	Çoğunluk.

1. Kel olana akra' denilir. Kari' de aynı anlamdadır.
2. Kurtubî: 13/255.
3. Kurtubî: 13/255-256; Mesâhif: 71, 153.
4. Mesâhif: 70.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	لِابْنَتِهَا	Zamir anne'y'e ait:	İbn Mes'ûd [1].
	فَبَصُرَتْ	Sâd'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	فَبَصَرَتْ	Sâd'ın fethiyle:	Katâde.
	فَبَصِرَتْ	Sâd'ın kesriyle:	Îsâ [2].
	عَنْ جُنُبٍ	Madmûm cîm'den sonra elifsiz, madmûm nûn ile:	Çoğunluk.
	عَنْ جِنٰبٍ	Meftûh cîmden sonra elifli, meksûr nûn ile:	İbn Mes'ûd, Übey, İbn Kayṣ ve Nû'mân ibn Sâlim [3].
	فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ		Çoğunluk.
	فَتَوَارَتْ عَنْهُمْ إِلَى جِنٰبٍ		İbn Mes'ûd [4].
15	فَاسْتَغَاثَهُ	Ğayn ve sâ ile; istiğâse'den:	Çoğunluk.
	فَاسْتَعَانَهُ	'Ayn ve nûn ile, isti'âneden:	Sîbeveyh, İbn Miksem ve Za'firârnî [5].

1. Mesâhif: 71.
2. Mesâhif: 71; Kurtubî: 13/257; el-Bahr: 7/107.
3. Mesâhif: 71, 154.
4. Mesâhif: 71.
5. el-Bahr: 7/107.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
	فوكزه	Vâv ile:	çoğunluk.
	فلكزه	Lâm ile:	İbn Mes'ûd[1].
17	فَلَنْ أَكُونَ		Çoğunluk.
	فَلاَ تَجْعَلْنِى (يَا رَبِّ)		İbn Mes'ûd.
	فَمَا كُنْتُ		Übey[2].
19	أَنْ يَبْطُشَ	Tâ'nın dammıyle:	Ebû Ca'fer.
	أَنْ يَبْطِشَ	Tâ'nın kesriyle:	Ötekiler[3].
22	رَبِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr ve Ebû 'Amr.
	رَبِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	مِنْ دُونِهِم آمْرَأَتَيْنِ		Çoğunluk.
	وَ دُونَهُمْ اِمْرَأَتَانِ حَابِسَتَانِ		İbn Mes'ûd ve Urve ibn ez-Zübeyr[4].
23	يَصْدُرَ آلرِّعَاءُ	Yâ'nın fethi, dâl'ın dammıyle:	Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir, Ebû 'Amr[5].

1. Bir rivâyete göre İbn Mes'ûd mushafında bu kelime, nûn ile (فنكزه) imiş. Fakat mânâ aynıdır (Mesâhif: 71, 154; Kurtubî: 13/260).
2. Mesâhif: 71, 154.
3. en-Neşr: 2/274.
4. Mesâhif: 71.
5. Neşr; 2/341; Kurtubî: 13/269; Câmi'u'l-beyân: 20/57.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُصْدِرَ ٱلرِّعَاءُ	Yâ'nın damını, dâl'ın kesriyle:	Ötekiler [1].
26	يَا أَبَتِ	Vasl halinde tâ'nın fethiyle:	İbn 'Âmir.
	يَا أَبَتَهْ	Ḥâ üzerine vakıf:	İbn 'Âmir, İbn Keŝîr.
	يَا أَبَتِ	Vasl halinde tâ ile ve tâ üzerine vakıf:	Ötekiler [2].
27	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	إِنِّي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	سَتَجِدُنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	سَتَجِدُنِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
28	أَيَّ ٱلْأَجَلَيْنِ مَاقَضَيْتُ	Şeddeli, meftûh yâ ile:	Çoğunluk.
	أَيْمَا ٱلْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ	Hafif sâkin yâ ile:	Hasan.
	أَيَّ ٱلْأَجَلَيْ مَا قَضَيْتُ		İbn Mes'ûd [3].
29	أَوْ جُذْوَة	Madmûm cîm ile:	Hamza, Halef.
	أَوْ جَذْوَة	Meftûh cîm ile:	'Âsım.
	أَوْ جِذْوَة	Meksûr cîm ile:	Ötekiler.

1, Verş râ'yı inceltmiş, Hamza, Kisâ'î, sâd'ı zâ sesine meylettirmiş; Halef, Ruveys ve başkaları tam sâd ile okumuşlardır (el-Budûr: 238).
2. en-Neşr: Yûsuf Sûresinden.
3. Mesâhif: 71; Kurtubî: 13/279; el-Bahr: 7/115.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
30	الْبُقْعَة	Bâ'nın dammıyle:	Çoğunluk.
	الْبَقْعَة	Bâ'nın fethiyle:	Eşheb 'Ukaylî[1].
	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	رَآهَا	Hemzenin teshîliyle:	Isbâhânî Verş'ten.
	رَآهَا	Hemzenin telaffuzu ile:	Ötekiler.
32	الرَّهَب	Râ ve hâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	الرَّهْب	Hâ'nın sükûnuyla:	Hafs.
	الرُّهُب	Râ ve hâ'nın dammıyle:	Katâde, Hasan, 'Îsâ, Cahderî[2].
	الرُّهْب	Râ'nın dammı, hâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	فَذَانِّكَ	Şeddeli nûn ve iki sâkinden dolayı medd ile:	İbn Keŝîr.
	فَذَانِّيكَ	Şeddeden sonra yâ ile:	İbn Mes'ûd ve bir rivâyette İbn Keŝîr.

1. Kurtubî: 13/282; el-Bahr: 7/116. Taberî şöyle diyor: Bu üç lehçe de meşhûr ise de cîm'in kesri daha meşhur olduğundan ben kesri ile okunmasını tercîh ederim, fakat ötekilerle okumayı da inkâr etmem (Câmi'u'l-beyân: 20/70).
2. el-Bahr: 7/118.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَذَانِكَ	Hafif nûn ile:	Ötekiler [1].
33	أَنْ يَقْتُلُونِى	Sonda yâ ile:	Ya'kûb.
	أَنْ يَقْتُلُونِ	Yâ'sız:	Ötekiler.
34	مَعِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs.
	مَعِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	رِدًا	Hemzenin harekesinin nakli ile hemzeyi lafzan düşürme:	Nâfi', Ebû Ca'fer.
	رِدْءًا	Nakilsiz, hemze ile:	Ötekiler.
	يُصَدِّقُنِى	Ref' ile:	'Âsım, Hamza.
	يُصَدِّقْنِى	Cezm ile:	Ötekiler [2].
	يُصَدِّقُونِى	Madmûm kaftan sonra vâv ile:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî [3].
	إِنِّىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	يُكَذِّبُونِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	يُكَذِّبُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	يُكَذِّبُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.

1. Kurtubî: 13/285; el-Bahr: 7/118; Câmi'u'l-beyân: 20/73-74.
2. Taberî, merfû' hali daha çok sevmektedir: Câmi'u'l-beyân: 20/75.
3. Mesâhif: 154; el-Bahr: 7/118.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
35	عَضُدَكَ	'Ayn'ın fethi, dât'ın dammı ile:	Çoğunluk.
	عُضُدَكَ	'Ayn'ın ve dât'ın dammıyle:	Zeyd ibn 'Alî ve Hasan [1].
	فلاَ يَصِلُون		Çoğunluk.
	فَلَنْ يَصِلُوا		Übey [2].
	بآيَاتِنَا أَنْتُمَا وَ مَن اتَّبَعَكُمَا		Çoğunluk.
	فَاذْهَبَا بِكَلِمَتِي وَ بِمَنْ اتَّبَعَكُمَا		İbn Mes'ûd [3].
37	يَكُونُ	Yâ ile:	'Âsım hariç, Kûfeliler.
	تَكُونُ	Tâ ile:	Ötekiler [4].
37	قَالَ مُوسَى	(قال)den önce vâvsız:	Mücâhid, İbn Keŝîr, İbn Muhaysın, Mekke mushafları böyledir [5].
	وَ قَالَ مُوسَى	Fiilden önce vâv ile:	Ötekiler.
	رَبِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.

1. el-Bahr: 7/118.
2. Mesâhif: 154.
3. Mesâhif: 71.
4. Mesâhif: 71.
5. Kurtubî: 13/288.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	رَبِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	فَأَوْقِدْ لِى يَا هَامَانُ عَلَى ٱلطِّينِ فَاجْعَلْ لِى صَرْحًا		Çoğunluk.
38	وَ قَالَ: يَا هَامَانُ أَوْقِدى عَلَى ٱلطِّينِ فَابْنِ لِى صَرْحًا		İbn Mes'ûd [1].
	لَعَلِّى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Kûfeliler.
	لَعَلِّىَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
39	لاَ يَرْجِعُون	Yâ'nın fethi, cîm'in dammıyle:	Nâfi', Hamza, Kisâ'î.
	لاَ يُرْجَعُون	Yâ'nın dammı, cîm'in fethiyle:	Ötekiler.
41	أَئِمَّة	Hemzelerin tahikiki ile:	İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ravh.
	أَءِمَّة	İkinci hemzenin teshîli ile:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn Keŝîr, Ebû Ca'fer, Ruveys [2].
46	وَ لٰكِنْ رَحْمَةً	Rahmet'in nasbıyle:	Çoğunluk.
	وَ لٰكِنْ رَحْمَةٌ	Rahmet'in ref'iyle [3]:	'Îsâ ve Ebû Hayveh [4].

1. Mesâhif: 71.
2. en-Neşr: 1/378.
3. (وَ لٰكِنْ هُوَ رَحْمَة): "Fakat o rahmettir" demek olur.
4. el-Bahr: 7/123.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
48	سِحْرَانِ	Sîn'in kesri, hâ'nın sükûnuyla:	Kûfeliler.
	سَاحِرَانِ	Sîn'in fethi, sonra elif ve meksûr hâ ile:	Ötekiler [1].
	تَظَاهَرَا	Tefâ'ul bâbından mâzî:	Çoğunluk.
	اِظَّاهَرَا	Vasl hemzesi, sonra şeddeli zâ [2]:	İbn Mes'ûd'dan rivâyet, Talha ve A'meş.
	تَظَّاهَرَا	Tâ ve şeddeli zâ:	İbn 'Abbâs, Hasan'dan rivâyet, Yahyâ ibn Hâris ez-Zimârî, Ebû Hayveh [3].
57	أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا		Çoğunluk.
	أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَ جَعَلْنَا لَهُمْ		İbn Mes'ûd [4].
	تُجْبَى	Tâ ile, müennes:	Nâfi', Ruveys.
	يُجْبَى	Yâ ile müzekker:	Ötekiler.
	يُجْنَى	Nûn ile, ve geçişli hali:	Bir kırâettir [5].
58	ثَمَرَاتٌ	İki fetha ile:	Çoğunluk.

1. Taberî'ye göre en doğrusu, birincisidir: 20/85.
2. Aslı (تظاهرا)dir. Tâ zâ'ya idğâm edilip idğâm edilen tâ'nın sükûnundan dolayı bir hemze getirilmiştir.
3. Mesâhif: 203; el-Bahr: 7/124.
4. Mesâhif: 71.
5. Kurtubî: 13/300.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ثُمُرَاتٌ	İki damme ile:	Ebân ibn Tağlib [1].
	ثَمْرَاتٌ	Fetha, sonra sükûn ile:	Îsâ Ŝekafî ve Cahderî [2].
59	إِمِّهَا	Vasl halinde, ittibâan hemzenin kesri:	Hamza, Kisâ'î.
	أُمِّهَا	Dâima hemzenin dammı:	Ötekiler.
60	أَفَلَا يَعْقِلُون	Ğâib yâ'sıyle:	Übey, Ebû 'Amr, bir rivâyette Sûsî.
	أَفَلَا تَعْقِلُون	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler.
61	أَفَمَنْ		Çoğunluk.
	أَمَنْ		İbn Mes'ûd ve Übey [3].
	وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ		Çoğunluk.
	رَحْمَةً مِنَّا فَهُوَ لَاقِيهَا		Übey, İbn Kays ve Ebû'l-'Âliye [4].
	مَتَاعُ الْحَيَاةِ	İzâfetle:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 7/126.
2. Mesâhif: 71.
3. Mesâhif: 72, 154.
4. Mesâhif: 154.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَتَاعًا الْحَيَاة	Tenvinle, ikincisi merfû':	Kırâettir [1].
66	فَعَمِيَتْ	'Ayn'ın fethi, hafif mîm ile:	Çoğunluk.
	فَعُمِّيَتْ	'Ayn'ın damımı, şeddeli mîm ile, edilgen:	İbn Mes'ûd, A'meş ve Cenâh ibn Hubeyş ve Ebû Zür'a [2].
	يَتَسَاءَلُونَ	Yâ ve tâ ile:	Çoğunluk.
	يَسَّاءَلُونَ	Tâ'nın sîne idğâmiyle:	İbn Mes'ûd, Talha [3].
69	مَا تُكِنُّ	Madmûm tâ, meksûr kâf ile:	Çoğunluk.
	مَا تَكُنُّ	Meftûh tâ, madmûm kâf ile:	İbn Muhaysın [4].
71, 72	أَرَأَيْتُمْ	İkinci hemzenin elif ile hemze arasında teshîli:	Ebû Ca'fer.
	أَرَايْتُمْ	İkinci hemzenin halis elife çevrilişi ve iki sâkinden dolayı med:	Verş'ten rivâyet.
	أَرَيْتُمْ	Hemze'nin hazfiyle:	Kisâ'î.

1. el-Bahr: 7/127.
2. Mesâhif: 72, 154.
3. Mesâhif: 72; el-Bahr: 7/129.
4. Kurtubî: 13/307.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَرَأَيْتُمْ	Hemzenin tahkiki ile:	Ötekiler.
71	ضِئَاء	Dât'tan sonra hemze ile:	Kunbul.
	ضِيَاء	Dât'tan sonra yâ ile:	Ötekiler.
	مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ	Meftâh'ın çoğulu:	Çoğunluk.
	مَفَاتِيحَهُ لَتَنُوءُ	Tâ'dan sonra yâ ile, miftâh'ın çoğulu:	A'meş.
	مِفْتَاحَهُ لَيَنُوءُ	Miftâh tekil, fiil müzekker:	İbn Meysere [1].
78	عِنْدِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	عِنْدِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	وَ لاَ يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُون	Yâ'nın dammıyle, edilgen (المجرمون) merfû':	Çoğunluk.
	وَلاَ تَسْأَلْ عَنْ ذُنُوبِهِمْ الْمُجْرِمِين	Tâ ve cezm ile, (المجرمين) mansûb:	Ebû Ca'fer'in rivâyeti [2].
80	يُلَقَّيهَا		Çoğunluk.
	يَلْقِيهَا		Übey, İbn Kays, İbn Ebî 'Able ve Ebû Hasîn [3].

1. el-Bahr: 7/132.
2. el-Bahr: 7/134.
3. Mesâhif: 154.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
82	لَوْلاَ أَنْ مَنَّ ٱللَّهُ		Çoğunluk.
	لَوْلاَ مَنُّ ٱللَّهِ		İbn Mes'ûd, A'meş [1].
	لَوْلاَ نِعَمُ ٱللَّهِ عَلَيْنَا لَقَلَبَ بِنَا		Übey [2].
	لَخَسَفَ بِنَا	Hâ ve sîn'in fethiyle:	Ya'kûb, Hafs.
	لَخُسِفَ بِنَا	Hâ'nın damını, sîn'in kesriyle:	Ötekiler.
	لاَنْخَسَفَ بِنَا	Tevkîd lâmıyle inhisâf'tan edilgen:	Abdullâh ibn Mes'ûd, A'meş ve Talha ibn Musarrif.
	لَتُخُسِّفَ بِنَا		Übey [3].
	وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ، وَيْكَأَنَّهُ	(وَيْكَأَنَّ ٱللَّهَ، وَيْكَأَنَّهُ) üzerinde vakıf ile:	Yezîdî hariç hepsi.
	وَيْكَ. أَنَّ ٱللَّهَ، وَيْكَ	(وَيْكَ) üzerinde vakıf, (أَنَّ) ile başlama:	Yezidî.
85	رَبِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	رَبِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 72; Kurtubî: 13/319; el-Bahr: 7/135
2. mesâhif: 154.
3. Mesâhif: 154.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
86	تَكُونَنَّ		Çoğunluk.
	تَجْعَلَنَّ		İbn Mes'ûd [1].
88	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken:	Ya'kub.
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın dammı, cîm'in kesriyle, edilgen:	ötekiler [2].
	وَلَا يَصُدُّنَّكَ	Şeddeli meftûh nûn ile:	Çoğunluk.
	وَلَا يَصُدُّنْكَ	Meczûm nûn ile:	Ya'kûb.
	وَلَا يُصِدُّنَّكَ	Yâ'nın dammı, sâd'ın kesri, şeddeli dâl ve nûn ile işdâd kökünden:	Kırâettir [3].

1. Mesâhif: 72.
2. Kurtubî: 13/322.
3. en-Neşr: 2/209.

29/85 'ANKEBÛT SÛRESİ

'Ankebût, örümcek demektir. 41 nci âyetinde kâfirlerin işleri örümcek ağına benzetildiğinden sûreye bu ad verilmiştir. Mekke'de inen en son sûre olduğu söylenen bu sûre, Rûm Sûresinden sonra inmiştir. 69 âyeti içermektedir.

1-11 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivâyet edilir. Fakat Muhammed 'İzzet Derveze, bu rivâyeti de şüpheli görmekte, tüm sûrenin, Mekke'de indiği kanısını belirtmektedir.

Sûrede imanlarının doğruluğunun ortaya çıkması için mü'minlerin sınandığı belirtilir. Allah'a ortak koşmanın anlamsızlığı vurgulanır, ebeveyne itâat emredilir, bazı peygamber kıssaları anlatılır.

Sûrenin çoğu bölümleri birbiriyle bağlantılıdır. Bazı bölümleri de konudan uzak değildir. Bundan dolayı Muhammed 'İzzet Derveze, âyetlerinin birbiri ardınca indiği kanâatindedir [1]. Resmî sıralamada 29 ncu, iniş sırasına göre 85 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُٓوا اَنْ يَقُولُٓوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ
فَتَنَّا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِب۪ينَ
﴿٣﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَسْبِقُونَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 7/5.

﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٥﴾
وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٦﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذٖي كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm mîm. 2- İnsanlar yalnız "İnandık" demekle, hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? 3- Andolsun biz, onlardan öncekilerini sınadık. Elbette Allah (sınayıp) *doğruları bilecek, yalancıları bilecektir. 4- Yoksa kötülükleri yapanlar, bizi geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar! 5- Kim Allah ile buluşmayı umarsa; Allah'ın* (buluşma) *süresi gelmektedir. O, işitendir, bilendir. 6- Kim cihâdederse o ancak kendi yararına cihâdeder. Allah âlemlerden zengindir. 7- İnanıp iyi işler yapanların, mutlaka kötülüklerini örteceğiz ve onları, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendireceğiz.*

Tefsîr:

1 nci âyet, üç harften ibarettir. Bu harflerle başlayan sûrelerde bu harflerin ardından hemen vahiy, âyet veya kitâptan söz edildiğini; bu harflerin, daha önce başka dillerle inen İlâhî Kitâplara ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen sözlere dikkati çekme görevi yaptığını birkaç kez izah etmiştik. Burada ise kitâp, âyet veya Kur'ân sözü geçmiyor. Dikkat, doğrudan anlatılacak konuya çekiliyor. Bundan sonraya konmuş olan Rûm Sûresinde de durum aynıdır. İmam Fahreddîn Râzî, bunun hikmetini şöyle açıklıyor:

Kur'ân, Kitâp, Tenzîl'den söz edilen sûrelerin bazı harflerle başlaması şundandır: Kur'ân büyüktür. İnzâl, Hz. Muhammed (s.a.v.) için ağır bir yüktür. Başında Kur'ân, Kitâp ve Tenzîl'den söz edilen sûrelerde indirilen söze karşı muhâtabın dikkatini çekmek gerekli olmuştur.

Fakat her sûre Kur'ân'dır. Başında Kur'ân sözü geçsin, geçmesin her sûreyi dinlemek, Kur'ân'ı dinlemektir. O zaman her sûrenin başında böyle dikkat çekici harflerin bulunması gerekirdi. Oysa her sûrenin başında bunlar olmadığı gibi: "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ", "تَبَارَكَ الَّذٖى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ",

"إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ", "سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَ فَرَضْنَاهَا" sûrelerinin başında inzâl (indirme) ve Kitâp'tan söz edildiği halde bu harfler gelmemiştir. Bunu nasıl izah edersiniz? sorusunu şöyle yanıtlıyor:

Evet her sûre Kur'ân'dır. Ancak başında Kur'ân veya Kitâp'tan söz edilen sûrede Kur'ân ve Kitâp yalnız bir sûrevi değil, bütün Kur'ân'ı kasdetmektedir. Meselâ: "طٰهٰ. مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقٰى" âyeti, Kur'ân'ın bir parçası olmakla beraber **bu âyette bütün Kur'ân kasdedilmektedir. Örneğin, padişâh**tan, bir me'muruna herhangi bir iş yapmasını buyuran bir mektup gelse; sonra: "Biz sana bir mektup göndermiştik, onda birtakım işleri yapmanı buyurmuştuk, o buyruklarımızı tut!" diye ikinci bir mektup gelse, kuşkusuz ikinci mektubun önemi, birinci mektuptan fazla olur. İşte tıpkı bunun gibi sonra gelen bazı sûrelerde daha önce inmiş olan Kur'ân'a dikkat çekmek üzre bu harfler kullanılmıştır. Ama her sûrenin başında bunları kullanmanın gereği yoktur.

'الْحَمْدُ لِلّٰهِ', 'تَبَارَكَ الَّذِي' sözleri ise tesbîhtir. Kul, Allah'ın tesbîh edileceği kelimeleri bildiği için bunlara dikkat çekmeğe gerek yoktur. Bu sûrelerde Kitâp'tan söz edilmiş olması, tesbîh sâhibinin büyüklüğünü belirtmek içindir. Kul emir ve yasakları bilemeyeceği için emir ve yasak içeren ve başında Kitâp, Kur'ân veya inzâl sözü geçen sûrelerde dikkat çekici harflerin gelmesi gerekli olmuştur.

"سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا" ise sadece bir tek sûreyi kasdetmektedir. Harflerin başında bulunduğu sûrelerdeki Kitâp, Kur'ân ve Tenzîl sözü ise yalnız bir sûreyi değil, bütün Kur'ân'ı kasdetmektedir. Bundan dolayı oradaki sözün etkisi daha büyüktür [1].

2-3 ncü âyetlerde insanların, sadece *"inandık"* demelerinin yeterli olmadığı; imanlarındaki doğruluk derecesinin ortaya çıkması için sınavdan geçirilecekleri; Allah'ın, daha önceki milletleri de denediği belirtiliyor. 3 ncü âyetteki "لَيُعْلِمَنَّ" kelimeleri, if'âl bâbından da okunmuştur ki buna göre mânâ: *"Allah doğruları bildirecek, yalancıları bildirecektir"* şeklinde olur.

4-6 ncı âyetlerde, kötülük yapan kimselerin, Allah'ın cezâsından kurtulamayacakları vurgulandıktan sonra Allah'ın huzuruna çıkmayı, O'nunla karşılaşmayı uman için Allah'ın koyduğu sürenin geleceği; Allah yolunda cihâdedenin, kendi yararı için cihâdettiği; yoksa Allah'ın, hiç kimsenin cihâdına, uğraşına muhtacolmadığı belirtiliyor.

7 nci âyette de Allah'ın, inanıp iyi işler yapan kimselerin kötülüklerini örteceği ve onları, yaptıkları işlerin en güzeliyle ödüllendireceği, yani bütün işlerini en güzel biçimde yapmışlar gibi onlara mükâfat vereceği buyuruluyor.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/26-27.

Allah, kullarını sınar. Gerçek imân, güç şartlar içinde ortaya çıkar. Zayıflar, yalancılar o zaman belli olur. İşte o güç şartlar karşısında inancından ayrılmayan, Allah'ın va'dine güveni sarsılmayan, hayâtı pahasına da olsa inancını korumanın uğraşını verenler gerçek mü'minlerdir. *"İnsanlar içinde belâya en çok uğrayanlar, peyğamberler, sonra salihler, sonra derece derece bunlara yakın olanlardır. Kişi dini ölçüsünde sınanır. Dini kuvvetli ise belâsı artırılır"* [1].

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında birkaç rivayet vardır. Bir rivâyete göre âyetler, Mekke'de işkenceye uğrayan 'Ammar ibn Yaser, babası Yaser, annesi Sümeyye, 'Ayyaş ibn Ebî Rebî'a, Velîd ibn Velîd, Seleme ibn Hişâm gibi sahâbîler hakkında inmiştir. İkinci rivayete göre Mekke'den hicret ederken müşriklerin takibine uğrayıp bir kısmı şehîd olan, ötekileri kurtulan bir topluluk hakkında inmiştir. Üçüncü rivayete göre Bedir'de şehîd edilen bazı mü'minlere ağlayan âileleri hakkında inmiştir [2].

Üçüncü rivayete göre âyetlerin Medine'de inmiş olması gerekir. Beğavî, Kurtubî ve başkaları, tâbiîlerden Şa'bî'ye dayanarak bu âyetlerin Medine'de indiği rivayetini kaydederler. Birinci ve ikinci rivayetlere göre âyetlerin Mekke'de inmiş olması gerekir. Zaten âyetlerin üslûbu da Medenî olmaktan çok Mekkî'dir. Bu sûrenin, Mekke devrinin sonlarında indiğini söylemiştik. Bu sırada müşriklerin, müslümanlara baskısı son derece artmıştı. Müslümanlara çok işkence ediliyordu. İşte bu işkencelerden bunalmış olan bazı müslümanları teselli için inen bu âyetler, sadece *"İnandık"* demenin yeterli olmadığını; Allah'ın müslümanları deneyip kimlerin gerçekten inanmış, kimlerin yalancı olduğunu ortaya çıkaracağını; daha önceki peyğamberlere inananların da sınandığını bildirmiştir.

Üçüncü âyette: *"Allah doğru söyleyenleri bilecek ve yalancıları bilecek"* cümlesi, *"Allah doğruları ve yalancıları ortaya çıkaracaktır veya birbirinden ayıracaktır"* şeklinde tefsir edilmiştir. Çünkü Allah herşeyi ezelden bilir. *"Allah, doğru söyleyenleri bilecek"* sözünden, Allah'ın, sanki denemeden önce onların doğru mu, yalancı mı olduklarını bilmediğini, ancak denedikten sonra bunu anlayacağını hatıra getirebilir. Oysa Allah'ın bir şeyi bilmeyip sonradan öğrenmesi, O'nun bilgisinde değişiklik olmasını gerektirir. Allah'ın bilgisinde değişiklik olmaz.

Âyetteki bilmek sözünü kendi açık anlamında kabul eden Râzî ise şöyle diyor: Allah'ın ilmi, herşeyin, olduğu gibi göründüğü bir sıfattır. Allah,

1. Buhârî, Mardâ: 3; İbn Mâce, Fiten: 23; Tirmizî, Zühd: 57: Dârimî, Rikâk: 67; İbn Hanbel, Musned: 1/172, 174, 180, 185; 6/369.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/27-28; Kurtubî, el-Câmi': 13/324.

tekliften önce Zeyd'in itâat edeceğini, 'Amr'ın isyân edeceğini bilir. Teklif zamanında bunların itâat ve isyân etmekte olduklarını bilir. Bunlar bu işleri yaptıktan sonra da birinin itâat, diğerinin isyân etmiş olduğunu bilir. Bunların hiçbirinde kendi ilmi değişmez. Ancak bilinen şeyler değiştikçe Allah'ın ilminde görünür.

Râzî, bu görüşünü bir ayna misâliyle anlatmağa çalışıyor. Aynanın karşısına beyaz elbiseli bir adam çıksa, ayna onu gösterir. Sarı elbiseli biri çıksa ayna onu gösterir. Aynanın kendisinde bir değişiklik olmaz, görülen cisimdeki değişiklik aynaya yansır. İşte Allah'ın ilmi de tıpkı ayna gibi hiç değişikliklere uğramaz. Allah doğruları da yalancıları da ezelden bilir. Ancak imanında doğru olan insan, doğruluk gereklerini yaptığı anda; yâhut yalancı insan yalancılık gereklerini yaptığı anda bunların doğruluk ve yalancılık halleri O'nun bilgisinde görünür. Bundan dolayı âyeti açık anlamı dışında yorumlamağa gerek yoktur [1].

"Kim Allah ile buluşmayı umarsa bilsin ki Allah'ın süresi gelecektir" âyetinde Allah'ın süresi, Allah'ın huzuruna çıkmak için yaratıklarına koyduğu süredir. Bu süre, ya ölüme kadar olan ömürdür veya kıyâmete kadar olan Dünyâ'nın ömrüdür. Birincisi daha kuvvetlidir. Eğer *ecel,* ömrün sonu ise bu, Allah ile buluşma zamanı demektir. Öyle ise ölüm, yok olmak değil, başka bir hayâta geçmek; ruhun, Allah'ın huzuruna çıkması zamanıdır.

"Hayır, ne zaman ki can köprücük kemiklerine dayanır ve (kişinin başında bulunanlar tarafından buna) *kim afsun yapar acaba? denir. Ve kendisi bunun, ayrılık zamanı olduğunu anlar. Ve bacak bacağa dolaşır. İşte o gün, sevk Rabbine'dir* (can Allah'ın huzuruna sevk edilir)*"* [2]. *"Ey huzura eren can, râzı edici ve râzı edilmiş* (yaptığın işlerle Allah'ı memnun etmiş ve aldığın nimetlerle Allah tarafından memnun edilmiş) *olarak Rabbine dön"* [3] meâlindeki âyetler, ölümün, rûhun Allah ile buluşma zamanı olduğunu göstermektedir.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْناً وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ
عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/29.
2. Kıyâmet Sûresi: 26-30.
3. Fecr Sûresi: 27-28.

8- Biz insana, ana babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik. Eğer onlar seni, (tanrılığı) *hakkında hiçbir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa* (bu hususta) *onlara itâat etme. Dönüşünüz banadır, o zaman size yaptıklarınızı haber veririm. 9- İnanıp iyi işler yapanları sâlihler arasına sokarız.*

Tefsîr:

8-9 ncu âyetlerde Allah'ın, insana, anasına-babasına iyilik etmeyi, ancak kendisini kanıtsız olarak Allah'a ortak koşmaya zorladıkları takdirde, bu hususta onlara itâat etmemesini tavsiye ettiği, inanıp iyi işler yapanları cennete sokacağı buyuruluyor.

Yukarıda Allah'a imanda sebâtın önemi anlatıldıktan sonra bu âyetlerde de ana-babaya itâatin önemi vurgulanmaktadır. İsrâ Sûresinin 23-24 ncü, Lokmân Sûresinin 14 ncü, Ahkâf Sûresinin 15 nci âyetlerinde de Allah'ın, insana ana-babasına iyilik etmeyi tavsiye ettiği bildirilir ve ana-babaya itâatin önemi vurgulanır.

Tefsirine çalıştığımız bu âyetlerin, Sa'd ibn Mâlik ile annesi hakkında indiği rivayet edilir. Sa'd müslüman olunca annesi:

— Allah sana ana-babana iyilik etmeyi emretmedi mi? Vallâhi sen inkâr etmedikçe ne yemek yiyeceğim, ne su içeceğim! diyerek açlık ve susuzluk grevine girmiş.

Kadının ağzını açıp yemek korlarmış, işte bu âyet bu münâsebetle inmiş [1]. Biraz önce işaret ettiğimiz Lokmân Sûresinin 14 ncü ve Ahkâf Sûresinin 15 nci âyetlerinin de bu münâsebetle indiği rivayet edilmiştir [2].

Tabii ayrı ayrı zamanlarda inmiş olan bu âyetlerin, aynı olay üzerine inmiş olması doğru olamaz. Bazı rivayetlere göre de bu âyetler, annesini babasını dinlemeyerek müslüman olan, annesi babası kendisini İslâmdan döndürmek için çalışan, fakat onları dinlemeyip Medine'ye hicret eden bir müslüman hakkında inmiştir. Bu rivayetlere göre Sûrenin başından itibaren on bir âyet Medine'de inmiştir.

Medine'de indiği söylenen bu âyetlerin, Mekke'de indiği kanâatindeyiz. Çünkü Medine'de inen âyetlerin, Mekke'de inen bir sûrenin başına konmasının hikmetini anlamak güçtür. Kaldı ki rivayette anlatıldığı gibi Sa'd'ın müşrik olan annesinin, *"Allah sana ana-babana iyilik etmeni emretmedi mi?"*

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 29.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/446; 4/158.

demesi de çok garip bir şeydir. Çünkü kadın bu sözlerin, Allah sözü olduğuna inansa, zaten mü'mindir, artık oğlunu İslâmdan dönmeğe çağırmaz. İnanmadığına göre *"Allah sana böyle emretmedi mi?"* demez. Bu sözlerin Allah'ın sözü olduğunu kabul etmez ki böyle söylesin. Bu rivâyetin, metin bakımından sağlam olmadığı açıktır.

Mekke'de müslümanlar, müşriklerin işkencelerine, baskılarına maruz kalıyorlardı. Bu, onlar için bir sınavdı. Cenabı Hak, biraz önceki âyetlerde müslümanların uğradıkları sıkıntıların birer sınav olduğunu, buna sabretmeleri gerektiğini belirttikten sonra 8-9 ncu âyetlerde de bu sıkıntıların sadece yabancılardan değil, insanın kendi ebeveyninden de gelebileceğine işaret ediyor ve insana, annesinin babasının uygun emirlerine itâat etmesini, fakat onlar kendisini Allah'a ortak koşmaya zorladıkları takdirde bu hususta onlara uymamasını, imanını korumasını, anası babası da kendisini zorlamış olsa, asla tevhîd yolundan ayrılmamasını buyuruyor.

Bütün âyetler aynı konuda ve birbirine bağlıdır. Bu konu, tevhîd inancında sebat ve bu yolda çekilen zahmetlere sabır konusudur. Demek ki Mekke devrinde bazı gençler, ana-babaları tarafından İslamdan dönmeğe, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peygamberliğini inkâra zorlanıyorlardı. İşte bu gençlere, kendilerini şirke götürmeğe çalışan ana-babalarına itâat etmemeleri, inanan ve iyi işler yapanların sâlih insanlar arasına katılacakları buyurulmuştur.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ
كَعَذَابِ اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ
بِاَعْلَمَ بِمَا فٖي صُدُورِ الْعَالَمٖينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ
الْمُنَافِقٖينَ ﴿١١﴾

10- İnsanlardan kimi var ki "Allah'a inandık" der, fakat Allah uğrunda eziyet edilince, insanların işkencesini Allah'ın azâbı gibi sayar. Ama Rabbinden (sana) *bir yardım gelse andolsun: "Biz de sizinle beraberdik" derler. Allah, âlemlerin göğüslerinde bulunan düşünceleri, daha iyi bilmez mi? 11- Allah, elbette inananları da bilir ve elbette ikiyüzlüleri de bilir.*

Tefsîr:

10-11 nci âyetler, bazı kimselerin, normal zamanda inandık dedikleri halde, Allah yolunda işkenceye uğrayınca insanların işkencesini Allah'ın azâbiyle bir tuttuklarını; fakat Allah'tan müslümanlara bir yardım, bir zafer gelince: *"Biz de sizinle beraberdik"* deyip o zafere ortak çıkmağa çalıştıklarını; Allah'ın, herkesin içinde dolaşan düşüncelere vakıf olduğunu; gerçek inananlarla ikiyüzlüleri gayet iyi bildiğini belirtiyor.

Bu âyetlerin de, bundan önceki âyetler gibi Medine'de indiği rivayet edilir. Onuncu âyetin birinci kısmı, Medine şartlarından çok, Mekke şartlarını yansıtır. Çünkü müslümanlar, Medine'de işkenceye uğramıyorlardı. İkinci kısmı ise Medine'deki münâfıkların davranışını yansıtır. Çünkü onlar savaşa katılmak istemezler ama, müslümanlar bir zafer kazanınca: *"Biz de sizinle beraber değil miydik?"* deyip zaferden kendilerine pay çıkarmağa çalışırlardı. Nitekim: *"Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir fetih nasib olursa: 'Biz de sizinle beraber değil miydik?' derler. Ve eğer savaşta kâfirlerin bir payı olur*(savaşı onlar kazanır)*sa,* (bu kez onlara) *: "Biz size üstünlük sağlayıp sizi mü'minlerden korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah, aranızda hükmedecek ve mü'minlere karşı kâfirlere aslâ yol vermeyecektir"* [1] âyeti, münâfıkların bu davranışını anlatmaktadır.

Şimdi bu âyetler Medine'de inmiş ise bunların buraya konmasının hikmetini anlamak güçtür. Maamâfîh biz, yine âyetlerin Mekke'de indiğini ve yukarıdaki âyetlerle ilgili olduğunu sanıyoruz. Münâfıklık hareketi, Mekke'de toplumsal bir hareket değildi. Çünkü orada inanan, kendi isteğiyle inanırdı. Küfür daha kuvvetli olduğu ve inananlar baskı altında bulundukları için gönülden inanmayan kimsenin, gelip müslümanlara yaltaklık etmesine gerek yoktu.

Şâyet bu âyetler Mekke'de inmiş ise şunu gösterir: Mekke devrinde ilk anda inanmış olan, fakat bir zorluk, güçlük karşısında imanları sarsılıp müşriklere yaltaklanan bazı kimseler vardı. İşte sûrenin üçüncü âyetinde gerçek mü'minlere: *"Doğrular"*, müşriklere yaltaklananlara da *"Yalancılar"*, onbirinci âyetinde de birincilere *"İnananlar"*, ikincilere *"Münâfıklar:* İkiyüzlüler" denmiştir. İnanan insanlara eziyet edip onları inkâra zorlayan müşriklerin sözlerini anlatan 12 nci âyet de aynı konunun devamıdır.

Her zaman toplumda küçük bir zorluk veya menfaat karşısında sarsılan zayıf insanlar bulunur. İnanır, fakat bir güçlükle karşılaşınca inancı sarsılır. Hattâ inancını dahi uğursuz kabul eder. "Böyle inandığımız için bu işler başımıza geldi" diyebilir. *"İnsanların işkencesini, Allah'ın azâbı gibi zanneder"*

1. Nisâ Sûresi: 141.

cümlesinde bu mânâ sezilmektedir. Yani o kimse işkenceye uğrayınca bu işkenceyi Allah'ın azâbı gibi kabul eder. İnandığı için Allah'ın, kendisini böyle cezâlandırdığını sanır. İnsanların yaptığı kötülüğü, Allah'ın gazabı zanneder. İbn Kes̄îr de bu mânâya işaret etmiştir. Yâhut: Onlardan kimi, insanların yaptıkları işkenceyi, Allah'ın âhirette yapacağı azâb gibi sanır da dininden döner. Bu azâbı da âhiret azâbı gibi bir azâb sanır, veya Allah'ın azâbından sızlandığı gibi bu azâbdan sızlanır[1].

Bu takdirde son iki âyet, Mekke'deki bazı zayıf yürekli müslümanların durumlarını tasvir etmektedir. Yalnız bu âyetler Mekke'de inmiş ise: "وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ: *Rabbinden sana bir yardım gelince, biz de sizinle beraberdik derler*" cümlesi, Mekke şartlarına uymaz. Çünkü Mekke'de Hz. Peygamber(s.a.v.)e bir zafer gelmemiştir. Yoksa burada *"nasr: yardım"* sözüyle sadece Allah'ın yardımı, verdiği bir genişlik, rahatlık, huzur durumu mu kasdedilmiştir? Eğer kasıt, zafer ise bu âyetin Medine'de inmiş olması gerekir. Yâhut da bu âyetler, ileride vukubulacak olaylara işâret etmektedir. Gerçeği Allah bilir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ
وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ
وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

12- İnkâr edenler, inananlara: "Siz bizim yolumuza uyun, sizin hatâlarınızı biz taşırız" dediler. Oysa kendileri, onların hatâlarından hiçbir şey taşıyacak değillerdir. Onlar tamamen yalancıdırlar. 13- Onlar, hem kendi yüklerini, hem de kendi yükleriyle beraber başka yükleri taşıyacaklar ve elbette uydurdukları şeylerden, kıyâmet gününde sorguya çekileceklerdir.

Tefsîr:

12-13: İşkence ile müslümanları dinlerinden döndürmeğe çalışan müşriklerin sözlerini anlatan bu âyetler de yukarıdaki âyetlere bağlıdır. Müslümanlara eziyet eden müşrikler: *"Siz o dini bırakın, bizim yolumuza uyun,*

1. Kurtubî: 13/329.

sizin vebâliniz bizim boynumuza" diyorlardı. Yüce Allah, onların yalancı olduklarını, başkalarının günâhını taşıyamayacaklarını, fakat böyle iftirâ ile başkalarını saptırmağa çalıştıkları için hem kendi vebâllerini, hem de başkalarını saptırmalarının vebâlini taşıyacaklarını, kıyâmet gününde iftirâlarının hesabının kendilerinden sorulacağını bildiriyor.

Bu âyetler, inanmayanların, müslümanları dinlerinden döndürmek için ne kadar çaba harcadıklarını; onlara bir yandan baskı, işkence yaparken öte yandan da sözle onları kandırmağa çalıştıklarını gösterir. Demek ki bu âyetler, yukarıdakilerin devamıdır. Öyle ise o âyetler de Mekke'de inmiştir. Bunların hepsi, Mekke'deki İslâm toplumunun, içinde bulunduğu şartları yansıtmaktadır.

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Kim doğru yola çağırırsa kıyâmet gününe kadar o yola gidenlerin sevâpları kadar sevap alır. Ötekilerin sevâbından da bir şey eksilmez. Kim de sapıklığa çağırırsa kıyamet gününe kadar o yola gidenlerin günâhları kadar günâh alır. Ötekilerin günâhlarından da bir şey eksilmez"* dediği rivayet edilir [1].

Çünkü hayır ile anılan rûh şâd olur, lânetle anılan rûh da sıkılır. Rûhun, başkalarının yaptığı işlerden etkilenmesi bu demektir. Hayra sebebolan hayır ile anılır. Hayır ile anıldıkça rûhu şâd olur. Şerre sebebolen lânete uğrar. Aleyhinde konuşuldukça, yaptığı kötülüklerle anıldıkça da ruhu sıkılır, incinir. Gerçeği Allah bilir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ
الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً
لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

14- Andolsun biz, Nûh'u kavmine gönderdik, onların arasında bin seneden elli yıl eksik kaldı (öğüt verdi, dinlemediler). *Sonunda, haksızlık etmekte olan o insanları tûfân yakaladı. 15- Onu ve gemi halkını kurtardık ve o gemiyi âlemlere bir ibret yaptık.*

1. Müslim, 'İlm, hadis: 16; Ebû Dâvûd, Sunnet: 6; Tirmizî, 'İlm: 15; İbn Mâce, Mukaddime: 14; Dârimî, Mukaddime: 44; İbn Hanbel, Musned: 2/397.

Tefsîr:

Yukarıdaki âyetlerde mü'minlerin, inanmayanların baskısıyle sınandıkları anlatılmıştı. Bu âyetlerde de peyğamberlerin, ümmetlerinin kendilerini rahatsız etmesiyle sınandıkları anlatılıyor. Önce Hz. Nûh'un kavminden çektiği eziyete işaret ediliyor:

14-15: Kavmini irşâd için gönderilen Hz. Nûh (selâm ona), onların arasında dokuzyüz elli yıl kalmış, onları öğütleriyle uyarmağa çalışmış ama öğüt alıp yola gelmemişler. Bu yüzden o haksız insanlar, kendilerini yakalayan tûfân ile helâk olup gitmişlerdir. Allah, Nûh'u ve onun gemisine binenleri kurtarıp, onları kurtaran gemiyi herkese ibret yapmıştır. Geminin, onları batırmadan selâmete çıkarması, Allah'ın inananları nasıl kurtaracağını gösterir. Düşünenler bundan ibret alırlar.

Nûh'un, toplumu arasında dokuzyüz elli yıl kaldığı, iniş sırasına göre ilk defa burada zikredilir. İbn Kesîr'e göre bu sürenin zikredilmesi, Hz. Peyğamber(s.a.v.)i tesellî içindir. Tevrat'a göre de Nûh, dokuz yüz elli yıl yaşamıştır [1].

- Bu âyetlerde şu ibret gizlidir: Ey Muhammed, Nûh, kavmi içinde dokuzyüz elli yıl gibi uzun bir süre kaldı. O bu kadar zaman onların eziyetlerine katlandı, onları Hakk'a çağırdı. Yine inanmayanlar, inanmadılar. Sen bunu düşün de mücâdele hayâtını çok görme, umutsuzluğa düşme. Allah, sonunda nasıl Nûh'u kurtardıysa seni de öyle kurtaracaktır.

وَاِبْرٰه۪يمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
﴿١٦﴾ اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذ۪ينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا
لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ
اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ

1. Tekvîn: 9/29.

اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ

ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ

وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿٢٢﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ

اللّٰهِ وَلِقَٓائِهٖٓ اُو۬لٰٓئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتٖي وَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٢٣﴾ فَمَا كَانَ

جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ

لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا مَوَدَّةَ

بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ

بَعْضُكُمْ بَعْضًاۘ وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرٖينَۗ ﴿٢٥﴾ فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ

وَقَالَ اِنّٖي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّٖيۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ

وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فٖي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَاۚ

وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٢٧﴾

16- İbrâhim'i de gönderdik, kavmine dedi ki: "Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır". 17- "Siz, Allah'tan başka birtakım putlara tapıyorsunuz, yalan şeyler uyduruyorsunuz. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız, size rızık veremezler. Siz rızkı

Allah'ın yanında arayın, O'na tapın ve O'na şükredin. O'na döndürüleceksiniz." 18- "Eğer yalanlarsanız, sizden önceki ümmetler de yalanlamışlardı. Elçiye düşen, yalnız açıkça duyurmaktır." 19- Görmediler mi Allah nasıl yaratmayı başlatıyor, sonra onu iâde ediyor (dönüp yeniden yaratıyor). *Bu, Allah'a göre kolaydır. 20- De ki: "Yeryüzünde gezin, bakın yaratmağa nasıl başladı, sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü Allah, herşeyi yapabilendir. 21- Dilediğine azâbeder, dilediğine acır. Hepiniz O'na çevrilirsiniz. 22- Siz ne yerde, ne de gökte* (Allah'ı) *engelleyemezsiniz. Sizin Allah'tan başka ne bir koruyucunuz, ne de bir yardımcınız vardır. 23- Allah'ın âyetlerini ve O'nunla buluşmayı inkâr edenler, işte onlar benim rahmetimden umudu kesmişlerdir ve onlar için acı bir azâb vardır. 24- Kavminin* (İbrâhîm'e) *cevâbı, sadece: "Onu öldürün, yâhut yakın!" demeleri oldu. Allah onu ateşten kurtardı. Kuşkusuz bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır. 25-* (İbrahim, kavmine) *Dedi ki: "Siz, dünyâ hayâtında birbirinizi sevmek için Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz ama daha sonra kıyâmet gününde birbirinizi inkâr eder ve birbirinizi lânetlersiniz. Varacağınız yer de ateştir ve hiçbir yardımcınız da yoktur. 26- Bunun üzerine Lût ona inandı ve* (İbrâhim, kavmine) *dedi ki: "Rabbim*(e ibâdet edeceğim yer)*e göç edeceğim. Kuşkusuz O galiptir, hüküm ve hikmet sâhibidir." 27- Biz ona İshâk'ı ve* (torunu) *Ya'kub'u armağan ettik. Onun nesli içine peyğamberlik ve Kitâb koyduk. Ona dünyâda ödülünü verdik. Kuşkusuz o, âhirette de iyilerdendir.*

Tefsîr:

Bu âyetler, sûrenin ikinci kıssa dizisini içerir. Buradaki kıssalar, peyğamberlerin, kavimlerinden çektikleri eziyetleri belirtmek amacıyle anlatılır.

16-18: Hz. İbrâhîm (selâm ona), kavmini Allah'a kulluğa, O'ndan korkmağa çağırmış, taptıkları uydurma şeylerin Tanrı olamayacağını, kendilerini dahi beslemekten âciz şeylere tapılamayacağını, onlardan rızık istememelerini ve yalnız Allah'a tapmalarını söylemiş.

19-22: Tanrı'nın, yalnız Allah olduğunu düşündürmek üzere onlara Allah'ın kudretini anlatmış: Her şeyi ilk defa yaratanın, sonra dönüp yeniden yaratacak olanın Allah olduğunu; bu kâinâtı yoktan var eden Allah'ın, âhiret devresini de yaratabileceğini; O'nun herşeye gücünün yeter olduğunu; dilediği kulunu cezalandıracağını, dilediğini bağışlayacağını; herkesin O'nun huzuruna götürüleceğini; insanların ne yerde, ne de gökte Allah'ın yapacağına

engel olamayacaklarını; Allah'tan başka kendilerini koruyacak bir kimsenin bulunmadığını söylemiş.

23- Kıssa arasında bir uyarı cümlesi niteliğindeki bu âyet, Allah'ın âyetlerini ve O'nun huzuruna gitmeyi, hesap ve cezâyı inkâr edenlere Allah'ın acımayacağını, onları çetin bir azâba uğratacağını vurguluyor.

24- Sonra kavminin, Hz. İbrâhîm'e cevapları anlatılıyor. İbrâhîm'in ileri sürdüğü kanıtlara cevap vermekten âciz kalan kavmi, İbrâhîm'i öldürmeğe, yâhut yakmağa kalkıyor. Allah İbrâhim'i ateşten kurtarıyor. Kuşkusuz bu kurtarma, Allah'ın inananları kurtaracağı hususunda umud ve müjdedir.

25 nci âyette çeşitli i'râb şekilleri câiz görüldüğünden birbirine benzer birkaç anlam çıkar: Allah'tan başka taptığınız putlar, aranızda sevgidir. Yâhut, birbirinizi sevmek için o taptığınız putlar hiçbir yarar sağlamaz. Yâhut o taptığınız putlar, sadece bu dünyâ hayâtında birbirinizi sevmenize sebebolabilir. Hz. İbrâhîm, tevhîdi ispat için onlara diyor ki: "Taptığınız putlar, dünyâ yaşamında birbirinizi sevmenize sebebolabilir. Aynı inancı benimsemekle dünyâda birbirinizi sevebilirsiniz. Ama kıyâmet gününde gerçeği görünce birbirinizi inkâr eder ve birbirinizi lânetlersiniz. Yanlış yola sapmanızın sorumluluğunu birbirinize yüklemeğe çalışırsınız. Varacağınız yer de ateştir. Orada sizi kurtaracak bir yardımcı bulamazsınız."

26- Fakat kavmi içinde kendisine yalnız yeğeni Lût inanıyor ve İbrâhîm de Allah için o sapık kavimden ayrılıp serbestçe Allah'a kulluk edebileceği bir yere göçmeğe karar veriyor.

27- Yüce Allah, ona çocuklar, torunlar verdiği gibi onun soyundan peygamberler çıkarıyor, o soyu ilim ve hüküm erbabı yapıyor. Peygamberlik ilmi ile, yönetim gücü o soyda toplanıyor. Onun soyundan gelen kavimden peygamberler ve kırallar çıkıyor.

İsrail oğlu peygamberleri, hep İbrahim soyundan gelmiştir. Hz. Muhammed(s.a.v.)in atası İsmâil de onun oğludur. Böylece Allah uğrunda mücâdele edip zahmetlere katlanmış olan İbrâhîm, hem dünyâda, hem de âhirette ödüllendirilmiştir. Allah dünyâda kendisini düşmanlarından kurtarmış, ona çocuklar, torunlar vermiş ve onu kavminin kıralı yapmıştır. Kendisinden sonra çocukları arasında da peygamberler, kırallar yaratmıştır. Âhirette de onu iyilerden yapmıştır.

Bu kıssanın konu ile ilgisi açıktır. Burada Allah yolunda sıkıntı çekmekte olan Hz. Muhammed ve arkadaşlarına şu anlatılmaktadır:

Ey Muhammed, senden önce İbrâhîm de kavmini tevhîd inancına getirmek için uğraştı, bu kadar kanıtlar ileri sürdü. Ama onlar onu öldürmeğe, yakmağa yeltendiler. Allah onu kurtardı. O da kendisine inanan Lût ile

birlikte hicret etti. Allah da tevhîd yolunda mücadele veren ve hicret eden İbrâhim'i, dünyâda kendisine mal mülk vererek, soyundan peyğamberler getirerek; âhirette de sâlihler arasına katarak ödüllendirdi. Allah yolunda sıkıntılara katlanan İbrâhîm'i nasıl kavminin eziyetlerinden, tuzaklarından kurtarıp yüceltti ise seni de öyle kurtarıp yüceltecektir.

Mekke'de inen bu son sûrede, İbrâhîm'in, hicret ile kurtarıldığının belirtilmesi, Hz. Muhammed(s.a.v.)in de yakında hicret ile kurtarılacağına işarettir. Çünkü onun kavmi de bu sıralarda kendisini öldürmeyi plânlıyorlardı. *"İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da sürgün etmeleri için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir* (O, kendisine karşı tuzak kuranların tuzaklarını, kendi başlarına geçirir)"[1] âyeti, bunu anlatmaktadır.

Bu sıralarda Peyğamber (s.a.v.), Medine'den gelen Evs ve Hazrec liderleriyle görüşmüş, bunların yardımiyle müslümanlık, Medine'de yayılmağa, müslümanlar da ardı ardına Medine'ye göç etmeye başlamış idi. Peyğamber (s.a.v.) de göç hazırlığı içinde bulunuyordu. Kuzeye giden kervan yolu üzerinde bulunan Medine'de İslâmın yayılması, Kureyş açısından tehlikeli idi. Bu durumu fark eden Kureyş liderleri, Peyğamber'in hicretini önlemek için onu öldürmeyi plânlıyorlardı. İşte bu sıralarda inen bu âyetler, Peyğamber(s.a.v.)e, hicret ile kurtulup dâvâsında başarıya ulaşacağını müjdelemektedir.

وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ
مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٨﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّب۪يلَ وَتَأْتُونَ ف۪ي
نَادٖيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا
جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰه۪يمَ بِالْبُشْرٰىۙ قَالُٓوا اِنَّا مُهْلِكُٓوا اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِۚ اِنَّ
اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ ف۪يهَا لُوطاً قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ ف۪يهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ

1. Enfâl Sûresi: 30.

وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطاً س۪ٓيءَ
بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ
كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزاً مِنَ
السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَٓا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ
يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

28- Lût'u da gönderdik, kavmine dedi ki: "Siz, sizden önce âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir fuhşa gidiyorsunuz." 29- "Siz erkeklere gidiyorsunuz, yol kesiyorsunuz ve toplantınızda edepsizce şeyler yapıyorsunuz ha?" Kavminin cevâbı sadece: "Eğer doğrulardan isen, haydi Allah'ın azâbını getir!" demeleri oldu. 30- (Lût)*: "Rabbim, şu bozguncu topluma karşı bana yardım et" dedi. 31- Elçilerimiz İbrahîm'e müjdeyi getirdikleri zaman dediler ki: "Biz şu kentin halkını* (Sodom ülkesini) *helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zâlim oldular." 32-* (İbrâhîm) *Dedi: "Ama orada Lût var?" Dediler: "Biz orada kimin bulunduğunu daha iyi biliriz. Onu ve âilesini kurtaracağız. Yalnız karısı kalacaklardandır." 33- Eçlilerimiz Lût'a gelince* (Lût) *onlar yüzünden fenalaştı ve onlar hakkında kolu daraldı* (gücü azaldı, bunları oğlancı kavminden nasıl kurtaracağını bilemedi)*: "Korkma, üzülme, dediler, biz seni ve âileni kurtaracağız, yalnız karın, kalacaklardan olmuştur." 34- "Biz yoldan çıkan şu ülke halkının üstüne gökten bir azâb indireceğiz." 35- Andolsun biz, aklını kullanan bir toplum için ondan* (harâbettiğimiz o ülkeden) *bir işâret bırakmışızdır.*

Tefsîr:

28-30: Bu âyetler, sûrenin üçüncü kıssa dizisini içerir: Hz. Lût, erkeklerle cinsel ilişki kuran, yol kesen, çirkin işleri toplantı yerlerine kadar getiren

yani toplandıkları yerde açık açık çirkin işleri konuşan veya toplanıp hep beraber çirkin işler yapan kavmini uyarmış; yaptıkları bu işler yüzünden Allah'ın azâbına çarpılacaklarını söylemiş; fakat onunla alay eden kavmi: *"Doğru söylüyorsan haydi o azâbı bize getir!"* demişler. O da Allah'tan, bozguncu topluma karşı kendisine yardım etmesini dilemiştir.

31-32: Bir çocuğu olacağını müjdelemek üzre Hz. İbrâhîm'e gönderilen melekler, Lût kavmini helâk edeceklerini söylemişler. O da orada Lût'un bulunduğunu söyleyerek azâbı savmağa çalışmışsa da melekler, Lût âilesini kurtaracaklarını, yalnız karısının helâk olacaklar arasında kalacağını bildirmişlerdir.

33-34: Melekler güzel delikanlılar şeklinde Lût'a gelince, kavminin onlara saldıracağından korkan Lût, üzülmeğe başlamış. Melekler ona üzülmemesini, kendisini ve karısı hariç bütün âilesini kurtaracaklarını, yoldan çıkıp kötü işler yapan o kentin halkının üstüne gökten belâ indireceklerini söylemişler.

35 nci âyette de düşünenler için şimdi o kentin kalıntılarının ibret verici olduğu vurgulanıyor.

Bu kıssa da ötekiler gibi Hz. Peyğamber'i ve inananları tesellî ve onlara saldıran müşrikleri uyarmak için anlatılmıştır. Lût kavminden kalan ibretler de Ölü Deniz kıyısında bulunan Sodom ve Gomorra harabeleridir. Buradan geçerek Filistin ve Mısır'a gidip gelen Hicaz kafileleri, bu harabeleri görürlerdi. Bu konuda Şuarâ Sûresinin 160-175 nci âyetlerinin tefsîrinde geniş bilgi vermiştik. Oraya bakılabilir.

28 nci âyette: *"Siz, sizden önce âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir fuhşa gidiyorsunuz"* cümlesi, livâtayı ilk defa Lût kavminin yaptığını hatıra getiribilirse de cümlenin asıl anlamı bu değildir. Âyette Lût kavminin, bu işe son derece düşkün oldukları anlatılmaktadır. Bu kavim, kendilerinden önce hiçbir kavimde görülmedik ölçüde livâtaya müptelâ olmuştur. Öyle ki bunu gizli değil, herkesin önünde, toplantı yerlerinde yapacak kadar ileri götürmüşlerdir. *"Toplantı yerinize çirkin işi getiriyorsunuz"* cümlesinden bu anlaşılıyor. Onlar bu konuda her toplumu geçmiş, hiçbir toplumda görülmemiş ölçüde edepsizlik yapmışlardı.

Bu konudaki başka bir âyette, kavminin: *"Lût âilesini kentinizden çıkarın, çünkü onlar temiz kalmak isteyen kimselermiş (!)"*[1] dedikleri anlatılmıştı. Burada ise: *"Eğer doğru isen, haydi Allah'ın azâbını bize getir!"* dedikleri anlatılıyor. Bu iki âyet şöyle bağdaştırılabilir: Birinci cevâp, Lût'un uyarılarına karşı kavmin kendi aralarında aldıkları karardır. Birbirlerine Lût âilesini kentten sürüp çıkarmayı önermişlerdir. Lût'a da: *"Haydi doğru isen, bizi tehdidettiğin azâbı getir!"* diyerek onunla alay etmişlerdir.

1. Neml Sûresi: 56.

30 ncu âyetteki *"Yol kesiyorsunuz"* cümlesi, ya gerçekten bu adamların eşkıyalık ettiklerini ifade eder, yahut şöyle bir anlam taşır: Cinsel birleşmenin amacı üremedir. Bunun yolu kadınla birleşmektir. Kadını bırakıp erkekle birleşenler, üreme yolunu kesmiş olurlar. *"Toplantı yerlerinize kötülük getiriyorsunuz"* sözü de o adamların, toplandıkları yerlerde açık açık çirkin şeyler konuştukları veya çirkin işler yaptıkları anlamına gelir.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ
فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ
وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ
﴿٣٨﴾ وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا
فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ
مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ
الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

36- Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'i gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, âhiret gününü umun, yeryüzünde karışıklık çıkarıp bozgunculuk yapmayın!" 37- Onu yalanladılar, bu yüzden onları deprem yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. 38- Âd ve Semûd'u da (helâk ettik). *Bu, oturdukları yerlerden size belli olmaktadır. Şeytân, onlara, yaptıkları işleri süsleyip onları yoldan çıkardı.*

Oysa bakıp ibret alabilirlerdi (ama almadılar). *39- Kaarûn'u, Fir'avn'ı ve Hâmân'ı da* (helâk ettik). *Andolsun, Mûsâ onlara açık kanıtlarla geldi, fakat onlar o yerde büyüklük tasladılar ama geçip gidecek* (elimizden kurtulacak) *değillerdi. 40- Nitekim hepsini günâhiyle yakaladık. Onlardan kiminin üstüne taş yağdıran bir fırtına gönderdik, kimini korkunç ses yakaladı, kimini yere batırdık, kimini de boğduk. Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı.*

Tefsîr:

36-40: Müslümanları tesellî edip müşrikleri uyaran bu âyetlerde de sûrenin dördüncü kıssa dizisi anlatılır. Bu dizide Medyen, 'Âd ve Ŝemûd kavimlerinin, gönderilen peyğamberlere karşı çıkıp onları yalanlamalarına; Kaarûn, Fir'avn ve Hâmân'ın, ülkede böbürlenip zorbalık yapmalarına işaret edilir ve Allah'ın, bu kavimlerin her birini günâhları yüzünden cezalandırdığı; kimini gönderdiği bir kasırga, kimini korkunç bir na'ra, kimini yerin dibine geçirme, kimini boğma ile cezalandırdığı belirtilir. Allah onlara zulmetmemiştir. Çünkü Allah kimseye zulmetmez ama onlar kendi günâhlarının cezâsını çekmişlerdir.

A'râf Sûresinin 91 nci âyetinde Medyen halkını *recfe*'nin yakaladığı bildirilmişti. Burada ise onları *sayha*'nın yakaladığı belirtiliyor. *recfe* deprem, *sayha* gürültü, na'radır. Bunlar birbirinden ayrı şeyler değildir. Depremden önce bir gürültü duyulur, ondan sonra deprem olur. Bu iki olay birbirine bağlı olduğu için depremin yakalaması demek, gürültünün yakalaması demektir. Çünkü biri olduğu zaman ikincisi olur. Yani Medyen halkını, büyük bir gürültü ile başlayan bir deprem yakalayıp yok etmiştir.

33 ncü âyetteki: "وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا" Lût'un, onlar hakkında kolu daraldı demektir. Kolu uzanmak kudret, kolu daralmak acz ifade eder. Âyette kasdedilen, Hz. Lût'un, gelenleri korumaktan âciz kaldığı, bu yüzden üzüldüğüdür. Türkçede biz bunu "kamanıp kaldı" sözüyle ifade ederiz.

Şu'ayb'in gönderildiği Medyen: Ya Medyen adlı bir adamdan türemiş kabilenin adıdır veya bir suyun adıdır. O su yöresinde oturan kavme Medyen halkı denmiştir.

Hz. Hûd'un gönderildiği kavim olan 'Âd, Yemen'de Hadramût kenti yakınlarındaki Ahkâf'ta otururlardı. Hz. Sâlih'in gönderildiği kavim olan Ŝemûd da Vâdi'l-Kurâ yakınlarındaki Hicr'de yaşamıştır. Yolları buralardan geçen Araplar, buraları iyi bilirlerdi. *"Bu, oturdukları yerlerden size belli olmaktadır"* sözü de Arapların, buraları bildiklerini gösterir.

Kasas Sûresinde anlatılmış olan Kârûn da Hz. Mûsâ'nın amcası veya teyzesi oğlu olduğu söylenen zengin bir adamdır. Servetine güvenip Allah'a isyân eden zengin bir kişiyi temsil eder. Fir'avn, İsrail oğullarını ezen ve Hz. Mûsâ'nın dâvetini engellemeğe çalışan Mısır kıralıdır. Hâmân ise kıssada onun veziri görünmektedir.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَاِنَّ
اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ
وَمَا يَعْقِلُهَا اِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾

41- Allah'tan başka koruyucular edinenler, bir ev edinen örümceğe benzerler. Evlerin en çürüğü örümcek evidir, keşke bilselerdi. 42-O Allah, onların, kendisinden başka ne gibi şeylere yalvardıklarını bilir. O, üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 43- Biz bu misâlleri insanlara anlatıyoruz ama onları, bilenlerden başkası düşünüp anlamaz. 44- Allah, gökleri ve yeri hak ile (gerçek, yüksek bir amaçla) *yarattı. Kuşkusuz bunda inananlar için bir ibret vardır.*

Tefsîr:

41 nci âyette Allah'tan başka velîler (koruyucu dostlar) edinmiş olanların, dayandıkları dostlar örümcek ağına benzetilmiştir. Örümcek ağı nasıl zayıf, ufak bir rüzgâra, hafif bir dokunmaya dayanıksız ise onların dayandıkları tanrılar da öyle zayıf, öyle âcizdir.

Bu misâlde son derece güzel bir incelik vardır: 'Ankebût, dişi örümcek demektir. Erkeğine 'ankeb denilir. Çiftleşmeden sonra eşini öldüren dişi örümceğin evi, en yakın dostuna bile felâket yeri olduğu gibi, oraya giren sinekler ve böcekler için de ölüm ağıdır. İşte Allah'tan başka tapılan, sığınılan şeyler de tıpkı dişi örümcek ağı gibi sığınanları felâkete götürür.

42 nci âyette "مَا يَدْعُونَ"deki "mâ"ya mevsul veya nâfiyedir. Birinci takdirde: *"Allah onların, kendisinden başka ne gibi şeylere yalvardıklarını bilir"* demektir. İkinci takdirde: *"Allah onların, kendisinden başka bir şeye tapmadıklarını yani Allah'tan başka taptıklarının hiçbir şey olmadığını bilir"* demektir. Hâsılı bu âyette Allah, müşriklerin, Allah'tan başka taptıkları tanrı-

ların, kendilerini koruyacağına inandıkları dostların hiçbir güce sâhibolmadıklarını, yalnız kudret ve hikmet sâhibi Allah'ın tapılmağa lâyik olduğunu vurgulamaktadır.

43-44 ncü âyetlerde de, anlatılan bu benzetmeleri, ancak bilgili insanların düşünüp bunlarla neyin amaçlandığını anlayacakları; Allah'ın, gökleri ve yeri boş yere değil, gerçek bir amaçla yarattığı; bunda inananlar için ibret bulunduğu belirtiliyor.

Gökler ve yer boş bir hayalden ibâret değildir. Bunlar gerçek varlıklardır. Allah bunları hikmeti uyarınca yaratmıştır. Bunların yaratılmasında asıl gaye, insanın yaratılması ve O'nun Allah'ı tanıyıp O'na kulluk etmesidir. Kendi isim ve sıfatlarını göstermesi, tanınıp kulluk edilmesi için yüce Allah, bu kâinâtı ve şu dünyâda en yüksek yaratık olan insanı yaratmıştır: *"Ben cinleri ve insanları bana kulluk etmeleri için yarattım"*[1] **buyurmuştur.** Bazı müfessirler bu âyetteki "لِيَعْبُدُونِ" kelimesini *"beni bilmeleri için"* şeklinde tefsîr etmişlerdir. İnananlar, bu kâinâtın, şu akıl ermez ince düzenin kendi kendine olamayacağını, bunun bir yaratıcısı bulunduğunu anlar ve yalnız O'na taparlar.

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَا تُجَادِلُٓوا
اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُٓوا اٰمَنَّا بِالَّذ۪ٓي
اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾
وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَمِنْ
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ
تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَم۪ينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾

1. Zâriyât Sûresi: 56.

بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فٖي صُدُورِ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا
الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

45- O Kitâb'dan sana vahyedileni oku ve namazı da kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak, en büyük(ibâdet)*tir. Allah ne yaptığınızı bilir. 46- Kitâp ehliyle, haksızlık edenleri dışında, en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz O'na teslîm olanlarız." 47- İşte böylece o Kitâb'ı sana da indirdik. Kendilerine Kitâb'ı verdiklerimiz, ona inanırlar. Şunlardan da ona inananlar vardır. Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez. 48- Sen bundan önce bir kitâb okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı, o zaman iptâlciler, kuşkulanırlardı. 49- Hayır, o* (sana vahyedilenler), *kendilerine bilgi verilmiş olanların göğüslerinde bulunan açık açık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez.*

Tefsîr:

45 nci âyette, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, müşriklerin sözlerine aldırmaması, Kitâb'dan kendisine vahyedileni okuması, namazı kılması emrediliyor. Namazın, insanı fuhuştan ve kötülükten menedeceği; Allah'ı anmanın, elbette herşeyden büyük olduğu ve Allah'ın herşeyi bildiği belirtiliyor.

Namaz Allah'ı anmak için kılınır. *"Beni anmak için namaz kıl"* [1], *"Allah'ı anmağa koşunuz"* [2] buyurulmaktadır. Demek ki namaz kılmaktan maksat Allah'ı anmaktır. Allah'ı anmak, elbette herşeyden büyük ve etkilidir. Bunun için âyetin sonunda: *"Elbette Allah'ı anmak, herşeyden daha büyüktür"* buyurulmuştur.

Namaz kılan kişinin, Allah'ın huzurunda olduğunu düşünmesi gerekir. Aksi takdirde o namaz, ruhundan soyulmuş, şekilden ibaret kalmış olur. Allah'ı düşünerek namaz kılmak, insan ruhunu etkiler, onu iyiliklere yöneltir, ahlâkını düzeltir, kötülüklerden uzaklaştırır. İnsan ruhunda hiçbir olgunluk, bir düzelme meydana getirmeyen namaz, gerçek namaz sayılmaz, bir alışkanlıktan ibaret kalır. İbn 'Abbâs'tan nakledilen bir hadiste: *"Kimin namazı onu*

1. Tâhâ Sûresi: 14.
2. Cumu'a Sûresi: 9.

fuhuştan ve kötülükten menetmezse o namazın, o insana, kendisini Allah'-tan uzaklaştırmaktan başka bir katkısı olmaz"[1] buyurulmuştur. Gerçi bu hadis zayıftır ama namazda huşu'un, saygının önemini belirtmesi bakımından önemlidir. Hasan Basrî de: "Kimin namazı kendisini fuhuştan ve kötülükten menetmezse onun namazı namaz değildir. O namaz, onun üzerine bir vebâldir" demiştir [2].

Şimdi burada çok önemli bir hususa dikkat çekeceğim: Bu âyette,: *"O Kitâb'dan sana indirileni oku!"* buyuruluyor. *"O Kitâb"* sözüyle, Kur'ân'-dan önce inmiş olan Tevrât ve eklerinin kasdedildiği açıktır. Çünkü bu sûrede anlatılan kıssalar, onun kıssalarıdır. İbranîce olan O Kitâb'dan, o ibret verici kıssalar, Hz. Muhammed'e Arapça olarak vahyedilmiştir.

46 ncı âyet de, 45 nci âyette anılan "el-Kitâb" ile Tevrât'ın kasdedildiğini gösterir. Bundan önceki âyetlerde birtakım peyğamberlerin öyküleri anlatılmış ve insanların düşünüp ibret almaları için bu misallerin anlatıldığı belirtilmişti. Anlatılan öykülerin çoğu Tervat kökenlidir. İşte 45 nci âyette *"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku!"* buyurulması, anlatılan bu kıssaların, Tevrât'tan vahyedildiğini hatıra getiriyor. Kur'ân-ı Kerîm'de ma'rife olarak *"el-Kitâb"*, Tevrât ve eklerini, ehlu'l-Kitâb ise Yahudî ve Hıristiyanları gösterir. Mücâhid ve Katâde, bağımsız harflerle başlayan bazı sûrelerin birinci âyetlerindeki *"el-Kitâb"* ile Tevrât ve İncîl'in kasdedildiğini söylemişlerdir [3].

Meryem Sûresinin 12 nci âyetinde *"Ey Yahyâ, o Kitâbı kuvvetle tut, ona sâhib çık, onun hükümlerini uygula"* deniyor. Bu âyette hükümlerini uygulaması Yahyâ'ya emredilen Kitâb'ın, Kitâbı Mukaddes olduğunda kimsenin kuşkusu yoktur. Aynı sûrede daha sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"Kitâb'-daki Meryem'i an"*[4], *"Kitâb'daki İbrâhîm'i an"*[5], *"Kitâb'daki Mûsâ'yı an"*[6], *"Kitâb'daki İsmâîl'i an"*[7], *"Kitâb'daki İdrîs'i an"*[8] buyurulmaktadır. Bunların hepsinde kasdedilen Kitâb, Kitâbı Mukaddestir. Bu âyetlerde: "Ey Muhammed, sen o Kitâb'da anlatılan Meryem'i, İbrâhîm'i, Mûsâ'yı, İsmâîl'i, İdrîs'i an, hatırlat" denilmektedir.

Fâtır Sûresinin 31-32 nci âyetinde de aynı mânâ anlatılmaktadır: *"Kitâb'dan sana vahyettiğimiz, önünde bulunan*(Tevrât)*ı doğrulayan gerçektir. Allah kullarının her halini bilir, görür. Sonra o Kitâbı kullarımız arasında*

1. Taberânî İbn 'Abbâs'tan rivâyet etmiştir, zayfıtır. Feydu'l-Kadîr: 6/221.
2. Kâsimî, Mehâsinu't-Tev'îl: 13/4752. Keşşâf'tan naklen.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/499; Kurtubî, el-Câmi': 8/305.
4. Meryem Sûresi: 16.
5. Meryem Sûresi: 41.
6. Meryem Sûresi: 51.
7. Meryem Sûresi: 54.
8. Meryem Sûresi: 56.

seçtiklerimize mîrâs verdik. Onlardan kimi nefsine zâlim, onlardan kimi muktesid, onlardan kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde ileri geçendir" buyurulmaktadır.

İmdi 45 nci âyette Peyğamber(s.a.v.)e, Kitâb'dan kendisine vahyedileni okuması emredildikten sonra 46 ncı âyette de bütün mü'minlere, "O Kitâb" ehliyle en güzel tarzda tartışmaları, ancak onların içinde haksızlık edenler olursa o tür insanlara kendi üslûplarıyle karşılık verebilecekleri; doğru, ihlâslı Kitâb ehline: *"Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık, sizin de bizim de Tanrımız birdir. Biz de O'na teslîm olanlarız"* demeleri buyuruluyor.

47-49 ncu âyetlerde Kitâb ehlinin, Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'ân'ın, Allah tarafından indirildiğine inandıkları gibi, bu Mekkelilerden de ona inananların bulunduğu, Allah'ın âyetlerini kâfirlerden başkasının inkâr etmeyeceği belirtiliyor. Sonra Kur'ân'ın, Allah tarafından Hz. Muhammed'in kalbine indirildiğini kanıtlamak için Hz. Muhammed'in, daha önce bir kitâb okumadığı, yazı da yazmadığı, kendisine gelen bu sözlerin, kendilerine ilim yani Kitâb verilmiş olanların göğüslerinde (hafızalarında) bulunan açık açık âyetler olduğu bildiriliyor ve Allah'ın âyetlerini, zâlimlerden başkasının inkâr etmeyeceği vurgulanıyor.

"Bu, ilim verilmiş olanların göğüslerinde açık açık âyetlerdir" cümlesi, Kur'ân, müslümanlar tarafından ezberlenen âyetlerdir. Bu âyetler, bunları ezberleyenlerin gönüllerine girer, şeklinde tefsîr edilmiştir [1]. Fakat Muhammed İzzet Derveze'nin de işaret ettiği gibi [2] bu tefsîr yanlıştır. Çünkü Kur'ân'da *"kendilerine ilim verilmiş olanlar"* deyimi, Kitâb ehli için kullanılan bir deyimdir. إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا *: De ki: 'Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine ilim verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar"* [3], "فَاسْأَلُوا أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ*: Bilmiyorsanız, Zikir ehline* (yani bilen Kitâb ehline) *sorunuz"* [4], " قُلْ كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِى وَ بَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ ٱلْكِتَابِ*: De ki: Benimle sizin aranızda Allah'ın ve yanında Kitâb bilgisi bulunanların tanıklığı yeter"* [5] âyetleri ve benzerleri, Kitâb ile, Kur'ân'dan önce inmiş olan Tevrât ve İncîl, Kitâb bilgisi bulunanlar, veya kendilerine ilim verilmiş olanlar, veya Kitâp ehli, yahut Zikir ehliyle de Kur'ân'dan önce İlâhî Kitâba sahip bulunan yahûdî ve hıristiyanların kasdedildiğini açıkça gösterir. Daha açık bir kanıt sunayım: Ra'd Sûresinin 36-37 nci âyetleri şöyledir:

1. Kurtubî, el-Câmi': 13/355.
2. et-Tefsîru'l-Hadîs: 7/23.
3. İsrâ Sûresi: 107.
4. Enbiyâ Sûresi: 7.
5. Ra'd Sûresi: 43.

وَٱلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ ٱلْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ مِنَ ٱلأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ، قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ ٱللَّهَ وَلاَ أُشْرِكَ بِهِ، إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ. وَكَذَٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا، وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ مَالَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلاَ وَاقٍ

''Kendilerine Kitâb verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler. Fakat şu kabilelerden, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: Bana, yalnız Allah'a kulluk etmem ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamam emredildi. Ben O'na dâvet ederim, dönüşüm de O'nadır. Böylece biz onu, Arapça bir hüküm olarak (sana) *indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, artık seni Allah'ın azâbından kurtaracak ne bir velî, ne de koruyucu olmaz''.*

Şimdi Ra'd Sûresinin bu âyetlerinden birincisinde geçen *''el-Kitâb''* hiç kuşkusuz, Kur'ân'dan önceki İlâhî Kitâb olan *''Kitâb-ı Mukaddes''*tir. *''Kendilerine Kitâb verdiklerimiz''* tabiriyle kasdedilenler de, yani o Kitâbın verilmiş olduğu kimseler de İsrâîl oğullarıdır. Çünkü Mûsâ da, 'Îsâ da İsrâîl oğlu idi. İkinci âyetteki zamîr de birinci âyette geçen ''el-Kitâb''a gitmektedir. Çünkü ''onu'' zamirinden önce bir ismin geçmiş olması gerekir. Burada Kitâb'tan başka bir şey geçmemiştir. O halde bu iki âyetten, Kitâb sâhiblerine verilmiş olan ''O İlâhî Kitâb''ın muhtevâsının, Hz. Muhammed'e Arapça olarak vahyedildiği anlatılmaktadır. Sözün kısası Kur'ân, daha önce Mûsâ'ya ve 'Îsâ'ya verilmiş olan Kitâb'ın, içeriğinin, Rûh tarafından, Arapça olarak Hz. Muhammed'e vahyedilmesidir. İlkinden sonuna, bütün Kur'ân sûrelerinde bu husus belirtilmiştir.

Bakara Sûresinin 146 ncı âyetinde: *''Kendilerine Kitâbı verdiklerimiz, onu* (yani Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'ân'ın da, kendi Kitâplarında bulunan gerçekleri içerdiğini), *oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar ama, yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler''* buyurulmaktadır. Mâide Sûresinin 83 ncü âyetinin meâli de şöyledir: *''Elçiye indirileni dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. 'Rabbimiz, inandık, bizi tanıklarla beraber yaz' derler''.*

Şimdi bu Kitâb sâhipleri, Hz. Muhammed'e gelen sözlerin, gerçekten vahiy olduğunu, oğullarını tanıdıkları gibi nasıl tanıyacaklar veya onun gerçekliğini nereden bilecekler? Onlarca bunun bir tek ölçüsü vardır. Ona gelenler, eğer kendi Kitâblarının söylediklerine uyuyorsa bilirler ki kendi Kitâblarının âyetleri, Hz. Muhammed'e Arapça olarak vahyedilmiştir. Çünkü okur yazar olmayan, ümmî bir toplum içinde yetişmiş, yazıdan, kitâptan habersiz bir insanın, kendi kitaplarının içerdiği kıssaları, hükümleri, en yüce bir Arapça üslûb ile söylemesi mümkün değildir. Bu, ancak vahiy ile olabilir. İşte onlar Kur'ân'ın vahiy olduğunu, onun söylediklerinin, kendi kitaplarında bulunanlara uymasından dolayı anlamışlardır. Kur'ân'ın söylediklerinin, Kutsal Kitâbın

âyetlerine uyduğu, bunların okuma öğrenme ile, yazma ile değil, ancak vahiy ile alındığı, tefsîri sadedinde bulunduğumuz 48-49 ncu âyetlerde gayet açık olarak belirtilmektedir: *"Ey Muhammed, sen bundan önce bir Kitâb okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı, o zaman iptalciler kuşkulanırlardı"* (Ama şimdi ne diye kuşkulanıyorlar? Sen bu bilgileri okuma ile öğrenmedin). *Hayır, o* (sana vahyedilenler), *kendilerine Bilgi verilmiş olanların göğüslerinde* (hafızalarında) *bulunan açık açık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez."*

Kitâb ehli bilginlerinin, Kur'ân'ın anlattıklarının, kendi Kitâplarında bulunanlara uygunluğunu kabul ettikleri, biraz önce kaydettiğimiz Bakara: 146, Mâide: 83, İsrâ: 107, Ra'd: 36-37, 43, Enbiyâ: 7 âyetlerinde olduğu gibi daha birçok Mekkî ve Medenî âyetlerde bildirilmektedir. Ancak Mekkî olan Ra'd ve benzeri sûrelerde Kitâb ehlinin, Kur'ân âyetlerinin indirilmesinden sevinç duydukları ve bunların vahiy olduğunu açıkça söyledikleri ifade edilirken, Medine'de inmiş olan Bakara Sûresinin 146 ncı âyetinde onlardan bir grubun, bile bile gerçeği gizledikleri anlatılmaktadır. Yahûdiler, Mekke'de bulunan Hz. Muhammed'in, bir gün Medine'ye hicret edip dağınık ve birbirine düşman Arap kabilelerinin başına geçeceğini ve böylece siyâsî iktidarın ellerinden çıkacağını düşünmediklerinden dolayı, Peyğamber Mekke'de iken Medine yahûdîlerinin ona karşı tutumları genellikle olumlu olmuştur. Mekke'de bulunan birkaç hıristiyan ve yahudî ile Hz. Muhammed'in ilişkisi de gayet iyi idi ve onlar, onun peyğamberliğini, Kur'ân'ın da vahiy olduğunu itiraf ettikleri gibi Medine'den gelip Peyğamber'i dinleyen yahûdiler de bu gerçeği kabul ederlerdi. Tabii bu, onların müslüman olduğu anlamına gelmez. Fakat Peyğamber Medine'ye hicret ettikten itibaren yahudiler, güçlerini gittikçe kaybetmeğe başlayınca ona karşı gittikçe artan bir düşmanlık geliştirmişlerdir. Bunlardan bazıları, Kur'ân âyetlerinin kendi kitaplarına uymadığını, Tevrât'ta Hz. Muhammed'in Peyğamberliğine işâret bulunmadığını söylemiş olabilirler.

49 ncu âyette Hz. Muhamed(s.a.v.)e indirilmiş olan vahiylerin, özellikle sûrede anlatılan kıssaların, Kitâp ehli âlimlerinin bildikleri, ezberledikleri şeylere uygun olduğu belirtiliyor. Katâde ve İbn Cureyc de âyete bu mânâyı vermişlerdir [1]. Bu sûre Mekkî olduğu gibi bu âyetlerin de Mekke'de indiği hakkında bir ihtilâf yoktur. Mekke'de inmiş olan bu âyetler, orada Hz. Peyğamber ile görüşen bazı Kitâb ehli kimselerin bulunduğunu ve bu kişilerin yeni vahye karşı, genelde olumlu davrandıklarını, onun da İlâhî kaynaktan geldiğini söylediklerini gösterir. Onun için Kur'ân, müslümanlara, onlarla en güzel şekilde konuşmayı, tartışmayı; onların içinde haksızlık edenler dışında, onlara: *"Biz bize indirilene de, size indirilene de inandık; Tanrımız ve Tanrınız birdir ve biz O'na teslim olanlarız"* demeyi emrediyor.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/418.

Kur'ân'ın, Tevrât ve İncîl'e uygun gerçekler taşıdığını bildiren bu âyetler, Tevrât ve İncîl'in de İlâhî hükümler taşıdığını gösterir. Buna rağmen Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste şöyle deniyor: *"Kitâp ehli İbrânîce Tevrat okur, müslümanlara bunu Arapça açıklarlardı. Peyğamber (s.a.v.): 'Kitâp ehlini ne doğrulayınız, ne de yalanlayınız, fakat: Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık, Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz O'na teslim olduk deyiniz' buyurdu"* [1].

Gerçekten bu sözü Peyğamber (s.a.v.) söylemiş ise, yahudilerin, İbraniceden Arapçaya çevirirken yanlış terceme edeceklerinden kuşku duyduğunu gösterir. "Onların çevirisini ne doğrulayınız, ne yalanlayınız. Çünkü bu çeviri yanlış da olabilir, doğru da olabilir" demektir. Yoksa bizzât *"Tevrât'ı tasdik veya tekzîb etmeyiniz"* demek değildir. Çünkü Kur'ân, kendinden önceki Kitapları tasdik edicidir. Saff Sûresinin 6 ncı âyetinde Hz. Îsâ'nın: *"Ey İsrâil oğulları, ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir elçiyi müjdeleyici olarak geldim"* dediği anlatılmaktadır. Peyğamber Îsâ, Tevrât'ın doğruluğunu kabul ettiğine göre demek Tevrât Allah'ın hükümlerini taşıyan bir Kitâptır. Mâide Sûresinin 48 nci âyetinde de: *"Sana da kendinden önceki Kitâpları doğrulayıcı ve onları koruyup kollayıcı olarak bu Kitâbı gerçekle indirdik"* buyurulmaktadır. Şimdi Kur'ân'ın tasdik ettiği bir Kitâb için Peyğamber (s.a.v.): *"Onu tasdik etmeyiniz"* demez. Çünkü bu, Kur'ân'ın söylediklerine aykırıdır. Eğer Peyğamber: *"Onu tasdik etmeyiniz"* diyorsa artık Kur'ân onu nasıl tasdik eder? Ve Kur'ân'ın söyledikleri onda anlatılanlara nasıl uygun olur? Kur'ân, Kitâp ehline kendi kitâplarında bulunan hükümleri uygulamalarını emrediyor: *"Kendi yanlarında Allah'ın hükmü bulunan Kitâp varken seni nasıl hakem yapıyorlar?..."* [2] *"İncîl sâhipleri, Allah'ın, onda indirdiğini uygulasınlar"* [3] diyor.

Kaldı ki İbrâhim ibn Ebî Yahyâ, Mu'âz ibn Abdirrahmân, Yûsuf ibn 'Abdillâh ibn Selâm yoluyla 'Abdullâh ibn Selâm'dan rivayet edilen bir söz de Buhârî'de söylenenin tersini ifade etmektedir:

"Abdullâh ibn Selâm, Peyğamber(s.a.v.)e gidip:

— Ben geceleyin Kur'ân'ı ve Tevrât'ı okudum, demiş.

Peyğamber (s.a.v.) kendisine:

— Bir gece birini, bir gece de öbürünü oku, buyurmuştur" [1].

1. Buhârî, İ'tisâm: 25.
2. Mâide Sûresi: 43.
3. Mâide Sûresi: 47.
4. Siyeru A'lâmi'n-nubelâ': 2/300, Tahkîk: İbrahim el-Enbârî, Mısır.

Bilindiği gibi Mekke'de, daha ziyade bazı hıristiyanlar vardı. Bunlarla Hz. Peyğamber arasında hiçbir sürtüşme sözkonusu değildi. Çünkü bunlar bir cemâat değil, zayıf, köle veya köle âzatlısı yoksul kişilerdi. Bunlar Kur'ân'ın vahiy olduğunu kabûl ediyorlardı. Çünkü kendi Kitâplarını doğrulayan Kur'ân, onların müşrik toplumu içindeki durumlarını güçlendiriyordu, onların Kitâplarının doğruluğunu söylüyordu ve onların Kitâplarında olan buyrukları, hikâyeleri anlatıyordu. Bu, onların yararına olan bir şeydi.

Bunların, Kur'ân'ın, Allah tarafından gönderildiğini kabul etmeleri, müslüman oldukları anlamına gelmez. Zaten Kur'ân-ı Kerîm, onları din değiştirmeğe de çağırmamıştır. Herhangi bir sebeple Mekke'ye gelen yahudilerin de henüz yeni Peyğamberi kendilerine rakip görmedikleri ve onun bir gün Medine'ye hicret edip oradaki durumlarını sarsacağını düşünmedikleri için, onların da Kur'ân'a karşı olumsuz bir şey söylemedikleri, müsbet davrandıkları anlaşılıyor. Kur'ân'ın aleyhinde bulunmayan Kitâp ehline karşı Kur'ân da saygılı davranmayı, mü'minlere emrediyor. Kur'ân'ın amacı, İlâhî Kitâp sahiplerini mutlaka kendi dinlerinden döndürmek değil, İlâhî Kitâptan yoksun müşrikleri puta tapmaktan Allah'a kulluğa çevirmektir.

Kitâp ehlinin Kur'ân'a karşı olumlu tutumu sürdükçe Kur'ân'ın da onlara karşı bu tutumu sürmüştür. Fakat ne zaman ki Hicretten sonra yahûdiler, yeni Peyğamber'i kendi çıkarları açısından zararlı görmeğe, ona karşı tutumlarını gittikçe olumsuzlaştırmağa başlamışlar, o zaman Kur'ân'ın onlara cevabı da, onların davranışlarına uygun olarak sertleşmiştir. Onları kötüleyen, lânetleyen âyetler inmiştir. Bu sertlik, onların Kitâplarına değil, davranışlarına yöneliktir. Yoksa Kur'ân, samimî olarak, kendi dinleri uyarınca kendini hıristiyanlığa veya yahudiliğe vermiş, ibadetle meşgul, Allah sevgisinden başka amacı olmayan hıristiyan ve yahudileri daima över. İşte Medine'de inmiş bulunan aşağıdaki âyetler bunun kanıtlarındandır:

"Ama hepsi bir değildir. Kitâplılar içinde gece saatlerinde kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk vardır. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Kuşkusuz Allah, korunanları bilmektedir" [1].

Üç Kitâbın ve bu üç İlâhî dinin sâhibi Allah böyle söylüyor. Öyle ise İlâhî din mensuplarının birbirini küfr ile suçlamaları, birbiriyle boğazlaşmaları ve her birinin cenneti yalnız kendilerine parsellemeleri anlamsızdır. Hepsi aynı kaynaktan geldiğine: *"Tanrımız ve Tanrınız bir olduğuna ve hepimiz O'na taptığımıza göre"* kırıcı tartışmaları, düşmanlıkları bırakmalı, birbirimize

1. Âl-i İmrân Sûresi: 113-115.

destek ve hattâ dost olmalıyız. Dinin amacı, Allah'ın kullarına düşmanlık olamaz. Dinler insanları birbirine düşman etmek için değil, dost yapıp barış ve huzur içinde yaşatmak için gelmiştir.

Bu âyetlerin, Mekke'de indiğinde ihtilâf olmamasına rağmen bazı müfessirler, bunların, Medine'de yahudilerle mücâdele hakkında indiğini *"Şunlardan da ona inananlar vardır"* cümlesiyle de 'Abdullâh ibn Selâm gibi yahudî müslümanların: *"Ancak onlar içinde zulmedenler hariç"* cümlesiyle de kendilerine verilen zimmete (güvenceye) saygı göstermeyen, cizye vermeyen Kâ'b ibn el-Eşref ve adamlarının kasdedildiğini söylemişlerdir [1].

Bunlar yanlıştır. Çünkü Hz. Peyğamber Medine yahudilerinden cizye almamıştır. Zâten onlar Medine'nin yerlisi idiler. Peyğamber Medine'ye gelince karşılıklı anlayış ve dışarıdan gelecek saldırıya karşı müşterek karşı koyma esası üzerinde bir ittifak yapmıştı. Ama henüz o zaman cizye söz konusu değildi. Medine yahudîleri cizye vermemişlerdir.

Olayların tarihine aykırı bulunan bu sözlerin gerçekle ilgisi yoktur. Bazıları da "Kitâp ehliyle en güzel biçimde tartışmayı" emreden 46 ncı âyetin, *"Kendilerine Kitâp verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle, küçül*(üp boyun eğ)*erek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın"* [2] âyetiyle neshedildiğini söylemişler, bir kısmı da bunun neshedilmeyip muhkem olduğunu söylemiştir [3].

Zâten o mübarekler, saldırgan düşmanlara karşı savaşmayı emreden ve kılıç âyeti diye isimlendirilen âyetle neshetmedikleri âyet bırakmamışlardır. Bu nesih sözünün de gerçekle bir ilgisi yoktur. Kur'ân'ın, bundan sonra inen birçok âyeti, Allah yoluna hikmetle, güzel öğütle çağırmayı, *"İnsanlarla en güzel bir biçimde tartışmayı"* emretmektedir [4]. Kur'ân'ın bu genel prensibinin neshedilecek nesi vardır?

48 nci âyet, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, önceden Kitâp okur ve yazı yazar olmadığını bildiriyor. Şâyet Peyğamber (s.a.v.), daha önce kitâplar okumuş, yazmış olsaydı o zaman: *"Bunları okuduğu kitaplardan toplayıp yazmış"* denilebilirdi. Önceki kitapları okumadığı halde onlardaki olayları, kıssaları anlatması, onlara benzer hükümler getirmesi, bu söylediklerinin, kendisine vahyedildiğini kanıtlar.

Herhalde müşrikler ve bazı Kitâp ehli kimseler, Kur'ân'da anlatılanların,

1. Taberî; Fethu'l-Kadîr: 4/205; Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, Hazin kenarında; Hazin: 5/196.
2. Tevbe Sûresi: 29.
3. Hâzin: 5/196.
4. Nahl Sûresi: 125.

Tevrât ve İncil'den iktibas edildiğini söylemiş olmalıdırlar ki 47-48 nci âyetler, Peyğamber(s.a.v.)in, önceden bir kitâp okumadığını, esasen yazı da bilmediğini, kendisine vahyedilenlerin, ilim verilmiş olan kimselerin göğüslerinde (hafızalarında) bulunan âyetler olduğunu belirtiyor.

Peyğamber(s.a.v.)in, okur yazar olmadığı bir gerçektir. Vefatından önce yazı öğrendiğine dair rivayetler zayıf görülüyor. Bu konuda Buhârî'de şu rivayet yer almıştır: "Hudeybiye Andlaşması yazılırken Hz. 'Alî, Peyğamber'in emriyle 'Allah'ın Elçisi Muhammed' sözünü yazmış, Kureyş delegesi Süheyl böyle yazılmasına itiraz ederek:

— Biz senin Allah'ın Elçisi olduğunu kabul etseydik, seninle savaşmazdık, yalnız senin ve babanın adını yaz, demiş.

Peyğamber (s.a.v.) 'Alî'ye: "Allah'ın Elçisi" sözünü silmesini emretmiş, fakat Hz. 'Âlî, bu sözü silemeyeceğini söyleyince Peyğamber (s.a.v.) sayfayı alıp o sözü silmiş ve kendi adını yazmış" [1]. Bir başka rivâyette "yazısı iyi değildi" kaydı da vardır.

Kadı Ebû'l-Velîd bu rivayete dayanarak Peyğamber'in yazı bildiğini ispat için bir kitap yazmış ve bu kitap, yazarı üzerine çok şimşekler çekmiştir. Onun amacı Peyğamber'in, ancak peyğamber olduktan sonra kimseden öğrenmeden, bir mu'cize olarak yazı yazabildiğini anlatmak idi. Ona göre bu bir mu'cizedir, peyğamberliğine zarar vermez. Maamâfîh "Peyğamber emretti, o da yazdı" şeklinde de bir rivayet vardır [2].

Peyğamber, gerçekten yazmış olsa bile bu rivayet, onun kitap okuyacak kadar yazı bildiğini göstermez. Çünkü bu rivayette *"yazısı iyi değildi"* kaydı vardır. Faraza zar zor imzasını atan bir adam okur yazar sayılamaz. Hele sadece ismini yazmış olmasından, peyğamberin, okuyarak öğrendiği aslâ iddiâ edilemez.

Fakat okur yazar olmaması, Tevrât ve İncîl'in içeriğinden hiç haberdar olmaması anlamına da gelmez. Peyğamberlikten önceki yaşamında, Mekke'de bulunan bazı Kitâp ehli kimselerle oturup sohbet ettiği, onları dinlediği muhakkaktır. Belki de peyğamberlikten sonraki dönemlerde de onlarla oturup sohbet eder, onların anlattıkları kıssaları dinlerdi. Ama bu dinlediklerinden bir kısmını bellemiş olsa da yazmamış ve yazdırmamıştı.

Kendisine gelen vahiyler, dünyanın çığırını değiştirecek derecede önemli ahlâk kuralları içeren hikmetli sözlerdi. Bu arada getirilen sistemi bıktırmadan insanlara aşılamak için Kur'ân'da, daha önce Kitâp ehli tarafından

1. Buhârî, Şurût: 15; bâbu'ş-şurûti fî'l-cihâd ve'l-musâlâha.
2. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 13/4757-4758; Kurtubî, el-Câmi': 13/352-353.

Peyamber'e anlatılan hikâyelere benzer hikâyeler de anlatılmıştır. Onun için bu âyetlerin, Kitâp ehlinin kafalarında olan açık âyetler olduğu yani onların bellediklerine uygun âyetler olduğu belirtiliyor.

İnsan düşünce tarihinde yoktan hiçbir şey var olmamıştır. Her düşünce, tarih süresi içinde gelişip olgunlaşmıştır. Kur'ân'ın anlattıkları da hiç yoktan gelen şeyler değildir. Bunlar toplumda vardı. Kur'ân'da emredilen ibâdetlerin bir kısmı Araplarda vardı, bir kısmı da Tevrat'ta bulunuyordu. Meselâ namaz, zekât, hac, oruç Araplarda vardı ama böyle sistemli değildi. Kur'ân'ın hukuk sistemi de Arapların geleneksel hukuk sistemiyle Tevrât'ın hukuk sisteminin bir kompozisyonudur. Araplarda kısas, diyet, hırsızın elini kesme cezaları olduğu gibi örtünme de köklü bir gelenek idi. Yahudilikte de kısas bulunduğu gibi bazı hallerde zina eden kadın ve erkek taşlanmak suretiyle öldürülürdü ki buna recm denir. Bu konuda Tevrat'ın Çıkış 21-23. ve Leviliier, 18-20. bablarına bakılabilir. Kur'ân'da Arap hukuk sisteminin iyi yanları alınmış, ribâ gibi kötü yanları kaldırılmıştır. Çünkü ribâ Tevrat'ta da yasaktır: "Eğer kavmıma, yanında olan bir fakire ödünç para verirsen, ona murabahacı olmayacaksın, onun üzerine faiz koymayacaksınız" [1], "Bir adamı vuran, vurduğu ölürse mutlaka öldürülecektir" [2], "Göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin" [3]. "Bir kadını, kendi kızkardeşi üzerine, onu kıskandırmak ve hayatta iken kendi yanında çıplaklığını açmak için almayacaksın" [4]. "Komşuna gadretmeyeceksin ve onu soymayacaksın; gündelikçinin gündeliğini bütün gece sabaha kadar yanında alıkoymayacaksın" [5]. "Cincilere ve bakıcılara dönmeyin" [6], "Hükümde, uzunluk, tartı, miktar ölçülerinde haksızlık etmeyeceksiniz" [7], "Kendinize putlar yapmayacaksınız ve kendiniz için oyma put ve dikili taş dikmeyeceksiniz" [8].

Bunlar örnek olmak üzere Kitabı Mukaddes'ten aktardığımız bazı âyetler veya cümlelerdir. Kitabı Mukaddes okunduğu zaman Kur'ân'ın emrettikleri ve yasakladıkları şeylerle onun emir ve yasakları arasında büyük benzerlik görülür.

Kur'ân'ın anlattığı hikâyelerin bir kısmı Araplar arasında söylenen, çoğu da Kitâbı Mukaddes'te anlatılan hikâyelerdir. Yani Kur'ân'ın muhtevâsı, toplumun şu veya bu kesiminde bulunan şeylerdir. Ancak bunlar Kur'ân

1. Çıkış: 22/25.
2. Çıkış: 21/12.
3. Çıkış: 21/24.
4. Levililer: 18/18.
5. Levililer: 19/13.
6. Levililer: 19/31.
7. Levililer: 19/35.
8. Levililer: 26/1.

konteksti içinde öyle bir kompoze edilmiştir ki tamamen Kur'ân'a özgü bir hukuk sistemi meydana gelmiştir. Daha önce Arap toplumlarında veya Mukaddes Kitapta bulunan şeyler, Kur'ân konteksti içinde vahiy üslûbuyla birleştirilince bambaşka bir orijinalite kazanmıştır. Ve eski hikâyeler de bu üslûb içinde tazelenmiştir. Bunlar vahiydir. Hz. Muhammed(s.a.v.)in kitaplardan okuyup yazdığı veya yazdırdığı şeyler değildir.

Bunlardan ayrı olarak Kur'ân'ın tamamen kendi orijinal düşünceleri vardır ki herhangi bir kitâbdan veya halk arasında söylenenlerden nakil olmayan bu orijinal düşünceler, hem kalıbı hem de anlamı bakımından mu'cizedir. "خلق الآنسان من علق: ***İnsanı alaktan yarattı***"[1] âyeti gibi.'Alâk, sperme işâret olduğu gibi, spermin döllediği, rahmin cidarına asılan yumurta(embryo)ya da işâret olabilir. Bu düşünce, Kur'ân'dan önceki Kitâblarda yoktur.

Şunu bir kural olarak koyabiliriz: Daha önceki Kitâblarda ve Arap toplumunda bulunmayan Kur'ân düşünceleri, her bakımdan mu'cizedir. Bunlar, lâfzan mu'cize oldukları gibi mânâ bakımından da kâinât gerçeklerini açıklayan orijinal vahiy mu'cizeleridir. Sırf ibret için Kutsal Kitâb'dan veya Araplar arasında yaygın hikâye ve rivâyetlerden yapılan nakiller, hatırlatmalar, öğütler de Kur'ân'a özgü bir edebiyât mu'cizesi, bir belâğat hârikasıdır. Kitâbı Mukaddes'ten veya Arapların anlatımından, ibret ve öğüt için nakledilmiş bulunan bu kıssaların asıl mu'cize yanı, Kur'ân'a özgü üslûbu ve Eski Kitâbın anlattıklarına uygunluğudur. Eğer bunlar, bilinenin aksine anlatılmış olsa, Kitâb sâhibleri buna itiraz eder, bunların kendi Kitâblarında bulunana aykırı olduğunu söyleyerek insanları Kur'ân'dan kuşkuya düşürürlerdi. Araplar da kendi bildiklerine aykırı öyküleri kabul etmezlerdi. Bunları Kitâb sâhiblerinin ve Arapların bildiklerine uygun biçimde anlatmak, insanları gerçeğe yöneltme hikmetinin bir gereğidir. Asıl mu'cize, bu hikâyelerin kendisi değil, Tevrât'ı okumamış bir insanın, onun içeriğini, hârika bir belâğat üslûbu içinde anlatmasıdır ki bu da ancak vahy ile olur.

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ
مُب۪ينٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ

1. Alâk Sûresi: 2.

شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ
اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَٓا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ
الْعَذَابُ وَلَيَاْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ
وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ
وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

50- Dediler ki: "Ona Rabbinden âyetler (mu'cizeler) *indirilmeli değil miydi?" De ki: "Âyetler, Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." 51- Kendilerine okunan Kitâbı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi? Kuşkusuz, inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve öğüt vardır. 52- De ki: "Benimle sizin aranızda şâhidolarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olanları bilir. Bâtıla inanıp Allah'a karşı nankörlük edenler, işte ziyâna uğrayacaklar onlardır." 53- Senden azâbı çabuk istiyorlar. Eğer* (azâb için) *belirtilmiş bir süre olmasaydı, onlara hemen azâb gelirdi. Fakat hiç farkına varmadıkları bir sırada o, kendilerine ansızın gelecektir. 54- Cehennem o nankörleri kuşatmış iken onlar hâlâ senden azâbı çabuk istiyorlar. 55- O gün azâb, onları üstlerinden, ayaklarının altından örter ve* (Allah onlara): *"Yaptığınız işleri tadın!" der.*

Tefsîr:

50-51 nci âyetlerde inkârcıların, Hz. Muhammed'in, peyğamber olduğunu ispat için kendisine Allah'tan mu'cizeler inmesini istedikleri anlatılıyor ve mu'cizeler indirmenin yalnız Allah'a âid bir şey olduğu, Peyğamber'in sadece insanları uyarmakla görevli bulunduğu bildiriliyor. İnsanlara okunan Kitâb'ın, Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirilmesinin, onun peyğamberliğini kanıtlamağa yeterli bir mu'cize olduğu, bunda Allah'ın rahmeti ve inananlara öğütler bulunduğu vurgulanıyor.

52 nci âyette de Hz. Muhammed(s.a.v.)e: *"Benimle sizin aramızda Allah*

şâhiddir. Göklerde ve yerde olan herşeyi bilen Allah, hangimizin haklı, hangimizin haksız olduğunu bilir" demesi emrediliyor ve bâtıla inanıp Allah'a karşı nankörlük edenlerin mutlaka ziyana uğrayacakları belirtiliyor.

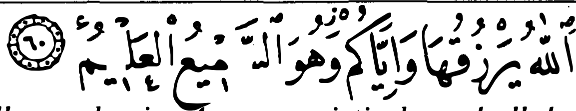
53- Peyğamber(s.a.v.)e inanmayan müşrikler: *"İşte biz seni inkâr ediyoruz. Sen, sözlerini kabul etmediğimizden dolayı azâba çarpılacağımızı söylüyorsun. Gerçekten peyğamber isen haydi o sözünü ettiğin azâbı getirsene!"* diyorlardı. Müşriklerin bu sözleri birçok âyette tekrar edilir. Demek ki Hz. Peyğamber ile müşrikler arasında böyle tartışmalar çok oluyor ve bu tür âyetler onlara cevâb olarak iniyordu.

Âyetin sonunda azâb için bir süre konmamış olsa, azâbın hemen geleceği, Allah'ın belirlediği vakit gelince azâbın onları hemen yakalayacağı belirtiliyor.

54-55 nci âyetlerde: *"Cehennem o nankörleri kuşatmış iken onlar hâlâ azâbın çabuk gelmesini istiyorlar"* buyuruluyor. Yani azâb onları kuşatmıştır. Fakat onlar bunun farkında değillerdir. Çünkü işledikleri işler, kendilerini kuşatır, kötü huyları manen kendilerini saran cehennem olur ama onlar bunu fark edemezler. Bir gün azâb birden bire onları her yandan kaplar. Ve kendilerine: *"Haydi yaptığınız kötü işlerin tadını tadın!"* denilir.

Dünyâda yaptıkları işler, kendilerine câzip, tatlı gelirdi. Gerçekler ortaya çıkınca, o kendilerine câzib gelen şeylerin, aslında ruhlarını kuşatan birer cehennem azâbı olduğunu anlarlar. Yaptıkları işlerin acısını çekerler. Fiillerinin cehennemi, insanı her yandan kuşatmaktadır. Fakat kendisi bu ma'nevî halin farkında olmaz. Rûh bedenden ayrılınca, beden içinde iken yaptığı işlerin aldığı ma'nevî şekilleri görür, o işlerin tadını tadar. Yüce Allah, ef'âlimizi, bizi saracak cehennem azâbı değil, bizi sevindirecek cennet nimetlerine döndürsün âmîn!

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ
ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ
مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾
الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا

56- Ey inanan kullarım, benim Arzım geniştir, bana kulluk edin. 57- Her cân, ölümü tadacaktır, sonra bize döndürüleceksiniz. 58- İnanıp iyi işler yapmış olanları, cennette altlarından ırmaklar akan yüksek odalara yerleştiririz, orada sürekli kalırlar. Çalışanların ücreti ne güzeldir! 59- Onlar ki sabrettiler ve Rablerine dayanmaktadırlar. 60- Nice canlı var ki rızkını taşıyamaz. Onları da, sizi de Allah besler. O, işitendir, bilendir.

Tefsîr:

56-57: Sûrenin başından buraya kadar insanlara Allah'ın birliği, yalnız O'na ibadet edilmesi gerektiği, Hz. Muhammed'in gerçek peyğamber olduğu hakkında çeşitli kanıtlar verilmişti. Buna rağmen müşrikler, yine şirklerinde ısrar ve mü'minlere baskı yapmağa devam ediyorlardı. İşte yüce Allah, 56-60 ncı âyetlerde inananlara, özgürlük içinde dinlerinin gereğini yapabilecekleri bir yere hicret etmelerini öğütlüyor: *"Ey inanan kullarım, benim Arzım geniştir, Mekke'den ibâret değildir. Yalnız bana kulluk ediniz".* Bu kentte bana kulluk etmekte güçlük çekiyorsanız, özgürlük içinde bana kulluk edebileceğiniz bir yere gidiniz, buyuruyor.

Sonra her canın ölümü tadacağını, herkesin Allah'ın huzuruna çıkarılacağını, yani O'nun huzurunda muhakeme olup dünyâda yaptıklarının hesabını vereceğini bildiriyor.

58-59 ncu âyetler, yüce Mahkemenin kararını açıklıyor: Dünyâda inanıp iyi işler yapanlar, alt taraflarından ırmakların aktığı bahçeler içindeki saraylarda sürekli olarak ağırlanacaklardır. Sonra Hak yolunda Allah'a dayanarak sabreden âmillerin (güzel işler yapanların) alacakları ücret yani âhirette görecekleri karşılığın güzelliği vurgulanıyor.

60 ncı âyet, herhalde geçim korkusuyla hicretten çekinebilecek mü'minlere cesaret veriyor. Allah, rızkını taşımaktan âciz nice canlıları ve bütün insanları besler. O, herkesin duâsını işitir, halini görür. Rızıktan endişeye gerek yoktur. Allah dünyanın her yerinde kulunun rızkını verir.

Önce de söylediğimiz gibi bu Sûre, Mekke'de inen son sûredir. Bu sıralarda Peyğamber (s.a.v.), Hac mevsiminde Medine'ye gelen Evs ve Hazrec liderleriyle görüşmüş, onlardan kendisini koruyacaklarına dair söz almış, Medine'ye hicret konusunda anlaşmıştı. Müslümanlar da birbiri ardınca Medine'ye hicret etmeğe başlamışlardı.

Bu sırada inen bu âyetlerden, özellikle 57 ve 60 ncı âyetlerden, Mekke'deki

bazı mü'minlerin, hicret ettikleri takdirde gurbette ölmekten veya aç kalmaktan korktukları, bundan dolayı hicret etmekten çekindikleri anlaşılıyor. Nitekim bu âyetlerin, gurbette aç kalmaktan, ya da geçim sıkıntısı içine düşmekten korkup hicret etmeyen bir cemâat hakkında indiği rivâyet edilir [1].

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ
فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ
لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ
الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ وَمَا
هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

61- Andolsun onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı? Güneşi ve ayı kim (sizin yararınıza) *boyun eğdirdi?" desen; "Allah" derler. O halde nasıl* (Allah'ın birliğinden) *döndürülüyorsunuz? 62- Allah kullarından dilediğine rızkı açar da, kısar da. Kuşkusuz Allah, herşeyi bilendir. 63- Onlara: "Kim gökten suyu indirip de ölmüş olan yeri onunla diriltti?" diye sorsan; "Allah" derler. De ki: "Hamd* (övgü) *Allah'a lâyıktır". Doğrusu onların çoğu düşünmez. 64- Bu dünyâ hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu, işte asıl hayât odur, keşke bilselerdi!*

Tefsîr:

61-62: Yukarıdaki âyetlerde mü'minler hicrete teşvik edildikten sonra bu âyetlerde tekrar tevhidi kabul etmeyenlere, Allah'ın birliğini ispat konusuna dönülüyor. Bu adamların, gökleri, yeri Allah'ın yarattığını, güneşi ve ayı O'nun yönettiğini söyledikleri halde yine Allah'a ortak koşmalarına hayret belirtiliyor. Sonra Allah'ın, dilediği kuluna bol, dilediğine dar rızık verdiği, O'nun herşeyi bildiği, herkes için uygun olanı yaptığı vurgulanıyor. Bundan

1. Kurtubî, el-Câmi': 13/360; Hâzin: 5/198.

müşriklerin, kimine bol, kimine dar rızık verenin de Allah olduğuna inandıkları anlaşılıyor. Nitekim hac esnasında telbiye ederken: *"Lebbeyke lâ şerîke leke illâ şerîken huve leke temlikuhû vemâ melek:* Allah'ım, buyruğuna geldik, senin ortağın yoktur. Yalnız bir ortağın var ki o senindir, sen onun sâhibisin, o senin sâhibin değil" derlerdi [1]. Madem ki gökleri, yeri yaratan, Güneşi ve Ayı yöneten, dilediğine bol, dilediğine dar rızık veren Allah'tır, öyle ise O'ndan başkasına tapmanın ne yararı ve ne anlamı vardır?

Yağmuru yağdırıp onunla, ölmüş gibi kupkuru toprağı yeşertenin, Allah olduğuna da inandıkları halde O'na ortak koşmaları, bu insanların düşüncesizliklerinden başka bir şey olamaz.

Son âyet, şu geçici dünyâdan başka bir şey düşünmeyen, bütün yaşamı, dünyâ yaşamından ibâret sanan kâfirlere, bu inançlarının doğru olmadığını; sürekli olan âhiret yaşamı karşısında bu dünyâ yaşamının bir eğlence ve oyun gibi kısa, değersiz, asıl yaşanacak yurdun âhiret yurdu olduğunu vurguluyor.

Bu dünyâ yaşamı, bir göz açıp yumma gibi kısadır. Âhiret yaşamı süreklidir. Düşünen insan, gönlünü bu faniye kaptırmaz. Bütün çabasını dünyâyı kazanmağa harcamaz. Sürekli olan âhiret yurdunu kazanmağa çalışır, dünyâyı da ihmal etmez. Her ikisine karşı görevini yapar. Bedenin de, ruhun da ihtiyaçlarını karşılar. Ama bedenin geçici, ruhun esas olduğunu bilir. Her birine gerektiği kadar değer verir.

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ إِلَى الْبَرِّ
إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ
يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾

65- Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na yalvarırlar. Fakat Allah onları sâlimen karaya çıkarınca hemen ortak koşmağa başlarlar. 66- Ki kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve (şu geçici hayatta) *zevk içinde yaşasınlar. Ama yakında*

1. Müslim, Hacc: 22; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/422.

bileceklerdir! 67- Görmediler mi çevrelerinde insanlar kaçırılırken biz (kendi kentleri Mekke'yi) *güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık? Hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetlerine nankörlük mü ediyorlar?*

Tefsîr:

65-66: Allah'a ortak koşanlar, gemiye bindikleri zaman, kendilerini sâlimen karaya ulaştırması için ortaklarına değil, Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah onları denizden kurtarıp karaya ulaştırınca yine Allah'a ortak koşarlar. Böylece Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük ederler.

Putlara tapanlar, darda kalınca yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat genişe çıkınca dar zamanlarında kurtuluş için Allah'a yalvardıklarını unuturlar, yine eskisi gibi Allah'a ortak koşmağa, günâh işlemeğe devam ederler. Ama bu yaşamları fazla sürmez. Allah'ın huzuruna çıktıkları zaman nasıl aldandıklarını anlarlar.

Rivayete göre Hz. Peyğamber (s.a.v.), Mekke'yi fethedince Ebucehl'in oğlu 'İkrime, kaçmış, Habeşistan'a gitmek üzre bir gemiye binmiş. Gemi yolda sallanmaya başlamış. Yolcular:

— Ey kavim, yalnız Rabbinize duâ ediniz, çünkü burada O'ndan başka kurtarıcı yoktur, demişler.

'İkrime kendi kendine düşünmüş: ''Eğer denizde Allah'tan başka kurtarıcı yoksa, karada da yoktur. Allah'ım, sana söz veriyorum, eğer şu denizden sağlam çıkarsam, gideceğim, Muhammed'in elini tutacağım, mutlaka o bana şefkat, merhamet eder'' demiş. Gerçekten Peyğamber (s.a.v.), kendisine gelen 'İkrime'ye şefkatli davranmıştır [1].

67 nci âyette de çevrelerinde insanlar saldırıya uğrayıp kaçırılırken; esir edilir veya öldürülürken kendi kentlerini, herkesin saygı duyduğu bir güvenlik bölgesi yapan; böylece kendilerine güven içinde rahat yaşama imkânı veren Allah olduğu halde, O'nun nimetlerine nankörlük edip bâtıl şeylere inananlar kınanıyor. Bu âyetin benzeri Kasas Sûresinde de geçmişti [2].

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُ اَلَيْسَ فٖي
جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذٖينَ جَاهَدُوا فٖينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

1. İbn Keşîr, Tefsîr: 3/422.
2. Kasas Süresi: 57.

68- Yalan uydurup Allah'ın üzerine atan veyâhut kendisine gelmiş olan gerçeği yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Kâfirlerin yeri cehennemin içinde değil midir? 69- Ama bizim uğrumuzda cihâdedenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Kuşkusuz Allah, iyilik edenlerle beraberdir!

Tefsîr:

68-69 ncu âyetler, sûrede şimdiye dek anlatılanların bir özeti gibidir: Allah'ın emretmediği veya yasaklamadığı şeyleri Allah'ın buyruğu olarak gösteren, ya da Allah'tan kendisine gelmiş olan gerçeği yalanlayan kimse, en zâlim insandır. Müşrikler, birçok geleneklerini Allah tarafından konulmuş din, Allah'ın buyrukları sanıyorlar, böylece kendi uydurdukları şeyleri Allah'ın üzerine atıyorlardı. Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiylere de yalandır, diyorlardı. İşte onlara, her iki davranışın da en büyük haksızlık olduğu, gerçeği kabul etmeyenlerin cehenneme gidecekleri hatırlatıldıktan sonra Allah'ın, uğrunda cihâdedip çaba harcayanları da kendi yollarına ileteceği ve kendisinin, güzel davrananlarla beraber olduğu vurgulanıyor.

Birinci âyet kâfirlerin, ikinci âyet mü'minlerin durumunu tasvir ediyor. Allah'a iftirâ edip gerçeği yalanlayanların durağı cehennemdir. Allah uğrunda çalışanlar da Allah'ın yollarındadırlar. Allah onlarla beraberdir.

Allah'ın rızâsına götüren yollar pek çoktur. Namaz, zekât, zikir, sadaka, güzel işlerin her biri Allah'a varan birer yoldur. Bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Onun için Allah, uğrunda çalışanları, rızâsına götüren yollara ileteceğini buyurmuştur.

Ankebût Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Allah'tan başka tanrı yoktur. Allah'tan başka tanrı zannıyle tapılan şeyler -put olsun, insan-lider olsun, peygamber olsun, velî olsun veya melek olsun, fark etmez- hiçbir güce sahip değillerdir. Bazı insanlar, onların, kendilerine rızık vermesi, işlerini rast getirmesi için onlara taparlar. Oysa onlar, tapanlarına ne rızık verebilirler, ne de bir yarar sağlayabilirler. Rızkı veren Allah'tır. Şayet onlara tapma sonunda bir yarar, rızık elde edilmiş ise bu, o uydurma tanrılardan değil, Allah'tandır. Yaratıkları besleyen, rızkı veren,

koruyan, işlerini rast getiren, kendilerini yöneten Allah'tır. Öyle ise ibâdeti, asıl sahibine çevirmeli, yalnız Allah'a tapmalı, O'ndan rızık istemeli ve rızkı veren o Allah'a şükretmelidir (17).

2- Gökleri ve yeri yaratan Allah olduğuna göre, O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur (44). Allah'tan başkasına yalvarmak, örümcek ağına tutunmaktır. Bu ağ, nasıl dokunmakla yırtılacak kadar zayıf ise, Allah'tan başkasına tutunmak da öyle güvensizdir, o inanç, içine gireni koruyamaz. İşte müşriklerin inancı böyle çürüktür (41).

3- Rızkını taşıyamayan nice zayıf hayvan vardır ki onun durumunu bilen Allah, rızkını ayağına götürür. Herkesin durumunu bilip, rızkını veren Allah'tır. Rızkı, kulunun durumuna uygun olarak bol veya dar veren de O'dur. Herşeyi bilen Allah, kulunun ma'nevî durumuna uygun olanı yapar (60-62).

4- İlk defa yaratan, dönüp yeniden yaratan; yaratıkları öldüren, yeniden yaratan; dünyâdaki canları tamamen öldürüp âhirette yeniden diriltecek olan Allah'tır. Mevcûd bir canlıyı öldürüp yeniden yaratmak, Allah'a göre kolaydır. Esasen bu, her ân tekerrür etmektedir. Eskiyen bedenler ölür, yenileri yaratılır. Bu süreç devam etmektedir. Yeryüzü, Allah'ın, ilk defa yarattıklarını öldürüp yerlerine yenilerini yarattığının örnekleriyle doludur. Yeryüzünü gezip inceleyenler, tarihî ve arkeolojik araştırma yapanlar, Allah'ın, yaratıkları bozup yeniden yarattığını ve bunun devameden bir süreç olduğunu görürler: *"Görmediler mi Allah, nasıl yaratmaya başlıyor, sonra onları iâde ediyor* (dönüp yeniden yaratıyor)*? Bu, Allah'a göre kolaydır. De ki: 'Yeryüzünde gezin, bakın yaratmağa nasıl başladı. Sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü Allah, herşeye kadirdir"* (19-20) âyetleri, insanları arkeolojik, tarihî ve coğrâfî araştırmalara yönlendirmektedir. Bunların örnekleri, önceki sûrelerde de geçmişti.

5- Allah, dilediği kullarına acır, dilediklerine azâb eder. O, dilediğini yapabilir. Hiç kimse O'nun yapacağına, irâdesine engel olamaz (21-22). *"Rabbiniz sizi daha iyi bilir, dilerse size acır, yahut dilerse size azâb eder"* (İsrâ Sûresi: 54) âyeti de aynı anlamı vurgulamaktadır.

Allah'ın üzerine hiçbirşey vâcib değildir. O dilerse her günâhkârı, hattâ müşriki dahi affedebilir. Zirâ insanların sonunun nereye varacağını yalnız O bilir. O'nun üstüne bir şey gerekli olmamakla beraber O, âyetlerini yalanlayanların, rahmetinden umudunu keseceklerini, acı azâba çarpılacaklarını bildirmiştir (23). Çünkü onlar, kendi kendilerini, düşüncelerinin cehennemine tutsak etmişler, Allah'ın rahmetine gitmek istememişlerdir.

6- Bâtıla inanıp Allah'a nankörlük edenler ziyana uğrarlar.

7- Gökleri ve yeri yaratan, âlemi yöneten, rızık veren, yağmur yağdıran, kışın ölü gibi duran toprağı ilkbaharda canlandıran, tabiat yasalarını koyan Allah'tır (61-63).

8- İnsanlar, darda kaldıkları zaman yalnız Allah'a yalvarırlar. O zaman başka tanrı hatırlamazlar. Fakat tehlike geçince yine eski durumlarına döner, Allah'a ortak koşarak O'na karşı nânkörlük ederler. Oysa kendilerini darlıktan, sıkıntıdan kurtaran Allah'a tapmaları gerekirdi (67).

9- Çevrelerinde güvenlik yok iken, Kureyşin yurdunu Ka'be ma'bediyle güvenlik bölgesi yapan Allah'tır. Tevhîd dininin temsilcisi olan ataları İbrâhîm'in yaptığı Ka'be sayesinde Mekke, güvenlik bölgesi olmuştur. Bu can güvenliği, uydurma tanrıların değil, Allah'ın lutfu iken, O'nun yanında başka tanrılar da tanıyıp onlara tapmaları, büyük nânkörlüktür (67).

B- Peyğamberlik İle İlgili Prensipler:

10- Allah'ın elçilerini yalanlayanlar, bir âfetle cezalandırılmışladır. Tarih, coğrafya ve arkeoloji, Allah'a isyan eden, peyğamber tanımayan ulusların sonucunu göstermektedir (18, 34-40).

11- Allah, peyğamberleri ve Hak da'vetçilerini, zâlimlerin zulüm ve baskısından kurtarır; inanmayanları bir âfetle yok eder (24, 34-40).

12- Kur'ân kıssalarının anahatları, Kur'ân'dan önceki İlâhî Kitâp'tan Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendi diliyle vahyedilmiştir. Yazı bilmeyen, o Kitabı okumamış olan Hz. Muhammed'in, bu kıssaları, kendiliğinden ve bu olağanüstü belâğetle bilip anlatması mümkün değildir. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen bu kıssalar, prensipler, daha önceki Kitâb'ı bilen Kitâp ehlinin ezbere bildiği âyetlerdir. Onların âlimleri, Kur'ân'ın anlattıklarının, kendi Kitâplarına uygun düştüğünden dolayı Kur'ân'ın vahyen Hz. Muhammed'e verildiğine inanmışlardır (45, 47-49). Zirâ o Kitâbın dilini bilmeyen, yazı bilmediğinden onu okumamış, bir yerden de öğrenmemiş olan Hz. Muhammed'in, onun âyetlerini, hârikulâde taze ve çekici bir üslûb ile anlatması, ancak vahy ile mümkün olur.

13- İki kitâbın da içeriği ve misyonu birdir. Öyle ise bunların mensuplarının, birbirine düşman değil, dost olmaları, birbirlerinin tevhîdden sapmayan dinlerini red yerine onlara saygı göstermeleri: aralarında tartışırken en güzel biçimde konuşup birbirlerini kırmamaları gerekir. Kur'ân, birçok yerde olduğu gibi burada da bu birliği vurgulamak üzre: *"İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve deyin ki: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir. Biz de O'na teslîm olanlarız"* (46) buyurmuştur. Madem ki bize indirilene de, onlara indirilene de inanıyoruz. Tanrımız birdir. Hepimiz, aynı Tanrıya tapı-

yoruz. O halde neden birbirimize düşman olalım? Bu düşmanlığın kaynağı, dinlerimiz ve kitaplarımız değil, kendi bencil, dar ve tekelci düşüncelerimizle onları yanlış yorumlamamız, onların anlamını bozmamızdır. Kur'ân, böyle yapan insanları haksızlıkla niteliyor. Öyle yapan Kitâp ehli de haksızdır, öyle yaparsak biz de haksız oluruz. *"Âyetlerimizi, haksızlardan başkası inkâr etmez"* (49).

14- Mu'cize yaratmak Allah'ın elindedir. Peyğamberler, kendi istekleriyle mu'cize getiremezler. Allah dilediği zaman onların elinde mu'cizeler yaratır. Peyğamberin görevi mu'cize göstermek değil, açıkça tebliğ edip uyarmaktır (50).

15- Müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, peyğamberliğini mu'cizelerle ispat etmesini istemişlerdir. İnsanlar çoğu kez mu'cizeyi görürler de onun mu'cize olduğunun farkına varmazlar. Şimdi ümmî bir insanın, cihânı aydınlatacak, saâdete boğacak, insanları melekleştirecek, gönülleri fetheden bu Kur'ân'ı getirmesi, az mu'cize midir? Bunun üstünde mu'cize olur mu? Hissî (görülür, dış dünyâda duyularla algılanan) mu'cizeler geçicidir. Ama bu Kur'ân, sürekli bir mu'cizedir (51). Hz. Muhammed, peyğamberliğinden son derece emindir. 52 nci âyet, onun, peyğamberliğine olan bu sarsılmaz inanç ve güvenini vurgulamaktadır:

"De ki: 'Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter (O benim, peyğamber olduğuma tanıktır). *O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir.' Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler, işte ziyâna uğrayacaklar onlardır!"*

16- Allah'tan vahy almadan, kendi sözlerini, Allah'ın sözü gösteren kimse zâlim olduğu gibi, Allah'ın verdiği vahyi, hak sözü yalanlayan da zâlimdir. Her ikisi de cehenneme gidecektir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'tan korkar. Kendi uydurduğu sözü, Allah'ın üstüne atmaz. Ona gelen sözler, Hakk'ın vahyidir. Öyle ise bu vahyleri yalanlayanlar azâba çarpılacaklardır (68).

17- Müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)den mu'cize istemişler, istedikleri mu'cize gelmeyince de: "İşte biz inanmıyoruz, gerçekten peyğamber isen bize azâb getir!" demişlerdi. Peyğamber Aleyhisselâm'ın, inanmadıkları takdirde cezalandırılacakları hakkındaki uyarılarıyle de alay etmişlerdi. Onlar, kendilerine hiç azâb gelmeyecek sanıyorlardı. Oysa uyarıldıkları azâb gelecektir ama ansızın, hiç ummadıkları bir zamanda gelecek; birden bire üstlerinden, altlarından gelen azâb, onları her yandan kuşatacaktır (52-55).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

18- Her nefis ölümü tadacak, sonra Allah'ın huzuruna çıkarılacaktır. Bu ve benzeri âyetlerden her canın, ölümün ardından Allah'ın huzuruna çıkarılacağı, o huzurda yaptıklarından hesap vereceği anlaşılmaktadır. İnanıp güzel

işler yapanlar, ebedîlik bahçelerindeki saraylarda ağırlanacaklardır (58-59). Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin yeri ise cehennem olacaktır (68).

19- Bu dünyâ hayâtı eğlence ve oyundan ibarettir. Yani âhirete oranla burası bir eğlence gibi geçicidir. Yahut çoğu kimse hayatını oyun ve eğlence ile, gaflet içinde geçirir. Asıl hayat, âhiret yaşamıdır. Gerçek yaşam odur (64).

D- Genel Prensipler:

20- Allah, inananları sınar. Olaylarla sınayarak imanlarının derecesini ölçer. İmanları uğrunda her fedâkârlığa katlanmağa hazır olan gerçek mü'minlerle, sadece sözde inananları, ama zora gelince dönenleri ortaya çıkarır (1-3).

21- Kimi insan var ki inandığını söyler ama, imanı uğrunda bir fedâkârlığa katlanmaz. Menfaatine göre hareket eder. Bolluk zamanında mü'minlerin yanında olduğunu söyler, tehlike anında korkup döner (10-11).

22- Kötülük edenler, eninde sonunda cezâlandırılırlar. Onların, İlâhî cezâdan kurtulmaları mümkün değildir (4).

23- Allah'ın mükâfâtını umarak cihâdedenler, yakında amellerinin karşılığını görürler. Allah onların günâhlarını bağışlar. Onları âhirette iyiler arasına katar (5-7, 9).

24- Dünyâ işlerinde anne-babaya iyilik etmek, onların emirlerini, isteklerini yerine getirmek gerekir. Ama onların, Allah'ın emrine aykırı sözlerine uyulmaz. Demek ki müşrik ve gayri müslim de olsalar, anne babanın, tevhîde aykırı olmayan emirlerine itâat edilir, onları memnun etmeğe çalışılır (8).

25- Sapık insanlar: "Şunu yap, vebâlin boynuma" diyerek başkalarını yanlış işlere sürerler. Oysa kimse kimseyi kurtaramayacağı gibi, kimse kimsenin günâhını çekemez. Herkes kendi günâhından sorumludur.

Ancak insan, başkalarını da kandırarak veya zor kullanarak kötü yola düşürmüş, günâha sokmuş ise, sebebolduğu o günâhın sorumluluğuna katılır. Kendi günâhı yanında, sebebolduğu o günâhın cezâsından da pay alır: *"İnkâr edenler, inananlara: 'Siz bizim yolumuza uyun, sizin hatâlarınızı biz taşırız' dediler. Oysa kendileri, onların günâhlarından hiçbirşey taşıyacak değillerdir. Onlar tamamen yalancıdırlar. Onlar, kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri* (başkalarını kandırıp şaşırtmalarının vebâlini) *de taşıyacaklardır..."* (12-13), *"Hiçbir günâhkâr, başkasının günâhını çekmez. Eğer yükü ağır gelen kimse, onu taşımak için* (başkalarını) *çağırsa onun yükünden hiçbir şey* (alınıp) *taşınmaz; akrabâsı dahi olsa* (kimse onun yükünü taşımaz)...*"* (Fâtır Sûresi: 18), *"Ey inananlar, Rabbinizden korkun ve babanın, çocuğunun yaptığından cezâ görmeyeceği, çocuğun da babasının yaptığından cezâ görmeyeceği bir günden çekinin!"* (Lokman Sûresi: 33).

26- Puta tapanlar, bâtıl düşünce etrafında birleşenler, aynı görüşü paylaştıklarından dolayı dünyâda birbirlerini severler. Düşünce birliği, insanları birbirine yaklaştırır. Ama bunlar, âhirette birbirlerine düşman olur, birbirlerini lanetlerler. Çünkü orada gerçeği anlarlar. Kendilerini yanlış yola sevk ederek cehenneme götürmüş olanlara lanet okurlar. Dünyada aynı şeyi sevdikleri için dost olanlar, orada sevdiklerinin bâtıl olduğunu anlayınca düşman olurlar (25).

27- Hz. İbrâhim ve kendisine inanan Lût, dinlerinin gereğini yerine getirebilmek için hicret etmişlerdir (26). İnsan bir yerde dininin gereklerini yapamıyor, inancından dolayı baskıya uğruyorsa, özgürce yaşayabileceği bir yere göç etmelidir. *"Ey inanan kullarım, benim arzım geniştir, bana kulluk edin* (Eğer bir ülkede bana kulluk etmeniz mümkün değilse, bana rahatça kulluk edeceğiniz başka bir ülkeye göçün)" (56), *"Allah'ın arzı geniş değil miydi ki orada hicret edesiniz?"* (Nisâ Sûresi: 97). Allah, inancı uğruna göç edenleri perişan etmez, onlara bir rızık kapısı açar: *"Allah yolunda göç eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Elçisi için göç etmek amacıyle evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükâfâtı Allah'a düşer. Allah bağışlayandır, esirgeyendir"* (100).

28- Eşcinsellik, yaratılış amacına aykırı, çirkin bir eylemdir. Bundan vazgeçmeyenler, İlâhî âfetlerle cezâlandırılırlar (28-35). Lût kavmi, deprem ve yerden fışkıran lav ve kükürtlerle helâk edildiği gibi, bugün de bu çirkin işin fâilleri Aids mikrobuyla cezalandırılmaktadırlar. Bir gün bu mikrobu etkisiz yapacak bir ilâç bulunsa bile Allah, mutlaka bunları yapanları cezalandıracak başka yöntemler ortaya çıkaracaktır. İlâhî hışımdan kurtulmanın tek çâresi, O'nun yasakladığı eylemlerden uzak durmaktır.

29- Allah, yolunda cihâdedenleri, kendisine varan yollara iletir. İnsanı Allah'ın rızâsını kazanmağa götüren hayır yolları pek çoktur. Allah, güzel davrananlarla beraberdir (69).

30. 'Ankebût kelimesi, dişi örümcek demektir. Erkeğine ankeb denilir. Sûrenin 41 nci âyetinde Allah'tan başka velîler, koruyucular edinen kimseler, güvenlik için ev yapan örümceğe benzetilmekte ve bu evin en zayıf ev olduğu vurgulanmaktadır.

Aslında kapasitesine göre örümceğin yaptığı ev hayli sağlamdır. Hattâ örümcek ağının iplikçikleri, aynı kalınlıktaki çelik telden daha güçlüdür. Bir örümceğin salgıladığı 0.007 mm. kalınlıktaki aminoasit zincirinden oluşan bir telin % 22 uzama kapasitesi vardır ve 4 gr. ağırlık taşıyabilir. Bunun iki katı kalınlığa sahip 0.011 mm. çapındaki ipek tel sadece % 13 uzayabilir ve 3.8 gr. taşıyabilir.

Örümcek ağı, örümceğin, cirmine nispetle sağlam ise de insana göre zayıftır. Dokunma ile yırtılabilir. Ayrıca âyette önemli bir incelik vardır: Birçok örümcek türünde dişi örümcek, çiftleşmeden sonra ağındaki eşini ve ağa düşen sinek ve böcekleri öldürür. Demek ki dişi örümceğin yaptığı ev, en yakın dostuna bile felâket getirmektedir. Can güvenliği bakımından dişi örümceğin evi nasıl felâket dolu bir sığınak ve aldanarak içine giren erkek örümcekler yahut öteki böcekler için nasıl bir ölüm tuzağı ise Allah'tan başka tanrı edinmek de öyle bir felâket tuzağıdır.

'ANKEBÛT SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
1	ألم (الف. لام. ميم)	Her harf üzerinde durarak:	Ebû Ca'fer [1].
	ألَم احَسِبَ	Hemzenin harekesini mîme naklederek:	Verş [2].
	ألم. أحَسِبَ	Nakilsiz, kat' hemzesiyle:	Çoğunluk.
3	فَلَيَعْلَمَنَّ	Ya ve lâm'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	فَلَيُعْلِمَنَّ	İ'lâm kökünden muzâri':	Hz. 'Alî, Ca'fer ibn Muhammed [3].
8	حُسْنًا	Hâ'nın dammı, sîn'in sükûnu ile:	Çoğunluk.
	حَسَنًا	Sîn'in fethiyle:	İbn Mes'ûd [4].
	إِحْسَانًا	İf'âl babından masdar:	Cahderî ve Übey mushafı [5].
12	خَطَايَاهُمْ		Çoğunluk.
	خَطِيئَاتِهِمْ		Übey ve Dâvûd ibn Ebî Hind [6].
16	إِبْرَاهِيمَ	Nasb ile:	Çoğunluk.

1. Bu sükûttan harflerin izhârı sonraki kelimeyi kat' hemzesiyle okumak gerekir.
2. Bu takdirde mîm'in meddi de kasrı da caizdir.
3. Mesâhif: 72, 154, Kurtubî: 13/326; el-Bahr: 7/140.
4. Mesâhif: 72.
5. Kurtubî: 13/329; el-Bahr: 7/144.
6. Mesâhif: 154.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	إِبْرَاهِيمُ	Ref' ile:	Nehâ'î, Ebû Ca'fer ve Ebû Hanîfe [1].
17	إِنَّ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ ٱللَّهِ لاَ يَمْلِكُونَ		Coğunluk.
	إِنَّ ٱلَّذِينَ تَخْلُقُونَ لاَ يَمْلِكُونَ		İbn Mes'ûd [2].
17	وَ تَخْلُقُونَ	Halk'tan muzâri':	Çoğunluk.
	وَ تَخَلَّقُونَ	Hâ ve şeddeli lâm'ın fethiyle [3]:	'Alî, Sülemî, İbn Zübeyr ve 'Avn el-'Ukaylî.
	وَ تُخَلِّقُونَ	Tahlîk kökünden muzâri':	Bir kırâettir [4].
	إِفْكًا	Hemzenin kesri, fâ'nın sükûnu ile:	Çoğunluk.
	أَفِكًا	Hemze'nin fethi, fâ'nın kesriyle:	Bir kırâettir [5].
	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken:	Ya'kûb.
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın dammıyle, edilgen:	Ötekiler.
19	تَرَوْا	Hitâb tâ'sıyle:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
	يَرَوْا	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler.
	يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ		Übey ve Ebû'l-Mütevekkil [6].
20	النَّشَاءَةَ	Şîn'in fethi ve elif ile uzatımı:	İbn Keŝîr, Ebû Amr [7].

1. el-Bahr: 7/145.
2. Mesâhif: 72.
3. (تكذب) anlamındadır, yani yalan söyledi, uydurdu demektir.
4. Bu bâb, çokluk ifade eder. Mesâhif: 228; Kurtubî: 13/335; el-Bahr: 7/145.
5. Kurtubî: 13/335.
6. Mesâhif: 154.
7. Burada ve Necm: 47, Vâkı'a: 62'de.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	النَّشْأَة	Şîn'in sükûnu sonra meftûh hemze ile:	Ötekiler.
23	يَئِسُوا	Hemze ile:	Çoğunluk.
	يَيْسُوا	Hemze'nin yâ'ya dönüşütürülmesi ile:	Zimârî ve Ebû Ca'fer [1].
24	جَوَابَ	Nasb ile, kâne'nin haberi:	Çoğunluk.
	جَوَابُ	Ref' ile, kâne'nin ismi:	Sâlim Eftas ve 'Amr ibn Dînâr [2].
25	إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ ٱللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ	Meveddet, tenvinsiz, ref' ile; beyn izâfetle mecrûr:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ	Meveddet mansûb, beyn yine mecrûr:	Hafs, Hamza.
	مَوَدَّةً بَيْنَكُمْ	Meveddet tenvinli mansûb, beyn meftûh:	Ötekiler.
	إِنَّمَا مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ		İbn Mes'ûd.
	فَإِنَّهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ ٱللَّهِ إِنَّمَا مَوَدَّةُ بَيْنِهِمْ		Übey [3].
26	رَبِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	رَبِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
28	إِنَّكُمْ	Tek hemze ile, olumlu:	İbn Keŝîr, Nâfi', Hafs, İbn 'Amir.
	أَإِنَّكُمْ	İstifhâm ve iki hemzenin tahkiki ile:	Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ravh.
	أَانَّكُمْ	İkinci hemzenin teshîli ile:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ruveys.

1. el-Bahr: 7/147.
2. Kurtubî: 13/338.
3. Mesâhif: 72, 154.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ءَاائِنَّكُمْ	İki hemze arasına bir elif sokarak:	Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.[1]
31	رُسْلُنَا إِبْرَاهَامَ	Sîn sâkin, hâ'dan sonra elif ile:	Hişâm, İbn Zekvân (bir rivâyettir).
	رُسْلُنَا إِبْرَاهِيمَ	Sîn sâkin, hâ'dan sonra yâ:	Ebû 'Amr.
	رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ	Sîn madmûm, hâ'dan sonra yâ:	Ötekiler [2]
32	لَنُنْجِيَنَّهُ	İkinci nûn'un sükûnu ile incâ kökünden:	A'meş, Ya'kub, Hamza, Kisâ'î.
	لَنُنَجِّيَنَّهُ	Şeddeli cîm ile tenciye'den:	Ötekiler.
33	مُنْجُوكَ	Hafif cîm ile:	Übey, İbn Kesîr, Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
	مُنَجُّوكَ	Şeddeli cîm ile:	Ötekiler.
	سِىءَ بِهِمْ	İşmâm ile:	Nâfi', İbn 'Âmir, Kisâ'î, Ruveys.
	سِيءَ بِهِمْ	Hâlis kesre ile:	Ötekiler.
	سِيَ بِّهِمْ	Nakil ve idğâm ile:	Hişâm ve Hamza [3].
	سُوءَ بِهِمْ	Madmûm sîn, sonra vâv ile, Benû Hüzeyl lehçesi:	'Îsâ ve Talha [4].
34	مُنَزِّلُونَ	Tenzîl kökünden:	İbn 'Âmir.

1. en-Neşr: 1/370. İkincisinin istifhâm ile olduğunda ihtilâf yoktur.
2. Çünkü Şam mushaflarında, İbrâhîm'de hâ'dan sonra yâ konulmamıştır. Onun için hâ'yı elif ile uzatıp okumuşlardır (en-Neşr: 2/216).
3. en-Neşr: 14/76; el-Budûr: 243. 4. el-Bahr: 7/151.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مُنْزِلُونَ	İnzâl kökünden:	Ötekiler.
	مُنْزِلُونَ عَلَى أَهْلِ هَذِهِ ٱلْقَرْيَةِ رِجْزًا		Çoğunluk.
	مُرْسِلُونَ عَلَيْهَا عَذَابًا		İbn Mes'ûd [1].
38	وَ ثَمُودَا وَ قَدْ	Tenvinsiz:	Hafs, Ya'kub.
	وَ ثَمُودًا وَ قَدْ	Semûd tenvinli:	Ötekiler.
	مِنْ مَسَاكِنِهِمْ	Cerr ile:	Çoğunluk.
	مَسَاكِنُهُمْ	(مِن)siz, ref' ile:	A'meş [2].
41	أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ ٱلْعَنْكَبُوتِ		Çoğunluk.
	أَوْثَانًا كَمَثَلِ بَيْتِ ٱلْعَنْكَبُوتِ		İbn Mes'ûd [3].
42	مَا يَدْعُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Âsım ve Ebû 'Amr.
	مَا تَدْعُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler [4].
45	تَنْهَى		Çoğunluk.
	تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَى		İbn Mes'ûd [5].
46	إِلاَّ	İstisnâ harfi:	Çoğunluk.
	أَلاَ	Tenbîh ve istiftâh harfi:	İbn 'Abbâs.
49	بَلْ هُوَ		Çoğunluk.
	بَلْ هِيَ		İbn Mes'ûd.
	لَوْلاَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ	Çoğul:	Çoğunluk.
	......آيَةٌ	Tekil:	İbn Keŝîr, Ebûbekir, Hamza, Kisâ'î [6].
	لَوْلاَ يَأْتِينَا بِآيَةٍ		İbn Mes'ûd.
55	وَ يَقُولُ	Ğâib yâ'sıyle:	Nâfi', Kûfeliler.

1. Mesâhif: 72.
2. el-Bahr: 152.
3. Mesâhif: 72.
4. Taberî'ye göre doğrusu, tâ ile okumaktır: Câmi'u'l-beyân: 20/153.
5-6 Mesâhif: 72; Tebsıra: 632; en-Neşr: 2/343.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ نَقُولُ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Ötekiler.
	وَ يُقَالُ		Übey, İbn Mes'ûd [1].
56	يَا عِبَادِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ebû 'Amr, Ya'kub, Cahderî, Hamza, Kisâ'î, Halef, vs.
	يَاعِبَادِىَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	أَرْضِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	İbn 'Âmir.
	أَرْضِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
	فَاعْبُدُونِى	Sonda yâ ile:	Ya'kûb.
	فَاعْبُدُونِ	Yâ'sız:	Ötekiler.
57	يُرْجَعُونَ	Ğâib yâ'sıyle edilgen:	Sülemî, Ebûbekr 'Âsım'dan.
	تُرْجَعُونَ	Hitâb tâ'sıyle, edilgen:	Ötekiler.
	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle etken:	Ya'kub.
58	لَنُثْوِيَنَّهُمْ	Madmûm nûn, sâkin sâ, meftûh yâ:	Hamza, Kisâ'î [2].
	لَيُبَوِّئَنَّهُمْ	Yâ, bâ, şeddeli vâv'dan sonra meftûh hemze:	Cahderî, Ruveys'-in Ya'kûb'dan rivâyeti [3].
	لَنُبَوِّئَنَّهُمْ	Bir önceki kırâet, yalnız çoğul mütekellim nûnu:	Ötekiler.
	لَنُبَوِّيَنَّهُمْ	Hemzenin yâya dönüştürülmesi:	Ebû Ca'fer [4].
58	نِعْمَ	Fâ'sız:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 72, 155.
2. İkamet anlamındaki sevâ'dan gelir. Tesviye ile tebvie aynı anlama gelmektedir. Hz. Alî, İbn Mes'ûd, Rebî' ibn Huşeym, A'meş, Yahyâ ibn Vessâb da tesviye kökünden okumuşlardır.
3. Mesâhif: 72; Kurtubî: 13/359; el-Bahr: 7/157. Tebevvü': konaklamak, konak demektir.
4. en-Neşr: 1/396; Câmi'u'l-beyân: 21/10.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَنِعْمَ	Fâ ile:	Yahyâ ibn Vessâb [1].
60	وَكَائِنْ	Eliften sonra meksûr hemze:	İbn Kesîr, Ebû Ca'fer.
	وَ كَأَيِّنْ	Kâftan sonra meftûh hemze, şeddeli meksûr yâ:	Ötekiler [2].
62	وَ يَقْدِرُ	Yâ'nın fethi, kaf'ın sükûnuyla:	Çoğunluk.
	وَ يُقَدِّرُ	Takdîr kökünden:	Alkame el-Himsî [3].
66	وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ	Meksûr lâm ve (يعلمون) da yâ'nın fethi ile:	Verş, Âsım, Ebû 'Amr, İbn Dînâr.
	وَلْيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ	Sâkin lâm ile, aynı kırâet:	Ötekiler [4].
	فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعلَمُونَ	Lâm yerine fâ ile, emir kipi (تعلمون) hitâb ile:	İbn Mes'ûd ve Übey mushafı.
	فَيُتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ	Birincisi, edilgen, ikincisi ğaib etken:	Ebû'l-'Âliye [5].
	تَمَتَّعُوا	Fâ'sız:	Übey'den başka bir rivâyet [6].

1. el-Bahr: 7/157.
2. en-Neşr: 2/242.
3. el-Bahr: 7/158.
4. Ötekiler içinde: İbn Keŝîr, Müseyyebî, Hamza, Kisâ'î, Kâlûn'un Nâfi'den, Hafs'ın Âsım'dan rivâyeti vardır.
5. Mesâhif: 73; Kurtubî: 13/363; el-Bahr: 7/159.
6. Mesâhif: 155.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
67	يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ بِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَكْفُرُونَ	İkisinde de yâ ile:	Çoğunluk.
	تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ بِنِعْمَةِ ٱللَّهِ تَكْفُرُونَ	İkisi de muhâtap kipi:	Sülemî ve Hasan [1].
69	سُبْلَنَا	Bâ'nın sükûnuyla:	Ebû 'Amr.
	سُبُلَنَا	Bâ'nın dammıyle:	Ötekiler [2].

1. el-Bahr: 7/159.
2. en-Neşr: 2/216.

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلحجّ

سورة ٱلمؤمنون

سورة ٱالنور

سورة الفرقان

سورة الشعراء

سورة آلنمل

سورة ٱلقصص

سورة ٱلعنكبوت

ÂYETLER VE KONULARI

HAC SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

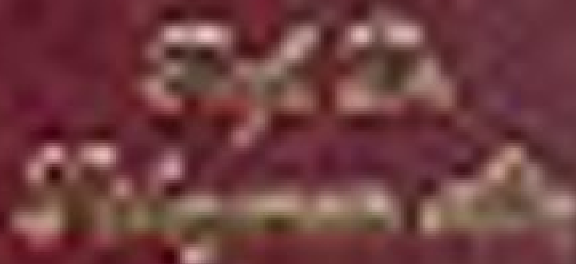
FURKAN SÛRESİ

ŞU'ARÂ SÛRESİ

NEML SÛRESİ

KASAS SÛRESİ

'ANKEBÛT SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

7

yeni ufuklar neşriyat

Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi-Pikaj: Yeni Ufuklar
Film-Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Engin Ofset
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Eylül-1990

30/84 RÛM SÛRESİ

İlk âyetlerinde İranlılara, Hicaz sınırına yakın olan Şam bölgesinde yenik düşen Rumların, yakında galip gelecekleri anlatıldığından bu adı alan sûrede Allah'ın, inananlara yardımıyle mü'minlerin sevineceklerine işaret edilir. Âhirete inanmayanlar kınanır ve âhiretin mutlaka vukubulacağına dair kanıtlar getirilir. Mü'minlerin ve müşriklerin sonucunu belirten âhiret sahneleri takdim edilir. Allah'ın kâinat yasalarına dikkat çekilir. Nankör insanların, darlık zamanında Allah'a yalvarıp, bolluk zamanında nankörlük ettikleri; bolluk zamanında şımarıp, darlık zamanında umutsuzluğa düştükleri belirtilerek mü'minlerin daima Allah'a bağlı, sabırlı olmaları gerektiği vurgulanır. Mutlaka Allah'ın yardımının geleceği, verdiği sözü yerine getireceği müjdesiyle Peyğamber(s.a.v.)e güven verilir.

İnşikâk Sûresinden sonra inmiş olan bu sûre, 60 âyeti içerir. Bölümlerinin birbirine son derece bağlılığı dolayısiyle bütün âyetlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği söylenebilir. 17 nci âyetinin Medine'de indiği rivayet edilirse de âyetin konuya bağlılığı, bu rivâyeti şüpheli kılar [1]. Resmî sıralamada 30 ncu, iniş sırasına göre 84 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ ف۪ٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَۙ

﴿٣﴾ ف۪ي بِضْعِ سِن۪ينَۜ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُۜ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَۙ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/283.

﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ
اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm mîm. 2- Rumlar yenildi: 3- En yakın bir yerde. Onlar, yenilgilerinden sonra yenecek-lerdir; 4- Birkaç yıl içinde. Önce de, sonra da emir, Allah'a âittir (her şey O'nun elindedir). *O gün mü'minler sevinir*(ler): *5- Allah'ın yardımıyle.* (Allah), *dilediğine yardım eder. O, gaaliptir, çok esirgeyendir. 6-* (Bu), *Allah'ın sözüdür. Allah sözünden caymaz; fakat insanların çoğu bilmezler. 7- Onlar, sadece şu yakın hayâtın dış yüzünü bilirler, âhiretten ise onlar, tamamen gaafildirler.*

Tefsîr:

1- Daha önce, yeri geldikçe, bağımsız harflerle başlayan sûrelerde bu harflerden hemen sonra Kitâp'tan, yahut zikirden, ya da Kur'ân'dan sözedildiğini; bu harflerin, yine kelimeleri, harflerden oluşan, fakat Arapların bilmedikleri yabancı dildeki İlâhî Kitâb'a işâret ettiği gibi, vahyedilmekte olan Kur'ân mu'cizesine dikkati çekme görevi de yaptığını anlatmıştık. Ancak burada ve başka iki sûrede bu harflerden sonra Kur'ân'dan değil, ayrı bir mu'cizeden söz edilir. Burada ileride vukubulacak bir olayı haber verme mu'cizesi vardır. İşte bu gizliden haber vermenin, insan gücünün üstünde, ancak vahiy ile zuhura gelen bir mu'cize olduğuna dinleyenlerin dikkatini çekmek için sûreye bu harflerle başlanmaktadır.

2-7 nci âyetlerde Rumların, Araplara en yakın yerde yenilgiye uğradıkları, fakat asıl buyruk sâhibi Allah'ın yardımıyle Rumların, *bıd'ı sinîn* içinde düşmanlarını yenecekleri, önünde sonunda Allah'ın buyruğunun geçerli olacağı, Allah'ın verdiği sözden caymayacağı, fakat çoğu insanların bunu bilmedikleri, sadece görünen dünyâ hayâtını bilen, işlerin içyüzünü, gerçekleri bilmeyen o kimselerin, şu dünyâ hayâtının ruhu, içyüzü durumundaki âhiretten habersiz oldukları buyuruluyor.

*Ednâ'l-ard''*ın, Hicâz'a sınır bölgelerden kinâye olduğu anlaşılıyor. Müfessirlerden kimi buranın Şam bölgesi, kimi Mezopotamya olduğunu söylemişlerdir. İkisi de uygundur. Çünkü Rumlar önce Ezre'ât ve Basra'da, sonra

Şam bölgesinde yenilmişlerdir. *Bid'ı sinîn* birkaç yıl demektir. *Bıd'*, üçle dokuz arasında bir sayı belirtir.

Bu âyetlerin indiği tarihlerde dünyanın iki büyük imparatorluğu olan İran ve Bizans imparatorlukları, birbirleriyle savaş durumunda idiler. İranlılar ateşe taparlardı. Bizanslılar ise hıristiyan idiler. Hıristiyanlık, Kıral Konstantin zamanında Bizans'a hakim olmuştu. Önceleri filozof olan Kıral annesi Harran'lı Meryem Eleni'nin hıristiyan olması ve kendisini de hıristiyanlığa çağırmasiyle hıristiyan olmuş, o zaman tevhîdden teslîse kadar çok çeşitli fırkaların çatışma halinde bulunduğu hıristiyanlığı bir tek inançta birleştirmek için İznik Rahipler Meclisini kurmuş ve kendi inancında olan rahiplerin görüşünü kabul ettirip bu görüşe karşı olan çoğunluğu susturmuş, tevhîd yanlısı olan Ariusçular afaroz edilmiştir. Böylece hıristiyanlar arasında teslîs (üçleme) inancı bir devlet mezhebi olarak hakim olmağa başlamıştır.

İslâmiyetin geldiği sırada Bizans imparatoru Herakleios (610-641) idi. O zaman Araplar, İran kırallarına Kisrâ, Bizans kırallarına da Kayser derlerdi. Herakleios zamanında Persler, 611'de Antakya'yı, 614'de Kudüs'ü, 619'da Mısır'ı aldılar. Avarlar da 617'de İstanbul önlerine geldiler. İmparator Avarlara haraç vererek geri çekilmelerini sağladı.

İşte müşrikler, kendileri gibi çok tanrıcı olan İranlıların; Kitâp sâhibi olan Rumları yenmesine sevinmişlerdi. Kitâp sâhibi olan Rumların galip gelmesini isteyen müslümanlar da, onların müşrikler karşısında yenilgiye uğramalarına üzülmüşlerdi. İnen bu âyetler, Rumların birkaç yıl içinde galip geleceğini bildirerek müslümanları sevindirmişti. Hz. Ebubekir, çıkıp Mekke sokaklarında yüksek sesle âyeti okudu. Kureyşlilerden biri, (başka rivayete göre Übeyy ibn Halef), Ebubekir'e:

— Muhammed, birkaç yıl içinde Rumların galip geleceğini sanıyor. Öyle ise gel bahse girelim, dedi.

Altı yıl içinde hangi tarafın dediği doğru çıkarsa öbür taraf ona, on deve vermek üzere anlaştılar. Bu süre içinde Rumlar galip gelmeyince müşrikler Ebubekir'den on deveyi almışlar. Müslümanlar, neden âyette *bıd'ı sinîn* dendiği halde süreyi yedi yıl koydu diye Ebubekir'i kınamışlar [1].

Başka bir rivayete göre de bu âyet indikten sonra Ebubekir inkârcıların yanına gitti:

— Siz kardeşlerinizin, bizim kardeşlerimizi yenmesine boş yere sevinmeyiniz. Allah Rumları İranlılara üstün getirecektir. Çünkü Peyğamberimiz bize böyle haber verdi, dedi.

---

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 30; et-Tâc: 4/200-201.

Orada bulunan Übeyy ibn Halef, Ebubekir'e:

— Yalan söylüyorsun, dedi.

İkisi arasında tartışma oldu. Ebubekir:

— Üç yıl içerisinde Rumlar İranlıları yenerlerse sen bana on genç deve ver; eğer İranlılar Rumları yenerlerse ben sana on genç deve vereyim, dedi.

Böyle bahse girdiler. Sonra Ebubekir gelip durumu Hz. Peyğamber'e anlattı. Hz. Peyğamber (s.a.v.):

— *Bıd'*, üçle dokuz arasında bir sayı gösterir. Konulan malı artır, süreyi de uzat, dedi.

Ebubekir rakibiyle görüşüp deve sayısını yüze, süreyi de dokuza çıkarmayı önerdi. Bu öneri kabul edildi.

Rumlar İranlıları yenince bahsi müslümanlar kazanmış oldu [1].

Bu olay, henüz kumarın yasaklanmadığı sırada olmuştu. Daha sonra ğarer ve kumar yasaklanmıştır. Rihân da bir çeşit kumardır. Yalnız *rihân,* at yarışlarında caizdir, başka yerde caiz değildir. At yarışında koşuyu kazanan, ödül alabilir [2].

Gerçekten ordusunu toparlayan Herakleios, düzenlediği bir haçlı seferiyle Persleri Fırat'tan öteye püskürttü. Âzerbaycan'a (623) ve Ermenistan'a (624-625) girdi. Bir ara gerileyen Herakleios, Hazerlerin desteğini sağlayarak 627'de Gürcistan'ı işgal etti, Mezopotamya'ya girdi. Tebriz'de Ateş tapınağını yıktı [3].

Rumların İranlıları yenmesi, Bedir Savaşı sıralarına rastlar. Bu olayın Hudeybiye yılına rastladığını söyleyenler de vardır ki o da doğrudur. Ancak o, geri çekildikten sonra Herakleios'un ikinci zaferidir. İlk zaferi, Bedir Savaşı sırasındadır. Bu sırada Übeyy ibn Halef ölmüştü. Ebûbekir, Übeyy'in varislerinden malını aldı ve Hz. Peyğamber(s.a.v.)e getirdi. Henüz kumarın yasaklanmadığı bir zamandı. Peyğamber (s.a.v.) bu malı tasadduk etmesini emretti [4].

7 nci âyette insanlardan çoğunun, ancak dünyâ hayatının görünen kısmını bildikleri, fakat âhiretten habersiz oldukları belirtiliyor. İnsanlar dünyâ hayâtının görünen kısmını bilirler, görünüşe göre hüküm verirler. Bilgileri, dış dünyâya açılan duyuların algısına dayanır. Görünmez olan âhiret âlemi, duyularla algılanmaz, iman ile bilinir. Sezgi sâhipleri, yalnız şu görünen hayâtı tahsile değil, sürekli mutluluk için, gizli gerçekler âlemi olan âhirete yararlı işleri de yapıp âhireti tahsile çalışırlar.

1. İbn Kesîr: 3/425.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1478.
3. Meydan Larous: 5/785.
4. Hazin: 5/202.

Rumların birinci ve ikinci zaferleri müslümanları sevindirmiştir. Dediğimiz gibi Rumların ikinci zaferi, 627'de vukubulan Hudeybiye barışı sıralarına rastlar. " إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ***: Biz sana ancak açık bir fetih verdik"*** âyeti ile başlayan Fetih Sûresi bu Barış Antlaşmasından sonra inmiştir. Bu Antlaşma, apaçık bir fetih olarak nitelendirilmiştir. Müslümanlar bir yandan müşriklere, kendi varlıklarını kabul ettirmekle, diğer yandan da kendileri gibi Kitâp ehli olan hıristiyan Rumların, müşrik İranlıları yenmesiyle sevinmişlerdir.

Çünkü İlâhî dinlerin özü birdir. Bundan dolayı dünyâ menfaatlerinden, ön yargılardan uzak olan sağduyu sahipleri, Allah'tan gelen her vahye inanır, onunla sevinir ve vahye inananların galip gelmesini isterler. İşte müslümanlar da Kitâp sâhibi olan hıristiyanların galibiyetini gönülden istemiş ve onların başarısiyle sevinmişlerdir. Nitekim kin ve hasetten uzak olan bazı hıristiyan ve yahudiler de Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahye sevinmiş, bunun Mûsâ'ya ve Îsâ'ya gelen kaynaktan geldiğini kabul etmişlerdi. Kur'ân-ı Kerîm, bu insâflı kişilerin olumlu tutumunu birkaç yerde övmüştür:

"Kendilerine Kitâp verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler..." [1].

"...Kendilerine Kitâp verdiklerimiz, o(Kur'â)*nın, gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler"* [2].

"Bu Kur'ân'dan önce kendilerine Kitâp verdiklerimiz buna inanırlar. Onlara (Kur'ân) *okunduğu zaman: 'Ona inandık, o Rabbimizden* (gelen) *gerçektir. Zâten biz, ondan önce de müslümanlar idik' derler"* [3].

İşte aynı Tanrıya tapan, özde aynı prensiplere bağlı olan Kitâp sâhipleri, müslümanlara inen vahiylere sevindikleri, müşriklere karşı onları destekledikleri gibi müslümanlar da kendileri gibi İlâhî Kitâba inananları tutmuş, onların başarısına sevinmiş, onlarla dost olmuşlardır.

Ne yazık ki sonradan dünyâ hırsı, dar anlayış girince İlâhî din mensupları, kendilerini dost yapmak için inen din prensiplerinin tersine bu dostluğu düşmanlığa çevirmişler, Allah adına birbirlerini öldürmekle, birbirlerine karşı kutsal savaş açmakla meşgul olmuşlardır.

Bu kin ve nefretin en acımasız örneğini de hıristiyanlar Lübnan'da vermişler, gözü dönmüş falanjistler, yahudî askerleriyle birlikte Filistinlilerin barındıkları Sabra ve Şatila kamplarına saldırarak kadın, erkek, çocuk, yaşlı demeden binlerce savunmasız, masum insanı tüyler ürpertici biçimde katletmişler, öldürdüklerinden bir kısmını Buldozerlerle gömmüşlerdir (15 Eylül

1. Ra'd Sûresi: 36.
2. En'âm Sûresi: 114.
3. Kasas Sûresi: 52-53.

1982). Cidden hiçbir vicdan sahibinin kabul edemeyeceği bu vahşetin benzerini de bu hıristiyanların Kıbrıs'taki Rum kardeşleri, 1974 yılında Savunmasız Türklere karşı yapmışlar; iki, üç köy halkını tamamen öldürüp toplu olarak mezara gömmüşlerdir.

Allah'tan gelen dinin gayesi insanı sevmek iken ve Hz. Îsâ, bir yanağına vuran kimseye öteki yanağını çevir diyecek kadar insanlık sevgisi aşılamışken, dar kafalı, içi kin dolu vahşiler, peyğamberlerin sunduğu dostluk prensiplerini kan dökme aracı haline getirmişlerdir. Allah sevgisinde birleşebilmek için insanların dinin ruhunu iyi anlamaları ve şekle değil, fakat öze bağlanmaları gerekir.

Zikretmeli insanlar toplanıp grup grup
Sevgiye ermek için birbirine sokulup
Yöneltiyor bu yola Kur'ân şöyle buyurup
Tanrı zikriyle ancak mutmainnolur kulûb.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا
بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ
(٨) أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا
وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا
أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (٩) ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُا السُّوأٰى أَنْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ (١٠)

8- Kendi vicdanlarında hiç düşünmediler mi ki Allah, göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi ancak gerçek olarak ve belirtilmiş bir süre ile yaratmıştır. İnsanlardan çoğu Rablerine kavuşmayı

inkâr etmektedirler. 9- Yeryüzünde gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna baksınlar. Onlar kendilerinden daha güçlü idiler; toprağı alt-üst etmişler ve onu, bunların imar ettiklerinden daha çok imar etmişlerdi. Onlara da elçileri, deliller getirmişti. Demek ki Allah onlara zulmedecek değildi, fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı. 10- Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın âyetlerini yalanladılar ve onlarla alay ediyorlardı.

Tefsîr:

8-10 ncu âyetlerde yüce Allah, varlığını, işlerinin hikmet ve düzenini, kudretinin yüceliğini anlamaları için insanları, yarattığı şeyleri düşünmeğe çağırıyor. Şu canlıları, şu insan bedenindeki yaratılış düzenini, göklerde ve yerde bulunan bunca yaratıkları ve herşeye belli bir ömrün verildiğini düşünenler; Allah'ın kudretini ve insanların mutlaka bir gün Allah'ın huzuruna çıkacağını anlar, âhiret hayâtına inanırlar. Ama insanların çoğu âhiret hayâtını inkâr eder.

Kendilerinden önce nice insanlar gelmiş, şu dünyâda daha uzun yaşamışlar, veya dünyâyı çok imar etmişler, dünya yaşamının hiç bitmeyeceğini sanmışlar; açık kanıtlarla kendilerini uyarıp âhireti hatırlatmağa çalışan peygamberleri yalanlamışlar; sonunda Allah'ın cezasına çarpılmış, mahvolup gitmişlerdir. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp kötülük işleyenlerin sonucu böyledir. Öteki yalanlayıcılar nasıl mahvolmuşlarsa Hz. Muhammed(s.a.v.)i inkâr edip kötü işlerine devam eden bu inkârcılar da aynı sonuca uğrayacaklardır. Peygamberlerini yalanlayıp kötülük işleyenlere uygulanan İlâhî yasa budur. Bu cezâ Allah'tan bir zulüm değildir, kendi hareketlerinin sonucudur. Tanrısal adâletin tecellîsidir.

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَٓائِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا
بِشُرَكَٓائِهِمْ كَافِرٖينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾
فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فٖي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَاَمَّا

الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ
مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

11- Allah yaratmağa başlar, sonra onu çevirip yeniden yapar; sonra O'na döndürülürsünüz. 12- (Kıyâmet) *sâat*(i) *başladığı zaman suçlular umutsuzluk içinde susarlar. 13-* (Allah'ın) *orta*(ğı sandı)*klarından da kendilerine hiçbir şefâatçi çıkmaz; o zaman ortaklarını inkâr ederler. 14- O sâat başladığı gün, işte o gün ayrılırlar: 15- İnanıp iyi işler yapmış olanlar, onlar* (çiçekli, ırmaklı) *bir bahçe içinde neş'elendirilirler. 16- İnkâr edip âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını yalanlayanlara gelince, onlar da* (tutuklanıp) *azâbın içine getirilirler.*

Tefsîr:

11 nci âyette yaratmayı başlatan Allah'ın, dönüp yeniden yaratacağı ve insanların, Allah'ın huzuruna döndürülecekleri bildiriliyor. Dünyâ hayâtında ömrünü tamamlayan canlar, öldükten sonra yeniden yaratılacaklar, sonra dünyâda yaptıklarının hesabını vermek üzre Allah'ın huzuruna çıkarılacaklardır.

12-16: Kısaca âhiret hayatının başladığını haber veren 11 nci âyetin ardından bu âyetlerde de inananlarla inkârcıların hallerini belirten bir kıyâmet sahnesi sergileniyor:

Kıyâmet koptuğu zaman suçlular, şaşkınlık ve umutsuzluk içine düşer, üzülür, rezîl, perişan olurlar. Dünyâda Allah'a ortak sanıp tanrı diye taptıkları şeyler, kendilerine yardım edemedikleri gibi, onlar bunları, bunlar da onları kabul etmezler. Onlar bunların kendilerine taptıklarını kabul etmezler, bunlar da orada onların tanrı ve şefâatçi olmadığını anladıkları için artık onların tanrılığını kabul etmezler. " وكانوا بشركائهم كافرين " cümlesinin anlamı şöyle de olabilir: *"O Allah'a ortak sandıkları şeyler yüzünden kâfir olmuşlar, inkâr etmişlerdi."*

Bu sahne, suçlular sahnesidir. Kıyâmet saati ansızın bastırıyor. Suçlular konuşmanın yararsız olduğunu anlıyor ve umutsuz olarak susuyorlar. Dünyâda yalvarıp durdukları tanrılardan da bir şefâatçi, yardımcı bulamıyorlar. Tersine, taptıkları şeyler, kendilerini inkâr ediyor, hattâ onların, kendileriyle bir ilişkisi bulunduğunu dahi kabul etmiyorlar.

Sonra inananlarla inanmayanlar birbirlerinden ayrılıyorlar. İnanıp güzel işler yapmış olanlar, yaptıklarına uygun olarak bir bahçede sevinç ve neş'e içinde ağırlanırken inkâr edip Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar, suçlarına uygun olarak tutuklanıp azâbın içine atılıyorlar.

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ
الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ
تُرَابٍ ثُمَّ اِذَا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ
اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ ﴿٢٢﴾
وَمِنْ اٰيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا
وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهِ ثُمَّ اِذَا
دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ وَهُوَ
اَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَز۪يزُ
الْحَك۪يمُ ﴿٢٧﴾

17- Öyle ise akşama girdiğiniz zaman da sabaha erdiğiniz zaman da Allah'ın şânının yüceltilmesi gerekir. 18- Göklerde ve yerde, günün sonunda da, öğleye erdiğiniz zaman da övgü O'na mahsustur. 19- O, ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır; yeri ölümünden sonra diriltir. İşte siz de (bedensel hayâta) *öyle çıkarılacaksınız. 20- O'nun âyetlerinden* (gücünün işaretlerinden) *biri, sizi topraktan yaratmasıdır. Sonra siz,* (yeryüzüne) *yayılan insan oluverdiniz. 21- O'nun âyetlerinden biri de, size, nefislerinizden kendileriyle sükûn bulacağınız eşler yaratması ve aranıza sevgi ve acıma koymasıdır. Kuşkusuz bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır. 22- O'nun âyetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Kuşkusuz bunda, bilenler için ibretler vardır. 23- O'nun âyetlerinden biri de, geceleyin ve gündüzün uyumanız ve O'nun lûtfundan* (nasibinizi) *aramanızdır. Kuşkusuz bunda, işiten bir toplum için ibretler vardır. 24- O'nun âyetlerinden biri de size korku ve umut vermek için şimşeği göstermesi, gökten bir su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesidir. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. 25- O'nun âyetlerinden biri de göğün ve yerin, O'nun buyruğuyla durmasıdır. Sonra sizi yerden bir tek davetle çağırdığı zaman bir de bakarsınız ki* (kabirlerinizden) *çıkıyorsunuz. 26- Göklerde ve yerde bulunan kimseler hep O'nundur; hepsi O'na itâat etmektedirler. 27- Yaratmağa başlayan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapar. Bu, O'na daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce durum O'nundur. O, üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

17-18 nci âyetler, Allah'ın en çok tesbîh edilip anılacağı zamanlara işâret ediyor. Gerçi Allah her zaman anılır ama özellikle âyette gösterilen zaman-

lar, gece ve gündüzün en belirgin zamanlarıdır. Bu vakitlerde Allah'ın daha çok anılması gerekir. Bunlar insanların akşam ve sabaha girdikleri zamanlardır. Yani havanın kararmağa ve ışımağa başladığı zamanlar. İnsanlar geceye ve gündüze putların adını anarak değil, yalnız Allah'ın şânının yüceliğini anarak başlamalıdırlar. Tesbîh, Allah'ın şânının yüceliğini belirtmektir.

18 nci âyet, yalnız insanların değil, göklerde ve yerde olan bütün yaratıkların Allah'ı övdüğünü hatırlattıktan sonra *'aşiyy* ve *ızhâr*'da Allah'ın tesbih ve O'na hamdedilmesi gerektiğini belirtiyor. *'Aşâ'* karanlık çöktüğü, *ızhâr* da gün ışığının her yanı tam kapladığı zamandır. Bu âyetten anlaşıldığına göre gece ve gündüzün başlarında ve ortalarında Allah'ın anılıp tesbih edilmesi, övülmesi gerekir. Bu vakitlerde tesbihin önemine başka âyetlerde de işaret edilmiştir.

Subhân: Tesbîh anlamına gelen bir masdardır. *Subhânellâh:* Allah'ın şânı yücedir, O eksikliklerden uzaktır; yahut O'nu tesbîh ediniz, şânının yüceliğini söyleyiniz demektir. Bazı müfessirlere göre bu âyette beş vakit namazın farz olduğuna işaret vardır. Fakat bu konudaki rivayetler sağlam değildir. Âyetteki tesbîh namaz anlamına değil, Allah'ı övgü ile anmak anlamınadır. Tesbîhten maksat tenzîh demektir. Burada Allah'ın, kendisine yakışmayan eksik sıfatlardan tenzîh edilmesi, O'nun olgun sıfatlarla anılması gerektiğine işaret ediliyor. Bu, namazı da içine alır. Namaz da tenzîhtir ama tesbîh, namazdan daha geneldir. Namaz, tesbîhin sadece bir bölümüdür. Âyette Allah'ın en çok övülmesi, anılması gereken belli başlı vakitlere işaret edilmiştir.

"Kuşluk vaktine andolsun, durgunlaştığı zaman geceye andolsun..."[1]. *"Örttüğü zaman geceye andolsun, ortaya çıkıp göründüğü zaman gündüze andolsun"*[2], *"Güneşe ve onun aydınlığına andolsun. Onu takibettiği zaman aya andolsun. Güneşi ortaya çıkardığı zaman gündüze andolsun. Onu örttüğü zaman geceye andolsun"*[3] âyetlerinde de bu önemli vakitlere işâret edilmiştir.

Hz. Peygamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Allah'ın, neden İbrâhîm'e 'vefâlı dost' dediğini söyleyeyim mi? O her sabah ve akşam olduğu zaman:* سُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ *derdi"*[4].

1. Duhâ Sûresi: 1-2.
2. Leyl Sûresi: 1-2.
3. Şems Sûresi: 1-4.
4. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/429.

17 nci âyetin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat bu âyet, 18 nci âyet ile bir bütün teşkil eder. İki âyet arasındaki bağlılıktan dolayı bu rivayetin doğruluğundan şüphe ediyoruz.

19-27 nci âyetlerde yalnız övülmeğe lâyik olan Allah'ın kudretine, insanlara verdiği nimetlere işaret ediliyor: O, ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır: Dâneden bitkiyi, bitkiden dâneyi; yumurtadan tavuğu, tavuktan yumurtayı; kâfirden mü'mini, mü'minden kâfiri çıkarır. Kışın ölmüş gibi kupkuru olan yeri ilkbaharda diriltir. İşte ölüden diriyi, spermden insanı çıkaran, ölü yeri dirilten Allah, ölmüş olan insanları da diriltecektir, bunda şüphe yoktur.

İnsanları topraktan yaratıp yeryüzüne yayan, erkeğe yine kendi nefsinden yani kendi cinsinden veya kendi türünden sükûn ve huzur bulacağı eşler var eden, onlar arasına sevgi ve acıma duygusu koyup onları birbirine sevdiren, harikalarla dolu gökleri ve yeri yaratan, insanların dillerini ve renklerini çeşit çeşit yapan, geceyi uyuyup dinlenme, gündüzü de çalışıp kazanma zamanı yapan O'dur. Şimşeğin çakması, yağan yağmurla, ölmüş gibi kupkuru yerin yeşermesi, hep O kudretli Yaratıcının eseridir. Gök ve yer O'nun buyruğuyla bu düzen içinde uzayda durmaktadır. İşte bunları yapan, gökleri, yeri ayakta tutan yüce Allah, ölmüş insanları da çağırdığı zaman hepsi dirilecek, ruhlar yeni bedenlere girip kalkacaklardır.

Göklerde ve yerde olan canlıların hepsi O'na itâat etmektedir. İlk defa yaratan o kudretli Allah, yaratmayı yeniden de yapabilir. O'nun için zorluk söz konusu değildir. Ama bir zorluk varsayılırsa bir şeyi ilk defa yaratmak daha zordur. Bir kere şu âlemi yarattıktan sonra onu yeniden yaratmak daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce varlık O'dur. Tüm kudretlere örnek O'nun kudretidir. Tüm kâinâtta tek ideâl O'dur. O öyle güçlü, öyle hikmet sahibidir. O'ndan başka Tanrı yoktur.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bir kudsî hadiste Allah'tan naklen şöyle buyurmuştur: *"Âdem oğlu, haddi olmadığı halde beni yalanladı. Haddi olmadığı halde bana sövdü. Beni yalanlaması: 'Allah beni ilk defa yarattığı gibi bir kez daha yaratmayacak' demesidir. Oysa benim için ilk defa yaratmak, yeniden yaratmaktan daha kolay değildir. Bana sövmesi de: 'Allah çocuk edindi' demesidir. Oysa ben doğurmamış, doğurulmamış olan, dengim olmayan tek Allah'ım".* [1].

21 nci âyette: *"Allah size, kendi nefislerinizden, sükûn bulacağınız eşler yarattı"* buyuruluyor. Kur'ân'ın birçok yerinde insanın eşinin, kendisinden yaratıldığı buyuruluyor. Müfessirler bu âyetlerden insanın eşinin de kendi

1. Buhârî, Tefsîr, Sûretu'l-İhlâs; Nesâ'î, Cenâiz: 117; İbn Hanbel, Musned: 2/317, 350, 394.

cinsinden, yani kendisi gibi insan yaratıldığı; yâhut Âdem'in eşinin kendi vücudundan yaratıldığı anlamını çıkarmışlardır. "لقد جاءكم رسول من أنفسكم: *Size kendi nefislerinizden bir elçi geldi*"[1] âyeti de kendi nefislerinizden sözünün, kendi cinsinizden anlamına geldiğini gösterir. Şayet insanın eşi kendisi gibi insan değil de başka cinsten olsaydı o zaman insan onunla ülfet edemez, sükûn bulamazdı. İnsana kendisi gibi insan eş yaratması, Allah'ın bir nimetidir.

Bu anlam uygundur. Ancak daha önce Nisâ Sûresinin birinci âyetinin tefsîrinde izah ettiğimiz gibi insanın eşinin kendisinden yaratılmasında ilmî bir gerçek de gizlidir. Şöyle ki:

Üreme, erkek ve kadının birleşmesi ve meni hayvancığının yumurtayı aşılaması ile olur. Erkekte meni hayvancığı ana hücreden ürer. Ana hücrede 23 çift kromozom ipliği vardır. Bu ipliklerden her çift birbirinin aynı iken son çift birbirinden farklıdır. Son çiftin ipliği bir kısa (y), bir uzun (x)tir. Ana hücreden üreyen milyonlarca spermden yarısı çekirdeğinde kısa, yarısı da uzun kromozom ipliği taşır. Oysa kadının yumurta hücresindeki kromozom ipliklerinin her çifti kendi aralarında benzerdir. Çiftin her ipi diğerinin aynıdır. Son çift birbirinden farklı değildir.

Şimdi birleşmede yumurtayı, çekirdeğinde uzun ip taşıyan sperm aşılarsa çocuk kız, kısa ip taşıyan sperm aşılarsa çocuk erkek olur. Buna göre erkeğin eşi, yine kendisinden çıkan meni hayvancığından yaratılmaktadır. Kadın cinsinin erkeğin vereceği meni hayvancığına bağlı olduğuna birçok âyette işaret edilir. Meselâ: *"İnsan başı boş bırakılacağını mı sanır? Kendisi dökülen meniden bir nutfe değil miydi? Sonra kan pıhtısı oldu, Rabbi onu yarattı, ona şekil verdi. O meniden iki çifti: erkeği ve dişiyi yarattı"*[2] buyurulmaktadır.

Son âyetteki "منه"deki zamir, ikinci âyette geçen meniye gitmektedir. Nutfeye gitmez, çünkü nutfeye gitseydi " منها " olması gerekirdi. Yani Allah, o meniden erkek ve dişiyi yarattı, demektir. İşte bu âyet de erkek ve kadının, yani doğacak çocuğun cinsinin meni hayvancığının türüne bağlı olduğunu bildirmiştir. Demek ki erkeğin eşi, yine kendisinden alınmaktadır. Maamâfîh bu mânâ âyetin zâhirî mânâsı değil, işârî mânâsıdır. Gerçekten âyette yüzde yüz bu biyolojik kanunun kasdedilmiş olduğunu kestiremeyiz. Âyet, her şeyden önce insanın eşinin de kendisi gibi insan yaratıldığını anlatmaktadır. Kur'ân'ın ilk muhâtabları âyetten, bu mânâyı anladıklarından bu mânâ esâstır. Bizim verdiğimiz mânâ da âyetin işâret mânâsıdır. Yâni âyette bu gerçeğe de işâret olabilir. Gerçeği Allah bilir.

1. Tevbe Sûresi: 128.
2. Kıyâmet Sûresi: 36-40.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ
فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ كَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ
عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾

28- Size kendizinden bir misal verdi: (Bakın) *size verdiğimiz rızıklarda; sizin ellerinizin altında bulunan*(köleler, hizmetçi)*lerden, sizinle eşit derecede* (yönetim hakkına sâhibolan), *birbiriniz*(in hakkına dokunmak)*dan çekindiğiniz gibi onlar*(ın hakkına dokunmak)*dan da çekindiğiniz ortaklar var mı* (ki tutup kendi mülkümüzde, saltanatımızda bize ortaklar atfediyorsunuz, kendi kullarımızı, yaratıklarımızı bize eş koşuyorsunuz)*? İşte biz, aklını kullanan bir toplum için âyetleri böyle açıklıyoruz. 29- Hayır, zulmedenler, bilgisizce keyiflerine uydular, Allah'ın şaşırttığını kim yola getirebilir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur.*

Tefsîr:

28- Müşrikler, Allah'ın, kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi olduğuna inanıyorlar, fakat kendilerinin doğrudan doğruya Allah'a ibâdet edecek kadar büyük olmadıklarını, kendileriyle Allah arasında birtakım aracılar bulunması gerektiğini düşünüyor ve işte taptıkları putları, ma'nevî güce sahip, Allah'a yakın, Allah ile insanlar arasında vasıta, şefâatçi kabul ediyorlardı. Nitekim telbiye ederken: *''Lebbeyke lâ şerîke leke illâ şerîken huve leke temlikuhû vemâ melek:* Allahım, buyruğuna geldik, senin ortağın yoktur. Yalnız bir ortağın var ki o senin kulundur, onun bir şeyi yoktur'' diyerek Allah'ın yegâne hükümdar olduğunu, ötekilerin de O'nun emrinde bulunan küçük tanrılar olduğunu belirtiyorlardı. Allah ile kul arasında aracı kabul ettikleri şeyleri Tanrısal kuvvet sahibi düşünmekle onları Allah'a ortak yapmış oluyorlardı. İşte bu inançlarından dolayı onlara müşrik, yani başka şeyleri, tanrılıkta Allah'a ortak yapan denmiştir.

Yüce Allah, bu âyette onlara Allah'ın, yaratmasında, yönetmesinde, mülkünde hiçbir ortağı olamayacağını bildirmek için şöyle bir misal veriyor:

Siz, kendi kölelerinizin, hizmetçilerinizin, sizin rızkınıza ortak olmalarını, sizinle eşit biçimde mallarınızı bölüştürmelerini ister misiniz? İki ortak, malı bölüştürürken karşı tarafa fazla geçeceğinden korkar, hakkının, ötekine geçmemesine çalışır. Şimdi insan, kölesinin de tıpkı hür ortağı gibi malına ortak olmasını ve iki ortaktan her birinin, karşıdakine hakkının geçeceğinden endişe etmesi gibi, hakkının tarafına geçeceği bir ortak durumuna gelmesini ister mi? Elbette istemez. Köle kendisinin mülkü iken, onun malına ortak olmasını neden istesin? Nasıl insan, kölesinin, mülküne ortak olmasını istemezse Allah da yarattığı kullarını mülküne ortak etmez. Herşeyi kendisi yaratmış iken ve bütün kâinât, ortaksız olarak tamamen kendisinin iken ne diye birtakım âciz kulları, yaratıkları mülküne ortak yapsın? Hâşâ Allah, ortak sahibi olmaktan münezzehtir. O'nun mülkünde ortağı yoktur. O'na kulluk etmek için araya aracılar, şefâatçiler sokmayı düşünmek yanlıştır.

İşte bu âyette Allah'ın ortağının bulunmadığı, böyle bir misalle anlatılıyor ve sonunda Allah'ın, düşünenler için âyetlerini böyle açık açık izah ettiği belirtiliyor.

29 ncu âyette de Allah'a ortak koşmakla haksızlık eden müşriklerin, keyiflerine, bâtıl düşüncelerine uyarak hiçbir kanıta, bilgiye dayanmadan doğru yoldan saptıkları ve Allah'ın şaşırttığı kimsenin yardımcısı olmayacağı vurgulanıyor.

"Allah'ın şaşırttığı kimsenin yardımcısı olmaz" cümlesi, düşüncesizce şirke dalan, putları Allah'a ortak sananlar için bir kınama ifadesidir. Yoksa onları mazur gösterecek bir anlam taşımaz. Herkes günâhından sorumludur. Ve günâhı da düşüncesini kötüye kullanmakla işlemiştir. Kişi, isteyerek yaptığı işlerden sorumludur. Ama kişinin, istediği işi yapabilmesi için Allah'ın onda güç yaratması gerekir. Allah kişiye güç vermezse insan hiçbir şey yapamaz. İş yapma gücünü yaratan Allah olduğu için hayrı da, şerri de yaratan yani kula, onları işleme gücünü veren Allah'tır. Fâ'il-i Mutlak O'dur. Fakat insan neyi isterse Allah onu yaratır. Allah, insanın yapabileceği işleri, onun isteğine göre yarattığından kul, işlerinden sorumludur. Ama fiilleri yapma gücünü insana veren Allah olduğundan, bütün işler Allah'a nisbet edilir. "Allah şaşırttı, Allah'ın şaşırttığını kimse doğru yola getiremez" denilir.

Ayrıca bu ifadeler, Türkçede olduğu gibi Arapçada da bir kınama ifadesidir. Yanlış bir hareket yapanı böyle söyleyerek kınarız: "Allah gözünü kör etmiş, Allah şaşırtmış" deriz. Bu sözümüzle belirtmek istediğimiz şey, Allah'ın onun gözünü kör etmiş olduğunu veya onu şaşırtmış olduğunu değil, fakat o adamın aklını kullanıp gerçeği görmediğini, yanlış hareket ettiğini

anlatmaktır. İşte bu ve benzeri âyetleri bu anlamda değerlendirmek gerekir.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ
اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ
وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا
دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

30- Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (uygun olan dine dön) *ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler. 31- Yalnız O'na yönelin ve O'ndan korkun; namazı kılın ve* (Allah'a) *ortak koşanlardan olmayın. 32-* (O ortak koşanlardan olmayın ki onlar)*, dinlerini parçaladılar ve bölük bölük oldular. Her parti kendi yanındakiyle sevin*(ip övün)*mektedir.*

Tefsîr:

30 ncu âyette Peyğamber(s.a.v.)e, yüzünü doğru bir şekilde Allah'a yöneltmesi, Allah'ın, insanları yarattığı doğal din olan tevhîd dininden ayrılmaması emrediliyor. Bu, Peyğamber'in yolunun doğruluğunu belirtmek ve onu desteklemek anlamındadır.

Allah, insanları, kendisini tanıyıp O'na kulluk etme istidadında yaratmıştır. Dış etkilerden uzak olan insan aklı, düşününce kâinâtın bir tek yaratıcısı olduğunu anlar. İslâm filozofu İbn Tufeyl, insandaki Allah'ı birleme ve O'na tapma istidadını, Hayy ibn Yakzân adlı felsefî romanında dile getirmiştir. Madem ki Allah insanları böyle tevhîd ikrarı üzere yaratmıştır. Öyle ise Allah'ın yarattığı bu doğal inancı değiştirmek, Allah'a ortak koşmak doğru değildir. İnsanların çoğu bilmese de doğru din, Allah'ın birliğine inanma dini olan tevhîddir.

Doğru anlamına gelen *hanîf,* Kur'ân'da çoğunlukla tevhîd ve Allah'a şirk koşmama anlamında kullanılmıştır. İnsanın yaratılışında yalnız Allah'a tapma eğilimi vardır. Yaratılışından gelen bu eğilimi değiştirmek, O'ndan başka varlıklara tapmak, Allah'a ortaklar tanımak doğru değildir. Çünkü bu, doğal

eğilimi, yani fıtrî dîni değiştirmek olur. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Her çocuk fıtrat* (doğal din olan tevhîd inancı) *üzerine doğar. Sonra annesi babası onu ya yahudi, ya hıristiyan, ya da mecusî yapar. Nasıl ki hayvan da uzuvları tam olarak doğar. Hiç doğan hayvanda bir eksiklik görür müsünüz? İsterseniz* (Allah'ın yaratma kanununa dön ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur) *âyetini okuyunuz" demiştir* [1].

Müfessirler, İbn Abbâs'tan ve başka kimselerden *fıtrat*'tan maksadın İslâm olduğunu rivayet etmişlerdir. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi burada fıtrat, insanda bulunan eğilimdir. Ancak bu istidad imanı, dünyâ hükümlerinin uygulanmasında muteber değildir. Mu'teber olan şer'î îmandır.

İnsan Allah'a tapma eğilimi ile doğar. Sonra anne babanın ve çevrenin etkisiyle bu eğilim başka yönlere çevrilir. O zaman insan, Allah'a ortak koşmağa, putlara tapmağa başlar. Oysa tabii eğilim, yalnız Allah'a tapmaktır. Âilenin ve çevrenin etkisi, bu doğal eğilimi, yönünden saptırır. Birtakım doğal eğilimlerle dünyâya gelen insan ruhu, beyaz bir sayfa gibidir. Üzerine yazılanı alır. Toprak, kendisine ekileni bitirdiği gibi ruh da kendisine aşılanan düşünceleri alır. Çocuğa doğru inanç aşılanırsa ruhu onunla yoğrulur. Bozuk inanç aşılanırsa onu alır ve onunla yoğrulur. Ona çocukluk çağında istenen inancı aşılamak mümkündür.

Ashâbdan el-Esved ibn Serî' şöyle demiş: *"Peyğamber*(s.a.v.)*e geldim, onunla beraber savaştım, zafere ulaştım. O gün insanlar o kadar savaştılar ki çocukları dahi öldürdüler. Bunu Allah'ın Elçisi duyunca: 'Şu kavimlerin hali nice olur ki bugün çocukları öldürecek kadar ileri gittiler' buyurdu. Bir adam: 'Yâ Resûlâllah, onlar müşriklerin çocukları değil mi?' dedi. Peyğamber* (s.a.v.)*: "Hayır, dedi, sizin hayırlınız müşriklerin çocuklarıdır. Çocukları öldürmeyiniz, çocukları öldürmeyiniz, her çocuk fıtrat üzre doğar. Dili dönünceye dek bu fıtratta kalır. Dili inancını söyleyecek kadar açılınca annesi babası onu ya yahudî, ya hıristiyan yaparlar"* [2].

31-32 nci âyetlerde müslümanlara, yalnız Allah'a yönelmeleri, namaz kılmaları, dinlerini bölüp de çeşitli fırkalara ayrılan ve her biri kendi inanç ve düşünceleriyle övünen müşriklerden olmamaları buyuruluyor.

İnsanlar arasında ayrılıkların, çeşitli dinlerin zuhuru, yaratılışlarında mevcut doğal din eğiliminden sapmalarından sonra olmuştur. Nitekim yüce Allah: *"İnsanlar bir tek milletten başka bir şey değildi, sonra ayrılığa düştüler"* [3] âyeti ile bu gerçeğe işaret etmiştir.

1. Buhârî, Cenâiz: 79, 92, Tefsîr, Sûre: 30, Kader: 3; Müslim, Kader: 22, 24; Ebû Dâvûd, Sunnet: 17; Muvatta', Cenâiz: 53; İbn Hanbel, 2/233, 275; et-Tâc: 1/36.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/433; İbn Hanbel, Musned: 3/435, 488; Dârimî, Siyer: 25; İbn Mâce, Cihâd: 30.
3. Yûnus Sûresi: 19.

Yüce Allah, aklın gösterdiği fıtrî dinden ayrılanları tekrar ona döndürmek için peygamberler göndermiştir. Peygamberlerin görevi, fıtrattan sapanları, tekrar fıtrat dini olan Allah'a kulluğa döndürmektir: *''İnsanlar bir tek ümmet idi. Allah peygamberleri müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi; anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetsin diye o peygamberlerle beraber gerçekleri içinde taşıyan Kitâp indirdi. Oysa kendilerine Kitâp verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü o*(kitâp hakkı)*nda anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, kendi izniyle inananları, onların üzerinde ihtilâfa düştükleri gerçeğe iletti. Allah dilediğini doğru yola iletir''*[1].

''Çağımızda birçok âlim ve filozof, tarihî, sosyolojik, astronomik, matematiksel ve biyolojik araştırmaları sonucunda bu fıtrat dininin, insanın yaratılışından gelen doğal eğilimi olduğunu kabul etmişlerdir''[2].

31 nci âyetin sonu ile 32 nci âyette müslümanlara: *''Dinlerini bölüp çeşitli fırkalara ayrılan ve her fırka kendi inanç ve düşünceleriyle sevinen müşriklerden olmamaları''* emrediliyor. Bu âyetler, batıl düşüncelere sapıp bölünen müşriklerin tutumunun kötülüğünü ortaya koymaktadır. Müslümanların da onlar gibi keyiflerine uyarak bölünmelerini yasaklamaktadır.

Keyif ve hevâsına uyarak müslümanlar arasında bölücülük yapmak, müslümanların birliğini bozmak, elbette doğru değildir. Fakat bu âyet ictihâd yapmağa engel değildir. Çünkü ictihâd müslümanları bölmek için değil, hükmü açık olmayan meselelerde dinin hükmünü ortaya çıkarmak için yapılır. İhtirâs ve hevâ ile değil, ancak şartlarını hâiz âlimlerin temiz niyet ve çabalarını harcamasiyle, Kitâp ve Sünnet'in özünden sapmamak şartıyla yapılan ictihâd, ümmet için rahmettir.

وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً
إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ
﴿٣٥﴾ وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ

1. Bakara Sûresi: 213.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/296; Tabbare, Rûhu'l-İslâm: 84-90.

إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ
فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾

33- İnsanlara bir zarar dokundu mu, Rablerine yönelerek O'na yalvarırlar. Sonra Rableri onlara kendinden bir rahmet taddırınca, hemen onlardan bir grup, Rablerine ortak koşarlar. 34- Ki kendilerine verdiğimiz(nimet)*e karşı nankörlük etsinler. Şimdilik zevk içinde yaşayın bakalım, yakında bileceksiniz. 35- Yoksa onlara bir delil indirmişiz de o mu ortak koşmalarını söylüyor. 36- Biz insanlara bir rahmet taddırdığımız zaman onunla sevinirler. Elleriyle yapıp öne sürdükleri işlerden dolayı onlara bir kötülük erişince de derhal umutsuzluğa düşerler. 37- Görmediler mi Allah, dilediğine rızkı genişletiyor da daraltıyor da. Kuşkusuz, inanan bir toplum için bunda ibretler vardır.*

Tefsîr:

33-35 nci âyetlerde genellikle insanların ve özellikle müşriklerin karakterleri çiziliyor: Bir darlıkta kalınca insanlar, putlara değil, yalnız Allah'a yalvarırlar. Çünkü Allah'tan başka kimsenin kendilerini o durumdan kurtaramayacağını bilirler. Ama ne zaman ki Allah acıyıp onları o darlıktan kurtarır, güvenliğe, bolluğa ve sevince kavuşturur, yine Allah'a ortak koşmağa başlarlar. Allah'ın verdiği nimetlere şükredecekleri yerde bu hareketleriyle Allah'ın nimetine karşı nankörlük ederler. 34 ncü âyetin sonunda Allah'ın nimetine nankörlük eden müşrikler: *"Şimdilik zevk içinde yaşayın bakalım, yakında sonunuzun nasıl olacağını bileceksiniz!"* cümlesiyle tehdid ediliyor. 35 nci âyette de puta tapanların hiçbir kanıta dayanmadan Allah'a ortak koştukları vurgulanıyor.

36-37 nci âyetlerde de yine insanın bir başka za'fı dile getiriliyor: Allah ona lûtfuyla bir nimet verse sevinir. Ama kendi yaptığı kötü işler yüzünden başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer. Burada insana verilen rahmet ve nimet için bir sebep belirtilmiyor. Çünkü verilen nimet, Allah'ın lûtfuyla verilmektedir. Ama insanın başına gelen kötülük, çoğu kez kendi kusurundan doğar. İnsan yaptığı işlerin kötü sonuçlarıyle karşılaşır. Ama o zaman bunları kendi hatâsından bilmez, hâşâ Allah'ın, kendisine bir zulmü sanır. Oysa öyle değildir. Çoğu sıkıntılar insanın kendi hatâsından doğar.

Yüce Allah, önceki âyetlerde şirki açık olan müşrikin durumunu izah etmişti. Bu âyetlerde de şirki kapalı müşrikin durumunu açıklamaktadır. Dünyâ için Allah'a ibâdet etmek, kapalı şirktir. Bu maksatla Allah'a ibâdet eden kimse, Allah kendisine nimet verdiği zaman memnun olur, ama vermediği zaman kızar, isyan eder, umutsuzluğa düşer. Oysa kulun, bollukta da, darlıkta da Allah'a bağlı olması ve O'nun yaptıklarına rıza göstermesi gerekir.

Allah dilediğine bol, dilediğine dar rızık verir. O, dilediğini yapar. Kullarının hakkında neyin hayırlı olduğunu bilir. Kul, Allah'ın kendisine uygun gördüğüne razı olmalı, sızlanmayı, takdire karşı gelmeyi bırakmalıdır.

Allah'ın, kimine bol, kimine dar rızık vermesinde de hikmet vardır. Bu, inananlar için bir ibrettir. Çünkü onlar buna bakıp rızkı yalnız Allah'ın verdiğini bilir ve herşeyi yalnız O'ndan isterler, O'ndan başkasından ummazlar.

Bu âyetler genellikle insanın karakterini, za'fını belirtmekle beraber, daha ziyade müşriklerin ruh haletini anlatmaktadır. Bunlar hakkında bir iniş sebebi zikredilmemiştir. Fakat bu sıralarda başlarına gelen bir kuraklık, kıtlık sebebiyle müşriklerin Allah'a yönelmeleri ve O'na yalvarmış olmaları muhtemeldir. Kur'ân bu âyetlerle müşriklerin, darlık zamanlarında yalnız Allah'a yöneldikleri halde bolluk zamanlarında Allah'a ortak koşmalarını kınamaktadır.

Burada müşriklerin Allah'a ortak koştukları şeyler, meleklerdir. Çünkü onların taptıkları putlar, meleklerin sembolleri idi. Yoksa aklı başında insanın, arkasında ma'nevî kuvvet düşünmediği bir taşa tapması ihtimalden uzaktır. Araplar, o zaman dünyânın birçok milleti gibi melekleri Allah'a ortak koşmayı; onları Allah ile insan arasında aracı, şefâatçi tanımayı kendilerince mantıksal görüyorlardı. İşte 35 nci âyette onlara, Allah'a ortak koştukları şeylerin, gerçekten Allah'ın ortağı, ya da Allah ile kendileri arasında şefâatçi olduğuna dair hiçbir kanıtları bulunmadığı, onların keyiflerine ve zanlarına dayanarak böyle yaptıkları anlatılıyor.

37 nci âyette de imanın, insan ruhuna aşıladığı huzur, bolluk ve darlıkta rızâ ve sükûn duygusu anlatılıyor.

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِؕ ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يُر۪يدُونَ
وَجْهَ اللّٰهِۘ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ
فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ

هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يُحْي۪يكُمْ
هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

38- Akrabâya, yoksula, yolcuya (zekât ve sadakadan) *hakkını ver. Allah'ın yüzünü* (rızâsını) *isteyenler için bu, daha hayırlıdır ve onlar başarıya erenlerdir. 39- İnsanların malları içinde artması için verdiğiniz fâiz* (malı), *Allah katında artmaz. Ama Allah'ın yüzünü* (rızâsını) *isteyerek verdiğiniz zekât*(a gelince)*; işte* (onu verenler, sevaplarını ve mallarını) *kat kat artıranlardır. 40- Allah sizi yarattı, sonra besledi, sonra öldürüyor, sonra diriltiyor. Ortaklarınız içinde bunlardan birini yapan var mı? O, onların ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir.*

Tefsîr:

38-39 ncu âyetler de önceki âyetlere bağlıdır. Özellikle 37 nci âyetle 38 nci âyet arasındaki ilişki kuvvetlidir. 37 nci âyette rızkı bollaştıranın da, daraltanın da Allah olduğu; O'nun dilediğine bol, dilediğine dar rızık vereceği vurgulanmış idi. Bu ifade bir yönden Allah'ın kudretini, yegâne nimet ve rızık verenin Allah olduğunu belirtirken diğer yandan da mü'minleri ihsâna teşvik etmektedir. Çünkü rızkı bollaştıran ve daraltan Allah olduğuna göre ihsan ile rızık eksilmez, cimrilik ile de çoğalmaz. Allah dilemedikçe insan zengin veya fakir olmaz. Rızık veren Allah olduğuna göre Allah'ın verdiği rızıktan O'nun kullarına harcamak gerekir.

İşte 38 nci âyette yüce Allah, akrabâya, yoksula, yolcuya hakkının verilmesini, onlara yardım edilmesini emrediyor. Allah'ın rızâsını arayanlar için bunun daha hayırlı olduğunu ve öylelerinin başarıya ulaşacaklarını buyuruyor.

Bu âyette sadaka verilecek kimselerden sadece üçü anılmıştır. Oysa Tevbe Sûresinin 60 ncı âyetinde sadakaların sekiz zümreye verilebileceği belirtilmişti. Oradaki sadakadan maksat zekâttır. Zekât ancak sekiz sınıf insana verilir. Fakat buradaki sadaka daha genel olan *infâk*'tır, fazla malı olanın yapacağı yardımdır. Bu yardım evvelâ: akrabâya, yoksullara ve yolculara yapılmalıdır. Bu üç tabirin içine bütün yoksullar girer.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus da " حَقَّهُ " tabiridir.

Kur'ân, *"Akrabâya, yoksula ve yolcuya hakkını ver"* demekle sadakayı zenginin bir ihsânı olmaktan çok, fakirin hakkı olarak gösteriyor. Zenginin malında fakirin de hakkı vardır. İşte Kur'ân, fakire bu hakkının verilmesini emrediyor. Buna göre zenginin verdiği sadaka, yoksulun hakkıdır. Öyle ise bunu onun başına kakmasına, bununla övünmesine hakkı yoktur. Çünkü fakire hakkını vermiştir: *"Mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır"* [1] âyetinde de zenginlerin mallarında yoksulların hakkı bulunduğu vurgulanmıştır.

Müfessir Tabresî, Mücâhid ve Süddî'ye atfen bu âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)e, akrabasına humus (beşte bir) haklarının verilmesinin emredildiğini söylüyor. Ebû Sa'îd el-Hudrî ve başkalarına atfedilen rivayete göre bu âyet inince Peyğamber (s.a.v.) Fedek'i Fatıma'ya vermiştir [2].

Bu rivayetlerin uydurma olduğunda şüphe yoktur. Çünkü ganimetlerin beşte birinin, Allah'a, Peyğamberine ve Peyğamber'in akrabasına âid olduğunu bildiren âyet, Medine'de Hicretin ikinci yılında vukubulan Bedir Savaşından sonra inmiştir. Oysa Rûm Sûresi tamamen Mekke'de inmiştir. Mekke'de ganimet olmadığı için humus da söz konusu değildir. Fedek ise ancak Hicretin altıncı yılında Peyğamber(s.a.v.)in yönetimine geçmiştir. Mekke'de iken Peyğamber'in, Fedek'i Fâtıma'ya vermesi mümkün değildir. Kaldı ki âyette hitâp, Peyğamber'in şahsında bütün mü'minleredir. Mü'minlerin, yakınlarına, yoksullara ve yolculara yardım etmeleri emredilmektedir.

39 ncu âyette insanların malları içinde artıp büyümesi için verilen malın, Allah katında artmayacağı, ancak Allah rızâsı için zekât, sadaka vermenin malı artıracağı buyuruluyor. İnsanların mallarında artıp büyümesi için verilen mal, faizle verilen ödünçtür. Bu, Allah katında artmaz. Çünkü ribâ, fukarayı sömürmektir. Fukaranın sömürülmesi, mala hayır ve bereket getirmez. Allah için verilen sadaka, berekete vesile olur.

Burada ribâ ile zekât arasında bir uyum vardır. Ribâ da artmak anlamına gelir, zekât da. Ama biri görünürde artmadır, öteki manevî bereket. Ribâ artar görünse de Allah katında artmaz, onda bereket olmaz. Fakat zekât bereket vesilesidir. Zekât Allah katında malı artırır, yani Allah o mala bereket verir.

İbn Abbâs'a göre buradaki ribâ, fâiz anlamında değil, 'atıyye (bağış, hediyye) anlamındadır. Yani kendisine daha çok hediye gelmesi için başkasına hediye verenin malı, Allah katında artmaz. Bu, gerçi haram değildir ama bu niyetle başkasına mal vermenin sevâbı yoktur.

1. Zâriyât Sûresi: 19.
2. Mecme'u'l-beyân: 8/306.

Âyet için bu anlam da muhtemeldir ama burada *ribâ*'nın asıl anlamı olan faiz anlamında kullanılmış olduğu daha kuvvetlidir. Bu âyet, Mekke devrinde dahi İslâmın, fâize karşı tutumunu gösterir. Allah katında malı artırmayacağı buyurulmak suretiyle fâizin, malın bereketini gidereceği; Allah katında makbul olmadığı belirtilmektedir. Ama o devirde henüz faiz haram kılınmamıştır. İyi bir şey olmadığı belirtilmek suretiyle faiz yasağına doğru bir adım atılmıştır.

Mekke devrinde Hz. Peyğamber'in, görünürde bir iktidar ve devleti olmadığı için orada yasakların yaptırımı, sadece âhiret korkusu olmuştur. Ama Medine'de Hz. Peyğamber (s.a.v.) bir devlet başkanı da olduğu için o devirde yasaklara, dünyâ cezâları, yaptırımlar konmuştur.

40 ncı âyette de rızkı verenin, öldüren ve diriltenin yalnız Allah olduğu, bunları yapamayan şeylerin Allah'a ortak olamayacağı belirtiliyor ve Allah'ın, ortaklardan münezzeh olduğu vurgulanıyor.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ
فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

41- İnsanların elleriyle kazandıkları (günâhlar) *yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Belki dönerler diye Allah onlara, yaptıklarının bir kısmını taddırıyor. 42- De ki: "Yeryüzünde gezin, öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakın". Onların da çoğu ortak koşanlardan idi. 43- Allah'tan, geri çevrilmesi mümkün olmayan gün gelmezden önce, yüzünü dosdoğru dine döndür; o gün* (insanlar) *bölük bölük ayrılırlar.*

44- Kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir. İyi bir iş yapanlar da kendileri için yer hazırlamaktadırlar. 45- Tâ ki Allah, inanıp iyi işler yapanları lûtfundan ödüllendirsin. Doğrusu O, kâfirleri sevmez.

Tefsîr:

41- Bundan önceki âyette besleyen, öldüren ve yaşatanın Allah olduğu bildirilmişti. Bu âyette de şirkin fesada sebebolduğu, insanların yaptıkları kötü işlerden dolayı karada ve denizde fesad çıktığı, bunun, akıllarını başlarına alıp yaptıkları kötü hareketlerden dönmeleri için Allah tarafından insanlara bir uyarı olduğu belirtiliyor.

42 nci âyette de Allah'a ortak koşan, kötü işler yapan insanlara, yeryüzünde gezip dolaşarak şirk koşan, kötülük yapan insanların sonlarının nasıl olduğunu görmeleri emrediliyor. Her iki âyetle de Allah'a şirk koşan, kötülük yapan insanlar uyarılıyor.

43- Sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)in şahsında bütün insanlara hitâbediliyor: Geri çevrilmesi mümkün olmayan; Allah'a şirksiz inananlarla O'na ortak koşanların birbirinden ayrılacağı; ortak koşanların azâba çarpılacağı; mü'minlerin cennetlerde ağırlanacağı gün gelmezden önce dosdoğru dine dönmeleri; Allah'a ortak koşmaktan vazgeçmeleri buyuruluyor.

44-45: İnkârın zararı sahibinedir. Hak'tan gelen buyrukları kabul etmeyenler, bu inkârlarının cezasını çekerler. Güzel işler yapanlar da kendilerine kurtuluş yolunu hazırlarlar, Allah'ın güzel ödüllerine ererler. Çünkü Allah, inanıp güzel işler yapanları lûtfuyla ödüllendirir, ama nankörleri sevmez. Bununla beraber onlara da zulmetmez. Onlara, sadece yaptıklarının karşılığını verir.

41 nci âyetin tefsîrinde İbn 'Abbâs'tan: Kara ile muradın, çöl; denizle muradın kentler ve köyler olduğu rivayet edilir. Yine ondan gelen başka bir rivayete göre de denizden maksat ırmak kıyılarında olan kentler ve köylerdir. Fakat bu rivayet sağlam değildir. Kara ve deniz ile Arap dilinin delâlet ettiği kara ve deniz kasdedilmiştir.

Bu âyetler münasebetiyle bir olay zikredilmemiştir. Daha önceki ve sonraki âyetlerle ilişkili olan bu âyetler, müşrikler için bir uyarı üslûbu taşır. Âyetlerin indiği sıralarda Arabistan'da kıtlık, darlık, güvensizlik gibi olayların vukubulmuş olması muhtemeldir. İşte bu sıkıntılardan yakınmakta olan insanlara, Kur'ân, bu düzensizliklerin, bozuklukların, Allah'a isyandan ileri geldiğini; bunların, insanların yaptıklarından sadece bir kısmının cezası olduğunu, insanların Allah yoluna dönmeleri için bu olaylarla uyarıldıklarını hatırlatıyor.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذ۪يقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَلِتَجْرِيَ
الْفُلْكُ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا
مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُوا
وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾

46- O'nun âyetlerinden biri de (şudur)*: Rüzgârları* (yağmurun) *müjdecileri olarak gönderir ki, size rahmetinden biraz taddırsın, gemiler buyruğuyla yürüsün ve siz O'nun lûtfundan arayasınız da şükredesiniz. 47- Andolsun biz, senden önce de elçileri kavimlerine gönderdik; onlara açık kanıtlar getirdiler ve biz* (onları dinlemeyip) *suç işleyenlerden öc aldık. Zira mü'minlere yardım etmek üzerimize borç idi.*

Tefsîr:

46- Yukarıdaki âyetlerde insanların yaptıkları kötü işlerden dolayı karada ve denizde fesat çıktığı, düzenin bozulduğu, yani gereği gibi yağmur yağmadığı, ürün yetişmediği bildirilmişti. Bu âyette de gönderdiği rüzgâr ile yağmur yağdıranın, denizlerde gemileri yürütenin Allah olduğu, insanların yararına bu düzeni kuran Allah'a şükretmek gerektiği anlatılıyor.

Burada rüzgârın iki yararı sayılmıştır: Biri yağmur bulutlarını getirmesi, diğeri de gemileri yürütmesidir. Yüce Allah, suların buharlaşmasından oluşan bulutları, rüzgâr vasıtasiyle istediği yörelere sürer. Yağmur getiren rüzgâr belli olur. İnsanlar, yağmurun müjdecisi olan bu rüzgârların esmesinden sevinirler. Yağmur allah'ın rahmetidir. Çünkü bitkiler onunla yetişir. Özellikle suyun olmadığı çöllerde, dağlarda yağmur yağmazsa yeşillikten eser kalmaz.

Rüzgârın bulutları ve gemileri yürütmesi, Allah'ın yarattığı yasaların sonucudur. Yelkenli gemiler de rüzgârın esmesiyle gider. İnsanlar, su üstünde akıp giden gemilerle uzak yerlere seyahat eder, yüklerini taşır, ticaret yaparlar. Allah'ın nasibettiği kazancı elde ederler. Elbette bu nimetleri kendilerine lûtfeden Allah'a şükretmeleri gerekir. Bütün bunları yapan Allah'a ortaklar koşmak, O'na saygısızlık, nimetlerine karşı nankörlüktür.

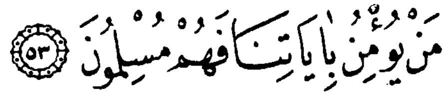
47 nci âyette yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî ederek kendisinden önce de birçok elçi gönderdiğini; bunların, gönderildikleri toplumlara, kendilerinin peygamber olduğunu kanıtlayan belgeler getirdiklerini; kimi insanların onları inkâr, kimilerinin de kabul ettiğini; Allah'ın, suç işleyenlerden öcünü aldığını, inananlara da yardım ettiğini buyurmaktadır. Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî ederken inkârcı müşrikleri de uyarmakta olan bu âyet şu anlama gelir:

Siz bu şirkinizden, Peygamber'e karşı gelmenizden ötürü bir gün Allah'ın cezâsına uğrayacaksınız. Bugün ezmeğe çalıştığınız mü'minleri, Allah zafere ulaştıracaktır. Sonunda onlar size galip geleceklerdir. Çünkü Allah, inananlara yardım edeceğini va'detmiştir. Peygamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Müslüman bir adam, müslüman kardeşinin ırzını savunursa kıyâmet gününde cehennem azâbını ondan savmak, Allah'ın üzerine borç olur". Daha sonra Peygamber (s.a.v.)*: "Mü'minlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur" âyetini okumuştur*[1].

اَللّٰهُ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَٓاءِ كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ
كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ
اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمُبْلِس۪ينَ
﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ
وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٥٠﴾ وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا ر۪يحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا
مِنْ بَعْدِه۪ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ
اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْۜ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/437. Hadisi İbn Ebî Hâtim, Ebû'd-Derdâ'dan merfû'an rivâyet etmiştir.

48- Allah rüzgârları gönderir, bulutu kaldırırlar; sonra onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; arasından yağmurun çıktığını görürsün. Derken onu kullarından dilediğine uğratınca hemen sevinirler. 49- Halbuki onlar, yağmurun kendilerine indirilmesinden önce umutsuz, suskun idiler. 50- Allah'ın rahmetinin eserlerine bakın ki nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor?! Kuşkusuz O, ölüleri de diriltecektir. O, herşeye kadirdir. 51- Andolsun, bir rüzgâr göndersek de o(eki)*ni sararmış görseler, ondan sonra nankörlük etmeğe başlarlar. 52- Sen de ölülere söz dinletemezsin; arkalarını dönüp giden sağırlara da çağrıyı işittiremezsin. 53- Ve sen, körleri de sapıklıklarından çıkarıp yola getiremezsin. Sen ancak, âyetlerimize inananlara işittirirsin de onlar müslüman olurlar.*

Tefsîr:

48-50 nci âyetlerde yüce Allah, kudretinin işâretlerini, rüzgârın sağladığı yararları açıklıyor: Allah rüzgârları gönderir. Rüzgârlar bir bulut kaldırır. Denizlerden, ırmaklardan, göllerden kaldırılan bulut, Allah'ın yasaları uyarınca gökte yayılır, küme küme ayrılır, sıkışan bulutların arasından yağmur dökülmeğe başlar. Rüzgâr esmezden, yağmur yağmazdan önce umutsuzluk içinde suskun, ağızlarını bıçak açmayan insanlar, yağmurun yağmasıyla sevinir, neş'elenirler. Allah'ın indirdiği rahmet ile ölü gibi kupkuru yer yeşerir, canlanır.

Yüce Allah, insanların her zaman gördükleri bu kudret eserlerini, ölüleri diriltmesine misal veriyor: *"İşte ölü yeri dirilten Allah, ölüleri de mutlaka diriltecektir, O herşeye kadirdir"* buyuruyor.

Bu âyetlerde ölü yerin canlanmasına neden olan yararlı rüzgârları anlatan Allah, 51 nci âyette de bunların karşıtı olan rüzgârı anlatıyor: Eğer Allah, kavurucu bir rüzgâr, bir kasırga gönderseydi de çiftçilerin ekinlerini kurutsaydı Allah'a karşı nankörlük ile, önce verdiği nimetleri unuturlardı.

İlk âyetlerde ölü yeri dirilten, Allah'ın rahmet eseri rüzgâr çoğul halindedir. Son âyette ekini sarartan rüzgâr tekildir. Genel olarak rahmet eseri olan rüzgâr çoğul olarak, azâb sebebi olan rüzgâr tekil olarak kullanılır.

Rüzgârların böyle ölü yeri diriltmesi, Allah'ın gücüne, ölüleri tekrar

dirilteceğine işârettir. Ama bunu, düşünenler anlarlar. Duymak isteyenler bu kanıtları duyarlar. Ancak işitme kabiliyeti bulunanlara söz anlatılabilir.

52-53: Fakat ölülere söz dinletmek, yahut arkalarını dönüp giden sağırlara çağrıyı duyurmak mümkün değildir. Çünkü ölü de duymaz, sağır da duymaz. Eğer sağır yüzünü döndürse belki ona işâretle bir şey anlatılabilir. Ama arkasını dönmüş gidiyorsa sözü hiç duymaz ki anlasın. Basiretleri körelmiş olanlar da Hakk'ın çağrısını anlayıp doğru yola gelmezler. İşitip söz anlayanlar, ancak ön yargılardan uzak, sağduyu ile sözü dinleyip düşünenlerdir. İşte onlar Allah'ın âyetlerini dinler ve O'na teslim olurlar.

52-53 ncü âyetler, aynen Neml Sûresinde de geçer: 80-81 nci âyetler.

Âyetlerin ikinci şıkkı, âhireti kabul etmeyen müşriklere, Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeterliliğini kanıtlamakta ve dâimâ Allah'ın çağrısına uyan mü'minleri övmektedir. Ayrıca çağrısını kabul etmeyen müşriklerin tutumundan üzülen Peyğamber'i de tesellî etmektedir:

Rüzgârın esip yağmur getirmesi, veya yağmurun gecikmesi, yağmursuz rüzgârın esmesi hep Allah'ın yasaları çerçevesinde olan şeylerdir. Yağmurun gecikmesi nasıl Allah'ın kudretsiz olduğunu göstermezse, Allah'ın ölüleri diriltmesinin gecikmesi de Allah'ın buna gücünün yetmediğini göstermez. O'nun katında herşeyin bir zamanı vardır. Müşrikler, ölülere, körlere ve sağırlara benzerler. Hakikati görmez, hak sözünü dinlemezler, inatlarıyla hareket ederler. İyi niyetle dinlemeyenlere söz anlatılamaz. Söz ancak iyi niyetle dinleyenlere anlatılabilir. Gönüllerini hiçbir sözün etkilemediği müşrikler, ölülere; iyi niyetle dinleyen müslümanlar da yağan yağmurla etkilenip ürün veren güzel toprağa benzetilmiştir. Onların gönüllerini etkileyen İlâhî kanıt yağmurları, o gönüllerde gerçek iman bitirir.

33-37 nci âyetlerle bu âyetler arasında yakın ilişki vardır. Gerek onlardan, gerek bu âyetlerden, âyetlerin inişinden önceki zamanlarda Arabistan'da bir kuraklık olduğu, sonra uzun süre beklenen yağmurun yağmasiyle herkesin sevindiği ve inen Kur'ân'ın da insanları etkilemiş olan bu olaya işâret ettiği sezilmektedir.

Nitekim Duhân Sûresinin tefsîri münasebetiyle Hicaz'da bir kıtlığın olduğu ve bazı ileri gelenlerin, Peyğamber(s.a.v.)e gelip bu belânın def'i için Allah'a duâ etmesini istedikleri anlatılacaktır. İşte ona benzer bir olay da herhalde bu âyetlerin indiği sıralarda vukubulmuştur. Muhammed İzzet Derveze de bu görüştedir [1].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/305.

ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ
قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَهُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ
تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ
﴿٥٥﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَٱلْإِيمَٰنَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْبَعْثِ
فَهَٰذَا يَوْمُ ٱلْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يَنفَعُ ٱلَّذِينَ
ظَلَمُوا۟ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

54- Allah'tır ki sizi za'ftan yarattı. Sonra zayıflığın ardından size bir güç verdi. Sonra gücün ardından da zayıflık ve ihtiyârlık verdi. Allah dilediğini yaratır, O, bilendir, gücü yetendir. 55- (Kıyâmet) *sâat*(i) *başladığı gün, suçlular,* (dünyâda) *bir sâatten fazla kalmadıklarına yemîn ederler. İşte onlar* (haktan) *böyle çevriliyorlardı. 56- Kendilerine bilgi ve iman verilmiş olanlar dediler ki: ''Andolsun siz, Allah'ın yazgısınca, tâ yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu da dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz. 57- Artık zulmetmiş olanlara, o gün ne mazeretleri fayda verir ve ne de onlardan rızâ talebetmeleri istenir.*

Tefsîr:

54- Yüce Allah, yukarıda rüzgârların esmesi, yağmurun yağması gibi dış dünyâdaki kudret kanıtlarını anlattıktan sonra burada da insanın iç dünyâsındaki kudret kanıtlarını anlatıyor: Allah'ın, insanları nasıl zayıf bir halde yaratıp güçlendirdiğine, gençlik çağında güçlülüğünün doruğuna ulaşan insanın gittikçe zayıflayarak ihtiyarladığına işâret ediyor. Ve herşeyi bilgi ve kudretiyle yarattığını vurguluyor. Allah nasıl zayıf bir durumdan insanı yaratıp güçlülük çağına eriştirmişse, yine ölümle zayıf bir duruma düşen insanı tekrar yaratmağa, insan ruhunu yeniden yaratacağı bedenlere sokmağa kadirdir.

Bu âyet, insanın, öldükten sonra bedene sokulmak suretiyle yeniden dirileceği konusuna bir giriş niteliğindedir.

55 nci âyette, başlayan ikinci hayâttan bir sahne takdim ediliyor: Kıyâmet koptuğu, insanlar tekrar diriltildikleri zaman suçlular dünyâda, ya da ölümle yeniden dirilme arasında çok az bir zaman, bir an kadar kaldıklarını sanırlar. Çünkü bu zaman onlara bir süre uyuyup uyanma gibi gelir. Dünyada bir sâatten fazla kalmadıklarına, öldükten sonra bir sâat kadar kalıp kalktıklarına yemin ederler. Dünyâ hayâtı kendilerine öyle kısa gelir. Bu kısa zaman, dünyâdaki ömürleri, ya da öldükten sonra kabirde geçen zamandır.

56-57: Bilgi ve iman sahipleri, o dehşete kapılıp da dünyâda geçirdikleri ömrü unutanlara, gerçeği hatırlatırlar: *"Siz öldükten sonra, Allah'ın yazgısınca tâ yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte sizin inkâr ettiğiniz yeniden dirilme günü budur. Fakat siz bunu bilmiyor, inkâr ediyordunuz!"* derler.

Artık o gün suçlulara, özür dilemelerinin bir yararı olmaz. Zâten orada özür dilemeleri, tevbe etmeleri de istenmez. Çünkü artık özür dilememenin, tevbe etmenin zamanı geçmiştir.

İşte bu kıyâmet sahnesi, suçluların vahim durumunu gösteren bu tablo ile kapanmaktadır.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ
عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا
يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

58- Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misâli getirip anlattık. Onlara bir âyet getirdiğin zaman inkâr edenler: "Siz (geleneklerimizi) *iptâl edenlerden başka bir şey değilsiniz" derler. 59- İşte Allah, bilmeyenlerin kalblerini böyle mühürler. 60- Sabret, Allah'ın va'di haktır. İnanmayanlar seni telâşa düşürmesin.*

Tefsîr:

58-59: Yüce Allah, bu âyetlerde Peyğamberini tesellî için, müşriklere hangi âyeti getirse yine onların, kendisini, atalarının yolunu değiştirmekle suçlayacaklarını bildiriyor ve o bilgisiz insanların kalblerinin bu derece mühürlendiğini, onların bu kadar kabiliyetsiz olduklarını belirtiyor.

60- "وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ": *İnanmayanlar seni hafif yapmasınlar"* yani onların davranışları ve sözleri seni üzüntüye, tedirginliğe, umutsuzluğa sevk etmesin. Herşeyi ihtiyatla ve ağırbaşlılıkla yap. Hiç acele etme, telâşa düşme demektir.

Bu, Hicretten önceki günlerde müşriklerin, Peyğamber ve ashâbını iyice tedirgin etmekte olduklarını gösterir. İsrâ Sûresinin: *"Nerdeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin ed*(ip yerinde duramaz hale getir)*eceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından pek az* (bir süre) *kalabilirlerdi"* [1] âyetinden de müşriklerin bu rahatsız edici davranışları anlaşılır.

Bu âyette yüce Allah, Peyğamberine, Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu, mutlaka O'nun yardımına güvenmesini, kâfirlerin davranışlarına bakıp da telâşa kapılmamasını, herşeyin uygun zamanını beklemesini ve tedbirli hareket etmesini buyuruyor.

Ebû Yahyâ'nın rivâyetine göre Hz. 'Alî sabah namazını kıldırırken hâricîlerden biri: *"Andolsun eğer ortak koşarsan amelin boşa çıkar ve ziyâna uğrayanlardan olursun!"* [2] âyetini bağırarak okumuş. Hz. 'Alî de: *"Sabret, Allah'ın va'di haktır. İnanmayanlar seni telâşa düşürmesin"* [3] âyetini okuyarak ona cevap vermiştir [4].

Rûm Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Putperest İranlılara yenik düşen Rumların, birkaç yıl içinde düşmanlarına galip gelecekleri, o zaman mü'minlerin, Allah'ın yardımına sevinecekleri bildirilmektedir (1-5).

Bu ifadeden, tevhîd erbâbının, birbirini destekleyecekleri, mü'minlerin, kendileri gibi Allah'a tapan hıristiyanların üstün gelmesini istedikleri anlaşılır. Hz. Peyğamber'in sahâbîleri, tehvîd erbâbını seviyor, onları kardeş biliyorlardı. Eğer onları düşman bilselerdi, onların galip gelmelerini istemezlerdi. Demek ki aynı Allah'a tapan, O'ndan vahyedilmiş kitaplara inanan insanların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine destek olmaları Allah'ı memnun

1. İsrâ Sûresi: 76.
2. Zümer Sûresi: 65.
3. Rûm Sûresi: 60.
4. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 21/59.

etmektedir. Yoksa âyette mü'minlerin, hıristiyanların galip gelmesini isteyip buna sevinmeleri, böyle imrendirici bir üslûb ile anlatılmazdı. Özellikle âyette, Allah'ın onlara yardım edeceği ve bu yardım sayesinde galip gelecekleri belirtilmektedir. Bu da müslümanların zamanındaki hıristiyan Rumların, Allah'ın yardımına mazhar olacak bir din üzerinde bulundukları anlamına gelir. Yoksa Allah'ın, sapık insanlara yardım edeceği söylenmez.

2- İşler, evvel, âhir Allah'ın elindedir. O, dilediğini yapar, istediğini üstün getirir (4). Dilediğini azîz, dilediğini zelîl eder. Allah, inananlara yardım edeceğine söz vermiştir. O, sözünden dönmez, va'dini yerine getirir (6).

3- Allah katında şefâat edecekleri sanısıyla tanrı diye tapılan şeyler gerçekte şefâat edemezler. O zaman onu tanrılaştıran insan, boşa taptığını anlar, yaptığına pişman, taptığına da düşman olur (13). Allah'ın şefâat izni vermediği kimse şefâat edemez: *"O'nun izni olmadan, huzurunda kim şefâat edebilir?"* (Bakara Sûresi: 255), *"Göklerde nice melek var ki onların şefâati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve râzı olduğu kimse için* (şefâat edilmesine) *izin verdikten sonra olsun* (ancak o zaman şefâatin faydası olur)" (Necm Sûresi: 26).

Demek ki şefâat etmelerine izin verilenler, ancak Allah'ın râzı olduğuna şefâat edebilir(yani yardımcı olabilir)ler. Ama *"Allah'ın râzı olmadığına şefâat edemezler"*, (Enbiyâ Sûresi: 28). Allah, kendisine ortak koşulmasını (yani şirki) affetmez, müşrikten râzı olmaz. O halde müşrikin, Allah'tan başkasının, kendisine şefâat edeceğini beklemesi ham hayâldir. Zuhruf Sûresinin 86 ncı, Nebe' Sûresinin 37 nci âyetlerinde doğruya tanıklık eden, hakkı söyleyenden başkasının, O'nun huzurunda şefâat edemeyeceği vurgulanmaktadır. Gördüğünü, bildiğini aynen söyleyen de Allah'ın huzurunda günâhkârı, günâhsız göstermeğe, yahut cezâyı hakketmiş olanı hâşâ iyi göstererek affettirmeğe kalkamaz. Çünkü orası pür doğruluk makamıdır. Öyle ise kişinin kendisini şefâat ile avutup günâhlara dalması, ruhunu ma'nevî kirlerle bulaması korkunç bir gaflettir. Şefâat edecek olanlar, Allah'ın huzurunda suçluyu suçsuz göstermeğe kalkmazlar, ancak Allah'ın râzı olduğu kullarına, yine O'nun izniyle yardım ve destek olurlar, onu cennette yalnız bırakmazlar, iyilerin makamına götürürler. Onların şefâati, mü'min ve sâlih insanı o ma'nâ âleminde yalnız bırakmamak, ona destek olmaktır. Kur'ân'ın anlattığı şefâatin anlamı budur.

4- Kâinattaki varlıklar, sabah akşam, gece gündüz, her ân Allah'ı tesbîh ederler. O'nun şânının yüceliğini anar, emrine boyun eğerler. O'ndan başka tanrı olmadığını söyler ve bunu kanıtlarlar (17-18). Kâinât yasalarını koyup kâinâtı yöneten O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur.

5- İnsanlar, şimşeği, korku ve umud içinde seyrederler. Çakan şimşeğin,

kendilerine isâbet edeceğinden korkarlar. Fakat şimşeğin ardından yağmurun yağacağını umarak da sevinirler (24).

6- Bütün tabiat yasaları ve olayları, Allah'ın emriyledir ve O'nun birliğini, hükümranlığını, O'ndan başka tanrı olmadığını kanıtlar. Allah'ın mülkünün ortağı yoktur (25-26, 46-50).

7- Allah'tan başkasına tapanlar, kendi hayallerine uyarak bu yanlışı yapmaktadırlar. Allah, insanları tek Tanrıya tapmak üzre yaratmıştır. Çok tanrıcılık, yaratma yasasına aykırıdır (29-30). Öyle ise vakit geçirmeden, tevhîde, yalnız Allah'a kulluğa dönmelidir (43).

8- İnsanların, darda kalınca yalnız Allah'a yönelip kurtuluşu O'ndan dilemeleri de şirkin, yaratma yasasına aykırı olduğunu kanıtlar. Çünkü darlık zamanında fıtrat (temel yaratma yasası) ortaya çıkar ve insan fıtrata uygun olarak yalnız Allah'a yalvarır (33-34).

9- Tevhîdin özü, Allah'a yönelmek, O'ndan korkmak ve yalnız O'na kul olmaktır (31).

10- İnsanlar tehvîdin özünden sapınca bölünmüş, ayrılığa düşmüşlerdir. Meydana gelen fırkaların her biri, kendi inancı ile övünür, kendi yolunun, en doğru yol olduğunu iddiâ eder: *"Dinlerini parçaladılar ve bölük bölük oldular. Her parti, kendi yanındakiyle sevinip övünmektedir"* (32). Şirk yolu çoktur. Allah'tan başkasına tapanlar, pek çok yaratığı tanrı edinmiştir. Ama tehvîd yolu birdir. Çünkü tapılacak tanrı tektir, o da Allah'tır. Bu yolun yolcuları ayrılmaz, birbirine düşmez, birleşirler. *"Allah'ın elçileri arasında ayırım yapmazlar"*. Çünkü bütün elçiler, insanları başkasına değil, Allah'a kulluğa da'vet etmişlerdir. İnsanları aynı Allah'a tapmağa da'vet eden elçiler, neden birbirinden ayırdedilsin, neden biri tutulup öteki reddedilsin? Onların da'vetine uyanlar hep tevhîd alanına çıkar, orada birleşirler.

11- Şirkin kanıtı yoktur. Kanıtsız olarak geleneklere din diye bağlanmak, tevhîde aykırıdır. İnsan, bilinçli olarak dinine bağlanmalıdır: *"Yoksa onlara bir delîl indirmişiz de o mu Allah*(a) *ortak koştukları*(nın doğru olduğunu) *söylüyor?"* (35).

12- Yaratamayan, rızık veremeyen, öldürüp diriltemeyen şeyler tanrı olamaz. Allah'tan başka bu işleri yapan olmadığına göre Allah'tan başka tanrı da yoktur (40).

B- Peyğamberlik İle İlgili Prensipler:

13- Peyğamberleri kabul etmeyip suç işleyenler cezalandırılmıştır. Allah inananlara yardım eder, suçluları cezalandırır (47).

14- Da'veti, ancak şartlanmamış, sağduyulu insanlara kabul ettirmek

mümkündür. Şartlanan insanlara gerçeği anlatmak mümkün değildir. Çünkü önyargıları, gerçeği anlamalarına engel olur. Ancak iyi niyyetle dinleyenler gerçeği duyup anlarlar (52-53).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

15- İnsanlar görüneni algılarlar, işlerin içyüzünü bilmezler. Âhiret bu hayâtın içyüzüdür. Kâfirler sadece maddeyi, görünen hayâtı kabul ettikleri için bunun ötesindeki âhiret hayâtını reddederler (7).

16- İlk defa kâinâtı yaratan Allah, yaratıklarını yeniden yaratır. Eskiyenleri götürür, yerine yenilerini yaratır. Dünyâdaki yaşam süresini dolduran canlar, bedenden ayrılıp Allah'ın huzuruna gider ve o huzurda, dünyâda yaptıklarının hesabını verirler (11), (Ankebût Sûresi: 19).

17- İnanıp iyi işler yapanlar, bahçelerde ağırlanırlar. Allah'ın âyetlerini ve âhiret sorumluluğunu yalanlayanlar cehenneme atılırlar (15-16).

18- Ölü tabiatın yeşertilmesi, ölülerin diriltileceğini kanıtlar (19).

19- Âhiret muhakkaktır. Mü'minler sabırlı olmalı, inanmayanların alaylarına ve olumsuz davranışlarına üzülmemelidirler (60).

D- Genel Prensipler:

20- Her yaratığın bir ömrü, her olayın gerçekleşeceği bir zamanı vardır, vakti gelince olur (8).

21- İnsanlar ibret için yeryüzünü dolaşmalı, eski ulusların yaşayış tarzlarını, uygarlıklarını, yükseliş ve çöküş nedenlerini araştırmalı ve tarihî olaylardan ibret alıp eskilerin yıkımına neden olan hatâları işlememelidirler. Zirâ ibret alınmazsa tarih tekerrür eder (9-10, 27, 42). Târihî ve arkeolojik araştırmalara yönlendirme prensibi, bundan önceki sûrelerde de vurgulanmıştı. Meselâ: Ankebût: 20, Neml: 69.

22- Nânkörlük eden, kendi aleyhine, iyi iş yapan da kendi yararına hareket etmiş olur. Herkes yaptığına uygun karşılığı görür (44-45).

23- Allah, diriden ölü, ölüden diri çıkarır (19). Bu âyetten, Allah'ın, kuru, cansız gibi görünen tohumdan canlı filiz, bitki, bitkiden tohum; spermden canlı, canlıdan sperm; yumurtadan çocuk, çocuktan yumurta yaratacağı anlaşıldığı gibi, iyi bir insandan kalitesiz, geri zekâlı bir insan; geri zekâlı birinden de zekî bir insan yaratabileceği de anlaşılır. Zira insanın genleri, atalarından gelen özellikleri taşır. Eğer insanın atalarında geri zekâlı biri varsa, spermlerinden herhangi biri o vasfı taşıyabilir ve o sperm yumurtayı aşılarsa çocuk geri zekâlı olur. Bunun tersi de mümkündür. Yani geri zekâlı bir insandan da çok zekî bir çocuk dünyâya gelebilir. Bunlar hep Allah'ın yasaları gereğidir. O ölüden diri, diriden ölü; zekîden bön, bönden de zekî yaratabilir. O,

herşeye kadirdir. Kışın ölüm uykusuna yatan ağaçları ilkbaharda yeşertir, onlarda ürün yaratır.

24- İnsan, kendisinden yaratılmış olan eşinin yanında sükûn bulur (21). Eşini sevmek, Allah'ın, kadınla erkeğin hamuruna, birbirlerine karşı muhabbet, rahmet ve câzibe katmasındandır. Kişi, sevdiği eşinin yanında bulduğu huzur ve sükûnu bir yerde bulamaz.

25- İnsanlar arasında renk, dil farkı, Allah'ın yasaları gereği var olan bir olgudur. Herhangi bir rengin veya dili konuşanın, ötekinden üstünlüğü yoktur. Çünkü renklerin ve dillerin farklılığı, Allah'ın âyeti sayılmaktadır. Yani bunlar kötü değil, Allah'ın birer mu'cizesidir (22).

26- Allah geceyi, uyuyup dinlenmeğe, gündüzü de çalışmağa elverişli kılmıştır. Canlar, gecenin karanlık ve sükûnetinde uyur, gündüzün ışığında çalışırlar.

27- İnsana ulaşan nimetler Allah'ın lutfu, başına gelen felâketler kendi hatâsının sonucudur: *"Biz insanlara bir rahmet taddırdığımız zaman onunla sevinirler"* ifadesinden, rahmetin, Allah'ın lutfu olduğu; *"elleriyle yapıp öne sürdükleri*(işleri)*nden dolayı onlara bir kötülük erişince de, derhal umutsuzluğa düşerler"* (36) cümlesinden de, başa gelen felâketlerin, insanların kendi hatâlarından kaynaklandığı anlaşılır. *"Sana gelen her iyilik, Allah'tandır; sana gelen her kötülük de kendi*(işlediğin günâh yüzü)*ndendir"* (Nisâ Sûresi: 79) âyetinde de aynı hakikat anlatılmaktadır.

Maamâfîh, *"hemen umutsuzluğa düşerler"* cümlesinde, bir felâket karşısında Allah'tan umut kesmenin, gevşemenin doğru olmadığı, hatâları telâfi ile işlerin düzelmesini Allah'tan ummanın gerektiği öğütlenmektedir.

28- İnsanın beklediği, Allah'ın hikmeti uyarınca gecikirse insan umutsuzlaşır: *"Allah, rüzgârları gönderir, bulutu kaldırır; sonra onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; arasından yağmurun çıktığını görürsün. Derken onu, kullarından dilediğine uğratınca hemen sevinirler. Halbuki onlar, yağmurun kendilerine indirilmesinden önce umutsuz idiler"* (48-49).

29- İnsanların kötü davranışları, dünyanın düzenini bozar. Allah, onları felâketlerle uyarır ki hatâlarından dönsün, Allah'a yönelsin, O'nun yaratılış yasalarına aykırı davranmasınlar. Şimdi insanların korkunç silâhlanmaları, önlemsiz sanayileşmeleri, sorumsuzca ağaç kesmeleri, çevreyi kirletmeleri, bıraktıkları gazlarla atmosferin dengesini bozmaları, birçok yerde tabiatı yaşanmaz hale sokmuştur. Birçok denizde kirlenen denizin zehirlediği balıklar, yığın halinde kıyıya vurmaktadır. Ozon tabakası incelmiştir. Bu da güneş ışınlarının, engelsiz, süzülmeden dünyaya vurmasına yol açmıştır ki daha da incelirse sıcaktan iklimler değişecek, kuraklıktan dünyâ çölleşecek, süzülmeyen

morötesi ışınlar, bitkileri kavuracaktır.

Yüce Allah, merhametinden dolayı bazı küçük felâketlerle insanları, yanlış davranışlarından dolayı uyarır. Tâ ki akıllarını başlarına alıp topyekün insanlığı çok daha vahîm felâketlere götürecek kötü davranışlara son versinler. Tabiatın dengesini bozmasınlar. Yayılmakta olan kanserler, Aidsler, toplu hayvan ve insan ölümleri, insanların yola gelmeleri için birer ikazdır. Ama yine kullarına acıyan Allah, onları birden genel bir felâketle mahvetmiyor, sadece uyarıyor. Eğer yanlış davranışları yüzünden hemen onları toptan cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde tek canlı kalmazdı: *"Eğer Allah, insanları yaptıkları işler yüzünden* (hemen) *cezâlandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Süreleri geldiği zaman, Allah kullarını görmektedir"* (Fâtır Sûresi: 45).

Şimdi sorumsuz davranışların, dünyâyı nasıl bir felâkete sürüklediğini anlamak için 25 Aralık 1989 tarihli Güneş Gazetesinin 8. sayfısanda yayınlanan, konu ile ilgili bir yazıyı birlikte okuyalım:

"19. yüzyılın başında gelişmeye başlayan teknoloji çılgınlığı 90'lı yıllara girmeye hazırlandığımız günümüzde son on yıla baktığımızda bir dizi felâketi de beraberinde getirdi.

Dünya Gıda ve Tarım Teşkilatı'nın (FAO) raporuna göre her yıl 60 milyon insan açlıktan ölüyor. Bu sayının 15 milyonunu ise çocuklar oluşturuyor.

FAO'ya göre her gün 40 bin çocuk ölüyor. Kısa bir hesaplamayla her iki saniyede bir çocuk hayatını kayebdiyor. Açlığın neden olduğu can kaybı, her üç günde bir Hiroşima'ya atılan bombanın dünyanın çeşitli bölgelerinde kullanılmasının yaratacağı ölüm sayısına eşit.

Açlık ve yetersiz beslenme insanlarda bedeni ve zihni gelişmeyi önlerken kızamık bile ölüme sebebiyet verebiliyor. Kötü beslenen yetişkinler ise kilo kaybından sonra yaratıcı, üretici niteliklerini kaybederek, daha sinirli bir hale geliyor.

80'li yıllarda açlığın yarattığı tahribat dışında bir çok 'kaza' da etki alanı ve yol açtığı ölüm olayları nedeniyle kendinden söz ettirdi.

Bhopal'da 2500 ölü:

Hindistan'ın Madya Pradeş eyaletinde bir böcek ilacı fabrikasında 3 Aralık 1984'de siyanür gazı sızması sonucu 2500 kişi hayatını kaybetti. Siyanür gazı yaklaşık 25 kilometre yarıçapında bir alana yayıldı. Sızıntının nedeni Union Carbide Şirketi'ne ait fabrikanın gaz deposundaki vananın kırılmasıydı. Bhopal faciasında zarar görenlerin açtığı tazminat davası günümüze kadar sürdü. Union Carbide Şirketi Hint hükümetine 450 milyon dolar ödemeyi kabul etti. Ancak tazminat talebinde bulunanlar miktarı az bularak Hint hükümetini

'ihanetle' suçladı.

Çernobil örneği:

Bhopal faciasından iki yıl sonra meydana gelen Çernobil faciası etki alanının büyüklüğü nedeniyle uluslararası yankılara neden oldu. 26 Nisan 1986'da Çernobil'deki bir nükleer reaktörde meydana gelen sızıntı bütün Avrupa ülkelerinde etkisini gösterdi.

Bir çok ülkede kazanın ertesinde süt ve yeşil sebze satışı yasaklandı. Polonya ve Romanya'da halka radyasyona karşı potasyumiyanür tabletleri dağıtıldı. Hamile kadınların sokağa çıkmaması istendi. Türkiye ve Yunanistan gibi bazı ülkeler ise sessizliğini koruyarak etkileri halktan gizleme yoluna gitti.

Fransa'nın yüzkarası:

İngiltere'de 200 bin tüm dünyada ise 3.5 milyon üyesi bulunan Yeşil Barış Örgütü'ne ait Gökkuşağı Savaşçı gemisinin Yeni Zelanda'da Fransız ajanlarca batırılması Fransız Savunma Bakanı Charles Hernu'nun istifası ile sonuçlandı.

Yeni Zelanda hükümeti 1985'de meydana gelen olayın yankılarının son bulmasından sonra Fransız ajanları ülkesine iade etti. Gökkuşağı Savaşçısı Fransa'nın Pasifik'teki nükleer denemelerini protesto etmek için bölgede bulunuyordu.

1920'li yıllarda inanılmayacak bir buluş olarak nitelendirilen kloraflorakarbon (CFC) gazı 80'li yıllarda ardından sıkça söz ettirdi. Güneşten gelen ultraviyola radyasyonunun çoğunu özümseyen ve stratosferde yer alan ozon tabakasını parçalayan gazın yerine şimdi bilim adamları yenisini arıyor.

CFC gazı yoğun olarak klimalar ve spreylerde kullanılıyordu.

Karadeniz sahillerine vuran zehirli variller ve Petersberg gemisi ile ülkemizde adını duyuran 'zehirli atıklar' gelişmiş ülkelerle üçüncü dünya ülkelerini 80'li yılların sonuna doğru karşı karşıya getirdi.

Gelişmiş ülkelerce kamuoyunun baskısıyla kendi ülkelerinde depolayamadıkları zehirli atıkları az gelişmiş ülkelere yollama yoluna gitti. Çeşitli adlarla söz konusu ülkelere sokulan zehirli varillere karşı şimdi tüm dünya ülkeleri önlem almaya çalışıyor.

Bir ekolojik facia:

Alaska Körfezi'nde seyreden Exxon Valdez tankerinin kayalara oturarak 34 milyon galon petrolün sızmasına neden olması değişik türlerden binlerce hayvanın ölümle yüzyüze gelmesine neden oldu. 1988'in en önemli çevre faciası olan tanker bu tür tehlikelere karşı teknolojik yetersizliği gündeme getirirken Exxon Şirketi tazminat ödemeyi kabul etti.

25 bin ton 'Çernobil çayı' gömüldü:

Çay İşletmeleri Genel Müdürlü'ne (Çay-Kur) ait fabrikaların depolarında 3 yılı aşkın süredir bekletilen 1986 ürünü 58 bin ton radyasyonlu çayın, "sessiz sedasız bir şekilde, fabrikaların bahçelerine gömüldüğü" belirlendi.

Doğu Karadeniz'deki 40 çay fabrikasının deposunda bulundurulan radyasyonlu çayların yarıya yakın bölümü, birk-iki ay önce gerçekleştirilen bir operasyonla gömüldü. Konuya ilişkin soruları yanıtlayan Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) Başkanvekili Gürcan Yülek, gömme işleminin, fabrikaların depo sıkıntısı nedeniyle zorunlu hale geldiğini söyledi.

Yülek'in verdiği bilgiye göre, 58 bin ton çayın, 20 bin tonu Ardeşen ve Işıklı'daki özel korumalı depolarda bulunuyor. Bu depolar, radyasyon güvenlikli olduğundan, bunlara dokunulmadı. Ayrıca 6-7 bin ton kadarı da, Hopa'daki radyasyon güvenlikli depolarda tutuluyor. 25 bin ton çay ise uzun zamandır, fabrikaların normal depolarında bekletiliyordu. Fabrikaların yeni ürün çaylarını depolayacak yer sıkıntısı başgösterince, alınan bir kararla, 25 bin ton çay da, 40 dolayında fabrikanın bahçesine TAEK'in kontrolünde gömüldü.

Yülek, söz konusu çayların sıkıştırılmış killi topraktan oluşan zeminlere gömüldüğünü ve üzerlerinin de radyasyon sızdırmayacak kalınlıkta toprakla örtüldüğünü bildirdi. Gürcan Yülek, bu konuda daha sonra şunları söyledi:

"Gömme işleminden sonra halktan bazı şikayetler geldi. Bunun üzerine, fabrikalara yakın olan su kaynaklarından su numuneleri alındı. Analizler yapıldı ve suların temiz olduğu anlaşıldı. Çayların gömüldüğü bölgeler ayrıca özel koruma altında bulunduruluyor. Yani, içilmedikçe, kimseye zarar vermez. Avrupa'da da nükleer santrallerin atıkları, bu yolla muhafaza ediliyor. Gömülen radyoaktif elementler, bir süre sonra, yarı ömrünü tamamlayarak, zararsız hale geliyor. Bu çaylar da, bir süre sonra, zarar vermeyecek boyutlara gelecek."

Dünyanın akciğerleri yok oluyor:

Dünyanın 1 milyar hektarlık bir bölümünü kapsayan tropikal yağmur ormanları son 10 yılda hızla yok olmaya başladı.

Her yıl yaklaşık Doğu Almanya büykülğünde, 110 bin kilomtere karelik bir bölümü yok olan bu ormanlar doğal bir filtre gibi karbon dioksiti emerek oksijen ürettikleri için 'Dünyanın Akciğerleri' olarak nitelendiriliyor.

Tarım ve baraj yapımı, maden arama, hayvanları otlatma, kereste üretimi ve yeni yerleşim birimleri açmak amacıyla ormanların yakılması ve kesilmesi bu yok oluşun en büyük nedenleri olarak gösteriliyor.

Sting ve The Grateful Dead gibi ünlü rock yıldızlarının yanısıra bir çok çevre koruma örgütünün adına kampanyalar düzenlediği tropikal yağmur ormanları, sonunda başta Dünya Bankası ve uluslararası koruma örgütleri olmak üzere birçok kuruluşu harekete geçirdi.

Dünya Bankası Güney Amerika ve Güneydoğu Asya'da yağmur ormanlarını yok edecek projelere destek vermeme kararı aldı. Ancak yağmur ormanlarına sahip olan ülkelerin dış borcunun çokluğu ve ekonomik yönden zayıflığı bu yok oluş sürecini yavaşlatmakta, çevre korumacıları başarısız kıldı.

Dünya yüzeyinin yaklaşık yüzde yedisini kaplayan tropikal yağmur ormanlarının yok olması sadece içinde yaşayan Kızılderililer'i ya da atmosferi tehdit etmekle kalmıyor, aynı zamanda tüm gezegenin canlı türlerinin yüzde 50'sini oluşturan bitki ve hayvan türleri için de tehlike sinyalleri veriyor.

Dünyada şu anda yaklaşık 30 milyona yakın farklı yaşam türü bulunuyor. Bunlardan ancak 1.7 milyonunun sınıflandırılması yapılabildi. Önümüzdeki 30 yıl içinde her gün ortalama 100 canlı türünün yaşama alanlarının kalmaması ve kirlilik nedeniyle yok olacağı göz önüne alınırsa henüz tespit edilmeyen türler için dünyanın ne yeterli bilimadamı ne de zamanı olmadığı açıktır.

Bugün ABD'de kullanılan ilaçların yüzde 25'i yabani bitkilerden çıkarılan özlerden yapılmakta. Halen yakılmakta, kesilmekte olan ormanlarda bulunan bitki türlerinin tedavisi olmayan hastalıklarda kullanılma olasılığı bulunmaktadır.

Söz konusu bitki ve hayvanların yaşama alanlarının yok edilmesinin yanısıra çeşitli hayvanlar da kürkleri, eti, dişi ve benzeri kısımları için sürekli avlanarak doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır.

Fillerin yanısıra gergedanlar da cinsel güç verdiğine inanılan boynuzları için yok edildi. Orta Asya steplerinin en güzel hayvanı sayılan kar leoparları kürkleri nedeniyle avlandı. Kaliforniya Akbabası son on yılda sadece üretme çiftliklerinde görülmeye başlandı. Çin'in simgesi pandalar ise yiyebildikleri tek özel kamış türünün bulunduğu bölgelerin tarıma açılarak yok olması üzerine neredeyse nesli tükeniyor.

30- Rızkı bol veya dar veren, Allah'tır, Allah, her kulunun ma'nevî haline uygun olanı verir. O, işlerin içyüzünü bilir. Onun yaptığında hayır vardır. İnanan, kendi üstüne düşen görevi yapar, gerisini Allah'a bırakır. O'nun takdirine razı olur, umutsuzluğa, bunalıma düşmez **(37).**

31- Yardıma muhtacolan akrabâya, yoksula ve yolcuya yardım etmelidir. Allah için yardım edenler felâh bulur, başarılı olurlar **(38).**

32- Faize verilen para gelişmez. Görünürde artsa bile Allah katında

büyümez, onun bereketi olmaz. Ama zekât ve sadaka malı kat kat artırır. Zekâtı verilen mal, bereketli olur. Allah katında da sâhibine büyük ödül getirir.

33- Allah, nânkörleri sevmez (45).

34- Ömür geçince insan, geride bıraktığı ömrün, bir sâat kadar kısa sürdüğünü sanır: "(Kıyâmet) *Sâat*(i) *başladığı gün, suçlular,* (dünyâda) *bir sâatten fazla kalmadıklarına yemîn ederler"* (55).

35- İş işten geçmeden tevbe edip Hakk'a dönmek gerekir. Haksızlığından tevbe etmeyenlerin, âhirette tevbe edip özür dilemeleri bir yarar sağlamaz (57). Çünkü tevbe ve uslanma yeri burasıdır.

RÛM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	ألم (ألِفْ. لاَمْ.مِيم.)	Her harf üzerinde durarak:	Ebû Ca'fer [1].
	ألم (ألِفْ. لاَمْ مِّيمْ)	Lâm'ın mîminin, son mîme idğâmiyle:	Ötekiler.
2	غَلَبَتِ آلرُّومُ...سَيُغْلَبُونَ	Birinci fiil etken, ikincisi edilgen:	İbn Ömer'den rivâyet, Ebû 'Amr'den hikâye edilir [2].
	غُلِبَتِ آلرُّومُ...سَيَغْلِبُونَ	Birincisi edilgen, ikinci fiil etken:	Çoğunluk [3].
	أَدْنَى		Çoğunluk.
	أَدَانِى		Übey, İbn Semeyfa', Cahderî ve başkaları [4].

1. Bu kırâette (لاَمْ)ın mîmi, izhâr ile okunur.
2. Bu kırâette, çoğunluk rivâyetindeki anlam ters döner. Nehhâs şöyle demiştir: "(سَيُغْلَبُونَ) şeklinde okuyana göre mânâ: 'Farslar, galip gelmiş olduktan sonra yenileceklerdir' demek olur. Rivâyete göre Rumların Farsları yenmesi, Büyük Bedir Zaferine rastlamıştır. Başka rivâyette ise, Hudeybiye barışı gününde olmuştur" (Kurtubî: 14/5).
3. Taberî'ye göre tek câiz kırâet, birincisinin edilgen, ikincisinin etken okunduğu vecihtir (21/16).
4. Mesâhif: 155.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ	Zarflar madmûm:	Çoğunluk.
	مِنْ قَبْلٍ وَ مِنْ بَعْدٍ	Zarflar kesr tenviniyle münevven: Ebû's-Semmâl ve Cahderî[1].	
	وَ آثَارُوا آلْأَرْضَ	Medsiz, meftûh hemze ile:	Çoğunluk.
	وَ آثَرُوا آلْأَرْضَ	Medli hemze:	Ebû Ca'fer.
	وَ أَثَارُوا آلْأَرْضَ	(الأثرة)den:	Ebû Hayveh.
10	عَاقِبَةَ	Nasb ile:	Kûfeliler ve İbn 'Âmir.
	عَاقِبَةُ	Ref' ile:	Ötekiler.
	السُّوآى	Esve'in müennesi:	Çoğunluk.
	السُّوء	Müzekker kipi:	İbn Mes'ûd[2].
11	يَبْدَؤُ		Çoğunluk.
	يُبْدِئُ		İbn Mes'ûd[3].
	يُرْجَعُون	Ğâib yâsıyle:	Ebû 'Amr, Ebû-bekr, Ravh.
	تُرْجَعُون	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler.
	تَرْجِعُون	Yine hitâb tâsıyle, fakat etken:	Ya'kûb.

1. el-Bahr: 7/162.
2. Mesâhif: 73; el-Bahr: 7/164.
3. Mesâhif: 73.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
12	يُبْلِسُ	Yâ'nın dammı, lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	يُبْلَسُ	Yâ'nın dammı, lâm'ın fethiyle, edilgen:	Ebû Abdu'r-Rahmân es-Sülemî[1].
19	الْمَيِّتَ، الْمَيِّتِ،	Şeddeli meksûr yâ ile:	Nâfi', Hamza, Kisâ'î, Hafs, Ya'kûb, Halef.
	الْمَيْتَ، الْمَيْت	Sâkin yâ ile:	Ötekiler[2].
19, 25	تَخْرُجُونَ	Tâ'nın fethi, râ'nın dammıyle, etken:	Hamza, Kisâ'î, Halef ve bir rivâyette İbn Zekvân.
	تُخْرَجُونَ	Tâ'nın dammı, râ'nın fethiyle, edilgen:	Ötekiler.
22	لِلْعَالِمِينَ	İkinci lâm'ın kesriyle:	Hafs.
	لِلْعَالَمِينَ	İkinci lâm'ın fethiyle:	Ötekiler.
24	يُرِيكُمْ		Çoğunluk.
	أَنْ يُرِيَكُمْ		İbn Mes'ûd[3].

1. Kurtubî: 13/10.
2. el-Budûr: 246.
3. Mesâhif: 73.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
27	يَبْدَؤُ	Yâ ve dâl'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	يُبْدِىءُ	Yâ'nın dammı, dâl'ın kesriyle:	İbn Mes'ûd ve İbn 'Ömer [1].
	أهْوَنُ عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	هَيِّنٌ عَلَيْهِ		Übey.
	عَلَيْهِ هَيِّنٌ		'Abdûllâh ibn Mes'ûd mushafı.
32	فٰرَقُوا	Müfâraka kökünden mâzî:	Hz. 'Alî, Hamza ve Kisâ'î.
	فَرَّقُوا	Tefrîk kökünden mâzî:	Ötekiler.
34	فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُون	İki fiil de tâ ile:	Çoğunluk.
	وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْ يَعْلَمُون	Lâm'dan sonra iki fiil de yâ ile:	'Abdullâh mushafı [3].
	فَيُتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُون	Fâ'dan sonra yâ ile edilgen:	Ebû'l-Âliye [4].
36	يَقْنِطُون	Nûn'un kesriyle:	Ebû 'Amr, Kisâ'î, Ya'kub, Halef.

1. Kurtubî: 14/21.
2. Mesâhif: 73, 155; el-Bahr: 7/169.
3. İbn Mes'ûd'un fâ ile (فَلِيَتَمَتَّعُوا) okuduğu da rivâyet edilmiştir (Mesâhif: 73), " مكّنّاهم من ذلك لكى يتمتعوا : Onlara bu imkânı verdik ki zevk ile yaşasınlar" demektir. Kurtubî: 14/33.
4. Bkz. en-Neşr: 2/266; Kurtubî: 14/32-33; el-Bahr: 7/173.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَقْنَطُون	Nûn'un fethiyle:	Ötekiler [1].
39	أَتَيْتُمْ	Hemzenin kesriyle; gelme anlamında:	İbn Kes̄îr.
	آتَيْتُمْ	Hemzenin meddiyle, verme anlamında:	Ötekiler [2].
	لِتُرْبُوا	Madmûm tâ, sâkin vâv ile:	Nâfi', Ya'kûb [3].
	لِيَرْبُوَ	Meftûh yâ ve mansûb vâv ile:	Çoğunluk.
	الْمُضْعِفُون		Çoğunluk.
	الْمُضْعَفُون		Übey [4].
40	تُشْرِكُون	Hitâb tâsıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُشْرِكُون	Ğâib yâsıyle:	Ötekiler [5].
41	الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ		Çoğunluk.
	الْبُرُورِ وَ الْبُحُورِ		İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs ve 'İkrime [6].

1. en-Neşr: 2/302; Kurtubî: 14/34.
2. en-Neşr: 2/228. Fakat " وما آتَيْتُم مِنْ زَكَاة " âyetinin, if'âl babından olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü zekât ile beraber îtâ' fi'li saraheten kullanılmış: "وَ إِيتَاءِ الزَّكَاة" buyurulmuştur (en-Neşr: 2/344-345).
3. Bu, İbn 'Âbbâs, Hasan ve Katâde'nin kırâetidir (Kurtubî: 14/39).
4. Mesâhif: 155.
5. en-Neşr: 2/282.
6. Mesâhif: 73, 203.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
41	لِنُذِيقَهُمْ	Nûn ile:	İbn 'Abbâs, Sülemî, İbn Muhaysın, Ravh, Mücâhid de Kunbul'den.
	لِيُذِيقَهُمْ	Yâ ile:	Ötekiler ve Kunbul'den başka bir rivâyet [1].
46	الرِّيحَ	Rîh tekil:	İbn Muhaysın, İbn Keŝîr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	الرِّيَاحَ	Riyâh çoğul:	Ötekiler.
48	كِسْفًا	Sîn'in sükûnuyla:	Hasan, Ebû Ca'fer, Abdu'r-Rahmân el-A'rec, İbn Âmir vs.
	كِسَفًا	Sîn'in fethiyle:	Ötekiler.
49	ضَعْفٍ، ضَعْفًا		Çoğunluk.
	ضُعْفٍ، ضُعْفًا		İbn Mes'ûd [2].
50	أَثَرِ	Maksûr hemze ile:	Ebû 'Amr, İbn Keŝır, Ebûbekr.

1. en-Neşr: 2/345. " وليذيقكم من رحمته " (46) âyetinde fi'lin yâ ile olduğunda ihtilâf yoktur (el-Budûr: 247; el-Bahr: 7/176).
2. Mesâhif: 73.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	آثَارِ	Medli hemze ve sâ'dan sonra elif ile:	Ötekiler [1].
	يُحْيِى	Yâ ile:	Çoğunluk.
	تُحْيِى	Te'nîs tâ'sıyle:	Ebû Hayveh.
	نُحْيِى	Nûn ile:	Zeyd ibn 'Alî [2].
52	وَ لاَ يَسْمَعُ ٱلصُّمُّ	Meftûh yâ ve mîm ile, summ merfû':	İbn Keŝîr.
	وَ لاَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ	Madmûm tâ, meksûr mîm ile, summ mansûb:	Ötekiler.
53	تَهْدِى ٱلْعُمْىَ	Meftûh tâ, sâkin hâ ile:	Hamza.
	بِهَادِى ٱلْعُمْىِ	Meftûh hâ'dan sonra elif ile, ismi fâil; umy mecrûr:	Ötekiler [3].
54	ضَعْفٍ، ضَعْفٍ، ضَعْفًا	Üçünde de dât meftûh:	'Âsım.
	ضُعْفٍ، ضُعْفٍ، ضُعْفًا	Üçünde de dât madmûm:	Ötekiler [4].
57	لاَ يَنْفَعُ	Yâ ile müzekker kipi:	Kûfeliler.

1. Kari'ler, imâle ve feth konusunda kendi metotları üzredirler (en-Neşr: 2/345).
2. el-Bahr: 7/179.
3. en-Neşr: 2/339.
4. Tebsırah: 635; en-Neşr: 2/345.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لاَ تَنْفَعُ	Tâ ile, müennes kipi:	Ötekiler.
58	الَّذين كَفَرُوا		Çoğunluk.
	الَّذين لاَيُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ		İbn Mes'ûd.
	إن أنْتُم إلاَّ		Çoğunluk.
	إنَّمَا أنْتُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	مُبْطِلُونَ		Çoğunluk.
	مُبَطِّلُونَ		Übey ve İbn Kays [2].
60	وَ لاَ يَسْتَخِفَّنْكَ	Hafif nûn ile:	Ruveys.
	وَ لاَ يَسْتَخِفَّنَّكَ	Şeddeli nûn ile:	Ötekiler [3].

1. Mesâhif: 73.
2. Mesâhif: 155.
3. en-Neşr: 2/246.

31/57 LOKMAN SÛRESİ

Adını Allah'ın Lokman'a verdiği hikmeti anlatan 12 nci âyetten alan Sûrede ihsan eden mü'minler övülür, inkârcıların tutumları kınanır. Allah'ın kudreti hakkında kanıtlar getirilir. Lokman'ın bazı öğütleri anlatılır, anne babaya ve Allah'a itâatin önemi vurgulanarak sûre bitirilir.

Mekke devrinin ortalarında, Sâffât Sûresinden sonra inen bu sûrenin âyetleri de birbiriyle son derece ilişkilidir. Bundan dolayı sûrenin tümünün bir defada veya bölümlerinin birbiri ardınca indiği söylenebilir. 34 âyettir. 27-29 ncu âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilir. Fakat bu âyetlerin konuya bağlılığı, bu rivayeti şüpheli kılar. Resmî sıralamada 31 nci, iniş sırasına göre 57 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِۙ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِن۪ينَۙ ﴿٣﴾

اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾

اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm mîm. 2- Şunlar, hikmetli Kitâbın âyetleridir. 3- Güzel davrananlara yol gösterici ve rahmet olarak (indirilmiştir). *4- Onlar ki namazı kılarlar, zekâtı verirler ve onlar âhirete de kesin olarak inanırlar. 5- İşte onlar, Rableri tarafından* (gösterilen) *doğru bir yol üzerindedirler ve onlar, umduklarına ereceklerdir.*

Tefsîr:

1-3: Sûre, inen hikmetli Kitâbın âyetlerine dikkati çekmek için elif lâm mîm harfleriyle başlamıştır. Bu harflerin ardından vahyin, hikmetli, sağlam Kitâbın âyetleri olduğu; bunların, güzel davrananlara yol göstermek ve rahmet olmak için indirildiği belirtilmiştir. Allah kullarına acıdığından dolayı yol gösteren bu hikmetleri indirmektedir.

4-5 nci âyetlerde güzel davrananların vasıfları, hangi hareketleriyle güzel davrananlar olarak nitelendirildikleri anlatılmaktadır: Onlar namaz kılar, zekât verir ve âhirete inanırlar. İşte bu işler, onları *"güzel davranan"* sıfatına eriştirmiştir. Allah'ın gösterdiği doğru yolda yürüyen o kimseler, felâha ererler, korktuklarından emin, umduklarına nâil olurlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de çok geçen ihsân tabiri, farz olan emirlerin de üstünde iyilik yapmak için elden gelen çabayı harcamak anlamına gelir. Aşağıdaki âyetler, ihsânın dinin özü olduğunu gösterir. Âyetlerdeki ihsân, güzel davranmak, iyilik etmek şeklinde terceme edilmiştir:

"1- "Hayır kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfâtı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" [1].

2- "Mallarınızı Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin. Doğrusu Allah, iyilik edenleri sever" [2].

3- "Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler verdi. Güzel hareket edenlerin mükâfâtı işte budur!" [3].

4- "Yeryüzü düzeltildikten sonra onda bozgunculuk yapmayın, korkarak ve umarak O'na duâ edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır" [4].

5- "Doğrusu Allah, korunanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir" [5].

6- "Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Fakat sizin takvânız O'na ulaşır. Allah onları bu şekilde size boyun eğdirdi ki size yolunu gösterdiği için Allah'ın büyüklüğünü anasınız. Güzel davrananları müjdele" [6].

7- "Ama bizim uğrumuzda cihâdedenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah iyilik edenlerle beraberdir" [7].

1. Bakara Sûresi: 112.
2. Bakara Sûresi: 195.
3. Mâ'ide Sûresi: 85.
4. A'râf Sûresi: 56.
5. Nahl Sûresi: 128.
6. Hac Sûresi: 37.
7. Ankebût Sûresi: 69.

8- "Rablerinin kendilerine verdiğini alarak. Çünkü onlar bundan önce güzel davranırlardı. Geceleri pek az uyurlardı, seherlerde istiğfâr ederlerdi, mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardı"[1].

Hz. Peyğamber (s.a.v.) ihsâna, iman ve İslâmın üstünde bir anlam vermiş: *"İhsân, görüyormuşsun gibi Allah'a ibadet etmendir. Zira sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor"* demiştir[2].

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا
هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا
كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَىٰ فِي
الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ
مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾ هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا
خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١١﴾

1. Zâriyât Sûresi: 16-19.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 31, Îmân: 37; Müslim, Îmân: 57; Ebû Dâvûd, Sunnet: 16; Tirmizî, Îmân: 4; İbn Mâce, Mukaddime: 9; İbn Hanbel, Musned: 1/27, 51, 53, 319, 2/107, 426, 4/ 129, 164.

6- İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce Allah'ın yolundan şaşırtmak ve onunla alay etmek için eğlence türü sözleri satın alır. İşte onlara küçük düşürücü bir azâb vardır. 7- Ona âyetlerimiz okunduğu zaman sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak döner. Onu acı bir azâb ile müdjele. 8- İnanan ve iyi işler yapanlara, nimeti bol cennetler vardır. 9- Orada sürekli olarak kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek va'didir. O, üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 10- Gökleri, görebildiğiniz bir direk olmadan yarattı, sizi sarsar diye yere de sağlam ve yüksek dağlar attı ve orada her çeşit hayvanı yaydı. Gökten bir su indirdik de orada her güzel çifti bitirdik. 11- İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Gösterin bana O'ndan başka(tanrı dedik)*leri*(niz) *ne yarattı? Doğrusu o zâlimler, açık bir sapıklık içindedirler.*

Tefsîr:

6-7 nci âyetlerde câhil, inatçı, kibirli müşrikin davranışı anlatılır. Böyleleri boş sözlerle insanları Allah yolundan çevirirler. Allah'ın âyetleriyle alay ederler. Allah'ın âyetleri kendilerine okunduğunda kibir ve inatları yüzünden sanki kulaklarında perde varmış gibi duymaz, böbürlenerek dönüp giderler.

Âyetlerin sonunda o cahil, kaba adamların kibirlerini kıran alçaltıcı ve dayanılmaz derecede acı bir azâba çarpılacakları vurgulanıyor.

8-9 ncu âyetlerde bunların karşıtı olan mü'minlerin durumu tasvir ediliyor. İnanan ve güzel işler yapan bu insanların da Allah'ın nimet bahçelerine girecekleri, orada sürekli kalacakları, bu mükâfâtın, Allah'ın verdiği bir söz olup, O'nun, dediğini yapacak güçte, hüküm ve hikmet sahibi olduğu belirtiliyor.

10 ncu âyette güçlü, hüküm ve hikmet sâhibi Allah'ın kudretinin belirtileri anlatılıyor: O gökleri, görülecek bir direk olmadan yükseltmiş, üstünde yaşayanları sarsmaması için yere yüksek dağlardan kazıklar çakmış, yeryüzünde her türlü canlıyı yaratıp yaymış, gökten su indirip her çeşit güzel çifti bitirmiştir.

Enbiyâ Sûresinin 31 nci âyetinde dağların, nasıl bir kazık gibi Arzı tuttuğunu anlatmıştık. Orada söylediğimiz gibi Arzın merkezi ateştir. Bu ateş küresini, dışarıdan bir kaya tabakası sarmıştır. Ateşin en çok kükreme istidadı olan yerlerde, alttaki ateşin ve gazların baskısıyle yükselen dağlar oluşmuştur. Arzın soğumasiyle birlikte yükselip oluşan bu dağlar, altta fışkırmak isteyen ateşin ve gazların basıncını baskılar. Dağlar olmasa oralardan fışkıran gazlar ve lavlar büyük depremlere sebebolur. İşte böylece dağların, nasıl yerin sar-

sılmasını önleyici birer kazık oldukları ortaya çıkmaktadır.

11- İşte bunlar, yaratıcının kudretini gösteren eserlerdir. Peki ama Allah'tan başka tanrı diye tapılan, Allah ile kullar arasında aracı kabul edilen şeyler ne yaratmışlardır, ne yapmışlardır? Tanrı oldukları hangi işleriyle belli olmuştur? Yarattıkları bir şey olmadığına göre onlara tanrı demenin ve onları Allah'a ortak yapmanın ne anlamı vardır? Âciz şeylere üstün güçler vermek, cehalet sapıklığından başka bir şey değildir. Onun için âyetin sonunda Allah'tan başka şeylerde tanrılık vehmedenlerin haksız ve apaçık bir sapıklık içinde oldukları vurgulanmaktadır.

Müfessirlerin rivayetlerine göre 6 ncı âyet, Nadr ibn Hâriŝ ibn Kelede hakkında inmiştir. Ticaretle meşgul olan bu adam, Hîre'ye gider, acem haberlerini öğrenir ve bunları Kureyşlilere anlatırmış:

— Muhammed de size bir söz söylüyor, ben de size Rüstem, İsfendiyâr ve Kisrâların öykülerini anlatıyorum, dermiş.

Kureyşliler de Kur'ân'ı dinlemez, onun sözlerini dinlerlermiş. İşte onun hakkında bu âyet inmiş. Aynı adam, Enfâl Sûresinin 31-32 nci âyetlerinin iniş sebebi olarak da anlatılır.

Başka rivayetlere göre buradaki *lehve'l-hadîŝ* (eğlence türü söz) ile kasdedilen, şarkı türküdür. Para verip şarkıcıları dinlemek, lehve'l-hadîŝ satın almak demektir. Şarkı ve türkünün haram olduğuna dair bazı sahâbilere dayanan rivayetler de vardır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Şarkıcı câriyeleri satmayınız ve onları satın almayınız, onlara öğretmeyiniz, onların ticaretinde hayır yoktur. Onlarla kazanılan para haramdır.* (İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce Allah'ın yolundan şaşırtmak ve onunla alay etmek için eğlence türü sözleri satın alır) *âyeti bu gibi şeyler hakkında indirilmiştir"* [1].

Ebû Umâme'den rivayet edilen bu hadis zayıftır. Çünkü muhaddisler, bunun râvilerinden 'Alî ibn Zeyd'i zayıf saymışlardır [2]. Yine Ebu Ümâme'den rivayet edilen benzeri bir hadis de İbn Mâce'nin Sunen'inde yer almıştır: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *şarkıcı câriyeleri satmayı, satın almayı, onların kazancını ve paralarını yemeyi yasakladı"* [3].

Lehve'l-hadîŝ'in ğinâ (şarkı) olduğu konusunda İbn 'Abbâs, 'İkrime ve Sa'îd ibn Cübeyr'e dayanan rivayetler vardır. Fakat bu rivayetler zayıf, âhâd haberleridir [4]. İbnu'l-'Arabî de "Bu konudaki rivayetlerin hiçbiri doğru değildir. Çünkü bunların ravilerine güvenilmez, en doğrusu, âyetteki lehve'l-hadîŝ'in, batıl söz anlamına geldiğidir" diyor [5].

1. Tirmiẑî, Buyû': 51.
2. Tirmiẑî, Sünen: 3/580.
3. İbn Mâce, Ticârât: 11.
4. Hâzin: 5/213-214.
5. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1482.

Bu rivayetlerin, âyetin tefsîri ile ilgisi yoktur. Âyet, önceki ve sonraki âyetlere bağlıdır, onlardan ayrı düşünülemez. Boş lâflara dalarak Kur'ân'ı dinlemeyen inatçı, kibirli kâfirlerin durumunu tasvir etmektedir.

Buradaki "يشترى" para ile bir şey satın almak değil, hareket ve davranışlarıyle boş sözleri satın almak, hikmetli sözleri bırakıp boş lâfları almaktır. Hikmetli sözler okunurken onu dinlemeyen, gidip boş lâfları dinleyen kimse, hikmetli sözü verip boş lâf satın almış olur. Nitekim açıklanan hidâyete gelmeyip sapıklıkta kalan da hidâyeti verip dalâleti satın almıştır. Bakara Sûresinde: *"Onlar hidâyet karşılığında dalâleti satın aldılar. Ticaretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar"* [1] buyurulmaktadır. Bu âyette münâfıkların, dalâleti hidâyete tercih ettikleri anlatılmıştır. Bu alışveriş maddî değil, ma'nevîdir. İşte lehve'l-hadîs'i satın almak da böyle ma'nevî bir satın almadır. Batıl sözü hak söze tercih etme anlamınadır. Bunda maddeten bir satın alma yoktur.

Şarkı dinlemenin hükmü ayrıdır. Şarkının da hikmetlisi, rûhâniyyet tarafına cezbedeni vardır. Bunlar güzeldir, lehve'l-hadîs değildir. Ama şehveti tahrik eden, insanı günah işlere kışkırtan şarkı ve türkü elbette lehve'l-hadîs sayılır. İbnu'l-'Arabî şöyle diyor:

"Taberî'nin 'Lehve'l-hadîs davuldur' görüşüne gelince: Davul iki kısma ayrılır: Savaş davulu, oyun davulu. Savaş davulunda bir sakınca yoktur. Çünkü ruhları coşturur, düşmanı korkutur. Oyun davulu da tef gibidir. Nikâh ilân eden diğer eğlence âletleri (çalgılar) da böyledir. Bunların nikâhta kullanılması caizdir. Çünkü sözü güzelleştirir, çirkin lâflardan korur".

"Kaynât(şarkıcı kadınlar)*a gelince: Kişinin, câriyesini dinlemesinin câiz olduğunu söylemiştik. Çünkü câriyenin dışı ve içinden hiçbir şey kendisine haram değildir. Onun sesinden yararlanması, nasıl menedilir?"* [2].

Eğer âyetteki *levhe'l-hadîs,* şarkı türkü anlamına gelseydi, Peyğamber (s.a.v.), bu âyetin inişinden çok sonra şarkı dinlemezdi. Bu âyet Mekke devrinin ortalarında inmiştir. Oysa Hz. Peyğamber (s.a.v.), Medine'de bir bayram günü, Hz. 'Âişe'nin evinde şarkı söyleyen câriyeleri dinlemiştir. Hz. 'Âişe şöyle diyor: *"Ebubekir içeri girdi, yanımda ensârlıların iki câriyesi, ensârın Bu'âs günü söylediği şarkıları söylüyorlardı. Aslında onlar şarkıcı değillerdi* (şarkı söylemeyi beceremiyorlardı). *Ebubekir: 'Allah Elçisinin evinde şeytân sesleri mi var?' dedi. O gün bayram idi. Allah'ın Elçisi* (s.a.v.)*: 'Ey Ebubekir, her milletin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır' dedi"* [3].

1. Bakara Sûresi: 16.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1482.
3. Buhârî, 'Îdeyn: 3; Müslim, 'Îdeyn: 16.

Müslim'in başka bir rivayetinde Minâ günlerinde Hz. 'Âişe'nin çadırında, iki câriyenin tef çalıp şarkı söyledikleri, Peyğamber(s.a.v.)in, elbisesini üstüne örtmüş olarak onları dinlediği, o sırada içeri giren Ebûbekir câriyeleri azarlayınca Peyğamber'in yüzünü açıp: *"Bırak, Ebubekir, bugün bayram günüdür"* dediği rivayet edilir. Hz. 'Âişe, bayram günü Peyğamber'in arkasında durup kılıç kalkan oynayan zencileri seyrettiğini söylüyor [1]. İbn Hanbel'in rivayet ettiği bir hadise göre de: *"Peyğamber*(s.a.v.)*in yanına bir kadın geldi. Peyğamber 'Âişe'ye sordu:*

— *'Âişe, bunu tanıyor musun? dedi. 'Âişe:*

— *Hayır ey Allah'ın peyğamberi, dedi.*

— *Bu, falanların şarkıcısıdır. Senin için şarkı söylemesini ister misin? buyurdu. 'Âişe:*

— *Evet, dedi.*

Peyğamber (s.a.v.) *o kadına bir tabak verdi. Kadın şarkı söyledi. Peyğamber* (s.a.v.)*:*

— *Şeytan burnunun deliklerine üflemiş, dedi"* [2].

Peyğamber(s.a.v.)in, câriye için söylediği söz bir şakadır. Ebû'l-Huseyn(Hâlid el-Medenî)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Biz Medine'de 'Âşûra günü tef çalıp şarkı söyleyen câriyeleri dinlerdik. Bu durumu Mu'avviz kızı Rubeyyi'a sorduk, şöyle dedi: Evlendiğimin ertesi günü Allah'ın Elçisi yanıma geldi, yanımda iki câriye şarkı söylüyor, Bedir'de öldürülen atalarıma ağıt yakıyorlardı. Sözleri arasında şunlar da vardı: "Aramızda yarını bilen bir peyğamber var". Peyğamber buyurdu ki: Bunu söylemeyin, yarın ne olacağını Allah'tan başka kimse bilmez"* [3].

Enes ibn Mâlik de şöyle diyor: *"Peyğamber* (s.a.v.) *Medine sokaklarından birinden geçerken tef çalıp şarkı söyleyen ve şöyle diyen câriyeler gördü:*

Biz Neccâr oğullarının câriyeleriyiz. Muhammed ne güzel komşudur! Peyğamber (s.a.v.)*: 'Allah bilir ki ben sizi seviyorum' dedi"* [4]. Yine Peyğamber (s.a.v.): *"Helâl ile haramı ayıran şey, nikâhtaki tef ve ses*(şarkı)*dır"* buyurmuştur [5].

Görülüyor ki şarkı ve türkünün, günâhlara kışkırtmayan müziğin haram olduğuna dair bir delil olmadığı gibi bunun mübâh olduğunu gösteren deliller çoktur. Çünkü Peyğamber'in kendisi ve âilesi şarkı ve çalgı dinlemiştir.

1. Müslim, 'Îdeyn, bâb: 4, hadis: 17-19.
2. Musned: 3/449.
3-4 İbn Mâce, Nikâh: 21.
5. İbn Mâce, Nikâh: 20; Tirmizî, Nikâh: 6.

Dahhâk, âyetteki lehve'l-hadîs'in, şirk, İbn Eslem ise bunun Allah'ın âyetlerinden ve yolundan çeviren her söz olduğunu söylemiştir [1].

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾

12- Andolsun biz Lokman'a: "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendisi için şükreder; kim nankörlük ederse Allah zengindir, övülmüştür (onun şükrüne muhtaç değildir).

Tefsîr:

12 nci âyette Allah'ın, Lokman'a: *"Allah'a şükret"* diye hikmet verdiği anlatılıyor. Şükrün, sâhibine yarar; nankörlüğün de zarar vereceği; zengin, her yerde ve dilde övülen Allah'ın, insanın şükrüne muhtacolmadığı belirtiliyor.

Burada kendisine hikmet verilmiş bir kul olarak yâdedilen Lokman'ın kişiliği hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Tâbiîlerden 'İkrime, bu zâtın peygamber olduğunu söylemiş ise de çoğunluk bunun sâlih bir kul olduğu kanısındadır. Kitâbı Mukaddes'in Hezekiel 28/3'den Lokman'ın Daniel olması ihtimali de anlaşılır.

Bir rivayete göre bu zât Tareh (Âzer) oğlu, Nahor oğlu Bâ'ûra oğlu Lokman'dır. Bu suretle Lokman, Hz. İbrahim'in kardeşi torunu olmaktadır. Başka bir görüşe göre Eyyûb'un kızkardeşinin veya teyzesinin oğludur. Bin sene yaşamış, Hz. Dâvud'a yetişmiştir. İsrail Oğullarının yargıcı idi [2]. Bir kavle göre terzi, bir kavle göre de çobandır. Bir kavle göre Güney Mısır'dan iri dudaklı, yarık ayaklı marangoz, zenci bir köledir [3].

Bu rivayetler sağlam olmadığı için Lokman'ın kişiliği hakkında kesin bilgi vermez. Ancak bunlar, Lokman'ın, Hz. Peyğamber devrindeki Arap toplumunca bilindiğini ve örnek bir insan olarak anlatıldığını gösterir. Nitekim Mekke devrinde Peyğamber (s.a.v.), Suveyd ibn Sâmit adlı bir Arap liderine rastlamış, onu İslâma çağırmıştı. Suveyd:

— Herhalde sende de bendekilere benzer şeyler var, dedi. Peyğamber:

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/443.
2. Kurtubî, el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân: 14/59.
3. Aynı eser: 14/60; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/444.

— Sende olan nedir, dedi. Süveyd:

— Bende Lokman'ın hikmetlerini içeren defter var, dedi ve onlardan okumağa başladı. Peyğamber (s.a.v.):

— Bunlar güzel sözler ama bendeki bundan güzeldir. Bende Allah'ın indirdiği nûr ve hidâyet kaynağı Kur'ân var, dedi ve Kur'ân okuyup onu İslâma çağırdı.

İslâma ilgi duyan Süveyd:

— Bu güzel sözdür, dedi. Medine'ye geldi, fakat çok geçmeden Hazrecliler onu öldürdüler [1].

Bu olay, o zamanki Arap toplumunun Lokman'ı tanıdığını gösterir.

Taberî'nin naklettiği bir rivayette Lokman'ın Ezop olması ihtimâli belirmektedir: Habeşli marangoz bir köle olan Lokman'a bir gün efendisi, bir koyun kesmesini ve en tatlı yerinden iki çiğnem et getirmesini istemiş. O da bir koyun kesip dilini ve kalbini götürmüş. Bir süre sonra efendisi ona yine bir koyun kesmesini ve en kötü yerinden iki çiğnem et getirmesini istemiş. Lokman yine kestiği koyunun dilini ve kalbini götürmüş. Efendisi ona:

— Ben sana hayvanın en güzel iki çiğnem etini getirmeni emrettiğim zaman bunları getirmiştin. Şimdi sana hayvanın en kötü iki çiğnem etini getirmeni istedim, yine bunları getirdin? demiş. Lokman şöyle cevap vermiş:

— Bunlar güzel olursa bunlardan daha güzeli yoktur. Bunlar kötü olursa bunlardan daha kötüsü yoktur [2].

Tantâvî ve Marmaduke Pıckthall'e göre Lokman hakkında anlatılanlar, Roma kentinin kurulmasından ikiyüz yıl önce doğmuş olan Yunanlı filozof köle Ezop hakkında anlatılanlara çok benzer. Şayet Lokman Hekim, Yunanlı Ezop ise onun hayatı hakkındaki bilgiyi, el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Meydan Larous'tan özetliyoruz:

Aisopos veya Esop Yunanlı masalcı (M.Ö.VI. yüzyıl) hayâtı hakkında pek az bilgi vardır. Klâsik çağ Yunanlıları bile ona yarı efsanevî bir kişi gözüyle bakarlar, hakkında bir sürü fıkra anlatırlardı. Yunanlı rahip Planudes, Ondördüncü yüzyılda yazdığı ''Aisopos'un Hayâtı''nda bu fıkraları bir araya getirdi. Genellikle Aisopos Frigya'lı kabul edilir. Fakat onun Trakya'da, Samos'ta veya Sard'da, hattâ Mısır'da doğduğunu söyleyenler de vardır. Plutarkos'a göre çirkin, kekeme ve kamburdu. Fakat ince bir zekâsı vardı. Köle iken, efendisi filozof Ksanthos veya Samos'lu Ladmon'a kendisini âzadettirdi.

---

1. Sîretu İbn Hişâm: 2/56.
2. Câmi'u'l-beyân: 21/27-28.

Önce Samos'u istilâ eden Lidyan kralının hakaretine uğrayan Aisopos, hikmetleri ve hulûsu ile kendisini affettirdi. Bir süre kıralın yanında kalıp hayvanları konuşturan masallar yazan Esop, oradan seyâhate çıktı. Mısır'ı, Babil'i ve doğunun büyük bir bölümünü gezdi. Kroisos tarafından Delphoi kâhininin fikrini sormağa gönderildi. Alayları ile Delphoililerin rahatını kaçıran Esop, dine karşı gelmekle suçlanarak Hyampaca kayasından aşağı atılmak suretiyle idam edildi.

Aisopos muhtemelen hiçbir eser yazmamıştır. Bununla beraber hayvanların baş rolü oynadığı isti'âreli ve ahlâkî bir takım küçük hikâyecikler, eskiden beri halk arasında Aisopos masalları diye bilinirdi. Bu çeşit bir derleme, Milâttan önce V. yüzyılın sonunda elden ele dolaşıyordu. Sokrates, eğlence kabilinden bu hikâyeciklerden bazılarını şiir haline getirdi. Sonraki yüzyılda Pholoros'lu Demotrios, eksiksiz bir Aisopos masalları derlemesi yayımladı. Bu derlemeden bütün ortaçağ masalcıları ve en sonunda da La Fontaine yararlandılar (Meydan Larous, A maddesi).

Onun fıkralarından biri yukarıda anlattığımız dil öyküsüdür. İkiyüz hikâyesini Muhammed Beg Osman Celâl Arapçaya çevirip "el-'Uyûnu'l-Yevâkız fî'l-emsâli ve'l-Mevâ'iz" adıyle Kahire'de yayınlamıştır (1960) [1].

Görüldüğü gibi Esop'u Yunanlılar kendilerinden, yahudiler kendilerinden, Araplar da Lokman Hekim adıyle kendilerinden saymaktadırlar. Herhalde bugün Türk Nasreddin Hoca'yı Araplar Cuha şekline sokup kendilerinden saydıkları gibi bu filozof insanı da her millet kendine mal etmiştir. Ne gariptir ki büyük insanları, hayatlarında rahat ettirmiyor, hattâ işkence ile idâm ediyorlar; ölümlerinden sonra da uluslar onları paylaşamıyorlar. Bunun hangi milletten olduğu o kadar önemli değildir. Önemli olan, böyle hikmetli bir zâtın yaşamış olup hikmetleriyle milletleri etkilemesidir.

Lokman'a verilen hikmete gelince: Müfessirler bunu akıl, anlayış, doğru görüş, bilgi ve bildiğiyle amel etmek şeklinde tanımlamışlardır [2]. 'Abdu'r-Raûf el-Munâvî *"Hikmetin başı Allah korkusudur"* meâlindeki hadisi şerhederken şöyle diyor: "Hikmet, insanın gücü ölçüsünde, varlıkların bütün hallerini olduğu gibi bilmektir" [3]. Râzî'ye göre hikmet, "Yapılan işin, bilgi gereğine uymasıdır" [4]. Kişi bildiğiyle amel etmedikçe ona hekîm denmez. Hikmet, Allah'ın kalbe ilham ettiği doğru bilgi şeklinde de tarif edilir.

1. el-Cevâhir: 15/127.
2. Hâzin: 5/215.
3. Feydu'l-Kadîr: 3/574.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/145.

İnsanın teorik bilgileri elde edip gücü oranında üstün işler yapma yeteneğini kazanması hikmettir. Yani hikmet, nazarî bilgileri öğrendikten sonra onların gereğine uygun hareket edip teori ile uygulamayı birleştirmek ve böylece üstün gayeye ulaşmaktır.

Kâinâtın birtakım kanunlarını keşfetmek ve bunları insanlığın yararına kullanmak 'Abdu'r-Raûf'un tanımladığı hikmettendir. Ancak hikmet insanı imana ve Allah'a şükretmeğe götürür. Nitekim âyetin sonunda Lokman'a öğretilen hikmetin, onu Allah'a ve ebeveyne teşekküre yönelttiği anlaşılmaktadır. Yüce Mevlâ, hikmeti şükürle beraber anmıştır. Çünkü bilgi, Allah'ın, insana en büyük lûtfudur. Onu kendisine lûtfeden Allah'a şükretmek gerekir. İnsan öğrendiği bilgi ile gurura düşerse şeytanın yoluna girmiş olur. O bilgi de hikmet olmaktan çıkar. Bundan dolayı Allah'ın Elçisi (s.a.v.), hikmetin başının, Allah korkusu olduğunu söylemiştir.

İşâret edilmesi gereken bir husus da şudur: Yüce Allah, Lokman'ın hikmetini öğmektedir. Eğer Lokman, gerçekten Esop ise -ki bu görüş kuvvetlidir- Esop, görüşlerini hayvanları konuşturarak anlatan bir filozoftur. Demek ki gerçekleri yansıtan felsefe de hikmettir. O halde insanları iyiye, doğruya yönelten felsefe, Kur'ân'da övülmektedir. Ona düşman olmak, Kur'ân'a ters düşer.

Ayrıca insanları iyiye yöneltmek, onlara etkili öğütler vermek için hayvanları konuşturan hikâyeler yazmakta bir sakınca yoktur. Esop'un yaptığı da bu idi. O, hikmetlerini, hayvanların dilinden anlatıyordu. Çünkü öyle hikâyeleştirilen öğütler, daha etkili olmaktadır. Nitekim Hz. Mevlâna ve Şeyh 'Attâr da bu yolu tercih etmişlerdir.

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ
عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ
فِي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ اِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰى اَنْ
تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا
وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ

تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي
السَّمٰوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَا بُنَيَّ أَقِمِ
الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا أَصَابَكَ إِنَّ
ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا
إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ
صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

13- Lokman oğluna öğüt vererek demişti ki: "Yavrum, Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür". 14- Biz insana, ana-babasını tavsiye etik. Anası onu, zayıflık üstüne zayıflık çekerek taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur. (Onun için) *Bana ve anana babana teşekkür et, dönüş banadır. 15- "Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itâat etme. Onlarla dünyâda iyi geçin ve bana yönelen kimsenin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır; size yaptığınız şeyleri haber vereceğim"* (diye öğüt vermiştik). *16-* (Lokman öğütlerine devamla dedi ki:) *"Yavrum,* (yaptığın iyilik veya kötülük), *hardal dânesi ağırlığınca bir şey de olsa, bir kayanın içinde, göklerde veya yerde bulunsa Allah onu getirir. Çünkü Allah lâtîftir* (O'nun bilgisi her gizli ve ince şeye ulaşır. O, herşeyi) *haber alır. 17- "Yavrum, namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Bunlar, yapılması gereken işlerdendir." 18- "İnsanlara yanağını bükme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zirâ Allah, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez." 19- "Yürüyüşünde tutumlu ol, sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."*

Tefsîr:

13-19 ncu âyetlerde Lokman'ın hikmetli öğütleri anlatılır: Lokman oğluna, önce Allah'a ortak koşmamasını, şirkin büyük bir zulüm (haksızlık) olduğunu, daha sonra anne babasına iyilik etmesini öğütlemiştir. Fakat ikinci öğüt, Lokman'ın ağzından çıkan bir söz değil, Allah'ın insana tavsiyesidir.

Yüce Allah, insana anne babasına iyilik etmesini öğütlemiştir. Çünkü Allah'tan sonra insanın üzerine en çok hakkı olanlar, anne babasıdır. Annesi onu nice güçlüklerle önce karnında, sonra kucağında taşımış, iki yıla yakın emzirmiş, uzun süre ona bakmıştır. Eğer annesi ona böyle bakmasa, belki de canlıların en geç gelişeni olan zayıf insanın güçlenmesi; kendisini yönetecek, koruyacak duruma gelmesi mümkün olmaz. Bunun yanında babası da annesiyle beraber onu korumuş, yetişmesine emek vermiştir. Büyüyüp gelişmesi için kendisine bu kadar emek veren, hizmet ve iyilik eden anne babasının bu iyiliklerine karşı onlara iyilik etmek, elbette insanın üzerine borçtur. İnsan önce Allah'a, sonra ebeveynine karşı itâatle yükümlüdür. Bunu yapmayan kimse, er geç cezâsını çeker.

14 ncü âyetin sonunda yüce Allah, insanın, dünyâda ebeveynine karşı davranışlarına dikkat etmesini pekiştirmek üzre: *"Dönüş banadır!"* buyuruyor. Yani dünyâda Allah'a ve ebeveynine karşı yaptıklarından, bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceğini hatırlatıyor.

Ebeveyne itâat gerekir. Fakat ebeveynin emirleri, Allah'ın buyruklarına ters düşerse bu konuda onlara itâat gerekmez. Çünkü Yaratana isyân olacak işlerde yaratılmışlara itâat edilmez. Yaratanın hakkı, anne babanın hakkından üstündür. Şirk, Allah'ın nimetlerine nankörlüktür. Yüce Allah, müşrik anne babası insanı Allah'a ortak koşmaya sevk etmek istedikleri takdirde onlara itâat etmemesini, fakat müşrik de olsalar dünyâ işlerinde anne babasıyla iyi geçinmesini, âhiret işlerinde ise Peyğamber'in ve mü'minlerin yoluna uymasını emrediyor.

15 nci âyetin sonunda yine insanların Allah'a döneceklerini, dünyâda yaptıkları herşeyin kendilerine haber verileceğini hatırlatıyor. Böylece âhiret hesâp ve sorumluluğunu düşünerek Allah'a ve ebeveyne karşı davranışlarına dikkat etmesi için insanı uyarıyor.

İbn 'Abbâs ve başka müfessirler: *"Sütten kesilmesi de iki yıl içindedir"*. *"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* [1] âyetlerine dayanarak gebelik süresinin en az altı ay olduğu sonucunu çıkarmışlardır [2].

1. Bakara Sûresi: 233.
2. İbn Kesîr: 3/446.

Allah'ın buyruğu olan 15-16 ncı âyetlerin, Lokman'ın sözleri arasında zikredilmesi, Lokman'ın da oğluna Allah'ın, her dinde bulunan buyruklarını öğütlediğini gösterir. Bu iki âyet, bir tek âyet halinde 'Ankebût Sûresinde de tekrar edilmiştir: *"Biz insana, ana babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik. Eğer onlar seni hakkında hiçbir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa onlara itâat etme. Dönüşünüz banadır. O zaman size yaptıklarınızı haber veririm"* [1].

Bu âyetlerin, Sa'd ibn Ebî Vakkas ile annesi hakkında indiği rivayet edilir. Annesi onu İslâmdan döndürmek için açlık ve susuzluk grevine girmiş. Sa'd'ın bütün ısrarına rağmen yemek yememeğe ve yıpranmağa başlamış. Üç gün ardı ardına annesinin erimekte olduğunu gören Sa'd:

— Anne demiş, sen bilirsin ki vallâhi senin yüz tane canın olsa, hepsi birer birer çıksa ben dinimi bırakmam. Bu, bambaşka bir şeydir. İstersen ye, istersen yeme. Bu kez yemiş [2].

Bu olay Ankebût Sûresinin 8 nci âyetinin iniş sebebi olarak da anlatılmıştı. Ancak Taberî'nin rivayetinde Sa'd ibn Ebî Vakkâs adı geçer. Kurtubî bunu almıştır. İbn Keŝîr ise Sa'd ibn Mâlik adını zikreder. Tirmiẑî'nin rivâyetinde ise sadece Sa'd geçmektedir. Maamâfîh, Sûre Mekke'de indiğine göre Sa'd ibn Ebî Vakkâs olması daha doğru görünmektedir [3].

Tabii ayrı ayrı zamanlarda inmiş olan âyetlerin, aynı olay üzerine inmesi söz konusu değildir.Ancak bu ve benzeri âyetlerin, Sa'd gibi müslüman olan, bir yandan İsrâ ve En'âm sûrelerinde ebeveyne iyiliği emreden âyetlere uymanın gereğini yapmağa çalışırken, bir yandan da kendilerini İslâmdan döndürmeğe uğraşan ebeveynlerinin ısrar ve baskıları karşısında ne yapacaklarını bilemez duruma gelen gençleri, içinde bulundukları psikolojik sıkıntılardan kurtarmak, onları tesellî etmek üzere indiği anlaşılmaktadır. Âyetlerin çeşitli sûrelerde tekrar edilmesi, müslüman oldukları için ebeveynlerinden baskı gören gençlerin çokluğunu gösterir.

Bu gençlerden bir kısmı anne babalarından gördükleri baskı yüzünden Habeşistan'a göç etmek zorunda kalmışlardı. Meselâ, Hâlid ibn Sa'd ibn el-'Âs, karısı Emîne bint Halef, kardeşleri 'Amr ibn Sa'îd, onun karısı Fâtıma bint Safvân, Esved ibn Nevfel ibn Huveylid, 'Âmir ibn Ebî Vakkâs, Muttalib ibn Ezher ibn 'Avf, onun karısı Remle bint Ebî 'Avf, 'Abdullâh ibn Cahş, kardeşi 'Ubeydullâh ibn Cahş, karısı Ümmü Habîbe bint Ebî Süfyân, 'Osman ibn Rabî'a, Ma'mer ibn 'Abdullâh ve Mâlik ibn Zem'a ibn Kays ibn 'Abdi Şems, karısı 'Amre bint es-Sa'dî, Yezîd ibn Zem'a ibn el-Esved ve başkaları (Allah hepsinden razı olsun) bunlardandır [4].

1. Ankebût Sûresi: 8.
2. Câmi'u'l-beyân: 21/70; el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 13/328.
3. Tirmiẑî, Tefsîr, 'Ankebût Sûresi; et-Tâc: 4/199.
4. Sîretu İbn Hişâm: 1/345-352; et-Tefsîru'l-hadîŝ: 5/17.

Burada yüce Allah, insana ebeveynine iyiliği tavsiye ettiğini buyurduktan sonra annenin insana olan fedâkârlıklarını saymaktadır. Bu da annenin evlâdına olan son derece şefkat ve sevgisini gösterir. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre:

"Bir adam Allah'ın Elçisi(s.a.v.)*e geldi:*

— Yâ Resûlâllah, dedi, kendisiyle beraber bulunmama, güzel geçinmeme, güzel bakmama en lâyik olan kimdir? Allah'ın Elçisi:

— Annendir, dedi.

— Sonra kim yâ Resûlâllâh dedi. Allah'ın Elçisi yine:

— Annen, dedi.

— Sonra kim yâ Resûlâllah, dedi. Allah'ın Elçisi yine:

— Annen, dedi.

— Sonra kim yâ Resûlâllah, dedi.

— Sonra baban, buyurdu" [1].

Bir sahâbî de: *"Yâ Resûlâllah, kime kiyilik edeyim?" diye sormuş. Allah'ın Elçisi: "Annene, sonra annene, sonra annene; sonra babana, sonra derece derece yakın olanlara" demiş* [2].

Talha ibn Mu'âviye es-Sulemî diyor ki: *"Peyğamber*(s.a.v.)*e geldim:*

— Ey Allah'ın Elçisi, ben Allah yolunda cihâda gitmek istiyorum, dedim.

— Annen sağ mı? dedi.

— Evet, dedim.

— Ayağına sarıl, işte cennet oradadır, buyurdu" [3].

Yine Taberânî'nin rivâyetine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Vedâ Haccında önce annelere iyiliği tavsiye etmiştir. Bütün bunlar, Kur'ân'ın öğütleriyle Peyğamber'in tavsiyeleri arasındaki âhengi gösterir.

16-17: Lokman öğütlerine devamla yerde gökte, hardal dânesi kadar bir iyilik veya günâhın, Allah'ın bilgisi dışında kalmadığını, Allah'ın, yapılan herşeyi bildiğini, zîrâ O'nun lâtîf (yoğunluksuz), herşeyden haberdar olduğunu söylüyor. Allah lâtiftir, herşeyin içinde vardır. O herşeyin içyüzünü bilir, herşeyden haberi olur.

1. Buhârî, Edeb: 2; Müslim, Birr: 1.
2. Tirmizî, Birr: 1; Buhârî, Edeb: 2; Müslim, Edeb: 1, 2; Ebû Dâvûd, Edeb: 120; İbn Mâce, Edeb: 1, İbn Hanbel, Musned: 5/3,5.
3. Taberânî rivâyet etmiştir: et-Tefsîru'l-hadîs: 5/18-19.

Sonra Lokman oğluna namaz kılmasını, iyiliği emir, kötülükten men ve başına gelenlere sabretmesini öğütlüyor. Bunların, yapılması gerekli önemli işler olduğunu vurguluyor. İyiliği emir, kötülükten men, A'râf Sûresinde de İslâmın prensiplerinden biri olarak anlatılır. Burada da Lokman'ın ağzından bu prensip öğütleniyor. Kur'ân'da çok geçen bu prensip, ya emir şeklinde gelmiştir. Meselâ: *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emir, kötülükten meneden bir topluluk olsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır"*[1] âyetinde olduğu gibi. Yâhut bu prensip mü'minlerin güzel vasıflarından olarak zikredilmiştir. Meselâ: *"Siz insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız"*[2], *"İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler. Namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Elçisine itâat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah dâima üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir"*[3], *"Onlar* (o kimselerdir) *ki kendilerine yeryüzünde iktidar verdiğimiz takdirde* (zorbaların yoluna sapmazlar, bilâkis) *namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten menederler. Bütün işlerin sonu Allah'a âittir"*[4].

Emri bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker (iyiliği emir, kötülükten men) konusunda daha önce geçmiş olan âyetlerin tefsîrinde de yeterli bilgi verilmişti. *Ma'rûf* ve *münker* genel anlamlı kelimelerdendir. Kur'ân ve Sünnette yapılması emredilen, toplumda iyi olarak bilinen, dinin prensiplerine uygun herşey ma'rûf kavramı içine girer. Kur'ân ve Sünnetin yasakladığı toplumun kötü tanıdığı herşey de münker kapsamı içindedir. Ma'rûfu emir, ferdi ve toplumu mutlu kılacak güzel şeylerin yapılmasını istemek; münkerden men de ferdi ve toplumu bozacak, mutsuz edecek her türlü kötülükten insanları menetmeğe çalışmaktır. Toplum düzeninin korunması için herkes kendi ölçüsünce ve gücü oranında toplumda iyiliği emir, kötülükten menetmeğe çalışmalıdır.

Bu prensip, İslâm toplumunun güzel vasıflarını koruyan en önemli niteliklerden biridir. Peygamber (s.a.v.): *"Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki ya iyilikle emir ve kötülükten menedersiniz, yahut da Allah, çok geçmeden başınıza öyle bir azâp gönderir ki o zaman duâ edersiniz ama duânız kabul edilmez"* buyurmuştur[5]. Başka bir hadislerinde de Peygamber (s.a.v.): *"Sizden biriniz bir kötülük görünce onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle kötülesin. Buna da gücü yetmezse kalbinden o işten ikrâh etsin. Bu da imanın en zayıfıdır"*[6] buyurmuştur.

1. Âl-i İmrân Sûresi: 104.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 110.
3. Tevbe Sûresi: 71.
4. Hac Sûresi: 41.
5. Tirmizî, Fiten: 9; İbn Hanbel, Musned: 5/388, 390, 391; Taberânî: et-Tâc: 5/225.
6. Müslim, Îmân: 78, Ru'yâ: 12; Tirmizî, Fiten: 11; Nesâ'î, Îmân: 17; Ebû Dâvûd, Salât: 242; İbn Mâce, İkame: 155; İbn Hanbel, Musned: 3/20, 49, 52.

Yüce Allah, 17 nci âyette Lokman'ın: *"İyiliği emret, kötülükten menet"* dedikten sonra *"Başına gelenlere sabret"* dediğini anlatıyor. Çünkü iyiliği emir, kötülükten men edenler çok eziyetlerle, engellerle karşılaşabilirler. İşte onlara, bu yolda başlarına geleceklere sabretmeleri tavsiye ediliyor. Çünkü bunlar, yapılması gerekli işlerdendir. Toplumun selâmet ve mutluluğu için bunları yapmak, bu konuda fedâkârlıklara katlanmak gerekir.

Emri bi'l-ma'ruf nehyi 'ani'l-münker sözle, kürsülerde va'z ve konferanslar vererek yapılabildiği gibi daha etkili olarak da gazete ve dergilerde makaleler yayınlamak ve kitaplar yazmak suretiyle de yapılır. Radyo ve televizyon ise bu işin en yayıcı ve etkili aracı olabilir. Ancak bunun, günün şartlarına uygun yöntemle, insanları kırmadan, incitmeden yapılması gerekir. Çünkü Kur'ân: *"Hikmetle, güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır!"*[1] buyurmaktadır.

18-19 ncu âyetlerde Lokman, oğluna yanağını tas'îr etmemesini yani kibr ile yüzünü insanlardan öteye çevirmemesini, yeryüzünde böbürlene böbürlene yürümemesini; Allah'ın, kendisini beğenmiş, kendisini öven insanları sevmediğini söylüyor ve daima tutumlu yürümesini, yani ne çabuk, ne de hasta gibi yavaş değil, orta yürümesini; sesini de kısmasını; bağıra bağıra konuşmamasını öğütlüyor. Seslerin en kötüsünün eşek sesi olduğunu vurguluyor.

Mekkelilerin bazıları, Medine, Kûfe ve Basra kari'leri "وَلَا تُصَعِّرْ"i "وَلَا تُصَاعِرْ" şeklinde okumuşlardır. "صعر"ın aslı, devenin boynunda veya başında bulunan bir hastalıktan ötürü başını bükmesidir. İşte konuşurken kibr ile başını öteye çevirmek de bu hastalıklı devenin hareketine benzetilmiştir. Bu kibr belirtisi olan hareketten sakınılması emredilmiştir.

Bu âyetteki "وَاقْصِدْ فِى مَشْيِكَ: *Yürümende kasdet"* sözü, tutumlu, orta yürü anlamına geldiği gibi, yürümen bir gayeye bağlı olsun. Gayesiz, âdet kabilinden, başı boş dolaşma anlamına da gelir.

Bu âyette yürüme ile konuşma arasında bir ilgi kurulmaktadır. Her ikisinin orta biçimde yapılması emredilmektedir. Çünkü yürümek de, konuşmak da bir gaye için yapılır. Bunlar, insanı amacına ulaştırma vasıtasıdır. Çabuk veya çok yavaş yürümek maksada güvenle ulaştırmaz. Orta yürümek, normal bir ses ile konuşmak, insanın amacına ulaşmasının en güvenilir aracıdır.

Âyette seslerin en çirkini olarak eşek sesi gösterilmiştir. Râzî'ye göre her hayvan bağırınca bir şeyi haber verir, bir isteğini, ızdırabını belirtir. Ya yükünün ağırlığından veya bir derdinden şikâyet eder. Ama eşek yükün altında ezilse de bağırmaz. Fakat hiç gereksiz yere anırır. Anırması, bir gayenin, bir derdin belirtisi değildir, anlamsızdır. İşte bundan dolayı bağıra bağıra konuşmak ile eşek anırması arasında bir ilgi kurulmuştur.

1. Nahl Sûresi: 125.

Eşeğin birden bire anırması insanı rahatsız eder. Terbiyeli insan, başkalarını rahatsız etmeyecek biçimde tatlı bir tonla konuşur. Sesinin tonu kulağı tırmalamaz. Eğer bağırmakta bir meziyet olsaydı, eşeğin anırması makbul sayılırdı. Eşeğin anırmasından herkes rahatsız olduğuna göre demek ki bağıra bağıra konuşmak hoş bir şey değildir.

اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ
نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى
وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا
وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

20- Görmediniz mi Allah, göklerde ve yerde bulunan şeyleri size boyun eğdirdi ve size açık ve gizli nimetlerini bol bol verdi? Yine de insanlardan kimi var ki ne bilgisi, ne yol göstereni ve ne de aydınlatıcı bir kitâbı olmadan Allah hakkında tartışır. 21- Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun!" dense: "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" derler. Şeytan onları, alevli ateşin azâbına çağırmış olsa da mı (babalarının izinde gidecekler)*?*

Tefsîr:

20- (أسبغ: أكمَلَ و أتَمَّ) anlamındadır. "وأسبغ عليكم نعمه ظاهرة و باطنة": *Allah size nimetlerini açık ve gizli olarak bol bol verdi"* demektir. "نِعَمَهُ" kelimesini Mekkelilerden bazıları ile Kûfeliler tekil olarak "نِعْمَةً" okumuşlardır.

Bu âyette göklerde ve yerde bulunan varlıkları insanlara boyun eğdiren, onlara açık ve gizli olarak bol bol nimetler veren Allah olduğu halde hâlâ bazı insanların hiçbir esasa dayanmadan körü körüne Allah hakkında tartışmaları kınanmaktadır.

Bu adamlar göklerdeki yıldızları, güneşi, ayı, yerdeki bitkileri, ağaçları, ürünleri yaratıp bunları insanların yararına verenin Allah olduğunu bildikleri halde yine birtakım âciz yaratıkların Allah ile kul arasında aracı olduğunu iddiâ ediyor, onlarda birtakım tanrısal güçler düşünerek onları Allah'a ortak koşuyorlar. Bu düşünceleri bir kanıta, bir kitâba dayanmıyor. Fakat onlar

atalarından duydukları batıl sözleri gerçek sanarak böyle inanıyor ve bu konuda Allah'ın Elçisi ve müslümanlar ile tartışmaya giriyor, kendi inançlarını savunuyorlardı.

Burada Allah'ın insanlara bol bol verdiği açık ve gizli nimetler şöyle tefsîr edilmiştir: İbn 'Abbâs'a göre açık nimet İslâm ve Kur'ân, gizli nimet birtakım gizli günâhların cezalandırılmamasıdır. Şevkânî, açık nimetlerin, akıl veya duyularla algılanan nimetler; gizli nimetlerin de insanların algılayamadıkları nimetler olduğunu söyledikten sonra, açık nimetin sağlıklı olmak, sakat olmamak; gizli nimetin marifet ve akıl olduğu hakkındaki görüşlere de yer veriyor [1]. Bir kavle göre açık nimet rızık, kapalı nimet güzel ahlâktır. Râzî'ye göre açık nimet vücut organları, kapalı nimet bunlardaki güçlerdir. Meselâ bir kemik ve kıkırdak parçası olan kulak açık nimet, bundaki duyma gücü de kapalı nimettir.

Bize göre Kur'ân'ın kasdı, Şevkânî'nin tanımladığı gibi bizim anlayabildiğimiz, görebildiğimiz nimetler, açık nimetlerdir. Bizim göremediğimiz, anlayamadığımız nimetler de kapalı nimetlerdir. Allah'ın insana pek çok nimeti vardır. Bunların bir kısmını görür, anlarız. Bir kısmını bilmeyiz. Hiç farkında dahi olmayız. Bu nimetleri belli şeylerle sınırlamak doğru değildir.

Göklerde ve yerde bulunan şeyler, yalnız insanlara özgü değildir. Diğer canlılar da bunlardan yararlanır. Ancak insan, akliyle tabiat varlıklarını kendi hizmetinde kullanır. Bu, Allah'ın, en çok insana lûtfettiği bir özelliktir. İnsan, çevresindeki varlıklara şekiller verir, âletler yapar. Akıp giden sulardan yararlanacak teknolojiyi bulmuştur. Nihayet yıldızlara ulaşacak düzeye gelmiştir. Bütün bunları aklı ve mükemmel bedensel yapısiyle yapmıştır. İnsan aklı ona yıldızlardan, güneş ışığından, denizlerden, ırmaklardan, hayvanlardan yararlanmanın yollarını göstermiştir. Allah insana, tabiat varlıklarını, emrinde kullanacak bir yetenek vermiştir. İnsanın da tabiati kendi emrine veren Allah'ın emrinde olması, O'na hizmet etmesi gerekir.

21- Allah'a ortak koşanlara, Hak yolundan sapanlara, Allah'ın indirdiği buyruklara uymaları söylense, atalarından gördükleri yoldan ayrılmayacaklarını söylerler. Oysa bu yol, şeytanın gösterdiği yoldur. Şeytan bu yolla insanları cehenneme çağırmaktadır. Bu yol cehenneme çıkar. Âyette bir türlü şeytanın yolundan ayrılmak istemeyen sapıkların davranışına hayret belirtilmektedir.

Bu iki âyetin, Nadr ibn el-Hâriŝ, Übeyy ibn Halef ve Ümeyye ibn Halef ve benzerleri hakkında indiği rivayet edilir [2]. Bu tür âyetlerin, Peyğamber

1. Fethu'l-Kadîr: 4/241.
2. Hâzin: 5/218.

(s.a.v.) ve mü'minlerle tartışan ve hiçbir kanıta dayanmadan atalarından gelen inançların doğruluğunu iddiâ eden kimseler hakkında indiği muhakkaktır. Ancak âyetler, önceki ve sonraki âyetlerden ayrı değildir, onlara bağlıdır. Yukarıdan beri çeşitli kanıtlarla Allah'ın birliği, ortaklardan münezzeh olduğu anlatılıyor. İşte bu arada körü körüne atalarını taklideden ve Allah hakkında bilgisizce tartışmaya giren o adamların tutumları kınanmaktadır.

Âyetin sonundaki: *"Şeytan onları, alevli ateşin azâbına çağırmış olsa da mı?"* cümlesi, Peyğamber(s.a.v.)in, müşriklerle nasıl cesaretle mücâdele ettiğini gösterir.

Körü körüne atalarının yolunu taklideden ve: *"Biz, atalarımızın yolunda gideriz"* diyen müşrikler, bu sözlerinden dolayı iniş sırasına göre ilk defa bu âyette sert bir biçimde kınanıyorlar. Daha sonra, onların bu sözlerini kınayan başka âyetler inecektir.

Araplar gelenekçi insanlardır. Özellikle Orta Arabistan halkı, geleneklerine son derece bağlı ve yeniliğe kapalıdır. Aslında diğer toplumlar da genellikle böyledir. İnsanlar kolay kolay gelenek ve göreneklerinden vazgeçip yeni düşünceleri kabul edemezler. Özellikle yaşlılarda eskiye bağlılık hissi daha güçlüdür. Bu duygu gençlerde henüz o kadar kök salmadığı için, gençler yeni düşünceleri kabule daha elverişlidirler.

İşte bundan dolayıdır ki henüz gençlik çağının doruğunda olan Hz. Muhammed (s.a.v.), peyğamber olarak seçilmiştir. Önce ona inananlar gençler idi. Ebubekir, 'Alî, Zeyd, 'Oŝman, 'Ömer, Ebû 'Ubeyde, Ca'fer, Ebu Seleme, Hâlid ibn Sa'îd, Talha, Zübeyr hep genç insanlar idiler. Kehf Sûresindeki: *"Onlar, Rablerine inanmış gençlerdi"*[1] âyetinde Peygamber'in çağrısına uyan genç müslümanların örneği vardır. *"Biz sana, bizim basit görüşlü, ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz"*[2] âyeti de Peyğamber(s.a.v.)e ilk inananların, gençler, genç fakirler olduğuna işaret etmektedir.

Bu genç insanlar müslüman olunca, Peyğamber'in öğretilerini, geleneklerine aykırı türedi fikirler sayan anne babaları, bunlara baskı yaptılar, engel olmağa çalıştılar. Böylece anne babalarıyla yeni imanı kabul eden gençler arasında sürtüşme, huzursuzluk başladı. İşte Lokman'ın öğütleri arasında Allah'ın, insana ana babasına iyilik etmesini, fakat ebeveyni kendisini şirke sokmağa çalıştıkları takdirde bu hususta onlara itâat etmemesini tavsiye etmesi, bu gençlerin durumuna bir çözüm getirmektedir. Böylece bu âyetlerle Lokman'ın öğütlerini anlatan âyetler arasındaki bağlılık açıkça ortaya çıkmaktadır.

1. Âyet: 13.
2. Hûd Sûresi: 27.

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى وَإِلَى اللّٰهِ
عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ
إِلٰى عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ
اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾

22- Kim güzel davranarak yüzünü (özünü) *Allah'a teslim ederse o, en sağlam kulpa yapışmıştır. İşlerin sonu Allah'a döner. 23- Kim de inkâr ederse, onun inkârı seni üzmesin. Sonunda onların dönüşleri bizedir. O zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Kuşkusuz Allah, göğüslerin özünü bilir. 24- Onları biraz yaşatırız, sonra kaba bir azâba süreriz. 25- Andolsun onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka: "Allah" derler. "Hamd Allah'a lâyiktir" de. Hayır, çokları bilmezler. 26- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah, işte zengin O, övülen O'dur.*

Tefsîr:

22-24: Yukarıdaki âyetlerde Allah'ın, yaratıklarını besleyen, göklerde ve yerde bulunanları insanların emrine boyun eğdiren, insanlara açık ve gizli nimetlerini bol bol veren yaratıcı olduğu anlatıldıktan sonra bu âyetlerde de özünü yalnız Allah'a teslim eden, yalnız O'na tapıp güzel işler yapan kimselerin sağlam bir kulpa yapışmış olacakları, herşeyin Allah'a döneceği, son hükmün O'na âidolduğu belirtiliyor. Allah'ı bir bilip yalnız O'na tapan güzel ahlâk sâhipleri böylece taltif ediliyor. Ve: "İnkârcıların tutumlarına üzülmemesi" tavsiyesiyle Peyğamber (s.a.v.) tesellî ediliyor. Çünkü inkâr edenler de sonunda Allah'ın huzuruna çıkacaklar, Allah onlara neler yaptıklarını

haber verecektir. Onların yaptıkları işler, Allah'tan gizli değildir. Allah onları şu dünyâda bir süre yaşatır ama sonunda, yaptıkları küstahlıklar, kabalıklar yüzünden kaba, acımasız bir azâba çarptırır.

25 nci âyette, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını bildikleri halde O'na ortak koşanların tutarsızlıklarına değiniliyor, madem ki gökleri ve yeri Allah yaratmıştır. O halde başka şeylerin değil, yalnız Allah'ın övülmesi, yalnız O'na kulluk edilmesi gerekir. Ama çokları bunu düşünüp anlamazlar.

Birçok âyette belirtildiği gibi bu âyetten de müşriklerin, Allah'ın kâinâtın tek yaratıcısı olduğuna inandıkları anlaşılmaktadır. Onlar Allah'a inanıyorlardı. Ancak onların kınanan tarafı, Allah'a inandıkları halde başka şeylere Tanrısal güçler atfetmeleri, Allah ile kullar arasında aracılar bulunduğunu düşünmeleri ve Allah'a tapacakları yerde aracı sandıkları uydurma tanrılara tapmaları idi.

26 ncı âyette de göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'a âid olduğu, O'nun zengin ve övülmüş olduğu, müşriklerin ibadetine ihtiyâcı bulunmadığı vurgulanıyor.

وَلَوْ اَنَّمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا
نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٧﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا
كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٨﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِي
النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْر۪ي اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى
وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَب۪يرُ ﴿٣٠﴾

27- Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz de (mürekkep olup), *arkasından yedi deniz daha ona yardım etse de* (Allah'ın kelimeleri yazılsa) *yine Allah'ın kelimeleri tükenmez. Allah öyle üstündür, öyle hikmet sâhibidir. 28- Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, bir tek kişi*(nin

yaratılıp diriltilmesi) *gibidir. Kuşkusuz Allah, işitendir, görendir. 29- Görmedin mi Allah, geceyi gündüzün içine sokuyor; gündüzü gecenin içine sokuyor. Güneşi ve ayı emrine boyun eğdirmiştir. Her biri, belli bir süreye kadar akıp gider. Ve Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır. 30- Böyledir, çünkü Allah haktır, O'ndan başka yalvardıkları bâtıldır. Gerçekten ulu ve büyük olan, yalnız Allah'tır.*

Tefsîr:

Yukarıda Allah'ın zengin ve bütün kâinâtın dilinde övülen bir yaratıcı olduğu belirtildikten sonra bu âyetlerde de Allah'ın kudreti daha ayrıntılı biçimde anlatılıyor.

27- Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkeb olsa da Allah'ın büyüklüğünü, sıfatlarını ve ihtişâmını gösteren sözlerini yazsalar; bunlar tükenir, Allah'ın sözleri tükenmez. Böyle yedi kez yazmakla tükenen ağaçların ve denizlerin yerine yenileri yaratılsa yine bunlar tükenir; Allah'ın kelimeleri, övgüleri tükenmez. İşte Allah böyle büyüktür, güçlüdür, hüküm ve hikmet sâhibidir. Çünkü her yaratık, yaratıcının büyüklüğünü anlatan bir sözdür. Allah'ın yaratıklarının sonu gelmez, sayı ile hesâbedilmez, O'nu öven sözler tükenmez.

Bu âyetteki yedi sözü, çokluktan kinâyedir. Yoksa yedi kez böyle ağaçlar kalem, denizler mürekkeb olsa, yazsalar Allah'ın sözleri tükenmez ama bir fazlasiyle sekiz misli olsa da yazsa, Allah'ın sözleri tükenir demek değildir. Milyarlarca kere ağaçlar kalem, denizler mürekkeb olsa yine Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez.

28- Bütün insanların yaratılması ve yeniden diriltilmesi, Allah'a göre bir tek kişinin yaratılması kadar kolaydır. O herşeyi işitendir, bilendir.

Bu âyet, Allah'ın, kâinâtı yaratmış olduğunu kabul ettikleri halde insanları yeniden dirilteceğini kabul etmeyen müşriklere hitâbederek: *"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, bir tek canın yaratılıp diriltilmesi gibidir"* diyor. Onlara, Allah'ın, mutlaka kendilerini yeniden yaratacağını ve onların hepsini yaratmanın, Allah'a göre bir tek kişiyi yaratmak gibi kolay olduğunu vurguluyor.

29-30 ncu âyetlerde Allah'ın kudretinin kanıtları anlatılıyor. Geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokan, güneşi ve ayı emrinde yürüten Allah'ın, herşeyi bildiği hatırlatılıyor. Allah bunları yapar, çünkü O haktır, gerçek kudret sahibi Tanrıdır. Allah'tan başka tapılan şeyler batıldır, onların bir gücü yoktur. Onlar bir zerreyi dahi yerinden kıpırdatamazlar. Yüce ve ulu olan Tanrı yalnız Allah'tır.

"Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü gecenin içine sokar" ifadesinden dünyânın yuvarlak olup ekseni çevresinde döndüğü anlaşılır. Çünkü yuvarlak olan dünyânın bir yüzü gündüz, öbür yüzü gecedir. Dünya döndükçe güneşin karşısında olan yüzü arkaya geçmeye başlar ve onun üstüne karanlık çöker. Arkada kalan karanlık yüz de güneşin karşısına geldikçe onun üstüne de aydınlık sarılır. Böylece bir yandan gece, gündüzün içine sokulurken bir yandan da gündüz gecenin içine sokulmaktadır. *"Geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü gecenin üzerine dolar"*[1] âyetinde de anlatılan bu iki olayın aynı anda vukubulması, ancak küre şeklinde mümkündür. *"Güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi"* cümlesinde boyun eğdirdi fi'li mâzîdir. Çünkü o iş yapılmış, bitmiştir. Ama gece ve gündüzün birbirine sarılması, birbiri içine sokulması sürekli bir olay olduğundan bu olay geniş zaman kipiyle anlatılmıştır: *"Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü gecenin içine sokar"*, *"Geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü gecenin üzerine dolar."*

Ayrıca âyette güneşin ve ayın akıp gitmekte oldukları belirtilir. Bu, önce insanların görüş şeklini yansıtır. İnsanlar güneşin ve ayın hareket ettiğini görürler. İşte yüce Allah, onlara güneşi ve ayı gördükleri biçimde hareket ettirenin kendisi olduğunu anlatarak kudretine dikkati çekiyor.

Ay fi'len dünyânın çevresinde hareket eder. Güneşe gelince biz onun da hareket ettiğini görürüz. Ama aslında gördüğümüz o hareket, bizim algımızdaki yanılmadan doğar. Güneşin sandığımız hareket, aslında dünyamızın kendi ekseni çevresinde dönüşünden meydana gelir. Dünyâ ekseni çevresinde döndükçe güneşe karşı gelen yüzü, gittikçe güneşten öteye gider, güneş bizim arkalarımıza düşer. Biz de güneşin hareket ettiğini sanırız. Aslında bu hareket, dünyâmızın dönmesinden başka bir şey değildir. İşte bu dönüş, vakitleri oluşturur.

Ama esasen güneşin kendisi de hareket eder. Kendisine tabi olan gezegenlerle birlikte hareket etmektedir ki biz bu hareketi göremeyiz.

27 nci âyetin Medine'de indiği rivayet edilir. Gûyâ yahudiler: *"Allah Tevrat'ta herşeyi anlatmış, anlatmadığı bir şey bırakmamış"* demişler. Hz. Peygamber de: *"Tevrat'ta olanlar, Allah'ın sözlerine oranla denizden bir damla gibidir"* demiş. Bu âyet bu münâsebetle inmiş[2].

1. Zümer Sûresi: 5.

2. Câmi'u'l-beyân: 21/81.

Gerçekte âyet, öncekilerin devamıdır. Şayet Medine'de inmiş olsa, buraya konmasının hikmeti anlaşılmaz. Buradaki kelâm ile kasıt, herhalde Allah'ın yarattığı varlıklardır. Emrinde gezen güneşler, aylar, yıldızlar, birbirine sarılan gece ve gündüz, uçan kuşlar, açan çiçekler, denizlerdeki canlılar, tüm yaratıklar, tabiat yasaları, Allah'ın kudretini anlatan birer sözdür, kelimedir. Kur'ân-ı Kerîm'de harika şeylere âyet, bir mu'cize olarak yaratılan Îsâ'ya da *"Allah'ın kelimesi"* denmiştir. Yani Îsâ'nın yaratılışı, Allah'ın gücünü anlatan bir sözdür. Onun babasız yaratıldığını düşünen, Allah'ın gücünü anlar. Tabiat olayları da düşünenlere, Allah'ın gücünü anlatan sözsüz kelimelerdir. İşte bu âyette Allah'ın kelimeleriyle kasıt, Allah'ın kudretini anlatan yaratıklardır, O'nun yaptığı harika şeylerdir.

Başka bir rivayete göre de 27 nci âyet, Mekke müşriklerinin: *"Muhammed'in söyledikleri, yakında tükenir"* demeleri üzerine inmiş, onlara Allah'ın sözlerinin tükenmeyeceği anlatılmıştır [1]. Bu rivayet doğru olabilir ama biz âyetin, konudan ayrı, böyle bir tek olay üzerine indiği kanısında değiliz. Ve âyetteki: *"Kelimâtullâh: Allah'ın kelimeleri"* ile Kur'ân'daki sözlerin değil, kâinât olaylarının kasdedildiğine inanıyoruz.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا
إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

31- Allah size bir kısım âyetlerini göstersin diye Allah'ın nimetiyle gemilerin denizde gittiğini görmedin mi? Kuşkusuz bunda, sabreden, şükreden herkes için ibretler vardır. 32- (Denizde) *gemidekileri gölgeler gibi dalga sardığı zaman, dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca içlerinden bir kısmı iktisâd eder* (yalvarmayı kısar, gevşetir). *Zâten bizim âyetlerimizi öyle nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez.*

1. Câmi'u'l-beyân: 21/81; Mefâtîhu'l-ğayb: 25/157.

Tefsîr:

31- Yüce Allah, biraz önce 29 ncu âyette gökteki kudret işaretlerine, buyruğunda yürüyen güneş ve ayla insanlara olan nimetlerine dikkati çekmişti. Şimdi burada da gökteki nimetlerine paralel olarak yeryüzünde ve denizde bulunan kudret işaretlerine dikkati çekiyor:

Gökte nasıl Güneş ve Ay Allah'ın buyruğuyla yürüyor, insanlara yararlar sağlıyorsa, denizde de gemiler Allah'ın yarattığı yasalarla suyun üstünde yürüyor; insanların binip bir yerden diğer yere gitmelerini, yüklerini taşımalarını, ticaret yapmalarını sağlıyor. Bunlar Allah'ın, insanlara olan nimetleridir, O'nun kudretinin işâretleridir. Sabreden, şükreden insanlar, bu nimetleri veren Allah'a şükrederler.

32- Allah'ın bu nimetlerine karşı nankörlük edip O'na ortaklar koşanlar, gemiye bindikleri zaman eğer fırtına ve bulutlarla kaplı kötü bir havada gemi, dağlar gibi koca koca dalgalarla sarsılır ve batma tehlikesi içinde kalırlarsa o zaman Allah'a eş koştukları tanrılara değil, yalnız Allah'a yalvarırlar. Dini yalnız O'na mahsus yaparlar. Yani yalnız Allah'a taparlar, O'ndan kurtuluş isterler. Ama Allah onları tehlikeden kurtarıp karaya ulaştırınca onlardan bazıları iktisâd eder yani artık denizde yalvardığı gibi içtenlik ve ısrar ile Allah'a yalvarmaz, yalvarmayı kısar, gevşetir. Yalvarmaktan geri kalır.

Bazıları da *"İktisâd eder"* yani küfürde ılımlı davranır, artık eskisi gibi aşırı gitmez, sözünde durur, tehvîde ve tâate bağlı kalır demişlerdir.Fakat sözgeliminden birinci anlam daha doğru görünmektedir.

Gemide tehlike ile karşılaştıkları zaman müşriklerin Allah'a hâlisâne yalvarıp, tehlikeden kurtulunca haksız yere taşkınlık ettikleri, şirk koştukları, Yûnus Sûresinin 22-23 ncü, Ankebût Sûresinin 65 nci âyetinde de geçmektedir. O âyetlerle karşılaştırılınca bu âyetteki *"iktisâd eder"* sözünün, Allah'a yalvarmaktan geri durur, yine eskisi gibi şirkine devam eder anlamına geldiği ortaya çıkar. Nitekim Mücâhid de "muktesid"i küfreder diye tefsîr etmiştir [1].

Bir irvayete göre bu iki âyet, Ebucehl'in oğlu 'İkrime hakkında inmiştir. Mekke'nin fethinde kaçan 'İkrime'nin bindiği gemi batma tehlikesine maruz kalınca 'İkrime Allah'a yalvarmış, eğer kendisini bu tehlikeden kurtarırsa inanacağını va'detmiş ve gerçekten kurtulunca inanıp müslüman olmuştur.

Bu âyetin, 'İkrime'nin kaçması ve dönüp inanmasiyle ilgisi olamaz. Çünkü âyet, henüz Peygamber'in hicretinden önce, Mekke'de inmiştir. Medine devrinde indiğine dair hiçbir rivayet olmadığı gibi üslûbu da benzeri Mekke âyet-

1. Tefsîru Mucâhid, s. 506; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/453.

lerinin üslûbudur. Âyet, alt ve üstteki âyetlerle de bağlantılıdır. Allah'a ortak koşanlara, Allah'ın birliği ve yalnız O'na ibadet edilmesi gereği çeşitli kanıtlarla ispat edilmektedir. Bu âyet de o kanıtlardan birini sunmaktadır. Âyeti öncesinden ve sonrasından ayrı düşünmek doğru değildir.

Bu ve benzeri âyetler, ticaret ve sair amaçlarla bindikleri gemide tehlike karşısında kalan müşriklerin, Allah'a yalvardıklarını, fakat o tehlikeden kurtulunca Allah'a ortak koşmağa, kötü hareketlerine devam ettiklerini gösterir. Zaten Mekke devrinde inen bu tür âyetlerin hepsinde anlatılan esas mânâ budur.

Bu âyetteki " خَتَّارٍ " kelimesi ise gaddâr, çok zulmeden, aşırı haksız kimse demektir. Allah'a verdikleri ihlâs sözünde durmayanlar, en haksız, en zâlim kimselerdir.

Birinci âyette Allah'ın âyetlerine inananlar *sabbâr* ve *şekûr* (çok sabreden, çok şükreden) olarak nitelendirilmişti. Bunun karşıtı olanlar da *hattâr ve kefûr* (çok gadreden, çok nankör) olarak vasfedilmiştir. Ne güzel uyum, ne yüce söz!

Birine verilen sözde durmak sabırdır. Allah'a verilen sözde durmak ise sabrın en üstünüdür. Sözden caymak zulümdür. Allah'a verilen sözden caymak ise zulmün en kötüsüdür ki bu, *hattâr* ile ifâde edilmiştir. Allah'ın nimetlerini görüp O'na inanmak ve kulluk etmek şükürdür. O'nun nimetlerini gördüğü halde başkasına tapmak nankörlüğün en kötüsüdür ki bu kimse de *kefûr* (çok nankör) olarak vasfedilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا مَوْلُودٌ
هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـًٔاۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا
وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ
الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًاۜ وَمَا
تَدْر۪ي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿٣٤﴾

33- Ey insanlar, Rabbinizden korkun ve babanın, çocuğun(un yaptığın)*dan cezâ görmeyeceği; çocuğun da babası*(nın yaptığı)*ndan cezâ görmeyeceği bir günden çekinin. Allah'ın va'di gerçektir. Dünyâ hayâtı sizi aldatmasın. O aldatıcı, sizi Allah hakkında aldatmasın. 34- Allah,* (işte kıyâmet) *sâatin*(in ne zaman geleceği) *hakkındaki bilgi, O'nun yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez.* (Herşeyi) *bilen,* (herşeyden) *haberi olan yalnız Allah'tır.*

Tefsîr:

33-34: Önceki âyetlerde Allah'ın tek yaratıcı ve göklerin, yerin sâhibi, kudreti sonsuz Tanrı olduğu kanıtlariyle belirtildikten sonra bu iki âyette de insanlar Allah'tan korkmağa davet ediliyor. Babanın çocuğu yerine, çocuğun da babası yerine cezâ çekmeyeceği, herkesin kendi yaptığından sorumlu olacağı âhiret gününe karşı uyarılıyor ve şu aldatıcı dünyâ hayâtının câzibesine kapılıp aldanmamaları vurgulanıyor.

33 ncü âyetteki *el-ğarûr,* çok aldatan demektir. Bu çok aldatan, insana çekici görünen dünyâdır. Tefsirlerde bunun şeytân olduğu da söylenir.

Âyetlerde yine Allah'ın kudretine dikkat çekilerek kıyâmetin ne zaman kopacağını yalnız Allah'ın bildiği, bu konudaki bilginin O'nun yanında bulunduğu; yağmuru O'nun yağdırdığı; rahimlerde olanı da bildiği anlatılıyor. Hiç kimsenin yarın ne kazanacağını, ne yapacağını ve öleceği yeri bilemeyeceği, bunları yalnız Allah'ın bildiği; herşeyin dış ve içyüzünü bilen ve herşeyden haberi olanın Allah olduğu vurgulanıyor.

Rivâyete göre son âyet Hâris ibn 'Amr adında bir bedevînin, Hz. Peyğamber'e gelip: ''Kıyâmet ne zaman kopacak? Bizim yurdumuz kuraktır, yağmur ne zaman yağacak? Karım da gebe idi, acaba erkek mi, kız mı doğuracak? Ben nerede doğduğumu biliyorum, acaba nerede öleceğim?'' demiş. İşte onun bu soruları üzerine bu âyet inmiş [1].

Âyet, önceki âyetlere sıkı sıkıya bağlıdır. Biri, rivayette anlatılana benzer bir soru sormuş olabilir. Fakat âyetin, bu soru üzerine öteki âyetlerden ayrı olarak indiği kanısında değiliz. Ötekilerle beraber inen âyet, bu tür sorulara da cevab olmuştur.

Bu âyette zikredilen beş şeyi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğine dair hadisler rivayet edilir. İbn Ömer'in rivayetinde Peyğamber (s.a.v.) :

1. Câmi'u'l-beyân: 21/88.

"Ğaybin anahtarları beştir, demiş ve (Kıyâmet sâatinin bilgisi Allah'ın yanındadır...) *âyetini okumuştur*[1]. Yine İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadis de şöyledir: *"Ğaybin anahtarları beştir, bunları Allah'tan başkası bilmez. Yağmurun ne zaman yağacağını Allah'tan başkası bilmez. Kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başkası bilmez; rahimlerde bulunanı Allah'tan başkası bilmez ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez"*[2].

İbn 'Abbâs'ın da bu beş şeyi Allah'tan başka ne yakın bir meleğin, ne de seçkin bir peyğamberin bilemeyeceğini, bunları bildiğini iddiâ edenin Kur'ân'a ters düştüğü için Kur'ân'ı inkâr etmiş olacağını söylediği rivayet edilir[3].

Biz bu hadislerin, gerçekten Hz. Peyğamber (s.a.v.) tarafından âyeti bu şekilde tefsîr amaciyle söylendiği kanısında değiliz. Ağızdan ağıza dolaşırken hadislere, Peyğamber'in söylemediği çok şeyler karışabilir. Çünkü âyette, bu beş şeyi Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği söylenmiyor. Âyet, yukarıda Allah'ın yaptığı anlatılan birçok harika yanında bu işleri de yaptığını, O'nun o kadar güçlü olduğunu belirtmek istiyor. Âyette anlatılan şudur:

Kıyâmetin ne zaman kopacağını yalnız Allah bilir, onu O'ndan başkası bilmez. Yağmuru yağdıran da O'dur. O'ndan başka kimse yağmuru yağdıramaz. O, rahimlerdeki yavruların erkek mi dişi mi; tam mı, eksik mi, güzel mi, çirkin mi; ne renkte, ne biçimde olduğunu bilir. Yağmurun ne zaman yağacağını ve rahimlerde olanı Allah'tan başkası bilmez kaydı yoktur. Ancak burada Allah'ın, yağmur yağdıran, rahimlerde gizli olan yavruları bilen büyük kudret ve geniş bilgi sahibi olduğu vurgulanır. Yağmurun ne zaman yağacağını insanların, birtakım âletlerle tahmin etmeleri, âyete aykırı olmadığı gibi birtakım tıbbî cihazlar ve muâyeneler, tahliller sonunda rahimlerdeki çocuğun cinsini, şeklini bilmek de âyete aykırı değildir. Rahim çok kapalı bir yerdir. Kılıf kılıf içine konmuştur. Çıplak gözle onun içinde olan yavruyu görmek mümkün değildir. Ancak modern birtakım âletlerle, röntgen ışınları aracılığı ile yavrunun görülmesi, cinsinin belirlenmesi, âyete aykırı düşmez. Çünkü Allah, âletsiz, daha yumurta aşılanır aşılanmaz, hattâ aşılanmadan önce doğacak yavrunun bütün vasıflarını bilir. Böyle bir bilgi de ancak Allah'a özgüdür. İnsanın bilgisi birtakım âletlere, muâyenelere, tahlillere muhtaçtır. Ve ancak döllenmenin üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra çocuğun durumunu anlamak mümkün olur. Dediğimiz gibi bu cümlede rahimlerde olanı Allah'ın bildiği, yani bilgisinin kapalı şeylere nüfuz ettiği ifade ediliyor fakat rahimlerde olanı Allah'tan başkasının bilemeyeceği söylenmiyor.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 6, bâb: 1, Sûre: 31, bâb: 2; İbn Hanbel, Musned: 2/122.
2. Buhârî, İstiskâ: 29, Tefsîr, Sûre: 13, bâb: 1, Tevhîd: 4; İbn Hanbel, Musned: 2/24, 52, 58.
3. Hâzin: 3/220.

Kişi yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini de bilmez. Demek ki âyete göre Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği şeyler, rivayetlerde anlatıldığı gibi beş değil, üçtür: Kıyâmetin ne zaman kopacağı, insanın yarın veya daha sonraki gelecekte ne yapacağı, başına nelerin geleceği ve nerede öleceği. İşte bu üç şeyi Allah'tan başkası bilemez. Ancak Allah dilerse ğaybe ilişkin bazı bilgileri de bazı kullarına bildirir: *"O, ğaybi bilendir. Kendi görünmez bilgisini kimseye göstermez. Ancak râzı olduğu elçilere gösterir..."*[1] buyurmuştur.

Kuşkusuz insanın bilmediği şeyler, yalnız bu üç şeyden ibaret değildir. İnsanın bilgisi beş duyudan gelir. Beş duyu da çok sınırlıdır. İnsanın bilemeyeceği şeyler, bileceklerinden çok fazladır: *"Size ilimden pek az bir şey verilmiştir"*[2].

İnsanın bir takım delil ve akıl yürütmelerle bileceği şeyler, kendi bilgi sınırı içinde kalan şeylerdir. Aracı ile de olsa insanın bilgi sınırı içinde kalan şeyler, asıl Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği ğayb (görünmez, gizli) bilgilerinden değildir. Ğayb bilgileri, hiçbir suretle insanın, dış duyularıyla bilemeyeceği, elde edemeyeceği şeylerdir. İşte âyette bu muğayyebâta âit bilgilerin en önemlilerine işâret edilmiştir.

Lokman Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Öteki peyğamberler gibi Lokman da, Allah'a şükretmeyi öğütlemiştir. Çünkü şükür, kulluğun özüdür. Şükreden, kendi yararına şükreder. O'ndan başkasına tapmak suretiyle nânkörlük eden de kendi zararına yapar (12). Allah'ın, kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur. Kullarına görünür görünmez bol nimetler veren Allah'tır. O halde şükredilmesi gereken tek Tanrı O'dur (20).

2- Şirk (Allah'a ortak koşmak) büyük bir haksızlıktır (zulüm). Allah'a şükürden sonra en önemli görev, anne-babaya iyiliktir. İnsanı karnında taşıyan, sonra bağrına basıp emziren anneye, kendisini koruyan, yetiştiren babaya elbette iyilik etmek gerekir (14).

3- Dünyâya ilişkin işlerde anne baba ile iyi geçinmek, onları kırmamak gerekir. Ancak din konusunda onların yanlış, tehvîde aykırı sözlerine itâat edilmez. Bu konuda sadece peyğamberin ve onun vârisinin yoluna uyulur (15).

4- Özünü Allah'a teslîm ederek güzel davranan kimse, sağlam kulpa yapışmış olur. İşte Kur'ân, ebedî felâhın temel şartını, burada da gayet vecîz bir üslûb ile vurgulamıştır:

1. Cin Sûresi: 26-27.
2. İsrâ Sûresi: 85.

Şirksiz Allah'a teslîm (İslâm) ve ihsân, yani sâlih amel. Sadece Allah'a tapan, sâlih amel yapan ve âhirete de kesin inanan her kul, hangi millete veya dine mensub olursa olsun, cennete gider. Yüce Allah öyle buyuruyor: *"Kim, güzel davranarak, özünü Allah'a teslîm ederse o, en sağlam kulpa yapışmıştır. İşlerin sonu Allah'a döner"* (22). Yalnız Allah'a tapıp güzel amel yapmanın adı İslâmdır. Allah, cennete girmek için bundan başka bir şart koşmamıştır. Ama nânkörlük eden, bir süre nimet içinde yaşasa da, sonunda katı azâba atılacaktır (23-24).

5- Kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi Allah'tır. Herşey O'nun mülküdür. O'nun hiçbirşeye ihtiyâcı yoktur. Bütün insanları, canlıları yaratmak ve yeniden diriltmek, Allah için bir tek canı yaratmak gibi kolaydır. O'na göre zor bir şey yoktur (25-26, 28-30).

6- Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa da Allah'ın kelimeleri yazılsa, bunlar yetmeyeceği gibi, bunlar gibi yedi kat daha ağaçlar ve denizler olsa yine Allah'ın kelimelerini yazmağa yetmez. Allah'ın kelimeleri, işleri, tecellîleri öyle çoktur, O'nun tecellîlerinin sonu yoktur (27).

7- Allah hak, O'ndan başka yalvarılan tanrılar bâtıldır, başka tanrılar tanıyıp onlara yalvarmak, fıtrat yasasına aykırıdır. Nitekim insan, çok tehlikeli durumlarda kalınca öteki yalvardıklarını unutur da sadece Allah'a yalvarır. Demek ki darda kalanı kurtaracak, yalvaranın yardımına yetişecek tek gerçek tanrı Allah'tır. Başka yalvarılan şeyler bâtıldır (32).

B- Âhiretle İlgili Prensip:

8- Âhirette kimse, kimsenin cezâsını çekmez. Herkes kendi günâhından sorumludur. Ne baba çocuğunun yaptığından, ne de çocuk babasının yaptığından sorumlu olur. Kişi, sebebolmadığı bir günâhtan sorumlu tutulmaz (33).

C- Genel Prensipler:

9- Hikmetli Kitâbın âyetleri olan Kur'ân vahyi, namazlarını kılan, zekâtlarını veren, âhirete kesin inanan muhsinlere (güzel davrananlara) rehberdir.

10- Burada muhsin (güzel davranan) diye nitelendirilen insanlar, gerçek inanmış kişilerdir. Îmân, güzel davranma ile özdeş olduğundan, burada mü'minler "muhsinîn: güzel davrananlar" sıfatlarıyle anılmışlardır. Sonra bu güzel davrananların, neler yaptıkları, bunların neden güzel davranan diye nitelendirildikleri belirtilmiştir. Bunlar, namazlarını kılarlar, zekâtlarını verirler ve âhirete de kesin inanırlar. Yani îmân, kuru bir sözden ibâret değildir. İhsânın özdeşidir. İhsân (güzel davranmak) da, namaz kılmak, zekât vermek ve Kur'ân'ın öğütlediği öteki güzel eylemleri yapmak, kötü eylemlerden kaçınmaktır. İşte ancak bu tür güzel eylemleri yapan, ihsân derecesine ulaşmış mü'minler felâha ererler (5). Felâha ermek için sadece "inandım" demek yetmez.

Ancak inanıp, sâlih amel işleyenler, sürekli kalacakları nimet cennetlerine gireceklerdir (8-9).

Kur'ân-ı Kerîm'in, tertibe göre bundan önce geçen birçok sûresinde bu prensip, kısa veya uzun çizgilerle vurgulanmıştır. Özellikle Ra'd Sûresinin 19-22 nci, Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci, Furkan Sûresinin 63-75 nci âyetlerinde ihsân derecesindeki mü'minlerin sıfatlarını son derece belîğ ve vecîz bir üslûb ile anlatmaktadır. Adı geçen sûrelerin âyetlerine ve prensipleri kısmına bakılabilir.

11- Çok insan, bilmeden, farkında olmadan tutarsız, batıl sözleri satın alır (6). Hem kendileri sapar, hem de başkalarını saptırırlar. Şimdi bugün, piyasaya dünya kadar dinî kitap çıkmakta, Kur'ân'a ve sağlam sünnete aykırı, hurâfât dolu bu kitapları alanlar, bilmeden bunları gerçek din buyruğu sanıp bunlara bağlanmakta, çevrelerine de bu düşünceleri aşılamakta, hattâ bunların yanıltmasına kapılıp gerçek dini anlatan, insanları dinin özü olan Kur'ân'a yönlendirmeğe çalışan din bilginlerine düşman olmakta, onlarla alay etmektedirler. Böyleleri, âhirette, bu yaptıklarının acı sonucunu göreceklerdir. Kafalarına dolan hurâfelerle övünen bu insanlar, gerçeğe kulaklarını tıkamakta, hattâ "Biz Kur'ân'ı anlayamayız, biz ancak onu anlamış olan âlimlerin eserlerinden dini öğrenmeliyiz" diyerek insanları Allah'ın Kitâbı üzerinde düşünmekten alıkoymakta, bilmem kaçıncı kuşaktan insanların, bulundukları ortamın şartlarına göre yaptıkları izahlarını, kıyâmete kadar gelecek nesiller için değişmez gerçekler olarak göstermektedirler. Değişmez olan, sadece vahydir, İlâhî mânâlardır ki o da Kur'ân'dır ve Kur'ân'ın ruhuna uygun olarak sağlam senedlerle rivayet edilen Peygamber sözleridir. Öteki insanların sözleri, ancak kendilerini bağlar. Peygamberin bile vahy dışında yanıldığı zaman olmuş, vahy onu düzeltmiş iken başka insanlar nasıl yanılmaz kabul edilebilir?

İnsanların, Kur'ân'a dönmesi gerekir. Kur'ân'ın anlattığı din, kolaydır, onun getirdiği genel prensipler, temel yasalar her asırda geçerlidir, eskimez, bayatlamaz. Ama insanların ictihâdları, ancak kendi zamanlarını bağlayabilir. Eğer herkesi bağlayacak olsaydı, müctehidlerin, aynı mesele üzerinde birbirine aykırı görüşler ileri sürmemeleri gerekir, bu kadar ictihâd farkları ve mezhepleri doğmazdı. Şimdi yüce Kur'ân'ın şu temel prensibini tekrar hatırlatalım:

"İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence, boş sözleri satın alır. İşte onlara, küçük düşürücü bir azâb vardır" (6).

12- Allah, gökleri, görünür bir direk olmadan yaratmıştır (10). Bu âyetten, gök cisimlerinin, hiçbirşeye dayanmadan, sadece Allah'ın kudretiyle

uzayda tutulduğu anlaşılıdğı gibi, uzay cisimleri arasındaki itme ve çekim kanunlarına da işaret vardır. Demek ki cisimler arasında bir direk vardır ama bu direk, görünür türden değildir, kanun türünden bir direktir.

13- Gökleri direksiz yaratan, yerin üstüne kazık gibi dağlar çakan, dünyâ üstünde her türlü canlıyı yayan, çeşit çeşit bitkileri, ağaçları bitiren Allah'tır. Ondan başka tanrılaştırılan şeylerin yarattığı bir şey yoktur. Bir şey yaratamayan, tanrı olamaz. O halde Allah'tan başka tanrı yoktur. Güçsüz, âciz şeylere tanrı diye tapmak haksızlık, doğru yoldan sapmaktır (10-11).

14- Çocuğun süt emme süresi, iki yıldır: *"Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur"* (14). *"Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* (Bakara Sûresi: 233).

15- Yapılan hiçbir iyilik zâyi olmaz. Hardal dânesi kadar bir şey de olsa, kayanın içine girse, göklerin ve yerin derinliklerine atılsa yine Allah onu getirir, sahibini onunla yararlandırır (16).

"Dest-i ğavvâsân-i insâfa gelir, bir gün çıkar;
Sen hemân bir iyilik et ummâne at!"

Şair bu beytinde diyor ki: Sen bir iyilik et de denize at, bir gün insaflı bir dalgıcın eline gelir de yeryüzüne çıkar, seni bulur.

Halk da bunu daha kısa olarak: "İyilik et de denize at, balık bilmezse Hâlik bilir" biçiminde anlatmıştır.

16- Dinin özü: Namaz kılmak, iyiliğe teşvik edip kötülükten kaçındırmak, başa gelene sabretmektir. İşte bunlar, yapılması gerekli güzel işlerdir (17).

17- Ne ezilmek, ne de kibretmek doğrudur. İki uç olan zillet ile kibrin ortası tevâzu'dur. Mü'min, mütevâzi' (alçak gönüllü) olur. Çünkü mütevâzı' olmayan, kendini beğenir, böbürlenir. Allah böbürlenen, övüngen insanları sevmez (18).

18- Dâimâ aşırılıklardan uzak olmalı, orta yolda yürümelidir: *"Yürüyüşünde tutumlu ol, sesini de kıs"* (19).

19- Kıyâmetin ne zaman kopacağını, rahimlerde bulunanı ve geleceği yalnız Allah bilir: *"Allah,* (işte kıyâmet) *sâati*(nin ne zaman geleceği) *hakkındaki bilgi, O'nun yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne yapıp ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez"* (34).

Bu âyetten, bilinmeyen şeylerin üç olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ikinci cümledeki *"Yağmuru O yağdırır"* deyiminde, yağmurun yağacağını O'ndan başka kimse bilmez anlamı yoktur. Bu cümlede, yağmuru yağdırma işinin, Allah tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Yani O'ndan başkası yağmuru

yağdırmaz, rüzgârları estirmez. Bu tabiat olaylarını yapan, yöneten Allah'tır. Ama burada, yağmurun yağacağını kimse bilmez, meteorolojik olayları kimse tahmin edemez anlamı yoktur.

"Rahimlerde olanı bilir" cümlesinde de Allah'ın, rahimlerde gizli olanı bildiği belirtilir. Rahmin içinde bulunan çocuk, gizlidir. Erkek mi, dişi mi, tam mı, yarım mı, güzel mi, çirkin mi bunu bilen Allah'tır. Allah bunu, daha döllenme ânından itibaren, hattâ ondan da önce bilir. Fakat cümlede, O'ndan başkası rahmin içindeki çocuğun cinsini bilemez mânâsı da yoktur. İnsanlar da tahliller, birtakım elektronik cihazlar yardımıyle döllenmeden bir süre geçtikten sonra belki çocuğun cinsini tahmin ederler veya bilebilirler. Ama bilgileri, normal gözle değil, âletlerle, tahlillerle olmaktadır. Ve ilk anda da değil, döllenmenin üzerinden bir süre geçtikten, cenînin uzuvları belirlendikten sonra bilebilirler. Ama Allah'ın bilgisi âletle değildir. Bir süre sonra da değildir. Döllenme ânında, hattâ döllenmeden önce de çocuğun ne olduğunu bilir. Bu cümlede asıl anlatılan, gizli olan şeyleri Allah'ın bildiğidir. O'ndan başkası, duvarın arkasında, ya da duyu organlarının ötesinde kalan şeyleri normal düzeyde algılayamaz. Âlet ile bazı gizli şeyleri görebilmek veya algılayabilmek, bu cümlenin esprisine aykırı değildir. Çünkü âyette anlatılan, Allah'ın ilminden hiçbirşeyin gizli kalmadığıdır.

Demek ki âyette asıl bilinmeyen üç (muğayyebât) zikredilmiştir: Kıyâmetin ne zaman kopacağı, kişinin yarın ne yapacağı ve nerede öleceği. Bunların hepsi de bir maddede toplanabilir: Gelecek. Geleceği, Allah'tan başka kimse bilmez. Çünkü gelecek, ğaybdir. Ğaybi yalnız Allah bilir.

LOKMAN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	هُدًى وَ رَحْمَةٌ	Ya gizli bir mübtedânın haberi veya (تلك)nin haberi olarak ikisi de merfû':	Hamza.
	هُدًى وَ رَحْمَةً	Hal olarak mansûb:	Ötekiler.
	هُدًى	(Rahmet) olmadan:	İbn Mes'ûd [1].
6	لِيَضِلَّ	Yâ'nın fethiyle:	İbn Keŝîr, İbn Muhaysın, Humeyd, Ebû 'Amr, Ruveys ve İbn Ebî İshâk.
	لِيُضِلَّ	Yâ'nın dammıyle:	Ötekiler.
	وَ يَتَّخِذَهَا	Nasb ile:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ya'kub.

1. Mesâhif: 73.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırået farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ يَتَّخِذُهَا	Ref' ile:	Ötekiler.
	هُزُوًا	Hemzeyi vâva dönüştürerek:	Hamza.
	هُزُؤًا	Hemze ile:	Ötekiler [1].
	(وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا) كَأَنَّ		Çoğunluk.
	كَأَنَّ	Parantez içindeki cümle olmadan:	İbn Mes'ûd.
	أَعْرَضَ عَنْهَا وَ وَلَّى مُسْتَكْبِرًا		Übey [2].
7	أُذْنَيْهِ	Sakin zâl ile:	Nâfi'.
	أُذُنَيْهِ(ى)	Madmûm zâl ve hâ'yı yâ'ya vasl ile:	İbn Keŝîr.
	أُذُنَيْهِ	Bir önceki gibi, ancak vasılsız:	Ötekiler [3].
	وَقْرًا		Çoğunluk.
	وَقْرًا مُسْتَكْبِرًا		İbn Mes'ûd [4].
9	خَالِدِينَ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	خَالِدُونَ	Vâv ile:	Übey, Zeyd ibn Alî ve Ebû Nehîk [5].

1. en-Neşr: 2/215.
2. Mesâhif: 73, 155.
3. el-Budûr: 248.
4. Mesâhif: 73.
5. Mesâhif: 155, el-Bahr: 7/184.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
10	خَلَقَ ٱلسَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا		Çoğunluk.
	خَلَقَ ٱلسَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ	(تروتها)nın hazfiyle:	İbn Mes‘ûd[1].
	اللّٰهُ الَّذِى يُمِدُّ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَ أَلْقَى فِى ٱلْأَرْضِ		Übey[2].
	وَ أَلْقَى فِى ٱلْأَرْضِ		Çoğunluk.
	وَ جَعَلَ ٱلْأَرْضَ		İbn Mes‘ûd[3].
13,16,17	يَا بُنَيَّ	Şeddeli meftûh yâ ile:	Hafs.
	يَابُنَيْ	Hafif sâkin yâ ile:	İbn Keŝîr, Kunbul.
	يَابُنَيِّ	Şeddeli, meksûr yâ ile:	Ötekiler.
14	وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ	Sâkin hâ ile:	Çoğunluk.
	وَهَنًا عَلَى وَهَنٍ	Meftûh hâ ile:	Îsâ ibn Ömer Sekafî[4].
	وَ فِصَالُهُ	Fâ'nın kesri, sâd'dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	وَ فَصْلُهُ	Meftûh fâ ve sâkin sâd ile, elifsiz:	Hasan ve Ya‘kub[5].
	أَنِ آشْكُرْ	Nûn'un kesriyle:	‘Âsım, Hamza, Ebû ‘Amr.
	أَنُ آشْكُرْ	Nûn'un dammiyle:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 73.
2. Mesâhif: 155.
3. Mesâhif: 73.
4. Kurtubî: 14/64.
5. Bunlar iki lehçedir (Kurtubî: 14/64).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	مِثْقَالُ	Ref' ile:	Nâfi' [1].
	مِثْقَالَ	Nasb ile, kâne'nin haberi:	Ötekiler [2].
15	ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ		Çoğunluk.
	إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ تُنَبَّأُ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا عَمِلَتْ		İbn Mes'ûd [3].
16	فَتَكُنْ	Kâf'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	فَتَكِنْ	Meksûr kâf ile (وكـــن يكن)den [4]:	Katâde [5].
	فَتُكِنَّ	(كَـــنَّ) kökünden:	İbn Mes'ûd [6].
18	وَ لاَ تُصَعِّرْ	Şeddeli meksûr 'ayn ile:	İbn Keŝîr, Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir, Âsım.
	وَ لاَ تُصَاعِرْ	Musaraa kökünden emir:	Ötekiler.
	وَ لاَ تُصْعِرْ	İs'âr'dan emir:	Übey, Cahderî [7].
20	وَ أَسْبَغَ	Sîn ile:	Çoğunluk.
	وَ أَصْبَغَ	Sâd ile [8]:	İbn 'Abbâs ve Yahyâ ibn Amâre [9].

1. (إِنْ تَكُ حَبَّةً مِنْ خَرْدَلٍ مِثْقَالَ): Zerre ağırlığında bir hardal dânesi de olsa, demektir.
2. Kurtubî: 14/67.
3. Mesâhif: 73.
4. İstikrar bulmak anlamındadır.
5. Mesâhif: 155; el-Bahr: 7/187.
6. Mesâhif: 74.
7. Mesâhif: 155; Kurtubî: 14/69.
8. Mesâhif: 155.
9. Sâd, sîn'den bedeldir. Çünkü isti'lâ harfi, sîni aşağıdan yukarıya çekip sâd'a çevirir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نِعَمَهُ	Ni'metin çoğulu:	Nâfi', Ebû 'Amr, Hafs.
	نِعْمَةً	Tenvinli te'nis tâsiyle, tekil:	Ötekiler.
	لَصَوْت		Çoğunluk.
	أَصْوَات		Übey.
	ظَـٰهِرَةً وَ بَاطِنَةً		Çoğunluk.
	مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَنَ		İbn Mes'ûd [1].
21	وَ إِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ ٱللَّهُ		Çoğunluk.
	وَ إِذَا قِيلَ ٱتَّبِعْ مَا أُنْزِلَ مِنْ رَبِّكَ		İbn Mes'ûd [2].
22	وَ مَنْ يُسْلِمْ	Madmûm yâ, sakin sîn ile:	Çoğunluk.
	وَ مَنْ يُسَلِّمْ	Meftûh sîn, şeddeli meksûr lâm, teslîm'den:	Hz. Alî, Sülemî ve Abdullâh ibn Müslim ibn Yesâr [3].
25	قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْلَمُون		Çoğunluk.
	أَفَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ		İbn Mes'ûd [4].
27	وَ ٱلْبَحْرَ يَمُدُّهُ	Râ mansûb:	Ebû 'Amr.
	وَ ٱلْبَحرُ يَمُدُّهُ	Râ merfû':	Ötekiler.

1. Mesâhif: 74.
2. Kurtubî: 14/73; el-Bahr: 7/190.
3. Mesâhif: 74.
4. Kurtubî: 14/74; el-Bahr: 7/190.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلْبَحْرُ مِدَادُهُ	İsim nekire, fiil yerine midâd:	Ca'fer ibn Muhammed es-Sâdık.
	وَ بَحْرٌ يَمُدُّهُ	Bahr, nekre olarak:	Abdullâh ibn Mes'ûd[1].
	مَا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ	Kelimât çoğul:	Çoğunluk.
	مَا نَفِدَتْ كَلِمَةُ ٱللَّهِ	Kelime, tekil:	Zeydi ibn Alî.
	مَا نَفِدَ كَلِمُ ٱللَّهِ	Müzekker olarak:	Hasan[2].
29	تَعْمَلُونَ	Hitâb tâsıyle:	Çoğunluk.
	يَعْمَلُونَ	Ğâib yâsıyle:	Sülemî, Nasr ibn Âsım ve Dûrî'nin Ebû Amr'dan rivâyeti[3].
30	مَا يَدْعُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ebû 'Amr, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	مَا تَدْعُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler.
31	بِنِعْمَتِ ٱللَّهِ	Tekil:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 14/77. Bir rivâyete göre İbn Mes'ûd ve Übey: "وَ بَحْرٌ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ مَوَادُّهُ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ" okumuşlardır (Mesâhif: 74, 155).
2. el-Bahr: 7/191.
3. Kurtubî: 14/79.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِنْعْمَٰتِ آللَّه	Sâkin 'ayn ile ve elif tâ ile çoğul:	Übey, Mu'âz, İbn Kays, A'rec, A'meş ve İbn Ya'mer.
	بَنِعِمَٰتِ آللَّه	Meftûh nûn, meksûr 'ayn ile ve elif tâ ile çoğul:	İbn Ebî Ableh.
32	كَالظُّلَلِ	Zâ'nın dammı, lâm'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	كالظُّلاَلِ	Birinci lâm'dan sonra elif ile, zulle'nin çoğulu:	Muhammed ibn el-Hanefiyye [1].
33	اتَّقُوا رَبَّكُمْ		Çoğunluk.
	اخْشَوْ رَبَّكُمْ		İbn Mes'ûd [2].
	لاَ يَجْزِى	Yâ ile, (جزى)nın muzâri'i:	Çoğunluk.
	لاَ يُجْزِىءُ	Yâ'nın damını ve hemze ile:	Ebû's-Simâk ve 'Âmir ibn Abdillâh ve Ebû's-Sevâr [3].

1. Mesâhif: 156; el-Bahr: 7/193.
2. Mesâhif: 74.
3. (لا يجزى) cezâ vermez, (لا يجزئ) yarar sağlamaz demektir (el-Bahr: 7/194).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الْغَرُور	Ğayn'ın fethiyle:	Çoğunluk [1].
	الْغُرُور	Ğayn'ın dammıyle:	Simâk ibn Harb, Ebû Hayveh, İbn Semeyfâ' [2].
34	وَ يُنْزِلُ ٱلْغَيْثَ	Hafif, sâkin nûn ile, inzâl'den:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ يُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ	Nûn'un fethiyle, tenzîl kökünden:	Ötekiler.
	بِأَيِّ أَرْضٍ		Çoğunluk.
	بِأَيَّةِ أَرْضٍ		İbn Mes'ûd, Übeyy ibn Ka'b ve İbn Ebî 'Able [3].

1. Ğayn'ın fethiyle şeytân, dammıyle aldanma anlamına gelir.
2. Kurtubî: 14/81.
3. Mesâhif: 74, 156; Kurtubî: 14/83.

32/75 SECDE SÛRESİ

Sûreye Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğunu vurgulayan âyetle başlanır. Âhiretin mutlaka olacağı belirtilir, kâfirlerle mü'minlerin sonuçları karşılaştırılır. Hz. Mûsâ'nın öyküsünden bir parça anlatılır ve Peyğamber (selâm ona) tesellî edilir.

30 âyeti içeren Sûre, Mekke'de, Mü'minûn Sûresinden sonra inmiştir. 16-20 nci âyetlerinin Medine'de indiğine dâir rivayet vardır. Fakat âyetlerin bulundukları konuya bağlılığından ötürü bu rivayetten şüphe etmek gerekir. Konularının birbiriyle insicâmından bütün âyetlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği söylenebilir.

Bundan başka bir secde sûresi daha vardır. İkisini birbirinden ayırmak için buna Lokmân Secdesi, ötekine de Hâmîm Secdesi, yahut buna Madâci' Sûresi, ötekine de Fussilet Sûresi denmiştir. Resmî sıralamada 32 nci, iniş sırasına göre 75 nci sûredir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ أَمْ يَقُولُونَ
افْتَرَاهُ ۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ
يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Elif lâm mîm. 2- Şüphe yok ki Kitâbın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafındandır. 3- Yoksa "Onu

uydurdu" mu diyorlar? Hayır o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, yola gelirler umuduyla uyarman için Rabbin tarafından indirilen gerçektir.

Tefsîr:

1-3: Üç ayrı harfle başlayan bu sûrede de bu harflerin ardından Kitâbın, âlemlerin Rabbi Allah tarafından indirilen bir gerçek olduğu ve onda aslâ şüphe bulunmadığı vurgulanıyor. 2 nci âyette "لا ريب فيه" cümlesi, genellikle *tenzîl*'den hal veya onun haberi olarak değerlendirildiği için tercemede bu anlamı verdik. Buna göre: Kitâbın, Allah tarafından indirildiğinde şüphe yoktur, demektir. Maamâfîh bu cümlenin, el-Kitâb'dan hal olması da mümkündür. Bu takdirde mânâ: Kendisinde şüphe bulunmayan Kitâbın indirilişi, âlemlerin Rabbi Allah tarafındandır demek olur ki bizce bu mânâ daha uygundur.

İnanmayanların "Bunu Muhammed kendisi söyleyip Allah'ın sözü diye ortaya sürüyor, Allah'a iftirâ ediyor" demeleri reddediliyor. Ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben bu Kitâbın bir gerçek olduğu, kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir toplumu uyarıp doğru yola getirmesi için Allah tarafından kendisine vahyedildiği belirtiliyor.

Üçüncü âyetten, Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vetinin, herkesten önce, kendilerine uyarıcı gelmemiş olan Arap toplumuna yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Sûre, Mekke devrinin ortalarında inmiştir. Yine aynı devirde inen Şu'arâ Sûresinin 214 ncü âyeti, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, en yakın akrabâsını uyarmasını emreder. Mekke'de inen ilk sûrelerden olan Sebe' Sûresinin 28 nci âyeti de onun bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini bildirmektedir. Sebe' Sûresi, Secde Sûresinden önce indiğine göre oradaki *"Bütün insanlar"* sözü ile Arap halkının kasdedildiği anlaşılır.

Kuşkusuz ki Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vetinin içeriği cihânşümûldür. Fakat bu da'vet ilk önce Araplardan başlamış, bundan dolayı da Arapça inmiştir. Allah, her kavme, kendi diliyle konuşan elçi gönderir (İbrâhîm Sûresi: 4). Çünkü önce Peyğamber'in içinde yetiştiği toplumun yola gelmesi gerekir ki onlar diğer insanlara örnek müslüman olsunlar. Onun için Mekke sûrelerinde birkaç kere Hz. Muhammed(s.a.v.)in, daha önce uyarılmamış bir topluma uyarıcı olarak gönderildiği tekrar edilmiştir: *"Babaları uyarılmamış, kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplumu uyarman için* (bu hikmetli Kur'ân sana indirilmiştir)"[1].

1. Yâsîn Sûresi: 6.

Araplara daha önce uyarıcı gelmemiş olması da şöyle izah edilebilir: Âyetin maksadı, Araplara hiç peyğamber gelmediği değil, Hz. Muhammed(s.a.v.)den önceki boşluk devrinde bir peyğamber gelmediğidir. Çok zaman önce peyğamberler gelmiş olsa da zamanla onların etkisi azalmış, öğütleri, prensipleri unutulmuş, onların gösterdiği hak yoldan şirke sapılmıştır. Ellerinde kendilerine yol gösterecek bir kitâba da sahibolmadıklarından sapıklık içinde kalmışlardır. Daha önceki peyğamberlerden onlara yazılı bir kitâp kalmamıştır. Yazılı bir kitâba sâhibolmadıkları için de ümmî kalmışlardır. Bütün inançları, bilgileri, birtakım geleneklerden ibaret olmuştur. İşte uzun zamanlardan beri ümmî kalmış olan o topluma yol gösterecek İlâhî bir Kitâp vermek üzre Hz. Muhammed (s.a.v.) görevlendirilmiştir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۜ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَف۪يعٍۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ
سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُۙ
﴿٦﴾ اَلَّذ۪ٓي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ ط۪ينٍۚ ﴿٧﴾ ثُمَّ
جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَه۪ينٍۚ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ ف۪يهِ مِنْ رُوحِه۪ وَجَعَلَ
لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَل۪يلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

4- Allah'tır ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları altı günde yarattı; sonra Arşa istivâ etti (zâtına yaraşır biçimde kâinâtın tahtına kuruldu). *Sizin O'ndan başka velîniz, yardımcınız yoktur. Düşünüp öğüt almıyor musunuz? 5- Emri gökten yere düzenler* (buyruğunu gökten yere indirir). *Sonra emir, sizin hesabınızca bin yıl süren bir gün içinde O'na çıkar. 6- İşte görünmeyeni de, görüneni de bilen, güçlü ve*

esirgeyici olan O'dur. 7- O'dur ki herşeyin yaratılışını güzel yaptı ve insanı yaratmağa çamurdan başladı. 8- Sonra onun neslini bir özden, âdi bir sudan yaptı. 9- Sonra ona biçim verdi, ona kendi ruhundan üfledi ve sizin için işitme, gözler ve gönüller yarattı. Ne kadar az düşünüyorsunuz?

Tefsîr:

4 ncü âyette Allah'ın, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri yani tüm kâinâtı altı günde yaratıp sonra Arşa oturduğu,

5-7 nci âyetlerde de gökten yere tedbir ettiği emrin, insanların hesabınca bin yıl kadar uzun süren bir gün içinde Allah'a çıktığı; Allah'ın, gizli ve açık herşeyi bildiği; güçlü ve merhametli olduğu için bu düzeni koruduğu belirtilmektedir.

Allah'ın, gökleri ve yeri altı günde yaratması ifadesinde önce, Tevrat'ın aynı şeyi anlatan âyetine işaret vardır. Tevrat'ın Tekvîn Kitâbının birinci bâbında Allah'ın kâinâtı altı günde yaratıp yedinci günde istirâhat ettiği, ayrıntılarıyle anlatıldığı gibi Çıkış kitâbının 20 nci bâbında da aynen: "Çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirâhat etti..." [1] denmektedir.

İşte Tevrat'ta bulunan bu âyetler, Arapça konuşan Peyğamber'e de Arapça olarak vahyedilmiştir. Ancak Tevrat'ın: *"Allah yedinci günde istirâhat etti"* cümlesi yerine Kur'ân, *"Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa kuruldu"* diyor. İstirâhat etti sözünü Allah'a lâyik görmüyor. Çünkü istirâhat, yorulmanın sonucudur. Allah yorulmaktan münezzehtir. Ama Arşa oturmak, mülkünü yöneten padişâhın yapacağı iştir, padişâhlığın gereğidir. Arşa oturmak, mülkü yönetmekten kinâyedir. Yani Allah, yarattığı kâinâtı, tahtından yönetmektedir. O'ndan başka padişâh yoktur. bu kâinâtın tahtının tek sâhibi, mülkün yegâne padişâhı Allah'tır.

Bilimsel açıdan âyetin izahına gelince: Allah'ın kâinâtı yarattığı altı gün, muhakkak ki bizim hesabettiğimiz 24 saatlik zaman birimi değildir. Çünkü Allah katında günlerin süresi bizim gün süremizden farklıdır. Nitekim 5 nci âyetin sonunda bu husus belirtilmiştir.

Bazı müfessirler, burada bin yıl kadar uzun süren bir gün, Allah'ın kâinâtı yarattığı günlerden her biridir, yani Allah kâinâtı, her biri sizin hesabınızca bin yıl kadar uzun olan altı günde yaratmıştır. Allah'ın, gökten yere indirdiği emir de kâinâtın yaratıldığı o uzun günler türünden bir günde

1. Âyet: 11.

Allah'a döner demektir [1]. Demek ki kâinâtın yaratıldığı altı gün, altı uzun devirdir. Gerçeği Allah bilir.

Beşinci âyeti müfessirler şöyle açıklıyorlar: " يدبّر الأمر". Yani Allah emri muhkem yapar. Kazâ ve kaderi indirir. Sonra emir, insanların ancak bin yılda gidebilecekleri mesafeyi bir günde aşarak Allah'a çıkar. Yâhut Allah, dünyâ günleri süresinde emri gökten yere indirir. Dünyâdan sonra emir ve tedbir, dünyâ günleriyle bin yıl kadar uzun olan kıyâmet gününde Allah'a çıkar. Buna göre bin yıl kadar uzun süren gün, kıyâmet günüdür. Me'âric Sûresinde de meleklerin ve rûhun, Allah'a elli bin yıl kadar uzun olan bir günde çıktıkları bildirilmektedir. O âyetle bu âyeti bağdaştırmak için müfessirler: "Orada, dünyâ ile Cebrâil'in makamı olan Sidretu'l-Munteha arasındaki elli bin yıllık mesafeyi, meleklerin ve rûhun bir günde yürüdükleri belirtilmektedir" derler [2]. Yahyâ ibn Sellâm'a göre Cebrâîl, Allah'ın emrini, vahyini yere indirdikten sonra bin yıllık mesâfeyi bir günde aşarak Allah'a çıkar [3].

Bunlar delîle dayanmayan görüşlerdir. Bize göre âyette bunlardan daha derin bir anlam vardır: *"Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir"* [4] âyetinde de belirtildiği üzre Rûh, Rabbin emrindendir. Rabbin emrinden olan Rûh, yaratıklara can verir. Yaratma dinamizmi olan bu Rab emri, gökten yere yöneltilmiştir. Yaratma, Ruhtan maddeye doğru başlamıştır. Rûhun yoğunluk kazanıp biçim almasiyle cisimli maddesel varlıklar yaratılmıştır. Yoğunluk kazanarak şekillerde görünen rûh, varlıkları dolaşa dolaşa evrimleşip tekrar Allah'a yükselme çabası içindedir. İşte rûhun, eşyâya inip çeşitli şekillerde görünmesi, insana ulaşıp kemâl bulması ve en sonunda Allah'a yükselmesi, uzun bir süre içinde olur. Bu süre bin yıl, elli bin yıl ve daha fazla da sürebilir. Bunu ancak Allah bilir. Bu süreyi bizim hesabımızla ölçemeyiz.

Me'âric Sûresinde gökten yere inip tekrar Allah'a yükselenin melekler ve rûh olduğu, daha açık biçimde belirtilmiştir: *"Melekler ve Rûh, miktarı elli bin yıl süren bir gün içinde O'na yükselir"* [5]

Burada Allah'ın, emri gökten yere yöneltti̇ği ve bin yıl kadar uzun bir günde emrin Allah'a çıktığı; İsrâ Sûresinde de Rûhun, Rabbin emrinden olduğu; Meâric Sûresinde ise meleklerin ve Rûhun, elli bin yıl kadar uzun bir günde Allah'a çıktığı belirtilmektedir.

1. Câmi'u'l-beyân: 21/92.
2. Hâzin: 6/221.
3. Kurtubî, el-Câmi': 14/87.
4. İsrâ Sûresi: 85.
5. Meâric Sûresi: 4.

Öyle ise gökten yere yöneltilen, varlıkları dolaşıp tekrar Allah'a yükselen *emir*, Rûhtur. Biz, âyetteki *emir*'le, varlıkları dolaşa dolaşa Allah'a yükselen Rûhun evriminin kasdedildiğini sanıyoruz. Ama gerçeği Allah bilir.

İnsan ile tekâmül sürecini tamamlayan Rûh, bedenden ayrılmakla Allah'a çıkar. Nitekim ölünce insan ruhunun, Allah'ın huzuruna çıkarıldığını, iyi rûhun Allah'tan ikram gördüğünü, kötü rûhun azarlanıp azâba çarptırıldığını bildiren hadisler vardır. İşte biz, bu âyetten Rûhun, çok uzun bir süre içinde varlıkları dolaşıp tekâmül ettiğini anlıyoruz.

Tasavvuf felsefesine göre de âlemin yaratılışı lâtîften keŝîfe doğrudur. Rûhun letâfetten kesâfete inip şekillerde görünmesine *nüzûl*, şekillerden tekâmül ede ede insanlık mertebesine gelip akıl kazanarak Allah'a yükselmesine de *'urûc* denir. Bu konuda daha geniş bilgi için Erzurum'lu İbrahim Hakkı Hazretlerinin Ma'rifetnâme'sinin 31-32 nci sayfalarına bakılabilir.

7-9 ncu âyetlerde Allah'ın, *ğaybi* ve *şehâdeti* yani gizliyi ve açığı bildiği, O'nun güçlü ve merhametli olduğu, herşeyin biçimini güzel yaptığı, insanı yaratmaya da çamurdan başlayıp sonra onun neslini âdi bir suyun özünden yarattığı, sonra onu düzenleyip biçime soktuğu, kendi rûhundan üflediği o varlığı işiten, gören ve düşünen mükemmel bir insan yaptığı bildirilmektedir.

Herşeyin biçimini güzel yapan Allah'tır. Allah'ın yaratma emridir ki varlıkları dolaşıp onlara türlü biçimler vermiştir. O ruhtur ki herşeyde bir başka biçim ve özellikte kendisini göstermiştir.

Bu iki âyette genel olarak varlıkların yaratılmasında bir tekâmül bulunduğuna işâret olduğu gibi, özellikle insanın yaratılmasında da bir tekâmül bulunduğuna işâret vardır. Çünkü *"Allah insanı yarattı"* demiyor, *"İnsanı yaratmağa çamurdan başladı"* diyor. İnsanın ilk yaratma aşaması çamurdur. Başka âyetlerde de çamurun da aşamalardan geçirildiği belirtilmiştir. Sonra canlı bir varlık haline gelen insan, cinsel yolla üremeğe başlamıştır.

İnsan toplumu olan sperm yumurtayı aşılamakla hemen insan olmaz. İnsanın ilk yaratılışı tekâmül geçirdiği gibi, cinsel yoldan yaratılması da tekâmül geçirmektedir. Önce insan vücudunda spermin ve yumurtanın oluşması, bir tekâmüle bağlıdır. Sonra spermin aşıladığı yumurta aşama aşama gelişir. Belli bir zaman sonra insan şeklini alır. Ona ruh üflenir. İşte bu raddeye geldikten sonradır ki insan işitme, görme duyularına sahip bir varlık olur.

Rûh üflenmezden önce insan bir şey düşünemez, anlayamaz. Ama rûh üflendikten sonra yani kendisine akıl gücü verildikten sonra anlayan bir varlık haline gelir. Bundan dolayı âyette insan, bu raddesine kadar üçüncü bir kişi olarak anlatılırken, kendisine ruh üflendikten sonra ikinci şahıs olarak hitâbedilmektedir: *"Allah size, işitme, gözler ve gönüller* (akıllar) *verdi"*

buyurulmaktadır.

Kendisine bunca nimetler vermesine rağmen insanın yine de Allah'a karşı çok az teşekkür ettiği vurgulanmaktadır. Son âyette sem' (işitme) tekil, *ebsâr* (görmeler), *ef'ideh* (gönüller) çoğuldur. İşitme duyusu anlamındaki *sem'* masdardır. Masdar çoğul olmaz. *Ebsâr, basar*'ın, *ef'ideh fuâd*'ın çoğuludur. Biri göz, diğeri akıl anlamına gelir. Bunlar isim olduğu için çoğul olarak kullanılmıştır. Râzî, bunun nedenini şöyle izah ediyor:

İşitme duyusunun yeri kulaktır. Kulak, gelen sesleri beyne iletmek zorundadır. Sesler arasında seçim yapamaz. Her gelen sesi beyne iletir. İstese de istemese de gelen sesleri duyar. Başka seçeneği olmayan bu duyu, tekil olarak kullanılmıştır. Fakat görme duyusu öyle değildir. Görme yeri olan göz, istediği şeye bakar, istemediğine bakmaz. Akıl da istediğine yönelir, istemediğini düşünmez, düşüncesini başka şeylere çevirir. İşte işitmenin seçeneği tek olduğu için o duyu âyette tekil, görme ve düşünmenin seçenekleri çok olduğu için bunlar çoğul olarak zikredilmiştir [1].

وَقَالُوٓا أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍۭ بَلْ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ
كَٰفِرُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ
تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

10- "Biz toprakta kaybolduktan sonra, yeni bir yaratılış içinde mi olacağız?" dediler. Doğrusu onlar, Rablerinin huzuruna çıkmayı inkâr edenlerdir. 11- De ki: "Üzerinize vekîl edilen ölüm meleği, canınızı alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz."

Tefsîr:

10-11 nci âyetlerde öldükten, toprağın içinde çürüyüp kaybolduktan sonra yeniden yaratılmayı hayretle karşılayıp bunu imkânsız görenlere, bunun bir gerçek olduğu vurgulanıyor. Can almakla görevlendirilen ölüm meleğinin, canlarını aldıktan sonra Allah'ın huzuruna götürülecekleri bildiriliyor.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/174-175.

Bu husus birçok âyette belirtilmiştir. İnsanın ölmesi, yok olması değildir. Bedende tekâmül eden rûhun Allah'a dönmesidir. İşte bedendeki canı yani ruhu almakla görevli olan melek, ölüm meleğidir. Onun aldığı her can Allah'a götürülür. 11 nci âyetin sonunda olduğu gibi birçok âyetin sonunda da rûhun Allah'a götürüleceği belirtilir.

Allah'a götürülen rûh, beden içinde yaptıklarından hesap verir. Çünkü rûh, bedende ferdiyetini kazanmış, bağımsız bir varlığa kavuşan rûh, hareketlerinden sorumlu tutulmuştur. İşte insanın ölümü, zâten âhiret hayâtının başlaması demektir. Ölen kişinin rûhu, Allah ile karşılaşır ve O'nun huzurunda, yaptıklarından hesap verir.

Sanki bu iki âyet, yukarıda emrin yere indirilip Allah'a çıkışını özetlemektedir. İnsanda en yüksek evrimine ulaşan emir (rûh), ölümle Allah'a döndürülür.

"Bu âyet, rûhların bekasını haber vermektedir. Çünkü teveffî kabzetmek, tutup almaktır. Mutlak yok etmek ise almak değildir. Temiz rûh, meleklerin yanında âilesinden kendisine uygun kimseler arasında bulunur. Fâcir, habîŝ rûh ise meleklerin yanında bir esir gibi kalır. Yabancı, dillerini bilmediği bir toplum arasında bulunur. Temiz rûh, sürekli gelişip temizliği ve gücü artarken ötekisi sürekli solar, cılızlaşır, şekası ve bulanıklığı artar. Hekimler demişlerdir ki temiz rûhlar, bedeninden daha iyi göksel bir cisimle birleşir ve onunla tekâmül eder. Fâcir rûhlar ise ikinci birleşmeden sonra tekâmül etmezler" [1].

İşte müşrikler, öldükten sonra rûhun yaşamasını, dünyâda yaptıklarından hesap vereceğini kabul etmiyorlar, bundan dolayı âhiret sorumluluğundan, cennet ve cehennemden söz eden âyetleri şaşkınlık ve alayla karşılıyorlardı. 10 ncu âyet onların bu tutumlarını yansıtmaktadır. 11 nci âyette ölüm meleğinin canları aldığı bildiriliyor. A'râf Sûresinin 37, Nahl Sûresinin 32, En'âm Sûresinin 93 ncü âyetlerinden de canları bir tek meleğin değil, birçok meleğin aldığı anlaşılır.

Katâde ve seleften nakledilen meşhur rivayete göre ölüm meleği bir tâne olup adı 'Azrâîl'dir. Onun yardımcıları vardır. Sağlam olmayan bazı haberlere göre yardımcıları bedenden canı çekerler, boğaza dayanan canı ölüm meleği alır. Mücâhid'e göre dünŷa bir su leğeni gibi yayılır, ölüm meleği ondan dilediğini alır" [2]. Başka rivayete göre ölüm meleği her evi, günde iki kez, yahut yedi kez dolaşır. Canının alınması kendisine emredilen birinin bulunup bulunmadığına bakar. Başka bir rivayete göre yalnız insanların değil, her can-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/177.
2. Câmi'u'l-beyân: 21/97-98.

lının da ruhunu ölüm meleği alır.

Bunlar sağlam rivayetler değildir. Kur'ân'ın bu âyetinin tefsîri hususunda meşhur hadis kitaplarında herhangi bir hadis de nakledilmemiştir. Muğayyebâttan olan ölüm meleğinin mâhiyetini Allah bilir. Ölüm, canın bedenden alınmasıdır. Bunu alan da Allah'ın, bu işle görevlendirdiği meleklerdir.

"O zâlimler, ölüm dalgaları içinde, melekler de ellerini uzatmış: 'Haydi canlarınızı çıkarın (verin), *Allah'a gerçek olmayan şeyleri söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bugün alçaklık azâbiyle cezâlandırılacaksınız!' derken, onların halini bir görsen!"* [1], *"Nihâyet elçilerimiz gelip canlarını alırken: 'Hani Allah'tan başka yalvardıklarınız nerede?' dediklerinde: 'Bizden sapıp kayboldular' derler"* [2], *"Melekler, iyi insanlar olarak* (yaşayanların) *canlarını alırken: 'Selâm size, yaptıklarınıza karşılık cennete girin!' derler"* [3] âyetlerinde cân alan melekler, çoğul olarak zikredilmektedir. Bu âyetlerden her canı birkaç meleğin birlikte aldığı hatıra geldiği gibi herhangi bir meleğin aldığı da hatıra gelir. Çünkü burada meleklerin canlarını aldıkları kimseler de çoğuldur.

Halbuki tefsîri sadedinde bulunduğumuz Secde Sûresinin 11 nci âyetinde hitâp, çoğul şeklinde tek tek herkese yöneltilmiştir: *"Sizin cânınızı ölüm meleği alır"* buyurulmuştur. Bu âyetler birbiriyle karşılaştırılınca bizde, Allah'ın, her kişi üzerine, ölüm için görevlendirdiği bir meleğin, onun canını aldığı kanısını uyandırmaktadır. Nasıl ki her cana, amellerini yazan, onu kazâlardan koruyan melekler görevlendirilmiş ise, canını almak için de bir melek görevlendirilmiştir. Ölüm meleğinin, bir tek melek olup adının 'Azrâîl olduğu hakkında sağlam bir hadis yoktur. Gerçeği Allah bilir

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّـنَٓا اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا
نَعْمَلْ صَالِحاً اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا
وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا
بِمَا نَس۪يتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا اِنَّا نَس۪ينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ

1. En'âm Sûresi: 93.
2. A'râf Sûresi: 37.
3. Nahl Sûresi: 32.

12- Rablerinin huzurunda başlarını öne eğmiş: "Rabbimiz, gördük, işittik, bizi geri döndür, iyi iş yapalım; artık kesin olarak inandık!" demekte olan suçluları bir görsen! 13- Dileseydik, herkese hidâyetini verirdik. Fakat benden: "Mutlaka cehennemi cinlerden ve insanlardan bir kısmiyle tamâmen dolduracağım!" sözü çıkmıştır (bunun yerine gelmesi için bu yaratıkları kendi iradelerinde serbest bırakmışızdır). *14- "Bugününüzle karşılaşmayı unutmanızın cezâsını tadın! Biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınızdan ötürü sürekli azâbı tadın!"*

Tefsîr:

12-14 ncü âyetlerde bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır. 13 ncü âyet de sahne ortasında bir açıklama cümlesidir.

Dünyada başları kalkık, burnu büyük kimseler suçlu olarak Allah'ın huzuruna getirilmişlerdir. Orada gerçeği gören suçlular, artık dünyâdaki davranışlarının tersine, yaptıkları işlerin verdiği utanç ile başları öne eğik olarak Allah'a yalvarırlar. İnanıp güzel işler yapmak için kendilerini yeniden dünyâya göndermesini isterler. Bu sahneyi sunan Allah, ezelî kararını açıklıyor:

"Biz dileseydik, herkese hidâyetini verirdik. Fakat bir kısım cin ve insanlarla cehennemi dolduracağım hakkındaki sözümün yerine gelmesi için (herkesi zorla) *yola getirmedik"* buyuruyor.

Bu âyetten, Allah'ın, sırf cehennemi doldurmak için bazı cinleri ve insanları doğru yola getirmeyip sapıklık içinde bıraktığı anlamı çıkabilir. Fakat âyetin amacı bu değildir. Kur'ân'ın öteki âyetleri ve genel konteksti, âyette şunun anlatıldığını ortaya kor: Allah isteseydi herkesi doğru yola gelmeğe zorlardı. Ama insanlara serbest düşünce ve sorumluluk vermiştir. Gösterdiği yolda gitmeyen cin ve insanları da cehenneme atacağını kararlaştırmıştır. Allah'ın bu ezelî kararı uyarınca, doğru yolda gitmeyen kimseler, cehenneme girerler. Allah'ın hüküm ve kararı budur. Allah'ın gösterdiği doğru yola gelselerdi cehenneme gitmeyeceklerdi. Cehennem, suçluların girecekleri cezâevidir. Kur'ân'ın amacı, Allah'tan gelen hidâyete uymayanları kınamak, bu tehdid ile onları uyarıp doğru yola yöneltmektir.

Yüce Allah, bu ezelî hükmünü açıklayıp, cehenneme girenlerin, kendi yaptıklarının cezâsını çektiklerini bildirdikten sonra âhiret hayâtını kabul

etmeyip bu duruma düşen suçluları azarlıyor: *"Bugününüzü unuttuğunuzdan dolayı şimdi azâbı tadın! Siz nasıl bizi unuttunuzsa şimdi biz de sizi öyle unuttuk. Artık sizi kurtaran olmaz. Böyle sürekli azâb içinde kalırsınız. Yaptıklarınıza karşılık olarak azâbı tadın!"* buyuruyor. Suçluların çektiği azâba bir de umutsuzluk katan bu azar, azâbı daha dayanılmaz hale getiriyor.

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ
جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

15- Bizim âyetlerimize o kimseler inanırlar ki onlar, kendilerine âyetler hatırlatıldığı zaman derhal secdeye kapanırlar; Rablerini överek tesbîh ederler; büyüklük taslamazlar. 16- Yanları yataklardan uzaklaşır, korkarak ve umarak Rablerine duâ ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar. 17- Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı nimetlerin saklandığını hiç kimse bilmez!

Tefsîr:

15-17 nci âyetlerde, Allah'ın âyetlerine inananların vasıfları belirtiliyor. Bunlar öyle kimselerdir ki Allah'ın âyetleri okununca saygıdan secdeye kapanırlar. Rablerini övgü ile tesbîh ederler, böbürlenmezler. Geceleri uyumaz, ibâdetle meşgul olurlar. Allah'tan korkarak ve dilediklerini vereceğini umarak Allah'a duâ ederler. Allah'ın verdiği rızıklardan Allah yoluna harcarlar, fakirlere yardım ederler. İşte öyle kullara Allah'ın, ne sevindirici nimetler hazırladığını kimse tahmin edemez.

Madca'ın çoğulu olan *madâci'*: yatacak yerler, yataklar demektir. *Tetecâfâ: Tertefi'û* anlamınadır. Yani o mü'minlerin yanları yataklardan yüksek kalır, yatmazlar. Mücâhid ve Hasan Basrî'ye göre yanları yataklardan yükselir cümlesiyle, mü'minlerin yatmayıp ibâdet ettikleri kasdedilmiştir. Enes ve 'İkrime'den gelen rivayete göre bununla akşamla yatsı arasında namaz kıl-

dıkları kasdedilir. Dahhâk'e göre bununla öğle namazını cemaatle kılmaları kasdedilmiştir [1].

Ancak Kur'ân'ın diğer âyetleriyle karşılaştırılınca bu tabir ile mü'minlerin geceleri biraz uyuduktan sonra kalkıp namaz kıldıklarının kasdedildiği anlaşılır: *"Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi"* [2], *"Rabbin senin, gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde kalk*(ıp namaz kıl)*dığını biliyor. Seninle beraber bulunanlardan bir topluluk da* (böyle yapıyor)*"* [3] âyetleri, mü'minlerin geceleri az uyuyup gönülden Allah'a ibâdet ettiklerini gösterir.

Mu'âz ibn Cebel'in şöyle dediği rivayet edilir: *"Ben bir seferde Peyğamber* (s.a.v.) *ile beraberdim. Bir gün yanına yakın düştüm, yürüyorduk. Dedim ki:*

— Ey Allah'ın Peyğamberi, bana, beni cennete sokacak, cehennemden uzaklaştıracak bir 'amel (iş, ibadet) *söyle. Buyurdu ki:*

— Sen büyük bir işten sordun. Ama Allah kolaylaştırırsa kolay olur: Allah'a kulluk edersin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namazı kılarsın, zekâtı verirsin, Ramazan orucunu tutarsın, Beyt'i haccedersin. (Sonra şöyle buyurdu)*: Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, sadaka günâhı söndürür, adamın gecenin ortasında namaz kılması* (da bu hayır kapılarındandır) *dedi ve: 'Yanları yataklardan uzaklaşır. Korkarak ve umarak Rablerine duâ ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne göz aydınlatıcı nimetlerin saklandığını hiç kimse bilmez' âyetini okudu. Sonra buyurdu ki: Sana işin başını, direğini, bel kemiğini söyleyeyim mi? İşin başı İslâmdır, direği namazdır, bel kemiği Allah yolunda cihâddır. Sana bunların hepsinin temelini söyleyeyim mi?*

— Evet, ey Allah'ın Peyğamberi, dedim. Dilini tuttu:

— Bunu tut, dedi.

— Ey Allah'ın Elçisi, biz söylediğimiz sözlerden ötürü sorumlu muyuz? dedim.

— Haline annen ağlasın ey Mu'âẑ dedi, insanların yüz üstü ateşe düşmeleri, dillerinin ürünü değil de nedir?" [4].

Bu ve benzeri hadislerden de âyetteki *"Yanları yataklardan yükselir, uzaklaşır"* cümlesiyle mü'minlerin gece ibâdet etmelerinin kasdedildiği anlaşılır. Ayrıca son âyetteki incelik de bunu gösterir:

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/460.
2. Zâriyât Sûresi: 17-18.
3. Müzzemmil Sûresi: 20.
4. Tirmiẑî, Îmân: 8; İbn Mâce, Fiten: 12; İbn Hanbel: 5/231, 237.

Gece ortasında ibâdetlerini gizleyip sırf Allah rızâsı için ibâdet eden mü'minlerin ödülü, yaptıkları işlere uygun olarak gizlenmektedir: *"Hiç kimse onlar için ne göz aydınlatıcı nimetlerin gizlenmiş olduğunu bilmez"* buyurulmaktadır. Ameller nasıl gece ortasında gizlice yapılmış ise onların mükâfâtları da öyle gizli tutulmuştur. Tâ ki verilen karşılık, yapılan işe denk olsun. Hasan Basrî şöyle demiş: "Bir kavim amellerini gizledi, Allah da onlara gözlerin görmediği, insanın hatırına gelmeyen nimetler gizledi" [1].

Ebuhüreyre (Allah ondan razı olsun), Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Yüce Allah buyurdu ki: Ben sâlih kullarıma, gözün görmediği, kulağın işitmediği, insanın kalbine gelmeyen nimetler hazırladım. Sonra Peyğamber* (s.a.v.)*: İsteserseniz, 'Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne göz aydınlatıcı nimetlerin saklandığını kimse bilmez' âyetini okuyunuz, demiştir"* [2].

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا
الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا
وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذِيقَنَّهُمْ
مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ
ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

18- Hiç inanan kimse, fâsık gibi olur mu? Elbette bunlar bir olmazlar. 19- İnanan ve iyi işler yapanlar, yaptıklarına karşılık durulmağa değer cennetlerde ağırlanırlar. 20- Fâsıkların barınacakları yer de ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isteseler, yine oraya geri çevrilirler ve onlara:

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/461.
2. Buhârî, Bed'u'l-halk: 8, Tefsîr, Sûre: 32, Tevhîd: 35; Müslim, Îmân: 312, Cennet: 2-5; Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 32, 56; İbn Mâce, Zühd: 39; İbn Hanbel: 5/334; et-Tâc: 4/203.

"Yalanlamakta olduğunuz ateş azâbını tadın!" denilir. 21- Belki (şirk ve kötülüklerinden) *dönerler diye, onlara asıl o büyük azâbdan ayrı olarak daha yakın bir azâbı da taddıracağız. 22- Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Muhakkak ki biz, suçlulardan öc alıcıyız.*

Tefsîr:

18-20: Yukarıda mü'minler için Allah'ın sakladığı hâtıra gelmeyen nimetlere işâret buyurulduktan sonra burada da inananların, fâsıklar yani yoldan çıkanlar gibi olmadığı, inkâr anlamındaki bir soru şeklinde belirtiliyor. Sonra inananlarla yoldan çıkanların sonuçlarını belirten iki kıyâmet sahnesi sunuluyor:

İnananlar, yaptıkları güzel işlere karşılık olarak me'vâ cennetlerinde, yani içinde villâlar, dâireler, yüksek odalar bulunan bahçelerde konuk edilirler. Allah'a itâat etmeyen fâsıklar ise ateşe varırlar. Ateşten çıkmağa çalıştıkça yine ateşin içine itilirler. Kendilerine: *"Yalanlayıp durduğunuz âteş azâbını tadın!"* denilir. Bu söz ile azarlanırlar.

21 nci âyette yüce Allah, yanlış yoldan dönmeleri için o fâsıklara büyük âhiret azâbından ayrı olarak yakın bir azâbı da taddıracağını buyuruyor. Bu yakın azâb, dünyâda uğrayacakları açlık, kıtlık ve sair belâlardır. Özellikle bu âyette müşriklerin, ilerde vukubulacak Bedir Savaşında uğrayacakları bozguna işâret olsa gerektir. 'Abdullâh ibn Mes'ûd da yakın azâbın, müşriklerin Bedir'de uğradıkları ölüm ve esaret olduğunu söylemiştir [1].

22 nci âyette de Allah'ın, âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çeviren suçlulardan öcünü alacağı vurgulanıyor. Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor: "Bizim kaynak olarak aldığımız mushaf, 16-20 nci âyetlerin, Medine'de indiğini söyler. Oysa o âyetlerin, önceki ve sonraki âyetlere yakından bağlı oluşu, konu ile uyumu, bu rivâyetin doğruluğunu çürütür" [2].

Bu âyetlerde anlatılan âhiret sahneleri, Hac Sûresinin 32-33 ncü âyetlerindeki âhiret sahnelerine çok benzer. Benzeri tablolar çizen âyetler, birbirine yakın zamanlarda inmiştir. Hac Sûresinin Medine'de indiğine dair rivayet de vardır ama genel kanıya göre o sûre de Mekke'de inmiştir. Zaten üslûb, Mekke üslûbudur. Hac Sûresi Mekke'de indiğine göre oradaki tablolara benzer tablolar çizen ve bulunduğu konuya son derece bağlı olan 16-20 nci âyetlerin de Mekke'de inmiş olması gerekir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/463.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/228.

Rivayete göre 18 nci âyet, Hz. 'Alî ile Velîd ibn 'Ukbe hakkında inmiştir. Medine'de Hz. 'Alî ile Velîd ibn 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt arasında bir söz kavgası olmuş, Velîd Hz. 'Alî'ye:

— Sus, sen çocuksun, ben yaşlıyım, benim dilim senden daha uzun, mızrağım seninkinden daha sivridir. Ben senden daha yiğit ve yürekliyim. Adamlarım da daha çoktur, demiş. Hz. 'Alî de ona:

— Sus, sen fâsıksın, demiş. 18 nci âyet onlar hakkında inmiş [1].

Ebû Vehb künyesiyle anılan Velîd ibn 'Ukbe, Mekke'nin fethi sırasında müslüman olmuştur. Fakat fıskıyla meşhurdu, şarap içerdi. *"Ey inananlar, size fâsık bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın..."* [2] âyetinin de bunun hakkında indiği rivayet edilir. Fıskıyla ünlü bu adam sonradan Kûfe'ye vali olarak gidince 'Abdullâh ibn Mes'ûd kendisine:

— Bilmiyorum sen mi bizden sonra uslandın, yoksa insanlar mı bozuldu (da senin gibi bir fâsık onların başına geçirildi)?!" demiştir [3].

İmdi Mekke'de inmiş olan bu âyetin, bundan yıllar sonra tâ Mekke'nin fethi sırasında müslüman olan bir adam hakkında inmiş olması elbette doğru olmaz. Kaldı ki Velîd'in, Medine devrinin sonlarında Hz. 'Alî gibi Peygamber'in damadı, İslâm kahramanı ve kumandanı olan bir zâta "Benim adamlarım seninkinden çoktur" diyecek cesareti kendinde bulacağını sanmayız.

Sonra bu rivâyette Velîd, kendisinin 'Alî'den yaşlı olduğunu söylüyor. Gerçekten 'Alî'den yaşlı değil, ondan küçük olması daha kuvvetlidir. Çünkü Mekke'nin fethi sırasında onun henüz çocuk olduğuna dair bir rivayet de vardır [4].

Ayrıca âyetteki *fâsık* kelimesi, günahkâr mü'minden çok, Allah'a itâat yolundan çıkan, tevhîdden ayrılan müşrikleri kasdetmektedir. Kur'ân'da fâsık ta'biri, daha çok müşrik hakkında kullanılır. Sözün kısası, bu âyetin de sûrenin diğer âyetleri gibi Mekke'de indiği kanısındayız.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي
اِسْرَٓائ۪يلَۚ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُواۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا

1. Câmi'u'l-beyân: 21/107; Hâzin: 5/227.
2. Hucurât Sûresi: 6.
3. el-İstî'âb: 4/1552-1554.
4. el-İsti'âb: 4/1552.

23- Andolsun biz Mûsâ'ya Kitâbı verdik, sakın onun ulaşmasından kuşkuya düşme. Onu İsrâil oğullarına yol gösterici yaptık. 24- Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirdik.

Tefsîr:

23-24: Yukarıdaki âyetlerde, Allah'ın âyetlerine inananların büyük mükâfâtlara erecekleri, fâsıkların ise cehennem ateşine girecekleri bildirilmişti. Fâsıklar, Allah'ın âyetlerine inanmayan, davranışlarıyle Hz. Muhammed(s.a.v.)i inciten kimselerdi.

İşte bu âyetlerde fâsıkların inkârına üzülen Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî edilerek, Allah'ın, daha önce Mûsâ'ya Kitâbı verdiğini, o Kitâbın Mûsâ'ya ulaşmasından veya ondaki hikmetlerin kendisine ulaşmasından kuşku etmemesini, Allah'ın, o Kitâbı İsrâil oğullarına yol gösterici kıldığını; İsrail oğullarından sabreden ve Allah'ın âyetlerine inananları, yol gösterici önderler yaptığını bildirmektedir.

Demek ki İsrail oğullarından, Kitâbın âyetlerine uyup bu yolda sabredenler nasıl doğru yola götüren liderler yapılmış iseler, Allah'ın indirdiği bu âyetlere inanıp bunların hakim olması için sabredenler de öyle liderler olacaklardır. Böylece bu âyetlerle yukarıdaki âyetler arasındaki bağlantı ortaya çıkmaktadır.

"فَلَا تَكُنْ فِى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ" cümlesi, birkaç anlama gelebilir:

1) Lika'daki zamir Kitâba veya Mûsâ'ya gider. O Kitâbın Mûsâ'ya ulaşmasından kuşkuya düşme. O Kitâbın Mûsâ'ya verildiğinde şüphe yoktur.

2) Bizim hatırımıza gelen mânâ ise şöyledir. Yüce Allah, Mûsâ'ya verilen Kitâp ile Hz. Muhammed'e verilen Kitâbın birliğine işaret etmek üzere: *"O Kitâbın sana ulaşmasında, yani sana vahyedilenin de O Kitâp olduğunda kuşkuya düşme"* demektedir. Çünkü İlâhî Kitâbların özü birdir. İlâhî sözler nasıl Mûsâ'ya verilmiş ise, işte aynı sözler ve hikmetler yani aynı Kitâbın özü Hz. Muhammed'e de verilmektedir. Peyğamber(s.a.v.)e bunda asla kuşku etmemesi emrediliyor.

Bu âyetlerden de Kur'ân'da ma'rife olarak kullanılan *"el-Kitâb"* ile, daha

önce Mûsâ'ya ve ondan sonraki peyğamberlere verilmiş olan Tevrât ve eklerinin kasdedildiği açıkça anlaşılmaktadır. Ankebût Sûresinin 45-49 ncu âyetlerinin tefsîrinde ayrıntılı olarak izâh ettiğimiz üzre Allah, Mûsâ'ya vermiş olduğu o Kitâb'ı, bu kez de yanlış bilgilerden, katmalardan ayıklayarak fasîh bir Arapça ile Hz. Muhammed'e vahyetmiştir. Tevrât da, Kur'ân da ayrı dillerde vahyedilmiş, aynı içeriği taşıyan bir tek Kitâbdır. Böylece Allah, bu iki Kitâbın birliğine işâret ettiği gibi iki dinin rûhunun bir olduğuna da işâret etmiştir.

Eğer Kur'ân'ın kendisi veya doğru tercemesi, önyargılardan uzak olarak okunursa Kur'ân âyetlerinde geçen "el-Kitâb: O Kitâb" ile Mûsâ'ya ve ondan sonraki peyğamberlere verilen Kutsal Kitâbın kasdedildiği anlaşılır. İşte Kur'ân, o Kitâbın, tahrîflerden ve katmalardan ayıklanmış olarak, aslî safvetiyle ve Arap diliyle Hz. Muhammed'e vahyidir. Kur'ân, aynı zamanda Tevrât ve İncîl'in aslıdır.

3) Zemahşerî de buna yakın bir mânâ vermiştir: Ey Muhammed, sen Allah ile buluştuğundan, bu vahyi O'ndan aldığından kuşkuya düşme demektir. Âyet, vahiylerin, kuşkusuz olarak Allah'tan geldiğini vurgulamaktadır.

4) Likâ'daki zamir Mûsâ'ya gider. Mânâ: Ey Muhammed, Mûsâ'nın Allah ile buluşmasından, kendisine gelen Kitâbın vahiylerini Allah'tan aldığından kuşkuya düşme. O nasıl Kitâbı vahiy yoluyla Allah'tan almışsa sen de sana vahyedilen Kitâbı Allah'tan almaktasın. Bundan aslâ kuşku duyma, demektir.

5) Tefsirlerin zikrettiği beşinci bir mânâ da vardır ki bu mânâ bizi tatmin etmez. Gûya bununla Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Mi'rac gecesinde Hz. Mûsâ ile karşılaşması kasdedilmiştir. Bir rivayete göre de Hz. Muhammed (s.a.v.), Mûsa'yı kabrinde namaz kılarken görmüştür.

Bize göre âyetlerin siyâkına 1-4 ncü anlamlar uygun düşer. Ancak ikinci anlamı daha çok tercih ederiz. Beşinci anlam ise âyetin siyâkına uygun değildir.

24 ncü âyet, sabrettikleri zaman İsrâil oğulları içinden Allah'ın buyruğuyla doğru yola ileten önderler yetiştirildiğini bildirmektedir. Onlar, Allah'ın buyruklarını yapmağa azmettikleri ve bu yolda sabrettikleri zaman önder ve hâkim olmuşlardır. Ama dinin ruhundan ayrılmağa başlayınca liderlik vasfını kaybetmişlerdir.

Bu âyetten sabrın önemi de anlaşılmaktadır. Bazı bilginler: "Sabır ve yakîn (kesin îmân) ile dinde imamlık derecesine erişilir" demişlerdir [1].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/464.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ أَوَلَمْ
يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي
ذٰلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ
فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ
كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ
مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

25- Kuşkusuz Rabbin, kıyâmet günü, ayrılığa düştükleri konularda onların aralarında hükmedecektir. 26- Kendilerinden önce, bugün yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk edişimiz, hâlâ onları yola getirmedi mi? Kuşkusuz bunda ibretler vardır. Dinlemiyorlar mı? 27- Görmediler mi biz nasıl suyu, kuru, otsuz toprağa sürüyoruz da onunla ekin bitiriyoruz; ondan hayvanları da kendileri de yiyor? Görmüyorlar mı? 28- "Doğru iseniz bu fetih ne zaman?" diyorlar. 29- De ki: "Fetih günü gelince, şimdi inkâr edenlere o zaman inanmaları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez." 30- Sen onlardan yüz çevir, bekle, zâten onlar da beklemektedirler.

Tefsîr:

25- Sûrenin ana konusu, Kur'ân'ın, Allah'ın sözü olduğunu, Allah'ın birliğini ve âhiretin varlığını ispattır. Bunun için çeşitli kanıtlar getirilmiştir. Nihâyet Mûsâ'ya verilen Kitâbın da Allah tarafından ona vahyedilen âyetlerden başka bir şey olmadığı anlatıldıktan sonra bu âyette de tekrar insanların dikkati âhiret konusuna çekilmektedir. Allah'ın kıyâmet gününde, insanların

dünyâda ayrılığa düştükleri konularda hükmünü vereceği vurgulanıyor. Bu dünyâda her toplum, kendi inancının doğruluğunu iddiâ eder. *"Her parti, kendi yanındakiyle sevinir".* Kıyâmette Allah, kimlerin doğru, kimlerin yanlış yolda olduğunu açıklayacaktır.

26 ncı âyette Hakk'ın çağrısını kabul etmeyenlerin cezâlandırılacaklarını düşünmeyenlere, Allah'ın suçluları cezalandırdığı hakkında kendi bildikleri bir kanıt hatırlatılıyor: Bu, inançsızlıkları yüzünden yurtları başlarına yıkılıp harabedilen eski milletlerin durumudur. Bölge insanları, ticaret kervanlarıyle geçip giderlerken yol üstünde o eski milletlerin harabelerini görmektedirler. O harâbeler, Allah'ın, zâlimleri nasıl cezalandırdığını gösterir. Bu harâbeleri görüp düşünenler ibret alırlar.

27 nci âyette Allah'ın, ölülere nasıl can vereceği, somut bir örnekle anlatılıyor: Bitkisiz, kupkuru yere, yağan yağmur veya kaynaklardan, kuyulardan akıtılan sular gelince o kurumuş topraktan yemyeşil ekin biter. İnsanların gözleri önünde tekrarlanan bu tabiat olayları, Allah'ın ölülere yeniden can vereceğini kanıtlar. Verdiği su ile ölü tabiatı canlandıran Allah, üflediği rûh ile de cesetlere can verecektir.

28-29 ncu âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)in, inananlara galip geleceği, müşriklerin, sonunda perişan olacakları hakkındaki İlâhî va'd ile alay edenlere cevâp veriliyor. Allah'ın va'dettiği o fetih yani zafer günü geldiği zaman daha önce inkâr etmiş olan kimselerin inanmaları, kendilerine yarar sağlamaz. Kendilerine hiç fırsat verilmeden Allah'ın azâbında ezilirler.

30 ncu âyette de Hz. Muhammed(s.a.v.)e, onların sözlerine aldırmaması, sabr ile Allah'ın va'dini beklemesi emrediliyor. *"Sen Allah'ın va'dini bekle, onlar da bekliyorlar, kendilerinin üstün geleceklerini sanıyorlar"* buyuruluyor.

Buradaki fetih, müslümanların kâfirlere karşı kazanacakları zafer anlamına geldiği gibi Allah'ın, iki zümre arasında hükmünü verip haklıyı ve haksızı ortaya çıkarması anlamına da gelir. Allah mü'minleri zafere ulaştırıp ötekileri perişan edince kimlerin haklı, kimlerin haksız olduğu ortaya çıkar. Çünkü Allah, mü'minleri zafere ulaştıracağını va'detmektedir. Onlar ise buna inanmamakta, bunun, Hz. Muhammed(s.a.v.)in bir hayali olduğunu sanmaktadırlar. İşte Allah, va'di uyarınca müslümanları galip getirip de müşrikleri cezalandırınca Allah'ın hükmü ortaya çıkar. Kâfirler yenilip ezilirler. Artık o zaman Hz. Muhammed'in uyarılarının doğruluğuna inansalar da bir yararı olmaz. Çünkü ölüp giderler.

Âyette ileride vukubulacak Bedir zaferine, Mekke'nin fethine işâret vardır. Ancak buradaki fetih, belli bir zaferden çok, mü'minlerin elde edecekleri başarı, mükâfâttır. Bunun kıyâmet olduğunu söyleyenler de vardır.

İbn 'Abbâs'tan, bu son âyetin, kılıç âyetiyle neshedildiği rivayet edilmiştir [1]. Mekke'de inen ve Peyğamber'i tesellî edip ona güven ve umut veren bu âyetin, neshedilecek bir yanı yoktur. Çünkü âyetin amacı, Peyğamber'i dâ'vasından vazgeçirmek değil, tersine dâvâsına daha azimle sarılması için ona umut vermek, onu tesellî etmektir. Mü'min, her zaman bu umut ve tesellîye muhtaçtır.

Secde Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Allah, gökleri ve yeri altı günde yaratmış, sonra Arşına çıkıp kâinâtı yönetmeğe başlamıştır (4).

Allah'tan başka ne bir velî (koruyucu), ne de şefî' (şefâatçi, yardımcı) yoktur (4).

2- İlminden gizli hiçbirşeyin bulunmadığı Allah, herşeyi güzel yaratmıştır. Her yarattığında güzellik ve hikmet vardır (1-7).

B- Peyğamberlik ile İlgili Prensipler:

3- Hz. Muhammed(s.a.v.)in kalbine, âlemlerin Rabbi Allah'ın buyruğu ile indirilmiş olan İlâhî Kitâb'ın sözleri gerçektir, Peyğamber'in kendi sözü değildir (1-3).

4- Bu vahyler, daha önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi (Arap kavmini: En'âm Sûresi: 92) uyarması için Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir: *"Yoksa 'Onu uydurdu mu?' diyorlar. Hayır, o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelsinler diye uyarman için Rabbinden sana indirilen gerçektir"* (3).

Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine bir uyarıcı gelmemiş, İlâhî bir Kitâbı bulunmayan Arapları uyarmak üzre gönderildiği, burada olduğu gibi birçok sûrede de vurgulanmıştır.

"Bu da kentlerin anası(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayan bir Kitâbdır."* (En'âm Sûresi: 92, Şûrâ Sûresi: 7, *"Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için* (hikmetli Kur'ân, merhametli Allah tarafından sana indirilmiştir)*"* (Yâsîn Sûresi: 6) âyetleri bunlardandır.

5- Hz. Muhammed'e vahy gelmesi, garip bir şey değildir. Daha önce Mûsâ'ya da vahy gelmiş, İlâhî Kitâp verilmişti. Tevrât, nasıl İsrâîl oğullarına

1. Hâzin: 5/228.

rehber olmak üzere indirilmiş ise Kur'ân da kitâbı olmayanlara rehber olmak üzere indirilmiştir (23 ve 3 ncü âyetler).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

6- Âhiret muhakkak vukubulacaktır. Şimdi âhireti inkâr edenler, onu görünce yaptıklarına pişman olurlar. Yeniden dünyâya dönüp hatâlarını düzeltmek isterler (11-12) ama artık bu imkân verilmez.

7- Dünyâda her topluluk, kendisinin üstünlüğünü, kendi yolunun doğruluğunu iddiâ eder. Âhirette Allah, onların arasında hüküm verecek, kimin hak yolda, kimin sapık olduğunu bildirecektir (25).

"Er yarın Hâk Dîvânında bellolur".

D- Genel Prensipler:

8- Zâmân, izâfîdir. Allah katında çok değişik zamanlı gün vardır: Dünyâmızdaki hesâba göre Allah katında, bin yıl kadar uzun süren bir gün olduğu gibi (5 nci âyet), elli bin yıl kadar uzun olan bir gün de vardır (Meâric Sûresi: 4). Biz, zamanı kendi şartlarımıza göre hesâbederiz ve dünyânın kendi çevresindeki bir dönümüne gün adını veririz. Dünyâ, kendi ekseni etrafındaki dönüşünü 24 saatte tamamlar. Ama Güneş sistemi içindeki gezegenlerden çoğu, dönüşünü, bizim gibi 24 sâatte değil, birkaç yüz günde tamamlamaktadırlar. Demek ki orada bulunanların bir günü, bizim birçok yılımızdır. Bizim sistemimiz dışındaki sistemlerde bulunan gezegenlerin günleri de elbette çok farklıdır. Demek ki zaman, gün kavramı, bulunan şartlara göre değişmektedir. Bundan dolayı İlâhî günü, bizim şartlarımıza göre hesabedilen günden ayırmak gerekir. Biz olayların gerisinde bulunuruz, ileriyi göremeyiz. Ama İlâhî huzurda ileri geri yoktur. Milyonlarca yıl öncesi ile, milyonlar, milyarlarca yıl sonrası birdir. Olmuş ve olacak tüm olaylar ve varlıklar o Huzurda mevcuttur. Bunun sırrını anlamamız mümkün değildir.

9- İnsanı yaratmağa çamurdan başlayan Allah, neslini meni sıvısının cüz'ünden, yani menî sıvısı içindeki milyonlarca spermin sadece birinden yaratmaktadır (8-9).

10- İnsanlar, kendilerine bu bedeni ve duyuları veren Allah'a çok az şükretmektedirler (9).

11- Allah isteseydi, herkesi hidâyete iletirdi. Fakat, bu zorlama olurdu. Herkesin yaptığından sorumlu olması için Allah, insanlara irâde (seçim) özgürlüğü vermiştir. İyiyi seçip yapanlar cennet ile ödüllendirilir, kötülüğü seçip yapanlar da cehennem ile cezalandırılır. Her ikisine de gidecek halk vardır: İyi de, kötü de vardır (13). Herkes yaptığının karşılığını görür (14).

12- İyi niyyetli, alçakgönüllü insanlar Allah'ın âyetlerine inanırlar. İman, öyle kuru sözden ibâret değildir. Allah'ın âyetlerine gerçekten inananlar, Allah'a saygılı olurlar, O'nu överek tesbîh ederler, böbürlenmezler. Geceleri ibâdete kalkıp korkarak ve umarak Allah'a yalvarırlar. Allah'ın verdiğinden bir kısmını, O'nun rızâsını kazanma yolunda harcarlar. İşte Allah, onlara, hatıra gelmeyen güzel nimetler hazırlamıştır. Onlar, cennetlerde konuk edilirler (15-19).

Îmânın, sözden ibaret olmayıp, ibâdet ve güzel eylemler biçiminde meyva veren kesin düşünce olduğu, iman sahiplerinin böyle yüksek vasıflarla bezenmiş olacağı ve yalnız öyle îmânını eyleme döken mü'minlerin cennetlerle ödüllendirileceği, hemen her sûrede değişik üslûblarla vurgulanmıştır ki biz bunları, bundan önceki sûrelerin prensiplerinde birkaç kez îzâh ettik.

13- Hak yoldan çıkanlar, dünyâda azâba uğrayacakları gibi âhirette de içinden çıkamayacakları âteşe atılacaklardır. Çünkü Allah, da'vet ettiği halde âyetlerine aldırmayan zâlimlerden öcünü alır (20-22).

14- Hiçbir millet, topyekün kötü olamaz. Her millet böyle olduğu gibi yâhûdîler de böyledir: İyisi de, kötüsü de vardır. Onların içinde çok kimse yoldan sapmasına, lanete uğramasına karşın, Hakk'ın âyetlerine inanan, dinlerinin ruhuna bağlı kalan, Hakk'ın buyruğu uyarınca sabr ile insanları doğru yola iletmeğe çalışan imamlar (din önderleri) de vardır: *"Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik". "Mûsâ'nın kavminden, gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır"* (A'râf Sûresi: 159), *"Yarattıklarımız içinde, gerçeğe ileten ve hak ile adâlet yapan bir ümmet vardır" (A'râf Sûresi: 181).*

15- İnsanlar tarihî olayları ve doğa olaylarını düşünüp ibret almalı, Hakk'a yönelmelidirler (26-27).

16- Kur'ân, müslümanların galip geleceğini müjdelemiştir. Kâfirler, Kur'ân'ın haber verdiği zafer ve fetihle alay ederek: *"Doğru söylüyorsanız bu fetih ne zaman olacak?"* diyorlardı. Kur'ân, o fethin mutlaka vukubulacağını, ve o güne kadar inanmayanlara, fetih günü inanmanın, artık bir yarar sağlamayacağını söylüyor (28-29).

Mekke'de inmiş olan bu âyetler, yıllar sonra vukubulacak fetihleri, özellikle Mekke'nin fethini müdjelemektedir ki: *"Biz sana ap açık bir feth*

verdik (senin yolundan engelleri kaldırdık, yolunu açtık)!" (Feth Sûresi: 1) âyetinde de bu fethin, artık ufukta görünmeğe başladığını bildirmiştir.

17- Allah'ın va'dine güvenip sabır ile, sonucu beklemelidir (30).

SECDE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أ لم	Ebû Ca'fer'in, her harf üzerinde sekte yaptığı, önceki sûrelerde geçmişti.	
5	يَعْرُجُ	Yâ'nın fethi, râ'nın dammı ile etken:	Çoğunluk.
	يُعْرَجُ	Yâ'nın dammı, râ'nın fethiyle, edilgen:	İbn Ebî Ableh.
	ثُمَّ تَعْرُجُ ٱلْمَلائِكَةُ	Tâ'nın fethiyle etken, melâike ziyâdesiyle:	Cenâh ibn Hubeyş [1].
	تَعُدُّون		Çoğunluk.
	يَعُدُّون		Übey, Hasan ve A'meş [2].

1. el-Bahr: 7/199.
2. Mesâhif: 156.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	ذٰلِكَ عَالِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَادَةِ		Çoğunluk.
	ذٰلِكُمُ ٱللّٰهُ ٱلَّذِى يَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ فِى ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلْأَرْضِ		İbn Mes'ûd [1] ve Übey.
7	خَلَقَهُ	Lâm'ın fethiyle:	Kûfeliler, Nâfi'.
	خَلْقَهُ	Lâm'ın sükûnuyla:	Ötekiler.
10	إِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ أَإِنَّا	Birincisi olumlu, ikincisi soru kipi:	İbn 'Âmin, Ebû Ca'fer.
	أَإِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ إِنَّا	Birincisi soru, ikincisi olumlu kip:	Nâfi', Kisâ'î, Ya'kub.
	أَإِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ وَ كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا	İkisi de soru kipi:	Ötekiler [2]. İbn Mes'ûd [3].
	ضَلِلْنَا	Birinci lâm'ın kesriyle:	İbn Muhaysın, Yahyâ ibn Ya'mer.
	ضَلَلْنَا	Birinci lâm'ın fethiyle:	Çoğunluk.
	صَلَلْنَا	Dât yerine sâd ile:	Hz. Alî [4].

1. Mesâhif: 74, 156.
2. Kari'ler, hemzelerin tahkik, teshîl ve ikisi arasına elif sokma gibi hususlarda kendi metotları üzerindedirler. Meselâ Nafi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Ruveys ikinci hemzeyi, hemze ile yâ arasında teshîl etmiş, bunların dışındakiler tahkik ile okumuşlardır. Yani bir kısmı (أَإِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ أَإِنَّا) okurken, bir kısmı (أى اذا ضللنا فى الأرض أ إنا) okumuş; bir kısmı da iki hemze arasına bir elif sokarak: (أا ذا ضللنا فى ٱلأرض أا نا) demiştir.
3. Mesâhif: 74.
4. Çürüdük, anlamına gelir (Kurtubî: 14/92; el-Bahr: 7/200).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
11	تُرْجَعُون	Tâ'nın dammı, cîm'in fethiyle, edilgen:	Çoğunluk.
	تَرْجِعُون	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle, etken:	Zeyd ibn Alî[1].
12	نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ		Çoğunluk.
	نَكَسُوا رُءُوسَهُمْ		Übey ve Zeyd ibn 'Alî[2].
	يَقُولُونَ رَبَّنَا	(يقولون) ziyâdesiyle:	Çoğunluk.
			İbn Mes'ûd[3].
13	لأَمْلَئَنَّ	İkinci hemzenin teshîli (hemze ile yâ arasında bir sesle okunması):	Isbahânî'nin Verş'ten rivâyeti.
	لَأَمْلَئَنَّ	Hemzelerin tam telaffuzu:	Ötekiler[4].
17	مَا أُخْفِى	Sâkin yâ ile, tekil mütekellim kipi:	Ya'kub, Hamza.

1. el-Bahr: 7/200.
2. Mesâhif: 156.
3. Mesâhif: 74.
4. en-Neşr: 1/398.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَا أُخْفِيَ	Yâ'nın fethiyle, mâzî fi'lin edilgeni:	Ötekiler.
17	مَا أَخْفَى	Etken mâzî fiil:	Zeccâc'a göre Muhammed ibn Ka'b.
	مَا يُخْفَى	Edilgen ğâib muzâri':	Mufaddal'ın A'meş'ten rivâyeti.
	مَا أَخْفَيْتُ		Übey, A'meş ve İbn Kays.
	مَا أُخْفَيْنَ		İbn 'Abbâs ve Ebû Recâ' [1].
	مَا نُخْفِي		İbn Mes'ûd.
	مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ		Çoğunluk.
	مِنْ قُرَّاتِ أَعْيُنٍ	Râ'dan sonra elif ile, kurre'nin çoğulu:	İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre [2].
19	جَنَّاتُ		Çoğunluk.
	جَنَّةُ		İbn Mes'ûd, Talha ve İbn Ẑer [3].
21	يَرْجِعُونَ	Meftûh yâ, meksûr cîm ile, etken:	Çoğunluk.
	تَرْجِعُونَ	Meftûh tâ ile hitâp:	Kırâettir.

1. Mesâhif: 74, 204. İbn Mes'ûd'un " تَعْلَمَنَّ نَفْسٌ مَا يُخْفَى لَهُمْ " okuduğu da rivâyet edilmiştir (Mesâhif: 74).
2. Mesâhif: 74; Kurtubî: 14/103. Ebûbekr el-Enbârî şöyle demiş: "Bu kırâet, Mushaf'a aykırı değildir. Tâ üzerinde durmadan okuyan kimse, (قُرَّة)nin tâsını uzun tâ ile yazar. Nitekim (رحمت ٱللّٰه)ı da böyle yazmışlardır. Bu elif yazıdan düşse de söylenişte kalır" (Kurtubî: 14/104).
3. Mesâhif: 74.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُرْجَعُون	Madmûm yâ, meftûh cîm ile, edilgen:	Bir kırâettir [1].
22	وَ مَنْ أَظْلَمُ		Çoğunluk.
	وَ مَنْ أَكْثَرُ دينًا		İbn Mes'ûd [2].
24	أئِمَّة	Hemzelerin tahkiki ile:	İbn 'Âmir, Âsım, Hamza, Kisâ'î, Halef, vs.
	أَئِمَّة	İkinci hemzenin teshîli ile:	Nâfi', Ebû Amr, İbn Keŝîr, Ebû Ca'fer, Ruveys.
	لِمَا صَبَرُوا	Meksûr lâm, hafif mîm ile:	Yahyâ, Hamza, Kisâ'î, Ruveys.
	لَمَّا صَبَرُوا	Meftûh lâm ve şeddeli meftûh mîm ile:	Ötekiler.
	بِمَا صَبَرُوا	Lâm yerine bâ ile:	İbn Mes'ûd [3].

1. Kurtubî: 14/108.
2. Mesâhif: 74.
3. Kurtubî: 14/109.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
25	يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ		Çoğunluk.
	يَوْمَ ٱلْجَمْعِ		İbn Mes'ûd [1].
		يَهْدِ Yâ ile:	Çoğunluk.
		نَهْدِ Nûn ile:	Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî, Katâde ve Ebû Yezîd'in Ya'kub'dan rivâyeti [2].
27		تَأْكُلُ Tâ ile:	Çoğunluk.
		يَأْكُلُ Yâ ile:	Ebû Hayveh ve Ebûbekr [3].
		يُبْصِرُون Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.
		تُبْصِرُون Hitâb tâ'sıyle:	İbn Mes'ûd [4].

1. Mesâhif: 74.
2. Kurtubî: 14/110.
3. el-Bahr: 7/205.
4. Aynı; Mesâhif: 74.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
30		مُنْتَظِرُون Zâ'nın kesriyle:	Çoğunluk.
		مُنْتَظَرُون Zâ'nın fethiyle:	İbn Semeyfa', İbn Muhaysın ve Mücâhid'den bir rivâyettir [1].

1. Anlamı: Onların helâkini bekle, çünkü helâkleri beklenecek kimselerdir, yani onlar mutlaka helâk edileceklerdir (Kurtubî: 14/112).

33/97 AHZÂB SÛRESİ

Allah'a itâati emreden âyetle başlayan sûrede evlâtlık ve zıhâr gelenekleri reddedilir, Hendek ve Kurayza Oğulları savaşlarındaki psikolojik durum anlatılır. Mü'minlerin anneleri olan Peyğamber zevcelerine ilişkin hükümler getirilir, İslâm toplumunda âile ilişkileri hakkında bazı görgü kuralları konur.

Âyetlerinin çeşitli zamanlarda indiği ve Ahzâb olayıyla ilgili âyetlerin inmesinden sonra sûrenin derlendiği anlaşılmaktadır. *Ahzâb: hizb'*in çoğuludur. Hizb topluluk, grup, parti anlamına gelir. İnsanın her gün devam ettiği du'â demetine, Kur'ân'da bir cüz'ün dörtte birine de *hizb* denir. Burada Ahzâb ile, müslümanlara karşı savaşmak üzre birleşen Arap kabileleri kasdedilmiştir.

Sûreye adını veren Ahzâb olayı, Nadîr Oğulları vak'asından sonra olmuştur. Nadîr Oğullarının sürülmesi hakkında Haşr Sûresi indiğine göre bu sûrenin Ahzâb ve Kurayzâ ile ilgili âyetleri, bu sürgün olayından sonra inmiştir. Bundan dolayı Muhammed İzzet Derveze, Sûreyi, Haşr Sûresinden sonraya koymuş ve sûreyi Âl-i İmrân'dan, yâhut Enfâl'den veya Nûr Sûresinden sonraya koyanların tertibini uygun görmemiştir. Çünkü o sûrelerin inişi daha erkendir.

Kurtubî'nin rivâyetine göre Hz. 'Âişe'nin: *"Bu sûre ikiyüz âyet olarak okunurdu. Fakat Osman, mushafları yazınca ancak şimdi mevcudolanı gördük"* dediği rivâyet edilir [1]. Yine Kurtubî'nin kaydına göre: "Übeyy ibn Kâ'b, Ebû Žerr'e:

— Ahzâb Sûresini kaç âyet sayıyorsunuz? demiş. Ebû Žerr:

— Yetmiş üç âyet, diye cevap vermiş. Übeyy:

— Übeyy and içer ki bu sûre, Bakara Sûresine denk, ya da ondan uzun idi. Biz onun içinde: "الشَّيخ وٱلشيخة إذا زنيا فارجموهما البتَّة نكالا من ٱللَّه وٱلله عزيز حكيم

1. Kurtubî, 14/113, el-İtkân: 2/26; Fethu'l-Kadîr: 4/259.

Yaşlı erkek ve kadın zinâ ederlerse Allah'tan bir cezâ olarak onları recmediniz. Allah güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir'' âyetini okurduk, demiştir'' [1]. Kurtubî'ye ve Nesefî'ye göre 'Âişe ve 'Übeyy bu sözleriyle Peygamber devrinde bazı âyetlerin bu sûreden neshedildiğini kasdetmişlerdir [2].

Bu rivayet doğru ise Übeyy, Peygamber devrinde Kur'ân'ın bazı âyetlerinin neshedildiğini değil, 'Osman devrinde Kur'ân'ın eksik yazıldığını kasdetmektedir. Aynı anlama gelen Hz. 'Âişe'nin sözü de 'Osman'ı eleştirmek amaciyle söylenmiştir. Peygamber (s.a.v.) devrinde ikiyüz âyet olan bu sûrenin 'Osman devrinde ancak yetmiş üç âyet olarak yani aslından çok eksik yazıldığını ifade eder.

Bir iki kişinin sözünden ibâret olan bu rivâyetler doğru kabul edilse Kur'ân'ın değiştirildiği, bir kısım bölümlerinin veya âyetlerinin atıldığı anlamı çıkar ki İslâm için hiçbir fedâkarlıktan çekinmemiş, iki kez Peygamber'in dâmâdı olmak şerefine ermiş olan 'Osman gibi âlicenâb bir zât, Kur'ân'ı eksik yazmakla suçlanmış olur. Hâşâ o böyle bir şey yapmaktan uzaktır. Zâten bu recm âyeti diye ileri sürülen rivâyet, çok değişik varyantlarla nakledilir. Bunun asıl amacı da Kur'ân'da mevcudolmayan recm geleneğine sağlam dayanak bulmak ve recm cezâsını Kur'ân'a dayandırmak çabasıdır. Tabii bunu yaparken bu râviler, Kur'ân'ın değiştirilmemiş olduğu inancını nasıl sarstıklarının farkında olmamışlardır.

Kaldı ki 'Osman Mushafı, Ebubekir devrinde yazılmış olan ana nüshaya istinâden yazılmıştır. Arada büyük fark olsaydı, Ebubekir nüshasını bilen, ezberlemiş olan sahâbiler buna itiraz ederlerdi. Ayrıca bazı sahâbilerin ellerinde kendi derledikleri özel nüshalar vardı. Bu nüshalar onların çocuklarına intikal etmiştir. Meselâ Hz. 'Alî'nin özel nüshası, kendi evlâdı içerisinde nesilden nesle geçmiştir. O nüsha ile 'Osman nüshası arasında sûrelerin sırası dışında herhangi bir farkın olduğu rivâyet edilmemiştir. Bu da Kur'ân'ın, kasden eksik yazıldığı hakkındaki rivayetlerin düzme olduğunu gösterir.

Ancak bir kasıt olmadan bazı âyetlerin resmî mushafa yazılmamış, unutulmuş olması ihtimali vardır. Nitekim: *''Ey Muhammed, sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen, Allah'ın dilediği dışında bir şey unutmayacaksın''* [3] âyetinde bazı âyetlerin unutulduğuna işâret vardır. Fakat bunlar Kur'ân'ın bütünlüğünü bozacak ölçüde olmadığı için Kur'ân'ın korunmuş olması ilkesine aykırı düşmez. Çünkü bu unutulanların yerini tutacak âyetler vahyedilmiştir.

1. Keşfu'l-hafâ: 2/18; Ebûbekr el-Enbârî, Übeyy ibn Ka'b'den rivâyet etmiştir. Kurtubî: 14/113.
2. Kurtubî: 14/113; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/238.
3. A'lâ Sûresi: 6-7.

Bu sûre, resmî sıralamada 33 ncü, iniş sırasına göre 97 nci sûredir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا
﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey Peygamber, Allah'tan kork; kâfirlere ve münâfıklara itâat etme. Kuşkusuz Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 2- Rabbinden sana vahyedilene uy; Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır. 3-Allah'a dayan; vekîl olarak Allah yeter.

Tefsîr:

1-3 ncü âyetlerde Peygamber(s.a.v.)e, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınması, kâfirlere ve münâfıklara uymaması, Rabbinden kendisine vahyedilenlere tabi olup Allah'a tevekkül etmesi emrediliyor. Allah'ın herşeyi bilgi ve hikmetle yaptığı, hiçbir şeyin, O'nun bilgisi dışında kalmadığı, Allah'ın kendisine dayananları koruyacağı buyuruluyor.

Hâzin'de bulunan rivâyete göre Ebusüfyân ibn Harb, 'İkrime ibn Ebicehl, Ebû'l-A'var ve 'Amr ibn Süfyân es-Sülemî'den kurulu bir Kureyş hey'etinin, Uhud olayından sonra Medine'ye gelip münâfıkların başı 'Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl ile birlikte Peygamber(s.a.v.)e gitmişler: "Sen bizim tanrılarımız Lât, Menât'ı kötülemekten vazgeç, onların da kendilerine tapanlara şefâat edeceklerini söyle; biz de seni inancında serbest bırakalım" demişler. İşte bunun üzerine bu âyetler inmiş [1].

Uhud olayından sonra Ebusüfyân'ın, bir Kureyş hey'eti başında Medine'ye gelip Peygamber'den böyle bir ricada bulunmuş olması rivâyeti makul değildir. Çünkü Uhud'da galip gelenler onlar idi. Fakat Medine münâfıkları

1. 5/229; Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, Hâzin kenârında.

ve o civarda bulunan bazı kabilelerin, Peyğamber'den, kendilerine, inançlarında bazı ödünler vermesini istemiş olmaları mümkündür. İşte inen bu âyetler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e kâfir ve münâfıkların önerilerine uymamasını, inançta aslâ ödün vermemesini, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınmasını, yalnız Allah'a dayanmasını, Allah'ın korumasının kendisine yeterli olduğunu buyurmuştur.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ ف۪ي جَوْفِه۪ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـئ۪ي تُظَاهِرُونَ
مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْۜ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّب۪يلَ ﴿٤﴾ اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ
عِنْدَ اللّٰهِۚ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَمَوَال۪يكُمْۜ وَلَيْسَ
عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ف۪يمَٓا اَخْطَأْتُمْ بِه۪ۙ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْۜ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٥﴾

4- *Allah, bir adamın* (göğüs) *boşluğunda iki kalb yaratmadı ve zıhâr yaptığınız* (sen bana annemin sırtı gibisin dediğiniz) *eşlerinizi, sizin anneleriniz yapmadı; evlâtlıklarınızı da sizin öz oğullarınız kılmadı. Bunlar, sizin ağızlarınıza gelen sözlerinizdir. Allah gerçeği söyler ve O, doğru yola iletir. 5- Onları babalarının adına bağlayarak çağırın; bu, Allah'ın yanında daha adâletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanılarak yaptığınız şeylerde size bir günâh yok, fakat kalblerinizin bile bile yaptığı şeylerde günâh vardır. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*

Tefsîr:

4-5 nci âyetlerin özeti şudur: Allah insanın bedeninde iki kalb yaratmamıştır. Bir insanda iki gönül yoktur ki biriyle bir şeye inansın, ötekiyle de

onu inkâr etsin. İman ile inkâr bir gönülde birleşmez.

İbn 'Abbâs'tan gelen bir rivayete göre: Bir gün Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken yanılmış, birlikte namaz kılan münâfıklar:

— Baksanıza onun iki kalbi var. Biri sizinle (yani kendileriyle), biri de onlarla (yani mü'minlerle) demişler. Allah bu âyeti indirmiş[1].

Diğer bir rivayete göre de Araplar, çok zekî, hafızası güçlü olan bazı kimselerde iki kalb yani iki beyin bulunduğuna inanırlarmış. Meselâ her duyduğunu belleyen Ebû Ma'mer'in iki kalbli olduğunu söylerlermiş. Yahut bu adam kendisinin iki kalb taşıdığını iddiâ edermiş.

Araplar arasında zıhâr ve evlâtlık gelenekleri vardı. İşte bu âyette onların bu düşünce ve gelenekleri kaldırılıyor. Bir adamın iki kalbi olmadığı gibi iki anasının da olmadığı; zıhâr yapmakla kadınların, kişinin annesi; evlâtlığın da, kişinin öz oğlu olmadığı belirtilmektedir. Sadece ağızdan çıkan bir lâf ile ne kadın anne, ne de başkasının oğlu, insanın kendi öz oğlu olur. Evlâtlık, evlât edinenin değil, asıl babasının oğludur. Onu asıl babasının adıyla birlikte çağırmak gerekir. Eğer babası tanınmıyorsa o, müslümanların kardeşi, mevlâsıdır. İnsan yanılarak yaptığından değil, bile bile yaptıklarından sorumlu olur. Allah kullarının hatâlarını bağışlar, onlara acır.

Zıhâr: Kişinin karısına: "Sen bana annemin sırtı gibisin" demesidir. Araplarda bir adam karısına böyle demekle onunla cinsel ilişkide bulunmayı kendisine haram kılmış olurdu. Karısını sevmeyen, yahut onun çocuk doğurmasını istemeyen, ya da kadını mehrinden vazgeçirmek isteyen kimse, böyle bir baskı yöntemine başvururdu.

Zıhâr yapılan kadın, kocasına haram olmakla beraber onunla nikâh bağı sürdüğü için başkasıyla evlenemez, böylece nikâh altında dul gibi yaşardı. Bu gelenek, Bakara Sûresinin 225-226 ncı âyetlerinde anlatılan îlâ'(perhiz yemini)ya benzer. İkisi de kadına zulümdür.

Kur'ân, kadına olan bu zulmü kaldırmış, perhiz yemini edenlerin, bu yeminlerini ömür boyu sürdüremeyeceklerini; dört ay içinde ya yeminlerinden dönmeleri, ya da kadından kesinlikle ayrılmaları gerektiğini bildirmiş; tefsîrini yapmakta olduğumuz âyet ile, Mücâdele Sûresinin 2-4 ncü âyetlerinde de *zıhâr* geleneğini kaldırmıştır. Burada zıhâr geleneği kısaca kaldırılıyor. Mücâdele Sûresinde ise bir çeşit yemîn olan *zıhâr*'dan dönmenin yolu gösteriliyor. Zıhâr ile kadın, erkeğin annesi olmaz. Ama bu söz bir yemîn olduğundan, bundan dönmek için keffâret gerekir. Bu keffâret, yeminin saygınlığını koruma amacına yönelik bir tedbirdir.

1. et-Tâc: 4/205.

Ed'iyâ', de'iyy'nin çoğuludur. *De'îyy*, çağırılan kişi yani büyütme demektir. Babasından başkasının adına nisbet edilerek çağırılan kişiye *de'îyy* denir. Âyette, babasından başkasının adına bağlanan kimsenin, lâf ile onun oğlu olmayacağı, onları babalarının adıyla çağırmanın uygun olduğu belirtiliyor.

İslâmdan önce evlâd edinme âdeti vardı ki buna *tebennî* de denir. Yabancı bir çocuğu evlâtlık almak isteyen adam, halkın önünde, o çocuğu evlât edindiğini söyler, artık o çocuk onun öz oğlu sayılırdı. Onun adıyla çağırılır, baba ile oğul arasındaki hukukî işlemler onlar arasında da geçerli olurdu. Birbirlerine vâris olurlar, baba ile oğul arasındaki nikâh yasakları, bunlar arasında da kurulurdu. Evlâtlık, evlâd edenin kızını, kızkardeşini, halasını, teyzesini alamaz; evlâd edinen de evlâtlığının dul veya boşanmış eşiyle evlenemezdi.

Kelb Kabilesinden olan Zeyd ibn Hâriŝe ibn Şurâhîl el-Kelbî'nin annesi, Tay' kabilesinden Su'dâ'dır. Bir gün Su'dâ, erginliğe ermemiş oğlu Zeyd'i alarak akrabasını ziyarete giderken Kayn ibn Cisr oğullarından bir süvârî grupun saldırısına uğrar. Çocuğu tutsak eden saldırganlar, 'Ukâz Çarşısına götürüp satarlar.

Hakîm ibn Hizâm, onu halası Huveylid kızı Hatice için dörtyüz dirhem'e satın alır. Hatice de evlendiği zaman bu kölesini, kocası Muhammed(s.a.v.)e hediye eder.

Çocuğunun kaçırılıp köle olarak satıldığını öğrenen Hâriŝe, kardeşi Kâ'b ile birlikte fidye karşılığında çocuğunu kurtarmak için Mekke'ye gelir ve Hz. Muhammed(s.a.v.)den, çocuğu kendilerine vermesini rica ederler. Hz. Muhammed, Zeyd'i çağırır, gelenlerin kimler olduğunu sorar. Zeyd, birinin babası, birinin de amcası olduğunu söyler. Hz. Muhammed:

— Dilersen beni seçer, benim yanımda kalırsın, dilersen onlarla beraber gidersin, der. Zeyd:

— Ben kimseyi sana tercih edemem, sen benim babam ve amcam yerindesin, der.

Bunun üzerine Hz. Muhammed, onu Hicr'e (Ka'be'nin önüne) götürür:

— Ey burada bulunanlar, tanık olun, Zeyd benim oğlumdur, o bana vâris olur, ben ona varis olurum diyerek onu evlâtlık ilân eder.

Zeyd'in babası, durumdan memnun olup gönül rahatlığıyla geri döner. O günden sonra Zeyd "Muhammed'in oğlu" diye çağırılır [1]. O sırada henüz Hz. Muhammed, peyğamberlikle görevlendirilmemiştir.

1. el-İstî'âb: 2/542-545.

İşte beşinci âyet, bundan böyle evlâtlıkların, kendi öz babalarının adıyla çağırılmasını emrediyor. Hz.Ömer'in oğlu 'Abdullâh: ***"Onları babalarının adına bağlayarak çağırın"*** âyeti ininceye dek biz, Zeyd ibn Hâriŝe'yi, Zeyd ibn Muhammed (Muhammed'in oğlu Zeyd) diye çağırırdık" demiştir [1].

Evlâtlık geleneği kaldırılınca bundan doğan hukuki sonuçlar da kalkmıştır. Artık evlâtlığın karısiyle veya onun, kendisini evlât edenin kızlariyle, teyze ve halalariyle evlenme yasağı da kalkmıştır. Ancak kaldırılan şey, bu mîras ve evlenme hükümleridir. Evlâtlığın gerçek evlât hükümlerine tabi olmayacağı bildirilmiştir. Ama bir kişinin bir çocuğu sevip ona evlâdı gibi muâmele etmesi yasaklanmamıştır. Fakat bu sevgisi, onunla kendisi arasında mirascı olmak, evlenme yasağı gibi şeyler doğmasına neden olmaz.

Nitekim evlâtlık hükümleri kaldırılmakla Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Zeyd ibn Hâriŝe'ye sevgisi yine sürmüştür. Kendisine: ***"Allah'ın Elçisinin sevgilisi!"*** denilirdi. Allah'ın Elçisi, onu birçok seriyyeye kumandan yapmış, Mu'ta'ya gönderdiği orduya birinci kumandan olarak Zeyd'i, ikinci kumandan olarak Ca'fer ibn Ebî Tâlib'i, üçüncü kumandan olarak 'Abdullâh ibn Ravâha'yı seçmiştir. Her üçü de bu savaşta şehîd olmuşlardır. Zeyd Mu'ta'da şehîd düşünce, Peygamber (s.a.v.) ona olan sevgisini, şefkatini onun oğlu Üsâme ibn Zeyd'e vermiştir. O kadar ki Mu'ta'daki kayıpların öcünü almak için düzenlediği, Ebubekir ve Ömer gibi yaşlı sahâbilerin de içinde bulunduğu ordunun başına henüz yirmi yaşlarında bir genç olan Üsâme'yi komutan yapmıştır. Genç Üsâme'nin ilk muhâcirlerin de katılacağı bir orduya komutan yapılmasını hayretle karşılayanlar olmuş, artık hasta olan Peygamber (s.a.v.), ashâbına hitâbederek:

"— Üsâme ordusunu gönderiniz. Andolsun eğer onun kumandanlığı hakkında söyleniyorsanız, daha önce babasının kumandanlığı hakkında da söylenmiştiniz. Babası nasıl kumandanlığa lâyik idiyse o da öyle kumandanlığa lâyiktir. O, insanlar arasında benim en çok sevdiğim kimselerdendir" demiştir [2].

Belâzurî'nin rivayetine göre Hz. Ömer, 'Atâ Dîvânı (tahsisat defteri) kurunca Üsâme'ye dört bin dirhem, kendi oğlu Abdullâh'a üç bin dirhem maaş bağlamıştır. Oğlu Abdullâh:

— Ben Üsâme'nin görmediklerini gördüm (Üsâme benim kadar savaşlara katılmadı) diyerek itiraz edince Hz. Ömer şöyle demiş:

— Evet ona senden fazla verdim. Çünkü Allah'ın Elçisi onu senden çok severdi. Babasını da senin babandan çok severdi [3].

---

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33/2.
2. İbn Sa'd, Gazevâtu'r-Rasûl ve Serâyâh, s. 189-192, Beyrut 1401, 1981.
3. Belâzûrî, 435, Beyrut, 1398/197.

"مواليكم": Dostluk kurmak anlamındaki velâyet kökünden gelen mevâlî, mevlâ'nın çoğuludur. Mevlâ'nın, Arap toplumunda özel bir anlamı vardır. İslâmdan önce Araplar arasında bir şahıs veya kabile, bir başka şahıs veya topluma sığınır, ondan kendisini korumasını ister, öteki de bu isteği kabul ederse bu durumu halka açıklardı. Böylece iki kişi veya kabile arasında özel bir dostluk: Koruyan ve korunan ilişkisi kurulurdu. İşte korunan kişi tek ise ona mevlâ, topluluk ise mevâlî denir. "Falan falanın mevlâsıdır" demek, onun koruması altına girmiş demektir. Buna mevlâ, velâ veya mevâlî denir. Mevlâ veya mevâlî, himâyesine girdiği kimselerin asabesinden (kan akrabasından) sayılırdı. Bunlar birbirlerine mirasçı dahi olurlardı. Ferâizde buna *"mevlâ'l-muvâlat"* denir. Sonradan müslüman olmuş, gayri Arap milletlere mevlâlî denmesi de bu geleneğe dayanır. Onlar, Arapların himâyesine girmiş kabul edilirlerdi. Köleye de mevlâ denilmekle beraber asıl mevlâ, bu anlattığımız velâ geleneğiyle ilgili olandır.

İşte evlâtlıkların, kendi babalarının adlarıyle çağırılmasını emreden beşinci âyet, babaları bilinmediği takdirde onların, müslümanların din kardeşleri ve mevlâları olduklarını söylerken Arap geleneğindeki mevlâlığı kasdediyor. Yani onlar müslümanların koruması altındadırlar. Mevlâlık hükümlerine göre onlara muâmele ediniz, demektir [1].

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ
اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ اِلَّا اَنْ تَفْعَلُوا اِلٰى
اَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾

6- Peyğamber, mü'minlere canlarından ileridir. Onun eşleri de onların anneleridir. Rahim sâhipleri (anne tarafından akraba olanlar) *da Allah'ın Kitâbında birbirlerine öteki mü'minlerden ve muhâcirlerden daha yakındırlar. Ancak velîlerinize bir iyilik yapmanız bunun dışındadır. Bunlar Kitâp'ta yazılmıştır.*

Tefsîr:

6- Önceki âyetlerde evlâtlıkların, gerçek evlâd olmadıkları, ancak baba-

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/244.

larının evlâdı oldukları bildirilmişti. Âyetlerin hükmü genel olmakla beraber iniş sebebi Peyğamber(s.a.v.)in evlâtlığı idi. Hz. Peyğamber'in, evlâtlığı Zeyd'in boşanmış karısı ile evlenmesi, dedikodulara neden olduğu için bu âyetler inmiş ve evlâtlık edinmenin, gerçekte bir sevgi ve şefkat belirtisinden ibaret olduğu bildirilmişti. İşte bu âyette de Peyğamber'in, bütün mü'minlere, canlarından daha yakın olduğu, hanımlarının da onların anneleri olduğu bildiriliyor. Yani Peyğamber, mü'minlerden yalnız bir kişinin babası değil, bütün mü'minlerin babası sayılır. Sevgi ve şefkatten ibaret olan bu babalıktan mîrâs hukuku ve evlenme yasağı doğmaz. Nasıl ki Peyğamberle diğer mü'minler arasında böyle bir yasak doğmamışsa Zeyd ile onun arasında da böyle bir yasak yoktur.

Übeyy ibn Kâ'b, 'Abdullâh ibn Mes'ûd, İbn 'Abbâs ve Hasan Basrî'nin, âyeti "من أنفسهم"den sonra "وهو أب لهم: *O da onların babasıdır*" ilâvesiyle okudukları rivayet edilir [1].

Rivâyete göre Peyğamber (s.a.v.) Tebûk Seferine gitmeyi emredince mü'minlerden bazıları: "Babalarımıza, annelerimize soralım" demişler de bunun için bu âyet inmiş, Peyğamber'in emrinin, baba ve annenin izninden ileri olduğunu bildirmiştir [2].

Biz, bu âyetin, yukarıdaki âyetlerden ayrı, böyle bir olay üzerine indiği kanısında değiliz. Âyet öncekilere bağlıdır ve Peyğamber'in verdiği hükmün derhal uygulanması, onun buyruğunun yerine getirilmesi gerektiğini bildirmektedir.

Peyğamber mü'minlere, canlarından ileridir. Onları kendilerinden çok düşünür, korur. Hep onların iyiliğine olan şeyleri emreder, zararlarına olan şeyleri yasaklar. Onun buyruklarına tereddütsüz, canü gönülden teslim olmayanlar, olgun mü'min sayılmazlar. Nitekim yüce Allah: *"Hayır, Rabbin hakkı için onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyle teslim olmadıkça inanmış olmazlar"* [3] buyurmuştur.

Buhârî, bu âyetin tefsîrinde şu hadisi kaydediyor: *"Hiçbir mü'min yoktur ki ben ona, dünyâ ve âhirette insanların en ilerisi olmayayım. Dilerseniz* (Peyğamber mü'minlere canlarından ileridir) *âyetini okuyunuz. Hangi mü'min geriye bir mal bırakırsa akrabası kim ise o mala varis olsunlar. Geriye borç veya yoksul çoluk çocuk bırakırsa bana gelsin, ben onun mevlâsıyım* (borcunu öderim, muhtaç çocuklarına bakarım)" [4].

1. Mecme'u'l-beyân: 8/338; Câmi'u'l-beyân: 21/122.
2. Mecme'u'l-beyân: 8/338.
3. Nisâ' Sûresi: 65.
4. Buhârî, İstikrad: 11, Tefsîr, Sûre: 33; Müslim, Ferâid, 15; İbn Hanbel: 2/334-335.

Bazı âlimlere göre Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *''Ben mü'minlere, canlarından daha ileriyim. Borçlu olarak ölen kimsenin borcunu benim ödemem gerekir. Ama geriye mal bırakan kimsenin malı vârislerinindir''*[1] meâlindeki hadisine istinâden, imamın (devlet başkanının), fakirlerin borcunu beytu'l-mâl(devlet bütçesin)den vermesi gerekir[2]. Bundan İslâmda devletin, fakirlerin geçimini sağlamakla görevli olduğu anlaşılır.

Peyğamber'in eşleri, mü'minlerin anneleridir. Buradaki annelik, sadece onlarla evlenme yasağı getirir. Peyğamber hanımlarına anne gibi saygı göstermeyi, mü'minlere farz kılar. Fakat onlarla mü'minler arasında miras hükümleri uygulanmamış ve onlar örtüsüz halde iken mü'minler yanlarına girmemişlerdir. Bu sûrenin, 53-55 nci âyetleri, mü'minlere, Peyğamber'in hanımlarının yanına izinsiz girmemelerini ve onlardan bir şey sorarken perde arkasından sormayı emrediyor. Onlarla evlenmeyi de kesinlikle yasaklıyor. Demek ki annelik sadece saygı bakımındandır.

Acaba Peyğamber(s.a.v.)in, sağlığında boşadığı kadınlar da mü'minlerin anneleri sayılırlar mı? Onlarla evlenmek de yasak mıdır? Bir görüşe göre Peyğamber'in cinsel ilişkiden önce boşadığı kadınlar mü'minlerin anneleri değildir. Ama cinsel ilişkiden sonra boşadığı kadınlar anne sayılırlar. Rivayete göre Hz. Ömer, sağ iken Peyğamber'in boşadığı ve onun vefatından sonra evlenen bir kadını recmetmek istemiş, kadın: ''Niçin? Allah'ın Elçisi benim yüzüme peçe örtmedi, ben mü'minlerin annesi olarak çağırılmadım'' deyince Ömer onu recmetmekten vazgeçmiştir[3].

Âyetin üçüncü şıkkı, rahim sâhiplerinin, birbirine daha yakın olduklarını bildiriyor. Peyğamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman Mekke'den göç edenleri, Medine'li mü'minlerle kardeş yaptı. Bu kardeşler birbirlerine varis oluyorlardı. Hz. Peyğamber Zübeyr ile Kâ'b ibn Mâlik'i de kardeş yapmış idi. Zübeyr, Uhud'da yaralanan Kâb'i hayvana bindirmiş, hayvanın yularını çekerek getirmişti. Olayı anlatan Zübeyr demiş ki: ''Eğer Kâ'b o gün güneşin üstüne doğduğu, rüzgârın üstüne estiği (o kadar çok malı) geride bırakarak ölseydi, ben ona vâris olurdum. Fakat Allah bu âyeti indirince artık sadece akrabamız birbirine varis olmağa başladılar''[4].

Burada rahim sahiplerinin, mü'minlerden ve muhacirlerden olması kaydı, mü'min ve muhâcir olmayan rahim sahiplerini mirasta öncelik dışı tutar. İnanan ve hicret etmiş olan akraba, birbirine varis olmağa daha uygundur.

1. Buhârî, Nefekât: 10; Kefâlet: 5, Tefsîr, Sûre: 33; Müslim, Cum'a: 43, Ferâid, 15, 16...
2. Kurtubî, el-Câmi': 14/122.
3. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1496.
4. Kurtubî, el-Câmi': 14/124; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/469.

Birinci sıfat yani mü'min olmak, mirasın temel hükmüdür. Mü'min olmayanlar, mü'minlere varis olamaz. Müslümanın kâfire, kâfirin müslümana varis olamayacağına dair bir hadis de vardır [1]. Muhâcir kaydı ise o zamana mahsus geçici bir hükümdür. Hicret eden mü'min, miras konusunda hicret etmeyenin önündedir. Hicretten maksat da Mekke'den hicrettir. Mekke'nin fethi ile hicret kalkmıştır. Onun için artık miras konusunda hicret şart değildir.

Enfâl Sûresinin son âyetinde de Allah, rahim sahiplerinin birbirlerine daha ileri olduklarını bildirmiştir. Oradaki hüküm geneldir. İşte bu âyette oradaki genel hüküm sınırlandırılmış, bütün rahim sahiplerinin değil, mü'min rahim sahiplerinin mirasta birbirlerine daha uygun oldukları bildirilmiştir.

Âyette verâset, akrabalıkla sınırlandırılmıştır. Akraba olmayanlar birbirlerine varis olamazlar. Ancak âyetin sonunda insanın, malından dostlarına iyilik yapabileceği, bağışta bulunabileceği belirtilmiştir. Kişi malından dilediğine, dilediğince bağışta bulunabilir, yardım ve vasiyyet edebilir. Akraba dışında miras kaldırılmış, fakat yardım, iyilik, ihsân ve vasiyyet saklı tutulmuştur [2].

Muhammed ibn el-Hanefiyye, bu âyetin, yahûdî ve hıristiyan akrabâya, dosta vasiyyet ile mal bırakmayı câiz kıldığını söylemiştir. Bazı âlimler de kâfirin de vasîy yapılabileceğini, bazıları ise vasîynin müslüman olması gerektiğini söylemişlerdir. Kurtubî'ye göre velî tâbiri geneldir. Neseb velâyeti kâfiri dışlamaz, ancak ona müslüman velî gibi sevgi beslemeyi dışlar. Yani kâfir velî ve vasîy olabilir [3].

Doğrusu ben bu müslüman âlimlerin düşünce yapısına hayret ediyorum. Kur'ân bir şey söylüyor, bunlar başka bir şey söylüyorlar. Mîrâsa engel olan din ayrılığı şirk olan dindir. Allah, Bakara Sûresinin 221 nci âyetinde: *"Allah'a ortak koşan kadınlarla, onlar inanıncaya kadar evlenmeyin. Şirk koşan hür kadın, hoşunuza gitse dahi, inanan bir câriye, Allah'a ortak koşan hür bir kadından iyidir. Ortak koşan erkekler de inanıncaya kadar onlarla kadınlarınızı evlendirmeyin..."* buyurulmaktadır.

Şimdi bu âyete göre müslüman erkek ve kadının, şirk koşan biriyle evlenmesi hiçbir suretle caiz değildir. Yani müslümanlarla müşrikler arasında bütün bağlar kesilmiş, bütün köprüler yıkılmıştır. Ama Kitâb ehli, Kur'ân'da müşriklerin hükmüne tabi değildir. Allah şöyle buyuruyor: *"Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine Kitâp verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. Ve inananlardan namuslu hür kadınlar*

1. Buhârî, Hacc: 44, Ferâid: 26; Müslim, Ferâid: 1; Ebû Dâvûd, Ferâid: 10, Tirmizî, Ferâid: 15; İbn Mâce, Ferâid: 6,...
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/469; Kurtubî: 14/126.
3. Kurtubî, el-Câmi': 14/126.

ve sizden önce kendilerine Kitâb verilmiş olanlardan namuslu hür kadınlar -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın nâmuslu bir biçimde mehrlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir"[1]. Bu âyete göre müslüman, Kitâb ehli kadınla evlenebilir. Kadının dinini değiştirmesi şart değildir. Şimdi şayet bu kadın ölür veya adam ölürse biri müslüman, öteki hıristiyan veya yahudî olan bu karı koca birbirlerine varis olmayacaklar mı? Bunlar birbirleriyle evlendiklerine göre pekâlâ birbirlerine vâris de olabilirler. Ama müslümanın müşriklerle evlenmesi kesinlikle yasak olduğundan müslüman müşrike, müşrik müslümana vâris olamaz. Şirk mîrâsa engeldir. Fakat Kur'ân'ın övdüğü, hak yolda kabul ettiği, kendisinin, kitâplarını doğrulayıcı olarak geldiğini söylediği İlâhî din sahiplerini mîrastan mahrum etmek Allah şâhittir ki Kur'ân'ın anlayışına terstir. Bunlar, zamanın devlet siyasetlerince dünya çıkarları için ortaya konulmuş hükümlerdir. Bunları İslâmî hüküm göstermek ve İslâmın ufuklarını bu tür kurallarla karartmak, geniş, kolay yolunu daraltmak doğru değildir. Bundan dolayı da yahudi ve hıristiyan velî veya vasî olur mu, olmaz mı şeklindeki tartışmaların da gereği yoktur. Onlar niçin vasi olmasınlar? Çok yahudi ve hıristiyan var ki dürüst ahlâk sahibidir, çok müslüman da var ki şeytana pabucunu ters giydirir.

Âyetin en sonunda da bildirilen bu hükümlerin, Kitâp'ta böyle yazıldığı ifade edilmektedir. Buradaki kitâp kelimesini, bazıları mektûb şeklinde mânalandırmışlar, yani bu hükümlerin, Allah'ın yazgısında böyle yazıldığı anlamına geldiğini söylemişlerdir. Katâde'ye göre bir kırâette: " كَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ مَكْتُوبًا: *Bu, Allah katında böyle yazılmıştır"* şeklindedir. Muhammed ibn Kâ'b el-Kurâzî'ye göre buradaki Kitâb ile Tevrât kasdedilmiş, yani bu hükümlerin Tevrat'ta da böyle yazıldığı anlatılmıştır[2]. Bu mânâların hepsi de muhtemeldir. Fakat bizce Muhammed ibn Kâ'b'ın tefsîri daha uygundur. Çünkü Kur'ân'da Kitâb kelimesiyle genellikle Tevrât, Ehl-i Kitâb ile de Kitâb sâhibi olan Yahûdî ve hıristiyanlar kasdedilmiştir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مٖيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسَى
ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مٖيثَاقًا غَلٖيظًاۙ ﴿٧﴾ لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقٖينَ عَنْ صِدْقِهِمْ
وَاَعَدَّ لِلْكَافِرٖينَ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٨﴾

1. Mâ'ide Sûresi: 5.
2. Kurtubî, el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 14/126.

7- *Biz peyğamberlerden* (verdiğimiz görevi yapıp gerçeği duyurmak hususunda) *kuvvetle sözlerini almıştık; senden, Nûh'tan, İbrâhîm'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu Îsâ'dan, onların hepsinden sağlam söz almıştık.* 8- *Ki* (Allah) *doğrulara doğruluklarından sorsun. Kâfirlere de acı bir azâb hazırlamıştır.*

Tefsîr:

7-8 nci âyetlerde Allah, bütün peyğamberlerden ve özellikle Hz. Muhammed(s.a.v.)in kendisinden, Nûh'tan, İbrâhîm'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu 'Îsâ'dan, kendilerine verilen elçilik görevini yapacaklarına, bu uğurda güçlüklere göğüs gereceklerine dair söz aldığını buyuruyor. Böyle söz almıştır ki doğrulara, verdikleri sözde durup durmadıklarını sorsun. Peyğamberlere, verdikleri sözde durup durmadıklarını, kendilerine vahyedilen buyrukları insanlara duyurup duyurmadıklarını ve insanların bu buyruklara uyup uymadıklarını soracaktır.

Sözgelişinden anlaşılıyor ki peyğamberler âhirette ümmetlerinin leh veya aleyhlerinde tanıklık edeceklerdir. Onlar ve onlara uyanlar ödüllere ereceklerdir. Ama onlara uymayan kâfirler, acı bir azâba çarpılacaklardır. Allah kâfirlere acı bir azâp hazırlamıştır.

Peyğamberlik, çok güçlükleri göğüslemeyi gerektiren zor bir görevdir. Onun için Allah, her peyğamberden kendisine verilen görevi lâyikiyle yapacağına dair söz aldığı gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)den de böyle söz almıştır. Bu uğurda zorluklara katlanmak, gerekirse savaşmak vardır. Herkes bu görevi yüklenemez. Ancak sadıklar yüklenirler ve bunu yüklenenlerin sorumluluğu da büyüktür.

Bu âyetler, bundan sonra gelecek bölüme bir giriş niteliğindedir. Çünkü bundan sonra müslümanların iyice denendikleri, günlerce açlık ve ölümle burun buruna geldikleri çok tehlikeli Hendek Savaşından söz edilecektir.

İşte o güçlüklere katlanmak, Peyğamberlerin Allah'a verdikleri fedâkârlık sözünün bir sınavıdır. Yüce Allah, mü'minleri öyle güçlüklerle denemiştir ki sözlerinde, imanlarında doğru olanlar belli olsun, sonunda Allah'ın va'dettiği yardımın mü'minlere ulaşacağı anlaşılsın ve bu olaylar, bütün insanlığa birer örnek ve ibret olsun.

Şimdi burada Allah, genel olarak: *"Peyğamberlerden söz aldı"* dendikten sonra *"Senden, Nûh'tan, İbrahim'den, Musâ'dan ve Meryem oğlu 'Îsâ'dan söz aldı"* buyuruluyor. Hz. Muhammed'den ayrı olarak dört peyğamber anılıyor. Bunlar, Kur'ân'ın ilk hitâbettiği ortamda bilinen başlıca peyğamberlerdir. Nûh, Tûfân'dan sonra insanlığın ikinci atası olarak bilinir. Yahudiler

ve Kureyş Arapları, Hz. İbrâhîm'i, kendi ataları kabul ederlerdi. Mûsâ ve 'Îsâ ise mensupları bulunan iki Tanrısal dinin peyğamberi idiler. İşte Allah, nasıl bu peyğamberlerden görevlerini yapacaklarına dair söz almışsa Hz. Muhammed(s.a.v.)den de öyle söz almıştır.

Diğer peyğamberler kendi adlariyle anılmış iken Hz. 'Îsâ'nın, annesinin adıyle birlikte anılması, hıristiyanların zannettikleri gibi 'Îsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, Meryem'in oğlu ve bir insan olduğunu vurgulamak içindir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ ر۪يحاً وَجُنُوداً لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يراًۚ ﴿٩﴾ اِذْ جَٓاؤُ۫كُمْ
مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ
وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالاً شَد۪يداً
﴿١١﴾ وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ
اِلَّا غُرُوراً ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا
وَيَسْتَأْذِنُ فَر۪يقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍۜ اِنْ
يُر۪يدُونَ اِلَّا فِرَاراً ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا
الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا يَس۪يراً ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا
اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَۜ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُ۫لاً ﴿١٥﴾ قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ
الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذاً لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَل۪يلاً ﴿١٦﴾ قُلْ مَنْ

ذَا الَّذٖى يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُٓوءًا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةًۜ وَلَا
يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا ﴿١٧﴾ قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقٖينَ مِنْكُمْ
وَالْقَٓائِلٖينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلٖيلًاۙ ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً
عَلَيْكُمْۚ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖى
يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً
عَلَى الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَسٖيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُواۚ وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا
لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ فِى الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ اَنْبَٓائِكُمْۜ وَلَوْ كَانُوا فٖيكُمْ
مَا قَاتَلُٓوا اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٢٠﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ
لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثٖيرًاۜ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ
الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۘ وَمَا
زَادَهُمْ اِلَّٓا اٖيمَانًا وَتَسْلٖيمًاۜ ﴿٢٢﴾ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا
اللّٰهَ عَلَيْهِۚ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُۘ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدٖيلًاۙ ﴿٢٣﴾

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَٓاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماًۚ ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ
يَنَالُوا خَيْراًۜ وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَۜ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيّاً عَزِيزاً ﴿٢٥﴾

9- Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, hani bir zaman size ordular gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı görmekteydi. 10- Onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler (şaşkınlıktan) *yerinden kaymış, yürekler* (korkudan) *hançerelere dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. 11- İşte orada mü'minler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı. 12- İkiyüzlüler ve yüreklerinde hastalık bulunanlar: "Allah ve Elçisi, bize sadece boş vaidlerde bulundu" diyorlardı. 13- Onlardan bir grup da demişti ki: "Ey Yesrib halkı, artık size duracak yer kalmadı, haydi* (durmayın, evlerinize) *dönün." Onlardan bir topluluk da: "Evlerimiz* (sağlam değil)*, açıktır" diyerek Peyğamber'den izin istiyordu. Oysa onlar*(ın evleri) *açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. 14- Eğer* (Medîne'nin) *her yanından onların üzerine girilseydi de kendilerinden karışıklık çıkarmaları istenseydi, bunu yaparlardı, bunu yapmakta fazla gecikmezlerdi. 15- Oysa arkalarına dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi; Allah'a verilen sözün sorumluluğu vardı. 16- De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az bir zaman yaşatılırsınız." 17- De ki: "Allah size bir kötülük istese veya size bir rahmet dilese sizi O'ndan kim korur?" Kendilerine Allah'tan başka ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamazlar. 18- Allah, içinizden* (savaştan) *alıkoyanları ve kardeşlerine: "Bize gelin!" diyenleri biliyor. Onlar savaşa pek az gelirler. 19-* (Geldikleri zaman da) *size karşı cimriler olarak* (gelirler). *Ama* (savaşta) *korku gelir*(tehlikeli bir durum ortaya çıkar)*sa onların, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku* (ânı) *gidince mala düşkünlük göstererek sizi sivri dillerle incitirler. Onlar inanmamışlar, bu yüzden Allah onların yaptıkları işleri boşa çıkarmıştır.*

Bu, Allah'a kolaydır. 20- Onlar, birleşik kabilelerin (Medine'den) *gitmediklerini sanırlar. Eğer o kabileler yine gelseler, bunlar çölde bedevi Araplar arasında bulunmayı, sizin haberlerinizi* (başınıza gelecek olayları oradan) *sorup öğrenmeği arzu ederlerdi. İçinizde olsalardı dahi pek az dövüşürlerdi. 21- Andolsun Allah'ın Elçisinde sizin için Allah ile buluşmayı ve âhireti uman ve Allah'ı çok anan kimseler için, en güzel bir örnek vardır. 22- Mü'minler,* (düşman) *kabileleri gördükleri zaman* (korkmadılar)*: "Bu, Allah'ın ve Elçisinin, bize va'dettiği* (zafer)*dir. Allah ve Elçisi doğru söyledi" dediler. Ve bu, onların sadece imanlarını ve teslimiyetlerini artırdı. 23- Mü'minlerden öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi adağını yerine getirdi* (şehid düşünceye kadar çarpıştı)*, kimi de beklemektedir; sözlerini aslâ değiştirmediler. 24- Ki Allah doğruları doğruluklarıyle mükâfatlandırsın, ikiyüzlülere de dilerse azâbetsin, yâhut tevbelerini kabul buyursun. Kuşkusuz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 25- Allah inkâr edenleri, öfkeleriyle geri çevirdi, hiçbir hayra eremediler. Allah savaşta mü'minlere* (yardımcı olarak) *yetti. Allah güçlüdür, üstündür.*

Tefsîr:

Bu âyetler, Hicretin beşinci yılında vukubulan ve müslümanların hayli sıkıntı çektikleri Hendek Sevaşındaki bazı olaylara işâret etmektedir.

9 ncu âyette yüce Allah, müslümanlara, bu savaştaki nimetlerini hatırlatıyor. Müslümanların üzerine gelen birleşik kabilelere karşı Allah, görünmez askerlerle müslümanları desteklemişti.

10-14: Kentin üst ve alt yanından gelen büyük düşman karşısında müslümanlar korkmuşlar, kimi Allah'ın kendilerine yardım etmeyeceğini sanmış, içlerinden bir kısmı kaçmayı önermiş, kimi evlerinin açık olduğu bahanesiyle izin alıp gitmek istemişti. Böyle davrananlar ikiyüzlüler ve imanın içlerine tam yerleşmediği hasta yürekli insanlardı. Bunlar o derece zayıf karakterli idiler ki düşman Medine'nin çevresinden üzerlerine gelse de kendilerinin dinden dönmesini isteseydi, fazla direnç göstermeden bu isteğe boyun eğerlerdi. Oysa daha önce savaştan kaçmayacaklarına söz vermişlerdi.

15-17 nci âyetlerde savaştan kaçmanın bir yarar sağlamayacağı, Allah'ın dilediğinden başkasının olmayacağı, eğer Allah bir insanın ölmesini dilemişse hiçbir tedbirin onu bu sonuçtan kurtaramayacağı belirtiliyor.

18-20 nci âyetlerde müslümanların birliğini bozmak, onları paniğe düşürmek isteyen bazı ikiyüzlülerin karakterleri çiziliyor: Son derece cimri olan,

Allah yolunda yardıma yanaşmayan, canlarıyle de savaşmak istemeyen, tehlike anında bayılmış gibi gözleri dönen bu adamlar, korku ve tehlike geçince dillerini uzatırlar; yiğitlik taslarlar; övünürler, mal yüzünden mü'minleri eleştirirler; kendilerine verilen ganimet payını beğenmezler.

Düşmanın Medine'den çekip gittiğine inanmayacak derece korkaktırlar. Düşmanın yine dönüp saldıracağını sanırlar. Düşmanların karşılaşmamak için uzaklarda, tâ bedevî Arapların içinde bulunmak isterler. Zaten müslümanlarla beraber olmaları bir yarar sağlamaz, çünkü cesaretle savaşmazlar.

21-23: 21 nci âyette Allah Elçisinin yiğitlik, cesaret ve yüksek karakterinin, mü'minlere örnek olduğu vurgulandıktan sonra 22-23 ncü âyetlerde Allah'a ve Elçisine verdiği sözde duran, kimi şehid düşen, kimi de şehidlik mevkiine ermek için çarpışan ve o ânı bekleyen cesur mü'minlerin karakterleri anlatılıyor.

24-25 nci âyetlerde Allah'ın, doğruları mükâfâtlandıracağı, ikiyüzlüleri de dilerse cezalandıracağı, dilerse affedeceği belirtiliyor ve Allah'ın, çok bağışlayan, çok acıyan olduğu vurgulanıyor. Allah'ın, kâfirleri hiçbir yarar elde edemeden öfkeleriyle geri döndürdüğü belirtiliyor ve savaşta mü'minlere yardım eden Allah'ın güçlü ve daima galip olduğu vurgulanıyor.

Münâfıklık edenlere, bütün kusurlarına rağmen yine de af kapısı açık tutuluyor. Çünkü insanda kusur galiptir. İnsan yanılabilir, kanabilir. Fakat tevbe ederse Allah onun kusurunu bağışlar.

Dikkat edilmesi gereken bir husus da: Allah'ın, dilerse münâfıkı dahi affedeceği vurgusudur. İsrâ Sûresinin 54. âyetinde Allah'ın, dilerse müşriki dahi affedeceği belirtilmişti. Bu âyetler, hiç kimse hakkında kesin hüküm verilemeyeceğini, dilerse müşriki, münâfıkı dahi affedeceğini, bundan dolayı kimseyi Allah'ın rahmetinden uzak görmemeyi kanıtlar.

Sözgeliminden anlaşıldığına göre münâfık (ikiyüzlü) olarak nitelendirilen bu kişiler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, savaştan kaçmayacaklarına söz vermişler, fakat bu sözlerinden caymışlardır. Herhalde bunlar, Uhud Savaşına katılmadıklarından dolayı Âl-i İmrân Sûresinin 15-18 nci âyetlerinde şiddetle kınanan kimselerdir. O utanç verici durumlarını telâfi için bir daha savaş olursa çarpışacaklarına söz vermişler ama yine tehlike ile karşılaşınca sözlerinden caymış, bahaneler uydurup kaçmak istemişlerdir. Fakat inançları hiç sarsılmayan gerçek mü'minler, Allah'ın yardımına güvenerek cihâda devam etmişlerdir. Âyetlerin nitelendirdiği samimi insanlarla ikiyüzlüler her zaman ve her yerde bulunur.

"Allah savaşta mü'minlere (yardımcı olarak) *yetti"* cümlesi, bundan böyle artık Kureyşin, müslümanlara karşı savaşamayacağına, gücünün kırılmış

olduğuna işârettir. Hendek'ten dönerken Allah'ın Elçisi: *"Bundan sonra artık Kureyş size saldıramaz. Şimdi saldırı sırası sizdedir"* demiştir [1].

Âyetlerde bazı olaylarının anlatıldığı savaşa, Hendek Savaşı denir. Kureyşliler, öteki müşrik kabilelerle birleşip Medine üzerine geldikleri için Kur'ân-ı Kerîm'de *"Ahzâb günü:* Birleşik kabilelerin saldırdığı gün" olarak; Selmân-ı Fârisî'nin önerisi üzerine Medine girişine hendek kazıldığı için de *"Hendek Savaşı"* olarak anılan bu olayın özeti şudur:

Nadîr Oğulları Medine'den sürgün edilince bunların bir bölümü Hayber'e gitmişti. Oraya gidenler, kültürce daha geri olan Hayber yahudilerine lider oldular. Bunlardan Sellâm ibn Ebî'l-Hukayk, Huyey ibn Ahtab ve Ebû 'Ammâr önderliğinde bir hey'et Mekke'ye gitti, Mekkelileri Allah'ın Elçisine karşı savaşmağa kışkırttı. Kendilerinin de Medine'de bulunan yahudilerle beraber Kureyşlilere yardım edeceklerini, Peyğamber'i Medine'den söküp atıncaya kadar savaşacaklarını söylediler. İki taraf liderleri birlikte Ka'be'ye gittiler, Kureyşliler, Arapların yemin töreni yapageldikleri putlar önünde yahudi liderlerine yemin verdirerek:

— Siz ilk Kitâp sahibisiniz. Bizimle Muhammed arasındaki ihtilafı bilirsiniz. Bizim dinimiz mi hayırlı, yoksa onların dini mi? diye sordular.

"Kendilerine Kitâp'tan bir pay verilenleri görmedin mi? Puta ve bâtıla inanıyorlar ve inkâr edenler: 'Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadır' diyorlar" [2] âyetinde işâret edildiği gibi o yahudiler, müşriklerin dininin Hz. Muhammed(s.a.v.)in getirdiği tevhîd dininden daha iyi olduğunu söylediler.

Bu sözleriyle Kureyş müşriklerini sevindiren yahudî hey'eti, onlardan savaşa hazırlık sözünü aldıktan sonra Ğatafân, Kays ve Ğaylân kabilelerine gittiler. Onları da savaşa teşvik edip onlarla da ittifak yaptılar.

Müşrikler hazırlıklarını tamamlayınca birleşik kabileler, Medine'ye doğru yürüdüler. Kureyşin komutanı Ebusüfyân ibn Harb, üç koldan oluşan Ğatafân'ın kumandanları da: 'Uyeyne ibn Hısn, Hâriŝ ibn 'Avf ve Mes'ûd ibn Ruhayle [3] idi. Durumu haber alan Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Selmânı Fârisî'nin önerisine uyarak Medine'nin Mekke tarafındaki girişine bir hendek kazdırdı. Kendisi de bizzât kazıda çalıştı, toprak taşıdı. Bazı münâfıklar gevşek davranıyorlar, işten kaçmak için bahane uyduruyorlar, Allah'ın Elçisinden izin almadan gizlice evlerine gidiyorlardı. Müslümanlardan biri, önemli bir işi olunca Peyğamber'den izin alıp giderdi. Ama yüreklerinde hastalık bulunanlar, hiç

1. Tehẑîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/12.
2. Nisâ' Sûresi: 51.
3. İbni Hişâm Sîretinde bu zâtın adı "مسعر بن رخيلة" olarak geçer. Fakat Ibn Sa'd bunu "مسعود" yazmıştır.

izin almadan sıvışırlardı. İşte: *"Mü'minler o kimselerdir ki Allah'a ve Elçisine gönülden inanmışlardır. Sosyal bir iş görüşmek üzere Allah'ın Elçisi ile beraber bulundukları zaman ondan izin almadan gitmezler.* (Ey Muhammed) *senden izin alanlar, işte onlar Allah'a ve Elçisine inanan kimselerdir. Bundan dolayı bazı işleri için senden izin istedikleri zaman onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Elçinin çağırmasını, aranızda herhangi birinizin diğerini çağırması gibi tutmayın. Allah sizden, birbirinin arkasına gizlenerek sıvışıp gidenleri biliyor. Bundan dolayı Allah ve Elçisinin buyruğuna aykırı davrananlar, kendilerine bir belânın çarpmasından, yahut onlara acı bir azâbın uğramasından sakınsınlar"*[1] âyetlerinde bu savaş sırasında gerçek mü'minler ile ikiyüzlülerin davranışları anlatılmıştır.

Müşrik ordusu, Medine'nin doğusunda, Uhud yakınına karargâhını kurdu. Onlardan bir bölümü de yüksek yerlere yerleşti: *"Size üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi..."* âyeti bu duruma işaret ediyor.

Huzeyfe'den gelen bir anlatıma göre de Medine'nin üst tarafından gelenler, müşrik ordusu, alt tarafından gelenler de Kurayza oğullarıydı[2]. İmam Mâlik'e göre de Medine'nin üst tarafından gelenler Kurayza Oğulları, alt tarafından gelenler Kureyş ve Ğatafan'dır[3].

Kurtubî biraz daha ayrıntıya giriyor: Vâdinin doğu tarafından üstü olan kısımdan, 'Avf ibn Mâlik komutasında Nasr Oğulları, 'Uyeyne ibn Hısn komutasında Necidliler, Tuleyha ibn Huveylid komutasında Esed Oğulları geldiler. Vâdinin doğu tarafına düşen alt kısmından da Mekkelilerin başında Ebu Süfyân ibn Harb ile Yezîd ibn Cahş geldi. Ebû'l-A'var es-Sülemî ile, Kurayza oğullarının başında olan Huyey ibn Ahtab da Hendek'in vechinden (orta tarafından) geldiler. 'Âmir ibn at-Tufeyl de bunlarla beraberdi[4].

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), sahâbîlerini hendekten çıkan toprağın arkasına mevzilendirdi. Hendek, düşmanın geçmesine engel oluyordu. Kadınlar ve çocuklar da savunma için tepelere, koruganlara yerleştirilmiş idi. Müslüman savaşçıların sayısı üç bin, düşmanların sayısı ise on binden fazla idi.

Huyey ve adamları, Kurayza Oğullarının lideri Kâ'b ibn Esed'e, müslümanlarla olan andlaşmalarını bozdurmağa uğraştı. Önce Huyey'i içeri almak istemeyen Kâ'b, sonunda Huyey'in kurnazca sözlerine kandı ve müslümanlarla olan ittifakı bozmağa karar verdi.

1. Nûr Sûresi: 62-63.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/472.
3. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1498.
4. el-Câmi': 14/144.

Peyğamber (s.a.v.), Evs lideri Sa'd ibn Mu'âz ile, Hazrec lideri Sa'd ibn 'Ubâde'yi, Kurayza oğullarının niyetlerini öğrenmek için gönderdi. Gidenler, Kurayza oğullarının niyetlerinin bozuk olduğunu ve müslümanlara karşı düşmanca sözler söylediklerini anladılar, duydular.

Onların hain tutumu, müslümanları üzdü ve korkuyu daha da artırdı. *"İşte orada mü'minler sınandılar ve şiddetle sarsıldılar"* âyeti, bu kritik anları hatırlatıyor. Bazı münâfıklar da iyice moral bozuyor: "Muhammed bize Kisrâ ve Kayser'in hazinelerini ele geçireceğimizi va'dediyordu. Oysa biz şimdi can kaygısına düştük. Tuvalete gitmeğe dahi korkuyoruz" diyorlardı. Evs ibn Kayzî de kavminin adamları önünde: "Bize izin ver, evimize gidelim, çünkü evimiz Medine dışındadır" demişti. Hasılı münâfıkların, zayıf karakterli insanların söz ve tutumları müslümanların moralini bozuyordu. Fakat sadık müslümanlar, sarsılmadılar, kuşkuya düşmediler ve Allah Elçisinin buyrukları dışına çıkmadılar.

Düşman kuşatmayı yirmi küsur gün sürdürdü, savaş olmadı. Çünkü hendek, düşmanın topluca geçmesine engel idi. Ancak bireysel süvari düelloları ve karşılıklı ok atmaları oluyordu. İki taraftan da fazla zayiat olmadı. İşte orada müşriklerden birinin attığı ok, Evs lideri Sa'd ibn Mu'âz'ın kolundaki damarı kesmişti. Bu savaşta müslümanlardan altı, müşriklerden de üç kişi ölmüştür [1].

Müslümanların iyice bunaldıkları bir sırada Ğatafân kabilesinden Nu'aym ibn Mes'ûd adında, kavminden imanını gizleyen bir zât geldi:

— Ey Allah'ın Elçisi, ben müslüman oldum, fakat kavmim benim müslüman olduğumu bilmiyor. Emret, dilediğini yapayım, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Sen bizden birisin, eğer yapabilirsen düşmanın birliğini boz, çünkü savaş hîledir, dedi.

Nu'aym, yahudilerle birleşik kabilelerin arasını açmağa çalıştı. İki taraf arasına kuşku soktu. Taraflar birbirlerinden kuşkulanmağa başladılar. Müşrikler yahudilere, ertesi gün hemen savaşa girmeyi önerirken yahudiler de cumartesi savaşamayacaklarını söylediler ve müşriklerden bazı adamaları rehin olarak kendilerine vermelerini istediler. Böylece yahudilerle müşriklerin arası iyice bozuldu.

Bu sırada bir mu'cize oldu: Çıkan soğuk bir fırtına, düşmanın çadırlarını yerinden söküp götürüyor, ateşlerini söndürüyor, toprakları kaldırıp yüzlerine çarpıyor, rüzgârdan atlar birbirine giriyordu. Tulayha ibn Huveylid el-Esedî:

— Muhammed size büyü yapmağa başladı, aman kurtarın kendinizi! dedi.

1. Kurtubî: 14/142-143.

Ebusüfyân da devesine bindi. Önce Kureyş, ardından Ğatafân kabileleri çe-
kip gittiler. Böylece 25 nci âyette belirtildiği gibi Allah, kâfirleri, hiçbir yarar sağlayamadan kızgınlıkla geri döndürdü, mü'minlerin imdâdına yetişti.

Müşrikler gittikten sonra müslümanlar, kendilerine hiyanet eden Kurayza yahudilerinin dersini verdiler [1].

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي
قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ
وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا

26- Kitâp ehlinden onlara yardım edenleri de kalelerinden indirdi ve kalblerine korku düşürdü. (Onlardan) *bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da tutsak ediyordunuz. 27- Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size mîras verdi. Allah her şeye kadirdir.*

Tefsîr:

26-27 nci âyetlerde, kâfirleri hiçbir yarar sağlayamadan öfke ile geri döndüren Allah'ın, onlara yardım eden Kitâp sâhiplerini de kalelerinden indirdiği, kalblerine korku düşürdüğü ve müslümanların, onların bir kısmını öldürüp bir kısmını tutsak aldıkları, arazilerini ve yurtlarını ve henüz ayak basmadıkları bir toprağı da müslümanlara verdiği, O'nun herşeyi yapabileceği buyuruluyor. Âyette işâret edilen Kitâp ehli, verdikleri sözden dönerek müslümanlara hiyanet eden Kurayzâ yahudîleridir.

Müşrikler çekip gittikten sonra müslümanlar da evlerine döndüler. Peyğamber (s.a.v.), Ümmü Seleme'nin evinde, seferin toz ve toprağından henüz yıkanmış iken Cebrail Aleyhisselâm göründü, başındaki toprağı silkeleyen Cebrâîl:

— Sen silâhı bıraktın mı? Fakat biz (melekler) silâhlarımızı bırakmadık. Onların üstüne yürü! dedi ve Kurayza tarafını gösterdi [2].

Başka rivayette Cebrâîl, ipek sarık sarmış ve atlas eğerli bir katıra binmiş olarak Peyğamber'e görünmüş: *"Melekler silâhlarını bırakmadılar, şimdi ben o kavmi takipten geliyorum. Allah sana kalkıp Kurayza oğulları üstüne yürümeni emrediyor"* demiştir.

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/196-206; Ğazâvâtu'r-Resûl ve Serâyâhu, s. 65-74; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/252.
2. Müslim, Cihâd, bâb: 22, hadîs: 65.

Hz. Peyğamber, sahâbilerine derhal Medine'den birkaç mil uzakta bulunan Kurayza oğulları üstüne yürümeyi emretti. Vakit ikindi idi: "İkindi namazını Kurayza Oğulları yurdunda kılacağız!" dedi. Ve İbn Ümm-i Mektûm'u Medine'de kendi yerine bırakarak yürüdü. Bayrağı 'Alî ibn Ebîtâlib'e verdi.

Kurayza oğullarını kuşattı. Kuşatma yirmi beş gün sürdü. Kayıtsız, şartsız teslim olmalarını istedi. Barış isteklerini de kabul etmedi. Yalnız seçeceklеri bir hakemin vereceği hükme razı olacağını bildirdi.

Kuşatma altında bir kurtuluş umudu kalmadığını anlayan Kurayza Oğulları, müttefikleri olan Evs'in lideri Sa'd ibn Mu'âž'ın hükmüne razı olacaklarını bildirdiler. Bu arada Allah'ın Elçisine haber gönderip danışmada bulunmak üzere Ebû Lübâbe'yi göndermesini istediler. Sa'd'ın nasıl bir hüküm vereceğini anlamak istiyorlardı. Ebû Lübâbe oraya varınca erkekler ayağa kalktılar, kadınlar ve çocuklar başına toplanıp ağlaştılar:

— Ne dersin Ebû Lübâbe, Muhammed'in hükmüne boyun eğip teslim olalım mı? dediler.

Durumlarına acıyan Ebû Lübâbe, "Evet" dedi, ama elini de boğazına götürerek teslim oldukları takdirde kesileceklerini imâ etti. Bu tutumuyla Allah'ın Elçisine hiyanet ettiğinin farkına varan Ebû Lübâbe, hemen Peyğamber'in Mescidine gidip kendisini bir direğe bağladı ve: *"Allah bu yaptığım günâhı affedinceye dek yerimden kalkmayacağım"* dedi. Peyğamber (s.a.v.) haberi duyunca: *"Bana gelseydi ben onun için mağfiret dilerdim. Madem ki böyle yapmış, artık Allah kendisini affetmedikçe ben onun bağını çözmem"* dedi.

Yedi gün yemeden, içmeden o halde kalan Ebû Lübâbe bayılmış, hakkında inen Enfâl Sûresinin 27 nci âyeti, Allah tarafından affedildiğini bildirmiş ve Allah'ın Elçisi, gidip onun bağlarını çözmüştür [1].

Hendek'te düşmanın attığı ok ile kol damarı kesilmiş bulunan Sa'd Rufayde(رُفَيْدَة)nin çadırında tedâvi görüyordu. (رفيدة) Yaralıları tedavi eden, müslümanlardan bakıma muhtâcolanların hizmetine koşan Eslem'li bir kadın idi. Allah'ın Elçisi, kendi mescidinin yanında bunun için bir çadır yaptırmıştı. İşte İslâm tarihinde ilk hastane sayılabilecek bu çadırda, ilk müslüman hemşire ve doktor kadın olan Rufeyde bu çadırda yaralıları ve hastaları tedavi ederdi [2]. Kurayzalılar Sa'd'ı hakem yapmak isteyince Peyğamber (s.a.v.), O'nun Medine'den getirilmesini istedi. Bir eşeğe bindirdiler. Evs'ten bazı adamlar, Sa'd'dan, Kurayza oğullarına acımasını, onlara iyilik etmesini rica ettiler. Hiç sesini çıkarmayan Sa'd, fazla ısrar karşısında:

1. Sîretu İbn Hişâm: 2/5-6.
2. Aynı kaynak, 2/6.

— Şimdi Sa'd için Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmeden doğru hüküm vermenin zamanı geldi, dedi.

Hz. Peyğamber, Sa'd çadırına yaklaşınca ashabına: "Efendinizin önünden kalkın" demiş. Müslümanlar, önünden kalkarak Sa'd'a saygı göstermişler. Sonra Allah'ın Elçisi Sa'd'a:

— Şunlar senin vereceğin hükme razı oldular. Onlar hakkında dilediğin hükmü ver, buyurmuş.

Onlar hakkında vereceği hükmün geçerli olup olmayacağını Peyğamber'e ve orada bulunanlara sorup olumlu cevap alan Sa'd: *"Savaşçılarının öldürülmesine, çocuklarının ve kadınlarının tutsak edilmesine hükmediyorum"* dedi. Peyğamber (s.a.v.): *"Sen kıral hükmüyle hükmettin* (başka bir rivayete göre de Allah'ın hükmüyle hükmettin)" dedi.

Savaşta kolundaki atardamar kesilmiş olan Sa'd, daha sonra yarası açıldığı için kan kaybından ölmüştür [1].

Kurayza yurdunun fethi, beşinci hicret yılının Ẑû'l-Ka'de ayının sonunda olmuştur. Allah'ın Elçisi, Kurayza oğullarını önce Hâriŝ kızının evinde hapsetmiş, Medine çarşısına çukurlar eştirmiş, sonra bunlar elleri arkadan bağlı olarak grup grup götürülüp boyunları vurulmuştur.

Boynu vurulanlar arasında kavmin lideri olan Huyey ibn Ahtâb ve Kâ'b ibn Esed de vardı. Huyey, üzerine gül rengi bir kaftan giymişti. Fakat düşmanın soyup almaması için kaftanını her yanından parmak parmak kesmişti. Elleri iple boynuna bağlı olarak Allah Elçisinin huzuruna getirilen Huyey, ona bakıp şöyle dedi:

— Vallâhi sana düşmanlığından dolayı ben nefsimi kınamadım. Fakat ne yapayım, Allah'ın perişan ettiği perişan olur!

Sonra:

— Ey insanlar, zararı yok, Allah'ın emridir, bu büyük belâ İsrâil oğullarının yazgısıdır, dedi ve oturdu. Boynu vuruldu.

Kadınlar ve sakalı bitmemiş çocuklar öldürülmemiş, sadece esir edilmiştir. Yalnız bunlardan, el-Hakem el-Kurazî'nin karısı Bunâne'nin de boynu vurulmuştur. Hallâd ibn Süveyd'in üzerine el değirmeni taşını düşürüp onu öldüren bu kadın hakkında Hz. 'Âişe şöyle demiş: "Vallâhi o kadın benim yanımda idi. Allah'ın Elçisi, erkeklerini çarşıda öldürtürken o benimle şen şakrak konuşuyor, güle güle katılıyordu. Sonra birisi: "Falan kadın nerede?" diye bağırınca:

1. Müslim, Cihâd, bâb: 22, hadîŝ: 64-67; Ahkâmu'l-Kur'ân: 3 / 1502; İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/478-479.

— O benim, dedi.

— Senin neyin var? dedim.

— Öldürüleceğim, dedi.

— Niçin? dedim.

— Yaptığım bir iş için, dedi.

Götürülüp boynu vuruldu. Vallâhi onun, öldürüleceğini bildiği halde cana yakınlığını, soğukkanlılığını, gülüşünü hiç unutmam'' [1].

Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî, 'Atıyye el-Kurazî henüz sakalları bitmediğinden öldürülmemiş, serbest bırakılmışlardır ki sahâbî olmak şerefine ermiş olan bu zâtlar hadis de rivayet etmişlerdir. Bülûğa ermiş olan Rifâ'a el-Kurazî ise Hz. Peyğamber'in teyzelerinden Selmâ binti Kays'a sığınmış ve Selmâ'nın ricâsı üzerine Peyğamber tarafından bağışlanmış, müslüman ve sahâbî olmuştur.

Allah'ın Elçisi, Ŝâbit ibn Kays ibn Şemmâs'ın hatırına, Zibeyr ibn Bâtâ'yı ve âilesini bağışlamıştır. Rivayete göre Ŝâbit ibn Kays, Bu'âs savaşında kendisini tutsak edip alnını çizerek serbest bırakmış olan Zibeyr ibn Bâtâ'ya borcunu ödemek için Allah'ın Elçisinden, onun bağışlanmasını, âilesinin ve malının kendisine iâde edilmesini istemiş, Allah'ın Elçisi de onun ricasını kabul etmiştir. Fakat daha sonra Ŝâbit'ten kavminin durumunu soran ve adamlarının hep öldürüldüğünü öğrenen İbn Bâtâ, Ŝâbit'e:

— Artık senin zimmetin kalmadı. Şu hurmalığa bir tek kova su dahi dökmem. Beni kardeşlerime kat! demiş.

Ŝabit onu öldürmek istemeyince bir başkası öldürmüş. Rivayetten anlaşılıyor ki İbn Bâtâ'nın kendisi öldürülmekle beraber çocukları sağ bırakılmıştır. 'Abdu'r-Rahmân ibn ez-Zibeyr de bunlardandır ki bu da sahâbî olmuştur.

Boynu vurulanların, altıyüz, yediyüz kişi oldukları rivâyet edilir [2].

İşte 26 ncı âyette: *''Onlardan bir bölümünü öldürüyor, bir bölümünü de tutsak ediyordunuz''* cümlesiyle buna işâret edilmektedir. Peygamber (s.a.v.) bu esirleri Necd'e gönderip sattırmış, paralarıyle at ve silâh aldırmıştır. Kadınlardan 'Amr ibn Hnâfe (خناقة) [3] kızı Reyhâne'yi de kendisine câriye olarak almıştır. Hz. Peyğamber'in evlenme önerinisi kabul etmeyen, Allah Elçisinin vefatına kadar onun câriyesi olarak kalan Reyhâne, bir süre sonra müslüman olmuştur [4].

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/8.
2. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/7-8; Kurtubî, el-Câmi': 14/140-141.
3. Bu kadının isminde ihtilâf vardır. Kurtubî (جنافة) şeklinde kaydetmiştir. İbn Hişâm ve İbn Sa'd (خناقة) yazmışlardır.
4. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/8; Kurtubî, el-Câmi': 14/140-141.

Kurayza oğulları hakkında verilen bu hüküm bazı batılı araştırıcılar tarafından çok ağır görülmektedir. Olayı iyice düşünmeyenler, bu hükmü ağır bulabilirler. Ancak mesele iyice düşünülünce hükmün yerinde olduğu anlaşılır. Çünkü bu yahudi kabileleri, müslümanların müttefiki idiler. Medine'ye saldıran yabancı kuvvetlere karşı müslümanlarla birlikte Medine'yi savunacakları hususunda müslümanlarla ittifak yapmışlardı. Kendilerinden önce sözlerinde durmayan Kaynuka ve Nadîr oğullarının, yurtlarından sürülüp çıkarılmış olmalarından da ibret almamış, onlardan çok daha büyük hiyanet yaparak müslümanları tamamen imha etmek üzere gelmiş olan birleşik kabilelerle birleşmişlerdi. Şayet savaşta öteki taraf galip gelseydi, müslümanların sonucu, öldürülmek ve çocuklarının, hanımlarının köle ve cariye yapılması idi. Hiyânetin cezası ölümdür. Kaldı ki bu hüküm, Tevrat'ın hükmünün tâ kendisidir. Herhalde bu hükmü veren Sa'd, Tevrat'ın bu konudaki hükmünü biliyordu. Peyğamber'in ona, "Sen Allah'ın hükmüyle hükmettin" demesi de bunu gösteriyor. Şimdi bu konuda Tevrat'ın hükmünü gözden geçirelim:

"Bir şehre karşı cenketmek için ona yaklaştığın zaman, onu barışıklığa çağıracaksın. Ve vaki olacak ki eğer sana sulh cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa, içinde bulunan bütün kavm sana angaryacı (esir, köle) olacaklar ve sana kulluk edecekler. Ve eğer seninle musâlâha etmeyip cenketmek isterse o zaman onu muhasara edeceksin ve Allah'ın Rab onu senin eline verdiği zaman, onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin; ancak kadınları ve çocukları ve hayvanları ve şehirde olan her şeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin..." [1].

Kurayza oğullarına uygulanan hüküm, işte Tevrat'ın bu hükmüdür. Bir kavme, kendi mukaddes kitaplarının hükmünü uygulamak, zulüm değil, adâlettir.

"Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size mîrâs verdi" âyeti de onların arazilerinin ve evlerinin müslümanlara ganimet olarak verildiğine işaret ediyor. *"Henüz ayak basmadığınız bir toprağı da size verdi"* cümlesinde işâret edilen toprak, müfessirlerin çoğunluğunun kanısına göre müslümanların ileride fethedecekleri Hayber toprağıdır. Âyet ilerideki fütûhâtı müjdelemektedir. Bunun Mekke, Îrân, Rum yurdu (Anadolu) olduğunu söyleyenler de vardır [2]. Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu toprak, Kurayzalıların, kent dışında kalan topraklarıdır [3].

Rivayete göre Allah'ın Elçisi, Kurayza oğullarından 1500 kılıç, 300 (üçyüz)

1. Tesniye: 20/10-14.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/479-480.
3. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/256.

zırh, 2000 (ikibin) mızrak, 1500 (bin beşyüz) kalkan ve birçok deve ve koyun ganimet almıştır [1].

Kurtubî'nin kaydına göre Hz. Peyğamber (s.a.v.) Kurayza oğullarından kalan malları ashâbı arasında üleştirmiş, atlıya üç hisse, piyâdeye bir hisse; başka bir rivâyete göre atlıya iki, piyâdeye bir hisse vermiştir. O gün müslümanların sadece otuz altı atı vardı. Rivâyete göre Peyğamber'in atlı ve yayaya ayrı ayrı hisse verdiği ve humus (beşte bir) hisseyi kendisinin ve devletin masrafı olarak aldığı ilk ganimet malı, Kurayza ganimetleridir. Fakat bu üleştirmenin, ilk defa 'Abdullâh ibn Cahş seriyyesinde uygulandığı da ifâde edilir. Ebû 'Amr'e göre Peyğamber, 'Abdullâh ibn Cahş seriyyesinde kendi ictihâdiyle humus uygulamış, daha sonra da Enfâl Sûresinin: *"İyi biliniz ki aldığınız ganîmetlerin beşte biri Allah'a, Elçiye, akrabâya, yetîmlere, yoksullara, yolcuya... mahsustur"* [2] meâlindeki âyet inmiştir. Bu âyet indikten sonra humus'un ilk uygulandığı ganîmet malı, Kurayza ganimetleri olmuştur [3].

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا
فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَم۪يلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿٢٩﴾
يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ
ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرًا ﴿٣٠﴾ وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِه۪
وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَٓا اَجْرَهَا مَرَّتَيْنِۙ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَر۪يمًا ﴿٣١﴾
يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَٓاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/256.
2. Enfâl Sûresi: 41.
3. Kurtubî, el-Câmi': 14/142.

الَّذ۪ي ف۪ي قَلْبِه۪ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًاۚ ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ ف۪ي بُيُوتِكُنَّ
وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُو۫لٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰت۪ينَ الزَّكٰوةَ
وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ
وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْه۪يرًاۚ ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى ف۪ي بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ
وَالْحِكْمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَط۪يفًا خَب۪يرًا۟ ﴿٣٤﴾

28- Ey Peyğamber! Eşlerine söyle: "Eğer siz, dünyâ hayâtını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin müt'â (boşanma bedeli) *vereyim ve sizi güzellikle salayım". 29- "Eğer siz, Allah'ı, Elçisini ve âhiret yurdunu istiyorsanız, kuşkusuz Allah, içinizden güzel davrananlara büyük bir ödül hazırlamıştır." 30- Ey Peyğamber kadınları! Sizden kim açık bir edepsizlik yaparsa onun azâbı iki kat yapılır. Bu, Allah'a göre kolaydır. 31- Fakat sizden kim Allah'a ve Elçisine itâate devam eder ve yararlı iş yaparsa ona da ödülünü iki kez veririz ve onun için bol bir rızık hazırlamışızdır. 32- Ey Peyğamber kadınları, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer korunursanız, sözü yumuşak,* (kıvrak) *bir edâ ile söylemeyin ki kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; güzel,* (kuşkudan uzak, normal biçimde) *söz söyleyin. 33- Evlerinizde oturun, ilk câhiliyye çağının açılıp kırıtması gibi açılıp kırıtmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Elçisine itâat edin. Ey Ehl-i Beyt* (ey Peyğamberin ev halkı), *Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*

Tefsîr:

28-29 ncu âyetler, Peyğamber(s.a.v.)e, hanımlarına eğer, dünyâ hayâtını istiyorlarsa dünyâ geçimliği verip onları serbest bırakabileceğini, Allah'ı, Elçisini ve âhireti yeğliyorlarsa onlara Allah'ın, büyük bir ödül hazırlamış bulunduğunu söylemesi emrediliyor.

30-31 nci âyetler, şayet Peygamber hanımlarından biri fuhuş (çirkin bir iş) yaparsa ona iki kat azâbedileceğini, Allah'a ve Elçisine itâat eden Peygamber hanımlarına da iki kat sevâp verileceğini ve güzel, bol bir rızık hazırlanmış bulunduğunu ifâde ediyor.

32-33 ncü âyetlerde Peygamber hanımlarına, kendilerinin herhangi bir kadın gibi olmadıkları; kuşku uyandıracak davranışlardan sakınmaları; hasta yürekli kimselerin içlerinde herhangi bir şehvet arzusu uyandırmamak için söze dalmamaları; kırıtarak değil, ağırbaşlı konuşmaları ve güzel söz söylemeleri; câhiliye kadınları gibi açılıp saçılmamaları; namazı kılıp zekâtı vermeleri; Allah'a ve Elçisine itâat etmeleri; Allah'ın âyet ve hikmetlerinin kendi evlerinde okunması nimetinin değerini bilmeleri ve ona göre davranmaları emrediliyor.

Bazı müfessirlere göre 30 ncu âyetteki *fâhişe,* fuhuş anlamına değil, günâh, baş kaldırma anlamınadır. Çünkü peygamberlerin hanımları fuhuştan korunmuştur. Fakat bu yoruma gerek yoktur, zira kelimenin, asıl dildeki fuhuş anlamına gelmesi, hâşâ onların fuhuş yapmasını gerektirmez. Âyet bir şart, varsayım bildiriyor. Sizden fuhuş yapan olursa ona iki kat cezâ verilir, diyor. Böylece peygamber hanımlarının, toplum içindeki önemini vurguluyor. Nasıl hür kadına şerefinden dolayı, câriyenin iki katı zinâ cezâsı verilirse peygamber hanımına da böyle bir halde, hür kadının iki katı cezâ verilir. Sebep de bulunduğu o yüksek mevkii kirletmektir. Bunun karşıtı olarak iffet ve şereflerini koruyan peygamber hanımları, Allah katında iki kat ödül almaktadırlar.

Âyetler, Peygamber'in hanımlarını yanlış davranışlardan uzak tutma amacını güdüyor. Çünkü onlar diğer kadınlara örnektir. Onların ufak hatâsı, başkalarının tamamen yolu şaşırtmalarına neden olur.

"فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ": Erkeklerle konuşurken öyle kırıta kırıta konuşmayınız, onlarla söze dalmayınız, demektir. Genç kadınların, erkeklerle kırıta kırıta konuşması, erkeklerde şehvet duygusu uyandırır. 31 nci âyetteki bu cümle, 30 ncu âyetteki fâhişe kelimesinin, asıl anlamı olan fuhuş anlamında kullanıldığını gösterir.

Yukarıdaki savaş konusundan ayrı bir konu oluşturan bu âyetlerin, Peygamber hanımlarının, kendisinden bolluk, refâh, zinet istemeleri üzerine indiği rivâyet edilir. Herhalde Kurayza oğullarının toprağı ve malları müslümanların eline geçip Enfâl Sûresinin 41 nci âyeti uyarınca ganimetlerin beşte birini, devlet işlerine sarf edilmek üzre Hz. Peygamber alınca, onun artık zengin bir devlet başkanı olduğunu gören zevceleri, kendilerinin de öteki emîrlerin ve kralların eşleri gibi rahat, tantanalı bir hayat sürmelerini arzu etmişler. Kimi Peygamber'den elbise, kimi falan zinet eşyasını istemeğe başlamıştır. Bu

istekler, ömrü boyunca sade yaşayan, dünyâya değer vermeyen Peyğamber(s.a.v.)i rahatsız etmiştir. Çünkü O, Allah sevgisi, âhiret kaygısı ile dolu idi. Dünyâyı düşünecek halde değildi. İşte bu münasebetle inen bu âyetler, Peyğamber hanımlarına, ya Allah ve Elçisini seçip bulundukları hayât tarzına razı olmalarını veya dünyâlık istiyorlarsa Peyğamber'den ayrılıp diledikleri gibi yaşamalarını emretmiştir.

Câbir ibn 'Abdullâh'tan rivayet edildiğine göre: Ebubekir, Hz. Peyğamber'in yanına girmek için izin istedi. Peyğamber'in kapısı önünde oturmakta olan kimselere izin verilmemişti. Kendisine izin verilen Ebubekir içeri girdi. Sonra Ömer geldi, izin istedi, ona da izin verildi. İçeri giren Ömer, Allah'ın Elçisinin, çevresinde toplanan hanımlarının arasında üzgün, suskun oturduğunu gördü. Ebubekir: "Bir şey söyleyeyim de Peyğamber'i güldüreyim" diye düşündü ve:

— Ey Allah'ın Elçisi, şu Hârice kızını -yani karısını- görüyor musun? Benden bol geçim istedi, ben de kalktım, boynuna bir tokat attım, dedi.

Peyğamber (s.a.v.) öyle güldü ki azı dişleri göründü:

— İşte gördüğün gibi bu çevremde olanlar da benden bol geçim istiyorlar, dedi.

Ebubekir kalktı, 'Âişe'nin boynuna bir tokat vurdu. Ömer kalktı, Hafsa'nın boynuna bir tokat vurdu. Her ikisi de:

— Siz, Allah'ın Elçisinden, kendisinde olmayan şeyler istiyorsunuz ha? dediler. Onlar ise:

— Vallâhi biz, bundan sonra bir daha Allah'ın Elçisi(s.a.v.)den, kendisinde bulunmayan bir şey istemeyeceğiz, dediler [1].

Hanımlarının dünyâlık, refâh, süs itmelerinden ve birbirlerini kıskanmalarından ötürü baş gösteren huzursuzluktan sıkılan Peyğamber (s.a.v.) bir ay onlara yaklaşmamaya yemin edip onlardan ayrıldı. Ashâbının yanına da gitmiyordu. Hiç kimseye de bir şey demiyordu. Halk acaba: "Peyğamber(s.a.v.)in nesi var? Herhalde hanımlarını boşadı" diyorlardı.

Hz. Ömer, olayı daha ayrıntılı olarak şöyle anlatıyor:

"Biz Kureyşliler karılarımızın sözünü dinlemezdik. Medine'ye geldik, Medinelilerin, karılarının sözleriyle gezdiklerini gördük. Bizim kadınlarımız da onların kadınlarından bize karşılık vermeği öğrenmeğe başladılar. Benim evim 'Avâlî'de, Ümeyye oğulları arasında idi. Bir gün karıma kızdım. Çünkü yapmak istediğim bir şeyde bana:

1. Müslim, Talâk, bab: 4, hadîs: 29; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/482; Hâzin: 5/256.

— Şöyle yapsan daha iyi olur, dedi.

— Sen kim oluyorsun ki benim işime burnunu sokuyorsun, dedim.

Bana karşılık veren karım:

— Sen, sana karşılık verilmesini istemiyorsun ama, kızın, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e öyle karşılık veriyor ki Peyğamber bir günü dargın geçiriyor, dedi.

Hemen abâmı aldım, elbisemi giydim, yürüdüm. O sırada henüz örtünme emredilmemişti. 'Âişe'nin yanına gittim:

— Ey Ebubekir'in kızı, senin Allah'ın Elçisi(s.a.v.)i incittiğini duydum, dedim.

— Benden sana ne ey Hattâb oğlu, sen kendi kusuruna (kızının yaptığına) bak, dedi.

Hafsa'nın yanına gittim:

— Senin, Allah'ın Elçisini incittiğini duydum, Allah'ın Elçisine karşılık veriyormuşsun, dedim.

— Evet, dedi. Dedim ki:

— Biriniz onunla sabahtan akşama kadar küs duruyormuş öyle mi?

— Evet, dedi. Dedim ki:

— Sizden kim böyle yaparsa perişan olur, yüz üstü kalır. Peki siz, birinize Allah'ın Elçisinin kızmasından dolayı Allah'ın da kızmayacağından emin misiniz? Allah'ın gazabettiği kimse de mahvolur. Allah'ın Elçisine karşılık verme, ondan hiçbir şey isteme, hoşuna giden şey olursa benden iste. O güzelliği ve Allah'ın Elçisinin kendisini sevmesi yüzünden şımaran komşunun (ortağının) davranışına aldanma. O senden güzel. Allah'ın Elçisi de onu senden çok sever (bu söz ile 'Âişe'yi kasdediyor). Bilirsin ki Allah'ın Elçisi seni sevmez. Eğer ben olmasam seni boşar.

Hafsa hıçkırarak ağladı. Sonra akrabam olan Ümmü Seleme'nin yanına gittim. Onunla konuştum. Bana:

— Sen tuhafsın ey Hattâb oğlu, dedi. Herşeye karışırsın. Şimdi de Allah'ın Elçisi ile eşlerinin arasına girmek istiyorsun, dedi, beni azarladı, kırdı.

Yanından çıktım, Ensârlı bir komşum vardı, onunla nöbetleşe Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in yanına inerdik. Bir gün o iner, bana vahiy haberini getirirdi; bir gün ben iner, onun yaptığını yapardım. Biz o sırada Ğassân krallarından birinin bize saldıracağından korkuyorduk. Çünkü onun bize saldıracağını söylemişlerdi. İçimiz hep bu endişe ile dolu idi. Bir gün Ensârlı komşum geldi, kapıyı vurdu:

— Aç, dedi.

— Ğassânlı mı geldi yoksa? dedim.

— Ondan daha kötüsü oldu, dedi, Allah'ın Elçisi eşlerinden ayrıldı.

— Yazıklar olsun, Hafsa'ya ve 'Âişe'ye! dedim.

Zaten bunun bir gün olacağını bekliyordum. Sabah namazını kıldıktan sonra elbisemi giydim, Hafsa'nın yanına indim, ağlıyordu.

— Allah'ın Elçisi (s.a.v.) sizi boşadı mı? dedim.

— Bilmiyorum, dedi, kendisi bir odada ayrı kalıyor.

Kapının eşiğinde oturmuş, ayaklarını da merdivenden aşağı salmış olan kara oğlanın (kölenin) yanına geldim. (Başka rivayetlerde bu izmetçinin adı Rabah'tır). Allah'ın Elçisi (s.a.v.), bu hurma dalından yapılmış olan odasına çıkıp inerdi. Köleye Ömer için izin almasını söyledim. İçeri girdi, çıktı:

— Kendisine söyledim, sesini çıkarmadı, dedi.

Gittim, minbere vardım. Minberin yanında bir cemaat toplanmıştı. Bazıları ağlıyordu. Biraz oturdum, sonra içimdeki görüşme arzusu beni yendi. Yine köleye gittim, Ömer için izin almasını istedim. İçeri girdi, çıktı:

— Senin geldiğini kendisine söyledim, fakat sesini çıkarmadı, dedi.

Yine döndüm, minbere geldim. Tekrar içimdeki arzuya yenilerek köleye geldim:

— Ömer için izin al, ben sanıyorum ki Allah'ın Elçisi (s.a.v.) benim Hafsa için geldiğimi zannediyor. Vallâhi eğer emrederse onun boynunu vururum boynunu! dedim ve sesimi de yükselttim. Köle girdi, çıktı:

— Ben seni kendisine söyledim, sesini çıkarmadı, dedi.

Ben tam geri dönmüştüm ki köle arkamdan beni çağırdı:

— Gir, sana izin verildi, dedi.

İçeri girdim, Allah'ın Elçisine selâm verdim, baktım ki kendisi hurmadan yapılmış bir hasıra dayanmış, hasır böğründe iz yapmıştı. Altında hasırdan başka bir şey yoktu. Başının altında da içi hurma lifi ile doldurulmuş deri bir yastık vardı.

— Ey Allah'ın Elçisi, dedim, kadınlarını boşadın mı? Bu kadınların durumu neden seni üzüyor ki? Eğer onları boşadıysan Allah, melekleri, Cibrîl, ben ve Ebubekir ve bütün mü'minler seninle beraberdir.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) başını kaldırdı:

— Hayır, dedi.

— Allâhu ekber, dedim, ey Allah'ın Elçisi, bizim halimize bak, biz —Kureyşliler— kadınlarımıza sözümüzü geçirirdik. Medine'ye geldik, kadın-

larının sözüyle hareket eden bir toplum gördük. Bizim kadınlarımız da onlardan öğrenmeğe başladılar. Bir gün karıma kızdım, baktım ki o da sözlerime karşılık veriyor. Bu davranışı hoşuma gitmedi.

— Sen benim sana karşılık vermemi kötü göremezsin. Vallâhi Peygamber(s.a.v.)in eşleri kendisine karşılık veriyorlar. Hattâ kimi sabahtan akşama kadar onunla konuşmuyor, dedi. Ben de:

— Öyle yapan perişan olur! Onlar, Allah'ın Elçisi kendilerine kızınca Allah'ın da kendilerine kızmayacağından emin midirler? Allah'ın kızdığı kimse de helâk olmuştur, dedim.

Allah'ın Elçisi güldü.

— Ey Allah'ın Elçisi, dedim, Hafsa'nın yanına gittim, "Senden güzel ve Allah Elçisinin senden daha çok sevdiği o ortağının davranışı seni aldatmasın!" dedim.

Allah'ın Elçisi yine güldü. Kendisine Ümm-i Seleme'nin sözlerini anlattım, konuştum, nihayet yüzünden kızgınlık gitti, güldü, açıldı.

— Ey Allah'ın Elçisi, biraz seninle sohbet edeyim mi? dedim.

— Evet, dedi.

Oturdum, gözümü kaldırdım, eve baktım, gözüm şu üç şeyden başka bir şey görmedi: Deri bir kırba, birazcık arpa ve odanın kenarında (yahut ayaklarının ucunda) bir miktar selem yaprağı. Gözlerim yaşardı.

— Hattâb oğlu, niçin ağlıyorsun? dedi.

— Nasıl ağlamayayım, şu hasır senin böğründe iz yapmış, hazinelerin varken yanında şunlardan başka bir şey görmüyorum. Kisrâ ve Kayser ırmakların kenarında, meyvalar içinde yaşıyor, sen Allah'ın Elçisi ve seçkini (böyle yaşıyorsun)! Allah'a du'â et de ümmetinin yaşamını genişletsin. Allah'a tapmadıkları halde Allah Fârise ve Ruma bol bol vermiş.

Doğruldu:

— Sen kuşkuda mısın ey Hattâb oğlu, onlar nimetleri kendilerine dünyâda verilmiş bir kavimdir, dedi.

— Ey Allah'ın Elçisi, benim için Allah'tan af dile, dedim.

Sonra Ömer, izin alıp Mescide gelmiş ve Mescidin kapısında avaz avaz bağırarak Allah'ın Elçisinin, eşlerini boşamadığını duyurmuştur [1].

İşte bu olaylar üzerine tahyîr âyeti, yani Hz. Peygamber'in, kadınlarını ya dünyayı, ya da Allah'ı ve Elçisini seçmeleri hususunda serbest bırakan âyet inmiştir. O sırada Hz. Peygamber'in nikâhı altında dokuz kadın vardı. Huyey ibn Ahtab'ın kızı Safiyye de bunlar arasında idi.

1. Müslim, Talâk, bâb: 5, hadis: 31, 34; Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1507-1510.

Hz. Peyğamber, Safiyye ile Hayber'in fethinden sonra evlendiğine göre bu âyetlerin, Hayber'in fethinden hayli sonra indiği anlaşılıyor.

İbnu'l-Arabî'ye göre Peyğamber (s.a.v.) on yedi kadınla nikâhlanmış, bunlardan on ikisi ile zifaf olmuş, dokuz karısı var iken vefat etmiştir. Serbest bırakılan, bütün hanımları değil, sâdece Sevde, 'Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'dir. Refah, bol geçim isteyenler bunlar idi [1].

Hz. Ömer'in rivayetinde tahyîr âyeti indiği zaman henüz örtünmenin emredilmediği söyleniyor. Örtünme âyeti, Zeyneb'in Peyğamber'le evlendiği sırada inmiştir. Demek ki tahyîr âyeti indiği zaman henüz Peyğamber (s.a.v.) Zeyneb ile evlenmemişti ki sûrenin baş tarafını, özellikle 5-6 ncı âyetlerini biz, Zeyd ve Zeyneb olayı ile ilgili gördüğümüz için tahyîr âyeti indiği zaman Peyğamber'in, Zeyneb ile evlenmiş olduğu kanısındayız.

Kadınlarını, dünyâ ile kendisini seçmeleri arasında serbest bırakmasını emreden bu âyetlerden sonra Peyğamber (s.a.v.), kadınlarına, hangisini yeğlediklerini ayrı ayrı sordu. Önce en çok sevdiği 'Âişe'den başladı. Hz. 'Âişe şöyle diyor: "Peyğamber (s.a.v.) bana:

— Ben sana bir şey diyeceğim, ama acele etmene gerek yok, annene, babana danışmadan karar verme, dedi.

Ebeveynimin, kendisinden ayrılmamı istemeyeceklerini biliyordu. Sonra: *"Ey Peyğamber, eşlerine söyle..."*'den itibaren iki âyet okudu. Dedim ki:

— Bu işin nesini anne babama danışacağım? Ben Allah ve Elçisini ve âhiret yurdunu istiyorum" [2].

'Âişe, Allah'ı, Elçisini ve âhireti seçince Peyğamber'in yüzünde sevinç belirdi. Diğer kadınlar da aynı şeyi yaptılar. Allah da onların seçiminden memnun oldu. Ve Peyğamber'ini, yalnız onlara özgü kıldı, onlardan başkasiyle evlenmesini yasakladı: *"Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmek, bunları başka eşlerle değiştirmek sana helâl değildir. Güzellikleri çok hoşuna gitse dahi; yalnız elinin altında bulunan câriyeler hariç. Allah herşeyi gözetleyicidir"* [3] buyurdu [4].

Acaba bu tahyîr (serbest bırakma), talâkı (boşamayı) kadının eline vermek (tafvîd) mi sayılır? Hasan, Katâde ve birçok âlime göre tahyîr, tafvîd değildir. Allah onları serbest bırakmıştır. Dünyâyı tercih ettikleri takdirde Peyğamber onlardan ayrılacaktır. *"Geliniz, size müt'a* (boşanma bedeli) *vereyim ve sizi güzellikle salayım"* cümlesi, Peyğamber'in onlardan ayrılacağını gösterir. Ayrıca 'Âişe'yi tahyîr ederken:

1. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1512.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33.
3. Ahzâb Sûresi: 52.
4. Hâzin: 5/255-256; Beğavî, Hâzin kenarında aynı cilt ve sayfa.

"— Acele etmene gerek yok, annene babana danışmadan karar verme" demesi de tahyîrin tafvîd olmadığını gösterir. Çünkü tafvîdde cevap hemen verilir.

Bazılarına göre de tahyîr, tafvîd idi. Eğer kadınlar dünyâyı seçmiş olsalardı hemen boşanmış olurlardı. Biz bu görüşü isabetli bulmuyoruz. Çünkü: *"Geliniz, size müt'a vereyim ve sizi güzellikle salayım"* cümlesi, Peyğamber'in, dünyâyı seçen kadınları boşayacağını gösterir. Oysa tafvîdde erkek boşamaz, kadın kendisini boşar ve ayrılır. Bundan dolayı birinci görüş daha isabetlidir.

Âyette ihtilâf konusu olan diğer bir husus da şudur: Ömer, İbn Mes'ûd ve İbn 'Âbbâs'a göre kadın kocasını seçerse hiçbir şey lâzım gelmez. Kocasını değil de kendisini seçerse, 'Ömer ibn 'Abdul'aziz, İbn Ebî Leylâ ve Şafi'î'ye göre bir talâk vukubulur. Re'y sahiplerine göre de kadın kendisini seçtiği takdirde bâin talâk vukubulur. Zeyd ibn Sâbit, Hasan Basrî ve İmâm Mâlik'e göre kadın kocasını seçerse bir talâk, kendisini seçerse üç talâk vukubulur. Fakat çoğunluk, kadın kocasını seçtiği takdirde bir şey lâzım gelmeyeceği kanısındadır [1].

Gerçekten kadının, kocasını seçmesi halinde bir talâk vukubulacağı hükmü, tuhaftır. Bundan niçin talâk lâzım gelsin? Kadın, kocasını dünyâya tercih ediyor. Zaten Allah'ın istediği de budur. Bunda talâkı gerektiren bir şey yoktur.

32 nci âyette Peyğamber'in hanımlarına, evlerine çekilmeleri ve ilk câhiliyye devri kadınlarının kendilerini, süslerini göstermeleri gibi güzelliklerini teşhir etmemeleri emrediliyor. Âyette: "teberrüc etmeyin" buyuruluyor. *Teberrüc:* Kadının süsünü ve güzelliklerini göstermesidir. Bir tefsîre göre teberrüc, kadının gözleriyle işve yaparak güzelliğini göstermesi anlamına gelir [2]. Bu izâhtan da anlaşıldığı gibi bu âyet, kadınların tamamen evlerine çekilip hiç dışarıya çıkmamaları anlamına gelmez. Onlara ağır başlı davranmalarını, kuşku uyandıracak hareketlerden kaçınmalarını ve gereksiz yere ortalıklarda dolaşmamalarını emreder. Yoksa onların, bir zaruret veya iş gereği sokağa çıkmalarını yasaklamaz. Nitekim gerek Peyğamber'in hayatında, gerek vefatından sonra hanımlarının, ihtiyaç ve zaruret gereği dışarı çıktıkları, tevâtüren sabittir. Bir gün Hz. Ömer, örtünme emredildikten sonra, iri yapılı, tanıyanın, kim olduğunu fark edeceği bir hanım olan Sevde'yi dışarıda görmüş:

— Ey Sevde, bizden gizlenmiyorsun, baksana sen nasıl dışarı çıkarsın? demiş. Sevde derhal geri dönüp:

1. Hazin: 5/256-257.
2. Lisânu'l-Arab: 1/185.

— Ey Allah'ın Elçisi, bir ihtiyacım için dışarı çıktım, Ömer bana şöyle şöyle dedi, diye anlatmış.

Vahiy haline giren Peyğamber (s.a.v.) açılmış ve: *"Sizin ihtiyacınız için dışarı çıkmanıza izin verildi"* demiştir [1].

Nûr Sûresinin 31 nci âyetinin tefsîrinde de açıkladığımız gibi İslâmdan önceki devirlerde de örtünme vardı. Fakat çoğu kadınlar, örtülerini, başlarından arkaya salıyorlar, göğüs yırtmaçlarını açık bırakarak güzel yerlerini, süslerini gösteriyorlardı. Bu da erkekleri tahrik ediyordu.

İşte Peyğamber hanımlarına onlar gibi davranmamaları emrediliyor. Çünkü onlar herkese örnektir. Başka kadınlar, Peyğamber'in hanımlarını örnek alırlar. Bundan dolayı onların, herkese örnek olacak biçimde ağır başlı davranmaları emrediliyor.

Bu âyette, kadının, başka erkeklerle konuşabileceği, ancak onlarla konuşurken kırıtarak değil, ağır başlı konuşmaları gerektiği anlaşılır. *"Erkeklerle konuşurken öyle kırıta kırıta konuşmayınız, onlarla söze dalmayınız"* cümlesi, Peyğamber hanımlarının ve dolayısiyle bütün kadınların erkeklerle ağır başlı biçimde konuşabileceklerini göstermektedir. Nitekim Peyğamber hanımları, kendisinden sonra onun hayatı ve yaşam tarzı, sözleri hakkında ümmete çok şeyler anlatmışlardır.

Âyette geçen *"İlk câhiliyye"* deyimi üzerinde çeşitli yorumlar vardır. Bunun, Nûh ile İdrîs arasındaki zaman, yahut Hz. Îsâ ile Hz. Muhammed (ikisine de selâm olsun) arasındaki zaman, yahut Âdem'den olan iki neslin bozulması, yahut İslâmdan önceki zaman, *"son câhiliyye"*nin de insanların, onlar gibi davranacakları âhir zaman câhiliyyeti olduğu hakkında değişik görüşler vardır [2]. Râzî'ye göre burada *el-ûlâ* birinci anlamına değil, ilk, eski câhiliyye devri anlamınadır [3].

Bize öyle geliyor ki gerek burada, gerek Fetih Sûresinin 26 ncı âyetinde geçen câhiliyye ta'biri, İslâmdan önce hüküm süren cehalet devrini kasdetmektedir. Kendilerini aydınlatan bir kitâptan yoksun bulundukları ve kabile taassubuna göre hareket ettikleri o devirde bazı kadınlar, Arap geleneklerine aykırı olarak açılıp saçılıyor, örtündükleri halde zinetlerini, tenlerini gösteriyorlardı. İşte onlar gibi davranılmaması emrediliyor.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33; et-Tâc: 4/211.
2. Kurtubî, Hâzin, Beğavî,
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/209.

33 ncü âyette: *"Ey ev halkı, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"* buyuruluyor. Sözgeliminden: *"Ehl-i Beyt"* yani ev halkı tabiri ile Peyğamber'in hanımlarının kasdedildiği anlaşılır. Çünkü âyetlerin konusu onlardır. Yukarıdan beri hitâb onlaradır. Âyetlerin devamında da yine onlara, evlerinde okunan âyetlerin ve hikmetin değerini bilmeleri hatırlatılıyor. Fakat rivayet edilen bazı hadisler, Ehl-i Beyt arasına Peyğamber'in bütün âile bireylerini katar. Hattâ Peyğamber'in hanımlarını Ehl-i Beyt dışında bırakan bazı rivâyetler de vardır.

Müslim'in Hz. Âişe'den çıkardığı bir hadise göre Peyğamber (s.a.v.), bir sabah, siyah kıldan bir abâ ile dışarı çıkmış oturuyordu. Derken Fâtıma geldi, onu abâsının altına aldı, sonra Alî geldi, onu da abâsının altına aldı. Sonra Hasan ve Hüseyin geldi, onları da abâsının altına aldı. Sonra: *"Ey Ehli Beyt, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" dedi.*

Hz. Enes'ten rivayet edilen bir hadise göre de Peyğamber (s.a.v.) altı ay sabah namazına çıkarken Fâtıma'nın kapısına gider: *"Namaza kalkınız ey Ehl-i Beyt, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"* derdi [1].

Tirmizî de çıkardığı bu hadisi garip, hasen diye nitelendirmiştir. Bu hadisten Peyğamber'in, âyetteki Ehl-i Beyt'i, Fâtıma âilesi olarak yorumladığı anlaşılır.

Ümmü Seleme'den rivayet edilen bir hadise göre de bu âyet, Ümmü Seleme'nin kendi evinde inmiş, kapının yanında oturan Ümmü Seleme:

— Ey Allah'ın Elçisi, ben senin ehl-i beytinden değil miyim? diye sormuş. Peyğamber (s.a.v.):

— Sen bana göre hayırlısın, sen Peyğamber eşlerindensin, demiş.

O sırada evde Peyğamber (s.a.v.), 'Alî, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin varmış. Peyğamber, onları bir kisâ ile örtmüş, ve: *"Allahım, bunlar benim ev halkımdır, sen bunlardan kiri gider, bunları tertemiz yap!"* demiş [2]. Benzeri bir hadis de Müslim'de Hz. 'Âişe'den rivayet edilmiştir.

Mücâhid, Katâde vesairenin aralarında bulunduğu tâbiîlerden bir cemâate göre Ehl-i Beyt, 'Âlî, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'dir. Hz. 'Âişe'den rivayet edilen hadis de bunu gösteriyor.

Bunlar kişisel görüşlerdir ve bu hadisler de gariptir. Bunlara bazı aşırı mezhep taraftarlarının parmağının karıştığında hiç şüphe görmüyoruz. Çünkü

1. et-Tâc: 4/207.
2. Tirmizî, et-Tâc: 4/207.

bunlar âyetlerin siyâkına tamamen terstir. Âyetlerin sözgelişi, konusu, Peyğamber'in hanımları üzerindedir. Kaldı ki Medine gibi kış yaz sıcak olan bir yerde Peyğamber'in, gelenleri, abâsının altına alması acaiptir. Şayet mevsim kış ise belki olabilir ama bir kişinin üzerine aldığı aba, beş kişiyi örtmez ki.

'Amr ibn Seleme'den rivayet edilen birinci hadiste: *"Ey Ev Halkı, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"* âyetinin, ötekilerden ayrı olarak indiği anlaşılır. Oysa bu, âyet değil, âyetin bir bölümüdür ve konuya bağlıdır. Bunun, bağlı bulunduğu âyetten ayrı olarak inmesi makul değildir.

Bu garip hadislere bakarak Ehl-i Beyt'in, sırf Fâtıma âilesinden ibaret olduğunu sanmak hatâdır. Hadislerin doğru olduğu varsayılsa bile, bunlar sadece anılan insanların da Ehl-i Beyt kapsamına girdiğini gösterir. Bunlardan başka Ehl-i Beytten olan kimseler bulunmadığını göstermez. Dediğimiz gibi âyetin üstü ve altı hep Peyğamber'in hanımlarına hitâbetmektedir. Sözün konusu onlardır. Elbette Peyğamber'in, birinci derecede ev halkı (Ehl-i Beyt), onun eşleridir. Kur'ân-ı Kerîm'de ehl-i beyt tabirinin zevceden kinâye olarak kullanıldığı âyetler vardır: "(İbrâhîm'in) *karısı, ayakta duruyordu, güldü. Biz de ona İshâk'ı müjdeledik, İshâk'ın ardından da* (torunu) *Ya'kub'u. 'Vay, dedi, ben bir kocakarı, kocam da bir pîr iken doğuracak mıyım? Bu, cidden şaşılacak bir şeydir!'* (Melekler) *dediler ki: 'Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizde ey ev halkı! O, övülmeye lâyiktir, iyiliği boldur'."*[1]. Neml Sûresinin 7 nci âyetinde de *"ehl"* zevce anlamında kullanılmıştır: *"Mûsâ, ehline* (eşine) *'Ben bir ateş gördüm, size ondan bir haber getireyim, yâhut size bir ateş koru getireyim de ısınasınız' demişti"*. İleride gelecek olan 51 nci âyetin tefsîrinde Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, zevcelerinin odasına: *"Esselâmu aleykum ehle'l-beyti ve rahmetullâh: Ey ev halkı, üzerinize selâm ve Allah'ın rahmeti olsun" diyerek girdiği Buhârî ve Müslim'de rivayet edilir*[2].

Bu hususta en uygun görüş şudur: Allah Elçisinin evlâdı, eşleri, torunları Hasan ve Hüseyin, damadı Hz. 'Alî onun Ehl-i Beytidir. Küçüklüğünden beri Peyğamber'in yanında büyüyen ve onun amcasının oğlu, en sevdiği kızı Fâtıma'nın kocası olan Hz. 'Alî de Peyğamber'in ehli beytindendir. İbn Kesîr'in dediği gibi hem zevceleri, hem de yakın akrabası ehli beytindendir[3].

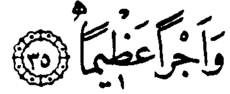
1. Hûd Sûresi: 71-73.
2. et-Tâc: 4/210.
3. Tefsîr: 3/487.

Zeyd ibn Erkam'dan rivayet edilen bir hadise göre de *Peyğamber (s.a.v.), Mekke ile Medine arasında Humm denen su başında ashâbına hitâbetmiş, "Ben de sizin gibi bir insanım, belki yakında Rabbimin elçisi bana gelir, ben de giderim. Size iki ağırlık bırakıyorum. Birincisi Allah'ın Kitâbıdır. Onda hidâyet ve nûr vardır. Allah'ın Kitâbını alınız ve ona sarılınız" buyurmuş, halkı Allah'ın Kitâbına uymağa çok özendirmiştir. "Diğeri de Ehl-i Beytimdir. Ehl-i Beytim konusunda size, Allah'tan korkmanızı hatırlatırım" demiş. Bu sözünü üç kez söylemiş. Zeyd: "Peyğamber'in Ehl-i Beyt'i kimdir? Kadınları onun Ehl-i Beytinden midir?" diye soran Husayn'a: "Evet kadınları onun Ehl-i Beytindendir. Fakat onun Ehl-i Beyti, kendisinden sonra sadaka* (zekât) *almaları haram olanlardır. Onlar da 'Âlî evlâdı, 'Akîl evlâdı, Ca'fer evlâdı ve 'Abbâs'ın evlâdıdır. Bunların hepsine zekât haramdır" demiştir* [1]. Müslim'in başka bir rivâyetinde: *"Peyğamber'in ehli beyti kimdir, kadınları mı?" sorusuna Zeyd ibn Erkam: "Hayır, vallâhi, kadın uzun zaman erkekle beraber bulunur, sonra adam onu boşayınca babasının, kavminin evine gider. Onun ev halkı, kökeni ve kendilerine sadaka haram kılınan asabesi*(kan akrabâsı)*dır" demiştir* [2].

Peyğamber'in, kendisinden sonraya Allah'ın Kitâbını ve Ehli Beytini bıraktığını bildiren bu hadisin, başka rivayetlerinde bıraktığını söylediği şeyin Allah'ın Kitâbı ile kendisinin sünneti olduğu zikredilir. Biz bu hadisin her iki varyantının da sağlığından şüpheliyiz. Bunlardan birinin, Kur'ân'dan sonra 'Alî evlâdını otorite yapmak, ötekinin de Kur'ân'dan sonra Peyğamber'in sözleri olarak rivayet edilen şeyleri, İslâmın kaynağı yapmak amacıyla ortaya atılmış olduğu hatıra geliyor. Gerçeği Allah bilir.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ
وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ
وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ
وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً

1. Müslim, Fedâilu's-Sahâbe: 36-37. Tirmizî ve İbn Hanbel de benzerini rivayet etmişlerdir. (Tirmizî, Menâkıb: 31; Musned: 3/14, 17, 26).
2. Müslim, aynı bâb.

35- Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, tâate devam eden erkekler ve tâate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, (Allah'a) *saygılı erkekler ve saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve* (ırzlarını) *koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar; işte Allah bunlar için bağış ve büyük bir ödül hazırlamıştır.*

Tefsîr:

35 nci âyette Allah'a gönülden inanan, O'na teslim olan, itâat eden, doğruluktan ayrılmayan, sabırlı, Allah'a saygı ile ibâdet eden, sadaka veren, oruç tutan, namuslarını koruyan ve Allah'ı çok anan erkek ve kadınların, Allah katında büyük ödüllere erecekleri bildiriliyor.

Bu âyetin, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme(Allah ondan razı olsun)nin, Peyğamber(s.a.v.)den, neden Kur'ân'da hep erkeklerin anıldığını, kadınların anılmadığını sorması üzerine indiği rivayet edilir [1]. Aynı rivayet, Âl-i İmran Sûresinin 95 nci âyeti hakkında da zikredilmiştir.

Peyğamber hanımlarından biri böyle bir soru sormuş veya kadınlar arasında böyle bir konuşma geçmiş olabilir. Fakat âyetin, hemen bu soru veya konuşma üzerine inmesi gerekmez. Âyet yukarıdan beri sürüp gelen konuya bağlıdır. Yukarıda Peyğamber hanımlarına öğüt verildi, uymaları gereken davranış kuralları ve bunlara uydukları takdirde Allah katında erecekleri ödüller anlatıldı. Şimdi burada da bütün inananların vasıfları belirtiliyor ve bu vasıfları taşıyan bütün erkek ve kadınların, Allah katında büyük ödüllere erecekleri vurgulanıyor.

Kur'ân-ı Kerîm, birçok yerde erkek ve kadına birlikte hitâbeder. Böylece kadınla erkek eşitliğini vurgulamak ister. Bu tür hitâp, yalnız Medine âyetlerinde değil, Mekke âyetlerinde de vardır. Meselâ Mekke'de inen Nahl Sûresinin 97 nci âyetinde: *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu dünyâda hoş bir hayâtla yaşatırız ve onların ücretini, yaptıklarının en güzeliyle veririz".* Mü'min Sûresinin 40 ncı âyetinde: *"Kim bir*

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/488.

kötülük yaparsa sadece o yaptığı kötülük kadar cezalanır. Ama erkek ve kadından her kim inanmış olarak yararlı bir iş yaparsa onlar cennete girerler ve orada kendilerine hesapsız rızık verilir'' buyurulmuştur.

Demek ki erkek, kadın eşitliği, Kur'ân'ın prensiplerinden biridir. Bu prensip, rivayetlerde belirtilen sorulardan çok önce ortaya konmuştur. Kelimelerde ve fiillerde erkeklik, dişilik Arap dilinin özelliklerindendir. Fakat kadın ve erkeğin toplu olarak bulunduğu cemâate erkek fiil kipleriyle hitâbedilir. Bu da dilin özelliklerindendir. Bundan dolayı Kur'ân'da erkek olarak geçen genel hitâplar, kadınları da kapsar. Bunlar yalnız erkeklere özgü değildir. Meselâ: ''يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا'' sözüyle yalnız erkek mü'minler değil, erkek kadın bütün mü'minler kasdedilmiştir. Kur'ân'ın genel emirleri hep böyledir. Ancak erkeklere özgü olduğu hakkında kanıt bulunan emirler, bunun dışındadır.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ
مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَاِذْ تَقُولُ
لِلَّذٖٓي اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ
وَتُخْفٖي فٖي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ فَلَمَّا
قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ حَرَجٌ
فٖٓي اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾
مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فٖيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ
وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾ اَلَّذٖينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ
وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسٖيبًا ﴿٣٩﴾ مَا كَانَ

مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ

بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا

36- Allah ve Elçisi, bir işte hüküm verdiği zaman artık inanan erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Elçisine karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur. 37- Allah'ın nimet verdiği; senin de kendisine nimet verdiğin kimseye: "Eşini yanında tut, Allah'tan kork" diyordun, ama Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun; insanlardan çekiniyordun. Oysa asıl çekinmene lâyik olan Allah idi. Zeyd o kadından muradını alıp da ondan ayrılınca biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestikleri zaman onların eşleriyle evlenmek hususunda mü'minlere bir güçlük olmasın. Allah'ın buyruğu yerine getirilir. 38- Allah'ın, kendisine emrettiği bir şeyi yerine getirmekte, Peyğamber'e herhangi bir güçlük yoktur. Sizden önce geçenler arasında da Allah'ın yasası böyle idi. Allah'ın buyruğu, olup bitmiş bir şeydir. 39- (O peyğamberler), *Allah'ın buyruklarını duyururlar, Allah'tan korkarlar, O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter. 40- Muhammed, sizin erkeklerinizden birinin babası değil, fakat Allah'ın Elçisi ve Peyğamberlerin hâtemidir. Allah, herşeyi bilendir.*

Tefsîr:

36 ncı âyette Allah ve Elçisi, bir şeyin yapılmasını emrettikleri zaman artık hiçbir mü'minin o işe itiraz edemeyeceği belirtildikten sonra 37 nci âyette Peyğamber(s.a.v.)in, evlâtlığı olan Zeyd'in boşanmış karısıyle evlenmesinin, Allah'ın emriyle olduğu belirtilmektedir.

Sûrenin baş tarafında evlâtlığın, insanın gerçek oğlu olmadığı, oğul ile baba arasındaki hükümlerin, evlâtlık ile evlât edinen arasında da aynen yürümeyeceği belirtilmişti. O zamana dek evlâtlık, kişinin kendi oğlu sayılır, ona varis olur, bunlar birbirlerinin kız veya karısiyle evlenemezlerdi. Bu câhiliyye geleneğinin, İslâm toplumundan kaldırılması gerekiyordu. Tâ ki boşama veya ölüm halinde gerekirse evlâtlık, evlâd edinenin veya evlât edinen, evlâtlığının karısiyle, kızıyle evlenebilsin. Geleneğin tutarsız engelleri ortadan kalksın.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), Peyğamberlikten önce evlât edindiği Zeyd ibn

Hârîse'yi, kendi halasının kızı olan Cahş kızı Zeyneb ile evlendirmişti. Zeyd, vaktiyle köle iken Hz. Muhammed tarafından âzâd edilmiş ve onun evlâtlığı olmuştu. Peyğamber Zeyneb'i Zeyd'e almak istediği zaman Zeyneb'in ne kendisi, ne de annesi ve kardeşi buna razı olmamışlardı. Topumda sınıflaşmaları kaldırmak ve insanları eşit yapmak isteyen Peyğamber(s.a.v.)in ısrarı üzerine bu evlenmeye boyun eğmişlerdi. Fakat sert mizaçlı olan Zeyneb, kendisini kocasından şerefli görüyor ve sözleriyle onu incitiyordu. Kocasiyle bir yıl veya biraz daha fazla beraber yaşadılar ama geçinemiyorlardı. Karısının övünmesinden, kırıcı sözlerinden rahatsız olan Zeyd, onun davranışlarından Hz. Peyğamber'e yakınıyordu. Geçimsizlik gittikçe büyümüş, çekilmez bir durum almıştı. 37 nci âyetin sözgeliminden, Zeyd'in Peyğamber'e, karısını boşamak istediğini söylediği, anlaşılmaktadır. Gerçekten de huzursuzluktan kurtulmak için bu iki gencin birbirinde ayrılmasından başka çare olmadığını Peyğamber de düşünüyor, fakat birden bire âilenin yıkılmaması için de Zeyd'e: "Karını yanında tut, Allah'tan kork" diyordu. Kendi emriyle Zeyd ile evlenmekle mutsuzluk içine giren Zeyneb'in ve âilesinin daha perişan olmaması için de Zeyd'den ayrıldıktan sonra onunla evlenmeyi içinden geçiriyordu. Böylece toplumda eskiden beri süregelen ve birçok zorluğa sebebolan evlâtlığın karısiyle evlenme yasağı da ortadan kalkacaktı. Peyğamber böyle düşünüyordu ama kendi evlâtlığının karısıyle evlenmesini, toplumun birden bire hazın edemeyeceğini de düşündüğü için bu fikrini açığa vuramıyordu. Onun için karısını boşamak istediğini söyleyen Zeyd'e: *"Karını yanında tut, Allah'tan kork!"* demişti. İşte 37 nci âyette Peyğamber'in böyle düşündüğü, fakat insanlardan çekindiği için bu düşüncesini açıkça söyleyemediği anlatılır. Ama bu olay, Allah'ın takdiri ile ve O'nun hikmeti uyarınca meydana gelmiştir. Zeyneb Zeyd'den ayrılıp iddetini tamamladıktan sonra Allah'ın şerefli Elçisi (salat ve selâm üzerine olsun), Allah'ın vahyine dayanarak onunla evlenmiştir. Tâ ki kendisi bu davranışıyle mü'minlere örnek olsun ve bundan böyle gerektiğinde mü'minler, evlâtlıklarının boşanmış karılariyle evlenmekte bir güçlük çekmesinler. Olayı Allah'ın bu hikmetine dayandıran âyetin sonunda Allah'ın emrinin mutlaka yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

38-40 ncı âyetlerde de Peyğamber'in bu işi Allah'ın emriyle yaptığı, Allah'ın buyruğunu yerine getiren Peyğamber'e bir sorumluluk ve güçlük olmayacağı, bundan dolayı onun kınanamayacağı, Allah'ın emirlerini duyuranların, bu görevlerini yaparken Allah'tan başka hiç kimseden korkup çekinmeyecekleri, Allah'ın onları koruyacağı; Muhammed'in, başkalarının babası değil, Allah'ın Elçisi ve peyğamberlerin hâtemi olduğu, Allah'ın herşeyi bildiği belirtiliyor.

36 ncı âyetin iniş nedeni olarak iki olay anlatılır. Birine göre Hz. Peyğamber (s.a.v.) Cahş kızı Zeyneb'i Zeyd ibn Hârîse'ye istediği zaman Zeyneb:

"Ben ondan soyluyum" diyerek bunu kabul etmek istememiş: *"Allah ve Elçisi bir işte hüküm verdiği zaman artık inanan erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur..."* âyeti inmiştir. Diğer rivayete göre bu âyet, 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt kızı Ümmü Kulsûm hakkında inmiştir. Hudeybiye barışından sonra ilk hicret eden kadın olan Ümmü Kulsûm, kendisini Allah'ın Elçisine hibe etti. Allah'ın Elçisi de "Kabul ettim" deyip onu, Zeyneb'den ayrılmış olan Zeyd ibn Hârise ile evlendirdi. Fakat Allah'ın Elçisi ile evlenmek arzusunda olan Ümmü Kulsûm ve kardeşi, buna gücendiler: "Biz Allah'ın Elçisi(s.a.v.)i arzu ettik. O ise bizi kölesi ile evlendirdi" dediler. İşte bu münasebetle bu âyet indi [1].

Biz âyetin, kendinden sonraki âyetlerden ayrı değil, onlarla birlikte indiği ve Zeyd-Zeyneb olayı ile ilgili olduğu görüşünü yeğliyoruz. Herhalde müslümanardan bazıları, herhangi bir konuda Peyğamber'in buyruğunu yerine getirmekte tereddüdedince bu âyet okunmuş ve âyetin o olay üzerine indiği sanılmıştır. Gerçekte âyetlerin tümü, Zeyneb olayı ile ilgilidir.

Hz. Peyğamber, Zeyneb ile evlenince bazı zayıf yürekli kimseler, bunu dedikodu konusu yapmışlar: "Oğlunun karısını aldı" demişler [2]. İşte bunun üzerine yüce Allah bu âyetleri indirip, bu evlenmenin Allah'ın buyruğu uy arınca olduğunu, O'nun verdiği hüküm hakkında artık hiçbir mü'minin, o hükme uymaktan başka seçeneği bulunmadığını bildirmiştir.

Hz. Peyğamber'in, Zeyneb ile evlenmesi konusunda abartmalı rivayetler vardır ki bunlar, müsteşriklerin, olayı eleştirme konusu yapmalarına fırsat vermiştir. Rivayete göre Hz. Peyğamber, Zeyd'in evine gitmiş, Zeyd evde yokmuş. İçeri giren Peyğamber (s.a.v.), kendisine koku hazırlamakta olan Zeyneb'i görmüş. Başında yazması, üstünde gecelik bulunan Zeyneb'in güzeliği, çok hoşuna gittiği için: *"Subhânellâhi mukallibe'l-kulûb: Kalbleri çeviren Allah'ın şânı yücedir!"* demiş ve dönmüş [3]. Başka rivayete göre kapıda asılı bulunan kıl perdeyi rüzgâr kaldırınca Peyğamber, içeride çıplak vaziyette bulunan Zeyneb'i görmüş, onun cazibesi gönlünü etkilemiş. Zeyneb de kendisinin, Peyğamber'in hoşuna gitmiş olduğunun farkına varmış [4].

Zeyd dönünce Zeyneb, Peyğamber'in eve geldiğini ve böyle söyleyerek döndüğünü anlatmış. Zeyneb'in sevgisinin, Peyğamber'in gönlüne düştüğünü anlayan Zeyd, Zeyneb'den soğumuş. Çünkü Zeyneb Peyğamber'e sevdirilince başkasına soğuk gösterilmiş. Zeyd Peyğamber'e gelmiş:

1. Câmi'u'l-beyân: 22/11, 12; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/490.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 33; et-Tâc: 4/208.
3. İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1529; Kurtubî: 14/190.
4. Câmi'u'l-beyân: 22/13; Kurtubî, el-Câmi': 14/190.

— Ey Allah'ın Elçisi, müsaade edersen Zeyneb'i boşayayım. Çünkü kendisi kibirli, dili de ısırgandır, demiş.

Peyğamber (s.a.v.), içinden bunu istediği halde Zeyd'e:

— Eşini tut, Allah'tan kork! demiş.

Sonra Zeyd, karısını boşamış. Zeyneb iddetini tamamlayınca: *"Allah'ın nimet verdiği; senin de nimet verdiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork' diyordun..."* âyeti inerek Allah tarafından Zeyneb'in, Peyğamber(s.a.v.)e nikâhlandığı bildirilmiş ve Peyğamber (s.a.v.), büyük bir düğün yemeği vererek Zeyneb'le evlenmiştir [1].

Yalnız Ahmed ibn Hanbel tarafından müsned olarak kaydedilmiş olan ve râvileri arasında Buhârî'nin "Munkeru'l-hadîs", Ebû Hâtim'in "doğru, fakat çok hatâ yapan" dediği Muemmel ibn İsmâîl el-'Adevî bulunan [2] bu rivayete yalanların katıldığı bellidir. Hz. Peyğamber, Zeyd ile Zeyneb'in geçinemeyeceklerini anlamıştı. Zeyneb, Zeyd'den ayrıldıktan sonra onunla, kendisi evlenmek suretiyle Zeyneb'in ve âilesinin kırılmış olan onurunu onarmak istiyor, fakat Zeyd, evlâtlığı olduğu için bunu açıklamaktan çekiniyordu. Yoksa kendisi, Zeyd'in, karısını boşamasını istemiyordu. Maksadı, Zeyneb'e duyduğu aşk falan değil, hem Zeyneb âilesinin onurunu tamir etmek, hem de evlâtlık karısı ile evlenmeme geleneğini kaldırma konusunu uygulamada insanlara ön ayak olmak idi. Fakat henüz Zeyd boşamadan ona, karısı ile evlenmek istediğini söyleyemezdi. O boşadığı takdirde böyle yapmayı düşünüyordu. Nitekim *"Zeyd ondan ihtiyacını giderdikten, artık ona ihtiyacı kalmadıktan sonra onu sana nikâhladık"* âyeti, Zeyd'in artık Zeyneb'den doyduğunu, bıktığını gösterir.

Rivâyette söylendiği şekilde Peyğamber'in Zeyneb'i evde yalnız görünce hemen ona âşık oluvermesi, ihtimalden uzaktır. Çünkü önce söylediğimiz gibi Zeyneb, kendisinin halası olan 'Adulmuttalib kızı Ümeyme'nin kızı idi. Çocukluğundan beri onu görüyor, tanıyordu. İsteseydi onu uşağıyle evlendireceğine kendisi alırdı. Oysa kendi isteğiyle onu uşağına almış ve mehrini de kendisi vermiştir. Kız çağında ona istek göstermeyen Peyğamber'in, evlendikten sonra hemen bir görüşte ona âşık olması, makul değildir. Zaten Zeyd ile Peyğamber (s.a.v.) arasında sıkı ilişki ve sevgi vardı. İkisi de birbirlerine sık sık gidip gelirlerdi. Peyğamber Zeyneb'i her zaman görüyordu.

1. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1529; Kurtubî, el-Câmi': 14/190.
2. el-Fethu'r-Rabbânî: 18/240.

Peyğamber'in içinde tuttuğu şey, Zeyneb'e olan sevgisi değil, boşanacağını bildiği Zeyd'in karısını almak suretiyle, evlâtlık karısı ile evlenmeme geleneğini kaldırmak ve bir de kendisinin hatırı için dengi olmayan biriyle evlenmeye razı olmuş olan Zeyneb ve âilesinin itibarını yükseltmek, boşandıktan sonra onun telef olmasını önlemek idi. Bu olayda Peyğamber (selâm ona), iki batıl geleneği yıkmıştır:

Bunlardan biri toplumdaki fakirlerin, soylulara denk olamayacağı, onlarla evlenemeyeceği şeklindeki düşüncedir. Evvelâ kendi halası kızını, âzâdlı kölesi olan uşağı ile evlendirerek toplumdaki sınıflaşmayı kaldırmış, bütün müslümanların birbirlerine eşit olduğunu göstermek istemiştir.

İkincisi de evlâtlığın boşanmış veya dul kalmış karısıyle evlenmeme geleneğidir. Bu geleneği de bizzat kendi âilesi içinde uygulayarak kaldırmıştır. Zaten o, önemli hükümleri önce kendi âilesi fertlerine uygulardı. Nitekim faiz haram kılınınca önce kendi amcası 'Abbâs'ın faiz alacaklarını lâğv ederek Allah'ın emrini uygulamıştır. Yine kan güdme yasağını da, önce amcası Hâriŝ'in kan davasında uygulamıştır. İşte olayın içyüzü budur. Gerçeği Allah bilir.

Burada işaret edilmesi gereken diğer bir husus da şudur: Tefsirlerdeki rivayetlere göre bu âyetler, Peyğamber'in, Zeyneb'le evlenmek istemesi ve bunu açıklamaktan çekinmesi üzerine inmiştir. Yani rivayetlere göre Peyğamber (s.a.v.) bu âyetler indikten sonra Zeyneb'le evlenmiştir. Hattâ bu âyet indikten sonra Hz. Peyğamber Zeyneb için, hiçbir kadınında vermediği düğün yemeği vermiş, bir koyun kesmiş ve dörtyüz dirhem mehr vermiş, ama hiç nikâh kıymadan Zeyneb'le zifaf olmuştur. Zeyneb, kendisinin nikâhının, inen âyetle bizzet Allah tarafından kıyıldığını söyleyerek öteki peyğamber hanımlarına övünür: "Vallâhi ben, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in diğer kadınları gibi değilim. Allah'ın Elçisi onları mehr ile aldı, onları velileri evlendirdiler. Ama beni Allah ve Elçisi evlendirdi. Benim hakkımda müslümanların okuyup durdukları, hiç değişmeyecek Kitâp (âyet) indi dermiş [1].

Zeyneb, hakkında inen bu âyetlerden dolayı öteki kadınlara övünebilir. Âyetler, Peyğamber'in, onunla evlenmesi olayı hakkında inmiştir. Bu olayın öykùsünü anlatmaktadır. Bundan dolayı Zeyneb'in şerefi büyüktür. Kur'ân'da ismen zikredilen tek sahâbi olan Zeyd'in de öyle. Fakat bu âyetlerin, olaydan önce değil, olaydan sonra, bu olayı dedikodu konusu yapanları susturmak ve bundan rahatsız olan Peyğamberi tesellî etmek üzre indiği açıktır. Nitekim 37 nci âyetteki "إِذْ" edâtı, geçmişteki olayı anlatmakta kullanılır. *"Hani bir zaman sen Zeyd'e şöyle diyordu.u"* demektir. فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا: *Zeyd ondan ihtiyâcını giderdikten sonra onu sana nikâhladık"* cümlesi de

1. Ömer Rızâ Kehhâle, A'lâmu'n-nisâ fî âlemey'il-Arabî ve'l-İslâm: 2/61. Muessesetu'r-risâle, 1397-1977.

olayın, geçmişte vukubulduğunu gösterir. Hz. 'Âişe'nin şu sözü de âyetlerin, Peyğamber'in Zeyneb ile evlenmesi olayından sonra indiğini kanıtlar: *"Eğer Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *vahiyden herhangi bir şey gizleyecek olsaydı: 'Allah'ın nimet verdiği; senin de kendisine nimet verdiğin kimseye:* (Eşini yanında tut, Allah'tan kork) *diyordun, fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun, insanlardan çekiniyordun; oysa asıl çekinmene lâyik olan Allah idi' âyetini gizlerdi. Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *Zeyneb ile evlenince: 'Oğlunun karısı ile evlendi' dediler. Yüce Allah da: 'Muhammed, sizin erkeklerinizden birinin babası değil, fakat Allah'ın elçisi ve peyğamberlerin hâtemidir' âyetini indirdi. Zeyd henüz çocuk iken Peyğamber onu evlâd edinmişti. Büyüdükten sonra da ona: 'Muhammed'in oğlu' diyorlardı: 'Onları babalarının adına bağlayarak çağırın. Allah katında bu daha adaletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve mevlâlarınızdır..." âyeti indi"* [1].

İbnu'l-'Arabî, Kâdî'den naklen Hz. 'Âişe'nin bu rivayetinden başka bütün rivayetlerin mu'teber olmadığını, Peyğamber'in, Zeyneb'i görüp de sevgisinin kalbine düştüğü sözünün asılsız olduğunu söyler. Çünkü zaten Zeyneb kendisinin yanında idi, her zaman onu görüyordu. Henüz o zaman örtünme de emredilmemişti. Ömrü boyunca gördüğü bir kızın sevgisi içine düşmüyor da kocaya vardıktan sonra bir an gözüne ilişmekle mi ona âşık oluyor? O yüce kalb bundan münezzehtir. Doğrusu şudur:

Zeyd karısından ayrılmak isteyince Peyğamber ona: *"Allah'tan kork, karını yanında tut"* demiş. Zeyd boşamakta ısrar edip karısını boşadıktan ve Zeyneb'in de iddeti dolduktan sonra Allah'ın Elçisi, uşağı Zeyd'e, boşadığı karısı ile evlenmek istediğini söylemiş ve onunla evlenmiştir. Allah da indirdiği bu âyetlerle bu olayı bildirmiştir:

"Ey Muhammed, hani bir zaman Allah'ın nimet verdiği ve senin de iyilik ettiğin kimseye: 'Karını yanında tut, ondan ayrılmak hususunda Allah'tan kork' diyordun. Zeyd onu boşadığı takdirde onunla evlenmeyi içinde gizliyordun. Oysa Allah, onu açığa çıkaracaktı". İşte Peyğamber'in içinde taşıdığı, Zeyd Zeyneb'i boşarsa onunla kendisinin evlenmesi düşüncesidir başka bir şey değildir" [2].

Hz. Hüseyin'in oğlu 'Alî Zeyne'l-'âbidîn de, Peyğamber'in kalbinde gizlediği şeyin, Zeyneb'e aşkı değil, Zeyd boşadığı zaman onun, kendi eşlerinden olacağı hakkındaki düşüncesi olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah bunu kendisine bildirmişti. Eğer Peyğamber Zeyneb'e aşkını veya Zeyd'in onu boşamasını içinde gizleseydi Allah bunu açığa çıkarırdı. Çünkü âyette, Peyğam-

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 33; et-Tâc: 4/208.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1531-1532.

berin içinde gizlediği şeyi açığa çıkaracağını bildirmiştir. Açığa çıkardığı, "زَوَّجْنَاكَهَا: *Onu sana nikâhladık*" sözüyle bildirdiği üzre Zeyneb'in, Peyğamberle evlenmesidir [1].

37 nci âyette geçen "*vatar*", ihtiyâç, istek demektir. "فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا" yani Zeyd Zeyneb'den ihtiyâcını giderince, artık onunla bir ilgisi kalmayınca biz onu sana nikâhladık, demektir.

40 ncı âyette: "*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir*" buyuruluyor. Böylece Peyğamber(s.a.v.)in, Zeyd'in babası olmadığı belirtilmiş oluyor. Çünkü Zeyd onun öz oğlu değil, evlâtlığı idi. Kendisinin erkek çocukları yaşamamıştır.

Hz. Hatice'den doğan Kâsim, Tayyib, Tâhir (veya Mutahhar) adında iki erkek çocuğu, küçüklüklerinde öldükleri gibi, kıbtî câriyesi Mâriye'den olan İbrahim de henüz yaşını doldurmadan ölmüştür. Hatice'den Rukayye, Zeyneb, Ummu Kulsûm ve Fâtıma adlarında dört kızı olmuştur. Fâtıma hariç, diğer kızları kendi sağlığında ölmüşler, Fâtıma da kendisinin vefatından altı ay sonra vefat etmiştir.

Hz. Hatice'den doğan Kâsim, iki yaşında iken ölmüştür. Peyğamber'in kendisi bu en büyük oğlunun adıyle künyelenmiştir: Ebû'l-Kasim. Peyğamberlikten sonra doğan 'Abdullâh (ki buna Tayyib ve Tâhir de denilir) da çocuk iken ölmüştür. İbrâhîm: Hicretin sekizinci yılında Mısır'lı kıbtî câriye Mâriye'den doğmuş ve onaltı aylık iken ölmüştür. Peyğamber'in erkek çocukları bunlardır. Kız çocukları ise dört tanedir. Hepsi Hadice'den doğmuş olan kızların en büyüğü Zeyneb'dir.

Zeyneb, teyzesinin oğlu, Ebû'l-Âs (asıl adı Lakît veya Hüseym veya Miksem) ile evlenmiş ve hicretin sekizinci yılında Medine'de ölmüştür.

Rukayye: Peyğamberlikten önce Peyğamber'in amcası Ebûleheb'in oğlu 'Utbe ile nikâhlanmış, fakat peyğamberlikten sonra, hakkında "*Ebûleheb'in iki eli kurusun...*" meâlindeki Tebbet Sûresi inmiş olan Ebûleheb, oğluna Rukayye'yi boşatmıştır. Annesiyle beraber müslüman olup babasına bey'at eden Rukayye 'Affân oğlu 'Osmân ile evlenmiş, kocasıyle birlikte iki kez Habeşistan'a hicret etmiştir. Doğurduğu çocuklardan biri düşmüş, biri de altı yaşında ölmüştür. Medine'ye hicret eden Peyğamber (s.a.v.) Bedir Savaşına giderken hastalanan Rukayye, babası Bedirden dönmeden vefât etmiştir. Zeyd ibn Hârise Medine'ye zafer müjdesini getirdiği zaman Rukayye defnediliyordu. Babası, onun defninde bulunamamıştır.

Ümmü Kulsûm da Peyğamberlikten önce Ebûleheb'in oğlu 'Uteybe ile

1. Tabresî, Mecme'u'l-beyân: 8/260.

nikâhlanmış, fakat Peyğamberlikten sonra Ebûleheb, onu da boşatmıştır. Rivâyetlere göre Ebûleheb'in oğulları 'Utbe ve 'Uteybe, gerdek olmadan Peyğamber'in kızlarını boşamışlardır. Yani nişanlı iken ayrılmışlardır. Babası hicret edince Ümmü Kulŝûm da Medine'ye hicret etmiş, Rukayye'nin ölümü üzerine eniştesi Hz. 'Oŝmân ile evlenmiştir. Peyğamber'in iki kızıyle evlendiğinden dolayı 'Oŝmân'a Ẑû'n-nûreyn (iki nûr sâhibi) sıfatı verilmiştir. Ümmü Kulsûm da hicretin dokuzuncu yılında ölmüştür. Babası onun kabrinin başında oturmuş, 'Alî, Fadl ve Üsâme onu kabre indirmişlerdir.

Fâtıma: Peyğamber'in en küçük veya bir rivâyete göre sondan bir önceki kızıdır. Peyğamberliğin beşinci yılında doğmuş, ikinci hicret yılında henüz on yaşında iken Hz. 'Alî ile evlenmiş ve babasının vefatından altı ay sonra, ondokuz yaşında iken ölmüştür. Hz. Hasan'la Hüseyin'in annesidir. Peyğamber'in nesli, bu kızı vasıtasiyle sürmüştür.

Zübeyr ibn Bekkâr'ın rivâyetine göre Peyğamber'in çocukları, yaş sırasına göre şöyledir: Kâsim, 'Abdullâh (Tayyib-Tâhir), Zeyneb, Ümmü Kulŝûm, Fâtıma, Rukayye ve İbrâhîm [1].

"وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ: *Fakat o, Allah'ın Elçisi ve peyğamberlerin hâtemidir".* Evvelâ bu cümleden, Hz. Peyğamber'in, evlâtlığının karısıyle evlenmesinin peyğamberlik görevinin gereği olduğu anlaşılır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın son elçisidir. Ondan sonra elçi gelmeyecektir. Öyle ise insanlar için gerekli olan bütün temel hükümlerin konulmuş, bütün devrimlerin yapılmış olması gerekir. Zira ondan sonra peyğamber gelmeyeceğinden, gerekli devrimler yapılmazsa din yarım kalır, sağlıklı toplum için gerekli düzenlemeler tamamlanmış olmaz. İşte Allah'ın son elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile gerekli bütün devrimler yapıldığı gibi bu devrim de yapılmıştır.

"Hâteme'n-nebiyyîn" nebîlerin (yani peyğamberlerin) hâtemi demektir. *Hâtem, hatm* kökünden gelir. *Hatm*'in iki anlamı vardır: Bir şeye tesir etmek ve bu tesirden oluşan iz. Bir şeyi mühürlemeğe hatm dendiği gibi bir şeyin sonuna damga vurmağa da hatm denir. *Hitâm,* bir şeyin sona ermesi demektir. *Hâtem* yüzük, mühür anlamınadır [2].

Çoğunluk bu kelimeyi râ'nın kesresiyle *hâtim* şeklinde okumuşlardır. Fakat 'Âsım, râ'nın fethasiyle *hâtem* okumuştur. Birinci kırâate göre Muhammed elçilerin sonunda gelmiştir, onların sonuncusudur, ikinci kırâete göre peyğamberlerin, yüzük gibi süsü, zineti demektir [3]. Kur'ân-ı Kerîm, 'Âsım kırâatine göre yazılmış olmasına rağmen, Ebû 'Ubeyd birinci kırâati uygun görmüş

1. Kurtubî, el-Câmi': 14/241-243; İbn Hişâm, Sîret: 1/206.
2. Râğıb, el-Mufredât.
3. Fethu'l-Kadîr: 4/285.

ve âyet bu kırâate göre manalandırılmıştır. Bu kırâate göre Peyğamberlik, Hz. Muhammed ile kapanmıştır. Ondan sonra artık peyğamber gelmeyecektir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ile peyğamberliğin son bulduğuna dair bazı hadisler de vardır. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.) şöyle demiştir: *"Benimle benden önceki peyğamberlerin durumu, tıpkı şu adama benzer ki: Gayet güzel bir ev yaptı, evi süsledi. Yalnız köşelerinden birinde bir kerpiç eksik kaldı. İnsanlar evi gezdiler, beğendiler. 'Keşke şu kerpiç de yerine konmuş olsaydı!' dediler. İşte o kerpiç benim. Ben peyğamberlerin hâtemiyim"* [1].

Enes bin Mâlik'in rivayetinde de Peyğamber (s.a.v.): *"Risâlet ve nübüvvet kesilmiştir. Benden sonra artık resûl ve nebî yoktur" demiş, bu, insanlara güç gelmiş, Peyğamber* (s.a.v.) *devamla: "Fakat müjdeleyiciler vardır" demiş. "Müjdeleyiciler nedir ey Allah'ın Elçisi?" demişler. "Müslümânın ru'yâsıdır. Bu ru'yâ, peyğamberliğin cüzlerinden biridir" buyurmuş* [2].

Ancak bu rivâyette, Peyğamberin, kendisinden sonra Peyğamber gelmeyeceğini söylemesinin, müslümanlara güç gelmiş olmasını anlamak mümkün değildir. Bu, müslümanlara neden güç gelsin? Tersine, Peyğamber'in böyle söylemesine sevinirler. Zaten kimse ondan sonra bir Peyğamber kabul etmezdi ki.

Kur'ân'ın birçok âyetinde, bütün peyğamberlerin tebliğ ettiği tevhîd dini olan İslâm'ın tevhîde aykırı katmalardan arındırılmış haliyle bütün insanlığın dini olmak üzere gönderildiği bildirilmektedir: *"O, Elçisini hidâyet ve hak dinle gönderdi ki o*(hak di)*ni, bütün dinlere üstün kılsın. Şâhid olarak Allah yeter"* [3], *"Bugün size dininizi olgunlaştırdım ve size din olarak İslâmı beğendim"* [4], *"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sâhibi Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, diriltir, öldürür. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî peyğamberi olan Elçisine inanın -ki o* (peyğamber) *de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız!"* [5].

Kur'ân'ın içerdiği inanç esasları, sosyal ve hukukî prensipler, her devirdeki insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak ve onları mutlu kılacak nitelikted. Peyğamber'in doğru ve Kur'ân'a ters düşmeyen sünneti de, Kur'ân'ın açıklayıcısı ve tamamlayıcısıdır. O Peyğamberler hâtemine binlerce salât ve selâm olsun.

1. Buhârî, Menâkıb: 18; Müslim, Fedâil: 20-25. Hadîsin birkaç varyantı vardır.
2. Tirmizî, Ru'yâ: 2; İbn Mâce, Ru'yâ: 1; Dârimî, Ru'yâ: 3; İbn Hanbel: 5/404...
3. Fetih Sûresi: 28.
4. Mâ'ide Sûresi: 3.
5. A'râf Sûresi: 158.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ
أَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ
إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَأَعَدَّ لَهُمْ
أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ
مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ
أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

41- Ey inananlar, Allah'ı çok anın. 42- Ve O'nu sabah akşam tesbîh edin. 43- O ve melekler sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmet eder. O, inananlara çok merhametlidir. 44- Kendisine kavuştukları gün mü'mineri "Selâm" ile karşılar ve onlara güzel bir ödül hazırlamıştır. 45- Ey Peyğamber, biz seni şâhid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. 46- Ve izniyle Allah'a çağırıcı, ve aydınlatıcı bir lâmba olarak. 47- Mü'minlere, Allah'tan büyük bir lûtuf bulunduğunu müjdele. 48- Kâfirlere ve münâfıklara itâat etme. Onların eziyetlerine aldırma, Allah'a dayan. Vekîl olarak Allah yeter.

Tefsîr:

Bu âyetler, yukarıdaki konu ile ilgilidir, onları takiben gelmiştir. O konuyu bağlamaktadır.

41-48 nci âyetler, müslümanlara Allah'ı çok anmalarını, sabah akşam O'nu tesbîh etmelerini emrediyor. Allah'ın ve meleklerinin, mü'minlere acıyıp onları karanlıklardan aydınlığa çıkardığını, Allah'ın, inananlara çok merhametli olduğunu bildiriyor.

Dinde her ibadetin bir zamanı ve sınırı vardır. Ẑikrin zamanı ve sınırı yoktur. Her zaman, her yerde ve herhalde yapılır. Ayakta, otururken, yatarken, evde, mescidde, sokakta, gece, gündüz, temiz ve cünüp halde daima Allah zikredilir. Yüce Allah birçok yerde kendisini çok anmayı emretmiştir. Bazı müfessirlere göre Allah'ı zikretmek, O'nu hiç unutmamak demektir. Tesbih ise O'nu eksikliklerden tenzih etmek, şânına yaraşır biçimde anmaktır. *Bukraten ve asîlâ:* Sabah akşam demektir ki bu zamanlar günün en belirgin vakitleridir. Özellikle önemli zamanları zikir ve tesbîh ile geçirmek lâzımdır. Ẑikrin fazileti hakkında pek çok hadis vardır. Zikir hakkında daha geniş bilgi için Bakara Sûresi 152 nci âyetin tefsîrine bakınız (C.1, S. 258-261).

"هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ": *Allah ve melekleri size salât eder"*. Allah'ın kullarına salâtı, onlara rahmet ve hidâyet etmesidir. Meleklerin salâtı da onlara du'â ve yardım etmeleri ve onlar için mağfiret dilemeleridir. *"Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar Rablerini överek tesbîh ederler, O'na inanırlar ve mü'minler için mağfiret dilerler"* [1] âyeti, meleklerin, mü'minler için mağfiret dilediklerini bildiriyor.

44 ncü âyette mü'minlerin, Allah ile karşılaştıkları zaman selâm ile anılacakları bildiriliyor. *"Merhametli Rabden sözlü selâm"* [2] âyetinin bildirdiği üzre Allah onlara selâm verir. Bu selâm, onlara esenlik içinde bulunacaklarını müjdelemektir. Katâde'ye göre mü'minler, Allah ile karşılaştıkları zaman birbirlerini selâmlarlar. *"Onların cennette duâları 'Allahım, sen eksikliklerden uzaksın', birbirlerine sağlık dilekleri: 'Selâm', duâlarının sonu da: 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!' sözleridir"* [3] âyeti de Katâde'nin görüşünü güçlendiriyor. 44 ncü âyetin sonunda Allah'ın, mü'minlere büyük bir ödül hazırladığı ifâde ediliyor.

45-48 nci âyetler, kâfir ve münâfıkların, Zeyneb olayını dillerine dolayıp ortalığı bulandırmağa, toplum içinde Peyğamber'in kişiliğine karşı kuşkular uyandırmağa çalışmalarından üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî ederek şöyle diyor: Biz seni sâdece insanlara şâhid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Onların davranışlarının, Hakkın buyruklarına uyup uymadığına sen tanıklık edeceksin. Doğru yolda gidenleri Allah'ın ödülleriyle müjdeleyici, Hak yoldan ayrılanları da O'nun azâbiyle uyarıcısın. Sen Allah'ın izniyle insanları Allah'a çağırmaktasın ve onların yollarını aydınlatan bir lambasın. Senin ışığınla insanlar karanlıklardan kurtulup doğru yolu bulurlar. Sana inananların, Allah'ın büyük lûtfuna ereceklerini kendilerine müjdele. O kâfir ve münâfıklara uyma, onların çekiştirmelerine, incitici sözlerine aldırma. Sen Allah'a tevekkül et. Allah'ın koruması sana yeter. Allah koruduktan sonra onların dedikodularının hiçbir etkisi olmaz. Kimse sana zarar veremez, kimse senin da'vetine engel olamaz.

1. Mü'min Sûresi: 7. 2. Yâsîn Sûresi: 58. 3. Yûnus Sûresi: 10.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ
فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾

49- Ey inananlar, inanan kadınları nikâhlayıp da henüz onlara dokunmadan boşarsanız, onların üzerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Hemen müt'alarını (geçinecekleri bir miktar mal, para) *verin ve onları güzellikle serbest bırakın.*

Tefsîr:

49 ncu âyet, sûrede âile hukuku ile ilgili yeni bir konu başlatıyor. Burada nikâh kesilip de henüz zifaf olmadan boşanan kadınların iddet beklemelerine gerek olmadığı bildiriliyor, onlara müt'a verilip serbest bırakılmaları emrediliyor.

Bakara Sûresinin 228 nci âyetinde boşanmış kadınların üç âdet süresi beklemeden evlenemeyecekleri buyurulmuştu. Boşanan kadının bir süre beklemesi, Rahmin berâetinin yani gebe olup olmadığının anlaşılması içindir. Şayet gebe ise kadın, çocuğunu doğurmadan evlenemez.

Bakara Sûresi 228 nci âyet, mutlak olduğu için ondan, boşanmış bütün kadınların iddet beklemeleri gerektiği anlaşılabilir. Fakat adam nikâhlandığı karısını henüz birleşmeden boşamışsa onun da iddet beklemesi gerekir mi? Bu husus şüpheli kaldığı için tefsîrini yapmakta olduğumuz 49 ncu âyet, bunu açıklığa kavuşturuyor. Böyle kadınların iddet beklemelerine gerek olmadığını, onların boşandıktan sonra hemen evlenebileceklerini bildiriyor. Çünkü bu halde iddeti gerektiren bir şey yoktur. Birleşme olmadığına göre gebelik de söz konusu olmaz. Artık beklemeğe de gerek kalmaz. Boşayan, o kadına müt'a yani biraz para veya mal verir, onu serbest bırakır.

Ancak kocası ölmüş kadın bu hükmün dışındadır. Kocası kendisiyle birleşmeden ölmüş olsa, yine kadının iddet beklemesi gerekir.

Bakara Sûresinin 236-237 nci âyetlerinde açıklandığı üzre birleşmeden boşanan kadınlara, bir mehr kesilmiş ise kesilen mehrin yarısı verilir, müt'a gerekmez. Önceden mehr kesilmemiş ise o kadınlara bir miktar para veya mal verilir. Verilecek para veya malın miktarı belirtilmemiştir. Herkes kendi malî durumuna göre bir şeyler verir. Bu husus, işâret edilen âyetlerin tefsîrinde izah edilmişti.

Hz. 'Alî, İbn 'Abbâs, Câbir, Mu'âz ve 'Âişe, bu âyete dayanarak talâkın ancak nikâhtan sonra geçerli olacağını, nikâhtan önce talâkın olmayacağını söylemişlerdir. İmâm Şâfi'î, Ahmed ibn Hanbel de bu görüşü benimsemişlerdir. İbrâhim Neha'î, Ebû Hanîfe ve Mâlik ise nikâhtan önce de talâkın geçerli olabileceği kanısındadırlar. Yani birisi: "Falan kadınla evlenirsem o benden boştur" derse Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre kadın ondan boş olur.

Tabii bu, çok tuhaf bir görüştür. Talâk ancak evliler arasında olur. Kişinin, evlenmediği kadını boşaması mümkün değildir. Burada İbn 'Abbâs'ın düşüncesi doğrudur. Zaten Peyğamber (s.a.v.) de: *"Ancak sahibi olduğun kadını boşayabilirsin, ancak sâhibi olduğun köleyi âzâd edebilirsin. Ancak sahibi olduğun şeyi satabilirsin"*[1] demiştir. Hz. 'Alî'nin rivayetine göre de Peyğamber (selâm ona): *"Nikâhtan önce talâk olmaz"* buyurmuştur[2].

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ
يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ
خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ
وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ
دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ
لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾ تُرْجِي
مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ

1. Ebû Dâvûd, Talâk: 2; İbn Hanbel, Musned: 2/189, 190, 207.
2. İbn Mâce, Talâk, bâb: 17, hadîs: 2049.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا ف۪ي قُلُوبِكُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يماً حَل۪يماً ﴿٥١﴾ لَا يَحِلُّ لَكَ
النِّسَٓاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَٓا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ اِلَّا
مَا مَلَكَتْ يَم۪ينُكَۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَق۪يباً ﴿٥٢﴾

50- Ey peyğamber, biz, ücretlerini (mehirlerini) *verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiğ*(i savaş esir)*lerinden elinin altında bulunan*(câriye)*leri, seninle beraber göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendisini peyğambere hibe eden ve peyğamberin de kendisini almak istediği inanmış kadını, diğer mü'minlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere* (helâl kıldık). *Biz eşleri ve ellerinin altında bulunan*(câriye)*leri hakkında mü'minlere, yapmalarını gerekli kıldığımız şeyi bil*(dir)*dik ki sana bir zorluk olmasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 51- Onlardan dilediğini geri bırakır, dilediğini yanına alırsın. Bir süre ayrıldıklarından, arzû ettiğine* (dönmekte) *senin üzerine bir günâh yoktur. Onların gözlerinin aydınlanıp tasalanmamalarına ve hepsinin, senin verdiğine râzı olmalarına en elverişli olan budur. Allah sizin kalblerinizde olanı bilir. Allah bilendir, halîmdir. 52- Bundan sonra artık sana* (başka) *kadınlar*(la evlenmek), *güzellikleri hoşuna giden kadınlar olsa da, bunları o eşlerle değiştirmek helâl değildir. Yalnız elinin altında bulunan*(câriye)*ler bunun dışındadır. Allah herşeyi gözetleyicidir.*

Tefsîr:

50 nci âyette Peyğamber(s.a.v.)e, helâl olan kadınlar sayılmaktadır. Bunlar: 1) Hz. Peyğamber'in, mehrini vererek evlenmiş olduğu eşleri, 2) Mülkü olan câriyeler, 3) Mekke'den hicret eden amca, hala, dayı ve teyzesi kızları, 4) Ve kendisini karşılıksız olarak Peyğamber'e hibe eden kadınlardır. Demek ki Peyğamber(s.a.v.)e, mevcut eşlerinden başka hicret eden amca kızları ve teyze kızlariyle kendisini mehirsiz olarak bağışlayan kadın da helâldir. Peyğamber isterse bunlarla da evlenebilir.

Çoğunlukla müfessirler burada, âyetin inişi sırasında Peyğamber(s.a.v.)in nikâhı altında bulunan eşlerinin kasdedildiğini söylerler. Fakat İbnu'l-Arabî,

haklı olarak bu görüşü kabul etmez. Çünkü "Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini helâl kıldık" dedikten sonra ayrıca: "Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını... da helâl kıldık" buyurulmak suretiyle ona, eşlerinden başka helâl kılınan kadınlar sayılıyor. Eğer amca, hala, dayı ve teyzesi kızları ile eşleri kasdedilmiş olsaydı, eşlerinden sonra bunların ayrıca zikredilmesinin bir anlamı kalmazdı [1]. Âyete göre Peyğamber (s.a.v.), eşlerinden ayrı olarak dilerse hicret eden amca, hala, dayı ve teyzesi kızları ve kendisini ona bağışlayan kadınlarla evlenebilir. Öteki kadınlarla ancak nikâh ve mehirle evlenir, fakat kendisini bağışlayan kadınla mehirsiz ve akitsiz evlenebilir. Diğer mü'minler de böyle kadınlarla evlenebilirler ama kendisini bağışlayan kadınla akitsiz ve mehirsiz evlenemezler. Bu, yalnız Peyğambere özgüdür. Allah diğer mü'minlere, eşleri ve cariyeleri hakkında neyi farz kıldığını bilir. Allah'ın bu konuda onlara farz kıldığı şey, Nisâ Sûresinin 3-4 ncü âyetlerinde açıklanmıştır. Orada mü'minlere, hoşlarına giden bir, iki, üç ve dört kadınla evlenebilecekleri, bunlar arasında adâlet yapamayacaklarından korktukları takdirde bir tane almaları ve bir de câriyeleriyle yetinmelerinin uygun olacağı bildirilmiş ve evlendikleri kadınlara mehirlerini vermeleri, şayet kadınlar mehri bağışlarlarsa o zaman mehir vermeyebilecekleri buyurulmuş idi. Başka âyetlerde de evlenilen kadınlara mehir verilmesi farz kılınmıştır. Ayrıca nikâh akdi için iki şâhid bulundurmak da farzdır. İşte mü'minler, Allah'ın kendilerine evlenme hakkında farz kıldığı bu mehr ve şâhid şartına uymak zorundadırlar. Şahitsiz ve mehirsiz kadın erkeğe helâl olmaz. Peyğamber (s.a.v.), mehrsiz olarak kendisini Peyğamber'e hibe eden kadınla şâhitsiz ve mehirsiz evlenebilir. Bu, yalnız ona mahsustur. Böyle yapılması da Peyğamber'in bir güçlük çekmemesi içindir.

"خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ" cümlesi, eğer yalnız "إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ"yı açıklıyorsa mânâ: Kendilerini bağışlayan mü'min kadınlarla evlenmede sana bir güçlük olmasın demektir. Eğer bu cümle, âyetin tümü için bir açıklama ise: Allah bu sayılanları sana helâl kıldı ki sen sıkıntı çekmeyesin, evlendiğin bazı kadınların sana günâh olduğunu düşünmeyesin. Öteki mü'minlere dörtten fazla kadın almak yasaklanmış idi. Sana da öyle bir sınırlama getirildiğini düşünmeyesin. Allah bağışlayandır, acıyandır, elçisine sıkıntı çektirmez. Birinci ihtimal yani "خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ" cümlesinin, hemen kendinden önceki "إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا" cümlesine mahsus bir açıklama olması daha kuvvetlidir

Muhakkak ki toplumda Peyğamberle karşılıksız evlenmek isteyen, kendisini ona fedâya hazır çok kadın vardı. Hz. 'Âişe şöyle demiştir: *"Ben kendilerini Peyğamber'e bağışlayan kadınları kıskanırdım:* (Hiç kadın kendisini

1. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1542-1543.

bağışlar mı?) *derdim. Fakat Allah, "Onlardan dilediğini geri bırakır, dilediğini yanına alırsın. Bir süre ayrıldıklarından, arzû ettiğine* (dönmekte) *senin üzerine bir günâh yoktur" âyetini indirince* (Demek ki: Rabbin senin her arzûnu yerine getiriyor!) *dedim"* [1]. Hz. 'Âişe'nin bu sözü de kendisini Peyğamber'e hibe etmek isteyen kadınların çok olduğunu gösterir.

Nikâhta mehr gerekir. Fakat kadın isterse mehrinden vazgeçer. Mehr istememesi, kendisini karşılıksız bağışlaması demektir. Peyğamber'in mehr vererek evlendiği ve evlenebileceği kadınlar sayıldıktan sonra kendisini hibe eden kadınların da ona helâl olduğu bildirilmiştir. Peyğamber için böyle bir kadınla birleşmekte nikâh şart değildir. Çünkü nikâh şart olsa da bu, herkes için geçerli olur. *"Bir mehr kestiğiniz takdirde, henüz dokunmadan onları boşamışsanız, kestiğinizin yarısını verin. Ancak kadınlar vazgeçerler, yâhut nikâh bağı elinde bulunan kimse vazgeçerse başka"* [2] âyetinin gösterdiği üzre bir kadın mehrini kocasına bağışlayabilir. Akit esnasında mehr kesilmemişse mehr-i misl gerekir. Ancak Hz. Peyğamber'e mahsus olmak üzere mehrsiz, velîsiz, akitsiz olarak kendisini bağışlayan kadınla evlenmek helâl kılınmıştır.

Âyette kasdedilen kadının kimliği hakkında değişik isimler verilir: Hâris kızı Meymûne, Huzeyme kızı Zeyneb, Hakîm kızı Havle, Câbir kızı Ümmü Şerîk, 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt kızı Ümmü Kulsûm. Meymûne Hz. 'Abbâs'ın baldızı idi. Hudeybiye barışından sonra Peyğamber'in ömre için gittiği Mekke'de amcası 'Abbâs, baldızı Meymûne'yi Peyğamber'le evlendirmiş ve Peyğamber'in yerine kendisi dörtyüz dirhem mehr vermiştir [3]. Böyle olduğuna göre bu izdivacda hibe söz konusu değildir. Huzeyme kızı Zeyneb de zaten Peyğamber'in zevcesi olmuştur.

51 nci âyete gelince: Hanımlarının kıskanmaları ve bolluk istemeleri yüzünden çıkan geçimsizlik dolayısiyle Peyğamber (s.a.v.) onlardan bir ay ayrılmıştı. Tahyîr âyetleri denen 28-29 ncu âyetler inmiş, hanımları, dünyâyı ve Allah'ı ve Elçisini seçip bulundukları hale razı olma konusunda serbest bırakmıştı. İşte bu âyet de yine birbirlerini kıskanan peyğamber hanımları ile ilgilidir. Peyğamber'e, kadınları arasında dilediği biçimde hareket edebileceğini, dilediğinin yanına gidip dilediğini ihmal edebileceğini, hepsine eşit biçimde gitmek, hepsiyle eşit ilişkide bulunmak zorunda olmadığını bildirmiştir.

Bu âyet inmeden önce Peyğamber (s.a.v.), haftanın günlerini hanımları arasında böler ve her birine eşit giderdi. *"Allahım, ben elimden geleni yapıyorum. Ama elimde olmayan sevgiden dolayı beni kınama. Onlardan kimini daha çok seviyorsam bu benim elimde değildir. Gönlüme sâhip değilim. O senin elindedir"* derdi.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33; et-Tâc: 4/209.
2. Bakara Sûresi: 237.
3. Sîretu İbn Hişâm: 3/426.

Bu âyet indikten sonra Peyğamber'in (selâm ona), bu tutumunda değişiklik yapıp yapmadığı ihtilâf konusudur. Kimine göre Peyğamber (s.a.v.), yine eskisi gibi hanımlarına eşit biçimde giderdi. Yalnız Sevde, 'Âişe lehine kendi hakkından vazgeçmişti. Kimine göre de tahyîr âyeti indikten sonra da Peyğamber'in, kendilerini boşayacağından korkan hanımları:

— Ey Allah'ın peyğamberi, bize malından ve canından ne verirsen, biz ona razıyız, dediler.

Peyğamber (s.a.v.), kimini ihmal etti, kimi ile yakın ilişkisini sürdürdü. Ümmü Habibe, Meymûne, Sevde, Cüveyriye ve Safiyye'yi ihmal etmiş, bunlara düzenli değil, dilediği zaman gitmiştir. Ancak dört kadına düzenli ve eşit giderdi ki bunlar: 'Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Zeyneb'dir [1].

52 nci âyet, Peyğamber'in, bundan sonra artık başka bir kadınla evlenemeyeceğini, onları boşayıp yerlerine başkalarını alamayacağını buyuruyor. İbn 'Abbâs'a göre âyetin anlamı: "Yanında mevcut, seni dünŷaya tercih etmiş olan kadınlardan başkası sana helâl değildir". Übeyy ibn Kâb'e göre: "Sana helâl kıldığımız -yukarıda sayılan- kadınlardan başkası helâl değildir."

Birinci tefsîre göre 50 nci âyette sayılan akraba kızları, Peyğamber'in eşlerine dahildir. Çoğunluk bu görüştedir. Bu anlama göre âyet, Peyğambere, mevcut eşlerinden başka kadınlarla evlenmeyi yasaklamaktadır. Nitekim Peyğamber, bu âyetlerin inişinden sonra, mevcut eşlerinden başka kadınla evlenmemiştir.

İkinci görüşe göre âyet, Peyğamber'in, bundan sonra mevcut eşlerinden başka kadınlarla evlenemeyeceğini göstermez. Ancak âyette sayılanlardan başka kadınlarla evlenmesini yasaklar. Yani "Artık sana eşlerinden, cariyelerinden, amca, hala ve teyze kızlarından ve kendisini sana hibe eden mü'min kadından başkasiyle evlenmek helâl değildir" demektir. Eğer Peyğamber evlenmek isterse ancak bu vasıfları taşıyanlarla yani hicret eden mezkûr akraba kızları ve kendisini hibe eden inanmış kadınlarla evlenebilir, başkasıyle evlenemez" [2].

İbn Hişâm'ın tesbitine göre Peyğamber (s.a.v.) on üç kadınla evlenmiştir. Bunlar: Huveylid kızı Hadîce, Ebubekir kızı 'Âişe, Zem'a kızı Sevde, Cahş kızı Zeyneb, Ebu Ümeyye kızı Hind (Ümmü Seleme), 'Ömer ibn Hattâb kızı Hafsa, Ebû Süfyân kızı Remle (Ümmü Habîbe), Hâriŝ ibn Ebî Dırâr kızı Cuveyriye, Huyeyy ibn Ahtab kızı Safiyye, Hâriŝ ibn Hazn kızı Meymûne, Huzeyme kızı Zeyneb, Nu'mân kızı Esmâ ve Yezîd kızı 'Amre'dir. İlk on biriyle fi'len evlenmiş, son ikisiyle sadece nikâhlanmış, fakat birleşmeden bunları boşayıp kendilerine müt'a vermiştir. Buhârî'de, Yezîd kızı 'Amre yerine Şurâhîl

1. Hâzin: 5/269. 2. Hâzin: 5/270-271.

kızı Ümeyye (Esmâ) adı geçer. Peyğamber (selâm ona) bununla nikâhlanmış, zifafta elini uzatınca kadın hoşlanmamış, Hz. Peyğamber de donatılıp giydirilmesini ve gönderilmesini emretmiştir [1]. Şayet bu, 'Amre'den ayrı ise o zaman Peyğamber ondört kadınla nikâhlanmış olur. İbnu'l-Arabî ise Peyğamber'in nikâhlandığı kadınların sayısını onyediye çıkarmıştır. Bunların beşi ile sadece nikâhlanmış, onikisi ile birleşmiş, dokuzundan vefat etmiştir [2]. Reyhâne ile Mâriye odalığı idiler. Mâriye, kendisine oğlu İbrâhîm'i doğurmuştur [3]. İbnu'l-Arabî isim vermiyor ama herhalde Hakîm kızı Havle, Câbir kızı Ümmü Şerîk, 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt kızı Ümmü Kulsûm'u da peyğamberin zevceleri arasına katmıştır ki bu takdirde peyğamber hanımlarının sayısı 17'ye varır. Bunlar kendilerini Peyğamber'e hibe etmişlerdir ama Peyğamber'in, bunlarla nikâhlandığına dair bir kayıt yoktur.

Hz. Peyğamber'in ilk karısı Huveylid kızı Hatice'dir ki onun sağlığında başka bir kadınla evlenmemiştir. Bu âyetler indiği sırada kendisinin nikâhı altında on kadın vardı. Bunlardan Huzeyme kızı Zeyneb, kendi hayâtında ölmüştür. Kendileri vefat ettiği zaman geriye dokuz hanım bırakmışlardı.

Peyğamber'in evlendiği bu kadınlardan altısı Kureyşten, altısı Kureyş dışı Arap kabilelerinden, biri de yahudî Nadîr oğullarındandır. Kureyşten olanlar: Hadîce, 'Âişe, Hafsa, Remle (Ümmü Habîbe), Hind (Ümmü Seleme), Sevde'dir. Diğer Arap kabilelerinden olanlar: Esed kabilesinden Cahş kızı Zeyneb, Kays ibn 'Aylân'dan Meymûne, Sa'sa'a ibn Mu'âviye oğullarından Zeyneb, Mustalik oğullarından Cüveyriye, Kind kabilesinden Esmâ (Umeyme), Kilâb kabilesinden 'Amre'dir. Yahudi olan da Nadîr oğulları kabilesinden Safiyye'dir [4].

Bu konuda Kurtubî, daha çok ayrıntıya girerek Peyğamber'in nikâhlandığı kadınların sayısını yirmi ikiye çıkarmaktadır. Ona göre bunlardan onikisiyle fi'len evlenmiş, onu ile sadece nikâhlanmış, fakat birleşmemiştir. Ayrıca Peyğamber'in evlenmek isteyip de çeşitli nedenlerle evlenemediği bazı kadınların adını da zikretmektedir. Şimdi onun verdiği bu mâlûmatı kaydetmekte yarar görüyorum:

I- Peyğamber'in nikâhlayıp evlendiği kadınlar:

1- Hadîce: Huveylid'in kızıdır. Dana önce 'Atîk ibn 'Âiz ile evlenip ona Abdu Menâf adında bir çocuk doğurmuş olan bu hanım, sonra Ebû Hâle Zürâre ibn Nebbâş el-Esedî ile evlenmiş ona da Hind adlı bir kız doğurmuştur.

1. Buhârî, Talâk: 3; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/499.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1512.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/500.
4. Sîretu İbn Hişâm: 4/321-326.

Onun da ölümü üzerine Peyğamber (s.a.v.) ile evlenmiştir. Evlendiği sırada kırk yaşlarında olduğu söylenir. Ancak Peyğamber'e altı-yedi çocuk vermiş olması, kendisinin bu son evliliğinde kırk yaşlarının altında olmasını gerektirir. Çünkü Arabistan gibi sıcak bir ülkede kadınlar, erken yaşta âdetten kesilirler. Kırk yaşından sonra bir kadının yedi çocuk doğurmuş olması normal değildir. Peyğamberliğin yedinci yılında ölmüş ve Mekke kabristanı Hacun'a defnedilmiştir. Peyğamber (s.a.v.) onun sağlığında başka bir kadınla evlenmemiştir.

2- Sevde: Zem'a'nın kızıdır. Daha önce müslüman olmuş, bey'at etmiş ve kocasıyle birlikte Habeşistan'a hicret etmişti. Sekrân diye çağırılan kocası, amcasının oğlu idi. Habeşistan'dan döndüklerinde kocası Sekrân ölmüş, Sevde iddetini tamamladıktan sonra Mekke'de Peyğamber ile evlenmiş ve Peyğamber kendisini Medine'ye götürmüştür. Daha sonra Sevde'nin yaşı ilerleyince Peyğamber onu boşamak istemiş, Sevde kendi gecesini 'Âişe'ye bırakmak kaydıyle Peyğamber'in nikâhı altında kalmayı rica etmiş ve böylece Peyğamber zevceliğinden ayrılmamış olan Sevde, hicretin 54 ncü yılında Şevvâl ayında ölmüştür.

3- 'Âişe: Hz. Ebubekir'in kızıdır. Cübeyr ibn Mut'im'e sözlü idi. Peyğamber onu isteyince Ebubekir: "Yâ Resûlâllah, müsâade buyur, ben onu usulüyle Cübeyr'den çekip alayım" dedi. Peyğamber, hicretten iki üç yıl önce nikâhlandığı 'Âişe ile, Medine'de zifaf olmuştur. Evlendiği zaman dokuz yaşında olduğu söylenen 'Âişe, Peyğamber'in yanında dokuz yıl kalmıştı. Peyğamber vefat ettiği zaman onsekiz yaşında idi. Peyğamber'in evlendiği tek bâkire olan 'Âişe, hicretin 59 ncu yılında ölmüştür.

4- Hafsa el-'Adeviyye: Hz. Ömer'in kızıdır. 45 nci hicret yılının Şa'ban ayında ölmüştür.

5-Ümmü Seleme: Asıl adı Hind'dir. Ebû Ümeyye Süheyl el-Mahzûmiyye'nin kızıdır. Hicretin dördüncü yılında oğlu tarafından Peyğamber ile evlendirilen Ümmü Seleme, 59 ncu hicret yılında ölmüştür.

6- Ümmü Habîbe: Asıl adı Remle olan Ümmü Habîbe, Ebû Süfyân'ın kızıdır. Cahş oğlu 'Ubeydullâh ile evli idi. Kocasıyle birlikte Habeşistan'a hicret etmiş, orada hıristiyan olan kocası ölünce, Peyğamber (s.a.v.) Habeş kralı Necâşî'ye gönderdiği bir elçi ile Ümmü Seleme ile kendisini evlendirmesini iletmiş, Necâşî dörtyüz dinar veya Dârekutnî'ye göre dörtbin dirhem mehr verip onu Peyğamberle nikâhlamış ve Şurahbîl ibn Hasene ile Medine'ye göndermiştir [1]. Remle, 44 ncü hicret yılında ölmüştür.

1. Darekutnî, es-Sunen: 3/246, Nikâh, bâbu'l-mehr: 17-19.

7- Zeyneb: Cahş ibn Riâb'ın kızı olup asıl adı Berre'dir. Peyğamber onun adını Zeyneb koymuştur. Zeyd ibn Hârise'nin karısı olan Zeyneb onunla geçinemeyip ayrıldıktan sonra hicretin beşinci yılında Peyğamberle evlenmiş ve 53 ncü hicret yılında ölmüştür.

8- Zeyneb: Huzeyme ibn el-Hâriŝ'in kızıdır. Câhiliye devrinde yoksullara yemek yedirdiği için Ümmü'l-Mesâkîn (yoksulların anası) diye anılırdı. Hicretin otuzbirinci ayında Peyğamber ile evlenmiş olan Zeyneb, sekiz ay sonra ölmüştür.

9- Cüveyriye: Mustalik oğullarından Hâriŝ ibn Ebî Dırâr'ın kızıdır. Hicretin altıncı yılında Mustalik oğulları gazvesinde tutsak edilen Cüveyriye, Ŝâbit ibn Kays ibn Şemmâs'ın payına düşmüş, Ŝâbit onunla mükâtebe yapmış, ödenmesi gereken parayı Peyğamber Sâbit'e ödeyerek Cüveyriye ile evlenmiştir. Asıl adı Berre idi, Peyğamber ona Cüveyriye adını vermiştir. Hicretin 56-57 nci yılında, 65 yaşında iken ölmüştür. Bu hesaba göre Cüveyriye, Peyğamberle evlendiği zaman 15 yaşlarında idi.

10- Safiyye: Nadîr oğulları yahudilerinin lideri Huyey ibn Ahtâb'ın kızıdır. Hayber'de evli idi. Hayber düşünce Safiyye ganimet malları arasında paylaştırıldı ve Dihye el-Kelbî'nin payına düştü. Peyğamber onu Dihye'den satın alarak âzâdetti ve buna karşılık onunla evlendi. Safiyye 50 veya 52 nci hicret yılında ölmüştür.

11- Reyhâne: Nadîr oğullarından Zeyd ibn 'Amr ibn Hunâfe'nin kızıdır. Kurayza esirleri arasında idi. Kurtubî'ye göre Peyğamber kendisini âzâdedip onunla evlenmiştir. Fakat İbn İshak ve Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî'ye göre âzâdedilmeyip, Peyğamber'in vefâtına kadar onun mülkünde ve odalığı olarak kalmıştır.

12- Meymûne: Hâris ibn Hilâliyye'nin kızı olan Meymûne, Peyğamber'in en son evlendiği kadındır. Hicretin yedinci yılında Kazâ Ömresi sırasında Mekke'ye on mil mesafedeki Serifte Peyğamber ile evlenmiş olan bu hanım, ne gariptir ki 61 nci hicret yılında, Peyğamber ile gerdeğe girdiği mevkide ölmüş ve oraya gömülmüştür.

II- Hz. Peyğamber'in nikâhlayıp da birleşmediği kadınlar:

1- Fâtıma: Dahhâk el-Kilâbiyye(veya Kelbiyye)nin kızıdır. Hicretin sekizinci yılında Peyğamberin kendisiyle evlendiği Fâtıma, gerdek esnasında Peyğamber'den Allah'a sığınınca Peyğamber onu boşamıştır. Daha sonra "Ben ne bahtsızım!" diyerek kendisini kınayan Fâtıma, 60 ncı hicret yılında ölmüştür.

2- Esmâ': Nu'mân ibn Şurâhîl el-Cevn el-Kindiyye'nin kızıdır. Peyğamber gerdekte yanına varıp da "Gel!" deyince "Sen gel!" demiş. Peyğamber de onu boşamıştır. Bir rivâyete göre Allah'a sığınan, bu kadındır.

Buhârî'de şöyle deniyor: "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Ümeyme binti Şurâhîl ile evlendi. Yanına varıp ona elini uzatınca kadın hoşlanmaz bir tavır takındı. Peyğamber Useyd'e bu kadını donatıp, iki beyaz keten elbise giydirerek geri göndermesini emretti. Başka bir rivayete göre Peyğamber Esmâ'ya: "Kendini bana hibe et" dedi. Esmâ: "Kıraliçe kendisini çobana hibe eder mi?" deyince Peyğamber onu teskin etmek için elini onun üzerine koydu. Esmâ: "Senden Allah'a sığınırım" dedi. Peyğamber: "Sığınacak yere sığındın veya tam sığındın" dedi ve Ebu Useyd'e, o kadına iki râzikî elbise giydirip âilesine ulaştırmasını emretti" [1].

3- Kuteyle: Kays'ın kızı, Eş'aŝ'ın kızkardeşidir. Kardeşi Eş'aŝ kızkardeşini Peyğambere nikâhladıktan sonra onu getirmek üzere Hadramut'a gitmiş, alıp getirdiğinde Peyğamber'in vefatını öğrenmiştir. Sonra kardeşiyle birlikte ülkesine giden Kuteyle birlikte irtidadetmişlerdir. Daha sonra Ebucehl'in oğlu 'İkrime ile evlenmiştir. Hz. Ebubekir, Peyğamberle nikâhlanmış olan bir kadınla evlenmesinden dolayı, 'İkrime'ye son derece muğber olmuştur. Hz. Ömer: "Vallâhi o peyğamberin zevcelerinden değildi. Peyğamber onu tahyîr etmemiş, ona peçe örtmemiştir. Allah onu, irtidadıyle Peyğamberden uzaklaştırmıştır. Fakat 'Urve, 'İkrime'nin bu kadınla evlenmiş olduğunu kabul etmemiştir. Kâdî Ebû't-Tayyib'e göre bu kadınla evlenen Muhâcir ibn Ebî Ümeyye'dir [2].

4- Ğuzeyye: Câbir ibn Hakîm'in kızı olan Ğuzeyye, Ümmü Şerîk olarak bilinir. Ebubekr ibn Ebî Selmâ ile evli idi. Peyğamber (s.a.v.) nikâhlandığı bu kadını birleşmeden boşamıştır. Bir rivayete göre Peyğamber'e kendisini hibe eden, bu kadındır. Başka bir rivayete göre de hibe eden Hakîm kızı Havle'dir.

5- Havle: Hüzeyl ibn Hübeyre'nin kızıdır. Peygamber'e nikâhlanan bu kadın, henüz Peyğamber'in yanına gelmeden ölmüştür.

6- Şerâf: Halîfe'nin kızı, Dihye'nin kızkardeşidir. Peyğamber bununla da nikâhlanmış ama, birleşmemiştir.

7- Leylâ: el-Hatîm'in kızıdır. Peyğamberle nikâhlanmış fakat kıskançlığından dolayı Peyğamber'e zevce olmaktan af dilemiş, o da onu serbest bırakmıştır.

8- 'Amre: Mu'âviye el-Kindiyye'nin kızı olan 'Amre, Peyğamber'e nikâhlanmış, fakat o henüz getirilmeden Peyğamber vefat etmiştir.

9- Bir rivayete göre Peyğamber (s.a.v.) Cundub ibn Damre el-Cundu'iyye'nin kızı ile de nikâhlanmıştır. Fakat bazıları bunun aslı olmadığını söylemişlerdir.

---

1. Buhârî, Talâk: 3; Fethu'l-Bârî: 9/356-359. 2. Kurtubî: 14/230.

10- Yine bazı rivayetlere göre Peyğamber, Ğifâr kabilesinden bir kadınla da nikâhlanmış, kadına üstünü çıkarmasını emretmiş, soyunan kadının bedeninde alaca olduğunu görünce ona: "Haydi âilene git!" demiştir. Bir rivayete göre de bedeninde alacalık gördüğü kadın, bir numarada yazdığımız Kilâb'lı kadındır.

III- Kurtubî'ye göre Peyğamber'in sadece evlenme teklif ettiği kadınlar da şunlardır:

1) Ebû Tâlib'in kızı Fâhite. Ümmü Hâni' lakabiyle tanınan bu hanım, çocuklarının çokluğunu söyleyerek Peyğamber'in evlenme teklifine özür dilemiştir.

2) 'Âmir kızı Dbâca,

3) Safiyye bint Beşâme bint Nadle.

4) Havle bint Hakîm ibn Ümeyye. Bu kadın kendisini Peyğamber'e hibe etmiş, Peyğamber ona varmayı ertelemiştir. Daha sonra Osman ibn Maz'ûn ile evlenmiştir.

5) Cemre bint el-Hâris ibn 'Avf.

6) Sevde el-Kuraşiyye. Bu da çocuklarının çokluğundan dolayı özür dilemiştir.

7) Ve adı zikredilmeyen bir kadın.

V- Peyğamber'in odalıkları:

Peyğamber'in iki odalığı (Sürriyyesi) vardı. Bunlar Mısırlı Mâriye ile, Nadîr oğullarından Reyhâne'dir. Başka bir rivayette bu iki câriyeye iki daha eklenir: Cemîle ve Peyğamber'in zevcesi Cahş kızı Zeyneb'in kendisine hediye ettiği bir câriye [1].

Peyğamber (s.a.v.) vefat ettiği zaman dokuz hanımı geriye kalmıştır. Bunların beşi Kureyşten, üçü öteki Araplardan, biri de İsrâîlî Hârûn oğullarındandır. Kureyşten olanlar: 'Âişe, Hafsa, Ümmü Habîbe, Sevde, Ümmü Seleme'dir. Öteki Araplardan olanlar: Meymûne, Cahş kızı Zeyneb ve Cüveyriye'dir. Hârûn oğullarından olan da Safiyye'dir [2].

Yabancılar, Kur'ân'ın, Peyğamber'i, çok evliliği sınırlayan âyetin hükmü dışında tutmasını eleştirmişlerdir. Peyğamber'in, kendisi için özel yasalar koyduğunu, şehvetine düşkünlüğünden dolayı çok kadınla evlendiğini söylemişlerdir.

1. Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 14/164-169; İbni Hişâm, Sîret: 4/321-326.
2. Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 14/241-243.

Bunlar gerçek dışı iddiâlardır. Evvelâ çok kadınla evlenmek, Peyğamber'in yaşadığı toplumda hakim bir uygulama ve normal bir şey idi. Bu hususu Nisâ Sûresinin 3 ncü âyetinin tefsîrinde izah etmiştik (c. 2, s. 197-202). Burada onları tekrara gerek görmüyoruz.

Peyğamber'in çok kadınla evlenmesi, şehvetinden değil, birtakım sosyal ve siyasal sebeplerden olmuştur. Çünkü O, ömrünün en güçlü çağlarını kendisinden yaşlı olan tek kadınla geçirmiş, onun vefatından sonra da birkaç yıl evlenmemiştir. O, izdivaçlariyle kendisine yakın olanları daha çok kendisine bağlamak, ya İslâm uğrunda canını vermiş şehidlerin geri kalan karısı ile yetimlerini kendi himayesine almak veya yenik düşmüş liderlerin veya kabilelerin itibarını koruyup böylece kabileleri İslâma bağlamak amacını güdmüştür. Meselâ dul Sevde ile evlenmesi, evinde hizmetinin görülmesi yanında, bu muhterem hanımı himâye amacını taşıyordu. Ebubekir'in kızı 'Âişe ile, 'Ömer'in kızı Hafsa ile evlenmesi, bu en yakın iki arkadaş ve yardımcısını hısımlık bağıyle de kendisine bağlamak gayesine matuftur. Yoksa 'Âişe henüz çok küçük idi. Hafsa'yı da fazla sevmediği, Hz. 'Ömer'in kendi ifadesinden anlaşılmaktadır. Bunlarla evlenmesi, bunlara olan sevgisinden değildir. Peyğamber'in 'Âişe'ye karşı sevgisi, onunla evlendikten sonra doğmuştur. Huzeyme kızı Zeyneb, Uhud'da şehid düşmüş olan 'Ubeyde ibn el-Hâriŝ'in duludur. Kendisi savaşta yaralılara bakan, yaraları saran, hattâ kocasının ölmesi dahi kendisini bu güzel hizmetten alıkoymayan bu sabırlı, iyi huylu kadını, zevceleri arasına katmakla ona iyilik etmiştir. Zaten O, Peyğamber'le evlendikten iki yıl sonra ölmüştür. Cahş kızı Zeyneb ile evlenmesi, evlâtlık geleneğini kırmak içindir. Ümmü Seleme, Uhud'da şehîd düşmüş olan 'Abdullâh ibn 'Abdu'l-Esed'in karısı idi. Kocası şehîd düşünce dört oğlu ile birlikte kimsesiz kalmıştı. Peyğamber onunla evlenmekle bu şehidin karısını ve çocuklarını himayesine almıştır. Ümmü Habibe Remle, Ebusüfyân'ın kızı idi. Bu kadın, dinini kurtarmak için kocası 'Ubeydullâh ibn Cahş ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiş, kocası orada ölmüştü. Döndüğünde Peyğamber onunla evlenmek suretiyle İslâmın en tehlikeli düşmanı olan Ebusüfyan'ın düşmanlığını biraz olsun kırmak istemiştir.

Cüveyriye, müslümanlarla savaşta yenik düşen Mustalik oğulları liderinin dul kızıdır. Onunla evlenmekle Peyğamber, yenik düşmüş olan kabilenin hakarete uğramasını önlemiş ve böylece kabilenin adamları İslâm mücâhidleri oluvermişlerdir.

Safiyye, yahudî lideri Huyey ibn Ahtab'ın kızı idi. Kurayza Savaşında babası, Hayber Savaşında da kardeşi öldürülmüştü. Müslümanlara tutsak olan bu lider kızının câriye olmasına Peyğamber (s.a.v.) razı olmamış, onunla evlenmek suretiyle onun itibarını korumuştur. Onunla evlenmesi de sevgiye, aşka bağlı değildi.

Hicretin yedinci yılında amcası 'Abbâs'ın önerisi üzerine evlendiği, Hilâl kabilesinden Hâris kızı Meymûne de amcasının baldızı idi. Bu evlilik ile de Hilâl kabilesiyle yakınlık sağlamıştır [1].

Görülüyor ki Peyğamber'in, 'Âişe dışındaki eşleri, kocası ölmüş, veya şehîd düşmüş yaşlı, bazılarının çocukları bulunan kadınlardı. Yalnız Cüveyriye dul olmakla beraber genç idi. Peyğamber gerçekten şehvetine düşkün bir insan olsaydı, böyle dul kadınlar yerine kızlarla evlenirdi. Onunla evlenmeğe, ona kızlarını vermeğe can atan kimseler az değildi. O toplumda çok evlenmek, yâhut yaşından küçük kızlar almak gayet doğal görüldüğüne göre Peyğamber'in böyle taze kızlar almaması, onun evlenmelerinin, şehvetle bir ilişkisi olmadığını, sosyal ve siyasal nedenlere dayandığını gösterir.

Hz. Peyğamber'in evlenmelerini ve bunların nedenlerini inceleyen bağımsız eserler de yazılmıştır. Bunlar arasında Muhammed 'Alî es-Sâbûnî'nin Te'addudu'z-Zevcâti fî'l-İslâm'ını ve Dr. Zâhir 'Avâd el-Elma'î'nin Me'a'l-mufessirin ve'l-musteşrikîn fî zevâci'n-nebiyy (s.a.v.) bi Zeyneb bint Cahş'ını anabiliriz. Ayrıca Şeyh Tantâvî de bu konuda yazdığı bağımsız risâleyi, tefsîrinin 16 ncı cildine eklemiştir (s. 41-60).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ
غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا
مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ
لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَٰلِكُمْ
أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ
تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾

1. Bu konuda geniş bilgi için Dr. Zahir Avâd el-Elmaî'nin Me'âl-mufessirîn ve'l-musteşrikîn fî Zevâci'n-nebiyyi bi Zeyneb bint Cahş adlı eserine bakılabilir. s. 102-108.

إِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ
فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ
أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٥٥﴾

53- Ey inananlar, (rastgele) *Peyğamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için size izin verilir de girerseniz* (erkenden gelip) *yemeğin pişmesini beklemeyin. Çağırıldığınız zaman girin; yemeği yeyince dağılın, söze dalmayın. Çünkü bu davranışınız Peyğamber'i incitiyor, fakat o siz*(e bunu söylemek)*den utanıyordu. Ama Allah gerçeği söylemekten utanmaz. Onlardan* (Peyğamber'in hanımlarından) *bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalbleriniz için, hem de onların kalbleri için daha temizdir. Sizin Allah'ın Elçisini incitmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlamanız aslâ olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günâhtır. 54- Bir şeyi açığa vursanız da, yâhut onu gizleseniz de* (değişmez), *Allah herşeyi gayet iyi bilir. 55- Onlara* (yani Peyğamberin hanımlarına) *ne babaları, ne oğulları, ne kardeşleri, ne kardeşlerinin oğulları, ne kızkardeşlerinin oğulları, ne kadınları ve ne de ellerinin altında bulunan*(köle ve câriye)*leri hakkında bir günâh yoktur* (bunlar teklifsiz içeri girebilirler. Ey Peyğamber hanımları) *Allah'tan korkun; kuşkusuz Allah, herşeyi görmektedir.*

Tefsîr:

53 ncü âyette mü'minlere, Peyğamber'in evlerine izinsiz girmemeleri, ancak bir yemek için kendilerine izin verilince girebilecekleri, fakat henüz yemek pişmezden önce gidip de yemeğin pişmesini beklememeleri, çağırıldıkları zaman içeri girmeleri ve yemek yedikten sonra da dağılmaları, oturup söze dalmamaları; zira bu gibi hareketlerin Peyğamber'i rahatsız ettiği, fakat utandığından dolayı onun kimseye bir şey demediği; ama Allah'ın, gerçeği söylemekten utanmayacağı; Peyğamber'in hanımlarından bir şey istedikleri zaman perde arkasından (kapının ardından) istemeleri, hem kendilerinin, hem

de hanımların kalblerinin herhangi bir kötü düşünceden temiz kalması için böyle yapmanın daha uygun olduğu, Allah'ın Elçisini incitmeğe, yahut kendisinden sonra onun eşleriyle evlenmeğe kimsenin hakkı olmadığı, böyle şeylerin, Allah katında büyük günâh olduğu buyuruluyor.

54 ncü âyette de Allah'ın, gizli ve açık, yapılan herşeyi bildiği vurgulanıyor.

53 ncü âyetin, Peyğamber ile Cahş kızı Zeyneb'in düğününde indiği rivayet edilir: Peyğamber, Medine'ye geldiği zaman on yaşında bir çocuk olup onun hizmetine giren ve yirmi yaşına kadar yani on yıl Peyğamber'in evinde ona hizmet eden Enes şöyle diyor:

"Cahş kızı Zeyneb'in, Peyğamber (s.a.v.) ile evlenmesinde düğün yemeği yapıldı. Yemekte ekmek ve et vardı. İnsanları yemeğe davet için beni gönderdiler. Bir grup içeri girip yiyor, çıkıyor, ardından başka bir grup girip yiyordu. Herkesi çağırdım, nihayet çağıracak kimse kalmadı. Peyğamber (s.a.v.):

— Öyle ise sofranızı kaldırınız, dedi.

Üç kişi evde kalmış konuşuyordu. (Onların çıkmadıklarını gören Peyğamber, Zeyneb de ardında olarak) 'Âişe'nin odasına doğru gitti:

— Selâm size ey ev halkı, Allah'ın rahmeti size! dedi. 'Âişe:

— Sana da selâm olsun, Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Âileni nasıl buldun? Allah mübârek eylesin, dedi.

Peyğamber (s.a.v.), kadınlarının odalarını dolaşıyor, 'Âişe'ye söylediklerini onlara da söylüyordu. Onlar da 'Âişe'nin verdiği cevabı veriyorlardı. (Böylece Peyğamber, oturan adamların çıkıp gitmelerini bekliyordu). Fakat döndüğünde hâlâ o üç kişinin evde sohbet ettiklerini gördü. Çok utangaç olan Peyğamber (bir şey demeden) tekrar çıktı, 'Âişe'nin odasına doğru yürüdü. Kendisine adamların gittiğini söylediler, döndü. Benimle kendisi arasına perde astı ve hicâb âyeti indi" [1].

Başka rivayette şu ilâve var: "Ben odada iken Peyğamber (s.a.v.): *"Ey inananlar,* (rastgele) *Peyğamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için izin verilir de girerseniz* (erkenden gelip) *yemeğin pişmesini beklemeyin... Ama Allah gerçeği söylemekten utanmaz"* âyetini okuyordu" [2].

Bir başka rivâyete göre Hz. 'Ömer'in de: "Peyğamber(s.a.v.)e: Ey Allah'ın Elçisi, senin yanına iyi de kötü de giriyor. Mü'minlerin annelerine örtünmelerini emretsen iyi olur, dedim. Allah hicâb âyetini indirdi" dediği rivayet edilir [3]

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33; Müslim ve Tirmizî de rivayet etmişlerdir. et-Tâc: 4/210.
2. Hâzin. Hadîsi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî rivâyet etmiştir: Kurtubî: 14/227.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33.

Âyetin ikinci şıkkı olan: *"Sizin Allah'ın Elçisini incitmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlamanız asla olamaz"* cümlesinin de Hz. Peygamber vefat ettikten sonra onun genç hanımı 'Âişe'yi alacağını söyleyen bir adam hakkında indiği rivayet edilir [1]. İbn 'Abbâs'tan rivayet edildiğine göre böyle söyleyen adam Talha ibn Ubeydullâh'tır [2]. Peygamber'in hanımı ile evlenmek ona karşı saygısızlıktır. Onlar mü'minlerin anneleri durumundadır. Peygamber'i rahatsız etmek, vefatından sonra onun hanımıyle evlenmek kimsenin haddi değildir.

54 ncü âyette böyle küstahça sözler söyleyen adamın düşüncesine işaretle: "Siz düşüncenizi açığa vursanız da, içinizde tutsanız da Allah onu bilir" buyurularak onun hanımıyle evleneceğini söyleyen kimse uyarılıyor.

53 ncü âyette Peygamber'in hanımlarından, gerekli bir şey isteyecek olanların, perde arkasından istemeleri emredilince hanımların mahremleri olan baba, kardeş gibi yakınları Allah'ın Elçisine: "Acaba bizim de mi onlarla perde arkasından konuşmamız gerekir?" demişlerdir. İşte böyle bir tereddüdü gidermek için, 55 nci âyette hanımların babalarının, oğullarının, kardeşlerinin, kardeş oğullarının, kızkardeş oğullarının, kadınlarının, mülkleri olan köle ve câriyelerinin yanlarına teklifsiz girmelerinde bir sakınca olmadığı belirtiliyor. Sonra da Peygamber hanımlarına hitâben bunlardan başka erkeklerden sakınmaları; Allah'ın, yaptıkları herşeyi gördüğü buyuruluyor.

Bilindiği gibi bu âyetler, düğün sırasında yemek yedikten sonra kalkıp gitmeyen, Peygamber'in yeni evlendiği âilesiyle yalnız kalmasına fırsat vermemek suretiyle onu rahatsız eden görgüsü az bazı kimselere görgü kuralları öğretmekte; evinde, âilesi içinde kimseyi rahatsız etmemeyi buyurmaktadır. *"Onlardan bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin"* cümlesi, yabancı erkeklerin, Peygamber'in hanımlarının yanına izinsiz girmelerini menetmekte, evlerinde onlardan bir şey istemek gerektiğinde hemen içeri dalmak yerine kapıda perde arkasında durarak istemeyi buyurmaktadır. Bu davranış, âile mahremiyetinin korunması için gereklidir. Yoksa burada kadının yüzüne peçe örtülmesi emredilmemiştir. Burada kasdedilen perde, peçe değil, kapı veya kapı yerine asılan perdedir. İşte Peygamber'in evine gelip hanımlarını kapının ardından veya perde arkasından istemeleri emredilmektedir.

Nûr Sûresinin 27-31 nci âyetlerinde de mü'minlerin, birbirlerinin evlerine girmek için uymaları gereken kurallar ve kadının yabancılara göstermemesi gereken zinet ve zinet yerleri hakkında, herkesi kapsayan genel hükümler bildirilmiştir. Âile ilişkileri hakkındaki genel hükümlerin orada yer alması,

1. Hâzin: 5/273.
2. Kurtubî: 14/228.

buradaki hükümlerin Peyğamber âilesine özgü olduğunu gösterir. Çünkü yukarıdan beri konu, Peyğamber âilesi üzerindedir. Önceki âyetler, Peyğamber'in kendisinin, âilesiyle ilişkileri hakkında idi. Bu âyetler ise başkaları ile Peyğamber âilesi arasındaki ilişkiler hakkındadır. Maamâfîh Peyğamber âilesi, bütün âilelere örnektir. Onun için bütün mü'minler bu hükümlere uymalı, komşunun evine habersiz girmemeli, bir düğüne veya ziyâfete vaktinden önce gitmemeli, birinin hanımından bir şey sormak, istemek gerektiğinde kapının ardında durarak konuşmalıdır.

55 nci âyette zikredilmemiş olan amcalar ve dayılar da baba gibi mahremdirler. Çünkü kardeş oğulları kadına mahrem olunca kardeş kızları da amcaya mahrem olur. Kezâ kızkardeş oğulları teyzeye mahrem olunca dayı da kız yeğenlere mahrem olur. Kadınlara babalarının, kardeşlerinin, yeğenlerinin, amcalarının ve dayılarının perde arkasında durup soru sormalarına gerek yoktur. Onlar, perdesiz, karşılıklı konuşabilirler. Süt baba, süt amca, süt dayı, süt kardeş de özler gibi mahremdirler.

Hicâb âyeti indikten sonra Hz. 'Âişe'nin süt amcası Eflâh, Hz. 'Âişe'nin yanına girmek ister. ''Peyğamber'e sormadan izin veremem'' diyen 'Âişe, Peyğamber gelince:

— Ey Allah'ın Elçisi, der, Ebu'l-Kuays(yani süt babası)nın kardeşi yanıma girmek için izin istedi. Senden müsâade almadan izin vermeyi uygun bulmadım. Çünkü beni o adam emzirmedi ki, Ebu'l-Kuays'ın karısı emzirdi, der. Peyğamber:

— O senin amcandır, yanına girebilir, diye cevap verir''[1].

Bu suretle birini emziren kadının süt sahibi kocası, emenin süt babası, onun kardeşleri de emenin süt amcaları olmaktadır.

'' وَلَا نِسَائِهِنَّ: *Ne de kadınları... hakkında bir günâh yoktur''* sözünden bazıları, ancak müslüman kadınların, birbirlerine mahrem olduklarını, müslüman olmayan kadınların, müslüman kadınlara mahrem olmadıklarını söylemişlerdir. Bu tamamen tutarsız bir görüştür. Burada zamir, üslûb birliğine ve galip ihtimale göredir. Genellikle müslüman kadınlar birbirleriyle karşılaşırlar. İslâm toplumunda gayri müslim çok olmadığı için *''Ne de kadınları''* denmiştir. Burada kasdedilen, kadın cinsidir. Bütün kadınlar birbirlerine mahremdirler.

'' وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ: *Ellerinin altında bulunanlar''* cümlesinde de bazıları mahrem olanların sadece câriyeler olduğunu, bazıları da hem köle, hem de câriyelerin, sâhiplerine mahrem olduklarını söylemişlerdir. Doğrusu da bu

1. Tirmizî, Radâ': 2.

son görüştür. Çünkü mâlikesi, kölenin mahremidir. Evin içinde bunlardan kaçmak güçtür.

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا

تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾

56- Allah ve melekleri Peyğamber'e salât etmektedir. Ey inananlar, siz de ona salât edin, içtenlikle selâm edin (ona rahmet ve esenlik dileyin).

Tefsîr:

56- Yukarıda mü'minlere, Peyğamber(s.a.v.)i rahatsız edecek davranışlardan kaçınmaları emredilmişti. Bu âyette de Peyğamber'in, Allah katındaki yüce şânı, değeri anlatılıyor. Allah'ın ve meleklerinin ona salât ettikleri bildiriliyor, mü'minlere de ona salât ve selâm etmeleri emrediliyor.

Allah'ın Peyğamber'e salâtı, ona rahmet etmesi, onu melekler yanında övmesi; meleklerin salâtı, ona duâ ve istiğfar etmeleri, onu desteklemeleridir. Allah'ın rahmet ettiği, huzurundakilere övdüğü bir zatâ elbette saygı göstermek, onu incitmekten son derece sakınmak ve ona salât ve selâm getirmek (yani Allah'tan rahmet ve esenlik dilemek) gerekir.

Bu âyetin hükmüne göre Allah'ın Elçisine ömürde bir kere olsun salât ve selâm etmek farzdır.

Bazı âlimlere göre onun ismi her anıldıkça salât ve selâm getirmek gerekir. Bazılarına göre de onun ismi anıldığı zaman sadece bir kere salât ve selâm getirmek yeterlidir. Her adı anıldıkça salât ve selâm gerekmez. Duâların başında ve sonunda da ona salât ve selâm getirmelidir [1]. Bu görüşler içinde en uygunu orta görüştür. Yani onun adının anıldığı mecliste sadece bir kere salât ve selâm getirmek gerekir. Her defasında ikide birde salât ve selâm okumak zor da olabilir, meclisin sükûnetini de bozabilir. İfrâta gerek yoktur. Ben ashâbın, ikide birde ona salât getirdiklerini sanmıyorum. Buna göre yazılacak dini kitaplarda da onun adı her geçtikte (s.a.v.) koymak veya bunu açıkça yazmak zarurî değildir. Her bölümde onun adının geçtiği ilk yerde salât ve selâm işâreti koymak yeterlidir.

1. Kurtubî, el-Câmi': 14/233.

Namazda ona salât etmek ise sünnettir. Allah'ın Elçisine salât ve selâm okumanın fazileti hakkında birçok hadis vardır. Bu âyet indikten sonra "Allah'ın Elçisine:

— Ey Allah'ın Elçisi, sana selâm vermeyi biliyoruz, ama sana nasıl salât edilir? denildi.

— Şöyle söyleyiniz, dedi: [1]

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

Tirmizî'nin rivayeti şöyledir [2]:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى إِبْرَهِيمَ فِى الْعَالَمِينَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

'Abdullâh ibn Mes'ûd, Peyğamber(s.a.v.)e şöyle salât etmeyi öğütlemiştir:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ صَلَوَاتِكَ وَ رَحْمَتَكَ وَبَرَكَاتِكَ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَإِمَامِ الْمُتَّقِينَ وَخَاتَمِ النَّبِيِّينَ مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ إِمَامِ الدِّينِ وَقَائِدِ الْخَيْرِ وَرَسولِ الرَّحْمَةِ، اَللّٰهُمَّ ابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا يَغْبِطُهُ بِهِ الْأَوَّلُونَ وَالْآخِرُونَ. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

"Allahım, salâtını, rahmetini, bereketlerini, Peyğamberlerin efendisi, korunanların önderi, nebilerin hâtemi, kulun, elçin, din önderi, hayır kumandanı, rahmet elçisi Hz. Muhammed'in üzerine indir. Onu, öncekilerin ve sonrakilerin imreneceği yüce bir makama ulaştır. Allahım, İbrâhîm âilesine salât ettiğin gibi Muhammed'e ve âilesine de salât eyle. Sen övülmüşsün, şânın yücedir" [3].

Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadiste de Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bana bir salât okuyana Allah on salât eder"* [4]. Tirmizî'de ise hadis şöyledir: *"Ben kimin yanında anılırsam o kimse bana salât getirsin. Kim bana bir salât okursa Allah ona on salât eder"* [5]. Hadîsin başka bir rivâyeti de şöyledir: *"Kim bana bir salât okursa onun on günâhı silinir ve makamı on derece yükseltilir"* [6].

'Abdurrahmân ibn 'Avf anlatıyor: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) (Medine) *dışına çıktı, ben de kendisini izledim, bir hurmalığa geldi. Orada secdeye kapandı.*

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33.
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 33.
3. Tabresî, Mecme'u'l-beyân: 8/369.
4. Ebû Dâvûd, Vitr: 26.
5. Ebû Dâvûd, Vitr: 26.
6. Tirmizî, Salât: 352, Nesâ'î, Ezân: 37; Müslim, Salât: 17.

Secdesi o kadar uzun sürdü ki Allah'ın orada onun ruhunu almış olmasından korktum. Geldim, kendisini yokladım. Nihayet başını kaldırdı ve dedi ki:

"— Ne oluyorsun 'Abdurrahmân?" Ben de içimden geçeni söyledim, buyurdu ki:

"— Cebrâîl (selâm ona) *bana şöyle dedi: Seni müjdelerim, yüce Allah diyor ki:* (Kim sana salât okursa ben de ona salât ederim, kim sana selâm verirse ben de ona selâm veririm). *Ben de şükür için secdeye kapandım"*[1].

Ebû Talha el-Ensârî anlatıyor: *"Bir gün Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*in yanına gittim, yüzünde sevinç belirtileri parlıyordu. Dedim ki:*

— Ey Allah'ın Elçisi, seni hiç bugünkü kadar sevinçli ve neş'eli görmemiştim? Buyurdu ki:

— Niçin sevinçli ve neş'eli olmayayım ki Cebrâîl yanımdan henüz ayrıldı, bana dedi ki: Ey Muhammed, ümmetinden kim sana bir salât getirirse Allah ona on iyilik sevâbı yazar, onun on günâhını siler, onu on derece yükseltir ve bir melek onun sana söylediğinin aynını ona söyler. Dedim ki: Ey Cebrail, o melek kimdir? Dedi ki: Allah 'azze ve celle senin yaratılışından itibaren tâ dirileceğin güne kadar bir melek memur etmiştir ki ümmetinden sana salât eden herkes için şöyle desin: Allah sana da salât etsin"[2].

Özellikle son rivayetlere sonradan katmalar olduğu kanısındayız. Ancak bunlar, Hz. Peyğamber'e salât ve selâm getirmenin fazileti hakkında bir fikir verdiği için buraya dercetmeyi uygun gördük. Bunlar tek tek ve kelime kelime Hz. Peyğamber'den aynen sadir olmasa bile, bunların tümü, ona salât ve selâm getirmenin faziletini, sevâbını belirtir. Âyette de Allah ona salât ve selâm getirmeyi emrettiğine göre bunlar, âyetin ruhuna aykırı değildir. Ancak son rivayetlerde abartmaların olduğu açıktır. Allah'ın en büyük Elçisine yüzbinlerce salât ve selâm olsun.

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ
عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا
فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

1. İbn Hanbel, Musned: 3/102, 261; et-Terğîb ve't-Terhîb: 2/495.
2. et-Terğîb: 2/497. Hadisin metni Taberînî'den alınmıştır, az farkla Nesâ'î ve Dârimî'de de vardır. Dârimî, Rekâik: 58.

57- Allah'ı ve Elçisini incitenler var ya, işte Allah onlara dünyâda ve âhirette lânet etmiş ve onlar için alçaltıcı bir azâp hazırlamıştır. 58- Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, bir şey yapmadıkları halde onları incitenler, bir iftirâ ve açık bir günâh yüklenmişlerdir!

Tefsîr:

57-58: Önceki âyette Peyğamber(s.a.v.)in, Allah ve melekleri katındaki yüce mevkii belirtildikten sonra bu âyetlerde de Allah'ı ve O'nun Elçisini incitenlerin, dünyâda da, âhirette de Allah'ın lânetine uğrayacakları ve onur kırıcı bir azâba çarpılacakları, mü'min erkek ve kadınları, yapmadıkları şeylerle suçlayarak haksız yere onları incitenlerin büyük bir iftira ve açık bir vebal yüklendikleri ifade ediliyor.

Bu âyetlerin de yukarıda anlatılan Zeyneb konusu ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Peyğamber'in evlenmesini dedikodu etmek suretiyle onu rahatsız edenlerin davranışları kınanmaktadır. Bir rivayete göre birinci âyet, Peyğamber'in, Safiyye ile evlenmesini çekiştirenler hakkında inmiştir [1]. İniş nedeni ne olursa olsun birinci âyet, söz ve davranışlarıyle Allah Elçisini incitenler, ikinci âyet de suçsuz insanlara iftirâ edenler hakkındadır. İkinci âyetin, Hz. 'Alî'ye eziyet edenler, ona sövenler, yâhut Hz. 'Âişe'ye dil uzatanlar hakkında indiği de rivayet edilir ki bu rivayetler aslında âyeti, sonradan çıkan olaylara uygulamaktan ibârettir. Hz. 'Alî'ye veya 'Âişe'ye dil uzatmalar, Peyğamber devrinden hayli sonra ortaya çıkmış olaylardır. Âyetin bu münasebetle inmiş olması söz konusu olamaz.

Âyetler, yukarıdaki konunun devamıdır. Peyğamber(s.a.v.)in evlenmesini dedikodu yapan, Peyğamber'e yakın mü'minler aleyhinde yakışıksız sözler söyleyip yaymak suretiyle ortalığı karıştırmağa çalışan münâfık, hasta yürekli insanların davranışını sergilemektedir.

Allah'ın Elçisini incitmek, Allah'ı incitmek demektir. Yüce Allah, Peyğamber'in kendisine yakınlığını belirtmek için kendisini de onunla beraber saymış: *"Allah ve Elçisini incitenler"* buyurmuştur. Bir kudsî hadiste yüce Allah: *"Kim benim bir velîme* (dostuma) *düşmanlık ederse ben ona savaş açarım. Kulum bana en çok, kendisine farz kıldığım ibâdetlerle yaklaşır. Nâfilelerle de bana yaklaşmağa devam eder. Nihayet o derece bana yaklaşır ki ben onu severim. Ben de onu seversem onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse veririm, bana sığınırsa onu korurum. En fazla tereddütettiğim şey, ölümden korkan mü'minin canını almaktır.*

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/518.

Çünkü ben onun üzülmesini istemem'' [1]. Başka bir kudsî hadis de şöyledir: *''Âdem oğlu dehre* (feleğe) *sövmekle beni incitir. Felek benim. Gece ve gündüzü ben kendi elimle döndürürüm''* [2].

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ
جَلَاب۪يبِهِنَّ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾
لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَد۪ينَةِ
لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ ف۪يهَٓا اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٦٠﴾ مَلْعُون۪ينَ اَيْنَمَا ثُقِفُٓوا
اُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْت۪يلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ
لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًا ﴿٦٢﴾

59- Ey Peyğamber, eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle: Cilbâblarını üstlerine salsınlar. Onların tanınmaları ve incitilmemeleri için en uygun olan budur. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 60- Andolsun iki yüzlüler, kalblerinde hastalık bulunanlar, kentte kötü haberler yayanlar (bu yaptıklarından) *vazgeçmezlerse seni onların üstüne süreriz, sonra kentte senin yanında ancak az bir zaman kalabilirler. 61- Lânetlenirler; nerede rastlansalar yakalanıp öldürülürler. 62- Allah'ın önceki milletler arasında uygulanan yasası budur. Allah'ın yasasını değiştirmeğe imkân bulamazsın.*

Tefsîr:

59- *Cilbâb: Himâr* (eşarp, yazma) üzerinden örtülen örtüdür. Peyğamber hanımlarına ve diğer hür kadınlara, tanınmaları ve sataşmalardan korun-

1. Buhârî, Rikâk: 38, bâbu't-tevâdu'.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 33, Tevhîd: 35; Müslim, Elfâz: 2, 3; Ebû Dâvûd, Edeb: 169; İbn Hanbel, Musned: 2/238.

maları için cilbâblarını üstlerine almalarını emreden bu âyetlerin şu münasebetle indiği rivayet edilir:

Birtakım ahlâksız kimseler, geceleri tuvalet için dışarı çıkan kadınları izlerlerdi. Onların asıl amacı cariyelerdi. Kadının üzerinde çarşaf olursa onun hür olduğunu bilir, ardına düşmezlerdi. Ama çarşaf olmazsa cariyeden ayıramadıkları için ardına düşer, ona sataşırlardı. İşte bu durum, Allah'ın Elçisine anlatılınca 59 ncu âyet indi [1]. Süddî şöyle diyor: "Medine fâsıklarından bazıları, gece karanlık basınca Medine yollarına çıkar, kadınların yolunu keserlerdi. Medine'nin evleri dardı. Gece olunca kadınlar tuvalet için yollara giderlerdi. O fasıklar da onları takibederlerdi. Kadının üzerinde cilbab görürlerse 'bu hürdür' deyip onu izlemekten vazgeçerlerdi. Ama kadının üzerinde cilbab görmezlerse 'Bu câriyedir' deyip üzerine atılırlardı"

Bu rivâyet, Arap toplumunda hür kadınların çarşaf giydiklerini, bunun eski bir gelenek olduğunu gösterir. Hz. Ömer bir gün çarşıda yürürken pazarda yaban merkeplerinin yanında duran kulağı yarık bir kadına rastladı, ona çubukla vurdu. Kadın Peyğamber(s.a.v.)e gelip bir suçu olmadığı halde Ömer'in kendisini dövdüğünü söyledi. Allah'ın Elçisi Ömer'i çağırtarak: "Neden amcanın kızını dövdün?" dedi. Ömer şöyle cevap verdi: "Ey Allah'ın Elçisi, amcamın kızı kendisini belli etmedi. Ben üzerinde çarşaf görmeyince onu velîde (cariye) sandım". O zaman insanlar: "Şimdi bu konuda Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e bir şey indirilir" dediler. Ömer: "Kadınlarımıza çarşaf örtme hükmünü getiren bir şey iner inşâallâh" dedi. Yüce Allah: *"Ey Peyğamber, eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle: Cilbablarını üstlerine salsınlar..."* âyetini indirdi [2]. Bir rivâyette de: Peyğamber'in uzun boylu zevcesi dışarı çıkınca, onun çarşıya çıkmasından hoşlanmayan ve hicâb âyetinin inmesini çok isteyen Ömer: "Ey Sevde, seni gördük" dedi. Allah hicâb âyetini indirdi, denilmektedir [3].

Âyetin sade bu iki olay üzerine indiği kesin olmasa dahi bu rivayet, henüz çarşaf emri inmeden Hz. Ömer'in, çarşaf giymeden çarşıda dolaşan hür kadının bu davranışını geleneklerine aykırı bularak onu dövdüğünü ve Peyğamber'in hanımlarının dışarıya çıkmalarından hoşlanmadığını, hicâb âyetinin inmesini istediğini, dolayısiyle hür kadınların çarşaf giymelerinin, o toplumun geneleklerinden olduğunu gösterir. Yine Hz. Ömer'in, fazla örtünen câriyeleri dövdüğü, onlara: "Siz hürlere mi benziyorsunuz?" dediği rivayet edilir [4]. "Evli veya bekâr câriyenin üzerine örtü alması gerekir mi?" şeklinde

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/519.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/519; Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1574.
3. Kurtubî: 14/230.
4. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1575.

bir soruya Zührî: "Evli ise başına baş örtüsü (eşarp) alır. Ama çarşaf giymesi menedilir. Çünkü onların hür kadınlara benzemeleri mekruhtur" cevabını vermiştir [1].

Buradaki "يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلاَبِيبِهِنَّ: *Üzerlerine cilbablarından bir kısmını salsınlar*" cümlesi de 53 ncü âyetteki: "فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ: *Onlardan, perde arkasından isteyin*" cümlesiyle peçenin kasdedilmediğini gösterir. Çünkü oradaki hicâb ile peçe kasdedilmiş olsaydı burada tekrar kadınların üstlerine cilbâb almaları emredilmezdi.

Yine bu âyet, hicâb âyeti indikten sonra da gerek Peyğamber hanımlarının, gerek diğer kadınların, gerektiğinde sokağa çıkmakta olduklarını gösterir. İşte bu âyetle onlara, sokağa çıktıklarında, namuslu hür kadınlar oldukları bilinip rahatsız edilmemeleri için abâyelerini üstlerine almaları emrediliyor.

Cilbâb: Himâr (yazma, eşarp) üzerinden örtülen bir giysidir ki Türkçede çarşaf dediğimiz bu giysiye şimdi Araplar "*'Abâye*" derler. 'Abâye, baştan aşağı salınan, iç elbiseyi önden ve arkadan kapatan bir örtüdür. Cilbâbı, yalnız bir tek gözü açık bırakmak suretiyle yüzü ve bütün vücudu kapatacak bir örtüdür diye tanımlayanlar olduğu gibi, alından bağlanıp aşağı sarkıtılan bir örtüdür diyenler de vardır [2]. Sanıyoruz ki bu tanımlar örtünme konusunda zamanla daha titiz bir anlayışın hakim olmasıyle ortaya çıkmıştır. İbn 'Abbâs'ın talebesi 'İkrime, "Boğazının çukurunu cilbâbıyle kapatır ve aşağıya salar" [3] demiştir ki bundan cilbâbın, boyundan aşağı salınan ve dış elbiseyi örten bir örtü olduğu anlaşılır. Yüzü kapatmak şart değildir. Çünkü Nûr Sûresinde açıklandığı üzre yüz 'avret sayılmaz. Nûr Sûresinde baş örtüsünün, yırtmaçlar üzerine salınıp boyun ve göğüsteki açıklıkların kapatılması emredilmişti. Burada da çarşafın boyundan aşağı salınıp iç elbisenin kapatılması emredilmektedir. Âyette belirtildiği gibi bu kıyafeti giymekten gaye de düşük tabiatli fasık erkeklerin sataşmasından, eziyetinden korunmaktır.

O zamanki toplumda hür kadınlar böyle giyerlerdi. Ama mutlaka çarşaf giymek şart değildir. Kur'ân'ın tanımladığı biçimde vücudu örten her kıyâfet de giyilebilir. Mü'min kadının, sokağa çıkarken kendisine söz getirecek, dikkatleri çekecek kıyâfetlerden uzak, sade bir kıyâfetle çıkması gerekir.

Âyette "وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ: *Mü'minlerin kadınları*" buyurulduğundan Süfyân-ı Ŝevrî şöyle demiş: "Ẑimmet ehli (tebe'adan gayri müslimlerin) kadınlarının zinetine bakmakta bir sakınca yoktur. Haram olduğundan değil, fakat fitneye sebebolur korkusuyla bundan nehyedilmiştir" [4].

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/519.
2. Câmi'u'l-beyân: 22/46.
3-4 İbn Keŝîr, Tefsîr: 3/519.

60-62: "المرجفون" kelimesi, ircâf kökünden ism-i fâ'ildir. İnsanları korkutmak ve fitne uyandırmak için kötü haber yayanlar demektir. " المنافقون " ikiyüzlüler, "والّذين فى قلوبهم مرض: *Yüreklerinde hastalık bulunanlar*" fâcir ve zânîler, "والمرجفون فى المدينة: *Kentte kötü haber yayanlar*". Medine'de müslümanların savaştıkları hakkında halkın moralini bozan sözler yayan, dedikodular yapanlar şeklinde tefsîr edilmiştir.

Bu âyetlerde yüce Allah; münâfıklar, kalblerinde hastalık bulunanlar ve kentte kötü haber yayıp fitne uyandırmağa çalışanlar, bu yaptıklarından vazgeçmedikleri takdirde Peyğamber(s.a.v.)i onların üstüne salacağını ve artık Medine'de tutunamayacaklarını, her yerde lânetleneceklerini ve nerede bulunsalar yakalanıp öldürüleceklerini; bunun, ötedenberi uygulanan İlâhî bir yasa olduğunu, Allah'ın yasasının değişmeyeceğini bildiriyor.

Önceki konunun devamı olan bu âyetler, Hz. Peyğamber'in aleyhinde ileri geri lâflar söyleyen, namuslu insanlar hakkında kötü sözler uyduran, namuslu kadınları rahatsız eden saygısız insanları tehditetmekte, bu tür davranışlardan vazgeçmedikleri takdirde büyük bir cezâya çarpılacaklarını, hattâ lânetlenip öldürüleceklerini ihtâr etmektedir.

Âyetler, Hz. Peyğamber'e, edepsiz kişileri şiddetle cezalandırma, hattâ öldürme yetkisi vermektedir. Toplumun selâmeti için gerektiğinde toplum birliğini ve dirliğini bozan müfsidler öldürülür. Bu, Peyğamber'e verilen bir yetkidir. Ancak Peyğamber(s.a.v.)in bu müfsid kişileri cezalandırıp öldürdüğüne dair bir rivâyet yoktur. Aksine, bunlardan sonra inen âyetlerden, Hz. Peyğamber'in, bu ikiyüzlü kişilere yumuşak, hoşgörülü davrandığını öğrenmekteyiz. Onların bütün olumsuz davranışlarına rağmen Peyğamber (s.a.v.) onlara karşı yumuşak davranmış, tevbe kapısını daima açık bırakmıştır. Çünkü onlar da insandırlar. İnsan hatâ edebilir. Bir gün gelir, yaptığına pişman olur, tevbe eder.

Kaldı ki bunların hepsi de katıksız münâfık değillerdi. Bazıları münâfıkların sözlerine aldanan, rûhen hasta insanlardı, uslanma istidatları vardı. Onun için bu hasta yüreklilere tevbe kapısı açık tutulmuştur. Gerçekten de münâfık diye bilinen birçok kimse, sonra tevbe etmiş, samimi müslüman olmuştur. Çünkü nifâk da insandan hiç ayrılmayacak bir sıfat değildir. Eğitimle bu hastalık tedâvi edilebilir.

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرٖيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ
تَكُونُ قَرٖيبًا ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرٖينَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعٖيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَا

أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ
يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا
سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ
وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

63- İnsanlar sana o Sâatten soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi Allah'ın yanındadır". Ne bilirsin belki o Sâat yakın olur. 64- Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlar için çılgın bir ateş hazırlamıştır. 65- Orada ebedî olarak kalacaklar, ne bir koruyucu, ne de yardımcı bulamayacaklardır. 66- Yüzleri ateşin içinde çevrildiği gün: "Eyvâh bize! Keşke Allah'a itâat etseydik, Elçiye itâat etseydik" derler. 66- Ve dediler ki: "Rabbimiz, biz beğlerimize ve büyüklerimize uyduk da bizi yoldan saptırdılar." 68- "Rabbimiz, onlara iki kat azâp ver ve onlara büyük bir lânet eyle!"

Tefsîr:

63-68: Yukarıda Allah'ı ve Elçisini inciten, ortalığı karıştırmak isteyen münâfık ve fâsıkların şiddetle cezalandırılacakları ihtâr edilmişti. Herhalde onlardan bazıları, kendilerini dünyâ ve âhiret azâbiyle tehdideden âyetler inince bu uyarıları umursamaz görünmüşler, hattâ alay tarzında "Hani o azâp sâati, yâhut kıyâmet na zaman?" demişler. Bu sözleriyle tehdidedildikleri azâbın veya kıyâmetin olmayacağını anlatmak istemişler.

İşte bu âyetlerde azâb sâatini veya kıyâmeti inkâr ve bununla alay edenlerin sözleri anlatılıyor. Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği o sâatin çok yakın olabileceği vurgulanıyor. Allah'ın, inkârcılara lânet ettiği, onlara çılgın bir ateş hazırladığı, içinde sürekli kalacakları o ateşten kendilerini kurtaracak bir dost ve yardımcı bulamayacakları belirtiliyor ve o ateşin içindeki durumları tasvir ediliyor.

Tıpkı pişmek için ateşin üstüne konan kelle gibi onların yüzleri de cehennem ateşinde sağa-sola çevrilerek pişirilir. Bu dayanılmaz azâp karşısında

inkârcılar: *"Keşke Allah'a ve Elçiye itâat etseydik!"* diye hayıflanırlar. Sonra Allah'a yalvarır; ileri gelenlerinin, büyüklerinin sözlerine uydukları için yolu şaşırdıklarını söylerler. Dünyâda kendilerini doğru yoldan şaşırtan o beğlerine, büyüklerine iki kat azâb ve daha büyük lânet etmesini Allah'tan dilerler.

Cehennem ateşinde kavrulanların bu sözlerinden anlaşılıyor ki kıyâmetle, âhiret azâbiyle alay edenler, birtakım kışkırtıcıların, liderlerinin sözlerine kanarak Peyğamber'e karşı böyle edepsizce davranışlar içine girmişlerdir. İşte onların hem kendileri, hem de kendilerini kışkırtan, şaşırtan önderleri, dünyâda lânetlenip cezalandırılacakları gibi âhirette de bu büyük azâbın içinde kalacaklardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُواۜ
وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَج۪يهًاۜ ﴿٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا
سَد۪يدًاۙ ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظ۪يمًا ﴿٧١﴾ اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُۜ اِنَّهُ
كَانَ ظَلُومًا جَهُولًاۙ ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ
وَالْمُشْرِك۪ينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٧٣﴾

69- Ey inananlar, şu kimseler gibi olmayın ki Mûsâ'ya eziyet ettiler, Allah onu, onların dediklerinden berâet ettirdi; o, Allah yanında değerli idi. 70- Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. 71- Ki Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a

ve Elçisine itâat ederse, büyük bir başarıya ermiş olur. 72- Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, ondan korktular; onu insan yüklendi. Doğrusu O, çok zâlim, çok câhildir. 73- (İnsan emâneti yüklendi) *Ki Allah, ikiyüzlü erkeklere ve ikiyüzlü kadınlara, ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azâbetsin; inanan erkekleri ve inanan kadınları da bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*

Tefsîr:

69 ncu âyet gösteriyor ki yukarıda kıyâmetin ne zaman kopacağını inkâr tarzında soranlar, söz ve işleriyle Allah'ın Elçisini ve müslümanları inciten münâfıklar, bozuk karakterli insanlardır. Yukarıda onlar şiddetli azâb ile uyarıldıktan sonra tekrar onların yüreklerindeki iman tarafına hitâbedilerek Mûsâ'ya eziyet edenler gibi davranıp Allah'ın Elçisini incitmemeleri buyuruluyor. Demek ki bunlar, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e iftirâ etmişlerdir. Çünkü âyette Allah'ın, Mûsâ'yı, kendisine eziyet edenlerin suçlamalarından berâet ettirdiği buyuruluyor. Yani Allah nasıl elçisi Mûsâ'yı, üstüne atılan iftirâdan berâet ettirmişse, elçisi Muhammed'i de münâfıkların attıkları iftirâlardan berâet ettirir.

70-71 nci âyetlerde de iftirâ ve yalanlarla ortalığı karıştırmağa çalışan kimselere Allah'tan korkmaları; Allah'ın, işlerini düzeltip günâhlarını bağışlaması için doğru konuşmaları emrediliyor. Allah'a ve Elçisine itâat edenlerin, büyük bir başarıya ulaşacakları vurgulanıyor.

Âyette Mûsâ'ya yapıldığına işaret edilen eziyetin ne olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Birincisi Buhârî ve Müslim'de yer alan şu hadîstir: Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Mûsâ (selâm ona) *çok utangaç idi. Vücudunu öyle kapatırdı ki hiç cildi görünmezdi. İsrail Oğullarından bazıları: 'Cildinde baras* (alacalık) *hastalığı bulunduğu, ya da husyeleri şişkin, yahut kendisinde bir hastalık olduğu için böyle kapatıyor' dediler. Allah o söylenenlerin yalan olduğunu ortaya çıkarmak istedi. Bir gün Mûsâ, tenhâ bir yerde yıkanmak için soyundu, elbisesini bir taşın üzerine koydu. Taş elbisesini kaçırdı. Mûsâ taşı kovalamağa başladı: 'Ey taş elbisemi ver, ey taş elbisemi ver!' diyordu. Nihâyet İsrail Oğullarının çırılçıplak yıkandıkları yere geldi. Mûsâ'yı çıplak vaziyette görenler, onun kusursuz, insanların en güzeli olduğunu anladılar. Böylece Allah onu, hakkında söylenen yalanlardan kurtardı. O zaman taş durdu, elbisesini alan Mûsâ, değneğiyle birkaç kez taşa öyle vurdu ki taşın üstünde dört beş değnek izi kaldı. İşte:* (Ey inananlar, şu kimseler gibi olmayın ki Mûsâ'ya eziyet

ettiler, Allah onu onların dediklerinden berâet ettirdi; O, Allah yanında değerli idi) *âyeti buna işaret ediyor"* [1].

Diğer bir rivayete göre Karun'un para verdiği bir fâhişe, herkesin içinde Mûsâ'nın, kendisiyle zinâ ettiğini söylemiş. Allah, Mûsâ'nın suçsuz olduğunu ortaya çıkarmış. İşte Mûsâ'ya yapılan eziyet, ona atılan bu iftirâdır [2].

Hasılı kavminden bazı kimseler, Mûsâ'ya, rivayettekilere benzer bir iftirâ atmışlar ve Allah Mûsâ'nın suçsuz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Mûsâ'yı iftirâlardan berâet ettiren Allah, Muhammed'i de berâet ettirir. Ona iftirâ edenler, sonunda perişan olurlar.

Bu âyetten anlaşıldığı üzre iman, kalblerine tam yerleşmemiş olanlar, çeşitli vesilelerle Hz. Muhammed(s.a.v.)i suçluyorlardı. 'Abdullâh ibn Mes'ûd şöyle demiştir: "Bir gün Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ganimetleri paylaştırdı. Ensârdan biri: 'Bu, Allah için yapılmış âdil bir taksim değildir' dedi. 'Ey Allah'ın düşmanı, senin bu söylediğin sözü Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e haber vereyim de gör!' dedim. Ve söylediklerini Allah'ın Elçisine haber verdim. Kızdığından yüzü kıpkırmızı oldu: *'Allah Mûsâ'ya rahmet etsin, ona daha çok eziyet edildi, fakat sabretti' dedi"* [3]. Hâzin'in kaydına göre bu olay, Huneyn ganimetlerinin taksimi sırasında olmuştur [4].

Bu saygısızlık o kadar ileri götürülmüştür ki Allah'ın Elçisini, ganimetleri aşırmakla suçlama terbiyesizliğini gösterenler de olmuştur. Âl-i İmrân Sûresinin 161 nci âyetinde buna işaret edilmiştir.

Fakat âyette işaret edilen iftirâ, bu rivayette anlatıldığı gibi ganimet malları yüzünden olan iftira mıdır, yoksa Peyğamber'in Zeyneb'le evlenmesi, âilesi, namuslu kadınlar hakkında söylenen yakışıksız sözler midir? Bu husus şüphelidir. Konu Peyğamber âilesi, özellikle onun, Zeyneb ile evlenmesi olayı çevresinde döndüğü için biz ikinci ihtimali varid görüyoruz.

İşte Peyğamber'in, evlâtlığının karısı ile evlenmesi hususunda gerçek dışı şeyler söyleyip ona iftira edenlere, 71 nci âyette Allah'tan korkup doğru söz söylemeleri emrediliyor. Bu 71 nci âyet de Peyğamber'in Zeyneb ile evlenmesinin, ona aşkından veya arzusundan değil, yüce bir gayeye ma'tuf olduğunu gösterir. Çünkü bu âyet bu gibi sözlerin doğru olmayıp peyğambere iftira olduğuna işâret ediyor. Doğruyu konuşmalarını söylüyor.

Doğruluk, İslâmın temel ilkelerindendir. 'Abdullâh ibn Kays ve Ebû Mûsâ şöyle demişler: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *bize öğle namazını kıldırdı. Yüzünü*

1. Buhârî, Ğusl: 20, Enbiyâ: 28; Müslim, Hayd: 75, Fedail: 155-156; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 33; et-Tâc: 4/213.
2. Hâzîn: 5/278.
3. Buhârî, Edeb: 53; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/522.
4. 5/278.

bize doğru döndürünce oturmamızı emretti, oturduk: 'Allah, bana size Allah'tan korkmanızı ve doğru söylemenizi emretmemi buyurdu' dedi. Sonra kadınların yanına gitti, onlara da aynı şeyi söyledi'' [1].

72-73 ncü âyetlerde yüce Allah, emânetin, göklerin, yerin ve dağların çekemeyeceği kadar ağır, önemli bir şey olduğunu; emâneti taşıma sorumluluğunu insanın yüklendiğini: bunun gereğine göre hareket etmeyen münâfık, müşrik erkek ve kadınların, Allah'ın azâbına uğrayacaklarını, kullarına son derece merhametli olan Allah'ın, tevbe eden mü'min erkek ve kadınların hatâlarını bağışlayacağını buyurmaktadır.

İnişi hakkında bir olay zikredilmeyen bu âyetler, yukarıdan beri anlatılan konunun bir sonucu niteliğindedir. Önceki âyetlerde suçsuz insanlara iftirâ edenler, bu hareketlerinden menedilmişlerdi. Suçsuzlara iftirâ etmek, insanın yüklendiği emânete (güvenliğe) doğruluğa aykırıdır. Doğruluk insanı iyiliğe, başarıya, Allah'ın rızâ ve mağfiretine götüren emânetin gereklerindendir. Emânete aykırı davrananlar uyarıldıktan sonra bu âyetlerde, insanın üzerinde bulunan emânet sorumluluğunun önemi vurgulanmaktadır. Tefsîrlerde insanın yüklendiği bu emânetin ne olduğu hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır:

Emânet farzlardır, itâattir, namustur, hilâfettir, Lâilâhe illâllâh sözüdür, uzuvlardır, Allah'ı bilmedir, namazları kılma, zekâtı verme, ramazan orucunu tutma, haccetme, doğru söyleme, borcu ödeme, ölçü ve tartıyı tam yapma ve hepsinden önemlisi de kişinin yanına emânet edilen şeylerdir [2]. Bunların hepsi şöyle birleştirilebilir: Emânet, insanın yükümlü olduğu tüm emir ve nehiylerdir [3].

Muhakkak ki dinin hükümlerinin her biri insanın üzerine aldığı bir emânettir. Fakat sözgelişinden anladığımıza göre buradaki emânet ile kasdedilen, insanların şeref ve nâmuslarıdır. Başkalarının şeref ve nâmusu, göklerin, yerin ve dağların çekemeyeceği kadar ağırdır, önemlidir. Ona dil uzatmak, sorumluluğu çok ağır olan emânete (güvenliğe) hiyânettir. Âyetin sonunda insanın çok haksız, çok câhil olduğu vurgulanmaktadır. Yani haksızlığından ve kaprislerine göre hareket ettiğinden dolayı insan, sorumluluğu çok ağır olan emânete riâyet etmemekte, başkalarının şeref ve namusuna dil uzatmaktan çekinmemektedir, demektir. Bu son cümle, insan zâlim ve câhil olduğu için emâneti yüklendi anlamına gelmez. Emâneti yüklenmek, emânete riâyet büyük fazilettir. Ancak insan haksızlığa meyyal olduğundan, kaprislerine

1. İbn Hanbel, Musned: 4/391; İbn Kesîr: 3/522.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 3/1576.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/235; Hâzin: 5/279; İbn Kesîr: 3/523-524.

kapıldığından dolayı emânetin ağır sorumluluğunu düşünmez, emânete aykırı hareket eder. Zâten cehûl kelimesi, bir şey bilmez anlamına değil, şehvetlerine ve kaprislerine göre hareket eden insan anlamınadır.

Muhammed İzzet Derveze ise emânetin teklif ehliyeti olduğu kanısındadır. Tabii teklif ehliyeti, akıl ve düşünce sâhibi olmanın sonucudur. Akıl, Allah'ın insana emânetidir. İnsan akıl sâhibi olmanın sorumluluğunu taşır. Aklını kullanıp iyi işleri seçmesi, kötü işlerden kaçınması gerekir. Bunu yapmayan, aklının değil, şehvetinin, âdi arzularının ardından gitmiş olur. İşte haksızlık ve cehâlet ile, yani düşüncesizce emânete hiyânet edenler, Allah'ın azâbına uğrarlar.

Emânetin ağır sorumluluğunu bildiren hadisler vardır. 'Abdullâh ibn Mes'ûd, Hz. Peyğamber'in şöyle dediğini rivayet eder: *"Allah yolunda savaş, emânet dışında bütün günâhlara keffârettir. Âhirette emânet sâhibi* (aldığı emâneti ödemeyen) *getirilir,* (Allah) *ona: 'Emâneti öde!' der. Adam: 'Yâ Rabbi, dünyâ gitti, ben nasıl ödeyeyim?' der. Adam üç kez böyle söyledikten sonra* (Allah)*: 'Bunu annesi Hâviye'ye götürün!' der. Hâviye'ye götürülür, içine atılır, tâ dibine düşer. Emâneti, olduğu gibi orada bulur. Omuzuna alır, cehennemin ağzına kadar çıkarır. Tam çıkmak üzere iken emânet kayıp düşer. Böyle sürekli olarak emânetin ardından Cehennemin dibine iner"*[1].

'Abdullâh ibn 'Amr da Allah Elçisinin şu sözünü rivâyet ediyor: *"Dört şey sende varsa artık dünyâdan kaybettiklerine üzülme: Emâneti korumak, doğru söylemek, güzel ahlâk ve helâl rızık"*[2].

Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği başka bir hadis de şöyledir: *"Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bir mecliste konuşurken bir a'râbî geldi:*

— Kıyâmet ne zaman kopacak? dedi.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) *konuşmasına devam etti. Cemâatten kimi:*

— Allah'ın Elçisi adamın dediğini işitti, ama sözü hoşuna gitmedi, dedi. Kimi de:

— Hayır, adamın sözünü işitmedi, dedi.

Peyğamber konuşmasını bitirdikten sonra:

— O kıyâmeti soran nerede? dedi. Adam:

— Buradayım ey Allah'ın Elçisi, dedi. Peyğamber (s.a.v.)*:*

— Emânet zâyi olduğu zaman kıyâmeti gözetle, dedi. Adam:

1. Câmi'u'l-beyân: 22/56.
2. İbn Hanbel, Musned: 2/177.

— *Emânet nasıl zâyi olur ey Allah'ın Elçisi? dedi.*

Peyğamber (s.a.v.):

— *İş ehli olmayana verilirse kıyâmeti gözetle, dedi"*[1].

Başka bir hadiste de: *"Sana emânet bırakan kişiye emâneti öde, sana hiyânet edene hiyânet etme"*[2] buyurulmuştur.

Ahzâb Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Allah'ı çok anmak, sabah akşam O'nu tesbîh etmek gerekir.

2- Allah ve melekleri, mü'minlere acıyarak onları, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak ister (43).

3- Allah, gizli ve açık herşeyi bilir, her yapılandan haberdardır (54).

B- Peyğamberlik İle İlgili Prensipler:

4- Peyğamber, mü'minlere, kendi canlarından daha ileridir; peyğamberin hanımları da mü'minlerin anneleridir. Hiçbir mü'min, Peyğamber'in vefâtından sonra onun hanımlarından biriyle evlenemez (6, 53).

5- Allah, gönderdiği her peyğamberden, kendisine itâat ve gelecek peyğamberi destekleme sözü almıştır. Verilen sözün sorumluluğu vardır. Sâdıklara, verdikleri sözde durup durmadıkları sorulacaktır (7). Bu ifâdede, sözde durmanın, zuhur eden peyğamberi desteklemenin önemi vurgulanmaktadır. Peyğamberi desteklemek, ondan önceki peyğamberin, Allah'a verdiği ahdin gereğidir. Öyle ise önceki peyğamberin ümmetinin, yeni bir peyğamber zuhur edince ona karşı koymayıp destek olmaları icabeder.

6- Peyğamber âilesinin durumu, normal insanların durumundan farklıdır. Onların yanlış davranışı, halka kötü örnek olacağı gibi, halkın o âileye olan güvenini, saygısını sarsar. Bundan dolayı onların, kasdî bir hatâ yaptıkları takdirde diğerlerinden bir kat fazla cezaya çarpılacakları bildirilmektedir (30, 32).

Liderler de öyledir. Liderlerin yalnız kendi davranışları değil, aynı zamanda âilelerinin her ferdinin davranışları izlenir, onlardan çıkacak yanlış bir davranış, lideri etkiler, eleştirilmesine yol açar. Bundan dolayı liderlerin, kendileri yanında âilelerinin, çocuklarının da toplumun değerlerine ters davranışlardan sakınmaları gerekir.

7- 28-34 ncü âyetlerde Peyğamber hanımlarının saygınlıklarını bildiren

1. Buhârî, 'İlm: 2, Rikâk: 35; İbn Hanbel, Musned: 2/361.
2. Tirmizî, Buyû': 38; Dârimî, Buyû': 57; İbn Hanbel: 3/414.

hitâplar, Kur'ân'ın kadınlara verdiği önem ve değeri gösterir. Bu âyetler geldiği zaman dünyanın belli başlı ülkelerinde kadınlara pek hak tanınmazdı. Halbuki Kur'ân, onlara: *"Ey Peyğamber evinin halkı, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Sizin evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah lâtîftir, haber alandır"* (33-34) buyurduktan sonra, Allah'a itâat eden müslüman erkek ve kadınları birlikte anarak, her ikisine de Allah'ın mağfiret ve büyük ödülünü müjdeliyor (35).

8- Bir evde Allah'ın âyetlerinin okunması, Allah'ın o eve lutfudur. Bu nimetin kadrini bilmek ve buna şükretmek gerekir: *"Sizin evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın"* (34).

9- Allah'ın emir ve iradesini tebliğde hiç kimseden çekinmemek gerekir. Peyğamberler, kendilerine gelen emirleri olduğu gibi duyururlar. Allah'tan başka kimseden korkmaz, çekinmezler (39).

10- Hz. Muhammed (s.a.v.), kimsenin babası değil, Allah'ın elçisi ve peyğamberlerin hâtemidir (40).

11- Hz. Muhammed, şâhid, müjdeleyici, uyarıcı, Hak da'vetçisi ve karanlıkları aydınlatan bir lambadır. Kendisine, inananlara Allah'ın büyük lutfunu müjdelemesi, kâfir ve münâfıklara aldırmaması, Allah'a güvenmesi emredilmiştir (45-48).

12- Peyğamber, eşlerinden dilediğiyle cinsel ilişki kurar, dilediğiyle kurmaz. Bu husus, onun kendi isteğine bırakılmıştır (51).

13- Peyğamber'e helâl olan kadınlar: Mehrini verip evlenmiş olduğu kadınlar, ganimet olarak eline geçen câriyeler ve kendisini mehrsiz olarak Peyğamber'e hibe eden kadın. Bunlar ile evlenip birleşmesi, Peyğamber'e helâldir. Ancak bu hibe yoluyla, nikâh kıymadan evlenme, Peyğamber'e mahsustur. Diğer mü'minler, kendisini hibe eden kadınla birleşemezler. Mehr ile nikâh kıymaları gerekir. Ancak Peyğamber'in, bu âyet ininceye dek gerek nikâh, gerek ganimet, gerek hibe yoluyla evlendiği kadınlar dışında, artık bundan böyle başka bir kadınla evlenmesi yasaktır (50 ve 52 nci âyetlerin tefsîrine bakınız).

14- Allah ve melekleri, Peyğamber'e salât eder(ona acır, onu sever)ler. Mü'minlerin de ona salât etmeleri, yani ona saygılı olmaları, onu üzmemeleri gerekir (56).

15- Allah'ı ve Elçisini incitenler, dünyâda da âhirette de lanet ve azâba uğrarlar (5).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

16- Âhiret hayâtını yeğleyen, dünyânın süsüne, varlığına gönlünü kaptırmaz (28-29).

17- Dünyâda kâfir liderlerine uyup hak yoldan sapanlar, âhirette pişman olurlar. Liderlerine, kendilerinin iki katı azâb dilerler ve lanet ederler (64-68).

18- Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilmez (63).

D- Genel Prensipler:

19- Kâfir ve münâfıklara uymamak, Hakk'ın vahyine tabi olup her konuda Allah'a tevekkül etmek gerekir (1-3).

20- Bir insanda iki kalb olmaz. Bir gönülde, birbirine ters iki inanç olamaz. Kişi ya Allah'a inanıp O'nun buyruklarına uyar; ya da şeytâna uyup onun yolunda gider (4).

21- İnsanın annesi, kendisini doğuran kadındır. Birine "Benim annemsin", ya da "Sırtın, annemin sırtıdır" demekle o kadın, kişinin annesi olmaz ve bu sözle karısı boş olmaz.

22- İnsanın çocuğu da, kendi belinden gelendir. Söz ile evlâtlık bağı kurulmaz. Ma'nevî kardeşlik kurulabilir ama bu, arada evlenme yasağı doğurmaz. Bir kişi, ma'nevî oğlunu, kendi kızıyla evlendirebileceği gibi, kendisi de onun kızı veya boşanmış karısı ile evlenebilir (4-5, 37).

22- Bundan böyle evlâtlık hükmü kaldırılmıştır. Evlâtlıklar, evlâd edinenin adına değil, kendi öz babalarının adına bağlanarak çağırılmalıdırlar. Eğer babaları bilinmiyorsa, din kardeşidirler (5).

23- Yanılarak yapılan hatâlar bağışlanır. Bile bile yapılan hatâlar kişiyi sorumlu kılar: *"Yanılarak yaptığınızda size bir günâh yok, fakat kalblerinizin bile bile yaptığında günâh vardır"* (5), *"Allah, sizi, yaptığınız kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz; fakat kalblerinizin kazandığı* (bile bile yaptığınız) *yemînlerden sorumlu tutar"* (Bakara Sûresi: 225), *"Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden* (kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden) *ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sizi sorumlu tutar"* (Mâide Sûresi: 89).

24- Allah'ın yazgısına göre rahim sâhipleri (kan akrabası), birbirine öteki mü'minlerden daha yakındırlar. Mü'minler, dostlarına içlerinden gelen iyiliği yapabilirler. Fakat yaratılış gereği insan, akrabâsını daha çok sever. Çünkü akrabâ, kan bağıyle birbirlerine bağlıdırlar. Ayrıntı için 6 ncı âyetin tefsîrine bakınız.

25- Verilen sözde durmak gerekir (15). Sözde durmamak nânkörlüktür. Sözlerinde durmayan nânkörler, çetin azâba uğrarlar (7-8).

26- Hendek Savaşının ağır şartları içinde mü'minler çetin bir sınav geçirmişler, bazılarının içinde, imanlarına yakışmayacak düşünceler, kuşkular dolaşmıştır. Münâfıkların olumsuz propagandaları da bu kuşku ve sarsıntıları

körüklemiştir:

"Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler kaymış, yürekler (korkudan) *hançerelere dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı. Münâfıklar ve kalblerinde hastalık bulunan kimseler: "Allah ve Resulü bize sadece boş vaidlerde bulundu" diyorlardı. Onlardan bir grup da demişti ki: 'Ey Yesrib halkı, artık size duracak yer yok, dönün'. Onlardan bir topluluk da: 'Evlerimiz açıktır' diyerek Peyğamber'den izin istiyordu. Oysa evleri açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer* (Medine'nin) *her yanında onların üzerine girilseydi de kendilerinden karışıklık çıkarmaları istenseydi bunu yaparlardı; bunu yapmakta fazla gecikmezlerdi"* (10-14).

27- Daha önce çarpışacağına söz veren nâmerd insan, iş ciddîleşince sözünden döner, ölümden kurtulmak için savaşa katılmaz veya savaştan kaçar (15-16).

29- Uydurma bahanelerle, verilen sözden dönülmemelidir (13).

30- Savaştan kaçmakla ölümden kurtulmak mümkün değildir. İnsan, Allah'ın takdir ettiği ömürden fazla yaşayamaz. Ölüm her yerde insanı yakalar (16-17).

31- Askerlerin moralini bozacak, şevkini kıracak olumsuz sözlerden bu tür haberler yaymaktan sakınmalıdır. Müslümanların birliğini bozacak, ordunun moral gücünü zayıflatacak şeyler yapanların, daha önceki güzel eylemleri boşa çıkar. Yaptıkları bu kötülükler, eski iyiliklerini siler (18-19).

32- Korkaklık, cimrilik kötü şeylerdir. Îmân ahlâkından değildir (20).

33- Mü'minler, verdikleri sözde dururlar, Allah ve Elçisinin va'dine inanırlar. Tehlike de görseler imanları sarsılmaz. Allah'ın yardım va'dinden kuşkuya düşmezler, Allah yoluna seve seve canlarını verirler, bunu yapmağa her zaman hazırdırlar (22-23).

34- Allah, mü'minlere, görünmez güçlerle yardım ederek düşmanlarını dağıtmış, mü'minleri zafere ulaştırmıştır. Kendilerine hiyânet edenlerin yurtlarını ve topraklarını ele geçirmişlerdir (9, 24-27).

35- Allah münâfıklara dilerse azâbeder, dilerse onları bağışlar. Hiç kimse için, Allah'ın, mutlaka ona azâbedeceği söylenemez. Çünkü irâde O'nun elindedir, kendisi istediğini yapar ve yaptığından sorulmaz. Aynı prensip daha önceki sûrelerde de vurgulanmıştı: *"Rabbiniz sizi daha iyi bilir, dilerse acıyıp sizi affeder, dilerse size azâbeder"* (İsrâ Sûresi: 54).

36- Din, sözden ibaret değil, Allah'a iman ile birlikte O'na teslim olmak, duygu ile ibâdet etmek, doğru söylemek, sabretmek, Allah'a saygılı olmak,

sadaka vermek, oruç tutmak, nâmûsu korumak ve Allah'ı çok anmaktır. İşte Allah, bu vasıfta olan mü'minlere mağfiret ve büyük ecir va'detmiştir. Dinin, laftan ibaret olmayıp öz, söz ve eylem birliği olduğu, her sûrede olduğu gibi burada da böyle câzib bir üslûb ile vurgulanmıştır (35). Bundan önceki sûrenin 15-19 ncu âyetlerinde de aynı şeyler vurgulanmıştı: Allah'ın âyetlerine gerçekten inananlar, Allah'a saygılı olurlar. O'nu överek tesbîh ederler, böbürlenmezler. Geceleri ibâdete kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar. İşte Allah, onlara, hatıra gelmeyen güzel nimetler hazırlamıştır. Onlar cennete konuk edilirler.

Şimdi bir de Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci âyetlerini düşünelim: *"Felâha ulaştı o mü'minler ki onlar, namazlarında saygılıdırlar. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekâtı verirler ve onlar ırzlarını korurlar. Ancak eşleri, yahut ellerinin sâhibolduğu* (câriyeler) *ile ilişkide bulunurlar ki bundan ötürü de kınanmazlar. Ama bunun ötesine gitmek isteyen olursa, işte onlar haddi aşanlardır. Ve o mü'minler, emânetlerine ve ahidlerine riâyet ederler, onlar namazlarını korurlar. İşte vâris olacaklar onlardır. Onlar Firdevs'e vâris olacaklar, orada ebedî kalacaklardır"* (Mü'minûn Sûresi: 1-11).

Bu âyetlerle birlikte Furkan Sûresinin 63-75 nci, Ra'd Sûresinin 19-23 ncü âyetlerini de meâlden okuyunuz. O zaman hangi mü'minlerin felâha ereceğini, îmânın insana ne gibi sıfat ve meziyyetler kazandıracağını daha iyi anlarsınız. Hemen her sûrede îmân sâhipleri, bu vasıflarla anılır. Ama kısa, ama uzun çizgilerle. Fakat her defasında değişik ve tâze bir üslûb ile. Öyle ise îmân sâhibi, üstün ahlâk sâhibidir, Peyğamber'in temsilcisidir. Zaten Allah'a ve âhirete inanan, Hz. Peyğamber(s.a.v.)i kendisine örnek alır (21 nci âyet).

37- Mü'min için, Allah ve Elçisinin emrine aykırı bir seçenek yoktur. Allah ve Elçisinin emrine aykırı giden, açık bir sapıklık içine düşer (36).

38- Birleşmeden önce boşanan kadınlara müt'a verilir. Onlar, ayrıldıktan sonra hiç beklemeden, başka biriyle evlenebilirler (49).

39- Da'vet edilen yere zamanında gitmek, izin aldıktan sonra içeri girmek, yemeği yedikten sonra fazla oturup ev sahibini rahatsız etmemek gerekir (53).

40- Erkeği evde bulunmayan hanımdan bir şey sormak icabediyorsa içeriye dalmadan, kapının ardından sormalıdır. Çünkü yanında mahremi bulunmayan bir kadınla yalnız kalmak caiz değildir. Şeytânın vesvesesinden ve halkın kuşkulanmasından uzak kalmak için böyle yapmak daha uygundur (53).

41- Kadınlar, baba, oğul, kardeş oğlu, kızkardeş oğlu gibi yakınları, hizmetçileri ve diğer kadınların yanında örtüsüz bulunabilirler (55). Kadınlar dışarıya çıkarken abâye(çarşaf-manto)larını üstlerine almalıdırlar. Hür oldukları

tanınıp, incitilmemeleri, kendilerine sataşılmaması için uygun olan budur (59).

42- İftirâ ederek mü'minleri incitenler, büyük vebâl altına girerler (58). Mü'minleri incitenler, masum insanlar hakkında toplum içerisine çirkin haberler, iftiralar yayanlar, yaptıklarından tevbe edip vazgeçmedikleri takdirde lanetlenirler ve öldürülürler. Allah'ın yasası böyledir (61-62).

43- Peyğamber'i incitmemek, dâimâ doğru söylemek gerekir (69-70).

44- Allah, doğruların işlerini rast getirir: *"Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğru söyleyin ki Allah işlerinizi düzeltsin ve günâhlarınızı bağışlasın"* (70-71).

45- Allah, bir gün iftirâcıları rezîl eder, gerçeği ortaya çıkarır (69).

46- Allah'a ve Elçisine itâat eden, başarılı olur (71).

47- Emânet dağların dahi taşımaktan çekindiği, sorumlu bir şeydir. Emânete aslâ hiyânet etmemelidir (82).

48- Allah, münâfıklara ve müşriklere azâbeder, inananları bağışlar (73).

AHZÂB SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	النَّبِىءُ	Yâ'dan sonra hemze ile:	Nâfi'.
	النَّبِىُّ	Hemze'nin yâ'ya tebdîli ile, yâ'nın yâ'ya idğâmı:	Ötekiler [1].
	اتَّقِ		Çoğunluk.
	تَقِ	Elifsiz:	İbn Mes'ûd, Ebû Recâ ve İbn Žer [2].
2	يَعْمَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ebû 'Amr.
	تَعْمَلُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler.
4	الَّلائْ	Sâkin bir yâ ve iki sâkinden dolayı med:	Bezzî ve Ebû 'Amr.
	الَّلاىِ	Yâ'nın hafif kesriyle:	Verş.

1. en-Neşr: 1/406.
2. Mesâhif: 75.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	اللّٰاءِ	Yâ yerine meksûr hemze:	Kalûn ve Kunbul.
	اللّٰائِي	Meksûr hemzeden sonra sâkin yâ:	Ötekiler [1].
	تُظَاهِرُونَ	Tâ'nın dammını, zâ ve eliften sonra meksûr hâ:	Âsım.
	تَظَاهَرُونَ	Meftûh tâ, zâ, sonra elif ve meftûh hâ:	İbn 'Âmir.
	تَظَّاهَرُونَ	Meftûh tâ, şeddeli zâ, elif ve meftûh hâ:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَظَّهَّرُونَ	Şeddeli zâ'dan sonra şeddeli hâ:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	تَتَظَهَّرُونَ	İki tâ ile tefe'ul'den muzâri':	Übey mushafı.
	يُظْهِرُونَ	İzhâr'dan, yâ ile:	İbn Vessâb [2].
	يَهْدِي	Hedâ'nın muzârii:	Çoğunluk.
	يُهَدِّي	Tehdiye'den muzâri':	Katâde [3].
	وَ أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ		Çoğunluk.
	وَ أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ (وَ هُوَ أَبٌ لَهُمْ)	(وهو أب لهم) cümlesinin ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd ve Übeyy mushafı.
	(وَ هُوَ أَبٌ لَهُمْ) وَ أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ	(وهو أب لهم) ezvâc'dan önce:	İbn Abbâs [4].

1. Tebsırah: 640.
2. Mesâhif: 156; el-Bahr: 7/211.
3. el-Bahr: 7/212.
4. Mesâhif: 75, 156; Kurtubî: 14/123.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَأولو ٱلأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ		Çoğunluk.
	ثُمَّ أُولو ٱلأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ		İbn Mes'ûd.
	إِلَى أَوْلِيائِكُم مَعْرُوفًا		Çoğunluk.
	إِلَى أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا مِنَ ٱلْمُهَاجِرِينَ وَ ٱلْمُؤْمِنِين		İbn Mes'ûd [1].
7	لِيَسْئَلَ		Çoğunluk.
	لِيَسَلَ		'Alî ve Ca'fer-i Sâdık [2].
9	لَمْ تَرَوْهَا	Hitâb tâ'sıyle:	Çoğunluk.
	لَمْ يَرَوْهَا	Ğâib yâ'sıyle:	Bir kırâettir [3].
	يَعْمَلُونَ بَصِيرًا	Ğâib yâ'sıyle:	Ebû 'Amr.
	تَعْمَلُونَ بَصِيرًا	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler.
10,66,67	الظُّنونا، و ٱلرسولا، السَّبِيلا	Vasl halinde üçü de elif ile:	Nâfi', İbn Âmir.
	الظُّنون، وَ ٱلرسول، السَّبِيل	İki halde de elifsiz:	İbn Mes'ûd, Ya'kûb, Ebû 'Amr ve Hamza [4].
11	زِلْزَالاً	Zây'ın kesriyle:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 75.
2. Mesâhif: 189.
3. (لم يرها المشركون): Müşrikler onu görmediler, demektir (Kurtubî: 14/144: el-Bahr: 7/216).
4. Mesâhif: 75. Bütün mushaflar, bu üç kelimenin elif ile yazımında müttefiktir, diğer fasılalarda elif yoktur (en-Neşr: 2/348).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	زَلْزَالاً	Zây'ın fethiyle:	Âsım el-Cahderî [1].
13	لا مُقَام	Mîm'in dammıyle:	Hafs, Sülemî, Cahderî, Ebû Hayveh.
	لا مَقَام	Mîm'in fethiyle:	Ötekiler.
14	سُئِلُوا	Meksûr hemze ile:	Çoğunluk.
	سُولُوا	Madmûm sîn'den sonra sâkin vâv ile [2]:	Hasan.
	سِيلُوا	Meksûr sîn'den sonra yâ ile:	A'meş ve Abdu'l-Vâris'in Ebû 'Amr'dan rivâyeti.
	سُوِيلُوا	Vâv'dan sonra meksûr yâ ile:	'Alî, Übey ve Mücâhid [3].
	لأَتَوْهَا	Meftûh hemze ile:	Nâfi', İbn Keŝîr.
	لآتَوْهَا	Hemzeden sonra elif ile uzatmalı:	Ötekiler [4].
16	لا تُمَتَّعُونَ	Hitâb tâsıyle:	Çoğunluk.
	لا يُمَتَّعُونَ	Ğâib yâsıyle:	Bir kırâettir [5].

1. Kurtubî: 14/147; el-Bahr: 7/217.
2. (سال، يسال)den, bu da (سأل)nin başka bir söylenişidir, hemze elife çevrilmiştir.
3. Mesâhif: 156, 189; el-Bahr: 7/218-219.
4. Taberî, uzatmalı vechi daha çok beğeniyor (Câmi'u'l-beyân: 21/137).
5. el-Bahr: 7/219.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
19	كَالَّذِى		Çoğunluk.
	كَدَوَرَانِ ٱلَّذِى		İbn Mes'ûd [1].
	سَلَقُوكُمْ	Sîn ile:	Çoğunluk.
	صلقوكم	Sâd ile:	Übey ve İbrâhîm ibn Ebî 'Ableh [2].
	أَشِحَّةً	Nedm yâ da hâl üzere mansûb:	Çoğunluk.
	أَشِحَّةٌ	Mahzûf mübtedâ'nın haberi olarak merfû':	İbn Ebî 'Ableh [3].
20	بُدًّى		İbn 'Abbâs, Talha ibn Musarrif ve İbn Ya'mer [4].
	بَادونَ		Çoğunluk.
	يَحْسَبُونَ ٱلْأَحْزَابَ قَدْ ذَهَبُوا فَإِذَا وَجَدُوهُمْ لَمْ يَذْهَبُوا وَدُّو لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِى ٱلْأَعْرَابِ		İbn Mes'ûd.
	لَمْ يَذْهَبُوا وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا أَنَّهُمْ...	« لو »)in hazfiyle:	Übey, İbn Ebî 'Able ve Ebû'l-Mütevekkil [5].

1. Mesâhif: 75.
2. Mesâhif: 156.
3. (هم أَشِحَّةٌ), onlar cimri kimselerdir demektir. (el-Bahr: 7/220).
4. Mesâhif: 75, 204. (غازٍ-غُزًّى) gibi (بَادٍ-بُدًّ) denilir. Bâdiyeye çıkan için (بـدافلانـيـدو) denilir. (غاز ـــ غُزًّا) (بادٍ ـــ بُدًّا) (بدا فلان ـــ يبدو) kelimenin aslı, zuhûr anlamındaki (الْبَدو)dir (Kurtubî: 14/154-155).
5. Mesâhif: 156.
6. Câmi'u'l-beyân: 21/142; Mesâhif: 75.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَسَّآءَلُونَ عَنْ أَنْبَآئِكُمْ	Şeddeli, meftûh sîn ile:	Ruveys [1].
	يَتَسَآءَلُونَ » »	İdğâmsız olarak tâ ve sîn ile:	Ya'kub.
	يَسْـَٔلُونَ » »	Sâkin sîn'den sonra elifsiz:	Ötekiler.
	يَسَلُونَ » »	Hemzenin hazfiyle:	Übey ve Zührî.
	يَسْئَلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا عَنْ أَنْبَآئِكُمْ		Zeyd ibn 'Alî, Katâde, Cahderî [2].
21	أُسْوَةٌ	Madmûm hemze ile, burada ve Mümtehine: 4, 6'da:	Âsım.
	إِسْوَةٌ	İki yerde de meksûr hemze ile:	Ötekiler [3].
22	رِاٰى	Vasl halinde yalnız râ'yı imâle ile:	Şu'be, Halef, Hamza.
	رَاٰى	Vakf halinde yalnız hemze'nin imâlesiyle:	Ebû 'Amr.
	رِاٰى	Vakf halinde hem hemzenin hem râ'nın imâlesiyle:	İbn Zekvân, Şu'be, Hamza, Kisâ'î.

1. Câmi'u'l-beyân: 21/142; Mesâhif: 75.
2. Mesâhif: 157; el-Bahr: 7/221.
3. Tebsırah, Neşr, Kurtubî: 14/155.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَأَى	İki halde de imâlesiz, feth ile:	Ötekiler [1].
	وَ مَا زَادَهُمْ	Fiil tekil:	Çoğunluk.
	وَ مَا زَادُوهُمْ	Fiil çoğul:	İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Ebî Ableh [2].
23	وَ ما بَدَّلُوا		Çoğunluk.
	وَ آخَرُونَ مَا بَدَّلُوا		İbn 'Abbâs [3].
26	ظَاهَرُوهُمْ		Çoğunluk.
	آزَرُوهُمْ		İbn Mes'ûd [4].
	الرُّعُب	'Ayn'ın dammıyle:	İbn Âmir, Kisâ'î, Ebû Ca'fer ve Ya'kub.
	الرُّعْب	'Ayn'ın sükûnuyla:	Ötekiler.
	تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ	Fiiller muhâtab, ikincisinde sîn meksûr:	Çoğunluk.
	يَقْتُلُونَ وَ يَأْسِرُونَ	Fiiller ğâib:	Yemânî ve İbn Enes'in İbn Zekvân'dan rivâyeti [5].

1. el-Budûr: 254.
2. Mesâhif: 75, 157; el-Bahr: 7/223.
3. Mesâhif: 204.
4. Mesâhif: 75.
5. el-Bahr: 7/225.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
27	لَمْ تَطَوْهَا	Hemzenin hazfi ve meftûh tâ'dan sonra sâkin vâv ile:	Ebû Ca'fer.
	لَمْ تَطَؤُهَا	Madmûm hemzeden sonra sâkin vâv ile:	Ötekiler.
28	أُمَتِّعْكُنَّ	Temtî' kökünden:	Çoğunluk.
	أُمْتِعْكُنَّ	İmtâ' kökünden:	Ötekiler [1].
30-31	مَنْ يَأْتِ، وَ مَنْ يَقْنُتْ	(مَنْ)in lafzına hamlen yâ ile müzekker:	Çoğunluk.
	مَنْ تَأْتِ، وَ مَنْ تَقْنُتْ	Mâ'naya hamlen müennes:	Ya'kûb, Zeyd ibn 'Âlî ve Cahderî [2].
30	مُبَيَّنَةٍ	Meftûh yâ ile:	İbn Keŝîr, Şu'be.
	مُبَيِّنَةٍ	Meksûr yâ ile:	Ötekiler.
	نُضَعِّفْ لَهَا ٱلْعَذَابَ	Nûn ile, tad'îften:	İbn Keŝîr, İbn Âmir.
	يُضَعَّفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ	Yâ ile, edilgen, azâb merfû':	Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr.
	يُضَاعَفْ « »	Mudâ'afe kökünden yâ ile, edilgen:	Ötekiler [3].

1. el-Bahr: 7/227.
2. Kurtubî: 14/175-176; el-Bahr: 7/228.
3. Taberî'ye göre doğrusu, bu vecihtir: 21/159.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
31	وَ مَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ يَعْمَلْ صَالِحًا يُؤْتِهَا	İkisinde de yâ ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ تَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا » » » »	Birincide tâ müennes, ikincide nûn ile çoğul mütekellim:	Ötekiler.
	وَ مَنْ تَعْمَلْ مِنْكُمْ مِنَ ٱلصَّالِحَاتِ وَ تَقْنُتْ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ		İbn Mes'ûd[1].
32	فَيَطْمَعَ	Mîm'in fethi ve nasb ile:	Çoğunluk.
	فَيَطْمَعْ	Mîm'in fethi ve cezm ile:	Ebân ibn Osmân.
	فَيَطْمِعَ	Mîm'in kesriyle:	A'rec ve Îsâ[2].
33	وَ قَرْنَ	Kaf'ın fethiyle:	Nâfi' ve Âsım.
	وَ قِرْنَ	Kaf'ın kesriyle[3]:	Ötekiler.
	وَ ٱقْرِرْنَ	Vasl hemzesi ve birincisi meksûr iki râ ile:	ibn Mes'ûd, Übey ve İbn Ebî Able[4].
	فِي بُيُوتِكُنَّ	Madmûm bâ ile:	Ebû 'Amr, Verş, Hafs.
	فِي بِيُوتِكُنَّ	Meksûr bâ ile:	Ötekiler[5].

1. Mesâhif: 75.
2. el-Bahr: 7/230.
3. Taberî şöyle diyor: "Bizce bu kırâet daha doğrudur, çünkü kelime eğer (الوقار)dan ise, kaf'ın kesriyle olması gerekir. Çünkü (وَقَرَ يَقِرُ)den emirdir. Eğer karardan geliyorsa (اقْرَرْنَ) demek lâzımdır. Zirâ Arap "ظلت أفعل كذا" derse, fi'lin ortasını düşürüp harekeyi başa nakletmiştir. Fakat bunu emir ve nehiyde yapmaz. Fâil zamîri bitişen mâzîde yapar (Câmi'u'l-beyân: 22/3).
4. Tebsırah, Neşr; Kurtubî: 14/178; Mesâhif: 75, 157; el-Bahr: 7/230.
5. en-Neşr: 2/226.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
33	وَ لاَ تَّبَرَّجْنَ	Vasl halinde şeddeli tâ ve iki sâkin birleştiğinden med ile:	Bezzî.
	وَ لاَ تَبَرَّجْنَ	İki halde de hafif tâ ile:	Ötekiler. Bezzî de başlama halinde böyle okumuştur [1].
34	مَا يُتْلَى	Yâ ile müzekker:	Çoğunluk.
	مَا تُتْلَى	Tâ ile müennes:	Zeyd ibn 'Alî [2].
36	أَنْ يَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ	Yâ ile müzekker:	Kûfeliler ve Hişâm.
	أَنْ تَكُونَ لَهُمُ ٱلْخِيَرَةُ	Tâ ile müennes:	Ötekiler.
	« « « الْخِيْرَةُ	(الخيرة)de yâ sâkin:	İbn Semeyfa' [3].
37	وَ تُخْفِى		Çoğunluk.
	وَ تُرِيدُ أَنْ تُخْفِىَ		İbn Mes'ûd [4].
	زَوَّجْنَٰكَهَا	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Çoğunluk.

1. el-Budûr: 254.
2. el-Bahr: 7/232.
3. Kurtubî: 14/187.
4. Mesâhif: 75.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	زَوَّجْتُكَهَا	Tekil mütekellim tâsıyle:	Ca‘fer ibn Muhammed’in babalarından aldığı ehli beyt kırâeti[1].
39	يُبَلِّغُونَ رِسَالٰتِ اللّٰهِ		Çoğunluk.
	يُبَلِّغُونَ رِسَالَةَ اللّٰهِ		Übey.
	بُلِّغُوا رِسالٰت رَبِّهِمْ		İbn Mes‘ûd[2].
38-40	النَّبِىءُ، النَّبِيئِينَ	Hemze ile:	Nâfi‘.
	النَّبِىُّ، النَّبِيِّينَ	Şeddeli yâ ile:	Ötekiler.
40	وَ لٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَ خَاتَمَ	Resûl ve hâtem’in nasbıyle:	Çoğunluk[3].
	وَ لٰكِنْ رَسُولُ اللّٰهِ وَ خَاتَمُ	İkisinin de ref‘iyle:	İbn Ebî Ableh[4].
	وَ لٰكِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ وَ خَاتَمَ	Nûn’un şeddesi, isimlerin nasbiyle:	Bir grup[5].
	وَ لٰكِنَّ نَبِيًّا خَتَمَ النَّبِيِّينَ		İbn Mes‘ûd[6].

1. Kurtubî: 14/193-194.
2. Mesâhif: 75, 157.
3. (لكن كان رسول الله) demektir.
4. (هو رَسُولُ الله) demektir.

5-6 Kurtubî: 14/196-197; Mesâhif: 75.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
40	وَ خاتَمَ	Tâ'nın fethiyle:	Âsım.
	وَ خاتِمَ	Tâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	خَتَمَ		İbn Mes'ûd [1].
45	يَا أَيُّهَا ٱلنَّبِىءُ اِنَّا	Yâ'dan sonra hemze ve ikinci hemzeyi teshîl:	Nâfi' [2].
	يَا أَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ وِنَّا	Yâ'dan sonra hemze ve ikinci hemzeyi yâ'ya dönüştürme:	Kırâettir [3].
	يَا أَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِنَّا	Nebî'de şeddeli yâ, sonra hemze ile:	Ötekiler.
49	تُمَاسُّوهُنَّ	Tâ'nın dammı ve mîm'den sonra elif ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَمَسُّوهُنَّ	Tâ'nın fethiyle, elifsiz:	Ötekiler [4].
49,59	عَلَيْهُنَّ	Hâ'nın dammı ve vakıf halinde bir sekte hâsı getirme:	Ya'kub.
	عَلَيْهِنَّ	Hâ'nın kesriyle ve vakıfta nûn üzerinde durma:	Ötekiler.

1. Câmi'u'l-beyân: 22/16.
2. en-Neşr: 1/406. İki hemze cem' olunca, ikincisi, kendinden öncekinin harekesi cinsine veya o cinsten harfe tebdîl edilir.
3. el-Budûr: 254.
4. en-Neşr: 2/228.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
50, 53	لِلنَّبِىءِ إِنْ...بيُوت النَّبِىءِ إِلاَّ	Vasl'da birinci hemzeyi teshîl:	Kalûn.
	لِلنَّبِىءِ إِنْ...بيُوت النَّبِىءِ إِلاَّ	İki halde de hâlis hemze:	Verş [1].
	لِلنَّبِىِّ إِنْ...بُيُوتَ آلنَّبِىِّ إِلاَّ	Şeddeli yâ, sonra hâlis hemze:	Ötekiler [2].
	اَللاَّتِى		Çoğunluk.
	وَ آللاَّتِى		İbn Mes'ûd [3].
50	وَ آمْرَأَةً مؤْمِنَةً	Nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ آمْرَأَةٌ مُؤْمِنَةٌ	Mübtedâ olarak merfû', haberi mahzûftur:	Ebû Hayveh.
	وَ آمْرَأَتُهُ مُؤْمِنَةٌ		Übey ve İbn Ebî 'Able [4].
	إِذْ وَهَبَتْ	İz , geçmişe âit zarftır:	Zeyd ibn 'Âlî.
	إِنْ وَهَبَتْ	İn Şart edâtı:	Çoğunluk.
	أَنْ وَهَبَتْ	Elifin fethiyle, masdar edâtı:	Hasan Basrî, Übey ibn Ka'b ve Şa'bî [5].
	وَ آمْرَأَةٌ مُؤْمِنَةٌ وَهَبَتْ	(ان)siz:	İbn Mes'ûd, A'meş [6].

1. Böylece iki meksûr hemze yanyana gelir: Verş'e göre ikinci hemzeyi yâ ile hemze arasında bir sesle okumak da, önceki harfin harekesi türünden bir harfe (yâ'ya) çevirmek de caizdir. Bu takdirde de med ve kasr caizdir (el-Budûr: 254-255).
2. en-Neşr: 1/383.
3. Mesâhif: 75, 157.
4. el-Bahr: 7/242.
5. Taberî, hemzenin kesrinden başka kırâeti câiz görmemiştir: 22/22.
6. Kurtubî: 14/209; Câmi'u'l-beyân: 22/22.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
51	تُرْجِئُ	Madmûm hemze ile:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, İbn Âmir, Ya'kûb ve Ebûbekr.
	تُرْجِى	Hemzesiz, sâkin yâ ile:	Ötekiler.
	أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ	Tâ ve kaf'ın fethi, ismin ref'iyle:	Çoğunluk.
	أَنْ تُقِرَّ أَعْيُنَهُنَّ	Tâ'nın damını, kafın kesriyle, ikrar'dan, isim mansûb:	Kırâettir.
	أَنْ تُقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ	Tâ'nın damını, kaf'ın fethiyle, edilgen, isim merfû':	Kırâettir [1].
	وَ يَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ	(كلٌّ) merfû':	Çoğunluk.
	وَ يَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ	(كلَّ) mansûb:	Taberî'nin caiz görmediği bir kırâettir [2].
	وَ يَرْضَيْنَ كُلُّهُنَّ بِمَا آتَيتَهُنَّ		İbn Mes'ûd.

1. Kurtubî: 14/216; Câmi'u'l-beyân: 22/22.
2. Çünkü kari'ler, bu okumanın hatâ olduğunda oybirliği içindedirler (Câmi'u'l-beyân: 22/28).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
52	لا تَحِلُّ	Tâ ile, müennes:	Übey, Ebû 'Amr ve Ya'kûb.
	لا يَحِلُّ	Yâ ile, müzekker:	Ötekiler [1].
	أنْ تَّبَدَّلَ	Vasl halinde şeddeli tâ ile:	Bezzî.
	أنْ تَبَدَّلَ	İki halde de hafif tâ ile:	Ötekiler [2].
53	غَيْرَ	Hal üzre mansûb:	Çoğunluk.
	غَيْرِ	Ta'âm'ın sıfatı olarak mecrûr:	İbn Ebî 'Ableh.
	إنَـيٰهُ	Nûn'un imâlesiyle:	Hamza, Kisâ'î, Hişâm.
	إنَيهُ	Nûn'un imâlesiz fethiyle:	Ötekiler.
	إنَاءَهُ	Eliften sonra hemze ile, uzatımlı:	A'meş [3].
56	عَلَى ٱلنَّبِىِّ		Çoğunluk.
	عَلَى ٱلنَّبِىِّ (وَٱلَّذِين تَصِلُون ٱلصُّفُوف الأُولَى)	(Parantez cümlesinin ilâvesiyle):	'Âişe [4].
	صَلُّوا عَلَيْهِ		Çoğunluk.
	صَلُّوا عَلَيْهِ كَمَا صَلَّى عَلَيْهِ		İbn Mes'ûd [5].

1. Taberî, müzekker kipinin doğru olduğunu söylüyor (Câmi'u'l-beyân: 22/30).
2. en-Neşr: 2/232-233, el-Budûr: 255.
3. el-Bahr: 7/246; Mesâhif: 76.
4. Mesâhif: 233; el-Bahr: 7/246.
5. Mesâhif: 76.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
61	قُتِّلُوا	Şeddeli tâ ile:	Çoğunluk.
	قُتِلُوا	Hafif tâ ile:	Bir grup [1].
66	تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ	Tâ'nın dammı, lâmın fethiyle edilgen:	Çoğunluk.
	نُقَلِّبُ وُجُوهَهُمْ	Taklîb kökünden, çoğul mütekellim nûnuyla; vücûh mansûb:	İsâ el-Hemedânî ve İbn Ebî İshâk.
	تُقَلِّبُ وُجُوهَهُمْ	Tâ'nın dammı, lâm'ın kesriyle, vücûh mansûb:	Yine Îsâ [2].
	تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ	Tâ ve kaf ve lâm'ın fethiyle; aslı (تتقلب)dür:	Hasan, İsâ ve Ebû Ca'fer er-Ruvâsî.
	تَتَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ	İki tâ ile:	İbrâhîm ibn Ebî Ableh [3].

1. el-Bahr: 7/251.
2. Kurtubî: 14/249. Bu takdîrde yüzleri çeviren, sa'îr'dir.
3. el-Bahr: 7/252.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الرَّسولا		Çoğunluk.
	الرَّسُولَ		İbn Mes'ûd.
	السَّبِيلا		Çoğunluk.
	السَّبِيلَ		İbn Mes'ûd [1].
67	إنَّا أطَعْنَا		Çoğunluk.
	إنَّا عَصَيْنَا		İbn Mes'ûd.
	سَادَاتِنَا	Dâl'dan sonra elif ve tâ ile, çoğul, mansûb:	Hasan, Ya'kûb, İbn Âmir.
	سَادَتَنَا	Nasb ile tekil:	Ötekiler.
68	مِنَ ٱلْعَذَابِ		Çoğunluk.
	مِنْ عَذَابِ ٱلنَّارِ		İbn Mes'ûd [2].
	لَعْنًا كَبِيرًا	Bâ ile, büyüklükten:	Âsım.
	لَعْنًا كَثِيرًا	Sâ ile, kesretten:	Ötekiler [3].
69	فَبَرَّأَهُ ٱللَّهُ		Çoğunluk.
	فَبَرِیءَ وَ ٱللَّهِ		İbn Mes'ûd ve Übey [4].
	عِنْدَ ٱللَّهِ وَجِيهًا		Çoğunluk.
	عَبْدُ ٱللَّهِ وَجِيهًا		'Abdûllâh ibn Mes'ûd [5].
	عَبْدًا لِلَّهِ وَجِيهًا		A'meş [6].
72	إنَّا عَرَضْنَا		Çoğunluk.
	إنِّی حَمَلْتُ		Übey, Ebû 'İmrân ve Mu'âž [7].
73	وَ يَتُوبَ	Birinciye atfen mansûb:	Çoğunluk.
	وَ يَتُوبُ	ibtidâ ile, merfû':	Hasan [8].

1-2-6- Mesâhif: 76.
3. Tebsırah, Neşr; Kurtubî: 14/250; el-Bahr: 7/252.
4. Mesâhif: 76, 157.
5. Kurtubî: 14/252; el-Bahr: 7/253.
7. Mesâhif: 157.
8. Kurtubî: 14/258.

34/58 SEBE' SÛRESİ

Adını Yemen'de bir kabile veya bölge olan Sebe' kelimesinin geçtiği 15 nci âyetten alan sûrede kâfirlerin inançları, onlarla Hz. Peyğamber arasında geçen bazı tartışmalar anlatılır, onların dünyâ tutkularına, Hak yoluna engel olduklarına işâret edilir, mü'minler övülür, her iki zümrenin varacakları sonuçlar tasvîr edilir.

Dâvûd ve Süleyman'ın, Allah'ın verdiği nimetlere şükrettikleri, refah ve bolluk içinde yaşayan Sebe' kavminin, Allah'ın nimetlerine nankörlük edip peyğamberleri yalanladıkları için belâlara uğradıkları, nimetlerinin azâba çevrildiği anlatılır. Bu müşriklerin de bir gün onların sonucuna uğrayacakları vurgulanır.

Mekke'de inen ilk sûrelerdendir. Lokman Sûresinden sonra inmiştir. Bölümlerinin birbirine bağlılığı dolayısiyle bütün âyetlerinin bir kerede yâhut birbiri ardınca indiği söylenebilir. Altıncı âyetinin Medine'de indiği rivayeti vardır. Fakat âyet, bulunduğu yere bağlıdır ve aynı fâsıla ile biten âyetlerin başlangıcıdır. Bu bakımdan o âyetin de Mekke'de ve öteki âyetlerle beraber indiği kanısındayız. Sûrenin tamamı 54 âyettir. Resmî sıralamada 34 ncü, iniş sırasına göre 58 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِ
وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ
مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فٖيهَا وَهُوَ الرَّحٖيمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا

لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ
ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ
مُب۪ينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾ وَيَرَى الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ
الْحَقَّ وَيَهْد۪ٓي اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hamd, göklerde ve yerde bulunanların hepsi kendisinin olan Allah'a mahsustur. Âhirette de hamd O'na mahsustur. O, hüküm ve hikmet sâhibidir, haber alandır. 2- Yerin içine gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya çıkanı bilir. O, çok esirgeyen, çok bağışlayandır. 3- İnkâr edenler: "O Sâat bize gelmez" dediler. De ki: "Hayır, ğaybi bilen Rabbim hakkı için o mutlaka size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre ağırlığınca bir şey, O'ndan gizli kalmaz. Ne bundan küçük, ne de bundan büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitâpta olmasın. 4- (Allah herşeyi ayrıntılarıyle yazmıştır) *Ki inanıp iyi işler yapanları ödüllendirsin. Onlar için mağfiret ve güzel bir rızık vardır. 5- Âyetlerimiz hakkında* (bizi) *âciz bırakmağa çalışanlara gelince, onlar için de pislikten, acı bir azâp vardır. 6- Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu, daima üstün ve övgüye lâyik olan*(Allah)*ın yoluna ilettiğini görürler.*

Tefsîr:

1-2: Dünyâda övgüye lâyik olan, göklerin, yerin ve bunlarda bulunan herşeyin sâhibi ve yaratıcısı Allah olduğu gibi âhirette de tapılmağa lâyik yegâne Tanrı O'dur. O'ndan başkası övülmeğe, tapılmağa lâyik değildir. O yere gireni,

yerden çıkanı: Yere düşen dâneleri, yerden çıkan bitkileri; kabre konan ölüleri, kabirden çıkacak dirileri; gökten inen yağmuru, doluyu, karı, göğe yükselen herşeyi bilir. O çok merhametli, çok bağışlayıcıdır.

3-5: Üçüncü âyette âhiretin vukubulacağı yeminle pekiştiriliyor. Burada geçen yemîn tarzı, iki yerde daha geçer. Biri Yûnus Sûresindeki: *"Sâhiden gerçek midir? diye senden haber soruyorlar. De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz!"* [1] âyeti, diğeri de Teğâbün Sûresindeki: *"İnkâr edenler, kat'iyyen diriltilmeyeceklerini sandılar. De ki: 'Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır'."* [2] âyetidir.

" 'Âlim" kelimesini Medineliler, yeni bir cümle başı olarak merfû', Kûfe ve Basralılardan bazıları da "ve Rabbî"nin sıfatı olarak meksûr okumuşlardır. Bir kısım Kûfeliler de bu kelimeyi *" 'allâmu"* şeklinde okumuşlardır [3].

Âyetin sonunda göklerde ve yerde zerre ağırlığınca bir şeyin dahi Allah'ın bilgisinden gizli kalmadığı, varlık dünyâsında olmuş ve olacak herşeyin Allah katında apaçık yazılıp tesbit edilmiş olduğu bildiriliyor. Allah'ın bilgisinin tesbit edildiği bu Kitâbın niteliğini Allah bilir. Bu, insanın kavrayabileceği türden bir kitâp değildir. Ancak bir misal ile anlatmak gerekirse şöyle diyebiliriz: Çekirdek nasıl dalları, yaprakları, çiçekleri ve meyvaları ile koca bir ağacın taslağını, projesini içinde taşıyorsa Allah'ın Kitâbı da bütün kâinâtın projesini ayrıntılariyle içinde taşır. Onun niteliğini ancak Allah bilir.

Kıyâmetin ne zaman kopacağını da o gizlileri bilen Allah bilir. Kıyâmet kopacak ve âhiret mutlaka olacaktır. Ki Allah inanıp güzel işler yapanları bağışlasın ve nimetleriyle onları ödüllendirsin; Allah'ın âyetlerine engel olmağa çalışanları da azâpların en kötüsü ile cezalandırsın.

6 ncı âyette de kendilerine ilim verilmiş olanların, Hz. Muhammed'e gelen âyetlerin, Allah tarafından vahyedildiğini ve bunların, insanları doğru yola götürdüğünü kabul ettikleri belirtilmektedir.

Kur'ân'ın hak olduğunu kabul eden bilgi sâhipleri, burada belirsiz bırakılmakla beraber bununla yahudî ve hırıstiyanların kasdedildiği anlaşılır. Çünkü Kur'ân, genellikle onlar için ilim sâhibi, kendilerine bilgi verilenler deyimini kullanmaktadır. Bazı Kitâp ehli kimselerin, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu kabul ettiklerine, başka âyetlerde de işaret edilir: En'âm Sûresinin 114 ncü, İsra Sûresinin 105-109 ncu, Kasas Sûresinin 52-55 nci âyetleri bunlardandır.

1. Yûnus Sûresi: 53.
2. Teğâbün Sûresi: 7.
3. Câmi'u'l-beyân: 22/60.

Bazı müfessirler, altıncı âyetin, Kur'ân'ın doğruluğuna tanıklık eden Medine yahudilerinden 'Abdullâh ibn Selâm hakkında indiğini rivayet ederler [1]. Bu rivayet doğru olsa, âyetin Medine'de inmiş olması gerekir. Oysa konuya bağlı olup aynı fâsıla ile biten âyetler bölümünün de başlangıcı olması dolayısı ile bu âyetin öteki âyetlerle beraber Mekke'de indiği kanısındayız.

Kur'ân'ın doğruluğuna tanıklık eden Kitâp ehli kimseler, yalnız Medine'de değil, Mekke'de de vardı. Bu hususu daha önce, özellikle Nahl Sûresinin 103 ncü âyetinin tefsîrinde izah etmiştik.

Ayrıca âyette kasdedilen ilim sâhiplerinin de mutlaka yahudî-hıristiyan olmaları da şart değildir. Gerçi Kur'ân'da bu tabir genellikle onlar hakkında kullanılır ama gerçeği kabul eden anlayışlı, aydın bilginlerin hepsi de âyetin kapsamına girer. Bazılarına göre de kendilerine ilim verilenler, Hz. Peygamber'in sahâbileridir. Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü Kur'ân, Hz. Peygamber'i *"ümmî"* diye nitelendirdiği gibi, gönderildiği toplumu da *"ümmîler"* olarak nitelendirir (Cumu'a Sûresi: 2). Öyle ise *"Kendilerine bilgi verilmiş olanlar"* ümmîler değil, okuma-yazma bilen Kitâb ehli bilginlerdir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ
لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾ أَفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ ۗ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ﴿٨﴾ أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۚ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ
كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

7- İnkâr edenler, dediler ki: "Siz tamamen dağılıp parçalandıktan sonra, mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adamı size gösterelim mi?" 8- Allah'a yalan mı uydurdu, yoksa kendisinde delilik mi var?" Hayır, âhirete inanmayanlar azâp ve uzak bir sapıklık

1. Câmi'u'l-beyân: 22/62.

içindedirler. 9- Onlar, gökten ve yerden önlerinde ve arkalarında bulunanı (kendilerini her yönden kuşatan göğü ve yeri) *görmüyorlar mı? Dilesek onları yere batırırız, ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Kuşkusuz bunda* (Rabbine) *yönelen her kul için ibret vardır.*

Tefsîr:

7-8 nci âyetlerde öldükten sonra dirilmeye inanmayanların sözleri naklediliyor. Bunlar tekrar dirilmeyi, hesap ve cezânın vukubulacağını haber veren Peyğamber'in sözlerine hayret ediyorlar. İnsan tamamen çürüyüp dağıldıktan sonra onun yeniden yaratılamayacağını, bunu ileri süren Peyğamber'in yalan söylediğini, ya da kendisini cin çarpmakla delirdiğini iddiâ ediyorlar. Bunlara göre ölümle her şey biter. Ölümden sonra bir hayât, hesâp ve cezâ yoktur. İnsanın yaşaması, mükâfât ve cezâsı hep bu dünyâ yaşamından ibarettir: *"Dediler ki: Ne varsa şu dünyâ hayâtımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor"*[1].

Âyetin sonunda Peyğamber'in, Allah'a iftirâ etmediği, yâhut onda delilik bulunmadığı, fakat âhirete inanmayanlar büyük bir sapıklık içine düştükleri ve azâba çarpılacakları için bu gerçeği kabul etmedikleri ve Allah'ın Elçisine böyle uygunsuz sıfatlar yakıştırdıkları belirtiliyor.

9 ncu âyette de Allah'ın, ölenleri yeniden diriltecek güçte olduğunu kanıtlamak için O'nun kâinâtta her zaman görülen kudret işaretlerine dikkat çekiliyor:

İnsanların önlerinde, arkalarında, her yandan gördükleri şu uçsuz bucaksız gökleri ve yeri yaratan Allah, dilerse insanları yerin dibine geçirir, yâhut gökten üstlerine parçalar düşürür, parçalanan bir yıldızın parçalarını kendilerine çarpıp hepsini öldürür. Bunları yapan Allah, insanları da yeniden diriltebilir. Allah'ın kâinatta yarattığı şeyler, düşünen ve Hakk'a yönelen insanlara ibret verir. Onlar bu olaylara bakıp Allah'ın gücünü anlar, O'na yönelir ve âhirete inanırlar.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ اَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿١٠﴾

اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١﴾

1. Câsiye Sûresi: 24.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِۜ وَ
مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّه۪ۜ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ
عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَار۪يبَ وَتَمَاث۪يلَ وَجِفَانٍ
كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍۜ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْراًۜ وَقَل۪يلٌ مِنْ
عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِه۪ٓ اِلَّا
دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُه۪ينِ ﴿١٤﴾

10- Andolsun, Dâvûd'a, tarafımızan bir üstünlük verdik: "Ey dağlar, onunla beraber tesbîh edin! Ve ey kuşlar (siz de onun tesbîhine katılın)*!* (dedik) *ve ona demiri yumuşattık. 11- "Geniş zırhlar yap, dokumasını ölçülü yap ve* (hepiniz) *iyi işler yapın. Çünkü ben, yaptıklarınızı görmekteyim" diye* (vahyettik). *12- Süleyman'a da, sabah gidişi bir ay*(lık mesâfe), *akşam dönüşü bir ay*(lık mesâfe) *olan rüzgârı boyun eğdirdik ve onun için katran kaynağını akıttık. Rabbinin izniyle cinlerin bir bölümü de onun önünde çalışırdı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona alevli azâbı taddırırdık. 13- Ona dilediği gibi kaleler, heykeller, havuzlar kadar büyük leğenler, sâbit kazanlar yaparlardı. "Ey Dâvûd âilesi, şükredin! Kullarımdan şükreden azdır". 14-* (Süleyman'ın) *ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. Süleyman yıkılınca anlaşıldı ki eğer cinler ğaybi bilselerdi o küçük düşürücü azâb içinde kalmazlardı.*

Tefsîr:

10-14 ncü âyetlerde yüce Allah, Dâvûd'a ve Süleyman'a lûtfettiği nimetleri

anıyor: Dâvûd'a öyle güzel bir ses vermişti ki o, tesbîh ettiği, İlâhî okuduğu zaman dağlar onun sesiyle çınlar, kuşlar onun sesine katılırdı. Allah dağlara ve kuşlara: "أَوِّبِي مَعَهُ: *Onunla beraber tesbîh edin, onun sesini yankılayın!*" diye emrederdi. Burada Allah'ın dağlara emrinin, bir tabiat kanununu, Dâvûd'un yakıcı sesinin dağlardaki ve kuşlardaki etkisini gösterdiği kanısındayız. Yani dağlar onun sesiyle yankılanır, kuşlar onun sesinin etkisiyle öter, kendi dilleriyle Allah'ı tesbîh ederlerdi. Nitekim yanık seslere seher vakti bülbüllerin katıldığını çok duymuşuzdur.

Allah, Dâvûd'a demiri yumuşatmış, demiri işleme sanatını bahşetmiş; demiri işleyip ondan bedeni tamamen örten zırhlar yapmasını ilhâm etmiş idi. *"Sâbiğa"*nin çoğulu olan *"sâbiğât"*, elbise gibi giyilen ve bedeni tamamen örten zırhlar demektir. Rivayete göre daha önce zırh, demir levhalar halinde yapılırdı. İlk defa küçük demir halkaları birbirine ekleyip zırh yapan Hz. Dâvûd'dur [1].

"Serd", zırhın birbirine eklenen halkalarıdır. "وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ" halkalardan zırh dokumayı ince ince hesâbet, halkaları birbirine güzelce ekle, halkalar arasında boşluk bırakma, demektir. Rivâyete göre Dâvud Aleyhisselâm, Allah'a niyâz edip kendisini "Beytu'l-mâle" yani devlet hazinesine muhtacetmemesini istemiş, Allah da ona demiri yumuşatmış, demirden zırh yapmasını öğretmiş. Demir elinde mum gibi yumuşar ve Dâvûd onu işler, ondan zırh yapıp satar, böylece geçimini sağlarmış [2]. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Dâvûd* (selâm ona), *yalnız kendi elinin emeğiyle kazandığını yerdi"* [3] buyurmuştur.

Yüce Allah, Dâvûd âilesine güzel işler yapmalarını, yaptıkları işleri kendisinin gözetlediğini buyurduktan sonra Hz. Süleyman'a olan nimetlerini hatırlatıyor:

"Ğuduvv", sabah ile öğle arasına, *"ravâh"* öğle ile akşam arasına denir. Sabahleyin yürümeğe de *"ğuduvv"*, öğleden sonra yürümeğe *"ravâh"* denmiştir. Allah, rüzgârı Süleyman'ın emrine vermişti. Rüzgâr sabah esmesinde onları bir aylık, öğleden sonra esmesinde de yine bir aylık mesafeye ulaştırıyordu. Ayrıca Allah, Süleyman'a *Kıtr* kaynağını da akıtmıştı. Müfessirlere göre *kıtr* kaynağı, erimiş bakır kaynağıdır. Süleyman için Yemen'de üç gün bakır kaynağı akıtılmıştır [4]. Fakat Muhammed İzzet Derveze'nin işaret ettiği gibi *kıtr*'ın, katran yani petrol olması daha uygundur. Çünkü Kur'ân'-da *kıtr* katran anlamında kullanılmıştır. *"Bana demir kütleleri getirin. İki dağın arasını* (demir kütleleriyle doldurup dağlarla) *aynı seviyeye getirince: 'Üfleyin' dedi. Nihâyet onu bir ateş haline koyduğu zaman: 'Getirin bana, üzerine katrân dökeyim' dedi"* [5].

1-2 İbn Kesîr, Tefsîr: 3/528. 3. Buhârî, Buyu': 15, Enbiyâ': 37; İbn Hanbel, Musned: 2/314.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/529. 5. Kehf Sûresi: 96.

"Gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş kaplamaktadır"[1]. Demek ki Hz. Süleyman'ın egemenliği altındaki bir bölgede zift yapılan petrol kaynağı görülmüştür. Çıktığı yerde simsiyah olan bu kaynaktan o zaman katran yapılırmış. İşte Hz. Süleyman, o kaynaktan elde edilen katrandan yararlanmıştır. Akla uygun olan da budur. Yoksa, erimiş bakırın, o zaman için sel gibi akıtılması akla uygun düşmemektedir. Zu'l-Karneyn'in, yaptığı sedde demir kütleleri arasına erimiş bakır dökmesinin izahı güçtür ama pekâla o bölgelerde mebzûl olan katran dökmesi gayet normaldir.

Yine Allah, Hz. Süleyman'a cinleri de müsahhar kılmıştır. Bu cinler ona mihraplar yani mabedler, yahut saraylar, heykeller; havuz kadar büyük leğenler, yerinden kalkamayacak derecede büyük kazanlar yapar, ona öyle hizmet ederlerdi. Âyetin sonunda Dâvûd âilesine hitabedilerek Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeleri emrediliyor ve Allah'ın nimetlerine şükredenlerin azlığı belirtilmek suretiyle insanların genellikle nankör oldukları anlatılıyor.

Râzî şöyle diyor: "Bazı insanlar, dağların Dâvûd'a müsahhar kılınması ve onunla beraber tesbîh etmesi, herşeyin Allah'ı tesbîh etmesi gibidir. *"Allah'ı överek tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur"*[2] âyetinin bildirdiği üzre herşey Allah'ı tesbîh eder. Fakat Dâvûd, onların tesbîhini anlardı, o da tesbîh ederdi. Rüzgârın Süleyman'a müsahhar kılınması da Süleyman'ın, rüzgâr gibi koşan atlar yetiştirdiği anlamına gelir. "غُدُوُّهَا شَهْرٌ" ise otuz fersah demektir. Çünkü gezmeğe çıkan kişi, çoğu kez bir fersahtan fazla gitmez. Gidiş dönüşü iki fersah eder. Ama Süleyman'ın atları, onu bir sabah yürüyüşünde otuz fersahlık, öğleden sonra dönüşünde de yine otuz fersahlık yola götürürlerdi. "وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ", "وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ" cümleleri de Dâvûd ile Süleyman'ın, demir ve bakırı ateşte eritip ondan âletler yapmayı bulduklarını anlatır. Süleyman'ın emrinde çalışan cinler de güçlü insanlar demektir".

Fakat Râzî, bu yorumların, fâsit, zayıf inancın, Allah'ın kudretine güvensizliğin sonucunda ortaya atılmış bozuk yorumlar olduğunu, Allah'ın herşeyi yapabileceğini söylüyor[3].

14 ncü âyetten, Hz. Süleyman'ın, değneğine dayanmış dururken öldüğü, ağaç kurdunun değneği çürütmesi sonucunda Süleyman'ın yere düşmesiyle öldüğünün anlaşıldığı, fakat öldüğü halde değneğe dayalı vaziyette ayakta durduğu sürece kendisini sağ sanan cinlerin, çalışmağa devam ettikleri anlaşılıyor. Âyetin devamında da cinlerin ğaybi bilmedikleri, zira ğaybi bilselerdi Süleyman'ın öldüğünü fark edip, uzun süre onur kırıcı ağır işler altında

1. İbrâhîm Sûresi: 50.
2. İsrâ Sûresi: 44.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/247.

çalışmayacakları buyuruluyor. Râzî şöyle diyor: "Süleyman (selâm ona) bazan tam bir gündüz gece ayakta Allah'a ibadet ederdi. Hattâ bazan daha da uzatırdı. Bir asâsı vardı, ona dayanarak Rabbinin huzurunda dururdu. İşte böyle bir ibâdeti sırasında değneğe dayanmış iken vefat ettirildi. Askerleri kendisini ibâdette sanıyorlardı. Böylece günler, aylar geçti. Sonra Allah, işin ortaya çıkmasını isteyince kurt, Süleyman'ın değneğini kemirerek çürüttü ve Süleyman yere düştü. Süleyman'ın öldüğünü daha önce fark etmeyen ve kendilerinin ğaybi bildiklerini sanan cinler, bu durum karşısında ğaybi bilmediklerini anladılar. Çünkü ğaybi bilselerdi Süleyman öldüğü halde uzun süre ağır işlerde çalışmağa devam etmezlerdi. Gerçi cinler, insanların bilmedikleri bazı şeyleri bilirler ama bu ğayb değildir. Sadece onların bilgi alanı, insanlarınkinden geniştir. Fakat onların bilgisi de sınırlıdır. Ve onlar da sadece eşyanın dış yüzünü bilirler. Onların bilgisi, insanlarınkinden daha gizli, daha derin olmakla beraber onlar da ğaybi bilmezler. Ğaybi bilmek Allah'a özgüdür" [1].

Bu âyetler, geniş mülk ve servet sâhibi oldukları halde şımarmayan, Allah'a şükreden iki mü'min kulu, insanlara örnek olarak göstermektedir. Tefsîrlerde Süleyman'ın değneğine dayalı iken ölmesi hakkında bazı sahâbi ve tâbiîlere atfedilen ayrıntılı rivayetler yer alır. Bunlar, olayın, Kur'ân'ın indiği çevrede bilindiğini gösterir. Kur'ân, insanların bildikleri olayı kendilerine hatırlatıp Allah'ın, kendisine itâat eden kullarına nasıl lûtuflarda bulunduğunu anlatmak suretiyle insanları Allah'a itâate yöneltmektedir. Kur'ân'ın anlattığı kıssalar, ders ve ibret vermek amacına yöneliktir. Âyetlerin sözgeliminden şu anlam çıkmaktadır:

Ey Muhammed, eğer kâfirler senin da'vetine karşı olumsuz bir tutum içine giriyorlarsa şunu bil ki insanların hepsi öyle değildir. Zengin, hattâ kıral olmalarına rağmen Allah'a yönelen, O'nu tesbîh ve tenzih eden, tesbihleriyle dağları çınlatan, kuşları inleten, dâima Allah'a şükreden hâlis kullar da vardır. İşte bildiğiniz Dâvûd ve Süleyman da onlardandır. Süleyman'ın öldüğünü anlamayan cinlerin de ğaybi bilmedikleri ortadadır. Ğaybi bilmeyen şeylere Tanrı diye tapmak yanlıştır. Bazı insanların onlara sığınması, onlardan meded umması doğru değildir. Kendileri bir insanın buyruğunda uzun süre ağır işler altında çalışan varlıklar, nasıl tanrı olur? Tapılmağa lâyik tek Tanrı, ğaybi bilen Allah'tır.

Dâvûd ve Süleyman kıssaları Enbiyâ ve Neml Sûrelerinde de geçmişti. Sâd Sûresinde de yine bu kıssaya temas edilecektir. Demirin Dâvûd'a yumuşatılması, Dâvûd'un kendisine yumuşatılan demirden zırh yapması, Süleyman'a katran kaynağının akıtılması, rüzgârın, bir günde onu iki aylık yola

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/250.

götürmesi ve cinlerin, Süleyman'ın emrinde çalıştırılması olayları yalnız bu sûrede anlatılır. Öteki sûrelerde geçmeyen bu bölümler, bugünkü Tevrât'ta yoktur. Ancak bunların bugünkü Tevrât'ta olmayışı, Hz. Peyğamber zamanındaki Tevrât nüshalarında da olmadığını göstermez. Çünkü Tevrât'ın, zaman içerisinde değişikliklere uğradığını, bazı bölümlerinin kaybolduğunu daha önce yeri geldikçe izah etmiştik. Bize göre Kur'ân'ın anlattığı bu olaylar, Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanındaki Tevrât'ta veya Tevrât' tefsîrlerinde vardı. O zamanki yahudi ve hıristiyanlar tarafından anlatılan bu olaylar, Araplar arasına da geçmiş idi. Nitekim tefsîrlerde bu olaylar hakkında bazı sahâbî ve tâbiîlerden çok çeşitli ve ayrıntılı yorumlar nakledilir ki bu da olayın, Kur'ân'ın indiği çevrede bilindiğini gösterir. Aksi takdirde bu ayrıntıları o zamanki insanlar kendi kendilerine uyduramazlar.

Ömer Rıza Doğrul'a göre Süleyman'ın dayandığı değnek, onun saltanatıdır. Değneğini kemiren kurt da, oğlunun idaresizliği ve za'fıdır. Cinler de Süleyman'ın, buyruğu altına aldığı isyancı kabilelerdi. Süleyman'ın ölümünden sonra onun saltanatına musallat olan oğlu Rehoboam, sefahate ve zevke daldığından, onun saltanatını kemirdi, çürüttü. Sonunda İsrail oğullarına hizmet eden, boyun eğen kabileler, artık onlara boyun eğmediler. Rehoboam'ın elinde sadece bir kabile kaldı. Onbir kabile onun elinden çıktı, mülkü dağıldı [1].

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ ف۪ي مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌۚ جَنَّتَانِ عَنْ يَم۪ينٍ وَشِمَالٍۜ كُلُوا مِنْ
رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُۜ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ
وَاَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَل۪يلٍ ﴿١٦﴾ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُواۜ وَهَلْ نُجَاز۪ي
اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَا قُرًى
ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا ف۪يهَا السَّيْرَۜ س۪يرُوا ف۪يهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِن۪ينَ ﴿١٨﴾

1. Tanrı Buyruğu: 2/676, Not: 9; Tevrât, Kırallar: I. s. 337-353.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ
وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾ وَلَقَدْ
صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا
كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا
فِي شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٢١﴾

15- Andolsun Sebe'(oğulların)*ın oturdukları yerlerde de bir ibret vardır.* (Onların evleri), *sağdan soldan iki bahçe* (ile çevrili idi. Onlara)*: "Rabbinizin rızkından yeyin de O'na şükredin! Hoş bir ülke ve çok bağışlayan Rab!"* (denilmişti). *16- Ama yüz çevirdiler; bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik; onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı meyvalı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. 17- Nankörlük ettiklerinden ötürü onları böyle cezalandırdık; biz nankörden başkasını cezâlandırır mıyız? 18- Onlarla, içinde bereketler yarattığımız kentler arasında, açıkça görünen kentler var ettik ve bunlar arasında yürümeyi takdir ettik: "Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde yürüyün"* (dedik). *19- "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır* (kentlerimiz birbirine çok yakın, bunların arasını uzat da daha uzun mesafelere gidelim')*" dediler ve kendilerine zulmettiler. Biz de onları, efsânelere çevirdik ve onları darmadağın ettik. Kuşkusuz bunda, sabreden, şükreden herkes için ibretler vardır. 20- Andolsun İblîs, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı, inanan bir gruptan başka hepsi ona uydular. 21- Onun, onlar üzerinde zorlayıcı bir gücü yoktu. Ancak âhirete inananı, kuşku içinde kalandan* (ayırdedip) *bilelim diye* (ona bu fırsatı verdik). *Rabbin herşeyi korumaktadır.*

Tefsîr:

15 nci âyetteki "مسكنهم" kelimesini, bazıları çoğul olarak " مساكنهم "

okumuşlardır. " نجازى " kelimesini de muzâri mechul olarak "يجازى " şeklinde okuyanlar vardır. O zaman "الكفور " nâib-i fâ'il olarak merfû' olur.

15-19: Yukarıda Allah'ın verdiği servet ve mülke şükreden iki mü'min kul anlatılmıştı. Burada da Allah'ın verdiği nimete ve mülke nankörlük eden Sebe' kavmi anlatılmaktadır. Allah onların oturdukları vadinin sağını ve solunu çevreleyen iki bahçe vermiş, bunları kendilerine veren Allah'a şükretmelerini emretmişti. Fakat onlar şükretmediler, nankörlük ettiler. Böylece Allah da 'Arim selini salıp güzelim bahçelerini tahribetmek suretiyle onları cezalandırdı. Artık orada işe yaramaz, meyvası acı, kekire olan *hamt, esl* ve *sidr* ağaçlarından başka bir şey yetişmez oldu.

'Arim, suların toplandığı vâdi, yâhut şiddetli yağmur veya barajın adıdır. *Hamt, esl* ve *sidr* ise çölde yetişen dikenli ağaçlardır. Bunların acı, kekire olan meyvaları yenmez.

Allah, Sebe' kavmine verdiği o bağlı, bahçeli mülkten ayrı olarak güven içinde yürüyecekleri yollar, geçtikleri yollar üstünde birinden öteki görünen yan yana kentler, köyler de var etmişti. Böylece varacakları bereketli ülkeye ıssız, tehlikeli yollardan değil, meskûn kentlerin içinden geçerek zorluk çekmeden, güven içinde, dinlene dinlene gidebiliyorlardı. Yoldaki ihtiyaçlarını, hemen içinden geçtikleri kentlerden sağlıyorlardı. Fakat onlar bu nimetin de değerini bilmediler, şımardılar, "Ya Rabbi, seferlerimizin arasını uzak yap, böyle yakın yerlere gitmekten bıktık, yollarımız uzak olsun, yolun zorluğunu çekelim de yolculuğun tadı çıksın" dediler. Ya şımararak böyle söylediler veya davranışları bu anlama geldi. Bulundukları durumu beğenmediler. İsyân ettiler. Peygamberleri onları Allah'a itâate, şükre ve Allah'ın nimetlerinin kadrini bilmeğe çağırdıkça hiç aldırmadılar "varsın yollarımız uzak olsun, ne olacak?" dediler, veya böyle der gibi oldular. Çünkü isyân, bir bakıma belâyı çağırmak demektir. Yâhut onlar, verimli arazilerine, güzel yollarının geçtiği bölgelere bakmamak suretiyle âdetâ bölgelerinin bozulmasını, çölleşmesini, yol üstündeki köy ve kentlerin yıkılmasını istemiş oldular. Böylece kendi canlarına yazık ettiler. Allah da onları cezalandırdı. Bakımsızlık yüzünden veya suların taşmasiyle yıkılan barajın azgın suları bahçeleri bastı. Bakımsızlık yüzünden yol üstündeki küçük kentler harâboldu. Artık o bölgede yaşamak zorlaştı. Yurtları harâbolan insanlar, grup grup çeşitli yerlere göç ettiler, darmadağın oldular. O bölgede kimse kalmadı. Onların sadece dillerde öyküleri kaldı. Gelip geçenler, bir zamanlar orada yaşayan insanların öykülerini anlatır oldular. Elbette şükreden sabırlı kullar, onların sonuçlarından ibret alıp Allah'a yönelir, O'na karşı nankörlük etmezler.

18 nci âyette geçen *"bereketli kentler"* Arzı Mukaddes veya San'â kentleri olarak tefsîr edilir. Buraların San'â kentleri veya Mekke olması daha muhtemeldir. Çünkü Şâm ve Kudüs, Yemen'e çok uzaktır. Yemen'den Kudüs'e sefer güçtür. Oysa Me'reb ile San'â arasında çok kasaba olduğu gibi Mer'eb'le Mekke arasında Kızıldeniz şeridi boyunca meskûn bölgeler çoktur. Yüksek sıradağların dizildiği bu şeritte bahçeler, ormanlar boldur. Gerek Hac, gerek ticâret amaciyle Yemen'den Mekke'ye, Mekke'den Yemen'e seferler yapılırdı. Hicazlılar kış aylarında daha çok Yemen tarafına giderlerdi. Bu hususa Kureyş Sûresinde de işaret edilmiştir.

Sebe', Yemen'deki San'â yöresinde bulunan bölgenin adıdır. Esasen bir kabile adı iken bu kelime, zamanla kabilenin oturduğu bölgenin adı olmuştur. Bu bölgenin başkenti Mer'eb idi. Vaktiyle bu kavmin başında Şurahîl kızı Belkîs Kıraliçe idi. Gerek bu kavmin, gerek ülkenin adı Tevrât'ta Hz. Süleyman ve Seba Melikesi öyküsünde birkaç kez geçmektedir: I. Kırallar, onuncu bab.

Seba ülkesinin çekirdeğini oluşturan bölge ikiye ayrılmıştı. Orta Yemen'in dağlık bölgesini kaplayan yüksek bölge ve bu bölgenin doğu ve güneydoğusunda uzanan Edne vadisi. Çevreye yağan yağmur suları, içinden bir derenin de aktığı, denizden 1100 metre yüksekliğindeki bu vadiye toplanıp alçak bir araziden geçer, Balak Dağı kayalarının arasından akar, Rub'u'l-Hâlî çölünün batı uzantısı olan Ramlat Sabatain'de kaybolur. Irmağın Balak Dağı kayalıklarında açtığı yolun ağzında Seba başkenti Me'reb bulunur. Irmağın, Balak Dağına girdiği noktanın, baraj yapımına çok uygun olması, hemen gerideki vadinin sulanmasına imkân veriyordu.

Rivayete göre Belkis zamanında buraya yapılan ve vâdinin suyu ile beslenen ve otuz çıkışı bulunan baraj ile vadinin sağ ve solundaki tepeciklerde bahçeler yetiştirilmişti. Bu bölge o kadar güzel, havası o kadar lâtifti ki insanı rahatsız edecek sivri sinek, karasinek gibi haşerat yoktu. Çünkü denizden içeride, oldukça yüksekte bulunup iklim mu'tedil idi. Hattâ İslâm kaynaklarına göre bahçeler o kadar verimli idi ki başındaki sepetiyle bahçelere giren kadının, hiç elini ağaçlara değdirmeden, ağaçlardan düşen meyvalarla, başındaki sepeti dolardı[1].

İşte zamanla belki de bakımsızlık yüzünden bu baraj yıkılmış, artık sulanamayan arazi de çölleşmiş ve halk bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Rivayete göre Ferve ibn Museyk el-Kutay'î'nin: "Ey Allah'ın Elçisi, Sebâ nedir? Bir yer midir, yoksa kadın adı mıdır?" demesi üzerine Hz. Peyğamber şöyle demiştir: "Ne yerdir, ne de kadındır. Bir erkeğin adıdır. Bunun on oğlu

1. el-Bidâye ve'n-Nihâye: 2/159.

vardı. Altısı sağında yani Yemen'de, dördü solunda yani Şam bölgesinde yerleşti. Solunda olanlar: Lahm, Cuẑâm, 'Âmile ve Ğassân'dır. Sağında olanlar: Kinde, Eş'arîler, Ezd, Meẑhic, Himyer ve Enmâr'dır." Bir adam: "Enmâr nedir?" diye sormuş, Peyğamber (s.a.v.): "Haŝ'âm ve Becîle'nin türediği kavimdir" demiştir [1].

Şeyh Tantâvî, çeşitli tarihlerde birkaç Avrupalının Me'reb kenti ve barajı üzerinde araştırmalar yapmak üzere Yemen'e geldiklerini, kentin ve baraj harabelerinin plan ve haritalarını yaptıklarını söyler. Fransız Eno, 1843'de Yemen'e gelmiş ve hizmetçi kılığına girerek büyük güçlüklere katlanmak suretiyle San'â, Huraybe, Me'reb ve Belkis Haremi hakkında elli altı resim ve nakış elde etmiştir ki bunlar içerisinde Me'reb barajının haritası da vardır. Şeyh Tantâvî, bu haritayı tefsîrine koymuştur [2].

Tarihte Seba Devleti adında bir devletten söz edilmez. Fakat Himyer devletinden söz edilir. İşte Himyer devletinin babası Seba Devletidir. Himyer Devleti de zamanla Tubba'lara dönüşmüştür ki Himyerlilerle Tubba'lılar arasında takriben dört bin yıl vardır. Tubba', muhtelif kralların bağlı olduğu imparator gibidir. Tarihte Seba yerine Himyer geçtiği halde Kur'ân'da Sebe' adı anılır. Araştırmalar sonucunda *Mian* kavmine hücum edenlerin Sebalılar olduğu anlaşılmıştır. Uzun ömürlü olan bu devletin başkenti Me'reb iken daha sonra Himyerliler zamanında Zıfâr başkent olmuştur. On üç asır sonra Himyerlilerin aslının Sebalılar olduğu, Kur'ân'ın söylediklerinin gerçeğe uyduğu anlaşılmıştır [3].

Hemdânî, Me'reb barajı hakkında şöyle diyor: Sebe'de çok harika şeyler vardır. Barajın sağ ve solunda bulunan iki bahçe bugün batmıştır. Buralarda hiç ekin yoktur. Baraj yıkılınca seller, bahçeleri silip götürmüştür. Hemdânî, baraj gölünde suyun taksim edildiği menfezler gördüğünü; bunların, dün yapılmış gibi sağlam ve onbeş arşın yüksekliğinde olduğunu yazıyor [4].

'Arim seyli, eski Arap kaynaklarında uzun uzadıya anlatılan bir olaydır. Âlûsî'nin, *Bülûğu'l-Urab fî Ahvâli'l-'Arab* adlı eserinde [5] bu konuda hayli bilgi vardır. Kaynaklara göre Hz. Muhammed'in peyğamberliğinden dörtyüz yıl önce vukubulan [6] bu selin, toprakları basması sonucunda bölgedeki birçok kabile, Arap Yarımadasının kuzeyine, Şam ve Irak bölgelerine, doğu sahillerine göçmüştür. Bunlardan Evs ve Hazrec kabileleri Yesrib denen Medine-i

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 22/77; et-Tâc: 4/213-214; Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 34, Ebû Dâvûd da rivayet etmiştir.
2. el-Cevâhir: 16/175, 181.
3. el-Cevâhir: 16/176.
4-6 el-Cevâhir: 16/177.
5. C.3, s. 287-288.

Münevvere'ye gelmişler; Ğassânîler Şâm bölgesine gelip orada Ğâssânî Devletini kurmuşlardır. Irak'ta bir devlet kurmuş olan Lahmîler ve 'Oman'da bir devlet kurmuş olan 'Abdu'l-Kays oğulları da Yemen'den hicret eden kabilelerdendir.

Tefsîrlerde Sebe', Me'reb seddi, bölgedeki iki bahçe, 'Arim seyli sonunda bu bahçelerin haraboluşu, hamt, esl ve sidr ağaçları hakkında tutarsız rivayetler vardır. Ancak bu rivayetler, olayın, Hz. Peygamberin yetiştiği ortamda bilindiğini gösterir.

İşte Kur'ân'da insanlara, bildikleri bu olay hatırlatılarak içlerindeki ibret duyguları uyandırılır. Allah'ın nimetlerine şükretmeyen insanların, sonunda felâketlere uğrayacakları, nimetlerinin ellerinden gideceği düşüncesi aşılanır. Allah'a şükredenlerin refahları artarken nankörlük edenlerin mutlulukları bedbahtlığa dönüşür. Anlatılmak istenen budur. Böylece bu âyetlerle önceki âyetler arasındaki kuvvetli bağ ortaya çıkar.

20-21 nci âyetler, Seba öyküsünün sonucudur. Sebalıların da şeytanın aldatmasına kapıldıklarından dolayı mahvolduklarını bildirmektedir.

"İblîs onlar hakkındaki zannını doğruladı". Onları aldatacağını tahmin ediyordu, tahmininde yanılmadı, gerçekten onları aldattı. İnanan bir topluluk hariç, onlar, İblîs'in dürtülerine uydular. Aslında İblîs, onları zorla yoldan çıkaracak bir güce sâhip değildi. Ancak Allah, âhirete inananlarla ondan şüphe edenleri ortaya çıkarmak, herkese bildirmek için İblîs'e bu fırsatı verdi. İblîs'in, onların gönüllerine düşünceler atmasına müsâade etti. Onlar da İblîs'in sözüne uydular. İblîs'in aldatması, Allah'tan bir sınavdır. Melekler insana iyi düşünceler, şeytanlar ise kötü düşünceler atarlar. İnsan bu iki düşünce arasında bir seçim yapmak zorundadır. İşte melek düşüncesine uyan âhirete inanır, Hakk'ın buyruklarını tutar. Şeytan düşüncesine uyan da âhiretten kuşku duyar, Allah'ın buyrukları dışına çıkar. O kimse Allah'ın, kendisini sınadığının farkında olmaz. Allah o kimsenin hangi yolu tutacağını bilir ama onun Allah'a karşı bir bahanesi kalmamak için onu böyle sınavdan geçirir. Allah herşeyi görür ve bilir. Ve yapılan her işi de saklar, bir gün yapanların karşısına çıkarır.

Sözgeliminden "onlar" zamirinin, Sebalılara gittiği anlaşılır. Zamirin, bütün insanlara gittiğini söyleyenler de vardır. Muhammed İzzet Derveze ise müteâkib âyetleri gözönünde tutarak zamirin Mekkelilere gittiğini söylüyor [1].

21 nci âyetten, Allah'ın, insanları İblîs ile imtihân etmezden önce kimin âhirete inandığını, kimin inanmadığını bilmediği gibi bir anlam çıkabilir. Ama

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/40.

âyetin kasdı bu değildir. Allah herşeyi bilir. Allah insanları imtihan etmiş ve vesveşeye uymalarının sonuçlarını böyle, açıkça ortaya koymuştur ki insanlar, kendi istekleriyle İblîs'in yoluna uyduklarını ve kendi fiilleri sonucu bu belâların başlarına geldiğini anlasınlar.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ
وَلَا فِي الْاَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا
تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ حَتّٰى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ
رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾ قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا
بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ اَرُونِيَ الَّذِينَ اَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ
كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا
وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَاْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ
﴿٣٠﴾

22- De ki: ''Allah'tan başka (tanrı) *sandığınız şeyleri çağırın, onlar ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığınca bir şeye sâhip değillerdir.*

Bu ikisinde onların bir ortaklıkları yoktur, Allah onlardan bir yardımcı da edinmiş değildir. 23- O'nun huzurunda, kendisinin izin verdiği kimseden başkasının şefâati fayda vermez. Nihâyet onların yüreklerinden korku giderilince: "Rabbiniz ne dedi?" derler. "Gerçeği (söyledi) *derler, O, yücedir, büyüktür". 24- De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık veriyor?" De ki: "Allah. O halde ya biz veya siz doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz." 25- De ki: "Bizim işlediğimiz suçtan siz sorumlu değilsiniz; biz de sizin işlediğinizden sorumlu değiliz." 26- De ki: "Rabbimiz, hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızdaki sorunu çözecektir. O sorunları en güzel çözümleyendir, bilendir. 27- De ki: "O'na kattığınız ortakları bana gösterin* (bakayım onlar tanrı olabilir mi?) *Hayır, doğrusu O, galip, hüküm ve hikmet sâhibi olan Allah'tır. 28- Biz seni ancak bütün insanlara müdjeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler. 29- Diyorlar ki: "Doğru iseniz bu tehdidettiğiniz azâb ne zaman* (gelecek)*?" 30- De ki: "Sizin için belirtilmiş bir gün vardır. Ondan ne bir saat geri kalır, ne de ileri geçebilirsiniz".*

Tefsîr:

Peygamber (s.a.v.) ile müşrikler arasındaki bir tartışmaya cevap niteliği taşıyan bu âyetlerde şunlar anlatılıyor:

22- Müşriklerin Allah'a ortak sandıkları şeyler, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sâhip değillerdir. Onlar ne Allah'ın yaratma ortağı, ne de yardımcısıdırlar. Zerre kadar mülkü, gücü olmayan şeyler nasıl Allah'a ortak olur?

23- Allah'ın huzurunda, ancak O'nun şefâat yetkisi ve izni verdiği kimsenin şefâati yarar sağlar. Allah'ın kime şefâat izni vereceği de belli değildir. Müşriklerin tanrı diye taptıkları şeylerin, gerçekten şefâat yetkisine sâhibolup olmadıklarını onlar bilemezler. Çünkü bu konuda bir kanıtları yoktur. Öyle ise onlardan şefâat ummaları anlamsızdır.

Kıyâmet olayının dehşet ve korkusundan aklı başından gitmiş olan müşrikler, korkudan ayılıp kendilerine gelince birbirlerine, Allah'ın, dünyâda ne söylediğini, neyi haber verdiğini sorarlar. Ve Allah'ın gerçeği söylemiş olduğunu itiraf ederler: *"Meğer Allah'ın bize haber verdiği kıyâmet, âhiret hesap ve cezâsı doğru imiş"* derler ve onu yalanlamakla büyük hatâ ettiklerini kabul ederler.

Sözgelişinden anlaşıldığına göre yüreklerinden korku gidip akılları başlarına gelince: "Allah gerçeği söylemiş" diyenler müşriklerdir. Âhiret sorum-

luluğunun hak olduğunu görünce, yâhut ölüm halinde gözlerden perde kalkınca böyle söylerler.

İbn Mes'ûd'un rivayetine göre bu sözü söyleyenler meleklerdir. Yüce Allah vahiy sözlerini söylediği zaman bunu işiten gök ehli bayılırlar. Nihayet akılları başlarına gelince birbirlerine: *"Rabbiniz ne söyledi?"* derler. Arşı taşıyan melekler, kendilerinin altında bulunan meleklere Allah'ın söylediği sözleri haber verirler. Onlar da kendi altlarında olanlara, onlar da kendi altlarında olanlara bildirirler. Nihayet haber en yakın gök ehline kadar iner. İşte yüce Allah: *"Hakkı söylediler"* sözüyle meleklerin, duyduklarını, ziyâdesiz, eksiksiz, tam olarak haber verdiklerini bildirmiştir. Bu yoruma göre "الحقّ" bir "قال" değil, " قالوا "nun mef'ûlüdür. Bu âyetin tefsîrinde Buhârî ve Tirmizî şu hadisi rivâyet etmiştir:

"Allah gökte bir işe hüküm verdiği zaman sert kayaya çarpan zincir sesi gibi bir ses işitilir. Melekler Allah'ın sözüne itâatle kanatlarını birbirine vururlar. Meleklerin yüreklerinden korku gidince "Rabbiniz ne dedi?" derler. "Gerçek sözü söyledi, O yücedir, büyüktür" derler. Birbiri üstüne binmiş olan kulak hırsızları (cinler) *de o sözü duyarlar. Altlarında bulunana atarlar. Her biri kendi altındakine atar, en alttaki de onu büyücü veya kâhinin diline atar. Kimisi, sözü henüz başkasına atmadan kıvılcım onu yakar. Bazan kıvılcım yetişmeden* (şeytân), *büyücü veya kâhine atar. Ama işittiği gerçek söze yüz yalan katar. Kâhin de o sözü söyleyince* (o söz doğru çıkar. Bu kez) *bu adam falan falan zaman böyle dememiş miydi* (işte dedikleri çıktı) *denilir. O gökten işitilen söz tasdik edilir"*[1].

Biz bu hadîsin, bu âyetin tefsîri ile ilişkisi olduğunu sanmıyoruz. Nitekim bu hadîs, daha önce *"Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş şu'lesi kovalar"*[2] âyetinin tefsîrinde de zikredilmiştir.

Tefsîri sadedinde olduğumuz 23 ncü âyette dünyâda Peyğamber'in uyarılarını kabul etmeyenlerin, âhirette bu uyarıların gerçek olduğunu itiraf edecekleri anlatılmaktadır. Hasan Basrî'nin " فُزِّعَ "yi, "فُرِغَ عَنْ قُلُوبِهِمْ" okuduğu rivayet edilir ki mânâ aynıdır.

24- Göklerden yağdırdığı yağmur ve göğe yükselen ağaçların meyvalariyle, yerden çıkardığı bitki ve ürünlerle yaratıklarını besleyen Allah'tır. O'ndan başka yaratıkları besleyen yoktur. Şimdi yalnız Allah'a tapanlar mı, yoksa O'na ortak koşanlar mı sapıklık içindedirler? Hiçbir gücü olmayan, kimseyi besleyemeyen şeyler tanrı olamayacağına göre hiç kuşkusuz Allah'a ortak koşanlar doğru yoldan sapmışlardır. Yalnız Allah'a tapanlar doğru yoldadırlar.

1. et-Tâc: 4/214-215.
2. Hicr Sûresi: 18.

25-26 ncı âyetlerde her zümrenin kendi yaptıklarından sorulacağı, en güzel hüküm veren Allah'ın, âhirette müslümanlarla müşrikler arasındaki anlaşmazlık sorununu çözüme kavuşturacağı, kimin haklı, kimin haksız olduğunu ortaya çıkaracağı belirtiliyor.

27 nci âyette müşriklere, Allah'a ortak koştukları şeylerin ne yönleriyle, hangi kudret, meziyet ve vasıflarıyle Allah'a ortak oldukları soruluyor: *"Onlar ne yaratmışlardır, ne kudretleri vardır ki onları Allah'a ortak yaptınız, bana gösterin bakayım!"* buyuruluyor. Dâima galip, hüküm ve hikmet sahibi Allah'tan başka Tanrı olmadığı vurgulanıyor.

28 nci âyetteki "كَافَّةً" kelimesi, "كَفّ" kökünden ism-i fâ'il olabilir. Sonundaki tâ mübâlâğa içindir. Bu takdirde âyetin mânâsı: *"Biz seni insanları küfürden menedici, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"* demektir. *"Biz âlemlere acımadan dolayı seni gönderdik"* [1] âyeti de bu anlamı güçlendiriyor. Allah insanlara acıyıp onları sapıklıktan kurtarmak için Hz. Muhammed'i göndermiştir. Bir kısım müfessirlere göre de " كَافَّةً " hepsi demektir. Bu takdirde âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini ifade eder: *"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize Allah'ın elçisiyim"* [2] âyeti de bu anlamı güçlendirir. Fakat âyetin sözgelimi, birinci yorumu güçlendirmektedir.

Bu konuda Buhârî ve Müslim'in kaydettiği şu hadis de rivayet edilir: *"Bana beş şey verildi ki benden önceki peyğamberlerden hiçbirine verilmemişti. Bana heybetle yardım edildi. Heybetim, bir aylık yoldan hissedilir. Bana yer, tertemiz mescid yapıldı, ümmetimden her kime namaz vakti erişirse bulunduğu yerde namaz kılsın. Bana ğanimet helâl kılındı. Benden önce kimseye helâl kılınmamıştı. Bana şefâat verildi. Benden önceki peyğamberler yalnız kendi kavimlerine gönderilmişlerdi. Ben ise bütün insanlara gönderildim"* [3].

Bu hadis böyle rivayet edilmiştir ama bu tür rivâyetler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, daha önce uyarılmamış, kendilerine elçi gönderilmemiş olan bir kavme, kendi dilleriyle Allah'ın buyruklarını izah için gönderildiğini bildiren âyetlerin nassına uygun düşmemektedir. Bu âyetlerden dolayı biz, kâffeten kelimesinin, hepsi anlamına değil, menedici anlamına gelmiş olduğunu tercih ediyoruz. Kur'ân, Hz. Muhammed'in risâleti hakkında şöyle diyor:

"Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için (seni gönderdik)" [4].

1. Enbiyâ Sûresi: 107.
2. A'râf Sûresi: 158.
3. Buhârî, Teyemmüm: 1, Salât: 56, Ğusl: 26; Müslim, Mesâcid: 3; nesâ'î, Ğusl: 26; Dârimî: Siyer: 28, Salât: 111.
4. Yâsîn Sûresi: 6.

"Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? Hayır o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi yola gelmeleri umuduyla uyarman için Rabbinden sana indirilen gerçektir"[1].

"(Mûsâ'ya) *seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak* (orada geçenleri sana bildirdik) *ki senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar"*[2].

"Biz her peyğamberi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın"[3]. *"Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı geçmiştir"*[4]. *"Halbuki biz onlara okuyacakları bir Kitâb vermemiştik ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik"*[5].

Bu âyetler, açıkça Hz. Peyğamber'in, Arapça konuşan ve kendilerine uyarıcı gelmemiş bulunan bir topluma gönderildiğini ifade ediyor.

Âyette geçen *"en-nâs: İnsanlar"* deyimi de bütün dünyâ insanlarından çok, kendilerine hitâbedilen bütün Arap toplumunu ifade eder. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, her ulusa kendi diliyle konuşan Peyğamber gönderildiğini (İbrâhim Sûresi: 4); Kur'ân'ın da Anakent olan Mekke halkını ve çevresindeki insanları uyarmak için Hz. Muhammed'e, Arap diliyle vahyedildiğini (Şûrâ: 7, En'am: 92, Fussilet: 44) belirtmektedir. Bütün bu âyetlerden, Tefsîrini yapmakta olduğumuz 28 nci âyetteki nâs (insanlar) sözcüğü ile tüm Arap uluslarının kasdedildiği açıkça anlaşılır. Biz bu izahımızla Hz. Muhammed'in peyğamberliğinin cihanşümul olmadığını iddiâ etmiyoruz. Elbette onun da'veti cihanşümuldür. Ancak bu da'vet ilk önce Hz. Muhammed'in içinde yetiştiği topluma yöneliktir. Orada istikrar bulduktan sonra terceme yoluyla bütün insanlığa aktarılır ve bir İlâhî Kitâba sahibolmayanlar bu da'vete uyup Allah'a varan doğru yolu bulurlar.

29-30 ncu âyetler, Kur'ân'ın tehdidettiği azâb ile alay eden, *"Hani o azâp ne zaman gelecek? Bunun aslı yoktur"* diyenlere cevaptır. O azâbın belli bir zamanı olduğu, zamanı gelince bir an dahi ileri-geri bırakılmadan kendilerini bulacağı buyurulmaktadır.

Bu âyetler için bir iniş sebebi zikredilmemiştir. Daha önceki bölümlerin bir devamı olduğu anlaşılan bu âyetler, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile müşrikler arasındaki tartışma tablolarından birini canlandırmaktadır. Âyetlerin üslûbu, Mekke'de, güçlü bir düşman kütlesi karşısında dahi Hz. Muhammed(s.a.v.)in, da'vâsını nasıl cesaretle ve yiğitçe savunduğunu gösterir.

1. Secde Sûresi: 3. 2.Kasas Sûresi: 46. 3. İbrâhîm Sûresi: 4.
4. Fâtır Sûresi: 24.
5. Sebe' Sûresi: 44.

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذٖي بَيْنَ يَدَيْهِۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ
مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضِنِ الْقَوْلَۚ يَقُولُ الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا
لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَٓا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنٖينَ ﴿٣١﴾ قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا
لِلَّذٖينَ اسْتُضْعِفُٓوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَٓاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمٖينَ
﴿٣٢﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
اِذْ تَأْمُرُونَنَٓا اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهُٓ اَنْدَادًاۜ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَۜ
وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فٖٓي اَعْنَاقِ الَّذٖينَ كَفَرُواۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

31- İnkâr edenler dediler ki: "Biz ne bu Kur'ân'a, ne de bundan öncekine inanmayız". Sen o zâlimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen: Zayıf düşürülenler, büyüklük tasyalanlara: "Siz olmasaydınız elbette biz inanan insanlar olurduk" diyorlar. 32- Büyüklük taslayanlar da zayıf düşürülenlere dediler ki: "Size hidâyet geldiği zaman sizi ondan biz mi engelledik? Hayır, zâten siz kendiniz suç işliyordunuz." 33- Zayıf düşürülenler, büyüklük taslayanlara: "Hayır, gece gündüz dolap (kurar, kötülük aşılardınız), *Allah'a karşı nankörlük etmemizi, O'na eşler koşmamızı bize emrederdiniz" dediler. Ve azâbı gördüklerinde, içlerinde pişmanlıklarını gizlediler; biz de o nankörlerin boyunlarına demir halkalar geçirdik. Yalnız yaptıklarıyle cezalanmıyorlar mı?*

Tefsîr:

31-33: Kâfirler: *"Ne Kur'ân'a, ne de onun önünde bulunana inanmayız"*

demişlerdir. Kur'ân'ın önünde bulunan, kendisinden önceki kutsal kitâplardır. Bazılarına göre de önünde bulunandan maksat, Kur'ân'ın haber verdiği sorunlardır. Fakat bu tutarsız bir görüştür. Birinci anlam doğrudur.

Bu âyetlerde, inkârlarında direnen müşriklerin, âhiret azâbını görünce birbirlerini suçlama ve pişmanlık durumlarını tasvir eden bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır:

O zâlimler, Rablerinin huzurunda durdurulmuş iken birbirlerini suçlarlar: Dünyâda küçük düşürülüp kibirlilere uydu yapılanlar, büyüklük, zorbalık taslayarak kendilerini sapıklığa sürükleyenlere:

— Siz, olmasaydınız biz inanırdık, bu hale düşmezdik, derler.

Fakat dünyâda büyüklük taslayan liderler, bu suçlamayı kabul etmezler, kendilerine uyanlara:

— Biz zorla mı sizi doğru yoldan çevirdik? Zaten siz suç işleyen insanlar idiniz, derler.

Ama uyanlar, liderlerin gece gündüz kendilerini aldatıp Allah'a eşler koşmayı öğütlediklerini söylerler. Azâbı görünce hepsi dünyâda yaptıklarına pişman olurlar ama artık pişmanlıklarını içlerinde gizlemek zorunda kalırlar.

Sonra yüce Allah, o inkârcılara verdiği cezâyı anlatıyor: *"İnkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar koyduk. Onlar yaptıklarından başka bir şeyle mi cezalanıyorlar? Hayır, çektikleri, kendi yaptıklarının cezasıdır. Yaptıklarıyle cezalanmaktadırlar"* buyuruyor.

Benzeri kıyâmet sahneleri, İbrâhîm Sûresinin 21 nci, Ğâfir Sûresinin 47-48 nci, Ahzâb Sûresinin 66-68 nci âyetlerinde de tekrarlanır. Bu anlatımlardan güdülen gaye, sapıklık içinde bulunanları kurtarmak için âhiret korkusuyla onları uyarmaktır. Bu ve benzeri âyetlerde inatçılıkla, katı yüreklilikle, kalbleri mühürlenmiş olmakla; *"Allah zâlimler toplumuna hidâyet etmez", "Allah fâsıklar toplumuna hidâyet etmez", "Allah kâfirler toplumuna hidâyet etmez"* gibi âyetlerle zulüm, fısk ve küfür ile nitelendirilen o müşriklerin çoğu daha sonra Peyğamber(s.a.v.)in sağlığında inanmış, Allah yolunda cihâda gitmişlerdir. Bu durum gösteriyor ki Kur'ân'daki bu âyetlerin ifadesi, o müşriklerin o günkü durumlarıyle ilgilidir. Onların daima fâsık, zâlim, kâfir kalacakları anlamına gelmez. Bu âyetler, onların içinde bulundukları durumu tasvir etmektedir. Amaç, yüreklerine korku duygusu düşürmek suretiyle onları imana yöneltmektir.

Bu âyetler, o müşriklerin hiçbir sûretle inanmayacakları, mutlaka cehenneme gidecekleri anlamına gelseydi, onların hiç inanmamaları gerekirdi. Halbuki Allah onlara hidâyet etmiştir. İnatçı tavırlarını, taassubu, zulüm ve fıskı bırakıp sağduyu ile düşünmeğe başladıkları, iyiye, doğruya yöneldikleri zaman

hidâyete ermişlerdir. Allah, zulüm, fısk ve küfür içinde bulunan topluma hidâyet etmez. Ama ön yargılarını bırakıp sağduyu ile düşünmeğe başlayan insanlara Allah hidâyet eder.

Müşriklerin: *"Ne Kur'ân'a, ne de ondan önceki kitaplara inanmayız"* demelerine rağmen, yahudî ve hıristiyanların kitâplarının Allah tarafından geldiğine inandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim çeşitli âyetlerde buna işâret edilmiştir: *"Onlara tarafımızdan hak gelince: 'Mûsâ'ya verilenin eşi buna da verilmeli değil miydi?' dediler"*[1]. *"İşte bu Kur'ân da indirdiğimiz mübârek bir kitâptır. Ona uyun ve korunun ki size acınsın. Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onları okuyamıyorduk' demeyesiniz. Yâhut: 'Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha doğru yolda olurduk' demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidâyet ve rahmet geldi..."*[2] O halde onların: *"Biz ne Kur'ân'a, ne de ondan önceki Kitâplara inanmayız"* demeleri, onların hükümlerine tabi olmayacaklarını gösterir. Gerçekten o kitaplardan haberdar oldukları halde dillerini anlamadıkları ve onları getiren peyğamberler de kendi toplumlarından olmadığı için Araplar, kütle halinde yahudi veya hıristiyan dinine girmemişlerdir. Ayrıca onların bu ifadesi, bir kızgınlık halini belirtir. Kitâp ehlinden bazı kimselerin, Kur'ân'ın, Allah'ın vahyi olduğunu söylemelerine kızan müşrik liderlerinin: *"Biz, ne Kur'ân'a, ne de ondan önceki kitaplara inanmayız"* demiş olmaları da muhtemeldir. İşte böyle bir olay üzerine bu âyetler inmiştir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓاۙ اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ
﴿٣٤﴾ وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًاۙ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ اِنَّ
رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾
وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ
صَالِحًاۘ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾

1. Kasas Sûresi: 48.
2. En'âm Sûresi: 155-157.

وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾
قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ
شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٣٩﴾

34- Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıkla şımarmış kimseleri: ''Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz'' dediler. 35- Ve dediler ki: ''Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, bize azâbedilecek değildir.'' 36- De ki: ''Rabbim dilediğine rızkı yayar ve kısar; fakat insanların çoğu bilmezler.'' 37- Ne mallarınız, ne de çocuklarınız size katımızda bir yakınlık sağlamaz. Ancak inanıp faydalı iş yapanlar başka. Onlara yaptıklarının kat kat fazlası ödül vardır ve onlar saraylarda güven içinde bulunurlar. 38- Âyetlerimizi etkisiz kılmağa çalışanlara gelince onlar da azâbın içine getirileceklerdir. 39- De ki: ''Rabbim kullarından dilediğine rızkı yayar ve ona kısar. Siz Allah için ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

Tefsîr:

34-35: '' مترفوها'': Bol nimet vermek anlamındaki *itrâf* kökünden ism-i mef'uldür. ''ها'' *karye*'ye râci' zamirdir. '' مترفوها'' o ülkenin bol nimet verilen şımarık zenginleri anlamınadır.

Bu âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)i tesellî için kendilerine uyarıcı gönderilen her kent zenginlerinin, servet ve mevkilerine güvenerek uyarıcıyı inkâr ettikleri, ''Bizim malımız ve evlâdımız daha çok, Allah bizi sevmese, bize bu kadar mal ve evlât vermez. O bize azâbetmez'' dedikleri, zenginliklerine bakarak kendilerinin Allah katında makbul insanlar olduklarını sandıkları anlatılır.

36-37 nci âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e, kendisini inkâr edenlere şu gerçeği hatırlatması emrediliyor: Rızkı dilediğine bol, dilediğine dar veren Allah'tır. Rızkın bolluğu, insanın haklı veya Allah katında makbul; darlığı da haksız veya Allah katında sevilmez olduğunu göstermez. Nice zengin var ki şakîdir, nice fakir de var ki takî(korunan)dir. İnsanların çoğu bu gerçeği bilmez. İnsanları Allah'a yaklaştıran mal ve evlât değil, imân ve sâlih ameldir. Kimler

inanır ve güzel işler yaparsa yaptıklarının kat kat sevâbını alırlar, cennette yüksek köşklerde, saraylarda güven içinde otururlar.

Allah'ın âyetlerini âciz yani etkisiz bırakmağa çalışanlar da azâb içine götürülürler. İmân edip güzel işler yapanlar güven içinde oturacakları köşklerde, saraylarda bulunurlarken Allah'ın âyetlerinin yayılmasına engel olanlar azâb içinde bulunmaktadırlar. Hz. Alî, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

"Cennette, içinden dışı, dışından içi görünen (sırça) *saraylar vardır. Bir a'râbî: 'Bu saraylar kimindir?' diye sorunca Peyğamber* (s.a.v.) *: 'Güzel söz söyleyen, yemek yediren, sürekli oruç tutan, herkes uyurken geceleyip namaz kılanlarındır' buyurmuştur"* [1].

39 ncu âyette yine Allah'ın, dilediği kuluna bol, dilediğine dar rızık vereceği vurgulanıyor ve insanın yaptığı iyiliğin zayi olmayacağı; rızık verenlerin en hayırlısı olan Allah'ın mutlaka kulun verdiği hayrın yerini dolduracağı, ya dünyâda, ya da âhirette ona bol ihsanda bulunacağı bildirilmektedir. Peyğamber(s.a.v.)in de: *"Allyah içni harca, ki sana daha bol verilsin"* [2] meâlindeki sözleri, âyetin tefsîri niteliğindedir. Yine onun, Hz. Bilâl'e: *"Bilâl, enfâk et, Taht Sâhibinin, malını azaltacağından korkma"* buyurduğu rivayet edilir [3]. Başka bir hadis de şöyledir: *"Kulların, sabahına yetiştiği her gün iki melek iner. Biri: 'Allahım, harcayana, halef ver* (verdiğinden yerini doldur)*' der. Diğeri de: 'Allahpım, infak etmeyene telef ver* (malını telef et) *der"* [4].

31 nci âyetten 39 ncu âyetlere kadar bir iniş sebebi zikredilmemiştir. Bunlar, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, müşriklerle tartışmaları ile ilgili olarak onu teselli amacıyle inmiş, birbirinin devamı olan âyetlerdir.

Râzî, son âyetin tefsîrinde şöyle diyor: "Bu âyet, iki kere zikredilmiştir. Birincisi müşriklerin mal ve çocuklarının, kendi hal ve inançlarının iyiliğini, doğruluğunu göstermediğini belirtmek için, ikincisi de mal ve çocukların, sadece kendilerine mahsus olmadığını belirtmek içindir. Âdetâ onlara şöyle deniyor: Teref (zenginlik, refah), şeref alâmeti değildir. Öyle olduğu varsayılsa bile zenginlik ve nimet sadece sizlere mahsus değildir. Mü'minler de yakında refaha kavuşacaklardır. Çünkü Allah sizin mallarınızı, mülklerinizi onlara verecektir. Âyetin bu anlama geldiği şundan bellidir: Birinci âyette

1. Tirmizî, Birr, 53; İbn Hanbel, Musned: 1/156, 2/173, 5/343; Feyd: 2/465.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 11, Nefekât: 1, Tevhîd: 35; Müslim, Zekât, 36, 37; İbn Mâce, Keffârât: 15; İbn Hanbel, Musned: 2/242, 314, 464.
3. Bezzâr Bilâl'den ve Ebû Hüreyre'den, Taberânî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Feydu'l-Kadîr: 3/61.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/263. Hadisin bu şekliyle kaynağını bulamadım.

(مِنْ عباده: Kullarından) geçmez. Sadece ''لمن يشاء *dilediğine''* buyurulur. İkinci âyette '' لمن يشاء من عباده: *Kullarından dilediğine''* buyurulmuştur. Allah'a muzâf olan *'ibâd'*ın, mü'min oldukları anlaşılır. Ancak Allah'a inananlar kendisine izâfe edilmiştir. Allah, kâfire, mü'mine va'dettiğinin tersini va'detmiştir. Çünkü kâfirin ardı kesiktir. Malı yokluğa mahkûmdur, sonu da vebaldir. Allah mü'mine, harcadığının yerine yenisini verir. Allah'ın verdiği daha hayırlıdır. İnsanın elinde bulunan telef olur. Fakat Allah'ın yanında bulunan halef(baki)dir. Yüce Allah daha sonra bu anlamı te'yîden ''وآللّه خير آلرازقين: *Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır''* buyurmuştur [1].

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ۖ بَلْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ٱلْجِنَّ ۖ أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَٱلْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَّفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّتِى كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

40- O gün, onların hepsini bir araya toplar, sonra meleklere: ''Bunlar size mi tapıyorlardı?'' der. 41- Derler ki: ''Sen yücesin, bizim koruyucumuz onlar değil, Sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çokları onlara inanıyorlardı.'' 42- O gün birinizin, diğerine ne bir fayda, ne de bir zarar vermeğe gücü yetmez. Biz zulmedenlere: ''Yalanlamakta olduğunuz ateş azâbını tadın!'' deriz.

Tefsîr:

40- Bazı kari'ler ''يحشرهم'' ve ''يقول'' kelimelerini muzâri' mütekellim sîğasiyle ''نحشرهم'' ve '' نقول'' okumuşlardır ki *''O gün onları bir araya toplar, sonra meleklere deriz...''* anlamı çıkar. 42 nci âyetteki ''ونقول'' kelimesine uyarlık bakımından bu kırâat uygundur. Ancak 39 ncu âyetteki ''يبسط'' ve ''من يشاء'' kelimelerine uyarlık bakımından da Kur'ân'ın yazıldığı 'Âsım kırâati uygundur.

40-42: Bir kıyâmet sahnesinin sunulduğu bu âyetlerden müşriklerin, melek veya meleklerden bir grup sandıkları cinlere taptıkları anlaşılmaktadır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/263.

Cinler, gözden gizli kalan ruhsal varlıklardır. Gözle görülmeyen melekler de bu genel tabir içine girer. Çünkü *cinn,* gözden gizli demektir. Melekler de, cinler de gözle görülmeyen ruhsal varlıklardır ama melekler yüce ruhlardır. Onlarda kötü düşünce yoktur. Cinlerin kötüleri olan şeytanlar, insanın içine attıkları kötü düşüncelerle onu yoldan saptırmağa çalışırlar. İşte müşriklerin Allah'a ortak yaptıkları cinler, kendilerine böyle kötü düşünceler atan habis ruhlardı, melek değillerdi. Fakat müşrikler onları melek sanarak onların telkinlerine kapılmış, onlara tapmışlardı. Melekler: *"Onların çokları cinlere inanıyorlardı"* diyorlar. Bu sözden, müşriklerin içinde az da olsa cinlere inanmayan bazı insanların da bulunduğu anlaşılır. Demek ki onların içinde cinlere değil, ya meleklere, yahut sâdece Allah'a inanan insanlar da vardı. Bunlar hanîfler olabilir.

"O gün birinizin diğerine ne yarar, ne de zarar vermeğe gücü yetmez" cümlesi, hem meleklere, hem de müşriklere hitâptır. Yüce Allah, bu kıyâmet sahnesinde ne meleklerin ve cinlerin insanlara, ne de insanların meleklere ve cinlere bir yarar veya zarar verecek güçte olmadığını, bundan dolayı Allah'tan başkasına tapmanın hiçbir yararı olmayacağını belirtiyor. Müşrikler, taptıkları meleklerin, Allah katında kendilerine yardımcı olacağını sanıyorlardı. Oysa Allah onlara şefâat yetkisi vermedikçe onlar kimseye şefâat edemezler. *"O'nun huzurunda, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefâati fayda vermez"*[1], *"Yalnız Rahmân'ın huzûrunda söz almış olanlardan başkaları şefâat edemezler"*[2], "(Melekler, Allah'ın) *râzı olduğundan başkasına şefâat edemezler"*[3], *"O'nun izni olmadan O'nun huzurunda kim şefâat edebilir?"*[4]. Meleklerin şefâatine erebilmek için Allah'a tapmak gerekir. Onlar ancak Allah'ın râzı ve memnun olduğu ve şefâat edilmesine izin verdiği kimselere şefâat edebilirler. Allah, kendisinden başkasına tapana şefâat edilmesine izin vermez. Çünkü *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günâhları dilediğine bağışlar"*[5], *"Allah zâlimleri doğru yola iletmez"*[6], *"Şirk* (Allah'a ortak koşmak) *en büyük bir zulümdür"*[7].

Sonra yüce Allah, *"Yalanlamakta olduğunuz âteş azâbını tadın!"* hitâbiyle müşriklerin çektikleri işkenceye bir de tekdîr ve azar azâbını katıyor.

1. Sebe' Sûresi: 23.
2. Meryem Sûresi: 88.
3. Enbiyâ Sûresi: 28.
4. Bakara Sûresi: 255.
5. Nisâ' Sûresi: 48.
6. Bakara Sûresi: 258, Âl-i İmrân Sûresi: 86, Mâ'ide Sûresi: 51, En'âm Sûresi: 144, Tevbe Sûresi: 19, 109, Kasas Sûresi: 52, Ahkaf Sûresi: 10, Saff Sûresi: 7, Cumu'a Sûresi: 5.
7. Lokman Sûresi: 13.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَن يَصُدَّكُمْ
عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ وَقَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرًى ۚ وَقَالَ
الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَا
آتَيْنَاهُم مِّن كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا ۖ وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِن نَّذِيرٍ
﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا
رُسُلِي ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

43- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Bu, sadece sizi atalarınızın taptığından çevirmek isteyen bir adamdır". Ve dediler ki: "Bu, uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir." Ve o nankörler, kendilerine gelen hak için: "Bu, apaçık bir büyüden, başka bir şey değildir" dediler. 44- Halbuki biz onlara, okuyacakları bir kitâp vermemiştik ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik. 45- Bunlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Bunlar, onlara verdiklerimizin onda birine erişmemişlerdir. (Onlara bunlardan çok daha fazla nimetler verdiğim halde yine) *elçilerimi yalanladılar. Ama benim de onları inkârım nasıl oldu* (onları nasıl mahvettim)*?!*

Tefsîr:

43- Müşrik liderleri, insanların, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmalarını önlemek için: *"Bu da sizin gibi bir adamdır, sizi atalarınızın dininden döndürmek istiyor. Bunun söyledikleri uydurmadır. Kendi uydurduğu sözleri, Allah'ın sözü diye öne sürüyor"* dediler. Ve kendilerine gelmiş olan gerçek sözü, Allah'ın vahyini *"apaçık bir büyü"* olarak tanıtmak istediler.

44- Ellerinde okuyacakları bir kitâp olmadığı, daha önce kendilerini uyaran bir peygamber gelmediği halde böyle yaptılar. İddiâları bir bilgiye, kanıta

dayanmamaktadır. Oysa kendilerine daha önce bir uyarıcı gelmediğinden ve ellerinde okuyup yararlanacakları İlâhî bir Kitâp bulunmadığından dolayı onların bir uyarıcıya ihtiyaçları vardı. Allah bu ihtiyaçlarını gidermek, kendilerine yol göstermek için onlara, okuyacakları bir kitâp, yol gösteren bir uyarıcı gönderdi. Buna şükredecekleri yerde gelen hak söze büyü, uyarıcıya büyücü, yalancı, iftirâcı dediler.

45- " وما بلغوا معشار ما آتيناهم " Bu müşrikler, önceki kavimlere verilen kuvvet, nimet ve uzun ömrün onda birine dahi erişmediler, demektir. Râzî, âyetin bu bölümünün şu anlama da gelebileceğini söylüyor: "Önceki peyğamberleri yalanlayan kavimler, bu müşriklere verdiğimiz kanıtların onda birine dahi erişmediler. Bunlara, onlara verilen kanıtların on kat fazlası verildiği halde bunlar yine elçileri yalanladılar demek olur. Zira, Muhammed Aleyhisselâm'a verilen Kitâp, Kitâpların en mükemmelidir. Bunun delilleri daha kuvvetli, beyanları daha açıktır. Öteki Kitapların delil ve burhânı, bundaki delil ve burhânın onda biri kadar dahi etmez. Bunlara bu kadar kuvvetli delil getirdiğimiz halde yine elçileri yalanladılar. Onlar inkâr ettikleri için azâba çarpılmışlardı. Onlardan on kez daha kuvvetli kanıtları inkâr eden bu müşrikler azâba çarpılmazlar mı? Elbete çarpılırlar".

Fakat Râzî'nin ileri sürdüğü bu anlam siyaka uymaz. Çünkü *"Elçilerimi yalanladılar"* buyuruluyor. Eğer öteki milletlerden on kez fazla nimet ve kanıtlara sahibolanlar ile kasıt, Araplar olsaydı, *"Elçilerimi yalanladılar"* denmez, *"Elçimi yalanladılar"* denirdi. Çünkü bu anlama göre elçileri yalanlayanlar Araplar olur. Oysa 44 ncü âyet, bu Araplara, Hz. Muhammed'den başka elçi ve Kur'ân'dan başka Kitâp verilmediğini ifade ediyor. O halde onlar *"elçileri"* değil sadece kendilerine gelen "Elçiyi" yalanlamışlardır. Kaldı ki: *"Yeryüzünde gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna baksınlar? Onlar kendilerinden daha güçlü idiler. Toprağı alt üst etmişler ve onu, bunların imar ettiklerinden daha çok imar etmişlerdi..."*[1]. *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Onlar bunlardan daha çok, daha güçlü, yeryüzündeki eserleri bakımından da daha sağlam idiler..."*[2] meâlindeki âyetler de cumhûrun verdiği ve bizim meâle kaydettiğimiz anlamın daha doğru olduğunu gösterir. Çünkü Kur'ân'ın âyetleri birbirini tefsîr eder.

Tefsîrini yaptığımız bu âyetler bölümü de yukarıda anlatılan konunun devamıdır. Peyğamber'in ve gelen Kur'ân'ın hak olduğunu ispat için münkirlere karşı kanıtlar getirmekte, onları uyarmaktadır.

1. Rûm Sûresi: 9.
2. Mü'min Sûresi: 82.

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُواࣞ
مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذٖيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدٖيدٍ ﴿٤٦﴾
قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٤٧﴾ قُلْ اِنَّ رَبّٖي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ
وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعٖيدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى
نَفْسٖيۚ وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحٖٓي اِلَيَّ رَبّٖيۜ اِنَّهُ سَمٖيعٌ قَرٖيبٌ ﴿٥٠﴾

46- De ki: "Size bir şeyi öğütleyeyim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker durup düşününüz. Arkadaşınızda delilikten eser yoktur. O, çetin bir azâbın arefesinde sizin için bir uyarıcıdır." 47- De ki: "Ben sizden bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim yalnız Allah'a âittir. O, herşeye şâhittir." 48- De ki: "Rabbim, gerçeği (dilediği kulunun kalbine) *atar, O, kalbleri bilendir." 49- De ki: "Hak geldi, artık bâtıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir." 50- De ki: "Eğer ben saparsam kendi zararıma sapmış olurum. Eğer yolu bulursam, bu da Rabbimin bana vahyettiği* (Kur'ân) *sâyesindedir. Kuşkusuz O, işitendir, yakındır."*

Tefsîr:

46-50 nci âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e, müşriklere karşı böyle demesi emrediliyor: Ben size, ikişer ikişer, yahut teker teker durup düşünmenizi, şu arkadaşınız Muhammed'in cin çarpmış, cin etkisi ve telkinleri altında bir deli değil; çetin bir azâba karşı sizleri uyaran bir Allah elçisi olduğunu anlamanızı öğütlerim. Benim söylediğim sözler cin telkinleri değildir, Allah'ın vahyidir. Ben bu sözlere karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, herşeyi gören Allah'a âittir. Bu gerçek sözü kalbime atan, o gizlileri bilen

Allah'tır. Yâhut Rabbim, gerçeği batılın üzerine atıp batılı yok eder. Bâtıl ne ilk defa (orijinal) bir şey yaratabilir, ne de yeniden yaratabilir. Hak gelince batıl kaybolur. Bâtıl dünyâda da, âhirette de hiçbir işe yaramaz. Batılın gerçek bir varlığı yoktur, o hayalden ibarettir. Benim söylediklerim gerçektir. Eğer ben yoldan saparsam kendi zararıma saparım. Yanlışlık bendedir, zararı bana aittir. Eğer doğru yolu bulmuş olursam, bu, herşeyi işiten ve kullarına çok yakın olan Allah'ın, vahyi sayesindedir.

Son âyet, kişinin, kendi hareketlerinin sonucunda felâkete uğradığını; iyiliğin, hidâyetin ise Allah'ın lûtfu olduğunu bildiren: *"Başına gelen iyilik Allah'tandır, başına gelen kötülük senin kendindendir"*[1] meâlindeki âyetin anlamını vermektedir.

Bu âyetler, hak ile bâtıl üzerindeki tartışma ve münâzaranın bir sonucu niteliğindedir. Çeşitli kanıtlar getirildikten sonra burada Hz. Muhammed(s.a.v.)in dâvetini kabul etmeyip ona büyücü, yalancı, şâir gibi sıfatlar yakıştıranları, ön yargılardan uzak olarak Hz. Muhammed'in durumunu, ona gelen sözleri iyice düşünmeğe çağırmaktadır. Aslında birçok insanın, Hz. Muhammed'i inkâr etmesi, kendi kanaati, düşünüp taşınması ile değil, toplumun etkisiyle olmakta idi. Toplumu etkileyen liderler öyle söyledikleri için öteki insanlar da onların doğru söylediğini sanıyor, onlara uyarak inkâr ediyorlardı. Eğer fert fert veya birkaç kişi bir araya gelip ön yargıları bir kenara bırakarak sağduyu ile konuyu güzelce düşünselerdi, Hz. Muhammed'e gelen sözlerin uydurma veya cin telkini olamayacağını, bir insanın da bu sözleri kendiliğinden söyleyemeyeceğini anlar ve ona inanırlardı. İşte Kur'ân onları, başkalarının etkisinde kalmadan ve vicdan ile düşünüp inanmağa davet etmektedir.

وَلَوْ تَرٰىٓ اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍ ﴿٥١﴾ وَقَالُوٓا
اٰمَنَّا بِه۪ۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍۚ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُۚ
وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٣﴾ وَح۪يلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ
كَمَا فُعِلَ بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا ف۪ي شَكٍّ مُر۪يبٍ ﴿٥٤﴾

1. Nisâ' Sûresi: 79.

51- Telâşa düştükleri zaman onları bir görsen: Hiçbiri kurtulamaz, yakın yerden yakalanmışlardır. 52- "Ona inandık" demektedirler ama uzak yerden (îmânı) *nasıl alabilsinler? 53- Oysa daha önce inkâr etmişlerdi. Uzak yerden, görülmeyene atıyorlardı. 54- Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekildi. Doğrusu onlar, katmerli bir kuşku içindedirler.*

Tefsîr:

Biraz önce 45 nci âyette Peygamberleri yalanlayanların, Allah'ın azâbına çarpıldıkları belirtilmişti. İşte bu âyetlerde de Hz. Muhammed'i yalanlayan müşriklerin böyle bir azâba çarpılacakları ihtâr ediliyor ve o azâba uğrayacakları zaman hallerinin nasıl olacağı anlatılıyor:

51- Ey Muhammed, korku ve dehşete kapılıp telâşa düştükleri zaman sen onların hallerini bir görsen! Hepsi birden hiç ummadıkları yakın yerden yakalanırlar. O zaman Allah'ın vahiylerine ve Elçisine inandıklarını söylerler ama inanmak artık çok uzakta kalmıştır, geriye dönüp onu alamazlar. Onlar daha önce inkâr etmişlerdi. Ğaybe (gizliye) taş atıp duruyorlardı. Bilmeden gerçeği inkâr ediyor, ona büyüdür, şiirdir, uydurmadır diyorlardı. Çok uzakta görülmeyen hedefe atış yapmak nasıl boş ise bunların Kur'ân ve Hz. Muhammed hakkındaki sözleri de öyle boş idi. Görülmeyen hedefe atılan şeyler gibi bunların attıkları sözler de hiç gerçeğe isabet etmiyordu.

İşte inkârcılar azâbı görünce inanmak isterken kendileriyle iman arasına bir engel konur. İstediklerini elde edemezler, inanmadan ölüp giderler. Yâhut şu dünyâda sevdikleri şeylerle kendileri arasına ölüm girer. Sevdiklerinden ayrılıp giderler. Yâhut onlar amaçlarına ulaşamazlar. Nitekim onlardan öncekilerin de azâbı gördükten sonra inanmaları, kendilerine bir yarar sağlamamıştır.

Burada Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a engel olanların, yakında bir azâba uğrayacakları ve o azâb geldiği zamanki durumları tasvir edilmektedir. İşaret edilen bu azâb, dünyâ azâbı mıdır, âhiret azâbı mıdır, bu husus, ihtilâf konusu olmuştur. Bazılarına göre bu âyetler, Bedir'de öldürülecek müşriklerin durumunu tasvir etmektedir. Bazılarına göre de bu azâb, müşriklerin uğrayacakları âhiret azâbıdır [1].

Kıyâmet azâbı olması da muhtemeldir ama biz bu âyetlerle müşriklerin, dünyâda çarpılacakları azâba işâret edildiği kanısındayız. Çünkü 45 nci âyetin sonundaki: *"Daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"* cümlesi, bu azâbın,

1. Câmi'u'l-beyân: 22/107-108.

öteki inkârcıları çarpıp mahveden azâb gibi bir dünyâ azâbı olduğunu gösterir.

İşte gerçeği ispat için anlatılan çeşitli kanıtlardan sonra müşriklerin inkârlarının sonucunu tasvir eden bu sahne ile sûre sona ermektedir. Gaye, müşriklerin içinde pişmanlık duygusu uyandırıp onları Hakka yöneltmektir.

Sebe' Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Bütün evren, Allah'ındır, övgü ve ibâdet yalnız O'na mahsustur (1). Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin zerre kadar bir şeyleri yoktur. Onlar, Allah'ın mülkünün ortağı değillerdir. Onların yaratma gücü de yoktur. Bir gücü olmayana tapmanın yararı olmaz (22).

2- Allah'ın izin verdiğinden başka kimse şefâat edemez (23). Kendisine şefâat izni verilen kimse de yalnız Allah'ın razı olduğuna şefâat (yardım) edebilir (Rahmân Sûresi: 26, Enbiyâ Sûresi: 28). Allah, nânkörlüğe, şirke râzı olmaz (Zümer Sûresi: 7). Öyle ise müşriklerin, meleklerden, ya da putlardan; yahut kendilerini Allah'ın en halis kulları sanan bazı zümrelerin Allah'ın rızâsını kazanacak işlere yönelmeden, şeyhlerden, velîlerden şefâat beklemeleri, boş hayalden ibarettir: *"O gün, birinizin, diğerine ne bir fayda, ne de zarar vermeğe gücü yetmez"* (42). Şefâat konusunda bakınız (1/157-159).

Tek atomun dahi bilgisi dışında kalmadığı Allah, herkesin yaptığını bilir ve yapılan eyleme uygun karşılığı verir. İnanıp güzel işler yapanları ödüllendirir, âyetlerine engel olanları cezalandırır (2-5).

3- Gökten ve yerden (ağaçlardan meyvalarla, yerden biten ürünlerle) rızık verip canlıları besleyen Allah'tır, uydurma tanrılar değildir. Öyle ise nimet verenden başkasına tapmak, nimetin sahibine nânkörlüktür (24).

4- Müşrikler, melekleri Allah'ın kızları sanıyor ve meleklerin sembolleri sandıkları heykellere tapıyorlardı. Oysa onların taptıkları, melekler değil cinler (dengesiz ruhsal varlıklar) idi. Kendilerini kandıran cinleri melek sanıp onlara tapıyorlardı: *"O gün, onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' deriz. Melekler derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çokları onlara inanıyorlardı'."* (40-41).

5- Kâfirlerin inancı, bir kanıta dayanmaz. Onlar, görünmeyen hedefe taş atana benzerler. Görünmeyen hedefe isâbet ettirmek, nasıl rastlantıya kalmışsa, bunların inançları da öyle rastlantıya kalmıştır. İman, rastlantı ile olmaz. Delîle, akla dayanmalıdır: *"De ki: 'Üstün delîl, Allah'ındır'* (En'âm Sûresi: 149), *De ki: 'İşte benim yolum budur: Allah'a basîretle* (kanıtla) *da'vet ederim. Ben ve bana uyanlar. Allah'ın şânı yücedir, ben ortak koşanlardan değilim'."* (Yusuf Sûresi: 108).

B- Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

6- Kendilerine bilgi verilmiş olan Kitâb ehli, Hz. Muhammed'e gelenin hak olduğunu, insanları yüce Allah'ın yoluna ilettiğini bilirler (6).

Kitâp ehlinin, Hz. Muhammed'e gelen âyetlerin vahy olduğuna inandıkları, birçok âyette belirtilmiştir ki bu sûrenin altıncı âyeti de onlardan biridir. Kitâp ehlinden bilgili olanların, Kur'ân'ın vahy olduğunu bilmeleri, Kur'ân'da anlatılan kıssa ve prensiplerin, kendi Kitaplarındaki kıssalara ve prensiplere uymasındandır. Hz. Muhammed'in, okur yazar olmadığını, İbrânîce de bilmediğini düşünen Kitâp sâhipleri, ona gelen bu sözlerin, kendi sözü olamayacağını, bunların ona vahy ile verildiğini anlayıp kabul etmişlerdir. Bunlar, dinlerinden ayrılmış değillerdir. Sadece Hz. Muhammed'in, vahy alan bir elçi olduğunu kabul etmişlerdir. İşte Kur'ân, gerçeği itirâf eden böyle insâflı din-bilimcilerini övmektedir. Aşağıdaki âyetler, iyi niyyetli, din-bilimci Kitâp ehlinin, Kur'ân karşısındaki tutumlarını anlatmaktadır:

''De ki: 'Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilir!' derler. Ağlayarak çeneleri üstüne secdeye kapanırlar ve Kur'ân, onların derin saygısını artırır'' (İsrâ Sûresi: 107-109).

''Resûl'e indirilen(Kur'ân)*ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: 'Rabbimiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz! Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım? Bu sözlerinden dolayı Allah, onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler verdi. Güzel hareket edenlerin mükâfatı işte budur!''* (Mâide Sûresi: 83-85).

''Kitâp ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene inanırlar; Allah'a karşı saygılıdırlar; Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onların mükâfâtı da Rableri katındadır. Şüphesiz Allah, hesâbı çabuk görendir'' (Âl-i İmrân Sûresi: 199).

''Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük mükâfât vereceğiz!'' (Nisâ Sûresi: 162).

''De ki: 'Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur'ân, Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâil oğullarından bir şâhid de bunun benzerini (Tevrât'ta) *görüp inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*'?''* (Ahkaf Sûresi: 10).

"Kendilerine Kitâp verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler..." (Ra'd Sûresi: 36).

"De ki: 'Benimle sizin aranızda, Allah'ın ve yanında (İlâhî) *Kitâb'ın bilgisi bulunanların tanık olması yeter'."* (Ra'd Sûresi: 43).

Bu âyetler, Kur'ân vahyini kabul eden Kitâp ehlini övmekte ve onlara da ebedî saâdeti, cenneti va'detmektedir. Peyğamber Aleyhisselâm'ın devrinde Kur'ân'ın, Hakk'ın vahyi olduğunu kabul eden insaflı dinbilimcileri olduğu gibi, bugün de Kur'ân'ı okuyan insâflı Avrupalılar çıkmaktadır. Bunların hemen dinlerini bırakacaklarını beklemek fazla iyimserlik olur. Ama bunların, Kur'ân'ın vahy olduğunu, onu getiren insanın peyğamber olduğunu kabul etmeleri, inançlarını da Kur'ân'ın tanımladığı biçimde tevhîd esasına göre düzeltmeleri, ebedî saâdetlerine yeterlidir. Kur'ân, böylelerine ebedî saâdet va'detmektedir. Kur'ân, Allah'ın birliğine inanan insanların birbirlerine destek olmalarını, tek Allah'a îmân ve ibâdette birleşmelerini istemektedir:

"De ki: 'Ey Kitâp ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka rablar edinmeyelim'." (Âl-i İmrân Sûresi: 64).

Şimdi Avrupa'da da bazı din adamları, tehvîd ehli arasında böyle bir birliğin yollarını aramaktadırlar. Bu münasebetle konferanslar, sempozyumlar düzenliyorlar. Bunlardan biri de Almanya'nın Nürnberg kentinde düzenlenen İslâm konulu sempozyum'dur. 11 Ocak 1990 tarihinden itibaren birkaç gün Zaman Gazetesi'nde dizi halinde yayınlanan bu Sempozyum'da konuşanlardan Papaz Veit Höfner açış konuşmasında:

"Kur'ân okumaktan İncil okumaya pek fırsat bulamamış bir insan sıfatıyle sempozyumu açıyorum. Yarın Kur'ân'ı anlatan bir konuşma yapacağım" diyor. Ve sonra bir saat 15 dakika süren konuşmasında önce, İncîl, Tevrât ile Kur'ân'ın, benzer temaları işlediklerini anlatıyor. Kur'ân'ın içeriğini tarafsız bir bilim adamı olarak izah ediyor.

Sonra konuşmacılardan Dr. Hagen, 50 dakikalık bir konuşma yapıyor ve Zaman Gazetesinin muhabirlerinin sorularına şu cevapları veriyor:

"Bizde birçok insanın İslâmdan korktuğunu söyleyebilirim. Ben, İslâm tarihinin çok zengin olduğunu göstermek istedim. Herşeyden önce müslümanların çok güzel âdetleri var. İslâm dini, toleranslı bir din olduğunu ispat etmiştir."

Hz. Muhammed, Araplara yükselme, kültür ve insanlık getirdi. O, çok şeyleri Arabistan'da yaşayan yahudî ve hırıstiyanlardan öğrendi. Ticaret için yaptığı seyahatlerde kiliseleri tanıdı. Araplara öğrettiği şeyler, bizce bilinen,

güvenilen ve yeni olmayan şeylerdi. Esasta çok müşterek şeylerin var olduğunu anlattım. İslâm ve hıristiyanlık, aynı kökten doğmuştur. İslâmın yayılması, askerî güce değil, toleransa dayanır. Muhammed, öteki peyğamberlerin devamıydı. İbrâhîm, Mûsa, Îsâ, Yahyâ gibi bir peyğamberdi''.

7- Hz. Dâvûd, demirden zırh yapmış, dağlar ve kuşlar onun sesini yankılayarak tesbîh terennümlerine katılmıştır (10).

8- Tabiat güçlerinden rüzgâr, Hz. Süleyman'ın emrine girmiş, cinler ona hizmet etmiş ve Süleyman, petrolden yararlanmıştır (12).

9- Hz. Muhammed (s.a.v.), bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak görevlendirilmiştir (28). Gerçi onun asıl misyonu, önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş, bir Kitâp verilmemiş olan Arapları uyarmaktır: *''Yoksa 'Onu uydurdu' mu? diyorlar. Hayır, o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelsinler diye uyarman için Rabbinden sana indirilen gerçektir''* (Secde Sûresi: 3).

''Bu da kentlerin anası(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayan bir Kitâbdır''* (En'âm Sûresi: 92, Şûrâ Sûresi: 7).

''Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için (hikmetli Kur'ân, merhametli Allah tarafından sana indirilmiştir)*''* (Yâsîn Sûresi: 6).

Bu âyetler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine uyarıcı gelmemiş, İlâhî bir Kitâba sâhibolmayan Mekke halkı ve çevresindeki insanları yani Arap kavmini uyarmak üzere görevlendirildiğini bildirmektedir.

Gerçi onun ilk ve temel misyonu, bir Kitâbı olmayan Arapları uyarmaktır ama Kitâbı olanların da, dinlerine karışmış olan şirkten uzaklaşmaları, inançlarını onun teblîğ ettiği tevhîd esasına göre doğrultmaları gerekir. Çünkü Allah, şirke razı olmaz ve şirki affetmez. Kitâbı olmayan yabancı milletlerin de, onun teblîğ ettiği dîn ve Kitâp, kendi dillerine çevrilip kendilerine ulaştığı zaman ona uymaları gerekir. Ama bu da'vetin kendilerine ulaşmadığı kimseler, sorumlu değillerdir. Zira ''Allah, elçi göndermedikçe bir kavme azabetmez'' ve Allah, her elçiyi, kavminin konuştuğu dil ile gönderir. Yabancı bir insanın, dilini bilmeyen kimselere hitâbetmesi, hitâbın muhtevâsı onlara terceme edilip açıklanmadıkça teblîğ sayılmaz. Bu konuda İsrâ Sûresi: 15, İbrâhîm Sûresi: 4, Fussilet Sûresi: 44. âyetlere bakınız.

10- Hz. Peyğamber'in uyarılarını kabul etmeyip onunla alay edenler, zamanı gelince mutlaka uyarıldıkları sonucu göreceklerdir (29-30).

11- Peyğamber (s.a.v.), Allah'ın elçisidir, delirmemiş, sapmamıştır. Vahy sayesinde doğru yolu bulmuştur (46, 50). Tebliğine karşılık ücret beklemez.

O'nun ücretini Allah verecektir (47). Ama onun ücretsiz duyurduğu Kur'ân'ı, zaman gelmiş hatimci mevlidci kişiler kazanç vesilesi yapmışlardır.

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

12- Kıyâmet muhakkaktır, öldükten sonra dirilip kalkmak haktır. Fakat müşrikler buna inanmamakta, böyle söyleyen Peyğamber'i delilikle suçlamaktadırlar (3, 7-8).

13- Kıyâmet mutlaka kopacak ve insanlar, Yüce Dîvân'da hesap vereceklerdir. O Dîvân'da, halk tabakası, düşünmeden peşine takıldıkları küfür önderlerini suçlayacaklar, dünyâda tanrılaştırdıklarına orada düşman olacaklardır (31-33).

D- Genel Prensipler:

14- Allah, buyruğu dışına çıkanları, çılgın cehennem aleviyle cezâlandırır (12).

15- Cinler de insanlar gibi gaybı bilmezler. Bilselerdi, değneğine dayalı vaziyette ölmüş olan Süleyman'ın öldüğünün farkına varır, onun ölümünden sonra da uzun süre İsrailoğullarının hizmetinde çalışmaz, ağır işler yapmazlardı (14). Süleyman'ın emri altında çalışan, ona kocaman kazanlar, ulu ma'bedler yapan cinlerin, Süleyman'ın egemenliğine giren Filistinli kabileler olduğu anlaşılmaktadır. Olayı ayrıntılı olarak anlatan Tevrât'tan da böyle anlaşılmaktadır. Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

16- Herkes kendi yaptığından sorumludur. Kimse kimsenin günâhından sorumlu tutulmaz: *"Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz; biz de sizin işlediğinizden sorulacak değiliz"* (25).

17- Peyğamberlere karşı çıkanlar, onların mesajlarının yayılmasını engellemeğe çalışanlar, genellikle şımarık zenginlerdir. Mallarına, adamlarına ve toplumdaki mevkilerine güvenen o kimseler, kendilerinin Allah katında değerli olduklarını sanmışlardır (34-35).

18- Oysa rızkı bol veya dar veren Allah'tır. Allah herkesin haline uygun olanı verir. Mal çokluğu, insanın Allah katında değerli olduğunu göstermeyeceği gibi fakirlik de değersizliği göstermez. İnsanı Allah'a yaklaştıran, malı ve evlâdı değil, imanı ve güzel eylemleridir. Güzel eylem sahipleri, cennet saraylarında ağırlanırlar. Allah'ın âyetlerini engellemeğe çalışanlar da cehennem azâbına atılırlar (36-38).

19- Allah için harcanan mal, yapılan hayır, saklanan maldan daha hayırlıdır (39). Allah, kendisi yolunda harcanan malın yerini dolduracağı gibi kat kat fazlasını da verir. Zekât ve sadaka malı eksiltmez, artırır:

"İnsanların malları içinde artması için verdiğiniz fâiz (malı), *Allah*

katında artmaz. Ama Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekât(a gelince); *işte* (onu verenler) *kat kat artıranlardır''* (Rum Sûresi: 39).

''Kim iyilik getirirse, ona ondan daha hayırlısı vardır.'' (Neml Sûresi: 89, Kasas Sûresi: 84).

''Kim iyilik getirirse ona, onun on katı vardır'' (A'râf Sûresi: 160).

20- Hak gelince bâtıl gider. Hak kaldığı sürece bâtıl bir daha geri dönemez (49).

21- Hakk'a karşı gelen bâtıl erbâbı, önceki benzerleri gibi umduklarına eremezler. Hevesleri kursaklarında kalır (45).

22- Kemâl, bu dünyâda kazanılır, hatâlar burada düzeltilir. Bu ömür geçtikten sonra artık inanmanın bir yararı olmaz. Çünkü inanma vakti olan dünyâ hayâtı geride kalmış, insan inanması gereken hakikatin içine girmiştir (51-52).

SEBE' SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	وَ لَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلآخِرَةِ		Çoğunluk.
	وَ لَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلدُّنْيَا وَ ٱلآخِرَةِ		Übey [1].
	الْخَبِير		Çoğunluk.
	الْعَلِيم		İbn Mes'ûd, Übey ve Mu'âẑ [2].
2.	وَ مَا يَنْزِلُ	Meftûh yâ, sâkin nûn ile:	Çoğunluk.
	وَ مَا نُنَزِّلُ	Nûn ve şeddeli zây ile:	Hz. 'Alî [3].
3	لَتَأْتِيَنَّكُمْ	Tâ ile, müennes:	Çoğunluk.
	لَيَأْتِيَنَّكُمْ	Yâ ile, müzekker:	Hârûn'un Muallim Talk'tan rivâyeti [4].
	عَلاَّمِ	Fa'âl vezninde mecrûr:	Hamza, Kisâ'î.
	عَالِمُ	Fâ'il vezninde, merfû':	Nâfi', İbn 'Âmir.

1. Mesâhif: 157.
2. Mesâhif: 76, 157.
3. Kurtubî: 14/259.
4. Kurtubî: 14/260; el-Bahr: 7/257.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عَالِمِ	Aynı vezinde, mecrûr:	Ötekiler [1].
	لاَ يَعْزِبُ	Zây'ın kesriyle:	Kisâ'î.
	لاَ يَعْزُبُ	Zây'ın dammıyle:	Ötekiler [2].
	وَ لاَ أَصْغَرُ وَ لاَ أَكْبَرُ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	وَ لاَ أَصْغَرَ وَ لاَ أَكْبَرَ	İkisi de mansûb:	A'meş [3].
5	مُعَجِّزِينَ	Şeddeli cîm ile, 'ayn'-dan sonra elif yok:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	مُعَاجِزِينَ	'Ayn'dan sonra elif ve hafif cîm ile:	Ötekiler [4].
	أَلِيمٌ	Elîm merfû':	İbn Keŝîr, Ya'kûb, Hafs.
	أَلِيمٍ	Elîm mecrûr:	Ötekiler [5].
7	يُنَبِّئُكُمْ	Hemze ile:	Çoğunluk.
	يُنَبِّيكُمْ	Hemzenin yâ'ya dönüştürülmesiyle:	Zeyd ibn 'Alî [6].
9	إِنْ يَشَأْ يَخْسِفْ بِهِمِ..أَوْ يُسْقِطْ	Ü çünde de yâ ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	« يَخْسِفْ بِهِمْ	Fâ'nın bâ'ya idğâmiyle:	Kisâ'î.
	إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمِ..أَوْ نُسْقِطْ	Nûn ile:	Ötekiler.

1. Taberî'ye göre bu üç kırâet de yakın anlamlı, meşhûr kırâetlerdir, hepsi de doğrudur. Ancak en iyisi Kûfelilerin çoğunluğunun okuduğu vech ile (علاّم) mübâlağa kipiyle okumaktır, çünkü bu kip daha güzel övgü belirtir (Câmi'u'l-beyân: 22/60).
2. en-Neşr: 2/285.
3. Kurtubî: 14/260; el-Bahr: 7/258.
4. en-Neşr: 2/327.
5. Tebsırah, Neşr; Kurtubî: 14/261; el-Bahr: 7/259.
6. el-Bahr: 7/259.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
10	أَوِّبِى	Şeddeli meksûr vâv ile:	Çoğunluk.
	أَوْبِى	(آب، يئوب)den, sâkin vâv ile [1]:	Bir kırâettir.
	وَ ٱلطَّيْرُ	Tayr merfû':	Ravh, Ya'kûb, Âsım ve Ebû 'Amr'dan gelen rivâyet.
	وَ ٱلطَّيْرَ	Tayr mansûb:	Çoğunluk ve adı geçenlerden başka rivâyet.
12	الرِّياح	Çoğul ve mansûb:	Ebû Ca'fer.
	الرِّيَاحُ	Çoğul ve merfû':	Hasan ve Katâde [2].
	الرِّيحَ	Tekil ve mansûb:	Ötekiler.
	الرِّيحُ	Tekil ve merfû':	Şu'be'nin Âsım'-dan rivâyeti [3].
	غُدُوُّهَا وَ رَوَاحُهَا	Şeddeli vâv ile, ikincide vâv'dan sonra elif ile:	Çoğunluk.
	غُدْوَتُهَا وَ رَوْحَتُهَا	Hafif, meftûh vâv'dan ikincide hâ'dan sonra tâ ile:	Übey ve İbn Ebî 'Ableh [4].

1. Onun emrine uy, onun yaptığını yap, demektir. Taberî bu vech ile okunmasına cevaz vermemiştir. Çünkü bu, çoğunluk kırâetine aykırıdır (Câmi'u'l-beyân: 22/95).
2. el-Bahr: 7/264.
3. Taberî'ye göre icmâ' bulunduğu için nasb ile okumak doğrudur (22/68).
4. Mesâhif: 157; el-Bahr: 7/264.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	عَيْنَ ٱلْقِطْرِ		Çoğunluk.
	مِنْ قَطْرٍ آنٍ		Bir kırâettir [1].
12	بَيْنَ يَدَيْهِ		Çoğunluk.
	مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ		İbn Mes'ûd [2].
	بِإِذْنِ		Çoğunluk.
	بِأَمْرِ		İbn Mes'ûd.
	يَزِغْ		Çoğunluk.
	يُزِغْ		Bir kırâettir [3].
13	كَالْجَوَابِى	İki halde de sonda yâ ile:	İbn Keŝîr, Ya'kûb.
	كَالْجَوَابِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	مِنْ عِبَادِىْ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Hamza.
	مِنْ عِبَادِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Ötekiler.
14	مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ		Çoğunluk.
	مَا دَلَّهُمْ عَلَيْهِ ٱلْمَوْتُ وَ هُمْ يَعْمَلُونَ لَهُ حَوْلاً		İbn Mes'ûd [4].
	دَابَّةُ ٱلأَرْضِ	Sâkin râ ile:	Çoğunluk.
	دَابَّةُ الأَرَضِ	Meftûh râ ile, (الأرضة)nin çoğulu:	Bir kırâettir [5].

1. Kurtûbî: 14/270.
2. Yahut: " مِنْ تَحْتِ يَدَيْهِ " okunmuştur (Mesâhif: 76).
3. el-Bahr: 7/265.
4. Mesâhif: 76.
5. Kurtubî: 14/280.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مِنْسَاتَهُ	Sîn'den sonra med elifiyle:	Nâfi', Ebû Amr.
	مِنْسَأَتَهُ	Sîn'den sonra meftûh hemze ile:	Kûfeliler [1].
	مِنْسَتَهُ	Sîn'den sonra elifsiz:	Übey.
	تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ		Çoğunluk.
	أَكَلَتْ مِنْسَأَتَهُ فَمَكَثُوا يَدْأَبُونَ لَهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ حَوْلاً كَامِلاً		İbn Mes'ûd [2].
	تَبَيَّنَتِ ٱلْإِنْسُ أَنَّ ٱلْجِنَّ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ		İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [3].
	تَبَيَّنَتِ ٱلْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ		Çoğunluk.
15	سَبَأَ	Meftûh, tenvinsiz, hemze ile:	Ebû 'Amr, Bezzî.
	سَبَأْ	Sâkin hemze ile:	Kunbul.

1. Taberî, hemze ile olan kırâeti tercîh etmiştir, çünkü hemze asıldır: 22/73.
2. İbn Mes'ûd'un ''تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ وَ هُمْ يَدْأَبُونَ لَهُ حَوْلاً'' okuduğu da rivâyet edilmiştir (Mesâhif: 76).
3. Bir rivâyette İbn 'Abbâs: '' تَبَيَّنَتِ ٱلْإِنْسُ مِنَ ٱلْجِنِّ أَنْ لَوْ كَانُوا يعلمُونَ ٱلْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ '' okumuştur (Mesâhif: 204).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَبَإٍ	Tenvinli, mecrûr hemze ile:	Ötekiler [1].
	مَسْكَنِهِمْ	Tekil, meftûh kâf ile:	Hafs, Hamza.
	مَسْكِنِهِمْ	Tekil, meksûr kâf ile:	Kisâ'î.
	مَسَاكِنِهِمْ	Çoğul, meksûr kâf ile:	Ötekiler.
16	أُكُلِ خَمْطٍ	(أكل)in (خمط)a izâfetiyle, tenvinsiz:	Ebû 'Amr.
	أُكْلٍ خَمْطٍ	İzâfetsiz, kâf sâkin tenvînli:	Nâfi', İbn Keŝîr.
	أُكُلٍ خَمْطٍ	Tenvînli, kâf madmûm:	Ötekiler [2].
	وَ هَلْ نُجَازِى إِلاَّ الْكَفُورَ	Nûn ile ve kefûr'un da nasbıyle:	Hafs, Hamza, Halef.
	وَ هَلْ نُّجَازِى إِلاَّ الْكَفُورَ	Aynı kırâet, yalnız lâm'ın nûn'a idğâmiyle:	Kisâ'î.
	وَ هَلْ يُجَازَى إِلاَّ الْكَفُورُ	Yâ ile edilgen kipi, kefûr merfû':	Ötekiler.
18	وَ قَدَّرْنَا		Çoğunluk.
	وَ طَوَّلْنَا		İbń Mes'ûd ve İbn Kays [3].

1. en-Neşr: 2/337.
2. Taberî'ye göre en iyisi, hemze ve kâf'ın dammı, tenvînli lâm ile olan vecihtir. Ancak ükül'ün hamt'a izâfeti de yanlış değildir (22/82).
3. Mesâhif: 77.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
19	رَبُّنَا بَاعَدَ	(رَبُّنَا)da bâ merfû‘, fiil mâzî kipi:	Ya‘kûb.
	رَبَّنَا بَعُدَ	(رَبَّنَا)da bâ mansûb fiil sülâsî'den mâzî kipi:	Hasan, Saîd ibn Ebî Hasan [1].
	رَبَّنَا بَعِّدْ	(رَبَّنَا)da bâ mansûb, fiil, tef‘îl bâbından emir kipi:	İbn Keŝîr, Ebû ‘Amr, Hişâm.
	رَبَّنَا بَاعِدْ	Bâ mansûb, fiil de mufâ‘ale bâbından emir:	Ötekiler [2].
	يَا رَبَّنَا بَعِّدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا		Übey [3].
20	صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ	Tasdîk kökünden mâzî, İblîs merfû‘, zan mansûb:	Kûfeliler.
	صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ	Sıdk kökünden mâzî: Birinci isim merfû‘, ikincisi mansûb:	Ötekiler.
	صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسَ ظَنُّهُ	Sıdk kökünden, İblîs mansûb, zan merfû‘:	Ca‘fer ibn Muhammed ve Ebû'l-Hechâc.

1. Kurtubî: 14/291.
2. Taberî'ye göre bu kırâetler içinde yalnız ikisi (رَبَّنَا بَاعِدْ) ile (رَبَّنَا بَعِّدْ) vecihleri doğrudur. Çünkü bilinen kırâetler bunlardır, diğerleri ma‘rûf değildir (22/85).
3. Mesâhif: 158, 204.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنُّهُ	Bir önceki gibi, ancak İblîs de, zann da merfû':	Bir kırâettir [1].
	زَيَّنَ لَهُمْ إِبْلِيسُ عَمَلَهُ		İbn Mes'ûd ve İbn Kays [2].
21	لِنَعْلَمَ	Nûn ile:	Çoğunluk.
	لِيُعْلَمَ	Madmûm yâ ile, edilgen:	Zührî [3].
22	دُونَ اللَّه		Çoğunluk.
	دُونه		İbn Mes'ûd [4].
23	أُذِنَ لَهُ	Hemze'nin dammıyle, edilgen:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	أَذِنَ لَهُ	Hemzenin fethiyle, etken:	Ötekiler.
	فَزَّعَ	Tefzî' kökünden etken mâzî:	İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, İbn 'Âmir ve Ya'kub.

1. Kurtubî: 14/292. Bu kırâette *zann, İblîs*'ten bedeldir.
2. Mesâhif: 77.
3. Kurtubî: 14/294; el-Bahr: 7/274.
4. Mesâhif: 77.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فُزِّعَ	Aynı kökten edilgen mâzi:	Ötekiler.
	فُزِعَ	Sülâsî'den edilgen mâzî:	Hasan.
	فَرَغَ	Râ, ğayn ile, etken mâzî:	Katâde.
	فُرِغَ	Râ ile, edilgen mâzî:	Bu iki vecih, Hasan ve Katâde'den rivâyettir.
	فَرَّغَ	Râ ile tefrîğ kökünden etken mâzî:	Hasan'dan rivâyet [1].
	افْرُنْقِعَ	Mesâhifte İbn Mes'ûd'a atfedilen başka kırâet [2].	
24	لَعَلَى		Çoğunluk.
	إِمَّا عَلَى		Übey [3].
26	الْفَتَّاحُ	Mübâlağa kipi:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 14/298; el-Bahr: 7/278. Tefrîğ kökünden mâzî vechinin anlamı: Allah onların kalblerini korku ve endişeden arıttı, demektir (Kurtubî: 14/298). Taberî'ye göre doğrusu, zây ve 'ayn ile olan kırâettir, çünkü bu, çoğunluğun kırâetidir ve Hz. Peyğamber(s.a.v.)den gelen rivâyet de bu kırâeti desteklemektedir (Câmi'u'l-beyân: 22/93).
2. Mesâhif: 77.
3. Mesâhif: 158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الْفَاتِح	İsmi fâil vezni:	Übey ve Îsâ [1].
33	بَلْ مَكْرُ ٱللَّيْلِ وَ ٱلنَّهَارِ	Ref' ve izâfetle:	Çoğunluk.
	بَلْ مَكْرٌ اللَّيْلَ وَ ٱلنَّهَارَ	Ref' tenvîniyle, leyl ve nehâr mansûb:	Katâde ve Yahyâ ibn Ya'mer.
	بَلْ مَكَرُّ ٱللَّيْلِ وَ ٱلنَّهَارِ	Kâf'ın fethi, râ'nın şeddesi ve ref'i ile:	Saîd ibn Cübeyr.
	بَلْ مَكَرَّ اللَّيْلَ وَ ٱلنَّهَارَ	Bir önceki gibi yalnız râ'nın nasbıyle:	Râşid [2].
37	بِالَّتِى	Tekil olarak:	Çoğunluk.
	بِاللاَّتِى	Çoğul olarak:	Übey, Hasan, Mu'âz, Ebû Micleẑ [3].
	زُلْفَى	Fu'lâ vezninde:	Çoğunluk.
	زُلَفًا	Zây'ın dammı, lâm'ın fethiyle, zülfe'nin çoğulu:	Dahhâk [4].

1. Mesâhif: 158; el-Bahr: 7/280.
2. Kurtubî: 14/303; el-Bahr: 7/283.
3. el-Bahr: 7/285.
4. el-Bahr: 7/285.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	جَزَاءًالضِّعْفُ	Cezâ'nın hâl olarak nasbı ve vasl halinde tenvinin kesri, merfû':	Ruveys, Zührî, Ya'kûb, Nasr ibn Âsım.
	جَزَاءُ ٱلضِّعْفِ	Cezâ'nın tenvinsiz, ref'i, izâfetle mecrûr:	Ötekiler [1].
	فِى ٱلْغُرْفَةِ	Râ'nın sükûnuyla, tekil:	İbn Mes'ûd, A'meş, Yahyâ ibn Vessâb, Hamza, Halef.
	فِى ٱلْغُرُفَـٰتِ	Râ'nın dammı, fethi ve sükûnuyla, çoğul:	Ötekiler [2].
38	مُعَجِّزِينَ	Ta'cîz kökünden çoğul fâil:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	مُعَٰجِزِينَ	Muâceze kökünden ismi fâil:	Ötekiler.

1. Tebsırah, Neşr, Kurtubî: 14/306.
2. Mesâhif: 77; Kurtubî: 14/306.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
40	يَحْشُرُهُمْ	Fiiller yâ ile:	Hafs ve Ya'kûb.
	نَحْشُرُهُمْ	Fiiller nûn ile:	Ötekiler.
44	وَ مَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ		Çoğunluk.
	وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ مِنْ كِتَابٍ		İbn Mes'ûd.
	يَدْرُسُونَهَا	(درس)nin muzârii:	Çoğunluk.
	يَدَّرِسُونَهَا	(ادَّرَس)nin muzârii:	Ebû Hayveh [1].
	أَرْسَلْنَا		Çoğunluk.
	بَعَثْنَا		İbn Mes'ûd [2].
	مِنْ نَذِير		Çoğunluk.
45	مِنْ نَذِير (وَ قَالَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا: إِنْ هٰذَا إِلاَّ حَدِيثٌ مُفْتَرًى)		İbn Mes'ûd [3].
	وَ كَذَّبَ		Çoğunluk.
	وَ قَدْ كَذَّبَ		İbn Mes'ûd.
	فَكَذَّبُوا رُسُلِي		Çoğunluk.
	فَاحْذَرِ ٱلَّذِينَ كُذِّبُوا رُسُلِي		İbn Mes'ûd [4].
	نَكِيرِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	نَكِيرى	İki halde yâ ile:	Ya'kûb.
	نَكِيرِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 7/289.
2. Mesâhif: 77.
3. İbn Mes'ûd, parantez içindeki ilâve ile okumuştur.
4. Mesâhif: 77.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
46	ثُمَّ تَّفَكَّرُوا	Vasl halinde birinci tâ'-nın ikinciye idğâmı:	Ruveys.
	ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا	İki tâ ile:	Ötekiler.
47	إِنْ أَجْرِىَ إِلاَّ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn Âmir, Hafs.
	إِنْ أَجْرِى إِلاَّ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
48	إِنَّ رَبِّى يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلاَّم		Çoğunluk.
	نَقْذِفُ بِالْحَقِّ وَ هُوَ عَلاَّمُ		İbn Mes'ûd.
	الْغِيُوب	Ğayn'ın kesriyle:	Şu'be ve Hamza.
	الْغُيُوب	Ğayn'ın dammıyle:	Ötekiler.
50	إِنْ ضَلَلْتُ	Birinci lâm meftûh:	Çoğunluk.
	إِنْ ضَلِلْتُ	Birinci lâm meksûr:	Yahyâ ibn Vessâb ve başkası [1].

1. Kurtubî: 14/313; el-Bahr: 7/292.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَبِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	رَبِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	فَوْتَ وَ أُخِذُوا		Çoğunluk.
	فَوْتَ وَ أُخْذٌ		Übey ve Talha ibn Musarrif.
	فَوْتٌ وَ أَخَذَهُمْ آخِذٌ		İbn Mes'ûd[1].
52	التَّنَاؤُشُ	Med ve hemze ile:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	التَّنَاوُشُ	Hâlis vâv ile, medsiz:	Ötekiler.
53	وَ يَقْذِفُونَ	Meftûh yâ ile, etken:	Çoğunluk.
	وَ يُقْذَفُونَ	Madmûm yâ ile, edilgen:	Mücâhid, Ebû Hayveh, Ebû 'Amr'dan da Mahbûb'un rivâyeti[2].

1. Mesâhif: 77, 158.
2. el-Bahr: 7/294.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
54	وَ حُـيِلَ	Hâ'nın dammesini kesreye doğru kaydırma:	İbn Âmir, Kisâ'î, Ruveys.
	وَ حِيلَ	Hâlis kesre ile:	Ötekiler.
	فُعِلَ		Çoğunluk.
	فَعَلَ		İbn Mes'ûd ve Übey[1].

1. Mesâhif: 77, 158.

35/43 FÂTIR SÛRESİ

Melâike Sûresi olarak da adlandırılan bu sûre, insanları uyarma ve Hakk'a da'vet ile başlar. Sonra Allah'ın birliğini ve tapılmağa lâyik tek Tanrı olduğunu gösteren kâinât yasalarına işaret edilir. İnanan samimi kullar ile inanmayanların varacakları sonuçlar belirtilir. Peyğamber (s.a.v.) gönderilmezden önce Arapların bir peyğamber gelmesini şiddetle istedikleri, fakat peyğamber gelince ona karşı çıktıkları anlatılır. Bölümleri arasında Hz. Peyğamber'i tesellî niteliğindeki âyetler tekrar edilir. Bu üslûp, sûrenin, Hz. Peyğamber'in, kavminin davranışlarından son derece üzüldüğü bir sırada indiğini gösterir.

İlk Mekke sûrelerinden olup 45 âyeti içeren bu sûre, başlıca iki bölüme ayrılır. Birinci bölümde hitâp kamuya, ikinci bölümde dinleyen kâfirlere yöneliktir. Bütün âyetleri birbiriyle uyumlu ve konuya bağlıdır. Bundan ötürü âyetlerinin birbiri ardınca indiği söylenebilir. Resmî sıralamada 35 nci, iniş sırasına göre 43 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۬ل۪ٓي اَجْنِحَةٍ
مَثْنٰى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَۜ يَز۪يدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾
مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَاۚ وَمَا يُمْسِكْۙ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ
بَعْدِه۪ۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْۜ

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِؕ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَؗ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Gökleri ve yeri yaratan; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratmada dilediği kadar artırır (kimine daha fazla kanat verir, kiminin bünyesini daha sağlam, daha büyük yapar, kimini daha güzel yaratır). *Kuşkusuz Allah, herşeyi yapabilendir. 2- Allah, insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olamaz; O'nun tuttuğunu da O'ndan sonra salacak yoktur. O, üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 3- Ey insanlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl oluyor da gerçekten çevriliyorsunuz?*

Tefsîr:

1-2: *Fâtır,* "فطر" kökünden ism-i fâ'ildir. *Fatr,* bir şeyi uzunlamasına yarmak, *infitâr:* yarılıp bozulmaktır. "فطر اَللّٰهُ اَلْخَلْقَ" Allah yokluğu yarıp yaratıkları ortaya çıkardı, demektir. Fıtrat da yaratılış anlamınadır. Sûrede, gökleri, yeri yaratan; ikişer, üçer, dörder kanatlı melekleri yaratıp kendisiyle kulları arasında elçiler yapan Allah övülüyor. O'nun verdiği nimet ve rahmete kimsenin engel olamayacağı, vermediğini de O'ndan başkasının veremeyeceği, O'nun daima ğâlib, her dediğini yapacak güçte, hüküm ve hikmet sâhibi olduğu vurgulanıyor.

3 ncü âyette de insanlar, gökten yağdırdığı yağmurlarla, yerden çıkardığı bitki ve meyvalarla kendilerini besleyen Allah'ın nimetini hatırlayıp O'na kulluk etmeğe çağırılıyorlar.

Birinci âyette Allah'ın kudretini belirtmek için O'nun, gökleri, yeri ve çeşitli kanatları olan melekleri yarattığı anlatılıyor. Âyetin maksadı, meleklerin kanatlarını anlatmak değil, öyle kanatlı melekleri Allah'ın yarattığını, O dilerse bunlardan daha fazla kanatları, uzuvları, güçleri olan varlıklar yaratabileceğini belirtmektir.

Bilindiği gibi Araplar meleklere taparlardı. Âyette melekleri Allah'ın yarattığı ifade edilerek meleklere değil, onları yaratan Allah'a tapmak gerektiği anlatılmış oluyor.

Âyetlerden anlaşılıyor ki Araplar meleklerin varlığına ve kanatlı ruhsal varlıklar olduğuna inanıyorlardı. Onların, Peyğamber'e bir melek inmesi

gerektiğini söylemeleri de meleklere inandıklarını gösterir (En'âm Sûresi: 8; İsrâ Sûresi: 92; Furkan Sûresi: 7) Tevrât ve İncîl'de de meleklerin kanatlarından, Allah ile peyğamberler arasında elçilik yaptıklarından söz edilir. Meleklerin mahiyeti hakkında Kur'ân'ın ve sahîh hadislerin anlattıklarından fazla bir şey söylemek doğru olmaz. Ğayb âleminden olan bu varlıklara Kur'ân ve Sünnetin bildirdiği ölçüde inanmak gerekir.

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤﴾
يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا اِنَّمَا يَدْعُوا
حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿٦﴾ اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ اَفَمَنْ
زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَنًا فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ
فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾

4- Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önceki elçiler de yalanlanmıştır. Bütün işler Allah'a döndürülecektir. 5- Ey insanlar, Allah'ın va'di gerçektir; sakın dünyâ hayâtı sizi aldatmasın, o çok aldatıcı sizi Allah ile aldatmasın. 6- Şeytân sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman tutun. O, partisini, alevli âteşin halkından olmağa çağırır. 7- İnkâr edenler için çetin bir azâb var, inanıp iyi işler yapanlara da mağfiret ve büyük bir mükâfât vardır. 8- Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören kimse (vehmine aldanmayarak kötü işi güzel görmeyen, aklıyle gerçeği gören kimse gibi olur)*mu? Allah dilediğini sapıklık içinde bırakır, dilediğini yola iletir. Bundan dolayı canın onlar için üzüntülere gitmesin. Allah onların ne yaptıklarını biliyor.*

Tefsîr:

4- Yukarıda tapılmağa lâyik tek kudretli Tanrının Allah olduğu, çeşitli kanıtlarla anlatıldıktan sonra burada da önce müşriklerin kendisini yalanlamasından üzülen Peyğamber (s.a.v.) tesellî ediliyor. Kendisinden önceki peyğamberlerin de yalanlandığı, işlerin sonunda Allah'a döndürüleceği belirtiliyor. Evet işler Allah'a götürülecek, bütün dâ'valar O'na yükseltilecek ve O, haklıyı ve haksızı ortaya çıkaracak, haklıyı ödüllendirecek, haksızı cezalandıracaktır.

5-6 ncı âyetlerde de insanlara, Allah'ın haber verdiği dünyâ ve âhiret mükâfât ve cezâsının gerçek olduğu, akıllarını başlarına alıp şu aldatıcı dünyânın câzibesine aldanmamaları öğütleniyor. Ve şeytânın kendilerine düşman olduğu, onun, taraftarlarını cehennem ateşine çağırdığı belirtiliyor.

Ğirre: Uyanık iken farkında olmamak, *el-ğirâr:* uyuklamadan dolayı gaflet, *el-ğurr:* Bir şeyin görünen izi, *el-ğurûr:* aldanmak, *el-ğarûr* çok aldatıcı demektir. Çekiciliğiyle insanı aldatan, dünyâ veya müfessirlerin çoğunluğuna göre şeytândır. Kelimenin hemen ardından: *"Şeytân sizin düşmanınızdır"* buyurulması, bu çok aldatıcının şeytân olduğu görüşünü güçlendirir.

Demek ki insanın iki düşmanı vardır: Biri şu dünyâ hayâtının çekiciliği, öteki de şeytândır. Bunların ikisi de insanı aldatıp cehenneme götürür. Tabii âyetin amacı dünyâ hayâtının kötü olduğunu ve dünyâdan el etek çekmek gerektiğini söylemek değildir. Kur'ân, dünyâ için çalışmayı, kazanmayı, fakat dünyâyı temel gaye edinmemeyi öğütler. Dünyânın geçici olduğunu bilerek dünyâ tutkusunu kalbe yerleştirmemek, âhiretin sürekli olduğunu düşünüp onu kazanmağa çalışmak gerekir. Âhiret de dünyâda kazanılır. Huzur ile ibadet etmek için insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Başkasına muhtacolmamak için çalışıp kazanmalı, fakat dünyânın bir gaye değil, âhiretin aracı olduğunu bilmeli, gönlüne dünyâ sevgisini değil, Allah sevgisini ve âhiret endişesini yerleştirmelidir. İnsanın yapması gereken budur.

7 nci âyette kâfirlerin çetin bir azâba uğrayacakları, inanıp iyi iş yapanların da mağfirete ve büyük bir mükâfâta erecekleri belirtiliyor.

8 nci âyette de yaptıkları kötülüğü iyilik sanan kimselerin durumu anlatılıyor: "أفمن زُيِّنَ له سوء عمله فرآه حسنًا" Yaptığı kötülük kendisine süslü gösterilip onu iyi sanan kimse, gerçekten güzel işler yapan insan gibi olur mu? Elbette olmaz. Yaptıkları kötülükler, gözlerine hoş görünenler, nefislerinin arzusuna uyarak kötü işlerine devam ederler. Çünkü yaptıkları, kendilerine iyi görünür, iyi iş yaptıklarını sanırlar. Düşünüp de o işin kötü olduğunu anlamazlar.

Âyetin devamında Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî için, herşeyin, Allah'ın

dilemesiyle olduğu; Allah'ın, dilediğini şaşırtıp dilediğini doğru yola ileteceği, bundan dolayı onların olumsuz tutumlarına üzülmemesi, onların neler yaptıklarını Allah'ın bildiği buyuruluyor.

"Allah'ın, dilediğini şaşırtıp dilediğini yola getirmesi" O'nun koyduğu bir yaratılış yasasını ifade eder. Kul, işlediği işleri kendisi seçer. Fakat kulun seçimi, içinde uyanan düşüncelerin etkisiyle olmaktadır. Düşünceler Allah'ın yarattığı psikolojik-fizyolojik yasalar çerçevesinde oluşur. Öyle ise kulun herşeyi, Allah'ın irâdesi, kudreti ve yaratması alanında vukubulur. Kulun işini yaratan Allah'tır. Ama bu demek değildir ki kul, yaptığından sorumlu olmaz. Kul, içinde uyanan bu düşünceleri şu veya bu yöne çevirme yeteneğine sâhiptir. Eğer düşüncelerini kötülükten iyiliğe çevirmezse sonuçtan kendisi sorumludur.

Kaldı ki âyetin amacı, kâfirlerin yaptıkları işleri mazur göstermek değil, onları bu yanlış tutumlarından ötürü kınamaktır. Tıpkı bizim, gerçeği kabul etmeyen veya yanlış davranışlarda bulunanlara: "Allah gözünü kör etmiş!" dediğimiz gibi. Âyetin sonunda da: *"Allah onların ne yaptıklarını biliyor!"* cümlesi, bu sapık insanları tehdidetmekte; onların yaptıkları kötü işlerden dolayı hesaba çekileceklerini vurgulamaktadır.

وَاللّٰهُ الَّذٖٓي اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ
الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾ مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ
الْعِزَّةُ جَمٖيعًاۜ اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُۜ وَالَّذٖينَ
يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌۜ وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾
وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًاۜ وَمَا تَحْمِلُ مِنْ
اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖۜ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فٖي
كِتَابٍۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِۗ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ

سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِاَجَلٍ مُسَمًّى ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾ اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْ
وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ
مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

9- Allah'tır ki gönderdiği rüzgârlar, bir bulut kaldırır, onu ölü bir ülkeye süreriz, ölmüş olan yeri onunla diriltiriz. İşte yeniden diriltme de böyledir. 10- Kim şeref istiyorsa bilsin ki şeref tamâmen Allah'a âittir (başkasından değil, Allah'tan istesin). *Güzel söz O'na çıkar, iyi amel onu yükseltir. Kötü şeyleri kuranlara gelince onlar için çetin bir azâb vardır ve onların tuzağı bozulacaktır. 11- Allah önce sizi topraktan, sonra nutfe*(sperm)*den yarattı, sonra sizi çift çift yaptı. Bir dişinin gebe kalması ve doğurması, hep O'nun bilgisiyledir. Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömrünün azaltılması da mutlaka bir kitâpta*(yazılı)*dır. Kuşkusuz bu, Allah'a göre kolaydır. 12- İki deniz bir olmaz: Şu tatlı, susuzluğu keser, içimi* (boğazdan) *kolay kayar; şu da tuzlu, acıdır. Hepsinden de taze et yersiniz ve taktığınız süs eşyâsı çıkarırsınız. Allah'ın lûtfundan payınızı alıp şükretmeniz için gemilerin, denizi yarıp gittiğini görürsün. 13- Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar; güneşi ve ay'ı buyruğu altına almıştır. Her biri, belirtilmiş bir süreye kadar akıp gider. İşte Rabbiniz Allah budur, mülk*

O'nundur. O'ndan başka yalvardığınız şeyler bir çekirdek zarına bile sâhip değillerdir. 14- Onları çağırsanız, çağırmanızı işitmezler, işitseler bile size cevâp veremezler. Kıyâmet günü de sizin (onları Allah'a) *ortak koşmanızı kabul etmezler. Herşeyi bilen Allah gibi hiç kimse sana* (gerçekleri) *haber veremez.*

Tefsîr:

9- Kâinâttaki kudretinin işâretlerine ve insanlar için yarattığı nimetlere dikkatleri yöneltmek suretiyle tapılmağa lâyik olan tek Tanrının Allah olduğunu anlatan bu âyetler de tevhîdi ispat konusundaki âyetlerin devamıdır. Gönderdiği rüzgâr ile, denizlerden, göllerden, ırmaklardan kaldırdığı bulutları ölü gibi topraklara gönderen ve yağdırdığı yağmur ile ölmüş olan yeri dirilten Allah'tır. Ölü yerin yağmurla diriltilmesi, ölmüş olan canlıların da dirileceğine delildir. Birçok yerde ölü tabiatin, yağan yağmur ile diriltilmesi, ölülerin diriltileceğine örnek verilir: *"İşte kabirlerden kalkıp çevreye yayılmak, yüce dîvâna gitmek de böyledir"* buyurulur. Yağmur nasıl ölü yere hayât verirse ruh da öyle ölü bedene can verir.

10- İzzet Allah'ındır, güçlü olan yalnız O'dur. Dünyâ ve âhirette aziz (şerefli, güçlü) olmak isteyen, başkalarına değil, Allah'a tapsın, gücü ve şerefi O'ndan istesin. Yalnız Allah'a tapan aziz olur, yücelir. O'ndan başkasına tapan izzet bulamaz, alçalır. Çünkü izzet tamamen Allah'ındır. Onu O'ndan başkası veremez. O'ndan başkasına tapmakla izzet bulacaklarını güç ve şeref alacaklarını sananlar yanılırlar.

"إِلَيْهِ يَصْعَدُ ٱلْكَلِمُ ٱلطَّيِّبُ وَٱلْعَمَلُ ٱلصَّالِحُ يَرْفَعُهُ": *el-Kelimu't-tayyib*'in yani güzel sözün *"lâilâhe illâllâh"* veya *"subhânellâhi ve'l-hamdu lillâhi velâ ilâhe illâllâhu vallâhu ekber"* olduğu söylenirse de doğrusu *"güzel söz"* geneldir. Allah'ı anmak, du'â, Kur'ân okumak gibi bütün güzel sözler Allah'a çıkar. Güzel sözü Allah'a yükselten de güzel iştir. İbn 'Abbâs şöyle demiştir: "Farzları edâ ederken Allah'ı anan kimsenin ameli, onun zikrini alıp Allah'a yükseltir". Bu âyetten, sözün ancak amel ile değer kazanacağı, amelsiz sözün bir değeri olmadığı anlaşılır: *"Îmân temennî ve tehallî* (bezenme) *ile olmaz, kalbe yerleşmek ve ameller ile doğrulanmak suretiyle olur"* [1]. Güzel söyleyip, güzel iş yapmayan kimsenin sözünü Allah kendisine reddeder. Güzel söyleyip güzel iş yapanın sözü Allah'a yükselir" denilmiştir [2]. Sözün makbul olması için söze uygun iş gerekir.

1. İbnu'n-Neccâr'ın rivâyet ettiği bu hadis zayıftır. Feydu'l-Kadîr: 5/355.
2. Hâzin.

"Âyînesi iştir kişinin lâfe bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde."

Âyette güzel sözlerin ve işlerin Allah'a çıktığı, ama O'ndan başka tapılan şeylere bir şey çıkmadığı, onların hiçbir şeyden haberi olmadığı da îmâ edilmektedir.

Başka bir tefsîre göre " يرفعه " fâili, " الكلم الطّيّب "'e giden zamirdir. Bu takdirde mânâ, "İyi ameli yükselten şey, güzel sözdür" şekline girer.

Âyetin sonunda, kötü işler kuranların şiddetli bir azâba uğrayacakları, onların tuzaklarının boşa çıkacağı vurgulanıyor.

11-13 ncü âyetlerde Allah'ın kudretlerine ve insanlara olan nimetlerine işaret ediliyor: İnsanları önce topraktan, sonra nutfeden (embryodan), erkek ve dişi olarak yaratan O'dur. Gerek insanın, gerek bütün canlıların aslı topraktır. Allah canlıları toprağı süze süze yaratmıştır. İnsan da topraktan yaratılmıştır. Tefsîrlere göre topraktan yaratılan Âdem'dir. Fakat âyette zamir, muhâtap (ikinci şahıs) çoğul zamiridir. Yalnız Âdem'in değil, insanların tümünün topraktan yaratıldığını ifade eder. Gerçekte de öyledir. Zira sperm, yenilen gıdalardan oluşur. Gıdalar da topraktan yaratılır. Öyle ise ilk insan topraktan yaratıldığı gibi bütün insanların aslı olan insan tohumu da topraktan yaratılmaktadır. Râzî de bu görüştedir.

Allah her dişinin, ne zaman ve neye gebe kaldığını, erkek mi, dişi mi doğuracağını, doğanların uzun ömürlü mü, kısa ömürlü mü olacaklarını bilir. Olmuş ve olacak herşey O'nun ezelî ilminde vardır. Herşeyi O, ezelde mahiyeti bizce aslâ bilinemeyecek, anlaşılamayacak biçimde yazmış, tesbit etmiştir. O'nun bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur. Bunları bilmek ve tesbit etmek Allah'a zor değildir, kolaydır. O'nun bilgisi herşeyi kuşatmıştır.

Suyu tatlı ve acı iki deniz yaratan da Allah'tır. Göllerin, ırmakların, çeşmelerin, yeraltındaki kaynakların suyu tatlı, denizlerin suyu acıdır. Aynı suya tatlılık ve acılık veren Allah'tır. Her iki denizden yani suyu tatlı olan göl ve ırmaklardan ve suyu acı olan denizlerden taze etler çıkarılır. Tatlı suda da balık yetişir, acı suda da. İnsanlar, deniz, göl ve ırmaklardan çıkardıkları hayvanların etlerini yerler. Bu, onlara Allah'ın nimetidir. Kezâ denizlerden inci, mercan gibi kıymetli madenler çıkarıp takınırlar.

Mâhire'nin çoğulu olan *mevâhir,* denizi yara yara giden gemiler demektir. İnsanlar suda yürüyen gemilere binip avlanırlar. Ticaret ve başka amaçlarla bir yerden bir yere giderler. Geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokan, güneşi ve ayı buyruğuyla yürüten Allah'tır. Güneş ve Ay olmasa yeryüzünde hayât mümkün değildir. Bütün bu nimetleri yaratıp insanlara lûtfeden Allah'tır. Öyle ise bunları yaratan Allah'a şükretmek gerekir. İbâdete

lâyik Tanrı, işte bunları yaratandır. Ama Allah'tan başka tapılan şeyler, bir *kıtmîre* dahi sâhib değillerdir.

Kıtmîr: Çekirdek ile kabuk arasındaki ince zâr veya çekirdeğin arkasındaki ince liflerdir. İşte Allah'tan başka tapılan şeyler, bir çekirdek zarına, lifine dahi sâhip değillerdir. O âciz, bir çekirdek zarına dahi mâlik olmayan şeyler nasıl tanrı olabilir ve onlara yalvarmanın ne yararı dokunur?

14 ncü âyette bu gerçek daha açık olarak belirtiliyor. Onlara yalvarsanız sizin sesinizi işitmezler. İşitseler dahi sizin dileğinizi yerine getiremezler. Kıyâmette de onlar, sizin onları Allah'a ortak koşmuş olmanızı kabul etmezler.

Âyetin sonundaki "وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَب۪يرٍ" iki anlama gelebilir. Birincisi: Bu hitâp, Hz. Peyğamber'in kendisinedir. Allah'tan başka tapılan şeylerin, tapanların sesini duymayacaklarını, dileklerini yerine getiremeyeceklerini, kıyâmette de kendilerine tapanları kabul etmeyeceklerini Allah sana haber veriyor. Bunları, herşeyden haberdar olan Allah gibi hiç kimse sana haber veremez. İkincisi: Hitâp, genel olarak her insanadır. Yani ey dinleyici, bu söylenenler, Allah'ın bildirdiği gibidir. Herşeyden haberdar olan Allah gibi hiç kimse, bunları sana haber veremez [1].

Biz bu cümleden şöyle bir mânâ da seziyoruz: İnsanların, dünyâda neler yaptıklarını Allah bilir. Yüce Divanda Allah insana, dünyâda neler yapmış olduğunu haber verir. İşte burada yüce Allah, putatapan insana diyor ki: Senin yaptığın işleri bilen ve sana haber verecek olan Allah'tır. Hiçbir şey, senin yaptığın işleri, O yüce Mevlâ gibi sana haber veremez.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾ اِنْ يَشَأْ
يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿١٧﴾ وَلَا تَزِرُ
وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ
كَانَ ذَا قُرْبٰى اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِه۪ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/13.

وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾
وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ
مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا
وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ
﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

15- Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız, Allah ise, zengin ve övgüye lâyiktir. 16- Dilese sizi götürür ve yeni bir halk getirir. 17- Bu, Allah'a zor değildir. 18- Hiçbir günâhkâr, başkasının günâhını çekmez. Eğer yükü ağır gelen kimse, onu taşımak için (başkalarını) *çağırsa onun yükünden hiçbir şey taşınmaz, akrabâsı dahi olsa* (kimse onun yükünü taşımaz). *Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarırsın. Kim mânen temizlenirse kendi yararına temizlenmiş olur*[1]. *Dönüş Allah'adır. 19- Körle gören bir olmaz. 20- Karanlıklarla aydınlık da bir olmaz. 21- Gölge ile sıcaklık da bir olmaz. 22- Dirilerle ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir; yoksa sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin. 23- Sen sâdece bir uyarıcısın. 24- Biz seni gerçek ile birlikte müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı geçmiştir. 25- Eğer seni yalanlıyorlarsa bunlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Elçileri onlara, açık kanıtlar, sahifeler ve aydınlatıcı kitâp getirmişlerdi* (buna rağmen elçilerini yalanladılar). *26- Sonra ben de o nankörleri yakaladım. Benim onları inkârım* cezâlandırmam) *nasıl oldu?!*

1. Veya: Kim Zekât verirse kendi yararına zekât vermiş olur.

Tefsîr:

15-17 nci âyetlerde bütün insanların Allah'a muhtâcolduğu, O'nun kimseye muhtâcolmadığı belirtiliyor. İnsanlar O'na muhtaçtırlar. Mutlu olmaları için O'na kulluk etmeleri gerekir. Allah'ın, insanların ibâdetine ihtiyâcı yoktur. O, zengindir, övülmüştür. Gökler, yer, bütün yaratıklar hal diliyle O'nu övmektedir. O öyle güçlüdür ki dilerse kendisine kulluk etmeyen, ortak koşan insanları götürür, onların yerine yepyeni bir halk getirir. Bunu yapmak Allah'a zor değildir.

16-17 nci âyetler, sosyolojik bir kural olan bir Tanrı yasasını dile getiriyor: Yollarını sapıtan insanlar, sonunda Allah'ın hışmına uğrarlar, başka milletlere yenilirler. Onların yerini daha âdil, daha enerjik bir toplum alır. Allah'ın yasaları uyarınca çalışan toplumlar başarırlar. Adâletten, haktan ayrılanlar geriler, ortadan kalkarlar. Tarih boyunca bu böyle olmuştur. Güçlülük, çalışmağa ve adâlete bağlıdır. Meskenet ve zulüm, toplumu bozar, gücünü kırar.

18 nci âyette herkesin kendi yaptığından sorumlu olduğu, akrabâ da olsa hiç kimsenin, bir başkasının günâhını çekemeyeceği belirtiliyor. Bu âyet hem müşriklere, hem de hıristiyanlara cevap olmaktadır. Herhalde müşrikler, kendilerine tabi olanlara: "Biz sizi kurtarırız. Muhammed'e uymamak vebalse, sizin vebaliniz bizim boynumuza" gibi sözler söylemişlerdir. İşte bu gibi sözlerle başkalarını saptıranlara, hiç kimsenin, başkasının günâhını çekemeyeceği, herkesin kendi yaptıklarından sorumlu olduğu ifade ediliyor.

Hıristiyanlara göre de Âdem cennette yasak meyvayı yemekle suç işlemiş, onun suçu evlâdına geçmiştir. Atalarının işlediği bu ezelî suçtan insanları kurtarmak için Îsâ kendisini fedâ etmiştir. Îsâ'nın çarmıha gerilmesi inancı, putperest dinlerden hıristiyanlığa geçmiş uydurma bir inanç olduğu gibi bu ezelî günâh düşüncesi de saçmadır. Yüce Allah bu âyette, insanlığın umut ufuklarını karartan bu inancı red ile herkesin kendi günâhından sorumlu olduğunu; babanın günâhından evlâdının, evlâdın günâhından babasının sorumlu olmayacağını buyurmaktadır.

Peki ama: *"Onlar kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar"* [1] âyeti, kişinin, kendi yüküyle beraber başkalarının yükünü de taşıyacağını ifade ediyor. Halbuki buradaki 18 nci âyet, hiç kimsenin, bir başkasının günâh yükünü taşımayacağını bildiriyor. Bu iki âyet nasıl bağdaştırılır? Ankebût Sûresinin 13 ncü âyetinde kendi günâhlarıyle beraber başka günâhlar da taşıyacakları bildirilen kişiler, başkalarını yoldan çıkarıp kötülüklere sürenlerdir. Onlar, kendi günâhlarını çektikleri gibi, başkalarını

1. 'Ankebût Sûresi: 13.

günâha sokmanın vebâlini de çekeceklerdir. Başkalarını yoldan çıkarmak, büyük günâhtır. Çekecekleri bu günâh, başkasının günâhı değil, yine kendi günâhlarıdır. Yoldan çıkan herkes kendi günâhını taşır. Ancak onlar her günâh işledikçe, kendilerini yoldan çıkaranlara da bir günâh payı gider. Bunların günâhlarından da bir şey eksilmez. Herkes kendi günâhını çeker. *"Ey insanlar, Rabbinizden korkun ve babanın, çocuğundan cezâ görmeyeceği, çocuğun da babasından cezâ görmeyeceği bir günden çekinin"* [1].

Sonra yüce Allah, devamla: *"Ey Muhammed, sen ancak görmedikleri halde Rablerine inanıp O'ndan korkan ve namazı kılanları uyarırsın!"* buyuruyor. Ancak Allah'tan korkanlar, Peygamber'i dinler, O'nun sözlerinden öğüt alırlar.

Bu âyet de Arap toplumunda eskiden beri namaz ibâdetinin bulunduğunu kanıtlayan âyetlerden biridir. Demek ki toplum içinde gerçekten Allah'tan korkan ve vakitli, düzenli olmasa da namaz kılanlar vardı ki yüce Allah, ancak öylelerinin uyarılarını dinleyeceğini bildiriyor. Allah'tan korkmak, namaz kılarak ruhu temizlemek, yüceltmek, insanın kendi yararınadır. Sonunda Allah'ın huzuruna çıkarılacak olan insan, ruhunu temizlemiş olarak o huzura çıkmalıdır. *"Tezekkî eden, kendi yararına tezekkî etmiş olur".* Tezekkî, yücelmek, mânen temizlenmek demektir. Zekât vermek anlamına da gelir. Namazın hemen ardından kullanılmış olması, burada zekât anlamını daha güçlendiriyor. Çünkü zekât, genellikle namazla beraber kullanılır. Zekât vermek de hem malı, hem de ruhu temizler. Bu da zekâtın, Mekke devrinde de teşvik edildiğini gösterir.

19-22 nci âyetlerde inananlarla inanmayanların durumu karşılaştırılıyor: İnanmayan kör, inanan görür gibidir. İmansızlık karanlık, iman ışıktır. İman, yakıcı sıcakta insanı serinleten gölge, imansızlık ise kavurucu sıcaktır. İnananlar diri, inanmayanlar ölü gibidirler. Ölüler ses işitmezler. Ancak Allah dilediğine sesini duyurur.

Burada Hakk'ın sesini dinlemeyen müşrikler, ölülere benzetilmiştir. Ölünün cesedi nasıl sesi duymazsa bunlar da öyle ruhsuz cesetler gibi söz duymamaktadırlar. Körle gören, karanlık ile aydınlık, gölge ile kavurucu sıcak birbirine zıd şeylerdir. İşte bu zıdlar anılarak küfr ile iman arasındaki fark zihinlere kavratılıyor. Bunlar nasıl bir değilse; küfr ile iman, kâfir ile mü'min de bir değildir. Nitekim yüce Allah: *"Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkmayan kimse gibi olur mu?"* [2], *"Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile işiten ve gören gibidir. Bunların hali bir olur mu hiç?"* [3] buyurmuştur.

1. Lokman Sûresi: 33. 2. En'âm Sûresi: 122. 3. Hûd Sûresi: 24.

23-26 ncı âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî edilerek: *"Sen ancak bir uyarıcısın. Biz her ümmete bir uyarıcı gönderdiğimiz gibi seni de bunlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Eğer bunlar seni yalanlıyorlarsa buna üzülme. Önceki kavimler de kendilerine açık kanıtlar, sahifeler ve yollarını aydınlatan Kitâp getiren elçilerini yalanlamışlardı. Biz de onları cezalandırdık. Bizim cezalandırmamızın ne çetin olduğu görüldü"* buyuruluyor.

Bölümleri arasında Hz. Peyğamber(s.a.v.)i tesellî niteliğindeki bu tür âyetlerin tekrarlanması, sûrenin, Hz. Peyğamber'in karşılaştığı çetin muhalefet karşısında üzüldüğü sıralarda indiği kanısını uyandırmaktadır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا
وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ
النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى
اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

27- Görmedin mi Allah, gökten bir su indirdi de onunla renkleri çeşit çeşit meyvalar çıkardık? Dağlardan (geçen) *beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar* (yarattık). *28- İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilginler Allah'tan* (gereğince) *korkarlar. Kuşkusuz Allah üstündür, çok bağışlayandır.*

Tefsîr:

27-28: *Cudde*'nin çoğulu olan *cuded,* eşeğin sırtındaki siyah çizgilere denir. *Câdde* de bu köktendir. *Ğırbîb*'in çoğulu olan *ğarâbîb* de çok siyah demektir. *Ğarâbîbu sûd:* Simsiyâh anlamına gelir. Burada meyvalar nasıl çeşitli renklerde ise dağların üzerinden geçen yolların, ya da dağların sırtlarının da öyle çeşitli renklerde beyaz, kırmızı ve siyah görünümlerde olduğu belirtiliyor.

Allah'ın kudret ve büyüklüğüne insanların dikkatini çekmek için O'nun yaptığı büyük işlere işaret ediliyor: Gökten yağmur yağdırıp onunla sulanan topraktan çeşit çeşit renk ve tadda meyvalar çıkaran Allah'tır. Dağlar da öyle

çeşit çeşit renklerde görünür. Üzerinden beyaz, kırmızı, siyâh görünen yollar geçer. Allah, yalnız meyvaları ve dağları değil, hayvanları da öyle çeşitli renklerde yaratmıştır. İnsanlardan kiminin rengi beyaz, kiminin kırmızı, kiminin siyahtır. Bu genel vasıflar içinde her insan ve her yaratık ötekinden başkadır. Hiçbiri ötekinin aynı değildir. Düşünenler, gerek tabiatta, gerek canlılar içinde bu kadar renk ve çeşitteki varlıkları yaratan Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu ve yalnız O'nun tapılmağa ve övülmeğe lâyik olduğunu anlarlar. Yalnız o bilgin kullar, Allah'a gereğince saygı duyarlar. Kuşkusuz Allah daima üstündür ve çok bağışlayandır.

Bu âyetlerde Allah'ın kudretine ve büyüklüğüne dikkat çekildiği gibi insanların da çeşitli yaratılışta oldukları belirtilmiş oluyor. Meyvalar, dağlar, hayvanlar ve insanlar hep çeşit çeşittir. İnsanların da hepsi bir değildir. Âlimi, câhili, anlayışlısı, anlayışsızı vardır. Onun için herkesin hemen hakkı görüp, Allah'ın hikmetini anlayıp doğru yola gelmesi beklenemez. Ancak ibret sahibi anlayışlı kullar, Allah'a saygı gösterirler.

Burada dikkat edilecek bir husus var: Allah'ın çeşit çeşit meyvaları, çeşitli renklerde görünen dağları ve yine çeşit çeşit şekil ve renklerde canlıları yarattığı anlatıldıktan sonra: *"Kulları içinden ancak bilginler Allah'tan korkar* (O'na saygı duyarlar)" buyuruluyor. Demek ki bitkileri, hayvanları ve insanları inceleyen bilginler, bunların öyle kör bir tabiat eseri olamayacağını; bu ince düzenin, bu renk renk çiçeklerin, canlıların kendi kendine var olamayacağını anlar ve bunları yaratan Allah'a yönelir, gönülden O'na saygı ile kulluk ederler. Böylece âyet, derin araştırmanın, insanı Allah'a inanmaya ve ibâdete götüreceğini anlattığı gibi ilmin de değerini belirtmiş oluyor. İlim insanı Allah'a saygıya götürmüyor, kibre düşürüyorsa o gerçek ilim değildir. Sâhibi o ilmi tam benimsememiş, daha doğrusu o ilim, sâhibini olgunlaştırmamış, gönlünü aydınlatmamıştır. Abdullâh ibn Mes'ûd şöyle demiştir: *"İlim çok hadis bilmekle değil, Allah'a saygı göstermekle olur"*[1]. İmam Mâlik de: *"İlim çok rivayetle olmaz. İlim Allah'ın, kalbe koyduğu bir nurdur."* Rubeyyi' ibn Enes de: *"Allah'a saygı göstermeyen, âlim değildir"* demişlerdir[2].

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ

1. İbn Kesîr: 3/555.
2. Hâzin: 5/302.

مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾ وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ
هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾ ثُمَّ أَوْرَثْنَا
الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ
مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾
جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا
وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ
إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا
يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ
نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَٰلِكَ
نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا
غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ
النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾

29- Allah'ın Kitâbını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için gizli ve açık harcayanlar aslâ batmayacak bir ticâret umarlar. 30- Ki Allah onlara ücretlerini tam ödesin ve

lûtfundan onlara fazlasını da versin. Çünkü O, çok bağışlayan, çok karşılık verendir. 31- Kitâp'tan Sana vahyettiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan gerçektir. Allah kullarının durumunu haber alandır, görendir. 32- Sonra Kitâbı, kullarımız arasından seçtiklerimize mîrâs vermişizdir. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi iktisâdedendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lûtuf budur. 33- Adn cennetleri. Oraya girerler, orada altun bilezikler ve inci takınırlar. Orada giysileri de ipektir. 34- Dediler ki: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun, doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok karşılık verendir." 35- "O Rab lûtfuyle bizi durulacak yurda kondurdu. Orada bize ne bir yorgunluk dokunur ve ne de orada bize bir usanç dokunur." 36- Nankörlere gelince onlar için de cehennem ateşi vardır. Orada onlara ne ölümle hükmedilir ki ölsünler ve ne de onlardan cehennem azâbı biraz hafifletilir. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız. 37- Onlar orada: "Rabbimiz bizi çıkar, önce yaptığımızdan başkasını yapalım!" diye feryâdederler. "Biz sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı? Size uyarıcı da geldi. Öyle ise (azâbı) *tadın, artık zâlimlerin yardımcısı yoktur."*

Tefsîr:

29-30 ncu âyetlerde Allah'ın Kitâbını okuyan, namazlarını kılan ve Allah'ın verdiği rızıklardan hayır için gizli ve açık olarak harcayanların, aslâ batmayacak bir kâr umacakları; Allah'ın, onlara ödüllerini vereceği gibi lûtfuyla, hak ettiklerinden daha fazlasını da vereceği; O'nun çok bağışlayan, yapılan iyiliklere fazlasıyla karşılık veren olduğu belirtiliyor.

31-32 nci âyetlerde Kitâb'dan, Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenlerin, kendisinin önünde bulunan Kitâb'ı doğrulayan, ona uyan gerçek olup Allah'a iftirâ, uydurma olmadığı; Allah'ın, o Kitâb'ı, kullarından seçtiği kimselere mîras olarak bıraktığı; o Kitâb'a vâris olan kullardan kiminin nefsine zulmeden, kiminin iktisadeden, kiminin de Allah'ın izniyle hayır işlerinde ileri giden olduğu bildiriliyor.

"ثُمَّ أَوْرَثْنَا ٱلْكِتَابَ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا...: *Sonra o Kitâbı, kullarımızdan seçtiğimiz kimselere mîras bıraktık"*. Bazı müfessirlere göre buradaki Kitâb, Kur'ân'dan önceki Kitâb(Tevrât-İncîl)dir. Bazılarına göre de bu, Kur'ân'dır [1]. Bize göre ikinci görüşün bir anlamı yoktur. Çünkü henüz kitâb haline gelmemiş, tamamlanmamış Kur'ân'ın, daha önce geçen kimselere mîras bırakılması doğru

1. Câmi'u'l-beyân: 22/133; Mefâtîhu'l-ğayb: 26/24.

değildir. Birinci görüş doğrudur. Kur'ân'da *"el-Kitâb"* ile genellikle Kur'ân öncesi Kutsal Kitâb'ın kasdedildiğini çeşitli vesilelerle izah etmiştik. Burada bir kez daha temas edelim. 31-32 nci âyetler, başka bir üslûb ile Ankebût Sûresinde de geçmektedir: *"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku ve namazı kıl... Kitâb ehliyle, içlerinde zulmedenleri dışında, en güzel tarzda tartışın ve: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir. Biz de O'na teslîm olanlarız' deyin. İşte böylece O Kitâbı sana indirdik. Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, ona inanırlar. Şunlardan da ona inananlar vardır. Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez... Hayır, o* (sana vahyedilenler), *kendilerine bilgi verilen*(Kitâb sâhib)*lerinin göğüslerinde bulunan açık âyetlerdir"* [1].

Görülüyor ki *"el-Kitâb"*'dan maksat, Kur'ân'dan önceki Kutsal Kitâb'ın aslıdır. O Kitâbı İbrânî diliyle Mûsâ'ya, ondan sonra gelen İsrâîl oğlu peygamberlerine vahyeden Allah, bu kere de ondaki bilgi ve gerçekleri Arapça olarak Hz. Muhammed'e vahyetmiştir ki, kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan: *"Böylece biz sana Kur'ân'ı Arapça olarak indirdik ki ana kenti ve çevresindekileri uyarasın"* [2], *"Mûsâ'ya ünlediğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak* (orada geçen konuşmaları sana bildirdik) *ki senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar"* [3], *"Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? Hayır, o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi yola gelmeleri umuduyla uyarman için Rabbinden sana indirilen gerçektir"* [4]; ellerinde bir Tanrı Kitâbı bulunmayan: *"...Yoksa biz onlara bir kitâb verdik de onlar o kitâbdan bir delîl üzerinde mi bulunuyorlar?..."* [5], *"Halbuki biz onlara, daha önce okuyacakları bir kitâb vermemiştik. Ve senden önce kendilerine bir uyarıcı da göndermemiştik"* [6]; İbrânîce bilmedikleri için o Kitâbı da okuyamayan: *"İşte bu Kur'ân da indirdiğimiz mübârek bir kitâbdır. Ona uyun ve korunun ki size acınsın. 'Kitâb, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasını bilmiyorduk' dememeniz için* (bu Kur'ân Arapça olarak vahyedilmiştir)..." [7] evet o Kitâbı okuyamayan Arapları uyarsın, onları Hakk'ın yoluna yöneltsin:

"Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, sana indirilenden sevinç duyarlar. Fakat şu (Arap) *boylar*(ın)*dan, onun bir kısmını inkâr edenler vardır... Ve işte biz onu, Arapça bir hüküm olarak indirdik"* [8].

1. 'Ankebût Sûresi: 45-49.
2. Şûrâ Sûresi: 7.
3. Kasas Sûresi: 46.
4. Secde Sûresi: 3.
5. Fâtır Sûresi: 40, benzeri âyet: Zuhruf Sûresi: 44'de de geçer.
6. Sebe' Sûresi: 44.
7. En'âm Sûresi: 156. 8. Ra'd Sûresi: 36-37.

Bu âyetlerden de Hz. Mûsâ'ya ve ondan sonraki peyğamberlere vahyedilmiş olan o Kitâb'ın, Hz Muhammed'e de Arapça olarak vahyedildiği anlaşılmaktadır.

Meryem Sûresinin 12 nci âyetinde yüce Allah, Hz. Yahyâ'ya: *"Ey Yahyâ, o Kitâb'ı kuvvetle tut"* dediğini buyurmaktadır. O âyetteki *"el-Kitâb"*ın, Kitâbı Mukaddes (Tevrât) olduğunda kimsenin kuşkusu yoktur. Orada Yahyâ'ya Kitâbı Mukaddes'e sâhib çıkması, onun hükümlerini doğru dürüst uygulaması emredilmektedir. Aynı Sûrenin 51, 54, 56 ncı âyetlerinde de Hz. Muhammed'e: *"Kitâb'da* (anlatılan) *İbrâhîm'i an", "Kitâb'da* (anlatılan) *Mûsâ'yı an", "Kitâb'da* (anlatılan) *İsmâîl'i an", "Kitâb'da* (anlatılan) *İdrîs'i an..."* buyurulmaktadır. Bu âyetlerde adı geçen Kitâb da, bu peyğamberlerin kıssalarını içeren Kitâb(Tevrât ve ekleri)dir. A'lâ Sûresinde Allah'ın büyüklüğüne dikkati çeken ve insanları yalnız O'na kulluğa yönelten âyetlerden sonra âhiret hayâtının, dünyâ hayâtından daha hayırlı ve kalıcı olduğu belirtiliyor ve bu gerçeklerin: *"İlk sahîfelerde, yani İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahifelerinde de bulunduğu"* vurgulanarak sûre bitiriliyor. İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfeleri, Tevrât'ın İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın hayât hikâyelerini ve vahiylerini, sözlerini içeren bölümleridir. İşte Kitâbı Mukaddes'in bölümlerinde bulunan gerçekler, kıssalar Hz. Muhammed'e de vahyedilmiştir. Bundan dolayı Kur'ân'ın anlattıkları, kendinden önceki Kitâb'a uygun, onu doğrulayıcı, ona ters değildir. Ondaki gerçekleri açıklamaktadır. Allah o Kitâbı, İbrânî diliyle konuşan İsrail oğulları bilginlerine mîrâs bıraktığı gibi ondaki gerçekleri, Arapça olarak Hz. Muhammed'e de vahyederek onu dinleyen Araplara da miras bırakmıştır.

İmdi tefsîri sadedinde bulunduğumuz Fâtır Sûresinin 32 nci âyetinde o Kitâb'ın mîras bırakıldığı kimselerin, İsrâil Oğulları olduğunda şüphe yoktur. Çünkü gerek 31, gerek 32 nci âyetlerde geçen *"el-Kitâb"* Kur'ân değil, Kur'ân'dan önceki Kitâb'dır. O Kitâb'ın mirâs bırakıldığı kimseler de İsrâîl oğullarıdır.

Gerçi bizim İslâm âlimleri dediğimiz kimselerden bazıları, derinlemesine inceleme yapmadan hemen: Kitâb'dan maksat, Allah'tan başka Tanrı olmadığına tanıklık etmektir. Seçilenler de Muhammed ümmetidir. Nefsine zâlim münâfıktır ki ateştedir. Muktesid, iyiliği ve kötülüğü birbirine denk olandır. Hayırlarda ileri geçenler de iyilikleri kötülüklerden çok olanlardır, demişlerdir [1], ama bu yorum âyetin söz akışına uymamaktadır. Zira âyetlerde Muhammed ümmeti içindeki insanlar değil, Kitâb'a vâris kılınan İsrâil oğullarının durumu anlatılmaktadır. Çünkü İbrânîce olan "el-Kitâb (Tevrat ve ekleri)",

1. Câmi'u'l-beyân: 22/135.

İsraîl oğullarına mîras kalmıştır. Bu iki âyette: Önce Kutsal Kitâb'dan Hz. Muhammed'e vahyedilen gerçeklerin elde bulunan Tevrât nüshalarına uyduğu, onlarda olanı anlatıp onları doğruladığı belirtildikten sonra o Kitâb'ın, kendilerine mîrâs bırakıldığı kulların yani Kitâb ehlinin üç grup olduğu anlatılıyor: Bunlardan kimi nefsine zâlim, (şirke gitmek, günâh işlemek suretiyle kendisine yazık eden), kimi muktesid (orta giden, ılımlı davranan), kimi de sâbikûn bi'l-hayrât(hayır işlerinde ileri giden)dir.

Bu âyetlerde seçilip Kitâb'a vâris kılınan kulların, İsrâîl oğulları olduğu, Ğâfir (Mü'min) Sûresinin 53 ncü âyetinde daha açık olarak ifade edilmektedir: *"Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet verdik ve İsrâîl oğullarına o Kitâb'ı mîrâs bıraktık".* A'râf Sûresinin 103-171 nci âyetlerinde Mûsâ'nın öyküsü ve İsrâil oğullarının ona karşı tutumları anlatılır. Mûsa devrinden sonra gelmiş olan İsrâil oğulları hakkında şöyle denir: *"Onların ardından yerlerine öyle insanlar geldi ki, Kitâb'a vâris oldular, şu alçak dünyânın menfaâtini alıyorlar da: "Biz nasıl olsa bağışlanacağız, diyorlar..."* [1]. Şimdi bu âyetler, Kitâb'dan maksadın Tevrât ve ekleri, Kitâba vâris olanların da İsrâil oğulları olduğunu açıkça gösterir.

İsrâîl oğulları içinde Kitâb'a uyanların seçkin kullar olduğuna da şu âyetler tanıktır: *"Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhîm âilesini ve İmrân âilesini seçip âlemlere üstün kıldı. Bunlar birbirinden türeyen bir nesildir. Allah işitendir, bilendir"* [2]. *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Kuşkusuz Rabbin, hüküm ve hikmet sâhibidir, bilendir. Biz ona İshâk'ı ve* (İshâk'ın oğlu) *Ya'kub'u verdik. Hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nûh'a ve onun soyundan gelen Dâvûd'a, Süleyman'a, Eyyûb'a, Yûsuf'a, Mûsâ'ya ve Hârûn'a da yol göstermiştik. Biz güzel davrananlara böyle karşılık veririz. Zekeriyyâ, Yahyâ, 'Îsâ ve İlyâs'a da* (yol göstermiştik). *Hepsi iyilerden idi. İsmâ'il'e, el-Yese'a', Yûnûs'a ve Lût'a da* (yol gösterdik), *hepsini âlemlere üstün kıldık. Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da. Onları seçtik ve onları doğru yola ilettik"* [3].

"Ey İsrâîl oğulları, size olan nimetimi ve sizi âlemlere üstün kılmış olduğumu hatırlayın" [4].

Bütün bunlar, tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyette, Allah tarafından seçilmiş iken sonradan üç gruba ayrılan kulların, Muhammed ümmeti değil, İsrâîl oğulları olduğunu; bu âyetlerde onların durumunun anlatıldığını kanıtlar.

1. A'râf Sûresi: 169. 2. Âl-i İmrân Sûresi: 33-34.
3. En'âm Sûresi: 83-87. 4. Bakara Sûresi: 47, 122.

Tabii İsrâil oğullarında görülen o sınıflar, diğer ümmetlerde ve Muhammed ümmetinde de vardır. Bütün kavimler esasen böyledir. Kitâbı mîras almış olan İsrâîl oğullarından kimi günâh işler yapmak suretiyle nefsine yazık etmekte, kimi orta gitmekte, ibadette gevşeklik göstermekle beraber ötekine nisbetle daha ılımlı davranmakta, kimi de hayır işlerinde ileri gitmektedir.

Âyette muktesıd kelimesiyle ılımlı Kitâb ehlinin kasdedildiği, Mâide Sûresinin 66 ncı âyetinden gayet açıkça anlaşılmaktadır: *"Eğer onlar Tevrât'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinden ve ayaklarının altından* (bol rızık) *yerlerdi. İçlerinde muktesıd* (ılımlı) *bir topluluk var ama, çoğu ne kötü işler yapıyorlar!"*.

Sâffât Sûresinin 83-113 ncü âyetlerinde Hz. İbrâhîm ve oğlu İshâk'ın güzel davranışları örnek olarak anlatıldıktan sonra *"O ikisinin neslinden gelenler arasında iyi hareket eden de var, açıkça nefsine zulmeden de"* buyurulmaktadır.

Âl-i İmrân Sûresinin 112-115 nci âyetlerinde de İsrâîl oğullarının bu aşırı, ılımlı ve iyi sınıflarına işaret edilmektedir: Onların içinde Allah'ın âyetlerini inkâr edip peyğamberleri öldürenler, isyân edip saldıranlar olduğu gibi; Allah'a ve âhiret gününe inanan, geceleri ibadet eden, iyiliği emir ve kötülükten meneden kişilerin bulunduğu da bildirilmektedir. İsrâîl oğulları böyle olduğu gibi diğer insanlar da böyledir: Vâkıa Sûresinde genel olarak bütün insanlar arasındaki bu üç tabaka belirtilmektedir:

"Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman: Sağın adamları, ne uğurlulardır onlar! Solun adamları, ne uğursuzlardır onlar! Ve sâbıklar (iyi işlerde ileri gidenler)*"*[1].

Katâde şöyle demiş: "İnsanlar dünyâda üç sınıf, ölüm sırasında üç sınıf, âhirette üç sınıftır: Dünyâda mü'min, münâfık, müşriktirler. Ölüm sırasında: *'Eğer Allah'a yaklaştırılanlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve nimet cenneti vardır! 'Eğer sağcılardan* (amel defteri sağ tarafından verilenlerden) *ise: 'Ey sağcı, sana sağcılardan selâm! Ama yalanlayıcı sapıklardan ise kaynar sudan bir ziyâfet ve cehenneme atılma var!'*[2]. Âhirette de: *'Sağın adamları, ne uğurlulardır onlar! Solun adamları, ne uğursuzlardır onlar! Ve sâbıklar, sâbıklar* (iyi işlerde ileri geçenler, ileri geçenler)*! İşte Allah'a yaklaştırılanlar onlardır!"*[3] [4].

1. Vâkı'a Sûresi: 7-11.
2. Vâkı'a Sûresi: 88-94.
3. Vâkı'a Sûresi: 8-11.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/556.

İşte her kavimden Allah'a ve âhirete inanan, güzel işler yapan kimseler, Kur'ân'ın anlatımına göre cennete girer, çeşitli zinetler ve nimetler içinde gam ve tasadan uzak kalarak Allah'a hamdederler. Bu üç sınıftan zâlim ile muktesidin sonucu belirsiz bırakılmıştır. Sadece hayırlarda ileri geçenlerin sonucu çekici bir biçimde anlatılmıştır ki insanlar onlar gibi olmağa gayret etsin; şirki, küfrü, Allah'ın buyruklarını uygulamada ihmali ve kusuru bırakıp hayır işlerine koşsunlar.

35 nci âyetteki *"nasab"* yorgunluk sebebi, *"luğûb"* ise yorulmak demektir. Yâhut *nasab,* hasta edecek derecede yorulmak anlamına gelir. Bu âyette cennet ehlinin hiçbir yorgunluk görmeyecekleri belirtilmek suretiyle son derece zevk, huzur ve rahat içinde oldukları anlatılır.

36-37: Önceki âyetlerde hayır işlerine koşan mü'minlerin erecekleri cennet nimetlerine işaret edildikten sonra 36-37 nci âyetlerde de bunların karşıtı olan nankör zümrenin cehennemdeki durumları tasvir ediliyor. Bunlar cehennem ateşinde yanıp dururlar. Bağırırlar, Allah'a yalvarırlar: *"Rabbimiz bizi buradan çıkar, dünyâya gönder de artık güzel işler yapalım!"* derler. Ama çare yoktur. Yüce Allah, onların bu sözlerini reddeder: *"Biz sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmiş, bu durumları anlatmıştı. Ama inanmamış, öğüt almamıştınız. Şimdi inkârınızın cezâsını çekiniz. Zâlimlerin yardımcısı yoktur!"*.

Âyetlerde dinleyenlerde korku faktörü uyandırıp onları doğru yola sevk etme gayesi vardır.

اِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾ هُوَ
الَّذٖي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا
يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ
اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونٖي
مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ
عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾ اِنَّ

اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ
اَحَدٍ مِنْ بَعْدِه۪ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

38- Allah, göklerin ve yerin ğaybini bilendir. O, göğüslerin özünü bilir. 39- Sizi yeryüzünde halîfeler (yöneticiler) *yapan O'dur. artık kim nankörlük ederse, nankörlüğü kendi zararınadır. Nankörlerin nankörlüğü, Rableri yanında gazabdan başka bir şey artırmaz; nankörlerin nankörlüğü ziyandan başka bir şey artırmaz. 40- De ki: "Siz, Allah'tan başka yalvardığınız şeyleri gördünüz mü* (onların durumunu düşündünüz mü)*? Bana gösterin* (bakayım) *onlar yerden neyi yaratmışlar? Yoksa onların gökler*(in yaratılmasın)*da* (Allah'a) *ortaklıkları mı var?" Yoksa biz onlara bir kitâp vermişiz de onlar o kitaptan bir kanıt üzerinde mi bulunuyorlar? Hayır, o zâlimler, birbirlerine aldatmadan başka bir şey va'detmiyorlar. 41- Allah, yıkılıp yok olmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Andolsun gökler ve yer yıkılsa onları Allah'tan başka hiç kimse tutamaz. Kuşkusuz O halîmdir, çok bağışlayandır.*

Tefsîr:

38-39 ncu âyetlerde Allah'ın sonsuz bilgisine ve kudretine dikkat çekilerek tapılmağa yalnız O'nun lâyik olduğu anlatılıyor. Allah göklerde ve yerde gizli şeyleri bildiği gibi insanların gönüllerinden geçen düşünceleri de bilir. İnsanları kuşak kuşak birbirine halifeler yapan, eski kuşakların yerine yenilerini getiren O'dur.

Bu âyette Allah'ın, müslümanları yeryüzünde hükümran halifeler yapacağına, müslümanların ileride büyük devletler kurup başlarına halifeler geçeceğine işaret vardır. Âyetin indiği Mekke devrindeki güç şartlar düşünülürse Kur'ân'ın bu müjdesinin bir ğayb mu'cizesi olduğu anlaşılır.

Kendilerine böyle nimetler ve devletler verdiği halde yine Allah'a karşı nankörlük edenler, kendi zararlarına hareket etmiş olurlar. Nankörler, Allah'ın gazabından ve ziyandan başka birşey elde edemezler. Allah'ın kudreti sonsuzdur.

40-41: Ama ey müşrikler, şu sizin Allah'a ortak koşup yalvardığınız şeyler ne yapabilirler? Yerde veya gökte ne yaratmışlardır ki onları Allah'a ortak koşuyorsunuz? Yoksa biz size onların, bizim ortağımız olduğuna dair bir kitâp mı verdik de o kitâba dayanarak mı onları bize ortak koşuyorsunuz?

"أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه" cümlesindeki zamirlerin mercii hakkında iki ihtimal vardır: 1) Zamirler şeriklere gidebilir. O takdirde mânâ şöyle olur: "O Allah'a ortak koştuğunuz şeylere bir kitâp mı verdik de o kitâpta kendilerinin Allah katında şefâat edeceklerine kanıtları mı var?" demektir. Fakat bu ihtimâl zayıftır. Doğrusu zâmirlerin müşriklere gittiğidir ki bu takdirde âyette söz, hitâptan ğâibe (üçüncü şahsa) çevrilmiş olur. *"Biz o müşriklere, bu yalvardıkları şeylerin, Allah'a ortak olduğunu söyleyen bir kitâp mı verdik? Böyle yazılı bir kanıtları mı var ki onları bize ortak sayıyorlar?"* demektir. Âyette müşriklerin, ilâhî bir kitâptan, kanıttan yoksun, batıl geleneklerine göre hareket eden kimseler olduğu anlatılmış oluyor.

Böyle herkesin anlayacağı açık kanıtlarla müşriklerin imanlarının çürüklüğü anlatıldıktan sonra onların, birbirlerini boş söz ve vaidlerle aldattıkları, gökleri ve yeri yıkılmaktan tutup koruyanın Allah olduğu, şayet göklerin ve yerin düzeni bozulsa onları Allah'tan başka kimsenin ayakta tutamayacağı belirtiliyor. Ve en sonunda da Allah'ın halîm ve ğafûr (yumuşak huylu, hoşgörülü, çok bağışlayıcı) sıfatları vurgulanıyor. Bu demektir ki insanların Allah'a ortak koşmaları, âdeta gökleri ve yeri yerinden oynatacak derecede ağır bir günâh, büyük bir suçtur. Bu suç öyle büyüktür ki yalnız sâhibini değil, kâinâtın düzenini dahi yıkar. Ama Allah halîmdir, yumuşak huyludur, cezâ vermekte aceleci değildir. Kullarına tevbe etme fırsatı verir. Ğafûrdur, tevbe edenleri bağışlar, kendisine yönelenleri affeder.

Meryem Sûresinin 88-91 nci âyetlerinde de Allah'a şirk koşmanın, O'na çocuk yakıştırmanın gökleri ve yeri çatlatacak derecede ağır bir suç olduğu vurgulanmaktadır: *"Rahmân çocuk edindi, dediler. Andolsun ki siz, pek kötü bir cür'ette bulundunuz! Nerdeyse o*(sözün dehşeti)*nden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacaktır. Rahmân için çocuk iddiâ ettiklerinden dolayı."*

39 ncu âyetteki "فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُه: *Nankörlük edenin nankörlüğü kendi zararınadır"* cümlesi, birçok âyette olduğu gibi insanın sorumluluğunu belirtir. İnsan, Allah'ın kendisine bahşettiği düşünce ve seçim yeteneğiyle iman veya küfrü tercih eder. İnanmak insanın kendi yararına, küfür de kendi zararınadır. Herkes yaptığı seçimin sonucuna katlanır. Kur'ân, baştan başa insanın sorumluluğunu öğütlemektedir.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ
إِحْدَى الْأُمَمِ ۖ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾ اسْتِكْبَارًا فِي
الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ ۚ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ ۚ فَهَلْ يَنْظُرُونَ
إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ ۚ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ۖ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا
﴿٤٣﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۚ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي
الْأَرْضِ ۚ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ
ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى ۖ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ
فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

42- "Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse her milletten daha çok doğru yolda olacaklar" diye, yemînlerinin bütün gücüyle Allah'a yemîn ettiler. Fakat kendilerine uyarıcı gelince, onlara gerçekten uzaklaşmaktan başka bir katkı sağlamadı. 43- Yeryüzünde büyüklük taslamalarını ve kötü tuzaklar kurmalarını artırdı. Kötü tuzak, ancak sâhibine dolanır. Onlar, öncekilerin yasasından başkasını mı bekliyorlar? (Kötülerin, Allah'ın gazabına uğrayıp mahvolacağı, eskiden beri Allah'ın uygulanan yasasıdır). *Allah'ın yasasında bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasasında bir sapma bulamazsın. 44- Bunlar yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Onlar bunlardan daha güçlü idiler. Ne göklerde, ne de yerde Allah'ı engelleyecek bir şey yoktur. O, bilendir, güçlüdür.*

45- Eğer Allah, insanları, yaptıkları işler yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat Allah onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Süreleri geldiği zaman, kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir (onları yaptıkları işlere göre cezalandıracaktır)!

Tefsîr:

42-43 ncü âyetler, daha önce bir peyğamber gelirse kendilerinin her milletten daha doğru olacaklarına kuvvetle yemin eden müşrik Arapların, Peyğamber gelince ona şiddetle karşı çıktıklarını; davetini engellemek için ona tuzaklar kurduklarını; suikastlar düzenlediklerini; yaptıkları bu kötülükler yüzünden daha önceki sapık milletlerin yoluna girdiklerini; onların başlarına gelmiş olan belâlara benzer belâların, bunların başlarına da geleceğini anlatmak suretiyle Peyğamber'e karşı gelenleri uyarmaktadır.

44 ncü âyette Allah'ın, bu müşriklerden çok daha güçlü milletleri, peyğamberlerine karşı geldiklerinden dolayı helâk ettiği; hiçbir gücün, Allah'ın vereceği cezâya engel olamayacağı belirtiliyor. O'nun 'alîm ve kadîr sıfatları hatırlatılarak herşeyi bildiği ve her işi yapacak güçte olduğu vurgulanıyor. Herşeyin bir zamanı vardır. Allah, ne zaman cezâ vermek gerektiğini bilir. O'nun cezâsını kimse engelleyemez.

45- Allah, insanları her yaptıkları kötü hareketler yüzünden cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hareket eden bir tek canlı, yâhut bir tek insan bırakmazdı. İnsanın hâtâsı çoktur. Fakat Allah halîmdir, kulunun hatâlarından çoğunu affeder. Bir kısmını da hemen cezâlandırmaz, cezâyı bir süre erteler, tevbe etmeleri için kullarına fırsat verir. Hemen cezâlandırmaması, O'nun hâşâ yapılan suçu ihmal ettiği veya unuttuğu anlamına gelmez. O, kullarının her hareketini görmekte, bilmektedir. Zamanı gelince herkese, yaptığının karşılığını verecektir.

44-45 nci âyetler, güneye, kuzeye gidip birçok kavmin yıkılmış yurtlarını gören ve bunların yanlış hareketleri yüzünden böyle mahvolduklarını düşünen ve söyleyen Arapları uyarmaktadır. Kur'ân'ın bu tehdidi, Bedir'de gerçekleşmiş; Peyğamber'e karşı koyan azılı müşrikler, orada cezâlarını bulmuşlardır.

Bu âyetler, Hz. Muhammed'in peyğamber olmasından önce Arapların, özellikle bazı aydın kesimin bir peyğamber bekledikleri, o geldiği takdirde ona tabi olup yahudi ve hıristiyanlardan daha doğru yolda olacaklarını söyledikleri anlaşılır. Çünkü onlar, kendilerinin yahudî ve hıristiyanlara göre ümmî, onlardan geri bir toplum olduklarını, kendilerine yol gösterecek İlâhî bir

Kitâba sâhip bulunmadıklarını görüyor; bunu bir eksiklik kabul ediyorlardı. Yahudî ve hıristiyanların ellerinde Kutsal Kitâp vardı ama Araplar, kendi dillerinde olmayan o kitâpları ne okuyabiliyor, ne de anlıyorlardı. Onlar, kendilerine, kendi dillerinde bir kitâp inmesini bekliyorlardı. Aşağıdaki âyetler, onların bu düşünce ve beklentisini gösterir:

"İşte bu Kur'ân da mübârek bir kitâptır. Onu biz indirdik, O'na uyun ve korunun ki size rahmet edilsin (onu size indirdik)*ki: "Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasını anlamıyorduk" demeyesiniz. Yâhut: "Eğer o Kitâp bize indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz..."* [1] *"Gerçi onlar şöyle diyorlardı: 'Eğer yanımızda evvelkiler*(e gelen Kitâblar)*dan bir Kitâb olsaydı, elbette biz, Allah'ın temiz kulları olurduk!"* [2].

Muhakkak ki Araplar, yahudi ve hıristiyanlardan her birinin, kendi aralarında ihtilâfa düşmelerine, birbirlerini beğenmemelerine, küfür ile suçlamalarına bakarak onların yolunun da pek iyi bir yol olmadığını düşünüyor ve kendi aralarından bir uyarıcının çıkmasını bekliyorlardı.

Böyle uyarıcı bekleyen ve din arayışı içinde olan aydın Araplardan kiminin, kendi başına münzevî bir hayâta çekildiği, kiminin hıristiyan olduğu hakkında rivâyetler vardır. Belki de Araplar arasından bir Peyğamber'in geleceği düşüncesi, yahudi ve hıristiyanlardan Araplara geçmiştir. Zira yahudilerin, Araplara, yakında bir peygamberin geleceğini, ona bir kitâp indirileceğini, kendilerinin de ona tabi olacaklarını söylediklerine dair rivâyetler vardır ki Kur'ân'da bu rivâyetleri doğrulayan âyetler mevcuttur:

"Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunan(Tevrât)*ı doğrulayıcı bir Kitâp geldi, daha önce inkâr edenlere karşı zafer isteyip dururlarken o bildikleri kendilerine gelince onu inkâr ettiler; artık Allah'ın lâneti, inkârcıların üzerine olsun"* [3] âyeti münâsebetiyle Taberî, Ensâr ihtiyârlarından birinin şöyle dediğini yazıyor: "Biz câhiliyye devrinde bazan onları yenerdik. Biz müşrik idik, onlar kitâp sâhibi. Bize şöyle derlerdi: "Son zaman peyğamberinin gelme zamanı yaklaştı. O sizi 'Âd ve İrem kavimlerinin öldürülmesi gibi öldürecektir." Fakat yüce Allah, Elçisini Kureyşten gönderince biz ona tabi olduk, onlar onu inkâr ettiler" [4].

"Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları o Elçiye, o ümmî peyğambere uyarlar" [5] âyeti de gerek yahûdîlerin, gerek Arapların,

1. En'âm Sûresi: 155-157.
2. Sâffât Sûresi: 168-169.
3. Bakara Sûresi: 89.
4. Câminu'l-beyân: 1/410.
5. A'râf Sûresi: 157.

gelecek bir peyğamberi beklediklerini gösterir. Kitâp ehlinden bazılarının, Kur'ân'ın inmesine sevinmiş olmaları [1], Kur'ân'ın hak olduğunu, oğullarını tanır gibi tanımaları [2] da bu görüşümüzü destekler.

İşte Kur'ân, şimdi o elit tabakaya, daha önce uyarıcı bekledikleri halde uyarıcı geldikten sonra ona düşman olmalarının bir çelişki olduğunu söyleyerek bu tutumlarından vazgeçmeyi öğütlüyor.

Kureyş liderlerinin, önce bir peyğamber bekledikleri halde sonradan peyğambere karşı çıkmalarının birçok nedeni vardır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1) Bunlardan bir kısmı, Hz. Muhammed'i peyğamberliğe lâyik görmüyordu. Çünkü o, orta halli bir yetîm idi. Peyğamber, kendileri gibi zengin bir lider olmalıydı: *"Dediler ki: 'Bu Kur'ân, iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?' "*[3].

2) Bunlardan kimi, Hâşim oğullariyle rekabet halinde idi. Meselâ Ebucehil, Peyğamberin, Hâşim oğullarından çıkmasını kıskandığını, bu yüzden onu aslâ kabul etmeyeceğini söylemiştir [4].

3) Yeni dinin, yararlarını baltalayacağından, Hac ibadetine, Ka'be ziyaretine karşı hükümler getireceğinden ve bu yüzden büyük bir turizm gelirinden yoksun kalacakları gibi Ka'be'ye saygısızlık edildiği takdirde çevre Araplarının saldırısına uğrayacaklarından da endişe ediyorlardı: *"Dediler ki: 'Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan kaçırılırız.' Biz onlara, kendi katımızdan bir rızık olarak herşeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri mekân vermedik mi? Fakat çokları bilmiyorlar"* [5].

İşte bu ve benzeri birçok menfaat duyguları, kıskançlık yüzünden Kureyş Arapları Peyğamber'i kabul etmeyip ona düşman olmuşlardır. Gün geçtikçe, gelen vahiyler arttıkça, İslâm yayıldıkça onların kibir, nefret ve düşmanlıkları da artmıştır.

Fâtır Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Allah, gökleri ve yeri yoktan yaratmıştır. O'nun vereceğine kimse engel olamaz, O'nun vermeyeceğini de kimse veremez. Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Allah'tan başka tanrı edinmek, gerçekten sapmaktır (1-3).

2- Alışkanlık, insana yaptığı işi güzel gösterir. Müşrik, atasından bulduğu şirke alışmış olduğu için onu güzel sanır. Hâlâ da toplumda nice batıl şey, alışkanlık neticesinde insanlara cazip gelmektedir.

1. Ra'd Sûresi: 157. 2. Bakara Sûresi: 146. 3. Zuhruf Sûresi: 31.

3- İzzet ve şeref Allah'ındır. Aziz olmak isteyen, Allah'a kulluk etmelidir. Allah'a kul olan aziz olur, başkasına kul olan alçalır (10), "(Allah'tan başkasına tapmayarak) *nefsini yücelten felâh bulmuş,* (yaratıklara taparak) *onu alçaltan da ziyâna uğramıştır"* (Şems Sûresi: 9-10).

4- Allah'ın bilgisi dışında kalan bir şey yoktur (11). O, göklerde ve yerde olan tüm gizlileri bildiği gibi insanın içinde olan bütün düşünceleri de bilir (38).

5- Kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi Allah'tır. O, dilediğini yapar. O'ndan başka tanrı diye yalvarılan şeyler, ne yalvarıları duyarlar, ne de onları yerine getirebilecek güçleri vardır. Kıyâmet günü de kendilerine tapanları reddederler. Çünkü onların, kendilerine taptıklarından haberleri yoktur. Böyle bir şeyi tanımazlar. Tapanların hallerine de vakıf değillerdir. Neler yapmış olduklarını bilmezler. Ama Allah, yaratıklarının ahvâlini bilir. Kıyâmet gününde onlara, dünyâda ne işler yaptıklarını haber verir (13-14).

6- Tabiat olayları, bütün yaratıklar Allah'ın birliğini, ibâdetin yalnız O'na yapılacağını kanıtlar (27-28).

7- Uydurma tanrıların ne mülkü, ne de yarattığı bir şey vardır. Allah, gökleri yaratırken onlar, Allah'a yardım da etmemişlerdir. Çünkü onlar da O'nun yaratıklarıdır. Kendisi yaratılan, bir şey yaratamayan nasıl tanrı olur? (40).

8- Gökleri ve yeri uzayda durduran Allah'tır. Eğer gök cisimleri yerinden düşse onları O'ndan başka tutacak yoktur (41). Bu âyette, gök cisimlerini, birbirinden belli uzaklıkta sabit tutan itme ve çekim kanunlarına işaret vardır.

9- Ölülerden meded ummak, onlara yalvarmak bir yarar sağlamaz. Çünkü *"Sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin"* (22) âyeti, kabirlerde bulunanların, söz duymayacaklarını, yahut duydukları söze cevap veremeyeceklerini bildiriyor. Öyle ise ölülere yalvarmanın bir yararı yoktur. Tabii burada kasıt, kabirdeki cesetlerdir. Ama ruhlar ölmez. Fakat o, bedenden ayrılınca Allah'ın irâdesine geçer. Kendine özgü âleme gider. Kendisine yalvaranların yalvarasını, ancak Allah'ın izniyle duyabilir. Duysa bile istekleri yerine getirme gücüne sahip değildir. Dilekleri yerine getirilebilecek yalnız Allah'tır, Allah. O'ndan başkasından meded ummak, tıpkı uzaktan suya elini uzatanın durumuna benzer. Cansız olan su, gelip de susuzun ağzına dolmaz. Adamın elini daldırıp suyu alması gerekir. Su nasıl kendisine yalvaranın durumunu bilmez ve hareket edemezse, Allah'tan başka yalvarılan şeyler de öyledir, yalvaranların durumunu bilmez ve onların dileklerini yerine getiremez. Allah'tan başkasına yalvaranların duâsı, yakarışı boşa gider, hiçbir yarar sağlamaz.

"Gerçek duâ, ancak O'na yapılır. O'ndan başka çağırdıkları ise, kendilerinin hiçbir isteklerini karşılayamazlar. Onların durumu, tıpkı ağzına gelsin diye suya avuçlarını uzatan kimse gibidir. Oysa (uzanıp suyu avuçlamadıkça) *su onun ağzına gelmez. İşte kâfirlerin duâsı, böyle boşa gitmektedir"* (Ra'd Sûresi: 14).

Bu noktada, Fethu'r-Rahmân adlı tefsîrın sâhibi Hindli Seyyid Hasan Sıddîk'in, Yûnus Sûresinin 23. âyetinin tefsîrinde (4/219-220) zikrettiğimiz sözünü tekrarlamayı yararlı görüyorum: "Bu âyet, insanların, sıkıntı ve şiddet zamanlarında Allah'a yalvarma güdüsüyle yaratıldığını; kâfir de olsa darda kalmışın

duâsının kabul edileceğini gösterir. Yine bu âyet, müşriklerin, böyle sıkıntı zamanlarında putlarına değil, sadece Allah'a yalvardıklarını kanıtlar. Ne gariptir ki son zamanlarda müslüman gruplar, ölülere öyle bir bağlandılar ki aynen o müşrikler gibi denizdeki o tehlikeli durumla karşılaşsalar yine ölülere yalvarırlar da o müşriklerin yaptıkları gibi hiç değilse o durumda bile yalnız Allah'a yalvarmazlar. Allah seni doğru yola iletsin, hele bak ki bu şeytan, inançları ne yapmış, bu inanç sahipleri nereye varmışlar? Şeytân, onları nerelere kadar atmış? Nasıl onlara musallat olup istediği gibi onları boyunduruğu altına almış? Onlar, putperestlerden daha fazla şeytâna teslîm olmuşlar. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn!'' (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm: 11/339).

B- Peyğamberlikle ilgili prensipler:

10- Bütün peyğamberler, kavimleri tarafından yalanlanmıştır. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, yalanlanır, güçlüklerle, iftiralarla, saldırılarla karşılaşırsa üzülmemeli, yılmamalıdır. Da'vâyı yerleştirmek mücâdele ister. Allah, bu yolda mücâhede edene yardım eder (4). Mücâdele eden Hak sahipleri başarırlar. Allah nankör yalanlayıcıları helâk eder (25-26).

11- Her milletin içinde mutlaka bir uyarıcı çıkmıştır (24).

12- Araplara, çok uzun zamandan beri bir peyğamber gelmemişti, kendilerinin İlâhî bir Kitâbı yok idi. Dinlerinin çoğu, atalarından kalma geleneklerden ibaretti. İbrâhîm dininden kalma bazı ibadetler de var idiyse de bunlara da şirk karışmıştı. Nesiller hep birbirine miras bıraktıkları gelenekleri, hurâfeleri bırakıp, her kuşak bu temelsiz inançlarla sonraki kuşağı aldatmıştı: *''O zâlimler, birbirlerine, aldatmadan başka bir şey va'detmiyorlar''* (40).

13- Bir İlâhî Kitâptan yoksun Araplar, bunun boşluğunu hissediyorlar, bir peyğamberin gelmesini istiyor ve bekliyorlar ve bir peyğamber geldiği takdirde her milletten daha iyi olacaklarını söylüyorlardı. Ama Peyğamber gelince ona uyacakları yerde, onun da'vetini önlemek için tuzaklar kurdular (42-43).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

14- Hayır işlerine koşan iyi kullar, Adn cennetlerine girerler, orada altın ve inci bilezikler takar, ipek giysiler giyer ve kendilerinden dertleri, tasaları gideren, kendilerini yorulmayacakları, bıkıp usanmayacakları cennetlere sokan Allah'a hamdederler (34-35).

D- Genel Prensipler:

15- Melekler kanatlıdırlar. Kimi iki, kimi üç, kimi dört, kimi daha çok kanada sahiptir (1).

16- Dünyânın câzibesine aldanmamalı, şeytâna kanmamalıdır. İnsanın düşmanı olan şeytân, Allah'ın hâlis kullarını değil, kendi partisi, kendisine uyan nânkörleri cehennem azâbına götürür. Fakat inanıp güzel işler yapanlar bağışlanır, büyük ödüle ererler (5-7).

17- Allah'ın şaşırttığı, keyf ve hevesine uyan insanı kimse doğru yola götüremez.

18- Güzel sözü Allah'a yükselten sâlih ameldir. Tevhîd inancı, mücerred sözden ibaret değildir, salih amelle beraber olmalıdır. Güzel sözü değerlendiren, salih

ameldir. Sözüyle özüyle müslüman olan insan, ödüllendirilir (10). Kötü tuzaklar kuranlar, kötülük plânlayanlar şiddetle cezalandırılırlar. Allah onların tuzağını geçersiz kılar. Kötü tuzak, sahibinin ayağına dolaşır (10).

19- Acı ve tatlı deniz bir olmaz. Birinin suyu içilir, öbürünün içilmez. İnananla inanmayan da bir olmaz. Birinin düşünceleri, eylemleri yararlıdır, ötekinin zararlı. Acı denizde de bazı yararlar görüldüğü gibi kâfir insanda da bazı yararlar görülebilir. Fakat onun yararı, mü'minin yararı ölçüsünde değildir. Mü'min, her haliyle tatlıdır: İçiyle, dışıyla. Ötekinin içi inkâr doludur, karışıktır, bunalımlıdır. Sadece bazı eylemleri yararlı olabilir, her eylemi değil (12 nci âyetin tefsîrine bakınız).

20- Allah dilerse bir toplumu giderir, yerine yeni bir halk getirir. O, herşeyi yapabilir (16-17).

21- Bir günahkâr, başka bir günahkârın yükünü taşımaz. Herkes kendi yaptığından sorumludur. Akrabâ da olsa, âhirette kimse, başkasının vebâlini üstüne alamaz. Allah'a tapmak suretiyle arınan insan, kendi yararına arınmış olur (18).

22- Körle gören, karanlıkla ışık; gölge ile yüksek ısı, diri ile ölü bir olmaz. İnanan insan, gözü açık insan gibi bilinçli olarak yürür, ışık gibi önünü aydınlatır, gölge gibi tatlı serinlik verir, diri gibi yararlıdır. İnanmayan, cahil insan ise kör gibi önünü görmeden yürür, gerçekleri görmez, cehaletiyle çevresini karartır; dayanılmaz ısı gibi bunaltır; ölü gibi yararsızdır (19-22).

23- Gerçeği, ancak iyi niyyetli, sağduyulu insanlara anlatmak mümkündür. Ölülere söz anlatmak nasıl mümkün değilse, yanlış düşüncelerle şartlanmış ve cehaletle düşüncesi dumura uğramış insana söz anlatmak da mümkün değildir (22).

24- Ancak âlim kullar, Allah'a gereğince saygı gösterir (28).

25- Allah'ın Kitâbını okuyan, namazı kılan, mallarından Allah yoluna harcayan kimseler çok kazançlı çıkarlar. Yaptıklarının tam karşılığını alacakları gibi, Allah'ın lutfuyla, fazlasını da alırlar. Çünkü Allah, kendisine yönelen kullarını bağışlar, şükredenlere, daha fazla verir (30).

29 ncu âyette Allah'ın Kitâbı ile kasdedilen, Kur'ân olabileceği gibi Kur'ân'dan önceki Kitâb da olabilir. Her ikisinin kasdedilmiş olması daha kuvvetlidir. Çünkü ikisi de insanı aynı amaca yöneltmektedir. Öyle ise burada sayılan vasıflar, hem Kur'ân'a inananların, hem de Kur'ân vahyini kabul etmekle beraber temelde Tevrât mensubu olan Kitâb ehlinin ortak vasfıdır. Bütün İlâhî din mensuplarının bu vasıfları taşıması gerekir. Nisâ Sûresinin 162 nci âyeti de, Kitâp ehli içindeki derin bilgi sâhibi gerçek mü'minleri bu vasıflarla nitelendirmektedir.

31 nci âyette: *''Kitâb'dan sana vahyettiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan gerçektir''* ifadesi, Kur'ân'ın, daha önceki Kitâb'dan vahyedildiğini ve ona uygun düştüğünü belirtmektedir. Bir sonraki âyette de Kitâb'a vâris olan seçkin kulların üç sınıf olduğu; bir grubun nefsine zulmettiği, bir grupun orta yolda gittiği, bir grupun da Allah'ın izniyle hayır işlerinde öne geçtiği bildirilmektedir.

Kitâb'a vâris olanlar, yani atalarından kendilerine Kitâb kalmış olanlar, İsrâîl oğullarıdır. Çünkü Tevrât, atalarından onlara geçmiştir. Müslümanlara mîrâs olarak bir Kitâb verilmemişti. Arapların, yazılı bir Kitâbı yok idi.

Ancak Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiyler, onun vefâtından sonra bir Kitâb haline getirilmiştir.

Görüldüğü üzre Kur'ân-ı Kerîm, İsrâil oğulları içinde de: Kötüler, orta yolda gidenler ve çok iyiler olmak üzere üç grubun bulunduğunu söylüyor. Bir milletin tamamının kötü olduğunu söylemiyor. Zaten söylese gerçeğe uygun olmaz. Hiçbir millet tamamen kötü olamaz, bu, Allah'ın yasasına aykırıdır. Her toplumda kötüler, orta yolda giden ılımlılar ve iyiler vardır. Bu husus, Vâkıa Sûresinde çok özlü bir biçimde vurgulanmıştır: *"Sizler üç sınıf oldunuz. Sağın adamları. Ne uğurlulardır onlar!* (Bunlar amel defteri sağdan verilen uğurlu kişilerdir). *Solun adamları, ne uğursuzlardır onlar* (bunlar da amel defteri solundan verilen kötü, uğursuz kişilerdir). *Ve o sâbıklar* (hayır işlerinde öne geçenler)" (8-10). İşte insanların hepsi böyledir: Orta insanlar, çok kötü ve çok iyi insanlar: *"Mûsâ kavminden gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır"* (A'râf Sûresi: 159), *"Yarattıklarımız içinde gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan kimseler vardır"* (A'râf Sûresi: 181).

Orta yolda gidenler ve özellikle hayır işlerinde öne geçen iyi insanlar, Allah'ın en büyük lutuf ve keremi olarak vereceği cennet nimetlerine erer, orada, kendilerine bu nimetleri lutfeden Allah'a hamdederler. Ama nânkörler cehennem azâbına girerler. Orada feryadederler, fakat feryâdlarının bir yararı olmaz. Ne ölürler, ne de azâbları hafifletilir (32-37).

26- Dünyâ hayâtı, olgunlaşmak isteyen kimse için yeterli bir zamandır: *"Sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı?"* (37).

27- İnsan, yeryüzünün halîfesidir. Tabiat yasalarından yararlanmayı bilmiş, kendisinden güçlü canlıları emri altına almıştır. Yahut insanlar, birbiri ardınca gelirler. Birinin yerine öteki geçer. Ataların yerini, onların çocukları alır. Bugünün yöneticileri ölür, yerlerini çocukları alırlar. Bugünün çocukları, yarının yöneticileri olurlar (39).

28- Nânkörlük eden, kendi aleyhine yapar. Nânkörlüğünün, Allah'a bir ziyânı olmaz. Çünkü Allah, insanın şükrüne muhtaç değildir. Ancak küfür, Allah'ın gazabına sebebolur. Bunun sonucu da ebedî husrândır (39).

29- Kötü tuzak, sahibinin ayağına dolaşır. Bu, Allah'ın genel yasasıdır. Peyğamberlere ve Hak da'vetçilerine kötülük etmek isteyenler, kendi kurdukları tuzaklarına yakalanır, helâk olurlar (43).

30- Allah'ın yasası değişmez. Hangi millet O'nun yasaları uyarınca giderse felâh bulur. O'nun yasalarına ters düşerse helâk olur (43-44).

31- Maamâfîh Allah, insanlara acımakta, birçok hatâlarını bağışlamaktadır. Eğer Allah insanların her yaptıkları hatânın hemen cezâsını verseydi,

yeryüzünde tek canlı bırakmazdı. O, rahmeti gereği, insanlara uslanmaları için fırsat verir. Fakat mühlet vermesi, ihmâl edeceği anlamına gelmez. Allah, günâhkârları cezâlandırmayı, tevbe edip uslanmaları için bir süreye kadar erteler. Verilen süre içinde uslanmazlarsa cezâlarını bulurlar. Çünkü Allah, kullarını görmekte ne yaptıklarını bilmektedir (45).

FÂTIR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	فَاطِرُـَ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلْأَرْضِ وَ جَاعِلَ (و جَاعِلُ، و جَاعِلِ)	Üç hareke ile, fâil vezni:	Çoğunluk [1].
	فَاطر ٱلسَّموات وَ ٱلأَرْض جَاعِلّ ٱلْمَلائكَة		İbn Mes'ûd ve İkrime [2].
	فَطَرَ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلأَرْضَ وَ جَعَلَ	Mazî fiil:	Übey, Zührî Huleyd İbn Neşît.
	يَشَاءُ ا نَّ	İkinci hemzeyi vâvâ çevirme, ya da hemze ile vâv arası bir sesle okuma:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr ve Ruveys.
	يَشَاءُ إنَّ	İki hemzeyi de tam telaffuz:	Çoğunluk [3].

1. Allah'ın sıfatı olarak mecrûr, mübtedâ olarak merfû', medh olarak mansûb olabilir. İkinci kelime olan (جَاعِل) de yine üç hareke ile okunabiler. Bunu da Huleyd ibn Neşît mâzî fiil olarak okumuştur (Keşşâf: C.3; Kurtubî: 14/319; el-Bahr: 7/297; Mesâhif: 158).
2. Mesâhif: 77.
3. Mesâhif: 158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	مُمْسِكَ لَهَا، مُرْسِلَ لَهُ		Çoğunluk.
	مُمْسِكٌ لَهُ، مُرْسِلٌ لَهَا		Übey ve İbn Ebî 'Able [1].
3	غَيْرِ ٱللَّهِ	Mecrûr:	Ebû Ca'fer, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	غَيْرُ ٱللَّه	Merfû':	Ötekiler.
4	تَرْجِعُ	Tâ'nın fethiyle etken:	Hamza, Kisâ'î, Ya'kub, Halef.
	تُرْجَعُ	Tâ'nın dammıyle, edilgen:	Ötekiler.
5	الْغَرُورُ	Meftûh ğayn ile, şeytân anlamında:	Çoğunluk.
	الْغُرُور	Madmûm ğayn ile, bâtıl anlamında:	Ebû Hayveh, Ebû's-Semmâl el-Adevî ve Muhammed ibn Semeyfa' [2].
7	يُضِلُّ		Çoğunluk.
	يَصُدُّ		İbn Mes'ûd [3].

1. Mesâhif: 158.
2. el-Budûr: 57.
3. Kurtubî: 14/323.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
8	زُيِّنَ لَهُ سُوءُ		Çoğunluk.
	زَيَّنَ لَهُ سُوءَ		'Ubeyd ibn 'Umeyr [1].
	فَلاَ تُذْهِبْ نَفْسَكَ	Tâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle, nefsin nasbıyle:	Ebû Ca'fer, Şeybe ve İbn Muhaysın.
	فَلاَ تَذْهَبْ نَفْسُكَ	Meftûh tâ ve hâ ile, nefs merfû':	Ötekiler [2].
9	الرِّيحَ	Tekil:	İbn Keŝîr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	الرِّيَاحَ	Çoğul:	Ötekiler.
	مَيِّتٍ	Şeddeli yâ ile:	Nâi', Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	مَيْتٍ	Sâkin yâ ile:	Ötekiler.
10	يَصْعَدُ الْكَلِمُ	Yâ ve 'ayn'ın fethiyle, suûd'dan, etken:	Çoğunluk.
	يُصْعَدُ الْكَلِمُ	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	Alî, İbn Mes'ud, Sülemî ve İbrâhîm ibn Ebî Ableh [3].

1. Mesâhif: 237.
2. İki anlam birbirine yakındır. Ancak Taberî, tâ ve hâ'nın fethiyle olan vechi tercîh etmektedir: 22/118. Keza bkz. Kurtubî: 14/326; el-Bahr: 7/301.
3. el-Bahr: 7/303. Başka rivâyette İbn Mes'ûd, etken olarak: " يُصْعِدُ الْكَلِمَ الطَّيِّبَ " okumuştur (Mesâhif: 77).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُصْعِدُ الْكَلِمَ		Übey, İbn Kays ve Cahderî[1].
11	مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا		Çoğunluk.
	مِنْ نَقِزٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا		İbn Mes'ûd[2].
	وَ لاَ يَنْقُصُ	Yâ'nın fethi, kaf'ın dammıyle:	Ya'kub.
	وَ لاَ يُنْقَصُ	Yâ'nın dammı, kaf'ın fethiyle, edilgen:	Ötekiler.
	مِنْ عُمُرِهِ	Mîm'in dammıyle:	Çoğunluk.
	مِنْ عُمْرِهِ	Mîm'in sükûnuyla:	A'rec ve Zührî[3].
12	سَائِغٌ شَرَابُهُ		Çoğunluk.
	سَيِّغٌ شَرَابُهُ	Seyyid vezninde:	İsâ ve İbn Ebî İshâk[4].
	سَائِغٌ شُرْبُهُ		Übey ve Ebû Reca'[5].
	مِلْحٌ	Mîm'in kesri, lâm'ın sükûnuyla:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 158.
2. Mesâhif: 77. Nakiẑ sâf, tatlı su demektir. Burada nutfe gibi bir damla su demektir.
3. Kurtubî: 14/334; el-Bahr: 7/304.
4. Kurtubî: 14/334; el-Bahr: 7/308.
5. Mesâhif: 158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَٰلِحٌ	Fâ'il vezninde:	Talha ibn Musarrif.
13	يَدْعُونَ	Ğâib yâsıyle:	Ravh.
	تَدْعُونَ	Hitâb tâsıyle:	Ötekiler.
18	لاَ يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ	Yâ ile, edilgen, şey, merfû':	Çoğunluk.
	لاَ تَحْمِلْ مِنْهُ شَيْئًا	Hitâb tâsıyle, etken, şey' mansûb:	Ebû's-Semmâl Talha'dan, İbrâhîm ibn Zâzân da Kisâ'î'den rivâyet etmiştir [1].
	وَ مَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى	Tefa'ul bâbından, birincisi mâzî, ikincisi muzâri':	Çoğunluk.
	وَ مَنْ يَزَّكَّى فَإِنَّمَا يَزَّكَّى	Tezekkî'den muzâraat harfi zâ'ya idğâm edilmiş iki muzâri':	Übey, el-Abbâs, Ebû 'Amr'dan rivâyet etmiştir [2].

1. el-Bahr: 7/307.
2. Mesâhif: 158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَمَنْ اِزَّكّٰى فَاِنَّمَا يَزَّكّٰى	Yine tezekkî'den mâzî, muzâri':	İbn Mes'ûd ve Talha [1].
22	يَسْتَوِى	Yâ ile:	Çoğunluk.
	تَسْتَوِى	Te'nîs tâsıyle:	Zâ'zân'ın Kisâ'î'-den rivâyeti [2].
	بِمُسْمِعٍ مَنْ	Musmi' tenvinli:	Çoğunluk.
	بِمُسْمِعِ مَنْ	Müsmi', men'e muzâf:	Eşheb Ukaylî [3].
26	نَكِيرِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	نَكِيرِى	İki halde de yâ'lı:	Ya'kub.
	نَكِيرِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
27	جُدَدٌ	Madmûm cîm, meftûh dâl ile; muhtelif renkli yol anlamındaki cud-de'nin çoğulu:	Çoğunluk.
	جُدُدٌ	Madmûm cîm ve dâl ile aynı anlamdaki cedîde'-nin çoğulu:	Zührî.
	جَدَدٌ	Meftûh cîm ve dâl ile, açık yol demektir:	Yine Zührî [4].

1. Mesâhif: 77; el-Bahr: 7/308. Aslı: (تَزَكّٰى ، يَتَزَكّٰى)dir. Tâ zâ'ya idğâm edilince nutk için bir hemze getirilmiştir.
2. el-Bahr: 7/308.
3. el-Bahr: 7/309.
4. Kurtubî: 14/342.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
27	مُخْتَلِفًا	Müzekker kipi:	Çoğunluk.
	مُخْتَلِفَةٌ	Te'nîs tâsıyle:	İbn Mes'ûd, Übey ve Zeyd ibn 'Alî [1].
28	وَ ٱلدَّوَابِّ	Bâ'nın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	وَ ٱلدَّوَابِ	Hafif bâ ile:	Kırâettir [2].
	يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَاءُ	İsmi celâl'in nasbı, ulemâ'nın ref'iyle:	Çoğunluk.
	يَخْشَى ٱللّٰهُ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَاءَ	İsmi celâl'in ref'i, ulemâ'nın nasbıyle:	Ömer ibn Abdi'l-Azîz [3].
32	سٰبِقٌ	Fâil vezni:	Çoğunluk.
	سَبّٰقٌ	Mübâlağa kipi:	Ebû 'İmrân el-Hâfî, Ömer ibn Ebû Şucâ' ve bir rivâyette Ya'kub [4].

1. Mesâhif: 77, 158. Elvân cem'i teksîr olduğu için *muhtelif*'in te'niŝ ve teẑkîri câizdir.
2. Kurtubî: 14/342; el-Bahr: 7/312.
3. Birinci kırâete göre haşyet, korku anlamındadır. İkinci kırâette haşyet, isti'âredir. Mânâ: Allah, bilgin kullarına değer verir, itibar eder, tıpkı saygın kullar, halk arasında nasıl itibar görürlerse, bilgin kullar da Allah katında i'tibâr görürler (Kurtubî: 14/344).
4. el-Bahr: 7/313.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
33	جَنّٰتُ عَدْنٍ	Çoğul olarak:	Çoğunluk.
	جَنَّةُ عَدْنٍ	Tekil olarak:	Rezîn, Hubeyş ve Zührî[1].
	يُدْخَلُونَهَا	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	Ebû 'Amr[2].
	يَدْخُلُونَهَا	Yâ'nın fethi, hâ'nın dammıyle, etken:	Ötekiler.
	وَ لُؤْلُؤًا	Son hemzenin nasbiyle:	Nâfi', Âsım.
	وَ لُولُؤٍ	Birinci hemzenin yâya dönüşümü, ikincisinin kesriyle:	Sûsî, Şu'be, Ebû Ca'fer[3].
	وَ لُولُو	Vakıf halinde son hemzenin vâva dönüştürülmesi:	Hamza[4].
	وَ لُؤْلُؤٍ	İkinci hemzenin cerriyle:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 7/314.
2. Edilgen olan (يُحَلَّوْنَ) fi'line uymak için böyle okumuştur.
3. Vakıf halinde Hamza da onlara katılmıştır.
4. Birinciyi değil, ikinci hemzeyi Hişâm da Hamza gibi okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyunlar:*
	يُحَلَّوْنَ	Yâ'nın dammı, hâ'nın fethi, şeddeli lâm ile edilgen:	Çoğunluk.
	يَحْلَوْنَ	Yâ'nın fethi, hâ'nın sükûnu, lâm'ın fethiyle, etken:	Bir kırâettir [1].
36	يُجْزَى كُلُّ كَفُورٍ	Fiil madmûm yâ ile edilgen, kull merfû':	Übey, Ebû 'Amr [2].
	نَجْزِى كُلَّ كَفُورٍ	Fiil meftûh nûn ile, etken kull mansûb:	Ötekiler.
37	يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ		Çoğunluk.
	يَذَّكَّرُ فِيهِ مَنْ اِذَّكَّرَ		İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Hüseym [3].
38	عَالِمُ غَيْبِ	İzâfetle:	Çoğunluk.
	عَالِمٌ غَيْبَ	Ref' tenvinli, ğayb mansûb:	Cenâh ibn Hubeyş [4].

1. Kadın takı takınca (حليت المرأة) denilir (el-Bahr: 7/314).
2. Mesâhif: 158.
3. Mesâhif: 78, 158.
4. el-Bahr: 7/316.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
40	بَيِّنَةٍ	Nûn'dan sonra elifsiz, tekil:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hamza, Halef, Hafs, Âsım'dan.
	بَيِّنَاتٍ	Nûn'dan sonra elif ile, çoğul:	Ötekiler [1].
41	وَ لَئِنْ		Çoğul.
	وَ لَوْ		Übey, İbn Ebî 'Able ve İbn Kays [2].
43	وَ مَكْرَ السَّيِّئْ	Vasl halinde birbirini izleyen harekeleri hafifletmek için hemzenin sükûnu ile:	Hamza [3].
	وَ مَكْرَ السَّيِّئِ	Hemzenin kesriyle:	Ötekiler.
	وَ مَكْرًا سَيِّئًا	İkisinin de tenviniyle:	İbn Mes'ûd [4].
	وَ مَكْرًا لِلسَّيِّئِ		'Alî [5].

1. Mesâhif: 78. Kurtubî'ye göre Osmân mushafında elif tâ ile yazılmıştır (14/356).
2. Bazı kimseler, bu kırâetinde Hamza'nın yanıldığını, bunun yanlış olduğunu söylemişlerdir (Kurtubî: 14/359).
3. Mesâhif: 158.
4. Mesâhif: 78. Câmi'u'l-beyân: 22/145; Kurtubî: 14/359; el-Bahr: 7/320. Taberî'ye göre doğru olan, çoğunluğun okuduğu gibi hemzenin kesriyle okumaktır. Arapçada caiz olan her ihtimâlle Kur'ân'ı okumak caiz değildir (Câmi'u'l-beyân: 22/146). Zeccâc da: "Hamza'nın, iki yâ ile okuması lahn(hatâ)dır, câiz değildir" demiştir (el-Bahr: 7/319).
5. Mesâhif: 189.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
44	وَ كَانُوا		Çoğunluk.
	كَانُوا		İbn Mes'ûd.
	قُوَّةً (فَوَرَّثْنَاهُمْ اَلأَرْضَ)	Parantez içinin ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd [1].

1. Mesâhif: 78.

36/41 YÂSÎN SÛRESİ

Sûrede Peyğamber(s.a.v.)in gerçek peyğamber, Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiği vurgulanır, kâfirlerin tutumu şiddetle kınanır. Hz. Peyğamber'i tesellî için hıristiyan azizlerine ait bir da'vet öyküsü anlatılır. Daha sonra Allah'ın yerdeki ve gökteki kudretlerini belirten tabiat varlık ve olaylarına işaret edilir ve kâfirlerin uğrayacakları sonuçlar canlandırılır.

Sûrenin bölümleri birbiriyle uyumlu ve bağımlıdır. Bundan dolayı bütün âyetlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği anlaşılır. Tamamı Mekke'de inmiş olup 83 âyettir, 12, 45 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de bunların, bulundukları konuya son derece bağlılığı, bu rivayeti şüpheli kılar.

Bu sûrenin fazileti hakkında bazı hadisler rivayet edilir. Bunların kimi garip, kimi zayıf olmakla beraber toplamı, gerçekten Hz. Peyğamber'in, bu sûreye daha fazla bir önem atfettiğini gösterir. Tirmizî'nin garip diye nitelediği bir hadise göre: *"Herşeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir. Kim Yâsîn'i okursa Allah onun okumasına, Kur'ân'ı on kere okumuş gibi sevap yazar"* [1]. Başka bir hadise göre de peyğamber: *"Yâsîn, Kur'ân'ın kalbidir. Allah'ı ve âhiret gününü arzu ederek Yâsîn okuyan kimsenin geçmiş günâhı affedilir. Onu ölülerinize okuyunuz"* [2] buyurmuştur.

Ölülere Kur'ân okunacağı hakkındaki rivâyetleri doğru bulmayan Dârekutnî: "Bu konuda hiçbir sahîh hadîs yoktur" diyor. İbn Hibbân ise: *"Ölülerinize yâsîn okuyunuz"* hadîsinin, ölmüşlere değil, ölmekte olan kimseye Yâsin okunmasını emrettiğini söylüyor [3].

Bilginlere göre güç işler karşısında Yâsîn okununca Allah güçlüğü kolaylaştırır. Can çekiştiren kimsenin yanında Yâsîn okumak, onun üstüne rahmet ve bereket inmesine ve kolay can vermesine neden olur.

---

1. Tirmizî, Efdâilu'l-Kur'ân: 7; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân: 21.
2. Ebû Dâvûd, Cenâiz: 20; İbn Mâce, Cenâiz: 4; İbn Hanbel, Musned: 5/26, 27.
3. Bkz. Neylu'l-evtâr: 4/24.

Bu konuda yaşadığım bir olayı anlatmak istiyorum: Elâzığ'da Ablamın alevî bir komşusu vardı. Karakaş diye bilinen bu zât, üç günden beri can çekiştiriyor, bir türlü can veremiyormuş. Ablamın ricası üzerine gittim, yanında Yâsîn okudum, sonuna varıp: *"Ve ileyhi turce'ûn: Allah'a döndürüleceksiniz"* dediğim zaman adam ruhunu teslim etti. O zaman sûrenin fazilet, bereket ve etkisini bizzat müşâhade etmiş oldum. Bu sûre, resmî sıralamada 36 ncı, iniş sırasına göre 41 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يٰسٓ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَك۪يمِۙ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٣﴾ عَلٰى صِرَاطٍ

مُسْتَق۪يمٍۜ ﴿٤﴾ تَنْز۪يلَ الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ

فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا

جَعَلْنَا ف۪ٓي اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالًا فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا

مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

وَسَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ اِنَّمَا تُنْذِرُ

مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِۚ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَر۪يمٍ ﴿١١﴾

اِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْۜ وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ

ف۪ٓي اِمَامٍ مُب۪ينٍ ﴿١٢﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Yâsîn. 2- Hikmetli Kur'ân'a andolsun, 3- Kuşkusuz sen, gönderilmiş elçilerdensin. 4- Dosdoğru bir yol üzerinde, 5- Yâni üstün ve çok esirgeyen Allah'ın indirdiği (Kur'ân yolu) *üzerindesin. 6- Babaları uyarılmadığı için kendileri de bilgisiz kalmış bir toplumu uyarman için* (seni gönderdik). *7- Andolsun, onların çoğuna* (azâp) *söz*(ü) *gerekli oldu; artık onlar inanmazlar. 8- Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik. Çenelere kadar dayanan o halkalar yüzünden onların kafaları kalkıktır. 9- Önlerinden bir sed ve arkalarından bir sed çekip onları kapatmışız, artık görmezler. 10- Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. 11- Sen ancak Zikre uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte öylesini bir mağfiret ve güzel bir ödülle müjdele. 12- Biziz, biz ki ölüleri diriltiriz ve öne sürdükleri işleri ve bıraktıkları eserleri yazarız. Zâten biz herşeyi apaçık bir kütüğe ayrıntılı olarak kaydetmişizdir.*

Tefsîr:

1-6: İbn 'Abbâs'tan *Yâsîn*'in, Tay kabilesi dilinde yâ insan anlamına geldiği rivayet edilir. Kasdedilen insan, Hz. Muhammed'dir. Zeyd ibn Eslem de Yâsîn'in, Allah'ın isimlerinden olduğunu söylemiştir [1].

Bağımsız harfler hakkında daha önce verdiğimiz izahlarda bu harflerin, tüm İlâhî Kitâpların vahyedilen Kur'ân'ın önemine dikkati çekme görevi yaptığına işaret etmiştik. Nitekim burada da bu harflerden sonra hikmetli Kur'ân'a and içilerek Hz. Muhammed'in, dosdoğru bir yol üzerinde bulunduğu, bu Kur'ân'ın, ataları uyarılmadığı için kendileri de cahil kalmış bir toplumu uyarmak için dâimâ üstün ve kullarına çok acıyan Allah tarafından ona indirildiği vurgulanıyor.

6 ncı âyette Hz. Muhammed'in elçi olarak gönderildiği toplumun atalarının uyarılmadığı, bundan ötürü kendilerinin de gafil yani bir şeyden habersiz, cahil kaldıkları belirtiliyor. Arapların yakın atalarına peyğamber gelmemişti. Ellerinde yazılı bir kitâp yoktu. Ama bu demek değildir ki onlar dinden, peyğamberden tamamen habersiz idiler. Yakın atalarına peyğamber gelmemekle beraber uzak atalarına gelmişti. Hz. İbrâhîm ve İsmâîl dininden kalma bazı ibadetler, onlar arasında yaşıyordu. Hac, muntazam olmasa da namaz, zekât hattâ düzensiz oruç bunlardan idi. Fakat bu ibadetler ve bazı dinî gelenekler, birer görgü halinde kuşaktan kuşağa geçtiği için zaman içinde şirke

1. Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân: 15/4-5; Hâzin.

bulanmıştı. Arapların ellerinde kendilerine yön verecek, dinî ve hukukî sorunlarını cevaplayacak, okuyup manevî güç kazanacakları İlâhî bir kitâp yoktu. Oysa her toplumun okuyacağı İlâhî bir kitâba ihtiyacı vardır. İşte bunun için Hz. Muhammed elçi olarak görevlendirilmiş ve ona, öteki İlâhî kitâpların özünü taşıyan bu Kur'ân vahyedilmiştir.

7 nci âyette, indirilen Kur'ân'a inanmadıklarından dolayı o toplumdan çoğunun, Allah'ın azâp sözünü hak ettikleri ifade ediliyor. Meşhur re'ye göre burada kasdedilen kavl (söz), Allah'ın: *"Fakat benim: 'Mutlaka cehennemi, cinlerden ve insanlardan bir kısmıyle tamâmen dolduracağım!' sözü gerçekleşecektir"* [1] âyetinde belirtilen sözüdür. Âyetlerin sözgeliminden, bu sözün, buyrukları dışına çıkanların, azâbına çarpılacakları hakkındaki Tanrı hükmü olduğu anlaşılmaktadır.

8-9 ncu âyetlerde inkârcıların psikolojik durumları tasvir ediliyor: *İkmâh:* Başı kaldırıp gözü yummak demektir. Bunlar, yapılan her da'veti red anlamında başını arkaya doğru kaldıran kibirli insanlardır. İşte red için başlarını kaldıra kaldıra âdetâ inkârları, boyunlarının altına kalın bir kelepçe, halka gibi geçirilmiş: çeneleri kalkmış; başları arkaya doğru, gözleri yumuk vaziyette kalmıştır. İnkârları, önlerine ve arkalarına duvar olmuş, üstlerini de kapatmıştır. Artık ne başlarını hareket ettirebilirler, ne de bir tarafı görürler. İnkârlarının, cehaletlerinin karanlıkları içinde bocalayıp dururlar.

Ferrâ'ya ve Dahhâk'e göre burada kâfirlerin cimrilik halleri tasvir edilmektedir. Bu âyet tıpkı: *"Elini boynuna bağlanmış yapma"* [2] âyeti gibi cimrilik durumunu anlatır. Elin boyna bağlanmış olması, cimriliği ifade eder. Gerçi âyette açıkça "el"den söz edilmez ama bu, sözgelişinde gizlidir. Nitekim İbn 'Abbâs, âyeti: "إِنَّا جَعَلْنَا فِى أَيْمَانِهِمْ أَغْلاَلاً" şeklinde okumuştur: "Biz, sağ ellerine kelepçeler vurduk" demektir. Fakat Nahhâs'a göre İbn 'Abbâs'ın bu kırâati tefsîrdir, mushafa aykırı olduğundan okunması câiz değildir [3].

Dediğimiz gibi bu âyetler, kâfirlerin mânevî durumlarını tasvir etmektedir. Burada maddî bir *ğull* (kelepçe) yoktur. Allah'ın, kâfirlerin boyunlarına kelepçe geçirmesi, önlerine ve arkalarına sed koyması, üstlerini kapatması, hep onların uzlaşmaz tutumlarından meydana gelmiştir. Fakat insanın kötü düşüncelerinden oluşan, basiretini bağlayan, hareketlerini engelleyen ma'nevî halleri, Allah'ın yasaları çerçevesinde oluştuğu için yüce Allah: *"Biz önlerine sed koyduk, arkalarına sed koyduk, üstlerini kapattık"* buyurmuştur.

1. Secde Sûresi: 13.
2. İsrâ Sûresi: 29.
3. Fethu'l-Kadîr: 4/361.

Aslında kendileri öyle istedikleri için öyle olmuştur. Yoksa Allah, onların önlerini, arkalarını kapatıp üstlerini örterek onları karanlık içinde bırakmış değildir. Kendi olumsuz tutumları, cahillikleri, inat ve inkârları, kendilerini öyle engellemekte, basiretlerini kapatıp karanlıklar içinde bırakmakta, gerçeği görmez duruma getirmektedir. Zaten kendileri, Hz. Peyğamber'e ve mü'minlere, çağırılarına aslâ ilgi duymadıklarını ve duymayacaklarını vurgulamak için: *"Bizi çağırdığın şeye karşı kalblerimiz kılıflar içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde vardır"*[1] diyorlardı. İşte onların önlerinden ve arkalarından sed çekilip üstlerinin kapatıldığını ifade eden 6 ncı âyet ve bu anlamda, En'âm Sûresinin 25 nci, Kehf Sûresinin 57 nci âyetleri onların bu sözlerine ve inanmama konusundaki kararlılıklarının oluşturduğu ma'nevî körlük ve kabiliyetsizliğe işaret etmektedir.

Bir tefsîre göre de burada elleri boynuna bağlı gibi hiç hayır yapmayan kimselerin, âhiretteki durumları tasvir edilmektedir. Ancak bu tefsîr kuvvetli değildir.

10-11 nci âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî ediliyor: İnatçı müşrikleri ne kadar uyarsa da onların inanmayacakları; kendisinin, öğüt dinleyen, iyi niyetli, gizlide Rahmân'a saygı gösteren kimseleri uyarabileceği bildiriliyor. " وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ " cümlesi iki anlam taşır: Ya görülmeyen, gizli olan Rahmân'a saygı gösteren, demektir; yâhut gizlide, yalnız kaldığı, kimsenin görmediği yerde de Rahmân'a saygı gösteren demektir ki bizce bu anlam daha uygundur. Âyetin anlamı şudur: Sen ancak söz dinleyen, gizlide, kimsenin görmediği halde samimi olarak Allah'a saygı gösteren kimseleri uyarırsın. Böylece âyet, gösteriş için herkesin içinde Allah'a saygılı görünen, fakat gizlide mel'anetler işleyen riyakârların değil, ancak gönülden Allah'a saygılı samimi insanların yola geleceğini ifade ediyor.

Herkesi uyarmak mümkün değildir. Önyargılarının tutsağı olan inatçılara ne söylense tesir etmez. Okunan Kur'ân'ın verdiği öğütleri sağduyu ile dinleyen, gösteriş için değil, kimsenin görmediği gizli yerlerde de Allah'tan korkan kimseler uyarılır. İşte öyleleri Allah'ın mağfiretine ve büyük mükâfâtına ererler.

12 nci âyette de yüce Allah, ölüleri mutlaka dirilteceğini, insanların yapıp öne sürdükleri işleri ve geriye bıraktıkları eserleri tesbit ettiğini, herkesin amelinin apaçık bir kütükte yazılıp korunduğunu bildiriyor.

"وَنَكْتُبُ مَاقَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ" (مَاقَدَّمُوا): İnsanların bizzat yapıp öne sürdükleri işlerdir: Namaz, oruç, sadaka vs. gibi. (وَآثَارَهُمْ): Geride bıraktıkları eserlerdir: İyi çocuk, kamu yararına yapılan iyilikler, faydalı ilim gibi. Hz. Peyğam-

---

1. Fussilet Sûresi: 5.

ber: *"İnsan öldüğü zaman ameli kesilir. Yalnız üç şey hariç. Sadaka-i câriye, faydalı ilim, kendisine duâ eden sâlih çocuk"* [1]. Geriye bırakılan güzel veya çirkin âdetler de insanın leh veya aleyhine yazılan amellerdendir. Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İslâmda güzel bir âdet ortaya koyan kimse, hem o amelin sevâbını, hem de kendisinden sonra onu yapanların sevabını alır. O işi yapanların kendi sevâplarından bir şey eksilmez. İslâmda kötü bir âdet bırakan kimse de hem o kötü işin günâhını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günâhını alır. O işi yapanların kendi günâhlarından da bir şey eksilmez"* [2].

Bir başka tefsîre göre " آثَارَهُمْ ", insanların tâat veya ma'siyete doğru attıkları adımlardır. Rivayete göre evleri mescidden uzak olan Seleme Oğulları, evlerini mescidin yanına nakletmek istediler. " إِنَّا نَحْنُ نُحْيِى الْمَوْتَى وَ نَكْتُبُ مَاقَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ " âyeti bu münâsebetle indi. Peyğamber (s.a.v.) onlara: *"Adımlarınız sizin lehinize yazılır"* buyurdu. Onlar da yerlerinde kaldılar.

Tirmizî'nin, garip diye nitelendirdiği bu rivâyet doğru olsa bile, âyetin bu olay üzerine inmiş olması gerekmez. Âyet daha önce Mekke'de inmiştir. Seleme Oğulları, evlerini Mescidin yanına nakletmek istediklerini söyleyince bunu uygun görmeyen Peyğamber (s.a.v.) onlara, Mescid yolunda attıkları adımlar sayısınca sevâb alacaklarını belirtmek için bu âyeti okumuştur.

Âyetteki *"imâmun mubîn"*, herşeyi açıklayan Kitâp, Allah'ın bilgi hazinesidir. Bu İlâhî bilgi hazinesi, *Levh-i Mahfuz* diye meşhur olmuştur. Olmuş ve olacak herşey Allah'ın bilgi hazinesi olan o kitâpta vardır. İşlerin o kitâba yazılması, insanların anlayacağı türden bir yazı ve tesbit değildir. Bu yazımın niteliğini Allah bilir. Âyette anlatılan şey, insanların yaptıkları hiçbir işin zayi olmayacağı, bir kitâba yazılıp tesbit edilen bu işlerden ötürü insanların hesaba çekileceğidir. Nitekim yüce Allah: *"Onların bilgisi, Rabbimin yanında bir Kitâptadır. Rabbim şaşmaz ve unutmaz"* [3]. *"İşledikleri herşey sayfalarda mevcuttur. Küçük, büyük hepsi satır satır yazılmıştır"* [4] buyurmuştur.

Buradaki *"imâmun mubîn"* ile Levh-i Mahfûz değil, insanların yaptıkları işlerin yazıldığı amel defterleri olduğunu söyleyenler de vardır, ki doğrusunun da bu olduğu kanısındayız.

7-9 ncu âyetler, müşriklerin, Hz. Peyğamber'e karşı son derece inatçı bir

1. Müslim, Vasiyyet: 14; Ebû Dâvûd, Vasâyâ: 14; Tirmizî, Ahkâm: 36; Dârimî, Mukaddime: 46; İbn Hanbel, Musned: 2/372.
2. Müslim, 'İlim: 15, Zekât: 69, Nesâ'î, Zekât: 64, İbn Hanbel: 4/357, 359-361.
3. Tâhâ Sûresi: 52.
4. Kamer Sûresi: 52-53.

tutum içine girdiklerini gösterir. 10 ncu âyet de ancak söz dinleyen ve Allah'tan korkan insanların uyarılacağını ifade eder. Bu demektir ki söz dinlemeyen, önyargılariyle inkâra kararlı olan kâfirler uyarılmazlar. Onların yola gelmemelerinden Peyğamber sorumlu değildir. Peyğamber'in görevi, gerçeği duyurmaktır. 12 nci âyet, kibir ve inatları yüzünden Peyğamber'e karşı gelen kimseleri ikaz etmektedir. Allah onların yaptıkları herşeyi bir bir yazıp tesbit etmektedir. Bir gün onların hesâbını soracak, yaptıklarını onların yanına bırakmayacaktır.

Sözgeliminden bu âyetlerin, müşriklerin, söz ve hareketleriyle Peyğamber'i incittikleri bir sırada indiği ve onların olumsuz tutumlarından üzülen Allah Elçisini tesellî ettiği anlaşılmaktadır. Bu âyetler, Hak yolu davetçilerine azim ve irâde gücü, bu uğurda karşılaşacakları güçlüklerden ötürü yılgınlık göstermemeyi, olaylara sabır ile karşı koymayı aşılamakta, Peyğamber dahil bütün davetçilere ümit ve tesellî vermektedir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِۢ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾ اِذْ اَرْسَلْنَٓا
اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُٓوا اِنَّٓا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ
﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۙ وَمَٓا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍۙ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا
تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا
اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٧﴾ قَالُٓوا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ
وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْۜ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْۜ
بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾ وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ
اتَّبِعُوا الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٢٠﴾ اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا
لِيَ لَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ي فَطَرَن۪ي وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً اِنْ

يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنّ۪ي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾ اِنّ۪ٓي اِذًا لَف۪ي
ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾ اِنّ۪ٓي اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ ق۪يلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ
يَا لَيْتَ قَوْم۪ي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ ل۪ي رَبّ۪ي وَجَعَلَن۪ي مِنَ الْمُكْرَم۪ينَ ﴿٢٧﴾
وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِل۪ينَ ﴿٢٨﴾
اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾ يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ
مَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٠﴾ اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا
قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَم۪يعٌ لَدَيْنَا
مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

13- Onlara, elçilerin geldiği şu kent halkını misâl olarak anlat: 14- Biz onlara iki elçi gönderdik, onları yalanladılar, biz de (onları) *üçüncüsü ile destekledik. Dediler ki: "Biz, size gönderilen elçileriz". 15-* (Kentliler) *dediler ki: "Siz de bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz. Rahmân bir şey indirmemiştir. Siz sâdece yalan söylüyorsunuz." 16-* (Elçiler) *dediler ki: "Rabbimiz bilir ki biz size gönderilmiş elçileriz." 17- "Bizim üzerimize düşen, yalnız açıkça duyurmaktır." 18-* (Kentliler) *dediler ki: "Doğrusu biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz sizi mutlaka taşlarız ve bizden size acı bir azâb dokunur." 19-* (Elçiler) *dediler ki: "Uğursuzluğunuz sizin kendinizdedir. Size öğüt verildiği için mi* (uğursuzluğa uğruyorsunuz)*? Hayır, siz aşırı giden bir kavimsiniz." 20- Kentin en uzak yerinden bir adam*

koşarak geldi: "Ey kavmim, elçilere uyun" dedi. 21- "Sizden bir ücret istemeyenlere uyun, onlar doğru yoldadırlar." 22- "Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim? Siz de hep O'na döndürüleceksiniz." 23- "O'ndan başka tanrılar edinir miyim hiç? Eğer o çok esirgeyen, bana bir zarar vermek dilese, onların şefâati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar." 24- "O takdirde ben apaçık bir sapıklık içinde olurum." 25- "Ben sizin Rabbinize inandım, beni dinleyin." 26- Ona: "Cennete gir!" denilince: "Keşke kavmim bilseydi, dedi:" 27- "Rabbimin beni bağışladığını ve beni ağırlananlardan kıldığını!" 28- Ondan sonra biz, kavminin üzerine gökten bir ordu indirmedik, indirici de değildik (buna gerek yoktu). *29- Sadece korkunç bir gürültü oldu, hemen sönüverdiler. 30- Yazık şu kullara! Kendilerine hiçbir elçi gelmezdi ki mutlaka onunla alay etmesinler. 31- Görmediler mi kendilerinden önce nice kuşakları yok ettik; onlar bir daha kendilerine dönüp gelmezler? 32- Ancak hepsi toplandığı zaman huzûrumuza getirileceklerdir.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Hz. Muhammed'i ve mü'minleri tesellî için bir kente gönderilen üç elçinin davet öyküsü anlatılmaktadır:

13-14: Bir kente iki elçi gönderilmişti. Kent halkı onları yalanlayınca Allah onlara yardımcı bir elçi daha gönderdi. Bu üç elçi, kendilerinin, halkı irşâd için gönderildiklerini söyleyerek kent halkını Hakka çağırdılar.

15-19: Kent halkı: *"Siz de bizim gibi insanlarsınız"* diyerek onları yalanladılar. Elçiler her ne kadar kendilerinin, Allah tarafından gönderildiklerini kanıtladılarsa da kent halkı kabul etmeyip onları uğursuz saymağa başladılar: *"Sizin yüzünüzden belâlara uğradık"* dediler. Ve bu işten vazgeçmedikleri takdirde kendilerini taşlayacaklarını ve şiddetle cezalandıracaklarını söylediler. Elçiler onlara, kendilerinin, sadece duyuru görevini yaptıklarını; uğursuzluklarının, kendi olumsuz, ahlâk dışı davranışlarından kaynaklandığını söylediler: *"Size öğüt verenlere, doğru yolu gösterenlere böyle mi davranıyorsunuz? Gerçekten siz aşırı bir toplumsunuz!"* dediler.

20-25: O inatçı kavim, elçilerle böyle tartışırken, kentin uzak yanından biri koşarak geldi, hemşehrilerine öğüt vererek elçilere uymalarını tavsiye etti. Allah'tan başka şeylere tapmanın açık bir sapıklık olduğunu söyleyerek inandığını açığa vurdu. *"Ben sizin Rabbinize inandım, beni dinleyiniz"* dedi. *"Sizin"* sözü, ya elçilere veya bütün kavme hitâptır. O mü'min zât, öldürüleceğini anlayınca elçilere: *"Tanık olun, ben sizin Rabbinize inandım"* demiştir. Yahut da kendisini öldürmek isteyenlere: *"Ben sizin Rabbinize inandım"* diyerek onlara, inandığı Rabbin, onların da Rabbi olduğunu, O'na inanmanın bir suç olmadığını hatırlatmış, onlarda insâf ve merhamet duygusu uyandırmağa çalışmıştır.

26-27: Sözgelişinden anlaşıldığına göre imanı yüzünden öldürülen bu zâta, melekler tarafından *"Cennete gir!"* denilmiştir. Cennete girip kendisine verilen nimetlerden son derece memnun olan bu zât, keşke kavminin, kendisinin bu durumunu bilmesini temenni etmiştir. Böylece o mü'minin içinde bulunduğu durumun, kendisini ne kadar mutlu ettiği anlaşılmaktadır. Yine sözgeliminden anlaşıldığına göre yüce Allah, o mü'mini öldürenleri, korkunç bir gürültü ile helâk etmiştir.

28-29: Fakat onları helâk etmek için gökten ordular indirmemiştir. Buna gerek de yoktur. Korkunç bir gürültü, onları söndürmeğe yetmiştir. İşte Allah'ın cezalandırması böyle kolay ve çabuktur. Burada helâk yerine sönme tabirinin kullanılmış olması, son derece belîğ bir ifadedir. O kavim, elçilere karşı gelen, mü'min insanı öldüren kızgın bir kavimdir. Öfkeden âdetâ ateş kesilmişlerdir. İşte o küfür öfkesiyle kızan, ateşlenen o adamlar, Allah'ın üstlerine saldığı gürültü ile sönüveriyorlar.

Müfessirlere göre âyetlerde sözü edilen kent, o zaman Yunan Sulukî Devletinin başkenti olan Antakya'dır. Elçiler de Hz. 'Îsâ'nın havârileri olan Yuhanna, Şem'ûn (Simun) ve Paulus'tur. Bunlara inandığından dolayı öldürülen zât da Habîb ibn Mûsâ en-Neccâr'dır. Bu zâtın ipekçi, yahut kassâr, veya marangoz olduğu, bir mağarada ibâdet ettiği rivâyet edilir. İnandığını söyleyince kavmi üzerine üşüşüp onu öldürmüşlerdir. Tefsîrlerde elçilerin kente gelip halkı davetleri, çeşitli mucizeler göstermeleri, Habib'in onlara inanması ve öldürülmesi hakkında çeşitli rivâyetler vardır.

İbn Keŝîr birkaç delile dayanarak burada anılan kentin Antakya olmadığını söylüyor. Çünkü kıssanın açık anlamından elçilerin, 'Îsâ'nın havârileri değil, Allah'ın elçileri olduğu anlaşılır. Sonra Antakya halkı, 'Îsa'nın havarilerini inkâr etmemiş, ona inanmışlardır. 'Îsâ'ya inanan ilk kent Antâkya'dır. Antâkya halkının helâk edildiğine dair bir haber yoktur. İbn Keŝîr'e

göre kentin adı gerçekten Antâkya olsa bile bu, bilinen Antâkya'dan başka bir Antâkya'dır [1].

Râzî'nin özetine göre Hz. 'Îsâ, Antâkya kıralına iki elçi gönderir. Kıral, mu'cizeler gösteren bu elçileri hapseder. Hz. 'Îsâ, daha sonra Şem'ûn'u gönderir. Güzel tedbiri ile kıralın yakını olmayı başaran Şem'ûn (Simun), bir gün kırala:

— Duyduğuma göre zindanda tuhaf şeyleri iddiâ eden iki adam varmış. Lûtfen onları getirtsen de kendilerini bir dinlesen! der.

Kıral, hapisteki iki elçiyi huzuruna getirtir, Şem'ûn elçilere, sözlerini kanıtlamalarını söyler. Elçiler mu'cizeler gösterirler. Sonra Şem'ûn kırala:

— Bunları yenmek istiyorsan, taptığınız putlara söyle de, bu elçilerin yaptıkları gibi mu'izeler göstersinler, der.

Kıral, putların bir şey yapamayacağını söyleyince Şem'ûn:

— Öyle ise bunlar haklıdır, der.

Bunun üzerine kıral ve kavmin bir kısmı inanırlar. Ama çoğunluk inkâr eder. Fakat inkârcılar galip gelirler [2].

Âyetlerin üslûbu, dinleyenlerden hiç değilse bir kısmının bu kıssayı bildiğini gösterir. Çünkü *"Onlara şu kent sâhiplerini bir misal olarak anlat"* buyuruluyor. Demek ki bu kıssa kendilerine hatırlatılarak onların sonucundan ibret almaları öğütleniyor.

Kıssanın anlatılmasından gaye, müşriklerin, Hazreti Muhammed'e karşı tutumlarını tasvirdir. Onların yanlış tutumları, tarihte geçmiş bir örnekle kendilerine gösterilmektedir. O elçiler nasıl kavimlerinden muhalefet görmüş iseler, Hz. Muhammed de kavminden öyle muhalefet görmektedir. Onlar nasıl peyğamberlere yalancı, uğursuz demişlerse, Hz. Muhammed'in kavmi de kendisine aynı şeyleri söylemektedir. Nasıl o kavmin içinden yiğit, sâlih, akıllı bir adam çıkıp elçilere inanmış, onları savunmuş ise, Hz. Muhammed'in kavminden de Ebubekir gibi akıllı insanlar çıkıp ona inanmış ve onu savunmuşlardır.

O kavim nasıl inanan insanı öldürmüş iseler, Hz. Muhammed'in kavmi de Yâsir, eşi Sümeyye gibi zayıf, kimsesiz mü'minleri şehidetmişlerdir.

Görüldüğü gibi kıssa ile Hz. Muhammed'in, kavmi içindeki durumu arasında çok yakın ilişki ve benzerlik vardır. Kur'ân, eski bir kavmin öyküsünden çok, Kureyşin Peyğamber'e karşı davranışlarını bu öyküde temsil etmek

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/570-571.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/54.

tedir. Bu öykü de aslında öteki kıssalar gibi eski olmaktan çok, Hz. Muhammed'in kendi mücâdele hayâtını yansıtmaktadır.

Hz. Peyğamber(s.a.v.)i savunanlar, sonunda Allah'ın af ve mağfiretine nail olup cennete girecek, orada izzet ve ikram görecekler; ona karşı gelenler de, Îsâ'nın elçilerine karşı gelenler gibi helâk olup gidecekler, öfkeden ateş kesilen bu kavim de söndürülecektir. Nitekim bunların en azılıları Bedir'de helâk olmuşlar, ötekiler de çeşitli vak'alarda sönüp gitmişlerdir.

30-32 nci âyetler, kıssanın sonucudur. Helâk edilen kavmin, neden o duruma düştüğü anlatılır: Yazık şu kullara, kendilerine gelen her elçi ile alay edip dururlardı. Bu yüzden sönüp gittiler. Oysa onların, kendilerinden önce helâk edilmiş olan milletlerin durumundan ibret almaları gerekirdi. Hani o helâk edilen insanlardan hiç geri gelen var mı? Allah'ın gazabına uğrayınca dünyâdan gittiler. Bir daha da geri gelmezler. İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna götürülür, o yüce divânda hesap verirler. İhdâr, bir yerde hazır bulundurmak, mahkemeye gelmeyeni zorla tutup götürmektir ki son âyette insanların hepsinin Yüce Dîvâna götürüleceği vurgulanmaktadır.

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَاْكُلُونَ
﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا ف۪يهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخ۪يلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا ف۪يهَا مِنَ الْعُيُونِ
﴿٣٤﴾ لِيَاْكُلُوا مِنْ ثَمَرِه۪ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْد۪يهِمْ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾
سُبْحَانَ الَّذ۪ي خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ
﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ تَجْر۪ي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿٣٨﴾
وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَد۪يمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ
يَنْبَغ۪ي لَهَا اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ ف۪ي فَلَكٍ

يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾ وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾
وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٤٤﴾

33- Ölü toprak onlar için bir âyettir: Biz onu dirilttik, ondan dâne çıkardık da ondan yiyorlar. 34- Orada hurma ve üzüm bahçeleri yarattık; ve orada çeşmeler fışkırttık, 35- Ki (o bahçelerin veya suyun) *ürününden ve ellerinin emeğinden yesinler. Hâlâ şükretmiyorlar mı? 36- Ne yücedir O ki toprağın bitirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri yaratmıştır. 37- Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyup alırız, birden onlar karanlıkta kalıverirler. 38- Güneş de kendi müstekarrı* (istikrar bulacağı yer) *için akıp gider. Bu, O üstün ve bilenin takdiridir. 39- Aya da konaklar tayin ettik. Nihâyet o, eski urcun*(hurma salkımının sapın)*a benzer bir hal aldı. 40- Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece, gündüzün önüne geçebilir. Hepsi bir felekte* (yörüngede) *yüzmektedirler. 41- Onlar için bir âyet de onların çocuklarını dolu gemide taşımamız, 42- Ve kendilerine onun gibi binecekleri nice şeyler yaratmamızdır. 43- Dilesek onları* (suda) *boğarız, ne kendilerine imdâd* (eden) *olur, ne de kurtarılırlar. 44- Ancak bizden bir rahmet ve bir süreye kadar yaşatma vardır* (acıyıp onları bir süreye kadar yaşatırız).

Tefsîr:

Bu âyetlerde de tapılmağa lâyik Tanrının yalnız Allah olduğunu kanıtlamak için O'nun yerde ve gökte yarattığı hârikalara, insanlara lûtfettiği nimetlere işâret ediliyor:

33-35: Ölmüş, kupkuru olmuş yeri, yağdırdığı yağmurla yeşerten; ekinler, dâneler çıkaran, yeryüzünde hurma ve üzüm bahçeleri oluşturan; çeşmeler, kaynaklar fışkırtan Allah'tır. 35 nci âyetteki "لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ: *Ürününden yesinler*" cümlesinde zamir ya bahçelere veya kaynaklardan akan suya gider. Yani insanların, o bahçelerin meyvalarından veya o suyun yetiştirdiği mey-

valardan ve kendi ellerinin emeğinden elde ettikleri rızıkları yeyip Allah'a şükretmeleri gerekir. Yedikleri rızıklar, Allah'ın yarattığı su ve topraktan elde edilir. Kendileri de o bahçeleri, ekinleri sularlar; kazarlar; diktikleri ağaçlara bakarlar; meyvaları işleyip şıra, pestil, bekmez yaparlar. Allah'ın lûtfu ve kendi çalışmalarıyle rızıklarını sağlarlar. Tanrı diye taptıkları şeyler kendilerine bir şey vermez. O halde yalnız, o rızıkları kendilerine lûtfeden Allah'a şükretmeleri gerekir. O'ndan başkasına tapılmaz.

35 nci âyetteki "وَمَا عَمِلَتْهُ" cümlesinde (mâ)nın, nâfiye (olumsuz takısı) olması da muhtemeldir. O takdirde mânâ: O meyvaları, ürünleri kendi elleri yapmadı, Allah yarattı, demektir. Fakat (mâ)nın mevsûl olması sözgelimine daha uygundur. Âyetin kasdı şudur: İnsanlar, bahçelerin meyvalarından ve kendi elleriyle yaptıkları şıra, bekmez gibi gıdalardan yeyip Allah'a şükretsinler diye Allah bunları, onlara lûtfetmiştir.

36 ncı âyette bitkileri, insanları ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift: Erkekli, dişili yaratan Allah'ın şânının yüceliği vurgulanıyor. Subhân: ne yücedir, eksikliklerden uzaktır anlamına gelir.

Dünyâda herşey alternatifli, zıtlı, erkekli ve dişilidir. İnsanlar erkekli, dişili olduğu gibi ağaçların, bitkilerin çiçekleri de öyledir. Bütün maddelerin temeli olan atomlarda da bu çiftlik görülür: Pozitif elektrik yüklü çekirdek ve onun çevresinde korkunç bir sür'atle dönen negatif elektrik yüklü elektronlar. "Âlemdeki herşeyin bir benzeri veya zıddı bulunur: Rûh ve cisim; madde ve kuvvet; cevher ve araz; enfüs ve âfâk; yer ve gök; karanlık ve aydınlık, dünyâ ve âhiret. Elektrik bile pozitif ve negatif diye ikiye ayrılır. Ancak burada asıl kasıt, bütün âlemin yaratıklarını anlatmak değil, bir şerîk ve naziri bulunan bütün eşlerin, bütün çiftlerin yaratılmış olduğunu, yaratılmışların da yaratıcı olamayacağını anlatarak yaratıcının nezâhet ve birliğini ispat etmektir. Bundan başka ezvâc tabir olunmasında diğer bir nükte daha vardır ki insan hayatı için önceki nimetlerden daha önemli olan evlenme nimetinin yaratılmasına işaret ile şükre teşvik ifade eder" [1].

37- Yüce Allah, geceden gündüzü soyup alınca insanlar karanlıkta kalırlar. Allah'ın yasası gereğince dünyâ döndükçe güneşin karşısında bulunan yüzü arkaya geçer ve orası karanlıkta kalır. Önceden karanlık olan bölgelere güneşin ışıkları yayılır. Gerçekten dünyâ döndükçe üstündeki güneş ışıkları bir yandan âdetâ soyulmakta, öteki tarafın üstüne sarılmaktadır. Dünyâyı böyle düzenli döndüren, her an bir yanından ışığı alıp öbür yanına saran o yüce Yaratıcının kudreti ve yasasıdır. Allah'tan başka hangi kudret, bu kocaman kâinâtı yaratıp böyle düzenli yönetebilir?

1. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili: 5/4028.

38- Güneşin de duracağı zamana, ya da yere kadar yürümesi, o kudretli, herşeyi bilen Allah'ın takdiri ile: İnce ince hesabetmesi, ölçüp biçmesi, kararlaştırması iledir. Âyette güneşin sür'atle akıp gittiği belirtiliyor. Âyet, önce insanların algı biçimine hitâbederek onlara Allah'ın kudretini hatırlatıyor. Biz, güneşin gökte yürüdüğünü görürüz. Gerçi güneşin görünen hareketi, bizim duyularımızın aldanmasından ibarettir. Dünyâ dönüp, bulunduğumuz yer, güneşten uzaklaştıkça biz güneşin hareket ettiğini sanırız. Tıpkı kıyı boyunca giden gemideki yolcunun, karanın hareket ettiğini; veya trendeki yolcunun, karşıdaki dağların, ağaçların yürüdüğünü görmesi gibi. Biz, dünyâmızın hareket ettiğini göremediğimiz için güneşi hareket ediyor sanırız. İşte bizim algılamamıza göre güneşi o şekilde hareket ettirenin, Allah olduğu belirtiliyor.

Âyetteki *müstekarr* kelimesi, mimli masdar, ismi zaman ve ismi mekân olabilir. Lâm ile de birkaç anlam kazanır. Onun için bu ifade birkaç mânâya gelir: Önce güneş kör bir raslantı eseri değil, sabit bir yasa ile hareket eder, demektir. Güneş bir istikrar için, yani kendi sisteminde bir düzen meydana getirmek için akıp gider, mânâsı da vardır. *Müstekarr,* zaman ismi olduğuna göre mânâ: Güneş kendine özgü bir istikrar yani durma zamanına kadar akıp gider demek olur ki bu durma zamanı, güneşin söndürüleceği kıyâmet zamanıdır. Kıyâmette kâinâtın düzeni bozulunca güneş de parçalanır, artık hareket etmez. Maamâfîh İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, 'İkrime, Zeynelâbidîn, oğlu Muhammed Bakır ve onun oğlu Ca'fer Sâdık *"li-mustekarrin"* kelimesini *"lâ-müstekarre"* şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşa göre: "Güneş durmadan akıp gider" demektir.

Müstekarr, mekân ismi olursa, güneş kendisine özgü bir istikrar yerinde yani yörüngede akıp gider anlamı çıkar. Keza güneş, istikrar bulacağı yer için hareket eder mânâsı da vardır ki bu takdirde güneşin, başka bir merkeze doğru hareket ettiği de anlaşılır.

Güneşin bizce görünen hareketi, bizim duyularımızın aldanmasından ibaret ise de esasen güneş sâbit değildir. Kendi ekseni çevresinde yaklaşık yirmi beş günde döndüğü gibi, sistemiyle yani kendisine tabi yıldızlarla birlikte başka bir galaksi çevresinde hareket etmektedir.

"ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ: *Bu o üstün, bilenin takdiridir".* Müfessirlerden çoğu, âyetin bu cümlesini kazâ ve kadere mesned olarak ileri sürerler. Oysa âyetin, kazâ ve kaderle alâkası yoktur. Âyet, güneşin bu şekilde hareketinin, kâinâttaki düzenin, Allah'ın ince hesap ve hikmetiyle olduğunu bildirmektedir. Yani bunlar, azîz ve herşeyi bilen Allah'ın ince hesabı, kudreti ve hikmetiyle bu şekilde kararlaştırması iledir. Ne yaptığını bilmez kör bir tabiatın, ya da rastlantının eseri değildir. Bunlar bizzat ezelî de değildir, o yüce Allah'ın yaratmasiyle böyle var olmuştur.

39 ncu âyette Ayın, dünyâ çevresindeki yörüngesinde dolanıp ay sonunda aldığı hilâl görünümüne işaret ediliyor. *el-'Urcûn,* hurma salkımının sapına denir. *el-Kadîm* de eski demektir. Hurmanın sapı eskidikçe incelir, eğrilir ve sararır. İşte ay sonunda Ay, tıpkı eski hurma sapı gibi ince, eğri, sarımtırak bir görünüm verir. Bu benzetme hilâlin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda Ayın, yörüngesinde geçerken Dünyâ çevresinde bir ayda dolandığı yolun biçimini de göstermiş oluyor. Ayın yolu tam dairesel olmayıp bir tarafı konkav bir eğrilik arz eder.

Cumhûra göre "الْعُرْجُون" 'aynın ve cîm'in zammiyle okunur. 'Ayn'ın kesri ve cîm'in fethiyle " الْعِرْجَون " şeklinde de okunmuştur.

40- Ne Güneş aya ulaşıp onunla birleşir, ne de gece, gündüzün önüne geçer. Her biri kendi vaktinde hükmünü yürütür. Burada gece ve gündüz, Güneş ve Ay birbiriyle yarışan iki canlı varlığa benzetilmiştir. Eğer Güneş, Ay'ın önüne geçse, yani Ay'ın doğacağı zamanda Güneş de doğsa, dünyânın bir yanında hep gündüz olur, gece olmaz; öbür yanında da hep gece olur, gündüz olmaz. Oysa insanların istirâhati için gece lâzım olduğu gibi, çalışıp kazanmaları için gündüz de lâzımdır. Bütün canlıların, özellikle bitkilerin Güneş ve Ay ışığına ihtiyâcı vardır. Hâsılı düzenli hayât için gece de gündüz de lâzımdır. Bundan dolayı Allah, Güneşe ve Aya ayrı ayrı zamanlarda doğup batmayı belirlemiştir. Hiçbiri ötekinin hakkına tecâvüz etmez.

Güneş, Ay, bütün yıldızlar birer felekte yüzer. Fâ'nın ve lâm'ın fethiyle *felek,* yuvarlak cisim veya dâire demektir. Burada kasıt, Güneşin ve Ayın, uzaydaki yörüngeleridir. Bunlar tıpkı balığın suda yüzmesi gibi uzayda yüzmektedirler, "يسبحون" çoğuldur, *"yüzerler"* demektir. Güneş ve ay zikredildikten sonra tesniye (ikil) yerine çoğul fiil kullanılması, yalnız Güneşin ve Ayın değil, bütün yıldızların uzayda yüzdüğünü anlatır.

Âyetteki belâğat noktalarından biri de Güneş için *idrâk,* Ay için *sebkat* tabirinin kullanılmasıdır. *İdrâk* (arkadan gelip yetişmek) tabiri, sür'atli bir hareketi gerektirir. Sebkat (geçmek) tabirinde de sür'at vardır ama idrâkteki sür'at daha fazladır. Bu da Güneşin hareketinin, Ayın hareketinden sür'atli olduğu anlamına gelir.

Ay, bir ayda Dünyâ'nın çevresini, Dünyâ da kendisine tabi Ay ile birlikte bir yılda Güneş'in çevresini dolanır. Güneş de kendisine tabi gezegenlerle birlikte bulunduğu yörüngede hareket eder. Eski Gökbilimi, yıldızların, feleğe çakılı, sabit olduğunu söylerdi. O zamanın telakkisine göre yıldızın kendisi yürümez, onu taşıyan biri gerekir. İşte felek, yıldızı yürütür. Halbuki Kur'ân, yıldızların felekte yürüdüğünü söylüyor. Modern Gökbilimi de bütün yıldızların uzaydaki yörüngelerinde dolandığını söylemektedir. Demek ki Kur'ân'ın söylediği, modern gökbilimine uygun düşmektedir. Maamâfîh, Kur'ân,

Allah'ın yaratılış kudretine dikkati çekmek için bu kâinât hârikalarına işâret eder. Yoksa amacı, yaratılış yasalarını, Astronomi kurallarını ortaya çıkarmak değildir. Çünkü Kur'ân'ın amacı, insanları Allah'a kulluğa, güzel ahlâka, adâlete yöneltmektir.

41- Yüce Allah, insanların ve tüm canlıların üzerinde yaşadıkları şu Dünyâ'daki âyet ve nimetlerini, sonra gökte gemiler gibi yüzen Güneş ve Ay gibi nimetlerini hatırlattıktan sonra, bunlarla uyumlu ve göklerde yüzen nimetlere paralel olarak denizde yüzen ve kendisinin insanlara bir lûtuf ve nimeti olan gemileri hatırlatıyor. Gökte yüzen Güneş, Ay ve yıldızlar nasıl Allah'ın nimet ve kudretinin, ilim ve hikmetinin işaretleri ise, insanların kendileriyle beraber çeşitli yerlere götürdükleri çocuklarını taşıyan gemiler de Allah'ın nimet ve kudretinin belirtileridir.

Fâ'nın zammı ve lâmın sükûnuyla *fülk* gemi demektir. " ذُرِّيَّتَهُمْ "deki zamirin mercii kimdir? "وَآيَةٌ لَهُمْ"deki zamir, Mekke halkına, yahut bütün insanlara gittiği gibi " ذُرِّيَّتَهُمْ "deki zamir de onlara gider. Yani Allah'ın, onların çocuklarını dolu gemide taşıması; onlara, Allah'ın kudretinin bir belirtisidir. Bir görüşe göre zamir, geçmiş kuşaklara gider. Ẑürriyet, gelecek nesil anlamına geldiği gibi geçmiş kuşaklar yani babalar, atalar anlamına da gelir. Burada ẑürriyet ile muhatapların ataları kasdedilmiştir. *el-Fulku'l-meşhûn* ise Nûh'un gemisidir. Âyetin anlamı: Allah'ın, şunların atalarını Nûh'un dolu gemisinde taşıması da O'nun kudretinin belirtilerindendir, demektir.

Başka bir görüşe göre de burada dolu gemi, isti'âre olarak kullanılmıştır. Bundan maksat, kadınların rahimleridir. Zürriyet de rahimlerde bulunan cenînlerdir. Şevkânî bu son görüşü çok uzak ve nekire buluyor ve gemi ile Nûh'un gemisinin değil, genel olarak gemi cinsinin kasdedildiğini söylüyor. Çünkü Araplar, Nûh'un gemisini görmemişlerdir. Görmedikleri şey, onlara âyet olarak gösterilmez. Ama genel olarak gemiyi herkes bilir. *"Allah size, bir kısım âyetlerini göstersin diye, Allah'ın nimetiyle gemilerin denizde gittiğini görmedin mi? Kuşkusuz bunda sabreden, şükreden herkes için âyetler vardır"*[1] âyeti de bu anlamı pekiştirmektedir.

42- "وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ" âyeti de kasdedilen geminin mecâz değil, gerçek gemi olduğunu kanıtlar. Allah denizde kendilerini taşıyan gemiler gibi karada da üzerine binip seyâhat edecekleri hayvanlar: develer, atlar, merkepler yaratmıştır. Âyette bir incelik var: Denizde yürüyen gemileri Allah yaratmamış, insanlar yapmışlardır. İnsanların yaptıkları deniz araçları, Allah'ın suya verdiği özellikle yani kaldırma gücüyle denizde batmadan yürür. İşte suya kaldırma gücü vermesi, Allah'ın, insanlara nimetidir. Onun için dolu

1. Lokman Sûresi: 31.

iken batmayan gemide taşınmaları, Allah'ın insanlara bir nimeti ve kudretinin işareti olarak gösteriliyor. Fakat "Gemileri biz yarattık" denilmiyor. Ama karada insanları taşıyan vasıtalar, Allah'ın yarattığı canlılar olduğu için onlar hakkında: *"Ve kendilerine, onun gibi binecekleri nice şeyler yarattık"* buyuruluyor. Tabii kasıt, Allah'ın yarattığı binek hayvanlarıdır. Kur'ân'ın indiği çağda hayvanlardan başka kara vasıtaları yoktu. Yüce Allah, onlara kendilerinden güçlü hayvanları insanların emrine vermesini, bir nimet olarak hatırlatmaktadır.

43-44: Allah istese bindikleri gemiyi batırıp insanları boğar. Bir *sarîh'*leri olmaz. *Sarîh* (صريخ) ağlama, feryâd demektir. Feryâdeden veya yardım eden anlamında da kullanılır. Yani Allah dilese gemilerini batırıp kendilerini boğar, hiç feryâdedemezler. Yâhut ne kadar bağırsalar, imdadlarına yetişen olmaz. Yâhut kendilerine feryâdeden, ağlayan olmaz. "وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ: *Ve kurtarılmazlar da".* Ne kendilerine yardım edilir, ne de kurtarılırlar. Meğer ki Allah acısın da onları kurtarıp bir süre yaşatsın.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾
وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا
قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ
لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ
وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ

45- Onlara: "Önünüzdeki ve arkanızdaki olaylardan sakının ki esirgenesiniz" dendiği zaman (aldırmazlar). *46- Zâten onlara, Rablerinin âyetlerinden hiçbir âyet gelmez ki ondan yüz çevirmiş olmasınlar.*

47- Onlara: "Allah'ın size verdiği rızıktan hayredin" dendiği zaman, nankörler, inananlara: "Allah'ın, dilediği takdirde yedireceği kimseye biz mi yedirelim? Doğrusu siz, apaçık bir şaşkınlık içindesiniz" derler. 48- Ve diyorlar ki: "Eğer doğru söylüyorsanız bu (bizi) *tehdid* (ettiğiniz azâb) *ne zaman* (gelecek)*?" 49- Onların işi, sadece korkunç bir gürültüye bakar. Çekişip dururlarken ansızın o, kendilerini yakalar. 50- Artık ne bir tavsiye yapabilirler, ne de âilelerine dönebilirler.*

Tefsîr:

Bu âyetler, müşriklerin inatçı, ters tutumlarını ve cimriliklerini anlatmaktadır.

45- " اتَّقوا مابين أيديكم وما خلفكم لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ": *Önünüzde ve arkanızda bulunanlardan sakınınız ki esirgenesiniz. "Önünüzde bulunan"* yani sizden önce geçmiş milletlerin başlarına gelen olaylardan; *"arkanızda bulunan"* yani âhiretteki azâbdan sakınınız. Yâhut: "Önünüzde bulunan geçmiş günâhlar, arkanızda bulunan, ileride işlenecek günâhlardır." Yâhut: "Önünüzde bulunan dünyâ azâbı, arkanızda bulunan âhiret azâbıdır." Hâsılı yüce Allah, bu âyette kullarına, Allah'ın rahmetine erebilmeleri için O'nun dünyâ ve âhiret gazabından sakınmalarını emrediyor. Müşriklere, Allah'ın gazabından sakınmaları öğütlendiği zaman onlar bu öğütü dinlemezler. Gerçi âyette onların bu söze cevapları zikredilmiyor ama sözgeliminden, olumsuz davranışlarının, bu söze cevâbolduğu anlaşılıyor.

46 ncı âyet de bu sözün cevâbı gibidir. Onlara ne söylense, ne kadar âyet, mu'cize getirilse yine tepkileri yüz çevirmek olmuştur. Âyet mu'cize demektir. Allah'ın, peyğamberlerine indirdiği vahiyler sözlü âyetlerdir. Bunlar, normal insanın söyleyemeyeceği, söyleyenin peyğamberliğini kanıtlayan mu'cizelerdir. Allah'ın kâinâtta yarattığı varlıklar da kevnî mu'cizelerdir. Bunlar da kendilerini yaratan kudret ve bilgi sâhibi bir varlığın bulunduğunu kanıtlayan âyetlerdir. Bunlara kevnî, diğer bir deyimle sözsüz âyetler denir. Burada sözü geçen âyet, hem tenzîlî, hem tekvînî (hem vahiy, hem kâinâtla ilgili) âyetleri kapsar. Yani Hz. Muhammed'in peyğamberliğini ve Allah'tan başkasına tapılamayacağını kanıtlayan ne kadar âyet inmiş, ne kadar hârikalar olmuş ise onlar bunlardan hiç ibret almamışlar, Hz. Muhammed'in sözlerine aldırış etmemişlerdir.

47- Mü'minler, Allah'a ortak koşmakla nankörlük eden inkârcılara, yoksullara yardım etmelerini söyleyince onlar: "Siz şaşkınsınız. Bize ne, Allah dilese onları besler. Allah'ın beslemediğini biz mi besleyeceğiz?" derler. Müşrikler ya inanarak veya müslümanlarla alay etmek için bu sözü söylüyorlar.

Müşriklerin, herşeyi Allah'ın yaratıp O'nun beslediğine inandıkları, çeşitli âyetlerden anlaşılmaktadır. Müslümanlar onları yoksullara yardıma çağırınca bu bahaneyi ileri sürüp yardım etmekten kaçınmışlardır.

Yahut onlar, müslümanların: "Rızkı veren Allah'tır. O, dilediğini zengin, dilediğini yoksul yapar" dediklerini duyarlardı. Kendilerini yoksullara yardıma çağıran müslümanlara: "Siz, hem rızkı verenin Allah olduğunu söylüyorsunuz, hem de bizi fakirlere yardım etmeğe çağırıyorsunuz. Sizin inancınıza göre Allah dilese o fakirleri besler. Allah onları fakir yaptığına göre demek ki onları beslemek istemiyor. O'nun doyurmak istemediğini biz mi doyuracağız?" demişlerdir.

Bu sözü yalnız o zamanki müşrikler söylememiştir. Her zaman böyle söyleyenler vardır. İnsan zenginleştikçe, malı arttıkça çoğunlukla cimriliği de artar. Fakirlere yardıma teşvik edilse: "Canım Allah'ın vermediğine ben mi vereceğim?" der. Bu, yanlıştır. Kulun elinde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah verdikleriyle kulunu sınar. Kimini doğrudan kendisi zengin eder, kimine kulları vasıtasiyle verir. Dünyâda hiçbir şey baki değildir. Bugün falanın elinde bulunan mülk, yarın bir başkasının eline geçer. Kul, kendisine verilen mal ile, sağlık ile, çeşitli nimetler ile sınandığını bilmelidir. Allah, verdiği nimeti, kulun, yerine harcayıp harcamayacağına bakar. Kimini servet ile, kimini yoksulluk ile, kimini sağlık ile, kimini hastalık ile dener. Bu hayât, bir sınav meydanıdır. Herhalde Allah'ın rızâsını gözetenler ebedî mutluluğa ererler.

48- Müslümanlar Kur'ân'a dayanarak, Allah'a ortak koşan ve cimrilik edenlerin cezalandırılacaklarını söylüyorlardı. İşte ortak koşanlar, müslümanların bu sözleriyle alay edip: *"Hani doğru söylüyorsanız, bizi tehditettiğiniz o azâb nerede? Ne zaman gelecek?"* diyorlardı.

49-50: Oysa onları cezalandırmak Allah'a göre güç bir iş değildi. Allah'ın onlara fırsat vermesi, düşünüp pişman olmaları, Allah'a yönelmeleri içindi. Ama bu fırsat sürekli olmayacaktır. Onlar dünyâ işlerine dalmış, alışverişleriyle, iş güçleriyle uğraşırken, işleri konusunda birbirleriyle çekişirken ansızın kendilerini bir gürültü yakalar, artık ne bir tavsiyeye, ne de evlerine dönmeğe fırsat bulurlar. Bulundukları yerde helâk olurlar ve bir daha geri gelmezler.

Bu âyetler, müslümanlarla müşriklerin, zaman zaman bir araya gelip konuştuklarını, tartıştıklarını; müslümanların, müşrikleri hayra teşvik ettiklerini gösterir. Demek ki müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişki tamamen kopuk değildi. İki taraf birbirine gönülden ısınmasa da birbirinin akrabâsı olan bu insanlar, normal ilişkilerini sürdürüyorlardı. Aralarındaki diyalog devam ediyordu. Tamamen birbirine düşman, biriyle hiç konuşmayan insanlar değillerdi. Onüç yıllık Mekke devri böyle sürmüştür. Bunlar arasındaki so-

ğukluğun sebebi, inanç idi, kişisel düşmanlık değildi. İnanç ayrılığı yüzünden bu insanların araları soğumuş ise de yine aynı toplum, içiçe yaşamıştır. Hattâ aynı evde mü'min, müşrik beraber yaşamışlardır. Baba müşrik, oğul mü'min, koca müşrik, kadın mü'min olan âileler vardı. Hz. Peyğamber'in kızı Zeyneb mü'mine iken kocası Ebû'l-Âs müşrik idi.

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا
مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ اِنْ كَانَتْ
اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ
نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾ اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ
فِى شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِى ظِلَالٍ عَلَى الْاَرَٓائِكِ مُتَّكِؤُنَ
﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ
رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِى
اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونِى هٰذَا
صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا
تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ
بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾ اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا

أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَاءُ
لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَاءُ
لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾
وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

51- Sûr'a üflendi: İşte onlar kabirlerinden Rablerine koşuyorlar. 52- Dediler: "Vah bize, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı? İşte Rahmân'ın va'dettiği şey budur. Demek elçiler doğru söylemişler!" 53- Sâdece korkunç bir gürültü olur, hemen onların hepsi huzurumuza getirilirler. 54- O gün hiç kimseye bir haksızlık yapılmaz ve siz ancak yaptığınız şeylerle cezâlandırılırsınız. 55- O gün cennet halkı, bir işte eğlenirler. 56- Kendileri ve eşleri, gölgelerde, koltuklara yaslanırlar. 57- Orada onlar için meyva ve istedikleri herşey vardır. 58- Çok esirgeyen Rabden sözle selâm (Bu, çok esirgeyen Rabbin söylediği esenliktir). *59- "Ey suçlular, bugün şöyle ayrılın!" 60- "Ey Âdem oğulları, ben size and vermedim mi: 'Şeytâna tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır.' 61- 'Bana tapın, doğru yol budur' diye?" 62- "O, sizden birçok kuşağı saptırmıştı. Düşünmüyor muydunuz?" 63- "İşte size söylenen cehennem!" 64- "İnkârınızdan dolayı bugün oraya girin!" 65- O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları yaptıklarına tanıklık eder. 66- Dilesek gözlerini silerdik de yola dökülürlerdi ama nereden görecekler? 67- Dilesek kılıklarını değiştirip onları oldukları yerde dondururduk, ne ileri gidebilirler, ne geri dönebilirlerdi. 68- Kime uzun ömür versek, onun yaratılışını baş aşağı çeviririz* (güçleri, yetenekleri azalır). *Düşünmüyorlar mı?*

Tefsîr:

Bu âyetlerde ölenlerin tekrar dirilişleri ve mü'minlerle kâfirlerin âhiretteki durumları tasvir ediliyor:

51-52: 49 ncu âyette, ansızın çıkacak bir ses, bir gürültü ile insanların

derhal ölüverecekleri bildirilmişti. 51-52 nci âyette ise ölenlerin dirilme sahnesi canlandırılmaktadır. Birinci ses öldürücü gürültü idi. Sûr'a üfleyişten çıkan ses ise ölülere can vermekte, kabirlerde yatanları ayağa kaldırmakta ve onları hesap vermek üzre 'Âlemlerin Rabbinin divânında toplanmağa çağırmaktadır. Bu ses âdeta bir ictimâ borusunun sesidir. Bu sesi duyanlar, kabirlerinden kalkıp Rablerinin huzuruna koşarlar. Bu esnada birbirlerine: *"Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?"* diye sorarlar. Sonra: *"Demek ki Allah'ın size haber verdiği gün bu imiş. Meğer elçiler doğru söylemişler"* deyip gerçeği kabul ederler.

51 nci âyette geçen " الصُّور " İsrâfîl'in üfleyeceği borazandır. Katâde'ye göre bu kelime, vâv'ın fethi ile " الصُّورة "'in çoğuludur. Bu takdirde mânâ: *"Ruhlar, sûretlere üflendiği gün kabirlerden kalkıp Rablerine koşarlar, demektir". "el-Ecdâŝ"*, kabir anlamına gelen *cedeŝ*'in çoğuludur. Kelime (ث) yerine, (ف) ile *el-ecdâf* şeklinde de okunur, aynı anlama gelir.

52 nci âyette "مَنْ بَعَثَنَا"'den *men* soru içindir. *Be'aŝe,* mâzî üçüncü tekil şahıs olup sonundaki (نا) mef'ûl zamiridir. İbn 'Abbâs ve Dahhâk (مِن)i harfi cerr, be'aŝenâ'yı da mecrur masdar olarak okumuşlardır. Hz. 'Alî'nin de böyle okuduğu rivayet edilir. Bu takdirde mânâ: "Bu dirilişimizden ötürü yazık bize, vah bize!" demektir. Übeyy'in de kelimeyi "مَنْ أَهَبَّنَا" şeklinde okuduğu rivayet edilir. *"Bizi kim uyandırdı?"* demektir.

53-54: Onların tekrar dirilmeleri, Allah'a zor bir iş değildir. Helâkleri nasıl üflemenin çıkardığı bir sese, gürültüye bakıyorsa, dirilmeleri de öyle bir sese bakar. Sûr'dan çıkan bir ses ile hepsi dirilip yüce divâna getirilirler. O Yüce Mahkemede hiçbir cana haksızlık edilmez. Herkes yaptığının karşılığını görür.

55-58: Cennete girenler o gün bir işte, eğlencededirler. Hiç canları sıkılmaz. Boş değillerdir, işleri vardır ama işleri, yorucu, can sıkıcı değil; zevk verici, eğlendiricidir. Yalnız da değillerdir, eşleri de kendileriyle beraberdir. Eşleriyle birlikte gölgeler altında bahçelere konulmuş divanlara, koltuklara yaslanırlar. Önlerinde de meyvalar, canlarının çektiği herşey vardır. Bunlardan daha üstün olarak da çok merhametli Rab onlara sözle (fi'len) selâm verir. Yâhut bu durum, Allah'ın dünyâda onlara söz verdiği esenliktir.

Bunlar böyle zevk-ü safâ içindedir ama ya suç işlemiş olan o müşrikler ne haldedirler?

59-64: Huzurunda bulundukları Allah onlara: *"Siz şöyle bir kenara ayrılın ey suçlular! Ben size, şeytânın size düşman olduğunu, ona tapmamanızı, bana tapmanızı, doğru yolun bu olduğunu söylememiş miydim? O sizden birçok kuşağı aldatıp saptırmıştı. Bunu düşünmüyor muydunuz? İşte size haber verilen cehennem budur. Haydi inkârınız yüzünden şimdi cehenneme girin,*

ateşinde kavrulun!" der.

65- Ve o gün ağızlarına mühür vurur. Ağızlarını açıp bir tek söz söyleyemezler, suçlarını inkâr edemezler. Çünkü elleri ve ayakları yaptıklarına tanıklık eder.

55 nci âyet, cennettekilerin boş olmadıklarını, her birinin bir işi bulunduğunu, fakat bu işin yorucu değil, eğlendirici olduğunu gösterir. Müfessirler diyorlar ki: Onlar Allah'ın kerîm yüzüne bakarlar, birbirlerini ziyaret ederler, evtâr (telli çalgı âletleri) dinlerler ve herkes dünyâda sevdiği, meşgul olduğu işi yapar. Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Bunun mânâsı şudur: Onların her biri bir iş yapar. Fakat işleri güç değildir, zevk verici, sevimlidir" [1].

Aşağıdaki âyetler de cehennem halkının, yorucu, güç işler altında ezildiklerini; Cennet halkının ise sevip zevk aldıkları işler yaptıklarını anlatmaktadır: *"Yüzler var ki o gün öne düşüktür. Çalışır, yorulur... yüzler de var ki o gün nimet içinde mutlu, işinden memnundur"* (Ğâşiye Sûresi: 2, 3, 8).

Burada bir hâtıramı anmak istiyorum: 1979 yılı Haziran ayında Orta Asya ve Kazakistan Müftüsü Ziyâ'ud-dîn Babahanof'un davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ne gitmiştik. Moskova sokaklarında otomobille bir gezinti yaparken rehberimiz olan şimdiki Azerbaycan Şeyhulislâmı (o zamanki Şeyhulislâm muâvini) Hacı Allâh'aşükür, söz arasında dedi ki:

— Allah'a inanmayanlar dinle alay ederek diyorlar ki: Siz, kıyâmet günü insanların cennette, çiçekler, ağaçlar arasında bulunacaklarını söylüyorsunuz. Bunun doğru olduğunu kabul edelim: İnsan bir iki gün boş durabilir ama, sürekli boş durmak insanın canını sıkar. İnsan o cennetten bıkar.

Ben ona şöyle dedim:

— Kim diyor cennette iş yoktur, insan boş duracaktır diye? Cennette bulunan herkesin birer işi vardır ama bu iş onu yormaz, canını sıkmaz, ona zevk verir, onu eğlendirir.

Yanımda bulunan bir profesör arkadaşım, bu sözüme biraz bozularak:

— Bu sözü neye dayanarak söylüyorsun? Delilin var mı? dedi.

— Evet, dedim, yüce Allah: " إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ: *Cennet halkı, o gün birer işte eğlenmektedirler"* buyurmuştur.

Herkes sustu.

" فَاكِهُونَ" kelimesi elifsiz olarak "فكهون" şeklinde de okunmuştur. *el-fâkih* meyva sahibi, *el-fekih* ise meyva yiyen veya beğenen, hoşlanan demektir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/91.

Burada hoşlanan, eğlenen anlamı uygundur.

56 ncı âyetteki *"zılâl"*, *"zıll"*'ın çoğuludur. Bu kelimeyi *zulle*'nin çoğulu olarak *zulel* şeklinde okuyanlar da vardır. " تَعْقِلُونَ "da ğâib kipiyle " يَعْقِلُونَ " olarak da okunmuştur. Bu okuyuş farklarının Kur'ân'ın yazıldığı devirde Arap yazısının henüz çok gelişmemiş ve noktasız oluşundan ileri geldiği kanısındayız.

65 nci âyette Allah'ın, suçluların ağızlarına mühür vuracağı, onların el ve ayaklarının, yaptıklarına tanıklık edeceği anlatılıyor. Bunun anlamı şudur: O gün suçlular söyleyecek söz, yaptıklarını inkâra mecâl bulamazlar. Ağızları kapanır, bir şey diyemezler. Çünkü uzuvları, yaptıklarını söyler. Yaptıkları işlerin izleri, bedenlerinde, el ve ayaklarında görünür. İnkâra kalksalar da suçlarını kapatmağa imkân bulamazlar.

Ellerin ayakların konuşması ya gerçek konuşmadır. Allah ağızlarını kapatır, ellerine ve ayaklarına konuşma yeteneği verir, konuşurlar. Yahut el ve ayaklarının konuşması, mecâzî bir anlam taşır: Yaptıkları işlerin izlerinin uzuvlarından belli olması el ve ayaklarının konuşması şeklinde ifade edilmiştir. O gün herşey o kadar açıktır ki suçluların suçları, yüzlerinden, uzuvlarından belli olur.

Şeyh Tantâvî bu konuda şöyle diyor: Şu yalan, şer ve nifaklarla dolu dünyâda insanın utanması, yüzünden belli olur. Yüzün kızarması utanmayı, rengin sararması korkuyu belirtir. Yargıçlar sanığı suçlarken bu durumlarından yararlanırlar. Herkesin parmak izleri ayrı ayrıdır. Kişi, işlediği cürümde ellerini suç âletlerine veya açtığı kapıya, öldürdüğü insana değdirmiş ise onun eşyâ üzerinde kalan parmak izleri kendisini ele verir. Bu, maddî dünyâda böyle olduğu gibi ruhlâr dünyasında da böyledir.

İyi veya kötü, yapılan her iş, yapanın ruhunda bir iz bırakır. Ruh bedenden ayrılıp, olduğu gibi ortaya çıkınca yapılan bütün işlerin izleri, üzerinde görünmeğe başlar. İşte kişinin ruhu, yaptığı her işin yazıldığı bir kitâp gibidir. Ruh bedenden ayrılınca bütün işler onda görünür. Kendisine: *"Kitâbını oku, bugün kendi hesabını kendin göreceksin"* [1] denilir [2].

Hz. Peyğamber (s.a.v.), bir hadislerinde bu noktaya işaret buyurmuştur: *"Hasır çöplerinin vücuda yapışıp iz bıraktığı gibi fitneler de kalblere yapışıp iz bırakır. Hangi kalbe fitne içirilir, sevdirilirse o kalbe siyah bir nokta çizilir. Hangi kalb fitneyi kabul etmez, onunla meşgul olmazsa o kalbe beyaz bir nokta çizilir..."* [3], *"Mü'min günâh işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer tevbe eder, vazgeçer, mağfiret dilerse kalbi cilâlanır, temizlenir.*

1. İsrâ Sûresi: 14.
2. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 17/146.
3. Mutaffifin Sûresi: 14.

Ama günâhı artırırsa siyahlık da artar. İşte Allah'ın Kitâbında: "Hayır, yaptıkları işler, kalblerinin üzerine pas olmuştur"[1] dediği pas, bu (günâhlardan oluşan) *pastır"*[2].

Bu hadislerden de anlaşılacağı gibi insanın işlediği suçlar, ruhunda izler bırakır. Allah'ın huzurunda bulunan ruhta herşey açık açık görünür. Artık ne dilin konuşmasına gerek vardır, ne de insanda suçunu inkâra fırsat. Çünkü vücut kitâbı, yapılanları söyler. Deriler, eller ve ayaklar, kişinin aleyhine tanıklık eder. Arap şâirlerinden biri bu hali gramofon misaliyle anlatmağa çalışmıştır:

بنطق ٱلفنوغراف دليل ‏ ‏ على نطق ٱلجوارح وٱلجماد
وفيه لكلّ ذى نظر مثال ‏ ‏ على بدء ٱلخليقة وٱلمعاد
يدير شئونه فرد بصور ‏ ‏ به ٱلأصوات تجرى كالمداد
رســمها قلم بلوح ‏ ‏ على وفق ٱلمشيئة وٱلمراد
وبعد فراغها تمضى كبرق ‏ ‏ ولا أثر لها فى ٱلكون بادى
تظنّ بأنها ذهبت جفاء ‏ ‏ كما ذهبت بريح قوم عاد
وأحلى رنها فيه تبقى ‏ ‏ كأرواح تجرد عن مواد
متى شاء ٱلمدبر لها معادا ‏ ‏ ورام ظهورها فى كلّ ناد
يدير ٱلصور بآلات قسرا ‏ ‏ فينشر ميتها بعد ٱلرقاد
وهذى آلة من صنع عبد ‏ ‏ فكيف بصنع خلاّق ٱلعباد
تبارك من يعيد ٱلخلق طرًّا ‏ ‏ بنفخة صوره يوم ٱلتناد

"Gramofonun konuşması, uzuvların ve cansızların konuşmasına delildir. İbretle bakanlar için bu, yaratılışın başına ve Son Güne örnektir. İnsan gramofonu bir düdük ile idare eder. O düdükle sesler, mürekkeb gibi akıp gider.

Bir kalem (iğne), *sesleri plâk üzerine çizer. İş bittikten sonra sesler şimşek gibi kaybolup gider, hiç iz kalmaz.*

Sanırsın ki o sesler havaya uçtu, Âd kavminin rüzgârla gitmesi gibi yok oldu.

Oysa o seslerin yankıları, maddeden ayrılan ruhlar gibi kalır. İnsan ne

1. Müslim, Îmân: b. 65, h. 231; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 83; Muvatta, Kelâm: 18.
2. İbn Mâce, Zühd: 29; İbn Hanbel, Musned: 2/297.

zaman onları yeniden ortaya çıkarmak ve her mecliste, her kulüpte duyurmak isterse âleti çalıştırır.

Âletin içinde yatmakta olan ölüler (sesler) *dirilip çevreye yayılır. Kul yapısı olan âlet böyle olursa, kulların yaratıcısı olan Allah'ın yapısı nasıl olur? Düşün.*

Kıyâmette Sûruna üflemekle yaratıklara taze can verecek yüce Allah kutludur! [1].

66-68: *Tams,* silmek, dümdüz etmek, kapatmak; *mesh* ise yaratılışını değiştirmek; insanı taş, toprak veya hayvan kılığına sokmak demektir. Bu âyetler, müşrikleri uyararak diyor ki: Allah dilese onların gözlerini siler, dümdüz eder, gözlerinin çukuru kalmaz. O şekilde yola çıksalar yollarını göremezler. Dilese onları oldukları yerde mesheder, kılıklarını değiştirir, taş gibi oldukları yerde kalırlar, hareket edemezler. Allah, uzun yaşattığı kimselerin bünyelerini baş aşağı eder. Bünyeleri gittikçe gücünü kaybeder, belleri bükülür, yüzleri kırışır, hafızaları zayıflar, o kadar ki hayatlarının başlangıcında olduğu gibi bir şey bilmez duruma gelirler. İnsan vücudunun ve öteki canlıların önce gelişip güç kazanması, sonra ihtiyarlamağa başlayıp günden güne gücünü kaybetmesi, Allah'ın yasaları gereğidir. Bu hayâtı böyle düzenleyen Allah'tır. İyice düşünenler, bunların, Allah'ın tedbiriyle olduğunu anlar ve yalnız O'na kulluk ederler.

Cumhûr'un müfred olarak " مَكَانَتِهِمْ " okuduğu kelimeyi Hasan, Sülemî ve Zirr ibn Hubeyş çoğul olarak " مَكَانَاتِهِمْ " okumuşlardır.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾ لِيُنْذِرَ
مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

69- Biz ona şiir öğretmedik, zaten şiir ona yakışmaz da. O(na vahyedilen), *sadece bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır. 70-* (Bu Kur'ân ona vahyedilmiştir) *ki diri olanı uyarsın; kâfirlere de* (azâb) *söz*(ü) *gerekli olsun.*

Tefsîr:

69-70 nci âyetlerde Allah'ın, Hz. Muhammed(s.a.v.)e şiir öğretmediği,

1. Kâsimî, Mehâsinu't-Te'vîl: 14/5016.

zâten şi'rin ona yakışmadığı; ona vahyedilenlerin, bir öğüt ve açık bir Kur'ân olduğu buyuruluyor. Bu Kur'ân ona vahyedilmiştir ki diri olan yani duygusu, düşüncesi olan temiz yürekli insanları uyarsın. Bu sözü dinlemeyen kâfirlere de söz gerçekleşsin. Onlar için gerçekleşecek söz; inkârcılara, şeytâna uyanlara Allah'ın, azâbedeceği hakkındaki uyarısıdır ki Secde Sûresinin 13 ncü âyetinde belirtilmiştir.

Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Kur'ân, Arapların sandığı gibi cinlerin şâirlere ilhâmı olan şiir türünden bir söz değildir, Allah'ın vahyidir. Arapların, Peyğamber'i, öteki şâirler gibi bir şâir sandıklarını çeşitli âyetlerden öğreniyoruz: *"Yoksa onlar senin hakkında: 'Bir şâirdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar?"* [1]. *"Hayır, dediler: Karmakarışık hayâller; hayır onu uydurmuş; hayır o şâirdir. Peyğamber ise bize, öncekilerin gönderildikleri gibi bir mu'cize getirsin"* [2].

Arapların neden Hz. Peyğamber'e şâir dediklerini anlamak için onların şiir hakkındaki düşüncelerine bir göz atmamız gerekecektir: "Şâ'ir, şe'ara veya şe'ura kökünden türemiş bir kelimedir. Şi'r, bir şeyin farkında olmak, meselâ normal insanların bilemeyeceği bir şeyi bilmektir. Görünmeyen dünyâ hakkında ilk elden bilgi sâhibi olan kimse şâ'ir idi. Bu bilgisini cin denen gizli varlıklarla ruhsal ilişkiler kurarak alırdı. Onun için o çağlarda şiir, pek sanat değil, çevresindeki havada uçuştuklarına inanılan görülmez ruhlarla direkt temas kurmaktan gelen bir bilgi idi.

Cin herkesle konuşmaz. Her cin kendisine mahsus bir adam seçip, onunla konuşurdu. Erkek veya dişi cin, bir adamı sevgisine lâyik görürse onun üzerine atılır, onu yere atar, göğsüne çıkar ve onu dünyâda kendisinin sözcüsü olmağa mecbur ederdi. Bu, şiir seramonisinin başlangıcı idi. O andan itibaren o adama şâ'ir denirdi. Şâ'irle cin arasında çok içten bir ilişki kurulmuş sanılırdı. Her şâ'irin zaman zaman gelip kendisine ilhâm veren özel bir cinni vardı. Şâ'ir, genellikle kendi cinnine *"halîl:* dost" derdi. Bu, şâ'irin arkadaşı olan cinnin genel vasfı idi. Bunun yanında ona Yahyâ veya Meryem gibi isimler de verilirdi. Meselâ İslâmdan önceki devrin en büyük şâ'irlerinden olan el-A'şâ el-Ekber'in cinni, Mishal adını taşırdı ki kesici bıçak anlamına gelen bu kelime, şâirin fasîh, etkili dilini sembolize ederdi.

Şâ'ir, bu cinnin ilhamını, daima yukarıdan, meselâ gökten aşağı gelen bir şey (ses) şeklinde hissederdi. Şiir ilhâmının bu özelliğini anlatmak için genellikle aşağı inme anlamına gelen nüzûl kelimesi kullanılırdı.

İşte şâ'ir hakkındaki bu düşünceden dolayı Araplar, Hz. Muhammed(s.a.v.)i de cinden ilhâm alan bir şâ'ir sandılar ve ona: *"Şâ'irun mecnûn:*

1. Tûr Sûresi: 30. 2. Enbiyâ Sûresi: 5.

cinlenmiş şâ'ir'' dediler. Müşrik Araplar, Hz. Muhammed'de, onu öteki şâ'irlerden ayıracak bir özellik görmeyi şiddetle reddetmişlerdi. Onlara göre gözlerinin önünde görülmez âlemden haber veren bir insan vardı. Bu bilginin kendine tabiat üstü bir varlık tarafından gökten indirildiğini söylüyordu. Bu tabiat üstü varlık, Allah olsun, melek olsun, cin olsun fark etmezdi. Hepsi de cin (yani görülmez varlık) idi. Onlar Allah ile cinni dahi pek birbirinden ayırmıyorlar, Allah ile cin arasında bir soy birliği olduğunu sanıyorlardı: *''Allah ile cin arasına bir neseb koydular''* [1] âyetinden anlaşıldığı gibi Araplar, Allah ile cinni aynı kategoriden sayıyorlardı. Ayrıca Peyğamber'in okuduğu vahiyler, özellikle Necm, A'lâ, el-Leyl, eş-Şems, el-Kari'ah, er-Rahmân gibi sûreler de şiir özellikleri taşıyordu. Vahiy geldiği zaman Hz. Muhammed'de birtakım fizikî sarsılmalar, kendinden geçmeler, terlemeler görülüyordu. Bu durumuna da bakarak onun da cin çarpmış bir şâ'ir olduğunu düşündüler: *''O, kendisinde cinnet bulunan bir adamdır, başka bir şey değildir. Hele bir süreye kadar onu gözetleyin''* [2] dediler.

Kur'ân, Hz. Muhammed'in, cinle bir ilgisi olmadığını, cinnin ona aslâ sâhibolmadığını ısrarla vurgular. Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'e şâ'îr diyenler, önce yüce Allah'ı, aşağı bir yaratık olan cinle karıştırmak, sonra da peyğamberi cinnin çarptığı şâirle karıştırmak suretiyle ikili günâh işliyorlardı.

Kur'ân'a göre Peyğamber'e gelen vahyin kaynağı cin değil, Allah'tır. Bu ikisi arasında kesin bir ayrılık vardır. Zira Allah, bütün kâinâtın yaratıcısıdır. Oysa cinler yaratılmış varlıklardır: *''Tuttular, cinleri Allah'a ortak yaptılar. Halbuki onları O yaratmıştır. Bilmeden O'na oğullar ve kızlar icadettiler. Hâşâ O, onların ileri sürdüğü niteliklerden yücedir''* [3]. Cinler de Kıyâmet gününde haklarında hüküm verilmek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılacaklardır [4] ve cehennem cinlerin ve insanların bir kısmiyle doldurulacaktır: *''Elbette ben, cehennemi, cinlerden ve insanlardan bir kısmiyle dolduracağım''* [5].

İkinci noktada da yani peyğamberle şâ'ir arasında da büyük fark vardır. Şâ'ir, tabiatiyle *effâk*'tır [6]. *İfk,* gerçek bir temeli olmayan, gerçek üzerine kurulmayan sözdür. *Effâk,* söylediklerinin doğru olup olmadığını düşünmeyen, ağzına geleni, hoşuna gideni söyleyen kimsedir. Halbuki Peyğamber'in söylediği tam doğrudur, kesin olarak gerçektir, başka bir şey olamaz'' [7].

1. Sâffât Sûresi: 158.
2. Mü'minûn Sûresi: 25.
3. En'âm Sûresi: 100.
4. En'âm Sûresi: 128.
5. Secde Sûresi: 13.
6. Şu'arâ Sûresi: 13.
7. Kur'ân'da Allah ve İnsan, S. Ateş Tercemesi, s. 159-162. Özetle alınmıştır.

"Muhakkak ki o (Kur'ân), *âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu* (cin değil), *er-Rûhu'l-Emîn* (güvenilir Rûh) *indirmiştir; senin kalbine, uyarıcı olman için. Apaçık Arapça bir dille. O*(nun zikri, yâhut mânâsı), *evvelkilerin kitâplarında da vardır"*[1], *"O*(Kur'â)*nı şeytânlar indirmedi. Bu, onların haddi değildir, zaten yapamazlar da. Çünkü onlar* (meleklerin sözlerini) *işitmekten uzaklaştırılmışlardır"*[2], *"Şeytânların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar her günâhkâr effâke* (aslı astarı olmayan şeyler söyleyenlere) *inerler. Onlar* (şeytânlara) *kulak verirler, çokları da yalan söylerler. Şâirlere gelince onlara da azgınlar uyar. Görmüyor musun onları, nasıl her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmayacakları şeyleri söylerler. Ancak inananlar, iyi işler yapanlar, Allah'ı çok ananlar ve kendilerine zulmedildikten sonra* (düşmanlarına) *üstün gelmeğe çalışanlar böyle değildir"*[3].

Şuarâ Sûresinin bu âyetlerinde *effâk* olarak nitelenen, kâhinlerdir. Onlar cinlerden aldıkları temelsiz şeyleri çevreye yayarlar ve çokları da yalan söyler, cinden duymadığı sözleri de ondan duymuş gösterirler. Şâirler de her vadide otlar, yapmadıkları ve yapamayacakları şeyleri söyler; sözü güzelleştirmek, kafiye bulmak için mübâlağa eder, habbeyi kubbe yaparlar. İcabında mezbeleyi gülistan olarak nitelerler.

Halbuki peyğamber ne kâhindir, ne şâirdir. O sözlerini cinden değil, Allah'tan alır. O çevresini etkilemek için tutarsız, yalan sözler söylemez. Kendisi en yüksek ahlâk timsali olduğu gibi kendisine vahyedilen sözler de kelime oyunlarından, abartmalardan uzak, ilim ve hikmet dolu, tamamen gerçektir. Şiir, o yüce Peyğamber'e yakışmaz. Kur'ân'ın üslûbu, şi're benzese dahi şiir değildir. Onda kafiye, vezin düşünülmemiş, mânâya önem verilmiştir. Allah'ın vahyi olarak o Peyğamber'in ruhundan taşmış olan bu sözler, önceki Tanrısal Kitâblarda bulunanlara da uyar. O Kitâplardaki Tanrı sözleri Hz. Muhammed'e de Arapça olarak vahyedilmiştir.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾
وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ

1. Şu'arâ Sûresi: 192-196.
2. Şu'arâ Sûresi: 210-212.
3. Şu'arâ Sûresi: 221-227.

﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ

إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

71- Görmediler mi ellerimizin yaptıklarından kendilerine nice hayvanlar yarattık da kendileri onlara mâlik olmaktadırlar. 72- Onları kendilerine boyun eğdirdik, onlardan bazıları binekleridir, bazılarını da yerler. 73- Kendileri için onlarda yararlar ve içecekler var. Hâlâ şükretmiyorlar mı? 74- Belki kendilerine yardım edilir diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. 75- O tanrılar kendilerine yardım edemezler. Tersine, kendileri onlar için hazırlanmış askerlerdir (onları korumaktadırlar). *76- Onların sözü seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da biliyoruz.*

Tefsîr:

71-73: *el-En'âm:* Koyun, sığır ve deve anlamına gelen *ne'am*'ın çoğuludur. Yüce Allah, bu âyetlerde insanların yararı için bizzât kendisinin, küçük ve büyük baş hayvanları yaratıp insanlara boyun eğdirdiğini; insanların, onlardan kimini binek olarak kullandıklarını, kiminin etinden, sütünden yararlandıklarını ve daha birçok yarar sağladıklarını; Allah'a şükretmeleri gerekirken bunu yapmayıp Allah'tan başka tanrılara tapmakla Allah'a karşı nankörlük ettiklerini bildiriyor ve bu akılsız davranışlarını, inkâr tarzında bir soru ile kınıyor.

74-75: Müşrikler, kendilerine yardım edilecek zanniyle başka tanrılar edinmişlerdir. Oysa tanrı diye taptıkları şeyler, kendilerine yardım edemezler. Tersine kendileri asker gibi onları beklerler. O putlar kendilerini savunmaktan âcizdir. Üzerlerine sinek konsa, onu kovamazlar. Sinek üstlerine sürülen balı ve tatlıyı yalasa ona engel olamazlar. Kendilerini dahi savunamayan şeyler başkalarına nasıl yardım eder?

75 nci âyette iki mânâ muhtemeldir: (هُمْ) zamiri müşriklere, (لَهُمْ) zamiri putlara giderse: Putlar, tapanlara yardım edemezler. Tersine tapanlar o putların askerleri olmuşlardır.Onların hizmetine hazır beklerler, onları savunurlar demektir.

Şâyet (هُمْ) zamiri putlara, (لَهُمْ) zamiri müşriklere giderse mânâ şöyle olur: O putlar, müşriklerin askerleri olur. Onlarla beraber ateşe götürülürler. Âyet

için bu iki mânâ da muhtemeldir.

Âyetler, Arapların putlarına karşı tutumlarını ve durumlarını tasvir ettiği için birinci mânâ sözgelimine daha uygun düşmektedir. *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz. Siz* (odun gibi) *oraya gireceksiniz"*[1] âyeti de ikinci mânâyı güçlendirir.

76 ncı âyet, müşriklerin uzlaşmaz tutumlarına, putlara tapmakta ısrarlarına üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî ederken müşrikleri de uyarmaktadır. *"Biz onların gizli ve açık neler yaptıklarını gayet iyi biliyoruz"* sözünün anlamı şudur: Ey Muhammed, sen hiç üzülme. Onların yaptıkları, cezasız bırakılacak değildir. Her yaptıkları bizce bilinmektedir. Zamanı gelince biz onlara yaptıklarının hesabını soracağız, onların cezalarını vereceğiz.

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ
لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي
أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ
الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾
إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾
فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

77- İnsan, bizim kendisini, nasıl bir nutfe(sperm sıvısın)*dan yarattığımızı görmedi mi ki şimdi apaçık bir hasım kesildi? 78- Kendi yaratılışını unutarak bize bir mesel verdi: "Şu çürümüş kemikleri kim*

1. Enbiyâ Sûresi: 98.

diriltecek?" dedi. 79- De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı bilir." 80- "O size yeşil ağaçtan ateş yaptı da siz ondan yakıyorsunuz." 81- "Gökleri ve yeri yaratan, bu insanların benzerlerini yaratamaz mı? Elbette yaratır! O, çok bilen yaratıcıdır. 82- "O'nun işi, bir şey(in olmasın)*ı istedi mi ona, sâdece "Ol!" demektir, hemen oluverir." 83- "Yücedir O ki, herşeyin hükümranlığı O'nun elindedir ve siz O'na döndürüleceksiniz!"*

Tefsîr:

Bu âyetlerde de âhireti inkâr eden kimseye, Allah'ın herşeyi yapabileceğini, ölüleri diriltmeğe kaadir olduğunu kanıtlayan deliller verilmektedir:

77- Âhireti inkâr eden kimse, kendisinin bir nutfeden, çıplak gözle görülemeyecek derecede küçük bir menî hayvancığının yumurta ile birleşiminden yaratıldığını görmüyor mu? Bir meni hayvancığından, konuşan, düşünen, acaip şeyler yapan insanın yaratılması az mu'cize midir? Ama daima göz önünde tekrarlandığı için insan bu mu'cizeyi düşünüp Allah'ın kudretini anlamaz da Allah'ın ölüleri dirilteceğini kabul etmez, bunu inkâr için mü'minlerle tartışır, durur.

78- Yine o, kendisinin nasıl zayıf bir halden yaratılıp bu mükemmel hale getirildiğini unutur da: *"Çürümüş kemikleri kim diriltecek?"* diye bir misal verir. Çürümüş kemikleri diriltmenin, Allah'a zor olduğunu sanır.

79-80: O kemikleri ilk defa yaratıp ortaya koyan Allah, onları tekrar diriltir. O, her türlü yaratmayı bilir, olmaz sanılan şeyleri yapar. O'nun yapamayacağı bir şey yoktur. Ateş ile yeşillik birbirine zıddır. Biri kurutucu, öldürücüdür, öbürü yaştır, canlılık eseridir. Birinin olduğu yerde diğeri olmaz. Ama yüce Mevlâ, kudretiyle yeşil ağacın içine ateş çıkarma özelliği koymuştur. Hicaz'da bulunan *Marh* ve *'Afâr* ağaçlarından birer dal kesilip birbirine sürülünce çakmak gibi ateş çıkar. Çölde yolculuk yapanlar, bu dalları birbirine sürtüp ateş yakarlar. Yeşilin tabiatine zıd şey verip ondan ateş çıkaran Allah, kurumuş kemiğe de, tabiatine zıd olan hayât verir. O'nun kudreti sonsuzdur. Gökleri ve yeri yaratan Allah, bunların benzerini yaratamaz mı? Allah için zorluk yoktur, yaratır. "Ol!" demek istediği bir şey derhal oluverir. Herşey O'nun mülküdür, hükmü altındadır. Herkes O'na döndürülecek, yaptıklarından hesap verecektir.

Son âyette " مَلَكُوت " kelimesi, mülk'ün mübâlâğa sîğasıdır. Bu kelime, mîm'in zammı, lâm'ın sükûnuyla " مُلْك ", mîm'in ve lâm'ın fethiyle " مَلَكَة ", bir mîm ilâvesiyle " مَمْلَكَة " şeklinde de okunur. " تُرْجَعُون " kelimesi de gaib muzâri mechul olarak " يُرْجَعُون " şeklinde okunmuştur. Zeyd ibn 'Alî ise

bunu ma'lûm sîğasiyle " تَرْجِعُونَ " okumuştur[1].

Dalların birbirine sürtülmesinden kıvılcım çıkması, gerçekte bir elektrik olayıdır. Sürtünmeden elektron akımı olur, bundan elektrik doğar. Görünüşte yeşillik ateşe zıddır. Gerçekte sürtünmeden elektron akımı dolayısiyle elektriğin meydana gelmesi, Allah'ın bir yasası olup gayet doğaldır. İşin iç yüzünü bilmeyen insana bu olay, olağan üstü görünür. İşte nasıl görünüşte mahiyeti birbirine ters şeyleri Allah, bir araya getiriyorsa ve bu olay gerçekte doğal ise, imkânsız gibi görünen ölülerin dirilmesi de Allah'a göre gayet tabiidir. Herşey O'nun buyruğuna bağlıdır. O, ölülerin can bulmasını dilemiştir. Onun için ölüler canlanır. Sûr'a yâhut sûretlere üflemekle maddelere can girer. Maddeye hayât veren, Allah'ın hayât soluğu olan ruhtur. İşte Allah, hayât soluğu olan ruhu, sûretlere üfleyince cansız sûretler can bulur. Dünyâ hayâtı tamamlandıktan sonra Allah'ın bir tecellisiyle bedenlere yeniden ruf üflenecek ve yeni bir ruhânî-maddî hayât düzeni kurulacaktır.

81 nci âyette gökleri, yeri yaratan Allah'ın, bu insanların benzerlerini de yaratmağa kadir olduğu vurgulanıyor. Bu ifâdeden, rûhun sokulacağı yeni bedenin, neş'e-i ûlâ(bu dünyâ)daki bedenin aynı değil, fakat onun benzeri olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Vâkı'a Sûresinin: *"Aranızda ölümü takdir eden biziz...* (Ölümü takdir ettik) *ki yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir biçimde yeniden inşâ' edelim"* (60-61) âyetlerinden de anlaşılan budur.

Esasen bizim tasavvur edemeyeceğimiz kadar geniş olan şu uzay içinde nice güneş sistemleri var ki ömrünü tamamlayıp dağılırken yeni yeni güneş sistemleri, galaksiler ortaya çıkmaktadır. Bir gün bizim Dünyâmızın bağlı bulunduğu Güneş, sistemi de dağılacak ve belki bunun yerine başka bir sistem yaratılacaktır. Bunun mâhiyetini biz bilemeyiz. İnsanlar yeni kurulacak bir sistemde mi diriltileceklerdir? Yoksa yine bu sistem içinde mi diriltileceklerdir? Ancak Kur'ân'da insanların kabirlerden kaldırılacağı ifade edildiğine göre yine bu dünyâda diriltileceklerdir anlamı çıkar. Bilginlerin tesbitlerine göre bugünkü şartlar altında bu Güneş, sistemini beş milyar yıl bu düzenle yönetecek güce sahiptir. Âhiret işi muğayyebâttan olduğu için buna inanmak ve mâhiyetini, yerini Allah'a havale etmek gerekir.

82 nci âyetteki "فيكون" kelimesinde önemli bir işâret vardır. Bu âyetin benzeri, Âl-i İmrân Sûresinde de mevcuttur (âyet: 47). Buna göre Allah bir şeyin olmasını isteyince ona "Ol" der ve o şey olur. Fiil geniş zaman kipidir, geçmiş zaman değil. Yani Allah bir şeye ol demek isteyince o şey oldu değil, "oluyor" buyuruluyor. Çünkü Allah'ın yaratması, bir defada

1. Fethu'l-Kadîr: 4/384.

olmuş bitmiş değil, süreklidir. Her an devâm etmektedir. Allah kâinâtı yaratıp kenara çekilmiş değil, yaratmanın içindedir. Kimi ölür, kimi doğar, eskilerin yerini, yeni yaratılan kuşaklar alır. Yaşlı ağaçlar kururken, yeni fidanlar onların yerine geçer. Olmuş ekinler biçilir, meyvalar devşirilir, yenileri yetişir. Allah süresini tamamlayan bir kavmi götürür, onların yerine başka kavimler getirir. Nesli tükenmiş birçok hayvan cinsi yerine yenileri yaratılmıştır. Yaratma böyle dinamizm içinde sürüp gitmektedir.

78 nci âyet münasebetiyle müfessirler şu olayı anlatırlar: Peyğamber'le tartışarak âhireti inkâr eden Übeyy ibn Halef, çürümüş bir kemik parçası getirmiş, onu eliyle ufalayıp:

— Bu böyle çürüdükten sonra Allah'ın bunu dirilteceğini mi sanıyorsun? demiş. Peyğamber (s.a.v.) de:

— Evet, seni de öldürecek, sonra diriltip cehenneme sokacaktır, demiş.

Gerçekten böyle bir tartışma vukubulmuş olsa bile âyetin hemen o anda inmiş olduğunu sanmıyoruz. Yâsîn Sûresi bir bütündür. Bütün âyetleri birbirine bağlıdır. Allah'ın birliği ve yalnız O'na tapılacağı, âhiretin varlığı hakkında gayet açık kanıtlar getiren sûre, başlangıcına uygun bir biçimde sona ermektedir. Başında Kur'ân'ın, 'âzîz ve rahîm Allah tarafından indirildiği buyurulmuştu. Herşeyin O'na âidolduğu ve insanların O'na döndürülecekleri hükmü ile sona eriyor. Böylece sonu, başı ile birleşen sûre, bir bütünlük oluşturuyor.

Yâsîn Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A- Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1- Allah'tan başka tanrı yoktur, O'ndan başkasına tapılmaz (23, 74-75). Allah, kendisine inanan ve tapan kullarını bağışlar, cennete kor (25-27).

2- Allah'ın *"Ol"* diyeceği herşey olur. Kâinâta *"Ol!"* dediği için olmaktadır. 82 nci âyette Allah'ın olmasını istediği şeyin olacağını ifade eden fiil, muzâri (geniş zaman) kipidir. Bu, yaratma sürecinin devamlılığını gösterir. Bundan, Allah'ın olmasını istediği bu âlemin birden bire olup biten bir şey olmayıp oluşunun devâm ettiği anlaşılır. Yaratma, ezelde olup bitmiş bir süreç değil, devam eden bir olgudur. Her ân Allah'ın yaratma, yaşatma ve öldürme eylemi sürmektedir. Kimi canlılar ölürken yerlerini yenileri almaktadır (82).

3- Kâinâtın hükümdârı Allah'tır. Herşey O'nun mülküdür ve O'nun hükümranlığındadır. Herşey O'nun şânının yüceliğini söylemekte, O'nu övmektedir (83).

B- Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

4- Bu Kur'ân, kendilerine hiç uyarıcı gelmemiş, gaflet içinde bulunan bir kavmi uyarması için Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir (1-6).

6 ncı âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine peyğamber gelmemiş, İlâhî Kitâbı bulunmayan Arap kavmine gönderildiğini belirtiyor. *"Her kavmin bir yol göstericisi vardır"* (Ra'd Sûresi: 7), *"Her ümmetin* (milletin) *bir elçisi vardır"* (Yûnus Sûresi: 47), *"Her ümmet içinde mutlaka bir uyarıcı geçmiştir"* (Fâtır Sûresi: 24). *"Seni de böylece, kendilerinden önce nice milletler geçmiş bulunan bir millete gönderdik"* (Ra'd Sûresi: 30), *"Biz onlara daha önce, okuyacakları bir Kitâp vermemiştik ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik"* (Sebe' Sûresi: 44) gibi âyetler de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendi kavmi olan Arapları uyarmak üzre gönderildiğini bildirmektedir.

Ama bu, birkaç kez vurguladığımız gibi mesajının dili bakımından böyledir. Kendisi Arapça konuştuğu için Arapça konuşan bir kavme gönderilmiştir. Çünkü Allah, her kavme, kendi dillerini konuşan peyğamber gönderir (İbrâhîm Sûresi: 4, Fussilet Sûresi: 44). Fakat mesajının içeriği bakımından onun peyğamberliği evrenseldir. Mesajının ulaştığı ve o mesajın dilini anlayan her millet, o mesaj ile yükümlü olur. Bir İlâhî Kitâba sahibolanlar da inançlarını, bu son mesaj doğrultusunda düzeltirler, dinlerini şirk bulaşıklarından temizlerler.

7- Ancak iyi niyyetli insanları uyarmak mümkündür: *"Sen ancak Zikr'e uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin"* (11).

Kötü niyyetli, önyargılarla şartlanmış insanlara söz anlatmak mümkün değildir: *"Sen kabirlerde bulunanlara işittiremezsin"* (Fâtır Sûresi: 22). Öylelerinin ön yargıları, söylenen sözün amacını anlamalarına engel olur. Onların kibirleri, hasedleri, olumsuz düşünceleri, önlerini ve arkalarını tutup kendilerini sâbit fikir zindanına atar. Hakikati göremez, Hak yoluna giremezler (8-9).

8- Eski kavimler de gelen elçileri dinlememişler, onları uğursuz saymışlar, onlar yüzünden başlarına belâlar geldiğini, düzenlerinin bozulduğunu söylemişlerdir. Oysa başlarına belâ gelmesi, düzenlerinin bozulması elçiler yüzünden değil, yanlış davranışları yüzündendir (13-19).

9- Peyğamberler, da'vetlerinin karşılığında ücret istemezler (21). Onların vârislerinin de öyle olması gerekir. Dini dünyâlığa âlet edenler, Peyğamber vârisi olamazlar.

10- Her peyğamber ve Hak da'vetçisiyle alay edilmiş, fakat sonunda alay edenler helâk olmuş, Hak da'veti başarıya ulaşmıştır (30-31).

11- Hz. Muhammed (s.a.v.) şâir değildir. Onun duyurduğu vahyler, şeytân

cin telkini değil, meleğin vahyidir. Bu Kur'ân, iyi niyyetli, gönlü diri insanları uyarması için Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir (70).

12- Hak da'vetçisi, kendisine yapılan saldırılara üzülmemeli, sabretmelidir. Allah, kullarının ne yaptığını bilir. Hak da'vetçilerini korur, haksız saldırganları cezalandırır (76).

C- Âhiretle İlgili Prensipler:

13- Hakk'a karşı gelenler, yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Bütün insanlar, Allah'ın huzuruna çıkacak, Yüce Dîvân'da muhakeme edileceklerdir (32, 83).

14- Dünyâda geçen olaylar: Ölmüş gibi toprağın canlanıp bitki örtüsünü çıkarması, ürünler vermesi: bahçeler, gözeler, ırmaklar ve çeşit çeşit gıdalar, birbirini izleyen gece gündüz, Güneş, Ay, suyun kaldırma gücüyle denizde yürüyen gemiler, yeryüzündeki çeşit çeşit havyanlar ve bütün doğa yasaları hep Allah'ın, ölüleri yeniden dirilteceğini kanıtlar (33-42, 71-73).

15- Helâk olanların ruhları, Yüce Dîvân'da muhakemeye çağırılırlar. O zaman kendilerine haber verilen âhiret sorumluluğunun gerçekliğini anlarlar. Çağırma borusuna üflenince insanlar, kabirlerinden kalkıp Yüce Dîvân'a koşarlar. O Mahkemede hiç kimseye haksızlık edilmez. Bu muhakeme sonucunda:

a) İyiler, kendileri gibi iyi olan eşleriyle, ataları ve çocuklarıyle birlikte cennetlerde ağırlanırlar, orada Rabbin selâmını duymakla neş'eleri doruğuna erer.

b) Suçlulara gelince, onların sorgulamada suçlarını ağızlarıyle itirâf etmelerine gerek kalmaz. Elleri, ayakları, derileri dünyâda neler yapmış olduklarına tanıklık eder ve suçlular, hak ettikleri cehennem zindanına atılırlar (49-65).

16- İnsanları bir nutfe(embriyo)dan yaratan, kâinâtı var eden Allah, ölenleri mutlaka diriltecektir (77-81).

17- Yeniden yaratılan insanın bedeni, dünyâdaki şeklinin aynı değil, benzeridir. Aynı olsaydı *"Gökleri ve yeri yaratmış olan, onların benzerini yaratmağa kadir değil mi?"* (81) denmezdi. Demek ki yeniden yaratılan insan, görünürde ilk bedenine benzer, ama mâhiyette ayrıdır. Oradaki beden, zamanın yıpratmayacağı bir bedendir. Gerçeği Allah bilir.

D- Genel Prensipler:

18- Herkesin yaptığı ma'nen tesbit edilir (12).

19- Allah bir kavme azâbetmek dilerse gökten ordu indirmesine gerek

yoktur. Korkunç bir gürültü, bir deprem, bir felâket onların işini bitirmeğe yeter. O zaman ağızlarını açıp tek söz söylemeğe vakit bulamadan ölüp giderler (28-29, 48-50).

20- Ölenler, bir daha dünyâya geri dönmezler (31).

21- İnsanlar, hayvanlar erkekli-dişili olduğu gibi bitkiler ve bilinmeyen nice canlılar da öyledir (36).

22- Güneş, kendi müstekarrı için yürümektedir. Bu ifadeden Güneşin, sistemiyle birlikte bir burca doğru yürüdüğü anlaşılabileceği gibi, tâ duruncaya kadar yürüyeceği de anlaşılır. Başka bir kırâete göre Güneş, durmadan yürümektedir. Ayrıntı için 38 nci âyetin tefsîrine bakınız.

23- Bütün yıldızlar uzaydaki yörüngelerinde yüzmektedir (40).

24- Bazı insanlar, ne kadar mu'cize görseler yine inanmazlar; gördükleri mu'cizeyi doğal sanırlar (46).

25- Hakk'a inanmayan cimri insanlar, fakirlere sadaka vermeyi yüksünür, "Allah dileseydi onları beslerdi, Allah'ın vermediğine biz mi vereceğiz?" bahanesiyle yoksullara yardım etmezler (47).

26- Allah dilese, kâfirlerin gözlerini siler, önlerini göremezler. Dilese oldukları yerde onların kılığını değiştirir, dondurur, ileri-geri gidemezler (66-67).

27- İnsan yaşlandıkça bedensel gücü azalır, düşünce yetisi zayıflar (68). Başka bir âyette bu duruma erzel-i ömr ta'bir edilir: *"Kimi de ömrün erzeline* (en kötü, en perişan çağına) *itilir ki bilirken, bir şey bilmez hâle gelsin"* (Hac Sûresi: 5).

28- Ancak gönlü diri, iyi niyyetli insanlar Kur'ân vahyinin amacını anlar, onun hidâyetine uyarlar. Nânkörler ise Allah'ın azâb kararı uyarınca cehenneme giderler (70).

YÂSÎN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	يس (يَا، سِين)	Her harf üzerinde hafifçe, nefes almadan durarak:	Ebû Ca'fer.
	يس وَّ	Sîn'in nûnun vâva idğam ederek:	Şu'be, Kisâ'î. Ya'kub, Halef.
	يس. وَ	Nûnu izhâr ile:	Ötekiler [1].
2	وَ ٱلْقُرَانِ	İki halde de hemzenin harekesini, öncesine nakl:	İbn Keŝîr [2].
	وَ ٱلْقُرْآنِ	Nakilsiz, râ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Tebsırah, Neşr, Kurtubî: 15/3. Îsâ ibn Ömer sîn'in nûn'unu mansûb (يسَنَ); İbn 'Abbâs, İbn Ebî İshâk, Nasr ibn Âsım meksûr (يسِنِ); Hârûn el-A'ver ve Muhammed ibn Semeyfa' da nûnu madmûm (يسُنُ) okumuştur.
2. Vakıf halinde Hamza da İbn Keŝîr gibi nakl ile okumuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	تَنْزِيلَ	Masdariyyet üzere nasb:	İbn 'Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs.
	تَنْزِيلُ	Mahzûf mübtedânın haberi olarak merfû':	Ötekiler.
	تَنْزِيلِ	Cerr ile:	Übey ve Basralılar [1].
7	لَقَدْ حَقَّ		Çoğunluk.
	وَ لَقَدْ سَبَقَ		İbn Mes'ûd [2].
8	فِى أَعْنَاقِهِمْ		Çoğunluk.
	فِى أَيْمَانِهِمْ	A'nâk yerine eymân:	İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve İbn Huŝêym.
	أَيْمَانُهُمْ	Câr'sız:	Übey
	فِى أَيْدِيهِمْ	A'nâk yerine eydî:	Bir kırâettir [4].
9	مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ		Çoğunluk.
	فِى أَيْدِيهِمْ		İbn 'Abbâs .

1. Mesâhif: 159.
2. Mesâhif: 78.
3. Mesâhif: 159, 204.
4. Mesâhif: 78, Nehhâs bu kırâeti tefsîr saymış ve Kur'ân'a muhâlif vecih okunmaz, demiştir (Kurtubî: 15/7).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَدًّا...سَدًّا	İkisinde de sînin fethiyle:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	سُدًّا...سُدًّا	Sînlerin dammıyle:	Ötekiler [1].
	فَأَغْشَيْنَاهُمْ	Ğayn ile:	Çoğunluk.
	فَأَعْشَيْنَاهُمْ	'Ayn ile, görme zayıflığı anlamındaki aşâ'dan:	İbn Abbâs, İkrime, Ömer ibn Abdi'l-Azîz, İbn Ya'mer, Nehâ'î, İbn Sîrîn, Hasan, Ebû Recâ', Zeyd ibn 'Alî, Ebû Hanîfe ve İbn Miksem [2].
12	وَ نَكْتُبُ		Çoğunluk.
	وَ يُثْبِتُ		İbn Mes'ûd [3].
	وَ كُلَّ	İştiğâl üzre mansûb:	Çoğunluk.

1. Taberî, damını tercîh etmektedir (22/151).
2. Câmi'u'l-beyân: 22/152; Kurtubî: 15/10; el-Bahr: 7/325.
3. Mesâhif: 78.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ كُلٌّ	Mübtedâ olarak merfû':	Ebû's-Semmâl [1].
14	فَعَزَزْنَا بِثَالِثٍ	Hafif zây ile:	Ebûbekr Âsım'dan rivâyet etmiştir.
	فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ	Tâ'zîz'den:	Çoğunluk.
	فَعَزَزْنَا بِالثَّالِثِ	Yine hafif zây ile fakat sâlis lâm'lı:	İbn Mes'ûd [2].
19	طَائِرُكُمْ...آءَنْ ذُكِرْتُمْ	İkinci hemzenin fethi ve teshîli ve iki hemze arasına elif sokarak, kâf da hafif:	Ebû Ca'fer.
	«...آءِنْ ذُكِّرْتُمْ	İkinci hemzenin kesri ve teshîli ve araya elif sokarak, kâf şeddeli:	Kalûn ve Ebû 'Amr.
	«...أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ	İkinci hemzenin kesri, teshîli ile, elif sokmadan, kâf şeddeli:	Verş, İbn Keŝîr.

1. el-Bahr: 7/325.
2. Mesâhif: 78; el-Bahr: 7/326-327. Taberî, şeddeli zây ile okumak gerektiğini, çünkü bunun üzerinde icmâ' bulunduğunu söylemektedir: 22/156.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	«...آئِنْ ذُكِّرْتُمْ	İkinci hemzenin teshîlsiz kesri, araya elif sokarak; kâf şeddeli:	Hişam.
	«... أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ	Aynı kırâet, fakat araya elif sokmadan:	Ötekiler.
	«...أَيْنَ ذُكِرْتُمْ	İkinci hemzeyi sâkin yâya dönüştürerek, araya elif sokmadan, kâf şeddesiz:	Kırâettir [1].
	طَيْرُكُمْ...أَنْ ذُكِّرْتُمْ	Aynı kırâet, yalnız tayr masdar şeklinde kâf şeddeli:	İbn Hürmüz [2].
	«...أَأَنْ ذُكِّرْتُمْ	İki hemzenin fethiyle:	Ferrâ'nın nakline göre Ebû Hâzin ve Sa'lebî'ye göre Zirr ibn Hubeyş ve Muhammed ibn Semeyfa' [3].
	«...أَنْ ذُكِّرْتُمْ	Tek hemze ve idğâm ile:	İbn Mes'ud ve Mâcişûn [4].

1. Câmi'u'l-beyân: 22/158.
2. Kurtubî: 15/17.
3. Kurtubî: 15/16.
4. Kurtubî: 15/17. Mesâhif: 78. Bu kırâetler için bkz. en-Neşr: 2/353; el-Budûr: 263. Taberî çoğunluk kırâeti olan istifhâm hemzesinden sonra meksûr hemze ve fiilde de şeddeli meksûr kâf'tan başka vech ile okumayı câiz görmemektedir: 22/158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
22	مَالِى	Yâ'nın sükûnu ile:	Hamza.
	مَالِىَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
23	إنْ يُرِدْنِى الرَّحْمٰنُ	Vakf halinde sonda sâkin yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	إنْ يُرِدْنِىَ الرَّحْمٰنُ	Vasl halinde yâ'nın fethiyle:	Ebû Ca'fer.
	إنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ	İki halde de yâ'nın düşürülmesiyle:	Ötekiler.
	إنْ يَمَسَّنِ آلرَّحْمٰنُ بِعَذَابٍ		İbn Mes'ûd[1].
	وَ لاَ يُنْقِذُونِى	İki halde de yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	وَ لاَ يُنْقِذُونِ(ى)	Vasl halide yâ ile:	Verş.
	وَ لاَ يُنْقِذُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
24	إنِّىَ إذًا	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	إنِّى إذًا	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
25	إنِّىَ آمَنْتُ	İzâfet yâsının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝır, Ebû 'Amr.
	إنِّى آمَنْتُ	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 78.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَاسْمَعُونِى	İki halde de sonda yâ var:	Ya'kub.
	فَاسْمَعُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
27	اَلْمُكْرَمِينَ	İkrâm kökünden ismi mef'ûl:	Çoğunluk.
	اَلْمُكَرَّمِينَ	Tekrîm kökünden ismi mef'ûl:	Bir kırâettir [1].
29	إِنْ كَانَتْ إِلاَّ صَيْحَةٌ وَاحِدَةٌ	Sayha vâhideh merfû', çünkü kâne tamdır, sayha onun fâili, vâhide de sıfattır:	Ebû Ca'fe, Yezîd ibn Ka'ka', Şeybe ve A'rec.
	إِنْ كَانَتْ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً	Kâne nâkıs, sayha haberi olarak mansûbdur:	Ötekiler [2].
	إِنْ كَانَتْ إِلاَّ زَقْيَةً وَاحِدَةً	Sayha yerine, aynı anlamdaki zakye ile:	Übey, İbn Mes'ud ve Abdu'r-Rahmân ibn el-Esved [3].

1. el-Bahr: 7/330.
2. Taberî, nasb ile olanın doğru olduğunu söylüyor: 23/2. Kari'ler, 53 ncü âyette sayha'nın nasbında oybirliği içindedirler: en-Neşr: 2/353. Çünkü orada (كان) mef'ulüdür.
3. Mesahif: 78, 159; Kurtubî: 15/21.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
29	فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ		Çoğunluk.
	فَأَصْبَحُوا خَامِدِينَ		İbn Mes'ûd [1].
30	يَا حَسْرَةً	Tâ'nın nasbıyle:	Çoğunluk.
	يَا حَسْرَهْ	Sâkin te'nis hâsı ile:	İbn Mes'ûd, İbn Hürmüz, Müslim ibn Cundeb, 'İkrime, A'rec ve Ebû Recâ'.
	يَاحَسْرَةَ الْعِبَادِ	(على)sız, *'ibâd'*a izâfetle:	Übey, İbn 'Abbâs, Dahhâk ve başkaları [2].
31	كَمْ أَهْلَكْنَا		Çoğunluk.
	مَنْ أَهْلَكْنَا	(كَمْ) yerine (مَنْ):	'Abdullâh ibn Mes'ûd [3].
	أَنَّهُمْ	Hemzenin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِنَّهُمْ	Hemzenin kesriyle:	Hasan [4].

1. Mesâhif: 78.
2. Kurtubî: 15/23, Mesâhif: 78, 159, 204.
3. Câmi'u'l-beyân: 23/3; Mesâhif: 78; el-Bahr: 7/334.
4. Kurtubî: 15/24; el-Bahr: 7/334.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لاَ يَرْجِعُونَ		Çoğunluk.
	لاَ يَرْجِعُونَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ		Übey ve Rebî' ibn Huseym [1].
32	لَمَّا	Şeddeli mîm ile:	İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamza ve İbn Cemmâz.
	لَمَا	Hafif mâ ile:	Ötekiler.
33	الْمَيِّتَةُ	Şeddeli yâ ile:	Nâfi'.
	الْمَيْتَةُ	Hafif, sâkin yâ ile:	Ötekiler.
34	وَ فَجَرْنَا	Hafif cîm ile:	Cenâh ibn Hubeyş.
	وَ فَجَّرْنَا	Şeddeli cîm ile:	Çoğunluk [2].
	الْعِيُون	Meksûr 'ayn ile:	İbn Keŝîr, İbn Zekvân, Hamza, Kisâ'î, Şu'be.
	الْعُيُون	Madmûm 'ayn ile:	Ötekiler.
35	ثُمُرِه	Sâ ve mîm'in dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. Mesâhif: 159.
2. el-Bahr: 7/335.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	ثَمَرِهِ	Sâ ve mîm'in fethiyle:	Ötekiler.
	وَ مَا عَمِلَتْ	Fiilde hâ zamiri yok:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef, Kûfelilerin mushafları böyledir.
	وَ مَا عَمِلَتْهُ	Tâ'dan sonra hâ zamîri:	Ötekiler ve mushafları.
	وَ مَا عَمِلَتْهُ(و)	Zamîrin vâv'a uzatılması:	İbn Keŝîr.
	وَ مِمَّا عَمِلَتْهُ		İbn Mes'ûd [1].
36	وَ مِمَّا لاَ يَعْلَمُونَ		Çoğunluk.
	وَ مِمَّا لاَ يَأْكُلُونَ		Übey ve İbn Huseym [2].
37	الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ		Çoğunluk.
	فِى آلنَّهَارِ نَسْلَخُ مِنْهُ الَّيْلَ		İbn Mes'ûd [3].
	لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا		Çoğunluk.
	لاَ مُسْتَقَرَّ لَهَا		İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [4].

1. Mesâhif: 78.
2. Mesâhif: 159.
3. Mesâhif: 78.
4. Bir rivâyette İbn Mes'ûd (ذَلِكَ مُ سْتَقَرٌّ لَهَا) şeklinde durmuştur. Mesâhif: 78, 159. Kurtubî şöyle diyor: "Kur'ân'a muhâlefet eden: 'Ben de İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs'ın kırâetini okuyorum' diyerek kendisine mesned aramışsa da, Ebû 'Amr ve İbn Keŝîr'in Mücâhid'den rivâyetlerine göre İbn 'Abbâs çoğunluk gibi okumuştur" (Kurtubî: 15/28).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
39	وَالْقَمَرَ	Nasb ile:	Kûfeliler ve İbn 'Âmir.
	وَالْقَمَرُ	Ref' ile:	Ötekiler (İbn Kesîr, Nâfi', Ebû 'Amr, Ravh).
	الْعُرْجُونِ	'Ayn'ın dammıyle:	Çoğunluk.
	الْعِرْجونِ	'Ayn'ın kesriyle:	Bir kırâettir.
41	ذُرِّيَّاتِهِمْ	Yâ'dan sonra elif ile, kesre ile mansûbdur:	Nâfi', İbn Âmir, Ya'kûb.
	ذُرِّيَّتَهُمْ	Elifsiz, tekil ve mansûb:	Ötekiler.
49	صَيْحَةً		Çoğunluk.
	نَفْخَةً		İbn Mes'ûd [1].
49	يَخْصِمُونَ	Sâkin hâ ve hafif sâd ile:	Hamza.
	يَخْصِّمُونَ	Sâkin hâ, şeddeli sâd ile [2]:	Kalûn.

1. Mesâhif: 78.
2. Sâd'ın şeddeli olmasının sebebi, fi'lin ifti'âl babından olmasındandır. Aslı يختصمون dur. Tâ sâd'a idğâm edilince hâ'nın harekesi gizlenir, yâhut hâ meftûh veya meksûr okunur. Aslı üzere tâ ile (يختصمون) okuyan da vardır.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَخَصِّمُونَ	Meftûh hâ, şeddeli meksûr sâd ile:	Verş, İbn Keŝîr, Hişâm.
	يَخِصِّمُونَ	Meksûr hâ ve şeddeli meksûr sâd ile:	Ötekiler.
	يَخْتَصِمُونَ	Yefte'ilûn vezninde aslı üzre:	Übeyy ibn Ka'b [1].
50	لاَ يُرْجَعُونَ	Yâ'nın dammıyle edilgen:	İbn Muhaysın.
	لاَ يَرْجِعُونَ	Yâ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk [2].
51	الأَجْدَاف	Fâ ile:	Bir kırâettir.
	الأَجْدَاثِ	Sâ ile:	Çoğunluk [3].
52	يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا	Lâmdan sonra çoğul nûnu:	Çoğunluk.
	يَا وَيْلَتَنَا مَنْ بَعَثَنَا	Tâ'dan sonra çoğul nûnu:	İbn Ebî Leylâ [4].
	يَا وَيْلَتَا مِنْ بَعْثِنَا	Ta'dan sonra elif, (من) cer harfi, fiil de masdar:	Hz. 'Alî.

1. Kurtubî: 15/38, Mesâhif: 159.
2-3 el-Bahr: 7/341.
4. Bu kip, (الويل)in müennesidir.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَا وَيْلَنَا مَنْ هَبَّنَا	Lâm'dan sonra çoğul nûnu, sonra hebbenâ:	Übey ibn Ka'b [1].
	مِنْ مَرْقَدِنَا. هَذَا	Elif üzerinde nefessiz biraz durma:	Hafs.
	مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا	Hiç durmadan:	Ötekiler.
	مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ ٱلرَّحْمٰنُ وَ صَدَقَ ٱلْمُرْسَلُونَ		Çoğunluk.
	مَنْ أَحْيَانَا بَعْدَ مَمَاتِنَا هَذَا ٱلَّذِى وَعَدَ ٱلرَّحْمٰنُ وَ جَاءَ بِهِ ٱلْمُرْسَلُونَ		İbn Mes'ûd [2].
53	صَيْحَةٌ وَاحِدَةٌ	İkisi de merfû':	Ebû Ca'fer.
	صَيْحَةً وَاحِدَةً	İkisi de mansûb:	Ötekiler.
	زَقْيَةً وَاحِدة	Sayha yerine zakya:	İbn Mes'ûd [3].
55	شُغْلٍ	Sâkin ğayn ile:	Übey, Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû 'Amr.
	شُغُلٍ	Madmûm ğayn ile:	Ötekiler [4].
	فَكِهُون	Fâ'dan sonra elifsiz:	Ebû Ca'fer.
	فَٰكِهُونَ	Fâ'dan sonra elifli:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 159; Kurtubî: 15/41.
2. Mesâhif: 79. İbn Mes'ûd'un " مَنْ أَبْعَثَنَا " yahut " مَنْ أَهَبَّنَا " şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.
3. Kurtubî: 15/42-43.
4. Taberî'ye göre doğrusu madmûm şîn ve ğayn, ya da madmûm şîn ve sâkin ğayn ile okumaktır. Fakat meftûh şîn ve ğayn ile okumak caiz değildir: 23/19.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَكِهِينَ	Aynı kırâet, yalnız hal olarak mansûb:	İbn Mes'ûd ve Talha ibn Musarrif [1].
56	فِى ظُلَلٍ	Lâm'dan sonra elifsiz:	ibn Mes'ûd, 'Ubeyd ibn 'Umeyr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	فِى ظِلَالٍ	Meksûr zâ, meftûh lâm, sonra elif:	Çoğunluk [2].
	مُتَّكِئُونَ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	مُتَّكِئِينَ	Hal olarak nasb ile:	Abdullâh ibn Mes'ûd [3].
58	سَلَٰمٌ	Mübtedâ olarak merfû':	Çoğunluk.
	سَلَٰمًا	Masdar, ya da hâl olarak mansûb:	İbn Mes'ûd ve Übey [4].

1. Mesâhif: 79; Kurtubî: 15/44.
2. Mesâhif: 237.
3. Mesâhif: 79, el-Bahr: 7/342.
4. Mesâhif: 79, 159 (لهم ما يدّعون ذا سلام، أو مسلّمًا): İstedikleri her şey, selâm ve saygı ile kendilerine verilir, demektir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
		سِلْمٌ Meksûr sîn, sâkin lâm ile; isti'nâfen merfû:	Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî [1].
		جِبِلًّا Meksûr cîm, bâ, şeddeli lâm:	Nâfi', 'Âsım.
		جِبْلًا Meksûr cîm, sâkin bâ hafif lâm:	Ebû Yahyâ, Eşheb Ukaylî [2].
		جُبْلًا Madmûm cîm, sâkin ba, hafif lâm:	Übey, Ebû 'Amr ve İbn 'Âmir.
		جُبُلًا Madmûm cîm, bâ ve hafif lâm:	Ötekiler.
		جِيلًا Meksûr cîmden sonra sâkin yâ; ecyâl'in tekili:	Hz. 'Alî ve bazı Horasanlılar [3].
60	أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ		Çoğunluk.
		أَلَمْ آخُذْ عَلَيْكُمُ ٱلْعُهُودَ	İbn Mes'ûd ve Übey [4].

1. Kurtubî: 15/46; el-Bahr: 7/343.
2. Kurtubî: 15/47.
3. el-Bahr: 7/344. Taberî, bu kırâetlerin hepsini bilinen, doğru kırâetler kabul etmekle beraber ikisini tercih etmektedir ki onlar da meksûr cîm, bâ ve şeddeli lâm ile, madmûm cîm, bâ ve hafif lâm ile olandır: 23/23.
4. Mesâhif: 79, 159.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قُرُونًا		İbn Mes'ûd ve Übey [1].
	تَعْقِلُونَ		Çoğunluk.
	تَسْمَعُونَ		İbn Mes'ûd ve Übey [2].
	تَكُونُوا	Hitâb tâsıyle:	Çoğunluk.
	يَكُونُوا	Ğâib yâsıyle; zamîr cibill'e gider:	Talha ve Îsâ [3].
64	تَكْفُرُونَ		Çoğunluk.
	تَكفُرُونَ (فِى ٱلدُّنْيَا)		Übey.
65	تُكَلِّمُنَا ...وَتَشْهَدُ	Çoğunluk.	
	لَتُكَلِّمُنَا...وَ لَتَشْهَدُ		İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Ğazvân'ın Talha'dan rivâyeti [4].
66	فَاسْتَبَقُوا	Bâ'nın fethiyle, (لَطمسنا) ya ma'tûf mâzî:	Çoğunluk.
	فَاسْتَبِقُوا	Bâ'nın kesriyle, emirdir [5]:	Îsâ [6].
67	مَكَانَاتِهِمْ	Nûn'dan sonra elif ile, çoğul:	Hasan, Sülemî, Zirr ibn Hubeyş ve Ebûbekr Şu'be'nin rivâyetinde Âsım [7].

1-2-4. Mesâhif: 79, 159. 3. el-Bahr: 7/344.
5. (فيقال لهم استبقوا الصراط) Yani onlara: "Haydi koşun, yola girin, yürüyün!" denilir.
6. el-Bahr: 7/344. 7. Kurtubî: 15/50.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَكَانَتِهِمْ	Nûn'dan sonra elifsiz:	Ötekiler.
	مُضِيًّا	Madmûm mîm ile:	Çoğunluk.
	مَضِيًّا	Meftûh mîm ile:	Ebû Hayveh [1].
68	نُنَكِّسْهُ	Tenkîs kökünden:	'Âsım, Hamza.
	نُنْكِسْهُ	İnkâs kökünden:	Ötekiler [2].
	أَفَلَا تَعْقِلُونَ	Hitâb tâsıyle:	Nâfi', İbn Zekvân, Ya'kub.
	أَفَلَا يَعْقِلُونَ	Ğâib yâsıyle:	Ötekiler [3].
70	لِتُنْذِرَ	Hitâb tâsıyle:	Nâfi', İbn 'Âmir ve Ya'kûb.
	لِيُنْذِرَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler.
71	عَمِلَتْ		Çoğunluk.
	عَمِلَتْهَا		Übeyy, İbn Kays ve İbn Żer [4].
72	رَكُوبُهُمْ	Râ'nın fethiyle:	Çoğunluk, binilen şey demektir.
	رُكُوبُهُمْ	Bâ'nın dammıyle, binmek demektir:	A'meş, Hasan ve İbn Semeyfa' [5].
	رَكُوبَتُهُمْ	Fa'ûle vezninde, tâ ile:	Übeyy ve Âişe [6].

1. Kurtubî: 15/50.
2. Taberî'ye göre iki kırâet de doğrudur, fakat Kûfelilerin çoğunluğunun kırâeti daha güzeldir (23/27).
3. Taberî, yâ ile olan kırâetin siyaka daha çok uyduğunu söylüyor (23/27).
4. Mesâhif: 159.
5. Kurtubî: 15/56.
6. el-Bahr: 7/347; Mesâhif: 160, 233.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
73	وَ مَشارِب	İmâle ile:	Hişâm ve İbn Zekvân.
	وَ مَشَارِب	İmâlesiz, fetha ile:	Ötekiler [1].
76	يُحْزِنْكَ	Yâ'nın dammı, zây'ın kesriyle:	Nâfi'.
	يَحْزُنْكَ	Yâ'nın fethi, zây'ın dammıyle:	Ötekiler.
78	وَ نَسِيَ خَلْقَهُ		Çoğunluk.
	وَ نَسِيَ مَنْ رَزَقَهُ		İbn Mes'ûd [2].
81	يَقْدِرُ	Meftûh yâ, sâkin kaf, madmûm râ ile:	Sellâm Ebû'l-Munzir, Ya'kub el-Hadramî, Ruveys [3].

1. en-Neşr: 2/65. Hişâm ve İbn Zekvân'ın imâle ettikleri yanında fetha ile okudukları da rivâyet edilmiştir.
2. Mesâhif: 79.
3. Kurtubî: 15/60.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِقَٰدِرٍ	**Bâ, kaf, elif ile ismi fâil, tenvinli:**	**Ötekiler[1].**
	الْخَلَّٰقُ	**Mübâlağa kipi:**	**Çoğunluk.**
	الْخَٰلِقُ	**İsmi fâil kipi:**	**Hasan, Cahderî, Mâlik ibn Dînâr ve Zeyd ibn 'Alî[2].**
82	فَيَكُونَ	**Nasb ile:**	**İbn 'Âmir, Kisâ'î.**
	فَيَكُونُ	**Ref' ile:**	**Ötekiler.**

1. Bu ihtilâf, Yâsîn ve Ahkaf Sûrelerindeki iki yerde elifin, bütün mushaflarda da yazılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. (بقدر) şeklinde yazıldığı için ihtilâf olmuş, kimi kafı uzatmış, (بِقَٰدِرٍ), kimi sâkin (يَقْدِرُ) okumuştur. Ama Kıyâmet Sûresinde fâ'il vezninde olduğunda ihtilâf olmamıştır. Çünkü orada mushaflarda elif konmuştur (en-Neşr: 2/356). İbnu'l-Cezerî'nin bu îzâhı, kırâetlerin genellikle ilk Kur'ân imlâsından çıkmış olduğunu, bazı kelimeler birkaç türlü okumaya müsâid şekilde yazıldığı için ihtilâflı okunduğunu kanıtlar.

2. el-Bahr: 7/349.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
83	مَلَكُوتُ	Madmûm kâf, uzun tâ ile:	Çoğunluk.
	مَلَكَةُ	Meftûh kâf, te'nîs tâ'sıyle: [1]:	İbn Mes'ûd, Talha ve A'meş.
	مَمْلَكَةُ	İkincisi sâkin, iki mîm ile:	Kırâettir [2].
	بِيَدِهِ	Zamîr, yâ ile uzatılmadan:	Ruveys.
	بِيَدِه(ى)	Zamîr yâ ile uzatılarak (sıla):	Ötekiler.
	وَ إِلَيْهِ		Çoğunluk.
	وَ إِلَيْنَا		Übey, İbn Kays, Mu'âz ve Ebû Micleź [3].

1. Herşeyi yapma, yönetme gücü, kudreti demektir.
2. el-Bahr: 7/349.
3. Mesâhif: 60.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَرْجِعُونَ	Meftûh yâ, meksûr cîm ile, etken:	Sülemî, Zirr ibn Hubeyş ve İbn Mes'ûd'un talebesi[1].
	تَرْجِعُونَ	Meftûh tâ, meksûr cîm ile muhâtab:	Ya'kûb.
	تُرْجَعُونَ	Madmûm tâ, meftûh cîm ile edilgen muhâtab:	Ötekiler.
	يُرْجَعُونَ	Yâ ile edilgen:	İbn Mes'ûd'un öğrencileri[2].

1. Mesâhif: 79; Kurtubî: 15/60.
2. Mesâhif: 79.

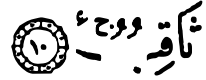
37/56 SÂFFÂT SÛRESİ

Adını sıra sıra dizilen meleklere işâret eden ilk âyetinden alan sûrede Arapların bazı tutum, söz ve inançları, Hz. Peyğamber ile kâfirler arasında geçen bazı tartışma sahneleri, samimi mü'minlerle inanmayanların kıyâmetteki sonuçları ve bazı peyğamber kıssaları yer alır. Mekke'de, En'âm Sûresinden sonra inmiş olan bu sûrenin üslûb ve düzeninde ayrı bir edebî güzellik vardır. Her peyğamber kıssasından sonra o peyğambere selâm verilir ve ona uyanların, samimî mü'minler oldukları vurgulanır. Şuarâ Sûresinde de benzeri bir üslûp kullanılmıştır.

Sûrenin bütün bölümleri birbirine bağlıdır. Bundan ötürü bölümlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği söylenebilir. 182 âyeti içeren sûre, âyet sayısı bakımından beşinci sırayı alır. Resmî sıralamada 37 nci, iniş sırasına göre 56 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾ اِنَّ
اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾
اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِۨ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ
مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾
دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Andolsun o sıra sıra dizilenlere, 2- Bağırıp sürenlere, 3- Zikir okuyanlara, 4- ki Tanrınız birdir. 5- Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların Rabbi, doğuların da Rabbidir. 6- Biz, en yakın göğü, bir zînetle, yıldızlarla süsledik. 7- Ve (onu) *her türlü âsî şeytandan koruduk. 8- Şeytânlar Yüce Topluluğu dinleyemezler; her yandan kendilerine* (şihâblar) *atılır, 9- Kovulurlar. Onlar için sürekli bir azâb vardır. 10- Yalnız* (yüce topluluktan) *bir söz kapan olursa onu da delici bir alev izler.*

Tefsîr:

1-3: *es-Sâffât:* Saf saf dizilenler demektir. İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs'a göre saf saf dizilenler meleklerdir. Sûrenin 165 nci âyetinde meleklerin, saf saf dizildikleri belirtilmektedir. Bazılarına göre de *es-Sâffât* kuşlardır. Mülk Sûresinin 19 ncu âyetinde kuşların, *es-sâffât* yani kanatlarını açıp yumarak uçtukları belirtilmektedir. İşte burada kanatlarını açıp yumarak uçan kuşlara, onları öyle havada tutup uçurtan kudrete yemin edilmektedir. Bazı müfessirlere göre de *es-sâffât* savaşta sıra sıra dizilen mü'minlerdir. Haşr Sûresinin 4 ncü âyetinde mü'minlerin, harçla kaynatılmış binâlar gibi saf bağlayarak çarpıştıklarına işâret edilir.

ez-Zâcirât: Zâcire'nin çoğuludur. Zecredenler yani menedenler demektir. Bununla bulutları bir yerden bir yere süren, yâhut verdikleri ilhâmlarla insanları kötülüklerden meneden, yâhut şeytânların insanlara çullanmasına engel olan melekler, yâhut Kur'ân'da insanları kötülüklerden meneden âyetler veya öğütleriyle insanları kötü yollardan alıkoyan âlimler kasdedilmiş olabilir.

et-Tâliyâti zikran: Zikir okuyanlar demektir. Bunlar da Kur'ân okuyan melekler, yâhut öğüt veren Kur'ân âyetleri veya okudukları âyetlerle insanları uyaran peyğamberler, din âlimleridir.

Esâsen bu and içilen yaratıklar, tabiat olaylarını yönetmeğe memur, Allah'a kulluk için saf bağlamış meleklerdir. Bunların melekler olduğu, 164-165 nci âyetlerden belli olmaktadır. Orada bizzat vahiy getiren meleklerin sözü anlatılır.

Hadislere göre Hz. Peyğamber'in gönderilişi sırasında bütün kâhinler ve

astrologlar şaşırtılmıştı. Gökte beliren bir kuyruklu yıldız ve birçok meteor, onların bilgisini yanıltmış, eskisi gibi tepelere oturup yıldızları gözetlemekten korkmuşlar, taliblerine, gelecek haberleri veremez olmuşlardı.

Yâhut üzerine and içilen bu varlıklar, saflar gibi dizilen gök cisimleri ve bunları yöneten ruhlar, kutsal cevherlerdir. Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Kendisine yemin edilen bu üç şey, bir tek şeyin sıfatı olabileceği gibi her biri ayrı bir şeyin sıfatı da olabilir. Üçü aynı şeyin sıfatı olması halinde birkaç olasılık vardır:

Bunlar meleklerin sıfatlarıdır. " وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَ : *Biziz biz, o saf saf dizilenler"* âyetinde bildirildiği gibi göklerde ibâdet etmek için meleklerin sıraya dizilişi ifade edilir. Yâhut onların saf saf olması, derece ve mertebelerinin ayrı ayrı olduğunu gösterir.

Meleklerin zecretmeleri de birkaç ihtimâle gelir: 1) İbn 'Abbâs'ın dediğine göre bu âyetle meleklerin, yönetmekle görevli bulundukları bulutları bir yerden bir yere sürüp götürdükleri anlatılmıştır. 2) Bir başka yoruma göre âyet, meleklerin, ilhamlarıyle insan ruhlarını etkileyip onları günâhlardan menettiklerini ifade eder. 3) Yâhut melekler, şeytanların, insanlara eziyet etmelerini önlerler.

"Aklî ilimlere göre varlıklar üçe ayrılır: Hiç etkilenmeyen etken ki bu, varlıkların en yücesi olan Allah'tır. Yalnız etkilenen, fakat etkilemeyen varlıklar ki bunlar da varlıkların en aşağısı olan cisimlerdir. Hem etkileyen, hem etkilenen varlıklar ki bunlar da ruhlardır. Ruhlar, Allah'ın Kibriyâ âleminden etkilenir, fakat cisimler âlemini de etkiler. Allah'ın Kibriyâsından etkilenen yön, cisimler âlemini etkileyen yönden farklıdır. *"Zikir okuyanlar"*, cisimler âlemini etkileyen yönün en şereflisine işârettir. *"Saf saf dizilenler"* bu şerefli yönün, huşu ile, kulluk ve tâat makamında saf saf duruşuna işârettir. Bu yön, kutsal cevherler olan çeşitli Tanrısal nurları ve Samedî olgunlukları kabul eden yöndür. *"Bağırıp sürenler"*, bu melekî cevherlerin, kutsal insan ruhlarını aydınlatıp onları kuvveden fi'le çıkarmadaki etkisine işârettir."

İnsan ruhları, meleklerin ruhlarına oranla, deniz karşısında damla, ya da Güneş karşısında şu'le gibidir. İnsan ruhları ancak melek cevherlerinin etkisiyle Tanrısal bilgilerden yararlanır, ruhsal olgunluk kazanır. *"Melekleri, emrinden olan Ruhla, kullarından dilediğine indirir"* [1], *"Uyarıcılardan olman için onu Güvenilir Ruh, senin kalbine indirdi"* [2], *"Öğüt bırakanlara* (andolsun)*"* [3] âyetleri de buradaki âyetlerin benzeridir.

1. Nahl Sûresi: 2.
2. Şu'ârâ Sûresi: 193-194.
3. Mürselât Sûresi: 5.

Bu âyetlerde bulunan bir başka incelik de şudur: Ancak tam ve tamın üstünde olan şey mutlak kemâl sahibidir. Bir şeyin tam olması, ona lâyik bütün olgunlukların fi'len var olmasıdır. Tâmın üstünde olması da ondan, başkalarına mutlulukların ve olgunlukların taşmasıdır. Bir şeyin kendi zâtında kâmil olması, başkasını tamamlayıcı olmasından öncedir. İmdi *"Saf saf dizilenler"* âyeti, melek cevherlerin, kulluk makamlarında hizmet ve itâat sıralarında dururken kâmil olduklarına işârettir. *"Bağırıp menedenler"* âyeti, onların, insan ruhlarını, insanlara yaraşmayan şeylerden temizlemedeki etkilerine işârettir. *"Zikir okuyanlar"* âyeti ise, melek ruhların, insan ruhlarına kutsal ihtişâm nurları, Tanrısal ışıklar vermedeki etkilerine işârettir. İşte bunlar, bu üç lâfza uyan aklî münâsebetler ve itibarlardır.

"Ebû Müslim'e göre bu kelimeleri meleklere yormak caiz değildir. Çünkü bunlar te'nîs (dişillik) bildirir. Melekler kadınlık sıfatından beridirler. Ebu Müslim'e şöyle cevap verilebilir: Önce *es-Sâffât* cem'u'l-cem'(çoğulların çoğulu)dir. Çünkü cemâate *sâffe* denir. Sonra bu kelime *sâffât* şeklinde çoğul olur. İkinci olarak: Melekler ma'nevî te'nîsten beridirler ama lâfzî te'nîsten değil (yani ma'nen müenneŝ değillerdir ama kelime olarak te'nîs yapılabilirler). Nitekim *el-melâike* kelimesi de müenneŝ(dişil)dir.

"İkinci ihtimâle göre de bu üç âyetle kasdedilenler, Allah'a kulluğa yönelen kutsal, temiz insan ruhlarıdır. Onlar yeryüzünün melekleridir. *"Saf saf dizilenler"* âyetinde cemâat halinde namaz kılanların durumuna işâret edilir. *"Bağırıp menedenler"*, bunların, *"E'ûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm"* demelerine işârettir. Onlar bunu okumakla şeytanların, kalblerine vesvese vermelerine engel olurlar. *"Zikir okuyanlar"* âyeti de onların, namazda Kur'ân okumalarına işârettir.

Yâhut *"Saf saf dizilenler"*, Allah yoluna çağıran din âlimlerinin saflarına işârettir. *"Bağırıp menedenler"* âlimlerin, kuşkuları ve şehvetleri savmalarına; *"Zikir okuyanlar"* da Allah'ın dinine, O'nun hükümleri uyarınca hareket etmeğe çağırma çabalarına işârettir.

Yâhut bu âyetler, Allah yolunda çarpışan gâzilere işârettir. *"Saf saf dizilenler"*, onların savaş alanındaki saflarını, *"Bağırıp menedenler"*, atların savaşta çıkardıkları sesleri, *"Zikir okuyanlar"*, mücâhidlerin Kur'ân okumalarını, Allah'ı anmalarını anlatır.

Yahut bu âyetlerde Kur'ân âyetlerine yemîn edilir. Kur'ân'ın âyetleri çeşitlidir. Kimi ilim ve hikmet, kimi ahlâk, kimi hüküm öğretir. Bunların her biri kendi aralarında âdetâ dizilen insanlar gibi sıra sıra, mertebe mertebedir. *"Bağırıp menedenler"* kötü işlerden meneden âyetler, *"Zikir okuyanlar"* iyi işlere yönelten âyetlerdir. Âyetlerin *"et-tâliyât: Okuyanlar"* diye nitelendirilmesi, *şi'run şâ'irun ve kelâmun kâilun* (şâir şiir, konuşan söz) türünden

mecâzî bir anlam taşır. Nitekim *"Bu Kur'ân, en doğruya iletir"* [1] buyurulmuştur.

Bütün bu yorumlar, her üç âyette anlatılanların, aynı şeylerin sıfatı olması halindedir. Şâyet bunlar ayrı ayrı şeylerin sıfatları ise bu konuda da çeşitli yorumlar vardır...'' [2].

Bunlar, bu üç âyet hakkında yapılan çeşitli açıklamalardır. Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre bu âyetlerde vasfedilenler, meleklerdir. Yüce Allah, bu işleri yapan meleklere yemîn ederek onların yüceliğini, temizliğini, mü'minlere yardım ve desteklerini belirtmektedir.

4-5: İşte yüce Allah, saf saf dizilen, kötülüklerden meneden, Kur'ân okuyan o ruhsal varlıklara yemîn ederek göklerin, yerin, bunlar arasında bulunan bütün kâinâtın, tüm doğuların ve batıların Rabbinin Allah olduğunu bildiriyor. *el-Meşârik:* Doğular, güneşin doğduğu yerler demektir. Güneş her an dünyânın bir diliminden göründüğüne göre Güneşin doğuş yeri bir tane değil, pek çoktur. Bir de güneşin, sistemindeki diğer yıldızların doğuş ve batışını hesaba katarsak "Doğuş yerleri" tabirinin, incelik ve önemini daha iyi anlarız. *"Yoo, Doğuların ve batıların Rabbine yemîn ederim"* [3] âyetinde de bu gerçeğe işâret edilmiştir.

6-10: Allah, Dünyâya en yakın göğü yıldızlarla süslemiş ve onu, âsî, söz dinlemez şeytânlardan korumuştur. Şeytânlar, yüce topluluğun sözlerini işitemezler. Yüce topluluğun sözlerini işitmek için çabalayan, onlara kulak kabartan şeytanların üzerine şihâb (ışın) atılarak meleklerin sözlerini dinlemelerine engel olunur. Ayrıca onlar, âhirette de sürekli azâb içine atılırlar.

Mele-i a'lâ (yüce topluluk), gök ehlidir. Yere karşılık olarak gök ehli halkına *mele-i a'lâ* denmiştir. Şeytanlar, gök halkının konuşmalarını dinlemek için yukarı çıkarlar ama her yandan üzerlerine atılan kıvılcımlarla engellenirler, gök haberlerini çalamazlar. Ancak hırsızlama bir haber kapan olursa, onun ardından, ışığı ile havayı delen parlak, yâhut yakıcı bir şihâb yetişip onu yakar.

Şihâb, kayan yıldız gibi görünen şeydir. Işığı ile karanlığı deldiği için şihâb-ı sâkıb ve necm-i sâkıb denir. *Şihâb-i sâkıb,* ışığı ile göğü delen çok parlak şihâb demektir. *"Ancak kulak hırsızlığı yapan olursa onu da apaçık bir şihâb izler"* [4] âyeti de aynı anlamı bildirir.

1. İsrâ Sûresi: 19.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/114-116.
3. Meâric Sûresi: 40.
4. Hicr Sûresi: 18.

Şihâblar yıldız değil, küçük cisimlerdir. Sayıları pek çok olan bu cisimler, Güneş çevresinde dönüşlerini yılda tamamlar. Şihâblardan çıkan ışık, bunların atmosfer tabakasiyle sürtünmesinden meydana gelir. Maamâfîh, buradaki şihâb ile şeytanları izleyip yakan ma'nevî bir ışının kasdedilmiş olması da muhtemeldir.

Göktaşları da gezegenler arası uzaydan yere düşen taş veya maden parçalarıdır. Bunlar Dünyâ'ya yaklaşınca Dünyâ'nın çekimi sonucu Dünyâ'ya doğru düşmeğe başlar. Atmosferden geçerken sürtünmeden ötürü şihâb gibi yanar. Bir kısmı da yere düşer.

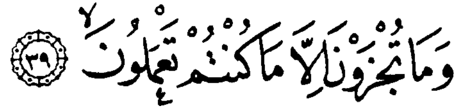
Eskiden gök taşları için kullanılan "Akan yıldız" veya "Kayan yıldız" gibi deyimler, bugün astronomlarca kullanılmaz. Bunun yerine yalnız gök taşlarından söz edilir. Gök taşlarının atmosferden geçerken meydana getirdiği ışık olaylarına genel bir deyimle meteor denilir [1].

Medine, Basra kari'leri ve Kûfe kari'lerinin de bir kısmı "لَا يَسَّمَّعُونَ"yi, sînin tahfifiyle "لَا يَسْمَعُونَ" okumuşlardır. Yani "şeytanlar kulak kabartırlar ama, işitmezler" demektir. Kûfeliler ise "لَا يَتَسَمَّعُونَ" mânâsına olarak şedde ile "لَا يَسَّمَّعُونَ" okumuşlardır. En iyisi birinci okuma tarzıdır. Çünkü Peyğamber (s.a.v.), şeytanların vahye kulak kabarttıklarını, fakat şihâblarla kovulduklarını söylemiştir [2]. Cumhûr'un kırâatinde şeytanların kulak kabartmaları değil, işitmeleri nefyedilir. Yani kulak kabartırlar ama işitemezler, demektir. Mushafın yazıldığı 'Âsım kırâatinde ise hem sokulup kulak kabartmaları, hem de işitmeleri nefyedilmiştir. Yani şeytanlar mele-i a'lâya ne sokulabilirler, ne de onların sözlerini işitirler demektir. Ebû 'Ubeyde 'Âsım kırâatini tercih etmiştir [3].

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ ﴿١١﴾
بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا رَأَوْا آيَةً
يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ

1. Meydan Larous.
2. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 23/36; Fethu'l-Kadîr: 4/387.
3. Fethu'l-Kadîr: 4/387.

دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا
هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾
اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ فَاهْدُوهُمْ إِلٰى صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ ﴿٢٤﴾
مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى
بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ ﴿٢٨﴾
قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ
كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغِينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ ﴿٣١﴾
فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾ فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾
إِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلٰهَ إِلَّا
اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ
جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾ إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ ﴿٣٨﴾

11- Şimdi onlara sor: Yaratılış bakımından kendileri mi daha çetin, yoksa bizim yarattığımız (gökler, yer ve melekler) *mi? Biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yaratmıştık. 12- Sen* (Allah'ın muhteşem kudretine) *hayran kaldın, onlarsa* (seninle) *alay ediyorlar. 13- Kendilerine öğüt verilse öğüt almıyorlar. 14- Bir mu'cize görseler alay ediyorlar: 15- "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" diyorlar. 16- "Yani biz öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, biz mi diriltileceğiz?" 17- "Önceki atalarımız da mı?" 18- De ki: "Evet, siz, hem de aşağılanarak* (diriltileceksiniz)*! 19- O iş, sâdece korkunç bir sesten ibârettir: Hemen onlar* (diriltilmiş olarak) *bakıyorlardır. 20- "Vah bize, bu cezâ günüdür" dediler. 21- "Bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm günüdür!" 22-* (Allah meleklerine buyurur)*: "Toplayın şu zâlimleri, onların eşlerini ve taptıkları şeyleri!" 23- "Allah'tan başka. Onları cehennemin yoluna götürün!" 24- "Durdurun onları, çünkü onlar sorguya çekileceklerdir!" 25- "Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz?" 26- Hayır, onlar o gün teslîm olmuşlardır. 27- Birbirlerine döndüler soruyorlar: 28-* (Uyanlar, uydukları liderlere) *Dediler ki: "Siz bize sağdan gelirdiniz." 29-* (Ötekiler de)*: "Hayır, dediler, zâten siz kendiniz inanan insanlar değildiniz." 30- "Bizim sizi zorlayacak bir gücümüz yoktu. Siz kendiniz azgın bir toplum olmuştunuz." 31- "Artık Rabbimizin sözü bize gerekli oldu. Biz* (hak ettiğimiz cezayı) *mutlaka tadacağız!" 32- "Sizi azdırdık, çünkü biz kendimiz azmıştık* (siz de bize bakıp azdınız). *33- O gün onlar, azâp çekmede ortaktırlar. 34- İşte biz, suçlulara böyle yaparız. 35- Çünkü onlara "Allah'tan başka Tanrı yoktur" dendiği zaman büyüklük taslarlardı. 36- "Cinlenmiş bir şâir için tanrılarımızı mı terk edeceğiz?" derlerdi. 37- "Hayır, o gerçeği getirmiş ve elçileri doğrulamıştır." 38- "Siz, acı azâbı tadacaksınız!" 39- "Sâdece yaptığınız işlerle cezâlanıyorsunuz!"*

Tefsîr:

11- Gökleri, yeri ve melekleri yaratan Allah, elbette onlardan çok daha basit olan insanları yeniden yaratabilir. İnsanı ilk aşamada yapışkan çamurdan yaratmıştır. Çamuru süze süze çeşitli aşamalardan geçirip insan haline getiren Allah, onu yeniden yaratamaz mı? Elbette yaratır.

12-17: Ey Muhammed, sen Allah'ın kudret ve ihtişâmına hayran kalıyorsun veya müşriklerin inanmamalarına hayret ediyorsun, onlar ise seninle alay ediyorlar. "عَجِبْتَ" fi'li muhâtab mâzîdir hitâb Hz. Peygamber'edir. Sen hayret ettin, demektir. Fakat Hz. 'Alî, İbn Mes'ûd ve Abdullâh ibn 'Abbâs bu fi'li nefs-i mütekellim vahdeh (birinci tekil şahıs) olarak "عَجِبْتُ" okumuşlardır. Ferrâ' da bu kırâati tercih etmiştir. Bu takdirde mânâ şöyledir: *"Doğrusu bu müşriklerin inanmayıp alay etmelerine hayret ettim".* Bu takdirde hayret eden, vahy getiren melektir. Vahy meleği, bu kadar kanıt karşısında Allah'ın birliğini inkâr etmenin, çok hayret edilecek bir şey olduğunu belirtir. Bu bir üslûb tarzıdır. Dinleyenler üzerinde etki için bu üslûb kullanılmıştır. Meleğe âit ifadelerin geçtiği başka âyetler de vardır. 164-166. âyetler de meleğin sözüdür. Kezâ Meryem Sûresinin 64. âyeti de vahy meleğinin sözüdür. Yoksa Allah'ın, hâşâ insan gibi hayret etmesi söz konusu değildir.

O müşriklere ne kadar öğüt verilse onlar gerçeği kabul etmezler. Ne kadar âyet gelse, ne kadar mu'cizeler, kanıtlar görseler yine alay eder; gelen âyetleri, mu'cizeleri büyü sanırlar. Sen onlara tekrar dirilip hesap vereceklerini söyledikçe onlar seninle alay eder; çürümüş insanların dirileceklerini hayretle karşılarlar.

18-19 ncu âyetler ölülerin diriltileceğini kabul etmeyip Peygamber'in söyledikleriyle alay edenlere cevaben: *"Evet siz de aşağılanacaksınız, sizin gururunuz kırılacak. O yüce kudrete boyun eğeceksiniz"* buyuruluyor ve onların diriltilmesinin güç bir şey olmayıp, sadece bir zecreye, yani bir sayhaya, bağırmaya, İsrâfîl'in üfleyeceği borudan çıkan sese bağlı olduğunu; o boruya üflenince bütün insanların diriltilip birbirlerine veya kıyâmet ahvâline bakacakları vurgulanıyor.

Son âyetteki "يَنْظُرُونَ" fi'li "يَنْتَظِرُونَ" mânâsına da gelebilir. O takdirde sûra üflenince hepsinin kalkıp bekleyecekleri anlaşılır.

20-24 ncü âyetlerde bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır: Dünyâda iken yeniden dirilmeyi inkâr eden o müşrikler, kıyâmette diriltilince: "Başımıza gelenlerden ötürü vah bize! İşte din günü budur. Dînin haber verdiği gün, yâhut din sonuçlarının ortaya konulacağı veya cezâ günü bu imiş. İşte sizin yalanladığınız: haklının, haksızın belli olacağı, herkesin yaptığı işlere göre hüküm giyeceği, da'vâların çözümlenip karara bağlanacağı gün bu gün imiş!" derler. Bu sözle müşrikler, dünyâda inanmamalarından duydukları pişmanlığı belirtmiş olurlar. Buna benzer bir sahne Yâsîn Sûresinde de geçmişti: 48-54 ncü âyetler.

Sonra yüce Allah, meleklere, o zâlimlere ve eşlerine Allah'tan başka taptıkları tanrılara cehennemin yolunu göstermelerini ve onları cehenneme götürüp tutuklamalarını, çünkü onlara hesap sorulacağını buyurur. Hasan ve Mücâhid'e göre cehenneme sürülecek ezvâc (eşler), bütün eşler değil, küfür ve zulümde müşrik kocalarına uyan kadınlardır. Yâsîn Sûresinde mü'minlerin, eşleriyle birlikte cennette gölgeler altında bulundurulacağı belirtilmişti. Burada da müşriklerin, eşleriyle birlikte cehenneme götürüleceği, orada tutuklanacağı belirtiliyor ve bu sahne, o sahnenin tam karşıtı oluyor.

Müşriklerin taptıkları tanrıların da kendileriyle birlikte cehenneme sürülmesi, onlara tapmanın ne kadar akılsızca bir iş olduğunu anlattığı gibi tapılan bu tanrıların kâfir cinler olduğunu da imâ eder. Çünkü kâfir cinler de insanlar gibi cehenneme atılacaklardır. Cehenneme sürülecek şeye tanrı diye tapmanın hiçbir anlamı yoktur.

25- Yüce Allah, cehennemdekilere tekdir ile soruyor:

— Şimdi niçin dünyâda yaptığınız gibi birbirinize yardım etmiyorsunuz? Hani siz dünyâda birbirinizi savunurdunuz, şimdi de savunsanıza!

26 ncı âyette de onların, cevap veremeyip teslim oldukları vurgulanıyor.

27-32 nci âyetlerde de azâba çarpılan müşriklerin, birbirleriyle tartışmalarını yansıtan bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır:

Azâb içindekiler, birbirlerine dönüp tartışırlar. Zayıflar, dünyâda kendilerini sapıklığa süren, sapıklık içinde kalmalarına sebebolan liderlerine derler ki: "Siz bize yemînden gelirdiniz". *Yemîn,* kasem anlamına geldiği gibi sağ taraf veya kuvvet anlamına da gelir. Bundan dolayı bu âyet için üç anlam muhtemeldir: Birinci anlama göre: "Siz bize yemîn ederek gelirdiniz. Doğru söylediğinize, doğru yolda olduğunuza yemîn ederek bizi kandırırdınız" demektir. İkinci anlama göre: Sağ taraf, uğur ifade eder. "Siz bize sağ taraftan gelip bizi kandırır, kendinizi uğurlu göstererek bizi aldatırdınız" demektir. Üçüncü anlama göre yemîn, kuvvetten kinâyedir. "Siz bize kuvvetle gelir, bizi zorla kendinize tabi kılardınız" demektir. Hasılı zayıflar, liderlerini, dünyâda kendilerini kandırarak bu azâba çarpılmalarına neden olmakla suçlarlar.

Fakat liderler bu suçlamayı kabul etmezler: "Zâten siz inanan insanlar değildiniz. Biz sizi zorla saptırmadık. Siz zaten azgın insanlardınız. Her ikimize de, Rabbimizin, suçluları cezalandıracağı hakkındaki sözü gerçekleşti. Hepimiz de azâba uğradık. Birlikte azâb çekiyoruz. Biz kasden sizi azdırmadık. Biz kendimiz azmıştık. Gittiğimiz yolun doğru olduğunu sandığımız için sizi de bizim yolumuzda yürüttük. Siz de bize uyunca sapmış oldunuz. Yoksa biz doğru yolda gidip de kasden sizi eğri yola sürmedik" derler.

Sebe' Sûresinin 31-33 ncü âyetlerinde de aynı sahne bir başka üslûpla

sunulmuş idi: *"...Sen o zâlimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlerken bir görsen! Zayıf düşürülenler, büyüklük taslayanlara: 'Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk' diyorlar. Büyüklük taslayanlar da zayıf düşürülenlere dediler ki: 'Size hidayet geldiği zaman sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, zâten siz kendiniz suç işliyordunuz.' Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: 'Hayır, gece gündüz dolap* (kurar, kötülük aşılardınız), *Allah'a karşı nankörlük edip O'na eşler koşmamızı bize emrederdiniz' dediler..."*

33-34 ncü âyetlerde yüce Allah, uyanların da uyulanların da kıyâmet gününde azâba ortak olacaklarını, birlikte azâb çekeceklerini, çünkü kendisinin, suçluları böyle cezalandıracağını vurguluyor.

35-36 ncı âyetlerde yüce Allah, müşriklerin neden böyle azâba çarpıldıklarını anlatıyor: Onlar azâba çarpılmışlardır, çünkü onlara Allah'tan başka Tanrı olmadığı söylendiği zaman böbürlenerek bunu kabul etmezler, "Biz cinlenmiş bir şâir için tanrılarımızı mı terk edeceğiz?" derlerdi. Burada suçluların kâfir oldukları tasrih edilmiştir. Kur'ân'da *el-mucrim* lâfzı bir şeyle nitelenmezse kâfir anlamında kullanılmıştır.

Yâsîn Sûresinin 69 ncu âyeti münâsebetiyle açıkladığımız üzre müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)i de cinnin etkisinde bulunup ondan ilhâm alan şaman şâirlerden biri sanıyorlardı. Onun için: "Cinlenmiş bir şâirin yani cinnin etkisinde bulunan bir şâirin sözüne uyarak tanrılarımızı mı terk edeceğiz?" diyorlar.

37-39 ncu âyetlerde de yüce Allah, müşriklere hitâben Peygamber'in, cinlerin ilhâmiyle saçma sözler söyleyen bir şâir olmadığını vurgulamak üzre onun, gerçeği getirdiğini, önceki elçilerin haber verdiklerini doğruladığını, söylediği sözlerin, önceki kutsal kitaplara uygun düştüğünü buyuruyor ve: "Siz, yaptığınız hareketlerden dolayı şimdi azâbı tadacaksınız!" diyor.

Buna benzer sahneler, çeşitli sûrelerde tekrar edilir. Bunlar, Peygamber(s.a.v.)in, Mekke'deki peygamberlik hayâtı boyunca müşriklerle olan mücâdeleleri, tartışmaları sonunda inmiştir. Tartışmalar tazelendikçe benzeri sahneler de yeni üslûplarla tazelenir ki inkârcılar ibret alıp yola gelsinler, mü'minler de tesellî bulsunlar. Bunlar inkârcılar için uyarı, inananlar için tesellî ve umuttur.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُمْ

مُكْرَمُونَۙ ﴿٤٢﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِۙ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ
عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍۙ ﴿٤٥﴾ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَۚ ﴿٤٦﴾ لَا فِيهَا غَوْلٌ
وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌۙ ﴿٤٨﴾ كَأَنَّهُنَّ
بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ
إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌۙ ﴿٥١﴾ يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ﴿٥٢﴾ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا
وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ
الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللّٰهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِۙ ﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ
مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾ أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَۙ ﴿٥٨﴾ إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ
﴿٥٩﴾ إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

40- Ancak Allah'ın hâlis kulları bu cezânın dışındadır. 41- Onlar için bilinen bir rızık vardır. 42- (Türlü türlü) *meyvalar. Kendileri ağırlanırlar: 43- Nimet cennetlerinde, 44- Tahtlar üzerine karşılıklı otururlar. 45- Önlerinde, akan kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır. 46- Berrak, içenlere lezzet veren bir içki. 47- Onda ne sersemletme var, ne de onunla sarhoş olurlar. 48- Yanlarında da yalnız kendilerine göz dikmiş iri gözlü eşler vardır. 49- Saklı yumurta gibi bembeyaz eşler. 50- Bunlar birbirlerine dönmüş soruyorlar: 51- Onlardan bir sözcü: "Benim dedi, bir arkadaşım vardı." 52- "Derdi ki: 'Sen doğrulayanlardan mısın?' 53- 'Biz ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, biz mi*

(diriltilip yaptığımız işlerden ötürü) *cezâlandırılacağız?' 54-* (Sonra yanındakilere)*: "Bakar mısınız?" dedi. 55- Baktı, onu cehennemin ortasında gördü. 56- "Tallâhi, dedi, sen az daha beni de alçaltacaktın." 57- "Rabbimin nimeti olmasaydı, şimdi ben de* (oraya) *getirilenlerden olurdum." 58-* (Cehennemlik arkadaşına sözlerini tamamladıktan sonra yine cennet arkadaşlarına dönerek, nimetlerinin ve yaşamlarının sürekliliğini belirtmek üzre)*: "Biz bir daha ölmeyecek miyiz?"* (der). *59- "Yalnız ilk ölümümüz, başka ölüm yok ve biz azâba da uğratılmayacağız ha?" 60- "Gerçekten bu, büyük başarıdır* (ne mutlu bize)*!" 61- "Çalışanlar bunun için çalışsınlar."*

Tefsîr:

Yukarıda suçlu kâfirlerin âhirette, azâb içindeki durumları, birbirleriyle tartışmaları temsil edilmişti. Şimdi de onların karşısında bulunan mü'minlerin durumu temsil ediliyor:

40-49: Allah'ın hâlis kulları böyle azâb içinde değillerdir. Onlar çeşitli meyvaların ikram edildiği nimet bahçelerine serilmiş yatakların üstünde otururlar. Önlerinde ma'în kadehi dolaştırılır.

*Ma'în: 'aynu'l-mâ'*dan yapılmış bir kelimedir. Akar suya ma'în denir. Burada şarabın, akar su gibi bol olduğu ifâde ediliyor. Nitekim Muhammed Sûresinde de cennette: *"İçenlere lezzet veren şarap ırmakları akar"* buyurulmuştur. Kaynaktan akıp giden şarap ırmağından doldurulan şarap kadehleri, karşılıklı oturmuş olan cennet halkının önlerinde dolaştırılıp onlara ikram edilir. Bu şarap tertemiz, bembeyaz, gayet lezzetli bir içkidir. Bunda *ğavl* yoktur.

Ğavl: Baş veya karın ağrısıdır. Zây'ın kesriyle de okunan " يُنْزِفُونَ " da aklın akıp gitmesi anlamına gelir. İbn 'Abbâs'tan rivayete göre dünyâ şarâbı sarhoş eder, baş ağrıtır, kusturur. Fakat cennet şarâbı bunları yapmaz. O şarâp, dünyâdaki pis şarâp türünden değildir. O, karın ağrıtmaz, baş döndürmez, sarhoş etmez, içenlere lezzet verir, berrak, dupduru bir şaraptır.

Bu lezzet ve ikrâmdan ayrı olarak cennetliklerin yanlarında gözlerini sadece eşlerine diken, eşlerinden başkasına bakmayan, namuslu, iri gözlü dilberler de vardır. Bu dilberler, rüzgârdan ve tozdan korunmak için saklanmış, örtülmüş yumurta gibi beyazdırlar. *Kinn,* kılıf, *meknûn* kılıflanmış, örtülmüş demektir. Araplar bir şeyin çok güzel ve temiz olduğunu belirtmek için: " كأنه بيض النعام المغطى بالريش *: O, sanki tüyle örtülmüş deve kuşu yumurtası gibidir"* derler.

50-61: İşte bu nimetler içinde bulunan cennet halkı da birbirleriyle ko-

nuşuyorlar. Suçlular birbirlerine çatarken bunlar tatlı tatlı sohbet ediyorlar. Onlardan biri şöyle diyor:

— Benim (dünyâda) bir arkadaşım vardı. Bana: "Sen öldükten sonra dirilmeyi, hesâp ve cezâyı kabul ediyor musun? Gûyâ biz ölüp toprak ve kemik olduktan sonra diriltilip cezalandırılacak mışız, olacak şey mi bu?" derdi. "Bakar mısınız, onu size göstereyim?" der.

Sonra bakar, âhireti inkâr eden arkadaşını cehennemin ortasında görür. Ona:

— Sen der, az daha beni de kandırıp mahvedecektin. Eğer Rabbimin lûtfu olmasa, O bana acıyıp da beni şirkten korumasaydı ben de şimdi cehenneme getirilmiş olacaktım, der.

Sonra cennetteki hâlis kullar, sevinçle birbirlerine şöyle derler:

— Gerçekten biz ilk ölümümüzden sonra bir daha ölmeyecek miyiz? Azâba uğratılmayacak mıyız? Hep böyle cennet nimetleri içinde mi kalacağız? Ne mutlu bize!

Soru tarzındaki bu sözleriyle, kendilerine verilen nimetlerin sürekli olacağını anlattıktan sonra bunun büyük bir başarı olduğunu, çalışanların, böyle bir sonuca ermek için çalışmaları gerektiğini vurgularlar.

Son iki âyet, cennet halkının sözleri olabileceği gibi Allah'ın sözü de olabilir. Taberî'ye göre yüce Allah, cennettekilerin durumunu tasvir ettikten sonra: *"İşte bu, büyük başarıdır. Çalışanlar böyle bir sonuca ermek için çalışmalıdırlar"* buyuruyor. Sonra Allah iki zümreyi karşılatırarak diyor ki:

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾
إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾
فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا
مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾ إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ
ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾

62- (Nasıl), *Ağırlanmak için bu mu hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? 63- Biz onu zâlimler için bir fitne* (sınama) *yaptık. 64- O, cehennemin dibinde çıkan bir ağaçtır. 65- Tomurcukları, şeytânların başları gibidir. 66- Onlar ondan yiyecekler ve karınlarını onunla dolduracaklardır. 67- Sonra onların, bunun üzerine, kaynar su karıştırılmış bir içkileri vardır. 68- Sonra dönüşleri cehennemedir. 69- Çünkü onlar babalarını sapık kimseler buldular. 70- Kendileri de onların izlerinde koşturuluyorlar.*

Tefsîr:

62-70: *Nuzul*, konuk ağırlamadır. Cennet halkı, daha ilk anda son derece güzel nimetlerle ağırlanıyorlar. Şimdi o ikram mı hayırlı, yoksa zakkûm ağacı mı? Zakkûm, Tihâme'de yetişen küçük yapraklı, meyvası acı, kötü kokan bir ağacın adıdır. İşte cehennem halkına tatlı meyvalar değil, zakkum ağacının meyvasından ikram edilir. *Tal'*, meyvanın ilk doğumu, burada meyvanın kendisidir.

Kâfirler, Kur'ân'ın haber verdiği bu ağaçla alay ederler, herşeyi yakan ateşin içinde ağaç olur mu? derler. Allah bu suretle o kâfirleri sınamaktadır. Bu ağaç, cehennemin dibinde biten, şeytanların başları gibi çirkin meyvalar veren bir ağaçtır. Dünyâda en çirkin şeyin, şeytân başı olduğu hayâl edildiğinden, cehennem meyvalarının son derece çirkin olduğunu belirtmek için şeytan başları gibi olduğu ifade ediliyor.

Cennetlikler nefis meyvalar yerken cehennemlikler, zakkûm ağacının şeytan başları gibi çirkin meyvalarından yer, onunla karınlarını doldururlar. Cennetlikler yedikleri nefis, lezzetli meyvalar üzerine lezzetli, dupduru, nefis şaraplar içerken, cehennemlikler de yedikleri acı, çirkin zakkûm meyvalarının üstüne kaynar su içerler. Başka seçenekleri yoktur. *"Onlar için darî'*(kuru diken)*den başka yiyecek yoktur. O ne semirtir, ne de açlığı giderir"* [1]. *"Onlar için hamîmden bir şevb vardır".* *Şevb* karışık, *hamîm* ise kaynar su anlamına gelir. Burada cehennem halkının yediği zakkûm dikenlerinin, kaynar su ile karışacağı, böylece barsakları tırmalayan dikenli acı meyvalara, bir de barsakları haşlayan kaynar suyun karışıp azâbın iyice şiddetleneceği anlatılıyor. *Şevb*'i *şurb* olarak da tefsîr ederler. Kelimenin yazılışı da bu tefsîre müsâittir. Ğâşiye Sûresinin 6-7 nci âyetlerinden de anlaşıldığı üzre cehennemliklerin yedikleri zakkûm meyvası, dikenli acı bir meyvadır. İçtikleri de kaynar sudur. Bu âyetler edebî bakımdan son derece güzel iki karşıtlık tablosu sergilemektedir.

1. Ğâşiye Sûresi: 6-7.

İşte müşriklerin ebedî sonuçları budur. Çünkü onlar sapık babalarının izinde koşuyorlar, kendilerini uyaran, doğru yola çağıran peyğamberi dinlemiyorlar. Onun için varacakları yer cehennemdir.

Kur'ân'da cehennemde biten zakkûm ağacından söz edilince müşriklerin, ateş dolu cehennemde ağaç bitmesini alay ile karşıladıkları anlaşılıyor ki 63 ncü âyette bu ağacın, zâlimler yani müşrikler için bir fitne, sınama olduğu, Allah'ın, onunla kendilerini sınadığı, onunla alay edenlerin büyük vebale girdikleri belirtiliyor.

Âyetlerde güdülen amaç, cennet ehliyle cehennem ehlinin durumlarını karşılaştırmaktır: Cennet ehli bahçelerde, gölgeler altında, nefîs meyvalar yeyip lezzetli, duru şaraplar içerlerken cehennemlikler ateş içerisinde boğazlarını tırmalayan dikenli, acı, kötü kokan çirkin zakkûm meyvalarından yeyip üstüne de kaynar su içmektedirler. Birincilerin dünyâda yaptıkları güzel işler cennetlere, hoş kokulu leziz meyvalara, nefîs şaraplara dönüşmüş iken; ikincilerin yaptıkları kötü işler ateşlere, tiksindirici, kötü kokan dikenli meyvalara, kaynar sulara dönüşmüştür. İnsan kendi hareketleriyle kendisine bu sonucu hazırlamıştır. "Cehennem dediğin dal odun yoktur, insan ateşini bile götürür." Allah bizleri ikincilerin sonucundan koruyup birincilerin sonucuna nâil eylesin, âmîn!

وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فٖيهِمْ مُنْذِرٖينَ ﴿٧٢﴾
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٧٤﴾ وَلَقَدْ
نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجٖيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظٖيمِ
﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقٖينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرٖينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ
عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمٖينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنٖينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا
الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرٖينَ ﴿٨٢﴾

71- Andolsun, onlardan önce, evvelkilerin çoğu da sapmıştı. 72- Biz onların içine de uyarıcılar göndermiştik. 73- Bak, o uyarılanların sonu nice oldu? 74- Ancak Allah'ın hâlis kulları o azâbın dışında kaldı. 75- Andolsun Nûh, bize yavlarmıştı da (onun duâsını) *ne güzel kabul buyurmuştuk! 76- Onu ve âilesini büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. 77- Yalnız onun zürriyetini kalıcılar yaptık. 78- Sonra gelenler arasında ona* (iyi bir ün) *bıraktık: 79- Âlemlerin içinde: "Nûh'a selâm olsun"* (Bütün insanlar onu esenlikle anar). *80- İşte biz güzel davrananları böyle ödüllendiririz. 81- Çünkü o, bizim inanan kullarımızdandı. 82- Sonra ötekilerini suda boğduk.*

Tefsîr:

71-74: Bu müşriklerden önceki insanların da çoğu sapmıştı. Allah onlara da uyarıcılar göndermiş, fakat onlar uyarıcıları dinlememişlerdi. Uyarıları dinlemeyenler hep helâk olup gittiler. Yalnız Allah'a tapanlar kurtuldular.

Bu âyetler, uyarıcıları dinlemediklerinden dolayı Allah'ın cezâsına çarpılan milletlerin öyküleri hakkında verilecek örneklere giriştir. Bu girişten sonra o öykülere geçilmektedir:

75-82 nci âyetlerde Nûh'un kıssasına işaret edilmektedir: Kavmine gönderilen Nûh, kavminin inkârı karşısında çaresiz kalınca Allah'a yalvarmış, Allah onu ve âilesini kurtarıp âsîleri tûfanda boğmuştur. Onun neslini yaşatmış, sonra gelen insanlar arasında onun adı kalmış, sonraki kuşaklar onu ve inananları hayr ile anarak: *"Nûh'a selâm olsun"* demişlerdir. Ama inkârcılar mahvolup gitmişler, adları unutulmuştur. İşte Allah iyilik edenleri, güzel davrananları böyle ödüllendirir. Onların adını yaşatır. Allah'ın yasası böyledir:

"Bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş."

İlâhî bir yasayı vurgulayan 77-80 nci âyetler, sûredeki her dizinin sonunda tekrarlanır. İyilerin, sonradan yetişen nesiller tarafından hayır ile, selâm ve saygı ile anılacağı, onlara duâ edileceği belirtilir.

"وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ ٱلْبَاقِينَ : *Yalnız onun zürriyetini kalıcılar yaptık"* âyeti, yalnız Nûh'un zürriyetinin kurtulduğu, geride kalan insanların boğulduğu anlamını verir. Ancak bu, Nûh Tûfânının genel olmasını gerektirmez. Çünkü Nûh da, her peygamber gibi, kendi dilini konuşan kavmine gönderilmişti. Tûfân ile boğulanlar, Nûh'a inanmayan kavmidir. O zaman insanlık, yalnız Nûh kavminden ibaret değildi.

Bazı âlimler Nûh Tûfâniyle bütün insanlığın boğulduğunu, ondan sonra gelen insanların, Nûh'un üç oğlundan türemiş olduğunu söylemişlerdir.

Sâ'îd ibn el-Müseyyib'e dayanan bir söze göre Nûh'un üç oğlu vardı. İnsanların hepsi onun bu üç oğlundan türemiştir. Sâm Arapların, Farsların, Rumların yahûdî ve hıristiyanların; Hâm doğudan batıya siyahların: Sind, Hind, Nevb, Zenci, Habeş, Kıbtî, Berber ve diğerlerinin; Yâfes ise Ŝakâlibenin, Türklerin, Lanların, Hazerlerin, Ye'cuc ve Me'cuc'un ve orada oturanların babasıdır [1]. Tabii bu görüşün tutarlı olduğunu sanmıyorum. Çünkü Sâm'ın, yahudî ve hıristiyanların babası olduğu söyleniyor. Hıristiyanların aslı yahudîliktendir. Hz. Îsâ yahûdi idi. Öteki hıristiyanlar ise çeşitli milletlere mensupturlar.

Bazılarına göre de insanların hepsi Nûh'un çocuklarına dayanmaz. Ondan başkalarının da nesli vardır. " ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ *: Nûh'la beraber taşıdıklarımızın zürriyeti*" [2], *"Ey Nûh, denildi, sana ve seninle beraber olanlardan* (türeyecek) *ümmetlere bizden esenlik ve bereketlerle* (gemiden) *in. Ama öyle ümmetler de var ki onları bir süre yaşatacağız, sonra onlara bizden acı bir azâb dokunacaktır!"* [3] âyetleri bunu gösterir.

Âlûsî de bir fırkanın, Tûfân'ın genel olduğunu kabul etmediğini, kâfirlere beddûa eden Nûh'un, bütün yeryüzü halkına değil, kendi kavmine gönderildiğini söylüyor. Onlara göre bütün insanlık için gönderilen tek Peyğamber, Hz. Muhammed(s.a.v.)dir [4].

وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ ﴿٨٣﴾ إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ
مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾ فَمَا ظَنُّكُمْ
بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ
مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾
فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ أَتَعْبُدُونَ

1. Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân: 15/89.
2. İsrâ Sûresi: 3.
3. Hûd Sûresi: 48.
4. Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî: 23/98, Beyrut.

مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ
فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾ وَقَالَ إِنِّي
ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ
بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ
فَانْظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ
الصَّابِرِينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ
﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ
الْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٠٨﴾
سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَ
عَلَىٰ إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

83- İbrâhim de onun kolundan idi. 84- Zirâ Rabbine, tertemiz bir kalb getirmişti. 85- Babasına ve kavmine: "Neye tapıyorsunuz?" demişti. 86- "Allah'tan başka uydurma tanrılar mı istiyorsunuz?" 87- "Âlemlerin Rabbi hakkında zannınız nedir (O'nunla karşılaştığınız zaman size ne yapacağını sanıyorsunuz ki O'na ortaklar koşmağa cesaret ettiniz)*?" 88- Yıldızlara bir göz attı: 89- "Ben hastayım" dedi. 90-*

Bunun üzerine arkalarını dönüp ondan kaçtılar. 91- O da gizlice onların tanrılarına sokuldu: "Yemez misiniz?" dedi. 92- "Neyiniz var ki konuşmuyorsunuz?" 93- Ve gizlice üzerlerine yürüyüp sağ eliyle onlara kuvvetli bir darbe indirdi. 94- (Putatapanlar) *Hemen koşarak ona geldiler. 95- "(Elinizle) yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" dedi. 96- "Oysa sizi de, yaptığınız*(bu şeyler)*i de Allah yaratmıştır." 97- "Onun için bir binâ yapın da onu* (orada) *ateşe atın" dediler. 98- Ona bir tuzak kurmak istediler, biz de onları alçak düşürdük. 99-* (İbrahim) *dedi ki: "Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek". 100- "Rabbim, bana iyilerden* (bir çocuk) *lûtfet! 101- Ona halîm bir erkek çocuk müjdeledik. 102- Çocuk onun yanında koşma çağına erişince* (İbrahîm ona)*: "Yavrum, dedi, ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum;* (düşün) *bak, ne dersin?"* (Çocuk)*: "Babacığım, sana emredileni yap, inşâallâh beni sabredenlerden bulacaksın" dedi. 103- İkisi de böylece* (Allah'ın emrine) *teslîm olup* (İbrâhim) *çocuğunu alnı üzerine yıkınca, 104- Biz ona: "İbrâhîm!" diye ünledik. 105- "Sen ru'yâyı doğruladın". İşte biz güzel davrananları böyle ödüllendiririz!" 106- Gerçekten bu apaçık bir sınav idi. 107- Ve fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. 108- Sonra gelenler arasında ona* (iyi bir ün) *bıraktık: 109- "İbrâhîm'e selâm olsun!" 110- İşte biz, güzel davrananları böyle ödüllendiririz. 111- Çünkü o, bizim inanan kullarımızdandı. 112- Biz ona, İshak'ı iyilerden bir peyğamber olarak müjdeledik. 113- Kendisine de, İshâk'a da bereketler verdik. Onların neslinden iyi hareket eden de var, açıkça kendisine zulmeden de.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde de Hz. İbrâhim'in tevhîde da'veti anlatılmaktadır:

83-88: Nûh'un yolunda gidenlerden olan İbrahim de tertemiz bir kalb ile, şirkten uzak bir inançla Rabbine gelmişti. Babasını ve kavmini, taptıkları tanrıları bırakıp yalnız Allah'a tapmağa çağırmıştı. Yıldızlara bakmış, onları düşünmüş onların tanrı olamayacağını anlamıştı. Yıldızlara bakması, En'âm Sûresinin 75-79 ncu âyetlerinde anlatıldığı üzre doğup batan şeylerin tanrı olamayacağını düşünüp, tapılmağa lâyik Tanrının, gökleri ve yeri yaratan Allah olduğunu anlamasıdır. En'âm Sûresindeki ayrıntılı bilgi, burada özetlenmiştir. Bu da bu Sûrenin, En'âm Sûresinden sonra indiğini gösterir.

Bir tefsîre göre de İbrahim'in kavmi yıldızlara bakıp anlamlar çıkaran, falcılıkla uğraşan bir toplum idi. Astroloji, o toplumda yaygın idi. İbrahim

de onları kendinden uzaklaştırmak için yıldızlara bakıp vebâya yakalandığını söyledi. Vebâdan korkan kavmi, bu söz üzerine ondan uzaklaştılar [1].

89-98: Enbiyâ Sûresinin 51-70 nci âyetlerinde de anlatıldığı üzre kavmi bayram şenliğine giderken İbrahim, *"Ben hastayım"* deyip müşriklerin toplantısına katılmamış; onlar da onu bırakıp şenliğe gitmişlerdi. İbrahim onların ardından putlara yanaşmış, sağ eliyle vurup onları parçalamış, yalnız büyük putu sağlam bırakmıştı.

Müşrik kavmi olayı duyunca İbrahim'in üstüne üşüşmüşler, kimin bunları böyle yaptığını sormuşlar, o da onlara: *"Ellerinizle yaptığınız heykellere mi tapıyorsunuz? Sizi de, taptığınız putları da yaratan Allah'tır. Allah'tan ayrı olarak, sizin gibi yaratılmış şeylere tapmanızın anlamı nedir?"* demiştir.

İbrahim'e cevap veremeyince: *"Bir binâ yapın, içinde ateş yakıp İbrahim'i o ateşe atın"* demişler. Tandır şeklinde yaptıkları binâya odun doldurup yakmışlar ve İbrahim'i o ateşe atmışlardır. Böyle bir tuzakla onu öldürmek istemişler ama Allah İbrahim'i kurtarmış, ona tuzak kuranları yenik düşürmüştür.

99-107: İbrahim kavminin, tevhîd inancına yanaşmadığını görünce: *"Ben Rabbim uğrunda hicret ediyorum, O beni iyi bir yere ulaştıracaktır"* deyip yurdundan batıya doğru hicret etmiştir. Yüce Allah onu güzel, verimli, bereketli bir yere ulaştırmış, ona mülk vermiş, üstelik yumuşak huylu bir erkek çocuk da lûtfetmiştir. Çocuk kendisiyle beraber yürüyecek çağa gelince düşte onu kurban ettiğini görmüş; bunu oğluna anlatmış, çocuk babasına, düşünde kendisine emredileni yapmasını ve Allah'ın izniyle buna sabredeceğini söylemiş. Böylece baba oğul her ikisi de Allah'ın buyruğuna teslim olmuşlardır. İbrahim oğlunu boğazlamak için onu yanağının üstüne yatırınca, kendisine bu işten vazgeçmesi vahyedilmiş: *"Ey İbrâhim, ru'yânı doğruladın. Ru'yân'da sana emredileni yerine getirdin, bu kadarı yeter"* diyen bir ses duymuş, bu Tanrısal ses, ona oğlunun yerine bir koç kesmesini emretmiştir.

108-111: Kıssa bu şekilde özetlendikten sonra sûredeki dizilerin ardından gelen ders ve ibret âyetleri tekrarlanır: Allah İbrahim'e de sonraki nesiller arasında iyi bir ün bırakmıştır. Sonra gelen nesiller: *"İbrahim'e selâm olsun"* diyerek onu selâm ve saygı ile anarlar. İşte Allah güzel davrananları böyle ödüllendirir. İbrahim de Allah'ın inanan kullarından idi. Onun için Allah kendisine böyle yardım ederek onu ödüllendirmiştir.

112-114 ncü âyetlerde de İshâk'ın da sâlih bir peyğamber olacağının, İbrâhim'e müjdelendiği, hem kendisinin, hem İshâk'ın mübârek kılındığı, onlara

1. Taberî: 23/70; Kurtubî: el-Câmi': 15/92.

bereketli toprakların verildiği belirtiliyor. Onların soyundan gelenler arasında da iyiler, güzel davrananlar bulunduğu gibi açıkça nefsine zulmeden yani Allah'a ortak koşan kimseler de vardır. Burada muhsin, Allah'ın birliğine inanan mü'min; zâlim ise O'na ortak koşan kâfir anlamınadır.

Kıssanın birinci bölümü, Şuarâ ve Meryem Sûrelerinde de geçmişti. Aynı şeyler burada az bir üslûp farkıyle ve biraz da ilâve ile anlatılmıştır. Bu bölüm, Kitâbı Mukaddes'in mevcut sifirlerinde yoktur. Fakat Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrindeki sifirlerde veya bunların tefsîrlerinde bu bölümün de mevcudolduğu, yahudî ve hırıstiyanlar tarafından anlatıldığı kanısındayız.

Kıssanın ikinci bölümü, Tekvîn Kitâbının 22 nci bâbında mevcuttur. Tevrât'a göre kurban edilmek istenen çocuk İshak'tır. Tefsîrine çalıştığımız âyetlerde kurbanlığın adından söz edilmemekle beraber, burada anlatılanlar, Tekvin'in 22 nci babında anlatılanların bir özeti gibidir. Orada bu konuda şöyle deniyor:

"Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki, Allah İbrahim'i deneyip ona dedi: Ey İbrahim, ve o: İşte ben, dedi. Ve dedi: Şimdi sevdiğin biricik oğlun İshâk'ı al ve Moriya diyarına git ve orada sana söyleyeceğim dağların biri üzerinde onu yakılan kurban olarak takdim et. Ve İbrahim sabahleyin erken kalktı ve eşeğine palan vurdu ve kendisiyle beraber uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı... Ve kalkıp Allah'ın söylediği yere gitti. İbrahim üçüncü günde gözlerini kaldırıp uzaktan o yeri gördü. Ve uşaklarına dedi: Siz burada eşekle beraber kalın ve ben çocukla beraber oraya gideceğim ve secde edip yanınıza döneriz. Ve İbrahim, yakılan kurban odunlarını alıp oğlu İshak'a yükletti ve ateşi ve bıçağı kendi elinde taşıdı. Ve onlar birlikte gittiler. Ve İshak, babası İbrahim'e söyleyip dedi: Ey baba ve dedi: İşte ben oğlum. Ve dedi: İşte ateş ve odun; fakat yakılan kurban için kuzu nerede? Ve İbrahim dedi: Oğlum, yakılan kurban için kuzuyu Allah kendisi tedarik eder. Ve onların ikisi birlikte gittiler.

"Ve Allah'ın, kendisine demiş olduğu yere vardılar. Ve İbrahim orada bir mezbah yaptı ve odunları dizdi ve oğlu İshak'ı bağlayıp mezbah üzerine, odunların üstüne koydu. Ve İbrahim elini uzattı ve oğlunu boğazlamak için bıçağı aldı. Ve Rabbin meleği göklerden ona çağırıp dedi: İbrahim, ibrahim; ve: İşte ben, dedi. Ve dedi: Elini çocuğa uzatma ve ona bir şey yapma; çünkü şimdi bildim ki sen Allah'tan korkuyorsun ve kendi biricik oğlunu benden esirgemedin. Ve İbrahim gözlerini kaldırıp gördü ve işte arkasında bir koç çalılıkta boynuzlarından tutulmuştu ve İbrahim gidip koçu aldı ve oğlunun yerine onu yakılan kurban olarak takdim etti... Ve Rabbin meleği ikinci defa göklerden İbrahim'e çağırdı: Zâtım hakkı için yemin ettim, Rab buyurur, mademki bu şeyi yaptın ve biricik oğulunu esirgemedin, seni ziyâdesiyle mübârek

kılacağım ve senin zürriyetini göklerin yıldızları gibi, deniz kenarında olan kum gibi ziyadesiyle çoğaltacağım; senin zürriyetin düşmanlarının kapısına hakim olacaktır; ve zürriyetinde yerin bütün milletleri mübârek kılınacaklar; çünkü sözümü dinledin. O zaman İbrahim uşaklarının yanına döndü ve kalkıp birlikte Beer-Şebâ'ya gittiler ve İbrahim Beer-Şebâ'da oturdu..." [1].

Tefsîrlerde kurbanlık çocuğun İshak mı, İsmail mi olduğu hakkında ihtilâf vardır. Taberî'ye göre müjdelenen, sonra da kurban edilmesi buyurulan çocuk, İshak'tır. Hz. 'Ömer, Hz. 'Alî, Hz. Abbâs, İbn Mes'ûd, Ka'bu'l-Ahbâr, Katâde, Sa'îd ibn Cübeyr, Mesrûk, 'İkrime, Zührî, Süddî ve Mukâtil de bu görüştedirler [2]. Katâde'ye göre İbrahim ve İshak'tan başkası hilm ile övülmemiştir [3]. Tefsîrine çalıştığımız bu sûrenin 101-102 nci âyetlerine göre kurbanlık, İbrahim'e müjdelenen çocuktur. İbrahim'e müjdelenen çocuk İshak'tır. Çünkü kısır ve yaşlı bir hanımın çocuk doğuracağı, müjdelenmeğe değer önemli bir haberdir. Ama genç bir cariyenin gebe kalması, olağanüstü bir olay değildir. Nitekim Hûd Sûresinde: *"Biz kadına, İshak'ı müjdeledik"* [4] buyurulmuştur. Zâriyât Sûresinde de kısır ve yaşlı kadına bir oğlan çocuğu doğuracağı müjdelendiği zaman kadının: *"Yaşlı, kısır bir kadın nasıl çocuk doğurur?"* diye hayretini belirttiği bildirilmektedir [5]. Bütün bunlar, kurban edilmek istenen çocuğun, İshak olduğunu kanıtlar.

Fakat İbn 'Abbâs'tan gelen bir rivayette, Sa'îd ibn el-Müseyyib, Hasan Basrî, Şa'bî, Mücâhid, Rabî', Muhammed ibn Kâ'b el-Kurazî ve Kelbî'ye göre kurbanlık çocuk İsmaîl'dir [6]. Tevrat'ta kurbanlığın İshâk olduğu tasrih edilmesine, Kur'ân'da da ismen söylenmemekle beraber kanıtlardan bunun İshâk olduğunun anlaşılmasına rağmen müslümanların çoğunluğu, kurbanlığın İsmâ'îl olduğu görüşünü benimsemiş ve halk arasında da böyle yayılmıştır. Bunun iki sebebi olabilir:

Birinci sebep: Allah'ın emri uğruna kurban edilmeğe gönülden razı olmak, büyük bir fedakârlık örneğidir. İbrahim'in büyük oğlu İsmâ'îl, Arapların atası olarak kabul edilir. Araplar, bu fedâkâr insanın, kendi ataları İsmâ'îl olmasını istemişlerdir.

İkinci sebep de şu hikâyedir: Gûyâ İbrahim, oğlu İsmâ'îl'i Mina'da kurban etmeğe götürürken şeytan bir erkek kılığına girip İsmâ'îl'e görünmüş, babasının kendisini kesmeğe götürdüğünü söyleyerek onu babasına isyâna

1. Kitâbı Mukaddes, Tekvîn: 22/1-19.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/153; Hâzin: 6/26.
3. Câmi'u'l-beyân: 23/77.
4. Hûd Sûresi: 71.
5. Zâriyât Sûresi: 28-29.
6. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/153.

teşvik etmiş, İsmâ'îl onu dinlemeyince bu kez İbrahim'e giderek onu kandırıp bu işten vazgeçirmeğe çalışmış, İbrahim onu kovmuş; önce Meş'ar'de İbrahim'in önüne çıkan şeytan, orada arzusuna eremeyince 'Akabe Cemresinde tekrar İbrahim'in önüne çıkmış, İbrahim ona orada yedi taş atarak onu kovmuş, orta Cemreye gitmiş, orada da karşısına çıkan şeytana yine yedi taş atmış, sonra büyük Cemreye gitmiş, orada da karşısına çıkan şeytâna yine yedi taş atıp onu uzaklaştırmış ve orada Allah'ın buyruğunu yerine getirecek iken kendisine, çocuk yerine koç kurban etmesi emredilmiş[1].

Bu rivayetlerin bir dayanağı yoktur. Bunlar Hac ibadetindeki taşlamaları, İbrahim'e dayandırma çabalarının sonucu olarak ortaya atılmış efsanevî rivâyetlerdir. Tefsîrlerde yer alan rivâyetler, Kitâbı Mukaddes'te anlatılanların, kısmen Mekke şartlarına adapte edilmesinden ibârettir. Yukarıya kaydettiğimiz Kitâbı Mukaddes metninde anlatılanlar, olay Mekke yöresinde geçiyormuş gibi bir ifadeye sokularak aktarılmıştır. Bunlar ya yahudilerle temas eden bazı müslümanlar veya müslüman olmuş yahudi ve hıristiyanlar tarafından tesfîrlere sokulmuştur.

Kurbanlığın İsmâ'îl olduğunu söyleyenler diyorlar ki: Allah burada kurban olayını anlattıktan sonra: *"Biz ona, iyilerden bir peyğamber olacak İshâk'ı müjdeledik"*[2] buyuruyor. Bu, kurbandan önceki âyette müjdelenen halîm çocuğun, İshâk değil, İsmâ'îl olduğunu gösterir. Çünkü orada müjdelenen de İshâk olsaydı, İshâk'ın iki kez müjdelenmiş olması gerekirdi ki bunun bir anlamı olmazdı.

Bu iddiâ doğru değildir. Çünkü birinci âyette yaşlı olan İbrâhim'e, kısır ve yaşlı karısının bir çocuk doğuracağı müjdelenmektedir. Kitâbı Mukaddes'e göre İbrahim 86 yaşında iken Cariye Hâcer'den İsmâ'îl doğmuş, 99 yaşında iken de karısı Sare İshâk'a gebe kalmıştır[3]. İkinci âyette de yerine bir koç verilip kurbanlıktan kurtarılan İshâk'ın peyğamber olacağı, İbrahim'e müjdelenmektedir. Yani birincide İbrahim'e, yaşlı karısının bir çocuk doğuracağı, ikincide ise kurbanlıktan kurtarılan bu çocuğun peyğamber olacağının müjdelendiği anlatılmaktadır.

Kıssanın ayrıntıları hakkında siyer âlimlerine atfen birçok rivayet zikredilir ki Kur'ân'da olmayan ve birçoğu ilmî gerçeklere de uymayan bu rivâyetleri kaydetmeğe gerek görmüyoruz. Çünkü Kur'ân'ın amacı hikâye anlatmak değil, eski olayları Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmine ibret verecek bir üslûb içinde anlatmaktır.

Bu kıssada Hz. İbrahim'in, sağduyusu ile Allah'ın birliğini idrâki, gördüğü

1. Hâzin: 6/29.
2. 112 nci âyet. 3. Tekvîn: 6/17.

ru'yâyı vahiy sanarak oğlunu Allah uğrunda kurbandan çekinmemesi, baba ve oğulun ölüm pahasına dahi olsa Allah'ın emrine teslim olmaları telkin edilmektedir. Allah'a sarsılmaz imanla bağlı olan, Hak yolunun bu fedâkâr erleri, insanlığa örnek gösterilmektedir.

''Onların neslinden güzel davranan da var, açıkça nefsine zulmeden de'' âyeti, sosyolojik bir gerçeği ortaya koymaktadır: İnsanların içinde her zaman mü'min de, kâfir de, iyi de, kötü de vardır. Hiçbir toplum kötülerden tamamen arınamayacağı gibi iyilerden de tamamen boş kalmaz. Bu her toplumda böyle olduğu gibi İbrahim ve İshâk soyundan gelenlerde de böyledir. İshâk soyundan gelenler İsrail oğullarıdır. İbrahim soyu ise daha geniştir. İsrâîl oğulları yanında Kureyş Araplarını da kapsamına alır. Çünkü Kureyş Arapları, İbrahim'in oğlu İsmail soyundan geldiklerine inanırlardı. Kaynaklarda onların, atalarını, İbrahim'e kadar çıkaran soy kütükleri zikredilir.

İşte âyetin bu cümlesinde gerek İsrâil oğulları, gerek Kureyş Arapları arasında hem iyilerin, hem de zalimlerin bulunduğu anlatılır. Herhalde bunda, İsrail oğullarının, kendilerini Allah'ın seçkin kavmi saymalarına işâret vardır. Mâide Sûresinin 18 nci âyetinde de onların bu üstünlük iddiâları reddedilir: *''Yahudî ve hıristiyanlar: 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler. De ki: 'O halde niçin günahlarınızdan ötürü Allah size azabediyor? Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız.'...'*

'' وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ : *Sizi ve yaptıklarınızı yaratan Allah'tır''* âyeti, müfessirler ve kelâmcılar arasında hayli tartışmalara konu olmuştur. Bazıları bu âyete dayanarak Allah'ın, insanları ve onların yaptıkları işleri yarattığını, insanların işlerinin kendi seçimleriyle değil, zorunlu olduğunu söylerken, bazıları da bunun tersini ileri sürmüşlerdir.

Bizim kanaatimize göre âyetin amacı, Allah'ın, insanların amellerini yarattığını söylemek değil, elleriyle yaptıkları heykellere tapan müşriklerin davranışını kınamaktır. Bu söz, Hz. İbrahim'in kavmine söylediği sözdür. Onun, kavmine: *''Sizi de, ellerinizle yaptığınız o heykelleri de yaratan Allah'tır. Öyle ise niçin Allah'ı bırakıp O'nun yarattığı şeylere tapıyorsunuz?''* dediği anlatılmaktadır.

İnsanlar, heykelleri taştan, ağaçtan ve diğer maddelerden yaparlar. Bu maddeleri Allah yaratmıştır. İbrahim, kavmine, bunların aslının Allah tarafından yaratıldığını söylüyor. Fakat insanların elleriyle meydana getirdiği şekiller için ''Bunları Allah yaptı'' demiyor. Hattâ: '' إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا : *Siz Allah'tan başka birtakım putlara tapıyorsunuz, yalan yaratı*(p onlara tanrı, şefâatçi di)*yorsunuz''*[1] âyetinde insanlara halk (yarat-

ma fi'li) de isnadediliyor. Yani insanların yaptıkları işler için de yaratma tabiri kullanılıyor. Mâide Sûresinin 110 ncu âyetinde de Hz. 'Îsâ'nın yaptığı iş için de yaratma tabiri kullanılmıştır. İnsanların yaptıkları işler, kendi kesbleridir. Fakat bu kesb (kazanç, yapma) bir yandan insanın irâdesiyle, seçimiyle oluştuğu için insanın ameli (işi), diğer yandan insanların kendileriyle birlikte Allah'ın yaratma alanı içinde bulunduğu için Allah'ın yaratmasıdır.

İnsan bir işi yapmak ister. İşi yapabilmesi için enerji lâzımdır. Bu enerji, Allah'ın, insanın içinde yarattığı psişik ve fiziksel yasaların işlemesiyle oluşur. Öyle ise kulun yaptığı işin seçimi kulun düşüncesinden kaynaklanır. Kul düşünür, yapmak ister, işe yönelir, Allah'ın yaratmış olduğu yasalarla kendisinde işi yapma enerjisi hasıl olur ve kul o işi yapar. Demek ki kulun işi, hem kendi ameli, hem de Allah'ın yaratmasıdır.

Fakat kulun isteğine bağlı şeylerden dolayı kendisi sorumludur. Çünkü o işler, kendi isteğine göre yaratılır. Onları yapan kendisidir, ama onları yapma enerjisini kendisinde yaratan Allah'tır. Yani işin temeli Allah'ın yaratması, ayrıntı ve şekli kulun kendi amelidir. Daha doğrusu Allah, irâdeye bağlı işleri yapma enerjisini insana vermiştir. Kul bu enerjiyi, kendi seçimiyle istediği yönde kullanır.

Fakat bu âyetin, kulun iradesi veya fi'lini yaratması ile ilgisi yoktur. Bu âyete dayanarak kulların yaptıkları işleri Allah'ın yarattığını söylemek hatâdır. Çünkü âyetin amacı, insanların yaptıkları putların, ana maddelerini Allah'ın yaratmış olduğunu; Allah'ı bırakıp O'nun yaratıklarına tapmanın doğru olmadığını belirtmek ve putlara tapanların mantıksız davranışlarını kınamaktır.

Râzî de bu âyetin, Allah'ın, kulların amellerini yaratmasına delil tutulamayacağını, en iyisi bununla istidlâli bırakmak olduğunu söyler [2].

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾ وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ
الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا

1. 'Ankebût Sûresi: 17.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/150.

فِي الْاٰخِر۪ينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٢١﴾

اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٢﴾

114- Andolsun Mûsâ'ya ve Hârûn'a da lûtufta bulunduk. 115- O ikisini ve onların kavmini büyük sıkıntıdan kurtardık. 116- Onlara yardım ettik de üstün gelenler kendileri oldular. 117- O ikisine açık anlamlı Kitâbı verdik. 118- Ve onları doğru yola ilettik. 119- Ve sonra gelenler arasında onlara (iyi bir ün) *bıraktık. 120- "Mûsâ'ya ve Hârûn'a selâm olsun!" 121- İşte biz güzel davrananları böyle ödüllendiririz. 122- Çünkü ikisi de bizim inanan kullarımızdandı.*

Tefsîr:

114-122 nci âyetlerde sûrenin üçüncü dizisi olan Mûsâ ve Hârûn kıssasına kısaca işaret edilir: Allah Mûsâ ve Hârûn'u da nimetlerine mazhar kılmış, onları ve toplumlarını büyük belâdan, Fir'avn'ın zulmünden kurtarmış, yardımıyle onları düşmanlarına üstün getirmiş, onlara anlamı açık, muhtacoldukları şeyleri açıklayan bir Kitâb vermiş ve onları dosdoğru yola iletmiştir. Kendilerinden sonraki nesiller arasında onların adını bırakmış, sonraki kuşaklar Mûsâ'yı ve Hârun'u selâm ve saygı ile anmışlardır. İşte Allah güzel davrananları böyle ödüllendirir. Her ikisi de Allah'a inanan kullar olduğu için Allah onları böyle ödüllendirmiştir.

وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اَتَدْعُونَ

بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِق۪ينَۙ ﴿١٢٥﴾ اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ

﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَۙ ﴿١٢٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿١٢٨﴾

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِر۪ينَۙ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْ يَاس۪ينَ ﴿١٣٠﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي

الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٢﴾

123- İlyâs da elçilerdendi. 124- Kavmine demişti ki: "Korunmaz mısınız?" 125- "Ba'l'e yalvarıyorsunuz da bırakıyor musunuz yaratıcıların en güzelini?" 126- "Sizin Rabbiniz ve önceki atalarınızın Rabbi olan Allah'ı?" 127- Onu yalanladılar, bundan dolayı onlar (azâba) *getirileceklerdir. 128- Yalnız Allah'ın hâlis kulları bunun dışındadır. 129- Biz sonra gelenler arasında ona da* (iyi bir ün) *bıraktık: 130- "İlyâsîne selâm olsun". 131- İşte biz güzel davrananları böyle ödüllendiririz. 132- Çünkü o bizim inanan kullarımızdandı.*

Tefsîr:

123-132 nci âyetlerde de sûrenin dördüncü kıssa dizisine işaret edilir: Kavmini uyarmak üzere gönderilen İlyâs da onları Allah'tan korkmağa, putları bırakıp yaratanların en güzeli, bütün insanların ve kâinâtın tek Rabbi Allah'a kulluk etmeğe çağırmış, fakat kavmi onu yalanlamıştır. Bundan dolayı onlar Allah'ın azâbına getirileceklerdir. Ancak Allah'ın hâlis kulları, azâbdan uzak kalacaklardır. Allah sonraki nesiller içinde İlyâs için de iyi bir ün bırakmıştır. Sonraki kuşaklar, İlyâsîn'i yani İlyâs soyunu veya İlyâs ve tâbi'lerini selâm ve saygı ile anagelmişlerdir. Allah'ın inanan kullarından olduğu için Allah, İlyâs'ı da böyle ödüllendirmiştir. Çünkü Allah güzel davrananları hep böyle ödüllendirir.

İlyâs, Kitâbı Mukaddes'in I. Kırallar Kitâbında anlatılan İlyâ'dır. Bu âyetlerde anlatılan kıssa, Kırallar Kitâbının 17-19 ncu bablarında uzun uzun anlatılır:

İsrail kırallarından Ahab ile karısı İzabel halka son derece zulmederler, Ba'l'e taparlar, kendilerine gelen peyğamberleri öldürürler. *"Ve Samiriye'de yaptığı Ba'l evinde Ba'l için mezbah kurdu... Ve Ahab İsrail'in Rabbi Allah'ı öfkelendirmek için kendisinden önceki bütün İsrail kırallarının yaptığı kötülükten daha fazla kötülük yaptı"* [1].

Allah, gariplerden olan Tişbeli İlyâ'yı gönderip Ahab'ı uyardı. Fakat Ahab dinlemedi. Kıraliçe İzabel İlya'yı ölümle tehdidedince önce uzaklara gidip gizlenen İlyâ, sonunda putların peyğamberlerini (din adamlarını) yendi. Gösterdiği mu'cize ile kendisinin gerçek peyğamber olduğunu ispatladı ve kavme şöyle dedi: "Ne vakte kadar iki tarafa topallayacaksınız? Eğer Yehova Allah ise onun ardınca yürüyün ve eğer Baal ise onun ardınca yürüyün..." Çok mücâdeleden sonra Ahab İlyâ'nın sözünü dinlemek zorunda kaldı. İlyâ'nın tavsiyeleriyle İsrail oğulları, Suriye Kıralını yendiler, yenilgiden kurtuldular.

1. I. Kırallar: 16/31-33.

İlyâ'nın duâsıyle ülkedeki kuraklık da kalktı, yağmur yağdı, bolluk oldu "Ve İlyâ, Karmel tepesine çıktı ve yüzünü dizleri arasına koydu... Ve Rabbin eli İlŷa'nın üzerinde idi" [1].

Bu konuda tefsîr kitâplarında Muhammed ibn İshâk ve Muhammed ibn Kâ'b el-Kurazî'den nakledilen çeşitli rivayetler vardır ki bunların bir kısmı Tevrat'ın bu sifirlerinde vardır, bir kısmı bugünkü Tevrat'ta yoktur. Demek ki bunlar da o günkü yahudilerin ellerinde vardı. Ve yahudiler, özellikle müslüman olmuş yahudiler tarafından anlatılan bu hikâyeler, tefsîr kitâplarına girmiştir. Zaten Muhammed ibn Kâ'b el-Kurazî, Kurayza yahudî kabilesinden sağ kalmış olan çocuk idi. Müslüman olmuş ve ondan İsrailiyyâta dair çeşitli rivayetler nakledilmiştir.

Baal 'Îsâ'dan önceki Şam bölgesinde bulunan Suriye, Lübnan, Doğu Ürdün ve Filistinlilerin tanrısıdır. Ay tanrısı veya gök tanrısı olarak düşünülürdü. Baal'ın Irak ve Yemenlilerin de tanrısı olduğu anlaşılıyor. Çünkü Yemen yazıtlarında (Baal-Semin) adı geçer ki gök tanrısı demektir [2].

Daha sonra bu kelime, İslâmdan önceki fasih Arapçada zevc (koca) ve bir şeyin sahibi anlamını kazanmıştır. Kur'ân'da Hûd Sûresinin 72 nci âyetinde koca anlamında kullanılmıştır: "وَهٰذَا بَعْلِى شَيْخًا: *Bu kocam da ihtiyardır.*"

125 nci âyette: " أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ: *Yaratıcıların en güzeli*" buyuruluyor. Mu'tezile bu ifadeyi, kulun kendi fi'linin yaratıcısı olduğuna delil sayar. Onlara göre eğer Allah'tan başka yaratıcı olmasaydı Allah, yaratanların en güzeli olarak nitelendirilmezdi [3].

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ اَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِى
الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ
وَبِالَّيْلِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٧﴾ ﴿١٣٨﴾

1. 1. Kırallar: 18/42,... 46.
2. Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsîru'l-hadîs: 4/263.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 25/161.

133- Lût da gönderilen elçilerdendi. 134- Onu ve âilesini kurtarmıştık. 135- Yalnız kalanlar arasında bulunan ihtiyâr bir kadın hariç. 136- Sonra ötekileri kırdık, geçirdik. 137- Siz onların yanından geçip gidiyorsunuz: Sabahleyin, 138- Ve geceleyin. Düşünmüyor musunuz?

Tefsîr:

133-138 nci âyetlerde de beşinci kıssa dizisi anlatılmaktadır: Yüce Allah, Lût'u da kavmini uyarmak üzere görevlendirmiş, fakat onu da dinlememişler, Allah Lût'u ve karısı hariç bütün âile fertlerini kurtarıp ötekilerini helâk etmiştir.

Bu dizi de önceki sûrelerde daha geniş olarak anlatılmıştı. Ancak burada Mekkelilerle ilgili yeni bir şey var: O da Hicazlıların, sabah vakitleri ve geceleyin, Lût kavminin harabolmuş kasabalarının yanından geçtikleri halde bundan ibret almamalarıdır. Bu kavmin kenti, Filistin'de Eriha çukurundaki Ölü Deniz kıyısında idi. Hicaz ticaret kervanları Mısır'a gidip gelirken buradan geçerlerdi ve o güne kadar mevcudolan kentin harabelerini görürlerdi. Yahudilerden, buraların Lût kavmine âidolduğunu ve kavmin isyânı yüzünden Allah'ın, buraları yıkıp halkını helâk ettiğini öğrenmişlerdi.

A'râf Sûresinin 80-84, Hûd Sûresinin 77-83, Hicr Sûresinin 57-77 nci âyetlerinde de anlatılan Lût kıssası, Tekvin Kitâbının 13, 16 ncı bablarında yer alır. Kur'ân'ın amacı, kıssa anlatmak değil, Araplara, bildikleri, duydukları bir kıssayı hatırlatıp öğüt vermek, onları uyanmaya sevk etmektir.

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ ﴿١٣٩﴾ اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ
مِنَ الْمُدْحَض۪ينَۚ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُل۪يمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ
مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَۙ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَۚ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَٓاءِ
وَهُوَ سَق۪يمٌۚ ﴿١٤٥﴾ وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْط۪ينٍۚ ﴿١٤٦﴾ وَاَرْسَلْنَاهُ
اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَز۪يدُونَۚ ﴿١٤٧﴾ فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍۜ ﴿١٤٨﴾

139- Yûnus da gönderilen elçilerdendi. 140- Dolu gemiye kaçmıştı.

141- Kur'a çekti, yenilenlerden oldu. 142- Kendi kendisini kınarken (denize attılar), *balık onu yuttu. 143- Eğer tesbîh edenlerden olmasaydı, 144- İnsanların yeniden diriltilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı. 145-* (Ama tesbîh ile bizi andı, biz de) *onu hasta bir halde ağaçsız, çıplak bir yere attık. 146- Ve üzerine* (gölge yapması için) *bir asma kabak ağacı bitirdik. 147- Ve onu yüzbin insana, ya da daha fazla olanlara elçi olarak gönderdik. 148- İnandılar, biz de onları bir süreye kadar geçindirdik.*

Tefsîr:

139-148 nci âyetlerde de sûrenin 6 ncı dizisini oluşturan Yûnus kıssasına işaret edilir. "أَبَقَ" âsî olarak kaçtı, demektir. Kölenin efendisinden kaçmasına *ebak* veya *ibâk* denir. *el-Fulku'l-meşhûn* dolu gemi demektir. *el-'Arâ'* ağaçsız, çıplak yer anlamınadır.

Yûnus kavmini uyarmak üzere görevlendirilmişti. Fakat gönderildiği kavmin, kendisini dinlemeyeceklerini düşünen Yûnus, oraya gitmeyip Tarşiş(Tarsus)a gitmek için bir gemiye bindi. Böylece Allah'ın buyruğunu dinlemeyerek âsî oldu. Bundan dolayı bindiği gemi batma tehlikesiyle karşılaştı. Geminin yükü ağır gelince yolculardan birini denize atmak gerekti. Çekilen kur'a Yûnus'a isabet etti ve Yûnus denize atıldı. Balık tarafından yutulan Yûnus, balığın karnında pişmanlık ile Allah'ı tesbîh etti, kurtulmasını diledi. Allah ona acıdı ve balık Yûnus'u kıyıda çıplak bir yere attı. Bir süre balığın karnında kaldığı için iyice zayıflamış olan Yûnus, bırakıldığı ağaçsız, gölgesiz yerde güneş altında hastalandı. Allah, iri yapraklariyle gölge yapan bir asma kabak bitirerek Yûnus'u gölgelendirdi ve onu yüzbinden fazla nüfusu olan kente gönderdi. Kent halkı ona inandılar. İnanıp uslandıkları için de Allah onlara bir süre daha yaşama fırsatı verdi.

Bu kıssa da Kalem Sûresinde zikredilir. Yûnus ve Enibyâ sûrelerinde de kıssaya kısaca işaret edilir. Burada biraz daha uzunca anlatılan kıssa, Kitâbı Mukaddes'in Yunus Kitâbında geçer. Tefsîrlerde uzun uzun anlatılan kıssa, Kitâbı Mukaddes'ten alınmıştır. Kur'ân'ın, Yûnus hakkında anlattıkları, Kitâbı Mukaddestekilerin özetidir. Şimdi biz Kitâbı Mukaddes'in Yunus fıkrasını buraya özetle aktaralım:

"Anittay'ın oğlu Yunus'a Rabbin şu sözü geldi: Kalk Ninova(Musul)a git, o büyük şehre git ve ona karşı çağır. Çünkü onların kötülüğü benim önüme kadar çıktı. Fakat Yunus, Rabbin önünden Tarşiş'e kaçmağa kalktı ve Yafa'ya indi. Ve Tarşiş'e giden bir gemi buldu. Navlununu verdi ve Rabbin önünden uzağa, Tarşiş'e onlarla beraber gitmek için gemiye bindi.

"Rab denizin üzerine büyük bir yel gönderdi. Gemi kırılacak gibi oldu. Gemiciler korkup Tanrıya yalvardılar, hafiflik olsun diye gemide olan şeyleri denize attılar. Yunus ise geminin anbarına inmiş uyuyordu. Gemi kaptanı ona yaklaşıp: 'Kalk, kendi Allah'ını çağır, belki Allah bizi anar da helâk olmayız' dedi. Herkes birbirine: 'Gelin kur'a çekelim, kimin yüzünden bu belâ başımıza geldi, bilelim' dediler. Kur'a çektiler, kur'a Yunus'a çıktı. O zaman dediler ki: 'Rica ederiz, bize bildir, üzerimizdeki bu belâ kimin yüzünden? Senin işin nedir? Nereden geliyorsun? Memleketin neresi? Ve hangi kavimdensin?'

"Yunus İbrânî olduğunu ve başından geçenleri anlattı. Adamlar çok korktular. Rabbin önünden kaçmasını kınadılar ve: 'Deniz bize karşı yatışsın diye sana ne edelim?' dediler. Çünkü deniz git gide daha fırtınalı oluyordu. O da: 'Beni kaldırıp denize atın, çünkü benim yüzümden bu fırtınanın üzerinize geldiğini biliyorum' dedi. Fakat onlar karaya dönmek için kürek çektilerse de başaramadılar. Ve Rabbe yalvardılar: 'Âh ya Rab, yalvarırız bu adamın canından ötürü helâk olmayalım ve suçsuz kanı üzerimize yükleme... Ve Yunus'u kaldırıp denize attılar. Deniz yatıştı. Rab, Yunus'u yutacak büyük bir balık hazırladı. Yunus üç gün üç gece balığın karnında kaldı... Ve Rab balığa söyledi. Yunus'u karaya kustu.

"Ve ikinci defa olarak Yûnus'a Rabbın şu sözü geldi: Kalk, Ninova'ya git, o büyük şehre git ve sana söyleyeceğim sözü onlara çağır. Ve Yunus kalktı ve Rabbin sözüne göre Ninova'ya gitti. Ninova çok büyük bir şehirdi. Genişliği üç günlük yoldu. Ve Yunus şehre girmeğe başladı, bir günlük yol yaptı ve çağırıp dedi: Daha kırk gün var ve Ninova yıkılacak.

"Ve Ninova halkı Allah'a inandılar ve oruç ilân ettiler ve büyüğünden küçüğüne kadar çullar sarındılar. Ninova kıralı da çul sarınıp kül üzerine oturdu. Bütün insanların ve hayvanların bir şey yememesi, içmemesi herkesin Allah'a yalvarması ilân edildi. 'Herkes kötü yolundan ve ellerindeki zorbalıktan dönsün!' Kim bilir, belki Allah döner ve nadim olur ve kızgın öfkesinden döner de helâk olmayız. Ve Allah onların işlerini kötü yollarından dönmüş olduklarını gördü ve onlara yapacağını söylemiş olduğu kötülükten ötürü Allah nadim oldu ve onu yapmadı.

Yunus, Allah'ın azâbedeceğini söylediği halde şehir halkına azâbetmemesine üzüldü, kızdı, şehrin dışına çıktı. "Bundan ötürü Tarşiş'e kaçmağa davrandım. Çünkü biliyordum ki sen lûtfeden, çok acıyan, gece öfkelenen ve inayeti çok olup kötülükten nadim olan Allah'sın. Ve şimdi ya Rab niyaz ederim, canımı benden al; çünkü benim için ölmek, yaşamaktan iyidir" dedi. Şehirden çıktı, kendisine şehrin doğusunda bir çardak yaptı ve onun altında gölgede oturdu. Ta ki şehre ne olacağını görsün: "Yunus'u kötü halinden kurtarmak üzere başına gölge olsun diye Rab Allah, bir asma kabak fidanı

hazır edip onun üzerine çıkardı.'' Yunus buna çok sevindi. Fakat ertesi gün kabağı kurt vurunca kurudu. Buna üzüldü. Allah da: ''Sen emeğini çekmediğin bir asma kabağa acıyorsun, o kabak ki bir gecede çıktı ve bir gecede yok oldu. Ya ben Ninova için, o büyük şehir için acımayayım mı? O şehir ki orada sağını ve solunu seçemeyen yüzyirmi binden ziyade insan, birçok da hayvan var'' [1].

Kıssanın anlatımında, Kitâbı Mukaddes'in ifadesiyle Kur'ân'ın ifadesi arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Yalnız burada kavmine dönüşü üzerine tevbe ettiklerinden dolayı Allah'ın, kavmini affedip onlara azâbetmemesinden ötürü Yunus'un üzüldüğü ve ölmeyi yaşamağa tercih edecek kadar canının sıkıldığı anlatılmaktadır. Bir peyğamberin gayesi, kavmini azaba atmak değil, azâbdan kurtarmaktır. Yunus'un, kavminin azabdan kurtulmasına sevineceği yerde üzülmesi gariptir. İşte peyğamberin kişiliğine yakışmayan bu tür ifadeler Kur'ân'da yer almamıştır. Kur'ân, bütün peyğamberleri, kişiliklerine aykırı olan ifadelerden tenzih ederek anlatır.

146 ncı âyette geçen *yaktîn* kelimesi, bal kabağı demektir. Yûnus, balığın karnından kıyıya atılınca, nazik vücudunu güneş yakmasın diye oracıkta bir kabak bitirilmiş ve kuru bir ağaca veya Yunus'un yaptığı çardağa sarılan bu bitki, Yunus'a gölge yapmıştır. Bu kelime, Kitabı Mukaddes'te asma kabağı olarak geçer. Elmalılı Hamdi Efendi hariç, diğer Kur'ân mütercimlerinin bu kelimeyi geniş yapraklı bir ağaç diye terceme etmeleri, kanımızca yanlıştır.

Bu kıssadan alınacak ibrete gelince: Kavminin inkârından bunalan Yunus'un, Allah'tan izin almadan kavmini terk etmesi, yüce Allah'ın gücüne gitmiştir ki bu hareketinden dolayı Yunus, Rabbine isyan ederek kaçmakla vasıflandırılmıştır. Ve yine bundan ötürü denize attırarak onu cezalandırmış, fakat böyle bir ders verdikten sonra yine onu rahmetiyle balığın karnından kurtarmıştır. Bu husus, Enbiyâ Sûresinin 87-88 nci âyetlerinde anlatılır.

148 nci âyetten sanki Allah'ın, Yunus'un kavminin ne kadar olduğunu bilmediği gibi bir anlam çıkabilir. Böyle bir şey düşünmek, büyük bir hatâdır. Bu, üslûb gereğidir. Âhenk ve fâsıla icabı böyle ifade edilmiştir. Kur'ân'ın muhatabları için kavmin sayısı önemli değildir. Önemli olan, o halkın davranışlarından ibret almak ve onlar gibi kötülüklerden dönmektir.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَۙ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ

1. Kitabı Mukaddes , Yunus Bölümü, s. 874-875, İstanbul, 1972.

إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُ
وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ
تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا
بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾

149- Şimdi onlara sor: "Rabbine kızlar, onlara da oğlanlar mı?" 150- Yoksa biz melekleri, onların gözleri önünde dişiler olarak mı yarattık? 151- İyi bilin onlar, iftirâları yüzünden diyorlar ki: 152- "Allah doğurdu." Kuşkusuz onlar yalancıdırlar. 153- (Allah) *kızları seçip oğlanlara tercîh mi etmiş? 154- Size ne oldu, nasıl hüküm veriyorsunuz? 155- Hiç mi düşünmüyorsunuz? 156- Yoksa sizin* (meleklerin, Allah'ın kızları olduğu hakkında) *açık bir kanıtınız mı var? 157- Eğer doğru iseniz kitâbınızı getirin.*

Tefsîr:

149-157 nci âyetlerde müşrik Arapların melekler hakkındaki düşünceleri reddediliyor: Araplar melekleri Allah'ın kızları kabul ediyor ve onlara tanrı diye tapıyorlardı. Taptıkları heykeller, aslında ruhsal varlıkların sembolleri olarak ortaya çıkmıştı.

Esasen kendileri kız çocuklarından hoşlanmazlardı. O kadar ki bazı insanlar kız çocuklarını öldürecek, ya da diri diri toprağa gömecek kadar kız çocuklarından nefret ederlerdi. Tabii kendileri kız çocuğuna sahibolmaktan utanırlarken Allah'a kız çocukları yakıştırmaları mantıka aykırıdır. Allah, erkek veya kız çocuk sahibi olmaktan münezzehtir. Ama madem ki bunlar Allah'ın çocuk sahibi olabileceğini düşünmüşlerdir, öyle ise kendilerinin beğenmedikleri çocuğu Allah'a vermeleri mantıkça yanlıştır. Allah çocuk isteseydi neden erkek çocuklar almasın?

Âyetlerin amacı, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu düşünenlerin

1. Zuhruf Sûresi: 19.
2. Necm Sûresi: 21-22.

yanıldıklarını vurgulamaktır. *"Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Onların yaratılışlarına şâhit mi oldular?"*[1], *"Demek size erkek, O'na kadın mı? O halde bu, insafsızca bir taksim"*[2] âyetleri de onların bu tutarsız düşüncelerini ortaya koymaktadır. Âyetlerin sonunda: *"Eğer doğru iseniz, kitâbınızı getirin, Allah'ın hangi kitâbında böyle bir şey bulunduğunu gösterin"* buyurulmak suretiyle bu inancın, hiçbir kanıta, bir İlâhî kitâba dayanmayıp tamamen uydurma olduğu belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi bu âyetlerde bir tartışma üslûbu vardır. Kıssa dizisi başlamadan önceki âyetlerde de bir tartışma üslûbu vardı. Kıssalar sahnelendikten sonra tekrar baştaki o üslûba dönülmüş ve müşriklerin batıl inançları, gayet tutarlı kanıtlarla çürütülmüştür. Zaten kıssaların sergilenmesinden amaç da insanları tarihi olaylar içinde gezdirerek düşündürmek, yumuşatmak, batıl inançları bırakmağa hazırlamaktır. İşte bu psikolojik ortam hazırlandıktan sonra bu âyetlerle onların vicdanlarına hitâb ile kendilerine bozuk inançları anlatılıyor ve bunlardan vazgeçmeleri öğütleniyor.

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ
﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾
فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ
الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

158- Allah ile cinler arasında bir neseb (soy bağıntısı) *uydurdular. Oysa cinler de kendilerinin* (Yüce Divâna) *getirileceklerini bilmişlerdir. 159- Hâşâ, Allah, onların nitelendirmelerinden yücedir. 160- Ancak Allah'ın hâlis kulları bunun dışındadır. 161-* (Ey müşrikler) *Ne siz, ne de taptıklarınız, 162- Kandırıp Allah'ın yolundan çıkaramazsınız; 163- Cehenneme girecek olandan başkasını.*

Tefsîr:

158 nci âyetin tefsîrinde birkaç görüş ileri sürülür: 1) Burada cinlerden

1. Zuhruf Sûresi: 19. 2. Necm Sûresi: 21-22.

maksat meleklerdir. Cinn, gözden gizli kalan canlı varlıklara denir. Melekler de gözle görülmediğinden cin grupundan sayılırlar. Buna göre âyet, melekleri Allah'ın kızları sanan müşriklerin inancını kınamaktadır. Ve bu takdirde âyetteki: "إنهم *: Onlar"* zamiri cinlere yani meleklere değil, onları Allah'ın kızları sanan müşriklere gider. Âyetin anlamı: "Cinler (yani melekler) de o müşriklerin, yakalanıp hesap vermek üzre Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilmişlerdir" demek olur. 2) Cinler, meleklerden bir bölümdür. İblîs de bunlardandır. 3) Âyette neseb ile ortaklık kasdedilmiştir. Âyet, müşriklerin, cinleri Allah'a ortak koşmalarını ve onlara tapmalarını kasdetmektedir. *"Cinleri Allah'a ortak yaptılar"* [1] âyeti de bunu anlatmaktadır [2]. 4) Neseb ile akrabâlık kasdedilmiştir. Müşrikler, Allah'ın cinlerle evlendiğini, bundan meleklerin doğduğunu söylemişlerdir [3].

Âyetin içeriği, asıl maksadın, daha çok son görüş olduğunu gösterir. Zemahşerî, Ebû's-Su'ûd ve İbn Keŝîr de bu tefsîri benimsemişlerdir. Mücâhid, Süddî ve Mukâtil'in anlattıklarına göre bu sözü söyleyen Kinâne ve Huzâ'a kabileleridir. Onlara göre Allah, cin beğlerinin kızlarını istemiş, beğler Allah'ı, gözde kızlariyle evlendirmişler, Allah'ın bu kızlarla birleşmesinden melekler doğmuştur [4].

Bir rivayete göre müşrikler: *"Melekler Allah'ın kızlarıdır"* demişler. Ebubekir: "Öyle ise anneleri kimdir?" demiş. "Cin beğlerinin kızlarıdır" demişler. Meleklerin de İblîs'in yaratıldığı şeyden yaratıldığını söylemişlerdir [5]. Demek onların hayaline göre cinler ateşten yaratılmış varlıklardır. Allah'ın cinle akrabalığı sonucu ateşten yaratılmış varlıklar sâfiyet kazanarak nârdan nûr doğmuş, melekler olmuştur.

Bu tefsîri uygun bulmayan Râzî'ye göre zındıklardan bazıları Allah ile İblîs'in iki kardeş olup Allah'ın hayırlı, kerîm; İblîs'in şerli, hasîs olduğunu söylemişlerdir. İşte cinlerle Allah arasında soy bağıntısı düşünenler bu görüşün sahipleridir. Bu görüş, dünyâda hayır tanrısı Yezdan ile şer tanrısı Ehrimen diye iki tanrı kabul eden Mani dininin görüşüdür.

Yüce Allah, âyetin devamında müşriklerin bu inancını reddederek *"Cinler de kendilerinin,* (yakalanıp Yüce Divâna) *getirileceklerini bilmişlerdir"* buyurmaktadır. Gerçi " إنهم " zamirinin müşriklere gittiğini söyleyenler de vardır ama bize göre zamirin cinlere gitmesi daha uygundur. Çünkü Secde Sûresinin 13 ncü âyetinde yüce Allah: *"Fakat benden şu söz gerçekleşecektir: Mutlaka cehennemi cinlerden ve insanlardan bir kısmiyle*

1. En'âm Sûresi: 100.
2. Fethu'l-Kadîr: 4/414; et-Tefsîru'l-hadîs: 4/268.
3-4 Fethu'l-Kadîr: 4/414. 5. Câmi'u'l-beyân: 23/108.

dolduracağım!" buyurmaktadır. Bu ve benzeri başka âyetlerden cinlerin de yaptıklarından sorumlu oldukları, günâh işleyenlerinin muhakeme edilip cehenneme atılacakları bildirilmektedir. Tefsîrine çalıştığımız âyette: *"Cinler de kendilerinin* (hesap vermek üzere yüce divâna, yahut hesaptan sonra cehenneme) *getirileceklerini bilmişlerdir"* denmekle, hesaba çekilecek, işlediği suçtan dolayı cehenneme atılacak varlıkların Tanrı olamayacağı, kendilerini dahi kurtarmaktan âciz şeylere tapmanın anlamsızlığı vurgulanmaktadır.

159-160 ncı âyetlerde Allah'ın, müşriklerin yakıştırdıkları sıfatlardan yüce olduğu; O'nun hâlis kullarının, cehenneme girmekten veya Allah'a kötü sıfatlar yakıştırmaktan uzak oldukları belirtiliyor.

161-162 nci âyetlerde ğâibden hitâba geçilmekte, müşriklere hitâben: *"Siz ve taptığınız şeyler* (yani cin şeytanları), *cehenneme girecek olandan başkasını kandıramazsınız!"* buyurulmaktadır. Sapıklar, şeytânlar, ancak sapıklığa eğilimli olan düşüncesizleri kandırabilirler. İmânı sağlam mü'minler, onların sözlerine aldanmaz, şeytanlara kanmazlar. Bu hitâplar, müşriklerin, mü'minleri kandırmak için nasıl çalıştıklarını gösterir. Ayrıca bu âyetlerden, müşriklerin taptıkları cinlerin melekler olmayıp kâfir cinler olduğu da anlaşılır. Çünkü bu âyetlerde müşriklerin ve taptıkları şeylerin, insanları kandırıp yoldan çıkarmağa çalıştıkları belirtilmektedir. Melekler insanları yoldan çıkarmaz. Yoldan çıkarmağa çalışanlar cin ve insan şeytanlarıdır.

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ﴿١٦٥﴾
وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

164- "Bizden herkesin belli bir makamı vardır". 165- "Biziz, o saf saf dizilenler biz", 166- "Biziz, o tesbîh edenler biz!"

Tefsîr:

164-166 ncı âyetler, doğrudan meleklerin sözleridir. Yukarıda müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyledikleri anlatılmıştı. Bu âyetlerde melekler, kendilerini Allah'ın kızları sanıp tanrılaştıranları redd için kendilerinden her birinin belli bir makamı olduğunu, sıra sıra dizilip Allah'ın buyruğuna hazır bekleyen kullar olduklarını, saf saf Allah'a kulluk ettiklerini söylüyorlar. Melekler Allah'ın kızları olmadığı gibi onların güçleri de sonsuz değildir. Onların da bir sınırı vardır. Hiçbiri kendi sınırını geçemez. Onlar da kuldur, tanrı değillerdir.

Doğrudan meleklerin sözleri olan bu âyetlerde bu sözleri meleklerin söyledikleri ifâde edilmiyor. Doğrudan doğruya melekler söylüyor. Meryem Sûresinin 64-65 nci âyetleri de böyle doğrudan meleklerin sözleridir. Müşriklerin sözlerini red için İlâhî hikmet gereği bu sözler, doğrudan meleklere söyletilmiştir. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediği rivayet edilir: *"En yakın gökte bir ayak basacak yer yoktur ki orada secde eden, yâhut ayakta ibâdet eden bir melek olmasın. İşte meleklerin* (bizden herkesin belli bir makamı vardır. Biziz o saf saf dizilenler biz. Biziz, o tesbîh edenler biz!) *sözü bunu anlatıyor"*[1].

Bu âyetlerde safın önemi de anlatılır. Müslümanlar sıra sıra dizilip namaz kılmakla meleklere benzemektedirler. Bundan dolayı Peyğamber (s.a.v.) safların düzgün olmasına dikkat ederdi: *"Biz başka milletlere üç husustan üstün kılındık: Saflarımız meleklerin safları gibi yapıldı. Arzın her yeri bize mescid, toprağı temiz kılındı. Su bulamadığımız zaman toprakla teyemmüm ederiz"* demiştir[2].

Hz. 'Ömer de kamet getirilince yüzünü cemâate döner: *"Ey insanlar, düzgün durunuz. Allah, sizin meleklerin yaptığı şeyi yapmanızı istiyor:* (Biziz, o saf saf dizilenler biz. Biziz, o tesbîh edenler biz!) *buyuruyor. Düzgün durunuz. Ey falan, sen biraz geri git, ey falan sen biraz ileri çık! der, cemâat düzgün durduktan sonra geçip tekbir alırdı"*[3].

Peyğamber (s.a.v.), sahâbilere meleklerin, Rableri huzurunda dizildikleri gibi dizilmelerini emretmiş. Meleklerin, Rableri huzurunda nasıl dizildiklerini sormuşlar: *"Ön safı tutar ve safta sık dururlar"* demiştir[4].

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾

لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾

167- Gerçi o (ortak koşa)*nlar şöyle diyorlardı: 168- "Eğer yanımızda öncekiler*(e gelen Kitâplar)*dan bir uyarı olsaydı", 169- "Elbette biz, Allah'ın hâlis kulları olurduk!" 170- Ama o uyarıyı inkâr ettiler. Yakında* (inkârlarının sonucunun nasıl olacağını) *bileceklerdir!*

1. Câmi'u'l-beyân: 23/111.
2. Müslim, Mesâcid: 4.
3. Câmi'u'l-beyân: 23/112; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/25.
4. Müslim, Salât: 119; Nesâ'î, İmâmet: 28; Ebû Dâvûd, Salât: 93; İbn Mâce, İkâme: 50.

Tefsîr:

167-170 nci âyetlerde müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.v.) gelmezden önce bir peyğamber gelmesini istedikleri, eğer bizim elimizde, önceki milletlerin hallerini anlatıp bize öğüt veren, okuyabileceğimiz bir kitâp bulunsa, biz Allah'ın hâlis kulları oluruz, başka milletlerden daha çok Allah'ın buyruklarına sarılırız dedikleri; fakat kendilerine peyğamber gelip, onun vasıtasiyle, o isteyip bekledikleri kitap verilince onu inkâr ettikleri anlatılıyor ve: *"Yakında inkârlarının sonucunu bilecekler"* sözüyle böyle davrananlar şiddetle uyarılıyor.

Müşriklerin bir peyğamber bekledikleri ve kendilerine bir kitâp verildiği takdirde her milletten daha doğru yolda olacakları hakkındaki sözleri, birçok yerde değişik üslûplarla anlatılır. Fâtır Sûresinin 42-43 ncü, En'âm Sûresinin 155-157 nci âyetleri de aynı meâldedir.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ
﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ
يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ
الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَأَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾
سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾
وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

171- Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmişti: 172- "Mutlaka zafere ulaştırılanlar kendileri olacaktır." 173- "Ve galip gelenler mutlaka bizim ordumuz olacaktır!" 174- Şimdi sen bir süreye kadar onlardan dön (vazgeç). *175- Onları gözetle, yakında* (başlarına neler geleceğini) *göreceklerdir. 176- Bizim azâbımızı mı acele istiyorlar? 177- Fakat azâb yurtlarına indiği zaman uyarılmışların sabahı ne kötü olur! 178- Bir süreye kadar onları kendi hallerine bırak. 179- Ve bekle de gör,*

onlar da göreceklerdir! 180- Kudret ve şeref sâhibi Rabbin onların nitelendirmelerinden yücedir. 181- Selâm gönderilen elçilere, 182- Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a!

Tefsîr:

170 nci âyetteki tehdid, burada daha da açılıyor:

171-175: Yüce Allah, elçi olarak gönderdiği kullarına şöyle söz vermiştir: Mutlaka onlara yardım edilecek ve Allah'ın ordusu galip gelecektir. Allah'ın ordusu, peyğamberler ve onlara inananlardan oluşur. Allah, inananlara yardım ve zafer va'detmiştir. Ama bu, onların hiç yenilmeyecekleri anlamına gelmez. Önemli olan son zaferdir. Bir iki defa yenilgiye uğrasalar, biraz sıkıntı çekmiş olsalar da sonunda onlar zafere ulaşacaklardır. Onun için sabretmek, inanç ve ısrar ile dâ'vâyı yürütmek gerekir. İşte yüce Allah, peyğamberine sabrı tavsiye ediyor:

"Sen onlardan bir süre vazgeç, bir süre onları kendi hallerine bırak, yaptıklarını yapsınlar. Sonlarının ne olacağını gözetle, onlar da pek yakında nasıl bir sonuca uğrayacaklarını göreceklerdir!" buyuruyor.

176-179 ncu âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)in uyarılarıyle alay eden: *"Hani o bizi korkutup durduğun azâb nerede?"* diyenler şiddetle uyarılıyor: *"Bizim azâbımızı mı acele istiyorlar? Azâbımız çevrelerine indiği zaman uyarılıp da söz dinlememiş olanların sabahı kötü olur! Ey Muhammed, sen onlardan bir süre vazgeç, onları kendi hallerine bırak, hele sabret, sonucu gözetle bakalım, onlar da gözetleyecekler, yakında başlarına neler geleceğini göreceklerdir!"* buyuruluyor. Yukarıdaki tehdid, bu âyetlerle iyice pekiştiriliyor. Sâha çevre demektir. Çevrelerine konacak olan şey, müşriklerin uğrayacakları yenilgidir veya Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Mekke'nin fethi sırasında ordusuyla Mekke yakınlarına konmasıdır. Bu suretle âyet, ileride vukubulacak büyük fetih olayına yıllar önce işaret etmiş olmaktadır.

Enes ibn Mâlik şöyle diyor: *"Peyğamber* (s.a.v.), *sabahleyin güneş doğarken Hayber'e geldi. Ben de beraberdim. Hayber halkı, sabahleyin durumdan habersiz, işlerine gitmek üzere baltalarıyle, sepetleriyle evlerinden çıktıklarında orduyu görünce: "İşte Muhammed ve ordusu!" dediler. Peyğamber* (s.a.v.): *"Allahu ekber! Hayber düştü! Çünkü biz bir kavmin çevresine konarsak uyarılmış olanların sabâhı kötü olur!" dedi"*[1].

180-182 nci âyetlerde de güçlü ve dâimâ galip olan Allah'ın, müşriklerin

1. Buhârî, Salât: 12, Ezân: 6, Salâtu'l-havf: 6; Müslim, Cihâd: 120-121; Tirmizî, Siyer: 3; Nesâ'î, Mevâkît: 26...

nitelendirmelerinden yüce olduğu vurgulanıyoı. Peyğamberlere selâm veriliyor, onların güvenlik ve esenlik içinde bulunacaklarına, hayır ile anılacaklarına işâret ediliyor ve hamdin (yani övgünün), âlemlerin Rabbi Allah'a özgü olduğu belirtiliyor.

181 nci âyette, sonra gelen kuşakların da peyğamberlere selâm vereceklerine işâret ediliyor. Nitekim sûrede anlatılan peyğamberlerin hepsine, sonraki kuşakların selâm verdiği, onları hayır ile andığı belirtilmişti. Burada da *"Peyğamberlere selâm olsun"* denmekle Hz. Muhammed(s.a.v.)in, öteki peyğamberler gibi zafere ulaşacağına, ona da sonraki kuşakların selâm vereceklerine işaret edilmiş oluyor.

Sûre, Allah'ın, *"Rabbu'l-'izzeti* (galibiyyet sâhibi) olduğunu, yani hayâlî tanrıları yıkıp yalnız kendisinin gönüllere hakim olacağını, övgünün kendisine yapılacağını, Peyğamber'in de sonunda zafere ulaşacağını iş'âr eden son derece kapsamlı bu üç âyetle son buluyor.

Katâde'nin rivâyetine göre Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bana selâm verdiğiniz zaman diğer elçilere de selâm veriniz. Çünkü ben de elçilerden biriyim"* [1]. Taberî'nin mürsel olarak rivayet ettiği bu hadisi, İbn Ebî Hatim Ebû Talha'dan müsned olarak rivayet etmiştir [2].

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu da rivayet edilir: *"Kim kendisine tam ölçü ile sevâp verilmesini istiyorsa bir meclisten kalkarken* سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ. وَسَلَامٌ عَلَى ٱلْمُرْسَلِينَ. وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ. *desin"*. İbn Ebî Hâtim'in mürsel olarak rivayet ettiği bu hadis Hz. 'Alî'den mevkûf olarak da rivâyet edilir [3].

Sâffât Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Kendisinden başka tanrı olmayan, kâinâtın yaratıcısı ve Rabbi Allah, birdir (1-5, 11). Övgü ve ibâdet O'na mahsustur (182).

2. Bize en yakın gök, yıldızlarla kaplıdır. Şeytanlar, yıldızlarla kaplı olan bu göğü delip yüce topluluğa çıkamazlar; ancak o âlemden kulak hırsızlığıyla bazı sözler kapmağa çalışırlar ama ışınlarla kovulurlar (6-10).

2. Tevhîd dininin en büyük önderi İbrâhîm Aleyhisselâm, putatapmanın yanlışlığını göstermek için gizlice putları kırmış, sonra bunu kimin yaptığını soran kavme, kendilerini dahi korumaktan âciz şeylere tapmanın anlamsızlığını vurgulamıştır. Kavim, onu ateşe atıp yakmak istemiş, fakat Allah onu

---

1. Câmi'ul-beyân: 23/116.
2-3 İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/26.

kurtarıp üstün getirmiş, ona kötülük etmek isteyenler muratlarına erememişlerdir (83-98).

Tevhîd uğruna ateşe atılmağa razı olan İbrâhîm, Allah'ın hatırı için oğlunu kurban etmekten de çekinmemiştir. Allah, onun bu ihlâsına karşılık, oğlunun yerine bir koç kurban etmesini emretmiştir (102-107).

Bundan, Hz. İbrâhîm'e kadar, insan kurban etme geleneğinin bulunduğu, Hz. İbrâhîm'den itibaren insan kurbanının kaldırılarak bunun, hayvan kurbanına çevrildiği sonucu çıkarılabilir.

3. İbrâhîm'in, Allah için kurban etmek istediği oğlu, kendisine müjdelenen ve kendisinin yanında büyüyen İshâk'tır, İsmâîl değildir. Çünkü İsmâîl, müjdelenen çocuk olmadığı gibi, küçüklüğünde annesi Hâcer'le birlikte evden uzak bir yere (Mekke'ye) götürüldüğü için babasının yanında büyümemiştir. Kur'ân'ın anlattığına göre kurbanlık çocuk, babanın yanında büyüyen, koşup oynama çağına gelen İshâk'tır (101-102).

4. Meleklerin, Allah'ın kızları olduğu düşüncesi, uydurmadır. Meleklerin mâhiyetini Allah bilir. Onlarda, insanlar gibi erkeklik dişilik yoktur. Allah da çocuk sahibi değildir. Allah'ın sürekliliği, kendi dışında bir varlığa bağlı değildir ki çocuğa ihtîyacı olsun. Canlı ve cansız her varlık, O'nun yaratığıdır (149-155).

5. Cinler ile Allah arasında da bir soy bağı yoktur. Cinlerin en kötüleri, insanların kötüleri gibi cehenneme atılacaklardır (158-163).

B) Âhiretle İlgili Prensipler:

6. Kâinâtı yoktan var eden Allah, ölenleri yeniden diriltip, ilk hayatlarında yaptıklarından hesaba çekecektir. Bu, Allah'a göre çok kolaydır. Bir tek çağrı, ölenlerin dirilmesine yeterlidir. Haklının ve haksızın ayırdedileceği o hüküm gününde haksızlar, kendileri gibi eşleriyle ve taptıkları tanrılarla birlikte sorgulandıktan sonra cehenneme atılacaklardır. Kimseye haksızlık edilmeyecek, herkes yaptığının karşılığını görecektir (16-39).

Allah'a tapan hâlis kullar, bahçelerde ağırlanacaklar, divanlarda oturup kendilerine sunulan meyvaları yerken birbirleriyle sohbet edecekler, dünyâ hayâtında iken âhireti kabul etmeyenlerin davranışlarını kınayacaklardır (40-61).

Cehennem sahnesi, "وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ: *Sadece yaptıklarınızın cezâsını çekiyorsunuz!"* gibi uyarıcı, sakındırıcı bir ifade ile kapanırken cennet sahnesi: لِمِثْلِ ذَلِكَ فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ *Çalışanlar, bunun gibi bir mevki elde etmek için çalışsınlar!"* şeklinde özendirici bir ifâde ile kapanmakta, sonra her iki sahnede bulunanlara işaretle: *"Böyle ağırlanmak mı iyi, yoksa zakkum ağacı yemek mi?"* diye bir soru yöneltmekte ve cehennemliklere, o dikenli ağaçtan yedirilip üstüne de kaynar su içirileceği ve ateş azâbına sürülecekleri

vurgulanmaktadır (62-68).

7. Müşrikler, âhirete inanmaz, öldükten sonra dirilmeyi söyleyen Peygamberlerle alay ederler (16-17). Ama herkesin, dünyâda yaptıklarının karşılığını göreceği Cezâ Günü muhakkaktır.

8. Asıl imrenilmesi ve elde etmek için çalışılması gereken nimet, âhiret nimetidir.

9. Herkes yaptığının cezâsını görür (39).

C) Genel Prensipler:

10. Allah, insanları bir *tîn-i lâzib*(yapışkan bir çamur)dan yaratmıştır (11).

11. Sapık atalar, kötü liderler ve arkadaşlar insanı yanlış yollara sokar. Cennetlik insan, dünyâda kendisinin arkadaşı olan cehennemlik adamı görünce ona: *"Tallâhî, sen az daha beni de* (ayartıp) *alçaltacaktın. Rabbimin nimeti olmasaydı, şimdi ben de* (oraya) *getirilenlerden olurdum!"* diyor.

Bundan, kötü arkadaşın, insanı yanlış yollara sürükleyip ruhunu alçalttığı anlaşılmaktadır. İnsan kötü işler yapa yapa ruhu değerlerini kaybeder, kötü sıfatlar kazanır, alçalır, azâba müstahak olur.

İnsanlar, yetiştikleri ortamın düşünce yapısını alır, onunla şartlanırlar, babalarının yoluna uyarlar. Bu sapıklık asırlarca sürüp gider. Tâ bir rehber çıkıp doğru yolu gösterinceye dek: *"Onlar babalarını sapık kimseler buldular; kendileri de onların izlerinde koşturuluyorlar. Andolsun, onlardan önce, evvelkilerin çoğu da sapmıştı. Biz, onların içine de uyarılıcar göndermiştik"* (69-72).

Gelen uyarıcının sözünü dinleyip doğru yola girenler kurtulurlar. Ama uyarıcıyı dinlemeyip sapık yollarına devam edenler, bir felâketle mahvedilip cehenneme atılırlar. Onların azâpları, sadece dünyâdaki felâketle bitmez, âhirette de daha çetin azâba dönüşür (72-74).

12. Sapık insanları felâketten kurtarmak üzere birçok uyarıcı gönderilmiş, Hak yolunu gösteren uyarıcılar, âhiretteki ödüllerinden ayrı olarak dünyâda da kendilerinden sonraki kuşaklar arasında hayr ile yâd edilmişlerdir. İşte insanları tevhîd yoluna çağıran Nûh, İbrâhîm, İshâk, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Lût, Yûnus bunlardandır. Bunların yolunda gidenler dünyâ ve âhirette yücelmişler; bunların yolundan ayrılanlar helâk olup gitmişlerdir. Zulm ile âbâd olmak mümkün değildir. "Zulm ile âbâd olanın sonu berbâd olur" (72-82, 98, 114, 119, 127-128, 132-138).

13. Allah, elçilerinin ve kendisine da'vetçilerin üstün gelmesini ezelde kararlaştırmıştır, bunu bir yasa olarak koymuştur. Mutlaka onların taraftarları muzaffer olacaklardır (171-174).

14. Körü körüne ataları taklîd, insanı dünyâda da âhirette de perişan eder (69-70).

15. Yıkılıp harâbolmuş kentler, vaktiyle buralarda yaşamış, uygarlıklar kurmuş insanların bulunduğunu, yanlış davranışları yüzünden helâk edildiklerini, ya da egemenliklerini yitirdiklerini gösterir. Harâbe kentlerden geçerken orada yaşamış olanların hâlini düşünüp ibret almak gerekir. İbret almalıdır ki tarih tekerrür etmesin. *"Siz, onların yanından geçip gidiyorsunuz: sabahleyin ve geceleyin. Düşünmüyor musunuz?"* (137-138).

16. Allah'ı anmak, O'nu tesbîh etmek insanı darlıklardan, sıkıntılardan kurtarır. Nitekim Hz. Yûnus'un tesbîhi, kendisini balığın karnından kurtarmıştı: *"Eğer tesbîh edenlerden olmasaydı, yeniden diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı"* (143-144).

17. Sabır, peyğamberlerin ahlâkıdır. Başarının sırrı, fedâkârlık ve sabırdır. Yüce Allah, Allah yolunda kendisine yapılacak herşeye sabredeceğini bildiren İsmâîl'in: *"Allah dilerse beni sabredenlerden bulacaksın"* (102) demesini örnek olarak anlatmıştır. Peyğamber Aleyhisselâm'a da: *"Azim sahibi elçiler gibi sabret, onlar hakkında acele etme!"* (ahkaf Sûresi: 35) buyurmuştur.

18. Melekler, daima Allah'ın buyruğunu yerine getirmeğe hazır yaratıklardır. Her birinin belli bir makamı vardır. Allah'ı tesbîh ile meşguldürler (164-166).

19. Yazılı bir yasaları, İlâhî kitapları bulunmayan Araplar, okuyup anlayabilecekleri bir kitapları olmasını istiyorlardı. Böyle olduğu takdirde Allah'ın en halis kulları olacaklarını söylüyorlardı. İşte bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere yüce Allah, onlara, kendi dillerindeki bu Zikr'i (Kur'ân'ı) indirmektedir: *"Gerçi onlar şöyle diyorlardı: Eğer yanımızda, evvelkilere gelen bir uyarı olsaydı, elbette biz, Allah'ın temiz kulları olurduk!"* (167-169).

Onların bu istekleri, bazı âyetlerde belirtilmiştir: *"Yemînlerinin bütün gücüyle: 'Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı* (peyğamber) *gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklar' diye Allah'a yemîn ettiler..."* (Fâtır Sûresi: 42), *"Eğer kendilerine bir âyet gelirse ona mutlaka inanacaklarına, olanca güçleriyle Allah'a yemîn ettiler..."* (En'âm Sûresi: 109), *"Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik. Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk, demeyesiniz diye size Rabbinizden açık delîl, hidâyet ve rahmet geldi"* (En'âm Sûresi: 156-157).

SÂFFÂT SÛRESİNİN KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَٱلصَّٰٓفَّاتِ صَفًّا، فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا، فَالتَّالِيَاتِ ذِّكْرًا	Tâ'nın bir sonraki harfe idğâmı:	Hamza[1].
	وَٱلصَّٰٓفَّاتِ صَفًّا، فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا، فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا	İdğâmsız:	Diğer kırâet imamları[2].
6	بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ	Zînet tenvînli mecrûr, kevâkib de bedel:	Mesrûk, A'meş, Neha'î, Âsım ve Hamza.
	بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبَ	Zînet mecrûr, kevâkib masdar olan zînetin ma'mûlü olarak mansûb[3]:	Ebûbekr.

1. Ahmed ibn Hanbel bu kırâeti duyunca ürkmüştür (Kurtubî: 15/61, Mesâhif: 79.)
2. en-Neşr: İdğâm-ı Kebîr konusu, 2. cilt.
3. بأن زَيَّنَّا ٱلْكَوَاكِبَ فِيهَا : Gökteki yıldızları süsledik'', demek olur. Yahut kevâkib, bir (أعنى) fi'li takdiriyle de mansûbolabilir.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبُ	Zînet tenvînli, kevâkib merfû':	Übey ve Zeyd ibn 'Alî [1].
	بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ	Zînet muzâf, kevâkib izâfetle mecrûr:	Ötekiler [2].
8	لَا يَسَّمَّعُونَ	Sîn ve mîm'in şeddesiyle:	Hafs rivâyetinde Âsım, Kisâ'î, Halef [3].
	لَا يَسْمَعُونَ	Sâkin sîn, hafif mîm ile:	Ötekiler [4].
10	دُحُورًا	Dâl'ın dammı ile:	Çoğunluk.
	دَحُورًا	Dâl'ın fethiyle:	Sülemî, Ya'kûb el-Hadramî [5].
11	فَاسْتَفْتِهُمْ	Hâ'nın dammıyle:	Ruveys.
	فَاسْتَفْتِهِمْ	Hâ'nın kesriyle:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 160.
2. Kurtubî: 15/64-65. Taberî'ye göre bu kırâetlerin en güzeli, zînet'in kevâkibe izâfet şeklidir. Hem anlam hem gramer bakımından uygun olan bu vecih, ülke kari'lerinden çoğunluğun da kırâetidir. Gerçi zînet'in tenvinli, kevâkib'in mecrûr şekli de câizdir ama kevâkib'in nasbı caiz değildir (Câmi'u'l-beyân: 23/35).
3. Aslı (يتسمعون)dir. Mahrec yakınlığından dolayı tâ sîn'e idğâm edilmiştir.
4. en-Neşr, Tebsırah; Kurtubî: 15/65, Taberî son şekli daha doğru bulmaktadır: 23/36.
5. Kurtubî: 15/65.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَمْ مَّنْ	Mîm'in mîme idğâmı:	Çoğunluk.
	أَمَنْ	Hafif tek mîm ile:	A'meş [1].
	خَلَقْنَا		Çoğunluk.
	عدَدْنَا		İbn Mes'ûd [2].
12	عَجِبْتُ	Tâ'nın dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef [3].
	عَجِبْتَ	Tâ'nın fethiyle, hitâb:	Ötekiler.
16	أَإِذَا...إِنَّا	Birincide soru, ikincide olumlu:	Nâfi', Kisâ'î, Ya'kub.
	إِذَا...أَإِنَّا	Birincide olumlu, ikincide soru:	İbn 'Âmir .
	أَإِذا...أَإِنَّا	İkisinde de soru:	Ötekiler [4].

1. el-Bahr: 7/354.
2. Mesâhif: 79.
3. A'meş'in Ebû Vâil-Abdullâh ibn Mes'ûd'dan rivâyetine göre bu, Hz. 'Alî ve İbn Mes'ûd'un kırâetidir. İbn 'Abbas'tan da rivâyet edilen bu kırâeti Şureyh inkâr ile şöyle demiştir: "Allah bir şeyi beğenmez, bilmeyen beğenir". İbrâhîm Nehâ'î de kırâeti savunarak: "Şureyh kendi görüşünü beğenen (kendini beğenmiş) bir insandı. Abdullâh ibn Mes'ûd Şureyh'ten daha âlimdi. O (عجبتُ) okurdu" demiştir (Mes. 79; Kurtubî: 15/69-70). Kari'ler arasındaki bu sataşmalar, açıkça onların kendi kırâetleri dışındaki kırâetlerin doğruluğuna inanmadıklarını, o vecihleri Peyğamber'den sâbit kırâet saymadıklarını gösterir. Aksi takdirde hiçbir müslüman, Peyğamber'in okuma şekli olduğunu bildiği bir kırâeti reddedemez, ona yanlıştır, hatadır, câiz değildir diyemez.
4. Kırâet imamları, hemzelerin tahkiki, teshîli, ikisi arasına elif sokup sokmama gibi konularda kendi metotlarındadırlar. Buna göre Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, Ruveys ikinci hemzeyi hemze ile yâ arasına teshîl etmiş, Kûfeliler, İbn 'Âmir ve Ravh hemzeleri tahkik ile (tam telaffuzlu) okumuş; Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr, Kalûn ve Hişâm her yerde hemzeler arasına elif sokmuştur.

   Nâfi', Hafs, Hamza, Kisâ'î ve Halef (مِتْنَا)da mîmi kesre ile, diğerleri damme ile okumuşlardır (en-Neşr: 1/370-373; el-Budûru'z-zâhireh: 266). Bunun örneği daha önceki sûrelerde de geçmişti.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
17	أَوْ آبَاؤُنَا	(آوْ) vâv'ın sükûnuyla:	Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir.
	أَوَ آبَاؤُنَا	(أَوَ) vâvı meftûh:	Ötekiler.
18	نَعِمْ	'Ayn meksûr:	Kisâ'î.
	نَعَمْ	'Ayn meftûh:	Ötekiler.
	دٰخِرُونَ		Çoğunluk.
	دَخِرُونَ		İbn Mes'ûd [1].
24	إِنَّهُمْ	Hemze meksûr:	Çoğunluk.
	أَنَّهُمْ	Hemze meftûh:	Îsâ ibn Ömer'in hikâyesi [2].
25	لاَ تَّنَاصَرُونَ	Vasl halinde fi'lin tâ'sı şeddeli:	Bezzî ve Ebû Ca'fer.
	لاَ تَنَاصَرُونَ	İki halde de şeddesiz:	Ötekiler ve başlama halinde Bezzî ve Ebû Ca'fer.
	لاَ تَتَنَصَّرُونَ		İbn Mes'ûd [3].

1. Mesâhif: 80.
2. Kisâ'î'ye göre (لأَنَّهم): çünkü onlar... demektir (Kurtubî: 15/73; el-Bahr: 7/356).
3. Mesâhif: 80.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
36	آءِنَّا	Teshîl ile araya elif sokma:	Kalûn, Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr.
	أءِنَّا	Teshîl ile, elif sokmadan:	Verş, İbn Keŝîr, Ruveys.
	أإِنَّا	Tahkik ve elif sokmak ve sokmamak suretiyle:	Hişâm.
	أإِنَّا	Tahkik ile, elif sokmadan:	Ötekiler.
37	وصَدَّقَ آلْمُرْسَلِين	Tasdîk kökünden, murselîn mef'ûl:	Çoğunluk.
	وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُون	Sıdk kökünden, murselûn fâil:	İbn Mes'ûd[1].
40	الْمُخْلَصِين	Lâm'ın fethiyle:	Nâfi', Kûfeliler.
	الْمُخلِصِين	Lâm'ın kesriyle:	Ötekiler.
42	مُكْرَمُون	Hafif râ ile:	Çoğunluk.
	مُكَرَّمُون	Şeddeli râ ile:	İbn Miksem[2].

1. el-Bahr: 7/358.
2. el-Bahr: 7/359.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
46	بَيْضَاءَ		Çoğunluk.
	صَفْرَاءَ		İbn Mes'ûd [1].
	لِلشَّارِبِينَ	İmâle ile:	İbn Zekvân [2].
47	يُنْزِفُونَ	İnzâf kökünden, etken:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُنْزَفُونَ	Zây'ın fethiyle, edilgen:	Ötekiler.
51	إِنِّى		Çoğunluk.
	إِنَّهُ		İbn Mes'ûd [3].
52	يَقُولُ		Çoğunluk.
	فَكَانَ يَقُولُ		İbn Mes'ûd [4].
52	آءِنَّكَ	Teshîl ve elif sokma ile:	Kalûn, Ebû Ca'fer ve Ebû 'Amr.
	أَءِنَّكَ	Teshîl ile, elif sokmadan:	Verş, İbn Keŝîr, Ruveys.
	آءِنَّكَ	Elif sokarak fakat tahkik ile:	Hişâm.
	أَإِنَّكَ	Elif sokmadan tahkik:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 80.
2. Diğerleri imâlesiz, fetha ile okurlar.
3. Mesâhif: 80.
4. Mesâhif: 80.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُصَّدِّقِينَ	İstifhâmsız, sâd ve dâl'ın şeddesiyle [1]:	Bir kırâettir.
	أَإِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُتَصَدِّقِينَ	İstifhâm ve hafif sâd ile:	Çoğunluk [2].
	إِذَا...أَإِنَّا	Birincide olumlu, ikincide soru kipi:	Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir.
	أَإِذَا...إِنَّا	Birincide soru, ikincide olumlu:	Nâfi', Kisâ'î, Ya'kub.
	أَإِذَا...أَإِنَّا	İkisinde de soru:	Ötekiler [3].
54	مُطَّلِعُونَ. فَاطَّلَعَ	Şeddeli, meftûh tâ ile:	Çoğunluk.
	مُطْلِعُونِى فَأُطْلِعَ	Sâkin tâ ile ve çoğul ismi fâilin izâfet yâ'sına izâfetiyle:	İbn 'Abbâs [4].
56	لَتُرْدِين(ى)	Yalnız vasl halinde, sonda ya ile:	Verş.

1. Aslı (المتصدّقين)dir. Tâ sâd'a idğâm edilmiştir.
2. Câmi'u'l-beyân: 23/59. Taberî'ye göre doğru kırâet budur, bunun dışında bir vecihle okuma câiz değildir.
3. Bu kırâet farkları 16 ncı âyette geçmişti.
4. Taberî diyor ki: "İbn Abbâs'tan nakledilen bu kırâet, bizce senetçe doğru ise de, şâz kırâetlerdendir" (Câmi'u'l-beyân: 23/61; Kurtubî: 15/82).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لَتُرْدِينِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	لَتُرْدِينِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	لَتُغْوِينِ		İbn Mes'ûd [1].
58	بِمَيِّتِينَ	Şeddeli meksûr yâ ile:	Çoğunluk.
	بِمَائِتِينَ	Çoğul ismi fâil vezniyle:	Bir kırâettir [2].
64	شَجَرَةٌ تَخْرُجُ		Çoğunluk.
	شَجَرَةٌ نَابِتَةٌ	(تخرج) yerine (نابتة) ile:	Abdullah ibn Mes'ûd [3].
66	فمالون	Kesreden sonra gelen hemzenin hazfiyle, lâm'ın dammı:	Ebû Ca'fer.
	فمالئون	Hemze ile:	Ötekiler.
68	مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ		Çoğunluk.
	مُنْقَلَبَهُمْ		İbn Mes'ûd [4].
	مَصِيرَهُمْ		Übey [5].

1. Mesâhif: 80.
2. Kurtubî: 15/84.
3. Câmi'u'l-beyân: 23/63. Yahut ibn Mes'ûd, ŝâ ile " ثَابِتَة " okumuştur (Mesâhif: 80).
4. Câmi'u'l-beyân: 23/65; Kurtubî: 15/88; en-Neşr: 1/397. Bir başka rivâyete göre İbn Mes'ûd (مَقِيلَهُمْ) okumuştur (Mesâhif: 80).
5. Mesâhif: 160.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıráet farkı:*	*Okuyanlar:*
75	نُوحٌ		Çoğunluk.
	نُوحًا		Übey ve Ca'fer-i Sâdık [1].
79	سَلَٰمٌ	Ref' tenvinli:	Çoğunluk.
	سَلَٰمًا	Nasb tenvinli:	İbn Mes'ûd [2].
89	فَقَالَ		Çoğunluk.
	وَ قَالَ لَهُمْ		İbn Mes'ûd.
93	ضَرْبًا		Çoğunluk.
	صَفْقًا		İbn Mes'ûd [3].
94	يُزِفُّون	Madmûm yâ ile:	Hamza.
	يَزِفُّون	Meftûh yâ ile:	Ötekiler.
	يرفون	Meftûh yâ'dan sonra sâkin râ ile [4]:	Hasan'dan rivâyet ve Mücâhid, İbn Semeyfa' [5].

1. Mesâhif: 160.
2. Kurtubî: 15/90.
3. Mesâhif: 80.
4. Yürüme ile uçma arasında bir koşma hareketidir.
5. Taberî'ye göre doğrusu, yâ'nın fethi, fâ'nın şeddesiyle olan çoğunluk kırâetidir: 23/74.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
98	سَيَهْدِينِى	İki halde de yâ'lı:	Ya'kub.
	سَيَهْدِينِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
102	يَا بُنَيَّ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs.
	يَا بُنَيِّ	Yâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
	إِنِّيَ...أَنِّيَ	İkisinde de izâfet yâ'sı meftûh:	Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû 'Amr.
	إِنِّى...أَنِّى	İkisinde de izâfet yâ'sı sâkin:	Ötekiler.
	تُرِى	Madmûm tâ, meksûr râ ile:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَرَى	Meftûh tâ ve râ ile:	Ötekiler [1].
	يَا أَبَتَ	Tâ'nın fethiyle:	İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer.
	يَا أَبَتِ	Tâ'nın kesriyle:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 80; Taberî bu son kırâetin daha doğru olduğunu söylüyor: 23/78. Kari'ler "ترى" râ'nın imâlesi, beyne beyne okunması, konularında kendi metodları üzredirler: Ebû 'Âmr imâle etmiş; Verş beynellafzayn; diğerleri fetha ile okumuşlardır (Tebsırah: 654; Kurtubî: 15/103).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
		يَا أَبَتَهْ Hâ üzerine vakıf:	İbn Keŝîr, İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb.
		يا أَبَتْ Tâ üzerine vakıf:	Ötekiler.
	يَا أَبَتِ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ		Çoğunluk.
	يَا أَبَتِ إِنِّى أَرَى فِى ٱلْمَنَامِ ٱفْعَلْ مَا أُمِرْتَ بِهِ		İbn Mes'ûd[1].
		سَتَجِدُنِيَ İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
		سَتَجِدُنِى İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
103		أَسْلَمَا İslâm kökünden tesniye mazî:	Çoğunluk.
		سَلَّمَا Teslîm kökünden tesniye mazî:	İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve Hz. Alî[2].
	أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ		Çoğunluk.
	يَا إِبْرَاهِيمُ	(أن) siz:	Übey[3].

1. Mesâhif: 80.
2. Mesâhif: 80, 190, 204; Kurtubî: 15/104.
3. Mesâhif: 160.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
105	الرُّويا	Hemzeyi sâkin, uzatma vâv'ına çevirme:	Sûsî.
	الرُّويَّا (الرُّيَّا)	Hemzenin vâv'a, vâv'ın da ya'ya çevrilip yâ'ya idğâmı:	Ebû Ca'fer.
	الرُّؤيَا	Hemzenin tahkiki:	Ötekiler.
106	لَهْوَ	Sâkin hâ ile:	Kalûn, Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	لَهُوَ	Madmûm hâ ile:	Ötekiler.
	البَلٰؤُا	Vâv üzerine yazılan bu hemze üzerinde Hamza'nın ve Hişâm'ın oniki vechi vardır [1].	
123	وَ إِنَّ اَلْيَاسَ	(إِنَّ)den sonra vasl hemzesi:	Bir rivâyette İbn Zekvân.

1. el-Budûr: 268.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ إِنَّ. اَلْيَاسَ	Başlama halinde meftûh hemze ile:	İbn Zekvân.
	وَ إِنَّ إِلْيَاسَ	Meksûr, kat' hemzesiyle:	Ötekiler ve başka rivâyette İbn Zekvân.
	وَ إِنَّ إِبْلِيسَ		Übey [1].
	وَ إِنَّ إِدْرِيسَ	İlyâs yerine İdrîs:	Abdullâh ibn Mes'ûd mushâfı [2].
126	اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ رَبَّ آبَائِكُم	Üç isimde de nasb:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Ya'kub, Halef.
	اللَّهُ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبَائِكُمْ	Üçünde de ref':	Ötekiler.
	رَبُّكُمُ اَللَّهُ		İbn Mes'ûd [3].
130	آلِ يَاسِينَ	Hemzenin fethi ve meddi, lam'ın kesri:	A'rec, Ebûbekr, Nâfi', İbn 'Âmir [4].

1. Mesâhif: 160.
2. Mesâhif: 80; Kurtubî: 15/115.
3. Mesâhif: 80.
4. Bu takdirde (ياسين) bir kelime, (آل) ayrı bir kelimedir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِلْيَاسِينَ	Hemzenin kesri ve lâm'ın sükûnu:	Ötekiler.
	سَلاَمٌ عَلَى آلْيَاسِينَ	Vasl hemzesi ile sanki isim (Yâsîn)dir:	Hasan [1].
	سَلاَمٌ عَلَى إِدْرَاسِينَ	İlyâsîn yerine İdrâsîn:	İbn Mes'ûd [2].
	سَلاَمٌ عَلَى إِيلِيسِينَ		Übey [3].
140	إِذَ ابَقَ	Hemzenin harekesini öncesindeki zâl'a nakil:	Verş.
	إِذْ أَبَقَ	Hemzenin tahkiki ile:	Ötekiler.
147	أَوْ		Çoğunluk.
	وَ		Übey, Ebû's-Semmâl ve başkaları [4].
148	إِلَى حِينٍ		Çoğunluk.
	حَتَّى حِينٍ		İbn Mes'ûd [5].

1. Kurtubî: 15/118.
2. Abdullâh: "İlyâs, İdrîs'tir" der ve "وَ إِنَّ إِدْرِيسَ لَمِنَ آلْمُرْسَلِينَ. سَلاَمٌ عَلَى إِدْرَاسِينَ" okurdu (Câmi'u'l-beyân: 23/96; Mesâhif: 80). Bu rivâyet de, İbn Mes'ûd'un, Kur'ân'ı bazan anlamıyle okuduğuna delâlet eder. Çünkü İlyâsîn'in, İdrîs anlamına geldiğine kani bulunduğu için, kelimeyi Kur'ân'da İlyâsîn olmasına rağmen "İdrâsîn" şeklinde okumuş demektir "إِدْرِسِينَ" okuduğu da rivâyet edilmiştir (Mesâhif: 80). Taberî, doğru vechin, elifin kesriyle, idrâsîn veznindeki İlyâsîn şekli olduğunu söylüyor: 23/96.
3. Mesâhif: 160, yahut (إِيلِ يَاسِينَ) okumuştur.
4. Mesâhif: 160.
5. Mesâhif: 80.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
153	أَصْطَفَى	İstifhâm hemzesiyle:	Çoğunluk.
	اِصْطَفَى	İstifhâmsız, olumlu kip:	Bir rivâyette Nâfi', İsmâ'îl, İbn Cemmâz ve İsmâ'îl'in Ebû Ca'fer ve Şeybe'den nakli[1].
155	تَذَكَّرُون	Şeddeli kâf ile:	Çoğunluk.
	تَذْكُرُون	Sâkin zâl ve madmûm kâf ile:	Talha ibn Musarrif[2].
163	صَالِ	Lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	صَالُ	Lâm'ın ref'iyle:	Hasan'dan rivâyet[3].

1. el-Bahr: 7/377.
2. el-Bahr: 7/377.
3. Câmi'u'l-beyân: 23/110. Taberî şöyle diyor: "Eğer bu kırâet ile kelimenin çoğul olduğunu kasdetmiş ise —başka vecih daha fasih olmakla beraber— doğrudur. Fakat kelimenin tekil olduğunu bile bile böyle okumuş ise bu vecih, dilcilere göre hatâdır" (23/110-111).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
164	وَ مَا مِنَّا إلاَّ لَهُ		Çoğunluk.
	و إنْ كُلُّنَا لَمَّا لَهُ		İbn Mes'ûd [1].
168	لَكُنَّا عِبَادَ ٱللَّهِ ٱلْمُخْلَصِينَ (وَ إنَّا إلَيْهِ لَرَاغِبُونَ)	İbn Mes'ûd bir âyet ilâve ederek okumuştur [2].	
171	كَلِمَتُنَا	Tekil:	Çoğunluk.
	كَلِمَاتُنَا	Çoğul:	Dahhâk [3].
	لِعِبَادِنَا		Çoğunluk.
	عَلَى عِبَادِنَا		İbn Mes'ûd [4].
174, 178:	حَتَّى		Çoğunluk.
	عَتَّى		İbn Mes'ûd [5].
177	نَزَلَ	Etken:	Çoğunluk.
	نُزِّلَ	Edilgen:	İbn Mes'ûd [6].

1. Mesâhif: 80.
2. Mesâhif: 80.
3. el-Bahr: 7/380.
4-5 Mesâhif: 80. Bir kavle göre İbn Mes'ûd (لعبا دى) okumuştur.
6. Keşşâf; el-Bahr: 7/380.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فسَاءَ		Çoğunluk.
	فَبِئْسَ		Abdullâh ibn Mes'ûd [1].
182	قَدْ أَذِنْتُكُمْ بِإِذَانَةِ ٱلْمُرْسَلِين لَتُسْأَلُنَّ عَنِ ٱلنَّبَإِ الْعَظِيم	Hz. 'Alî âyeti şu ilâve ile okumuştur: [2].	

1. el-Bahr: 7/380. Zemme mahsus olan hazfedilmiştir. Takdîri şöyledir:
فسَاءَ صَبَاحُ ٱلْمُنْذَرِينَ
2. Mesâhif: 190.

38/38 SÂD SÛRESİ

Başında sâd harfi bulunduğu için bu adı alan sûrede, tevhîde ve âhiret inancına karşı çıkanlar uyarıldıktan sonra Hz. Peyğamber'i ve mü'minleri teselli amaciyle bazı peyğamber kıssalarına işâret edilir, daha sonra Âdem ve İblîs kıssasına yer verilir. Kıssa dizileri arasına etkili öğütler serpilmiştir.

Sûrenin bölümleri, birbiriyle uyumlu ve bağlantılıdır. Bunlar sûrenin bir defada veya bölümlerinin birbiri ardınca indiğini gösterir. Mekke'de, Kamer Sûresinden sonra inmiş olup 88 âyeti içermektedir. Resmî sıralamaya ve iniş sırasına göre 38 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِۜ ﴿١﴾ بَلِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ف۪ي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾
كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ ح۪ينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾ وَعَجِبُٓوا
اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌۚ ﴿٤﴾
اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًاۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ
اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا
فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِۚ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَاۜ بَلْ هُمْ

فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ۝٨ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ
الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ۝٩ أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ ۝١٠ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ ۝١١

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Sâd. Uyarıcı ve şanlı Kur'ân'a andolsun ki, 2- İnkâr edenler, bir gurur ve ayrılık içindedirler. 3- Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik de feryâdettiler; fakat artık kurtuluş zamanı geçmişti. 4- Onlara, kendi içlerinden bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de o nankörler dediler ki: "Bu, yalancı bir büyücüdür". 5- "Tanrıları bir tek Tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir." 6- Onlardan bir gurup fırladı: "Yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzû edilen bir şeydir." 7- "Biz bunu öteki dinde işitmemiştik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir." 8- "O uyarı, aramızdan ona mı indirildi?" Doğrusu onlar, benim uyarımdan kuşku içindedirler. Hayır, onlar henüz azâbımı tadmadılar! 9- Yoksa dâimâ üstün olan, çok lûtufta bulunan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mı? 10- Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü onların mı? Öyleyse sebepler içinde yükselsinler (araçlara binip göklere çıksınlar da oradan kâinâtı yönetsinler, vahyi de kendi istediklerine indirsinler). *11- Onlar, kabilelerden oluşmuş, şurada bozguna uğratılmağa mahkûm bir ordudur.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetteki sâd harfi, çeşitli biçimlerde tefsîr edilir: *Sadakallâh, sadaka Muhammed* (Allah doğru söyledi, Muhammed doğru söyledi), mânâsına gelir. Yâhut bu harf, Allah'ın isimlerinden biri ve Allah'ın isimlerinin anahtarıdır. Yahut bu harf, sûrenin Fâtihası(girişi)dir gibi.

Bizim kanâatimize göre bu harf de bazı sûre başlarında bulunan harfler gibi, daha önce başka dilde inmiş İlâhî Kitâplara işâret eden ve dinleyenlerin dikkatini okunacak vahye çekme görevini yapan bir tenbîh (ünlem) harfidir. Nitekim hemen bunun ardından uyarıcı veya şanlı Kur'ân'a and içilerek onun

gerçek Allah kelâmı olduğu vurgulanıyor. "وَالْقُرْآنِ"daki vâv, kasem içindir. Acaba kasemin cevabı nerede? Kimine göre cevap, 64 ncü âyet olan "إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ : *Doğrusu bu gerçektir*"dir. Fakat çok ileride olan bu sözün, kaseme cevabolması uygun görülmüyor. Kimine göre cevap "كَمْ أَهْلَكْنَا"dır. Kimine göre de "إِنْ كُلٌّ إِلاَّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ"dır. Kimine göre cevap, kasemden önce gelen sâddır. Bu âyet, tıpkı "حَقًّا وَاللَّهِ، وَجَبَ وَاللَّهِ" ifadesine benzer. Burada *"Doğru vallâhi"* demektir. Kimine göre cevap mahzûf olup "Uyarıcı Kur'-ân'a andolsun ki siz diriltileceksiniz" takdirindedir [1].

"ذِي الذِّكْرِ: *Zikr"* ya öğüt, uyarı veya şân, şeref anlamlarına gelir. Burada her ikisi de vardır. Andolsun bu öğütler içeren, uyaran, uyanlara şan ve şeref getiren Kur'ân'a ki sana vahyedilenler doğrudur. Fakat nankörler, bir 'izzet (gurur) ve şikâk (ayrılık) içindedirler. Onurlarına kapılıp, durmadan ayrılık çıkarmaktadırlar.

3- Biz onlardan önce nice kuşakları, nice toplumları helâk ettik. O helâk edilenler bağırdılar, yardım istediler ama menâs vakti değildi. Kurtulma zamanı geçmişti. Kurtulamadılar, mahvolup gittiler. İşte Kur'ân'ı kabul etmeyip durmadan ayrılık çıkaranlar da eğer bu gurur ve ayrılıklarına son vermezlerse bir gün, öteki milletlerin sonucuna uğrayacaklardır. *Menâs, navs'*-dan mef'al vezninde mimli masdardır. *Navs* gecikme anlamınadır. *Menâs* da kaçma demektir.

4-8: O nankörler, kendilerine, kendi aralarından bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de: *"Bu, yalancı bir büyücüdür, bütün tanrıları bir tek Tanrı mı yaptı? Cidden bu, tuhaf bir şeydir"* dediler. Ve onların liderleri, bulundukları mecliste adamlarına: "Haydi yürüyün, tanrılarınıza inanmakta sebat edin, kendi inancınızı bırakmayın. Arzu edilen şey budur. Sizin yararınız bundadır. Biz öteki millette Muhammed'in söylediği gibi bir şey duymadık. Atalarımızdan böyle bir şey işitmedik. Hiç tanrılar birleşir de bir tek Tanrı olur mu? Bu söz, Muhammed'in uydurmasıdır, Allah'a iftirâdır. Hem içimizde hiç kimse kalmadı da zikir (Allah'ın vahyi) Muhammed'e mi indirildi?" diyerek gittiler.

Yüce Allah, müşriklerin bu sözlerini anlattıktan sonra onların henüz azâbı tadmadıkları için Allah'ın indirdiği Kitâp'tan kuşkulandıklarını, fakat yakında azâbı tadınca Allah'ın vahyini inkâr etmenin ne demek olduğunu anlayacaklarını bildiriyor.

1. Fethu'l-Kadîr: 5/419.

9-11: Yoksa Allah'ın hazineleri kendi yanlarında mıdır ki Kur'ân'ın, Muhammed'e indirilmesini çekemiyorlar, *"Başka kimse kalmadı da zikir ona mı indirildi?"* diyorlar. Allah, dilediğine zikri indirir. Dilediğini elçi seçer. Mülk O'nundur, O dilediğini yapar. Allah azizdir, kudreti sonsuzdur. Vehhâbdır, sonsuz lûtuf ve bağış sâhibidir. İnsanların ummadıkları kimseyi elçi, velî yapar. Kendisinde varlık gören, kibir ve gurura kapılanları alçaltır. Yoksa gökler, yer ve bunlar arasında bulunanlar Muhammed'i kıskananların mıdır ki Allah'ın Muhammed'e lûtfunu çekemiyorlar? Eğer gerçekten gökler ve yer kendilerinin ise haydi sebepler içinde göklere çıksınlar, araçlar bulup göklere yükselsin, kâinatın tahtına oturup mülklerini yönetsinler. Dilediklerine vahiy indirsin, dilediklerini peyğamber yapsınlar. Bunu yapamazlar. Çünkü kâinatta hiçbir şey onların değildir. Kâinatın tümü Allah'ın mülküdür. Öyle ise kıskanmaya hakları olmadığı gibi bunun, kendilerine bir yararı da olmaz. Onlar Allah'ın lûtfunu önleyemezler. Onlar da şurada bozguna uğratılmış kavimlerden biridir. Onlardan önce, peyğamberleri yalanlayanlar, işte gözleri önünde duruyor. Bunlar da onlardan bir guruptur. Yahut bunlar, çeşitli fırkalardan oluşmuş, bozulmağa mahkûm bir ordudur.

Mekke devrinin ortalarında inen bu âyetlerde yıllar sonra vukubulacak olaylara işâret edilmektedir: Bedir Savaşında liderlerinden yetmiş kişi öldürülmüş olan müşrik ordusu bozguna uğradığı gibi Hendek Savaşında da çeşitli kabilelerden oluşan müşrik ordusu, Allah'ın gönderdiği görünmez güçlerle, soğuk ve fırtına ile bozulup geri dönmüştü. 11 nci âyette daha ziyâde Hendek Savaşına katılacak fırkalardan oluşan müşrik ordusunun bozguna uğratılacağına işâret vardır. Fahr-ı Râzî'ye göre âyet, Mekke'nin Fethi sırasında Kureyşin bozguna uğrayacağına işârettir.

Bu âyetlerin, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile müşrikler arasında geçen bir tartışma üzerine indiği, sözgelişinden anlaşılmaktadır. İbn 'Abbâs'ın rivayetine göre ilk sekiz âyet şu olay üzerine inmiştir:

"Ebûtâlib hastalanınca Ebûcehl'in de içinde bulunduğu bir Kureyş cemâati, Ebûtâlib'e geldiler, dediler ki:

— Senin kardeşinin oğlu, bizim tanrılarımıza hakaret ediyor, şöyle şöyle yapıyor. Onu çağırt da bu işten menet.

Ebutalib'in çağırtması üzerine Peyğamber (s.a.v.) geldi, amcasının yanında bulunan boş yere oturacak iken Ebucehl, o boş yere hemen kendisi oturdu ki Ebûtalib, yakınında olan yeğenine şefkat etmesin. Hz. Peyğamber (s.a.v.) kapının yanında oturdu. Ebûtalib kendisine:

— Ey kardeşimin oğlu, kavmin senden şikâyet ediyor. Sen kendilerine hakaret ediyormuşsun, şöyle şöyle söylüyormuşsun, dedi. Peyğamber (s.a.v.) şöyle cevap verdi:

— Amca, onlardan bir tek söz istiyorum, onu söyledikleri zaman Araplar kendilerine boyun eğecek, yabancılar cizye verecek.

— Bir değil, on söz söyleyelim, nedir o? dediler.

Peyğamber (s.a.v.):

— O söz, *lâilâhe illâllâh* (Allah'tan başka Tanrı yoktur) sözüdür.

Derhal yerlerinden sıçradılar:

— Tanrıları bir tek Tanrı mı yaptı, cidden bu, tuhaf bir şeydir, dediler.

Sûrenin başından itibaren sekiz âyet bu münasebetle indi'' [1].

Rivayetlerden birine göre Hz. Peyğamber (s.a.v.), Allah'ın bir olduğunu söylemekten başka bir şey önermesini isteyen Kureyş liderlerine: *''Güneşi getirip avucuma koysanız bundan başka bir şey istemem''* demiş. Kureyşliler de kızarak kalkmışlar: ''Biz de bunları sana emredene sövüp hakaret ederiz'' demişler [2]. Tabii onlar bu sözleriyle Allah'ı kasdetmiş olamazlar. Çünkü onların, Allah'a inandıklarını ve O'na ibâdet de ettiklerini Kur'ân haber veriyor. Eğer onlardan nakledilen bu söz doğru ise onlar, Hz. Muhammed'e cinnin vahyettiğini kasdetmiş ve ona vahyeden cinne hakaret edeceklerini söylemişlerdir. Yâhut da onlar, Hz. Muhammed'in, Rahmân sıfatıyle andığı Tanrı'nın, Allah'tan başka bir Tanrı olduğunu sandıkları için böyle söylemişlerdir.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ
وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ
فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾ وَمَا يَنْظُرُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾
وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ
وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿١٧﴾ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ
يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 38; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/28; et-Tâc: 4/219.
2. Câmi'u'l-beyân: 23/127; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/28.

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾ وَهَلْ اَتٰيكَ
نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا
لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ
وَاهْدِنَا اِلٰى سَوَاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَا اَخ۪ي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ
نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ
بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِه۪ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغ۪ي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَل۪يلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ
فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى
وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾ يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَل۪يفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ
النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَضِلُّونَ عَنْ
سَب۪يلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

12- Onlardan önce de Nûh kavmi, Âd ve kazıklar sâhibi Fir'avn yalanlamıştı. 13- Semûd, Lût kavmi ve Eyke halkı da (yalanlamıştı). *İşte onlar da* (birleşik) *kabilelerdi. 14- Hepsi de peyğamberleri yalanlayıp benim cezâmı hak ettiler. 15- Bunlar*(ın işi) *de sadece, geri dönmesi*

olmayan korkunç bir sese bakıyor. 16- Dediler ki: "Rabbimiz, azâp payımızı, hesap gününden önce, hemen ver". 17- Onların dediklerine sabret ve güçlü kulumuz Dâvûd'u an; o, (bize) *çok başvururdu. 18- Biz dağları onunla beraber* (tesbîh etmeleri için) *boyun eğdirmiştik; akşam sabah onunla beraber tesbîh ederlerdi. 19-* (Her yandan) *toplanıp gelen kuşları da* (ona bağlamıştık). *Hepsi onun nağmesine katılırdı. 20- Onun mülkünü güçlendirmiştik, kendisine hikmet ve güzel konuşma vermiştik. 21- Sana o dâvâcıların öyküsü geldi mi? Hani odasının duvarına tırmanmışlardı. 22- Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. "Korkma, dediler, biz iki dâvâcıyız. Birimiz ötekinin hakkına saldırdı. Şimdi sen aramızda hak ile hükmet, zulmetme. Bizi yolun ortasına* (adâlete) *götür." 23- "Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu var, benimse bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve konuşmada bana ağır bastı* (onunla baş edemedim)*". 24- Dâvûd dedi ki: "Andolsun o, senin koyununu kendi koyunlarına katmayı istemekle sana zulmetmiştir. Zâten ortakların çoğu birbirine zulmetmek ister. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar bunun dışındadır ki onlar da ne kadar azdır!" Dâvûd, bu* (da'va ile) *kendisini imtihân ettiğimizi anladı da Rabbinden mağfiret diledi, eğilerek secdeye kapandı ve* (bize) *döndü. 25- Biz de ondan bunu affettik. Yanımızda ona bir yakınlık ve güzel bir gelecek vardır. 26- "Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde* (senden öncekilerin yerine) *hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adâletle hükmet; keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar ise, hesap gününü unuttuklarından dolayı onlara çetin azâb vardır.*

Tefsîr:

Bir önceki âyette *"İşte onlar da şurada bozguna uğratılmış fırkalardan biridir"* buyurulduktan sonra bu âyetlerde de bozguna uğratılmış fırkalardan örnekler verilmektedir:

12-15: Kureyş müşriklerinden önce Nuh kavmi, 'Âd kavmi, kazıklar sâhibi Fir'avn kavmi, Ŝemûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı hep peyğamberleri yalanlamışlardı. İşte onların hepsi Allah'a isyan eden fırkalar idi. Elçileri yalanladıkları için Allah'ın cezâsını hak etmişlerdi.

Nûh kavmi Nûh'u yalanlayınca Tûfân ile boğuldu. 'Âd kavmi Hûd'u yalanlayınca fırtına ile helâk oldu. Fir'avn ve adamları, Mûsâ'yı ve Hârûn'u yalanlayınca denizde boğuldular. Sâlih'i yalanlayan Ŝemûd kavmi gürültü ile

helâk oldu. Lût'u yalanlayan kavmi deprem ile yerin dibine geçirildi. Şu'ayb'i yalanlayan Eykeliler de Zulle gününün azâbiyle helâk oldular.

İşte onlardan bir hizib olan bu Kureyş müşrikleri de onların uğradığı sonuca uğrayacaklardır. Bunları helâk etmek, güç değil, gayet kolaydır. Bunların helâki de geri döndürülmesi, önlenmesi mümkün olmayan korkunç bir sese, gürültüye bakmaktadır.

15 nci âyetteki *"Fevâk"*, sütü sağılan devenin iki sağımı arasında geçen zamandır. Bu zamanda devenin memesine yeniden süt gelir. "أفاق من مرضه: *Sağlığına döndü"* demektir. Kelime *fâ'*nın fethi ile de zammı ile de okunur [1]. "مَالَهَا مِنْ فَوَاقٍ" geri dönüşü olmayan, gelince geri döndürülmeyen, mutlaka mahveden bir sayha demektir. Yâhut Katâde'nin tefsîrine göre ikincisi olmayan, sadece bir kere ile mahveden sayha demektir. Bu bir tek sayha (gürültü) ile onların mahvedilecekleri belirtiliyor ki Yâsîn Sûresinin: *"Onlar sadece bir tek korkunç sese bakıyorlar"* meâlindeki 49 ncu âyeti de aynı anlamı vermişti.

12 nci âyetteki, *veted'*in çoğulu olan *el-evtâd* kazıklar anlamına gelir. Fir'avn, kazıklar sahibi olarak tavsif edilmiştir. Bazı müfessirlere göre Fir'avn, insanların ellerini ayaklarını kazıklarla tahtalara çiviletip işkence ettirdiği için böyle nitelendirilmiştir. Fakat bu görüş doğru değildir. Müfessirlerin çoğuna göre *ẑu'l-evtâd* yüksek binâlar sahibi demektir. Bununla Fir'avn'ın yaptırdığı pramitler kasdedilmektedir. Fir'avn'ın en bariz özelliği, pramitleri yaptırmış olmasıdır. İşte o da bu en belirgin özelliği ile anılmıştır. Böyle anıt eserler, yüksek binâlar yaptırmış olan Fir'avn da Allah'ın azâbından kurtulamamış, sonunda boğulup gitmiştir.

13 ncü âyette geçen *Ashabu'l-Eyke,* de Eyke sâhipleri demektir. Eyke, sık ağaçların yetiştiği su kaynağı, ağaçları birbirine girmiş yerdir. İbn Keŝîr'e göre Eykeliler Medyen halkıdır. Bunlar, Eyke adında bir ağaca taptıklarından bu ad ile anılmışlardır.

16 ncı âyette geçen *kıtt,* bir şeyin parçası anlamına gelir. Burada nasîb anlamında kullanılmıştır. Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayan, Kur'ân'ın bildirdiği uyarılarla alay ederek, bu sözler gerçek ise inkârlarından dolayı kendilerine, kıyâmetten önce hemen çabucak azâb inmesini istemişlerdir. Müşriklerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)in dâvâsiyle alay amaciyle azâb istedikleri, birçok âyette ifade edilmiştir: Enfâl Sûresinin 32 nci, Ra'd Sûresinin 6 ncı, Hac Sûresinin 47 nci, Ankebut Sûresinin 53-54 ncü âyetleri, onların alay ile azâb istediklerini bildirmektedir.

17-20 nci âyetlerde Hz. Peyğamber'e, müşriklerin sözlerine sabretmesi,

1. Mefâtih: 26/183.

el-eyd sâhibi yani güçlü, gücüyle birlikte dâima Allah'a yalvaran, O'na başvuran Dâvûd'u hatırlaması, onunla tesellî bulması emredildikten sonra; Allah'a da'vet uğrunda sabredip başarıya ulaşan azim ve irâde sahibi dokuz peyğamberin dâvet öyküsü anlatılır. İniş sırasına göre Dâvûd, ilk defa burada anılmaktadır. Daha sonra inen sûrelerde de onun öyküsüne işâret edilmiştir.

17 nci âyette geçen *el-eyd* kelimesi, kuvvet anlamına gelir. Te'yîd de buradan gelmiştir. "هُوَ الَّذِى أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ"[1], "وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ"[2] "وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ"[3] âyetlerinde *eyd* hep kuvvet anlamınadır. Katâde: "Allah Dâvûd'a ibâdette kuvvet, fıkıh (anlayış) verdi" demiştir[4]. Aynı âyette geçen *"Evvâb"* (آب) fi'linden mübâlağa bildiren sıfattır. (آب) döndü, *iyâb* dönmektir. *Evvâb:* Çok başvuran, Allah'a çok yalvaran, çok sığınan demektir ki, Hz. Dâvûd bu sıfatlarla övülmektedir.

18-19 ncu âyetlerde dağların ve kuşların akşam sabah Dâvûd'la beraber tesbîh ettikleri anlatılıyor ki iniş sırasına göre ilk defa burada anılan bu olay daha sonra inen Sebe' Sûresinin onuncu âyetinde de anılmıştır. " أَوِّبِى مَعَهُ: سَبِّحِى مَعَهُ، أَوْ رَجِّعِى مَعَهُ: *Onunla beraber tesbîh edin, yâhut onun sesini yankılayın"* diye tefsîr edilir. Dağların tesbîhi şöyle açıklanıyor:

1) Allah dağlara hayat, akıl, kudret ve konuşma vermiş, dağlar da Dâvûd'la beraber Allah'ı tesbîh etmişerdir.

2) Dâvûd'un çok güzel olan sesi dağlarda yankılanmış, kuşlar onun sesine gelmişler ve o tesbîh ederken, ötüşerek Allah'ı tesbîh etmişlerdir.

Âyetin sonundaki *el-'aşiyy ve'l-işrâk,* Güneşin battığı ve doğduğu zamanlardır ki Dâvûd'un bu vakitlerde ibâdet ettiği anlatılır. Birçok âyette değişik kelimelerle bu vakitlerin, Allah'ın anılacağı, O'na ibâdet edilip namaz kılınacağı zamanlar olarak gösterilmiştir: *"Akşam sabah* (O'nu) *tesbîh et"*[5], *"Sabah akşam Rablerine yalvaranları kovma..."*[6], *"Akşam sabah Rabbini överek tesbîh et"*[7], *"Sabah akşam* (Rabbinizi) *tesbîh ediniz diye vahyetti"*[8].

Bugünkü Tevrât'ta dağların ve kuşların, Dâvûd'la beraber tesbîh ettiği geçmez. Tabii bu, Hz. Peygamber devrindeki nüshalarda da bu fıkranın olmadığı anlamına gelmez. O zamanki nüshalarda var olan bu fıkranın, zamanla kaybolduğu kanaatindeyiz. Kitâbı Mukaddes'te Dâvûd'a atfedilen bazı mezmûrların başında "Muzikacı başı için" tabiri geçer ki bu ifade Dâvud'un müzisyen olduğunu gösterir. Mezmûrlar, onun şiirleri, İlâhîleridir.

1. Enfâl Sûresi: 62.
2. Bakara Sûresi: 253.
3. Zâriyât Sûresi: 47.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/185.
5. Âl-i 'İmrân S ûresi: 41.
6. En'am Sûresi: 51.
7. Ğâfir (Mü'min) Sûresi: 55.
8. Meryem Sûresi: 11.

19 ncu âyette haşrolunmuş kuşların da Dâvûd'un emrine verildiği, hepsinin ona gittiği, itâat ettiği bildirilmektedir. "وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً" toplanmış olarak kuşlar da onun emrine verildi demektir. Bu, kuşların, Dâvûd'un sesine toplanarak ötüşleriyle Allah'ı tesbîh ettikleri anlamına gelir. "كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ" Hepsi ona gider, ona itâat ederdi, demektir.

20 nci âyette Dâvûd'a hikmet ve *fasle'l-hitâb* verildiği bildiriliyor. Hikmetin, gerçeğe uygun bilgi olduğunu, Bakara Sûresinin 269 ncu âyetinde izâh etmiştik. Oraya bakılabilir (1/468-469). *Fasla'l-hitâb*'a gelince: Hatıra gelen düşünceleri açıklama yeteneğidir. Güzel konuşma, işlerin içyüzünü anlama, dâvâları adâletle, ikna edici bir üslûpla çözüme kavuşturma anlamları da vardır. Dâvûd'un özelliklerinden biri de güzel konuşma yeteneğinin olması, insanların arasında çıkan olayları, anlaşmazlıkları güzel çözüme bağlamasıdır.

21-26 ncı âyetlerde Dâvûd'un hayatından iki sahne anlatılır: Birincisi, Dâvûd'un kendi hayatiyle ilgili bir sahnedir. İkincisi, Allah'ın ona keyfî değil, adâletle hükmetmesini emretmesi sahnesidir. Dâvûd'a yöneltilen bu sözlerle, gerçekten bütün insanlığa hitâbedilmekte, Allah yolundan sapanların, hesap gününde şiddetle cezalandırılacakları vurgulanmaktadır.

21-25 nci âyetlerde özetlenen olay, Kitâbı Mukaddes'te şöyle anlatılır: "Dâvûd bir sabah evinin damında gezinirken karşı evde yıkanan bir kadın görmüş. Çok hoşuna giden bu kadını çağırtıp onunla yatmış. Kumandanlarından Urya'nın karısı olan bu kadın, gebe kalmış ve Dâvûd'a haber salıp gebe kaldığını bildirmiş. Dâvûd'un, kadının kocası Urya'yı öldürmek için onu, cephenin ön safında, düşman savaşçılarının karşısına sürmüş ve Urya öldürülmüş. Dâvûd, onun karısiyle evlenmiş. Dâvûd'un yaptığı Allah'ın zoruna gittiği için Peyğamber Natan'ı Dâvûd'a göndermiş. Natan Dâvûd'a demiş ki:

"Bir şehirde biri zengin, öteki fakir iki adam vardı. Zengin adamın pek çok koyunları ve sığırları vardı; fakir adamın ise yalnız bir kuzusu vardı. Böyle iken zengin adama bir misafir gelince, kendi koyunlarına kıyamadığından, konuğuna ikram için fakir adamın kuzusunu aldı." Dâvûd bu adama çok kızdı. Natan: "İşte o adam sensin ve Rab bu işe çok kızdı, senin gözlerin önünde karılarını alıp komşuna vereceğini; komşunun, güneşin gözü önünde senin karılarınla yatacağını söyledi" dedi. Dâvûd: "Rabbe karşı suç işledim" dedi. Natan da: "Rab da senin günâhını sildi" dedi" [1].

Kur'ân, olayın sadece aslına işaret etmiş, Tevrat'taki ayrıntılara girmemiştir. Çünkü Kur'ân, peyğamberlerin ahlâkına yakışmayacak şeyleri anlatmaz, onları hep iyilikleriyle yâdeder. Fakat ana çizgileriyle anlatılan olayın, Tevrat'ta anlatılan olay olduğu bellidir. Kur'ân'ın amacı, hikâyeleri

1. Kitabı Mukaddes, II. Samuel, bab: 12, s. 315-317 özetle alınmıştır.

ayrıntılariyle anlatmak değil, ana hatlariyle hatırlatıp insanlara ders vermektir.

Tefsîrlerde bu hikâye uzun uzadıya izah edilir. Bunlardan kimi Kitabı Mukaddes'te anlatılanlara uyar, kimi daha da ayrıntılıdır [1]. Bu durum, olayın, Kur'ân'ın indiği çevrede bilindiğini gösterir. Rivayetlerde, Kitâbı Mukaddes'te olmayan bazı olaylar vardır. Muhakkak ki bunları müslümanlar uydurmamışlardır. Bu rivayetler, Kitâp ehlinin anlatımlarına dayanır. Demek ki bu ayrıntılar, o zamanki Kitabı Mukaddes nüshalarında veya bunların tefsîrlerinde vardı.

Bazı İslâm âlimleri de Dâvûd'a atfedilen bu zina olayını ona yakıştırmazlar, bunun uydurma olduğunu söylerler. Hz. 'Alî'nin, kıssayı bu şekilde anlatanlara yüz altmış değnek vuracağını söylediği rivayet edilir [2]. Fahreddîn Râzî de bu zinâ hikâyesinin doğru olamayacağını birkaç delil ile anlatıyor.

Ancak şurası da hatırda tutulmalıdır ki Tevrat, Dâvûd'u peyğamber değil, kıral olarak tanıtır. Kırallardan da böyle şeyler çıkabilir. Ama güçlü ve iyi bir yönetici olan Dâvûd, Peyğamber Natan'ın irşadiyle günâhından dönmüş, Allah da onu affetmiştir. Kur'ân-ı Kerîm de günâhın niteliğini zikretmeden Dâvûd'un, işlediği günâhtan tevbe ettiğini ve tevbesinin kabul edildiğini söyler ve koyun temsilini de anlatır. Bundan anlaşılıyor ki Kur'ân'ın anlattığı olay, Kitâbı Mukaddes'te anlatılanların bir özetidir.

Ancak 24-25. âyetlerde Dâvûd'un, işlediği bir hatâ yüzünden Allah'ın, kendisini cezalandıracağını sanıp Allah'a tevbe ettiği ve Allah'ın da onun hatâsını bağışladığı bildirildiğine göre, demek ki Dâvûd bir günâh işlemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de peyğamberlerin günâh işlemeyeceklerine dair bir ifade yoktur. Tersine onlardan bazılarının günâh işlediği, fakat hemen tevbe ettikleri belirtilir (Tâhâ: 121-122, Kasas: 15-16. âyetlere bakınız). Peyğamberlerin masumluğu vahyi tebliğ ile ilgilidir. Diğer konularda onlar da insandır. Hatâ yapabilirler ama günâhta ısrar etmez, hemen tevbe ederler. Kur'ân, Dâvûd'un işlediği günahı zikretmemiştir ki Allah'a yönelmiş, tevbesi kabul edilmiş olan bir peyğamber hakkında kuşkular uyanmasın. Ayrıca kulların günâhını yaymamak, örtmek de bir İslâm prensibidir. Bu hikmetten dolayı da Dâvûd'un, günâhından tevbe ettiği zikrediliyor, fakat işlediği günahtan söz edilmiyor. Böylece başkasının günahını, geçmişlerin hatâlarını yaymanın doğru olmadığı, onu örtmek gerektiği, tevbe edenin affedileceği öğütleniyor ve insanoğlu tevbeye yöneltiliyor. Peyğamber (s.a.v.): *"Ölmüşlerinizin iyiliklerini söyleyiniz"* [3] meâlindeki hadisleriyle Kur'ân'ın, geçmişleri hayr ile yadetme prensibini pekiştirmiştir.

1. Bakınız: Câmi'u'l-beyân: 23/150.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/192.
3. Tirmizî, Cenâiz: 34.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَٓاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذٖينَ
كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ اَمْ نَجْعَلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدٖينَ فِي الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقٖينَ كَالْفُجَّارِ
﴿٢٨﴾ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُٓوا اٰيَاتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا
الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

27- Göğü, yeri ve ikisi arasında bulunanları boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. O inkâr edenlerin, ateşten vay hallerine! 28- Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir mi tutacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlarla bir mi tutacağız? 29- Bu, çok mübârek bir kitâptır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve sağduyu sahipleri öğüt alsınlar.

Tefsîr:

27-29 ncu âyetler, birbirine bağlı iki peyğamber kıssası arasında yer alan derslerdir. Yüce Allah, 26 ncı âyetin sonunda hesap gününü unutanların, çetin azâba çarpılacaklarını hatırlatınca, hemen âhiretin gerekli olduğunu belirtmek üzere; kâinâtın amaçsız, anlamsız yaratıldığını söyleyip âhireti inkâr edenleri reddederek, gökleri ve yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri boş yere yaratmadığını, âhireti inkâr edenlerin cehennem ateşine gireceklerini vurguluyor. Elbette öyle olacaktır. Âhiretin olmaması demek, dünyâ hayâtında inanıp güzel işler yapanlarla, inkâr edip kötülük yapanlar arasında sonuç bakımından bir fark olmaması demektir. Bu, Allah'ın, kâinatta hakim olan adâletine aykırıdır. Allah inanıp güzel işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir tutmaz. İyilerin ve kötülerin hareketlerini değerlendirmek için âihretin, hesab ve cezanın bulunması gereklidir. Bu kâinât bir amaç için yaratılmıştır. Bu amaç, âhiret hayatıdır. Allah orada korunanları cennetlere, inkâr edip kötülük yapanları cehenneme sokacaktır. Yüce Allah, Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı indirmiştir ki sağduyu sahipleri bunun âyetlerini düşünüp öğüt ve ibret alsınlar.

27 nci âyet, birkaç yerde değişik üslûplarla tekrarlanır: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları eğlenmek için yaratmadık"*[1], *"Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"*[2], *"Biz göğü, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyuncu* (işi, eğlence) *olarak yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık. Hayır, biz hakkı bâtılın üstüne atarız da onun beynini parçalar, derhal* (batılın) *canı çıkar. Allah'a yakıştırdığınız niteliklerden ötürü de vay sizin halinize!"*[3].

Bu âyetler, insanların hür iradeleriyle yaptıkları işlerden sorumlu olduklarını gösterdiği gibi âhiretin gerekliliğini de gösterir. Çünkü dünyâda bu varlıkları yaratan Allah, ya bunları sırf zarara uğratmak, yâhut bunlara fayda vermek veya ne zarar, ne de yarar vermek için yaratmıştır. Allah yaratıklarını, zarar vermek için yaratmış olamaz. Çünkü bu, O'nun rahmet ve keremine aykırıdır. Ne zarar, ne de yarar vermek için de yaratmış olamaz. Çünkü ancak yok olmaları halinde bu ihtimal söz konusu olabilir. Öyle ise tek ihtimal kalıyor. O da Allah'ın, yaratıkları, kendilerine yarar vermek için yaratmış olmasıdır.

Bu dünyâda yaratıklar tam yarar göremez. Çünkü dünyâ ömrü kısadır. Dünyanın yararı az, zararı çoktur. Az yarar için çok zarara katlanmak hikmete uygun değildir. Dünyâda ızdıraplara katlananlar, haksızlığa, zulme uğrayanlar vardır. Şimdi bunlar sabırlarının karşılığını: zâlimler de zulümlerinin cezâsını görmezlerse Yaratıcının adâleti gerçekleşmez. Bu adâlet dünyada tam gerçekleşmediğine göre mutlaka bunun gerçekleşeceği bir âlem vardır. Çünkü Allah, kâinatı boş yere değil, hikmetle yaratmıştır. Hikmet, bu adâletin gerçekleşeceği âhiret âlemini gerekli kılar. Allah kâfirleri, fâcirleri inanıp korunanlarla bir tutacak değildir. Öyle ise âhiret gerekir. Dünyâda çoğu kez kâfirler, zâlimler rahat eder, inanıp korunanlar ezilirler. Âhiret de olmazsa kâfirler, mü'minlerden üstün tutulmuş olur. Bu, Allah'ın va'dine, hikmet ve adâletine aykırıdır. Onun için âhiretin vukuu muhakkaktır, bunda asla şüphe yoktur.

İniş sırasına göre ilk defa buradaki 29 ncu âyette Kitâp kelimesi geçmektedir. Kur'ân'da geçen bu kelime, vahyedilen İlâhî kitâplara, insanların yaptıkları işlerin tesbit edildiği amel defterlerine, Kur'ân-ı Kerîm'e ve Allah'ın ezelî ilmine denir.

"Sana da kendinden önceki Kitâpları doğrulayıcı ve onları koruyup

1. Duhân Sûresi: 38-40.
2. Mü'minûn Sûresi: 115.
3. Enbiyâ Sûresi: 16-18.

kollayıcı olarak bu Kitâbı indirdik"[1] âyetinde Kitâp, daha önceki İlâhî Kitâplar ve Kur'ân-ı Kerîm anlamında kullanılmıştır. *"Kimin Kitâbı sağından verilirse o, kolay bir hesaba çekilecektir"*[2] âyetinde kitâp, insanın amel defteridir. *"Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki: Andolsun siz, Allah'ın kitâbınca tâ yeniden dirilme gününe kadar kaldınız"*[3] âyetinde kitâp, Allah'ın ezelî bilgisi anlamınadır.

Tefsîri sadedinde bulunduğumuz 29 ncu âyette geçen kitâp, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Henüz Kur'ân tamamlanmadan ona Kitâp denmiştir. Zaten kitâp yazılı bir parça demektir. Kur'ân'ın tamamına kitâp dendiği gibi bir parçasına da kitâp denir. Bu anlamda Kitâp ve Kur'ân aynıdır. Yalnız bazı âyetlerde Kitâp ve Kur'ân birlikte kullanılır: *"Elif lâm râ. Bunlar Kitâbın âyetleri ve apaçık Kur'ân'dır"*[4], *"Tâ sin. Bunlar Kitâbın âyetleri ve apaçık Kur'ân'dır"*[5].

Mücâhid ve Katâde'nin de belirttikleri gibi, bazı sûrelerin başlarında bulunan hurûf-i mukatta'adan sonra lâm-i ta'rîfli olarak ve bazan Kur'ân ile birlikte anılan "el-Kitâb", Kur'ân öncesi inmiş bulunan Kutsal Kitâb demektir. Bu hususu, Ankebût sûresinin 45-49 ncu, Fâtır Sûresinin 31-32 nci âyetlerinin tefsîrinde ayrıntılı olarak îzâh etmiştik. Buradaki "Mübârek Kitâb" ile de, Peyğamberlere indirilmiş olan kitâbların aslına işâret vardır. O Kitâbı Mûsâ'ya, Îsâ'ya indiren Allah, Muhammed'e de kendi diliyle indirmiştir ki sağduyu sâhipleri, onun âyetlerini düşünüp öğüt ve ibret alsınlar.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾ اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ
الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪ي حَتّٰى تَوَارَتْ
بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ
فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّه۪ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ ل۪ي
وَهَبْ ل۪ي مُلْكًا لَا يَنْبَغ۪ي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْد۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ

1. Mâ'ide Sûresi: 48.
2. İnşikak Sûresi: 7-8.
3. Rûm Sûresi: 56.
4. Hicr Sûresi: 1.
5. Neml Sûresi: 1.

الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ
﴿٣٧﴾ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هَٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ
حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٤٠﴾

30- Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. (Süleyman) *Ne güzel kuldu! Hep Allah'a başvururdu. 31- Akşam üstü kendisine sâfin* (görkemli), *hızlı koşan atları gösterilmişti. 32- "Ben, mal sevgisini Rabbimi anmaktan ötürü tercih ettim" dedi. Nihâyet atlar perde ile gizlendi* (koşup dağın arkasına düşmekle gözden kayboldu). *33- "Onları bana getirin"* (dedi. Atların) *Bacaklarını ve boyunlarını okşamağa başladı. 34- Andolsun Süleyman'ı imtihân ettik ve tahtının üstüne bir ceset bıraktık; sonra* (bize) *yöneldi: 35- "Rabbim, dedi, beni affet, bana, benden sonra hiç kimseye nasibolmayan bir mülk* (hükümdarlık) *ver. Kuşkusuz sensin lûtfeden, sen!" 36- Biz rüzgârı onun hizmetine verdik. Onun buyruğuyla, onun istediği yere tatlı tatlı akıp giderdi. 37- Ve şeytanları: Her binâ ustasını ve dalgıcı, 38- Ve zincirlerle birbirine bağlanmış başkalarını* (yani cinleri veya isyancı kabileleri de ona boyun eğdirdik). *39- "Bu, bizim bağışımızdır, artık sen dilediğine ver veya verme, hesapsızdır"* (dedik). *40- Onun için bizim yanımızda bir yakınlık ve güzel bir gelecek de vardır.*

Tefsîr:

30-40 ncı âyetlerde de Dâvûd'a lûtfedilen nimetler arasında Süleyman gibi dünyâ ve âhiret ilimlerini kendisinde toplamış, muazzam bir kıral olduğu halde Allah'ı unutmayan, Allah sevgisini dünyâ varlığının üstünde tutan sâlih bir çocuğun lûtfedildiği belirtilir ve Süleyman'a verilen saltanata işâret edilir.

Dünyâda kimseye verilmeyen iktidar ona verilmiş, o kadar ki rüzgâr emrine boyun eğip istediği yöne esmiş, zincirlere vurulan cinler hizmetinde çalışmışlardır.

34 ncü âyetteki "Perde ile gizlendi" cümlesini Güneş battı şeklinde tefsîr

edenler vardır. Buna göre Süleyman, çok sevdiği atlarla meşgul iken farkında olmadan güneş batmış, ikindi namazını kılamamış, Allah'tan gaflet etmesine sebebolduğu için kılıçla atların boyunlarını ve bacaklarını vurup onları öldürmüştür. Bu şekilde öldürdüğü at sayısı yirmi bin civarında imiş(!) [1]. Bazı rivayetlere göre de sayı bin veya ondört imiş [2].

Bu rivâyetin makul bir yanı ve sağlam bir dayanağı yoktur. Şöyle ki: 1) Âyette daha önce güneş sözü geçmez. O halde perde arkasına gizlenen Güneş değil, atların kendisidir. 2) Süleyman'ın, atlarla meşgul iken ikindi namazını kaçırmış olması da tereddüdü gerektiren bir husustur. Zira Hz. Süleyman zamanında ikindi namazının farz olduğu hakkında bir bilgimiz yoktur.

Kaldı ki atları severek gaflete düşmek günâh ise, bu günâh atların değil, Süleyman'ın kendisinindir. Kendi gafleti yüzünden yirmibin atın kılıçla boynunu ve bacaklarını vurup öldürmesi, bir peyğamberin merhametiyle bağdaşmayacağı gibi ülkesinin güvenliğini düşünen akıllı bir kıralın yapacağı iş de değildir. Sonra yirmi bin atı vurmak, bir günde olmaz, bu iş günlerce, aylarca sürebilir. Öfke ile hayvan öldürmek büyük günâhlardan sayılır. Hayvan, ancak yemek kasdıyla kesilebilir. Savaşta kullanılacak yirmi bin atı kesmek, Süleyman gibi akıllı, tedbirli bir kıralın yapacağı iş değildir.

Gerçekte âyette, Süleyman'ın, atların boynunu vurduğuna dair en ufak bir işâret yoktur. İbn 'Abbâs'ın tefsîrine göre Süleyman, atların yelelerini, bacaklarını okşamıştır [3]. Hz. 'Alî de Kâ'bu'l-Ahbâr'a dayanan bu rivayeti reddederek Kâ'b'ın yalan söylediğini, Allah'ın peyğamberlerinin zulmetmeyeceklerini söylemiştir [4].

es-Sâfinât: Atın üç ayağını yere basıp birinin de sadece tırnağının ucunu yere değdirmek suretiyle durmasıdır ki en güzel ve görkemli duruş budur. Böyle duran ata *sâfine* denir. Çoğulu *sâfinât*'tır. *el-Ciyâd* da *el-cevâd*'ın veya *el-cûd*'un çoğuludur. Hızlı koşan ata cevâd denir. Sâfinât, duruş güzelliğini, ciyâd da gidiş güzelliğini ifâde eder.

Fahreddîn Râzî'nin de söylediği üzre İslâmda olduğu gibi Süleyman'ın (selâm ona) dininde de savaş için at besleyip yetiştirmek müstehab idi. Hz. Süleyman, yetiştirilen atları teftiş etmiş, üç ayağını basıp bir ayağının tırnağını yere değdirmiş vaziyyette duran dizi dizi atları görünce: *"Ben sırf Rabbimin adını anmaktan ötürü, yani O'nun rızasını kazanmak, O'nun adını yaymak için dünyâ malını sevdim; nefsim için dünya malını istemedim"* demiş, sonra yetiştiricilere, atları koşturmalarını emretmiş, hızla koşan atlar gözden

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/34.
2. Kurtubî, el-Câmi': 15/195-196.
3. İbn Kesîr Muhtasarı: 3/203, dipnot: 1.
4. Kurtubî: el-Câmi': 15/196.

kayboluncaya dek onları seyretmiş, sonra bakıcılara: *"Onları bana getirin!"* demiş, yani geri dönmelerini emretmiş ve koşudan dönen atları severek yelelerini ve bacaklarını okşamıştır. "فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنَاقِ: *Bacaklarını ve boyunlarını okşamağa başladı"* demektir. Bu âyeti, "Bacaklarını ve boyunlarını kılıçla vurdu" şeklinde yorumlamak yanlıştır. Çünkü âyette kılıç sözü yoktur. Meshetmek, kesmek anlamına gelmez. Öyle olsaydı "وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ" âyeti, başlarınızı ve ayaklarınızı kesiniz anlamına gelirdi ki akıllı bir kişi böyle bir şey söylemez [1].

İniş sırasına göre ilk defa burada zikredilen Süleyman da, daha sonra Enbiyâ, Sebe' ve Neml Sûrelerinde de zikredilmiştir. Süleyman kıssası, Kitabı Mukaddes'in Birinci Kırallar Kitâbının 2-11 nci bablarında anlatılır (s.337-352). Ayrıca Kitabı Mukaddes'te Süleyman'ın hikmetlerini ve şiirlerini içeren bir bölüm vardır (s. 629-658).

Âyetlerde Süleyman kıssası, Kitâbı Mukaddes'in üslûbundan ayrı bir üslûpla anlatılır. Kitabı Mukaddes'in üslûbu tarih üslûbu iken Kur'ân'ın üslûbu öğüt üslûbudur. Çünkü Kur'ân'ın amacı kıssa anlatmak değil, kıssa yoluyla öğüt vermektir.

Kitabı Mukaddes'te anlatıldığına göre Süleyman, Filistin'den doğu Ürdün'e kadar olan bölgelere hakim olmuştur: "Ve Süleyman, Irmaktan Filistîler diyarına ve Mısır sınırına kadar bütün ülkeler üzerinde saltanat sürdü" [2]. Ülkesini on iki kâhya (vali) idare ediyordu. Süleyman'ın yurdunda barış, bolluk vardı. Çok malı, savaş atları, pek çok karısı vardı. Fir'avn'ın kızı da karıları arasında idi. Allah Süleyman'a deniz kıyısındaki kumlar kadar hikmet vermişti. Ona verilen hikmet, bütün Mısır'ın hikmetinden üstün idi. Üç bin mesel, bin beş İlâhî söylemiştir. Ağaçlar, otlar, hayvanlar, kuşlar ve sürüngenler ve balıklar hakkında (bunların özellikleri hakkında) söylemiştir. Süleyman'ın hikmetini dinlemek için bütün kavmlerden, onun hikmetini işiten bütün dünyâ kırallarından adamlar gelirlerdi [3]. Ona kıymetli hediyeler getirirlerdi. Seba Melikesi de bunlar arasındadır. Arap ili kıralları da ona hediyeler göndermişlerdir. "Ve kıral Süleyman, dünyanın bütün kırallarından daha zengin ve daha bilgili idi" [4].

Orşelim'de yaptırdığı büyük mabedi altun levhalar, değerli tahtalarla, Erz ağacından iri sütûn ve kirişlerle destekledi. "Mabedin iç ve dış duvarlarına kabartma şekiller, kerûbîler ve hurma ağaçları ve açılmış çiçekler koydu" [5].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/205; el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân: 15/195.
2. I. Kırallar: 4/21.
3. I. Kırallar: 4/29-34.
4. I. Kırallar: 10/23.
5. I. Kırallar: 6/29.

''Fir'avn'ın kızı ile beraber Moabîler, Ammonîler, Edemîler, Saydalılar ve Hittîler'den çok ecnebi kadınlar sevdi'' [1]. ''Onun yediyüz karısı kıral kızı olup üçyüz de cariyesi vardı'' [2].

Süleyman'ın ihtiyarlığı zamanında karıları, onun yüreğini başka ilâhların ardınca saptırdılar. Süleyman Saydalıların ilâhesi Astarti'nin ardınca ve Ammonilerin mekruh şeyi Milkon'un ardınca gitti. ''Ve Süleyman Rabbin gözünde kötü olanı yaptı. Ve tamamen Rabbin ardınca yürüyen babası Dâvûd gibi yürümedi... Başka tanrılar için de kurbanlar kesti'' [3]. Rabbın gazabına ve mülkünün parçalanmasına yol açacak isyanlara sebeboldu. Kendisine karşı iki ihtilâlci çıktı. Birisi Mısır'a kaçtı. Kendisinin ölümünden sonra döndü, oğlu Yeroboam'a karşı isyân hareketini yönetti ve sonunda Süleyman'ın ülkesi bölündü.

Cinlerin ve rüzgârın Süleyman'a itâati, duvar ustası ve dalgıç cinlerin, zincirlere vurulu olarak Süleyman'ın emrinde çalışması, Süleyman'ın kuş dilini bilmesi, Seba'dan haber getiren Hüdhüd hikâyesi, görkemli atlar kıssası ve Allah'ın, Süleyman'ın tahtına bıraktığı ceset fıkrası, bugünkü Kitabı Mukaddes'te yoktur. Biz, bu hikâyelerin, Hz. Peyğamber devrindeki Kitabı Mukaddes nüshalarında veya bunların tefsîrlerinde mevcudolduğu kanısındayız. Bu hikâyeler, yahudiler tarafından çevrede anlatılıyordu. Nitekim bu âyetlerin tefsîrinde yer alan hikâyeler de bunların o zamanki Tevrat nüsha veya tefsîrlerinde var olduğunu gösterir. Çünkü bu rivayetler, o zamanki siyer âlimlerince nakledilmiştir ki bunlar arasında müslüman olmuş yahudiler de vardı.

34 ncü âyette işaret edilen Süleyman'ın imtihan edilmesi hakkında tefsîrlerde çok acaib rivayet yer almıştır. Herhalde bunlar, İslâmın ilk asırlarında müslüman olmuş Kitâb ehlinin anlatımlarına dayanır. Bir peyğambere yakışmayan bu İsrailiyattan sarfı nazar ediyoruz.

Fahreddîn Râzî, haşvîlerin anlattığı bu hikâyeleri naklettikten sonra bunların doğru olamayacağını çeşitli delillerle ispata çalışıyor ve bu imtihanı birkaç ihtimalle yorumluyor:

Bunlardan birine göre Hz. Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ''Süleyman, 'Bu gece yetmiş kadınla yatacağım, her biri Allah yolunda cihâdedecek bir savaşçı doğuracak' dedi fakat inşâallâh demeyi unuttu. Kadınlarla yattı ama yalnız birisi hamile kaldı, o da yarım bir çocuk doğurdu. İşte o yarım çocuk getirilip tahtta oturmakta olan Süleyman'ın kucağına konuldu. Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki eğer Süleyman inşâallâh

1. I. Kırallar: 11/1.
2. I. Kırallar: 11/3.
3. I. Kırallar: 11/6-8.

deseydi, (kadınların hepsi çocuk doğurur ve o çocukların) hepsi Allah yolunda at üstünde savaşırlardı''. İşte Süleyman'ın imtihan edilmesi budur.

Diğer bir ihtimale göre Hz. Süleyman şiddetli bir hastalığa yakalanmak suretiyle imtihan edilmiş, ceset denecek derecede zayıflamış, tahtı üzerinde âdetâ cansız ceset gibi kalmış, sonra tekrar sağlığına kavuşmuştur. İşte ''ثُمَّ أَنَابَ: *Sonra döndü, yani sağlığına kavuştu''* demektir.

Başka bir ihtimale göre de Süleyman'ın tahtına ceset bırakılması, onun büyük bir korkuya kapıldığına, o korku dolayısiyle tahtı üzerinde bir ceset gibi kaldığına, sonra tekrar eski gücüne kavuştuğuna işâret olabilir [1].

Hamdi Yazır şöyle diyor: ''Anlaşılıyor ki Süleyman Aleyhisselâm Beytulmakdis'i yaparken celbettiği sanatkârlar içinde sanat hilelerini bilen birtakım şeytanların kurdukları bir ihtilâl yüzünden bir müddet nüfuzunu zayi etmiş, yahut tahtından ayrılmış, bu suretle tahtında ya kendisi kuvvetsiz bir ceset gibi hükümsüz kalmış, yahut tahtı da işgal olunup ona kırk gün kadar heykel gibi birisi oturtulmuş idi. Mason tarihlerinde mason cemiyetlerinin Süleyman Aleyhisselâm aleyhinde olan bu ihtilâl hareketlerini esas aldıkları, reisinin hatırasına hürmet eyledikleri söylenir'' [2].

37-38 nci âyetlerde şeytanlardan her yapı ustası ve dalgıcın ve zincirlere vurulmuş başka sanatkârların, Süleyman'ın emrinde çalıştırıldığı ifade ediliyor ki Sebe' Sûresinin 12-13 ncü âyetlerinde de bildirilen bu zincirlere vurulan varlıklar, lâtif cisimlerden ibaret olan cinler midir, yoksa Süleyman'ın esir aldığı çevre milletleri midir? Kesin olmamakla beraber biz, Süleyman'a hizmet eden cinlerle, ona esir düşüp zincirlere vurularak çalıştırılan milletlerin kasdedildiği kanısındayız. Çünkü lâtif cisimler olan şeytanların, zincirlere vurulup yapı işlerinde çalıştırılması garip bir şeydir. Eskiden esirler, ayaklarına zincir vurulup çalıştırılmışlardı. Demek ki Süleyman da esirlerin ayaklarına zincir vurdurup onları emrinde yapıcılık, demircilik, dalgıçlık gibi işlerde çalıştırmıştır. Tevrat'taki Süleyman Kitabında özellikle Lübnanlı çok esirin Süleyman'ın emrinde çalışıp mabedi yaptığı anlatılır.

Buhârî, 35 nci âyetin tefsîrinde, Hz. Peyğamber'in şu hadisini nakletmiştir: ''*Cinden bir ifrît, bu gece namazımı kesmek için bana tebelleş oldu. Allah beni ona galip getirdi. İstedim ki onu mescidin direklerinden birine bağlayayım da sabahleyin hepiniz göresiniz. Fakat kardeşim Süleyman'ın: (Rabbim beni bağışla, bana, benden sonra kimseye nasibolmayan bir mülk ver) sözünü hatırladım. Allah onu hakaretle kovdu*'' [3].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/208-209.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 5/4097.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 38; Müslim, Mesâcid: b.8, h. 39.

Müslim de Ebû'd-Derdâ'dan şu hadisi rivayet eder: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *namaza durdu, üç defa* (E'ûzu billâhi minke: Senden Allah'a sığınırım, seni Allah'ın lânetiyle lânetlerim) *dediğini işittik. Sonra bir şey alır gibi elini uzattı. Namazı bitirince:*

— Ey Allah'ın Elçisi, dedik, namazda bir şey söylediğini duyduk ki daha önce böyle söylediğini hiç işitmemiştik. Sonra elini uzattığını gördük.

Peyğamber (s.a.v.) *şöyle buyurdu:*

— Allah'ın düşmanı İblîs, bir ateş kıvılcımı getirdi, yüzüme atmak istedi. Ben de üç defa (E'ûzu billâhi minke) *dedim. Sonra üç defa* (Allah'ın bütün lânetiyle seni lânetlerim) *dedim. Çekilmedi. Ben onu tutmak istedim, vallahi kardeşimiz Süleyman'ın duâsı olmasaydı İblîs* (tarafımdan) *bağlanmış olurdu ve Medine'deki çocuklar onunla oynardı"*[1].

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادٰى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾
ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ
وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ
ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

41- Kulumuz Eyyûb'u da an: Hani o Rabbine: "Şeytân bana bir yorgunluk ve azâb dokundurdu!" diye ünlemişti. 42- "Ayağını (yere) *vur, işte yıkanacak ve içilecek serin* (bir su)" (dedik). *43- Ona bizden bir rahmet ve sağduyu sahiplerine bir ibret olarak âilesini ve onlarla beraber bir eşini daha armağan ettik. 44-* (Dedik ki)*: "Eline bir demet sap al, onunla vur da yeminini bozma". Gerçekten biz onu sabredici bulmuştuk. Ne güzel kuldu o, dâimâ bize başvururdu.*

Tefsîr:

41-44: Sûrede üçüncü kıssa dizisini oluşturan bu âyetlerde yüce Allah,

---

1. Müslim, Mesâcid, b. 8, h. 40.

Hz. Muhammed(s.a.v.)e Eyyûb'u anmasını, onun sabrını düşünmesini emrediyor. O sâlih kul da Allah'ın sınavından geçmiş, malı ve çocukları elinden alındığı ve uzun süre kendisine ızdırap veren bir hastalığa yakalandığı halde Allah'a olan güvenini hiç kaybetmemiş, O'na yönelip yalvarmaktan, derdini O'na arz etmekten geri durmamış, sonunda Allah onu şifaya kavuşturmuş, âilesini, çocuklarını ve malını eskisinden bir kat da fazla olarak kendisine vermiştir.

İniş sırasına göre Eyyûb kıssası da ilk defa bu sûrede anlatılır. Daha sonra başka sûrelerde yeni üslûplarla tekrar edilecektir. Kitâbı Mukaddes'te Eyyûb hakkında ayrı bir kitâp vardır. Kur'ân'ın anlattıkları, orada anlatılanların özetidir. Yalnız aradaki fark, diğer kıssalarda olduğu gibi Kitabı Mukaddes üslûbunun hikâye, Kur'ân üslûbunun öğüt üslûbu oluşudur. Kur'ân'ın amacı kıssa yoluyla ibret vermek olduğundan, kıssaları konunun gereğine göre yeni üslûplar içinde anlatır.

Kitabı Mukaddes'in Eyyûb Bölümünde anlatılanların özeti şudur:

Uts diyarında Eyyûb adında sâlih, kâmil, Allah'tan korkan, kötülükten çekinen, yedi oğlu, üç kızı, birçok hayvanı bulunan çok zengin bir adam vardı. Bir gün Allah şeytana, dünyâda Eyyûb gibi kâmil ve doğru birinin olmadığını, varlık sahibi olmasına rağmen Allah'tan korkup çekindiğini söyledi. Şeytan da Allah'a: "Sen Eyyûb'a hep mal, mülk, nimetler verdiğin için senden korkuyor. Eğer elini uzatıp onun sâhibolduğu şeylere dokunursan, onları ondan alırsan, yüzüne karşı sana lânet edecektir" dedi. Allah da şeytâna fırsat verdi. Eyyûb'un, canı dışındaki herşeyine elini uzatmasını söyledi.

Bundan sonra Şebalılar baskın yapıp Eyyub'un sığırlarını, eşeklerini götürdüler, uşaklarını öldürdüler; Keldaniler develerini götürdüler, uşaklarını öldürdüler. Gökten de ateş düşerek koyunlarını yaktı. Oğulları ve kızları büyük kardeşlerinin evinde yemek yerken bir fırtına, evi başlarına yıktı, hepsi öldüler. Bütün bunlar karşısında Eyyûb Allah'a secde ederek: "Anam bağrından çıplak çıktım ve oraya çıplak döneceğim. Rab verdi ve Rab aldı. Rabbın ismi mübârek olsun!" dedi.

Bu kez Allah, şeytana Eyyûb'un nasıl sınavı başardığını söyleyip Eyyûb'u övdü. Şeytan da Allah'a, eğer canına dokunursa Eyyûb'un isyân edeceğini söyledi. Rab şeytana: "İşte o senin elinde, ancak onun canını esirge" dedi.

Şeytan Eyyûb'un ayağının tabanından tepesine kadar çıbanlarla vurdu. Eyyûb kül içinde oturuyor, bir çömlek parçasiyle kazınıyordu. Onun yürekler acısı haline acıyan sadece üç dostu kalmıştı. Diğer insanlar hep ondan uzaklaşmışlardı. Karısı bu duruma dayanamayarak: "Sen hâlâ mı kemâlini sıkı tutmaktasın? Allah'a lânet et de öl" dedi. Fakat Eyyûb Allah'a şükretti. Şeytan her ne kadar onun kalbini Allah'tan çevirmeğe çalıştı ise de başaramadı.

Eyyûb sabr ile Allah'a yalvardı.

Nihayet Allah Eyyûb'a, ayağını yere vurmasını, oradan çıkan soğuk suda yıkanmasını ve o sudan içmesini emretti. Eyyûb suda yıkanıp sudan içince şifaya kavuştu. Kaybettiği malı ve evlâdı da bir kat fazlasiyle kendisine verildi. "Ve Rab Eyyûb'a, önceki malının iki katını verdi" [1].

Kendisine ihlâs ile hizmet eden karısı, zaman zaman bunalıp başlarına gelen belâdan yakınırdı. Onun bu durumunu Allah'a isyân sayan Eyyûb, iyileştiği takdirde ona yüz değnek vuracağına yemin etmişti. Yemininde yalancı olmaması için, yüce Allah Eyyûb'a yüz sap alıp bunları birleştirmesini, o sap demetiyle bir kere vurmasını vahyetti.

İşte uğradığı acılara, belâlara sabreden Eyyûb da insanlara örnektir. Sabredenler, sonunda Allah'ın rahmetine ererler. Bu kıssa da diğerleri gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve müslümanlar için bir tesellî ve umut vermektedir. Dâvûd, Süleyman ve Eyyûb, bunların hepsi Allah'a şükreden kullar idi. Hele sonuncusu bollukta ve darlıkta, sağlıkta, hastalıkta her zaman ve her yerde Allah'a şükretmenin ve sabretmenin sembolü olmuştur. Allah onu en umutsuz durumlardan kurtarıp tekrar sağlığına ve bolluğa kavuşturmuştur. Herşey Allah'ın elindedir. Veren de O'dur, alan da O'dur. O'na dayanmak, umudu yitirmeden O'ndan iyiliği, hayrı istemek gerekir.

Nâçar kalacak yerde, Nâgâh açar ol perde,
Derman eder ol derde, Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler

Nûn'un zammı ve fethiyle, sâd'ın sükûnu, fethi ve zammiyle okunan " نصب " yorgunluk, meşakkat, azâb ve elem anlamlarına gelir. " ضغث " ot ve benzeri şeylerden yapılan küçük demete denir. "وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ" âyeti, önce o zamanki Kitâbı Mukaddes'te bulunan bir ifadeyi nakletmektedir. Bugünkü Tevrat'ta bu cümleyi bulamadık ise de biz, bunun, Hz. Peyğamber devrindeki nüshalarda mutlaka var olduğu kanısındayız. Bu âyet, dinin hoşgörü ruhunu yansıtmaktadır. Eyyûb Aleyhisselâm, kendisine uzun süre hizmet eden karısına, bir öfke anında yüz değnek vuracağına yemin etmiştir. Karısının sızlanması, canını sıktığı için böyle söylemiştir. Oysa kadın, kendisini hiç bırakmamış, kendisine hizmette kusur etmemiştir. Eyyûb, kendisine hizmet eden zavallı kadını döveceğine yemin ediyor. Kötü bir iş yapmaya yemin etmek doğru değildir. Çünkü yüz değnek vurmak, kadının ölümüne sebebolabilir. Bu yeminin yerine getirilmesi, başkasına zarar verir ve bir günâha neden olur. Fakat kötü de olsa bir yemin olduğu için bunun zimmetinden kurtulmak gerekir. Bundan dolayı yüce Allah, Eyyûb'a, yemininde yalancı olmaması için sadece yüz sapı içeren bir çöp demetiyle vurmasını emretmiştir.

1. Kitabı Mukaddes, Eyyûb Bölümü, s. 500-539.

İslâm fakihleri, bu âyetin hükmünün yalnız Eyyûb'a özgü bir şey mi yoksa genel mi olduğu kanısında ihtilâf etmişlerdir. Mehdevî'nin rivâyetine göre Ebû Rabâh, "Âyetin hükmü bâkidir ve yüz kadîb (yaş ot) ile bir defa vuran kimse sözünü yerine getirmiş olur" demiştir. Şâfi'î de bu görüştedir. Bir câriyeyi (kızı) gebe bırakmış olan yatalak bir kişi hakkında Hz. Peyğamber'in, içinde yüz sap bulunan bir 'uŝkul (hurma salkımı) ile ona bir kere vurulmasını emrettiği rivâyet edilir. Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği bu hadisin aslı şöyledir: *"Peyğamberin Ensâr sahâbîlerinden biri, şöyle demiştir: "Kendilerinden biri hastalanmış, bir deri bir kemik kalmıştı. Bu adam, yanına gelen bir câriye*(kız)*ı kandırıp iğfâl etti, sonra kendisini sormağa gelenlere durumu anlattı ve: "Ben yanıma gelen bir câriyeyi (yani kızı) iğfal ettim. Bunu Allah'ın Elçisine sorup ne yapılması gerektiğini öğrenin" dedi. Durumu Peyğamber(s.a.v.)e anlattılar ve: "Onun başına gelen hastalık gibi bir hastalığın kimseye isabet ettiğini görmedik. Eğer onu yüklenip sana getirsek, kemikleri dağılır. O bir deri, bir kemikten ibarettir" dediler. Peyğamber (s.a.v.), yüz şimrâh (hurmaların dizildiği salkım çöpü) alıp onunla ona bir kere vurmalarını emretti"* [1]. Şâfi'î, "Falana yüz değnek vuracağım" deyip, "Yüz şiddetli değnek vuracağım" demeden ve şiddetli vuracağını da içinde tutmamış olan kimse, âyette anlatıldığı biçimde (yüz sap ile bir defa) vurmakla sözünü yerine getirmiş olur" demiştir. Ebû Ŝevr ve Re'y taraftarları da bu görüştedirler. Fakat İmam Mâlik'e göre acıtmayan vurma, vurma değildir [2].

İslâm dininde yerine getirilmesi, kişinin hem kendisine, hem de başkasına zararlı olacak yeminlerden vazgeçilir. Bunlar için keffâret verilir. Mâide Sûresinin 89 ncu âyetinde yemînin keffâreti belirtilmektedir. Bakara Sûresinin 224 ncü âyetinde de yeminlerin, iyilikleri engelleyen birer tampon olarak kullanılması yasaklanmaktadır. Bundan maksat, kamunun yararını korumaktır. Eyyûb'a verilen emirden maksat da başkasının zararını önlemek ve yeminin saygınlığına da önem vermektir.

Hal böyle iken maalesef bazı fakihler, bu âyeti, kişisel çıkarların korunması ve dinin farzlarından kaçmak için vesile edinmişler, buna dayanarak şer'î hileler uydurmuşlardır. Meselâ bazı kimseler kendilerine farz olan zekâtı, buğday dolu bir sepet içine koyup: "Bu sepetin içinde bulunan, malımın zekâtıdır" diyerek fakire verirler. Fakir onu aldıktan sonra veren kişinin oğlu, kardeşi veya bir adamı gelip buğdayın parasını vererek sepeti satın alır. Böylece zengin, gûyâ bir sepet buğday parası karşılığında, kendisine farz olan büyük miktardaki zekâtı ödemekten kurtulmuş olur. Bunun mânâsı, hâşâ Allah'ı kandırmak demektir. Dinin bütün hükümlerini geçersiz kılmağa yol açacak bu

1. Ebû Dâvûd, Hûdud: 33; İbn Mâce, Hudûd: 18; İbn Hanbel, Musned: 5/222.
2. Kurtubî, el-Câmi': 15/213-214.

tür şer'î hilelerin, dinde yeri yoktur. Böyle şeylerden Allah'a sığınmak gerekir.

Burada işaret edilmesi gereken ikinci bir husus da 42 nci âyetten, mutasavvıfların, raksın cevâzını istidlâl etmeleridir. Onlardan bazıları da Hz. Peyğamber'in sevindiği sırada raksa benzer bir hareket yapmasını, raksa cevâz saymışlardır. Meselâ Peyğamber (s.a.v.), 'Âlî'ye: *"Sen bendensin, ben de sendenim"* [1] deyip hacletmiş, Ca'fer'e: *"Sen benim şeklime ve ahlâkıma benziyorsun"* demiş ve hacletmiştir [2]. Harb oyunları oynayan habeşlileri (zencileri) seyretmiştir.

Hacl: Sevinçten ötürü tek ayağı üstünde sıçramaktır. İşte mutasavıflar, gerek bu âyeti, gerek Peyğamber'in bu hareketlerini, vecd ile raksetmelerinin caiz olduğuna delil sayarken Ebû'l-Ferac ibnu'l-Cevzî ve İbn 'Akîl, bunun soğuk bir kanıtlama olduğunu söyleyerek onlara karşı çıkmışlardır [3].

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ إِنَّا
﴿٤٥﴾ أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ
الْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾ وَاذْكُرْ إِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ
الْأَخْيَارِ ﴿٤٨﴾

45- Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshâk'ı ve Ya'kub'u da an. 46- Biz onları, âhiret yurdunu düşünme özelliğiyle temizleyip kendimize hâlis kul yapmıştık. 47- Onlar bizim yanımızda seçkinlerden, hayırlılardandır. 48- İsmâ'îl'i, Elyesa'ı, Zülkifl'i de an. Hepsi de iyilerdendir.

Tefsîr:

45-48 nci âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kuvvet ve basiret sahibi olan İbrahim'i, İshâk'ı ve Ya'kûb'u da anması emrediliyor. Bu seçkin kulların, hep

1. Buhârî, sulh, 'Umretu'l-Kadâ ve Meğâzî: Fethu'l-Bârî: 7/72.
2. Buhârî, Sulh: 6, Fedâilu's-sahâbe: 10, Meğâzî: 43; Tirmizî, Menâkıb: 29; İbn Hanbel, Musned: 1/98, 108, 115...
3. Kurtubî, el-Câmi': 15/215.

âhireti düşündükleri belirtiliyor. Sonra İsmâ'îl'in, Elyesa'ın ve Ẑülkifl'in anılması emrediliyor ve bunların hepsinin hayırlı kullar oldukları vurgulanıyor.

"أُولِى اْلأَيدِى" : Kuvvet sâhibi, "أُولِى اْلأَبصَار" da basîret sâhibi olarak tefsîr edilir. Taberî şöyle diyor: *"el-Eydî, yed'*in çoğuludur. El ile vurulur, tutulur, işler yapılır. Kuvvetlinin kuvveti el ile bilinir. Bundan dolayı kuvvetliye *"Ẑuyed: el sâhibi"* denir. İşte bundan ötürü *"yed:* el" kuvvetten kinaye olarak kullanılır. Maamâfîh, Abdullâh'ın, bu kelimeyi yâ'sız olarak " أولى الأيد " şeklinde okuduğu rivayet edilir. Bu takdirde kelime, kuvvet anlamını veren te'yîd'den gelir. Yâhut yine *el-eydî* anlamınadır, fakat yâ düşmüştür. Burada *basar* ile kalb gözü kasdedilmiştir. Eşyâ göz ile bilindiği için bir şeyi bilene, "onu görüyor" denilir.

Âyette anılan kullara, ibâdet etme gücü, hak ve adâleti görme yetisi, ileri görüşlülük verilmişti. İşte Allah'a yönelen ve sabreden seçkin kulları anarak tesellî bulması, Hz. Muhammed(s.a.v.)e emredilmektedir.

"إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ": *Biz onları, sadece âhireti anmakla meşgul eyledik. Onların başka kaygıları yoktu. Biz onların gönüllerinden dünyâ tutkusunu çıkarmış, gönüllerine sadece âhiret sevgisi ve düşüncesi koymuştuk".*

Burada kıssanın, başka iki dizisi zikrediliyor: İbrâhîm, Ya'kûb. Daha sonra İsmâ'îl, Elyesa' ve Ẑülkifl. İshâk, İbrâhim'in oğlu, Ya'kûb da İshak'tan olan torunudur. Bunlar İsrailoğullarının kökü olduğu için üçü bir arada anılmıştır. İsmâ'îl de Hz. İbrahim'in oğludur, fakat İsrail oğullarının atası değildir. İsmâ'îl, Kureyş Araplarının atası olarak bilindiği için İsrail oğullarının atalarından ayrı olarak anılmıştır.

Elyesa' ise Tevrat'ın II. Kırallar Kitâbında hikâyesi anlatılan Elişa'dır (s. 369 ve devamı). Ẑülkifl adı Tevrat'ta geçmez. Kimine göre bu zât, İsrail peyğamberlerinden Hezekiyel, yahut Adubad'dır. Kimine göre peyğamber değil, sâlih bir kişidir. Bazıları da bunun önce zorba bir kıral iken sonra tevbe ile Allah'a yöneldiğini söylemişlerdir.

Ẑülkifl: Haz, yani nasib sahibi demektir. Arap gramerine uygun düşen bu ismin Arapça olması ve bu zâtın Sâlih, Hûd ve Şu'ayb gibi bir Arap peyğamberi olması da muhtemeldir. Kur'ân'da anıldığına göre bu isim, Kur'ân'ın muhataplarınca bilinen, duyulan isimlerdendir. Böyle olmasa, ibret ve öğüt amacı gerçekleşmez. Gerçeği Allah bilir.

هٰذَا ذِكْرٌۜ وَاِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍۙ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْاَبْوَابُۚ ﴿٥٠﴾

مُتَّكِـ۪ٔينَ ف۪يهَا يَدْعُونَ ف۪يهَا بِفَاكِهَةٍ كَث۪يرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ

الطَّرْفِ أَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ
مِن نَّفَادٍ ﴿٥٤﴾ هَٰذَا وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ
الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هَٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾ وَآخَرُ مِن شَكْلِهِ
أَزْوَاجٌ ﴿٥٨﴾ هَٰذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَّعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾
قَالُوا بَلْ أَنتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا
رَبَّنَا مَن قَدَّمَ لَنَا هَٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾ وَقَالُوا مَا لَنَا
لَا نَرَىٰ رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُم مِّنَ الْأَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ أَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ
عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ذَٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾

49- Bu, bir hatırlatmadır. Korunanlar için güzel bir gelecek vardır. 50- Kapıları kendilerine açılmış Adn cennetleri. 51- Orada yaslanarak birçok meyva ve içki isterler. 52- Yanlarında da bakışlarını yalnız kendilerine diken yaşıt dilberler vardır. 53- "İşte hesap günü için size söz verilen budur!" 54- "Doğrusu bizim bu rızkımızın bitip tükeneceği yoktur!" 55- Bu böyledir; fakat azgınlara da en kötü bir gelecek vardır: 56- Cehennem! Oraya girerler. Ne kötü bir döşektir o! 57- İşte onu tadsınlar: Kaynar su ve irindir! 58- Ve benzeri daha başka ezvâc (çeşit çeşit azâb) *vardır. 59- "İşte şunlar da sizinle berâber* (cehenneme) *girecek olanlardır", "Onlara merhaba yok* (cehennemde onların da yeri geniş olmasın)*! Onlar ateşe gireceklerdir!" 60-* (Uyanlar, uyulanlara) *Dediler ki: "Hayır, asıl size merhaba yok* (siz rahat yüzü görmeyin). *Siz bunu bizim önümüze getirdiniz. Ne kötü duraktır bu!" 61-* (Ve hepsi birbiri aleyhine duâ ederek)*: "Rabbimiz, bunu bizim*

önümüze kim getirdiyse onun ateşteki azâbını bir kat daha artır!" dediler. 62- "Bize ne oldu ki (dünyâda) *kötülerden saydığımız adamları* (burada) *görmüyoruz?" dediler. 63- "Hani onlarla alay ederdik. Yoksa gözlerimiz mi onlardan öteye kaydı* (onları gözden mi kaçırdık)*?" 64- Kuşkusuz bu, mutlaka gerçektir, ateş halkının tartışmasıdır.*

Tefsîr:

49-54: Yukarıda bazı peyğamberlerin hikâyeleri anlatıldıktan sonra burada da bu anlatılanların bir öğüt olduğu vurgulanıyor ve bu öğütlerden ibret alıp günahlardan korunanların en güzel sonuca varacakları, kendileri için kapıları açılmış bahçelere girecekleri, orada serilmiş döşekler üstünde oturup yastıklara yaslanacakları, canlarının çektiği meyvaları yiyecekleri, içkileri içecekleri; eşlerinden başkasına bakmayan taze, güzel, birbirleriyle veya kocalarıyle aynı yaşta kızların da yanlarında bulunacağı anlatılıyor: *"İşte size hesap gününde verileceği söylenen ödül budur!"* denilerek taltif edilen cennetlikler, hallerinden son derece memnun olarak: *"Gerçekten bizim bu rızkımız, tükenmez, bitmez bir rızıktır!"* diyorlar.

55-58: Günahlardan korunanlara âit kıyâmet sahnesinin ardından, bu âyetlerde de Kur'ân'dan öğüt almayan kâfirlerin âhiret halleri sergilenmektedir: O azgınlar da en kötü sonuca varacaklardır. Onların varacakları sonuç da cehennemdir. Girecekleri o ateş ne kötü bir yataktır! bu yatak, bahçelerde, korunanların yaslandıkları yataklar gibi rahat değildir. Bu, bedeni haşlayan ateşten bir yataktır! Bunlara da içki verilir ama bu, boğazı yakan kaynar sudan başka bir şey değildir. Yemek verilir ama o da ğassâktır. Ğassâk, yaradan akan sarı su, irin, yahut kusmuk veya kaynar su olan *hamîm*'in zıddı olmak üzere içilemeyecek derecede soğuk ve kötü kokulu bir sudur. Bundan başka daha zevc zevc azâblar vardır onlara.

Korunanlara, kocalarından başkasına bakmayan güzel, yaşıt eşler vardı. Bununla uyumlu olmak üzere azgınlara da benzer eşler olduğu söyleniyor. Ama bu *ezvâc,* cennetliklere verilen dilberler gibi değil, kaynar su ve irin gibi sâhibine azâb veren çirkin yaratıklardır. Korunanlara verilen güzel, yaşıt zevcelere karşılık kâfirlere kaba, çirkin eşler veriliyor. Sahnelerde tam bir karşıtlık vardır. Birinci sahne kulları cennete teşvik ile iyiliklere sevk, ikinci sahne cehennemden korkutma ile kötülüklerden uzaklaştırma amacını taşır.

59-63 ncü âyetlerde cehennem halkı olan dünya azgınlarının, birbirleriyle tartışmaları canlandırılmaktadır: Cehenneme giren önderlere: *"İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme tıkılanlardır. Dünyâda peşinizden gelenler burada da sizi bırakmadılar, ardınızdan geldiler"* deniliyor. Bu sözü söyleyenler,

ya liderlerin kendileri veya cehennemin muhafızlarıdır. Fakat liderlerin kendileri olması daha kuvvetlidir. Liderler, artık peşlerinden gelen o adamlardan hoşlanmıyorlar: *"Onlara merhaba yok, gelmez olsunlar. Onlar ateşe gireceklerdir!"* diyorlar. Fakat dünyâda onların ardından, hiç itiraz etmeden koşan zayıf kimseler, şimdi artık susmuyorlar, cevap veriyorlar: *"Size merhaba yok. Bu işleri başımıza getiren sizsiniz! Burası ne kötü bir yermiş!"* diyorlar.

Her iki grup da birbirlerini suçlayarak kendilerini bu duruma sokan kimseye bir kat fazla azab verilmesini diliyorlar: *"Ya Rabbi, kim bunu bizim başımıza getirdiyse onun ateşteki azâbını bir kat daha artır!"* diyorlar. A'raf Sûresinin 38-39 ncu âyetlerinde de aynı sahne şöyle geçmişti:

"Allah buyurdu: 'Sizden önce geçen cin ve insan topluluklarıyle beraber ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşına lânet etti. Hepsi birbiri ardından orada toplanınca sonrakiler, öncekiler için dediler ki: 'Rabbimiz, bunlar bizi saptırdılar. Bunlara ateşten bir kat daha azâb ver!' (Allah)*: 'Hepsi için bir kat fazla* (azâb) *vardır ama siz bilmezsiniz' dedi. Öncekiler de sonrakilere dediler ki: 'Sizin bize bir üstünlüğünüz yok, o halde siz de yaptıklarınıza karşılık azâbı tadın!".*

Sebe' Sûresinin 32-33 ncü âyetlerinde de benzeri bir sahne vardır.

Sonra bunlar, dünyâda küçümsedikleri, konuşmağa dahi tenezzül etmedikleri, kendileriyle alay ettikleri mü'minleri aralarında göremeyince birbirlerine soruyorlar: *"Dünyâda kötülerden sayıp alay ettiğimiz adamları neden görmüyoruz? Yoksa buradalar da biz mi onları göremedik, gözden kaçırdık?"* diyorlar.

63 ncü âyetteki "اَتَّخَذْنَاهُمْ" fi'li, haber olarak da, soru olarak da okunmuştur. Birinci takdirde hemze vasıl hemzesidir, ikinci takdirde hemze iki tanedir. Birincisi soru, ikincisi vasıl hemzesidir. Birbirine bitiştirilerek imâleli, meftûh okunur. *"Biz onlarla alay mı ettik?"* demek olur. Kur'ân nüshaları böyle yazılmış olmasına rağmen haber olarak hemzenin vasl ile okunması daha uygundur. Çünkü makam, soru makamı değildir. Bu adamlar, kendilerinin dünyâda mü'minlerle alay ettiklerini bilirler. Artık *"Biz onlarla alay mı ettik?"* diye sormalarına gerek yoktur. İki âyet birlikte mânâlandırılarak: *"Biz onları kötülerden sayardık ve onlarla alay etmiştik"* demek daha uygun olur. Ancak biz, terceme prensibimiz icabı her âyeti ayrı ayrı mânâlandırdık ve ikisinin tercemesini birleştirmedik, fakat tercemede izah ettiğimiz anlam ortaya çıkmaktadır.

"سِخْرِيًّا" de sîn'in hem zammiyle, hem de kesriyle okunmuştur, ikisi de aynı anlama gelir. Bir kavle göre sîn'in kesriyle alay, zammıyle teẑlîl ve teshîr (boyun eğdirme) anlamı verir.

64- İşte cehennem halkının bu konuşma sahnesi böyle sunulduktan sonra 64 ncü âyette bunun, cehennem ehlinin gerçek çekişmesi olduğu, onların mutlaka böyle çekişecekleri vurgulanıyor. Biz bugün bu çekişmeyi gözlerimizle görür gibiyiz. İnsan, sahnenin dehşetli etkisini ruhunun derinliklerinde hissediyor ve bu hale düşmekten sakınıyor. Özellikle bu son âyetlerde zayıf mü'minleri küçümseyen müşrik zenginlerin durumları tasvir edilmekte; kibrin, onları bu hakir, feci duruma sokacağı, küçümsedikleri mü'minlerin de dünyâdakinin tersine âhirette gıpta edilecek bir refah ve rahata kavuşacakları anlatılmaktadır. Benzeri sahneler, başka sûrelerde de geçer.

Onlar dünyâda fakir mü'minlerle bir mecliste birlikte oturmağa tenezzül etmezlerdi. Hz. Peyğamber(s.a.v.)e de, kendileri geldiği zaman fakir mü'minleri meclisinden çıkarmasını önermişlerdi. En'âm Sûresinin 52-53 ncü âyetlerinde onların bu önerisine işaret edilmektedir: *''Biz, o aklı ermezlerin inandıkları gibi inanır mıyız hiç?''*[1], *''İnananlara gülerler,*(onlarla alay ederler)*di. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz ede*(rek onları küçümser)*lerdi. Adamlarının yanına döndükleri zaman da mü'minleri ortaya atıp eğlenmeğe başlarlardı''*[2].

İşte dünyâda mü'minleri böyle küçümseyenlerin halleri, âhirette tersine döner. Bu kez kendileri alay edilecek duruma düşerler.

49 ncu âyetteki ''مآب'': Merci' (dönülecek yer) demektir. Ruhların kıdemini (ezeliliğini, öncesizliğini) iddiâ edenler, korunanların, en güzel bir yere döneceklerini bildiren bu ve benzeri âyetlere dayanırlar. Onlara göre bu tür âyetlerde ruhların, Allah'a döneceği ifade ediliyor. *Rücû',* önce bulunan ve gelinen yere dönmek demektir. Ruhlar, bulundukları yere döneceğine göre cesetlerden önce var olmaları gerekir. Ruhlar önceden Allah'ın yanında var idi. Oradan cesetlere gelmiş, tenlerle birleşmişlerdir. Bedenlerden ayrılınca, tekrar oraya döneceklerdir. Bir varlığın önce bulunduğu yere gitmesine *rücû'* denir.

Râzî buna cevabolarak şöyle diyor: ''Bu gibi âyetler, olsa olsa ruhların bedenlerden önce var olduğunu gösterir ama ruhların kıdemini göstermez'' [3].

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظ۪يمٌ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ

1. Bakara Sûresi: 13.
2. Mutaffifîn Sûresi: 29-31.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/218.

مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلٰى إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ إِنْ يُوحٰى إِلَيَّ
إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾

65- De ki: "Ben ancak bir uyarıcıyım. Tek ve kahredici Allah'tan başka Tanrı yoktur." 66- "O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir, dâimâ üstündür, çok bağışlayandır." 67- De ki: "O (Kur'ân) *büyük bir haberdir." 68- "Siz ise ondan yüz çeviriyorsunuz." 69- "Yüce topluluk tartışırlarken aralarında neler geçtiği hakkında bir bilgim yoktu." 70- "Ben ancak apaçık bir uyarıcı olduğum için* (bu bilgi) *bana vahyediliyor."*

Tefsîr:

65-66 ncı âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendisinin sadece bir uyarıcı olduğunu, Allah'tan başka Tanrı olmadığını söylemesi emrediliyor. Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan herşeyin Rabbi Allah'tır. O azizdir, daima galiptir, yenilmez güce sahiptir. Ğaffârdır, çok bağışlayıcıdır, şirkten dönüp kendisine yönelenleri bağışlar.

67-68 nci âyetlerde de Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'ân'ın, yüce Rabden gelen büyük bir haber, önemli bir duyuru olduğu, fakat insanların ondan yüz çevirdikleri; bu sözlerin, Hz. Muhammed'in kendi sözleri değil, Allah'ın vahyi olduğu vurgulanıyor.

"مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلٰى إِذْ يَخْتَصِمُونَ: *O yüce topluluğun kendi aralarındaki tartışmalarını bilmem, orada neler konuşulduğunu bilemem. Ancak bir uyarıcı olduğum için oradaki tartışma bana vahyediliyor. Eğer ben Allah tarafından elçi olarak görevlendirilmeseydim, Yüce Toplulukta geçen tartışma bana vahyedilmezdi."*

Sözgelişinden *Mele-i A'lâ*'nın, Allah'ın ve meleklerin bulunduğu toplantıya dendiği anlaşılmaktadır. İşte o toplantıda geçmiş bir tartışma, elçi olarak görevlendirilmiş bulunan Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. Yine sözgeliminden anlaşıldığına göre bu tartışma, Allah ile şeytan arasında geçen, biraz sonra gelecek âyetlerde anlatılacak tartışmadır.

Ferîd Vecdi'nin tercihine göre 68 nci âyetin anlamı şöyledir: *"Bana, sadece bir uyarıcı olduğum vahyolunuyor"*. Hz. Muhammed'e, kendisinin

peyğamber olduğu vahyolunmuştur. Bu vahiy, onun ruhunda kuşkuya yer bırakmayacak bir inanç meydana getirmiştir. Onun peyğamberliğinde ve kendisine gelen sözlerin vahiy olduğunda aslâ kuşku yoktur.

69-70 nci âyetler, Allah'ın, çamurdan yarattığı insana secde etmeyi meleklere emretmesi ve meleklerin secde edip İblîs'in, bu emre karşı çıkması hakkında anlatılacak olaylara bir giriştir. İşte şimdi o ezelî sahne sunulmaktadır:

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي خَٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن طِينٍ ﴿٧١﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ
مِن رُّوحِي فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ إِلَّآ
إِبْلِيسَ ٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَٰٓإِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن
تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ ۖ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ ٱلْعَالِينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ أَنَا۠ خَيْرٌ
مِّنْهُ ۖ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٧٧﴾
وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾
قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٢﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾ قَالَ فَٱلْحَقُّ وَٱلْحَقَّ
أَقُولُ ﴿٨٤﴾ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾

71- Rabbin meleklere demişti ki: ''Ben çamurdan bir insan yaratacağım.'' 72- ''Onun şeklini düzenleyip ona ruhumdan üflediğim zaman derhal ona secdeye kapanın!'' 73- Meleklerin hepsi topluca secde ettiler, 74- Yalnız İblîs etmedi, büyüklük tasladı ve nankörlerden oldu. 75- (Rabbin ona) *Dedi ki: ''Ey İblîs, iki elimle yarattığıma secde etmek-*

ten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü tasladın, yoksa yücelerden mi oldun?" 76- Dedi: "Ben ondan iyiyim. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." 77- Buyurdu ki: "Haydi çık oradan sen kovuldun!" 78- "Tâ cezâ gününe kadar lânetim üzerindedir!" 79- "Rabbim, dedi, öyleyse yeniden dirilecekleri güne kadar bana süre ver." 80- Buyurdu: "Haydi sen süre verilenlerdensin." 81- "O belli vaktin gününe kadar." 82- (İblîs) *Dedi: "Senin şânına andolsun ki onların tümünü azdıracağım." 83- Yalnız onlardan hâlis kulların hariç. 84- Buyurdu ki: "Gerçektir* (sen benim hâlis kullarımı kandıramazsın) *ve ben gerçek olarak diyorum ki: 85- "Hem senin soyundan bir kısmıyle, hem de onlardan sana uyan insanlarla cehennemi dolduracağım."*

Tefsîr:

71-85: İniş sırasına göre ilk defa burada anlatılan, insanın yaratılış kıssasının özeti şudur:

Allah, kokuşmuş çamurdan bir insan yaratacağını meleklere söylemiş, çamuru insan şekline koyup içine de kendi ruhundan üfledikten sonra meleklere, insana secde etmelerini emretmiş; meleklerin hepsi secde etmiş, yalnız cinlerden olan İblîs, kendisinin ateşten yaratıldığını, çamurdan yaratılan insandan hayırlı olduğunu ileri sürerek insanın atasına secde etmemiştir. Bundan dolayı Allah onu rahmetinden kovmuş, ebedî mutsuzluğa düşürmüştür. İblîs, canların yeniden bedenlere sokulup diriltilecekleri güne kadar kendisine yaşama fırsatı verilmesini dilemiş, Allah da onun dileğini kabul etmiştir. Böylece İblîs, ölümsüzlüğe kavuşmuştur. Çünkü canların yeniden bedenlere sokulacakları güne kadar yaşatılınca zaten ondan sonra ölüm olmayacaktır.

Ölümsüzlüğe kavuşan İblîs, daha da küstahlaşarak bütün Âdem oğullarını kandırıp azdırmağa çalışacağını, yalnız Allah'ın hâlis kullarını kandıramayacağını söylemiş. Yüce Allah da ona bu sözünün doğru olduğunu, kendisinin halis kullarına onun tesir edemeyeceğini; hem onun neslinden bir kısmıyle hem de şeytanlara tabi olan insanlarla cehennemi dolduracağını bildirmiştir. Bu âyetten, bütün cinlerin değil, sadece kâfir olan ve İblîs yolunda giden cinlerin; ve bütün insanların değil, sadece şeytana uyan insanların cehenneme atılacakları anlaşılmaktadır.

"Ey İblîs, ellerimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?" meâlindeki 75 nci âyette Allah'a *"el"* nisbet edilmektedir. Bazı müfessirler, bu gibi âyetleri hiç tevil etmeden, olduğu gibi kabul etmişler: *"Allah'ın iki eli vardır, fakat O'nun ellerinin mahiyetini biz bilemeyiz"* demişlerdir. Hanbelîler bu görüştedirler.

Bazı müfessirler de Allah'ı, el, ayak gibi uzuvlardan oluşan bir varlık olarak düşünmenin doğru olamayacağını söylemişlerdir. Zira: *"O'nun yüzünden başka herşey helâk olacaktır"* [1], *"Gemi gözlerimizin önünde akıp gider"* [2], *"Allah'ın yan tarafında kusur edişimizden dolayı tasa bize!"* [3], *"Kendi ellerimizin yaptığından kendilerine nice hayvanlar yarattık!"* [4], *"O gün bacaktan açılır"* [5] âyetlerini mota mot alırsak Allah'ın, birçok gözü, bir yüzü, birçok eli, bir tek yanı ve bir tek bacağı bulunan bir varlık olduğu düşüncesi zihnimizde uyanır ki çok gözlü, çok elli, tek yanlı ve tek bacaklı bir varlık çirkin bir görünüm verir. Allah böyle sûretlerle vasıflanmaktan münezzehtir.

Bunlara göre Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a el ve ayak veren ifadelerin mecâzî bir anlamı vardır. Onun için Allah'ın el'ini bazan nimet, bazan kudret olarak tevil etmişlerdir. Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Büyük sultan, bütün iradesiyle bir şeyi yapmak isterse onu yapar. Tüm irade amelin gereklerinden olursa kahir deliller karşısında o iradeye mecazen "el" denir" [6].

İbn Teymiyye de birçok eserinde, özellikle *"el-Hamaviyyeh"* adlı akaidinde bu te'vil taraftarlarını sapıklıkla suçlamakta ve kendince bunları reddeden cevaplar vermektedir.

Biz bu tartışmaların içine girmeyi lüzumsuz görüyoruz. Bizim görüşümüz şudur: Kur'ân, insanların kullandıkları dil ile inmiştir. Kur'ân'da Allah, insanların kavrayabilecekleri bir rüslûb ile anlatılır. İnsanlar Allah'ı, en yüksek kudret sahibi bir padişah gibi düşünürler. Kur'ân'da Allah, kâinâtı, yüce tahtından yöneten bir padişah olarak tanıtılır. O'nun gibi hiçbir şey olmadığı da vurgulanır. O, kâinâtın mutlak padişahıdır. Bilgisinin ulaşmadığı, kudretinin yetmediği hiçbir şey yoktur. Biz, O'nun zâtının mâhiyetini bilemeyiz. O'nun zâtını anlatan âyetler üzerinde de tahmine dayalı yorumlar yapma hakkımız yoktur. Müteşâbih denen bu gibi âyetlere olduğu gibi inanır ve Allah'ı mutlak kudret sahibi, kâinâtın mutlak yaratıcısı ve hakimi olarak düşünür, fakat O'nu hiçbir şeye benzetemeyiz. Ne O'nun Arşı herhangi bir taht gibidir, ne de O herhangi bir varlığa benzer. O'nun Arşından söz eden âyetler, O'nun, mutlak kudret sâhibi, kâinâtın hakimi olduğunu anlatır.

Hamdi Yazır'a göre burada en uygun yorum, ellerden birinin insanın tesviyesine, diğerinin ona ruh üflemesine işaret olmasıdır ki beşerin yaratılışında cisim âlemiyle ruh âleminin birleşmesini ve insanın nüsha-i câmi'a (kâinâtı içinde toplayan küçük nüsha) olduğunu anlatır.

1. Kasas Sûresi: 88.
2. Kamer Sûresi: 14.
3. Zümer Sûresi: 56.
4. Yâsîn Sûresi: 71.
5. Kalem Sûresi: 42.
6. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/231-232.

İnsanın yaratılışını anlatan bu âyetlerde Âdem adı geçmez. Fakat aynı olayı anlatan Bakara Sûresinin 33 ncü, Tâhâ Sûresinin 115-123 ncü âyetlerinde Âdem adı tasrih edildiğinden, yaratılan ilk insanın Âdem olduğu anlaşılmaktadır. Âdem ve İblîs kıssası, buradan başka A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf, Tâhâ ve Bakara Sûrelerinde de konulara uygun bir stil içinde anlatılır. Üslûp değişik olmakla beraber kıssanın içeriği hep aynıdır. Bu kıssa ile diğer peyğamber kıssaları arasında siyâk ve üslûp bakımından benzerlik vardır. Kıssa, dâimâ kâfirlerin, Allah'a başkaldırmasiyle ilgili olarak anlatılır. Böylece şeytan, Allah'a başkaldırmakla nasıl Allah'ın lânetine uğramış ise, Allah'a başkaldıran insanların da O'nun lânetine uğrayıp cehenneme sokulacakları; Allah'a itâat edenlerin de, O'na itâat eden meleklerin yolunda oldukları telkin edilir.

Kıssanın anlatım şekli, kıssa üslûbunu değil, va'z üslûbunu taşır. Öteki peyğamber kıssalarının üslûbu da öyledir. Amaç ve üslûp bakımından bu kıssa ile öteki peyğamber kıssaları arasında bir fark yoktur. Dolayısiyle kıssa, ilk insanın yaratılışını anlatmaktan çok, Allah'a isyân ve başkalarına hased etmenin, şeytanın yolunda gitmek; O'na itâatin de meleklere uymak olduğunu belirtmek amaciyle anlatılır.

Kureyş müşriklerinin, Hz. Muhammed'i reddetmelerinin baş sebeplerinden biri onu çekememeleri, kıskanmaları idi. İşte bu kıssa ile onlara, kıskançlığı yüzünden Âdem'e secde etmeyen şeytan, nasıl Allah'ın cennetinden kovulmuş ise Hz. Muhammed'i kıskanarak ona inanmayanların da öyle lânete uğrayıp Allah'ın rahmetinden kovulacakları ima ediliyor. Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor:

"Ayrıca kıssa, Hz. Peyğamber'i tesellî de etmektedir: Hak çağrısına gelmeyenler, İblîs'in kandırabileceği kötü niyetli insanlardır. Bunların varacakları yer ateştir. Fakat iyi niyetli kimseleri İblîs'in kandıramayacağı: *"Yalnız onlardan senin hâlis kulların hariç"* âyetinden anlaşılmaktadır. İşte İblîs'in kandıramayacağı iyi niyetli kimseler, Hakk'ın çağrısına uyup Peyğamber'in çevresinde toplanan mü'minlerdir.

"Kıssanın gayeleri arasında Arapların çok değer verdikleri, Allah'ın kızları sayarak tanrılaştırdıkları meleklerin, gerçekte tanrı olmayıp Allah'ın buyruğuyla Âdem'e secde edecek kadar itaatkâr kullar olduklarını belirtmek de vardır. Kur'ân'da çeşitli vesilelerle meleklerin, tanrı olmayıp Allah'ın kulları oldukları belirtilir: *"O gün onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der. Melekler derler ki: 'Sen yücesin, bizim koruyucumuz onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı'."*[1]. *"Rahmân, çocuk edindi, dediler. O, böyle şeylerden yücedir.*

1. Sebe' Sûresi: 40-41.

Hayır melekler, ikram edilmiş kullardır. O'ndan önce söz söylemezler ve O'nun emriyle hareket ederler. Allah onların önlerinde ve arkalarında ne varsa (ne yapmış, ne etmişlerse) *bilir. Allah'ın râzı olduğundan başkasına şefaat edemezler, O'nun korkusundan titrerler. Onlardan her kim: 'Ben O'ndan başka bir tanrıyım' derse onu cehennemle cezalandırırız. Biz zâlimleri böyle cezalandırırız''* [1], *''Ne Mesîh Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakın melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır''* [2].

''Acaba Araplar fasîh Arapça olan İblîs ta'birinin taşıdığı anlamı ve Âdem'le İblîs kıssasını biliyorlar mıydı? Bu sorunun cevabı olumlu olduğu takdirde kıssanın, dinleyiciler üzerindeki etkisi daha fazla olur. Sorunun birinci şıkkına olumlu cevap verilebilir. Şöyle ki:

''İblîs, umutsuzluk anlamına gelen iblâs kökünden alınmıştır''. ''وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ: *Kıyâmet sâati koptuğu zaman suçlular umutsuzluk içinde susarlar''* [3], '' إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ. لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ *: Suçlular cehennem azâbında ebedî kalacaklardır. Kendilerinden azâb hiç hafifletilmeyecektir. Onlar azâb içinde umutsuzdurlar''* [4]. Demek ki *İblîs* kelimesi, isim değil, kötüleme sıfatıdır. Herhalde Allah'ın rahmetinden umudu kesen anlamına gelir. Birkaç âyette şeytân kelimesi de İblîs ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır: *''Ey Âdem oğulları, şeytân, ana-babanızı —çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak— cennetten çıkardığı gibi sizi de şaşırtıp bir belâya düşürmesin...''* [5] âyeti bunlardan biridir. Şeytân, bir kötüleme ve kınama kelimesidir. Kur'ân'da Arapların bilmedikleri ve Kur'ân'dan önceki devirde kullanmadıkları hiçbir kelime kullanılmamıştır. Araplar, şeytânların vesvese vererek insanları kandırdıklarını biliyorlardı. Bu bilgi onlara, şeytan kelimesini bu anlamda kullanan yahudî ve hıristiyanlardan geçmiş olabilir. Nitekim Arapların din içi ve din dışı birçok bilgisi yahudi ve hıristiyanlara dayanıyordu'' [6].

Sorunun ikinci şıkkına gelince, Arapların, Âdem'le İblîs kıssasını Kitâp ehlinden duymuş olmaları kuvvetli ihtimaldir. Bu kıssa hakkında Tevrat'ta anlatılanların özeti şudur:

''Ve Rab Allah yerin toprağından Adamı yapıp ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve Adam yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti. Ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah, görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve

1. Enbiyâ Sûresi: 26-29.
2. Nisâ' Sûresi: 172.
3. Rûm Sûresi: 12.
4. Zuhruf Sûresi: 27.
5. A'râf Sûresi: 27.
6. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/101-103.

iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi... Ve Rab Allah Adam'a emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye, fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin. Ve Rab Allah dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir. Kendisine uygun bir yardımcı yapacağım... Ve Rab Allah, Adam'ın üzerine derin uyku getirdi. Ve o uyudu. Ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı. Ve Rab Allah, Adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu Adam'a getirdi. Ve Adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir. Buna nisâ' denilecek, çünkü o insandan alındı... Ve Adam ve karısı ikisi de çıplaktılar ve utançları yoktu.

"Ve Rab Allah'ın yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan, yılandı. Ve kadına dedi: Gerçek Allah: Bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz dedi mi? Kadın yılana, Allah'ın, bütün cennet ağaçlarını mübâh, sadece ortasındaki bir ağaçtan yemeyi yasak kıldığını, ondan yedikleri takdirde öleceklerini söyledi. Yılan kadına: "Katiyyen ölmezsiniz. Ondan yediğiniz takdirde gözünüz açılacak ve iyiyi kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız" dedi. Kadın ağacın meyvasından aldı, yedi, kocasına da yedirdi. İkisinin de gözleri açıldı ve kendilerinin çıplak olduklarını bildiler. Ve incir yaprakları dikip önlükler yaptılar. Ve günün serinliğinde bahçede gezmekte olan Rab Allah'ın sesini işittiler. Ve Adamla karısı Rab Allah'ın yüzünden bahçenin ağaçları arasına gizlendiler.

"Ve Rab Allah, Adama seslenip ona dedi: Neredesin? Ve o dedi: Senin sesini bahçede işittim ve korktum, çünkü ben çıplaktım ve gizlendim. Ve dedi: Çıplak olduğunu sana kim bildirdi? Ondan yeme, diye sana emrettiğim ağaçtan yedin mi? Ve Adam dedi: Yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana verdi ve yedim. Ve Rab Allah kadına dedi: Bu yaptığın nedir? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı ve yedim. Ve Rab Allah yılana dedi: Bunu yaptığın için bütün sığırlardan ve bütün kır hayvanlarından daha lânetlisin; karnın üzerinde yürüyeceksin ve seninle kadın arasına senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım; o senin başına saldıracak, sen onun topuğuna saldıracaksın. Kadına dedi: Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlât doğuracaksın... Ve Adama dedi: Yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için toprak lânetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin, toprağa dönünceye kadar alnının teriyle ekmek yiyeceksin, çünkü topraksın ve toprağa döneceksin. Ve Adam karısının adını Havva koydu. Çünkü bütün yaşayanların anası oldu.

"Ve Rab Allah dedi: İşte Adam, iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu. Ve şimdi elini uzatmasın ve hayât ağacından almasın ve yemesin ve ebedi yaşamasın diye böylece Rab Allah onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve Adamı kovdu. Ve hayat ağacının yolunu korumak için Aden bahçesinin şarkına Kerubileri ve her tarafa

dönen kılıcın alevini koydu"[1].

Kitâbı Mukaddes'te anlatılanların özeti, kıssanın Kur'ân'da anlatılan şekline uymaktadır. Ancak Allah'ın zâtına yakışmayacak ifadeler Kur'ân'da yer almaz. Ayrıca Kur'ân'da yılan yerine İblîs geçer, Tevrat'ta, ağaçtan yemezden önce Adamın susayacağı, acıkmayacağı, çıplak olduğunu bilmeyeceği ifadeleri Kur'ân'ın Tâhâ Sûresinde de geçer[2].

Allah'ın, meleklere, Âdem'e secde etmelerini buyurması, meleklerin secde edip İblîs'in buna karşı çıkması sahnesi, Tekvîn Kitâbında yoktur. Aradaki bu küçük ayrılıklar dış tutulursa Kur'ân'da anlatılanlar, Kitâbı Mukaddes'te anlatılanlara uymaktadır. Şimdi bir kere de kıssayı A'râf Sûresinden okuyalım:

"Sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere: 'Âdem'e secde edin' dedik. Hepsi secde etti, yalnız İblîs etmedi, o secde edenlerden olmadı. (Allah) *buyurdu: 'Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alakoyan nedir?* (İblis)*: "Ben, dedi, ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın".* (Allah) *buyurdu: "Öyle ise oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık, çünkü sen aşağılıklardansın!"* (İblîs) *dedi: "Bana tekrar dirilecekleri güne kadar süre ver".* (Allah buyurdu)*: "Haydi sen süre verilenlerdensin". "Öyle ise, dedi, beni azdırmana karşılık and içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım." 'Sonra onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım ve çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!'* (Allah) *buyurdu: 'Haydi, sen, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık. Andolsun ki onlardan sana kim uyarsa* (bilsin ki) *sizin hepinizden bir kısmiyle cehennemi dolduracağım'.* (Sonra Allah Âdem'e buyurdu)*: 'Ey Âdem, sen ve eşin cennette durun, dilediğiniz yerden yeyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz'. Derken şeytan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: 'Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti' dedi. Ve onlara: 'Elbette ben size öğüt verenlerdenim' diye de yemîn etti. Böylece onları aldatarak aşağı sarkıttı. Ağacın meyvasını tadınca çirkin yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarını üst üste*

1. Kitâbı Mukaddes, Tekvîn: 2/7-24.
2. Âyet: 118-119.

yamayıp üzerlerine örtmeğe başladılar. Rableri onlara ünledi: 'Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi ve şeytan size apaçık düşmandır demedim mi?' Dediler: 'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz!' (Allah) *buyurdu: 'Birbirinize düşman olarak inin, sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz lâzımdır. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan çıkarılacaksınız' dedi. Ey Âdem oğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Takvâ elbisesi daha hayırlıdır. İşte bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar. Ey Âdem oğulları, şeytân, ana babanızı, çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de şaşırtıp bir belâya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytânları, inanmayanların velîleri yaptık"*[1]. Bu âyetlere, Tâhâ Sûresindeki âyetleri de ekleyelim:

"Andolsun biz, önceden Âdem'e (o ağaçtan yememesini) *tavsiye etmiştik.* (Bizim tavsiyemizi) *unuttu. Biz onda bir azim* (ve sözde durma) *bulmadık. Meleklere: 'Âdem'e secde edin' demiştik. Secde ettiler, yalnız İblîs diretti. Dedik ki: 'Ey Âdem, bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursun. Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın ve sen burada susamayacaksın, gündüzün güneşinden etkilenmeyeceksin.' Derken şeytan ona fısıldayıp: 'Ey Âdem, sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?' dedi.* (Kendisi ve karısı) *O ağaçtan yediler. Böylece kendilerine kötü yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağıyle örtmeğe başladılar. Âdem, Rabbinin buyruğuna karşı geldi ve şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti, doğru yola iletti. Dedi ki: 'Hepiniz oradan inin, birbirinize düşmansınız. İmdi benden size bir hidâyet geldiği zaman kim benim hidâyetime uyarsa o sapmaz ve sıkıntıya düşmez!..."*[2].

Ufak farkları dış tutulursa Kur'ân'da anlatılanların, Tevrat'ta anlatılanlara büyük benzerliği, bu kıssanın, Kur'ân'ın muhataplarınca bilinmez olmadığı kanısını bizde uyandırmaktadır. Çünkü ancak bilinen şeyler hatırlatılırsa daha etkili olur. Kur'ân'ın anlatım tarzı, hatırlatıp öğüt vermedir. Yani Tevrat'ta öykü üslûbu hakim iken Kur'ân'da öğüt üslûbu hakimdir.

Muhammed İzzet Derveze de bu fikirleri serdettikten sonra şöyle diyor: "Kanımıza göre Kur'ân'da bulunup da Tekvîn Sifrinde bulunmayan: Meleklerin Âdem'e secdesi, şeytanın Allah'a baş kaldırması konuları, Hz. Peygamber devrindeki Kitâbı Mukaddes sifirlerinde veya bunların şerh ve tefsîrlerinde vardı. Bunlar zamanla kaybolmuştur. Bu düşüncemizi birçok kıssa hakkında söylemiştik.

1. A'râf Sûresi: 11-27. 2. Tâhâ Sûresi: 115-123.

Gerek bu sûrede, gerek başka sûrelerdeki Âdem ve Havva ile ilgili âyetlerin tefsîrinde müfessirler, Âdem'in yaratılışı, yaratıldığı çamur, Allah'ın, insan şekline soktuğu çamura ruhundan üflemesi, eşinin Âdem'den yaratılması, Âdem'in eşiyle birlikte cennette oturması, şeytanın onları kandırıp yasak meyvadan onlara yedirmesi ve yedikleri yasak meyva hakkında çok çeşitli ve acaip şeyler anlatmışlardır. Bazıları da kıssayı modern ilim ve felsefî teorilerle bağdaştırmak için çeşitli tevillere girmişlerdir. Kimine göre bu kıssa sembolik bir anlam taşır. Kimine göre de insan ruhunun ebediyetiyle, Allah'ın çamurdan yarattığı ilk insana kendi ruhundan üflemesi arasında bir bağ vardır. Bu âyetlerle kâinâtın yaratılışı hakkındaki âyetleri evrim teorisiyle bağdaştırmağa çalışanlar da vardır. İblîs ve zürriyetinin mahiyeti, bunların oynadıkları roller, isimleri, şekilleri, üremeleri, Âdem'in yaratılış aşamaları, ondan önceki yaratıklar hakkında çok acaip rivayetler vardır. Bazı müfessirler de: "فَسَجَدَ الْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ: *İblîsten başka bütün melekler secde ettiler"* âyetindeki istisnaya dayanarak İblîs'in de meleklerden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre İblîs dışında bütün melekler secde ettiklerine göre demek ki İblîs de meleklerden idi. O halde İblîs'in, cinlerden olduğunu söyleyen âyetteki [1] cin, meleklerin bir çeşididir.

Bunlar böyle söylüyorlar ama Sebe' Sûresinin 40-41 nci âyetlerinde meleklerin ve cinlerin aynı yerde ayrı ayrı anılması, cinlerin, meleklerden ayrı ruhsal varlıklar olduğunu gösterir: *"O gün onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der. Melekler derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı'."* Bu âyetlerde meleklerin sözlerinden, cinlerin, meleklerden ayrı olduğu anlaşılmaktadır.

1. Kur'ân'da İblîs'in mâhiyeti: Biraz önce işaret ettiğimiz, Kehf Sûresinin 50 nci âyeti, İblîs'in cinlerden olduğunu, Hicr Sûresinin 27 nci âyeti cinlerin ateşten yaratıldığını, A'râf Sûresinin 12 nci âyeti de İblîs'in ateşten yaratıldığını söylemektedir. Tefsîri sadedinde olduğumuz Sâd Sûresinde olduğu gibi bazan İblîs yalnız başına anılır, bazan da Kehf Sûresinin 50 nci âyetinde olduğu gibi zürriyetiyle beraber anılır. Şuarâ Sûresinin 95 nci âyetinde de askerleriyle beraber anılmıştır: *"İblîs'in bütün askerleri de".*

Şeytân ve bunun çoğulu *şeyâtîn* de İblîs yerine kullanılır. *"O ve kabîlesi sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler..."* [2] âyetinde şeytân ve kabilesinden söz edilir. İblîs ve şeytânın ve bunlardan türeyen nesillerin insanları kandırıp saptırmağa, kötü işleri, günâh ve küfrü süsleyip insanlara güzel

1. Kehf Sûresi: 50.
2. A'râf Sûresi: 27.

göstermeğe çalıştıkları Kur'ân âyetlerinde anlatılmaktadır. İşte şeytân hakkında bildiklerimiz budur. Bundan öteye gitmeğe, birtakım tahminler ve faraziyelerle şeytanı anlatmağa hakkımız yoktur. Çünkü Allah'ın söylemediği, Peyğamber'in bildirmediği ğaybe ilişkin şeyleri tahminlerle bilmek mümkün değildir. Kitâp ve Sünnet ne kadar bildirmiş ise o kadar biliriz.

2. Kur'ân'da Âdem'in mâhiyeti: Çeşitli âyetlerde bazan adı anılarak, bazan da adı anılmadan ilk insanın çamurdan yaratıldığı, meleklerin Âdem'e secde ettikleri anlatılır: *"Andolsun biz insanı süzme bir çamurdan yarattık. Sonra onu nutfe olarak sağlam bir karar yerine koyduk"*[1]. En doğru şey, burada durmak ve tahminlere dayanarak daha öteye gitmemektir. Tabii bu bilimsel araştırmayı bırakmak anlamına gelmez. O ayrı bir şeydir. Ama Âdem'in yaratılışı hakkında tefsîrlerde serdedilen tutarsız rivayetleri aktarmanın bir anlamı yoktur.

3. Kur'ân, Âdem'le İblîs kıssasını, kıssa anlatmaktan ziyade öğüt ve ibret için anlatır. Kur'ân'ın durduğu yerde durmak, birtakım faraziyelere dayanarak bilinmesi mümkün olmayan şeyler hakkında yorumlar yapmaktan kaçınmak en uygun yoldur. Diğer kıssalar gibi bu kıssanın anlatılmasındaki asıl amaç öğüt vermek, insanları ibret alıp doğru yola gelmeğe yöneltmektir. Kıssalar Kur'ân'ın amacı değil, amacın yardımcılarıdır. Asıl amaç akide ve hüküm âyetleridir. Kıssalar da o amaçların yerleşmesine yardımcıdır. Kur'ân âyetlerini tahmin ile açıklamak doğru olmaz.

Müfessirlerin, bu kıssa hakkında naklettikleri ayrıntılı rivayetler, kıssanın, Hz. Peyğamber devrindeki Kitâp ehlinin anlatımlarına dayanmaktadır. Demek ki kıssa, bu rivayetlerdeki şekliyle Kitâp ehli tarafından anlatılmakta idi. Hattâ müşrik Araplar da onların bu anlatımlarını duymuş idiler. Yüce Allah, dinleyenleri irşâd için bilinen olayı Peyğamberine vahyetmiştir [2]

4. Gerek bu âyetlerde, gerek başka âyetlerde Allah'ın, şeytana kıyamete dek yani ebedi yaşama fırsatı verdiği anlatılmaktadır. Bu durum, insanların deneneceğini, peyğamberler vasıtasiyle kendilerine doğru yol gösterildikten sonra doğru yolu seçmekle yükümlü tutulacaklarını, iyi niyetli insanların, kendilerine doğru yol gösterildikten sonra doğru yolu seçeceklerini, şeytanın doğru yolu seçenleri kandıramayacağını gösterir. Nefsinin arzusuna uyan egoist, kibirli, kaba, kötü niyetli insanlar şeytanların etkisinde kalır ve Allah'ın çağrısına uymazlar.

Kur'ân mantığına göre insanlar, seçimlerinde hürdürler. Eğer böyle

1. Mü'minûn Sûresi: 12-13.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/104-107.

olmasaydı Allah'ın, insanları şeytan vesvesesiyle imtihan etmesinin anlamı kalmazdı. Zira ezelde belli bir işi yapmaya mahkûm kılınan insanın, bu işten başkasını yapması beklenemez. Peyğamberin gelmesi, Hakka çağırması anlamsız kalır. İnsanda iyiyi ve kötüyü yapma yeteneği vardır. Bu, insanın kendi seçimine bırakılmıştır. Şeytan ona kötü işleri süsleyip iyi göstermiş, o da aklını, basiretini ve hattâ iyi ruhların (meleklerin) ilhamını bir kenara atarak şeytanın dediğine kanmıştır. *"Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören kimse,* (akliyle gerçeği gören kimse gibi olur) *mu?"*[1].

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Allah insanın ömrü boyunca neler yapacağını bilir. Peki ama Allah, elli yıl sonra benim başıma neler geleceğini, ne iş yapacağımı bilirse bu, benim, belli bir iş yapmağa ezelden zorlanmış olmam anlamına gelmez mi? Meseleyi bizim mantığımızdan düşünürsek öyledir. Onun için İslâm âleminde Kaderin izahında bu kadar ihtilâflı yorumlar ortaya çıkmıştır. Gerçekte bunu, bizim düşünce sistemimize göre yorumlamak, bizi hatâya götürüyor.

Biz zamanlı varlıklar olduğumuz için herşeyi zaman içinde düşünürüz. Fakat Allah, zaman üstüdür. Allah'ın zâtı için önce ve sonra yoktur. Onun için bütün zamanlar, bir andan ibarettir. Zamanı O yaratmıştır. Şimdi ile elli yıl sonra, O'nun için birdir. O'nun bir şeyi ezelde bilmesi ile şimdi bilmesi veya elli yıl, milyonlarca yıl sonra bilmesi arasında bir fark yoktur. Önce, sonra, ezel, ebed bizim içindir. O'nun zâtı için ezel ebed birleşmiştir. O, herşeyi bütünüyle bilir. O'nun bütün olarak bildikleri, yaratıklar için parçalanır, detaylanır, önce ve sonra olur.

Hasılı Allah'ın bilgisini, bizim zamanlı bilgimizle ölçmezsek Onun, bütün hayatımızın öncesini ve sonrasını bildiğini, fakat bunun bizim cüz'î hürriyetimize engel olmadığını kavrayabiliriz. O bizi yaratmış, bize yapacağımız işleri seçme hürriyeti vermiştir. Şeytan ile de bizi denemekte, akıl gücümüzü iyiye mi, kötüye mi kullanacağımızı sınamaktadır. Şeytan, ancak aklını iyi yolda kullanmayanları etkiler. İyi niyetli mü'minleri doğru yoldan ayıramaz. Allah ona: *"Senin, benim hâlis kullarıma gücün yetmez"*[2] buyurmuştur.

Allah'ın, insanın çamurdan bedenine, can veren ruhu üflemesi, Kur'ân'da tekrar edilir: *"O'dur ki herşeyin yaratılışını güzel yaptı ve insanı yaratmağa çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir özden, hakir bir sudan yaptı. Sonra onu düzenledi, ona kendi ruhundan üfledi. Ve sizin için kulak*(lar), *gözler ve gönüller yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"*[3].

1. Fâtır Sûresi: 8.
2. İsrâ Sûresi: 65.
3. Secde Sûresi: 7-9.

Bu, Allah'ın, çamurdan insan biçimine koyduğu varlığın, hayat soluğu üflemesiyle canlandığını; duyularını kazanıp işiten, gören, düşünen bir varlık olduğunu ifade eder. Bu ifade Kitabı Mukaddesteki ifadenin hemen hemen aynıdır: "Ve Rab Allah, yerin toprağından Adamı yapıp ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve Adam yaşayan can oldu" [1].

Allah'ın ruhu, Allah'ın kendisi değildir. Ruh da Allah'ın yaratıklarındandır. Allah'ın ruhu tabirinden ruhun ezelî olduğu anlaşılmaz. Nasıl ki Allah'ın devesi, Allah'ın evi sözleri de deve ile evin ezelî olmasını gerektirmez, bunlara şeref vermek ve değerini yükseltmek için böyle söylenmiştir. Bizzat Allah'ın malı olan şeyler elbette değer kazanır. İşte Allah'a izâfe edilen ruh da böyledir. Allah, kendi hazinesinden, emir ve hükmü altında bulunan ruhtan üfleyerek Âdem'i canlandırmıştır. Konu insanın yaratılışı konusu olduğu için Allah'ın insana ruh üflediği belirtilmiştir. Yoksa ruh üflemek suretiyle eşyayı canlandırma, sadece insana mahsus bir şey değildir. Bütün canlılar, Allah'ın hayât soluğu olan ruhu üflemesiyle can bulmuşlardır. Allah her canlıya emrindeki ruhtan belli oranda üflemiştir. Kâinâtta cilvelenen hayat, o ruhun görünümleridir.

Yeryüzündeki canlıların en üstünü insan olduğu için yüce Allah, onun önemini belirtmek üzere *"Kendi ellerimle yarattım"* [2] buyurmuş, *"Andolsun biz Âdem oğularına çok ikramda bulunduk, onları karada ve denizde taşıdık, onlara güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın birçoğuna üstün kıldık"* [3] âyetiyle insanın üstünlüğünü vurgulamıştır. Tabii insan, şu yeryüzündeki canlılardan üstündür. Bu, onun, ruhsal varlıklardan da üstün olduğu anlamına gelmez. Nitekim: *"Onları, yarattıklarımızın birçoğuna üstün kıldık"* [4] âyetinde insanın bütün yaratıklardan değil, birçoklarından üstün olduğu belirtilmektedir. Tamamen akıl ve ruhtan ibaret olan melekler, insandan üstündür.

İnsanın üstünlüğü, ona verilen akıl ve seçme yeteneğinden ileri gelir. İnsanın akıl gücüyledir ki tabiat kuvvetleri ona boyun eğmiş, insan onları kendi yararında kullanabilmiştir.

Âdem'e secde eden meleklere gelince bunların, yer melekleri mi, yoksa Cebrail, Mîkâîl ve Rûh-i A'zam gibi yüce melekler mi olduğu konusu ihtilâflıdır. Mutasavvıflardan bazılarına göre Âdem'e secde eden melekler, bitkisel kuvvetler, his ve hareketle ilgili hayvansal güçlerdir. Çünkü insan vücudunda bunlar nefs-i nâtıkanın hizmetçileridir. Âdem'e secde etmeyen İblîs ise akıl cevherine karşı gelen vehim kuvvetidir [5].

1. Tekvîn: 2/7.
2. Âyet: 75.
3-4 İsrâ Sûresi: 70.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/229.

Muhyiddîn ibn 'Arabî'ye göre *"el-'Âlîn"*, Âdem'e secde etmekle me'mur olmayan melekleri gösterir. Bundan dolayı Allah şeytana: *"Yoksa sen el-'Âlîn'den mi oldun ki Âdem'e secde etmedin?"* demiştir. *Müheyyemûn* denen bir kısım melekler vardır ki onlar, Allah Teâlâ'nın cemal ve celâlini düşünmeğe dalmışlardır. el-Âlîn bunlar veya gök meleklerinin hepsidir. Onlar Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. Âdem'e secde ile emrolunan melâike, hep yer melâikesidir [1].

Bizim kanaatimize göre de Âdem'e secde ile emrolunan melekler, insandan üstün olan gök melekleri değil, birer melekî güç olan tabiat kuvvetleridir. Vaktiyle bu konu üzerinde İlâhiyat Fakültesi Dergisinde bir makale yazmıştık: Evrim Teorisi. Bu iddiâmız şuradan kaynaklanmaktadır: Ruhsal melekler insandan üstündür. Burada kasdedilen secde ise birçok âlimin işâret ettiği üzre alnı yere koyma değil, asıl dil anlamı olan boyun eğme ve itâat etmedir. Ruhsal melekler insanın emrinde değildir ki insana itâat etsinler. Onlar Allah'ın emrindedir. Allah, insanın emrine müsahhar kıldığı şeylere, insana secde etmelerini yani boyun eğmelerini emretmiştir. Allah'ın, insanın emrine müsahhar kıldığı şeyler, denizler, gece, gündüz, hayvanlar hasılı insanın çevresini saran tabiat kuvvetleridir. İnsan akıl gücüyle tabiat kuvvetlerine hükmetmektedir. Hükmedemeyeceği şeyler yüce, ruhsal varlıklardır ki yüce Allah insana secde etmeyen şeytana: *"Sen el-'âlînden* (yücelerden) *mi oldun?"* demiştir. Demek ki el-âlîn yani yüce gök melekleri, Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. Eğer şeytan onlardan olsaydı Âdem'e secde etmezdi. Ama onlardan olmadığı halde ona secde etmemesi küstahlıktır.

Âdem'in yaratılışını anlatan âyetleri, yukarıda Kitabı Mukaddes'ten aktardığımız parça ile birlikte düşününce Âdem'in yaratıldığı cennetin, ölümden sonra gidilecek cennet değil, dünyâ bahçelerinden biri olduğu anlaşılır. Çünkü Kitâbı Mukaddes'te Âdem'in bu dünyada yaratıldığı ifade ediliyor. Kur'ân'ın anlattığı da Kitâbı Mukaddes'tekinin özetidir. Kur'ân da insanın bu dünyâda şu topraktan yaratıldığını ifade etmektedir: *"Sizi topraktan yarattık, tekrar ona döndüreceğiz ve bir kez daha oradan çıkaracağız"* [2]. O halde insanın yaratıldığı cennet, ölümden sonra gidilecek ruhânî cennet değil, dünyâ bahçelerinden biridir. Zaten cennet bahçe demektir. Gerçeği Allah bilir.

قُلْ مَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَآ اَنَا۬ مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 5/4111.
2. Tâhâ Sûresi: 55.

86- De ki: "Ben sizden buna karşı bir ücret istemiyorum ve ben yapmacık yapanlardan değilim." 87- "O (Kur'ân) *ancak bütün âlemlere öğüttür!" 88- "Bir süre sonra onun haberi*(nin doğruluğu)*nu gayet iyi bileceksiniz."*

Tefsîr:

86-88 nci âyetlerde Hz. Muhammed'in, duyuruları karşılığında bir ücret istemediği, dünyâ çıkarı için bu sözleri uydurup ortaya atmadığı, ona vahyedilen Kur'ân'ın, bütün âlemlere öğüt ve uyarı olduğu bildiriliyor. *"Bir süre sonra onun haberini gayet iyi bileceksiniz"* buyuruluyor. Yani bir süre sonra Kur'ân'ın nasıl gönülleri fethedeceğini, İslâm dâvâsının nasıl cihanı saracağını öğreneceksiniz, deniliyor ve İslâm dâvâsının, risâlet-i Muhammediyye'nin sadakat ve başarısını vurgulayan bu âyetle sûre bitiriliyor.

87 nci âyette onun, yani Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'ân'ın, âlemlere öğüt olduğu, Hz. Muhammed'in risaletinin belli bir kabileye veya kavme değil, cihâna şamil olduğu vurgulanıyor: *"Biz seni ancak âlemlere acıdığımızdan dolayı gönderdik"* [1], *"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sâhibi Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, diriltir, öldürür. Gelin Allah'a ve O'un ümmî peyğamberi olan elçisine inanın —ki o peyğamber de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır— ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız"* [2] âyetleri de Hz. Muhammed'in peyğamberliğinin cihanşümûllüğünü vurgular.

Birçok âyette de Hz. Muhammed'in, kendilerine peyğamber, uyarıcı gelmemiş olan Araplara peyğamber olarak gönderildiği [3], Allah her millete kendi diliyle konuşan elçi gönderdiği için Araplara da Arapça konuşan peyğamber gönderdiği anlatılmaktadır [4]. Şimdi bu âyetlerle karşılaştırılınca "âlemler" kelimesiyle Arap kabilelerinin kasdedildiği anlaşılır. Kur'ân'ın ilk muhâtabı şüphesiz onlardır. Ve Kur'ân, Arapça lâfziyle onlara gönderilmiştir. Ama Kur'ân'ın mânâsı evrenseldir. Anlam ve içeriğiyle Kur'ân, bütün insanlara doğru yolu göstericidir. Bütün insanlara gönderilen, Kur'ân'ın lâfzı değil, mânâsıdır. Çünkü Arapça bilmeyen insanlara, Arapça Kitâb göndermek, Allah'ın

1. Enbiyâ Sûresi: 107.
2. A'râf Sûresi: 158.
3. Sebe' Sûresi: 44, Yâsin Sûresi: 6.
4. İbrâhîm Sûresi: 4, Fussilet Sûresi: 44, Şu'arâ Sûresi: 198.

hikmetine aykırıdır [1].

İşte bundan dolayı Kur'ân, her dile, en doğru biçimde çevrilip bu çeviri okunmalıdır. Yoksa hiç anlamadan Arapça sözleri okumakla, Kur'ân'ın gösterdiği ideal insan ve toplum hedefine ulaşmak güçtür.

Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenlerin doğruluğunun bir süre sonra anlaşılacağını söyleyen son âyet, Peyğamber'in risâletinin, bir süre sonra büyük gelişme kaydedeceğine işâret etmektedir. Gerçekten ona inanmayan müşrikler, bir süre sonra Bedir'de ve daha sonraki olaylarda İslâm'ın zaferini görmüşlerdir.

Mekke'de inmiş olan bu âyetlerden bir süre sonra vahiyler, Mekke sınırını aşmış, Medine'ye ulaşmış; Peyğamber'in hicretinin ardından, Hakkın çağrısına uyan insanların sayısı her geçen gün artmış; Mekke fethedilmiş; Peyğamber'in hayâtında tüm Arabistan'ı sarmış; onun vefâtından kısa bir süre sonra da Batıda İspanya'ya, Doğuda Orta Asya'ya kadar ulaşmıştır. Bugün dahi bu İlâhî müjde tahakkuk ediyor, Afrika'da, Amerika'da ve Avrupa'da müslüman olanların sayısı artıyor, müslümanlık yayılıyor. Bir gün Hz. Muhammed'in getirdiği şekliyle gerçek İslâmın, bütün cihânı aydınlatacağını umarız.

Mesrûk şöyle demiş: *"Abdullâh ibn Mes'ûd'a geldik, şöyle dedi: Ey insanlar, bir şey bilen, bildiğini söylesin, bilmeyen de Allah bilir, desin. Çünkü kişinin, bilmediği şey için Allah bilir, demesi bilgi gereğidir. Yüce Allah, Peyğamberinize: 'De ki: Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum ve ben yapmacık yapanlardan değilim' buyurmuştur"* [2].

Sâd Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. İnsanlar, atalarından gördükleri şirke öylesine alışırlar ki Allah'ın birliğini söyleyenlerle alay ederler: *"Tanrıları bir tek Tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir. Onlardan bir grup fırladı: 'Yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir. Biz, bu*(nun söylediği)*ni, öteki dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir'* (dediler)" (5-7).

2. Allah, göklerin ve yerin sâhibidir, O'ndan başka tanrı yoktur (65-66).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

3. Nankörleri, Hakk'ın çağrısına engel olmağa yönelten temel faktörler,

1. Yûsuf Sûresi: 2, Zuhruf Sûresi: 3, Ra'd Sûresi: 37.
2. Buhârî, Tefsîr, Sâd Sûresi; İbn Kesîr, Tefsîr: 3/210.

kibir ve gururdur. Kibirli insanlar, kendi içlerinde yetişmiş bir insanın peygamberliğini kabul ile ona itâat etmek istememişlerdir: *"İnkâr edenler, bir gurur ve ayrıcalık içindedirler"(2), 'Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: 'Bu, yalancı bir sihirbazdır'. "O uyarı, aramızdan ona mı indirildi?!..."* (8).

4. Allah, dilediği insanı yüceltir, peyğamber yapar. Mülkün sâhibi O'dur. Kimse O'nun vergisine engel olamaz (9-10). O'nun da'vetini engellemeğe kalkanlar, ordu da olsalar, bozulmağa mahkûmdurlar (10-11). Nitekim Nûh, Âd, Fir'avn, Semûd, Lût kavimleri ve Eykeliler, peyğamberlerini yalanladıkları için sonunda ânî bir felâket, bir deprem ile helâk olup gitmişlerdir (12-15).

5. Önceki kavimler de peyğamberleriyle alay edip: *"Eğer bunlar peyğamber ise, Allah bizi çarpsın!"* demişlerdi (16). Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmi içinde de kendisiyle alay için: *"Peyğamber ise, başımıza azâb gelsin!"* diyenler vardı: *"Allahım, eğer bu, senin yanından gelmiş gerçek ise, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azâp ver! dediler"* (Enfâl Sûresi: 32), *"Senden, iyilikten önce kötülüğü acele istiyorlar. Oysa onlardan önce benzerleri*(ne nice azâblar) *gelip geçti"* (Ra'd Sûresi: 6).

Alay edenler, mutlaka cezâlarını çekecekler ve Hak söz, üstün gelecektir. Peyğamberin ve Hak da'vetçesinin, azim sahibi peyğamberlerin yaptığı gibi, alay edenlerin sözlerine sabretmeleri, dayanmaları gerekir (17).

Peyğamberlerle alay edenlerin olumsuz tutumlarından sonra, onların söz ve davranışlarına sabretme gereğinin vurgulanması; sonra Dâvûd, Süleyman ve belâlara sabreden Eyyûb'un anılması; sabır ve sebâtta bunların örnek alınmasını, bunlar gibi dayanıklı, güçlü olunması imajını uyandırmaktadır.

6. Allah, Hz. Dâvûd'a, güçlü bir karizma, derin bir bilgi, güzel konuşma ve etkili bir ses vermiştir. Öyle ki sabah akşam yaptığı tesbîh ile dağlar yankılanmış, kuşlar onun tesbîhinin nağmesine katılmıştır (17-20).

7. Peyğamberler, teblîğ hususunda ma'sûm olmakla beraber, bunun dışındaki konularda bir insan olarak hatadan sâlim değillerdir. Nitekim kral bir peyğamber olan Dâvûd, bir günâh işlemiş, fakat sonradan hatâsını anlayınca tevbe etmiş ve Allah, kendisini bağışlamıştır. 21-25 nci âyetlerde ayrıntıya girilmeden anlatılan olay, Tevrâtta ayrıntı ile anlatılan hâdisedir. Bu hâdise, peyğamberlerin de hatâ işleyeceklerini, günâhtan ma'sûm olmadıklarını kanıtlar. Kur'ân-ı Kerîm, peyğamberler hakkında, kelâmcıların anlattığı biçimde bir ma'sûmluk zikretmemiştir. Onların ma'sûmluğu, vahylerinin korunması ve tebliğlerinde hatâ işlememeleri anlamındadır.

Kur'ân-ı Kerîm, ilk peyğamber olan Hz. Âdem'in, kendisine yasaklanan ağacın meyvasından yemekle rabbine isyân edip yolunu şaşırdığını, sonra

rabbine tevbe edip doğru yolu bulduğunu (Tâhâ Sûresi: 121-122, A'râf Sûresi: 19-23, Bakara Sûresi: 35-37), Hz. Mûsâ'nın, gençliğinde bir Mısırlıyı öldürmekle, şeytân işi bir günâh işlediğini, sonra tevbesi üzerine Rabbinin onu bağışladığını (Kasas Sûresi: 15-16), bazı sıkıntı anlarında peyğamberlerin dahi bunalıp, umutsuzluğa düştüklerini (Yusuf Sûresi: 110, Bakara Sûresi: 213) bildirmektedir.

Bu âyetlerden açıkça anlaşılıyor ki peyğamberlerin günâhtan ma'sum oldukları hakkındaki inanç doğru değildir. Öyle olsaydı âyetlerde anılan peyğamberlerin bu günâhları işlememeleri gerekirdi. Kur'ân-ı Kerîm, onların da birer insan olduklarını ve insanın günâh işleyebileceğini, hatâ edebileceğini bildirmektedir. Ancak peyğamberler ve sâlihler günâhta ısrar etmezler. Allah'ın rızâsına aykırı bir iş yaptıklarını anlayınca derhal Allah'a döner, yalvarır, af dilerler; bile bile günâhta ısrar etmezler: *"Ve o*(koruna)*nlar, bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günâhlarının bağışlanmasını dilerler"* (Âl-i İmrân Sûresi: 135).

O halde peyğamberlerin ma'sumluğu, hiç günâh işlemeyecekleri anlamında değil, gelen vahyi tebliğde kusur işlemeyecekleri, koruma altında kendilerine gönderilen vahyi, aynen halka teblîğ edecekleri, onda bir değişiklik yapmayacakları anlamındadır.

7. Hz. Peyğamber de diğer peyğamberler gibi vahy alan bir uyarıcıdır. Ğaybi bilmez. Yüce toplulukta geçen konuşmalar, vahy ile ona bildirilmiştir. Kur'ân, Allah tarafından gönderilen büyük bir haberdir (67-70).

8. Peyğamber Aleyhisselâm, kendisine vahyolunanları, Hak rızâsına ermek için tebliğ etmektedir. Tebliğine karşılık insanlardan bir ücret istememiştir (86).

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

9. Allah, iyi kullarına cennet nimetleri verecek, azgınları, grup grup cehenneme atacaktır. Cehenneme giren gruplar, birbirlerini kınayıp azarlayacaklardır (46-61).

10. Dünyâda hakir görülüp alay edilen salih kullar, âhirette beğ olurlar (62-63).

D) Genel Prensipler:

11. Allah, gökleri ve yeri gerçek olarak yaratmıştır. Bu âlem, bir hayâl değil, hakikattir (27). Hakikat olan bu âlemin bir yaratılış amacı vardır. Yaratılışın amacı, ölüm ile yok olmak değil, olgunlaşan ruhun gerçek hayâta ermesidir.

12. Allah, iyilerle kötüleri, inanıp korunanlarla, inanmayan fâsıkları bir

tutmaz (28). İyileri ödüllendirir, kötüleri cezalandırır.

13. Kur'ân-ı Kerîm, söz kalıplarının tekrar edilmesi için değil, okunup anlaşılması; üzerinde düşünülüp dediklerinin uygulanması için indirilmiştir. Onu ancak sağduyu sahibi insanlar anlayıp uygularlar (29). Onu anlamayanlar, anlaşılmasına da gerek duymayıp sadece sözlerini tekrarlaykanlar, onun indiriliş amacından uzak düşerler. Onlar, Kur'ân'ın övdüğü sağduyu sahiplerinden değillerdir.

14. Allah sevgisi, her sevginin üstünde olmalı, dünya tutkusu, insanı Allah'tan gaflete düşürmemelidir (32). Yüce Allah'ın, büyük mülk verdiği Süleyman, o kadar mülk ve ihtişâmına rağmen Rabbini unutmamış, O'na şükretmiştir. Allah da onun şükrüne karşılık, ona istediğinden fazlasını vermiştir (35-40).

15. Şükrünü edâ ettikten, Allah'ı unutmadıktan sonra dünyâ malı kötü değil, iyidir. İşte Allah'ın en sâlih kullarından olan Dâvûd ile oğlu Süleyman, güçlü birer kral idiler. Kral olmaları, peyğamberliklerine, Allah katında salâh ile yükselmelerine engel olmadı.

Peyğamberimizin en gözde sahâbîleri, onun vefâtından sonra halîfe oldular, devleti yönettiler. Ama yönetim işi, onları Hak'tan gaflete düşürmedi.

Allah'ın, kuldan istediği, dünyâyı terk etmesi değil, dünyâ sevgisini, Allah ve âhiret sevgisinin üstüne çıkarmamasıdır. Yoksa: *"Allah'ın sana verdiği malda âhireti ara ama, dünyâdan nasîbini de unutma. Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et!"* (Kasas Sûresi: 77), *"Sâlih kişiye sâlih* (iyi) *mal, ne güzeldir!"* (İbn Hanbel, Müsned: 4/197, 202).

16. Hastalık ile denenen Hz. Eyyûb, güzel sabrının sonunda sağlığına kavuşmuş, kaybettiği malının ve evlâdının yeri fazlasıyle doldurulmuştur. Allah'ın verdiği belâya (sınava) sabretmek, O'nun tecellîsine râzı olmak gerekir. "Sabreden derviş, murâdına ermiş" olur.

17. Birini cezalandıracağına yemîn etmiş olan kimse, o cezâyı, hafif bir yöntemle yerine getirebilir. Nitekim karısını sopa ile döveceğine yemîn etmiş olan Eyyûb, iyileştikten sonra kendisine bir demet sap alıp onunla vurması, böylece yemîninin yerine gelmiş olacağı buyurulmuştur. Demek ki kişi, şahsı ile ilgili olarak birine vereceği cezayı hafifletebilir ve hattâ böyle yapması daha uygundur. Ancak toplum düzeni ile ilgili konularda cezânın hafifletilmesi uygun olmaz. Zaten kişinin buna yetkisi de yoktur.

18. Allah'ın buyruğuna itirazsız teslîm olmak gerekir. Ona itiraz eden, şeytânın yoluna girer, lânete uğrar. Allah'ın kuralı uyarınca şeytâna uyanar cehenneme atılırlar (84-85).

19. Kur'ân, büyük bir haberdir, insanların şânını artırır. Onun ünü cihanı tutacaktır. Onun nasıl bir ün kazanacağı, nasıl gönülleri fethedeceği, bir süre sonra anlaşılacaktır.

SÂD SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	ص. وَ (صَادْ)	Sâd'ın dâlı üzerinde vakıfla cezm:	Çoğunluk.
	ص. وَ (صَاد. وَ)	Nefes almadan hafif durma:	Ebû Ca'fer.
	ص و (صَادِ وَ)	Dâl'ın tenvinsiz kesriyle:	Übey ibn Ka'b, Hasan, İbn Ebî İshâk ve Nasr ibn 'Asım [1].
	ص و (صَادَ وَ)	Dâl'ın fethiyle [2]:	Îsâ ibn 'Ömer [3].

1. Bu takdirde kelime " صادى|يصادِى "den emirdir, karşılaştırma anlamına gelir". Mânâ şöyle olur: " صَادِ الْقُرْآنَ بِعَمَلِكَ " Amelini Kur'ân ile karşılaştır, Kur'ân'ın buyruklarını yap (Câmi'u'l-beyân: 23/117; Mesâhif: 160; Kurtubî: 15/142). Fakat Taberî, bunun batıl bir yorum olduğunu söylüyor. Diğer ihtimâle göre de dâl, iki sâkinin birleşimini önlemek için meksûr kılınmıştır.
2. Yâ " اُتْلُ ": oku, anlamındadır, ya da iki sâkinin birleşmesinden dolayı meftûh okunmuştur. Ya da kasem harfi bulunmadan kasem kasdedildiği için mansûb olmuştur.
3. Kurtubî: 15/143.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ص وَ (صَادُ وَ)	Sâd'ın dâlının dammıyle:	Hârûn el-A'ver ve Muhammed ibn Semeyfa'[1].
	القُرَانِ	Hemzenin harekesinin, önceki sâkin harfe nakli:	İbn Keŝîr.
	القُرْآنِ	Nakilsiz:	Ötekiler.
3	وَلَاتَهْ. حِينَ	Lât üzerinde hâ ile durma Böylece tâ, sonraki kelimenin hâ'sından ayrılır .	Bir rivâyette Kisâ'î.
	وَلَاتِ حِينَ	Tâ'nın kesriyle, hîne mansûb:	Îsâ ibn 'Ömer.
	وَلَاتْ حِينَ	Lât'ta sâkin tâ üzerinde durma:	Ötekiler.
	وَلَاهْ حِينَ	Tâ yerine hâ üzerinde durma(bu hâ, vakıf için ziyâde edilmiştir).	Bir grup.

1. Kurtubî: 15/143. Taberî'ye göre doğrusu, dâl'ın sakin olmasıdır: 23/118.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَلاَ تَحِينَ	Tâ'yı birinciden ayırıp ikinci ile birleştirme:	Ebû 'Ubeyd el-Kasım ibn Sellâm [1].
5	عُجَاب	Hafif cîm ile:	Çoğunluk.
	عُجَّاب	Şeddeli cîm ile:	Sülemî [2].
6	أَنِ آمْشُوا وَ آصْبِرُوا		Çoğunluk.
	يَمْشُونَ أَنِ آصْبِرُوا		İbn Mes'ûd.
	وَقَالَ آلْمَلَأُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ اصْبِرُوا عَلَى عِبَادَةِ آلِهَتِكُمْ		Übey [3].
8	آءُنْزِلَ	Teshîl ve idhâl ile:	Ebû Ca'fer.
	أَءُزِلَ	Teshîl ile, idhâlsiz:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ruveys.
	أأُنْزِلَ	İki hemzenin tahkiki ile:	Ötekiler [4].

1. Kasım demiş ki: "Ben özellikle, İmam Mushaf denen Osman mushafına baktım, orada tâ'nın hîn'e bitişik olduğunu, (تحين) yazıldığını gördüm" (Câmi'u'l-beyân: 23/124; Kurtubî: 15/148. Taberî'ye göre doğrusu tâ üzerinde durmaktır. Câmi'u'l-beyân: 23/213).
2. Kurtubî: 15/149.
3. Mesâhif: 81, 160.
4. en-Neşr: 2/374.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَمْ أُنْزِلَ		İbn Mes'ûd [1].
	عَذَابِى	İki halde de izâfet yâ'sıyle:	Ya'kub.
	عَذَاب	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
13	وَ أَصْحَابُ اَلْأَيْكَةِ	Hemze ve lâm'ı ta'rîfli, tâ meksûr:	Çoğunluk.
	وَ أَصْحَابُ لَيْكَةَ	Hemzesiz, meftûh lâm ile:	Nâfi', İbn Keŝîr, İbn 'Âmir [2].
14	كُلٌّ إِلاَّ		Çoğunluk.
	كُلٌّ لَمَّا		İbn Mes'ûd [3].
	عِقَابِى	İzâfet yâ'sıyle:	Ya'kub.
	عِقَاب	Yâ'sız:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 81.
2. Kurtubî: 15/155.
3. Bazılarına göre İbn Mes'ûd "كُلُّهُمْ لَمَّا" bazılarına göre de "وَ مَا مِنْهُمْ إلاَّ مَنْ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْعِقَابُ" okumuştur (Mesâhif: 81).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
15	صَيْحَةً		Çoğunluk.
	نَفْخَةً		İbn Mes'ûd [1].
	فُوَاق	Fâ'nın dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	فَوَاق	Fâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
19	و ٱلطَّيرَ مَحْشُورَة	Nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ ٱلطَّيْرُ مَحْشُورَةٌ	Ref' ile, mübtedâ, haber:	İbn Ebî Able ve Cahderî [2].
21	نَبَؤُا	Vâv üzerine yazılmış olan hemze'de vakıf halinde Hişâm ve Hamza'nın okuduğu onbeş vecih vardır [3].	
	وَ لاَ تُشْطِطْ	İştât kökünden, idğâm'ın çözümüyle:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 81.
2. el-Bahr: 7/390.
3. el-Budûr: 270.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
22	بِالْحَقِّ		Çoğunluk.
	كَمَا يَحْكُمُ رَبُّنَا بِالْحَقِّ		İbn Mes'ûd [1].
	وَ لاَ تَشْطُطْ	(شطّ) kökünden idğâmın çözümüyle:	Ebû Recâ', İbn Ebî Able, Hasan, Katâde ve Ebû Hayveh.
	وَ لاَ تُشَاطِطْ	(الْمشَاطَّة) kökünden:	Übey, Zirr ibn Hubeyş [2].
23	أَخِى		Çoğunluk.
	أَخِى كَانَ لَهُ		İbn Mes'ûd [3].
	تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً		Çoğunluk.
	تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً أُنْثَى	(أُنْثَى) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [4].
	تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نُعْجَةً حَامِلَةً		Übey [5].
	وَ لِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs ve bir rivâyette Hişâm.
	وَ لِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Mesâhif: 81.
2. Mesâhif: 160; el-Bahr: 7/392.
3. Mesâhif: 81.
4. Câmi'u'l-beyân: 23/143; Mesâhif: 81, Kurtubî: 15/174.
5. Mesâhif: 160.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ عَزَّنِى	Zây'ın şeddesiyle:	Çoğunluk.
	وَعَازَّنِى	Eliften sonra şeddeli zây ile:	İbn Mes'ûd, Ebû Vâil, Mesrûk, Dahhâk ve 'Ubeyd ibn 'Umeyr [1].
24	بِسُؤَالِ	Hemzeyi vâv'a dönüştürmeden bedel:	Verş.
	بِسُوَالِ	Hemzeyi tam vâva dönüştürme:	Hamza.
	بِسُؤَالِ	Tam hemze ile, tenvînsiz, izâfetle:	Çoğunluk [2].
	فَتَنَّاهُ	Yalnız nûn'un şeddesiyle:	Çoğunluk.

1. (غالبنى): Bana ağır bastı, beni alt etti, demektir, el-Bahr: 7/392, Mesâhif: 81.
2. el-Budûr: 270.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَتَّنَّاهُ	Tâ ve nûn'un şeddesiyle:	Hz. Ömer.
	فَتَنَاهُ	Hafif tâ ve nûn ile:	Katâde, Ubeyd ibn 'Umeyr ve İbn Semeyfa'[1].
26	يَضِلُّونَ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	يُضِلُّونَ	Yâ'nın dammıyle:	İbn 'Abbâs, Hasan ve Ebû Hayveh[2].
29	لِتَدَبَّرُوا	Hitâb tâ'sıyle, dâl hafif:	Ebû Ca'fer[3].
	لِيَدَّبَّرُوا	Ğâib yâ'sıyle, dâl şeddeli:	Ötekiler.
32	فَقَالَ إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.

1. Kurtubî: 15/179; el-Bahr: 7/393.
2. el-Bahr: 7/395.
3. Bu, Hz. 'Alî'nin kırâetidir: Tebsırah, Neşr, Câmi'u'l-beyân: 23/153; Kurtubî: 15/192.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَقَالَ إِنِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	إِنِّى	(فقال)nin hazfiyle:	İbn Mes'ûd.
	حَتَّى تَوَارَتْ		Çoğunluk.
	وَ قَدْ تَوَارَتْ		İbn Mes'ûd [1].
33	مَسْحًا	Çoğunluk.	
	مِسَاحًا	Kıtâl vezninde:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî [2].
	بِالسُّؤْقِ	Sîn'den sonra sâkin hemze ile:	Bir rivâyette Kunbul.
	بِالسُّؤُوقِ	Sîn'den sonra madmûm bir hemze, sonra med vâvı:	Başka rivâyette Kunbul.
	بِالسُّوقِ	Hemzesiz:	Ötekiler [3].

1. Mesâhif: 81.
2. Mesâhif: 160.
3. el-Budûr: 270.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
35	مِنْ بَعْدِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	مِنْ بَعْدِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
36	الرِّيَاح	Riyâh çoğul:	Ebû Ca'fer.
	الرِّيح	Rîh, tekil:	Ötekiler.
39	هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ		Çoğul.
	هَذَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ عَطَاؤُنَا بِغَيْرِ حِسَاب		Abdullâh ibn Mes'ûd [1].
41	مَسَّنِى ٱلشَّيْطَانُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Hamza.
	مَسَّنِىَ ٱلشَّيْطَانُ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	بِنُصُبٍ	Nûn ve sâd'ın dammı:	Ebû Ca'fer.
	بِنَصَبٍ	Nûn ve sâd'ın fethi:	Âsım el-Cahderî ve Ya'kub el-Hadramî.
	بِنُصْبٍ	Madmûm nûn, sâkin sâd:	Ötekiler [2].

1. Câmi'u'l-beyân: 23/164; Mesâhif: 81.
2. Tebsırah, Neşr; Câmi'u'l-beyân: 23/165; Kurtubî: 15/207. Taberî'ye göre doğru olan, çoğunluğun kırâeti olan madmûm nûn, sâkin sâd vechidir: 23/166.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
41-42	وَ عَذَابٍ بِارْكُضْ	Vasl halinde tenvinin kesri:	İbn Zekvân, Ebû 'Amr, Âsım, Hamza.
	وَ عَذَابٌ بِارْكُضْ	Vasl halinde tenvinin dammı:	Ötekiler.
45	عَبْدَنَا	Bâ'dan sonra elifsiz, tekil:	Mücâhid, Humeyd, İbn Muhaysın ve İbn Kesîr.
	عِبَادَنَا	Bâ'dan sonra elif ile, çoğul:	Ötekiler [1].
	أُولِى الْأَيْدِى	Dâl'dan sonra yâ ile, yed'in çoğulu:	Çoğunluk.

1. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu vecih olan çoğul şeklidir: 23/169.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أُولِى آلْأَيْدِ	Dâl'dan sonra Yâ'sız, te'yîd'den, güçlü anlamında:	İbn Mes'ûd, A'meş, 'Abdu'l-Varis, Hasan ve 'Îsâ Ŝekafî [1].
46	بِخَالِصَةِ ذِكْرَى	Tenvînsiz, izâfetle:	Nâfi' ve bir rivâyette Hişâm.
	بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى	Tenvinle, izâfetsiz:	Ötekiler (Nâfi', Şeybe, Ebû Ca'fer ve Hişâm İbn 'Âmir'den) [2].

1. Kurtubî: 15/217-218.
2. Câmi'u'l-beyân: 23/171; Kurtubî: 15/218. Taberî'ye göre doğrusu, tenvîn ile okumaktır: 23/172.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
48	وَ آلَّيْسَعَ	Şeddeli meftûh lâm ve sâkin yâ ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ آلْيَسَعَ	Sâkin lâm, meftûh yâ ile:	Ötekiler.
51	مُتَّكِينَ	Bulunduğu her yerde hemzenin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكِئِينَ	Hemze ile:	Ötekiler.
53	مَا يُوعَدُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Übey, Sülemî, İbn Keŝîr, İbn Muhaysın, Ebû 'Amr ve Ya'kub.
	مَا تُوعَدُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler.
	فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ		Çoğunluk.
	فَذُوقُوهُ فَهُوَ لَكُمْ حَمِيمٌ		İbn Mes'ûd ve İbn Huseyn [1].

1. Mesâhif: 81.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
57	وَ غَسَّاقٌ	Şeddeli sin ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ غَسَاقٌ	Hafif sîn ile:	Ötekiler (Medineliler ve Basralılar)[1].
58	وَ أُخَرُ	Madmûm, uzatmasız hemze ile, uhrâ'nın çoğulu:	Ebû 'Amr.
	وَ آخَرُ	Meftûh hemzeden sonra elif ile, tekil:	Ötekiler[2].
62-63	الْأَشْرَارِ اَتَّخَذْنَاهُمْ	Vasl hemzesiyle, olumlu:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. Kurtubî: 15/221; Taberî'ye göre iki kırâet de sahihtir, ancak şeddelisi daha tamdır: 23/177.
2. Ebû 'Amr, (مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ) geçtiği için "çoğuldan tekil ile haber verilmez" diyerek tekil vechini kabul etmemiştir. Buna mukabil 'Âsım, Cahderî de (أُخَرُ) çoğul kipini reddetmiş: "Öyle olsaydı (مِنْ شَكْلِهَا) olması gerekirdi" demiştir (Kurtubî: 15/222). Taberî ise (وَ آخَرُ) tekil şeklini daha güzel bulmaktadır (23/178).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الأَشْرَارِ أَتَّخَذْنَاهُمْ	Meftûh hemze ile, soru kipi, vaslen ve ibtidâen:	
63	سُخْرِيًّا	Madmûm sîn ile:	İbn Mes'ûd, A'meş, Ebû Ca'fer, Nâfi', Şeybe, Mufaddal, Hübeyre, Yahyâ, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	سِخْرِيًّا	Meksûr sîn ile:	Ötekiler [2].
64	تَخَاصُمُ	Ref' ile, masdar:	Çoğunluk.
	تَخَاصَمَ	Meftûh sâd ile, mâzî fiil:	İbn Semeyfa' [3].

1. Taberî olumlu kipini daha doğru bulmaktadır (23/181).
2. Mesâhif: 81; Kurtubî: 15/225; el-Bahr: 7/407.
3. el-Bahr: 7/407.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
67	نَبَؤٌ (نبَا، نبُو، نبِى)	Burada fethadan sonra madmûm olan hemze vakf durumunda merfû' ise, vâv'a, mecrûr ise yâ'ya, mansûb ise elife dönüştürülerek okunması, ya da tahkiki konusunda kari'ler ayrı görüştedirler [1].	
		Vasl halinde Ebû Ca'fer hemzeyi vâvâ dönüştürür.	
69	لِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Hafs.
	لِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Bkz. en-Neşr: 1/397-445.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
70	إلاَّ إنَّما	(إنَّما)da hemze meksûr:	Ebû Ca'fer.
	إلاَّ أنَّما	Hemze meftûh:	Ötekiler.
75	لِما خَلَقْتُ بِيَدَىَّ آسْتَكْبَرْتَ أمْ	Vasl elifiyle, olumlu (أم), (بل) anlamında kat' hemzelidir:	Muhammed ibn Sâlih, Şibl'den İbn Keŝîr'den ve Mekke halkı.
	لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىّ أَسْتَكْبَرْتَ أمْ	Hemze kat' hemzesi, meftûh ve soru:	Çoğunluk.
	لَمَّا خَلَقْتُ بِيَدِى، اسْتَكْبَرْتَ أمْ	Lâm'ın fethi, mîm'in şeddesi, yed tekil:	Cahderî [1].

1. Kurtubî: 15/228; el-Bahr: 7/410.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
78	لَعْنَتِىَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	لَعْنَتِى	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.
83	الْمُخْلَصِينَ	Lâm'ın fethiyle:	Nâfi', Kûfeliler.
	الْمُخْلِصِينَ	Lâm'ın kesriyle:	Ötekiler.
84	فَالْحَقُّ	Ref' ile:	İbn 'Abbâs, Mücâhid, Âsım, A'meş, Hamza, Halef.
	فَالْحَقَّ	Nasb ile:	Ötekiler.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
85	لأَمْلَئَنَّ	Birinci hemzenin tahkiki, ikincisinin teshîlı ile:	Isbahânî'nin Verş'ten rivâyeti.
	لأَمْلَئَنَّ	İki hemzenin de tahkikiyle:	Ötekiler [1].

1. en-Neşr: 1/398.

39/59 ZÜMER SÛRESİ

Zümer, zümreler, cemâatler demektir. 71-73 ncü âyetlerde cehenneme ve cennete sevkedilecek cemaatlerden söz edildiği için bu adı alan sûrede yalnız Allah'a kulluk etmeğe çağırılır, O'nun kâinâttaki kudretlerinden örnekler verilir. Müşriklerin bazı batıl sözleri reddedilir, müşriklerle kâfirlerin karşılaştırılması yapılır. Kur'ân'ın, müminlerin ruhlarında bıraktığı son derece güzel ve derin etki belirtilir. Öldükten sonra dirilme, mü'minlerle kâfirlerin sonucu ve Yüce Mahkemenin adâleti açıklanır. Bölümleri arasına mesellerin ve öğütlerin serpiştirilmiş bulunduğu sûrenin 10 ncu âyetinde mü'minlere hicret izni sezilmektedir. Bölümleri birbirine bağlı olan sûrenin bütün âyetlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği söylenebilir. Mekke devrinin ortalarına doğru ve Sebe' Sûresinden sonra inen sûre, 75 âyeti içermektedir. 52, 54 ncü âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de âyetlerin, bulundukları konuya insicamından dolayı, Muhammed İzzet Derveze bu rivayeti şüpheli görmektedir. Resmî tertîpte 39 ncu, iniş sırasına göre 59 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ

اللّٰهَ مُخْلِصاً لَهُ الدّ۪ينَۜ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُۜ وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۢ

مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰىۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ف۪ي مَا هُمْ ف۪يهِ

يَخْتَلِفُونَۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ

وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۙ سُبْحَانَهُۜ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Kitâbın indirilmesi, azîz, hüküm ve hikmet sâhibi Allah tarafındandır. 2- Biz bu Kitâbı sana hak ile indirdik; sen dîni yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk et. 3- İyi bil ki, hâlis din yalnız Allah'a mahsustur. O'ndan başka velîler edinerek: "Biz onlara, sadece bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz" diyenlere gelince: Kuşkusuz Allah, onlar arasında ayrılığa düştükleri konuda hükmünü verecektir. Allah, yalancı, nankör insanı doğru yola iletmez. 4- Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O'nun şânı yücedir. O tek ve kahredici Allah'tır.

Tefsîr:

1-2 nci âyette bu Kitâbın, dâima galip, yenilmez, hükümran, herşeyi hikmetle yapan, ne yaptığını bilen Allah tarafından indirildiği vurgulandıktan sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben bu Kitâbın, kendisine hak ile indirildiği, dini yalnız Allah'a özgü kılarak O'na kulluk etmesi emrediliyor. İhlâs, kulun yaptığı işte sadece Allah rızasını gözetmesidir. İbâdet ve tâat anlamına gelen din de Allah'ın emir ve yasaklarının tümüne denir. İbadetin esası, Allah'ın bir ve ortaksız olduğunu kabul ve tasdik etmektir.

3- Din yalnız Allah'a mahsustur, sadece O'na tapılır; O'ndan başkasına tapılmaz. O'ndan başkasına tapanlar, taptıkları şeylerin, kendilerini Allah'a yaklaştıracağını, Allah ile kendileri arasında aracı olacağını söylerlerdi. Bu sözler, boş zandan başka bir şey değildir. Dünyâ'da her zümre, kendi inancının doğruluğunu iddiâ eder. Allah kıyâmette, insanların ayrılığa düştükleri konularda hükmünü verecek, kimin hak, kimin batıl yolda olduğunu ortaya koyacaktır. Allah, hiçbir yalancı nankörü doğru yola iletmez.

Kâzib, yalancı; *keffâr*, nankördür. Yalancı ve nankör kimse, kötü niyetli insandır. Seçme yeteneğini iyi yolda kullanmamıştır. O insan, bu kötü niyetini sürdürdükçe Allah onu doğru yola iletmez. Çünkü zaten kendisi doğru yola gelmek istemez. Ama niyetini düzeltir, aklını kullanır, seçimini güzel yaparsa Allah onu doğru yola iletir. Nitekim Allah'ın, kâzib ve keffârlığından dolayı doğru yola iletmeyeceğini buyurduğu müşriklerin birçoğu, sonunda İslâmı seçmekle Allah onları doğru yola iletmiştir. Demek ki Allah'ın, doğru yola iletmemesi, sadece onların uzlaşmaz, inatçı, kötü niyetli durumlarıyle ilgilidir.

"ما نعبدهم" fi'linde "هم" zamiri akıllılar için kullanılır. Bundan müşriklerin

taptıkları şeylerin akıllı varlıklar olduğu anlaşılır. Gerçi Araplar birtakım heykellere, putlara tapıyorlardı ama aslında bunlar birtakım ruhsal varlıkların sembolleri idi. Akıllı bir insanın, bir taşa tapmasını akıl almaz. Onlar, taptıkları heykel putların arkasında ruhsal varlıkların olduğunu sanıyorlardı. Ve o varlıkların, Allah ile kendileri arasında aracı olacağına inanıyorlardı. Onlara göre insan doğrudan doğruya Allah'a ibadet edemez. Ancak yıldızlar, göksel ruhlar veya büyük insanların ruhlarına ibadet eder. O ruhlar, insanın ibadetini Allah'a sunarlar. İşte: *"Biz onlara, sadece bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz"* sözlerinden maksat budur [1].

4- Araplar melekleri Allah'ın kızları sanıyorlardı. Yüce Allah bu âyette: *"Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi"* buyuruyor. Kendileri kız çocuğu olmasını istemezler, ondan utanırlardı. Eğer Allah çocuk edinecek olsa, en iyi, en makbul yaratıklarını seçerdi. Bu husus, Sâffât Sûresinin 153-154 ncü âyetlerinde de ifade edilmişti. Allah çocuk edinmekten münezzehtir. O, tektir, kahredicidir. Yarattığı gibi yok eder, yeniden yaratır. O'nun benzeri yoktur.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ
عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ اَلَا هُوَ الْعَز۪يزُ
الْغَفَّارُ ﴿٥﴾ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ
مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۜ يَخْلُقُكُمْ ف۪ي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ
خَلْقٍ ف۪ي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى
تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾ اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ
وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/241.

فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

5- Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü de gecenin üzerine dolar. Güneşi ve Ayı buyruğu altına almıştır. Her biri, belli bir süreye kadar akıp gitmektedir. İyi bil ki O, azîz ve çok bağışlayandır. 6- Sizi bir tek candan yarattı, sonra ondan eşini meydana getirdi ve sizin için davarlardan sekiz çift indirdi: (deve, öküz, koyun, keçi). *Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde yaratmadan yaratmaya* (aşamadan aşamaya) *geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl* (O'na kulluktan şirke) *çevriliyorsunuz? 7- Eğer nankörlük ederseniz, kuşkusuz Allah, size muhtaç değildir. Fakat kulları için küfre razı olmaz. Ve eğer şükrederseniz, sizin için ona razı olur. Hiçbir günahkâr, diğerinin günâhını çekmez. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir, O size yaptıklarınızı haber verir. Çünkü O, göğüslerin özünü bilir.*

Tefsîr:

5- Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Bu varlık, öyle amaçsız, hikmetsiz değildir, bir hikmet uyarınca yaratılmıştır. Âyetin bu ilk cümlesi, kâinâtın gerçekten var olup olmadığından kuşku duyan bazı filozofların düşüncelerini de reddetmiş olur. Âyet, kâinâtın bir hayal değil, hakikat olduğunu, ayrıca boş yere değil, bir amaçla yaratıldığını ifade ediyor. Kâinâtın boş yere değil, gerçek olarak ve bir amaçla yaratıldığı, Sâd Sûresinin 27 nci, Duhân Sûresinin 38-39 ncu âyetlerinde de vurgulanmaktadır.

Tekvîr, ip yumağı gibi bir şeyi birbiri üstüne sarmak, dolamaktır. *"Allah, geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü de gecenin üzerine dolar"* cümlesi, gayet açık olarak Dünyâ'nın yuvarlaklığını ve ekseni çevresinde döndüğünü gösterir. Çünkü dolama ve sarma işi, yumak gibi top şeyler üzerinde olur. Dünyâ, ekseni çevresinde dönerken Güneş karşısında kalan yüzü gündüz, arkada kalan yüzü gecedir. Dünyâ döndükçe bir taraftan karanlık (yani gece), aydınlık (yani gündüz) olan yüzün üstüne sarılıp onu gece yaparken; diğer taraftan da aydınlık, karanlık olan yüzün üstüne sarılıp onu gündüz yapmaktadır. Böylece her an, gece gündüzün, gündüz de gecenin üstüne sarılmaktadır. Bunu yapan, Allah'ın kudretidir. O, bu kâinâtı böyle yaratmış, bu kanunları koymuştur. Güneş ve Ay da O'nun buyruğu uyarınca belli bir süreye kadar akıp gider.

Dünyamızın dönmesinden ötürü biz, Güneşi yürür görürüz. Ayrıca Güneş, sistemiyle birlikte yürümekte, belki de başka bir Güneş çevresinde dönmektedir. Dünyanın uydusu olan Ay da Dünyâ çevresinde dönmektedir. İşte Güneşi ve Ayı böyle yürüten Allah'tır ki O, yenilmez güce sahiptir, dâima galip, hüküm ve hikmet sâhibidir. Çok bağışlayandır, tapılmağa lâyik tek Tanrı O'dur. O'ndan başka tapılan şeylerin hiçbir gücü yoktur. Onlara tapmanın hiçbir yararı olmaz.

6 ncı âyette Allah'ın, insanı bir tek nefisten yarattığı, o nefsin eşini de kendisinden yarattığı buyuruluyor. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu tek nefis, Âdem'dir. Âdem'in eşi de kendisinin kaburga kemiğinden yaratılmıştır [1]. Bu konuda bir hadis de rivayet edilir: *"Allah Âdem'i yarattığı zaman Havvâ'yı onun küçük kaburga kemiğinden yarattı"* [2]. Kadının, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade eden benzeri bir hadis, Buhârî, Enbiyâ: 1; Müslim, Radâ', bab: 18'de de vardır.

Kanaatimize göre bu düşünce, Kitâbı Mukaddesten topluma yayılmıştır. Çünkü bu husus, Kitâbı Mukaddes'te aynen vardır: "Ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı. Ve Rab Allah, Adam'dan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu Adam'a getirdi" [3].

Şimdi bu âyette ilk insanın eşinin de, kendisinden yaratıldığı ifade edilmek suretiyle Tevrat'ın bu ifadesi doğrulanmaktadır. Çünkü *"Kur'ân, kendisinden önceki Kitâpları doğrulayıcı olarak gelmiştir"*. Ayrıca biz, bu âyette yalnız ilk insanı değil, bütün insanılğı ilgilendiren ve sürüp giden bir genel üreme kanununa da işaret sezmekteyiz. Âyet, bütün insanların bir tek nefisten yaratıldığını, eşinin de ondan yaratıldığını söylüyor. Bunda, kadın ve erkeğin, babadan yaratıldığına işaret vardır. Taberî'de rivâyet edilen bir hadis de bu görüşümüzü destekler: *"Allah Âdem'i yarattığı zaman sırtını okşadı. Kıyâmete kadar bütün canları çıkardı. Âdem'i cennette oturttu. Daha sonra da Havvâ'yı, Âdem'in kaburga kemiklerinden birinden yarattı"* [4].

Bu hadis, insan tohumlarının, Âdem'in belinden yaratıldığını ifade eder. *"Hani Rabbin, Âdem oğullarından, yani onların bellerinden zürriyetlerini aldı"* [5] âyeti de insan oğullarının, babanın belinden yani babadaki meni hayvancıklarından ürediğini ifade etmektedir. Gerçi insan yalnız babadan değil, babanın tohumu ile annenin yumurtasının birleşmesinden yaratılır. Ama insanın erkek veya kız olması, babadan gelen ve sperm denilen meni hayvancığının türüne bağlıdır.

1. Câmi'u'l-beyân: 23/193.
2. İbn Mâce, Tahâret: 77.
3. Tekvîn: 2/21-22.
4. Câmi'u'l-beyân: 23/194.
5. A'râf Sûresi: 172.

Bilindiği gibi meni hayvancığı ana hücreden yapılır. Meni hayvancıklarında 23 tek kromozom vardır. Bunları üreten ana hücrede ise 23 çift kromozom bulunur. Bu 23 çiftin en sonuncusu, karakter itibariyle birbirinden farklı olup biri uzun çomak gibi, öteki kısa iplikçiktir. Bunların uzun olanı x, kısa olanı y ile gösterilir. Kadının yumurtasındaki hücrenin bütün kromozom çiftleri birbirinin aynıdır: xx. İşte döllenme sırasında erkekteki y karakterli meni hayvancığı yumurtayı aşılarsa x ile y birleşir ve çocuk erkek olur. Şayet erkekteki x karakterli meni hayvancığı yumurtayı aşılarsa x ile x birleşir ve çocuk kız olur. Demek ki insanın cinsi, yani erkek veya kadın oluşu, bir tek nefisten gelmektedir. Nitekim Kıyâmet Sûresinde Allah'ın: *"İki çifti: erkeği ve kadını"* menî hayvancığından yarattığı, gayet açık biçimde belirtilmiştir. İşte âyette: *"Allah sizi bir tek nefisten yarattı, ondan eşini var etti"* cümlesinde bu bilimsel gerçeğe de işaret sezilmektedir. Gerçeği Allah bilir.

Allah'ın, insanlar için indirdiği sekiz çift hayvan, En'âm Sûresinin 143-144 ncü âyetlerinde sayılan koyun, keçi, deve ve sığırdır. Her birinin erkek ve dişisi, karşıt cinse göre çift sayıldığından, bu dört tür hayvan sekiz çift eder. Allah'ın bunları indirmesi de bunların yaşaması için lâzım olan gıdanın temel kaynağı yağmuru yağdırması anlamına gelebilir. Veya bu hayvanların, meni iken erkeğinin belinden dişisinin rahmine veya yavrunun doğumla rahimden yere inmesine işaret olabilir. Hayvanlardan sadece bu dört türün anılması, insanların en çok bunlardan yararlanmalarından ötürüdür.

"Allah sizi, annelerinizin karınlarında karanlık içinde karanlık olmak üzre üç karanlık içinde yarattı." Bu üç karanlık, cenini saran zar, bu zarın içinde bulunduğu rahim ve rahmi içinde bulunduran karın karanlığı olarak tefsîr edilir. Embryologyde bunlara: 1) Abdominal wall, 2) Uterine wall, 3) Amniochroni membrane denmektedir. Allah'ın kudreti, küçücük hücreyi bu karanlıklar içinde çoğaltır, geliştirir, insan şekline sokar ve sonra ona düşünce ve hareket kabiliyeti, duyma, işitme, görme, koku alma vs. yetenekleri verir, sonra onu bağımsız bir varlık olarak dışarıya çıkarır.

"İşte sizin Rabbiniz, bunları yapan Allah'tır". O'ndan başkası Rab olamaz. Mülk O'nundur. Kâinâtın padişahı, sâhibi O'dur. O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl oluyor da bu gerçekleri düşünmeden, O'ndan başkasına çevriliyor ve tapıyorsunuz?

Bu âyetlerde önce Allah'ın, kâinâttaki kudretine, sonra insanları ve hayvanları yaratma kudretine dikkat çekilerek bu işleri böyle yaratabilen Allah'a tapılacağı, O'ndan başkasına tapılamayacağı anlatılıyor.

7 nci âyette de Allah'ın, hiç kimsenin kendisine kulluk etmesine ihtiyacı bulunmadığı, O'nun herkesten zengin olduğu; ancak kullarının nankörlük etmesine razı olmayacağı, şükretmelerine razı olacağı; hiçbir günahkârın,

başkasının günâhını çekemeyeceği; herkesin Allah'ın huzuruna gideceği ve Allah'ın, onlara, dünyâda yapmış oldukları şeyleri haber vereceği; O'nun, içten geçen düşünceleri de bildiği belirtiliyor.

Kulun nankörlüğü Allah'a zarar, şükrü de yarar vermez. Ama nönkürlük, kulun kendisine zararlı, şükür ise yine kendisine yararlıdır. Allah merhametinden dolayı kulun nankörlüğüne değil, şükrüne râzı olur. Elbette kulun zarara uğraması, Allah'ı memnun etmez. Bir Kudsî hadiste: *"Ey kullarım, sizin başınız, sonunuz, insanınız, cinniniz, en korunan bir adamınızın kalbi gibi olsa, bu, benim mülküme hiçbir şey katmaz. Ey kullarım, sizin başınız, sonunuz, insanınız, cinniniz en facir bir adamınızın kalbi gibi olsa bu, benim mülkümden hiçbir şey eksiltmez..."* buyurulduğu rivayet edilir [1].

Bu âyet, insanın küfür ve şükrünün, yani işlediği fiillerin kendi kazancı olduğunu kesin bir dille ifade ediyor. Allah, kulunun şükründen mennun olur, küfründen memnun olmaz. Anlatılan budur.

Fakat sonradan kelâmcılar, bu âyet üzerinde hayli tartışmalara girmişlerdir. Bazılarına göre rızâ ve irâde aynı şeydir. Allah kâfirin ne küfrünü diler, ne de ondan razı olur. Bazılarına göre de irâde başka, rıza başkadır. Allah'ın dilemesi, bazan rızasına uygun olur, bazan olmaz. Râzî'nin babası eş-Şeyh Ẓıyâu'd-dîn Ömer: "Rızâ, levm ve itirazı terkten ibarettir. İrâdeden ibaret değildir" dermiş [2].

Tabii âyetin amacı, Allah'ın irâdesinin ve rızâsının ayrı ayrı veya aynı şeyler olduğunu belirtmek değildir. İnsanın irâdesiyle yaptığı işlerden sorumlu olduğunu ve Allah'ın küfürden memnun olmadığını vurgulamaktır. Ama insan mantalitesi, sonradan küfür ve şükrün, yâhut küfür ve îmânın Allah'ın irâdesiyle olup olmadığı meselesini sahneye getirmiştir. Kur'ân mantalitesinde ise böyle bir düşünce yoktur.

Hiçbir günâhkârın, başkasının günâhını çekemeyeceğini bildiren bu âyet, "Sizin vebâliniz bizim boynumuza" diyerek zayıf kimseleri inkâr yolunda yürüten küfür liderlerini reddettiği gibi insanlığı Âdem'in işlediği suçtan sorumlu tutan hıristiyan düşüncesini de reddetmektedir. İslâmda günâh ve sevâb ferdîdir, herkes kendi yaptığından sorumludur. *"O gün ne baba çocuğunun günâhından, ne de çocuk babasının günâhından ötürü ceza görmez"* [3]. Herkes kendi günâhının cezasını çeker.

el-Cubbâî bu âyete dayanarak "Allah'ın, başkasının yaptığı bir iş yüzünden kimseye azâbetmeyeceğini, babaların günâhı yüzünden çocuklara azâbetmeyeceğini" söylemiştir. Bazıları da bu âyete dayanarak âkile'ye, yani katilin akrabasına diyet gerekmeyeceği; katil diyeti vermezse veya veremezse akrabasının vermek zorunda bulunmadığı hükmünü çıkarmışlardır [4].

1. Müslim, Birr, bâb: 15, hadis: 55.
2-4 Mefâtîhu'l-ğayb: 26/247. 3. Lokman Sûresi: 33.

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا
كَانَ يَدْعُوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ
قَلِيلًا اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾ اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ
الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ اِنَّمَا
يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

8- İnsana bir zarar dokundu mu hemen içtenlikle Rabbine yönelerek O'na duâ eder. Sonra (Rabbi) *ona kendisinden bir nimet verdi mi, önceden O'na yalvarmakta olduğunu unutur da O'nun yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmağa başlar. De ki: "Küfrünle azıcık yaşa, sen ateş halkındansın!" 9- Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibâdet eden, âhiretten korkan ve Rabbinin rahmetini uman gibi midir? De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak sağduyu sâhipleri öğüt alır".*

Tefsîr:

8 nci âyette insanın psikolojik durumu belirtiliyor: İnsana bir felâket, bir belâ geldiği zaman Allah'a yönelir, bütün gönlüyle O'na yalvarır. Sonra Allah, ona nimet verip onu bolluğa, mutluluğa kavuşturunca Allah'a yalvardığı darlık zamanlarını unutur da Allah'a ortaklar koşar. Kendisi doğru yoldan saptığı gibi başkalarının da sapmasına sebebolur. Âyetin sonunda bu tür insanlar tehdidediliyor: *"Azıcık yaşa, sen cehennem halkındansın!"* deniliyor. Bu korkutmanın amacı da nankörlük eden insanları düşündürüp imana yöneltmektir.

Bu âyet de müşriklerin, Allah'ın varlığını tanıdıklarını ve darda kalınca yalnız Allah'a yalvardıklarını gösterir. İşte böyle yapan insanlara: "Siz, sıkıştığınız zaman Allah'a yalvarıyorsunuz da bolluğa kavuşunca neden O'nu unutup Allah'a ortaklar koşuyorsunuz?" buyuruluyor. Müşrikler, Allah'ın varlığını tanıyorlardı. Bazı mülhidler gibi dinsiz, Allah'a inanmayan insanlar

değillerdi. İnanıyorlardı ama O'ndan başka şeylere de tapmak, melek, cin sembolleri dedikleri putlara da yalvarmak, onlardan meded ummak suretiyle Allah'a karşı nankörlük ediyorlardı. Onun için Kur'ân'da müşrikler hakkında kullanılan küfür kelimesi, Allah'a inanmayan değil, O'na ortak koşmak suretiyle O'nun iyiliklerine karşı nankörlük eden kimse anlamındadır. Bu yüzden biz küfür kelimesini, genellikle nankör kelimesiyle terceme ettik.

Dar zamanında Allah'a yalvarıp, genişe çıkınca O'nu unutmak, kötü işlere dalmak, yalnız o zamanki müşriklere mahsus bir şey değildir. Her zaman ve her yerde toplumun çoğunluğu böyledir. Başka kimseye yalvarmanın yarar sağlamayacağı dar zamanlarda insan bütün gönlüyle Allah'a yalvarır. Hattâ Allah'ı inkâr edenler dahi öyle zamanlarda O'na yalvarırlar. Ama genişe çıkınca O'nu unutur, keyiflerine dalarlar. İşte gerçek mü'min, bollukta da, darlıkta da Allah'ı unutmaz. "Lûtfun da hoş, kahrın da hoş" deyip her zaman O'na dayanır, O'na kulluk eder. İşte sekizinci âyette darlıkta Allah'a yalvarıp bollukta O'nu unutanlar cehennem ateşiyle tehdidedilirken 9 ncu âyette bunun karşıtı olan, yalnız dar zamanlarında değil, bolluk zamanlarında da âhiretten korkup Allah'ın rahmetini umarak gece saatlerinde saygı ile secdeye kapanan, ayakta durarak Allah'a ibadet eden kulların, nankörler gibi olmadığı belirtiliyor ve bilenlerle bilmeyenlerin aslâ bir olmayacağı, ancak sağduyu sahiplerinin öğüt alacağı vurgulanıyor.

Âyetin, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını vurgulayan son şıkkı, esas itibariyle Allah'ı bilen ve O'na yönelen mü'min ile, yalnız dar zamanlarında O'nu hatırlayıp bolluk zamanlarında O'nu unutan kâfiri kasdetmektedir. Fakat âyet geneldir. Bilgi ile, kanıtlara dayanarak hareket edenlerin, körü körüne gidenlerden üstün olduğunu da belirtmiş olur. "Bilgili olan güçlü olur".

Seyyid Kutup şöyle diyor: "İnsan, kendisine bir belâ geldiği, başı darda kaldığı zaman fıtratı ortaya çıkar. O zaman Allah'tan başkasının, bu durumdan kendisini kurtaramayacağını anlar ve yalnız Allah'a yalvarır. Fakat o durumdan kurtulunca tekrar fıtratının üzerine perde örtülür, yalnız Allah'a yalvardığını unutur da O'na ortaklar koşmağa başlar. Kimi ilk cahiliyye çağında olduğu gibi putlara tapar. Kimi de birçok câhiliyye devirlerinde olduğu gibi birtakım değerlere, şahıslara tapar. Yahut nefsinin arzularını, tutkularını, ya da malını, çocuklarını, büyük bildiği kimseleri, devlet adamlarını tanrılaştırır, Allah'a tapar gibi onlara tapar. Allah'ı sever gibi onları sever. Şirkin çok çeşitleri vardır. Bazı şirkler gizlidir, insanlar onu şirk saymazlar ama gerçekte tam şirktir, Allah'ın yolundan sapmağa sebebolur."

"Şimdi insanın bu karanlık tablosu karşısına başka bir tablo konmaktadır. Bollukta ve darlıkta hiç Allah'ı unutmayan, dâima O'nu anan, O'ndan korkan, âhiret kaygısıyla yaşayan, Allah'ın rahmetini ve nimetini uman ve

daima Allah ile bağlantı halinde bulunan insan tablosu. Bu bağlantıdan, varlığın gerçeklerini doğru anlama yeteneği doğar. *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* Gerçek bilgi, ma'rifettir. Ma'rifet, Hakk'ı bilmektir. Hakk'ı bilmek, basiretin açılmasıdır. Basiret açılınca insan şu varlık âlemindeki gerçeklerle yüz yüze gelir, gerçekleri anlar. İlim, zihne yığılan, insanı büyük kâinât gerçeğine götürmeyen ve şu duyular âleminin ötesine uzanmayan birtakım dağınık, kopuk bilgiler yığını değildir. Gerçek ilim ve aydın ma'rifete varan yol, Allah'a saygı, ibâdet, gönülden O'na bağlılık ve âhiret endişesi, Allah'ın rahmetini ve nimetini umma ve dâima Allah'ı gözetlemedir. İşte o zaman sağduyu, öz akıl, gördüklerinden, işittiklerinden, denediklerinden yararlanıp gözlemlerin ve küçük deneylerin arkasındaki değişmez kâinât gerçeklerine varır. İşte gerçek bilgi sâhipleri onlardır. Ama bireysel tecrübelerin ve dış gözlemlerin sınırını aşamayanlar, sadece bilgi derleyicileridir, gerçek bilgin değillerdir"[1].

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ
وَأَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ
أَنْ أَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿١١﴾ وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٢﴾
قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللّٰهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ
دِينِي ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ
وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ
ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ
﴿١٦﴾ وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللّٰهِ لَهُمُ الْبُشْرٰى

1. Fî Zılâli'l-Kur'ân: 5/2041-2042.

فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ اُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدٰيهُمُ
اللّٰهُ وَاُولٰئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾ اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ اَفَاَنْتَ
تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾ لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ
مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾

10- De ki: "Ey inanan kullarım, Rabbinizden korkun. Bu dünyâ hayâtında güzel davrananlara güzellik vardır. Allah'ın yeri geniştir. Sabredenlere, ücretleri hesapsız verilecektir." 11- De ki: "Bana, dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmem emredildi". 12- "Ve bana müslümanların ilki olmam emredildi". 13- De ki: "Ben, Rabbime isyân edersem, büyük bir günün azâbından korkarım." 14- De ki: "Ben dinimi yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk ediyorum". 15- "Siz de O'ndan başka dilediğinize kulluk edin". De ki: "Ziyâna uğrayanlar, kıyâmet günü hem kendilerini, hem de âilelerini ziyan edenlerdir. Dikkat edin, işte bu, apaçık bir ziyândır!" 16- Onların üstlerinden ateşten gölgeler, altlarından da (ateşten) *gölgeler var. İşte Allah, kullarını bu durumdan korkutur: Ey kullarım, benden korkun! 17- Tâğût'a kulluk etmekten kaçınan ve Allah'a yönelenlere müjde var. Müjdele kullarımı: 18- Onlar ki sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın, kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar sağduyu sâhipleridir. 19- Üzerine azâb sözü hak olanı mı, sen ateşte bulunanı mı kurtaracaksın? 20- Fakat Rablerinden korkanlar için üst üste yapılmış odalar var. Odaların altından da ırmaklar akmaktadır. Bu, Allah'ın va'didir. Allah va'dinden caymaz.*

Tefsîr:

10 ncu âyette yüce Allah, inanan kullarına, kendisinden korkmalarını emrediyor ve bu dünyada güzel davrananların, ihlâs ile hareket edenlerin güzellik bulacaklarını bildiriyor. Burada Allah'a kul olarak güzel davrananlar,

dünyâda güzellik, başarı, sağlık bulacakları gibi âhirette de güzelliklerin en iyisi olan cenneti bulacaklar, kendilerine yaptıklarının üstünde nimetler, mükâfâtlar verilecektir.

İnsan her toplumda istediği gibi Allah'a ibâdet imkânı bulamaz. Mekke'de müslümanların durumu böyle idi. Onlar gönüllerine göre yaşayamıyorlar, dinlerinin gereklerini tam yerine getirme imkânından mahrum bulunuyorlardı. İşte öylelerine: *"Allah'ın Arzı geniştir"* cümlesiyle, dinlerinin gereklerine göre yaşayabilecekleri yerlere göç etmeleri işâret ediliyor. Elbette insanın evini barkını, vatanını bırakıp yabancı yerlere göç etmesi, özellikle o zamanki şartlar altında kolay değildi. Birçok zahmete, meşakkate katlanmayı gerektirirdi. Fakat Allah yolunda çekilecek zahmetlere katlanmak, kişiyi ummadığı güzel sonuçlara ulaştırır. Zira Allah sabredenlere hesapsız mükâfatlar verir. Bu âyette müslümanlara hicret etmeleri ima ediliyor. Ve sabredenlere hesapsız ecir verileceği vurgulanmakla, hicretin hayırlı sonuçlar vereceğine işaret ediliyor.

Büyük dâvâlar sabr ile yerleşir. Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla âyette güçlüklere sabredilmesi, Allah yolunda beliren zorluklara katlanılması tavsiye edilir. Bakara Sûresinin 153-157 ve 177 nci; Â-li İmrân Sûresinin 146 ncı, Ra'd Sûresinin 22 nci, Nahl Sûresinin 42, 96 ncı, Hac Sûresinin 35 nci, Şûrâ Sûresinin 43 ncü âyetleri hep mü'minleri sabra teşvik etmektedir. Kur'ân'ın, sabır üzerinde bu kadar çok durması, bu yüce ahlâkın, mü'minlerin ruhlarına iyice yerleşmesi içindir. Güzel huyların birçoğu sabra dayanır. Yiğitlik, kahramanlık cihadın gerçeklerine ve hakkı savunmaya sabırdır. Nâmusluluk, şehvetlerin dizginlenmesine sabırdır. Hilim, öfkeye karşı sabırdır. Sır tutma, sırları yayma isteğine karşı sabırdır.

Allah yolunda çekilecek sıkıntılara sabır, kişiyi imanında sebata götürür, kâfirlerin isteğine boyun eğmeğe değil. Tefsîri sadedinde olduğumuz âyetlerin, Peyğamber'e, kâfirlerin isteklerine karşı koyup tevhîd yolunda sebat etmesini emretmektedir. Hak yolda sebat konusunda yüce Allah şöyle buyurur:

"Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en iyisidir" [1].

"Sabret, Allah'ın va'di haktır. İnanmayanlar, seni gevşekliğe sevk etmesin" [2].

"Mallarınız ve canlarınız hususunda deneneceksiniz; sizden önce kendilerine Kitâp verilenlerden ve puta tapanlardan, çok incitici sözler duyacaksınız. Ama sabreder, korunursanız; işte bunlar, yapmağa değer işlerdendir" [3].

1. Yûnus Sûresi: 109.
2. Rûm Sûresi: 60.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 186.

"Kitâb sâhiblerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affedin, hoş görün. Kuşkusuz, Allah herşeye gücü yetendir" [1].

11-15: Peyğamber(s.a.v.)e, dini yalnız Allah'a halis kılmasının ve yalnız O'na kulluk etmesinin, herkesten önce kendisinin Allah'a teslim olmasının emredildiğini; kıyâmet gününün azâbından korktuğu için Allah'ın buyruklarına karşı gelemeyeceğini, bundan dolayı yalnız Allah'a kulluk edeceğini, getirdiği dine inanmayanların da istedikleri şeye kulluk veya istedikleri şekilde ibâdet edebileceklerini söylemesi emrediliyor. Allah'tan başkasına tapanların, kıyâmet gününde yalnız kendilerini değil, aynı zamanda âilelerini de kaybedecekleri, asıl büyük kaybın da bu olduğu vurgulanıyor. Onlar canlarını cehenneme atarak kaybederler. Çünkü âileleri mü'min iseler, yolları başka olduğu için onlarla beraber olamazlar. Eğer kâfir iseler, onların da şirkte kalarak cehenneme girmelerine sebebolur ve öylece kendilerini mahvettikleri gibi âilelerini de mahvederler. İşte asıl ziyan budur.

Peyğamber (s.a.v.), aslâ Allah'a kulluktan ayrılmayacağını, yalnız Allah'a ibadet edeceğini, Allah'a isyân ettiği takdirde âhiret azâbına uğrayacağını, Allah'tan başkasına tapanların hem kendilerini, hem âilelerini mahvedeceklerini söylemesini emreden bu âyetler, kendisini tevhîd dâvâsından vazgeçirmeğe, yolundan döndürmeğe uğraşan müşriklere bir cevaptır. Mukatil'e göre Kureyş kâfirleri, Peyğamber(s.a.v.)e: "Seni, getirdiğin bu dine yönelten sebep nedir? Babanın ve dedenin ve kavminin dinlerine baksana. Onlar Lât ve Uzzâ'ya taparlar" demişler, onun üzerine bu âyetler inmiş [2]. Esasen bu âyetler, Mekke devrinin ilk üçte birinin sonunda inmiştir. Bazı müslümanların Habeşistan'a hicretleri, bu âyetlerin inişinden sonra olmuştur. Demek ki âyette işaret edilen hicret, Habeşistan'a hicrettir.

14 ncü âyette Peyğamber(s.a.v.)in tevhîd dininin gereği olarak yalnız Allah'a taptığı vurgulandıktan sonra 15 nci âyette: " فَاعْبُدُوا مَاشِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ " buyuruluyor. Burada (ما) mevsûl olabileceği gibi masdariyye da olabilir. Birinci takdirde mânâ meâlde yazıldığı üzre *"Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın"* demektir. İkinci takdirde: *"Siz de O'ndan ayrı olarak dilediğiniz biçimde ibâdet edin, dilediğiniz tapınmayı benimseyin"* manası çıkar.

16 ncı âyette, kendi canlarıyla birlikte âilelerini de ziyana sokacak olan müşriklerin, uğrayacakları husran anlatılıyor: Onları, altlarından ve üstlerinden ateşten gölgeler saracaktır! Onlar, her yandan kendilerini saran bu alevli

1. Bakara Sûresi: 109.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/254.

dumanların karanlığında kıvranırken yüce Allah kullarını bu korkunç sonuca uğramaktan sakındırmaktadır: *"Ey kullarım, benden korkun!"* Aksi takdirde bu sonuca uğrarsınız, buyurmaktadır.

Allah'ın yasaklarından kaçmak, emirlerini tutmak suretiyle O'nun gazabından korunmak anlamına gelen *takvâ*'nın, ikiyüzden fazla âyette zikredilmesi, takvâ'nın önemini belirtir. *Takvâ*, dinin özüdür. Dini emirler, takvâ için yerine getirilir: *"Tâ ki korunasınız"* [1] âyeti, orucun, takvâ için emredildiğini buyurmaktadır. Yûnus Sûresinin 62-63 ncü, A'râf Sûresinin 156 ncı, Bakara Sûresinin 103 ncü, Mâide Sûresinin 93 ncü âyetleri, takvâ olmadıkça sadece imanın, insanın kurtuluşuna yetmeyeceğini belirtir. Daha açık bir deyimle Allah'ın emirlerini tutma, yasaklarından kaçma azmi olmadıkça yalnız iman yeterli değildir. Çünkü içteki imanın dıştakı delili takvâdır. Takvâ, kişiyi Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamaya götürür.

"Allah takva sâhibine bir çıkış yolu gösterir ve onu ummadığı yerden rızıklandırır" [2], *"Güzel sonuç ve başarı, takvâ sahiplerine âittir"* [3], *"Allah takvâ sahiplerine bir furkan verir, onların kötülüklerini örter, günahlarını bağışlar"* [4].

İşte bundan dolayı Allah kullarını takvâya yöneltmiş, azıkların en hayırlısının takvâ olduğunu söylemiştir [5]. Takvâ sâhipleri, Allah'ın dostlarıdır [6]. Allah da takvâ sahiplerinin velîsidir [7]. Allah katında en üstün olan, en fazla takvâ sahibi olandır [8]. İbâdet ve duânın kabulü takvâya bağlıdır. Çünkü "Allah ancak müttekîlerden (takvâ sâhiplerinden) kabul eder" [9].

Bütün bunlar, takvânın, dinin özü olduğunu gösterir. Dinin emirlerini gönülden, istekle yapmak, takvânın tâ kendisidir. Yoksa sadece sağa sola dönmek, sadece şekil ve gösteriş önemli değildir. Önemli olan kişinin Allah'a, âhirete, meleklere, kitâplara, peyğamberlere inanması ve Allah rızası için yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolculara, kölelere yardım etmesi, namaz kılıp zekât vermesi, sözünde durması, güçlüklere, sıkıntılara sabretmesidir. İşte takvâ sâhipleri onlardır [10].

1. Bakara Sûresi: 183.
2. Talâk Sûresi: 4.
3. Hûd Sûresi: 49.
4. Enfâl Sûresi: 29.
5. Bakara Sûresi: 197.
6. Yûnus Sûresi: 62-63.
7. Câsiye Sûresi: 19.
8. Hucurât Sûresi: 13.
9. Mâ'ide Sûresi: 27.
10. Bakara Sûresi: 177.

17-18: Tâğûta kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelen insanlar, azâplara değil, müjdelere nâil olacaklardır. Her sözü dinleyen ve duydukları sözlerin en güzeli olan Kur'ân'a uyan o kullar, Allah'ın, doğru yola ilettiği sağduyu sâhipleridir.

Tâğût: Tuğyândan mübâlağa kipidir. Şeytan, İblîs, azgın kâfir anlamlarına geldiği gibi Allah'tan başka tapılan herşeye de denir. Bu, insan olabilir, ruhsal varlık olabilir, put olabilir. İşte bunlardan kaçınıp sırf Allah'a kulluk edenlere ne mutlu!

19- Hiç öyleleri, Allah'ın azâb sözünü hak eden kâfir gibi olur mu? Allah sağduyu sahibi, duyduğu sözleri düşünüp taşınan ve sözlerin en güzeline uymak isteyen kimseleri doğru yola iletir. Ama düşünüp taşınmadan, körü körüne liderlerini, atalarını taklideden, hurâfelerin ağından kurtulamayan kimse, Allah'ın azâb sözünü hak eder. Çünkü Allah öylelerine azâb edeceğini buyurmuştur. O ezelî buyruk gereği, kötü düşünce ve davranışlarıyle azâba girenleri Allah'tan başka kimse kurtaramaz.

Bu âyette kat'iyyen Allah'ın, insanı belli bir sonuca mahkûm ettiği söylenmiyor. Allah'ın, iyi niyetli sözleri düşünüp, iyi bulduğu sözlere uyan sağduyu sahiplerini doğru yola ileteceği, böyle yapmayan kötü niyetli, düşüncesiz insanları da azâba uğratacağı belirtiliyor. Burada insanın, ezelden küfür veya imana mahkûm edildiği anlamı yoktur. Ama sonradan kelâmcılar âyeti bu anlama çekeceklerdir.

20- İşte kötü niyetli insanlar gölgeleri birbiri üstüne yığılmış ateşe girerler ve onları kimse kurtaramaz. Ama Rablerinden korkanlar da birbiri üstüne kat kat yapılmış, alt taraflarından da ırmaklar akan yüksek odalara, saraylara girerler. Allah onlara böyle söz vermiştir, O verdiği sözden caymaz.

Bu âyetlerde cehennem halkının durumu ile cennet halkının durumu tam bir karşıtlık âhengi ile sunulmuştur: Cehennem halkı her yandan kendilerini saran, üst üste yığılmış ateş gölgeleri içinde bulunurken, cennet halkı kat kat yapılmış saraylarda bulunmaktadırlar. Ötekilerin altında ateş yanarken, bunların altından sular akmaktadır.

17 nci âyetin, henüz Peyğamber(s.a.v.)e, peyğamberlik verilmeden önce Allah'ı birlemekle ünlü olan üç kişi: Zeyd ibn 'Amr ibn Nufeyl, Ebû Zer el-Ğifârî ve Selman el-Fârisî hakkında indiği rivayet edilir [1]. Oysa âyet, yukarıdan beri gelen konunun devamıdır. Onlardan ayrı düşünülemez. Zeyd ibn 'Amr ibn Nufeyl, henüz müslümanlık gelmezden önce ölmüştür. Ebu Zer ve Selmân ise bazı rivayetlere göre Medine devrinde yani âyetin inişinden sonra

1. Câmi'u'l-beyân: 23/207; Tabresî, Mecme'u'l-beyân: 8/492-493.

müslüman olmuşlardır. Henüz müslüman olmayan kimseler hakkında âyetin indiği rivayeti doğru olamaz. Bazı müfessirlerin dediği gibi âyet, genel olarak samimi müslümanları övmektedir [1].

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا
مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِأُولِي
الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾ أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ
لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ أُولٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٢﴾

21- Görmedin mi Allah, gökten bir su indirdi, onu yerin içindeki kaynaklara geçirdi. Sonra onunla çeşitli renklerde ekin çıkarıyor. Sonra ekin kurur, onu sararmış görürsün. Sonra Allah onu bir çöp haline getirir. Kuşkusuz bunda, sağduyu sâhipleri için bir ibret vardır. 22- Allah'ın, göğsünü İslâma açtığı kimse, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir? Allah'ı anmaya karşı yürekleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun. Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.

Tefsîr:

21- Az önce mü'minler, Allah'tan korkmaya ve âhiret nimetlerine yönlendirilmişti. Şimdi de âhirete nisbetle dünyâ hayâtının ve nimetlerinin geçiciliği şöyle bir temsil ile anlatılıyor:

Allah'ın, gökten yağdırdığı yağmur derelerden akar, yerin alt tabakalarında birikir, sonra bazı noktalardan yeryüzüne çıkar, kaynaklardan, derelerden akan sular, bitkileri, ekinleri sular. Böylece çeşit çeşit renk ve türde bitkiler, ekinler yetişir: Sarı, yeşil, kırmızı, beyaz; buğday, arpa, mısır, darı, pamuk vs. Sonra bu ekinler ve bitkiler sararır, kurur ve kırılan çöpler haline gelir. İşte nasıl bitkiler önce yeşil iken bir süre sonra kuruyup kırılan çöp oluyorsa insanlar ve tüm canlılar da öyledir. Onlar da büyür, gelişir, güçlenir, sonra gitgide zayıflar ve sonra hayat soluğu olan ruh bedenden çekilince beden çöp gibi kuruyup yere düşer. Ufalanır, parçalanır ve aslı olan toprağa

1. et-Tefsîru'l-hadîs, 2/70-71; İbnu'l-A'rabî, Ahkâmu'l-Kur'ân: 4/1645.

dönüşür.

Allah önceki âyetlerde âhirete rağbeti güçlendiren şeyleri zikretmişti. Bu âyette de insandaki dünyâ tutkusunu zayıflatmak için dünyâ hayatının geçiciliğini göz önüne sermektedir. Kur'ân'ın amacı, insanı dünyâdan tamamen soğutup el etek çektirmek değil, insandaki dünyâ tutkusunu frenlemektir. Çünkü dünya tutkusu, insandaki bencillik duygularını artırır. Bencillik duygusu da insanı kötülüklere sevk eder. Her kötülüğün başı, dengesiz dünyâ tutkusu, mevki ve servet düşkünlüğüdür. Böyle insanlar, amaçlarına erebilmek için her türlü yola başvurabilirler. Bu da toplumun ahlâkını bozar, iyilik duygularını yok eder, insana Allah'a karşı görevlerini unutturur. İşte bu duruma düşmemek için dünyâ tutkusunu yok etmek değil, fakat frenlemek, dengelemek gerekir. Kötü olan hırstır. Yoksa maîşet için din ve vatan için çalışıp kazanmak, dünyâ nimetlerinden yararlanmak kötü değil, sevaptır. Yüce Allah: *"De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram kıldı?"* [1] buyurmuştur.

22- Allah'ın gökten indirdiği su nasıl ölü toprağı canlandırır, çeşit çeşit ekinler bitirirse, gökten indirdiği vahiy de gönülleri diriltir. O vahyi kabul eden gönüller açılır, huzur bulur, incelir, duyarlı olur. O kimseler Rablerinden gelen ışık ile yürürler. Fakat Allah'ın zikrini, uyarısını kabul etmeyenlerin gönülleri katılaşır. Şimdi Allah'ın indirdiği vahiyleri kabul edip huzur bulan ve Allah'ın ışığı altında yürüyen mü'minler; Allah'ın zikrini kabul etmediği için kalbi katılaşan ve sapıklığın karanlıkları içinde kalan insanlarla bir olur mu? Elbette olmaz. Allah'ı anmaktan ötürü kalbleri katılaşanların vay haline! İşte o katı kalbliler apaçık bir sapıklık içindedirler.

İbn Mirdeveyh, İbn Mes'ud'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Peygamber* (s.a.v.)*:* (Allah'ın, göğsünü İslâma açtığı kimse) *âyetini okudu. Dedik ki:*

— Ey Allah'ın Elçisi, göğüs nasıl açılır? Buyurdu ki:

— Nur girince kalb açılır, genişler.

— Bunun alâmeti nedir ey Allah'ın Elçisi? dedik. Buyurdu ki:

— Ebediyyet yurduna yönelme, şu alçaltıcı dünyâdan uzak durma, ölüm gelmezden önce ölüme hazırlanmadır" [2]. Başka bir hadis de şöyledir: *"Allah'ın zikri dışında fazla konuşmayınız. Çünkü Allah'ın zikri dışında fazla konuşmak, kalbi katılaştırır. Allah'tan en uzak olan da katı kalbli olandır"* [3].

1. A'râf Sûresi: 32.
2. İbn Mirdeveyh'ten alınmıştır (Fethu'l-Kadîr: 4/460).
3. Tirmizî, Zühd: 61.

Râzî şöyle diyor: ''Allah nefis cevherlerini muhtelif mahiyette yaratmıştır: Kimi hayırlı, nurlu, İlâhiyâta eğilimli, ruhâniyet ile birleşmeye arzuludur. Kimi de kötü, kirli, cimri, cismâniyete eğilimlidir... Göğsü açmaktan maksat, insanın yaratılışındaki o istidattır. O şiddetli istidat oluşunca onun kuvveden fi'le çıkması için en ufak bir sebep yeterlidir. Ama nefis ruhaniyetten uzak, cismânî isteklere dalmış, İlâhiyatla pek az etkilenirse katı, bulanık ve karanlık olur. O'na ne kadar fazla deliller getirilirse katılığı artar. İşte göğsü açmak nefisteki nur İlâhiyata olan eğilimdir. Nûr, hidâyet ve ma'rifettir. Göğüs açılmadan nur oluşmaz. Nefiste nefsânî güçler oluşursa ona sunulan deliller hiçbir yarar sağlamaz, aksine nefsin katılığının artmasına, nefretinin şiddetine sebebolur. İnsanın bu âyetlerin mânâlarını anlayabilmesi için bu yakînî esasları bilmesi gerekir'' [1].

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ
رَبَّهُمْ ثُمَّ تَل۪ينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ
يَشَٓاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

23- Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli bir Kitâp halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir. Sonra derileri ve kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu, Allah'ın rehberidir. Dilediğini onunla doğru yola iletir. Ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona yol gösteren olmaz.

Tefsîr:

23- *Müteşâbih:* Burada güzellikte, belâğatte birbirine benzer demektir. *Mesânî* de ya *tesnîye*'den veya *senâ*'dan gelen *mesnâ*'nın çoğuludur. Allâh, sözlerin en güzeli olan Kur'ân'ı, bütün âyetleri güzellikte, belâğatte, düzende, kapsamda birbirine benzer, övgüye lâyik bir Kitâp olarak indirdi. Yahut ikişerli, tekrarlı olarak, herşeyi çiftiyle, karşıtıyle açıklayan ve anlatımları birbirinden güzel bir Kitâb olarak indirdi, demektir.

Kur'ân, olayları hep ikili, karşıtlı olarak anlatır: Gök, yer; cennet, cehennem; melek, şeytan; emir, nehiy; va'd ve va'îd. Bunlar birbiri ardından

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 26/266.

anlatılır. Mü'minlerin hali anlatıldıktan sonra kâfirlerin hali; Allah'ın gökteki kudret işaretlerinin ardından yerdeki kudret işaretleri; zamandaki kanıtların ardından mekândaki kanıtları anlatılır. Ve her şey zıddiyle anlatılınca daha iyi kavranır.

Kur'ân'daki bu karşıtlık üslûbu, ruhta derin etki yapar. Allah'tan korkanlar, Kur'ân'ı dinleyince o kadar etkilenirler ki derileri diken diken olur. Allah'ı anmakla gönülleri yumuşar, ruhları duygulanır. İşte Allah insanı böyle hidâyete ve olgunluğa ulaştırır. O'nun şaşırttığını da kimse doğru yola götüremez.

Âyetin son cümlesi, kendi başına düşünüldüğünde sanki Allah'ın bazı insanları şaşırttığı, doğru yoldan çıkardığı anlaşılır. Fakat Kur'ân'ın kasdı bu değildir. Başka âyetlerde Allah'ın kimleri şaşırtıp saptıracağı açıklanmıştır. Allah ancak kötü niyetli, aklını iyi yolda kullanmayan, kibirli, kıskanç fasık ve zâlimleri saptırır. Daha doğrusu onları doğru yola iletmez, bulundukları halde bırakır. Ancak kendisine yönelmek isteyenleri doğru yola iletir. *"Allah sapıklar toplumunu doğru yola iletmez"* [1], *"Allah zâlimler toplumunu doğru yola iletmez"* [2] âyetleri, Allah'ın, kimleri şaşırttığını gösterir. Gerçekte Allah saptırmıyor. Yani onları doğru yoldan çıkarıp eğri yola sokmuyor. Gösterdiği doğru yola gelmeyenleri, kendi sapıklıkları içinde bırakıyor. *"Allah, ancak yoldan çıkanları şaşırtır, başkasını değil"* [3] âyeti, bu hususu gayet açık biçimde ortaya koymaktadır.

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا
كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَلَعَذَابُ
الْاٰخِرَةِ أَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

24- Kıyâmet günü, (elleri bağlı olduğu için) *yüzüyle o en kötü azâbdan korunmaya çalışan* (ile güven içinde bulunan bir olur) *mu?* (O gün) *zâlimlere: "Kazandığınızı tadın!" denmiştir. 25- Onlardan öncekiler de*

1. Mâide Sûresi: 108. 2. Bakara Sûresi: 258. 3. Bakara Sûresi: 260.

yalanladılar, bundan dolayı hiç farkına varmadıkları bir yönden onlara azâb geldi. 26- Allah, dünyâ hayâtında onlara rezillik taddırdı. Âhiret azâbı ise daha büyüktür, keşke bilseler!

Tefsîr:

24 ncü âyette günâhları yüzünden kıyâmet gününde azâbların en kötüsüne çarpılmış olan müşriklerin durumlarına bir göz atılıyor. Bunlar elleri arkadan bağlı olarak ateşe atıldıkları için vücutlarını elleriyle savunamazlar da yüzleriyle azâbı kendilerinden savmağa çalışırlar. Ama mümkün mü? O zalimlere: ''Yaptığınız günâhın cezâsını çekin!'' denilir. Bu âyetle, zâlimlerin uğrayacakları sonuçların dehşeti gösterildikten sonra 25-26 ncı âyetlerde daha önce peyğamberleri yalanlamış olan kimselerin de ummadıkları bir yönden azâba yakalandıkları ve yaptıklarının cezâsını dünyâda çektikleri, âhirette çekecekleri azâbın ise daha büyük ve çetin olduğu hatırlatılıyor.

İ Ç İ N D E K İ L E R

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة الروم

سورة لقمان

سورة ٱلسجدة

سورة ٱلأحزاب

سورة سبأ

سورة فاطر

سورة يس

سورة ٱلصَّافَّات

سورة ص

سورة ٱلزمر

ÂYETLER VE KONULARI

RÛM SÛRESİ

LOKMAN SÛRESİ

SECDE SÛRESİ

AHZÂB SÛRESİ

SEBE' SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

FÂTIR SÛRESİ

YÂSÎN SÛRESİ

SÂFFÂT SÛRESİ

SÂD SÛRESİ

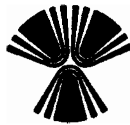
ÂYETLER VE KONULARI

ZÜMER SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

8

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi - Pikaj: Yeni Ufuklar
Film - Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Engin Ofset
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Kasım - 1990

ZÜMER SÛRESİ'NİN DEVAMI

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ ف۪ي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۚ ﴿٢٧﴾
قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا ف۪يهِ شُرَكَٓاءُ
مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍۜ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٢٩﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ
تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

27- Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara, öğüt almaları için her temsîli anlattık. 28- Korunmaları için bunu pürüzsüz Arapça bir Kur'ân olarak (indirdik). *29- Allah bir misal verdi: Birbiriyle çekişen ortaklara bağlı olan bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adam. Şimdi bu ikisinin durumu bir olur mu? Hamd yalnız Allah'a mahsustur, fakat çokları bilmiyorlar. 30- Sen de öleceksin, onlar da ölecekler. 31- Sonra siz, kıyâmet günü Rabbinizin Dîvânında dâvâlaşacaksınız.*

Tefsîr:

27-28 nci âyetlerde Kur'ân'da her türlü temsil getirilerek gerçeklerin anlatıldığı, misallerle öğüt verildiği ve Arapların anlayıp öğüt almaları ve şirkten korunmaları için Kur'ân'ın, pürüzsüz, açık Arapça bir okuma olarak indirildiği bildiriliyor. Bu âyetler, şimdi anlatılacak bir temsile giriştir.

29 ncu âyette de yalnız Allah'a tapan mü'min ile, birçok tanrıya tapan müşrikin durumu, şu iki kölenin durumunda temsil ediliyor: Bunlardan birinin birbiriyle çekişen huysuz birkaç efendisi vardır. Ötekinin yalnız bir efendisi vardır. Şimdi birkaç huysuz efendisi olan köle, hangisinin emrine uyacağını bilemez. Çünkü her biri kendisinden ayrı bir hizmet bekler. Bu köle ne yapacağını şaşırıp kalır. Halbuki yalnız bir efendiye bağlı olan adam, onun dediklerini yapıp rahat eder. Düşüncesi dağılmaz, ne yapacağını bilir. İşte birçok tanrıya tapanla tek Allah'a tapanın durumu da böyledir. Biri hangi tanrıyı memnun edeceğini bilemez, şaşırıp kalır. Öteki yalnız tek Tanrının emrine itâat eder, huzur bulur.

Bu âyette verilen temsil, Arap toplumunun bir kesitini yansıtmaktadır. Onlarda özellikle miras yoluyla köle birkaç varise intikal eder ve varisler bu ortak köleyi kullanma konusunda bazan kavgalara girerlerdi.

Âyetteki "سَلَمًا" kelimesini Sâîd ibn Cübeyr, 'İkrime ve Ebû'l-Âliye, sînin kesriyle, "سِلْمًا", İbn 'Abbâs da sîn ile lâm arasına bir elif ziyâdesiyle "سَالِمًا" okumuşlardır.

22-23 ncü âyetlerde İslâmı kabul eden mü'minlerin nasıl bir gönül huzuru içinde olacakları belirtilmiş, sonra Kur'ân'ın, inanan gönüllerde bıraktığı güzel etki, soyut olarak dile getirilmişti. 29 ncu âyette de müşrikin huzursuzluğu ve mü'minin gönül huzuru, iki köle misaliyle somut olarak anlatılmıştır. Mücerred mânâ, bir kere de müşahhas olarak açıklanmakta, en sonunda da hamdin yani övgünün yalnız Allah'a mahsus olduğu, yalnız Allah'ın övülmeğe lâyik bulunduğu, fakat çoklarının bunu bilmeyip Allah'a ortaklar koştukları, başka tanrılara hamdettikleri anlatılmaktadır. Yâhut âyetin son şıkkında tevhîd, böyle açık kanıtlarla anlatıldığı için Allah'a hamdedilmektedir. Yani elhamdü lillâh ki tevhîd böyle açıklandı, doğrusu çokları bilmiyorlar demektir.

30-31 nci âyetlerde de Hz. Muhammed'e hitâben: "Sen de öleceksin, onlar da ölecekler ve kıyâmet günü Rabbinizin huzurunda tartışacaksınız. Hepiniz düşüncenizi Allah'a arz edeceksiniz ve Allah aranızda hüküm verecek, hanginizin haklı ve doğru yolda olduğunu ortaya koyacaktır" buyuruluyor.

Gerçi son âyet, mü'minlerle kâfirlerin âhirette Allah'ın huzurunda muhakemeleri konusundadır ama dünyâdaki dâvâları da kapsamına alır. Burada birbiriyle tartışan, kavga eden, birbirinde hakları bulunanların hepsi, İlâhî mahkemede muhakeme edilirler. Bu âyet-i kerîme indiği zaman Zübeyr(Allah ondan razı olsun)in:

"*— Ey Allah'ın Elçisi, dünyâda aramızda olan husumetlerden ayrı olarak* (âhirette de davalaşma) *tekrar edilir mi? diye sorduğu, Hz. Peyğamber*(s.a.v.)*in de:*

"*— Evet her hak sahibine hakkı verilinceye dek, demesi üzerine Zübeyr'in:*

"*— Öyle ise işimiz çetindir, dediği rivayet edilir*"[1].

Ebûzer'den rivayet edilen bir hadis de şöyledir: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *birbirine tos vuran iki koyun gördü:*

— Ey Ebûzerr, bunların ne yüzden dövüştüklerini biliyor musun? dedi.

— Bilmiyorum, dedim.

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 39; İbn Hanbel, Musned: 1/67.

— *Fakat Allah biliyor ve onların arasında hüküm verecektir, buyurdu*''[1].

''قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِى عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ'': Kur'ân'ın ilk muhâtabı olan Arapların mânâsını anlayıp şirkten, günâhlardan korunmaları için Kur'ân'ın pürüzsüz bir Arapça ile indirildiğini ifade eden bu âyet, Kur'ân'ı anlamanın önemini de belirtir. Bu husus, birçok yerde tekrar edilir: ''*Biz Kur'ân'ı Arapça indirdik ki anlayasınız*''[2].

Kur'ân yalnız Arapların değil, bütün insanların kutsal kitâbıdır. Arapça bilmeyenlerin, Arapça Kur'ân'ı anlamaları mümkün değildir. Onların da Kur'ân'ı anlamaları için Kur'ân'ın bütün dünyâ dillerine doğru olarak terceme edilmesi gerekir. Birbirinden farklı tercemelerin de ortaya çıkmaması ve ticari kazanca âlet edilmemesi için bu tercemenin, her ülkede veya belli başlı İslâm merkezlerinde çok yetkili âlimlerden oluşan Kur'ân Terceme Hey'etleri tarafından yapılması ve resmen bastırılıp mümkün ise bedava dağıtılması yerinde olur. Ancak Kur'ân, Arapça ile vahyedildiği için Kur'ân adı, yalnız Arapça Kur'ân'a mahsustur. Diğerlerine ancak Kur'ân Tercemesi veya Meâli denir. Dili dönenlerin, öğrenme imkânı olanların, namazda Arapça Kur'ân okumaları gerekir. Dili dönmeyen, Arapçayı hiç öğrenemeyen ve okuyamayan kimsenin, Arapça bir iki âyet öğrenme yerine kendi dilindeki tercemeden âyetler ezberleyip onlarla namaz kılması ve ibadet yapması kanaatimizce Kur'ân'ın ruhuna uygundur. Nitekim Selmân-ı Farisî'nin ve İmamı A'zam'ın da bu yolda fetvaları vardır (Bakınız: 1/51). Hiç kimseyi ibadet feyzinden mahrum etmek doğru olamaz. Allah hiç kimseden gücünün üstünde bir şey istemez.

Kur'ân, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Hz. Peyğamber(s.a.v.)den, Kur'ân'ın, yedi harf üzerine indirildiğini ifade eden hadisler rivayet edilir: ''*Cibrîl bana Kur'ân'ı bir harf üzre okudu. Ben ona başvurarak daha fazla harf üzre okumasını istedim. Ben başvurdukça kırâet şekli arta, arta yedi harfe kadar vardı*''[3].

Müslim'de bulunan iki hadise göre de Kur'ân, Peyğamber'e, bir harf üzre okunmak için indirilmiş, fakat Hz. Peyğamber, Cebrail'den, zayıflara, âcizlere acımasını, biraz kolaylık sağlamasını rica ede ede yedi harfe kadar okunmasına müsaade almıştır[4].

Hişâm ibn Hâkım'in kendi okumasından başka türlü Kur'ân okuduğunu duyan Hz. Ömer, onu tutup Peyğamber(s.a.v.)e getirmiş. Peyğamber (s.a.v.) önce Hişâm'a Kur'ân okutmuş: ''*Böyle indi*'' demiş. Sonra Ömer'e Kur'ân okutmuş: ''*Böyle indi. Bu Kur'ân, yedi harf üzre indi. Siz kolayınıza geldiği şekilde okuyun*'' demiştir[5].

1. İbn Hanbel, Musned: 5/162.
2. Yûsuf Sûresi: 2.
3. Buhârî, Fedailu'l-Kur'ân: 5; Bed'ul-halk: 6; Müslim, Müsâfirîn: 27; İbn Hanbel, Musned: 1/264.
4. Müslim, Salâtu'l-musâfirîn, b. 48, h. 273, 274.
5. Buhârî, Husumât: 4; Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn, b. 48, h. 27.

Evvelâ bu hadislerde geçen yedi harf ile neyin kasdedildiği, çözümlenmiş değildir. Kur'ân bir harf üzere inmiş ise Peyğamber'in Cebrail'den, daha fazla harf üzre okunmasını rica etmesinin hikmetini anlamak güçtür. Gerçekten bu sözler, Hz. Peyğamber'in sözü müdür, yoksa sonra çıkan kırâet farklarını İlâhî bir kaynağa bağlamak gayesiyle ortaya atılmış sözler midir? Bu husus, insanın içinde bir kuşku uyandırmaktadır.

Şayet bu hadisler, gerçekten Peyğamber'in kendi sözü ise, kanaatimize göre bunlardaki harf sözüyle Arap lehçeleri kasdedilmektedir. Kur'ân, Hz. Peyğamber'in konuştuğu Kureyş lehçesiyle inmiştir. Fakat diğer Arap kabileleri, Kureyş lehçesini telâfuz edemedikleri için Hz. Peyğamber, Cebrail'den rica ederek başka Arap lehçeleriyle de Kur'ân'ın telâffuz edilip okunmasına müsaade almıştır. Demek Kur'ân'ın indiği devirde belli başlı yedi Arap lehçesi vardı. Yemen'de, Doğu ve Kuzey Arabistan'da Orta Arabistan'daki kabilelerin lehçeleri, Hicaz lehçesinden farklı idi. Buralardan gelip müslüman olanların, Kur'ân'ı Kureyş lehçesiyle telâffuz etmeleri, imkânsız denecek kadar güçtü. Anadolu şiveleri arasında ne kadar farklar olduğunu herkes bilir. Konyalının şivesi Erzurumlununkinden, Elâzığ'lınkinden, Antalyalınınkinden farklıdır. İstanbul'un k'sı, Konya'da ğ, Elâzığ'da g olur. İşte Arapça kelimelerin telâffuzu da bölgelere göre böyle değişiklik gösterir.

En fasih Arapça, Hicaz Arapçasıdır. Mekke'de inmeğe başlayan Kur'ân, pek tabii olarak bir Kureyşli olan Hz. Muhammed'in konuştuğu Kureyş lehçesiyle inmiştir. Ve Mekke'de müslümanlar, kendi şivelerinde inen Kur'ân'ı gayet güzel okuyorlardı. Fakat Arabistan'ın diğer bölgelerinden gelip müslüman olanların, Kur'ân'ı Kureyş şivesiyle telâffuz etmeleri mümkün değildi. Bu, çok uzun eğitime ihtiyaç gösterirdi. Onlar da öğrendikleri vahiyleri kendi şiveleriyle okumuşlardır. Herhalde Hz. Ömer'in, okumasını garip bulduğu kişi, Arabistan'ın, başka bir bölgesinden gelmişti, Kur'ân'ı kendi şivesiyle okuyunca Hz. Ömer onu acaip karşılamış ve Peyğamber'e getirmiştir. Peyğamber de onu dinleyip adamın normal telâffuzuyla okuduğunu görünce o şekilde okumasına müsaade etmiştir. Ancak rivâyette adı geçen Hişâm da Kureyşlidir. bu zât'ın, Kur'ân'ı başka bir lehçe ile okuması mantıkî olamaz. Eğer rivâyet doğru ise, herhalde bu zât bazı Kur'ân kelimelerini, hatırlayamadığı için sinonimleriyle okumuş, onun okumasını, kendi duyduğu kırâete aykırı bulan Ömer, onu Peyğamber'e götürmüş, Peyğamber (s.a.v.) de hatırlanmayan kelimelerin, aynı anlamı veren sözcüklerle okunmasına cevâz vermiştir. Belki de bu, yalnız Hz. Ömer'e de mahsus değildir. Ayrı bölgelerden gelen müslümanların Kur'ân okuyuş tarzlarını Kureyşli müslümanlar garip karşılamış olacaklar ki durumu Hz. Peyğamber'e şikâyet konusu yapmışlar ve Hz. Peyğamber (s.a.v.), yukarıda işaret ettiğimiz sözleriyle Kur'ân'ın yedi harf (yani yedi lehçe), bazı rivayetlere göre on harf ile okunabileceğini, bunda

bir sakınca olmadığını söylemiştir. Demek ki o zaman Arabistan'da başlıca yedi veya on lehçe konuşulurdu. Esasen rivayet edilen kıraetlerde kelimelerin değil, söyleniş tarzlarının değişmesi, yedi veya on harfin, yedi veya on Arap lehçesi olduğunu gösterir.

Bu kıraetler, hep Hz. Peyğamber'e dayandırılmakla beraber, Hz. Peyğamber'in, bir kelimeyi böyle yedi veya on ayrı şekilde okuduğuna dair bir rivayet yoktur. Demek ki bu kıraetlerin hepsi, Peyğamber'in kendi okuması değil, okuyanları ikrarıdır. Kendi okuması, elbette Kureyş lehçesidir, başkası olamaz.

Hz. Peyğamber'in sahâbileri, çeşitli bölgelere dağılmışlar ve gittikleri yerlerde Kur'ân öğretmişlerdir. Sahâbilerin hepsi Kureyşten değildi. Kendileri çeşitli bölgelere mensubolduklarından, gittikleri yerlerde, kendi şive veya lehçelerine göre Kur'ân öğretmişler, onlardan öğrenenlerin de şive farklarına, bir de o zamanki noktasız, harekesiz Arap yazısının çeşitli okumalara elverişli olması eklenirse çeşitli kırâetlerin nasıl ortaya çıktığı anlaşılır [1].

Ebu Ubeyd'e göre yedi harf, yedi kabile lehçesidir. Bunlar: Kureyş, Kinâne, Esed, Hüzeyl, Benû Temîm, Dabbe ve Kays kabileleridir. Yabancılarla karışmadıkları için bunların dilleri bozulmamış, fasih kalmıştır. İmam Kirmânî Buhârî Şerhinde yedi harfin yedi lehçe olduğunu söylemektedir. Kirmânî'ye göre yedi harf ile i'rab şekillerinin kasdedildiğini söyleyenler de vardır. Kimisi de bununla idğâm, izhâr gibi tecvid kurallarını anlamıştır. Herkes diline uygun gelenle okur. Kureyşli'den hemz okuması, Esedli'nin muzarı harfini üstün okuması istenmez.

Kadî İyâd, hadisteki yedi kelimesiyle okuma şeklinin yediden ibaret olduğu anlamı kasdedilmediğini, genişlik ve kolaylık olmak için böyle söylendiğini ifade eder.

İbn Kuteybe ve Bâkillânî'ye göre kırâet ihtilâfları yedi türlüdür, bütün ihtilâflar bu yedi şekil içinde toplanır:

1) Kelimenin şekil ve anlamında değişiklik yapmayan i'râb ve hareke ihtilâfı "هَؤُلَاءِ بَنَاتِى هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ"ün, "أَطْهَرَ لَكُمْ" ve "وَ هَلْ نُجَازِى إِلاَّ ٱلْكَفُورَ"un, "يَأْمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِالْبُخْلِ", "وَ هَلْ يُجَازَى إِلاَّ ٱلْكَفُورُ", "إِلَى مَيْسَرَةٍ" nin, "بِالْبَخَلِ", "إِلَى مَيْسُرَةٍ" nin, şeklinde okunması gibi.

2) Yazım şeklini değiştirmeyen, fakat anlamı değiştiren i'râb ve hareke ihtilâfı: "رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا" nın, "رَبُّنَا بَاعَدَ بَيْنَ أَسْفَارِنَا"; "إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ"ün "إِذْ تَلِقُونَهُ"; "وَ آدَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ" in, "بَعْدَ أَمَهٍ" şeklinde okunması gibi.

3) Şekli değil, fakat anlamı değiştiren harf ihtilâfı: "كَيْفَ نُنْشِزُهَا"

1. Yedi kırâetin nisbet edildiği kırâet imamları şunlardır: Medine'de: Nâfi' ibn Ebî Ruveym; Mekke'de: Abdullah ibn Keŝîr; Basra'da: Ebu 'Amr ibn el-Alâ'; Şam'da: Abdullâh ibn 'Âmir; Kûfe'de: Âsım ibn Ebî'n-Nucûd, Hamza ibn Habîb ve Alî el-Kisâ'î. Bunlara Medine'deki Ebu Ca'fer ibn Yezîd; Basra'da Ya'kûb el-Hadramî; Kûfe'de Halef el-Bezzâr da eklenince kırâet imamlarının sayısı ona varır (et-Tefsîru'l-hadîs: 5/79).

ın, "نُنْشِرُهَا"; "حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ"in, "فُرِّغَ عَنْ قُلُوبِهِمْ" şeklinde okunması gibi.

4) Yazım şeklini değiştiren, fakat anlamı değiştirmeyen kelime ihtilâfı: "إِنْ كَانَتْ إِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً"in, "زَقْيَةً وَاحِدَةً" şeklinde okunması gibi.

5) Yazım şeklini ve mânâyı değiştiren kelime ihtilâfı: "وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ" yerine "وَطَلْعٍ مَنْضُودٍ" okunması gibi.

6) Kelimenin öne sona alınması ihtilâfı: "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ" yerine "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ" okunması gibi.

7) Harf artırma ve azaltma ihtilâfı: "وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ" yerine "وَمَا عَمِلَتْ أَيْدِيهِمْ"; 'إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ' yerine "إِنَّ اللّٰهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" okunması ve seleften bazılarının; "إِنَّ هٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً"i, "أُنْثَى" kelimesi ilâvesiyle; "إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا" i, "مِنْ نَفْسِي فَكَيْفَ أُظْهِرُكُمْ عَلَيْهَا" ilâvesiyle okuması; İbn Mes'ûd ve Übeyy'in, (Allah hepsinden razı olsun) "فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ أَيَّامٍ"i, "مُتَتَابِعَاتٍ" ilâvesiyle, "فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ" şeklinde okumaları; "وَأَمَّا الْغُلاَمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ"nın, "فكان"den sonra "كَافِرًا" ilâvesiyle okunması gibi.

Kimi yedi harf ile helâl, haram, muhkem, müteşâbih, emsâl, inşâ ve ihbârın kasdedildiğini; kimi bununla nâsih, mensûh, hâss, 'âmm, mücmel, mübeyyen; kimi va'd, va'îd, mutlak, mukayyed, tefsîr, i'râb, te'vîl, kimi de emir, nehiy, taleb, duâ, haber, istihbâr ve zecr'in kasdedildiğini söylemiştir. Hasılı bu yedi harf, çeşitli şekillerde tefsîr edilmiştir. Üzerinde kesin bir görüş yoktur. Ancak en makul görüşün, bununla Arap lehçelerinin kasdedilmiş olduğu görüşüdür.

Yedi harf ile, mevcut yedi kırâetin kasdedildiğini söyleyenler de vardır, fakat bu görüş, âlimlerin icmaına aykırıdır. Ebu Şâme şöyle demiştir: Bir kavim, hadisteki yedi harf ile şimdi mevcut yedi kırâetin kasdedildiğini sanmıştır. Bu, kesin olarak ilim ehlinin icmaına aykırıdır. Ancak bazı cahillerin zannından ibarettir. Mekkî de: Kim, Nâfi', Âsım ve benzeri kari'lerin kırâetlerinin, hadiste kasdedilen harf olduğunu sanırsa büyük yanılgıya düşmüş olur, demiştir [1].

Kırâet ihtilafları ve Kur'ân'ın fazileti hakkında el-Furkan adında değerli bir kitâp yazan İbnu'l-hatîb, adı geçen kitabının 131-133 ncü sayfalarında şöyle diyor:

Tirmizî'nin, Übeyy ibn Kâ'b'dan çıkardığı şu hadis, kırâetlere sırf kolaylık amaciyle müsâade edildiğini gösterir: "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Cebrail'i

1. el-Furkan, s. 126-130, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeh, Beyrut.

gördü, 'Ey Cebrâil, dedi, ben ümmî bir topluma gönderildim. İçlerinde pîri var, yaşlısı var, oğlan kız çocuğu var, hiç okumamış adamı var'. Cebrâîl: 'Ey Muhammed, Kur'ân yedi harf üzerine indirildi' dedi.

Bu babta geçen hadislerin anlamı şudur: Kur'ân yedi vech üzre indirilmiştir. Bu da sizin lehçelerinizin başka başka oluşu, zayıflığınız ve ümmîliğiniz sebebiyledir. Bu vecihlerden hangisi kolayınıza gelirse, sizin telâffuzunuza ve anlayışınıza hangisi daha yakınsa onunla okuyunuz.

Bunun hikmeti de açıktır: Müslümanlardan her fırka, küçüklüğünden beri alıştığı lehçesini terk etmeğe kalksa güçlük çeker. Bu, uzun çalışma ve eğitim sonucu yapılabilecek bir iştir. Yüce Allah kullarına acıdığından dolayı bu zorlukları kaldırmış, Kitâbını, herkesin kendi lehçesiyle okumasına müsâade etmiştir.

Gariptir ki Peyğamber (s.a.v.): ''Siz, bu yedi harften yani bu lehçelerden kolayınıza gelenle okuyunuz'' derken biz, dilimize zor gelen, kulağımıza yabancı olan, anlayışımıza güç gelen şekilde okumağa çalışmışız, kolay Kur'ân'ı zorlaştırmışız. Geçen hadislerden anlaşılmaktadır ki kırâetler, sırf kolaylık için konulmuştur. Hattâ Tirmizî'nin yukarıya kaydettiğimiz rivayetinden, hiç kitap okumamış ümmî'nin dahi Kur'ân okumasına müsâade edilmiştir. Onun okuduğu da Kur'ân'dır ve o kırâete saygı gösterilir. Onun okuduğu şekilde ibadet edilir.

Böylece kari'lerin, mutlaka Kur'ân'ı şöyle şöyle med, idğâm, kalkale gibi kendi koydukları kurallarla okumak gerektiği şeklindeki iddiâlarının çürüklüğü ortaya çıkar. Onlar Allah'ın: *''Biz bu Kur'ân'ı öğüt için kolaylaştırdık, öğüt alan yok mu?''* [1] âyetinin bildirdiği üzre dillere kolaylaştırdığı Kur'ân'ı, birtakım kurallarla öyle güçleştirmişler ki, sanki onu, yalnız kendilerinin okuyabileceği bir kitâp haline getirmişlerdir [2].

İbnu'l-Hatîb'in sözlerine hak vermemek mümkün değildir. Allah Kur'ân okurken harflerin mutlaka şöyle, böyle çatlatılmasını istemiyor, Kur'ân'ı düşüne düşüne, içe sindire sindire, ihlâs ile okumayı istiyor. İşte asıl gönle tesir edecek olan bu tedebbürdür. Yoksa harfleri çatlatmak, ağzı acaip şekillere sokmak değildir.

Şimdi burada önemli bir mesele kalmaktadır ki o da Kur'ân'ın yazım şeklidir. Bilindiği gibi Hz. Peyğamber (s.a.v.) okuma, yazma bilmezdi. O, ümmî sözüyle vasıflanmıştır. Ümmî, tahsil görmeyen demektir. O, kendisine gelen vahiyleri, yazı bilen sahabilerine yazdırırdı. Yazı bilenler de öyle uzun

1. Kamer Sûresi: 17.
2. İbnu'l-Hatîb, el-Furkan, s. 131-133.

boylu tahsil görmüş kimseler değillerdi. Sadece basit şekilde okur yazar idiler. O zamanki insanların çoğu da öyle idi. Düzenli tahsil sistemi, dünyâda henüz yerleşmiş değildi. Sahâbiler, Hz. Peyğamber'in emriyle Kur'ân'ı, kendi bildikleri yazım kurallariyle yazmışlardı. Ebubekir devrinde bir araya getirilen ve bir cild halinde yazılan Kur'ân parçaları, Hz. Osman zamanında yeniden derlenmiş ve çoğaltılmıştır. İşte Hz. Osman zamanında yazılan yazım tarzına er-Rasmu'l-Osmânî ('Osman'ın resmî yazım tarzı) denir. Sonradan imlâ kuralları geliştirilmiş, yazım tarzında bazı değişiklikler yapılmış ise de Kur'ân için Osman Devrinin Yazım Şekli korunmuştur.

Osmanlılar devrinde okumada kolaylık sağlamak için Kur'ân'daki bazı kelimeler, yeni imlâ kurallarına göre yazılmıştır. Meselâ Osman Mushafında "الْعَلَمِينَ" şeklinde yazılan kelime, Hafız Osman Mushafında okunuşuna göre "الْعَالَمِينَ" şeklinde; Osman mushafında "مٰلِكِ" "الْكِتٰبِ" şeklinde yazılan kelimeler, Hafız Osman mushafında "مَالِكِ", "الْكِتَابِ" şeklinde yazılmıştır.

Bu tarz yazımı caiz görmeyenler vardır. Son zamanda bazı Mısırlılar bu durumu istismar konusu yaparak Türklerin, Kur'ân yazısını değiştirdiklerini iddiâ edecek kadar ileri gitmişlerdir. Bu iddiânın ilmî bir dayanağı yoktur. Önemli olan, Kur'ân'ın okunuşu ve Arapça kelimenin, okunduğu biçimde yazılmasıdır. Hz. Peyğamber'in sahabileri de Kur'ân'ı kendi bilgilerine göre yazmışlardı. Bu yazım şekli, vahye dayanmaz, Peyğamber'in emrine de dayanmaz, yani tevkifî değildir. Sonra yazı geliştikçe Kur'ân'a noktalar, harekeler, ta'şîr işaretleri konmuştur ki bunlar Osman devrindeki mushafta yoktu. Ama okuma kolaylığı sağladığı için bunların konmasında bir sakınca görülmemiştir. Hafız Osman mushafında bazı kelimelerin, okunduğu biçimde yazılması da bir kolaylık içindir. Zaten o kelimeler Âsım kırâetine göre öyle okunur. Ancak bu yazım biçimi, Âsım kırâetinden başka kırâetlere uygun değildir.

Gerçi geleneğin muhafazası için Osman mushafı yazım tarzını korumakta fayda vardır ama mânâda değişiklik olmadığı sürece gelişen yazım kurallarına göre Kur'ân'ın yazılmasında bir sakınca yoktur. Muhammed İzzet Derveze: "Biz İbn Keŝîr'in, Fedailu'l-Kur'ân adlı eserinde Kur'ân'ın, Osman resminden ayrı bir tarzda yazılmasını mübâh sayan bir söz gördük" diyor [1].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/81.

فمن اظلم ممن كذب على الله وكذب بالصدق اذ جاءه اليس في جهنم مثوى
للكافرين ﴿٣٢﴾ والذي جاء بالصدق وصدق به اولئك هم المتقون ﴿٣٣﴾
ما يشاءون عند ربهم ذلك جزاء المحسنين ﴿٣٤﴾ ليكفر الله عنهم
اسوا الذي عملوا ويجزيهم اجرهم باحسن الذي كانوا يعملون ﴿٣٥﴾
اليس الله بكاف عبده ويخوفونك بالذين من دونه ومن يضلل الله فما له من
هاد ﴿٣٦﴾ ومن يهد الله فما له من مضل اليس الله بعزيز ذي انتقام ﴿٣٧﴾

32- Allah hakkında yalan uydurandan ve kendisine gelen doğruyu yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Cehennemde kâfirler için bir yer yok mudur? 33- Doğruyu getirene ve onu doğrulayanlara gelince: İşte korunanlar onlardır. 34- Rablerinin yanında onlara, diledikleri her şey var. İşte güzel davrananların ödülü budur. 35- (Böyle olur) *ki Allah onların, yaptıklarının en kötülerini onlardan örtsün ve onları, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirsin. 36- Allah kuluna kâfi değil mi? Seni O'ndan başkalarıyle korkutuyorlar. Allah kimi şaşırtırsa artık onu yola getiren olmaz. 37- Allah kimi de doğru yola iletirse artık onu şaşırtan olmaz. Allah galip ve öc alan değil midir?*

Tefsîr:

32 nci âyette hiç kimsenin, Allah'a ortak koşmak, çocuk isnadetmek, melekleri Allah'ın kızları, cinleri Allah'ın akrabası saymak ve insanların koydukları hükümleri Allah'ın buyruğu göstermek suretiyle Allah'a karşı yalan söyleyenden ve Allah'ın gönderdiği doğru dini yalanlayandan daha zalim (haksız) olamayacağı, o kâfirlerin yerinin cehennem olduğu vurgulanıyor.

33-35 nci âyetlerde de sıdkı yani doğru dini getiren Peyğamber'in ve onun getirdiği dini doğrulayan mü'minlerin, şirkten, Allah'ın gazabından korunan kimseler oldukları; onların, Rableri katında her istediklerini bulacakları;

Allah'ın, onların yaptıkları en kötü amelleri dahi örteceği ve yaptıkları işlerin en güzeline göre de onlara sevâp vereceği, Allah'ın, güzel davrananları böyle mükâfâtlandıracağı belirtiliyor. Allah'ın, en kötü amellerini dahi örtmesi, onların bütün günahlarını bağışlayacağını ifade eder. Çünkü amellerin en kötüsü bağışlanınca daha hafif olanları da elbette bağışlanır. Allah, korunanların yalnız günahlarını bağışlamakla kalmaz, aynı zamanda onlara yaptıkları iyilikleri de en güzel biçimde yapmışlar gibi sevap verir. Bütün işlerini, en güzel yaptıkları iş ayarında değerlendirir.

36-37 nci âyetlerde, Hz. Muhammed(s.a.v.)i: "Sen tanrılarımızı kötülüyorsun, bir gün tanrılarımız seni çarpacak" diyerek korkutan müşriklere karşı Allah'ın, kulunu koruyacağı, O'nun korumasında olan kulun, başkasından korkmayacağı vurgulanıyor. Allah'ın şaşırttığını kimsenin doğru yola getiremeyeceği, Allah'ın doğru yola ilettiğini de kimsenin şaşırtamayacağı, Allah'ın daima galip ve öc alıcı olduğu belirtiliyor. Allah, kendisine karşı küstahlık eden zâlimlerden öcünü alır. Zulme uğrayan Peyğamber'in ve mü'minlerin öcünü o zalim müşriklerde bırakmaz. Allah'ın öc alması bu anlamdadır. Kendisi öc alır değil, fakat mazlûm kulların öcünü alır, kimsenin âhını yerde bırakmaz, demektir.

Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi atalarından kalma inançlarına bağlı olan müşrikler, taptıkları tanrıları reddeden, onlara tapılamayacağını söyleyen Hz. Muhammed(s.a.v.)in, tanrıların gazabına uğrayacağını söylüyorlar: "Sonra tanrılarımız seni çarpar, belâya uğrarsın" diyorlardı. Hûd kavminin Hûd'a söyledikleri: *"Seni, tanrılarımızdan biri fena çarpmış demekten başka söyleyecek söz bulamıyoruz"* [1] sözü, Kureyşin, Hz. Peyğamber'e söyledikleri sözü de yansıtmaktadır.

Allah'ın şaşırttığını kimsenin doğru yola getiremeyeceği de kötü niyetlerini bırakmayan kimselere Allah'ın hidâyetinin erişmeyeceğini ifade eder. Çünkü Allah'ın gönderdiği hidâyete gelmeyen, asla hidayet bulamaz. Tek doğru yol, Allah'ın gösterdiği yoldur. O'nun gösterdiği yola gelmeyen, hangi yola gitse sapıktır. Allah, ancak iyi niyetli, sağduyu sahiplerini doğru yola iletir. Yalnız onlar Allah'ın gösterdiği yola girerler. Allah zalimleri doğru yola iletmez, onları kendi hallerine bırakır. Zira onlar zaten Allah'ın gösterdiği yola girmezler. Onlar girmeyince de Allah zorla onları yoluna sokmaz, kendi hallerine bırakır. Allah'ın hidâyet etmesi için kulun, aklını kullanarak iyiyi seçmesi ve iyiye yönelmesi gerekir. Kul bu eğilimi göstermez, şirkinde direnirse Allah onu doğru yola iletmez. İşte âyette anlatılan, bu psikolojik gerçektir.

İbn Mes'ûd da 33 ncü âyetteki "الَّذِى" mevsûlunu cemi olarak 'الَّذِينَ'"

1. Hûd Sûresi: 54.

okumuştur ki bu takdirde kasıt bütün mü'minler olur.

36 ncı âyetteki "عَبْدَهُ" kelimesini cumhur (çoğunluk) müfred olarak, Hamza ve Kisâ'î ise cemi olarak "عِبَادَهُ" okumuşlardır. Birinci takdirde kuldan kasıt Hz. Muhammed'dir, ikinci takdirde kasıt bütün mü'minlerdir. "بِكَافٍ" kelimesi de sonrasına izâfetle 'بِكَافِي عِبَادِهِ' okunduğu gibi muzâri kipiyle "يُكَافِي" şeklinde de okunmuştur [1].

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلْ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّه۪ٓ اَوْ اَرَادَن۪ي بِرَحْمَةٍ
هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِه۪ قُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾
قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْت۪يهِ
عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِه۪ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَك۪يلٍ ﴿٤١﴾

38- Andolsun, onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Allah" derler. De ki: "O halde Allah'tan başka yalvardıklarınızı gördünüz mü, şimdi Allah bana bir zarar vermek istese, onlar O'nun vereceği zararı kaldırabilirler mi? Yâhut (Allah) *bana bir rahmet vermek dilese onlar O'nun rahmetini durdurabilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler O'na tevekkül ederler". 39- De ki: "Ey kavmim, durumunuza göre* (bildiğinizi) *yapın, ben de yapıyorum; yakında bileceksiniz" 40- "Kendisini rezil edecek azâb kime geliyor ve sürekli azâb kimin üzerine konuyor!" 41- Biz Kitâbı, insanlar*

1. Fethu'l-Kadîr.

için sana hak ile indirdik. Artık kim doğru yola gelirse kendi yararınadır, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Sen onların üzerinde vekîl değilsin.

Tefsîr:

38 nci âyette müşriklerin, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını bildikleri ve Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin, Allah'ın dilediği zarar veya rahmete engel olamayacakları; hiçbir güçleri bulunmayan birtakım hayâlî tanrılara tapmanın anlamsızlığı belirtiliyor.

Tevekkül sağlam imanın gereği ve mü'minin en belirgin vasfıdır. Mü'min yalnız Allah'a dayanır. O'nun dilediğinden başka bir şeyin olmayacağına inandığı için O'ndan başkasından korkmaz. Birçok âyette mü'minlere, yalnız Allah'a dayanmaları, güvenmeleri öğütlenir:

"Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter"[1], *"Size verilen şeyler, dünyânın geçimidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve daha süreklidir"*[2], "(Bu mükâfât), *inanıp Rablerine dayananlar içindir"*[3], *"Neden bize, yollarımızı göstermiş olan Allah'a dayanmayalım? Elbette sizin bize yaptığınız eziyete katlanacağız. Tevekkül edenler Allah'a dayansınlar"*[4], *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onlar*(ın kusurların)*dan geç, onlar için mağfiret dile.* (Yapacağın) *iş*(ler) *hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi artık Allah'a dayan; çünkü Allah kendisine dayanıp güvenenleri sever"*[5], *"Mü'minler öyle kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman* (o âyetler) *onların imanlarını artırır ve* (onlar) *Rablerine tevekkül ederler"*[6], *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir"*[7], *"De ki: Allah bizim için ne yazmış ise ancak o bize ulaşır, bizim sâhibimiz O'dur. İnananlar Allah'a dayansınlar"*[8].

İnsan ruhunda büyük huzur meydana getiren tevekkül, kişinin elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'a bırakmasıdır. Yoksa görevini yapmadan işlerin kendi kendine olmasını Allah'tan beklemek tevekkül değil, tenbellik ve meskenettir. Allah, âdetini değiştirmez, çalışanları başarıya ulaştırır: *"İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur"*[9] buyurmuştur.

1. Talâk Sûresi: 3. 2. Kasas Sûresi: 60. 3. Şûrâ Sûresi: 36.
4. İbrâhîm Sûresi: 12. 5. Âl-i İmran Sûresi: 159. 6. Enfâl Sûresi: 2.
7. Enfâl Sûresi: 61.
8. Enfâl Sûresi: 51.
9. Necm Sûresi: 39.

Tevekkül telkin eden âyetlerin amacı da büyük müşrik topluluğuna karşı cesaretle dâvâlarını tebliğ eden ve savunan Peygamber(s.a.v.)i ve müslümanları güçlendirmek, cesaretlerini artırmaktır. Nitekim Hz. Muhammed'e, tanrıların gazabına uğrayacağını söyleyen müşriklere, o tanrıların hiçbir şey yapamayacakları belirtildikten sonra, 39-40 ncı âyetlerde Hz. Muhammed'e hitâben, müşriklere ellerinden geleni geri komamalarını, yakında kimin perişan olacağını göreceklerini söylemesi emrediliyor. 41 nci âyette de Kur'ân'ın, Hz. Muhammed(s.a.v.)e gerçek ile indirildiği, onun gerçekleri taşıdığı ve Allah'tan indirildiğinde asla kuşku bulunmadığı, ona inanıp yola gelenin kendi yararına, sapanın da kendi zararına hareket etmiş olacağı; Hz. Muhammed'in, kimsenin vekili, bekçisi ve onların yola gelip gelmemesinden sorumlu olmadığı vurgulanıyor. Peygamberin görevi tebliğdir. Ona inananlar, kendi yararlarına inanmış olurlar. Sapanların zararı da kendilerinedir. Peygamber, kimseyi zorla yola götürmekle yükümlü değildir.

Hepsi birbirine bağlı olan bu âyetler, şirkin temelsizliğini, Allah'tan başkasına tapmanın anlamsızlığını ve Hz. Muhammed'e gönderilen tevhîd çağrısının hak olduğunu çeşitli kanıtlarla anlatmaktadır. Şimdi o kanıtlara başka kanıtlar da eklenerek şöyle buyuruluyor:

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى
عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42- Allah, ölmekte olan canları alır, ölmeyenleri de uykularında (alır). *Sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir. Kuşkusuz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.*

Tefsîr:

42- Âyette Allah'ın, ölmekte olanların canlarını teveffî ettiği bildiriliyor. Teveffî, bir şeyi tam almak demektir. Ölüm ve uyku sırasında canları bedenlerden alan Allah'tır. Allah ruhun en yüksek vasfı olan bilinç ve iradeyi alınca beden bir şeyden habersiz kalır. Ölenin ruhunu yanında tutar, onu bir daha bedenine göndermez. Ölmemiş, fakat uyumuş olanın ruhunu tekrar bede-

nine döndürür. Bilincin döndüğü beden, normal yaşamını sürdürür. Ama bu da sürekli değildir. Bir süre sonra ruh tamamen bedeni terk eder, Allah'ın hükmü altına geçer. Bedenlerden aldığı ruhlardan kimini tekrar bedene döndüren, kimini de yanında alıkoyan Allah'tır. O'ndan başkası böyle bir şey yapamaz. Öyleyse O'ndan başkasına tapmanın bir anlamı yoktur.

"Birinize ölüm gelince elçilerimiz onun canını alırlar"[1], *"De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği canınızı alır"*[2] âyetleri, canın melekler tarafından alındığını söylüyor. Halbuki burada canı Allah'ın aldığı ifade ediliyor. Bu, bir çelişki gibi görünebilir. Gerçekte âyetler arasında çelişki yoktur. Her işi yapan Allah'tır. Fakat Allah, kanunlarını birtakım vasıtalarla, ruhsal güçlerle yürütür. Melekler Allah'ın buyruğu ile hareket ederler. Allah uyku ve ölüm hallerinde bilinci melekler vasıtasiyle alır. O âyetlerde Allah'ın kullandığı vasıtalara işaret edilmiş, burada ise doğrudan Allah zikredilmiştir. Meleklerin can alması, Allah'ın alması demektir. Çünkü onlar, canı Allah'ın emriyle alırlar. Asıl canı alan Allah'tır.

Bu âyetin tefsirinde Râzî şöyle diyor: "İnsan nefsi, ruhânî, parlak bir cevherdir. Bedenle birleşince ışığı bütün bedene yayılır. İşte bu durum, hayâttır. Ölüm ise ruhun bedenle dış ve iç ilişkilerini kesip bedenden çekilmesidir. Bazı bakımlardan bedenin dışıyla ilişkisini kesip içiyle kısmen ilişkisini sürdürmesi durumu da uykudur. Görülüyor ki ölüm ve uyku aynı türdendir. Şu var ki ölüm ruhun bedenle ilişkisinin tam kesilmesi, uyku ise kısmen kesilmesidir. Demek ki hikmet sahibi yüce Allah, nefs cevherinin bedenle ilişkisini üç şekilde düzenlemiştir:

1) Nefsin ışığının bedenin bütün parçalarına; dışına, içine düşmesi ki bu, uyanıklıktır.

2) Nefsin ışığının bazı bakımlardan bedenin dışından çekilmekle beraber bedenin içiyle kısmen ilişkisini sürdürmesi ki bu da uykudur.

3) Nefsin ışığının bedenden tamamen çekilmesi ki bu da ölümdür.

Âyete göre Allah, gerek ölüm, gerek uyku halinde canları bedenlerden alır. Ölenin canını bırakmaz, yanında tutar. Uyuyanın canını bedenine döndürür. Ruh gelince beden uyanır.

Ruhun mâhiyetini bilmiyoruz. Âyetten anladığımıza göre ölüm halinde de, uyku halinde de bedenden alınan, bilinçtir. Bilinç, ruhun en yüksek vasfıdır. O gidince bedende kalan, sadece canlılıktır. Ruhun, bedeni yöneten bilinci serbest kalmıştır. Ama bedeni yaşatan kısmı henüz bedende bulunduğu

1. En'âm Sûresi: 61.
2. Secde Sûresi: 11.

için beden yaşar. Râzî'nin dediği gibi ruhun hem bilinci, hem de hayat veren vasfı bedenden ayrılınca beden ölür. Demek ki Allah uykuda bilinci alır, hayatı bedende bırakır. Ölümde ruhun hem bilinç, hem hayat vasıflarını alır. Ve bir daha ruhu bedene döndürmez. Abdullâh ibn 'Âbbas'ın sözlerinden de bu anlaşılıyor. Onun şöyle dediği rivayet edilir: "Âdem oğlunda nefis ve ruh bulunur. Bunlar arasındaki ilişki, Güneşle ışığı arasındaki ilişki gibidir. Nefis ile akıl ve temyîz olur. Ruh da nefis ve hayât kaynağıdır. Ölüm halinde hem nefis, hem ruh alınır. Uykuda ise yalnız nefis (yani bilinç) alınır [1]. Hz. 'Âlî de şöyle demiş: "Uyku halinde ruh çıkar, fakat ışığı bedende kalır. İşte onunla insan ru'ya görür. Uykudan uyanınca ruh ân'dan daha kısa bir süre içinde bedene döner" [2].

Yüce Allah, bu âyette biolojik kanunları açıklamaktan ziyade bütün insanların gördükleri ve inandıkları bir hususu hatırlatarak bunları yapanın Allah olduğunu, binaenaleyh yalnız O'na tapmak gerektiğini anlatıyor. *"O'dur ki geceleyin sizin canınızı alır, gündüzün ne işlediğinizi bilir"* [3] âyeti de bunu anlatmaktadır.

Modern bilime göre psiko-fizyolojik olay olan uyku, istemli hareketin ortadan kalkmasıdır. Ve beyin sapındaki sinir ağının beyni ve beyinciği etkilemesi ile meydana gelir. Uyku esnasında genel bir kas gevşemesi olur. Uykuda, ağır uyku denen kesin hareketsizlik devresinin ardından bedenin hareket ettiği devreler gelir. Bunlar on onbeş dakika aralıklarla tekrar eder. Ru'yâlar, bedenin hareket ettiği hafif uyku esnasında görülür. Bu, Allah'ın, ruhun en yüksek vasfı olan bilinci alması demektir.

Bu âyetten istinbat edilen önemli bir husus daha vardır: O da Allah'ın, ölenin ruhunu yanında tuttuğu ve bir daha bedene döndürmediğidir. Öyle ise bazı kimselerin sandıkları gibi ruh, kıyâmetten önce bedene dönmez. Kabirde ruhun bedene döneceğini söylemek, bu âyete aykırıdır. Âyetle açıkça çatışan bu tür rivayetlerin hepsinin reddi gerekir. Bedenden ayrılan ruh, Allah'ın iradesindedir. Ancak âhirette ruhlar yeniden bedenlere konacaktır. Fakat ruh, dünyâda bir daha aynı bedene dönmez.

Önce de söylediğimiz gibi âyette asıl anlatılan şey, yaşatanın, öldürenin Allah olduğu, bunları yapamayan âciz şeylere tapmanın doğru olmadığıdır. Onun için âyetin sonunda "Düşünen kimseler için bunlarda Allah'ın birliğine ve kudretine kanıtlar vardır" deniliyor.

İbn 'Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Uykuda ölülerin ve dirilerin ruhları birbiriyle buluşurlar. Allah'ın dilediği kadar birbirlerine soru sorar,

1-2 el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 18/161.
3. En'âm Sûresi: 60.

konuşurlar. Sonra Allah ölülerin ruhlarını tutar, dirilerin ruhlarını bedenlerine döndürür" [1]. Saîd ibn Cübeyr de şöyle demiş: "Uykuda dirilerin ve ölülerin ruhları buluşurlar. Allah'ın, tanışmasını dilediği ruhlar, tanışır, konuşurlar. Sonra Allah, ölmesine hükmetmiş olduğu kimselerin ruhlarını yanında tutar, diğerlerini ömürlerinin bitmesine kadar bedenlerine gönderir" [2].

Peyğamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"Biriniz yatağına gidince gömleğini çıkarıp sallayarak yatağını temizlesin. Çünkü kendisinin ardından yatağına ne olduğunu* (bir zararlı haşerenin, yılan, akrep vs. gibi bir şeyin yatağına girip girmediğini) *bilemez. Sonra şöyle desin: Yâ Rabbi, senin adınla yanımı yere koydum ve senin adınla kaldırırım. Eğer canımı alacaksan onu bağışla, yok salacaksan, sâlih kullarını koruduğun gibi onu koru"* [3].

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ
﴿٤٣﴾ قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
﴿٤٤﴾ وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾ قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا
فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

43- Yoksa Allah'tan başka şefâatçiler mi edindiler? De ki: "Onlar, hiçbir şeye malik olmayan, düşünmeyen şeyler olsalar da mı (onları şefâatçi edineceksiniz)*?" 44- de ki: "Şefâat tamamen Allah'ındır. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz". 45- Allah tek olarak anıldığı zaman âhirete inanmayanların kalbleri*

1. Fethu'l-Kadîr: 4/466.
2. Câmi'u'l-beyân: 24/9; el-Cevâhir: 18/161.
3. Buhârî, Daavât: 12 Tevhîd: 13; Müslim, Zikir, b. 17; Ebû Dâvûd, Edeb: 98; Tirmizî, Duâ: 20; İbn Mâce, Duâ: 15.

ürker. Ama O'ndan başka(tanrı)*ları anıldığı zaman hemen sevinirler.* *46- De ki: "Allahım, ey gökleri ve yeri yoktan var eden, görülmeyeni ve görüleni bilen! Ancak sen, ayrılığa düştükleri şeylerde kullarının arasında hükmedersin.*

Tefsîr:

43-44 ncü âyetlerde birtakım âciz şeyleri Allah ile kendileri arasında şefâatçi sanarak onlara tapanlara, yaptıklarının mantıksal bir yanı bulunmadığı anlatılıyor. 44 ncü âyetteki: *"Şefâat tamamen Allah'ındır"* sözünün anlamı şudur: Şefâatin sahibi Allah'tır. Şefâat O'nun izin ve yetki vermesiyle olur. O'nun izin vermediği kimse şefâat edemez. Öyle ise âciz, düşüncesiz, cansız şeylere tapmanın hiçbir yararı yoktur.

Âyetin sonunda müşriklerin taptıkları putların, düşünmeyen şeyler olduğu belirtiliyor. Gerçi onlar meleklere, cinlere tapıyorlardı. Taptıkları putlar da kendilerine göre ruhsal varlıkların heykel veya sembolleri idi ama demek ki zamanla bunların sembol olduğu unutularak doğrudan taşların kendilerine tapılmıştır ki âyette o tapılanların, düşünmeyen, duymayan, hiçbir şeye sahip bulunmayan âciz şeyler olduğu belirtiliyor.

45 nci âyette geçen *"işmi'zâz"* kelimesi, nefret, sıkılmak, korkmak anlamlarına gelir. Allah tek olarak anıldığı zaman âhirete inanmayanların canı sıkılır. Ama Allah'tan başka taptıkları şeyler tek başına veya Allah ile beraber anılırsa o zaman sevinirler. Puta tapmak öylesine içlerine sinmiştir ki yalnız olarak Allah'ın adının anılmasından sıkılırlar, mutlaka tanrılarının da Allah ile beraber anılmasını isterler. Tanrıları anılmazsa başlarına bir belâ gelir diye korkarlar. Tanrıları da anılınca rahat ederler.

Burada müşriklerin âhirete inanmadıkları belirtiliyor. Müşrikler gerçi Allah'a inanıyorlardı ama âhiret hayâtına, cennet ve cehennemin varlığına inanmıyorlardı. Onlara göre ölüm herşeyin sonudur. Ölüm ile her canlı yok olup gider, ondan öte bir hayat yoktur: *"Dediler ki: Ne varsa bu dünyâ hayâtımızdır, başkası yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren, sadece zamandır"*[1].

İşte onlarla Hz. Peyğamber (s.a.v.) arasındaki sürtüşmenin başlıca sebeplerinden biri, onların bu düşüncesine karşı İslâmın getirdiği âhiret inancıdır.

46- *Fatr:* Uzunlamasına yarmak, *infitâr* çatlamak, bozulmak demektir. *Ğayb,* gözden gizli olan, *şehâdet* gözle görülen veya duyularla algılanan şeylere denir. Ğayb ve şehâdet, yaratıklara göredir. Allah'a göre ğayb yoktur, hepsi şehâdettir. O'na gizli kalan bir şey olamaz.

1. Câsiye Sûresi: 24.

Bu âyette gökleri ve yeri var eden, yokluğu yarıp kâinâtı ortaya çıkaran, gizli ve açık her şeyi bilen Allah'a duâ edileceği; O'nun kulları arasında hüküm verip haklıyı ve haksızı ortaya çıkaracağı, Hz. Muhammed'e, duâ şeklinde öğretiliyor. Hz. Peygamber gece namazına şöyle başlardı: *"Allahım, ey Cebrail'in, Mîkail'in, İsrâfil'in Rabbi, göklerin ve yerin yaratıcısı, gizliyi ve açığı bilen, kullarının ayrılığa düştükleri konularda onlar arasında sen hüküm vereceksin! İzninle beni, üzerinde ayrılığa düşülen şeyin gerçek yanına ilet* (bana gerçeği bildir). *Sen dilediğini doğru yola iletirsin!"* [1].

وَلَوْ اَنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِه۪ مِنْ سُٓوءِ
الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ
سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٤٨﴾

47- Eğer yeryüzünde bulunanların tümü ve onun bir misli daha zulmedenlerin olsaydı, kıyâmet günü o kötü azâbdan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirlerdi. Hiç hesâbetmedikleri şeyler, Allah'tan karşılarına çıkmıştır. 48- Yaptıkları işlerin kötülükleri kendilerine görünmüş ve alay edegeldikleri şey onları kuşatmıştır.

Tefsîr:

47-48: Allah'a ortak koşmak o kadar büyük bir günâhtır ve insanı öyle feci bir sonuca götürür ki kıyâmet gününde o zâlimler (yani müşrikler), azâbdan kurtulmak için dünyâda bulunan herşey kendilerinin olsa ve onun bir katı daha olsa fidye verirler. Ama ne yapsalar azabdan kurtulamazlar. Yaptıkları kötülükler, hiç ummadıkları biçimde kendilerine görünmüş; dünyâda iken kendilerine söylendikçe alay ettikleri âhiret azâbı kendilerini kuşatmıştır. Artık yaptıklarının sonucundan kurtulamazlar. Dünyâda kendilerine cazib görünen işlerin iç yüzü orada ortaya çıkar.

Dünyâ âhirete göre bir hayal gibidir. Âhiret hakikat âlemidir. Orada herşeyin içyüzü görünür. Dünyâda insana süslü, cazip, tatlı gelen nice şey var ki hakikati korkunç, iğrençtir. Ve dünyada insana güç gelen nice şey de var ki iç yüzü tatlı, güzel ve büyük nimettir. İnsan bu dünyada yaptığı işlerle

1. Buhârî, Ezân: 8; Müslim, Müsâfirîn: 200; Ebû Dâvûd, Tıb: 19; Edeb: 98; Tirmizî, Salât: 43; Nesâ'î, Ezân: 38; İbn Mâce, Ezan: 4.

kendisine cennet veya cehennem hazırlar. İnsanın yaptığı işlerin iç yüzü, o hakikat âleminde ya cennet nimetlerine veya cehennem azâbına dönüşür. İşte 47-48 nci âyetlerde kıyâmette insanın amellerinin içyüzünün ortaya çıkacağı bildirilmektedir. Şu âyetlerde de bu gerçeğe işaret edilir:

"Evet kim bir günah kazanır da onun sonucu kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"[1].

"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. İster ki o kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunsun. Allah sizi kendisin(in emirlerine karşı gelmek)*den sakındırıyor. Allah kullarına şefkatlidir"*[2].

"Allah'ın, kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır..."[3].

"Bırak o dinlerini oyun, eğlence yerine koyan ve dünyâ hayâtının aldattığı kimseleri de sen o Kur'ân ile (şunu) *hatırlat ki: Bir kişi yaptığı işin eline teslim edilmeyegörsün,* (yoksa) *onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz.* (Amelinin elinden kurtulmak için) *her türlü fidyeyi verse de ondan kabul edilmez. İşte onlar kazandıklarının* (yaptıkları işlerin) *eline teslim edilmişlerdir. Onlar için kaynar sudan bir içki ve inkârlarından dolayı da acı bir azâb vardır"*[4].

"Nihâyet yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay ettikleri şey onları kuşattı"[5].

"Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve (insanları) *Allah yolundan çevirirler. Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarfetmeyenler var ya, işte onlara acı bir azâbı müjdele! O gün cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılıp pullanır; bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır: İşte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın!* (denilir)*"*[6].

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ
عَلَى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ

1. Bakara Sûresi: 81.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 30.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 180.
4. En'âm Sûresi: 70.
5. Nahl Sûresi: 34.
6. Tevbe Sûresi: 34-35.

قَبْلِهِمْ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا

كَسَبُواۜ وَالَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ سَيُص۪يبُهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواۙ وَمَا

هُمْ بِمُعْجِز۪ينَ ﴿٥١﴾ اَوَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّ

ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

49- İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize duâ eder. Sonra, ona bizden bir nimet verdiğimiz vakit: "Bu, bir bilgi sayesinde bana verildi" der. Hayır, o bir imtihandır, fakat çokları bilmiyorlar. 50- Onlardan öncekiler de bunu demişlerdi. Ama kazandıkları şeyler kendilerine hiçbir yarar sağlamadı. 51- Kazandıklarının kötülükleri, sonunda başlarına geldi. Bunlardan zulmedenlere de yaptıklarının kötülükleri erişecektir. Onlar (buna) *engel olacak değillerdir. 52- Bilmediler mi ki Allah dilediğine rızkı açar ve kısar. Kuşkusuz bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır.*

Tefsîr:

49- Çoğunlukla insan oğlu, daraldığı, bunaldığı zaman Allah'a yalvarır. Fakat bolluğa kavuşunca "Bu nimet ve serveti yahut bu mevkii ben kendi bilgimle, yeteneğimle kazandım. Bu duruma kendi çabamla ulaştım" der de onları kendisine lûtfeden Allah'ı unutur. Yahut: "Allah benim iyi bir insan olduğumu bildiği için bu nimeti bana verdi" der. Oysa insana verilen servet, nimet, sağlık ve mevki birer sınavdır. Allah kullarını her hal ile sınar. Darlık zamanında Allah'a yalvaran insanı nimet ve servet içinde de denemek için ona nimet, zenginlik veya mevki verir. Darlıkta kendisine yalvaran insanın, bollukta da yalvarıp yalvarmayacağını, şükredip etmeyeceğini sınar. Fakat insana verilen hallerin birer sınav olduğunu çokları bilmezler.

50-51: Allah'ın lûtfuyla zengin olan Karun, Allah'ın verdiği servetten başkalarına iyilik etmesi, kendisine söylendiği zaman buna yanaşmamış, "Bu malı ben kendi bilgim, hünerimle kazandım" demişti [1]. İşte bu âyetlerde

1. Kasas Sûresi: 77-78.

Karun gibilerin sözüne işaret edilmektedir. Onların kazandıkları malın, kendilerini helâkten ve azâbdan kurtarmadığı; yaptıkları işlerin kötülüklerinin kendilerine eriştiği; Kur'ân'ın öğretilerini kabul etmeyen müşriklere de yaptıkları işlerin kötülüklerinin bir gün erişeceği ve bunların da Allah'ın cezasına engel olamayacakları bildirilmektedir.

52- Allah dilediğine rızkı bol, dilediğine dar verir. Kimini bollukla, kimini darlıkla dener. İnananlar, bunu Allah'ın yaptığını ve bu yaptığında hikmetler bulunduğunu bilirler. İnsanın zengin olması, kendisinin Allah katında makbul olduğunu göstermeyeceği gibi fakir olması da Allah katında kötü olduğunu göstermez. Servet mutluluk vesilesi değildir. Allah dilerse fakiri mutlu eder, zengini mutsuz. Kişi bulunduğu hale şükredip Allah'a bağlılık ve güvenini sarsmamalıdır. 52 nci âyette inkâr tarzındaki soru, müşriklerin, rızkı Allah'ın verdiğine inandıklarını gösterir. Çünkü: *"Bilmiyorlar mı ki Allah dilediğine rızkı bol verir, dilediğine dar"* buyuruluyor. Demek ki onlar bunu biliyorlardı. Bunu bildikleri halde kendilerini fakirlerden üstün görüyor ve Allah'ın bundaki hikmetini düşünmüyorlardı. Bu âyetin son fıkrası, Allah'a inananların, Allah'a tam güvenlerini ve O'nun takdirine huzur ile razı olduklarını, darlıkta da, bollukta da Allah'a güvenle bağlılıklarını gösterir.

Yüce Allah, kullarını doğru yola sevk etmek için azâb ile korkuttuktan sonra bir de onlara umut vererek rahmetine yöneltmek için şöyle buyuruyor:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ ۜ إِنَّ اللّٰهَ
يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۜ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ
وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَاتَّبِعُوا
أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ
لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾ أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللّٰهِ وَإِنْ
كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾ أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللّٰهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾
أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ بَلَىٰ قَدْ

جَاۤءَتْكَ اٰيَاتٖي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٥٩﴾

53- De ki: "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." 54- "Size azâb gelip çatmadan Rabbinize dönün, O'na teslim olun (Azâb geldikten) *sonra size yardım edilmez". 55- "Ansızın ve hiç farkına varmadığınız bir sırada, size azâb gelmezden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun". 56-* (O gün günahkâr) *nefsin şöyle demesinden sakının: "Allah'ın yanında* (O'na kulluk hususunda) *kusur edişimden dolayı vah bana. Gerçekten ben alay edenlerdendim". 57- Yâhut şöyle demesinden: "Allah bana hidâyet etseydi, ben de korunanlardan olurdum!". Yâhut azâbı gördüğü zaman: "Keşke benim için bir kez daha* (dünyâya dönüş) *olsaydı da güzel hareket edenlerden olsaydım!" demesinden. 59-* (Allah ona şöyle buyurur)*: "Hayır, sana âyetlerim geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve nankörlerden oldun!"*

Tefsîr:

53-59 ncu âyetlerde yüce Allah, Peyğamberine, Allah'ın günahkâr kullarına, Allah'ın rahmetinden umut kesmemelerini söylemesini emrediyor. Çünkü çok bağışlayan, çok acıyan Allah, dilerse bütün günâhları bağışlar. Bundan dolayı kullar, Allah'ın azâbı gelmezden önce Allah'a yönelmeli, O'na teslim olmalı, şirki bırakmalıdırlar. İnsanlar hiç farkında olmadan ansızın azâb gelip çattıktan sonra artık onlara yardım eden olmaz. Kişi o zaman "Keşke Allah'a karşı görevimi ihmal etmeseydim!" der, Allah'ın gönderdiği din ile alay etmiş olmasına üzülür, kendi kendisini kınar. Kendi suçunu, günâhını da Allah'ın takdirine havale ederek kendisini mazur göstermeğe çalışır: "Allah bana hidâyet etseydi ben de korunanlardan olurdum!" der. Azabı görünce: "Âh bir daha dünyâya geri dönmek, yaşamak mümkün olsaydı, güzel davranırdım!" diyerek yakınıp durur. Ama bunların hiçbir yararı olmaz. O böyle yakınırken yüce Allah: "Evet, sana âyetlerim gelmedi değil, geldi ama sen onları yalanladın, böbürlendin ve nankörlerden oldun!" diyerek onu azarlar.

İşte Allah kullarına acıyarak, böyle bir duruma düşmemek için tevbe etmelerini buyuruyor ve bütün günâhları affedecek kadar merhametli olduğunu müjdeliyor.

53 ncü âyetin iniş sebebi hakkında şöyle bir rivayet vardır: Gûyâ Peygamber'in amcası Hamza'yı öldürmüş olan Vahşî, müslüman olduğu takdirde günâhının affedilip edilmeyeceğinde tereddütetmiş, bunun üzerine Furkan Sûresinin: *"Ancak tevbe edip inanan ve faydalı bir iş yapanlar, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere değiştirecektir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir"*[1] âyeti inmiş. Vahşi bunu zor bulmuş, bunun üzerine Nisâ Sûresinin: *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük günâh işlemiştir"*[2] âyeti inmiş. Vahşî: "Yine de kuşkuluyum, günahımın bağışlanıp bağışlanmayacağında tereddüdediyorum" demiş. Bu kez de Zümer Sûresinin 53 ncü âyeti inmiş [3].

Hiç kuşkusuz bu rivayet, Hz. Hamza gibi kahraman bir sahâbiyi arkadan vurup öldüren katili Allah katında çok yüksek bir mevkie çıkarma heveslilerinin eseridir. Böyle pazarlıklı imanın mantıksal bir yanı olmadığı gibi rivayette birbiri ardınca indiği söylenen âyetlerin iniş şart ve zamanları da tamamen ayrıdır. Bu rivayet doğru olsa bu 53 ncü âyetin Medine'de inmiş olması gerekir. Oysa öncesine ve sonrasına sıkıca bağlı olan bu âyet, Mekke devrinin ortalarına doğru inmiştir.

Başka bir rivayete göre çok günah işlemiş olan bazı müşrikler, müslüman oldukları takdirde günahlarının affedilip edilmeyeceğini sormuşlar. İşte âyet bu münasebetle inmiş [4].

Bu rivayet âyetin konusuna uygundur. Belli ki bazı insaflı müşrikler, müslümanlığa eğilim duymuşlar, fakat "Bu kadar günahımız var, Allah bu günahlarımızı affeder mi?" diye umutsuzluk göstermişler, günahları da affedilmeyecek olduktan sonra müslüman olmanın bir yararı olmayacağını düşünmüş, müslüman olmakta tereddütetmişlerdir. İşte bu âyetler inerek onları tevbeye ve İslâma yöneltmiş, müslüman oldukları takdirde Allah'ın, bütün günahlarını affedeceğini bildirmiş, günahkârlara umut kapılarını ardına kadar açmıştır.

Dikkatle okunursa 53 ncü âyetten Allah'ın, şirkten dönüp müslüman olanların geçmiş günahlarını affedeceği anlaşılır. *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar"*[5] âyeti de aynı şeyi ifade etmektedir.

1. 70 nci âyet.
2. 48 nci âyet.
3. Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân: 15/268-269; Taberî, Câmi'u'l-beyân: 24/64.
4. Kurtubî, el-Câmi', 15/268; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/59.
5. Nisâ' Sûresi: 48.

Bazı müfessirler âyetten, Allah'ın günahları bağışlamasının tevbeye bağlı olduğunu; ancak tevbe edenlerin günahlarını bağışlayacağını anlarken, bazıları da Allah'ın, tevbe şartı olmadan, şirk dışında kalan bütün günâhları dilerse bağışlayacağını anlamışlardır. Tabii Allah için hiçbir şey vacib değildir. O dilediğini yapar. Dilediğini tevbe etmese de bağışlar. Fakat âyette kasdedilen, Allah'ın, kendisine yönelenleri bağışlayacağıdır. Allah'a yönelmek tevbedir. Zaten bu husus 54 ncü âyette açıklanıyor: *"Rabbinize yöneliniz ve O'na teslim olunuz!"* buyuruluyor. Demek ki Allah başka tanrılara tapmayı bırakıp sadece kendisine yönelenleri, kulluk edenleri affeder.

Ayrıca âyetlerde insanın yaptıklarından sorumlu olduğu da açık bir biçimde anlatılmıştır. Çünkü şirk ve inkârından dolayı azâba çarpılan kişi, azâbı görünce: *"Allah bana hidayet etseydi, ben de korunanlardan olurdum"* diyerek hatasını kötü şansına, Allah'ın kaderine yüklemeğe çalışınca Allah onun bu sözünü reddediyor: *"Hayır, âyetlerim sana geldi, ama sen onları yalanladın, böbürlendin ve nankörlerden oldun!"* buyuruyor. Onun bu duruma düşmesine sebep Allah'ın ona hidâyet etmemesi değildir. Allah onu doğru yola götürmek için âyetler göndermiştir fakat o, kibrinden dolayı O'nun âyetlerini kabul etmeyerek bu duruma düşmüştür. Bu duruma düşmesinin sebebi, kendi davranışıdır.

Kullar ne kadar günâh işlemiş olurlarsa olsunlar, umutsuzluğa kapılmadan Allah'a yönelip tevbe ederlerse Allah onları affeder. Bu âyetler yanında kulları umutsuzluktan kurtarıp tevbeye yönelten çok hadis vardır. Buhârî ve Müslim'de bulunan bir hadis özetle şöyledir:

99 kişi öldürdükten sonra yaptığına pişman olan bir adam, İsrail oğulları zâhidlerinden birine, günâhının affedilip edilmeyeceğini sorar. "Hayır" cevabını alınca "bari seninle yüz olsun" deyip o zâhidi de öldürür. Sonra bir âlime durumunu sorar. O da başka bir köye gidip orada tevbe ederek kendisini ibadete vermesini öğütler. Adam pişmanlık ile o köye giderken yolda ölür. Allah'ın rahmet ve azâb melekleri gelirler. Adamı cennet veya cehenneme götürmek için tartışırlar. Allah onlara, adamın yürüdüğü yolu ölçmelerini, öldüğü yer hangi köye yakın ise adamı o meleklerin götürmesini emreder. Yolu ölçerler, gitmek istediği köye bir karış daha yakın olduğunu görürler. Böylece adamı rahmet melekleri alır[1].

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rivayet ettiği bir hadis de şöyledir: *"Siz hiç günâh işlememiş olsaydınız, Allah günâh işleyip istiğfâr eden bir kavim getirirdi ki onları affetsin"*[2].

1. Buhârî, Enbiyâ: 54; Müslim, Tevbe: 46, 47.
2. Müslim, Tevbe: 9; Tirmizî, Daavât: 8. Aynı meâlde hadîsler: Müslim, Tevbe: 11; Tirmizî, Cennet: 2, Daavât: 98; İbn Hanbel: 1/289; 2/305, 309, 5/414'de vardır.

Bu âyet ve hadislerin amacı, her nasılsa günâhın ağına düşmüş insanları oradan kurtarıp tevbeye yöneltmek suretiyle temizlemektir. Günâh ruhun kiri, tevbe cilâsıdır. Günâhta ısrar, kulun ruhunu iyice bozar. Onun için Mevlânâ Celâleddin Rûmî de her insanı, her ne durumda olursa olsun mutlaka günâh bataklığından tevbenin aydın düzlüğüne çağırıyor:

بازا بازا هر چرا هستی بازا
کر کافر و کبر و بتپرستی بازا
این درکه ما درکه نومیدی نیست
صد هزار توبه شکستی بازا

Gel, gel, ne olursan gel!
Kâfir, mecûsî, putperest de olsan gel!
Bizim bu dergâhımız umutsuzluk dergâhı değildir.
Yüzbin kere tevbeyi bozmuş olsan da gel!

55 nci âyette: *"Size indirilenin en güzeline tabi olun!"* buyuruluyor. Bu âyetten ilk bakışta Kur'ân'dan bazılarının, bazılarından daha güzel olduğu anlaşılabilir. Fakat âyetin kasdı bu değildir. Kur'ân'da hayır, şer, sevâp, günah olan şeyler açıklanmıştır. Kur'ân'ın emrettiği şeyler güzel, nehyettiği şeyler çirkindir. Burada Kur'ân'ın emirlerine uyulması emredilmiştir. Hasan Basrî: "Allah'ın tâatine sarılın, günahlardan kaçının" demiştir. Süddî de: "En güzel olan Allah'ın, Kitâbında emrettiği şeylerdir" derken bazılarına göre de en güzel ile geçmiş milletler hakkındaki kıssalar kasdedilmiştir. "Geçmiş millet hakkında anlatılan en güzel kıssalara tabi olun!" demektir. Nitekim Kur'ân kıssaları: "En güzel kıssalar" olarak nitelendirilmiştir [1].

Bu âyet çeşitli şekillerde tefsîr edilmiştir. Ancak "Size indirilenin en güzeline uyun" veya "Onlar sözü dinleyip en güzeline uyarlar" meâlindeki âyetlerin çok benzerini Tevrat'ın bir Kitâbında gördüğümü hatırlıyorum.

Nefis, müzekkere de, müennese de söylendiğinden müfessirlerin çoğunluğuna göre 59 ncu âyetteki hitâp müzekkeredir. Fakat Cahderî, Ebû Hayve ve Yahyâ ibn Ya'mer, âyetteki hitâpların hepsini müennes olarak "جَاءَتْكِ فَكَذَّبْتِ وَاسْتَكْبَرْتِ وَ كُنْتِ" şeklinde okumuşlardır. Hz. Ebubekir ve Hz.Âişe'nin böyle okuduğu rivayet edilir [2].

1. Yûsuf Sûresi: 3.
2. Fethu'l-Kadîr: 4/472.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذ۪ينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ ف۪ي جَهَنَّمَ
مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّر۪ينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْۘ لَا يَمَسُّهُمُ السُّٓوءُ وَلَا
هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿٦٢﴾
لَهُ مَقَال۪يدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

60- Kıyâmet günü, Allah'a yalan uyduranların yüzlerinin simsiyah kesildiğini görürsün. Kibirlenenler için cehennemde bir yer yok mudur? 61- Allah, korunanları başarılarıyla kurtarır. Onlara kötülük dokunmaz ve onlar üzülmezler. 62- Allah herşeyin yaratıcısıdır ve O, herşeyin yöneticisidir. 63- Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, işte ziyâna uğrayacaklar onlardır.

Tefsîr:

60-63 ncü âyetlerde şirk yoluna, batıl geleneklerine Allah'ın buyruğudur diyerek Allah'a karşı yalan söylemiş olanların, kıyâmet gününde azâbı görünce üzüntü ve korkudan yüzlerinin simsiyah kesileceği, o kâfirlerin yerinin cehennem olduğu; şirkten ve günahlardan korunmak suretiyle Allah'ın rızasını kazanma başarısına erişen mü'minleri de Allah'ın, azâbından koruyacağı; onların azâba ve üzüntüye uğramayacakları belirtiliyor. Allah'ın, herşeyin yaratıcısı, koruyucusu olduğu, göklerin ve yerin anahtarlarının yani yönetiminin O'nun elinde bulunduğu vurgulanıyor. Herşeyin yaratıcısının, göklerin ve yerin yöneticisinin Allah olduğuna, kâinatta herşey tanıktır. Birer âyet olan tabiat olayları buna tanık olduğu gibi vahiy ile inen sözlü âyetler de buna tanıktır. Allah'ın âyetlerini kabul etmeyip şirke sapanlar en büyük ziyâna uğrarlar.

Allah'ın, herşeyin yaratıcısı olduğunu söyleyen 62 nci âyet üzerinde kelâmcılar hayli tartışmışlardır. Kulun işlerini kendisinin yarattığını söyleyen Mu'tezile görüşüne karşı ehli sünnet imamları şu görüşü benimsemişlerdir:

Yüce Allah bu âyette herşeyin yaratıcısı olduğunu söylemiştir. Kulların

işleri de şeylerden olduğuna göre kulların işlerini yaratan da Allah'tır. Buna karşılık Mu'tezile de şöyle demişlerdir:

Âyette söz, gerçi genellik ifade eder ama birtakım kanıtlar, kulların işlerinin, bu genel'in dışında kaldığını gösterir. Şöyle ki:

1) Eğer kulların işleri de Allah'ın yarattığı şeyler içine girerse âyetin takdiri şöyle olur: "Ben sizin işlerinizi yarattım ama bir kere de onları siz kendiniz yapınız". Bu hüküm doğru olmaz.

2) "Allah, herşeyin yaratıcısıdır" sözü, Allah'ı övme amacıyla söylenmiştir. Eğer kulların işleri de Allah'ın yarattığı şeyler arasına girerse Allah'ın, zinâyı, hırsızlığı, küfrü yaratmakla övünmesi gerekir.

3) Yüce Allah, En'âm Sûresinde de geçen bu âyetin ardından: *"Doğrusu size Rabbinizden basiretler* (gönül gözleri, gerçeği idrak kabiliyetleri) *geldi. Artık kim* (gerçeği) *görürse kendi yararına, kim de* (gerçeğe karşı) *kör olursa kendi zararınadır. Ben sizin üzerinize bekçi değilim"*[1] buyurmuştur. Bu âyet, kulun bir işi yapıp yapmamakta serbest olduğunu gösterir. Bu da kulun işinin, Allah tarafından yaratılmadığını kanıtlar. Çünkü Allah tarafından yaratılmış olsa o zaman kul, işinde bağımsız olmaz. Zira bir işi Allah yaratmış olduktan sonra ondan kaçınmak, Allah'ın yaratmadığı bir şeyi de yapmak mümkün değildir. Öyle ise "Kulun işi Allah tarafından yaratılmıştır" denemez. Demek ki En'âm Sûresinin 104 ncü âyetindeki *"Artık kim gerçeği görürse kendi yararına, kim de gerçeğe karşı kör olursa kendi zararınadır"* cümlesi, aynı sûrenin 102 nci âyetindeki: *"Allah herşeyin yaratıcısıdır"* cümlesinin genel anlamını tahsis etmiş(sınırlamış)tır.

En'âm Sûresinde *"Allah, herşeyin yaratıcısıdır"* cümlesi, *"Cinleri Allah'a ortak yaptılar"*[2] âyetinden sonra gelmektedir. Bundan maksat, dünyâda hayır tanrısı, şer tanrısı diye iki Tanrı kabul eden mecusî dinini red olabilir. Cinleri Allah'a ortak yapanlar kınandıktan sonra herşeyi Allah'ın yarattığı buyurulmak suretiyle kâinatta iki Tanrı bulunduğu düşüncesi reddedilmiş olmaktadır. Bu durumda, kâinâtta mevcut herşeyi: Yırtıcı hayvanları, haşereleri, hastalık ve acıları yaratan Allah'tır diyebiliriz. Âyeti bu şekilde yorumlarsak kulların işleri âyetin kapsamı dışında kalır.

Râzî, Mu'tezile'nin bu görüşlerine şöyle cevap veriyor: Kesin akıl kanıtı, âyetin açık anlamının doğruluğunu gösterir. Çünkü işlerin oluşumu, birtakım etkenlere bağlıdır. Bu etkenlerin yaratıcısı Allah'tır. Etkenle beraber gücün de bulunması, işin yapılmasını zorunlu kılar. Bu da Allah'ın, kulların işlerini de yaratmasını gerektirir. Allah'ın yaratma dairesi içinde bulunan

1. 104 ncü âyet. 2. 100 ncü âyet.

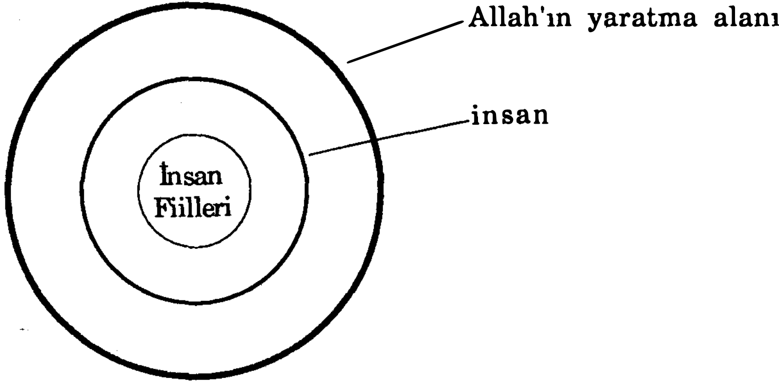
insanın işi, birtakım sebeplere bağlıdır. Önce düşünce, sonra irade, sonra güç fi'lin oluşma etkenleridir. Düşünce ve eğilim, insan beyninde mevcut birtakım kuvvetlerle oluşur. Dış etkenler de düşünce ve eğilimleri uyandırır. Bu güçlerin hepsi Tanrısal yasalar çerçevesinde meydana gelir. Şayet insan bedeninde Allah'ın yasaları çalışmasa ne düşünce, ne de irade oluşur. Demek ki insanın yetilerini yaratan Allah'tır. İnsan birşeyi yapmak isterse onun için bir enerji gerekir. Bu enerji de yine beden içi ve dışındaki Tanrısal yasaların çalışmasiyle meydana gelir. Çünkü enerji gıdalarla oluşur. Gıdaların sindirimi, bedendeki organların çalışmasiyle olur. Gıdalar Allah'ın yarattığı şeyler olduğu gibi bedendeki diş, dil, tükrük bezleri, boğaz, mide, oniki parmak barsağı ve bütün sindirim sistemi hep Allah'ın yarattığı şeylerdir ve Allah'ın koyduğu yasalara göre çalışır. İşte dış ve iç etkenler birleşince iş meydana gelir. İnsanın işlerini yaratan etkenler Allah'ın yaratması ile var olduğuna göre insanın yaptığı iş de dolayısiyle Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Demek ki "Allah herşeyin yaratıcısıdır" genel hükmü, herşeyi olduğu gibi insanın işlerini de kapsar.

Fakat insan, kendi iradesiyle yaptıklarından sorumludur. Dediğimiz gibi işin oluşması, iç etkenlerle dış etkenlerin birleşmesine bağlıdır. Düşünce ve eğilimleri uyandıran dış etkenler, çevreden gelir. Çevreyi seçmek, büyük ölçüde insanın elindedir. Ayrıca insan, uyanan eğilimler arasında seçim yapıp bunlardan beğendiğini uygulamak özgürlüğüne de sâhiptir. İşte bu özgürlüğe irâde-i cüz'iyye denir. İnsan hayır iş yapmak isterse Allah onu da yapma gücünü kendisinde yaratır. Fakat kötünün yapılmasından hoşlanmaz. Seçimi yapan insan, yaptıklarından sorumludur. Çünkü insan o işi yapmayı seçmiş, Allah da onun seçimine göre kendisine yapma gücü vermiştir. Eğer ona yapma gücü vermese, insan hiçbir şey yapamaz ve sorumlu da olmaz. Sorumlu kıldığı insana, normal şartlar altında seçtiğini yapma gücünü verir. Şayet vermese, insanın hareketleri, kendi isteğiyle değil, zorunlu olur ve insan mükellef olmaktan çıkar. Oysa insan seçme yeteneğinden ötürü akıllı, değerli, mükellef bir varlıktır.

İnsanın işlerini Allah'ın yaratması, bu işlerin önceden yaratılmış olduğu anlamına gelmez. İşler, insan yaparken yaratılmaktadır. Bizim ölçümüze göre bu böyledir. Zamanlı varlıklar olan bizlere göre bizim hayatımız boyunca yapacağımız işleri Allah en ince ayrıntılarına kadar bilir. Çünkü işlerin öncelik ve sonralığı bize göredir. Biz zamanlı olduğumuz için işleri zaman içinde değerlendirir ve onlara önce, şimdi, gelecek hükümlerini veririz. Fakat Allah zaman üstüdür. Zamanı O yaratmıştır. O, herşeyi bütün olarak ve ayrıntılarıyle bilir. Bir milyon yıl önceki işleri bilmesiyle şimdi veya bir milyon yıl sonra olacak işleri bilmesi arasında bir fark yoktur. Zamanı yaratan Allah, tüm zamanlarda olacak olayları bilir. O'nun bilmesi, bizim bir işi şöyle veya böyle

yapmak zorunda olmamızı gerektirmez. Çünkü O, bunları bizim, irademizle nasıl seçeceğimizi bilir. Biz, seçimimizden ötürü sorumluyuz.

Özetle: İşlerimizin seçimini biz yaparız, onları Allah yaratır. Zaten Allah'ın yaratma dâiresi içinde bulunan insanın, işlerinin o dâire dışına çıkması mümkün değildir. Bunu şöyle bir şekille anlatabiliriz:

63 ncü âyette geçen *makâlîd (مقاليد) miklîd*'in çoğuludur. Keşşâf sâhibine göre *miklîd,* Farsça *kilîd* kelimesinin Arapça söylenişidir. Nasıl mülkün anahtarları pâdişâhâ âitse göklerin ve yerin anahtarları da Allah'a âittir. Arapçada "Falana mülkün anahtarları verildi" deyimi, o kimsenin padişah olduğunu, yönetimin onun eline geçtiğini ifade eder. Bu âyette de Allah'ın, kâinâtın padişâhı, yöneticisi, koruyucusu olduğu anlatılmıştır.

قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ اُو۫حِيَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِكَۚ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللّٰهَ
فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٦﴾ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ۗ وَالْاَرْضُ
جَم۪يعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَم۪ينِه۪ۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا

64- De ki: "Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi bana emrediyorsunuz, ey câhiller?" 65- Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: "Andolsun, eğer ortak koşarsan amelin boşa çıkar ve kaybedenlerden olursun!" 66- "Hayır, yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol". 67- "Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Oysa kıyâmet günü yer, tamamen O'nun avucu içindedir, gökler de sağ elinde dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.

Tefsîr:

64-67: Önceki âyetlerde kâinâtın yegâne yaratıcı ve sâhibinin Allah olduğu kesin kanıtlarla ortaya konduktan sonra bu âyetlerde de Hz. Muhammed'e hitâbedilerek müşriklere, Allah'tan başkasına aslâ tapmayacağını söylemesi emrediliyor. Bütün peyğamberlere, şirkin, iyi amelleri boşa çıkaracağının vahyedildiği belirtiliyor. Ve yalnız Allah'a tapması, Peyğamber'e vurgu ile emrediliyor. Daha sonra Allah'ın yüceliğini ve kudretini belirtmek üzre kıyâmette Yer'in, Allah'ın avucunda, göklerin de sağ elinde katlı bulunacağı; gökleri ve yeri elinin içine alacak kadar büyük kudret ve haşmet sahibi olan Allah'ı, müşriklerin lâyikiyle takdir edemeyip O'na ortaklar koştukları; Allah'ın, kendisine ortak koşulan şeylerden çok yüce olduğu vurgulanıyor.

Bu âyetler, müşriklerin niyet ve davranışlarına cevap vermektedir. Onlar daima Hz. Muhammed(s.a.v.)i dâvâsından vazgeçirmeğe uğraşıp dururlardı. Onlara cevabolarak Hz. Muhammed'in, aslâ tevhîdden sapmayacağı pekiştirilmektedir.

Son âyet, temsil yoluyla Allah'ın kudretini anlatmaktadır. *Kabda,* avuç içi demektir. Kaf'ın zammiyle *kubda* avuçla alınan şeye denir. Temsil ile Allah'ın kudretini anlatmakta olan bu âyetten, Allah'ın, eli, avucu olduğu düşüncesi uyanabilir. Fakat âyetin amacı sadece Allah'ın kudretini anlatmaktır. Kur'ân'da soyut kavramlar, tasvir üslûbuyla somut biçime sokularak anlatılır. Göklerin ve yerin Allah'ın elinde bulunması, O'nun kudretinin ne kadar büyük olduğunu gösterir. O, o kadar büyük, o kadar kuvvetlidir ki gökleri bir eline, yeri bir eline alır. Fakat bu sözden Allah'ı, bir eline gökleri, bir eline de yeri almış bir insan gibi düşünmek hatâdır. Çünkü bu, Allah'ı insana benzetmek ve O'na cisim vermek olur ki batıldır. O'nun zâtının mâhiyetini bilemeyiz. Göklerin ve yerin O'nun yönetiminde, kudret elinde olduğuna inanırız.

Bir şeyi kabzetmek: Katlamak, yok etmek, gidermek anlamlarına da gelir.

Yemin de kudret ve mülk anlamlarında kullanılır."

" لأخذنا منه باليمين *: Onun sağını, yani kudret ve kuvvetini alırız*"[1] demektir. Bu takdirde: *"Arz tamamen O'nun avucundadır"* cümlesi, Allah kıyâmet gününde Arzı tamamen yok eder, gökleri de kudretiyle katlayıp kaldırır, ne yer kalır, ne gökler mânâsına da gelebilir.

Abdullâh ibn Mes'ûd'un rivayetine göre yahudi hahamlarından biri Hz. Peyğamber'e gelip: "Ey Muhammed, demiş, biz Tevrat'ta: Allah'ın, gökleri bir parmağı üstüne, yerleri bir parmağı üstüne, ağaçları bir parmağı üstüne, suyu ve toprağı bir parmağı üstüne, diğer yaratıkları da bir parmağı üstüne koyup: "Ben melikim" diyeceğini buluyoruz" demiş. Peyğamber (s.a.v.), yahudînin sözünü doğrulama zımnında dişleri görününceye kadar güldükten sonra "Allah'ı lâyıkiyle takdir edemediler..." âyetini okumuştur[2].

Gerçi tefsîrlerde tecsîm (cisimlendirme) ve teşbîh(benzetme)den kaçmak için bu âyet çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır ama gerçekte, yukarıdaki hadisten de anlaşılacağı gibi Tevrat'ta geçen âyet Kur'ân'da da zikredilmiştir. Bundan dolayı âyeti gereksiz olarak çeşitli biçimlerde te'vil yerine aynen kabul edip mahiyeti üzerinde fikir yürütmemek en uygun yoldur. Abdullâh ibn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: *"Ben Peyğamber*(s.a.v.)*i minberde gördüm, şöyle diyordu: Cebbâr, gökleri ve yeri iki eline alır* (Peyğamber (s.a.v.) böyle derken iki elini yumup açmağa başlamış) *sonra der: 'Ben Rahmânım, ben melikim, cebbârlar nerede, kibirliler nerede?' Sonra Peyğamber* (s.a.v.) *sağına soluna eğildi, minberin alt tarafının sallandığını gördüm. Kendi kendime* (acaba bu, Peyğamber'i düşürecek mi) *diye söylendim"*[3]. Taberî, aynı mealde bir hadisi Ebu Hüreyre'den ve Sâlim'in babasından da rivayet etmektedir.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ
ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا
وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ

1. Hâkka Sûresi: 45.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 39, Tevhîd: 19, 26, 36; Müslim, Sıfatu'l-munâfikîn: 19, 21; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 39; et-Tâc: 4/223.
3. Câmi'u'l-beyân: 24/27.

لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾
وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا
وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ
رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ
الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾ قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ
فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾ وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى
الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ
الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ
نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٧٤﴾ وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ
حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ
وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

68- (O gün) *Sûr'a üflenmiş, göklerde ve yerde olanlar* (korkudan) *bayılmışlar, ancak Allah'ın dilediği sarsılmamıştır. Sonra ona bir daha üflenmiştir, birden onlar ayağa kalkmış bakıyorlardır.* 69- *Yer,*

Rabbinin nuru ile parlamış, kitâp ortaya konmuş, peyğamberler ve şâhitler getirilmiş ve aralarında adâletle hükmedilmiştir. Onlara aslâ haksızlık edilmemiştir. 70- Herkese yaptığının karşılığı tam verilmiştir. O, onların ne yaptıklarını en iyi bilendir. 71- Nankörler bölük bölük cehenneme sürülmüşlerdir. Oraya geldikleri zaman kapıları açılmış, cehennemin bekçileri onlara şöyle demiştir: "Kendi aranızdan, Rabbinizin âyetlerini size okuyan ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınız hakkında uyaran elçiler gelmedi mi?", "Evet geldi, ama nankörlere azâb hak oldu!" demişlerdir. 72- "O halde içinde ebedî kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Böbürlenenlerin yeri ne kötüdür!" denilmiştir. 73- Rablerinden korunmuş olanlar da bölük bölük cennete sevkedilmişlerdir. Kapıları daha önce açılmış bulunan Cennete vardıklarında onun bekçileri onlara: "Selâm size, ne hoşsunuz, ebedî kalmak üzere buraya girin!" demişlerdir. 74- Onlar da: "Bize verdiği sözü yerine getiren ve bizi dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun. Çalışanların ücreti ne güzeldir!" demişlerdir. 75- Meleklerin de Arşın çevresinde dönerek Rablerini övgü ile andıklarını görürsün. İnsanlar arasında hak ile hüküm verilmiş ve: "Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur!" denilmiştir.

Tefsîr:

68- *Sûr:* İsrâfîl'in iki kez üfleyeceği boru olarak tefsîr edilir. *Sa'k*, korkup bayılmak anlamına gelir. Bu âyet ve Neml Sûresinin 87 nci âyeti, kıyâmet olayının dehşetini anlatmaktadır. İsrâfîl'in boruya üflemesinden öyle müthiş bir ses çıkar ki korkudan her bilinç sâhibi bayılıp düşer. Ancak Allah'ın dilediği kimseler bu dehşetli olaydan sarsılmazlar. Beden içinde bulunan varlıklar ise ölürler. İkinci üfleyiş, bedenlere can, bayılanlara bilinç verir. Bayılmış olanlar ayılır, ölenler dirilir kalkarlar. İbn 'Abbâs ve Saîd ibn Cübeyr'in nakline göre bu korkudan bayılmayanlar şehîdler, Mukatil'e göre Cebrâîl, Mîkaîl, İsrâfîl ve ölüm meleğidir.

Bu âyetteki *sa'ika* fi'lini öldü manâsına alıp, kıyâmette Sûr'a üflenince Allah'ın diledikleri dışında herkesin öleceğini de söylemişlerdir. Fakat bu görüş, sa'k kelimesinin lugat anlamına aykırı olduğu gibi diğer âyetlere de aykırıdır. *Sa'k,* lûgatte korkmak, bayılmak anlamlarına gelir. Ölmek anlamına gelmez. Yüce Allah Duhân Sûresinin 44 ncü âyetinde cennet ehlinin, dünyâdaki ölümden sonra bir daha ölmeyeceklerini bildirmiştir. Eğer daha önce ölüp cennete girmiş olan ruhlar kıyâmet borusunda tekrar ölselerdi, o zaman ikinci kez ölümü tadmış olurlardı: Birincisi bedenden ayrılırken, ikincisi de

Sûr'a üflendiği zaman. Tâhâ Sûresinin 20 nci âyeti de cehennemdekilerin ölmeyeceğini bildirmektedir. Demek ki ölüm, bedensel varlıklara mahsustur. Ruh için ölüm yoktur.

Aşağıdaki hadis de *sa'k*'ın ölüm değil, bayılmak anlamına geldiğini gösterir: *"İnsanlar kıyâmet gününde korkudan bayılırlar. Ben de onlarla beraber bayılırım. Fakat ilk ayılan ben olurum. Bir de bakarım ki Mûsâ Arşın bir kenarından tutmuş. Artık o benden önce mi ayılmış, yoksa o, Allah'ın istisna ettiği* (bayılma dışı tuttuğu) *kimselerden mi olmuş bilmem"* [1]. Eğer hadiste geçen sa'k, ölüm anlamına gelmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in, Mûsâ'nın ölüp ölmediğinde tereddütetmiş olması gerekirdi ki Mûsâ'nın öldüğünde kuşku yoktur. Hz. Peygamber'in tereddüdü, onun bayılıp bayılmadığındadır.

Evet Sûr'a ilk üfleyişte henüz ölümün tadını tadmamış olan bedenli canlılar ölürler. Ama daha önce ölmüş olanlar da bu sesten korkup bayılırlar. Ancak Allah'ın güçlendirdiği bazı kimseler korkuya kapılmaz, sarsılmazlar. Ölmek bedenlere mahsustur, ruh ölmez.

Gerek Neml Sûresinin 87 nci âyeti, gerek Zümer Sûresinin bu âyeti, göklerde ve yerde bulunan bütün canlıların, İsrâfîl'in üfleyeceği borudan çıkan sesten sarsılacaklarını, daha doğrusu bu sesin, Yüce Divana çağırma sesi olduğunu anladıkları için son derece korkacaklarını, yalnız Allah'ın güçlü kıldığı bazı canların bu durumdan korkmayacaklarını ifade etmektedir. *Fez'* (فزع) ve *sa'k* (صعق) olayı ayrı ayrı şeyler değil, aynı şeydir. Aynı anlamı veren iki kelime de kıyâmet olayının etkisini tasvir etmektedir. Dünyâda bedenli varlıklardan hiçbiri ölümden istisna edilmez: *"Her nefis ölümü tadacaktır"* [2]. Bu âyetteki istisnâ, ölümden değil, sarsılmadan veya Allah'ın heybetinden hasıl olan korkudan bayılmadandır [3].

İbnu Kayyim el-Cevziyye şöyle diyor: "Bu, kıyâmet durumundaki *sa'k*'tır. Herkesin Mahşere toplandığı sırada yüce Allah, kullar arasında hüküm vermek üzere geldiği ve yer de Allah'ın nuru ile aydınlandığı zaman bütün yaratıklar korku ve heybetten bayılırlar. Nitekim Cenabı Allah: *"Bayılacakları günlerine kadar bırak onları"* [4] buyurmuştur. Bu âyetlerdeki *sa'k*, ölüm anlamına gelseydi, dünyâdaki ölümden sonra başka bir ölüm daha olurdu ki: *"Orada ilk ölümden başka ölüm tadmazlar"* [5] âyetinin açık ifadesine göre ilk ölümden sonra başka bir ölüm yoktur" [6].

1. Buhârî, Husûmât; Müslim, Fedâil: 10, 161.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 185.
3. Kurtubî, el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 15/280-281.
4. Tûr Sûresi: 52.
5. Duhân Sûresi: 56.
6. Kitâbu'r-Rûh: s. 40-44.

69-70: İkinci kez Sûra üflemekle bilinç verilen canlar ayılır, kalkarlar. Melekler sıra sıra dizilir, kâinâtın Rabbi ve Yüce Divânın Hâkimi Allah gelir. O'nun güzelliğinin nuru Yeri aydınlatır, Yer, O'nun nuru ile parıl parıl parlar. Yüce Divan kurulur. Kitâb ortaya konur, herkesin yaptığı işlerin kayıt defterleri açılır. O adâlet divanında sadece yazılı kayıtla da yetinilmez. Bunun yanında peyğamberler ve tanıklar (peyğamberlerin varisleri olan âlimler) de getirilir. Onlara, her kişinin yaptığı işlerin, Allah tarafından gönderilen dine uyup uymadığı sorulur. Tutulan zabıtlar ve tanıkların tanıklığı ile tam adaletle hüküm verilir. Hiç kimseye kıl kadar haksızlık edilmez. Herkesin neler yaptığını gayet iyi bilen Allah, herkese yaptığı işin karşılığını tam verir.

Allah herkesin yaptığı işleri gayet iyi bildiği halde zabıtların açılması, peyğamberlerin ve tanıkların getirilmesi, herkesin o mahkemede aslâ haksızlık edilmediğine iyice kani olması içindir. Hakim dâvâdaki olayların nasıl geçtiğini bilir, zabıtlar da bunları ayrıntılariyle tesbit eder, peyğamberler ve tanıklar da bunları anlatırsa artık o mahkemenin adâletinden kuşku duyulmaz.

Âhiretteki Yüce Mahkeme sahnesini canlandıran bu iki âyetten sonra Mahkeme kararının sonucu olarak kâfirlerin cehenneme, mü'minlerin cennete götürülmesini canlandıran iki kıyâmet sahnesi daha sergilenmektedir:

71-72: Kâfirler bölük bölük cehenneme sevk edilirler. Ayrı ayrı gruplar halinde, herkes meşrebine, günâhına uygun bir cemaatle cehenneme gönderilir. *"Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır"* [1]. Bu kapılardan birinden girecek olan gruplar, cehennemin önüne getirilince hemen kapılar açılır ve muhafızlar, o hükümlüleri azarlayarak şöyle derler: *"Size kendi içinizden çıkmış, Rabbinizin âyetlerini size okuyan ve sizi bu gününüze karşı uyaran elçiler gelmedi mi?"* derler. Onlar da elçilerin geldiğini, fakat kendilerinin onların sözlerini dinlemedikleri için, Allah'ın, şeytana uyanları cehennemde cezalandıracağı hakkındaki kararına çarpıldıklarını söylerler. Sonra onlara hemen cehennemin kapılarından içeri girmeleri söylenir.

Âyetin sonunda da böbürlenenlerin sonunun ne kötü olduğu vurgulanıyor. Bu son söz, ya cehennem muhafızlarının sözünün devamıdır, yahut bağımsız bir hükümdür. Yüce Allah, cehennemdekilerin yerinin kötülüğünü bu sözüyle vurgulamaktadır. Şimdi cehennemdekiler azâb içinde kıvranırken bize, bunun tam karşıtı olan sahne sunulmaktadır:

73-74: Şirkten, günâhlardan korunanlar da bölük bölük cennete götürülürler. Henüz onlar cennete varmadan, ikram için cennetin kapıları açılır

1. Hicr Sûresi: 44.

ve girişlerine hazırlanır ki Rabbin konukları geldikleri zaman kapının açılmasını beklemesinler. Onlar cennete girince cennetin muhafızları onları şöyle selâmlarlar: "Selâm size, hoşgeldiniz; her türlü kötü şeylerden temizsiniz. Dünyâda tertemiz hareket ettiniz, güzel davrandınız. Artık ebedî kalmak üzere cennete giriniz!" derler. Bu ikram ve güzel sözlerle karşılaşan Rabbin konukları, sözünde durup kendilerini istedikleri yerde oturacakları cennet yurduna sokan Allah'a hamdederler. Sahnenin sonunda da *"Çalışanların ücreti ne güzeldir!"* buyuruluyor. Cehennemliklerin durumunu tasvir eden âyetlerin sonundaki *"Böbürlenenlerin yeri ne kötüdür!"* sözüne karşılık cennetliklerin yerleri tasvir edildikten sonra *"Çalışanların ücreti ne güzeldir"* denilmektedir. Bu söz de ya cennetliklerin sözünün devamıdır, ya da bağımsız bir hükümdür. Allah bize onların ücretinin güzelliğini vurgulamaktadır.

Müfessirlerin çoğuna göre 74 ncü âyetteki *el-Ard,* cennet arzıdır. Allah'ın, arzı onlara miras vermesi, başkalarının olabilecek olan o güzel yeri mü'minlere verdiğini ifade eder. Bazı müfessirlere göre de burada *el-Ard* ile dünyâ yurdu kasdedilmiştir. Âyet, mü'minlere, bağlı, bahçeli, güzel yerler verileceğini müjdelemektedir. Sözgeliminden bu arzın, cennet toprağı olduğu anlaşılıyor ise de dünyâda da Şam, Filistin, Irak, Kuzey Afrika, Anadolu, Endülüs gibi güzel toprakların müslümanların eline verileceğine işaret de sezilmektedir.

75 nci âyet, o Yüce Divan'ın hakimi olan Allah'ın, tahtındaki ihtişâmını anlatmaktadır: Kendisi tahtında bulunmakta, çevresini saran melekler, buyruğuna hazır beklemekte, buyruğunu yerine getirmek üzre çevresinde dönmekte ve O'nu tesbîh etmektedirler.

İşte bu mahkemede insanlar arasında adâletle hüküm verilir ve burada "Övgü Allah'adır" denilir. O'ndan başkasının hükmünün geçmediğine, O'nun hükmünün adâletine herkes tanıklık eder.

Bu âyetler, Allah'ın büyüklüğünü, insanların anlayabileceği bir üslûb ile anlatmaktadır. Bunları olduğu gibi kabul ederiz, fakat mâhiyeti hakkında hüküm vermeyiz. Çünkü bizim bilgi sınırımız dışında kalan şeyler hakkında tahmine dayalı hükümler vermek bize gerçeği kazandırmaz. Kur'ân'ın dediği yerde durmak gerekir.

Son âyetler, özellikle birçok Mekke sûresinde görüldüğü üzre hitâm üslûbunu taşır. Allah'ın adâleti, övgünün yalnız Allah'a âidolduğu vurgulanarak sûre bitirilir. Sûrenin baş tarafında da dinin yalnız Allah'a mahsus olduğu vurgulanmıştı. Sûrenin sonunda da değişik bir üslûpla aynı şey vurgulanmakta ve böylece sûrenin başı ile sonu birleşmekte ve sûre bütünleşmektedir.

Âyetlerde cennet ve cehennem ahvali, geçmiş zaman kipiyle anlatılmaktadır. Müfessirlere göre henüz vukubulmayan ve ileride vukubulacak olan

bu olayların, geçmiş zaman kipiyle anlatılması, bunların mutlaka vukubulacağını pekiştirmek içindir. Bunun için ileride vukubulacak şey, olmuş, bitmiş bir vak'a gibi anlatılmaktadır. Türkçemizde de bu üslûbu gerektiğinde kullanırız. Onun için âyetleri, Türkçedeki üslûba ve aslına uygun olarak terceme ettik.

Ancak bizim hatırımıza şöyle bir düşünce gelmektedir: Bedenden ayrılan her ruh, dünyadaki yaptıklarının hesabını vermek üzere Allah'ın huzuruna götürülür. Acaba sûrun üflenmesi, ölen ruhların muhakeme olmak üzere Yüce Divana toplanma, duruşmaya çağırma borusu mudur? Bu takdirde olay, insanlık tarihinden beri sürüp gelmektedir. Her ân yüce Allah'ın huzurunda muhakeme edilip cennete veya cehenneme sevk edilen mü'minler, kâfirler, itâatkârlar, âsiler vardır. Buna göre âyetlerde sadece ileride vukubulacak bir olay değil, her zaman süregelen ruhânî haller anlatılmış olur. Âhiret ahvâlini tasvir eden birçok âyetten bu anlam çıkmaktadır. Bu yorumumuz, özellikle Vâkıa Sûresinin 83-95 nci âyetlerinin ifadesine de uygundur.

Demek ki âhiret, sadece dünyânın ömrünü tamamladıktan sonra başlayacak bir hayattan ibaret değildir. O, âhiretin en son durumu olabilir. Ama gerçekte âhiret, dünyâ ile beraber vardır ve ölen herkes âhiret âlemine geçmekte, Allah'ın huzuruna çıkıp yaptıklarından hesap vermekte ve dünyâdaki eylemlerine uygun olarak ya cennet ile mükâfatlandırılmakta veya cehennem ile cezalandırılmaktadır. Allah bizi, bundan sonraki hayâtımızda birinciler grupundan eylesin.

Zümer Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd ile İlgili Prensipler:

1. İbâdet, yalnız Allah'a yapılır. O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur (2-3, 11-15).

2. Allah katında şefâat edeceği zannıyle tapınılan şeyler, Allah'ın rızâsı olmadan ne şefâat edebilirler, ne de kişiyi Allah'a yaklaştırabilirler. Allah, kendisine şirk koşandan razı olmadığı için hiç kimse şirk koşana şefâat edemez (3). Şefâat (yardım), Allah'a âittir. Allah'tan ayrı olarak tanrı diye yalvarılanların hiçbir mülkü ve gücü yoktur. Onların, tapanlarına bir yardımları olamaz (43-44).

3. Tanrılaştırılan şeylerin iç yüzünü Allah bilir. Melekleri Allah'ın kızları sanmak, yalan, iftirâdır. Allah çocuk edinmek isteseydi en seçkin olanları çocuk edinirdi, beğenilmeyenleri değil. O, çocuk edinmekten münezzehtir. Göklerin ve yerin sahibi, evrenin yöneticisidir (3-5).

4. Müşrikler, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını biliyorlardı (38).

5. Yalnız Allah'a tapan ile, başka tanrılara da tapan; tek efendiye kul olanla, birçok efendiye kulluk edene benzer (29). Birçok efendisi olan, hangisinin emrini yapacağını bilemez, şaşırır, kalır. İşte yalnız Allah'a kulluk eden muvahhid, rahat, huzurlu; birçok tanrısı olan müşrik, huzursuz ve kararsızdır.

6. Araplar, Allah'a inanmakla beraber, kendileri ile Allah arasında aracı olacaklarına inandıkları tanrılara da taparlar, Allah'ın adıyla beraber onların adını da anarlardı. Tanrılarının adı anılmadan, sadece Allah'ın adı anılınca bundan sıkılırlar; ama Allah ile beraber tanrıları da anılırsa sevinirlerdi. Oysa Allah'tan başkasını anıp ona yalvarmanın hiçbir yararı olmaz. Duâyı kabul edecek, murâdı verecek yalnız Allah'tır. Öyle ise yalnız O'na tapmak ve O'na yalvarmak gerekir.

7. Şirk, yapılan güzel işleri de boşa çıkarır, geçersiz kılar.

8. Allah, herşeyin yaratıcı ve yöneticisidir. Göklerin ve yerin yönetimi yalnız O'na âittir; O'ndan başkasına tapılamaz (62-64).

9. İlâhî Kitâp, güçlü, hüküm ve hikmet sahibi Allah'ın buyruğu ile Hz. Muhammed'in kalbine indirilmiştir (1-2, 41).

B) Âhiretle İlgili Prensipler:

10. Allah'a isyân edenler, kıyâmet gününde hem kendi canlarını, hem de âilelerini ziyana sokarlar. Âileleri de kendi huylarında ise, kendileri gibi onlar da azâba uğrarlar. Ama onlar salih insanlar ise, azâba giren kişi, cennete giden âilesini kaybeder, onları göremez. Her iki durumda da âilelerini kaybetmiş olurlar (15-16).

11. Tâğûtları bırakıp yalnız Allah'a yönelenler, duydukları sözlerin en güzeline uyarlar. Âsîler için üst üste ateş gölgeleri varken, korunanlar için çok katlı, altlarından ırmaklar akan saraylar vardır (16-20).

12. Allah'tan başkasına yalvaranlar, âhirete vardıklarında, dünyâdaki herşey ve bir o kadarı da kendilerinin olsa, çarpılacakları azâbdan kurtulabilmek için onu fidye verirler (47).

13. Âhirette, dünyâda yapılmış işlerin içyüzü ortaya çıkar. Hak söz ve Hak da'vetçisi ile alay edenlerin davranışları kendilerini kuşatır (48).

14. Kıyâmette azâbı gören suçluların yüzü kapkara olur. Kibirlilerin yeri cehennemdir. Fakat Allah, korunanları kurtarır. Onlara ihçbir kötülük ve tasa dokunmaz. (60-61).

15. 68-74. âyetler, âhiretteki yüce mahkemeyi, bunun sonunda kâfirlerin cehenneme, sâlih mü'minlerin de cennete götürülmelerini anlatır.

Yüce mahkemenin hâkimi Allah'tır. O mahkemede, insanların amel defterleri kontrol edileceği gibi, peyğamberler ve Hak da'vetçisi olan hakikat

bilginleri de insanların, defterlerinde kayıtlı eylemlerinin, Hakk'ın murâdına, peyğamberlerin ve hakikat bilginlerinin duyurularına uygun olup olmadığına tanıklık edeceklerdir.

16. Cehennem kat kattır. Her bölüme gidecek suçlular, kendi karakterlerinde olanlarla birlikte cehenneme sürülürler: *"Kâfirler, grup grup cehenneme sürüldüler"* (71), *"Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır"* (Hicr Sûresi: 44).

17. Melekler, evrenin hükümdarı olan Allah'ın tahtı çevresinde dönüp O'nu tesbîh ederler. Yargıcı Allah olan İlâhî mahkemede tam adâlet ile hükmedilir, kimseye haksızlık edilmez. O yüce adâleti gören kullar, kâinâtın hâkimi Allah'a hamdederler (75).

Cennet de kat kattır. Cennetin sekiz tabaka olduğu hakkında hadîs vardır (İbn Mâce, Tahâret: 57, 60; Cenâiz: 57). Cennetlikler de grup grup cennete götürülürler. Her kişi, kendi dengindeki insanlarla beraber olur. Birinci sahnedekiler, cehennem zebânîleri tarafından azarlanırken, ikinciler cennet hizmetçisi melekler tarafından selâm ve saygı ile anılırlar. Cennet halkı, kendilerini, diledikleri gibi hareket edecekleri cennete götüren Allah'a hamdederler.

C) Genel Prensipler:

18. Herşeyin belli bir ömrü vardır. Herkes ölecek ve Rabbin huzurunda muhâkeme edilecektir (30-31).

19. Allah, yarattığı tek candan onun eşini yaratmış; ikisinin birleşiminden öteki insanları yaratmıştır (6).

20. İnsan, anne karnında üç karanlık (zar) içinde yaratılmaktadır (6). Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği bu gerçek, modern ilim tarafından da doğrulanmıştır. Amerika'lı bilim adamı Keaith L. Moore, The Developing Human adlı kitâbında: "Kur'ân, embrio'nun, üç karanlık içinde büyüdüğünü söylüyor ki bunlar, muhtemelen: 1) Dış karın cidarı (maternal anterior abdominal wall), 2) Rahim cidarı (uterine wall), 3) İç rahim zarı (amniochorionic mambrane) olabilir. Kur'ân'da, doğum öncesi, rahimde insanın gelişme aşamaları hakkında öyle ilginç açıklamalar vardır ki bunlarda itiraz edilebilecek herhangi bir aksaklık yoktur" diyor (S.9).

21. Allah, kimsenin şükrüne muhtaç değildir. Ancak kuluna acıdığından dolayı onun nânkörlüğünden değil, şükründen razı olur (7). Allah'ın râzı olmadığı can da mutluluk yüzü göremez. Allah, nânkörü cezalandırır. Şükredene de nimetini artırır (İbrâhîm Sûresi: 7).

22. Hiç kimse, başka birinin günâhını çekmez. Herkes kendi günâhından sorumludur (7).

İnsan zayıftır. Başı darda kalınca Allah'a yalvarır. Ama nimet bulup bolluğa çıkınca yalvardığını unutur, gaflete düşer. Allah'a ortaklar koşar (8).

23. Verilen nimetleri, kendi bilgisi ve gayreti ile kazandığını sanır; o malın ve nimetin bir sınav olduğunu, Allah'ın, onlarla kendisini sınadığını bilmez. Allah'a şükredenler de vardır ama insanların bir çoğu böyle nânkördür (49).

24. Allah'a gönülden ibâdet eden, O'nun rahmetini uman, âhiretten korkan mü'min kul ile; Allah'ı tanımayan âsî kul bir olmayacağı gibi, bilenlerle bilmeyenler de bir olmaz (9).

25. Allah'ın, gönlünü İslâma açtığı kimse, Tanrının ışığı üzerinde bulunur. Müslüman basîret sahibidir, bilinçli hareket eder. Allah'tan gaflet, kalbi katılaştırır, insanı sapıklığa düşürür (22). Hikmetin başı, Allah korkusudur.

26. İyilik eden, iyilik bulur (10).

27. Dünyâ geniştir. Bir yerde inancına göre yaşayamayan, rahatça yaşayabileceği yere hicret edebilir (10).

28. Sabırlı olanlar, hesapsız ödüllere ererler (10).

29. Dünya yaşamı, bir bahar mevsimi gibi, çabuk geçer (21).

30. Kur'ân'ın bütün âyetleri, güzellikte birbirine benzer ve karşıtlıdır. Olaylar, karşıtlarıyle anlatılır. İnananların hallerinin ardından, inanmayanların durumları gösterilir. Bu İlâhî üslûbun güzelliği karşısında, Allah'tan korkanların tüyleri ürperir, derileri yumuşar, gönülleri Allah'ı anarak feyiz dolar (duygulanırlar) (23).

31. Herkesin anlayacağı pürüzsüz, fasîh bir Arapça ile indirilen Kur'ân'da, gerçekler, misaller (temsîller)le anlatılmıştır (27-28).

32. Allah'ın sözlerini yalanlayanlar, dünyâda cezâlandırılacakları gibi âhirette daha korkunç bir azâba çarpılırlar (26).

33. Allah'ın üstüne yalan atmak büyük haksızlık olduğu gibi, Allah'ın gönderdiği gerçeği yalanlamak da en büyük haksızlıktır. Doğruyu getiren ve onu tasdîk edenler, gerçek korunanlardır. Onlar, Allah katında istedikleri herşeyi bulacaklardır. Allah onların kötülüklerini bağışlar ve kendilerini, yaptıkları en iyi işler üzerinden ödüllendirir (32-35).

34. Allah kuluna yeterlidir. O'nun koruduğuna kimse zarar veremez. Allah'tan başka tanrılar var sanmak ve onlardan korkmak, korkutmak şaşkınlıktır. Allah'ın şaşırttığını kimse doğru yola iletemez; Allah'ın yola ilettiğini de kimse şaşırtamaz (36-37).

35. Allah'ın vereceği zararı kimse kaldıramaz; O'nun vereceği nimeti de

kimse önleyemez. Öyle ise sadece Allah'a tevekkül etmelidir (38).

36. Hak yolunun da'vetçileri Allah'a güvenmeli, yolundan şaşmamalıdır. Onları dinlemeyenler, yarın kimin kaybedeceğini, kimin sürekli azâba uğrayacağını bileceklerdir (39-40).

37. Doğru yola gelen kendi yararına, yolunu şaşıran da kendi zararına davranır. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, insanların bekçisi, ya da zorlayıcısı değildir (41).

38. Allah, ölenlerin canlarını alır. Uyuyanların canlarını da alıp tekrar salar. Ölümü ve uykuyu düzenleyen, yürüten Allah'tır (42).

39. Gaflet ile kendisine güvenen insanlar, sonunda mallarını bırakıp giderler, yaptıkları kötülüklerin cezâsını bulurlar. Eski zâlimler öyle olduğu gibi şimdiki ve her zamanki zâlimler de öyle olacaklardır (50-51).

40. Rızkı veren Allah'tır. O, dilediğine bol, dilediğine dar rızık verir. Rızkın bol veya dar verilişi, O'nun hikmeti ve yasası gereğidir (52).

41. Allah'ın rahmetinden umut kesilmez. Allah dilerse kulunun bütün günâhlarını bağışlar. Öyle ise O'nun bol rahmetini düşünüp, vakit varken hemen tevbe etmeli ve Allah'ın indirdiği sözün en güzeline uymalıdır (53-54).

42. Azâb sâati veya ölüm ansızın, insan hiç farkına varmadan gelir. O zaman insan pişman olur, yaptıklarını telâfî için bir daha dünyâya dönmek ister ama artık pişmanlığın bir yararı olmaz (55-59).

43. Çalışanların ücreti, en güzel ücrettir. En helâl ve temiz kazanç, insanın alın teriyle sağladığı kazançtır (74).

"Yalnız Allah anıldığı zaman, âhirete inanmayanların kalbleri ürker. Ama O'ndan başka tanrıları da anıldığı zaman, sevinirler" (45).

Bu âyeti dikkatle düşünüp, bugün müslümanların içinde bulunduğu durumu, Kur'ân-ı Kerîm'in şiddetle kınadığı câhiliyye şirki ile karşılaştırırsak, inanç ve ibadet bakımından, gerçekte onlardan pek farklı olmadığımızı anlayabiliriz.

Kur'ân'ın istediği nedir? İbâdette, Allah'tan başkasının adını aslâ anmamak, araya başka vasıta sokmamak, yalnız Allah'ın adını anmak. Ne ad altında olursa olsun, ibadet esnasında Allah'tan başkasını anmak, O'ndan medet ummak, Kur'ân'a göre şirktir. Araya sokulan melek olsun, peyğamber olsun, veya velî olsun fark etmez. Bundan dolayı Allah ile beraber melekleri veya Îsâ'yı anmak şirktir (Zuhruf Sûresi: 57-58 nci âyetlere bakınız). Peki, ya bizim namazlarda, du'âlarda Allah'ın yanında, peyğamberleri, velîleri anmamız, hatta "ya falan!" diyerek onlardan imdâd istememiz, acaba Kur'ân'ın tevhîd ruhuna uygun mudur? Hele hele dervişlerin, kendi şeyhlerini

Allah ile kendileri arasına sokmaları, şeyhlerin, bazı merasimlerinde Allah'tan çok silsile şeyhlerini bir bir anıp her birinden istimdâd etmeleri, Zümer Sûresinin bu âyette vurgulanan tevhîd ruhu ile bağdaşır mı? Kur'ân'ın bize öğrettiği du'âlarda Allah'tan başkasının adı geçer mi?

Doğrusunu söylemek gerekirse müşrik Arapların, Allah'ın yanında, Lât, Menât, 'Uzzâ ve Hübel gibi başlıca dört tanrıları vardı. Şimdi cennette kimseye bir karış yer vermeyen avâmın, hattâ bazı havâssın Allah ile kendileri arasındaki vasıta tanrıları onlardan kat kat fazladır. Düzinelerle insanı tanrı yapmışız, sonra da bunun adına müslümanlık demişiz. Nerede Kur'ân'ın anlattığı tevhîd, nerede bizim içinde bulunduğumuz câhiliyye hali!?

ZÜMER SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَنْزِيلُ ٱلْكِتَابِ		Çoğunluk.
	حم. تَنْزِيلُ ٱلْكِتَابِ		Übey [1].
3	مَا نَعْبُدُهُمْ	(قالوا)suz:	Çoğunluk.
	قَالُوا مَا نَعْبُدُهُمْ	(قالوا) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs ve Mücâhid.
	مَا نَعْبُدُكُمْ	Muzâri' fi'ilden sonra hitâb zamîri ile:	Übeyy ibn Ka'b [2].
	لِيُقَرِّبُونَا		Çoğunluk.
	لِتُقَرِّبُونَا		Übey [3].
	كَاذِبٌ كَفَّارٌ	Birinci isim ismi fâil:	Çoğunluk.

1. Mesâhif: 160.
2. Câmi'u'l-beyân: 23/191; Kurtubî: 15/333-334; Mesâhif: 81, 160, 204.
3. Mesâhif 160.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	كَذَّابٌ كَفَّار	İkisi de mübâlağa kipinde:	Enes ibn Mâlik, Cahderî, Hasan, A'rec ve İbn Ya'mer.
	كَذُوبٌ كَفُور	Yâ'dan sonra vâv ile:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî[1].
	إِمِّهَاتِكُمْ	Vasl halinde hemzenin ve mîm'in kesriyle:	Hamza.
	إِمَّهَاتِكُمْ	Vasl halinde sadece hemzenin kesriyle:	Kisâî.
	أُمَّهَاتِكُمْ	Vasl halinde hemzenin dammıyle:	Ötekiler[2].
7	وَ لاَ يَرْضَى		Çoğunluk.
	وَ اللّٰهُ يَكْرَهُ		İbn Mes'ûd[3].
	يَرْضَهُ لَكُمْ	Hâ'yı gizli bir vâv ile uzatmadan damm ile:	Nâfi', Âsım, Hamza, Hişâm.

1. Mesâhif: 161; el-Bahr: 7/415.
2. Başlama halinde on kari' de hemzenin dammı, mîm'in fethiyle okunacağında oybirliği içindedirler: Kurtubî: 15/236; en-Neşr: 2/248; el-Budûr: 278.
3. Mesâhif: 81.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَرْضَهُ(و) لَكُمْ	Hâ'yı gizli bir vâv ile uzatarak (sıla):	İbn Keŝîr, İbn zekvân, Kisâ'î, İbn Verdân ve Halef'in de tercîhi.
	يَرْضَهْ لَكُمْ	Hâ'nın sükûnu ile:	Sûsî ve İbn Cemmâz [1].
8	لِيَضِلَّ	Yâ'nın fethiyle:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr ve Ruveys.
	لِيُضِلَّ	Yâ'nın dammıyle:	Ötekiler [2].
9	أَمَنْ	Hafif mîm ile [3]:	İbn Keŝîr, Nafî', Hamza.
	أَمَّنْ	Şeddeli mîm ile, (أَمْ مَنْ) anlamında:	Ötekiler [4].
	رَحْمَةَ رَبِّهِ		Çoğunluk.
	يَحْذَرُ عَذَابَ ٱلآخِرَةِ		İbn Cübeyr [5].
	يَحْذَرُ ٱلآخِرَةَ		Çoğunluk.
	هَلْ		Çoğunluk.
	لاَ		İbn Mes'ûd [6].

1. Bu, vasl halinde böyledir. Fakat kelime üzerinde durulunca hâ'nın sâkin yapılacağında ihtilâf yoktur.
2. el-Budûr: 273.
3. Çünkü (أمن)in elifi ya duâ anlamındadır, bu takdirde mânâ (يا مَنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ ٱلَّيْلِ) şeklinde olur. Ya da soru içindir, bu takdirde de mânâ: (أَ هٰذَ كَا لَّذِى جَعَلَ لِلّٰهِ أَنْدَادًا لِيضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ): Hiç bu, Allah yolundan şaşırtmak veya sapmak için O'na ortaklar koşan gibi olur mu? şekline girer.
4. Tebsırah: 658; Kurtubî: 15/238; en-Neşr: 2/362; el-Budûr: 273.
5. Mesâhif: 161.
6. Mesâhif: 82.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
11	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
13	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
16	يَا عِبَادِى فَاتَّقُونِ	İki halde de sonda yâ ile:	Ruveys.
	يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِى	(فاتَّقونى) iki halde de yâ'lı:	Ya'kub [1].
17	الطَّاغُوت		Çoğunluk.
	الطَّوَاغِيت		İbn Mes'ûd ve Hasan [2].
17-18	فَبَشِّرْ عِبَادِى ٱلَّذِينَ	Dâl'dan sonra vasl hâlinde meftûh, vakıf halinde sâkin yâ ile:	Sûsî.
	فَبَشِّرْ عِبَاد(ى) الَّذِينَ	Yalnız vakıf halinde yâ ile:	Ya'kub.
	فَبَشِّرْ عِبَادِ ٱلَّذين	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [3].

1. en-Neşr: 2/364; el-Budûr: 273.
2. Mesâhif: 82.
3. Tebsırah: 659; el-Budûr: 273.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
20	لَٰكِنَّ ٱلَّذِينَ	Meftûh şeddeli nûn ile:	Ebû Ca'fer.
	لَٰكِنِ ٱلَّذِينَ	Vakf hâlinde sâkin, vasl hâlinde meksûr hafif nûn ile:	Ötekiler [1].
21	أَلَمْ تَرَ		Çoğunluk.
	أَلَمْ تَرَوْا		İbn Mes'ûd.
	فَسَلَكَهُ		İbn Mes'ûd.
	فَجَعَلْنَاهُ		Çoğunluk [2].
	يُخْرِجُ بِهِ		Çoğunluk.
	فَأَخْرَجْنَاهُ		İbn Mes'ûd.
	يَجْعَلُهُ حُطَامًا		Çoğunluk.
	كَانَ حُطَامًا		İbn Mes'ûd.
	ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا		Çoğunluk.
	ثُمَّ هَاجَ فَكَانَ		İbn Mes'ûd [3].
22	مِنْ ذِكْرِ ٱللَّهِ		Çoğunluk.
	عَنْ ذِكْرِ ٱللَّهِ		Übey [4].
			Çoğunluk.
	يُؤْمِنُونَ بِرَبِّهِمْ ثُمَّ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ ٱللَّهِ (وَٱلَّذِينَ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ عَنْ ذِكْرِ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ)		İbn Mes'ûd, parantez içinin de ilâvesiyle [5].
23	مَثَانِيَ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	مَثَانِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Hişâm, İbn 'Âmir ve Ebû Bişr [6].
	مِنْ هَادِ(ي)	Yalnız vakıf halinde yâ ile:	İbn Keŝîr.

1. el-Budûr: 273.
2. Mesâhif: 82.
3. Mesâhif: 82.
4. Mesâhif: 161.
5. Mesâhif: 82.
6. el-Bahr: 423.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مِنْ هَادٍ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler[1].
29	سَالِمًا	Sîn'den sonra elif ile:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	سَلَمًا	Meftûh sîn ve lâm ile, elifsiz:	Ötekiler.
	سِلْمًا	Meksûr sîn ve sâkin lâm ile:	Saîd ibn Cübeyr, 'İkrime ve Ebû'l-Âliye[2].
30	إِنَّكَ مَائِتٌ وَ إِنَّهُمْ مَائِتُونَ	Fa'il vezninde:	İbn Muhaysın, İbn Ebî Ableh, Îsâ ibn Ömer ve İbn Ebî İshâk[3].
	إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ	Mîm'den sonra elifsiz, şeddeli, meksûr yâ ile:	Çoğunluk[4].
33	وَالَّذِى جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ		Çoğunluk.
	وَالَّذِينَ جَاءُوا بِالصِّدْقِ وَصَدَّقُوا بِهِ		İbn Mes'ûd ve Übey[5].
36	أَلَيْسَ اللّٰهُ		Çoğunluk.
	أَلَيْسَ اللّٰهُ وَحْدَهُ		İbn Mes'ûd[6].
	بِكَافٍ عَبْدَهُ		Çoğunluk.
	بِكَافٍ عِبَادَهُ		Ebû Ca'fer, Hamza, Kisâ'î.

1. el-Budûr: 273.
2. Tebsırah: 659; en-Neşr: 2/363; Mesâhif: 205.
3. Bu, Abdullâh ibn Zübeyr'in kırâetidir.
4. Kurtubî: 15/254; el-Bahr: 7/425.
5. Mesâhif: 82, 161. Übeyy'in " وَ اَلَّذِى تَصَدَّقَ بِخَاتَمِهِ " okuduğu da söylenmiştir (Mesâhif: 161).
6 Mesâhif: 82.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِكَافِي عِبَادِهِ		Halef, Übey.
	يُكَافِي عِبَادَهُ		İbn Mes'ûd, Ebû's-Sevvâr ve Ebû Reca' [2].
	بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ		Çoğunluk.
	بِالآلِهَةِ الَّتِي يَعْبُدُونَهَا مِنْ دُونِهِ		Übey [1].
38	إِنْ أَرَادَنِيْ اللَّهُ	Sâkin yâ ile:	Hamza.
	إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ	Meftûh yâ ile:	Ötekiler.
	كَاشِفَاتٌ ضُرَّهُ، مُمْسِكَاتٌ رَحْمَتَهُ	İkisi de tenvînli, isimler mansûb:	Hasan, Ebû 'Amr, Şeybe.
	كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ، مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ	Tenvinsiz, izâfetle, isimler mecrûr:	Kûfeliler [3].
	كَاشِفَاتُهُ عَنِّي وَ بِرَحْمَتِهِ هَلْ هُنَّ		Übey [4].
	مَانِعَاتُهُ عَنِّي	Nûn'dan sonra elifli,	
39	مَكَانَاتِكُمْ	çoğul kipi:	Şu'be.

1. Mesâhif: 161.
2. Mesâhif: 82.
3. Tebsırah; Neşr: 2/363; Kurtubî: 15/259.
4. Mesâhif: 161.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَكَانَتِكُمْ	Nûn'dan sonra elifsiz, tekil:	Ötekiler [1].
42	لم تَمُتْ		Çoğunluk.
	لم تَمُتْ تُتَوَفَّى		İbn Mes'ûd [2].
42	الَّتِى قُضِىَ عَلَيْهَا ٱلْمَوْتُ	Madmûm kaf ile, edilgen, mevt merfû':	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	الَّتِى قَضَى عَلَيْهَا ٱلْمَوْتَ	Kaf'ın fethiyle, etken; mevt mensub:	Ötekiler [3].
	الَّذِى قَضَى عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ	Mevsûl ve zamîr müzekker:	Übey [4].
43	أَمِ ٱتَّخَذُوا		Çoğunluk.
	وَ ٱتَّخَذُوا		İbn Mes'ûd.
	شُفَعَاءَ		Çoğunluk.
	شُرَكَاءَ لِيَشْفَعُوا لَهُمْ		İbn Mes'ûd [5].
44	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle:	Ya'kub.

1. Kurtubî: 15/259; el-Budûr: 274.
2. Mesâhif: 82.
3. Tebsırah: 660; en-Neşr: 2/363.
4. Mesâhif: 161.
5. Mesâhif: 82.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın damını, cîm'in fethiyle:	Ötekiler[1].
46	تَحْكُمُ بَيْنَ		Çoğunluk.
	حَكَمْ بَيْنَ		İbn Mes'ûd[2].
47	لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ		Çoğunluk.
	لَافْتَدَوْا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Mushafında سوء العذاب in hazfiyle:	İbn Mes'ûd.
49	ثُمَّ إِذَا		Çoğunluk.
	فَإِذَا		İbn Mes'ûd.
	أُوتِيتُهُ		Çoğunluk.
	آتَانَا اللَّهُ		İbn Mes'ûd[3].
53	يَا عِبَادِى الَّذِينَ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
	لَا تَقْنِطُوا	Meksûr nûn ile:	Ebû 'Amr, Kisâ'î, Halef.
	لَا تَقْنَطُوا	Meftûh nûn ile:	Ötekiler.

1. el-Budûr: 274.
2. Mesâhif: 82. Bazılarına göre İbn Mes'ûd (فاحكُمْ بين عبادك) okumuştur.
3. Mesâhif: 82.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraêt farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنَّ ٱللَّهَ يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ		Çoğunluk.
	إِنَّهُ يَغْفِرُ لَكُمُ ٱلذُّنُوبَ		Übey ve Ebû Miclez [1].
	جَمِيعًا		Çoğunluk.
	جَمِيعًا لِمَنْ يَشَاءُ		İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [2].
	مِنْ رَبِّكُمْ		Çoğunluk.
	مِنْ آيَاتِنَا		İbn Mes'ûd [3].
56	يَا حَسْرَتَاىَ	Eliften sonra meftûh yâ:	İbn Cemmâz'ın Ebû Ca'fer'den rivâyeti.
	يَا حَسْرَتَاىْ	Eliften sonra sâkin yâ:	Ebû Ca'fer'den başka bir rivâyet.
	يَا حَسْرَتَايَهْ	Ya'dan sonra sâkin hâ:	Ruveys.
	يَا حَسْرَتَى	Meksûr elif ile, yâ'sız:	Ötekiler [4].

1. Mesâhif: 161.
2. Mesâhif: 83, 205.
3. Mesâhif: 83.
4. en-Neşr: 2/363; el-Budûr: 275.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَا وَيْلَتَى		İbn Mes'ûd.
	جَنْب		Çoğunluk.
	ذِكْر		Hafsa mushafı ve İbn Mes'ûd[1].
	وَ إِنْ كُنْتُ لَمِنَ ٱلسَّاخِرِين		Çoğunluk.
	وَ أَنْتَ كُنْتَ مِنْ قَبْلُ لَمِنَ ٱلْخَاسِرِينَ		İbn Mes'ûd[2].
59	قَدْ جَاءَتْكِ آيَاتِى فَكَذَّبْتِ بِهَا وَٱسْتَكْبَرْتِ وَ كُنْتِ مِنَ ٱلْكَافِرِينَ	Müennes kipi:	Hz. Ebûbekir ve 'Âişe (r.a.mâ), Rebî' ibn Enes'in Ümm-i Seleme'den, onun da Peygamber(s.a.v.)den rivâyeti.
	قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِى فَكَذَّبْتَ بِهَا وَٱسْتَكْبَرْتَ وَ كُنْتَ مِنَ ٱلْكَافِرِينَ	Müzekker kipi:	Çoğunluk.
	قَدْ جَاءَتْكُمُ ٱلرُّسُلُ بِآيَاتِى فَكَذَّبْتُمْ بِهَا وَٱسْتَكْبَرْتُمْ وَ كُنْتُمْ مِنَ ٱلْكَافِرِينَ		Übey ve İbn Mes'ûd[3]
	قَدْ جَاءَتْهُ آيَاتِى فَكَذَّبَ بِهَا وَ ٱسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ ٱلْكَافِرِينَ	Ğâib zamîriyle:	A'meş[4].

1. Mesâhif: 214, 83.
2. Mesâhif: 83.
3. Mesâhif: 83, 161.
4. Kurtubî: 15/273; Câmi'u'l-beyân: 24/21.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
60	وُجُوهُهُمْ		Çoğunluk.
	أُجُوهُهُمْ(؟)		Übey [1].
61	وَ يُنْجِى اَللّٰهُ	Sâkin nûn, hafif cîm ile:	Ravh.
	وَ يُنَجِّى اَللّٰهُ	Şeddeli cîm ile, tenciye kökünden:	Ötekiler [2].
	بِمَفَازَاتِهِمْ	Zây'dan sonra elif ile, çoğul:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Ebûbekr.
	بِمَفَازَتِهِمْ	Zây'dan sonra elifsiz, tekil:	Çoğunluk [3].
	قُلْ أَفَغَيْرَ		Çoğunluk.
	أَفَغَيْرَ	(قل)süz:	İbn Mes'ûd [4].
64	تَأْمُرُونِىَ	Tek nûn, meftûh yâ ile:	Nâfi'.
	تَأْمُرُونَنِى	Birincisi meftûh, ikincisi meksûr iki nûn, sâkin yâ ile:	İbn 'Âmir.

1. Mesâhif: 161.
2. el-Budûr: 275.
3. Tebsırah: 660; en-Neşr: 2/363; el-Budûr: 275.
4. Mesâhif: 83.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَأْمُرُونِّيَ	Şeddeli nûn, meftûh yâ ile:	İbn Keŝîr.
	تَأْمُرُونِّي	Şeddeli nûn, sâkin yâ ile:	Ötekiler [1].
	لَيَحْبَطَنَّ	Sülâsî'den etken:	Çoğunluk.
	لَيُحْبِطَنَّ	İhbât kökünden, etken:	Kırâettir.
	لَنُحْبِطَنَّ	İhbât kökünden çoğul, mütekellim:	Kırâettir [2].
69	وَ أُشْرِقَتِ ٱلْأَرْضُ	Hemzenin dammıyle, işrâk'tan edilgen:	İbn 'Abbâs, Ubeyd ibn 'Umeyr.
	وَ أَشْرَقَتِ ٱلْأَرْضُ	İşrâk kökünden etken:	Çoğunluk [3].

1. Tebsırah: 660; en-Neşr: 2/363; el-Budûr: 275.
2. el-Bahr: 7/439.
3. Kurtubî: 15/282.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
71-73	فُتِحَتْ، وَ فُتِحَتْ	Hafif tâ ile, burada ve Nebe': 19'da:	Kûfeliler.
	فُتِّحَتْ، وَ فُتِّحَتْ	Her üç yerde de şeddeli tâ ile:	Ötekiler.
71	رُسُلٌ		Çoğunluk.
	نَذِيرٌ		İbn Mes'ûd.
	يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ		Çoğunluk.
	يُنْذِرُونَكُمْ		İbn Mes'ûd.
	وَ يُنْذِرُونَكُمْ		Çoğunluk.
	يُنْذِرُونَكُمْ	(Vâv)sız:	İbn Mes'ûd.
	يَوْمِكُمْ		Çoğunluk.
	عَذَابَ رَبِّكُمْ		İbn Mes'ûd.
72	ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ		Çoğunluk.
	ادْخُلُوا جَهَنَّمَ		İbn Mes'ûd.
74	الَّذِى صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ		Çoğunluk.
	الَّذِى أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِى وَعَدَنَا		İbn Mes'ûd[1].

1. Mesâhif: 83.

40/60 MÜ'MİN SÛRESİ

Adını Fir‘avn âilesinden inanan bir kişinin sözlerini anlatan **28-45** nci âyetlerinden alan ve 85 âyeti içeren bu sûrede kâfirlerin Peyğamber(s.a.v.)e ve Kur'ân'a karşı inatçı tutumları kınanır, Allah'ın kâinâttaki kudret işaretlerinden örnekler verilerek yalnız Allah'a tapılması gereği anlatılır; peyğamberleri inkâr etmiş olan eski milletlerin felâkete uğradıkları, iş işten geçtikten sonra pişmanlığın yarar sağlamayacağı bilirtilerek şirki bırakıp Allah'a kulluk edilmesi öğütlenir.

Üçüncü âyetinde geçen Allah'ın *ğâfir* sıfatı da sûrenin ikinci adı olmuştur. Bu sûreden itibaren altı sûre, h, mim harfleriyle başladığı için bunlara havâmîm (hâmîmler) denir. Enes ibn Mâlik'in: "*Hâmîmler* Kur'ân'ın dîbâcı(süsü)dür"; İbn Abbâs'ın: "Herşeyin bir özü vardır. Kur'ân'ın özü de hâmîmlerdir"; Ca‘fer-i Sâdık'ın: "Kim her üç günde bir, Hâmîm el-Mü'min'i okursa, Allah onun geçmiş ve gelecek hatâlarını affeder, onu takvâya bağlar ve onun âhiretini dünyâsından hayırlı yapar" dedikleri rivayet edilir [1]. Herhalde bu sözler, sûrede Kur'ân'ın ve vahyin çok övgü ile anılmasıyle ilgilidir.

Sûrenin bütün bölümleri birbirine bağlıdır. Bundan dolayı bütün âyetlerinin bir anda indiği söylenebilir. İçeriği, Zümer Sûresinin içeriğine benzer. Âdetâ sûre, Zümer Sûresini tamamlar. Bundan dolayı Zümer Sûresinden sonra inmiş olması, kuvvetle muhtemeldir. Mekke'de inmiştir. 56-57 nci âyetlerinin Medine'de indiği hakkındaki rivayetler tutarlı görünmemektedir. Resmî tertîpte 40 ncı, iniş sırasına göre 60 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿٢﴾ غَافِرِ الذَّنْبِ

1. Tabresî, Mecme‘u'l-beyân: 8/512.

وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾
مَا يُجَادِلُ ف۪ٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ
﴿٤﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ اُمَّةٍ
بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَاَخَذْتُهُمْ
فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا اَنَّهُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla. 1- Hâ mîm. 2- Bu Kitâbın indirilişi, azîz ve alîm (üstün ve bilen) *Allah tarafındandır. 3- O günâhı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azâbı çetin olan, lûtuf sâhibi* (Allah tarafından). *O'ndan başka Tanrı yoktur, dönüş O'nadır. 4- Nankörlerden başkası Allah'ın âyetleri hakkında mücâdele etmez. Onların öyle şehirlerde dolaşmaları seni aldatmasın. 5- Onlardan önce Nûh kavmi ve onlardan sonra gelen kollar da yalanladılar. Her millet, elçilerini yakalamağa yeltendi; hakkı gidermek için boş şeyler ileri sürerek tartıştılar. Bu yüzden onları yakaladım. Azâbım nasıl oldu?! 6- Böylece Rabbinin, nankörler hakkındaki: "Onlar ateş halkıdır!" sözü yerini bulmuş oldu.*

Tefsîr:

1-3: Sûre iki harf ile başlamaktadır. Bu harflerin tefsîri üzerinde çok şey söylenmiştir. Bu konuda Bakara Sûresinde ve daha sonraki sûrelerde yeterince izahat verilmişti. Burada hâmîmlerle ilgili olarak: "الر حم ن" harfleri yan yana gelince "الرَّحْمٰن : er-Rahmân" ortaya çıkar" denilmiştir" [1]. Daha önce

1. Câmi'u'l-beyân: 24/39.

söylediğimiz gibi bu harflerle başlayan sûrelerde bu harflerden hemen sonra vahyedilen sözlerin önemi vurgulanır.

Böyle iki harften ibaret olan birinci âyet, dâimâ galip, yenilmez güce sâhip, herşeyi bilen, geçmiş günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azâbı çetin, kudret ve nimet sâhibi, kendisinden başka tanrı olmayan Allah tarafından indirilmekte olan Kitâbın önemine dikkati çekmektedir. Şirkten tevbe edenlere Allah'ın bağışlayıcı ve tevbeyi kabul edici sıfatlarıyle umut verilmekte, inâd ile şirk ve isyanlarını sürdürenlere de O'nun azâbının çetinliği ve kudreti hatırlatılmaktadır.

4 ncü âyette kâfirlerden başkasının, Allah'ın âyetlerine karşı gelmeyeceği belirtildikten sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî ediliyor: *"Onların şehirlerde gezip dolaşmaları, işlerini görmeleri seni aldatmasın"* buyuruluyor. Yani sen onların öyle dolaşmalarına, güç, sağlık ve servet sâhibi olmalarına bakma, pek yakında Allah'ın azâbı onları yakalayacaktır.

5- Onlardan önce Nuh kavmi ve daha sonra gelen milletler de peyğamberlerine karşı koymuşlardı. Her millet, gelen peyğamberi engellemeğe, onun getirdiği gerçeği batıl ile yok etmeğe çalışmıştı ama onlar peyğamberlere engel olamadan Allah onları yakalayıp helâk etmişti. Allah'ın onları nasıl çetin bir cezâya çarptırdığı bilinmektedir.

6- Onlar böylece helâk olup cehenneme gittiler ve bu suretle Allah'ın, "Kâfirler cehenneme gideceklerdir!" şeklindeki ezelî kararı, yerini buldu.

Cehenneme gidecek olanlar, Allah'ın gönderdiği gerçeği inkâr edenlerdir. Allah ezelde, inkâr edenlerin cehenneme gideceğine hükmetmiştir. Allah'ın bu hükmü uyarınca her ümmetin kâfirleri cehenneme giderler. Hz. Muhammed(s.a.v.)in getii .liği gerçeği, bâtıl ile yok etmeğe, onun görevine engel olmağa kalkışanların sonucu da önceki kâfirlerin sonucu gibi olacaktır.

Altıncı âyetteki "كَلِمَةُ" sözcüğünü Medine halkı ve İbn 'Âmir çoğul olarak "كَلِمَاتُ" okumuşlardır.

Âyetlerde önce Allah'ın herşeyi bildiği, herkesin ne yaptığından haberdar olduğu, günâhları bağışlayıp tevbeleri kabul ettiği, bunun yanında azâbının da çetin, kudretinin üstün olduğu belirtiliyor. Böylece kullar tevbeye yöneltiliyor. Tevbe etmeyenler de O'nun çetin cezası, yenilmez gücü ile korkutuluyor. Âyetlerde havf ve recâ (korku ve umut) birlikte veriliyor. Korkudan hoşlananlara korku ilâcı, umuttan hoşlananlara umut ilâcı sunuluyor. Bu ilk kâyetlerde özetlenen bu hikmet daha açılarak şöyle buyuruluyor:

اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ

وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ
لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ
جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ
اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ
يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيمَانِ
فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا
بِذُنُوبِنَا فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ ﴿١١﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّهُ اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ
كَفَرْتُمْ وَاِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

7- Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbîh ederler, O'na inanırlar ve mü'minler için (şöyle) *mağfiret dilerler: "Rabbimiz, sen rahmet ve bilgi bakımından herşeyi kapladın. Tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azâbından koru!" 8- "Rabbimiz, onları ve babalarından, eşlerinden, çocuklarından iyi olan kimseleri onlara söz verdiğin Adn cennetlerine sok. Kuşkusuz üstün olan, hikmet sâhibi olan sensin sen!" 9- "Onları kötülüklerden koru. O gün sen, kimi kötülüklerden korursan ona acımışsındır. İşte o büyük başarı budur!" 10- İnkâr edenlere de bağırılır: "Allah'ın kızması, sizin kendi kendinize kızmanızdan daha büyüktür. Zira siz inanmaya çağırıldınızda inkâr ederdiniz!" 11- Dediler ki: "Rabbi*

miz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin. Günâhlarımızı itirâf ettik. Şimdi (şu ateşten) *çıkmak için bir yol var mı?" 12-* (Şöyle cevap verildi)*: "Bu duruma düşmenizin nedeni şudur: Tek Allah'a çağırıldığınız zaman inkâr ederdiniz. O'na ortak koşulunca inanırdınız. Artık hüküm, Yüce ve Büyük Allah'a âittir.*

Tefsîr:

7-9: Allah'ın tahtını taşıyan ve onun çevresinde bulunan melekler, yüce Rabbi överek tesbîh eder, O'na saygı gösterirler. Mü'minler için mağfiret dileyip Allah yolunda gidenleri bağışlamasını, cehennem azâbından korumasını, iyi huylu mü'min ataları, eşleri ve çocukları ile birlikte, durulmağa değer cennetlere sokmasını, kötülüklerden korumasını Cenabı Hak'tan niyaz ederler.

"Melekler de göğün kenarlarındadır. O gün Rabbinin tahtını, üstlerinde sekiz melek taşır" [1] âyetine göre kıyâmette Allah'ın tahtını taşıyan melekler sekiz tanedir. Bunlar meleklerin en yücesidir. Bir rivayete göre dünyâda Allah'ın tahtını taşıyan melekler dört tanedir, kıyâmette bunlara dört daha ilâve edilerek sayıları sekize çıkarılır [2].

Burada meleklerin, Allah'ın Arşını taşıdıkları ve Arşın çevresinde bulundukları ifade ediliyor. Bu ifadede Allah'ın, tahta oturmuş, karşısında muhafızları emrine hazır bekleyen, oturduğu taht, eller üzerinde taşınan bir kıral gibi anlatılmıştır. Allah, ne bir insana, ne de başka bir varlığa benzemez. Bu ifade, tasvir ve temsil üslûbuyla Allah'ın azametini ve ihtişamını anlatmaktadır. İnsanlar pâdişâhı, tahta oturmuş, bazı muhafızların tahtını elleri üstünde taşıdıklarını, bazılarının da tahtın yanında gittiklerini düşünürler. Kıralı böyle düşünmeğe alışmışlardır. İşte bütün kâinâtın sâhibi olan Allah'ın büyüklük ve kudretini temsil yoluyla anlatmak için tahtını insanların değil, meleklerin taşıdığı ve meleklerin asker gibi Allah'ın buyruğuna hazır bekledikleri ifade ediliyor.

Biz bu ifadeden, Allah'ın hiçbir suretle bir insana, bir kırala veya herhangi bir şeye benzemeden kâinâtın padişahı olduğunu, bütün kâinâtın O'nun, emrinde bulunduğunu anlıyoruz. O'nun tahtının mâhiyetini ve tahta oturmasını bu aklımızla kavrayamayız. İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bu tür ifadeleri, Allah'ın büyüklük ve kudretini mecaz yoluyla anlatan ifadeler olarak değerlendirmişlerdir.

Burada bulunan bir başka incelik de şudur: Yaratıkların en yücesi olan

---

1. Hâkka Sûresi: 17.
2. Hadîsi Mâverdî Ebûhüreyre'den çıkarmıştır. el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân: 13/266.

melekler dahi, Allah'ın emrine hazır beklerler ve O'nu överek tesbih derler, O'na taparlar. Müşriklerin tanrı diye taptıkları melekler Allah'ı tesbîh edip O'na taparken bunların, birtakım putlara, sembollere tapmaları akla aykırıdır. Ayrıca melekler kendilerini putlaştıranlara değil, yalnız Allah'a inanan ve O'na tapan mü'minlere duâ ve istiğfar etmektedirler. Müşrikler meleklerin, Allah katında kendilerine şefâatçi olacaklarını söyler ve bundan dolayı onlara taparlardı. Onlara deniyor ki: Meleklerin size şefâat etmesi için sizin yalnız Allah'a tapmanız, O'ndan başkasına tapmayı bırakmanız gerekir. Çünkü melekler ortak koşanlara değil, sadece Allah'a inanan ve O'na tapanlara duâ eder, onların bağışlanmasını dilerler. Yani melekler kendilerine tapan müşriklerden değil, mü'minlerden razı olurlar.

Bazı âlimler, meleklerin mü'minler için istiğfâr etmelerine dayanarak onların, insanlardan üstün olduğu yargısına varmışlardır. Çünkü meleklerin kendileri istiğfâra muhtaç değillerdir. İstiğfâr, günâh ve hatâ için olur. Meleklerden günâh ve hatâ sâdir olmaz. Onlarda günâh işleme kabiliyeti yoktur. Oysa bütün peyğamberler de dahil, insanların hepsi istiğfâra muhtaçtırlar. Ondan dolayı melekler, mü'minler için istiğfâr etmektedirler. Yüce Allah, Hz. Muhammed'e: *"Günâhından ötürü Rabbine istiğfâr et"* [1] buyurmuştur. Hz. Nûh: *"Rabbim, beni ve babamı-anamı bağışla"* [2] demiştir. Demek ki peyğamberler de istiğfâra muhtaçtırlar. Elbette istiğfâra muhtacolmayan melekler, istiğfâra muhtacolan insanlardan üstündürler [3].

10-12 nci âyetlerde müşriklerin, âhirette uğrayacakları azâb sahnelerinden biri anlatılmaktadır:

10- Onlar kıyâmette cezaya çarpılınca kendi kendilerine kızarlar: "Nasıl oldu da dünyâda iken peyğamberin sözünü dinlemedik, tevhîd yoluna girmedik de bu çetin azâba uğradık?!" derler. Onlar böyle kendi kendilerine kızıp dururken birileri (herhalde cehennemin muhafızları) tarafından şöyle azarlanırlar: *"Gönderdiği hak dini kabul etmediğiniz için Allah'ın size kızması, sizin kedi kendinize kızmanızdan daha büyüktür. Siz dünyâda inanmaya çağırılırdınız, fakat kabul etmeyip inkâr ederdiniz! İşte onun için bu cezâya çarpıldınız. Haydi şimdi azâbı tadın!"*

11- Kâfirler suçlarını itirâf edip azabdan kurtulmak için Allah'a yalvarırlar: *"Yâ Rabbi, bizi iki kere öldürdün, iki kere dirilttin. İşte suçumuzu da itirâf ettik. Şu azâbdan kurtulmanın bir yolu, imkânı yok mu?"* derler. Ama nâfile, yalvarmaları reddedilir:

1. Mü'min Sûresi: 55.
2. Nûh Sûresi: 28.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/33.

12- *"Yalnız Allah'a duâ edildiği zaman canınız sıkılırdı, kabul etmezdiniz; ama ortaklarla birlikte, onların adı da anılarak Allah'a duâ edildiği zaman inanırdınız, Allah'a ortaklar koşardınız ha?! Gördünüz ya, hüküm yalnız yüce, büyük Allah'ındır. Ortaklarınızın hiçbir hükmü, gücü yoktur. Allah'ın verdiği bu cezayı O'ndan başkası kaldıramaz. Sizi O'ndan başka hiç kimse bu azâbdan kurtaramaz."*

Bu âyet, zümer Sûresindeki: *"Allah yalnız olarak anıldığı zaman; âhirete inanmayanların kalbleri ürker. Ama O'ndan başka tanrıları anıldığı zaman hemen sevinirler"* [1] âyeti gibidir.

Sûrenin başında Allah'ın "günâhı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azâbının çetin, kudretinin yenilmez olduğu" bildirilmişti. 7-9 ncu âyetlerde iki rahmet sıfatı olan *"ğâfiri'z-zenbi ve kabili't-tevbi"* günâhı bağışlayan ve tevbeyi kabul eden" sıfatlarının tecellîsi olarak mü'minlere olan lûtfu; 10-12 nci âyetlerde de iki gazab sıfatı olan: *"Şedîdu'l-ikâbi zî't-tavl:* azâbı çetin, kudretli, zengin" sıfatlarının tecellîsi olarak kâfirlere olan nimeti izah edilmiş, böylece sûrenin başı ile ilgi kurulmuştur. 7-12 ci âyetler, 1-6 ncı âyetlerdeki özetin açılmasıdır.

Rivayete göre Şamlı, güçlü bir adam Hz. Ömer'e gelip giderdi. Bir gün Hz. Ömer, o adamın ne yaptığını sordu:

— Şarap içmeğe devam ediyor, dediler.

Hz. Ömer, adama şu mektubu yazdı:

"— Hattâb oğlu Ömer'den, falan oğlu falâna. Selâm sana. Kendisinden başka Tanrı olmayan, günâhı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azâbı çetin, kudretli Allah'a hamdederim ve O'na hamdetmeni sana hatırlatırım." Sonra da arkadaşlarına: "Kardeşinizin gönülden Allah'a dönmesi ve tevbesinin kabul edilmesi için Allah'a duâ ediniz" dedi. Ömer'in mektubunu alan adam, mektubu tekrar tekrar okudu: "Günâhı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azâbı çetin, kudretli Allah beni azâbına karşı uyarmış, bana mağfiretini va'detmiş" deyip ağladı. Güzel tevbe etti. Hz. Ömer adamın durumunu öğrenince:

— İşte siz de böyle yapınız ve bir kardeşinizin hatâsını görürseniz onu doğrultmağa çalışınız, o halden dönmesi için Allah'a duâ ediniz, onun sapması için şeytana yardımcı olmayınız! dedi [2].

11 nci âyette cehennem azâbını gören kâfirlerin: *"Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve iki kere dirilttin!"* dedikleri anlatılıyor. Bu söz, Bakara Sûresindeki: *"Allah'a karşı nasıl nankörlük edersiniz ki, siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz"* [3] âyeti

1. Zümer Sûresi: 45.
2. İbn Ebî Hâtim ve Ebû Nuaym rivayet etmişlerdir: İbn Keşîr, Tefsîr: 4/71.
3. 28 nci âyet.

ile tefsîr edilir. Birinci ölüm, insanın dünyâya gelmezden önceki durumudur. Meni hayvancığı iken insan, ölmüş gibi kendinden habersizdir. Meni hayvancığı haline gelmezden önce hiçbir şey değildi. Demek ki dünyâya gelmezden önceki durumu ölü sayılmaktadır. Dünyâ hayâtı, birinci hayattır. Dünyâdaki ömrünü tamamladıktan sonra ruhun bedenden ayrılması ikinci ölümdür. Kıyâmette ruhun tekrar bedene girmesi de ikinci hayâttır.

En doğru, sahâbî ve tâbiîlere dayanan açıklama budur. Bu âyetlerden, bedenden ayrılan olgunlaşmamış rûhun, olgunlaşması için yeni insan bedenleri içinde dünyaya geleceğini anlayanlar da vardır. Bu konuda 199-202. sayfalarda bir açıklamamız olacaktır.

Âyette güdülen asıl amaç, dünyâda iken öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyen kâfirlerin, âhirette gerçeği görünce Allah'ın, defalarca öldürüp diriltmeğe kadir olduğunu itiraf etmeleridir. *"Sonra gözünü iki kez daha döndür bak,* (göz, göklerde bir bozukluk bulamaz)*, hor, hakîr, bitkin ve umutsuz olarak sana döner"* [1] âyetinde olduğu gibi burada da tesniyenin, çokluk için kullanılmış olması muhtemeldir. Yani: "Yâ Rabbi, itirâf ettik, sen bizi defalarca öldürdün, dirilttin, sen öldürüp diriltmeğe kadirsin" demek olur. Hattâ bu sözde kâfirlerin çektikleri azâbdan bunalımları da sezilmektedir. Yani yâ Rabbi, bizi şu azâb içinde öldürdün, dirilttin, öldürdün, dirilttin. Ne yaşıyoruz, ne de ölüyoruz. Ne olur, bizi bu azabdan kurtar! diyorlar. *"Sonra cehennemde ne ölür, ne de yaşar"* [2] âyeti de böyle bir anlama işaret etmektedir.

Burada izaha muhtaç bir başka husus var: Sâffât Sûresinde: *"Biz bir daha ölmeyecek miyiz? Yalnız ilk ölümümüzden başka ölüm yok ha?"* [3], Duhân sûresinde: *"İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur, biz diriltilecek değiliz"* [4] buyurulmaktadır. Tefsîrini yapmakta olduğumuz bu sûrenin 11 nci âyetinde ise müşrikler, iki kere ölüp dirilmeden söz etmektedirler. Burada âyetler arasında bir çelişki var gibi düşünülebilir. Gerçekte çelişki yoktur. 11 nci âyet, Allah'ın hükmü değil, azâbdan bunalan kâfirlerin sözüdür. İşte onlar orada dünyâya gelmezden önceki durumlarını ölüm gibi kabul ederek iki kere ölüp dirildiklerini söylüyorlar. Yani biz ölü gibi idik, nutfe halinde kendimizden habersizdik. Ruh üfleyerek bizi dirilttin. Ömrümüzü tamamladıktan sonra ruhumuzu alarak bizi öldürdün. Kıyâmette tekrar ruhumuzu bedenlere üfleyerek bizi dirilttin, diyorlar. Veya bu sözleriyle onlar, Allah'ın defalarca öldürüp diriltmeğe kadir olduğunu itiraf ediyorlar. İki sözü ile asıl maksatları iki değil, çokluktur. "Ya Rabbi, sen ölüleri diriltebilirsin, şimdi buna

1. Mülk Sûresi: 4.
2. A'lâ Sûresi: 13.
3. 58 nci âyet.
4. 35 nci âyet.

kesin olarak inandık. Bizi şu ateşten çıkar, dünyâya gönder de uslanalım, inanıp iyi işler yapalım'' diyorlar. Bu söz, tıpkı onların: *''Cehennemde bağırıp; yâ Rabbi bizi çıkar, dünyâya gönder, daha önce yaptığımız gibi değil, güzel işler yapalım''*[1] demeleri gibidir.

Sâffât Sûresinin 58 nci âyeti ise Cennette hayatlarından memnun mü'minlerin sözüdür. Cennette ölüm yok, ebedî yaşam vardır. Duhân Sûresinin 35 nci âyeti ise inanmayanların, dünyâdaki inkârlarını anlatmaktadır.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ
﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾ رَفِيعُ
الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ
التَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ
الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾ الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ
اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

13- O'dur ki size âyetlerini gösteriyor ve sizin için gökten rızık indiriyor. Ancak (O'na) *yönelen öğüt alır. 14- Kâfirlerin hoşuna gitmese de siz, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na yalvarın. 15- O, dereceleri yükselten, Arşın sâhibidir. Buluşma gününe karşı uyarmak için, emrinden olan rûhu, kullarından dilediğine indirir. 16- O gün onlar ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.* (Onlara sorulur)*: ''Bugün mülk kimindir? O tek ve kahredici Allah'ın!'' 17- Bugün her can kazandığıyla cezalanır. Bugün haksızlık yoktur. Allah hesabı çabuk görendir.*

Tefsîr:

13-16 ncı âyetlerde de kulluk edilmesi gereken Tanrının, yalnız Allah

1. Fâtır Sûresi: 37.

olduğunu belirtmek için O'nun, canlılara, özellikle insanlara olan nimetleri hatırlatılıyor:

Gökteki ve yerdeki kudret işaretlerini gösteren Allah, hayvanlara ve insanlara rızık bitirecek yağmuru yağdırır. Bunu Allah'tan başkası yapamaz. Öyle ise yalnız Allah'a tapmak gerekir. Dereceleri yükselten, kimini kiminden üstün kılan, Tahtın sâhibi, mutlak hükümdar O'dur. Dilediğini yükseltir, dilediğini peyğamber yapar. Gönülleri dirilten, ruhu, kullarından dilediğine indirerek, o kulu vasıtasiyle insanları telâk gününe karşı uyarır.

13 ncü âyetteki *"Ancak O'na yönelen öğüt alır"* cümlesi, sûrenin 4 ncü âyetindeki: *"Nankörlerden başkası, Allah'ın âyetleri hakkında mücâdele etmez"* cümlesine karşılıktır. Demek ki Allah'ın âyetleriyle mücâdele edenler yalnız kâfirlerdir. Öğüt alanlar da sadece Allah'a yönelen iyi niyetli insanlardır.

Kâfirler istemese de dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na yalvarmayı emreden 14 ncü âyet, gerek Peyğamber(s.a.v.)in, gerek mü'minlerin dâvâlarındaki azim ve kararlılığı gösterir.

15 nci âyette geçen *refî* kelimesi, *râfi'* ve *murtefi'* anlamlarında kullanılmış olabilir. Birinci takdirde: Allah dereceleri yükseltir, yaratıkları birbirinden üstün kılar. Meleklere dereceler tayin eder. Her cisme bir derece belirler. Yaratıkların ömürlerini, rızıklarını, maddî ve ma'nevî durumlarını birbirlerinden farklı kılar demektir. İkinci takdirde mânâ şöyle olur: Allah varlıkların en yükseğidir, mertebelerin en yükseğindedir [1].

16 ncı âyette geçen *telâk,* buluşma demektir. Bununla her canın, Allah'ın huzuruna çıkıp hesap vermesi, Allah ile karşılaşması günü kasdedilmiştir. Bu, ölümden sonraki zaman olabileceği gibi kıyâmet günü de olabilir. Râzî'ye göre bedenlerden ayrılan ruhlar, bedenleriyle, insanlar birbirleriyle, yere inen gök halkı yer halkı ile, insanlar kendi amelleriyle buluşacakları için kıyâmet gününe "buluşma günü" denmiştir [2].

Bu âyette Hz. Peyğamber'e vahyedilen âyetlere rûh denmiştir. Rûh hayât veren şeydir. Vahiyler de gönüllere hayât verir. Râzî şöyle diyor: "Vahyin beş temeli vardır: Birincisi vahyi gönderen, ikincisi gönderme, üçüncüsü vahyin ulaşması, dördüncüsü vahyin gönderildiği kimse, beşincisi vahyi gönderme amacıdır. Vahyi gönderen Allah'tır. Bundan dolayı âyette vahyi indirme, kendisine izâfe edilmiş: *"Rûhu bırakır"* buyurulmuştur. Gönderme ve gönderilen şey vahyin kendisidir ki buna rûh denmiştir. Vahiy ancak melekler vasıta-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/43.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/44-45.

siyle ulaşır. Bir işin ruhsal temeline emir de denir. "وَ أَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا: *Her göğe emrini vahyetti"* [1], "أَلاَ لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ: *İyi biliniz ki emir ve yaratma O'nundur"* [2] âyetleri de bunu gösterir. Vahyin gönderildiği kimseler de peyğamberlerdir. *"Kullarından dilediğine"* sözüyle vahyin bu temeline işaret edilmiştir. Vahyi gönderme amacı da insanları bu cisimler dünyâsından ruhlar âlemine yöneltmektir. *"Buluşma gününe karşı uyarmak için"* cümlesiyle de vahyin amacına işaret edilmiştir [3].

Kur'ân, ölü gibi gönüllere hayât verdiği için ruhtur. Şûrâ Sûresinin 52 nci âyetinde de vahiylere *"Rabbin emrinden rûh"* denmiştir. İbn Zeyd'e göre Kur'ân, Allah'ın, Cebrâîl'e vahyettiği ruhtur. Cebrâîl de onu Peyğamber'e indiren ruhtur. Allah'ın, peyğamberlere indirdiği kitâplar ruhtur. Bunun için Kur'ân ruhtur [4].

16-17 nci âyetlerde kıyâmet günü nitelendiriliyor: O gün her can ap açık ortaya çıkar, bütün meziyetleriyle, fiilleriyle görünür. Dünyâda yaptığı işlerin izleri açık açık belli olur. Dünyâda gözlerden saklı, gizli yapılan şeyler o gün ortaya çıkar. Hiçbir iş Allah'tan gizli kalmaz. O gün Allah, mülkün kime âidolduğunu, gerçek Tanrının kim olduğunu sorar. Yine kendisi, mülkün yalnız kendisine âidolduğunu vurgular. Yâhut Rabbin sorusu üzerine mü'min, müşrik herkes yegâne hükümdarın, Allah olduğunu, mülkün tamamen O'na âit bulunduğunu söyler. Ve her can yaptığının karşılığını görür, hiç kimseye haksızlık edilmez.

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَ مَا لِلظَّالِم۪ينَ
مِنْ حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَٓائِنَةَ الْاَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ
﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ يَقْض۪ي بِالْحَقِّ وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ اِنَّ
اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾

1. Fussilet Sûresi: 12.
2. A'râf Sûresi: 54.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/44.
4. Câmi'u'l-beyân: 24/50.

18- Onları yaklaşan güne karşı uyar. Zîra o gün yürekler gırtlaklara dayanmıştır, (insanlar kederlerini) *yutkunup dururlar. Zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü tutulur bir aracıları yoktur. 19- Allah, gözlerin hâin*(bakışlar)*ını ve göğüslerin gizlediği düşünceleri bilir. 20- Allah hak ile hüküm verir. O'ndan başka yalvardıkları, hiçbir hüküm veremezler. İşiten, gören yalnız Allah'tır.*

Tefsîr:

18 nci âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)e, yaklaşmakta olan ve korkudan yüreklerin boğaza dayanacağı Türkçedeki deyimle yüreklerin ağza geleceği dehşetli güne karşı insanları uyarması emrediliyor.

Âzifeh: Yaklaşan anlamına gelip kıyâmet gününün adıdır. Kıyâmetin çok yakın olduğunu belirtir. Bir kavle göre âzifeh günü, âzife vakti demektir. Bu da kâfirlerin cehenneme gidecekleri zamandır. Ebu Müslim'e göre âzifeh günü, ölüm günüdür. Çünkü Allah, 15 nci âyette kıyâmet gününü telâk günü (buluşma) günü ve canların açığa çıkacağı gün olarak nitelendirmiştir. Daha sonra Elçisine:

"Onları âzifeh gününe karşı uyar" buyurmuştur. Demek ki âzife günü, kıyâmet gününden başka bir gündür. O günde yüreklerin boğaza dayanacağı bildiriliyor. Vâkıa Sûresinde de ölüm zamanında canların boğaza dayanacağı bildirilmektedir[1]. Bugünün, âzifeh (yaklaşan) olarak vasfedilmesi, kıyâmet gününün böyle vasfedilmesinden daha uygundur[2]. Biz Ebu Müslim'in bu yorumuna katılıyoruz.

O gün zâlimlerin ne yakın bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefâatçileri yoktur. Müşriklerin Allah ile kendileri arasında şefâatçi olacaklarını sandıkları tanrıların kendilerine hiçbir yararı olmaz.

Bu sûrede dört kıyâmet sahnesi sunulmaktadır. Birinci sahne, 18 nci âyette sunulan âzifeh sahnesidir. Yaklaşan ölüm veya kıyâmet gününde göğüsler daralmış, soluklar tıkanmış, yürekler boğaza dayanmış, insanlar bunalıp kalmıştır.

Bütün bu sıkıntı içerisinde zâlimlere el uzatan, şu darlığı biraz hafifletip onlara biraz nefes aldıracak bir dost, sözü dinlenir bir aracı bulunmaz. Kendi başlarına bırakılırlar. Bu resimlerle dolu, gölgelerle haleli bu çetin ahvâl birkaç kelime ile çizilmiştir.

19-20: Allah gözlerin hâinini, kötü niyetle bakanını bilir. Beden amelle-

1. 83 ncü âyet.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/49-50.

rinin en kapalısı, gözle yapılan ameldir. Allah bunu bilince bütün amelleri de bilir, demektir. O'ndan gizli kalan bir iş, bir düşünce olmaz. Hükmünü adâletle verir. Çünkü herkesin ne yaptığını, ne maksatla yaptığını bilir. Kullarının işlerini, niyetlerine göre değerlendirir. Herkes, Allah katında niyetinin karşılığını alır. *"Ameller, niyetlere göre değerlendirilir".* Müşriklerin Allah'tan başka taptıkları tanrıların hiçbir kudret, hüküm ve nüfuzları yoktur. İşiten, gören, herşeyi bilen yalnız Allah'tır.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ
قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ
تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

21- Onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden önce gelenlerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Onlar kuvvet ve yeryüzündeki eserleri bakımından kendilerinden daha üstün idiler. Fakat Allah onları, günâhları yüzünden yakaladı. Onları Allah'a karşı koruyan olmadı. 22- Çünkü onlar öyle kimselerdi ki elçileri onlara açık kanıtlar getirirdi, ama kabul etmezlerdi. Bu yüzden Allah onları yakaladı. Kuşkusuz O üstün, cezâsı çetin olandır.

Tefsîr:

21-22: Önceki âyetlerde çeşitli delillerle, tapılmağa lâyık Tanrının yalnız Allah olduğu, O'ndan başkasına tapanların dünyâda ve âhirette felâketlere uğrayacakları anlatıldıktan sonra bu âyetlerde de peyğamberlerini dinlemeyen eski milletlerin uğradıkları sonuçlara dikkat çekiliyor. Şu Mekke müşriklerinden çok daha güçlü olan o milletler, peyğamberlerinin sözlerini dinlemeyip şirk ve günâhlarına devam edince Allah onları cezalandırıp helâk etmişti. Kimse onları Allah'ın cezâsından kurtaramamıştı. İşte Allah, inkâr-

larından dolayı nasıl onları cezalandırmışsa bu müşrikleri de bir gün cezalandıracak, bunları da kurtaran olmayacaktır. O çok güçlü, cezâsı da pek çetindir.

"Yeryüzünde gezip, kendilerinden önceki milletlerin sonucunun ne olduğunu görmüyorlar mı?" sorusu, inkâr tarzında bir sorudur. Yani görüyorlar, fakat neden ibret almıyorlar demektir. Müşrikler ticaret için yazın kuzeye, Şâm ve Mısır'a, kışın daha ziyâde Yemen tarafına seyâhat eder ve yol üzerinde bulunan harabeleri görür ve buralar halkının Allah'a isyânları yüzünden helâk olduklarını işitirlerdi. Onları, gezip gördükleri yerler hakkında birbirlerine anlattıkları olaylardan ibret almağa yönelten bu âyetler, biraz sonra anlatılacak kıssaya giriştir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبٖينٍۙ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُوا اقْتُلُٓوا اَبْنَٓاءَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَٓاءَهُمْۜ وَمَا كَيْدُ
الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونٖٓي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُۚ
اِنّٖٓي اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ دٖينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾
وَقَالَ مُوسٰٓى اِنّٖي عُذْتُ بِرَبّٖي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ
﴿٢٧﴾ وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌۗ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اٖيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ
يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۚ
وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذٖي يَعِدُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ

كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ
اللّٰهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ
الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ
﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ
ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ
تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ
﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ
بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ
مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ
أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ
عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا
لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَٰهِ مُوسَى وَإِنِّي
لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ

وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا فٖى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ الَّذٖٓى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ

سَبٖيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِىَ

دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا

مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فٖيهَا

بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾ وَيَا قَوْمِ مَا لٖٓى اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنٖٓى اِلَى النَّارِ

﴿٤١﴾ تَدْعُونَنٖى لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِهٖ مَا لَيْسَ لٖى بِهٖ عِلْمٌ وَاَنَا اَدْعُوكُمْ

اِلَى الْعَزٖيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنٖٓى اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِى الدُّنْيَا

وَلَا فِى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَٓا اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفٖينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾

فَسَتَذْكُرُونَ مَٓا اَقُولُ لَكُمْ وَاُفَوِّضُ اَمْرٖٓى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّاٰتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾

اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُٓوا

اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

23- Andolsun biz Musâ'yı âyetlerimizle ve ap açık bir yetki ile gönderdik: 24- Fir'avn'e, Hâmâ'na ve Kaarûn'a. "Yalancı bir büyücü" dediler. 25- (Mûsâ), *onlara katımızdan hakkı getirince: "Onunla beraber inananların oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın!" dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkar. 26- Fir'avn dedi: "Bırakın Mûsâ'yı öldüreyim de,* (o istediği kadar) *Rabbine yalvarsın. Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden, yâhut yeryüzünde bozgunculuk yapacağından korkuyorum". 27- Mûsâ dedi: "Ben, hesâp gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz*(olan Allah)*a sığındım." 28- Fir'avn âilesinden imânını gizleyen mü'min bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? Oysa o size Rabbinizden açık kanıtlar getirmiştir. Eğer yalancı ise yalanı kendi zararınadır. Ve eğer doğru söylüyorsa size va'dettiklerinin bir kısmı başınıza gelir. Kuşkusuz Allah, aşırı giden, yalancı kimseyi doğru yola iletmez." 29- "Ey kavmim, bugün mülk sizindir. Buraya siz hâkimsiniz. Eğer bize Allah'ın hışmı gelirse kim bizi ondan kurtarır?" Fir'avn dedi: "Ben size, benim gördüğümü gösteriyorum* (size kendi düşüncemi açıklıyorum) *ve ben sizi sadece doğru yola götürüyorum." 30- İnanan adam dedi ki: "Ey kavmim, ben üzerinize önceki toplulukların günü gibi bir günün gelmesinden korkuyorum". 31- "Nûh kavminin, Âd, Semûd'un ve onlardan sonrakilerin durumu gibi bir duruma uğramanızdan kaygılanıyorum. Allah kullara zulmetmek istemez." 32 "Ey kavmim, o çağırma gününden korkuyorum." 33- "O gün arkanızı dönüp kaçarsınız ama sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur. Allah kimi şaşırtırsa artık onu yol gösteren olmaz." 34- "Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Onun getirdiklerinden de kuşkulanıp duruyordunuz. Nihâyet o ölünce: 'Allah ondan sonra elçi göndermez' dediniz. İşte Allah, aşırı giden şüpheci kimseleri böyle şaşırtır." 35- "Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışırlar. Bu davranış, gerek Allah yanında, gerek inananlar yanında ne büyük bir kızgınlıktır! İşte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler." 36- Fir'avn dedi: "Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap, sebeplere* (yollara) *erişeyim". 37- "Yani göklerin yollarına erişeyim de çıkıp Mûsâ'nın Tanrısına bakayım. Çünkü ben Mûsâ'yı yalancı sanıyorum". Böylece Fir'avn'e, yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve o, yoldan çıkarıldı. Fir'avn'ın tuzağı tamamen boşa çıktı. 38- İnanan adam dedi ki: "Ey kavmim, bana uyun, sizi doğru yola götüreyim." 39- "Ey kavmim, bu dünyâ hayâtı kısa bir yaşamdan ibarettir. Asıl ebedî durulacak*

yer âhiret yurdudur." 40- Kim bir kötülük yaparsa sadece yaptığı kötülük kadar cezâlanır, ama erkek ve kadından her kim inanarak yararlı bir iş yaparsa onlar cennete girerler ve orada kendilerine hesapsız rızık verilir." 41- "Ey kavmim, neden ben sizi kurtuluşa çağırdığım halde siz beni ateşe çağırıyorsunuz?" 42- "Siz beni, Allah'ı inkâr etmeğe ve bilmediğim şeyleri O'na ortak koşmağa çağırıyorsunuz; bense sizi o Azîz ve çok bağışlayana çağırıyorum." 43- "Sizin beni çağırdığınız şeye kesinlikle ne dünyâda, ne de âhirette duâ edilemez (tapılamaz. Onlar kendilerine yapılan çağırıyı duymazlar ve ona cevap veremezler). *Bizim dönüşümüz Allah'adır. Aşırı davrananlar, işte onlar, ateş halkıdır." 44- "Benim size söylediklerimi yakında hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Kuşkusuz Allah kulları görür." 45- Allah onu, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu ve Fir'avn âilesini azâbın en kötüsü kuşattı: 46- Ateş! Sabah akşam ona sunulurlar. Kıyâmet koptuğu gün de: "Fir'avn âilesini azâbın en çetinine sokun!"* (denilir).

Tefsîr:

23-25: Yüce Allah Mûsâ'yı, mu'cizelerle ve açık bir yetki ile Fir'avn; Hâmân ve Kaarun'u uyarmak üzere göndermiş, onlar ona büyücü deyip düşman olmuşlar; ona inanan İsrail oğullarının doğan erkek çocuklarının öldürülmesini, sadece kız çocuklarının sağ bırakılmasını emretmişler; Mûsâ'ya engel olmak için çok tuzaklar kurmuşlardır. Fakat kurdukları tuzaklar, yaptıkları işkenceler Mûsâ'nın getirdiği gerçeğin yayılmasına engel olamamış, onun İsrail oğulları arasında yandırdığı özgürlük ve hidâyet ışığını söndürememiştir.

26 ncı âyette " يظهر " kelimesi, if'âl babından okunduğu gibi lâzım olarak yâ'nın fethiyle de okunmuştur. Birinci takdirde Fir'avn, Mûsâ'nın bozgunculuk yapacağını söylüyor, ikinci takdirde "Mûsâ bu düşüncelerini yayar, yeryüzünde fesat çıkar, düzen bozulur" diyor.

26-35: Fir'avn Mûsâ'yı öldürmek istemiş, fakat bunu başaramamış, yüce Allah kendisine sığınan Mûsâ'yı düşmanından korumuştur. Demek ki Mûsâ'nın daveti, çevreye hayli yayılmış ve toplumda yankısını bulmuştur ki Fir'avn derhal Mûsâ'yı öldürmeğe cesaret edememiştir. *"Beni bırakın onu öldüreyim"* sözünden, Mûsâ'yı koruyan ve savunan kimselerin bulunduğu anlaşılır. Nitekim Fir'avn âilesinden —bir rivayete göre amcası oğlu olan— gizlice inanmış bir adam, Allah'a inanmaktan başka bir suçu olmayan bir adamı öldürmelerinin doğru olmadığını, eğer o, sözünde yalancı ise günâhının kendi boynuna olacağı ve eğer doğru söylüyorsa ona karşı gelenlerin, onun söylediği

belâların bir kısmına çarpılacaklarını; Allah'ın, aşırı giden yalancı kimseleri başarıya ulaştırmayacağını; bugün onlar galip olsalar da Allah'ın gazabı geldiği zaman o azgınların yüzünden bütün toplumun mahvolacağını söylemiş, fakat Fir'avn, kendisinin doğru yolda olduğunda ısrar etmiştir. O mü'min kişi, peyğamberlerine karşı gelmeleri yüzünden cezalandırılmış olan eski milletlerin sonuçlarını onlara hatırlatmış; Nûh, Hûd ve ondan sonraki kavimler gibi hareket etmemelerini, sonra kıyâmet gününde azâba uğrayacaklarını; o gün hiç kimsenin, kendilerini Allah'ın azâbından kurtaramayacağını söylemiş; sonra onlara Mûsâ'dan önce açık kanıtlar getirmiş olan Yûsuf'un peyğamberliğinden de şüphe ettiklerini, fakat Yûsuf'un ölümünden sonra: "Allah ondan sonra peyğamber göndermez, Yûsuf'un üstüne peyğamber olmaz" dediklerini; Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin, Allah'ın hışmına uğrayacaklarını ifade etmiştir.

Hz. Mûsâ'dan önce Hz. Yûsuf, bir köle olarak Mısır Başbakanına satılmış ve Başbakan onu evlâd edinmiş idi. Mûsâ ile Yûsuf arasında benzerlik vardır. Nasıl Mûsâ'yı Fir'avn evlâd olarak yetiştirmiş ise, Yûsuf'u da Başbakan evlâd olarak yetiştirmişti.

Fakat Yûsuf, kendisine âşık olan Başbakanın karısının isteğine uymayınca bir iftira ile zindana atıldı. Zindanda tevhîd dinini öğretti. Onun masumluğundan ve peyğamberliğinden kuşkulandılar fakat birkaç yıl sonra suçsuzluğu anlaşılan Yûsuf zindandan çıkarılıp Mısır Başbakanı yapıldı. Halk onun güzel yönetiminden son derece memnun olmalı ki "Yûsuf'un üstüne peyğamber olmaz" demişlerdir. "Allah Yûsuf'tan sonra peyğamber göndermeyecek" demelerinden, ondan son derece memnun oldukları anlaşılıyor. İşte Fir'avn âilesinden inanmış olan kişi, Yûsuf'tan da, önce kuşkulanıldığını, ama sonradan onun gerçek peyğamber olduğu nasıl anlaşılmış ise Mûsâ'nın peyğamber olduğunun da sonunda anlaşılacağını, onun ülkeye yararlı hizmetler yapacağını anlatmak istemiştir.

32-33 ncü âyetlerde, Fir'avn âilesinden inanmış olan kişinin ağzından, sûrenin ikinci kıyâmet sahnesi sunulmaktadır: Bu sahnede diriltilip toplantı alanına götürülen bir topluluk görüyoruz. Bunlar çağırılınca kaçmağa yelteniyorlar fakat çabaları boşa çıkıyor. Çünkü kendilerini Allah'ın elinden kurtaracak kimse yoktur.

32 nci âyette kıyâmet gününe "يَوْمَ التَّنَادِ" deniyor. et-Tenâd, tefâül bâbından "تَنَادٰى"nın masdarıdır. Fasıla sebebiyle sonundaki yâ düşmüştür. *"Yemvu't-tenâd"* çağrışma günüdür. O gün insanlar korkudan birbirlerini yardıma çağırdıkları, feryâdettikleri veya A'râf Sûresinde anlatıldığı üzre cennet ve cehennem halkı birbirlerine seslenip konuştukları için kıyâmet gününe "çağrışma günü" sıfatı verilmiş olabilir. Müfessirler böyle açıklıyorlar. Ama benim

hatırıma başka bir anlam geliyor. O da kelimenin burada çağrışma değil, çağırma anlamına geldiğidir. İnsanlar hesâp vermek üzere Yüce Divâna çağırılacakları için o güne "Çağırma Günü" denmiştir. Zâten sûra iki kez üfleyiş de, yüce Divana çağırma borusunun çalınmasıdır.

36-37: Mûsâ'nın öğütlediği tek Allah inancını kabul etmeyen Fir'avn, veziri Hâmân'a, yüksek bir binâ yapmasını, o binadan göklerin sebeplerine yani yollarına, vasıtalarına çıkıp Mûsâ'nın Tanrısını görmek istediğini, aslında böyle bir Tanrı olmadığını, Mûsâ'yı yalancı sandığını söylemiş, böylece yoldan sapmış, fakat Mûsâ'nın davasına engel olmak için kurduğu tuzakların hepsi sonuçsuz kalmıştır.

Fir'avn'ın yaptırdığı binânın, tuğladan yapılmış yüksek bir binâ olduğu söylenir. Hamdi Yazır'a göre herhalde Fir'avn, yüksek bir rasathane yaptırıp oradan göklere bakmak ve Allah'ı gözetlemek, göremeyince de Mûsâ'nın söylediği Tanrıyı her tarafta göklerde dahi aradığını, fakat bulamadığını, böyle bir Tanrının olmadığını söyleyerek halkı aldatmak istemiştir.

38-44: O mü'min kişi, topluma, sözünü dinledikleri takdirde doğru yolu bulacaklarını, bu dünyâ hayâtının geçici, âhiretin ise kalıcı olduğunu; kötü bir iş yapanın, yaptığı kötülük kadar ceza göreceğini; iyi bir iş yapan mü'min erkek ve kadının ise cennete girip hesapsız rızıklara, nimetlere ereceğini söylemiş ve sözünü daha etkili kılmak için: "Ben sizi kurtuluşa çağırırken, siz neden beni ateşe çağırıyorsunuz? Siz beni Allah'a ortak koşmağa çağırıyorsunuz, ben ise sizi güçlü, galip ve çok bağışlayan Allah'a kulluğa davet ediyorum" demiş. Allah'a ortak koşmanın, insanı cehenneme, çok bağışlayan ve herşeyi hükmü altında bulunduran Allah'a kulluğun da insanı kurtuluşa götüreceğini: ne dünyâda ne de âhirette o putların daveti olmadığını, kimseyi kendilerine davet edemeyeceklerini veya onlara tapmağa davet edilemeyeceğini veya onlara duâ edilemeyeceğini; Allah'a ortak koşan aşırı insanların, cehennem halkı olacaklarını ve bir gün azâbı görünce kendilerine şimdi söylediği bu sözleri hatırlayacaklarını, fakat o zaman da artık iş işten geçmiş olacağını belirtmiş ve her işini, kullarını gözeten Allah'a havale ederek sözlerini bitirmiştir.

45-46 ncı âyetlerde yüce Allah, o mü'min kişiyi kâfirlerin tuzaklarından koruduğunu, Fir'avn âilesini de en kötü azâbın kuşattığını, onların sabah akşam ateşe sunulduklarını, kıyâmet koptuğunda da onların, azâbın en çetinine sokulmalarını emredeceğini bildirmektedir.

Bu kıssa, daha önceki sûrelerde de geçmişti. Burada yeni olan, Karûn'un da Fir'avn ve Hâmân ile beraber anılması, Fir'avn âilesinden mü'min bir kişinin Fir'avn'e ve kavmine Mûsâ'ya inanmalarını, ona engel olmamalarını öğütlemesi, Fir'avn'ın da: 'Beni bırakın Mûsâ'yı öldüreyim' demesidir. Kıssanın

diğer bölümleri, önceki sûrelerde anlatıldığı gibidir.

Tarihçiler, Hâmân'ın, Mûsâ zamanındaki Fir'avn'dan çok sonra geldiği, Mûsâ devrinde mevcudolmadığı, Fir'avn'ın değil, İran Kisra'sının veziri olduğunu söylerler. Bu konuda daha önceki ciltlerde Kitâbı Mukaddes'ten bir bölüm aktarmıştık. Ancak o kanaatteyiz ki Hz. Peyğamber devrinde Hâmân'ın, Musâ devrinde Fir'avn'ın veziri olduğu rivayetleri vardı. Olay böyle biliniyordu. Kur'ân'da da öğüt için bu olay, halkın bildiği biçimde hatırlatılmak suretiyle öğüt verilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın amacı tarih anlatmak değil, bilinen kıssaları hatırlatıp öğüt vermektir.

Kasas Sûresinde Kaarun'un, Mûsâ'nın kavminden olup onlara taşkınlık ettiği anlatılmış, fakat Mûsâ'nın zamanında yaşayıp yaşamadığından söz edilmemiştir. Bugünkü Mukaddes Kitapta Kaarun zikredilmiyor. Fakat biz, Hz. Peyğamber devrindeki yahudilerin, bunun adından söz ettikleri kanısındayız. Aksi takdirde yahudiler Kur'ân'ın zikrettiği bu olaya, itiraz ederler, Mûsâ devrinde Kaarun diye bir kimsenin olmadığını söylerlerdi.

Fir'avn'ın, 26 ncı âyette anılan "Beni bırakın, Mûsâ'yı öldüreyim de varsın Rabbine yalvarsın" sözü ve Fir'avn âilesinden olan gizli mü'minin sözleri de bugünkü Tevrat'ta yoktur. Biz bunların da Hz. Peyğamber devrindeki Tevrat nüshalarında bulunduğu veya yahudiler tarafından böyle anlatıldığı kanısındayız. Tefsîrlerde bu mü'min adamın adı, kimliği, inanma zamanı hakkındaki tâbiîlere atfedilen rivayetler de kıssanın, Hz. Peyğamber devrinde bilindiğini, anlatıldığını ve çevreye yayıldığını gösterir.

Her kıssada söylediğimiz gibi Kur'ân'ın kıssa anlatımından amacı, tarihi olayları bir tarih gibi anlatmak değil, kıssa yoluyla öğüt vermektir. Bu kıssalarda Hz. Peyğamber'in da'vet safhaları ve kavminin ona karşı tutumları yansımaktadır. Bu kıssada da Kureyşin kaba, zorba davranışı dile getirilmektedir.

Mûsâ'ya karşı kaba davranan Fir'avn, Hâmân, Kaarun ile Hz. Muhammed'e karşı kaba davranan Ebucehl, Ebusüfyân, Ukbe gibi Kureyş liderleri arasında büyük benzerlik vardır. Fir'avn ve adamlarının Mûsâ'ya karşı haksız tutumlarına dayanamayıp imânını açığa vuran mü'min adamla Hz. Peyğamber'i Mekke'nin çetin günlerinde savunan sahâbiler arasındaki benzerlik büyüktür:

"Bir gün Peyğamber (s.a.v.), Ka'be yanında namaz kılarken Ukbe ibn Ebî Muayt geldi, Allah Elçisinin omuzundan tuttu, entarisini boynuna dolayıp boğazını şiddetle sıktı. O sırada Ebubekir geldi, Ukbe'yi omuzundan tutup Peyğamber'den öteye itti ve 'Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı

öldürecek misiniz? Oysa o size açık kanıtlar getirmiştir?' dedi''[1].

Peyğamber'in amcası Hamza da bir gün Ebucehl'in, yeğenine karşı küstahça sözler söylediğini duyunca derhal Ka'be'ye gitmiş, orada bulunan Ebucehl'in başına yayı ile vurup başını kırmış ve müslüman olduğunu ilân etmiştir[2].

Müşrikler içinde dahi insaflı kişilerin, Hz. Peyğamber'i savundukları rivayet edilir. Hz. Peyğamber'den dinlediği Kur'ân'ın etkisinde kalan Utbe, adamlarına şöyle demişti: ''Vallâhi onun sözleri şiir değil, büyü değil, kehânet değildir. Ey Kureyş topluluğu, beni dinleyin, siz bu adamın önünden çekilin. Ondan işittiğim söz gerçekten büyük sözdür. Ben herşeyi okudum, her sözü dinledim. Ama onun gibisini işitmedim. Eğer Araplar onu yenerse siz de ondan kurtulursunuz. Ve eğer o üstün gelirse onun mülkü sizin mülkünüz, onun üstünlüğü sizin üstünlüğünüz demektir. Bu suretle siz, insanların en mutlusu olursunuz''[3]. Utbe'nin bu sözü ile 28 nci âyette anlatılan Fir'avn âilesinden gizlice inanmış adamın sözü arasında da benzerlik vardır.

O mü'minin 41-44 ncü âyetlerde anlatılan sözleri, Kur'ân'ın da önceki sûrelerde ve özellikle Zümer Sûresinde ortaya koyduğu prensiplerdir. Allah azgın, yalancı insanları mutlu etmez, başarıya ulaştırmaz[4]. Allah kullarına zulmetmez. Bundan dolayı peyğamberler gönderip kullarını uyarmış, hak yola davet etmiştir[5]. Allah, âyetlerine itiraz edip batılı savunan kuşkucu azgınları saptırır. Yani onları sapıklıkları içinde bırakır, doğru yola iletmez. Onlar Allah'ın gazabını hak ederler. Allah böbürlenen zorbaların kalblerini damgalar. Onların yürekleri küfür ve isyân ile katılaşır. Hakkı düşünmez olurlar[6].

Görüldüğü gibi Hz. Peyğamber'in daveti ile ilgili bazı safhalar ve Kur'ân'ın prensipleri, bu kıssa içerisinde öğüt üslûbuyla anlatılır ve kıssa kompozisyonu içerisinde, Kur'ân'ın öğretileri dinleyenlere yansıtılır. Böylece kıssa, ana çizgileriyle Tevrat'tan alınmış olsa da içerik itibariyle Peyğamber'in kendi davet safhalarını ve Kur'ân'ın kendi öğretilerini yansıtır.

46- *''Ateş. Sabah akşam onlar, ateşe sunulurlar''* âyeti, ruhların ölmediğini, sadece bedenden ayrılıp bedensiz yaşadığını, dünyâ hayâtı ile kıyâmet arasında kalan berzah hayâtında nimet veya azâb göreceğini gösterir. Çünkü Allah, bu âyette boğularak helâk edilen Fir'avn ve âilesinin, sabah akşam âteşe sunulduklarını bildirmektedir. Ateşe sunulan beden değildir. Beden

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 40; Sîretu İbn Hişâm: 1/331.
2. Sîretu İbn Hişâm: 1/312-313.
3. Sîretu İbn Hişâm: 1/314; eş-Şifâ fî Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ, s. 223.
4. 28 nci âyetler.
5. 29-30 ncu âyetler.
6. 33-34 ncü âyetler.

ölmüş, çürümüştür. Ateşe sunulan ruhtur. Ayrıca Allah, bu âyetin sonunda kıyâmet gününde Fir'avn âilesinin en çetin ateşe sokulmasını emredeceğini bildirmektedir. Demek ki ateşe sunulmaları, kıyâmet gününde ateşe girmelerinden farklıdır. Ateşe sunulan, Fir'avn'ın ve adamlarının ruhlarıdır. Ruhlar ateş azâbını hissederler. Sunulmaları, ateşi hissetmeleridir. Fakat henüz beden ile ateşe girmemişlerdir. Kıyâmet gününde ruhlar bedenlere sokulunca Fir'avn ve adamları bedenli olarak ateşe sokulacaklardır. Berzâh azâbı ruhsaldır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre ruh beka (süreklilik) için yaratılmıştır. Ezelî değil, fakat ebedîdir. Ruh ölmez, ölen bedendir. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra tekrar bedenine dönünceye kadar Allah'ın nimet veya azâbında bulunur. Ruhun bedensiz hayâtına berzah hayatı denir.

Yüce Allah, Bakara Sûresinin 154 ncü âyetinde şehîdlerin diri olduklarını, Âli İmrân Sûresinin 169-171 nci âyetlerinde de Allah yolunda öldürülenlerin, Rableri katında rızıklanmakta olduklarını, Allah'ın kereminden kendilerine verdiği nimetlere sevindiklerini, arkalarından henüz kendilerine yetişmeyenlere de korku ve üzüntüye uğramayacaklarının müjdelenmesini istedikleri, Allah'ın nimet ve keremiyle ve Allah'ın, mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğini görmekle sevindiklerini bildirmektedir.

Bu âyetler, ruhların diri olduğunu kanıtlar. Çünkü ölmüş bir şeyin rızıklanması mümkün değildir. Ayrıca yüce Allah: *"Her can ölümü tadacaktır"* [1] buyurmaktadır. Canın ölümü tadması için diri olması gerekir. Yani ruh, bedeninin ölüm ızdırabını duyacaktır.

Yüce Allah, Vâkıa Sûresinin 83-87 nci âyetlerinde boğaza dayanan canı, insanların tekrar geriye yani bedene döndüremeyeceklerini buyuruyor. En'âm Sûresinin 93 ncü âyetinde de meleklerin, can çekiştiren insanlara ellerini uzatıp: *"Canlarınızı çıkar*(ıp ver)*iniz"* dediklerini buyurduğu gibi, bedenden ayrılan cana da: *"Ey huzûra eren cân,* (Rabbini) *râzı edici ve* (O'nun tarafından) *razı edilmiş olarak Rabbine dön, kullarım arasına katıl, cennetime gir!"* [2] diye hitâbetmektedir. Cânın bu hitâpları duyması için diri olması gerekir. Aksi takdirde hâşâ Allah yokluğa hitâbetmiş olur. Bütün müslümanların, ölmüşlerin ruhlarına duâ etmeleri, Kur'ân okumaları, sadaka vermeleri, ölene telkin yapmaları da ruhun yaşadığını gösterir.

Hz. Peyğamber, Bedir'de öldürülen müşriklere hitabederek: "Biz Rabbimizin bize va'dettiğini gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?" demiş, "Ey Allah'ın Elçisi, sen leşlere mi hitâbedi-

1. Âl-i İmrân Sûresi: 185.
2. Fecr Sûresi: 27-30.

yorsun?" diyenlere, "Onlar benim sözlerimi sizden iyi duyarlar" buyurmuştur[1].

Ruhun, bedenden ayrıldıktan sonraki hayâtına berzâh hayâtı denir. Berzah hayâtında ruh, beden içinde yapmış olduğu amellerine uygun bir durumda bulunur. Güzel işler yapmış olanlar cennet gibi; kötü işler yapmış olanlar da cehennem gibi bir hayât içinde olurlar. İyiler cennete girer, cennetin ırmakları kenarında dolaşır, meyvalarından yerler, cennetten çıkar, dolaşırlar. Kabirlerinin çevresine de gelirler, âilelerini ziyaret ederler, diri olan dostlarının ru'yâlarına girerler. Dünyâda kötü işler yapmış olanlar da fiillerine uygun azâbları tadarlar. Azâbları ma'nevîdir, onlar bu azâbı hissederler. Peyğamber (s.a.v.) kabrin, ya cennet bahçelerinden bir bahçe, veya cehennem çukurlarından bir çukur olduğunu söylemiştir[2]. Başka bir hadislerinde de: *"Biriniz öldüğü zaman sabah akşam ona oturacağı yer gösterilir. Eğer cennet halkından ise cennet halkındandır* (orası cennettir), *eğer cehennem halkından ise cehennem halkındandır* (o makamı cehennemdir). *Ona: 'İşte Allah seni kıyâmet günü tekrar diriltilinceye* (yani bedene sokup kaldırıncaya) *kadar oturacağın yer burasıdır' denilir"*[3].

Bu konuda daha fazla bilgi almak için "İnsan ve İnsanüstü" adlı eserimize ve bunun daha genişi olan *"el-İnsânu vemâ varâeh"* adlı Arapça eserimize bakılmalıdır.

İşte Fir'avn ve âilesinin ruhları da berzahte amellerine uygun bir ateş azâbına sunulur. Bu zorba insanlar sadece kabirde ruhanî bir ateşe sunulmakla kalmazlar, kıyâmette de bedenli olarak azâbın en çetinine sokulurlar. Allah bizleri böyle bir sonuçtan korusun! Ruhlarımızı peyğamberlerin, sıddîklerin, şehîdlerin ve sâlihlerin ruhlarıyla beraber eylesin âmîn!

Bu âyetlerde Fir'avn âilesinin sabah akşam âteşe sunuldukları belirtildikten sonra liderlerin ve onlara tabi olan halk tabakasının âhirette sokulacakları ateş azâbı içindeki tartışmaları sunuluyor:

وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا
لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ الَّذِينَ

1. Müslim, Cennet, b. 17, h. 76-77.
2. Tirmizî, Kıyâmet: 26.
3. Tirmizî, Cenâiz: 71.

اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾
قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ
الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

47- Ateşin içinde birbirleriyle tartışırlarken zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara dediler ki: "Biz size uymuştuk. Şimdi siz, şu ateşin ufak bir kısmını olsun, bizden savabilir misiniz?" 48- Büyüklük taslayanlar da dediler ki: "Hepimiz de onun içindeyiz. Allah, kullar arasında böyle hüküm verdi!" 49- Ateştekiler cehennemin bekçilerine dediler ki: "Rabbinize duâ edin de hiç değilse bir gün bizden azâbı hafifletsin!" 50- Bekçiler dediler: "size elçileriniz, açık kanıtlar getirmezler miydi?", "Evet getirirlerdi" dediler. (Bekçiler)*: "O halde kendiniz duâ edin, dediler, nankörlerin duâsı da hep çıkmazdadır."*

Tefsîr:

47-50 nci âyetlerde sûrenin üçüncü kıyâmet sahnesi sunulmaktadır: Bu sahne, büyüklük taslayanlarla onlara uyan zayıflar arasında geçen tartışma sahnesidir. Benzeri sahneler daha önce de geçmişti. Fakat buradaki sahnede biraz daha genişlik ve yenilik vardır:

Burada zayıflar güçlülerden, kendilerine olan borçlarını ödemelerini, çektikleri şu azâbı bir parça hafifletmelerini istiyorlar: "Biz size tabi idik. Şimdi siz bizden şu âteş azâbını bir parça hafifletin" diyorlar. Bu iğneli soruya, liderler şu cevabı veriyorlar: "Hepimiz de onun içindeyiz. Biz azâb dışında değiliz ki sizi kurtaralım. Allah kulları arasında böyle hüküm verdi!".

Dünyâda kendilerini tanrılaştırmış olanlar, burada kul olduklarını kabul ediyorlar. Şimdi hepsi de yüce Hâkimin hükmüyle cezâda, hepsi de hükümlü.

Hem güçlüler, hem zayıflar birlikte cehennemin muhafızlarına yalvarıyorlar: "Rabbinize duâ edin, bir gün için olsun şu azâbı bizden hafifletsin!" diyorlar. Ama Rabbin hükmünün değişmeyeceğini bilen muhafızlar, onları

kınıyorlar: ''Peyğamberleriniz size açık kanıtlar getirmezler miydi?'' diyorlar. Onlar da: ''Evet getirirlerdi'' diyorlar. Muhafızlar: ''Öyleyse yalvarın, ne kadar yalvarsanız, yararı yok, kâfirlerin yalvarması boştur!'' diyor ve onları azâb içinde bırakıyorlar.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ
﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ
﴿٥٢﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى وَأَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾
هُدًى وَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ
لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي
آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ
فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٥٦﴾

51- Elbette biz elçilerimize ve inananlara hem dünyâ hayâtında, hem de şâhidlerin şâhitliğe duracakları günde yardım ederiz. 52- O gün zâlimlere, mazeretleri fayda vermez. Onlar için lânet ve yurdun en kötüsü vardır. 53- Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet verdik ve İsrâil oğullarına Kitâbı mîrâs kıldık. 54- O, sağduyu sahiplerine bir yol gösterici ve öğüttür. 55- Sabret, Allah'ın va'di gerçektir. Günâhın için de mağfiret dile ve akşam sabah Rabbini övgü ile an. 56- Kendilerine gelmiş hiçbir delîl olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar var ya, işte onların göğüslerinde erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur. Sen Allah'a sığın, çünkü işiten, gören O'dur.

Tefsîr:

51-52: Yüce Allah, hem dünyâ hayâtında, hem de şâhidlerin hazır bulunacağı, özür dilemelerinin zâlimlere bir yarar sağlamayacağı kıyâmet gününde elçilerine yardım edeceğini, onları üstün getireceğini, onlara karşı gelenleri lânete ve en kötü eve, (cezâ evine) sokacağını vurguluyor.

53-55 nci âyetlerde de elçisini tesellî ederek Mûsâ'ya verilen vahiyler nasıl İsrâil oğullarına bir hidâyet, öğüt kaynağı bir Kitâb olarak intikal etmiş ise; Hz. Muhammed'e gelen vahiylerin de öyle gönüllere yerleşeceğine, hidâyet kaynağı bir kitâb olarak ümmetine intikal edeceğine işaret buyurmaktadır. Bundan dolayı sabredip Allah'ın va'dine güvenmesini, Allah'tan mağfiret dilemesini ve akşam sabah Rabbini övgü ile anmasını Resulüne emretmekte, böylece gerek Peyğamber'in, gerek mü'minlerin sebât, azim ve irade gücünü artırmaktadır.

'Aşiyy, güneşin zevalinden geceye kadar olan vakit ki biz buna akşam diyoruz. ***İbkâr*** da ikinci fecirden güneş doğuncaya kadar olan zamandır [1] ki biz buna sabah diyoruz. Bu vakitler günün iki ucudur. Bu vakitlerde Allah'ın tesbîh edilmesi emrediliyor: *''Gündüzün iki ucunda ve gecenin (gündüze) yakın zamanlarında namaz kıl''* [2] âyetinde olduğu gibi.

56 ncı âyette yüce Allah, delile, bilgiye dayanmadan Allah'ın âyetlerine karşı koyanların, içlerinde hiç erişemeyecekleri bir kibir taşıdıklarını, bu kibirleri yüzünden Allah'ın âyetlerine itiraz ettiklerini buyurmakta ve Elçisine, Allah'a sığınmasını emretmektedir.

Yani onlar kibirleri yüzünden seni kıskanmaktadırlar. Kendilerini öyle büyük sanıyorlar ki sana âyetler inmesine tahammül edemiyorlar. Kendilerini buna senden daha lâyik görüyorlar. Onlar bu hayal ettikleri büyüklüğe hiçbir zaman ulaşamazlar. Aslında onlar büyük değiller ama kıskançlıkla böyle hayal ediyorlar. Peyğamberlik Allah vergisidir. Allah onu dilediği kuluna nasib eder.

Bu âyetlerde Allah'ın, peyğamberlerine mutlaka yardım edeceği kesin biçimde belirtilmiştir. Bu, Allah'ın bir yasasıdır. Yüce Allah, peyğamberlerine yardım eder, onları düşmanlarına üstün getirir. Gerçi çoğu peyğamberler, kavimlerinden eziyet görmüşlerdir. Hattâ Zekeriyyâ, Yahyâ gibi bazı peyğamberler kavimleri tarafından öldürülmüştür ama onlar öldürülmekle davaları öldürülememiş, tersine halkın bağrında daha büyük bir yankı bulmuştur.

Nuh kavmi, Fir'avn ve adamları, Lût kavmi gibi peyğamberlere eziyet

1. Câmi'u'l-beyân: 24/76.
2. Hûd Sûresi: 114.

eden toplumlar, sonunda helâk olmuşlar, peygamberlerin dâvâları yerleşmiş, karşı gelenler unutulurken peygamberler sonraki nesiller arasında saygı ile anılmışlardır. Bu, Allah'ın, dünyâda peygamberlerine yardımıdır. Âhirette ise onların makamı çok yücedir. Onlar cennette yüksek saraylarda zevk ve safâ içinde bulunurlar. Onları engellemeğe çalışanlar da Allah'ın rahmetinden kovulur, âteş zindanlarına atılırlar.

Geçmiş peygamberlerin dâvâsı nasıl Allah'ın yardımı ile yerleşmiş ise Hz. Muhammed(s.a.v.)in dâvâsı da Allah'ın yardımı ile öyle yerleşecektir. Müşriklerin tuzakları, sui kasıtları buna engel olamayacaktır. İşte âyetlerde anlatılan budur.

Hâzin ve Beğavî, 56 ncı âyetin, Medine'de indiğini söylerler. Rivâyete göre yahudîler, Hz. Peygamber'e: ''Bizim adamımız Mesîh ibn Dâvûd yani Deccâl son zamanda çıkacak, karaya ve denize hakim olacak, hükümranlığımızı bize geri verecek'' demişler. Onun üzerine bu âyet inmiş [1]. Taberî'nin sözünü etmediği bu rivayetin, âyetin inişi ile ilgisi yoktur. Önceki âyetlerin devamı olan 56 ncı âyet, Hz. Peygamber'e, müşriklerin bir zarar veremeyeceğini, onların şerrinden Allah'a sığınmasını buyurmaktadır. Daha önce geçen 35 nci âyet de aynı meâldedir. O âyet nasıl siyâkın devamı ise bu da öyledir. İkisi de Mekke'de inmiştir.

Yahudilerin Mesîh inancına gelince: Mesîh, İbranice (mesihâ) kelimesinden gelir. Yahudilerde kıral olacak şahsın başına bir peygamber (veya din adamı) yağ sürer, öylece o kimse bu yağ sürme merasimi ile kırallık makamına otururdu. Önce Tâlut'a, sonra Dâvud'a yapılan bu yağlama (mesh) işi, sonradan gelenek olmuştur. İşte yahudiler, son zamanda gelecek bir kıralın, kendilerine dünyâ hakimiyetini kazandıracağına inanırlar. Bu inanç, onlarda hâlâ vardır.

Hz. Îsâ, yahudi inancındaki Mesîh olarak ortaya çıkmış ise de yahudiler onu yalancı kabul edip onunla alay etmişler ve Îsâ'nın bir şâkirdini Îsâ sanarak çarmıha gerdirmişlerdir. Îsâ'nın ortadan kaybolması üzerine şâkirdleri Îsâ'nın öldürüldüğünü ve cesediyle göğe kaldırıldığını, dünyânın sonunda tekrar gökten ineceğini etrafa yaymışlar veya bu inanç, sonra gelen din adamları tarafından Îsâ'nın havarilerine nisbet edilmiştir. Böylece yahudilikteki Mesîh inancı, ad değiştirerek hıristiyanlığa geçmiştir. Îsâ'dan sonra yahudiler arasında birkaç Mesîh daha çıkmış ise de hepsi yalancılıkla suçlanmıştır.

İşte yahudiler ve hıristiyanlar arasında bulunan bu inanç, Araplar arasında da yayılmış ve bazı hadislere de geçmiştir. Kanaatimize göre Îsâ'nın ineceğini söyleyen hadislerde bu hıristiyan inancının etkisi vardır. Yani hıristiyan

1. Hâzin, 7/98; Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 7/98.

Araplar arasında yaşayan bu inanç, hadis rivayetlerine sızdırılmıştır. Yâhut da Hz. Peyğamber, hıristiyanların bu tür sözlerini, kendisinden bir şey katmadan nakletmiştir.

Bazı hadislerde Hz. Peyğamber'in, Deccâl'in, ya kendi hayâtında veya kendisinden kısa bir zaman sonra çıkacağını söylediği rivayet edilir. A'ver (tek gözü kör) olacak Deccâl'in kırk gün kalacağı ve Meryem oğlu Îsâ'nın onu öldüreceği söylenir. Hattâ rivayetlere göre Hz. Peyğamber bir kısım ashabiyle birlikte Mağâle Oğullarının kaleleri yanından geçerken arkadaşlariyle birlikte oynayan, henüz bülûğa ermemiş bir çocuk görmüş, İbn Sayyâd adlı bu çocuğa kendisinin peyğamber olup olmadığını sormuş. Çocuk, Peyğamber'in peyğamberliğini kabul etmekle beraber kendisinin de peyğamber olduğunu iddiâ etmiş, kendisine doğru ve yalan söyleyen (haberci cin) geldiğini söylemiş. Peyğamber ona işinin karıştırılmış olduğunu söylemiş ve sonra: "Ben senden bir şey gizledim, nedir o?" demiş. Çocuk da "Duh..." deyince Peyğamber "Sus, haddini aşma!" demiş [1]. Çocuk bu sözüyle Peyğamber'e Duhân Sûresinin gelmiş olduğunu söylemek istemiş. Ömer, İbn Sayyâd'ı öldürmek için izin isteyince Peyğamber: "Eğer o ise (yani bu Deccâl) ise sen onu öldüremezsin. Değilse, öldürmenin bir yararı yoktur" demiş [2].

Fakat konuya âit başka rivayetlerde İbn Sayyâd, kendisinin Deccâl olduğundan kuşkulananlara: "Peyğamber(s.a.v.)in, Deccâl'in çocuğu olmayacağını, Mekke'ye Medine'ye giremeyeceğini, Yahudî olduğunu söylediğini; oysa kendisinin hem çocuğu olduğunu, Medine'de doğup Mekke'ye de gitmekte olduğunu, İslâm'a da inandığını" söyleyerek kendisini savunmuştur [3].

Rivayetlere göre yahudiler, geleceğine inandıkları Mesîhi Deccâl olarak nitelerler. Arapça olan Deccâl, yalancı, sapık anlamına gelir. Yahudîlerin, kendilerine dünyâ hakimiyeti kuracak bir kıral için Deccâl (yalancı, sapık) demeleri makul değildir. Öyle anlaşılıyor ki onların mesîhine hıristiyan Araplar bu vasfı takmışlar, böylece Îsâ'yı mesîh olarak kabul etmeyen yahudilere, Îsâ'dan başka mesîh olamayacağını, ondan başka Mesîh'in deccâl olacağını vurgulamak istemişlerdir.

Hadislerdeki Mesîh Deccâl ise çelişkili biçimlerde anlatıldığı için biz bu inancın, Araplar arasında yayılan yahudî hıristiyan inancından sızma olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Peyğamber'in, kendi zamanındaki bir şahsın Deccâl Mesîh olup olmadığında tereddütetmesi, onun da muğayyebâta âidolan bu konuyu bilmediğini gösterir. Zaten ğaybe âit konuları Peyğamber'in bilme-

1. Bkz. Hâzin, 7/100; Müslim, Fiten, Zikru İbn Sayyad, Nevevi Şerhi, 18/53-54.
2. Aynı kaynak.
3. Müslim, Fiten; Nevevî şerhi: 18/50-51.

diği, Kur'ân'ın kesin hükmüdür: *"De ki: Ben size, Allah'ın hazinesi benim yanımdadır demiyorum. Ben ğaybi de bilmem"* [1]. *"Hiçbir nefis, yarın ne yapacağını bilmez"* [2]. Son âyet geneldir. Hiçbir nefis denince Peyğamber'in nefsi de buna dahildir. Bu, genel hükümdür. Allah'tan başka hiç kimse ğaybi bilmez. Peyğamber yarın ne yapacağını bilemeyeceğine göre binlerce yıl sonra olacak olayları da bilmez. Zaten Hz. Âişe'nin "Kim Muhammed yarını bilir' derse yalan söylemiş olur" dediği, Buhârî'de mevcuttur. Ancak Allah dilerse peyğamberini, bazı ğayb bilgilerine muttali kılar ki bu konuda söyledikleri de vahiydir. Eğer bu konuda vahiy olsaydı Kur'ân'da olurdu. Biz bütün vahiylerin Kur'ân'da olduğu kanısındayız. Böyle âhâd ve bazısı da garip olan rivayetler üzerine itikad kurulamaz.

Genellikle ehli sünnetçe benimsenmiş olan Deccâl inancı, bazı İslâm mezheplerince reddedilmiştir. Hâricîler, Cehmîler ve Mu'tezileden bir kısım Deccâl'i kabul etmezler. Bizim söylediğimiz herhangi bir mezhebin tesirinde kaldığımızdan değildir. Biz, İslâmı aslında zayıf düşüren katma rivayetlerden ayıklamak ve gerçeği ortaya koymak amaciyle araştırmalarımızın sonucundaki kanımızı sunduk. Hatâ ettiysek Allah'tan af dileriz. O halîmdir, ğafûrdur.

لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ
لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾ وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي
اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ
﴿٦٠﴾

1. En'âm Sûresi: 50.
2. Lokman Sûresi: 34.

57- Gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan çok daha zordur. Fakat insanların çoğu bilmez. 58- Körle gören bir olmaz. İnanan ve iyi işler yapanlarla kötülük yapan da bir olmaz. Ne kadar az düşünüyorsunuz! 59- (Kıyâmet) *Saât*(i) *mutlaka gelecektir. Bunda kuşku yoktur, fakat insanların çoğu inanmaz. 60- Rabbiniz buyurdu ki: "Bana duâ edin, duânızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir."*

Tefsîr:

57-59 ncu âyetlerde âhireti inkâr edenlere, âhiretin mutlaka vukubulacağı kanıtlanmaktadır. Öldükten sonra dirilmeyi uzak görenlere deniyor ki: Gökleri ve yeri yaratmak, insanları yeniden yaratmaktan çok daha zordur. Gökleri ve yeri yaratmağa gücü yeten Allah, insanları yeniden yaratamaz mı? Elbette yaratır. Âhireti inkâr eden, önünü görmeyen kör gibidir. Âhirete inanan da gözleri gören insana benzer. Körle gören bir olmayacağı gibi inanıp güzel işler yapanlarla inkâr edip kötü işler yapanlar da bir olmaz. İnsanların tekrar dirilecekleri kıyâmet sâatinin geleceğinde aslâ kuşku yoktur.

60- Yalvaranın duâsını işiten yalnız Allah'tır. Allah'tan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı yoktur. Allah kullarını kendisine yalvarmağa davet ederek: *"Duâ ediniz, duânızı kabul edeyim"* buyuruyor. *"Kullarım sana benden sorarlarsa, benim onlara yakın olduğumu, duâ edenin duâsını kabul ettiğimi söyle"*[1] âyetinde de yüce Allah, kendisine yalvaran kullarını boş çevirmeyeceğini buyurmuştur. O kendisine yalvaranların çağırısını bilir, dilerse istediklerini de verir. O'na duâ etmekle kul, huzur bulur. Çünkü insanın her zaman en büyük desteği ve dayanağı O'dur. O'na şüphesiz bir şekilde inanıp içtenlikle yalvaran mutlu olur. Ama O'na kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, kıyâmette alçalırlar, hakaretle cehenneme sokulurlar, kibirleri kırılır. Bu cezâ dünyâdaki davranışlarına uygun olur.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ
عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ
خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ

1. Bakara Sûresi: 186.

الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ
قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ
أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأُمِرْتُ أَنْ
أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ
عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا
وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
﴿٦٨﴾

61- Allah O'dur ki size geceyi, içinde istirâhat etmeniz için (karanlık)*; gündüzü de* (işinizi görmeniz için) *aydınlık yaptı. Kuşkusuz Allah, insanlara lûtufkârdır; fakat insanların çoğu şükretmezler. 62- İşte herşeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl da O'nu birlemekten başka yöne çevriliyorsunuz? 63- İşte Allah'ın âyetlerini inkâr edenler de böyle çevriliyorlardı. 64- Allah O'dur ki Arzı size durulacak yer, göğü de binâ yaptı; sizi şekillendirdi, şekillerinizi de güzel yaptı ve sizi güzel rızıklarla besledi. İşte Rabbiniz*

Allah budur. Bütün âlemleri yaratan Allah, ne yücedir! 65- O diridir, O'ndan başka Tanrı yoktur. Dini yalnız kendisine halis kılarak O'na yalvarın. Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur. 66- De ki: "Ben, Rabbimden bana açık kanıtlar gelince, sizin Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan men olundum ve âlemlerin Rabbine teslîm olmakla emrolundum". 67- O'dur ki sizi topraktan, sonra nutfe(zigot)*dan, sonra kalacak*(embryo)*dan yarattı. Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyor. Sonra güçlü çağınıza eresiniz, sonra da ihtiyârlar olasınız diye sizi yaşatıyor. İçinizden kimi de daha önce öldürüyor. Belli süreye erişmeniz ve düşünmeniz için. 68- Yaşatan ve öldüren O'dur. Bir işin olmasını istedi mi, ona sâdece "Ol!" der, o da olur.*

Tefsîr:

61- İnsanların istirâhat etmeleri için geceyi karanlık, işlerini görmeleri için de gündüzü aydınlık yapan Allah'tır. Tanrı diye tapılan şeyler, böyle bir şey yapamazlar. Allah'ın, insanlara pek çok iyilikleri vardır. Buna rağmen çoğu insan Allah'a şükredeceği yerde O'ndan başkasına şükreder.

62-63: Oysa herşeyi yaratan Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Düşünen insanlar nasıl olur da bu gerçeği görmez, sapıtırlar. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler hep böyle gerçekten saparlar. Demek ki sapıtanlar, yanlış yola gidenler Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerdir. Daha önce Allah'ın âyetlerini inkâr edenler nasıl Allah'tan başkasına çevrilmiş, birtakım putlara, insanlara, ruhsal varlıklara tapmışlarsa Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen âyetleri inkâr edenler de öyle sapmakta, Allah'tan başkasına tapmaktadırlar. Bu, eskiden beri sürüp gelen bir şeydir. İnkârın sonu sapıklıktır.

64- Şu dünyâyı insanların ve canlıların üzerinde durup yaşamalarına uygun yapan Allah'tır. Gök de bir binânın tavanı gibi canlıları korumaktadır. Bilindiği gibi dünyâmız döner, eğer üzerinde bulunan cisimleri Dünyâya bağlayacak bir güç olmasaydı insanların ve canlıların Dünyâ'nın üstünde durmaları mümkün değildi. Cisimler uzaya savrulurlardı. Ama Allah'ın, Dünyâ'ya koyduğu emir (çekim gücü), üzerinde yaşayan varlıkları Dünyâ'ya bağlamakta, onları Dünyâ üstünde tutmaktadır. Dünyâ'ya bu gücü veren, onu canlıların yaşamasına uygun hale getiren Allah'tır.

Gök yüksek anlamına gelir. Yerden yüksek olan her kâinât cismi gök sayılır. Yeri bir kılıf gibi saran atmosfer tabakası da göktür. yerin tavanı durumunda olan bu tabaka, uzaydan gelen ışınları süzer, canlılara yararlı hale getirir. İşte bu tabaka bir tavan gibi Dünyâ üstünde yaşayan canlıları korumaktadır. Bunları yapan, anne karnında döllenmiş yumurtayı (zigotu) üreterek

biçimlendiren, bir tek hücreden çeşitli karakterde hücreler üretip el, ayak, göz, kulak, kalb, mide, akciğer, karaciğer gibi iç ve dış organları, milyarlarla, trilyonlarla ölçülen sinir ağlarını gayet meharetle birbirine bağlayıp düşünce ve duyular sistemini kuran, her canlıyı kendine özgü karakter ve şekliyle yaratan, sonra bütün canlıları ve insanları güzel rızıklarla besleyen Allah'tır. İşte tapılması gereken Allah budur. "Âlemlerin Rabbi Allah, ne yüce, ne kutludur!" cümlesinde Allah'ın, yalnız insanları değil, bütün canlıları yaratıp beslediğine, yalnız bir kavmin, bir ümmetin değil, bütün insanların ve canlıların sâhibi olduğuna işâret vardır.

65- O diridir, öyle cansız şeylerden değildir. O'ndan başka Tanrı yoktur. Yalnız O'na kulluk etmek gerekir. Övgü O'na mahsustur, O âlemlerin Rabbidir.

66 ncı âyet'.e Hz. Muhammed(s.a.v.)e, müşriklere şöyle demesi emrediliyor: *"Ben, bana Rabbimden açık kanıtlar geldikten sonra, o sizin Allah'tan başka yalvardığınız şeylere tapmaktan menolundum ve bana, yalnız âlemlerin Rabbine teslim olmam emredildi".* Bu âyet, Hz. Peygamber'in, kendisine vahiy gelmezden önce kavminin öteki insanları gibi dini töreleri icra ettiğini, onlar gibi yaşadığını, ancak vahiyler ona yolunu gösterdikten sonra bu yola girdiğini gösterir. Nitekim Duhâ Sûresinin: *"Biz seni yoldan sapmış bulup da doğru yola iletmedik mi?"* meâlindeki âyeti de bunu açıkça ifade etmektedir. Dileyen Duhâ Sûresinin tefsîrine bakabilir.

67- Önceki âyetlerde Allah'ın kâinâttaki kudreti ve yaratıcılığı anlatılmış idi. Bu âyette de Allah'ın, insanın yaratılmasındaki kudreti anlatılıyor. Allah, yalnız Dünyâ'yı insanın yaşamasına elverişli kılmak ve onu çeşitli rızıklarla beslemekle kalmamış, insanı bizzat çeşitli aşamalardan geçirerek yaratmıştır. Âyette özlüce insanın yaratılış evrelerine göz atılıyor:

"Sizi önce topraktan yarattı". İnsanın atası olan Âdem topraktan yaratıldığı gibi her insan da esas itibariyle topraktan yaratılır. İnsan meni hayvancığı ile yumurtanın birleşmesinden yaratılmaktadır. Meni hayvancığı ve yumurta, toprakta yetişen gıdaların yenmesinden oluşur. Böylece insan yaratılışının ilk aşaması topraktan başlar. Meni hayvancığı ile yumurta birleşince Zigot denilen ilk temel hücre meydana gelir. Bu hücre çoğalmaya başlar. Kan pıhtısı görünümünü alan bu hücreden çeşitli karakterde hücreler üreyerek iç ve dış organları yapar. Ve Allah, sonunda bağımsız düşünce ve hareket sahibi haline getirdiği insanı âciz, kendisini koruyamaz bir bebek olarak dünyâya getirir. Anne yüreğine konan şefkatle, sevgi ile korunan, bakılan bu bebek, büyür, genç, güçlü çağına ulaşır, daha sonra ihtiyarlamağa başlar. Kimisi henüz çocuk iken veya genç yaşında ölür, kimi de ihtiyarlar, çocuk gibi âciz, hattâ bir şey bilmez, bildiğini unutur duruma gelir. Bütün bunları yapan Allah'tır. İnsanın bunu düşünmesi, kendisini topraktan insan haline getiren

Allah'a şükür ve kulluk etmesi gerekir. Bu delillerle Allah'ın kudreti, yalnız O'na tapılması gereği açık ve özlü biçimde anlatıldıktan sonra:

68 nci âyette yaşatanın, öldürenin Allah olduğu, O'nun dilediği işin, sadece "Ol!" demekle olacağı, hükmkünün bu kadar kesin, kudretinin bu kadar yüksek olduğu vurgulanır. Bu âyetlerin, Allah'ın birliğini kabul etmeyen, Allah'tan başka varlıklara tanrı diyerek tapan müşriklere, yalnız Allah'a tapılacağını kanıtlamak için indiği, müşriklerin bu konudaki itiraz ve tartışmalarına bir cevâbolduğu açıktır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِالْكِتَابِ وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ
وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ
أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ
نَدْعُو مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذَٰلِكُمْ بِمَا
كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾ ادْخُلُوا
أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾

69- Baksana, Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar, nasıl haktan çevriliyorlar? 70- O Kitâbı ve duyurmak için elçilerimizi gönderdiğimiz şeyleri yalanlayanlar, yakında bileceklerdir! 71- Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürükleneceklerdir: 72- Kaynar su içinde. Sonra da ateşte yakılacaklardır. 73- Sonra onlara denilecektir: "Ortak koştuklarınız nerede?" 74- "Allah'tan başka (taptıklarınız)*?". Diyecekler ki: "Bizden kayboldular; hayır, meğer biz önceden hiçbir şeye tapmıyormuşuz* (taptıklarımız hiçbir şey değilmiş)*!" İşte*

Allah kâfirleri böyle şaşırtır. 75- "Bu durum, sizin yeryüzünde haksız olarak sevinmenizden ve böbürlenmenizden ötürüdür." 76- "Cehennemin kapılarından girin, orada sürekli kalacaksınız. Böbürlenenlerin yeri ne kötüdür!"

Tefsîr:

69- Tapılmağa lâyik yegâne Tanrının Allah olduğu, önceki âyetlerde çeşitli kanıtlarla açıklandıktan sonra bunu kabul etmeyip Allah'ın gönderdiği âyetlerle mücâdele eden müşriklerin akıl almaz şaşkınlıklarına dikkat çekiliyor: "Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlara baksana, nasıl da Allah'ı bırakıp O'ndan başkasına yöneliyorlar?" buyuruluyor.

70- Sonra Allah'ın Kitâbını, peygamberlerle beraber gönderilen vahiyleri yalanlayanların uğrayacakları âhiret cezası tasvir ediliyor. Bu tablo, sûrede dördüncü kıyâmet sahnesini oluşturur:

71-74: Onlar boyunlarına halkalar ve zincirler vurularak kaynar suyun içinde sürütülürler, sonra cehennemin yakıtı olarak âteşte yakılırlar. *"Siz ve Allah'tan başka taptığınız şeyler, cehennemin odunusunuz"* [1], *"Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının"* [2] âyetlerinde de belirtildiği gibi cehennem ateşinin yakıtı, cehenneme gidenlerin kendileridir. Onların dünyâda yaptıkları işler, ateş olup canlarını yakacaktır. Şâirin dediği gibi:

"Cehennem dediğin dal odun yoktur,
İnsan ateşini bile götürür!"

İşte onlar böyle azâb içerisinde yanarken "Hani sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeyler nerede? Neden sizi kurtarmıyorlar?" diye sorulur. Orada gerçeği anlar ve itirâf ederler: "Bizden sapıp gittiler. Meğer biz daha önce bir şeye tapmıyormuşuz. Taptığımız şeyler hayâlden ibâretmiş!" derler.

Bu acı durumu gösteren sahne sürerken yüce Allah kullarını uyarıyor: "İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır!" Allah'a inanmak isteyenleri değil, kâfirleri şaşırtır. Çünkü onlar gerçeği kabul etmezler. Allah'ın âyetleriyle mücadele ederler. Allah da onları sapıklıkları içinde bırakır. Saptıkları yol da kendilerini bu sonuca götürür. Bu sapmanın sonucundan insanlar sorumludur. Çünkü onlar inanmak isteselerdi Allah onları şaşırtmayacak idi. *"Allah fâsıklardan* (yoldan çıkanlardan) *başkasını saptırmaz"* [3], *"Allah zâlimleri yoldan*

1. Enbiyâ Sûresi: 98.
2. Bakara Sûresi: 24.
3. Bakara Sûresi: 26.

saptırır"[1] âyetleri ve benzerleri, Allah'ın sadece şirkte ve fıskta ısrar edenleri doğru yola iletmeyeceğini, onları sapıklıkları içinde bırakacağını; ama şirki terk edip Allah'a yönelmek, tevbe etmek isteyenleri sapıklıktan kurtarıp doğru yola ileteceğini ifade eder. Nitekim haklarında bu âyetlerin indiği müşriklerin çoğu, sonra müslüman ve mücâhid olmuşlardır. Demek onlar niyetlerini düzeltince Allah da onları doğru yola iletmiştir. Zira Allah şirk koşmağa, zulmetmeğe devam eden kimseleri doğru yola iletmez fakat şirki, zulmü, fıskı bırakıp Hakk'a yönelenleri doğru yola iletir.

75-76 ncı âyetlerde tekrar onlara: "Yeryüzünde haksız yere yaptığınız işlerle sevinip zevk ve eğlenceye daldığınız, böbürlenip durduğunuz için bu duruma düştünüz. Şimdi sürekli kalmak üzere cehennemin kapılarından içeri giriniz!" buyuruluyor ve sahne: *"Böbürlenenlerin yeri ne kötüdür!"* uyarıcı hükmüyle kapanıyor.

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّۚ فَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا
عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ
اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ

77- Sabret, Allah'ın va'di gerçektir. Onları uyardığımız şeyin bir kısmını ya sana gösteririz, yâhut seni daha önce vefat ettiririz. Sonunda onlar bize döndürüleceklerdir. 78- Andolsun biz, senden önce de elçiler gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık, kimini de anlatmadık. Hiçbir elçi, Allah'ın izni olmadan bir mu'cize getiremez. Allah'ın emri geldiği zaman hak yerine getirilir ve işte o zaman (Allah'ın âyetlerini) *boşa çıkarmağa uğraşanlar hüsrâna uğrarlar.*

1. İbrâhîm Sûresi: 27.

Tefsîr:

77 nci âyette Allah'ın va'dinin gerçek olduğu, verdiği sözün mutlaka yerine geleceği buyurularak Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî ediliyor. Hz. Muhammed'e karşı gelenlerin ya onun hayâtında veya onun vefatından sonra birtakım cezalara çarptırılacakları vurgulanıyor. Gerçekten bu âyetlerin inişinden birkaç yıl sonra kâfirler hak ettikleri cezaları bulmuşlar, küfür ezile ezile yok olmuş, Hz. Muhammed'in hayatında şirk Arabistan Yarımadasından kovulmuştur.

78 nci âyette de Allah'ın, Hz. Muhammed'den önce de peyğamberler gönderdiği, onlardan kimini Hz. Muhammed'e bildirdiği, kimini de bildirmediği; Allah'ın buyruğu geldiği zaman da adâletle hüküm verileceği, hakka engel olanların perişan olacakları belirtiliyor.

Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî eden bu âyetler, onun davasiyle alay edip: "Hani bizi tehdidettiğin azâb nerede?" diyen müşriklerin sözlerine de cevâbolmaktadır. Onların, Kur'ân'da kâfirlerin bir belâya çarptırılacaklarını bildiren âyetlerle alay ettikleri daha önceki surelerde de geçmişti. Muhakkak ki onların bu alayları, Hz. Muhammed'i ve mü'minleri üzüyordu. İşte bu ve benzeri âyetlerde müşriklerin sözlerine üzülen Peyğamber'e, bir süre daha sabretmesi, mutlaka o kâfirlerin bir cezaya çarptırılacakları bildiriliyor.

78 nci âyetten Hz. Muhammed'den önce birçok pyğamberin geldiği anlaşılıyor. Bunların sayısını Allah bilir. Peyğamberlerin sayısı hakkında değişik rivayetler vardır. Kimi rivayette yüz yirmi dört bin, kimine göre de dört bini İsrail oğullarından, dört bini de başka milletlerden olmak üzere sekiz bin peyğamber, kimine göre de sadece dört bin peyğamber gelmiştir [1]. Sahih hadis kaynaklarında yer almayan bu rivayetler sağlam bilgi ifade etmez. Peyğamberlerin sayısını Allah bilir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾
وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً ف۪ي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ
تُحْمَلُونَۜ ﴿٨٠﴾ وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ۗ فَاَيَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

---

1. Câmi'u'l-beyân: 24/86; Tabresî: Mecme'u'l-beyân: 8/533.

79- Allah'tır ki kimine binmeniz, kiminden yemeniz için size hayvanları yarattı. 80- Onlarda sizin için (daha başka) *yararlar da var. Onların üstünde gönüllerinizdeki arzuya erersiniz; onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız. 81- Allah size âyetlerini gösteriyor. Allah'ın âyetlerinden hangisini inkâr ediyorsunuz?*

Tefsîr:

79-81 nci âyetlerde yüce Allah, kullarına nimetlerini hatırlatıyor tâ ki bunları düşünüp de Allah'tan başkasına tapmaktan vazgeçsinler ve yalnız Allah'a kulluk etsinler.

En'âm da denilen büyük ve küçük baş hayvanları insanların emrine veren Allah'tır. İnsanlar bunlardan kimini binek olarak kullanırlar, onlara eşyalarını yükleyip uzak yerlere taşırlar. Kimini yerler, kiminin de sütünden, yününden yararlanırlar. Allah insanlara, denizde gemilere binip seyâhat etme imkânını da vermiştir. Bunların hepsi Allah'ın insanlara lûtfudur ve yalnız Allah'a tapılması gerektiğini gösterir. Allah'ın hangi âyetlerini (birliğinin kanıtlarını, yarattığı büyük olayları) inkâr ediyorsunuz? Kibir ve inadınızdan ötürü gerçeği kabul etmiyorsunuz. Yoksa O'nun bu açık seçik âyetlerini inkâr etmek mümkün değildir.

"Görmediler mi, ellerimizin yaptıklarından, kendilerine nice hayvanlar yarattık da kendileri onlara malik olmaktadırlar. Onları kendilerine boyun eğdirdik. İşte binekleri onlardandır ve onlardan yiyorlar. Kendileri için onlarda daha birçok faydalar ve içecekler var. Hâlâ şükretmiyorlar mı?" [1].

"Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için ısınma(nızı sağlayan şeyler) *ve daha birçok yararlar vardır. Ve onlardan kimini de yersiniz. Ve akşamleyin mer'adan getirdiğiniz, sabahleyin mer'aya götürdüğünüz zaman onlarda sizin için bir güzellik de vardır* (onların gidiş gelişleri hoşunuza gider). *Ağırlıklarınızı öyle uzak şehirlere taşırlar ki* (onlar olmasa), *canlar*(ınız büyük) *zahmetler çekmeden oraya varamazdınız. Doğrusu Rabbiniz, çok şefkatli, çok merhametlidir!"* [2] meâlindeki âyetler ve ayrıca Nahl: 66, 80; Mü'minûn: 21, En'âm: 142, Hac: 28, 30 ncu âyetler de Allah'ın, yarattığı hayvanlarda, insanlara pek çok nimeti bulunduğunu belirtmektedir. O halde tapılacak tek varlık, bu iyilikleri yapandır, uydurma tanrılar değil.

اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ

1. Yâsîn Sûresi: 71-73. 2. Nahl Sûresi: 5-7.

قَبْلِهِمْ كَانُوٓا اَكْثَرَ مِنْهُمْ وَاَشَدَّ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِي الْاَرْضِ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا
بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْا
بَأْسَنَا قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهٖ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾
فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ اِيمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي
عِبَادِهٖ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

82- Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Onlar bunlardan daha çok, daha güçlü, yeryüzündeki eserleri bakımından daha sağlam idiler. Yine de kazandıkları kendilerine hiçbir yarar sağlamadı. 83- Elçileri onlara açık kanıtlar getirince, kendi yanlarında bulunan bilgi ile sevindiler (elçilerin getirdikleri İlâhî bilgileri kabul etmediler, onlarla alay ettiler). *Sonunda alay edegeldikleri şey, kendilerini kuşatıverdi. 84- Ne zaman ki hışmımızı gördüler: "Tek Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler. 85- Fakat hışmımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir yarar sağlamadı. Allah'ın, kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan yasası budur. İşte o zaman kâfirler ziyâna uğramışlardır.*

Tefsîr:

82-85: Önceki âyetlerde Hz. Muhammed'den önce de peyğamberler gönderildiği, hiçbir peyğamberin, Allah'ın izni olmadan kendiliğinden bir mu'cize getiremeyeceği bildirilmişti. Bu âyetlerde de kendilerini uyarmak üzere gönderilmiş olan peyğamberleri inkâr edenlerin, sonunda nasıl cezalandırılıp mahvedildikleri anlatılmak suretiyle müşrikler uyarılmaktadır. Bunlar kuzeye ve güneye yaptıkları seferlerde peyğamberlere isyanları yüzünden evleri başlarına yıkılmış, helâk olmuş milletlerin harabeleri yanından geçerler ve bu top-

lumların neden helâk olduğunu da birbirlerine anlatırlardı. Yol üzerinde gördükleri harabeler, vaktiyle buralarda nüfusça kalabalık, çok güçlü, zengin insanların yaşadığını gösterirdi. Çünkü o taştan yapılmış, kimisi de dağlar üzerindeki yalçın kayalar üzerine oturtulmuş saraylar, evler kolay yapılamazdı. Hele bu müşrik Araplar, öyle muazzam binaları yapacak ne güce, ne de mala sahip idiler. Demek ki o kavimler bunlardan daha çok, daha zengin, daha güçlü, daha bilgili idiler.

Fakat peyğamberler gelip kendilerini uyarınca kendi bigilerine güvendiler, servetlerine gururlandılar, peyğamberlere uymağa tenezzül etmediler. Sonunda alay ettikleri azâb, kendilerini kuşatıverdi. Sayıları, malları, kuvvetleri kendilerini kurtarmadı. Allah'ın azâbını karşılarında görünce şirkten vazgeçtiler, yalnız Allah'a inandılar, taptıkları tanrıları inkâr ettiler. Çünkü o tanrıların kendilerini bu azâbdan kurtaramayacağını anladılar ama artık Allah'ın azâbı göründükten sonra inanmalarının hiçbir yararı olmadı. Mahvolup gittiler.

Âyetlerin sonunda da Allah'ın, eskiden beri uygulanan yasasının bu olduğu, kâfirlerin o zaman helâk olacağı vurgulanıyor. Böylece müşrikler bir kez daha uyarılıyor.

Sûrenin başında da müşriklerin sonunun helâk olduğunu vurgulayan 4-6 ncı âyetler yer almıştı. Böylece sûrenin sonu ile başı birleşip sûre bütünleşmektedir.

Mü'min Sûresinde Getirilen Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Allah, azîzdir, alîmdir. Günâhı affeden, tevbeyi kabul eden olduğu gibi, güçlü, azâbı çetindir. O'ndan başka tanrı yoktur. Dereceleri yükselten (pek yüce olan), Tahtın sâhibi (kâinâtın hükümdarı) O'dur (2-3). Âhirette, Allah'tan başka bütün mülk sâhipleri kahrolur, ortadan kalkar. O zaman gerçek mülk sâhibinin, yalnız Allah olduğu anlaşılır (16).

2. Dîn (ibâdet) yalnız Allah'a âittir. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, bütün engellemelere rağmen insanları Allah'a kulluğa çağırmalıdırlar (14). Kâfirlerin duâsı boşa gider. Allah'tan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı olmaz (50). Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeyler, âhirette kaybolur. Tapanlar, en çok yardıma muhtacoldukları zamanda yardımcısız kalır, şaşırırlar (73-74).

3. Allah, hak ve adâletle hükmeder. Allah'tan başka tanrı diye yalvarılan şeyler, hüküm verecek güçte değillerdir. Onların bir hükümleri ve yetkileri yoktur. Allah gören, işitendir (20).

4. Kanıtsız inançlara bağlanmak, kör taklîddir. Şirkin kanıtı yoktur. Ne dünyâda, ne de âhirette Allah'tan başkasına yalvarılmaz. Bunların yalvarmaları boşunadır, du'âları kabul edilmez ve hakaret ile cehenneme atılırlar (42-43, 60).

5. Geceyi dinlenmeğe, gündüzü çalışmağa elverişli kılan, Arzı canlıların yaşamasına müsâit yapan, dünyâyı sarmalayan atmosferi, dünyâ için koruyucu bir tavan yapan, insanları dilediği gibi biçimlendirip yaratan, sonra onları çeşitli güzel rızıklarla besleyen, dünyâda belli bir süre yaşatan, kimini erken öldüren, kimini de ihtiyarlayıncaya dek yaşatan Allah'tır. Diri olan Allah'tan başka tanrı yoktur. Tanrı diye yalvarılan diğer şeyler, bir şey yaratmadıkları gibi, diri de değillerdir. Öyle ise yaratıcı ve diri olan Allah'a yalvarılır, yalnız O'na tapılır, hamdedilir. O'ndan başkasına yalvarmak, tapmak, Allah'ın muradına aykırıdır. Allah, başka bir varlığa tapmayı yasaklamış ve yalnız kendisine teslîm olmayı emretmiştir (61-66). Yaşatan, öldüren O'dur. Bir şeyin olmasını dileyince ona ''ol!'' der ve olur (68).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

6. Kitâb, herşeyi bilen Allah tarafından indirilmiştir.

7. Allah'ın âyetlerine karşı koyan, bunları engellemeğe çalışan gururluların bir süre serbest dolaşmalarına aldanmamalıdır. Allah onları daima öyle serbest bırakacak değildir, zamanı gelince cezalandıracaktır. Nitekim peyğamberlerini yalanlayan, hakkı engellemek için uğraş veren Nûh kavmini ve onlardan sonra gelen kavimleri de serbest bırakmamış, vakti gelince cezalandırmıştır. Öylelerinin cezâsı, sadece dünyâ azâbınan ibâret de değildir. Onlar, âhirette, dünyâdakinden çok daha büyük bir azâba çarpılacaklar, cehenneme atılacaklardır (4-6).

8. Allah'ın âyetlerini önlemek için uğraşanların hevesleri kursaklarında kalır (56). Kitâbı ve Tanrı elçilerini yalanlayanlar, pek yakında boyunlarına zincir vurularak cehennem zindanına sürükleneceklerdir (69-72).

9. Yalnız geleneklerinin ve kör taassuplarının, kibir ve inatlarının tesiriyle Allah'ın âyetlerini engellemeğe çalışanlar, Allah'ın ve mü'minlerin gazabına hedef olurlar. Ne Allah onları sever, ne de mü'minler (35).

10. Arşı taşıyan ve Arşın çevresinde hizmet için dolaşan melekler, inanan insanlar için Allah'tan mağfiret tabeleder; onların, iyi eşleri, çocukları ve atalarıyle birlikte cennete sokulmalarını, kötülüklerden korunmalarını dilerler (7-9).

Meleklerin, mü'minler için istiğfarları ve koruyucu duâları, meleklerin, inanan, inanmayan bütün insanlardan üstün olduklarını kanıtlar. Bu konuda Tefsîrimizin birinci cildinde yeterli bilgi vermiştik (s. 127-149). 7 nci âyetin tefsîrine de bakınız.

11. Allah, dilediği kuluna, buyruğundaki ruhu indirerek vahy verir. Tâ ki o insan elçi, insanları, âhiret hesâbına karşı uyarsın.

12. 23-54 ncü âyetlerde Mûsâ kıssasından kesitler sunulur. Dizi aralarında öğütler, prensipler zikredilir.

13. İsrâil oğullarının yeni doğmuş erkek çocuklarını öldürten Fir'avn, Allah'ın takdirine engel olamamış; Mûsâ doğup büyümüş, peyğamber olmuş, Fir'avn, peyğamber Mûsâ'yı da öldürmeğe yeltenmiş ise de Allah'a sığınan Mûsâ'ya dokunamamıştır. Fir'avn'ın engellemeleri, tuzakları, Mûsâ'nın da'vetini önleyememiştir (25-27).

14. Peyğambere karşı gelenler, mutlaka cezâlandırılacaklardır. Ama bu cezâ, ya peyğamberin hayatında veya onun vefatından sonra olur. Dünyâda cezâlandırılmamış olsalar dahi, Allah'ın huzuruna çıkacakları gün, kötü davranışlarının karşılığını görürler. O zaman pişmanlıkları, kendilerine bir yarar sağlamaz.

15. Peyğamberlerin sayısı pek çoktur. Onların kimi, Hz. Muhammed'e bildirilmiş, kimi bildirilmemiştir. Peyğamberlerin hepsi, Kur'ân'da Hz. Muhammed(s.a.v.)e anlatılanlardan ibaret değildir (78). Allah, peyğamber göndermeden bir kavme azâbetmeyeceğine (İsrâ Sûresi: 15), her millete kendi diliyle konuşan peyğamber gönderdiğine (İbrâhîm Sûresi: 4) ve her millet içinde mutlaka bir peyğamber çıktığına (Fâtır Sûresi: 24, Nahl Sûresi: 36) göre dünyada her ulusa peyğamber gönderilmiş olmalıdır.

16. Allah'ın izni olmadan peyğamber mu'cize getiremez. Allah'ın azâb buyruğu gelince ondan kurtulmak mümkün değildir (78).

17. Allah, dünyâda peyğamberlere ve Hak da'vetçilerine yardım edip hak dini yerleştireceğine söz vermiştir (51).

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

18. Nânkörler, âhirette günâhlarını itiraf ederler, cehennem azâbından kurtarılmalarını dilerler ama sözgeliminden bunun yapılmayacağı anlaşılır (11-12).

19. Âhirette herşey açığa çıkar. O gün, herkes yaptığının karşılığını görür, hiç kimseye haksızlık edilmez. Ve o günün mahkemesi de ta'lîk edilmez (ertelenmez), çabucak bitirilir. Çünkü *"Allah hesabı çabuk görendir"* (17).

Kıyâmet günü, duruşmaya çağırma günüdür. Suçlu o çağrıdan kaçmak ister ama buna imkân bulamaz. Kimse onu, Allah'ın azâb kararından kurtaramaz (33).

20. Korkudan yüreklerin hançereye dayanacağı o günde, haksızların ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefâatçileri yoktur (18).

21. Suçluların ruhları, sabah akşam ateşe sunulur. Bu, kıyâmete dek böyle sürer. Kıyâmet sâatinde (Yüce Duruşma gününde) ise suçluların, daha çetin

bir azâba sokulmalarına karar verilir (46).

22. Cehennem âteşine giren suçlular, birbirlerini kınayıp suçlarlar. Zayıflar bu duruma düşmelerinin vebâlini, kendilerini saptıran liderlerin üstüne yıkmağa çalışırlar. Liderler de bu suçlamanın bir yararı olmayacağını, nasıl olsa hepsinin cehennem zindanında bulunduklarını söylerler (47-48).

23. Suçlular, cehennem muhafızlarından, azâblarının hafifletilmesi için Allah katında aracı olmasını isterler. Fakat bu istekleri azar ile reddedilir. Kâfirlerin feryâdının bir yararı olmaz (49-50). Âhirette yalvarıp özür dilemenin bir yararı yoktur. Suçlulara la'net ve kötü sonuç vardır (52).

24. Gökleri ve yeri yaratma, insanları yeniden yaratmadan kolaydır. Gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah, insanları yeniden yaratmağa elbette kadirdir (57). Kıyâmetin olacağında kuşku yoktur (59).

25. Kulun, böbürlenmeğe hakkı yoktur. Böbürlenenlerin, âhirette yeri cehennemdir (75-76).

D) Genel Prensipler:

26. Nânkörler, Allah'ın gazabına uğrarlar ki İlâhî gazab, insanların öfkesiyle mukayese edilemez (10).

27. Ancak önyargısız, iyi niyyetli, Allah'a yönelen temiz, sağduyu sahibi insanlar öğüt alırlar (13).

28. Allah hain bakışları, kafadaki düşünceleri bilir (19).

29. 21 ve 82 nci âyette, yeryüzünde dolaşıp eskilerin kalıntılarının araştırılması emredilmekle inananlar, tarihî ve arkeolojik araştırmalara, eski olaylardan ibret almağa yönlendirilmektedir.

30. Peyğamberlerinin öğütünü dinlemeyip nânkörlüklerine devam eden eski kavimler helâk edilmişlerdir (22).

31. Nânkörlerin, tedbirleri ve tuzağı, boşa çıkar, hakikati önleyemez (25, 37).

32. Her kavmin içinde iyiler de eksik olmaz. İşte Mûsâ'nın en yaman düşmanı olan Fir'avn'ın kavmi içinde de Mûsâ'ya gizlice inanan ve onu savunup korumağa çalışan bir insan çıkmıştır (28). Bu âyetten, kötülükten korunmak için imânın gizli tutulabileceği hükmü çıkarılabilir.

33. Allah, aşırı giden, yalancı insanları doğru yola iletmez. Onlar o halde kaldıkları sürece hidâyetten uzaktırlar. Ama düşünüp de gerçeği anlarlarsa Allah onların gönüllerini Hak dine, tevhîde iletir (28-29).

34. Fir'avn, kendi görüşünün doğruluğuna inanmış ve kavmini de kendi düşüncesine göre yönlendirmişti. Diktatörler, sadece kendi görüşlerinin doğruluğunu sanırlar, kendi hatâlarını da doğru zannederler, kimsenin düşüncesini

kabul etmezler. Kendi bildiklerince giderler, sonunda hem kendilerini, hem de kavimlerini mahvederler: *"Fir'avn dedi: 'Ben size yalnız* (doğru) *gördüğümü gösteriyorum ve ben sizi ancak doğru yola götürüyorum'."* (29).

35. Allah'ın şaşırttığını kimse doğru yola iletemez. Fakat Allah, iyi niyetli insanları şaşırtmaz. Aşırı, kuşkucu, haksız, fâsık, nânkör insanları şaşırtır (34). Demek ki Allah'ın şaşırtması, doğru yolda olanları eğri yollara düşürmesi değil; eğri yolda olup Hakk'ın çağrısına gelmeyen sapık insanları, kendi şaşkın hallerinde bırakması demektir.

36. Kör taassup, bâtıl taklîd, inâd, kibir ve zorbalık, insanın sağduyusunu mühürler, Hakk'ı anlamasına engel olur. Önyargı ile, reddetme kararıyla dinlediği hakkı anlayamaz, reddeder (35).

37. Alışkanlık, taassup, kibir, inat ve zorbalık, insana, yapmakta olduğu kötü işleri cazip gösterir. Böylece onun doğru yola girmesine, hidâyete ermesine engel olur (37).

38. Mü'min, insanları doğru yola çağırırken; kâfir, insanları sapıklığa, dolayısıyle cehenneme yöneltir (29, 38, 41).

39. Dünyâ hayâtı ve nimeti geçici, âhiret hayâtı ve nimeti kalıcıdır (39).

40. Kötülük yapan, yaptığının dengi bir cezâ görür. Ama iyilik yapanlar, cennette hesapsız ödüllendirilirler. Çünkü yapılan suça, daha ağır bir cezâ vermek zulümdür. Allah zulümden uzaktır. Ama yapılan iyiliği, fazlasıyle ödüllendirmek keremdir. Allah, kerîmlerin kerîmidir (40).

41. Allah'a tevekkül ve işlerin sonucunu O'na havâle etmek gerekir (44).

42. Allah, kendisine yalvaranları kötülüklerden korur. Yapılan kötülükler, sahibini ma'nen sarıp cehennem azâbına sokar (45-46).

43. Allah, dünyâda da, âhirette de elçilerine yardım eder (51).

44. Mûsâ'ya verilen ve İsrâil oğullarına mîras olarak intikal eden Kitâp, sağduyu sahipleri için rehber ve öğüttür: *"Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet verdik ve İsrâil oğullarına Kitâbı mîras kıldık. O, aklıselîm sâhiplerine bir yol gösterici, bir öğüttür"* (53-54).

45. Allah'ın sözü haktır. O'nun sözüne güvenmeli, O'ndan mağfiret dilemeli ve sabah akşam O'nu överek tesbîh etmeli(şânının büyüklüğünü anmalı)dır (55).

46. Hakikatleri görmeyen ma'nâ körüyle, gerçekleri gören sağduyu sahibi insan bir olmaz. İnanıp iyi işler yapan insanla, inanmayıp kötü işler yapan insan bir olmaz (58).

47. Allah insana birçok lutufta bulunmuş, onu öteki canlılara hakim kılmış, doğa yasalarından yararlanmasını sağlamıştır (79-80).

MÜ'MİN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	حم	Her harf üzerinde nefes almadan durarak:	Ebû Ca'fer.
	حم	Harfler üzerinde durmadan:	Ötekiler [1].
4	فَلَا يَغْرُرْكَ	İdğâmı çözerek:	Çoğunluk.
	فَلَا يَغُرَّكَ	İdğâm ve râ'nın fethi ile:	Zeyd ibn Alî ve Ubeyd ibn 'Umeyr.
	رَسُولِهِمْ	Çoğul müzekker zamîri:	Çoğunluk.
	رَسُولِهَا	Müennes zamîri:	Abdullah ibn Mes'ûd [2].
5	لِيَأْخُذُوهُ		Çoğunluk.
	لِيَقْتُلُوهُ		Übey [3].
	عِقَابِى	Dâima yâ ile:	Ya'kub.
	عِقَابِ	Dâima yâ'sız:	Ötekiler.

1. İbn Zekvân, Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, bütün hâmîmlerde hâ'yı imâle ile okumuş, Verş ve Ebû 'Amr hepsinde elif ile yâ arasında bir sesle (beynellafzayn); diğerleri fetha ile okumuşlardır (Tebsırah: 662).
2. el-Bahr: 7/449.
3. Mesâhif: 161.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	حَقَّتْ		Çoğunluk.
	سَبَقَتْ		İbn Mes'ûd mushafı.
	كَلِمَٰتُ	Çoğul kipi:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	كَلِمَتُ	Tekil kipi:	Ötekiler [1].
	كَفَرُوا		Çoğunluk.
	فَسَقُوا		İbn Mes'ûd [2].
7	وَ قِهُمْ	İki halde de hâ'nın dammıyle:	Ruveys.
	وَ قِهِمْ	Hâ'nın kesriyle:	Ötekiler.
8	جَنَّٰتِ	Çoğul:	Çoğunluk.
	جَنَّتِ	Tekil:	Zeyd ibn Alî, A'meş, İbn Mes'ûd mushafı da böyledir [3].
	وَ ذُرِّيَّٰتِهِمْ	Çoğul:	Çoğunluk.
	وَ ذُرِّيَّتِهِمْ	Tekil:	Îsâ [4].

1. el-Bahr: 7/450.
2. Mesâhif: 83.
3. Mesâhif: 83, 161; el-Bahr: 7/452.
4. Aynı.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	وَ قِهِمِ	Vasl halinde hâ ve mîm'in kesriyle:	Ebû 'Amr, Ravh.
	وَ قِهُمُ	Vasl halinde hâ ve mîm'in dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ قِهِمُ	Vasl halinde hâ'nın kesri, mîm'in dammıyle:	Ötekiler [1].
13	وَ يُنْزِلُ	Hafif zây ile:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	وَ يُنَزِّلُ	Tenzîl kökünden:	Ötekiler.
15	رَفِيعُ		Çoğunluk.
	رَفِعُ		İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [2].
	لِتُنْذِرَ	Hitâb tâ'sıyle:	İbn 'Abbâs, Hasan ve İbn Semeyfa'.
	لِيُنْذِرَ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk [3].
	يَوْمَ آلتَّلاَقِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş, İbn Verdân.
	يَوْمَ آلتَّلاَقِى	İki halde de yâ ile:	İbn Kesîr, Ya'kûb.
	يَوْمَ آلتَّلاَقِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [4].

1. Bu, vasl halinde böyledir. Fakat vakıf halinde ihtilâf yoktur: Hepsi de meksûr hâ'dan sonra sâkin mîm üzerinde durur. Yalnız Ruveys, gerek vasl gerek vasıf halinde hâ'yı madmûm okumuştur (el-Budûr: 276).
2. Mesâhif: 83, 205.
3. Kurtubî: 15/30; el-Bahr: 7/455.
4. Tebsırah: 664; en-Neşr: 2/366; el-Budûr: 276.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
16	لاَيَخْفَى عَلَى ٱللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ		Çoğunluk.
	لاَيَخْفُونَ عَلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ		İbn Mes'ûd [1].
18	وَ أَنْذِرْهُمْ		Çoğunluk.
	وَ أَنْذِرِ ٱلنَّاسَ		İbn Mes'ûd.
	مَا لِلظَّالِمِينَ		Çoğunluk.
	مَا لَهُمْ		İbn Mes'ûd.
19	وَمَا تُخْفِي ٱلصُّدُورُ		Çoğunluk.
	وَ مَا يَخْفَى مَا فِي ٱلصُّدُورِ		İbn Mes'ûd [2].
20	تَدْعُونَ	Hitâb tâ'siyle:	Nâfi', Hişâm.
	يَدْعُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler.
21	مِنْكُمْ	Hitâb kâfiyle:	İbn 'Âmir ve mushafı.
	مِنْهُمْ	Ğâib hâ'sıyle:	Ötekiler ve mushafları [3].
	وَ آثَارًا فِي ٱلْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّه		Çoğunluk.
	وَ أَثَارُو فِي ٱلْأَرْضِ وَ عَمَرُوهَا فَأَخَذْنَاهُمْ		İbn Mes'ûd [4].
21, 33	وَاقِه هَادِه	Kaf ve dâl'dan sonra bir hâ üzerinde durma:	İbn Keŝîr.
	وَاقٍ هَادٍ	Kaf ve dâl üzerinde durma:	Ötekiler [5].
26	ذَرُونِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	İbn Keŝîr.
	ذَرُونِي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Übey de İbn Mes'ûd gibi (عليه) okumuştur (Mesâhif: 161).
2. Mesâhif: 83, 84.
3. Tebsırah: 662; en-Neşr: 2/364-365.
4. Mesâhif: 84.
5. Vasl halinde meksûr tenvin ile okunacaklarında ihtilâf yoktur: el-Budûr: 277.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
26, 30, 32	إِنِّيَ	Üç yerde de izâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Üçünde de yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [1].
26	وَ أَنْ يُظْهِرَ فِى آلْأَرْضِ الْفَسَادَ	Meftûh vâv ile, fiil izhâr kökünden, fesâd mansûb:	İbn Mes'ûd, Nâfi', Ebû 'Amr mushafları da öyle [2].
	وَ أَنْ يَظْهَرَ فِى آلْأَرْضِ الْفَسَادُ	Fiil zuhûr kökünden, fesâd merfû':	İbn Keŝîr.
	أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِى آلْأَرْضِ آلْفَسَادَ	Sâkin vâv'dan önce meftûh hemze ile, fiil izhâr kökünden, fesâd mansûb:	Hafs, Ya'kub.
	أَوْ أَنْ يَظْهَرَ فِى الْأَرْضِ الْفَسَادُ	Yine ev ile, fiil zuhûr kökünden:	Şu'be, Hamza, Kisâ'î [3].

1. Tebsırah: 664; en-Neşr: 2/366; el-Budûr: 277.
2. Tebsırah: 662-663; en-Neşr: 2/365: Câmi'u'l-beyân: 24/56-57; el-Budûr: 277.
3. İbn Mes'ûd'un " وَأَنْ يُظْهِرَ آثَارًا فِى آلْأَرْضِ وَعَمَرُوا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوا فَآخَذْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ آللّٰهِ مِنْ وَاقٍ " şeklinde okuduğu rivâyet edilir. Mesâhif: 84.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَوْ أَنْ يُظْهَرَ فِى ٱلْأَرْضِ الْفَسَادُ	Yine ev ile, fiil edilgen, fesâd merfû':	Zeyd ibn Alî [1].
	فَأَنْ يُظْهِرَ فِى ٱلْأَرْضِ ٱلْفَسَادَ		Übey [2].
32	التَّنَادِى	Vasl ve vakf halinde yâ ile:	Hasan, İbn Semeyfa', Ya'kûb, İbn Kesîr, Mücâhid.
	التَّنَادِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş, İbn Verdân.
	التَّنَادْ	Sâkin dâl ile: Yalnız vasl halinde:	Ebû 'Amr'dan rivâyet.
	التَّنَادِّ	Meksûr, şeddeli dâl ile:	İbn 'Abbâs, Dahhâk ve 'İkrime [3].
	التَّنَادِ	Şeddesiz, meksûr dâl ile:	Ötekiler [4].

1. el-Bahr: 7/460.
2. el-Bahr: 7/460; Mesâhif: 161.
3. Geri dönüp kaçmak anlamındaki (نَدَّ، يَنِدُّ)den gelen bu kırâeti bazı gramerciler lahn (hatâ) saymışlardır. Ebû Ca'fer en-Nehhâs: bunun ğalat olduğunu söylemiştir. Oysa dönüp kaçmak anlamındaki bu vecihle okumak güzeldir. Dahhâk şöyle demiştir: "Cehennemin gazab soluğunu duyunca hemen kaçarlar, nereye gitseler, bir tabur melâike onları bulundakları yere döndürür. İşte: " يوم ٱلتَّنادِّ *: Kaçışma günü!*", "يا مَعْشَرَ ٱلجِنِّ وَٱلإِنْسِ إنِ ٱستطعتم أن تنفذوا من أقطار ٱلسّموات و ٱلأرض فانفذوا *: Ey cinler ve insanlar topluluğu, göklerin ve yerin derinliklerine geçebilirseniz, geçiniz*" (Rahmân: 33), "وَ ٱلْمَلَكُ على أرْجَائِها *: Melekler de göğün bucaklarında bulunmaktadır*" (Hakkâ: 17) âyetleri bu durumu anlatmaktadır" (Kurtubî: 15/311).
4. Tebsırah: 664; Kurtubî: 15/312; en-Neşr: 2/366; el-Budûr: 276. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu bu son vecihtir: 24/62.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
35	عَلى كُلِّ قَلْبٍ	Bâ tenvinli:	İbn Zekvân, Ebû 'Amr.
	عَلى كُلِّ قَلْبِ	Bâ tenvinsiz, izâfetle:	Ötekiler.
	عَلى قَلْبِ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ	Kalbin kull'e takdimiyle:	İbn Mes'ûd [1].
36	لَعَلِّيَ أَبْلُغُ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, İbn Âmir.
	لَعَلِّى أَبْلُغُ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	لَعَلِّى أَطَّلِعُ	İttılâ'dan:	Übey [2].
37	فَأَطَّلِعَ	'Ayn'ın nasbiyle:	A'rec, Sülemî, Îsâ ve Hafs.
	فَأَطَّلِعُ	'Ayn'ın ref'iyle:	Ötekiler [3].
	زُيِّنَ	Edilgen:	Çoğunluk.
	زَيَّنَ	Etken:	Bir kırâettir [4].
	وَ صُدَّ	Sâd'ın dammıyle:	Kûfeliler ve Ya'kûb.
	وَ صِدَّ	Sâd'ın kesriyle:	Yahyâ ibn Vessâb ve Alkame.

1. Tebsırah: 663; Kurtubî: 15/314; en-Neşr: 2/365; Mesâhif: 84. Taberî'ye göre en uygunu kalbin mütekebbir'e izâfetiyle olan çoğunluk kırâetidir: 24/64.
2. Mesâhif: 161.
3. el-Bahr: 7/465; el-Budûr: 278. Taberî, ref' vechinden başkasına cevâz vermemektedir: 24/66.
4. el-Bahr: 7/466.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ صَدٌّ	Sâd'ın fethi, dâl'ın ref' tenviniyle:	İbn Ebî İshâk ve Abdurrahmân ibn Bekre [1].
	وَ صَدَّ	Sâd'ın ve dâl'ın fethiy-le, mâzî:	Ötekiler.
38	اتَّبِعُونِ(ى) أَهْدِكُمْ	Yalnız vasl halinde yâ'lı:	Kalûn, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	اِتَّبِعُونِى أَهْدِكُمْ	İki halde de yâ'lı:	İbn Keŝîr, Ya'kûb.
	اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
	الرَّشَادِ	Hafif şîn ile:	Çoğunluk.
	الرَّشَّادِ	Şeddeli şîn ile:	Mûâz ibn Cebel [2].
39	مَتٰعٌ وَ إِنَّ ٱلآخِرَةَ		Çoğunluk.
	لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِنَّ ٱلدَّارَ ٱلآخِرَةَ		İbn Mes'ûd [3].
40	يُدْخَلُون	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Şu'be.

1. Kurtubî: 15/315.
2. Bu, Arapçayı iyi bilenlerin çoğuna göre hatâdır. Çünkü (أفعل) ef'ale'den (فعّال) fa'âl kipi gelmez, (مِفْعَال) mif'âl gelir. Maamâfîh, Nehhâs (يرشد) anlamında (رشّاد) söylenebileceğini ifâde etmiştir (Kurtubî: 15/316).
3. Mesâhif: 84.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَدْخُلُونَ	Yâ'nın fethiyle, etken:	Ötekiler [1].
41	مَا لِيَ أَدْعُوكُمْ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hişâm.
	مَالِي أَدْعُوكُمْ	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [2].
42	وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ	Vasl halinde (أنا)nin elifini belirterek:	Nâfi'.
	وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ	(أنا)nin elifi düşürülerek:	Ötekiler.
44	فَسَتَذْكُرُونَ		Çoğunluk.
	فَسَتُذَكَّرُونَ		İbn Mes'ûd ve Übey [3].
44	أَمْرِيَ إِلَى اللّٰهِ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	أَمْرِى إِلَى اللّٰه	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [4].
46	اُدْخُلُوا	Vasl hemzesi, madmûm hâ ile:	Alî, Hasan, Katâde, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Ebûbekr.

1. el-Budûr: 278.
2. Aynı.
3. Mesâhif: 84, 162.
4. Tebsırah: 664; en-Neşr: 2/366; el-Budûr: 278.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	آدْخِلُوا	Kat' hemzesiyle, idhâl kökünden:	Ötekiler.
48	إِنَّا كُلاًّ فِيهَا	(إِنَّا)daki çoğul zamîrinin na'ti ve te'kîdi olarak nasb ile:	İbn Semeyfa', Îsâ ibn Ömer.
	إِنَّا كُلٌّ فِيهَا	Mübtedâ olarak merfû':	Ötekiler [1].
51	يَقُومُ	Yâ ile:	Çoğunluk.
	تَقُومُ	Tâ ile, müennes:	İbn Hürmüz, İsmâîl ve Ebû 'Amr'dan rivâyet [2].
52	لاَ يَنْفَعُ	Yâ ile, müzekker:	Nâfi', Kûfeliler.
	لاَ تَنْفَعُ	Tâ ile, müennes:	Ötekiler.
53	قَلِيلاً مَا تَتَذَكَّرُونَ	İki tâ ile, muhâtab:	Kûfeliler.
	قَلِيلاً مَا يَتَذَكَّرُونَ	Yâ ile, ğâib:	Ötekiler [3].
	ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ		İbn Mes'ûd [4].
60	سَيُدْخَلُونَ	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	İbn Kesîr, Şu'be, Ruveys, Ebû Ca'fer.

1. Kurtubî: 15/321; el-Bahr: 7/469.
2. el-Bahr: 7/470.
3. Tebsırah: 663-664; en-Neşr: 2/365; Kurtubî: 15/323-325; Câmi'u'l-beyân: 24/75; el-Bahr: 7/470; el-Budûr: 279.
4. Mesâhif: 84.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَيَدْخُلُونَ	Meftûh yâ ile, etken:	Ötekiler [1].
64	صِوَرَكُمْ	Sâd'ın kesriyle:	Ebû Rezîn, Eşheb Ukaylî.
	صُوَرَكُمْ	Sâd'ın dammıyle:	Ötekiler [2].
65	هوَ		Çoğunluk.
	و هوَ		İbn Mes'ûd.
	فَادْعُوهُ		Çoğunluk.
	فَاعْبُدُوهُ		İbn Mes'ûd [3].
67	ثُمَّ لِتَكُونُوا شِيُوخًا	Sonra gelen yâ'ya uyum için şîn'in kesriyle:	İbn Keŝîr, İbn Zekvân, Şu'be, Hamza, Kisâ'î.
	ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا	Şîn'in dammıyle:	Ötekiler [4].
	ثُمَّ لِتَكُونُوا شَيْخًا	Şîn'in fethi, yâ'nın sükûnuyla, tekil:	Kırâettir [5].
	وَ مِنْكُمْ مَنْ يَكُونُ شُيُوخًا		İbn Mes'ûd [6].
68	فَيَكُونَ	Mansûb nûn ile:	İbn 'Âmir.
	فَيَكُونُ	Ref' ile:	Ötekiler [7].

1. Kurtubî: 15/328; el-Budûr: 279.
2. Kurtubî: 15/328.
3. Mesâhif: 84.
4. el-Budûr: 279.
5. Kurtubî: 15/330.
6. Mesâhif: 84.
7. el-Budûr: 279.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
71	وَ ٱلسَّلَاسِلَ يَسْحَبُونَ	Selâsil mansûb, muzâraat harfi meftûh:	İbn 'Abbâs, Ebû'l-Cevzâ, 'İkrime ve İbn Mes'ûd [1].
	وَ ٱلسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ	Selâsil merfû', muzâraat harfi madmûm, edilgen:	Çoğunluk.
	وَ فِى ٱلسَّلَاسِلِ يُسْحَبُونَ	Selâsil, cer harfiyle mecrûr, fiil edilgen:	Übey mushafı [2].
77	يَرْجِعُونَ	Yâ'nın fethiyle, etken:	Ya'kûb.
	يُرْجَعُونَ	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	Ötekiler.
82	أَشَدَّ قُوَّةً وَ آثَارًا		Çoğunluk.
	أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ آثَارًا		İbn Mes'ûd.
	أَعْظَمَ مِنْكُمْ خِلْقَةً وَ أَطْوَلَ آثَارًا		Übey.
	يَكْسِبُونَ		Çoğunluk.
	يَعْمَلُونَ		İbn Mes'ûd [3].

1. Mesâhif: 84, 205; Kurtubî: 15/332. Fiil etken olunca mânâ: "Suçlular, zincirleri sürüklerler" demektir.
2. Mesâhif: 162; el-Bahr: 7/475. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu üzre selâsili merfu', fi'li edilgen okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 24/84).
3. Mesâhif: 84, 164.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
85	سُنَّتْ	Tâ ile yazılmış olan (سنّت) üzerinde İbn Keŝîr ve Ebû 'Amr hâ ile, (سنّة) diğerleri tâ (سنّت) üzerinde durmuşlardır [1].	

1. el-Budûr: 280.

41/61 FUSSİLET SÛRESİ

Hâmîmler grupunun ikincisi olan bu sûre, adını Kur'ân âyetlerinin açık açık izah edildiğini anlatan ikinci âyetinden alır. Allah'ın, yeryüzü ürünlerini dört günde yarattığını söyleyen onuncu âyetinden dolayı "Akvât Sûresi", Allah'ın, en yakın göğü lâmbalarla yani yıldızlarla süslediğini bildiren onikinci âyetinden dolayı "Mesâbîh Sûresi"; Aya, Güneşe değil, bunları yaratan Allah'a secde etmeyi emreden otuzyedinci âyetinden dolayı Secde Sûresi adlarını da taşıyan bu sûrede Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından indirildiğine dikkat çekildikten sonra Allah'ın birliğine inanmayan kâfirlerin davranışları kınanır. Bu konuda çeşitli kanıtlar verilir, kıyâmette kâfirlerin ve mü'minlerin sonuçlarına işaret edilir.

Mekke'de inen sûrelerin orta grupundan olup Mü'min (Ğâfir) Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamaya göre 41 nci, iniş sırasına göre 61 nci sûredir. Bölümlerinin birbirine bağlılığından dolayı bütün âyetlerinin bir defada veya ardı ardına indiği söylenebilir. 54 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ
﴿٤﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ وَفِي اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا
وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾ قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ

أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ ۗ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ ﴿٦﴾

الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾ إِنَّ

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hâ mîm. 3- Bu, Rahmân, Rahîm'den indirilmiştir. Bilen bir toplum için âyetleri açıklanmış, Arapça okunan bir Kitâptır. 4- Müjdeleyici ve uyarıcı olarak (gönderilmiştir). *Fakat çokları yüz çevirmiştir; onlar işitmezler. 5- Dediler ki: ''Bizi çağırdığın şeye karşı kalblerimiz kılıflar içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var. Sen* (istediğini) *yap, biz de* (istediğimizi) *yapıyoruz''. 6- De ki: ''Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana, tanrınızın bir tek Tanrı olduğu vahyediliyor. O'na doğrulun, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!'' 7- Onlar ki zekât vermezler ve onlar âhireti inkâr ederler. 8- İnanıp iyi işler yapanlara gelince; onlar için de kesintisiz bir ödül vardır.*

Tefsîr:

1-4: İki harften oluşan birinci âyeti, Rahmân ve Rahîm Allah tarafından indirilen Kur'ân'ın önemine dikkati çekiyor ve bu Kitâbın, bilen ve anlayan bir kavme müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere Arapça okunan bir kitâp olarak indirildiği belirtiliyor. Arapça indirilmiştir ki Arapça konuşanlar onu anlasınlar.

5- Fakat çokları ondan yüz çeviriyor, dinlemiyorlar. Onun öğretilerini batıl göreneklerine aykırı buldukları için ön yargı ile onu reddetmeğe kararlıdırlar: ''Senin sözlerini dinlemeyiz. Boş yere onları bize okuma, kalblerimiz kılıflıdır, o sözler bizim kalblerimize girmez, onu anlamayız, kulaklarımız da tıkalıdır, duymayız. Seninle bizim aramızda perde vardır, sana uymayız. Dilediğini yap'' derler.

Ekinneh: Kinân'ın çoğuludur. Kinân, okların konulduğu kılıfa denir. *Vakr* da sağırlık anlamınadır. Burada kalblerin kapalı olduğu için Kur'ân'ı anlamayacakları; kulakların da sağır olduğu için duymayacakları; bundan dolayı Hz. Muhammed'e uymayacakları anlatılmaktadır.

6-7: Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendisinin de onlar gibi bir insan olduğunu, ancak kendisine herkesin tanrısının bir tek Tanrı olduğunun vahyedildiğini; Allah'a kulluk edip O'ndan mağfiret dilemelerini; zekât vermeyen, âhireti de kabul etmeyen müşriklerin felâkete uğrayacaklarını söylemesi emrediliyor.

Dilde temiz, temizlemek anlamına gelen zekât, terim olarak malın bir miktarını fakirlere vermek demektir. Malı haramdan temizlediği için bu sadakaya zekât denmiştir.

Âyet, müşrikleri zekât vermeyen, âhirete inanmayan kimseler olarak nitelediğine göre zekâtın Mekke devrinde farz kılınmış olması gerekir. Hattâ malın bir miktarını fakirlere vermek anlamındaki zekâtın, müşriklerce bilindiği ve İslâmdan önce de bazı kimselerin zekât adı altında yardım yaptıkları da anlaşılır. Şayet zekât kelimesi, fakirlere yardım anlamına gelmeseydi, Kur'ân'ın indiği ortamda mânâsı anlaşılmaz ve zekât nedir? diye sorulurdu. Böyle bir soru vâridolmadığına göre Kur'ân'ın muhatapları zekâtı bilmekte, bunu bir meziyet kabul etmekte idiler. Ancak o devirde zekât, genel bir sadaka idi. Miktarı kesin biçimde belirtilmemişti. Sonradan Peyğamber (s.a.v.), zekâtın miktarını belirlemiştir.

8 nci âyette inanıp iyi işler yapanların, kesintisiz, eksiksiz bir ödüle erecekleri bildiriliyor. Aslında âyette geçen *memnûn* kelimesi, *menn* kökünden ismi mef'uldür. *Menn,* başa kakmak demektir. *Ğayrimemnun* başa kakılmayan ücret anlamınadır. Süddî bu son anlamı vermiştir.

Bu âyetlerin tefsîrinde bazı müşriklerin, nasıl Kur'ân'ın etkisinde kaldıklarını gösteren şu olay anlatılır:

Kureyş tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.) ile görüşmek ve bazı önerilerle onu davasından vazgeçirmek için görevlendirilen Utbe, Peyğamberin yanına gelip şöyle söze başladı:

— Kardeşim oğlu, senin bizim yanımızdaki yerin bildiğin gibidir. Soyun, mevkiin yüksektir. Ama kavminin başına öyle bir iş getirdin ki cemâatlerini dağıttın, inançlarını hor gördün, dinlerini, tanrılarını kötüledin, geçmiş atalarını küçük düşürdün. Şimdi şu önerilerimi dinle, herhalde bir bölümünü kabul edersin.

— Söyle ey Ebû'l-Velîd, seni dinliyorum.

— Kardeşimin oğlu, eğer bu getirdiğin şeyle maksadın zenginolmak ise sana mal toplayalım, en zenginimiz ol. Eğer şeref istiyorsan seni başımıza kral yapalım. Yok eğer bunlardan hiçbirini istemiyorsan, seni cin çarptığı için bundan kurtulamıyorsan seni tedâvi için doktorlar bulalım, malımızı verip seni kurtaralım.

Utbe sözlerini bitirince Peyğamber (s.a.v.):

— Şimdi sen dinle, dedi, bu sûreyi okumağa başladı. 13 ncü âyetine gelince Utbe korkudan sıçradı. Secdeyi emreden 37 nci âyetinden sonra Peyğamber secde edince o da secde etti. Yüzünün rengi değişmiş vaziyette kavmine gitti. Durumu soranlara şöyle dedi:

— Vallâhi o şiir değildir, sihir değildir; kehânet değildir. Ey Kureyş topluluğu, beni dinleyin, onu bana bırakın, siz o adamın önünden çekilin. Ondan duyduğum söz, büyük bir sözdür. Ben herşeyi okudum, her sözü dinledim. Ama onun gibisini duymadım. Eğer Araplar Muhammed'i yenerse siz de ondan kurtulmuş olursunuz. Şayet o üstün gelirse onun mülkü sizin mülkünüz, onun üstünlüğü sizin üstünlüğünüz demektir. Siz de bu sûretle insanların en mutlusu olursunuz.

— Vallâhi Muhammed, diliyle seni büyülemiş, dediler. İnat ve inkârlarına devam ettiler [1].

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذ۪ي خَلَقَ الْاَرْضَ ف۪ي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ
اَنْدَاداًۜ ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَم۪ينَۚ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ ف۪يهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ ف۪يهَا
وَقَدَّرَ ف۪يهَٓا اَقْوَاتَهَا ف۪ٓي اَرْبَعَةِ اَيَّامٍۜ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِل۪ينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى
السَّمَٓاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً اَوْ كَرْهاًۜ قَالَتَٓا
اَتَيْنَا طَٓائِع۪ينَ ﴿١١﴾ فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ ف۪ي يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى ف۪ي كُلِّ
سَمَٓاءٍ اَمْرَهَاۜ وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَۗ وَحِفْظاًۜ ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ
الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿١٢﴾

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/64-65; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/61-62.

9- De ki: "Siz mi Arzı iki günde Yaratana karşı nankörlük ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir." 10- Arza, üstünden ağır baskılar yaptı, onda bereketler yarattı ve onda —arayıp soranlar için— gıdalarını tam dört günde takdîr etti (düzene koydu). *11- Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve Arza: "İsteyerek veya istemeyerek* (buyruğuma) *gelin" dedi. "İsteyerek buyruğuna geldik" dediler. 12- Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini* (kanunlarını) *vahyetti. Biz en yakın göğü lâmbalarla ve koruma ile donattık. İşte bu, güçlü, bilen Allah'ın takdîridir.*

Tefsîr:

9-10 ncu âyetlerde yeri iki günde yaratan Allah'a karşı nankörlük edip O'na ortaklar, benzerler tasarlayan insanlara inkâr tarzında bir soru ile bu yaptıklarının şayılacak bir şey olduğu belirtiliyor ve aslı iki günde yaratılmış olan Dünyâ'nın üzerine yüksek dağların birer baskı gibi atıldığı, bitki ve ürünlerinin yaratıldığı, Dünyâ'nın, yaratılmasından itibaren dört gün içinde canlıların yaşamasına elverişli hale getirildiği buyurulmaktadır.

11-12: Daha sonra Allah duman halinde bulunan göğe yönelerek göğe ve yere buyruğuna gelmelerini, yani dilediği şekilde olmalarını, buyruğuna uymalarını emretmiş; buyruğuna gönülden uyan gök cisimlerini iki günde düzenleyip her göğe emrini, yani onun işleyeceği, varlığını sürdüreceği düzenini, yasasını vahyetmiş, en yakın göğü de yıldızlarla ve koruma ile donatmıştır. İşte bu işler, hep o galip, sonsuz güç ve kudret sahibi, herşeyi bilen Allah'ın takdiridir. Bunları Allah'a ortak sanılan şeyler yapmış değildir.

9 ncu âyette Allah'ın Arzı iki günde yarattığı, 10 ncu âyette Arzın dağlarını, bereketlerini, bitki ve ağaçlarını dört günde yarattığı, 12 nci âyette ise gökleri iki günde yarattığı buyurulmaktadır. Bunların toplamı sekiz gün eder. Oysa başka âyetlerde Allah'ın, gökleri ve yeri altı günde yarattığı buyurulmaktadır. Bu, ilk anda çelişki gibi gelirse de âyetler arasında çelişki yoktur. Gökler ve yer altı günde yaratılmıştır. Allah'ın, göğe ve yere: *"İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin, dedi, onlar da isteyerek buyruğuna geldik, dediler"* sözünden yerin yaratılışı sürerken göklerin de yaratıldığı anlaşılır. Yani önce gökler yaratılmış, sonra yerin yaratılışına başlanmış değil, bütün gök cisimlerinin aslı, hep beraber iki günde yaratılmıştır. Öteki gök cisimlerinin evrimi bizi fazla ilgilendirmediği için yüce Allah, bize Yerin evrim sürecini bildirmiştir. Yerin, dört gün içerisinde evrimleşerek canlıların yaşamasına elverişli duruma geldiğini haber vermiştir. Bu arada öteki yıldızlar da evrimleşmiş ve yedi gök altı günde evrimleşip bu hale gelmiştir. Yer nasıl iki günde yaratılıp

ondan sonra dört gün içinde evrimleşmiş ise, gökler de öyle olmuştur. Âyetlerin sözgeliminden bu anlaşılmaktadır.

"سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ" cümlesinde *sevâ', eyyâm'*ın sıfatı olursa bu dört günün birbirine eşit günler olduğunu ifade eder. Bilindiği üzre tam Ekvator kuşağında yılın bütün günleri birbirine eşittir. Kuzeye, güneye inildikçe mevsimlerin değişmesiyle günler birbirinden farklı olur, uzanır, kısalır. Bu âyetten Yerin, tam birbirine eşit dört günde evrimleşip canlıların yaşamasına elverişli duruma geldiği anlaşılır. Fakat *sevâen,* kelimesi, *li's-sâilîn* ile de ilgili olabilir. Es-Sâilîn arayanlar, soranlar demektir. Yani Allah rızkı arayanların hepsine Arzın rızıklarını dört günde yarattı, yahut araştırıp soranlara dört günde yarattı, demektir. Her canlı rızkını arar. Allah hepsinin rızkını yaratmıştır. Arayan, Allah'ın yarattığı rızkı bulur.

Bunları yapan yalnız Allah'tır. Tanrı diye tapılan şeyler değildir. Gaye, Allah'ın, bütün kâinâtın yaratıcısı olduğunu, O'ndan başkasının bir şey yaratmadığını, O'ndan başkasına tapmanın sapıklık olduğunu belirtmektir.

Tevrat'ın başında da Allah'ın, kâinâtı altı günde yarattığı anlatılır ve bu altı günün her birinde yaratılan şeyler sayılır:

Allah birinci günde gökleri, yeri, ışığı ve karanlığı; ikinci günde suları birbirinden ayıran kubbeyi; üçüncü günde gök kubbenin altındaki yeri ve denizleri, bitkileri, ağaçları; dördüncü günde yıldızları, Güneşi ve Ayı; beşinci günde kuşları, su hayvanlarını; altıncı günde kara hayvanlarını ve insanları yarattı. Yedinci günde de istirâhat etti.

Kur'ân yaratılışın altı günde olduğunu söylüyor, fakat Allah için istirâhat tabirini uygun görmediği için bunun yerine: "ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ : *Sonra arşa kuruldu*"[1] diyor.

Tevrat'ın ifadesine göre Allah kâinâtı yaratmazdan önce: "Allah'ın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu"[2]. Kur'ân-ı Kerîm de bu konuda: "و كان عرشه على الماء : *Arşı su üstünde idi*"[3] demektedir. İki ifadenin yakınlığı açıktır. Yani Tevrat'ta anlatılan yaratılış, Kur'ân'da yeni bir üslûb ile ve Allah'ın zâtına yaraşır biçimde anlatılmıştır.

Herhalde kâinâtın yaratılışından söz eden âyetlerde kasdedilen gün, insanların kullandığı yirmidört saatlik zaman birimi değil, kâinâtın yaratılış evreleridir. Gün, her yıldızın, kendi ekseni çevresinde bir dönüşünden ibarettir. Dünyâmız, kendi çevresindeki dönüşünü yirmidört saatte tamamlar. Dünyâmız, güneşin bir uydusudur ve Güneş çevresinde dönmekte, bu dönüşünü

1. A'râf Sûresi: 54, Yûnus Sûresi: 3, Ra'd Sûresi: 2, Furkan Sûresi: 59, Secde Sûresi: 4, Hadîd Sûresi: 57.
2. Tekvîn: 1/1.
3. Hûd Sûresi: 7.

de üçyüz altmış beş gün altı saatte tamamlamaktadır. Demek ki bu dönüş gözönünde tutulursa Dünyâ'nın bir dönüş günü, 365,25 güne karşılıktır.

Güneşimiz, içinde bulunduğu Samanyolu Galaksisinin merkezinden 32000 (otuziki bin) ışık yılı uzaklıkta bulunan bir yıldızdır. Güneş sistemimiz, Galaksinin çevresinde yavaş yavaş döner ve bu dönüşünü 225 (ikiyüz yirmibeş) milyon yılda tamamlar. Samanyolu Galaksisinde yüz milyar yıldız vardır. Bu Galaksi, Andromeda Galaksisinden sonra ikinci büyük galaksidir.

Güneşin kendi gezegenlerinden Merkür kendi ekseni çevresindeki dönüşünü 176 dünyâ gününde, Venüs 243 dünyâ gününde tamamlar. Mars ise ekseni etrafında 24 saat 37 dakikada, Jüpiter 9 saat 50 dakikada, Satürn 10 saat 14 dakikada, Uranus 10 saat 49 dakikada, Neptün 15 saat 40 dakikada, Platun 4 saat 15 dakikada dönmektedir.

Dünyâ gününü ölçü alırsak Merkürde bir gün, bizim günümüzle 176 gün, Venüs'te 243 gün, Marsta bizim günümüz gibi 24 saatten biraz fazla, diğer gezegenlerdeki gün, bizim günümüzden çok azdır.

Sadece bizim Güneş sistemimizdeki günler böyle farklı olduğuna göre ya bizim Güneş sistemimizden çok daha büyük sistemlerde, bizim gezegenlerimizden çok daha büyük gezegenlerde günün ne kadar uzun bir zaman aldığı düşünülebilir. Belki de bizim hesabımızla milyonlarca yıl süren günlerin olduğu gezegenler vardır. İşte Allah katında bir günün bin yıl, hattâ elli bin yıl olduğunu söyleyen âyetler (Meâric Sûresi: 4; Hac Sûresi: 47; Secde Sûresi: 5) günün itibârî olduğuna, yıldızdan yıldıza değiştiğine işaret buyurmaktadır. A'râf, Hicr ve Sâd sûrelerindeki benzeri âyetlerin tefsîrinde bu konuda gerekli açıklamalar yapılmıştı. Onları burada tekrara gerek görmüyoruz. A'râf: 54, Hicr: 16-19 ncu âyetlerin tefsîrine bakılabilir. Burada önemli olan husus, göğün önce duman halinde bulunduğu ve o dumandan bu gök cisimlerinin yaratıldığıdır. Bilim adamları da gök cisimlerinin, gazların yoğunlaşmasıyle yaratıldığını söylemektedirler. Önceleri uzayı dolduran gayet sıcak bir gaz bulutu vardı. Bu gaz kütlesinin parça parça yoğunlaşıp sıkışmasiyle yıldızların meydana geldiği söylenir. Yıldızlar, gazın sıkışmasından ibarettir. Kâinâtta hâlâ birtakım yıldızlar doğarken bir takımları dağılmakta ve başka yıldızlar tarafından yutulmaktadır. Aslında bu gaz da herhalde enerji bulutu idi. Zaten madde de enerjinin yoğunlaşmasından ibarettir. İşte Kur'ân'ın dediği gibi gök cisimleri, duman görünümündeki gaz bulutundan yaratılmıştır.

Âyette Arzın, Güneş'ten önce zikredilmesi, onun güneşten önce soğuyup üzerinde hayâtın meydana gelmesinden ötürüdür. Güneş, ateşli bir gaz kütlesinden ibarettir. Henüz soğumamıştır. Bilginlerin ifadesine göre, Güneş daha beş milyar yıl, Dünyâdaki hayâtın devamına yetecek enerjiyi gönderebilecektir. Güneşin gezegenlerinden olan Arzın kabuğu soğumuş ve üzerinde

hayât oluşmuştur. Daha milyarlarca Güneş Sistemleri vardır. Bizim Güneşimizden gezegenler oluştuğu gibi diğer güneşlerin de gezegenleri ve Arzları vardır. Kâinâtta üçyüz milyon kadar Arz bulunduğu tahmin ediliyor. Esasen akıl, uzayın büyüklüğünü idrakten âcizdir. Yıldızlar arasındaki mesafe o kadar büyüktür ki kilometre ile anlatmak mümkün olmadığı için bunlar ışık hızı ile ifâde edilir. Işık, bir saniyede üçyüz bin kilometre hızla gider. Öyle yıldız vardır ki, ışığı bize ancak milyonlarca, hattâ milyarlarca ışık yılında ulaşabilir. Dünyâmızdan o kadar uzaktır. Birkaç gün önce Amerikalı bilim adamları, bizden on milyar ışık yılı ötede bir galaksinin bulunduğunu keşfettiler ve bunu dünyâya açıkladılar. Şimdi bunları düşünürken yüce Allah'ın: *"Yoo, yıldızların mevkilerine, yani bulundukları yerlere, yörüngelerine yemin ederim. Çünkü bilirseniz bu, büyük bir yemîndir!"* âyetinin taşıdığı ilim ve hikmete hayran kalmamak mümkün değildir. Bu iki âyette yıldızların bulundukları yerlere, aradaki mesafe boyutlarına yemin etmenin, büyük bir yemin olduğu vurgulanarak yıldızlar arasındaki mesafelerin büyüklüğüne işaret edilmiş oluyor. Fesubhânellâh!

فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ اِذْ
جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ قَالُوا
لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰۤئِكَةً فَاِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾
فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً
اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا
يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ر۪يحًا صَرْصَرًا ف۪ي اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذ۪يقَهُمْ
عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ
﴿١٦﴾ وَاَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى فَاَخَذَتْهُمْ

صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا

وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

13- Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Ben sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım." 14- Onlara: "Yalnız Allah'a kulluk edin!" diye önlerinden ve arkalarından elçiler gelmişti. "Rabbimiz dileseydi, melekler indirirdi. Biz, sizin (duyurmak için) *gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz" dediler. 15- Âd kavmi, yeryüzünde haksız olarak büyüklük tasladılar ve: "Bizden daha güçlü kim var?" dediler. Onları yaratan Allah'ın, kendilerinden daha güçlü olduğunu görmediler mi? Bizim âyetlerimizi de inkâr ediyorlardı. 16- Biz de onlara, dünyâ hayâtında rezîllik azâbını taddırmak için o uğursuz günlerde, üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azâbı ise daha kepâze edicidir, onlara hiç yardım da edilmeyecektir. 17- Semûd kavmine gelince onlara yol gösterdik, fakat onlar körlüğü, doğru yolu bulmağa yeğlediler. Böylece yaptıkları yüzünden alçaltıcı azâb yıldırımı onları yakaladı. 18- İnananları ve korunanları kurtardık.*

Tefsîr:

13-18 nci âyetlerde Peyğamber'in çağırdığı tevhîd yoluna gelmeyen müşrikler, daha önceki sapık milletlerin sonuçlarına düşmekten sakındırılıyor ve özetle şöyle buyuruluyor:

13- Ey Muhammed, eğer bunlar senin çağırdığın tevhîdi kabul etmezlerse sen onlara "Ben sizi uyarmakla görevimi yaptım, sizin, Âd ve Semûdu korkutup bayıltan azâb gibi bir azâba uğrayacağınızı söyledim. Yâhut onları vuran yıldırım gibi bir yıldırım çarpmasına karşı sizi uyardım" de. Burada azâb, yıldırıma benzetilmiştir.

14-16: Onlara peyğamberler gelmiş, Allah'tan başkasına tapmamalarını söylemişler, fakat onlar: "Allah dileseydi insan yerine meleklerden elçi gönderirdi" deyip peyğamberlere inanmamışlardır. Kendilerini herkesten güçlü görüp haksız yere gurura kapılan Âd kavmi, Allah'ın kendilerinden çok daha güçlü olduğunu düşünmeyip O'nun âyetlerini inkâr etmişlerdir. Allah da onlara çok şiddetli, soğuk fırtınalar gönderip kibirlerini kırmış, onları hakaret içinde helâk etmiştir. Onların âhirette çarpılacakları cezâ ise daha onur

kırıcıdır.

Eyyâmin nehisât: birbiri ardınca süren uğursuz günler demektir. "سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ" âyetinin bildirdiği gibi bu fırtına yedi gece, sekiz gündüz sürmüş ve Hûd'u kabul etmeyen Âd kavmini helâk etmiştir.

17- Allah'ın hidâyetini kabul etmeyip sapıklığı doğru yola tercih eden Semûd kavmi de yaptıkları işlere uygun olarak aşağılatıcı azâba çarpılmışlardır. Fakat Allah, günâhlardan sakınanları, peyğamber Sâlih ile birlikte azâbdan kurtarmıştır.

Burada cezâya çarptırılıp helâk edilen Âd ve Semûd kavimlerinin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı koyan müşrik Araplarla ortak yanları vardır. Bu müşrikler de Âd kavmi gibi kibirlidirler. "Allah elçi gönderse melek indirir, ona melek indirilmesi gerekmez mi?" diyorlardı. Bunlar da Semûd kavmi gibi içinde bulundukları sapıklığı, Peyğamber'in getirdiği hidâyete tercih ediyorlardı. İşte müşrikler, kendileri gibi davrananların hikâyeleri hatırlatılarak uyarılmaktadırlar.

"Âd ve Semûd'u da helâk ettik. Bu, oturdukları yerlerden size belli olmaktadır. Şeytan onlara, yaptıkları işleri süsleyip onları yoldan çıkardı. Oysa bakıp ibret alabilirlerdi ama almadılar" [1] âyetinden anlaşıldığı üzre Araplar, yazlık ve kışlık ticaret yolları üzerinde bulunan harabeleri görüp, Âd ve Semûd kavimlerinin kıssalarını öğrenmişlerdi. İşte Kur'ân onlara, kalıntılarını gördükleri bu kıssaları anlatıp onları düşünmeğe ve ibret almağa yöneltmektedir.

İlk âyetlerinin tefsîrinde anlattığımız üzre Kureyş liderlerinden Utbe ibn Rebî'a, Hz. Muhammed(s.a.v.)i davasından vazgeçirmek üzre gelip onunla konuşmuş, öneriler sunmuş, Hz. Peyğamber de ona bu sûreyi okumağa başlamıştı. Rivayetlerden birine göre Peyğamber: " فان أعرضوا فقل أنذرتكم صاعقة مثل صاعقة عاد وثمود : *Yüz çevirirlerse de ki: Ben sizi, Âd ve Semûd kavimlerinin başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım!"* âyetini okumuş, Utbe, korkudan Peyğamber'in ağzını tutmuş: "Akrabalık hakkı için" susmasını söylemiş ve kalkıp evine gitmiş, birkaç gün dışarı çıkmamış. Utbe'nin görünmediğini görenler:

— Herhalde sâbiî oldu (yani müslüman oldu) demişler.

Daha sonra yanlarına giden Utbe, onların bu sözlerine kızmış, bir daha Muhammed ile konuşmamak için yemin etmiş ve şöyle demiş:

— Vallâhi Muhammed'le konuştum. Bana öyle sözler söyledi ki onlar şiir değil, sihir değil, kehânet değildir. *"Sâikaten misle sâikati Âdin ve Semûd"*

1. 'Ankebût Sûresi: 38.

sözüne gelince Muhammed'in ağzını tuttum, akrabalık hakkı için susmasını söyledim. Ben bilirim Muhammed yalan söylemez. Sizin başınıza azâb inmesinden korktum [1].

وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاءُوهَا
شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا
لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدتُّمْ عَلَيْنَا ۖ قَالُوا أَنطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ
وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ
عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَٰكِن ظَنَنتُمْ أَنَّ اللَّهَ
لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَذَٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ
أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُم مِّنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِن يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ۖ
وَإِن يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُم مِّنَ الْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُم مَّا
بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم
مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

19- Allah'ın düşmanları âteşe sürüldükleri gün toplanıp bir araya getirilirler. 20- Nihâyet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları işler hakkında sâhipleri aleyhinde tanıklık ettiler. 21- De-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/111; Beğavî; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/91-92.

rilerine: "Niçin aleyhimize tanıklık ettiniz?" dediler. Derileri: "Herşeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu. İlk defa sizi yaratan O'ydu. İşte O'na döndürülüyorsunuz" dediler. 22- "Siz (günah işlerken) *kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize tanıklık etmesinden gizlenmiyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz". 23- "İşte Rabbinize karşı beslediğiniz bu zannınız, sizi helâk etti, ziyâna uğrayanlardan oldunuz!" 24- Şimdi eğer dayanabilirlerse ateştir onların yeri. Ve eğer özür dileyip Rablerini razı etmek isterlerse özürleri kabul edilmeyecektir. 25- Biz onlara birtakım kötü arkadaşlar sardırdık. Onların önlerinde ve arkalarında bulunan herşeyi* (dünyâ varlık ve isteklerini) *onlara süslü gösterdiler. Kendilerinden gelip geçmiş olan cin ve insan topluluklarına uygulanan söz, onlara da gerekli oldu,* (onlar da azâbı hak ettiler). *Çünkü hep ziyanda idiler.*

Tefsîr:

Yüce Allah, peyğamberlerinin çağrısına uymayan kavimleri dünyâda helâk ettiğini bildirmiş, onların âhirette uğrayacakları azâbın ise daha çetin olduğunu haber vermişti. İşte burada da dünyâ azâbiyle helâk edilenlerin, âhiret azâbları tasvir ediliyor ve müthiş bir kıyâmet sahnesi sunuluyor:

19-23: O gün Allah'ın düşmanları âteşe sürülüp hep biraraya toplanırlar. İlâhî mahkemede kendileri suçlarını inkâra kalkışsalar bile kulakları, gözleri ve derileri yaptıklarına tanıklık eder.

Suçlular derilerine: "Niçin aleyhimize tanıklık ettiniz?" derler ama derileri, herşeyi konuşturan Allah'ın, kendilerini konuşturduğunu söyler. Daha sonra ya kendi organları veya Allah tarafından bir kınama sözü gelir: "Siz, kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin kendi aleyhinize tanıklık edeceklerini düşünüp onlardan gizlenmezdiniz. Yaptığınız işleri Allah'ın bilmediğini sanırdınız. İşte Rabbiniz hakkındaki bu kötü zannınız sizi aşağı düşürdü, yanılttı, helâk etti, bundan dolayı ziyâna uğradınız" denilir.

İnsanın yaptığı işi, organlarından gizlemesi mümkün mü? Hayır. Öyle ise kendi organlarının, aleyhine tanıklık yapmaması için hiç günâh işlememesi gerekir. İşte insan yaptığı işi nasıl kulağından, gözünden, derisinden gizleyemezse Allah'tan hiç gizleyemez. Çünkü Allah insana, gözünden, kulağından, hattâ can damarından daha yakındır. Hiçbir iş O'ndan gizlenemez. Öyle ise O'ndan utanmak, korkmak ve O'nun beğenmeyeceği, gazabedeceği şeyleri yapmamak gerekir.

Âyette insanın kulak, göz ve deri olmak üzere üç duyu organına işaret

edilmektedir. İnsanın bunlardan başka koklama ve tadma organları da vardır ama aslında tadma organı derinin yaptığı iştir. Onun için tadma, dokunma organı olan derinin görevlerinden sayılabilir. Koklama da yine derinin görevlerindendir. Demek ki asıl temel bilgi organları göz, kulak ve deridir. İnsanın yaptığı işler genellikle bu organlar ile yapıldığı için âyette bu üç temel organ anılmıştır.

20-21 nci âyetlerde İlâhî Mahkemede dâvânın tesbiti anlatılıyor. Mahkemede dâvâ, tanıklarla tesbit edildiği gibi hal karinesi (durum kanıtı) da göz önünde tutulur. Hanefilere göre "Suçların ispatında karînelerin de rolü vardır".

İlâhî Mahkemede suçların gizlenmesi mümkün değildir. Suçlu, dili ile suçunu inkâr etse bile, işlediği suçun ruhunda bıraktığı izler, suçun işlenmiş olduğunu gösterir. Kişinin kulakları, gözleri ve derileri, kendi aleyhine tanıklık eder. Organların tanıklığı iki şekilde olabilir: Allah ya bunlara dil verip bunları konuşturur. Yahut işlenen suçun organlarda bıraktığı izler, kişinin suçlu olduğunu kanıtlar.

Esasen konuşma, titreşim hareketinin meydana getirdiği bir algılamadan ibarettir. Hançereden ve dilden çıkan titreşimlerin oluşturduğu sesler, dinleyenin beyninde bir algı ve anlam doğurur. Sesler bu anlama delâlet edebileceği gibi dış dünyadaki izler de bu anlamı doğurabilir. Böylece konuşma sesli ve sessiz olabilir. İşte Kur'ân bundan dolayı düşünenlere Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren tabiat olaylarına âyet demektedir.

İnsanın yaptığı işlerin vücudunda bıraktığı izler, o izlerden anlayanlar için birer konuşmadır. Suçlunun mahkemedeki durumundan, yüz çizgilerinden, renginin kızarıp sararmasından suçluluğu anlaşılır. Özellikle parmak ve ayak izleri suçun ispatında en önemli kanıtlardandır.

Yavru anne karnında üç aylık iken avuç ve ayak çizgileri oluşur ve hiç değişmez. Hattâ öldükten sonra dahi vücut tamamen çürüyünceye dek bu izler kalır. Hayâtı boyunca insanda tek değişmeyen, hep aynı kalan şey, bu izlerdir. Hiçbir insanın el ve ayaklarındaki çizgiler, öteki insana uymaz. Herkesin çizgileri başka başkadır.

İnsan derisi, deri altı bezlerinin salgıladığı hafif yağ tabakasiyle örtülüdür. İnsan herhangi bir maddeye elini dokundurunca veya ayağıyle basınca el ve ayak izleri o maddeye çıkar. Bu izler o madde üstünde açıkça görülmese de kimyasal maddelerle onları açığa çıkarmak mümkündür.

İşte görülüyor ki daha dünyâda iken insanın organları, işlediği suça delâlet etmektedir. Âhirette ise işlenmiş olan suçların izleri, daha açık bir biçimde vücudunun üzerinde görünecek ve insanın kendi organları, kendisinin aleyhinde tanıklık edecek, işlenen hiçbir suçu gizlemek mümkün olmayacaktır.

Bu husus, Yâsîn Sûresinin: *"O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları yaptıklarına şâhitlik eder"* [1] âyetinin tefsîrinde de anlatılmıştı. Orada ağızların mühürlenip ellerin ve ayakların tanıklık edeceği bildirilmiştir. Burada da kulak, göz ve derilerin de tanıklık edeceği anlatılmaktadır.

Dediğimiz gibi bu organların tanıklığı, ya suçların bu organlar üzerindeki izlerinin görünmesi şeklinde olur; yahut Allah bunlara da konuşma özelliği verip bunları konuşturur. Kulak, göz, el, ayak ve deriler de aynen dil gibi konuşur. Dile konuşma yeteneği veren Allah, isterse diğer organlara da bu yeteneği verir. O, herşeye kadirdir.

24- Yüce Allah, cehennemdekilerin korkunç halini dünyadakilere gösterdikten sonra 24 ncü âyette şöyle buyuruyor: "Eğer sabrederlerse durakları ateştir, dayanabilirlerse dayansınlar. Ve eğer özür dilerler, af isterlerse özürleri kabul edilmez, onlar affedilecek değillerdir!" O azâbdan kurtulamazlar. Dayansalar da, dayanmasalar da o azâb içinde kalacaklardır.

25 nci âyette de onların neden bu duruma düştükleri anlatılıyor. Onlar birtakım arkadaşlar, dostlar edindiler. Bazı insanların ardına takıldılar. Dost edindikleri o kimseler, kendilerine, yaptıkları kötü işleri süsleyip güzel gösterdiler. "Güzel yapıyorsun, bravo sana!" dediler. Bunlar da onların sözüne uyup gerçekten güzel işler yaptıklarına inandılar. İşte o kötü arkadaşların sözlerine uyup kötü işler yaptıklarından ötürü, onlardan önce gelip geçen cinlere ve insanlara olduğu gibi onlara da Allah'ın sözü gerekli oldu. Allah'ın: *"İsyan eden cinleri ve insanları cehenneme dolduracağım!"* meâlindeki ezelî kararı uyarınca cehenneme atıldılar.

"Biz onlara birtakım kötü arkadaşlar sardırdık. Onların önlerinde ve arkalarında bulunan herşeyi onlara süslü gösterdiler" âyeti, müşriklerin davranışlarını kınamaktadır. Bu âyet, Allah'ın onları mutlaka kötü arkadaşlarla birlikte olmağa mahkûm ettiği anlamına gelmez. Bunun anlamı şudur: Onlar, Peyğamber'in çağrısına uymadılrar. O'nun getirdiği hidâyeti kabul etmediler, mü'minlerin yanına gelmediler. Biz de onları kötü arkadaşlarıyle beraber eyledik. Öyle arakadaşlara uydular ki o arkadaşları, kendilerini hep kötü yollara sürdüler. Kötü işlerini, şirki kendilerine iyi gösterdiler. Bunlar da onların sözlerine kanarak kötülüklere dalıp sonunda cehenneme gittiler.

Kur'ân'ın birçok yerinde bu sosyolojik yasaya işaret edilir. İnsanın Peyğambere uyması, iyilerle dost olması, Allah'ın izniyle ve psiko-sosyolojik yasaları uyarınca olduğu gibi kötü arkadaşlara uyması da yine Allah'ın izniyle ve O'nun psiko-sosyolojik yasayalarıyle olur. Allah'ın sözünü dinleyeni şeytan etkileyemez. Yüce Allah şeytana: *"Benim kullarıma senin gücün yetmez"*

1. 65 nci âyet.

[1] buyurmuştur. Allah'ı anan ve O'na kulluk eden kimseye şeytân çullanamaz. Fakat Allah'ı anmayan kimseye şeytan çullanır. Şeytanın insana çullanıp çullanmaması şuna benzer: Üstü örtülü kaba haşerat giremez. Ama üstü açık bırakılan yemeğin üzerine sivri sinek, kara sinek, her türlü haşerat girebilir. Allah'ı anmak, ruhu kötü etkilerden korur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse ona bir şeytânı sardırırız; artık o, onun arkadaşı olur. Şeytanlar onları yoldan çıkardıkları halde onlar doğru yolda olduklarını sanırlar. Nihâyet bize geldiği zaman kötü arkadaşına: 'Keşke benimle senin aranda iki doğu* (doğu ile batı) *arası kadar uzaklık olsaydı, meğer ne kötü arkadaşmışsın sen! der"* [2].

Demek ki Allah, kendisine itâat etmek isteyenleri şeytanın kucağına atmıyor. Kullarına acıdığı ve onları şeytanın tuzağına düşmekten korumak istediği için elçiler göndermiştir. O'nun elçilerine uyup doğru yola gelenler şeytânın etkisinden kurtulurlar. Fakat Allah'ın çağrısına uymayanlar, şeytanın etkisinde kalırlar. Sapık arkadaşları onları iyice saptırır. Çünkü insan, ya Rahmân'a götüren meleklerin ilhâmına, peygamberlerin sesine veya dalâlete düşürüp cehenneme götüren şeytânın vesvesesine uyar. Peygamberlerin sözünü dinlemeyenler şeytana uymuş olurlar. İyilerin dostluğunu kabul etmeyenler kötülerle dost olur, kötü işler yaparlar. Allah insanı kötü arkadaşların şerrinden korusun. Âmîn.

Burada merhum Hocam Hacı Muharrem Efendi'nin, kötü arkadaştan uzaklaşmayı öğütleyen şu manzumesini kaydetmeyi uygun gördüm:

Gel sû-i karînden çek elin eyle ferâğet
Ahvâli anın sâna eder aynı sirâyet
Hiç yok sadâkat hak ile ihvân-i zemânda
Fehm edersin var ise ger sende liyâkat
Çün mir'at-i ef'âli eder hâlini izhâr
Dikkatle nazar eyle olur zâhir alâmet
İnanma sakın sözlerine esâsı yoktur
Bil her ne kadar etse de ibrâz-i sadâkat
Bir dildeki yok hubb-i Hudâ olma mukarin
Teslîm dahi hiç olma hazer eyle beğâyet
Gösterse de sâna sadakat sanma hakikat
Mutlak ziyânı irâs eder sâna nihâyet
Çek kûşe-i inzivâya gel ihtifâ eyle
Ger dîler isen bâşın ola Sırrı selâmet.

1. İsrâ Sûresi: 65.
2. Zuhruf Sûresi: 36-38.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَٰذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾
فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا
كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذَيْنِ
أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ
﴿٢٩﴾

26- İnkâr edenler dediler ki: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü edin, belki ona galip gelirsiniz." 27- O inkâr edenlere şiddetli bir azâb taddıracağız ve onları, yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız. 28- O Allah düşmanlarının cezâsı: Âteştir. Âyetlerimizi inkâr etmelerinin cezâsı olarak onlara orada sürekli kalma yurdu vardır. 29- (Âteşe giren) *Kâfirler dediler ki: "Rabbimiz, bizi saptıran cin ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım da alçaklardan olsunlar!"*

Tefsîr:

26- Kur'ân'ın, günden güne gönüllere işlediğini, özellikle gençlerin onun çekiciliğine kapılıp müslüman olduklarını gören ve sözle Kur'ân nurunu söndüremeyeceklerini anlayan müşrikler, birbirlerine Kur'ân'ı dinlememeyi, başkalarının, Kur'ân'ın etkisinde kalmalarına engel olmak için de Kur'ân okunurken gürültü etmek suretiyle onun işitilmesine ve anlaşılmasına manî olmalarını öğütlerlerdi. Ve böyle gürültü ederek Kur'ân'ı başkalarının dinlemesine engel olmağa çalışırlardı.

27-28: İşte Allah'ın sözüne karşı bu olumsuz tutum içine giren kâfirlere yüce Allah, çetin bir azâb taddıracak ve onları yaptıkları işlerin en kötüsüyle cezalandıracaktır. Mü'minler, yaptıkları işlerin en güzeliyle ödüllendirilirken kâfirler de yaptıklarının en kötüsüyle cezalandırılmaktadır. Allah'ın âyetlerini

inkâr eden Allah düşmanlarının cezası, sürekli kalacakları cehennemdir.

29- Cehenneme giren kâfirler, kendilerini bu sonuca düşüren cin ve insan dostlarına öyle düşman olurlar ki orada onları ellerine geçirebilseler, ayaklarının altında linç etmek isterler.

Bu âyetler, dünyâda Peyğamber'e uymayan, kâfir liderlerin ardından giden kimselerin, cehenneme düşünce, dünyâdaki liderlerine düşman olacaklarını anlatıp, içlerinde korku faktörünü uyandırmak suretiyle insanları hidâyete yöneltmek istiyor. Son iki âyet, kısa ve belirgin çizgilerle kâfirlerin âhiret azâbını tasvir eden bir kıyâmet sahnesi sunmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا
وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ أَوْلِيَآؤُكُمْ فِي
الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِيٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ
فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ﴿٣٢﴾

30- "Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra doğru olanların üzerine melekler iner: "Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin!" (derler). *31- "Biz dünyâ hayâtında da, âhirette de sizin dostlarınızız. Âhirette size canlarınızın çektiği her şey var, orada size istediğiniz herşey var!" 32- Çok bağışlayan, çok esirgeyen*(Allah)*ın ağırlaması olarak* (size lûtfedilir).

Tefsîr:

30-32: Önceki âyetlerde kâfirlerin, âhirette uğrayacakları azâba işâret edilmişti. Kur'ân üslûbu gereği olarak bu âyetlerde de yalnız Allah'ı Rab bilip doğru hareket eden mü'minlerin erecekleri âhiret nimetlerine işaret edilmektedir: Ömürleri sona erdiği zaman bunlara melekler inerler: "Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin. Biz sizin hem dünyada, hem de âhirette dostlarınızız. Dünyâda sizi düzeltirdik, iyi yollara, düşüncelere yöneltirdik. Başarınıza yardım ederdik, Allah'ın buyruğuyla sizi korurduk. İşte âhirette de sizinle beraber ve size yardımcıyız. Cennette canınızın çektiği herşeyi bulacaksınız. İstediğiniz herşeyi elde edeceksiniz. Çok bağışlayan, çok esirgeyen

Allah'ın ağırlaması böyledir!'' derler.

Nuzul: Konuk ağırlama, konuğa ikram edilen rızıktır. Allah'ın konuklarına ikrâmı böyle olur.

En güzel İslâm amelinin ne olduğunu soran Ebû'l-Âliye'ye, Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *''Allah'a inandım, de, sonra doğru ol''*[1].

Şimdi burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır: Allah'a inanıp doğru hareket eden, güzel işler yapan mü'minlere melekler iniyor, onları cennetle müjdeliyorlar ve canlarını alırken de onlara, hem dünyâda, hem de âhirette onların dostu olduklarını söylüyorlar. Oysa kâfirlerin dostları, kendilerini saptıran cin ve insandan kötü arkadaşlardır: *''Biz onlara, birtakım arkadaşlar sardırdık. Onlar, onlara önlerinde ve arkalarında bulunan herşeyi süslü gösterdiler''.* Kâfirlerin dostları, kötü cin ve insan arkadaşları iken mü'minlerin dostları meleklerdir. Kötü arkadaşları kâfirleri saptırıp cehenneme götürürken, mü'minlerin arkadaşı olan melekler, onların kalblerine iyi düşünceler atarak, onları iyiye yöneltir, cennete götürürler. Kötülerle iyilerin durumunu anlatan âyetlerde tam bir karşıtlık vardır. Râzî şöyle diyor:

''Meleklerin mü'minlere dost olmalarının anlamı şudur: Şeytânlar vesveselerle, batıl hayallerle insanları etkiledikleri gibi melekler de ilhamlariyle, yakînî mükâşefelerle, hakiki makamlarla insanları etkilerler. Meleklerin temiz, güzel ruh sahiplerine dost olmaları, mükâşefe ve müşâhede erbabınca bilinen gerçeklerdendir. İşte melekler dostlarına diyorlar ki bu dostluk ve koruyuculuk, dünyâda olduğu gibi âhirette de sürecektir. Zira meleklerle o temiz insan ruhları arasındaki ilişkiler, ruh bedenden ayrılmakla sona ermez, tersine güçlenir. Çünkü ruh cevheri melek türündendir. Ruhun melekle bağıntısı, ışığın güneşe, katrenin denize bağıntısı gibidir. Cismânî bağlar, melekle ruh arasına engel olur. Nitekim Peyğamber (s.a.v.): *''Eğer şeytanlar, Âdem oğullarının kalblerine çöreklenmeseydi insanlar, göklerin melekûtuna bakarlardı''*[2] buyurmuştur. Cismânî bağlar, bedensel yönetimler kalkınca perde de kalkar, eser müessirle, katre denizle, ışık güneşle birleşmiş olur. İşte: *''Biz dünyâ hayâtında da, âhirette de sizin dostlarınızız''* sözünden gaye budur'' [3].

Müşrikler melekleri Allah'a ortak koşuyor ve Allah katında kendilerine şefaat etmeleri için onlara tapıyorlardı. Âyetlerde meleklerin, kendilerine tapanlara değil, yalnız Allah'a kulluk eden mü'minlere dost oldukları vurgulanmak suretiyle kâfirlerin inançlarının yanlış olduğu da anlatılmış oluyor.

1. Müslim, Îmân: 62; İbn Hanbel, Musned: 3/413, 4/385.
2. Hadîsin kaynağını bulamadım.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/123.

*Evliyâ: Velî'*nin çoğuludur. Velî, koruyucu dost demektir. Bu âyetten meleklerin, bütün insanlardan üstün olduğu da anlaşılır. Çünkü melekler, hem dünyâda, hem de âhirette inananları koruduklarını ifade ediyorlar. Bu, mü'minler içinde, peygamberler de dahil bütün mü'minler vardır. Velî (koruyucu dost) mevlâ(korunan)dan üstündür.

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّن۪ي مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ
﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذ۪ي
بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِيٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ
صَبَرُوا وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾ وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ
نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٦﴾

33- Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve "Ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir? 34- İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen, kötülüğü) *en güzel olan şeyle sav. Bir de bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dosttur. 35- Bu*(kötülüğü iyilikle savma olgunluğu)*na ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak* (hayırdan) *büyük payı olan kavuşturulur. 36- Eğer şeytandan kötü bir düşünce, seni dürtecek olursa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir.*

Tefsîr:

33- Önceki âyetlerde mü'minler, meleklerin söz ve müjdeleriyle taltîf edildikten sonra bu âyette de mü'minlerin bu lûtuflara lâyik oldukları vurgulanıyor: "Allah'a çağıran ve 'Ben müslümanlardanım' diyenden daha güzel söz söyleyen olur mu?" elbette olmaz.

Bu âyetin, müezzinlerin fazileti hakkında indiği, Abdullâh ibn Ömer'den rivayet edilirse de [1] bu rivayet, esasında âyetin, müezzinlere uygulanma-

1. Câmi'u'l-beyân: 24/118; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/102.

sından veya öyle yorumlanmasından ibarettir. Âyet geneldir. Âyette Allah yoluna çağıran mü'minler kasdedilmektedir. Çünkü ezân Medine devrinde meşru olmuştur. Halbuki âyet Mekke'de inmiştir. Âyetin amacı, Allah yoluna çağıran ilk mü'minlerin faziletini belirtmektir. Fakat kıyâmete dek Hak yoluna çağıranlar da âyetin kapsamına girer. En güzel söz, Allah'a inanıp Allah yoluna çağıranların sözüdür. Onlar yüksek ahlâk ve fazilet sahibidirler.

34- Elbette öyledir. Çünkü iyilikle kötülük bir olmaz. İyi söz katı kalbleri yumuşatır. Kötü, kaba söz düşmanlık uyandırır. Onun için âyette Hakk'a çağıran Peyğamber'e ve bütün mü'minlere, dâvâlarını en güzel tarzda savunmaları, böylece düşman olan kimselerin dahi güzel sözlerin etkisiyle samimi dost oluverecekleri buyurulmaktadır.

45 nci âyette de nefse ağır gelen bu tavsiyenin ancak sabredenler, dünyâ ve âhiret mutluluğundan nasibi olanlarca kabul edilip uygulanacağı belirtiliyor. En güzel biçimde Hakk'a çağırmak, kızmamak, öfkeye hakim olmak, akıllı, sabırlı mü'minlerin işidir. Herkes nefsine hâkim olamaz. Onun için Allah'ın, güzel konuşma, en güzel biçimde Hakkı savunma hususundaki buyruklarını ancak sabırlı mü'minler tutarlar. İşte dünyâ ve âhiretten payı olanlar onlardır. Birden bire kızıp taşanlar kimseyi ikna edemezler, dâvâlarını da yayamazlar. Ancak akıllı, hikmetli davetçilerin sözleri gönülleri etkiler, dâvâyı yayar.

36- Fakat insanın her zaman sabretmesi, cahillerin sözlerine, hakaretlerine dayanması kolay değildir. Nefis taşabilir, şeytan da insanı feverana kışkırtır. Şeytanın insanı dürtükleyip taşkınlığa itmeğe çalışması halinde hemen Allah'a sığınmak gerekir. İbn 'Abbâs şöyle demiştir: "Allah mü'minlere, kızdıkları zaman sabretmeyi, cehl (şehvet ve tehevvürle kızma) anında hilmi (yumuşak huylu davranmayı), kötülüğü affetmeyi emretmiştir. Bunu yapanları Allah, şeytandan korur. Düşmanları dahi bir dost gibi onlara boyun eğer" [1].

Kur'ân-ı Kerîm, mü'minleri her zaman güzel, akıllı, hikmetli konuşmağa teşvik eder: *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir şekilde mücâdele et"* [2], *"Kötülüğü en güzel olan şeyle sav"* [3], *"Affı al, iyiliği emret, câhillere aldırış etme. Şeytândan bir kötü düşünce seni dürtüklerse Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir"* [4] âyetlerinde hep bu hikmetli, hoşgörülü tartışma ve savunma yolu öğütlenmektedir.

Kur'ân hiçbir zaman saldırıyı emretmez. *"Allah saldırganları sevmez"* [5].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/102.
2. Nahl Sûresi: 125.
3. Mü'minûn Sûresi: 96.
4. A'râf Sûresi: 199-200.
5. Bakara Sûresi: 190.

Ama başkalarının saldırılarına karşı nefsi ve İslâmı savunmayı, vicdanlara yapılan baskıyı kaldırmayı müslümanlara emreder. Müslümanların birbirleriyle ve başkalariyle şahsî temasları, hep karşılıklı iyilik ve güzel muâmele üzre geçmelidir. Kötülüğe sebebolmayacak konularda kötülüğü af ve hoşgörü, İslâmın öğütlerindendir. Müslümanların ilk önce saldırıya başlamamaları, ancak yapılan kötülüğe veya saldırıya karşılık vermeleri, İslâm hukukunun genel prensibidir.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ
وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ
اسْتَكْبَرُوا فَالَّذ۪ينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ
﴿٣٨﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْ اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾ اِنَّ
الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا اَفَمَنْ يُلْقٰى فِي النَّارِ خَيْرٌ اَمْ مَنْ
يَأْت۪ٓي اٰمِنًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٤٠﴾

37- Gece, gündüz, Güneş ve Ay O'nun âyetlerindendir. Eğer Allah'a tapıyorsanız Güneşe ve Ay'a secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin. 38- Eğer büyüklük taslarlarsa, (bilsinler ki), *Rabbinin yanında bulunanlar, gece gündüz O'nu tesbîh ederler ve onlar O'nu anmaktan usanmazlar. 39- O'nun âyetlerinden biri de şudur: Sen toprağı boynu bükük görürsün. Onun üzerine suyu döktüğümüz zaman titreşir ve kabarır. Onu dirilten, elbette ölüleri de diriltir. O, herşeye kaadirdir. 40- Âyetlerimiz hususunda doğruluktan sapanlar, bize gizli kalmazlar. Şimdi ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın, O, yaptıklarınızı görmektedir.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde tapılmağa lâyik yegâne Tanrının Allah olduğunu belirtmek için O'nun zamanda ve mekânda bulunan kudret işaretlerinden örnekler verilmektedir:

37-38: Geceyi gündüzü meydana getiren, Güneşi, Ayı yaratan Allah'tır. Bunlar Allah'ın ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Öyle ise Güneşe Aya değil, bunları yaratan Allah'a tapmak gerekir. Şayet müşrikler, yalnız Allah'a kulluk etmeğe tenezzül etmiyorlarsa bunun önemi yoktur. Zira Allah'ın yanında gece gündüz, hiç usanmadan Allah'a ibadet eden, O'nu saygı ile anan kullar vardır. Allah katında bulunan melekler dâima O'na kulluk ederler ve O'na kulluktan usanmazlar.

Önce işaret ettiğimiz gibi 31 nci âyetten meleklerin insanlardan üstün oldukları sonucu çıkarıldığı gibi 38 nci âyetten de bu sonuç çıkarılır. Çünkü burada daha yüksek olanlar Allah'a ibadet ederken onlardan aşağı olanların O'na kulluk etmemeleri kınanıyor: *"Eğer şunlar Allah'a kulluğa tenezzül etmiyorlarsa Allah'ın katında olan yüce melekler O'na kulluk etmektedirler"* buyuruluyor. Allah'ın katında olanların, insanlardan çok üstün oldukları sözgeliminden anlaşılıyor.

39- Sıcaktan solmuş, kupkuru olmuş, hayâtı çekildiği için Allah'a boyun eğen, hal diliyle ne olur, bana hayât ver dercesine Allah'a yalvaran, huşû eden toprağın, yağan yağmurla kabarıp yeşermesi de Allah'ın ölüleri diriltceğine bir misaldir. Allah yağdırdığı yağmurla ölü toprağı nasıl yeşertiyorsa indireceği ruh ile de ölü bedenleri öyle diriltecektir. O'nun herşeye gücü yeter.

Birbirinin devamı olan bu âyetlerden ilk ikisi, yalnız Allah'a tapılması gerektiğini kanıtlarken sonuncusu, bunun yanında Allah'ın, ölmüşleri tekrar dirilteceğini kanıtlamaktadır.

Araplar arasında meleklere tapınma inancı yanında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde Güneşe, Aya ve yıldızlara tapanlar da vardı. Özellikle Irak'ta, Yemen'de, Şam'da ve Mısır'da yıldızlara tapınma inancı mevcuttu. Bu inancın, çevreden Arabistan'ın merkezine, Hicaz Bölgesine kadar nüfuz ettiği anlaşılıyor. Bazı rivayetlere göre Kinâne Kabilesi Aya, Temîm kabilesi güneşe taparmış[1]. Bundan dolayı: *"Allah'a tapıyorsanız Güneşe ve Aya secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin"* buyuruluyor.

40- *İlhâd,* doğrudan eğriye meyletmek demektir. Doğrudan sapana *mülhid* denir. Haktan batıla sapana da örfte mülhid denmiştir. Allah'ın, ölenleri tekrar dirilteceğini kanıtlayan âyetler anlatıldıktan sonra 40 ncı âyette de Allah'ın

1. Cevâd Alî, Târihu'l-Arab kable'l-İslâm: 5/112-113; et-Tefsîru'l-hadîs: 5/149.

âyetlerinden yani gösterdiği ve indirdiği kanıtlardan batıl düşüncelere sapanların Allah'tan gizlenemeyecekleri, O'nun cezasından kurtulamayacakları belirtiliyor. "Ateşe atılacak olan mı, yoksa kıyâmet gününe güven içinde korkusuzca gelen mi daha iyidir?" buyuruluyor. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler tehdidedilerek: "Dilediğinizi yapın, Allah yaptığınız şeyleri görmektedir" deniyor.

Bu son âyet, yukarıdaki âyetlerin bir sonucu olduğu gibi bundan sonraki âyetlerin de girişidir. Çünkü Allah'ın âyetlerini çarpıtanları, onları kasden yanlnış anlamlara çekenleri uyarmaktadır. Önceki âyetlerde anlatılanlar, Allah'ın, tabiattaki sözsüz âyetleridir. Allah'ın birliğini gösteren o kanıtları inkâr edenler cehenneme atılacakları gibi Allah'ın indirdiği vahiy âyetlerini inkâr edenler de cehenneme atılacaklardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَا
يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾
مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو
عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ
آيَاتُهُ ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ
﴿٤٤﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ
رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾

41- Onlar kendilerine gelen Kur'ân'ı inkâr ettiler. Halbuki o öyle eşsiz bir Kitâptır, 42- Ki ne önünden, ne de arkasından onu boşa çıka-

racak bir söz gelmez. Hikmet Sâhibi, çok Övülen (Allah) *tarafından indirilmiştir. 43- Sana söylenen, senden önceki elçilere söylenmiş olandan başka bir şey değildir. Kuşkusuz Rabbin, hem bağışlama sâhibi, hem de acı azâb sâhibidir. 44- Eğer biz onu yabancı dilde bir Kur'ân yapsaydık, derlerdi ki: "Âyetleri* (bizim anlayacağımız bir dille) *açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı söz mü* (geliyor)*?" De ki: "O, inananlar için bir yol gösterici ve şifâdır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve o, onlara bir körlüktür* (onlar ona karşı kör olmuşlar, onun taşıdığı gerçekleri göremezler. Sanki) *onlar uzak bir yerden çağırılıyorlar* (da duymuyorlar). *45- Andolsun biz Mûsâ'ya Kitâbı vermiştik, onda ayrılığa düşülmüştü. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilir*(işleri bitirilir)*di. Onlar ondan işkilli bir kuşku içindedirler.*

Tefsîr:

41-42: Önceki âyetlerde kâinât âyetlerini gerçek anlamından saptıranların, Allah'ın azâbına çarpılacakları belirtilmişti. Bu âyetlerde de Allah'ın indirdiği vahiy âyetlerini inkâr edenler uyarılıyor. Bu zikri yani uyarı âyetlerini, yâhut kendilerine şân ve şeref verecek, kendilerini yükseltecek bu vahiyleri kabul etmeyenler de Allah'ın azâbından kurtulamayacaklardır. Bu vahiyler azîz (çok yüce, galip, erişilmez, eşsiz) bir kitâptır. Ne bundan önce, ne de bundan sonra bunun sözlerini geçersiz kılacak, yanlış çıkartacak bir söz gelmemiştir ve gelmeyecektir. Bundan önce inen kitâplar bunun doğruluğunu gösterdiği gibi, bundan sonra da bunu yalanlayacak, yanlış çıkaracak bir kitâp gelmeyecektir. İçinde bulunanlar hep gerçektir, kuşkudan uzaktır. Sözleri birbirini destekler, çelişkili değildir. Bunu önyargılardan uzak olarak inceleyen insâflı insanlar bunun Allah sözü ve bir mu'cize olduğunu kabul ederler. Bu, insan sözü değildir. Hikmet sâhibi övülen Allah tarafından indirilmiş bir vahiydir.

43 ncü âyette Hz. Muhammed tesellî edilerek kendisine müşrikler tarafından söylenen sözlerin, daha önceki peygamberlere de söylendiği buyuruluyor ve onların sabretmesi gibi sabretmesi kendisine öğütleniyor. Allah'ın, tevbe edenleri affedeceği, küfür ve inadında ısrar edenlere karşı da azâbının çetin olduğu vurgulanıyor.

44- Eğer Allah bu Kur'ân'ı başka bir dilde indirmiş olsaydı: "Biz bunu anlamıyoruz. Bunun âyetlerinin açıklanması gerekir. Arapça konuşan birine, yabancı dilde bir kitâp indirilir mi?" derlerdi.

Bu âyetten anlaşılıyor ki Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul

etmeyenler, Tevrat ve İncil'in İbranice olduğunu düşünerek: ''Kur'ân da eğer Allah tarafından gönderiliyorsa neden ötekilerin dilinde inmiyor? Madem ki bunlar hep Allah'ın sözüdür. Öyle ise hepsinin aynı dilde olması gerekir. Allah'ın konuştuğu dil, bir tek dil olmalıdır'' diye itiraz etmişlerdir. Nitekim onların: ''Kur'ân, yabancı dilde indirilmeli idi'' demeleri üzerine bu âyetin indiği rivayet edilir [1].

İşte Arapların bu tür itirazlarına cevabolarak Arapça konuşanlara Arapça Kur'ân indirildiği, başka dilde indirilse mânâsının anlaşılamayacağı ve dolayısıyle bir yararının da olmayacağı buyurulmaktadır. Başka sûrelerde de bu noktaya işaret edilmiştir: *''Biz her elçiyi, kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara açıklasın''* [2], *''Biz Kur'ân'ı yabancılardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, ona inanmazlardı''* [3] âyetlerinde de Kur'ân'ın Arapça indirilmesindeki hikmet anlatılmaktadır.

Âyetin sonunda Kur'ân'ın, inananlara yol gösterici ve şifâ olduğu, inanmayanların ise kulaklarında manevî sağırlık bulunduğu için onu duymadıkları, Hz. Muhammed'i kıskandıklarından dolayı Kur'ân'ın, onların gözlerine körlük getirdiği, yani kıskançlıkları, kibir ve inatları basiretlerini kapattığı için Kur'ân'da bulunan gerçekleri göremedikleri vurgulanıyor.

Onlar, tıpkı kendilerine uzaktan seslenilen insanlara benzerler. Uzaktan bağırılan kimseler ses duysalar da bağıranın sözlerini anlayamazlar, kelimeleri seçemezler. Sadece bir ses duyarlar. Ama o seste ne söylendiğini bilemezler. Esasen burada uzaktan bağırılan kimselerle, insanlardan çok hayvanlar kasdedilmektedir. Hayvanlara uzaktan bağırılır ve hayvanlar bağırtıdan başka bir şey anlamazlar. Bu âyetin bir benzeri de: *''O inkâr edenleri Allah'a çağıranın durumu, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvanlara haykıranın durumu gibidir''* [4] âyetidir. Bu âyetlerde müşriklerin Kur'ân'ı anlamak istemeyişleri tasvir edilmekte ve Kur'ân çağrısına karşı, söz anlamayan, sadece bir ses, bağırtı duyan hayvanlar gibi davrandıkları anlatılmaktadır.

45- Bu tür itiraz ve davranışlar yalnız Kur'ân'a yapılmış da değildir. Daha önce Mûsâ'ya verilen Kitâp hakkında da ayrılığa düşülmüştür. Kimi onu doğrulamış, kimi yalanlamıştır. Şayet Allah insanlara, belli bir süre tanıyacağına söz vermiş, yani ezelde böyle kararlaştırmış olmasaydı, doğrulayanlar ile yalanlayanlar arasında derhal hüküm verilir, Allah'ın Kitâbını yalanlayan-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/133.
2. İbrâhîm Sûresi: 4.
3. Şuarâ' Sûresi: 198.
4. Bakara Sûresi: 171.

ların işi bitirilmiş olurdu. Fakat Allah'ın ezelî kararı gereği yalanlayanlara bir süre fırsat verilmektedir.

Âyetin son cümlesindeki "مِنْهُ" Kur'ân'a, yahut kıyâmete veya Mûs'â'nın Kitâbına gidebilir. Yani onlar Kur'ân'dan veya kıyâmetten veya Mûsâ'nın Kitâbından yana tereddüdlü bir kuşku içindedirler. Mûsâ Kitâbının Allah tarafından indirilip indirilmediğinden de şüphe etmektedirler. Ama bu şüpheleri kesin bilgiye dayanmamaktadır. Şüphelerinden de şüphelidirler. Gönülleri huzursuzluk içindedir. Tabii Mûsâ Kitâbından şüphe içinde olanlar müşrik Araplardır. Çünkü Mekke'de inmiş olan Sûre, müşriklerin durumunu anlatmaktadır.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ
﴿٤٦﴾ اِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا
وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ اَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا
اٰذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا
مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

46- Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Rabbin, kullara zulmedici değildir. 47- (Kıyâmet) *Sâati*(ni) *bilmek Allah'a havale edilir. O'nun bilgisi olmadan ne meyvalar kabuklarından çıkar, ne bir dişi gebe kalır ve ne de doğurur. Allah onlara: "Ortaklarım nerede?" diye ünlediği gün: "Sana arz ederiz ki bizden hiçbir gören yok!" demişlerdir. 48- Önceden yalvarıp durdukları şeyler onlardan sapıp gitmiş ve onlar, kendileri için kaçacak bir yer olmadığını anlamışlardır.*

Tefsîr:

46- Herkesin yaptığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Allah kullarına haksızlık etmez. Yapmadıkları veya irâdeleri dışında geçen işlerden dolayı onları cezalandırmak suretiyle onlara zulmetmez. Kulun, iradesi

dışında geçen olaylardan ötürü cezalandırılması zulümdür. Allah zulümden uzaktır.

47-48: Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah bilir. Tomurcuklarından çıkan meyvaları, dişilerin yüklenip doğurduğu yavruları, kâinâtta olmuş ve olacak herşeyi bilen O'dur. O'nun bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur.

Kıyâmet Sâatinin arkasından; tomurcuğundan meyvanın, rahimden yavrunun çıkmasından söz edilmesi, iki inceliği içermektedir: Birincisi, kıyâmet olayının da tomurcuktaki meyva, rahimdeki yavru gibi kapalı, gizli olduğuna işaret edilmektedir. İkincisi de şudur: Tomurcuktaki meyva nasıl ekilen tohumun, yavru da nasıl baba-anasının ürünü ise âhiret de insanın kendi işlerinin ürünüdür. Âhiret, insanın amellerine göre olur.

Allah'tan başka hiçbir varlık böyle gizli şeylere vakıf değildir. Öyle ise O'ndan başka tapılmağa lâyik bir varlık da yoktur. Allah birtakım yaratıkları kendisine ortak koşanlara, kıyâmet gününde tekdir ile: "Hani bana ortak koştuğunuz şeyler nerede?" diye sorduğunda, müşrikler, suçlarını itiraz edip: "İçimizden onları bir gören olmadığını sana arz ederiz" derler. Yani Allah'ın ortağı bulunmadığını kabul ederler. Daha önce tanrı diye yalvarıp durdukları şeyler kaybolup gider. Onları hiç göremez olurlar. İşte orada Allah'ın azâbından kurtuluş olmadığını anlarlar. Çünkü kendilerine yardım edecek ne bir tanrı, ne de bir dost yoktur. Taptıkları hayâller yok olmuştur.

Bu âyetler de yukarıdaki âyetlerin bir devamıdır. Orada Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin düşünceleri anlatılmış, Kur'ân'ın Allah sözü olduğu vurgulanmıştı. Ondan sonra herkesin, yaptığı iyilik ve kötülüğün sonunu göreceği belirtiliyor ve böylece söz âhirete getirilerek kıyâmetin ne zaman kopacağını yalnız Allah'ın bildiği, fakat bir gün mutlaka kopacağında şüphe olmadığı anlatılıyor. Ve sanki geçmişte olmuş, bitmiş küçük bir kıyâmet sahnesi takdim edilerek, Allah'tan başka tapanların, kıyâmet duruşmasında hatâlarını itirâf ettikleri ve Allah'ın azâbından kurtulamadıkları vurgulanıyor. Geçmiş zaman kipi kullanılarak bu yüce duruşmanın kesinliği pekiştiriliyor.

لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾
وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا ل۪ي وَمَٓا اَظُنُّ
السَّاعَةَ قَٓائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ ل۪ي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰى فَلَنُنَبِّئَنَّ

الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾ وَإِذَا أَنْعَمْنَا

عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ ﴿٥١﴾

49- İnsan hayır istemekten usanmaz (dâima malının artmasını diler). *Ama kendisine bir şer dokundu mu hemen üzülür, umutsuz olur. 50- Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet taddırırsak: "Bu, benim hakkımdır; kıyâmetin kopacağını sanmıyorum;* (kıyâmet kopsa da) *Rabbime götürülmüş olsam bile muhakkak O'nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır" der. Biz o nankörlere, yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz ve mutlaka onlara kaba azâbdan taddıracağız. 51- İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir, yan çizer. Ona bir şer konudu mu yalvarıp durur.*

Tefsîr:

49-50 nci âyetlerde de insanın genel karakteri belirtiliyor. İnsan mala düşkündür. Sürekli olarak mal, refah, mutluluk istemekten usanmaz. Hep güzel şeyler olsun, kendisine servet, nimet, refah verilsin ister ama başına bir şer, bir belâ, fakirlik, hastalık veya herhangi bir sıkıntı gelince umutsuzluğa düşer, üzülür, bunalır. Allah onun sıkıntısını kaldırıp kendisine rahmet, nimet vererek bolluğa çıkarınca bu kez eski halini unutur da böbürlenir, gurura kapılır. "Bu, benim hakkımdır. Kendi bilgim ve gayretimle bunu kazandım. Kıyâmetin kopacağını da sanmam, zaten kıyâmet kopsa da Rabbime götürülmüş olsam bile orada da bana güzel şeyler, nimetler verilir" der. Dünyâda kendisine servet, nimet verilmiş diye kendisinin Allah katında makbul olduğunu sanır, bunun bir sınav olduğunu anlamaz. Âhirette de Allah'ın kendisine daha güzel nimetler vereceğini umar. Oysa Allah, kullarını gözetlemektedir. Kendisine teşekkür etmeyenlerin, nasıl kötü işler yaptıklarını, kendilerine haber verecek ve yaptıkları işlere uygun olarak kaba, katı bir azâb ile onları cezalandıracaktır.

51- İşte insan böyledir. Bolluk zamanında Allah'tan yüz çevirir, yanını O'ndan uzaklaştırır, yani böbürlenir. Ama başına bir kötülük gelince uzun uzadıya Allah'a yalvarıp durur.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ

بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ
اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ اَلَا اِنَّهُمْ فِي
مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ اَلَا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ ﴿٥٤﴾

52- De ki: "Gördünüz mü, ya o (Kur'ân)*, Allah tarafından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz o zaman uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim olabilir?" 53- Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki Kur'ân'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin herşeye tanık olması yetmez mi? 54- İyi bil ki onlar, Rablerine kavuşmaktan kuşku içindedirler. İyi bil ki O,* (bilgice) *herşeyi kuşatmıştır.*

Tefsîr:

52- Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine çeşitli kanıtlar sevk edildikten sonra burada da Hz. Muhammed(s.a.v.)e, Kur'ân'ı inkâr edenlere şöyle demesi emrediliyor: "Ya o gerçekten Allah tarafından indirilmiş, siz de onu inkâr etmişseniz halinizin nice olacağını düşündünüz mü?" Allah'ın sözünü inkâr, büyük bir küstahlıktır. Âyetin sonunda, apaçık haktan ayrılandan daha sapık birinin olamayacağı, soru tarzında vurgulanıyor.

53 ncü âyette Allah, Kur'ân'ın gerçek Allah sözü olduğunun anlaşılması için insanlara âfâkta ve kendi nefislerinde âyetlerini göstereceğini bildiriyor. Burada iki tefsîr vardır. Birinci tefsîre göre âfâktaki âyetler, Kureyş kavmi dışında meydana gelen olaylardır. İslâmın yayılması, fetihler, Kur'ân'ın haber verdiği şeylerin çıkması, âfâktaki âyetlerdir. Bunlar oldukça Kur'ân'ın gerçekten Allah'ın sözü olduğu anlaşılır. nefislerdeki âyetler de İleride Kureyş kavminin başına gelecek olaylardır. Bedir, Mekke'nin fethi, Kureyşin uğradığı sıkıntılar, olaylar da vukubuldukça Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu anlaşılır. Bu takdirde âyet: *"O, bütün âlemlere bir öğütten başka bir şey değildir. Bir süre sonra onun haberini mutlaka bileceksiniz"*[1] âyeti gibi ileride vukubulacak olaylarla Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunun ortaya çıkacağını bildirmektedir.

İkinci tefsîre göre âfâktaki âyetler, Allah'ın, Kur'ân'da varlığının ve

1. Sâd Sûresi: 87-88.

birliğinin kanıtı olarak yıldızlar; gece gündüz; ışık karanlık; gibi kâinât varlıkları hakkında anlattığı şeyler yani tabiat olayları; insanların nefislerindeki âyetler de insanın anne karnında yaratılışı hakkındaki âyetlerdir. Burada Kur'ân'ın, gerçek Allah sözü olduğunun anlaşılması için tabiat olaylarından ve insanın kendi yaratılışından kanıtlar anlatılacağı buyurulmaktadır.

Âyetin sonunda: "Rabbinin herşeye tanık olması yetmez mi?" buyuruluyor. Âfâkta ve insanların içlerinde meydana gelen olaylar, yâhut tabiat olayları ve insanların yaratılışı hakkında anlatılan âyetler Kur'ân'ın, Allah kelâmı olduğunu gösterir. Ayrıca bizzât Allah, bu sözün, kendi sözü olduğuna şâhittir. Allah'ın şâhidolması, onun gerçekliğini ispata yetmez mi? O inkârcılar, Allah'ın şâhitliğinin ötesinde daha ne istiyorlar? Herşeyi gören Allah, kulu Muhammed'in doğru söylediğine tanıktır.

54 ncü âyette müşriklerin, Allah ile buluşmadan, yani kıyâmetten kuşku içinde oldukları ve Allah'ın, herşeyi kuşattığı, herşeyi bildiği vurgulanıyor. Herşey O'nun yönetimindedir. O'nun dilediği olur, dilediği olmaz.

Sûre, başından sonuna dek Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu konusu çevresinde döner. Buna itiraz edenlere çeşitli kanıtlar verilir. Tartışma ve uyarı konusuna bir sonuç olarak gelen bu son âyetlerle sûre tamamlanır.

Müşrikler Kur'ân'ın, Allah'ın sözü olduğundan kuşkulandıkları gibi öldükten sonra dirilmeden, insanların Allah'ın huzuruna çıkıp hesap vereceklerinden de şüphe ediyorlardı. Böyle bir şeye inanmak istemiyorlardı. İşte onların bu şüphelerine bir kınama üslûbu ile dikkat çekilerek sûre bağlanmıştır. Burada bir yandan Peyğamber'i tesellî, diğer yandan kâfirlerin içinde korku uyandırıp onları doğru yola yöneltme amacı vardır.

Fussilet Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Allah'tan başka tanrı yoktur. Yalnız O'na yönelmek, O'ndan mağfiret dilemek gerekir. O'na ortak koşmak, insanı ebedî azâba sokar. O'na inanıp güzel işler yapanlar da hesapsız ödüle ererler (6-8).

2. Her gelen Peyğamber, insanları tevhîde: yalnız Allah'a tapınağa çağırmıştır. Fakat insanlar, tevhîd çağrısına uymamışlardır. Bu çağrıya karşı çıkan toplumların her biri, bir azâb ile cezâlandırılarak tarih sahnesinden silinmiş, korunanlar ise kurtarılmıştır. Ama müşriklerin cezâsı, sadece dünyâ azâbından ibaret değildir. Tevhîd düşmanları, âhiret mahkemesinde, cehennem azâbına mahkûm edileceklerdir (14-19).

3. Ne güneşe, ne aya, ne de herhangi bir yaratığa değil, yalnız Allah'a secde etmeli, yalnız O'na tapmaladır. Çünkü O, yaratıcıdır, O'ndan başka herşey yaratılmıştır. Yaratılmışlar tanrı olamaz (37).

4. Allah'ın huzurunda bulunan melekler, soyut ruhlar, gece gündüz hiç usanmadan Allah'ı tesbîh ederler (38).

5. Bütün tabiat güçlerini Allah yaratmıştır ve herşey O'nun yönetimindedir (39).

6. Allah, hem bağışlayan, hem de azâbedendir. Kendisine sığınanları bağışlar; küfründe ısrar edenleri cezalandırır (43).

7. Dünyâda tanrı diye tapılan, yalvarılan şeyler, âhirette tapanlarına bir yardım sağlamaz. Orada kaybolup giderler (47-48).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

8. İlâhî Kitâbın âyetleri, ilk muhâtabı olan Arapların anlayabilmesi için, Allah'ın buyruğu ile, Arapça kalıplar içinde bir okuma olarak Hz. Muhammed'e indirilmiştir, müjdeleyici ve uyarıcıdır (1-4).

9. Müşrikler, tebliğcisine karşı kıskançlık yüzünden Kur'ân'ı anlamak istememişler, ona kulaklarını tıkamışlardır. Hiçbir suretle onu dinlemememeğe ve anlamamağa kararlı olduklarını söylemişlerdir (5).

10. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Zikir, kendisinden önce ve sonra kendisini iptal edecek, kendisinin söz ve prensiplerine ters düşecek İlâhî bir Kitâbın bulunmadığı, değerli bir Kitâptır (42).

Kur'ân'dan önce, kendisini bâtıl (geçersiz) kılacak bir kitâbın bulunmaması, Kur'ân'ın söylediklerinin, kendinden önceki İlâhî Kitâba uygunluğunu ifade eder. Yani Kur'ân, kendinden önceki Kitâba uygun, onu doğrulayıcı olarak indirilmiştir. *"Çünkü Hz. Muhammed'e söylenenler, daha önceki elçilere söylenenlerdir"* (43), onlardan başka bir şey değildir. Kur'ân'ın içeriğini doğruladığı ve kendisine uygun olarak indiği Kitâp, kendisini iptal etmez. Çünkü söyledikleri, o Kitâba uygundur. O Kitâp da Kur'ân'ın söylediği kıssaları, hükümleri ve temel prensipleri anlatmaktadır. Kur'ân öncesi İlâhî Kitâplar, Kur'ân'a ters değil, uygun olduğu için Kur'ân'ı iptal etmezler.

Kur'ân'dan sonra da, onun sözlerini geçersiz kılacak, yanlışa çıkaracak bir Kitâp gelmeyecek, ya da Kur'ân'ın sözlerini ilim yalanlamayacaktır. Nitekim şimdiye dek Kur'ân'ın söylediklerini ilim de doğrulamış, Kur'ân, ilme ters düşmemiştir.

11. Kur'ân, muhâtaplarınca anlaşılsın diye Arapça indirilmiştir. Çünkü Araplara, yabancı bir dille hitâbetmenin yararı olmaz (44). Allah, her kavme, kendi diliyle konuşan elçiler gönderir (İbrâhîm Sûresi: 4).

12. Kur'ân, inananlar için rehber ve şifâdır. İnananlar onu duyup okumakla gönül huzuruna ererler. Ama inanmayanlar, onun gerçek mâsâsını düşünmez, anlamazlar. Hasedleri, olumsuz düşünceleri, önyargıları, kulaklarına perde olur, onu dinlemelerini ve anlamalarını engeller. Ona karşı kötü

davranışları, basiretlerini kapatır. Onun hakikatlerini göremezler. Bu yüzden İlâhî mahkemede ağır cezaya çarpılırlar (44).

13. Kavminden böyle olumusz davranışlarla karşılaşan, yalnız Hz. Muhammed değildir. Ondan önceki peyğamberler de, Hz. Mûsâ da böyle ters tutumlarla karşılaşmışlar, ama sabretmişlerdir. Sonunda Allah onları başarıya ulaştırmış, zâlimleri de helâk etmiştir.

14. Allah, kullarını bir süre denemeyi bir yasa olarak belirlemiştir. Böyle olmasaydı, peyğamberlere ve Hak da'vetçilerine engel olmağa çalışanlar, derhal helâk edilirlerdi (45).

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

15. İnsanın kulakları, gözleri ve derileri, dünyâda işledikleri kötülüklere tanıklık edecek, işledikleri suçu söyleyecektir.

İnsan, eylemlerini, kendi duyu organlarından gizleyemeyeceğine göre yaptığı bütün günâhlar âhirette ortaya çıkacak, görünecektir. Allah'tan gizli kalan hiçbir iş yoktur (20-22).

16. Ama insanın, dünyâda yaptıklarının tesbit edildiğine kesin inanmaması, kendisini günâha yöneltir ve ruhunun alçalmasına, kirlenmesine, suçlu olmasına neden olur (23).

17. Âhiret azâbı, dayanılmazdır. Özür dilemekle de insan, o azâptan kurtulamaz (24).

18. Ölü tabiatı canlandıran Allah, ölüleri de diriltmeğe kadirdir (39).

19. Allah'ın âyetlerini engellemeğe çalışanların yaptıkları yanlarına kalmaz. Allah onları bilir ve o suçluları cehennem ateşine atar. Allah'ın âyetlerine inanıp güzel işler yapan da âhirette güvence içinde olur (40).

D) Genel Prensipler:

20. Allah, Yerküresini iki günde yaratmış, üzerinde yaşayan canlılar için gerekli gıdaları da dört gün (devir) içinde yetiştirmiştir. Sonra göğe yönelip bir tek gaz kütlesi halindeki göğü, yine iki günde yedi gök yapmış ve her göğe de (yıldız veya yıldız kümesine) buyruğunu (yasalarını) vahyetmiştir (9-12).

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Yerküresi de, öteki gök cisimleriyle birlikte, bir gaz kütlesinden, iki gün (devir) içinde yaratılmış, esas biçimi oluşturulan Yerküresinin bitkileri de dört gün (devir) içinde aşama aşama yaratılıp tamamlanmıştır. Dünyâ üstünde bitkilerin oluşumu, dört devir aldığına göre şayet öteki güneş sistemlerinde de hayât varsa, onlarda da bitkilerin dört devirde oluşmuş olması muhtemeldir. Ancak Kur'ân, sadece Dünyâ üstündeki bitkilerin dört gün içinde yaratıldığını söylüyor, öteki yıldızlardan söz etmiyor. Çünkü bizi ilgilendiren, üstünde yaşadığımız Dünyâmızdır. Ondan dolayı

üstündeki canlıların, özellikle insanların yaşaması için gerekli gıdâların, dört günde yaratıldığı belirtiliyor. Ayrıca göğün de iki günde yaratıldığı ifade ediliyor ki bu, Dünyâ da dahil bütün evrenin temel biçiminin iki devir içinde verildiğini, daha sonra bunlardaki hayâtın bitki ile başladığını, diğer canlıların yaşaması için gerekli şartların, gıdaların dört devir içinde oluştuğunu anlatmaktadır. Bitkilerin oluşumuna kadar yaratılış süreci, altı gün(devir)de tamamlanmıştır. Yıldızlarla süslü olan evren, koruyucu ışınlarla da donatılmıştır.

21. Kötü arkadaş, çevre insanı kötü yollara, şirk ve günâhlara sevk eder. Onların etkisiyle insan, kötü işleri iyi zanneder. Çünkü onlar dinle, güzel amellerle alay ederek insanı etkileyip haram işlere yöneltirler. Yaptıkları kötü işleri överler. Böylece insan, çevresinin, arkadaşlarının tesiriyle batıl inançlara, günâh eylemlere alışır. Bir kere alışınca da artık onları yapmaktan zevk almağa başlar. Hattâ bazan bırakmak istese de bırakamaz. Bu suretle ebedî ziyâna uğrar. Dünyâda da, âhirette de mutsuz olur.

İnsanı kötülüğe sevk eden karînler (arkadaşlar), maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Maddî kötü arkadaş, kendisi gibi insanlardır. Ma'nevî olanlar da cin şeytânlarıdır (25). Bunların ikisi de telkinleriyle insanı kötülüğe sevk ederler. Bundan dolayı Nâs Sûresinde insana, cin ve insan şeytânlarından Allah'a sığınması emredilmiştir: *"De ki: 'Sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların pâdişâhına, insanların tanrısına: İnsanların göğüslerinde kötü düşünceler fısıldayan sinsi cin ve insan şeytânlarının şerrinden!"*

Âhirette insan, kendisini yoldan çıkaran cin ve insan şeytânlarını ayaklarının altına alıp çiğnemek ister ama bu pişmanlığının ve yakınmasının bir yararı olmaz: *"İnanmayanlar dediler ki: 'Rabbimiz, bizi saptıran cin ve insan şeytanlarını bize göster de onları ayaklarımızın altına alıp çiğneyelim"* (29).

22. Kur'ân'ın dinlenmesine ve yayılmasına engel olan nânkörler, çetin azâba çarpılacaklar, cehennem ateşine atılacaklar ve o zaman gerçeği anlayıp yaptıklarına pişman olacaklardır (26-29).

23. Fakat bir önceki grubun tersine, yalnız Allah'a tapan, doğru hareket eden (iyi işler yapan) insanlar, dünyâda da âhirette de meleklerin velâyetinde olurlar, melekler tarafından korunurlar. İstediklerini bulacakları, Allah tarafından ağırlanacakları, hiç korku ve üzüntü çekmeyecekleri cennet ile sevinirler (30-32).

24. Elbette Allah'a (tapmağa) çağıran, sâlih amel yapan ve Allah'ın buyruğuna teslîm olandan daha güzel sözlü yoktur. Gerçek müslümanın güzel sözlü olması, nezih konuşması, gönül kırmaması gerekir. Îmân, insana hilmi, hoşgörüyü, merhameti ve güzel konuşmayı aşılar (33).

25. İyilikle kötülük bir olmaz. Dâima iyilik güzeldir ve güzel sonuç verir.

O halde insan, kendisini en güzel sözlerle savunmalı, tatlı konuşmalı, kırıcı olmamalıdır. Böyle yaparsa, hasmı kendisine dost olur. Bu yüksek ahlâka ancak sabr ile, öfkeye egemen olmakla erişilebilir. Böyle davranan insanlar, çok şanslı insanlardır. Bu güzel sonuca ve şansa erebilmek için şeytânın telkinine kapılmamalı, onun kışrıtmasından, dürtülerinden Allah'a sığınmalıdır (34-35).

26. İyilik yapan, kendi yararına, kötülük yapan da kendi zararına yapar. Allah, kullarına zulmetmez. Herkes, yaptığının karşılığını görür. Eden, bulur.

27. Kıyâmet saâtinin ne zaman geleceğini Allah'tan başka kimse bilmez. Allah, gizli ve açık herşeyi bilir. O'nun için gizli, örtülü bir şey yoktur (47).

28. İnsan bencil, cimri ve nânkördür, dâima hayır ister. Başına istemediği bir olay gelince üzülür, umutsuzluğa düşer, Allah'a yalvarır, kurtuluş ister. Fakat bolluğa kavuşunca Allah'ın nimetini unutur da kendi çabasıyle bolluğa çıktığını sanır. Kıyâmeti de inkâr eder. Hattâ bolluk içine girince kendisinin Allah katında makbul olduğunu, şayet âhiret varsa burada kendisini zenginlik ve bolluk içinde yaşatanın, orada da rahat içinde yaşatacağını sanır. Oysa dünyâ serveti ve rahatı, kişinin, Allah katındaki değerinin, âhiret mutluluğunun ölçüsü değildir (50).

29. Allah, gerçeğin ortaya çıkması için âfâktaki ve enfüsteki âyetlerini insanlara gösterir. Yani evrenin yaratılışından ve insanın kendi yaratılışından misâller vererek gerçeği anlatır ki Allah'tan başka tapılacak tanrının olmadığı anlaşılsın. Gerçekten gerek insanın yaratılışı, gerek kâinâtın yaratılış ve düzeni, Allah'ın bir olduğunu, ibâdetin yalnız O'na yapılacağını kanıtlar (54).

FUSSİLET SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1.	حم	Bu konudaki imâle ve nefessiz durma görüşleri geçmişti.	
3	فُصِّلَتْ آيَاتُهُ		Çoğunluk.
	فَصَّلْتُ آيَاتِهِ		İbn Mes'ûd [1].
4	بَشِيرًا وَ نَذِيرًا	Nasb ile, yâ âyât'tan hal veya Kur'ân'ın na'ti:	Kırâettir.
	بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ	Ref' ile:	Çoğunluk [2].
5	وَ فِى آذَانِنَا	İmâle konusunda Dûrî'nin Kisâ'î'den rivâyeti geçmişti.	
	وَقْرٌ		Çoğunluk.
	وِقْرٌ		İbn Mes'ûd [3].

1. Mesâhif: 84, 162.
2. Kurtubî: 15/338.
3. Mesâhif: 84.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	يُوحِى	Hâ'nın kesriyle:	Neha'î, A'meş.
	يُوحَى	Hâ'nın fethiyle, edilgen:	Çoğunluk [1].
9	قُلْ آءِنَّكُمْ	İkinci hemzenin teshî-liyle, araya elif sokma:	Kalûn, Ebû Ca'fer.
	قُلْ أءِنَّكُمْ	Araya elif sokmadan teshîl:	İbn Keŝîr, Verş, Ruveys.
	قُلْ أَإِنَّكُمْ	Elif sokmadan hemze-lerin tahkiki:	Ötekiler [2].
	قَالَ أَإِنَّكُمْ	Emir fi'li yerine mâzî kipi:	İbn Vessâb ve A'meş [3].
10	وَ قَدَّرَ		Çoğunluk.
	وَ قَسَّمَ		İbn Mes'ûd kırâeti [4].
	سَوَاءٌ	Hemzenin tenvinli ref'i:	Ebû Ca'fer.

1. el-Bahr: 7/484.
2. el-Budûr: 280.
3. el-Bahr: 7/484.
4. Câmi'u'l-beyân: 24/88; Mesâhif: 84.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَوَاءٍ	Tenvinli cerri:	Hasan Basrî, Ya'kub el-Hadramî.
	سَوَاءً	Tenvinli nasbı:	Ötekiler [1].
11	اسْتَوَى		Çoğunluk.
	صَعِدَ		Übey [2].
	وَ لِلأَرْضِ آيْتِيَا	Vasl halinde hemzeyi yaya dönüştürme:	Verş, Sûsî, Ebû Ca'fer.
	وَ لِلأَرْضِ. ايتِيَا	Vakf halinde hemzenin yâ'ya dönüştürülmesi:	Hamza.
	وَ لِلأَرْضِ آئْتِيَا	İki halde de hemzenin tahkiki:	Ötekiler [3].
	وَلِلأَرْضِ آتِيَا	Elifi uzatarak, feth ile:	İbn 'Abbâs, Mücâhid, Saîd ibn Cübeyr ve 'İkrime [4].

1. Kurtubî, 15/343; el-Budûr: 280. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu üzre nasb ile okumaktır: 24/98.
2. Mesâhif: 162.
3. el-Budûr: 281.
4. Kurtubî rivâyet ihtilâfını böyle veriyor ve mânâsının da: "Kendi gönlünüzle itâat ediniz" olduğunu söylüyor: 15/344. Buna göre fiil, îtâ kökünden emir olduğu için tâ'nın meftûh değil, meksûr olması gerekir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
11	قَالَتَا أَتَيْنَا	Hemzenin fethiyle:	Çoğunluk.
	قَالَتَا آتَيْنَا	Hemzenin uzatımıyla; îtâ kökünden:	İbn 'Abbâs, Mücâhid. Saîd ibn Cübeyr ve 'İkrime [1].
	قَالَتَا أَجَبْنَاكَ لَمَّا دَعَوْتَنَا		Übey [2].
13	صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ	Sâd'dan sonra elif ve 'ayn da meksûr:	Çoğunluk.
	صَعْقَةً مِثْلَ صَعْقَةِ	Elifsiz, 'ayn meksûr:	İbn Zübeyr, Süle-mî, Neha'î ve İbn Muhaysın [3].
16	لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ	Çoğul mütekellim nûn'uyla:	Çoğunluk.
	لِتُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ	Müennes tâ'siyle:	Bir kırâettir [4].
	وَ أَذَقْنَاهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ		İbn Mes'ûd [5].
	نَحِسَاتٍ	Hâ'nın kesriyle:	Kûfeliler, Ebû Ca'fer ve İbn 'Âmir.

1. Kurtubî: 15/344.
2. Mesâhif: 162.
3. Mesâhif: 229; el-Bahr: 7/489.
4. el-Bahr: 7/491.
5. Mesâhif: 84.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	نَحْسَاتٍ	Hâ'nın sükûnuyla:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr [1].
17	ثَمُودُ	Semûd merfû', gayri munsarif:	Çoğunluk.
	ثَمُودٌ	Semûd munsarif:	A'meş.
	ثَمُودَ	Semûd mansûb:	İbn Ebî İshâk [2].
	ثَمُودًا	Nasb tenviniyle:	İbn 'Abbâs [3].
19	نَحْشُرُ أَعْدَاءَ اللَّهِ	Nûn'un fethi, şîn'in dammıyle; a'dâ mansûb:	Nâfi', Ya'kub.
	يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ	Madmûm yâ, meftûh şîn ile, edilgen, a'dâ merfû':	Ötekiler.
21	شَهِدْتُمْ		Çoğunluk.
	شَهِدْتُنَّ		Übey, İbn Huşeym ve Zeyd ibn 'Alî [4].
	أَنطَقَنَا اللَّهُ الَّذِى أَنْطَقَ كُلَّ شَىْءٍ		Çoğunluk.
	إِنَّمَا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِى أَنْطَقَكُمْ		İbn Mes'ûd [5].

1. Tebsırah: 665, Neşr, Kurtubî: 15/348.
2. Taberî'ye göre doğrusu, gayri munsarif ve merfû' olmaktır: 24/104-105.
3. Mesâhif: 205.
4. Mesâhif: 162.
5. Mesâhif: 84.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle:	Ya'kûb.
	تُرْجَعُونَ	Tâ'nın dammı, cîm'in fethiyle:	Ötekiler.
22	ظَنَنْتُمْ		Çoğunluk.
	زَعَمْتُمْ		İbn Mes'ûd [1].
24	وَ إِنْ يُسْتَعْتَبُوا	Yâ'nın dammıyle, edilgen:	'Ubeyd ibn 'Umeyr ve Ebû'l-'Âliye.
	وَ إِنْ يَسْتَعْتِبُوا	Yâ'nın fethiyle, etken:	Çoğunluk [2].
26	وَ اَلْغُوا	Ğayn'ın dammıyle, (لغا، يلغو)dan:	Îsâ ibn Ömer, Âsım Cahderî, İbn Ebî İshâk vs.
	وَ اَلْغَوْا	Ğayn'ın fethiyle, (لَغِيَ، يَلْغَى)dan:	Çoğunluk [3].

1. Mesâhif: 85.
2. Kurtubî: 15/354; elk-Bahr: 7/493-494.
3. Kurtubî: 15/356.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
28	جَزَاؤُ أَعْدَاءِ ٱللَّهِ	İkinci hemzeyi hâlis vâv'a dönüştürme:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ruveys.
	جَزَاءُ أَعْدَاءِ ٱللَّهِ	İkinci hemzenin tahkiki:	Ötekiler.
	النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ ٱلْخُلْدِ		Çoğunluk.
	ٱلنَّارُ دَارُ ٱلْخُلْدِ		İbn Mes'ûd [1].
29	أَرْنَا	Râ'nın sükûnuyla:	Sûsî, Şu'be, İbn Keŝîr, İbn 'Âmir, Ya'kûb.
	أَرِنَا	Meksûr râ ile:	Ötekiler.
	الَّذَيْنِّ	İki halde de şeddeli nûn ile:	İbn Keŝîr.
	الَّذَيْنِ	Şeddesiz nûn ile:	Ötekiler [2].
	لِيَكُونَا		Çoğunluk.
	أَوْ يَكُونَا		İbn Mes'ûd [3].

1. Mesâhif: 85. Câmi'u'l-beyân: 24/113; Kurtubî: 15/356; el-Budûr: 281.
2. İbn Keŝîr, iki halde de hem kasırla, hem tabii hem daha uzun med ile okumuştur. Ötekiler vasılda medsiz, yumuşak sâkin yâ ile okumuşlardır (el-Budûr: 282).
3. Mesâhif: 85.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
32	إنِّى	Şeddeli tek nûn ile:	İbn Ebî Ableh, İbrâhîm ibn Nûh'un da Kuteybe Meyyâl'den rivâyeti.
	إنَّنِى	Şeddeli nûn'dan sonra vikâye nûnu:	Çoğunluk.
35	وَ مَا يُلَقَّيهَا	Telakkî kökünden edilgen:	Çoğunluk.
	وَ مَا يُلاَقيهَا	Mülâkat kökünden edilgen:	İbn Mes'ûd, Talha ibn Musarrif ve İbn Keŝîr [1].
38	لاَ يَسَمُونَ	Vakıf halinde hemzenin harekesinin nakliyle kendisinin hazfi:	Hamza.
	لاَ يَسْأَمُونَ	İki hemzenin tahkiki ile:	Ötekiler [2].
39	وَ رَبَأَتْ	Bâ ve tâ'dan sonra meftûh bir hemze:	Ebû Ca'fer.

1. Mesâhif: 85, el-Bahr: 497-498.
2. el-Budûr: 282.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ رَبَتْ	Hemzesiz:	Ötekiler [1].
	أَحْيَاهَا لَمُحْيِى ٱلْمَوْتَى		Çoğunluk.
	أَخْرَجَ هَذَا ٱلْمُخْرِجُ		İbn Mes'ûd [2].
40	يَلْحَدُونَ	Yâ ve hâ'nın fethiyle:	Hamza.
	يُلْحِدُونَ	Yâ'nın dammı, hâ'nın kesriyle:	Ötekiler [3].
	إِنَّ ٱلَّذِينَ		Çoğunluk.
	فَيَعْلَمُ ٱلَّذِينَ		İbn Mes'ûd [4].
44	ءَأَعْجَمِىٌّ	Tam telaffuzlu iki hemze ile, soru kipi:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Ravh, Şu'be.
	آ أَ عْجَمِىٌّ	İkinci hemzenin teshîliyle aralarına elif sokma:	Kalûn, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	أَ أَ عْجَمِىٌّ	Elif sokmadan ikinciyi teshîl:	

1. en-Neşr: 2/367; Kurtubî: 15/365; el-Budûr: 283.
2. Mesâhif: 85.
3. en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 282.
4. Mesâhif: 85.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَعْجَمِيٌّ	Tek hemze ile, olumlu kipi:	Hasan, Ebû'l-Esved, Cahderî, Sellâm, Dahhâk ve Hişâm [1].
	قُلْ أَعْجَمِيٌّ		Übey [2].
	عَمٍ	Meksûr mîm ile [3]:	İbn 'Abbâs, 'Abdullâh ibn Zübeyr, 'Amr ibn 'Âs, Mu'âviye ve Süleyman ibn Katte.
	عَمًى	Masdar:	Çoğunluk [4].
47	ثَمَرَاتٍ	Çoğul:	Nâfi', İbn Âmir, Hafs.
	ثَمَرَةٍ	Tekil:	Ötekiler [5].
	شُرَكَائِيَ	Yâ'nın fethiyle:	İbn Keŝîr.
	شُرَكَائِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.

1. Tebsırah: 665-666; en-Neşr: 2/367; el-Bahr: 7/502; el-Budûr: 282. Taberî'ye göre doğrusu istifhâm ile okumaktır: 24/127.
2. Mesâhif: 162 (yahut "بل أعجميٌّ" okumuştur.)
3. Onlara belirmez, anlaşılmaz, demektir.
4. Kurtubî: 15/369. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun kırâeti üzre meftûh mîm'ledir: 24/128. Mesâhif: 205, 229.
5. Kurtubî: 15/371; el-Bahr: 7/504; Tebsırah: 666; en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 283.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
49	لاَ يَسَمُ	Vakıf halinde hemzenin harekesinin nakliyle, kendisinin düşürülmesi:	Hamza.
	لاَ يَسْئَمُ	İki halde de hemzenin tahkiki:	Ötekiler [1].
	مِنْ دُعَاءِ بِالخَيْرِ	Bâ ziyâdesiyle:	'Abdullâh ibn Mes'ûd.
	مِنْ دُعَاءِ ٱلْخَيْرِ	Bâ'sız:	Çoğunluk [2].
50	رَبِّىَ	Yâ'nın fethiyle:	Verş, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	رَبِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
	إنَّ لِى عِنْدَهُ		Çoğunluk.
	إنَّ لِى		İbn Mes'ûd [3].
	فَلَنُنَبِّيَنَّ	Hemzenin yâ'ya dönüştürülmesi:	Hamza.
	فَلَنُنَبِّئَنَّ	Hemzenin tahkiki:	Ötekiler.
	كَيْفَ نَطُرُّ		İbn Mes'ûd.
	وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ		Çoğunluk.
	لَنُذِيقَنَّهُمْ		İbn Mes'ûd [4].

1. el-Budûr: 283.
2. Câmi'u'l-beyân: 25/3; el-Bahr: 7/504; Mesâhif: 85.
3-4 Mesâhif: 85.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
51	وَ نَاءَ	Elifin hemzeden öne alınması, (جَاءَ) vezninde:	Ebû Ca'fer, İbn Zekvân.
	وَ نَأْى	Hemzenin eliften öne alınması, (رَآى) vezninde:	Ötekiler [1].
	وَ إنْ آتَيْنَاهُ فَضْلاً مِنَّا نَأَى		Çoğunluk.
	وَ إذا أنْعَمْنَا عَلى آلاِنْسَانِ أعْرَضَ وَ نَأْى		İbn Mes'ûd [2].
54	فِى مِرْيَةٍ	Meksûr mîm ile:	Çoğunluk.
	فِى مُرْيَة	Madmûm mîm ile:	Sülemî ve Hasan [3].

1. Kurtubî: 15/373; el-Budûr: 283.
2. el-Bahr: 7/506.
3. Mesâhif: 85.

42/62 ŞÛRÂ SÛRESİ

38 nci âyetinde mü'minlerin, işlerini şûrâ (danışma) ile gördükleri anlatıldığından bu adı alan sûre, Mekke devrinin ortalarında ve Fussilet Sûresinden sonra inmiştir. Resmî tertîpte 42 nci, iniş sırasına göre 62 nci sûredir.

Sûrede müşriklerin inançları ve tutumları kınanır, Hz. Muhammed(s.a.v.)in daveti ile daha önceki peyğamberlerin davetlerinin aynı kaynaktan geldiği, o peyğamberlere ne öğütlenmiş ise buna da onun öğütlendiği, Kitâp ehlinin kıskançlıkları ve keyiflerine uymaları yüzünden ayrılığa düştükleri anlatılır. Mü'minlerin ahlâkı övülür ve onlar hak ve adâlete yöneltilir. Allah'ın kâinâttaki kudret işaretlerine dikkat çekilir ve Allah'ın peyğamberlerle ilişki kurma (vahiy) yolları açıklanır.

53 âyeti içeren sûrenin sonu ile başı irtibatlı olduğu gibi bölümleri de birbirine bağlıdır. Bundan dolayı sûrenin bir defada veya bölümlerinin birbiri ardınca indiği söylenebilir. 23-25 ve 27 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de bu âyetlerin, bulundukları konuya bağlılıkları, bu rivayeti şüpheli kılar[1].

Şeyh Tantâvî şöyle diyor: "Bu sûre iki bölüme ayrılır. 26 ncı âyetin sonuna dek olan birinci bölümün içeriği şudur:

1) Cemâd, hayvan ve insandan oluşan maddeler âlemini Allah ve melekleri yönetir. Din ve dünyâları konusunda lâzım olan düşünceleri insanlara ilhâm eder. İnsanın dünyâ ve âhirete ilişkin bir işe kabiliyeti varsa gönlünde bir düşünce doğar. Sonra o düşünceyi uygular. Allah ve melekleri ancak kabiliyeti olanlara ilhâm ederler.

2) Mekke ve çevresindeki insanları uyarmak için Kur'ân, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir. Allah Kur'ân'ı, Cebrail gibi melekler vasıtasiyle vahyetmiştir. Bir kısım insanlara İlâhî Îmân ilham edilirken diğer bir kısım insanların gönlünde küfrün doğması, kabiliyetlerin değişmesinden ötürüdür.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 15/158; Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, s. 482.

Herkesin hali başkadır. Bu başkalıktan iman veya küfür istidadı doğar.

3) İnsanların halleri değişik olduğu gibi göklerde ve yerde herşey başka başkadır: Erkek, dişi; insan, hayvan gibi. Yalnız Allah'a benzer bir şey yoktur. Bütün kâinâtın anahtarları O'nun elindedir. O dilediğine bol, dilediğine dar rızık verir. İnsanların kabiliyetlerine göre inançları değişik olduğu gibi rızıkları da değişiktir.

4) Bütün peyğamberlere gelen vahiyler, insanları bir tek hakikate götürmek amacını taşır. O hakikat de Allah'a kalb ile inanıp amel ile itâat etmek ve bu tehvîd temelinden ayrılmamaktır. Fakat toplumlara gelen dinin ayrıntıları olan şeriatler zamanın şartlarına göre değişir. Öteki milletler peyğamberlerin hak olduğunu bile bile ayrılığa düştükleri gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)in davet ettiği toplum da ona uyup birleşeceği yerde ayrılığa düşmştür. Onun zamanındaki Kitâp ehli de ayrılığa düşmüş ve bu yüzden kendilerini huzursuz eden kuşku içinde bocalamıştır.

5) Onun için Hz. Muhammed'in, kimsenin keyfine uymadan insanları dinin özü olan tevhîde davet etmesi gerekir.

6) Bütün kâinâtta düzen hakimdir. Dini kitaplar da insanlar arası ilişkilerde düzeni sağlamak için gönderilmiştir. İlâhî kitapların kurduğu adâlet düzenine uymayıp başkalarına zulmedenler, kıyâmette İlâhî adâletin gerçekleştiğini ve hareketlerinin sonuçlarını görecekler, iyiler cennete, zâlimler cehenneme gireceklerdir.

7) Dünyâdaki rızık, inançlara bağlı değil, Allah'ın ilim ve iradesine bağlıdır. Âhiret ise insanın iradesine bağlıdır. Sırf dünyâ mutluluğunu isteyen yalnız ona erer. Fakat dünyâda âhireti düşünen kimseye her iki âlemin mutluluğu verilir. Bu genel düzen gereğidir. Adalet ise insanın istidad ve kabiliyetine göre verilir. Bundan dolayı zalimler kıyâmette günahlarından korkarlar, sâlihler nimet içinde mutlu olurlar. Peyğamber, tebliğine karşı ücret istemez. O sadece insanların itâat ve ibadet ile Allah'a yaklaşmalarını ve böylece cennetlere girmelerini ister.

27 nci âyetten sûrenin sonuna kadar olan ikinci bölümün içeriği de şöyledir:

1) Kulları rızık aramağa koşmak, onları çalışmaya alıştırmak içindir. Bunun yararı da ruhen yükselmeleri ve sabra alışmalarıdır. Allah kullarını umutla korku, darlıkla bolluk arasında bırakmıştır. İstemeden su gelmez. Yeri kuru bırakır ki insanlar su istesinler, yağmuru özlesinler. Onları düşünceye sevk etmek için yağmur yağar. Gemiye bindikleri zaman da rüzgârlar monoton esmez, değişik yönde eser ki yağmurda olduğu gibi insanlar korku ve umut arasında kalsınlar.

2) Yağmur yağıp bolluk ve güvenlik olsa da bunlar hep dünŷa geçimidir, geçicidir. Baki kalan dünyâ nimetleri değil, ruhî faziletler, ahlâk ve ilimdir. Danışarak iş görmek, suça dengi bir ceza vermek, affı cezaya tercih etmek bu yüksek ahlâk ve fazilettendir.

3) Mülkün sâhibi olan Allah, hikmeti uyarınca dilediğini yapar, herkese lâyik olduğunu verir. Kimine erkek, kimine kız çocuğu vermesi, O'nun hikmeti gereğidir. Vahyi de ancak istidadı olana verir. Allah'ın insan ile ilişkisi üç yolla olur.

4) Allah'ın vahiy ile indirdiği Kur'ân, insanların ruhunu diriltmek, ahlâkını yükseltmek ve onları Allah yoluna iletmek içindir [1].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ
الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ
﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ
رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ
﴿٥﴾ وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهُ حَف۪يظٌ عَلَيْهِمْۘ وَمَٓا اَنْتَ
عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ لِتُنْذِرَ
اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ فَر۪يقٌ فِي الْجَنَّةِ
وَفَر۪يقٌ فِي السَّع۪يرِ ﴿٧﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 20/5-6.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hâ mîm. 2- Ayın sîn kaaf. 3- O azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere böyle vahyeder. 4- Göklerde ve yerde bulunan her şey O'nundur. O yücedir, uludur. 5- Neredeyse gökler üstlerinden çatlayacaklar. Melekler Rablerini hamd ile tesbîh ederler, yerdekiler için de mağfiret dilerler. İyi bil ki Allah, işte çok bağışlayan, çok esirgeyen O'dur. 6- O'ndan başka velîler edinenleri Allah kollamaktadır. Sen onların üzerinde vekîl değilsin. 7- Biz sana böyle Arapça bir okuma vahyettik ki Kentlerin Anasını ve çevresinde bulunanları uyarasın; vukuunda asla kuşku bulunmayan toplanma gününe karşı uyarasın. (O gün) *bir bölük cennette ve bir bölük ateştedir. 8- Allah dileseydi, onları bir tek millet yapardı. Fakat dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlere gelince onların ne velîsi, ne de yardımcısı yoktur.*

Tefsîr:

1-4: Bir ve ikinci âyetler bağımsız harflerden meydana gelmiştir. Bu harflerle başlayan sûrelerde bunların ardından kitâptan veya vahiyden söz edildiğini her vesileyle tekrarlamıştık. Burada da bu harflerle, okunacak sözün önemine dinleyicilerin dikkati uyandırılıyor. Ayrıca bu harflerle, Arapların anlayamadıkları dilde inmiş bulunan İlâhî Kitâplara da işâret ediliyor.

"كَذٰلِكَ": Ḳâf gibi anlamınadır. Zâ da önce geçen bir şeye işarettir. "كَذٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ"nin anlamı: Hâmîm ayın sîn gibisini Allah sana ve senden önceki peyğamberlere vahyediyor demektir. Yani Hâ mîm ayın sîn kaaf sûresi öyle yüce mânâlar içerir ki Allah sana vahyettiği bu yüce mânâları, senden önceki peyğamberlere de vahyetmiştir. Tevhîd, adâlet, peyğamberlik ve âhiret gibi dinin özü olan gerçekler bütün peyğamberlere vahyedilmiştir. İşte bu sûrede de onlar vahyedilmektedir. A'lâ Sûresindeki: *"Bu, ilk sahifelerde, İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde vardır"* âyetleri de Peyğamber(s.a.v.)e vahyedilen gerçeklerin, daha önce vahyedilmiş İbrahîm ve Mûsâ Kitâplarında bulunduğunu ifade eder.

Bu vahyi veren Allah'ın, sözleri hikmetlidir, sağlamdır. O herşeyi hikmetle ve yerli yerince yapar. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O yüce ve büyük Allah'ındır.

5 nci âyette Allah'ın büyüklüğü anlatılıyor. "مِنْ فَوْقِهِنَّ"deki zamir, göklerin kendisine veya yere gidebilir. Birinci takdirde mânâ: Allah'ın heybet ve ululuğundan, neredeyse, bir altındakinin üstünde bulunan her gök (yani birbiri üstünde bulunan gökler) çatlayıp yarılacak. İkinci takdirde mânâ: Allah'ın heybet ve ululuğundan, neredeyse yerin üstünde bulunan gökler çatlayıp yarılacak demektir.

"İçinde yaşadığımız, maddenin de kendisinden türediği şu âlem renksiz, tadsız, ağırlıksız esîr âleminden ibarettir. Bu, gerçkete eriyen, yarılan, hattâ sürekli hareket içinde bulunan, çalkanan bir âlemdir. Güneşler de ondan oluşmuştur. Esîr âleminde gezen şu güneşler, neredeyse Allah'ın ululuğundan çatlar. O, öyle yücedir, uludur. Yüceliğinden dolayı duyular onu algılayamaz. O'nun yarattığı, meleklerin yönettiği madde de öyledir. Maddenin aslını da duyular algılayamaz. Duyular ancak güneşleri, ayları, yerleri algılar. Demek ki duyuların algıladığı âlemler, bir uçurumun kenarındadır. Yarılmağa, çatlamağa istidatlıdır. Hiçbir yıldız, güneş ya da ay yoktur ki günün birinde dağılıp esîre dönüşmesin. Sonra başka küreler oluşur. Çünkü dağılan küreler, esîr denen lâtîf âleme dönüşür, onların yerine yenileri meydana gelir. Yıldızlar aslına dönmek üzredir. Allah'ın buyruğuyla çatlayıp erir ve Kur'ân'da duman diye tabir edilen lâtîf aslına yani esîre döner. Onları bu şekilde tutup koruyan ve yönetenler meleklerdir. İşte bundan dolayı: *"Melekler de Rablerini övgü ile tesbîh eder ve yeryüzündekiler için mağfiret dilerler"* buyurulmuştur.

"Melekler bir yandan âlemleri yönetirler ve Allah'ın bu âlemlere koyduğu kanunların bozulmasına engel olurlar. Bir yandan da insanların muhtacoldukları düşünceleri onlara ilhâm ederler. Meleklerin durumu tıpkı ışığa benzer. Işık ısısıyla hayat, nuruyla da hidayet verir. Melekler de Rablerinden aldıkları kuvvetlerle güneşleri ve yerleri korurlar ve istidadlı olanlara da ilhâm verirler. Eğer melekler olmasa güneşler, aylar ve yıldızlar erirler" [1].

"Melekler de Rablerini övgü ile tesbîh ederler ve yeryüzündekiler için mağfiret ailerler" buyurulduktan sonra Allah'ın çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu, yani tevbe edenleri bağışlayacağı vurgulanıyor.

"Bu âyette meleklerin Allah'a ve insanlara karşı ilişkilerine işaret ediliyor. *"Nerdeyse gökler, üstlerinden çatlayacak"* cümlesiyle önce yüce Allah, cisimler âlemi üzerindeki hükümranlığını belirtiyor. *"Melekler de Rablerini övgü ile tesbîh ederler, yeryüzündekiler için de mağfiret dilerler"* cümlesiyle ruhlar âlemi üzerindeki hükümranlığını bildiriyor.

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 20/7-8.

"Varlıklar üç kısımdır: Hiç etkilenmeyen etkileyici ki Allah'tır. Yalnız etkilenen fakat hiç etkilemeyen ki cisimdir. Varlıkların en aşağısı cisimler âlemidir. Hem etkilenen, hem etkileyen varlıklar ki bunlar da ruhsal cevherlerdir. Bunlar varlıkların en yükseğiyle en aşağısı arasında bulunurlar.

"Ruhsal varlıkların Allah ile ilişkileri kul ilişkisidir. Allah'tan etkilenirler, fakat cisimleri etkilerler. Allah'tan gelen nurlar ile ruhsal varlıklar parlar ve ruhsal güçleri alınca cisimler âlemi üzerindeki etkileri artar. Allah'tan nur, ruhsal kuvvet alırlar, cisimler âlemine de kuvvet verirler, cisimler âlemini etkilerler. İşte *"Rablerini övgü ile tesbîh ederler"* cümlesi, meleklerin yüce Allah ile olan ilişkilerine, *"Yeryüzündekiler için mağfiret dilerler"* cümlesi de cisimler âlemiyle olan ilişkilerine işaret etmektedir [1].

Şimdi burada meleklerin, yeryüzündekilere istiğfar ettikleri belirtiliyor. Yeryüzündekiler tabiri, umum ifade ettiğinden, bu sözden meleklerin, mü'min kâfir bütün insanlar için istiğfar ettikleri anlaşılır. Bunun iki izahı vardır:

Bizim kanaatimize göre burada meleklerin istiğfarı, yeryüzündeki insanların, Allah'a ortak koşmalarının, ne büyük bir küstahlık olduğunu belirtmektedir. Yani bu müşriklerin yaptıkları, o kadar büyük bir küstahlık, öyle büyük bir günahtır ki melekler onların bu durumundan âdeta korkar da onların bu halden dönmeleri ve cezalandırılmamaları için onlar adına Allah'tan mağfiret dilerler.

İkinci ihtimale göre burada âyet, umum ifade ederse de maksat bütün insanlar değil, inananlardır. Melekler mü'minler için mağfiret dilerler. Çünkü Mü'min Sûresinin: *"Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini övgü ile tesbîh ederler ve inananlar için mağfiret dilerler"* meâlindeki 7 nci âyetinde meleklerin, mü'minler için istiğfar ettikleri bildirilmektedir. Râzî şöyle diyor:

"Burada meleklerin, kendileri için değil, yeryüzündekiler için istiğfar ettikleri belirtilmiştir. Çünkü melekler günâhlardan masumdurlar. Şayet günâh işlemiş olsalardı, önce kendileri için istiğfar ederlerdi. Oysa peyğamberler de dahil insanlar günah işlerler. Günâhı olmayan, günâhı olandan üstündür. Yeryüzünde bulunanlar deyimi içine peyğamberler de girer. "Melekler yeryüzündekiler için istiğfar ederler" sözünden, meleklerin, peyğamberlerden de üstün oldukları anlaşılır" [2].

6-7: Allah'tan başka şeyleri velî yapanları koruyan, onların yaptıklarını görenin Allah olduğu, *Ummu'l-Kurâ* (ana kent) olan Mekke ve yöresindeki

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/144-145.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/146.

insanları, herkesin Allah'ın huzurunda toplanacağı, bir kısım insanların cennete, bir kısımlarının da ateşe gireceği kıyâmet gününe karşı uyarması için İlâhî Kitâb'ın, Arapça bir Kur'ân (okuma) olarak Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedildiği vurgulanıyor.

Peyğamber'in, ilk önce uyarmakla görevli bulunduğu Mekke ve çevresi halkının, mânâsını anlamaları için Kur'ân Arapça indirilmiştir. Allah her kavme kendi diliyle peyğamber gönderdiği gibi Araplara da kendi dillerinde peyğamber göndermiş ve kitâp indirmiştir. Bu Kitâp da önceki peyğamberlere gelen vahiyler gibidir. Her peyğambere, kendi dilinde vahiy geldiği gibi Hz. Muhammed'e de kendi dili olan Arapça ile vahiy gelmiştir. Bu âyette de bazı müşriklerin: ''Eğer Kur'ân Allah'ın sözü olsa, öteki kitaplarla aynı dilde olması gerekirdi'' tarzındaki itirazlarına cevap vardır. Çünkü Kur'ân'ın dili Arapça olmasaydı, Araplar onu anlayamazlardı. Arapça konuşanların anlaması için Kur'ân Arapça gönderilmiştir. Kur'ân'ın ilk muhâtabı Araplardır.

Bu âyetten, Kur'ân davetinin, sadece Araplara mahsus olduğu anlaşılabilirse de kuşkusuz, Kur'ân, bütün insanlığa gönderilmiş İlâhî mesajdır. Ancak Kur'ân'ın ilk muhatapları Araplar olduğu için burada onun, Arapları uyarmak için Arapça indirildiği söylenmiştir. Hz. Muhammed'in davetinin umumiliği, başka âyetlerde de belirtilmiştir.

Hz. Muhammed'in görevi tebliğdir, insanları zorla doğru yola getirmek değildir. Allah insanları, kendi fiillerini seçmede serbest bırakmıştır, zorlamamıştır. Zorlama olsaydı bunu Allah yapardı.

8- Allah istese bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Hepsi aynı şeylere inanır ve aralarında hiç ayrılık olmazdı. Fakat O, insanları böyle bir şeye mecbur etmemiş, herkesi kendi yolunu seçmede serbest bırakmıştır. O dilediğini rahmetine, yani cennete sokar. Rahmetine girenler inanan kullarıdır. Şirk ve isyan ile zulmedenler ise kendilerini Allah'ın azâbından kurtaracak bir dost ve yardımcı bulamazlar.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾ وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى
اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾ فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ

وَالْاَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجاً
يَذْرَؤُ۬كُمْ ف۪يهِ لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَال۪يدُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ
﴿١٢﴾

9- Yoksa Allah'tan başka velîler mi edindiler? Velî yalnız Allah'tır. Ölüleri O diriltir. O herşeye kaadirdir. 10- Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek Allah'a âittir. İşte Rabbim Allah budur. O'na dayandım, O'na yöneldim. 11- Gökleri ve yeri yoktan var edendir. Size kendinizden çiftler, hayvanlardan da çiftler yaratmıştır. Bu(düzen içi)*nde sizi üretiyor. O'na benzer hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir. 12- Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızkı açar ve kısar. O, herşeyi bilendir.*

Tefsîr:

9 ncu âyette ölüleri dirilten, herşeye kadir olan yalnız Allah olduğu halde O'ndan başka velîler edinen kimselerin tutumu hayret ifadesiyle ve inkâr tarzındaki bir soru ile reddediliyor. Ancak ölüleri dirilten ve herşeye gücü yeten Allah'a tapılır. O'ndan başka velîler edinmek doğru olamaz.

10-11: Fakat insanların ayrılığa düştükleri konularda doğru ve eğriyi ortaya çıkaracak Allah'tır. İşte o gerçek hüküm sâhibi Allah'a dayanmak, yalnız O'na yönelmek gerekir. O göklerin ve yerin yaratıcısıdır. İnsanlara yine kendilerinden zevcler (eşler) yarattığı gibi hayvanlardan da zevcler (eşler) yaratmıştır. Allah insanları ve hayvanları zevclerin (eşlerin) birleşmesiyle, anne rahminde yaratmaktadır. O'nun benzeri gibi kudretli, kuvvetli, hikmetli, hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.

Kıyâsı kabul etmeyenlerin delillerinden biri de *"Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek Allah'a âittir"* âyetidir. Gerçi âyet Allah'ın doğruyu ve eğriyi âhirette ortaya çıkaracağını söyler ama onlara göre bu âyetin anlamı, ayrılığa düşülen şeyin hükmü ya Allah'ın indirdiği nasdan, yahut Allah'ın nassına kıyastan alınır demektir. İkincisi batıldır. Çünkü bütün hükümlerin kıyâs ile sübûtu gerekir. Birinci hüküm doğrudur. Böylece bütün hükümlerin kıyâs ile değil, nass ile sâbit olması gerekir [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/149.

İşte insan mantalitesi, âyetten, kıyâsı reddetme anlamı çıkarmıştır. Oysa âyetin kasdı ne bir dünyâ hükmünü tesbit etmedir, ne de kıyâsı reddetmedir. Âyetin amacı, insanların ayrılığa düştükleri konularda Allah'ın, âhirette hükmünü verip haklıyı, haksızı ortaya çıkaracağını vurgulamaktır.

"İşte Rabbim Allah budur. O'na dayandım, O'na yöneldim" cümlesi, ya vahyi veren meleğin ağzından veya Hz. Muhammed'in kendi ağzından söyleniyor. Bu söz, Hz. Muhammed'in kendi sözü gibi görünür ama insanları Hakk'a yöneltmek ve O'na yönelmede örnek olmak için bu cümlenin Hz. Muhammed'in kendi sözü gibi söylenmesi uygun düşmüştür. yoksa bu da vahiydir, üslûb gereği böyle söylenmiştir. Çünkü vahiy esnasında zaten Hz. Muhammed (s.a.v.), İlâhî varlık içinde kendisini kaybetmiştir. O anda ağzından çıkan her söz kendi sözü değil, vahiydir.

Âyetin siyâkından Peyğamber'in, da'vâsında haklı olduğu da anlaşılmaktadır. Onun için Peyğamber: *"İşte Rabbiniz Allah budur. O'na tevekkül ettim. O'na yöneldim"* diyor ve Allah'ın, kendisini haklı çıkaracağını anlatıyor.

"Allah sizin için kendi nefislerinizden zevcler (eşler) *yarattı"* cümlesinde şu anlamlar muhtemeldir:

Allah sizin eşlerinizi kendi nefislerinizden yani kendiniz gibi insan yarattı. Fakat âyetin açık anlamı: Allah sizin kendinizden eşlerinizi yarattı, demektir. Burada Âdem'in eşinin kendi vücudundan yaratıldığına işaret olduğu gibi her insanın ve hayvanın eşinin de erkeğinden yaratıldığına da işaret vardır. Daha önce Nisâ' Sûresinin birinci, Zümer Sûresinin 6 ncı âyetlerinin tefsîrinde işaret ettiğimiz gibi gerek insanın, gerek hayvanların yavrularının erkek veya dişi olması, erkekten gelen meni hayvancığının türüne bağlıdır. İki tür hayvancıktan hangisi dişinin yumurtasını aşılarsa doğacak çocuk erkek veya dişi olur. Demek ki insanların ve hayvanların eşleri, yine erkeklerinde bulunan meni hayvancığından yaratılmaktadır. İşte *"Allah sizin için kendinizden eşler, hayvanlardan da eşler yarattı"* cümlesinde bu biyolojik gerçeğe işaret olabilir.

"يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ" Allah sizi bu tedbir içinde yani evlendirmek suretiyle yaratıp çoğaltıyor. Yahut Allah sizi, eşlerin içinde yani rahimlerde yaratıp üretiyor, demektir.

"لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ": O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur, demektir. "Bu kavli kerîm, nefy-i teşbîh ile tevhîd ve tenzîhte muhkem belîğ bir nasstır. Misline teşbîhi nefiyden murâd, kendine teşbîhi nefiyde mübâlâğadır!... Bu yüce söz, benzemeyi nefy ile Allah'ın zâtını birlemek ve eksikliklerden uzak tutmak konusunda sağlam belîğ bir sözdür. Benzerine benzemeyi kaldırmak, kendi zâtına benzemeyi abartma ile kaldırmak içindir. Nitekim "مثلك لا يبخل: Senin gibi bir zât cimrilik etmez" sözü, sen asla cimrilik etmezsin, demektir.

Bununla nefiyde mübâlâğa kasdiyle kinâye üslûbuna giderler. Bu mânâ dilimizde de yaygındır. Meselâ "Senin gibi bir zât ona tenezzül eder mi?" desek, "Sen ona tenezzül etmezsin" demiş oluruz. Bunda mübâlâğa ile beraber bazan saygı da kasdedilir. Dolayısiyle doğrudan kendi zatına benzetmenin câiz olamayacağına işaret de vardır. O, benzeri olmayan işitici, benzeri olmayan görücüdür. Kendisine yönelip duâ edenleri, yalvaranları işitir, görür"[1].

12- Göklerin ve yerin makalîdi yani kilitleri, anahtarları O'nundur. Bütün kâinât O'nun mülküdür. Bütün hazinelerin anahtarı O'nun elindedir. Hazineleri tükenmez. Dilediğine bol, dilediğine dar rızık verir. O, herşeyi bilir, herkese durumuna uygun olanı yapar.

Allah'tan başka tapılanların hiçbir şeyi yoktur. Onlar yaratamaz, diriltemez, bir şeyleri yoktur, rızık veremez. Böyle iken Allah'ın yanında onlara tapmanın hiçbir anlamı yoktur. Putları bırakıp yalnız Allah'a tapmak ve yalnız Allah'tan rızık istemek gerekir.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ
إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسٰى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا
تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللّٰهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُوا
إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلٰى
أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ
مُرِيبٍ ﴿١٤﴾ فَلِذٰلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ اٰمَنْتُ
بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا

1. Hak Dîni Kur'ân Dili: 5/4225.

اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَاِلَيْهِ
الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

13- O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi şerîat (hukuk düzeni) *yaptı. Şöyle ki: Dîni doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Kendilerini çağırdığın bu esas, ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine seçer ve iyi niyetle yöneleni kendisine iletir. 14- Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden, belli bir süreye kadar yaşatma sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilir*(işleri bitirilir)*di. Onlardan sonra Kitâba vâris kılınanlar* (yani mevcut Kitâp ehli), *ondan, şüpheye düşüren bir kuşku içindedirler. 15- Bundan dolayı sen* (Hakk'a) *çağır ve emrolunduğun gibi doğru ol; onların keyiflerine uyma ve de ki: ''Ben Allah'ın indirdiği her Kitâba inandım ve aranızda adâlet yapmakla emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size âittir. Bizimle sizin aranızda bir tartışma nedeni yoktur. Allah aramızı bulur* (yâhut: Allah hepimizi bir araya toplar), *dönüş O'nadır.*

Tefsîr:

13 ncü âyette Allah Nûh'a, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiği ve Muhammed(s.a.v.)e vahyettiği din esaslarını müslümanlara da meşru kıldığını bildirmektedir. Din Allah'a kulluk yoludur. Bütün peyğamberlerin getirdiği inanç prensipleri aynıdır. Öteki peyğamberlere vahyedilen temel inançlar, Hz. Muhammed'e de vahyedilmek suretiyle müslümanlara, tevhîd ümmetlerinin yolunda gitmeleri emredilmiştir. Hz. Muhammed'e vahyedilenlerin özü, öteki peyğamberlere vahyedilenlerden farklı değildir. Bütün peyğamberlere ve ümmetlere dini doğru uygulamaları ve dinde ayrılığa düşmemeleri emredilmiştir. Fakat Muhammed(s.a.v.)in davet ettiği şey, müşriklere ağır gelmiştir. Çünkü onlar putlara tapmağa öylesine alışmışlardır ki putları tamamen bırakıp yalnız Allah'a tapmak zorlarına gider. Ayrıca onlar Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamber olup insanları Hakk'a davet etmesini de çekemezler. Oysa peyğamberlik mal ile, soy ile değildir. ''Allah dilediğini kendisi için seçer, peyğamber yapar. Tevbe edip iyi niyetle Allah'a yöneleni kendisine ile

tir". Kalbi temiz olan kulunu peyğamberlikle görevlendirir. Kimin peyğamberliğe lâyik, kalbi manevi kirlerden arı olduğunu da Allah bilir, insanlar değil.

Burada müslümanlara, daha önceki peyğamberlere tavsiye edilen dinin yani inanç esaslarının tavsiye edildiği bildirilmektedir. Bu tavsiye edilenler dinin tamamı değil, ortak inanç esaslarıdır. Bunlar dinin esası olan tek Allah'a kulluk ve ayrılıktan kaçınmadır. İşte bunlar İlâhî dinlerin temelidir. Ama şerîat denilen muâmelât kısmı zaman ve şartlara göre değişiklikler göstermiştir. Nitekim Cenabı Hak: *"Sizden her birinize bir şerîat ve yol koyduk"*[1] buyurmuştur.

"Senden önce hiçbir elçi göndermedik ki ona: 'Benden başka Tanrı yoktur, bana kulluk edin!' diye vahyetmiş olmayalım"[2] âyetinde buyurulduğu gibi bütün peyğamberlere yalnız Allah'a tapmaları vahyedilmiştir. Zâten İslâmın mânâsı da Allah'a teslim olmak demektir. Bu anlamda İslâm, bütün peyğamberlere gönderilen dinin Arapça adıdır. Bütün dinlerin özü İslâm, yani Allah'a teslim olmaktır. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *"Biz peyğamberler topluluğu, baba bir kardeşleriz, dinimiz birdir"*[3] buyurmuştur. Onların getirdikleri dinin özüne sadık kalanlar ayrılığa düşmezler. Çünkü onlar dinin özünde birleşmeyi, ayrılığa düşmemeyi öğütlemişlerdir. Ayrılık, insanların kendi batıl düşüncelerinden, dünyâ tutkularından kaynaklanmıştır. Dinler insanları birbirine düşman etmek için değil, Allah sevgisinde birleştirip kardeş yapmak için gönderilmiştir.

Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen din de öteki peyğamberlere vahyedilen dinlere uyar, onların geldiği kaynaktan gelir. Ondan önceki peyğamberlere nasıl vahyedilmiş ise, Hz. Muhammed(s.a.v.)e de öyle vahyedilmiştir. Hz. Muhammed, peyğamberliği kendisi icadetmiş değildir. Ondan önce de peyğamberler gelmiş, onlara da vahyedilmiştir. Buna gelen de onlara gelen prensiplerdir. Onları kabul edip, onların getirdikleri prensiplerin özünü getirmiş olan Hz. Muhammed'i kabul etmemek iyi niyetin eseri değildir.

Bu gibi âyetlerden Arapların, daha önce peyğamberler gönderilmiş olduğuna inandıkları anlaşılır. Nitekim Kasas Sûresinin 48 nci, En'âm Sûresinin 156-157 nci âyetlerinden de Arapların, Kitâp ehlinin peyğamberlerine vahiy geldiğine, bu kitâpların Allah tarafından onlara verildiğine inandıkları anlaşılmaktadır. Ancak onların bu imanı yakîn halinde değil, zanna dayalı bir iman idi. Bundan dolayı bundan önceki sûrenin 45. âyetinde onların, Mûsâ Kitâbından da kuşku duydukları belirtilmiştir.

1. Mâide Sûresi: 48.
2. Enbiyâ Sûresi: 25.
3. Buhârî, Enbiyâ: 48; Müslim, Fedâil, 145.

14 ncü âyette de insanların aralarındaki kıskançlık ve egoizm yüzünden ayrılığa düştükleri, gerçek dinin özünde ayrılık olmadığı belirtiliyor. Eğer Allah kullarına bir süre fırsat vereceğini ezelde kararlaştırmış olmasaydı, gönderdiği dinde ayrılığa düşenlerin derhal cezalandırılmış olacakları vurgulanıyor. O ayrılığa düşenlerin ardından gelip Kitâba varis olanlar yani Hz. Muhammed (s.a.v.) asrındaki Kitâp ehli ise din konusunda tererrüdlü bir şüphe içindedirler. Delilsiz, burhansız olarak atalarını taklidetmekte, ataları gibi ihtilâf edip durmaktadırlar. İnançları kesin bir bilgiye dayanmıyor, taklidlerine, yanlış düşüncelerine dayanıyor. Bu yüzden kendilerinin içinde de şüphe vardır. İnançlarına bağlı görünseler de içten tam güvenli, mutmainn değillerdir, kuşkuludurlar.

Demek ki ayrılık dinin özünde değildir. Dinler insanları birbirine düşman etmek için değil, dost yapmak için gönderilmiştir. Ama insanların keyifleri, kıskançlıkları, dini çıkarlarına ve keyiflerine göre yorumlamaları yüzünden toplumda bölünmeler görülmüştür. Sonraki kuşaklar da atalarının yolunu izlemişler ve zaman geçtikçe ayrılıklar daha da artmıştır. İşte Kur'ân, bütün insanlığı Allah'ın dininin özünde birleştirmek için gönderilmiştir. O, İlâhî dinlerin özüdür. Ona uyanlar, kuşkulardan, huzursuzluklardan kurtulurlar. Çünkü dinlerin özüne dönmüş olurlar.

Burada dinde ayrılığa düştükleri bildirilen insanlar ile Kitâp ehli kasdedilmiştir. Çünkü onlar hakkında: *"Kitâp verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüler"* [1], *"Kendilerine Kitâp verilenler, kendilerine açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler"* [2] buyurulmuştur. İhtilâfa düşenlerin, Araplar olduğunu söyleyenler de varsa da Araplar bir Kitâba vâris olmadıkları, kendilerine atalarından yazılı bir kitâp intikal etmediği için bu tefsîr, âyetin ruhuna uygun düşmemektedir.

Kıyâsı kabul etmeyenler âyetteki: *"Dinde ayrılığa düşmeyiniz!"* cümlesini de delil göstermektedirler. Allah dinde ayrılığa düşmeyi menetmektedir. Kıyâsın, büyük ayrılıklara yol açtığı mâlûmdur. Ayrılığa düşmek de haram olduğuna göre kıyâsın da haram olması gerekir [3].

15- Bundan dolayı Peyğamber(s.a.v.)e, insanları, Allah'ın bildirdiği tevhîd dinine çağırması emrolunduğu gibi, doğru olması ve insanların keyif ve heveslerine uymaması; Allah'ın Kitâbına inandığını, kendisine insanlar arasında adâletli davranılmasının emredildiğini, Allah'ın herkesin Rabbi olduğunu ve her insanın kendi amelinden sorumlu bulunduğunu, bu kadar kanıtlara

1. Âl-i İmrân Sûresi: 19.
2. Beyyine Sûresi: 4.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/156-157.

inanmadıktan sonra daha fazla delil vermenin bir yararı olmadığını, insanların sonunda Allah'a döneceklerini ve Allah'ın, insanlar arasında hüküm vereceğini söylemesi emrediliyor.

Burada Peyğamber(s.a.v.)e: *"Allah'ın indirdiği bütün kitâplara inandım"* demesi emrediliyor. Bu, bütün dinlerin aynı kaynaktan geldiğini, dinin ruhunun aynı olduğunu ifade eder. Peyğamber(s.a.v.)in dâvâsı bütün insanları kendisine bağlamak değil, Allah'a kul olmağa yöneltmektir. Şirki bırakıp yalnız Allah'a tapan ve âhirete de inanan kul, müslümandır. Bu husus, şu âyetlerde gayet açık belirtilmiştir: *"Allah'a, bize indirilene, İbrahîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlara indirilene, Mûsâ ve Îsa'ya verilene ve diğer peyğamberlere Rableri tarafından verilene inanırız; onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz Allah'a teslîm olanlarız' deyin"*[1], *"De ki: 'Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlara indirilene; Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve peyğamberlere Rableri tarafından verilene inandık; onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz O'na teslîm olanlarız"*[2], *"Şüphesiz îman edenler, yahudiler, hıristiyanlar ve sâbiiler, bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara, Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"*[3], *"Ama hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk vardır. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler, hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Kuşkusuz Allah, korunanları bilmektedir"*[4].

Bütün İlâhî kitaplara inanmak Allah'ın buyruğudur.

Kur'ân-ı Kerîm, kendi zamanındaki Kitâp ehlinin ellerinde bulunan Kitâbı doğrulamakta, kendisinin de ona uygun olarak indiğini vurgulamaktadır (Âl-i İmrân: 2). Fakat Kitâp ehlinin, sözleri yerlerinden değiştirdiklerini (Mâide: 13), duydukları Tanrı sözünü düşünüp anladıktan sonra onu tahrîf ettiklerini (Bakara: 75), elleriyle yazdıkları Kitâb'a Allah'ın sözü dediklerini (Bakara: 79) belirtmektedir. Bu ifadelerden, yahûdîlerin, Tevrât'ı tahrîf ettikleri hâtıra gelirse de Kur'ân'ın kasdı, onların bizzat Tevrât'ın kendisini değil, fakat yazdıkları şerhler, fıkıh kitaplarıyle Tevrât'ın anlamını bozdukları, onu istedikleri biçimde yorumlayıp dini yozlaştırdıklarıdır. Eğer Tevrât'ın kendisi tahrîf edilmiş olsa, Kur'ân'ın onu doğrulaması, ona uygun olarak inmiş olması çelişki olur.

1. Bakara Sûresi: 136.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 84.
3. Bakara Sûresi: 62.
4. Âl-i İmrân Sûresi: 113-115.

Matbaanın olmadığı, yazı bilenlerin fazla olmadığı devirlerde Tevrât nüshalarına bazı tahrîflerin girmiş olması, doğaldır. Fakat temelde Tevrât ve İncîl, insanarı Allah'ı tanımağa, O'na kulluğa, iyiye, doğruya ve güzele yönelten İlâhî Kitâplar olduğu için Kur'ân-ı Kerîm onları doğrulamakta ve uygulanmasını da istemektedir: *"De ki: Ey Kitâp sâhipleri, siz Tevrât'ı, İncîl'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz"* (Mâide: 68).

Kur'ân-ı Kerîm, kendi zamanında mevcut Tevrât ve İncîl'de Allah'ın hükümlerinin bulunduğunu söylemektedir: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da ondan sonra da* (verdiğin hükme razı olmayıp) *dönüyorlar? Onlar inanıcı değillerdir. Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peyğamberler onunla yahudîlere hüküm verirlerdi. Kendilerini Tanrı'ya vermiş zâhid ve âlimler de Allah'ın Kitâbını korumakla görevlendirildiklerinden* (onunla hüküm verirlerdi)..."[1].

"İncîl sâhipleri, Allah'ın, onda indirdiği ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar yoldan çıkmışlardır"[2] âyetleri, Tevrât ve İncîl'in hükümleriyle amel edenlerin, Allah'ın hükümlerini uygulamış olacaklarını bildirmektedir.

Ancak o kitâplarda Kur'ân'ın getirdiği inanç ve prensiplere aykırı şeylere Allah'ın sözü denilemez. Çünkü Mâide Sûresinin 48 nci âyetinde Kur'ân, o kitâpları kollayıcı olarak vasfedilmektedir. Onlarda Allah'ın sözlerine insanlar tarafından karıştırılmış olan şeyler düzeltilerek Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir: *"Sana da kendinden önceki kitâpları doğrulayıcı ve onları koruyup kollayıcı olarak bu Kitâbı gerçek ile indirdik. Onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma!"*[3]. Hicr Sûresinin başında: *"Bunlar Kitâbın ve apaçık Kur'ân'ın âyetleridir"* buyurulmaktadır. Bu ve benzeri âyetlerde Kur'ân'dan ayrı olarak anılan Kitâbın, Kur'ân'dan önceki İlâhî Kitâp yani Mukaddes Kitâp olduğu hakkında görüşler vardır ki bu görüş, kanaatimizce doğrudur. Çünkü o Kitâplarda İbrânice vahyedilmiş olan hükümler, Hz. Muhammed'e Arapça ve tahriflerden arındırılarak, vahyedilmiştir.

Bundan dolayı tek ölçü Kur'ân'dır. O kitâplarda bulunan, Kur'ân'ın ruhuna uygun prensiplere, misallere Allah katındandır, deriz. Ama Kur'ân'ın ruhuna uymayanlara bu hükmü veremeyiz. Ancak şurası bir gerçektir ki kendi

1. Mâide Sûresi: 43-44.
2. Mâide Sûresi: 47.
3. Mâide Sûresi: 48.

kitaplarına göre Allah'a ibadet eden yahudi ve hıristiyanlara düşman olmak, onları cehenneme sürmek, Allah'ın bu ve benzeri âyetlerindeki buyruklarına, dinin ruhuna aykırıdır. Bu tür hükümler de maalesef dinin özünden sapılmaktan, Kur'ân'ı insanların kendi taassup, önyargı ve arzularına göre yorumlamalarından çıkmıştır.

Çünkü bütün peygamberler Allah'a kulluğu ve O'na teslim olmayı öğütlemişlerdir ve hepsinin amacı birdir: *"İbrâhîm de Allah'a teslîm olmayı oğullarına vasiyyet etti, Ya'kûb da: 'Oğullarım, Allah sizin için o dini seçti, bundan dolayı sadece müslümanlar olarak ölünüz' dedi"*[1]. *"Mûsâ dedi ki: 'Ey kavmim, eğer Allah'a inandıysanız, gerçekten O'na teslîm olan insanlarsanız O'na dayanınız!"*[2], *"Havarilere: Bana ve elçim*(Îsâ'y)*a inanın, diye ilham etmiştik... İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza şâhid ol! demişlerdi"*[3].

Bu âyetlerden açıkça anlaşılacağı gibi İslâm, bütün peygamberlerin öğrettikleri dinin Arapça adıdır. Allah'tan vahiy alan her peygamber, İslâmı yani yalnız Allah'a ibadet ve O'na kulluk etmeyi öğretmiştir. Bu kelimenin lâfzı dillere göre değişebilir. Fakat şirk koşmadan Allah'a kulluk etmek, işte bu, İslâmdır. Böyle yapan insan müslümandır ve her müslüman felâha erecek, cennete girecektir. Allah bizi onlardan eylesin.

Prof. Fazlu'r-Rahmân şöyle diyor: "Değişik milletlere ve toplumlara, değişik peygamberlerin ayrı zamanlarda geldiği doğrudur. Ama bunların vahiyleri her zaman aynı ve küllî olmuştur. Çünkü bütün vahiyler tek bir kaynaktan gelmiştir ki bu kaynak da "Ummu'l-Kitâb"dır (Zuhruf: 4, Ra'd: 39)... Bütün kitaplar küllî ve benzer oldukları için bütün insanların, bunların hepsine inanmaları farzdır. Bunun içindir ki Peygamber de, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ ve Îsâ'ya (A.S.) inanmak zorunda idi. Çünkü Allah'ın dini bölünemez ve yine peygamberlik de bölünemez. Nitekim Peygamber (s.a.v.)e, yalnız Tevrât ve İncîl'e değil, aynı zamanda Allah'ın indirdiği bütün Kitâplara inanması emredilmiştir (Şûrâ: 15). Çünkü Allah'ın hidâyeti evrenseldir. Onun için hiçbir millet veya milletlere hasredilemez: *"Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı gönderilmiştir"* (Fâtır: 24) ve *"Her toplumun bir yol göstericisi vardır"* (Ra'd: 7)"[4].

1. Bakara Sûresi: 132.
2. Yûnus Sûresi: 84.
3. Mâide Sûresi: 111.
4. Ana Konularıyle Kur'ân, Alpaslan Açıkgenç Tercemesi, s. 312, İst. 1987 .

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾ اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ
يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾

16- Kamu tarafından kabul edildikten sonra hâlâ Allah'ın dini hakkında tartışanların delilleri, Rableri yanında bâtıldır. Üzerlerine bir gazap ve onlara şiddetli bir azâp vardır. 17- Allah'tır ki gerçeği içeren Kitâbı ve (adâlet) *ölçü*(sün)*ü indirdi. Ne bilirsin belki o sâat yakındır? 18- Ona inanmayanlar, onun çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bil ki o sâat hakkında tartışanlar uzak bir sapıklık içine düşmüşlerdir.*

Tefsîr:

16-17 nci âyetlerde Hakk'ın çağrısı kamu tarafından kabul edildikten sonra hâlâ yalnız Allah'a kulluk konusunda tartışanların ileri sürdükleri kanıtların tutarsız olduğu, onların, Allah'ın gazabına ve şiddetli azâba uğrayacakları, gerçeği içeren Kitâbı, hak ve adâlet ölçüsünü indirenin Allah olduğu vurgulanıyor, o sâatin (yani azâb sâatinin veya kıyâmetin) yakın olabileceğine işaret ediliyor.

16 nı âyette Allah'ın çağırısı kabul gördükten sonra O'nun birliğine ve yalnız O'na kulluk edilmesi gereğine itiraz edenler kınanmaktadır. Mekke toplumu içinde çeşitli insanlar vardı. Kur'ân'ın çağrısı gittikçe yayılmış, orada bulunan bazı hıristiyanlar, hanîfler, köleler çeşitli kesimlerden insanlar: fakirler, zenginler Kur'ân vahyine bağlanmış idiler. Özellikle Kitâp ehlinden bazı insanların Kur'ân'a inanması, onun gerçek vahiy olduğunu ortaya koymakta idi. Artık ona karşı koyanların hiçbir tutarlı kanıtları yoktu. Onların, Allah'a karşı kendilerini mazur gösterecek bahaneleri kalmamıştı. Gerçek besbelli

olduktan sonra kibirleri, kıskançlıkları, taassupları yüzünden Kur'ân'a karşı çıktıkları için Allah'ın gazabına ve azâbına uğrayacaklardır.

18- Azâba veya kıyâmete inanmayanlar, Kur'ân'ın haber verdiği o azâb sâatinin hemen gelmesini isterler. Geleceğine inanmadıklarından Peyğamberle ve müslümanlarla alay etmek ve onları küçümsemek için böyle söylerler. İnananlar ise ondan korkarlar, o zamanın mutlaka geleceğini bilirler. O azâb veya kıyâmet sâatinin vukuundan şüphe edip onun hakkında müslümanlarla tartışanlar gerçekten çok uzaklara sapmışlardır.

Allah adâlet sâhibidir. Bu dünyâda zâlimler olduğu gibi hakkı elinden alınmış, haksızlığa uğramış mazlûmlar da vardır. Eğer herkesin hakkını alacağı bir âlem yok ise ve ölüm ile hayât tamamen sönüyorsa, zâlimin yaptığı yanına kâr kalıyor, mazlûmun âhı yerde heder oluyorsa böyle bir dünyâyı yaratan Allah, onu dengesiz ve adâletsiz yaratmış olur. Ve dünyâda denge olmadığı gibi Yaratanda da adâlet olmaz. Oysa kâinatta denge vardır. Allah kâinâtı hak ile ve mîzân ile yani adâlet ve denge ile yaratmıştır. Kâniâtta kanunsuz, dengesiz, düzensiz hiçbir şey yoktur. Zerreden küreye herşeye bir denge ve adâlet hakimdir. Böyle olunca insan fiillerinin de dengelenmesi, Yaratanın adâleti gereğidir. Görünen dünyâda bu denge ve adâlet tam gerçekleşmiyor. Öyle ise İlâhî adâletin tam gerçekleşeceği, haklının hakkını alacağı, haksızın da cezâsını göreceği görünmez bir âlem vardır. İşte o âlem, bedenden ayrılan ruhun gideceği âlemdir. Ölüm yok olmak değil, ruhun adâlet dünyâsına geçmesidir.

Modern ilim, kâinâtta hiçbir hareketin, ısının ve elektriğin kaybolmadığını, hareketin ısıya, elektriğin de ısıya ve ışığa dönüştüğünü göstermiştir. O halde insanın yaptığı işler de nimet veya azâba dönüşecektir. Kulun fiilleri zayi olmaz. Baksana gül eken diken toplamıyor, hurma eken de darı biçmiyor.

İnsanların, kendilerinden çıkan güzel veya çirkin sözlerden etkilendikleri malûmdur. Bir şeyi anan onu sever. Ahlâkının iyi veya kötü olması, insanın hayalini etkiler. Bu kural, görülen ve düşünülen bütün varlıklar için geçerlidir. Bunları düşünen anlar ki Allah'ın, insanlar arasında adaleti tam icra edeceği bir kıyâmet mutlaka olacaktır. İnsanlar dirilip Allah'ın adâlet mahkemesinde duracaklar ve Allah onlar arasında adâletini gösterecektir. Çünkü dünyâda insan fiilleri hariç, herşeyde adâlet vardır. Sadece insan fiilleri, zâhir bir tartı ile tartılmaktadır ki bu tartıda adâlet tam görülmüyor. Öyle ise bunların da tam adâletle tartılacağı, bir zerresinin dahi kaybolmadan dengeleneceği başka bir tartı gerekir. Bakınız yüce Allah: *"Gerçeği içeren Kitâbı ve ölçüyü indiren Allah'tır"* buyurduktan sonra hemen mîzân (ölçü) ile âhiret arasında bir bağ kuruyor: *"Ne bilirsin belki o sâat yakındır?"* diyor. Müfessirler, âyetteki *el-mîzân*'ın, adâlet anlamına geldiğini söy-

lerler[1]. Demek ki asıl adâlet âhirette meydana çıkacaktır. Yani burada, İlâhî adâletin ortaya çıkacağı sâatin yakın olduğu bildiriliyor. Elbette İlâhî adâletin tecellî edeceği bir zaman vardır. Burası bir imtihân yurdudur. Sonuçlar âhirette belli olacaktır.

Hiç Allah, suçlularla suçsuzları bir tutar mı? Yâhut mazlûmların hakkını zâlimlerde bırakır mı? Yâhut mü'minleri kâfirlere ezdirir mi? Burada ezilenler gerçekte sınav ile manen yükselmektedirler. Burada ezenler gerçekte kendi kendilerini ezici azâbın dişleri arasına atmaktadırlar: *"Bizim sizi, boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"*[2], *"Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa korunanları, yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız"*[3], *"Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar?"*[4], *"Tabii Biz, müslümanları, suçlular gibi yapar mıyız hiç? Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz?"*[5].

اَللّٰهُ لَطٖيفٌ بِعِبَادِهٖ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزٖيزُ ﴿١٩﴾ مَنْ كَانَ
يُرٖيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فٖي حَرْثِهٖۚ وَمَنْ كَانَ يُرٖيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ
مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصٖيبٍ ﴿٢٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ
مِنَ الدّٖينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُۜ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ
لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى الظَّالِمٖينَ مُشْفِقٖينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْۜ
وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فٖي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِۚ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ

1. Câmi'u'l-beyân: 25/20.
2. Mü'minûn Sûresi: 115.
3. Sâd Sûresi: 28.
4. Câsiye Sûresi: 21.
5. Kalem Sûresi: 35-36.

عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾ ذٰلِكَ الَّذ۪ي يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي
الْقُرْبٰى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ ف۪يهَا حُسْنًا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾

19- Allah kullarına lutufkârdır, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir, galiptir. 20- Kim âhiret ekinini istiyorsa onun ekinini artırırız; kim dünyâ ekinini istiyorsa ona da dünyâdan bir şey veririz, fakat onun âhirette bir nasibi olmaz. 21- Yoksa onların, kendilerine, Allah'ın izin vermediği dini koyan ortakları mı var? Eğer (bir süre fırsat verilmesi hakkında) *karar olmasaydı, derhal aralarında hüküm verilir*(işleri bitirilir)*di. Kuşkusuz, zâlimler için acı bir azâb vardır. 22- Yaptıkları işler üzerlerine düşerken zâlimlerin korkudan titrediklerini görürsün. Fakat inanıp iyi işler yapanlar cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlara diledikleri herşey vardır. İşte büyük lûtuf budur. 23- Allah'ın, inanan ve iyi işler yapan kullarını müjdelediği büyük lûtuf. De ki: "Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, ancak Allah'a yaklaşmayı arzu ediyorum. Kim bir iyilik yaparsa onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah bağışlayan, iyiliğe karşılık verendir.*

Tefsîr:

19- son derece lâtîf (ince) delilleri içeren Kitâbı indirdiği buyurulduktan sonra bu âyette Allah'ın kullarına lâtîf yani lûtufkâr olduğu, dilediği kuluna bol bol rızık vereceği, O'nun çok kuvvetli ve herşeye galip olduğu, verdiği rızka kimsenin engel olamayacağı belirtiliyor. Dünyâda O'nun lûtfu iyiye de, kötüye de, itâatliye de, âsîye de ulaşır. "Her canlıyı besleyen Allah'tır".

20- *Hars:* Dilde toprağı sürmek, tohum ekmek anlamlarına gelir. Çiftçiye de *hâris* denilir. Ekilen tarlaya ve ekimden meydana gelen ekine de *hars* denir. Kelimenin asıl anlamı budur. Bundan istiâre ile ileride kazanmak için yapılan çalışmalara ve onların sonuçlarına hars demek örf olmuştur. İşte âyette hars: Amellerin ürünü, sevâbı anlamınadır. Demek ki din hasılat almak, ka-

zanmak amacıyle yapılan bir ekim, bir kültür işidir [1].

Îmân ve amelleriyle âhiret ürününü isteyenlere Allah âhiret sevâbı verir. Onun yaptığı işleri kat kat fazlasiyle ödüllendirir. Sadece dünyâ ürününü, refahını isteyen kimseye de dünyâdan bir pay verir, fakat ona verilen, âhireti isteyene verilen gibi kat kat olmaz. Ona sadece birazcık dünyâ nimeti verilir. Ama o kimsenin âhirette bir payı olmaz. Hiç âhireti düşünmediği ve âhirete inanmadığı, onu ummadığı için Allah onu âhiret nimetinden mahrum kılar. Herkes niyetine göre amelinin karşılığını alır.

Servetlerine ve refahlarına güvenen bazı müşrik liderleri, kendilerinin Allah katında makbul kimseler olduklarını ima ediyor, "Allah bizi sevmese bu serveti bize vermez, bizi böyle rahat yaşatmaz" diyorlardı. Her zaman toplumda böyle düşünen insanlar vardır. Müşriklerin, mal ve servetleriyle övündükleri, birçok âyette ifade edilir: *"Şu âyetlerimizi inkâr edip: 'Bana mal ve evlâd verilecek' diyen adamı gördün mü?"* [2], *"Benimle şu adamı yalnız bırak ki ben onu tek olarak yarattım, ona uzun boylu mal verdim ve gözönünde oğullar. Kendisine bir döşeyiş döşedim. Hâlâ daha da artırmama göz dikiyor"* [3], *"Onlara şu iki adamı misal olarak anlat: İkisinden birine iki üzüm bağı vermiş, o bağların etrafını hurmalarla çevirmiş, ortalarında da ekin bitirmiştik. Her iki bağ da yemişini vermiş, ondan hiçbir şey eksik etmemişti. Aralarından bir de ırmak akıtmıştık. O adamın başka geliri de vardı. Arkadaşıyle konuşurken ona: 'Ben malca senden zenginim, adamca da senden güçlüyüm' dedi.* (Böylece) *kendisine zulmederek bahçesine girdi: 'Bunun yok olacağını hiç sanmam', dedi. Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Şayet* (kıyâmet kopsa da) *Rabbime döndürülsem bile* (orada) *bundan daha güzel bir sonuç* (daha güzel bir yer) *bulurum!"* [4] gibi âyetlerde müşriklerin, şâyet âhiret olursa orada da kendilerine nimetler verileceğini söyledikleri anlatılmaktadır.

İşte böyle düşünen insanlara bu âyetlerde Allah'ın, hikmeti gereği dilediği kuluna bol rızık vereceği, dünyâyı isteyene dünyâ nimeti, âhireti isteyene de âhiret nimeti verileceği bildirilerek gurur ile kendilerini üstün gören kimseler reddediliyor.

21- Yüce Allah, önceki iki âyette kâfirlerle mü'minler hakkındaki hükümlerini belirttikten sonra bu âyette de uydurdukları hurafelere Allah'ın dini diye bağlananları kınayarak: *"Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri kendilerine din yapan ortakları (tanrıları) mı var?"* buyuruyor. Allah'tan başka

1. Hak Dini, Kur'ân Dili: 5/4237.
2. Meryem Sûresi: 77.
3. Müddessîr Sûresi: 11-15.
4. Kehf Sûresi: 32-36.

Tanrı yoktur. Müşriklerin ortaya attıkları hükümlere Allah izin vermemiştir. Onların uydurdukları gelenekler Allah'ın hükümleri değil, şeytanların telkinleridir. Allah böyle şeylerden hoşnudolmaz. Şâyet ezelde kullarına bir süre vermeyi, cezalarını ertelemeyi veya âhirete bırakmayı kararlaştırmış olmasaydı derhal aralarında hüküm verilir, helâk edilirlerdi. Fakat Allah ezelî kararı uyarınca onların cezalarını ertelemektedir. O zalimler, zamanı gelince şiddetli bir cezâya çarpılacaklardır.

22- Şimdi bu dünyada kıyâmetle alay eden kimseler, âhirette dünyâda işledikleri fiillerden korkarlar. İşledikleri fiillerin sonuçları, üzerlerine düşer, kendilerini bulur. Onlar fiillerinin ağırlığı altında ezilirken, dünyâda inanıp güzel işler yapanlar da cennet bahçelerinin en güzel yerlerinde bulunurlar. Rableri katında, diledikleri herşey kendilerine verilir. İşte büyük lûtuf, nimet ve başarı budur. *Ravda:* Sulu, bol ağaçlı yere denir. Bahçenin en güzel yeridir.

Kâfirlerin, hareketlerinin sonucunu âhirette görecekleri belirtildikten sonra son âyette kâfirlerin ve mü'minlerin âhiretteki durumunu ana çizgileriyle gösteren iki kıyâmet sahnesi takdim ediliyor: Bir yanda yaptıkları kötü işlerin sonuçları altında kalıp ezilen kâfirler sahnesi, öte yanda yaptıkları iyi işlerin güzel sonuçları ile karşılaşıp geniş bahçelerde, Allah'ın huzurunda istedikleri herşeyi bulan mü'minler sahnesi karşı karşıya bulunmaktadır.

23- Sonra yüce Allah kullarını, mü'minlerin varacağı sonuca ulaşmağa teşvik ediyor. İnanıp güzel işler yapan kullarını bu sonuca ulaştıracağını müjdeliyor. Hz. Peyğamber'e hitâben de, bu sonuca ulaşmaları için tebliğ ettiği esaslara karşılık insanlardan bir ücret istemediğini, sadece: *''Yakınlık* (yani Allah'a yaklaşmak) *arzusuyla bunu yaptığını''* söylemesini emrediyor. Bir iyilik yapana Allah'ın, fazlasiyle iyilik vereceğini, O'nun çok bağışlayan, çok teşekkür eden olduğunu vurguluyor.

''قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى'': Burada Hz. Muhammed (s.a.v.)e, insanlardan bir ücret istemediğini, ancak yakınlıktaki sevgiyi istediğini söylemesi emrediliyor. Âyetin *''Yakınlıktaki sevgi''* cümlesi çeşitli şekillerde tefsîr edilmiştir.

Âyetin sözgelimine en uygun tefsîr, bununla Allah'a yakınlığın kasdedildiğidir. Yani: ''Ben size getirdiğim açık kanıtlara, hidâyete karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Yalnız sizi Allah'a yaklaştıracak güzel amelleri sevmenizi ve yapmanızı istiyorum'' demektir [1]. ''قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا'' *: De ki: 'Buna karşı sizden bir ücret değil, Rabbine doğru bir yol tutmak dileyen kimseler istiyorum'.''* [2] âyeti de bu anlamı destekler.

1. Câmi'u'l-beyân: 25/25.
2. Furkan Sûresi: 57.

Yâhut âyetin anlamı şudur: "Ben sizden bir ücret istemiyorum. Sadece Allah'a yaklaşmayı, O'nun rızâsını kazanmayı istediğim için bunları size duyuruyorum". Bu âyet başka sûrelerde de geçer: *"De ki: Ben sizden ona karşı bir ücret istemiyorum. O, ancak bütün âlemler için bir öğüttür"* [1], *"De ki: Ben sizden ona karşı bir ücret istemiyorum, ben yapmacık yapanlardan değilim"* [2], âyetlerinde de bu mânâ vardır. Ayrıca bu âyet, başka peygamberlerin ağzından da vurgulanmıştır: *"Ey kavmim, ben ona karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim Allah'ın üzerinedir"* [3], *"Ben ona karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim, âlemlerin Rabbi üzerinedir"* [4].

Bütün bunlarda gerek Hz. Peygamber'in, gerek diğer peygamberlerin tebliğlerine karşılık insanlardan bir ücret istemedikleri, ücretlerinin Allah tarafından verileceği, Allah'a yaklaşmak arzusuyla ve Allah rızâsı için bu görevi yaptıkları buyurulmaktadır. Tefsiri sadedinde olduğumuz âyette de benzerleri gibi Peygamber'in, tebliğine karşılık insanlardan bir ücret istemediği, sırf Allah rızası veya insanların Allah'a yaklaşmaları arzusuyla bu görevi yaptığı bildirilmektedir.

Allah'a yaklaşanlar, Allah yolunda kardeş olur, birbirlerini severler. Âyette böyle bir anlam da vardır: *"Ben sizden Allah'a yaklaşma sevgisi, yani Allah için birbirinizi sevmenizi istiyorum".* Allah yolunun yolcuları birbirlerini severler. Sevdiklerinin başında da kendilerini bu yola ileten Peygamber gelir. "Peygamber onlara canlarından ileridir!" Tabii Peygamber'i sevenler, O'nun temiz âilesini ve torunlarını da severler.

Abdullâh ibn Abbâs'a göre de âyette Peygamber'in, Kureyş ile akrabâlığı kasdedilmiştir. İbn Abbâs'a: "إِلاَّ ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَى"nın mânâsı sorulmuştu. Saîd ibn Cübeyr: "Onunla Muhammed âilesinin yakınlığı, yani Hz. Peygamber'in akrabâsını sevmek kasdedilmiştir" dedi. İbn Abbâs: "Acele ettin, dedi, Kureyşin her boyu, Muhammed(s.a.v.)in akrabasıdır. Âyetin anlamı şudur: Ben sizden bir ücret istemiyorum, sadece sizinle benim aramızda bulunan akrabalığı sevmenizi istiyorum" [5].

İbn Abbâs'ın bu tefsîrine göre âyetteki yakınlık, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Kureyş kabilesi arasında bulunan akrabalıktır. Âyetin emriyle Hz. Muhammed (s.a.v.), onlardan herhangi bir ücret istemediği, sadece aralarında bulunan akrabalık hakkı için davâsına karşı çıkmamalarını, akrabalık hakkına

1. En'âm Sûresi: 90.
2. Sâd Sûresi: 86.
3. Hûd Sûresi: 29.
4. Şuarâ Sûresi: 109, 127, 145, 164, 180.
5. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 42.

saygı göstermelerini istemektedir. Bir ihtimale göre de Hz. Muhammed (s.a.v.) onlara, kendilerinden bir menfaat beklemediğini, fakat aralarında bulunan akrabalık sevgisi dolayısıyle doğru yola gelmelerini veya Allah'ı severek O'na yaklaşmalarını istemektedir. Nitekim ilk peyğamber olduğu sırada: *"En yakın akrabânı uyar"* [1] âyetiyle kendisine, en yakın akrabasını uyarması emredilmişti. İşte burada da akrabalık dolayısıyle onlara acıdığından dolayı onları uyardığını, yoksa onlardan bir ücret beklemediğini söylemesi emredilmiştir.

Dediğimiz gibi âyetin sözgelimine en uygun tefsîr, birinci tefsîrdir. Diğer âyetler de bu tefsîri güçlendirmektedir. Fakat sonraki mânâlar da muhtemeldir. Sonradan çıkan hizipleşmeler, âyetin partizan anlamlara çekilmesine neden olmuş ve bu konuda bazı rivayetler de ortaya atılmıştır. Bu rivayetlere göre âyette Hz. Peyğamber'in istediği şey, Ehl-i Beytine, soyuna sevgi beslemektir. Yukarıda Saîd ibn Cübeyr'in: "Âyette, Peyğamber'in akrabasını sevmek kasdedilmiştir" dediğini kaydetmiştik [2].

Taberî'nin rivayetine göre Hz. Hüseyin'in oğlu Alî Zeyne'l-Âbidîn, babasının şehadetinden sonra tutsak olarak Şam'a getirildiği zaman Şamlı bir adam ona:

— Sizi katledip kökünüzü kurutan, o fitnenin boynuzunu kesen Allah'a hamdolsun, demiş. Alî (r.a.) ona:

— Sen hiç Kur'ân okudun mu? diye sormuş. Adam:

— Evet, demiş. Alî:

— Hamîmler grupunu okudun mu? demiş. Adam:

— Kur'ân okudum ama Hâmîmler grupunu okumadım, demiş. Alî:

— *" Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum, sadece kurbâ*(akrabâ)*daki sevgi"*yi okumadın mı, demiş. Adam:

— Onlar siz misiniz? demiş. Alî:

— Evet, demiş.

Hz. Hasan'ın da: "Biz, Allah'ın: *"De ki: Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum, sadece yakınlıktaki sevgi"* âyetiyle bütün müslümanlara sevmelerini farz kıldığı Ehl-i Beytiz dediği rivayet edilir" [3].

Bu rivayetlerin, Hz. Peyğamber devrinden sonra ortaya çıkan bölünmelerin sonucunda zuhur ettiği, şüphe götürmez bir gerçektir. Peyğamber tebliğine karşılık bir ücret beklemediğini söylerken âilesini, soyunu sevmeyi istemesi,

1. Şuarâ Sûresi: 214.
2. Câmi'u'l-beyân: 25/25.
3. Câmi'u'l-beyân: 25/25.

çelişki olur. Çünkü bu da bir menfaattir. Oysa o, tebliğine karşılık dünyevî hiçbir şey beklemez. Kaldı ki bu sûre indiği zaman henüz Peyğamber'in kızı Fâtıma evlenmediği için torunları Hasan ve Hüseyn de dünyâya gelmemiş idi.

Herhalde âyeti, Ehl-i Beyt'i sevmek şeklinde yorumlamanın uygun düşmesi için bu âyetle birlikte bunu izleyen iki âyetin de Medine'de indiği rivayeti ortaya atılmıştır. Tabresî'nin, Mecme'u'l-beyân'da İbn Abbâs'a dayanan bir rivayetine göre İslâm Medine'de güçlendikten sonra Ensâr Hz. Peyğamber'e gelmişler: "Gerektiğinde hiç çekinmeden mallarımızı istediğin gibi kullanabilirsin" demişler. Peyğamber (s.a.v.) onlara: "Benden sonra akrabamı seversiniz" demiş. Hepsi buyruğunu kabul ederek huzurundan çıkmışlar. Fakat münâfıklar: "Acaib, oturduğu yerde uydurdu. Kendisinden sonra bizim, akrabasına boyun eğmemizi istiyor" demişler. Yüce Allah da: *"Yoksa: 'Allah'a yalan uydurdu' mu diyorlar? Allah dilerse senin kalbine mühür basar; batılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir. Kuşkusuz O, göğüslerin özünü bilir"* [1] âyetini indirmiş. Peyğamber(s.a.v.)in okuduğu âyet onlara ağır gelmiş, ağlamışlar. Bunun üzerine yüce Allah: *"O'dur ki kullarından tevbeyi kabul eder, kötülüklerden geçer ve yaptıklarınızı bilir"* [2] âyetini indirmiş. Peyğamber (s.a.v.) arkalarından adam salıp onları müjdelemiş [3].

Bu rivâyette ayrı sûrelerde bulunan âyetleri aynı olaya bağlama ve böylece anlatılan olaya kuvvetli destek bulma çaba ve hevesi yanında âyetleri Ehl-i Beyt lehinde yorumlama amacı görülmektedir. Çünkü âyetin Mekke'de indiği kabul edilse, henüz Alî-Fâtıma âilesi oluşmadığı için âyeti onlar lehine yorumlamak güçleşir. Onun için âyetin Medine'de indiği rivayeti ortaya atılıyor. Rivayette Ehl-i Beyte itâat etmeyenlerin münâfık oldukları da vurgulanmaktadır ki bundan amacın, ilk üç halîfe ve büyük sahâbîler olduğu açıktır. Halbuki mütâkiben: *"O'dur ki kullarından tevbeyi kabul eder"* âyetinde pişmanlık duyan münâfıkların tevbe edip ağlamaları üzerine indiği de eklenerek çelişki içine düşülmüştür. İnen bu âyetle onlar affedildiğine göre demek ki onlar münâfık değillerdir. Tevbe eden ve tevbesi Allah tarafından kabul edilmiş bulunan kimse münâfık ise, o zaman münâfık olmayan kimdir? Hasılı bu rivayet uydurmadır.

Doğrusu, âyet ile herhangi bir kişi veya âileyi sevmek değil, Peyğamber(s.a.v.)in, Allah'a yaklaşma arzusuyla risalet görevini hiç karşılık beklemeden yaptığı anlatılmaktadır. Taberî bu konudaki rivayetleri sevk ettikten sonra şöyle diyor: "Bu konuda en uygun görüş şudur: Ben sizden, sadece sizinle aramızda bulunan akrabâlık hakkını gözetmenizi ve aramızdaki rahim

1. Şûrâ Sûresi: 24.
2. Şûrâ Sûresi: 25.
3. Mecme'u'l-beyân: 9/29.

bağını kesmemenizi istiyorum, de. "Fîl-Kurbâ"daki *fî* de bu görüşü destekler. Çünkü eğer âyette Allah Elçisinin, kendi akrabâsını sevmek kasdedilmiş olsaydı bu cümleye *fî* gelmez, "إلاّ مودّة آلقربى", yâhut "إلاّ آلْمودّة بالقُرْبَى" şeklinde olurdu. el-Kurbâ'ya fî'nin girmesi, âyette Allah Elçisinin akrabâsını sevmenin emredilmediğini gösterir. Fî girmekle âyet: "إلاّ مَوَدَّتى فِى قَرابَتِى منكُمْ: Ancak sizinle akrabalığım dolayısiyle beni sevmenizi istiyorum" mânâsını almıştır [1]. İbn Keŝîr de âyet için İbn Abbâs'ın tefsîrinin en uygun olduğunu söylüyor: "Fakat biz, Ehl-i Beyt'i sevmenin tavsiye ve onlara iyilik etmenin, saygı göstermenin emredildiğini inkâr etmiyoruz. Çünkü onlar temiz nesildirler, yeryüzünde bulunan en şerefli âiledendir" [2].

Kur'ân veya hadîste açık bir hüküm olsun veya olmasın, Ehl-i Beyti sevmek, onlara saygı göstermek her müslümanın görevidir. Çünkü onlara sevgi ve saygı, Allah'ın Elçisine sevgi ve saygı demektir. Ehl-i Beyt'i sevmek hususunda bazı hadisler de rivayet edilmiştir:

Hz. Ebubekir, Hz. Alî'ye şöyle demiş: "Vallâhi Allah Elçisinin akrabâsını ziyaret etmeyi, kendi akrabâmı ziyaret etmekten daha çok severim". Hz. Ömer'in de Abbâs'a: "Vallâhi sen müslüman olduğun gün o kadar sevinmiştim ki babam Hattâb müslüman olsaydı o kadar sevinmezdim. Çünkü Allah'ın Elçisi (s.a.v.), senin müslüman olmanı, Hattab'ın müslüman olmasından daha çok ister" [3].

Tâbiîlerden Yezîd ibn Hayyân şöyle demiş: "Ben Husayn ibn Sebre ve Ömer ibn Müslim, Zeyd ibn Erkam'e gittik, yanına oturduk. Husayn:

— Ey Zeyd, sen çok hayırla karşılaştın, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)i gördün, onun sözlerini işittin, onunla beraber savaştın, arkasında namaz kıldın. Gerçekten ey Zeyd, sen çok hayırla karşılaştın. Ey Zeyd, bize Allah'ın Elçisi(s.a.v.)den duyduğun sözleri anlat, dedi. Zeyd:

— Kardeşimin oğlu, dedi, vallâhi yaşım ilerledi. Aradan çok zaman geçti. Allah'ın Elçisi(s.a.v.)den bellediğim şeylerin bir kısmını unuttum. Söylediklerimi kabul edin, fakat söylemediklerimden ötürü de beni hoşgörün. Bir gün Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Mekke ile Medine arasında *Humm* denen su başında ayağa kalktı, Allah'a hamd-ü senâ etti, bize öğüt verdi, sonra şöyle buyurdu:

"*— Ey insanlar, ben de sizin gibi bir insanım. Kim bilir belki Rabbimin elçisi gelir de emanetini alır. Size iki sekal* (ağırlıklı, önemli şey) *bırakıyorum: Birincisi Allah'ın Kitâbıdır, onda hidâyet ve ışık vardır. Allah'ın Kitâbını alınız,*

1. Câmi'u'l-beyân: 25/26.
2. Tefsîru'l-Kur'ân: 4/113-114.
3. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/114.

ona sarılınız.'' Allah'ın Kitâbına sarılmayı teşvik ettikten sonra şöyle buyurdu: ''Bir de Ehl-i Beytim. Ehl-i Beytim (âilem, ev halkım) *konusunda size Allah'ı hatırlatırım* (Allah'tan korkmanızı öğütlerim), *Ehl-i Beytim konusunda size Allah'ı hatırlatırım''.*

Zeyd'in sözlerini dinleyen Husayn ibn Sebre, Peyğamber'in Ehl-i Beytinin kimler olduğunu sormuş, Zeyd de: ''Kadınları da, onun Ehl-i Beytidir ama onun asıl Ehl-i Beyti, sadaka almaları kendilerine haram olan Alî evlâdı, Akîl evlâdı, Ca'fer evlâdı ve Abbâs evlâdıdır'' demiştir. Husayn: ''Bunların hepsine sadaka haram mıdır?'' demiş. Zeyd: ''Evet'' cevabını vermiştir [1].

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ
الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾
وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ
﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ
وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾

24- Yoksa: ''Allah'a yalan uydurdu'' mu diyorlar? Öyle bir durumda Allah dilese senin kalbine mühür basar; bâtılı mahveder, hakkı sözleriyle yerleştirir. Kuşkusuz O, göğüslerin özünü bilir. 25- O'dur ki kullarından tevbeyi kabul eder, kötülüklerden geçer ve yaptıklarınızı bilir. 26- İnanan ve iyi işler yapanların dileklerini kabul eder, lûtuf ve kereminden onlara daha fazlasını da verir. Nankörlere ise çetin bir azâb vardır.

Tefsîr:

24- Müşrikler, Hz. Muhammed'e vahiy gelmediğini, fakat onun, uydur-

1. Müslim, Fedâilu's-sahâbe, b. 4, h. 36; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân: 1; İbn Hanbel, Musned: 3/14, 17

duğu sözleri Allah tarafından vahyedilmiş gibi gösterdiğini söylüyorlardı. İşte bu âyette onların bu sözleri, inkâr tarzındaki soru ile reddediliyor. Şâyet böyle bir şey olsa Allah'ın, Muhammed'in kalbini mühürleyeceği, dilini bağlayacağı, onun konuşma yeteneğini elinden alacağı; zirâ Allah'ın, herkesin kalbinde taşıdığı niyeti bildiği ifade ediliyor. Allah herkesin içinden geçeni, ne niyetle hareket ettiğini bilir. Kendisine iftirâ edenleri cezasız bırakmaz. Âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)in samimiyeti, Allah'tan son derece korktuğu ve O'nun buyruğu olmadan hiçbir şey yapmadığı vurgulanmaktadır.

25-26 ncı âyetlerde yüce Allah, kullarının tevbesini kabul buyuracağını, günâhlarını affedeceğini bildirerek kullarına umut vermekte, onları tevbeye yöneltmekte, "Onların yaptıkları işleri bilir" cümlesiyle de hiçbir işin Allah'tan gizli kalmadığını ve kalamayacağını bildirerek kullarını kötü işler yapmaktan kaçındırmakta ve inanıp iyi işler yapanların duâ ve dileklerini kabul edip lûtuf ve keremiyle onlara istediklerinden daha fazlasını da vereceğini, ama kâfirleri de şiddetle cezalandıracağını buyurmaktadır.

Son âyetle âhirette Allah'ın lûtuf ve ihsânının inananlara mahsus olduğu bildirilmektedir. Öyle ise Allah'ın lûtfuna ermek isteyenler O'na inanmalı ve güzel işler yapmalıdırlar. Allah kendisine yönelen her kulunu kabul eder. O'nun rahmet kapısı herkese açıktır. *"Günahları affeder"* va'di atıf vaviyle tevbeye bağlanmıştır. Yani Allah tevbe edenlerin tevbesini kabul buyurur ve onların günâhlarını affeder. Hiç kimse umutsuzluğa düşmesin, herkes hemen tevbe etsin. O öyle kerîmdir ki her tevbe edenin tevbesini kabul edip günâhlarını bağışlar.

Sonraki âyetlerde de Allah'ın, ancak inanan ve iyi işler yapanların duâsını kabul edeceği, onlara istediklerinden fazlasını vereceği, fakat kâfirlerin şiddetli bir cezâya çarpılacakları buyurularak O'nun affının, kabûlünün inanıp güzel işler yapanlara mahsus olduğu vurgulanıyor. İkinci âyet, birincisini daha da açıyor. Çünkü inanmak ve güzel işler yapmak, şirkten dönmenin sonucudur. Demek ki kim şirkten tevbe edip inanır ve inandıktan sonra da güzel işler yaparsa Allah onun günâhlarını bağışlayıp, murâdını verdiği gibi istediğinden fazlasını da verir. Fakat küfür ve şirkinde kalanlara azâbından başka bir şey yoktur. Küfür ve şirk halleri, onların azâbı olacaktır. Görüldüğü gibi âyetler, müşrikleri inanmağa ve itâate teşvik etmektedir.

Peygamber (s.a.v.) de birçok hadislerinde insanları tevbeye teşvik etmişlerdir. Bir hadislerinde: *"Vallâhi ben Allah'a günde yetmişten fazla istiğfar*

ve O'na tevbe ederim" buyurmuşlardır [1]. Başka bir rivayette de: *"Ey insanlar, Allah'a tevbe ediniz. Ben de günde yüz kere O'na tevbe ederim"* buyurmuştur [2].

Allah kerîm ve rahîmdir. Kullarının tevbe ve istiğfar ile günâhlardan arınmalarını ve ibâdetle yükselmelerini ister: *"Ben kulumun, benim hakkımdaki zannı üzreyim. Kulum beni nerede anarsa ben oradayım. Bana bir karış yaklaşana ben bir kulaç yaklaşırım. Bana bir kulaç yaklaşana ben iki kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelene ben koşarak giderim"* [3] meâlindeki kudsî hadis, Allah'ın kullarına ne kadar merhametli ve kullarının kendisine yönelmelerinden ne kadar memnun olduğunu gösterir. Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Allah kulunun tevbe etmesinden ötürü şu adamın sevinmesinden daha çok sevinir: Bir adam düşününüz ki azığını, kırbasını devesine yükledi, yürüdü, çöl çorak bir yere geldi, uyku bastırdığı için hayvanından inerek bir ağacın altına uzandı. Uyku bastırıp gözleri yumulunca deve yavaşça salınıp gitti. Adam uyandığında (deveyi göremeyince) *hemen bir tümseğe çıktı, çevreye baktı, bir şey göremedi. Oradan ikinci bir tümseğe çıktı, yine bir şey göremedi. Üçüncü bir tümseğe çıktı, yine bir şey göremedi. Bulunduğu yere geldi, uzandı. Orada* (umutsuz, üzgün) *otururken devesi çıkageldi. Yularını adamın eline koydu. İşte Allah, kulunun tevbesine, devesini bulan bu adamın sevinmesinden daha çok sevinir"* [4].

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ
مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾ وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا
قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٨﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

1. Buhârî, Da'avât: 3; Müslim, Zikir: 42; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 47; İbn Mâce, Edeb: 57; İbn Hanbel: 2/282, 341.
2. Müslim, Zikir: 41; Ebû Dâvûd, Vitr: 26; Tirmizî, Tefsîr: 47; İbn Mâce, Edeb: 57;...
3. Müslim, Tevbe: b.1, h. 1.
4. Müslim, b.1, h. 5.

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ

﴿٣٠﴾ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٣١﴾

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ

رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣٣﴾ أَوْ

يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا

مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٥﴾

27- Allah kullarına rızkı bollaştırsaydı yeryüzünde azarlardı. Fakat dilediği ölçüde indiriyor. Çünkü O, kullarını(n her hâlini) *haber alandır, görendir. 28- O'dur ki kulları umutlarını kestikten sonra yağmuru indirir, rahmetini yayar. O, velîdir, övülmüştür. 29- Gökleri ve yeri ve bunların içine yaydığı canlıları yaratması da O'nun âyetlerindendir. O dilediği zaman onları toplamağa da kaadirdir. 30- Başınıza gelen herhangi bir musîbet, kendi ellerinizin yaptığı işler yüzündendir.* (Allah, hatâlarınızın) *birçoğunu da affeder. 31- Siz, yeryüzünde O'nun cezâsına engel olamazsınız. Sizin Allah'tan başka ne bir velîniz, ne de bir yardımcınız yoktur. 32- Denizde dağlar gibi akıp giden*(gemi)*ler de O'nun âyetlerindendir. 33- Dilerse rüzgârı durdurur, gemiler denizin sırtında durakalır. Kuşkusuz bunda sabreden, şükreden herkes için ibretler vardır. 34- Yâhut insanların yaptıkları yüzünden gemileri*(n içindekileri) *helâk eder. Birçoğunu da affeder* (kurtarır). *35- Ki âyetlerimiz hakkında tartışanlar, kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.*

Tefsîr:

27- Bundan önceki âyette Allah'ın, inanan ve güzel işler yapanların duâlarını kabul edeceği bildirilmişti. Peki öyle ise âyetlerin indiği sırada mü'minler

çoğunlukla yoksulluk içinde bulunuyorlardı. Neden Allah onların duâsını kabul edip onları zengin etmedi diye bir soru hatıra gelebilir. İşte 27 nci âyette servetin insanı azdıracağı, bunun için Allah'ın, her kulun durumuna uygun olanı verdiği buyurulmaktadır. Eğer Allah kullarına gereğinden fazla rızık verse yeryüzünde taşkınlık yaparlar. Bunun için rızkı dilediği kadar indiriyor. O kullarının hallerini bilir. Kulun durumuna, ma'nen yükselmesine en uygun ne ise onu yapar. Zenginlik her zaman insanın hayrına olmaz. Bazan zengin olunca insan azar da malı onun ma'nen alçalmasına, ruhunun meziyetlerini yitirmesine neden olur. *"Kullarım içinde öylesi var ki onu yalnız zenginlik düzeltir. Onu fakir yapsam dinini bozmuş olurum. Öylesi de var ki onu da yalnız fakirlik düzeltir. Onu da zengin yapsam dinini bozmuş olurum"* meâlindeki bir kudsî hadîsi İbn Keŝîr kaydediyor [1].

Kişi zengin değilse durumunu düzeltmek için elinden gelen çabayı harcamakla beraber üzülmemeli, o halin kendisine uygun olduğunu düşünüp huzur bulmalıdır. Katâde: "Geçimin en hayırlısı, seni Allah'tan gaflet ettirmeyen ve azdırmayan geçimdir" demiştir.

28- İnsanlar ihtiyaç içinde yağmurun yağacağından umutlarını kestikleri sırada Allah yağmur indirir, rahmetini her tarafa yayar. Bitkiler, hayvanlar, insanlar yağan yağmurdan yararlanır. O, yaratıklarının velîsidir. Onları korur, övgüye lâyiktir. Yaratıkları tarafından övülmekte, kendisine hamdedilmektedir.

Bu âyetlerde Allah'ın, yeryüzündeki tabiat güçlerine tasarrufu, yaratıklarına nimetleri, hamde ve ibâdete lâyik Tanrının yalnız Allah olduğu anlatıldıktan sonra 29 ncu âyette bütün kâinâtı ve deprenen her türlü canlıyı yaratıp göklere ve yere yaydığı, dilediği zaman bunları tekrar bir araya toplamağa kadir olduğu, kâinât sofrasını açan Allah'ın, dilediği zaman onu tekrar katlayıp bir araya getireceği belirtiliyor.

Burada "وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ": Her ikisinde yani göklerde ve yerde yaratıp yaydığı canlılardan söz edilmektedir. *Dâbbe,* yavaşça hareket eden bedensel canlı, mikroptan hayvanlara kadar her türlü canlıdır. Bu ifadeden yalnız yeryüzünde değil, Allah'ın göklerde de canlılar yarattığı, daha açık bir ifade ile dünyânın dışındaki birtakım yıldızlarda ve gezegenlerde de bedensel hayatın bulunduğu anlamı çıkabilir. Nitekim bazı müfessirler Allah'ın göklerde de, yerdeki insan gibi yürüyen hayvanlar yaratmış olabileceğini söylemişlerdir [1]. Bedenlere ruh üfleyerek onları hareket ettiren Allah, dilediği zaman ruhları bedenlerden çekip huzurunda toplar. Birbirine yapışık, bir tek varlık iken ayırıp da detaylandırdığı yıldızları, galaksileri tekrar birleştirip aslına

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/171; Hâzin: 6/125.

döndürebilir, bir tek varlık haline getirebilir. O, dilediğini yapmağa kaadirdir.

Şeyh Tantâvî şöyle diyor: "İyi düşünürsek dünyâmızın, yanında pek küçük kaldığı âlemler buluruz. Astronomi âlimleri, kâinâtta Dünyâmız gibi sakinleri olan üçyüz milyon Dünyâ bulunduğunu sanıyorlar. Bu, astronomların görüşüdür. Ruh âlimleri de konuşturdukları ruhların şöyle dediklerini söylüyorlar: "Kâinâtta öyle meskûn dünyâlar vardır ki sizin dünyânız onların yanında pek cılız kalır. Siz de onların sakinlerine göre karınca kadar kalırsınız."

Galile'nin ruhu şöyle demiş: "Milyonlarca Güneş sistemi —ki sizin galaksiniz de onlardandır—nin çoğunu gezegenler ve âlemler sarar. Bu güneş sistemleri de kendilerini saran güneşlerden ışık ve hayât alırlar. Bunlardan biri de sizin Güneşinizden binlerce kere büyük ve parlak olan Sirius yıldızıdır. Onun gezegenleri, Güneşin gezegenlerinden çok daha büyüktür..."

Şimdiki bilgimize göre Güneşimizin dahil olduğu galaksinin on milyon güneşi bulunduğu tahmin ediliyor. Bu galaksi, milyarlarca galaksiden (gök adasından) sadece biridir. Modern ilim, Kur'ân'ın haber verdiği şeye kâh zan, kâh da yakîn diyor. Şu dünyâmızın fazla değeri yoktur. Bundaki hayat basittir. Oradaki hayat daha güzel, mutluluk daha tamdır [1].

30-31 nci âyetlerde de insanların başlarına gelen hastalık, belâ gibi şeylerin kendi hatâları yüzünden olduğu, Allah'ın, birçok günâhı da affedip cezalandırmadığı, fakat Allah ceza vermek dilerse hiç kimsenin O'nun cezasına engel olamayacağı ve Allah'ın cezalandıracağı insanları kimsenin kurtaramayacağı vurgulanıyor. Nahl Sûresinin 61 nci âyetinde de: *"Eğer Allah, insanları, yaptıkları* (her) *haksızlıkla cezalandırsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir süreye kadar erteler. Süreleri geldiği zaman da bir saat dahi ne geri kalırlar, ne de ileri geçerler* (derhal mahvolup giderler)" buyurulmaktadır. Hz. Peyğamber'in de şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki kula erişen hiçbir yorgunluk, ağrı, tasa yoktur ki Allah onunla kulun hatâlarından birini affetmesin. Hattâ kula batan bir diken dahi günahına keffarettir"* [2]. Başka bir hadîs de şöyledir: *"Mü'minin vücuduna ârız olup kendisini rahatsız eden herşey mutlaka günahlarından birine keffârettir"* [3].

Bu âyetler ve hadîsler insanların başlarına gelen birçok hastalık, âfet ve belânın kendi hatâları yüzünden olduğunu ifade eder. Gerçekten öyledir. Meselâ beden ve çevre temizliğine dikkat edilmezse hastalık mikropları ürer. İnsanlar hasta olur, kendi kusurlarının cezasını çekerler. Deprem kuşaklarında

1. el-Cevâhir: 20/10. Aslında Samanyolu Galaksisinde bir milyar güneş sistemi olduğu tahmin edilmektedir.
2. Buhârî, Mardâ, 1; Müslim, Birr: 52; Tirmizî, Cenâiz: 1; İbn Hanbel: 2/203, 235.
3. İbn Hanbel, Musned: 4/98, 6/66; Feydu'l-Kadîr: 5/483.

oturanlar, evlerini oranın şartlarına uygun biçimde yapmazlarsa doğal olan depremin sonucunda çok can ve mal kaybına uğrarlar. Otomobil sürücüleri, trafik kurallarına aykırı davranırlarsa hatâlarının cezasını canlarıyle öder veya kör, sakat kalabilirler.

Bu böyle olduğu gibi Allah'ın yasakladığı suçları işlemek de birçok belânın gelmesine neden olur. Çünkü bunlar toplumun düzenini bozar, insanın ruhunu lekeler. Allah da bunları yapanları cezalandırır. Fakat Allah kullarına acıdığı için onların her hatâlarını hemen cezalandırmaz. Birçoğunu da bağışlar. Kulun hatâsına rağmen Allah yine de onu korur. Eğer *"Allah kulu her hatâsından ötürü cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı"* [1]. Musibetler, suçluların günahlarının cezasıdır. Sâlih kişilerin başlarına gelen musibetler ise derecelerinin yükselmesi içindir. Cumhurun görüşü budur.

Tenâsüh Meselesi:

Tenâsüh taraftarları ise 30 ncu âyeti kendi görüşlerine delil olarak kullanırlar. Diyorlar ki: Madem ki hastalık ve belâlar günahların cezasıdır, öyle ise masum olan çocukların acı çekmemeleri gerekir. Halbuki onlar da acı çekerler. Demek ki onlar, bu hayattan önce başka bir bedende yaşamışlardır. O bedende işlediklerinin cezasını bu bedende çekmektedirler [2].

Cumhura göre musibetler acılar, geçmiş hayatlarda işlenmiş günanların cezası değil, bir sınavdır. Kaldı ki elem, şu bedenin yaşaması için gereklidir de. Elem, bedendeki bir hastalığın habercisidir. Eğer bedenin herhani bir yerinde baş gösteren hastalıkta elem olmasa, insan o hastalığın farkına varamaz, varsa da önem vermez. Sonunda bedenin her yanına yayılan mikroplar, dengeyi bozar ve bedeni tamamen ruhun yaşamasına elverişli olmaktan çıkarır, böylece bedensel hayat sona erer. Eğer her günâh geçmiş hayatta işlenen suçların sonucu olsaydı, bundan teselsül gerekirdi ki bu da muhaldir.

Şeyh Tantâvî, dünyâdaki ızdırapların hikmetini, filozof Kabis'in görüşlerine dayanarak şöyle açıklıyor: Dünyâda zamanın, dişleri arasında ezip öğüttüğü, acılar çektirdiği kimseler sâadete ererler. Zaman onları böyle acılarla eze eze ruhlarını olgunlaştırır. İnsan ruhu nimetlerle, hazinelerle değil, eziyetlerle, üzüntülerle olgunlaşır. Böylece kişinin aklı kemâle erer, o insan sabretmeyi, öfkesine hakim olmayı öğrenir. Zaten insanlar sabır ve kanâati öğrenmek için yeryüzünde yaratılmışlardır. Görünür güçlerle yüce âleme uçulamaz. Ölürken erkeklik, kadınlık, mal ve asker yardımcı yoktur. Allah herkesin Rabbidir. Göklerin ve yerin sahibi Allah herkese uygun olanı bilir ve hikmeti icabı Amr'e vermediğini Zeyd'e verir. Herkese ayrı bir özellik lûtfeder.

1. Nahl Sûresi: 61.
2. Mefâtîh: 27/173.

Çocuğu olmayana başka meziyetler verir, çocuğu olanı bazı meziyetlerden mahrum eder. Bazı insanlarda da hem dünyâ ve hem de ma'nâ nimet ve meziyetlerini toplar [1].

Tenâsüh fikrinin menşe'i: Asıl menşe'i Hindistan olan tenâsüh, ilk Hind dininde görülmez. Bu, yavaş yavaş olmuştur. Brahmanların inancı şöyle idi:

''Allah'tan doğan kâinât, sürekli yükselme, olgunlaşma ile tekrar Allah'a dönecektir. Ruh bedenden ayrılınca maddeyi tamamen kaybetmez, aksi takdirde büyük kâinât içinde yok olur. Bedenden ayrılan ruhun ateşten bir cismi bulunur. İlâhî ateşin kıvılcımı, veya ışığı olan insan, ölümden sonra lâtîf, değerli cismiyle kalır. Bir zaman sonra vakti geldiğinde yeni bir bedenle birleşip görülür.''

Demek ki ruh bedenden ayrılınca bir zaman lâtîf, ateşsel cismiyle kalır ki biz ruhun bu âlemine Berzah Âlemi deriz. ''Bir zaman sonra görülür bir cisme girmesi'' de İslâmdaki ba'ŝ (öldükten sonra ruhların bedenlere üflenmesiyle dirilme) gibidir. Onlar insanın, öldükten sonra azâbdan kurtulması için ''Sabır, kötülüğe iyilik, kanâat, istikâmet, temizlik, kötü duyguları frenlemek, kutsal kitapları tanımak, Allah'ı bilmek, doğruluk, kızmamak'' şeklinde on prensip öğütlerler.

Hindistan'da tenâsühü açıkça ortaya atan, Milâttan 4800 yıl önce zuhur eden ''Krişna'dır''. Ona göre: ''Ruhun içinde bulunduğu ceset fani, ağırlığı olmayan ruh ise bakidir.'' Önü ve sonu yoktur. Ölümden sonra ruh, tenâsüh sırrına döner. Beden ruhtan çözülüp ayrılınca ruh, —eğer kendisinde hikmet fazla ise— yüce âlemlere uçar, Allah'ı görür. Hevâ (heves ve arzu) fazla ise yersel olan bedenlere girer. Şakî veya saîd (mutlu veya bahtsız) olmak, geçmiş bir amelin sonucudur.

''Kemâle ermek isteyen, en yüksek hikmet olan vahdet ilmini kazanmalı, yani her birimizde bulunan nefsin (bireysel ruhların) üstündeki varlığa yükselmelidir. Senin içinde bilmediğin Tanrısal bir dost var. Çünkü Allah herkesin içindedir. Fakat çok az kimse O'nu bulabilir. Arzularını, işlerini, bütün eşyanın kaynağı olan Ezelî Varlığa feda eden kişi olgunlaşır. Zira kendisinde O'nun saâdetini, sevincini ve nurunu bulan kimse Allah ile birleşmiştir. Allah'ı bulan ruh, doğmaktan, ölmekten, ihtiyarlamaktan, acıdan kurtulur, ebedilik suyunu içmiş olur''.

Krişna, öğretisini, yanında şakirtleri olduğu halde şehir şehir dolaşarak yayıyordu ve şöyle diyordu:

''Ruhun, kendisine barınak edindiği kılıf demek olan beden, ölümlüdür,

1. el-Cevâhir, 20/11-13 özetle alınmıştır.

ama onu mesken edinmiş olan ruh görünmez, tartılmaz nitelikli ve ölümsüzdür."

"Tekrar doğuşların gizemi, ruhun ölümden sonraki kaderinde yatar... Beden dağılıp eriyince, eğer bilgi ağır basarsa ruh, en Yüceyi bilen, tanıyan o sâf varlıklar katına uçar, yükselir. Eğer hırs ağır basarsa ruh, yeniden dünyâ nimetlerine sarılanların arasına döner. Maddenin ve bilgisizliğin etkisiyle kararmış olan ruh ise akıldan yoksun varlıklara âit kılınan beden tarafından cezbedilir."

"Mutlu da olsa, mutsuz da olsa her yeni bedenlenme, daha önceki yaşamlar sırasında ortaya konmuş eserin sonucudur... Şunu iyi bilin ki Tanrı'yı bulmuş olan ruh, tekrar bedenlenmekten ve ölmekten, ihtiyarlamaktan ve ızdıraptan kurtulmuş olur ve âb-ı hayâtı (ebedî yaşama suyunu) içer."

"Ben ve siz, birçok kez doğduk. Benimkileri yalnız ben bilirim, ama sizin kendi yaşamlarınızdan haberiniz bile yoktur. Niteliklerimin gereği olarak her ne kadar doğmakla ve ölmekle yükümlü değilsem de, yeryüzünde ne zaman erdem tehlikeye düşse, ne zaman kötülük ve haksızlık üstün gelecek olsa ben hemen ortaya çıkıveririm ve böylece çağdan çağa doğrunun selâmeti, kötünün cezalandırılması ve erdemin ihyâsı için kendimi gösteririm" [1].

Görülüyor ki Krişna'dan önce tenâsüh fikri yoktur. ölümden sonra ruhun, şeffaf bir cismi olacağına ve görülür bir cisme girinceye dek kalacağına inanılır. Fakat bedenden bedene gireceği söylenmez. "Allah herkesin içindedir" inancı da: *"O, göklerde ve yerde Allah'tır"* [2], *"Nerede olsanız O sizinle beraberdir"* [3], *"Biz ona, can damarından daha yakınız"* [4] âyetlerinde de vardır. Demek ki bu din de esasında ruhun, kıyâmet gününe kadar azâb veya nimet göreceğini, kıyâmette görülür bir cisme sokulacağını söyleyen İslam dinine benzer. Fakat Krişna, tenasüh inancını getirmiştir: Günahkâr insanın ruhunun, öldükten sonra günâhını çekmek üzere yersel bedenlere gireceğini söylüyor. Bu inanca göre insanın çektiği acılar, tasalar, belâlar, daha önceki hayâtında işlediği günahların cezasıdır.

Milâttan önce 4800 yıllarında Hindistan'da beliren bu tenasüh düşüncesi, bundan üçyüz yıl sonra M.Ö. 4500 yıllarında başlayan mumyalama geleneği ile Mısır'da etkisini gösterir. Mısırlılara göre insan ölünce ya uzun zaman gökte nimet içinde yaşar veya bir beden içinde azâb çeker. Nimet veya azâp görmesi, ruhun iyilik veya kötülüğüne göredir. Bunun için Mısırlılar,

1. Ebedî Olan Ruhtur, s. 30-31.
2. En'âm Sûresi: 3.
3. Hadîd Sûresi: 4.
4. Kaf Sûresi: 16.

ellerinde terazilerle ölünün kalbini ve amellerini tartan kırkiki hakim düşünmüşlerdir. Bu tartıda iyilikleri ağır gelen nimet görür, kötülükleri ağır gelen cezâ çeker. Tıpkı Budizm'de olduğu gibi. Eski Mısırlılar, ölmüş olan büyük adamları korumak için onların cesedlerine ilâç sürerlerdi. Hindlilerden, ruhun başka bedenlere gireceğini öğrenince tekrar kendi bedenine girmesini sağlamak için cesedini mumyalamağa başladılar [1].

Görüldüğü gibi ilk defa Hind'de ortaya çıkan tenâsüh inancı, üçyüz yıl sonra Mısır'a atlamış ve Mısırlıların inançlarına uygun bir şekle sokulmuştur. Böylece Hind'de ruhun bedenden bedene geçeceğine inanılırken Mısır'da yine kendi bedenine gireceğine inanılmış ve bunun için beden mumyalanmıştır. Bu inanç böyle uzun zaman sürmüştür. Sonra Hıristiyanlık ve İslâm gelmiş, bu inancı değiştirmiştir. Kur'ân'da bizim, ölümden sonra nimet veya azâb göreceğimiz ve dünyâdaki amellerimize göre haşredileceğimiz bildirilmiştir. Kimi kıyâmette Rabbine bakar, kimi üzüntü içinde kalır. Ruhun bedenden bedene geçeceği söylenmemiştir" [2].

İslâm âleminde de tenâsühe inananlar vardır. İhvânu's-safâ Risâlelerinde "كلّما نضجت جلودهم بدّلناهم جلودا غيرها ليذوقوا العذاب: *derileri piştikçe, azâbı tadsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz...*" (Nisâ: 56), âyeti tenâsüh anlamını verecek şekilde yorumlamaktadır.

Kezâ: "*Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürür, yine diriltir, sonra O'na döndürülürsünüz*" (Bakara: 28).

"*Aranızda ölümü takdîr eden biziz, bize engel olunamaz.* (Ölümü takdir ettik) *ki sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi, bilmediğiniz biçimde yeniden inşâ edelim*" (Vâkıa: 60-61).

"*Biz onları yarattık, yapılarını sıkıca bağladık. Dilediğimiz zaman onları benzerleriyle değiştiririz*" (İnsan: 28).

"*Nutfeden yarattı, ona biçim verdi. Ona* (ana karnından çıkma) *yolunu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü, kabre koydurdu. Sonra dilediği zaman onu yeniden diriltti*" (Abese: 19-22) âyetleri de bu anlamda yorumlanmağa müsâid bulunmuştur. Fakat cumhûra göre tenâsüh tezi batıldır. İnsan rûhu, bedenden ayrıldıktan sonra tâ kıyâmete dek tekrar bedenlenip dünyâya dönmeyecektir.

32-34 ncü âyetlerde de Allah'ın denizlerdeki kudret ve nimetlerine işaret ediliyor: Denizin üstünde a'lâm yani dağlar gibi kocaman gemilerin yürümesi de Allah'ın kudretinin kanıtlarındandır. Bunlar Allah'ın suya verdiği kaldırma gücü ve gönderdiği rüzgârın itmesiyle denizin üstünde yürür. Şayet Allah

1. el-Cevâhir: 20/24-27.
2. el-Cevâhir: 20/28.

rüzgârı durdursa, motorsuz olan yelkenli gemiler yürümez, denizin üstünde kalır. Yahut gönderdiği rüzgârlarla gemilerin yolunu şaşırtır, yönünü kaybettirir. Yolunu kaybedip fırtınalarla boğuşan gemi sonunda batar, yolcular boğulurlar. Bunların hepsi Allah'ın kudreti ve yarattığı yasalarla olmaktadır. Allah'ın gemileri batırması, insanların yaptıkları hatâ ve günâhların cezasıdır. Ama Allah onların birçok günahlarını da affeder.

35- Allah bazı belâlalrla, âfetlerle gemileri batırmakla insanları cezalandırır ki Allah'ın âyetlerini kabul etmeyip bunlara karşı gelenler, bunlarla savaşanlar, kendilerinin de Allah'ın cezasından kurtulamayacaklarını, bir gün Allah'ın, onları da helâk edeceğini anlasınlar da ibret alıp yola gelsinler.

27-35 nci âyetlerde Allah'ın insanlara nimetleri, karada, havada ve denizdeki kudretleri anlatılmıştır. Önce Allah'ın yeryüzündeki kudret kanıtları, sonra kâinâttaki ve en sonunda da denizlerdeki kanıtları gösterilmiştir. Âyetler birbirinin devamı olup Mekke'de, zaruret içinde bulunan müslümanları tesellî ederek bulundukları zaruretin kendileri için hayırlı olduğunu, Allah'ın, herkesin haline uygun olanı verdiğini bildirmektedir.

27 nci âyetin Medine'de indiği de rivayet edilir. Habbab ibn el-Eret'in: "Biz Kurayza oğulları, Nadîr oğulları ve Kaynuka oğullarının mallarına bakıp onlar gibi malımız olmasını temenni ettiğimiz zaman Allah: Şayet Allah rızkı açsaydı, yeryüzünde azarlardı... âyetini bizim hakkımızda indirdi" dediği rivayet edilir [1].

Bu rivayet doğru ise herhalde fakir müslümanlar, zengin yahudilere imrenince Peyğamber (s.a.v.) onları tesellî için bu âyeti okumuş, bazı müslümanlar da âyetin o zaman indiğini sanmışlardır. Müslümanların Mekke'deki şartları daha ağırdı, ihtiyaçları daha çoktu. Müşrikler ise oldukça zengin idiler. İşte müşriklerin durumuna bakıp da kendileri Allah'a kulluk ettikleri halde yine de sıkıntı çekmelerine, putatapanların ise refah içinde yaşamalarına hayret edip bunun hikmetini düşünen veya soran bazı müslümanları tesellî için bu âyet inmiştir.

Dünyâ malının geçici olduğunu vurgulayan 36 ncı âyet de 27 nci âyetin Mekke'de inmiş olduğunu gösterir. Darlıkta sabreden, bollukta Allah'ın verdiği nimetlere şükreden mü'minler bu olaylardan ibret alırlar, Allah'a yönelirler.

فَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى لِلَّذٖينَ

1. Hâzin: 6/124.

آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾ وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَ
الْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ
وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾
وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ
مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَلَمَنِ
انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤١﴾ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ
يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٢﴾
وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿٤٣﴾

36- Size verilen şeyler, dünyâ hayâtının geçimidir. İnanıp Rablerine dayananlar için Allah'ın yanında bulunan ödül ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. 37- Onlar büyük günâhlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman da onlar affederler. 38- Rablerinin çağrısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan hayrederler. 39- Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar. 40- Kötülüğün cezâsı, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun ödülü Allah'a âittir. Doğrusu O, zâlimleri sevmez. 41- Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa öylelerinin aleyhine bir yol yoktur (onlar kınanmaz ve cezalandırılmazlar). *42- Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve Dünyâ'da haksız yere saldırırlar. İşte böylelerine acı bir azâb vardır. 43- Fakat kim sabreder, affederse kuşkusuz bu, çok önemli işlerdendir!*

Tefsîr:

35- Yüce Allah, önceki âyetlerde birliğinin kanıtlarını anlatıp kullarının durumlarına uygun olanı yaptığını belirttikten sonra bu âyette de dünyâ malının geçici olduğunu, inanıp Rablerine dayananlar için Allah'ın yanında bulunan mükâfâtların, cennet nimetlerinin daha hayırlı ve kalıcı olduğunu bildiriyor ve böylece kullarına dünyâ malının yokluğuna üzülmemelerini, varlığına da bel bağlamamalarını öğütlüyor.

36-39 ncu âyetlerde de inanıp Rablerine güvenen insanların yüksek vasıflarını anlatıyor: Büyük günâhlardan, fuhuşlardan (kötü söz ve çirkin işlerden) kaçınan, kızdıkları zaman öfkelerine hakim olup kusurları bağışlayan, Rablerinin buyruğuna uyup namazlarını kılan, işlerini danışarak gören, Allah'ın verdiği rızkı Allah yolunda harcayan, kendilerine bir saldırı olduğu zaman saldırıya karşı koyan ve onu savan mü'minleri övüyor.

Mü'minler, işlerini birbirlerine danışarak görürler. Hele önemli bir iş yaparken mutlaka işin erbabına sorarlar. Yüce Allah vahiy alan Peygamber'ine dahi yapacağı işleri ashâbına danışmasını emretmiş: *"İş konusunda onlara danış"* buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.) vahiy dışındaki meselelerde ashâbiyle konuşur, sonra karar verirdi. İslâmda Şûrâ müessesesi çok önemlidir. Bu konuda Âli İmrân Sûresi 159 ncu âyetin tefsîrine de bakılabilir (2/124-130). Kur'ân, şûrâ emriyle ilk cumhuriyet esasını getirmiş sayılabilir.

Peygamber (s.a.v.) savaş konularında ashâbiyle istişâre eder, fakat ahkâm konularında etmezdi. Çünkü ahkâm, Allah tarafından indiriliyordu. Fakat Peygamber'in vefatından sonra sahâbîler, savaş konularında olduğu gibi ahkâm konularında da istişâre eder, Kitâb ve Sünnetten hükümler çıkarırlardı. Sahâbilerin ilk istişâre ettikleri mesele, hilâfet meselesidir. Çünkü Hz. Peygamber, bu konuda açık bir söz söylememişti.

Hz. Ömer de: "Allah Elçisinin, dinimiz hakkında razı olduğu şeye biz, dünyâmız hakkında da razı oluruz" demiştir. İrtidâdedenler hakkında ne yapılacağı konusunda tartışmışlar ve Ebubekir'in savaş fikri ağır basmıştır. Kezâ ashâb, dedenin mîrası, şarâbın haddi ve sayısı gibi hüküm konularında ve savaş meselelerinde istişâre etmişlerdir. Hz. Ömer, savaşta tutsak edilip, müslüman olarak huzuruna gelen el-Hürmüzân ile istişâre etmiş, el-Hürmüzân şöyle demiştir:

"Müslümanların düşmanlarının durumu, tüyleri, iki kanadı, iki ayağı ve başı bulunan kuşa benzer. Bu kuşun kanatlarından biri kırılsa, iki ayağı, bir kanadı ve başıyle kalkar. Öteki kanadı da kırılsa iki ayağı ve başıyla kalkar. Ama başı ezilirse ayaklar da gider. Baş Kisrâ'dır, kanatlardan biri Kayser, öteki Farstır. Müslümanlara emret, Kisrâ üzerine yürüsünler."

Akıllılardan biri de: "Karşılaştığım bir işte kavimle istişare edip onların dediklerini yaptığım sürece hiç yanılmadım. Çünkü isâbet etmiş olsam, isâbet edenler onlardır; hatâ etmiş olsam, hatâ edenler onlardır" demiştir [1].

40-43 ncü âyetlerde de Allah, İslâmın genel prensiplerini açıklıyor: Kötülüğünün cezasının, ancak dengi bir kötülük olabileceğini, yapılan bir suça daha ağır bir ceza vermenin doğru olmadığını, fakat hatâyı affedip uzlaşanların Allah katında ödüllendirileceğini, Allah'ın haksızlık edenleri sevmediğini; yapılan haksızlığa karşı koyanların kınanmayacağını; fakat insanlara zulmedip haksız yere saldırganlık yapanların kınanacağını ve onların şiddetle cezalandırılacağını bildiriyor ve herşeye rağmen sabredip bağışlamanın daha güzel olduğunu vurguluyor.

Bu âyetlerin de Medine'de indiği rivayeti varsa da taşıdığı üslûb Mekke üslûbudur. Ve önceki âyetlere de bağlı olan bu âyetlerin, Mekke'de müşriklerin sataşmalarına, eziyetlerine dayanamayıp zaman zaman onlara karşı koyan bazı müslümanlar hakkında indiği kanısındayız. Mekke'de inen benzeri âyetler de vardır: *"Affı al, iyiliği emret, câhillere aldırış etme"* [2], *"İnananlara söyle: Allah'ın* (kâfirlere cezâ vereceği) *günlerinin geleceğini ummayanları affetsinler ki* (Allah'ın kendisi), *bir toplumu yaptıklariyle cezalandırsın"* [3], *"Eğer bir topluluğa azâbedecekseniz, size yapılan azâbın eşiyle azâbediniz. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir"* [4].

"Herhalde gerek Peyğamber(s.a.v.)in hayatında, gerek ondan sonra dört halife devrinde zuhur eden olaylarda bu âyetler okunarak Allah'ın, saldırıya karşı koyma, kendini savunma ve affetme hakkındaki hükümleri hatırlatıldığı için bazı kimseler, bu âyetlerin Medine'de indiğini sanmışlardır" [5].

Son dört âyette getirilen genel prensipler şöyle sıralanabilir:

1) Yapılan bir kötülüğe ancak onun dengi bir ceza verilebilir. Fakat kötülüğü affedip uzlaşmak daha iyidir.

2) Allah zâlimleri sevmez, affedip uzlaşanları sever ve ödüllendirir.

3) Yapılan bir kötülüğe karşı koyanlar kınanmazlar. Nefsi savunma meşru bir haktır.

4) Durup dururken haksız yere başkasına saldıranlar kınanır ve Allah onları cezalandırır.

1. Kurtubî, el-Câmi': 16/37-38.
2. A'râf Sûresi: 199.
3. Câsiye Sûresi: 14.
4. Nahl Sûresi: 126.
5. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/187-188.

Âyetlerde kötülüğe karşı koymanın yani kendini savunmanın meşru bir hak, fakat affetmenin daha iyi olduğu belirtiliyor. Kötülüğü affetmek, onu cezalandırmaktan iyidir. Ancak kamu düzenini bozacak, saldırganın cesaretini artıracak, onu başka saldırılara itecekse o zaman affetmek doğru olmaz. Müslümanların el birliğiyle o kötülüğü önlemeleri ve suçluyu cezalandırmaları gerekir. Cenabı Hak, Nûr Sûresinde zina eden kadın ve erkeğe yüz değnek vurulmasını emrettikten sonra: *"Allah'ın cezasını uygulamada onlara acımaya kalkmayın"* buyurarak kamu düzenini bozacak suçları hoşgörü ile karşılamamayı vurgulamaktadır.

"Mekke'de inmiş olan bu âyetlerde de kendini savunmanın bir hak olduğu, ancak yapılan kötülüğe, dengi bir ceza verileceği hükmü getirilmiştir. Bunlar, İslâmın cihâd temelleridir. Demek ki cihâdın temelleri Mekke'de atılmıştır. Fakat affetmenin, daha iyi olduğu belirtilmiştir ki bu genel prensip, Medine devrinde de değişmemiştir. Bazı kimseler, Mekke devrinde müslüman olmayanlara karşı hoşgörülü davranmanın öğütlendiğini, fakat Medine devrinde bunun terk edildiğini söylerler ki bu doğru değildir. Saldırıya karşı koymak ve onu önlemek, İslâm davet özgürlüğünün güvenliğini sağlamak ve kötülüğe misliyle karşılık vermek, cezalandırmada aşırılıktan sakınmak İslâmın başlangıcından Medine devri sonuna kadar hep aynı kalmış, bu temel prensipler hiç değişmemiştir [1]. *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *Allah'ın yasakları çiğnenmedikçe nefsi için öc almamıştır"* [2].

Hz. 'Âişe'den rivayet edilir: *"Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa böylelerinin aleyhine bir yol yoktur, âyetinin anlamını bilmezdim. Bir gün Zeyneb, izin almadan, kızgın bir vaziyette odama girdi. Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*e:*

— Ebubekr'in kızının, bilekçiklerini sana ters çevirmesi sana yeter değil mi (yetmez mi bu kadının seni kandırması)*? dedi.*

Sonra bana döndü, (söz saydı). *Ben yüzümü öteye çevirdim, bir şey demedim. Peyğamber* (s.a.v.) *bana: "Kendini savunsana!" dedi. Ben de ona döndüm* (söz saydım). *Zeyneb'in tükrüğünün ağzında kuruduğunu gördüm. Bana hiç cevap veremiyordu. Peyğamber'in, sevinçten yüzünün güldüğünü gördüm"* [3].

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/185.
2. Buhârî, Menâkıb: 23; Müslim, Fedâil: 77; Ebû Dâvûd, Edeb: 4; Muvatta', Husnu'l-hulk: 2; İbn Hanbel, Musned: 6/22...
3. İbn Mâce, Nikâh: 50; İbn Hanbel: 6/93.

يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾ وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ
مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا
اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَا اِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا
كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ
سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾

44- Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onun, Allah'tan sonra bir velîsi yoktur. Zâlimlerin azâbı gördükleri zaman: "Geri dönecek bir yol var mı?" dediklerini görürsün. 45- Yine onları görürsün: Aşağılıktan başlarını öne eğmiş vaziyette ateşe sunulurlarken göz ucuyla gizli gizli bakarlar. İnananlar da: "İşte asıl ziyâna uğrayanlar, kıyâmet günü hem kendilerini, hem de âilelerini ziyân edenlerdir. Bakın gerçekten zâlimler, sürekli bir azâb içindedirler!" demişlerdir. 46- Onların, Allah'tan başka kendilerine yardım edecek velîleri yoktur. Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onun için bir kurtuluş yolu yoktur.

Tefsîr:

44 ncü âyette Allah'ın saptırdığı kimsenin bir koruyucusu olmayacağı belirtiliyor. Burada ve Kur'ân'ın birçok yerinde kullanılan "Allah'ın saptırması" tabiri, doğru yolda olanları yoldan çıkarması anlamına gelmez. Allah'ın gösterdiği doğru yola gelmeyenleri, bulundukları sapıklık içinde bırakması anlamına gelir. Hâşâ Allah doğru yolda olan, yâhut yola gelmek isteyenleri kasden yanlış yola itmez. Çünkü O, "Kullarının küfrüne razı olmaz." Allah ancak doğru yola gelmek istemeyen fâsıkları (sapıkları), zâlimleri ve kâfirleri yola getirmez, onları kendi saptıkları yolda bırakır. *"Allah fâsıkları doğru yola iletmez", "Allah zâlimleri doğru yola iletmez", "Allah kâfirleri doğru yola iletmez"* meâlindeki âyetler Allah'ın, ancak hidâyeti kabul etmeyen fâsık, zâlim ve kâfirleri (ki bunların hepsi Allah'a ortak koşanların

vasıflarıdır) zorla doğru yola götürmez, onları kendi hallerine bırakır. Allah da onları kendi hallerine bıraktıktan sonra artık onları kim kurtarabilir ve kim doğru yola götürebilir? Onlar için kurtuluş yoktur, yolları cehenneme çıkar.

İşte âyetin devamında o zâlimlerin, âhiretteki durumlarını gösteren bir kıyâmet sahnesi sunuluyor: Onlar azâbı görünce acaba: ''Dünyâya dönmenin bir yolu var mı?'' derler. Dünyâya dönüp inanmak ve güzel işler yapmak isterler ama bu mümkün değildir.

45-46: Orada ateşe sunuldukça sunulurlar. Dünyâdaki kibirleri kırılır, hakaret altında ezilirler. Cehennemden korktukları, yâhut yaptıklarından utandıkları için başlarını kaldırıp bakmağa cesaret edemez de göz ucuyla bakarlar. Onların bu durumunu gören mü'minler: ''İşte asıl ziyâna uğrayanlar, kıyâmette hem kendi canlarını, hem de âilelerini ziyan eden kimselerdir!'' derler. Sahnenin sonunda zalimlerin mutlaka sürekli azâb içinde olacakları ve Allah'tan başka onlara yardım edecek velîler (koruyucular) bulunmayacağı, Allah'ın, sapıklıkları içinde terk ettiği kimselerin doğru yolu bulamayacakları vurgulanır. Onlar Allah'ın gösterdiği yola gelmedikten sonra artık onları kim yola götürebilir? Çünkü O'nun gösterdiği yoldan başka doğru yol yoktur. Başka yolların hepsi sapıktır, çıkmazdır. Tek doğru yol, Allah'ın gösterdiği yoldur. O'nun yoluna girmeyenler, başka doğru yolu bulamazlar ve sonunda cehenneme varır, azâbdan kurtulamazlar.

45 nci âyetin sonu ile bu sözün devamı olan 46 ncı âyet, ya mü'minlerin sözlerinin devamıdır, yahut sunulan kıyâmet sahnesinin ardından Allah'ın kamuya uyarısıdır.

اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ
وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا
اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاِنَّٓا اِذَٓا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَاِنْ
تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ

الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ
عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

47- Allah'tan geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmezden önce Rabbinizin çağrısına uyun. Çünkü o gün ne sığınacak bir yeriniz, ne de bir yardımcınız (yâhut: size yapılan azâbı kınayacak, sizi savunacak bir dostunuz) *vardır. 48- Eğer yüz çevirirlerse* (çevirsinler), *biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen, yalnız duyurmaktır. Biz insana bizden bir rahmet taddırdığımız zaman ona sevinir. Ama ellerinin öne sürdüğü işlerden dolayı başlarına bir kötülük gelirse insan hemen nankör olur. 49- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O dilediğini yaratır. Dilediğine dişiler bahşeder; dilediğine de erkekler bahşeder. 50- Yâhut onları çift yapar: Hem dişi, hem erkek verir. Dilediğini de kısır yapar. O bilendir, gücü yetendir.*

Tefsîr:

47- Yüce Allah, başları öne düşmüş, dostsuz, yardımcısız kalmış, kibirleri, onurları kırılmış; azgınlıkları erimiş olan zâlimlerin sonucunu gösterdikten sonra kullarını, o duruma düşmemeleri için uyarıyor. Onlara, geri çevrilmesi mümkün olmayan o azâb günü gelmezden önce tevbe edip Rablerinin buyruğuna uymalarını emrediyor: "O gün sizin ne sığınacak bir yeriniz olur, ne de durumunuzu inkâr eden yani bulunduğunuz hali hoş görmeyen, buna karşı itiraz eden, sizi savunan biri bulunur." Burada nekîr'in, yardımcı anlamına geldiğini söyleyenler bulunduğu gibi inkâr etmek anlamında olduğunu söyleyenler de vardır. Yani o gün ne sığınacak bir yer bulabilirsiniz, ne de yaptıklarınızı inkâr edebilirsiniz. Herşey apaçık ortaya çıkar demek olur.

48 nci âyette Hz. Muhammed tesellî edilerek: "Eğer o müşrikler senin çağrını kabul etmez, bundan yüz çevirirlerse, biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sen onların yola gelmemesinden sorumlu değilsin. Senin görevin uyarmaktır. Yola gelmezlerse sorumluluk onlara âittir" buyuruluyor. Ve insanın genel karakterine işaret ediliyor: İnsan nimet görünce sevinir ama yaptığı hatalar yüzünden başına bir kötülük, kıtlık, sıkıntı gelince nankörlük eder, umutsuzluğa düşer. Allah'ın daha önce vermiş olduğu nimetleri unutur da O'nun hakkında kötü zanda bulunur: "Nedir benim bu çektiklerim, Allah'ın malı yok mu ki beni böyle yoksulluk içinde yaşatıyor?" gibi sözlerle hattâ daha da aşırı düşüncelerle Allah'a isyan eder. Oysa Allah kendisine en

uygun olanı verir. Eğer hakkında servet hayırlı ise servet, fakirlik hayırlı ise fakirlik, bolluk hayırlı ise bolluk, darlık hayırlı ise darlık verir. Kul, işlerin içyüzünü bilmediği için Allah'ın kendisine hâşâ zulmettiğini sanır. Hâşâ O ne zâlimdir, ne cimri. Hazinesi tükenmez. Göklerin ve yerin hazineleri hep O'nundur. Ama O, kulları hakkında uygun olduğu ölçüde verir.

İnsanlardan kimi erkek çocuk ister, kız çocuktan hoşlanmaz. Kimi de kız ister. Fakat bazan Allah erkek isteyene kız, kız isteyene erkek verir. Bunlar da: "Ben erkek istedim, Allah niçin bana kız verdi, yâhut ben kız istiyorum neden Allah bana hep erkek veriyor?" diye yakınır. Kimi çocuğu olmamaktan yakınırken kimi de çocuğu olmasından bizardır. Bunlar hep Allah'ın takdirine karşı gelmedir. İnsan tedbirini aldıktan sonra olana razı olmalı, Allah'ın takdirine boyun eğmelidir. Allah'ın verdiğinin, kendisi için hayırlı olduğunu bilmelidir.

"Hep işleri faiktir, Birbîrine lâyiktir.
Neylerse muvâfıktır, Mevlâ görelim neyler,
Neylerse güzel eyler!

49-50: Göklerin ve yerin hükümdarı Allah'tır. O dilediğini yapar, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocuk, dilediğine erkek çocuk, dilediğine ikiz, dilediğine üçüz, beşiz, hem erkek, hem kız verir, dilediğini de kısır bırakır. İşlerin içyüzünü bilen Allah, herkesin haline uygun olanı verir. O dilediğini yapar.

Gerçi âyetler genel insan karakterini çizmektedir, insanlar genellikle böyledir ama âyetlerin ilk muhâtabı Mekke müşrikleridir. Onun için burada herkesten önce müşrik insanların karakteri okunmaktadır. Mü'minler böyle olmazlar. Onlar bollukta da, darlıkta da Allah'a dayanırlar, varlıkla şımarmazlar, yoklukla umutsuzluğa düşmezler, nankörlük etmezler. Allah'ın takdirine razı olur, kızı da oğlanı da Allah vergisi bilip sevinir, Allah'a şükrederler. Peygamber(s.a.v.)in buyurduğu gibi mü'min: *"Genişliğe çıkarsa şükreder, bu kendisine hayırlı olur. Darlığa düşerse sabreder, bu da kendisine hayırlı olur. Bu* (bolluğun da darlığın da hakkında hayırlı olması) *sadece mü'mine mahsustur"*[1].

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا
فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا

1. Müslim, Zühd: 64; İbn Hanbel: 4/332, 333, 6/15, 16.

مِنْ اَمْرِنَاۜ مَا كُنْتَ تَدْر۪ي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْا۪يمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً نَهْد۪ي
بِه۪ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَاۜ وَاِنَّكَ لَتَهْد۪ٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۙ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ
الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَص۪يرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

51- Allah bir insanla, ancak vahiyle, yâhut perde arkasından konuşur, yâhut izniyle, dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. O, yücedir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 52- İşte sana da böyle emrimizden bir ruh (gönüllere can veren bir söz) *vahyettik. Sen kitâp nedir, îmân nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz bir nur yaptık. Kuşkusuz sen, doğru yola götürüyorsun: 53- Göklerde ve yerde bulunan herşeyin sâhibi Allah'ın yoluna. İyi bil ki bütün işler, sonunda Allah'a varır.*

Tefsîr:

51 nci âyette vahiy çeşitleri sayılmaktadır: Allah bir insanla doğrudan doğruya konuşmaz, ya sözlerini insanın kalbine ilhâm eder, yâhut perde arkasından ona hitâbeder, veya bir elçi gönderir de o elçi, Allah'ın izniyle, O'nun dilediği sözleri vahyeder. İşte Allah'ın konuşması, bu yollardan biriyle olur.

Vahiy: Fısıldamak, işaret etmek, gizli konuşmak, ilhâm etmek anlamlarına gelir. Âyette gösterilen birinci çeşit vahiy, Allah'ın, kulun kalbine attığı düşünce(ilhâm)dır. *"Kutsal Ruh, ruhuma şöyle üfledi: Hiçbir can rızkını ve ecelini tüketmeden ölmez. O halde Allah'tan korkun, rızkı güzel arayın"* [1] meâlindeki hadis, bu tür vahye işarettir.

Güzel ru'yâ da bu tür vahiydendir. Peyğamber (s.a.v.) ilk zamanlarında böyle güzel ru'yâ şeklinde vahiy alırdı. Gördüğü her ru'yâ, sabah aydınlığı gibi net çıkardı. Hz.İbrahim'in ru'yâda çocuğunu kestiğini görmesi de böyle bir vahiy idi.

Ağaçtan Mûsâ'ya: *"Ey Mûsâ ben, evet ben senin Rabbinim, pabuçlarını çıkar, çünkü sen Mukaddes Vâdî'de, Tuvâ'dasın"* [2] sesinin gelmesi, ikinci çeşit vahye misaldir. Yüce Allah, Tûr-i Sînâ'da da Mûsâ'ya görünmeden hitâbetmiş Mûsâ'nın: *"Rabbim, bana görün, sana bakayım"* demesi üzerine Allah ona, kendisini göremeyeceğini söylemiştir [3].

1. et-Terğîb ve't-terhîb: 2/535. Bezzâr ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.
2. Tâhâ Sûresi: 12. 3. A'râf Sûresi: 143.

Allah'ın, Cebrâîl'i veya herhangi bir meleği, bir insana gönderip buyruklarını duyurması da üçüncü çeşit vahyi oluşturur.

İlhâm şeklinde olan birinci vahiyde peyğamber, kalbine bazı düşüncelerin doğduğunu bilir ama kendisinin dışında bir telkin edicinin farkında olmaz. İkinci çeşit vahiyde peyğamber kendi zâtı dışında bir ses işitir, fakat sesin sâhibini görmez. Ancak kendisine hitâbedenin Allah olduğunu bilir. Üçüncü çeşit vahiy ise melek ile insan arasında ruhsal bir ilişki sonucudur. Peyğamber, vahyedenin, kendi zâtı dışında bir varlık olduğunun bilincindedir.

Râğıb şöyle diyor: Vahyin aslı sür'atli işarettir. Sür'atli emre, *emrun vahyun* denilir. Vahiy terkipsiz, soyut ses ile, işaretle ve yazı ile olabilir. *"Zekeriyyâ ma'bedden kavminin karşısına çıkıp onlara: Sabah akşam Rabbinizi tesbîh edin, diye vahyetti"* [1] âyetinde vahiy, Zekeriyyâ'nın, cemâatine işâret veya yazı ile anlatması şeklinde yorumlanır.

"Böylece biz, her peyğambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler vahyederler" [2], *"Şeytanlar dostlarına sizinle mücâdele etmeleri için vahyederler"* [3] âyetlerinde insan ve cin şeytanlarının birbirlerine veya dostlarına vahyetmeleri, fısıltı ile gizlice onlara söz söylemeleri, vesvese verip kötü düşünceler aşılamalarıdır. Bunlar Tanrısal olmayan vahiylerdir.

Allah'ın, peyğamberlerinin ve velilerinin kalblerine düşürdüğü sözlere de vahiy denir. *"Allah bir insanla, ancak vahiyle, yâhut perde arkasından konuşur..."* âyetinin bildirdiği üzre İlâhî vahiy de birkaç şekilde olur:

1) Duyulan ses, görülen bir elçi vasıtasiyle olur. Cebrail'in, Peyğamber'e belli bir şekilde gelip Allah'ın emirlerini tebliğ etmesi gibi.

2) Görmeden, sadece sözü işitmekle olur. Mûs'anın, görmeden Allah'ın sözlerini işitmesi gibi.

3) Sözün kalbe düşürülmesi şeklinde olur: *"Kutsal Ruh, ruhuma üfledi..."* sözünün, Peyğamber'in kalbine doğurulması gibi.

4) İlhâm ile olur. *"Biz Mûsâ'nın annesine, onu emzir... diye vahyettik"* [4] âyetinde vahiy ilhâm anlamınadır.

5) Teshîr ile (içgüdü şeklinde) olur. *"Rabbin arıya vahyetti..."* [5] âyetinde Allah'ın arıya vahyi, ona verdiği içgüdüdür.

6) Ru'yâ şeklinde olur. Peyğamber(s.a.v.)in: *"Vahiy kesildi, yalnız müjdeleyici işaret kaldı ki bunlar mü'minin gördüğü ru'yâlardır"* [6] hadîsinde bu vahye işâret edilmiştir.

1. Meryem Sûresi: 11. 2. En'âm Sûresi: 112. 3. En'âm Sûresi: 121.
4. Kasas Sûresi: 7. 5. Nahl Sûresi: 68.
6. Buhârî, Ta'bîr: 5; Müslim, Salât: 207, 208; Ebû Dâvûd, Salât: 143; Tirmizî, Ru'yâ: 2; Nesâ'î, Tatbik: 9, 62; İbn Mâce, Ru'yâ: 1;....

Âyetteki ''إِلاَّ وَحْيًا: *Ancak vahy ile''* sözü ilhâm, teshîr ve uyku vahiylerini gösterir. ''أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ: *Yahut perde arkasından''* sözü, görmeden işitme vahyini gösterir. ''أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِىَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ: *Yâhut izniyle, dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir''* sözü de Cebrâîl'in, belli bir surette gelip Allah'ın sözlerini tebliğ etmesini gösterir [1].

Vahyin mâhiyetini ancak vahyi alan bilir. Biz bazı âyet ve hadislerden vahiy hakkında bir fikir ediniyorsak da mahiyetini tam kavrayamayız. Kur'ân-ı Kerîm, kâh ''Rûh'', kâh ''er-Rûhu'l-Emîn: Güvenilir Ru''', kâh ''Resûl: elçi'' olarak tanımlanan ve Medine devrinde inen âyetlerde de Cebrâil adı ile tasrîh edilen melek tarafından vahyedilmiştir. Hadislere göre melek geldiği sırada Peyğamber (s.a.v.), çıngırak sesine benzer bir ses duyar, sonra kendinden geçerdi. Kendisine nasıl vahiy geldiğini soran Hâris ibn Hişâm'a, Peyğamber (s.a.v.) şöyle cevap vermiştir: *''Bazan çıngırak sesi şeklinde gelir ki benim için en güç olanı da budur. Bu hal benden geçer geçmez meleğin bana ne söylediğini bellemiş olurum. Bazan da melek bana insan şekline girerek gelir, benimle konuşur, ben de onun söylediğini bellerim''.* Hadisi rivayet eden Hz. 'Âişe *''Soğuk kış günü vahiy inerken onu gördüm. O hal kendisinden geçince şakaklarından ter akardı''* [2] demiştir.

Bazan meleğin bir insan şekline girerek vahiy getirdiği de olurdu ki o halde de onu yalnız Hz. Peyğamber'in kendisi görebilirdi. Necm Sûresinin bildirdiğine göre melek Peyğamber'e görünerek ona vahyetmiştir: *''İnmekte olan yıldıza andolsun ki arkadaşınız sapmadı, azmadı. O havadan konuşmaz. O*(na inen Kur'ân), *kendisine vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir. Onu müthiş güçleri olan biri öğretti. O üstün akla sahip* (olan melek) *doğruldu* (gerçek melek şekliyle göründü), *kendisi yüksek ufukta iken. Sonra yaklaştı* (yere doğru) *sarktı. Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı. Kuluna vahyettiğini etti. Onun* (gözüyle) *gördüğünü gönül yalanlamadı. Onun gördüğü hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun onu bir kez daha inerken görmüştü: Sidretu'l-Muntehâ'da. Ki barınılacak cennet oradadır''* [3].

Kendisi de fetretten sonra melekle karşılaşmasını şöyle anlatmıştır: *''Yürürken gökten bir ses işittim, başımı kaldırdım. Bana Hirâ'da gelmiş olan meleği gökle yer arasında bir koltuğa oturmuş gördüm. Ondan korktuğum için* (eve) *döndüm. 'Beni örtün, beni örtün' dedim. Yüce Allah: 'Ey elbisesine*

1. Mufredâtu'l-Kur'ân.
2. Buhârî, Vahyin Başlangıcı.
3. Necm Sûresi: 1-15.

bürünen, kalk uyar...' (âyetini) *indirdi''* [1].

Vahiy esnasında görülen haller: Peyğamber(s.a.v.)in, normal insan sıfatlarından yükselip vahiy alabilecek duruma gelmesi, vücudunda sarsıntılar meydana getirir, hadiste belirtildiği üzre soğuk kış günlerinde bile vahyin ağırlığından, şakaklarından terler akardı. Üzerine binmiş olduğu deve dahi bu manevî ağırlığa dayanamayarak çökerdi. Arafât'ta Resul-i Ekrem'e deve üzerinde iken vahiy gelmeğe başlayınca bindiği deve, arka ayaklarını çökertmişti. Bir defa da kalabalıktan ötürü dizi, Zeyd ibn Sâbit'in dizi üstüne rastlamış, o halde vahiy gelmişti. Dizinde büyük bir ağırlık hisseden Zeyd, dizinin kırılacağını sanmıştı [2]. *''Peyğamber*(s.a.v.)*e vahiy indirildiği zaman kendisini bir sıkıntı kaplar, yüzü sararır, kül gibi olurdu''* [3], *''Kendisine vahiy indirildiği zaman başını öne eğer, ashâbı da başlarını öne eğerlerdi. Vahiy hali açılınca başını kaldırırdı''* [4], *''Ashâbı ona vahiy geldiğini, cildinin kül gibi olmasından anlarlardı''* [5], Ebû Hüreyre (r.a.) de: *''Peyğamber*(s.a.v.)*e vahiy inerken önce vücutlarına titreme gelirdi'', ''Vahiy inerken kendilerini gam ve keder kaplar, yüzleri kül gibi olur, gözlerini kapar ve horultuya benzer şiddetli şiddetli nefes alırlardı''* demiştir [6]. Hz. Ömer'in de: *''Peyğamber*(s.a.v.)*e vahiy indirilirken yüzü çevresinde, kovandaki arı uğultusuna benzer bir ses duyulurdu''* dediği rivayet edilir [7].

Kuşkusuz bu şartlar altında Peyğamber (s.a.v.), beşerî duyularından ve iradesinden geçiyor, tamamen Tanrısal iradenin yönetimine giriyordu. Artık gelen sözler kendi düşüncesinin sınırları ötesinden geliyordu. O, sadece kendisine vahyedilene uyuyordu.

52-53 ncü âyetlerde Allah, nasıl daha önceki peyğamberlere vahyetmiş ise Hz. Muhammed'e de ''Emrinden bir ruh'' vahyettiğini, bu vahiyden önce Hz. Muhammed'in Kitâp ve Îmanı bilmediğini, Allah'ın bu vahyi kullarından dilediği kimseleri doğru yola götürecek bir ışık yaptığını, Muhammed'in de bu vahiyle insanları göklerin ve yerin sâhibi Allah'ın yoluna götürdüğünü buyuruyor ve bütün işlerin Allah'a varacağını vurgulayarak sûreyi tamamlıyor.

Böylece Kur'ân'da genel bir üslûb olarak sûrenin sonu başı ile konu

1. Buhârî, Vahyin Başlangıcı.
2. Buhârî, Salât: 12, Cihâd: 31, Tefsîr, Sûre: 4, 18; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 4, 14; Cihâd: 4; İbn Hanbel, Musned: 1/275.
3. Müslim, Fedâil: 88.
4. Müslim, Fedâil: 89.
5. İbn Hanbel, musned: 1/238.
6. Ahmed Naîm, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi: 1/5.
7. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 23; İbn Hanbel, Musned: 1/34, 4/261; Dârimî, Mukaddime: 2.

birliği sağlıyor. Başında Allah'ın diğer peygamberlere vahyettiği gibi Hz. Muhammed'e de vahyettiği ifade edilmişti. Sonunda da yine bu noktaya işaret edilmiş oluyor.

Son âyetlerin Medine yahudilerinin, Hz. Peygamber'e: "Peygamber isen Allah ile doğrudan doğruya konuş, Allah'ı gör" demeleri üzerine indiği rivayet edilirse de bu, âyetlerin Medine'de inmiş olmasını gerektirir. Oysa âyetlerin Medine'de indiğine dair bir rivayet yoktur. Kaldı ki âyetler, Mekke üslûbunu taşımaktadır ve bunlar, önceki âyetlere bağlıdır. Kur'ân'ın genel üslûbu uyarınca sûrenin sonunu başına bağlamaktadır.

Son iki âyetten açıkça anlaşılıyor ki Peygamber (s.a.v.), vahyin ne olduğunu, Allah'a nasıl inanılması gerektiğini bilmezdi. Okumadan yazmadan da habersizdi. *"Allah seni sapık buldu da doğru yola iletti"* [1] âyeti de onun, gerçek dini bilmediğini, içinde yetiştiği toplumun dinsel geleneklerine göre yaşadığını, vahiy ile Allah'ın dinini öğrendiğini kanıtlar. Muhakkak ki o da bazı hanîfler gibi tenha yerlere çekilmiş, kâinâtın yaratıcısını düşünmüş, kavminin tutum ve davranışlarının sapıklık olduğunu anlamıştır ama İlâhî dinin mahiyetini, iman ve İslâmın hakikatini ve ayrıntılarını ancak vahiy ile öğrenmiştir.

Müfessirler, Hz. Peygamber'in, peygamberlikten önce imânı ve Kitâbı bilmediği ifadesinden onun, îmândan yoksun olduğu anlamına gelebileceği ihtimâlini savmak için: *"Sen Kitâp nedir, îmân nedir bilmezdin"* âyetini çeşitli biçimlerde yorumlamağa çalışmışlardır:

1) Burada îmân, soyut tasdik değil, dinin ve Kitâbın bütün ayrıntılarının, hükümlerinin tasdiki anlamındadır. Elbette Peygamber, kendisine peygamberlik gelmezden önce dini ayrıntılarıyle bilmiyordu ama bu, onun genel anlamda imandan yoksun olmasını gerektirmez.

2) Burada îmân, Allah'ı ve Elçisini tasdik anlamındadır. Peygamberin ümmeti, kendisini tasdik ile yükümlü olduğu gibi, kendisi de kendi peygamberliğini tasdik ile yükümlüdür. Kuşkusuz, peygamberlik gelmezden önce o, kendisinin, Allah'ın elçisi olduğunu bilmiyordu. Bunu ancak vahiy ile öğrenmiştir.

3) Burada îman ile, inanma yolları ve alâmetleri kasdedilmiştir. Bunlar da ancak vahy ile bilinir. Beğavî şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.), vahiyden önce İbrâhîm dini üzerinde idi. Henüz kendi dininin hükümleri kendisine belli olmamıştı". İşte imanı bilmemesi, kendi şeriatinin ayrıntılarını bilmemesi demektir.

1. Duhâ Sûresi: 7.

4) Kitâb ve imandan önce bir da'vet kelimesi takdir edilebilir. Sözün takdiri şöyle olur: "Sen Kitâb'a ve îmâna çağırmayı bilmezdin."

5) Bir görüşe göre de sözün takdiri: "Sen beşikte iken îmânı bilmezdin" şeklindedir. Keşf'in yazarı, bu görüşe eğilim göstererek: âyette Allah, bir zamanlar bunları bilmeyen Peyğamber'e, bunları bildirmekle ona olan nimetini belirtmektedir. Peyğamber bunları bilmez iken sonra bilmiştir. Fakat bunların ikisini de vahiyden sonra bilmiş olması gerekmez. Her ikisini de vahiyle bilmesi mümkün olduğu gibi birini vahiyden önce, birini de vahiy ile bilmesi de mümkündür. Peyğamber'in, Kitâbı ancak vahiy ile bildiği kanıt ile sabittir. İmânı ise vahiyden önce, düşünce yeteneğine erdikten sonra bilmiştir. Peyğamber'in, kendinden öncekinin şerîatine tabi olmadığı görüşü zayıftır. Çünkü bilmemek, o şerîate göre ibâdet etmemeyi gerektirmez. Sadece bilinmeyen şeyi yapmama günâhını düşürür.

Âlûsî, bu görüşleri kaydettikten sonra "Âyette akla gelen mânâ, Kitâbı ve îmânı bilmemenin, tâ vahiy zamanına kadar devam ettiği, bunların ikisini de vahiy ile bildiğidir" diyor. Bununla beraber Keşf sâhibinin fikirlerini de binemsediği için; onun yukarıdaki sözlerine yapılan itiraza şöyle cevap veriyor:

"O araştırıcının amacı, bir din hükmünü, vâkıa uygun biçimde kesin bilmemenin, o hükmü uygulamamayı gerektirmeyeceğini belirtmektir. Zira kendinden öncekinin şeriati ile amel etmek için o şerîati galip zan ile bilmek de yeterlidir. Herhalde Peyğamber (s.a.v.), kendisinden öncekinin şeriatini bu tür bir bilgi ile (yani galip zannı ile) biliyordu.

"Bugün Peyğamberimizin şeriati ile amel edenlerin çoğunun bilgisi de böyle zanna dayanır. Zira dinin ayrıntılarının çoğu zann(ifade eden âhâd haberlerine veya kıyâs)a dayanır.

"Rivâyetleri araştıranlar, Arapların, uygulayageldikleri hac, sünnet, boşama, cenabetten yıkanma, soy ve hısımlık dolayısıyle evlenme yasakları gibi konuların, İbrâhîm dininin kalıntıları olduğunu tespit etmişlerdir. Peyğamber (s.a.v.) ise İbrâhîm dinini uygulamaya herkesten daha çok düşkün idi. Çünkü onun soyundan gelmişti.

"Sahîh hadisler de peyğamberlikten önce onun, Hirâ Mağarasına çekilip tehannüŝ (تَحَنُّثْ) ettiğini ifâde etmektedir. Tehannüŝ, tehannüf olarak tefsîr edilir. Tehannüf, hanîflik yapmak yani İbrâhîm (selâm ona) dinine uymak demektir. Araplar çoğu kez fâ'yı ŝâ söylerler. Bu yüzden aslında tehannüf olan kelime, kitaplara tehannüs şeklinde girmiştir. Nitekim İbni Hişam'ın Sîretinde kelime, sâ yerine fâ ile " تحنف " şeklinde de geçer. Buhârî'de olduğu üzre tehannüs kelimesi, ibâdet etme, hinŝ'ten yani günâhtan sakınma anlamında da tefsîr edilmiştir.

Kaldı ki: 'Peyğamber (s.a.v.) kendinden öncekinin şerîati ile âmil idi' diyenin amacı, onun kendinden önceki şerîatin bütün ayrıntılarıyle amel ettiğini söylemek değil, kendisine doğru görünenle amel etmiş olduğunu belirtmektir. Ona göre doğru görünen din ise İbrâhîm şeriati olmalıdır. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) onun zürriyetindendir. Araplar da İbrâhîm dini ile yükümlü idiler..'' [1].

52 nci âyette vahyedilen Kur'ân âyetleri, "Allah'ın emrinden bir ruh" olarak tanıtılır. Ruh nasıl cansız şeylere hayat verirse Kur'ân da cehalet ve küfür yüzünden yüce sıfat ve meziyetleri ölmüş, dumura uğramış olan insanın mânâsına can verir. Onun için Kur'ân'a ruh denmiştir. *"Melekleri, emrinden rûh ile kullarından dilediğine, 'Benden başka Tanrı yoktur, benden korkun!' diye indirir"* [2], *"Dereceleri yükselten Arşın sâhibi Allah, buluşma gününe karşı uyarmak için emrinden olan ruhu, kullarından dilediğine indirir"* [3] âyetleri de "rûh" ile Kur'ân vahyinin kasdedildiğini gösterir. Çünkü uyarmak ancak vahiy ile olur [4].

Âlûsî, *"Böylece sana, emrimizden bir rûh indirdik"* âyetinin işâri anlamını belirtmek için 'Abdu'l-Vahhâb eş-Şa'rânî'nin şu sözlerini kaydediyor:

"İyi bil ki Hakk'ın sözünü işitmeğe engel olan beşerliktir. Allah maddeden soyutlanmış ruhlara konuştuğu gibi beşerlik derecesinden yükselen ruha da hitâbeder. Rûh derecesine ermesini engelleyen işlerle meşgul olduğundan dolayı insana beşer denmiştir. Kul ruh derecesine erişmeyince Allah ona eşyâda konuşur, eşyâda tecellî etmek suretiyle hitâbeder. Ama rûh derecesine yükselen peyğamberler böyle değildir. (Onlar Allah'ın hitâbını duymuşlardır). Yüce Hak, Peyğamberlerden başkasına sadece suretlerde görünür ve kendisinin hidayeti olmadıkça da kul, o görünenin, yüce Rabbi olduğunu bilmez.

"Gerçekte Allah, kendisinden başkasına hitâbetmez, kendisinden başkasına sözünü işittirmez. Şayet sözlerini duyurmak amacıyla bir kula hitâbederse o kulun bütün kuvveleri kendisi olur. Zira hâdiŝ in (sonradan olanın), Kadîm'in (öncesi olmayanın) sözüne dayanması mümkün değildir. Yüce Hak, necvâ (gizli konuşma, ona ilham ile düşünceler verme) sırasında onun kuvvetleri olmaz. Bundan dolayı Mûsâ, O'nun tecellisine dayanamamış, bayılıp yıkılmıştır. Çünkü onda, o makamdaki tecellîyi kabul edecek yetenek yoktu. Bu yetenek Peygamberimizde vardı. Dağda da Allah'ın; kulunun işitme, görme duyusu ve bütün güçleri olacağı sevgi derecesi bulunmadığı için

1. Rûhu'l-meânî: 25/58-59.
2. Nahl Sûresi: 2.
3. Mü'min (Ğâfir) Sûresi: 15.
4. Muhammed el-Emîn eş-Şankîtî, Advâu'l-beyân: 3/210.

o da Allah'ın hitâbını duymağa dayanamayıp parçalanmıştır.

"Allah'ın, yaratıklara konuşması sürmektedir. Ancak Hattâb oğlu 'Ömer ve ona vâris olan velîler gibi bazı insanlar, bunun Allah'ın sözü (ilhâmı) olduğunu anlar; bazıları da anlamaz: "Bana şu düşünce belirdi" der. O beliren düşüncenin, Allah'ın kalbine attığı söz olduğunu anlamaz...

"Bil ki velîlerin kalblerine inen ilham vahyi, melekler tarafından değil, melek mertebesine eren ruhlardan gelir. Çünkü melek, Peygamberden başkasına vahiy indirmez ve Tanrısal emir vermez. Zira şeriat tamamlanmış, geriye sadece "müjdeciler" kalmıştır. Müjdeciler, genel vahiy(ilham)dır. Bu vahiy, aracısız, doğrudan Allah'tan kula olabileceği gibi vasıta ile de olabilir. Ama peygamberlikte meleğin aracılığı gerekir. Melek (mertebesine ermiş ruh) kula ilhâm ederken görünmez. Ancak Peygamberler, vahiy alırken de meleği görebilirler. Velî öyle değildir. O ya meleği görür ama sesini duymaz, ya da sesini duyar ama kendisini göremez. Ârifler, artık kalkmış olan peygamberlik hallerine ulaşamazlar. Onlara sadece müjdeciler kalmıştır. Fakat bu konuda da yine insanlar birbirinden farklıdırlar. Kimi aracının müjdelemesinde kalır, kimi de bunu geçer. el-Efrâd böyledir. Çünkü müjdelemeler, onlara aracısız gelir, ama peygamberlik gelmez. Bundan dolayı hükümler onlara tanınmaz olur (şerîatin hükümlerini fark edemezler). Hakk'ın bildirmesi makamında, gördükleriyle amel etmeleri bakımından bunlar peygamberlere benzerler. Kendilerine verilenler, görünürde bağımsız şerîate benzese de gerçekte o, şerîat değil, şerîatin açıklamasıdır. Kesilmiş olan, teşrî' (şerîat getirme) vahyidir. Fakat sünnette kapalı olan şeyleri açıklama anlamındaki vahiy, bu ümmet için bâkidir. Tâ ki velîler, neye davet ettiklerini iyi bilsinler, bilinçle hareket etsinler. Onlara verilen ilhâm vahyi, Tanrısal haberdir, görünmez. Bir melek (rûh) vasıtasiyle Allah'tan kula verilen haberlerdir.

"İlhâm ancak hayır işlerinde olur, hayrı bildirir. *"Allah nefse fücûrunu ve takvâsını ilhâm etti"*[1] âyetinde buyurulduğu üzre fücûrun ilhâm edilmesi, ondan kaçınmak içindir. İlhâmların en mükemmeli şerîate uymak, İlâhî kitâplara bakmak, onların emir ve yasakları sınırında durmak şeklindeki ilhâmdır. Böylece o rûhun pası gider ve ona âlemlerin sûretleri çizilir.

Allah'ın: *"Ya da perde arkasından konuşur"* sözü ise, kalbe değil, işitme duyusuna olan hitâbını anlatmaktadır. Bu hitâb kime yapılırsa o zât, işittiği sözün amacını anlar. Bu hitâb, tecellî sûretinde de olabilir ki bu takdirde tecellînin yapıldığı sûret, perdedir. Ârif, o sûretten yapılan tecellînin, ne anlama geldiğini, sûretin perde olduğunu, onun arkasından kimin konuştuğunu bilir. Bu hal sâhibinin, diğerlerinden farkı, bu zatın, perde arkasından

1. Şems Sûresi: 8.

konuşanın Allah olduğunu bilmesidir.

"Ya da bir elçi gönderir de izniyle dilediğini vahyeder" sözü de meleğin, ya da insan elçinin bize getirmiş olduğu hükümleri anlatmaktadır. Bunlar, tıpkı okuyucular gibi Allah'ın sözünü bize anlatırlarsa söyledikleri, Allah'ın kelâmıdır. Ama kendi içlerinde buldukları (kendi düşüncelerini) bize anlatırlarsa bu, Allah'ın sözü değildir.

"Velîler içinde de her insana özgü olan genel ilke ve vayh durumunda Allah'tan kendilerine düşünceler verilenler vardır. Mütercim, kendisine atılan söz kalıplarını veya gönlüne yazılan düşüncelerin suretlerini kendisinde bulur. O sûretlerin (kendileri değil fakat) rûhu da Allah'ın sözüdür. İşte o zaman kul, "Kalbim, Rabbimden bana söyledi" der. Bununla, kendisine olan özel vahiy şeklini anlatır. Bu sözlerimi iyi düşün ve bil. Zira bunlar nefîs sözlerdir. Allah seni doğruya iletsin" [1].

Şûrâ Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Bütün kâinât, Allah'ındır. Gökleri, yeri, canlı cansız herşeyi yaratan, canlıları erkek ve dişi düzenine göre üreten O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Allah'tan başka tanrı edinenler, Allah'ın takibatındadırlar. Yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Kimse onları Allah'ın cezâsından kurtaramaz (4, 6). Tek koruyucu, Allah'tır. O'ndan başka koruyucu yoktur (9, 11). Kâinâtın yönetimi O'na âittir. Rızık veren O'dur. Kimine bol, kimine dar rızık verir. Herkesin haline uygun olanı yapar (12).

2. Allah, bütün peyğamberlere aynı dinî prensipleri vahyetmiştir. Bu da tevhîd esasına bağlı kalıp dinde ayrılığa düşmemektir: *"O size, dînden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi şerîat* (hukuk düzeni) *yaptı. Şöyle ki: Dîni doğru tutun* (hurâfeler karıştırıp dîni bozmayın) *ve onda ayrılığa düşmeyin..."* (13).

İnsanlar, kendi bencillikleri yüzünden bile bile dinde ayrılığa düşmüşlerdir (14). Şu Tefsîrin yayımından itibaren aleyhimizde başlatılan insafsız kampanyanın sebebi nedir? Bencillik, kıskançlık. Bizim sözlerimizi tahrîf ediyorlar, paragrafın içinden sadece bir tek cümle alıyorlar, sözü siyakından çıkarıp kendi istedikleri anlama sokarak aleyhimizde kullanıyorlar. Kur'ân'ın, zikrettiğimiz birçok âyetini görmezlikten gelerek bizim delillerimize hiç değinmeden, yazdıklarımızı okumadan saldırıyorlar. Veya okudukları halde mahsus tahrîf ediyorlar.

1. Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî: 25/62-63.

Maalesef bunu, basit insanlar yanında, profesör ünvanını almış, bencilliğinin zebunu bir adam da yapıyor. Demek ki vaktiyle peyğamberlere de böyle yapılmıştı. İşte Kur'ân-ı Kerîm, din adamı görünen, fakat gerçeklere gözlerini kapamış bencil insanların, ne maksatla böyle yaptıklarını belirtmek üzere: *"Kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik, kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler"* (14) buyurmuş, dini yozlaştıran insanların bağnazlığını duyurmuştur.

Ama böyle yapanlar, cezâsız bırakılacak değillerdir. Bu eylemleri bir gün kendilerini boğacaktır. Fakat Allah, aceleci değildir. Hikmeti uyarınca onlara bir süre fırsat verir. Ezelde insanlara bir süre fırsat verip onları denemeyi kararlaştırdığından, biraz daha düşünüp uslanmaları için fırsat verir. Buna rağmen yola gelmezlerse mutlaka cezâlarını çekeceklerdir (14).

3. Gökleri, yeri yaratan, bunların üstünde deprenen canlıları yayan, yağmuru yağdıran Allah'tır. Kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi O'dur (28).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

4. Peyğamberlere dini vahyeden, Allah'tır. Dîn, ancak O'nun vahyettiği sözlerle belirlenir (3).

5. Kur'ân'ın Arapça indirilişinin sebebi, Araplara elçi olarak gönderilen Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Mekke ve yöresindeki insanları, anlayacakları bir dil ile uyarmasıdır (7). Allah, insanları çeşitli milletlere ayırmış ve her millete, kendi diliyle elçi göndermiştir. Hz. Muhammed(s.a.v.)i de, Arapça konuşan millete göndermiştir. Onun mesajının ilk muhâtapları Araplardır. Ama mesajının içeriği umumîdir.

6. Peyğamber (selâm ona), tebliğine karşılık istemez. Sırf Allah'ın sevgisine ermek, rızâsını kazanmak için risâlet görevini yapar (23). Peyğamber, tebliğine karşılık beklemediğine göre gerçek Hak da'vetçisinin de dini bir kazanç vasıtası yapmaması, sırf Hak rızâsı için tebliğ etmesi gerekir.

Kur'ân'ı tebliğ eden, ondan para almamış, ömrünün sonuna dek zühd içinde yaşamış, hattâ devlet başkanı olduktan sonra hanımlarının dünyâ zîneti, bol geçim istemelerinden rahatsız olup onlardan bir ay ayrılmak gereğini duymuş, inen İlâhî hitâb onları uyarmıştır: *"Ey Peyğamber, eşlerine söyle: 'Eğer siz, dünyâ yaşamını ve süsünü istiyorsanız, geliniz size geçimlik vereyim ve sizi güzelce serbest bırakayım. Ama siz, Allah'ı ve âhiret yurdunu istiyorsanız, biliniz ki Allah, içinizden güzel davrananlara büyük bir ödül hazırlamıştır"* (Ahzâb Sûresi: 28-29).

Kur'ân'ın tebliğicisi Allah Elçisi, tebliğinden ücret almayıp zühd içinde yaşamayı yeğlemiş iken şimdi hatimci ve mevlidci gürûh, Kur'ân hatimleri ve mevlidlerle servet sahibi olma çabasındadırlar ve bunu da din adına

yapmaktadırlar. Bu, dini yozlaştırma değil de nedir? Zaten din, ruhunu kaybedip böyle bid'at ve ayrıntılarla yozlaşınca dini aslına döndürmek için elçiler gönderilmiştir.

Peyğamberlerin temel görevi, yeni din getirmek değil, yozlaştırılmış olan tevhîd dinini aslî temizliğine döndürmektir. Yoksa: *"De ki: 'Ben elçilerden bir türedi değilim* (önceki peyğamberlerin söylemediği şeyleri söylemiyorum, onların yolundan ayrılmış değilim). *Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben, sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben, apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim"* (Ahkaf Sûresi: 9). "(Ey Muhammed), *Sana söylenen, senden önceki elçilere söylenenden başka bir şey değildir"* (Fussilet Sûresi: 43).

7. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'tan korkar, O'na iftira edemez. O'nun tebliğ ettiği Kur'ân, Hakk'ın vahyidir (24).

8. Allah hiçbir insanla yüzyüze konuşmaz. Ya sözlerini ilhâm ile onun kalbine düşürür. Yahut görünmeden, perde arkasından hitâbeder. Ya da vahyedecek melek gönderip sözlerini duyurur (51).

9. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, daha önce İlâhî Kitâbı, imânı bilmezdi. Okur yazar değildi, Kitâbı okumamış, öğrenmemişti. Nasıl inanılacağını da bilmezdi. O da toplumun bir ferdi olarak yaşıyordu. Allah, buyruğundaki ruhu (Cibrîl'i) gönderip, ona Kitâbının hükümlerini vahyetti (52).

10. Ona vahyedilen İlâhî Kitâb, inanan kullara yol gösteren bir nurdur. İnsanlar onunla doğru yolu bulurlar. Hz. Muhammed (s.a.v.), insanları Allah'ın yoluna sevk etmektedir (2-53).

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

11. İnsanların ayrılığa düştükleri sorunların içyüzünü Allah bilir. Haklı ve haksız olanlar, Yüce Dîvân'daki duruşmada belli olacaklardır (10).

12. Âhiretin vukuunda şüphe yoktur. Allah ölenleri diriltecek, onların bir bölüğü cennete, bir bölüğü de âteşe girecektir. Cehennem ateşine girecek zalimlerin koruyucusu ve yardımcısı yoktur (7, 9).

13. Azâb sâati veya kıyâmet yakın olabilir. Onun vaktini Allah'tan başka kimse bilmez (17). Müşrikler, inanmadıkları için alay amacıyle, Hz. Muhammed'den onun acele gelmesini isterler. Hakk'ın vukuundan kuşkulananlar, derin bir sapıklık içindedirler (18).

14. Kendi akıl yürütmelerini, geleneklerini Allah'ın dini sayan zâlimler, yaptıklarının kötü sonucu olan cehennem azâbına gireceklerdir. Ama Allah'a ve O'nun hükümlerine inanıp güzel işler yapanlar, âhiret bahçeleri içinde, gönüllerinin çektiği herşeyi bulacaklardır (21-22).

15. Gökleri yaratan Allah, canlıları yeniden yaratıp bir araya toplamağa

kadirdir.

16. Saldırganlık, sapıklıktır. Allah'ın şaşırttığını kimse koruyamaz. Haksızlar, azâbı görünce kaçacak delik ararlar ama kaçmak mümkün değildir (44). Hem kendilerini, hem de âilelerini ziyân eden zâlimler, sürekli bir azâba çarpılırlar (45-47).

D) Genel Prensipler:

17. 5 nci âyette Allah'a çocuk sahibi demenin korkunçluğundan, nerdeyse gökleri dahi üstünden çatlatacağı vurgulanmaktadır. Bu ifadeden, gök tabakalarında son derece güçlü bir gerilim olduğu sezilmektedir.

18. Allah'ı tesbîh eden melekler, yeryüzndekiler için Allah'tan mağfiret dilerler (5). Bu ifade, meleklerin, yeryüzündeki canlılardan ve insanlardan üstün olduğunu gösterir.

19. Allah isteseydi, insanları tek bir millet yapardı ama böyle dilememiş, insanları çeşitli dilleri konuşan uluslara ayırmıştır. Her ulusun anlaması için de kendi içinden bir uyarıcı görevlendirmiştir (7-8).

20. Allah adına kimse din hükmü koyamaz. Din hükümleri, ancak Allah'ın vahyi ile gelir. O'nun bildirisi olmadan, kendi kendine din hükmü koyanlar haksızlık ederler ve onlar bu yaptıklarının cezâsını çekerler (21).

21. Yalnız Allah'a tevekkül etmeli, O'na yönelmelidir (10).

22. Allah'ın emrettiği üzre doğru olmalı, dini kendi arzularına göre yozlaştıranların keyiflerine uymamalı, Hakk'a ve Hakk'ın hükümlerine bağlanmalıdır (15).

23. Herkesin yaptığı kendisinedir. Herkes kendi vicdanında özgürdür. Kimse başkasının yaptığından sorumlu değildir. Herkes kendi yaptığının sorumluluğunu taşır. Allah, âhirette haklıyı ve haksızı ortaya çıkaracaktır (15).

24. Haksız yere din hakkında tartışanlar, Allah'ın gazabına ve azâbına uğrayacaklardır (16).

25. Allah, Kitâbı hak ve ölçü ile indirmiştir. İlâhî Kitâp, hak ölçüsüdür. Onun söyledikleri gerçektir. Din hakkında, İlâhî Kitâp dışındaki düşünceler batıldır. Öyle ise dinin temel hükümleri, Kitâbın bildirdikleridir. Kitâbın açıkladığı din hükümlerine ve hak ölçüsüne tabi olmalıdır (17).

26. Allah kullarına lutufkârdır, dilediğine bol rızık verir (19). Onu ummadığı yerden besler (Talâk Sûresi: 3).

27. Allah, âhireti isteyene âhireti verir. Sadece dünyâyı isteyene de biraz dünyâlık verir ama onun âhirette nasibi olmaz (20).

28. Allah batılı siler, sözleriyle hakkı yerleştirir (24). Bâtıl kalıcı olamaz.

"Hayır, biz hakkı bâtılın üstüne atarız da o onun beynini parçalar, derhâl bâtılın canı çıkar..." (Enbiyâ Sûresi: 18).

29. Allah kullarına merhametlidir. Onların tevbelerini kabul, günâhlarını affeder, yaptıklarını bilir (25).

30. İnanıp güzel işler yapanlara, lutfuyla, yaptıklarından kat kat fazla ödüller verir. Kâfirleri de şiddetle cezalandırır (26).

31. Onun her yaptığı, hikmete dayalıdır. Herkesin haline uygun olanı yapar. Kulun ruhsal durumuna göre ona bol veya dar rızık verir. Eğer kullara hep bol rızık verseydi, taşkınlık ederler, dengeyi bozarlardı. Çünkü: *"İnsan, kendisini zengin görünce azar"* (Alak Sûresi: 6-7). Kulun taşkınlığını önlemek, ruhsal değerini korumak ve dengelemek için dilediği kadar rızık verir. O, kulunun ma'nevî durumunu bilir, görür (27).

32. 23 ncü âyette Allah'ın gökleri, yeri ve her ikisinde bulunan dâbbeyi (deprenen canlıyı) yarattığı vurgulanmaktadır. *Dâbbe,* hareket eden bedensel canlı demektir. Bu âyette göklerde de yerde de dâbbe bulunduğu belirtilmiştir ki bundan, uzayda dünyâmızdan başka bazı gezegenlerde de dâbbe (canlı) olduğu anlaşılır.

33. İnsanın başına gelen felâketler, kendi günâhının cezâsıdır. Bununla beraber Allah, kulunun her günâhını da cezalandırmaz, birçoğunu affeder (30, 34). Eğer kulun her hatâsını cezalandırsaydı, yeryüzünde deprenen tek canlı bırakmazdı (Fâtır Sûresi: 45), *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana gelen her kötülük kendi*(işlediğin günâh yüzü)*ndendir"* (Nisâ Sûresi: 79). Hiç kimse, Allah'ın vereceği cezâyı önleyemez (31).

34. Allah'ın, kullarına pek çok nimeti ve lutfu vardır.İnsanı yaratmış, tabiat yasalarını onun hizmetine vermiştir. Esen rüzgâr, yelkenli gemileri, denizin üstünde yürütür. Rüzgâr olmasaydı, motör gücünün olmadığı zamanlarda insanların denizde gemilerle seyâhat etmeleri, yüklerini taşımaları mümkün olmazdı. Öyle ise bu nimetleri lutfeden Allah'a şükretmek, başa gelen olayları da sınav bilip sabretmek gerekir (32-33).

35. Allah'ın âyetleriyle uğraşan, onların yayılmasını önlemeğe çalışanlar, O'nun cezâsından kurtulamazlar (35).

36. Dünyâ nimeti geçici, inanıp Rablerine güvenenler için Allah katında bulunan ödüller kalıcıdır (36).

37. Hemen her sûrede olduğu gibi bu sûrede de mü'minlerin vasıfları ana çizgileriyle belirtilmiştir: İnanıp Rablerine tevekkül edenler, büyük günâhlardan, fuhuştan kaçınırlar. Kızdıkları zaman öfkelerine hakim olur, bağışlarlar. Rablerine yalvarırlar, namazlarını kılarlar. İşlerini birbirlerine da-

nışırlar. Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah için verirler. Saldırı karşısında kendilerini savunurlar (36-39).

Mü'minlerin, saldırıya karşı kendilerini savunacakları belirtildikten sonra, yapılan kötülüğe, ancak o kötülük kadar cezâ verileceği, fakat affedip uzlaşmanın Allah tarafından ödüllendirileceği, Allah'ın haksızları sevmediği vurgulanır (40) ki bu âyetler, inananları, öc almakta taşkınlıktan kaçınmağa, öc almaktan tamamen vazgeçip affa, uzlaşmağa yöneltmektedir.

38. Yapılan kötülüğün cezâsı, onun dengi bir kötülüktür. Kötülüğü daha ağır bir kötülükle cezalandırmak zulümdür. Allah zâlimleri sevmez (40). Fakat affedip barışmak, uzlaşmak daha güzeldir: *"Eğer bir topluluğa azâbedecekseniz, size yapılan azâbın eşiyle azâbedin. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir"* (Nahl Sûresi: 126).

Affetmekten sonra düzeltmeden, uzlaşmadan söz edilmesi, affın barıştırdığını, arayı düzelttiğini ifade eder. Gerçekten af, hasım tarafın gönlünü fetheder. Ama intikam, tekrar karşı bir intikama, bitmeyen kavgalara, kan davalarına yol açar. O halde mü'min, mümkün mertebe intikamdan vazgeçip affetmelidir ki arayı düzeltsin, uzlaştırsın, toplumda kin, nefret ve kavga tohumları ekilmesin. Fakat şunu da bilmek gerekir ki yapılan haksızlığa, misliyle karşılık vermek, meşrû bir haktır (41).

39. Saldırıya karşılık vermek, kendini savunmak meşrû bir haktır. Kendini savunanlar kınanmazlar. Ama haksız yere başkalarına saldıranlar kınanır, çetin azâba çarpılırlar (42). Herşeye rağmen sabredip affetmek daha büyük bir meziyyettir (43). Kötülüğe kötülük her yiğidin kârı, kötülüğe iyilik er yiğidin kârıdır.

40. Peyğamber, kinsanların bekçisi değildir. Onun görevi, sadece tebliğdir (48).

41. İnsan bolluğa kavuşunca sevinir, hatâsı yüzünden başına bir kötülük gelince de nânkörlük eder. Çünkü insan nânkördür (48). Allah'ın verdiği nimetleri unutur: *"Biz insana bizden bir rahmet taddırıp da sonra onu geri alırsak hemen umutsuzluğa düşer, nânkörlük eder"* (Hûd Sûresi: 9).

Oysa insan Yaratanına şükrünü unutmamalı, kahır zamanlarında da O'nun lutfunu hatırlayıp şükretmelidir. Zira O'nun kahrında da lutuf vardır.

"Kahrın da hoş, lutfun da hoş" diyebilmelidir!

42. Allah, kâinâtın pâdişâhıdır. O dilediğine kız, dilediğine erkek, dilediğine hem erkek hem kız verir, dilediğini de kısır yapar. Kulun haline uygun olanı verir (49-50).

"Dilediğine dişiler bahşeder; dilediğine de erkekler bahşeder..." (49)

âyetinde erkekten önce kızın, Allah'ın armağanı olduğunun belirtilmesi, Kur'ân'ın kadına verdiği değeri gösterir. Kur'ân, kız çocuğunu, erkekten önce, Allah'ın bir lutfu, armağanı olarak takdim etmektedir. Halbuki bu âyet indiği zaman insanlar, kız çocukları olmasından utanç duyuyorlardı. Hattâ utançtan kurtulmak için kız çocuğunu diri diri gömenler vardı. Böyle bir durumda Kur'ân geliyor, kadının durumunu yükseltiyor ve kız çocuğunu, Allah'ın insana erkek çocuğundan da önde bir lutfu, armağanı olarak nitelendiriyor.

43. Bütün işler Allah'a gider. Ve O, yapılan işlere göre kulları arasında hükmünü verir. Herkes yaptığı işin karşılığını görür. Haklı ve haksız, iyi ve kötü O'nun huzurunda belli olur (53).

ŞÛRÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1,2	حم. عسق	Ebû Ca'fer, her harf üzerinde nefes almadan biraz durmuştur.	
	حم. سق	'Ayn'sız:	'Abdullâh ibn Mes'ûd ve 'Adullâh ibn 'Âbbas [1].
3	يُوحَى	Hâ'nın fethiyle, edilgen:	İbn Muhaysın, İbn Keŝîr ve Mücâhid.
	يُوحِى	Hâ'nın kesriyle, etken:	Ötekiler.
5	يَكَادُ	Yâ ile, müzekker:	Nâfi', Yahyâ ibn Vessâb ve Kisâ'î.

1. İbn Mes'ûd'un mushafı da böyledir: Câmi'u'l-beyân: 25/6; Kurtubî: 16/1-2; Mesâhif: 85, 205; Tebsırah: 667; en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 283.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَكَاد	Tâ ile, müennes:	Ötekiler.
	يَنْفَطِرْنَ	İnfitâr kökünden:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Ebûbekr, Şu'be.
	يَتَفَطَّرْنَ	Tefettur kökünden:	Ötekiler [1].
	وَ يَسْتَغْفِرُونَ		Çoğunluk.
	وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ		İbn Mes'ûd [2].
7	أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ		Çoğunluk.
	نُوحِى إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى آلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ		İbn Mes'ûd.
	فَرِيقٌ فِى آلْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ	İkisi de merfû':	Çoğunluk.
	فَرِيقًا فِى آلْجَنَّةِ وَ فَرِيقًا	İkisi de mansûb:	Zeyd ibn 'Alî [3].
	خَلَقَهُمْ فَرِيقَيْنِ: فَفَرِيقٌ مِنْهُمْ فِى آلْجَنَّةِ		İbn Mes'ûd.
11	فَاطِرٌ	Merfû':	Çoğunluk. .
	فَاطِرِ	Cerr ile:	Zeyd ibn 'Alî [4].
	فِيهِ		Çoğunluk.
	فِيهَا		İbn Mes'ûd.
12	وَيَقْدِرُ		Çoğunluk.
	وَيَقْدِرُها		İbn Mes'ûd [5].

1. Tebsırah: 667; en-Neşr: 2/367; Kitâbu'l-Mesâhif: 85, 205.
2. Mesâhif: 85.
3. el-Bahr: 7/509.
4. Aynı; Mesâhif: 85.
5. Mesâhif: 85.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
13	إِبْرَاهَام	Hâ'dan sonra elif:	Hişâm.
	إِبْرَاهِيم	Hâ'dan sonra yâ:	Ötekiler [1].
	أُورِثُوا ٱلْكِتَابَ	Îrâs kökünden edilgen:	Çoğunluk.
	وُرِّثُوا ٱلْكِتَابَ	Tevrîs kökünden edilgen:	Zeyd ibn 'Alî [2].
	وُورِثُوا ٱلْكِتَابَ		İbn Mes'ûd ve Übey [3].
	بِمَا أَنْزَلَ		Çoğunluk.
	بِآخِرِ ٱلَّذِى أَنْزَلَ		İbn Mes'ûd.
15	لِأَعْدِلَ		Çoğunluk.
	لِأَحْكُمَ		Übey [4].
	لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ مَا شَاءَ		İbn Mes'ûd [5].
20	نُؤْتِهْ	Hâ'nın sükûnu ile:	Ebû 'Amr, Şu'be, Hamza, Ebû Ca'fer.
	نُؤْتِهِ	Hâ'nın sılasız kesriyle:	Kalûn, Ya'kub.

1. en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 284.
2. el-Bahr: 7/513.
3. İbn Mes'ûd'un, bu kelimeyi (وَوُرِثُوا), şeklinde okuduğu rivâyet edildiği gibi, (وَرِثُوا) okuduğu da rivâyet edilmiştir: Mesâhif: 85, 162.
4. Mesâhif: 162.
5. Mesâhif: 85.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نُؤْتِهِ(ى)	Hâ'nın sılalı (yâya bitiştirilen) kesriyle:	Ötekiler [1].
21	وَ إِنَّ ٱلظَّالِمِينَ	İsti'nâf cümlesi olarak hemzenin kesriyle:	Çoğunluk.
	وَ أَنَّ الظَّالِمِينَ	*Kelimetu'l-fasl*'a atfen hemzenin fethiyle:	A'rec ve Müslim ibn Cündeb [2].
22	يَشَاءُونَ		Çoğunluk.
	يَشْتَهُونَ		İbn Mes'ûd [3].
23	يَبْشُرُ	Yâ'nın fethi, bâ'nın sükûnu, hafif şînin dammıyle:	İbn Ya'mer, Cahderî, Kisâ'î, Hamza.
	يُبَشِّرُ	Yâ'nın dammı, şeddeli şîn'in kesriyle, tebşîr'den:	Çoğunluk.
	يُبْشِرُ	Yâ'nın damını, şîn'in kesriyle, ibşâr'dan:	İbn Mes'ûd ve Humeyd ibn Kays [4].

1. el-Budûr: 284.
2. el-Bahr: 7/515.
3. Mesâhif: 85.
4. Bunun kari'leri daha önce geçmişti. Son kırâet Kitâbu'l-Mesâhif'ten alınmıştır: s. 85, Kurtubî: 16/21; el-Bahr: 7/515; en-Neşr:

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إلاَّ مَوَدَّةً	Nekre ile:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî.
	إلاَّ ٱلْمَوَدَّةَ	Ma'rife olarak:	Çoğunluk [1].
	نَزِدْ	Meftûh nûn ile:	Çoğunluk.
	يَزِدْ	Meftûh yâ ile:	Zeyd ibn 'Alî ve Ebû 'Amr ve Kisâ'î'den rivâyet [2].
	حُسْنًا		Çoğunluk.
	حُسْنَى		İbn Mes'ûd ve Cahderî [3].
24	فَإِنْ يَشَاى. اللَّهُ	Yalnız vakıf halinde fi'lin sonundaki hemzenin yâ'ya dönüştürülmesi:	Ebû Ca'fer ve Hamza.
	فَإِنْ يَشَاء. اللَّهُ	Tam hemze ile:	Sûsî ve diğerleri [4].

1. Mesâhif: 162; el-Bahr: 7/516.
2. Aynı kaynak.
3. Mesâhif: 86.
4. el-Budûr: 284.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عَلَى قَلْبِكَ		Çoğunluk.
	عَلَى فِيكَ		İbn Mes'ûd [1].
	تَفْعَلُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يَفْعَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [2].
26	الَّذِى		Çoğunluk.
	لِلَّذِى		Übey [3].
	لِبَعْضِ عِبَادِهِ لَفَسَدُوا		İbn Mes'ûd [4].
27	يُنْزِلُ	İnzâl kökünden:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î.
	يُنَزِّلُ	Tenzîl kökünden:	Ötekiler
28	يُنْزِلُ	İnzâl kökünden:	İbn Keŝîr, Humeyd, Mücâhid, Ya'kub, İbn Vessâb, A'meş, Hamza, Kisâ'î.
	يُنَزِّلُ	Tenzîl kökünden:	Ötekiler [5].

1. Mesâhif: 86.
2. Tebsırah: 667; Mesâhif: 162; el-Budûr: 284. Taberî'ye göre iki kırâet de doğru olmakla beraber yâ ile olması daha güzeldir. Çünkü siyâk ğâib kipi üzerindedir. Bundan önce "وَهُوَ الَّذِى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ" geçmişti. (Câmi'u'l-beyân: 25/28).
3. Mesâhif: 162.
4. Mesâhif: 86.
5. Kurtubî: 16/28; el-Bahr: 7/518.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قِنطُوا	Meksûr nûn ile:	İbn Vessâb, A'meş ve başkaları.
	قَنطُوا	Meftûh nûn ile:	Çoğunluk [1].
30	بِمَا كَسَبَتْ	Fâ'sız:	Nâfi', İbn 'Âmir. Medine ve Şam mushafları.
	فَبِمَا كَسَبَتْ	Fa'lı:	Ötekiler ve mushafları [2].
	بِمَا قَدَّمَتْ		İbn Mes'ûd [3].
32	الْجَوَارِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Nâfi', Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	الْجَوَارِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	الْجَوَارِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [4].
33	الرِّيَاحَ	Riyâh, çoğul:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	الرِّيحَ	Rîh, tekil:	Ötekiler [5].

1. Kurtubî: 16/28.
2. Tebsırah: 668; en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 285.
3. Mesâhif: 86.
4. en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 285.
5. en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 285.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَيَظْلِلْنَ	Birinci lâm'ın kesriyle:	Katâde.
	فَيَظْلَلْنَ	Birinci lâm'ın fethiyle:	Çoğunluk [1].
34	وَ يَعْفُو	Vâv ile:	A'meş.
	وَ يَعْفُ	Fiilden önce bir (إِنْ) takdiriyle, fi'lin cezmi:	Kırâettir [2].
	وَ يَعْلَمُ	Ref' ile:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	وَ يَعْلَمَ	Nasb ile:	Ötekiler [3].
37	كَبِيرَ	Bâ'nın kesriyle, tekil, burada ve Necm: 32'de:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	كَبَائِرَ	Meftûh bâ'dan sonra elif ve hemze ile çoğul:	Ötekiler [4].
	كَثِيرَ		İbn Mes'ûd [5].
39	الْبَغْيُ هُمْ		Çoğunluk.
	الْبَغْيُ وَ الْعَدْوُ وَ هُمْ		İbn Mes'ûd.

1. Kurtubî: 16/33.
2. el-Bahr: 7/520.
3. Tebsırah: 668; en-Neşr: 2/367; el-Budûr: 285.
4. Tebsırah: 668; Câmi'u'l-beyân: 25/36; Kurtubî: 16/35; el-Bahr: 7/522; en-Neşr: 2/368; el-Budûr: 285.
5. Mesâhif: 86.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
44	مِنْ بَعْدِهِ		Çoğunluk.
	مِنْ دُونِهِ		İbn Mes'ûd [1].
51	حِجَابٍ	Tekil:	Çoğunluk.
	حُجُبٍ	Çoğul:	İbn Mes'ûd, Übey ve başkaları [2].
	أَوْ يُرْسِلُ، فَيُوحِى	Fiillerin ref'iyle:	Nâfi.
	أَوْ يُرْسِلَ، فَيُوحِىَ	Fiillerin nasbiyle:	Ötekiler [3].
	مَا كُنْتَ	Vâv'sız:	Çoğunluk.
	وَ مَا كُنْتَ	Fiilden önce vâv:	İbn Mes'ûd mushafı.
	الإِيمَانُ		Çoğunluk.
	الإِيمَانُ مِنْ قَبْلُ	Îmândan sonra (من قبل) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd mushafı [4].
52	لَتُهْدَى	Tâ'nın dammıyle, edilgen [5]:	'Âsım el-Cahderî ve Havşeb.
	لَتَهْدِى	Tâ'nın fethiyle, etken:	Ötekiler.
	لَتَدْعُو		İbn Mes'ûd, Übeyy ibn Ka'b [6].

1. Mesâhif: 86.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 86.
3. Tebsırah: 668; en-Neşr: 2/368; el-Budûr: 286. Kurtubî: 16/53.
4. Kitâbu'l-Mesâhif: 86.
5. Çağırılırsın, anlamında.
6. Kurtubî: 16/60; Kitâbu'l-Mesâhif: 86, 162.

43/63 ZUHRUF SÛRESİ

Zuhruf, altun ve mücevher anlamınadır. 35 nci âyetinde bunlardan söz edildiği ve insanın Allah katında dünyâ zinetleriyle değil, takvâ ile değer kazandığı anlatıldığı için Zuhruf adını alan bu sûrede müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)in çağrısına uymayıp körü körüne atalarını taklidetmeleri, meleklere Allah'ın kızları demeleri, Allah'ın kâinâtın yaratıcısı olduğunu kabul ettikleri halde O'ndan başka varlıklara da tapmaları kınanır. Peyğamber ile müşrikler arasında geçen tartışmalara yer verilir. Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın tevhîde davetlerinden birer fıkra ve tehvîde uyanlarla onu kabul etmeyenlerin sonuçları anlatılır. Sûrenin sonunda yine başındaki konuya dönülür: Kâinâtı Allah'ın yarattığını kabul ettikleri halde Allah'tan başka şeylere tapanları kınayan âyetlerden sonra Peyğamber Aleyhisselâmı tesellî eden âyetlerle sûre son bulur.

Bölümleri arasındaki sıkı ilişki, sûrenin bütün âyetlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği kanısını verir. Bundan dolayı 45 nci âyetinin Medine'de indiği hakk· ıdaki rivayet şüphelidir. Resmî tertîpte 43 ncü, iniş sırasına göre 63 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
﴿٣﴾ وَاِنَّهُ ف۪ٓي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَك۪يمٌ ﴿٤﴾ اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ
الذِّكْرَ صَفْحاً اَنْ كُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِف۪ينَ ﴿٥﴾ وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي

الْاَوَّلٖينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتٖيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٧﴾

فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hâ mîm. 2- Apaçık Kitâba andolsun ki, 3- Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân yaptık. 4- O, katımızda bulunan ana Kitâptadır, yücedir, hikmetlidir. 5- Siz aşırı giden bir kavim oldunuz diye, sizi uyarmaktan vaz mı geçelim? 6- Biz önce gelmiş olan toplumlara nice peyğamber gönderdik. 7- Onlara hiçbir peyğamber gelmezdi ki onunla alay etmesinler. 8- Biz de bunlardan daha güçlü olan o toplumları helâk ettik. Öncekilerin örneği geçti.

Tefsîr:

1- Kesin mânâsını yalnız Allah ve Elçisinin bildiği bu iki harf, kanâatimize göre yabancı dilde inmiş olan eski İlâhî Kitâba işâret ettiği gibi, vahyedilen Kitâb'ın önemini de vurguluyor ve dinleyenlerin dikkatini bu âyetlere çekiyor.

2- Nitekim bunun ardından anlamı açık, herşeyi güzel anlatan Kitâb'a yemin ediliyor. Böylece vahyedilen Kitâb'ın önemi vurgulanıyor.

3-4: Arapların anlaması için Arapça indirilen bu Kitâb'ın, Allah katındaki ana Kitâp'ta bulunduğu, yüce ve hikmetli olduğu belirtiliyor.

Bu âyetlerde Arapların itirazlarına cevap vardır. Öyle anlaşılıyor ki onlar: ''Bu Kur'ân Allah tarafından ise neden öteki kitâpların diliyle indirilmiyor?'' demişlerdir. Allah'tan gelen Tevrat'ın İbranice olduğunu duydukları için Allah'ın İbranice konuştuğunu, O'ndan gelen her kitâbın da İbranice olması gerektiğini düşünmüşlerdir. İşte onlara cevabolmak üzere Arapların anlaması için bu Kitâbın Arapça okunan bir kitâb olduğu, bunun aslının Allah katında bulunduğu belirtiliyor. *''O, yücedir, hakîmdir''* cümlesindeki o zamîri ya Kur'ân'a veya Kur'ân'ın kaynağı olan *Ümmü'l-Kitâb*'a gider. Birinci takdirde bu Kur'ân bizim katımızda yücedir, hikmetlidir, ikinci takdirde Kur'ân'ın aslı olan, katımızdaki Ana Kitâp yücedir, hikmetlidir demek olur.

Allah'ın vahyettiği bütün kitâplar, burada Ana Kitâp olarak vasfedilen, Allah'ın bilgi hazinesinde mevcuttur. Oradaki Kitâp, ses ve harften münezzeh, mutlak İlâhî kelâm olduğu için herhangi bir beşer dilinden uzak, sâf

düşüncedir. Yüce Allah hangi kavme peyğamber gönderecekse katındaki o bilgi hazinesinden, dilediği kadar hikmet ve sözleri vahy meleği aracılığı ile, o peyğamberin konuştuğu dil kalıplarına sokarak peyğamberin kalbine indirir. Allah her kavme, kendi diliyle konuşan peyğamber göndermiş ve her peyğambere de kendi konuştuğu dil ile vahyetmiştir. O vahiylerin aslı olan İlâhî kelâm, herhangi bir insan dilinden yüksektir. Ancak peyğambere inerken onun konuştuğu dil kalıplarına sokularak vahyedilir. Yani sâf düşünce, somut kalıplara sokularak insanların anlayacağı düzeyde onlara verilir. Aksi halde ne peyğamber, ne de kavmi, gelen vahiyleri anlamaz, vahiyler tamamen anlamsız kalır: *''İşte bu* (Kur'ân) *da mübârek bir kitâptır. Onu biz indirdik, ona uyun ve* (Allah'tan) *korkun ki size rahmet edilsin.* (Onu size indirdik ki) *'Kitâp yalnız bizden önceki iki topluluğa* (yahudilere, hırıstiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik* (onların kitâplarını okuyamıyorduk)*' demeyesiniz''*[1].

5- ''Siz aşırı giden yani müşrik bir kavim oldunuz diye zikri sizden uzak mı tutalım? Sizi uyarmaktan vaz mı geçelim? Hayır, siz kabul etmeseniz de biz yine sizi kendi halinize bırakmayız, sizi doğru yola çağırmaktan vazgeçmeyiz ki kabiliyeti olan doğru yola gelsin, kabiliyetsiz olanın da bize karşı bir bahanesi kalmasın''. Katâde şöyle diyor: ''Eğer bu ümmetin ilk insanları Kur'ân'ı reddettikleri zaman hemen uyarmaktan vazgeçilseydi, hepsi helâk olurdu. Fakat yüce Allah, rahmeti gereği tekrar tekrar yirmi yıl, ya da dilediği kadar onları hakka çağırdı''[2]. Mücâhid'e göre âyetin mânâsı şudur: ''Siz Kur'ân'ı yalanlayacak kadar aşırı gittiğiniz halde bizim sizi cezalandırmayacağımızı mı sandınız?''

6-8 nci âyetlerde eski milletlere gönderilen peyğamberlerle de alay edildiği ve Hz. Muhammed'in kavminden çok daha güçlü olan o toplumların helâk edildiği belirtilerek Peyğamber (s.a.v.) tesellî ediliyor, onunla alay eden müşrikler de uyarılıyor. ''Öncekilerin örneği geçti'' onların nasıl helâk edildiği hakkındaki hikâyeler Kur'ân'da da anlatıldı. Siz de bu inadınıza, şirk ve israfınıza devam ederseniz onların sonucuna uğrarsınız buyuruluyor.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ
الْعَلِيمُ ﴿٩﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا

1. En'âm Sûresi: 156.
2. Câmi'u'l-beyân: 25/49; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/123.

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾ وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ
بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا
وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ
ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ
لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

9- Andolsun onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette diyecekler ki: "Onları azîz, bilen Allah yarattı". 10- O yeri sizin için beşik kıldı ve varacağınız yere gitmeniz için Yeryüzünde size yollar yaptı. 11- Gökten bir ölçü ile su indirdi de onunla ölü bir ülkeyi canlandırdık. İşte siz de (kabirlerinizden) *böyle çıkarılacaksınız. 12- O bütün çiftleri yarattı ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etti. 13- Ki onların sırtlarına binesiniz, sonra onlara bindiğiniz zaman Rabbinizin nimetini anasınız ve şöyle diyesiniz: "Bunu bizim hizmetimize Veren'in şânı yücedir, yoksa biz bunu hizmetimize yanaştıramazdık". 14- "Biz elbette Rabbimize döneceğiz."*

Tefsîr:

9-14 ncü âyetlerde müşriklere, kâinâtın yaratıcısı olduğuna inandıkları Allah'ın, göklerde ve yerdeki kudretleri, yaratıklarına olan nimetleri hatırlatılıyor: Gökleri ve yeri yaratan, şu Dünyâ'yı, canlıları taşıyan bir beşik gibi yapıp onun üstünde insanların, diledikleri yerlere gidebilecekleri dağların, vadilerin arasından geçen yollar var eden; gökten belli ölçüde yağmur indirip onunla ölmüş, kurumuş toprakları yeşertip dirilten, inorganik ve organik varlıklardaki bütün çiftleri yaratan, insanların binecekleri gemileri ve hayvanları var eden Allah olduğu halde müşriklerin, Allah'tan başka şeylere tapmalarının mantıkî bir yanı yoktur.

Semâ, yükseklik anlamına gelir. Bulutlar bize göre samâ'dır. Bundan dolayı bulutlardan düşen yağmur için semâ'dan yağıyor denir.

10 ncu âyette Allah'ın, Yer'i bir beşik gibi yaptığı buyuruluyor ki bu, Dünyâ'nın, uzayda bir beşik gibi hareket ettiğini gösterir. Gerçekten Dünyâ, Güneş'in çekimine tutunmuş bir beşik gibi onun çevresinde dolanıp durmaktadır.

11- Allah gökten yağmuru, karı bir ölçü ile, Yerin ihtiyacı kadar indirmektedir. Eğer ihtiyaçtan fazla indirse âfet olur, yapmaz, yıkar. Fakat ihtiyaç kadar indirilen su, tabiata hayat verir. Yağmurun ölü tabiatı nasıl canlandırdığı ifade edildikten sonra *''İşte siz de böyle çıkarılacaksınız''* sözüyle ölülerin de bir gün bedenlere üflenecek ruh ile diriltileceği anlatılıyor.

12 nci âyette Allah'ın, bütün çiftleri yarattığı bildiriliyor ki bundan Allah'ın zâtından başka bütün varlıkların çift olduğu anlaşılıyor. Gerçekten kâinâtta herşey çift çifttir. Yer, gök; alt, üst; sağ, sol; ön, arka; geçmiş, gelecek; yaz, kış; atomun elektronu, protonu; elektriğin negatifi, pozitifi; bitkilerin, hayvanların erkeği, dişisi vardır. Bu ifade de Kur'ân'ın ilmî mu'cizelerindendir.

Allah insanlara binecekleri gemileri ve hayvanları yaratmıştır. Korkunç deniz insanlara itâat edip gemileri üstünde taşımaktadır. İnsanlardan güçlü hayvanlar, insanlara hizmet ve itâat edip onları sırtlarında taşır. İnsanlara bu nimetleri veren Allah'tır. Öyle ise Allah'ın lûtfuyla gemilere ve hayvanlara bindikleri zaman bu nimetlerin, sadece Allah tarafından kendilerine verildiğini anmaları ve Allah'ı tesbîh etmeleri: '' سُبْحَانَ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ: *Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ın şânı yücedir, O bunu bize boyun eğdirmeseydi biz bunu hizmetimize yanaştıramazdık''* demeleri gerekir.

İnsan gemi ile veya hayvan sırtında bir yerden bir yere gider. Âyetin sonunda: *''Biz Rabbimize döneceğiz''* cümlesiyle insanın ebedî seyâhatine de işaret edilmektedir. Rûh, şu beden bineği üzerinde Rabbine seyâhat etmektedir. Asıl seyâhat da Allah'a olan seyâhattir.

Yalnız Allah'a hamdedilmesini anlatan bu âyetler, melekleri Allah'a ortak koşan müşriklerin inançlarını reddeden müteâkib âyetlere bir giriştir. Son âyetin tefsîrinde iki hadis zikredilir:

Birincisi Hz. Alî'nin rivayetidir. Hz. Alî, hayvana bineceği sırada ayağını üzengiye koyarken: *''Bismillâh''* demiş, hayvanın sırtına oturunca: *''Elhamdu lillâh, subhânellezî sahhara lenâ hâzâ vemâ kunnâ lehû mukrinîn ve innâ ilâ ribbinâ le-munkabilûn''* dedikten sonra üç kere *''elhamdülillâh''*, üç kere *''Allâhu ekber''* demiş, ardından: *''Subhâneke lâilâhe illâ ente zalemtu nefsî fağfir lî''* demiş ve gülmüş. Neden güldüğünü soranlara: ''Peyğamber (s.a.v.) de benim yaptığım gibi yapmış, gülmüştü. Ben de neden güldüğünü sormuştum. Şöyle cevap vermişti: Rab Teâlâ, kulunun Rabbi'ğfir lî (Rabbim beni bağışla) demesini beğenir ve: ''Kulum benden başka günâhları bağışlayan

olmadığını bildi'' der''[1].

'Abdullâh ibn 'Ömer'in rivâyetine göre de Peyğamber (s.a.v.) sefere çıkacağı sırada hayvanına binerken üç defa ''اللَّهُ أَكْبَرُ: *Allâhu ekber''* deyip ''سبحان آلذى سخّر لنا هذا وما كنّا له مقرنين'' âyetini şu du'â ile birlikte okurdu:

سُبْحَانَ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ. اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ فِى سَفَرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَٱلتَّقْوَى وَ مِنَ ٱلْعَمَلِ مَا تَرْضَى. اللهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا سَفَرَنَا هَذَا وَ آطْوِ عَنَّا بُعْدَهُ. اللَّهُمَّ أَنْتَ ٱلصَّاحِبُ فِى ٱلسَّفَرِ وَ ٱلْخَلِيفَةُ فِى ٱلْأَهْلِ. اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ ٱلسَّفَرِ وَ كَآبَةِ ٱلْمَنْظَرِ وَ سُوءِ ٱلْمُنْقَلَبِ فِى ٱلْمَالِ وَٱلأَهل

Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ın şânı yücedir. Yoksa biz bunu hizmetimize yanaştıramazdık. Biz elbette Rabbimize döneceğiz. Allahım, bu yolculuğumuzda bize iyilik, takvâ vermeni, hoşnudolacağın işleri yapmamızı bize nasibetmeni dileriz. Allahım, yolculuğumuzu kolaylaştır, uzağı yakın et. Allahım, seferde arkadaş, geride kalan çoluk çocuğumuza koruyucu sensin. Allahım, seferimizde bizimle beraber ol, arkamızdan çoluk çocuğumuzu koru. Allahım, seferin zorluğundan, üzüntüsünden, mal ve âilemize kötü bir şey olmasından sana sığınırım''.

Seferden âilesine döndükten sonra da şöyle derdi: '' آيِبُونَ إِنْ شَاءَ ٱللَّهُ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ: ***İnşâallâh Rabbimize tevbe ederek, ibadet ederek, hamdederek dönüyoruz''***[2].

وَجَعَلُوا۟ لَهُۥ مِنْ عِبَادِهِۦ جُزْءًا ۚ إِنَّ ٱلْإِنسَـٰنَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ أَمِ ٱتَّخَذَ
مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَىٰكُم بِٱلْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم
بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَـٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَن
يُنَشَّؤُا۟ فِى ٱلْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ

1. Ebû Dâvûd, Cihâd: 72, 74; Tirmizî, Daavât: 47; İbn Hanbel: 2/144, 150.
2. Müslim, Hacc: b. 75, h. 425; Tirmizî, Daavât: 47; Buhârî, Cihâd: 133, Meğâzî: 49, Daavât: 53; Ebû Dâvûd, Cihâd: 72, 158;...

الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَ
يُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾

15- Tuttular O'na, kullarından bir parça tasarladılar. Gerçekten insan, apaçık bir nankördür. 16- Yoksa O, yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğullar için sizi mi yeğledi? 17- Onlardan birine, Rahmân'a benzer olarak anlattığı (kız çocuğu) *müjdelense, yüzü kapkara olur, öfkesinden yutkunup durur. 18- Süs içinde yetiştirilen, mücâdelede açık olmayanı* (tartışmayı ve kavgayı beceremeyeni) *mi* (Allah'ın çocuğu yaptılar)*? 19- Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Yoksa onların yaratılışlarına mı tanık oldular? Tanıklıkları yazılacak ve bundan sorulacaklardır.*

Tefsîr:

15 nci âyette müşriklerin, Allah'ın kullarından bazılarını O'nun parçası saymaları kınanıyor. Allah bütün varlıkların yaratıcısı iken O'nun yarattığı şeyler nasıl O'nun parçası olur? Burada Allah'a çocuk verenler reddedilmektedir. Çünkü çocuk babasının parçasıdır. O halde hiçbir varlık Allah'ın çocuğu değildir. Melekler de Allah'ın kızları olamaz.

16-17: Hem Allah çocuk edinecek olsa, neden erkek çocuklar değil de kız çocuklar edinsin? Allah'a kız çocuk verenlerin kendileri, kız çocuğundan utanç duyarlardı. Onlardan birine kız çocuğu olduğu haber verilse, öfkeden adamın yüzü kapkara kesilirdi. Kız çocuğu süs içinde yetiştirilir, iyi tartışamaz, savaşamaz, âile namusunu, kabile şerefini koruyamaz diye düşünür, bundan dolayı kız çocuğu olmasından son derece üzülürdü. kendisi kız çocuğunu beğenmez iken neden onu Allah'a uygun görüyor?

Bu âyetlerde Arapların, kız çocuklarından nefret etmeleri kınandığı gibi melekleri Allah'ın kızları saymalarının mantıksızlığı da belirtiliyor. Çünkü kendilerinin beğenmedikleri şeyi Allah'a vermelerinin anlamı yoktur. Âyetlerin asıl amacı, Allah'a çocuk vermenin doğru olmadığını vurgulamaktır. Melekler Allah'ın kızları değil, kullarıdır. Onlarda erkeklik dişilik yoktur. Çünkü erkeklik dişilik maddesel varlıklara mahsustur. Melekler soyut ruhlardır. Melekleri kız sanmak hatâdır.

Âyette Allah'a kız çocuklar isnâdedilmesi reddedildiği gibi Arapların kız çocuklarına karşı olumsuz tutumları da kınanmaktadır. Kur'ân'a göre erkek

de kız da Allah'ın kuludur. Her ikisi de teklife yeteneklidir, insanlıkta eşittir. İslâmın kadına tanıdığı hakları yakın zamana kadar hiçbir hukuk düzeni tanımamıştı.

Âyette Allah'ın, eşyaya hülûl ettiği veya insanların Allah'ın bir parçası olduğu şeklindeki düşünceler de reddedilmiş oluyor.

18 nci âyette Allah'ın kulları olan melekleri kız olarak düşünmeleri reddedilmektedir. Meleklerin yaratılışını gördüler mi ki onların kız veya erkek olduğuna hüküm veriyorlar? Onların bu sözleri, batıl bir sanıdan başka bir şey değildir. Kıyâmette onlara, meleklerin yaratılışını görüp görmedikleri sorulacak ve görmedikleri halde görmüş gibi onların kız olduğunu söylemelerinden ötürü hesaba çekileceklerdir.

"عِبَادُ الرَّحْمٰنِ"da Nâfi', İbn Kesîr ve İbn 'Âmir "عِبَادُ"ı "عِنْدَ" okumuşlardır. Onlara göre bu kırâet, "إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ" ve "وَمَنْ عِنْدَهُ" âyetlerine uygundur. Sonra burada melekler övülmektedir. Herkes Allah'ın kulu olduğu için "عِبَادُ الرَّحْمٰنِ" sözünde medih yoktur. Ama "Rahmân'ın indinde olanlar" ifadesinde medih vardır. Yani şu nankörler, Rahmân'ın yanında olan melekleri kadın saydılar. Oysa bunlar, onların yanında değiller ki onların kadın mı erkek mi olduğunu bilsinler, demektir. Fakat diğer kari'ler kelimeyi "عبد"in çoğulu olarak "عباد" okumuşlardır. Çünkü Allah burada meleklerin, Allah'ın kızları değil, kulları olduğunu vurguluyor. "بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ" âyeti de bu kırâeti güçlendirmektedir [1].

وَقَالُوا لَوْ شَٓاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا
يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهٖ فَهُمْ بِهٖ مُسْتَمْسِكُونَ
﴿٢١﴾ بَلْ قَالُٓوا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فٖى قَرْيَةٍ مِنْ نَذٖيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا
وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/203.

بِأَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَاءَكُمْ قَالُوا اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

20- Ve dediler ki: "Rahmân dileseydi biz onlara tapmazdık". Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece uyduruyorlar. 21- Yoksa bundan önce onlara bir kitâp vermişiz de ona mı sarılmaktadırlar? 22- Hayır, sadece: "Biz babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de onların izlerinde gidiyoruz" dediler. 23- İşte böyle, senden önce de hangi kente uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıklıları: "Biz babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız" dediler. 24- "Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirmiş olsam da mı (babalarınızın yolunu bırakmayacaksınız)*?" dedi. "Doğrusu biz, sizinle gönderilen mesajı tanımıyoruz" dediler. 25- Biz de onlardan öc aldık. Bak, yalanlayanların sonu nasıl oldu?*

Tefsîr:

20 nci âyette müşriklerin: "Eğer Allah isteseydi biz, meleklerin sembolü olan bu putlara tapmazdık" dedikleri anlatılıyor. Atalarının batıl inançlarına olan saplantılarını Allah'ın dilemesi sananların bu düşünceleri reddedilerek onların bir kanıta, bilgiye dayanmadıkları, sadece uydurdukları belirtiliyor.

21-22 nci âyetlerde onların ellerinde İlâhî bir kitâp bulunmadığı, hiçbir kitâba, ilme dayanmadıkları, sadece atalarının yoluna uyarak batıl inançlara saplandıkları belirtiliyor.

Elif'in zammiyle de kesriyle de okunan "أُمَّة *: ümmet*"kelimesi, elifin zammiyle gidilecek yol, kesriyle yola gitmek isteyenin durumudur. Ümmet ile burada, toplumun uyduğu din ve töreler kaşdedilmiştir. Onlar babalarını bir ümmet yani din üzerinde bulmuşlar ve atalarının inançlarını doğru sanarak körü körüne onları taklidetmişlerdir. Onlar, gelenek ve göreneklerinin İbrahim dininden kaldığına ve yollarının doğru olduğuna inanıyorlardı.

Bir inancın doğruluğu, eskiliği ile ölçülemez. Aklî kanıta uymasiyle ölçülür. Araplar atalarından tevârüs ettikleri dinin bir gereği kabul ettikleri birçok kötü iş yapıyorlar ve bunları sevâp zannediyorlardı: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize böyle emretti' derler. 'Allah kötülüğü emretmez' de, 'Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi*

söylüyorsunuz?' "[1].

Bazı müfessirler müşriklerin: *"Allah dileseydi biz onlara tapmazdık"* sözlerini inanarak değil, fakat mü'minlerle alay için söylediklerini naklederler. Ancak onların birçok âyette tekrar edilen bu sözleri, mü'minlerle alay etmek için değil, kendi yollarının Allah tarafından belirlenmiş doğru yol olduğunu vurgulamak için söyledikleri anlaşılıyor.

21 nci âyette: "Onlara Kur'ân'dan önce bir kitâp mı verdik, verdiğimiz o kitâba dayanarak mı yollarının doğru olduğunu iddâ ediyorlar?" denmesi de müşriklerin, alay için değil, ciddî olarak böyle söylediklerini kanıtlar.

Kaldı ki yüce Allah burada müşriklerin üç inancını zikredip reddediyor: Birincisi Allah'ın kullarından bazılarını Allah'ın parçası saymaları, ikincisi melekleri Allah'ın kızları kabul etmeleri, üçüncüsü de meleklere tapmalarının, Allah'ın dilemesiyle olduğunu söylemeleridir. Eğer bunlardan birini alay için söyleselerdi, diğerlerini de alay için söylemiş olmaları gerekirdi ki bu doğru olamaz.

Mu'tezile bu âyeti, "küfür Allah'ın dilemesiyle olur" diyen Cebriyye'yi redd için kanıt olarak ileri sürer. Allah, müşriklerin: *"Allah dileseydi biz onlara tapmazdık"* demelerini reddediyor. *"Onlar sadece uyduruyorlar"* diyerek bu sözlerinin doğru olmadığını söylüyor. *"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: Allah isteseydi ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık, bir şeyi de haram yapmazdık. Onlardan önce yalanlayanlar da öyle demişlerdi de nihayet azâbımızı tadmışlardı. De ki: 'Yanınızda bize çıkarıp göstereceğiniz bir bilgi var mı? Siz sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz"*[2] âyetinde de bu sözün doğru olmadığını bildiriyor. Cebriyye de bu müşrikler gibi söylediğine göre onların sözleri de batıldır. Tabii Ehl-i Sünnet de bunlara cevap vermektedir.

Fakat âyetin amacı, fiillerini Allah'ın iradesine mal edip kendilerini haklı çıkarmağa çalışan müşriklerin bu düşüncelerinin doğru olmadığını belirtmektir. Kulun yaptığı işi, kendisinin yaratıp yaratmadığını anlatmak değildir.

Kur'ân'a göre kul, seçiminde serbesttir. Allah ona seçme yeteneği vermiştir. Kul seçer, Allah yaratır. Kul seçiminden ötürü sorumludur. Allah isteseydi herkesi inanmağa zorlardı ama bunu istememiş, kullarını seçimde serbest bırakmıştır. Kur'ân'ın her yerinde insanın sorumluluğu vurgulanır.

23- Önceki âyetlerde müşriklerin körü körüne atalarını taklidetmeleri kınandıktan sonra bu âyette önceki milletlerin şımarık zenginlerinin de kendilerine gelen her uyarıcıyı reddedip: "Biz atalarımızın yolundan ayrılmayız"

1. A'râf Sûresi: 28. 2. En'âm Sûresi: 148.

dedikleri anlatılır.

24-25: Peyğamber onlara: "Ben size atalarınızın yolundan daha doğru bir yol getirmiş olsam da yine atalarınızın yolundan ayrılmayacak mısınız?" demiş, fakat onlar, peyğambere, getirdiği yolu kabul etmeyeceklerini söylemişlerdir. Yüce Allah da gönderdiği peyğamberleri yalanlayan o kâfirlerden öcünü almıştır. Âyetin sonunda o yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğuna bakılması, onların sonundan ibret alınması emredilmektedir.

24 ncü âyette cumhurun emir şeklinde "قُلْ" okuduğu kelimeyi İbn Âmir ve Hafs mâzî olarak "قَالَ" okumuşlardır. Birinci takdirde peyğambere: "Ben size atalarınızın yolundan daha güzel bir yol getirsem de yine atalarınızın yolundan ayrılmayacak mısınız?" demesi emrediliyor. İkinci takdirde ise eski milletlere gönderilmiş olan her peyğamberin kavmine böyle söylediği anlatılıyor. İkinci kırâet sözgelimine daha uygundur. Çünkü âyetler geçmiş milletlerin, peyğamberleriyle olan ilişkileri üzerindedir. Bu bakımdan burada قَالَ kipi ile geçmiş peyğamberin sözünün nakli, Hz. Peyğamber'e hitâbeden emir kipinden daha uygun düşer. Nitekim âyetin sonundaki "قَالُوا" kelimesi de eski milletlerin, peyğamberlerine verdikleri cevabı anlatmaktadır.

Şımarık zenginlerin, eski peyğamberlere de karşı koymuş olduklarını anlatan bu âyetten, Peyğamber(s.a.v.)e karşı koyan ve onunla uzlaşmaz tartışmalara giren kimselerin de şımarık zenginler olduğu anlaşılır. Bu husus birçok âyetten de anlaşılmaktadır. Bunlar atalarını taklidetmeyi, kendi çıkarlarına uygun buluyorlardı. Çünkü o düzen içinde çevrelerine hakim olmuşlar, insanları o düzen içinde sömürüyorlardı. Toplumun değer yargıları değişirse kendileri de mevki ve nimetlerini kaybedebilirlerdi. Bundan dolayı onlar, Peyğamber(s.a.v.)in kurmakla görevlendirildiği yeni değerler sistemine şiddetle karşı koydular. Demek ki bu karşı koymanın asıl nedeni, din kisvesi altında dünyâ tutkusu idi.

Bu âyetler, şimdi kısa çizgilerle işaret edilecek peyğamber kıssalarına giriştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي
فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾
بَلْ مَتَّعْتُ هٰؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتّٰى جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا

جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا
الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظ۪يمٍ ﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَۜ
نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَع۪يشَتَهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ
فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّاۜ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا
يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ
يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَۙ
﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُ۫نَۙ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًاۜ وَاِنْ كُلُّ
ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٣٥﴾

26- Bir zaman İbrâhîm, babasına ve kavmine demişti ki: "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım." 27- "Ben yalnız beni yaratana taparım. Çünkü O bana doğru yolu gösterecektir." 28- Bu sözü ardında kalıcı bir söz yaptı ki insanlar (Allah'a kulluğa) *dönsünler. 29- Doğrusu bunları da, babalarını da kendilerine gerçek söz ve apaçık elçi gelinceye dek yaşattım. 30- Fakat kendilerine gerçek söz gelince: "Bu büyüdür, biz onu tanımayız" dediler. 31- Ve: "Bu Kur'ân, iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" dediler. 3?- Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünyâ hayâtında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine kat kat üstün kıldık ki biri diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti, onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır. 33- İnsanlar* (küfürde birleşen) *bir tek ümmet olacak olmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine binip çıkacakları merdivenler yapardık. 34- Ve evlerine kapılar ve üzerine yaslanacakları koltukları, divanlar. 35- Ve nice*

süsler verirdik. Bütün bunlar, sadece dünyâ hayâtının geçiminden ibarettir. Rabbinin katında âhiret ise korunanlar içindir.

Tefsîr:

26-28: Önceki âyetlerde geçmiş milletlerin de peyğamberleriyle alay ettiklerine işaret edilmişti. Bu âyetlerde de o peyğamberlerin en büyüğü ve özellikle son üç din peyğamberinin atası olan İbrahîm örnek olarak anlatılıyor:

İbrahîm, babasına ve kavmine, taptıkları şeylerden uzak olduğunu, kendisini yaratıp doğru yola ileten yüce Allah'tan başkasına tapmayacağını söylemiş ve bu tevhîd sözünü yerleştirmiş, ardından kalıcı bir söz ve inanç olarak bırakmıştı. Kendinden sonra gelen insanların bu inanca dönmelerini, şirki bırakıp Allah'a ibadet etmelerini istemişti.

28 nci âyette Peyğamber(s.a.v.)in kavmi olan kureyş Araplarına tariz vardır. Onlara deniyor ki İbrahîm, Allah'tan başkasına tapılmayacağı inancını bırakmıştır ki zürriyeti de şirkten uzak durup yalnız Allah'a tapsınlar. Ey Kureyşliler, siz de onun zürriyetindensiniz, atanız İbrahîm'in arzusuna uyarak tehvîde dönünüz, yalnız Allah'a ibadet ediniz.

29-30: Allah'ın, peyğamberlerine karşı gelen, şirk yolunda yürüyen insanları cezalandırdığı anlatılmıştı. Peki ama Allah, putlara tapan müşrik Arapları neden şimdiye dek cezalandırmamıştır? İşte 29-30 ncu âyetlerde bunun hikmeti anlatılmaktadır: Allah onları kendilerine hak yani Kur'ân gelsin, peyğamberliği apaçık olan elçi gelsin diye yaşattı. Fakat bunlar, kendilerine gelen Tanrı sözüne "büyü" diyerek onu inkâr ettiler.

31- Kur'ân'ın, iki kentten büyük bir adama inmesi gerektiğini söylediler. İki kentten maksat Mekke ile Tâif'tir. Mekke dinî ve ticarî yönden Hicaz bölgesinin önemli bir kentidir. Tâif de Mekke'nin doksan kilometre güney doğusunda havasının letâfetiyle tarım ve meyvasiyle ünlü bir kenttir. İşte Hz. Muhammed(s.a.v.)i çekemedikleri için peyğamberliği ona lâyik görmeyenler, Kur'ân'ın Mekke veya Tâif'ten büyük bir adama indirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Rivayetlere göre onlar, Mekke'den Velîd ibn Muğîre'yi, Tâif'ten de Urve ibn Mes'ud eŝ-Ŝekafî'yi peyğamberliğe daha uygun görüyorlardı. Kimi rivayete göre de peyğamberliğe uygun gördükleri kişiler, Mekke'de Utbe ibn Rebîa, Tâif'te 'Umeyr ibn 'Abdi Yâleyl veya Kinâne ibn 'Amr eŝ-Ŝekafî'dir.

Hasılı onlar, Hz. Muhammed'i çekemedikleri için peyğamberliğin, iki kentten daha zengin, daha ulu bir kişiye verilmesinin gerektiğini söylemişlerdi. Toplumda özellikle eski toplumlarda liderliğin önemi büyüktür. Hz. Muhammed, son derece temiz, soylu olmasına rağmen yetim ve yoksul büyüdüğünden dolayı lider durumunda değildi. Toplumda lider durumunda olanlar,

onun peyğamber oluşunu çekemiyor, kendilerini bu işe daha lâyik görüyorlardı. Kureyş liderlerinden Nadr ibn el-Hâris'in, İran efsanelerini söyleyip halkı kendisine çekmeğe çalıştığı, Enfâl Sûresinin 31-32 nci âyetlerinin tefsîrinde anlatılmıştı.

32 nci âyette yüce Allah, rahmetini taksime kimsenin hakkı olmadığını, dünyâ hayâtında onların geçimlerini taksim etmiş olan Allah'ın, peyğamberliği de dilediğine verdiğini buyuruyor. Rahmet gerçi geneldir ama burada rahmet ile daha çok peyğamberlik ile gelen vahy kasdedilmiştir. Herkesin içini bilen Allah, kimin peyğamberliğe lâyik olduğunu bilir. Allah nazarında ululuk mal veya soy ile değil, ruh temizliği iledir. Kaldı ki Hz. Muhammed (s.a.v.) en şerefli bir soydan gelmişti. Yalnız babadan anadan yetîm kaldığı için zengin değildi. Yüce Allah vahyine onu lâyik görmüştür. Bu, Allah'ın lûtfudur. O dilediğine rahmetini lûtfeder. O'nun rahmetini O'ndan başkası bölüştüremez. ''Allah insanları malca, kuvvetçe, kabiliyetçe, akılca birbirinden farklı yaratmıştır.'' Kimini güçlü, kimini zayıf, kimini zengin, kimini yoksul, kimini daha akıllı, kimini belli bir yönde daha kabiliyetli yaratmıştır ki insanlar birbirine muhtâcolup birbirine iş görsünler. Eğer insanlar arasında hiçbir fark olmayıp hepsi her bakımdan eşit, aynı derecede güçlü, aynı derecede akıllı, aynı derecede zengin olsaydı, artık kimse kimseye muhtacolmaz ve ihtiyacı olmayınca da kimse kimseye iş görmez, ekonomi gelişmez, toplumda ilerleme olmazdı. Bu malî farklar dünyâ işlerinin görülmesi içindir. Yoksa malca zenginlik, Allah katında insanın üstün olduğunu göstermez. Allah'ın rahmeti, insanların yığdıkları dünyâ malından çok daha hayırlıdır.

Burada dünyâ malının insana bir üstünlük sağlayamayacağı, sadece dünyâ düzeninin yürümesi, işlerin görülmesi için insanlar arasında farklar bulunduğu, zengin olmakla insanın ötekilerden üstün olamayacağı, Allah'ın rahmetinin —en büyük rahmet olan peyğamberlik ve vahyin— dünyâ malından çok daha hayırlı olduğu anlatılıyor.

Toplum bireyleri birbirlerine muhtaçtır. Kiminin parası vardır, kiminin zekâsı daha çoktur. Kimi güçlüdür, kimi zayıf. Kiminin ilmi, kiminin sanatı vardır. Böyle farklı meziyetlere sahibolan insan oğulları birbirlerine muhtaçtırlar. Bu farkların bulunması, toplum düzeninin gereğidir. Ama para, mal, beden gücü insana ma'nevî bir üstünlük sağlamaz. Dünyâ malıyla zengin, fakirden üstün olamaz. Üstünlük takva iledir. Allah katında dünyâ malının hiçbir değeri yoktur.

33-35 nci âyetlerde de dünyâ malının değersizliği belirtilmektedir: Eğer bütün insanlar inanmayanların zenginliklerine ve sürdükleri konforlu hayâta imrenip küfre eğilim duyacak, hepsi inkârcı bir toplum haline gelecek, yahut zenginlere heveslenip hepsi dünyâ peşinde koşacak olmasaydı Allah, rahmetini

inkâr edenlerin evlerine gümüş tavanlar, üzerine binip yükseklere çıkacakları merdivenler, asansörler yapardı. Evlerine kapılar, odalarına rahatça yaslanacakları koltuklar, divanlar ve daha başka nice altun ve süs eşyası verirdi. Çoğunluğun verdiği mânâ budur. İbn Zeyd'e göre mânâ şöyledir:

İnsanlar, dünyâyı arzu etmekte bir tek ümmet olacak, yani hepsi dünyâya meyledip dünyâ peşinde koşacak olmasaydı Allah, rahmetini inkâr edenlere bol servetler, refahlar verirdi. Ama o zaman insanlar bu konfor içinde azar, servetlerine güvenip Allah'ı tanımaz olurlardı.

Bu âyetler âdetâ günümüz modern hayâtını tasvir etmeketdir. Gerçekten refah insanı azdırır. Nitekim servetin, refahın ve konforun içine gömülen günümüzün insanı Allah'ı tanımaz hale gelmiştir. Demek ki yüce Kur'ân, çok önceden insanlığın istikbalini haber vermektedir. Fakat neden insanlar bu kadar gururlu, neden böyle dünyâya aldanıcıdırlar? Nihayet dünyâ refahı ve mevkii birkaç günlük geçimden ibarettir. İnsanla beraber âhirete gelmez. İnsanla beraber gelen, Allah'a imanı, takvâsı, iyi ahlâkıdır. Gerçekten insan, refah içinde azmakla büyük nankörlük ve bilmezlik etmektedir.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ
لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰى إِذَا جَاءَنَا
قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ
الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾

36- Kim Rahmân'ın zikrine karşı kör olursa ona bir şeytânı sardırırız; artık o onun arkadaşı olur. 37- Şeytanlar bunları yoldan çıkardıkları halde bunlar doğru yolda olduklarını sanırlar. 38- Nihâyet bize geldiği zaman (kötü arkadaşına) *der ki: "Keşke benimle senin aranda iki doğu arası kadar uzaklık olsaydı* (da seni hiç görmeseydim)*; meğer ne köt arkadaş*(mışsın sen)*!" 39-* (Böyle söylemeniz), *Bugün size bir yarar sağlamaz. Çünkü zulmettiniz* (Allah'a ortak koştunuz), *siz azâbda ortaksınız* (ikiniz de azâb çekeceksiniz)."

Tefsîr:

36-37: *'Aşâ,* tavuk karanlığı denen körlüktür. Kim Allah'ı anmaya gözünü kapar, körlük eder; O'nu anmaktan yüz çevirirse Allah ona bir şeytânı arkadaş eder. Dünyâ tutkusu insanı gaflete düşürür, Allah'ı unutturur, Allah'a karşı kör gibi yapar. Allah'ı anmayan kişiye de şeytân musallat olur. Allah'ı anmadıkça şeytan ondan ayrılmaz. Bu, Allah'ın yasası gereğidir. Nasıl kirli cisimlere sinekler konar, kokuşmuş yerler böceklerin, haşerelerin barınağı olursa Allah'ı anmayan insanın ruhu da vesveselerle, kötü düşüncelerle dolar. İşte şeytanın arkadaş olduğu o kimseler doğru yoldan saparlar, saptırırlar fakat sapıklıklarının farkında olmazlar, doğru yolda olduklarını sanırlar.

38- Böyle sapıklık içinde ömürlerini geçirir, nihayet Allah'a varırlar. O zaman ömürlerini sapıklık içinde geçirdiklerini anlarlar ve dünyâda kendilerine çullanıp onları yoldan çıkaran şeytana: ''Keşke ikimizin arasında iki meşrik (yani doğu ile batı) arası kadar mesafe olsaydı, seni hiç görmeseydim, sen ne kötü arkadaş imişsin!'' derler.

İki meşrik, doğu ile batı olarak tefsîr edilir. Arapçada bir şeyi karşıtı ile adlandırmak âdettir. Ay ile Güneş için Kamerân (iki ay), denmesi gibi. Maamâfîh iki meşrik, Güneş ile Ayın doğuş yerleri de olabilir. Güneş doğudan doğar. Ay başlarında ilk Ay batıdan görünür. İki meşrikin, Güneş ile Ayın doğuş yerleri olması daha uygundur. Ama yine doğu ile batı anlamı çıkar. Dünyâda şeytana uymuş olan insan, âhirette ondan doğu ile batı kadar uzak kalmak ister.

39- Fakat o zaman yüce Allah, onlara hitâbedip böyle sözlerle birbirlerini suçlamalarının kendilerine bir yarar sağlamayacağını, şirk koşmakla haksızlık ettiklerinden dolayı her ikisinin de yani şeytanın da ona uyan insanın da azâb içerisinde olacaklarını buyurur.

Âyetlerden anlaşıldığı üzre Allah'a inanan, O'nun buyruklarına uyan kimselere şeytan musallat olamaz. Fakat insan Allah'ı hatırlamaz, keyfince hareket ederse işte şeytan ona sarılır, onu yoldan çıkarır. Onun yaptığı işleri gözünde süslü gösterir. Yaptıklarını hoş gören adam, doğru yolda olduğunu sanır. Ama âhirete varıp da yaptığı işlerin içyüzünü görünce, amellerinin kötülüğü kendisine görününce yanıldığını anlar, şeytanı suçlamağa kalkar, ama bunun kendisine hiçbir yararı olmaz.

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَإِمَّا
نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ

فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذٖٓى اُوحِىَ اِلَيْكَ اِنَّكَ عَلٰى
صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٤٣﴾ وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ
﴿٤٤﴾ وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَٓا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً
يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

40- Sen mi sağıra işittireceksin, yâhut körü ve apaçık sapıklıkta olanı yola ileteceksin? 41- Ya biz seni alıp götürdükten sonra onlardan öc alırız. 42- Yâhut onları uyardığımız şeyi sana gösteririz (senin gözlerinin önünde onları cezalandırırız)*; bizim onlara gücümüz yeter. 43- Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl, çünkü sen doğru yoldasın. 44- O* (Kur'ân) *sana ve kavmine bir şereftir ve yakında* (ona uyup uymadığınızdan) *sorulacaksınız. 45- Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizden sor: Rahmândan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız?*

Tefsîr:

40-44 ncü âyetlerde şeytanın iğvâsına, nefislerinin arzusuna kapılıp bir türlü Hakkın çağrısını kabul etmeyen müşriklerin tutumlarına üzülen Peygamber (s.a.v.) teselli ediliyor:

Sen hiç duymayan sağırlara söz işittiremezsin. Senin görevin gerçeği tebliğ etmektir. Onların yola gelmemesinden sen sorumlu değilsin. Biz ya seni onların arasından alıp götürdükten sonra onlardan öcümüzü alırız, ya da onları uyarmakta olduğumuz azâbı sana gösteririz, sen henüz hayâtta iken onları nasıl cezalandırdığımızı görürsün. Onları bir gün mutlaka cezalandıracağımızda kuşkun olmasın. Sen, sana vahyedilenlerin gereğini yap, senin yolun doğrudur. Bu Kur'ân, hem senin, hem de kavmin için şan ve şereftir. Yâhut sana da, kavmine de öğüttür. Size, buna uyup uymadığınızdan sorulacaktır. Kur'ân'a uyanlar, dünyâ ve âhiret şerefine ve nimetine erecekler, uymayanlar da sorumlu olacaklardır.

Âyet Kur'ân'ın, gerek Peygamber(s.a.v.)in kendisi, gerek ilk kavmi olan Kureyş veya Araplar için bir şan ve şeref olduğunu, onların şan ve şereflerini

yükselteceğini ifade ediyor. Gerçekten çok geçmeden Peygamber(s.a.v.)in şöhreti cihan ufuklarına yayılmış ve Kur'ân, başta Araplar olmak üzere bütün İslâm ümmeti için şan ve şeref olmuştur. Allah, Kur'ân'a saygı gösteren milletlerin şanını yükseltmiştir. Bunun en son örneği de Kur'ân sayesinde altıyüz yıl cihana hükmeden Osmanlı Devletidir.

45 nci âyette yüce Allah, Kur'ân'ın anlattığı tevhîd inancının, gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin öğrettiği temel amaç olduğunu bildirmek üzere Peygamber'e: *''Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor, hiçbir dinde Rahman'dan başkasına tapılmasını emretmiş miyiz?''* buyuruyor.

Bu âyette, İbrâhîm yolunda olduklarını iddiâ eden Araplara tariz vardır: Kendilerini İbrâhîm yolunda sanan Araplar, meleklere tapmalarının, Allah'ın dilemesiyle olduğunu, O dilemedikçe O'ndan başkasına tapmayacaklarını söylüyorlardı. İşte onlara böyle bir şeyin, hiçbir peygamberin dininde olmadığı belirtiliyor. İbrâhîm, peygamberlerin önderidir. Onun dininde şirk olmaz. O insanlara Allah'a tapmalarını, O'na teslim olmalarını emretmiştir. Peki siz nasıl hem onun yolunda olduğunuzu iddiâ ediyor, hem de putlara tapıyorsunuz? Bu, olacak şey midir?

Burada ''Peygamberlere sor'' emrinden maksat, önceki peygamberlerin öğretilerine bak, konuyu Kitâp ehlinin Kitaplarında araştır, incele, onların getirdiği dinde böyle bir şey var mı? demektir. Buna benzer başka âyetler de vardır:

''Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitâp okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabbinden hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma!'' [1].

''Yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki: '(Bu hususta kesin) *delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların da öğütü ve benden öncekilerin de öğütü budur.' Ama çokları bilmezler, bundan dolayı onlar* (haktan) *yüz çevirirler''* [2].

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Kur'ân dilinde Kitâp ehli muvahhid (Allah'ı birleyen), Kitâpları da İlâhî Kitâp kabul edilmektedir. Çünkü burada o Kitâplarda da Rahmân'dan başkasına tapılamayacağı inancının var olduğu anlatılmaktadır. Eğer onlar doğru kabul edilmese, onlara bakılması, Kur'ân'ın onlarla karşılaştırılması emredilmezdi. Gerçi burada emredilenin, Kur'ân öncesi Kitâpların mevcut hali değil, asıllarının kasdedilmiş olduğu söylenebilir ama bu da pek uygun düşmez. Çünkü Peygamber ve çağdaşları, ancak kitâp ehlinin

1. Yûnus Sûresi: 94.
2. Enbiyâ Sûresi: 24.

ellerinde bulunan Kitâpları inceleyebilirler. Mevcudolmayan asıllarını incelemeleri mümkün değildir. Mevcut halleri tehvîd inancının kanıtı gösterildiğine göre Kur'ân o Kitâpları İlâhî Kitâp kabul etmektedir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَقَالَ اِنّ۪ي رَسُولُ رَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾
وَمَا نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَاۘ وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ
اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ
﴿٥٠﴾ وَنَادٰى فِرْعَوْنُ ف۪ي قَوْمِه۪ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ ل۪ي مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ
الْاَنْهَارُ تَجْر۪ي مِنْ تَحْت۪يۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَۜ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْ هٰذَا الَّذ۪ي هُوَ
مَه۪ينٌۙ وَلَا يَكَادُ يُب۪ينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَٓا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ
الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا
فَاسِق۪ينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّٓا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ
سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِر۪ينَ ﴿٥٦﴾

46- Andolsun biz Mûsâ'yı da âyetlerimizle Fir'avn'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik: ''Ben, âlemlerin Rabbinin elçisiyim'' dedi. 47- Onlara âyetlerimizi getirince onlar, o âyetlerle alay edip gülmeğe baş-

ladılar. 48- Onlara gösterdiğimiz her mu'cize, kızkardeşinden (ötekinden) *büyüktü. Belki dönerler diye onları azâb ile cezalandırdık. 49- Bunun üzerine dediler ki: "Ey büyücü, bizim için Rabbine duâ et, sana verdiği söz hakkı için* (bizi bağışlasın), *artık biz yola geleceğiz." 50- Fakat biz onlardan azâbı kaldırınca sözlerinden dönmeğe başladılar. 51- Fir'avn kavminin içinde bağırıp dedi: "Ey kavmim, Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?" 52- "Yâhut ben, şu aşağılık, nerdeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim?" 53-* "(Eğer doğruysa) *üzerine altın bilezikler atılmalı, yâhut kendisiyle beraber melekler de gelmeli değil miydi?" 54- Kavmini küçümsedi, onlar da ona boyun eğdiler. Çünkü onlar, yoldan çıkmış bir kavim idiler. 55- Onlar bizi kızdırınca biz de onlardan öc aldık, hepsini boğduk. 56- Onları, sonradan gelen nankörlerin selefi ve örneği yaptık.*

Tefsîr:

Yüce Allah, önceki âyetlerde müşriklerin inatçı tutumlarını, kibirlerini, üstünlüğü dünya malında ve soyda zannetmelerini anlattıktan sonra bu âyetlerde de kibirleri yüzünden peygamberleri yalanlayanların sonlarının nasıl olacağını örneklendirmek üzre Mûsâ'nın davet kıssasını ana çizgileriyle hatırlatıyor: Gaye kıssayı anlatmak değil, zengin olduklarından dolayı kendilerini peygamberliğe daha lâyik gören, kendilerinden fakir ve aynı zamanda yetîm Muhammed'in peygamber olamayacağını söyleyen bazı Kureyş liderlerine, bu sözleriyle Fir'avn'a benzediklerini, Fir'avn gibi bir gün helâk olacaklarını anlatmaktır.

Âyetlerin asıl amacı, üstünlüğü soyda, mal ve mevkide zanneden müşrikleri uyarmak, onlara ders vermek olduğu için birkaç yerde daha geniş olarak geçmiş olan kıssa burada öğüt için ana çizgileriyle hatırlatılmaktadır:

46-50: Allah, Mûsâ'yı peygamberliğini kanıtlayan mu'cizelerle birlikte Fir'avn'a ve adamlarına gönderdi. Mûsâ onlara, âlemlerin sâhibi Allah'ın Elçisi olduğunu söyledi. Fakat Fir'avn ve adamları, kendilerine mu'cizeler getirmiş olan Mûsâ ile alay etmeğe başladılar. Mûsâ onlara birbirinden büyük mu'cizeler gösterdi. Fakat yine onlar sapık yollarından dönmediler. Allah, akıllarını başlarına alıp yola gelmeleri için başlarına belâlar verdi. Onlar Mûsâ'nın, kendilerine büyü yaptığını, onun büyüsü yüzünden bu olayların başlarına geldiğini sandılar. "Ey büyücü, bizim için Rabbine duâ et, eğer şu azâbı başımızdan kaldırırsa senin dediğin yola geleceğiz" dediler. Gösterilen her mu'cizeyi kabul etmedikçe başlarına belâ geldi. Her belâ geldikçe de Mûsâ'dan

Allah'a duâ etmesini, başlarından bu belâ kalkarsa kendisine inanacaklarını söylediler ama Allah o belâyı kaldırdıktan sonra sözlerinden caydılar, inkârlarına devam ettiler.

51-56: Mısır kıralı Fir'avn, kendisinin, nerdeyse söz anlatmaktan dahi âciz, hakîr, Mûsâ'dan daha iyi olduğunu, peğyamber olsa Mûsâ'nın üstüne gökten altun bileziklerin düşürülmesi, altun hazinelerin yağması, ya da kendisiyle beraber bir meleğin gezmesi gerektiğini söyledi. Yönettiği toplumu küçük düşürdü, ezdi. Zor karşısında ezilen kavim ona uyup yoldan çıktı. Böyle yapa yapa Allah'ı kızdırdılar. Allah da hepsini boğdu ve onları sonradan gelen inkârcılar için selef ve mesel yaptı.

selef geçmiş atalar, mesel de ibret demektir. Fir'avn ve adamları, hakkı inkâr edenlerin selefleri, ataları sayılırlar. Ayrıca onlar peyğamberlere karşı koyanların nasıl bir sonuca uğrayacaklarını gösteren örnektir. Onların durumu, bütün inkârcılar için ibrettir. Hz. Muhammed'i inkâr edenler de eninde sonunda onların sonucuna uğrayacaklardır.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا ءَأَلِهَتُنَا خَيْرٌ
أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ
أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ
مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا
وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾

57- Meryem oğlu, bir misâl olarak anlatılınca hemen kavmin, ondan ötürü yaygarayı bastılar: 58- "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?" dediler. Bunu sadaece tartışma için sana anlattılar. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur. 59- O, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâil oğullarına örnek kıldığımız bir kuldan başka bir şey değildir. 60-

Eğer dileseydik, sizden, şu dünyâda yerinize geçen melekler yapardık. 61- O, kıyâmetin kopacağını gösterir bir ilimdir. O sâatin geleceğinden kuşkulanmayın, bana uyun. Doğru yol budur. 62- Şeytan sizi bu yoldan alıkoymasın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

Tefsîr:

57-59 ncu âyetlerde Meryem oğlu yani Hz. Îsâ, bir öğüt (ibret) olarak anlatılınca müşriklerin, gürültü koparıp yüz çevirdikleri, kendi tanrılarının ondan hayırlı olduğunu söyledikleri anlatılıyor. Ve Îsâ'nın bir tanrı değil, Allah'ın nimet ve ikramına mazhar kıldığı bir kul olduğu ve Allah'ın onu İsrâil oğullarına bir mesel (Allah'ın kudretini gösteren bir mu'cize veya İsrâil oğullarının izinde gideceği bir örnek) yaptığı vurgulanmaktadır.

"يَصِدُّونَ" sâdın kesriyle gürültü koparırlar, bağrışırlar, mânâsınadır. Hz. Alî ise bu kelimeyi sâd'ın zammiyle okumuştur. O zaman "يَصُدُّونَ" yüz çevirirler anlamına gelir [1]. Peygamber (s.a.v.) ile sürekli tartışan müşriklerin, Îsâ anılınca yine alay için gürültü kopardıkları anlatılıyor. Bunun sebebi şu olsa gerektir:

45 nci âyette: "Daha önceki peygamberlere sor, hiç Allah, kendisinden başkasına tapılmasına müsaade etmiş midir? Hiç önceki dinlerde böyle bir şeye cevaz verilmiş midir?" buyurulmuştu. Asıl kasıt Kur'ân'dan önce gelmiş bulunan Tevrât ve İncîl'de de Allah'tan başkasına tapmanın yeri olmadığını anlatmaktır. Kur'ân, Îsâ'nın Allah'ın, babasız yarattığı bir mu'cize olduğunu söyler. O zamanki bazı hıristiyan mezhepleri Îsâ'yı Allah'ın elçisi ve kulu kabul ederken çoğunluğu da onu Allah'ın oğlu kabul ediyorlardı. Herhalde bir tartışma esnasında Hz. Peygamber veya müslümanlardan biri, Îsâ'nın, Allah'ın bir mu'cizesi olarak yaratıldığını söyleyince müşrikler bunu Hz. Peygamber'in, hâşâ Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu kabul ettiğini sanarak bunu kendilerini savunmak için delil yaptılar. Kendileri meleklere Allah'ın kızları dedikleri için Kur'ân onları kınıyordu. İşte buna karşılık diyorlar ki:

"Bir insan olan, yeyip içen varlık, Allah'ın oğlu oluyor da insan üstü olan melekler neden Allah'ın kızları olmasınlar? Melekler Îsâ'dan çok üstündürler. Çünkü onlar yemezler, içmezler, ölmezler. Maddî cisim değil, soyut ruhturlar. Oysa bir insan olan Îsâ yaşamış ve ölmüştür. Eğer Îsâ Allah'ın oğlu olursa bizim ondan hayırlı olan tanrılarımız da Allah'ın kızları olurlar."

İşte 59 ncu âyette Îsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, onun bir mu'cize olarak yarattığı kulu olduğu anlatılıyor. Hiçbir yaratık Allah'ın oğlu veya kızı olamaz. Allah

1. Râzî, Mefâtîhu'l-ğayb: 27/221.

çocuk edinmekten münezzehtir.

Bu âyetlerin iniş sebebi olarak şöyle bir olay anlatılır: Peyğamber (s.a.v.), bir gün tartışmakta olduğu Kureyşlilere: *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz"*[1] âyetini okudu. Dediler ki:

— Nasıl Allah'tan başka her tapılan cehennemde olur? Biz meleklere tapıyoruz, yahudiler Uzeyr'e, hıristiyanlar da Meryem oğlu Îsâ'ya tapıyorlar.

İşte Kureyşlilerin bu itirazları üzerine bu âyetler indi[2].

Âyetlerin, benzeri bir tartışma üzerine indiği muhakkaktır. Fakat Hz. Peyğamber'in, Enbiyâ Sûresindeki âyeti onlara okuması üzerine Kureyşin itiraz ettikleri hakkındaki rivayet kuşkulu görünmektedir. Çünkü bu takdirde Enbiyâ Sûresinin veya o âyetin bu âyetlerden önce inmiş olması gerekir. Oysa bu âyetler, Enbiyâ Sûresindeki âyetten önce indiği gibi kendinden önceki âyetlerle de yakından ilişkilidir. Burada Kureyşin inatçı, inkârcı, inkâr için bahane arayan mizaçları yansıtılmaktadır.

"Onu sadece tartışma için sana anlattılar" cümlesinden, iyi niyetle bir şeyi ispatlamak için değil, sırf itiraz etmek, karşı koymak için tartışmanın doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Ebû Ümâme'nin rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.): *"Hidâyette iken sapan kavimler, hep tartışmaya tutulmuş kimselerdir"* deyip *"Onlar, onu sadece tartışma için sana anlattılar"* âyetini okumuştur[3].

60- Allah dilese, yeryüzünde insanlardan, insanların yerine geçen veya birbiri ardınca gelen veya yeryüzünde halîfe (hükümran) olan melekler yaratacağını bildiren bu âyette Allah'ın herşeye kaadir olduğu vurgulanır. Yani Îsâ'yı babasız olarak yaratan Allah, istese bundan daha büyüğünü de yapar, insanlardan melekler yaratır, onları insanların yerine geçirir. Allah için bir güçlük yoktur.

61 nci âyetteki ' إِنَّهُ " da zamîrin, genellikle Îsâ'ya gittiği kabul edilir. Buna göre âyette Îsâ'nın babasız yaratılmasının ve ölüleri diriltmesinin bir kıyâmet ilmi, alâmeti olduğuna işaret edilmektedir. Îsâ'yı babasız yaratan Allah, bu olayla, ruhları da yeni bedenlere sokup kaldıracağını göstermiştir. Îsâ'nın öyle yaratılması, kıyâmetin mümkün ve mutlaka olacağına delildir.

Bu âyette "لَعِلْمٌ" kelimesi, "لَعَلَمٌ" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde de daha açık olarak Îsâ'nın babasız yaratılmasının, kıyâmetin vukuuna bir alâmet olduğu belirtilmiş olur. Burada ' وَاتَّبِعُونِ ' kelimesi, Hz. Peygamber'in

1. Enbiyâ Sûresi: 98.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/132.
3. Tirmizî, Tefsîr: 43; İbn Mâce, Mukaddime: 7; et-Tâc: 4/229.

kendi sözü gibi görünüyor. Peyğamber (s.a.v.), vahiy ile insanlara "Bana uyunuz" diyor. Bunun Kur'ân'da örnekleri çoktur. Çünkü vahiy, onun ruhundan taşarak geliyor.

"إِنَّهُ"daki zamirin Kur'ân'a gitmesi de muhtemeldir. O zaman Kur'ân'ın, bir kıyâmet bilgisi, yani kıyâmetin kopacağını açıklayan bir bilgi veya kıyâmetin kopacağını gösteren bir alâmet oludğu belirtilmiş olur. Âyetteki, Peyğamber'in ağzından söylenen "وَاتَّبِعُونِ: *Bana uyunuz*" kelimesi de zamîrin Kur'ân'a gitmesinin daha uygun olacağını gösterir. Kur'ân bir kıyâmet bilgisidir, kıyâmetin kopacağını söylüyor ve bunu kanıtlıyor. "فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ : *Artık siz kıyâmetten hiç kuşkulanmayın ve bana uyun. Işte doğru yol budur.*"

Görüldüğü gibi zamîrin, Kur'ân'a gitmesi, âyetin devamı açısından daha doğrudur. Çünkü zamîr Îsâ'ya gitse "O (yani Îsâ) kıyâmetin ilmi veya alâmetidir" dendikten sonra "وَاتَّبِعُونِ: *Bana uyun*" sözü, âyetin başı ile ilgisiz kalır. Ama zamir Kur'ân'a gitse: "*O* (yani Kur'ân) *kıyâmet sâatinin ilmi veya alâmetidir*" dendikten sonra "*Ondan kuşkulanmayın, bana uyun*" sözü âyetin başı ile ilgili, gayet yerinde olur. Âyette Kur'ân'ın, kıyâmeti haber verdiği, bunda kuşku bulunmadığı, binaenaleyh Hz. Muhammed(s.a.v.)in yoluna uyup âhireti kazanmak için çalışmak gerektiği anlatılmaktadır.

Müfessirler, bu âyeti Îsâ'nın gökten ineceğine delîl sayarlar. Ve bu konuda bazı hadisler de zikrederler. Gerçekte âyette böyle bir delîl ve anlam yoktur. Nitekim Taftâzâni ve bazı âlimler de âyette Îsâ'nın ineceği hakkında bir delîl görmemişlerdir [1].

Bu meseleyi Â-li İmrân Sûresinin 55 nci âyetinin tefsîrinde yeterli derecede izah ettiğimiz için burada yeniden konunun ayrıntılarına inmek istemiyoruz [2]. Keza bu konuda Nisâ Sûresinin 156-159 ncu âyetlerinin tefsîrine de bakılmalıdır [3].

62 nci âyette şeytânın insanlara düşman olduğu, ona aldanıp yoldan çıkmamak için dikkat edilmesi emredilmektedir.

وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ
الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 20/178.
2. 2/49-56.
3. 2/396-408.

فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ
لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾

63- Îsâ açık kanıtlarla gelinc ededi ki: "Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Allah'tan korkun ve bana itâat edin." 64- "Allah, işte benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz O'dur, O'na tapın, doğru yol budur". 65- Onların aralarından çıkan partiler birbirleriyle ayrılığa düştüler. Acı bir günün azâbından vay o zulmedenlerin haline!

Tefsîr:

63- Hz. Îsâ, İsrâîl oğullarına peyğamberliğini ispatlayan açık kanıtlar getirmiş; onlara hikmet getirdiğini, dinde ayrılığa düştükleri konuların doğrusunu kendilerine açıklamak üzere geldiğini, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan sakınıp kendisine itâat etmelerini, Allah'ın, hem kendisinin, hem de diğer insanların Rabbi olduğunu, doğru yolun yalnız O'na tapmak olduğunu söylemiştir.

64-65: Fakat ondan sonra insanlar onun hakkında ayrılığa düşmüşler, bölünmüşler, kimi ona Allah'ın kulu ve elçisi derken kimi Allah'ın oğlu, kimi de Allah'ın kendisi demiştir. Allah onların sözlerinden yücedir, uzaktır. Îsâ da onlara kendisini böyle tanrılaştırmalarını söylememiştir. Fakat insanlar onun sözlerini çarpıtarak yanlış inançlara sapmış, böylece kendilerine yazık etmişlerdir. Batıl inançlara dalanlar, kıyâmetin acı azâbına çarpılacaklardır.

57-59 ncu âyetlerde Îsâ hakkındaki yanlış düşünceler reddedilmişti. O konunun devamı olan bu âyetler de Îsâ'nın gerçek kişiliğini anlatmaktadır. Îsâ'nın, sanıldığı gibi Allah'ın oğlu değil, O'nun kulu ve elçisi olduğunu, kendisinin de insanları yalnız Allah'a tapmağa çağırdığını belirtmektedir. Aradaki üç âyet (60-62 nci âyetler) de Allah'ın kudretini, kıyâmetin mutlaka vukubulacağını, şeytana uyup da Allah'a kulluktan şaşmamayı vurgulamak için gelmiş ta'lîklerdir.

Bugün elde bulunan İncillerde de Îsâ'nın, kendisinin insan olduğunu, yalnız Allah'a kulluk edileceğini, kendisini gönderen Allah'ın, hem kendisinin, hem de bütün insanların babası (yani Rabbi) olduğunu söylediği anlatılmaktadır. Îsâ'nın baba tabirini, Rab anlamında kullandığı açıktır. Baba sözüyle Allah'ın, kendisinin babası olduğunu söylememiştir. Öyle olsa yalnız

Îsâ'nın değil, bütün insanların Allah'ın oğlu olması gerekir. Çünkü Îsâ Allah için: "O benim de babam, sizin de babanızdır" diyor. Yani Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir, demektir. Onun sözlerinin özü, Kur'ân'a uyar. İşte sözlerinden bazıları: *"O zaman Îsâ ona dedi: 'Çekil şeytan, çünkü Rab Allah'ına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin' diye yazılmıştır"*[1].

"Ne mutlu sulhedicilere, çünkü onlar, Allah'ın oğulları (diye) *çağırılacaklardır"*[2].

"Duâ ederken putperestlerin ettiği gibi boş tekrarlar yapmayın; zira onlar sanırlar ki çok söylemeleriyle işitileceklerdir. Bundan dolayı onlara benzemeyin; çünkü babanız nelere ihtiyacınız olduğunu siz O'ndan dilemeden önce bilir"[3].

"İmdi siz şöyle duâ edin: Ey göklerde olan babamız, ismin mukaddes olsun. Melekûtun gelsin. Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun. Gündelik ekmeğimizi bize bugün ver ve bize borçlu olanlara (biz) *bağışladığımız gibi bizim borçlarımızı bize bağışla ve bizi iğvâya götürme, fakat bizi şerrinden kurtar. Çünkü melekût ve kudret ve izzet ebedlere kadar senindir, âmîn. Çünkü insanlara suçlarını bağışlarsanız semavî babanız da sizin kusurlarınızı bağışlar"*[4].

"Çünkü göklerde olan babamın (yani Rabbimin) *iradesini kim yaparsa* (o) *benim kardeşim, kızkardeşim ve anamdır"*[5].

"O zaman Îsâ halkı bırakıp eve gitti ve şakirtleri ona: Tarlanın deliceleri meselesini bize anlat diyerek geldiler. Ve Îsa cevap verip dedi: İyi tohumu eken insan oğludur. Tarla ise dünyâdır. Ve iyi tohum melekûtun oğullarıdır. Ve deliceleri şerîrin oğullarıdır. Onları ekmiş olan düşman İblîstir. Hasat dahi dünyânın sonudur ve orakçılar meleklerdir"[6].

Burada Hz. Îsâ, iyi tohum ile insan ruhlarını kasdettiği, insan tarafından ekilen bu ruhların, gerçekte melekût oğulları, yani melekût âlemine bağlı, onlarla ilişkili, onlara eğilimli olduğunu anlatmakta ve sözgeliminden kendisinin de insan oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

"Semavî babamın diktiği her fidan kökünden sökülecektir"[7].

"Îsâ da ona dedi: Niçin bana iyi diyorsun? Birden başka kimse iyi değildir. O da Allah'tır"[8].

1. Matta: 4/11.
2. Matta: 5/9.
3. Matta: 6/7-8.
4. Matta: 6/9-14.
5. Matta: 12/50.
6. Matta: 13/36-39.
7. Matta: 23/26.
8. Markos: 10/18.

"Fakat Îsâ onlara dedi: Allah'ın melekûtunun müjdesini öteki şehirlere de vermeliyim. Çünkü bunun için gönderildim" [1].

"Bunun için Îsâ cevap verip dedi: ...Babanın yapmakta olduğunu gördüğü şeyden başka, oğul, kendiliğinden bir şey yapamaz. Çünkü o ne şeyler yaparsa oğul da onları öylece yapar (yani Allah ne yaparsa kulu olan ben de onu yaparım)" [2].

"Benim sözümü dinleyip beni gönderene iman eden ebedî hayâta erer, ceza görmez. Ölümden (gerçek) *hayâta geçer"* [3].

"Ve Îsâ'ya dediler: Allah'ın işlerini işlemek için biz ne yapalım? Îsâ cevâp verip onlara dedi: Allah'ın işi şudur: Onun gönderdiği adama iman edesiniz" [4].

"Öğrettiğim benim değil, fakat beni gönderenindir" [5].

Hz. Îsâ'nın öğretileri, Allah'ın birliği ve kendisinin de Allah'ın kulu ve elçisi olduğu merkezindedir. Fakat sonradan insanlar onun sözlerini çarpıtmışlar, bu yüzden ayrı ayrı mezheplere bölünmüşlerdir. Îsâ'dan sonra hıristiyanlar arasında başlıca üç mezhep oluştu: Milkâniyye, Nasturiyye ve Ya'kubiyye mezhepleri.

Milkâniyye teslisi (üçlemeyi) benimsemiştir. Onlara göre Tanrı üçtür: Mesîh, anası ve Allah. Mesîh, kadîm, küllî nâsûttur. Meryem ezelî bir çocuk doğurmuştur. Allah ise baba, Îsâ oğuldur.

Nasturiyye'ye göre Kelime, Güneşin küvete, ya da billûra vurması gibi Îsâ'nın vücuduna vur(up yansı)mıştır.

Ya'kubiyye'ye göre kelime ete, kana dönüşmüş, böylece Tanrı bizzât Mesîh olmuştur.

"Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuştur" [6] âyeti Milkâniyye'ye, *"Allah Meryem oğlu Îsâ'dır diyenler kâfir olmuştur"* [7] âyeti de Ya'kubiyye'ye işaret etmektedir.

Avrupa'da bulunmayan Ya'kubiyye ve Nasturiyye mezhepleri Şam, Mısır, Irak ve Habeşistan'da yayılmıştır. Avrupa'da katolik ve protestan mezhepleri vardır. Protestanlar ba'se inanırlar. Ba's de ya rûh ve cesetle, yahut yalnız ruhla olacaktır. Bu husus aralarında ayrılık konusudur.

1. Luka: 4/44.
2. Yuhanna: 5/19.
3. Yuhanna: 5/24.
4. Yuhanna: 6/28-29.
5. Yuhanna: 7/16.
6. Mâ'ide Sûresi: 73.
7. Mâ'ide Sûresi: 72.

Katolik sözü medh anlamı taşır. Bizdeki Ehl-i Sünnet mezhebi gibidir. Katoliklerin lideri Roma'daki Papadır. Bütün dünyâ hıristiyanlarının ruhâni lideri olan Papa, İtalya'da Vatikan Devletinin başıdır [1].

Papalığın uygulamalarına karşı çıkan Martin Luther'in öncülüğünde Katolik mezhebinden Protestan Mezhebi doğmuştur. "Önceleri Luterci parti tarafından ikinci Spoyer diyetinde (19 Nisan 1529) sunulan protestoyu imzalayanlar anlamına gelen protestan kelimesi, Roma kilisesinden ayrılıp reformu benimseyenlerin tümü için kullanılmış ve mezhep adı olmuştur [2].

Avrupa'da yayılan katolik ana mezhebinden ayrı olarak merkezi İstanbul olan diğer bir mezhep de Ortodoks mezhebidir. Orthodoksas'tan gelen bu kelime, doğru inanç anlamınadır. Doğru inançta olduğunu iddiâ eden her kilise kendisini Ortodoks kabul eder. Fakat bu isim, merkezi İstanbul'da bulunan Bizans kiliselerinin sıfatı olmuştur. Yunanlılar ve Ruslar da ortodoksturlar. Önceleri bütün doğu ortodoks kiliseleri, doğu Roma Kilisesi denen Bizans (İstanbul) kilisesine bağlı idi. Zamanla çıkan din anlaşmazlıkları yüzünden kiliseler: İstanbul Ortodoks Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesi, Süryanî Ortodoks Kilisesi olmak üzere üçe ayrılmıştır. Rumların merkezi İstanbul, Ermenilerin Erivan, Süryanilerin Mardin idi.

Ortodoks inancın temeli olan Kutsal Kitâp ve Kutsal Geleneğe dayanan ilkeler, birincisi 325'de toplanan yedi konsey tarafından düzenlendi. İlkelerin temeli olan Kutsal Üçlük (baba-oğul-kutsal ruh) için kabul edilen nitelikler bu konseylerde kararlaştırıldı. Bu üç kişilik, Mutlak bir Özün birliğinde toplanır. Îsâ Mesîh'in Tanrısal ve insansal nitelikleri birbirinden ayrılamaz, fakat ayırdedilebilir. Tanrı (baba) yaratılmamıştır. görünen ve görünmeyen herşeyi yaratmıştır. Oğul sonsuzlukta yaratılmıştır ve zaman içinde bakire Meryem tarafından dünyâya getirilmiştir. Îsâ Mesîh Tanrı tarafından insanların günâhlarının keffaretini ödemek ve onları kurtarmak için çarmıha gerilmiştir [3].

Ortodoks ibadetinde (İkona) adı verilen kutsal resimlerin ve sembollerin önemi büyüktür. Bu resimlere ve sembollere saygıyı puta tapmak kabul eden Habeşistan, Mısır, Suriye hıristiyanları (Nasturiler) Bizans İmparatorluğundan ayrılmışlardır" [4].

Görülüyor ki hıristiyanların benimsedikleri inançlar, Hz. Îsâ tarafından değil, sonradan gelen kilise babaları tarafından ve uzun tartışma ve kavgalardan sonra, çeşitli konseylerde kararlaştırılmıştır. Bunları kabul etmeyen hıristiyan mezhepleri de vardır. Gerçekte bu inançlar, eski din ve felsefelerin

---

1. el-Cevâhir: 20/182-183.
2. Meydan Larous.
3. Meydan Larous, Ortodoks maddesi.
4. Meydan Larous, 9/620.

hıristiyanlığa sızdırılmasından başka bir şey değildir. Hz. Îsâ tevhîdi getirmiştir ama insanlar onun öğretilerinin özünden ayrılarak yanlış inançlara sapmışlardır.

İşte Kur'ân-ı Kerîm, Nestûrîler gibi nisbeten tevhîd çizgisi içinde kalan hıristiyanları överken, teslîs ve te'lihe sapan hıristiyanları uyarıp tevhîdde birleşmeğe çağırmaktadır.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾
اَلْاَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَا عِبَادِ
لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا
وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ
عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ
الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

66- Onlar, ille o sâatin kendilerinin hiç farkında olmadıkları bir sırada, ansızın başlarına gelmesini mi bekliyorlar? 67- O gün dostlar birbirine düşmandır. Yalnız korunanar hariç. 68- "Ey kullarım, bugün size korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz!" 69- Onlar âyetlerimize inanmış ve müslüman olmuş kimselerdir. 70- "Haydi cennete girin, siz ve eşleriniz ağırlanıp sevindirileceksiniz!" 71- Onların önünde altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canların çektiği, gözlerin hoşlandığı her şey var! Ve siz orada ebedî kalacaksınız." 72- "İşte yaptıklarınıza karşılık size mîrâs verilen cennet budur." 73- "Orada sizin için çok meyva var, onlardan yersiniz!"

Tefsîr:

66 - 67: Yüce Allah, peyğamberlerin getirdikleri prensipleri yozlaştırıp

tevhîd inancından sapanları kasdederek: "Bunlar neyi bekliyorlar? Yola gelmeleri için o azâb yahut kıyâmet sâatinin ansızın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" diyor. O zaman artık yola gelmelerine fırsat kalmaz, kendilerine hiç göz açtırılmaz. Günâh yolunda birbirlerine dost olanlar o gün birbirlerine düşman olurlar. Zayıflar, kötü duruma düşmelerinin günâhını liderlere yüklemeğe çalışırlar; liderler de bunu kabul etmez, kendilerini savunurlar. Dünyâda dost olan suçlular, orada birbirlerine düşman olurlar. Yalnız günâhlardan korunan, Allah'ın buyruklarına uyanlar her zaman dost kalırlar. Böylece kıyâmet kopmuş, âhiret sahnesi başlamış oluyor. Ve yüce Allah, birbirlerine düşman olan suçlular sahnesinin karşısında başka bir sahne, korunanlar sahnesi gösteriyor.

68-70: Allah bu sahnede bulunan kullarına lûtf ile hitâbederek bugün korku ve üzüntüye uğramayacaklarını söylüyor ve yalnız değil, fakat eşleriyle birlikte cennete girmelerini, orada ağırlanacaklarını buyuruyor.

71 nci âyette cennete girmiş olan kulların ağırlanışı anlatılıyor: Onlara altın sıhâf (siniler, tepsiler) içinde yemekler ve altun kadehler içinde sarhoş etmeyen nefîs şaraplar ve canlarının çektiği, gözlerinin aydın olacağı nimetler sunulur, orada sürekli kalırlar.

72-73: Ve onlara hitabedilerek dünyâda yaptıkları güzel işlere karşılık bu cennetin ve nimetlerinin kendilerine verildiği, yani bu hak ettikleri, kendilerine cennette istedikleri kadar her çeşit meyva bulunduğu söylenir. Bu sözü söyleyen ya Allah'ın kendisi veya meleklerdir. Bu sözde onlar için ayrı bir okşama ve lûtuf vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet nimetleri anlatılırken sık sık orada canın çektiği meyvaların bolluğundan söz edilir. Özellikle Kur'ân'ın indiği çağda Arabistan'da meyva bolluğu, büyük bir anlam taşır. Önce o bölge insanlarını cennetliklerin işlerine yöneltmek için onları cezbeden bu nimetlerin zikredilmesi çok uygun olmaktadır.

Burada altın kablardan ve kadehlerden söz edildiği gibi Fâtır Sûresinin 33-35 nci âyetlerinde cennette mü'minlere altın bileziklerin ve incilerin takılacağı, ipek elbiselerin giydirileceği anlatılır. Vâkıa, Sâffât ve başka sûrelerde de cennetin içkilerinden, yiyeceklerinden, kablarından ve hizmetçilerinden söz edilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki ancak bazı zenginlerin yararlandıkları bu tür dünyâ varlıklarına karşı toplumun büyük bir kesimi özlem duymakta idi. İşte dünyâda özlem duyulan bu nimetlere, inanç ve güzel amel ile âhirette kavuşulacağı anlatılarak insanlar iyiye, doğruya ve güzele yöneltiliyor. Bunlar teşvik amaciyle anlatılmakla beraber hiç kuşkusuz gerçektir. Fakat cennet nimetleri, görünüşte dünyâ nimetlerine benzese de mâhiyetçe tamamen ayrıdır. Onların mahiyetini ancak Allah bilir. Nitekim Bakara Sûresinin

25 nci âyetinde cennetteki rızıkların, dünyâdakilere benzer verildiği ifade edilir. Fakat bunlar, dünyâdakilerin aynıdır denmez. Onlara Kur'ân'ın dediği şekilde inanmak, mahiyetini Allah'a havale etmek gerekir.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ
﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ
عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ
لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ
سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

74- Suçlular cehennem azâbında ebedî kalacaklardır. 75- Azâb, kendilerinden hiç hafifletilmeyecektir. Onlar azâb içinde umutsuzdurlar. 76- Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendileri zulmedicilerdi. 77- (Cehennemin muhâfızına)*: "Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!" diye bağırdılar. "Siz kalacaksınız!" dedi. 78- Andolsun biz size hakkı getirdik fakat sizin çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz. 79- Yoksa onlar bir iş mi kararlaştırdılar. Biz de* (onları cezalandırmaya ve hakkı yerleştirmeğe) *kararlıyız. 80- Yoksa biz onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçilerimiz de yazarlar.*

Tefsîr:

74-78: Önceki âyetlerde söz âhirete getirildikten sonra orada müttekî mü'minlerin durumunu anlatan kıyâmet sahnesi gösterilmişti. Bu âyetelrde de onların karşıtı olan insanların durumunu sergileyen bir kıyâmet sahnesi gösterilmektedir:

Suçlular sürekli cehennem azâbı içinde kalırlar. Azâpları hiç hafifletilmeyen suçluların kurtuluş umutları da yoktur. Allah onlara zulmetmiş değildir. Fakat onlar kötü hareketleriyle kendilerini bu acıklı duruma düşürmüş-

lerdir. O kadar acı bir azâb içindedirler ki ölüp de bu azâbdan kurtulmak isterler. Bunun için cehennemin baş muhafızı Mâlik'e:

— Ey Mâlik, Rabbin bizim canımızı alsın! derler.

Ama muhafız, azâb içinde kalacaklarını vurgular ve sonunda yüce Allah onlara hitâbeder:

— Biz size gerçeği getirmiştik, fakat sizin çoğunuz gerçekten hoşlanmıyordunuz, der. İşte dünyâda hakka cephe aldıklarından dolayı âhirette bu cezaya çarpıldıklarını bildirir.

Nimet ve azâb sahneleri yine karşıtlık içindedir. Nimet sahnesinin sonunda Allah, cennettekilere: *"Güzel hareketlerinizden dolayı size verilen cennete girin! Orada size, yiyeceğiniz çok meyva var!"* diye lûtuf hitâbında bulunmuştu. Buradaki azâb sahnesinin sonunda da cehennemdekileri azarlayarak: *"Haktan hoşlanmadığınız için bu duruma düştünüz!"* diyor. Her iki sahnenin sonunda insanlara hitâbediyor. Birincideki hitâb, lûtuf hitâbı, buradaki ise tekdîr hitâbıdır. O hitâb, nimet üstüne nimet, bu hitâb azâb üstüne azâbdır. Her iki sahnede de insanların, kendi iradeleriyle yaptıkları hareketlerle cennet veya cehennemi hak ettikleri yani insan sorumluluğu vurgulanıyor.

74 ncü âyette suçluların cehennemde hâlid oldukları yani sürekli kalacakları bildirilir. Fahreddin Râzî, *hulûd*'un sonsuzluk değil, uzun süre kalmayı ifade ettiğini söyler. Yani cehennemdekiler sonsuzca değil, fakat uzun süre azâb içinde kalacaklardır[1]. İlâhî adâlet de bunu gerektirir. Kısa ömre karşılık hiç cehennemden çıkmamak, sonsuz olarak cehennemde kalmak Allah'ın adâlet, şefkat ve merhametine sığmaz. Herhalde hulûd, Râzî'nin dediği gibi uzun süre kalma anlamınadır. Zaten "لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا: *Orada çağlar boyu kalacaklardır*"[2] âyeti de cehennem azâbının sonsuzca değil, fakat çağlar boyu süreceğini gösterir.

Mâlik adı yalnız burada zikredilir: *"Ateştekiler cehennemin bekçilerine dediler ki:* (Ne olur) *Rabbinize duâ edin de hiç değilse bir gün, bizden azâbı hafifletsin!"*[3] âyetinde cehennemin muhafızlarından söz edilir. *"Ey inananlar, kendinizi ve âilenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır"*[4] âyetinde cehennemin muhafızlarının, Allah'ın buyruğunu derhal uygulayan, son derece

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/226.
2. Nebe' Sûresi: 23.
3. Ğâfir Sûresi: 49.
4. Tahrîm Sûresi: 6.

güçlü ve katı yani acımasız melekler olduğu belirtiliyor. *"Sekar'ın ne olduğunu nereden bileceksin?* (Geride bir şey) *komaz, bırakmaz* (herşeyi yakıp yok eder). *Durmadan deriler kavurur. Üzerinde ondokuz* (muhafız) *vardır. Biz cehennemin muhafızlarını hep melekler yaptık..."*[1] âyetlerinde de cehennem muhafızlarının ondokuz melek olduğu ifade edilir. O halde Malik, cehennem muhafızlarının başıdır. Nitekim hadislerden de bu anlaşılıyor.

Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça adı anılan üç melek vardır: Burada anılan Mâlik ile Bakara Sûresinin 97-98 nci âyetlerinde anılan Cibrîl ve Mîkâil. Cibrîl adı Tahrîm Sûresinin 4 ncü âyetinde de anılmıştır. Ancak Mâlik ile Cibrîl'in vazifeleri veya bazı vazifeleri zikredilmiş, Mîkâl'ın görevinden söz edilmemiştir.

Mâlik adının Arapça olduğu, Cibrîl ile Mîkâl'in de İbrânîceden Arapçaya geçtiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'da Cibrîl ve Mîkâl şeklinde geçen bu isimler, hadislerde Cebrâîl ve Mîkâîl olarak da anılır.

79-80 nci âyetlerde kâfirler bir tuzak kurmağa karar vermişse Allah'ın o tuzağı mutlaka boşa çıkaracağı, onların gizlide neler tasarladıklarını ve kendi aralarında gizli gizli neler konuştuklarını bildiği ve Allah'ın elçileri olan meleklerin de onların söz ve hareketlerini yazdığı belirtilmektedir.

İşte onların o kötü düşünceleri, hakka karşı kurdukları komplolar, onların hiç haberi olmadan melekler tarafından tesbit edilmiş ve o hareketleri, kendilerini biraz önce anlatılan acı azâba sürüklemiştir. *"Allah'ın elçileri"* insanların hareketlerini gözetleyen meleklerdir. Kaf Sûresinde bu gözetlemeye memur melekler daha açık olarak anlatılır: *"Onun sağında ve solunda oturan iki elçi* (melek, onun yaptıklarını) *kaydetmektedir.* (İnsan), *hiçbir söz söylemez ki yanında* (onu) *gözetleyen, dediklerini zapteden* (bir melek) *hazır bulunmasın"*[2].

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدٖينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا
يَوْمَهُمُ الَّذٖى يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذٖى فِى السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ
وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْعَلٖيمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ الَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

1. Müddessir Sûresi: 27-31.
2. Kaf Sûresi: 17-18.

وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ
الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَأَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

81- De ki: "Eğer Rahmân'ın çocuğu olsaydı, (ona) *tapanların ilki ben olurdum." 82- Göklerin ve yerin Rabbi, onların nitelendirmelerinden yücedir. 83- Bırak onları, kendilerine söylenen günlerine kavuşuncaya kadar dalsın, oynasınlar. 84- O gökte de Tanrıdır, yerde de Tanrıdır. O hakîmdir, bilendir. 85- Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin mülkü kendisine âidolan* (Allah) *ne yücedir! Kıyâmet sâatini bilmek de O'nun yanındadır ve siz O'na döndürülüp götürüleceksiniz. 86- O'ndan başka* (tanrı diye) *yalvardıkları şeyler, şefâat yetkisine sâhip değillerdir. Ancak bilerek hakka tanıklık edenler bunun dışındadır. 87- Andolsun onlara, "Kendilerini kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Allah" derler. O halde nasıl* (haktan) *çevriliyorlar. 88- Ve Resûl'ün, "Ya Rabbi, bunlar inanmayan bir kavimdir!" demesini de* (Allah biliyor). *89- Şimdi sen onlardan geç ve* (size)*: "Selâm* (barış, esenlik dilerim)*" de; yakında bileceklerdir.*

Tefsîr:

81 nci âyette Hz. Peyğamber(s.a.v.)e: "Eğer Allah'ın çocuğu olsaydı, ona ilk ibadet edenin kendisi olacağını" söylemesi emrediliyor. Âyetin amacı, Allah'ın çocuk sahibi olmadığını vurgulamaktır. Çünkü Allah'ı en iyi bilen peyğamberlerdir. İnsanlar içinde Allah'a en yakın olanlar onlardır. Allah'a son derece itâat eden peyğamberler, eğer O'nun çocuğu olsa, çocuğuna da itâat ederler. Peyğamber Allah'ın çocuğu olmadığını söylediğine göre demek ki Allah'ın çocuğu yoktur. Melekler Allah'ın kızları değildir. Eğer öyle olsaydı herkesten önce Peyğamber onlara tapardı. Peyğamber onlara tapmadığına göre demek ki melekler Allah'ın çocukları, kızları değildir.

82- Göklerin, Yerin ve Arşın sâhibi Allah, insanların taktıkları sıfatlardan münezzehtir. O bütün yaratıkların pâdişâhıdır. Melekler de O'nun yaratıkları ve kullarıdır.

83- Peyğamber(s.a.v.)e, müşriklerin uyarıldıkları azâb günü başlarına gelinceye dek onları batıl düşünce, oyun ve eğlenceleriyle baş başa bırakmasını emreden bu âyet, Allah'a eş, ortak koşanlar için bir tehdiddir. Tabii bu, Peyğamber'in onlardan el çekmesini istemek anlamına gelmez. Sırf onların kabiliyetsizliğini, söz anlamadığını, Peyğamber'in bütün çabalarına rağmen doğru yola gelmediklerini ifade eder.

84-85 nci âyetler de Allah'ın, gökte de, yerde de yegâne Tanrı ve kâinâtın tek hâkimi olduğu, herşeyi sağlam, hikmetli yaptığı ve herşeyi bildiği, kıyâmetin ne zaman kopacağı hakkındaki bilginin de yalnız O'nun yanında bulunduğu ve insanların O'na döndürülüp götürülecekleri vurgulanır.

86 ncı âyette Allah'ın yanında kendilerine şefâatçi olmaları için meleklere taptıklarını söyleyen müşriklerin bu inancı reddedilerek: "Onların, Allah'tan başka yalvarıp durdukları şeylerin, kendilerine şefâat edemeyecekleri, ancak bilerek hakka tanıklık edenlerin şefâat edecekleri belirtiliyor. "إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ" Burada istisna muttasıl da olabilir, munkati' de olabilir. Birinci takdirde mânâ şöyledir: Allah'tan başka yalvardıkları şefâat edemezler. Ancak hakka tanıklık edenler şefâat edebilirler. İkinci takdirde mânâ şöyledir: Allah'tan başka yalvardıkları şeyler (yani melekler) ancak hakka tanıklık edenlere, bilerek gerçeğe inananlara şefâat edebilirler, başkalarına şefâat edemezler. Bu takdirde Allah'tan başka yalvarılan şeylerin, melekler olması gerekir. "وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى: *Onlar Allah'ın râzı olduğundan başkasına şefâat edemezler*"[1] âyeti de bu mânâyı te'yideder.

Müşrikler, kendilerine şefâatçi olsun diye meleklere tapıyorlardı. Meleklerin, Allah'a inanandan ve Allah'ın şefâat edilmesi için razı olduğundan başkasına şefâat edemeyecekleri şu âyetlerde de anlatılmaktadır: *"Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar Rablerini överek tesbîh ederler, O'na inanırlar ve mü'minler için mağfiret dilerler"*[2], *"O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar. Rahmân'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz"*[3], *"O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefâat edebilir?"*[4].

1. Enbiyâ Sûresi: 28.
2. Mü'min (Ğâfir) Sûresi: 7.
3. Nebe' Sûresi: 38.
4. Bakara Sûresi: 255.

88- "وَ قِيلِهِ" onun sözü anlamına gelir. *Kavl, kîl* ve *kal* aynı anlamadır. Zamîr de Hz. Muhammed(s.a.v.)e âittir. Bu âyetin tefsîrinde birkaç ihtimal vardır. Cumhûrun mansub okuduğu "وَ قِيلَهُ" kelimesi:

1) 85 nci âyetteki "السَّاعة"nin mahalline atfedilmiş olabilir. Âyetin takdiri şöyle olur: "إِنَّهُ يَعْلَمُ اَلسَّاعَةَ وَ يَعْلَمُ قِيلَهُ: Allah kıyâmet sâatini bilir ve Peyğamber'in: "Yâ Rabbi, şunlar inanmayan bir toplumdur" demesini de bilir.

2) Yâhut kelime, 80 nci âyetteki "سِرَّهُمْ وَ نَجْوَاهُمْ"a atfedilmiş olabilir. Yani Allah onların sırrını, gizli konuşmalarını bilir. Peyğamberin: "Ya Rabbi, şunlar inanmayan bir toplumdur" demesini de bilir.

3) Yâhut kelime, mahzuf bir "يَكْتُبُونَ" üzerine atfedilmiş olabilir. Yani elçilerimiz onların sözlerini, yaptıkları işleri yazarlar; Peyğamber'in: "Yâ Rabbi, şunlar inanmayan bir toplumdur" demesini de yazarlar demektir.

4) Yâhut "قِيلَه" masdardır, mukadder "قال"nin mef'ulüdür. قال قِيلَه demektir. Yani Peyğamber şu sözünü söyledi, demektir.

Hamza ve Âsım'ın "وقِيلِه" meksur okumasına göre de bu kelime:

5) Sâate atfedilmiştir. Yani kıyâmet sâatinin ilmi ve Peyğamberin bu sözünün bilgisi Allah'ın yanındadır, demektir.

6) Yâhut vâv kasem içindir. Yani Peyğamberin: "Yâ Rabbi şunlar inanmayan bir toplumdur" sözü hakkı için demektir ki bu görüş pek uygun değildir.

Katâde, Mücâhid, Ebû Kılâbe, A'rec, İbn Hürmüz ve Müslim ibn Cundub ise "قيله" merfû' okumuşlardır. Buna göre:

7) "قِيله" İlm üzerine atfedilmiştir. "وَ عِنْدَهُ عِلْمُ اَلسَّاعَةِ وَ عِنْدَهُ قِيلُهُ" takdirinde olabilir: "Kıyâmet sâatinin bilgisi O'nun yanındadır. Peyğamber'in şu sözü de O'nun yanındadır" demektir.

8) Yâhut "قيله" müptedâdır, ondan sonraki cümle de haberidir [1].

Selâm ise bir *"aleykum"* veya *"lekum"* zamîri ile merfu'dur. Yani "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ: *Sizin üzerinize selâm olsun*" takdirindedir [2].

Zuhruf Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Müşrik Araplar, kâinâtı Allah'ın yarattığını biliyor (9, 87), fakat kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inandıkları birtakım uydurma tanrılara da tapıyorlardı. Allah'a ibâdet yanında o tanrılara da yalvarıyor, onlar adına

1. Fethu'l-Kadîr: 4/567-568.
2. Câmi'u'l-beyân: 25/106.

kurbanlar kesiyorlardı ki buna şirk denilir. Allah'a karşı en büyük nankörlük olan şirk, Allah'ın affetmeyeceği büyük bir günâhtır.

2. Yerküresini, üstündeki canlıların yaşamasına elverişli kılan, gökten belli ölçüde yağmur yağdırıp ölü toprağı dirilten, bütün zevcleri (karşıt cinsleri) yaratan, insanlara canlı ve cansız binitler veren, bazı hayvanları, doğa yasalarını insana boyun eğdiren, Allah'tır. Bu iyilikelri yapan sadece Allah olduğuna göre O'ndan başkasına tapmak nankörlüktür, büyük suçtur. O'nun iyiliğini hatırlayıp O'na şükretmek gerekir (10-13).

3. Bazı kimseleı, yaratıkları Allah'ın parçası sayarlar. Allah parçalardan oluşan bir varlık değildir. O'nun parçası yoktur. Müşrikler melekleri Allah'ın kızı, parçası sayarken tevhîdden ayrılan hıristiyan mezhebleri de Allah'ı üç elemandan oluşan bir varlık saymışlardır. Bu tür inançlar sapmadır, nânkörlüktür (15).

4. Allah'ın çocuğu yoktur. Melekler Allah'ın kızları değildir (16, 81).

5. Ne kadar mantık dışı bir davranıştır ki müşrikler, Allah'ın benzeri saydıkları melekleri kız kabul ederken, kendilerinin kız çocuğu olmasından hoşlanmaz, böyle bir durumda öfkeden yutkunup dururlardı (17).

6. Melekler kadın değillerdir. Onlarda erkeklik, dişilik yoktur (19).

7. İnsanlar kanıtsız olarak sarıldıkları şirk dinini, bâtıl düşüncelerini Allah'ın takdirine bağlayarak kendilerini haklı gösterirler. İşte müşrikler de böyle yapmışlar: *"Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık"* (20) demişlerdi. Allah'ın öyle dilediğini nereden biliyorlardı? Bu bilgileri İlâhî bir vahye mi dayanıyordu? Hayır. Onların tutunacakları İlâhî bir kitapları yoktu. Sadece atalarının izinde gidiyor, onların batıl geleneklerini, gerçek din sanıyorlardı (20-22).

Bu ata geleneklerini dinleştirip halkı bunlara bağlayanlar da hep lider tabaka idi. Çünkü onların bunda çıkarları vardı. Halk geleneklere bağlı kalınca, o geleneklerin temsilcileri olan kendilerine de bağlı kalacak, muhtaçolacak idi. Bundan dolayı liderler, her gelen uyarıcıya karşı çıkmışlar: *"Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izine uyuyoruz"* (23) demişler, peygamberleri tanımamışlardır. Allah da onlardan öcünü almıştır (22-25).

8. Tevhîdin en büyük mümessili Hz. İbrâhîm de kavmini tek Allah'a ibâdete çağırmış ve kendisinden sonra gelenlere tevhîdi mîrâs bırakmıştır. İbrâhîm soyundan geldiklerini iddiâ eden müşriklerin, ataları İbrâhîm gibi tevhîde bağlı kalmaları, Allah'a ortak koşmamaları gerekir. Çünkü İbrâhîm müşrik değil, muvahhid idi (26-28).

9. Peygamberlerin hepsi insanlara tevhîdi getirmişlerdir. Rahmân'dan

başka tanrı yoktur (45).

10. Hz. Îsâ, Allah'ın oğlu veya parçası değil, O'nun kulu ve elçisidir (58-59). O da insanları Allah'tan başka tanrı tanımamağa çağırmıştır (64). Fakat sonradan insanlar dinde ayrılığa düşmüşler, bölünmüşler, tevhîde aykırı inançlar benimsemişlerdir. Böylece haksızlık etmiş, doğru yoldan sapmışlardır. Bu yüzden azâba uğrayacaklardır (65).

11. Şefâat edeceği sanılıp yalvarılan şeyler şefâat edemezler. Ancak bildiği gerçeğe tanıklık edenler müstesnâdır. Bildiği gerçeği aynen söyleyen de haksızı, haklı göstermeğe cesaret edemez, ehli olmayana yardım etmez (86).

12. Şirk ve hatâlarında ısrar edenleri —eğer gerçeği kabul etmezlerse— kendi hallerine bırakmak, aldırmamak, hoşgörmek, selâm vermek (iyi geçinmek) gerekir (89).

B) Peyğamberlik İle İlgili Prensipler:

13. Halkın anlaması için Arap diliyle vahyedilen İlâhî Kitâb'ın aslı yüce hükümdâr olan Allah'ın katındadır (4).

14. Allah kullarını irşâdsız bırakmaz. Aşırı da gitseler, günâh da işleseler yine onlara peyğamber gönderir, öğüt verir, onları irşâd eder (5).

15. İnsanlar ötedenberi hep gelen peyğamberlerle alay etmişler, bundan dolayı da cezalandırılıp helâk edilmişlerdir (8).

16. Allah, İbrâhîm'den sonra, onun soyunu yaşatmış, nihayet İbrâhîm dini bozulup topluma şirk hakim olunca Allah, halkı tekrar hak dine döndürmek üzre değerli bir elçi görevlendirmiştir. Fakat Allah'ın rahmetini mal ve mevki ile ölçenler, peyğamberliği, Hz. Muhammed'e lâyik görmemişler, onu büyücülükle suçlamışlar; peyğamberliğin, daha zengin birine verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (29-31).

17. Oysa Allah, rahmetini dilediğine verir. İnsa ıların rızıklarını veren, onları rızıkta birbirinden üstün yapan Allah, ma'nevî rahmetini de dilediği kuluna tahsis edip onu ötekilerden üstün kılar. Kimse O'nun işine karışamaz.

18. Kâfirlerin başına mutlaka azâb gelecektir. Ama bu, ya Peyğamber'in hayâtında veya onun vefatından sonra olur, fark etmez. Bu azâbın zamanı belli olmasa da vukubulacağı kuşkusuzdur (41-42). Azâbın, Peyğamberin hayâtında veya vefatından sonra vukuunun önemli olmadığı, fakat bir gün mutlaka vukubulacağı bildirimi, birçok yerde geçer. Bundan önceki Mü'min Sûresinin 77 nci âyetinde: "(Ey Muhammed), *sen sabret, Allah'ın sözü gerçektir. Onları uyardığımız şeylerin bir kısmını ya sana gösteririz, yahut seni vefât ettiririz* (nasıl olsa) *onlar bize döndürüleceklerdir*", "*Onları uyardığımız şeylerin bir kısmını sana göstersek de seni bundan önce vefat ettirsek de*

(fark etmez), *çünkü senin görevin, sadece duyurmaktır. Hesap görmek bize düşer...*" (Ra'd Sûresi: 40) âyetleri de aynı mânâyı anlatmaktadır.

19. İnanmayanların, ergeç mutlaka bir gün cezâlandırılacakları vurgulandıktan sonra Hz. Peyğamber'e hitâben, kendisine vahyedilene sıkıca sarılması buyurulmakta; kendisinin doğru yolda olduğu, Kur'ân'ın hem kendisi, hem de kavmi için bir ün, şan ve şeref olduğu belirtilmektedir (43-44).

Gerçekten de dağınık Araplar, Kur'ân sâyesinde birleşmişler, güçlenmişler, imparatorluk kurmuşlar, büyük üne kavuşmuşlar, Hz. Muhammed'in yetiştiği bir kavim olarak saygı görmüşlerdir ve göreceklerdir. Kur'ân olmasaydı, onlar bir hiç idi. Ama Kur'ân ile kültür ve uygarlık toplumlarından olmuşlar, İslâm medeniyyetinin mimârı sayılmışlardır. Kur'ân, kıyâmete dek kendisine uyan milletleri yüceltecek şân ve şeref sahibi yapacaktır. İşte bu fakîr de Kur'ân'a olan sevgisi ve hizmeti sayesinde şöhrete ulaşmıştır.

20. Nasıl Hz. Muhammed (s.a.v.) ile alay ediliyor, onun da'veti engellenmeğe çalışılıyorsa, daha önceki peyğamberlerle de alay edilmiştir. Fir'avn ve adamlarına gönderilen Mûsâ'ya karşı çıkılmış, onunla da alay edilmiştir. İnkârcılar, gördükleri mu'cizeleri büyü sanmışlardır. Fir'avn, mülküne güvenerek kendisini Peyğamber Mûsâ'dan üstün görmüş, aşağıladığı halkı da kendisine uyup yoldan çıkmıştır. Sonunda boğulup gitmişler, sonra gelen kuşaklara ibret olmuşlardır (46-56).

21. İnsanlara melek elçi gönderilmez, çünkü meleğin insan gibi yaşayıp onlara örnek olması mümkün değildir. Eğer insanlar melek olsalardı, onlara kendileri gibi melek olan bir elçi gönderilirdi (60).

C) Âhiret İle İlgili Prensipler:

22. Kıyâmet'in olacağında şüphe yoktur (61). Fakat kıyâmetin zamanını yalnız Allah bilir. Kıyâmet, birden bire, hiç umulmadık bir zamanda vukubulacaktır (66, 85).

23. Dünyâda dost olanlar, âhirette birbirlerine düşman olacaklardır. Ancak korunanların birbirleriyle dostluğu sürecektir. Onlar korku ve üzüntüye uğramayacaklar, cennette kendileri gibi korunan eşleriyle birlikte gönüllerinin çektiği her nimeti, her meyvayı elde edeceklerdir. Suçlular ise sürekli azâb içinde umutsuz kalacaklardır (67-75).

D) Genel Prensipler:

24. Hayvana binerken: "*Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ın şânı yücedir. O'nun lutfu olmasa biz bunu* (hizmetimize) *yanaştıramazdık. Biz, elbette Rabbimize döneceğiz*" meâlindeki 13-14. âyetleri okumalıdır.

25. İnsanlar arasında bedensel, zihinsel, bilimsel, ekonomik ve teknik

farkların bulunması, insanların birbirine muhtacolmasını gerektirir. İhtiyaçlarını gidermek için birbirlerine hizmet ederler (32). Bu fark ve ihtiyaç olmasa toplumda iş hayâtı durur.

26. Maddî ihtiyacı karşılamak ve menfaat sağlamak için çalışılırken ondan daha hayırlı olan ma'nevî menfaat için çalışılmaz mı? Elbette çalışılır. Çünkü Allah katında bulunan mükâfât, insanların üzerine titreyip yığdıkları dünyâ malından daha iyidir (32).

27. Eğer insanların hepsi ekonomik yönden aynı düzeyde olsaydı, kimse kimseye iş yapmaz, ekonomik hayât durur, kalkınma olmazdı. İnsanların yararı, toplumun kalkınması için Allah, insanların ekonomik ve sosyal durumlarını birbirinden farklı kılmıştır (33-34). Fakat mal ve mevki geçicidir, insana ma'nevî değer sağlamaz. Ruhsal değer, kötülükten korunma iledir. Âhiret korunanlarındır (35).

28. Allah'ı anmayan, O'nun uyarısını dinlemeyen kimseye şeytân musallat olur, ondan ayrılmaz (36). İnsanı ayartıp yoldan çıkaran, şeytân da olabilir, kötü arkadaş da olabilir: *"Biz onlara birtakım kötü arkadaşlar sardırdık; onların önlerinde ve arkalarında bulunan herşeyi onlara süslü gösterdiler..."* (Fussilet Sûresi: 25).

29. Hak yolundan sapanlar, doğru yolda olduklarını sanırlar. Çünkü yaptıkları hoşlarına gider, gözlerine câzip görünür. Ama âhirette ayartanlar da, ayartılanlar da çetin azâbın içine düşerler (37-39).

30. Herkes, ettiğinin cezâsını bulur. Allah, kimseye zulmetmez (76).

31. Allah gizli ve açık herşeyi bilir. Allah'ın görevlendirdiği yazıcı melekler de kulun her eylemini kaydederler (80).

ZUHRUF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	حم	Hece harfleri üzerinde nefessiz durma:	Ebû Ca'fer.
4	إِمِّ ٱلْكِتَاب	Vaslda hemzenin kesri, ümm'de durmada hemzenin dammı:	Hamza, Kisâ'î.
	أُمِّ ٱلْكِتَاب	Her iki halde de hemzenin dammı:	Ötekiler [1].
5	إِنْ كُنْتُمْ	Hemzenin kesriyle, إِذْ كُنْتُمْ anlamında:	Nâfi', Hamza, Kisâ'î, Halef.
	أَنْ كُنْتُمْ	Hemzenin fethiyle, لِأَنْ كُنْتُمْ anlamında:	Ötekiler.
	إِذْ كُنْتُمْ	Nûn yerine zâl:	Zeyd ibn 'Âlî [2].

1. Kurtubî: 16/62; el-Bahr: 8/5; en-Neşr: 2/368; el-Budûr: 286.
2. Câmi'u'l-beyân: 25/50; Tebsırah, Kurtubî: 16/63, Mesâhif: 162, el-Bahr: 8/2.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
10	مَهْدًا	Mîm'in fethi, hâ'nın sükûnuyla:	Kûfeliler.
	مِهَادًا	Meksûr mîm, meftûh hâ, sonra elif:	Ötekiler [1].
	مَيِّتًا	Şeddeli, meksûr yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	مَيْتًا	Sâkin yâ ile:	Ötekiler [2].
	تَخْرُجُونَ	Tâ'nın fethi, râ'nın dammı ile:	İbn Zekvân, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تُخْرَجُونَ	Tâ'nın dammı, râ'nın fethiyle, edilgen:	Ötekiler [3].
15	جُزُءًا	Madmûm zây ile:	Şu'be.
	جُزًّا	Hemzesiz, şeddeli zây ile:	Ebû Ca'fer.
	جُزْءًا	Sâkin zây ile:	Ötekiler [4].
18	يُنَشَّؤُا	Madmûm yâ, meftûh nûn ile tenşie kökünden edilgen:	İbn Abbâs, Dahhâk, İbn Vessâb, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. Kurtubî: 16/64; en-Neşr: 2/368; el-Budûr: 286.
2. Neşr; Budûr.
3. Kurtubî: 16/65; en-Neşr: 2/368; el-Budûr: 286.
4. Kurtubî: 16/69;...

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَنْشَؤُا	Meftûh yâ, sâkin nûn, hafif şîn ile, etken:	Ötekiler [1].
	لَا يُنَشَّؤُا إِلَّا	Fiil tenşi'e kökünden olumsuz, edilgen ve (إِلَّا) ziyâde:	Abdullah ibn Mes'ûd mushafı [2].
19	عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ	'Abd'in çoğulu, merfû':	Kûfeliler.
	عَبْدُ ٱلرَّحمَٰنِ	'Abd, tekil:	Übeyy [3].
	عِنْدَ ٱلرَّحْمَٰنِ	Meksûr 'ayn, sâkin nûn ile, zarf:	Ötekiler [4].
	عَبَدُوا ٱلرَّحْمَٰنَ		İbn 'Abbâs [5].
	ٱلَّذِينَ هُمْ		Çoğunluk.
	ٱلَّذِينَ	Zamirsiz:	Übey [6].
	أَاُشْهِدُوا	Meftûh hemze, hemzeden teshîl edilmiş vâv'ın hafif dammesi ya da madmûm hemze ile, sâkin vâv arası bir ses, sonra sâkin şîn:	Nâfi'.

1. Tebsırah: 669; Kurtubî: 16/71; en-Neşr: 2/368.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 86; Câmi'u'l-beyân: 25/58.
3. el-Bahr: 8/10.
4. Câmi'u'l-beyân: 25/58; Tebsırah: 669-670; Mesâhif: 162, 221; en-Neşr: 2/368.
5. Mesâhif: 205.
6. Mesâhif: 163.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	آأَشْهِدُوا	İki hemze arasının bir elifle ayrılması:	Ebû Ca'fer, Kalûn.
	أَوَ شَهِدُوا	Hemzeden sonra meftûh vâv ile:	İbn Mes'ûd mushafı ve Übey [1].
	أَشَهِدُوا	Meftûh tek hemze, meftûh şîn ile:	Ötekiler [2].
	أُشْهِدُوا	İşhâd'dan edilgen, olumlu kipi:	Zührî'den rivâyet [3].
20	سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ	Edilgen müennes:	Çoğunluk.
	سَتُكْتَبُ شَهَادَاتُهُمْ	Yine edilgen, şehâdât, çoğul:	Ebû Recâ'dan rivâyet.
	سَيَكْتُبُ شَهَادَتَهُمْ	Yâ ile, etken:	Kırâettir.

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 86, 163.
2. Tebsırah: 670; Kurtubî: 16/73; en-Neşr: 2/369.
3. Kurtubî: 16/73.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَنَكْتُبُ شَهَادَتَهُمْ	Nûn ile, etken, bu son iki vecihte de şehâdet mansûb:	Sülemî, İbn Semeyfa', Hübeyre'nin Hafs'tan rivâyeti [1].
22	إِمَّةٍ	Hemzenin kesriyle:	Ömer ibn 'Abdi'l-Azîz, Mücâhid ve Katâde.
	أُمَّةٍ	Madmûm hemze ile:	Çoğunluk [2].
23	وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ		Çoğunluk.
	مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ		İbn Mes'ûd mushafı.
	إِلَّا قَالَ	Tekil:	Çoğunluk.
	إِلَّا قَالُوا	Çoğul:	İbn Mes'ûd mushafı [3].
24	قَالَ أَوَلَوْ	Mâzî kipi:	Hafs, İbn 'Âmir.
	قُلْ أَوَلَوْ	Emir kipi:	Ötekiler [4].

1. Aynı. el-Bahr: 8/10.
2. Kurtubî: 16/74. Taberî'ye göre madmûm hemze ile olan vecihden başkası caiz değildir (25/60).
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 86.
4. Tebsırah: 670-671; Kurtubî: 16/76; en-Neşr: 2/369.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
24	جِئْنَٰكُمْ	Çoğul mütekellim nûnu ile:	Übey ve Ebû Ca'fer.
	جِئْتُكُمْ	Tekil mütekellim:	Ötekiler [1].
26	إِنِّي	Şeddeli meksûr nûn'dan sonra yâ:	İbn Mes'ûd mushafı, A'meş.
		Şeddeli nûn'dan sonra vikâye nûnu:	Çoğunluk [2].
	بَرَاء	Meftûh bâ ve râ ile [3]:	Çoğunluk.
	بُرَاء	Madmûm bâ ile:	Za'firânî, Kavrasî'nin Ebû Ca'fer'den, İbnu'l-Kunâzi'nin Nâfi'den rivâyeti.

1. Mesâhif: 163; Taberî'ye göre doğrusu, tekil mütekellim tâ'sı ile okumaktır: 25/62.
2. el-Bahr: 8/12.
3. Masdar'ın tekili, çoğulu, müzekkeri, müennesi birdir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بَرِىءٌ	Meftûh bâ'dan sonra meksûr râ, sâkin yâ ve hemze:	İbn Mes'ûd mushafı ve A'meş [1].
27	سَيَهْدِينِى	Her halde sonda yâ:	Ya'kûb.
	سَيَهْدِينِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler [2].
29	بَلْ مَتَّعْتُ	Mütekellim tâ'sıyle:	Çoğunluk.
	بَلْ مَتَّعْتَ	Hitâb tâ'sıyle:	Katâde, A'meş ve Nâfi'den rivâyet [3].
	بَلْ مَتَّعْنَا	Mütekellim nûn'uyla:	İbn Mes'ûd mushafı ve İbn Ebî Dâvûd'a göre A'meş'in kırâeti [4].
32	سُخْرِيًّا	Damm ile:	Çoğunluk.
	سِخْرِيًّا	Kesr ile:	İbn Muhaysın, Mücâhid [5].
	سُخْرِيًّا — وَ جَعَلْنَا كَثِيرًا مِنْهُمْ يَضْحَكُونَ — وَ رَحْمَةُ رَبِّكَ	İki tire arasındaki cümle ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd mushafı [6].

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 86; Bahr: 8/12.
2. en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 287.
3. el-Bahr: 8/12.
4-6 Kitâbu'l-Mesâhif: 87.
5. Kurtubî: 16/83.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ رَحْمَتُ(ة)	Uzun tâ ile yazılmıştır, fakat hâ üzerinde durulur:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	وَرَحْمَتْ	Tâ üzerinde durulur:	Ötekiler [1].
	مَعِيشَتَهُمْ	Tekil:	Çoğunluk.
	مَعَايِشَهُمْ	Çoğul:	İbn Mes'ûd
			İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Mücâhid ve bir rivâyette İbn Muhaysın [2].
33	سَقْفًا	Sîn'in fethi, kaf'ın sükûnu ile, tekil:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	سُقُفًا	Sîn'in ve kaf'ın dammıyle, çoğul:	Ötekiler.
	وَ مَعَارِجَ	Râ'dan sonra yâ'sız:	Çoğunluk.

1. el-Budûr: 287.
2. Kurtubî: 16/83; K. el-Mesâhif: 205; el-Bahr: 8/15.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ مَعَارِيجَ	Râ'dan sonra yâ ile:	İbn Mes'ûd, Ebû Recâ, Talha ibn Musarrif [1].
34	وَ لِبُيُوتِهِمْ	Bâ'nın dammıyle:	Verş, Ebû 'Amr, Hafs, Ebû Ca'fer.
	وَلِبِيُوتِهِمْ	Bâ'nın kesriyle:	Ötekiler [2].
	يَتَّكُونَ	Hemzeyi hazf ile öncesini madmûm yapma:	Ebû Ca'fer.
	يَتَّكِئُونَ	Hemze ile:	Ötekiler [3].
35	وَ إِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ	Şeddeli mîm ile:	Âsım, Hamza, Hişâm, İbn Âmir.
	وَ إِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَا مَتَاعُ	Hafif mîm ile:	Ötekiler.
	وَ مَا كُلُّ ذٰلِكَ إِلاَّ مَتَاعُ		Übey [4].
36	وَ مَنْ يَعْشُ	Madmûm şîn ile [5]:	Çoğunluk.
	وَ مَنْ يَعْشَ	Şîn'in fethiyle [6]:	İbn 'Abbâs ve İkrime.

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 87; Kurtubî: 16/85; el-Bahr: 8/15.
2. el-Budûr: 287.
3. en-Neşr: 2/397; el-Budûr: 287.
4. Mesâhif: 163.
5. Gece körlüğü anlamını veren (عشا، يعشو)dandır.
6. Kör olan, demektir (عَشِيَ، يَعْشَى)dan gelir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ مَنْ يَعْشُوا	Sonda vâv ile:	Übey ve Zed ibn 'Alî [1].
	يُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا	Yâ ile, ğâib kipi:	'Alî, Sülemî, İbn Mes'ûd mushafı, İbn Ebî İshâk, Ya'kub, 'Âsım ve A'meş'ten rivâyet.
	نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Ötekiler [2].
	يُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانٌ		Übey ve İbn 'Abbâs [3].
37	وَ يَحْسَبُونَ	Sîn'in fethiyle:	İbn 'Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Hamza.
	وَ يَحْسِبُونَ	Sîn'in kesriyle:	Ötekiler [4].
38	جَاءَانَا	Hemze'den sonra tesniye elifiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, İbn 'Âmir ve Ebûbekr.

1. Kurtubî: 16/89; el-Mesâhif: 163; el-Bahr: 8/15.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 87; Kurtubî: 16/90; el-Bahr: 8/16; en-Neşr: 2/369.
3. Mesâhif: 163.
4. el-Budûr: 288.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَاءَنَا	Tekil:	Ötekiler [1].
	أَفَاَنْتَ	Soru hemzesinden sonra gelen ikinci hemzenin teshîli:	Bir rivâyette Verş.
41, 42	أَأَنْتَ	Hemzelerin tahkiki ile:	Ötekiler [2].
	نَذْهَبَنْ، أَوْ نُرِيَنْكَ	İkisi de hafif nûn ile:	Ruveys [3].
	نَذْهَبَنَّ، أَوْ نُرِيَنَّكَ	Şeddeli tevkîd nûnuyla:	Ötekiler [4].
43	أُوحِيَ	Edilgen:	Çoğunluk.
	أَوْحَى	Etken:	Dahhâk [5].
45	وَسَلْ	Hemzenin harekesinin nakliyle, kendisinin hazfi:	İbn Keŝîr, Kisâ'î, Halef.
	وَسْئَلْ	Nakilsiz:	Ötekiler [6].
	مِنْ رُسْلِنَا	Sâkin sîn ile:	Ebû Amr [7].
	مِنْ رُسُلِنَا	Sîn'in dammiyle:	Ötekiler [8].

1. Tebsırah: 671; Kurtubî: 16/90; el-Bahr: 8/16; en-Neşr: 2/369.
2. en-Neşr: 1/398.
3. Ruveys, metodu vechile, hafif tevkîd nûnu üzerinde elif ile durmuştur.
4. en-Neşr: 2/369; el-Budûr: 288.
5. el-Bahr: 8/18.
6. en-Neşr: 2/414.
7. Sebebi de sîn'in çoğul mütekellim nûnuna muzâf olmasıdır.
8. en-Neşr: 2/216.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَسْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا		Çoğunluk.
	وَسْئَلِ ٱلَّذِينَ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِكَ رُسُلَنَا		İbn Mes'ûd [1]. Katâde,
	وَسْئَلِ ٱلَّذِينَ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلَنَا قَبْلَكَ		Bir kırâet [2].
46	أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ و مَلائِهِ فَقَالَ		Çoğunluk.
	آتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَابَ وَ قُلْنَا ٱبْعَثْ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ فَقُلْ		İbn Mes'ûd [3].
49	يَا أَيُّهُ	Vasl halinde hâ'nın yâ'ya ittibâan damını:	Kırâet.
	يَاأَيُّهَ	Hâ'nın fethiyle:	Ötekiler.
50	عَنْهُمُ ٱلْعَذَابَ		Çoğunluk.
	عَنْهُمْ وَ رَحِمْنَاهُمْ		İbn Mes'ûd mushafı [4].
51	مِنْ تَحْتِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Bezzî, Ebû 'Amr.
	مِنْ تَحْتِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [5].
52	أَمْ أَنَا		Çoğunluk.

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 87.
2. Câmi'u'l-beyân: 25/77.
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 87.
4. Kitâbu'l-Mesâhif: 87, 163.
5. Tebsırah: 672; Kurtubî: 16/98; en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 288.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أما أنا		Kari'lerden birinden rivâyet edilen bir kırâettir [1].
53	أسْوِرَةٌ	Sâkin sîn ile, elifsiz; suvâr'ın çoğulu:	Ya'kûb, Hafs.
	أسَاوِرَةٌ	Meftûh sîn'den sonra elif ile; esvire'nin çoğulu:	Ötekiler [2].
	أسَاوِر	İsvâr'ın çoğulu:	Übeyy.
	أسَاوِير		İbn Mes'ûd mushafı [3].
56	سُلُفًا	Madmûm sîn ve lâm ile:	Hamza, Kisâ'î.
	سَلَفًا	Meftûh sîn ve lâm ile:	Ötekiler [4].
57	يَصُدُّونَ	Sâd'ın dammıyle:	Nâfi', İbn Âmir, Kisâ'î.

1. Câmi'u'l-beyân: 25/81.
2. Kurtubî: 16/100; Câmi'u'l-beyân: 25/83.
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 87, 163. Ebû 'Amr ibn Kilâ: " (الأسَاورة) (الأسَاور) (الأسَاوير)"kelimelerinin tekili (إسْوار)dır. İsvâr da سِوَار)ın bir başka lehçesidir. Taberî'ye göre doğrusu çoğunluğun kırâetiyle okumaktır: 25/82.
4. Tebsırah: 671; en-Neşr: 2/369. En doğrusu, meftûh sîn ve lâm ile okumaktır. Çünkü en fasîh söyleniş tarzı budur. Allah'ın kelâmı, en fasîh lehçe ile okunmalıdır (Câmi'u'l-beyân: 25/85).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يَصِدُّونَ	Meksûr sâd ile:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Âsım, Hamza [1].
58	أَءَالِهَتُنَا	İki tam telaffuzlu, meftûh hemze, sonda uzatma elifi ile:	Kûfeliler.
	ءَالِهَتُنَا	Kendisinden sonra uzatma elifi olan tek hemze ile:	Ötekiler [2].
	أَمْ هو		Çoğunluk.
	أَمْ هَذَا		İbn Mes'ûd, yahut Übey [3].

1. Tebsırah: 671; en-Neşr: 2/369. Ebû Hayyân şöyle diyor: "Sâd'ın dammıyle olan vecih Hz. Alî'den rivâyet edilmiş, fakat Abdullâh ibn Abbâs bunu kabul etmemiştir. Muhakkak ki onun inkârı kırâetin tevâtür derecesine ermesinden önce olmuştur" (el-Bahr: 8/25).
   Ebû Hayyân'ın bu sözü, bilim adamının sözü olamaz. Çünkü İbn 'Abbâs, Hz. Alî'nin talebesi durumundadır. Onun bu kırâeti inkâr etemsi, bunun Peyğamber kırâeti olduğuna inanmadığından dolayıdır. İbn 'Abbâs gibi sahâbîlerin, kendi görüşlerine muhalif kırâetleri inkâr etmeleri de gösterir ki bu kırâet farkları, Hz. Peyğamber'den değil, ondan sonraki kuşaklardan, onların rivâyet ve gramer ihtilâflarından çıkmıştır.
   Kaldı ki İbn 'Abbâs ile Hz. 'Alî, aynı kabileden oldukları gibi aynı âiledendirler de. Onlardan birinin aynı kelime üzerinde değişik telaffuzlara sâhibolmaları makul olamaz. Lehçeler ayrı bölgelerde yaşayan insanlarda görülür.
2. Bu kelimede hiç kimse iki hemze arasına elif sokmamıştır. Çünkü bunun aslı üç hemzelidir: Birinci ve ikincisi meftûh, üçüncüsü sâkindir. Burada ikinci hemze beyne beyne yapılır (elif ile hemze arası bir sesle okunur), üçüncüsü kısmen elife çevrilir. Şimdi araya bir de elif sokulacak olsa, dört elif bir araya gelmiş olur ki bu olmaz (Tebsırah: 671-672, el-Budûr: 288).
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 87, 163.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَدَلاً	Meftûh cîm ile, dal'dan sonra elifsiz:	Çoğunluk.
	جِدَالاً	Meksûr cîm, dâl'dan sonra elif ile:	İbn Miksem[1].
71	لَعِلْمٌ	Meksûr 'ayn, sâkin lâm ile:	Çoğunluk.
	لَعَلَمٌ	Meftûh 'ayn ve lâm ile:	Ebû Hüreyre, Katâde, Mâlik ibn Dinâr ve Dahhâk[2].
	لَلْعلمُ	Mushafa aykırı olarak iki lâm ile:	'İkrime'den rivâyet[3].
	لَذِكْرٌ		Übey[4].
	وَ اتَّبِعُونِ(ى)	Yalnız vakıf halinde yâ ile:	Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	وَ اتَّبِعُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	وَ اتَّبِعُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler[5].

1. el-Bahr: 8/25.
2. Kurtubî: 16/105; el-Bahr: 8/26.
3. Kurtubî: 16/105. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâeti üzre meksûr 'ayn ile okumaktır: (Câmi'u'l-beyân: 25/91).
4. Mesâhif: 163.
5. Tebsırah: 673; en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 289.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
63	وَ أَطِيعُونِى	Her halde sonda yâ ile:	Ya'kub.
	وَ أَطِيعُونِ	Dâima yâ'nın düşürülmesiyle .	Ötekiler [1].
66	إِلاَّ ٱلسَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ		Çoğunluk.
	إِلاَّ أَنْ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ	Sâat'in fi'le takdimiyle:	İbn Mes'ûd [2].
68	يَاعِبَادِ(ىَ)	Sondaki yâ'nın vasl halinde fethiyle:	Şu'be (Ebûbekr) ve Zirr ibn Hubeyş.
	يَاعِبَادِى	İki halde de yâ'nın sükûnu ile:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn 'Âmir ve Ruveys.
	يَاعِبَادِ	İki halde de yâ'sız [3]:	Ötekiler [4].
	لاَ خَوْفَ	Fâ'nın tenvinsiz fethi:	Ya'kub.
	لاَ خَوْفٌ	Fa'nın tenvinli ref'i:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 289.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 87.
3. Medîne ve Şam mushaflarında, kelimenin sonunda ya var, diğer mushaflarda yok idi (Kurtubî: 16/111).
4. Tebsırah: 673; Kurtubî: 16/111; el-Bahr: 8/26; en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 289.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
71	مَا تَشْتَهِيهِ	Fiilden sonra bir ğâib zamiriyle:	Nâfi', İbn 'Âmir, Hafs, Medine ve Şam mushafları böyledir.
	مَا تَشْتَهِى	Zamîrsiz:	Ötekiler. Mekke ve Irak mushafları böyledir.
	مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّهُ ٱلْأَعْيُنُ		Abdullâh ve İbn Mes'ûd mushafı [1].
	مَا تَشْتَهِيهِ أَنْفُسُكُمْ وَ تَلَذُّ بِهِ أَعْيُنُكُمْ		Başka rivâyette Abdullâh [2].
72	أُورِثْتُمُوهَا		Çoğunluk.
	وُرِّثْتُمُوهَا		Übey ve İbn Kays [3].
75	فِيهِ	Zamîr müzekker:	Çoğunluk.
	فِيهَا	Zamîr müennes:	İbn Mes'ûd mushafı [4].

1. Tebsırah: 672; Kurtubî: 16/114; en-Neşr: 2/370.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 87.
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 163.
4. Kitâbu'l-Mesâhif: 87; el-Bahr: 8/27.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
76	كَانُوا هُم اَلظَّالِمِينَ	Zâlimîn, nasb ile, (هم) fasldır:	Çoğunluk.
	كَانُوا هُم اَلظَّالِمُونَ	(هم) mübtedâ, zâlimûn da haber olarak merfû':	İbn Mes'ûd ve Ebû Zeyd [1].
77	وَ نَادَوْا يَا مَالِكُ		Çoğunluk.
	وَ نَادَوْا يَا مَالِ	Lam'dan sonra kâf yok:	'Alî ve İbn Mes'ûd [2].
81	وُلْدٌ	Vâv'ın dammı, lâm'ın sükûnu ile:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kisâ'î.
	وَلَدٌ	Vâv'ın ve lâm'ın fethiyle:	Ötekiler [3].
	فَأَنَا	Vasl halinde (أنا)nin elifi belirtilerek:	Nâfi [4].

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 87; el-Bahr: 8/27.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 88; Kurtubî: 16/116.
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 83; en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 289.
4. Böylece munfasıl med olur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَأَنَا	Vasl halinde elif düşürülerek:	Ötekiler [1].
83	يَلْقَوْا	Meftûh yâ, sâkin lâm, meftûh kaf ile:	Ebû Ca'fer [2].
	يُلَٰقُوا	Madmûm yâ, meftûh lâm'dan sonra elif ve madmûm kaf:	Ötekiler [3].
84	فِي ٱلسَّمَاءِ إِلَٰهٌ	Birinci hemzenin medde ve kasrda teshîli:	Kalûn, Bezzî.
	فِي ٱلسَّمَاءِ إِلَٰهٌ	Birinci hemzenin kasr ve medde düşürülmesi:	Ebû 'Amr.
	فِي ٱلسَّمَاءِ ٱلَٰهٌ	İkinci hemzenin tesîhili:	Verş, Kunbul, Ebû Ca'fer.
	فِي ٱلسَّمَاءِ إِلَٰهٌ	Hemzelerin telaffuzu:	Ötekiler [4].

1. Vakıf halinde elifin sübûtunda ihtilâf yoktur (el-Budûr: 289).
2. Burada, Tûr ve Meâric Sûrelerinde böyle okumuştur.
3. Kurtubî: 16/121; en-Neşr: 2/370.
4. el-Budûr: 289.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ هُوَ ٱلَّذِى فِى ٱلسَّمَاءِ ٱللَّهُ وَ فِى ٱلْأَرْضِ ٱللَّهُ	Mushafa aykırı:	Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Übey ve İbn 'Abbâs[1].
85	وَ عِنْدَهُ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ		Çoğunluk.
	وَ إِنَّهُ عَلِيمٌ لِلسَّاعَةِ		İbn Mes'ûd[2].
	يُرْجَعُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	İbn Keŝîr, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ruveys.
	تُرْجَعُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler.
	تَرْجِعُونَ	Tâ'nın fethi, cîm'in kesriyle etken:	Ya'kub[3].
86	يَدْعُونَ	Da'vetten ğâib kipi:	Çoğunluk.
	تَدْعُونَ	Da'vetten muhâtab:	
	تَدَّعُونَ	İddi'âdan muhâtab[4]:	
88	وَ قِيلُهُ	Ref' ve hâ'nın dammıyle:	A'rec, Katâde, İbn Hürmüz, Müslim ibn Cündeb[4].

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 163, 205, 221; Kurtubî: 16/121.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 88.
3. Tebsırah: 672; Kurtubî: 16/121; en-Neşr: 2/370.
4. Kurtubî: 16/123; el-Bahr: 8/29-30. Keşşâf: 3/428.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ قِيلِهِ	Cer ve hâ'nın kesriyle:	Âsım, Hamza.
	وَ قِيلَهُ	Nasb ve hâ'nın dammıyle:	Ötekiler.
	وَ قَالَ ٱلرَّسُولُ		İbn Mes'ûd mushafı [1].
	يَا رَبِّ		Çoğunluk.
	يَا رَبَّ		Übey [2].
89	تَعْلَمُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	يَعْلَمُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [3].

1. Kitâbu'l-Mesâhif: 88.
2. Kitâbu'l-Mesâhif: 163.
3. Tebsırah: 672; en-Neşr: 2/370.

44/64 DUHÂN SÛRESİ

Duhân, duman demektir. Bu adı onuncu âyetteki *"duhân"* kelimesinden alan sûrede Kur'ân'ın vahyedilmeğe başladığı gecenin önemi, Hz. Muhammed(s.a.v.)in hak peygamber olarak görevlendirildiği belirtilir, onun peygamberliğini kabul etmeyen kâfirler uyarılır. Mûsâ'yı inkâr eden Fir'avn ve kavminin boğulup İsrail oğullarının, Fir'avn'ın zulmünden kurtarıldığı anlatılarak peygamberleri inkâr edenlerin sonunun mutlaka husran olacağı imâ edilir. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere, âhiret hayâtı olmasa dünyânın yaratılmasının anlamsız kalacağı belirtilir ve kâfirlerle mü'minlerin sonuçlarını belirten âyetlerle sûre son bulur.

59 âyeti içeren sûre, Mekke'de Zuhruf Sûresinden sonra inmiştir. Bölümlerinin birbirine bağlılığından ötürü bütün âyetlerinin bir defada ya da birbiri ardınca indiği söylenebilir. Resmî tertîpte 44 ncü, iniş sırasına göre 64 ncü sûredir.

بسم الله الرحمن الرحيم

حم ﴿١﴾ والكتاب المبين ﴿٢﴾ إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا
منذرين ﴿٣﴾ فيها يفرق كل أمر حكيم ﴿٤﴾ أمرا من عندنا إنا كنا
مرسلين ﴿٥﴾ رحمة من ربك إنه هو السميع العليم ﴿٦﴾ رب السماوات
والأرض وما بينهما إن كنتم موقنين ﴿٧﴾ لا إله إلا هو يحيي ويميت

رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hâ mîm. 2- Apaçık Kitâb'a andolsun ki, 3- Biz onu mübârek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyız. 4- Her hikmetli emir o gecede ayırdedilir; 5- Yani katımızdan verilen her emir. Çünkü biz elçi göndericiyiz. 6- Senin Rabbinin acıması gereği olarak. Doğrusu O, işitendir, bilendir. 7- Eğer kesin olarak inanıyorsanız (bilin ki Allah), *göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir. 8- O'ndan başka Tanrı yoktur, yaşatır, öldürür. Sizin de Rabbiniz, önceki atalarınızın da Rabbidir.*

Tefsîr:

1-8: İki harften ibaret olan birinci âyet ile dinleyicilerin dikkati uyarıldıktan sonra anlatımı açık, herşeyi güzel izah eden Kitâba yemîn edilerek bu Kur'ân'ın, insanları uyarmak için mübârek bir gecede indirildiği, her türlü hikmetli işin veya emrin kararlaştırıldığı o gecede Allah'ın, peyğamber göndermeyi, Kitâp indirmeyi irade buyurduğu, insanlara acıdığı için böyle yaptığı, O'nun işiten, bilen, göklerin, yerin ve bütün kâinâtın Rabbi olduğu, O'ndan başka Tanrı bulunmadığı; öldüren, dirilten O Tanrının gelmiş ve gelecek bütün insanların da Rabbi olduğu vurgulanır.

Kitâb-ı mübîn ta'biri ile "وَ لَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ" âyetindeki Kitâb-ı mübin yani Allah'ın bilgi hazinesi kasdedilmiş olabilir. Yâhut bununla daha önce gönderilmiş bulunan İlâhî Kitâpların kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Bu ihtimal daha kuvvetlidir. Çünkü sûrenin baş tarafında Kur'ân'ın asıl temel prensibi olan Tehvîd vurgulandıktan sonra 17. âyetinden itibaren 34. âyetine kadar Hz. Mûsâ'nın tevhîd kıssası anlatılır. Bundan, Mûsâ Kitâbının içeriğinin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedildiği anlaşılır. Hâ mîm ve Kitâb-ı mübîn hakkı için biz Kur'ân'ı mübârek bir gecede indirdik, demektir. Yâhut Kitâb-ı mübîn, hükümleri, öğütleri açıklayan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bununla bütün olarak Kur'ân'ın kendisi kasdedilmiş olabilir. İleride bütünleşecek olan Kur'ân'ın, misal âlemindeki bütünlüğü kasdedilerek Kitâb-ı Mübîn denmiş olabilir.

Burada Kur'ân'ın indirildiği gecenin önemi vurgulanmaktadır. Bu gecenin Kadir gecesi olduğu, "اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةِ الْقَدْرِ: *Biz onu Kadir gecesinde indirdik*"[1] âyetinden anlaşılmaktadır. Kadir gecesinin, Ramazan ayının içinde

1. Kadir Sûresi: 1.

olduğu da: *"Ramazan ayı ki, Kur'ân o ayda indirildi"*[1] âyetinden anlaşılmaktadır.

Gerçi Kadir Gecesinin ne zaman olduğu ihtilâf konusudur. Fakat Kur'ân onun Ramazan ayı içinde olduğunu söylüyor. Ancak Kur'ân'dan anlaşılan, Kur'ân'ın inmeğe başladığı gecenin çok hayırlı, mübârek, şerefli bir gece olduğudur. Fakat bundan bu gecenin her yıl tekerrür ettiği anlamı çıkmaz. Diğer Ramazanlardaki gece, asıl Kur'ân'ın inmeğe başladığı gecenin bir yıl dönümüdür. Peygamber(s.a.v.)in: *"Kadir gecesi, Ramazan'ın son on gecesi içindedir"*[2] dediği rivayet edilir.

"Biz onu mübârek bir gecede indirdik" âyeti, Kur'ân vahyinin, Kadir gecesinde inmeğe başladığı gece anlamınadır. Yani Kur'ân'ın inmeğe başladığı gece, çok şerefli, mübârek bir gecedir. Bu âyet Kur'ân'ın tamamının bir gecede indiği anlamına gelmez. Fakat bu âyeti böyle anlayan bazı müfessirler, bu gecenin, Şa'ban'ın onbeşinci gecesi olduğunu ve o gece Kur'ân'ın, Levh-i Mahfuz'dan dünyâ göğüne indirildiğini, oradan da Cebrâîl'in, olaylar üzerine azar azar Hz. Muhammed'in kalbine indirildiğini söylemişler[3] ve bu görüşü İbn 'Abbâs'a dayandırmışlardır[4].

Kur'ân'ın tamamının Levh-i Mahfuz'dan dünyâ göğüne indirilmesi, oradan da Cebrail'in azar azar Peygamber'in kalbine indirmesi rivayeti sağlam bir görüş değildir. Bunun bir hikmeti de görünmüyor. Vahiy, öyle bir yerden bir yere taşınır türden bir şey değildir. Mâhiyeti bilinmez. Bu konuda Peygamber(s.a.v.)e dayanan sağlam bir nass da yoktur.

Kur'ân'ın indirilmeğe başladığı gecenin, Şa'ban'ın onbeşinci gecesi olduğunu söyleyenler, o gecenin fazileti hakkında bazı hadisler de rivayet ederler:

"Yüce Allah, Şa'ban'ın ortasındaki gecede dünyâ göğüne iner, Kelb oğulları koyunlarının tüyleri sayısından daha çok insanı affeder"[5]. Tirmizî, rivayet ettiği bu hadisin zayıf olduğunu söylüyor. Hadisi Yâhyâ ibn Ebî Kesîr'den rivayet eden Haccâc ibn Ertât, gerçekte ondan hadis almamıştır. Tedlîsi çok bir râvidir.

Sahih bile olsa bu rivayette Kur'ân'ın, Şa'ban'ın onbeşinci gecesinde indiğine dair bir işaret yoktur. Şa'ban'ın onbeşinci gecesinde Allah'ın, o yıl içinde geçecek olayları, yaşayacak ve ölecek kimselerin isimlerini yazıp görevli meleklere teslim ettiği hakkında tâbiîlerden İkrime'ye, Muhammed ibn Muğîre'ye

1. Bakara Sûresi: 185.
2. Buhârî, Leyletu'l-Kadr: 3; Müslim, Sıyâm: 209; İbn hanbel: 6/50.
3. Hâzin: 6/143.
4. İbn Kesîr, Tefsîrin Muhtasarı, 3/658-659.
5. Tirmizî, Savm: 39; İbn Mâce, İkâmet: 191.

dayanan rivayetler vardır ki bunlar öyle kuvvetli rivayetler değildir [1]. Bu konuda Hz. Peyğamber'in kendisinden gelen sağlam bir söz yoktur. Allah'ın, Şa'ban'ın onbeşinci gecesinde dünyâ göğüne ineceği hakkındaki hadis zayıftır. Allah'ın o gecede inmesi bir özellik taşımaz. Çünkü Buhârî, Müslim ve diğer hadis mecmularında bulunan hadislere göre Allah her gecenin son üçte birinde dünyâ göğüne inerek: *"Kim bana duâ eder, duâsını kabul edeyim, kim benden dilek diler, dileğini vereyim, kim bana istiğfar eder, onu bağışlayayım?"* dediği rivayet edilir [2].

Âyette anılan mübârek gecenin, Kadir gecesi mi, Şa'ban'ın onbeşinci gecesi mi olduğu hakkındaki rivayetleri sevk eden Taberî, bu gecenin Kadir gecesi olduğunu söyleyenlerin görüşünü daha doğru buluyor.

Bu geceyi niteleyen "فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ: *O gecede her hikmetli emir ayırdedilir"* âyeti, Kadr Sûresinde Kadir gecesini niteleyen "تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيهَا: *O gecede melekler ve ruh iner"* âyetine uygun düşmektedir. Burada "أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا: *Katımızdan bir emir"* denmiştir. Kadir Sûresinde: "بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ: *Rablerinin izniyle her çeşit emirden"* buyurulmuştur. Bunların hepsi, Kadir Gecesinin vasfıdır.

Bu mübârek gecede önemli işlerin veya emirlerin ayırdedildiği ve meleklerin Allah'ın izniyle her emri indirdiği buyurulduğuna göre Kadir Gecesinde çok önemli hükümler icra edilir. Fakat dediğimiz gibi Kadir gecesinde veya Şa'ban'ın onbeşinci gecesinde Allah'ın, bir yıllık işleri meleklere teslîm ettiği hakkındaki rivayetler sağlam olmadığı gibi, Şa'ban'ın onbeşinci gecesinin Berâet Gecesi adı ile kutlanması âdeti de sağlam bir hadise veya sahâbî sözüne dayanmamaktadır.

"أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا" Katımızdan bir emir, yani o gece ayırdedilen hikmetli emir, tarafımızdan bir emirdir. Yâhut o Kur'ân'ı tarafımızdan bir emir, bir ferman olarak indirdik. İndirdiğimiz Kur'ân ile her türlü hikmetli işleri açıklayıp tarafımızdan bir emir olarak sana bildirdik, demektir.

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾
يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا

1. Câmi'u'l-beyân: 25/108-109.
2. Müslim, Musâfirîn: b. 24, h. 24; Tirmizî, Teheccüd: 14; Ebû Dâvud, Sunnet: 19;....

مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى وَقَدْ جَاۤءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ
وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا اِنَّكُمْ عَٓائِدُونَ
﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

9- Ama onlar kuşku içinde oynuyorlar. 10- İmdi sen, göğün açık bir duman getireceği günü gözetle. 11- O duman insanları kaplar. (Derler ki:) *"Bu, acı bir azâbdır". 12- "Rabbimiz, bizden azâbı kaldır, biz artık inanıyoruz". 13- Artık onlar nasıl düşünüp öğüt alacaklar? Kendilerine apaçık elçi gelmişti. 14- Ondan yüz çevirdiler: "Bu, öğretilmiş bir mecnûndur" dediler. 15- Biz sizden azâbı biraz kaldırırız ama siz yine eski halinize dönersiniz. 16- O gün büyük vuruşla vururuz, biz öc alırız!*

Tefsîr:

9-14 ncü âyetlerde müşriklerin, vakitlerini kuşku içerisinde oyun ve eğlence ile geçirdikleri belirtiliyor ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e, gökten, insanları kaplayacak olan bir dumanın geleceği zamanı beklemesi emrediliyor. Kâfirler o hal karşısında bunun acı bir azâb olduğunu söyler ve "Ya Rabbi, bu azâbı üstümüzden kaldır, artık inanıyoruz!" derler. Ama o zaman inanmanın, öğüt almanın bir yararı olmaz. Çünkü kendilerine herşeyi açıklayan, Allah tarafından görevlendirildiği besbelli olan peyğamber geldiği zaman ondan yüz çevirmiş, "Bu, öğretilmiş bir mecnundur" demişlerdi. Elçinin söylediklerinin, cinler tarafından kendisine öğretildiğini sanmışlardı. O zaman öyle dedikten sonra şimdi artık nereden öğüt alsınlar? Şimdi inanmalarının ne yararı var?

15-16: Yüce Allah, azâbın kaldırılması için kendisine yalvaranlara: *"Biz azâbı sizden biraz kaldırsak, siz yine eski halinize dönersiniz"* buyuruyor. 15-16 ncı âyetlerin mânâsı şöyle olabilir: "Biz azâbı biraz kaldırırız ama siz yine sapıklık ve azgınlığınıza dönersiniz. İşte o zaman sizi büyük vuruşla vurup öcümüzü alırız".

Abdullâh ibn Mes'ûd'a göre *el-batşatu'l-kubrâ* (büyük vuruş), Bedr günü kâfirlerin yenilip öldürülmesidir. *Batşa* (büyük vuruş), *lizâm* (sargın azâb) ve *duhân* (duman) olayları geçmiştir. Bunlar Peyğamber (s.a.v.) devrinde olmuştur. İbn Abbâs'a dayanan bir rivayete göre de burada haber verilen olaylar, kıyâmetten önce vukubulacak olağanüstü olaylardır.

İbn Mes'ûd'a göre duman, Arapları sarmış olan müthiş bir kıtlığa işarettir. Kıtlık zamanlarında açlıktan insanın gözünde fer kalmadığı için göğü de dumanlı görür. Bunun için göğün duman getirmesi, kıtlıktan kinâyedir. Herkesi saran büyük belâya duman denir. İbn Kuteybe'nin tefsîrine göre kıtlık yılında yağmur yağmadığı için yer kurur, fazla toz olur, hava tozdan kararır. Bu hal duman gibi görünür. Bundan dolayı kıtlık yılına *el-ğabrâ* (tozlu) denir [1].

Mesruk diyor ki: "Biz Abdullâh ibn Mes'ûd'un yanında iken bir adam geldi:

— Ey Ebû Abdirrahmân, dedi, mescidde, Kur'ân'ı kendi re'yiyle tefsîr eden bir adamın yanından geliyorum. Bu adam: "يوم تأتى السماء بدخان مبين" âyetini şöyle tefsîr ediyor: Kıyâmet günü bir duman gelir, insanların nefeslerini tıkar, onları nezle gibi yakalar.

Uzanmış olan Abdullâh kızarak doğrulup oturdu ve şöyle dedi:

— İnsan bir şeyi bilirse onu söylesin, bilmiyorsa Allah bilir, desin. Çünkü insanın, bilmediği şey için Allah bilir, demesi de irfândır. Zirâ Allah, Peyğamber'ine: *"Ey Muhammed, de ki: Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum ve ben yapmacık yapanlardan değilim, de"* [2] buyurmuştur.

Kureyş yüz çevirince Peyğamber (s.a.v.): *"Allah'ım, şunların başına Yûsuf'un yedi yılı gibi yedi yıl ver!"* dedi. Herşeyi tüketen bir kıtlık yılı başladı. Öyle ki açlıktan derileri, leşleri yediler. Biri göğe baksa, duman gibi görüyordu. Ebûsüfyan, Peyğamber'e geldi:

— Ey Muhammed, sen bize Allah'a ibadet, akrabayı ziyâret etmeyi emrederdin. Kavmin helâk oldu. Onlar için Allah'a duâ et, dedi.

İşte: *"O gün gök apaçık bir duman getirir. Bu, acı bir azâbdır"* âyeti buna işaret ediyor.

Hadîsin râvîsi Mansûr: *"Rabbimiz bizden azâbı kaldır, biz inanıyoruz"* âyeti de bunu gösteriyor. Âhiret azâbı kaldırılır mı? *Batşa, lizâm, duhân* ve *Rûm* olayları geçmiştir. Batşa ve lizâm Bedir gününde olmuştur [3].

Müslim'in rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.), müşriklerin ricaları üzerine Allah'a duâ edince yüce Allah: *"Biz sizden azâbı biraz kaldırırız ama siz yine eski halinize dönersiniz"* âyetini indirdi. Onlara yağmur yağdırıldı. Fakat refahı görünce yine eski hallerine döndüler. Yüce Allah: *"İmdi sen göğün ap açık bir duman getireceği günü gözetle. Bu, acı bir azâbdır... biz öc*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/242.
2. Sâd Sûresi: 86.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 30; Tirmizî, Tefsîr: 46; Müslim, Sıfâtu'l-munâfikîn: b. 7, h. 40.

alırız" âyetlerini indirdi. Yani Bedir günü onlardan öcünü alacağını bildirdi [1].

Abdullâh'a göre duhân, lizâm, batşa ve kamer olayları geçmiştir [2].

İkinci tefsîre göre bu duman, kıyâmet alâmetlerinden olup kıyâmetten önce göğü kaplayacak bir dumandır. İbn Ömer'e, İbn Abbâs'a, Ebû Saîd el-Hudrî'ye ve Ebû Mâlik el-Eş'arî'ye dayandırılan rivayetlere göre kıyâmetten önce çıkacak olan duman, mü'minleri bir nezle gibi yakalayacak, kâfirlerin içine dolup onları şişirecek ve işitme organlarından (kulaklarından) ve altlarından çıkacaktır [3].

Taberî, Abdullâh ibn Mes'ûd'un sözünün daha kuvvetli olduğunu, Peygamber'e, gözetlemesi emredilen duhân'ın, Adullâh ibn Mes'ûd'un nitelendirdiği gibi Peygamber'in duâsıyle kavmine isabet eden sıkıntı ve darlık olduğunu söylüyor [4].

Şevkânî de bu anlamda şöyle diyor: "Tercîhe şâyan görüş, duhânın, başlarına inen sıkıntıdan dolayı göğün kendilerine duman gibi gelmesi görüşüdür. Ama bu, kıyâmetten önce de bir dumanın çıkmasına engel değildir. O başka bir duman olabilir [5].

Abdullâh ibn Mes'ûd'un sözü, Mü'minun Sûresinin 75-77 nci, Nahl Sûresinin 112 nci, Rum Sûresinin 1-2 nci âyetlerinin tefsîrinde de anlatılır. Abdullâh, Duhân'ı, kıyâmet alâmeti bir olay olarak tefsîr eden kimseye kızmıştır. İbn Abbâs'ın: "İbn Mes'ûd, elbatşatu'l-kubrâ Bedr günüdür demiş. Ben ise onun kıyâmet günü olduğunu söylüyorum" dediğini nakleden İbn Keŝîr ise: Kur'ân'ın zâhirinden anlaşıldığına göre Duhân olayı, kıyâmetten önce vukubulacak bir olaydır. Çünkü "يَغْشَى النَّاسَ: *İnsanları kaplar"* cümlesi, bu dumanın bütün insanları kaplayacağını söylüyor. Eğer olay, sırf Mekkelilere özgü hayâlî bir olay olsaydı, *"İnsanları kaplar"* denmezdi diyor [6].

Bize göre İbn Mes'ûd'un dediği gibi âyetlerdeki olaylar, Peygamber (s.a.v.) zamanında geçmiş olan olaylardır ve işaret edilen olay Bedir Savaşında olmuştur. Özellikle tozlu alanlarda geçen savaşta atlı ve yayaların dal kılıç birbirlerine girmelerinden her tarafı toz kaplar. Kalkan tozlar, bulut gibi göğe yükselir, tozdan göz gözü görmez olur. Arabistan'da rüzgâr çıktığı zaman göğü toz bulutu kaplar. Buna bir de korku eklenirse insanın görme alanı çok daralır.

1. Müslim, Sıfâtu'l-munâfikîn: b. 7, h. 40.
2. Müslim, aynı.
3. Câmi'u'l-beyân: 25/111-112.
4. Câmi'u'l-beyân: 25/114.
5. Fethu'l-Kadîr: 4/571.
6. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/140.

Bedir Savaşı, Bedir Vadisinde, diz boyu toz olan bir yerde cereyan etmiştir. İşte âyette ileride vukubulacak ve müşrik liderlerini bozguna uğratacak, işkenceye uğratılan müslümanların öclerinin alınacağı bu savaşa işaret edilmektedir. Gerçekte âyette ne kıtlık yıllarına, ne de kıyâmet alâmetine işaret vardır. Bunlar sonradan âyetlere yakıştırılmıştır. Kaldı ki âyetler bütündür. Birbirinden ayrı değil, beraber inmiştir. Müşriklerin şu sözü üzerine şu âyet, şu sözü üzerine de şu âyet inse âyetlerin ayrı ayrı zamanlarda inmiş olması gerekir. Oysa bunların, birbirinin devamı olduğu açıktır. Bundan dolayı buradaki bazı âyetleri siyaktan ayırıp müşriklerin falan veya filân sözüne bağlamak doğru görünmüyor.

Âyetteki *en-nâs* sözünün de bütün insanları kasdetmiş olması gerekmez. Kur'ân'da en-nâs, çoğunlukla Hz. Muhammed'in hitâbettiği toplumu kasdeder. Araplar bir cemâate hitabettikleri zaman *"yâ nâs"* veya *"eyyuhâ-en-nâs!"* derler. Bundan maksat dinleyicilerdir. Binaenaleyh *"O duman insanları kaplar"* âyetinden, dumanın yeryüzündeki bütün insanları kaplaması gerekmez. Bundan kasıt, dumanın yani savaş dumanının, kalkacak toz toprağın, İslâma karşı gelen müşrikleri kaplayacağıdır. Bizim anlayışımız budur. Bunun doğru olduğunu sanıyoruz.

Şayet âyette, bazı müfessirlerin dedikleri gibi kıyâmet alâmetine işaret ediliyorsa bunun, ileride icadedilecek nükleer silâhların yaratacağı nükleer dumanlar olması muhtemeldir. Atılan atom bombalariyle gerçekten insanları bir duman sarmıştır. Eğer kıyâmet olayında atmosfer atomları tutuşursa veya çıkacak bir dünyâ savaşında birkaç nükleer bomba patlatılırsa insanları bir duman sarıp mahvedebilir. Belki de âyetlerde, ileride icadedilecek gazlı, dumanlı korkunç silâhlara işaret vardır. O zamana dek inanmayanların, o hali gördükten sonra inanmalarının bir yararı olmaz.

Ancak bu âyetler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayan müşrikleri tehdîdetmektedir. Peyğamber'in çağdaşı olan müşrikler, kendilerinden bin yıl, hattâ belki binlerce yıl sonra vukubulacak olayları göremeyeceklerine göre onları, görmeyecekleri şeylerle tehdîdetmenin bir yararı olmaz. Bundan dolayı âyetlerde anlatılanların, Kıyâmet olayları değil, o müşriklere isâbet edecek felâketler olduğu kanısındayız.

14 ncü âyette müşriklerin, Hz. Peyğamber (s.a.v.) için *"mu'allemun mecnun:* Öğretilmiş bir cinli" dedikleri anlatılır. Müşrikler, Kur'ân'ın Hz. Muhammed(s.a.v.)e başkaları tarafından öğretildiğini söylüyorlardı:

"Biz onların, 'Ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Haktan sa parak kendisine yöneldikleri adamın dili yabancı, bu ise apaçık Arapça bir

dilledir"[1], *"İnkâr edenler: 'Bu Kur'ân, yalandan başka bir şey değildir. Muhammed onu uydurdu, başka bir topluluk da ona yardım etti' dediler. Muhakkak bir haksızlığa ve iftirâya vardılar. Dediler: 'Bu, evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor'."*[2].

Müşrikler, Kur'ân'ın Hz. Muhammed(s.a.v.)e bazı hırıstiyan köleler tarafından öğretildiğini söyledikleri gibi cinler tarafında öğretildiğini de söylüyor ve böylece çelişki içine düşüyorlardı. İşte: "Öğretilmiş bir cinli" sözleri bunu anlatıyor.

"O(Kur'â)*nı şeytanlar* (cinler) *indirmedi. Bu onlara yaraşmaz ve zaten bunu yapamazlar da. Çünkü onlar* (meleklerin sözlerini işitmekten) *uzaklaştırılmışlardır"* [3], *"De ki: 'İnananları sağlamlaştırmak ve müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere o*(Kur'â)*nı Ruhu'l-Kudüs Rabbinden hak* (ve hikmet) *ile indirdi"* [4] âyetleri de onların bu yanlış düşüncelerine cevap veriyor ve Kur'ân'ın cinler tarafından değil, fakat Kutsal ruh tarafından indirildiğini belirtiyor. İsteyen, işaret edilen âyetlerin tefsîrine bakabilir.

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ
عِبَادَ اللَّهِ ۖ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ ۖ
إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ
﴿٢٠﴾ وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هَٰؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ
﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا ۖ
إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ

1. Nahl Sûresi: 103.
2. Furkan Sûresi: 4-5.
3. Şu'arâ Sûresi: 210-212.
4. Nahl Sûresi: 102.

وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا
قَوْمًا آخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾
وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا
مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَآتَيْنَاهُمْ
مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ ﴿٣٣﴾

17- Andolsun, onlardan önce Fir'avn topluluğunu da sınadık. Onlara değerli bir elçi geldi: 18- "Allah'ın kullarını bana teslîm edin, dedi, çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim". 19- "Allah'a karşı ululanmayın. Ben size apaçık bir delîl getiriyorum." 20- "Ben, beni taşla(yıp öldür)*menizden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım." 21- "Eğer bana inanmadınızsa bari ben*(im yolum)*dan çekilin." 22- Sonra Mûsâ: "Bunlar suç işleyen bir toplumdur!" diye Rabbine duâ etti. 23-* (Allah da)*: "O halde kullarımı geceleyin yürüt, çünkü takibedileceksiniz"* (buyurdu). *24- "Denizi* (yarıp toplumunu geçirdikten sonra olduğu gibi) *açık bırak. Zirâ onlar boğulacak bir ordudur!" 25- Onlar geride nice şeyler bıraktılar; bahçeler, çeşmeler. 26- Ekinler, güzel makamlar! 27- Ve zevk-ü safâ sürdükleri nice nimetler! 28- İşte böyle, biz onları başka bir topluma mîrâs verdik. 29- Onlara gök ve yer ağlamadı, kendilerine fırsat da verilmedi. 30- Andolsun biz İsrâîl oğullarını o küçültücü azâbdan kurtardık; 31- Fir'avn'dan. Çünkü o, ululanan sınırı aşanlardan biri idi. 32- Andolsun biz onları bir bilgi üzerine âlemlere üstün kıldık. 33- Onlara, içinde açık bir sınav bulunan âyetler verdik.*

Tefsîr:

17-33 ncü âyetlerde Allah'ın, bu müşrik Araplardan önce Fir'avn kavmini de sınadığı, Allah'ın kullarına zulümden vazgeçip onları yani İsrâil oğullarını serbest bırakmasını isteyen peygamberi dinlemedikleri, bu yüzden

Allah'ın, o azgın, kibirli insanları denizde boğduğu, onların haline göklerin ve yerin ağlamadığı yani hallerine hiç acıyan olmadığı; Allah'ın, onların bağ ve bahçelerini, inanan kullarına mîrâs bıraktığı; Mûsâ'ya inanan İsrâil oğullarını zorba Fir'avn'ın ağır işkencesinden kurtarıp inanmayanlara hakim kıldığı ve İsrail oğullarına bulutu gölge yapmak, menn ve selvâ indirmek gibi açık âyetler (mu'cizeler) verdiği anlatılmaktadır.

Kureyşin, Peygamber(s.a.v.)e karşı kibirli, olumsuz, uzlaşmaz ve kırıcı tutumlarına işaret edildikten sora birçok yerde anlatılan Mûsâ Fir'avn kıssasının bir özeti verilmektedir. Sözgeliminden anlaşıldığı üzre bunun hikmeti şudur:

Allah'ın peygamberine karşı gelen zorbalar, sonunda perişan olmuş, Allah peygamberini ve inananları üstün getirmiş, kâfirlerin mülklerini, servetlerini mü'minlere vermiştir. Allah, nasıl baskı altında ezilen İsrail oğullarını Fir'avn'ın elinden kurtarıp onun mülküne, yurduna hakim kılmış, onları nimet ve refaha kavuşturmuş ise: Şimdi baskı ve işkence altında yaşayan mü'minleri de müşriklerin zulmünden kurtarıp onların yurduna hakim kılacaktır.

Gerçekten bir süre sonra müşriklerin en azılıları Bedir'de helâk şerbetini içmiş, Mekke'nin fethiyle de ezilmekte olan müslümanlar, müşriklerin yurduna hakim olmuşlardır. Özeti verilen bu kıssadan da anlaşılacağı üzre bundan önceki bölümde: 10-13 ncü âyetlerde işâret edilen duman ve azâb olayı, bu müşriklerin başına gelecek azâb olayıdır ki bu da Bedir savaşında olmuştur. Eğer bununla kıyâmet alâmeti kasdedilmiş olsa âyetlerin ruhuna uygun düşmez. Çünkü âyetler, şu dünyâda, Hz. Muhammed'e karşı gelen insanların, bir gün bir belâ karşısında kalacaklarını ve o zaman pişman olup inanacaklarını fakat imanlarının bir yarar sağlamayacağını vurgulamaktadır. Oysa kıyâmet alâmetleri, yaşayan insanların göreceği bir olaydır. Belki milyonlarca yıl önce ölmüş olan insanların, kıyâmet öncesinde vukubulacak olaylardan korkmaları sözkonusu olmaz. Çünkü âhiretten önce vukubulacak bu tür olaylar ancak beden içinde yaşayan canlıları etkiler. Ruhları değil. Allah'ın elçisine karşı gelen Fir'avn nasıl denizde boğulmak suretiyle cezalandırılmış ise, Allah'ın son Eçlisine karşı gelen ve müslümanları ezen şu Kureyş kavmi de aynen Fir'avn gibi bir gün tepelenecektir.

''Onlara gök ve yer ağlamadı'' âyeti, Zemahşerî'nin de dediği gibi mecâzî bir anlam taşır. Onların haline hiç kimse acımadı demektir. İbn Keŝîr'in naklettiği bazı hadislerde ''Ölen mü'min insana göğün ve yerin ağladığı'' ifade edilmektedir. Sağlam olmayan bu hadisler, İslâmın ruhuna aykırıdır. Çünkü gök ve yer bir kişinin ölmesine ağlamaz, doğmasına da sevinmez. Birinin ölmesi veya doğmasiyle kâinâtın düzeni bozulmaz.

Nitekim Peyğamber(s.a.v.)in oğlu İbrahîm öldüğü zaman Güneş tutulmuştu. İbrâhîm'in ölmesi yüzünden Güneşin tutulduğunu söylediler. Peyğamber (s.a.v.) Güneş ve Ay'ın, birinin ölmesi veya yaşamasıyle tutulmayacağını söyledi [1].

Bir görüşe göre Araplar, büyük bir adam ölünce "Dünyâ onun için karardı. Ay, Güneş tutuldu. Rüzgâr, gök ve yer ağladı" derler. Böylece mecâzî bir tarzda musibetin büyüklüğünü abartmak isterler. İşte halkın kullandığı bu ifade kullanılarak Fir'avn ve adamlarının değersizliği anlatılmıştır [2]. Yani bunlar öyle sanıldığı gibi yerin göğün ağlayacağı türden insanlar değillerdi. Bunlara ne gök ağladı, ne de yer ağladı. Hallerine hiç acıyan olmadı, unutulup gittiler. Bazılarına göre de gök ve yer ile kasdedilen, gök ve yer halkıdır. Âyette onlara, ne gök, ne de yer halkının ağlamadığı anlatılmıştır [3].

33 ncü âyette Allah'ın, bir bilgi üzerine İsrâil oğullarını seçip âlemlere üstün kıldığı anlatılmaktadır. Buradaki bilgi üzerine tabirinde iki ihtimal vardır. Birincisi: Biz onları bilerek, katımızdaki bilgiye göre seçtik, âlemlere üstün kıldık demektir. İkinci ihtimal de şudur: Biz onları, bilgileri sayesinde âlemlere üstün kıldık demektir. Bu da bilgili insanların âlemlere üstün kılındığını ifade eder. "Bilgili olan güçlü olur" hakimiyet bilgi sayesinde olur. İlmin karşısında kaba kuvvet yenik düşer. Çünkü ilmin icadettiği teknik, beden gücünden çok çok üstündür. Bunu günümüzdeki durumla değerlendirirsek, bir taretin veya bunun da üstünde küçük bir nükleer silâhın, koca bir ordunun işini gördüğünü ve bir atomu olanın, bundan yoksun olan milyonları yenebileceğini anlar ve âyetteki bu ihtimâlî anlamın önemini daha iyi kavrarız.

İsrail oğullarının âlemlere üstün kılınması, süreklilik ifade etmez, Mûsâ devrindeki bir olayı anlatır. Bu üstünlük, sadece Hazreti Mûsâ'ya tabi oldukları o ilk zamanlara mahsustur. Yoksa onların, sonsuza kadar üstün kılındıkları anlamı kasdedilmemiştir. Çünkü böyle bir şey hem sosyolojik kurallara, hem Allah'ın adâletine aykırıdır. Nitekim İsrail oğulları, Musâ'nın yolunu bırakıp şirke sapınca, buzağıya tapınca çeşitli azâplara çarptırılmışlar, meshe uğratılmışlar, daha sonraki devirlerde uzun yıllar Babil'de tutsak kalmışlardır.

Her devirde üstün olanlar ancak Allah'ın buyruklarına uyup en güzel şekilde hareket edenlerdir.

"Biz oraları başka bir topluma mîrâs verdik" âyetinde Fir'avn kavminin bağ ve bahçelerinin, topraklarının, başka bir kavme verildiği buyurulmaktadır. İlk bakışta burada bir çelişki düşünülebilir. Çünkü İsrail oğulları Mısır'da

1. Buhârî, Küsûf: 1, 2, 4, 5, 9, 13, 17; Müslim, Küsûf: 3, 9, 28; İbn Hanbel: 2/109.
2. Mefâtîh.
3. Hâzin: 7/146.

kalmamış, oradan çıkıp Filistin'e yerleşmişlerdir. Mısır'daki topraklara vâris olmamışlardır.

Gerçekte âyetlerde bir çelişki yoktur. Çünkü âyette İsrâil oğullarının, onların topraklarına varis oldukları söylenmiyor. Ancak o toprakların başka bir topluma verildiği ifade ediliyor. Gerçekte öyledir. Çünkü onlar öldükten sonra elbette topraklarına başka bir nesil veya kavim varis olmuş, o topraklar, bağlar bahçeler, başka insanların eline geçmiştir.

"Dediler ki: 'Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza caymadık; fakat o milletin (yani Mısırlıların) *süs eşyasından bize yükletil*(ip taşıtıl)*mıştı. Onları ateşe attık, aynı şekilde Sâmirî de attı"*[1] âyetinin bildirdiği gibi İsrail oğulları, Mısırlılardan emanet aldıkları mücevherâta sâhibolmuşlardı.

Ayrıca İsrail oğulları, Mısırlıların tüm topraklarına sahibolmasalar da Mısır'a bağlı olan Filistin topraklarını ele geçirmişerdir: *"Hor görülüp ezilmekte olan o milleti de içini bereketlerle donattığımız yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrail oğullarına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi. Fir'avn'ın ve kavminin yapageldiği şeyleri ve yükseltmekte oldukları sarayları* (ve bahçeleri) *de yıktık"*[2] âyeti de İsrail oğullarının, Mısırlılara tabi olan Filistin'e hakim olduklarına işaret etmektedir.

Maamafîh, Fir'avn'ın boğulmasından sonra Hz. Mûsâ'nın birkaç yıl Mısır'da hüküm sürdüğü görüşü de vardır ki bu hususa geçmiş ciltlerde işâret etmiştik.

إِنَّ هٰؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ
﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ
أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

1. Tâhâ Sûresi: 87.
2. A'râf Sûresi: 137.

34- Şunlar da diyorlar ki: 35- "İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur. Biz diriltilecek değiliz." 36- "Doğru söylüyorsanız, babalarımızı getirin." 37- Onlar mı hayırlı, yoksa Tubba' kavmi ve onlardan daha önce gelenler mi? Suç işledikleri için onların hepsini helâk ettik. 38- Biz gökleri ve yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri eğlenmek için yaratmadık. 39- Onları sadece gerçek bir nedenle yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.

Tefsîr:

34-36: Önceki âyetlerde Mûsâ'ya karşı çıkan Fir'avn kavminin nasıl helâk edildiği anlatıldıktan sonra söz yine müşriklere getiriliyor, bu müşriklerin de şu ilk ölümden sonra bir hayât olmadığını söyledikleri, öyle bir şey varsa atalarının diriltilip karşılarına getirilmesini istedikleri anlatılıyor.

37 nci âyette "Onlar mı hayırlı, yoksa Tubba' kavmi mi veya onlardan da önce gelmiş geçmiş olan milletler mi?" diye soruluyor. Allah suç işleyen o kavimleri helâk etmiştir. Şu müşriklerden daha hayırlı yani daha zengin, daha ileri olan Tubba' kavmini helâk eden Allah bunları helâk etmez mi? Allah, her suçlu kavmi helâk ettiği gibi Peyğamber'ini dinlemeyen, âhireti kabul etmeyen bu küstah müşrikleri de helâk eder.

38-39: Allah gökleri, yeri, şu muazzam kâinâtı, gökle yer arasında bulunan şeyleri oyun, eğlence için değil, bir amaç için yaratmıştır. Âhiret olmasa hayât sadece şu dünyâ yaşamından ibaret bulunsa göklerin ve yerin yaratılmasının anlamı kalmaz.

"Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" [1].

"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık, bu, inkâr edenlerin zannıdır. (Onlar kâinâtın bir raslantı sonucu yaratıldığını zannederler). *Bu yüzden o inkâr edenlere ateşten helâk vardır"* [2].

İniş sırasına göre ilk defa bu sûrede müşriklerin, *"Doğru söylüyorsanız babalarımızı getirin!"* dedikleri anlatılır. Daha önce müşriklerin, öldükten, çürüyüp dağıldıktan ve tamamen toprak olduktan sonra tekrar dirilmenin bir hayâl olduğunu söyledikleri anlatılmıştı. Burada ise Peyğamber'den, iddiâsını ispatlamak için atalarını diriltip karşılarına getirmesini istedikleri anlatıl-

1. Mü'minûn Sûresi: 115.
2. Sâd Sûresi: 27.

maktadır.

Dünyâda ölüyü diriltmek Allah'ın sünnetine (yarıttığı tabiat yasasına) aykırıdır. Allah'ın yasasına aykırı olan böyle bir mu'cizeyi Hz. Muhammed (s.a.v.) yapmamıştır. Çünkü onun görevi ölüyü diriltmek değil, getirdiği nur ve ruh ile ölü gönüllere hayât vermektir.

Tubba' kavmi, Sebe' Sûresinde anlatılan Sebalılardır [1]. Esasen Tubba', Yemen kırallarına verilen unvandır. Mısır kırallarına Fir'avn, İran kırallarına Kisrâ dendiği gibi Yemen'deki Himyer Devleti kırallarına da Tubba' denirdi. Himyerliler ateşe taparlardı. Ateşe tapmanın, İran'dan buraya geçmiş olması muhtemeldir. Çünkü İranlıların egemenliği buralara kadar uzanmıştı.

Tubba' unvanını taşıyan son Himyer kıralının müslüman olduğu; Hz. Peygamber'in: *"Tubba'a sövmeyiniz, o müslüman olmuştu"* dediği [2] rivayet edilir. Hz. 'Âişe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber'in sözü: "Tubba'a sövmeyiniz, çünkü o iyi bir adamdı" şeklindedir. Kâ'b de: "Allah Tubba'ın kendisini değil, kavmini yerdi" demiştir [3]. İkrime'nin rivayetine göre de son Tubba' adını taşıyan kıral, Ebû Kereb Es'ad ibn Melîk'tir [4].

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا
هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾ إِنَّ شَجَرَتَ
الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾
كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ
رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا
مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/144.
2. İbn Hanbel, Musned: 5/340.
3. Câmi'u'l-beyân: 25/128-129.
4. Hâzin: 7/146-147.

﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَۚ ﴿٥٣﴾ كَذٰلِكَ
وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنِينَۙ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ
فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰىۚ وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَۜ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

40- (Hakkın batıldan ayrılacağı) *Hüküm günü, hepsinin varacağı bir gündür. 41- O gün dost, dostundan bir şey savamaz ve onlara yardım da edilmez. 42- Ancak Allah'ın acıdığı kimseler*(e yardım edilir). *Kuşkusuz O, azîzdir, esirgeyendir. 43- Zakkum ağacı, 44- Günahkârların yemeğidir. 45- Pota gibi karınlar*(ın)*da kaynar. 46- Sıcak suyun kaynaması gibi. 47-* (Allah zebânîlere buyurur)*: "Tutun onu, cehennemin ortasına sürükleyin". 48- "Sonra başının üstüne kaynar su azâbından dökün". 49- "Tad, zîrâ sen kendince üstündün, şerefliydin." 50- "İşte o kuşkulanıp durduğunuz şey budur!" 51- Korunanlar ise güvenli bir makamdadır; 52- Bahçelerde ve çeşme başlarında. 53- İnce ipekten ve parlak atlastan giysiler giyerek karşılıklı otururlar. 54- Ayrıca onları iri gözlü hurilerle evlendirmişizdir. 55- Orada güven içinde her meyvayı isterler. 56- Orada ilk ölümden başka ölüm tadmazlar. Allah onları cehennem azâbından da korumuştur. 57- Rabbinden bir lûtuf olarak. İşte o büyük başarı budur. 58- Biz o*(Kur'â)*nı senin diline kolaylaştırdık ki düşünüp öğüt alsınlar. 59- Hele biraz bekle, onlar da beklemektedirler* (yakında başlarına neler geleceğini göreceklerdir)*!*

Tefsîr:

40-42: Kâinâtın boş yere değil, bir gâye için yaratıldığı buyurulduktan sonra kâinâtın yaratılışındaki en büyük gayenin, İlâhî adâletin tecellî edeceği âhiret hayâtı olduğunu belirtmek üzere 40-42 nci âyetlerde haklının ve haksızın birbirinden ayırdedileceği o Yüce Divân gününde bütün insanların o

duruşmaya geleceği ve o gün kimsenin kimseye bir yararının dokunmayacağı, yalnız güçlü ve merhametli Allah'ın acıdığı kimselerin kurtuluşa ereceği vurgulanıyor ve bu İlâhî mahkemenin kararı sonunda oluşacak iki kıyâmet sahnesi sunuluyor:

43-49: Günahkârlara verilen hüküm, cehennem cezâsıdır. Orada günâhkârların yiyeceği, zakkum ağacıdır. Zakkûm ağacı, Sâffât sûresinde de geçmişti. Bunun meyvası, kaynar su gibi karınlarda kaynayan katrana benzer bir şeydir. Yüce Allah, cehennemin muhafızlarına, suçluyu yakalayıp cehennemin ortasına sürmelerini, başından aşağıya kaynar su dökmelerini emreder. Ve ona: "Şimdi şu azâbı tad! Zira sen azîzdin, kerîmdin: Dünyâda iken böbürlenip dururdun, kendini büyük zannederdin, şimdi cezânı çek!" denilir. Ve suçluların hepsine birden hitâbedilir: "İşte kuşkulanıp durduğunuz cehennem budur!"

Bu hitâb, cehennemdeki suçlulara olduğu kadar dünŷada cehennemi inkâr edenlere de yöneltilmiştir ki onlar da kendilerine gösterilen bu tablodan ibret alıp imana gelsinler.

Yüce Duruşma gününde hiçbir dostun, dostuna fayda sağlayamayacağını bildiren 41 nci âyet de şefâat hakkındaki hadîslerin abartıldığını gösterir. Çünkü o hadîsler bu âyetin hükmüne aykırıdır. Âhirette herkes, ruhunun değerini alır. Orada iltimas yok, tam adâlet vardır.

44 ncü âyetin tefsîrinde İmam Fahreddîn Râzî, İmamı A'zam'a göre Kur'ân'ı, mânâ ile yani aynı anlama gelen başka kelimelerle okumanın caiz olduğunu söylüyor. İmamı A'zam bu görüşünü 'Abdullâh ibn Mes'ûd'a dayandırmıştır. İbn Mes'ûd'un Kur'ân okuttuğu bir adam dili dönmediği için طعام الأثيم'i "طَعَامُ ٱللَّئِيمِ" okuyormuş. İbn Mes'ûd: "طَعَامُ ٱلْفَاجِرِ" de, demiş [1].

51-57 nci âyetlerde de suçluların karşıtı olan mü'minlerin âhiretteki durumları sergileniyor: Şirkten, Allah'ın yasaklarından korunanlar ise güvenli bir yerde, bahçeler içinde, şarıl şarıl akan berrak, soğuk suların başındadırlar. Alta ince, üste de kalın ipekten giysiler giyip karşılıklı otururlar. İri gözlü hurilerle evlenirler ve canlarının çektiği her meyvayı isteyip yerler. Güven içindedirler. Ölüm endişeleri de yoktur. Dünyâdaki o ilk ölümden başka ölüm tadmazlar. Cehennem azâbından da uzak ve güvendedirler. Bütün bunlar, onlara Allah'ın lûtfudur. Bu lûtfa ermek, gerçekten büyük bir başarıdır.

Mü'mine verilen bu cennet ve nimetler, onun dünyâdaki amellerinin karşılığından çok Allah'ın lûtfudur. Yoksa Allah, her güzel amel sâhibine cennet vermek zorunda değildir. Verdiği dünŷa ve âhiret nimetleri, kendisinin lûtuf

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/251.

ve ihsânıdır. Çünkü insanın iyi amelleri, Allah'ın, dünyâda ona verdiği nimetlerin karşılığı bile olamaz. Peyğamber (s.a.v.): *"Amel ediniz, doğru olunuz, Allah'a yaklaşınız. İyi biliniz ki hiçbirinizin ameli, kendisini cennete sokamaz" dedi. "Seni de mi* (cennete sokamaz) *Ey Allah'ın Elçisi?" dediler. "Beni de, dedi, meğer ki Rabbim beni rahmetiyle kaplasın"* [1].

İşte bundan dolayı cennet nimetlerinin ardından bunların, Allah'ın bir lûtfu olduğu belirtilmiştir.

54 ncü âyette mü'minlere *hûr-i în*'den eşlerin verileceği belirtilmektedir. *Hûr,* beyaz anlamına gelir. *Ayn-ı havrâ,* beyazı çok, siyahı belirgin, çarpıcı olan göze denir. *'În* ise *'aynâ'*nın çoğuludur. İri gözlü kadına *'aynâ* denir. Yani mü'minlere, gözbebekleri siyah, beyazı çok, iri gözlü eşler verilecektir. Hasan Basrî'ye göre bu iri gözlü eşler, dünyâdaki ihtiyâr kadınlardır. Allah onları yeniden böyle güzel yaratacaktır. Ebu Hüreyre'ye göre ise bunlar dünyâ kadınları değildir [2].

56- "لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى: *Orada ilk ölümden başka ölüm tadmazlar"* âyeti, Cennette ölümün olmadığını, oradaki ni'met ve sefânın sonsuzca süreceğini vurgular. Çünkü ancak olgunlaşmış olan ruhlar Cennete girerler. Olgunlaşan ruh, artık o doruktan aşağı düşmez. Âhiret hayâtında ölümün olmadığını anlatan bazı hadîsler de rivâyet edilir: *"Ölüm, güzel bir koç şekline getirilir, cennet ile cehennem arasında durdurulur, sonra boğazlanır. Sonra: 'Ey Cennet halkı, ölümsüz sonsuzluktur; ve ey cehennem halkı ölümsüz sonsuzluktur!' denilir"* [3]. Müslim'de bulunan bir hadiste de cennette hastalık, ölüm, ihtiyarlık ve fakirliğin olmadığı buyurulmaktadır [4].

58-59 ncu âyetlerde de Hz. Muhammed'e hitâben, insanların öğüt almaları için bu Kur'ân'ın, onun diline kolaylaştırıldığı, Hz. Muhammed'in bu son derece fasîh İlâhî sözü gayet kolayca okuduğu, insanlara anlatabildiği bildiriliyor ve biraz sabredip bu Tanrı sözüne karşı gelenlerin sonunu gözetlemesi emrediliyor, *"Onlar da gözetlemektedirler"* cümlesiyle Kur'ân'a karşı gelenlerin, pek yakında acı bir azâba çarpılacakları vurgulanıyor.

Sûre, Kur'ân'ın, mübârek bir gecede indirildiğini vurgulayan âyetlerle başlamıştı. Kur'ân'ın, Hz. Muhammed'in diline kolaylaştırıldığını vurgulayan bu ifadelerle son bulmakta, böylece sûrenin sonu, başı ile birleşmektedir. Bu arada kalan da Kur'ân'ın getirdiği inanç sistemi, onun muhtevâsıdır. Sonu

1. Müslim, Münâfikîn: 73, 74; Dârimî, Rikak: 24; İbn Hanbel, Musned: 2/235, 3/337.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/253.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 19; Müslim, Cennet: 4; Tirmizî, Tefsîr: 19; Dârimî: Rikak: 90; İbn Hanbel, Musned: 2/377.
4. Müslim, Cennet: 22; Tirmizî, Tefsîr: 39; Dârimî, Rikak: 103; İbn Hanbel: 2/319.

başı ile birleştirilerek, bu sûrenin, Allah'ın öğrettiği inanç ve düşünceleri taşıdığı anlatılmış oluyor.

Duhân Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Göklerin ve yerin Rabbi olan Allah, yaratıklarına acıdığı için elçiler gönderip kullarını uyarır, onları kötü sonuçlardan korur. Sonsuz gücün sâhibi olan Yaratıcı, yaşatır, öldürür. Şimdiki insanların ve geçmişte yaşamış olanların ve bütün yaratıkların Rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur (6-8).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

2. İlâhî sözler, Hz. Muhammed'in anlayacağı bir dille kendisine vahyedilmiş, bu sözleri anlaması, kendisine kolaylaştırılmıştır. Kendi çabasıyle bunları öğrenmesi ve anlaması mümkün değildi. Bunu ona lutfeden Allah'tır (58).

3. Bu söz, gönüllere yer edecek, bu mesaj ufuklara yayılacak, bunu engellemeğe çalışanlar da devrilip gideceklerdir. Pek yakında onlar, Kur'ân mesajının başarısını ve kendi sonlarının vehâmetini göreceklerdir (59).

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

4. Âhiret hayâtı muhakkaktır. Kıyâmette dirilmeyi inkâr eden Kureyş kavmi de kendisinden önce helâk edilmiş kavimler gibi helâk edilecektir.

Âhiret, bu hayatın içyüzü ve hakikatidir. Allah, bu evreni boş yere yaratmamıştır. Bu hayâtın bir amacı vardır ki o da âhiret hayâtıdır. Âhiret olmasa, bu dünyâ hayatı gayesiz, sadece bir eğlenceden ibaret kalır. Allah, amaçsız iş yapmaz (34-38).

5. Görünen gökler ve yer bir hayâl değil gerçektir. Bu hayât gerçek olduğu gibi bunun ruhu durumundaki âhiret hayâtı da gerçektir. İnsanlar, o yargı gününde Allah'ın huzurunda toplanacak, muhâkeme edileceklerdir. Bundan kaçmak mümkün değildir (39-40).

6. O gün, hiç kimse, başka bir kimseye fayda sağlayamaz; hiçbir dost, dostunu kurtaramaz, kimse kimseye yardım (şefâat) edemez. Ancak yüce Allah'ın acıdıkları kurtulurlar (41-42).

Hiçbir dostun, dostuna yardım edemeyeceğini, sadece Allah'ın acıyıp esirgediği kimselerin kurtulacağını vurgulayan 41-42 nci âyetlerin açıklığı karşısında şefâat hakkında anlatılan abartılı haberlerin çürüklüğü ortaya çıkmaktadır. Bu konuda ayrıntı için birinci cilde bakınız (s. 157-159).

7. Yüce Dîvân'da cezâya çarpılan suçlular, cehenneme atılıp başlarına kaynar su dökülür; kendilerine karınlarını tırmalayan zakkum ağacının dikenli mevyasından yedirilirken; dünyâda inkârdan ve kötü eylemlerden korun-

muş olanlar, güzel bahçelere götürülür, girift ağaçların altında akan ırmak kenarlarında ipek giysiler giymiş olarak karşılıklı oturup sohbet ederler. Kendileri gibi temiz ruhlu eşleri, ataları ve çocukları da yanlarında olur, yalnızlık çekmezler. Allah'ın lutfu ile orada diledikleri meyvayı güven ve huzur içinde yerler (43-57).

8. Cennet hayâtında ölüm yoktur. Cehennem azâbından korunmuş olanlar, ölümsüz olarak o nimet ve ikrâm içinde sonsuzca kalırlar (56).

Cennettekilerin ölmeyecekleri vurgulanırken, cehennemdekiler hakkında böyle bir açıklama yapılmamıştır. Hattâ tersine, oradakilerin ölümü temennî edecekleri: "دعوا هنالك ثبورًا : *Orada ölümü çağırırlar"* kendilerine: *"Bugün bir def'a ölüm çağırmayın, birçok ölüm çağırın!"* (Furkan Sûresi: 13-14) belirtilir.

Tefsîrlere göre bu ifâdelerde, cehennem azâbının korkunçluğu anlatılmaktadır. Yani o azâb öyle korkunçtur ki orada bulunan, ölmeyi yaşamaya yeğleyecek, ölüp de kurtulmayı dileyecek ama bu mümkün olmayacaktır. "يصلى النار الكبرى، ثم لايموت فيها ولا يحيى: *O, en büyük âteşe girer, sonra onun içinde ne ölür, ne de yaşar!"* (A'lâ Sûresi: 12-13) âyetleri de bu anlamı güçlendirmektedir.

Belki de bu âyetlerde, dünyâda olgunlaşıp, bedenin ölümünden sonra cennete giden ruhların, bir daha dünyâdaki bedensel hayâta dönmeyecekleri; fakat dünyâda olgunlaşmadan bedenden ayrılan ruhların, bir süre ruhsal azâbdan sonra bedene dönüp tekrar ölecekleri, tâ ruh olgunluğuna erinceye dek birkaç kez bedensel hayâta dönüp ölümü tadacakları; ancak olgunlaşmış olan ruhların bedenden ayrıldıktan sonra cennetlere girip ölümsüzlüğe erecekleri anlatılmış olabilir. *"Allah'ı nasıl tanımazsınız ki siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz"* (Bakara Sûresi: 28), *"Sonra onu öldürdü, kabre koydurdu. Sonra dilediğ zaman onu yeniden diriltti"* (Abese Sûresi: 21-22) âyetlerinin zâhirinden de bu mânâ anlaşılmaktadır. Gerçeği Allah bilir.

İnsanlar, belli yönde şartlanmış olan kamunun tepkisinden çekindikleri için bazı âyetlerin açık anlamını te'vîl etme yolunu tutmuşlardır.

D) Genel Prensipler:

9. Apaçık Kitâb'a and ile başlayan sûrede, o apaçık Kitâb'ın, mübârek bir gecede indiği belirtilmektedir. Kitâbın indirildiği o mübârek gece, Allah'ın çeşitli buyrukları, elçileri aracılığı ile insanlara duyurulur. Yüce Rab, kullarına acıdığından dolayı elçiler gönderip kullarına buyruklarını duyurmakta ve kullarını, yanlış davranışların yol açacağı kötü sonuçlara karşı uyarmaktadır (2-5).

10. Gönderilen uyarıya inanmayıp kuşku içinde bulunanlar, bir gün acı bir azâb ile karşı karşıya kalacaklardır. Her yandan kendilerini toz dumanın bürüyeceği o azâbın içine düştükleri zaman pişman olacaklar, azâbdan kurtarılmalarını dileyeceklerdir ama vaktiyle elçinin sözünü dinlememiş, ona cinlerin öğrettiği bir insan demiş olanların pişmanlıkları, kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Allah, o gün suçlulardan öcünü alacaktır (9-16).

10. Bundan önce Fir'avn kavmi de, kendilerini tevhîde çağıran Hak elçisini dinlemedikleri için cezalandırılmış, denizde boğulmuşlardır (17-24).

11. Bir ulus Hakk'ın yasaları dışına çıkıp yanlış davranışlar içine girerse, egemenliğini kaybetme süreci başlar, bir gün malları, mülkleri başkalarının eline geçer. Azâbı hak eden ulusa gök ve yer acımaz. Sanki tüm yasalar, azâbı hak eden ulusu, kötü sonuca sürükler (25-29). Zorbaların sonu ezilmektir. Nitekim bugün de zorbaların nasıl ezildiğini görmekteyiz.

12. Allah, İsrâil oğullarını, kendilerini ezen zorba Fir'avn'ın ve ulusunun elinden kurtarıp onların yurduna hâkim kılmıştır (30-33).

DUHÂN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	حم	Öncekilerde olduğu gibi hece harfleri üzerinde nefessiz durma:	Ebû Ca'fer.
4	نُفَرِّقُ	Tefrîk kökünden, çoğul, mütekellim:	Zeyd ibn 'Alî.
	يُفْرَقُ	Fark kökünden edilgen, muzâri':	Çoğunluk [1].
6	رَحْمَةً	Nasb ile:	Çoğunluk.
	رَحْمَةٌ	Ref' ile:	Zeyd ibn 'Alî ve Hasan [2].
7	رَبِّ	Bâ mecrûr:	Kûfeliler.

1. Kurtubî: 16/128; el-Bahr: 8/33.
2. el-Bahr: 8/33.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَبُّ	Bâ merfû':	Ötekiler [1].
8	رَبُّكُمْ وَ رَبُّ	İkisi de merfû':	Çoğunluk.
	رَبِّكُمْ وَ رَبِّ	İkisi de mecrûr:	İbn Ebî İshâk, İbn Muhaysın, Ebû Hayveh, Za'firânî, İbn Miksem ve başkaları [2].
13	مُبِين		Çoğunluk.
	كَرِيمٌ		İbn Mes'ûd mushafı [3].
14	مُعَلَّمٌ	İsmî mef'ûl:	Çoğunluk.
	مُعَلِّمٌ	İsmi fâil kipi:	Zirr ibn Hubeyş [4].
16	نَبْطُشُ	Madmûm tâ ile:	İbn Mes'ûd, Ebû Ca'fer [5].
	نَبْطِشُ	Meksûr tâ ile:	Ötekiler.
17	كَرِيمٌ	Kerîm:	Çoğunluk.

1. Tebsırah: 673; Kurtubî: 16/129; en-Neşr: 2/371.
2. el-Bahr: 8/33.
3. Kitâbu'l-Mesâhif: 88.
4. el-Bahr: 8/34.
5. Tebsırah: 674; en-Neşr: 2/16, 371; el-Budûr: 290; el-Bahr: 8/35; Kitâbu'l-Mesâhif: 88.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مُبِينٌ	Mübîn:	İbn Mes'ûd [1].
	فَتَنَّا	Hafif tâ ile:	Çoğunluk.
	فَتَّنَّا	Mübâlağa ve teksîr için şeddeli tâ ile:	Kırâettir [2].
19	إِنِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [3].
20	عُذْتُّ	Zâl'ın tâ'ya idğâmiyle:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Ebû Ca'fer, Halef.
	عُذْتُ	Zâl'i izhâr ile:	Ötekiler [4].
20-21:	تَرْجُمُونِي، فَاعْتَزِلُونِي	Vasl ve vakf halinde ikisi de yâ'lı:	Ya'kûb.
	تَرْجُمُونِ(ى)، فَاعْتَزِلُونِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ'lı:	Verş.
	فَارْجُمُونِ فَاعْتَزِلُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [5].

1. Tebsırah: 674; en-Neşr: 2/16, 371; el-Budûr: 290; el-Bahr: 8/35; Kitâbu'l-Mesâhif: 88.
2. Aynı.
3. Aynı.
4. Aynı.
5. Aynı.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	تُؤْمِنُوا لِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Verş.
	تُؤْمِنُوا لِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [1].
22	أَنَّ هٰؤُلَاءِ	Hemzenin fethiyle:	Çoğunluk.
	إِنَّ هٰؤُلَاءِ	Hemzenin kesriyle:	İbn Ebî İshâk, Îsâ, Zeyd ibn 'Alî ve bir rivâyette Hasan [2].
23	فَاسْرِ	Vasl hemzesiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr.
	فَأَسْرِ	Kat' hemzesiyle:	Ötekiler [3].
25	وَ عِيُونٍ	'Ayn'ın kesriyle:	İbn Keŝîr, İbn Zekvân, Şu'be, Hamza ve Kisâ'î.
	وَ عُيُونٍ	'Ayn'ın dammıyle:	Ötekiler.
27	وَ نَعْمَةٍ	Cerr ile:	Çoğunluk.
	وَ نَعْمَةً	Nasb ile:	Ebû Recâ' [4].
	فَكِهِينَ	Fâ'dan sonra elifsiz:	Ebû Ca'fer.
	فَٰكِهِينَ	Fâ'dan sonra elifli:	Ötekiler [5].

1. Tebsırah: 674; en-Neşr: 2/16, 371; el-Budûr: 290; el-Bahr: 8/35; Kitâbu'l-Mesâhif: 88.
2-3 Aynı.
4. el-Bahr: 8/36.
5. Taberî'ye göre doğrusu, elifli okumadır (25/23).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
28	أَوْرَثْنَاهَا		Çoğunluk.
	فَعَلْنَاهَا وَ مَلَّكْنَاهَا		Abdullâh ibn Mes'ûd [1].
30	الْعَذَاب	Lâm ile ta'rifli:	Çoğunluk.
	عَذَاب	Ta'rîfsiz:	İbn Mes'ûd [2].
31	مِنْ فِرْعَوْنَ	Cârr ve mecrûr:	Çoğunluk.
	مَنْ فِرْعَوْنُ	(مَنْ) soru edâtı, Fir'avn, merfû' haber:	İbn 'Abbâs [3].
41	وَلاَ هُمْ يُنْصَرُونَ	Nasr kökünden edilgen:	Çoğunluk.
	وَلاَ يَنْطِقُونَ	Nutk kökünden etken, zamîrsiz:	İbn Mes'ûd [4].
43	شَجَرَت (ة)	Uzun tâ ile yazılır, h üzre durulur:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr ve Kisâ'î.
	شَجَرَتْ	Tâ üzerinde vakıf:	Ötekiler.
44	طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ		Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 88.
2. el-Mesâhif: 88.
3. el-Bahr: 8/37.
4. el-Mesâhif: 88.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
			İbn Mes'ûd [1].
45	طَعَامُ ٱلْفَاجِرِ	Y ile, müzekker kipi:	İbn Kesîr, Hafs, İbn Muhaysın, Ruveys, Ya'kub'dan.
	تَغْلِى	T ile, müennes kipi:	Ötekiler.
47	فَاعْتُلُوهُ	T'nin dammıyle:	Nâfi', İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Ya'kûb.
	فَاعْتِلُوهُ	T'nin kesriyle:	Ötekiler [2].
49	ذُقْ أَنَّكَ	Hemze'nin fethiyle:	Kisâ'î.
	ذُقْ إِنَّكَ	Hemze'nin kesriyle:	Ötekiler [3].
	الْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ		Çoğunluk.
	الضَّعِيفُ ٱللَّئِيمُ		Abdullâh ibn Mes'ûd [4].

1. Ebûbekr el-Enbârî demiş ki: "Abdullâh ibn Mes'ûd, bu âyeti bir adama öğretmeğe çalışıyordu. Adam " طعام الأثيم " diyeceği yerde " طعام اليتيم " diyordu. 'Abdullah tekrar ettiyse de adam yine de aynı hatâyı yaptı. 'Abdullâh, adamın dilinin dönmediğini görünce, " طعام آلفاجر "diyemez misin? dedi. Adam "Söyleyebilirim" dedi. "Öyle ise öyle söyle" dedi (Kurtubî: 16/149). Zemahşerî: "Buna dayanılarak bir kelimeyi, aynı anlamı veren başka bir kelime ile okumanın caiz olduğu ileri sürülmüştür. Ebû Hanîfe, hiçbir şey eksik bırakmadan bütün mânâları verdiği takdirde okuyucunun, Kur'ân'ı Farsça okumasına cevâz vermiştir" diyor (el-Keşşâf: 3/434). Ancak Keşşâf'ta bu kırâet, İbn Mes'ûd'a değil, Ebû'd-Derdâ'ya nisbet edilmiştir.
2. Tebsırah: 673; el-Bahr: 8/40; en-Neşr: 2/371.
3. Aynı eserler; Kurtubî: 16/151. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluğun okuduğu gibi hemzenin fethiyle okumaktır: (Câmi'u'l-beyân: 25/135).
4. el-Mesâhif: 88.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
51	مُقَامٍ	Mîm'in dammıyle:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	مَقَامٍ	Mîm'in fethiyle:	Ötekiler [1].
53	وَ اَسْتَبْرَقٍ	Sündüs'e atfen mecrûr:	Çoğunluk.
	وَ اَسْتَبْرَقَ	Fetha ile, mâzî fi'l:	İbn Muhaysın [2].
54	وَ زَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ		Çoğunluk.
	وَ اَمْدَدْنَاهُمْ بِعِيسٍ عِينٍ		İbn Mes'ûd [3].
56	لاَيَذُوقُونَ	Etken:	Çoğunluk.
	لاَيُذَاقُونَ	Edilgen:	'Ubeyd ibn 'Umeyr [4].
	اَلْمَوْتَ		Çoğunluk.
	طَعْمَ اَلْمَوْتِ		İbn Mes'ûd [5].
	وَ وَقَاهُمْ	Hafif kaf ile:	Çoğunluk.
	وَ وَقَّاهُمْ	Şeddeli kaf ile:	Ebû Hayve [6].

1. Tebsıra: 674. Kelime mîm'in fethiyle, kalkılacak yer, dammıyle kalkmak anlamındadır. Sûrenin birinci yerinde: وَ زُرُوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ (26) âyetinde kasıt mekân olduğu için kelime, ittifakla mîmin fethiyle okunmuştur (Kurtubî: 16/152; en-Neşr: 2/371).
2. el-Bahr: 8/40.
3. (عِيس) beyaz deve anlamındaki (عِيساء)nın çoğuludur (Câmi'u'l-beyân: 25/136).
4. el-Bahr: 8/40.
5. el-Mesâhif: 88.
6. el-Bahr: 8/40.

45/65 CÂSİYE SÛRESİ

Adını 28 nci âyetteki Câsiye kelimesinden alan sûrede müşriklerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in peyğamberliğine ve öğretilerine karşı gösterdikleri kör taassup ve inât tasvir edilir. İnanmayanlar ebedî husrân ile uyarılır, mü'minler tesellî edilir. İsrâil oğullarının durumundan, Allah'ın insanlara verdiği nimetlerden ve kâinât olaylarındaki İlâhî kudretten ibret alınması öğütlenir.

Şerîat Sûresi, Dehr Sûresi adlarını da taşıyan ve Mekke'de, Duhân Sûresinden sonra inmiş bulunan sûrede 37 âyet vardır. 14 ncü âyetinin Medine'de indiği hakkında bir rivayet varsa da adı geçen âyetin, sözgelimine bağlılığı, bu rivayeti şüpheli kılmaktadır. Resmî tertipte 45 nci, iniş sırasına göre 65 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ وَف۪ي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ
فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾
تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ
﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hâ mîm. 2- Kitâbın indirilmesi, o üstün, hüküm ve hikmet sâhibi Allah tarafındandır. 3- Kuşkusuz göklerde ve yerde, inananlar için ibretler vardır. 4- Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı canlıların yaratılışında, inananlar için ibretler vardır. 5- Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi olan yağmuru) *indirip onunla ölmüş olan yeri diriltmesinde, rüzgârları estirmesinde düşünen bir toplum için ibretler vardır. 6- İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Bunları sana gerçek olarak okuyoruz. Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?*

Tefsîr:

1-6: Birinci âyetteki hâ mîm harfleri ile gerek Hz. Peyğamber'in, gerek dinleyenlerin dikkati bütün İlâhî Kitâplara ve Hz. Peyğamber'e gelen vahiylere çekildikten sonra İlâhî Kitâb'ın, dâimâ galip, güçlü, hüküm ve hikmet sâhibi Allah tarafından indirildiği belirtilmekte, daha sonra inananlar için göklerde, yerde, insanların ve tüm canlıların yaratılmasında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelip gitmesinde, inen yağmur ile kupkuru olmuş yerin yeşermesinde, rüzgârların estirilmesinde inanan ve düşünen insanlar için ibretler bulunduğu vurgulanmaktadır. Bu işleri yapan Allah'tır. Bunlar yalnız Allah'a tapılacağını O'ndan başkasına tapılamayacağını kanıtlayan şeylerdir. İşte Kur'ân, Allah'ın birliğini, yalnız O'na tapılacağını böyle açık kanıtlarla anlatmaktadır. Artık Allah'ın bu sözlerine inanmadıktan sonra kimin sözüne inanılır? Hiç Allah'ın bu âyetleriyle bildirdiği bu greçeklere inanılmaz mı? Peki bunlara inanmayanlar, artık hangi söze inanacaklar?

Bu âyetler, müşriklerin tevhîd inancına karşı kör taassuplarını anlatacak âyetlere bir giriş niteliğindedir. Fahreddîn Râzî, bu âyetlerin tefsîrine şu görüşünü ekliyor:

"Fakîhlerin birçoğu, Kur'ân'da mütekellimlerin araştırdıkları ilimler yoktur. Kur'ân'da sadece hukuk ve fıkha (itikad, ibâdet ve ahkâma) ilişkin şeyler vardır. Başka bir şey yoktur, derler. Bu, büyük bir gaflettir. Çünkü Kur'ân'da sadece hükümlere özgü olan bir sûre yoktur. Hattâ Kur'ân'da birçok sûre, özellikle Mekke'de inmiş olanlar, sadece tevhîd, peyğamberlik, ba's (öldükten sonra dirilme), kıyâmet kanıtlarına mahsustur ki bu meseleler usulcüler(kelâmcılar)in ana konularıdır. Bunu düşünen, anlar ki kelâmcıların yaptıkları şey, Kur'ân'da özeti bulunan şeyi açmaktan ibarettir" [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/260.

Bu âyetlerde mü'minler, Allah'ın kâinâttaki kudret işaretlerini, göklerin ve yerin yaratılışını ince ince düşünmeğe, ilimde ilirlemeğe teşvik edilir. Çünkü kâinâtı inceleyip göklerdeki ve yerdeki düzeni görenler, bu düzenin kendi kendine kurulamayacağını anlar ve bunları yaratan Allah'a gönülden bağlanırlar.

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا
كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا
اتَّخَذَهَا هُزُوًا اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا
يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ
مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿١١﴾ اَللّٰهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِاَمْرِهِ
وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

7- Her yalancı günâh yüklü kimseye yuh olsun! 8- O, Allah'ın âyetlerinin kendisine okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki hiç onları işitmemiş gibi küfründe direnir. Onu acı bir azâb ile müjdele! 9- O, bizim âyetlerimizden bir şey öğrendiği zaman onunla alay eder. İşte öyleleri için alçaltıcı bir azâb vardır. 10- Ötelerinden de cehennem. Ne kazandıkları şeyler ve ne de Allah'tan başka edindikleri velîler kendilerinden hiçbir şey savmaz. Onlar için büyük bir azâb vardır. 11- İşte yol gösterici bu(Kur'ân)*dır. Rablerinin âyetlerini tanımayanlar için çok çetin bir azâb vardır. 12- Allah'tır ki denizi size boyun eğdirdi, tâ ki*

gemiler, buyruğuyla denizin içinde akıp gitsin de siz bu sayede O'nun lutfundan payınızı arayasınız ve şükredesiniz. 13- Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendisinden bir lûtuf olarak size boyun eğdirdi. Kuşkusuz bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır.

Tefsîr:

7-11: Önceki âyetler, müşriklerin davranışlarına bir giriş idi. Bu âyetler de onların niteliklerini, tevhîde karşı gösterdikleri taassubu sergiliyor:

Onlar yalancı, iftirâcı, günahkâr, Allah'ın âyetlerine sırt çeviren, duyduğu halde onları duymazlıktan gelen, duyduğu veya öğrendiği âyetler ile alay eden insanlardır. Onlar, bu dünyâda kibirlerini kıracak, kendilerini alçaltacak acı bir azâba uğrayacakları gibi bundan sonra da cehennem azâbına uğrayacaklardır. Ne malları, çocukları, mevkileri ve ne de Allah'tan başka edindikleri velîler, dayandıkları kimseler, tanrılar kendilerini o büyük azâbdan kurtaracaktır. Bu Kur'ân, insanlara doğru yolu gösteren bir rehberdir. Bunun âyetleri, Allah'ın melek aracılığı ile vahyidir. Allah'ın âyetlerini tanımayanlar, pislikten acı bir azâba çarpılacaklardır.

er-Ricz: Azâbın en çetini anlamına geldiği gibi pislik anlamına da gelir. Âyette onların, en çetin azâba veya pislik azâbına çarpılacakları anlatılıyor. Demek ki bu azâb çetin ve pis bir azâbdır. Çünkü bu, amellerin aldığı çirkin şekillerden oluşmuştur. Suçlu orada kokuşmuş, kaynar sular, kan ve irinler içer. Bunlar aslında kendisinin dünyâda yaptıkları işlerin manevî şekilleridir.

Bu âyetlerin, Nadr ibn Hâris veya Ebucehl hakkında indiği rivayet edilir. Onların tutumları, âyetlerin inişine sebebolmuş olabilir. Fakat âyetlerde nitelikleri anlatılanlar, sadece o iki kişi değil, bütün küfür liderleridir. Kur'ân birçok yerde olduğu gibi burada da malına, mevkiine, dünyâ varlığına güvenen gururlu, münkir karakterini tasvir etmektedir. Ve körü körüne hakka karşı gelmeyi, ön yargı ile hareket etmeyi yermektedir.

12-13 ncü âyetlerde de Allah'ın insanlara olan nimetleri hatırlatılır. Allah insanların yararlanması için emriyle yani yarattığı yasalarla denizde gemileri yürütmektedir. Göklerde ve yerde bulunan nice güçleri, insanların hizmetine vermiştir. İşte bunları yapan yalnız Allah'tır. Öyle ise yalnız bunları yapana ve yaratana tapılır, yalnız O'na şükredilir. O'ndan başkasına tapılmaz ve şükredilmez. Hamde ve şükre lâyik olan, yalnız Allah'tır.

Göklerde ve yerde bulunan güçlerin, insanların hizmetine verildiğini ifade eden son âyet, biz hiç farkında olmadan göklerdeki ve yerdeki nice güçlerin bize hizmet ettiğini gösterir.

Dünyâmızı saran atmosfer bize hizmet etmektedir. Yağmur ve kar yağması,

rüzgâr ve basınç olayları bu atmosfer sayesinde olur. Atmosferimiz, Güneşten gelen görünmez ışınları süzerek dünyâya verir, koruma altına aldığı dünyâyı zararlı etki ve ışınlardan korur. Güneş ve Ay şu dünyâdaki hayâtın sürmesi için gerekli enerji ve ortamı sağlar. Güneş ışığı olmasa bitki de olmaz. Klorofil olayı, Güneş ışığının hizmetidir. Kim bilir belki daha nice yıldızlar bizim hiç farkında olmadığımız biçimde bize hizmet etmekte, yararlar sağlamaktadır. Bunlar Allah'ın bize ihsanıdır. Elbettte insanların da, kendilerine bu nimetleri veren Allah'a şükretmeleri gerekir.

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ
تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

14- İnananlara söyle: Allah'ın (inanmayanları cezalandıracağı) *günlerinin geleceğini ummayanları affetsinler ki Allah bir toplumu yaptıklarıyle cezalandırsın. 15- Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir, kim de kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonunda Rabbinize döndürüleceksiniz.*

Tefsîr:

14-15 nci âyetlerde mü'minlere, âhirete inanmayan ve Allah'ın, başlarına azab indireceği günlerin geleceğine ihtimal vermeyen kimseleri bir süre hoş görmeleri; Allah'ın, onları yaptıkları kötü işlerden dolayı cezalandıracağı, iyilik yapanın kendi yararına, kötülük yapanın da kendi zararına yapacağı, herkesin Allah'ın huzuruna çıkıp yaptıklarından hesap vereceği buyurulmaktadır.

Müşriklerin inatçı ve kaba davranışlarından bunalan mü'minleri tesellî eden, mü'minlere kötülük yapanların, eninde sonunda bir gün yaptıklarının cezasını çekeceklerini bildiren bu âyetler, müşriklerin karakterlerini anlatan yukarıdaki âyetlere bağlıdır. Bundan dolayı 14 ncü âyetin Mustalik Oğulları Savaşında kuyudan su alma yüzünden bazı Muhâcirler ile Ensâr arasında çıkan tartışma üzerine indiği rivayeti [1] doğru değildir. Kaldı ki 15 nci âyet de 14 ncü âyetin devamıdır . Birinin ötekinden ayrı indiği düşünülemez.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/263.

Eğer 14 ncü âyet Medine'de inmiş olsa, 15 ncinin de Medine'de inmiş olması gerekir. Oysa böyle bir rivayet yoktur.

Burada "الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ": Allah'ın günlerini, yani inanmayanları cezalandıracağını söylediği günleri ummayanlar, azâb ineceğine ihtimal vermeyenler sıfatı, müşrikler için kullanılan bir sıfattır. Peyğamber'le beraber savaşa katılmış insanlara böyle bir nitelik verilemez. Bunlar münâfık bile olsalar, münâfıkların isimleri belli değildir. Mustalik Oğulları olayı ile ilgili âyetler, ileride Münâfikun Sûresindedir. Bu âyetin, müşrikler hakkında olduğunu söyleyen İbn Keŝîr de şöyle diyor:

"Bu, İslâmın ilk zamanlarında idi. Müslümanlara, müşriklerin ve Kitâp ehlinin eziyetlerine katlanmaları emredildi. O zaman onlarla iyi geçinmek ve uzlaşmak için böyle emredilmişti. Fakat onlar inatlarında ısrar edince Allah mü'minlere cihâdı, karşı koymayı meşru kıldı" [1].

Bir rivayete göre de Mekke'de Ğifâr oğullarından biri Hz. Ömer'e sövdü. Hz. Ömer ona vurmak istedi. İşte bu âyet o zaman indi. Mekke'de bazı müslümanlar, kâfirlerden çok eziyet görürlerdi. Bu durumu Allah'ın Elçisine şikâyet ettiler. İnen bu âyetlerle onlara, sabretmeleri emredildi [2].

İlk müslümanların, Mekke'de çektikleri eziyetlere dayanamayarak karşı koymak istemeleri üzerine bu âyetlerin indiğini ifade eden bu rivayetlere göre âyet, kıtâl (savaş) âyeti ile neshedilmiştir. Mâşâallâh, müfessirlerimiz, pek çok âyeti hep bu kıtâl âyeti ile neshetmeğe çalışmışlardır. Gerçekte âyette nesih yoktur. Çünkü herşeyin zamanı vardır. En etkili öğüt, tatlı dil, hikmetli sözdür. Bu tesir etmezse o zaman şiddete şiddet ile karşılık verilir. Ama şiddete başvurma, davaya zarar verecekse sabretmek en uygun yoldur. İşte müslümanlara emredilen de budur. Zayıf bulundukları Mekke devrinde müslümanlara, şiddete şiddet ile mukabele etmeleri emredilseydi İslâm davâsı hemen orada engellenirdi. Kâfirler şiddet ve baskılarını daha da artırıp müslümanları tamamen imhâ edebilirlerdi. Sabır ve hikmet, dâvâyı kritik durumdan kutarıp başarıya ulaştırmıştır.

Esasen İslâm, hiçbir zaman kaba kuvveti emretmemiştir. Allah saldırganları sevmez. Ancak saldırıya karşı koymayı emreder. Müslümanlar her zaman Mekke şartları içinde kalabilir ve Allah'ın, o şartlar için indirdiği hükümleri uygulayıp selâmete çıkabilirler. Demek ki âyeti mensuh saymanın bir hikmeti yoktur. Şayet Peyğamber'in kendisi, şu âyet, falan âyet ile neshedilmiştir demiş ise o zaman o âyet mensuh olabilir. Ama hiçbir âyet hakkında Peyğamber'den böyle bir söz gelmemiştir.

1. Tefsîr: 4/150.
2. Hâzin: 7/151.

Bu âyet, müşriklerin eziyetlerinden bunalan müslümanlara, bir süre sabretmelerini, bir gün onların kötü hareketlerinin cezasını çekeceklerini bildirmektedir. Bu, Tanrısal bir yasadır. Mazlûmun âhı yerde kalmaz, çıkar âheste, âheste. Zâlim er geç cezasını bulur. Bunda neshedilecek ne vardır?

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا
إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا
وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هَٰذَا بَصَائِرُ
لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

16- Andolsun biz, İsrâil oğullarına Kitâb, hükümranlık ve peyğamberlik verdik, onları güzel rızıklarla besledik ve onları âlemlere üstün kıldık. 17- Ve onlara din işinde açık kanıtlar verdik. Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra sâdece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Kuşkusuz Rabbin, kıyâmet günü, ayrılığa düştükelri şeylerde onlar arasında hüküm verecektir. 18- Sonra seni de (buyruğumuz)*dan bir yola* (bir hukuk düzenine) *koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin keyiflerine uyma. 19- Çünkü onlar, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden savamazlar. Zâlimler birbirlerinin velîsidirler. Allah ise korunanların velîsidir. 20- Bu* (Kur'ân), *insanlara kanıtlar sunmaktadır: İnanan kavim için yol gösterici ve rahmettir.*

Tefsîr:

Yüce Allah, müşriklerin uzlaşmaz tutumlarını anlattıktan sonra ibret için bu âyetlerde de İsrail oğullarının durumuna işaret ediyor:

16-17: Allah, İsrail oğullarına Kitâp, hükümranlık ve peyğamberlik vermişti. Onları Mısırlılara tutsaklıktan kurtarıp doğu Mısır topraklarına hakim kılmış, çeşitli nimetlerle beslemiş ve o zaman kendi çevrelerinde yaşayan kavimlere üstün kılmıştı. Din konusunda onlara açık kanıtlar vermiş, tevhîd dinini onlara vahiy yoluyla açık açık bildirmişti. Fakat onlar, kendilerine gerçek geldikten sonra çekememezlik, kıskançlık yüzünden kendi aralarında ayrılığa düştüler, çeşitli inançlara saptılar. Bu ayrılıkları, hep birbirlerini çekememezlik yüzünden oldu. Allah kıyâmette onlar arasında hüküm verecek, hangilerinin haklı ve hangilerinin haksız olduğunu ortaya çıkaracaktır.

"Onları âlemlere üstün kıldık" cümlesi, Mûsâ yönetimindeki İsrâil oğullarının, çevredeki kavimlere galip geldiğini anlatır. Bu, o zamana mahsustur. İsrail oğullarının her zaman diğer milletlerden üstün olduğunu ifade etmez. Çünkü Kur'ân, üstün ırk kabul etmez. Kur'ân'a göre insanların en üstünü, en değerlisi, Allah'tan en çok korkanlardır.

18- İsrâîloğullarına yazılı bir Kitâb veren Allah, kendi dillerinde bir İlâhî Kitâbı bulunmayan Arapların anlaması için de Hz. Muhammed'e emrinden bir şerîat, dinî bir yasa vermiştir. Binaenaleyh, bilmeyenlerin, kör taklitçilerin keyiflerine değil, Allah'ın gösterdiği yola uymak gerekir. Mûsâ'ya verilen Kitâb'dan sonra Hz. Muhammed'e İlâhî bir düzenin gösterilmiş olması, iki Kitâbın ruh birliğini anlatır.

Şerîat: Irmaklardan su alma yeri, geniş yol anlamlarına gelir. Cadde anlamındaki *şâri'* de bu köktendir. Burada şerîat, Kur'ân ile gösterilen dünyâ görüşü ve hayât düzenidir.

19- Ey Muhammed, onlar sana bir yarar sağlayamazlar, onların keyiflerine uyduğun takdirde Allah'tan senin başına inecek azâbı senden savamazlar. O zâlimler birbirlerinin koruyucusudurlar. Varsın onlar birbirlerini korusunlar. Allah da mü'minlerin koruyucusudur. Allah'ın koruduğu kimselere o zâlimler hiçbir şey yapamazlar.

20- İnsanlara *besâir* yani Allah'ın sınırlarını, hükümlerini gösteren işaretlerle, gerçekleri gösteren kanıtlarla dolu olan bu Kur'ân, inananlar için yol gösterici ve rahmettir. Yol göstericidir, çünkü onları sapıklıktan doğru, aydınlık yola çıkarır. Rahmettir, çünkü onları ezilmekten, horlanmaktan, sürünmekten adâlete, yükselişe, dünyâ ve âhiret refahına ve mutluluğuna götürür.

Bu âyetlerde İsrail oğullarının ayrılığa düştükleri anlatıldıktan sonra Peyğamber'e, Allah'ın gösterdiği şerîate uyup, bilmeyenlerin keyiflerine uymaması emrediliyor. Bu suretle mü'minlere de Kitâp ehlinin yaptığı gibi dinde ayrılığa düşüp bölünmemeleri, birlik ve bareberlik içinde bulunmaları öğütleniyor.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ
اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿٢٢﴾ أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ
وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾

21- Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar! 22- Allah, gökleri ve yeri gerçek olarak yaratmıştır. Her can kazandığıyle cezâlandırılır, onlara hiç haksızlık edilmez. 23- Hevesini tanrı edinen ve Allah'ın, bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi ona, Allah'tan sonra kim doğru yolu gösterecek? Düşünmüyor musunuz?

Tefsîr:

21- Kötülük yapan kimseler, dünyâda da âhirette de inanıp iyi işler yapan insanlar gibi olacaklarını sanıyorlarsa çok yanlış düşünüyorlar. Allah hiçbir zaman iyi ile kötüyü bir tutmaz. *"Tabii biz, müslümanları suçlular gibi yapar mıyız hiç?"* [1], *"Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yer yüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa* (Allah'ın azâbından) *korunanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?"* [2], *"Ateş halkı ile cennet halkı bir olmaz. Kurtulanlar, ancak cennet halkıdır"* [3] âyetleri de bu anlamı pekiştirmektedir.

Mü'minler, mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölürler. Onların velîsi

1. Kalem Sûresi: 35.
2. Sâd Sûresi: 28.
3. Haşr Sûresi: 20.

Allah'tır, mutludurlar. Melekler onların canlarını alırken onları selâmlar, ruhlarını cennetlere götürürler. Kâfirler dünŷada zengin de olsalar vicdanen huzursuzdurlar. Ölürken melekler tarafından azarlanırlar. Ruhları cehenneme gider. Onlar, ne dünyâda, ne de âhirette mü'minler gibi olamazlar. Yâhut kâfirler dünyâda mü'minlere eşit, hattâ onlardan zengin, müreffeh olabilirler ama bu sadece dünyaya mahsustur. Âhirette asla mü'minlerle bir olamazlar [1].

21 nci âyetin inişinden önce şöyle bir olayın geçtiği söylenir: Müşriklerden Ukbe, Şeybe ve Velîd ibn Utbe; Alî, Hamza ve Ebû Ubeyde ibn el-Cerâh'a: "Vallâhi sizin dininiz bir şey değil, sizin dedikleriniz doğru olsa bile bizim durumumuz dünyâda olduğu gibi âhirette de sizinkinden iyi olur" demişler, yüce Allah indirdiği bu âyetle bu düşünceyi reddetmiştir.

22- Allah gökleri ve yeri hak ile yani eğlence için değil, gerçek bir gaye ile ve adâletle yani dengeli ve ölçülü olarak yaratmıştır. Göklerde ve yerde hiç dengesizlik var mı? Zerreden küreye Allah'ın adaleti hakim iken insanların işlerinde bu adâlet ve denge olmayacak mıdır? Elbette olacaktır. Birine zulmeden kötülüğünün cezâsını görmezse, mazlûm ezilir, zâlimden hakkını alamazsa insan fiilleri dengesiz kalır. Bu, kâinâtta zerreden küreye herşeyde görünen Tanrısal adâlete aykırıdır. Allah'ın adâleti gereği her can yaptığının karşılığını görecektir. Görecektir ki kulların işleri arasında da denge sağlansın ve Allah'ın âdil sıfatı tam yerini bulsun.

23- Allah'ın, kötü niyetini bildiği için şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne de perde çektiği, şu nefsinin arzusunu, keyfini tanrılaştırmış olan kimseye baksana. Allah'ın hidâyetini kabul etmeyen o kimseyi Allah'tan başka kim doğru yola iletecektir?

Nefsinin arzusunu kendisine tanrı edinen ifadesi iki anlama gelebilir:

1) Keyfine geleni yapan, ihtiraslarının esiri olan, şehvetlerinin, egosunun ardından koşan; 2) Yanlış düşüncesiyle birtakım inançlar koyan ve aklıyle koyduğu o inanç ve gelenekleri Allah'ın gönderdiği din sayıp onlara uyan. Âyet için iki anlam da muhtemeldir. Birincisi daha kuvvetlidir.

Allah kimseyi zorla saptırıp doğru yoldan eğri yola düşürmez. Fakat adam arzularını, ihtiraslarını kendisine tanrı yapıp onların peşinde koşunca Allah'ın koyduğu: içindeki psikolojik, fizyolojik ve çevresindeki sosyolojik kanunlar gereği, şaşkınlık içine düşer. Şaşkınlığı da yine Allah'ın kanunları çerçevesi içinde olduğu için Allah'ın onu şaşırttığı ifadesi kullanılmıştır. Bunun anlamı, Allah onu sapmış olduğu eğri yolda bıraktı demektir. Yoksa o doğru yolda iken veya doğru yola gitmek isterken Allah onu şaşırtıp eğri yola düşürmüş

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/267.

değildir. O kendi isteğiyle eğri yolda yürümüş, doğru yola gelmek istememiş, Allah da onu kendi haline bırakmıştır. Allah iyi yolda olanları veya iyi yola gelmek isteyen kimseleri şaşırtmaz. Ancak kötü niyetli, zalim ve fasıkları şaşırtır, yani onları girdikleri sapık yollarda bırakır. Nitekim yüce Allah: *"Allah zâlimleri şaşırtır?"* [1], *"Allah fâsıklardan* (yoldan çıkmışlardan) *başkasını şaşırtmaz"* [2] buyurmuştur.

Onlar hakka karşı gelince kötü niyet ve davranışları, kulaklarına ve gözlerine perde olur. Peşinen de redde kararlı olduklarından hakkı işitseler de anlamazlar, hakikati görmezler, cehalet ve inatları gerçeği görmelerine engel olur. Doğru düşünmezler, batıl düşüncelerini doğru sanırlar. Kötü işleri kendilerine iyi gelir. Yaptıklarını beğenirler. Artık bunları kimse doğru yola getiremez: *"Allah kimi saptırırsa artık onun için yol gösteren olmaz. Ve bırakır onları, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar"* [3].

وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُۚ وَمَا
لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ
حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَائِنَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ
يُحْي۪يكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

24- Dediler ki: "Ne varsa şu dünyâ hayâtımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başka bir şey helâk etmiyor." Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sâdece zannediyorlar. 25- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman: "Doğru iseniz babalarımızı getirin" demelerinden başka bir delîlleri olmamıştır. 26- De ki: "Allah sizi yaşatıyor, sonra sizi öldürüyor. Sonra sizi toplayıp Kıyâmet gününe getirecektir. Bunda aslâ şüphe yoktur, ama insanların çoğu bilmezler.

1. İbrâhîm Sûresi: 27. 2. Bakara Sûresi: 26. 3. A'râf Sûresi: 186.

Tefsîr:

24- Ölümden sonraki hayattan, kıyâmetten ve âhiret sorumluluğundan söz edildikçe müşrikler, bu dünyâdan sonra bir hayât olmadığını söylerlerdi. Onlara göre bütün hayât, bu dünyâ yaşamından ibarettir. Ölürüz, yaşarız. Yani kimimiz ölür, kimimiz yaşarız. Biz ölürüz, yerimize başka kuşaklar gelir. Yâhut biz dünyâya gelmezden önce babalarımızın belinde ölü idik, dünyâya gelip yaşarız. Dehr (zaman) bizi yıpratır, öldürür. Artık bu dünyâdan sonra bir hayat yoktur.

Gerçekte onlar bir bilgiye dayanmıyor, sadece böyle olduğunu zannediyorlar. Bu, basit bir düşüncedir. Eğer hayât sırf bu dünyâ hayâtından ibaret ise şu kâinat ve üzerindeki sayısız hayât tecellileri boş yere yaratılmış olur. Milyarlarca yılda meydana gelmiş şu muntazam hayât, 50-60 yıllık kısa bir görünümden ibaret ise bu yaratılış ve bu kadar emek anlamsız kalır. Oysa dünyâ hayâtı, büyük bir evrimin ilk aşamasıdır. Asıl olgunluk âlemi, bu hayâttan sonraki hayâttır.

Burada cahiliyye devrinin *dehr* hakkındaki düşüncesini daha iyi anlatmak için vaktiyle İngilizceden Türkçeye çevirdiğimiz ''Allah ve İnsan'' adlı eserden bir bölüm almak istiyoruz:

''İnsan hayâtının en önemli çağı, son çağıdır, yani ölümdür. Câhiliyye insan düşüncesine göre ölüm, en önemli meseledir. İnsan hayâtının başlangıç çağına fazla ilgi gösterilmemiştir. Şayet düşünülseydi normal olarak başlangıç Allah'a bağlanırdı... Onlara göre insan da varlığını, Allah'ın yaratmasına borçludur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta var: İnsan yaratılınca, yarataniyle bütün bağlarını keser. Ve yeryüzüne geldiğinden itibaren varlığını, hayâtını, çok daha kuvvetli, başka bir patronun eline koyar, onun yönetimine girer. Bu diktatör patronun yönetimi, tâ insanın ölümüne kadar sürer. Ölüm de hayâtı boyuncu zulmü altında inlediği bu zâlim diktatörün son darbesidir. Bu zalim diktatörün adı, dehr(zaman)dır. Şu âyette kâfirlerin ağzından bu inanç açıkça nakledilmektedir:

''Dediler ki: Bu dünya hayâtımızdan başka bir şey yoktur. Ölürüz ve yaşarız; bizi helâk eden, dehr'den başkası değildir.''

Dehr'in çeşitli adları vardır: *'Asr, eyyâm, 'avd.* Bunların hepsi de aynı düşünceyi ifade eder. Dehrin asıl anlamını, kullanıldığı beytlerden çıkarabiliriz. Meselâ Teebbata Şerran tarafından yazılan aşağıdaki beyt, dehri bize merhametsiz, soğukkanlı, hiçbir kahramanın, karşısında duramayacağı kadar bir diktatör olarak tanıtır:

بَزَّنِى ٱلدَّهْرُ وَ كَانَ غَشُومًا   بِأَبِيٍّ جَارُهُ مَا يَذِلُّ

''Dehr beni soydu. (Bu, o dehrdir ki) komşusu zelîl edilmeyen, komşusuna

dahi hakaret edilemeyen) gururlu dostu da zulümle (yere vurup) soymuştu.''

Çoğu kez dehr, sivri dişlerini sana merhametsizce batıran bir canavar şeklinde tasvir edilir. Böylece İslâmdan önceki hayât görüşü, en merkezinde karanlık ve esrarengiz bir düşünce taşır. Bu karanlık düşünce, beşikten mezara kadar ferdin hayâtına el atar, onu zulmünün pençesi altında tutar.

Zamanın yıkıcı gücü, özellikle insan varlığının sona ermesinde kendisini göstermektedir. Bu noktaya gelince dehr adını değiştirir, çeşitli yeni adlar alır: *Meniyye* (çoğulu menâyâ), *menûn, himâm, humme* bu adların en yaygınlarındandır. Bu kelimelerin hepsi ölüm anlamına gelir ama sadece basit ölüm anlamına değil, dehrin yıkıcı gücünün ifadesi olan ölüm anlamına. *Mevt* (ölüm) kelimesinin kullanıldığı öyle yerler vardır ki onun yerine bu kelimelerden biri kullanılınca derhal anlamda büyük değişiklik meydana gelir. Çünkü *mevt* kelimesi, biyolojik diyebileceğimiz doğal bir olayı ifade eder. Halbuki bizim üzerinde durduğumuz kelimeler, insan kaderiyle ilgili semantik alana âittir. Bu alanın merkezinde *dehr* odak kelimesi bulunmaktadır. Bu alan, dehr kelimesinin yönetimindedir. Diğer bir deyişle bunlar, dehrin insan hayâtı üzerindeki etkisinin birer yüzünü gösterirler. Bunlar nihâî hedefine yaklaştığı zaman dehrin kazandığı özel durumları temsil ederler.

Dehr yönetiminin bu nihâî hedefiyle ilgili başka önemli bir şey daha vardır...: Dehr yönetiminin nihâî noktasına, başka bir açıdan, determinizm açısından bakılabilir. Hakikaten bu deretminizm, İslâmdan önceki Arapların çok ortak görüşleri idi. İnsanın hayattan ayrılması mukadderdir. Herkesin ölümle karlışalacağı belirli bir günü vardır. Bu açıdan ölüme ecel denir.

O belirli süre dolunca ne kadar küçük ve cılız olursa olsun herhangi bir şey en-güçlü insanı dahi öldürebilir. en-Nâbiğa'nın dehr üzerine söylediği şiirlerinden birinde olduğu gibi dehr, yazılmış bir şeydir. Hiç kimse onu bir gün dahi geri bırakamaz.

Demek ki herkesin bir eceli vardır ve her gün, bu tayin edilmiş ecele doğru atılan bir adımdır. Câhiliyye şâirinin felsefî gözü önünde bütün insanlığın muhteşem ve trajik panoraması, sona doğru sür'atle akıp gitmektedir.

Gerçekten bu, çok karamsar bir hayât görüşüdür. Bütün hayât, tabiatın büyüme ve çürüme kanunlarıyle yönetilen bir sürü felâketler yığını haline gelmektedir. Karanlık, kör, yarı insan şeklineki bu tabiat canavarının elinden kurtuluş yoktur. İşte biz ancak bu acıklı atmosferin durumuna baktığımız zaman Kur'ân görüşünün önemini tam anlamıyle kavrayabiliriz.

Kur'ân, insan için tamamen değişik şartlar getirir. Birden bire gök açılır, karanlık bulutlar dağılır, acıklı, ızdıraplı bir hayat yerine ebedî hayâtın parlak mutluluğu görünür. Bu hususta iki dünyâ görüşü arasındaki fark, gece

ile gündüz arasındaki fark gibidir.

İslâm sisteminde de Allah yaratıcı olarak insanın hayatını başlatır. Câhiliyye sisteminde Allah'ın yaratma işi, sadece O'nun, hayâtın başında ve sonunda insanın işlerine yaptığı bir müdaheleden ibarettir. İnsanı yarattıktan sonra artık onun işlerine karışmaz, bundan sonra iş, dehr denen bir başka kuvvetin eline geçer.

İslâm sisteminde ise bunun tersine, yaratma, yarattığı şeyler üzerindeki Tanrı yönetiminin başlangıcıdır. İnsanın bütün işleri en ince ayrıntılarına kadar hayatın bütün safhaları Allah'ın kontrolü altında cereyan eder. Kur'ân'a göre Tanrı, adalet Tanrısıdır. Hiç kimseye aslâ zulüm yapmaz, haksızlık etmez. Artık ne dehr, ne de dehrin gizli tuzağı kalır. Dehr diye bir varlık tanınmaz, bu hayâlî kâbus inancı sökülüp atılır, insanlığın hayatı yalnız ve yalnız Tanrı iradesinin kontrolüne verilir. Tabii ölüm meselesi yine kalır. Ölüm kaçınılmaz bir şeydir. Ecel düşüncesi câhiliyedeki kavramiyle sürer. Ve insan hayatiyle ilgili olduğu zaman ecel, Allah tarafından insana verilen sürenin sonu, yani ölüm anlamına gelir.

Fakat ecel şeklindeki kaçınılmaz ölüm, insanı cahiliyye devrindeki karamsar düşünceye götürmez. Çünkü bu görüş sisteminde ecel, varlığın son noktası değildir. Tersine, bambaşka bir hayatın (sonsuzluğun) başlangıcıdır. Bu sistemde ecel, yani ölüm, insanın hayat uzantısının bir geçiş dönemi, dünyâ ile âhiret hayâtı arasındaki bir geçiş noktasıdır. Ecelin ötesinde hiçbir şey görmeyen cahiliye düşüncesinin tersine Kur'ân, ecelden sonra gerçek bir hayat gösterir. Evet gerçek hayattır, çünkü ebedî hayattır. Herkesin eceli olduğu gibi dünyânın da eceli vardır. Dünyânın eceli sâatten yani son hüküm gününden başka birşey değildir. Bu son ecelden sonra insan, ebedî hayâtına adımını atar" [1].

Yukarıda dehr hakkındaki felsefelerini anlattığımız Araplar, başlarına gelen belâyı zamana mal ederek: "Âh şu dehrin yani feleğin elinden!" derler ve dehre söverlerdi. Gerçekte dehr, Allah'ın yarattığı kanundur. Kâinâtı yöneten, işleri düzenleyen Allah'tır. Dehre yahut şansa sövmek, gerçekte işleri düzenleyen Allah'a sövmek anlamına gelir. Bundan dolayı Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah buyurdu ki: Âdem oğlu dehre sövmekle beni incitir. Dehr benim, işler benim elimdedir. Geceyi gündüze çeviren benim"* [2], *"Dehre sövmeyiniz, çünkü dehr Allah'tır"* [3] meâlinde bir hadis de rivayet edilmiştir.

1. Kur'ân'da Allah ve İnsan, S.Ateş Tercemesi, Ankara 1975, s. 118-124.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 45, Tevhîd: 35; Müslim, Elfâz: 2, 3; Ebû Dâvûd, Edeb: 169; İbn Hanbel: 2/238, 272.
3. İbn Hanbel, Musned: 5/299, 311.

25- Âhireti inkâr edenler, Peyğamber(s.a.v.)e: ''Eğer gerçekten ölüler diriltilecekse, atalarımızı diriltin'' demişlerdir.

26- Diriltme kimsenin elinde değildir. Ölüleri diriltecek olan Allah'tır. Allah eskiden ölmüşlerin ve kıyâmete kadar yaşayıp ölecek insanların ruhlarını kıyâmette yeni bedenlere sokarak kaldıracak ve o gün insanlar bir araya toplanacaktır. Çünkü ruh çıktıktan sonra beden çürür, çözülür, toprağa karışır. Bedenlerin yeniden diriltilip kaldırılması, kıyâmet gününe mahsustur. Allah hikmeti ile bunu uygun görmüştür. Kıyâmetin vukubulacağında şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu bunu bilmez.

24 ncü âyette: *''Ne varsa bu dünyâ hayâtımızdır, ölürüz ve yaşarız''* deniliyor. Ölüm, yaşamdan önce zikrediliyor. Oysa normal olarak ''yaşarız, ölürüz'' denmek gerekirdi. Âyetin bu ifadesi, yukarıda anlattığımız gibi kimimiz ölür, kimimiz yaşar, yâhut biz babalarımızın belinde ölü idik, dünyâda yaşarız demektir. Râzî'ye göre üçüncü ihtimal de şudur: Ne varsa bu dünyâ hayatımızdır cümlesiyle dünyâ hayâtı zikrediliyor. Bunun ardından ''ölürüz ve yaşarız'' deniyor. Yani dünyâ yaşamı içinde onlardan kimi ölür, kimi de henüz ölümü gelmediği için ölmez, yaşar [1].

Esâsen yaratılışta bir insanın dünyâya gelmesi, birçok ölüm olayını izler. Anne rahmine düşen milyonlarca sperm içinde sadece birinin yumurtacıkla birleştiği, ötekilerin bu uğraşta öldüğü ve benzeri nice sırlar düşünülürse âyette, neden ölümün, hayattan önce anıldığı anlaşılır. Mülk Sûresi, 2. âyette de ölüm, hayattan önce anılmıştır.

Fakat reenkarnasyona inananlar açısından bu âyet tenâsühe işâret olabilir. Hattâ âyet, müşriklerin düşüncesini anlattığına göre onların tenâsühe inandıkları anlamı da çıkar. Yani biz ölürüz, tekrar bir bedene girerek yeniden yaşarız, demek olur. Âyetin açık anlamı budur. Buna göre demek ki Arapların hepsinde olmasa da bir kısmında tenâsüh inancı vardı.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ
﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةًࣞ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَاۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّؕ اِنَّا كُنَّا
نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ
رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِؕ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُواࣞ اَفَلَمْ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 27/269.

تَكُنْ اٰيَاتٖي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمٖينَ ﴿٣١﴾ وَاِذَا قٖيلَ اِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فٖيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرٖي مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ
اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنٖينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّاٰتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ
بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٣﴾ وَقٖيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسٖيتُمْ لِقَاءَ
يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ
اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ
مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ
الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزٖيزُ
الْحَكٖيمُ ﴿٣٧﴾

27- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O sâat başladığı gün, işte o gün iptalciler husrâna uğrayacaklardır. 28- (O gün) *Her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitâbına çağırılır: "Bugün yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız!" 29- "İşte kitâbımız, aleyhinize gerçeği söylüyor. Biz sizin yaptıklarınızı yazıyorduk." 30- İnanıp iyi işler yapanlar; Rableri onları rahmetine sokar. İşte apaçık başarı budur. 31- Ama inkâr edenlere gelince* (onlara da şöyle denir)*: "Âyetlerimiz size okunurdu, fakat siz büyüklük tasladınız ve suç işleyen bir toplum oldunuz değil mi?" 32- "Allah'ın va'di gerçektir,* (kıyâmet) *sâat*(in)*de*

şüphe yoktur" dendiği zaman: "Sâat nedir, bilmiyoruz, (onu) *sadece bir kuruntu sanıyoruz, biz* (ona) *tam inanmıyoruz demiştiniz ha?" 33- Yaptıklarının kötülükleri onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı. 34- Ve denildi: "Siz bugününüzle karşılaşmayı nasıl unuttunuzsa biz de bugün sizi unuttuk. Yeriniz ateştir, hiçbir yardımcınız da yoktur!" 35- "Böyledir, çünkü siz Allah'ın âyetlerini eğlence yaptınız; dünyâ hayâtı sizi aldattı." Artık bugün onlar, ne ateşten çıkarılırlar ve ne de kendilerinden Allah'ı memnun etmeğe çalışmaları istenir. 36- Hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. 37- Göklerde ve yerde ululuk, yalnız O'na âittir. O, azîzdir, hakîmdir.*

Tefsîr:

Önceki âyette kıyâmetin kopacağında, insanların o gün bir araya toplanacaklarında aslâ şüphe olmadığı bildirilmişti. Bu, âhiret hayâtı için bir girişti. Bu âyetlerde de âhiret hayâtı başlatılıyor ve bu hayattan bazı sahneler gösteriliyor:

27-29 ncu âyetlerde Allah'ın, göklerin ve yerin sâhibi olduğu vurgulandıktan sonra kıyâmetin kopacağı zaman iptalcilerin yani Hak sözünü boşa çıkarmağa çalışanların büyük ziyana uğrayacakları bildiriliyor ve hemen âhiretteki İlâhî mahkeme sahnesi gösteriliyor:

Herkes yargıçların yargıcı, pâdişahların pâdişahı Allah'ın huzurunda diz çökmüştür. Dünŷada kendisine itâat edenler de, etmeyenler de o gerçekler âleminde Allah'ın huzurunda gayet edeple ve saygı ile diz çöker. Diğer bir anlama göre her ümmet O'nun huzurunda toplanır. Ve her ümmet, kendi kitâbını almağa çağırılır. Herkese, yaptıkları işlerin zabıt defteri verilir. Allah onlara: "Bugün, dünyada yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. Bu kitâbımız size doğruyu söyler, aleyhinize tanıklık eder. Yaptığınız işleri biz meleklerimiz aracılığı ile yazıyorduk!" der.

"هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ" âyetinin tefsîrinde Şeyh Tantâvî, ruh çağırıcılarının elde ettikleri bilgilere dayanarak şunları yazıyor: "İnsanın söylediği her söz, hatırından geçen her düşünce, ruh cismine yazılır. İnsan hatırından geçen her düşüncenin, ruhsal cismine yazıldığını ve öldüğü zaman bunların ortaya çıkacağını anlarsa gerçekten korkar. Ruhçuların söylediklerinin özeti şudur:

"Şu dünyâda maddî cisim içinde bulunan insanı esîr maddesi kuşatır. Düşüncesi o tabakayı etkiler. İnsanın her düşüncesi ve işi, tamamen maddî cismine uygun ve ölümünden sonra da yaşayacak olan ruh cismine çizilir.

Sonra bu düşünce, ruh cisminden, bu cismi saran sıvıya geçer. Nasıl güzel ve çirkin kokular, hava ile çevremizdeki cisimlere dağılırsa, insanın düşüncesi de ruhunu saran sıvıya geçip onda düzelmeğe veya bozulmağa neden olur. Nasıl hava, seslerin konum yeri ise esîr maddesi de ölümden sonra ruhların konum yeridir. Nefsin, kendisini kuşatan ruhlara ilgi duyduğunu görürsün. Esîr sıvısı, nefsin etkilerini onlara, onların etkilerini de nefse iletir. Biz uygun bir cemâat içerisinde bulununca sevinç duyarız, işte bunun nedeni o ruh sıvısıdır. Sevmediğimiz biri ile konuştuğumuz zaman yüreğimizde nefret uyanır. Ruh bu cisimden kurtulup hür olunca o esîr içindeki işleri yine aynı irâde ile yapar. Madde içinde şu organlarımızla yaptığımız işleri orada esîr içinde yapan ruh, esîr içinde kendi ahlâkına, ahvâline, kemâl ve noksanına uygun izler bırakır.

''Şimdi gerek bu dünyada, gerek öldükten sonra ruhtaki düşünce, esîr sıvısında iz yaparsa demek ki o düşüncelerin suretleri, ruh cismine yazılmaktadır. Dünyâda biz, utanmanın ve korkmanın izlerini yüzümüzde gördüğümüze göre fiillerimizin suretlerinin ruh cismimize çizilmiş olması da gayet normaldir. Çizilen fiillerin izleri, birbirini silmez. Hepsi ruhta yığılır. Böylece ruh cismi, ahlâk ve amellerin toplandığı yer olur.

''Buğz, hased, kin, korku, hayal, kibir, enaniyet, gazab, riyâ, cömertlik, sevgi vs. fiillerin hepsinin özel etkileri vardır. Tıpta ilâçlar gibi ki kimi heyecan verir, kimi yatıştırır, kimi kabızlık yapar, kimi pekliği giderir, kimi kuvvet verir, kimi uyuşturur, kimi zehirler, kimi şifâ verir. Bu ilâçlar bedende nasıl değişik etkiler yaparsa fiiller de ruh üzerinde öyle değişik etkiler yapar. Akışkanlar, (sıvılar), insan duyguları, faziletleri, kötü huyları sayısıncadır. Nasıl bitkilerin rengi, kokusu, şekli değişik ise akışkanlar da öyle değişiktir.

''İşte ruhçular böyle söylüyorlar. Bu sözler: *''Kitâbını oku, bugün kendi hesâbını kendin görebilirsin''* [1], *''Biz sizin yaptığınız işleri yazıyorduk''* [2] âyetlerini tefsîr etmiyor mu? Bizim yazmamızla Allah'ın yazması arasındaki farka bak. Allah harflerden daha yüce olan şeylerle yazıyor, amellerin kendisini, suretlerini ruha çizerek yazıyor. Yapılan amelleri kendimizde açık görünecek biçimde ruhumuza çiziyor. Hasedi (ح س د) harfleriyle veya sevgiyi (ح ب) harfleriyle yazma yerine onların şeklini ruhumuza çiziyor. Sevginin şekli parlak, sevinç verici, hasedin şekli karanlık, sıkıcı oluyor. Ruhtaki sevgiyi görenler seviniyor, hasedi görenler ürküyor. İşte *''Bugün kendi hesabını kendin görebilirsin''* [1] âyetinin anlamı budur.

İnsanın nüshası (amellerinin yazıldığı defter), yaptığı işlerin şekillerinin, ruhunda belirmesidir. Orada yazılı harfler yok, yapılan işlerin izleri vardır.

1. İsrâ Sûresi: 14. 2. 29 ncu âyet.

İşte Allah'ın, ruhlarımıza yazdığı kitâp budur" [1].

Şeyh Tantâvî'nin bu sözlerini iki âyet ve iki hadîs ile delillendirmek istiyoruz. Yüce Allah, Âl-i İmrân Sûresinin 106-107 nci âyetlerinde: *"O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara: 'İnanmanızdan sonra inkâr ettiniz ha? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azâbı tadın!'* (denilecektir). *Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler, orada ebedî kalacaklardır"* buyurmaktadır. Peyğamber (s.a.v.) de insan fiillerinin ruh üzerindeki etkilerini şöyle anlatıyor:

"Kul bir günâh işlediği zaman kalbinde (yani ruhunda) *siyah bir leke oluşur. Eğer tevbe ve istiğfar edip o günâhı atarsa kalbi temizlenir. Ve eğer günâhı artırırsa leke de artar, bütün kalbini tutar,* (ruhunu sarar). *İşte Allah'ın,* (işledikleri fiiller, kalblerinin üstüne pas olmuştur) [2] *âyetinde zikrettiği pas budur"* [3]. Peyğamber (s.a.v.) Allah'a duâ ederek: " اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ الْمُنْتَخَبِينَ، الغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ، الوفد الْمُتَقَبَّلِينَ *: Allahım, bizi seçilmiş kullarından, el-ğurru'l-muhacellîn'den, kabul edilen hey'etten eyle!' demiş. Kendisinden el ğurru'l-muhacellîn'in ne olduğu sorulmuş. 'Abdest uzuvları parlayan kimselerdir' demiş. Kabul edilen hey'etin ne olduğu da sorulmuş. Bunların 'Bu ümmet içerisinde peyğamberleriyle birlikte Allah'ın huzuruna giden hey'et olduğunu' söylemiştir"* [4].

Başka bir hadiste de Peyğamber (s.a.v.):
أَنْتُمُ ٱلغُرُّ ٱلْمُحَجَّلُونَ يَوْ مَ ٱلْقِيَامَةِ مِنْ إِسْبَاغِ ٱلْوُضُوءِ. فَمَنِ ٱسْتَطَاعَ مِنْكُمْ فَلْيُطِلْ غُرَّتَهُ وَ تَحْجِيلَهُ
: Siz kıyâmet gününde abdest alırken uzuvlarınızı güzel yıkamanızdan ötürü el-ğurru'l-muhacellûn'sunuz, yüzleriniz ve elleriniz parlar. İçinizden yapabilen kimse, ğurresini (alnındaki beyazlığını) *ve tahcîlini* (el ve ayaklarındaki beyazlığını) *uzatsın* (el ve yüzünü daha güzel, iyice yıkasın) *buyurmuştur"* [5].

el-Ğurre: Atın alnındaki beyazlığa, *tahcîl* de ön ve arka ayaklarındaki beyazlığa denir. Hadîste, kıyâmet gününde abdest uzuvlarında görünecek nur, atın alnında ve ayaklarında olan güzel beyazlığa benzetilmiştir.

Bu âyet ve hadîsler de gösteriyor ki insanın yaptığı ibadetler, ruhunda parlak nurlar, günâhlar ise siyâh lekeler bırakmaktadır. İşte bu izler, açıkça görünecek ve insan kendi yaptıklarının bütün sonuçlarını ruhunda görecektir. Ne amelini inkâr etmek mümkündür, ne de amelinin sonucundan kaçmak.

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 21/79.
2. Mutaffifîn Sûresi: 14.
3. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 4, 42, 83; İbn Mâce, Zühd: 49; Müslim, Îmân: 231; Muvatta', Kelâm: 18; İbn Hanbel, Musned: 2/297, 3/495, 5/386, 405.
4. İbn Hanbel, Musned: 3/431, 4/207.
5. Buhârî, Vudû': 3; Müslim, Tahâret b. 12, h. 34-39; Tirmizî, Cum'a: 74; Nesâ'î, Taharet: 109; İbn Mâce, Tahâret: 6, Zühd: 34, 36; Muvatta, Tahâret: 28; İbn Hanbel: 1/282.

Yüce Allah o gün bizi abdest uzuvları parlayan zümreden eylesin!

30-35 nci âyetlerde yüce Dîvan'ın kararı açıklanıyor:

30-32: Allah dünyâda inanıp iyi işler yapmış olanları rahmetine yani cennetine sokar ki bu, büyük bir başarıdır. Cennet Allah'ın rahmetidir. Bir hadisi şerîfte: *"Allah cennete sen benim rahmetimsin, dilediğime seninle rahmet ederim dedi"* buyurulmuştur [1].

Dünyâda inanmamış olanları da şöyle azarlar: "Size âyetlerim okunurdu, siz onları kabul etmezdiniz, suç işlerdiniz. Size: 'Allah'ın sözü gerçektir, kıyâmet mutlaka kopacaktır' dendiği zaman siz: 'Biz kıyâmet nedir bilmeyiz, böyle bir şey olabileceğini sanıyoruz ama buna tam inanmıyoruz' derdiniz değil mi?"

33-35: Onlara dünyâda yapmış oldukları kötü işlerin içyüzü görünür. Alay ettikleri azâp onları kuşatır. Allah tarafından kendilerine şöyle denilir: "Siz dünyâda bugüne geleceğinizi, yahut bugünde bizimle karşılaşacağınızı nasıl unutmuş idinizse biz de bugün sizi öyle unuturuz. (Sizi azâb içinde bırakırız ve unutulmuş gibi size hiç değer vermeyiz), yeriniz ateştir. Hiçbir yardımcınız da yoktur. Bunun sebebi de şudur: Siz Allah'ın âyetleriyle aley ettiniz, size en yakın hayât (içinde bulunduğunuz dünyâ yaşamı) sizi aldattı (dünyâ yaşamından başka bir hayâtın olduğuna inanmadınız. İşte o yüzden bu cezayı çekeceksiniz!)".

Âyetin sonunda o suçlu insanların ateşten çıkarılmayacakları, özür dileme zamanı geçtiği için artık özür dilemelerinin, tevbe etmelerinin istenmeyeceği, yâhut özürlerinin kabul edilmeyeceği vurgulanıyor.

36-37 nci âyetlerde de hamdin; göklerin, yerin ve bütün âlemlerin yani yaratıkların Rabbi Allah'a mahsus, göklerde ve yerde ululuğun da yalnız O'na âit, O'nun daima galip, çok güçlü, üstün kudret, hüküm ve hikmet sâhibi olduğu vurgulanmak suretiyle sûre bitiriliyor. İbâdet ve tâat, hamd ve şükür yalnız o yüce, göklerin, yerin ve bütün kâinâtın padişâhı ulu Allah'a yapılır.

Sûrenin başında kâinâtı Allah'ın yarattığı, canlı cansız bütün yaratıkların O'nun birliğine ve kudretine delâlet ettiği belirtilmişti. Sonunda da aynı konuya dönülerek hamdin ve ululuğun o göklerin ve yerin sâhibi, bütün yaratıkların Rabbi Allah'a mahsus olduğu vurgulanıyor. Böylece sûrenin sonu, birçok sûrede olduğu gibi başı ile birleşiyor ve sûre tümüyle tevhîdi kanıtlamakta bütünleşiyor.

Bir kudsî hadiste Allah'ın şöyle buyurduğu bildirilmiştir:

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 50, Tevhîd: 25; Müslim, Cennet: 33-36; Tirmizî, Cennet: 22, İbn Hanbel: 2/276.

"Büyüklük izârım, ululuk ridâmdır. Kim bunlardan biri konusunda benimle çekişirse (bu örtü ve elbisemden birine sâhip çıkmağa kalkarsa) *onu ateşimde oturturum!"* [1].

Câsiye Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Gökler, yer, insanların ve canlıların yaratılışı, gece ve gündüzün birbirini izlemesi, yağmurun yağması, rüzgârın esmesi ve bütün tabiat olayları, Tanrının birliğini, Allah'tan başka tapılacak tanrı olmadığını kanıtlar. Çünkü olayların hepsi bir plân, düzen içinde olmaktadır. Hepsi aynı yaratıcının koyduğu düzendir. Tanrılar çok olsa, düzenler de değişik olur. O zaman da yasaların çatışmasından düzen bozulur, kaos başlar. Düzenin hiç aksamadan devâmı, Allah'ın birliğini gösterir (3-5).

2. Allah, insanlara çok nimet ihsan buyurmuş, seyâhat etmeleri, ticaret yapmaları için denizde gemilerin yürümesini sağlamış; gökte ve yerde bulunan nice şeyleri, nice yasaları yeryüzünde yaşayan canların hizmetine vermiştir (12-13). Demek ki yalnız yerdekiler değil, gökteki yaratıklar da insanların hizmetindedir. Onların çalışması ve hizmeti ile yeryüzünde canlılar yaşamakta, insan ve hayvan rızkını elde etmektedir. Ama insan, göklerde nice yıldızların, kendisine hizmet ettiğinin farkında değildir. Acaba Güneşin ışığı ve ısısı olmasa, Ay denizleri etkilemese, öteki yıldızlar kozmik ışın ve etkileriyle dünyâya yarar sağlamasa, üzerinde bulunduğumuz gezegende insanın ve diğer canlıların yaşaması mümkün müdür? Şeyh Sa'dî ne güzel söylemiş:

أبر و باد و مه و خورشيد و فلك در كارند
تا تو نانى بكف آرى وبغفلت نخورى

"Bulut, rüzgâr, ay, güneş ve felek; bunların her biri çalışmaktadır ki sen bir ekmek elde edesin, ama onu gaflet ile yemeyesin!"

3. Sûrenin başında Allah'ın azîz ve hakîm olduğu vurgulanmıştı. Sûrenin sonunda da övgünün, göklerin ve yerin Rabbi, âlemlerin Rabbi Allah'a özgü olduğu, göklerde ve yerde ululuğun sadece O'na âit bulunduğu, yani O'ndan başka ululanıp tapılacak tanrı olmadığı belirtilir ve O'nun azîz ve hakîm olduğu vurgulanır.

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

4. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenler, Allah'ın âyetleridir. Bunlara

1. Ebû Dâvûd, Libâs: 25; İbn Mâce, Zühd: 16; Müslim, Birr: 136; İbn Hanbel: 2/248.

inanılması gerekir. Bunlara inanmadıktan sonra insanlar hangi söze inanacaklar? Bunlardan daha doğru söz mü var?

5. Hz. Muhammed, Allah'tan korkar. Kendi sözünü Allah'a mal etmez. Böyle bir şeyi, ancak günâhkâr iftirâcı yapar. Uydurdukları inançları Allah'ın dini gösteren iftirâcılar, kibir ve inatlarından dolayı, Hak sözünü duymazlıktan gelirler. Bile bile Allah'ın âyetleriyle alay eder, eğlenirler. Doğru yola ileten bu Tanrı sözlerine uymayanlar, davranışlarının sonucu olan cehenneme atılacaklar ve hiç kimse kendilerini o şiddetli azâbdan kurtaramayacaktır (7-11).

6. 16-17 nci âyetlerde İsrâil oğullarına Kitâp, hüküm ve hikmet ve peygamberlik verildiği, onlara Tanrı emirlerinin açık açık duyurulduğu; Tanrının sözlerine uymaları sayesinde onların bol geçim içinde yaşatıldıkları, kendilerinin birçok ulusa egemen oldukları; ancak sonradan aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştükleri belirtilmektedir. Demek ki:

İnsanlar İlâhî Kitâbın özünde birleşir, ayrıntıya dalmaz, onun kolay, ayrıntısız buyruklarına uyarlarsa birlik içinde güçlenir, yükselirler. Ama dinde ayrıntılara dalıp, çeşitli dünyâ amaçlarıyle dinde ayrıcalık çıkarırlarsa bölünürler, birbirleriyle uğraşıp zayıflarlar. Her klik, kendi yolunun doğru olduğunu iddiâ eder. Ama gerçekte kimin doğru yolda olduğunu, İlâhî Mahkemede yüce Allah belli edecek, haklıyı ve haksızı birbirinden ayrırdedecektir.

7. Dinde bölünmelerin baş sebeplerinden biri, din adamlarının bencilliği ve aşırılığı, dini yanlış yorumlamalarıdır. Yüce Allah, Elçisine kendi keyiflerine uyup dini zorlaştıran, Tanrı emirlerini çarpıtıp bölünmelere yol açan kimselere uymamayı emretmiştir: *"Kalbini, bizi anmaktan alıkoyduğumuz, nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itâat etme!"* (Kehf Sûresi: 28), *"O dinlerini parçalayıp bölük bölük olanlarla senin hiçbir ilişkin yoktur"* (En'âm Sûresi: 159).

Bu sûrede Yahûdîlerin, keyfî hareketlerle dini yozlaştırmaları belirtildikten sonra 18-19 ncu âyetlerde Allah'ın, Hz. Muhammed(s.a.v.)i, buyruğunu içeren bir şerîat(yol)a koyduğu belirtilmekte ve bilgisiz, câhil insanların keyiflerine değil, Allah'ın yoluna uyması, bilmeyenlerin ona bir zarar veremeyecekleri buyurulmaktadır.

Bunun mânâsı şudur: Allah, İsrâil oğullarına bir şerîat verdiği gibi, ey Muhammed, sana da bir şerîat vermiştir. Artık bundan böyle sen, bilmeyenlerin keyfine uyma, Allah'ın gösterdiği yolda yürü. Bilmeyenler sana bir zarar veremezler.

Bilmeyenlerden kasıt, Hz. Muhammed(s.a.v.)e engel olmağa çalışan müşriklerdir. Onlar birbirlerinin dostu olsa da Allah da korunanların dostu, koruyucusudur. Allah'ın koruduğuna kimse zarar veremez, engel olamaz.

Demek ki zâlimler, Hak yoluna engel olmağa kalkan kâfirler birbirlerine destek olurlar. Fakat onlar ne kadar birbirlerini destekleseler de Peyğamber'e ve Hak da'vetçisine engel olamazlar. Çünkü Hakk'ın yayılmasını isteyen Allah, Elçisini ve Hak da'vetçisini korur, destekler.

"Takdîr-i Hudâ kuvvet-i bâzû ile dönmez,
Bir şem'a ki Hak yandıra, bin bâd ile sönmez".

8. Yüce Kur'ân, insanlara aklî delîller, inananlara yol gösterici ve rahmettir (20). Kur'ân'ın kanıtları, düşünen her insana hitâbeder. Ama Kur'ân'ın yol göstericiliği ve rahmeti, inananlara özgüdür. Çünkü Kur'ân'n hidâyet ve rahmetinden yararlanabilmek için ona inanmak, onun gösterdiği yola girmek lâzımdır. Bundan dolayı Kur'ân'ın, sadece inananlara yol gösterici ve rahmet olduğu belirtilmiştir. Ama sunduğu deliller, akıl sahibi bütün insanlaradır. Bundan dolayı Kur'ân'ın, genel olarak bütün insanlara kanıtlar sunduğu belirtilmektedir.

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

9. Âhirete inanmayanlar, insanı zamanın yıpratıp öldürdüğünü, dünyânın ötesinde hayat olmadığını söylerler. Ama bu sözleri, kesin bilgiye değil, zanna dayalıdır. Zanlarına göre âhireti inkâr etseler de içlerinde bir "acaba" kuşkusu vardır. *"Onların bu konuda bir bilgileri yoktur, onlar sadece zannediyorlar"* (24) cümlesinden onların da içinde yine bir âhiret kuşkusunun bulunduğu anlaşıldığı gibi, *"Kıyâmetin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz, kesin inanmıyoruz"* (32) âyetinden de bu anlaşılmaktadır.

Öldükten sonra dirilmeyi anlatan âyetleri duyunca *"Eğer doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin!"* demişlerdir. Âhiretin olmadığını ispat edecek bir kanıtları yoktur. Sadece böyle söyleyip âyetleri inkâr ederler. Oysa ölüleri diriltmek, peyğamberin işi değil, Allah'ın işidir. Allah yaşatır, öldürür, sonra insanları, vukuunda kuşku olmayan bir günde huzurunda toplar. Bunu ne zaman yapacağını yalnız kendisi bilir (25-26).

10. Allah'ın âyetlerine engel olmağa kalkanlar, Yüce Dîvân'da husrâna uğrarlar (27). Her millet, o yüce mahkemede diz çöker, Allah'ın kararına teslîm olur.

11. İnsanın yaptığı işler kaydedilmektedir. Tutulan kayıtlar, yüce Dîvân'da gerçekleri söyler, herkesin ne yapmış olduğunu açıkça gösterir. Kişi, yaptığını inkâr edemez. Bunlara göre çıkacak Yüce Karar'dan kaçamaz.

12. Allah, inanıp güzel işler yapanları, rahmetinin eseri olan cennete sokar. Böbürlenerek hakkı kabul etmeyenler de davranışlarının hakikati olan çirkin sonuçlarla karşılaşırlar. Dünyâda yapmış oldukları kötülüklerin, inkâr-

ların içyüzü, hakikati olan azâblar onları sarar. *"Yaptıklarının kötülükleri onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı"* (33) âyetinden, âhiretteki azâbın, dışarıdan değil, insanın kendi düşünce ve eylemlerinden oluştuğu; küfrün ve kötü eylemlerin, azâba dönüşerek ruhunu sardığı anlaşılır. Suçlular, dünyâdaki eylemlerinin oluşturduğu ateş azâbı içinde bırakılırlar. Bu duruma düşmelerinin sebebi, Allah'ın âyetleriyle alay edip eğlenmeleri, dünyâ hayâtına aldanmalarıdır. Artık orada özür dilemenin, yalvarmanın bir yararı olmaz. Çünkü İlâhî karar verildikten sonra pişman olup özür dilemenin zamanı geçmiş olur.

D) Genel Prensipler:

14 ncü âyet inananlara, âhirete inanmayanları bağışlamalarını, onlara karşı hoşgörülü olmalarını öğütlemektedir. Bu, İslâmdaki vicdan özgürlüğünü gösterir. Mü'min, güzel ahlâk sâhibidir. Hoşgörülü olmalı, kendisi gibi düşünmeyen insanların üstüne gazapla gitmemeli, onlara da düşünce özgürlüğü tanımalıdır. Çünkü düşünceleri ödüllendirecek veya cezalandıracak olan Allah'tır. Her insan vicdan özgürlüğüne sahiptir ve inancından ötürü kimseye değil, yalnız Allah'a karşı sorumludur. İnsanların, inanıp inanmamalarından ötürü, yalnız Allah'a karşı sorumlu oldukları âyetin sonunda vurgulanmaktadır: *"Mü'minler, Allah'ın bildirdiği günlerin geleceğini ummayanları* (buna inanmayanları) *affetsinler ki Allah, bir kavmi, yaptığı işlerden ötürü cezâlandırsın"* (14).

Demek ki insanlar, düşüncelerinde serbest bırakılmalıdırlar. Düşünce ve davranışlarından ötürü insanları cezâlandıracak olan, Allah'tır. Zaten dinde zorlama olmadığı, herkesin kendi yaptığından sorumlu olduğu birçok âyette vurgulanmıştır: *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara Sûresi: 256), *"Sizin dîniniz size, benim dînim banadır"* (Kâfirûn Sûresi: 6) âyetleri, Kur'ân'daki vicdan, düşünce ve inanç özgürlüğünü gayet net olarak belirtmektedir.

"Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir. Ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz" (15) âyeti de insanların vicdan hürriyetine sâhib ve vicdanlarıyle ilgili konularda yalnız Allah'a karşı sorumlu olduklarını bildirmektedir.

15. Allah, kötülük yapan imansızlarla, iyilik yapan inananları ne hayâtta, ne de ölümlerinden sonra bir tutmaz. İyilerle kötüler, ne dünyâda, ne de âhirette bir olmaz. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır (21).

16. Gökler ve yer bir hayâl değil, gerçektir. Bunların gerçek olması, bu hayattan sonra bir hayât olduğunu gösterir. Zira gökler ve yer gerçek olduğuna göre bu hayâtın bir amacı olmalıdır. Bu amaç, âhiret hayâtıdır. Orada her can, dünyâda yaptığı işlerin karşılığını görecek, mutlak İlâhî adâlet tecellî

edecek, hiç kimseye haksızlık edilmeyecektir. Eğer İlâhî adâletin tam anlamıyle tecellî edeceği âhiret hayâtı olmasa, burada haksızlığa uğrayan, ezilen canlar, Allah'ın adâletini göremezler. Yani mazlûm kalırlar. Allah kullarına zulmetmez. Öyle ise her canın tam hakkını alacağı âhiret âlemi vardır, bunda aslâ kuşku yoktur (22).

17. Keyif ve hevesini tanrı edinen, arzularına tapan kimseyi Allah şaşırtır. Onun kulağını, kalbini mühürler, gözüne perde koyar. 23 ncü âyetin anlattığı, psikolojik bir gerçektir. Kendi arzularının, bâtıl düşüncesinin, kaprislerinin ardınca giden, egosuna taparcasına uyan kimse, artık Hak yola gelmez. Çünkü kendi düşüncesinden başka bir düşünceyi kabul etmez. Ona göre tek doğru yol, kendi yoludur. O kimse hidâyete gelmek istemez. Zira hidâyet diye bir şey tanımaz.

Yüce Allah, hak yola gelmeyi istemeyen o kimseyi, zorla yola iletmez, kendi haline bırakır. Çünkü Allah, *"Yöneleni kendisine iletir"* (Ra'd Sûresi: 27). Ama hak yola yönelmeyeni kendi haline bırakır. Tam bir sapıklık ve şaşkınlık içinde bocalayan o insan, Hak sözünü dinlemez, peyğamberin ve Hak da'vetçisinin sözlerinin anlamını düşünmez. Gerçekleri görmez. Egoizmi, önyargısı hakkı duymasına, düşünmesine ve görmesine engel olur. Kendi düşüncelerinin bataklığında bocalayan o kimseyi, Allah hidâyete zorlamadıktan sonra artık kim onu doğru yola iletebilir? *"Allah'tan sonra kim onu doğru yola iletecektir? Düşünmüyor musunuz?"* (23).

Allah onu doğru yola iletmez, çünkü o kimse kendi içinde bunu arzu etmemektedir. Kendisi istemedikten sonra Allah onu hidâyete zorlamaz. Hidâyet istemediğini bildiği için onu kendi sapıklığı içinde bırakır. Böylece kendisi doğru yola gelmek istemediğinden dolayı Allah onu şaşırtmış olur. Bunun sebebi, kendisinin tanrılaştırdığı düşünceleri, önyargılarıdır. Allah, sağduyu ile düşünmeyen, Hakkı seçmeyen insanları doğru yola iletmez. İşte birçok sûrede olduğu gibi bu sûrenin 23 ncü âyetinde de anlatılan, Allah'ın şaşırtmasının anlamı budur. Âyet dikkatle okununca bu husus gayet iyi anlaşılır.

CÂSİYE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	حم	her harf üzerinde durma:	Ebû Ca'fer.
3	وَ مَا يَبُثُّ		Çoğunluk.
	وَ مَا بَثَّ ٱللَّهُ		İbn Mes'ûd[1].
4, 5	آيَاتٍ، آيَاتٍ	Cerr ile:	Hamza, Kisâ'î, Ya'kub.
	آيَاتٌ، آيَاتٌ	İkisinde de ref' ile:	Ötekiler.
	لَآيَاتٍ، لَآيَاتٍ	Lâm ile:	İbn Mes'ûd, bir rivâyette Übey[2].
5	وَ ٱخْتِلَافِ		Çoğunluk.
	وَ فِى ٱخْتِلَافِ	(فى) ziyadesiyle:	İbn Mes'ûd[3].
	الرِّيحِ	Tekil:	Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. el-Mesâhif: 88.
2. el-Mesâhif: 88, 163; Câmi'u'l-beyân: 25/140; el-Bahr: 8/42.
3. el-Mesâhif: 88.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الرِّيَاح	Çoğul:	Ötekiler [1].
6	نَتْلُوهَا	Çoğul mütekellim:	Çoğunluk.
	يَتْلُوهَا	Ğâib muzâri', zamîr Allah'a gider.	Bir kırâettir [2].
	تُؤْمِنُون	Hitâb tâ'sıyle:	İbn 'Amir, İbn Muhaysın, Ebû-bekr, Âsım'dan, Hamza, Kisâ'î.
	يُؤْمِنُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [3].
9	عَلِمَ	Sülâsî'den etken:	Çoğunluk.
	عُلِّمَ	Ta'lîm'den edilgen:	Übeyy, Katâde [4].
11	هٰذَا هُدًى		Çoğunluk.
	هٰذَا هُدًى (وَ بُشْرَى لِلَّذِينَ آمَنُوا)	Parantez içindeki cümlenin ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd [5].
	أَلِيمٌ	Elîm merfû':	İbn Kesîr, İbn Muhaysın, Ya'kub, Hafs.
	أَلِيمٍ	Elîm mecrûr:	Ötekiler [6].

1. en-Neşr: 2/371; el-Bahr: 8/43; el-Budûr: 291.
2. el-Bahr: 8/43.
3. Tebsıra: 675; Kurtubî: 16/158; en-Neşr: 2/371. Taberî'ye göre iki vecih de doğrudur. Ancak kendisi ğâib kipiyle okumayı tercîh etmektedir. Sebebi de daha önce geçen (يؤمنون), (يعقلون) fiillerine uyum sağlamaktır (25/141).
4. el-Mesâhif: 88, 163.
5. el-Mesâhif: 88.
6. Kurtubî: 16/160; en-Neşr: 2/372; el-Budûr: 291.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
13	جَمِيعًا مِنَّةً	Mîm'in kesri, şeddeli nûn ve tenvînli h ile, masdar olarak mansûb [1]:	İbn 'Abbâs, Cahderî ve başkaları.
	جَمِيعًا مَنُّهُ	Menn'in kinâye h'sine izâfetiyle:	Mesleme ibn Muhârib.
	جَمِيعًا مِنْهُ	Cerr harfi:	Çoğunluk [2].
14	لِنَجْزِىَ قَوْمًا	Nûn ile, çoğul mütekellim, etken:	İbn 'Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لِيَجْزِىَ قَوْمًا	Yâ ile, ğâib, tekil, etken:	Ötekiler [3].
	لِيُجْزِى قَوْمًا	İczâ' kökünden, etken:	İbn Mes'ûd [4].
	لِيُجْزَى قَوْمٌ	Yâ'nın dammı, z'nin fethiyle edilgen [5]:	Ebû Ca'fer.

1. (تفضّلا : lutuf ve ikrâm olarak) demektir.
2. Kurtubî: 16/160; el-Bahr: 8/44.
3. Tebsırah: 675; Kurtubî: 16/162; en-Neşr: 2/372.
4. el-Mesâhif: 89.
5. Kavm'in nasbinde ihtilâf yoktur: Kurtubî: 16/162; en-Neşr: 2/372; el-Bahr: 8/45; el-Budûr: 291. Taberî'ye göre doğrusu, y ile (لِيجزى) yahut n ile (لنجزى)dir. Bunların ikisi de doğrudur. Fakat Ebû Ca'fer'e nisbet edilen edilgen kipindeki kırâet, Arapçada yanlıştır, caiz değildir (25/145).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
15	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا		Çoğunluk.
	مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً وَ مَنْ أَسَاءَ فَلَهَا		İbn Mes'ûd [1].
	تَرْجِعُونَ	T'nin fethi, cîm'in kesriyle:	Ya'kûb.
	تُرْجَعُونَ	T'nin dammı, cîm'in fethiyle:	Ötekiler [2].
20	هٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَ هُدًى		Çoğunluk.
	هٰذَا بَيَانٌ وَ مَوْعِظَةٌ وَ هُدًى لِلْمُحْسِنِينَ		İbn Mes'ûd [3].
21	سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَ مَمَاتُهُمْ	Hemze'nin nasbı, mahyâ ve memât'ın ref'iyle:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَ مَمَاتُهُمْ	Üçünün de ref'iyle:	Ötekiler [4].
	سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَ مَمَاتَهُمْ	Birincinin ref'i diğerlerinin nasbıyle:	A'meş ve Îsâ ibn Ömer. [5].
23	أَفَرَأَيْتَ		Çoğunluk.

1-3 el-Mesâhif: 89.
2. el-Budûr: 291.
4. Tebsırah: 675; Kurtubî: 16/165; en-Neşr: 2/372.
5. Kurtubî: 16/165-166. (سواء فى محياهم و مماتهم) anlamındadır. Cârr kaldırılınca mecrûr mansûbolmuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَفَرَأَيْتَكَ		İbn Mes'ûd [1].
	غَشْوَةً	Ğ'nin fethi, ş'nin sükûnu ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	غَشَاوَةً	Ğ'nin ve ş'nin fethi, sonra elif ile:	İbn Mes'ûd ve A'meş [2].
	غِشَاوَةً	Ğ'nin kesri, meftûh şîn'den sonra elif:	Ötekiler [3].
23	تَذَكَّرُونَ	Hafif zâl ile:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	Ötekiler [4].
	تَتَذَكَّرُونَ	İki t ile:	Übeyy ve A'meş [5].
24	إِلاَّ حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا		Çoğunluk.
	إِلاَّ نَشْأَتُنَا هذِهِ ٱلدُّنْيَا		İbn Mes'ûd [6].

1-2 el-Mesâhif: 89.
3. Tebsırah: 675; Kurtubî: 16/170; en-Neşr: 2/372.
4. el-Budûr: 292.
5. el-Mesâhif: 164.
6. el-Mesâhif: 89.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
24	نَمُوتُ وَ نَحْيَا	İkisi de etken:	Çoğunluk.
	نَمُوتُ وَ نُحْيَا	Birincisi etken, ikincisi edilgen:	İbn Mes'ûd'dan rivâyet.
	نَحْيَا وَ نَمُوتُ	İkincisi, birinciden önce:	İbn Mes'ûd [1].
	وَمَا يُهْلِكُنَا إِلاَّ ٱلدَّهْرُ		Çoğunluk.
	وَمَا يُهْلِكُنَا إِلاَّ دَهْرٌ يَمُرُّ		Übeyy [2].
25	حُجَّتَهُمْ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	حُجَّتُهُمْ	Ref' ile:	Hasan Basrî, Ubeyd ibn 'Umeyr [3].
28	جَاثِيَةً	Sâ ile:	Çoğunluk.
	جَاذِيَةً	Zâl ile:	Bir kırâettir [4].
	كُلَّ	Birinci (إِنَّ)den bedel olarak mansûb:	Ya'kûb.

1. Kurtubî: 16/170; el-Bahr: 8/49; el-Mesâhif: 89.
2. el-Mesâhif: 164; Kurtubî: 16/170; el-Bahr: 8/49; Câmi'u'l-beyân: 25/152. Ebû Hayyân, bu kırâeti Abdullâh ibn Mes'ûd'a nisbet etmiştir.
3. Bu kırâete göre (حجّتهم), (كان)nin ismi (إلاّ أن قالوا) da (كان)nin haberidir. Çoğunluğun kırâetinde ise tersidir: en-Neşr: 2/372.
4. (الجذو) parmakları ucuna oturmak demektir ki bunda daha büyük bir tedirginlik ve ürperti ifadesi vardır (el-Bahr: 8/50).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	كُلُّ	Merfû‘:	Ötekiler [1].
32	وَ إِذَا قِيلَ		Çoğunluk.
	وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ	(لهم) ziyâdesiyle:	İbn Mes‘ûd [2].
	وَ ٱلسَّاعَةَ	Sâat mansûb:	Hamza.
	وَ ٱلسَّاعَةُ	Sâat merfû‘:	Ötekiler [3].
	وَ إِنَّ ٱلسَّاعَةَ	(إِنَّ) ziyâdesiyle:	İbn Mes‘ûd [4].
33	وَ بَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ		Çoğunluk.
	وَ بَدَا لَهُمْ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْحَقُّ وَ أَتَاهُمْ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ		İbn Mes‘ûd [5].
34	نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هذَا وَ مَأْوَيكُمُ ٱلنَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ		Çoğunluk.
	إِنَّا نَنْسَاكُمْ وَ ٱلنَّارُ مَأْوَيكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (وَ مَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ)		İbn Mes‘ûd [6].
35	هُزُوًا	Hemzeyi vâv'a dönüştürme:	Hafs.
	هُزُؤًا	Tam hemze:	Ötekiler [7].
	لَا يَخْرُجُونَ	Y'nin fethi, r'nin dammıyle, etken:	Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. Kurtubî: 16/175; en-Neşr: 2/372.
2-4 -5. el-Mesâhif: 89.
3. Kurtubî: 16/176; en-Neşr: 2/372.
6. Aynı. İbn Mes‘ûd'un, âyeti, parantez içindeki cümle ile bitirdiği sanılıyor.
7. en-Neşr: 2/215.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	لاَ يُخْرَجُونَ	Y'nin dammıyle, edilgen:	Ötekiler [1].
37	رَبُّ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ رَبُّ ٱلأَرْضِ رَبُّ	Üçünün de ref'iyle:	Mücâhid, Humeyd ve İbn Muhaysın.
	رَبِّ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ رَبِّ ٱلأَرْضِ رَبِّ	Üçünün de cerriyle:	Çoğunluk [2].

1. el-Budûr: 292.
2. Kurtubî: 16/178.

46/66 AHKAF SÛRESİ

Rüzgârların yaptığı kum tepelerine *ahkâf* denir. 21 nci âyette Âd kavminin yaşadığı kum tepecikli bölgeden söz edildiği için ahkâf kelimesi, sûreye ad olmuştur.

Sûrede müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)e karşı tutum ve itirazlarının yersizliği anlatılır. Kâfirlerin ve mü'minlerin âhiretteki durumları hatırlatılır. Hz. Muhammed'in peyğamberliğini ve Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu kanıtlayan âyetlerden sonra ebeveynine itâatli çocuklar övülür, ebeveynine isyân edenler kınanır. Küfürleri yüzünden 'Âd kavminin helâk edildiği hatırlatılır ve cinlerden bir cemâatin edeple Kur'ân dinledikleri anlatılır, Allah'ın ölüleri diriltmeğe kadir olduğu hakkında delîller verilir.

Mekke'de, Câsiye Sûresinden sonra inmiş olan ve 35 âyeti içeren sûrenin 10, 15 ve 35 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilir. Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu âyetlerin konuya bağlılıkları ve Mekke üslûbunu taşıması dolayısiyle Medenî olduğu hakkındaki rivayeti kuşku ile karşılamak gerekir. Ona göre sûrenin tamamı bir defada veya bölümleri birbiri ardınca inmiştir [1]. Resmî tertîpte 46 ncı, iniş sırasına göre 66 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/269.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Hâ mîm. 2- Kitâb'ın indirilişi, azîz, hakîm olan Allah tarafındandır. 3- Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları gerçek ile ve belli bir süreye göre yarattık. İnkâr edenler ise uyarıldıkları şeyden yüz çevirmektedirler.

Tefsîr:

1-2: Sûre, okunacak vahyin önemine dikkati çekmek için hâ ve mîm harfleriyle başlıyor ve ardından Kur'ña'ın, azîz ve hakîm (daima galip, üstün kudret sahibi, hakîm: herşeyi yerli yerince yapan, sözleri hikmetli) Allah tarafından indirildiği vurgulanıyor.

3- Sonra yüce Allah, gökleri ve yeri boş yere değil, hak ile yani adâlet ile ve belli bir süreye göre yarattığını buyuruyor. Kâinâtta Allah'ın adâleti vardır. Herşeyde denge ve düzen bulunur. Herşeyin belirli bir ömrü mevcuttur. Yer ve gök sürekli değildir. Uzayda ömrünü tamamlayan yıldızlar, gezegenler dağılmakta, yenileri oluşmaktadır. Halk ve ihlâk sürüp gitmektedir. Ömrünü tamamlayan insanlar da Allah'ın huzurunda hesap vereceklerdir. Fakat kâfirler, uyarıldıkları o âhiret âlemine inanmamakta, ondan yüz çevirmektedirler. Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri yüzünden azâba uğrayacaklarına ihtimal vermemektedirler.

Bu âyetler, kâfirlerin olumsuz söz ve davranışlarını anlatacak âyetlere bir giriştir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ
فِي السَّمٰوَاتِ اِيتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿٤﴾ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ
عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾ وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً وَكَانُوا
بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

4- De ki: "Allah'tan başka yalvardıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, onlar yerden neyi yarattılar? Yoksa gökler(in yaratılışın)*da onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru iseniz bundan önce* (inmiş) *bir kitâp, yâhut bir bilgi kalıntısı getirin." 5- Allah'ı bırakıp da, kıyâmet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar, bunların yalvardıklarından habersizdirler. 6- İnsanlar* (yüce dîvâna) *toplandıkları gün, o yalvardıkları şeyler, kendilerine düşman olurlar ve onların, kendilerine tapmış olmalarını tanımazlar.*

Tefsîr:

4- Önceki âyetlerde kâfirlerin genel tutumuna işaret buyurulduktan sonra bu âyetlerde de onların inançlarının tutarsızlığı kanıtlanıyor: Onların taptıkları tanrılar yerde veya gökte bir şey yaratmışlar mıdır? Onların bir şey yarattıkları hakkında daha önceki kitâplarda bir işâret yâhut bu konuda en ufak bir bilgi kalıntısı var mı? Hayır. Onlar kendi kendilerine bu batıl şeylere tapmışlardır.

Bu âyette önce akıl yönünden Allah'tan başka şeylere tapılamayacağı kanıtlanıyor, sonra İlâhî kitapların hiçbirinde böyle bir şeyin olmadığı belirtiliyor. İlâhî kitâplar böyle bir şey söylemediği gibi bu konuda hiçbir ilim esâresi (kalıntısı, kırıntısı) da yoktur. ***Esâre:*** Bakiyye, eskilerden kalma şey, alâmet anlamınadır. ***Esâretin min ilmin:*** Bir ilim kalıntısı demektir. Ne İlâhî kitâplarda Allah'tan başkasına tapılacağına delil vardır, ne de bunun doğruluğunu gösterecek, eskilerden kalma sağlam bir bilgi. Bu, tamamen uydurma bir şeydir.

5-6: O tanrı diye tapılan şeyler, hiçbir zaman kendilerine yalvaranlara cevap veremezler, onların dileklerini yerine getiremezler. Zaten onların yalvarmalarından da haberleri olmaz. Bir dileği yerine getiremeyen, yapılan duâdan haberi olmayan şeylere tanrı diye tapmaktan daha büyük bir sapıklık olur mu? Kıyâmete kadar o tanrılar, kendilerine yavlaranlardan habersiz oldukları gibi kıyâmet gününde de insanların İlâhî Mahkeme için toplandıkları zaman kendilerine tapanlara düşman olurlar. Onların, kendilerine tapmış olduklarını kabul etmezler. Böyle şeylere tanrı diye tapmanın, insana ziyandan başka bir katkısı olmaz.

5 nci âyette müşriklerin, Allah'tan başka yalvardıkları şeylerin, melekler olduğu anlaşılıyor. Çünkü müteâkip âyette onların, kıyâmet gününde kendilerine tapanlara düşman olacağı ve onların, kendilerine tapmış olmalarını kabul etmeyecekleri anlatılıyor. Demek ki Allah'tan başka yalvarılan, tapılan

şeyler, canlı, akıllı varlıklardır. Bunlar melekler veya daha genel tabirle gözden gizli kalan ve cin adı altında toplanan ruhânî varlıklardır. Müşriklerin taptıkları putlar, meleklerin sembolleri kabul edilirdi. Onlar o heykellerin şahsında Allah'ın kızları sandıkları meleklere tapıyor ve meleklerin, Allah'ın huzurunda kendilerine şefaat edeceklerine inanıyorlardı. İşte burada müşriklere, o kendilerine dost, şefâatçi olacağını sandıkları meleklerin, âhirette kendilerine dost değil, tersine düşman olacakları, Allah'ı bırakıp kendilerine tapılmasına aslâ razı olmayacakları, bundan ötürü Allah'tan başkasına tapmanın yararı değil, zararı olacağı, yalnız Allah'a tapmak gerektiği anlatılıyor. Furkan Sûresinin 17-18 nci, Sebe' Sûresinin 40-41 nci âyetlerinde de müşriklerin taptıkları şeylerin melekler olduğu açıkça anlaşılmaktadır: *"O gün onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' der.* (Melekler) *derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz* (koruyucumuz) *onlar değil, sensin. Hayır onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı"* [1].

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌۜ
﴿٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ ل۪ي مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ هُوَ اَعْلَمُ
بِمَا تُف۪يضُونَ ف۪يهِۜ كَفٰى بِه۪ شَه۪يداً بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْۜ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٨﴾
قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْر۪ي مَا يُفْعَلُ ب۪ي وَلَا بِكُمْۜ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى
اِلَيَّ وَمَٓا اَنَا۬ اِلَّا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ
بِه۪ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ عَلٰى مِثْلِه۪ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ
خَيْراً مَا سَبَقُونَٓا اِلَيْهِۜ وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِه۪ فَسَيَقُولُونَ هٰذَٓا اِفْكٌ قَد۪يمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ

1. Sebe' Sûresi: 40-41.

قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ
الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ
اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ
الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

7- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman kendilerine gelen hakkı inkâr edenler: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. 8- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek cezâya karşı sizin bana hiçbir yararınız olmaz. O, sizin yaptığınız taşkınlığı bilir. Benimle sizin aranızda O'nun tanık olması yeter. O, bağışlayan, esirgeyendir." 9- De ki: "Ben elçilerden bir türedi değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim." 10- De ki: "Hiç düşündünüz mü: Eğer bu (Kur'ân),*Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâil oğullarından bir tanık da bunun benzerini görüp inanmış iken siz inanmaya tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*?! Allah zâlim toplumu doğru yola iletmez." 11- İnkâr edenler, inananlar için dediler ki: "*(Muhammed'in getirdiği) *İyi bir şey olsaydı* (şu zavallı kişiler) *ona inanmada bizi geçemezlerdi* (biz onlardan önce inanırdık).*" Fakat onlar, onun gösterdiği doğru yola eremediklerinden: "Bu, eski bir yalandır" diyeceklerdir. 12- Ondan önce de önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın Kitâbı gelmiştir. Bu da* (şirk ile) *kendilerine yazık edenleri uyarmak, güzel davrananları müjdelemek için, Arap diliyle indirilmiş,* (kendinden önceki Kitâpları) *doğrulayan bir Kitâbdır. 13- O "Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra doğru olanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. 14- Onlar cennet halkıdır, yaptıklarına karşılık olarak orada ebedî kalacaklardır.*

Tefsîr:

7-8: Okunan Kur'ân âyetlerine "büyü", yâhut Hz. Muhammed'in uydur-

ması diyen müşriklere, Peygamber'in şöyle cevap vermesi emrediliyor: "Eğer bunları ben uydurup Allah'a iftirâ etmiş olsam, beni elçi olarak görevlendirmediği halde ben kendiliğimden peygamber olduğumu söylesem, Allah bana öyle azâb eder ki ne siz, ne de hiç kimse beni O'nun azâbından kurtaramaz. O, sizin benim hakkımda neler söylediğinizi bilir. benimle sizin aranızda Allah'ın şâhidolması yeter. Allah şâhittir ki ben doğru söylüyorum ve peygamber olarak görevlendirilmiş bulunuyorum. Okuduğum âyetler benim uydurduğum sözler değil, Allah'ın vahyidir". Âyetin sonunda Allah'ın bağışlayıcı ve esirgeyici sıfatları yâdedilerek Allah'a isyan edenler tevbeye yöneltiliyor. Yani herşeye rağmen tevbe ederseniz merhametli Allah sizi affeder, deniliyor.

9- Yine Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendisinin türedi yani uydurma, yalancı bir peygamber olmadığını, yâhut peygamberliği kendisinin ortaya çıkarmadığını, kendisinden önce de peygamberler geldiğini, kendisinin de onlardan biri ve sadece bir uyarıcı olduğunu; kendisine karşı gelen kimselere ileride ne yapılacağını bilmediğini, sadece kendisine vahyedilen sözlere uyduğunu söylemesi emrediliyor.

Çünkü müşrikler "İnsan elçi olmaz. Eğer Allah elçi gönderse melekler gönderir" diyorlardı. İşte böyle diyen müşriklere, Hz. Muhammed'in şöyle cevap vermesi emrediliyor: "Peygamberliği ilk defa ben ortaya çıkarmış değilim. Benden önce de insan elçiler gelmişti. Onların da hiçbiri melek değildi. Ve yanlarında melek dolaşmıyordu. Onlar da benim gibi yemek yiyor, sokaklarda geziyorlardı."

10 ncu âyette de: "Ya bu Kur'ân Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız ve İsrâil oğullarından biri de Kur'ân'ın söylediği sözlerin benzerinin kendi Kitâplarında bulunduğuna, Kur'ân'da anlatılanların, Kitâbı Mukaddestekilere uyduğuna tanıklık edip inanmış iken siz gururlanıp Allah'ın Elçisini ve onun duyurduğu sözleri inkâr ederseniz haliniz nice olur? Bunu hiç düşündünüz mü?" buyuruluyor. Ve Allah'ın, zâlim topluluğu doğru yola iletmeyeceği vurgulanıyor.

Bazı müfessirler bu âyetin, Medine'de, Abdullâh ibn Selâm hakkında indiğini söylemişlerdir. Tirmizî'de bulunan garip rivayete göre Abdullâh ibn Selâm, bu âyetin, kendisi hakkında indiğini söylemiştir [1].

Abdullâh ibn Selâm, bu âyette kendisinin müslümanlığına işaret bulabilir. Fakat âyet, kendinden önceki konuya bağlıdır. Onlardan ayrı inmiş olması uygun görünmüyor. Mekke devrinde inen birçok âyette Kitâp ehlinin, Kur'ân'ın vahiy olduğuna tanıklık ettikleri zikredilir. Ra'd Sûresinin son âyeti de bunlardan biridir. Mekke ile Medine arasında ticarî ilişkiler, panayır ve Hac

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 46.

mevsimlerinde geliş gidişler eksik değildi. Âyette İsrail oğullarından birinin, Kur'ân'da anlatılanların, Tevrat'ın söylediklerine uygun düştüğüne tanıklık ettiği bildirildiğine göre demek ki Medine veya yöresindeki yahudilerden biri bir iş dolayısıyla Mekke'ye geldiğinde Hz. Muhammed(s.a.v.)i dinlemiş ve okunan vahiylerin etkisinde kalmış, inen Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğuna inandığını, bu sözlerin benzerinin Tevrat'ta da bulunduğunu söylemiştir.

Âyetteki İsrail oğullarından bir şâhit, işte herhangi bir sebeple Mekke'ye gelip, Kur'ân'ın söylediklerinin Tevrat'takilere uyduğunu söyleyen bir İsrail oğludur. Abdullâh ibn Selâm değildir. Çünkü Tirmizî'deki rivayet gariptir. Kaldı ki aynı rivayette Abdullâh ibn Selâm, Ra'd Sûresinin 45 nci âyetinin de kendisi hakkında indiğini söylemektedir. Eğer rivayet doğru ise herhalde Abdullâh, bu sözüyle âyetin kendisi gibi Kur'ân'ın doğruluğunu kabul edenleri kasdettiğini anlatmak istemiş, yahut kendisi bu gibi âyetlerden kendisi gibi Kur'ân'a inanmış olan Kitâp ehlinin kasdedildiğini anlamıştır. Bu, bu âyelerin Medine'de inmiş olmasını gerektirmez. Mekke'de inmiş olan bu âyetleri, Abdullâh kendi durumuna tatbik etmiştir.

İkrime, Hasan Basrî ve Ebu 'Amr, âyetin Abdullâh hakkında inmiş olduğunu kabul etmemişlerdir. Çünkü gerek Ra'd Sûresi, gerek Ahkâf Sûresi Mekke'de inmiştir. Abdullâh ibn Selâm ise Medine'de müslüman olmuştur [1]. Tâbiî âlimlerinden Mesruk'un şöyle dediği rivayet edilir: "Vallâhi bu âyet Abdullâh ibn Selâm hakkında inmemiştir. Çünkü Hâmîm grupu Mekke'de inmiştir. Abdullâh ibn Selâm Medine'de müslüman olmuştu. Âyet, Hz. Peygamber'in, kavmi ile tartışması hakkında inmiştir. Kur'ân'ın misli Tevrât'tır, Mûsâ Tevrât'a şâhitlik etmişti. Muhammed de Kur'ân'a şahitlik etti. Bunların her biri diğerini tasdik eder. Âyetin mânâsı şöyle olur: Muhammed Kur'ân'ın, Allah kelâmı olduğuna şâhitlik ettiği gibi Mûsâ da Kur'ân'ın benzeri olan Tevrât'ın Allah katından olduğuna şâhit etmiştir. Mûsâ'nın kavmi Tevrât'a ve peyğamberlerine inandılar. Ama ey Araplar siz Muhammed'e ve Kur'ân'a inanmağa tenezzül etmediniz. Allah zâlim topluma hidâyet etmez" [2].

Mesruk'un, âyetin Mekke'de indiği hakkındaki görüşü doğrudur ama âyetteki: "israil oğullarından bir şâhidin" Hz. Mûsâ olduğu hakkındaki görüşü, âyetin içeriğine uygun değildir. Âyet, bir İsrail oğlunun, Hz. Muhammed'e inen Kur'ân'ın, Tevrât'ın söylediklerine uygun düştüğüne tanıklık ederek inandığını ifade ediyor. Muhakkak ki Mekke'de bir İsrail oğlu, Kur'ân'ın, Tevrat'a uyduğunu ve Allah kelâmı olduğuna inandığını söylemiştir ama bunun kim olduğunu bilemiyoruz.

1. el-İstî'âb: 3/922-923.
2. Câmi'u'l-beyân: 26/9.

11-12: Müşrikler Suheyb, Bilâl, 'Ammâr gibi fakir, köle ve zayıf müslümanları küçümsüyor ve: "Eğer Muhammed'in dini iyi bir şey olsaydı, şunlar onu kabul etmekte bizi geçemezlerdi. Biz şunlardan önce müslüman olurduk" diyorlardı. *"Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: 'Allah aramızdan şunlara mı lûtfu lâyik gördü?' desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil midir?"* [1] âyeti de müşrik ulularının bu düşüncelerini yansıtmaktadır.

İşte 11 nci âyette Kur'ân'ın hakikatini idrak edemedikleri için onların, Kur'ân'a: "Bu, eski bir iftirâdır" diyecekleri anlatılıyor. 12 nci âyette Kur'ân'dan önceki Mûsa Kitâbı Tevrât'ın insanlara rehber ve rahmet olarak gönderildiği; kendinden önceki İlâhî kitâpları doğrulayan, ortak koşmak suretiyle kendi canlarına zulmedenleri uyarmak ve güzel davrananları da müjdelemek için indirilmiş bulunan bu Kitâb'ın da uydurma olmayıp Allah'ın vahyi olduğu vurgulanıyor.

9 ncu âyette Peyğamber'in bir bid'atçi olmadığı belirtilmişti. Demek ki müşrikler, Hz. Muhammed'in kendiliğinden elçilik uydurduğunu, bir insanın, Allah ile insanlar arasında elçi olamayacağını söylemişlerdi. Nitekim onların, elçinin ya melek olmasını veya insan olsa da kendisiyle beraber meleklerin dolaşması gerektiğini söyledikleri, En'âm ve Furkan Sûrelerinde anlatılır [2]. Onlara göre Hz. Muhammed (s.a.v.), kendi uydurduğu sözleri, eskilerden anlatılan uydurma şeyleri, masalları vahiy diye göstermektedir. Böylece onlar, Tevrat'ta anlatılanların da uydurma olduğunu söylemiş oluyorlar. İşte 11 nci âyette onların Kur'ân'a: "Bu, eski bir iftirâdır" diyecekleri ifade ediliyor. 12 nci âyette de Mûsa'nın getirdiği Kitâb'ın uydurma olmayıp insanlara yol gösteren bir kitâp olduğu gibi Muhammed'e inen bu Kitâbın da uydurma olmayıp Arapları uyarmak üzere Arapça indirilmiş İlâhî bir kitâp olduğu vurgulanıyor.

13-14: Mûsâ'ya ve Hz. Muhammed'e indirilen Kitâpların, Allah tarafından indirildiği vurgulandıktan sonra bu âyetlerde de Allah'a inanıp doğru hareket edenlerin korku ve üzüntü çekmeyecekleri, yaptıkları güzel işlere karşılık ebedî olarak cennete girecekleri belirtiliyor.

Bundan açıkça anlaşılıyor ki Kur'ân'a göre Allah'a inanan ve doğru hareket eden herkes cennete girecektir. Böylece Kur'ân, bütün İlâhî dinlerin birliğini ve onlara uyanlar arasında bir fark bulunmadığını vurgulamış ve İslâmın mânâsını genişletmiş oluyor. Allah'a inanıp O'na kulluk eden ve âhirete inanan herkes bu anlamda müslümandır ve cennete girecektir. Bu husus, Kur'ân'ın her tarafında vurgulanır. Özellikle Bakara Sûresinin 62 nci, Âli İmran

1. En'âm Sûresi: 53.
2. En'âm Sûresi: 10; Furkan Sûresi: 7.

Sûresinin 113-115 nci, Nisâ Sûresinin 122-123 ncü âyetlerinde de açıkça belirtilir.

Bu âyet, Secde Sûresinde de geçmişti: *"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanların üzerine melekler: 'Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin' diye inerler"*[1]. Buradaki fark: Orada inanıp doğru hareket edenlere korku olmadığını melekler söylüyorlar. Burada ise vasıta kaldırılıyor, sadece onlara korku ve üzüntü olmayacağı belirtiliyor. Demek burada yüce Allah, âhirette meleklerin onlara böyle müjde vereceklerini duyuruyor

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا
وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ اَرْبَعٖينَ سَنَةً قَالَ
رَبِّ اَوْزِعْنٖٓى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ
صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَصْلِحْ لٖى فٖى ذُرِّيَّتٖى اِنّٖى تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنّٖى مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٥﴾
اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّاٰتِهِمْ فٖٓى اَصْحَابِ
الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذٖى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَالَّذٖى قَالَ لِوَالِدَيْهِ
اُفٍّ لَكُمَٓا اَتَعِدَانِنٖٓى اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلٖى وَهُمَا يَسْتَغٖيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ
اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٧﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذٖينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فٖٓى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ
كَانُوا خَاسِرٖينَ ﴿١٨﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ

1. Secde Sûresi: 30.

لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي
حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ
تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

15- Biz insana, ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. (Ana karnında) *taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürdü. Nihâyet güçlü çağına erip kırk yaşına varınca: "Yâ Rabbi, dedi, beni, bana ve anama babama verdiğin nimete şükretmeğe, razı olacağın yararlı işler yapmağa sevk eyle. Benim zürriyetimi de iyi insanlar yap. Ben sana yüz tuttum ve ben sana teslîm olanlardanım". 16- İşte onlar öyle kişilerdir ki, yaptıklarının en iyisini onlardan kabul ederiz ve onların kötülüklerinden geçeriz, cennet halkı arasındadırlar. Bu, kendilerine verilen doğru sözün gerçekleşmesidir. 17- Fakat şu kimse ki anasına babasına: "Öf size, benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, benim* (yeniden diriltilip) *çıkarılacağımı mı bana va'dediyorsunuz?" dedi. Onlarsa Allah'a sığınarak: "Yazık sana,* (etme, gel) *inan; Allah'ın sözü gerçektir" derken o: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" der. 18- İşte onlar da kendilerine azâb sözü gerekli olmuş kimselerdir. Kendilerinden önce geçen cin ve insan toplulukları arasında* (azâbın içinde) *bulunacaklardır. Gerçekten onlar ziyâna uğrayanlardır. 19- Her birinin* (inananların ve inanmayanların) *yaptıkları işlerden dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını tam verir; kendilerine hiç haksızlık edilmez. 20- İnkâr edenler ateşe sunulacakları gün* (kendilerine denir ki) *: "Dünyâ hayâtında bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz;* (orada) *sefâ sürüp bunları tükettiniz. Yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün alçaltıcı bir azâb ile cezalandırılacaksınız."*

Tefsîr:

15-18: Yüce Allah, insana, anasına-babasına iyilik etmesini emretmiştir. Özellikle anası onu çok güçlüklere katlanarak büyütmüştür. Ona gebeliği

sırasında güçlük çekmiş, doğururken güçlük çekmiş, emzirirken güçlük çekmiş, gebeliğinden sütten kesilmesine kadar otuz ay annesi onun zahmetine katlanmıştır. Güçlük çağına erinceye kadar da onu özenle yetiştirmeğe çalışmıştır.

Ana babanın böyle nice fedakârlıklara katlanarak yetiştirdiği çocuklardan kimi sâlihtir. Büyüyüp erginlik çağına gelince, hele kırk yaşına basınca Allah'a ibadet ve ana babasına hizmet etmek ve Allah'ın rızasına uygun işler yapmak için kendisine yardım etmesini, kendi çocuklarını da iyi insanlar yapmasını Allah'tan niyaz eder. Allah öyle insanların yaptıkları işlerin en güzelini kabul eder. Yani yaptıkları iyi işleri en güzel, en mükemmel şekilde yapmışlar gibi kabul eder ve onların kötülüklerinden de geçer. Onları cennetlikler arasına katıp, söz verdiği cennetlere sokar.

Fakat kimi de ana babasına âsîdir. Ana babası acıyarak onu Allah yoluna çağırdıklarında: "Öf size, bıktım sizden, siz benim diriltilip kabirden çıkarılacağımı mı söylüyorsunuz? Benden önce nice nesiller gelip geçti, hangisi dirildi ki ben de dirileyim?" der. Onlar onun hidâyeti için Allah'a duâ edip onu inanmaya çağırdıkça o: "İnanmamı istediğiniz şey, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" der.

İşte bunlar da Allah'ın azâbını hak eden, geçmişte de insanlardan ve cinlerden birçok benzeri görülen kimselerdendir.

15 nci âyette çoğunluğun "إِحْسَانًا" okuduğu kelimeyi, Âsım, Hamza ve Kisâ'î " حُسْنًا " okumuştur. *İhsân,* iyilik etmek, ***husnen*** ise güzel davranmak demektir.

19- Bunların her biri, yaptığı işlere uygun dereceler alır. Herkesin derecesi, varacağı yer, yaptığı işe göredir. Allah herkese amelinin tam karşılığını verir, hiç kimseye haksızlık edilmez.

20- İşte bu âhireti inkâr edenler, âteşe sunulacakları zaman Allah onlara şöyle der: "Siz dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi giderdiniz. Ne kadar iyi meziyetleriniz varsa hepsini tükettiniz. Dünyâda onları harcadınız, âhiret için hiçbir şey bırakmadınız. Dünyâda elde ettiğiniz şeylerle gururlandınız. Bu gururunuz sizi, Allah'ı ve Allah'a karşı görevlerinizi düşünmekten alıkoydu. Yoldan çıktınız, küfür, isyân ve gurur yolunda yürüdünüz. Dünyâda yaptığınız işlere uygun olarak bugün alçaklık azâbiyle cezalandırılacaksınız!" Dünyada kibirlenenler, âhirette azâb ile alçaltılıyor, kibirleri kırılıyor. Cezâ, dünyâda yapılan amele uygun oluyor.

Burada iyi çocukların ana babalarının sözlerine itâat ettikleri, onların iman çağırısını kabul edip Allah'a ve ebeveynlerine karşı görevlerini istekle yaptıkları; kötü çocukların ise ana babalarının iman çağırısını reddettikleri anlatılır.

İlk bakışta bu âyetlerin, daha önceki âyetlerle bir ilişkisi yok gibi görünebilir. Gerçekte bunlar onlarla ilişkilidir ve onların devamıdır. 11 nci âyette Kur'ân'ın hakikatini anlamayanların ona "eski bir masal" diyecekleri anlatılmıştı. Burada 17 nci âyette ebeveynine âsî kişinin, onların istedikleri şeyin, eskilerin masalları olduğunu söylediği anlatılıyor. 11 nci âyetteki sözle, 17 nci âyetteki sözün, mü'min ana baba ile kâfir evlâd arasında geçmiş olması muhtemeldir. Orada kötü evlâdın, ana babasının çağrısına saygısız cevabı anlatıldıktan sonra 15-19 ncu âyetlerde sâlih evlâd ile fâsık evlâd arasındaki fark anlatılıyor. Sâlih evlâd, kendisine çok emek vermiş, zahmetler çekerek kendisini büyütmüş ve hep iyiliğini istemiş olan ana babasının sözünü dinleyerek inanır, Allah'a ve ana babasına itâat eder. Fâsık evlâd ise ana babasının iman çağrısını reddeder, onların inanmayı öğütlediği şeyin masal olduğunu söyler. Allah şu dünyâ hayâtından sonra salihleri, amellerine uygun olarak cennette bulunanlar arasına, fâsıkları da yine yaptıkları işlere uygun olarak ateşte bulunanlar arasına katar. Herkesi, yaptığı işe uygun yere koyar.

15-16 ncı âyetin, Hz. Ebubekir, 17 nci âyetin de oğlu Abdurrahmân hakkında indiği rivayet edilir. Çünkü Ebubekir 38 yaşında iken Peyğamber(s.a.v.)e inanmış, kırk yaşına gelince de: "Ya Rabbi, beni bana ve anama babama verdiğin nimete şükretmeğe, razı olacağın yararlı işler yapmağa sevk eyle. Benim zürriyetimi de iyi insanlar yap. Ben sana yüz tuttum ve ben sana teslîm olanlardanım" diye duâ etmiştir. Allah onun duâsını kabul buyurmuş. Babası Ebu Kuhâfe Osman ibn 'Âmir, anası Ümmü'l-Hayr bint Sahr ibn 'Amra, oğlu Abdurrahman ve Abdurrahman'ın oğlu Muhammed müslüman olmuşlardır. Ebubekir'den başka hiçbir sahâbinin âilesinde bu kadar müslüman toplanmamıştır [1].

Evvelâ âyetin, başka sahâbîler hakkında indiği rivayeti de vardır. Saniyen Ebubekir'in oğlu Abdurrahmân, Bedir ve Uhud savaşlarında müşriklerin safında müslümanlara karşı savaşmıştır. Rivayete göre Uhud Savaşında düello isteyen Abdurrahman'ın karşısına babası Ebubekir çıkmış ve Allah'ın Elçisinin onun için: "Bizi nefsinle faydalandır" dediğini söyleyince müslüman olmuştur. Bir rivayete göre de Mekke'nin Fethinden önce içinde Muâviye İbn Ebî Süfyân'ın da bulunduğu bir Kureyş cemaatiyle birlikte Medine'ye hicret edip müslüman olmuştur [2].

İşte 17 nci âyetin, henüz müslüman olmayan ve babasının iman teklifini reddeden Abdurrahmân hakkında indiği rivayet edilir. Gerçekte 15-16 ncı âyetin sözgeliminden bunların Ebubekir hakkında değil, genel olduğu anlaşılır.

1. Kurtubî, el-Câmi': 16/194-195.
2. el-İstîâb: 2/824.

Çünkü âyette müslüman ana babasının sözlerine uyup Allah'a ve ana babasına itâat eden sâlih bir evlâd nitelendirilmektedir. Oysa âyetin indiği Mekke devrinde Hz. Ebubekir'in babası Ebu Kuhâfe Osman ibn 'Âmir henüz müslüman olmamıştı. O ancak Mekke'nin fethinde müslüman olmuştur [1]. Binaenaleyh, bu âyetlerde anlatılanlar Ebubekir ile ana babasının durumuna uymaz.

17 nci âyetin, Ebubekir'in oğlu Abdurrahmân hakkında indiği rivayetini de Hz. 'Âişe şöyle reddetmiştir: Olay şudur:

Mu'âviye, oğlu Yezîd'i velîahd tayin eder. Hicâz'a vali yaptığı Mervan'a da halktan Yezîd'e bîat almasını yazar. Mervan hutbesinde halktan, Yezîd'e biat etmelerini isteyerek der ki:

— Yüce Allah, Emîru'l-mü'minîne, Yezîd hakkında güzel bir düşünce göstermiş. Biliyorsunuz ki Ebubekir de Ömer'i kendi yerine bırakmıştı.

Cemaat içerisinde bulunan Ebubekir oğlu Abdurrahmân şöyle der:

— Yani Heraklitlik mi icadediyorsunuz? Ebubekir (Allah ondan razı olsun) ne evlâdından, ne de âilesinden hiç kimseyi yerine bırakmadı. Ama Muâviye, oğluna sevgi ve rahmetinden dolayı ona ikram olsun diye onu kendi yerine bırakmak istiyor. Çocuklarınıza biat mi edeceksiniz? Vallahi biz böyle bir şey yapmayız! der.

Mervan:

— Şunu yakalayın!

Deyince Abdurrahman, kızkardeşi 'Âişe'nin evine girer, yakalayamazlar. O zaman Mervan:

— İşte o, hakkında: "Ana babasına öf, sizden bıktım!" âyetinin indiği kimsedir, der.

Hz. 'Âişe, kapısına kadar gelmiş olan Mervan'ın sözünü perde arkasından reddederek:

— Allah, Nûr Sûresinde benim berâetim hakkındaki âyetlerden başka bizim hakkımızda Kur'ân'dan hiçbir şey indirmemiştir, der [2].

Bu rivayeti nakleden Hâzin şöyle diyor: "Doğrusu, âyetin kasdı belli bir kişi değil, bu sıfatı taşıyan herkestir. Ebeveyninin doğru dine çağırdığı, fakat kendisinin reddettiği herkes, 17 nci âyetin kapsamına girer" [3]. Kaldı ki 18 nci âyette ebeveynine karşı gelen bu kâfirin azâbı hak ettiği belirtilmektedir. Halbuki Abdurrahmân, âyetin inişinden birkaç yıl sonra müslüman olmuştur.

1. el-İstîâb: 3/1036.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 46; et-Tâc: 4/232.
3. Hâzin: 7/161.

Esasen o, müşrik iken de temiz bir insan idi. Yezîd'e biat etmesi için Muâviye'nin, kendisine gönderdiği yüzbin dirhemi: ''Dünyâ için dinimi mi satacağım'' deyip reddetmiştir [1].

'Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürdü'' buyurulmaktadır. Bakara Sûresinin *''Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler''* meâlindeki 233 ncü âyetiyle tam süt emzirme süresinin iki yıl olduğu belirtilmiştir. Burada ise gebe kaldıktan itibaren çocuğun sütten kesilmesine kadar otuz ayın geçtiği bildirilmektedir. Bu otuz aydan, süt emzirme süresi olan 24 ay çıkınca altı ay kalır. Buna göre en az gebelik üsresinin altı ay olduğu anlaşılır. İbn Abbâs'a göre normal gebelik dokuz ay sürmüşse süt emzirme süresi yirmi bir aydır. Çocuğu yirmibir ay emzirmek gerekir. Gebeliği altı ay süren kadın, otuz ayı doldurmak için çocuğunu yirmidört ay emzirir. Gebeliği altı aydan ne kadar fazla ise, o kadarını otuz aydan düşerek çocuğunu emzirir. Meselâ gebeliği yedi ay süren, çocuğunu yirmiüç ay, sekiz ay süren, çocuğunu yirmiiki ay, dokuz ay süren, yirmi bir ay emzirir.

Bu farz değildir. Fakat böyle yapılması, çocuğun sağlığı için iyidir. Yoksa bu süreden az emzirmek haram değildir. Ama çocuk yeterli gıda alamadığı için bünyesi zayıf olabilir. Ana sütünün yerini hiçbir besin tutamaz. Ana sütü hem besleyici, hem de koruyucudur. Çünkü daima taze olan ana sütüne dışarıdan mikrop karışma ihtimali yoktur. Oysa öteki sütler, zamanla tazeliğini kaybeder ve onlara mikrop karışabilir.

Yüce Allah: *''Süt emzirmeyi tam yapmak isteyen baba için iki yıl emzirirler''* buyurmuştur. Demek ki bu kadar zaman emzirmekte çocuğun yararı vardır.

Gebe kalmakla sütten kesilme arasının otuz ay olduğunu belirten bu âyetten, birçok hüküm çıkarılmıştır. Önce altı aydan az zamanda normal doğumun olamayacağı kabul edilmiştir. Altı aydan az bir zamanda doğup yaşayan çocuğun anası zina ile suçlanabilir.

Bu müddet geçtikten sonra süt emzirmeye, süt hükümleri geçerli olmaz. Yani iki yaşından büyük çocuğun, bir kadını emmesiyle arada süt evlâtlığı kurulmaz.

Muhammed ibn İshâk'ın rivayetine göre bir adam, Cüheyne kabilesinden aldığı karısı, altı ay sonra çocuk doğurunca durumu Halîfe Osman'a anlatmış, Osman kadını zinâ ile suçlayarak recmetmek için çağırmış. Durumu duyan Hz. 'Alî, Osmân'a gelip:

1. el-İstîâb: 2/825-826.

— Ne yapıyorsun, sen Kur'ân okuyor musun? Allah'ın: " وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا: *Karında taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürdü*", " وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ: *Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler*" buyurduğunu işitmedin mi? Süt emme süresi olan iki yıl çıkınca gebelik süresi için altı ay kalıyor, demiş. Osman: Bak, bunu hiç düşünmedim, demiş. Sonra kadının doğurduğu çocuğun, aynen babasına benzediği görülmüş. Şikâyet eden adam:

— Vallâhi bunun, benim oğlum olduğundan kuşkum yok, demiş.

Fakat karısını bu şekilde suçlaması yüzünden Allah ona bir belâ vermiş. Yüzünde çıkan bir yara gittikçe büyüyerek adamın ölümüne sebebolmuş [1].

"*Nihâyet insan güçlü çağına erip kırk yaşına varınca: 'Ya Rabbi, dedi, beni bana ve anama babama verdiğin nimete şükretmeğe, razı olacağın yararlı işler yapmağa sevk eyle...*" âyetinden, insanın ruhsal olgunluğuna kırk yaşında erdiği anlaşılır. Bedensel olgunluk başka, ruhsal olgunluk başkadır. İnsan erginlik çağına gelmekle mükellef olur ve bedensel gücüne erişir. Fakat kırk yaşı, olgunluk çağıdır. Bu yaşa gelince insan daha salim, daha geniş düşünür. Fevrî hareket etmez. Ana babanın ve evlâdın kadrini daha iyi anlar. Ve gerek ebeveynine, gerek evlâdına karşı vazife ve yükümlülüklerini daha iyi kavrar. Kırk yaşı, tam olgunluk yaşıdır. Peyğamber (s.a.v.) de bu yaşta peyğamber olmuştur. Ama: "*Evlenme çağına erişmelerine kadar yetîmleri sınayın. Onlarda olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin...*" [2] âyetinden mükelleflik, yani sorumluluk çağının, erginlik ile başladığı anlaşılır.

"أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا: *Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi giderdiniz. Orada bunları harcayıp tükettiniz*" âyetinin kasdı, insanları dünyâdan el etek çektirmek değil, dünyâ nimetlerine gönül bağlamamağa, dünyâya aldanıp kibir ve gurura kapılmamağa, güzel, salih amelleri bırakmamağa yöneltmektir.

Bu âyetin tefsîrinde Hz. Peyğamber(s.a.v.)in ve ashâbının dünyâya değer vermediklerini anlatan rivayetler nakledilir: Peyğamber (s.a.v.) bir palas üzerinde uyurdu. Her zaman ikiye katlanan palası bir gün hanımı, yumuşak olsun diye dörde katlamıştı. O gece namaza kalkamayan Peyğamber: "Yine eskisi gibi yapın, çünkü palasın yumuşaklığı, beni gece namazımdan alıkoydu" demişti. Bazan da hurma lifinden dokunmuş hasır üzerinde uyur, hasır vücudunda iz yapardı [3].

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/158.
2. Nisâ Sûresi: 6.
3. eş-Şifâ fî Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ, s. 110.

Kadınlardan ayrı kaldığı zaman kendisini ziyarete giden Hz. Ömer, Peygamber'in, hurmadan yapılmış bir hasır üzerinde yattığını, hasırın yanında izler yaptığını, başının altında da içi hurma lifi ile doldurulmuş deri bir yastık bulunduğunu görmüş, buna üzülmüş: "Allah'a duâ et, ümmetinin malını genişletsin; Allah'a tapmayan Fars ve Rum(Bizans)a nasıl çok mal vermiş, müslümanlara da versin" demiş.

Uzandığı yerden doğrulup oturan Peygamber (s.a.v.): "Senin benden kuşkun mu var Hattâb oğlu, onlar Allah'ın, dünyâ hayâtında güzel şeylerini verdiği kimselerdir" demiş. Hz. Ömer de: "Benim için Allah'tan mağfiret dile ey Allâh'ın Elçisi!" ricasında bulunmuştu.

Hz. 'Âşie'nin: "Allah'ın Elçisi vefat edinceye kadar hiçbir zaman Muhammed âilesinin iki gün ard arda arpa ekmeğiyle karnı doymamıştır. Zaman olurdu ki bir ay evimizde ateş yakılmazdı (pişirecek bir şeyimiz olmazdı). Evimizde hurma ve sudan başka bir şey bulunmazdı. Meğer bazan bize biraz et getirilmiş olsun" dediği rivayet edilir. Ebuhüreyre de şöyle demiş: "Ashâbı Suffe'den yetmiş kişi gördüm, hiçbirinin üzerinde ridâ bulunmazdı. Ya izâr veya kisâ olurdu. Bağladıkları izâr veya kisâlardan kimi bedenlerini, bacaklarının yarısına kadar örter, kimi de aşıklarına kadar inerdi. Avreti açılmasın diye eliyle elbisesini toplardı."

Oruçlu olan Abdurrahmân ibn Avf'a yemek getirilmiş, şöyle demiş: "Benden hayırlı olan Mus'ab ibn Umeyr öldüğü zaman öyle bir bürdeye kefenlendi ki başı örtülse ayakları görünür, ayakları örtülse başı açık kalırdı. Benden hayırlı olan Hamza öldüğü zaman da kefen bulunamamış, bir perdeye sarılmıştı (Şehîd kefene sarılır mı ki?) Sonra bize açıldığı kadar dünyâ açıldı (bolluk verildi). Ben, güzel şeylerimizin bize hep bu dünyâda verilmiş olmasından korkuyorum" demiş ve ağlamağa başlamış, getirilen yemeği de yiyememiştir [1].

Hâzin'den aldığımız bu rivâyette, zâhidlerin abartması etkendir. Çünkü Hz. Hamza, Uhud'da şehîd edilmişti. Şehîdler kefene sarılmaz, elbiseleriyle gömülürler.

Ömer ibn el-Hattâb da bir gün Câbir'in, elinde et götürdüğünü görmüş:

— O nedir Câbir? demiş. Câbir:

— Canım et istedi de et satın aldım, demiş. Hz. Ömer:

— Câbir, canının istediği herşeyi alıyorsun. *"Güzel şeylerinizi dünyâ hayâtınızda giderdiniz"* âyetinden korkmuyor musun? demiş [2].

1. Hâzin: 7/162-163; Hilyetu'l-evliyâ: 1/100. Hz. Peygamber'in yattığı hasır için bkz. Buhârî, Libâs: 31; Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 165. 2. Hâzin: 7/162-163.

Rabî ibn Ziyâd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile beraber Ömer'in emriyle Bahreyn'den gelmişlerdi. Rabî, Ebû Mûsâ'nın âmili (tahsildarı) idi. Hz. Ömer'in hizmetçisi Yerfe'in işaretiyle Ömer'in istediği biçimde giyen Rabî, Halife'nin hoşuna gitti. Sofraya oturduklarında Rabî, zenginlerin pek hoşlanmayacakları yemeği gayet iştahla yedi. Hz. Ömer bunun, Rabî'in âdeti oludğunu, yani her zaman böyle sade yemek yediğini sandı. Bu durumu fırsat bilen Rabî, Halîfe'nin sağlığı için daha yararlı yemekler yemesinin uygun olacağını söyledi. Onu azarlayan Halîfe, "İstesem, bu çevreyi en güzel ve nefîs yemeklerle doldururum. Fakat ben Allah'ın *"Güzel şeylerinizi dünyâ hayâtınızda giderdiniz"* sözüyle bir kavmi yerdiğini gördüm. (Onun için böyle sade yaşamayı yeğliyorum)" dedi [1].

Bu rivayetler sahîh olsa bile bunların amacı, insanların dünyâya gönül bağlamasını, dünya tutkusunu önlemektir. Ayrıca o zamanın şartları da böyle sade yaşamayı gerektiriyordu. Çünkü toplumun büyük kesimi darlık ve sıkıntı içinde yaşıyordu. Gerçi Peyğamber (s.a.v.) devlet başkanı idi ama özellikle İslâmın ilk yıllarında Medine devrinin de ta sonlarına doğru İslâm toplumu büyük geçim sıkıntısı içinde yaşamıştı. Ashâbının çoğunluğu sıkıntı içinde yaşarken Allah'ın Elçisi, karnını doyurup rahat yaşamak istememiş, onlar gibi yaşamış ve onların çektiği sıkıntıyı önce kendisi çekmiştir. Ama pekâlâ bolluk olduğu zaman Allah'ın nimetlerinden de yararlanmıştır. Et yemiş, kurban kesmiş, kestiklerini fakirlere dağıttığı gibi kendisi de onların etinden yemiş ve ömrünün son yıllarında gelen savaş ganimetlerinden, âilesinin bir yıllık geçimini ayırmıştır.

Demek ki insan çalışmalı, helâl kazancından yemeli, çocuklarına da yedirmeli, fakat dünyâ malını gaye edinmemelidir. Allah'ın nimetleri, Allah'ı tanıyan ve O'na kulluk edenlere daha uygundur.

Fahreddîn Râzî şöyle diyor: "Gerçi Vâhidî, sâlihlerin, âhirette sevâplarının daha mükemmel olması için tekaşşüfü (geçim darlığını), zühdü (dünyaya değer vermemeyi) tercîh ettiklerini söylemiştir. Ama bu âyet, dünyâ nimetlerinden yararlanmayı menetmiyor. Çünkü âyet kâfirler hakkındadır. Allah burada dünyâ nimetlerinden yararlanıp o nimetleri veren Allah'a itâat ve ibadet ile şükretmeyen kâfirleri azarlamaktadır. Fakat kendisine nimeti verene inanarak şükrünü yerine getiren mü'min, nimet sahibi olduğu için azarlanmaz. Bunun kanıtı da Allah'ın şu sözüdür: *"De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti? De ki: Onlar dünyâ hayâtında inananlarındır. Kıyâmet gününde de yalnız onlarındır. İşte biz, bilen bir topluluk*

1. el-Cevâhir: 21/126-127.

için âyetleri böyle açıklıyoruz" [1]. Bununla beraber nimete dalmaktan çekinmenin daha iyi olduğu inkâr edilemez. Çünkü nefis bir kere nimete alıştı mı artık ondan geri durması güç olur. Bu yüzden belki o güzel şeylere eğilimi, kendisini uygun olmayan şeyleri yapmağa sevk eder. Bu işler de birbirini çeker. Bu suretle nimete alışması yüzünden Allah'tan uzak düşebilir" [2].

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ
يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ
﴿٢١﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ
﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ
قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ
مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِه۪ ر۪يحٌ ف۪يهَا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ
شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ
﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ ف۪يمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ ف۪يهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا
وَاَفْـِٔدَةً فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ
اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ
اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾

1. A'râf Sûresi: 32.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/25.

فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذٰلِكَ

اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

21- Âd'ın kardeşini (yani Hûd'u) *an: Ahkaf'taki kavmini uyarmıştı —onun önünden ve ardından nice uyarıcılar da gelip geçti;* (demişti ki)*: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin; ben sizin, büyük bir günün azâbına uğramanızdan korkuyorum." 22- Dediler: "Sen bizi tanrılarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğrulardan isen bizi tehdidettiğin şeyi getir". 23- Dedi: "*(Azâbın ne zaman geleceğine dair) *Bilgi ancak Allah katındadır. Ben, benim görevlendirildiğim şeyi size duyuruyorum; fakat sizi câhillik eden bir toplum görüyorum". 24- Nihâyet azâbın, geniş bir bulut hâlinde vâdilerine doğru geldiğini görünce: "Bu, bize yağmur yağdıracak bir buluttur" dediler. Hayır, o, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azâb bulunan bir rüzgârdır. 25- Rabbinin emriyle herşeyi yıkar, mahveder. Derken onlar o hale geldiler ki konutlarından başka bir şey görünmez oldu. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız. 26- Onlara, size vermediğimiz servet ve kuvveti vermiştik, onlara kulaklar, gözler ve gönüller yaratmıştık. Fakat ne kulakları, ne gözleri, ne de gönülleri kendilerine bir yarar sağlamadı. Zira bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay ettikleri şey, kendilerini kuşatıverdi. 27- Andolsun biz, çevrenizdeki kentleri de yok ettik. Belki dönerler diye âyetleri tekrar tekrar açıkladık. 28- Allah'tan başka, kendilerine* (Allah katında) *yakınlık sağlamak için tanrı edindikleri şeyler onlara yardım etselerdi ya! Hayır, tanrıları, onlardan kaybolup gittiler. İşte yalanlarının ve uydurdukları şeylerin durumu budur.*

Tefsîr:

21-23: Yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kavminin yalanlamasına karşı tesellî ve münkirlere de ibret için Âd kavminin, kardeşleri olan yani kendi aralarından çıkmış bulunan Hûd'u yalanlamalarını hatırlamasını emrediyor. Hûd, Ahkaf'ta kavmini uyarmıştı.

Hikf'in çoğulu olan *ahkâf,* kum çölü, kum tepecikleri anlamına gelir. Arap Yarımadasının güney doğusunda Hadramut'un kuzeyinde Ahkâf adıyla

anılan bir bölge vardır. İşte âyette bu bölge halkından söz ediliyor. Ahkaf bölgesinde, Hûd Aleyhisselâm kavmini uyarmıştı. Allah ondan önce de, sonra da peyğamberler göndermişti. Hûd, kavmine Allah'tan başkasına tapmamalarını, aksi takdirde büyük bir azâba çarpılacaklarını söylemişti. Fakat kavmi onu kabul etmedi, "Sen bizi tanrılarımızdan döndürmeğe mi geldin? Eğer söylediğin doğru ise bizi tehdidettiğin azâbı getirsene!" dediler. Hûd onlara: "Azâbın ne zaman geleceğini Allah bilir. Ben sadece benimle gönderilen mesajı size duyuruyorum. Fakat sizi düşünce ile değil, arzu ve kaprislerine göre hareket eden bir toplum olarak görüyorum" dedi.

24- Nihâyet bir gün Allah'ın azâbını ârız yani ufukta geniş bir bulut olarak gördüler. Onu yağmur bulutu sandılar. Oysa o bulut, onların, alay ile çabuk gelmesini istedikleri azâb idi. Acı azâbı taşıyan ve herşeyi yıkıp deviren bir kasırga bulutu idi. Yedi gece, sekiz gün süren o kasırga ile kent tamamen yıkıldı. Evlerinin harabelerinden başka bir şey görülmez oldu. İşte Allah, suçluları böyle cezalandırır.

Kıssada Hûd'dan, Âd'ın kardeşi diye söz edilmesi, her gelen peyğamberin, o kavmin kendi aralarından çıkmış kardeşleri, soydaşları olduğunu, Hz. Muhammed'in de kavminin bir kardeşi olduğunu, her kavmin peyğamberinin, kendi aralarından yetişmiş, kendi dillerini konuşan bir insan olduğunu anlatmak içindir.

Kıssa burada Hz. Muhammed(s.a.v.)i inkâr edenlere bir ibret olmak için anlatılmıştır. Nitekim kıssanın ardından Allah'ın, suçluları böyle cezalandıracağı vurgulanıyor ki bu, Peyğamber'i inkâr edenlere uyarıdır. Kıssanın hemen ardından söz, Hz. Muhammed'i inkâr edenlere getirilmektedir:

27-28 nci âyetlerde: "Biz size vermediğimiz servet, güç ve imkânları onlara vermiştik. Onlar sizden güçlü, zengin idiler. Onlara da kulaklar, gözler, gönüller (düşünce yetileri) vermiştik. Bütün duyuları, bedensel güçleri vardı ama Allah'ın âyetlerini inkâr ettikten sonra o kulakları, gözleri ve akılları kendilerine bir yarar sağlamadı. Alay ettikleri azâb kendilerini kuşatıp helâk etti. Ey Kur'ân'ı inkâr eden Kureyşliler, biz sizin çevrenizde helâk etmiş olduğumuz kentlere, âyetlerimizi tekrar tekrar izah etmiştik. Fakat dinleyip yola gelmedikleri için sonunda onları helâk ettik" buyuruluyor. Ve eski milletlerin, kendilerini Allah'a yaklaştırmak ve Allah katında kendilerine şefaatçi olmak umuduyla taptıkları tanrıların, kendilerini Allah'ın azâbından kurtarmadığı, o uydurma tanrıların ortadan kaybolup gittiği belirtiliyor. Çünkü onların gerçek yanı yoktur. Onlar bir hayalden ibarettir. Hayâl, insanı Allah'ın azâbından kurtaramaz. Hakikat karşısında hayâl silinip gider. İşte onların hayalden ibaret olan tanrıları da o gerçekler âleminde silinip gitmiştir. Ey Kureyşliler, inkârınızdan dolayı bir gün Allah'ın azâbı başınıza geldiği zaman

sizin tanrı diye taptığınız şeylerin, size yararı olmaz. O uydurma tanrılar da kaybolup gider.

Âyetlerde anlatılan düşünce budur. Kureyşin çevresinde bulunan kentler, ticaret için Kureyş kervanlarının geçtiği yollar üzerinde bulunan, Hicaz'a komşu kentlerdir ki bunlar güney Arabistan'da Âd, Tubba' kabilelerinin, kuzeyde Semûd, kuzey batıda Medyen ve Lût kavimlerinin oturdukları bölgelerdir.

وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا أَنصِتُوا
فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا
أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ
﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا دَاعِىَ اللَّهِ وَءَامِنُوا بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم
مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى الْأَرْضِ
وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ أُولَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾

29- Bir zaman cinlerden bir topluluğu, Kur'ân dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Ona geldiklerinde: "Susun, dinleyin!" dediler, okuma bitirilince de uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler. 30- "Ey kavmimiz, dediler, biz Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola götüren bir Kitâp dinledik". 31- "Ey kavmimiz, Allah'ın da'vetçisine uyun ve ona inanın ki (Allah) *günâhlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi, acı azâbdan korusun". 32- "Kim Allah'ın da'vetçisine uymazsa, yeryüzünde başına inecek ezâya engel olamaz. Kendisinin Allah'tan başka velîleri de yoktur. Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler."*

Tefsîr:

29-32 nci âyetlerde cinlerden bir topluluğun, gelip Hz. Peyğamber'den

huşû ile Kur'ân dinledikleri ve gidip toplumlarına Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden önceki Kitâbı (Tevrât'ı) doğrulayan, insanları gerçeğe ve doğru yola ileten bir Kitâp dinlediklerini söyleyip onları uyardıklarını ve Allah'ın davetçisine yani peyğambere uymağa çağırdıklarını, Allah'ın, mü'minlerin günâhlarını bağışlayıp onları acı azâbdan koruyacağını, Allah'ın davetçisine uymayanların açık bir sapıklık içinde bulunacaklarını, Allah'a karşı onlara hiç kimsenin yardım edemeyeceğini söyledikleri anlatılır.

Bu âyetlerin işaret ettiği olay, tefsîrlerde çeşitli şekillerde anlatılır: Zübeyr'den gelen bir rivayete göre olay, Ukâz yolu üzerinde Mekke'ye bir gece uzaklıkta bir yer olan Nahle'de, Hz. Peyğamber yatsı namazını kılarken olmuştur. Bu sırada gelip kendisini dinleyen cinler, Nasiybin cinlerinden yedi kişilik bir cemâat imiş [1]. Müsned'deki rivâyette yedi tabiri yoktur. Yedi tabiri Taberî'nin rivayetindendir. Süfyân-ı Sevrî'nin, İbn Mes'ûd'dan rivayetine göre de Nahle'de (veya bir ağacın altında) Hz. Peyğamber'e dokuz cin gelmişti. Bunlardan biri Zevbe'a idi. Bir rivayete göre altmış süvari, bir rivayete göre altmışa yakın, bir rivayete göre üçyüz, bir rivayete göre de oniki bin kişi idiler [2].

İbn İshâk'ın, Zeyd ibn Ziyâd yoluyla Muhammed ibn Kâ'b el-Kurazî'den aldığı bir rivayete göre olay, Hz. Peyğamber'in destek bulmak için gittiği Tâif'ten umutsuz dönerken yolda, Nahle denilen yerde vukubulmuştur. Eşi Hatice, amcası Ebutalib birbiri ardınca vefat edince Mekke'de desteği çok zayıflayan Peyğamber (s.a.v.), kendisine destek bulmak üzere Tâif'e gitti. Fakat Tâifliler ona karşı kötü davrandılar. Kentin serseri takımı taş atıp vücudunu kanattılar. Bir bahçe duvarına sığınan peyğamber, Allah'a niyaz ederek zayıf, âciz kaldığını arz edip rahmet diledi. Umutsuz ve üzgün olarak Tâif'ten ayrıldı, Nahle'ye vardığında gece yarısı namaza durdu. O sırada Yemen'e doğru gitmekte olan cinlerden bir cemaat, onun yanından geçerken okuduğu Kur'an'ı dinlediler, inandılar ve kavimlerini uyarmak üzere gittiler. İşte bu âyetler onların Kur'ân dinledilerini haber vermek üzere indi [3].

Bu rivayete göre cinlerin Kur'ân dinlemesi, Hz. Peyğamber'in Tâif dönüşü sırasında, Nahle'de, gece yarısı namazda Kur'ân okurken olmuştur. Beyhakî'nin de rivayet ettiği üzre bu ilk dinleme olayında Peyğamber onları görmemiş, fakat sonradan inen bu âyetlerle onların gelip Kur'ân dinledikleri, Peyğamber'e bildirilmiştir [4].

1. İbn Hanbel, Musned: 1/167; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/163.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/168.
3. Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 7/167; Hâzin: 7/165-166: Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/98-100.
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/164.

İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivayete göre de olay Mekke'de vukubulmuştur: "Alkame şöyle dedi: İbn Mes'ud'a:

— Cin gecesi, sizden biriniz Peyğamber'e arkadaşlık etti mi? diye sordum.

— Hayır, dedi. Bir gece Mekke'de onu kaybettik. Her tarafta derelerde, tepelerde aradık. 'Acaba kendisine bir sui kasıt mı yapıldı, yoksa bir şey mi oldu?' dedik. O gece, bir kavmin geçirebileceği en sıkıntılı bir gece geçirdik. Sabahleyin, Peyğamber(s.a.v.)in Hirâ tarafından geldiğini gördük. Kendisine kavmin duyduğu üzüntü anlatılınca şöyle buyurdu:

— Bana cinlerin Hakk'a davetçisi geldi, (beni kendilerine çağırdı). Ben de gidip onlara Kur'ân okudum.

Ve Allah'ın Elçisi, bizi götürdü, cinlerin izlerini ve yaktıkları ateşlerin izlerini bize gösterdi" [1].

Cinler Peyğamber'den azık istediler, Peyğamber (s.a.v.): "Elinize geçen, Allah'ın adının anıl(arak kesil)diği her kemik size azıktır, onun üzerinde mutlaka bir parça et olur. Deve gübresi de hayvanlarınıza azıktır" dedi ve Allah'ın Elçisi, "Bu ikisiyle (yani kemik ve deve gübresiyle) taharetlenmeyiniz, çünkü bunlar cin kardeşlerinizin yiyeceğidir" demiştir [2].

Bu rivayete göre Peyğamber cinleri görmüş, fakat sahabilerinden hiç kimse cinlere Kur'ân okuduğu sırada Peyğamber'in yanında bulunmamış ve olayı görmemiştir. Yine İbn Mes'ûd'un:"Cinlerin Kur'ân dinlediği gece, onların Kur'ân dinlediğini, Peyğamber'e kim duyurdu?" sorusuna: "Onların Kur'ân dinlediğini bir ağaç duyurdu" dediği de rivayet edilir [3].

İbn Mes'ud'dan gelen başka bir rivayete göre de olayı İbn Mes'ud'un kendisi de görmüştür: "Peyğamber (s.a.v.):

— Bana, cinlere Kur'ân okumam emredildi. Hanginiz benimle gelir? dedi. Kimse sesini çıkarmadı. Tekrar sordu, yine ses çıkaran olmadı. Üçüncü kez sordu. Yine ses çıkarmadılar. Beraberinde gideceğini söyleyen Abdullâh ibn Mes'ud, Peyğamber'le beraber gitti.

Allah'ın Elçisi, Mekke'nin üst tarafında Hacun denen bir vadiye girdi. Bulunduğu yerde kalması için Abdullâh ibn Mes'ûd'un önüne, ayağıyla bir hat çizdi. Kendisi dönünceye dek bu hattı geçmemesini söyledi. Yürüdü, onların arkasında durdu. Kur'ân okumağa başladı. Cinlerin kartallar gibi indiklerini gördü. O kadar çok şamata işitti ki Allah'ın Elçisine bir şey olma-

1. Müslim, Salât: b. 33, h. 150; Tirmizî, Sûre: 46; et-Tâc: 4/233.
2. Müslim, Salât, b. 33, h. 150.
3. Müslim, Salât, b. 33, h. 153.

sından korktu. Allah'ın Elçisini birçok karartılar örttü, onların arasında görünmez ve sesi duyulmaz oldu. Sonra bulut parçaları gibi dağılıp gitmeğe başladılar. Allah'ın Elçisi, şafağa doğru işini bitirdi. Abdullâh'a doğru geldi, göründü.

— Uyudun mu? dedi. Abdullâh:

— Hayır vallâhi Yâ Resûlâllah, birkaç kez insanlardan yardım dilemek istedim, nihayet senin asân ile onlara vurarak "Oturun!" dediğini duydum, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Eğer sen bu çizgiden dışarı çıksaydın, onlardan biri seni kapabilirdi. Bundan korktuğum için senin buradan ayrılmamanı istedim. Sen bir şey gördün mü? dedi. Abdullâh:

— Evet yâ Resûlâllah, beyaz giysili siyah adamlar gördüm, dedi.

Peyğamber (s.a.v.) onların Nasîbîn cinleri olduğunu, kendisinden azık istediklerini, kemiği, at, deve ve diğer tırnaklı hayvan dışkısını onlara azık verdiğini, onların buldukları her kemik parçası üzerinde et olacağını ve buldukları her hayvan dışkısında da dâne bulunacağını söyledi. Abdullâh, duyduğu şamatanın sebebini sorunca Peyğamber (s.a.v.) aralarında öldürülen biri hakkında kendisinden hüküm istediklerini ve kendisinin de onlar arasında adâletle hüküm verdiğini söyledi [1]. Bu rivayetin biraz daha kısasını da Taberî kaydetmiştir [2].

İbn Mes'ûd'dan gelen diğer bir rivayet de şöyledir: *"Peyğamber Aleyhisselâm: 'Bana cinlere Kur'ân okumam emrolundu, kim benimle gelir?' dedi. Sustular. İkinci kez söyledi, yine sustular. Üçüncü kez söyledi, ben: 'Ben seninle gelirim, yâ Resûlâllah' dedim. Yürüdü. İbn Ebî Dub Vâdîsındeki Hacun'a geldiğinde benim önüme bir çizgi çizdi, 'Burayı geçme' dedi. Hacun'a yürüdü. Zut erkekleri gibi* (yani zenciye çalan) *cinler onun üzerine üşüştüler. Yüzleri mekâkî'ye benziyordu* [3]. *Kadınların def çalması gibi deflerini çalıyorlardı. Her yandan Peyğamber'i sardılar. Peyğamber gözümden kayboldu. Ayağa kalktım, eliyle oturmamı işaret etti. Sonra Kur'ân okudu. Sesi gittikçe yükseliyordu. Cinler yere yapıştılar. Artık seslerini duyuyordum ve kendilerini göremiyordum. Sonra Peyğamber bana geldi: 'Gelmek istedin, değil mi?' dedi. 'Evet yâ Resûlâllâh' dedim. 'Gelmen gerekmezdi, onlar cinlerdi. Kur'ân dinlemeğe geldiler. Sonra uyarmak üzere kavimlerine döndüler. Benden azık istediler, ben de kemik ile hayvan dışkısını onlara azık yaptım. Kimse*

1. Hâzîn, 7/166-167.
2. Câmi'u'l-beyân: 26/31; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/165.
3. *Mekâkî: Mekûk*'ün çoğuludur. *Mekûk*, üstü dar, ortası geniş bir su bardağıdır. Herhalde bu söz ile cinlerin başlarının küçük, yüzlerinin cisimlerinin iriliği anlatılıyor.

kemik ve hayvan dışkısıyle tahâretlenmesin' dedi''[1].

Abdullâh ibn Abbâs'a göre Hz. Peyğamber (s.a.v.) cinleri görmemiş, özel olarak onlara Kur'ân okumak için de gitmemiştir. Ancak birkaç arkadaşıyle Ukâz çarşısına giderken Nahle denilen yerde sabah namazını kıldıkları sırada cinler, onun okuduğu Kur'ân'ı dinlemişlerdir. O sırada üzerlerine ateş kıvılcımları gönderilip gökten haber çalmalarına engel olunan şeytanlar (cinler) kavimlerine:

— Size ne oldu? dediler. Şöyle cevap verildi:

— Bizimle gök haberleri arasına engel kondu. Üzerimize kıvılcımlar gönderildi. Şeytanlar:

— Mutlaka yeni bir şey olmuştur. Yerin doğusunu ve batısını araştırıp sizinle gök haberleri arasına giren engelin ne olduğuna bakınız, dediler.

Cinler Arzın doğu ve batı taraflarını araştırmağa başladılar. Tihâme tarafına giden grup, Ukâz'a doğru varırken Nahle'de mola verip sabah namazını kıldırmakta olan Peyğamber(s.a.v.)e rastladılar, Kur'ân'ı duyunca onu dinlediler ve:

''— İşte bizimle gök haberleri arasına giren engel budur'' dediler. Ve kavimlerine gidip: ''Ey kavmimiz, biz, doğru yola ileten çok güzel bir Kur'ân dinledik, ona inandık. Artık Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayız'' dediler. Yüce Allah Peyğamberine: *''De ki: Cinlerden bir cemâatin Kur'ân dinleyip şöyle dedikleri bana vahyolundu...''*[2]. indirdi.

İbn Abbâs'ın bu rivayetinden, Hz. Peyğamber'in cinleri görmediği, ancak kendisi sabah namazında Kur'ân okurken tesâdüfen oradan geçen cinlerin, duydukları Kur'ân'a hayran kalıp ona inandıkları, gidip kavimlerini de Allah'ın da'vetçisi olan Peyğamber'e inanmağa, şirki bırakmağa çağırdıkları anlaşılmaktadır. Fakat olayın farkında olmayan Peyğamber'e, sonradan, cinlerin gelip Kur'ân dinledikleri vahyedilmiştir.

Konu üzerindeki çeşitli rivayetlerden ötürü müfessirler, cinlerin Kur'ân dinlemelerinin, birkaç kez vukubulduğunu ileri sürmüşlerdir. Hâfız Beyhakî şöyle demiş: ''İbn Abbâs'ın anlattığı olay, cinlerin ilk defa Peyğamber'in Kur'ân okumasını işittikleri ve durumunu yeni öğrendikleri olaydır. O zamanda Peyğamber onlara Kur'ân okumamış ve onları görmemiştir. Fakat daha sonra cin da'veçtisi (peyğamberi) ona gelmiş, o da onlara Kur'ân okumuş ve onları yalnız Allah'a kulluğa da'vet etmiştir[3]. Bazılarına göre de olay bir kez Mek-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/152-153; el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 16/213.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 72; Müslim, Salât: b. 33, h. 149.
3. Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 19/4; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/164.

ke'de, bir kez de Nahle'de olmak üzere iki defa olmuştur. İbn Mes'ûd'un anlattığı, Mekke'de vukubulan, İbn Abbâs'ın anlattığı ise Nahle'de vukubulandır [1]. Mekke'de Peyğamber'i dinleyenler Nasîbin cinleri, Nahle'de dinleyenler ise Ninovâ cinleridir [2].

İbnu'l-Arabî ise İbn Mes'ûd'un, bu konuda İbn Abbâs'tan daha bilgili olduğunu, çünkü onun, olayı gördüğünü, İbn 'Abbâs'ın ise duyduğunu anlattığını; duyulanların görmek gibi olamayacağını söylemiştir.

Fakat Abdullah ibn Mes'ûd'dan gelen rivâyetlerde çelişkiler vardır. Çünkü bunlardan birinde Peyğamber(s.a.v.)in, bir gece ortadan kaybolduğu, ertesi sabah Hirâ tarafından geldiği ve cinlere Kur'ân okumak için çağırıldığını söylediği ve sahâbîlerden hiç kimsenin bu olayı görmediği anlatılıyor. Diğerinde Peyğamber'in, cinlere Kur'ân okumak için emir aldığı, kendisiyle beraber kimin geleceğini sorduğu, Abdullâh'tan başka hiç kimsenin ses çıkarmadığı, yalnız Abdullâh'ın gittiği ifade ediliyor.

Hz. Peyğamber, sahâbilerini kendisiyle beraber gelmeğe davet ettiği halde onların ses çıkarmamaları, gitmek istememeleri olacak şey değildir. Mekke'de her türlü güçlüklere göğüs gererek ona inanmış, onun uğrunda şehid olmağa hazır hiçbir sahabînin, Peyğamber'in bu isteğine olumlu cevap vermemesi veya isteksizlik göstermesi düşünülemez.

Bize göre gerek Cin Sûresinde, gerek burada anlatılan olay, aynı olaydır. Her iki yerde de cinlerin, Peyğamber'den Kur'ân dinledikleri ve dinledikleri Kur'ân'a hayran oldukları anlatılmaktadır. Nitekim Cin Sûresinde, Kur'ân dinleyen cinlerin: *"Biz, doğru yola ileten çok güzel bir Kur'ân dinledik, ona inandık..."* dedikleri anlatılır. Burada da aynı mânâ, değişik bir üslûb ile anlatılmaktadır: *"Ey kavmimiz, dediler, biz Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir Kitâb dinledik"* buyurulmaktadır. Her iki âyetin içeriği aynıdır. Nitekim Kur'ân'ın öteki kıssaları da çeşitli yerlerde değişik üslûplarla anlatılır.

Burada Kur'ân dinleyen cinlerin: "Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitâpları doğrulayan bir Kitâp dinlediklerini" söylemeleri, sûrenin içeriği ile yakından ilgilidir. Yukarıda 12 nci âyette Mûsâ'nın Kitâbının, insanlığa önder ve rahmet olarak gönderildiği bildirilmişti. İşte burada da cinlerin ağzından bu Kur'ân'ın, Mûsâ'dan sonra indirilmiş, Tevrât'ın dediklerine uygun, insanları doğru yola ileten bir Kitâb olduğu vurgulanıyor. Böylece bu âyetlerin, yukarıdaki konu ile ilgisi ortaya çıkıyor: "Hasan Basrî, bu cinlerin, yahudî dinine mensub olduğunu söylemiştir. Çünkü insanların yahudisi,

1. el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 19/4.
2. Aynı eser: 19/4.

hıristiyanı, mecusisi, putatapanı olduğu gibi cinlerin de öyle çeşitli milletleri vardır'' [1].

Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu âyetlerde anlatılan cinlerin, yahudi dinine bağlı, Cin Sûresinde anlatılan cinlerin ise hıristiyanlığa bağlı cinler olduğu anlaşılıyor. Böylece Kur'ân'ın doğruluğuna güçlü bir delîl getirilmiş oluyor. Şöyle ki: Peyğamber(s.a.v.)in peyğamberliğine, insan yahudi ve hıristiyanlardan bir cemâatin inandığı ve Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine tanıklık ettikleri, geçen sûrelerde anlatılmıştı. (Meselâ İsrâ, Kasas Sûreleri.) Burada ve Cin Sûresinde de yahudi ve hıristiyan cinlerden bir grupun da Peyğamber'e inandığı, Kur'ân'ın Allah tarafından vahyedildiğine tanıklık ettikleri anlatılmak suretiyle müşrik Araplara, yahudi ve hıristiyanların yani Kitâp Ehlinin insanları ve cinleri bu Kur'ân'a inanmış iken kendilerinin bunu inkâr etmelerinin doğru olmadığı anlatılmış oluyor [2].

Âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)in, cinleri gördüğü açıkça söylenmiyor ama, gelen çeşitli rivayetler, Hz. Peyğamber'in, birkaç kez cinlerle karşılaştığını ifade ediyor. *''Ey Âdem oğulları, şeytân anababanızı —çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak— cennetten çıkardığı gibi sizi de* (şaşırtıp) *bir belâya düşürmesin! Çünkü o ve kabilesi, sizin onları görmeyeceğiniz yerden sizi görür...''* [3] âyetinden, insanın şu baş gözüyle cinlerin görülemeyeceği anlaşılır. Fakat cinler çeşitli şekillere girip görünebilirler. Ayrıca insanda basiret denen bir ruh gözü vardır. Riyâzatle kalbini temizlemiş, gizli niteliklerini geliştirmiş birçok insanın cinleri gördükleri bir vâkıa iken, her zaman Cebrâil ile karşılaşan Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, meleklerden daha aşağı olan cinleri görmesi gayet normaldir. Ebuhüreyre (r.a.), Hz. Peyğamber'in: *''Bana Nasîbîn Cin hey'eti geldi, —ne güzel cinlerdi— benden azık istediler, rastladıkları her kemik ve revs* (hayvan dışkısı) *üzerinde bir yiyecek bulmaları için Allah'a duâ ettim''* dediğini rivayet etmiştir [4].

Şunu da unutmamak lâzımdır ki Câhiliyye devrinde şâir ve kâhinlerin cinlerle temas kurduklarına inanılırdı. Her şâir ve kâhinin belli bir cinni vardı. Erkek kâhinin cinni kadın olurdu. Kâhinlere haber getiren cinler, Peyğamber'in çıkışı sıralarında büyük bir değişiklik görmüşler ve eskisi gibi gök haberleri alamadıkları için telâşa kapılmışlardı. Şu olay soruna ışık tutuyor: Abdullâh ibn Ömer, babası Ömer'in firâset sâhibi olduğunu şöyle anlatıyor: ''Ömer hangi şey için 'Ben böyle sanıyorum' deseydi mutlaka o iş onun sandığı gibi çıkardı. Bir gün Ömer otururken yanından Sevâd ibn Karib adını

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/31-32.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/287.
3. A'râf Sûresi: 27.
4. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr: 32.

taşıyan güzel bir adam geçti. Ömer:

— Tahminimde yanılmağa başladım, herhalde, ya şu adam hâlâ cahiliyye dini üzerindedir, ya da câhiliyye müşriklerinin kâhini idi. Şunu bana çağırın, dedi.

Adam gelince Ömer ona hakkındaki düşüncesini söyledi. Önce buna kızıp:

— Müslüman bir kimse bu şekilde mi karşılanır? Benden başka hiç kimseyi böyle karşıladığını görmedim, dedi.

Hz. Ömer'in:

— Biz de şirk içinde idik. Bizim şirkimiz senin kâhinliğinden kötü idi. Benim maksadım seni kınamak değil, başından geçen ilginç olayları anlatmandır, demesi üzerine adam, vaktiyle kâhin olduğunu itirâf etti. Hz. Ömer:

— Dişi cin arkadaşının sana getirdiği en ilginç şey nedir? dedi.

Sevâd şöyle cevap verdi:

— Bir gün çarşıda yürüyordum, cinnim bana geldi, korkmuş olduğunu fark ettim. Dedim ki: Cinleri ve susmalarını, alışmış oldukları haber çalmadan menedildikten sonraki umutsuzluklarını, genç develere ve semerlerine vurmalarını (yani develeri mahmuzlayıp sür'atle kaçmağa çalışmalarını) gördün mü?

— Hz. Ömer:

— Doğru dedi, ben de bir gün müşriklerin tanrıları arasında uyuyordum. Bir adam bir buzağı getirip kesti. Buzağının karnından birinin avaz avaz bağırarak şöyle dediğini işittim: (Başka rivayette: Ben de bir grup Kureyşli ile câhiliyye putlarının yanında bulunuyordum. Araplardan biri bir buzağı kesmişti. Biz de onun eti dağıtılırken bize de verilmesi için bekliyorduk. Buzağının karnından çok etkili şöyle bir ses işittim):

Ey düşman adam (veya ey Celîh adlı kişi), başarılı bir iş ortaya çıktı. Açık sözlü bir adam: "Allah'tan başka Tanrı yoktur!" diyor.

Çok geçmeden Peyğamber çıktığını gördük.

Buhârî'nin başka bir rivayetinde bu olay, Hz. Ömer'in, Peyğamber(s.a.v.)i öldürmek üzere kılıcını kuşanıp gittiği sırada vukubulmuş ve kendisini etkileyerek müslüman olmasına sebebolmuştur [1].

Bu olay da gösteriyor ki çevrede cinlerle görüşen insanlar vardı. Kâhinler cinlerle görüşüp onların konuşmasını duyduktan sonra peyğamberlerin Hâtemi'nin, onlarla görüşmesinden daha tabii bir şey olamaz.

1. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr: 35; Fethu'l-Bârî: 7/177-181; Sîretu İbn Hişâm: 1/229-230.

Cinlerin nitelikleri ve Peyğamber'in onlarla görüşmesi konusuna Cin Sûresinde de temas edilecektir.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ
يُحْيِيَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذٖينَ كَفَرُوا
عَلَى النَّارِ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ
فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

33- Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeğe de kadir olduğunu görmediler mi? Evet O, herşeye kaadirdir. 34- Nankörler ateşe sunulacakları gün(Allah onlara)*: "Bu gerçek değil miydi?"* (der). *"Evet, Rabbimiz, hakkı için gerçekmiş" derler. "Öyleyse inkâr etmenizden dolayı azâbı tadın!" der. 35- O halde sen de, azim ve irâde sâhibi elçilerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar, tehdidedildikleri azâbı gördükleri gün, sanki gündüzün sadece bir sâati kadar yaşamış gibi olurlar. Bu bir duyurudur. Yoldan çıkmış topluluktan başkası mı helâk edilecektir?*

Tefsîr:

33 ncü âyette yüce Allah, âhireti inkâr edenlere, kâinâtı yaratmış olduğunu örnek vererek, ölüleri diriltmeğe kadir olduğunu anlatıyor. Hiç yorulmadan gökleri ve yeri yaratan Allah, elbette ölüleri diriltmeğe de kadirdir. *"Gökleri ve yeri yarattı, bunları yaratırken yorulmadı"* tabirinde, yahudilerin: "Allah göğü yeri altı günde yarattı, yedinci günde istirahat etti" şeklindeki inançlarına tariz olabilir. Yani Allah kâinâtı yaratırken yorulmamıştır

ki istirahate ihtiyâcı bulunsun. Kâinâtı yaratmış, sonra yaratıklarını, hükümranlık Tahtından yönetmeğe başlamıştır.

34 ncü âyette inkârcıları korkutup uyarmak üzre küçük bir kıyâmet sahnesi sunuluyor: İnkâr edenler cehenneme sunulurken: "Bu gerçek değil miymiş?" diye azarlanıyorlar. Onlar da: "Evet, Rabbimiz hakkı için gerçekmiş!" diyorlar. "Öyle ise âhiret mükâfâtını ve cezâsını inkâr etmenizden dolayı şimdi azâbı tadın!" deniliyor ve onların o azâbı hak ettikleri vurgulanıyor.

35 nci âyette Peyğamber (s.a.v.) tesellî ediliyor. Kavminin kendisini yalanlamasından bunalıp da hemen onların cezalandırılmasını istememesi, azim ve irâde sahibi peyğamberler gibi sabretmesi, yakında o yalanlayıcıların azâbı görecekleri ve onu gördükleri zaman da dünyâda sanki bir an, bir sâat yaşamış gibi olacakları, yaşadıkları o koca ömrün kendilerine bir an gibi geleceği, bu anlatılanların bir duyuru olduğu, Allah'ın fâsıkları helâk edeceği buyuruluyor.

Sûrenin başında Allah'ın, kâinâtın yaratıcısı olduğu, O'ndan başkasına tapanların, âhirette azâba uğrayacakları belirtilmiş ve insanlar Allah'ı bir bilip yalnız O'na tapınağa çağırılmış, bu Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiği vurgulanmıştı. Bunu ispat hususunda çeşitli kanıtlar verildikten sonra sûrenin sonunda, tekrar başındaki konuya dönülüyor ve kâinâtı yalnız Allah'ın yarattığı, kâinâtı hiç yorulmadan yaratan Allah'ın, ölüleri diriltmeğe de kadir olduğu, âhirete inanmayanların bir gün cezâya çarpılacakları belirtiliyor ve sûrenin başı ile sonu arasında birlik kuruluyor.

Görüldüğü üzre bu âyetler, yukarıdan beri gelen konunun devamıdır. Genel Kur'ân üslûbunda görülen sûre sonucudur. Bu bakımdan son âyetin, Medine'de indiği hakkındaki rivayet doğru görünmemektedir [1].

Son âyette ülü'l-azm elçiler, azim ve irade sahibi, dâvâsını gerçekleştirme yolunda yılmadan mücâdele veren büyük peyğamberler demektir. Bazıları "مِن"in teb'îz (bazılık) ifade ettiğini, ancak bazı peyğamberlerin bu vasfı taşıdığını, bu vasfı taşıyan peyğamberlerin, Ahzâb Sûresinin 7 nci, Şûrâ Sûresinin 13 ncü âyetinde birlikte anılan Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, Îsâ ve Muhammed (hepsine selâm olsun) peyğamberler olduğunu söylemişlerdir. Bazılarına göre de bunlar: Nûh, Hûd, Sâlîh, Lût, Şuayb, Mûsâ ve Eyyûb peyğamberlerdir. Bir grup müfessire göre de burada "مِن" bazılık ifade etmez, beyân (açıklama) ifade eder. Bütün peyğamberler azim sâhibidirler. Bu sıfatı peyğamberlerden sadece bir kısmına hasretmek doğru değildir [2].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 5/288.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/35.

"وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ: Onlar için acele etme" cümlesi, müşriklerin eziyetinden, baskılarından bunalan Peyğamber(s.a.v.)i tesellî ve onun gönlünü tatmin etmektedir. Dâvâsının mutlaka üstün geleceği, kendisinin başarıya ulaşacağı anlamını da taşımaktadır. İnsan ne kadar yaşasa, geçen ömür, bir an gibi gelir. Hele başına bir felâket gelirse geçen güzel yıllar hiç gibi kalır. Arap şâiri şöyle demiş:

Geçen şey yok gibi olur. Gelecek de her zaman var gibidir [1].

Ahkaf Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Kâinâtın yaratıcısı Allah'tır. Bir şey yaratamayan tanrı olamaz. Öyle ise müşriklerin, hiçbir şey yaratmamış olan şeylere tanrı diye tapmaları anlamsızdır. Hiçbir ilâhî kitapta Allah'tan başka bir varlığa tapılacağı söylenmediği gibi, bu konuda hiçbir bilimsel kanıt da yoktur. Bir şey yaratmayan, kendisinden istenen şeyi veremeyen, kendisine yapılan duâdan da habersiz olan varlıklara tapmak düşünceye aykırıdır (4-5).

2. Allah'tan başka tanrı diye tapılanlar, âhirette, tapanlarının kendilerine tapmış olmalarını kabul etmeyeceklerdir. Yani Allah'tan başkasına tapmak, ne dünyâda ne de âhirette insana bir yarar sağlamaz (6).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

3. Temel İlâhî Kitâbın içeriği, azîz ve hakîm Allah'ın buyruğuyla Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir (2).

4. Nânkörler, kendilerine okunan Kur'ân âyetlerine "büyü" demişler, "Bunları Muhammed uydurup Allah'a iftirâ ediyor" demişlerdir. Oysa Hz. Muhammed, Allah'tan korkar. Kendi sözünü onun üstüne attığı takdirde Allah'ın azâbına çarpılacağını bilir. Allah tanıktır ki bu Kur'ân, Allah'ın emriyle vahyedilmiştir (8).

5. Hz. Muhammed (s.a.v.), bid'atçi bir elçi değildir, yeni bir din getirmemiştir. O, peyğamberlerin atası Hz. İbrâhîm'in getirmiş olduğu tevhîd dinini, aslî niteliğiyle duyurmaktadır. Bu sözleri kendi irâdesiyle değil, Hakk'ın buyruğuyla söylemektedir. O, sadece bir tebliğcidir. Kendisine vahyedilenlere uyan bir uyarıcıdır (9).

7. Kendi Kitâbını bilen bir İsrâil oğlu, Kur'ân'ın anlattıklarının benzerinin, Tevrât'ta bulunduğuna tanıklık edip Kur'ân'ın vahy olduğuna inanmıştır. Çünkü dilini bilmediği Tevrât'ın, içeriğini böyle belîğ ve mu'ciz bir üslûb ile

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/35.

anlatmak Hz. Muhammed'in kendi işi olamaz. Bu, ancak vahy ile izah edilebilir. Kur'ân vahydir ama Kureyş liderleri, kıskançlıklarından ve kibirlerinden dolayı Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul etmemişler, ona inanan insanları da küçümsemişlerdir (10). Kur'ân'ın söylediklerinin doğruluğuna, kendinden önceki Tevrât tanıktır.

12 nci âyette Mûsâ Kitâbının imam ve rahmet olduğu, bu Kitâbın da müşrikleri uyarmak ve güzel davrananları müjdelemek üzre Arap diliyle, asıl olan Tevrât'a uygun olarak vahyedildiği belirtilmektedir. Demek ki Kur'ân'ın anlattığı şeyler, Tevrât'ta vardır ve bu konuda Tevrât imam(asıl)dır. Kur'ân da onu tasdik edici yani ona uygun olarak vahyedilmiştir.

Şimdi Kur'ân'ın misli (benzeri) Tevrât'ta mevcut, Tevrât asıl, Kur'ân da onu tasdîk edici olduğuna göre artık Kur'ân'ın Tevrât'ı neshettiğini iddiâ etmek saçmalığın tâ kendisi değil midir? Bu iddiâ, Kur'ân'ın anlamını tahrîften başka bir şey değildir. İlâhî Kitâplar, birbirini neshetmez, doğrular. Allah, her millete, kendi emirlerini, anlayacakları dille onlara bildirecek elçiler göndermiştir. Peyğamberler, birbirlerinin defterini dürmek için değil, birbirlerinin misyonunu desteklemek ve yaymak için gönderilmişlerdir. Onlar arasında ayırım yapılamaz. Birinin çağrısına uyan, ötekinin çağrısına da uymuş olur. Zirâ hepsinin çağrısının esası, Allah'ı bir bilip O'na kulluk etmek ve âhiret sorumluluğuna şeksiz inanmaktır. Hangi dinden olursa olsun tevhîdi kabul edip tevhîd ahlâkınca gidenler kurtuluşa ereceklerdir:

"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanlar, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet halkıdır, yaptıklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır" (13-14; Fussilet Sûresi: 30-35. âyetler).

"Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Yakub'a ve sıbtlara (Ya'kûb oğullarından türeyen kabîlelere) *indirilene; Mûsâ'ya, Îsâ'ya verilene ve peyğamberlere Rableri tarafından verilene inandık; onlar arasında bir ayırım yapmayız. Biz, O'na teslîm olanlarız' deyin. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; ama dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler..."* (Bakara Sûresi: 136-137).

"Şüphesiz îmân edenler, yahûdîler, hıristiyanlar ve sâbiîler, bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri tarafından mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" (Bakara Sûresi: 62, Mâide Sûresi: 69).

Ayrıntı için dördüncü cildin son tarafına bakınız (s. 489-529).

C) Âhiretle İlgili Prensipler:

13. Allah gökleri ve yeri gerçek olarak ve belli bir ömürle yaratmıştır. Kâinât hayâl değil, hakikattir. Herşeyin bir ömrü olduğu gibi dünyânın da

bir ömrü vardır. Bildirilen âhiret günü mutlaka gelecektir. İnsanlar uyarıldıkları o güne aldırmazlar. Bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceklerini düşünmezler. Dünyâda ebedî yaşayacaklarını sanırlar (3).

14. Gökleri ve yeri hiç yorulmadan yaratan Allah, elbette öleneri diriltmeğe de kadirdir (33).

15. Bugün âhireti inkâr edenler, yarın eylemlerinin oluşturduğu ateşe sunulur ve *"Nasıl, bu gerçek değil miymiş?"* diye azarlanırlar. O zaman suçlular: *"Evet Rabbimiz!"* derler ama artık ikrarları, kendilerini azâbdan kurtarmaz. İnkârlarının cezâsını çekerler (34).

D) Genel Prensipler:

16. Ebeveyne iyilik Allah'ın buyruğudur. Allah'ı birleyip O'na kulluktan sonra en önemli şey, ana-babayı memnun etmek ve güzel eylemler yapmaktır.

17. Allah, kendisine tapan, ana-babasını mennun eden, sâlih amel sahibi kulların güzel eylemlerini en iyi biçimde değerlendirir, kötülüklerini de bağışlar. Onlara cennet va'detmiştir (15-16).

18. Ana-babasını inciten, onların tevhîde inanma hakkındaki öğütlerini reddedip onların bu konudaki sözlerini "masal" diye nitelendiren âsî insanlar, geçmişteki benzerleri gibi, Allah'ın ezelî kararı uyarınca husrâna uğrarlar (17-18).

19. Herkes yaptığının karşılığını görür. İlâhî Mahkemede hiç kimseye haksızlık edilmez (19).

20. Dünyâda inkâra, zevk ve sefâya dalanlar, ruhlarının değerlerini, güzel sıfatlarını yitirirler. Ruhları çirkinleşir. Ruhlarında âhiret için hiçbir değer ve güzellik kalmaz: *"İnkâr edenler, ateşe sunulacakları gün,* (kendilerine denir ki)*: 'Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz; bunlarla sefa sürüp bunları tükettiniz* (burası için hiçbir şey bırakmadınız)*"* (20), *"Kıyâmet günü onlar, çirkinleştirilenlerdir"* (Kasas sûresi: 42), "(Orada onların) *yüzlerini ateş yalar. Öyle ki* (ateşin) *içinde* (dudakları gerilir de) *dişleri açıkta kalır."*

21. 21-28 nci âyetlerde ibret için peyğamber sözünü dinlemediklerinden dolayı helâk edilen Âd kavmi, Hicaz'a komşu olup isyanları yüzünden yıkılıp harâbedilen ülkelerin öyküleri anlatılır. Peyğamber sözü dinlemeyen her kavim, sonunda cezalandırılmıştır. Kureyşliler de eğer peyğamberlerinin sözünü dinleyip uslanmazlarsa kendilerinden önceki uluslar gibi bir gün cezalandırılacaklardır.

22. Bu Kur'ân, öyle masal denecek, önemsenmeyecek, alay edilecek bir

söz değildir. Bu öyle yüce, öyle mübârek bir söz, öyle İlâhî bir vahiydir ki görünmeyen varlıklar, cinler dahi gelip Hz. Muhammed(s.a.v.)den Kur'ân dinlemişler ve toplumlarına gidip, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendisinden önceki Kitâbları doğrulayan, gerçeğe ileten bir Kur'ân (okuma) dinlediklerini anlatmışlar ve affedilip acı azâptan kurtulmak için Hakk'a çağıran Peyğambere uyup ona inanmayı öğütlemişlerdir (29-31).

Özellikle: *"Ey kavmimiz, Allah'a çağırana uyun ve ona inanın"* (31) âyetinden, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, cinlerin de peyğamberi olduğu, onların da onun duyurduğu Kur'ân'a tâbi oldukları anlaşılır. Sanıyoruz ki bu, yalnız Hz. Peyğamber'e özgü değildir. Şerîat getirmiş olan her peyğamberin durumu böyledir. Zaten: *"Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan"* sözünden, bu yeni şerîatin de Mûsâ şerîatine denk olduğu, ikisinin birbirine uyduğu belirtilir ki bu ifadede İlâhî dinlerin birliği esprisi saklıdır.

23. Allah'ın da'vetçisine uymayan, açık bir sapıklık içine düşer. Kimse onu Allah'ın cezasından kurtaramaz (32).

24. Bütün peyğamberler, da'vâları uğrunda sabretmişlerdir. Sabretmeden önemli bir da'vâ gerçekleştirilemez. Bundan dolayı Peyğamber Aleyhisselâma da öteki azim ve irâde sahibi peyğamberler gibi sabretmesi ve evmemesi emrediliyor. Çünkü evmek, tedirginlik, yılgınlık da'vâya zarar verir. Teenni ve ihtiyât ile hareket etmek gerekir. İnanmayanlar bir gün hak ettikleri cezayı göreceklerdir. O zaman geride kalan ömürleri kendilerine bir ân gelir. Hayât kısadır. Fâsıkların sonu helâktir. İnkâr, fısk ve fücûr, ulusları helâke sürükler (35).

AHKAF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4,10	أَرَأَيْتُمْ		Çoğunluk.
	أَرَأَيْتَكُمْ		İbn Mes'ûd, Übey, Sülemî, Hasan ve Ebû Recâ [1].
	أَوْ أَثَرَةٍ	Üç fetha ile:	Hasan'dan rivâyet ve bir grup.
	أَوْ أَثْرَةٍ	Sâ'nın sükûnu ile:	Kırâet.
	أَوْ أَثَارَةٍ	Meftûh sâ'dan sonra elif ile:	Çoğunluk [2].
5	مِنْ دُونِ اللَّهِ		Çoğunluk.
	مِنْ غَيْرِ اللَّهِ		Übey [3].

1. el-Mesâhif: 89; Kurtubî: 16/179-181.
2. el-Mesâhif: 89; Kurtubî: 16/179-181. Taberî'ye göre sâ'dan sonra elif bulunan (أَوْ أَثَارَة)den başka türlü okumak caiz değildir (26/2).
3. el-Mesâhif: 164.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مَنْ لاَ		Çoğunluk.
	مَا لاَ		İbn Mes'ûd [1].
9	بِدَعًا	Meksûr bâ, meftûh dâl ile:	'İkrime ve başkası.
	بِدْعًا	Meksûr bâ, sâkin dâl ile:	Çoğunluk [2].
	مَا يُوحَى	Edilgen:	Çoğunluk.
	مَا يُوحِى	Hâ'nın kesriyle, etken:	'Ubeyd ibn 'Umeyr [3].
	أَنَا إِلاَّ	Vasılda elif ile, munfasıl med olur:	Kalûn'dan rivâyet.
	أَنَا إِلاَّ	Vasılda elifin hazfiyle:	Ötekiler [4].
12	كِتَابٌ		Çoğunluk.
	إِمَامٌ		İbn Mes'ûd [5].
	مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا		Çoğunluk.
	مُصَدِّقٌ لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ لِسَانًا عَرَبِيًّا	(لما بين يديه) ziyadesiyle:	İbn Mes'ûd [6].

1. el-Mesâhif: 89.
2. Kurtubî: 16/185; el-Bahr:8/56.
3. el-Bahr: 8/57.
4. el-Budûr: 292.
5. el-Mesâhif: 89.
6. el-Mesâhif: 89; Câmi'u'l-beyân: 26/14.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِتُنْذِرَ	Hitâb t'siyle:	Nâfi', İbn 'Âmir, Bezzî.
	لِيُنْذِرَ	Ğâib y'siyle:	Ötekiler [1].
15	حُسْنًا	Hemzesiz, H'nin dammı, s'nin sükûnu ile:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir ve mushafları.
	إِحْسَانًا	Meksûr hemze, sâkin sâ ile, ihsân:	Kûfeliler ve mushafları [2].
	كَرْهًا	Kâf'ın fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Hişâm.
	كُرْهًا	Kâf'ın dammıyle:	Kûfeliler ve İbn Zekvân [3].
	وَفِصَالُهُ	Meksûr f, sâd'dan	Hasan, Ya'kûb ve başkaları.

1. Tebsırah: 676; Kurtubî: 16/192; el-Bahr: 8/60; en-Neşr: 2/373.
2. Tebsırah: 676; Kurtubî: 16/192; el-Bahr: 8/60; en-Neşr: 2/373; el-Budûr: 293.
3. Tebsırah: 676; el-Budûr: 293. Ebû Hâtim'e göre kâf'ın fethiyle okumak güzel değildir. Çünkü feth ile (كَرْه), nasb ve ğalebe demektir. Ebû Hayyân, Ebû Hâtim'in itirazına: "O, bilmeden, cür'etle bazı Kur'ân'ı (kırâetleri) taşlardı" diyerek eleştiriyor (el-Bahr: 8/60). Gerçekte Ebû Hâtim, bilmeden değil, mevzuuna vakıf, açık fikirli bir âlim olarak görüşlerini belirtmiştir. O, Ebû Hayyân gibi, bu kadar çelişkili rivâyetleri, Peyğamber'den sâbit mütevâtir görmediği için eleştirmiştir. Ebû Hayyân ise bir iki kişinin rivâyetini mütevâtir sanarak bunları eleştirmesiz kabul etmiştir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ فَصْلُهُ	Meftûh f, sâd'dan sonra elif:	Çoğunluk [1].
	حَتَّى إِذَا بَلَغَ		Çoğunluk.
	حَتَّى إِذَا آسْتَوَى وَ بَلَغَ	(استوى) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd ve Übey [2].
	أَوْزِعْنِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Verş, Bezzî.
	أَوْزِعْنِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [3].
16	يُتَقَبَّلُ...أَحْسَنُ...وَ يُتَجَاوَزُ	İki fiil de edilgen ğâib, (أحسنُ) merfû':	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir ve Şu'be.
	يَتَقَبَّلُ...أَحْسَنَ...وَ يَتَجَاوَزُ	İki fiil de etken, (أَحْسَنَ) mansûb:	Bir kırâettir.
	نَتَقَبَّلُ أَحْسَنَ وَنَتَجَاوَزُ	İki fiil de çoğul mütekellim nûnu ile, (أَحْسَنَ) mansûb:	Ötekiler [4].

1. Kurtubî: 16/193; el-Bahr: 8/61.
2. el-Mesâhif: 90, 164. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 26/165.
3. Tebsırah: 677; Kurtubî: 16/193; en-Neşr: 2/373; el-Budûr: 293.
4. Tebsırah: 676; Câmi'u'l-beyân: 26/18; Kurtubî: 16/196; el-Bahr: 8/61; el-Budûr: 293.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
17	أُفٍّ	Fâ'nın tenvinli kesriyle:	Nâfi', Hafs.
	أُفَّ	Fâ'nın tenvinsiz fethiyle:	Ya'kub, İbn 'Âmir, İbn Keŝîr, İbn Muhaysın, Mufaddal.
	أُفِّ	Fâ'nın tenvinsiz kesriyle:	Ötekiler [1].
	أَتَعِدَانِّي أَنْ أُخْرَجَ...الْقُرُونُ	Nûnların birbirine idğâmı ile:	Hişâm ve Şam mushafları.
	أَتَعِدَانِنِيَ أَنْ أُخْرَجَ...الْقُرُونُ	İdğâmsız iki nûn ve yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr.
	أَتَعِدَانِنِي » » » »	Aynı kırâet, yâ'nın sükûnu ile:	Ötekiler [2].
	أَتَعِدَانِنِي أَنْ أَخْرُجَ » »	Birinci fiil aynı, ikincisi hurûc'dan etken:	Hasan, Nasr, Ebû'l-Âliye, A'meş ve İbn Musarrif [3].

1. Kurtubî: 16/197; el-Budûr: 293.
2. Tebsırah: 677; Kurtubî: 16/197; el-Bahr: 8/61-62; en-Neşr: 2/373; el-Budûr: 293.
3. Kurtubî: 16/197; el-Bahr: 8/62.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَتَأْمُرَانِنِى أَنْ أُرْجعَ عَنْ عِبَادَةِ ٱللَّهِ ... الْقُرُونَ		İbn Mes'ûd ve Übeyy [1].
	يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ		Çoğunluk.
	يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ عَلَيْهِ		İbn Mes'ûd [2].
18	إِنَّهُمْ	Hemzenin kesriyle:	Çoğunluk.
	أَنَّهُمْ	Hemzenin fethiyle:	'Abbâs'ın Ebû 'Amr'dan rivâyeti [3].
19	وَ لِيُوَفِّيَهُمْ	Ğâib yâ'sıyle:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Âsım.
	و لِنُوَفِّيَهُمْ	Çoğul mütekellim nûnuyla:	Ötekiler [4].
20	الْهُونِ		Çoğunluk.
	الْهَوَانِ		Übey ve İbrâhîm ibn Ebî 'Able vb. [5].

1. el-Mesâhif: 90, 164.
2. el-Mesâhif: 90.
3. el-Bahr: 8/62.
4. Tebsırah: 672-677; Kurtubî: 16/199; en-Neşr: 2/373; el-Bahr: 8/62.
5. el-Mesâhif: 164.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
		آذْهَبْتُمْ Uzatmalı hemze ile, iki hemze arasına bir elif sokarak:	Übey, Katâde, Mücâhid ve Ebû Ca'fer[1].
		أَأَذْهَبْتُمْ Meftûh iki hemze ile:	İbn Zekvân ve Ravh.
		أَءَذْهَبْتُمْ Birincisi tahkikli, ikincisi teshîlli iki hemze ile:	İbn Keŝîr ve Ruveys.
		أَذْهَبْتُمْ Tek hemze ile, olumlu kip:	Ötekiler[2].
	أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا		Çoğunluk.
	أَشْغَلَتْكُمْ طَيِّبَاتُكُمْ وَ لَذَّاتُكُمْ فِى ٱلدُّنْيَا		Abdullâh ibn Mes'ûd[3].
21	وَ قَدْ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ		Çoğunluk.
	وقَدْ خَلَتِ ٱلرسُلُ ٱلَّذِينَ كَانُوا يُنْذِرُونَهُمْ لَيْلَهُمْ وَنَهَارَهُمْ		Übey ve İbn Kays[4].

1. Mesâhif: 164.
2. Tebsırah: 677; Kurtubî: 16/199; el-Bahr: 8/63; en-Neşr: 2/373; el-Budûr: 293. Taberî'ye göre en güzeli, istifhâmsız, olumlu kiple okumaktır (26/21).
3. el-Mesâhif: 90.
4. el-Mesâhif: 164.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	خَلْقِهِ		Çoğunluk.
	بَعْدَهُ		İbn Mes'ûd [1].
	إِنِّيَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [2].
23	وَأُبْلِغُكُمْ	Sâkin bâ, hafif lâm ile:	Ebû 'Amr.
	وَ أُبَلِّغُكُمْ	Meftûh bâ, şeddeli lâm ile:	Ötekiler [3].
	وَ لٰكِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', Bizzî Ebû 'Amr.
	وَ لٰكِنِّي	İzâfet yâ'sının sükûnuyla:	Ötekiler [4].
24	مُمْطِرُنَا		Çoğunluk.
	مُمْطِرُكُمْ		İbn Mes'ûd.
	بَلْ هُوَ مَا آسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ		Çoğunluk.
	قُلْ بَلْ مَا آسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ هِيَ رِيحٌ		Abdullâh ibn Mes'ûd [5].

1. el-Mesâhif: 90.
2. Tebsırah: 677; en-Neşr: 2/373; el-Budûr: 294.
3. en-Neşr: 2/270; el-Budûr: 294.
4. Tebsırah: 677; en-Neşr: 2/273.
5. el-Mesâhif: 90, 164. Abdullâh'ın: "بل مَا آستعجلتُم به هى ريحٌ" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
25	تُدَمِّرُ	Tedmîr kökünden:	Çoğunluk.
	تَدْمُرُ	Sâkin dâl, madmûm mîm ile:	Zeyd ibn 'Alî [1].
	لا يُرَى إلاَّ مَسَاكِنُهُمْ	Madmûm yâ ile, edilgen, mesâkin merfû':	Âsım, Hamza, Kisâ'î.
	لا تُرَى إلاَّ مَسَاكِنُهُمْ	Madmûm tâ ile, müennes kipi:	Hasan-i Basrî.
	لا تَرَى إلاَّ مَسَاكِنَهُمْ	Meftûh tâ ile, etken, mesâkin mansûb:	Ötekiler [2].
	لا تَرَى إلاَّ مَسْكَنَهُمْ	Aynı kırâet, mesken tekil:	Übey ve Ebû Nehîk [3].
28	فَلَوْلاَ نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا مِنْ دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً		Çoğunluk.
	فَلَوْلاَ نَصَرَتْهُمْ آلِهَتُهُمُ ٱلَّتِي يَعْبُدُونَهَا مِنْ دُونِ ٱللَّهِ		İbn Mes'ud ve Übey [4].

1. el-Bahr: 8/64.
2. Tebsırah: 677; Kurtubî: 16/207; el-Bahr: 8/65; en-Neşr: 2/373. Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, râ'yı imâle etmişler, Verş beynellafzeyn okumuş, ötekiler fetha ile okumuşlardır. Taberî, birinci ile üçüncü kırâeti doğru, ikincisini çirkin bulmuştur. Çünkü Araplar (إلاَّ)dan önceki fiilleri, —kendilerinden sonra gelen isimler müennes olsa bile— müzekker yaparlar. Ferrâ ise bunu, kerâhetle caiz görmüştür (Câmi'u'l-beyân: 26/27).
3. el-Mesâhif: 164.
4. el-Mesâhif: 90.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَفَكَهُمْ	Meftûh hemze, fâ ve kâf ile, mâzî fiil [1]:	İbn 'Abbâs.
	آفِكُهُمْ	Uzatmalı hemze, meksûr fâ ile, ism-i fâil:	İbn Mes'ûd ve Übey [2].
	إِفْكُهُمْ	Meksûr hemze, sâkin fâ ile, masdar kipi [3]:	Çoğunluk [4].
33	يَقْدِرُ	Meftûh y, meksûr d ile, muzâri':	İbn Mes'ûd, A'rec, Cahderî, Ya'kub ve Ravh.
	قٰدِرٌ	Kaf, elif, meksûr dâl ile:	İbn Mes'ûd'dan rivâyet [5].
	بِقٰدِرٍ	B, k, elif, meksûr dâl:	Çoğunluk [6].

1. Bu söz onları tevhîdden alıkoydu, demektir.
2. el-Mesâhif: 90, 164.
3. Yalanları, uydurmaları demektir.
4. Kurtubî: 16/209. Taberî, çoğunluk kırâeti olduğu için bu son kırâetin doğru olduğunu söylüyor (Câmi'u'l-beyân: 26/29).
5. Câmi'u'l-beyân: 26/29.
6. Kurtubî: 16/219; el-Bahr: 8/68; en-Neşr: 2/355, el-Budûr: 294; el-Mesâhif: 90. Taberî'ye göre doğrusu, tenvinli, meksûr r ile olan son vecihtir (26/36).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
35	مِنَ ٱلرُّسُلِ		Çoğunluk.
	مِنَ ٱلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ	(من قبلك) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [1].
	مِنْ نَهَارٍ		Çoğunluk.
	مِنَ ٱلنَّهَار		Übey, İbn Kays ve Ebû Nehîk [2].
	بَلٰغْ	Nasb ile:	Îsâ ibn 'Ömer, Hasan.
	بَلٰغٌ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	بَلِّغْ	Meksûr l, sâkin ğ ile emir kipi:	Bir kırâettir [3].
	فَهَلْ يَهْلِكُ إِلاَّ ٱلْقَوْمُ ٱلْفَاسِقُونَ	Meftûh y, meksûr l ile, etken:	İbn Muhaysın.
	فَهَلْ يُهْلَكُ » » »	Madmûm y, meftûh l ile, edilgen:	Çoğunluk [4].
	فَهَلْ يُهْلِكُ إِلاَّ ٱلْقَوْمَ ٱلْفَاسِقِينَ	Madmûm y, meksûr lâm ile, ihlâkten etken:	Zeyd ibn Sâbit [5].

1. el-Mesâhif: 90.
2. el-Mesâhif: 164; el-Bahr: 8/69.
3. Kurtubî: 16/222.
4. Aynı.
5. el-Bahr: 8/69.

47/99 MUHAMMED SÛRESİ

Bu sûrede müşriklerin inkârcı ve Hak yoluna engel olucu tutumları kınanır, zulmün, haksız yere adam öldürmenin ortadan kalkması için mü'minler, müşriklere karşı savaşa teşvik edilir ve müşriklerden alınan esirlere uygulanacak işlem açıklanır. Müslümanlarla kâfirlerin tutumları karşılaştırılıp her iki fırkanın sonuçları belirtilir. Hasta yürekli olan kimselerin tutumlarına, onların yahudilerle birlikte İslâma karşı entrikalar çevirmelerine işaret edilir. Müslümanlar Allah'a ve Elçisine itâate, Allah yolunda harcamağa teşvik ile cimri, ya da düşmana karşı gevşek davrananlar kınanır.

Kâfirlerle savaşa teşvikin ağır bastığı, kendisine özgü bir üslûba sâhib bulunan bu sûreye Kıtâl Sûresi de denmiştir. Üslûb birliğinden ötürü, bütün bölümlerinin birlikte veya birbiri ardınca indiği anlaşılmaktadır. Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor:

"Bizim dayandığımız Mushaf, 13 ncü âyetinin, Peyğamber(s.a.v.)in hicreti sırasında, yolda indiğini rivayet etmiştir. Fakat o âyetin, öteki âyetlerle kaynaşması, insanı bu rivayetin doğruluğundan şüpheye sevk ediyor. Dayandığımız Mushaf ve başkaları, iniş sırasında bu sûreyi, Nisâ Sûresinden sonra inmiş olan Hadîd Sûresinden sonraya koymuştur. Fakat Hadîd Sûresinin içeriği, onun Mekke'nin Fethinden sonra indiğini gösterir. Bundan dolayı biz, Hadîd Sûresini daha sonraya aldık. Böylece iniş sırasında Nisâ Sûresinden sonraya Muhammed Sûresi düştü. Gerçekte bu sûre ile Nisâ Sûresinin bö-

Çok büyük ihtimalle bu sûre, Nisâ Sûresinden sonra inmiştir. *"Kendilerine bilgi verilenler"* ta'bîrinin geçtiği 16. âyeti, sûrenin, Medîne'de Yahûdî cemâatinin bulunduğu sıralarda indiğini kanıtlar. Fakat tertipte sûrenin, Ahkâf sûresinden sonraya konması da büyük hikmete bağlıdır. Çünkü Ahkâf Sûresinin sonunda fâsıklardan başkasının helâk edilmeyeceği vurgulanıyor. Burada da o fasıkların vasıfları belirtilerek sûreye başlanıyor.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 9/212.

Böylece bu sûrenin başı, tertipte, kendinden önceki sûrenin son âyetinin sıfatı oluyor. Ayrıca Ahkaf'ta Hz. Muhammed(s.a.v.)e, azim sâhibi peyğamberler gibi sabretmesi emredilmişti. Burada da mü'minlere, kâfirlere karşı savaşta sabretmeleri, yılmamaları emredilmektedir. Sûre 38 âyettir. Resmî sıralamada 47 nci, iniş sırasına göre 99 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ
عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ
وَاَنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ
﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Allah, inkâr edip kendisinin yoluna engel olanların işlerini boşa çıkarmıştır. 2- İnanıp iyi işler yapanların, Rableri tarafından Muhammed'e indirilen gerçeğe inananların da günâhlarını örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. 3- Bu böyledir, çünkü inkâr edenler bâtıla uymuşlardır; inananlar ise Rablerinden gelen gerçeğe uymuşlardır. İşte Allah, onların durumlarını insanlara böyle anlatır.

Tefsîr:

1-3: Biraz önce belirttiğimiz gibi sûrenin bu âyetleri, bundan önceki sûrenin son âyetinin vasfı olmaktadır. O âyetin son kelimesini oluşturan fasıkların niteliklerini anlatmaktadır. Yani fasıklar, nankörlükle inkâr edip hem kendilerini, hem de başkalarını Allah'ın yolundan çevirmişler, bu yüzden de Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır.

Sadd: Yüz çevirmek anlamına gelen sudûd'dan lâzım, yâhut menetmek

anlamına gelen *sadd*'den müteaddî olabilir. İki şekilde de tefsîr edilmiştir.

"أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ" cümlesi iki anlama gelebilir. Birincisi: Allah küfürleri yüzünden kâfirlerin yapmış oldukları hayırları, iyilikleri boşa çıkardı, demektir. *"Biz onların yaptıkları her işin önüne geçip onu saçılmış toz zerreleri yaptık"*[1] âyeti de bu anlamı güçlendirmektedir.

Hâzin ve Beğâvî'nin Dahhâk'e dayandırdığı diğer tefsîre göre de bu cümlenin anlamı şudur: "Allah, o kâfirlerin Peyğamber(s.a.v.)e karşı kurdukları tuzakları, çevirdikleri entrikaları boşa çıkarır, etkisiz bırakır, o tuzakları kendi aleyhlerine çevirir"[2].

Bu âyetlerde Allah'ın, nankörlük edip Allah yolundan dönen ve başkalarının da o yola girmelerine engel olan kimselerin işlerini boşa çıkaracağı; inanıp iyi işler yapan kimselerin de kötülüklerini: Daha önceki küfür, şirk ve günâhlarını örtüp içlerini düzelteceği buyurulmaktadır. Allah nankörlerin işlerini boşa çıkarır, etkisiz bırakır, mü'minlerin işlerini düzeltir. Nankörler bâtıla, mü'minler Rablerinden gelen gerçeğe uymuşlardır. Allah, herkesin yaptığına uygun karşılık verir. Kâfirlerin tuzaklarını boşa çıkarır, hattâ kendi aleyhlerine çevirir; mü'minleri de başarıya, huzura kavuşturur, Allah insanlara böyle misaller vererek gerçekleri anlatır.

Burada kâfirlerle Mekke müşriklerinin, inanıp iyi işler yapanlarla da Ensâr'ın kasdedildiğini söyleyenler vardır. Fakat âyet geneldir. Mekke müşrikleri de genel kâfirler kavramına dahildir. Sûrenin, genellikle Mekke'nin Fethi arafesinde indiği kanısında bulunduğumuz için kâfirlerle, daha ziyâde Mekke müşriklerinin kasdedilmiş olması kuvvetlidir. Onların birtakım iyi meziyetleri de vardı. Hac, şirke bulanmış, ruhunu kaybetmiş ve düzensiz olmakla beraber yine de uygulanan namaz, bazı vesilelerle oruç vs. ibadetleri bulunduğu gibi iyilikseven, zekât verenleri de eksik değildi. Ama küfür ve şirkleri yüzünden Allah, onların bu iyi işlerini boşa çıkarır, bu işleri amacına ulaştırmaz. Bu ameller amacından sapar, başka yana gider.

3 ncü âyette kâfirlerin bâtıla, mü'minlerin Rablerinden gelen hakka (gerçeğe) uydukları vurgulanır. Bâtıl nedir, hak nedir? Fahreddîn Râzî, bu konudaki görüşleri şöyle sıralıyor:

1) Bâtıl: Varlığı câiz olmayan, hak ise yokluğu mümkün olmayan şeydir. Allah'tan başka Tanrı'nın varlığı muhaldir. İşte Allah'tan başka Tanrı kabul etmek batıldır, Allah ise Hak'tır.

2) Bâtıl şeytandır, hak Allah'tır.

1. Furkan Sûresi: 23.
2. Hâzin: 6/172; et-Tefsîru'l-hadîs: 9/214.

3) Bâtıl, müşriklerin büyüklerinin sözleri, atalarının dinleri; hak da Peygamber(s.a.v.)in Allah'tan haber verdiği sözler yani Kur'ân'dır.

4) Allah'tan başka herşey bâtıldır. Çünkü bâtıl ile hâlik aynı anlama gelir: *"O'nun yüzünden başka herşey helâk olucudur"*[1]. Hak da yüce Allah'tır[2].

Birbirine yakın olan bu mânâların hepsi doğru olabilir. Fakat üçüncü mânâ en kapsamlısı ve en uygunudur. Çünkü kâfirlerin bâtıla, mü'minlerin Rablerinden gelen Hakk'a uydukları belirtilmektedir. Demek ki bâtıl: doğru olmayan inançlardır. Allah'tan gelen hak ise gerçekleri açıklayan Kur'ân'dır. İşte doğru din odur.

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ
فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ
اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ
الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

4- Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onları iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (onları esîr alın). *Ondan sonra ya lûtfen bırakır veya karşılığında fidye alırsınız. Harb ağırlıklarını bırakıncaya* (savaş sona erinceye) *kadar böyle yaparsınız. Allah dileseydi kendisi onlardan öc alırdı, fakat sizi birbirinizle denemek için* (size savaşı emrediyor). *Allah, kendi yolunda öldürülenlerin yaptıkları işleri zâyi etmeyecektir. 5- Onları doğru yola iletecek, durumlarını düzeltecektir. 6- Onları, kendilerine tanımladığı cennete sokacaktır.*

1. Kasas Sûresi: 88.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/41.

Tefsîr:

4-6 ncı âyetlerde yüce Allah, mü'minlere, kâfirlerle karşılaştıkları zaman onların boyunlarını vurmalarını, onları sindirip savaşta galip gelince bağlayıp esir etmelerini, savaştan sonra esirleri ya bir iyilik ve ikram olarak veya fidye karşılığında serbest bırakmalarını buyurmaktadır. Allah dilese müslümanların çarpışmasına gerek kalmadan kâfirleri yener, tepeler. Fakat Allah böyle yapmayı dilememiş, insanları birbirleriyle denemek istemiştir. Mü'minlerin, kâfirler karşısında dayanıp dayanmayacaklarını, Allah yolunda savaşıp savaşmayacaklarını denemek istediği için iki zümrenin çarpışmasını takdir buyurmuştur. Eşyânın tabiatına uygun olan da budur. Yüce Allah bu suretle, inananların başarıya ulaşacaklarını ortaya çıkarır.

Hiç kuşkusuz Allah, savaşta kendi yolunda öldürülenlerin amellerini boşa çıkarmaz, o kahramanlıkları zayi etmez. Onları cennet yoluna iletir, onların ödüllerini kat kat verir, işlerini düzeltir, ruhlarını huzura kavuşturur ve onları bu dünyâda kendilerine tanımladığı cennete sokar.

Burada *"Boyunlarını vurun"* tabiri, öldürün, anlamınadır. Çünkü o zaman insan boynu vurularak öldürülürdü. Boynu vurulan canlı yaşamaz, fakat kolu bacağı vurulanın yaşaması mümkündür. Bundan dolayı boynu vurmak, öldürmek anlamınadır. Bu, yerleşmiş bir tabirdir. Ama suçluyu idam etmek için ille boynunu vurmak da gerekmez. Daha modern yöntemlerle acı çektirmeden de öldürülebilir.

Hakkında müfessirlerin, bir iniş nedeni zikretmedikleri bu âyetler, kâfirlerle savaş konusunda genel hüküm getirmiştir: *"Savaşta kâfirlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun"* âyeti mü'minleri, kâfirlerle savaşmaya teşvik etmektedir. Fakat savaşılması, boyunlarının vurulması emredilen kâfirler, kendi halinde bulunan, kendi inancına göre yaşayan zararsız kâfirler değil, hem inkâr eden, hem de müslümanlara saldıran, Allah yoluna engel olan kâfirlerdir. *"İnkâr edip Allah yoluna engel olanlar"* meâlindeki birinci âyet bunu ortaya koymaktadır. Âyetlerin, Mekke müşrikleri hakkında olduğunu düşünürsek, savaşılması emredilen kâfirlerin, müslümanlara saldıran ve İslâmın yayılmasına engel olan kâfirler olduğunu anlarız.

Sadd: Da'veti boşa çıkarmak, çelmelemek, müslümanlara düşmanlık etmektir. "لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ: *Allah onlara karşı intisâr ederdi"* cümlesi de bu anlamı pekiştirir. Çünkü intisâr, düşmanlığı savmak, düşmanlığa misliyle karşılık vermektir. Böylece Kur'ân'ın temel cihâd emri, yalnız prensiplerine uygun düşmektedir. Kur'ân'ın temel cihâd emri, genel cihâd prensiplerine uygun düşer. Kur'ân'ın temel cihâd emri, yalnız saldırganlara karşı savaşmaktır. Savaş, saldırı ve haksızlığın kalkması içindir: *"Fitne yani saldırı ve haksızlık kalmayınca-*

1. Bakara Sûresi: 193.

ya dek onlarla savaşın" [1] buyurulmaktadır. Her kâfir ile savaşmak, Kur'ân'ın emri değildir. Saldırmayan insanlara saldırmak, Kur'ân'ın prensiplerine aykırıdır. Kendi vicdânî kanâatine göre yaşayan, İslâm davetine engel olmayan kimselere saldırmak haramdır. *"Çünkü Allah, saldırganları sevmez"* [1].

Nisâ Sûresinin 90 ncı âyetinde tarafsız kimselerle barış içinde yaşanması emredilmektedir. Savaşın amacı, hakka engel olan küfrün belini kırmak, zulmü ortadan kaldırmaktır. Bu amaç gerçekleştikten sonra artık insanları öldürmek doğru olmaz. Nitekim yüce Allah: *"Nihâyet onları vurup sindirdikten sonra bağı sıkıca bağlayın, ondan sonra ya bir lûtuf olarak veya fidye alarak onları serbest bırakabilirsiniz"* âyetinde kâfirleri ezip mağlûbettikten sonra onları bağlayıp esir almayı, savaş bittikten sonra da ya fidyesiz veya fidye ile serbest bırakmayı emretmektedir. Esirlerin öldürülmesi emredilmediği gibi onların zorla dine sokulması da emredilmemiştir.

Esîrlerin bağlanıp tutulması, savaştan sonra fidyesiz veya fidye ile serbest bırakılması hakkındaki bu emir ile, *"Yeryüzünde ağır bas*(ıp küfrün belini iyice kırı)*ncaya kadar hiçbir peyğambere, esirler sâhibi olmak yakışmaz. Siz geçici dünyâ malını istiyorsunuz, Allah ise* (sizin için) *âhireti istiyor. Allah dâima üstün, hüküm ve hikmet sâhibidir"* [2] âyeti arasında bir çelişki yoktur. Her iki âyetin içeriği birbirine uygundur. Orada peyğamberin otoritesi, egemenliği yerleşmeden esirler alıp onlarla uğraşmasının doğru olmayacağı bildiriliyor. Esir almak yasaklanmıyor, fakat esirlerle uğraşmanın, onlara yer ve gıda sağlamanın, yeni kurulmakta olan İslâm devletine külfet yükleyeceğine işaret ediliyor. Esiri besleyip muhafaza edebilmek için devlet otoritesinin yerleşmesi gerekir. Henüz bu aşamaya gelmeden esir almak, topluma külfet olur. İlk aşamada en önemli olan şey, küfrü ezmektir. Küfrün beli kırıldıktan, Peyğamber'in otoritesi ve heybeti kâfirlerin içine yerleşip egemenliği tanındıktan sonra savaşta yenilmiş olan kâfirler esir alınır, korunur. Savaş yüklerini tamamen bıraktıktan yani tamamen sona erdikten sonra tutulan esirler serbest bırakılır. Her iki âyetin amacı da budur. İbn 'Abbâs şöyle demiş: "Müslümanlar çoğalıp otoriteleri güçlenince Allah esirler hakkında: *"Ya lûtuf olarak veya fidye ile serbest bırakın"* hükmünü indirdi" [3].

"فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِدَاءً: *Ya lûtfen veya fidye ile serbst bırakın"* cümlesi üzerinde çok yorum yapılmıştır. İbn Abbâs, Katâde, Dahhâk, Mücâhid, İbn Cureyc ve Süddî'ye atfedilen görüşe göre bu cümle, *"Harâm ayları çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz; onları yakalayınız, tutuklayınız ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyiniz. Eğer tevbe ederler, namazı*

1. Bakara Sûresi: 190.
2. Enfâl Sûresi: 67.
3. Hâzin: 6/174.

kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakınız. Kuşkusuz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir"[1] meâlindeki âyet ile neshedilmiştir. Kâfir esiri ne fidyesiz, ne de fidye ile serbest bırakmak caiz değildir. Esir, müslüman olmazsa öldürülür, veya köle yapılır.

Çoğunluğun kanısına göre bu cümle mensuh değildir. İmam(devlet başkanı)na esiri ya fidye ile veya fidyesiz serbest bırakma seçeneği vermiştir. Fakat imam dilerse esiri öldürme yetkisine de sâhiptir. Nitekim Hz. Peyğamber Bedir savaşında alınan esirlerden ikisini öldürmüş, çoğunu fidye ile bazısını da fidyesiz serbest bırakmıştır. Yani kendisi her üç seçeneği de uygulamıştır. İmam Şâfiî'ye göre: İmam dilerse esiri öldürür, dilerse fidyesiz veya fidye ile serbest bırakır, dilerse köle yapar [2].

Bir başka görüşe göre esir, ya fidyeli veya fidyesiz serbest bırakılır veya köle yapılır, öldürülmez. Başka bir görüşe göre de âyette esir hakkında sadece fidyesiz veya fidye ile serbest bırakma hükmü vardır. Bundan dolayı esiri öldürme veya köle yapma caiz değildir. Hasan Basrî bu görüştedir.

Çoğunluğun görüşü, âyetin muhkem olduğu merkezindedir. Haccac, getirdiği esirleri öldürmesi için İbn Ömer'e gönderdiği zaman İbn Ömer şöyle dedi: *"Bize böyle emredilmedi. Yüce Allah:* (Onları vurup sindirdikten sonra bağlayınız, sonra ya lûtfen veya fidye ile serbest bırakınız) *buyurmuştur"*[3].

Berâe (Tevbe) Sûresindeki âyet, bu âyeti neshetmez, tefsîr eder. Burada esiri öldürme yetkisi yoktur. Orada ise öldürme yetkisi de verilmiştir. Taberî şöyle diyor:

"Bize göre bu âyet muhkemdir, mensuh değildir. Nâsih ve mensûhun hükmü bir arada bulunamaz. Halbuki burada iki âyetin hükmü de uygulanabilir. Burada öldürmeden söz edilmemiştir. Ama *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz"* âyeti, Peyğamber'e, öldürme yetkisi de vermiştir. Peyğamber (s.a.v.), eline düşen esirlerden kimini öldürür, kimini fidye ile, kimini de lûtfen serbest bırakırdı. Meselâ Bedir'de Ukbe ibn Ebî Muayt ile Nadr ibn Hâris'i, Kurayza savaşında teslim olan Kurayza oğullarının savaşan erkeklerini öldürtmüş, kadın ve çocuklarını köle yapmış idi. Bedir'de esir alınan öteki müşrikleri fidye ile, Ebû'l-'Âs'ı ve Sümâme ibn Esâl el-Hanefî'yi de fidyesiz serbest bırakmıştı. Hayatı boyunca Allah Elçisinin uygulaması böyle olmuştur" [4].

1. Tevbe Sûresi: 5.
2. İbn Kesîr: 4/174.
3. Câmi'u'l-beyân: 26/41.
4. Câmi'u'l-beyân: 26/42.

Hz. Peygamber'in müfrezelerinden biri, Necd tarafındaki Hanefiyye oğullarından Sümame ibn Esâl'i esir alıp getirmişler ve Mescidin direklerinden birine bağlamışlardı. Allah'ın Elçisi Sümâme'nin yanına gelip:

— Sümâme, yanında neyin var? diye sordu. Sümâme:

— Ya Muhammed, yanımda hayır (mal) var. Eğer öldürürsen kanı araştırılacak birini öldürmüş olursun. Eğer lûtfeder(serbest bırakır)san sana teşekkür edecek birini serbest bırakmış olursun. Mal istiyorsan, istediğin kadar verilir, dedi.

Peygamber gitti, ertesi gün gelip aynı şeyi sordu ve aynı cevabı aldı. Üçüncü gün de sordu ve aynı cevabı alınca Sümâme'nin serbest bırakılmasını emretti. Serbest bırakılan Sümâme, Mescidin yakınındaki bir hurmalıkta yıkanıp Mescide geldi, şehadet getirip müslüman oldu ve şöyle dedi:

— Senin yüzün, en çok nefret ettiğim yüz idi. Şimdi en çok sevdiğim yüz oldu. Dinin en sevmediğim din idi. Şimdi en sevdiğim din oldu. Kentin en sevmediğim kent idi. Şimdi en sevdiğim kent oldu. Süvarilerin beni yakaladıkları zaman ömreye gidiyordum. Şimdi ne buyuruyorsun?

Allah'ın Elçisi onu müjdeledi, ömre yapmasını emretti. Sümame, ömre için Mekke'ye gidince biri ona:

— Sâbii mi oldun? dedi. Sümame:

— Hayır, Allah'ın Elçisinin yanında müslüman oldum. Vallâhi bundan sonra Allah'ın Elçisi izin vermedikçe Yemâden size bir dâne dahi buğday gelmez [1].

Taberî'nin görüşü kısmen isabetlidir. Şöyle ki: Berâe Sûresindeki âyet, savaş ve esirler hakkında değil, sürekli olarak müslümanlara saldıran müşrikler hakkındadır. Onların, yakalandıkları yerde öldürülmeleri emredilmektedir. Orada esirden söz edilmez. Zaten o âyetler savaş ile ilgili olarak da inmemiş, Hz. Ebubekir hac emiri olarak Rasulullâh'ın ashabiyle birlikte Mekke'ye hareket ettiği sırada inmiş ve bu sûreyi Hz. Alî alarak gidenlere katılmış, Mekke'de müşriklere Allah'ın hükümleri duyurulmuştur.

Bu âyet ise yalnız esirler hakkında yapılacak işlemi bildirmektedir. Bu işlem de ya menn veya fidye'dir. Ancak Allah'ın Elçisinin, bazı esirleri öldürdüğü de bir vâkıadır. Bu öldürülen kişiler, müslümanlara hiyanet etmiş olan azılı düşmanlardır. Bunların varlığı, İslâm için daima tehlike oluşturduğu için Allah'ın Resulü bunları öldürtmüştür. Kurayzalılara verilen cezâ, Kur'ân'ın hükmü değil, Tevrat'ın hükmüdür. Bu hükmü de Hz. Peygamber ver-

1. Müslim, Cihâd: b. 19, h. 59; Hâzin: 6/174.

memiş, Kurayzalıların hakem kabul ettikleri Sa'd ibn Muâz vermiştir. Sa'd'ın hükmü, Tevrat'ın Tesniye Kitâbının 12-14 ncü âyetlerinin hükmüdür.

Gerek Kur'ân'ın bu konudaki âyetlerinden, gerek Allah Elçisinin uygulamasından şu neticeye varırız:

1) Esas prensip, esirlerin öldürülmemesidir.

2) Yaşaması ve serbest bırakılması tehlikeli olan, önceden ağır suç işlemiş esirler öldürülebilir. İşte Ukbe ve Nadr ibn Hâris, vaktiyle çok kötülük etmiş yaman düşmanlar idiler. Onlar, müslümanlara yaptıkları kötülüklerden, işledikleri suçlardan ötürü; Kurayzalılar da müslümanlarla yaptıkları ittifakı bozarak düşmanlarla birleşip müslümanlara saldırmak suretiyle hiyanet ettiklerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Bunun dışında esir öldürülmemiştir. Normal savaş esirinin öldürülmesi caiz değildir.

Hamdi Yazır, bu konuda âlimlerin görüşlerini şöyle toplamış: Çoğunlukla âlimler imamın muhayyer olduğunu, dilerse:

1) Esiri öldürebileceğini söylemişlerdir. Maamâfîh, imamın emri olmadan gazilerden birinin esiri kendiliğinden öldürmesi caiz değildir. Esirin şerrinden korkmak gibi zorunlu bir neden bulunmadan onu öldüreni imam ta'zîr ile cezalandırır.

2) Yâhut esiri köle yapabilir,

3) Veya özgürlük verip İslâm ülkesinde zimmî yapabilir.

4) Yahut da müslüman esirlerle değiştirebilir. Hz. Peyğamber'in, iki müşrik esiri verip iki müslümanı esaretten kurtardığı rivayet edilir.

5) Ebu Hanîfe, Mâlik, Ahmed ibn Hanbel'e göre menn ile, hiçbir şey almadan esiri bırakmak caiz değildir [1].

Âyetin hükmü açık iken üç mezhep imamının, esirin fidyesiz olarak serbest bırakılamayacağını söylemeleri tuhaftır. Herhalde müslümanların sürekli savaş halinde bulundukları sırada esirleri serbest bırakmanın, düşmana yardım olacağı düşüncesinden bu hükme varmış olmalıdırlar. Onlara göre âyette *menn:* köle veya zimmî olarak bırakmak demektir. Fakat Şâfiî, fidyesiz salmayı caiz görmüştür. Çünkü Peyğamber (s.a.v.), Bedir esirlerinden bir kısmını fidyesiz bırakmıştır ki bunlardan biri de kendi damadı Ebû'l-'As'tır. Bu konuda kızı Zeyneb'in, gelin olurken annesinin kendisine hediye ettiği gerdanlığı, kocasını kurtarmak için fidye olarak gönderdiğini, bunu görünce çok duygulanan Hz. Peyğamber'in, onu fidyesiz olarak serbest bırakmayı ashâbına önerdiğini ve böylece Ebu'l-Âs'ın fidyesiz olarak serbest bırakıldığını

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4371-4372.

daha önce yazmıştık.

Âyet hakkındaki tefsîr ve görüşleri böylece sıraladıktan sonra tekrar kelimelere basa basa deriz ki: Ne bu âyette, ne de başka bir âyette esirin öldürüleceğine dair bir hüküm vardır. Ve bu âyeti nesheden bir âyet de mevcut değildir. Tevbe Sûresindeki âyet, esirler hakkında değil, Mekke müşrikleri hakkındadır. Ve savaş durumuyla ilgili değildir. İslâmın kıblesinin bulunduğu yerde oturan ve İslâmın en yaman düşmanı olan bu müşriklerin, dört ay içinde yaptıklarından tevbe edip İslâma gelmedikleri takdirde öldürülmeleri emredilmiştir. İslâmın merkezinin şirkten temizlenmesi için bu emir verilmiştir. Âyet savaş durumuyla ilgili olmadığı için onu esirlere uygulamak doğru değildir. Çünkü orada esirden söz edilmez. Müşriklerin, yakalandıkları yerde öldürülmeleri emredilir. Müşriklerin, esir edildikten sonra öldürülecekleri söylenmemiştir. İdamına karar verilmiş suçlular hakkındaki hükmün infâzı istenmektedir. O emrin, savaş esirleriyle bir ilgisi yoktur.

Kur'ân'ın hiçbir yerinde esirin köle yapılacağını bildiren bir âyet de yoktur. Bilâkis : *"Allah rızâsı için yoksula, yetîme ve esîre yemek yedirirler"* [1] âyetiyle esire acımak ve iyi muâmele etmek emredilmiştir.

Bazı Bedir esirleri ve Sümâme olayında olduğu gibi Peyğamber (s.a.v.), bir kısım esirleri fidyesiz serbest bırakmıştır. Ukbe ve Nadr'ın öldürülmesi, bu âyetin inişinden önce olduğu gibi Kurayza oğulları olayı da bu âyetten çok öncedir. Ve onlar hakkındaki hüküm kendi hiyânetlerinin cezası olarak Tevrat'ta belirlenmiştir. Yani onlara kendi Kitâplarının hükmü uygulanmıştır. O hüküm, Kur'ân'ın hükmü değildir. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir yerinde ne Kitâp ehli ne de başka din mensubu esirlerin öldürüleceğine dair bir hüküm yoktur.

Bedir'de öldürülen iki esir, Mekke devrinde Peyğamber'in en yaman düşmanı idiler. Ona etmedikleri eziyeti bırakmamışlardı. Mekke'de inen âyetlerde onların bir azâba uğrayacakları bildirilmişti. Onlar işledikleri suçların cezâsı olarak idam edilmişlerdir. Onları normal esir saymak doğru değildir. Onlar sadece savaş suçlusu değil, çok eskiden beri suçlu idiler. Eski hiyanetlerinden ötürü öldürülmüşlerdir. Onlardan başka esir müşriklerin öldürülmemesi de gösterir ki onlar savaş suçlusu olarak değil, fakat daha önceki suçlarından ötürü öldürülmüşlerdir. Kaldı ki sırf esir oldukları için öldürülmüş olsalar bile, onlar hakkındaki uygulama, bu âyetin hükmünü değiştirmez. Çünkü o uygulamadan çok sonra gelen bu âyet, esirin öldürülmesi uygulamasını kaldırmıştır.

Serbest bırakılmaları, müslümanlar için tehlikeli olacak kimseler salınmaz. Savaştan önce müslümanlar için büyük zarar vermiş, ağır suç işlemiş olanlar öldürülebilir. Ukbe ve Nadr gibi suçlu ve cânîler, Kurayzalılar gibi

1. İnsân Sûresi: 8.

hâinler öldürülebilir. Bu da kumandanın takdirine bağlıdır. Fakat normal bir esir öldürülmez.

Âyet muhkemdir. Müslümanların devlet başkanına, esirleri ya lûtfen veya fidye ile serbest bırakma yetkisi vermektedir. Müslümanların genel yararı, siyasi durum hangisini gerekli kılıyorsa öyle yapılır. Ama âyete göre esir öldürülemez. Çünkü âyette böyle bir hüküm yoktur. Kaldı ki kendi devletinin kanunları gereği savaşa girmekten başka bir suçu olmayan insanı esir alınca öldürmek, insanî bir muâmele değildir ve esirlerin öldürülmeyeceği, onlara iyi muâmele edileceği hakkındaki bu Kur'ân prensipleri, ruhen Birleşmiş Milletlerce kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyânnamesinde de yer almıştır.

Peyğamber(s.a.v.)in bazı esirleri köle yaptığı ve onları mücâhidlere ganimet olarak verdiği, beşte birini de Beytülmale ayırdığı hakkında rivayetler vardır. Meselâ Huneyn Savaşında esir alınan kadınları cariye yapıp müslümanlara dağıtmış, sonra kocaları fidye verince onları serbest bırakmıştır.

Dört Halîfe devrinden beri de İslâm tarihi boyunca savaşlarda alınan esirler, henüz köle yapılmalarına karar verilmeden önce müslüman olmadıkları takdirde köle yapılmışlardır. Fakat henüz köleliklerine karar verilmeden müslüman olanlar köle yapılamayacağı için ya lûtfen veya fidyesiz serbest bırakılmışlardır.

Âyette lûtfen veya fidye ile esirin serbest bırakılacağı buyurulmuş, fakat fidye veremeyecek durumda olanlar hakkında bir şey söylenmemiştir. İşte veliyy-i emr (devlet başkanı), fidyesiz bırakmayı uygun görmediği, fidye de veremeyecek durumda olan esirler, köle yapılmışlardır.

Savaş tutsaklarını köle yapmak, o zaman bütün dünyâda yaygın bir âdet idi. İnsan köleliğinin kaynağı da savaşlardı. Ta yakın zamanlara kadar çeşitli milletlerde görülen bu uygulama, İslâm ile bir darbe yemiştir. Çünkü âyetleri göz önüne alırsak: Tutsak hakkında yapılacak tek şey vardır: O da onu savaştan sonra serbest bırakmaktır. Bu da ya fidyesiz veya fidye ile olur. Daha önce zikredildiğine göre fidyesiz bırakmak daha makbuldür.

Kur'ân, insan hürriyetinin kısıtlanmasını aslâ doğru bulmaz. Peyğamber (s.a.v.) de, hür bir insanı köle yapıp satan kimsenin, kıyâmette hasmı olacağını söylemiştir [1]. Öyle ise İslâmın köleliği benimsediğini, ya da teşvik ettiğini söylemek insafsızlık olur. O zaman kölelik bütün dünyâda yaygın olduğu ve müslümanlar da çeşitli düşmanlarla savaş halinde bulunduğu için İslâm, köleliği tümden lâğvetmemiş, fakat bunu lâğvetmek yolunda büyük adımlar atmıştır. Bazı günâhların ve hatâların keffâreti olarak köleyi özgürlüğe

1. Buhârî, Buyû': 106, İcâre: 10; İbn Mâce, Ruhûn: 4.

kavuşturmayı koymakla, insanları hürriyete kavuşturmanın ne kadar önemli bir şey olduğunu göstermiştir.

Köleliğin kaynağı savaş esirleri idi. Kur'ân bu kaynağı kurutmakla köleliğin lâğvına giden yolu açmıştır. Çünkü Kur'ân'ın savaş tutsakları hakkındaki hükmüne göre tutsak ya lûtfen veya fidye ile serbest bırakılır. Tutsağın köle yapılacağı hakkında Kur'ân'da bir hüküm yoktur. Demek ki İslâmın asıl hedefi köleliği kaldırmak idi.

Şimdi bugün dünyâda Kur'ân'ın bu amacı ruhen olmasa da görünürde gerçekleşmiş, kölelik kaldırılmıştır. Aslında demir perde gerisi ülkelerde hattâ dünyânın birçok yerinde tutsaklar, kamplarda köle gibi çalıştırılır ama adı köle değildir. Her ne ise bugün dünyânın hiçbir yerinde tutsak, artık eşya gibi alınıp satılan bir varlık değildir. Bu uygulama lâğvedilmiştir. Kur'ân'ın asıl amacı da zaten bu idi.

"حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا" cümlesini müfessirlerden kimi: Dünyâda savaş kalmayıncaya; kimi de şirk kalmayıncaya dek şeklinde tevil etmişlerdir. Buna göre kâfirler tevbe edip müslüman oluncaya dek savaşmak gerekir. Hattâ âyeti, "Îsâ'nın inişine kadar, kıyâmete kadar kâfirlerle savaşın", şeklinde te'vîl edenler de olmuştur. Bunlar doğru olmayan aşırı fikirlerdir. Âyetin kasdı, her savaş durumunda müslümanların kesin galibiyetine kadar beklemek, savaş bitmeden esirleri serbest bırakmamak, ancak savaştan sonra onları serbest bırakmaktır. Çünkü savaş bitmeden tutsakları serbest bırakmak, düşmana yardım olur. Salınan tutsaklar, tekrar düşman saflarına geçip müslümanlara karşı savaşırlar. Zaten ağırlıklar anlamına gelen evzâr, âyette silahlar mânâsında kullanılmıştır. Savaşın ağırlıklarını yani silâhlarını bırakması, savaş durumunun sona ermesi, silâhların bırakılması demektir [1].

Kâfirlerin yenilip müslümanların otoritesini kabul etmekle savaş sona erer. Onların mutlaka müslüman olmaları gerekmez. Nitekim Peyğamber (s.a.v.), Medine devrinde müşriklerle sulh yapmıştır. Meselâ Hicretin altıncı yılında, müşrik olan Kureyş kabilesi ile Hudeybiye Andlaşmasını yapmıştır ki bundan sonra gelecek sûrede bu barışa işaret edilecektir. Bu barış sonucunda müşrik olan Bekr oğulları, Kureyş taraflısı olarak barışın, Kureyşliler hakkındaki hükümlerine tabi olmuşlar; yine müşrik olan Huzâa kabilesi de Peyğamber'in taraflısı olarak barışın müslümanlar hakkındaki hükümlerine tabi olmuşlardır. Bu olayların ışığında âyeti: "Kâfirlerin müslüman veya barışa razı olmalarıyle savaş durumu sona erinceye dek savaş tutsaklarını bağlayın (serbest bırakmayın)" şeklinde yorumlamak daha uygun olur. "فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ اِمَّا فِدَاءً" cümlesi, tutsaklardan fidye alıp almamakta müslümanları

1. Kurtubî, el-Câmi': 16/228-229.

serbest bırakmakla beraber, menn'i daha önce zikretmekle, tutsakları fidyesiz serbest bırakmanın daha uygun olduğunu ima ediyor.

"وَ يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ" *: Onları, kendilerine tanımladığı cennete sokar".* Yani Allah, şehîdleri, dünyâda Kur'ân âyetleriyle kendilerine vasıflarını anlattığı bahçeye sokar. Bu tanımlamanın, ölümden sonra olacağını bildiren rivayetler de vardır. Yani şehîdler cennete girdikten sonra Allah onlara, yerlerine gitmelerini emreder. Herkes, Cuma günü mescidden dağılan cemâatin, evinin yolunu bilmesi gibi cennetteki yerini bilir ve kendi yerine gider [1]. Maamâfih birinci mânâ sözgelimine daha uygundur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ
فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ
اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ ﴿١١﴾ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ
قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾
أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ
﴿١٤﴾

1. Câmi'u'l-beyân: 26/44-45.

7- Ey inananlar, eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder; ayaklarınızı sağlam tutar. 8- İnkâr edenlere gelince: Yıkım onlaradır. Allah onların işlerini hedefinden saptırmıştır. 9- Böyledir, çünkü onlar, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmamışlar, Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır. 10- Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler? Allah onların evlerini başlarına geçirdi. Bu kâfirlere de onun benzeri sonuçlar vardır. 11- Bu böyle olacaktır, çünkü Allah inananların koruyucusudur. Kâfirlerin ise koruyucuları yoktur. 12- Allah, inanıp iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İnkâr edenler ise dünyâda biraz yaşarlar, hayvanların yediği gibi yerler, sonunda yerleri ateştir. 13- Seni içinden çıkarmış olan kentten daha kuvvetli nice kent var ki biz onların halkını yok ettik de onlara yardım eden çıkmadı. 14- Rabbinden bir delîl üzerinde bulunan kimse, kötü iş(ler)*i kendilerine süslü gösterilen ve keyiflerine uyan insanlar gibi olur mu?* (Elbette olmaz).

Tefsîr:

"إن تنصروا آللّه ينصركم...: *Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder".* Allah'ın dînine, elçisine, yardım etmek, Hakk'ın başarısı için çalışmak, yardım etmek demektir.

7-9 ncu âyetlerde yüce Allah, inanıp Allah'ın dininin güçlenmesine yardım edenlere yardım edeceğini, onların ayaklarını sağlam tutacağını va'lediyor. Onlar, Allah'ın yardımıyle hakkı, sebât ile savunurlar. Kâfirlere gelince onlara da *"ta's"* vardır. *Ta's,* ayağın kayıp yüzü koyun, yahut tepe üstü yıkılmak ve kalkamayıp helâk olmaktır. Mü'minlerle kâfirlerin durumu tam karşıtlık içinde anlatılmaktadır. Allah mü'minlerin ayaklarını, sağlam bastırıp onlara yardım ederken kâfirlerin ayağını gevşetip onları yıkıyor ve amellerini hedefinden saptırıyor. Onların bütün çabaları boşa çıkıyor, hedefinden sapıp başka yana gidiyor. Onlar Allah'ın indirdiği hükümleri istemedikleri için Allah da onların işlerini boşa çıkarmıştır.

10-11: Bu kâfirlerin benzerleri de daha önce geçmiştir. Önceki kâfirleri de Allah, yıkıp helâk etmişti. Bunları da öyle yapacaktır. Çünkü Allah, mü'minlerin koruyucusudur. Kâfirlerin koruyucusu yoktur.

12- Mü'minlerin koruyucusu olan Allah, onları cennetteki yerlerine iletecek, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Mü'min, cennetteki yerini, evini, eşini ve hizmetçilerini, dünyâdaki evinden, eşinden ve hizmetçilerinden daha iyi tanıyacaktır. Cuma günü câmiden evine dönen kimse evini

nasıl tanırsa mü'min de cennetteki yerini ondan daha güzel tanıyacaktır.

Yeyip içmeden başka bir şey bilmeyen hayvanlar gibi yaşayan kâfirlerin yeri ise ateştir. Mü'minler, ırmaklar akan bahçelerde ikamet ederken kâfirler çılgın ateş içinde ikamet edeceklerdir.

Uhud Savaşında harbin, aleyhlerine sonuçlandığı müslümanlar, dağa çekilmişlerdi. Ebusüfyân o gün:

— Yücel Hübel, yücel Hübel, dedi. Allah'ın Elçisi ashâbına:

— Ona cevap versenize! dedi.

— Ne diyelim? dediler.

— Allah en yücedir, Allah en uludur! deyiniz, buyurdu.

Ebusüfyân:

— Bizim Uzzâ'mız var, sizin Uzzâ'nız yok, dedi.

Allah'ın Elçisi, müslümanlara:

— Siz de Allah bizim mevlâmızdır, sizin mevlânız yok, deyiniz, buyurdu [1].

13 ncü âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben: Kendisini çıkaran, yani göç etmek zorunda bırakan kentten çok daha güçlü nice kentleri, haksızlıklarından dolayı Allah'ın helâk ettiği, hiç kimsenin onları Allah'ın azâbından kurtaramadığı, onlara hiç yardım edenin bulunmadığı belirtilmek suretiyle Peyğamber'e kötülük eden Mekke müşriklerinin de bir gün helâk edileceğine işaret buyuruluyor.

14 ncü âyette de yüce Allah, sağlam delillere dayanarak inananlarla; hiçbir delile dayanmadan körü körüne gördüklerini taklid ve keyfine göre hareket eden kimsenin durumunu karşılaştırıyor: Mü'minler, Rablerinden gelen açık kanıtla yürümektedirler. İmanları delile dayanmaktadır. Yolları açıktır. Müşrikler ise keyiflerine göre hareket etmektedirler. İnanç ve hareketleri bir kanıta dayanmaz. Sadece atalarını taklidetmektedirler. Yaptıkları işler, kendilerine süslü gelmiş, işlerini beğenmişler, uydukları keyif ve arzuları kendilerine tanrı olmuştur. Karanlık inançlara öylesine saplanıp kalmışlardır. Elbette bu iki zümrenin durumu bir olmaz.

İbn 'Abbâs'a atfedilen bir rivayete göre Peyğamber (s.a.v.), Hicreti sırasında Mekke'den çıkıp Mağaraya gelince Mekke'ye bakıp:

"— Sen Allah'ın, kentleri içinde en çok sevdiği ve benim de en çok sevdiğim bir kentsin. Eğer müşrikler beni çıkarmasalardı ben senden çıkmazdım"

1. Câmi'u'l-beyân: 26/44; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/176.

demiş. Yüce Allah bunun üzerine: *"Seni içinden çıkarmış olan kentten daha kuvvetli nice kent var ki biz onlar*(ın halkın)*ı yok ettik de onlara yardım eden çıkmadı"* meâlindeki 13 ncü âyeti indirmiş [1].

Hz. Peyğamber'in, Mekke'den ayrılacağı sırada böyle bir şey söylemiş olması gayet normaldir. Fakat bu âyetin o zaman inmiş olması pek doğru görünmüyor. Çünkü âyet konunun devamıdır. Ve onuncu âyetin bir teyididir. Bundan dolayı âyet, kendinden önceki âyetlerle beraber inmiştir. Ayrıca burada Hz. Peyğamber'i, yaşadığı kentten çıkaranlara bir yardımcının olmayacağı vurgulanmaktadır ki bu, Hz. Peyğamber'in, kendisini içinden çıkaran kenti fethedeceğine ve o zaman o kent halkına kimsenin yardım edemeyeceğine işarettir. Bu da âyetin, diğer âyetlerle birlikte ve belki de Hudeybiye'ye yakın bir zamanda veya Hudeybiye'den sonra indiğini gösterir.

Hamdi Yazır, 4 ncü âyette öldürülmesi emredilen kimselerin Kureyş müşrikleri, savaşın da Bedir Savaşı olduğunu söylüyor ki son derece yanlıştır. Çünkü bu takdirde sûrenin, Bedir Savaşından önce inmiş olması gerekir. Oysa bu sûre, Bedir'den yıllar sonra inmiştir. Burada kasdedilen savaşın, Bedir Savaşiyle bir ilgisi yoktur. Kasıt, müslümanların, Arap müşrikleriyle yaptıkları savaşlar, özellikle ileride vukubulacak Mekke'nin fethi olayıdır.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ
طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ
فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا
مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

15- (Şirk ve günâhlardan) *Korunanlara söz verilen cennetin durumu şudur: İçinde bozulmayan su ırmakları, tadı değişmemiş süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır ve onlar için orada her çeşit meyve ve Rableri tarafından bağışlama vardır.* (Şimdi bu nimetler içinde yaşayanlar)*, Ateşte ebedî kalan*

1. Hâzin: 6/176; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/176.

ve barsaklarını parça parça kesen sıcak suyun içirildiği kimseler gibi olur mu?

Tefsîr:

15 nci âyette şirkten, günâhlardan, bâtıl inançlardan korunanlara verilecek olan cennet ile kâfirlerin gideceği cehennem tasvir edilmektedir. O bahçe o kadar güzeldir, bereketlidir ki içinde dupduru, kokuşmamış su ırmakları, tadı bozulmamış taze süt ırmakları; içenlere lezzet veren şarap ırmakları; süzme bal ırmakları akar. Mü'minler orada her çeşit meyveyi bol bol bulurlar. Allah'ın kendilerini bağışlaması da nimetlerin en üstünüdür.

Şimdi bu nimet bahçelerinde zevku sefâ içinde yaşayan insanların durumu ile, sürekli cehennem ateşinde kalan ve barsaklarını parçalayacak derecede kaynar suyun içirildiği insanların durumu bir olur mu? Birinci tabaka zevk-ü sefânın doruğunda, ikinci tabaka işkence ve azâbın en alt çukurundadır.

Bu âyet de yukarıdaki âyetlere bağlıdır. Cenabı Hak çeşitli kanıtlarla ve üslûplarla kullarını iman yoluna teşvik etmektedir. Allah mü'minlerin ayaklarını sağlamlaştırır, onları başarıya ulaştırır. Gönüllerine huzur verir. Ama kâfirlerin ayaklarını kaydırır, onları başarısız kılar. Peyğamberleri inkâr eden nice kentleri helâk ettiği gibi, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmayanları da bir gün helâk edecektir. Mü'minlerin, dünyâdaki cezâsı başarı, kâfirlerin dünyâdaki cezâsı helâktir. Yukarıdaki âyetlerde inananlarla inanmayanların, dünyâdaki cezâsı karşılaştırılmıştı. Daha sonra söz dünyâ hayâtından sonraki hayâta intikal ettirilmiş ve mü'minlerin, altından ırmaklar akan cennete sokulacağı belirtilmişti. İşte 15 nci âyette mü'minlerin girecekleri cennet daha ayrıntılı olarak tasvir edildikten sonra kâfirlerin ateşteki feci durumları gayet özlü fakat çarpıcı biçimde tasvir edilmekte ve böylece iki zümrenin âhiretteki durumları karşılaştırılmaktadır. Her iki âlemde de mü'minin hayâtı imrenilecek mükemmel bir hayât, kâfirin hayâtı da kaçınılacak korkunç bir hayâttır. Öyle ise şirki bırakıp imana sarılmak, mü'min olarak yaşamak lâzımdır. İşte âyetlerin amacı insanı bu iman çizgisine çekmektir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ
مَاذَا قَالَ اٰنِفًا اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوٓا اَهْوَٓاءَهُمْ
﴿١٦﴾ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ ﴿١٧﴾

16- Onlardan kimi de gelip seni dinler. Fakat senin yanından çıktıkları zaman kendilerine bilgi verilmiş olanlara: "O demin ne söyledi?" derler. Onlar, Allah'ın, kalblerini mühürlediği, keyiflerinin ardına düşmüş kimselerdir. 17- Hidâyet bulanlara gelince Allah onların hidâyetlerini artırmış ve onlara takvâlarını vermiştir.

Tefsîr:

16-17 nci âyetlerde bazı kâfir veya münâfıkların, Hz. Peyğamber'in meclisinde oturup onun sözlerini dinledikleri, fakat dışarı çıkınca onun sözlerini küçümsemek için, kendisine bilgi verilmiş olanlara: "Demin ne söyledi?" dedikleri anlatılıyor. Allah'ın, o insanların kalblerini mühürlediği, böylece heva ve heveslerine uyan kimseler oldukları; hidâyet yoluna gelenlerin ise Allah'ın hidâyetlerini artırdığı ve onlara takvâlarını yani korunmalarını verdiği belirtiliyor. Yahut hidâyet yoluna gelenlerin hidâyetlerini artıran, onları takvâ'ya sevk eden, Peyğamber'den dinledikleri sözlerdir. Peyğamber'i dinlemeleri, hidâyetlerinin artmasına, takvâya sarılmalarına neden olmuştur.

"مِنْهُمْ" zamiri, yukarıda vasıfları anlatılan kâfirlere gitmektedir. Yani o kâfirlerden bazıları da demektir. Onlardan kimi yukarıda anılan işleri yapar, kimi de Peyğamber'i dinlediği halde onun sözleriyle alay eder. Bunlar, Medine yöresindeki kâfirler veya Medine münâfıklarıdır. *"Kendilerine bilgi verilmiş olanlar"* deyimi, Kitâp ehli bilginleri için kullanılır. Herhalde burada, 'Abdullah ibn Selâm gibi müslüman olmuş bazı Kitâp ehli bilginleri kasdedilmiştir.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, Medine'de Hz. Peyğamber'in meclisine, henüz müslüman olmamış bazı kimseler, yöredeki bazı ikiyüzlü bedevîler ve münâfıklar da gelip Peyğamber'i dinliyorlardı. Fakat ikiyüzlüler, gönülden dinlemedikleri için onun sözlerini iyi anlamıyorlar, onun huzurundan çıktıktan sonra, kendileriyle birlikte mecliste bulunan Kitâp ehli bilginlerine, peyğamberi küçümsemek ve onunla alay etmek maksadıyle: "Demin ne söyledi? Bunlar yeni değil, eski söylediklerinin tekrarı değil mi? Bu sözlerinde yeni olan nedir?" diyorlardı. Tevbe Sûresinin, benzeri bir durumu anlatan 123-125 nci âyetlerinden de onların, bu sözü alay maksadiyle söyledikleri anlaşılmaktadır.

"Ey inananlar, kâfirlerden size yakın bulunanlarla savaşın, onlar sizde, kendilerine karşı bir sertlik (ve şiddet) *bulsunlar. Bilin ki Allah, takvâ sâhipleriyle beraberdir. Ne zaman bir sûre indirilse, onlardan kimi: 'Bu hanginizin imanını artırdı?' der.* (Kur'ân), *inananların imanını artırmıştır. Onlar* (Kur'ân'ın inişiyle) *sevinirler. Fakat yüreklerinde hastalık olanlara gelince* (bu), *onların pisliklerine pislik katar* (kötü düşüncelerini, hasetlerini artırır. Kur'ân

indikçe onların müslümanlara karşı hasedi, kini, düşmanlığı artar). *Ve onlar kâfir olarak ölürler.*"

Tevbe Sûresinin bu âyetlerinde inen Kur'ân'ın, kâfir ve münâfıkların kötü düşüncelerini daha da berbadettiği, fakat mü'minlerin imanını artırdığı buyurulmaktadır. Aynı mânâ, tefsîrine çalıştığımız bu âyetlerde de anlatılmaktadır. Demek ki vasfedilen kişiler, aynı karakteri taşıyan kişilerdir.

Sûrede genel olarak kâfirlerin ve münâfıkların vasıfları anlatılmaktadır. Münâfıklar da dıştan mü'min görünseler de içten kâfir oldukları için kâfirler grubuna atfedilmişlerdir. Peyğamber'i dinleyip dışarı çıkınca: "Demin ne söyledi?" diyenler, Mekke müşrikleri değil, Medine yöresindeki kâfirler ve münâfıklardır. Bunların genel kâfirler zümresine atfedilmesi, bunların kâfirlerden olduğunu gösterir.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ اَشْرَاطُهَا فَاَنّٰى لَهُمْ
اِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾ فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ
لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ

18- O(inanmaya)*nlar, ille* (helâk edilecekleri) *sâatin ansızın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar? İşte onun belirtileri de geldi. O sâat kendilerine geldikten sonra artık öğüt almaları, nereden mümkün olsun? 19- Allah'tan başka Tanrı olmadığını bil, kendi günâhın, inanan erkek ve kadınların günâhları için mağfiret dile. Allah dönüp dolaşacağınız yeri ve varıp duracağınız yeri bilir.*

Tefsîr:

18 nci âyette bir türlü doğru yola gelmeyen o insanların, doğru yola gelmek için, ansızın gelip çatacak olan ve eşrâtı (belirtileri) de görünmüş bulunan o sâatin, ansızın gelmesini mi bekledikleri soruluyor ve o sâat geldikten sonra artık öğüt alamayacakları vurgulanıyor.

Bu âyette *es-sâ'a*"nin, kıyâmet, "*eşrât*"ın da kıyâmet alâmetleri olduğu tefsîrlerde anlatılır ve hadislere dayanılarak kıyâmet alâmetleri sayılır.

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in devrinde gelmiş olan kıyâmet alâmeti nedir? Rivayetlere göre Peyğamber(s.a.v.)in gönderilmesi, kıyâmet alâmetidir. Çünkü o son peyğamberdir. Onun gönderilmesi, artık kıyâmetin son derece yaklaştığını gösterir. Nitekim kendisinin: *"Benim gönderilmem ile kıyâmet arası şu ikisi gibidir"* [1] deyip işaret ve orta parmağını birbirine bitiştirerek göstermiş, kıyâmetin bu iki parmağın birbirine yakınlığı kadar yakın olduğunu belirtmiş olduğu rivayet edilir. Hz. Peyğamber'den, kıyâmet alâmetleri hakkında bazı hadisler de rivayet edilir ki bunlara göre ilmin kalkması, cehâletin yayılması, şarabın (çok) içilmesi, zinânın yaygınlaşması, erkeklerin azalıp kadınların çoğalması, öyle ki elli kadına bir erkeğin düşmesi kıyâmet alâmetlerindendir [2].

"Bir a'rabî, Peyğamber(s.a.v.)e gelip kıyâmetin ne zaman kopacağını sormuş, konuşmakta olan Peyğamber, devam edip sözünü bitirdikten sonra soru soranın nerede olduğunu sormuş. Adam: 'Ben burdayım, yâ Resûlallah', demiş. Peyğamber (s.a.v.): 'Emânet zâyi olunca kıyâmeti gözetle' demiştir. Adam emânetin nasıl zayi olacağını sormuş, Peyğamber (s.a.v.): 'İşler ehil olmayanlara verilince kıyâmeti gözetle' demiştir" [3].

Bu hadîslerin amacı, kıyâmetin vaktini belirlemekten çok, cehâletin, içkinin, zinânın, güvensizliğin yayılmasının, toplum düzenini sarsacağını belirtmektir. Kadınların çoğalması, erkeklerin azalması, kıyâmet alâmeti sayılmaktadır. Bunun hikmetini bilemeyiz. Muğayyebâta âit ve binlerce yıl sonra zuhur edecek vak'aları Hz. Peyğamber'in haber vermiş olması, şüphelidir. Çünkü böyle bir şey ancak vahiy ile bilinir. Hadislerde kıyâmet alâmetleri olarak sayılan şeylerin hiçbiri Kur'ân'da yoktur. Cenabı Hak Hz. Muhammed(s.a.v.)e: *"Ğaybi bilseydim, elbette çok hayır elde ederdim"* [4] demesini emrettiği gibi: *"Hiçbir nefis, yarın ne kazanacağını* (ne yapacağını) *bilmez ve hiçbir nefis, nerede öleceğini bilmez"* [5] âyetiyle de hiç kimsenin yarın ne olacağını bilemeyeceğini buyurduğuna göre kıyâmet alâmetleri olarak zikredilen bu hadislerin, gerçekten Peyğamber (s.a.v.) tarafından söylenmiş olması çok şüphelidir. Çünkü bunlar vahiy değildir, vahiy olsaydı Kur'ân'da olurdu. Kur'ân'dan başka vahiy olduğunu iddiâ etmek, delilsiz bir iddiâdır ve bazı vahiylerin Kur'ân'a yazılmadığı sonucunu doğurur ki tehlikelidir. Şayet bu hadisleri gerçekten Peyğamber (s.a.v.) söylemiş ise bunların amacı kıyâmetin vaktini belirtmek değil, bunlarda sayılan kötü huyların, alışkanlıkların toplum düzenini çok sarsacağını anlatmaktır.

1. Buhârî, Rikak: 39, Talâk: 25, Tefsîr, Sûre: 79; Müslim, Cumu'a: 43, Fiten: 132-135; İbn Mâce, Mukaddime: 7, Fiten: 25; Dârimî, Rikak: 46,...
2-3 Buhârî, 'İlm: 2, Rikak: 35; İbn Hanbel: 2/361.
4. A'râf Sûresi: 188. 5. Lokman Sûresi: 34.

Kaldı ki hadislerin bu âyetler ile bir ilgisi yoktur. Çünkü bu âyette haber verilen eşrât, ileride vukubulacak kıyâmet alâmetleri değil, Peyğamber'in kendi zamanında vukubulan şeylerdir. Bu da kendisini inkâr edenlerin başlarına inecek belâ ve azâbdır. Yoksa binlerce yıl sonra vukubulacak şeyleri, Peyğamber'i inkâr edenlern görmesi zaten mümkün değildir. Onları o olaylarla tehdid etmek bir yarar sağlamaz. Ayrıca âyette tehdidedildikleri sâatin ansızın onların başlarına geleceği belirtilmektedir ki bu, açıkça âyetteki sâat ile kâfirlere inecek olan azâbın vaktinin kasdedildiğini gösterir. Âyet, Mekke müşriklerini tehdideden önceki âyetlere bağlıdır. Sâat ile kâfirlerin uğrayacakları cezâ vaktinin kasdedilmiş olduğu açıktır. Sâat, Kur'ân'da va'dedilen azâb ânı mânasında çok kullanılmıştır. Burada da bu anlamdadır. Çünkü o sâatin alâmetlerinden gelmiş yani belirmiş, görünmüş olmasından söz ediliyor. Peyğamberin devrinde kıyâmet alâmetleri belirmemişti. Hâlâ da bu tür alâmetlerin farkında değiliz. Kur'ân'da kıyâmet alâmetlerinden hiç söz edilmez. Öyle ise buradaki sâat, kıyâmet değil, İslâm düşmanlarının yenilgiye uğrayacakları, tepelenecekleri sâattir. İşte âyetlerin indiği sırada bunun alâmetleri belirmeğe başlamıştı.

Müslümanlar günden güne güçleniyor, her geçen gün egemenlik alanları genişliyor, İslâm devletinin otoritesi büyüyordu. İslâma baş kaldıran yahudî kabileleri sürülmüş, civar Arap kabileleri bozguna uğratılmıştı. Bütün bunlar, münâfıklık eden Medine yöresindeki Arap kabilelerinin ve Mekke'deki müşrik halkın da bozguna uğrayacaklarının alâmetleriydi. Bunları gördükleri halde hâlâ gerçeği kabul edip müslüman olmamaları kınanmaktadır. Onlar, hiç farkına varmadıkları bir sırada müslümanların, boyunlarına binmesini mi bekliyorlar, ansızın bozguna uğrayacakları, tepelenecekleri sâatin gelmesini mi gözetliyorlardı?

Gerçekten de Hudeybiye Barışından sonra kâfirler Barış antlaşmasının şartlarına aykırı davranınca Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, gayet titizlikle ve gizlilik içinde düzenlediği ordu, Mekke'ye hakim dağlara konmuş ve İslâmın yaman düşmanları, teslim olmak, kimi de kaçmak zorunda kalmışlardır.

19- Kâfirlerin olumsuz tutumlarını anlatan âyetlerin ardından gelen bu âyette Peyğamber(s.a.v.)e hitâben müşriklerin, kâfirlerin, münâfıkların tevhîde aykırı davranışlarda bulunmalarına, Hak da'vetini çelmelemeğe çalışmalarına üzülmemesi; Allah'tan başka Tanrı olmadığı, yani onlar başka tanrılar iddiâ etmekle O'ndan başka Tanrı olamayacağı, Peyğamber'in yalnız O'na yönelip hem kendisinin hem de bütün inananların günâhının bağışlanmasını O'ndan dilemesi; Allah'ın, her hal ve işlerini bildiği buyurularak Peyğamber(s.a.v.)in ruhu tesellî edilmektedir.

Burada Peyğamber'e, günâhı için istiğfâr etmesi emrediliyor. Müfessirler.

Peyğamber hakkında kullanılan günâh kelimesini çeşitli şekillerde yorumlarlar:

Peyğamber'in günâhı yoktur. Fakat ümmetine örnek olması için Peyğamber'in kendisine günâhından istiğfar etmesi emredilmiştir. Yahut burada günâhtan maksat gaflettir. Ümmetin işleriyle meşgul olurken Peyğamber (s.a.v.) zaman zaman Allah'ı anmayı unuturdu. İşte onun, zaman zaman zikirde durgunluk geçirmesi, zikri unutması kendisi için günâh sayılmış, böyle gafletlerden istiğfar etmesi emredilmiştir. Bunlar aslında günâh değildir. Fakat avâma göre mübâh olan bazı şeyler ebrâra (iyilere) günâh sayılır. Peyğamber (s.a.v.) de bu tür şeyleri kendisi için günâh sayardı.

Bu izahlar güzeldir. Kur'ân-ı Kerîm, hiçbir insanı günâh dışı tutmaz. Dozajı çok hafif de olsa peyğamberler de hatâ edebilirler. Ancak hemen istiğfara sarılarak arınırlar. Bu âyette ve Kur'ân'ın benzeri birçok âyetindeki ifadeler, Peyğamber(s.a.v.)in, Allah'a karşı kulluğu çok derinden hissettiği ve Ona karşı görevini tam yapamama, yaptıklarını, ibadetlerini yeterli görmeme duygusu içinde bulunduğunu gösterir. Ona göre kul ne kadar ibadet etse yine Allah'ın lûtuf ve iyiliklerine karşı şükrünü yerine getiremez. Kul ne kadar mükemmel olsa, yine kâinâtın yaratıcısına karşı kullukta kusurludur. İşte kendisinin derinden hissettiği bu kusurlarından dolayı istiğfar etmesi emrediliyor.

Allah'a bağlılık ve O'na karşı lâyikıyle kulluk edememe şuuru, onun bütün ruhunu sarmıştı: *"Benim de kalbim bulutlanır: Gaflet ile perdelenir. Ben günde yüz kere Allah'tan mağfiret dilerim"* [1] buyurmuştur. Başka bir rivayette hadîs: *"Ben günde yetmişten fazla Allah'a istiğfâr ederim"* şeklindedir. Hadîsin başka bir varyantı da şöyledir: *"Ey insanlar, Allah'a tevbe ediniz, O'ndan mağfiret dileyiniz. Çünkü ben her gün Allah'tan yüz defa ya da yüzden fazla mağfiret dilerim"* [2].

Hz. Peyğamber (s.a.v.) bu kusur ve günâh duygusunu duâlarında dile getirmiştir: *"Allahım, gazabından rızana, cezandan affına, senden sana sığınırım. Ben seni övmekten âcizim. Sen kendini övdüğün gibisin"* [3]. *"Allahım, önce yaptığım, sonra yapacağım, gizli ve açık yaptığım bütün kusurlarımdan ötürü beni affet. Öne geçiren, geri bırakan sensin. Senden başka Tanrı yoktur"* [4].

"Rabbim, hatâmı, cehâletimi, aşırı hareketlerimi ve senin bende bulunduğunu bildiğin bütün kusurlarımı affeyle. Rabbim, yanılarak ve kasden; bilmezlikle ve şaka tarzında yaptığım ve bende bulunan bütün hatâları affeyle" [5].

1. Müslim, Zikir: 41; Ebû Dâvûd, Vitr: 26.
2. İbn Hanbel, Musned: 4/261. 3. Tirmizî, Daavât: 113.
4. Tirmizî, Daavât: 32. 5. Buhârî, Daavât: 59.

Peyğamber (s.a.v.), en güzel istiğfârın şöyle yapılacağını buyurmuştur: *"Allahım, sen benim Rabbimsin, senden başka Tanrı yoktur. Beni sen yarattın, ben senin kulunum. Elimden geldiği kadar sana verdiğim sözde, ahdimde duruyorum. Yaptığım kötü işlerden sana sığınırım. Senin bana olan nimetini ve benim sana karşı günâhlarımı itiraf ediyorum, günâhlarımı bağışla, senden başka günâhları bağışlayan yoktur"*[1].

ويقول الذين آمنوا لولا نزلت سورة فإذا أنزلت سورة محكمة وذكر
فيها القتال رأيت الذين في قلوبهم مرض ينظرون إليك نظر المغشي عليه
من الموت فأولى لهم ﴿٢٠﴾ طاعة وقول معروف فإذا عزم الأمر فلو صدقوا
الله لكان خيرا لهم ﴿٢١﴾ فهل عسيتم إن توليتم أن تفسدوا في الأرض
وتقطعوا أرحامكم ﴿٢٢﴾ أولئك الذين لعنهم الله فأصمهم وأعمى
أبصارهم ﴿٢٣﴾ أفلا يتدبرون القرآن أم على قلوب أقفالها ﴿٢٤﴾

20- İnananlar: (Savaş hakkında) *bir sûre indirilmeli değil miydi?" derler. Fakat hükmü açık bir sûre indirilip de onda savaştan sözedilince kalblerinde hastalık bulunanların, sana, ölümden bayılmış kimsenin bakışı gibi baktıklarını görürsün. Onlara ölüm gerektir. 21- Onlara düşen, itâat ve güzel söz söylemektir. İş ciddiye bindiği zaman Allah'a verdikleri sözde sâdık kalsalardı, elbette kendileri için daha iyi olurdu. 22- Demek iş başına gelecek olursanız, yeryüzünde bozgunculuk yapacak, rahimleri* (akrabalık bağlarını) *keseceksiniz öyle mi? 23- Onlar, Allah'ın lânetleyip sağır yaptığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir! 24- Kur'ân'ın anlamını düşünmüyorlar mı? Yoksa kalbler*(inin) *üzerinde kilitleri mi var* (ki Kur'ân'ın anlattığı gerçekler gönüllerine girmiyor)*?"*

1. Buhârî, Da'avât: 15, İbn Mâce, Du'â: 14; Ebû Dâvûd, Edeb: 101..

Tefsîr:

20-21: Sûre kelimesi burada bir Kur'ân parçası, bir Kur'ân emri demektir. Yüce Allah bu âyette mü'minlerin, savaşı emreden bir Kur'ân âyetinin inmesini beklediklerini, fakat böyle bir âyet inince münâfıkların, korkaklık göstererek, tıpkı ölüm baygınlığı geçiren insan gibi Peygamber'e baktıklarını, oysa onların gönülden itâat edip güzel söz söylemeleri, yani "baş üstüne" demeleri gerektiği bildiriliyor.

"فَأَوْلَى لَهُمْ" sözü, ölüme de bağlı olabilir, sonraki âyete de bağlı olabilir. Birinci takdirde mânâ: Onlar, ölümden bayılmış insan gibi bakarlar. Onlara ölüm gerektir. İkinci takdirde mânâ: Onlara uygun olan, itâat etmek ve güzel söz söylemektir, şekline girer.

İş ciddileşip savaşa girildiği zaman verdikleri sözde dursalardı, kendileri için daha iyi olurdu. Fakat daha önce, savaşacakları konusunda Allah'a söz verdikleri halde savaş gelip çatınca türlü bahanelerle savaştan kaçmışlardır.

22-23: Allah'a verdikleri sözden cayanlara buyuruluyor ki: Herhalde siz cihâddan kaçıp cahiliyye devrinde yaptığınız gibi yeryüzünde bozgunculuk yapmak, akrabanızı öldürmek istiyorsunuz öyle mi? Allah böyle yapan insanları lânetlemiş, onların kulaklarını sağır, gözlerini de kör etmiştir. Onlar düşüncesiz insanlardır. Aydın kafa ile düşünüp Kur'ân'ın getirdiği gerçekleri anlamazlar. Peygamber'e karşı düşmanlık hisleri, onların kulaklarına ve gözlerine perde olmuştur.

Bu âyetteki "تَوَلَّيْتُمْ" kelimesi, ya dönmek anlamındaki *tevellî* kökünden, yâhut hâkim, yönetici olmak anlamındaki *vilâyet* kökünden gelir. Birinci takdirde âyetin anlamı şudur: Siz Allah'ın indirdiği Kitâbın hükümlerinden dönüp, cihâddan yüz çevirip Allah'a karşı nankörlük etmek, kan dökmek, akrabalık bağlarını koparmak mı istiyorsunuz? Allah'ın indirdiği hükümlerden yüz çevirerek o cahiliyye devrindeki gibi düşmanlık, huzursuzluk, güvensizlik günlerine mi dönmeyi umuyorsunuz? Sizin böyle yapmanıza izin verilmeyecektir.

İkinci takdirde mânâ şöyle olur: Siz iş başına geçip yönetimi ele alırsanız yeryüzünde bozgunculuk yapmak, akrabalık bağlarını koparmak mı istiyorsunuz? Bunun için mi çalışıyorsunuz? Muhammed İzzet Derveze şu yorumu ekliyor: "Siz Allah'ın emrini uygulamaz, rızâ ve tâatle karşılamazsanız, düşmana itâat etmiş olur ve düşmanın, bozgunculuk yapmasına, size saldırmasına, akrabanızla olan bağlarınızı kesmesine fırsat vermiş olursunuz" [1].

Bu âyetlerde kâfirlerden bir grup olan münâfıkların, savaşa çağırıldıkları

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 9/229-230.

zaman ağırdan almaları, savaşa gitmek istememeleri anlatılmaktadır. Bu âyetlerin inişi hakkında özel bir olay zikredilmemiştir. Ancak bu âyetlerle Nisâ Sûresinin 77-78 nci âyetlerinin içeriği arasında büyük benzerlik vardır. O âyetlerin tefsîrinde: Mekke'de Allah Elçisinin sahâbilerinden bazıları, kendilerine yapılan zulüm ve eziyetlere karşı koymak için izin istemişler, o da onlara sabretmelerini öğütlemiştir. Hicretten sonra cihâd farz kılınınca, cihâdın farz kılınmasından hoşlanmayan münâfıklar, savaştan korkmuşlar: *"Ya Rabbi, niçin bize savaşı şimdi farz kıldın? Bir süre daha erteleseydin ya!'* demişler. İşte bu münâsebetle bu âyetlerin indiği rivayet edilmiştir, demiştik [1].

Bu âyetler de o olayla ilgilidir. 20 nci âyette mü'minlerin, savaşın farz kılınmasını istedikleri anlatılmaktadır. Demek ki mü'minlerin, savaş için Peygamber'den izin istemeleri, Mekke'de değil, Medine'de olmuştur. Medine'ye hicret edip artık bir cemâat oluşturan mü'minler, kâfirlere karşı savaşmak için cihâdı emreden âyetlerin inmesini istemişler, cihâd farz kılınmış, fakat bu defa da hasta yürekli, ikiyüzlü kimseler ağır davranıp savaşa katılmak istememişlerdir. İşte âyetler, onların bu davranışını anlatmaktadır.

Olay, Nisâ Sûresinin 77-78 nci âyetlerinde anlatılan olayın aynıdır. Bu üslûb ve içerik benzerliği de bu sûrenin, Nisâ Sûresinden sonra indiğini gösterir. Nitekim Nisâ Sûresinde olay anlatıldıktan sonra 82 nci âyette: *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı, eğer o Allah'tan başkası tarafından olsaydı, onda çok birbirini tutmaz şeyler bulurlardı"* buyurulmuştu. Burada da olayın ardından aynı âyet, son tarafı biraz değişiklikle tekrar edilmiştir: *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalbler üzerinde kilitler mi var?"*

22 nci âyette "وَ تُقَطِّعُوا" kelimesi, şeddesiz olarak "وَ تَقْطَعُوا" şeklinde de okunmuştur.

Akrabâ ile ilişkiyi sürdürmek Allah'ın emirlerindendir. 22 nci âyette akrabâ ile ilişkiyi kesmek, nifak hareketlerinden sayılmaktadır. Aşağıda akrabayı ziyaret etmenin önemini vurgulayan bazı hadislerin meâllerini koymayı uygun bulduk:

"Bir adam Peyğamber(s.a.v.)*e geldi. 'Yâ Resûlallah, bana, beni cennete yaklaştıracak, cehennemden uzaklaştıracak bir amel söyle! dedi. Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu: 'Allah'a kulluk eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın. Namazını kılarsın, zekâtını verirsin ve akrabanı ziyaret edersin'. Adam gitmek üzere arkasını dönünce Allah'ın Elçisi: 'Eğer kendisine emredileni yaparsa cennete girer' buyurdu"* [2].

---

1. 2/324.
2. Buhârî: Zekât: 1, Edeb: 1; Müslim, Îmân: b.4, h. 12, 14; Nesâ'î, Salât: 10; İbn Hanbel, Musned: 5/417, 418.

"Her kim Allah'ın, rızkını bollaştırmasını, ömrünü uzatmasını isterse akrabasını ziyaret etsin" [1].

"Rahim (akrabalık) *Rahmândan bir daldır. Allah ona, kim seni tutarsa ben de onu tutar*(onunla ilişkimi sürdürür)*üm. Kim seninle ilgiyi keserse ben de onunla ilgiyi keserim, demiştir"* [2]. Hadîste *rahm*'in, *Rahmân*'dan, yani Rahmân adından türemiş bir dal olduğu anlatılmaktadır. Ağacın dalları gibi akraba birbirine bağlıdır. Rahim, Allah'tan bir yakınlıktır. Allah'ın bağladığı bu yakınlığı kesmek doğru değildir.

"Allah yaratıkları yaratıp, yaratma işini bitirince rahim kalktı, Rahmân'ın eteğine yapıştı. Rahmân:

— Ne istiyorsun? dedi.

— Burası rahim (akraba) *ile ilişkiyi kesmekten sana sığınma makamıdır* (bundan sana sığınırım) *dedi. Rahmân:*

— Peki, seninle ilgiyi sürdürenle benim de ilgiyi sürdürmeme; seninle ilgiyi kesenle benim de ilgiyi kesmeme razı mısın (Bu kadarı sana yeter mi)*? dedi. Rahim:*

— Evet, yeter, dedi. Rahman:

— Peki öyle olsun, dedi."

Hadîsi rivayet eden Ebuhüreyre, sonra: *"İsterseniz* (demek iş başına gelecek olursanız yeryüzünde bozgunculuk yapacak, akrabanızla ilgiyi kesecek-*siniz* (veya: akrabanızı kırdıracaksınız) öyle mi? *âyetini okuyunuz, demiştir"* [3].

Bu hadis, soyut bir anlamı, somut bir tarzda tasvir ederek akrabayı ziyaret etmenin önemini vurgulamaktadır. Kasıt gerçekten Allah ile rahim (akrabalık) arasında bizim anladığımız tarzda bir konuşma geçmiş olduğunu belirtmek değildir.

"Rahim, Arşa (Allah'ın tahtına) *asılmış şöyle diyor:*

— Kim benimle bitişirse Allah da onunla bitişir, kim benden ayrılırsa Allah da ondan ayrılır" [4].

"Akrabâ ile ilgiyi kesen, cennete girmez" [5].

1. Buhârî, Buyû': 13, Edeb: 12; Müslim, Birr: 20, 21; Ebû Dâvûd, Zekât: 45; İbn Hanbel: 3/156, 247, 266.
2. Buhârî, Edeb: 13; Tirmizî, Birr: 16; İbn Hanbel: 1/190, 321, 2/283, 295, 406, 455, 498.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 47, Tevhîd: 35; Müslim, Birr: 16; İbn Hanbel, Musned: 2/330, 338, 406.
4. Müslim, Birr, b. 6, h. 17.
5. Müslim, Birr: 18, 19.

Mü'min, akrabâsının, kendisini ziyarete gelip gelmemesine bakmadan onları ziyaret etmelidir: *"Bir adam:*

— Yâ Resûlâllah, dedi, benim akrabam var, ben onlara gidiyorum, onlar bana gelmiyorlar; ben onlara iyilik ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar. Ben onlara halîm (hoşgörülü) *davranıyorum, onlar bana câhil* (kaba) *davranıyorlar. Peygamber* (s.a.v.) *şöyle buyurdu:*

— Eğer sen dediğin gibi isen, onlara sıcak kül yediriyorsun demektir. Sen böyle yaptığın sürece daima onlara karşı Allah'tan bir yardımcı seninle beraber olacaktır" [1].

"Akrabâyı ziyaret eden, kendisine gelenlere giden değildir; asıl ziyaret eden, kendisine gelmeyen akrabasına gidendir" [2].

23 ncü âyette Cenabı Hak yeryüzünde bozgunculuk yapıp akraba ile ilişkiyi kesenlere lânet ettiğini, onları sağır, kör yani duygusuz, gerçekleri anlamaz, görmez insanlar yaptığını buyurmaktadır. Yani bu kaba davranışları, psişik olarak onları, duygusuz, anlayışsız, dünyâ çıkarından başka bir şey düşünmez, sevgi ve şefkatten anlamaz soğuk insanlar yapar.

24- Böyle duygusuz hale geldikleri için artık Kur'ân'ın anlattığı gerçekleri anlamazlar. Olumsuz davranışları, onların kulaklarına ağırlık olur, gerçekleri duyamazlar. Basiretlerine perde olur, hakikatleri göremezler. Eğer onlar Kur'ân'ı düşünüp anlasalar, Kur'ân içlerine tesir eder ve onları bu kötü davranışlardan vazgeçirir. Ama can kulağıyle dinlemedikleri için Kur'ân onların gönüllerini etkilemez.

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ
وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ
الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ
وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ

1. Müslim, Birr: h. 22.
2. Buhârî, Edeb: 15; Ebû Dâvûd, Zekât: 45; Tirmizî, Birr: 10; İbn Hanbel, Musned: 2/163, 190, 193.

وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي
قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ
فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾
وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ
﴿٣١﴾

25- Kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarına (eski küfürlerine) *dönenlere şeytan, hatâlarını süslemiş ve* (bunlara düşmeyi) *kolaylaştırmış ve onları uzun emellere, umutlara düşürmüştür. 26- Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'ın indirdiği şeylerden hoşlanmayanlara: "Bazı konularda size itâat edeceğiz" dediler. Oysa Allah, gizli gizli neler söylediklerini biliyordu. 27- Fakat melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vura vura canlarını alırlarken halleri nice olur? 28- Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'ı kızdıran şeylerin ardınca gittiler. O'nu râzı edecek şeylerden hoşlanmadılar. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. 29- Yoksa kalblerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın, kendilerinin kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar? 30- Biz dileseydik onları sana gösterirdik, sen onları sîmâlarından tanırdın ve onları sözlerinin üslûbundan tanırdın. Allah yaptığınız işleri bilir. 31- Andolsun biz sizi deneyeceğiz ki içinizden cihâdedenleri, sabredenleri bilelim ve söylediğiniz sözleri*(n doğru olup olmadığın)*ı sınayalım.*

Tefsîr:

25-26 ncı âyetlerde şeytânın, inandıktan sonra inkâra dönmüş olanların yaptıkları kötü işleri gözlerinde süslü gösterip onları uzun yaşamakla aldattığı; onların, Kur'ân'ın inmesini istemeyen kimselere, Peyğamber'e ve İslâma karşı bazı konularda itâat ve yardım edeceklerine gizlice söz verdikleri, fakat Allah'ın, onların bütün gizli işlerini bildiği belirtiliyor.

"سَوَّلَ لَهُمْ وَ اَمْلٰى لَهُمْ": Onlara süsledi, mühlet verdi. Daha çok yaşarsınız, geride uzun ömrünüz var, dedi. Onlar ömürlerinin bitmeyeceğini, ebedî yaşayacaklarını sandılar. Dünyâya daldıkça âhiret sorumluluğunu unuttular.

27 nci âyette meleklerin, İslâm düşmanlarıyle gizlice işbirliği yapan bu münâfık kimselerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura canlarını alacağı, uyarı tarzında bir soru ile vurgulanıyor.

28- Melekler onların canlarını böyle şiddetle alır, onlara böyle sert davranır. Çünkü onlar Allah'ı kızdıran şeylerin ardına düşerler. Allah'ı memnun edecek işlerden hoşlanmazlar. Bundan dolayı Allah da onların iyi işlerini dahi boşa çıkarmış, geçersiz kılmıştır.

29-30: *Adğân, dağn*'ın çoğuludur. *Dağn,* içteki kin, haset ve nefrettir. Bu âyetlerde Allah'ın, hasta yürekli kimselerin içlerinde gizledikleri kin ve nefreti ortaya çıkaracağı, onların gizli işlerini açığa vuracağı buyurulmaktadır. Münâfıklar, yaptıkları işlerin gizli kalacağını, Hz. Peyğamber'e ve İslâma karşı içlerinde taşıdıkları kinin hiç fark edilmeyeceğini sandılar ama yanıldılar. Allah, vahiy ile, onların gönüllerindeki düşüncelerini, gizli gizli çevirdikleri entrikaları Peyğamberine bildirdi. Peyğamber (s.a.v.) onların niyetlerinden haberdar oldu. Allah istese, onları teker teker peyğamberine gösterir. Maamâfîh, Peyğamber (s.a.v.), Allah'ın ilhâmiyle o içi kâfir insanları simalarından, konuşma tarzlarından tanır. Allah onların yaptıkları her işi bilir. Hiçbir işleri Allah'tan gizli kalmaz.

"Kendilerine hidâyet belli olduktan sonra arkalarına dönenler" âyetiyle kasdedilen kişiler, münâfıklardır. Fakat: *"Bunun sebebi, onların Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara: 'Bazı konularda size itâat edeceğiz'."* âyetinde bildirildiği üzre münâfıkların bazı konularda itâat edeceklerini söyledikleri kimseler ya Arap müşrikleri veya yahudiler olabilirler. Münâfıklar, bazı yahudi kabîleleriyle müslümanlar aleyhine gizli temaslar yaptıkları gibi müşriklerle de bazı temaslar yapmış olabilirler. Gerek müşrikler, gerek yahudiler, Kur'ân'ın inmesinden hoşlanmazlardı. Kur'ân da'vetinin başarısız kalması için ellerinden geleni yaparlardı.

Sûrenin dokuzuncu âyeti olan: *"Onlar, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmadıkları için Allah onların amellerini boşa çıkardı"* meâlindeki âyette Arap kâfirleri, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayan kimseler olarak vasfedildiklerinden, 26 ncı âyette de yine onların kasdedildiği anlaşılmaktadır. Derveze'ye göre, bu sûrenin, Kurayza Yahudileri vak'asından önce indiğine dair bir kanıt yoktur. Bu vak'adan sonra inmiş olması daha kuvvetlidir. Sûre Kurayza vak'asından sonra inmiş ise, artık Medine'de yahudî cemaati kalmadığından münâfıkların, onlarla işbirliği yapmış olmaları söz konusu olamaz. Bu takdirde *"Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlar"*'ın, Arap kâfirleri olması gerekir.

Ama bizim kanâatimize göre bu sözle kasdedilenler, Peyğamber(s.a.v.)in,

Arapları çevresinde toplayıp bir devlet kurmasından son derece rahatsız olan yahûdîlerdir. Ve bu sûre, Nisâ Sûresi gibi, Uhud Savaşının ardından inmiştir.

"Ey inananlar, eğer Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder..." meâlindeki 7 nci âyet de, birtakım entrikalarla Peyğamber'in da'vetini engellemeğe çalışan yahûdîlere hitâbetmektedir. İlâhî Kitâba sâhibolan yahûdîlere birlik çağrısı yapmakta ve hak dine destek oldukları takdirde bunun, kendilerine zarar değil, yarar getireceğini bildirmektedir.

29-30 ncu âyetlerden, münâfıkların, müslümanlardan çekindikleri, kin ve nefretlerini içlerinde gizledikleri anlaşıldığı gibi, müslümanlardan birçoğunun münâfıkları şahıs be şahıs tanımadıkları da anlaşılmaktadır. Hattâ 30 ncu âyetten, Peyğamber(s.a.v.)in dahi bütün münâfıkları tanımadığı, ancak görünüşlerinden, sözlerinden ve davranışlarından bazı kimselerin münâfık olduğunu anladığı anlaşılır. Peyğamber'in, bütün münâfıkları tanımadığı, Tevbe Sûresinde daha açık olarak ifade edilmiştir: *"Çevrenizde Araplardan ve Medine halkından münâfıklığa* (ikiyüzlülüğe) *iyice alışmış insanlar vardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz. Onlara iki kere azâbedeceğiz, sonra da onlar, büyük azâba itileceklerdir"* [1].

Bu adamların şahıs be şahıs tanınmamalarında da Allah'ın hikmeti vardır. Çünkü bunların hepsi halis münâfık değildi. Çoğu zayıf tabiatlı, asıl münâfıkların etkisinde kalan kandırılmış insanlardı. Onun için Kur'ân, bunlar hakkında "yüreklerinde hastalık bulunanlar" tabirini kullanmaktadır.

Münâfıklar, Peyğamber'e karşı hareketlerini gizlerlerdi. Özellikle yahudilerin Medine'den çıkarılmasından ve müslümanların iyice güçlenmesinden sonra bunlar, kendilerini daha çok gizlemek zorunda kaldılar. Müslümanları inandırmak için zaman zaman mü'min olduklarına yemîn ettiler: *"Münâfıklar sana geldikleri zaman: 'Senin, Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz' derler. Allah, senin, kendisinin elçisi olduğunu bilir ve Allah, münâfıkların yalancı olduklarına tanıklık eder"* [2]. *"Sizden olduklarına Allah'a yemîn ediyorlar. Oysa onlar sizden değillerdir, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, yâhut mağaralar, ya da sokulacak bir delik bulsalardı hemen oraya koşarlardı"* [3], "(Senin aleyhinde söyledikleri sözü) *söylemediklerine Allah'a yemin ediyorlar. Oysa o küfür sözünü söylediler. İslâm olduktan sonra inkâr ettiler, başaramadıkları şeye yeltendiler"* [4].

31- İşte otuzbirinci âyette böyle kuru iddiâlarla kendilerini gerçek mü'min göstermeğe çalışanlara, Allah'ın insanları deneyip, gerçek mücâhidleri, sabır ve azimle imanlarını savunanları, söyledikleri sözleri fiilleriyle isbat edenleri ortaya çıkaracağı vurgulanmaktadır. Gerçi Allah insanları bilir ama hikmeti icabı onları hareketiyle sınar. Özellikle Cihâd gibi zor işler karşısında

1. Tevbe Sûresi: 101. 2.Münâfikûn Sûresi: 1. 3. Tevbe Sûresi: 56. 4. Tevbe Sûresi:

insanın gerçek imanı ve sabrı ortaya çıkar. Yürekten inananlar, imanları uğrunda seve seve ölürler. Ama yürekten inanmamış, imanı zayıf kimseler, zorluklar karşısında yılgınlık gösterirler. Hattâ kendileri savaşmadıkları gibi davranışlariyle başkalarının da moralini bozarlar. İnsanların içine kuşku düşürürler. İnsan dar ve güç zamanlarda belli olur. Zor şartlar karşısında hak yoldan dönmeyen, sabır ve sebât ile imanını savunan kimse, gerçek mü'min ve mücâhittir. Kuru lâf ile mücâhitlik olmaz. Şimdi öyle kimseler türedi ki kendilerine mücâhit süsü vererek bu yolla halk nezdinde itibar kazanmak, hattâ onları sömürmek çabasındadırlar. Bunda hayli başarılı olduklarını da kabul etmek gerekir. Ziyâ Paşa'nın dediği gibi:

"Âyînesi iştir kişinin lâfe bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde!"

Yüce Allah, insanların denenip gerçek mü'min ve mücâhitlerin ortaya çıkarılacağını, başka âyetlerde de vurgulamıştır: *"Ey inananlar, yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir"* [1]. *"Yoksa siz, Allah içinizden cihâdedenleri bilmeden, sabredenleri bilmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"* [2], *"Yoksa siz, sizden önce gelip geçmişlerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki Peyğamber ve onunla birlikte inananlar: 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek olmuşlardı. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır"* [3], *"Yoksa siz, Allah içinizden cihâdeden ve Allah'tan, Elçisinden ve mü'minlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızı haber almaktadır"* [4], *"İnsanlar sadece inandık demekle hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar?"* [5].

إن الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله وشاقوا الرسول من بعد ما
تبين لهم الهدى لن يضروا الله شيئا وسيحبط أعمالهم ﴿٣٢﴾ يا أيها الذين
آمنوا أطيعوا الله وأطيعوا الرسول ولا تبطلوا أعمالكم ﴿٣٣﴾ إن الذين

1. Saf Sûresi: 2-3.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 142.
3. Bakara Sûresi: 214.
4. Tevbe Sûresi: 16.
5. Ankebût Sûresi: 2.

كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

32- Nankörlük edip Allah yoluna engel olanlar ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra Elçi'ye eziyet edenler, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların işlerini boşa çıkaracaktır. 33- Ey inananlar, Allah'a ve Elçisi'ne itâat edin, işlerinizi boşa çıkarmayın. 34- Nankörlük edip Allah yoluna engel olan, sonra kâfir olarak ölenleri Allah affetmeyecektir.

Tefsîr:

32-33: Doğru yolu görüp ona girdikten sonra tekrar nankörlük edip Allah yoluna engel olan ve Allah'ın Elçisine eziyet edenler, Allah'a zarar veremezler. Bu hareketleri yüzünden Allah, onların yaptıkları iyilikleri de boşa çıkarır. İyi amellerin boşa çıkarılması, psikolojik bir durumdur. Çünkü kötülükler iyilikleri kapatır. Ahlâkı düzelmiş iken tekrar günâhlara dalan kimsenin ahlâkı yine bozulur, temizlenmiş olan ruhu yeniden kirlenir. Şirk ve günâha batmış iken imana ve İslâma dönen, Allah'a bağlanıp güzel işler yapan kimsenin de ruhu temizlenir. Onun da güzel işleri, kötü işlerinin ruhunda bıraktığı izleri siler. İyi ameller kötü amellerin ruhtaki izlerini, kirlerini temizlediği gibi kötü ameller de iyi amellerin ruhtaki izlerini siler. İşte bundan dolayı 33 ncü âyette Cenabı Hak mü'minlere, Allah'a ve Elçisine itâat edip iyi amellerini boşa çıkarmamalarını emrediyor. Çünkü Allah'a ve Elçisine itâat dışına çıkmak, insanın iyi amellerini mahveder. İman ve İslâm nuruyla aydınlanmış olan ruhu, küfür ve isyan karanlıklarının kuşatmasına neden olur.

33 ncü âyette inkâr edip başkalarını da Allah'ın yolundan çeviren, böyle yapa yapa sonunda kâfir olarak ölenleri, Allah'ın, aslâ affetmeyeceği vurgulanıyor. Böylece mü'minlere, imanlarında sebat etmeleri, bir hatâ ile inkâra yönelmiş olanların, tekrar imana gelmeleri öğütleniyor.

Son âyetin, Bedir Vak'asında öldürülmüş olan Kureyş kâfirleri hakkında indiği rivayet edildiği gibi [1], Kitâp ehli hakkında indiği de rivayet edilmiştir [2]. Sözgeliminden anlaşıldığı gibi âyetler, iman ettikten sonra açıkça veya

1. Hâzin: 6/185.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/41; et-Tefsîru'l-hadîs: 9/336.

içinden inkâr eden kâfir ve münâfıklar hakkındadır. Öylelerinden kâfir olarak ölenlerin affedilmeyeceklerini bildirmektedir.

Sûre Bedir'den epey sonra indiğine göre bu âyetlerde kasdedilen kâfirlerin, Tevbe Sûresinin 101 nci âyetinde belirtildiği üzre Medine içindeki münâfıklarla yöresindeki müşrik ve münâfıklar olması, kuvvetli ihtimâldir.

Ebû'l-Âliye'ye atfedilen bir söze göre Peyğamber(s.a.v.)in ashâbı, *"Lâilâhe illâllâh:* Allah'tan başka Tanrı yoktur" sözünü söylemekle, artık günâh işlemenin insana zarar vermeyeceğini; şirk koşmakla beraber de iyi amelin yarar vermeyeceğini zannediyorlarmış. Bunun üzerine *"Ey inananlar, Allah'a ve Elçisine itâat edin, amellerinizi boşa çıkarmayın"* âyeti inmiş. Bundan sonra günâhın, iyi ameli boşa çıkarmasından korkmuşlar. İbn Ömer (r.a.) da: "Biz Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in ashâbı, *"Allah'a itâat ediniz, Elçiye itâat ediniz, amellerinizi boşa çıkarmayınız"* âyeti ininceye kadar bütün iyiliklerin kabul edileceğini zannederdik. Bu âyet inince: Bizim amellerimizi boşa çıkaran nedir? dedik. Herhalde azâba sebebolan büyük günâhlar, çirkin işlerdir, dedik. Nihâyet *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki günâhları dilediğine bağışlar"* [1] âyeti indi. Bu âyetin inmesinden sonra artık bu sözden (yani büyük günâhların, amelleri boşa çıkaracağını söylemekten) vazgeçtik. Büyük günâh işleyenlerin, çirkin işler yapanların amellerinin boşa çıkmasından korkardık, işlemeyenlerin amellerinin makbul olacağını umardık, sonra Allah, kullarına, dünyâ ve âhiret mutluluğunun sebebi olan kendisine ve Elçisine itâati emredip amelleri boşa çıkaran irtidaddan menetti. Bunun için *"Dinden dönmek suretiyle amellerinizi boşa çıkarmayınız"* buyurdu" [2].

Abdullâh ibn Ömer'e atfedilen bu sözden de bu âyetlerin, münâfıklar ve dinden dönen kâfirler hakkında indiği anlaşılır. *"Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah, yakında öyle bir toplum getirecektir ki O onları sever, onlar da O'nu severler"* [3] âyetinden, peyğamber (s.a.v.) devrinde bazı Arapların dinden döndükleri açıkça anlaşılmaktadır.

Âyetler münâfıklar ve mürtedlerle ilgili olmakla beraber mânâları geneldir, her devirde geçerlidir. Nifak ve küfür, insanın iyi amellerini boşa çıkarır, güzel meziyetlerini yok eder.

Bazı müfessirler: *"Amellerinizi boşa çıkarmayınız"* âyetinden, başlanmış

1. Nisâ Sûresi: 48.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/182.
3. Mâ'ide Sûresi: 54.

nâfile ibadeti bozmanın câiz olmadığı hükmünü çıkarmışlardır [1]. Halbuki âyet ibadetle ilgili değildir. Dinden dönmek suretiyle amellerin boşa çıkarılmamasını buyurmaktadır. Dinden dönmek, bütün amelleri boşa çıkarır. Münâfıklar ve mürtedlerle ilgili âyeti, başlanan nâfile ibadeti bozmaya uygulamak, âyeti amacı dışına çıkarmaktır. Çünkü başlanan nâfile bir ibadeti bozmak, dinden dönmek değil, dinin içinde bir hükümden diğerine dönmektir. Dinden dönmek başka, dinin bir hükmünden, başka bir hükmüne, faziletinden ruhsatına dönmek başka şeydir. Peyğamber (s.a.v.), sabahleyin nâfile oruca niyet etmiş iken Hz. 'Âişe'nin dairesine gidip evde hurma tiridi olduğunu duyunca: *"Ben oruçtum ama hele getir onu"* deyip yemiştir [2]. Ebû'd-Derdâ, kendisini ziyarete gelen Selmân-ı Fârisî'nin hatırı için nâfile orucunu bozmuştur [3]. Bunlar, başlanan nâfile ibâdetin bozulmasında bir sakınca olmadığını, âyetin böyle bir anlama gelmediğini gösterir.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ

35- Siz galip durumda iken gevşeyip barış istemeyin. Allah sizinle beraberdir. O, sizin amellerinizi zâyi etmeyecektir.

Tefsîr:

35- Bu âyette "وَ اَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ" cümlesi, hâl de olabilir, önceki cümledeki nehyi pekiştiren müste'nef cümle de olabilir. Cümle hâl ise, âyetin anlamı, yazdığımız gibidir. Eğer müste'nef cümle ise o zaman mânâ şöyle olur: *"Gevşeyip de barış istemeyin, siz galipsiniz. Allah sizinle beraberdir..."*

Münâfıkların ve kâfirlerin tutumlarını açıkladıktan sonra yüce Allah bu âyette kâfirlerle savaştan yılmamalarını, ilk önce kendilerinin barış istememelerini emrediyor. Allah'ın kendileriyle beraber olduğunu, kendilerine yardım edeceğini, yaptıklarının sevabını da hiç eksiltmeyeceğini bildiriyor.

Kâfirlerle savaşırken gevşeklik, yılgınlık göstermemek, fedakârlıklara katlanmak, kahramanca savaşmak gerektiğini anlatan bu âyet, düşmanla hiç barış yapmamak anlamına gelmez. Düşman bozuluncaya kadar azimle çarpışmayı emreder. Çünkü savaşın sonucu belli olmadan müslümanların barış isteme-

1. Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 16/255; Hâzin: 6/185.
2. Müslim, Sıyâm: 169, 170; Nesâ'î, Sıyâm: 67; Ebû Dâvûd, Savın: 71; İbn Hanbel: 6/207.
3. Hâzin: 6/185.

leri, düşmana cesaret verir. Bu da müslümanların zararına olur. Düşmana cesaret vermemek, İslâmın gücünü kabul ettirebilmek için cesaret ve fedâkârlıkla çarpışmak gerekir. Ayrıca âyette "وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ"'deki vâv, hâliyye olduğu takdirde, bu barış istememe durumu her zaman değil, müslümanların galip gelmesi durumundadır. Bu durumda müslümanların ilk defa barış istemeleri uygun olmaz. Barış isteğinin karşı taraftan gelmesi gerekir. Çünkü müslümanlar galip gelmiş iken tam sonuca varmadan barış istemeleri, savaşı sonuçsuz bırakır. Ama âyette müslümanlar zayıf veya yenik duruma düşmüş iken de barış istememeleri emredilmemiştir. Çünkü böyle bir durum, tamamen imhâ edilmelerine neden olur. Elbette müslümanların tamamen kırılması yerine en az zarar ile savaştan çıkmak daha doğrudur.

Âyet, müslümanlara galip durumda iken barış istememelerini emretmekle beraber düşman barış istediği takdirde de barış yapmamalarını emretmiyor. Kur'ân âyetleri birbirini tefsîr eder. *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir, bilendir"* [1] âyeti, düşman samimi olarak barış istediği takdirde müslümaların da barış yapmalarını emretmektedir. İslâmın amacı barıştır. İslâm kelimesinde barış anlamı vardır.

Bazı müfessirler, bu âyetin, Enfâl Sûresinin biraz önce kaydettiğimiz 61 nci âyetiyle neshedildiğini, bazıları da o âyeti neshettiğini söylemişlerdir. Şevkânî'nin de dediği gibi nesih sözünün yeri yoktur. Çünkü Allah bu âyette, müslümanlara, barışı ilk defa kendilerinin istememelerini emrediyor, düşman barış istediği takdirde bunu kabul etmelerini yasaklamıyor. İki âyet ayrı durumlardaki uygulamayı bildirmektedir. Bundan dolayı ikisi de muhkemdir [2].

Beğavî, Hâzin, Tabresî ve Nesefî bu âyette müslümanlara, düşman teslim oluncaya kadar kâfirlerle çarpışmalarının emredildiğini söylüyorlar. İbn Kesîr'e göre bu, müslümanların üstün oldukları durumda böyledir. Ama kâfirler güçlü ve galip durumda iseler, kumandan barış yapmayı uygun görürse barış yapabilir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Hudeybiye'de, kendilerinin Mekke'ye girmelerine engel olan ve on sene süre ile birbirlerine saldırmamayı öneren Kureyş kâfirleriyle barış yapmıştır.

İslâmın üstünlüğünü göstermek için düşmana karşı azimle çarpışmak gerekir. Ama düşmanın çok büyük gücü karşısında müslümanların yenilecekleri belli olan bir savaşa girmek de elbette doğru olmaz. Çünkü bu, müslümanların kırılmasına yol açar. Bu gibi durumlarda kumandanın geniş takdir yetkisi vardır.

1. Enfâl Sûresi: 61.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/41.

إِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا
يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾
هَآ أَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ
فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ
قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

36- Dünyâ hayâtı bir oyun ve ğelenceden ibarettir. Eğer inanır, korunursanız Allah size ödüllerinizi verir ve sizden mallarınızı istemez. 37- Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırsaydı, cimrilik ederdiniz, kinlerinizi ortaya çıkarırdı. 38- İşte sizler Allah yolunda harcamağa çağırılıyorsunuz; ama içinizden kimi cimrilik ediyor. Cimrilik eden, kendi nefsine karşı cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, siz yoksulsunuz. Eğer yüz çevirecek olursanız, Allah yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.

Tefsîr:

36-37: Dünyâ hayâtı oyun ve eğlenceden ibarettir. Sonunda bu hayât geçer, maldan, mülkten eser kalmaz. İnsana yararlı olan inanmak ve Allah'ın yasaklarından korunmaktır. Ey mü'minler, eğer siz inanır ve günahlardan korunursanız, Allah sizin ücretlerinizi verir. Size sevap vermek için mallarınızın tamamını da istemez. Yani mallarınızın tamamını isteyip sizi tamamen çıplak, malsız, mülksüz bıraksaydı cimrilik ederdiniz. Yahut sizden mallarınızı isteyip sizi güç durumda bırakırsa cimrilik edersiniz. Böylece kin ve düşmanlığınızı açığa çıkarmış olur. Mal vermek zorunuza gider, buğz ve düşmanlık hisleriniz uyanır, söylenirsiniz. İnsan mala düşkündür. "Mal canın yongasıdır". *"Zâten nefisler, cimriliğe hazır duruma getirilmiştir"*[1]. Çok kimse para vermekten kaçar. Kendisinden para istenince canı sıkılır. İşte âyetlerde insanın

1. Nisâ Sûresi: 128.

bu za'fına işaret edilmektedir. Burada insanın bu za'fı, iğneli bir üslûb ile anlatıldıktan sonra:

38 nci âyette, Allah yolunda mallarını harcamaktan kaçınanlar kınanıyor. Allah onlardan bütün mallarını istemez. Çünkü bunun, onların zoruna gideceğini bilir. Sadece mallarının bir kısmını Allah yolunda haramalarını emreder. Bunu dahi vermekten kaçınanlar vardır. Böyle cimrilik edenler, kendi aleyhlerine cimrilik etmiş olurlar. Çünkü Allah zengindir, onların mallarına ihtiyacı yoktur. İnsanlar O'na muhtaçtırlar. Şimdi onlar Allah uğrunda vermezlerse Allah da onlara vermez. Allah, uğrunda malını harcayana, dünyâda bereket, âhirette cennet nimetleri verir. Ama Allah yolunda mallarını harcamaktan kaçınanlara Allah, dünyâda bereket, âhirette nimet vermez. Demek ki insanların, mallarını Allah yolunda harcamaları, yine kendi yararlarınadır. Ama insanlar cimrilik edip Allah'a itâatten vazgeçerlerse Allah onların yerine başka bir kavim getirir. O getireceği kavim, bunlar gibi cimrilik etmez, ihlâs ve takvâda gevşeklik göstermez.

Bu âyetler, müslümanları savaşa teşvik eden önceki âyetlerle ilgilidir. Bundan dolayı buradaki infâk, fakirlere sadaka vermekten ziyâde savaş harcamalarına katkıda bulunmaktır. Çünkü savaş, paraya, mala dayanır. Ordunun donatımı, savaş esnasında mücâhidlerin ve âilelerinin yiyecekleri, savaş araçlarının temini, paraya bağlıdır. hele müslümanların yeni örgütlendikleri ilk Medine yıllarında üst üste ordular kurup çeşitli bölgelere göndermenin, ne kadar külfetli bir iş olduğu, izâhâ muhtaç değildir. Bunlar ancak müslümanların yardımlarıyle olmuştur.

Bu âyetlerin, Peyğamber(s.a.v.)in bir savaş hazırlığı sırasında indiği anlaşılmaktadır ki büyük bir ihtimalle bu, Mekke'nin Fethi hazırlığıdır. Eğer bu görüş doğru ise, bu sûrenin, Hudeybiye Barışından sonra inmiş olması gerekir.

Peyğamber(s.a.v.)in sahabîleri, seve seve savaş masraflarına katkıda bulunuyorlardı. Ama sık sık tekrar edilen bu yardım taleplerine katılmak istemeyenler de vardı. Âyetlerin sözgeliminden, yardımda ağır ve isteksiz davrananların, yalnız münâfıklar olmadığı anlaşılır. Sahâbiler arasında henüz imanın tam bilincine ermemiş, mal sevgisini içlerinden atamamış kimseler de vardı. İşte cimrilik edenler, yardım istenince canları sıkılanlar bunlardı. Bunlar Tevbe Sûresinin 100 ncü âyetinde vasfedilen Muhâcirîn ve Ensâr'dan: "es-Sâbiku'ne'l-Evvelûn (Îmânda ilk ileri geçenler)" ile "onlara gönülden tâbi olanlar" değildi. "Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan râzı olmuşlardı."

"Sonra sizler gibi olmazlar". Allah öyle bir kavim getirir ki onlar sizler gibi olmazlar. Cihâdda gevşeklik ve cimrilik edenlerin yerine getirilecek insanlar hakkında çeşitli yorumlar ortaya atılmıştır. Kimine göre bunlar Yemenli

Kinde Nah'aa kabileleri, kimine göre Fars ve Rum(yani Rum ülkesi denilen Anadolu Türkleri)dir. Tirmizî'nin, Ebuhüreyre'den gelen garip ve zayıf bir rivayete göre, Allah Elçisinin ashâbından bir cemâat:

— Yâ Resûlâllah, Allah'ın, bizim yerimize geleceklerini söylediği ve bizim gibi olmayacak insanlar kimlerdir? diye sormuşlar.

Peyğamber (s.a.v.), yanında oturan Selmân'ın, bir rivayette omuzununa, bir rivayette dizine vurarak:

— İşte bu ve adamlarıdır. Eğer Îmân Süreyyâ'da olsa Farstan erkekler uzanıp onu alırlar, demiş [1].

Irk üstünlüğü anlamına gelecek bu tür rivayetlerde Şu'ûbiyye devrindeki akımların parmağı açıkça görülmektedir. Bu konuda Mâ'ide Sûresinin: *''Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse* (bilsin ki) *Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihâdederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lûtfudur, bunu dilediğine verir. Allah'ın lûtfu geniştir, O bilendir''* [2] âyetinin tefsîrine bakılmalıdır.

Âyetin kasdı belli bir ırkı övmek değil, her ırktan Allah'ın buyruklarına bağlı insanların yüksek vasıflarını belirtmektir. Herhangi bir toplumda bir kuşak Allah'a itâat etmezse o gider, onun yerine gelen kuşak eskisinden daha iyi olabilir, Allah'ın buyruklarına gereğince itâat edebilir. Her millet içinde böyle bozuk kuşaklar görülebilir ve onların ardından iyi nesiller çıkabilir. Tarihî ve sosyolojik kurallar da bunu kanıtlıyor.

Muhammed Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah'tan başka tanrı yoktur. Allah, kullarının her halini görür, bilir (19).

2. Allah, inkâr edip Hak yoluna engel olmak isteyenlerin güzel eylemlerini de geçersiz kılar. Kötülükler, iyiliklerin izini siler. Bunun tersine, Hz. Muhammed'e indirilenin doğru olduğuna inanıp güzel işler yapanların da günâhlarını örter, içlerini düzeltir. İmân, kişiye huzur verir. Çünkü inkârcılar, uydurmaya, inananlar ise Allah'tan gelen gerçeğe inanırlar (1-3).

3. Allah, kendi yoluna yardım edene yardım eder, onları yürekli, azimli yapar. Ayaklarını sağlam tutar. Savaşta veya hak yolundaki çabalarında sebat ederler (7).

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 47, 62, Menâkıb: 70; İbn Hanbel, Musned: 2/297, 420, 422, 469; Câmi'u'l-beyân: 26/96-97.
2. 54 ncü âyet.

4. Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayan nânkörler, yenilgiye mahkûmdurlar. Onların yaptıkları güzel işler de zâyi olur (8-9).

5. Allah, inananların mevlâsı(koruyucusu)dur. İnanmayanların mevlâsı yoktur (11). Onların işi hayvanlar gibi yeyip içmektir, gidecekleri yer de ateştir (12).

6. Peyğamber(s.a.v.)e, hem kendi günâhının, hem de inanan erkek ve kadınların günâhının affı için Allah'tan bağışlama dilemesi emredilmiştir (19).

7. Kur'ân'ın taşıdığı gerçekleri anlamak için onu düşüne düşüne okumak ve temiz niyyet ile mânâsını anlamağa çalışmak lâzımdır (24).

8. Mü'minlere verilecek cennette herşey o kadar boldur ki tatlı su ırmakları, taze süt ırmakları, lezzetli şarap ırmakları, süzme bal ırmakları akar. Orada nimetler, tükenmez ırmaklar gibi boldur. Bu nimetler içinde sürekli yaşayan mü'min ile; sürekli ateşte kalacak, barsaklarını parçalayan sıcak suyun içirileceği kâfir bir olur mu? Olmaz (15).

9. Savaş esnasında alınan esîrler tutuklanır. Savaş bittikten sonra ya lütfen veya fidye karşılığında serbest bırakılır, öldürülmez (4).

10. Peyğamber'i vatanından çıkaran Mekke halkından daha güçlü nice kent halkı var ki Allah, onları helâk etmiş, onlara yardım eden olmamıştır. Allah'ın yıkacağı bir kenti kimse kurtaramaz (13).

11. Rabbinden gelen kanıta dayananla, gözüne hoş gelen keyif ve hevesine uyan düşüncesiz insan bir olmaz (14).

12. İkiyüzlü veya önyargılı insan, Peyğamberi, yahut Hak da'vetçisini dinlese de, duyduklarını kabullenmez. Hattâ konuşmayı dinleyip çıktıktan sonra başkalarını da kuşkulandırmağa çalışır (16). Hakikat bilgisine erenlere "demin ne söyledi?" diyerek onları da şüpheye düşürmek ister (17).

13. Hakka baş kaldıranların cezalandırılma zamanı yaklaşmıştır. Hattâ o cezânın işâretleri dahi belirmeğe başlamıştır ama olaylardan bir türlü ders almazlar (18). İnsanlar felâket habercisi olan kötü olaylardan ibret alıp durumlarını düzeltseler Allah onları affeder ama ibret almaz, günahlarına devam ederler (18).

14. Sâdıkane Hakka teslîm olmak, Allah'ın emirlerine gönülden itâat etmek gerekir. Böylesi, inananların kendi yararınadır (20-21).

15. Ellerine fırsat geçtiği, iktidara geldikleri zaman bozgunculuk yapanlar, akrabalık bağlarını koparanlar, Allah'ın lânetlediği kötü insanlardır. Mevki insanı değiştirmemeli, insan bir mevkie gelince şımarıp fakir akrabasıyle ilişkisini kesmemeli, adâletten ayrılmamak şartıyle onları ziyaret etmeli, kollamalıdır (22-23).

16. İnandıktan sonra tekrar, geriye, şirke dönenler şeytana uymuşlardır. Şeytân onlara işlerini süslü gösterir. Uzun arzulara düşürüp onları oyalar (25).

17. Allah'ın indirdiği vahiylere karşı olan kimselere uyanlar, pişmanlık içinde, yüzlerine ve sırtlarına vura vura can verirler. Allah'ı kızdıran işler yaptıklarından dolayı Allah onların güzel eylemlerini de yok eder. Onların, inananlara karşı besledikleri kötü niyyetleri de açığa çıkarır (27-29).

18. İslâma kin besleyen imansızlar, yüzlerinden ve konuşma tarzlarından belli olur (30).

19. Allah, kimlerin gerçekten mücâhid ve sabırlı olduğunu anlamak için mü'minleri dener (31).

20. Hidâyet gelip hak belli olduktan sonra inkâr edip Allah yoluna engel olanlar, Peyğambere düşmanlık edip onu incitenler, Allah'ın yoluna engel olamazlar, ama kendi güzel eylemlerini de boşa çıkarırlar. Şimdiye kadar olan çabaları, güzel eylemleri boşa gider. Allah'a ve Elçisine isyân güzel amelleri yok eder (32-33).

21. Allah, nankörlük edip Allah'ın yoluna engel olan ve kâfir olarak ölenleri bağışlamayacaktır (34).

22. Mü'minler, Hak yolunda direnmeli, gevşememeli, küfre teslîm olmamalıdırlar. Eğer gevşemez, sıkı dururlarsa kendileri galip geleceklerdir. Allah onların eylemlerini boşa çıkarmayacaktır. Onlara dünyâdaki zaferden ayrı olarak âhiret ödülü de vardır (35).

23. Dünyâ hayâtı, oyun ve eğlenceden ibarettir. Ancak inanıp Hakk'a taparak şirkten, kötü eylemlerden korunanlar, ömürlerini güzel işler yaparak değerlendirirler. Onlar ödüllendirileceklerdir (36).

24. Mal, canın yongasıdır, insan malı sever. İnsanın yaratılışında bu vardır. Allah, insanın bu huyunu bildiği için malının tamamını değil, sadece bir parçasını hayra vermesini ister. İşte mü'min, malının Allah yolunda harcadığı bir parçasıyla Allah'ın rızâsını kazanır. Fakat cimrilik edip malının bir cüz'ünü dahi Hak yolunda harcamayan, aslında kendi canına karşı cimrilik etmiş olur. Çünkü vereceği mal, kendi ruhunun yararınadır. Hayır yapmayan, kendi canından, ruhundan malını esirgemiş olur. Yoksa zengin olan Allah'ın, hakikatte yoksul olan insanların malına ihtiyâcı yoktur. Çünkü hakikatte malın tamamı Allah'ındır, mülkün sahibi O'dur. Allah insanları denemek için onlara mal, mülk, çoluk-çocuk vermiştir. Dünya varlığı içinde kullarını dener, yolundan iyice ayrılmış olanları başka kavimlerle değiştirir. Allah'ın

genel yasalarına aykırı davranan ulusları helâk edip onların ülkelerini başka uluslara verir. Yahut onları, yasalarına itâat eden bir ulusun egemenliği altına sokar (36-38).

MUHAMMED SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	نُزِّلَ	Tenzîl’den edilgen kip:	Çoğunluk.
	نَزَّلَ	Etken kip:	İbn Mes‘ûd, Übey, Zeyd ibn ‘Alî ve İbn Miksem[1].
4	فَشُدُّوا	Ş’nin dammiyle:	Çoğunluk.
	فَشِدُّوا	Ş’nin kesriyle:	Sülemî[2].
	فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ		Çoğunluk.
	فَإِمَّا مَنًّا	(بعد) yok:	İbn Mes‘ûd[3].
	قُتِلُوا	Hafif t ile, edilgen:	Ebû ‘Amr, Hafs.
	قُتِّلُوا	Şeddeli t ile, edilgen:	Hasan-i Basrî[4].

1. el-Mesâhif: 90; el-Bahr: 8/73.
2. el-Bahr: 8/74.
3. el-Mesâhif: 90.
4. Kurtubî: 16/230.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قَتَلُوا	Meftûh kaf, hafif meftûh t ile:	Cahderî, 'İsâ ibn 'Ömer ve Ebû Hayve.
	قٰتَلُوا	Meftûh kaf, tâ arasında elif:	Ötekiler [1].
	فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ	İdlâl kökünden etken, a'mâl mansûb:	Çoğunluk.
	فَلَنْ يُضَلَّ أَعْمَالُهُمْ	Y'nin dammıyle, edilgen, a'mâl merfû':	Hz. 'Alî [2].
	فَلَنْ يَضِلَّ أَعْمَالُهُمْ	Y'nin fethi, dât'ın kesriyle, etken, a'mâl merfû':	Bir kırâettir [3].
	يُثَبِّتْ	Meksûr b'nin şeddesiyle:	Çoğunluk.
	يُثْبِتْ	Sâkin sâ, meksûr bâ ile:	Mufaddal-Âsım'dan [4].

1. Tebsırah: 678; Kurtubî: 16/230; en-Neşr: 2/374. Taberî'ye göre en doğru okuma, kaftan sonra elif ile olandır. Çünkü bunda kari'lerin ittifakı vardır (ittifakı olsaydı, bu kadar ihtilâf olmazdı, herhalde Taberî, çoğunluğun ittifakını kasdediyor). Maamâfîh diğer kırâetlerin de izah edilir yanları vardır.

2-3 el-Bahr: 8/75.

4. el-Bahr: 8/76.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	مَا أَنْزَلَ ٱللَّهُ		Çoğunluk.
	مَا أَنْزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْحَقِّ		İbn Mes'ûd [1].
11	مَوْلَى ٱلَّذِينَ آمَنُوا		Çoğunluk.
	وَلِيُّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا		İbn Mes'ûd [2].
13	وَ كَائِنْ	Kâf'tan sonra elif, meksûr hemze ile, muttasıl med:	İbn Keŝîr.
	وَ كَاءِنْ	Aynı kırâet, yalnız hemzenin teshîliyle:	Ebû Ca'fer.
	وَ كَأَيِّنْ	Kâf'tan sonra meftûh hemze, şeddeli meksûr y ile:	Ötekiler [3].
14	عَمَلِهِ	Tekil:	Çoğunluk.
	أَعْمَالِهِ	Çoğul:	İbn Mes'ûd [4].
	مَثَلُ	Tekil:	Çoğunluk.
15	أَمْثَالُ	Çoğul:	'Alî, İbn 'Abbâs ve İbn Mes'ûd [5].

1. el-Mesâhif: 90.
2. el-Mesâhif: 90. Mâ'ide Sûresi: 55 nci âyette çoğunluğun kırâeti " إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَ رَسُولُهُ " iken, İbn Mes'ûd kırâeti " إنّما مولٰكم الله و رسوله " şeklindedir (Câmi'u'l-beyân: 26/47; el-Mesâhif: 39).
3. Tebsırah: 678; el-Budûr: 295.
4. el-Mesâhif: 91.
5. el-Mesâhif: 91. Bu, Mesâhif'in kaydıdır. Fakat Kurtubî, Hz. 'Alî'nin mîm'in kesri, sâ'dan sonra elif ile (مثال) şeklinde okuduğunu yazmaktadır (Câmi'u'l-beyân: 16/236).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
15	أَسِنٍ	Meftûh ve uzatmasız hemze:	İbn Kesîr, Humeyd.
	آسِنٍ	Uzatmalı hemze ile:	Ötekiler [1].
	كَمَنْ		Çoğunluk.
	(خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا) كَمَنْ	Parantez içindeki cümle ilâvesiyle [2].	
17	وَآتَيهُمْ		Çoğunluk.
	وَ أَنْطَيهُمْ		İbn Mes'ûd ve A'meş [3].
18	يَنْظُرُونَ		Çoğunluk.
	يَنْتَظِرُونَ		İbn Mes'ûd [4].
	أَنْ تَأْتِيَهُمْ		Çoğunluk.
	إِنْ تَأْتِهِمْ	Şart edâtı:	Ferrâ'nın 'Amr ibn 'Alâ'dan rivâyeti [5].

1. Tebsırah: 678; el-Budûr: 295.
2-3 Mesâhif: 91.
4. Başka rivâyette İbn Mes'ûd "ينتظرون مجيء السّاعة" okumuştur (el-Mesâhif: 91).
5. Bu kırâette şart edâtı olan (إِنْ) fi'li cezm ederek, sondaki illet harfini düşürmüştür. Ebû 'Amr ibn 'Alâ'ya (فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا)daki fâ'dan sorulmuş, Ebû 'Amr, bu fâ'nın, cezâ'nın cevâbı olduğunu söylemiştir. Soran kimse, âyet: " أَنْ تَأْتِيَهُمْ " şeklindedir, deyince Ebû 'Amr: "Ma'âzallâh, o(إِنْ تَأْتِهِمْ)dir" demiş. Ferrâ diyor ki: "Sandım ki o, bu kırâeti Mekke halkından almıştır. Bazı Kûfelilerin mushaflarında tek diş ile yazılıdır ama, onlardan hiçbiri bu şekilde okumamıştır" (Câmi'u'l-beyân: 26/52).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَأْتِيهِمْ	(إن)siz:	İbn Mes'ûd [1].
	بَغْتَةً	Ğayn'in sükûnuyla:	Çoğunluk.
	بَغَتَّةً	Ğayn'in fethi ve şeddeli t ile:	Cu'fî, Hârûn, Ebû 'Amr'dan.
	بَغَتَةً	Meftûh ğayn ve t ile:	Hasan [2].
	وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا		Çoğunluk.
	وَ إِذَا جَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا		İbn Mes'ûd [3].
20	أُنْزِلَتْ	İnzâl'den edilgen:	Çoğunluk.
	نَزَلَتْ	Nüzûl'den etken:	Kırâettir [4].
	مُحْكَمَةٌ		Çoğunluk.
	مُحْدَثَةٌ		İbn Mes'ûd [5].
	ذُكِرَ	Edilgen:	Çoğunluk.
	ذَكَرَ	Etken:	Zeyd ibn 'Alî ve İbn Ömer [6].

1. el-Mesâhif: 91.
2. el-Bahr: 8/80.
3. el-Mesâhif: 91.
4. el-Bahr: 8/81.
5. el-Mesâhif: 91.
6. el-Bahr: 8/81.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الْمَغْشِيِّ		Çoğunluk.
	الْمُغْشَى		İbn Mes'ûd [1].
	عَسِيتُمْ	Sîn'in kesriyle:	Nâfi'.
	عَسَيْتُمْ	Sîn'in fethiyle:	Ötekiler [2].
22	إِنْ تُوُلِّيتُمْ	T ve vâv'ın dammı, lâm'ın kesriyle edilgen:	Alî, İbn Ebî İshâk ve Ruveys, Ya'kûb'dan.
	إِنْ تَوَلَّيْتُمْ	T ve lâm'ın fethiyle, etken:	Ötekiler [3].
	وَ تَقْطَعُوا	T ve tâ'nın fethi, k'nin sükûnu ile:	Ya'kûb, Sellâm, Îsâ ve Ebû Hâtim.
	وَ تَقَطَّعُوا	Tekattu' kökünden, meftûh, t, k ve şeddeli tâ ile:	Hasan ve Hârûn-Ebû 'Amr'dan.

1. el-Mesâhif: 91.
2. Taberî'ye göre doğrusu, sîn'in fethiyle olandır (26/57).
3. en-Neşr: 2/374; el-Budûr: 295.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ تُقَطِّعُوا	T'nin damını, meftûh k'dan sonra şeddeli meksûr tâ ile:	Ötekiler [1].
25	وَ أُمْلِي لَهُمْ	Madmûm hemze, meksûr lâm, sâkin y ile:	İbn Hürmüz, Mücâhid, Cahderî ve Ya'kûb.
	وَ أُمْلِيَ لَهُمْ	Sondaki yâ'nın nasbıyle:	Ebû 'Amr, İbn Ebî İshâk, İsâ ibn 'Ömer, Ebû Ca'fer ve Şeybe.
	وَ أَمْلَى لَهُمْ	Lâm'ın fethi ve maksûr elif ile, mâzî:	Ötekiler [2].
26	يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ	Meksûr hemze ile:	İbn Vessâb, A'meş, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.

1. Kurtubî: 16/246; en-Neşr: 2/374.
2. Tebsırah: 679; en-Neşr: 2/374. Taberî'ye göre en doğrusu, hemzenin fethiyle olan son kırâettir. Çünkü kari'lerin çoğunun okuması böyledir (26/59).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَعْلَمُ أَسْرَارَهُمْ	Meftûh hemze ile:	Ötekiler.
27	تَوَفَّتْهُمْ	T ile, müennes kipi:	Çoğunluk.
	تَوَفّٰيهُمْ	Elif ile, müzekker kipi:	A'meş [1].
28	رُضْوَانَهُ	R'nın dammıyle:	Şu'be.
	رِضْوَانَهُ	R'nin kesriyle:	Ötekiler [2].
31	وَ لَيَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى يَعْلَمَ...وَ يَبْلُوَ	Üç fiil de y ile ğâib kipi:	Ebûbekr, Âsım'dan.
	وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ...وَ نَبْلُوَ	Üç fiil de nûn ile çoğul mütekellim:	Ötekiler [3].
	وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ...وَنَبْلُو	Son fi'lin vâv'ını iskân ile:	Ruveys, Ya'kub'dan [4].
35	وَ تَدْعُو إِلَى ٱلسِّلْمِ	Sîn'in kesriyle:	Ebûbekr, Hamza, Halef.
	وَ تَدْعُو إِلَى ٱلسَّلْمِ	Sîn'in fethiyle:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 8/84.
2. en-Neşr: 2/374; el-Budûr: 296.
3. Tebsırah: 679; en-Neşr: 2/375.
4. Kurtubî: 16/254; el-Bahr: 8/85; en-Neşr: 2/375; el-Budûr: 296. Taberî'ye göre doğrusu çoğunluğun okuması olan nûn ile okumaktır ama diğer vechin de doğru yanı vardır (26/62).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ تَدَّعُوا إِلَى ٱلسَّلْمِ	Dâl'ın şeddesiyle [1]:	Sülemî [2].
37	وَ تَخْرُجْ أَضْغَانُكُمْ	Meftûh tâ, madmûm r ile, fi'l meczûm, adğân merfû':	İbn 'Abbâs, Mücâhid, İbn Muhaysın, Humeyd.
	وَ نُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ	Çoğul mütekellim nûnu ile, adğân mansûb:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs [3].
	وَ يُخْرِجُ أَضْغَانَكُمْ	İhrâc'dan kat' ve isti'nâf üzre merfû':	Ebû 'Amr'dan rivâyet [4].
	وَ يُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ	Fi'lin cezmiyle:	Çoğunluk [5].
38	هَاءَنْتُمْ	H'den sonra elif ve teshîlli hemze [6]:	Kalûn, Ebû 'Amr.
	هَأَنْتُمْ	H'den sonra elifsiz, hemze teshîlli:	Verş.

1. Tebsırah: 675; en-Neşr: 2/375; el-Budûr: 296.
2. el-Bahr: 8/85, (تفترقوا) anlamındadır.
3. el-Mesâhif: 91.
4. Fakat meşhûr olan, Ebû 'Amr'ın, çoğunluk gibi okuduğudur.
5. Kurtubî: 16/257.
6. Med ve kasr ile okunmuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
		هَأَنْتُمْ H'den sonra elifsiz, hemze tahkikli:	Kunbul.
		هَا أَنْتُمْ H'den sonra elif ve tahkikli hemze ile:	Bezzî, İbn 'Âmir ve Kûfeliler [1].
	هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ		Çoğunluk.
	هَاأَنْتُمْ أُولَاءِ تُدْعَوْنَ إِلَى سَبِيلِ اللَّهِ		İbn Mes'ûd [2].

1. en-Neşr: 1/296; el-Budûr: 296.
2. el-Mesâhif: 91.

FETİH SÛRESİ

Birkaç defa fetihten söz edildiği için Fetih adını alan bu sûre, Hicretin altıncı yılında Hudeybiye'den dönerken yolda inmiştir. Hudeybiye Seferi ve Barışındaki olaylara, Hayber'in fethine ve müslümanların ellerine ganimetler geçeceğine işâret edilen sûrede, müslümanların mutlaka Mescid-i Haram'a girecekleri, Allah'ın indirdiği gerçek dinin güçlenip bütün dinlere üstün geleceği, bu dinin gelişmesinin kâfirleri öfkelendireceği, mü'minleri de sevindireceği belirtilir. Peyğamber(s.a.v.)in ve sahâbîlerinin yüksek vasıflarını belirten âyet ile sona eren sûre 29 âyettir ve Cumua Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamada 48 nci, iniş sırasına göre 109 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُب۪ينًاۙ ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا
تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًاۙ ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ
نَصْرًا عَز۪يزًا ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Biz sana apaçık bir fetih verdik. 2- Ki Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlasın ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin. 3- Ve Allah sana şanlı bir zafer versin.

Tefsîr:

1-3: Birinci âyette geçen *mübîn:* açık, parlak, yâhut ilerisini açan, gösteren

demektir. Allah bu fethin mübîn olmasının hikmetini şu dört şeyle birlikte açıklıyor: 1) Mağfiret, 2) Nimeti tamamlamak, 3) Doğru yola iletmek, 4) Nasr-ı azîz. Yani bunların hepsini birden, fethin hikmeti olmak üzere sonuç ifade eden lâm ile: "Ki Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru bir yola iletsin ve sana şanlı bir zafer versin" buyuruyor.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Peyğamber hakkındaki zenb (günâh): Vahiy gelmeyen konulardaki ictihâdlarında, bazan iyi olana aykırı şeyleri yapması, yani ictihâdındaki yanılmalarıdır. İnsanlık gereği olan bu şeyler, onun için kusur sayılmaktadır. Nitekim onun bazı zamanlar, iyi niyetle yanılgıya düştüğü: *"Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli oluncaya ve sen yalancıları bilinceye kadar niçin onlara izin verdin?"*[1] âyetinden de anlıyoruz. Risâlet makamına yakışmadığından dolayı bu tür yanılgılara *zenb* (günâh) denmiştir.

Hz. Peyğamber için günâh sayılan şeyler, Peyğamberlik hayatı boyunca çektiği sıkıntılar, *"Peyğamber ve kendisiyle berâber inananlar: 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar sarsıldılar"*[2] âyetinin bildirdiği gibi zaman zaman düştüğü umutsuzluklar; farkında olmadan kendisinden çıkan yanılgılar, gafletlerdir. Bunlardan istiğfar etmesi emredilmiştir. Bundan önceki Muhammed Sûresinin: *"Allah'tan başka Tanrı olmadığını bil, günâhın için mağfiret dile.."*[3] âyeti münâsebetiyle de bu konuya değinmiştik. Abese: 1-10; Nisâ: 106-109; Enfâl: 68-69; Tevbe: 43, 113; Muhammed: 19; Ğâfir: 55 nci âyetlerde, Peyğamber(s.a.v.)e, kendisinden sadir olan yanılma ve ayak sürçmelerinden ötürü Rabbinden mağfiret dilemesi emredilmektedir. Bunlar kasden yapılan günâhlar değildir. Peyğamber'in, davası uğruna üzülmeleri, umutsuzluğa düşmesi, kendisinin ruhunu bulandıran günâhlar sayılmış, artık bundan böyle geçmiş ve gelecek sıkıntıların kaldırıldığı, içinden geçen üzüntülerin, umutsuzlukların bağışlandığı kendisine bildirilmiştir. Âyette bundan böyle risalet görevini yaparken artık önce çektiği sıkıntıları çekmeyeceğine, o sıkıntı devirlerinin artık geçtiğine işaret buyurulmuştur.

Yüce Allah bu âyetlerde Peyğamberine, geçmiş, gelecek günâhını, yani bilmeden işlediği hatâları, çektiği tasa ve üzüntüleri, zaman zaman içine düşülen gaflet ve umutsuzlukları bağışlamış ve onu dosdoğru bir yola iletmek, ona güçlü bir yardım yapmak, şanlı bir zafere ulaştırmak için ona büyük bir fetih verdiğini, yani dâvâsının önünde bulunan engelleri kaldırdığını, yolunu iyice açtığını bildirmiştir.

1. Tevbe Sûresi: 43.
2. Bakara Sûresi: 214.
3. 19 ncu âyet.

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi bu sûre, Hudeybiye seferinden dönerken inmiştir. Hudeybiye seferinin özeti şudur:

Peyğamber (s.a.v.) ru'yâsında Ka'be'yi ziyaret ettiğini görmüş idi. Bu ru'yâ üzerine ashâbına, ömreye gideceğini, kendilerinin de hazırlanmalarını söyledi. Hicretin altıncı yılının Zu'l-Ka'de ayının ilk pazartesi günü, Abdullâh ibn Ümm-i Mektûm'u Medine'de yerine vekil bırakarak takriben binbeşyüz kadar ashâbiyle birlikte yola çıktı. Peyğamber'in, Zu'l-Ka'de ayında ömre için çıkması, ömrenin ardından hac yapmayı da tasarladığını gösterir. Çünkü müslümanlar Mekke'ye vardıkları zaman hac günleri de çatmış olacaktı.

Müslümanlar, yanlarına kılıçtan başka silâh almamışlardı. Kurbanlık hayvanlarını da beraberlerinde götürüyorlardı. Allah'ın Elçisi, Zu'l-Huleyfe denilen yerde kurbanlık develerin kulaklarını çırttırıp boyunlarına tasma takdırdı. Böylece bu hayvanların kurbanlık oldukları işâretlendi. 'Abbâd ibn Bişr'i de yirmi atlı ile birlikte öncü gönderdi. Müslümanların geleceğini duyan müşrikler, onları Mescid-i Harâm'a sokmamağa karar verdiler. Baldah'ta karargâh kurup Kurâu'l-Ğamîm denilen yere de Hâlid ibn Velîd kumandasında ikiyüz atlı gönderdiler.

Eskiden beri müslümanların tarafını tutan Huzâ'a kabilesinden Buşr ibn Süfyân, Mekke'de müşriklerin durumunu öğrendi. Usfân arkalarında bulunan Ğadîru'l-Eştât'ta Peyğamber'le buluşup Mekkelilerin durumunu ona anlattı: "Kureyş, Mekke yöresindeki kabileleri (bunlara Ehâbîş denir) toplamış, seninle savaşacaklar, senin Ka'be'ye girmene engel olacaklar" dedi.

Hâlid kumandasındaki müşrik süvârileri de müslümanları görecek kadar yaklaşmışlardı. Allah Elçisinin emriyle 'Abbâd kumandasındaki süvâri bölüğü ilerleyip müşrik süvarilerinin karşısında saf düzenine girdi. Öğle namazının vakti girmişti. Allah'ın Elçisi ashâbına havf (korku) namazı kıldırdı. Akşam olunca Allah'ın Elçisi, ashâbını, düşman süvârilerine fark ettirmeden, Mekke'ye dokuz mil mesafede bulunan Hudeybiye'ye yürüttü.

Hudeybiye, bir kuyudan adını alan bir köydü. Peyğamber'in Kusvâ adlı devesi, köylülerin tuvâlet olarak kullandıkları yere doğru inen bir gedikte çöküverdi. İnsanlar:

— Kalk, kalk! deyip deveyi kaldırmağa çalıştılar. Kusvâ yoruldu, gidemiyor dediler. Peyğamber (s.a.v.):

— Yorulup gitmemek onun âdeti değildir. Fakat fili engellemiş olan (Allah), onu da engelledi. (Allah Mekke'ye saldırmamızı istemiyor)! Kureyş benden, Allah'ın yasaklarına saygı konusunda ne istese veririm, dedi[1].

1. Câmi'u'l-beyân: 26/97-98; Ğazavâtu'r-Resûl: 95-96.

Sonra deveyi kaldırıp ilk geldiği yere vardı. Ashâbını, içinde az su bulunan bir kuyunun yanına kondurdu. Kuyunun suyu hemen bitiverdi. Torbasından bir ok çıkarıp onu kuyunun dibine saplattı. Su bollaştı. Ve birkaç kez de yağmur yağdı. Müslümanlar su ihtiyaçlarını karşıladılar [1].

Buhârî'nin rivayetine göre Berâ şöyle demiş: "Siz fethi, Mekke'nin Fethi sanırsınız. O da fetihtir ama bize göre asıl fetih, Hudeybiye'deki Rıdvân bey'atidir. Biz Hudeybiye günü Peyğamber (s.a.v.) ile bin dörtyüz kişi idik. Hudeybiye kuyusunun suyunu hep tükettik, bir damla su bırakmadık. Bu haber Peyğamber(s.a.v.)e ulaşınca geldi, kuyunun kenarına oturdu, dolu bir kab istedi. Onunla abdest aldı, duâ etti ve o suyu kuyunun içine döktü. Biz biraz kuyudan öteye gittik. Sonra kuyu bize ve hayvanlarımıza yetecek kadar su verdi" [2].

Bu arada Huzâ'a kabilesinden Budeyl, bir cemâatle birlikte Peyğamber'e gelip Kureyşin niyetini bildirdi. Kureyş, müslümanların kendilerini çiğnemeden Ka'be'ye giremeyeceklerini söylüyormuş. Peyğamber (s.a.v.), savaşmak için değil, sırf Ka'be'yi ziyaret için geldiklerini, ama buna engel olunduğu takdirde savaşacaklarını söyledi. Budeyl, Peyğamber'in sözlerini Kureyşe iletti.

Sakîf liderlerinden Urve ibn Mes'ûd es-Sekafî, Kureyşe Hz. Muhammed'in arzusunu kabul etmelerini ve görüşmeci olarak Hz. Muhammed'e gitmesine müsâade etmelerini söyledi. Müsâade ettiler. Urve geldi, Peyğamber, Budeyl'e söylediklerini ona da söyledi. Kureyşe dönen Urve şöyle dedi:

— Ey kavim, vallâhi ben kırallara, Kaysere, Kisrâ'ya, Necâşi'ye elçi gitmiştim. Vallâhi hiçbirinin adamları, Muhammed'in adamlarının Muhammed'e gösterdikleri saygıyı gösterdiğini görmedim. Abdest almak istese ona hizmet için birbirleriyle yarışıyorlar. Yanında alçak sesle konuşuyorlar. Saygıdan yüzüne bakmağa cesaret edemiyorlar. Şimdi o size akıllı bir öneride bulunuyor, onun önerisini kabul ediniz.

Kureyş bir karara varamıyordu. Bu arada taraflar arasında başka elçiler de gidip geldi. Peyğamber (s.a.v.) Hirâş ibn Ümeyye'yi elçi olarak göndermişti. Fakat Kureyşliler, Hirâş'ın bindiği deveyi öldürdüler. Hattâ neredeyse kendisini de öldüreceklerdi. Akrabası buna engel oldu.

Daha sonra Peyğamber (s.a.v.), Ümeyye oğullarından olup Mekke'de güçlü akrabası bulunan Osman ibn Affân'ı elçi olarak gönderdi:

— Git onlara söyle, biz kimse ile savaş için gelmedik, sadece Ka'be'yi ziyaret için geldik. Onun dokunulmazlığına saygılıyız. Kurbanlarımız yanı-

1. Ğazavâtu'r-Resûl: 96.
2. Buhârî, Cihâd, Ğazvetu'l-Hudeybiyye.

mızdadır. Onları kesip döneceğiz!

Osman'ın dönüşü gecikti. Kureyşin onu tutuklayıp öldürdüğü haberi dolaşmağa başladı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) müslümanları, gölgesinde oturduğu ağacın altında kendisine bey'at etmeğe davet etti.

Ağaçların gölgeleri altına dağılmış olan insanlar, gidip Allah'ın Elçisi'ne bey'at etmeğe başladılar. Peygamber'in elini tutup, savaşacaklarına, kaçmayacaklarına dair söz verdiler. Bir rivayete göre mü'minler ölünceye kadar savaşacaklarına, başka bir rivayete göre de savaştan kaçmayacaklarına söz verdiler. Allah'ın Elçisi, Osman için de kendi sol elini, sağ eli üzerine koyup bey'at etti. İşte bu ağaç altında yapılan bey'ate Bey'atu'ş-Şecere (Ağaç Altında Yapılmış Bey'at) denmiştir. 18 nci âyette Allah'ın ağaç altında Peygamber'e bey'at edenlerden razı olduğu bildirildiğinden bu bey'at, Rıdvân Bey'âti olarak da meşhurdur.

Daha sonra Osman çıkageldi. Kureyş de barış yapmak üzere Süheyl ibn 'Amr başkanlığında bir hey'et gönderdi. Uzun görüşmelerden sonra müslümanlarla Kureyş müşrikleri arasında bir andlaşma yazılmasına karar verildi.

Peygamber (s.a.v.), andlaşmayı yazan Hz. 'Alî'ye: "Bismillâhirrahmânirrâhîm" diye yazmasını emretti. Süheyl buna itiraz ederek:

— Rahmân nedir? Biz Rahmân'ın ne olduğunu bilmeyiz. Eskiden yazıldığı gibi "Bismike Allâhumme: Allahım senin adınla" yaz, dedi. Peygamber (s.a.v.) öyle yazılmasını emretti. Sonra:

— Yaz, dedi, bu Allah'ın Elçisi Muhammed ile 'Amr oğlu Süheyl arasındaki andlaşmadır.

Süheyl buna da itiraz etti:

— Eğer biz senin Allah'ın elçisi olduğunu bilseydik, seni Ka'be'den menetmezdik ve seninle savaşmazdık. Abdullâh oğlu Muhammed yaz, dedi.

Peygamber (s.a.v.):

— Allah'a andolsun ki siz beni yalanlıyorsunuz ama ben Allah'ın elçisiyim, dedi ve Abdullâh oğlu Muhammed yazılmasını emretti [1].

Fakat Hz. Alî, *Resûlullâh* kelimesini silmeğe cesaret edemeyince Allah'ın Elçisi yazıyı alıp Resûlullâh kelimesini kendi eliyle sildi. Ve andlaşma şöyle yazıldı:

"Bu, Abdullâh oğlu Muhammed ile 'Amr oğlu Süheyl'in ittifak ettikleri barış andlaşmasıdır:

1. Câmi'u'l-beyân: 26/99.

''Bunlar on yıl savaşı bırakmağa karar verdiler. Bu süre içinde insanlar güvende bulunacaklar, kimse kimseye saldırmayacak, insanları tutsak edip bağlamayacak, zincire vurmayacak.

''Arada *aybe mekfûfe* olacak (taraflardan hiçbiri diğeri aleyhinde konuşmayacak, ötekilerin hallerini araştırmayacak, onları kınamayacak).

''Ehâbîş(hariç kabileler)den dileyen Muhammed'in tarafına, dileyen Kureyşin tarafına geçebilecek.

''Fakat bir Kureyşli, velîsinin izni olmadan Muhammed'e gelirse Muhammed onu geri verecek; Muhammed'in adamlarından biri Kureyşe giderse Kureyş onu geri vermeyecek.

''Muhammed bu yıl ashâbiyle birlikte (ömre yapmadan) geri dönecek, gelecek yıl gelip ömre yapacak, ancak Mekke'de üç gün kalacak. Silâh taşımayacak, sadece bir yolcu gibi kınında kılıç taşıyabilecek.''

Görüldüğü üzre bu andlaşmanın dört temel şartı vardır: 1) Taraflar on yıl savaşmayacaklar, 2) Müslümanlar bu yıl değil, ertesi yıl ömre yapabilecekler, 3) Mekke'den müslümanların tarafına kaçan olursa bunlar geri verilecek, fakat müslümanlardan müşrikler tarafına kaçan olursa bunlar geri verilmeyecek, 4) Civar kabileler, diledikleri tarafa katılıp andlaşmanın, katıldığı taraf hakkındaki şartlarına tâbi olacaklar.

Andlaşmayı müslümanlar adına Peyğamber (s.a.v.) mühürledi, Kureyş adına da Süheyl ibn 'Amr imzaladı. Andlaşmanın imzalandığı sırada Süheyl'in, müslüman olduğu için hapsedip zincire vurduğu oğlu Ebucendel, zincirlere vurulu vaziyette kaçıp Allah'ın Elçisine sığındı, kurtarılmasını diledi. Fakat Süheyl, andlaşmanın hükmüne göre oğlunun geri verilmesini istedi. Peyğamber (s.a.v.), andlaşma şartlarına uyup Ebucendel'i geri verdi. Ebucendel feryâdedip:

— Ey müslümanlar, hiç benim durumumda olan bir insan geri verilir mi? Beni geri veriyorsunuz ki dinimi mi bozsunlar? Halimi görmüyor musunuz? Allah uğrunda bana çok işkence ettiler, dedi.

Peyğamber (s.a.v.) ona, sabredip Allah'ın rızâsını gözetmesini, Allah'ın, kendisine ve öteki zayıf insanlara bir kurtuluş yolu göstereceğini söyledi [1].

1. Bir süre sonra Ebubasîr adlı bir müslüman daha, tutuklandığı yerden kaçıp Medine'ye geldi. Kureyş adam gönderip Ebubasîr'in geri verilmesini istedi. Peyğamber (s.a.v.), Ebucendel'e söylediği sözleri Ebubasîr'e de söyleyip onu da iâde etti. Fakat Ebubâsir, yolda bir fırsat bulup kendisini götüren adamı öldürdü ve tekrar Medine'ye gitti. Peyğamber (s.a.v.) andlaşmanın bozulmaması için Ebubasîr'in Medine'de kalmasına müsaade etmedi. O da Mekke tarafına gidip kendisi gibi olanları başına topladı. Yetmiş kişi oldular. Kureyşlilere saldırmağa, kervanlarını vurmağa, rastladıkları Kureyşlileri öldürmeğe başladılar. Iş o raddeye geldi ki Kureyşliler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e mektup yazıp andlaşmanın o hükmüne gerek kalmadığını, bu adamları Medine'ye kabul etmesini ricâ etti.

Andlaşmanın bu şartları, özellikle Ebucendel'in, yürekleri parçalayan acıklı durumu, müslümanlara ağır gelmişti. O kadar ki bazıları, sefere çıkarken Ka'be'yi ziyaret edeceklerini söyleyen ve şimdi bu ağır hükümlere razı olan Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğinden dahi kuşku duymağa başladılar. Hz. Ömer Ebubekir'e:

— Bu, Allah'ın peyğamberi değil mi? Biz doğru yoldayız, düşmanlarımız eğri yolda değil mi? Öyle ise niçin dinimiz hakkında bu zillete katlanıyoruz? dedi. Ebubekir şu cevabı verdi:

— Ey adam, o Allah'ın Elçisidir, Rabbine karşı gelmez. Sen ölünceye kadar onun yoluna uy. Vallâhi o hak yoldadır, dedi. Ömer:

— Peki o bize, Ka'be'ye gideceğiz, onu tavâf edeceğiz demiyor muydu? dedi. Bu konuşma şöyle sürdü:

Ebubekir:

— Evet ama, sana bu yıl Ka'be'ye gideceksin dedi mi? Ömer:

— Hayır.

Ebubekir:

— Öyle ise sabret, gideceksin ve Ka'be'yi tavâf edeceksin.

Kureyşliler gittikten sonra Peyğamber (s.a.v.) ashâbına:

— Kalkın, kurbanlarınızı kesin, traş olun, dedi.

Bu sözü üç defa tekrar ettiği halde kimse kalkmadı. Allah'ın Elçisi, arkadaşlarının bu durumunu zevcesi Ümmü Seleme'ye yakınarak anlattı. Ümmü Seleme:

— Ya Resûlâllah, böyle yapılmasını istiyorsan, sen çık, kimseye bir şey demeden kurbanını kes, berberini de çağır, traş ol, dedi.

Allah'ın Elçisi, kimseye bir şey demeden kurbanını kesti, berberi Hiraş ibn Ümeyye el-Ka'bî'yi çağırıp traş oldu. Onun böyle yaptığını görenler de kalkıp kurbanlarını kestiler. Çoğu saçlarını kesti, bir kısmı da kısalttı.

Allah'ın Elçisi Hudeybiye'de on gün, bir rivayete göre de yirmi gün kalmıştı. Daha sonra döndü. İşte dönüşlerinde *Secnân* denen mevkie vardıkları zaman kendisine Fetih Sûresi nazil oldu [1].

1. Ğazavâtu'r-Resûl (s.a.v.), s. 95-98, Beyrut, 1401-1981; Câmi'u'l-beyân: 26/97-100; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/183-184; et-Tefsîru'l-hadîs: 10/182-186.

Hz. Ömer şöyle diyor: "Biz bir seferinde Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile beraberdik. Kendisine üç kez bir şey sorduğum halde bana cevap vermedi. Kendi kendime: "Ey Hattâb oğlu, sana atan ağlasın. Allah'ın Elçisine üç kez bir şey sordun, sana cevap vermedi!" dedim [1], deveme binip hareket ettim. Hakkımda bir şey inmesinden korktuğum için ilerledim. Birisi "Ömer!" diye çağırdı. Ben de hakkımda bir şey inmiş olmasından korktum. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

"*— Bu gece bana öyle bir sûre indi ki benim için o, dünyâdan ve dünyâda bulunan her şeyden daha sevgilidir:* " إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ "[2].

Hz. Ömer'in rivayetinde işaret edilen sefer, Hudeybiye seferidir. Mecme' ibn Hârise el-Ensârî de şöyle diyor: "Hudeybiye'ye gittik, oradan dönerken insanların el-Ebâir'e koştuklarını gördük. Birbirlerine: 'Bu insanlara ne oluyor?' deyip oraya koşuyorlardı. 'Allah'ın Elçisine vahiy geldi' dediler. Biz oraya doğru koştuk. Allah'ın Elçisini Kurâ el-Ğamîm'de bulduk. Çevresine toplanan insanlara: "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا" okudu. Sahâbîlerinden biri:

— Yâ Resûlâllah, bu da fetih mi yani? dedi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Evet, Muhammed'in nefsi elinde bulunan Allah hakkı için bu fetihtir, dedi" [3].

Abdullâh ibn Mes'ud'un şöyle dediği rivayet edilir: "Hudeybiye'den dönerken yolda mola verip uyuduk. Uyandığımızda güneş doğmuştu. Ve Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de uyuyordu. "Uyandıralım" dedik, uyandı. "Her zaman yaptığınızı yapın" (namaz kılın). Uyuyan, ya da unutan böyle yapar" dedi. Allah'ın Elçisinin devesini kaybettik; aradık, bir ağacın yanında bulduk. Yuları ağaca takılmış olan deveyi Allah'ın Elçisine getirdim. Devesine bindi. Biz yürürken kendisine vahiy geldi. Vahiy geldiği zaman zorluk çekerdi. O halden ayılınca (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا) indiğini bize bildirdi" [4].

Görünüşte müslümanların aleyhine olan bu andlaşma, gerçekte İslâmın bütün fetihlerinin temelini oluşturmuştur. Böylece İslâm devleti Kureyş site devleti tarafından resmen tanınmış, İslâm, en büyük düşmanından güvene kavuşup yayılma devrine girmiştir. Bundan dolayı yüce Allah bu andlaşmayı açık bir fetih olarak nitelendirmiştir.

1. Ömer, Hudeybiye'de, Peygamber(s.a.v.)e söylediği, saygıya aykırı sözlerden ötürü kendisi hakkında bir âyet ineceğinden korkmakta, onun için Peygamber'e yanaşmak, onun gönlünü almak istemektedir. Fakat Peygamber cevap vermeyince iyice korkmuştur.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/183-184. Hadisi İbn Hanbel rivayet etmiştir. Benzeri Buhârî'de de vardır: Tefsîr, Sûre: 48.
3. Câmi'u'l-beyân: 26/71.
4. Câmi'u'l-beyân: 26/69.

Fetih, kapalı, düğümlü bir şeyi açmaktır. Hudeybiye'de barış, çok düğümlü idi. Müşrikler bu barışa çok zor yanaşmışlardı. Yüce Allah, lûtfuyla müslümanların önüne çıkan engelleri kaldırdı, düğümleri çözdü, onlara davalarını güvenlikle yayma yollarını açtı. Bu andlaşma ile İslâm davetinin önündeki en büyük engel yıkılmış, müşrikler, müslümanlarla görüşmüş, konuşmuş, kalblerine İslâm tesir etmeğe başlamıştır.

Daha bir yıl önce müslümanları tamamen imhâ için on bin savaşçı ile Medine önlerine kadar gelen Kureyş, şimdi İslâm devletini tanıyor ve onunla saldırmazlık paktı imzalıyor. Tabii onların bu hareketi, başka kabilelere de örnek olmuştur. Bundan sonra Peyğamber (s.a.v.) İslâmı yaymak için yarımadanın çeşitli yerleriyle güvenli ulaşım, haberleşme imkânları bulduğu gibi Şam yolu üzerindeki Hayber'de bulunan yahudî köylerini tasfiye imkânını da buldu.

Hz. Peyğamber, Hudeybiye'den döndükten sonra Hayber fethedildi ve arâzisi, sefere katılan mücâhidlere dağıtıldı. Atlılara ikişer, yayalara birer hisse verildi.

Hudeybiye Barışı, Mekke'nin fethi yolunu da açtı. Rivâyetlere göre Hz. Peyğamber (s.a.v.), İran, Bizans, Mısır kırallarına ve Arap Yarımadasındaki Arap prenslerine mektuplar yazdı. Çok geçmeden Oman, Bahreyn kırallarından, Yemen liderlerinden ve bazı Ğassân prenslerinden müslüman olduklarını bildiren mektuplar aldı. Ve çeşitli kabilelerden Medine'ye grup grup hey'etler gelip müslüman oldular. Üç yıl içinde birçok kabile müslüman oldu.

Sahâbîlerden Şa'bî ve Berâ, asıl fethin, Hudeybiye Barış Andlaşması olduğunu, Zührî de Hudeybiye'den daha büyük bir fetih olmadığını söylemişlerdir [1].

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ
جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ
سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ

1. Gazavâtu'r-Resûl, s. 104-105; Hâzin: 6/187.

وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ
دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ
مَصِيرًا ﴿٦﴾ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

4- O, imanlarına iman katsınlar diye mü'minlerin kalblerine huzûr indirdi. Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 5- (Allah mü'minlere huzur verir, görünmez askerlerle yardım eder) *Ki inanan erkekleri ve inanan kadınları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere soksun, onların kötülüklerini de örtsün. Gerçekten bu, Allah katında büyük bir başarıdır. 6- Allah hakkında kötü zanda bulunan münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara; ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara da azâbetsin,* (onların müslümanlar için istedikleri) *kötü olaylar kendi başlarına gelsin. Allah onlara gazabetmiş, onları lânetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Orası da ne kötü bir yerdir! 7- Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır. Allah azîzdir, hakîmdir.*

Tefsîr:

4-7 nci âyetlerde Allah'ın, mü'minlerin imanını artırmak için gönüllerine huzur indirdiği; göklerin ve yerin askerlerinin Allah'a âidolduğu; Allah'ın, inanan erkek ve kadınların kötülüklerini örtüp onları alt taraflarından ırmaklar akan cennetlere sokacağı; ikiyüzlü ve müşrik erkek ve kadınlara da azâbedeceği; Allah hakkında kötü zanlarda bulunan insanların, Allah'ın gazabına uğrayacakları; Allah'ın, onlar için çok kötü bir yer olan cehennemi hazırladığı buyuruluyor ve sonunda da göklerin ve yerin askerlerinin Allah'a âidolduğu; Allah'ın yenilmez, güçlü, hüküm ve hikmet sâhibi olduğu vurgulanıyor.

"عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ": Kötü dâire, belâ dâiresi onların üstüne olsun, o helâk ve azâba mü'minler değil, onlar uğrasın! demektir.

Tirmizî'nin Enes'ten rivayet ettiği hadise göre Peyğamber (s.a.v.) *"Ki Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını affetsin"* âyeti indiği zaman sahâbiler:

— Yâ Resûlâllah, sana kutlu olsun, Allah sana ne yapacağını açıkladı. Acaba bize ne yapacak? demişler. Bunun üzerine: *"Ki inanan erkekleri ve inanan kadınları, altlarından ırmaklar akan cennetlere soksun. Gerçekten bu, Allah katında büyük bir başarıdır!"* âyetleri inmiş[1].

Bu rivayete göre âyetlerin ayrı ayrı zamanlarda inmiş olması gerekir. Oysa âyetler birbirine bağlıdır. " لِيُدْخِلَ "deki ta'lîl (sebep bildirme) lâmı da âyeti bir önceki âyete bağlamaktadır. Üst âyet olmadan cümle böyle başlamaz. Bu âyet üstünden ayrılınca anlamsız kalır. Daha önce sevkettiğimiz rivayetler de sûrenin bütün olarak indiğini ifade eder. Herhalde Tirmizî'de yer alan bu rivayet, sahâbîlerin durumlarını âyete uygulamak amacıyle ortaya atılmıştır.

Bu âyetlerden, Hudeybiye olayında moralleri bozulmuş olan mü'minlerin, daha sonra Allah'ın, gönüllerine indirdiği rahmet ve huzur ile moralleriinrin düzeldiği; Peyğamber'in, Allah'ın ilhamiyle bu barışı kabul ettiğini anladıkları ve imanlarının daha da güçlendiği anlaşılmaktadır.

"Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır". Yani göklerde ve yerde bulunan bütün güçler O'nundur. Allah o ruhânî güçlerle dilediğine yardım eder. Mü'minlerin gönüllerine indirdiği sekîne (huzur) da O'nun kuvvetlerindendir.

Bu cümle, iki defa tekrar edilmektedir. Birincisi: Allah'ın, mü'minlerin imanını artırmak için mü'minlerin gönüllerine huzur indirdiğini bildirdikten sonra göklerin ve yerin askerlerinin Allah'a âit ve Allah'ın, herşeyi bilen, hüküm ve hikmet sâhibi olduğu buyurulmuştur. Yani Allah herşeyi bilir, yerli yerince yapar. Herşeyin yönetimi O'na âittir. Dileseydi müşrikleri, o gizli güçlerle imhâ ederdi. Fakat barış yolu daha uygun olduğu için bu barışı seçmiştir.

İkincisi: Allah hakkında kötü zanda bulunan münâfık ve müşriklere, Allah'ın azâbedeceği bildirildikten sonra gelir ki bu da Allah'ın, o gizli güçleriyle münâfık ve müşrikleri imhâ etmeğe kadir olduğunu ifade eder. Birincideki gizli kuvvetlerin, mü'minlere yardım için kullanılacağı anlaşılırken ikincideki gizli kuvvetlerin, münâfık ve kâfirleri kahr için kullanılacağı anlaşılmaktadır.

6 ncı âyette münâfıkların ve müşriklerin, kötü zanlar beslediklerine işaret ediliyor. Herhalde münâfıklar, Hudeybiye'de sahâbîler arasında baş gösteren huzursuzluğun ve bazılarının içinde beliren kuşkunun genel bir hal almasını ve böylece birçok kimsenin dinden dönmesini ummuşlar, müşrikler de müslümanlara baskın yapıp onları imhâ etmeyi tasarlamışlardır. Fakat onların dedikleri gibi olmamış, tam tersine müslümanlar bu seferden çok büyük kazançla dönmüşlerdir. Çünkü bu sefer, İslâmın önündeki engeleri yıkmış

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 48.

ve önce Hayber'in, sonra Mekke'nin fethiyle başlayan büyük fetihlerin yolunu açmıştır.

"لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ" cümlesini İbn 'Abbâs'ın: "Allah'a inandıktan ve O'nu birledikten sonra O'nun hükümlerini doğrulamak suretiyle imanları artsın diye" şeklinde açıkladığı rivayet edilir. İbn Keŝîr, Buhârî ve başka imamların, bu âyete dayanarak kalbde imanın artabileceği sonucuna varmışlardır.

İman psikolojik bir şeydir. Elbette gönülde artır. İnsan halden hale değişir. Bazan Allah'a bağlılığı zayıflar bazan da çok güçlenir, insan Allah'ı kendisine çok yakın hisseder, duygulanır, Allah sevgisi ve korkusuyla ağlar. Elbette insanın dünyâya dalıp duygusuzlaştığı haldeki imanı ile, Allah sevgisi ve korkusu ile dolup ağladığı haldeki imanı bir değildir. İşte imanın artması, eksilmesi, güçlenmesi, zayıflaması demektir. Bu husus, Enfâl Sûresinin 2 nci, Âl-i İmrân Sûresinin 173 ncü, Ahzâb Sûresinin 23 ncü âyetlerinde cihâd ile ilgili olarak tekrar edilir. Bu da mü'minlerin, böyle zor durumlarda hiç sarsılmadan Allah'ın ve Elçisinin buyruklarına bağlandıklarını, Allah'ın zafer veya cennet va'dine son derece güvendiklerini gösterir.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ
وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ
اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ
عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

8- Biz seni, şâhid, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. 9- Ki Allah'a ve Elçisine inanasınız, Onu(n dinini) *destekleyesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu tesbîh edesiniz. 10- Sana bey'at edenler, gerçekte Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa kendi aleyhine bozmuş olur. Ve kim Allah'a verdiği sözü tutarsa Allah ona büyük bir ödül verecektir.*

Tefsîr:

8-9: Yüce Allah, sekizinci âyette Hz. Peyğamber'e hitâbedip onu insan

lara şâhid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdiğini bildiriyor. Dokuzuncu âyette de hitâb, Peyğamber'in gönderildiği insanlara yöneltiliyor. Yani ey insanlar, biz onu şâhid, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki siz onu destekleyesiniz, ona saygı gösteresiniz ve onu, kendisine yakışmayan sıfatlardan tenzih edesiniz.

Dokuzuncu âyetteki "لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ" fiilleri hitâb şeklinde okunduğu gibi ğâib sîğasiyle "لِيُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَ رَسُولِهِ وَ يُعَزِّرُوهُ وَ يُوَقِّرُوهُ" şeklinde de okunmuştur. O zaman: "Biz seni şâhid, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki insanlar Allah'a ve Elçisine inansınlar, Allah'ın Elçisini desteklesinler, ona saygı göstersinler ve sabah akşam onu tenzîh etsinler" anlamı çıkar.

Bu âyetteki "وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ وَ تُسَبِّحُوهُ" fiillerinde bulunan zamirlerin kime âidolduğu ihtilâf konusudur. Sözgeliminden bu zamirlerin, kendilerine en yakın olan Elçi'ye gittiği anlaşılır. "وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ: *Onu destekleyesiniz, ona saygı gösteresiniz" fiillerinin, Peyğamber için yapılması uygundur. Nitekim "Onlar ki yanlarında bulunan Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları Elçiye, o ümmî Peyğamber'e uyarlar, o Peyğamber ki kendilerine iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nûra uyanlar, işte felâha erenler onlardır"* [1] âyetinde de mü'minlerin Peyğamber'i desteklemesi, ona yardım etmesi öğütlenmektedir. Burada da aynı mânâ vardır. Yalnız burada üçüncü fiil olan "وَ تُسَبِّحُوهُ" fi'linin izahında güçlük çekilmektedir. Eksik sıfatlardan tenzîh etmek anlamına gelen tesbîh, Allah için kullanılır, yalnız Allah tesbîh edilir. Özellikle sabah akşam tesbîh tabiri Kur'ân'da Allah için kullanılmıştır. Peygamber için bu anlamda tesbîh uygun değildir.

Bu güçlüğü çözmek için bazı müfessirler, sözün "وَ تُوَقِّرُوهُ" kelimesinde bittiğini söylüyorlar. "وَ تُسَبِّحُوهُ" yeni bir cümledir. Bundan önceki iki zamir Peyğamber'e gider, "وَ تُسَبِّحُوهُ"daki zamir ise Allah'a gider. Bazıları da burada zamir yerine zâhir isim getirerek ve ğâib sîğasıyla "وَ يُسَبِّحُوا اللّٰهَ" şeklinde okumuşlardır. Bütün zamirlerin Allah'a âidolduğunu söyleyenler de vardır. Galiba en uygun olan da budur. Çünkü resmî Osman Mushafı dışındaki kırâetlere gitmeğe gerek kalmaz. Bu bakımdan biz, meâlde bu anlamı verdik.

10 ncu âyette de Allah, Peyğamber'e bey'at edenlerin, Allah'a bey'at edeceklerini, Allah'ın elinin, Peyğamber'e bey'at edenlerin ellerinin üstünde bulunduğunu, Allah'ın, verdikleri sözde duranları büyük ecirle ödüllendireceğini buyurmaktadır. Peyğamber, Allah'ın Elçisidir. Elçinin sözlerine itâat, onu

1. A'râf Sûresi: 157.

gönderene itâattir. *"Kim Elçiye itâat ederse Allah'a itâat etmiştir"* [1].

Bey'at, insanın imama itâate ve üstlendiği yükümlülükleri yapacağına dair kesin söz vermesidir. Allah'ın Elçisine bey'at edip uğrunda çarpışmağa söz vermek, Allah'ın kendisine bey'attir.

Bey'at ederken Peyğamber (s.a.v.) elini, bey'at edenin elinin üstüne kor. Allah adına bu bey'ati aldığı için o anda onun eli, Allah'ın eli durumundadır. Allah'ın eli, bey'at edenlerin elleri üstündedir. Çünkü Allah onlarla beraberdir. Sözlerini işitir, yaptıklarını görür, içlerini ve dışlarını bilir. Allah, Bey'ati, Elçisi vasıtasiyle almaktadır:

Zemahşerî şöyle diyor: " إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ : Sana bey'at edenler Allah'a bey'at ederler" dedikten sonra bu anlamı daha da güçlendirmek için " يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ : Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir" dedi. Yani bey'at edenlerin elleri üstünde bulunan Peyğamber'in eli, Allah'ın elidir. Allah uzuvlardan ve cisim sıfatlarından münezzehtir ama burada maksat, Peyğamber(s.a.v.)e söz verme akdinin, Allah'a söz verme akdi gibi olduğunu, arada bir fark bulunmadığını vurgulamaktır" [2].

Zemahşerî'nin bu sözünü nakleden Hâzin, daha sonra şöyle diyor: "Bu, âyet hakkında te'vilcilerin görüşüdür. Selefin görüşü ise bu gibi âyetlerde susmak, yorum yapmamak, sıfat âyetlerini olduğu gibi kabul edip bunlara teşbihsiz, niceliksiz ve anlamlarını boşaltmadan inanmaktır" [3].

Âyetin amacı, bu bey'atin önemini vurgulamaktır. Yoksa kelâmcıların içine düştükleri tartışmaları uyandırmak değildir. Allah'ın eli vardır, yoktur meselesi, sonraki çağların düşünce ürünüdür. Kur'ân tasvîr üslûbunu kullanır. Ve bu üslûb gereği Allah için yüz, el, işitme duyusu, görme duyusu tabirleri de kullanılmıştır. İnsanlar ancak alışageldikleri kavramları anlayabildikleri için Allah da onların anlayabilecekleri kavramlarla insanların anlayışına yaklaştırılarak anlatılmıştır. Allah'ın zâtını bizim ölçülerimizle yorumlamak, O'nu bir yaratılmışa benzetmek, aynen yaratıklar gibi O'nun el ayak sâhibi olduğunu düşünmek doğru değildir. Biz O'nun zâtının mâhiyetini anlamaktan âciziz. Duygularımız, algılarımız buna yeterli değildir. "O'nun gibi hiçbir şey yoktur!".

Âyetlerin amacı Allah'a bir sıfat vermek değil, Allah adına Peyğamber'e yapılan bey'atin önemini vurgulamaktır.

Hudeybiye'de müşriklerin tutumu karşısında müslümanların önünde iki seçenek vardı: Ya geriye dönmek veya çarpışmak. Birincisi utanç verici bir

1. Nisâ Sûresi: 80.
2. Keşşâf: 3/463; Hâzin: 6/191-192.
3. Hâzin: 6/192.

yoldu. İkincisi için de müslümanlar hazırlıklı gelmemişlerdi. Yanlarında kılıçtan başka bir şey olmadığı gibi kendileri ihram içinde idiler. Savaşa yetecek malzeme ve yiyecek yoktu. Düşmanın vatanı içinde, yurtlarından uzak idiler. Bir yerden yardım alacak durumda da değillerdi. Buna rağmen şerefli yolu seçtiler. Peyğamber(s.a.v.)e ölünceye kadar Allah yolunda savaşacaklarına söz verdiler. İşte Allah için Peyğamber'e verilen bu söz, bizzat Allah'ın kendisine verilmiş ve bu bey'at, Allah'ın kendisine yapılmış kabul edilmektedir. 18 nci âyette, ağacın altında Peyğamber'e bey'at edenlerden Allah'ın razı olduğu, onların gönüllerine sekîne indirdiği buyurulmaktadır. Onların bu kesin ve kararlı tutumu, mutlaka müşriklerin kulağına da gitmiş olmalıdır ki müşrikler, müslümanlarla savaşı göze alamamışlar, barışı yeğlemişlerdir.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا ج
يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ط قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا إِنْ
أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا ط بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾
بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذٰلِكَ
فِي قُلُوبِكُمْ ج وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ ۚ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ
بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ ط يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ ط وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾
سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ط
يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ ط قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ ج
فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ط بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ

الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُو۬لٖى بَأْسٍ شَد۪يدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَۚ فَاِنْ

تُط۪يعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا حَسَنًاۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ

عَذَابًا اَل۪يمًا ﴿١٦﴾

11- Göçebe Araplardan geri bırakılanlar, sana diyecekler ki: "Mallarımız ve çocuklarımız bizi, (seninle beraber gelmekten) *alıkoydu. Bizim için mağfiret dile". Onlar sadece dilleriyle kalblerinde olmayan bir şeyi söylüyorlar. De ki: "Allah size bir zarar vermek istemiş, yâhut size bir yarar vermek istemiş olsa, Allah'ın sizin için dilediğine kim engel olabilir? Hayır, Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. 12- Herhalde siz sandınız ki Elçi ve Mü'minler, bir daha âilelerine dönmeyecekler. Bu düşünce kalblerinizde süslendirildi, kötü zanda bulundunuz ve helâki hak etmiş bir topluluk oldunuz. 13- Kim Allah'a ve Elçisine inanmazsa bilsin ki biz, inkâr edenler için alevli bir ateş hazırlamışızdır. 14- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azâbeder. Allah bağışlayandır, esirgeyendir. 15- O geri bırakılanlar, ganimetleri almak için sefere gittiğiniz zaman: "Bizi bırakın, sizinle beraber gelelim" diyecekler. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar. De ki: "Siz bizimle gelemezsiniz. Allah, önceden böyle buyurdu." Onlar: "Bizi çekemiyorsunuz" diyecekler. Hayır, onlar pek az anlarlar. 16- O geride kalan bedevîlere de ki: "Siz, yakında çok güçlü bir topluma karşı savaşmağa çağırılacaksınız; onlarla çarpışırsınız, yâhut onlar İslâm olurlar. Eğer itâat ederseniz Allah size güzel bir ödül verir; ve eğer önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, size acı bir şekilde azâbeder.*

Tefsîr:

11-14 ncü âyetlerde Hudeybiye seferine katılmayan bazı Arap kabilelerinin, mallarına ve âilelerine bakacak kimse olmadığı için seferden geri kaldıklarını ileri sürerek Peyğamber'den özür dileyeceklerini; aslında bunların, müslümanların Mekkeliler karşısında yenilerek bir daha geri dönmeyeceklerini

sandıkları ve bu seferden bir ganimet ummadıkları için sefere katılmadıkları; Allah'a ve Elçisine inanmayan kâfirlerin alevli cehennem ateşine gireceklerin; göklerin ve yerin sâhibi olan Allah'ın, dilediğini affedip dilediğini bağışlayacağı bildiriliyor ve sonunda da Allah'ın bağışlayan, acıyan sıfatları vurgulanıyor.

Savaşa katılmayanlar, Medine yöresinde oturan Ğifâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Nah' ve Eslem kabileleri idi. Hz. Peyğamber ömre niyetiyle sefere karar verince müşriklerin, Ka'be'yi ziyaretlerine engel olmamaları için Medine yöresindeki göçebe kabilelerin de sefere katılmalarını istedi. Fakat onlar bu seferden ganimet ummadıkları ve Mekkelilerin saldırıp müslümanları öldüreceklerini sandıkları için işleri olduğunu bahane ederek sefere katılmadılar.

İşte âyetlerde bu kabilelerin, müslümanların sağlıkla yurtlarına döndüklerini gördükleri zaman Peyğamber'e gelip bahaneler ileri sürerek kendileri için istiğfar etmesini isteyecekleri, fakat onların, samimi olmadığı, sözlerinin özlerine uymadığı bildiriliyor ve onların, içlerinde taşıdığı düşünceleri açığa vuruluyor.

11 ve 15 nci âyetlerin, gelecek zaman kipiyle başlaması, bu âyetlerin, henüz kabilelerin gelip özür dilemelerinden önce indiğini gösterir. Ve bu da sûrenin, Medine'ye dönerken yolda indiği hakkındaki rivayetleri destekler.

Burada Peyğamber'den özür dileyecek olan bu kabilelerin, müslüman olup olmadıkları hakkında bir açıklık yoktur. Ancak Peyğamber'den istiğfâr talebetmelerinden, bunların müslüman oldukları kanısı uyanır. Çünkü inanmayan kimse gelip Peyğamber'den kendisi için istiğfar etmesini istemez.

Fakat: *"Siz kötü zanda bulundunuz, helâki hak eden bir toplum oldunuz. Kim Allah'a ve Elçisine inanmazsa bilsin ki biz, inkâr edenler için alevli bir ateş hazırlamışızdır"* meâlindeki 12-13 ncü âyetlerden bunların henüz kâfir oldukları anlaşılmaktadır. Gelip istiğfar talebetmeleri de müslümanlardan korkmalarından ötürü olabilir. Nitekim âyette bunu gönülden değil, sadece dilden söyledikleri bildirilmektedir.

İbn Sa'd, Tabakatında Hicretin beşinci yılında Müzeyne ve Eslem kabilelerinden cemâatlerin gelip müslüman olduklarını yazmaktadır [1]. Peyğamber(s.a.v.)in, Mekke üzerine yürüdüğü sekizinci Hicret yılıda ise İslâm ordusu içinde Müzeyne, Eşca', Eslem ve Ğifâr kabilelerinden cemaatler de vardı. Bu da bunların müslüman olduklarını gösterir. Bunlar müslüman olsalar dahi âyetlerin inişi sırasında henüz iman gönüllerine yerleşmemişti. Nifak tarafları daha ağır basıyordu. *"Çevrenizdeki göçebe Araplardan da ikiyüzlüler*

1. 2/56, 71, 3/182.

vardır''[1], *''Göçebe Araplar, 'Biz inandık' dediler. De ki: 'Siz inanmadınız, fakat İslâm olduk deyiniz. Kalblerinize iman girmedi!...''*[2] âyetleri de henüz gönüllerine imanın yerleşmediği, dünyâ çıkarını ma'nevî sorunlara üstün tutan bu göçebe Arap kabilelerinin durumunu anlatmaktadır.

15- İşte onbeşinci âyette mallarını ve âilelerini bahane ederek Hudeybiye seferinden geri kalan bu adamların, ganimet alacaklarını bildikleri bir sefer olunca: ''Bize de müsâade edin, biz de sizinle beraber gelelim'' diyeckeleri, Allah'ın sözünü değiştirmek istedikleri belirtiliyor. Onların, öyle bir sefere katılmalarına müsaade edilmemesi emrediliyor. Allah'ın emriyle sefere katılmaları menedilince de onların ''Siz bizi çekemiyorsunuz'' diyecekleri ve onların çok az anlayan insanlar oldukları belirtiliyor.

16 ncı âyette de bu Arapların, samimi olup olmadıklarının deneneceği, bunun için güçlü bir milletle çarpışacakları veya o milletin İslâm olacağı bildiriliyor. İmdi eğer böyle tehlikeli bir savaş çağırısına itâat ederlerse Allah onları ödüllendirir. Ama öyle bir durum karşısında yine Hudeybiye seferinde yaptıkları gibi sözlerinden cayar, dönerlerse o zaman da Allah'ın acı azâbına uğrarlar.

Gerçekten üç yıl sonra, Hicretin dokuzuncu yılında vukubulan Tebuk Seferinde de yine bu çevre kabilelerinden bazıları, Medine içindeki münâfıklarla iş birliği yapmışlar, o tehlikeli savaşa katılmamışlardır. *''Allah'ın Elçisinin arkasından, oturmakla sevindiler, mallarıyle ve canlarıyle cihadetmekten hoşlanmadılar: 'Sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennemin ateşi daha sıcaktır!' Keşke anlasalardı!''*[3] âyetlerinin bunlar hakkında indiğini adı geçen âyetlerin tefsîrinde belirtmiştik.

''Allah'ın kelâmını değiştirmek istiyorlar'': Müfessirlere göre bu âyetin anlamı şudur: Onlar Allah'ın, Hudeybiye'ye katılanlara verdiği sözü değiştirmek istiyorlar. Çünkü Allah, Hayber ganimetlerinin, yalnız Hudeybiye'ye katılanlara mahsus olmasını dilemiştir. Bunlar ise Allah'ın bu sözünü değiştirmek istiyorlar. Zira Allah, Peyğamber'e, onlardan hiçbirinin Hayber seferine katılmamasını emretmiştir. Onlar ise bu sefere katılmakta israr etmekle Allah'ın buyruğunu değiştirmek isteyeceklerdir [4].

Hayber vak'ası, Hudeybiye dönüşünden iki ay, başka bir rivayete göre beş ay sonra olmuştur [5]. Sîret kitâpları, Hayber Seferine yalnız Hudeybiye'ye

1. Tevbe Sûresi: 101.
2. Hucurât Sûresi: 14.
3. Tevbe Sûresi: 81.
4. Kurtubî: el-Câmi': 16/271.
5. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/36; Ğazavût'r-Resûl: 106.

katılmış olanların katıldıklarını, başkalarının katılmadığını yazmaz. Bundan dolayı bu âyetlerden, Hudeybiye'ye katılmayanların Hayber'e katılmayacakları anlamını çıkarmak, tarihsel gerçeklere uymaz.

Bu âyetler, göçebe Arapların genel karakterini çizmektedir. Bunlar tehlikeden uzak dururlar, ama menfaat sezince üşüşürler. Allah'ın sözlerini değiştirmek istemeleri de bu yola baş koymak istememelerindendir. Onlar için önemli olan menfaattir. Menfaat bulamayınca Allah'ın sözlerini kendi lehlerine değiştirmek isterler. İstedikleri biçimde te'vil ederler.

İşte bu kimselerin böyle ganimet seferine katılmadan önce ganimet ihtimali az, fakat tehlikesi çok olan bir kavmin karşısına çıkarılarak denenecekleri bildiriliyor. Böyle yapmalıdır ki gerçekten inanıp inanmadıkları belli olsun.

Bu güçlü kavmin: Hevâzin ve Sakîf kabileleri yahut Müseylemetu'l-Kezzâb'ın kavmi olan Hanife oğulları, yahut Rumlar veya Farslar olduğu hakkında rivayetler vardır. Bir görüşe göre de âyet geneldir, belli bir kavim kasdedilmemiştir [1]. O kabilelerin, herhangi bir güçlü kavim ile denenecekleri bildirilmektedir. Muhammed İzzet Derveze'ye göre en uygun olan da budur [2].

Her zaman bedevî Araplar gibi menfaate göre hareket eden, tehlikeden kaçan, menfaat görünce üşüşen insanlar vardır. Siyasî olaylar da bunu göstermiyor mu? İktidar ve mevki sahiplerinin çevresini saran insanların çoğu, iktidar ve mevkiinden düşenin semtine dahi uğramazlar. Zarar gelmesin diye bir kere olsun onun ziyâretine gitmezler. İşte âyetlerin genel hükmü uyarınca böyle kimselerin, ganimeti belli olan bir cihâda çıkarılmadan önce tehlikeli bir kavmin karşısına çıkarılarak savaşacakları konusunda söyledikleri sözde samimi olup olmadıklarının denenmesi gerekir. Çünkü denenmeden bu insanlar, yararlanacakları sefere götürülürlerse zararlı olabilirler, asıl mücâhidlerin hakkını alırlar. Allah'ın, mücâhidlere nasibedeceği ganimetlerden, nimetlerden yararlanabilmeleri için önce bunların da mücâhidler gibi tehlikeye atılmaları, İslâm için gerekince canlarını ortaya koymaları gerekir. Bu yolda ölmek de var. Ama şehîd olmadan, Allah zafer ve ganimet nasib ederse elbette ondan, dâ'vâ uğruna baş koymuş mücâhidler yararlanmalıdırlar.

"Onlarla çarpışırsınız, yâhut onlar İslâm olurlar": Yani onlar İslâm olunca artık çarpışmazsınız demektir. İslâm olmak, teslîm olmak veya müslüman olmak anlamına gelir. Âyette iki anlam da vardır. Düşman teslîm olunca veya müslüman olunca savaş sona erer. Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor:

1. el-Câmi: 16/272; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/191.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/199.

"İslâmda savaş, zorla insanları dine sokmak için değil, savunma ya da düşmana misliyle mukabele için yapılır. Kur'ân'ın genel içeriğinden anlaşılan budur. *"Onlarla çarpışırsınız, yahut onlar İslâm olurlar"* âyeti, bu anlayışımıza aykırı değildir. Burada savaşılması emredilen kavim, düşman olan kâfirdir. Onları öyle bırakmak müslümanlar için tehlikelidir. Tehlikeyi bertaraf etmek için onlarla savaşmak gerekir. Düşmanın, savaşa neden olan tutumlarına son vermesiyle savaş da sona erer. Bu da düşmanın müslüman, yahut teslim olması veya barış yapılmasiyle olur. Hudeybiye barışı bunun en güzel örneğidir. Peyğamber (s.a.v.) müslüman olmayan müşriklerle barış yapmıştır. Barış, Araplardan başkası hakkındadır, Araplarla barış olmaz, mutlaka onların müslüman olmaları gerekir diye Kur'ân'da bir hüküm yoktur" [1]. Nitekim Suriye ve Lübnan'da yaşayan gayri müslim Arapların dinlerine dokunulmamış, bunların bir kısmı hıristiyan olarak kalmıştır. Bugün Lübnan'da ikisi de Arap olmasına rağmen müslüman ve hıristiyan toplumları arasındaki din farkı, yıllardan beri Lübnan'ı iç savaşın içinde kanlara boğmaktadır.

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا

17- Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. Kim Allah'a ve Elçiye itâat ederse, Allah onu alt tarafından ırmaklar akan bahçelere sokar. Kim de yüz çevirirse onu da acı bir azâba uğratır.

Tefsîr:

17- Önceki âyetlerde Hudeybiye Seferinden geri kalanlar kınanmıştı. Tabii bu kınananlar, güçleri olduğu halde kasden sefere katılmayanlardı. Fakat âyet genel olduğu için hastalar, sakatlar, güçsüzler de sefere katılmadıklarından günah işlediklerini düşünüp üzülebilirler. İşte bu ihtimali savmak için 17 nci âyette kör, topal hasta gibi güçsüz kimseler, savaşa katılma zorunluluğundan istisnâ edilmektedir. Hâzin'in beyanına göre hastabakıcılar (doktorlar) da cepheye gitmekten muaftırlar.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/200.

Gerçi âyet Hudeybiye Seferi ile ilgili olarak inmiştir ama her devirde uygulanacak hükümler taşımaktadır. Böyle sakat kimseler cephede savaşa katılmak zorunda değillerdir ama cephe gerisindeki hizmetlerde çalışır, orduyu geriden desteklerler.

لقد رضي الله عن المؤمنين اذ يبايعونك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم
فانزل السكينة عليهم واثابهم فتحا قريبا ﴿١٨﴾ ومغانم كثيرة
ياخذونها وكان الله عزيزا حكيما ﴿١٩﴾ وعدكم الله مغانم كثيرة
تاخذونها فعجل لكم هذه وكف ايدي الناس عنكم ولتكون اية للمؤمنين
ويهديكم صراطا مستقيما ﴿٢٠﴾ واخرى لم تقدروا عليها قد احاط الله
بها وكان الله على كل شيء قديرا ﴿٢١﴾ ولو قاتلكم الذين كفروا
لولوا الادبار ثم لا يجدون وليا ولا نصيرا ﴿٢٢﴾ سنة الله التي قد
خلت من قبل ولن تجد لسنة الله تبديلا ﴿٢٣﴾

18- Allah şu mü'minlerden razı olmuştur ki onlar, ağacın altında sana bey'at ediyorlardı. Allah onların gönüllerinden geçenleri bildiği için onların üzerine huzur ve güven indirdi ve onlara yakın bir fetih verdi. 19- Ve onlara alacakları birçok ganimetler (bahşeyledi). *Allah azîzdir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 20- Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimetler va'detti. Şimdilik size bu*(Hudeybiye barışı)*nı verdi ve insanların ellerini sizden çekti ki bu, inananlara bir ibret olsun ve Allah sizi dosdoğru bir yola iletsin. 21- Size daha başka ganimetler de sözvermiştir ki henüz siz onları ele geçiremediniz fakat Allah onları kuşatmış*(sizin için ayırmış)*tır. Allah herşeyi yapabilir. 22- Eğer kâfirler sizinle savaşsalardı, arkalarına dön*(üp kaç)*arlardı, sonra ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamazlardı. 23- Bu, Allah'ın, öteden beri süregelen yasasıdır. Allah'ın yasasında bir değişme bulamazsın.*

Tefsîr:

18-19 ncu âyetlerde Allah'ın, Hudeybiye'de Peyğamber(s.a.v.)e bey'at eden mü'minlerden razı olduğu, onların kalblerindeki düşünceleri yani o güç durumda içlerinden geçen düşünceleri, kuşkuları bildiği, indirdiği huzur ile gönüllerini yatıştırdığı ve kendilerine yakın bir fetih nasibettiği, ileride onlara daha birçok ganimet de lûtfedeceği buyurulmaktadır.

Hudeybiye'de ağacın altında yapılan bey'ate: *"Bey'atu'r-Rıdvân"* denilir. Herhalde bu isim, Allah'ın onlardan razı olduğunu bildiren 18 nci âyetten alınmıştır. *"Allah onların gönüllerinden geçenleri bildi"* cümlesi, Hudeybiye'deki durumun güçlüğünü ve mü'minlerin gönüllerinde kuşkular üzüntüler uyandığını göstermektedir. Daha önce zikrettiğimiz üzre Hz. Ömer'in itirazından da bu husus açıkça anlaşılmakta idi. Fakat Allah mü'minlerin gönüllerine sekîne (huzur, güven) indirerek onları bu düşüncelerden kurtarıp huzur ve inşirâha kavuşturmuştur.

Bu bey'atte bulunanların cehenneme girmeyeceklerine dair hadisler de vardır. Peyğamber(s.a.v.)in, ağacın altında kendisine bey'at edenlere: *"Siz yeryüzünün en hayırlı insanlarısınız"* dediği rivayet edilir [1]. Ümmi Mübeşşir de Peyğamber(s.a.v.)in, Hafsa'nın yanında şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"İnşâallâh ağacın altında bey'at edenlerden hiç kimse cehennem ateşine girmez"* [2].

18 nci âyette zikredilen *feth-i karîb* ile 19 ncu âyette müslümanların alacakları bildirilen ganimetler hakkında iki tefsîr vardır: Birine göre *feth-i karîb* (yakın fetih), Hudeybiye barışıdır. Alacakları ganimetler de ilerideki fetihlerde ellerine geçecek olan ganimetlerdir. Diğerine göre feth-i karîb Hayber fethidir, alacakları ganimetler de Hayber ganimetleridir.

Kanâatimize göre birinci görüş daha doğrudur. Çünkü fetih için geçmiş zaman kipi, ganimetler için gelecek zaman kipi kullanılmıştır. "Allah onlara yakın fetih ve ileride alacakları ganimetler verdi" buyuruluyor. Buna göre fetih, ileride verilecek değil, fi'len verilmiştir ki bu da Hudeybiye barışıdır.

Daha önce de söylediğimiz gibi fetih, güçlükleri açmak, düğümleri çözmek, engelleri ortadan kaldırmaktır. Hudeybiye barışı, İslâmın önündeki güçlüklerin ve engellerin kaldırılması, İslâmın yayılma yolunun açılmasıdır. İşte Allah, bu barış ile müslümanların önündeki güçlükleri kaldırdığını, bundan sonra daha rahat hareket edeceklerini, büyük zaferlere, ganimetlere ereceklerini bildirmektedir. Âyette "Onlara ganimetler verdi" denmiyor, "Onlara ileride

1. Buhârî, Meğâzî: 35.
2. Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 163; Ebû Dâvûd, Sunneh: 8; İbn Hanbel, Musned: 3/350, 6/420.

alacakları ganimetler de verdi'' buyuruluyor. Bu, müslümanların ileride alacakları ganimetlere işarettir.

20-21: Allah size, ele geçireceğiniz birçok ganimetler va'detti. Bu Hudeybiye fethini hemen size verip insanların (Mekke müşriklerinin) ellerini sizden çekti. Onların size saldırmalarını önledi ki bu, mü'minlere ibret olsun; mü'minler, Allah'ın, kendilerine yardım ettiğini anlasınlar ve Allah sizi doğru yola iletsin. Allah size, henüz ele geçiremediğiniz ganimetler de nasibedecektir. O ganimetler henüz sizin elinize geçmemiştir ama Allah onları kuşatmış, size ayırmıştır. Allah herşeyi yapabilir.

Bu âyetler, bundan önceki âyetlerin anlamını pekiştirmektedir. Orada Allah, mü'minlere yakın bir fetih ve ileride alacakları birçok ganimetler verdiğini belirtmişti. Burada da Allah'ın, o nimet ve lûtfu pekiştirilerek müslümanların yürekleri tatmin ve teselli ediliyor.

22-23: Hudeybiye'de kâfirler sizinle savaşsalardı dönüp kaçarlar, kendilerine bir koruyucu dost ve yardımcı bulamazlardı. Siz onları tepelerdiniz. Allah sizi kâfirlere üstün getirir. Çünkü yoluna uyan mü'minleri, nankörlere üstün getirmek, Allah'ın yasasıdır. Allah'ın yasasında değişiklik olmaz.

Bu âyetlerin sözgeliminden anlaşıldığı üzre Allah'ın âcilen yani şimdilik müslümanlara verdiği yakın fetih, Hudeybiye barışıdır. Allah kâfirlerin yüreklerine kuşku düşürerek onların müslümanlara saldırmalarını önlemiştir. Âyetlerde kâfirler saldırmış olsalardı dahi yenilmiş olacakları ve artık müslümanlara zafer yollarının açıldığı, bundan böyle çok zafere ulaşıp ganimetler alacakları müjdelenmektedir. Hudeybiye barışından sonra müslümanların elde ettikleri ilk zafer, Hayber zaferidir. Müslümanlar bu zaferde çok ganimet almışlar, verimli topraklar kazanmışlardır. Bu olayın geçişi şöyledir:

Hayber seferi, sırf müslümanlara ganimet temini için sebepsiz düzenlenmiş bir sefer değildir. Medine'den sürülmüş olan yahudî Nadîr oğulları, Hayber'e gidip yerleştiler ve o bölge yahudilerinin lideri olup onlara İslâm düşmanlığı aşıladılar. Bu adamlar, yalnız oradaki yahudileri kışkırtmakla kalmadılar. Gidip Mekke müşriklerini, Esed ve Gatafan kabilelerini de kışkırttılar ve Kureyşin bu kabilelerle birleşip büyük bir ordu ile müslümanların üzerine yürümesine sebeboldular. Sonuçta vukubulan Hendek Savaşında Medine'deki yahudi kabilesi Kurayza oğullarını da kandırıp onların, vaktiyle müslümanlarla yaptıkları ittifaklarını bozarak müşrik ordusuna katılmalarına neden oldular. Müşriklerin bir sonuç alamadıkları bu savaştan sonra Medine, ittifaklarını bozarak müslümanlara hiyanet eden Kurayza oğullarından temizlenmişti. Fakat Şam yolu üzerinde verimli toprakları olan Hayber, hâlâ müslümanların başına gaileler açmış bulunan Nadîr oğulları yahudilerinin barınağı idi. Onlar oralarda hakim oldukça da müslümanların güvenliği tehlikede

bulunuyordu.

İşte bu mıntıkayı güven altına almak için Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Hayber'e bir sefer yapmayı düşünüyordu. Fakat tehlikeyi o kadar vahim görmediği için sadece müfreze gönderip liderleri Râfi' ibn Ebî'l-Hukayk'ı, daha sonra onun yerine geçen Useyr ibn Zârim'i öldürtmekle yetinmişti. Böylece onları, hareketlerine dikkat etmeleri için uyarmış, cezalandırma işini Ka'be'yi ziyaretten sonraya bırakmıştı. Hudeybiye barışı ile Kureyşin herhangi bir saldırısı önlenmiş, sıra Hayber bölgesinin güvenlik altına alınmasına gelmişti.

Ashâbına Hayber seferine hazırlanmalarını emretti. Medine yöresinde oturan kabilelerden sadece gönüllü olanların gazâya katılmalarını istedi. Sibâğ ibn Arfaz el-Ğifârî'yi, Medine'de yerine vekil bırakarak ve zevcesi Ümm-ü Seleme'yi de beraberine alarak Hayber üzerine yürüdü. Hudeybiye'ye giderken de yine bu zevcesini yanına almıştı. Bundan Ümm-i Seleme'nin, müşkül durumlarda Allah'ın Elçisine danışmanlık yaptığı kanâati doğmaktadır.

Hudeybiye'den Zu'l-Hicce ayında dönmüştü. Ondan bir ay sonra, Muharrem'in sonlarında, bir rivayete göre de beş ay sonra Cumâdâ el-Ûlâ ayında Hayber üzerine yürüdü.

Sabahleyin erkenden belleriyle, kürekleriyle tarlalarında çalışmak üzere evlerinden çıkan Hayberliler, birden bire karşılarında müslümanları görünce:

— Muhammed ve ordusu! deyip kalelerine kaçtılar.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Allâhu ekber, Hayber yıkıldı! Biz bir kavmin alanına inersek uyarılanların sabâhı kötü olur! dedi.

Sonra Recî' denen yere vardı. Gatafanlılarla Hayber arasında karargâhını kurdu ki Gatafan'dan Hayber'e yardım gelmesin. Gatafanlılar Hayber'e yardım için yola çıktılar, bir konaklık bir mesâfe yürüdülerse de korkup geriye döndüler.

Hayber nüfusça kalabalık bir yerdi. Kaleleri sağlam, ekonomileri iyi, silâhları çok idi. Müslümanlar Hayber'in fethinde hayli güçlük çektiler. Hayberlilerden birçok kimse öldüğü gibi müslümanlar da birkaç şehîd verdiler.

Birkaç kaleden oluşan Hayber'de önce Nâim, sonra Ebû'l-Hukayk oğullarının kalesi olan el-Kamûs fethedildi. Birçok esîre alındı. Huyay ibn Ahtab'ın kızı ve Kinâne ibn er-Rabî ibn Ebî'l-Hukayk'ın karısı olan Safiyye de esîreler arasında idi.

O günlerde Safiyye ru'yâsında Ayın, kendi koynuna girdiğini görmüş ve bunu kocası Kinâne'ye anlatmıştı. Kinâne:

— Bu demektir ki sen Hicaz kıralı Muhammed'i istiyorsun, deyip yüzüne

bir tokat vurmuş ve Safiyye'nin gözünü morartmış idi. İşte Allah'ın Elçisine getirildiği zaman Safiyye'nin gözünün çevresindeki morartı duruyordu. Allah'ın Elçisi ona, kendi ridâsını verip örttürünce herkes, onu kendisine seçtiğini anlamıştı.

Bir rivâyete göre Dihye, alınan esîrelerden bir tanesini kendisine vermesini Allah'ın Elçisinden istemiş, o da esîrelerden bir tanesini almasını söylemiş, Dihye Safiyye'yi seçince bir adam:

— Ey Allah'ın Peyğamberi, sen Kurayza ve Nadîr oğullarının başkanının kızını Dihye'ye mi verdin? O yalnız sana yaraşır, dedi.

Peyğamber (s.a.v.), Safiyye'yi çağırttı, yüzüne bakınca Dihye'ye:

— Sen başka bir câriye al, dedi ve Safiyye'yi âzâd edip onunla nikâhlandı.

Daha sonra Allah'ın Elçisi, Hayber dönüşünde, yolda Enes'in annesinin bezediği Safiyye ile zifâf olmuştur.

Safiyye'nin kocası Kinâne ibn er-Rebî' getirildi. Nadîr oğulları hazinesi bu adamın yanında idi. Hz. Peyğamber ondan hazineyi istedi. Kinâne inkâr etti. Başka bir yahudi:

— Ben Kinâne'nin, her sabah şu harabede dolaştığını görürdüm, deyince Peyğamber (s.a.v.) Kinâne'ye:

— Eğer hazineyi bulursak seni öldüreyim mi? dedi. O da:

— Evet, dedi.

Peyğamber(s.a.v.)in emriyle harabe eşildi ve hazinenin bir kısmı ortaya çıkarıldı. Peyğamber, Kinâne'ye, geri kalan hazineyi vermesini emretti. Kinâne yine vermeyince öldürüldü [1].

Daha sonra müslümanlar, en son ve güçlü kaleler olan Vatîh ve Sülâlim kalelerine geldiler. Peyğamber (s.a.v.) bu savaşta kumandanlara bayrak verdi. Bayrak, ilk defa bu savaşta kullanılmıştır. Kumanda bayrağını ilk önce Ebubekir'e verdi, fetih nasib olmadı. Sonra Ömer'e verdi, yine fetih nasib olmadı. Sonra:

— Yarın bayrağı öyle birine vereceğim ki o Allah'ı ve Elçisini sever, Allah ve Elçisi de onu sever, Allah onun eliyle fetih nasibedecektir dedi ve bayrağı Alî'ye verdi. Alî'nin gözleri ağrıyordu. Gözüne tükürüp:

— Bu bayrağı al, Allah fetih nasibedinceye kadar bayrağı taşı! dedi. Alî'nin eliyle bu kaleler de fethedildi.

1. Buhârî, Meğâzî: 64; Sîretu İbn Hişâm: 3/388-389.

Vatîh ve Sülâlim'dekiler, kuşatmanın kalkmayacağını anlayınca canlarına dokunulmaması, mallarını bırakıp gitmeleri şartıyle kaleyi teslim etmeyi önerdiler. Peyğamber (s.a.v.) bu öneriyi kabul etti. Silâhları, malları, tarlaları, kadınları ve çocukları hep müslümanlara ganimet oldu. Allah'ın Elçisi, ganimetin beşte birini Beytu'l-mâle ayırdıktan sonra gerisini müslümanlara paylaştırdı.

Hayberliler, kaleden indikten sonra: "Biz toprağı işlemesini, onarmasını biliriz" deyip yarıcılıkla toprağı işlemeyi önerdiler. Peyğamber (s.a.v.) bunu: "Dilediğimiz zaman sizi çıkartmak" kaydıyla kabul etti, fakat tehlikeli olanları sürdü. Böylece barış yapıldı.

Hz. Ömer devrine kadar o toprakları yahudiler işlettiler. Ömer devrinde artık müslümanlar, toprağı işleyecek insan gücüne ve beceriye ulaşınca Hz. Ömer yahudileri Şam'a sürdü.

Peyğamber (s.a.v.), daha sonra Hayber'den Vâdî'l-Kurâ'ya geldi. Çeşitli kalelerin bulunduğu Vâdi'l-Kurâ'da biraz mukavemetle karşılaştı ise de sonunda fetih nasib oldu. Halkından teslim olanların bir kısmını sürdü, kalmasında sakınca olmayanları da toprağı yarıya işlemek üzre orada bıraktı.

Olayları duyan Fedek yahudileri korktular. Bahçeleri, tarlaları yarıya işlemek üzre anlaşmak için Peyğamber(s.a.v.)e elçi gönderdiler. Böylece Fedek, savaşma olmadan müslümanların eline geçtiği için burası sadece Allah'ın Elçisine halis mülk oldu.

Savaştan sonra Hayber'de Sellâm ibn Mişkem'in karısı Zeyneb, Allah'ın Elçisine ikram etmek üzere pişirdiği koyunu zehirledi. Allah'ın Elçisi, koyundan bir lokma alıp çiğnedi ve yutmadan hemen tükürdü:

— Bu kemik bana zehirli olduğunu söylüyor! dedi.

Fakat çiğnediği lokmayı yutmuş olan Bişr ibn Ma'rur öldü. Sonra bu kadın suçunu itiraf ederek kendisini şöyle savundu:

— Kavmime yaptıklarını görünce düşündüm ki eğer sen kıral isen, senden kurtulurum. Peyğamber isen zaten bu durum sana bildirilir.

Peyğamber(s.a.v.)in, bu kadının suçunu bağışladığı rivayeti varsa da daha sağlam rivayete göre bu kadını öldürtmüştür. Peyğamber (s.a.v.) ölüm hastalığı sırasısında:

"— *'Âişe, Hayber'de yediğim yemeğin acısını hâlâ duyuyorum. Şimdi o zehirin etkisiyle boyun damarımın kesildiğini hissediyorum!*" dediği rivayet edilir [1].

1. Buhârî, Meğâzî: 83; Dârimî, Mukaddime: 11; İbn Hanbel: 6/18.

Peyğamber (s.a.v.) ya Hayber'de veya yolda Safiyye ile zifaf olmuştur. Zifaf gecesi Ebu Eyyûb el-Ensârî, Peyğamber'in çadırı etrafında dolaşarak onu beklemiş, sabahleyin Peyğamber (s.a.v.), Ebû Eyyûb'u neden öyle yaptığını sorunca:

— Yâ Resûlâllah, bu kadının sana bir şey yapmasından korktum. Babasını, kocasını, kavmini öldürdün. Henüz küfürden yeni ayrıldı. Sana bir şey yapmasından korktum, demiş. Peyğamber (s.a.v.) de ona duâ ederek:

— Allahım, Ebu Eyyûb nasıl geceleyin beni korudu ise sen de onu koru, dedi.

Hâlâ Habeşistan'da bulunan ilk muhâcirler de Hayber'in fethi sırasında geldiler. Bir rivayete göre Peyğamber (s.a.v.) 'Amr ibn Ümeyye ed-Damrî'yi Necâşî'ye gönderip oradaki müslümanları istetmiş, Necâşî de onları iki gemiye bindirerek göndermiş, Hz. Peyğamber henüz Hayber'de iken Habeşistan'dakiler gelmişler. Peyğamber (s.a.v.) Ca'fer'i görünce gözlerinden öpmüş:

— Hangisine sevineyim, Hayber'in fethine mi, Ca'fer'in gelmesine mi?! demiş [1].

Hiç kuşkusuz Peyğamber'in, Habeşistandakileri istetmesi de, Hudeybiye barışının yararlı sonuçlarındandır. Çünkü müslümanlar yeterli derecede güçlendikleri için artık uzun süreden beri vatanlarından ayrı yaşayan ilk muhâcirlerin, daha fazla gurbette durmalarına gerek kalmamış ve Peyğamber onların geri dönmelerini istemiştir.

Hz. Peyğamber, Hayber günü şöyle demiştir: "Allah'a ve âhiret gününe inanan, suyunu başkasının ekinine dökmesin (başkasının gebe karısıyle yatmasın). Allah'a ve âhiret gününe inanan, gebe olmadığı anlaşılıncaya kadar tutsak kadınla yatmasın. Allah'a ve âhiret gününe inanan, bölüştürülmemiş ganimet malını satmasın. Allah'a ve âhiret gününe inanan, müslümanların ganimet hayvanına binip de onu zayıflatıp müslümanların fey'ine iâde etmesin" [2].

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِن بَعْدِ
أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/36-42; Ğazavâtu'r-Resûl: 106-117; et-Tefsîru'l-hadîs: 10/203-204.
2. Ğazavâtu'r-Resûl: 115.

مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَـُٔوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ
بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ
الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ
كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

24- Mekke'nin göbeğinde sizi onlara galip getirdikten sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çeken O'dur. Allah yaptıklarınızı görmektedir. 25- Onlar öyle kimselerdir ki inkâr ettiler, sizin Mescid-i Harâm'ı ziyaretinize ve bekletilen kurbanların yerlerine varmasına engel oldular. Eğer orada, kendilerini bilmediğiniz için tepeleyeceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü kendileri yüzünden kınanacağınız inanmış erkekler ve inanmış kadınlar olmasaydı (Allah sizin savaşmanıza engel olmazdı. Böyle yaptı) *ki Allah, dilediğini rahmetine soksun. Şâyet* (inananlar ve inanmayanlar) *birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri acı bir azâba çarptırırdık. 26- O zaman inkâr edenler, kalblerine öfke ve gayreti, o câhiliyye öfke ve gayretini koymuşlardı, Allah, Elçisine ve mü'minlere huzur ve güvenini indirdi; onları takvâ kelimesine* (verdikleri sözde durmaya) *bağladı. Zâten onlar buna lâyik ve ehil idiler. Allah herşeyi bilendir.*

Tefsîr:

24- Önceki âyetlerin devamı olan bu âyet de Hudeybiye'deki bir vak'aya işaret ediyor: Allah'ın, Mekke'nin eteğinde müşriklerin ellerini müslümanlardan, müslümanların ellerini de müşriklerden çektiğini; herşeyi bilen ve gören Allah'ın, müşriklerin, müslümanlara baskın yapıp onları yenmelerine fırsat vermediğini buyuruyor.

Bu âyetin, Hudeybiye'de bir düşman süvari bölüğünün, gizli bir saldırı girişimine işâret olduğu rivayet edilir. Müslümanlar sabah namazını kılarlarken seksen kişilik bir üşman bölüğü, Ten'îm Dağından inip müslümanlara saldırmak istemişler, fakat yakalanmışlar ve Allah'ın Elçisi onları serbest bırakmıştır. Enes'in rivayetine göre 24 ncü âyet bunun üzerine inmiştir [1].

1. Müslim, Cihâd: 133; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 48; Ebû Dâvûd, Cihâd: 120; İbn Hanbel: 3/124, 290.

Bu rivayet, âyetin hemen bu olayın ardından ve öteki âyetlerden ayrı indiğini ifade eder. Oysa âyet, öteki âyetlerle beraber inmiştir. Sûrede, Allah'ın, Hudeybiye'de mü'minlere olan lutufları sayılmaktadır. Bu lutuflarından biri de onları, düşmanın saldırısından koruması ve kendilerini saldıran düşmana üstün getirmesidir. Âyet hemen orada inmiş değil, daha sonra inmiştir. Olayı anlatan Enes'in kasdı da herhalde bu âyetin, o olayla ilgili olarak indiğini ifade etmektir.

Bir rivayete göre de Peygamber (s.a.v.) Hayber'i kuşattığı sırada Esed ve Gatafan kabileleri, Medine'ye baskın yapıp müslümanların çoluk çocuğunu götürmek istemişler, Allah onlara bu fırsatı vermemiştir. İşte bu âyetin, Esed ve Gatafan'ın saldırı plânlarının Allah tarafından engellendiğine işâret ettiği söylenir [1]. Fakat bu rivayet doğru değildir. Çünkü âyetler, henüz Hayber kuşatmasından önce, Hudeybiye'den dönerken inmiştir. Üslûb da geçmiş zaman kipidir. Geçmişte olan bir olayı hatırlatmaktadır. Bu da âyetlerin inişinden önce, Hudeybiye'de geçmiş bir olaydır. Allah lutfiyle müslümanlardan bir tehlikeyi savmıştır. Nitekim müteâkip âyette de bu saldırganların kimler olduğu açıklanmaktadır.

25- Onlar, inkâr etmiş, sizin Mescidi Harâm'ı ziyaretinize ve Allah için bekletilen kurbanların kurban edilecekleri yere varmasına engel olan kimselerdir. Allah onları sizin ellerinizle perişan ederdi ama onların arasında inanmış erkekler ve kadınlar vardır. Siz onlara saldırınca farkında olmadan o mü'min erkek ve kadınları da öldürürdünüz. Bu yüzden de size kınama, ayıp gelirdi. Mü'minleri öldürmenizden ötürü kınanırdınız, günâha girerdiniz. Allah dilediği kimseleri rahmetine sokmak ve müşriklerin arasında bulunan mü'minleri ve daha sonra inanacak olanları kurtarmak için sizin onlara saldırmanıza müsaade etmedi, barış yapmanızı uygun gördü. Eğer aralarında inananlar seçilmiş olsaydı Allah kâfirlere acı bir şekilde azâbederdi. Ama mü'minler, kâfirlerin arasında bulunduğu ve saldırı sonunda farkında olmadan onlar da öldürüleceği için Allah düşmanınızla çarpışmanıza müsâade etmedi.

Bu âyetten, Mekke'de müşrikler içerisinde imanını gizleyen insanlar bulunduğu anlaşılır. Nitekim Nisâ Sûresinin 75, 98-99 ncu âyetlerinde de bu husus ifade edilmektedir. Şimdi tefsîri sadedinde olduğumuz 25 nci âyette Allah'ın, onları rahmetine sokacağı bildiriliyor ve onlar hicret etmeyip kâfirlerin arasında kalmalarından ötürü de kınanmıyorlar. Çünkü onlar, yaşadıkları şartlar dolayısıyle hicret imkânını bulamamışlardır.

26- Allah kâfirlerin kalblerine câhiliyyet hamiyyeti, kabalığı, öfkesi koymuştur. Câhiliyye kibir ve gururundan dolayı mü'minlerin Mescid-i Harâm'a

1. Hâzin: 6/197.

girmelerine engel olmuşlardır. Onların bu kaba davranışı karşısında, onlara mukabelede bulunmamak, mü'minlere ağır gelmişti. Fakat Allah, Elçisine ve mü'minlere sekîne (sükûn, huzur) indirerek onları takvâ sözüne bağladı, gönüllerine sabır verdi. İhtiyatlı olmaya yöneltti. Olanlara râzı oldular. Aşırı davranışlardan kaçındılar, masum kanına girmekten korundular. Zaten onlar aşırı hareketlerden korunmaya lâyik, tevhîde bağlı ve ehil insanlardır. Allah herşeyi bilir.

Bu âyet de Hudeybiye'de kâfirlerin inatçı, gururlu tutumları karşısında müslümanların misliyle mukabele etmemekten ötürü ne kadar sıkıldıklarını, Hudeybiye barış şartlarının kendilerine ne kadar ağır geldiğini gösterir. Fakat sonradan Allah'ın ilhamiyle gönülleri yatışmış, Allah Elçisinin seçtiği çözüm tarzına râzı olup huzur bulmuşlardır. Bu âyette geçen *kelimete't-takvâ*(korunma sözü)nün ''Lâilâhe illâllâh'' veya ''Lâilâhe illâllâh Muhammedun resûlullâh'' veya ''Bismillâhirrahmânirrahîm'' olduğunu söyleyenler vardır [1]. Fakat bizim kanımıza göre takvâ sözü burada, Peygamber (s.a.v.)in, ihtiyatlı olma, aşırı davranıştan sakınma, masum kanına girmeme konusunda söylediği öğütlerdir. Ashâbın takvâ sözüne bağlanması, Peygamber'in öğütlerini ve seçtiği çözüm yolunu kabul edip aşırı davranışlardan kaçınmalarıdır.

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ
اٰمِن۪ينَ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّر۪ينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ
دُونِ ذٰلِكَ فَتْحاً قَر۪يباً ﴿٢٧﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يداً ﴿٢٨﴾

27- Andolsun Allah, Elçisinin ru'yâsını doğru çıkardı: Allah dilerse kiminiz başlarınızı traş ederek, kiminiz saçlarınızı kısaltarak, korkmadan, güven içinde Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi de bundan önce size yakın bir fetih verdi. 28- O, Elçisini hidâyet ve hak dinle gönderdi ki o dini bütün dinlere üstün kılsın. Tanık olarak Allah yeter.

1. Fethu'l-Kadîr: 5/54.

Tefsîr:

27- Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Hudeybiye Seferinden önce, Mekke'ye girip Ka'be'yi tavâf ettiğini görmüş ve bu ru'yâsını ashâbına haber vermişti. Hudeybiye Seferine çıkınca sahâbîler, bu ru'yânın mutlaka bu seferde gerçekleşeceğine emin idiler. Çünkü Peyğamber'in ru'yâsı haktır. Fakat ru'yâ o seferde gerçekleşmeyip ziyaret, ertesi yıla kalınca bazı sahabiler kuşkulanmaya başladılar. Bu yüzdendir ki Ömer ibn el-Hattâb: "Sen bize Ka'be'ye gidip onu tavâf edeceğimizi söylememiş miydin?" demişti. Oysa ru'yâ gerçek idi. Peyğambere Ka'be'yi ziyaret edeceği gösterilmişti. Bu ziyaretin o seferde gerçekleşmemesi, hiç gerçekleşmeyeceği anlamına gelmezdi. Zaten Hudeybiye Barışının yapılması, o ru'yânın gerçekleşeceğini gösterir.

İşte 27 nci âyette Peyğamber'in gördüğü ru'yânın doğru olduğu, inşaallâh müslümanların güven içinde, korkmadan Mescid-i Haram'a girip Ka'be'yi ziyaret edecekleri, kiminin saçlarını kökünden keseceği, kiminin kısaltacağı, ru'yânın şimdi gerçekleşmemesinin bir hikmeti olduğu, işlerin gizli hikmetlerini Allah'ın bildiği, bunun için Allah'ın, müslümanlara, Mescid-i Harâm'ı ziyaretten önce yakın bir fetih verdiği, yani onların yollarındaki engelleri kaldırıp Ka'be'ye varan oradan cihâna dallanan yolları açtığı buyurulmaktadır.

Gerçekten bir yıl sonra müslümanlar Ka'be'yi ziyaret etmişlerdir. Peyğamber (s.a.v.) ertesi yıl, yani Hicretin yedinci yılı Zu'l-Ka'de ayında ömre yapmak üzere, çoğunluğunu Hudeybiye'ye katılanların oluşturduğu iki bin kişinin başında Mekke'ye doğru yola çıktı. Yanlarında silâh olarak sadece kını içerisinde kılıç taşıyorlardı. Kurbanlarını da yanlarında götürüyorlardı.

Zu'l-Huleyfe'de ihrama girdiler, telbiyeye başladılar. Marru'z-Zahrân'a yaklaştıklarında Peyğamber (s.a.v.) Muhammed ibn Mesleme'yi atlı ve silâhlı olarak önden gönderdi. Onu gören müşrikler, Allah Elçisinin ahdini bozduğunu, kendilerine saldıracağını sanarak korktular. Ve Mekke'ye gidip durumu halka bildirdiler. Kureyş, Mikrez ibn Hafs'ı Peyğamber'e elçi göndererek neden andlaşmayı bozduğunu sordu. Peyğamber (s.a.v.) andlaşmayı bozmadığını, Muhammed ibn Mesleme'yi Mekke'ye değil, Ye'cec'e gönderdiğini söyledi.

Kâfirlerin ileri gelenleri, Peyğamber ve ashâbına karşı duydukları kinden dolayı Mekke'den çıktılar. Fakat öteki erkekler, kadınlar ve çocuklar evlerin bacalarına, dağlara çıkarak müslümanların telbiye ede ede gelişlerini seyrediyorlardı. Mekke'ye girerken Peyğamber(s.a.v.)in devesinin yularını çeken şâir Abdullâh ibn Ravâha şu şi'ri okuyordu:

خلّوا بنى ٱلكفّار عن سبيله   خلّوا فكلّ ٱلخير فى رسوله
يا ربِّ إنّى مؤمنٌ بقيله   أعرف حقَّ ٱلله فى قبوله

"Ey kâfir oğulları, Allah'ın yolundan çekilin! Çekilin, çünkü her türlü hayırlar, iyilikler, O'nun elçisindedir. Ya Rabbi, ben onun sözüne inanıyorum. Onu kabul ve ona itâatin, Allah'ın bize yüklediği bir görev olduğunu biliyorum."

Başka bir rivâyette şiir şöyledir:

خلّوا بنى ٱلكفّار عن سبيله   قد أنزل ٱلرحمن فى تنزيله
بأنّ خير ٱلقتل فى سبيله   نحن قتلناكم على تأويله
كما قتلناكم على تنزيله

Ey kâfir oğulları, Allah Elçisinin yolundan çekiliniz! Allah indirdiği Kitâbında: en hayırlı savaşın, onun uğrunda savaşmak olduğunu bildirmiştir. Biz vaktiyle inen Kitâbı yayma uğrunda savaştığımız gibi, bugün de onun doğru anlamını yerleştirme uğrunda sizinle savaşırız" [1].

Allah Elçisi ve Ashâbı, Mekke'ye geldiklerinde, Hacer-i Esved tarafında oturmuş, müslümanların hareketlerini seyreden müşrikler, birbirlerine: "Medine hummâsı şunları bitkin düşürmüş!" dediler.

Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, müşriklere kuvvetli görünmek için ashâbına, Ka'be'yi üç kere koşa koşa ve omuzlarını silke silke tavâf etmelerini emretti: "Kendisini onlara güçlü gösteren kişiye Allah rahmet etsin!" dedi. Safâ ile Merve arasında gidip gelirken de koşarcasına yürümelerini buyurdu [2]. Müslümanların bu çevik hareketlerini gören müşrikler:

— Siz bunları mı sıtma mahvetmiş diyorsunuz? Bunlar, falandan ve falandan daha dinç ve çeviktir, dediler.

Allah'ın Elçisi, andlaşma gereğince Mekke'de üç gün kaldı. Ve sonra, müşriklerin artık gitmesini istemeleri üzerine Mekke'den ayrıldı. Bu ömreye *Umretu'l-kadâ'* (kazâ ömresi) dendi.

28- Hudeybiye'de bazı müslümanların içine düşen kuşkunun giderilmesi için 27 nci âyette Elçi'nin ru'yâsının mutlaka çıkacağı ve müslümanların, güven içinde Mescid-i Harâm'a girecekleri belirtildikten sonra bu âyette de Hz. Muhammed(s.a.v.)i hidâyet ve hak dinle gönderenin Allah olduğu, Muhammed'in, Allah'ın gerçek elçisi olup getirdiği dinin bütün dinlere üstün geleceği, onun gerçek peygamber, Kur'ân'ın da Allah kelâmı olduğuna bizzât Allah'ın tanık bulunduğu vurgulanmaktadır.

1. İbn Hişâm'ın da belirttiği gibi bu son şekil, 'Abdullâh ibn Ravâha'nın sözü değil, Ammâr ibn Yeser'in Sıffîn'de, Mu'âviye askerleri karşısında okuduğu bir şiirdir. Kur'ân'ın kendisini kabul etmeyenlere, anlam ve yorumu için savaşmadan söz edilmez. Bkz. Sîretu İbn Hişâm: 3/425-426; Fethu'l-Bârî: 7/501; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/202-203. Burada Prof. Kâmil Mîras'ın Tecrîd Tercemesinde bu şiirin tercemesinde hatâ vardır. Basanların düzeltmesi yararlı olur.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/202-203; Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi: 10/284-285.

Yani Elçisini hidâyet ve hak dinle göndermiş olan Allah, ona gösterdiği ru'yâyı yalancı çıkarmaz. Onun gördüğü ru'yâ doğrudur. Çünkü O, gerçek peyğamberdir. Dini de haktır, bütün dinlere üstün gelecektir. Buna Allah tanıktır. Allah'ın tanıklığı, onun gerçek peyğamber, dininin de hak olduğunu ispata yeterlidir.

Muhammed(s.a.v.)in getirdiği Kur'ân dininin zafere ulaşacağı, bütün dinlere üstün geleceği, ikinci kez vurgulanmaktadır. Bu âyet, iniş sırasına göre ilk defa Saff Sûresinde geçmiştir. Orada Mûsâ'nın ve Îsâ'nın peyğamberlikleri anlatıldıktan ve Mûsâ kavminin Mûsâ'ya eziyetlerine, Hz. Îsâ'nın da Hz. Muhammed'in geleceğini müjdelediğine işaret buyurulduktan sonra Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu ve kâfirler istemese de Allah'ın, kendi nurunu tamamlayacağı vurgulanmış ve daha sonra da: *"O, Elçisini hidâyet ve hak dinle gönderdi ki müşrikler istemese de o dini, bütün dinlere üstün getirsin"* [1] buyurulmuştur. Saff Sûresindeki âyet, "وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ: *Müşrikler istemese de"* cümlesiyle biterken, buradaki "وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا: *Tanık olarak Allah yeter"* cümlesiyle bitmektedir. Bu da konuların farklılığından ileri gelmiştir. Çünkü burada, mü'minlerin kalblerine gelen bir kuşkunun giderilmesi amaciyle bu âyet gelmiştir. Bunun için Muhammed'in gerçek peyğamber ve Kur'ân'ın da Allah kelâmı olduğuna Allah'ın tanık olduğu belirtiliyor. Orada ise müşriklerin, Kur'ân'ı uydurma saymaları ve Kur'ân nurunun tamamlanmasını istemedikleri anlatılmaktadır. Sözgelimine uygun olarak "Müşrikler istemese de Allah'ın, dinini bütün dinlere üstün getireceği" vurgulanmıştır.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا
سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ
ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ
فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ
وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا

1. Saf Sûresi: 9.

29- Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı katı, mü'minlere karşı merhametlidirler. Onların, rükû ve secde ederek Allah'ın lûtuf ve rızâsını aradıklarını görürsün. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. Onların Tevrat'taki vasıfları ve İncil'deki vasıfları da: Bir ekin gibidir ki, filizini çıkardı, onu güçlendirdi, kalınlaştı, derken gövdesinin üstüne dikildi, ekicilerin hoşuna gider, onlara karşı kâfirleri de öfkelendirir bir durum aldı. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfât va'detmiştir.

Tefsîr:

29- Muhammed, Allah'ın hidâyet ve hak dinle gönderdiği elçisidir. Abdullâh ibn 'Abbâs'a göre "مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ" bir önceki âyetin devamıdır. Yani Allah tanıktır ki Muhammed Allah'ın Elçisidir. Muhammed'in, Allah'ın elçisi olduğuna Allah'ın tanıklığı vurgulandıktan sonra onun ve sahâbîlerinin vasıfları anlatılmaktadır:

Onlar kâfirlere karşı katı, yiğit; birbirlerine karşı merhametli, yumuşaktırlar. Allah'a ibâdette kusur etmezler. Rükû ve secde ederek O'nun lûtuf ve rızâsını ararlar. Onların sîmâları, yani nişanları, alâmetleri, yüzlerindeki secde izlerinden belli olur. İman ve ibadetleri, kendilerine yüksek ahlâk ve karakter kazandırır. Tevrât ve İncil'de anlatılan sâlih mü'minlerin sıfatları da böyledir. Bunların durumu, yerden filizini çıkarıp gittikçe kalınlaşarak kökleri üzerinde duran bir ekine benzer. Önce filizini yeni çıkaran ekin gibi zayıf idiler. Hz. Muhammed (selâm ona), tek başına dâvâsını ilân etmişti, yalnızdı. Fakat gittikçe insanlar onun çevresinde toplanmağa başladılar. Sayıları arttıkça güçlendiler. Fert fert imanları artıp güçlendiği gibi sayıları da çoğalarak bir İslâm toplumu oluşturdular. Nasıl ekinin gürbüz durumu ekicileri sevindirirse bunların böyle güçlü bir topluluk haline gelmesi de onların gönüllerine iman tohumunu eken Peyğamber(s.a.v.)i ve melekleri sevindirir, ama kâfirleri öfkelendirir. Kâfirler kıskançlıktan çatlayacak duruma gelirler. Allah, inanıp güzel işler yapanlara mağfiret (bağışlama, affetme) ve büyük mükâfât va'detmiştir. Allah onları bağışlayacak ve büyük ödüllere erdirecektir.

Sîmâ: Nişân, alâmet demektir. Burada mü'minlerin ibadet ve tâatlerinin, yüzlerini nurlandıracağı, kendilerine yüksek ahlâk ve karakter kazandıracağı belirtilmektedir. Süddî: "Namaz yüzleri güzelleştirir" demiş. "Namazı

çok olanın gündüzün yüzü nurlanır, güzel olur'' diyenler de vardır. Biri: ''İyilik kalbde nur, yüzde ışık, rızıkta genişlik, gönüllerde sevgi meydana getirir'' demiştir. İçteki düşüncelerin izi, yüzde belli olur. İbn 'Ömer'in: ''Allah ile içini düzgün yapanın Allah, dışını düzeltir'' dediği rivayet edilir [1].

Bu âyette ashâb-ı kirâmın, Allah'a bağlılık, ibadet ve takvâlarıyle kahramanlıkları, yüksek ahlâk ve karakterleri övülmekte ve bu suretle onlar, örnek insanlar olarak vasfedilmektedir.

''وَالَّذِينَ مَعَهُ'' cümlesinden, Peygâmber'in yanında bulunan, onu her zaman destekleyen, imanlarına aslâ kuşku karışmayan, ruhen ve bedenen onun yanında olan sahâbîlerin kasdedildiği anlaşılmaktadır. Bu ifadede, bazı sahâbîlerin, Hudeybiye'deki tutumlarına tariz de sezilmektedir.

İmam Mâlik, bu âyetten, bazı sahâbîlere buğzedenlerin kâfir olacağı hükmünü çıkarmıştır ama âyette böyle bir anlam yoktur. Müfessir Kasimî'nin dediği gibi ehli sünnet toplumunun derin bilginlerine göre kıble ehlinden hiçbiri tekfîr edilemez. Çünkü özellikle üçüncü halîfe Osman devrinin sonlarından itibaren sahâbîler arasında hoşnutsuzluklar baş göstermiş, Hz. Alî devrinde çıkan Cemel ve Sıffîn olaylarında da sahâbîlerin kendileri, birbirlerini en ağır sıfatlarla suçlamışlardır. İmam Mâlik'in görüşü doğru olsaydı, bunlardan haksız olanların kâfir olmaları gerekirdi. Halbuki o zaman herhangi bir tarafı tutan müslümanlar küfür ile suçlanmamışlardır.

Hiç kuşkusuz sahâbîlerin faziletine dair hadisler vardır ama: *''Ashâbıma sövmeyin, nefsim elinde bulunan Allah'a andolsun ki biriniz Uhud* (dağı) *kadar altın infak etmiş olsa, onlardan birinin ne müddüne* (iki avuç sadakasına), *ne de bunun yarısının faziletine erişemez''* [2], *''Ashâbım konusunda Allah'tan korkun, ashâbım konusunda Allah'tan korkun, benden sonra onları kötü sözlerinize hedef edinmeyin. Onları seven beni sevdiğinden dolayı onları sever; onlara buğzeden, bana buğzettiğinden dolayı onlara buğzeder. Onları inciten beni incitmiş olur. Beni inciten Allah'ı incitir. Allah, kendisini inciteni de pek yakında cezalandırır''* [3] gibi hadîslerin, sahâbîler arasında çıkan ihtilâflarda bir tarafı tutanların, karşı tarafı lânetlemeleri, küfür ile suçlamaları ve bu durumun, ümmet içerisinde ayrılıklara, bölünmelere sebebolması üzerine bu ayrılıkları önlemek ve ümmet birliğini sağlamak üzre ortaya atıldığı kanâatindeyiz. Çünkü Peygâmber'in kendi devrinde sahâbilere kimse sövmez, onları çirkin sözlerin hedefi yapmazdı. Böyle olduğuna göre Peygâmber'in, ''Ashâbıma sövmeyin'' demesi, gereksiz olur. Sonra gelecek insan

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/205.
2. Buhârî, Fedâil ashâb: 6; Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 221, 222; Ebû Dâvûd, Sunneh: l; Tirmizî, Menâkıb: 58; İbn Mâce, Mukaddime: 11; İbn Hanbel: 3/11, 54, 6/6.
3. Tirmizî, Menâkıb: 59; İbn Hanbel: 4/87, 5/54.

lara da Peyğamber'in siz diye hitâbetmesi uygun değildir. Çünkü siz hitâbı, kendisinin devrinde ve yanında bulunanlar için kullanılır. Belli ki bunlar, sonraki devirlerin ürünüdür.

Fetih Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Gökler ve yer Allah'ındır. Allah, dilediğini bağışlar, dilediğine azâbeder. Dilerse kâfiri de affeder. Kimse O'nun yaptığına engel olamaz. O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir (14).

2. Allah, kendi dinini (kendisine tapmayı) bütün dinlerin, başka tanrılara tapmanın üstüne çıkarmak; İslâmın şirki bastırması için Elçisini hidâyet ve hak din ile göndermiştir (28).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

3. Yüce Allah, bu sûrenin inişinden itibaren Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vet yolunun üstündeki engelleri kaldırmış, Peyğamberin sıkıntılarını, güçlüklerini geride bırakmıştır (1-3). Mü'minlerin gönüllerini huzur ve güvene kavuşturmuştur (4).

4. Peyğamber, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir ki insanları Allah'a inanmaya, O'na kulluğa, O'nu anmaya, Elçisini desteklemeğe yöneltsin (8-9).

5. Elçiye bey'at eden, onu görevlendiren Allah'a bey'at etmiş olur. Bey'at ile verdiği sözde duran, ödüllendirilir. Sözünden dönen ise kendisine zarar verir (10).

6. Allah, Hudeybiye'deki ağacın altında Elçisine bey'at eden samimî mü'minlere orada huzur vermiş, yakın bir fetih ve pek çok ganimet va'detmiştir. Gerçekten o vak'adan sonra önü açılmış olan müslümanlar, zaferden zafere koşmuşlar, egemenliklerini tüm Arabistan'a yaymışlar, aldıkları pek çok ganimet ile bolluğa kavuşmuşlardır (18-21).

7. Muhammed, Allah'ın Elçisidir. Ona inanıp çevresinde toplanan insanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler. Allah'ın nimet ve rızâsına erişmek isterler. İmân ve ihlâsları, yüzlerinden bellidir. Gerçekten yüz, genelde kalbin aynasıdır.

8. İnananların nitelikleri, Tevrât'ta da, İncîl'de de böyle anlatılmıştır. 29 ncu âyette gerek Tevrât'ta, gerek İncîl'de, gerek Kur'ân'da mü'minlerin aynı vasıflarla anıldığının belirtilmesi, İlâhî dinlerin birliğini, aynı inanç ve ahlâk esasları aşıladığını kanıtlar. Allah, genel olarak inanıp güzel işler yapan kullarına mağfiret ve büyük ödül va'detmiştir:

"Rabbimiz Allahtır deyip de doğru olanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İşte cennetlikler onlardır" (Ahkaf Sûresi: 13-14).

C) Genel Prensipler:

9. Gönülde îmân artıp azalabilir. *"Îmânlarını daha da artırmaları için Allah, mü'minlerin kalblerine huzur verdi..."* (4). Gönüldeki huzur ve güvenin artması, îmânın güçlenmesini; huzur ve güvenin azalması, îmânın zayıflaması sonucunu doğrurur. İşte bu psikolojik hal, îmânın artıp azalması şeklinde ifade edilmiştir.

10. Allah'ın, mü'minlerden ayrı olarak göklerde ve yerde görünmez orduları, güçleri vardır (4-7). Allah, o görünmez güçlerle mü'minleri destekler, onlara yardım eder, onları dünyâda başarıya, âhirette ebedî mutluluğa ulaştırır. İslâmı engellemeğe çalışan münâfık ve müşrikleri de lânetler, dünyâda cezalandırır, âhirette cehenneme atar (5-6).

11. Mü'minin samimî olması, kalbinde olmayanı söylememesi gerekir. Gönülde olmayanı söylemek nifaktır. Allah'a ve Elçisine ihlâs ile inanmayan nânkörler cehenneme atılacaklardır (11-13).

12. Bazı kimseler müslümanların arasına sokulup onların birliğini bozmak isterler. Samimi olmayan, kuşkulu kişilerin, askerlerin arasına katılıp cepheye götürülmesinde yarar yoktur, hattâ bu tehlikeli de olabilir. Çünkü onların amacı, dinin zaferi değil, çapul edip mal sağlamaktır. O kıskanç, cimri insanlar, müslümanların arasına katılmakla onların birliğini bozabilirler. Bu bakımdan, önce onların denenip samimî olduklarının anlaşılması, sonra onlara önemli işlerin teslîmi gerekir. Samimî olmayanlara önemli işler verilmesi, yarar yerine zarar verebilir (15-16).

13. Özürlü kimseler savaşa katılmaz, geri hizmetlerde çalışırlar (17).

14. Allah, Hudeybiye'de müslümanları, müşriklerle savaştırmamıştır ki farkına varılmadan, müşriklerin arasında yaşayan zavallı mü'min insanlar tepelenmesin. Demek ki bir yere saldırı düzenlerken orada bulunan günâhsız insanları kollamalı, onların tepelenmemesine özen göstermelidir. Halkı rehin alan teröristlere baskın düzenlerken de rehin tutulan ma'sum insanların zarar görmemesine, öldürülmemesine azamî dikkat gösterilmelidir (24-25).

15. Kâfirler, câhiliyet hamiyyetiyle hareket ederler. Yani onlar, düşünmeden, kaprislerine göre davranırlar. Ama mü'minler takvâya bağlı kalırlar. Kaprisleriyle değil, basiretle, ihtiyatla hareket ederler. Aklı kaprislerine hakim kılarlar (26).

16. Allah'ın, Elçisine gösterdiği ru'yâ tahakkuk eder. Peyğamber (selâm ona), Hudeybiye'ye hareketinden önce, Mescid-i Harâm'ı ziyâret ettiğini

görmüştü. Fakat Hudeybiye Andlaşması sonucunda, Mescid'i ziyaret etmeden dönmüştür. Ancak bu andlaşma, ona ve ashâbına, bundan böyle güven içinde ziyaret imkânını sağlamıştır. Peyğamber'in ru'yâsı gerçekleşecek ve müslümanlar, bundan böyle Mescid-i Harâm'ı güven içinde ziyâret edeceklerdir (27).

FETH SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	وَ يُعَذِّبَ ٱلْمُنَافِقِينَ		Çoğunluk.
	وَ لِيُعَذِّبَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَافِقِينَ		ibn Mes'ûd [1].
	ٱلسُّوءِ	Sîn'in dammıyle:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr
	السَّوْءِ	Sîn'in fethiyle:	Ötekiler [2].
9	لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ يُعَزِّرُوهُ وَ يُوَقِّرُوهُ وَ يُسَبِّحُوهُ	Dört fiil de y ile ğâib kipi:	İbn Kesîr, İbn Muhaysın, Ebû 'Amr.
	لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ يُعَزِّرُوهُ وَ يُوَقِّرُوهُ وَ يُسَبِّحُوا ٱللَّهَ	Dört fiil de y ile, sonuncuda zamîr yerine ism-i celâl:	İbn Mes'ûd.
	لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ وَ تُسَبِّحُوهُ	Dört fiil de hitâb t'siyle:	Ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 91.
2. el-Budûr: 297; Kurtubî: 16/265; en-Neşr: 2/375. Taberî'ye göre sîn'in fethi, Arapçada daha yaygın olduğu için kendisi, bu kırâeti daha çok beğenmektedir (26/73).
3. el-Mesâhif: 91, 164; Tebsırah: 679-680; el-Bahr: 8/91; en-Neşr: 2/375.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعْزِرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ وَ يُسَبِّحُوا اللَّهَ	Üçü muhâtab, sonuncusu ğâib:	Übey [1].
10	يُبَايِعُونَ اللَّهَ		Çoğunluk.
	يُبَايِعُونَ لِلَّهِ	Elifin hazfi ve cer harfiyle:	Temmâm ibn 'Abbâs ibn 'Abdi'l-Muttalib [2].
	عَلَيْهُ اللَّهَ	Vasl halinde zamîrin dammıyle:	Hafs ve Zührî.
	عَلَيْهِ اللَّهَ	Zamîr'in kesriyle:	Ötekiler [3].
	فَسَيُؤْتِيهِ اللَّهُ		İbn Mes'ûd [4].
	فَسَيُؤْتِيهِ	İsm yerine zamîr ve ğâib kipi:	Ebû 'Amr, Kûfeliler ve Ruveys.
	فَسَنُؤْتِيهِ	Nûn ile:	Ötekiler [5].
11	بِأَلْسِنَتِهِمْ		Çoğunluk.
	بِأَفْوَاهِهِمْ		İbn Mes'ûd [6].
	ضُرًّا	Dât'ın dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	ضَرًّا	Dât'ın fethiyle:	Ötekiler [7].

1. el-Mesâhif: 165. 2-4-6. el-Mesâhif: 91.
3. Tebsıra: 680; el-Budûr: 297. Bütün kari'ler, sâkin h üzerinde durmuşlardır. 5. Kurtubî: 16/268; Tebsıra: 68; en-Neşr: 2/375. 7. Tebsıra: 680; Kurtubî: 16/268; en-Neşr: 2/375. Taberî'ye göre burada en güzel kırâet, dât'ın fethiyle olandır. Çünkü (أو أراد بكم نفعا) buyurulmuştur. Nef'in karşıtı darr'dır. Gerçi diğer kırâet de doğrudur. 26/77.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
11	نَفْعًا		Çoğunluk.
	رَحْمَةً		İbn Mes'ûd [1].
12	أَهْلِيهِمْ	Lâm'dan sonra y ile:	Çoğunluk.
	أَهْلِهِمْ	Lâm'dan sonra y'sız:	İbn Mes'ûd [2].
15	أَنْ يُبَدِّلُوا كَلِمَ ٱللَّهِ	Meksûr lâm'dan sonra elifsiz:	İbn Mes'ûd,Hamza, Kisâ'î, Halef.
	" كَلَٰمَ ٱللَّهِ	Meftûh lâm'dan sonra elif ile:	Ötekiler [3].
	أَنْ يُغَيِّرُوا ٱلْكِتَابَ ٱلَّذِى نَزَلَ عَلَى رَسُولِهِ		Übey [4].
16	أَوْ يُسْلِمُوا	Fi'lin nasbıyle, (حَتَّى يُسْلِمُوا) demektir:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî.
	أَوْ يُسْلِمُونَ	Nûn ile merfû':	Çoğunluk [5].
	فَإِنْ تُطِيعُوا		Çoğunluk.
	وَ تُنْفِقُوا		İbn Mes'ûd [6].
	فَإِنْ تُطِيعُوا ٱللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ نُصَدِّقُوا بِمَا جَاءَكُمْ بِهِ وَ تُنْفِقُوا		Übeyy ibn Ka'b [7].
17	نُدْخِلْهُ...نُعَذِّبْهُ	İki fiil de nûn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	يُدْخِلْهُ...يُعَذِّبْهُ	İkisi de y ile ğâib kipi:	Ötekiler [8].

1. el-Mesâhif: 92.
2. el-Mesâhif: 91; el-Bahr: 8/93.
3. el-Mesâhif: 91.
4. el-Mesâhif: 165.
5. el-Mesâhif: 91, 165; Kurtubî: 16/273; el-Bahr: 8/94.
6. el-Mesâhif: 92.
7. el-Mesâhif: 195.
8. Kurtubî: 16/274; el-Budûr: 297.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
18	وَ أَثَابَهُمْ فَتْحًا	Sâ ile:	Çoğunluk.
	وَ آتَاهُمْ فَتْحًا	İtâ kökünden, t ile:	Hasan ve Nûh [1].
	وَ أَتَاهُمُ ٱلْفَتْحَ	İtyân kökünden, t ile:	İbn Mes'ûd [2].
19	يَأْخُذُونَهَا	Y ile ğâib kipi:	Çoğunluk.
	تَأْخُذُونَهَا	Hitâb tâ'sıyle:	A'meş, Talha ve Ruveys, Ya'kub'dan [3].
23	سُنَّةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى قَدْ خَلَتْ		Çoğunluk.
	سُنَنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْا		İbn Mes'ûd [4].
24	مِنْ قَبْلِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ		Çoğunluk.
	مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسَكُمْ أَيْدِيهِمْ		İbn Mes'ûd [5].
	يَعْمَلُونَ	Y ile, ğâib kipi:	Ebû 'Amr.
	تَعْمَلُونَ	T ile, muhâtab kipi:	Ötekiler [6].
25	وَ ٱلْهَدْىَ	Dâl'in sükûnuyla:	Çoğunluk.
	وَ ٱلْهَدِىَّ	Meksûr dâl ve şeddeli yâ ile:	İbn hürmüz, Hasan [7].
	أَنْ تَطَئُوهُمْ	Hemzeyi vâv ile uzatma (bedel):	Verş.
	أَنْ تَطَوْهُمْ	Hemze'nin hazfi, sâkin vâv ile:	Ebû Ca'fer.
	أَنْ تَطِءُوهُمْ	Hemze'yi teshîl ile:	Hamza [8].

1-3 el-Bahr: 8/96. 2-4-5. el-Mesâhif: 92.

6. Tebsıra: 680; el-Bahr: 8/98; en-Neşr: 2/375; el-Budûr: 298.

7. Bu iki şekil de Arapçada söylenir, lehçedir. İkinci şekli, yukarıda anılanlar dışında İsmet Âsım'dan, Hârice Ebû 'Amr'dan rivâyet etmiş, Lu'luî de böyle okumuştur (el-Bahr: 8/98).

8. Hamza'nın, Ebû Ca'fer gibi okuduğu da rivâyet edilir (el-Budûr: 298).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَتُصِيبَكُمْ		Çoğunluk.
	بِجَهَالَةٍ فَيَنَالَكُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	لَوْ تَزَايَلُوا	Z'den sonra elif ile tezâyül'den:	İbn Mes'ûd, Ebû Hayve, İbn Ebî Able, İbn Miksem ve İbn 'Avn.
	لَوْ تَزَيَّلُوا	Z'den sonra elifsiz, tezeyyül'den:	Çoğunluk [2].
26	حَمِيَّةَ ٱلْجَاهِلِيَّةِ		Çoğunluk.
	حَمِيَّةَ ٱلْجَاهِلِيَّةِ (لَوْ حَمَيْتُمْ كَمَا حَمَوْا لَفَسَدَ ٱلْمَسْجِدُ ٱلْحَرَامُ)	Parantez arasındaki cümlenin ziyâdesiyle:	Übey [3].
	وَ كَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَ أَهْلَهَا		Çoğunluk.
	وَ كَانُوا أَهْلَهَا وَ أَحَقَّ بِهَا	Takdîm te'hîr ile:	İbn Mes'ûd [4].
27	الرُّيْيَا	Hemze'yi y'ye dönüştürme ve idğâm yapmama:	Sûsî.
	الرُّيَّا	Hemze'yi y'ye dönüştürme ve idğâm:	Ebû Ca'fer.
	الرُّؤْيَا	Hemze ile:	Ötekiler [5].
	لَا تَخَافُونَ		Çoğunluk.
	لَا تَخَافُوا		İbn Mes'ûd [6].
28	رَسُولَهُ		Çoğunluk.
	نَبِيَّهُ		Übeyy.
	عَبْدَهُ		İbn Mes'ûd [7].

1. el-Mesâhif: 92. 2. Kurtubî: 16/288; el-Bahr: 8/99; el-Mesâhif: 92, 165.
3. el-Mesâhif: 165. 4. el-Mesâhif: 92; Câmi'u'l-beyân: 26/106.
5. en-Neşr: 1/471; el-Budûr: 298. 6. el-Mesâhif: 92. 7. el-Mesâhif: 92, 165.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
29	وَ ٱلَّذِينَ مَعَهُ		Çoğunluk[1].
	أَشِدَّاءُ	Şîn'in kesriyle:	Çoğunluk.
	أَشُدَّاءُ	Şîn'in dammıyle:	Übeyy[2].
	أَشِدَّى	Meksûr şîn, maksûr elif ile:	İbn Mes'ûd[3].
	أَثَرِ	Tekil:	Çoğunluk.
	آثَارِ	Çoğul:	İbn Mes'ûd[4].
	رُضْوَان	Madmûm r ile:	Şu'be.
	رِضْوَان	Meksûr r ile:	Ötekiler[5].
	شَطَاءَهُ	Eliften sonra hemze:	Übeyy ve İbn Hürmüz[6].
	شَطَأَهُ	Tâ'dan sonra sadece meftûh hemze:	İbn Keŝîr, İbn Zekvân.
	شَطْأَهُ	Sâkin tâ ile:	Çoğunluk.
	شَطَاهُ	Meftûh tâ'dan sonra elif ile:	Enes, Nasr İbn Âsım ve Yahyâ ibn Vessâb.
	شَطَهُ	Meftûh şîn, tâ, sonra zamîr:	Cahderî ve İbn Ebî İshâk[7].

1. İbn Mes'ûd'un burada (وَ ٱلَّذِينَ مَعَهُ) yerine (عَلِيٌّ مَعَهُ) okuduğu rivâyet edilir. Bu rivâyetin, bir şîa uydurması olduğu ortadadır. Zaten İbn Ebî Dâvûd da bunun şîa kırâeti olduğuna işâret etmiştir (el-Mesâhif: 92).
2-6 el-Mesâhif: 165.
3-4 el-Mesâhif: 92. 5. el-Budûr: 298.
7. Kurtubî: 16/295; el-Mesâhif: 190; Tebsıra: 680-681; en-Neşr: 2/375; el-Budûr: 298.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	شَطْوَهُ	Sâkin tâ, meftûh vâv ile:	İbn Mes'ûd ve Übey [1]
	فَأَزَرَهُ	Hemze'den sonra elifsiz:	İbn zekvân, Ebû Hayve ve Humeyd ibn 'Ays.
	فَآزَرَهُ	uzatımlı hemze ile:	Verş [2].
	فَأَزَّرَهُ	Şeddeli z ile, te'zîr'den:	Bir kırâettir [3].
	سُؤْقِهِ	Sîn'den sonra sâkin hemze ile:	Kunbul.
	سُؤُقِهِ	Madmûm hemzeden sonra vâv ile:	Yine Kunbul'den rivâyet.
	سُوقِهِ	Hemzesiz, sâkin vâv ile:	Ötekiler [4].
	لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارُ		Çoğunluk.
	لِيَغِيظَ ٱللَّهُ بهم ٱلَّذِينَ كَفَرُوا		İbn Mes'ûd [5].

—

1. el-Mesâhif: 92.
2. Tebsıra: 681; en-Neşr: 2/375; el-Budûr: 298.
3. el-Bahr: 8/103.
4. el-Budûr: 298.
5. el-Mesâhif: 92.

49/105 HUCURÂT SÛRESİ

Adını dördüncü âyetteki *"el-hucurât"* kelimesinden alan sûrede mü'minlere bazı görgü kuralları, Peyğamber'e ve birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiği anlatılmakta, insanların eşitliği, imanın gönül işi olduğu vurgulanmaktadır.

Bölümleri arasındaki yakınlık, bütün âyetlerinin bir defada veya birbiri ardınca indiği kanâatini vermektedir. Bazı âyetlerinin iniş sebebi hakkında rivayet edilen olayların, sûrenin inişinden önce vukubulmuş olaylar olduğunu sanıyoruz.

Medine'de, Mücâdele Sûresinden sonra inmiş olması kuvvetle muhtemel bulunduğundan, Muhammed İzzet Derveze, tefsîrinde bu sûreyi, Mücâdele Sûresinden sonraya koymuştur. 18 âyettir. Resmî sıralamaya göre 49 ncu, iniş sırasına göre 105 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ
عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا
تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ
﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ
قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ
الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ
لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey inananlar, Allah'ın ve Elçisinin önüne geçmeyin (onlardan önce bir şey yapmağa, konuşmağa, bir hüküm vermeğe kalkmayın), *Allah'tan korkun. Kuşkusuz Allah, işitendir, bilendir. 2- Ey inananlar, seslerinizi Peyğamber'in sesinin üstüne çıkarmayın, birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla konuşurken de seslerinizi onun sesinin üstüne çıkarmayın; yoksa siz farkında olmadan güzel işleriniz boşa çıkar. 3- Allah'ın Elçisinin huzurunda seslerini kısanlar, öyle kimselerdir ki Allah onların kalblerini takvâ için imtihân etmiş*(onların takvâya ehil olduğunu anlamış)*tır. Onlar için mağfiret ve büyük bir ödül vardır. 4- Odaların arkasından sana bağıranların çoğu düşüncesiz kimselerdir. 5- Onlar, sen kendilerinin yanına çıkıncaya kadar bekleselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde mü'minlere, Allah'tan korkup, Allah ve Elçisinin önüne geçmemeleri yani onlardan önce bir iş yapmamaları, Peyğamber(s.a.v.)in huzurunda konuşurken seslerini yükseltmemeleri, birbirleriyle konuşur gibi onunla lâübâli konuşmamaları, aksi takdirde kendileri farkında olmadan iyi amellerinin boşa çıkacağı buyurulmakta; Allah Elçisinin yanında seslerini kısanlar için mağfiret, büyük ödül va'dedilirken; Peyğamber'in odalarının dışından onu çağıranlar anlayışsızlıkla kınanmakta; Peyğamber kendiliğinden çıkıp gelinceye kadar beklemelerinin, kendileri için daha iyi olacağı bildirilmekte; yine de bilgisizlikle böyle yapanlar için Allah'ın bağışlayan ve esirgeyen olduğu hatırlatılmakta, yani onların hatâlarını bağışlayacağı imâ edilmektedir.

Birinci âyetteki " لَا تُقَدِّمُوا " kelimesi, iki şekilde okunmuştur: Birincisi tâ'nın zammı, dâl'ın kesriyle tef'îl bâbındandır. İkincisi tâ'nın ve dâl'ın fethiyle tefa'ul bâbındandır. Birinci kırâette fiil geçişlidir, fakat mef'ulü hazfedilmiştir. Nitekim "yuhyî ve yumît" fiillerinde de me'ul hazfedilmiştir. Mânânın daha kapsamlı olması için dilde bu yola başvurulur. "Falan verir, engel olur" sözünde verildiği bildirilen, belirli bir şey değildir. Burada vermenin ve menetmenin, adamın genel vasfı olduğu kasdedilmiştir. Âyette: "Sizden, hiçbir suretle takdim sâdir olmasın" anlamı kasdedilmiştir. Yahut takdîm'in mef'ulü, fiil veya emrin kendisidir. Yani hiçbir işi, Allah ve Resulünün önüne geçirmeyin, demektir.

İkinci kırâete göre fi'lin aslı "لَا تَتَقَدَّمُوا"dur. Tahfif için bir tâ hazfedil-

miştir. Buna göre fiil mecâz ifade eder. Kasıt takdimin kendisi değildir. Peygamber'in huzurunda kendiniz için hiçbir takdim yapmayınız, kendinize onun önüne geçme hareketi tanımayınız, demektir [1].

Bu âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e saygının, onun emir ve yasaklarına uymanın önemi belirtilmektedir. "Allah ve Elçisinin önüne geçmeyin" yani Allah ve Elçisi, bir hüküm beyan etmeden önce siz bir konu hakkında hüküm vermeyin, Peyğamber (s.a.v.) bir şey demeden veya yapmadan siz söylemeyin ve yapmayın, demektir.

Birinci âyetin iniş nedeni hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kimine göre kurban bayramı günü bazı kimseler, Peyğamber(s.a.v.)den önce kurban kesmişlerdir, âyet bununla ilgilidir. Peyğamber kurbanını kesmeden başkalarının kesmemesi emredilmiştir. Kimine göre âyet, şekk gününde oruç tutmakla ilgilidir. Şekk günü oruç tutanlara, Peyğamber (s.a.v.) Ramazan orucuna başlamadan, kendilerinin başlamaması emredilmiştir. Katâde'nin rivayetine göre de âyet: "Keşke falan konuda şu hüküm inseydi, keşke şöyle yapılsaydı" diye temennide bulunanlarla ilgilidir. Allah, Peyğamber (s.a.v.) bir hüküm beyan etmeden önce kendi kendilerine dini konularda fikir beyan etmelerini hoş görmemiştir.

Muhakkak ki âyet, Peyğamber'den önce bir iş yapmak, yahut bir mesele hakkında hüküm vermek isteyenlerle ilgilidir. Herhalde Peyğamber(s.a.v.)in huzurunda bir mesele görüşülmüş, veya bir olayın hükmü sorulmuş, henüz Peyğamber cevap vermeden önce bazı kimseler konu hakkında fikir beyan etmişlerdir. Edebe aykırı olan bu davranışı Allah yasaklamıştır.

Buhârî ve Tirmizî'nin rivayetlerine göre Temîm oğulları hey'eti, Peyğamber(s.a.v.)den kendilerine bir emîr tayin etmesini istemişler. Hz. Ebubekir Peyğamber'e, Ka'ka' ibn Ma'bed'i, Hz. Ömer de Akra' ibn Hâbis'i göndermesini Peyğamber'e önermiş. Ebubekir Ömer'e kızarak:

— Sen, sırf bana karşı çıkmak için böyle yapıyorsun, demiş. Ömer böyle bir amacı olmadığını söylemiş. Aralarında çıkan tartışma üzerine birinci âyet inmiş.

İbnu'z-Zubeyr'in rivayetine göre bu âyetin inişinden sonra Ömer, Peyğamber (s.a.v.) kendisinden sormadıkça ona bir şey söylemezmiş [2].

Daha önce böyle bir olay geçmiş olabilir. Topluca inen âyetler de bu olaylara cevap getirmiştir. Ama rivayetlerde anlatıldığı gibi her âyetin, ayrı bir olay üzerine, ötekilerden ayrı olarak indiği kabule şâyân değildir. Çünkü bu, âyetlerin bütünlüğüne aykırıdır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/111. 2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 49; et-Tâc: 4/238-239.

2-3 ncü âyetler de, Peyğamber(s.a.v.)in huzurunda yüksek sesle ve lâübâlî tarzda konuşanlarla ilgili olup onlara edep öğretmektedir. Henüz yeni müslüman olan bazı bedevîlerin, kaba çöl ahlâkını birden bire bırakıvermeleri kolay değildir. Bunlardan bazıları huzur-i risâletpenâhîde kaba tarzda, bağıra bağıra konuşuyorlardı. Enes ibn Mâlik'in rivâyetine göre tabiatı icabı bağıra bağıra konuşan Sâbit ibn Kays, bu âyet indikten sonra: "(Ben yüksek sesle konuşuyorum, demek ki amellerim boşa gidiyor) ben cehennemlik oldum!" deyip evine çekilmiş ve artık Peyğamber'in yanına gelmez olmuş. Peyğamber (s.a.v.), onun komşusu olan Sa'd ibn Muâz'a, Sâbit'in neden huzuruna gelmediğini, bir derdi olup olmadığını sormuş, gidip Sâbit ile konuşan Sa'd, Peyğamber(s.a.v.)e gelip Sâbit'in düşüncesini anlatmış:

— Şu âyet indi. Bilirsiniz ki sizin içinizde en yüksek sesle konuşan benim. Demek ki ben cehennem ehliyim!

Peyğamber (s.a.v.):

— Hayır, o cennet ehlidir, buyurmuş" [1].

Taberî'deki bir rivayete göre bu âyet indikten sonra çok ağlayan Sâbit, evindeki ahıra girmiş, karısına kapıyı arkadan üstüne demir destekle kapatmasını söylemiş. Âsım ibn Adî, onun durumunu Allah'ın Elçisine bildirmiş. Allah'ın Elçisi Âsım'ı gönderip Sâbit'i çağırtmış. O zaman kapının desteğini kırarak Sâbit'i, kendisini kapattığı ahırdan çıkarmış ve beraberce Allah'ın Elçisine gelmişler. Allah'ın Elçisi Sâbit'e, ağlamasının nedenini sormuş. Sâbit:

— Ben yüksek sesle konuşurum. Bu âyetin, benim hakkımda inmiş olmasından korkuyorum, deyince Allah'ın Elçisi:

— Güzel yaşayıp şehîd olarak öldürülmeğe ve cennete girmeğe razı olmuyor musun? demiş. O da:

— Allah ve Elçisinin müjdesine razıyım. Bundan sonra bir daha Allah Elçisinin yanında sesimi yükseltmem, demiş [2].

Sâbit'in yüksek sesle konuşması, ma'zeretinden dolayı idi. Kendisi sağır olduğu için ancak yüksek sesle konuşulduğu zaman duyardı. Bu yüzden kendisi de yüksek sesle konuşmağa alışmıştı. İşte "Belki farkında olmadan Allah'ın Elçisinin yanında da sesimi yükseltirim de amelim boşa gider" endişesiyle artık Allah Elçisinin yanına gelmeğe cesaret edemiyordu.

Bu zât, Yemâme günü, kefenini giymiş olarak gelmiş, müslüman ordusunun saflarında açılma (bozulma) olunca: "Siz akrânınıza ne kötü örnek oluyorsunuz!" deyip öne atılmış, şehîd oluncaya dek savaşmıştır [3]. Şehîd olan

1. Müslim, Îmân: 188; Buhârî, Tefsîr, Sûre: 49.
2. Câmi'u'l-beyân: 26/118.
3. Câmi'u'l-beyân: 26/11 ve devamı.

Sâbit'in üzerinde bir zırh vardı. Ölümünden sonra kendisini ru'yâda gören bir sahâbîye, Sâbit şöyle demiş:

— Sana bir vasiyet edeceğim, sakın ru'yâdır deyip ihmal etme. Ben dün öldürüldüğüm zaman müslümanlardan biri yanıma gelip zırhımı aldı. O adam, ordunun en uzak yerindedir. Çadırının yanında, kazığına bağlı bir at vardır. Zırhın üstüne bir çömlek koymuştur. Çömleğin üstünde de yük vardır. Hâlid'e git, söyle, zırhımı ondan alsın. Medine'ye gittiğin zaman da Ebubekir'e git, benim şu kadar borcum olduğunu ve falan kölemin âzâd olduğunu söyle.

Bu ru'yâyı gören sahâbî, Hâlid'e gelip ru'yâsını anlatmış. Hâlid zırhı aldırmış. Ebûbekir de vasiyetini yerine getirmiş (Sâbit'in borcunu ödemiş, kölesini âzâdetmiş) [1].

4 ncü âyette Peyğamber'i hücrelerin ardından çağıranların çoğunun düşüncesiz insanlar olduğu belirtiliyor. *Hücre:* etrafı çevrilerek meydana getirilen barınaktır. Bunun çoğulu *hucurât*'tır. *Hucurât,* Peyğamber(s.a.v.)in kerpiçten yapılmış evinin odalarıdır. Zevcelerinden her birinin kendilerine mahsus daireleri vardı. Kerpiçten yapılmış evin bölümleri olan, hurma dallarından yapılmış, çamurla sıvanmış, kapılarının üstüne kıldan perdeler asılmış olan bu daireler yan yana dizilmişti.

Omer ibn Ebî Enes: "Peyğamber'in evlerinden dördü kerpiçten, beşi de hurma dallarından yapılmış, çamurla sıvanmıştı. Bunların odaları yoktu" demiştir. Hasan Basrî de bu mütevâzi evleri şöyle tanımlamıştır: "Ben Osman'ın halifeliği zamanında Peyğamber zevcelerinin odalarına girer, tavanlarına elimle dokunurdum".

Bu hücreler, Ömer ibn Abdulaziz veya Velîd ibn Abdulmelik zamanında yıkılıp Peyğamber'in Mescidine katılmış, Medine halkı bunların yıkılmasına üzülmüştür. Sa'îd ibn el-Müseyyib şöyle demiştir: "Keşke bunları olduğu gibi bıraksalardı da yeni yetişenler ve taşradan gelenler, Peyğamber'in, hayatında ne kadar sade yaşadığını görselerdi! Bunları görmek, insanları mal çoğaltma sevdasından vazgeçirebilirdi" demiştir [2].

4-5 nci âyetlerin iniş sebebi olarak şu olaylar anlatılır:

1) Abdullâh ibn 'Abbâs'a dayanan rivayete göre Peyğamber (s.a.v), Anber oğulları üzerine Uyeyne ibn Hısn el-Fizârî kumandasında bir müfreze gönderdi. Anber oğulları, Uyeyne'nin üstlerine geldiğini öğrenince çoluk çocuklarını bırakıp kaçtılar. Uyeyne onların âilelerini tutsak alıp Peyğamber(s.a.v.)e

1. İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Kitâbu'r-rûh: s. 15.
2. İbn Sa'd. at-Tabakâtu'l-Kubrâ: 1/499. Sa'îd ibn el-Müseyyib'in son cümlesinin Arapçası şöyledir: والله لوددت أنّهم تركوها على حالها ينشأ ناشئ من أهل المدينة. Bizim Hamdi Efendi murhum, bu sözü: "Medine halkından bir takım kimseler neş'elenseler" diye terceme etmiştir (Hak Dini, Kur'ân Dili: 6/4453) ki ona yakışmayacak bir hatâdır. İnsandır, yanılabilir. Hatadan salim olan Allah'tır. *"Her bilenin üstünde bir bilen vardır!"*.

getirdi. Daha sonra adamlar âilelerini fidye ile kurtarmak üzere geldiler. Babalarını gören çocuklar ağlayarak babalarından yardım istediler.

Peyğamber(s.a.v.)in hanımlarından her birinin ayrı bir odası vardı. (Hz. Peyğamber içeride uyuyordu). Gelenler, Peyğamber'in uyanmasını beklemeden, hemen çabucak:

— Ya Muhâmmed! çık yanımıza gel!'' diye bağırıp onu uyandırdılar.

Peyğamber (s.a.v.) çıkıp yanlarına geldi. Dediler ki:

— Ya Muhammed, çoluk çocuğumuzu fidye karşılığında bize geri ver.

Cebrâîl Aleyhisselâm inip: ''Allah seninle onlar arasında bir adamı hakem yapmanı emrediyor'' dedi. Allah'ın Elçisi onlara:

— Benimle sizin aranızda sizin dininizde olan Sebure ibn 'Amr'ın hakem olmasına razı mısınız? dedi. Onlar da:

— Evet, dediler.

Sebure ancak amcası A'ver ibn Beşâme'nin tanık olması şartıyle hakemliği kabul edeceğini söyledi. Onlar da buna razı olunca A'ver şöyle dedi:

— Bunların yarısına fidye alıp yarısını da fidyesiz serbest bırakmanı uygun görüyorum, dedi.

Bu hükmü kabul eden Peyğamber (s.a.v.) tutsakların yarısı için fidye aldı, yarısını da fidyesiz bıraktı.

2) Câbir'in rivayetine göre âyetler Temîm oğulları hey'eti hakkında inmiştir. Bunlar Medine'ye gelip Peyğamber(s.a.v.)i Mescidde bulamayınca odalarının ardından yüksek sesle bağırıp onu öğle uykusundan uyandırmışlardır. Câbir şöyle diyor:

''Temîm oğulları geldiler, kapının önünde bağırdılar:

— Yâ Muhammed, dışarı çık, yanımıza gel, çünkü bizim övgümüz zeyn (güzel), yergimiz şeyn(kötü)dür! dediler. Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Övgüsü zeyn, yergisi şeyn olan yalnız Allah'tır, diyerek dışarı çıktı. Ötekiler dediler ki:

— Biz Temîm oğullarından bir cemâatiz. Şâirimiz ve hatîbimizi getirdik. Seninle şiir ve övünme yarışmasına gireceğiz!

Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Ben şiirle gönderilmedim, övünme ile de emredilmedim. Ama haydi buyurun, dedi.

Onlardan bir genç kalkıp kendisinin ve kavminin faziletlerini saydı. Peyğamber (s.a.v.), hatîbi olan Sâbit ibn Kays'e, kalkıp bunlara cevap vermesini

emretti. Sâbit cevap verdi. Sonra şâirleri birtakım beyitler okudu. Peyğamber(s.a.v.)in emriyle, şâiri Hassân da şâirlerine cevap verdi.

Hey'etten Akra' ibn Hâbis kalkıp:

— Allah Muhammed'e vermiş! Hatibimiz konuştu ama onun hatibinin sözleri daha güzel. Şâirimiz konuştu ama onun şâirinin sözleri bizimkini bastırdı, dedi. (Ve Allah'ın Elçisine yaklaşarak): Eşhedu en lâilâhe illâllâh ve eşhedu enneke resûlullâh: Allah'tan başka Tanrı olmadığına, senin de Allah'ın Elçisi olduğuna tanıklık ederim, dedi.

Peyğamber (s.a.v.):

— Bundan önce olanlar sana zarar vermez (şimdiye dek yaptığın günâhları Allah affetti) diyerek onlara yiyecek ve giyecek verdi.

Yaşının küçüklüğünden dolayı 'Amr ibn el-Ehtem'i, hayvanlarının yanında bırakmışlardı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), bunlara verdiği kadar o çocuğa da verdi. Kendilerine verilen kadar o çocuğa da verilmesini çekemeyen hey'et üyeleri mırıldandılar. Allah Elçisinin yanında sesleri yükseldi, şamata arttı. İşte: "Ey inananlar, seslerinizi Peyğamber'in sesinden fazla yükseltmeyin... Allah bağışlayandır, esirgeyendir" âyetleri bunlar hakkında indi [1].

Geçen âyetler, Peyğamber(s.a.v.)e karşı nasıl davranmak gerektiği hakkında birbiriyle uyumlu üç husus getirmiştir:

1) Peyğamber'in huzurunda, ondan önce bir şey söylememek ve yapmamak,

2) Huzurunda gerek kendisiyle, gerek başkasıyle konuşurken yüksek sesle konuşmamak,

3) Onu çağırırken edeple çağırmak, dışarıdan bağırmamak, ona karşı edepli ve saygılı olmak.

Müfessirler bunların her biri için ayrı bir iniş sebebi, hattâ bazısı için birden fazla iniş sebebi anlatmışlardır. Oysa sözgeliminden bu âyetlerin, Peyğamber'in şahsına karşı edepli, saygılı davranmayı öğretmek için hep birlikte indiği anlaşılmaktadır. Rivâyetlerde anlatılan olaylar da vukubulmuştur ama, sûrenin inişinden önce çeşitli zamanlarda vukubulmuştur. Bu tür yanlış davranışların önlenmesi için nazil olan bu sûrede bu görgü kuralları getirilmiştir.

Bu âyetler, o zamanki Arapların, özellikle çöl bedevîlerinin davranışı hakkında da bir fikir vermektedir. Onlar pek öyle görgü kuralları falan bilmezler, büyüklere saygı göstermezler, senli benli ve kabaca davranırlardı. Genellikle vahşî tabiat şartları içinde büyüyen, eğitim görmemiş insanların ahlâk

1. Hâzin: 6/220-221.

ve davranışı böyle olur.

Âyetler yalnız o zamanki insanlar için değil, en medenî toplumlarda da uygulanacak görgü kuralları getirmiştir. Büyüğe karşı saygılı davranmak, onun huzurunda yüksek sesle konuşmamak, bir bilgini veya önderi evinin dışından kaba bir tarzda çağırmamak, istirahati zamanında kimseyi rahatsız etmemek, insanların dikkat etmesi gereken görgü kurallarıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ
فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِم۪ينَ ﴿٦﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ ف۪يكُمْ رَسُولَ اللّٰهِۜ
لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ
ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الرَّاشِدُونَۙ ﴿٧﴾ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةًۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٨﴾

6- Ey inananlar, size fâsık bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz. 7- Bilin ki Allah'ın Elçisi içinizdedir. Şâyet o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size îmânı sevdirdi ve onu sizin kalblerinizde süsledi ve size küfrü, fıskı ve isyânı çirkin gösterdi. İşte doğru yolda olanlar bunlardır. 8- Bu, Allah'ın bir lûtuf ve nimetidir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.

Tefsîr:

6-8 nci âyetlerde yüce Allah, mü'minlere, fâsık bir insan, bir haber getirdiği zaman onun gerçekliğini araştırmalarını, aksi takdirde onun verdiği habere dayanarak bilmeden bir topluma karşı haksız yere saldırıp sonunda pişmanlık içine düşeceklerini buyuruyor ve devamla:

Allah Elçisinin sizin aranızda bulunduğunu biliniz de onun hareketlerinden ibret alınız. Her söylenene hemen inanıyor ve ona göre hareket etmek

istiyorsunuz. Eğer Allah'ın Elçisi de size uyup acele davransa ve sizin istediklerinizi yapsaydı, birçok işte sıkıntıya düşerdiniz, başınız belâya girerdi, yâhut günâh işlemiş olurdunuz. Fakat Allah size imanı sevdirdi, hoş gösterdi, gönüllerinizde onu süsledi. Küfür, fısk ve isyânı size iğrenç gösterdi. Allah'ın lûtfuyla imandan hoşlandınız, nankörlükten, yoldan çıkmadan, Allah ve Elçisine baş kaldırmadan uzak durdunuz. İşte imanı sevip, küfür, fısk ve isyandan uzak duranlar doğru yoldadırlar. Böyle davranmanız, size Allah'ın lûtfu ve nimeti sayesinde olmuştur. Allah herşeyi bilendir, ne yapacağını, sizin için neyin uygun olduğunu bilir. Hükümdardır. Dilediğini yapmaya kadirdir. Yaptıklarını hikmetle ve yerli yerince yapar.

6 ncı âyetteki "فَتَبَيَّنُوا" kelimesini, Medine kari'leri sâ ile "فَتَثَبَّتُوا" okumuşlardır. *Fetebeyyenû:* Tebeyyün ediniz, bekleyiniz, haberi kabulden ve ona göre bir harekete geçmeden önce bekleyiniz, işin içyüzünü anlayınız, sözün doğru olup olmadığını tesbit ediniz demektir ki *fetesebbetû* da aynı anlama gelir [1].

Bu âyetin, şu olay üzerine indiği rivayet edilir:

Peyğamber (s.a.v.), Mustalik Oğulları savaşından sonra Velîd ibn Ukbe ibn Ebî Muayt'ı zekât toplamak üzere Mustalik oğullarına gönderdi. Velîd ile o kavim arasında cahiliyye devrinden kalma bir düşmanlık vardı. Kavim, zekât tahsildarının gelmekte olduğunu öğrenince Allah Elçisinin buyruğuna saygı göstermek üzere Velîd'i karşıladılar. Velîd onları toplu görünce kendisini öldüreceklerini sandı ve yoldan geri döndü. Allah'ın Elçisine:

— Mustalik oğulları, zekâtlarını vermediler, beni de öldürmek istediler, dedi.

Bu duruma çok kızan Allah'ın Elçisi, onlara savaş açmayı düşünürken onlardan bir hey'et geldi:

— Ey Allah'ın Elçisi, dediler, biz senin gönderdiğin elçinin, yarı yoldan geri döndüğünü duyduk. Bilmediğimiz bir sebeple bize kızdığından dolayı mektup ile elçini geri çağırdığını sandık. Biz Allah'ın ve Elçisinin gazabından Allah'a sığınırız. Biz onu ağırlamak ve teahhüdettiğimiz zekâtı vermek için onu karşılamak istemiştik. O ise bizim kendisini öldürmek için çıktığımızı sanmış. Vallâhi biz böyle bir şey için çıkmadık.

Hz. Peyğamber, Hâlid ibn Velîd'i, gizlice bir birlikle Mustalik oğullarına gönderdi. Onların gerçekten sözlerinde samimi ve müslümanlıklarında sabit olduklarını gösteren işler yapıyorlarsa zekâtlarını almasını Hâlid'e emretti.

Hâlid'in, kavmin içine gönderdiği casusları, adamların müslüman olduklarını, ezan okuyup namaz kıldıklarını söylediler. Hâlid sabahleyin kavme gidip onların samimi müslüman olduklarını gözleriyle gördü. Allah'ın Elçisine

1. Câmi'u'l-beyân: 26/124-125; Hâzin: 6/222.

dönüp durumu bildirdi. İşte: *"Ey inananlar, size bir fâsık bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın... Yoksa pişman olursunuz"* âyeti Velîd ibn Ukbe ibn Ebî Muayt hakkında indi [1].

Rivâyetlerin, Velîd ibn Ukbe hakkında indiğini söylediği bu âyet, haberi getiren kişiyi fâsık olarak nitelemektedir. Yoldan çıkmış anlamına gelen fâsık, Kur'ân'da genellikle müşrikler, kâfirler hakkında kullanılan bir sıfattır. Velîd ise, Peyğamber'in en yaman düşmanlarından olan Ukbe ibn Ebî Muayt'ın oğlu olup kendisi babasını bırakarak Allah'ın Elçisine katılmış ve İslâm uğruna yurdunu da terk ederek Medine'ye hicret etmiştir. Hicret etmiş bir sahâbîye fâsık sıfatı yakışmaz.

Eğer rivayet doğru olsa, Peyğamber'in sahâbîsinin, hiç kavmin yanına gitmediği halde: "Onlar zekâtlarını vermediler, beni de öldüreceklerdi" demek suretiyle yalan söylemiş olması gerekir. İslâm uğruna hicret etmiş bir sahâbînin yalan söylemesi kabul edilemez. Kaldı ki Peyğamber(s.a.v.)in, bir insanı, kendisine düşman olan bir topluluğa zekât tahsildarı olarak göndermesi de onun yüksek idâre ve hakîm siyâsetine uymaz. Nitekim âyetin, Velîd hakkında indiğini söyleyen rivayetleri doğru bulmayan Râzî şöyle diyor:

"Velîd'e fâsık denmesi, uzak bir ihtimaldir. Çünkü olay doğru olsa bile o hatâ etmiştir. Hatâ edene fâsık denmez. Ona nasıl fâsık denebilir ki fâsık, çoğu yerde imandan çıkma anlamınadır. *"Allah fâsık toplumu doğru yola iletmez"* [2], *"Rabbinin emri dışına çıktı"* [3], *"Fısk edenlerin yeri ateştir"* [4]." [5].

Âyetten anladığımıza göre kendisine güvenilmeyen bir müşrik bir haber getirmiş. Müslümanlar onun getirdiği bu habere inanıp ona göre hareket etmek, daha doğrusu bir kavme saldırmak istemişler. Allah'ın Elçisi acele etmemiş, ihtiyatlı davranıp acele bir hareket yapılmasına müsâade etmemiş. İşte âyet, bu münâsebetle ilgili olarak inmiştir.

Âyetin hükmüne göre, fâsıktan duyulan haberi tahkik etmeden kabul etmemek gerekir. Peyğamber (s.a.v.): *"Teennî ile hareket etmek Allah'tan, acele etmek ise şeytandandır"* [6] buyurmuştur.

"إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ" cümlesiyle Kur'ân, fâsıkın getirdiği haberin araştırılmasını emrediyor. Haberin kabulü için muhbir ve râvînin âdil yani doğru olmasını şart koşuyor. Ama salih, doğruluğu ile tanınan insanın haberini

1. Câmi'u'l-beyân: 26/124-125; Hâzin: 6/222.
2. Münâfikun Sûresi: 6.
3. Kehf Sûresi: 50.
4. Secde Sûresi: 20.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/119.
6. Tirmizî, Birr: 65.

araştırmayı emretmiyor. Demek ki onun haberine inanılır. Tabii o da birinden duyup nakletmiş ise kendi nakli doğrudur ama haberi almış olduğu kimsenin doğru olup olmadığı araştırılır ki işte bu araştırmadan hadîs ve tarih metedolojisi doğmuştur.

Hali mechul (bilinmeyen) kişinin sözüne inanılıp inanılmayacağı meselesi ihtilâf konusudur. Bir kısım âlimler, hali mechul olanın haberinin kabul edilmeyeceğini, bir kısmı da kabul edileceğini benimsemişlerdir. Bunu kabul edenlere göre Kur'ân, fâsıkın haberinin araştırılmasını emrediyor. Hali mechul olanın fıskı belli değildir. İki görüş sahiplerinin de haklı tarafı vardır ama özellikle ilmî konularda birinci görüş daha ihtiyatlı ve tercihe şayandır.

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا
عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتٖي تَبْغٖي حَتّٰى تَفٖٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا
بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطٖينَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا
بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

9- Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şâyet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) *dönerse artık adâletle onların arasını düzeltin ve dâimâ âdil olun. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. 10- Muhakkak mü'minler kardeştirler. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size rahmet edilsin.*

Tefsîr:

9-10 ncu âyetlerde mü'minlere, iki mü'min cemâat arasında çıkan kavgayı yatıştırmaları, bir cemâat diğerine saldırdığı takdirde saldıran taraf Allah'ın buyruğunu dinleyinceye kadar onunla savaşmaları, Allah'ın buyruğuna razı olduğu takdirde kavga edenlerin aralarını uzlaştırmaları, adâletten ayrılmamaları ve Allah'ın adâlet yapanları sevdiği buyurulmaktadır. Mü'minlerin kardeş oldukları, Allah'ın rahmetine ermek için kardeşler arasını uzlaştırmak gerektiği vurgulanmaktadır.

9 ncu âyette cumhurun çoğul olarak "اقْتَتَلُوا" okuduğu kelimeyi, İbn Ebî

Abla tesniye olarak "اقتتلا" okumuştur. Cumhur, her tâife birçok fertten oluştuğu için anlamı nazara alarak kelimeyi çoğul okumuş, İbn Ebî Abla ise tesniye olan "طائفتان" lâfzını dikkate alarak fi'li de tesniye olarak "اقتتلا" okumuştur.

10 ncu âyette "أَخَوَيْكُمْ" kelimesini cumhur tesniye okumuş, Zeyd ibn Sâbit, Abdullâh ibn Mes'ûd, Hammâd ibn Seleme ve İbn Sîrîn cemi olarak "إِخْوَانَكُمْ" okumuşlardır. "إِخْوَتَكُمْ" şeklinde okuyanlar da vardır.

Bu âyetlerin iniş nedeni olarak da çeşitli olaylar zikredilir:

Enes'e dayanan bir rivayete göre Abdullâh ibn Übeyy'e gitmesi istenen Peygamber (s.a.v.), eşeğe binip bir grup müslümanla birlikte Abdullâh'a gitmiş. Gittikleri yer, tozlu imiş. Peygamber gelince Abdullâh:

— O tarafa git, eşeğinin kokusu beni rahatsız ediyor, demiş. Ensârdan biri:

— Vallâhi Allah Elçisinin eşeği senden güzel kokuyor, demiş.

Taraftarlarından biri Abdullâh'a yan çıkmış. Bir Ensârlı da Ensârlıya yan çıkmış, sopa ile ayakkabı ile birbirlerine vurmağa başlamışlar. Âyet bunlar hakkında inmiş [1].

Rivâyete göre Hz. Peygamber, inen bu âyetleri kavga edenlere okumuş, onlar da dövüşmekten vazgeçmişler. Üsâme ibn Zeyd'e dayanan bir rivayete göre bu olay, Bedir'den ve Abdullâh ibn Übeyy müslüman olmazdan önce vukubulmuş [2].

Başka bir rivayette olayın geçiş tarzı şöyledir: Peygamber (s.a.v.) hasta olan Sa'd ibn Ubâde'yi sormak için Hâris oğullarına gitmiş. Yolda müslümanlarla müşriklerin ve yahudilerin karışık bulunduğu bir cemâatin yanından geçerken onlara selâm vermiş. Hayvanından inmiş ve onlara Kur'ân okumuş. Orada bulunan Abdullâh ibn Übeyy ibn selûl, kaba bir tarzda cevap vermiş. Abdullâh ibn Ravâha da ona sert bir cevap vermiş. Meclis elektriklenmiş. Müslümanlar, müşrikler ve yahudiler birbirlerine sövmeğe başlamışlar. Aralarında kavga çıkmaya ramak kalmış iken Peygamber (s.a.v.) onları yatıştırmış. Sonra Peygamber Sa'd ibn Ubâde'yi sormağa gitmiş. İşte âyetler o zaman inmiş [3].

Katâde'nin rivayetine göre âyetler, bir haktan dolayı aralarında çekişme olan iki Ensârlı hakkında inmiş. Biri adamlarının çokluğuna güvenerek: "Ben senden hakkımı zorla alırım" demiş. Öteki de onu Peygamber(s.a.v.)in hükmüne başvurmağa çağırmış. Fakat birincisi bunu kabul etmemiş. Nihayet iş kavgaya dönmüş. Birbirlerine elle, ayakkabı ile vurmuşlar ama kılıç düellosu olmamış [4].

1. Müslim, Cihâd; et-Tâc: 4/240; Câmi'u'l-beyân: 26/128.
2. Hâzin: 6/223. 3. et-Tâc: 4/240, Dipnot: 5. 4. Câmi'u'l-beyân; 26/129; Hâzin: 6/224.

Sâîd ibn Cübeyr'in rivayetine göre de âyetler, aralarında kavga çıkıp birbirlerine hurma çubuğu ve ayakkabı ile vuran Evs ve Hazrec kabileleri hakkında inmiştir [1].

Süddî'nin rivayetine göre de İmrân adlı bir Ensârlı vardı. Bunun Ümmü Zeyd adıyle çağırılan karısı, âilesini ziyaret etmek istedi. Buna müsâade etmeyen İmrân, kadını, kadının âilesinin giremeyeceği bir üst odaya kapattı. Kadın âilesine haber gönderdi. Kavmi gelip kadını götürmek üzere kapatıldığı odadan indirdiler. İmran da çıkıp akrabasından yardım istedi. Amcası oğulları gelip, kadının gitmesine engel olmağa çalıştılar. İki taraf kavga edip ayakkabılarla birbirlerine vurdular. Âyet bunlar hakkında indi [2].

Biz bu rivayetlerin hiçbirini âyetlerin sözgelimine uygun bir iniş sebebi bulmuyoruz. Bu iki âyetin, yukarıdaki âyetlerden ayrı indiğine de inanmıyoruz. Kanaatimize göre bu âyetler, yukarıdaki âyetlerin devamıdır. Orada bir fâsık, bir haber getirdiği zaman onun haberini araştırmadan herhangi bir kavmin aleyhine bir harekete girişilmemesi emredilmişti. Demek ki bir fasık insanın haberi yüzünden iki müslüman cemâat arasında kavga çıkmıştır, müslümanlar bu olaydan üzülmüşlerdir. İşte inen bu âyetlerde bir daha böyle üzüntü ve sıkıntıya uğramamaları için fasık birinin getirdiği haberin doğruluğunu iyice incelemeden bir harekete geçmemeleri, öteki tarafa saldırmamaları, iki müslüman cemâat arasında kavga çıktığı takdirde bunları uzlaştırmaları emredilmiştir.

Rivâyetlerde anlatılan olaylar, âyetin içeriğine uymaz. Çünkü Hudeybiye'den çok sonra inmiş olan bu âyetlerin, Abdullâh ibn Übeyy'in henüz müslüman olmadığı Bedir'den önceki zamanlarda vukubulduğu söylenen bir olayla ilgisi olamaz. Bu âyetler indiği sırada Medine'de yahudi ve müşrik toplumu da yok idi. Onun için Peyğamber'in, müslümanların, müşriklerin ve yahudilerin karışık bulunduğu bir toplumun yanından geçerken onlara Kur'ân okuması mantıksız bir yakıştırmadan ibarettir.

Bize göre âyetler, dört ve beşinci rivâyetlerde anlatılan olaya benzer bir olayla ilgili olarak inmiştir. Ve bu olayların sebebi de bir fâsıkın arayı katmasıdır. Binaenaleyh âyetler, öncekilerin devamıdır. Ve aynı olayla ilgilidir.

Âyetlerin hükmü geneldir. Buna göre iki müslüman grup veya toplum arasında anlaşmazlık ve kavga çıkarsa diğer müslümanların seyirci kalmayıp onları uzlaştırmağa çalışmaları; bir taraf hakkı kabule yanaşmazsa öteki tarafa saldırmağa devam ederse bütün müslümanların, kuvvet kullanarak saldırganı hak çizgisine getirmeğe ve iki tarafı uzlaştırıp aralarında adâletle barış kurmaları gerekir.

1. Câmi'u'l-beyân: 26/128.
2. Câmi'u'l-beyân: 26/128; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/212.

Kavga eden taraflar bir devlet içinde iki âile, iki aşiret, kabile, iki kent olabildiği gibi, İranla Irak gibi iki bağımsız devlet de olabilir. Bir devlet içinde çıkan olaylarda devlet olayı önler. Fakat devlet müdâhele edinceye kadar diğer müslümanların olayı yatıştırmağa, saldırgana mani olmağa çalışmaları gerekir. Şayet olay iki devlet arasında ise müslüman devletler topluluğu, meselâ İslâm Konferansı üyeleri, müştereken bunların arasını bulmağa çalışırlar. Ama bir taraf Allah'ın hükmünü dinlemiyor, karşı tarafa haksız yere saldırıyorsa o zaman müslüman devletlerin, hep beraber o saldırganla savaşıp onu doğru yola getirmeleri gerekir.

Yine bu âyetlerin hükmüne göre müslümanlar kardeştirler, kardeşçe geçinmelidirler. Allah'ın rahmetine nail olmaları için barış içinde yaşamaları ve müslüman kardeşler arasında çıkan olayları yatıştırmağa, kavgaları önlemeğe, müslümanların arasını uzlaştırmağa çalışmaları gerekir.

Tabiî İslâmda esas olan bir tek devlettir. Fakat bugün için bu mümkün görülmüyor. Çünkü her millet kendisinin, diğerlerine hakim olmasını ister. Bu da İslâm milletleri arasında ayrılıklara, övünmelere, sürtüşmelere yol açar. Tarih boyunca da böyle olmuştur. Peyğamber(s.a.v.)in ilk üç halifesinin devirleri hariç tutulursa bütün müslümanların birlikte yaşadığı bir devlet de kurulamamıştır. Osmanlı Devleti zamanında bu birliğe doğru yaklaşılmış ise de yine de İslâm milletlerinin tamamı bir tek devletin çatısı altına alınamamıştır.

Şimdi bugün İslâm Konferansı üyelerinin gittikçe aralarında siyâsî yakınlık kurarak, önce İslâm Ortak Pazarı, sonra iç işlerinde serbest, dış işlerinde beraberlik esasına dayalı bir birleşik İslâm Devletleri örgütü kurmaları mümkündür. Bu örgütün başkanı da alfabetik sıraya göre, nöbetleşe her üye devletten belli bir süre için seçilmelidir. Bu örgütün, İslâm âlimlerinden oluşan bir parlamentosu da olursa İslâmın aradığı sürekli ve istikrarlı bir birliğe yaklaşılmış olur. Avrupa Ortak Pazarının nihâî hedefi budur ve onların parlamentosu da vardır. Neden müslümanların böyle bir örgütü, müşterek konseyi ve parlamentosu olmasın?

Böyle bir örgüt, İslâm devletleri arasıda çıkan anlaşmazlıkları da karara bağlar ve kararı da bağlayıcı olur. İslâm devletleri arasıda çıkan meseleleri çözmek, haklıyı, haksızı ayırdetmek için Avrupa Adâlet Divânına benzer bir İslâm Adâlet Divânı oluşturmak da gereklidir. Kur'ân'ın bu âyetlerinde böyle bir adâlet Divânının nüvesi vardır. Çünkü Kur'ân, haksızlığın önlenmesini istiyor. Haklıyı ve haksızı da ancak adâlet divânı ayırdeder. Kur'ân, ondört asır önce en modern hukuk sistemine ışık tutmuş iken müslümanların bu örgütü kurmakta gecikmeleri gariptir.

Adâlet, İslâm kardeşliği ve dayanışması konusunda bu âyetlerin yanında pek çok hadis de vardır. Bunlardan birkaçına işaret edelim:

"Dünyâda adâlet yapanlar, yaptıkları adâletten dolayı Rahmân'ın önünde inciden minberler üstünde bulunacaklardır" [1].

"Birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve acımalarında mü'minler, bir tek cesede benzerler. Cesedin bir organı rahatsız olunca diğer organları da uykusuzluk ve ateş ile onun rahatsızlığını duyar" [2].

Peyğamber (s.a.v.): *"Mü'minler, bir binânın taşları gibi birbirini tutar"* deyip parmaklarını birbirine geçirmiştir [3].

"Birbirinize hasedetmeyiniz, birbirinizin satışına engel olmayınız, kızmayınız, sırt çevirmeyiniz, ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu rüsvây etmez, ona hakaret etmez, (diyen Peyğamber (s.a.v.) üç defa) *takvâ buradadır, diyerek göğsüne işaret etmiştir"* [4].

"(Hiçbir kötülüğü olmasa dahi) *kişinin, müslüman kardeşine hakaret etmesi kendisine yeter. Her müslümanın diğerine kanı, malı ve nâmusu haramdır"* [5].

"Müslümanın, müslüman kardeşiyle üç günden fazla küs tutması helâl değildir. Öyle ki birbirleriyle karşılaşırlar, biri bu tarafa, öbürü öbür tarafa bakıp geçer (birbirlerine selâm verip konuşmazlar). *Onların en hayırlısı, ilk selâm verendir"* [6].

Müfessirler bu âyetlerden, müslümanlar arasında çıkan çarpışmanın, kendilerinden iman vasfını götürmeyeceği, hattâ bâğînin dahi kâfir olmayacağı kanısına varmışlardır. Çünkü Allah, âyette bâğî (saldırgan) oldukları halde yine onlara: *"ihveh:* kardeşler" ve *"mü'minler"* sıfatını vermiştir. Bu da onların, birbirleriyle çarpışmalarından dolayı kâfir olmadıklarını gösterir. Nitekim birisi Hz. Alî'ye, Cemel ve Sıffîn olaylarında kendisine karşı savaşanların müşrik olup olmadıklarını sormuş, Hz. Alî:

— Hayır, onlar şirkten kaçtılar, demiştir. Soran:

— Peki onlar münâfık mıdır? demiş. Haz. Alî:

— Hayır, münâfıklar, Allah'ı çok az anarlar, demiş. Soran:

— Öyle ise onların hali nedir? diye sormuş. Hz. Alî:

— Kardeşlerimizdir, bize haksız yere saldırdılar (bâğîdirler) demiş [7].

1. Müslim, İmâret: 18; Nesâ'î, Kudât: 1; İbn Hanbel, Musned: 2/159, 160, 203.
2. ibn Hanbel: 2/159, 203.
3. Buhârî, Salât: 88, Edeb: 36, Mezâlim: 5; Müslim, Birr: 65; Tirmizî, Birr: 18; Nesâ'î, Zekât: 67; İbn Hanbel: 4/104, 405, 409.
4. Buhârî, Nikâh: 45; Edeb: 57-58, 62; Müslim, Birr: 30-32.
5. Müslim, Birr: 32; Ebû Dâvûd, Edeb bâbu men redde muslim.
6. Buhârî, Edeb: 57, 62, İsti'zân: 9; Müslim, Birr: 25; Tirmizî, Birr: 21.
7. Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 6/225.

Bâğî: Âdil imama karşı çıkandır. Güçlü bir cemâat, bir bahane ile âdil imama karşı birleşir ve kendilerine bir lider seçmiş olurlarsa imam adam gönderip onları kendisine itâate davet eder. Eğer bir haksızlık olduğunu söylerlerse imam onu giderir. Bir sebep göstermeden isyanlarına devam ederlerse onlar boyun eğinceye dek imam onlarla savaşır. Savaşırken kaçanları takibedilmez, esirleri ve yaralıları öldürülmez [1].

Muhammed İzzet Derveze'ye göre saldırganı Allah'ın buyruğuna getirinceye kadar müslüman saldırganla savaşmak Allah'ın emridir. Fakat bu, Allah yolunda cihâd anlamına gelmez. Çünkü cihâd, müslüman olmayanlara karşı yapılan savaştır. Bundan şu sonuç çıkarılır:

Müslümanlar arasında çıkan savaşta tutsakları köle yapmak, ya da öldürmek, yahut onları serbest bırakmak için fidye almak caiz değildir. Nitekim Hz. Alî, Cemel Vak'asında birine, bağırarak şunu ilân etmesini emretmiş: ''Hiç kimse kaçanı kovalamasın, yaralıya saldırmasın, onu öldürmesin!''

Sıffîn'de de kendisine getirilen tutsağa:

— Seni öldürmem, ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım, demiştir [2].

Çarpışma sırasında tarafların birbirlerine verdikleri can ve mal ziyânını tazmin etmek gerekmez [3].

Ama bu üç şart bulunmazsa yani güçleri bulunmayan az bir topluluk olur, yahut isyân etmelerini gerektirecek bir delilleri bulunmaz, yahut kendilerine bir imam tayin etmezlerse bunlar savaşa başlamadan, müslümanlara taarruz etmeden bunlara dokunulmaz. Fakat saldırırlarsa yol kesen (eşkiya) durumuna düşerler [4].

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ
مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا
بِالْاَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْا۪يمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

1. Beğavî, Meâlim, Hâzin kenarında: 6/225.
2. Beğavî, Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 6/225; et-Tefsîru'l-hadîs: 10/126-129.
3-4 Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 6/225.

11- Ey inmanlar, bir topluluk, başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), *kendilerinden iyidirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra fısk adı* (inanana fâsık demek) *ne kötüdür! Kim tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.*

Tefsîr:

12- *el-Suhriyye:* Alay etmek, *el-lemz,* kaş göz veya el işaretleriyle alay edip birini kusurlu göstermektir. *Hemz* ise dil ile yermek, alay etmektir. *et-Tenâbuz:* Lakap anlamındaki *nebz'*den gelir. *Tenâbuz,* birbirine kötü lakap takmak demektir. Bir müslümana fâsık, münâfık, eşek, domuz demek gibi.

Yüce Allah bu âyette mü'min erkek ve kadınların birbirleriyle alay etmemelerini, zira alay ettikleri kimselerin, Allah indinde alay edenlerden daha iyi olabileceğini, hepsi bir can gibi olan müslümanların, kaşla gözle birbirlerini kusurlu göstermemelerini, birbirlerine kötü lakap ve sıfatlar takmamalarını, inandıktan sonra fısk ismi takmanın, mü'min bir insana fâsık demenin kötü bir şey olduğunu, bu gibi şeylerden vazgeçmeyenlerin zâlim (haksız) olduklarını buyuruyor.

Yasak olan, kişiyi, hoşlanmadığı bir lakapla çağırmaktır. Fakat kişiyi, kendisi hakkında genel bir vasıf haline gelmiş olan lakaplarla anmakta bir sakınca görülmemektedir. Meselâ bazı kimseler "topal", yâhut "kanbur" lakabiyle meşhur olurlar. Eğer bu sözlerde o adama bir sövme, hakaret anlamı yok ise onu bu lakaplarla çağırmakta bir sakınca yoktur.

Bu âyette üç yasak vardır:

1) Hiç kimsenin başkasiyle alay etmemesi,

2) Kadınların birbirleriyle alay etmemeleri,

3) Ve kimseye kötü lakap takılmaması.

Müfessirler bu yasakların her biri için ayrı bir iniş sebebi anlatmışlardır: İbn 'Abbâs'a dayanan bir rivayete göre âyetin başından "أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ"a kadar olan kısmı, Sâbit ibn Kays ibn Şemmâs hakkında inmiştir. Sâbit'in kulağında ağırlık vardı. O meclise geldiği zaman Allah'ın Elçisine yakın oturup sözlerini işitmesi için, ondan önce gelenler, ona yer verirlerdi. Bir gün Sâbit geç geldi, sabah namazının birinci rek'atine kavuşamadı. Peyğamber (s.a.v.) namazı bitirip cemâate dönünce ashâbı, yanında oturmak için yerlerini aldılar. Herkes ancak kendisine yer bulabildi, başka birine yer kalmadı. Yer bulamayan ayakta kaldı. Sâbit namazını bitirince insanların omuzlarını okşayarak

Allah'ın Elçisinin yanına doğru yürümeğe başladı. "Yer açın, yer açın" diyordu. Cemâat de ona yer açıyordu. Allah'ın Elçisinin yanına kadar vardı. Arada tek bir adam kaldı. Ona da "Yer aç" deyince adam:

— İşte yer buldun, otursana, dedi.

Sâbit kızarak onun arkasında oturdu. Ortalık ağarınca Sâbit adamı işaretle çekiştirerek:

— Bu da kim? dedi. Adam:

— Ben falanım, dedi. Sâbit:

— Ha, falan kadının oğlu mu? dedi.

Câhiliye devrinde kötü görülmüş bir kadının adını andı (yani anasının vaktiyle fâhişe olduğunu anlatmak istedi). Adam boynunu büktü, utandı. Yüce Allah bu âyeti indirdi.

Dahhâk'e göre bu âyetin bu kısmı, Peyğamber(s.a.v.)in, Ammâr, Habbâb, Bilâl, Suheyb, Sâlim gibi fakir sahâbîlerinin perişan halleriyle alay eden Temîm oğulları hey'eti hakkında inmiştir.

İkinci yasağı içeren: "وَلاَ نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ" kısmının da Peyğamber'in zevceleri hakkında indiği rivayet edilir. Onlar, Peyğamber'in zevcesi Ümmü Seleme'yi kısa boylulukla, Safiyye'yi de yahudilikle ayıplamışlar; Hafsa'nın, kendisine ardından: "Yahudî kızı" dediğini duyan Safiyye, ağlayarak Allah'ın Elçisinin huzuruna girmiş ve:

— Hafsa benim yahudi kızı olduğumu söylüyor, demiş.

Peyğamber (s.a.v.):

— Sen bir peyğamber kızısın, amcan da peyğamberdir ve bir peyğamberin hanımısın. O sana neyi ile övünüyor? deyip Safiyye'yi tesellî etmiş. Hafsa'ya da:

— Allah'tan kork! demiş [1].

Tirmizî'nin, garip diye nitelediği bu hadis, âyetin iniş sebebi olarak değil, Peyğamber zevcelerinin menkıbeleri hakkında zikredilir.

" وَلاَ تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلاَ تَنَابَزُوا بالألقاب " kısmının da Seleme oğulları hakkında indiği rivayet edilir. Bu âyetin, kendileri yani Seleme oğulları hakkında indiğini söyleyen Ensârlı Sâbit ibn Dahhâk şöyle demiş:

"Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bize geldiği zaman içimizden her adamın iki üç adı vardı. Allah'ın Elçisi: 'Ey falan' der, kendisine: 'Yâ Resûlâllâh, öyle deme, o adam bu isimden hoşlanmaz' derlerdi. Yüce Allah *"Birbirinizi kötü*

1. Tirmizî, Menâkıb: 64; Hâzin: 6/226.

lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra kötü ad(la çağırmak), *ne kötü bir şeydir!*"i indirdi. "Tirmizî'nin rivâyeti şöyledir: "Bizden her birimizin iki üç adı olurdu. Bazan adam bu adlardan, hoşlanmadığı biriyle çağırılırdı. Bunun için *"Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın'* indi" [1].

Bu rivayetlerdeki olaylar doğru olabilir. Fakat âyetin her parçasının ayrı ayrı olaylar üzerine ayrı ayrı zamanlarda indiği doğru değildir. Çünkü âyet bir bütündür. Eğer parça parça inseydi, her parça ayrı bir âyet olurdu. Oysa âyet, bütün cümleleriyle beraber bir bütündür. Zâten ayrı ayrı indiği söylenen cümleler, öteki cümleden ayrılırsa bir anlam ifade etmez. Meselâ " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ : *Ey inananlar, bir topluluk, başka bir toplulukla alay etmesin. Belki alay ettikleri kimseler kendilerinden iyidirler"*in, ayrı, " وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ: *Ve kadınlar da başka kadınlarla (alay etmesinler). Belki öteki kadınlar bunlardan hayırlıdır"* cümlesinin de ayrı indiği düşünülürse, ikinci cümle fiilsiz başlamış olacağından anlamsız kalır. Çünkü " لَا يَسْخَرْ : Alay etmesin" fi'li, hem birinci cümlenin, hem de ikinci cümlenin fi'lidir. Birincisi ikincisinden ayrılırsa ikinci cümle fiilsiz kalır, bir anlam ifade etmez. Allah anlamsız cümle indirmekten münezzehtir.

Tirmizî'nin rivayet ettiği Safiyye olayı, âyetin iniş sebebi olarak değil, Peyğamber hanımlarının menkıbeleri bölümünde anlatılır ve bu olayla âyet arasında bir ilişki kurulmaz. Bu rivayetler, âyetleri, daha önce vukubulmuş olaylara uygulama çabasından başka bir şey değildir. Zaten bu âyet de yalnız başına değil, kendinden önceki ve sonraki âyetlere bağlıdır. Sûrenin başından, tâ onüçüncü âyete kadar müslümanlara İslâm ahlâk ve âdâbı öğretilmektedir.

" بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ : *İnandıktan sonra fısk adı ne kötüdür".* Yani mü'min bir insana fâsık demek, yâhut ona fısk gereği olan kötü isimler takmak ne kötüdür. Bu cümleden anlaşıldığı gibi yasaklanan lakap, insanın zoruna giden, hakaret anlamına gelen lakaptır. Bu lakaplar ancak fasıklara yaraşır. Mü'mine fâsık denmez, kötü lakap takılmaz. Yâhut kötü lakap takmak fâsıkların işidir. Mü'minlerin birbirlerine böyle kötü lakaplar takması yakışık almaz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا
وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 49; Câmi'u'l-beyân: 26/132.

12- Ey inananlar, zandan çok sakının. Zirâ zannın bir kısmı günâhtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bundan iğrendiniz. O halde Allah'tan korkun, şüphesiz Allah tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir.

Tefsîr:

12- Yüce Allah, bu âyette zandan çok sakınmayı, zîra zannın bir kısmının günâh olduğunu, başkasının gizli taraflarını araştırmamayı, gıybet etmenin, yani başkasını arkasından çekiştirmenin, tıpkı ölü kardeşinin etini yemek gibi iğrenç bir şey olduğunu, Allah'tan korkup bu gibi kötü işlerden vazgeçmeyi, çok merhametli Allah'ın, tevbe edenleri bağışlayacağını buyurmaktadır.

Bundan önceki âyette yüzüne karşı mü'mine kötü davranılmaması emredilmişti. Bu âyette de arkasından ona kötülük edilmemesi emrediliyor.

Burada *zan:* Sebepsiz yere başkasını suçlamak, meselâ delilsiz olarak birinin herhangi bir kötü iş yaptığını sanmaktır. Yasaklanan zan, insanlar hakkında kötü düşünce beslemek şeklindeki zandır. Ama dinde zanna dayanan hükümler, bu tür zandan değildir. Onun insanlara zararı değil, yararı vardır. Kıyâs ve haber-i vâhid zan ifâde eder. Fakat bunlar başkasının hakkıyle ilgili değildir. Delil ile güçlenmekte ve toplumun yararına olmaktadır. Bu yasak zandan değildir. Çünkü zannın hepsi değil, bir kısmı günâhtır. İşte günâh olan, başkası hakkında kötü düşünce beslemek, başkasını kötü sanmak, zanna göre başkasının kötülüğüne hükmetmektir. Kaçınılması emredilen, bu kötü zandır. *"Kötü zanda bulundunuz, böylece helâki hak eden bir toplum oldunuz"*[1] âyeti de kaçınılması emredilen zannın, kötü zan olduğunu gösterir.

"وَلاَ تَجَسَّسُوا": Cumhûrun, (ج) ile "وَلاَ تَجَسَّسُوا" okuduğu kelimeyi, Hasan, Ebû Recâ, İbn Sîrîn (ح) ile "وَلاَ تَحَسَّسُوا" okumuşlardır. Bunlar birbirine yakın anlamlı kelimelerdir. Tecessüs, gizli şeyleri araştırmaktır. Bazı gizli şeyleri araştırana câsûs denir. Tehassüs ise insanın bazı duyu organlarıyle algılaması, yahut bir şeyi sırf kendisi için araştırmasıdır. Tecessüs başkası adına araştırmak, tehassüs kendisi için araştırmaktır.

1. Fetih Sûresi: 12.

Ğaybet: Bir kimsenin arkasından, onun hakkında sevmediği bir şeyi söylemektir. Biz bunu Türkçede gıybet şeklinde söyleriz. O kimse söylenen şeyi gerçekten yapmış ise söylenen söz gıybettir, yapmamış ise iftirâ olur. Peyğamber (s.a.v.):

— *Gıybet nedir bilir misiniz? diye sormuş.*

— *Allah ve Elçisi daha iyi bilir, demişler.*

— (Müslüman) *kardeşini, sevmediği bir şeyle anmandır. Kendisine sorulmuş:*

— *Ya söylediğim şey gerçekten kardeşimde var ise? Buyurmuş ki:*

— *Söylediğin şey gerçekten onda var ise onun gıybetini yapmış olursun. Ama onda yok ise ona iftirâ etmiş olursun* [1].

Yüce Allah, gıybet etmenin çirkinliğini belirtmek için onu ölü eti yemeğe benzetmiştir. Gerçekten de arada benzerlik vardır. Çünkü ölen kişi, etinin yendiğinin farkında olmaz. Gıybet edilen de o anda, gıybet edenin söylediklerini bilmez. Ayrıca bu benzetmede insanın şeref ve nâmusunun, eti gibi haram olduğuna işaret de vardır. Ölü eti insana iğrenç gelir. Hele insan ölüsünün etini yemek daha iğrençtir. Ölen insan, kendi kardeşi olursa onun etini yemek daha iğrenç olur. İşte yüce Allah, mü'mini gıybetten şiddetle kaçındırmak için onun, ölü eti yemek gibi olduğunu belirtmiştir.

"فَكَرِهْتُمُوهُ": Ölmüş kardeşin etini yemekten iğrendiniz. Ondan nasıl iğrendinizse birinin gıybetini yapmaktan da öyle iğrenin ve bundan uzak durun, demektir.

Âyetin sonunda kendisinden korkmayı emreden yüce Allah, tevbe edenleri bağışlayacağını vurgulamak için *tevvâb* (tevbeleri çok kabul eden) ve *rahîm* (çok acıyan, esirgeyen) sıfatlarını hatırlatmaktadır.

Bu âyetin, arkadaşlarını arkasından çekiştiren iki kişi hakkında indiği rivayet edilir. Peyğamber (s.a.v.) sefere çıktığı zaman iki zengin kişinin yanına bir fakir verirdi. Bu fakir onlara hizmet eder, onlardan önce çadıra gelip yemek hazırlardı. Allah'ın Elçisi, seferlerinden birinde Selmân-i Fârisî'yi, iki adamın yanına verdi. Selmân onlardan önce konakladıkları yere gitti, fakat uyku bastırdığı için yemek hazırlayamadı. O iki adam gelince:

— Ne yaptın (ne pişirdin)? dediler.

— Gözlerime uyku bastırdı, uyumuşum, bir şey hazırlayamadım, dedi.

— Öyle ise Allah'ın Elçisine git, bizim için yemek iste, dediler.

1. Câmi'u'l-beyân: 26/136.

Selmân Allah'ın Elçisine gelip yemek istedi. Allah'ın Elçisi buyurdu ki:

— Üsâme ibn Zeyd'e git, eğer yanında fazla yiyecek veya katık varsa sana versin, dedi.

Allah Elçisinin hâzini (muhâsibi) ve yükünün muhafızı olan Üsâme:

— Yanımda bir şey yok, dedi.

Selmân dönüp bir şey bulamadığını söyleyince adamlar:

— Üsâme'nin yanında yemek vardı ama cimrilik etti, dediler.

Ve Selmân'ı bazı sahâbîlere gönderdiler. Onlardan da bir şey alamayan Selmân döndüğünde dediler ki:

— Bunu da suyu bol bir kuyuya göndersek suyu kurur.

Sonra gizlice varıp Allah Elçisinin kendilerine vermesini emrettiği yiyeceğin, Üsâme'nin yanında olup olmadığını araştırmağa koyuldular. Allah Elçisinin yanına geldiklerinde Allah'ın Elçisi onlara:

— Neden sizin ağzınızda et yeşilliği görüyorum? dedi.

— Vallâhi yâ Resûlâllâh, biz bugün hiç et yemedik, dediler.

— Siz Selmân ve Üsâme'nin etini yiyordunuz, dedi.

Yüce Allah: *"Ey inananlar, zandan çok sakının..."* âyetini indirdi... [1].

Rivâyette anlatılana benzer bir olay vukubulmuş olabilir. Fakat âyetin, kendinden önceki âyetlerden ayrı indiği doğru değildir. Önce de söylediğimiz gibi sûrenin başından onüçüncü âyetin sonuna kadar bütün âyetler birbirine bağlıdır, hep birlikte inen bu âyetler, müslümanlara görgü kuralları öğretmekte, toplumda ayrılıklara yol açacak olumsuz davranışlardan kaçınmayı buyurmaktadır.

Bu âyetlerdeki yasakları daha da pekiştiren hadîsler vardır:

"Güzel zan beslemek, güzel ibâdetlerdendir" [2], Abdullâh ibn Ömer bir gün Ka'be'ye bakarak şöyle dedi: *"Yücesin, dokunulmazlığın da yücedir. Allah katında mü'minin dokunulmazlığı, senin dokunulmazlığından da büyüktür"* [3].

"Zandan sakının. Çünkü zan sözün en yalanıdır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın. Çekememezlik, hased, buğuz etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, ey Allah'ın kulları kardeş olun!" [4].

1. Hâzin: 6/227; Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 6/227; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/217.
2. Ebû Dâvûd, Edeb: 81; Tirmizî, Daavât: 115; İbn Hanbel, Musned: 2/297...
3. Tirmizî, Birr: 85.
4. Buhârî, Vasâyâ: 8, Nikâh: 45, Edeb: 57, 58; Müslim, Birr: 28; Tirmizî, Birr: 56; Muvatta', Husnu'l-Hulk: 15; İbn Hanbel, Musned: 3/245.

"İnsanların gizli şeylerini (kusurlarını) *araştırırsan, onları bozarsın, ya da nerdeyse bozmuş olursun", "Ey diliyle inanıp da kalbine imanın girmediği kimseler, müslümanları incitmeyin, onları kınamayın, gizli taraflarını izlemeyin, çünkü kim müslümanın gizli kalması gereken hususlarını izlerse Allah da onun gizli şeylerini izler. Ve Allah kimin gizli şeylerini izlerse onu, evinin içinde dahi rezîl eder"* [1].

"Bir mü'minin dokunulmazlığına, şerefine dil uzatılan bir yerde bir mü'mini rüsvây eden kimseyi Allah, en çok yardıma muhtâcolduğu sırada rezîl eder. Bir mü'minin şerefine dil uzatılan, dokunulmazlığı çiğnenen bir yerde mü'mine yardım edip onu savunan kimseye de Allah, en çok yardıma muhtacolduğu sırada yardım eder" [2].

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا
إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾

13- Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, (günâhlardan) *en çok korunanızdır. Allah, bilendir, haber alandır.*

Tefsîr:

13- *Şuûb: Şu'be*'nin çoğuludur. *Şa'b:* Rebîa, Mudar, Evs ve Hazrec gibi ana kabileye denir. Ağacın dalları gibi birbirinden ayrıldığı için kabîlelere şa'b denmiştir. *Kabâil* ise *kabîle*'nin çoğuludur. Ana kabile içindeki bölümlere kabîle denir. Rebî'a'nın bir dalı olan *Bekr, Mudar*'ın bir dalı olan Temîm gibi. Kabîlenin dallarına *'amâre* (çoğulu *'amâir)* denir. Bekr'in dalı olan *Şeybân, Temîm*'in dalı olan Dârim gibi. 'Amâirin dallarına da *butûn, butûn*'un dallarına *fahz,* fahz'ın dallarına da *fasîle* ve *'aşîret* denir. Meselâ Lüey, Kureyş'in batnıdır, Hâşim ve Ümeyye oğulları da Lüey oğullarının birer fahzıdır. *Fahz*'ın çoğulu *ehfâz, fasîle*'nin çoğulu *fesâil, aşîretin* çoğulu *aşâirdir.* Aşîret en küçük bir toplum birimidir. Bundan sonra üsre (âile) gelir. Bir kavle göre de yabancı kabîlelere *şuûb,* Arap kabîlelerine *kabâil,* yahudî kabilelerine *esbât* denir [3].

1. Tirmizî, Birr: 85; Ebû Dâvûd, Edeb, bâb fî'l-ğaybeh.
2. Ebû Dâvûd, Edeb, bâb men redde an muslimin ğaybeh.
3. Meâlimu't-Tenzîl: 6/230.

"لِتَعَارَفُوا" bir tâ ile okunduğu gibi iki tâ ile de "لِتَتَعَارَفُوا" ve tâ'ların birbirine idğâmiyle "لِتَّعَارَفُوا" ve elifsiz olarak "لِتَعْرِفُوا" şeklinde de okunmuştur.

Yüce Allah burada insanları eşit olarak bir erkek ve bir kadından yarattığını, bu bakımdan aralarında bir fark bulunmadığını, insanların birbirlerini tanımaları için insanları ana kabilelere ve talî kabilelere ayırdığını, fakat falan veya falan millet veya kabileye mensubolmanın, kimseye bir şeref vermeyeceğini, Allah katında en üstün olanın, Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan, günahlara düşmekten en çok korunan, Allah'ın buyruklarına en çok sarılan olduğunu belirtmekte ve Allah'ın herşeyi bildiği, her yapılandan haberdar olduğu vurgulanmaktadır. Allah'ın yaptığı işler, bilgi ve hikmete dayanır. İnsanların hiçbir söz, hareket ve düşünceleri Allah'tan gizli kalmaz.

Müfessirler bu âyet için de çeşitli iniş nedenleri anlatırlar: Birine göre âyet, Sâbit ibn Kays'ın, kendisine yer açmayan insana: "Ha, falanca kadının oğlu mu?" demesi ile ilgili olarak inmiş. Sâbit böyle deyince Peyğamber (s.a.v.):

— Şu kavme bak, ne görüyorsun? demiş. O da:

— Beyaz, kırmızı ve siyah renkli insanlar görüyorum, demiş. Peyğamber (s.a.v.):

— Sen onlardan ancak takvâ ile üstün olabilirsin, demiş. Sâbit hakkında bu âyet inmiş. Sâbit'e yer açmayan adam hakkında da: *"Ey inananlar, size meclislerde yer açın, dendiği zaman yer açın"*[1] âyeti inmiş.

Bir rivayete göre bu âyet, Mekke'nin fethini müteâkib, Bilâl Ka'be'nin damına çıkıp ezan okurken onu işiten Attâb ibn Useyd:

— Allah'a hamdolsun ki babam bugünü görmeden öldü, demiş. Hâris ibn Hişâm da:

— Muhammed, bu kara kargadan başka müezzin bulamadı mı? Süheyl ibn 'Amr da:

— Allah isterse, bir şeyi değiştirir. Ebû Süfyân da:

— Ben bir şey demem, göğün Rabbinin, ona (Muhammed'e) haber vereceğinden korkarım, demiş.

İşte bu âyet inerek onların neseb ve mal çokluğu ile övünmelerini, yoksulları küçümsemelerini kınamıştır[2].

1. Mücâdele Sûresi: 11.
2. Lubâbu't-Te'vîl (Hâzin): 6/229-230.

Bir başka rivayete göre bir sahâbî bir köle satın almış. Ona beş vakit Allah Elçisinin arkasında namaz kılmasına müsaade edeceğini va'detmiş. Beş vakit namazı Allah'ın Elçisinin arkasında kılan bu köle, bir zaman gelmez olmuş. Hasta olduğunu öğrenen Peyğamber (s.a.v.), onu sormağa gitmiş, ölünce de gidip onu yıkamış, defnetmiş. Peyğamber'in bir köleye böyle ilgi göstermesi, ensâr ve muhâcir sahâbîlere garip gelmiş. Bunun üzerine bu âyet inmiş [1].

Bunların hepsi zayıf rivayetlerdir. Evvelâ birinci olay, 11 nci âyet hakkında da zikredilmişti. Bu rivayet doğru kabul edilse: *"Ey inananlar size meclislerde yer açın dendiği zaman yer açın..."* [2] âyetinin, *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık..."* âyetiyle beraber inmiş olması gerekir. Bu âyetle beraber inen bir âyetin buraya değil de başka bir sûreye yazılmasının anlamı yoktur.

İkinci rivâyet ise bu sûrenin, Mekke'nin fethinden sonra inmiş olmasını gerektirir ki bu da doğru görünmüyor. Tirmizî'nin rivayetinde Peyğamber (s.a.v.) Mekke'nin fethi günü irâdettiği hutbede şöyle demiştir: *"Ey insanlar, Allah sizden câhiliyye ubyesini* (övünmesini), *atalarla gururlanmasını giderdi. İnsanlar iki türlüdür: Kimi iyi, müttekî, Allah indinde değerli, kimi fâcir, şakî, Allah indinde değersizdir. İnsanlar Âdem oğullarıdır, Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır. Yüce Allah: 'Ey insanlar biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, günâhlardan en çok korunanınızdır..."* [3]. Bu rivâyetten bu âyetin, fetihten önce inmiş olduğu, Peyğamber(s.a.v.)in, hutbesi esnasında sözünü pekiştirmek için bu âyeti okuduğu anlaşılmaktadır.

Son rivayet ise sahâbîlerin yüksek ahlâkına aykırıdır. Peyğamber'in bir köleye ilgi göstermesini sahâbîler niçin tuhaf karşılasınlar? İlk önce Peyğamber'e inanan ve onun çevresinde toplanan kimseler, köleler, yoksul ve zayıf kişiler idi. Peyğamber'in sahâbîleri, insanın değerinin mal ve soy ile değil, takvâ ile olduğunu bilirlerdi.

Öyle ise bu anlatılan olayların, âyetin inişi ile bir ilgisi yoktur. Âyet kendinden önceki âyetlere bağlıdır. Yüce Allah, müslümanları birbirleriyle alay etmekten, birbirlerine kötü lakaplar takmaktan, kötü zan beslemekten ve dedikodu yapmaktan menediyor. Bu yasaklanan işlerin hepsi, insanın kendisini beğenmesinden kaynaklanır. İşte bu âyette bütün kötülüklerin anası olan kendini beğenme, soyuyla ve malıyla övünme huyu da menediliyor. Esasen

1. Keşşâf: 4/16.
2. Mücâdele Sûresi: 11.
3. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 49; et-Tâc: 4/241.

insanların böyle şeylerle övünmeğe hakları da yoktur. Zira insanların hepsi bir erkek ve bir kadından yaratılmıştır. İnsanın ana ve babasını seçmek kendi elinde değildir. Kendi kesbi olmayan bir şeyden dolayı övünmesi veya kınanması doğru değildir. Allah katında insanın değeri, seçimi elinde olmayan soyu ile değil, kendi çabasının sonunda kazanacağı ahlâkı ve takvâsı iledir.

Önceki âyetlerde hitâp, inananlara iken bu âyette bütün insanlığa hitâbedilmektedir. Ve böylece bütün insanların eşitliği vurgulanmaktadır. Yüce Allah, insanların eşitliğini, faziletin soyda ve malda değil, ahlâkta olduğunu, Mü'minûn Sûresinin şu âyetlerinde daha açık bir biçimde belirtmiştir:

"Sûra üfürüldüğü zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve birbirlerine bunu sormazlar. Kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin tartıları hafif gelirse işte onlar da kendilerini ziyâna sokanlar, cehennemde temelli kalanlardır"[1].

İnsanın değerinin soyda ve malda değil, takvâda, ahlâkta olduğunu belirten pek çok hadîs vardır. Bunlardan birkaçına işaret edelim:

"Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat kalblerinize ve amellerinize bakar"[2].

"Ey insanlar, Rabbiniz bir, babanız birdir. Arabın yabancıya, yabancının Araba, kırmızının siyâha, siyâhın kırmızıya üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâ iledir"[3].

"Allah sizden câhiliyye gururunu ve atalarla övünmesini giderdi. İnsan ya mü'min veya şakî bir fâcirdir. İnsanlar Âdem oğullarıdır, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Bir kavim atalariyle övünmekten vazgeçsin, yoksa onlar, Allah indinde burnuyla pislik yuvarlayan böcekten daha değersiz olur"[4].

"Âdem ve Havvâ'nın çocukları olan insanlar, tam dolmayan ölçek gibidirler, hiçbiri ölçeği dolduramamıştır. (Her birinde bir eksiklik vardır). *Allah kıyâmet gününde size hasep ve neseplerinizden* (soy sopunuzdan) *sormaz. Allah katında en üstün olanınız, Allah'tan en çok korkanınızdır"*[5].

Peygamber (s.a.v.) faziletin, risâlet ilminin verâset yoluyla değil, çalışma yoluyla intikal edeceğini bildirmiş, *"Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler dinar ve dirhem miras bırakmamışlar, ilim miras bırakmışlardır. İlim alan, çok nasib almıştır"*[6] buyurmuştur.

1. Mü'minûn Sûresi: 101-103.
2. Müslim, Birr: 33; İbn Mâce, Zühd: 9; İbn Hanbel, Musned: 2/285.
3. İbn Hanbel, Musned: 5/411.
4. İbn Hanbel: 2/361.
5. Câmi'u'l-beyân: 26/140; İbn Hanbel, Musned: 4/145.
6. Buhârî, 'İlm: 10; Ebû Dâvûd, 'İlm: 1; Tirmizî, 'İlm: 19; İbn Mâce, Mukaddime: 17; Dârimî, 'İlm: 32; İbn Hanbel: 5/196.

Râzî, fazilet ve şerefin soy ile değil, takvâ ile olduğunu belirtmek üzere şu fıkrayı anlatır:

Duydum ki: Horasan kentlerinden birinde nesebi Hz. Alî'ye yakın, fakat kendisi fâsık bir adam vardı. Aynı kentte ilim ve amelde üstün, siyâh bir köle de vardı. Halk teberrük için o köleye akın ederdi. Bir gün bu zât evinden çıkmış, halk da arkasından yürürken o şerîf kişi, sarhoş vaziyette bunun karşısına çıkmış. Halk, şerîfi, o faziletli kölenin yolundan uzaklaştırmağa çalışmış, fakat o onları itip şeyhin elbisesini tutmuş:

— Ey tırnakları ve dudakları kara, ey kâfir oğlu kâfir, ben Allah Elçisinin oğlu iken hakaret görüyorum, sen saygı görüyorsun; ben kınanıyorum, sana ikram ediliyor; ben horlanıyorum, sana yardım ediliyor! demiş.

Halk o adamı dövmek istemiş, buna engel olan şeyh şöyle demiş:

— Ey şerîf, ben içimi ağarttım, sen ise içki ile içini kararttın. İnsanlar benim yüzümün karasının ötesinde kalbimin aydınlığını görüyorlar, bunun için ben onlara güzel görünüyorum. Ben senin babanın siretini aldım, sen de benim babamın siretini aldın. Halk beni, senin babanın siretinde (huyunda), seni de benim babamın siretinde görüyor. Beni senin babanın oğlu, seni de benim babamın oğlu sandıkları için sana, benim babama yapılacak işlemi yapıyorlar, bana da senin babana yapılacak işlemi yapıyorlar!" [1].

Nasıl ağacın dalları, yaprakları, çiçekleri ve meyvaları hep aynı gövdeye bağlı ise, tüm insanlar da temelde Âdem ile Havvâ'dan dallanmış kardeşlerdir. Bu âyette gayet açıkça vurgulandığı üzre insanın değeri, soyundan değil, ruh temizliğinden, güzel ahlâk ve davranışından kaynaklanır. İşte İslâm, insanların temelde kardeşliğini esas alıyor, bundan ötürü de üstünlüğü soya değil, gönül temizliğine, iyi ahlâka veriyor. Baksanıza, Fetih gününde o kadar soylu Kureyşli sahâbî dururken, ihlâs ve samimiyyeti, Habeşistan'lı zenci bir köle âzâdlısı Bilâl'i, Peygamber'in müezzini olarak Ka'be'nin damına yükseltiyor. İnsan bu olaylar ışığında âyeti düşünürse, İslâmın insanlığa ne yüksek özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ufukları açtığını daha iyi anlar.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّاۜ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُٓوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْا۪يمَانُ ف۪ي
قُلُوبِكُمْۜ وَاِنْ تُط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/139.

وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾
قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْ
بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

14- Bedevî Araplar: "İnandık" dediler. De ki: "İnanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin. Henüz iman kalblerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Elçisine itâat ederseniz Allah, yaptığınız güzel işlerden hibçirinin sevâbını size eksik vermez. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." 15- Mü'minler onlardır ki Allah'a ve Elçisine inandılar, sonra şüphe etmediler; Allah yolunda mallarıyle, canlarıyle cihâdettiler. İşte (iman sözlerinde) *doğru olanlar onlardır. 16- De ki: "Siz mi Allah'a dindâr olduğunuzu öğreteceksiniz? Allah göklerde ve yerde olanları bilir. Allah herşeyi bilendir." 17- İslâm oldukları için senin başına kakıyorlar. De ki: "İslâm olmanızı benim başıma kakmayın. Tersine, eğer, gerçekten inanmışsanız, sizi îmâna ilettiği için Allah sizin başınıza kaksa yeridir". 18- Kuşkusuz Allah, göklerin ve yerin gizlisini bilir. Allah yaptıklarınızı görmektedir.*

Tefsîr:

14- "لَا يَلِتْكُمْ" Cumhûr bu kelimeyi "لات، يليت، ليت" bâbından okumuştur. "لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْئًا: *Allah size, amellerinizden hiçbir şeyin karşılığın eksik vermez"* demektir. Ebu 'Amr ise bu kelimeyi "اَلَتَ، يَأْلِتُ"den okumuştur. "وَمَا اَلَتْنَاهُمْ" âyeti de bu okuyuşu destekler.

14-15: Yüce Allah bu âyetlerde îmânın sözle değil, fakat ancak gönülden olacağını, gönülden Allah'a ve Elçisine itâat edenlerin güzel işlerinin sevâbı

nı eksiksiz vereceğini, kullarının birçok hatâsını da bağışlayacağını, gerçek mü'minlerin hiç şüphe etmeden kesin biçimde Allah'a ve Elçisine inanıp mallarıyle ve canlarıyle Allah yolunda savaşanlar olduğunu bildirmektedir. Mal ve canlarını Allah yolunda fedâ etmekten çekinmeyenler, imanlarında sâdık mü'minlerdir. Sadece söz ile inandık deyip, fi'len Allah ve Elçisinin buyruklarına uymayanlar, cihâddan kaçanlar, sözlerinde sâdık insanlar değillerdir.

16- Kimse lâf ile "İnandık" demekle Allah'a, kendisini gerçekten dindar kabul ettiremez. Göklerde, yerde bulunan herşeyi bilen Allah, herkesin gönlünde neler dolaştığını, kimin sözde ve kimin gerçekten mü'min, dindar olduğunu bilir.

17- Bazı kimseler, müslüman olmalarını, Allah'a ve Elçisine minnet etmeğe (başa kakmaya) kalkışmışlardır. Yüce Allah burada Peyğamberine buyuruyor ki: Yoksa onlar, müslüman olmalarını senin başına mı kakıyorlar? Onlara söyle: Siz, müslüman olmanızı benim başıma kakmayın, buna hakkınız yoktur. Çünkü müslüman olmanız, benim yararıma değil, sizin yararınıza olan bir şeydir. Bilâkis, sizi sapıklıktan imana ilettiği için Allah sizin başınıza kakar. Gerçekten mü'min iseniz Allah'ın size olan bu lûtfunu düşünür, bana minnet etmez, sizi imana ulaştırdığı için Allah'a şükredersiniz.

18 nci âyette Allah'ın göklerde ve yerde bütün gizlileri bildiği vurgulanarak herkesin gönlünden geçen düşünceyi de bildiği, O'nun herşeyi bilen olduğu anlatılmaktadır. İnsan Allah'ın, gönlünden geçen düşünceleri ve her yaptığını bildiğini hatırlarsa içini kötü düşüncelerden, dışını kötü işlerden temizler. İçini ve dışını korur. Bunun için imanları sözden ibaret olan, menfaat duygusuyla hareket eden kimselere Allah'ın, önce gizlileri, sonra görünenleri bildiği hatırlatılmakta, yani içi temizlemenin, dışı temizlemekten önce geldiği, imânın İslâmdan üstün olduğu anlatılmaktadır.

Bu âyetlerin, Esed ibn Huzeyme oğulları hakkında indiği rivayet edilir: Bunlar bir kıtlık yılında Medine'ye geldiler; gerçekte inanmadıkları halde inanmış göründüler, Medine sokaklarını kazurat ile kirlettikleri gibi fiatların artmasına da neden oldular. Hz. Peyğamber'e gelip gider: Araplar, hayvanları üzerinde yalnız kuru canlarıyle sana gelirken biz mallarımızla, çoluk çocuğumuzla birlikte geldik. Falan falan oğullarının sana karşı çarpıştıkları gibi biz sana karşı çarpışmadık deyip çarpışmadan müslüman olmalarını, Allah Elçisinin başına kakar ve sadaka isterlerdi [1].

14 ncü âyette "أَسْلَمْنَا" kelimesi, "اسْتَسْلَمْنَا" anlamınadır. Yani barışa girdik, vuruşmayı bıraktık, demektir. Barışa girmek demek olan *İslâm,* itâat ve tâat anlamınadır. Kur'ân'da *İslâm,* kişinin kendisini Allah'a teslîm ve O'na

1. Hâzin, Beğavî: 6/231-232.

gönülden itâat etmesi anlamında kullanıldığı gibi gönülden değil, sadece sözle itâat anlamında da kullanılmıştır. *"Rabbi ona İslâm ol, dedi, âlemlerin Rabbine İslâm oldum"*[1] âyetinde İslâm, birinci anlamdadır. *"Fakat biz İslâm olduk deyin. Henüz kalblerinize imân girmedi"*[2] âyetinde ise ikinci anlamda kullanılmıştır. Birinci anlamda İslâm, imân ve ihlâsa eşittir. İkinci anlamda imandan farklıdır. İmân gönülden tasdik, İslâm ise dil ile itâatten ibarettir. İmân sâdece kalb ile olur. İslâm kalb ile de sadece dil ile de olabilir. İslâm imandan geneldir, îmân İslâmdan özeldir.

Âyetlerde bedevî Arapların, *"İslâm olduk"* sözleri, iman ve ihlâslarına delil sayılmamıştır. Çünkü davranışları, ihlâs ve îmâna aykırıdır. Fakat bunların bu davranışları nifak da sayılmamıştır. Çünkü bunlar henüz medenileşmemişlerdi. Sadece müslüman olduk, demekle müslüman olacaklarını sanıyorlardı. Yüce Allah onların söz ve davranışlarını ortaya koyarak gerçek imanın nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Gerçek iman, gerektiğinde mal ve canıyle Allah yolunda cihâda hazır olmayı gerektirir. İnandık deyip cihâddan kaçmak, gerçek imanla bağdaşmaz.

Aslında Hicretin son yıllarında müslüman olan çöl bedevîlerinin çoğunun imanı böyle idi. İlk anda onların müslümanlığı, iman olarak gönüllerine yerleşmemiş idi. Fakat zamanla bu iman, kültür olarak gönüllere yerleşmiştir. Maamâfîh onlar, o halleriyle de müslüman kabul edilmişlerdir. Bu da "Ben müslümanım" diyen herkesi müslüman kabul etmek gerektiğini ortaya kor. Biz zahire göre hükmederiz. Gönülleri Allah bilir. Nitekim: *"Ey inananlar, Allah yoluda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın, dinleyin, size selâm verene, dünyâ hayâtının geçici menfaatini gözeterek: 'Sen mü'min değilsin' demeyin..."*[3] âyetinin tefsîrinde izâh ettiğimiz gibi bir grup müslüman, yolda rastladıkları, kendilerine selâm veren bir adamı, esasen kâfir olup can korkusuyla selâm verdiğini sanarak öldürmüşler, olayı duyan Allah'ın Elçisi: *"Adamın karnını yarıp baktınız mı?"* diyerek onun katilini azarlamıştır [4].

Hucurât Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah'ın ve Elçisinin önüne geçilemez. Bir mes'elede önce onların hükmü aranır. Onların bir hükmü, beyânı yoksa o zaman ictihâd ile bir karara varılır (1).

1. Bakara Sûresi: 131.
2. Hucurât Sûresi: 14.
3. Nisâ Sûresi: 94.
4. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 4; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 4.

2. Peyğamber'in huzurunda edepli olmak, saygılı davranmak, yüksek sesle konuşmamak lâzımdır. Onun vârislerinin huzurunda da edepli olmak gerekir (2). Peyğamberin huzurunda saygısızlık, amelleri boşa çıkarır. Ama onun yanında edepli, saygılı olanlar Allah'ın mağfiretine ererler (2).

3. Peyğamberi, normal bir insanı çağırır gibi dışarıdan bağıra bağıra çağırmak hatâdır. Uyuyorsa onun uyanmasını beklemek ve edep ile haber göndermek, çıkıp gelmesini beklemek gerekir (4-5). Onun vârisi olan bilgin kişilere de aynı saygıyı göstermelidir.

4. Kuşkulu bir kişinin getirdiği haberi, incelemeden kabul etmemelidir. Aksi takdirde birinin getirdiği habere inanıp bir kavmin üstüne yürümek, ma'sum kanı dökülmesine, telâfisi imkânsız pişmanlıklara sebebolabilir (6).

5. Allah ve Elçisinin buyruğunca hareket etmek, en güvenilir yoldur. Allah'ın lutfuyla, gönüllerine küfür kötü gösterilip îmân sevdirilmiş olanlar doğru yoldadırlar (7-8).

6. İki mü'min grup birbiriyle çarpışırsa aralarını uzlaştırmak gerekir. Şâyet biri diğerine haksız yere saldırırsa saldırgan, Allah'ın buyruğunu kabul edinceye dek ona karşı savaşılır. Dâimâ inananların arasını uzlaştırmalı ve adâletten ayrılmamalıdır. Allah adâlet yapanları sever (9).

7. Mü'minler birbirlerinin kardeşidirler. Kardeşler kavgalı değil, barış içinde olmalıdırlar (10).

8. Ne kadınlar, ne de erkekler birbirleriyle alay etmesinler. Kimse kimseyi horlamasın, küçük düşürmesin, başkasına kötü lakap takmasın. Allah katında kimin iyi olduğunu Allah bilir. Belki horlananlar, horlayanlardan daha iyidir, bilinmez. Başkalarını küçültücü lakaplarla hor görmek îmân sıfatına aykırıdır (11).

9. Zandan çok sakınmalıdır. Çünkü zannın bir kısmı günâhtır. Kimsenin kusurunu araştırmamalı, dedikodusunu yapmamalıdır (12).

10. İnsanların birbirini tanımaları için Allah onları uluslara ve boylara ayırmıştır. Ama hepsi de bir erkek ile bir kadından yaratılmıştır. Allah katında değerli olan, Allah'ın yasaklarından daha çok korunandır. İnsanı değerli yapan, ana-babası değil, kendi eylemleridir (13).

11. Gönüle yerleşmeyen bir düşünce îmân olamaz. Yalnız dil ile inandığını söylemek, insana güvence verir (14). Samîmî îmân odur ki içinde kuşku bulunmaz, güzel eylemlere, Hak yolunda çabaya dönüşür (15).

12. Allah'a ve Elçisine itâat eden, Allah'tan tam ödülünü alır (14).

13. Allah, insanın içinden geçeni bilir. Kişi, kendisinin dindar olduğunu söylemekle Allah katında dindar olmaz. Allah gerçek dindarları bilir. Hiçbir

düşünce, O'ndan gizli kalmaz (16). O, göklerde ve yerde gizli ve açık ne varsa hepsini bilir (18).

14. İnsan müslüman olmasını, kimsenin başına kakamaz. Çünkü İslâm, Allah'ın lutfudur. Müslüman olduğundan dolayı başkasının başına kakmak şöyle dursun, kendisini bu en büyük nimete lâyik gördüğünden dolayı Allah'a şükretmelidir. Samîmî îmân bunu gerektirir (17).

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلمؤمن

سورة فصلت

سورة آلشورى

سورة آلزخرف

سورة آلدخان

سورة آلجاثية

سورة ٱلأحقاف

سورة محمد

سورة الفتح

سورة الحجرات

ÂYETLER VE KONULARI

ZÜMER SÛRESİ

MÜ'MİN SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

FUSSİLET SÛRESİ

ŞÛRA SÛRESİ

ZUHRUF SÛRESİ

DÛHÂN SÛRESİ

CÂSİYE SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

AHKAF SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

MUHAMMED SÛRESİ

FETİH SÛRESİ

HUCÛRÂT SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

9

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi – Pikaj: Yeni Ufuklar
Film – Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Yaylacık Matbaası
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Ocak – 1991

HUCURÂT SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	لَا تَقَدَّمُوا	T ve dâl'ın fethiyle:	Dahhâk ve Ya'kûb el-Hadramî.
	لَا تُقَدِّمُوا	T'nin dammı, dâl'ın kesriyle:	Ötekiler [1].
2	أَصْوَاتَكُمْ		Çoğunluk.
	بِأَصْوَاتِكُمْ	B ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
	أَنْ تَحْبَطَ		Çoğunluk.
	فَتَحْبَطَ	F ile:	İbn Mes'ûd, Übey [3].
3	لِلتَّقْوَى		Çoğunluk.
	لِيَتَّقُوهُ وَ لَهُمْ		İbn Mes'ûd [4].

1. Taberî'ye göre takdîm kökünden olan ikinci kırâetten başkası câiz değildir (Câmi'u'l-beyân: 26/117).
2. el-Mesâhif: 92. Başkaları, İbn Mes'ûd'un "لَا تَرْفَعُوا بِأَصْوَاتِكُمْ" okuduğunu rivâyet etmişlerdir (el-Mesâhif: 92).
3. el-Mesâhif: 92, 165; el-Bahr: 8/106.
4. el-Mesâhif: 92.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	الْحَجَرَات	Cîm'in fethiyle:	Übey ve Ebû Ca'fer.
	الْحُجُرَات	Cîm'in dammıyle:	Ötekiler [1].
	أَكْثَرُهُمْ		Çoğunluk.
	بَنُو تَمِيمٍ أَكْثَرُهُمْ	(بنو تميم) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd.
6	فَتَثَبَّتُوا	T'dan sonra sâ ile:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kisâ'î [2].
	فَتَبَيَّنُوا	T'den sonra b, y ile tebeyyün'den:	Ötekiler.
7	رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ	İtâat kökünden:	Çoğunluk.
	رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يَطُوعُكُمْ	Tav' kökünden:	İbn Mes'ûd [3].
	عِتْرَتُهُ لَوْ يُطَاوِعُكُمْ	Mütâva'at kökünden:	Übeyy [4].
9	اقْتَتَلَتَا	Müennes tesniye [5]:	İbrâhîm ibn Ebî 'Able.
	اقْتَتَلَا	Müzekker tesniye:	İbn Mes'ûd [6].
	اقْتَتَلُوا	Lafza riâyeten çoğul:	Çoğunluk [7].

1. el-Mesâhif: 165; Kurtubî: 16/310; en-Neşr: 2/375-376. Taberî'ye göre doğrusu, iki harfin de dammıyle olandır (26/122).
2. el-Mesâhif: 92; Câmi'u'l-beyân: 26/123.
3. el-Mesâhif: 92.
4. el-Mesâhif: 166.
5. Tâifeteyn'in lafzı bakımından müennes okunmuştur.
6. el-Mesâhif: 92.
7. Kurtubî: 16/316.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَفِيءَ الَى	İkinci hemzenin beyne beyne teshîli:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ruveys.
	تَفِيءَ إِلَى	İkinci hemzenin tahkiki:	Ötekiler [1].
	حَتَّى يَفِيئُوا إِلَى أَمْرِ آللّٰهِ فَإِنْ فَاءُوا فَخُذُوا بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ		'Abdullâh ibn Mes'ûd [2].
	حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ آللّٰهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ		Çoğunluk [3].
10	إِخْوَتِكُمْ	Hemzenin kesri, hâ'nın sükûnu ile:	Nasr ibn Âsım, Ebû'l-Âliye, Cahderî ve Ya'kûb.
	إِخْوَانِكُمْ	Vâv'dan sonra elif ile, yine çoğul:	'Alî, Hasan, İbn Sîrin'den de rivâyet edilmiştir [4].

1. Birinci hemzenin tam telaffuzunda ihtilâf yoktur (el-Budûr: 299).
2. el-Mesâhif: 92; Kurtubî: 16/316.
3. Kurtubî: 16/316; el-Mesâhif: 93.
4. el-Mesâhif: 166, 190.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَخَوَيْكُمْ	Meftûh hemze, hâ, vâv ile, tesniye:	Çoğunluk [1].
11	عَسَى		Çoğunluk.
	عَسَوْا		İbn Mes'ûd ve Übey [2].
	وَ لاَ نِسَاءٌ		Çoğunluk.
	وَ لاَ تَسْخَرْ نِسَاءٌ		İbn Mes'ûd.
	عَسَى	(İkincisi)	Çoğunluk.
	عَسَيْنَ	(İkincisi)	İbn Mes'ûd ve Übey [3].
	مِنْهُنَّ(ه)	Nûn'dan sonra hâ üzerinde susma:	Ya'kûb.
	مِنْهُنَّ	Sükûtsuz:	Ötekiler.
	وَ لاَ تَلْمُزُوا	Mîm'in dammıyle:	Ya'kûb.
	وَ لاَ تَلْمِزُوا	Mîm'in kesriyle:	Ötekiler [4].
11, 12	وَ لاَ تَّنَابَزُوا، وَ لاَ تَّجَسَّسُوا	Şeddeli tâ ve iki sakinden dolayı medd-i lâzım.	

1. el-Mesâhif: Câmi'u'l-beyân: 26/130; Kurtubî: 16/323; el-Budûr: 299.
2-4 el-Mesâhif: 93, 166.
3. el-Mesâhif: 93.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَلاَ تَنَابَزُوا، وَ لاَ تَجَسَّسُوا	Şeddesiz ve medsiz:	Ötekiler.
	بِيسَ آلِاسْمُ	Her halde hemze'nin yâ'ya dönüştürülmesi:	Verş, Sûsî, Ebû Ca'fer.
	بِئْسَ آلِاسْمُ	Yalnız vakıf halinde hemzenin yâ'ya dönüştürülmesi:	Hamza [1].
12	وَ لاَ تَحَسَّسُوا	Hâ ile:	Ebû Recâ', Hasan ve başkaları.
	وَ لاَ تَجَسَّسُوا	Cîm ile:	Çoğunluk [2].
12	مَيِّتًا	Şeddeli yâ ile:	Nâfi', Ruveys.
	مَيْتًا	Hafif yâ ile:	Ötekiler.
	فَكَرِهْتُمُوه	Hafif meksûr r ile, etken:	Çoğunluk.
	فَكُرِّهْتُمُوه	Madmûm kâf ve şeddeli, meksûr r ile, edilgen:	Ebû Sa'îd el-Hudrî [3].

1. Başlama durumunda iki vecih vardır: Meftûh bir hemze ile başlama, ya da meksûr lâm ile başlama yani (الإسْم) veya (لِاسْم) şeklinde.
2. Kurtubî: 16/332. Anlam bakımından bunlar birbirinden uzak değildir. Çünkü cîm ile (تَجَسُّس), sana gizli kalanı araştırmaktır. Hâ ile (تَحَسُّس) ise haber almağa çalışmak, bunu araştırmaktır (Kurtubî: 16/333).
3. el-Bahr: 8/115.
4. el-Bahr: 8/115.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
13	لِتَّعَارَفُوا	Her halde şeddeli t ile:	Bezzî.
	لِتَتَعَارَفُوا	İki t ile:	A'meş [1].
	لِتَعَارَفُوا	Hafif tek t ile:	Çoğunluk.
	لِتَعْرِفُوا	Üçlü kökten:	Übeyy, İbn 'Abbâs, Dahhâk ve Ebân-Âsım'dan [2].
	لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ ٱللَّهِ		Çoğunluk.
	لِتَعَارَفُوا بَيْنَكُمْ وَ خَيْرُكُمْ عِنْدَ ٱللَّهِ		İbn Mes'ûd [3].
	لِتَّعَرَّفُوا		A'meş ve bir rivâyette İbn Mes'ûd [4].
	إِنَّ أَكْرَمَكُمْ	Hemzenin kesri ile:	Çoğunluk.
	أَنَّ أَكْرَمَكُمْ	Meftûh hemze ile:	İbn 'Abbâs [5].
14	لاَ يَأْلِتْكُمْ	Yâ ile lâm arasında sâkin bir hemze ile:	Übey ve Ebû 'Amr [6].
	لاَ يَالِتْكُمْ	Hemzeyi elife dönüştürme:	Ebû 'Amr.

1-5 el-Bahr: 8/116.
2. el-Mesâhif: 166; el-Bahr: 8/116.
3-4 el-Mesâhif: 93.
6. el-Mesâhif: 166.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
	لاَ يَلِتْكُمْ	Hemzenin hazfiyle:	Ötekiler [1].
17	أَنْ أَسْلَمُوا		Çoğunluk.
	إِسْلاَمَهُمْ		İbn Mes'ûd [2].
	أَنْ هَدَاكُمْ		Çoğunluk.
	إِذْ هَدَاكُمْ	(أَنْ) yerine (إِذْ):	İbn Mes'ûd, Zeyd ibn 'Alî [3].
	لِلإِيمَانِ	Îmân:	Çoğunluk.
	لِلإِسْلاَمِ	İslâm:	İbn Mes'ûd [4].
18	يَعْمَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Übeyy, İbn Kesîr.
	تَعْمَلُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler [5].

1. Taberî'ye göre doğrusu hemzesiz ve elifsiz olan son vecihtir (Câmi'u'l-beyân: 143).
2. el-Mesâhif: 93.
3. el-Mesâhif: 93; el-Bahr: 8/118.
4. el-Mesâhif: 93.
5. Bu vecihlerin hepsi için bkz.: el-Mesâhif: 166; Kurtubî: 16/348-350; Tebsıra: 681; en-Neşr: 2/376.

KAF SÛRESİ

Adını başındaki harften alan sûrede Allah'ın kâinâttaki kudret işâretlerine dikkat çekilir, âhiretin mutlaka vukubulacağını kanıtlayan misaller verilir ve insanın yaptıklarından sorguya çekileceği vurgulanır. Geçmiş peyğamberleri yalanlayanların uğradıkları sonuçlara işâret edilerek Peyğamber (s.a.v.) tesellî edilir.

Muhammed İzzet Derveze, 38 nci âyetinin Medine'de indiği hakkındaki rivayeti şüpheli görmektedir. Çünkü âyet konuya bağlıdır ve ötekilerle aynı üslûbu taşımaktadır. Bundan dolayı sûrenin bütün bölümlerinin bir defada veya ard arda indiği görüşü ağır basmaktadır. Sûre Mekke'de, Mürselât Sûresinden sonra inmiş olup 45 âyettir. Resmî sıralamada 50, iniş sırasına göre 34 ncü sûredir.

Peyğamber(s.a.v.)in bayram namazında *Kaf* ile *İkterebeti's-sâ'atu ve'n-şakka'l-Kamer* sûrelerini okuduğu rivayet edilir[1].

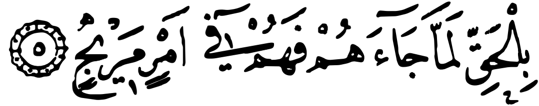
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِۚ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ

هٰذَا شَيْءٌ عَج۪يبٌۚ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًاۚ ذٰلِكَ رَجْعٌ بَع۪يدٌ ﴿٣﴾ قَدْ

عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْۚ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَف۪يظٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا

1. Müslim, Salâtu'l-Îdeyn: 140; Ebû Dâvûd, Salât, bâbu mâ yukrau fîl-adhâ ve'l-fıtr.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Kaaf. Şerefli Kur'ân'a andolsun, 2- İçlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar da o kâfirler: "Bu tuhaf bir şeydir" dediler. 3- "Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar hayâta döneceğiz)*? Bu,* (akıl ve imkândan) *uzak bir dönüştür". 4- Biz yerin, onlardan eksilttiği herşeyi bilmişizdir. Yanımızda da* (herşeyi) *zapteden bir kitâp vardır. 5- Doğrusu onlar, hak kendilerine gelince onu yalanladılar. Şimdi onlar çalkantılı bir durum içindedirler.*

Tefsîr:

1-*Kaaf,* harfi üzerinde çeşitli tefsîrler vardır: Kaaf, sûrenin ismidir, Allah'ın isimlerindendir, Allah'ın *el-Kadîr, el-Kaahir, el-Kaabıd, el-Kuddûs, el-Kayyûm* isimlerinin anahtarıdır (onların sembolüdür); Kaaf, kudiye'l-emr: iş oldu bitti demektir, âlemi kuşatan bir dağın adıdır gibi.

Bunlar bir dayanağı olmayan zayıf görüşlerdir. Bu harf de bazı sûre başlarındaki öteki harfler gibi gerek Peyğamber'in, gerek dinleyenlerin, okunacak vahye dikkati çekme görevi yapmaktadır. En doğru tefsîrin bu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü genellikle bu harflerle başlayan sûrelerde bu harflerin ardından Kur'ân'dan, kitâptan veya vahiyden söz edilir. Böylece bu harflerle Peyğamber'e vahyedilen sözlerin önemine dikkat çekilir. Bu konuda, daha önceki sûrelerde yeterli bilgi vermiştik. Onları tekrara gerek yoktur.

Kaaf harfiyle dinleyenlerin dikkati uyandırıldıktan sonra yüce Kur'ân'a and içilmektedir ki bu kasem ile de Kur'ân'ın büyüklüğü ve önemi iyice vurgulanmaktadır. "وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ"de vâv kasem içindir. Kasem'e cevap gerek. Bu cevap ya hazfedilmiştir: *"Siz mutlaka diriltileceksiniz!"* takdirindedir. Yahut cevap: "بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ: *Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar..."* veya "مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ: *Hiçbir söz söylemez ki yanında bir gözetleyip tesbit edici olmasın"* âyetleridir. Yahut da cevap dördüncü âyettedir: *"Şerefli Kur'ân hakkı için biz, arzın onlardan eksilttiği herşeyi bilmişizdir. Kim ölür, kim kalır, bunları biliriz. Katımızda ölenleri, doğanları, olan biten herşeyi saptayan bir kitâp vardır."*

2-3: Birinci âyette Kur'ân'ın ululuğuna dikkat çekildikten sonra kâfirlerin, kendilerine, kendi içlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştıkları, insanın ölüp toprak olduktan sonra tekrar dirileceğine hayret ettikleri belirtiliyor. Onlar: "Biz öldükten, toprak haline geldikten sonra nasıl diriltileceğiz? Bizim cisimlerimizin bir zaman var olup olmadığı nasıl belli olacak ki her birimiz

yeniden ayrı ayrı yaratılalım?" demişlerdir.

4- İşte dördüncü âyette Cenabı Hak, böyle düşünenlere, yerin içine geçen insanı, her canlıyı (öleni-kalanı); ölenin dağılıp toprağa karışan parçalarını bildiğini; kendisinden gizli kalan hiçbir şey olmadığını; huzurunda da herşeyi ayrıntılarıyle kaydeden bir kitâp (kayıt defteri, kütük) bulunduğunu bildiriyor.

Bu âyet, müşriklerin "أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ: *Biz yerde dağılıp kaybolduktan sonra yeniden mi yaratılacağız?*"[1] sözlerine cevaptır. Yani insan dağılıp toprağa karışsa, yakılıp külleri göğe savrulsa, suya dökülse yine Allah onun parçalarını bir araya toplayıp onu yeniden yaratır. Kitâbın sıfatı olan *hafîz* kelimesi, *mahfuz* veya *hâfız* anlamınadır. Birinci takdirde: Katımızda korunmuş bir kitâp vardır; ikinci takdirde katımızda eşyanın, ayrıntılarını içinde taşıyıp muhafaza eden bir kitâp vardır, demek olur.

5- Kur'ân'ın haber verdiği âhiret âlemi muhakkaktır. Müşrikler, kendilerine gelen gerçeği yalanlamakla çalkanan bir iş içerisine düşmüşlerdir. İşleri karışıktır. İnkârları, vicdanlarını rahatsız etmektedir. Yalanlıyorlar ama "Acaba var mı, ya varsa?" şeklinde sorular da kafalarına takılmakta, kendilerini huzursuz etmektedir. Bir düşünce ve inançta karar kılamazlar. Peyğamber'e kâh şâir, kâh mecnun, kâh büyücü derler. Bu sözleri de onda, ma'nevî bir şey olduğu kanısında bulunduklarını gösterir. Kararsız, ne yapacaklarını bilemez bir durumda, huzursuzluk içindedirler.

Müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)e karşı çıkmalarının en önemli sebebi âhiret inancı idi. Onlar Allah'ın varlığına inanıyorlardı ama Peyğamber'in Allah'tan vahiy aldığına inanmıyorlardı. Hele onun, öldükten sonra insanların tekrar dirilip dünyâda yaptıklarından hesap vereceklerini, mükâfât veya cezâ göreceklerini söylemesine aslâ inanmıyorlardı. Onlara göre ölmüş, çürümüş cesetlerin tekrar dirilmesi mümkün değildi. Bunu olası görmüyorlardı. Bu sözleri söyleyen Peyğamber'e şiddetle karşı koyuyorlardı. Aşağıdaki âyetler de onların bu düşüncelerini bize anlatmaktadır:

"Kalbleri eğlencededir. O zulmedenler, aralarında gizlice şöyle konuştular: 'Bu da sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız?' Dedi ki: 'Rabbim, gökte ve yerde olanı bilir. O işitendir, bilendir.', 'Hayır, dediler, (Muhammed'in söyledikleri) *karmakarışık hayallerdir; hayır, onu uydurmuş; hayır, o şâirdir.* (Gerçekten peyğamber ise) *öncekilerin* (kavimlerine mu'cizelerle) *gönderildikleri gibi o da bize bir mu'cize getirsin"*[2]. *"Dediler ki: 'Ey kendisine zikir indirilmiş olan, sen mutlaka cin-*

1. Secde Sûresi: 10.
2. Enbiyâ Sûresi: 3-5.

lenmişsin!' Eğer doğrulardan isen bize melekleri getirsene!" [1], *"Bu Kureyşliler de diyorlar ki: 'İlk ölümümüzden sonra bir şey yoktur. Biz diriltilecek değiliz. Doğru söylüyorsanız, babalarımızı getirin!"* [2].

Hamdi Yazır şöyle diyor: "Ölüyü diriltmenin uzak zannedilmesi, bir insanın hakikati ve eczâsının ayrıntıları tamamiyle bilinemediği için cehaletten ileri gelir. Hayât ilmi (biyoloji) bilinse de bir insanın özelliğini oluşturan bütün gizlilikler ortaya çıksa, bir kimseyi öldürüp yeniden diriltmek uzak sayılmaz. Yüce Allah, insanı bilmiş yaratmıştır. Ölüp çürüyüp de toprak olan kavimlerin veya kişilerin hüviyet ve ayniyetlerini oluşturan elemanlardan ve şartlardan kalan nedir? Eksilen nedir? Ruh mudur, beden midir? Bedenin maddesi ve eczası mıdır? Yoksa benzer parçalar arasında hayatı ve ayniyeti ifade eden belirli ve özel bir oran mı vardır? Allah hepsini bilir. Toprakta çürüyüp yok olduğu sanılan teşekküllerin, nisbetlerin, kuvvetlerin, hususiyetlerin en küçüğüne varıncaya kadar hepsi, olduğu gibi Allah Teâlâ'nın ilminde mevcuttur" [3].

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ
﴿٦﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ
السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ
بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا
كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

1. Hicr Sûresi: 6-7.
2. Duhân Sûresi: 34-36.
3. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4497.

6- Üstlerindeki göğe bakmadılar mı, onu nasıl yaptık, süsledik, hiçbir çatlağı yoktur? 7- Yeri nasıl yaydık, ona sağlam dağlar attık, onda her güzel çifti bitirdik?! 8- (Bunları,) *Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ibret vermek için* (yaptık). *9- Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek dâne*(li ekin)*ler bitirdik. 10- Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları yetiştirdik; 11- Kullara rızık olması için. Ve su ile ölü bir ülkeye can verdik. İşte* (kabirlerden) *çıkış da böyledir.*

Tefsîr:

6- Göğü böyle mükemmel yaratıp onu yıldızlarla süslemek, Allah'ın sonsuz kudret ve hikmetini gösterir. Bu muazzam kâinâtta hiçbir çatlak, bozukluk, düzensizlik yoktur. Yüce Allah Yeri de merkezdeki fevkalâde sıcak, erimiş madenlerin oluşturduğu mağmanın üzerine döşemiş, bu sıcak sıvının çevresini kabuklaştırarak, bu kabuğun üzerine de kazık gibi dağlar atmış; behîc: güzel görünümlü, gönül açan, insana zevk veren her çifti bitirmiştir. Bunlar, Allah'a yönelen kul için tebsıre ve öğüttür.

Tebsıre: Hem güzel görme kuvveti, hem de kalbe basiret kuvveti vermek anlamına gelebilir. Fakat burada "zikrâ" ile beraber zikredildiğinden dolayı görme kuvveti anlamını vermesi, daha uygundur. *Tebsıre,* hissî, zikrâ ise aklî bir kavramdır. Yani birisi ihsâs (duyurma) birisi ihtârdır. Bunların her biri birer yeni hayât neş'esiyle yüce Allah'ın yeniden diriltme kudretine delâlet eder. İhsâs, hâl olan dünyâ hayâtını yaşatırken, ihtâr ve tezkîr mâzî ve istikbal bilinciyle âhireti duyurur [1].

Kâinâtın bu düzeninin, muntazam göğü, şu yüksek dağları, şu renk renk, çift çift bitkileri, ekinleri, ağaçları düşünen insan; bunların bir raslantı sonucu olmayıp kudretli Allah'ın yaratmasiyle meydana geldiğini anlar ve bunları yaratan Allah'a yönelir, O'na kulluk görevini yerine getirir.

Altıncı âyetten, kâinât kanunlarında hiçbir aksaklık olmadığı, herşeyin, İlâhî yasaya göre düzen içinde yürüdüğü anlaşıldığı gibi yedinci âyetten de bütün bitkilerin çift, yani erkekli dişili olduğu anlaşılmaktadır.

9-11: *Bâsikâat:* Uzun, "وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ: *Birbiri üzerine yığılmış hurma salkımları bulunan uzun uzun hurma ağaçları"* demektir.

Yüce Allah bu âyetlerde kullarına rızık sağlamak için gökten indirdiği yağmurla bahçeleri, ekinleri, birbiri üstüne yığılmış boğum boğum salkımlı uzun hurma ağaçları bitirdiğini ve ölü toprağı yağmur ile hayâta kavuşturduğunu bildiriyor ve işte insanların dirilip kabirlerden çıkarılmasının da buna benzediğini vurguluyor. Yağmur nasıl ölü toprağa can veriyorsa, bedenlere

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4499.

üflenen ruhlar da ölü bedenlere can verip onları kabirlerden kaldıracaktır. Kupkuru toprağı, kuru ağaçları yeşillendiren Allah, ölülere can veremez mi? Elbette verir. Ölüyü yeniden diriltmek, şu tabiatı yeşertmekten zor değildir. Zaten Allah için zorluk da söz konusu olamaz.

Ebu's-Suûd Efendi'nin beyanına göre yerden bitkilerin çıkarılmasına ihyâ, ölülerin diriltilmesine hurûc ta'bîr olunması, önemsiz gibi görülen bitirmenin değerini büyütmek ve uzak görülen yeniden dirilme işini doğal bir iş gibi kolay göstermek ve bu suretle bitkiyi ihrâc ve ölüleri diriltme arasında benzerliği gerçekleştirerek öldükten sonra dirilmeyi insanların anlayışına yaklaştırmaktır [1].

Ölü Arzın (Yerin) diriltilmesi, Kur'ân'ın birçok yerinde *ba'si ba'de'l-mevt* (öldükten sonra diriltme) için örnek verilir: *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bakın ki, nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor?! Kuşkusuz O, ölüleri de diriltecektir. O, herşeye kaadirdir"* [2], *"O ki rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci gönderir. Nihâyet onlar ağır ağır bulutları yüklenince, onu ölü bir ülkeye yollarız; onunla su indirir ve türlü türlü meyvalar çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız"* [3].

İşte Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu böyle açıktır. Kur'ân'ın üslûbunu âlim de, ümmî de, filozof da, halk da anlar. Çünkü Kur'ân, tasvîr üslûbunu kullanır ve göze, kulağa, bütün duyulara hitâbeder. En soyut kavramlar dahi Kur'ân'ın bütün duyulara çarpan akıcı üslûbuyla insanın ruhuna nüfûz eder.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ
وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
وَعِيدِ ﴿١٤﴾

12- Onlardan önce Nûh kavmi, Resliler ve Semûd da yalanlamıştı. 13- 'Âd, Fir'avn ve Lût'un kardeşleri, 14- Eykeliler ve Tubba' kavmi de. Bunların hepsi elçileri yalanlayıp uyardığım(azâb)*ı hak ettiler.*

1. İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-kerîm: 8/127.
2. Rûm Sûresi: 57.
3. A'râf Sûresi: 57.

Tefsîr:

12-14: Yukarıda âhiretin vukuunu kabul etmeyen müşriklerin sözlerine işaret edilmiş ve âhiretin olacağını kanıtlayan tabiat olayları buna misal verilmişti. 12-14 ncü âyetlerde de âhireti yalanlayan eski milletlerin azâba çarpıldıklarına işaret ediliyor. Böylece âhireti inkâr eden Araplara, âhireti inkâr eden eski kavimler gibi azâba çarpılacakları düşüncesi veriliyor.

Va'îd kelimesi de va'd gibi masdardır. Mef'ûl anlamına da gelir. *Va'd* maddesi, hayır ve şerde, tatlı ve acı olaylarda kullanılır. Fakat *va'îd* ve *'iyâd* acı ve korkunç şeyler için kullanılır. Tehdid ve inzâr ifade eder.

Bundan önceki sûrelerde de Fir'avn, 'Âd, Semûd ve Nûh kavimlerinden söz edilmişti. Fakat *er-Ress, Eyke* ve *Tubba'* kavimleri, iniş sırasına göre ilk defa bu sûrede anılmaktadır. Lût kavmi de yine iniş sırasına göre ilk defa burada zikredilmektedir. Necm Sûresinde bu kavimden sarahatle değil *el-Mu'tefikeh* (altı üstüne getirilen kentler) adıyle söz edilmiştir.

Burada Reslilerin ve Tubba'lıların, elçileri yalanladıkları ifade ediliyor. Demek ki bu kavimlere de peygamber gönderilmiştir. Bu husus, yalnız bu sûrede geçmektedir. Reslilere ve Tubba'lılara elçi gönderildiği, başka bir sûrede geçmez. Sâdece Furkan Sûresinde *ashâbu'r-Ress* (Resliler) adı bir kez daha anılır ama Tubba' adı başka bir yerde geçmez.

"Ress: Batarak veya kapatılarak körelmiş kuyudur. *Ashabû'r-Ress* bu kuyunun çevresinde oturan halktır. Bunların, Arap Yarımadasının kuzeyinde oturan bir kavim oldukları söylendiği gibi güneyindeki *ashâbu'l-uhdûd* (Hendek sahipleri) oldukları da söylenmiştir. Bugün Yarımadanın kuzeyinde Ress adıyle bilinen bir bölge vardır. Herhalde eski bir bölgedir ve burada yaşayan halk da isyanları yüzünden helâk olmuştur.

"El-Eykeh: Birbirine girmiş ağaçların bulunduğu bir bölgedir. Şuara Sûresinde Hz. Şuayb'in, Eyke'ye elçi olarak gönderildiği zikredilmişti. A'râf ve Hûd Sûrelerinde de Şuayb'in, Medyen'e elçi olarak gönderildiği anlatılır. Şuarâ Sûresinde anlatılan Eykelilerin vasıfları, A'râf ve Hûd Sûrelerinde anlatılan Medyenlilerin vasıflarına uymaktadır. Meselâ Hz. Şuayb, Eykelilere: *"Ölçüyü tam yapın, eksik ölçenlerden olmayın"* [1] diyor. Yine Şuayb Medyenlilere: *"Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların mallarını eksik vermeyin!"* [2], *"Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların mallarını eksik yapmayın"* [3] demektedir. Bunlardan, Eyke ile Medyen'in, aynı kent olduğu anlaşılmaktadır.

1. Şu'arâ Sûresi: 181.
2. A'râf Sûresi: 85.
3. Hûd Sûresi: 84.

''Medyen adı, Kitâbı Mukaddes'in Çıkış ve öteki Kitâplarında geçer. Bugün Ürdün'ün batısında Akabe taraflarında Medyen diye anılan bir kent harabesi vardır. Müfessirlere göre Şuayb, Mûsâ'nın kayın babası olan zâttır. Çıkış Kitâbına göre Mûsâ, Medyen kâhini Yetro'nun kızıyla evlenmiştir. Sayılar Kitâbının onuncu babında da ''Mûsâ'nın kaynatası Midyanî Reuel oğlu Hobab''dan söz edilir. Bu isim üzerinde Arapçanın etkisi açıktır. Herhalde Hobab adı, Arapçaya Şuayb şeklinde geçmiştir.

Daha önce izah ettiğimiz Tubba', Yemen krallarının unvanıdır. Ashâb-ı Tubba' Tubba unvanlı kralların yönetimindeki halktır. Bunlar, kendilerinden önce yaşamış olan 'Âd kavminden başkadır. Aynı âyette her iki kavmin de ayrı ayrı anılması, bunların ayrı kavimler olduğunu gösterir. Taberî'deki rivayetlerden Tuba'ın, sâlih bir kimse olduğu, tevhîde inandığı ve yahûdî dinine mensup bulunduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in: *''Tubba'a lânet etmeyiniz, çünkü o müslüman olmuştu''* [1] dediği rivayet edilir.

Kitâbı Mukaddes'te Şuayb'ın veya Medyen kâhini Hobab'ın, kavmine elçi olarak gönderildiğinden söz edilmez. Ancak onun Medyen kâhini olduğu zikredilir ki bu da onun, Medyen halkı arasında bir din adamı olduğunu gösterir. Fakat kavminin onu yalanladığı zikredilmez. Bundan dolayı Eykeliler, Şuayb kavmi, Resliler ve Tubba' kavmi hakkındaki hikâyeler, Hûd ve Sâlih kıssaları gibi Arap kıssalarıdır. Sanıyoruz ki Peyğamber(s.a.v.)in yetiştiği ortamdaki Araplar arasında Hûd ve Sâlih kıssaları gibi Eykelilerin ve Tubba' kavminin kıssaları da anlatılırdı. Böylece Kur'ân'ın, kıssa ile ibret verme üslûbu daha etkinlik kazanır. Zaten kıssanın sadece özetine işaret edilmesi, dinleyenlerin olayı bildiklerini, âyetlerin amacının sırf olayları hatırlatarak öğüt vermek olduğunu gösterir. Kâfirlerin yalanlaması kınandıktan, Allah'ın kâinâttaki kudretine dikkat çekildikten sonra hemen eski milletlerin bu kıssalarına işaret edilir ki onların sonuçlarını hatırlayan muhataplar, öğüt alıp doğru yola gelsinler.

Şurasına da işaret etmek yerinde olur ki anlatılan kavimlerden bir kısmı, Arap Yarımadasında bulunan kentlerde yaşamışlardır. Bunlar: Tubba', 'Âd, Semûd ve Ashâbu'r-Ress'tir. Bir kısmı da Yarımadaya komşu ülkelerde yaşamışlardır ki bunlar da: Lût kavmi, Eykeliler ve Fir'avn kavmidir.

Bu civar ülkelerin, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in yetiştiği ve İlâhî vahyin indiği Hicaz bölgesiyle yakın ve uzak ilişkileri vardı. Semûd, Lût ve Eykeliler, Arap ticaret kervanlarının geçtiği yollar üzerinde bulunuyordu. Irak, Yemen ve Mısır ise kervanların ulaştığı merkezlerdi. Kervanlar, ticâret amaciyle buralara giderlerdi. Bunları hatırlatmak, dinleyicilere, bildikleri şeyleri hatırlat-

1. İbn Hanbel, Musned: 5/340.

maktır. Kur'ân'ın amacı da onlara, bildikleri, fakat zamanla üzeri küllenen kıssaları hatırlatıp öğüt vermektir. Bu hatırlatma, dinleyenlerin olaydan habersiz olmadıklarını gösterir'' [1].

أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا
الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾
إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا
لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾

15- İlk yaratmadan âciz mi kaldık? Doğrusu onlar, yeni bir yaratmadan kuşku içindedirler. 16- Andolsun biz insanı yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz. Biz ona şâh damarından daha yakınız. 17- Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı (onun söz ve işlerini) *kaydetmektedir. 18- Hiçbir söz söylemez ki yanında kendisini gözetleyen, dediklerini kaydeden* (bir melek) *hazır bulunmasın.*

Tefsîr:

15- *Habl:* İp ve bağ demektir, damar anlamına da gelir. *el-Hablu'l-verîd:* Verîd ipi, yani vücuda ip gibi uzanan verîd damarı demektir. *Verîd:* Bedenin çevresinden kalbe giden yani kirli kanı kalbe taşıyan toplardamara denir. Çoğulu *evride*'dir. Kalbden bedene temiz kan taşıyan atardamara da *şiryân* denilir ki çoğulu *şerâyîn*'dir. Zemahşerî, *el-verîdân:* Boynun önünde, yan taraflarında bulunan iki damardır ki *vetîn*'e bitişip baştan sona doğru giderler, der. Buna göre *verîd,* fâil anlamında olup kalbe doğru gitmesi dolayısiyle bu adı almıştır.

15-18 nci âyetlerde Allah, inkâr tarzındaki bir soru ile kâinâtı ilk defa yaratmaktan âciz kalmadığını, yorulmadığını; kâinatı ilk defa yaratanın, ölenleri yeniden yaratmağa da kadir olduğunu vurguluyor. İnsanı da kendisinin yarattığını, insana şâh damarından da yakın olup onun içinden geçen dü-

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/31-33.

şünceleri bildiğini, insanın sağında ve solunda oturan iki meleğin, onu gözetlediğini ve ağzından çıkan her sözü alıp tesbit ettiğini bildiriyor. İnsan vücudunun her zerresindeki kanı kalbe taşıyan Aort toplardamarından daha yakın olan Allah, insanın içinde dolaşan bütün düşünceleri bilir. Konuştuğu sözleri ve yaptığı işleri tesbit için de insanın üstüne iki gözcü dikmiştir. Kendisi, insanın yaptığı her işi ve düşündüğü herşeyi bilmesine rağmen ayrıca söz ve işlerini tesbit için iki gözcü dikmesi, insanın hiçbir suretle inkâra veya Allah'ın adâletinden şüpheye imkânı kalmamak içindir. Allah'ın görevlendirdiği melekler, insanın ağzından çıkan her sözü ve yaptığı her işi alıp kaydederler. İnsanın ne düşüncesi, ne de söz ve amelleri Allah'tan gizli kalmaz. Allah bunların hepsini bilir.

Allah insanın içinden geçen düşünceleri bilir, gözcü melekler de konuştuğu ve yaptığı şeyleri yani görünen şeyleri bilip kaydederler. Melekler insanın içinden geçenleri değil, fakat dışa çıkan, görünen fiillerini yazarlar. Demek ki insanın içinden geçen her düşünceyi bilmezler. Çünkü içten geçen düşünce, onlara göre gizlidir. Ğaybi Allah bilir. Allah, gözcü meleklerin dahi vakıf olamayacağı gizlilikleri bilir. Yazır şöyle diyor:

"Bu âyetlerin zâhirinden anlaşıldığına göre bu melekler, ağızdan çıkan her sözü yazarlar, bunun delâletinden fiilleri de yazdıkları anlaşılır. Sözgeliminden, içteki vesveseler gibi bazı şeylerin Allah'a malûm olmakla beraber gözcü meleklerden de gizli kaldığı anlaşılmıştı. İmam Mâlik: "Herşey yazılır, hattâ hastalıktaki inleme bile" demiştir. Lâkin bundan anlaşılan, dışa çıkan herşeydir (Âyette, kalbden geçen düşüncenin yazıldığına dair bir işaret yoktur). Demek ki hemm, azim, karar mertebelerine gelmeyen vesveseler yazılmaz. Bu cihetle: *"Nefsinin ona fısıldadığı şeyleri biliriz"* cümlesi, hemm ve kasıt mertebelerine gelmeyen ehâdîs-i nefs (içten geçen kararsız düşünceler) olmuş olur. İçten geçen sözlerin (düşüncelerin) hiç yazılmadığını ifade eden haberler de vardır. Nitekim Beyhakî Şuab'de, Huzeyfe ibn el-Yemân(r.a.)den şöyle tahrîcetmiştir: Kelâmın yedi kilidi vardır, söz bunların hepsinden çıktığı zaman yazılır, çıkmazsa yazılmaz. Kalb, küçük dil, iki çene, iki dudak. Bu rivayet: *"İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında bir gözetleyici hazır bulunmasın"* âyetinin açık anlamına uygundur. Biz zâhire çıkan her fiil ve sözün yazıldığına, batında kalan düşünceler arasında yazılmayanların da bulunduğuna, maamâfîh hâfızaya geçenlerin (karar haline gelen düşüncelerin) yazılmış demek olduğuna kaniiz" [1].

İnsanın sağında ve solunda, sürekli onu gözetleyen, iyilik ve kötülüklerini yazan iki melek bulunduğunu ifade eden hadisler rivayet edilir. Sağdaki

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4513-4515.

melek iyilikleri, soldaki kötülükleri yazar. *"Değerli yazıcılar, yaptığınız şeyleri bilirler"* [1] âyetleri de hadislerin içeriğini destekler. Sağdaki meleğin iyilikleri, soldakinin kötülükleri yazdığına dair, tâbiîlere dayanan rivayetler vardır [2].

Demek ki insan hem Allah'ın, hem de başına bekçi olarak dikilen yanılmaz, şaşırmaz, değerli yazıcıların, kayıtçıların gözetimi altındadır. Allah, insanın yaptıklarını, düşündüklerini bildiği gibi insanın Allah'a karşı bir bahanesi kalmaması için de onun amellerini iki doğru gözetmene kaydettirmektedir. İnsanın yaptıklarını bildiği halde Allah, Yüce Dîvân gününde meleklerin kaydetmiş oldukları sözleri ve hareketleri de insanın karşısına çıkaracaktır. İnsan, o gerçekler âleminde dünyâda yaptıklarından hiçbirini inkâr edemeyecek, yaptığı zerre kadar hayrı da, şerri de görecektir.

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي
الصُّورِ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ
﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ
الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ
كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ
إِلٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ
وَلٰكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ
إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

1. İnfitâr Sûresi: 11-12.
2. Câmi'u'l-beyân: 26/159'a bakınız.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ
لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾
مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ
يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

19- Ölüm sarhoşluğu geldi. İşte (ey insan) *bu, senin ötedenberi kaçtığın şeydir. 20- Sûr'a üflendi. İşte bu, kendisine karşı uyarılan gündür. 21- Her cân, yanında bir sürücü ve bir şâhidle geldi. 22-* (Allah ona)*: "Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin. Biz sen*(in gözün)*den perdeni açtık; bugün artık gözün keskindir"* (dedi). *23- Yanındaki arkadaşı: "İşte yanımdaki hazır" dedi. 24-* (Allah sürücü ve şâhide buyurdu ki)*: "Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü!" 25- "Hayra engel olan, saldırgan şüpheciyi." 26- "O ki Allah ile beraber başka tanrılar edindi, bundan dolayı onu çetin bir azâba atın". 27- Yanındaki arkadaşı dedi ki: "Rabbimiz, ben onu azdırmadım, zâten o kendisi derin bir sapıklık içinde idi." 28- Allah buyurdu ki: "Huzurumda çekişmeyin, ben sizi daha önce uyarmıştım." 29- "Benim huzûrumda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim." 30- O gün cehenneme: "Doldun mu?" deriz. "Daha yok mu?" der. 31- Cennet de korunanlara yaklaştırılmıştır, uzak değildir. 32- "İşte size va'dedilen budur: Dâimâ Allah'a yüz tutan,* (O'nun buyruklarını) *koruyan," 33- "Ğaybde Rahmâna saygı gösteren ve Hakk'a dönük bir yürek getiren herkesin* (ödülü budur)*! 34- "Ona selâm* (esenlik) *ile girin. Bu, süreklilik günüdür!" 35- Orada onlara istedikleri herşey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.*

Tefsîr:

Önceki âyetlerde insanın dünyâda yaptıklarının hiç zayi olmayacak biçimde saptandığı belirtilmişti. Bu saptama boş yere değildir. Çünkü insan başı boş bırakılmayacaktır. İnsandan çıkan söz ve işlerin kaydedilmesi, insanın bunlardan hesaba çekileceğini gösterir. Kur'ân herşeyi kendi metoduna göre teşhîs

ve tecsîm ederek (somutlaştırarak ve cisimlendirerek) anlattığı gibi âhiret hesabını da insanların zihinlerine kavratmak için bu teşhis üslûbu içerisinde anlatmaktadır.

19-30: İnsan dünyâda keyfine göre hareket eder, âhireti yalanlar, böyle şeye inanmaz ama sonunda kaçtığı, hiç arzu etmediği ölüm sarhoşluğu kendisini yakalar. Ölüm onun canını bedeninden alarak başka bir âleme geçirir.

Sekretu'l-mevt: Ölüm sarhoşluğudur. Birinci sûr ile yaşayan bütün canlılar ölür, ölmüş ruhlar dahi bu korkunç sesten sarsılır. İkinci sûr (boru sesi) ölmüşlere can verir, onları kabirlerden kaldırır. Bu ses, insanları Yüce Dîvân'da toplanmaya çağıran boru sesidir. Bu, Yüce Divan Başkanı Allah'ın huzurunda ictimâ borusudur. İşte va'dedilen sorgu, hesap ve cezâ zamanı o zamandır. Allah'ın, inkârcıları, muhakeme edip azâba çarptıracağını söylediği ve kendisine karşı uyardığı gün, o gündür. O gün Yüce Dîvân kurulur. Her insan, yanında bir sâik ve bir de şâhid olduğu halde Yüce Dîvâna gelir.

"Sâik" insanı duruşma yerine, oturacağı yere götüren melek, *"şehîd"* de dünyâda amellerini yazan melektir. İyinin de, kötünün de sâik ve şehîdi vardır. İyi cennete, kötü cehenneme sevk edilir. Yüce Allah: *"Küfredenler, bölük bölük cehenneme sevk edildiler"*[1], *"Rablerinden korunanlar da bölük bölük cennete sevk edildiler"*[2] buyurmuştur[3]. Fakat burada durumu anlatılan kişi, iyi değil, kötü, müşrik insandır.

21 nci âyette geçen *sâik* ve *şehîd* kelimelerinin tefsîrinde çeşitli görüşler vardır: Mücâhid'e göre sâik, suçluyu Mahkeme-i Kübrâ'ya götüren muhafız, şehîd de amellerine tanıklık edecek olan melektir. Mücâhid'e göre sâik ve şehîd iki melektir, bunlar kâtip ve şehîddir. Dahhak'e göre sâik melektir, şâhid ise insanın kendisindendir: Elleri, ayaklarıdır. Melekler de insana şahidlik ederler[4].

Yüce Dîvân Başkanı olan Cenabı Hak, gelen günahkâr, inkârcı cana:

— Sen daha önce bundan gaflette idin, böyle bir şey olacağını hiç düşünmezdin. İşte şimdi senin gözündeki perdeyi kaldırdık. Artık bugün gözün gayet keskindir, dünyâda sana haber verilenlerin hepsini kendi gözünle görebilirsin! der.

Bu hitâp, inkârcı için ağır bir azardır. Sâik ve şehîd eşliğinde Yüce Dîvân'a gelen bu insanın karîni, yani kendisiyle beraber bulunan arkadaşı, yüce Allah'a:

1. Zümer Sûresi: 71.
2. Zümer Sûresi: 73.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/164-165.
4. Câmi'u'l-beyân: 26/162.

— Yâ Rabbi, işte yanımdaki hazırdır! der.

Karîn'in bu sözü, ancak muhafızın sözü olabilir. Demek ki karîn, suçluyu yakalayıp Mahkeme huzuruna getiren sâiktir. Suçluyu o huzûra getirince: "Ya Rabbi, yanımdaki hazırdır, suçluyu getirdim!" diyor.

Bu karîn hakkında iki ihtimâl vardır: Birine göre karîn, dünyâda insanı küfür ve isyâna sevk eden şeytândır. *"Biz onlara birtakım karînler sardırdık da onlar, onların önlerinde ve arkalarında bulunan herşeyi* (yaptıkları ve yapacakları bütün işleri) *onlara süslü gösterdiler"*[1], *"Kim Rahmân'ın zikrine karşı körlük ederse ona bir şeytânı sardırırız, o onun karîni olur"*[2], *"Nihâyet bize geldiği zaman* (kötü arkadaşına) *der ki: 'Keşke benimle senin aranda iki doğu arası kadar uzaklık olsaydı, meğer sen ne kötü karîn imişsin!"*[3] âyetleri bunu gösteriyor. Sevk edilen kişi, fâsık, müşrik olduğuna göre onun arkadaşı şeytandır. Şeytandır ki onun yaptıklarından teberrî ediyor. *"Rabbimiz, ben onu azdırmadım, zaten o kendisi açık bir sapıklık içinde idi"* diyor. Nitekim şeytânın, âhirette kendisine uyanlardan teberrî edeceği, âyetlerde anlatılmıştır: *"İş bitirildikten sonra şeytan onlara şöyle dedi: Allah size gerçek va'detti, ben de size va'dettim ama ben sözümden caydım! Benim* (küfre zorlayacak) *bir gücüm yoktu. Sadece sizi* (küfür ve isyâna) *davet ettim, siz de benim da'vetime koştunuz. O halde beni yermeyin, kendi kendinizi yerin!.."*[4]. İbn 'Abbâs, Mücâhid, Katâde ve Dahhâk'e göre karîn şeytandır[5].

Diğer ihtimâle göre karîn, insanla beraber bulunup onun amellerini yazan melektir. Fakat Zemahşerî de karîn'in şeytân olduğu görüşündedir. Suçlu cânı, Yüce Dîvân'a biri sâik, diğeri şehîd diye nitelendirilen iki muhâfız getirmektedir. Suçlu, kendisini getiren karîn ile tartıştığına, suçu ona yüklemeğe çalıştığına göre demek ki suçlunun karîni şeytândır. Ama suçlunun karîni şeytandır, iyinin karîni şeytân değil, melektir. Herkesin karîni, kendi karakterine uygundur. Yüce Allah, o iki muhafıza, yani sâik ile şâhide: Hayra engel olan, iyilik yapmayan, sadaka ve zekât vermeyen, saldırgan, şüpheci ve Allah ile beraber başka tanrılar da olduğunu söyleyen her inatçı nankörü şiddetle azâba atmalarını emrediyor. *Mürîb:* Şüpheci veya başkalarını şüpheye sokan demektir.

"أَلْقِيَا" kelimesi tesniyedir. İki kişiye verilen emirdir. İbn Kesîr'in de söylediği gibi sözgeliminden bu emrin, sâik ile şehîde verildiği anlaşılır. Sâik suçluyu hesap alanına getirip şehîd de şâhidliğini yaptıktan sonra Allah onlara,

1. Fussilet Sûresi: 25.
2. Zuhruf Sûresi: 26.
3. Zuhruf Sûresi: 38.
4. İbrâhîm Sûresi: 22.
5. Câmi'u'l-beyân: 26/167.

suçluyu cehenneme atmalarını emreder. Fakat tefsîrlere göre bu emir bir kişiye: Yâ sâike veya şehîde verilmiş, tekrar için tesniye yapılmıştır. At, at demektir[1].

Başka sûrelerde de anlatıldığı gibi Yüce Dîvân'da suçlu, sorumluluktan kurtulmak için karîni suçlar: "Bu şeytân, bu kötü arkadaşım beni saptırdı, yoksa ben doğru yolda idim" der. Fakat karîni bu suçlamayı kabul etmez: "Ey Rabbimiz, ben onu azdırmadım, zaten o kendisi çok uzaklara sapmıştı!" der.

Yüce Allah: "Huzurumda tartışmayın, ben sizi uyarmıştım. Âhireti inkâr edenlerin, Allah'a ortak koşanların azâba çarpılacaklarını bildirmiştim. Bana ortak koşup günâha dalanları cehenneme atacağımı söylemiştim. Artık katımda söylenmiş olan bu söz, değiştirilmez, inkârcılar cezâlarını göreceklerdir. Ben kullarıma haksızlık etmiyorum. Onlar inkâr edip şirke sapmakla bu cezayı hak etmişlerdir!" der.

Yüce Mahkemeden çıkan bu karar üzerine suçluların cehenneme atıldıklarını anlıyoruz. Fakat cehennem, öyle bir cemâat girmekle dolacak da başkalarına yer kalmayacak gibi değil. İçine atılanı yutuyor, doymak bilmiyor. İnsan yiyen bir obur. Cehennemin doymazlığını belirtmek için müşrikler sahnesinin ardından bir açıklama geliyor: *"O gün cehenneme, doldun mu? deriz, daha yok mu? der!"*

Cehennem, zindandır. Suçlular oraya tıkılır, sıkıştırılırlar. Suçluların birbiri üstüne yığılmaları da ayrıca bir azâptır. Orası sefâ yeri değildir. Bundan dolayı affedilmeyen tüm suçlular oraya tıkılır.

30 ncu âyetin tefsîrinde Ebuhüreyre'den rivayet edilen bir hadise göre: "(İnsanlar cehenneme atıldıkça) *Cehennem daha yok mu, der. Bunun üzerine yüce Rab ayağını cehennemin üstüne kor, cehennem: Yeter! Yeter! der"*[2].

Bu hadîs, kelâmcılar arasında hayli tartışma konusu olmuştur. Bir tefsîre göre burada *kadem* (ayak), Allah'ın cehenneme attığı şerli yaratıklardır. Öne sürülen herşey kademdir. Cennete sürülen müslümanlar da Allah'ın kademidir[3].

"Ben kullara zulmedici değilim" âyeti de mu'tezile ile Eş'arîler arasında tartışma konusudur. Mu'tezile bunu, âhiret azâbının, insanların, dünyâda yaptıklarının karşılığı ve Allah'ın adâleti gereği olduğu şeklindeki görüşlerine delîl yaparken Eş'arîler de Allah'ın, dilediğine ceza verip dilediğini

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/65; Fethu'l-Kadîr: 5/77.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 50, Eymân: 12, Tevhîd: 7, 25; Müslim, Cennet: 35, 37, 38; Tirmizî, Cennet: 20, Tefsîr, Sûre: 50; İbn Hanbel: 2/369.
3. Tirmizî, muhakkikin notu: 5/390, Not: 1.

affedeceği şeklindeki görüşlerini destekleyecek biçimde yorumlamışlardır.

Gerçekte âyet, böyle bir tartışmayı içermez. Âyetlerin amacı, korku uyandırmak suretiyle insanları doğru yola yöneltmektir. Hiç kuşkusuz Allah dilediğini yapandır. Fakat yaptıklarında haksızlık yoktur. Kulların âhirette çekeceği cezâ, kendi yaptıklarının karşılığıdır. Ama Allah dilerse kulunu affeder, hakkını bağışlar da onu cennete sokar.

İbn Kesîr, bu cümleyi şöyle tefsîr ediyor: "Ben birinin işlediği suçtan bir başkasını cezalandırmam. Herkesi ancak kendi günâhiyle ve kanıtlarla cezalandırırım" [1].

İnkârcıların böyle cehenneme tıkılmalarını anlatan sahnenin ardından, bunun tam karşıtı olan bir sahne gösterilmektedir: Bu da dünyâda Allah'a ortak koşmaktan, O'nun buyrukları dışına çıkmaktan korunanların sahnesidir.

31-35: O gün cennet de dâimâ Allah'a yönelen, günâhtan tevbe edip dönen, sözünü tutan, ğaybde yani görmediği halde veya kimsenin görmediği gizli yerlerde Rahmân'dan korkan ve Allah'a yönelen bir gönül getirmiş olan kimselere iyice yaklaştırılır. Onlara: *"Selâm ile cennete girin, bu huld günüdür, burada sürekli yaşayacaksınız!"* denilir. Selâm ile, yani selâmet içinde, azâbdan emin olarak veya Allah'ın ve meleklerin selâmlarına nâil olarak cennete girin anlamına gelir. Çünkü cennet ehline Allah selâm vereceği gibi melekleri de selâm verecektir. *"Merhametli Rabden, sözlü selâm"* [2] âyeti Allah'ın, *"Cennetin muhafızları onlara: 'Selâm size, hoş oldunuz, güzel davrandınız, sürekli kalmak üzere cennete girin' derler"* [3] âyeti de meleklerin, cennette mü'minlere selâm vereceğini bildirmektedir. Ancak bu âyette *"Selâm ile cennete girin"* sözü, "Selâm vererek cennete girin" anlamına da gelebilir. Nitekim Râzî de bu anlama işaret etmiştir: "Bunda mü'minleri, dünyâda olduğu gibi âhirette de mekârim-i ahlâka irşâd vardır. Cenabı Hak dünyâda: *"Sizin evlerinizden başka evlere, izin almadan ve ev halkına selâm vermeden girmeyiniz"* [4] buyurmuştur. Bu âyette de sanki şöyle demiş oluyor: "Bu cennet sizin yurdunuzdur. Fakat iyi ahlâkınızı bırakmayın, oraya da selâm vererek girin!"

"Onlara orada istedikleri herşey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır!": Birinci sahnenin ardından gelen açıklama, müşrikler sahnesini nasıl feci duruma getiriyorsa, ikinci sahnenin ardından gelen bu açıklama da mü'minler sahnesini öyle tatlı ve cazib bir hale getirmektedir. Sahnelerde tam bir karşıtlık ve uyum vardır.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/227.
2. Yâsîn Sûresi: 58.
3. Zümer Sûresi: 73.
4. Nûr Sûresi: 27.

"Katımızda daha fazlası da vardır!" Yani cennetliklere, içinde bulundukları nimetlerden daha fazla nimetler de var, demektir. Bunda iki mânâ vardır: Bizim kanâatimize göre burada cennetliklere, hak ettikleri nimetlerin, mükâfâtların üstünde nimetler ve mükâfâtlar verileceği anlatılmaktadır. Yâhut cennetliklere, kendilerine verilen bu cennet ve nimetlerden ayrı mükâfatlar da var, demektir. Acaba bu cennet nimetlerinden fazlası nedir? Kimine göre bu, Allah'ın yüzünü görme nimetidir. Yüce Allah cennette her Cuma onlara tecellî edecek, onlar onu göreceklerdir. İşte hak ettiklerinden fazla nimet budur. Allah'ı görmenin mümkün olmadığını söyleyenler de bu fazla nimetin, sâlihler için saklanan nimet ve lûtuflar olduğu kanâatindedirler.

Bu sahnelerde tasvir edilen âhiret halleri, kanâatimize göre insanların kavraması için insan anlayışına yaklaştırılarak, insanların alışageldikleri üslûp ile anlatılmıştır. Gaye, insanları, cehennemle korkutmak ve cennetle müjdelemek suretiyle şirkten ve şirk ahlâkından uzaklaştırıp Allah'a kulluğa ve iyi ahlâka yöneltmektir. Bu ifadeleri, Kur'ân'ın tasvîr üslûbu içerisinde değerlendirmek gerekir. Bunları motamot kabul edip Allah'ın, yargıcın suçluya hitâbetmesi gibi hitâbedeceğini düşünmek yanlış olabilir. Çünkü âhiret dünyâya benzemez, onun mâhiyetini bilemeyiz. Allah da hiçbir yaratılmışa benzemez. Nitekim Şevkânî, Allah'ın, cehenneme hitâbedip "doldun mu?" diyeceğini anlatan âyetin tefsîrinde şöyle diyor: "Bu kelâm temsîl ve tahyîl kabîlindendir. Bir soru ve cevap yoktur" denmiştir ama evlâ olan, bunun gerçekten olduğudur, akıl ve şerîat de buna engel değildir" [1] sözüyle bu görüşe işaret etmiştir.

Ebuhüreyre'den rivayet edilen bir hadise göre de: *"Cennet ve cehennem tartışırlar. Cehennem:*

— Bana böbürlenenler, zorbalar konulmak suretiyle ben cennete yeğ tutuldum! der. Cennet de:

— Acaba neden bana hep zayıf, halkın gözünde düşük (değersiz görünen) *insanlar geliyor? der.*

Yüce Allah, cennete hitâben:

— Sen benim rahmetimsin, seninle kullarımdan dilediğim kimseye rahmet ederim, der. Cehenneme hitâben de:

— Sen benim azâbımsın, seninle kullarımdan dilediğim kimseye azâbederim, der.

Her biri dolacaktır ama cehennem bir türlü dolmaz. Tâ ki Allah ayağını cehenneme kor, o zaman cehennem "Yeter! Yeter!" deyip dolar. Ve ce-

1. Fethu'l-Kadîr: 5/77.

hennem halkı birbiri üzerine yığılır. Allah hiçbir yaratığına zulmetmez. Fakat yüce Allah, cennet için başka halk yaratır, (başka rivayetlere göre: Cennette bir boş yer kalır, Allah orası için yaratıklar yaratıp onları cennetin o boş yerine oturtur"'"[1].

Allah'ın, ayağını cehenneme koyacağını ifade eden bu ve benzeri hadislerin tefsîrinde başlıca iki görüş vardır:

Birinci görüş sâhibi olan selefe göre Allah'a atfedilen bu tür sıfatları, hiç yorum yapmadan kabul etmek zorundayız. Bunların kendilerine özgü anlamları vardır. Biz bu anlamları bilemeyiz. Allah'ın sıfatlarının mâhiyetini bilemeyiz. Allah'ın eli, ayağı vardır ama bunları yaratıkların eli ve ayağı gibi düşünmek doğru değildir. Bu gibi sözlerin açık anlamları kasdedilmemiştir. Asıl kasdedilen anlamı bilemeyiz.

Allah'a el ve ayak gibi yaratıklara mahsus uzuvlar vermenin doğru olmadığını söyleyen sonraki âlimler ise bu gibi sözleri çeşitli biçimlerde te'vîl ederler: Kimine göre "kadem" ile "mukaddem" yani cehenneme getirilmiş olanlar kasdedilmiştir. İşte Allah o kimseleri cehenneme kor. Kimine göre "kadem" ile bazı yaratıkların ayakları kasdedilmiştir. "Kademehû"daki zamîr, o belli yaratığa gider. Kimine göre "kadem" cehennem için yaratılmış, birtakım yaratıkların adıdır. Kadı İyâd bu görüşü tercih etmiştir [2].

Bunların hepsi, Allah'ı, yaratıkların sıfatlarından tenzîh için yapılmış te'vîllerdir. Aslında böyle te'vîllere gitmeğe hiç gerek yoktur. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de, gerek hadîslerde Cenabı Allah, insanların kavrayacakları biçimde ve insanların alışageldikleri sıfatlarla anlatılır. Maksat, insanlara Allah'ın büyüklüğünü kavratmaktır. İnsanlar dünyâda ülkesini, tahtından, dilediği gibi yöneten pâdişâhı düşünürler. En kudretli odur. İşte insanların kavrayabilmesi için Allah da Arştan (yani tahtından) kâinâtı, hikmeti ile dilediği gibi yöneten, yüzünün şavkından yerin aydınlandığı, huzurunda melek muhafızların sıra sıra durduğu, kendisinden izin almadan huzurunda kimsenin konuşmağa cesaret edemediği, sonsuz güce sâhip bir pâdişâh olarak anlatılır. Elbette bu pâdişâh bir insan gibidir. İnsana benzetilerek anlatılan bu yüce pâdişâhın, eli, ayağı, yüzü olması da gayet tabiidir.

Fakat bütün bu anlatımlar, insanların kavrayabilmesi içindir. Çünkü insan ancak alışageldiği, dilinde mevcut kelimeleri kavrayabilir. Allah'ın sonsuz kudret, otorite ve hakimiyetini kavratmak için bu anlatım tarzı seçilmiştir.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 50, Eymân: 12, Tevhîd: 7, 25; Müslim, Cennet: 35, 37, 38; Tirmizî, Cennet: 20, Tefsîr, Sûre: 50; İbn Hanbel: 2/369.
2. Hâzin, Lubâbu't-Te'vîl: 6/237-238.

Zaten insanlar, başka türlüsünü kavrayamazlar. Çünkü Kur'ân yalnız filozoflara değil, her türlü insana hitabetmektedir. Onun için sade, somut bir üslûb kullanır. Kur'ân'ın anlatımını, ümmî, câhil, okur-yazar ve âlim herkes kavrayabilir.

Selefin dediği gibi Allah'a verilen bu sıfıtları te'vîl etmek doğru değildir. Çünkü Kur'ân'ın tasvîr üslûbu içinde bunlar gayet normaldir. Allah'ın âhirette kullarıyle karşılıklı konuşmasını da yine bu üslûb içinde düşünüp değerlendirmek gerekir. Fakat bunu insanların birbirleriyle konuşmaları gibi düşünmek doğru değildir. Çünkü *"Allah'ın benzeri gibi hiçbir şey yoktur".*

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ
هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴿٣٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ
وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ
أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾

36- Bunlardan önce nice kuşakları helâk etmiştik ki onların tutuşu bunlardan daha kuvvetli idi, ülkelerde gezip dolaşmışlardı. Ama kurtulabildiler mi? 37- Muhakkak ki bunda, kalbi olan, yâhud şâhid olarak (zihnini toplayarak dikkatle) *kulak veren kimse için bir öğüt vardır. 38- Andolsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık, bize hiçbir yorgunluk dokunmadı.*

Tefsîr:

36-37: Yüce Allah, insan zihnini alıp âhiret sahneleri içinde biraz dolaştırdıktan sonra tekrar dünyâya getiriyor ve bu kerede de tekrar eskiden yaşamış, gezmiş, dolaşmış, fakat isyanları yüzünden helâk olmuş insanların harabelerinde dolaştırıyor. Kendilerinden çok daha güçlü o insanlar helâkten ve ölümden kurtulamadıklarına göre kendileri de kurtulamayacaklardır.

O eski milletlerin hikâyelerini gaflet ile değil, dikkat ile dinleyen, onların sonucundan ibret alıp yolunu düzeltir. Hiç kimse ölümden kaçamamıştır. Ölümden kurtulmak mümkün değildir. Ölüm, insan ruhunun Allah'ın yüce

Divanına geçiş kapısıdır. Ruh o Divân'da yaptıklarından hesap verecektir. Öyle ise kişi kendisini oraya hazırlamalı, âhirette perişan olmamak için dünyâda yolunu düzeltip Allah'a yönelmelidir.

O helâk edilmiş milletler vaktiyle bunlardan daha güçlü idiler. Şehirlerde tenkîb etmişlerdi. Yani dağları eşerek yollar açmışlar, kayaları oyup evler yapmışlar, yahut şehirler arasında dolaşmışlar, seferler yapmışlardı. yâhut şehirlerde nakîb olmuşlardı. Ölümden kurtulmanın çaresini aramışlardı ama bir mahîs yani bir kaçamak bulamamışlar, sonunda helâk olup gitmişlerdi.

38- Yüce Allah, birliğini, ibâdet edilmeğe lâyik yegâne Tanrı olduğunu anlatmak için çeşitli kanıtlar vermişti. Önceki âyetlerde insanı alıp âhirette dolaştırmış, sonra dünyâya getirip ona, eski zamanda yaşamış insanların sonucunu göstermişti. 38 nci âyette de insanın gözünü kâinâta çevirmekte, gökleri ve yeri altı günde yarattığını, bunları yaratırken hiçbir yorgunluk çekmediğini buyurmaktadır. Bu kâinâtı yorulmadan yaratan Allah, elbette canlıları yeniden yaratmağa da kaadirdir.

Kitâbı Mukaddes'te Allah'ın kâinâtı altı günde yaratıp yedinci gün olan Cumartesi gününde istirâhat ettiği ifade edilir [1]. Herhalde onların bu inancı Araplar arasına yayılmış olmalıdır ki Kur'ân, Allah'ın kâinâtı altı günde yarattığını bildiren âyetlerde Allah'ın yorulmadığını da vurgulamaktadır. Çünkü dinlenmek tabiri, yorulmanın sonunda olan bir eylemi belirtir. Allah yorulmaz ki dinlenmeğe ihtiyâcı olsun. Fâhreddîn Râzî şöyle diyor:

"سِتَّةِ أَيَّامٍ: Altı tavra (yani altı yaratılış devrine) işarettir. Zira buradaki günün, bilinen gün olması mümkün değildir. Çünkü gün, Güneşin doğuşundan batışına kadar Yer üstünde kalması zamanından ibarettir. Gökler ve yer yaratılmadan önce Güneş ve Ay yok idi. (Öyle ise kâinâtın yaratıldığı gün, bilinen Güneş günü değildir). Fakat gün ile, bazan mutlak vakit de anlatılır. "Melikin oğlu doğduğu gün, büyük şenlik yapılır" sözünde kasıt doğum zamanıdır, gün değildir. İşte buradaki gün ile de mutlak vakit kasdedilmiştir. Bazı müfessirler de bu âyette amacın, yahudileri red olduğunu söylemişlerdir. Yahudiler: "Allah kâinâtı yaratmağa Pazar günü başladı, sonu Cuma olan altı gün içinde tamamladı. Cumartesi Arşına uzanıp istirâhat etti" diyorlardı. Yüce Allah onları red için: *"Bize bir yorgunluk dokunmadı"* buyurmuştur. Fakat açık olan, amacın yahudilerden çok müşrikleri red ile, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri yaratmayı, ölüleri tekrar diriltmeğe kanıt olarak getirmektedir. *"Bize bir yorgunluk dokunmadı".* Yani biz kâinâtı ilk defa yaratırken yorulmadık ki ikinci kez onu yaratmayalım? demektir. Bu

1. Tekvîn: 1, 2 nci bablar; Çıkış: 21/11.

cümle, *"Biz, ilk yaratmadan âciz mi kaldık?"* [1] âyeti gibi (müşriklerin, âhireti inkâr etmelerine cevap)tır."

Râzî'nin de işaret ettiği gibi kâinâtın yaratıldığı altı günden maksadın, altı yaratılış devri olduğu kanâatindeyiz. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen altı gün ile altı yaratılış devri kasdedilmiş ise Tevrât'ta da bunun kasdedilmiş olması gerekir. Çünkü bu konuda Kur'ân'ın söyledikleri, Tevrât'ın söylediklerine benzemektedir. Kâinâtın altı günde yaratıldığını söyleyen Tevrât'ta yaratılışın anlatımına: "Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve Allah'ın ruhu, suların yüzü üzerinde hareket ediyordu" cümleleriyle başlanıyor [2].

Kur'ân-ı Kerîm'in: *"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur.* (Bunları yaratırken) *Arşı su üzerinde idi"* [3] âyeti ile Tevrât'ın yukarıdaki âyetleri arasında hemen hemen aynılık derecesinde benzerlik vardır. Tevrât Allah'ın yedinci günde istirahat ettiğini söylerken [4] dinlenme tabirini Allah için uygun görmeyen Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kâinâtı yarattıktan sonra Arşına oturduğunu söylemektedir. Bu konu üzerinde Tâhâ Sûresinde de yeterli derecede durmuş idik.

Muhammed İzzet Derveze, âyetteki günü bugünkü teorilerin benimsediği devir terimiyle açıklamayı uygun görmüyor. Ona göre Araplar, Kitâp ehlinden, kâinâtın altı günde yaratıldığını duymuşlardı. Kur'ân-ı Kerîm onlara, duyup inandıkları bu konuyu hatırlatarak bütün kâinâtı Allah'ın yarattığını, kâinâtı altı günde yaratıp her gök cismine yasalarını koyanın Allah olduğunu anlatmaktadır. Devir anlamında bir gün kavramını Araplar bilmezlerdi. Arapların bilmedikleri bir şeyi Kur'ân-ı Kerîm'in söylemesi, Kur'ân'ın hedeflerinden olmadığı gibi bu tür te'vîller onu irşâd amacının dışına çıkarır ve eleştirilere maruz bırakır [5].

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ
﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ

1. Kaf Sûresi: 15.
2. Tekvîn: 1/1-2.
3. Hûd Sûresi: 7.
4. Tekvîn: 2/2.
5. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/44.

مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾
إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ
سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

39- Onların dediklerine sabret ve Rabbini övgü ile an: Güneş doğmadan, batmadan önce, 40- Gecenin bir kısmında ve secde arkalarında O'nu tesbîh et. 41- Dinle, o gün ünleyici, yakın bir yerden çağırır. 42- O gün o sesi gerçek olarak duyarlar. İşte bu, çıkış günüdür. 43- Yaşatan ve öldüren ancak biziz, biz. Dönüş de bizedir. 44- O gün yer onların üstünden yarılıp açılır ve onlar (kabirlerinden çıkıp) *sür'atle koşarlar. İşte bu toplamadır, bize göre kolaydır. 45- Biz onların ne dediklerini biliyoruz. Sen onların üstünde bir zorlayıcı değilsin, sâdece tehdîdimden korkanlara Kur'ân ile öğüt ver.*

Tefsîr:

39-42: Allah'ın ölüleri diriltmeğe kadir olduğu çeşitli kanıtlarla anlatıldıktan sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben, âhireti inkâr eden müşriklerin sözlerine üzülmemesi, Güneşin doğmasından ve batmasından önce, gecenin bir kısmında ve secde arkalarından Allah'ı tesbîh etmesi ve yakın bir yerden çağıracak olan çağırıcının sözüne kulak vermesi emrediliyor.

İbn Kesîr'in nakline göre İsrâ'dan önce farz namazlar: "Şafak vakti Güneş doğmazdan önce iki rek'at, ikindi vakti Güneş batmazdan önce iki rek'at idi. Peyğamber(s.a.v.)e ve ümmetine bütün sene gece namazı farz idi. Sonra ümmet için gece namazının farzlığı neshedildi. Daha sonra yüce Allah, İsrâ gecesinde, beş vakit namazı emrederek bunların hepsini neshetti" [1].

İbn Kesîr'in bu nakli, Kur'ân'dan bir delile dayanmıyor. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de gece namazı emredilmektedir. Neshedildiğine dair de hiçbir hüküm yoktur. Ve yine Kur'ân, Güneş doğmazdan ve batmazdan önce ve ğasaku'l-leyl'e (gecenin karanlığına) kadar namaz kılmayı emretmektedir ki bunlar

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/230.

sabah namazı, günün ortasında kılınan öğle-ikindi namazı ve güneş battıktan sonra kılınacak akşam-yatsı namazlarıdır. Bu namazların İsrâ Gecesi farz kılındığına dair hiçbir Kur'ân delili yoktur. İslâmın başından beri kılınması emredilen namazlar bunlardır.

Burada emredilen tesbîhin ise namaz mânâsına geldiğini söyleyenler de varsa da bunun namaz değil, Allah'ı tesbîh, zikir ve tehlîl olduğu görüşü daha doğrudur. Nitekim İbn Abbâs, burada emredilenin tesbîh, Abdullâh ibn Amr da bunun, namazların ardından yapılacak tesbîh olduğunu söylemiştir [1].

Bazı müfessirler sabah, akşam, gece sâatlerinde ve secde arkalarından Allah'ın tesbîh edilmesini emreden 39-40 ncı âyetlerin, beş vakit namaza işaret olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre Güneş doğmazdan önce yapılacak tesbîh sabah namazı; batmazdan önceki tesbîh akşam namazı; veya İbn Abbâs'a göre öğle-ikindi namazları; gecenin bir kısmında yapılacak tesbîh de akşam ve yatsı namazlarıdır.

Kanâatimize göre burada tesbîh ile kasıt namaz değil, daha geniş anlamıyle Allah'ı anmak, O'nun şanının yüceliğini söylemek, duâ ve zikir ile O'na yönelmektir. Eğer tesbîhten maksat namaz olsaydı, secde arkalarından Allah'ın tesbîh edilmesi emredilmezdi. Çünkü secde namazın rüknüdür. Secde arkalarından "Namaz kılın" sözü, uygun olmaz. Ama "Secde arkalarından tesbîh edin" sözü çok yerindedir. Secde, Allah'a saygı için alnı yere koymaktır. Alnını yere koyan, o anda da Allah'ı tesbîh ederek: *"Subhâne rabbiye'l-aliyyi'l-a'lâ"* demelidir. Bu âyetlerde kasdedilen, gece ve gündüzün belli başlı vakitlerinde Allah'ı tesbîh, zikir ve O'na ilticâ'dır.

Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerinde Peygamber (s.a.v.): *"Zenginler, mallarıyle yüksek derecelere ve ebedî nimetlere erdiler. Çünkü onlar da bizim gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi oruç tutuyorlar. Ayrıca onlar fazla mallarıyla haccediyorlar, ömre yapıyorlar, cihadediyorlar, sadaka veriyorlar" diyen fakirlere şöyle cevap vermiştir: "Ben size bir şey söyleyeyim, onu tutarsanız, sizi geçenlere ulaşırsınız, sizden sonrakiler size ulaşamazlar; siz, aralarında bulunduğunuz insanların en hayırlısı olursunuz. Ancak sizin gibi yapanlar size ulaşırlar: Her namazın ardından otuz üç kere tesbîh, hamd ve tekbîr edersiniz"* [2].

1. Câmi'u'l-beyân: 26/182.
2. Buhârî, Ezân: 155. Namazın ardından yapılacak bu tesbîhlerin, deniz köpüğü kadar da olsa günühların affına sebebolacağı meâlindeki bir hadîs de Müslim, Mesâcid, 146 numarada vardır.

İbn Abbâs da bu âyet ile Peyğamber(s.a.v.)e, namazların ardından tesbîh etmesinin emredildiğini söylemiştir [1]. Müslim'in rivayetinde ise: *"Her namazın ardından otuz üç kere Allah'ı tesbîh, otuz üç kere Allah'a hamd ve otuz üç kere de Allah'ı tekbîr edip böylece yapılan doksan dokuz tesbîhin ardından da: 'Lâilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh lehû'l-mulku ve lehû'l-hamdu ve huve alâ küllî şey'in kadîr' diyenin, deniz köpüğü kadar da olsa günâhlarının affedileceği" bildirilmektedir* [2].

Bu hadisler de tesbîh'in namazdan ayrı, bir zikir ve Allah'ın şânını yüceltme, bir duâ olduğunu ortaya koymaktadır. Demek ki âyetteki tesbîhi namaz diye tefsîr etmek yanlıştır.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır: Burada kâfirlerin sözlerinden bunalan Peyğamber'e Allah'ı tesbîh etmesi emrediliyor. Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)e ve mü'minlere olan zulümlerinden söz eden âyetlerin ardından Allah'ı tesbîh etmek veya namaz kılmak emredilir. Meselâ Hûd Sûresinin 113-114 ncü âyetlerinde: *"Sakın zulmedenlere dayanmayın, sonra size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka koruyucularınız yoktur. Sonra* (Allah tarafından da) *size yardım edilmez. Gündüzün iki ucunda ve gecenin, gündüze yakın saatlerinde namaz kıl, çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür"* buyurulmaktadır.

Aynı konuda daha başka âyetler de Peyğamber'e, bunalımlı zamanlarda ibadet ile tesellî bulması emredilmektedir:

"Nerdeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin ed(ip yerinde duramaz hale getir)*eceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından pek az* (bir süre) *kalabilirler.* (Bu) *senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin kanunudur. Bizim kanunumuzda bir değişiklik bulamazsın. Güneşin* (ufukta batıya doğru) *kaymasından, gecenin kararmasına* (yatsı vaktine) *kadar namaz kıl ve sabahın Kur'ân'ını da* (namazını da unutma). *Çünkü sabahın Kur'ân* (okuması) *meşhûd*(görülmeğe, yapılmağa değer)*dır. Gecenin bir kısmında da sana mahsus bir nafile olmak üzere uyan, belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır"* [3].

"Eğer Rabbin tarafından söylenmiş bir söz ve belirtilmiş bir süre olmasaydı, (seni yalanlayan bu müşriklerin de öteki milletler gibi derhal helâk edilmeleri) *gerekli olurdu. Onların dediklerine sabret, Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini överek tesbîh et, gece saatlerinden bir kısmında ve gündüzün uçlarında* (O'nu) *tesbîh et ki mennun olasın* (için rahat etsin,

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 50.
2. Müslim, Mesâcid: 146.
3. İsrâ Sûresi: 76-79.

huzur bulasın)*!"* [1].

"Fakat inkâr edip âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını yalanlayanlar, işte onlar (tutuklanıp) *azâbın içine getirilirler. öyle ise* (sizin) *akşama girerken ve sabâha ererken Allah'ı tesbîh etmeniz gerekir"* [2].

Görülüyor ki müşriklerin yalanlamalarından, Peyğamber'i ve mü'minleri rahatsız edecek söz ve hareketlerinden söz eden âyetlerin ardından Allah'ın tesbîh edilmesi, ibadetle, namazla O'na iltică edilmesi emredilmektedir.

Bu da ibadetin, gönüle huzur vereceğini, sıkıntı ve üzüntüleri dağıtacağını gösterir. Demek ki insan sıkılınca, bunalınca, üzülünce derhal Allah'a yönelmeli, O'nu zikir ve tesbîh etmelidir. Allah'ı zikir, tesbsîh ve ibadet insan ruhunu üzüntü ve tasaların sebebolduğu streslerden kurtarır. *"Ancak Allah'ı anmakla gönüller huzur bulur"* [3]. Riyâd'da bir sıkıntı ânında şöyle demiştim:

"Zikretmeli insanlar toplanıp grup grup
Sevgiye ermek için birbirine sokulup
Yöneltiyor bu yola Kur'ân şöyle buyurup:
Tanrı zikriyle ancak mutmain olur kulûb".

Âyetler insanı, günün belli başlı sâatlerinde Allah'ı anmaya yöneltmektedir. Fakat kesin çizgilerle beş namazın vakitlerini belirlememiştir.

Bu âyetler müslümanların, çok erken zamanlarda, günün belli başlı sâatlerinde namaz kıldıklarını, duâ ve tesbîh ettiklerini gösterir. Fakat beş namaz vaktini kesin çizgilerle belirleyen bir âyet yoktur. Bu husus, Hz. Peyğamber'in sünneti ve uygulamalarıyle belirlenmiştir.

"Yakın bir yerden çağırıcı"ya gelince: Bu yakın yerden çağıran, canları Allah'ın huzurunda toplanmağa çağırmaktadır. Böylece konu tekrar âhirete getirilmekte, insan zihni o âlemde dolaştırılmaktadır. O gün insanların mutlaka o sesi gerçek olarak işitecekleri, işte o sesin işitildiği günün, çıkış günü olduğu, o gün insanların dirilip kabirlerden çıkacakları belirtilmektedir. Bu çağırıcı kimdir? Ya bizzat Allah'tır, ya melekler veya insanlar ve cinler.

Eğer çağırıcı Allah ise: *"Zulmedenleri ve eşlerini ve taptıkları şeyleri sürüp cehenneme götürün"* [4], *"Cehenneme atın"* [5], *"Onu yakalayın, bağlayın..."* [6] diye bağırarak emreder. Çağırıcı, melek ise İsrâfîl'in çağırması olabilir. Yahut bu çağırı nefislere olur: *"Râzı edici ve râzı edilmiş olarak Rabbine dön!"* [7].

1. Tâhâ Sûresi: 129-130.
2. Rûm Sûresi: 16-17.
3. Ra'd Sûresi: 28.
4. Sâffât Sûresi: 22.
5. Kaf Sûresi: 24.
6. Hâkka Sûresi: 30.
7. Fecr Sûresi: 28.

Eğer çağırıcı insanlar ve cinler ise o zaman bu, mükelleflerin feryâdı, cehennem muhafızına yalvarmaları olabilir. *"Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin* (bizi öldürsün) *diye bağırdılar"* [1] âyetinin bildirdiği gibi cehennem ehli Mâlik'e seslenip işlerinin bitirilmesini, ölüp gitmeleri için Allah'a ricâda bulunmasını isteyeceklerdir. Fakat sözgeliminden bu çağırıcının Allah veya melekleri olduğu anlaşılmaktadır [2].

Bizim kanâtimize göre bu çağırıcı, İsrâfîl, çağırması da toplantı borusuna üflemesidir. Çünkü Sûr'a üflemek, canları Allah'ın huzurunda toplanmaya, daha doğrusu duruşma alanına çağırmaktır. Nitekim 42 nci âyetten bu, açıkça anlaşılmaktadır.

43- Ve yüce Allah, yaşatan, öldürenin kendisi olduğunu, canların kendisine döneceklerini vurguluyor. O gün diriltilip kabirlerden kaldırılanlar, Allah'ın huzuruna (Yüce Dîvân'a) sevk edilirler.

44- O gün yer onların üstünden yarılıp açılır ve içinden çıkarılanlar toplantı alanına doğru sür'atle koşarlar. İşte bu, Allah'a göre kolay bir toplamadır. Kabirleri böyle açıp içindekileri kaldırmak ve toplantı alanına sevk etmek Allah'a göre çok kolaydır.

45 nci âyette yüce Allah, yine Hz. Muhammed(s.a.v.)i teselli için "Biz o müşriklerin neler söylediklerini, seni nasıl yalanladıklarını biliyoruz. Fakat sen onların sözlerine üzülme, çünkü sen onları zorla İslâma sokacak değilsin. Sen sadece benim azâbımdan korkanları Kur'ân ile uyar. Senin görevin, duyurmak, uyarmaktır. Onların doğru yola gelip gelmemesinden sen sorumlu değilsin. Senin öğüt vermen yeterlidir" buyuruyor.

Sûrenin baş tarafında müşriklerin, âhiret hayâtı ve sorumluluğu hakkındaki sözleri alay ve inkâr ile karşılayıp Peyğamber'i yalanladıkları belirtilmişti. Sûrenin sonunda da yine müşriklerin bu inkârcı sözlerine işaret edilerek, Hz. Muhammed'e, onların yalanlamasına üzülmemesi öğütlenir. Böylece sûrenin sonu ile başı birleşiyor ve sûre bütünüyle tevhîd ve ba'si kanıtlayan bir konu birliğine ulaşıyor.

Peyğamber (s.a.v.), kavminin inanması için bütün çabasını harcıyor, onların inanmamasından son derece üzüntü duyuyordu. Çeşitli âyetlerde onun, kavminin inanmasını ne kadar çok istediğine ve inanmamalarından ne kadar üzüntü duyduğuna işaret edilmektedir:

"Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören kimse (aklıyle gerçeği gören kimse gibi olur) *mu? Allah dilediğini sapıklık içinde bırakır, dilediğini yola iletir. Bundan dolayı nefsin, onlar için üzüntülere gitmesin. Allah*

1. Zuhruf Sûresi: 77. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/188.

onların ne yaptıklarını biliyor"[1], *"Demek onlar bu söze inanmazlarsa onların peşinde üzüle üzüle kendini helâk edeceksin ha?"*[2], *"Bu Kur'ân'ı sana, güçlük çekesin diye indirmedik, ancak korkanlara bir öğüt olarak indirdik"*[3].

İşte kavminin inanmamasına böyle üzülen Hz. Muhammed (s.a.v.), tesellî edilerek sûre bitiriliyor.

Peyğamber'in görevinin insanları zorla dine sokmak değil, sadece teblîğ olduğunu bildiren son âyet, dinin zorla değil, gönülden inanmakla olacağını anlatmakta ve din özgürlüğü getirmektedir. İnsanlar dinî kanâatlerinde serbesttirler. Kimse zorla dine sokulamaz veya kimse din değiştirmeğe zorlanamaz. insanlara din özgürlüğü tanıyan bu âyetin içeriği, Kur'ân-ı Kerîm'de değişik üslûplarla tekrar edilmiştir:

"Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin"[4], *"Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?"*[5], *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tâğûtu inkâr edip Allah'a inanırsa muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir"*[6].

Kaf Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Allah kullarına zulmetmez (29). Kulların cezâsı, kendi eylemlerinin sonucudur. Kendi eylemleri, İlâhî yasa uyarınca onlara azâb olur. Allah iyilik yapanları cezalandırmış olsa, o zaman haksızlık etmiş olur. O haksızlıktan uzaktır. Allah'ın koyduğu yasalar uyarınca iyi eylemler cennet nimetlerine, kötü eylemler cehennem azâbına dönüşür. Bu sonucu hazırlayan, kulun kendi davranışıdır. Hâşâ Allah kimseyi haksızlıkla cezalandırmaz.

2. Yaşatan, öldüren Allah'tır, dönüş de O'nadır (42).

b) Âhiretle İlgili Prensipler:

3. Müşrikler, kendilerinden bir adamın peyğamber olmasına ve onun, öldükten sonra diriltilmeden söz etmesine şaşmışlar, bunu uzak bir ihtimâl görmüşlerdir. Kendilerine gelen Hak sözünü yalanlamakla karışık bir işin içine, kuşkulara düşmüşlerdir (2-5).

1. Fâtır Sûresi: 8.
2. Kehf Sûresi: 6.
3. Tâhâ Sûresi: 2-3.
4. Ğâşiyeh Sûresi: 21-22.
5. Yûnus Sûresi: 99.
6. Bakara Sûresi: 256.

4. Oysa bu muhteşem, kusursuz kâinâtı, gökleri ve yeri yaratan, yağmuru yağdırıp o su ile çeşit çeşit bitkileri bitiren, güzün ölmüş gibi yapraklarını döken ağaçları ilkbaharda tekrar canlandıran Allah, ölenleri yeniden diriltmeğe de kadirdir (6-11, 38).

5. İnsan tekrar diriltilecek, bu dünyâda yapmış olduklarından, Allah'ın huzurunda hesap verecektir. Allah onun ne yaptığını bilir. Çünkü O, insana, can damarından daha yakındır (16). Ayrıca onun sağında solunda oturup işlerini ve sözlerini kaydeden gözcü melekler vardır (17-18). İnsanın yaptığı işler ve söylediği sözler hep kayd ve tesbit edilmektedir. Bunları inkâr etmek mümkün değildir.

6. Ölen insanın ruhu, yüce mahkemeye çağırılır (20, 42). Her can, bir sâik ve şâhid ile koşarak yüce dîvâna gelir (21, 44). Orada kişiye verilen göz, dünyâda yaptığı her şeyi apaçık görür. O mahkemenin hâkimi yüce Allah, sâik ve şehîde: başkaldıran, iyilik etmeyen, saldırgan, kuşkucu, Allah'ın yanında başka tanrıya da tapan herkesi cehenneme atmalarını söyler.

Dünyâda onu azdırmış olan arkadaşı da beraberindedir. Arkadaşı kendisini kurtarmak için, onu azdırmadığını, onun kendisinin azmış olduğunu söyler. Yüce Allah, Kendisinin huzurunda tartışılamayacağını, sapıkların azâba atılacağı hakkındaki kararının değiştirilmeyeceğini buyurarak tartışmayı keser. Cehennem suçlularla doldurulur.

Allah'a yönelen, O'ndan korkan, kötülüklerden korunmuş olan temiz kalb sahipleri de istedikleri herşeyi elde edecekleri, ebedî kalınacak cennete sokulurlar (19-25).

7. 20 nci âyette cehennemin doldurulacağından söz edilir. Ama cennetin doldurulmasından söz edilmemiştir. Bu, cehenneme gidenlerin, cennete gideceklerden daha çok olacağı anlamına gelmez. Cehennem zindandır, oraya gidenlerin sıkışıklık içinde olmaları gerekir. Bundan dolayı cehennem dardır. Suçlular orada üst üste yığılırlar:

"İnkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da cehenneme atsın..." (Enfâl Sûresi: 36-37).

"(Elleri boyunlarına zincirlerle) *bağlı olarak cehennemin dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar".* (Furkan Sûresi: 13) meâlindeki âyetler de cehennemin darlığını ve sıkışıklığını anlatır. Maksat oranın her haliyle çekilmez, dayanılmaz bir işkence yeri olduğunu vurgulamaktır.

Ama cennet geniştir. Sadece bir cennetin genişliği, uzayın genişliği kadardır: *"Rabbinizin mağfiretine ve genişliği göklerle yer kadar olan, korunanlar için hazırlanmış bulunan bir cennete koşun"* (Âl-i İmrân Sûresi: 133).

Cennetin sekiz kapılı (İbn Mâce, Tahâret: 57, 60), cehennemin ise yedi kapılı olduğu (Hicr Sûresi: 44) düşünülürse cennete gideceklerin, cehenneme gideceklerden ne denli fazla olduğu anlaşılır. Zaten Allah'ın rahmetinin gazabından fazla olması, rahmetinin herşeyi kaplaması da bu hakikati gösterir.

C) Genel Prensipler:

8. Hakkı yalanlayan uluslar cezalandırılmışlardır (12-14).

9. Allah'ın sözü değiştirilmez. O halde Allah'ın, peyğamberlere vahyettiği sözler de değişmez. Çünkü onlar birbirine aykırı değildir. Hiçbir İlâhî söz, diğerini geçersiz kılmaz. Aksi takdirde Allah, kendi sözünü değiştirmiş olur ki bu, âyetin hükmüne aykırıdır. Zirâ değiştireceği sözün yararsız olduğunu biliyor idiyse onu vahyetmezdi. Önceden o sözün yararsız olduğunu bilmiyor da sonra bunu anladıysa bu, O'nun kemâline terstir. Allah böyle bir eksiklikten uzaktır. O halde Allah, kendi vahyini değiştirmez. Onun vahyettiği sözler, birbirini bozmaz, kaldırmaz. Çünkü o sözler birbiriyle çelişmez. İnsanların sözleri birbirini tutmaz olabilir. İnsan birkaç yıl önce bir düşüncede, birkaç yıl sonra da onun tersi bir düşüncede olabilir. İnsanın bilgisi değiştiğinden bunları yansıtan sözleri de değişir. Ama Allah'ın bilgisi değişmez. O'nun bilgisi ve düşünceleri ezelî ve ebedîdir. Öyle ise düşüncesinin bir yankısı olan İlâhî vahiyler de birbirini nakzetmez (bozmaz).

10. Harâbolmuş kentlerden, eski ulusların, orada yaşamış insanların bir zamanlar burada şenlik kurduklarını, sonradan yurtlarını bırakıp gittiklerini düşünüp ibret almalı; bir gün Allah'a gidileceğini düşünerek O'na yönelmelidir (26).

26 ncı âyette tarihî ve arkeolojik araştırmalara teşvîk de vardır. Bu teşvîki, daha önceki sûrelerin prensiplerinde birkaç kez izâh etmiştik.

11. İyi niyyet ve sağduyu ile dinleyenler, gerçeği kabul eder, öğüt alırlar.

12. Hakkı yalanlayanların olumsuz davranışlarına sabretmeli, güneş doğmazdan ve batmazdan önce ve secdelerin ardından Allah'ı tesbîh etmelidir. Allah'ı anmak, O'nu tesbîh etmek, insanın moralini düzeltir, sabrını artırır, gönlünü ferahlatır: *"İyi bilin ki Allah'ı anmakla gönüller huzur bulur"* (Ra'd Sûresi: 28), *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için dar ve sıkıntılı bir geçim vardır"* (Tâḥâ Sûresi: 124).

"Mü'min işi renk olmaz Âkıl huyu cenk olmaz Ârif dili tenk olmaz
Mevlâ Görelim neyler, Neylerse güzel eyler."

13. Peyğamberin ve Hak da'vetçisinin görevi, insanları inanmaya zorlamak değil, duyurmaktır. Hak'tan korkup öğüt alanları uyarmalıdır (45). Ama dinlemek istemeyenlere, Hakk'ın sözü zorla kabul ettirilemez. Çünkü *"Dinde*

zorlama yoktur" (Bakara Sûresi: 256), *"Eğer öğüt vermek yararlı ise öğüt ver"* (A'lâ Sûresi: 9), *"Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin, onların üzerinde zorlayıcı değilsin"* (Ğâşiye Sûresi: 21-22).

KAF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	ق (قَافْ، قَافِ، قَافَ، قَافُ)	Fâ'nın cezmi, kesri, fethi ve dammıyle okunmuştur[1].	
2	أَاِذَا	İkinci hemzenin teshiliyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Verş ve Ruveys.
	آاِذَا	İkinci hemzenin teshiliyle birlikte araya bir elif sokarak:	Ebû Ca'fer, Ebû 'Amr, Kalûn.
	أَإِذَا	İki hemzenin de tam telâffuzu ile:	Ötekiler[2].

1. Çoğunluk kafı meczûm okurken, İbn Ebî İshâk ve Nasr ibn Âsım meksûr, İsâ Sekafî meftûh, Hârûn ve Muhammed ibn Semeyfa' madmûm okumuşlardır (Kurtubî: 17/1-2; el-Bahr: 8/120).
2. en-Neşr: 1/370; el-Budûr: 300.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	مِتْنَا	Meksûr mîm ile	Nâfi', Hafs, Hamza, Kisâ'î ve Halef.
	مُتْنَا	Madmûm mîm ile:	Başkaları.
5	لَمَّا	Meftûh lâm, şeddeli mîm ile:	Çoğunluk.
	لِمَا	Meksûr lâm, hafif mîm ile:	Cahderî[1].
7	وَ الْأَرْضَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ الْأَرْضُ	Ref' ile:	Übeyy[2].
11	مَيِّتًا	Şeddeli, meksûr yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	مَيْتًا	Sâkin yâ ile:	Ötekiler.
14	الْأَيْكَةِ	Lâm-i ta'rîfli:	Ebû Ca'fer, Şeybe, Talha ve Nâfi'.
	لَيْكَةَ	Lâm ile, ta'rîfsiz:	Ötekiler[3].
14, 45	وَعِيدِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	وَعِيدِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.

1. Burada mâ masdar görevini yapar: el-Bahr: 8/121.
2. el-Mesâhif: 166.
3. el-Bahr: 8/122.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَعِيدِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler [1].
15	أَفَعَيِينَا	Meksûr yâ, sonra sâkin yâ ile [2]:	Çoğunluk.
	أَفَعَيَّنَا	Şeddeli meftûh yâ ile:	İbn Ebî Able, Velîd ibn Müslim ve başkaları [3].
18	مَا يَلْفِظُ	Etken:	Çoğunluk.
	مَا يُلْفَظُ	Edilgen:	İbn Mes'ûd [4].
19	وَ جَاءَتْ سَكَرَاتُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ	Sekre çoğul, hakk, mevtt'ten önce:	İbn Mes'ûd ve Übey [5].
	وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ	Sekre tekil, hakk, mevtten önce:	'Alî [6].
	وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ	Mevt, hakk'tan önce:	Çoğunluk [7].
21	وَ جَاءَتْ		Çoğunluk.

1. Tebsırah: 683; el-Budûr: 300.
2. (عيى) nâkıs mâzîdir.
3. Ebû Hayyân şöyle demiş: "Bu kırâetin îzâhını düşündüm, mâzî'de yâ'yı yâ'ya idğâm edeni buldum. Meselâ: (عَيِيَ)yi (عَيَّ); (حَيِيَ)yi (حَيَّ) yapar. İdğâm yaptıktan sonra ululuk belirten çoğul mütekellim zamîrini fi'le katmış, idğâmı çözmemiş, " عَيَّنَا " demiştir. Bu, Bekr ibn Vâil kabilesinden bazı kolların lehçesidir (el-Bahr: 8/123).
4. el-Mesâhif: 93.
5. el-Mesâhif: 93, 166; el-Bahr: 8/120.
6. el-Mesâhif: 190.
7. Câmi'u'l-beyân: 26/169; Kurtubî: 17/12. Kurtubî şöyle diyor: "Kur'ân'ı taşlamak isteyen bazı kişiler, Hz. Ebûbekir'in 'وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ' şeklinde okuduğunu ileri sürerek, o Mushafa muhalefet etmişse ben de ederim" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: Bu konuda Ebûbekir'den iki rivâyet gelmiştir. Biri Mushafa uygundur. Diğeri ise reddedilir. Zira ya Ebûbekir Mushafta olanı unutarak böyle okumuştur veya nakledenler, onun kırâetini yanlış nakletmişlerdir" (Kurtubî: 17/12).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ جَاءَتْهُ		İbn Mes'ûd [1].
22	كُنْتَ...عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ	T'nin ve kâf'ların fethiyle; müzekker:	Çoğunluk.
	كُنْتِ...عَنْكِ غِطَاءَكِ فَبَصَرُكِ	T'nin ve kâf'ların kesriyle, müennes:	Cahderî ve Talha ibn Musarrif [2].
23	عَتِيدٌ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	عَتِيدًا	Nasb ile:	İbn Mes'ûd [3].
24	أَلْقِيَا		Çoğunluk.
	اِلْقَاءِ		Übeyy [4].
	يَقُولُ	Yâ ile, ğâib kipi:	Nâfi', Ebûbekr, Şu'be.
	نَقُولُ	Nûn ile, çoğul mütekellim:	Çoğunluk.
	أَقُولُ	Tekil mütekellim:	Hasan.
	يُقَالُ	Edilgen muzâri':	İbn Mes'ûd ve başkası [5].

1. el-Mesâhif: 93.
2. Birincisi (كل)ün lafzına riâyeten müzekker, ikincisi de nefs'e riâyeten müennes olmuştur (el-Bahr: 8/125).
3. el-Mesâhif: 93. Başka bir rivâyete göre İbn Mes'ûd: " هذا مِمَّا أَتَيْتُ بِهِ لَدَيَّ عَتِيدٌ " okumuştur.
4. el-Mesâhif: 166.
5. el-Mesâhif: 93, 166, Kurtubî: 17/18.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	هَلْ مِنْ مَزِيد		Çoğunluk.
	فِيَّ مُرِيد		İbn Meṣ'ûd [1].
31	وَ أُزْلِفَتْ		Çoğunluk.
	وَ أُزْلِقَتْ	Kaf ile:	Übeyy [2].
32	مَا يُوعَدُونَ	Yâ ile, ğâib edilgen:	İbn Keŝîr.
	مَا تُوعَدُونَ	T ile, muhâtab edilgen:	Ötekiler [3].
36	فَنَقِبُوا	Hafif, meksûr kaf ile:	İbn Mes'ûd, Mücâhid [4].
	فَنَقَبُوا	Hafif, meftûh kaf:	Hasan ve Ebû'l-Âliye.
	فَنَقَّبُوا	Şeddeli meftûh kaf ile:	Çoğunluk.
	فَنَقِّبُوا	Şeddeli meksûr kaf ile, emir kipi:	Sülemî ve Yahyâ ibn Ya'mer [5].
37	أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ	Fi'l etken, sem' mansûb:	Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 93.
2. el-Mesâhif: 166.
3. Tebsırah: 682; Kurtubî: 17/20; el-Bahr: 8/127; en-Neşr: 2/376.
4. el-Mesâhif: 93.
5. Kurtubî: 17/22.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَوْ أُلْقِيَ ٱلسَّمْعُ	Fi'l edilgen, sem' merfû':	Sülemî, Talha, Süddî ve Ebû'l-Birr Huseym [1].
40	وَ إِدْبَارَ	Hemze'nin kesriyle, masdar:	Nâfi', İbn Keŝîr, Hamza, Halef.
	وَ أَدْبَارَ	Hemze'nin fethiyle (دبر)ün çoğulu:	'Alî, İbn Abbâs ve diğerleri [2].
41	يُنَادِ(ى)	Yalnız vakıf halinde yâ ile:	Ya'kub, İbn Keŝîr.
	يُنَادِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler ve başka rivâyette İbn Keŝîr [3].
	الْمُنَادِ(ى)	Yalnız vasl halinde yâ ile:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	الْمُنَادِى	İki halde de yâ'lı:	İbn Keŝîr, Ya'kûb.

1. el-Bahr: 8/129.
2. Tebsırah: 682; Kurtubî: 17/26; el-Bahr: 8/130; en-Neşr: 2/376.
3. en-Neşr: el-Vakfu alâ'l-mersûm; el-Budûr: 301; el-Bahr: 8/130.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الْمُنَادِ	**İki halde de yâ'sız:**	**Ötekiler [1].**
44	تَشَّقَّق	**Şeddeli şîn ve kaf ile:**	**Nâfi', İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Ya'kub.**
	تَشَقَّقُ	**Hafif şîn ile:**	**Ötekiler [2].**
	تَنْشَقِقُ	**Nûn ile, inşikaktan, idğamsız:**	**Übey [3].**
45	وَعِيدِى	**İki halde de yâ ile:**	**Ya'kûb.**
	وَعِيدِ(ى)	**Yalnız vasl halinde yâ ile;**	**Verş.**
	وَعِيدِ	**İki halde de yâ'sız:**	**Ötekiler [4].**

1. Kurtubî: 17/27; en-Neşr: 2/376; el-Budûr: 301.
2. Kurtubî: 17/27; el-Budûr: 301; en-Neşr: Furkan Sûresi.
3. el-Mesâhif: 166.
4. Kurtubî: 17/29.

51/67 ZÂRİYÂT SÛRESİ

Adını birinci âyetteki *ez-zâriyât* kelimesinden alan sûrede âhiretin mutlaka vukubulacağı yeminle vurgulanır ve bunu inkâr edenlerin çetin azâba uğrayacakları, korunanların ise büyük ödüllere erecekleri belirtilir. Peyğamber(s.a.v.)in davet hayatiyle ortak yanları bulunan eski peyğamberlerin hayatlarından kısa çizgiler sunulur.

Âyetlerinin birbirine bağlılığı, bütün sûrenin bir defada veya bölümlerinin birbiri ardınca indiği kanısını vermektedir. Mekke devrinin ilk yıllarında ve Ahkâf Sûresinden sonra inmiş olan sûre, 60 âyeti içermektedir. Resmî tertîpte 51 nci, iniş sırasına göre 67 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًاۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًاۙ ﴿٣﴾

فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًاۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدّ۪ينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Savurup (toz) *kaldıranlara, 2-* (Su) *Yüküyle yüklü bulutlara, 3- Kolayca akıp gidenlere, 4- İş*(ler)*i taksim edenlere andolsun ki, 5- Size va'dedilen mutlaka doğrudur, 6- Cezâ muhakkak olacaktır.*

Tefsîr:

1- *Zâriyât: ẑerv*'den ismi fâil olan zâriye'nin çoğuludur. Toz koparan fırtınadan kinâyedir. "وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ"[1] âyetinden zâriyâtın, toz koparan rüzgâr anlamına gel-

1. Kehf Sûresi: 45.

diği açıkça görülmektedir. "Toprağı ve sâir şeyleri tozdurup savuran rüzgârlar, volkanları püskürten, mahlûkatı kırıp dağıtan ve yayan melekler ve barut, dinamit gibi sonradan keşfedilmiş ve edilecek şiddetli infilâk, tahrîb ve tahrik edici bütün sebepler bu mefhuma dahildir" [1].

Vikr: Yük, *el-hâmilâti vikran:* Yük taşıyanlar demektir ki bu da su taşıyan bulutlardan; bulutları taşıyan rüzgârlardan ve başka güçlerden kinâye olabilir.

el-Câriyâti yusran: Kolayca akıp gidenler demektir. Bu da denizde kolaylıkla süzülüp giden gemiler veya esme alanına akıp giden hava akımları veya yörüngelerinde dolaşan yıldızlardan kinâyedir.

el-Mukassimâti emran: Emri (işleri veya buyruğu) taksim edenler yani Allah'ın emirlerini uygulayanlar demektir. Bunlar da Allah'ın yasalarını yürüten, taşınıp götürülen şeyleri yerlerine ulaştıran, yüce Allah'ın emrini bölüştürüp yerine getiren meleklere: Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve Azrâîl gibi emir meleklerine andolsun demektir.

Bu and, cezâ vukubulurken bu meleklerin hizmetlerini hatırlatmaktadır. *ed-Dîn:* Cezâ demektir. Burada dîn, her canın, dünyâda yaptıklarının cezâsını göreceği kıyâmet günüdür.

Kendilerine and içilen bu dört şey, ayrı ayrı şeyler de olabilir, aynı şeyin dört ayrı özelliği de olabilir. Hz. Alî'den rivayete göre *zâriyât:* rüzgârlar; *hâmilât:* bulutlar; *câriyât:* gemiler; *mukassimât:* rızıkları dağıtan meleklerdir. Daha isâbetli görünen ikinci görüşe göre bunların hepsi de rüzgârların dört ayrı vasfıdır. *Zâriyât:* Önce bulutları oluşturan rüzgârlar; *hâmilât:* su buhârını denizlerden kaldıran rüzgârlar; *câriyât:* kaldırılan buharlardan oluşan bulutları taşıyan rüzgârlar; *mukassimât* da yağmurları kıt'alara dağıtan rüzgârlardır [2].

Burada yüce Allah, kâinâttaki birtakım yasalarına and içerek âhiretin mutlaka vukubulacağını bildirmektedir. Bu sayılan şeylere yemîn, bu kuvvetlerin veya kanunların önemini ortaya kor. Çünkü ancak önemli şeylere yemîn edilir. Rüzgârlar ve bulutlar, dünyâ yaşamının en önemli etkenlerindendir. Bunlar olmasa yağmur olmaz. Yağmur olmayınca da hayât olmaz. Demek ki burada yüce Allah, dünyâdaki hayâtın en önemli etkenlerine yemîn ederek âhiret hayâtının mutlaka vukubulacağını bildirmektedir. Ayrıca bu gerçeklere yemîn, Allah'ın buyruğunu yerine getiren kuvvetlerin emre hazır olduğunu, O'nun buyruğunun derhal yerine getirileceğini ihtârdır.

1. Hak Dîni Kur'ân Dili: 6/4527.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 28/195.

Bazı kısa sûrelerde bu yemîn üslûbu görülmektedir. Bu sûrenin başlangıcı ile Ahkâf Sûresinin sonu arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü Ahkâf'ın sonu ile bu sûrenin başı, âhiretin vukuunu te'kîd konusundadır. Bu da bu sûrenin, Ahkaf Sûresinden sonra indiği görüşünü güçlendirir.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٧﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ
﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾ يَسْأَلُونَ أَيَّانَ
يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَٰذَا
الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

7- (Çeşitli) *yolları* (yıldızların yörüngeleri) *bulunan göğe andolsun ki, 8- Siz,* (Muhammed hakkında) *çeşitli söz*(ler) *içindesiniz.* (Kiminiz onun şâir, kiminiz büyücü, kiminiz kâhin olduğunu söylüyorsunuz). *9- Çevrilen, ondan çevriliyor. 10- O* (çeşitli sözleri) *atan yalancılar kahrolsun. 12- "Cezâ günü ne zaman?" diye sorarlar. 13- O gün onlar ateş üzerinde yakılacaklardır. 14-* (Kendilerine) *"Fitnenizi* (fesadınızın cezâsını) *tadın! Acele isteyip durduğunuz şey budur işte!"* (denilecek).

Tefsîr:

7- *Hubuk:* Herşeyin kırılmışı anlamına gelen *hibâk*'in çoğuludur. Kırılmış saç teline hubuk dendiği gibi hafif esen rüzgârın yaptığı kırık kırık kum çizgilerine de hubuk denir. *Zâtu'l-hubuk:* Güzel yapılı, yâhut yörüngeleri, yolları veya yıldızları olan gök anlamına gelir. Hamdi Yazır şöyle diyor:

"*Hubuk:* Hem *habîke*'nin, hem de *hibâk*'in çoğulu olabilir. *Habîke* özenle, sağlam ve sanatlı dokunmuş, yol yol hâreli güzel kumaşa denir. *Hibâk* de lâtîf esen rüzgârın denizde veya kumda oluşturduğu yol yol kırıntılardır. Saçların çok kıvırcıklığından husule gelen dalgalara da hubuk denilir. *Habk* sıkı bağlayıp muhkem kılmak ve kumaşı sıkı, sağlam ve üzerinde sanat eseri görünecek biçimde güzel bir zemin üzere dokumak anlamına gelir. Çokları hâreli, yollu diye tefsîr etmişlerdir. Bundan bazıları mahrekleri mânâsına özel yolları, bazıları da bilgi ve ma'rifetlere götüren ve yaratıcının birlik ve gücüne,

ilim ve hikmetine delâlet eyleyen makul yolları anlamışlar; bazıları da Saman Yolu, Kehkeşân dahi tabir olunan galaksilere işaret edildiğini söylemişlerdir. Fakat İbn Abbâs, Katâde, İkrime, Mücâhid ve Rabî'den rivayet olunduğuna göre de: "Güzel, düzgün yaratılışlı", Mücâhid'den diğer bir rivayete göre de "Sağlam yapılı" diye tefsîr olunmuştur. Hasılı bu mânâyı anlatan bu ifadeden biz şunu anlıyoruz ki: Semâ, yıldızları ve türlü türlü yörüngeleri ile pek sıkı ve gayet sanatlı bir sûrette dokunmuş, güzel nakışları içeren, düzgün ve sağlam hareli bir kumaşa benzetilmiş ve buna kasem ile bunun genel durumunda tevhîde delâlet eden ve yaratıcının birlik ve gücünü gösteren güzelliği ve sağlamlığı ihtâr olunarak sözleri değişik olanlara bir zecr yapılmış, ihtilâfların tevhîde götürülmesi lüzûmu anlatılmıştır" [1].

Ğamre: İnsanı boğan, yahut yaygın bir bilgisizliktir. *Yuftenûn:* Sınanırlar, imtihân edilirler, demektir.

7-9 ncu âyetlerde yüce Allah, fevkalâde güzel, yahut yörüngeleri, yıldızların dolaşım alanları olan göğe; yahut yıldızlarla donanmış göğe yemin ederek müşriklerin bir söz ve inançta değil, çeşitli sözlerde olduğunu buyurmaktadır. Onlardan her biri bir söz söylemekte, her kafadan bir ses gelmektedir. Her kabile ayrı bir inanca sahiptir. Aralarında bir inanç birliği yoktur. Sözleri çelişkilidir. " يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ : *İşte haktan çevrilen kimse, o birbirini tutmaz sözlerden ötürü saptırılmaktadır".* Hasan Basrî'ye göre " عَنْهُ "deki zamir, Kur'ân'a gider. Yani saptırılan kimse, o birbirini tutmaz, çelişkili sözlerin etkisiyle Kur'ân'dan saptırılmaktadır. Çünkü müşrikler, inanmak isteyene gider, Muhammed büyücüdür, şâirdir, kâhindir, mecnundur diyerek onu inanmaktan caydırırlardı.

10-12 nci âyetlerde yüce Allah, o birbirini tutmaz sözlerin etkisiyle sapan ve boyuna kadar cehalet içine batmış, daima yanılan, hatâ eden o kimseleri bir bedduâ üslûbuyla kınıyor ve onların alay ederek o "Cezâ günü ne zaman?" diye sorduklarını belirtiyor.

" الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ": O çeşitli sözler söyleyenler, bir ğamre içinde yani her yanı basan bir sel gibi kendilerini her noktadan bürümüş olan bir batak, bir sarhoşluk veya cehalet içinde " سَاهُونَ " bilinçsizdirler. Allah'ın buyruğundan gafil, başlarına gelecek felâketin farkında değiller. " يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ : *O cezâ günü ne zaman? diye sorarlar".*

13-14 ncü âyetlerde o cezâ gününde inkârcıların ateşte fitneleneceklerini, kendilerine "Acele istediğiniz fitnenizi tadın!" denileceği bildiriliyor. Bu adamlar, dünyâda inananları işkence ile, çeşitli sözlerle şaşırtıp dinlerinden döndürmeğe çalışıyorlardı. Âhiret azâbı ile de alay edip: "Hani o azâb ne zaman?

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4528-4529.

Azâb gerçekten varsa biz inkâr ettiğimiz halde neden azâba çarpılmıyoruz?" diyorlardı. İşte şimdi âhirette onlara verilen cezâ, dünyâda yaptıklarına uygun oluyor. Dünyâda fitne yapmışlardı. Kendileri de ateş fitnesine uğruyorlar. Fitne yapan, aynı şekilde bir fitne buluyor. Ateş ile deneniyor, ateşte yakılıyor. Cezânın amel cinsinden olmasına müşâkele denir. Kur'ân'ın âhiret nimet ve azâbları genellikle müşâkele üslûbu ile ifade edilmiştir.

Fitne, altın ve gümüş gibi herhangi bir madeni tortusundan ayırmak için ateşte eritmektir. Mihnete sokmak, sınamak anlamlarında kullanılır. Âhireti yalanlayanlar, ceza gününde ateşte yakılarak deneneceklerdir. Bu ifadeden, ateşte eriyen maddenin, nasıl hâlisi tortusundan ayrılırsa, ruhlara yapışan şer ve günâh kirlerinin de âhiret ateşiyle ruhlardan ayrılacağı, yani cehennem ateşiyle ruhların tasfiye ve terbiye edileceği anlamı hatıra gelmektedir. Günâhlara batmış ruhun tasfiyesi için cehennem azâbiyle kirlerinden arınması gerekir. Gerçeği Allah bilir.

14 ncü âyette ateşe uğrayan kâfirlere: *"İşte acele ettiğiniz fitneniz budur!"* deniliyor. Ahkaf Sûresinin sonunda da Peyğamber(s.a.v.)e sabretmesi, o kâfirlerin cezâlandırılması için acele etmemesi, onların pek yakında cezaya uğrayacakları vurgulanmıştı. Böylece Ahkâf Sûresinin sonu ile Zâriyât Sûresinin başı arasındaki bağlantı ortaya çıkmaktadır. Bu da Zâriyât'ın, Ahkâf'ın ardından indiğini kanıtlar.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ
ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾
وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

15- (Günâhlardan) *Korunanlar cennetlerde, çeşme başlarındadırlar. 16- Rablerinin, kendilerine verdiği nimetleri alırlar. Çünkü onlar, bundan önce güzel işler yaparlar*(iyilik ederler)*di; 17- Geceleri pek az uyurlardı, 18- Seherlerde, onlar, istiğfâr ederlerdi, 19- Mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardı.*

Tefsîr:

Önceki âyetlerde zanlarına göre saçmalayıp âhireti yalanlayan kimselerin, âhiretteki durumlarına kısaca işâret edilmişti. Kur'ân'ın genel karşıtlık

üslûbu (mesânî) uyarınca hemen müşriklerin vasıf ve durumlarını gösteren sahnenin ardından, mü'minlerin durumunu gösteren bir sahne sunulmaktadır:

15-19: Mü'minler de âhirette cennetlerde, suların başında, Allah'ın verdiği nimetleri alarak huzur ve refah içinde bulunurlar. Çünkü onlar da dünyâda iken güzel işler yaparlar, Allah'ın verdiği nimet ve rızıklardan yoksullara da verirler, iyilik ederlerdi. Geceleri az uyur, seher vakitlerinde Rablerinden mağfiret dilerler, dilenciye ve yoksula mallarından bir hak (pay) ayırırlardı.

Bu sahnedeki insanların vasıfları, yukarıdakilerin tam karşıtı olduğu gibi, bunların yerleri de yukarıdakilerin yerlerinin tam tersidir. Sahneler arasında her bakımdan karşıtlık vardır.

"كَانُوا قَلِيلاً مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ: *Geceleri az uyurlardı*" âyetinde "ما"yı nâfiye kabul edenler olduğu gibi masdariyye kabul edenler de vardır. İbn 'Abbâs, Katâde ve Mücâhid'e dayanan birinci görüşe göre âyetin anlamı şudur: Her gece mutlaka bir zaman uyumaz, ibadet ederler. Gecenin ya başında, ya ortasında veya sonunda biraz ibadet eder, bütün gece uyumazlar. Hasan Basrî'ye dayanan ikinci görüşe göre mâ masdariyyedir. "كَانُوا قَلِيلاً مِنَ الَّيْلِ هُجُوعُهُم" takdirindedir. Yani geceleri uyumaları çok azdır, demektir [1].

Bu âyet münâsebetiyle Abdullâh ibn Selâm'dan şu hadîs çıkarılmıştır: "Allah'ın Elçisi Medine'ye geldiği zaman halk onu görmek için koştular. Ben de onlar arasında idim. Yüzünü görünce o yüzün yalancı yüzü olmadığını anladım. Kendisinden işittiğim ilk söz şu olmuştur: *'Ey insanlar, yemek yediriniz, akrabayı ziyaret ediniz, çok selâm veriniz, geceleyin herkes uyurken siz namaz kılınız, cennete girersiniz!"* [2].

Seher vakti Allah, kullarına daha yakın, kabulü daha çoktur. Peyğamber (s.a.v.), seher vaktinde Allah'ın kullarına yakınlığını şöyle ifade etmişlerdir: *"Her gecenin son üçte biri kalınca Rabbimiz en yakın göğe inerek şöyle der: Yok mu bana duâ eden, duâsını kabul edeyim, yok mu benden bir şey isteyen, istediğini vereyim, yok mu benden mağfiret dileyen, onu bağışlayayım?".* Müslim'in rivayetinde yüce Allah: *"Ben melikim, ben melikim"* dedikten sonra yukarıdaki sözleri söyler. Orada şu ziyâde vardır: *"Şafak atıncaya kadar yüce Allah böyle söylemeğe devam eder"* [3].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/234.
2. Tirmizî, At'ime: 45, Kıyâmeh: 42; İbn Mâce, At'ime: 1, İkame: 174; Dârimî, At'ime: 39, Salât: 156...
3. Buhârî, Teheccüd: 14; Müslim, Musâfirîn: 168-170; Ebû Dâvûd, Sunneh: 19; Tirmizî, Salât: 211, Daavât: 78; İkame: 182; Dârimî: Salât: 168; Muvatta', Kur'ân: 30; İbn Hanbel, Musned: 2/264.

19 ncu âyette çok önemli bir husus vardır: Bu âyette zenginin malı içerisinde dilenciye ve yoksula bir hak ayrılmaktadır. ***Sâil:*** İsteyen, yani dilenen; ***mahrûm,*** dilenemeyen, halini belli edemeyen fakirdir. Zenginin fakire verdiği şey, kendi isteğine kalmış bir iyilik değil, fakirin hakkıdır. Allah, zenginlerin malları içerisinde fakirlere hak ayırmıştır. Bu hakkı verirken ne zenginin övünmesi, ne de fakirin ezilmesi gerekir. Çünkü zengin, hak sahibine hakkını vermekte, fakir de ondan hakkını almaktadır. Gerçekte mal, falan veya falanın değil, Allah'ındır. Mülkün sâhibi Allah'tır. Allah bazı insanları, kendi malı üzerine vekil bırakmıştır. Malın görünür sahibi, gerçek sâhibinin buyruğunu hatırdan çıkarmazsa, Allah'ın kullarına yardım emrini yüksünerek değil, seve seve yerine getirir, vazifesini yapmaktan ötürü de huzur duyar. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde fakirlere yardımı, onların bir hakkı olarak göstermektedir:

''Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver'' [1], *''Allah'a ve Elçisine inanın ve Allah'ın, sizi hakim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden* (Allah için) *harcayın''* [2], *''Allah'ın size verdiği malından onlara verin''* [3].

Tefsîrine çalıştığımız Zâriyât Sûresi, Mekke'nin ilk yıllarında inen sûrelerdendir. İlk Mekke sûrelerinden olan bu sûrede, zengin mü'minlerin mallarında fakirlere belli bir hisse bulunduğunun yani onların, fakirlere belli miktarda yardım ettiklerinin belirtilmesi, Zekâtın, Medine'de değil, tâ ilk Mekke yıllarında farz kılındığını gösterir. Malın bir miktarını fakirlere vermek şeklindeki sadaka (zekât) Mekke devrinin ilk yıllarından beri farz idi. Hattâ bunun, eskiden beri Arap toplumunda var olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri kanıtlamaktadır. Ancak bu miktar, Medine devrinde Peyğamber(s.a.v.)in tatbikatıyle açıklığa kavuşturulmuştur.

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِي
السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ
مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

1. İsrâ Sûresi: 26.
2. Hadîd Sûresi: 7.
3. Nûr Sûresi: 33.

20- Kesin inanacaklar için Yer'de nice ibretler vardır. 21- Kendi canlarınızda da öyle. Görmüyor musunuz? 22- Gökte rızkınız da var, size va'dedilen şey de var! 23- Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o, sizin (birbirinizle) *konuşmanız gibi gerçektir!*

Tefsîr:

20-23: Önceki âyetlerde kısa çizgilerle iki âhiret tablosu gösterilip zihinler ibret ve öğüt almağa hazır hale getirildikten sonra bu âyetlerde de Allah'ın birliği, yalnız O'na tapılması gerektiği hakkında ufuklarda (yani dış dünyâda) ve insanların kendi canlarında bulunan kanıtlara işaret edilmektedir.

"وَفِى السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ: *Gökte rızkınız da var, size va'dedilen* (yani sizin uyarıldığınız) *şey de var!*". Yani size ekinler bitirecek, sular akıtacak yağmurlar olduğu gibi başınıza yağacak azâblar da vardır, demektir. Yahut sizin rızkınız ve size va'dedilen hayır, şer, cennet, cehennem göktedir; bunları veren Allah'tır. Yahut size gökten yağmur, kar, hayır ve şer gökten yağar. Allah yağmuru, karı yağdırdığı gibi azâbı da yağdırır. Fakat "وَمَا تُوعَدُونَ: *Size va'dedilen, daha doğrusu sizin uyarıldığınız şey*" tabirinden, gökte azâbın bulunduğu anlaşılmaktadır. Yani size rızık veren yağmur bulutları olduğu gibi başınıza azâb yağdıracak bulutlar da oluşur ve sizi mahveder buyurulmak suretiyle Kur'âa'ı yalanlayarak azâbı kabul etmeyenler tehdidedilmektedir.

Böyle buyurulduktan sonra göğün ve yerin Rabbine and içilerek onun, yani o haber verilen azâbın yahut kıyâmetin, yahut zamir Kur'ân'a gittiği takdirde Kur'ân'ın, insanların birbiriyle konuşmalarının gerçek olması gibi gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Yani nasıl insanların birbirleriyle konuşmaları gerçek ise o haber verilen azâb veya vahyedilen bu Kur'ân da öyle gerçektir. Fakat zâmîrin Kur'ân'a gitmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu âyetlerde Kur'ân'dan söz edilmemiştir. Zamîr, kendinden önce zikredilen bir isme gider. Burada zikredilen "وَمَا تُوعَدُونَ: *Size va'dedilen, yani uyarıldığınız şey*"dir. İşte insanların uyarıldıkları o azâbın, âhiret sorumluluğunun, aynen insanların konuşma eylemleri gibi gerçektir. Onun vukubulacağında aslâ şüphe yoktur. Dış dünyâda ve insanların kendi içlerinde Allah'ın, ölenleri dirilteceğine, kötüleri cezalandırıp iyileri cennet ile ödüllendireceğine dair nice kanıtlar, ibretler vardır.

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ ضَيْفِ اِبْرٰه۪يمَ الْمُكْرَم۪ينَۢ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا
سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ فَجَٓاءَ بِعِجْلٍ سَم۪ينٍۙ
﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ
وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾ فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ ف۪ي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ
عَجُوزٌ عَق۪يمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذٰلِكِۙ قَالَ رَبُّكِۜ اِنَّهُ هُوَ الْحَك۪يمُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٠﴾
قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِم۪ينَۙ ﴿٣٢﴾
لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ ط۪ينٍۙ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِف۪ينَ ﴿٣٤﴾
فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ ف۪يهَا مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا ف۪يهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ
الْمُسْلِم۪ينَۚ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا ف۪يهَٓا اٰيَةً لِلَّذ۪ينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَل۪يمَۜ ﴿٣٧﴾
وَف۪ي مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلّٰى بِرُكْنِه۪
وَقَالَ سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ
مُل۪يمٌۜ ﴿٤٠﴾ وَف۪ي عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرّ۪يحَ الْعَق۪يمَۚ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ
مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّم۪يمِۜ ﴿٤٢﴾ وَف۪ي ثَمُودَ اِذْ ق۪يلَ لَهُمْ
تَمَتَّعُوا حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ

يَنظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾

وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

24- İbrâhîm'in ağırlanan konuklarının haberi sana geldi mi? 25- Bir zaman onun yanına girmişler: "Selâm" demişlerdi. "Selâm" dedi, tanınmamış bir topluluk(sunuz)*!" 26- Gizlice âilesinin yanına gitti, semiz bir buzağı getirdi. 27- Onu, önlerine yaklaştırdı, "Yemez misiniz?" dedi. 28-* (Yemediklerini görünce) *Onlardan içinde bir korku düşürdü. "Korkma" dediler ve ona bir bilgin oğlan çocuğu müjdelediler. 29- Karısı çığlık içinde geldi* (hayretten elini) *yüzüne vurarak: "*(Ben) *Kısır bir kocakarı*(yım, benden nasıl çocuk olur)*?" dedi. 30- Dediler ki: "Rabbin böyle buyurdu. O, hüküm ve hikmet sâhibidir." 31-* (İbrâhîm)*: "O halde göreviniz nedir ey elçiler?" dedi. 32- Dediler: "Biz suçlu bir kavme gönderildik". 33- "Ki onların üzerine çamurdan taş atalım"; 34- "Haddi aşanlar için Rabbinin katında işaretlenmiş* (taşlar)*". 35- Orada inananlardan kim varsa çıkardık, 36- Zâten orada, bir tek ev*(halkın)*dan başka müslüman da bulmadık. 37- Acı azâbdan korkanlar için orada bir ibret bıraktık. 38- Mûsâ'da da* (ibret alınacak şeyler bıraktık). *Onu açık bir delîl ile Fir'avn'e göndermiştik. 39-* (Fir'avn, ona) *yanını çevirdi ve: "Bu ya büyücü veya cinlidir" dedi. 40- Biz de onu ve askerlerini yakaladık, onları denize attık* (o boğulurken pişmanlıkla) *kendi kendini kınıyordu. 41- Âd*(kavmin)*de de* (ibret alınacak şeyler bıraktık). *Onlara köklerini kesen, bir rüzgâr gönderdik. 42- Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, onu kül gibi ediyordu. 43- Semûd*(kavmin)*de de* (ibret alınacak şeyler bıraktık)*: Onlara "Bir süreye kadar sefâ sürün* (bakalım)*" denmişti. 44- Rablerinin emrine baş kaldırdılar, bu yüzden onlar bakıp dururlarken onları yıldırım çarptı, 45- Ne kalkabildiler ne de engel olabildiler. 46- Daha önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir toplum idiler.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Peyğamberi yalanlayanların nasıl bir sonuca uğrayacaklarını belirtmek için üç peyğamber kıssasına işaret edilmektedir:

24-37 nci âyetlerde yabancı, güzel delikanlılar şeklinde Hz. İbrâhîm'e gidip kendisi ve karısı hayli yaşlı olan İbrâhîm'e bir erkek çocukları olacağını müjdeleyen meleklerin, Hz. İbrahim'le konuşmaları ve suçlu olan Lût kavmini

cezalandırmak için gönderilmiş olduklarını söyledikleri ve Lût'un ülkesinde müslüman olan tek bir âile dışında bütün kent halkının cezalandırıldığı ve onların yurtlarının, oradan gelip geçenlere ibret olarak bırakıldığı anlatılmaktadır. Bu kıssa, Hûd ve Hicr Sûrelerinde de biraz değişik üslûpla geçer.

İmam Ahmed, İbrâhim'in, konuklarına karşı davranışından, konuğa ikram etmenin farz olduğu hükmünü çıkarmıştır. İbrahîm'in davranışında konuk ağırlamanın âdâbı da öğretilmektedir. İbrâhîm, konuklarına sezdirmeden, hemen evinde bulunan en değerli şeyi: Buzağıyı kızartıp konuklarının önüne getirmiş ve nezaketle "Buyurmaz mısınız?" demiştir. İşte Hz. İbrâhîm'in yaptığı gibi konuğun selâmı en güzel biçimde alınmalı ve ona böyle nazik davranılmalıdır. İbrahim, konuklarına elinden gelen ikramı yaptıktan sonra gelişlerinin nedenini sormuştur. Bu da gelen konuğu ağırladıktan sonra gerekirse geliş nedeninin sorulabileceğini gösterir. Konuk gelir gelmez hemen ona: "Neden geldin?" denmez.

38-40 ncı âyetlerde apaçık kanıtla Fir'avn'e gönderilen Hz. Mûsâ'nın kıssasına işaret edilmektedir. Fir'avn, kendi gücüne ve adamlarına güvenerek Mûsâ'yı yalanlamış, ona "büyücü, mecnun" demiş; bu küstah davranışından dolayı yüce Allah da Fir'avn ve askerlerini denize atarak boğmuş, Fir'avn yaptıklarına pişmanlık içinde can vermiştir.

41-42: Peyğamberleri Hûd'u yalanlayan 'Âd kavmini de, herşeyi çürümüş kemiğe veya biçilmiş sapa, un ufak toprağa, küle çeviren bir fırtına yıkıp öldürmüştür.

43-46: Peyğamberleri Sâlih'i yalanlayıp, kendilerine bir mu'cize olarak gönderilen deveyi öldürmek suretiyle Allah'ın buyruğuna başkaldıran Semûd kavmi helâk edildiği gibi bunlardan önce Rablerinin buyruğuna karşı gelen Nûh kavmi de helâk edilmiştir.

Bu âyetlerde Arapların, helâk edildiklerini bildikleri kavimlerin helâk sebeplerine kısaca işaret edilerek Kur'ân'ın muhataplarına öğüt verilmektedir. Bu kıssalar, bulundukları konu gereğince değişen üslûplarla çeşitli sûrelerde geçmektedir. Bu kavimlerin helâk edilmelerine sebep, peyğamberleri yalanlayıp, Rablerinin buyruklarına başkaldırmış olmaları idi. Peyğamberleri yalanlayan o eski milletler nasıl helâk edilmiş ise Hz. Muhammed(s.a.v.)i yalanlayan müşrikler de ergeç bir gün helâk edileceklerdir. Çünkü peyğamberleri yalanlayan fâsıkların kesin sonucu helâk olmaktır. İşte âyetlerde verilmek istenen ana düşünce budur. Bundan dolayı bütün bu âyetler, hep peyğamberliği, âhireti ispat konusunda olan yukarıdaki âyetlere bağlıdır.

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ

ٱلْمَٰهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِن كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾
فَفِرُّوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ ۖ إِنِّى لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا۟ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ۖ
إِنِّى لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥١﴾

47- Göğü sağlam yaptık, biz genişleticiyiz. 48- Yer'i biz döşedik, ne güzel döşeyiciyiz! 49- Her şeyden iki çift yarattık ki düşünüp öğüt alasınız. 50- O halde Allah'a kaçın, ben size O'nun tarafından görevlendirilmiş apaçık bir uyarıcıyım. 51- Allah ile beraber başka tanrılar uydurmayın. Ben size O'nun tarafından görevlendirilmiş, apaçık bir uyarıcıyım.

Tefsîr:

47-51 nci âyetlerde kudret ve hikmetini anlatmak için şu muhteşem göğü *eyd,* yani kuvvet ile, sağlam, birbirini tutar biçimde muhkem; ya da *eyd,* el anlamındaki *yed*'in çoğulu olma ihtimalinde kendi elleriyle yaptığını, göklerin genişliğiyle uyumlu olmak üzere çok genişletici olduğunu; yeri de güzel döşediğini; yarattığı herşeyi çift çift (erkekli, dişili) yarattığını bildiren Allah, daha sonra Peyğamber'in ağzından insanlara, Allah'a sığınmalarını, Allah ile beraber başka tanrılara tapmamalarını emrediyor.

47 nci âyette *"Biz genişleticiyiz"* ifâdesi, genişletme eyleminin sürdüğünü bildirir. Gerçekten, bilim adamları, uzay cisimleri arasındaki mesâfenin git gide açıldığını, yani evrenin genişlediğini tesbît etmişlerdir ki âyetin bu olguya işâreti, bir Kur'ân mûcizesidir.

Arz, üstünde yaşayanlar için bir döşek gibi döşenmiş, gök de bir tavan gibi gayet sağlam bir biçimde üstlerine çatılmıştır. Gök cisimleri, çekim kanunlarıyle birbirlerine öylesine bağlı ve öyle sağlam kenetlidirler ki bu yapının taşlarından herhangi birini, yaratıkların gücüyle yerinden oynatmak mümkün değildir. Bildiğimiz herşey çift, karşıtlı yaratılmıştır. Tek olan yalnız Allah'tır. Bu işleri ancak kudret ve hikmet sâhibi yapabilir. Öyle ise insanlar yaratılmışlara değil, Arzı canlıların rahat yaşayabilmesi için döşek gibi döşeyen, göğü de bir tavan gibi üstlerine çatan ve ona bu muazzam genişliği veren o engin kudret sâhibi Allah'a kulluk etmeli ve O'ndan başkasına tapmaktan vazgeçmelidir.

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

اَتَوَاصَوْا بِه۪ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَٓا اَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾

وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٥﴾

52- İşte böyle, onlardan önce de, ne kadar elçi geldiyse mutlaka "büyücü", veya "cinlenmiş" dediler. 53- Bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyi söylüyorlar)*? Doğrusu onlar, azgın bir topluluktur. 54- Onlardan yüz çevir, sen kınanacak değilsin, 55- Hatırlat, çünkü hatırlatma, inananlara yararlıdır.*

Tefsîr:

52-53: Ey Muhammed, bu müşriklerin sana söyledikleri gibi bunlardan önceki kavimler de, kendilerine gelen her peygambere büyücü, mecnun demişlerdir. Acaba bu insanlar peygamberlere karşı çıkmayı, onlarla alay etmeyi birbirlerine tavsiye mi ettiler ki hepsi onlara karşı aynı küstahlığı yapmaktadır? Hayır, bu hareket, onların azgınlığından, kötü huylarından ileri gelmektedir.

Müfessirlere göre *"Onlardan yüz çevir, sen kınanacak değilsin"* âyeti indiği zaman Allah'ın Elçisi üzülmüş, bu ashabına da zor gelmiş. Artık vahyin kesildiğini, azâbın geldiğini sanmışlar. Yüce Allah: *"Hatırlat, çünkü hatırlatma, inananlara yararlıdır"* âyetini indirmiş. Bu tür rivayetler, âyetlerin ayrı ayrı inmiş olduğu düşüncesine dayalı olarak ileri sürülmüş yakıştırmalardır. Gerçekte âyetler ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır ve hepsi birlikte inmiştir. Ayrıca ashâb-ı kirâm, Kur'ân'ın üslûbunu gayet iyi bilirler, bununla neyin amaçlandığını anlarlardı. Neden bu âyetle vahyin kesildiğini zannetsinler? Bu meâlde âyetler, bundan önceki sûrelerde de geçmiştir. Bunların amacı, Peygamber'i tebliğ görevinden vazgeçirmek değil, bilâkis itiraz ve hücumlara üzülmemesini sağlayıp onun tebliğ azmine daha da kuvvet vermektir.

54-55 nci âyetlerde kavminin yalanlaması karşısında sıkılan Peygamber (s.a.v.) tesellî edilerek kendisini yalanlayanlardan yüz çevirmesi, yani onların üstüne düşmemesi; onların yola gelmemelerinden ötürü kendisinin kınanmayacağı; sadece kendisinin öğüt vermeğe, hatırlatmağa devam etmesi, zira öğüt ve hatırlatmanın, mü'minlere yararlı olacağı buyurulmaktadır.

Üslûptan açıkça anlaşıldığı gibi 54 ncü âyet, Peyğamber'i tesellî amacını taşır. Yoksa Peyğamber'e, müşrikleri uyarmaktan artık vazgeçmesi anlamına gelmez. Onun görevi uyarmak, hatırlatmaktır. O uyarır, fakat sözünü dinlemeyenlerden ötürü üzülmesine gerek yoktur. O öğütlerine devam etmelidir. Öğütünden yararlanacak olanlar, inanma kabiliyetinde bulunan insaflı kişilerdir. Öğüt, ancak ön yargılarından uzak, temiz niyetli insanları etkiler, inkâra kararlı olanlara yarar sağlamaz. Ama onlara yarar sağlamıyor diye umutsuzluğa düşmek de doğru değildir. Kim bilir, belki bir gün onların da gönlü yumuşar, İslâma yönelir. Nitekim işin başında İslâma şiddetle karşı koyan birçok insan, sonunda birer İslâm mücâhidi olmuşlardır. Halid ibn Velîd de bunlardan biridir.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا
أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَإِنَّ
لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾
فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

56- Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yarattım. 57- Ben onlardan rızık istemiyorum, beni beslemelerini de istemiyorum. 58- Kuşkusuz rızık veren, sağlam kuvvet sâhibi olan ancak Allah'tır. 59- Muhakkak ki bu zulmedenlere de, (geçmişteki) *arkadaşlarının payı gibi bir* (azâp) *pay*(ı) *vardır, acele etmesinler. 60- Uyarıldıkları günlerinden dolayı vay o kâfirlerin haline!*

Tefsîr:

56-58 nci âyetlerde Allah'ın, cinleri ve insanları, sırf kendisine kulluk etmeleri için yarattığı, onlardan kendisini beslemelerini istemediği; çünkü Allah'ın, rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olduğu belirtiliyor.

Bu üslûptan herhalde müşriklerin, fakirlere yardım etmek, hac esnâsında hacılara yemek vermek gibi meziyetlerle övünüp bununla kendilerinin, Allah katında makbul insanlar olduklarını iddiâ ettikleri sezilmektedir. Böyle düşünen insanlara Cenabı Hak, onlardan istenen şeyin, Allah'ı bir bilip yalnız

O'na tapmak olduğu; Allah'ın, onların rızık vermesine, yemek yedirmesine ihtiyâcı bulunmadığı; herkesi besleyenin Allah olduğu vurgulanmaktadır.

59-60: *Zenûb:* Sakaların su dağıttıkları dolgun kovadır. Burada azâb'dan nasip anlamına istiâre olunmuştur. Araplar bolluk zamanında kuyudan nöbetleşe kova ile su çekerler, herkes çekilen su dolu kovayı alıp giderdi. İşte bu durum bir benzetmeye konu yapılmaktadır: Eski milletler nasıl azâptan bol bol, kovalar dolusu paylarını almışlarsa bunlar da ondan paylarını alacaklardır. Râzî'ye göre *zenûb* azâb değil, bol geçimdir. Yani onlar acele ile azâbı istemesinler. Eski milletler nasıl dünyâdan nasiplerini alıp sonra ölmüşlerse bunlar da öyle dünyâda kendilerine mukadder paylarını alacaklar, yaşayacakları kadar yaşayacaklardır. Henüz dünyâdan alacakları payları, yiyecekleri rızıkları vardır. Rızık tükenmeden ecel gelmez.

Âyet için bu anlam da muhtemel ise de müşrikleri tehdîd konusunda olduğundan, burada nasîbin, dünyâ rızkı, nimeti değil, azâb ve helâk payı olması daha uygundur.

Âyetlerde hakkı kabul etmeyen bu kâfirlerin de, bunlardan önceki benzerleri gibi azâptan paylarını fazlasıyla alacakları bildirilmektedir. Bu kâfirler şimdilik azâba uğramadılar diye hiç uğramayacaklarını sanmasınlar. Azâb ile de alay edip acele gelmesini istemesinler. Bir gün azâb başlarına inecek ve çok acıklı bir duruma düşeceklerdir. O gün vay haline onların!

Sözü edilen bu azâb, dünyâ azâbı da, âhiret azâbı da olabilir. Fakat burada, âhiretten önce Bedir'de uğrayacakları dünyâ azâbına, hezimete işaret sezilmektedir.

Sûrenin sonu, başı ile bağlantılıdır. Başında: "إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ: *Size söylenen, mutlaka başınıza gelecektir!*" âyetiyle, müşriklerin başlarına gelecek azâba işaret edilmişti. Sonunda da "فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ: *Uyarıldıkları günlerinden dolayı vay o kâfirlerin haline!*" âyetiyle yine müşriklerin başlarına gelecek o azâba işâretle sûre bitirilmekte ve böylece sûrenin sonu ile başı aynı konuda birleşmekte ve sûre, bütünüyle bir konu birliğine ulaşmaktadır.

Zâriyât Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanlar dinde bölünmüşler, uydurma inançlara bağlanmışlardır (8-9). Böyle saçma inançlara bağlananlar ve bunları yayanlar, kıyâmet gününde ateşte yakılacaklardır. Batıl inançları yüzünden, gerçek inananlara baskı ve işkence yapan o kimseler, bu kötülüklerinin tadını tadacaklardır (10-14).

2. Korunanlar ise, her istediklerini bulacakları bahçelerde ağırlanacaklardır. Dünyâda baskı yapanlar, cezâ gününde baskı bulacakları gibi, dünyâda güzel davrananlar, iyilik edenler, geceleri ibâdetle Rablerine yalvaranlar da güzellik ve ikrâm bulacaklardır (15-18).

3. *Korunan mü'minlerin vasıfları:* Güzel davranmak, sâlih amel yapmak, geceleri az uyumak, seherlerde istiğfar etmek, mallarının bir miktarını isteyene ve yoksula vermektir. Benzeri vasıflar daha ayrıntılı olarak Furkan Sûresinin 63-76 ncı, Ra'd Sûresinin 19-24 ncü, Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci âyetlerinde de anlatılmıştı.

4. Gerek insanın kendi canında, gerek yeryüzünde Allah'ın birliğine, ibâdetin yalnız O'na yapılacağına, öldükten sonra dirilmenin vukuuna ilişkin pek çok kanıt vardır (20-21).

5. İnkârcıların başına mutlaka bir belâ gelir (22-23).

6. 24-37 nci âyetlerde İbrâhîm'e bir çocuk müjdelemek ve Lût kavmini de cezalandırmak üzere konuk şeklinde gelen meleklerin, İbrâhîm (selâm ona) ile konuşmaları anlatılmaktadır.

7. Hz. İbrâhîm, konuklarına kim olduklarını sormadan onları ağırlamak istemişti. Bundan, kim olduğunu sormadan konuğu ağırlamak gerektiği anlaşılır.

8. İbrâhîm'in karısı, konuklarına hizmet etmiş ve onlarla konuşmuştu. Bundan da evin hanımının, erkek konuklara hizmet edebileceği hükmü çıkar.

9. Allah dilerse, yaşlı karı-kocadan da çocuk yaratır. Ayrıntı için 29-30 ncu âyetlerin tefsîrine bakınız.

10. Eşcinsellik yapan Lût kavmi, yerden fışkırıp üstlerine yağan lavlarla helâk edildikleri gibi, Allah'ın yasakladığı, bu yaratılışa aykırı çirkin işi yapan her ulus da çağına uygun bir azâb ile cezalandırılır. Nitekim bugün de Aids mikrobu ile bu fuhşu işleyenler cezalandırılmaktadır.

11. 38-46 ncı âyetlerde kendilerine gelen elçileri dinlemeyen, onlara baş kaldıran kavimlerin cezalandırılmasına işaret edilmiştir. Peyğamber sözü dinlemeyen her ulus belâlara uğrar.

12. Göğü sağlam veya bizzat kendi eliyle yapan Allah, onu genişletmektedir (47). Bu ifadeden göğün genişlediği anlaşılır ki ilim adamları da uzayın genişlemekte olduğunu saptamışlardır.

13. Allah'ın yarattığı her şey, çiftli(erkek-dişil)dir. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar hep erkekli dişilidir: *"Herşeyden iki çift* (erkek dişi) *yarattık ki düşünüp öğüt alasınız"* (49), *"Ne yücedir O Allah ki, toprağın bitirdiklerinden, kendi canlarından ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri yaratmıştır!"* (Yâsîn Sûresi: 36), *"Arzın üstünde bütün meyvalardan iki çift* (erkek-dişi) *yarattı"* (Ra'd Sûresi: 3).

14. Allah'tan başka tanrı yoktur. Yalnız O'na ibâdet edilir. O'ndan başkasına ibâdet etmek, yarar değil, zarar verir, ruhu alçaltır, cehenneme tutsak

eder (50-51).

15. Her peyğamber, büyücülük ve mecnunlukla suçlanmış (52), hepsi ile alay edilmiştir. İnsanlar birbirlerine tavsiye etmişler gibi birbiri ardınca gelen uluslar, peyğamberlerine karşı hep benzeri olumsuz davranışları göstermişlerdir. Ama böyle yapanlar azgınlardır. Hak sözünü dinlemeyen bu tür insanları, kendi halleriyle başbaşa bırakmasından ötürü peyğamber veya da'vetçi sorumlu değildir (54). Çünkü ancak yararlı olacağı zaman öğüt verilir (A'lâ Sûresi: 9). Peyğamber ve da'vetçi, ancak öğütçüdür, zorlayıcı değildir (Ğâşiye Sûresi: 21-22).

16. Mü'minlere öğütü tekrarlamak, iyice pekiştirip güçlendirmek lâzımdır. Hatırlatmanın tekrarında yarar vardır (55).

17. Taşkınlık yapan önceki uluslar cezalandırıldıkları gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vetini engellemeğe çalışanlar da cezalandırılacaklardır (59-60).

18. Allah, cinleri ve insanları, başkasına değil, sadece kendisine tapmaları için yaratmıştır. Onların temel görevi Allah'a kulluktur (56).

19. Rızkı veren Allah'tır, rızık hususunda O'na dayanmalıdır (58).

ZÂRİYÂT SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	يُسُرًا	Sîn'in dammiyle:	Ebû Ca'fer.
	يُسْرًا	Sîn'in sükûnuyla:	Ötekiler.
5	إِنَّمَا تُوعَدُونَ		Çoğunluk.
	إِنَّ وَعْدَ رَبِّكَ		İbn Mes'ûd [1].
7	الْحُبُكِ	Bâ'nın dammı, kesri, sükûnu ve fethiyle [2].	
9	يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ	İkisi de edilgen:	Çoğunluk.
	يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَ	ikincisi etken:	Sa'îd ibn Cübeyr.
	يَأْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ	Birincisi etken, ikincisi edilgen:	Zeyd ibn 'Alî [3].

1. el-Mesâhif: 94.
2. İbn Mes'ûd hâ ve bâ'yı meftûh olarak (الْحَبَك), Übey hâ'yı madmûm, bâ'yı sâkin olarak (الْحُبْك) okumuştur (el-Mesâhif: 166 Kurtubî: 17/32; el-Bahr: 8/134).
3. İfke kapılmış olan kimse, insanları ondan çevirir, alıkor demektir (el-Bahr: 8/135).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
15	وَ عِيُون	'Ayn'ın kesriyle:	İbn Kesîr, İbn Zekvân, Şu'be. Hamza ve Kisâ'î.
	وَ عُيُون	'Ayn'ın dammıyle:	Ötekiler.
16	آخِذِينَ		Çoğunluk.
20	آيت	Çoğul:	Çoğunluk.
	آيَة	Tekil:	Katâde.
22	وَ فِى ٱلسَّمَاءِ رَازِقُكُمْ	İsm-i fâil kipi:	İbn Mes'ûd, İbn Muhaysın ve Mücâhid.
	وَ فِى ٱلسَّمَاءِ رِزْقُكُمْ	Masdar, tekil:	Çoğunluk [3].
	وَ فِى ٱلسَّمَاءِ أَرْزَاقُكُمْ	Masdar, çoğul:	Übeyy, İbn Muhaysın [4].
23	مِثْلُ	Lâm'ın ref'iyle:	Şu'be, Hamza, Kisâ'î, A'meş, Halef.
	مِثْلَ	Nasb ile:	Ötekiler [5].

1. el-Mesâhif: 166.
2. el-Bahr: 8/136.
3. Kurtubî: 17/41.
4. el-Mesâhif: 166; el-Bahr: 8/136.
5. Tebsırah: 683; Câmi'u'l-beyân: 26/207; Kurtubî: 17/44; el-Bahr: 8/136; en-Neşr: 2/377.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
24	إِبْرَاهَامَ	H'den sonra elif ile:	Hişâm.
	إِبْرَاهِيمَ	H'den sonra y ile:	Ötekiler [1].
	الْمُكْرَمِينَ	İkrâm'dan ism-i mef'ûl:	Çoğunluk.
	الْمُكَرَّمِينَ	Tekrîm'den ism-i mef'ûl:	'İkrime [2].
25	سِلْمٌ	Sîn'in kesri, lâm'ın sükûnu ile, merfû':	Hamza, Kisâ'î.
	سَلَٰمٌ	Sîn'in fethi, meftûh lâm'dan sonra elif ile:	Ötekiler [3].
40	فَنَبَذْنَاهُمْ	Çoğul mef'ûl zamiri:	Çoğunluk.
	فَنَبَذْنَاهُ	Tekil mef'ûl zamiri:	İbn Mes'ûd [4].
41	عَلَيْهِمِ	Vasl halinde h ve m'nin kesriyle:	Ebû 'Amr.
	عَلَيْهُمُ	Vasl halinde h ve m'nin dammıyle:	Hamza, Ya'kûb, Halef, Kisâ'î.

1. en-Neşr: 2/221; el-Budûr: 301.
2. el-Bahr: 8/138.
3. Câmi'u'l-beyân: 26/208; Kurtubî: 17/45; en-Neşr: 2/290; el-Bahr: 8/138; el-Budûr: 301.
4. el-Mesâhif: 94.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	عَلَيْهِمُ	Vasl halinde h'nin kesri, m'nin dammıyle:	Ötekiler [1].
44	الصَّعْقَة	Sâd'dan sonra elifsiz, sâkin 'ayn ile:	İbn 'Abbâs, Kisâ'î [2].
	الصَّاعِقَة	Sâd'dan sonra elif ile, ism-i fâil:	Ötekiler [3].
	الصَّوَاقِع	Sâkia'nın çoğulu:	İbn Mes'ûd ve Übey [4].
46	وَ قَوْمِ نُوحٍ	Mecrûr olarak:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ قَوْمَ نُوحٍ	Nasb ile:	Ötekiler [5].
	وَ فِى قَوْمِ نُوحٍ	Cer harfiyle:	İbn Mes'ûd [6].
47	وَ ٱلسَّمَاءَ وَ ٱلْأَرْضَ	İkisinin de nasbıyle:	Çoğunluk.
	وَ ٱلسَّمَاءُ وَ ٱلْأَرْضُ	İkisi de mübtedâ olarak merfû':	Ebû's-Simâl, Mücâhid ve İbn Miksem [7].

1. el-Budûr: 302. 2. el-Mesâhif: 221.
3. Tebsırah: 683-684; Kurtubî: 17/51; en-Neşr: 2/377.
4. el-Mesâhif: 94, 166. Taberî, çoğunluk kırâeti olduğu için tekil, müennes ism-i fâil kipini tercîh etmiştir (Câmi'u'l-beyân: 27/6).
5. Câmi'u'l-beyân: 27/7; Tebsırah: 684; Kurtubî: 17/52; en-Neşr: 2/377.
6. el-Mesâhif: 94.
7. el-Bahr: 8/142.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
49	تَذَكَّرُونَ	Hafif zâl ile:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	Çoğunluk.
	تَتَذَكَّرُونَ	İki tâ ve hafif zâl ile:	Übey [1].
56	وَ اْلاِنْسَ		Çoğunluk.
	وَ اْلاِنْسَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لِيَعْبُدُونِى، أَنْ يَطْعَمُونِى،		İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [2].
56,57,59	فَلاَ يَسْتَعْجِلُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	لِيَعْبُدُونِ، أَنْ يَطْعَمُونِ، فَلاَ يَسْتَعْجِلُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [3].
58	إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ		Çoğunluk.
	إِنِّى أَنَا الرَّزَّاقُ		İbn Mes'ûd ve Übeyy [4].
	ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينِ	Kuvvet'in na'ti olarak mecrûr:	A'meş, Yahyâ ibn Vessâb ve Nehâ'î.
	ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ	Razzâk'ın ya da (zû)nun na'ti olarak merfû':	Ötekiler [5].

1. el-Mesâhif: 166; el-Bahr: 142.
2. el-Mesâhif: 94, 166.
3. en-Neşr: 2/377; el-Budûr: 302.
4. Yahut (إِنِّى أَنَا الرَّازِقُ): el-Mesâhif: 94, 166.
5. Kurtubî: 17/56. Taberî'ye göre doğrusu, Allah'ın sıfatı olarak merfû' okumaktır (Câmi'u'l-beyân: 27/13).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
59	فَاِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا		Çoğunluk.
	فَاِنَّ لَكُمْ ذَنُوبًا	(لِلَّذِينَ ظَلَمُوا) ibâresi yok:	İbn Mes'ûd [1].
60	مِنْ يَوْمِهِمِ الَّذِى	Vasl halinde h ve m'nin kesriyle:	Ebû 'Amr.
	مِنْ يَوْمِهُمُ الَّذِى	Vasl halinde h ve m'nin dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِى	H'nin kesri, m'nin dammıyle:	Ötekiler [2].

1. el-Mesâhif: 94.
2. el-Budûr: 302.

52/76 TÛR SÛRESİ

Adını birinci âyetinden alan bu sûrede, öldükten sonra dirilip Allah'ın huzurunda hesap verme, inanan ve inanmayanların varacakları sonuçlar anlatılır. Hz. Muhammed(s.a.v.)in kâhinlik, şâirlik ve mecnunluk gibi sıfatlardan uzak olduğu vurgulanır, ona bu gibi sıfatları yakıştıran müşrikler uyarılırken kendisi de tesellî edilir.

Cübeyr ibn Mut'im, Peyğamber(s.a.v.)in, akşam namazında Tûr Sûresini okuduğunu, ondan daha güzel sesli ve daha güzel okuyan birini dinlemediğini söylemiştir [1]. Ümm-i Seleme (r.a.) da, tavâf ederken Peyğamber(s.a.v.)in, Ka'be'nin yanında Tûr Sûresini okuduğunu rivayet etmiştir [2].

Âyetlerinin birbirine bağlılığı dolayısiyle bütün sûrenin bir defâda indiği söylenebilir. Mekke'de, Secde Sûresinden sonra inmiştir. 49 âyettir. Resmî sıralamada 52 nci, iniş sırasında 76 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالطُّورِۙ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍۙ ﴿٢﴾ ف۪ي رَقٍّ مَنْشُورٍۙ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِۙ

﴿٤﴾ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِۙ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِۙ ﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌۙ

﴿٧﴾ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍۙ ﴿٨﴾ يَوْمَ تَمُورُ السَّمَٓاءُ مَوْراًۙ ﴿٩﴾ وَتَس۪يرُ الْجِبَالُ سَيْراًۜ ﴿١٠﴾

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 52, Salât, bâbu'l-cehri fî'l-mağrib; Fethu'l-Kadîr: 5/93.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 52; Müslim, Hacc: 258; Fethu'l-Kadîr: 5/93.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Andolsun: Tûr'a, 2- Satır satır yazılmış Kitâb'a; 3- Yayılmış ince deri üzerine, 4- Ma'mûr (bakımlı, şen) *Eve, 5- Yükseltilmiş tavana, 6- Kaynatılmış denize, 7- Ki Rabbinin azâbı mutlaka vukubulacaktır; 8- Ona engel olacak bir şey yoktur. 9- O gün gök bir çalkanış çalkanır, 10- Dağlar bir yürüyüş yürür ki!...*

Tefsîr:

1-10: *Tûr:* Üzerinde ağaç, orman bulunan dağ demektir. Üzerinde ağaç bulunmayan çıplak dağa cebel denir. Burada Tûr ile kasıt, Hz. Mûsâ'nın vahiy aldığı dağdır. Yüce Allah, o dağa yemin etmekle vahye sahne olmuş bir yerin önemini belirtmektedir.

"Açılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitâp" ile Hz. Mûsâ'ya vahyedilen Tevrât kasdedilmiş olabileceği gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Kur'ân da kasdedilmiş olabilir. Çünkü Tevrât, Sinâ'daki bir dağda vahyedildiği gibi Kur'ân da Mekke'deki Nur dağında vahyedilmeğe başlamıştır. Gerçi bu kitâbın, Levh-i Mahfûz'a işaret olduğunu söyleyenler de varsa da bize göre bu kitâp, hem Tevrât'a hem de Kur'ân'a işarettir. Yüce Allah, Tîn Sûresinin ilk âyetlerinde de vahye sahne olan bölgelere yemîn ederek buraların, kendi katındaki önemini vurgulamaktadır. Burada da yine vahye sahne olan yerlerin ve oralarda vahyedilen İlâhî sözlerin önemini belirtmektedir. Tûr'da vahyedilen Kitâp, o zamanın yazı malzemesi olan levhalara satır satır yazıldığı gibi Beyt-i Ma'mur olan Ka'be'nin bulunduğu Mekke'de vahyedilen Kur'ân da ince derilere satır satır yazılıyor idi. Bu tefsîrimize göre bakımlı ev demek olan Beyt-i Ma'mur da Ka'be'dir. Ka'be her gün ve gece dolup taşan ve çevresinde dolanan ziyaretçilerle mamurdur.

Buhârî'de bulunan uzun bir İsrâ hadisinde, Hz. Peyğamber'in, Mi'râcda Beyt-i Ma'mur'a götürüldüğü, her gün orada yetmiş bin meleğin namaz kıldığı, oradan çıktıklarında, bir daha oraya dönmedikleri rivayet edilir [1]. Taberî'de mechul bir zât yoluyla Enes'ten, Hz. Alî'den ve Katâde'den rivayet edildiğine göre Beyt-i Ma'mur, gökte, tam Ka'be'nin karşısında bulunan bir mescittir. Adı Durâh veya Darîh olan bu mescidi her gün yetmiş bin melek ziyâret eder. Ondan çıkanlar, bir daha kıyâmete kadar ona dönemezler [2].

Bu rivayetler genellikle mechul bir şahıs yoluyla Enes'e dayanır. Mi'râc olayı Mekke'de olmuştur. Tarihi de belli değildir. Enes ise ancak Medine'de henüz on yaşında bir çocuk iken Hz. Peyğamber'in hizmetine girmiştir. Bu

1. Buhârî, Bed'ul'-halk: 6, bâbu zikri'l-melâikeh: Müslim, Îmân: 264.
2. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 27/16; Fethu'l-Bârî: 6/308.

bakımdan Mi'rac olayı ile ilgili birbiriyle çelişkili bu âhâd haberleri ki birçoğunun isnadı da zayıftır [1], âyetin tefsîri konusunda değildir. Bu bakımdan âyette kasdedilen Beyt'in, ya Ka'be veya Tûr'la ilgili olarak Mescid-i Aksâ olması tercihe şayandır. Nitekim Ümm-i Seleme (r.a.), Hz. Peygamber'in, Ka'be'nin yanında Tûr Sûresini okuduğunu rivayet etmiştir [2] ki Peygamber'in, Ka'be yanında bu sûreyi okuması, bizce Beyt ile, Ka'be'nin kasdedildiğine işaret olabilir.

Yüce Allah, Dünyâ üstündeki kutsal yerlere işaret edip buraların önemini vurguladıktan sonra "Beyt" ile çağrışımlı olarak tavan gibi Dünyâ'yı kaplayan göğe, gökteki kudretine işaret buyurmaktadır. Evin tabanı ve tavanı vardır. Bu Beyt-i Ma'mur'un tabanı Ka'be, tavanı da göktür. Onun için Beyt ile çağrışımlı olarak "es-Sakfu'l-marfû'" yani yükseltilmiş tavana yemin edilmektedir. Yükseltilmiş tavan, Dünyâyı bir tavan gibi koruyan göktür. *"Biz göğü, korunmuş bir tavan yaptık"* [3] âyeti de yükseltilmiş tavanın, gök olduğunu gösterir. Hz. Alî, Mücâhid ve Süddî bu görüştedirler [4]. Bunun Arş olduğuna dair zayıf bir görüş de rivayet edilmiştir [5].

Göğe yemîn edildikten sonra gökle çağrışımlı olarak denize, fakat denizin normal durumuna değil, olağanüstü bir durumuna yemîn edilmektedir: " وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ " hakkında birkaç mânâ muhtemeldir:

1) Kızdırılmış deniz demektir. " وَ اِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ " [6] âyetinin de bildirdiği üzre kıyâmet gününde denizlerin suları kaynatılıp ateş kesilecek veya başka bir anlama göre suları savrulup denizler boşaltılacaktır.

2) İkinci mânâya göre *el-bahru'l-mescûr,* serbest bırakılmış deniz demektir. *"O, iki denizi birbirine salmıştır. Bu, tatlı, susuzluğu giderici; şu tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine kavuşmalarına engel olan bir perde koymuştur"* [7], *"İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar; aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar"* [8] âyetlerinde bildirdiği gibi Allah, denizler arasında, bunların birbirine karışıp birbirinin özelliğini bozmasına engel olan bir perde yaratmıştır. Allah'ın yarattığı bu engel, yani bu yasa ile her deniz kendi özelliğini korumakta, ötekine karışmamakta; keza acı ve tatlı sular da kendi özelliklerini korumaktadır. Fakat kıyâmet günü yasalar bozulacağı için bu engeller de kaldırılacak, denizler birbirine karışacak, acı ve tatlı

1. Fethu'l-Bârî: 6/308-309.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 52; Müslim, Hacc: 258.
3. Enbiyâ Sûresi: 32.
4. Câmi'u'l-beyân: 27/18.
5. Fethu'l-Kadîr: 5/94.
6. Tekvîr Sûresi: 6.
7. Furkan Sûresi: 53.
8. Rahmân Sûresi: 19-20.

sular özelliklerini koruyamayacak, dünyânın düzeni bozulacak, içilecek su bulunmayacaktır.

Denizlerin fokur fokur kaynatılıp ateş kesileceğini ifade eden birinci mânâ ile, serbest bırakılıp birbirine karıştırılacağını ifade eden ikinci mânâ, birbirini tamamlar. Çünkü biri olunca, diğeri de olur.

3) Katâde'ye göre *el-bahru'l-mescûr:* Dolu deniz demektir. Bu durumda su ile doldurulmuş olan denize yemin edilmektedir.

4) Başka bir söze göre de *el-bahru'l-mescûr,* tutulmuş, engellenmiş Dünyâyı istilâ etmesi önlenmiş deniz demektir. Buna göre de Arzı istilâ edip halkını boğması önlenmiş olan denize yemin edilmektedir. İbn Hanbel'in, Hz. Ömer'den rivayet ettiği bir hadis de bu anlamı kanıtlar: *"Her gece deniz, üç kez Yere bakar da Dünyâ'nın üstüne boşalıp yaratıkları boğmak ister, fakat Allah ona engel olur"*[1].

Bu âyetlerde Allah'ın yarattığı önemli şeylere yemîn edilerek O'nun azâbının mutlaka vukubulacağı, hiçbir şeyin onu önleyemeyeceği vurgulanmaktadır. İşte Allah'ın azâbının vâki olacağı gün, gök dehşetten öyle bir sallanıp dönecek, dağlar öyle bir yürüyecek ki yer dümdüz olacak, ne dağ kalacak, ne vadi, ne tümsek. Yüksek dağlar o sarsıntı ile paramparça olup ortadan kaldırılacak, saçılan toz zerreleri olacak, un ufak olup savrulacak.

Bu tavsirlerle âhiret sahneleri başlatılmış olmaktadır. Böyle olunca kıyâmet başlamış ve yeni bir âlem kurulmuştur. Şimdi Allah, bu yeni âlemde, önce bu hayatı yalanlayanların durumunu gösteren bir sahne sergiliyor:

فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾ يَوْمَ
يُدَعُّونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾ هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾
أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ
عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ
﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾

1. Musned: 1/43.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيٓـًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى سُرُرٍ
مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ
ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَٓا اَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ
كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَه۪ينٌ ﴿٢١﴾ وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا
يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَاْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَاْث۪يمٌ ﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ
عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَاَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ ف۪ٓي اَهْلِنَا مُشْفِق۪ينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللّٰهُ
عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ اِنَّهُ هُوَ
الْبَرُّ الرَّح۪يمُ ﴿٢٨﴾

11- Yalanlayanların vay hâline o gün! 12- O daldıkları batıl içinde oynayıp duranlar, 13- O gün (şöyle denilerek) *cehennem ateşine kakılırlar: 14- "İşte yalanlayıp durduğunuz âteş budur!" 15- "*(Nasıl) *Şimdi bu büyü müymüş, yoksa siz mi görmüyormuşsunuz?" 16- "Girin ona, ister dayanın, ister dayanmayın, sizin için birdir. Siz ancak, yaptıklarınıza göre cezâlandırılacaksınız". 17- Korunanlar da cennetlerde, nimet içindedirler. 18- Rablerinin kendilerine verdiği nimetlerle sefâ sürerler. Rableri onları, cehennem azâbından korumuştur. 19- "Yaptıklarınıza karşılık âfiyetle yeyin, için;" 20- "Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak". Onları iri gözlü hurilerle evlendirmişizdir. 21- Kendileri inanıp,*

zürriyetleri de inanmada kendilerine uyan kimselerin zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır; kendi sevâplarından da hiçbir şey eksiltmemişizdir. Herkes kendi kazandığına bağlıdır. 22- Ve onlara, canlarının istediği meyvadan ve etten bol bol vermişizdir. 23- Orada bir kadeh kapışırlar ki içinde ne saçmalama var, ne de günâha sokma. 24- Çevrelerinde de, kendilerine mahsus, sedef içinde saklı inci gibi civanlar dolaşır (hizmet eder). *25- Birbirlerine dönmüş, soruyorlar: 26- "Daha önce biz âilemiz içinde* (iken sonumuzdan) *korkardık" dediler. 27- "Allah bize lûtfetti de bizi o semûm azâbından korudu". 28- "Biz bundan önce yalnız O'na yalvarırdık, çünkü iyilik eden, esirgeyen O'dur, O."*

Tefsîr:

11-16: Dünyâda azâbı yalanlayıp batıl düşüncelere dalarak hayatlarını hep alay ve eğlence ile geçirenlerin vay haline o gün! Onlar cehennem ateşine şiddetle kakılırlar. Kakılırken kendilerine: "İşte sizin, Dünyâda iken yalanladığınız ateş budur! Şimdi bu büyü müymüş, yoksa siz mi gerçeği görmüyormuşsunuz? Haydi şimdi onun içine girin, ister dayanın, ister dayanmayın, kurtuluş çareniz yoktur. Bu cezayı mutlaka çekeceksiniz!" denilir.

Âhireti yalanlayanların durumu böyle kısa, fakat etkileyici bir biçimde gösterildikten sonra sıra, mü'minlerin durumunu sergilemeğe gelmiştir:

17-21: Dünyâda o azâba inanıp Allah'ın buyruklarına uymak suretiyle ondan korunanlar ise o gün cennetlerde, nimetler içindedirler. Rablerinin, cehennem azâbından koruduğu o kimseler, Allah'ın lûtfettiği nimetlerle sevinirler.

Bu iki sahne arasında tam karşıtlık vardır. Allah yukarıdakileri *"Haydi cehenneme girin, ister dayanın, ister dayanmayın, yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz!"* diye azarlarken bunları da: *"Yaptığınız güzel işlere karşılık olarak âfiyetle yeyin, için!"* diye okşamaktadır. Onlar orada karşılıklı, yüzleri birbirine dönük olarak sedirlere (döşeklere, koltuklara) yaslanıp sohbet ederler. Allah onlara iri gözlü, güzel, temiz eşler de vermiştir. Onları orada yalnız bırakmamış, ayrıca inanan çocuklarını da kendilerinin yanına vermiş, onları hem eşleri, hem de çocuklarıyle birlikte yaşama mutluluğuna erdirmiş, yaptıkları hiçbir güzel işi ödülsüz bırakmamış, her yaptıklarının karşılığını tastamam vermiştir.

Böyle buyurulduktan sonra 21 nci âyetin sonunda herkesin, yaptığına bağlı olduğu, kişi ne yapmış ise onun karşılığını göreceği vurgulanıyor. İnsanın, yaptığının karşılığını görmesi, İlâhî bir yasadır: *"İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur"*[1] âyeti de bu İlâhî yasayı anlatmaktadır.

1. Necm Sûresi: 39.

22-28: Onlara verilen nimetler sadece cennet meyvaları, güzel eşler, çocuklarıyle beraber bulunmadan ibaret değildir. Allah onlara, canlarının çektiği her meyvayı ve her türlü eti de vermiştir. Canlarının istediği nefîs yemekleri yerler, üstüne de kadeh kadeh cennet şarabı içerler. O şarap, o kadar lezzetlidir ki içenler, bir daha içmek için kadehi kapışırlar. Fakat o kadehte öyle akıllarını giderecek, saçma sözler söyletecek, yalana, günâha sürükleyecek illet yoktur. O şarap zevk verir ama sarhoş etmez. Cennette saçma söz, günah iş olmaz. Cennettekiler, dünyâda şarap içip sarhoş olanlar gibi batıl, boş, saçma söz söylemezler, günâh işlemezler. Allah, âhiret şarabını, dünyâ şarâbının pisliğinden ve eziyetinden temizlemiştir. Bundaki baş döndürme, karın ağrıtma, akıl giderme illetleri âhiret şarabında yoktur.

Bir tefsîre göre de "لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْث۪يمٌ"de "فِيهَا" zamiri, şarap kadehine değil, cennete gider. Bu takdirde mânâ şöyle olur: "Cennette boş, saçma söz ve günâh işleme yoktur". Vâkıa Sûresindeki: "لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا وَلَا تَأْث۪يمًا: *Orada ne boş bir söz ve ne de günâha sokan bir laf işitmezler*"[1] âyeti de bu vasfın cennete âidolma ihtimâlini güçlendiriyor. Taberî de zamiri cennete götürmüştür.

Cennetliklerin çevrelerinde saklı inciler gibi beyaz, parlak gençler de dolaşıp hizmet ederler. İşte mü'minler cennette böyle karşılıklı oturmuş, tatlı tatlı sohpet ederlerken: "Biz dünyâda âilemiz arasında iken Rabbimizin azâbından korkardık, Allah bize lûtfetti de bizi o semûm azâbından, o kavurucu, insanın kılcal deliklerine işleyen cehennem azâbından korudu; biz O'na duâ ederdik, O'ndan başkasına yalvarmazdık. Duâmızı kabul buyurup muradımızı verdi; O, çok iyilik eden, çok esirgeyendir!" deyip Allah'a minnet ve şükranlarını belirtirler.

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ
نَتَرَبَّصُ بِه۪ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّص۪ينَ ﴿٣١﴾ اَمْ
تَأْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَد۪يثٍ مِثْلِه۪ٓ اِنْ كَانُوا صَادِق۪ينَ ﴿٣٤﴾ اَمْ خُلِقُوا

1. 25 nci âyet.

مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ اَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ
﴿٣٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾ اَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ
يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَهُ الْبَنَاتُ
وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾ اَمْ
عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾ اَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ
الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

29- (Ey Muhammed), *Sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnun. 30- Yoksa onlar* (senin hakkında)*: "Bir şâirdir, zamânın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz" mu diyorlar? 31- De ki: "Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim* (bakalım hangimiz felâketlere çarpılacağız)*". 32- Akılları mı bunu kendilerine emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur? 33- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? Hayır, onlar inanmıyorlar. 34- Doğru söylüyorlarsa haydi onun gibi bir söz getirsinler. 35- Yoksa kendileri, hiçbir şey olmadan* (yaratıcısız, kendi kendilerine; yâhut gayesiz, başı boş) *mu yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir? 36- Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır, onlar düşünüp de inanmazlar. 37- Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yâhut hakim olan, istediklerini yapan kendileri midir? 38- Yoksa onların,* (göğe çıkıp meleklerin sözlerini ve onlara vahyedilenleri) *dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse dinleyenleri,* (meleklerin sözlerini dinlediğine dair) *açık bir kanıt getirsin. 39- Yoksa kızlar O'na, oğullar size mi? 40- Yoksa sen onlardan* (elçilik görevine karşılık) *bir ücret mi istiyorsun da onlar, ağır bir borç yükü altında mı kalmışlardır? 41- Yoksa ğayb* (görülmez bilgi) *kendilerinin yanındadır da kendileri mi* (oradan istediklerini) *yazıyorlar? 42- Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl*

tuzağa düşecek olanlar, o inkâr edenlerin kendileridir. 43- Yoksa onların, Allah'tan başka tanrısı mı var? Allah'ın şânı onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

Tefsîr:

29-34: *Kâhin:* Cin telkiniyle ğaybe (geçmiş veya geleceğe) âit haberler veren, kehanette bulunan kimsedir. Geçmişten haber verene kâhin, gelecekten haber verene 'arrâf dendiği de söylenir. *Mecnûn* da cinlenmiş, cinnin etkisinde kalmış insandır. *Şâ'ir* de modern anlamda bir sanatkârdan çok, devrin inancına göre cinnin ilhâmiyle birtakım seci'li, kafiyeli, muamma tarzında sözler söyleyen kişidir. Bu bakımdan kâhin, şâ'ir ve sâhir (büyücü) hep cinle ilişki kuran kimselerdir. Bundan dolayı kâhin ve şâire ortak vasıf olarak mecnun (cinlenmiş, cinnin etkisinde kalmış, cinle ilişki kurmuş) denildiği gibi ayrıca mecnun, cin çarpmasiyle aklını yitirmiş, bundan dolayı tutarsız sözler söyleyen insana denilir.

İşte Hz. Muhammed(s.a.v.)in vahiy durumundaki sarsıntılarını gören Araplar, onun da kâhin ve şâir gibi cinle temas kuran, cinnin etkisiyle konuşan bir insan olduğunu sanarak ona kâh kâhin, kâh şâir, kâh mecnun, kâh sâhir demişlerdi.

''Câhiliye görüş açısından bakarsak bütün olay, herkesin bildiği, cinnin insana sâhibolması (tecnîn) olayı olarak görünür ki bu olay, yalnız Araplara, ya da Sâmîlere özgü olmayıp modern zamanlarda Şamanizm adıyle bilinen olaydır. Ruhî olsun, İlâhî olsun herhangi bir tabiat üstü varlık, vecd halindeki bir kişiye geçici olarak sâhibolur, onun ağzından, çoğunlukla beyitler şeklinde, normal haldeki insanın söyleyemeyeceği heyecan verici kelimeler söyler. İslâmdan önce Araplar, bu olayı biliyorlardı. Çünkü kâhin de herhangi bir anda üstün bir varlık tarafından sahibolunma yeteneğinde bulunan bir insandı. Müşrik Arapların bildiği tek ilhâm şekli bu idi'' [1].

Arap toplumunda kâhin ve şairin önemi büyüktü. Özellikle bir ihtilâf önemli bir sorun, gelecek hakkında bir haber alma ihtiyacı ortaya çıktığında kâhine başvurulurdu. Kâhin, sorulan sorulara seci'li ve kafiyeli, fakat muammalı cevaplar verirdi. Özellikle Satîh ve Şıkk adlı Yemen kâhinleri, çok ün yapmışlardı.

Yemen Kralı Rabî' ibn Nasr, son derece korktuğu bir ru'yânın yorumu için Satîh'i çağırtmış, ru'yasını ona anlatmadan, ne gördüğünü ve bunun tabirini sormuş. Satîh'ten cevabı aldıktan sonra bu kez de Şıkk'ı çağırıp aynı

1. Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 158.

şeyi ondan istemiş. Onun sözleri de Satîh'inkine çok uygun düşmüş.

Kuşkusuz bunlar, abartmalı haberlerdir, ancak kâhinin verdiği cevaplara bir örnek olmak üzere Satîh'in kırala verdiği cevabı nakletmek istiyorum. Satîh demiş ki:

رَأَيْتَ حُمَمَةً، خَرَجَتْ من ظلمة، فوقعت بأرض تهمة، فأكلت منها ذات جمجمة.

Karanlıktan çıkan bir kömür gördün, Tihame (Cidde, Mekke, Necran, San'a kentlerinin bulunduğu, Arap Yarımadasının batı şeridi)ye düştü, oradaki bütün kafataslıları yedi (yaktı).''

Kıralın ru'yasını böyle anlatan Satîh, bu ru'yâyı, zenci Habeşlilerin Yemen'e saldıracakları ve Übyen'den Cureş'e kadar olan bölgeye hakim olacakları şeklinde yorumlamış [1].

Reyb: Şüphe, ızdırap vermek; kesmek ''من''den alınmış olan *el-menûn* da ömürleri ve saireyi kestiğinden dolayı zamana verilen bir isimdir. Ölüm anlamında da kullanılır. *Reybe'l-menûn:* Zamanın öldürücü belâları, ızdırapları demektir. ''نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ'' O bir şâirdir, bekleyelim, bir gün ölür, biz de kurtuluruz, demektir. Müşrik Araplar, bir şâir, kâhin veya sâhir, yahut mecnun kabul ettikleri Hz. muhammed'in bir gün zamanın belâsına uğrayarak öleceğini ve ondan kurtulacaklarını umuyorlardı.

Yüce Allah, bu âyetlerde Peygamber'ine bu tür sıfatları yakıştıranları reddederek onun, kâhin, mecnun veya şâir olmayıp Rabbinin nimetine ermiş bir peygamber olduğunu; inanmadıklarından dolayı o kâfirlerin böyle sözler söylediklerini, yoksa Hz. Muhammed(s.a.v.)da böyle sıfatlar bulunmadığını belirtiyor.

''Kur'ân'ı Muhammed, kendisi uyduruyor'' diyenlere de, eğer bu sözlerinde doğru iseler, kendilerinin de Kur'ân stilinde bir söz getirmelerini söylemesini elçisine emrediyor. Öyle ya madem ki Kur'ân insan uydurmasıdır, öyle ise kendileri de Muhammed gibi birer insandırlar, onlar da onun gibi sözler uydurup getirsinler.

İbn Abbas'tan nakledilen bir söze göre Kureyşliler, Hz. Muhammed'in durumunu görüşmek üzere Dâru'n-nedve'de toplandıkları zaman içlerinden biri:

''Onu hapsedip bağlayınız, ölünceye kadar öyle bırakınız. Ondan önce Züheyr, Nâbiğa gibi şairler nasıl ölüp gittilerse o da öyle helâk olup gider, o da onlardan biridir'' demiş, yüce Allah: *''Bir şairdir, onun zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz''* âyetini indirmiş [2].

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/17. 2. Câmi'u'l-beyân: 27/31.

Kureyşliler kendi aralarında böyle konuşmuş olabilirler. Ama bu rivayet, âyetin, ötekilerden ayrı indiği düşüncesini vermektedir ki bu doğru değildir. Âyet, öteki âyetlere bağlıdır ve onlarla beraber inmiştir. Herhalde sûrenin inişinden önce Kureyşliler kendi aralarında, Hz. Muhammed'in de öteki şâirler gibi ölüp gidince tesirinin kalmayacağını düşünüyor ve söylüyorlardı. İnen bu sûrede onların, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkındaki düşünceleri reddedilirken bu sözleri de reddedilmiştir.

Esasen 29-43 ncü âyetlerin hepsi bir bütündür. Ancak bunlar iki gruba ayrılır. 29'dan 35'e kadar olan birinci grup, Peyğamber'i kabul etmeyenlere cevap vermekte, 35'den 43 ncü âyete kadar olan ikinci grup da Allah'ın birliğini kabul etmeyenlere cevap vermektedir:

Bunlar hiçbir şey olmadan, kendi kendilerine mi yaratıldılar? Veya: Başı boş mu bırakılacaklar. Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar, gökleri ve yeri onlar mı yaratmıştır? Yoksa Allah'ın hazineleri onların yanında mıdır? Peyğamberliği ve rızkı dilediklerine verip dilediklerine vermeme yetkisi kendilerinin midir ki Hz. Muhammed'e verilen peyğamberliği kabul etmiyor, peyğamberliği ona lâyik görmüyorlar? Kâinâtın hakimi, yöneticisi onlar mıdır? Yoksa göğe dayayıp çıkarak gök haberlerini dinleyecekleri bir merdivenleri mi var ki Hz. Muhammed'in peyğamber olmadığını iddiâ ediyor ve Allah hakkında uygunsuz sözler söylüyorlar?

Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmeyip uydurma olduğunu söylüyor, meleklerin, Allah'ın kızları olduğunu iddiâ ederek Allah'a ortaklar koşuyorlar. Lât, Menât, Uzzâ gibi kız isimleri taşıyan putlar yapıp meleklerin sembolü olduğuna inandıkları bu putların, Allah katında kendilerine şefaatçi olacağını ileri sürüyorlardı.

Eğer göğe çıkıp ruhsal âlemin gerçeklerini öğrenmişlerse sözlerinin doğruluğuna açık bir kanıt getirsinler. Eğer Allah çocuk edinmek istese neden erkekleri değil de kızları edinsin? Kendileri kız çocuklarını beğenmez iken, neden Allah'a kız çocukları yakıştırıyorlar? Kendileri kız çocuğundan utanç duyuyorlar. Eğer gerçekten kız çocuğu utanılacak bir şey ise, kendilerine lâyik görmedikleri o çocuğu neden Allah'a lâyik görüyorlar? Bunlar batıl düşüncelerdir. Allah, erkek ve kız çocuk edinmekten münezzehtir.

Yüce Allah, bu inkâr belirten sorularla Arapların Allah hakkındaki batıl düşüncelerini reddettikten sonra onların, Peyğamber'i kabul etmemelerinin ne kadar hayret verici bir şey olduğunu bir kez daha belirtiyor:

Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Büyücüler, kâhinler, şâirler, yaptıkları işe karşılık bir ücret alırlar. Ey Muhammed, sen tebliğlerine karşılık onlardan bir dünyâ menfaati mi bekliyorsun, ağır ücretler talebedip onları borç altına, ziyana mı sokuyorsun ki sana karşı böyle olumsuz davranışlar

içine giriyorlar? Senin peyğamberliğini kabul etmekle ağır ziyan altına girip ezilecekler mi ki İlâhî çağırıdan böyle yüz çeviriyorlar? Hayır, sen onlardan hiçbir şey istemiyorsun, senin ücretini Allah verecektir. Yoksa onlar ğaybi görüp de gizli bilgileri mi yazıyorlar? Bunun için mi görülmeyen şeyler hakkında hüküm veriyor, Allah'ın kızları, ortakları olduğunu söylüyorlar, kimin önce öleceğini biliyorlar? Hayır, görünmez bilgi (ğayb) ancak Allah'a âittir. Ğaybi Allah'tan başkası bilmez.

Son iki âyette yüce Allah, yine soru tarzıyle müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)e karşı tuzak kurmak istediklerini, fakat kurdukları tuzağa kendilerinin yakalanacağını belirtiyor ve Allah'tan başka Tanrı olmadığını, Allah'ın, onların yakıştırdıkları sıfatlardan uzak bulunduğunu vurguluyor.

Gerçekten peyğamber(s.a.v.)e tuzak kurup suikasıt düzenleyenler, Bedir'de helâk olup gitmişler, böylece kurdukları tuzaklar, sonunda kendilerinin helâkine neden olmuştur. Çünkü davranışları, kendilerini Bedir Savaşına götürmüş ve orada öldürülmüşlerdir. Tuzak kuranların, kendilerinin tuzağa yakalanacaklarını bildiren 42 nci âyet de gelecekte vukubulacak bir olayı haber vermektedir.

Cübeyr ibn Mut'im şöyle demiştir: *"Peyğamber*(s.a.v.)*in, akşam namazında Tûr Sûresini okuduğunu işittim, (* أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَ الْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ. أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ *) âyetlerine geldiği zaman kalbim yerinden uçacak gibi oldu"*[1].

Cübeyr ibn Mut'im, Bedir olayından sonra esir düşenlerin kurtarılması için Peyğamber(s.a.v.)e gelmiş idi. O zaman henüz müşrik idi. İşte bu sırada Peyğamber'in, akşam namazında okuduğu Tûr Sûresini duyması, kendisini İslâma yönelten sebeplerden biri olmuştur.

وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾
فَذَرْهُمْ حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ
كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ
ذٰلِكَ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 52.

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ
النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

44- Gökten bir parça düştüğünü görseler, (yine inanmaz), *"Üstüste yığılmış bulutlardır" derler. 45- Onlar, devrilecekleri günlerine kavuşuncaya kadar bırak onları. 46- O gün, tuzakları kendilerine hiçbir yarar sağlamaz ve onlara yardım da edilmez. 47- zulmedenlere, bundan başka bir azâb da vardır, fakat çokları bilmezler. 48- Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen gözlerimizin önündesin* (korumamız altındasın), *kalktığın zaman Rabbini övgü ile an. 49- Gecenin bir bölümünde ve yıldızların ardından da O'nu tesbîh et.*

Tefsîr:

44 ncü âyette müşriklerin, son dereceye varan inatları anlatılıyor. Onlar o kadar inatçıdırlar ki gökten bir parçanın —veya başka kırâatlere göre parçaların— üzerlerine düştüğünü görseler, onun başlarına inmekte olan bir azâb olduğuna inanmazlar da birbiri üstüne yığılmış bulut kümeleri olduğunu sanırlar. Müşriklerin küfür ve inatları böyle belirtildikten sonra:

45-47 nci âyetlerde Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî edilerek, müşrikler Allah'ın azâbiyle devrilecekleri güne kadar onları kendi hallerine bırakması emrediliyor. Tabii bu, Peyğamber'i tesellîdir, yoksa onları uyarmaktan vazgeçmesi anlamını taşımaz. Burada, inatları yüzünden bir gün o kâfirlerin başlarına azâbın ineceği ve onların o azâb ile devrilip yere serilecekleri ifade edilmektedir. Şimdi kurdukları tuzaklar, Hz. Muhammed'i ve müslümanları imha etmek için çevirdikleri dolaplar, Allah'ın hışmının tecellî edeceği o gün, kendilerine hiçbir yarar sağlamaz, başlarına inen azâbı onlardan savmaz. O gün hiçbir yerden yardım da alamazlar. Can verip giderler. Fakat onların azâbı, sadece dünyâda öldürülmeleri ile bitmez. Onlar için bu dünyâ azâbından ayrı olarak âhiret azâbı da vardır ki o daha büyüktür. *"Âhiret azâbı elbette daha büyüktür, keşke bilselerdi!"* [1]. 45 nci âyette "Sa'k edilecekleri, yani devrilip düşecekleri, öldürülecekleri gün" ile, Bedir'de uğrayacakları bozguna ve orada öldürüleceklerine işaret edilmiştir. Şevkânî de bu mânâyı vermiştir [2].

1. Kalem Sûresi: 33. 2. Fethu'l-Kadîr: 5/102.

48-49 ncu âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben müşriklerin hareketlerine sabretmesi; kendisinin, Allah'ın gözleri önünde yani gözetimi altında bulunduğu; namaza durduğu veya öğle uykusundan uyandığı, yâhut oturduğu yerden kalktığı zaman, gecenin bir kısmında ve yıldızların ardından Allah'ı överek tesbîh etmesi buyuruluyor.

"وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ: *Kalktığın zaman Rabbini övgü ile an*" âyetinde: Namaza durduğun zaman, yahut uykudan, yahut oturduğun yerden kalktığın zaman Allah'ı tesbîh et" anlamları muhtemeldir. Namaza dururken yapılacak tesbîh: "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ وَ تَبَارَكَ اسْمُكَ وَ تَعَالَى جَدُّكَ وَ لاَ إِلَهَ غَيْرُكَ"dür. Taberî'nin tercih ettiği ikinci ihtimâli teyîden, Ubâde ibn es-Sâmit'in, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadis anlatılır: *"Kim geceleyin sayıklayarak uyanır da* لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ، سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لاَإِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ *: Allah'tan başka Tanrı yoktur, O birdir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur, O herşeye kadirdir. Allah'ın şânı yücedir, hamd O'na mahsustur. Allah'tan başka Tanrı yoktur, Allah en büyüktür. Hareket ve kuvvet ancak Allah iledir) dedikten sonra (* رَبِّ اغْفِرْ لِى *: Rabbim beni bağışla) der, duâ ederse duâsı kabul edilir. İstekle abdest alıp namaz kılarsa namazı kabul edilir"* [1].

Üçüncü görüşü teyîden Ebuhüreyre'nin rivayet ettiği şu hadîs zikredilmektedir: *"İçinde çok lağat* (boş söz) *konuşulan bir mecliste oturan kimse, kalkmadan önce: (* سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَ أَتُوبُ إِلَيْكَ*: Allahım, seni tesbîh ve sana hamdederim, senden başka Tanrı olmadığına tanıklık ederim, senden mağfiret diler, sana tevbe ederim) derse Allah onu o mecliste olan*(boş laflar)*dan affeder"* [2].

"وَ مِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ: Gecenin bir bölümünde de Onu tesbîh et, an; geceleyin Kur'ân okuyarak, namaz kılarak Rabbine ibadet et."

"Gecenin bir bölümünde sana mahsus bir nafile namaz kılmak üzere uyan;..." [3], *"Ey örtüsüne bürünen, geceleyin kalk, yalnız gecenin birazında* (uyu). *Gecenin yarısında* (kalk), *yahut bundan biraz eksilt veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku"* [4] âyetleri, Peyğamber(s.a.v.)in gece namazına olan tutkusunu göstermektedir.

"وَ إِدْبَارَ النُّجُومِ: *Yıldızların ardından da tesbîh et*": Yani yıldızların kaybolmağa, gecenin çekilip, gündüzün ışımağa başladığı zaman da Allah'ı tesbîh

1. Buhârî, Teheccüd: 21; Tirmizî, Daavât: 26; İbn Mâce, Du'â: 16; Dârimî: İsti'zân: 53; İbn Hanbel: 5/313.
2. Tirmizî, Daavât: 39.
3. İsrâ Sûresi: 79.
4. Müzzemmil Sûresi: 1-3.

et, demektir. İbn Abbâs, yıldızların ardından yapılacak tesbîhin, sabah namazından önce kılınacak iki rek'at nâfile (sünnet) olduğunu söylemiştir. Hz. Âişe(r.a.)nın da şöyle dediği rivayet edilir: *"Peyğamber* (s.a.v.), *sabahın iki rek'at nâfilesine devam ettiği kadar hiçbir nâfileye devam etmemiştir"*[1]. Müslim'in bir rivayetinde de Peyğamber (s.a.v.): *"Sabahın iki rek'ati, benim için dünyâdan ve dünyâda bulunan herşeyden daha hayırlıdır"* buyurmuştur[2].

Tûr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Kâinâtı yaratan Allah'tır, mülk O'nundur. Tüm hazîneler O'nundur. Hiç kimse O'nun mülkünün ortağı değildir (35-37).

2. Allah'ın yoluna engel olmayı plânlayanlar, Allah'ın tuzağına düşerler. Allah onları, yaptıklarıyle cezalandırır, perişan eder (42).

3. Hiç kimse O'nun dilediğini yapmasına engel olamaz, kaderini değiştiremez. Kimse göğe çıkıp ğayb haberlerini dinleyemez. Ancak Allah, dilediğine vahy yolu ile ğayb bilgisinden bir parça verir. O'nun vahyi dışında kimse ğaybi bilemez (38, 41).

4. Allah'tan başka tanrı yoktur (43).

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

5. Hz. Muhammed (selâm ona) ne kâhindir, ne mecnundur, ne de şâirdir. Rabbinin lutuf ve nimetine ermiş, insanları uyarmak, onlara öğüt vermekle görevlendirilmiş bir Hak elçisidir (29-31).

6. Kur'ân, onun uyduracağı bir söz değildir. Allah'ın izniyle meleğin vàhyidir. Eğer Kur'ân, insan sözü olsaydı, inkârcıların da onun benzeri bir söz getirmeleri gerekirdi (33-34).

7. Allah'ın, vukuu kesin olan azâb günü, gök çalkanır, dağlar yerinden kalkıp yürür, ufalanıp savrulur (7-10). Tâhâ Sûresi: 105-107. âyetlere de bakınız.

8. O gün, vaktiyle dini (cezâyı) yalanlayıp ömürlerini gaflet ile geçirmiş olanlar, cehennem ateşine tıkılırlar. İnanıp korunmuş olanlar da kendileri gibi inanmış çocukları ve torunlarıyle birlikte, canlarının çektiği herşeyi bulacakları bahçelere konulurlar (17-28).

9. İnsanlar Yüce Mahkemeye çağırıldıkları zaman oradaki hesabın korkusundan bayılırlar, hiçbir şey kendilerini o hesaptan kurtaramaz (45-46). Ama zâlimler, âhiret azâbından ayrı olarak dünyâda da bir belâya uğrarlar (47).

1. Buhârî, Teheccüd: 27; Müslim, Müsâfirîn: 94.
2. Müslim, Müsâfirîn: 96.

D) Genel Prensipler:

10. Allah, elçisini ve Hak da'vetçisini gözetir, korur. Kimse onu engelleyemez (48). Biz, Cezâyir'den gelirken Hakk'ın bu riâyetine tanık olmuştuk.

11. Gecenin bir kısmında ve yıldızların ardından (yani gündüzün) Allah'ı anmak, tesbîh etmek gerekir (49).

TÛR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	رَقٍّ	Râ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	رِقٍّ	Râ'nın kesriyle:	Ebû's-Simâl [1].
7	لَوَاقِعٌ	Lâm ile:	Çoğunluk.
	وَاقِعٌ	Lâmsız:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî [2].
13	يُدْعَوْنَ	Du'â'dan edilgen:	Recâ' el-'Utâridî, Muhammed ibn Semeyfa'.
	يُدَعُّون	'Ayn'ın şeddesiyle [3]:	Çoğunluk [4].
16	إِنَّمَا تُجْزَوْنَ		Çoğunluk.
	هَلْ تُجْزَوْنَ إلاَّ		İbn Mes'ûd [5].

1. el-Bahr: 8/146.
2. el-Mesâhif: 167; el-Bahr: 8/147.
3. Şiddetle cehenneme tıkılırlar, demektir.
4. Kurtubî: 17/64; el-Bahr: 8/147.
5. el-Mesâhif: 94.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
18	فَكِهِينَ	Fâ'dan sonra elifsiz:	Ebû Ca'fer.
	فٰكِهِينَ	Fâ'dan sonra elifli, mansûb:	Çoğunluk.
	فٰكِهُونَ	Aynı kırâet, merfû':	Übeyy [1].
20	مُتَّكِينَ	Hemze'nin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكِئِينَ	Hemzeyi telâffuz ile:	Ötekiler [2].
	بِحُورٍ عِينٍ	Hûr tenvînli:	Çoğunluk.
	بِحُورِ عِينٍ	Hûr tenvinsiz, muzâf:	'İkrime [3].
21	وَ أَتْبَعْنٰهُمْ ذُرِّيّٰتِهِمْ	İtbâ' kökünden çoğul mütekellim, zürriyet çoğul, mansûb:	Ebû 'Amr.
	وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيّٰتُهُمْ	İttibâ'dan tekil müennes mazî, zürriyât, çoğul, merfû':	İbn 'Âmir, Ya'kûb.
	وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ	Aynı kırâet, zürriyet, tekil, merfû':	Ötekiler [4].

1. el-Mesâhif: 167; Kurtubî: 17/65; el-Bahr: 8/148; en-Neşr: 2/354; el-Budûr: 303.
2. en-Neşr: 1/397; el-Budûr: 303.
3. el-Bahr: 8/148.
4. Tebsırah: 684; Kurtubî: 17/66; en-Neşr: 2/377; el-Budûr: 303.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّاتِهِمْ	Zürriyet, çoğul, mansûb:	Nâfi', Ebû 'Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb.
	أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ	Zürriyet, tekil:	Ötekiler [1].
	أَلِتْنَاهُمْ	Lâm'ın kesriyle:	İbn Kesîr.
	أَلَتْنَاهُمْ	Lâm'ın fethiyle:	Ötekiler [2].
	آلَتْنَاهُمْ	Elif uzatımlı:	Ebûhüreyre'den rivâyet [3].
	لِتْنَاهُمْ	Hemze'nin hazfiyle, meksûr lâm:	İbn Mes'ûd, Übey ve Talha ibn Musarrif.
	لَتْنَاهُمْ	Aynı kırâet, lâm meftûh:	İbn Hürmüz ve A'meş'ten rivâyet.
	وَلَتْنَاهُمْ	Hemze yerine vâv ile:	[4].

1. el-Mesâhif: 167; Tebsırah: 684; Kurtubî: 17/66; en-Neşr: 2/273; el-Budûr: 303.
2. Kurtubî: 17/67; en-Neşr: 2/377; el-Budûr: 303.
3. Kurtubî: 17/67.
4. Bunların hepsi lehçedir. Tebsırah: 684; el-Mesâhif: 94, 167; en-Neşr: 2/377.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
23	كَاسًا	İki halde de hemzenin elife çevrilmesi:	Sûsî ve Ebû Ca'fer [1].
	كَأْسًا	Hemzenin telâfuzzu:	Ötekiler [2].
	لاَ لَغْوَ فِيهَا وَ لاَ تَأْثِيمَ	İkisi de mansûb:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	لاَ لَغْوٌ فِيهَا وَ لاَ تَأْثِيمٌ	İkisi de merfû':	Ötekiler [3].
24	لُولُوٌ	Birinci hemze'nin daima vâv'a dönüştürülmesi:	Sûsî, Şu'be ve Ebû Ca'fer.
	لُؤلُوٌ	Yalnız vakıf halinde böyle:	Hamza.
	لُؤْلُؤٌ	Her halde hemzelerin telaffuzu:	Ötekiler [4].
25	عَلَى بَعْضٍ		Çoğunluk.
	عَلَى بَعْضِهِمْ		İbn Mes'ûd [5].

1. Hamza yalnız vakıf halinde böyle okumuştur.
2. el-Budûr: 303.
3. Verş, Sûsî ve Ebû Ca'fer, iki halde de " تاثيم "in hemzesini elife dönüştürmüş; Hamza ise yalnız vakıf halinde böyle yapmıştır (Kurtubî: 17/69; en-Neşr: bâbu'n-fî'l-hemzi'l-mufred).

Taberî, bu kırâetlerin ikisini de doğru bulmakla beraber, ref' tenvînli olanı daha beğenmekte ve anlam bakımından daha doğru bulmaktadır (27/29).
4. el-Budûr: 303-304.
5. el-Mesâhif: 94.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
27	وَ وَقَانَا	**Hafif kaf ile:**	**Çoğunluk.**
	وَ وَقَّانَا	**Şeddeli kaf ile:**	**Ebû Hayveh [1].**
28	نَدْعُوهُ أَنَّهُ	**Hemzenin fethiyle:**	**Nâfi', Kisâ'î.**
	نَدْعُوهُ إِنَّهُ	**Hemze'nin kesriyle:**	**Ötekiler [2].**
32	تَأْمُرْهُمْ	**R'nin sükûnu ile:**	**Ebû 'Amr-Dûrî'den.**
	تَأْمُرُهُمْ	**R'nin dammıyle:**	**Ötekiler.**
34	بِحَدِيثِ	**İzâfetle:**	**Cahderî.**
	بِحَدِيثٍ	**Tenvîn ile [3]:**	**Çoğunluk [4].**
37	الْمُسَيْطِرُونَ	**Sîn ile:**	**İbn Muhaysın, Humeyd, Mücâhid, Kunbul ve Ebû Hayveh.**
	الْمُضَيْطِرُونَ	**Z'ye çalan bir sâd ile:**	**Hamza'dan rivâyet.**
	الْمُصَيْطِرُونَ	**Hâlis sâd ile:**	**Ötekiler ve Hafs'tan bir rivâyet [5].**

1. el-Bahr: 8/150.
2. Tebsırah: 685; Kurtubî: 17/70; el-Bahr: 8/150; en-Neşr: 2/378.
3. İzâfet halinde zamîr, Hz. Peyğamber'e, tenvîn halinde zamîr Kur'ân'a gider.
4. Kurtubî: 17/73-74; el-Bahr: 8/152; el-Budûr: 304.
5. Tebsırah: 685; Kurtubî: 17/75; el-Bahr: 8/152; en-Neşr: 2/378; el-Budûr: 304.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
43	أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ غَيْرُ ٱللَّهِ سُبْحَانَ ٱللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ		Çoğunluk.
	أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ غَيْرُ ٱللَّهِ فَلْيَأْتُوا بِآلِهَتِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ. سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ ٱلسَّمَاءِ وَ ٱلْأَرْضِ عَمَّا يَصِفُونَ		İbn Mes'ûd [1].
45	يَلْقَوْا	Lika'dan mansûb muzâri':	Ebû Ca'fer.
	يُلَٰقُوا	Mülâkat'tan mansûb, muzâri':	Ötekiler [2].
	يُصْعَقُونَ	Madmûm y ile, edilgen:	İbn 'Âmir ve 'Âsım.
	يُصْعِقُونَ	İs'âk kökünden, etken:	Sülemî [3].
	يَصْعِقُونَ	Sa'k kökünden etken:	Ötekiler [4].
46	لا يُغْنِى		Çoğunluk.
	لا يَدْفَعُ		İbn Mes'ûd [5].
47	وَ إِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ وَ لٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ		Çoğunluk.
	وَ إِنَّ لِلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ قَرِيبًا وَ لٰكِنْ لاَ يَعْلَمُونَ		İbn Mes'ûd [6].

1. el-Mesâhif: 94.
2. en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 304.
3. el-Bahr: 8/153.
4. Tebsırah: 685; Kurtubî: 17/77; en-Neşr: 2/379; el-Budûr: 304. Taberî'ye göre muzâra'at harfinin fethiyle olan son kırâet daha güzel ve daha fasîhtir (27/36).

5-6 el-Mesâhif: 94.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
49	وَ اَدْبَار	(دبر)ün çoğulu:	Sâlim ibn Ebî'l-Ca'd, Muhammed ibn Semeyfa', Sellâm, Eyyûb ve Ya'kûb'dan bir rivâyet.
	وَ إِدْبَار	Masdar:	Çoğunluk [1].

1. Kurtubî: 17/80.

53/23 NECM SÛRESİ

Adını birinci âyetinden alan bu sûrede, Hz. Peyğamber'in, kendisine vahiy getiren meleği iki kez gördüğü vurgulanır. Müşriklerin, Allah'ın kızları sandıkları meleklerin sembolleri olarak kabul ettikleri putların, Allah ile kendileri arasında aracı olacaklarına inanmaları kınanır, sâlih mü'minler övülür, yalancı kâfirler yerilir. Herkesin, Allah'ın huzurunda hesap vereceği, insanın ancak yaptığının karşılığını göreceği teyid edilir. Allah'ın peyğamberlerine karşı gelmiş olan eski milletlerin sonuçları hatırlatılır.

İlk Mekke sûrelerindendir. Âyetlerinin birbirine bağlılığı, sûrenin tamamının bir defada veya birbiri ardınca indiği kanısını verir. Bundan dolayı 32 nci âyetinin Medine'de indiği hakkıdaki rivayeti şüphe ile karşılamak gerekir. Muhammed İzzet Derveze'nin tasnifine göre İhlâs Sûresinden sonra inmiştir, 62 âyettir. Resmî tertipte 53, iniş sırasına göre 23 ncü sûredir.

'Abdullâh ibn Mes'ûd şöyle demiştir: *"İçinde secde âyeti indirilmiş ilk sûre, "Vennecmi" Sûresidir.* (Bu âyet inince) *Peyğamber* (s.a.v.) *ve arkasında bulunanlar hep yere secde ettiler. Yalnız bir adam, bir avuç toprak alıp onun üzerine secde etti. Daha sonra o adamın kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm* (Bir rivâyete göre bu adam Ümeyye ibn Halef, diğer rivayete göre de Utbe ibn Rebîa'dır)"[1].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾ وَمَا يَنطِقُ عَنِ
الْهَوَىٰ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ
فَاسْتَوَىٰ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ
قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ

---

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 53; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/247.

﴿١١﴾ أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى ﴿١٣﴾ عِنْدَ سِدْرَةِ
الْمُنْتَهَى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى ﴿١٥﴾ إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى ﴿١٦﴾
مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى ﴿١٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Aşağı kayan yıldıza andolsun ki, 2- Arkadaşınız sapmadı, azmadı. 3- O havadan konuşmuyor. 4- O, kendisine vahyedilen bir vahiydir. 5- Onu, o müthiş kuvvetleri olan öğretti. 6- O üstün akıl sâhibi (melek). *Doğruldu: 7- Kendisi yüksek ufukta iken. 8- Sonra yaklaştı, sarktı. 9-* (Muhammed ile arasındaki mesafe) *İki yay uzunluğu kadar, yahut daha az kaldı, 10- Kuluna vahyettiğini vahyetti. 11- Gönül, gördüğünde yanılmadı* (yalan söylemedi, gerçeği gördü). *12- Onun gördüğü şeyden kuşku mu duyuyorsunuz? 13- Andolsun onu, bir inişinde daha görmüştü: 14- Sidretu'l-Müntehâda* (uzak ağacın yanında), *15- Ki onun yanında oturmağa değer bahçe vardır. 16- Sidreyi kaplayan kaplıyordu. 17- Göz şaşmadı ve azmadı, 18- Andolsun, Rabbinin büyük âyetlerini gördü!*

Tefsîr:

1-18: Birinci âyette üzerine yemîn edilen *en-necm* birkaç anlama gelir: Yıldız; ülker yıldızı; Zühre yıldızı; azar azar verilen şeyin her bölümü; ayrı ayrı zamanlarda gelen şey. Kur'ân ayrı ayrı zamanlarda parça parça indiği için her vakitte inen parçasına necm denilir; köksüz ot; kırkdokuzuncu âyette anılan Şi'râ yıldızı.

" هَوَى " ise yıldızın yukarıdan aşağı düşmesi, batması anlamınadır. Bunun yıldız doğdu anlamına geldiğini söyleyenler de varsa da genellikle yıldız kaydı anlamı daha doğru kabul edilmektedir[1]. Yüce Allah burada yıldızın fişek gibi süzülüp kaymasına yemin ederek Hz. Muhammed(s.a.v.)in sapmadığını, doğru yoldan ayrılmadığını, havadan konuşmadığını, söylediği sözlerin (yani kendisine gelen vahiylerin), büyük güçlere sâhip, düzgün, güzel bir melek tarafından kendisine öğretildiğini; önce yüksek ufukta görünen o meleğin, aşağı sarkarak Hz. Muhammed'e, iki yay uzunluğu kadar bir mesafe

1. Fethu'l-Kadîr: 5/104-105; et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl: 4/75; Hak Dini: 6/4569.

kalıncaya dek yaklaştığını; kuluna vahyettiğini; Hz. Muhammed'in gözünün, gördüğü şeyde aslâ yanılmadığını; onu gerçekten gördüğünü; onu başka bir kere de barınmağa değer bahçenin yanında bulunduğu *Sidretu'l-Müntehâ*'nın yanında görmüş olduğunu; o zaman Sidre'nin, acaip şeylerle kaplı bulunduğunu bildiriyor ve âyetlerin sonunda Muhammed'in gözünün yanılmadığını, Rabbinin büyük âyetlerini, harika şeyleri gördüğünü vurguluyor.

Allah, yarattığı şeylerden dilediğine yemin eder. Mahlûk ise yalnız Yaratana yemin eder. Allah'ın, üzerine yemin ettiği şeyler, insanın dikkatini çeken önemli, harika şeylerdir. Burada da yıldız kaymasına yemîn etmektedir. Çünkü süzülen parlak ışık olarak yıldız kaymasiyle manevî ışık olan Cebrail'in yüksek ufuktan Hz. Muhammed'e doğru sarkıp inmesi arasında bir ilişki vardır. Onun için Allah, kayan yıldıza and içmektedir. Nurdan yaratılmış olan ve gönüllere hidayet nuru getirmiş bulunan Cebrail, yüksek ufuktan bir yıldız gibi kayarak Hz. Muhammed(s.a.v.)e yaklaşmıştır.

"مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى: *Arkadaşınız yolunu şaşırmadı, bile bile gerçeğe aykırı bir şey söylemedi".* Sahibiniz yani arkadaşınız, Hz. Muhammed(s.a.v.)den kinâyedir. *el-Ğavâyeh:* bile bile gerçek dışına çıkmaktır. Kaymakta olan yıldıza andolsun ki Muhammed doğru söylemektedir, doğru yoldadır. O kendi keyfine, hevesine göre konuşmuyor. Onun söyledikleri, kendisine vahyediliyor.

"إِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى: *O, kendisine vahyedilen bir vahiydir"* âyetinde "هُوَ : O" zamiri, Hz. Muhammed'e vahyedilen Kur'ân'a gider. Yani onun söylediği Kur'ân sözleri, kendi sözü değil, kendisine vahyedilen İlâhî sözlerdir. Taberî, İbn Cezzî âyeti böyle tefsîr ederler [1]. Bu zamiri, Peygamber'in söylediği bütün sözlere teşmîl edenler de vardır. Bu görüşü desteklemek için de Abdullâh ibn 'Amr'ın şöyle dediği rivayet edilir: *"Ben Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*den duyduğum herşeyi yazardım ki ezberleyeyim. Kureyş beni bundan menetti:*

— Sen, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)*den duyduğun herşeyi yazıyorsun. Oysa Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *insandır, kızgınlık halinde de konuşur, dedi.*

Ben de yazmaktan vazgeçtim, onların bu sözünü Allah'ın Elçisi(s.a.v.)*e anlattım, buyurdu ki:*

— Yaz, nefsimi elinde bulunduran (Allah) *hakkı için benden, haktan başka bir şey çıkmaz"* [2].

Evvelâ Kureyşin, 'Abdullâh ibn 'Amr'ı, hadis yazmaktan menetmesinin anlamı yoktur. Çünkü Kureyş ile kasıt, Mekke devrindeki Kureyş ise —ki bu anlamda kullanılır— onlar hadis şöyle dursun, Kur'ân'a da inanmazlardı.

1. Câmi'u'l-beyân: 27/42; et-Teshîh: 4/74.
2. İbn Hanbel, Musned: 2/162; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/248.

Peyğamber'in hicreti sırasında Abdullâh ibn 'Amr, henüz yedi yaşında olduğuna göre henüz müslüman olmamıştı, çünkü o zaman daha babası da müslüman değildi. Abdullâh o zaman Peyğamber'in sözlerini yazacak ve bunu düşünecek yaşta değildi. Babası Amr ibn el-Âs, ancak Hudeybiye'den sonra müslüman olmuştur. Gerçi kendisi babasından önce müslüman olmuştu ama yine Hicretten sonra müslüman olmuştu [1]. Eğer Kureyş ile kasıt, Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuş Kureyş ise, onların da Peyğamber'in sözlerini menetmeleri düşünülemez. Çünkü onlar Mekke'de, Peyğamber Medine'de yaşıyordu. Bizzat Peyğamber'in kendisinin, kendi sözlerinin Kur'ân'a karışmasını önlemek için hadislerin yazılmasını menederek: *"Benden, Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın, kim benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmışsa onu imhâ etsin"* [2] dediği bilinmektedir. Böyle iken onun, Abdullâh'a: "Yaz, benden, haktan başka bir şey çıkmaz" demesi tuhaftır.

Kuşkusuz onun, dinî nitelikteki sözleri, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîri mahiyetindedir. Ama onun tabii ihtiyaçları için söylediği sözlerin hepsinin vahiy olduğunu düşünmek, ifrattan başka bir şey değildir. Faraza Hz. Peyğamber: "Ben hastayım, yemek yiyeceğim, yatağımı serin yatacağım" demiş olsa bu sözleri vahiy midir? Bunlar insanlık gereği söylediği sözlerdir. *"De ki: Ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana vahyolunuyor"* [3] âyeti de vahiy hali dışındaki sözlerinin, bir insan sözü olduğunu gösterir. Eğer onun her sözü vahiy olsaydı, birer vahiy kâtibi olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Alî gibi büyük sahâbîleri, Kur'ân âyetlerini yazdıkları gibi onun sözlerini de yazarlardı.

Hz. Peyğamber'in şakalarını dahi vahiy sayma eğiliminde olanlar, bu görüşlerine destek bulmak için onun her sözünün vahiy olduğunu ifade eden hadisler de ortaya atmışlardır [4]. Metin bakımından âyetin ruhuna aykırı olduğu gibi sened bakımından da itimada şayan olmayan bu rivayetlerin, hadisleri de Kur'ân gibi vahiy kategorisine sokmak amaciyle ortaya atıldığında, daha doğrusu ustalıkla uydurulduğunda şüphe görmüyoruz.

Bu âyetlerde Peyğamber'in her sözünün vahiy olduğuna ve onun hiç hatâ etmeyeceğine dair bir delil yoktur. Âyetler, Peyğamber'e gelen vahyin kendi sözü olmadığını ve Peyğamber'in bu sözleri alırken yanılmadığını, bir hayal ile öyle sanarak bunları vahiy diye ortaya atmadığını, kendisine vahiy getiren meleği bizzât görüp ondan vahiy aldığını bildirmektedir. Bunun dışında Kur'ân, Hz. Muhammed'in de bir insan olduğunu, birkaç kez belirtmiştir:

1. el-İstîâb: 2/956-959.
2. Müslim, Zühd: 72, Dârimî, Mukaddime: 42; İbn Hanbel, Musned: 3/12, 21, 29.
3. Kehf Sûresi: 110.
4. İbn Hanbel, Musned: 2/340, 360; Tirmizî, Birr: 57; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/248.

"De ki: Ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana vahyolunuyor" [1], *"Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben ancak bana vahyolunana tâbi olurum"* [2] gibi âyetler onun bir insan olduğunu; *"De ki: Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ğaybi de bilmem. Size ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum"* [3], *"Hiçbir can, yarın ne kazanacağını bilmez"* [4], *"Hiçbir şey için, bunu yarın yapacağım deme, ancak Allah dilerse yaparım, de"* [5], *"Sana* (kıyâmet) *sâat*(in)*den soruyorlar: Gelip çatması ne zaman diye. De ki: 'Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır. Onun vaktini, O'ndan başkası açığa çıkaramaz. O göklere de, yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir.' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi, sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah'ın yanındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler'."* [6], *"Sana sâatten soruyorlar: Gelip çatması ne zaman diye. Sen nerede, onun vaktini söylemek nerede? Onun bilgisi Rabbine âittir"* [7] gibi âyetler, onun ğaybi bilmediğini ifade eder. Peyğamberliğinden ayrı olarak zekâ bakımından da dâhî olmasına rağmen o da insandır, vahiy dışında yanılması mümkündür. Sîret-i Nebeviyyede bunun örnekleri de vardır. *"Akrabâları bile cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek, ne Peyğamber'in, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. İbrâhîm'in babasına duâ etmesi, sadece ona verdiği sözden ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu, kendisine belli olunca ondan uzak durdu"* [8] âyetleri, Peyğamber'in ve mü'minlerin, müşrik olarak ölmüş yakınlarına istiğfar etmekle yanıldıklarını gösterir.

Hz. Peyğamber'in, dini hükümleri açıklama mahiyetindeki sözleri dinin kaynağıdır. Ama dinle bir ilgisi olmayan, tamamen dünyâya âit ve özel işlere ilişkin sözleri, şer'î kaynak değildir. Meselâ Hz. Peyğamber, Medine'ye geldiklerinde, Medinelilerin hurmalarını aşıladıklarını görmüş, bunun yapılmamasının daha uygun olduğunu söylemiş, Medineliler de o sene hurmalarını aşılamamışlar, fakat hurmaların kalitesi düşmüş. Bunu kendisine söylediklerinde şöyle buyurmuş: *"Dünyânıza ilişkin işleriniz size âittir* (onları siz daha iyi bilirsiniz). *Dininize ilişkin işleri de ben bilirim"* [9]. Bu hadisin başka bir rivayetinde de Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuş: *"Bu bir tahmindir. Eğer faydalı ise yapın. Ben de sizin gibi bir insanım. Tahminde insan hatâ da edebilir, isâbet de edebilir. Ben size* (Allah böyle söylüyor) *demedim ki. Ben aslâ Allah'a karşı yalan söylemem"* [10].

1. Kehf Sûresi: 110, Fussilet Sûresi: 6. 2. Ahkâf Sûresi: 9. 3. En'âm Sûresi: 50.
4. Lokman Sûresi: 34. 5. Kehf Sûresi: 23-24. 6. A'râf Sûresi: 187.
7. Nâzi'ât Sûresi: 42. 8. Tevbe Sûresi: 113-114.
9. İbn Mâce, Rûhun: 15, Hadîs: 2471.
10. Aynı eser ve bâb, hadîs: 2470.

Senedi sağlam ve metni de Kur'ân'a uygun olan hadisler, Kur'ân'ın tefsîri ve uygulamasıdır. Kur'ân âyetleri yanında bunlar da İslâm hukukunun diğer bir temelidir. Çünkü Allah, Haşr Sûresinin, ganimetlerin paylaştırılmasını anlatan âyetlerinden birinde: *"Elçinin size verdiğini alınız, sizi menettiği şeyden kaçınınız"*[1] buyurmaktadır. Bu âyette gerçi kasdedilen, Peygamber'in verdiği ganimet malını gönül rızası ile kabul etmektir ama âlimler bu âyetten, Peygamber'in emirlerini tutup yasaklarından kaçma gereğini de çıkarmışlardır. Buna göre Peygamber'in emirleri, gerek Kur'ân âyetleriyle, gerek Allah'ın ilhamına dayanarak emrettiği dini şeylerdir. Onun getirdiği emirlere uymak, yasaklardan kaçmak her müslümanın görevidir.

Ancak Peygamber'in emri olarak nakledilen şeylerin, en sağlam ölçüsü Kur'ân'dır. Ondan nakledilenler Kur'ân'a uyuyorsa ve senedi de sahih ise onun sözüdür ve uygulanması gerekir. Fakat ona dayandırıldığı halde Kur'ân'a ters düşen şeyler —ki bunun örnekleri çoktur— onun sözleri olamaz. Çünkü onun, Kur'ân'a aykırı şeyler söylemesi düşünülemez. Zira Kur'ân'da ona: *"Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum"* demesi emredilmiştir [2].

Ağızdan ağıza nakledilirken Peygamber'in sözlerine bilinçli veya bilinçsiz olarak insanların kendi düşünceleri, anlayışları karışmış olabilir. Çünkü bunlar en az yüz yıl, iki yüz yıl şifâhî olarak nakledilmiştir. Bir söz söylenirken ses tonunun, kelimelerin cümlede dizilişinin, vurguların önemi vardır. Vurguda, kelime sırasında bir hatâ, cümlenin anlamını değiştirebilir. Bundan dolayı Peygamber'e atfedilen sözlerin Kur'ân'a aykırı düşmemesi gerekir. Aykırı ise bunlara zamanla başka düşünceler karışmış demektir. En büyük amacı Kur'ân'ı tebliğ edip insanları hurafelerden, dar düşüncelerden, saplantılardan kurtarmak olan Allah Resulünün, Kur'ân'a aykırı, hattâ bazan Kur'ân'ı neshe-den (!), insanların yollarını daraltan, gelişmekte olan toplumun sosyolojik gerçeklerine ters sözler söylemesi düşünülemez. İnsanlığın ebedî ışığı Kur'ân'da aslâ gelişmeyi engelleyen, frenleyen, toplumu geri bırakacak, ileri çağların sosyolojik gerçeklerine ters düşecek hükümler yoktur.

"عَلَّمَهُ شَدِيدُ ٱلْقُوَى: *Onu, kuvvetleri şiddetli olan öğretti"* âyeti de vahyedilen sözlerin, Cebrâîl'in vahiyleri olduğunu kanıtlamaktadır. "عَلَّمَهُ: *Öğretti"* fi'linin fâilî, *şedîdu'l-kuvâ*'dır. "O" zamiri de vahyedilen sözdür. "ذُو مِرَّةٍ" üzerinde birkaç tefsîr vardır. Mücâhid'e göre "ذُو قُوَّةٍ" (kuvvetli), İbn 'Abbâs'a göre "ذُو مَنْظَرٍ حَسَنٍ" (güzel görünümlü), Katâde'ye göre " ذو خلق طويل " (uzun boylu, iri yapılı, akıllı, hikmet sâhibi) demektir. Bu âyet, "إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِى قُوَّةٍ عِنْدَ ذِى ٱلْعَرْشِ مَكِينٍ : *O, güçlü, Arşın Sâhibi yanında değerli, şerefli bir*

1. 7 nci âyetin bir parçası.
2. Ahkâf Sûresi: 9.

elçinin sözüdür"[1] âyeti gibi Cebrâîl'i vasfediyor. "نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ: *Onu Güvenilir Ruh indirdi"*[2], "قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ: *De ki: Onu Ruhu'l-Kuds, Rabbinden hak ile indirdi"*[3], "قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ: *De ki: Kim, Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine indirdiği için Cebrail'e düşman olursa..."*[4] âyetlerinin de bildirdiği gibi Kur'ân'ı Allah'ın izniyle Hz. Muhammed(s.a.v.)e indiren ve öğreten Cibrîl adlı yüce, güçlü, emîn bir ruhtur.

"فَٱسْتَوَىٰ وَهُوَ بِٱلْأُفُقِ ٱلْأَعْلَىٰ: *O yüksek ufukta iken doğruldu, göründü"*. Ufuk, göğün yerle birleşir gibi göründüğü yerdir. Yüksek ufuk: Güneşin doğduğu ufuktur. Çünkü Güneş de önce bu sınırda görünür. Cibrîl, önce yüksek ufukta gerçek sûretinde görünmüş, sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)e doğru inmeğe başlamış, yaklaşmış, yaklaşmış, o kadar ki ikisi arasında iki yay kaabı kadar, hattâ daha da az bir mesafe kalmış.

Kavs, yay demektir. *Kaab* ise yayın kirişinin bağlandığı iki köşe arasına, yahut kiriş ile kabzası arasına denir. Sa'lebî'nin ifadesine göre burada kavs, ava atılan yay değil, ölçü olarak kullanılan yaydır. İşte Cebrâîl, Hz. Muhammed(s.a.v.)e iki yay kirişi uzunluğu kadar ya da daha az bir mesafe kalıncaya dek yaklaşmıştır. Esasen bu cümle, iki şeyin birbirine son derece yaklaştığını belirten bir deyimdir. İbn Cezzî'nin de dediği gibi bu fiillerde zamir, Cebrâîl'e râci'dir. Yani ufukta doğrulan, görünen, sonra sarkan, yaklaşan hep Cebrâîl'dir. Ancak onuncu âyette " أَوْحَىٰ " fi'linin fâilinde ihtilâf edilmiştir.

Bir kavle göre bu fi'lin fâili Allah'tır. Yani Allah, kulu Muhammed(s.a.v.)e vahyetti demektir. İkinci kavle göre Allah, kulu Cebrâîl'e vahyetti, demektir. Üçüncü kavle göre zamîr, " أَوْحَىٰ : Vahyetti" fi'linin fâili, Cebrâîl'e giden zamîrdir, " عَبْدِهِ "daki zamîr de Allah'a râci'dir. Yani Cebrâîl, Allah'ın kulu Muhammed(s.a.v.)e vahyetti, demektir[5].

Bizim kanaatimize göre bu mânâlar, özellikle ilk iki mânâ zorlama te'vîldir, sözün akışına uymaz. Çünkü söz akışında Allah kelimesi daha önce geçmemiştir ki zamîr ona gitsin. Zamirlerin hepsinin gittiği isim Peyğamber'e yaklaşıp görünen, güçlü, büyük akıl sâhibi(Cebrâîl)dir. Âyetin anlamı, "O büyük güçlere ve akla sâhib Ruh, kuluna vahyettiğini vahyetti" demektir. Burada Hz. Muhammed (s.a.v.), Cebrâîl'in kulu olarak takdim edilmekte ise de kul burada Cebrâîl'e tapan anlamına gelmez. Ona bağlı, saygılı, onun emrine tabi olan anlamınadır. Allah'tan başkası için kullanıldığında kulun anlamı budur. Ama kul, Allah'a izâfe edilirse o zaman O'na tapan demektir. Nitekim vaktiyle insanlar, başka insanların kölesi olarak kullanılırdı. Ve birinin

1. Tekvîr Sûresi: 19-20. 2. Şu'arâ Sûresi: 193. 3. Nahl Sûresi: 102. 4. Bakara Sûresi: 97.
5. et-Teshîl: 4/75-76; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/250.

kölesi olana 'abd denilirdi. Kur'ân-ı Kerîm'de 'abd, bu anlamda çok kullanılmıştır.

Hasılı âyette Hz. Muhammed (s.a.v.), Cebrâil'in abdi, yani onun emrine tabi olarak gösterilmektedir. İşte Cebrâîl, buyruğu altındaki Muhammed'e, vahyetmek istediği sözleri vahyetmiştir. Maamâfîh, âyet için üçüncü görüşteki mânâ da muhtemeldir. Yani Cebrâîl, Allah'ın kulu Muhammed'e, vahyettiğini etmiştir.

Daha sonraki âyetlerde de Hz. Muhammed'in gözünün şaşmadığı, onu mutlak ve kesin olarak gördüğü, bir başka seferde onu Sidretu'l-müntehâ'da görmüş olduğu vurgulanmaktadır. Bu âyetlerde, peyğamberliğin ilk yıllarında Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Cebrâîl'i iki defa: Yüksek ufukta, bir de Sidretu'l-müntehâ'da gördüğü belirtilmektedir.

Cebrâîl, yüksek ufuktan inerek Peyğamber'e yaklaşmış, Allah'ın kendisini yaratmış olduğu asıl şeklinde altıyüz kanatlı olarak görünmüştür. Bu olay peyğamberliğin ilk sıralarında ve Alâk Sûresinin baş tarafının vahyinden sonra olmuştur. Abdullâh ibn Mes'ud şöyle demiştir: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *Cebrâîl'i kendi sûretinde gördü: Altı yüz kanadı vardı. Kanatlarından her biri ufku tutmuştu. Kanadından o kadar süs, inci ve yâkut düşüyordu ki miktarını Allah bilir"* [1]. Ancak bu şekliyle hadisi yalnız Ahmed ibn Hanbel rivayet etmiştir. Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Cebrâîl'i, altıyüz kanatlı olarak gördüğü [2], yalnız Buhârî'nin rivayetinde ise Peyğamber'in, Refref'i, ufku tutmuş vaziyette gördüğü anlatılmaktadır [3].

Âyetlerin sözakışından, Hz. Muhammed(s.a.v.)e yaklaşıp vahyedenin, büyük güçlere sâhip melek olduğu ve Peyğamber'in onu gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Hz. 'Âişe, İbn Mes'ûd ve Ebuzerr'in görüşü budur. Fakat Abdullâh ibn 'Abbâs'ın: *"Muhammed Rabbini iki kez fuâdiyle* (kalbiyle) *gördü"* dediğini Müslim rivayet etmiştir [4]. Hz. Âişe'nin: *"Kim sana Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah* (gözler O'nu görmez) [5] buyuruyor. Kim sana Muhammed ğaybi bilir derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah (Ğaybi Allah'tan başkası bilmez) [6] *buyuruyor"* [7] sözüyle reddettiği bu görüş, gerçekten Kur'ân'ın nassına aykırıdır. Çünkü Kur'ân *"Göz şaşmadı ve azmadı"* [8] âyetiyle Hz. Muhammed(s.a.v.)in, baş gözüyle meleği görmüş olduğunu bildiriyor. Oysa baş gözüyle Allah'ı görmek mümkün değildir. *"Gözler O'nu algılamaz, O gözleri algılar, O lâtîftir, herşeyi bilir"* [9].

1. İbn Hanbel, Musned: 1/395.
2. Buhârî, Bed'u'l-halk, Tefsîr, Sûre: 54; Müslim, Îmân: 280-282.
3. Buhârî, Bed'u'l-halk: 7, Tefsîr, Sûre: 54.
4. Müslim, Îmân: 286; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/250-251.
5. En'âm Sûresi: 103.
6. Neml Sûresi: 65. Âyet hadiste böyle geçiyor. Asıl metin: *"De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse ğaybi bilmez"* şeklindedir.
7. Buhârî, Tevhîd: 4.
8. Necm Sûresi: 17.
9. En'âm Sûresi: 103.

Tirmizî'nin rivâyetinde: *"İkrime, 'Muhammed Rabbini gördü' diyen Abdullâh ibn Abbâs'a, Allah: 'Gözler O'nu algılamaz, O gözleri algılar' buyurmuyor mu demiş. İbn Abbâs şöyle cevap vermiş: 'Yazık sana, Allah kendi nuruyla tecellî ettiği zaman görülmez.* (Çünkü yüzünün nurları, ulaştığı her yeri yakar. Fakat yüce Allah, Muhammed'e bundan başka bir tarzda tecellî edip göründü. Muhammed) *Rabbini iki kere gördü!"* [1].

Tirmizî, bu hadisin garip olduğunu söylemiştir [2]. *"İbn Abbâs, Arafât'ta Kâ'b*(r.a.)*ı görmüş, ona bir şey sormuş, Kâ'b dağlarda yankı yapacak biçimde bir tekbir getirmiş. İbn Abbâs:*

— Biz Hâşim oğullarıyız, demiş. Kâ'b:

— Allah kendini görmek ile kendisiyle konuşmayı Muhammed ile Mûsâ arasında paylaştırdı. Mûsâ ile iki kere konuştu, Muhammed'e de iki kere göründü, demiş" [3].

Bu rivâyetlerde görme mutlak olarak anlatıldığı için Hz. Peyğamber'in baş gözüyle Allah'ı gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat Müslim'de İbn 'Abbâs'ın, Hz. Peyğamber'in, Allah'ı fuâdiyle yani kalb gözüyle iki kere gördüğünü söylediği rivayet edilmektedir [4]. Dikkat edilirse Hz. Peyğamber'in, Allah'ı baş veya kalb gözüyle gördüğü hakkındaki rivayetlerin, İbn Abbâs'a dayandığı anlaşılır. Fakat Hz. 'Âişe, Abdullâh ibn Mes'ûd ve Ebuzer, Peyğamber'in, Allah'ı gördüğü şeklindeki haberleri reddetmişlerdir. Bu konuda Hz. Âişe'nin Buhârî'de nakledilen bir sözünü yukarıya kaydetmiştik. Mesruk şöyle diyor:

"Âişe'nin yanına gittim:

— Muhammed Rabbini gördü mü, diye sordum.

— Öyle bir şey söyledin ki saçlarım ayağa kalktı, dedi.

— Yavaş ol, dedim, 'Andolsun Rabbinin büyük âyetlerini gördü' [5] *âyetini okudum.*

— Bu seni nereye götürür ki? dedi. O'nun gördüğü Cebrâîl'dir. Kim sana Muhammed Rabbini gördü, yâhut kendisine emredilen herhangi bir şeyi gizledi, yâhut yüce Allah'ın: 'Kıyâmetin bilgisi Allah'ın yanındadır, yağmuru O yağdırır..." [6] *âyeti ile bildirdiği beş şeyi bildiğini söylerse Allah'a büyük iftirâ etmiş olur. Muhammed* (selâm ona, Allah'ı değil) *Cebrâîl'i gördü. Onu kendi suretinde iki kere görebildi. Bir kere Sidretü'l-müntehâ'da, bir kere de Ciyâd'da altıyüz kanadıyle ufku tutmuş olan Cebrâîl'i gördü"* [7].

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 54. 2. et-Tâc: 4/246. 3. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 54.
4. Müslim, Îmân: 286; et-Tâc: 4/246.
5. Necm Sûresi: 18. 6. Lokman Sûresi: 34.
7. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 54; Câmi'u'l-beyân: 27/51; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/251.

Buhârî'nin rivâyetinde Hz. Âişe'nin sözü şöyledir: *"Onun gördüğü Cibrîl idi. Cibrîl ona erkek sûretinde gelirdi. Bu kez asıl sûretiyle ufku kaplamış olarak geldi"* [1].

Abdullâh ibn Şekîk de Ebuzerr'e: *"Peyğamber*(s.a.v.)*e yetişseydim, ona Rabbini görüp görmediğini sorardım" demiş. Ebuzer şöyle cevap vermiştir: "Ben bunu kendisine sordum, buyurdu ki: Nurdur, onu nasıl göreyim?"* [2].

Buhârî, Müslim ve Ahmed ibn Hanbel'in rivayetinde de Mesruk Hz. Âişe'ye: *"Allah, 'Andolsun onu, açık ufukta gördü', 'Andolsun onu bir başka inişinde daha gördü' buyurmadı mı? diyerek Peyğamber*(s.a.v.)*in, Allah'ı görüp görmediğini sormuş, Hz. Âişe: "Bu meseleyi Allah'ın Elçisinden ilk soran benim, bana gördüğünün Cibrîl olduğunu söyledi. O Cibrîl'i, Allah'ın yarattığı asıl sûretinde ancak iki defa görebildi. Onu gökten inerken gökle yer arasındaki yaratıkları kaplamış olarak gördü"* [3] demiştir.

Hz. Âişe'nin sözü sağlam ve âyetlere de uygundur. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in, baş gözüyle Allah'ı gördüğü hakkındaki rivayetler sağlam değildir. Peyğamber(s.a.v.)in, Rabbini gördüğünü anlatan hadisleri, onun, ru'yâda Allah'ı gördüğü şeklinde yorumlamak gerekir. Nitekim İbn Abbâs, Hz. Peyğamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Sanıyorum ki bu gece uykuda bana Rabbim, en güzel bir sûrette geldi:*

— Yâ Muhammed, Yüce Topluluk ne hakkında tartışır bilir misin? dedi.

— Hayır, dedim.

Elini iki omuzum arasına koydu, elinin serinliğini memelerimin arasında —ya da göğsümde— hissettim. Göklerde ve yerde olanları bildim. Sonra:

— Yâ Muhammed, mele-i a'lâ (yüce topluluk) *ne hakkında tartışır bilir misin? dedi.*

— Evet, dedim, keffâretler ve dereceler hakkında tartışır.

— Keffâretler nedir? dedi.

— Namazlardan sonra mescidlerde kalmak, yürüyerek cemâatlere gitmek, sıkıntı zamanlarında erkâniyle güzel abdest almaktır. Kim böyle yaparsa hayır ile yaşar, hayır ile ölür. Annesinden yeni doğmuş gibi günâhından temizlenir, dedim. Sonra buyurdu ki:

— Yâ Muhammed, namaz kıldığın zaman şöyle söyle: 'Allâhım, senden

1. Buhârî, Bed'u'l-halk: 7; et-Tâc: 4/245.
2. Müslim, Îmân: 291; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 54.
3. Buhârî, Bed'u'l-halk: 7; Müslim, Îmân: 287, 290; İbn Hanbel: 6/236, 241.

güzel işler yapmayı, kötü işleri bırakmayı, zavallı kimseleri sevmeyi, kullarını belâ ile denemek istersen, beni belâ ile denemeden canımı almanı diliyorum'. Ve buyurdu ki:

— Dereceler de çok yemek yedirmek ve çok selâm vermek ve geceleyin herkes uyurken namaz kılmaktır" [1].

Ahmed ibn Hanbel ve Tirmizî'nin rivayet ettiği bu hadisin metninin sağlamlığı kuşkulu ise de Peyğamber'in Rabbini gördüğü şeklindeki rivayetlerin, ru'yâda görmüş olduğuna dair bir misâl olarak zikredilmiştir. Bu gözle Allah'ı görmek âyetlere aykırı olduğu gibi mümkün de değildir. Çünkü insanın dış duyuları, Yaratıcıyı görmeğe uygun değildir. Meğer ki kişi Hakk'ın sevgisi ile bu duyularından başka duyular kazansın, tasavvufta izah edilen fenâ fîllâh makamına ererek beşerî varlığını tamamen unutsun da Allah'ta yaşasın. O zaman da Cüneyd'in dediği gibi [2] insan yok olduğu için gören o değildir. Daha doğrusu gördüğünün farkında olamaz ve bunu tavsif de edemez. Bu hal, ta'rif ve tavsifin ötesindedir. Gerçeği Allah bilir.

Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor: "Peyğamber (s.a.v.) basiret gözüyle Cebrâil'i göğün ufkunda görmüştür. Cebrail ona son derece yaklaşmıştır. Müfessirler, bu âyetlerin anlattığı ruhânî, rabbânî sahnenin tefsîri hakkında çeşitli sözler nakletmişlerdir ki bunlar sağlam ve âyetlerin metnine uygun olmadığı gibi Peyğamber'in Rabbini gördüğü, yahut Cibrîl'i gördüğü hakkında ihtilâf vardır. Alâk ve Zümer sûrelerinin tefsîrinde izah ettiğimiz üzre bize göre burada anlatılan, Peyğamber'in birinci veya ikinci görüşüdür. Tekvîr Sûresi de bunu desteklemektedir. Nitekim orada açıklamıştık. Bu âyetlerde Tekvîr Sûresinin âyetleri arasında tercihimizi destekleyen benzerlik vardır.

Maamâfîh bu âyetlerden sonraki âyetlerde ikinci görüşün de anlatılması, bu iki görüş arasında bir bağlantı olduğunu gösterir. Ya birinci görüşü anlatan âyetler ikinci görüşe bir giriş ve onu teyid içindir, ya da her iki görüş de aynı şartlar içinde, birbirine yakın zamanlarda olmuştur. *"Gönül, gördüğünde yalan söylemedi, yanılmadı"* [3] âyeti, bu görüşün ruhânî bir görüş olduğunu ifade eder. Yani Peyğamber (s.a.v.) Allah'ın nasibettiği basiret gücüyle bu hali görmüş ve yaşamıştır. Bunda tartışmaya yer yoktur. Çünkü o güç herkese değil, ona özgü bir şeydir. İnsan ancak herkesin yapabileceği işlerde tartışabilir. Ama Peyğamber'e özgü bir iş hakkında tartışmanın anlamı yoktur.

1. Tirmizî, Tefsîr: 39; İbn Hanbel, Musned: 1/368; İbn Kesîr: 4/251.
2. Cüneyd-i Bağdadî ve Mektupları, Fenâ Risâlesine bakınız. S. Ateş neşri, İstanbul, 1969.
3. Necm Sûresi: 11.

Bunu Güneş tutulmasını görmekle ru'yâ görmek arasında bir karşılaştırma yaparak anlatabiliriz. Güneş tutulmasını herkes görebilir, bunda gördün, görmedin tartışması yapılabilir. Ama ru'yâ, görene mahsus bir haldir. Bunda başkalarının, görmedin diye iddiâ etmeleri anlamsızdır. Biz bu açıklamamızla: *"Allah bir insanla ancak ya vahiy yoluyla, ya perde arkasından konuşur; ya da izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir"* [1] âyetinin anlattığı üzre Allah ile peyğamberleri arasındaki çeşitli ulaşımı anlatmak istedik. Bu ulaşımı ancak onlar idrâk ve hissedebilir. Bunlara inanmak gerekir. Allah'a ve peyğambere imân, bunlara da imânı gerektirir" [2].

"وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى: *Andolsun onu bir inişinde daha gördü; Sidretü'l-müntehâ yanında".*

"رَأَى : Gördü" fi'linin faili olan gizli zamir, Hz. peyğamber'e, mef'ul zamiri ise Cebrâîl'e gider. Bu âyetlerde Peyğamber'in, Cebrâîl'i bir kere de Sidretü'l-müntehâ'da gördüğü, o zaman Sidre'nin harika şeylerle kaplı bulunduğu, Peyğamber'in gözünün kaymadığı, şaşmadığı, gerçekten Rabbinin büyük âyetlerini gördüğü anlatılmaktadır.

Sidre: Arabistan kirazı denilen Nebk ağacıdır. Tefsîrlerde bu ağaç hakkında çeşitli rivayetler yer almıştır. *Sidretü'l-müntehâ:* Son sidre, yani son ağaç demektir. İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen bir hadise göre Sidretü'l-müntehâ, yedinci göktedir. Yerden çıkan şeyler oraya kadar varır, oradan alınıp, aşağı götürülür [3]. Mücâhid'in rivayetine göre Sidre'nin dalları inci, yâkut ve Zeberceddendir. Muhammed (s.a.v.) onu görmüş ve Rabbini de kalbiyle görmüştür. İbn Zeyd'in rivayetine göre de Peyğamber(s.a.v.)e: *"Yâ Resûlâllâh, Sidre'nin ne ile kaplı olduğunu gördün?" denilmiş, 'Onu altın bir pervane kaplıyordu, yapraklarının her birinde Allah'ı tesbîh eden bir melek gördüm"* demiş.

Bu rivayetlerin hiçbiri güvenilir, sağlam rivayetler değildir. Ve âyetin tefsîri hakkında değil, İsrâ olayı ile ilgili olarak anlatılmıştır. İsrâ Sûresinde işaret edilen İsrâ olayı, bu sûrenin inişinden çok sonra vukubulmuştur. Çünkü bu sûre, ilk Mekke sûrelerindendir ve burada Cebrâîl'in, Peyğamber'e, ilk görünüşleri anlatılmaktadır. Vahyin başlangıç devirlerine âit olayları, çok zaman sonraki olaylarla karıştırmak doğru değildir. Demek ki Sidretü'l-müntehâ hakkındaki bu rivayetler tutarlı değildir.

Biz âyetin ruhuna dönerek Peyğamber(s.a.v.)in, Cebrâîl'i, Sidre denilen

1. Şûrâ Sûresi: 51.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/214-215.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/253.

bir ağacın yanında görmüş olduğu kanâatine vardık. Herhalde Sidre, ilk vahyin indiği yerde bulunan bir ağaçtır. Bu ağaç, Peyğamber'in, ilk vahiy günlerinde uzlete çekildiği bölgede bulunan diğer ağaçlardan biri, belki en büyüğüdür. Kendisinin uzlete çekildiği Hira Dağının çıkışında hâlâ ağaçlar vardır. O zaman bunlar mutlaka daha çok idi. İşte Peyğamber (s.a.v.), —Allah bilir— böyle bir ağacın yanında bu ruhânî sahneyi görmüştür. O zaman Sidre (bu ağaç) nurlarla kaplanmıştı. Sidre'nin yanında *cennetu'l-me'vâ* (durulmağa değer bahçe) bulunması ve ruhânî şeylerle kaplı olması, Hz. Peyğamber'in kendisine mahsus bir görüştür. Bunun mâhiyetini, mutlak mekânını, ağacın yükseklik ve genişliğini tesbit etmemiz mümkün değildir. Burada Hz. Mûsâ'nın ilk vahiy alışı ile, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın ilk vahiy alışı arasında bir benzerlik de göze çarpmaktadır: Hz. Mûsâ'ya, Allah bir ağaçtan nur olarak tecellî etmiş: *"Ey Mûsâ, ben âlemlerin Rabbi Allahım..."* [1] demişti. Hz. Muhammed(Aleyhisselâm)a da Allah'ın güvenilir ruhu Cebrâîl, yine bir ağacın yanında (Sidretü'l-müntehâ'da) görünerek ona hitâbediyor, Allah'ın sözlerini vahyediyor. Hattâ Tevrât'ın ifadesini göz önünde tutarsak arada iki olay birbirinin aynı gibi benzerlik vardır: "Ve Musa, kaynatası Midyan kâhini Yetro'nun sürüsünü güdüyordu ve Allah'ın dağına Horeb'e geldi. Ve Rabbın meleği bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü ve gördü ve işte çalı ateşle yanıyor ve çalı tükenmiyordu" [2].

Tefsîrlerde ***nezleh,*** bir kere olarak tefsîr edilirse de kanâatimize göre bu, kelimenin tam anlamını vermez. *Nezleh,* nüzûl kökünden gelir. ***Nüzûl*** inmek, ***nezleh*** bir kere inmek, ***nezleten uhrâ*** başka bir iniş demektir. Burada Hz. Peyğamber'in, Cibrîl'i, başka bir inişinde de Sidretü'l-müntehâ yanında gördüğü anlatılmaktadır. Dediğimiz gibi Sidretü'l-müntehâ üzerinde çeşitli rivayetler varsa da, kanâatimize göre bu ağaç, Hira yakınında bir ağaçtır ve Peyğamber (s.a.v.) ilk defa onun yanında Cebrâîl'i görmüştür.

"عِندَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ: *O ağacın yanında durulacak cennet vardır"* âyetinden iki mânâ anlaşılabilir: Ya Peyğamber (s.a.v.) Cebrâîl'i gördüğü zaman orada cennet de kendisine gösterilmiştir; yahut da ağacın bulunduğu yerde bir bahçe oluşturacak derecede başka ağaçlar da vardır. Fakat birinci ihtimal tercihe şayandır. İşte âyette anlatılan budur. Bunun dışındaki yorumlar âyetin ruhundan uzak zorlama te'villerdir.

1. Kasas Sûresi: 30-31.
2. Çıkış: 3/1-2.

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi tefsîrlerde Peygamber'in, Sidretu'l-müntehâ yanında Cebrâîl'i görmesi, İsrâ ve Mi'râc olayı içinde anlatılır [1]. Bu sûre, İsrâ Sûresinden çok önce indiğine göre burada anlatılan görüşün, İsrâ olayı ile bir ilgisi yoktur, bu İsrâ'dan çok önce vaki olan bir görüştür. Öyle ise bu olayı, İsrâ olayına karıştırmak, İsra hakkındaki rivayetleri bu âyetlere uygulamak doğru değildir. Ayrıca: *"Onu bir başka inişinde daha görmüştü: Sidretülmüntehâ yanında"* [2] âyetinde işâret edilen görüş, Peygamber'in Cebrâîl'i ilk görüşüdür ki o, bu sûrenin başında anlatılan görüşten de önce olmuştur. Âyetin ruhundan bu anlaşılıyor. İsrâ olayı, bu âyetlerin indiği sırada dahi henüz vukubulmamış olduğundan bu *"Bir başka iniş"* sahnesi, İsrâ olayı değil, Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i ilk görüşüdür.

Sûrenin başında anlatılan görme sahnesinden sonra: *"Muhammed'in kalbi gördüğünde yanılmadı"* buyuruluyor. Bu ifadeden, bu görüşün fuâd yani kalb gözü ile olduğu anlaşılıyor. Fakat *"Başka bir iniş"* sahnesi —ki Peygamber'in ilk görüşüdür—nin ardından: *"Muhammed'in gözü sağa sola kaymadı, şaşmadı, yanılmadı"* buyuruluyor. Bundan da ilk görüşün baş gözüyle olduğu anlaşılıyor. *"Andolsun onu açık ufukta gördü"* [3] âyeti de bu ilk görüşe işâret etmektedir.

Tefsîrlerde bu âyetlerdeki ilk görüşlerin karıştırıldığı İsrâ ve Mi'rac olayı hakkında birbiriyle hayli çelişkili rivayetler sevk edilir. Bu rivayetlerden kimine göre Mi'râc bir ru'yâ'dan ibarettir, Hz. Peygamber'in bedeni yerinden ayrılmamıştır; kimine göre ru'ya değil, ruhânî bir olaydır. İsrâ Sûresindeki: *"Sana gösterdiğimiz ru'yâ'yı da insanları sınama aracı yaptık"* [4] âyetinin açık anlamı da bu olayın ru'yâ veya bizim kanâatimize göre ruhânî bir görüş olduğunu ifade eder. Kimine göre Mi'râc uyanık iken ve bedenle olmuştur. İsrâ ile Mi'râcın aynı zamanda olduğunu söyleyen bu rivayetlere göre Peygamber (s.a.v.) önce Mescid-i Aksâ'ya götürülmüş, oradan da göklere çıkarılmıştır.

Hz. Peygamber'in, geceleyin Ka'be'den Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesi demek olan İsrâ olayı, İsrâ Sûresinin başında anlatılmaktadır: *"Eksiklikten uzaktır O Allah ki geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürüttü. Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye böyle yaptık. Gerçekten O, işitendir, görendir"* [5].

Bazı rivâyetlere göre İsrâ, Mi'râc'dan ayrı bir olaydır, onun Mi'râc ile

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 27/53-57; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/253.
2. Necm Sûresi: 13-14.
3. Tekvîr Sûresi: 23.
4. İsrâ Sûresi: 60.
5. İsrâ Sûresi: 1.

bir ilgisi yoktur. Bazılarına göre de İsrâ ve Mi'rac beraberdir ve bir kere olmuştur. Bazılarına göre de birkaç kere olmuştur.

Olay için bildirilen vakitler de çelişkilidir. Kimi rivâyete göre İsrâ ve Mi'rac, bi'setten onbeş ay sonra olmuştur. Bu tarih Necm Sûresinin iniş tarihine uysa da İsrâ Sûresinin iniş tarihine uymaz. Çünkü İsrâ Sûresinin, Mekke devrinin ortalarına doğru inmiş olduğu kanısındayız. Kimi rivayete göre de İsrâ ve Mi'râc, bi'setin beşinci yılında olmuştur. Bu tarih de İsrâ Sûresinin iniş tarihine uyabilir, ama Necm Sûresinin iniş tarihine uymaz. Çünkü Necm Sûresi bundan çok önce inmiştir.

Kimi rivayetlere göre de İsrâ ve Mi'râc, bi'setten beş yıl önce olmuştur ki bu tarih, ne Necm Sûresinin, ne de İsrâ Sûresinin iniş tarihine uyar. İsrâ ve Mi'râc'ın bi'setten bir yıl önce olduğunu söyleyen çok tuhaf bir rivayet de vardır.

İsrâ ve Mi'râc olayını anlatan rivayetlerde çok acaip ve garip şeyler vardır. Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmekte olan Peyğamber'i bir acuzenin çağırması, Peyğamber'in bütün peyğamberlere imam olup namaz kıldırması, göğe kadar uzanan bir merdiven kurulması, gök kapılarının birbiri ardınca açılması, Arşın, Levh'in, Kalem'in, Sidretü'l-Müntehâ'nın, maddî biçimlerde tanıtılması, namazın önce elli vakit olarak farz kılınıp sonra Peyğamber'in, Mûsâ'nın önerisiyle Allah'a tekrar tekrar başvurması üzerine indirile indirile beşe kadar düşürülmesi, akıl almaz tuhaf şeylerdir.

Elbette Peyğamber (s.a.v.) mânâ gözüyle çok şey görmüştür ama bu ruhânî şeyleri maddî biçimde tavsif etmek mümkün değildir. Namazın elli vakit farz kılınması, sonra Mûsâ'nın ikazlarıyle Hz. Peyğamber'in, Rabbine dönüp bunun çok olduğunu, ümmetine ağır geleceğini söylemesi ve böyle böyle namazın beş vakte indirilmiş olması, Allah ile Peyğamber arasında bir pazarlık gibi görünmektedir. Allah sözünü değiştirmez. Bir lâhza sonra değiştireceğini bildiği bir şeyi de emretmez. Peyğamber de Mi'rac gibi insanın aklını başından alan ruhânî bir vision'da Mûsâ'nın yanına gidip ondan fikir alacak halde bulunamaz. Çünkü o anda Allah'ın iradesine teslim olur, kendinden geçer, kendisine ne gösterilirse onu görür, ne söylenirse onu duyar. Birinden fikir alacak, sonra Allah'a dönüp "Ya Rabbi bu çoktur, bunu ümmetim yapamaz" diyecek iradeye sâhip değildir. O makam ve vision, istişâre ile iş yapılacak bir makam ve meşhed değildir.

Kaldı ki namaz Mi'rac'dan önce de kılınırdı. Ve namazın beş vakit olduğuna dair ne Mi'rac'dan önce ne de sonra Kur'ân'da bir açıklık yoktur. Bu husus, Peyğamber'in uygulamasından anlaşılmaktadır. Herhalde bu rivayetler, namazın beş vakit olduğunu sağlama bağlamak için Mi'rac hadislerinin arasına sokuşturulmuştur. Çünkü bazı kimseler, Kur'ân'da bulunmayan dinî uygulamalara itiraz ediyorlardı.

Yine bazı Mi'rac rivayetlerinde anlatıldığı gibi Bakara Sûresinin son âyeti de Mi'rac'da değil, normal vahy ile vahyedilmiştir. Bütün Kur'ân'ın Cebrâîl tarafından vahyedildiği, yalnız Âmenerresûlü ile başlayan Bakara Sûresinin son iki âyetini, Peyğamber'in doğrudan Allah'tan işittiği hakkında Mücahid, Dahhak ve İbn 'Abbâs'a dayandırılan bir rivayet vardır. Bu rivâyet, âyetleri, vasıtasız vahye misal göstermektedir [1]. Önce bu vasıtasız vahyin esası yoktur. Çünkü Şûra Sûresinin 51 nci âyetinin açık hükmüne göre Allah, bir insanla doğrudan konuşmaz. Ya ilham ile, ya perde arkasından konuşur veya elçi gönderip sözlerini kuluna vahyeder. İkinci olarak İsrâ, Mekke devrinin son yarısında vukubulmuş bir olaydır. Bu âyetler ise o olaydan çok sonra, Medine'de vahyedilmiştir. Çünkü Bakara Sûresinin tamamı Medine'de inmiştir. Üçüncü olarak tefsîrlerde bu âyetlerin iniş sebebi şöyle anlatılmaktadır:

"Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. İçinizde olanı açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker, sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azabeder. Allah herşeye kadirdir" [2] âyeti inince bunun anlamı, Allah Elçisinin sahâbilerine ağır geldi, Allah'ın Elçisine geldiler, diz çöktüler: "Yâ Resûlâllah, namaz, oruç, cihâd, sadaka gibi yapabileceğimiz işlerle yükümlü kılındık. Bunları yapabiliriz ama sana inen bu âyetin hükmünü yerine getiremeyiz" dediler. Kalblerden geçen şeylerden hesâba çekileceklerini bildiren bu âyet onlara ağır geldi. Peyğamber (s.a.v.) onlara: *"Siz herhalde İsrâil oğullarının söylediği gibi 'işittik, isyân ettik,' diyeceksiniz" dedi. "Hayır, işittik, itâat ettik" dediler. İşte bu olay üzerine Allah Bakara Sûresinin son âyetlerini indirdi"* [3].

Bu rivâyete göre Bakara Sûresinin son âyeti, İsrâ, Mi'râc esnâsında değil, ashâbın bu sorusu üzerine Medîne'de inmiştir.

Bizim kanâatimize göre İsrâ ve Mi'râc, uyanık iken vukubulmuş ruhânî bir olaydır. İsrâ olayı bir defa olmuştur, fakat Mi'râc olayı birkaç kez vukubulmuştur. Necm Sûresinde anlatılan olay ile İsrâ olayı birbirinden ayrı şeylerdir. Ama Mi'râc olayı da bu vision'lar arasında birkaç kez vukubulmuş olabilir. Çünkü bu müşâhedelerle Peyğamber(s.a.v.)e, Rabbinin bazı büyük âyetleri gösterilmiştir ki işte bu Mi'râc demektir. Zîra İsrâ olayını anlatan âyette de bu olayın, ona Allah'ın büyük âyetlerinin gösterilmesi için düzenlendiği bildirilmektedir. Ancak Mi'rac olayını anlatan rivayetlerde geçen detaylar inanılması gereken şeyler değildir. Biz Kur'ân'ın dediği şekilde Peyğamber'in, Necm Sûresinin inişine kadar Cibrîl'i iki kez gördüğüne, ondan vahiy aldığına,

1. Kurtubî, el-Câmi: 3/425.
2. Bakara Sûresi: 284.
3. el-Câmi: 3/427-428.

Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya yani Kudüs'e kadar da uyanık durumda fakat ruhsal olarak yürütüldüğüne, bu arada Allah'ın birçok âyetini gördüğüne inanırız.

Mi'râcın, bi'setten önce veya bi'setin ilk yıllarında olduğunu anlatan rivayetler de göz önünde tutulursa, Mi'râc olayının da Necm ve Tekvîr Sûrelerinde anlatılan görme olayları sıralarında vukubulduğu kanısına varılabilir. Ama İsrâ olayı, bu müşâhedelerden ayrıdır ve bunlardan çok sonra, Mekke devrinin ortalarında vukubulmuştur. Gerçeği Allah bilir.

اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰى ﴿١٩﴾ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى ﴿٢٠﴾ اَلَكُمُ الذَّكَرُ
وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى ﴿٢٢﴾ اِنْ هِيَ اِلَّٓا اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا
اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى
الْاَنْفُسُ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰى ﴿٢٣﴾ اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰى ﴿٢٤﴾
فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾ وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْن۪ي شَفَاعَتُهُمْ
شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ
عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْن۪ي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾
فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ
مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ

19- Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? 20- Ve üçüncüsü olan öteki Menâtı? 21- Demek erkek size, kadın Allah'a mı? 22- O halde bu, insafsızca bir taksim! 23- Onlar, sizin ve babalarınızın taktığı (boş) *isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlara hiçbir güç indirmemiştir. O*(putlara tapa)*nlar, sadece zanna ve nefislerinin hevesine uyuyorlar. Oysa onlara Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir. 24- Yoksa insan her arzû ettiğine sâhip mi olacaktır? 25- Son da, ilk de Allah'ındır. 26- Göklerde nice melek var ki onların şefâati hiçbir işe yaramaz. Ancak Allah'ın dilediği ve râzı olduğu kimseye şefâat etmelerine izin verdikten sonra şefâat etmeleri yarar sağlar. 27- Âhirete inanmayanlar, meleklere dişi adları takıyorlar. 28- Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sâdece zanna uyuyorlar. Zan ise hiçbir gerçek kazandırmaz. 29- Bizi anmaktan öteye dönen ve dünyâ hayâtından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. 30- İşte onların erişebildikleri bilgi budur* (dünyâdan başka bir hayâta akılları ermez). *Kuşkusuz Rabbin, yolundan sapanı da bilir ve O, yola geleni de bilir.*

Tefsîr:

19-26 ncı âyetlerde Arapların, Allah'ın kızları sandıkları meleklerin sembolü olarak kabul ettikleri Lât, Uzzâ ve Menât gibi putlara tapmaları kınanmakta, bunların boş isimlerden başka bir şey olmadıkları; tanrı olduklarına veya Tanrısal bir güç taşıdıklarına dair hiçbir kanıt bulunmadığı; putlara tanrı demenin tamamen batıl düşünceden ileri geldiği belirtilmekte; artık Allah'ın, insanlara doğru yolu gösterdiği, batıl yolda gidenlerin, boş düşünceleri bırakıp Allah'ın gösterdiği yola girmeleri gerektiği; bu putlara tapmakla insanların hiçbir şey elde edemeyeceği; âhiretin ve dünyânın sâhibinin yalnız Allah olduğu; Allah şefâat edilmesini dilemediği ve buna izin vermediği kimse için hiçbir varlığın şefâat etmesinin bir yarar sağlayamayacağı; putlar değil, göklerdeki melekler dahi Allah'ın izni olmadan kimseye şefâat edemeyecekleri vurgulanmaktadır.

27-30 ncu âyetlerde âhirete inanmayanların, bir kanıta dayanmadan, sırf zanlarına uyarak meleklere kadın adı vermeleri kınanmakta ve zannın insana gerçek bilgi kazandırmayacağı belirtildikten sonra kâfirlerin olumsuz tutumları karşısında üzülen peyğamber(s.a.v.)i tesellî için: Allah'ı anmaya sırtını dönen, dünyâ hayâtından başka bir arzusu bulunmayan müşriklere aldırmaması; onların bilgi düzeylerinin ancak o kadar olduğu; akıllarının ancak

o kadara erdiği, bilgi ve anlayışlarının kıtlığından dolayı öyle küstah davranışlar içine girdikleri; Allah'ın, kimin doğru yolda gittiğini ve kimin yoldan şaştığını gayet iyi bildiği belirtilmektedir.

Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'ı anmağa yanaşmayanlardan yüz çevirmesini emreden 29 ncu âyet, Peyğamber'i tesellî üslûbunu taşır. İnsanları uyarmaktan vazgeçmesini emrettiği anlamına gelmez. Çünkü Peyğamberin görevi tebliğdir. Bu âyet, Peyğamber(s.a.v.)e, tebliğini dinlemeyenlerin davranışlarına aldırmamasını, üzülmemesini emretmektedir. Burada "yüz çevir", aldırma demektir. Peyğamber(s.a.v.)in üzülmesi, asıl dâvâsına zarar verir. O, kendisiyle alay edenlere hiç aldırmadan dâvâsını yaymağa devam etmelidir. Çünkü onların bilgi düzeyleri, kültür seviyeleri o kadardır. Câhildirler, görgüsüzdürler. Öyle câhil, görgüsüz insanların çoğundan nazik, olgun davranış beklenemez. Onlar öyle kaba davransa da yine Peyğamber'in, görevini yapması gerekir. Onların olumsuz tutumları, onun görevini önleyemeyecektir.

Nitekim sonuncu âyet, Peyğamber(s.a.v.)e, teblîğ görevine devam etmesini emretmektedir. Çünkü Allah'ın, kimin doğru yolda olduğunu ve kimin yoldan şaştığını bildiğini ifade etmektedir. Bunun anlamı şudur: Ey Muhammed, sen tebliğini yap, onların sözlerine aldırma. Senin görevin gerçeği duyurmaktır. Onlardan kimin yola geleceğini, kimin sapıklıkta kalacağını, kimin dürüst, iyi niyetli, kimin sapık, kötü niyetli olduğunu Allah bilir. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. Senin görevin onları zorla yola getirmek değil, gerçeği duyurmaktır.

İniş sırasına göre ilk defa bu âyetlerde Arapların inançlarının boş, yanlış olduğu, melekleri Allah'ın kızları sanmalarının doğru olmadığı belirtilmektedir. Daha önce inen âyetler genellikle Allah'ın birliğine çağırıyor, âhiretle uyarıyor, peyğamberliğin genel hedeflerini açıklıyor, Peyğamber'e karşı gelenleri uyarıyor ve müşriklerin, Peyğamber'e yakıştırdıkları sıfatları reddediyordu. Burada müşriklerin inançları açık olarak kınanmaktadır ki bunda, İlâhî sistemi kurmak üzere inen Kur'ân'ın, itikad esaslarını yerleştirmekle izlediği gelişme yolu görülmektedir. Bu âyetlerden Câhiliye Araplarının inançları hakkında şu bilgileri ediniyoruz:

1- Araplar, Lât, Uzzâ, Menât gibi kadın isimleriyle adlandırdıkları ve meleklerin sembolü olarak kabul ettikleri putlara tapıyorlardı. Araplar melekleri Allah'ın kızları sandıkları için putlarına da kadın isimleri vermişlerdi.

2- Allah'ın kızları oldukları için büyük güce sâhip, Allah katında sözü geçer, şefâat eder kabul ettikleri meleklerin şefâatine erebilmek için meleklere tapıyorlardı. Zaten putlara da, sırf taş heykel oldukları için değil, Allah'ın kızları sandıkları meleklerin sembolü oldukları düşüncesiyle tapıyorlardı.

3- Bu inanç onlara atalarından miras olarak gelmişti. Kendileri atalarından miras aldıkları inançları, gelenekleri hiç düşünmeden sürdürüyorlardı.

4- Onlara göre melekler kâinâtın yaratıcısı değil, büyük yaratıcı Allah'ın, çeşitli işlerle görevlendirdiği yardımcıları idi. Kâinâtın asıl yaratıcısı Allah idi.

5- Allah ve melekler gibi ruhsal varlıkları tanımakla beraber dünyâ hayâtından sonra bir hayât tanımıyorlardı. Onlara göre ölüm ile herşey biterdi, ölümden sonra hiçbir şey yoktu. Meleklere de sırf dünyâ arzularına ermek, korktuklarından kurtulmak için taparlardı. Bu tapmadan bir âhiret sevâbı beklemezlerdi, çünkü âhirete inanmazlardı.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın izni olmadan meleklerin şefâat edemeyeceğini, Allah'tan başka varlıklara tapmanın insana hiçbir yarar sağlamayacağını ve insan için asıl yararlı olanın bu dünyâ hayâtı değil, âhiret hayâtı olduğunu vurgular. Çünkü Arapların Kur'ân'a en aykırı düşünceleri, meleklere veya onların sembolü saydıkları putlara tapmakla arzu ettiklerine erecekleri inancı ve âhireti kabul etmemeleri idi.

Kur'ân şefâati tamamen reddetmiyor. 27 nci âyetin içeriğinden, meleklerin veya Allah katında makbul kişilerin şefâat edebilecekleri anlaşıldığı gibi diğer sûrelerdeki çeşitli âyetlerden de bu anlaşılır. Ancak Allah öyle yüce, ulu padişâhtır ki O'nun huzurunda, kendisi izin vermedikçe, kimse söz söylemeğe, şefâat etmeğe kalkışamaz. Allah kime şefâat etme izni verirse ancak o şefâat edebilir ve hangi kulundan hoşnud olursa ona şefâat edebilir, Allah'ın hoşnudolmadığına şefâat edemez. O halde meleklerin şefâatine erebilmek için meleklere değil, Allah'a tapmak gerekir. Allah'ı bırakıp başka varlıklara tapmak Allah'ı gücendirir. Allah, meleklere, kendisinden başkasına tapanlara şefâat etme izni vermez. Bundan dolayı meleklere tapmak, onların şefâat etmelerine değil, tersine etmemelerine neden olur.

27 nci âyetten meleklerin, Allah'ın kızları olmadığı gibi onlara erkeklik ve dişilik sıfatı vermenin de doğru olmadığı anlaşılır. Melekler rûhânî varlıklardır. Mâhiyetlerini Allah bilir. Onları kadın veya erkek olarak düşünmek hatâdır.

Allah çocuk edinmekten münezzehtir. Allah'ın çocuk edinmesi varsayılsa dahi neden erkek çocuklar değil de kız çocuklar edinsin? Bilindiği üzre Araplar, kız çocuklarından hoşlanmaz, erkek çocukları tercih ederlerdi. 21-22 nci âyetlerde onların bu düşüncelerinin tutarsızlığı belirtilmektedir. *"Erkek size, kız Ona mı? Bu, insâfsız bir taksim!"* Yani siz kız çocuğunu beğenmeyip erkek çocuğu yeğlediğiniz halde neden Allah'a kız çocuğu veriyorsunuz? Eğer Allah çocuk edinecek olsa, niçin O da sizin üstün kabul ettiğiniz erkek çocuk edinmesin? Bu husus: *"Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi,*

yarattıklarından dilediğini seçerdi. O yücedir. O tek ve kahredici Allah'tır'' [1], ***''Kullarından kendisine bir parça tasarladılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür. Yoksa Allah, yaratıklarından kızları kendisine aldı da oğulları size mi seçip ayırdı? Rahmân'a benzer olarak ileri sürdüğü*** **(kız çocuğu),** ***onlardan birine müjdelendiği zaman onun yüzü simsiyah kesilir, öfkesinden yutkunup durur''*** [2] **âyetlerinde daha açık olarak ifade edilmiştir.**

19-20 nci âyetlerde işaret edilen Arap putları hakkında çeşitli rivayetler vardır:

1- *El-Lât:* Tâif'te beyaz, nakışlı bir kaya idi. Bir binâ içerisinde bulunan kayanın (heykelin) örtüsü, kapıcı ve bakıcıları vardı. Büyük çevresiyle birlikte Ka'be'den sonra en üstün tapınağın Lât olduğuna inanan Tâif halkı yani Sakîf kabilesi, onunla Kureyş dışındaki kabilelere karşı övünürlerdi. İbn Cerîr'e göre bunlar *Ellât* ismini, Allah adından türetmişlerdi. Bununla *Ellât*'ın, Allah'ın müennesi olduğunu kasdederlerdi. Bir rivayete göre de şedde ile *Ellâtt* (اللاّتّ), hacılara sevîk yapan bir adam idi. O ölünce kabri başında durup ona tapmışlar ve böylece bu put ortaya çıkmıştı. Buna göre *Ellâtt,* (لَتَّ يَلُتُّ)den ismi fâil olur [3]**. Öğüten, ezen, sevîki** [4] **su ile ıslatıp yumuşatan demektir** [5]**.**

Müfessirler, Lât'ın Allah adından türetildiğini ve Allah adının müennesi olduğunu söylüyorlar, fakat Muhammed İzzet Derveze bu konuda aksi bir yorum getiriyor: Eski Irak tanrıları arasında *''el-Lâtu''* adlı bir tanrının bulunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber'in bi'setinden bin yıl önce Herodot, Ellâtu'nun, Arap tanrılarından olduğunu söylemiştir. Yine bi'setten üçyüz ile sekizyüz yıl arasında değişen bir zamanda yazılmış bulunan Nabat, Lihyân ve Semûd yazıtlarında da Ellât, Ellet ismi okunmuştur. Buna göre Ellât'ın, eski bir Arap tanrısı olduğu, fushâ dilindeki ''Allah'' adının bu isimden geliştiği ihtimâli de hatıra gelmektedir. Müfessirlerin, bu adı, Allah'ın müennesi (dişili) saymaları, cahiliye devrine âit bir vesikaya dayanmayan bir tatbik(dil kuralına uydurma)dır. Ellât ismi ya Arap Yarımadasından Irak'a veya Irak'tan Yarımadaya geçmiştir. Allah kelimesinin '' وله '' yahut '' أله '' yahut ''لاه'' kökünden türediği söylenirse de bunun Ellât isminden türemiş olması daha güçlü bir ihtimaldir [6]**.**

1. Zümer Sûresi: 4.
2. Zuhruf Sûresi: 15-17.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/254; Câmi'u'l-beyân: 27/58.
4. *Sevîk:* Buğday ve arpadan yapılan bir yemektir.
5. el-Muncid.
6. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/224-226.

el-'Uzzâ: Mekke ile Tâif arasındaki Nahle'de bulunan bir ağaç (başka rivayetlere göre taş) idi. Bir binâ içinde bulunan bu ağacın da örtüsü vardı. Kureyş bu ağaca saygı gösterirdi. Bundan dolayı Uhud Savaşı sonunda Ebusüfyân, müslümanlara hitâben: "Bizim 'Uzzâ'mız var, sizin 'Uzzâ'nız yok" demiş. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) de mü'minlere: "Siz de: Allah bizim mevlâmızdır, sizin mevlânız yoktur, deyiniz" buyurmuştu. İzzet kökünden türetilmiş olan 'Uzzâ da *e'azz'*in müennesidir [1].

3- *Menât:* ise Mekke ile Medine arasındaki Müşellel denen yerde bulunan bir kaya (heykel) idi. Huzâa, Evs ve Hazrec kabileleri buna saygı gösterir ve hacca buradan başlarlardı [2]. Bir rivayete göre de Menât adı, " " kökünden gelir. *Nev',* rüzgâr ve yağmur demektir [3]. Menât, Arapların, önünde yağmur diledikleri bir kaya (heykel) idi. Bir başka rivayete göre de bunların üçü de Ka'be'nin içinde veya avlusunda bulunan putlardı [4].

Bunlardan başka çeşitli kabilelerin kendilerine mahsus, kapıcıları, bakıcıları bulunan tapınakları vardı. Ka'be için olduğu gibi bunlar için de kurban kesilirdi. Ancak Arapların hepsi Ka'be'nin, diğer tapınaklara üstünlüğünü kabul ederlerdi. Çünkü onun, Hz. İbrâhîm tarafından yapıldığına inanırlardı [5].

Âyette Mekke'deki Kureyşlilere hitâbedilirken: *"O Lât ve 'Uzzâ'yı gördünüz mü? Ve üçüncüsü olan Menât'ı?"* denmesi, Kureyşlilerin, bu put ve tapınaklarla ilişkisi olduğunu gösterir. Mekkelilerin, Lât ve 'Uzzâ adına yemîn ettikleri, tevâtürle gelen haberlerdendir. Kureyşlilerin bunlar adına yemîn etmeleri, bunları kutsal tanıdıklarını gösterir. Çocuklarına da bu putlara nispetle Abdullât, Abdu'l-'Uzzâ, Abdu Menât gibi isimler vermişlerdi. Ebucehil Kureyşlilere: "Muhammed sizi Lât ve 'Uzzâ'dan çevirmek istiyor", Ebusüfyân da Uhud

1. Câmi'u'l-beyân: 27/59; İbn Cezzî, et-Teshîl: 4/76; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/254.
2. Aynı kaynaklar.
3. Müncid'deki mâ'lûmâta göre batıdaki yıldızlardan birinin düşmesi ve yerine karşıtının doğmasıdır. Doğudan doğan bu yıldız, batıda düşen yıldızın karşıtıdır. Bu yıldız on üç gece sürer. Böylece batıda düşen yıldızın karşıtı olan her yıldız on üç gece sürer. Yalnız cebhe on dört gece sürer. Araplara göre bütün yıl boyunca yirmi sekiz doğum yeri vardır. Her on üç gecede bir yıldız batıda düşer ve aynı saatte bunun karşıtı doğuda şafak vakti doğar. Sene sonuna dek bu yirmi sekiz yıldız düşmüş olur sonra sıra yine birinci yıldıza gelir ve bu doğup düşme işi böyle sürüp gider. Araplar, böyle bir yıldız doğup, düşmesi anında bir yağmur ve rüzgâr beklerlerdi ve yağan yağmuru o yıldıza nisbet ederlerdi. Meselâ "Süreyyâ nev'iyle, yahut Deberân nev'iyle bize yağmur geldi" derlerdi. el-Muncid, Dâru'l-Meşrik, Beyrût.
4. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/233.
5. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/254-255.

günü müslümanlara hitâben: "Bizim 'Uzzâmız var, sizin 'Uzzânız yok" demişti. Bütün bunlar, bu putların, Kureyşlilerce de kutsal tanındığını gösterir. Maamâfîh başka yerlerde de bunların adını taşıyan ve saygı gösterilen putlar olması büyük ihtimâldir. Hattâ belki de Kur'ân'da sadece bu üçünden söz edilmesi, bunların, bütün Araplar arasında, hiç değilse Hicaz Bölgesinde ortak tapınaklar olduğunu kanıtlar.

Bu putların adları, kadın adlarıdır. Bundan bu putların, gerçekte kadın tanrıların sembolleri olduğu anlaşılır. Araplar, meleklerin, Allah'ın kızları olduğuna inanırlardı. Bu putları da meleklerin sembolü kabul ettikleri için bunlara kadın isimleri vermişlerdi. Demek ki Câhiliye devri Arapları, öyle sanıldığı gibi sırf taşlara tapan insanlar değillerdi. Melekler adına o taşlara tapıyorlardı. O taşların ardında melekleri düşünüyorlardı. Yani göksel, ruhânî varlıklara inanıyorlardı. Birçok âyetten onların, bu ruhânî tanrılar yanında kâinâtın tek Yaratıcısının Allah, meleklerin de O'nun yardımcıları olduğuna inandıklarını, Allah'a taptıkları gibi, Allah katında kendilerine şefâatçi olmaları için meleklere de taptıklarını anlıyoruz. Bu da onların dini seviye bakımından ilkel insanlar olmadıklarını gösterir.

Muhammed İzzet Derveze'ye göre melekleri Allah'ın kızları sanma inancı, hıristiyanlıktan şekil değiştirerek Araplara geçmiş olabilir. Hıristiyanlıkta Mesîh, Allah'ın oğlu kabul edilir. Bu inançta hafif bir değişiklikle Mesîh-oğul yerine melek-kız oturtulmuştur. Böylece Allah'ın oğlu yerine kızı olmuş, bunun da sayısı çoğaltılarak Allah'ın kızları olmuştur. Herhalde onlar bunu daha tutarlı bulmuşlardır. Çünkü Allah ile insan arasında bir benzerlik yoktur ama Allah ile melek arasında benzer taraflar vardır. Melekler de maddî değil, ruhsal varlıklardır, gözle görülmezler. Allah ile ilişkileri, yakınlıkları vardır. Bu noktadan hareketle meleklerin, Allah'ın çocukları olduğu yargısına varmışlardır. Nitekim onlar bu düşüncelerinin, hıristiyan inancından daha iyi olduğunu savunmuşlardı: *"Meryem oğlu, bir misâl olarak anlatılınca hemen senin kavmin ondan dolayı yaygarayı bastılar: 'Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?' dediler. Doğrusu onlar, kavgacı bir toplumdur"* [1].

Müfessirler, Arapların, Menât'ın yanında yağmur dilediklerini yazarlar. Bundan anlaşılıyor ki Arapların çeşitli tanrıları vardı. Öteki çok tanrılı milletlerde olduğu gibi onlar da her tanrıdan ayrı bir yardım umuyorlardı. Huzurunda kurban kestikleri, istihâre yaptıkları, fal okları çektikleri tanrıları vardı. Bu inançlar, o zamanki dünyâda kavimden kavime isim ve kılık değiştirerek geçmiş ortak inançlardı [2].

1. Zuhruf Sûresi: 57-58.
2. ?

Yakut el-Hamavî, Mu'cemu'l-Buldân'da 'Uzzâ'dan söz ederken şöyle diyor: "Kureyş Ka'be'yi tavaf ederken (وَ اللاَّتِ وَ الْعُزَّى، وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى، فَإِنَّهُنَّ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى، و إنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى): O Lât ve 'Uzzâ ve öteki üçüncüsü Menât yüzü hürmetine; çünkü onlar ulu kuğulardır ve onların şefâatleri umulur) derlerdi. Bu sözden, Ğarânîk olayının temeli de anlaşılmaktadır. Hac Sûresinde temas ettiğimiz bu olayın özeti şu idi:

Gûya Peyğamber (s.a.v.) Necm Sûresini okurken "وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى"dan sonra, ağzından yanlışlıkla "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى، وإنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى" sözü de çıkmış. Bu yüzden sûrenin sonunda müşrikler de müslümanlarla birlikte secde etmişlerdi. Sonra yüce Allah, şeytânın katması olan bu sözleri kaldırıp kendi âyetlerini sağlamlaştırmıştır.

Ma'sûm olan Peyamber'in ağzından böyle bir söz çıkmaz. Hac Sûresinde izah ettiğimiz gibi —şayet böyle bir cümle söylenmiş ise— bunu Peyğamber söylememiştir. Çünkü bu cümle, onun, uğruna türlü türlü cefalara katlandığı dinin başı olan tevhîd prensibine aykırıdır. Peyğamber (s.a.v.) her fırsatta müşriklere Kur'ân okumağa çalışır, müşriklerden bazıları da onun çevresinde toplanıp okuduğu Kur'ân'ı dinlerlerdi. Ama birtakım bozguncular, Peyğamber Kur'ân okurken gürültü eder, onun okuduklarıyle alay ederlerdi. İşte Peyğamber (s.a.v.), kendisine inmiş olan Necm Sûresini Ka'be civarında toplanan Kureyş cemâatine okumağa başlamış: "أَفَرَأَيْتُمُ اللاَّتَ وَ الْعُزَّى وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى" âyetlerini okurken Kureyş şeytanlarından birisi kasden: "تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى وَ إنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى" demiş veya Peyğamber'in böyle söylediğini etrafa yaymış. İşte halk da gerçekten Hz. Muhammed'in böyle söylediğini sanarak müşrikler bundan sevinç duymuşlardır. Fakat bu sözleri, Peyğamber'in kendisinin, bir ara uyku bastığı sırada söylediği şeklindeki rivayetler doğru değildir. Bu, tamamen hikâyecilerin uydurmasıdır.

Kaldı ki bu son iki cümlenin söylendiği varsayılsa bile burada putları övme yoktur. Bu söz, Yakut'un da söylediği gibi, müşriklerin eskiden beri söyleyegeldikleri bir sözün naklidir. Eğer rivayet doğru ise âyetlerde önce müşriklerin bu sözleri nakledilip sonra bu inancın doğru olmadığı, o putların boş isimlerden ibaret bulunduğu, onlara tapmanın, onlardan şefâat ummanın hiçbir yarar sağlamayacağı vurgulanmıştır.

Fakat şeytânın, Peyğamber'in ağzına putları medhedecek sözler attığı şeklindeki hikâye tamamen uydurmadır. Çünkü kendisine iki yay kirişi, yahut iki kaş arası kadar yaklaşan Cibrîl'in vahyi arasına, vahiy dışı sözler, hele şeytan sözleri karışamaz. Ayrıca Allah, *"Rabbinin hükmüne sabret, çünkü*

sen gözlerimizin önündesin, yani gözetimimiz, korumamız altındasın" [1] âyetiyle Elçisini dâima gözetimi, koruması altında bulundurduğunu bildirmektedir. Allah'ın gözetimi altında bulunan Peygamber'e şeytan yaklaşamaz, ona gelen vahiylere başka sözler karıştıramaz. Esasen âyetler arasına bu sözlerin girdiği farz edilse âyetlerin düzeni bozulur.

Son iki âyetteki "ذلك"nin neyi işaret ettiği hakkında iki ihtimâl vardır. Birinci ihtimâle göre "ذلك" zanna âitir. Yani onların bilgileri, ancak zanna kadar varır, ondan öteye geçemez. İkinci ihtimâle göre de "ذلك" onların dünyâ hayâtını tercih etmelerine işarettir. Yani onların bilgileri, ancak dünyâ hayâtını tercihe ulaşmış, bundan öteye geçememiştir. Onlar âhireti düşünmezler [2].

Bize göre "ذلك" onların bütün bâtıl ve anlamsız düşüncelerine işârettir. İşte onların ulaştığı bilgi seviyesi budur. Onların bilgileri, bu batıl düşüncelerden ibarettir. Onlar basit düşünceli insanlardır. Ey Muhammed, sen onların davranışlarına üzülme, Allah kimin doğru yolda yürüdüğünü ve kimin yoldan şaştığını bilir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اَسَٓاؤُ۫ا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ
الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ
اِلَّا اللَّمَمَ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ
وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّٓوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ
اتَّقٰى ﴿٣٢﴾

31- Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. (Kâinâtın sâhip ve pâdişâhı O'dur. Kâinâtı adâletle yönetir) *Ki kötülük edenleri, yaptıklarıyle cezâlandırsın, güzel davrananları da güzellikle ödüllendirsin. 32- Onlar ki günâhın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük hatâlar işleyebilirler. Kuşkusuz Rabbin, geniş mağfiret sâhibidir. O sizi daha iyi*

1. Tûr Sûresi: 48.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/2.

bilir: Gerek sizi Yerden inşâ ettiği zamanki, gerek annelerinizin karınlarında cenîn olarak bulunduğunuz zamanki hallerinizi bilir, artık (O'na karşı) ***kendinizi övüp temize çıkarmayın. Çünkü O, kimin korunduğunu daha iyi bilir.***

Tefsîr:

31-32: *el-Kebâir: el-Kebîre*'nin çoğuludur. *Kebîre* büyük demektir. Burada vasfedilen şey getirilmemiştir. Yani büyük sıfatiyle neyin nitelendirildiği açıklanmamıştır. Günâh işler, Allah'a karşı büyük cür'et olduğundan, "büyük" sıfatı yalnız başına kullanılınca büyük günâh anlaşılır. Sevâb işler de büyük olabilir. Neden "büyük" sözü, sadece günâhın sıfatı olmaktadır? Râzî, bu soruyu şöyle cevaplandırıyor: "Allah'ın nimetleri karşısında kulun iyiliği ne kadar büyük de olsa küçük kalır. Allah onu kabul etmese o iyilik hiç olur. Fakat Allah'ın nimetleri karşısında kuldan çıkan kötü iş, büyük cür'ettir. Eğer Allah'ın keremi olmasaydı, yemek, içmek, bir an Allah'a ibadetten geri durmak seyyi'e (günâh) olurdu. Fakat Allah keremiyle bazı kötülükleri affeder, bazılarını da hafifletir". Büyük günâhların neler olduğu hakkında, İkinci cildin 267-269 ncu sayfalarında bilgi vermiştik. Oraya bakılabilir.

Fevâhiş: Fâhişe'nin çoğuludur. *Fâhişe,* kötülüğü gayet açık olan hareket ve davranıştır. *Fevâhiş,* aşırı derecede çirkin işlerdir ki genellikle zinâ fi'line *fâhişe,* ve *fuhş* denir. *Kebâir* ve *fevâhiş* hakkında çeşitli görüşler vardır. "Kebâir, fâili açıkça cehennem ile tehdidedilen, fevâhiş ise dünyâda cezası bulunan fiillerdir" diyenler olduğu gibi "Kebâir, helâldir diyenin tekfîr edileceği, yâhut sâhibinin tevbesiz affedilmeyeceği fiildir" diyenler de vardır. Râzî'ye göre: "Kebâir, miktarı çok olan büyük günâh, fevâhiş çirkinliği açık olan günâhtır. Kebîre miktar, fâhişe keyfiyet bildiren birer sıfat olmaktadır. Her ma'siyet, esasında Allah'a karşı büyük cür'ettir. Ancak yüce Allah, kullarının yanılma, unutma ile yaptıkları günahları bağışlamıştır. Bunlar kulların çoğunda vukubulduğu veya çok vukubulduğu için saygısızlık ifade etmez. Bir iki kere yalan söylemek, gıybet etmek, harama bakmak, günâh olup olmadığı şüpheli şeyler yapmak gibi. Bundan dolayı ashabımız (yani Râzî'nin mensubolduğu Şâfiî mezhebi fakihleri), çalgılı şarkılar dinlemek insana fasık denmesine sebebolur [1] ama buna önem vermeyen ülkelerde dinleyen fasık olmaz. Oralarda bu, küçük günâha düşer, demişlerdir.

Dediğimiz gibi akılların saygıya aykırı görmediği şeyi yapmak büyük günâh sayılmaz. Görülüyor ki işlerin değerlendirilmesi, zamana ve kişilere göre

1. Burada çalgı ile kasıt, insanları günâhlara teşvik eden, sanat değeri olmayan çalgılardır. Yoksa bir sanat olarak musiki haram değildir. Peygamber'imizin kendisi de bayram günleri çalgı çalıp şarkı söyleyenleri dinlemiştir.

değişir. Müttekî bir âlim, kadınlara tabi olur, yahut bir eğlence yaparsa büyük günah işlemiş olur ama dellâl, satıcı ve işi olmayan boş kimse böyle yapmakla büyük günah işlemiş olmaz. Namaz vakti oyun oynamakla, namaz vakti dışında oyun oynamak da böyledir (birincisi diğerinden daha büyüktür. Burada kasdedilen oyun, kumar değil, eğlencedir). Buna göre her günâh kebîre(büyük günâh)tır. Ancak mükellefin büyük günâh olmadığını bildiği ya da Allah'ın, keremine, affına güvenerek büyük günâhların dışına çıkabileceğini sanarak işlediği fiiller büyük günâh olmaz'' [1].

el-Lemem ise, mü'minin yapmak isteyip de yapmadığı, yahut yapıp da ...en pişman olduğu günâhlardır. Birinci takdirde *el-lemem* (لَمَّ يَلُمُّ)den ge... Düşüncesini bir noktada toplamak, bir şeyi yapmağa karar vermek de...mektir. İkinci takdirde *el-lemem* kişiye birazcık delilik dokunup hemen ayrılması anlamıyle ilgilidir. Kişi, işi yapmağa dokunur dokunmaz hemen ondan ayrıldığı için o işe *el-lemem* denmiştir. *''Bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günâhlarının bağışlanmasını dilerler''* [2] âyeti bu anlamı desteklemektedir. Bir söze göre de *el-lemem,* küçük günâhtır. Bu takdirde kelime, inip fazla kalmamak anlamındaki *ilmâm* kökünden gelir. Az yemek yiyene ''أَلَمَّ بِالطَّعَامِ'' denir [3].

Bu izahlardan anlaşıldığına göre *el-lemem,* insanın yapmak isteyip de yapmadığı hatâlı düşünceler, yapıp da hemen pişman olduğu küçük günâhlardır. İbn Cezzî'ye göre *el-lemem* üzerinde başlıca dört görüş vardır. Şöyle ki: 1) El-lemem, küçük günâhlardır, 2) İnsanın kasıtsız içine düştüğü, fakat devam etmediği günâhlardır, 3) Cahiliye devrinde yapılagelen şirk ve isyanlardır, 4) İnsanın içinden geçirdiği, fakat yapmadığı günâhlardır [4]. İbn 'Abbâs şöyle demiş: ''Ebuhüreyre'nin, Peyğamber(s.a.v.)den naklettiği şu sözdekilerden daha çok lememe benzer bir şey görmedim: *(Allah Âdem oğluna zinâdan nasibini yazmıştır, mutlaka insan o nasibini alır: Gözün zinâsı bakmak, dilin zinâsı —zina sözü— konuşmaktır. Nefis arzu eder, ister; ferc de* (onun isteğine ya uyarak) *onu doğrular veya* (uymayarak) *onu yalanlar''* [5].

İbn Mes'ûd şöyle demiş: ''İki gözün zinâsı bakmak, iki dudağın zinâsı öpmek, iki elin zinâsı sıkmak, iki ayağın zinâsı yürümektir. Ferc de bunları ya doğrular veya yalanlar. Kişi fercini de o işe sunarsa yaptığı zinâdır; yoksa lemem olur'' [6].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/7-8.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 135.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/8.
4. et-Teshîl: 4/77.
5. Buhârî, İsti'zân: 12, Kader: 9; Müslim, Kader: 20, 21; İbn Hanbel, Musned: 2/276, 317, 329.
6. Câmi'u'l-beyân: 27/65; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/257.

Ecinne: Anne karnındaki çocuk anlamına gelen *cenîn*'in çoğuludur. *Tezkiye-i nefs:* Nefsi temizlemek anlamına gelir. Fakat âyette kendinizin tertemiz, tamamen masum olduğunuzu iddiâ etmeyiniz, kendinizi övmeyiniz demektir.

Bu âyetlerde göklerin ve yerin bütün yaratıkların sâhibi olan Allah'ın, insanı yaptıklarından hesaba çekeceği, kötülüklerini cezalandırıp iyiliklerini öldüllendireceği vurgulandıktan sonra büyük günâhlardan, çirkin işlerden kaçınıp da elinde olmadan bazı küçük hatâlara düşen, ya da içlerinde hatâlı düşünceler, niyetler geçirmiş olan kimseleri bağışlayacağı; Allah'ın, tâ insanı topraktan inşâ ederken ve anne karnında şekillendirirken onun her halini bildiği belirtiliyor, onun için: "Allah'a karşı kendinizi temiz, günâhsız yapmayınız, masum olduğunuzu söylemeyiniz, çünkü Allah, kimin günahlardan korunduğunu bilir. O'na karşı insanın kendini övmesi yakışık almaz."

Bu âyetler insanı bile bile günâh işlemekten menederken, elinde olmadan bazı hatâlar yapmaktan dolayı da umutsuzluğa düşmekten alıkoyuyor. İnsan kasden yaptığı günâhlardan, aşırı davranışlardan sorumludur, fakat insanın tamamen hatâlardan uzak kalması da mümkün değildir. İnsan bilmeden de hata işler, elinde olmadan içinden kötü düşünceler geçirir, hattâ bazan bunları yapmağa karar vermiş iken Allah korkusu, yapmasına engel olur. İşte bağışlaması bol olan Allah, insanın bilmeden yaptığı hatâları, yanılgıları, elinde olmadan içinden geçen kötü düşünceleri affeder.

32 nci âyetin Allah'ın, insanı tâ topraktan inşâ ederken ve anne karnında yavru iken onun her halini bildiği belirtilmektedir. "هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ : *O sizi yerden inşâ ettiği zaman da ve siz, annelerinizin karınlarında yavrular iken de daha iyi bilir*" buyurulmaktadır. *"Sizi yerden inşâ ettiği zaman"* sözü, bütün insanlığa yönelik genel bir hitâptır. Bunda iki ihtimal vardır: Bu sözle kasıt, insanlığın atası olan Âdem'in topraktan yaratıldığını belirtmektir. Yani Allah, sizin atanızı topraktan yaratıp insan haline getirdiği zaman da sizi iyi bilirdi, demektir. "إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ: *Su kabardığı zaman biz sizi akıcı gemide taşıdık*"[1] âyetinde de hitâp bütün insanlara olmakla beraber gemide taşınanlar bütün insanlar değil, Nûh'un gemisine binmiş olanlardır. Fakat sonraki nesiller, onların soyundan geldikleri için âdetâ onlar da o gemide taşınmış gibi onlara *"sizi gemide taşıdık"* denilmiştir. Buna göre Âdem topraktan yaratılmış, zürriyeti olan öteki insanlar da kendisinden türedikleri için dolayısiyle topraktan yaratılmışlardır. Çünkü topraktan yaratılandan türemişlerdir. Âlimlerin çoğunun âyetten anladığı mânâ budur. Ancak "Siz" hitâbı genel olup bütün insanlara yönelik bulunduğu

1. Hâkka Sûresi: 11.

için Râzî, bütün insanların da gerçekte topraktan yaratılmakta olduklarını söylüyor. Çünkü insanın iki yaratılış safhası vardır. Birinci safha, insanın babasının belinde tohum haline getirilmesidir. Allah önce erkekte meni hayvancıkları, kadında yumurta yaratır. Bu hayvancıklar ve yumurta, insanın yediği gıdalardan oluşur. Gerek hayvansal, gerek bitkisel olsun, bütün gıdaların kaynağı topraktır. Demek ki babanın belinde yaratılan insan tohumları, annenin rahim kanalında yaratılan yumurtalar topraktan alınan gıdalardan oluşmaktadır. Erkeğin belinde her spermi nasıl yarattığını ve her spermin taşıdığı özellik ve kabiliyetleri bilen Allah, o spermi alıp anne karnındaki yumurtayı aşılatarak ondan yavru yapmağa başladığı zaman da o iki hücrenin birleşiminden oluşan yavrunun, rahimde geçirdiği bütün aşamaları, taşıdığı özellikleri, ileride onun saîd mi şakî mi olacağını, ne gibi işler yapacağını bilir.

Babanın belinde, annenin karnında gayet gizli yerlerde insanın her halini bilen Allah, dünyâya geldiği zaman da onun her hareketini ve sıfatını bilir. Allah topraktan çıkan hangi gıdaların, hangi insanın belinde insan tohumu haline geleceğini ve gıdalardan oluşan milyonlarca insan tohumundan hangisinin, ne zaman ve nasıl anne rahmine düşüp yumurta ile birleşeceğini, yumurta ile birleşip bir hücre olan ve gittikçe çoğalarak yavru haline gelen o tohumun ne gibi aşamalar geçireceğini, kazanacağı kabiliyet ve kapasiteyi, hasılı herşeyini bütün ayrıntılarıyle bilir. İnsanın, tâbiattaki halinden tohum haline, yavru haline ve doğup aklı başında insan haline gelinceye kadar geçirdiği bütün aşamaları bilen Allah'a karşı kendisini övmesi, temiz, masum, kabiliyetli, çok iyi, üstün insan olduğunu iddiâ etmesi uygun olur mu? Elbette olmaz.

Bu âyetten açıkça anlaşılacağı gibi Allah insanın kendisini övmesini menetmiştir. İnsanın kendisini ne Allah'ın huzurunda, ne de başkalarının yanında övmesi Kur'ân ahlâkına uygun değildir. Kendisini övmek doğru olmadığı gibi yüzüne karşı başkasını övmek, o kimseyi gurura sevk edeceğinden doğru değildir. Kişinin kendisini övmesi kendini beğenmekten, başkaları yanında maddî veya manevî çıkar sağlama çabasından ileri geldiği gibi yüzüne karşı başkalarını övmek de yine çıkar sağlama hevesinden doğar. Birincisine kendini beğenen, ikincisine dalkavukluk denir ki her ikisi de kötüdür. Ama hiçbir menfaat duygusu olmadan birine karşı sevgi ve düşüncesini belirtmekte bir sakınca yoktur. Bu konuda bazı hadisler de zikredilmektedir:

Müslim'in rivayetine göre Amr ibn Atâ, kızına *'Berre''*[1] diye isim vermiş. Ebu Seleme'nin kızı Zeyneb ona: *''Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *böyle isim takmaktan menetmiştir. Bana da Berre adı verilmişti. Allah'ın Elçisi* (s.a.v.)

1. *Berre:* İyi kadın demektir.

Kendinizi temize çıkarmayın, Allah sizden kimin iyilik sâhibi olduğunu bilir" dedi. Peki ne ad takalım?" dediler. "Ona Zeyneb adını verin" dedi"[1].

Bir adam Peyğamber(s.a.v.)in huzurunda bir başkasını övdü. Peyğamber (s.a.v.) ona birkaç kez: *"Yazık sana, arkadışının boynunu kestin, dedi, eğer biriniz mutlaka arkadaşını övecekse ben onu böyle sanıyorum. Allah onu daha iyi bilir, Allah'a karşı kimseyi övemem, ancak ben onun şöyle şöyle olduğunu sanıyorum, desin. Eğer gerçekten o kimseyi öyle biliyor ise"*[2].

Bir adam Hz. Osman'ın yanına gelip yüzüne karşı onu övdü. Mikdad ib Esved, o adamın yüzüne toprak atmağa başladı ve şöyle dedi: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *bize, meddâhlarla* (övücülerle) *karşılaştığımızda onların yüzlerine toprak saçmamızı emretti"*[3].

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّىٰ ﴿٣٣﴾ وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ ﴿٣٤﴾ أَعِندَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ
فَهُوَ يَرَىٰ ﴿٣٥﴾ أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ
﴿٣٧﴾ أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾
وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾ وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ
الْمُنتَهَىٰ ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾
وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّ
عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَىٰ
﴿٤٩﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَ فَمَا أَبْقَىٰ ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن

1. Müslim, Âdâb: 19; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/258.
2. Müslim, Zühd: 65; İbn Mâce, Edeb: 36; İbn Hanbel: 5/45, 46; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/258.
3. Müslim, Zühd: 69; Ebû Dâvûd, Edeb: 9; Tirmiẑî, Zühd: 36; İbn Hanbel: 2/94, 6/5; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/258.

قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰى ﴿٥٢﴾ وَالْمُؤْتَفِكَةَ اَهْوٰى ﴿٥٣﴾

فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى ﴿٥٥﴾

33- Gördün mü şu adamı ki arkasını döndü? 34- Azıcık verdi, gerisini elinde sıkı sıkı tuttu? 35- Ğaybin bilgisi kendi yanında da o mu (gizli şeyleri) *görüyor? 36- Yoksa kendisine haber mi verilmedi: Mûsâ'nın Sahifelerinde yazılan, 37- Ve vefâkâr İbrâhîm'in sahifelerinde yazılan* (şu gerçekler)*: 38- Ki hiçbir günahkâr, başkasının günâh yükünü yüklenmez. 39- İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. 40- Ve çalışması da yakında görülecektir. 41- Sonra ona tastamam karşılığı verilecektir. 42- Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır. 43- Güldüren O'dur, ağlatan O'dur, 44- Öldüren O'dur, yaşatan O'dur. 45- O yarattı iki çifti: erkeği, dişiyi, 46- Atıldığı zaman nutfeden, 47- Kuşkusuz, tekrar yaratmak da O'nun işidir. 48- Zengin eden O'dur, bol bol verip memnun eden O. 49-* (Taptıkları) *Şi'râ*(yıldızı)*nın Rabbi O'dur. 50- O helâk etti: Önce gelen Âd'ı, 51- Semûd'u, komadı* (onları). 52- Daha önce de Nûh kavmini. Çünkü onlar çok zâlim ve azgın idiler. 53- Altı üstüne getirilen kentleri devirip yıktı. 54- Onların üstüne neler çöktü neler?! 55- Öyleyse Rabbinin hangi nimetinden kuşku duyuyorsun?

Tefsîr:

33-55: *Ekdâ:* Vermeyi kesti, biraz verdi, sonra daha vermedi. *Küdye* kazılmaz, katı, yalçın kaya, *ikdâ* da *küdye*'ye varmak, yani sert kayaya rastlamak demektir ki cimrilikten kinâyedir. *Vizr:* Günâh ve ağır yük demektir. Burada günâhkâr nefis anlamınadır. *Temennâ:* Menî olarak indi, aktı; *ağnâ:* Zengin etti; *aknâ:* İyice doyurdu, ihtiyâcından fazla da verdi, razı oluncaya kadar zengin etti demektir.

Azleme: Zulüm kelimesi Kur'ân'da birkaç anlama gelir: Haktan sapma, insanın kendi canına haksızlık etmesi, başkasına haksızlık etmek, düşmanlık etmek, suç işlemek, eksiltmek, başkasının hakkını kısmak, şirk koşmak. 52 nci âyette *azleme* fi'li, haksızlık etti, haktan saptı anlamlarınadır.

Bu âyetlerde gelecek endişesiyle cimrilik edip fakirlere, Allah yoluna mal harcamayan insanlar kınanıyor. Ğaybi Allah'tan başka kimse bilmez. Mal

tükenir de ileride sıkıntıya düşer endişesiyle iyilik yapmaktan geri durmanın doğru olmadığını vurgulamak için İbrâhîm ve Mûsâ'nın Kitâplarındaki bazı hikmetler hatırlatılıyor:

Burada İbrâhîm Aleyhisselâm *"veffâ"* diye tavsîf ediliyor. *Veffâ:* çok vefâ gösterdi, sözünde durdu, Allah'a karşı tam görevini yaptı, risâletini tebliğ görevini eksiksiz yerine getirdi, demektir. İşte Mûsâ'nın ve o vefâkâr Peyğamber İbrâhîm'in sahifelerinde de şu hikmetler vardı: Hiçbir günahkâr, başkasının günâh yükünü taşımaz, başkasının cezâsını çekmez. İnsana, kendi çalışmasının, kendi işlerinin sonucundan başka bir şey yoktur. Herkes yaptığının karşılığını görür, hiç kimseye haksızlık edilmez. Herkese hak ettiği mükâfât tam verilir. Sonunda Allah'a varılacak, O'nun huzurunda hesap verilecektir. Güldüren, ağlatan, öldüren, yaşatan, akıtılan meniden erkek ve dişiyi yaratan, ikinci kez tekrar canlıları diriltecek olan, zengin eden, bol bol nimet veren hep O'dur. O Şi'râ (Ülker) yıldızının da Rabbidir. Yalnız şu dünyânın değil, gökte en parlak görünen yıldızların da Rabbi Allah'tır. Kâinâtın yegâne hakimi O'dur. O, daha önce buyruğu dışına çıkmış Âd, Semûd, Nuh kavimlerini, Mü'tefike'yi (Lût kavmini) batırıp helâk etmişti. Onlar da zengin, güçlü idiler. Fakat malları, kendilerini Allah'ın azâbından kurtaramadı. O halde Allah'ın cezasından korunmak için mala, mülke değil, sadece Allah'a güvenmek gerekir. Dünyâ malı geçicidir, Allah'ın izni olmadıkça mal hiçbir yarar sağlamaz.

Allah'ın bu kudretleri hatırlatıldıktan sonra "Artık Rabbinin hangi nimetinden kuşku duyuyorsun, hangi nimetini yalanlıyorsun?" buyuruluyor.

Bir rivayete göre bu âyetler, Velîd ibn Muğîre hakkında inmiştir. Gûyâ adamın kalbi yumuşayarak Peyğamber(s.a.v.)e tabi olmuş. Arkadaşlarından biri kendisini kınamış. Velîd:

— Âhiret azâbından korktum, demiş. O da:

— Sen malının bir kısmını bana ver, ben senin azâbını yükleneyim, demiş.

Velîd biraz vermiş, sonra vazgeçmiş, vermemiş.

Başka bir rivayete göre bir adam müslüman olmuş, biri kendisini kınamış:

— Atalarının dinini terk edip onları sapıklıkla mı suçluyorsun? Onların ateşe gireceğini mi sanıyorsun? Atalarını savunman gerekirken böyle yapman uygun mudur? demiş. O da:

— Allah'ın azâbından korktum, demiş. Öteki de:

— Sen bana bir şey ver, ben senin azabının tamamını üzerime alayım, demiş.

Müslüman olan biraz mal vermiş, öteki daha ver, deyince daha fazla

vermek gücüne gitmiş, biraz daha vermiş, fakat verdiğine bir sened yazdırmış, şahid tutmuş [1].

Başka bir rivayete göre de bu âyetler Hz. Osman hakkında inmiş imiş. Gûyâ Hz. Osman'ın Allah yolunda çok mal harcadığını gören süt kardeşi Abdullâh ibn Ebî Serh böyle giderse bir gün malının tükeneceğini söyleyerek Hz. Osman'ı korkutmuş. Hz. Osman:

— Benim günâhlarım ve hatâlarım var, ben Allah'ın rızasını ve affını kazanmak için böyle yapıyorum, demiş. Abdullâh da:

— Sen deveni yüküyle beraber bana ver, ben senin günâhlarını yükleneyim, demiş [2].

Bu rivayetlerin hiçbirinin aslı yoktur. Tefsîrlerde yer almış olan bu tür hurâfeleri reddetmek için bunları buraya kaydettik. Bir ve ikinci rivayetlerde müslüman olmuş kişinin mal verdiği adam bir müşriktir. Yüce Allah, âyette kalpazan bir müşrike değil, zaruret içinde bulunan zavallı fakirlere yardım etmeyenleri, biraz verip sonra yardımdan geri duranları kınamaktadır. Yoksa o kalpazana mal vermek zaten günâhtır. Çünkü adam âhiret azâbını üzerine alacağını söyleyerek dinle alay etmektedir. Şimdi ona mal vermemeyi, Allah cimrilik mi sayar?

Üçüncü rivayette Hz. Osman gibi iman timsali birinin, "Ben senin günâhını yüklenirim" diyen bir müşrike aldanıp mal verdiği anlaşılır ki Hz. Osman böyle bir şey yapmaz. Çünkü bu, imanı tehlikeye düşürür. Râzî de: "Bu batıl sözdür, zikri caiz değildir, çünkü ne mütevatir, ne de meşhur olmuştur. Hz. Osman(r.a.)ın hali de böyle bir şeyden münezzehtir" [3] diyor. Kaldı ki 'Abdullâh ibn Ebî Serh sonradan Afrika'yı fethetmiş bir kahramandır [4].

Doğrusu 29. âyette Yüce Allah: *"Bizi anmaya arkasını dönen, dünyâ hayatından başka bir şey istemeyenden yüz çevir"* buyurmuştu. Daha sonra Allah'ın bu buyruğuna uyup günâhlardan, kötülüklerden kaçınan mü'minlerin karakterini belirtmiş, onların halini beyan ettikten sonra Kur'ân'ın üslûbu uyarınca, Allah'ı anmaya arkasını dönen gururlu, kaba, zengin ve cimri insan karakterini belirtmiştir. Yukarıdaki mü'min insan karakteri genel olduğu gibi buradaki müşrik insan karakteri de geneldir, belli bir şahıs kasdedilmemiştir. Esasen âyetler birbirine bağlıdır ve âhirete inanmayan müşrik insanın karakterini çizmektedir.

1. Câmi'u'l-beyân: 27/70.
2. Mefâtîh: 29/11; et-Tefsîru'l-hadîs.
3. Mefâtîh: 29/11.
4. Bkz. el-A'lâm: 4/88.

İmam Şâfiî *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur"* âyetine dayanarak ölüye, Kur'ân okumanın sevâbının ulaşmayacağı kanısına varmıştır. Çünkü insana yalnız kendi kazancı yarar verir. Başkasının Kur'ân okuması, kendi işi ve kazancı değildir. Bundan dolayı Allah'ın Elçisi (s.a.v.), bunu ümmetine sünnet kılmamış, ümmetini buna teşvîk etmemiş ve böyle bir şey yapmalarını ne açıkça, ne de üstü kapalı söylememiştir. Sahabîlerden hiçbirinin de böyle bir şey yaptığı nakledilmemiştir. Eğer bunu yapmak hayır olsaydı, bizden önce onlar yaparlardı. Allah'a yaklaştıran ibadetler nasslara dayanır. Kıyâs ve re'y ile olmaz. Duâ ve sadakanın ölüye ulaşacağı hakkında ümmetin icmaı vardır. Şâri'den de bu konuda açık nass gelmiştir. (Fakat ölüye Kur'ân okuma hakkında bir delil yoktur). Müslim'in, Ebuhüreyre yoluyla rivayet ettiği: *"İnsan ölünce ameli kesilir. Yalnız üç amelinin sevâbı sürer: Kendisine duâ eden çocuktan, kendisinden sonraya bıraktığı kamu yararına bir sadakadan, ya da yararlanılan ilimden ötürü kişiye* (ölümünden sonra da) *sevâp gider"* [1] hadîsinde belirtilen üç amel, gerçekte insanın kendi çabası ve ameli sayılır. nitekim hadiste: *"İnsanın yediği en temiz rızık, kendi elinin emeğiyle kazandığı rızıktır. İnsanın çocuğu da kendi kazancındandır"* [2] buyurulmuştur. Vakıf vesaire gibi sadaka-i câriye (kamunun yararlandığı sadaka) ise yine kendi amelinin ve vakfının eseridir. Yüce Allah: *"Biz, evet biz ölüleri diriltiriz, insanların öne sürdükleri ve geriye bıraktıkları işlerini yazarız"* [3] buyurmuştur. Halk arasında yaydığı, kendisinden sonra insanların tâbi olduğu ilim de yine kendi sa'yinden ve amelindendir. Çünkü hadiste: *"Kim bir hidâyete çağırırsa o hidâyete uyanların herbirinin aldığı sevapların toplamı kadar sevap alır, ötekilerin sevâbından da bir şey eksilmez. Kim de bir sapıklığa çağırırsa ona uyanların her birinin aldığı günâhların toplamı kadar günâh alır. Ötekilerin günâhından da bir şey eksilmez"* [4] buyurulmuştur [5].

Kuşkusuz İmâm Şâfiî böyle istinbat etmiştir, onun istinbâtına saygımız vardır. Fakat âyetin böyle bir anlam taşıdığı kanısında değiliz. Duâ ve sadakanın sevâbı ölüye ulaştığına göre, Kur'ân okumanın sevâbının ulaşmayacağını söylemek çelişki olur. Çünkü Kur'ân'da duâ âyetleri vardır. Kişi Kur'ân okuduğu zaman kalbi inşirâh duyar, duâ eder, yüce Allah da onun duâsını kabul buyurur. Bu arada ölmüş kardeşinin ruhunu anar, bu sevaptan onun da yararlandırılmasını dilerse ölenin ruhu bundan mutluluk duyar. Bu konuda deliller vardır. Çünkü bu bir anıştır. Anılan ruh sevinir, yararlanır. Bundan dolayı yüce Allah, Nûh'un, İbrâhim'in ve diğer peyğamberlerin, âlemler

1. Buhârî, Târîhu'l-Edeb'de zikretmiştir. Müslim, Vasiyyet: 14, Ebû Dâvûd, Vasaya: 14; Nesâ'î, Vasâ'ya: 8; Tirmizî, Ahkâm: 36; İbn Hanbel: 2/372. Bu hadis zayıftır: Feydu'l-Kadîr: 1/437-438.
2. İbn Mâce, Ticârât: 1; Nesâ'î, Buyû': 1; Dârimî, Buyû': 6; Musned: 6/31.
3. Yâsîn Sûresi: 12.
4. Müslim, İlm: 6; Buhârî, İ'tisâm: 15; Tirmizî, 'İlm: 15; Ebu Dâvûd, Sünnet: 16; İbn Mâce, Mukaddime: 14...
5. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/259.

tarafından hayır ve esenlik ile anıldıklarını bildirmektedir. *"Âlemler içinde Nûh'a selâm vardır. İbrâhîm'e selâm olsun. İşte biz güzel davrananları böyle ödüllendiririz"*[1] buyurmaktadır.

Böyle esenlik ile, hayır ile yâdetmenin, ölünün ruhuna hiçbir yararı olmasa, Allah onların esenlik ile anılmalarını imrendirici bir biçimde anlatmaz. Demek ki hayır ile yâdetmenin, ölünün ruhuna yararı vardır. Kur'ân okuduktan sonra ölünün ruhunu zikretmek, bunun sevâbından onun da yararlanmasını dilemek elbette bir anmadır. Anmaların da en güzelidir. İnşâallâh bundan, onun ruhu yararlanır. İslâm ümmeti de bu konuda oybirliğine varmış durumdadır.

Ancak Kur'ân'ı bir mezarlık kitâbı haline getirmek, onun ticâretini yapmağa kalkmak, mezarlıklarda okuyucu tutup üçbeş bin liraya Kur'ân okutmak gibi şeyler, menedilmesi gereken bid'atlerdendir. Din, para ile satılacak veya satın alınacak bir şey değildir. İbâdet ve sevâbı para ile satılmaz. Allah Peyğamber'ine şöyle demesini emretmiştir: *"Ben bu Kur'ân karşısında sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, âlemlerin Rabbi Allah tarafından verilecektir"*[2]. Bundan dolayı ölüye para ile Kur'ân okumayı meslek haline getirmek veya bunu meslek edinenleri para ile tutup Kur'ân okutmak câiz değildir. Herkes bildiğini okur. Biliyorsa geçmişlerine Kur'ân okur, bilmiyorsa duâ eder. Zaten insanın isteyerek, duyarak içinden yaptığı duâlar ve okuyuşlar etkilidir. Yoksa sırf para almak için Kur'ân okuyanın, bu amelinden bir sevâp umulmaz. Bilmeyen kişi, Fâtiha'yı okur. Duâların en güzeli Fâtiha'dır. Dinin şerefine züll getirecek, onu küçük düşürecek, bir delile dayanmayan hareketlerden, bid'atlerden kaçınmak gerekir. Âkif ne güzel söylemiş:

İnmemiştir hele Kur'ân bunu hakkıyle bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için.

38-42 nci âyetler, sorumluluğun bireyselliği prensibini getirmektedir. Herkesin ancak kendi vebâlini, günâhını taşıyacağı, burada belirtildiği gibi Kur'ân'ın birçok yerinde de tekrar edilir. Bu, hıristiyanlıktaki Âdem'den bütün insanlığa geçtiği düşünülen ezelî günâh inancını da reddeder. Hiç kimse, kendisinin sebebolmadığı bir günâhtan sorumlu olmaz. Ne baba çocuğunun, ne de çocuk babasının, atasının günâhından sorumludur. İnsanın atasının günahkâr, şakî veya kâfir olması, kendisine zarar vermeyeceği gibi, velî veya nebî olması da kendisine yarar vermez. Babasının peyğamber oluşu, Nûh'un kâfir oğlunu kurtaramamıştır: *"Allah ona dedi ki: Ey Nûh, o senin âilenden*

1. Sâffât Sûresi: 79, 109-110.
2. Şuarâ Sûresi: 109, 127, 145, 164, 180.

değildir. O yaramaz işler yaptı. Bilmediğin şeyi benden isteme" [1].

Allah insanı, başkasının günâhından sorumlu tutmadığına göre, insanlar da suç işlememiş birini, başkasının hatâ ve günâhından sorumlu tutmamalıdırlar. Günâh ve sevâb, kötülük ve iyilik bireyseldir, kişinin kendisine özgüdür, verasetle geçmez. İnsan ne yaparsa onun karşılığını görür. Allah hiç kimseye haksızlık etmez.

42 nci âyette: "وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى: *Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır"* buyurulmaktadır. Burada hitâp Hz. Peyğamberedir. Burada Peyğamber'e, sen üzülme, varış Allah'adır, onların ne yaptıklarını biz biliyoruz, onlar yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir denilmektedir.

43-44 ncü âyetlerde güldüren, ağlatanın, öldüren, yaşatanın Allah olduğu vurgulandıktan sonra 45 nci âyette *İki çifti: Yani erkek ve dişiyi, akıtılan nutfeden yaratanın da Allah olduğu belirtilmektedir.* Burada erkek ve dişinin, akıtılan meni damlasından yaratıldığı ifade ediliyor. Bu konuya daha önce çeşitli yerlerde işaret etmiştik. Bilindiği gibi çocuk, erkek menisindeki hayvancıkların (spermlerin) yumurtayı aşılamasıyle yaratılmağa başlar. Çocuğun erkek veya dişi oluşunu, yumurtayı aşılayan meni hayvancığının kromozomları belirler. Spermlerin yarısı uzun, yarısı kısa kromozom taşır. Uzun kromozomlular dişil karakterlidir. Bunlar (x) ile gösterilir. Kısa kromozomlular da erkil karakterlidir. Bunlar da (y) ile gösterilir. Kadının yumurtasındaki kromozomlar aynıdır, onunki hep (x) türündendir. Şimdi erkekten giden (x) kadının (x)i ile birleşince yavru (xx) kızdır; erkekten giden y yumurtayı aşılayıp birleşim (xy) olursa yavru erkektir. Demek ki erkek de, dişi de esas itibariyle meni hayvancığı tarafından belirlenmektedir. Yaratıcı böyle yasalaştırmıştır ki kimse karısını erkek veya kız doğurduğu için suçlamasın. *"Yaratıcıların en güzeli Allah'ın şânı yücedir!"* [2].

47- "وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَى: *Öteki neş'e de O'nun işidir".* (Yani diğer yaratmayı yapacak olan da O'dur. Râzî, bu âyetin tefsîrinde şöyle diyor:

"Müfessirlerin çoğuna göre *"en-neş'etu'l-uhrâ: öteki neş'e* (inşâ etme, yaratma)" haşre işarettir. Uzun uzun düşündükten ve Allah'tan beni gerçeğe ulaştırmasını niyaz ettikten sonra şu kanıya vardım ki: Neş'e-i uhrâ, insana, insânî ruhun üflenmesine işaret olabilir. Çünkü nefs-i şerîfe (yüce ruh) kesîf, karanlık cisimlere karışmaktadır. Allah insânî ruhu bedene karıştırdığından, bedene yüce ruhu üflediğinden dolayı insanı şerefli kılmıştır. İnsanın değeri, kendisine bu ruhun üflenmesinden ileri gelir. *"Kemiklere et giy-*

1. Hûd Sûresi: 46.
2. Mü'minûn Sûresi: 14.

dirdik, sonra onu başka bir yaratış ile inşâ ettik"[1] âyetinde de buna işaret edilmiştir. Burada da *"Onu başka bir yaratış ile inşâ ettik"* buyuruyor. Bu yaratma, nutfenin alâkaya, alâka'nın mudğaya, mudğanın izâma çevrilmesinden başka bir yaratıştır. Bu *"Başka yaratış"* ile insan, diğer hayvanlardan ayrılır, meleklerle ortak algılara ulaşır. Orada nutfeyi yaratmadan sonraki (ruh üfleme hali), "ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ: *Sonra onu başka bir yaratış ile inşâ ettik"* cümlesiyle ifade buyurduğu gibi burada da aynı hali "وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرٰى: *Öteki inşâ da Onun işidir"* âyeti ile ifade etmiştir. Orada inşâ-i âhar tabiri ile ifade edilen ruh üfleme hali, burada neş'e-i uhrâ tabiri ile ifade edilmiştir.

"Bu âyeti böyle tefsîr etmemizi gerektiren sebep şudur: " وَ أَنَّ إِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى : *Sonunda senin Rabbine varılacaktır"* âyeti, müfessirlerin çoğuna göre öldükten sonra yeniden yaratmayı açıklamaktadır. "ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفٰى: *Sonra ona tastamam karşılığı verilecektir"* âyeti de âhirete ilişkindir. 41-42 nci âyetlerde âhiret hayatı anlatılmaktadır. İnsanın menîden yaratıldığını anlatan 46 ncı âyetten sonra ardından gelen 47 nci âyetteki neş'e-i uhrâ da âhirete işaret olsa, biraz önce geçmiş olan söz, tekrar edilmiş olur. Kendinden önceki âyet, insanın meniden yaratıldığını belirtiyor. Kendinden sonraki 48 nci âyet, Allah'ın insana mal verip zengin ettiğini, daha fazlasını da verdiğini söylüyor. Öncesi ve sonrası tamamen dünyâ hayâtına âit söz arasına âhiretin girmesi pek uygun düşmez. *Uhrâ, âhar*'ın müennesidir. Diğer, öteki anlamına gelir. *Âhir*'in müennesi değildir. Çünkü *âhir*'in müennesi *âhiret*'tir. Nitekim âhiretten söz eden başka bir âyette kelime âhiret şeklinde geçer: "ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْاٰخِرَةَ: *Sonra Allah, âhiret yaratışını yapar"*[2].

"Yani yüce Allah, 46-48 nci âyetlerde şöyle buyuruyor: O'dur ki akıtılan meniden hasıl olan nutfeden erkek ve dişiyi yarattı. Diğer yaratma da O'nun işidir. Ana rahminde (yumurtayı geliştire, geliştire insan şekline soktuktan sonra) ona ruh üflemek suretiyle onu bambaşka bir yaratık haline getiren de Allah'tır. Ve O'dur ki insanı zengin etti, bol bol mal verdi, küçüklüğünde annesinin sütü, babasının nafakasiyle zengin etti, büyüdükten sonra ona mal verdi."

48-49: "وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنٰى وَ أَقْنٰى وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰى" Zengin ve iknâ eden O'dur. Fakir olana razı oluncaya dek mal verip onu doyuran O'dur. Bunda Peygamber'i ve müslümanları fakir görenlere bir tariz vardır. Yani mülkün sahibi Allah'tır. Parlak yıldız olan Şi'râ'nın, bütün göklerin sâhibi de O'dur.

1. Mü'minun Sûresi: 14.
2. 'Ankebût Sûresi: 20.

Şi'râ: Şuur (bilinç) anlamına gelen bir masdar olup gökte en parlak görülen iki yıldızın adıdır. Bunlardan birine *Şi'râ-i Yemânî* veya *Abûr* diğerine *Şi'râ-i Şâmî* veya *Ğumeysâ* denilir. Câhiliye devrinde bu yıldızlara tapan kabileler varmış. Süddî'nin rivayetine göre Huzâa kabilesi bu yıldıza taparmış. Arapların bu Şi'râ yıldızından şans umdukları, insanın bahtının bu yıldıza bağlı olduğunu sandıkları ve şanslı olmak için bu yıldıza taptıkları anlaşılmaktadır [1].

Burada Allah'ın, Şi'râ'nın da Rabbi olduğunun vurgulanması, bu câhiliye inancını yıkmaktadır. Yani tanrı diye tapılan, baht umulan o Şi'râ yıldızı tanrı değil, Allah'ın yaratığıdır, onun da Rabbi Allah'tır. Kâinâtta herşey Allah'ın buyruğuna tâbidir. İnsana mal verecek, baht ve şans nasibedecek olan Şi'râ değil, Allah'tır.

50-54 ncü âyetler Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin helâk edildiğine kısaca işaret etmektedir. Âd ve Semûd bundan önce inmiş olan Fecr Sûresinde de zikredilmiştir. Ama Nûh ve Mü'tefike (yani Lût kavmine âit, alt üst olmuş bölge) ilk defa burada zikredilmektedir. Bu kavimlerin hayât hikâyelerine böyle kısaca işaret edilmesi, bunların başlarına gelen felâketlerin, dinleyiciler tarafından bilindiğini gösterir. Zira aksi takdirde bunları böyle kısaca hatırlatmanın bir yararı olmazdı. Bunların hikâyeleri, Tevrat'ın Tekvîn Kitâbında anlatılır. Herhalde bölgede yaşayan yahudi ve hıristiyanlar tarafından bu hikâyeler Araplar arasına da yayılmıştır.

Kur'ân'ın amacı hikâye anlatmak değil, sadece hikâye yoluyla ibret vermek, insanları iyiliğe yöneltmek olduğu için Kur'ân'da bu hikâyeler, hikâye ve tarih üslûbuyla değil, öğüt üslûbuyla zikredilir ve ayrıntılara girilmez. Çünkü ayrıntı, hikâye üslûbudur. Kur'ân, amacına uygun olarak bu hikâyelerin bölümlerinden bazılarını seçer, bölümleri arasında konuları takdim ve tehir de yapar. Çünkü amaç, hikâyenin, asıl konunun anlatılmasına yardımcı olmasıdır.

55- Allah'ın insana olan lûtufları ve buyruğunu dinlemeyen nankör kavimleri helâk ettiği anlatıldıktan sonra ya Peyğamber'in kendisine veya genel olarak insana hitâbedilerek: *"O halde Rabbinin hangi nimetlerinden kuşku duyuyorsun?"* buyuruluyor. Allah'ın nimetlerini düşünüp, O'na karşı nankörlükten kaçınmak gerektiği vurgulanıyor.

هَٰذَا نَذِيرٌ مِّنَ النُّذُرِ الْأُولَىٰ ﴿٥٦﴾ أَزِفَتِ الْآزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللَّهِ

1. Câmi'u'l- beyân: 27/77; et-Teshîl: 4/78-79; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/260.

كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ أَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ

﴿٦٠﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

56- Bu da ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır. 57- O yaklaşıcı yaklaştı, 58- Onu Allah'tan başka (üstünüzden) *açacak yoktur. 59- Şimdi siz bu söze mi hayret ediyorsunuz? 60- Ve gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz? 61- Ve siz baş kaldırıyorsunuz? 62- Haydi Allah'a secde edin ve kulluk edin!*

Tefsîr:

56-62: Yukarıdaki âyetlerde Mûsâ ve İbrâhim'in kitâplarındaki hikmet ve uyarılara dikkat çekilmiş, o hikmetleri dinleyip Hakk'ın buyruğuna karşı gelmiş olanların sonuçlarına işâret edilmişti. Dinleyiciler bunları biliyorlardı.

İşte burada dinleyicilere hitâben buyuruluyor ki: Bu da o ilk nezîrlerden biridir. Nezîr, uyarıcı demektir. Bu uyarıcı ya Kur'ân veya Hz. Muhammed(s.a.v.)dir. Yani bu Kitâp da o ilk Kitâplar gibi bir uyarıcıdır veya Hz. Muhammed de o ilk peyğamberler gibi bir uyarıcıdır. O yaklaşıcı (azâb günü veya kıyâmet) yaklaşmıştır. Onu Allah'tan başka açacak, kaldıracak yoktur. Veya onun ne zaman vukubulacağını ortaya çıkaracak, bildirecek yoktur.

el-Âzifeh, yaklaşan demektir ki azâbdan veya kıyâmetten kinâyedir. Tercihimize göre bununla, Peyğamber(s.a.v.)i yalanlayan kâfirlerin başlarına gelecek azâba işaret edilmiştir. Çünkü daha önceki âyetlerde geçmiş peyğamberleri yalanlayan kavimlerin uğradıkları azâba dikkat çekilmişti. Onunla mütenâsib olarak burada da Hz. Muhammed'i yalanlayan kâfirlerin başlarına da gelecek azâbın yaklaştığına, onu Allah'tan başka kimsenin kaldıramayacağına işaret edilmiştir. "Onu Allah'tan başka kaldıracak yoktur" denmesi, bu azâbın kaldırılabilecek, önlenebilecek bir azâb olduğunu hatıra getiriyor. Demek ki bu inkârcılar şirki bırakıp Allah'ın buyruklarına tabi olurlarsa Allah o azâbı üstlerinden kaldırır, onları azâbdan kurtarır. Ama bununla kıyâmet kasdedilmiş olsa, kıyâmet kaldırılacak türden bir şey değildir, mutlaka vukubulacaktır.

Sumûd: Kafa tutmak, kibirlenmek, somurtmak, sersem olmak, oynayıp eğlenmek ve şarkı söylemek anlamlarına gelir. Burada bu anlamlar vardır. Yani siz ağlayacağınız yerde eğleniyor, gururlanıyor, Hakk'ın buyruklarına baş kaldırıyor, Hak'tan yüz çeviriyor, hoşlanmıyorsunuz demektir.

Şimdi siz, sizi uyaran bu söze hayret mi ediyorsunuz, bunun doğruluğundan mı kuşkulanıyorsunuz? Bu, türedi bir uyarı değildir. Nasıl daha önce peygamberler, uyarıcılar gelmiş ise bu da öyle bir uyarıcıdır. Bunda hayret edilecek ne var ki siz buna hayret ediyorsunuz, halinize ağlayacağınız yerde gururlanıp yüz çeviriyorsunuz? Hiç bu söze hayret edilir mi? Bu söze gülünür, bununla alay edilir mi? Bu kibir ve gururunuzu bırakınız da yalnız Allah'a secde ediniz ve yalnız O'na tapınız, O'ndan başkasına tapmayınız.

Buhârî'nin İbn 'Abbâs'tan rivayetine göre Peygamber (s.a.v.) Necm Sûresini okuduktan sonra secde etmiş, onunla beraber müslümanlar, müşrikler cinler ve insanlar da secde etmişlerdir [1].

Necm Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

A) Tevhîd İle İlgili Prensipler:

1. Putataparların, kız adı takıp Allah'a nisbet ettikleri putlar Allah'ın kızları değildir. Allah'ın çocuğu yoktur. Bu tür inançlar, hayalden ibaret şeylerdir (19-23).

2. Güldüren, ağlatan, öldüren, yaşatan, bir damla menîden erkek ve kadını yaratan; zengin eden, fakîr eden, hep Allah'tır. Kâinâtın hükümdarı O'dur (43-49).

3. Sûrenin sonunda Allah'a secde ve ibâdet emredilmektedir. Çünkü canı bahtsızlıktan kurtaracak tek çâre Allah'a ibâdettir.

B) Peyğamberlikle İlgili Prensipler:

4. Hz. Muhammed(s.a.v.)in okuduğu Kur'ân, kendi arzusuyla söylediği söz değil, büyük güçlere sahip meleğin vahyidir.

5. Önce yüksek ufukta görünen melek, aşağı inmiş, iki yay ölçüsü, hattâ bundan daha az bir mesafe kalıncaya dek Peygamber'e yaklaşmış ve öylece ona Kur'ân sözlerini vahyetmiştir.

6. Muhammed (s.a.v.) görüşünde yanılmamıştır. O, meleği bundan önce bir kez daha, uzak ağacın yanında bir bahçede görmüştü. O zaman Peygamber, Rabbinin büyük olaylarına tanık olmuştu (1-18).

7. Hz. Muhammed de, önceki peygamberler gibi bir uyarıcıdır. Onun duyurduğu Kur'ân, alay edilecek, hafife alınıp eğlenilecek bir söz değildir. Onun içerdiği ahlâk değerleri ve gerçekler, Mûsâ'nın ve İbrâhîm'in sahîfelerinde yani Tevrât'ta da vardır (59, 36-37).

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 53, bâb: 4.

Kur'ân'ın bildirdiği gerçeklerin, Mûsâ'nın ve İbrâhîm'in sahîfelerinde de mevcudolması, Kur'ân'ın içeriğinin, önceki İlâhî kitaplara uygunluğunu, bütün İlâhî kitapların aynı gerçekleri ve prensipleri getirdiğini; İlâhî dinlerin birbirine aykırı değil, birbirine uygun ve temelde bir olduğunu gösterir. Zaten Kur'ân, sık sık kendisinin, önceki kitaplara uygun olarak indirildiğini vurgulayarak İlâhî dinler arasında bir ayırım yapılamayacağını anlatır. Ama sonradan din adamları, dinleri birbirine düşman yapmışlar ve her din mensubunun öteki İlâhî din mensupları ile barış ve kardeşlik içinde yaşaması yerine onların varlığını ortadan kaldırmayı Allah'a ibâdet saydığı bir düşünce ve inancı yerleştirmişlerdir. Böylece dini bozmuş, amacından saptırmışlardır.

C) Genel Prensipler:

8. Dönüş Allah'adır. Herkes, dünyâda yaptıklarının hesabını, O'nun huzurunda verecektir (42).

9. İnsan her istediğini elde edemez. Yahut insan, her kulaktan dolma sözü söylemeğe yetkili değildir. Allah'ın çocukları olduğunu söyleyemez. Allah'ın çocuğa ihtiyacı yoktur. Zîra ilk de, son da, dünyâ da, âhiret de tüm varlık O'nundur (24-25).

10. Allah'ın râzı olmadığına, gökteki melekler de şefâat edemez. Onlar ancak Allah'ın izniyle ve razı olduğu kimseye yardımcı olurlar (26).

11. Âhirete inanmayanlar, zanlarına uyup meleklere kız adı vermişler, çünkü onları Allah'ın kızları sanmışlardır. Zan ile inanç kurulamaz. İnanç kesin bilgiye dayanmalıdır (28).

12. Zan kesin ilim ifade etmez, gerçeği bildirmez (28).

13. Dünyâ hayâtından başka bir şey düşünmeyen, Allah'ın uyarısına kulak asmayan kimseye aldırmamalıdır (29).

14. Allah, herkesin eylemine karşılık verir. İyilik edenleri, lutfuyla, yaptıklarından daha güzeliyle ödüllendirir. Kötülük edenleri de adâletiyle suçlarına denk bir cezâ ile cezalandırır (31).

15. Allah herkesin içini, kabiliyetini, yola geleni, yoldan sapanı bilir. Henüz insan, annesinin karnında iken onun durumuna vakıftır (30, 32).

16. Mağfireti bol olan Allah, kullarını çok esirger (32).

17. Allah insanı kendisinden daha iyi bilir. Bundan dolayı insanların kendilerini övmeleri doğru değildir. İnsanın, kendisini övmesi doğru olmadığı gibi gereksiz yere başkasını, yüzüne karşı övmesi, içyüzünü bilmediği halde onu medhetmesi doğru değildir (32). Zirâ bu, karşıdaki insanı kibre, kendini beğenmişliğe sevk edebilir. Yahut dalkavukluğa yol açar. Birini Allah'ın huzurunda övmeğe ne gerek var? Allah, kimin yasaklardan korunduğunu, ruhunu

kirletici düşünce ve eylemlerden koruduğunu daha iyi bilir (32).

18. Allah'tan başka kimse ğaybi görmez ve bilmez (35).

19. Hiç kimse başkasının vebâlini taşımaz (38).

20. İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Herkes çalışmasının karşılığını görür. Dünyâda da görür, âhirette de. Allah dünyâ için çalışana dünyâ, âhiret için çalışana âhiret, her ikisi için çalışana ikisini de verir. Allah, kimsenin çalışmasını boşa çıkarmaz, yapılan herşeyi değerlendirir (39-41). Ancak kul, iyi işler yaptıktan sonra kötü işler de yaparsa, yaptığı kötülükler, ruhtaki iyi işlerin izini siler. Kötü işler yaparken de iyiliğe dönülür, güzel eylemler, ibâdetler yapılırsa bu defa da iyilikler, kötülüklerin ruhtaki izlerini siler. Âl-i 'İmrân Sûresi: 22, Bakara Suresi: 217, A'râf Sûresi: 147, Ahzâb Sûresi: 19, Muhammed Sûresi: 9, 28; Furkan Sûresi: 70 nci âyetlere bakınız.

21. Allah, yoldan çıkmış, zâlim milletleri helâk edegelmiştir (50-54). Kureyş zâlimlerinin başına gelecek azâb da yaklaşmaktadır. O, savulmaz bir azâbdır (57-58). Allah'ın azâbını, kendisinden başka kimse kaldıramaz (58).

22. Gaflete dalmış olanlar, gülüp eğlenecekleri yerde sonlarını düşünerek ağlamalıdırlar (60).

NECM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
8	فَتَدَلّٰى		Çoğunluk.
	فَتَآ.انٰى		Übeyy [1].
11	مَا كَذَّبَ	Tekzîb kökünden:	Ebû Ca'fer, Hişâm.
	مَا كَذَبَ	Kizb kökünden:	Ötekiler [2].
	الْفُؤَادُ		Çoğunluk.
	الْفَوَادُ	Meftûh f ve vâv ile:	İbn Mes'ûd [3].
12	أَفَتَمْرُونَهُ	Meftûh t, sâkin m ile:	'Alî, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ya'kûb.

1. el-Mesâhif: 167.
2. Tebsırah: 686; Kurtubî: 17/93; el-Bahr: 8/158; en-Neşr: 2/379. Taberî'ye göre en doğrusu, çoğunluğun okuduğu vech ile kizb kökünden hafîf zâl ile okumaktır, ama öteki de anlam bakımından doğru olduğu için reddedilmez (Câmi'u'l-beyân: 27/49).
3. el-Mesâhif: 94.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَفَتُمْرُونَهُ	Madmûm t, meftûh m, sonra elif ile:	Ötekiler [1].
15	جَنَّةُ		Çoğunluk.
	جَنَّهُ	Mâzî fi'le bitişmiş zamîr ile:	Ebû'd-Derdâ, Ebûhüreyre, İbn Zübeyr, Enes, Zirr, Muhammed ibn Ka'b ve Katâde [2].
	جَنّاتُ	Cennet'in çoğulu:	İbn Mes'ûd ve Übeyy [3].
19	اللَّاتَّ	Şeddeli t ve iki sakinden dolayı uzatma ile:	İbn 'Abbâs, Mücâhid, Mansûr ibn Talha ve Ebû'l-Cevzâ' [4].
	اللَّاتَ	Hafif t ile:	Ötekiler.

1. el-Mesâhif: 94, 190, 206; Câmi'u'l-beyân: 27/49; Tebsırah: 486; Kurtubî: 17/93; en-Neşr: 2/379.
2. el-Bahr: 8/159. Anlamı: Orada onu Allah'ın koruması, güzel tedbiri örttü, korudu, demektir. Gerçekten siyaka bu anlam uygundur. Özellikle bu kırâet Ehl-i Beyt'ten ve seçkin sahâbîlerden gelmektedir.
3. el-Mesâhif: 95, 167.
4. Taberî'ye göre çoğunluk kırâeti olduğu için hafif t ile okumak daha doğrudur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
20	وَ مَنَاءَة	Eliften sonra hemze ile, muttasıl med:	İbn Keŝîr.
	وَ مَنَاة	Hemzesiz:	Ötekiler [1].
22	ضِئْزَى	Meksûr dât'tan sonra sâkin hemze ile:	İbn Keŝîr.
	ضَيْزَى	Meftûh dât'tan sonra sâkin yâ ile:	Übeyy [2].
	ضِيزَى	Meksûr dât'tan sonra sâkin yâ:	Ötekiler [3].
23	تَتَّبِعُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs.
	يَتَّبِعُون	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk [4].
26	وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِى ٱلسَّمٰوَات		Çoğunluk.
	وَ كَمْ فِى ٱلسَّمٰوَاتِ مِنْ مَلَكٍ		İbn Mes'ûd [5].
	شَفَاعَتُهُمْ	Çoğul zamîri:	Çoğunluk.
	شَفَاعَتُهُ	Tekil zamîri:	Übeyy [6].

1. Mushaf yazısına riâyet için herkes uzun tâ üzerinde vakfetmiştir (Tebsırah: 687; Kurtubî: 17/100-101; el-Bahr: 8/161; en-Neşr: 2/379).
2. el-Mesâhif: 167.
3. Tebsırah: 687; Kurtubî: 17/103; en-Neşr: 2/379.
4. el-Mesâhif: 95; Kurtubî: 17/103; el-Bahr: 8/162.
5. Başkaları İbn Mes'ûd'un: " و كمْ مِنَ ٱلْمَلائِكَةِ فِى ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلْأَرض لاَ يَعْلَمُ عِدَّتَهُنَّ إلاَّ ٱللّه لا يَنْفَعُ شَفَاعَتُهُمْ " okuduğunu söylemişlerdir (el-Mesâhif: 95).
6. el-Mesâhif: 167.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
28	بِهِ	Zamîr müzekker:	Çoğunluk.
	بِهَا	Zamîr müennes:	Übeyy [1].
	إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ		Çoğunluk.
	إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ		İbn Mes'ûd [2].
32	كَبِيرَ	Meksûr b, y ile tekil:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	كَبَائِرَ	Meftûh b, sonra elif ile, çoğul:	Ötekiler.
	إِمِّهَاتِكُمْ	Vasl halinde hemze ve mîm'in kesriyle:	Hamza.
	إِمَّهَاتِكُمْ	Vasl halinde hemzenin kesri, m'nin fethiyle:	Kisâ'î.
	أُمَّهَاتِكُمْ	Hemze'nin dammı, mîm'in fethiyle:	Çoğunluk [3].
33	أَفَرَأَيْتَ	İkinci hemze'nin teshîliyle:	Nâfi'.
	أَفَرَيْتَ	İkinci hemzenin hazfiyle:	Kisâ'î.

1. el-Mesâhif: 167.
2. el-Mesâhif: 95.
3. (بطون) üzerinde durulduğunda, bütün kari'ler, hemzenin dammı, mîm'in fethiyle başlayıp (أُمَّهَاتِكُمْ) okumuşlardır (el-Budûr: 305; en-Neşr: 2/248).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَفَرَأَيْتَ	İkinci hemzenin telaffuzu ile:	Ötekiler [1].
	أَفَرَأَيْتَكَ	Hitâb mef'ûl zamîri ile:	İbn Mes'ûd [2].
36	أَمْ لَمْ يُنَبَّا	İki halde de hemze'nin elife dönüştürülmesi:	Ebû Ca'fer.
	أَمْ لَمْ يُنَبَّا	Yalnız vakıf halinde elife dönüştürme:	Hamza.
	أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ	Her halde hemze'nin telafuuzu ile:	Ötekiler [3].
37	وَ إِبْرَهَام	H'den sonra elif ile:	Hişâm.
	وَ إِبْرَاهِيم	H'den sonra y ile:	Ötekiler [4].
	وَفَّى	Şeddeli fâ ile, tevfiye'den:	Çoğunluk.
	وَفَى	Hafif fâ ile:	Ebû Ümâme el-Bâhilî, Saîd ibn Cübeyr, Ebû Mâlik el-Ğifârî, İbn Semeyfa' ve Zeyd ibn 'Alî [5].

1. el-Budûr: 305.
2. el-Mesâhif: 95.
3. el-Budûr: 305.
4. el-Budûr: 306. Bakara Sûresinde geçmişti.
5. el-Bahr: 8/167.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
47	النَّشَاءَةَ	Meftûh şîn, sonra elif ve hemze ile:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr.
	النَّشْأَةَ	Sâkin şîn ile:	[1].
50	عَادَ ٱللُولَى	Hemze'nin harekesinin lâm'a nakli ve tenvîn'in lâm'a idğâmiyle:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	عَادَ ٱللُؤْلَى	Aynı kırâet, lâm'dan sonra sâkin bir hemze ile:	Kalûn.
	عَادَنِ ٱلْأُولَى	Nakilsiz ve idğâmsız, meksûr tenvin ile:	[2].
	عَادَ ٱلْأُولَى	Tenvînsiz:	İbn Mes'ûd, Übey ve Talha [3].
50-51	وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عَادَنِ ٱلْأُولَى. وَ ثَمُودَا فَمَا أَبْقَى		Çoğunluk.
	وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَى. وَ ثَمُودَ وَ ٱلَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ فَمَا أَبْقَى		İbn Mes'ûd ve Übeyy [4].

1. Ankebût Sûresinde geçmişti. Kurtubî: 17/118; el-Budûr: 306.
2. Tebsırah: 687; el-Budûr: 306. Taberî'ye göre doğrusu, tenvîn'in nûn'unu izhâr ile meksûr ve (ٱلْأُولَى)yı hemzeli okumaktır. Çünkü Arapçada en fasîh lehçe budur (Câmi'u'l-beyân: 27/77).
3. el-Mesâhif: 95, 167.
4. el-Mesâhif: 95, 167. Mesâhife göre başka bir rivâyette İbn Mes'ûd bir âyet de ilâve ederek (فَمَا أَبْقَى فَإِذَا جَاءَكُمْ مِنَّا الرَّسُولُ تَضْحَكُونَ بِهِ وَ لاَ تُؤْمِنُونَ) okumuştur (el-Mesâhif: 95).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
51	وَ ثَمُودَا	Tenvînsiz:	Âsım, Ya'kûb, Hamza.
	وَ ثَمُودًا	Tenvînli:	Çoğunluk [1].
	وَ ثَمُودَ	Elifsiz:	İbn Mes'ûd mushafı [2].
53	وَ ٱلْمُؤْتَفِكَةَ	Tekil:	Çoğunluk.
	وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ	Çoğul:	Übeyy ve Hasan [3].
55	رَبِّكَ تَّمَارَى	Yalnız vakıfta iki tâ'nın birbirine idğâmı ile oluşan tek şeddeli tâ:	Ya'kub.
	رَبِّكَ تَتَمَارَى	İki halde de idğâmsız, iki tâ ile:	Çoğunluk [4].
58	كَاشِفَةٌ		Çoğunluk.
	كَاشِفَةٌ (وَ هِىَ عَلَى ٱلظَّالِمِينَ نَارٌ حَامِيَةٌ)	Parantez içinin ilâvesi ile:	İbn Mes'ûd [5].

1. Kurtubî: 17/120; en-Neşr: Hûd Sûresinde geçti; el-Budûr: 306.
2. el-Mesâhif: 95.
3. el-Mesâhif: 167, el-Bahr: 8/170. Anlaşılıyor ki (أَهْوَى), (الْمُؤْتَفِكَةَ)yi nasbetmiştir. Ancak fâsıla durumunda olduğu için âmil, ma'mul'den sonra gelmiştir.
4. Başlama halinde Ya'kub da çoğunluk gibi okumuştur. el-Bahr: 8/170; el-Budûr: 306.
5. el-Mesâhif: 95.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	كَاشِفَةٌ (وَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا سَتَأْتِيهِمْ ٱلْغَاشِيَةُ)	Parantez içinin ilâvesiyle:	Übeyy[1].
59-60	تَعْجَبُونَ وَ تَضْحَكُونَ	Âtıf vâv'ıyle:	Çoğunluk.
	تُعْجِبُونَ تُضْحِكُونَ	Vâv'sız, cîm'in ve hâ'nın kesriyle:	İbn Mes'ûd, Übey ve Hasan[2].

1. el-Mesâhif: 167.
2. el-Mesâhif: 167; el-Bahr: 8/171.

54/37 KAMER SÛRESİ

İlk âyetinde Ay'ın yarılmasından söz edildiği için bu adı alan sûrede kibredip Allah'ın âyetlerini yalanlayan kâfirlerin davranışları kınanır ve onlara, eski yalanlayıcıların sonucu hatırlatılır. Kendisine özgü bir üslûbu olan sûrenin bütün bölümleri birbirine kelime ve anlam bakımından bağlıdır. Bundan dolayı bir defada indiği anlaşılmaktadır. İlk Mekkî Sûreler den olan Kamer Sûresi, Târık Sûresinden sonra inmiştir. Resmî tertipte 54 ncü, iniş sırasına göre 37 nci sûredir. 44-46 ncı âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de âyetlerin öncesine ve sonrasına sıkı bağlılığı, bu rivayeti geçersiz kılar. Sûrenin tamamı 55 âyettir.

Büyük kapsamlı içeriğinden dolayı Peyğamber(s.a.v.)in, bayram namazlarında ve büyük mahfellerde "Kaaf" ve "Kamer" sûrelerini okuduğu rivâyet edilir [1].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ
مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾
وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ
النُّذُرُ ﴿٥﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍ ﴿٦﴾ خُشَّعًا

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/261.

أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ ﴿٧﴾ مُهْطِعِينَ إِلَى

الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- O Sâat yaklaştı, Ay yarıldı. 2- Bir âyet görecek olsalar yüz çevirirler ve: "Süregelen bir büyüdür" derler. 3- Yalanladılar, nefislerinin heveslerine uydular. Oysa her iş yerini bulacaktır. 4- Andolsun onlara, uyarıcı haberler geldi. 5- Bunlar üstün hikmettir ama uyarılar fayda vermiyor. 6- Öyleyse sen de onlardan yüz çevir: O çağırıcının görülmemiş, tanınmamış bir şeye çağırdığı gün, 7- Ki gözleri düşkün düşkün, kabirlerden çıkarlar; yayılan çekirgeler gibidirler. 8- Boyunlarını çağırana doğru uzatmış koşarlarken kâfirler: "Bu, çetin bir gündür!" derler.

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde kıyâmet sâatinin son derece yaklaştığı; Ayın yarıldığı; kâfirler bir mu'cize görseler de ondan yüz çevirip onun sürekli bir büyü olduğunu söyleyecekleri; kendilerine gelen âyetleri yalanlayıp heveslerine uydukları; fakat her işin bir karara varacağı; bir gün gerçeğin ortaya çıkacağı, hakkın bâtıldan ayrılacağı, hakkın istikrar bulacağı; bu Kur'ân ile insanları sapıklıktan kurtarıp doğruya ulaştıracak haberler, öğütler, yüce hikmetler geldiği; fakat uyarıların inanmayanlara bir yarar sağlamadığı belirtiliyor.

6-8 nci âyetlerde önce Peyğamber (s.a.v.) tesellî ediliyor ve kendisine karşı olumsuz davranışlar içine giren müşriklerin âhiretteki şaşkın, perişan durumlarına kısa bir işaret yapılıyor.

Kıyâmetin çok yaklaştığını, vukuunda aslâ şüphe bulunmadığını vurgulamak için kıyâmet sırasında meydana gelecek olaylardan olan Ayın yarılması, geçmiş zaman kipiyle belirtilmiştir. İleride vukubulacak bir olay geçmiş zaman kipiyle anlatılırsa bundan te'kid yani o işin mutlaka, kesinlikle olacağı anlaşılır. Bunun Kur'ân'da örnekleri çoktur: "أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ : *Allah'ın emri* (kıyâmet veya kâfirlerin başına gelecek azâb) *geldi, onu acele istemeyin*"[1], "*İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çevirmektedirler*"[2]. Kamer Sûresinin ilk âyetleri ile Enbiyâ Sûresinin ve

1. Nahl Sûresi: 1. 2. Enbiyâ Sûresi: 1.

Nahl Sûresinin ilk âyetleri arasında anlam bakımından pek fark yoktur. Her ikisi de kıyâmetin çok yaklaşmış olduğunu, biraz değişik üslûb ile ifade etmektedir. Enbiyâ Sûresinde şöyle deniyor: *"İnsanların hesapları yaklaştı, fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüzmektedirler. Kendilerine Rablerinden gelen her yeni uyarıyı alay ile karşılarlar".*

Kamer Sûresinde de bu mânâ şöyle ifade ediliyor: *"Kıyâmet yaklaştı, Ay yarıldı, bir mu'cize görecek olsalar, hemen yüz çevirirler ve süregelen bir büyüdür, derler".*

Nahl Sûresinde de, ileride vukubulacak azâb olayı mâzî kipiyle: *"Allah'ın* (azâp) *buyruğu geldi; onu acele istemeyin!"* buyurulmaktadır.

Her iki sûrenin baş tarafında kıyâmetin çok yaklaştığı, kıyâmet alâmetleri olan âlemin düzeninin bozulması olaylarının başlamak üzre olduğu, fakat insanların hâlâ gaflet içinde keyiflerine uydukları, bir mu'cize dahi görseler ona "büyü" deyip heveslerine devam edecekleri, hiçbir şeyden ibret almayacakları anlatılıyor. *'Cennet halkı, ateş halkına seslendi: 'Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?'* (Onlar da)*: 'Evet,' dediler ve aralarında bir ünleyici: 'Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun!' diye ünledi. Ateş halkı cennet halkına, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size va'dettiği rızıktan biraz da bizim üzerimize dökün!' diye seslendiler.* (Onlar da)*: 'Allah bu ikisini kâfirlere harâm etmiştir' dediler'* [1] âyetlerinde de âhirette vukubulacak bir olay, geçmiş zaman kipiyle vukubulmuş şeklinde anlatılmaktadır. Gaye, olayın mutlaka vukubulacağını anlatmak, vukubulmuş gibi kesin olduğunu vurgulamaktır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de: *"Benim gönderilmem ile kıyâmet şu ikisi gibidir"* demiş, şehâdet parmağıyle orta parmağını işaret buyurmuştur [2]. İşte sûrenin baş tarafında kıyâmetin son derece yaklaştığını vurgulamak için kıyâmet alâmetlerinden olan Ayın yarılması olayı, geçmiş zaman kipiyle "Ay yarıldı" şeklinde ifade edilmiştir. Asıl anlam budur. Şimdi bu *"Ay yarıldı"* cümlesi üzerinde müfessirler arasında ihtilâf vardır. Bir kısmına göre bunun anlamı: "Ay yarılacak" demektir. Bir kısmına göre de "Ay, Peygamber(s.a.v.)in mu'cizesi olarak yarılmıştır".

Gelen rivayetlere göre Mekkeliler, Hz. Peygamber(s.a.v.)den mu'cize istemişler, o da parmağıyle Ay'a işaret etmiş, Ay ikiye ayrılmış, sonra tekrar birleşmiştir [3].

---

1. A'râf Sûresi: 44, 50.
2. Buhârî, Rikak: 39, Tefsîr, Sûre: 79; Müslim, Cuma: 43, Fiten: 132-135; İbn Mâce, Mukaddime: 7.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 54.

Abdullâh(ibn Mes'ûd)un rivayetine göre, kendisi Peyğamber(s.a.v.)le beraber Minâ'da yürürken Ay iki parçaya ayrılmış, bir parçası dağın öbür tarafında, diğeri beri tarafında kalmış. Peyğamber (s.a.v.) "Şâhid olun!" demiş [1]. Tirmizî'nin rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.) devrinde Ay iki parçaya ayrılmış, biri bir dağın üzerine, biri öbür dağın üzerine gitmiş. Müşrikler demişler ki: "Muhammed bizi büyüledi, bizi büyülese de başka insanları büyüleyemez. Dışarıdan gelenlerden sorun." Dışarıdan gelenler de Ay'ın iki parçaya ayrıldığını gördüklerini söylemişler. Bunun üzerine bu âyetler inmiş [2]. Bazı rivayetlere göre de Ay'ın yarılması iki defa olmuş.

Ay'ın yarılması hakkındaki rivayetler pek çok gibi görünürse de incelendiğinde bunların üç dört sahâbîye dayandırıldığı görülür. Taberî'nin sevk ettiği rivayetlerden üçü Enes ibn Mâlik'e, yedisi Abdullâh ibn Mes'ûd'a, biri Abdullâh ibn Ömer'e, biri Cübeyr ibn Mut'im'e, üçü de Abdullâh ibn Abbâs'a dayandırılmaktadır [3]. Şimdi bu sahâbîler içinde olayı görmesi muhtemel olan tek kişi, Abdullâh ibn Mes'ûd'dur. Ama ona atfedilen bu rivayetlerin gerçekten onun tarafından söylenmiş olması, şüphe götürür. Bir de Huzeyfe'nin yaptığı bir konuşmada söylediği bir söz vardır ki bundan, Ay'ın yarılmış olmasından ziyade yarılacağı anlaşılır. Ebu Abdirrahmân es-Sülemî diyor ki: "Medâin'e indik, kente bir fersah mesafe kaldığı sırada Cuma vakti geldi. Babam ve ben (veya Übey ve ben) namazda bulunduk. Huzeyfe bize hutbe okudu, şöyle dedi: 'İyi biliniz ki Allah (O sâat yaklaştı, Ay yarıldı) buyuruyor. İyi biliniz ki kıyâmet yaklaşmış, Ay yarılmıştır. İyi biliniz ki Dünyâ, ayrılacağını ilân etmiştir. İyi biliniz ki bugün antrenman, yarın koşudur.'Babama dedim ki: 'Yarın insanlar yarışacak mı?' Dedi ki: 'Yavrum sen câhilsin, bu yarış, amel yarışıdır.' Sonra ertesi Cuma oldu. Yine namaza gittik. Huzeyfe hutbe okudu: 'Yüce Allah (O sâat yaklaştı, Ay yarıldı) buyuruyor. İyi biliniz ki kıyâmet sâati yaklaşmış, Ay yarılmıştır. İyi biliniz ki Dünyâ ayrılacağını ilân etmiştir. İyi biliniz ki bugün antrenman yarın yarıştır. Hedef de ateştir (cehenneme kadar koşulacaktır). Asıl koşucu, (cehennemi geçip) cennete varandır" [4].

Taberî'nin, Abdullâh ibn 'Abbâs'tan rivayetine göre de bu Ay yarılması olayı, bir Ay tutulmasından ibarettir: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *devrinde Ay tutuldu, 'Aya büyü yapıldı' dediler.* (O sâat yaklaştı, Ay yarıldı. Bir âyet gördükleri zaman, sürekli bir büyüdür, derler) *âyetleri indi"* [5].

1. Tirmizî, Tefsîr: 54; Müslim, Sıfâtu'l-munâfikîn: 43-44.
2. Tirmizî, Tefsîr: 54; et-Tâc: 4/248; Câmi'u'l-beyân: 27/85; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/263.
3. Câmi'u'l-beyân: 27/84-85.
4. Câmi'u'l-beyân: 27/86.
5. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/263. Bu rivâyet Taberânî'den alınmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bazı müfessirler, buradaki mâzî sîğasının, ileride vukubulacak bir kıyâmet alâmetinin kesinliğini vurgulamak için kullanıldığını, buradaki "إنْشَقَّ"'nin, "سَيَنْشَقُّ" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Osman ibn Atâ ve Hasan Basrî'nin bu görüşte oldukları rivayet edilir.

Ayın yarılmış olduğunu kabul eden müfessirlere göre, müşriklerin, bir âyet (mu'cize) gördükleri zaman yüz çevirip ona büyü diyeceklerini anlatan ikinci âyet, Peyğamber (s.a.v.) devrinde böyle olağan üstü bir şeyin vukubulduğunu gösterir. Demek ki onlar Ayın yarıldığını görmüşler, fakat yine Peyğamber'in peyğamberliğini kabul etmemişler, bu olaya "büyü" demişlerdir. Bu tefsîr, ilk anda kuvvetli gibi görünürse de bize göre bu âyet, müşriklerin inkârdaki ısrar ve kararlılıklarını belirtmektedir. Bunun anlamı şudur:

Kıyâmet yaklaştı, Ay yarıldı, yani hemen hemen Kıyâmet kopup, Ay da yarılmak üzeredir. Fakat şu müşrikler inkârda o kadar kararlıdırlar ki kıyâmet arefesinde Ayın yarıldığını görseler dahi yine kıyâmetin kopacağına ihtimal vermezler, bu olaya "büyü" deyip keyif ve heveslerine, gafletlerine devam ederler. Nitekim *"Biz onların üzerine melekleri indirseydik, ölüler kendilerine konuşsaydı ve herşeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikten sonra onlar yine inanmazlardı. Fakat çokları bilmezler"*[1] âyeti de müşriklerin imansızlıktaki bu kararlılıklarını ifade eder. Şimdi inanmamağa bu kadar kararlı insanlara mu'cize göstermenin ne yararı vardır ki onlara mu'cize göstermek üzere Ay yarılmış olsun? Râzî, müfessirlerin çoğunun, "Ayın yarılması, kıyâmet alâmetlerindendir. Kıyâmete yakın zamanda Ay yarılacaktır" dediklerini söylüyor fakat kendisi bu görüşü zayıf bularak Ayın, fi'len yarılmış olduğunu ileri sürüyor[2].

Fakat Râzî'nin bu rivayetlere dayanarak zayıf bulduğu görüş, gerçekte doğrudur. Çünkü şâyet bu rivayetlerin belirttiği gibi gerçekten Ay'ın yarılmış olduğunu kabul edersek, Kur'ân'ın genel prensiplerine ters düşeriz. Zirâ Kur'ân, müşriklerin bu tür mu'cize taleplerini reddetmektedir:

"Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü, yahut Yer'in parçalandığı, yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân (gökten inmiş böyle bir okuma parçası) *olsaydı,* (bu Kur'ân olurdu. Ama böyle bir Kur'ân yoktur. Okuma ile dağlar yürümez, Yer yarılmaz). *Bütün bu işler Allah'a âittir.* (Müşriklerin inkârlarına üzülen) *mü'minler hâlâ anlamadılar mı ki Allah dileseydi, bütün insanları yola iletirdi..."*[3].

"Dediler ki: Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça sana inanmayız. Yâhut

1. En'âm Sûresi: 111.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/29.
3. Ra'd Sûresi: 31.

senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın. Yâhut zannettiğin gibi üzerimize gökten parçalar düşürmelisin, yâhut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin; yâhut altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Maamâfih sen, bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitâp indirmedikçe senin göğe çıkmana da inanmayız. De ki: 'Ben sadece bir elçi olarak gönderilen bir insan değil miyim? (Bunları yapmak bana düşmez. Benim görevim, böyle mu'cizeler göstermek değil, risâletimi duyurmaktır)''[1].

İniş sırasına göre Kamer Sûresinden önce inmiş olan Müddessir Sûresinde müşriklerin mu'cize isteklerine bir kere işâret edilmiştir: *''Hayır, onlardan her kişi, kendisine açılmış sayfalar verilmesini istiyor''*[2]. Bu talepleri zikredildikten sonra hemen şöyle reddediliyor: *''Hayır* (iyi bilsinler ki) *o bir ikazdır, dileyen onu düşünür, öğüt alır!''*[3].

Kamer Sûresinden sonra inmiş olan Sâd Sûresinde ise Ay'ın yarılması olayına en ufak bir işaret yoktur. Eğer o sûrenin inişinden önce böyle önemli bir olay vukubulmuş olsaydı, o sûrede mutlaka buna işaret edilirdi. Çünkü önemli olayların ardından inen sûrelerde o olaylara işaret vardır. İsrâ, Bedir, Ahzâb (Hendek) Olaylarından sonra inen sûrelerde bu olaylara işaret bulunduğu gibi.

''Müstemirr'', mürûr kökünden gelir. Meşhûr anlamı, birbiri ardınca gelen, sürekli demektir. Ebû'l-Âliye ve Dahhâk'in dediği gibi *imrâr* kökünden gelirse sağlam anlamına gelir. *İmrâru'l-habl:* İpi sağlam bükmektir. *''سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ: Sürekli veya sağlam büyü''* sözü de Ay'ın yarılması olayının, bir an için vukubulup geçen bir olay değil, sürekli bir olay olacağını gösterir. Halbuki Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında vukubulduğu söylenen olay, sürekli değil, geçici bir olaydır. Sürekli olsaydı bize kadar gelirdi, bize kadar gelmediği gibi Peyğamber'in sahâbîlerinden de, olay hakkında İbn Mes'ûd'dan başka şâhid yoktur. Onun da gerçekten böyle söyleyip söylemediği şüphelidir. Öyle ise âyette işaret edilen yarılma olayı, böyle geçici bir olay değil, kıyâmete yakın vukubulacak sürekli ve kalıcı bir olaydır ki o da Güneşin, Ayın dağılıp parçalanmasıdır. Artık parçalanmadan sonra bir daha bir araya toplanmayacaktır, yani bu Güneş ve bu Ay olmayacaktır. *''Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar kararıp döküldüğü zaman, dağlar yürütüldüğü zaman...''*[4].

1. İsrâ Sûresi: 90-93.
2. Müddessir Sûresi: 52.
3. Müddessir Sûresi: 54-55.
4. Tekvîr Sûresi: 1-3.

Kur'ân'da müşriklerin mu'cize talepleri birkaç yerde tekrar edilip reddedilir. Peyğamber'in görevinin mu'cize göstermek değil, kendisine vahyedilenleri duyurmak olduğu, ne kadar mu'cize görseler de yine inanmayacakları, esasen onlar da inanmak için değil, fakat alay maksadıyle böyle isteklerde bulundukları belirtilir. Binaenaleyh burada "Yarıldı" ifadesinin, "Yarılacak" anlamında olduğu görüşü tercihe şayandır. Çünkü yüce Allah, İsrâ Sûresinin yukarıda meâllerini verdiğimiz 90-93 ncü âyetlerinde, müşriklerin, Peyğamber(s.a.v.)e, yerden bir çeşme fışkırtmasını, gökten üzerlerine parçalar düşürmesini, Allah'ı ve melekleri karşılarına getirip kendilerine göstermesini, kendisinin altundan bir evi olmasını, göğe çıkmasını, gökten kendilerine, elleriyle tutacakları bir kitâp getirmesini önerdikleri belirtildikten sonra Peyğamber'in görevinin mu'cizeler getirmek değil, sadece gerçekleri duyurmak olduğu vurgulanıyor. Ra'd Sûresinin 38-40 ncı âyetlerinde de Hz. Muhammed'den önce de elçiler gönderildiği, hiçbir elçinin, Allah'ın izni olmadan mu'cize getiremeyeceği, her önemli işin Allah katında yazılı bir zamanı bulunduğu, o zaman gelince Allah'ın dilediği toplulukları sileceği, dilediklerini bırakacağı, müşriklerin başlarına gelecek azâbı Peyğamber'in görüp görmemesinin önemli olmadığı, onun görevinin, peyğamberliğini tebliğ olduğu belirtilmektedir. İsrâ Sûresinin 59 ncu âyetinde de: *"Bizi mu'cizeler göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin onları yalanlamış olmasıdır. Semûd kavmine açık bir mu'cize olarak dişi deveyi verdik, o yüzden kendilerine zulmettiler* (deveyi boğazlayarak canlarına yazık etmiş oldular). *Halbuki biz o* (istenen) *mu'cizeleri, yalnız korkutmak için göndeririz"* buyurulmaktadır. Bu âyet, açıkça Peyğamber'den bu tür mu'cize isteyenlerin taleplerinin reddedildiğini, böyle bir mu'cize verilmediğini, çünkü bu mu'cizelerin korkutmak için gösterileceğini, bunu gördükleri halde inanmayanların helâk olacaklarını, Peyğamber'in kavminin helâke uğramaması için böyle mu'izeler gösterilmediğini bildirmektedir. Kur'ân'ın bu açık ifadelerine rağmen biz yine Ay'ın peyğamber'in bir mu'cizesi olarak yarıldığını iddiâ edersek, böyle mu'cizeler verilmediğini söyleyen Kur'ân âyetleriyle çelişkiye düşeriz.

Bu mu'cizeler insanları korkutarak imana sevk etmek için gösterilir. Bunları gördükleri halde inanmayanlar, derhal helâk edilirler. Halbuki Ay'ın yarılması mu'cizesine "Büyü" deyip inkâr edenler helâk olmamıştır, demek ki böyle bir şey olmamıştır. Olsaydı Kur'ân'ın ifadesine göre inkâr edenlerin derhal helâk edilmeleri gerekirdi.

Gerçi mu'cize, Allah'ın vereceği bir güçle olur, Peyğamber'den mu'cizenin zuhuru uzak görülmez. Peyğamber'in, kendi devrine âit bazı istikbal olaylarını bazan ru'yâ, bazan da ilhâm neticesi haber verdiği bir gerçektir ama dağları devirmek, ırmaklar fışkırtmak, denizleri yarmak, Ayı yarmak gibi maddî mu'cizeler, Hz. Peyğamber'den sâdır olmamıştır. Onun en büyük mu'cizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Esasen Araplar Kur'ân için "Sürekli, kalıcı büyü" diyorlardı. Belki de bu sûrenin başında da onların Kur'ân âyetleri için söyledikleri bu söz nakledilmektedir. *"Bir âyet gördükleri zaman: Sürekli, kalıcı büyüdür derler"* âyetinden kasıt, âfâkî mu'cize değil, Kur'ân âyeti olması da muhtemeldir. Nitekim Müddessir Sûresinin 18-24 ncü âyetlerinde onların düşünüp taşınarak Kur'ân'a "Rivayet edilip öğretilen bir büyü" dedikleri anlatılmaktadır. Mâide: 110, Yûnus: 76, Hûd: 7, Neml: 13, Sebe': 43, Saff: 6 vs. âyetlerde müşriklerin Kur'ân'a büyü dedikleri anlatılmaktadır.

"وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ: *Andolsun onlara, uyarıcı haberler geldi." Müzdecer, zecr* kökünden ismi mef'uldür, fakat ismi fâil anlamındadır. Zecr menetmek, müzdecer menedici demektir. "مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ" içinde menedici, uyarıcı şeyler bulunan anlamınadır. Biz bunu uyaran diye terceme ettik. Kur'ân, geçmiş milletlerin hikâyeleriyle, hikmetleriyle insanları şirkten, kötülüklerden meneder. Ama öğüt almayana, uyarıyı dinlemeyene bir yarar sağlamaz. "فَمَا تُغْنِي النُّذُرُ" de "مَا" istifhâm için de, nefy için de olabilir. İstifhâm için olursa âyet: "Onlara uyarılar geldi ama uyarıların onlara ne yararı var ki?" anlamına gelir. Nefy için olursa: "Onlara uyarılar geldi ama uyarılar bir yarar sağlamıyor" mânâsını ifade eder.

6 ncı âyetteki "فَتَوَلَّ عَنْهُمْ: *Onlardan dön, vazgeç"* emri, benzerleri gibi Peyğamber'i tesellî üslûbudur. Bu ve benzeri âyetler, müşriklerin tutumlarına üzülen Peyğamber(s.a.v.)i tesellî etmektedir. Peyğamber(s.a.v.)e dâvâsını tamamen bırakması, onları uyarmaktan vazgeçmesi anlamını taşımaz. Şu mânâya gelir: Sen onlara aldırma, uyarılarına devam et, kıyâmet çağırıcısı, bilinmeyen, işitilmemiş, görülmemiş derecede dehşetli bir duruşmaya çağırdığı zaman onların durumu perişandır. O gün o insanlar etrafa dağılan çekirgeler gibi kabirlerden çıkıp yayılırlar.

İsrâfîl'in üfleyeceği boru, Yüce Dîvân'daki duruşmaya gitme çağırısıdır. Hakk'ın bu çağırısına bütün canlar uyar, dirilip kabirlerden çıkarlar. Dirilip kalkanlar o kadar çok, o kadar şaşkındırlar ki gözleri dehşetten donup kalır. Yahut hakir olarak aşağı düşer, süzülür, böyle perişan, korkudan bitkin bir vaziyette çağırana doğru koşarlar. İşte inkâr edenler orada gerçeği görünce o günün çetin bir gün olduğunu söylerler.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾ فَدَعَا
رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾
وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ
أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ
تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ
يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾ كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ
عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾
تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي
وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ
بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾
أَأُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ ﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ
الْأَشِرُ ﴿٢٦﴾ إِنَّا مُرْسِلُو النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾
وَنَبِّئْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ
فَتَعَاطَى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ

صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّا اَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّا اٰلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذٰلِكَ
نَجْزٖي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾
وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهٖ فَطَمَسْنَا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابٖي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ
صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَابٖي وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا
الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ جَاءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ عَزٖيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

9- Onlardan önce Nûh'un kavmi de yalanlamıştı. Kulumuzu yalanladılar: "Mecnundur" dediler ve o (teblîğden) *menedildi. 10- Bunun üzerine Rabbine: "Ben yenik düştüm, yardım et!" diye yalvardı. 11- Biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık. 12- Yeri kaynaklar halinde fışkırttık,* (göğün ve yerin) *su*(yu)*, takdir edilmiş bir işin olması için birleşti. 13- Nûh'u da tahtalar ve çiviler*(le yapılmış gemi) *üzerinde taşıdık. 14- Kendisine karşı nankörlük edilen kulumuza bir ödül olarak gemi, gözlerimizin önünde akıp gidiyordu. 15- Bunu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur? 16- Benim azâbım ve uyarılarım nasılmış* (görsünler diye). *17- Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur? 18- Âd da yalanladı, ama azâbım ve uyarılarım nasıl oldu? 19- Biz onların üstüne tamamen uğursuz bir günde uğultulu bir kasırga saldık. 20- Bir kasırga ki, insanları, sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi koparıp deviriyordu.*

21- Nasılmış benim azâbım ve uyarılarım? 22- Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur? 23- Semûd da uyarıları yalanladı: 24- "Bizden bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz" dediler. 25- "Zikir, aramızdan ona mı bırakıldı? Hayır, o yalancı küstahın biridir". 26- (Sâlih'e dedik ki)*: Yarın onlar, yalancı küstahın kim olduğunu bilecekler. 27- Biz onlara, kendilerini sınamak için dişi deveyi göndereceğiz. Hele sen onları gözetle, sabret. 28- Onlara, suyun aralarında paylaştırılacağını haber ver; içme sırası kiminse o gelip suyunu alsın. 29- Bir arkadaşlarını çağırdılar o da bıçağı çekip* (deveyi) *kesti. 30- Ama azâbım ve uyarılarım nasıl oldu? 31- Biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik; ağılcının topladığı kuru ot gibi kırılıp döküldüler. 32- Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık, öğüt alan yok mudur? 33- Lût'un kavmi de uyarıları yalanladı. 34- Biz de üstlerine* (taşlar savuran) *bir fırtına gönderdik, yalnız Lût âilesini seher vakti kurtardık; 35- Tarafımızdan bir nimet olarak. Biz şükredeni böyle ödüllendiririz. 36- Lût onları bizim yakalamamıza karşı uyarmıştı, fakat uyarılara karşı kuşku duydular. 37- Onun konuklarından murad almağa kalkıştılar. Biz de gözlerini siliverdik: "Haydi azâbımı ve uyarılarımı tadın!" 38- Sabah erkenden onları kararlı bir azâb yakaladı. 39- "Azâbımı ve uyarılarımı tadın!" 40- Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur? 41- Fir'avn'ın kavmine de uyarılar gelmişti. 42- Bütün âyetlerimizi yalanladılar. Biz de onları, gâlib ve güçlü*(pâdişâh)*ın yakalamasıyla yakaladık.*

Tefsîr:

"وَ قَالُوا مَجْنُونٌ وَ ٱزْدُجِرَ": Nûh'a cinlenmiştir dediler ve Nûh, dâvâsını tebliğ etmekten menedildi. Bu işten vazgeçmediği takdirde kendisini taşlayacaklarını söylediler.

"كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ": Hurmanın aczi, köküdür. Münka'ir de yerinden kopmuş demektir. Burada rüzgârın insanları, yerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi savurduğu anlatılmaktadır. *Su'ur,* çılgınlık; *eşir,* son derece yalancı, kendini beğenmiş, küstah, şımarık; *fitne,* sınama, baskı, işkence anlamlarına gelir. *Heşîm,* kurumuş ot; *el-muhtezır,* hayvanları için ağıl yapan, yahut yanmış kurumuş demektir. Burada ağılcının, havyanları için mereğe koyduğu kurumuş otlar gibi o kâfirlerin de kuruyup gittikleri anlatılmaktadır. *Hâsıb:* Şiddetiyle taşları savuran rüzgâr : *ez-Zubur:* Hz. Peyğamberden önce inmiş olan İlâhî kitâplardır. *Lemh-i basar:* Göz açıp kapama, yani bir ân; *eşyâ'* benzerler demektir.

9-42 nci âyetlerde beş Peyğamber kıssasına işaret edilir. Bunlar: Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Mûsâ Peyğamberlerdir.

9-17: Nûh, kavminin yalanlaması karşısında bunalarak Allah'tan yardım isteyince Allah'ın yardımı yetişmiş, Nûh ve kendisine inananlar, bindikleri gemi ile kurtarılmış, onu yalanlayanlar, gökten boşalan ve yerden fışkıran sularla boğulmuşlardır.

18-22: Peyğamberleri Hûd'u yalanlayan Âd kavmi de yedi gece, sekiz gün süren soğuk, kavurucu bir kasırga ile helâk edilmiştir.

23-32: Peyğamberleri Sâlih'i yalanlayan ve ona bir mu'cize olarak verilen dişi deveyi kesen Semûd kavmi de bir gürültü ile helâk edilmiş ve bu adamlar, ağılcının, ya da tarlanın kurumuş otları gibi cansız yere serilmişlerdir.

33-40: Peyğamberleri Lût'u yalanlayarak çirkin işler yapan: Kadınları bırakıp erkeklerle cinsel ilişki kuran Lût kavmi de Allah'ın azâbına uğramış, bir deprem onların yurtlarının altını üstüne getirmiş, Lût âilesi dışında kalanların hepsi helâk olmuşlardır.

41-42: Allah Mûsâ'yı yalanlayan Fir'avn ve adamlarını da cezalandırıp denizde boğmuştur.

Son kıssa hariç, diğer kıssaların ardından *"Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık, öğüt alan yok mudur?"* âyeti tekrar edilmektedir. Bu âyetin tekrarından da anlaşıldığı üzre bu kıssaların anlatımından asıl amaç, Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmini öğüt almağa, Peyğamber'e itâate yöneltmektir. Nitekim peyğamberleri yalanlayan kavimlerin sonucuna işaret edildikten sonra hitâp Peyğamber(s.a.v.)i yalanlayan müşriklere çevriliyor: *"Şimdi sizin kâfirleriniz onlardan hayırlı mıdır?"* buyuruluyor. Yani siz onlardan iyi misiniz ki, o nankör kavimleri helâk eden Allah sizi helâk etmesin?

Semûd, Âd ve Fir'avn kavimleri, bu sûreden önce inen Fecr Sûresinde zikredilmiştir. Fakat Nûh ve Lût kavimleri, iniş sırasına göre ilk defa bu sûrede anılmaktadır. Daha sonra inen sûrelerde de zikredilmiştir. Bunların kıssaları, Eski Ahid Kitâplarında uzun olarak anlatılır. Kur'ân'ın söyledikleri, ana çizgileriyle onların özetidir.

Nûh'un yaşadığı ve Tûfân'ın olduğu bölgeyi kesin biçimde söylemek mümkün değildir. Ancak Kur'ân, Nûh'un gemisinin, Cûdî Dağına konduğunu söyler. Cudi Dağı, Anadolu'da, Cizre kasabası yanında bulunan küçük bir dağdır. Tevrat ve Kur'ân'dan anlaşıldığına göre Nûh, ilk insan Âdem'den sonra gelen ilk peyğamberdir.

Lût, Hz. İbrâhim'in amcası oğludur. Onunla birlikte Irak'tan Ken'ân iline gelmiş, sonra ölü Deniz kıyısında Sodom ve Gomorra kentlerinin bulunduğu bölgede yaşamıştır. Allah, halkı şerre, livâtaya düşkün olan bu kentleri yıkıp

halkını helâk etmiştir. Bunların harabeleri hâlâ o kıyıda mevcuttur.

Kureyş ticaret kervanları buralardan geçer ve bu kentler hakkındaki öyküleri duyarlardı. Yüce Allah, Kureyşe, gelip geçtikleri yerlerde gördükleri harabelerin öyküsünü hatırlatmaktadır: *"Lût da gönderilen elçilerdendi. Onu ve âilesini kurtardık. Yalnız kalacaklar arasında bulunan ihtiyar bir kadın hariç. Sonra ötekileri kırdık. Siz onların yanlarından geçip gidiyorsunuz: Sabahleyin ve geceleyin. Düşünmüyor musunuz?"*[1].

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولٰئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ
جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ
وَالسَّاعَةُ أَدْهٰى وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾ إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ
فِي النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾
وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ
مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ
مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ
مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

43- Şimdi sizin kâfirleriniz, ötekilerinizden hayırlı mı? Yoksa Kitâplarda sizin için bir berâet mi var (sizin sorumlu olmayacağınız mı yazılı)*? 44- Yoksa: "Biz muzaffer* (yenilmez) *bir topluluğuz" mu diyorlar? 45- O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardır. 46- Hayır, buluşma zamanları* (uyarıldıkları) *sâattir. O sâat, cidden çok feci ve acıdır. 47- Suçlular sapıklık ve çılgınlık içindedirler. 48- O gün yüzükoyun ateşe sürüklenecekler: "Cehennemin dokunuşunu tadın!" diye. 49- Biz herşeyi bir kadere* (bir düzen

1. Sâffât Sûresi: 133-138.

ve plâna göre) *yaratmışızdır. 50- Bizim buyruğumuz yalnız bir tektir, göz açıp yumma gibidir* (buyurduğumuz şey, hemen bir anda yapılır). *51- Andolsun biz sizin benzerlerinizi hep helâk ettik, öğüt alan yok mudur? 52- İşledikleri her şey kitâplarda vardır; 53- Küçük, büy ük hepsi satır satır yazılmıştır. 54- Korunanlar cennetlerde, ırmaklar*(ın kenarların)*dadır; 55- Güçlü Pâdişahın huzurunda doğruluk koltuklarındadırlar.*

Tefsîr:

43-44: Sizin kâfirleriniz, ötekilerinizden, yani o eski kâfirlerden iyi mi? Siz onlardan iyi misiniz ki onları helâk eden Allah sizi helâk etmesin? Yoksa sizin helâk edilmeyeceğinize, yaptıklarınızdan berâet edeceğinize, sorumlu olmayacağınıza dair kitâplarda bir hüküm mü var? Yoksa siz topluluğunuza mı güveniyorsunuz? Yenilmez bir toplum olduğunuzu mu sanıyorsunuz? O topluluğunuz bozulup kaçacak, buradaki bozulma ve öldürülme ile azâbları bitmeyecek, asıl bundan sonra karşılaşacakları kıyâmet sâatindeki azâb çok daha feci ve acı olacaktır.

Peyğamber (s.a.v.), Bedir günü kendisine yapılan çadırda şöyle duâ ediyordu: *"Allahım, bize verdiğin söz yüzü hürmetine sana yalvarıyorum, bize yardım eyle! Allahım, istersen bugünden sonra bir daha sana ibadet edilmez* (müslümanlar bozulursa sana tapan kalmaz)*!"* (Ebubekir Peyğamber'in elini tutarak): *"Yâ Resûlâllâh, Rabbine yalvardığın yeter!"* dedi. Peyğamber (s.a.v.) zırhlı olarak, bulunduğu yerden dışarı çıktı, şöyle diyordu: *"O topluluk bozulacak ve geri dönüp kaçacaklar. Buluşma zamanları,* (uyarıldıkları) *sâattir. O sâat cidden çok feci ve acıdır!"* [1].

Bu hadisten 45-46 ncı âyetlerin, Bedir Savaşı esnasında indiği hatıra gele— bilir. Gerçekte öyle değildir. Rivâyette âyetlerin orada indiği değil, Peyğamber'in, duâ ve niyazından sonra bu âyetleri bir müjde olarak okuyup dışarı çıktığı anlatılmaktadır. Âyetler daha önce Mekke'de inmişti. Nitekim Hz. 'Âişe'-nin: *"Ben Mekke'de küçük bir kız olarak oynarken Muhammed'e:* (Buluşma zamanları uyarıldıkları) *sâattir. O sâat cidden çok feci ve acıdır) inmişti"* dediğini, Buhârî, Yûsuf ibn Mâhek'ten rivayet etmiştir [2]. İbn Ebî Hâtim de İkrime'den Hz. Ömer'in şu sözünü rivayet etmiştir: *"O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklar" indiği zaman, bozulacak olan hangi topluluktur diyen Ömer, "Bedir'de Allah'ın Elçisini zırh içinde görünce bu âyetin mânâsını anladım" demiştir* [3]. Demek ki Mekke'de inen bu âyetler, ileride müşriklerin bozulacaklarını, öldürüleceklerini, bir kısmının da kaçacağını haber vermektedir.

47-48: Şimdi burada onların dünyâ hayâtı bitmiş, âhiret hayâtı başlamıştır.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 54/5-6. 2. Tefsîr, Sûre: 54/6. 3. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/267.

Sapıklık ve çılgınlık içinde bulunan bu suçluların, dünyâda helâk ile cezalandırıldıktan sonra âhirette de yüz üstü sürütülerek âteşe atılacakları ve onlara: *"Sekar'ın dokunuşunu tadın!"* denileceği belirtiliyor ve bu âhiret sahnesi gösterildikten sonra yüce Allah:

49-50 nci âyetlerde herşeyi bir kaderle yani tedbîr ve hesab ile yarattığını, herşeyin bir zamanı ve ölçüsü bulunduğunu, onlara göre çok uzun ve uzak görünen işlerin, Allah'a göre göz açıp yumma gibi kısa olduğunu vurguluyor. Onlar azâbı ve âhireti uzak görüyorlar. Onlara uzun gelen zaman, Allah'a göre bir ândan ibarettir. Çünkü Allah için zaman yoktur. Zaman, yaratıklar için yaratılmıştır. İnsanlara uzun gelen binlerce, milyonlarca, hattâ milyarlarca yıl, Allah'a göre bir ân gibi kısadır, hattâ hiçtir. Çünkü O, zaman üstüdür. Yâhut son âyetin mânâsı, "Bizim buyruğumuz, göz açıp yumma gibi kısa bir zamanda, yani hemen ânında yerine getirilir" demektir.

Müfessirler, 49 ncu âyetteki *"kader"* kelimesini, Allah'ın ezelde in— sanların yapacakları işleri ve kâinâttaki herşeyi takdir ettiği şeklinde izah eden rivayetler naklederler. Bunlara göre bu âyet inince bazı müslümanlar Peyğamber(s.a.v.)e gelip: "Öyle ise çalışmak niçin? Kadere güvenip çalışmayı bıraksak olmaz mı? Yaptığımız iş, bizim yeni yaptığımız bir şey midir?" demişler. Peyğamber (s.a.v.): *"Siz amel ediniz, herkese yaratıldığı iş kolaylaştırılır"* [1] demiş. Yine rivâyete göre müşrikler gelip peyğamberler hakkında tartışmışlar bu iki âyet inmiş [2]. Bir rivayete göre de Hz. Peyğamber, bu âyetin, âhir zamanda gelecek ve Allah'ın kaderini yalanlayacak bir cemâat hakkında indiğini söylemiş [3]. Abdullâh ibn Ömer de Peyğamberin: *"Her ümmetin mecûsîleri vardır. Benim ümmetimin mecûsîleri de kader yoktur diyenlerdir. Hasta olurlarsa onları sormayınız, ölürlerse cenazelerine gitmeyinz"* [4] dediğini rivayet etmiştir. Ebuhüreyre'den gelen bir rivayete göre: *"Peyğamber* (s.a.v.) *geldi, biz kader hakkında tartışıyorduk. O kadar kızdı ki yüzü kızardı, yanaklarında birer nar dânesi belirir gibi oldu. Sonra şöyle buyurdu: Size böyle mi emredildi? Ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu hususta tartışmağa girince helâk olmuşlardır. Ben size tartışmayınız diye kesinlikle emrettim, kesinlikle emrettim"* [5].

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 92/3-5, 7, Edeb: 120, Kader: 4, Tevhîd: 54; Müslim, Kader: 6-7; Ebû Dâvûd, Sunnet: 16; Tirmizî, Kader: 3, Tefsîr: Sûre: 11; İbn Mâce, Mukaddime: 10, Ticârât: 2; İbn Hanbel, Musned: 1/6...
2. et-Tâc: 4/249. Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/268. Rivâyet İbn Ebî Hâtim'den alınmıştır.
4. Hadisi İbn Hanbel rivayet etmiştir. Musned: 2/86, 5/407. Benzeri Ebû Dâvûd, Sunnet: 16; İbn Mâce, Mukaddime: 10'da da vardır.
5. Tirmizî, Kader: 1; et-Tâc: 4/249.

İşte müfessirler, bu rivayetlere dayanarak kader meselesine girmişlerdir. Kader Allah'ın ezelî ilmidir ve Allah zamansız olduğu için O'nun ilmini bizim ölçülerimizle değerlendirip o bilginin mahiyeti hakkında bir hüküm vermemiz yanlış olur. Ancak kader hakkında gelen bu rivayetler senet bakımından sağlam olsa bile içerik bakımından sağlam değildir. Bunların, bu konuda mezhepler arasında çıkan tartışmalar sonucunda ortaya atıldığında şüphe yoktur. Bir kere bu iki âyetin, kaderi inkâr edenler hakkında indiğini söyleyen rivayet uydurmadır. Çünkü Hz. Peyğamber zamanında müslümanlar arasında kader tartışmaları yoktu ki onlar hakkında âyet insin? Kaderi inkâr edenlerin, bu ümmetin mecûsîleri olduklarını, onların cenazelerine dahi gidilmemesini bildiren hadisin uydurma olduğu su götürmez bir gerçektir. Çünkü bu, Kaderiyye'ye karşı uydurulmuş bir sözdür. Bunda mezhep tartışmalarının parmağı görülmektedir. Zaten İbn Kesîr de bu şekliyle bu hadisi altı kitaptan hiçbirinin rivayet etmediğini, kaderi yalanlayanların meshedileceğini bildiren bir hadis için de Tirmizî'nin garip dediğini kaydediyor [1].

Bu âyetlerin, gelip Peyğamberle kader hakkında tartışan müşrikler hakkında indiği rivayeti [2] de doğru olamaz. Çünkü Peyğamberle müşrikler arasında temel tartışma konusu kader değil, Allah'ın birliği, yalnız O'na tapılacağı ve âhiret sorumluluğu meselesi idi. Peyğamber(s.a.v.)in, müşriklerle, sonradan çıkan kelâmî üslûplarla tartışığı görülmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu tür tartışmalar yoktur. Onun üslûbu herkesin anlayacağı açıklık ve netliktedir. Kaldı ki bu âyetler Mekke'de inmişti. Ebuhüreyre ise Medine devrinin sonlarında, Peyğamber(s.a.v.)in sohpetine katılmıştır. Mekke devrinin ilk yıllarında inen âyetlerin iniş sebebini bilmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisi olaya tanık olmamıştır. Olaya tanık olanlardan da böyle bir rivayet gelmemiştir.

Ayrıca bu iki âyetin, böyle ferdî bir vak'a üzerine indiği varsayılırsa öteki âyetlerden ayrı inmiş olması gerekir. Halbuki âyetler öncesine ve sonrasına bağlıdır. *"O gün onlar, yüzü koyun, âteşe sürüklenecekler: Sekar'ın dokunuşunu tadın! diye"* âyetini üst tarafından ayrı düşünürseniz bir anlam çıkmaz. Çünkü ateşe sürüklenip götürülenler kimlerdir, zamirler kimlere gider, belli olmaz. Ama *"Suçlular bir sapıklık ve çılgınlık içindedirler"* âyeti ile beraber okunursa kıyâmet günü suçluların cehenneme sürüklenecekleri anlaşılır. Ve yine anlaşılır ki âyetlerin sözakışında kader konusu yoktur. Burada kader, herşeyin bir hesap ve ölçü ile ve bir zamana bağlı olarak yaratıldığı, başı boş, ölçüsüz, hesapsız, 'aşvâî olmadığı anlamınadır. Bu âyetler, kazâ ve kader tartışmalarını içermez. "وكُلُّ شَىْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ: *O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü) *iledir"* [3] âyeti gibi, "إِنَّا كُلَّ شَىْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ: *Biz herşeyi bir kaderle*

1. Tefsîr: 4/269. 2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 54; Müslim, Kader: 19. 3. Ra'd Sûresi: 8.

yarattık" âyeti de herşeyin bir miktar, ölçü ile yaratıldığını, bir zamanı bulunduğunu, zamansız, hesapsız, ölçüsüz ve plânsız bir şeyin olmadığını belirtmektedir. Âyetler, insanların kendi yaptıkları işler hakkında değil, Allah'ın yaptığı işler hakkındadır. Yani Allah herşeyi bir ölçü ve bir zaman ile yaratır. Eski milletler nasıl helâk olup Allah'ın azâbına uğramışlarsa bu müşrikler de bir gün o azâba uğrayacaklar, ateşin içine yüzü koyun sürütülüp atılacaklardır. Bunların azâba çarpılacakları zaman da gelecektir. Bunların yaptıkları kendi yanlarına kalmayacaktır. Zira her yaptıkları tesbit ediliyor. Büyük küçük ne yapmışlarsa satır satır yazılmıştır. Onlar o yaptıklarının cezâlarını göreceklerdir. Suçluların durumu böyledir. Ama suçlardan korunanlar bahçelerde, ırmak kenarlarında, en kudretli Pâdişâhın huzurunda doğruluk koltuklarında ağırlanırlar. Suçluların cezâsı öyle feci ve acı; suçsuzların ödülü de böyle tatlıdır!

"وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ، وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ: *Yaptıkları her şey kitâplardadır. Küçük, büyük her şey satır satır yazılmıştır"* âyetleri, suçluların yaptıkları herşeyin, her suçun kitaplara yazıldığını, o suçlardan hesaba çekileceklerini ifade eder. Yoksa insanların yaptıkları işler ezelde yazılmıştır anlamına gelmez. Bu âyetler aynen: *"Her insanın amel kuşunu boynuna doladık, kıyâmet gününde onun için açılmış olarak bulacağı bir kitâp çıkarırız: Kitâbını oku, bugün nefsin sana hesapçı olarak yeter* (kendi hesâbını kendin görebilirsin deriz) [1], *"Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı* (melek, yaptıklarını) *kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki mutlaka onu gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek olmasın"* [2], *"Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür"* [3], *"O gün her can, yapmış olduğu hayrı ve şerri hazır bulur"* [4], *"Kitâp ortaya konmuştur. Suçluların, onun içindekilerden korkarak: 'Vah bize, bu kitâba da ne oluyor, ne küçük ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor* (yaptığımız herşeyi) *sayıp döküyor' dediklerini görürsün. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin kimseye zulmetmez"* [5] âyetleri gibi insanların yaptıkları işlerin yazıldığını ve bu işlerin karşılığını mutlaka göreceklerini ifade etmektedir. Bu âyetlerde kader meselesi yoktur.

Âyetlerin anlatmak istediği mânâ budur. Fakat Hz. Peyğamber devrinden hayli zaman sonra ortaya çıkan Kaderiyye, Cebriyye gibi fırkalar, Kelâm ekolleri, âyetlerde kendi kafalarındaki düşünceleri okumuşlar ve âyetleri,

1. İsra Sûresi: 13-14.
2. Kaf Sûresi: 17-18.
3. Zelzele Sûresi: 7-8.
4. Âl-i İmrân Sûresi: 30.
5. Kehf Sûresi: 49.

istedikleri gibi yorumlayabilmek için her fırka, kendinden olmayanı sapık gösterecek hadisler ortaya atmışlardır. Bu konuda hadis çok değildir. Daha ziyâde bu rivayetler, sahâbîlere dayandırılmıştır. İbn Kesîr'in tefsîrine bakılırsa, konu üzerindeki tartışmaların şiddeti anlaşılır.

Şimdi bu sözlerimizle bizim kaderi inkâr ettiğimiz sanılmasın. Elbette kader vardır. Fakat kader Allah'ın ezelî bilgisi ve herşeyi bir hesâba, ölçüye göre yaratmış olması, olmuş ve olacak herşeyi bilmesi demektir. O'nun bilgisine sonradan bir şey eklenmez. O, olmuş ve olacak herşeyi bilir. Şimdi bildiği gibi ezelde de bilir. Esasen O'nun zâtı için öncelik sonralık da yoktur. Çünkü zaman da O'nun yaratıklarındandır. İşte Allah'ın bilgisi kaderdir. Fakat biz O'nun bilgisinin mâhiyetini bilemeyiz. Çünkü O zamansız bilgidir. Biz zamanla sınırlıyız. Zaman içinde olanları biliriz. Zamansızı, zamanlı ile karşılaştırıp zamanlı hakkında bildiklerimizi zamansıza uygulamak ve böylece zamansız bilgi hakkında kesin yargıya varmak doğru olmaz. Biz, âyetlerin, Kelâm ekollerinin ortaya çıkardığı kader tartışmalarını içermediği kanısındayız. Gerçeği Allah bilir.

Kamer Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Sûrenin birinci ve ikinci âyetlerinde, kıyâmetin çok yaklaşmış olduğunu belirtmek üzre: *"Kıyâmet sâati yaklaştı, Ay yarıldı.* (İnsanlar böyle) *bir mu'cize görecek olsalar dahi yine yüz çevirirler ve 'süregelen bir büyüdür' derler"* buyurulmaktadır.

Bu ifâde, âyetlerin indiği zaman Ayın yarılmış olduğunu değil, Kıyâmet arefesinde düzenin bozulup Ayın yarılacağını anlatır. İleride olacak işlerin kesinliğini belirtmek için, olayın geçmiş zaman kipiyle anlatılması, Arapçada olduğu gibi Türkçede de vardır. Meselâ, Fakültenin son sınıfına gelmiş bir öğrenciye: "Sen artık fakülteyi bitirdin" denilir. Bu tabir, o öğrencinin, fakülteyi bitireceğinin kesinliğini anlatır. Kur'ân'da bunun pek çok örneği vardır:

Nahl Sûresinin birinci âyetinde *"Allah'ın buyruğu* (yani müşriklere yapacağı azâb) *geldi, acele etmeyin!"* denilmektedir. Oysa bu âyet indiği zaman, henüz İslâmı engellemeğe çalışan Kureyş müşrikelrine bir belâ gelmemişti. Onların başlarına gelmesi beklenen belânın mutlaka geleceğini vurgulamak için cümlenin yüklemi, geçmiş zaman kipinde kullanılmıştır.

"Güneş büzüldüğü, yıldızlar kararıp dağıldı zaman... her can ne yapıp ne getirdiğini bilmiştir" (Tekvîr Sûresi: 1, 2,... 14). Âyetlerde, yine Kıyâmet arafesinde vukubulacak olayların kesinliğini vurgulamak için yüklemlerin hepsi geçmiş zaman kipindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, âhirette vukubulacak cennet ve cehennem sahneleri, genellikle mâzî (geçmiş zaman) kipiyle anlatılmıştır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri de âhiretteki Yüce Mahkeme duruşmasının mâzî kipiyle tasvîridir:

"Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) *düşüp bayıldı*(lar), *ancak Allah'ın diledikleri bayılmadı. Sonra ona bir daha üflendi, hemen onlar kalktılar, bakıyorlar."*

"Yer, Rabbinin nûru ile parladı, kitâp ortaya kondu, peyğamberler ve şâhidler getirildi ve aralarında hükmedildi. Onlara aslâ zulmedilmez".

"Herkese yaptığının karşılığı tam verildi..." (Zümer Sûresi: 68-70).

Bu âyetleri okuyan herkes, yüklemlerinin geçmiş zaman kipinde olmasından dolayı, anlatılan olayların geçmişte olduğunu değil, gelecekte olacağını anlar. Kesinliğini belirtmek için olaylar, mâzî kipiyle anlatılmıştır.

İşte Kamer Sûresinde *"Ay yarıldı"* ifadesi de, kâinât düzeninin bozulacağı, Güneşin büzüşeceği, yıldızların dağılacağı, Ayın parçalanacağı Kıyâmet olayını anlatmaktadır. Zaten ikinci âyetteki "görme" ve "yüz çevirme" yüklemlerinin gelecek zaman kipinde olması, bunu kesinlikle ortaya koyar. Bu ikinci âyet, mevcut meâllerde yanlış mânalandırılmıştır. Bu âyetin mânâsı: "Bir mu'cize görseler yüz çevirirler..." değil, *"Bir mu'cize görecek olsalar yüz çevirirler, süregelen büyüdür, derler"* şeklindedir. Bu âyet, anlatılan olayın geçmişte olduğunu değil, gelecekte olacağını belirtir.

Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında Ayın yarılması biçiminde bir mu'cizenin olmadığı, Kur'ân'ın kendi ifadesiyle sâbittir. Çünkü Kur'ân, putataparların, Peyğamber'den istedikleri maddî mu'cizelerin vukubulmadığını, böyle bir mu'cize vukubulduğu takdirde inanmayanların helâk edilmiş olacağını, oysa yüce Allah, şimdi inanmayanları hemen helâk etmek istemediği için, onların istedikleri mu'cizeleri yaratmadığını söylüyor:

"Bizi, mu'cizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin, gördükleri mu'cizeleri yalanlamış olmasıdır. Semûd kavmine, açık bir mu'cize olarak Deve'yi verdik, o (mu'cize), *haksızlık etmelerine sebeboldu* (deveyi kestiler, bu yüzden helâk edildiler). *Biz mu'cizeleri yalnız korkutmak için göndeririz!"* (İsrâ Sûresi: 59).

Ra'd Sûresinin 31 nci âyetinde müşriklerin, dağları yürütmek, yeri yarmak, ölüleri konuşturmak gibi mu'cizeler istediklerine dikkat çekildikten sonra bu gibi şeyleri ancak Allah'ın yapacağı, peyğamber'in görevinin bunları yapmak değil, teblîğ olduğu anlatılır. İsrâ Sûresinin 90-93 ncü âyetlerinde de yine müşriklerin, bu tür maddî mu'cize istekleri anlatıldıktan sonra Peyğamber(s.a.v.)e hitâben: *"Rabbimin şânı yücedir. Ben sadece insan elçi değil miyim?"* demesi emredilmektedir. Yani bu tür işleri yapmak benim elimde değil,

görevim de değildir.

Şimdi Peyğamber (selâm ona), dağları yürütmek, ölüleri konuşturmak, ayağının altındaki yeri yarmak, göğe çıkmak, gökten hazine indirmek gibi mu'cizeleri yapmadığına göre, gökte olan Ay'ı da yarmamıştır. Eğer yapacak olsaydı, dağları yürütür, yeri yarardı... Bunların olmadığını Kur'ân söylüyor.

Şayet Ay yarılmış olsa da bunu müşrikler görselerdi, inanmaları gerekirdi. Bunu gördükleri halde inanmayıp "Büyü" demişlerse derhal helâk edilmeleri lâzımdı. Oysa âyetlerin indiği sırada onlar helâk edilmemiştir. Onların birçoğu da sonradan müslüman olmuş, İslâm uğruna savaş vermiştir. İnanmayanların, toplu helâki diye bir şey olmadığına göre Ayın yarılması diye bir mu'cize de olmamıştır. Kur'ân, ileride vukubulacak kıyâmet ahvâlini, kesinlik belirtmek için mâzî kipiyle anlatmaktadır.

2. Kureyşliler, heveslerine uyarak Hz. Muhammed(s.a.v.)i, onun getirdiği Kur'ân'ı yalanlamışlardır. Ama Allah'ın buyruğu yerini bulacak, O'nun tevhîd dini yerleşecektir. Kureyş liderleri buna engel olamayacak ve bir gün helâk olup gideceklerdir (3).

3. Ölenler tekrar dirilecek ve suçlular, boyunları bükük olarak, Allah'ın huzurunda hesap vereceklerdir (7-8).

4. Hakk'a karşı gelen, elçisini yalanlayan her ulus, devrilmiştir. İnsanlar onların haberlerini duymakta, harâbolmuş yurtlarını görmektedirler (4,5,9-42).

5. Akıllı insan, tarihî olaylardan ibret alır: *"Andolsun onlara,* (yaptıkları kötülükleri) *önleyecek haberler geldi: Üstün hikmetler. Ama uyarılar fayda vermiyor"* (4-5) âyetlerinden tarihî olayların ibret verdiğini, tarihin, ibret için okunması, araştırılması gerektiğini anlatır. Bu âyetler, insanları tarih olaylarını araştırmaya, incelemeğe yönlendirmektedir.

6. *"Andolsun biz, Kur'ân'ı anlayıp öğüt almak için kolaylaştırdık. Anlayıp öğüt alan yok mu?"* (17, 22, 32, 40). Kur'ân, anlaşılsın, öğüt alınsın diye Hz. Muhammed(s.a.v.)e kolaylaştırılmış, İlâhî sözler kendi dili ve lehçesi ile kendisine verilmiştir. Bunlar ona, anlamadığı bir dille verilseydi anlayamaz, öğüt alamazdı. Kur'ân'ın Arapça indirilmesindeki hikmet, ilk hitâbettiği Arap toplumunun onu kolayca anlayıp öğüt almasıdır. Anlamadan onun kelimelerini, yapmacık kurallarla tekrar etmek, Kur'ân'ın amacı değidir.

Kur'ân, anlaşılmak için kolay Arap diliyle indirildiği halde bir grup insan, koydukları tecvîd kurallarıyle onun okunmasını zorlaştırmışlar; mânâsını anlatma yerine insanları, yine kendilerinin koydukları kurallarla uğraştırmışlar; hattâ Kur'ân'ın anlaşılamayacağını söyleyerek insanları onu düşünerek okumadan çevirip papağan gibi sadece söz kalıplarını tekrar etmeğe

yöneltmişlerdir. Böylece görünürde Kur'ân okuyan hafızlar çoğalmış, ama Kur'ân'ın istediği biçimde, mânâsını düşüne düşüne okuyan azalmıştır. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalblerin üzerinde kilitler mi var?"* (Muhammed Sûresi: 24), *"O mübârek Kitâb'ı sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve sağduyu sâhipleri öğüt alsınlar"* (Sâd Sûresi: 29) gibi âyetlerde Kur'ân'ın Arapça indirilişindeki hikmetin, düşünüp anlamak ve öğüt almak olduğu vurgulanmaktadır. Şu yapmacık kurallara özenenlerin okumasında tedebbür mü var? Bunların hangisi, okuduğu Kur'ân'ın mânâsını düşünür?

7. İnsanlar, kendi aralarından çıkan bir insanın peyğamber veya Hak da'vetçisi olmasını kıskanmışlar, ona tâbi olmak istememişlerdir. Bunun baş sebebi kibir ve kıskançlıktır: *"Bizden bir insana mı uyacağız?.. Zikir, aramızdan ona mı indirildi? Hayır, o yalancı küstahın biridir!"* (24-25). Ama yaptıklarının belâsı kendilerini kuşattığı zaman Peyğamber'in ve Hak da'vetçisinin doğru, kendilerinin küstah ve yalancı olduklarını anlarlar.

8. Peyğamberlerini yalanlayan eski uluslar helâk edildikleri gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)i yalanlayan Kureyş liderleri, Arap kâfirleri de bir gün helâk edileceklerdir. Çünkü bunlar, onlardan daha iyi değillerdir. Onlar helâk edildikten sonra bunlar neden helâk edilmesinler? (43-46).

9. Yoldan sapmış olan hiçbir ulusun, azâbdan korunma garantisi yoktur. Allah'ın yasaları değişmez. Doğru yoldan sapan her ulus, belâsını bulur (43).

10. Suçluların cezâsı, sadece bu dünyâda uğrayacakları belâdan veya helâkten ibaret değildir. Onlar öldükten sonra da dayanılmaz cehennem azâbına çarpılacaklar, yüzükoyun sürülerek ateşe atılacaklardır (47-48).

11. Allah, herşeyi kader (ölçü) ile yaratmıştır. Başı boş, plânsız bir şey yoktur. Kâfirlerin de cezalandırılacakları zaman plânlanmıştır: *"Biz, herşeyi bir kadere* (ölçüye, düzene, plâna) *göre yarattık"* (49) âyetinde kâfirlerin cezâlandırılacakları zamanın plânlanmış, belirlenmiş olduğu anlatılmaktadır.

12. Allah'ın, buyruğu, ânında yerine gelir, birden bire oluverir. *"Bizim buyruğumuz yalnız bir tektir, göz açıp yumma gibidir* (bir şeyin olmasını bir kez buyurduk mu o, hemen göz açıp yumma gibi kısa bir zamanda olur)" (50). Zamanı gelince öncekilerin işi bitirildiği gibi, Hakk'ın çağrısını engelleyen bu müşriklerin işi de göz açıp yumma gibi kısa bir zamanda bitirilir (50-51).

13. İnsanların yaptıkları her iş, yazılıp saptanmaktadır. Herkesin yaptığı işlerin bütün ayrıntılarıyle tutanağı mevcuttur. Kötülerin yeri, eylemlerine uygun olarak cehennemdir.

14. Ama kötülüklerden korunanlar cennetlerde, ırmak başlarında, kudretli Pâdişâh'ın huzurundaki doğruluk makamında oturur, izzet ve ikrâm görürler. Doğruyu kabul edip doğru hareket edenlere, doğruluk makamlarında bulunmak yaraşır (54-55).

KAMER SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	وَ آنْشَقَّ		Çoğunluk.
	وَ قَدْ انْشَقَّ		Übeyy [1].
2	يُعْرِضُوا وَ يَقُولُوا		Çoğunluk.
	يُعْرِضُوا عَنْهَا وَ يَقُولُوا		İbn Mes'ûd [2].
3	مُسْتَقَرٌّ	Kaf'ın fethiyle:	Şeybe.
	مُسْتَقِرٍّ	R'nin cerriyle:	Ebû Ca'fer ibn Ka'ka'.
	مُسْتَقِرٌّ	R'nin ref'iyle:	Başkaları [3].
4	مُزْدَجَرٌ	İzticâr kökünden idğâm ile:	Çoğunluk.
	مُزْجَرٌ	İzcâr kökünden:	Übeyy, Zeyd ibn 'Alî [4].

1. el-Mesâhif: 167.
2. el-Mesâhif: 95.
3. el-Budûr: 306; Kurtubî: 17/128; el-Bahr: 8/174; en-Neşr: 2/380.
4. el-Bahr: 8/174; el-Mesâhif: 167.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
5	فَمَا تُغْنِهِ	H üzerinde vakıf:	Ya'kûb.
	فَمَا تُغْنِ	H'siz:	Başkaları[1].
6, 8	الدَّاعِ(ى)	Vasl halinde y ile:	Ebû 'Amr, Nâfi', Ebû Ca'fer ve Verş.
	الدَّاعِى	İki halde de y ile:	İbn Muhaysın, İbn Keŝîr, Bezzî, Ya'kub ve Humeyd.
	الدَّاعِ	İki halde de y'siz:	Ötekiler[2].
6	نُكْرٍ	Sâkin kâf ile:	İbn Keŝîr.
	نُكُرٍ	Madmûm kâf ile:	Başkaları[3].
	نُكِرَ	Edilgen mâzî:	Mücâhid'den rivâyet ve Katâde[4].
7	خَاشِعَةً	Hâşi'in müennesi:	Übeyy ve İbn Mes'ûd[5].

1. en-Neşr: 2/380.
2. Tebsırah: 689; Kurtubî: 17/135.
3. Tebsırah: 688; Kurtubî: 17/129; en-Neşr: 2/380.
4. Kurtubî: 17/129; el-Bahr: 8/175.
5. el-Mesâhif: 95, 167; Câmi'u'l-beyân: 27/90; el-Bahr: 8/175. Bazılarına göre Übeyy (دَامِعَةً أَبْصَارُهُمْ دَامِعَةً قُلُوبُهُمْ) okumuştur (el-Mesâhif: 167).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	خَاشِعًا	Fâil vezni:	İbn 'Abbâs, Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î [1].
	خُشَّعًا	Madmûm hâ, şeddeli, meftûh şîn ile, mansûb:	Çoğunluk.
	خُشَّعٌ أَبْصَارُهُمْ	Aynı kırâet, mübtedâ haber olarak merfû':	Kırâettir [2].
10	أَنِّى مَغْلُوبٌ		Çoğunluk.
	أَنِّى ضَعِيفٌ مُتَعَهَّرٌ		İbn Mes'ûd [3].
11	فَفَتَّحْنَا	Teftîh kökünden:	İbn 'Âmir, Ya'kub, Ebû Ca'fer'den rivâyet.
	فَفَتَحْنَا	Feth kökünden:	Ötekiler.
12	وَ فَجَّرْنَا	Tefcîr kökünden:	Çoğunluk.
	وَ فَجَرْنَا	Fcr kökünden:	İbn Mes'ûd, talebesi, Übeyy ve Ebû Hayve [4].

1. Mesâhif: 206.
2. Tebsırah: 688; en-Neşr: 2/380; Kurtubî: 17/130.
3. el-Mesâhif: 95.
4. Kurtubî: 17/132; el-Mesâhif: 168; el-Bahr: 8/177; en-Neşr: En'âm Sûresinde geçti; el-Budûr: 307.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	عِيُونًا	'Ayn'ın kesriyle:	İbn Keŝîr, İbn Zekvân, Şu'be, Hamza ve Kisâ'î.
	عُيُونًا	'Ayn'ın dammıyle:	Ötekiler.
	اَلْمَاءَانِ	Hemze ile, tesniye:	'Alî, Hasan, Muhammed ibn Ka'b ve Cahderî.
	الْمَاوَانِ	Vâv ile tesniye:	Bazı mushaflar [1].
	الْمَاءُ	Tekil:	Çoğunluk.
	قَدْ قُدِّرَ	Şedde ile, takdîr'den:	Ebû Hayve.
	قَدْ قُدِرَ	Şeddesiz, kadr'den:	Çoğunluk [2].
14	لِمَنْ كَانَ كَفَرَ	Kâf'ın fethiyle, etken [3]:	Yezîd ibn Rûmân, Katâde, Mücâhid, Humeyd.
	لِمَنْ كَانَ كُفِرَ	Edilgen [4]:	Çoğunluk [5].

1. Bu iki kırâet de resmî mushaf yazısına aykırıdır (el-Budûr: 307; el-Mesâhif: 167, 191; Kurtubî: 17/132; el-Bahr: 8/177). Hasan'a nisbet edilen vâv ile tesniye şekli, Tay kabilesinin şîvesidir.
2. el-Bahr: 8/177.
3. (لِمَنْ), Allah'a nankörlük edenden kinâyedir.
4. Bu takdirde (لِمَنْ), Nûh'tan, ya da Cenâbı Allah'tan kinâye olur.
5. Kurtubî: 17/133; el-Bahr: 8/178.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
16,18,21,30,37,39	وَ نُذُرِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	وَنُذُرِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kub.
	وَ نُذُرِ	İki halde de yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler.
15,17,22,32,40	مِنْ مُدَّكِرٍ	Sâkin z'nin t'ye idğâmiyle şeddeli dâl [1]:	Çoğunluk.
	مِنْ مُذَّكِرٍ	Şeddeli zâl:	İbn Mes'ûd [2].
	مِنْ مُذْكِرٍ	İzkâr kökünden, sâkin zâl ile:	Übeyy [3].
19	نَحِسٍ	Meksûr hâ ile:	Hârûn el-A'ver.
	نَحْسٍ	Sâkin hâ ile:	Ötekiler [4].
20	تَنْزِعُ ٱلنَّاسَ		Çoğunluk.
	تَدَعُ ٱلنَّاسَ صَرْعَى		İbn Mes'ûd [5].
	أَعْجَازُ	Cîm'den sonra elif ile:	Çoğunluk.
	أَعْجُزُ	Madmûm cîm ile, elifsiz:	Hasan [6].

1. Aslı ifti'âl babından (مُذْتَكِرٍ)dir.
2. Tebsırah: 688; Kurtubî: 17/135. İbn Mes'ûd, "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bana (مُذَّكِرٍ) okuttu" demiştir (Câmi'u'l-beyân: 27/96; el-Mesâhif: 95).
3. el-Mesâhif: 168.
4. Kurtubî: 17/135.
5. el-Mesâhif: 96.
6. el-Mesâhif: 168.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عُجُزٌ	Madmûm 'ayn ve cîm ile:	İbn Mes'ûd [1].
24	أَبَشَرٌ مِنَّا وَاحِدٌ	Mübtedâ haber olarak ikisi de merfû':	Ebû'l-Eşheb ve İbn Semeyfa'.
	أَبَشَرٌ مِنَّا وَاحِدًا	Birincisi merfû', ikincisi mansûb:	Ebû's-Simmâl el-'Adevî [2].
	أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا	İkisi de mansûb:	Çoğunluk [3].
25	أَلْقِيَ	İkinci hemzenin teshîliyle, araya elif sokmadan:	Verş, İbn Kesîr ve Ruveys.
	آأُلْقِيَ	Araya elif soktuktan sonra ikinci hemzenin teshîliyle:	Kalûn, Ebû Ca'fer.

1. el-Mesâhif: 96.
2. Bu, (أبشر)den önce bir fiil takdiriyle olur. Zaten (أألقى), böyle bir fi'lin varlığına delâlet etmektedir. Sözün takdiri şöyledir (أَيُنَبَّأُ بَشَرٌ مِنَّا وَاحِدًا). Yahut da (مِنَّا)daki zamîrden haldir, kendisini zarf nasbetmiştir. Sözün takdîri (أَيُنَبَّأُ بَشَرٌ كَائِنٌ مِنَّا وَاحِدًا)dir. Yahut da (نَتَّبِعُهُ)daki zamîrden haldir (Kurtubî: 17/137-138).
3. Kurtubî: 17/137.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَأُلْقِيَ	İki hemznin de telaffuzu ile:	Ötekiler [1].
	كَذَّابٌ أَشُرٌ	Şîn'in damını, hafif r ile:	Mücâhid.
	كَذَّابٌ أَشَرُّ	Merfû', ism-i tafdîl:	Ebû Ca'fer ve Ebû Kilâbe.
	كَذَّابٌ أَشِرٌ	Meksûr şîn ile [2]:	Çoğunluk.
	الْكَذَّابُ الأَشَرُّ	İkisi de ta'rîfli, ikincisi ism-i tafdîl:	Katâde [3].
26	سَتَعْلَمُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	İbn 'Âmir, Hamza.
	سَيَعْلَمُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler.
	الأَشَرُّ	Meftûh şîn, şeddeli r ile:	Katâde ve Ebû Kılâbe.
	الأَشِرُ	Meksûr şîn ile:	Çoğunluk [4].

1. el-Budûr: 307.
2. Ne dediğine aldırmaz, ağzından çıkanı kulağı duymaz kimse demektir (Kurtubî: 17/139).
3. el-Bahr: 8/180. Taberî'ye göre doğrusu meksûr şîn ve hafif r ile olan vecihtir. Bu çoğunluğun kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 27/101).
4. Kurtubî: 17/139; el-Bahr: 8/180.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
28	قِسْمَةٌ	Meksûr kaf ile:	Çoğunluk.
	قَسْمَةٌ	Meftûh kaf ile:	Mu'âz, Ebû 'Amr'dan [1].
31	صَيْحَةً		Çoğunluk.
	نَفْخَةً		İbn Mes'ûd [2].
	الْمُحْتَظَر	Meftûh zâ ile:	Hasan, Katâde ve Ebû'l-Âliye.
	الْمُحْتَظِر	Meksûr zâ ile:	Ötekiler [3].
	فَطَمَسْنَا	Hafif mîm ile:	Çoğunluk.
	فَطَمَّسْنَا	Şeddeli mîm ile tatmîsten:	İbn Miksem [4].
41	جَا آل	Fi'lin hemzesini düşürme:	Kalûn, Bezzî ve Ebû 'Amr.
	جَاءَ آل	İki hemzenin de telaffuzu ile:	Ötekiler.

1. el-Bahr: 8/181.
2. el-Mesâhif: 96.
3. Kurtubî: 7/142; el-Bahr: 8/181; Câmi'u'l-beyân: 27/103.
4. el-Bahr: 8/182.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
44	أَمْ تَقُولُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ebû Hayve, Mûsâ el-Esvârî ve Ebû'l-Birr Hüşeym.
	أَمْ يَقُولُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk [1].
45	سَيُهْزَمُ ٱلْجَمْعُ	Yâ ile, ğâib kipi, isim merfû':	Çoğunluk.
	سَنَهْزِمُ ٱلْجَمْعَ	Nûn ile, isim mansûb:	İbn Mahrân, Ravh'tan.
	سَتَهْزِمُ ٱلْجَمْعَ	T ile, hitâb, isim mansûb. Muhâtab Hz. Peyğamber'dir:	Ebû Hayve, Zeyd ve Ya'kûb'dan da rivâyet edilmiştir [2].
	سَتُهْزَمُ جُمُوعُهُمْ	Fi'l müennes, edilgen, isim, çoğul, muzâf:	İbn Mes'ûd ve Übeyy [3].

1. el-Bahr: 8/182.
2. Kurtubî: 17/145; en-Neşr: 2/380; el-Bahr: 8/183.
3. el-Mesâhif: 96, 167.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ تُوَلُّونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Îsâ, İbn Ebî İshâk, Ruveys, Ya'kub'dan.
	وَ يُوَلُّونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [1].
	الدُّبُر	Tekil:	Çoğunluk.
	الأَدْبَار	Çoğul:	Übeyy [2].
	يُسْحَبُونَ	Shb'den edilgen:	Çoğunluk.
	يُسَحَّبُونَ	Teshîb'den edilgen:	Übeyy [3].
48	فِي آلنَّارِ		Çoğunluk.
	إِلَى آلنَّارِ		İbn Mes'ûd [4].
49	كُلٌّ	Mübtedâ olarak merfû':	Ebû's-Simâl. el-'Adevî.
	كُلَّ	(خلقنا) fi'li takdiriyle mansûb:	Çoğunluk [5].
54	وَ نُهُر	İki damme ile:	Ebû Miclez, Ebû Nehîk, A'rec, Talha ibn Musarrif ve Katâde.

1. Kurtubî: 17/145.
2-3 el-Mesâhif: 168.
4. el-Mesâhif: 96.
5. Kurtubî: 17/147; el-Bahr: 8/183.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ نَهَرٍ	İki fetha ile:	Ötekiler [1].
55	مَقْعَدِ	Tekil:	Çoğunluk.
	مَقَاعِدِ	Çoğul:	Übeyy [2].

1. Kurtubî: 17/150.
2. el-Mesâhif: 168.

55/89 RAHMÂN SÛRESİ

İsmini ilk kelimesinden alan bu sûre, Mekke'de Hac Sûresinden sonra inmiştir. Kendisine özgü bir üslûbu olan sûre, Allah'ın nimetlerini, gökte ve yerde bulunan kudret işaretlerini hatırlatır ve hatırlattığı her nimet grubunun ardından: *"Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* âyeti tekrar edilir. Tesniye kipiyle iki topluluğa yapılan hitâbın, cinlerle insanları amaçladığı, 33 ncü âyetinden anlaşılmaktadır. Dünyâ'dan sonra âhiret hayâtı kurulduğunda suçluların cehenneme atılacağı, Allah'a isyandan korunmuş olanlara da iki cennet verileceği bildirildikten sonra onlara, bu iki cennetten başka, bunların ötesinde veya altında iki cennet daha verileceği bildirilmektedir ki bu ifadeden birinci iki cennetin, dünyâda fetihlerle alınacak olan Mısır, Sûriye, Mezopotamya ve İran gibi ülkelere işaret olduğu ileri sürülmektedir. Böylece sûrede mü'minlere, hem dünyâ cennetinin, hem de âhiret cennetinin verileceği müjdelenmektedir. Kâfirlerin de hem dünyâ, hem de âhiret azâbına uğryacakları başka sûrelerde zikredilmiştir. 78 âyeti içeren bu sûre, resmî tertîpte 55 nci, iniş sırasına göre 89 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلرَّحْمٰنُۙ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَۜ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَۙ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿٤﴾ اَلشَّمْسُ
وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍۙ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾ وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ
الْم۪يزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ ﴿٨﴾ وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ
﴿٩﴾ وَالْاَرْضَ وَضَعَهَا لِلْاَنَامِۙ ﴿١٠﴾ ف۪يهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِۖ

وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾ وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Rahmân (O çok merhametli), *2- Kur'ân'ı öğretti, 3- İnsanı yarattı, 4- Ona beyânı* (düşüncelerini açıklamayı) *öğretti. 5- Güneş de, Ay da bir hesâb ile*(yürümekte)*dir. 6- Bitki ve ağaç* (O'na) *secde etmektedir. 7- Göğü yükseltmiş ve mîzân*(dengey)*i koymuştur: 8- Taşkınlık edip dengeyi bozmayın. 9- Tartıyı adâletle yapın, terâzide eksiklik yapmayın. 10- Yeri canlılar için koymuştur. 11- Onda meyva ve salkımlı hurma ağaçları var. 12- Saplı ve yapraklı dâne*(ler) *var. 13-* (Ey cinler ve insanlar topluluğu siz,) *Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*

Tefsîr:

1-4: *Rahmân* yüce Allah'ın sıfat isimlerindendir. Çok acıyan, çok esirgeyen demektir. Müfessirlerin bildirdiğine göre müşrikler Rahmân ismini garipsemişler, Rahmân nedir? demişlerdi. Yüce Allah sûreye bu ismiyle başlamakla Rahmân'ın, Allah'ın adı olduğunu vurguladığı gibi insanı yaratıp ona beyânı yani düşüncelerini açıklama vasıtası olan konuşmayı ve Kur'ân'ı öğretmekle kullarına olan rahmetini göstermiş olmaktadır. O Rahmân, kullarına merhametinden dolayı onlara Kur'ân'ı öğretmiş, yarattığı insana düşüncelerini açıklama kabiliyeti vermiştir. Dördüncü âyetteki *"beyân"*ı Hasan Basrî, konuşma, Dahhak hayır ve şer diye tefsîr etmişlerdir. Hasan Basrî'nin sözü, sözün akışına daha uygundur. Teshîl sâhibi de bu anlamı benimsemiştir. Çünkü söz, Allah'ın insanı yaratıp ona Kur'ân'ı okumayı öğretmesi konusundadır. Okumak da ancak konuşmak ile mümkündür.

Üçüncü âyetteki *"el-insan"* bütün insanları kapsamına alır. Bunun Âdem, yahut Hz. Muhammed olduğu da söylenmiş ise de sözün akışına uygun olan, bununla insan cinsinin kasdedilmiş olmasıdır.

Fâtiha Sûresinin tefsîrinde de işaret ettiğimiz üzre Allah'ın, sâbık ve lâhik (ezelî ve sonradan gelen) iki rahmeti vardır. Allah, sâbık rahmetinin tecellisi olarak kâinâtı yaratmıştır. Lâhik rahmeti de mahlûkatı yarattıktan sonra tecellî eden rahmetidir ki bununla kullarını besler, onlara zekâ, irade verir. Sâbık rahmeti bakımından Allah Rahmân, lâhik rahmeti bakımından Rahîmdir. Bundan dolayı "Ey dünyânın Rahmânı, âhireatin Rahîmi!" diye yalvarılır. Yaratma rahmeti Allah'tan başkasında bulunmadığı için O'ndan başkasına Rahmân sıfatı verilmez. Fakat besleme, açları doyurma, çıplakları giydirme gibi fiiller nisbeten başkalarında da bulunduğu için Rahîm sıfatı başkala-

rına da verilebilir [1].

5-9: Güneş ve Ay bir hesâb ile yörüngelerinde yürür. Hesapsız bir şey yoktur. Yüce Allah, herşeyi ince bir hesaba göre yaratmıştır. Kâinâtta raslantı yoktur. Her varlığın ömrü, miktarı, kabiliyet ve özellikleri plânlanmıştır. Ay güneşe yetişemez, onun yapacağı işleri, hareketini önleyemez. Gece de gündüzün önüne geçip onu geceye çeviremez. Mutlaka Allah'ın her yasası, kendisi için belirlenen zaman kadar hükmünü sürdürür. Herşey zamanında olur. Herşeyin bir vakti ve ölçüsü vardır. *"O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü, sayı) *iledir"* [2] âyetinde de bu noktaya temas edilmişti.

"وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدَانِ" İbn Abbâs'a göre *en-necm* köksüz bitki, eşşecer de köklü bitkidir. Küçük otlara, çemenlere *en-necm* denir. Burada otların ve ağaçların secde ettikleri anlatılmaktadır. Asıl yaygın anlamına göre de en-necm, gökteki yıldızdır. Bu takdirde yıldızın ve ağaçların Allah'a secde ettikleri anlatılmış olur. Fakat Râzî'ye göre burada *en-necm'*in ot anlamına gelmesi, sözün akışına daha uygundur. Zira Allah, önceki âyette göğe âit iki nimetini, iki kudret işaretini anlatarak: *"Güneş ve Ay bir hisab iledir"* demişti. Bu âyette de yerdeki iki kudretine ve nimetine işaret etmek üzere: *"Bitki ve ağaç secde etmektedir"* buyurmuştur. Gökteki kudret işaretleri Güneşle Ay, yerdeki kudret işaretleri de çimenle ağaçtır. Ay nasıl Güneşle ilgili ise çimen de ağaçla ilgilidir. Ama yıldızın ağaçla ilgisi yoktur. Râzî'nin bu izahı yerindedir. Şevkânî de en-Necm'i köksüz bitki diye tefsîr etmiştir.

5-6 ncı âyetlerde yüce Allah, güneşin ve ayın hep hesab ile seyrettiğini, otların ve ağaçların Allah'a secde ettiğini (boyun eğdiğini) bildirdikten sonra 7 nci âyette göğü yükselttiğini ve gök cisimleri arasına mîzânı yani muvâzeneyi, denge kanununu koyduğunu bildiriyor ve insanlara da: "Siz de mîzanda taşkınlık etmeyiniz, tam doğru tartınız, ölçü ve tartıda eksiklik yapıp dengeyi bozmayınız" buyuruyor. Allah yerde ve gökte denge kurmuştur. Gök cisimleri bir ölçü ve denge ile bu uyum içinde durmaktadır. Denge, bütün kâinât düzenine hakim bir İlâhî yasadır. İnsanların da bu yasayı bozmamaları, kendi aralarındaki işlemlerde, ölçü ve tartılarında dengeye dikkat etmeleri gerekir. Muâmelede haksızlık etmek, alışverişte aldatmak, eksik ölçüp tartmak, dengeyi bozmaktır. Denge bozulunca ilişkiler bozulur, adâletin yerini zulüm alır. Yüce Allah, kâinâta koyduğu genel denge yasasına karşı gelerek dengeyi bozan insanları iflâh etmez.

Hamdi Yazır'ın, Râzî'den de esinlenerek yaptığı bir izah vardır ki onu sadeleştirerek iktibas etmeyi yararlı görüyorum: "Mîzân: Hem vezin mânâsına masdar, hem de vezin âleti, terazi mânâsına ism-i âlet olabilir. Eşyanın

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/83.
2. Ra'd Sûresi: 8.

birbirine oranla miktarı veya miktarının tanınmasıdır ki bir mukayese ve muâdele ile yapılır. Bu mukayesenin yapıldığı âlete de mîzân denilir. Bu suretle vezin, daima bir muâdele yani denkleşme nisbetini ifade ettiğinden adâlete ve adâletin mi'yarı olan şerîate de mizan tabir olunagelmiştir. Onun için burada mîzân, eşyanın ağırlık ve diğer suretle miktarlarının tanınması için gerekli âlet mânâsına yorumlanabildiği gibi, daha kapsamlı olarak adalet mânâsına da yorulmuş, şerîat ile de tefsîr edilmiştir. Burada mîzân kelimesi üç defa zikredilmiştir. Biz bunlardan her birinin ayrı bir mânâya işâret ettiğine kaniyiz.

Evvelâ " وَوَضَعَ الْمِيزَانَ "da mîzan, bütün eşya arasındaki genel denge kanunudur ki (presenteur) yahut (gravitation) denilen genel çekim kanunu, bunun en açık tecellisidir. Terazi, kantar ve çeki gibi tartı ölçütleri olan bütün mizanların esası da budur. Eskiler bunun, yalnız yer yüzünde bulunduğunu sanıyorlar idiyse de bunun yüksek ve alçak bütün cisimler ve gök cisimleri arasında hakim bir kanun olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber genel denge kanunu, yalnız mekanik ve fizikî çekim kanununa hasredilmeyip kimyevî ve ruhî ilişkilere dahi şamil olmak üzre faydası daha geniş olacağı derkârdır. Adâlet, herşeyi eşya arasında layik olduğu yere koymak demektir. Kadî Beydâvî bunu, her istidad sahibine, hak ettiğini, her hak sahibine hakkını vermek suretiyle dünyâ yönetiminin düzen ve istikameti diye tarif etmiştir. Bu anlamda mizan, gerek tekvîni ve gerek teşrîî adâlet ve muvazeneden daha kapsamlı olmuştur. Şu halde ikinci mîzan masdar yahut şerîat, üçüncüsü de âhiretteki ameller mizanı olmak gerektir"[1].

10-13 ncü âyetlerde yüce Allah, meyvalar, tomurcuklu hurmalar, saplı, yapraklı, güzel kokulu bitkiler bulunan Yeryüzünü, bütün yaratıklar ve insanlar için yarattığını bildirerek cinlere ve insanlara hitâben: *"Şimdi siz, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* buyuruyor. Yani bunları yaratan Allah'tır, başkası yaratmamıştır. Bunları Allah'ın yarattığını bildiğiniz halde nasıl nankörlük edip de Allah'tan başkasına taparsınız, nasıl O'na kulluğu ihmal edersiniz?

el-Enâm: İnsanlar, cinler yâhut bütün canlılardır. *el-Ekmâm:* Kâfın zammiyle *Küm*'ün veya kesriyle *kim*'in çoğulu olabilir. *Küm,* gömleğin, kolu örten yerine denir. Buna teşbihen hurmayı dışından sarıp örten kabuğa da *küm* denir. *Kim* ise hurma meyvasının veya tıl'ının (tomurcuğunun) kabuğudur. Hurma tomurcuğu önce bir kabuk içinde oluşur, sonra kabuk çatlar, tomurcuk çıkar. *el-Asf:* Ekin yaprağı veya saman, saptır. *er-Reyhân:* Kokan şey veya yaprak anlamlarına gelir. Bildiğimiz reyhân anlamını da verir[2].

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4665-4666; Mefâtîhu'l-ğayb: 29/90-91.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/94; et-Teshîl: 4/83.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ﴿١٥﴾

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾

14- İnsanı kiremit gibi kuru çamurdan yarattı, 15- Cinni de hâlis ateşten. 16- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Tefsîr:

14-16: Allah insanı fahhar gibi bir salsâldan, cinni de ateşten bir mâric'-den yarattığını bildirdikten sonra yine cinlere ve insanlara hitâben: ''Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyor, O'nun hangi nimetlerini inkâr ediyorsunuz?'' buyuruyor.

Salsâl: Kuru çamurdur, bu pişirilirse *fahhâr* olur. Fahhâr iyi pişkin kiremit, saksı gibi çin çin ses verecek kadar kurumuş, hayattan o derece uzak kuru topraktır ki insanın ilk menşei olan Arz, Güneşin ısısı karşısında bu derece hayattan uzak iken Allah ondan süze süze insanı yaratmıştır. İnsanın ilk yaratılışı hakkında Bakara Sûresinin 30-39 ncu, Nisâ Sûresinin 1 nci, Hicr Sûresinin 36-38 nci ve Mü'minûn Sûresinin 12-14 ncü âyetlerinin tefsîrinde yeterli izah vermiştik. Dileyen oralara bakabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Âdem'in topraktan, *tîn*'den, *tîn-i lâzib*'den, *hame-i mesnûn*'dan, *mâ-i mehîn*'den yaratıldığı bildirilmektedir. Topraktan yaratılan Âdem, mâ-i mehîn'den yaratılan da neslidir. Âdem'in yaratıldığı maddeler, muhtelif âyetlerde değişik zikredilir. Gerçi bunlar, hepsi toprağın ayrı bir halini belirtir ise de yine toprağın değişik halleridir. Râzî'nin işaret ettiği gibi bu ayrı ayrı şeyler, Âdem'in yaratılış aşamalarına işarettir. Demek ki Âdem önce topraktan yaratılmağa başlamış, bu toprak sonra çamur haline gelmiş, sonra kokuşmuş bir durum almış, böylece aşamadan aşamaya geçirilerek Âdem yaratılmıştır [1].

Cânn, nûnun şeddesiyle cin demektir. Cinden maksat da cinnin babası veya bütün cin cinsidir. Kurtubî'ye göre başlangıç itibariyle bütün insanlar salsâl'dan yaratılmış olduğundan insandan kasıt, sadece Âdem değil, insan cinsi olduğu gibi cânn'dan kasıt da bütün cin cinsidir [2].

Hicr Sûresinde: *''Cinne gelince onu da daha önce, cisimlerin içine nüfuz eden çok sıcak ateşten yarattık''* [3] buyurulduğuna göre insan yaratıl-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/97. 2. Fethu'l-Kadîr: 5/133. 3. Hicr Sûresi: 27.

mazdan önce cânın veya cinn denilen gizli yaratıklar yaratılmıştır. Yine âyete göre cinler âteşten yaratılmıştır. Peyğamber (s.a.v.) de: *"Melekler nurdan, cinler nâr*(ateş)*den, Âdem de size tanıtılan*(toprak)*dan yaratıldı"* buyurmuştur [1].

Mâric, iki şekilde tefsîr edilmiştir. Bazıları bu kelimeyi, asıl kavramı ızdırab anlamına gelen "مرج" kökünden kabul ederek "مارج" ateşten bir çalkanan, yani halis ateş, dumansız sâf alev diye tefsîr etmişler; bazıları da "مرج"nin asıl mânâsı karışmak olduğundan dumanla karışık bir ateş şeklinde tefsîr etmişlerdir. Hicr Sûesinde geçen "مِنْ نَارِ السَّمُومِ" tabirine karışık anlamı daha uygun görünür. Şu var ki karışık, sadece dumanla karışık anlamında olmayıp herşeyin içine geçip karışabilen ateşin hakikatini ifade etmiş olsa gerektir. Râzî, hâlis ateş anlamını tercih eder. Ona göre ateş kuvvetli olunca alevlenir, alevler birbiri içine girer, karışır, çeşitli maddelerden (yakıtlardan) çıkan alevler, birbirine karışınca birbirinden ayırdedilmez [2].

"Hasılı demek oluyor ki insan yaratılmazdan önce çalkanıp duran, muzdarip ve müteheyyic bir halde bulunan halis bir ateş, veya herşeye karışabilen nâfiz bir ateş veya eşyayı birbirine karıştırmak özelliğini taşıyan bir ateşten, normal insanların gözlerine görünmeyen birtakım hayat kuvvetleri, hayâtî unsurlar yaratılmıştır" [3].

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾

17- İki doğunun ve iki batının Rabbidir. 18- şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Tefsîr:

17-18: Az önce Allah'ın Güneşi, Ayı, bitkiyi ve ağacı, göğü, yeri, cinleri ve insanları yarattığı belirtildikten sonra bu âyetlerde de O'nun, iki meşrikin ve iki mağribin de Rabbi olduğu, yani herşeyin sâhibinin Allah olduğu belirtilmekte ve O'nun nimetlerinin yalanlanamayacağı, O'na karşı nankörlük edilmeyeceği vurgulanmaktadır.

İki meşrik: Güneşin ve Ayın doğduğu, iki mağrib de Güneşin ve Ayın battığı yerler, yahut bunların yaz ve kış doğup battığı yerler olarak tefsîr edilir [4]. Güneşin doğuş yeri her gün birazcık değiştiğinden veya başka yıldızların doğuş ve batış yerlerine de işaret olmak üzere çoğul olarak: *"Yoo, doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim"* [5] buyurulmuştur. Zira Güneşin,

1. Müslim, Zühd: 60; İbn Hanbel, Musned: 6/158, 168. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/98. 3. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4670. 4. et-Teshîl: 4/84. 5. Meâric Sûresi: 40.

Arzın her noktasına doğuşu ayrıdır. O halde Arzın her dilimi bir doğuş ve batış yeridir. Bu düşünülürse neden meşriklerin ve mağriblerin Rabbine yemin edidiği anlaşılır. Bir de buna diğer yıldızların meşrik ve mağriblerini katmak gerekir. Her yıldızda meşrikler ve mağribler vardır. Kâinâtta ne kadar Güneşler, Aylar ve bunların üzerine doğup battığı ne kadar yıldızlar var? Sadece bizim Güneşimizin, üzerine doğup battığı yıldızlar şimdilik onbir olarak saptanmıştır. Bu yıldızların her birinin de meşrikleri ve mağribleri vardır. Bundan dolayı *"İki doğunun ve iki batının Rabbidir"* âyetiyle dünyâmızdaki Güneş ve Ayın doğuş ve batış yerlerini; *"Yoo, doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim"* âyetiyle de Güneş sistemimizdeki ve diğer güneş sistemlerindeki doğuş ve batış yerlerine işaret görüyoruz. Gerçeği Allah bilir.

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

19- İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar. 20- Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar. 21- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 22- İkisinden de inci ve mercân çıkar. 23- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 24- Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek gemiler de O'nundur. 25- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Tefsîr:

19-25 nci âyetlerde Allah'ın, birbirine kavuşan iki deniz arasına koyduğu engel ile bunların birbirine geçip karışmasını önlediği, her iki denizden de inci, mercan çıktığı, deniz üstünde yürüyen dağlar gibi kocaman gemilerin O'nun emir ve izniyle hareket ettiği bildiriliyor ve her sınıf nimetin ardından Allah'ın nimetlerinin yalanlanamayacağı, inkâr tarzındaki soru ile vurgulanıyor.

Birbirine kavuşan iki denizin birbiri içine geçmemesi, birbirinin özelliğini

bozmaması, ilmî gerçeklerden biridir. Büyük denizlerin birleşim noktalarında meydana gelen doğal bir engel, bu denizlerin özelliklerinin birbirine geçmesini önlemektedir. Meselâ Akdenizin kendine özgü bitki örtüsü ve hayvanları, Atlas Okyanusunun da yine kendine özgü bir ortamı vardır. Atlas Okyanusundaki bazı hayvanlar, Akdenizde yaşamadığı gibi Akdenizdeki bazı hayvanlar da Atlas Okyanusunda yaşamaz. Eğer bu denizlerin suları birbirine karışmış olsaydı, hiçbirinin ortamı ötekinden farklı olmayacaktı. İşte aradaki doğal engel, denizlerin özelliklerini korumakta, birinin özelliğinin diğerine geçmesine engel olmaktadır. Herhalde 19-20 nci âyetlerde bu doğal engele işaret buyurulmaktadır. Bu hususta Furkan Sûresinin 53 ncü âyetinin tefsîrinde de izahat verilmişti.

22 nci âyette geçen *lu'lu'* inci demektir. Mercân ise incinin küçüğü veya bir kavle göre büyüğü ve iyi kalitesidir. Bir kavle göre de mercân, kırmızı renkli taşlardır ki doğrusu da budur [1]. Esasen mercân taş da değil, kalker iskeletli bir deniz hayvanıdır. Mercanın, kalkerden, çalı görünüşünde kırmızı bir iskeleti vardır. İskeletin üzeri, yumuşak bir doku ile kaplıdır. Bu dokunun üzerinde sekiz kollu bir sürü polip yer alır. Bu polipler kasılıp büzülerek sarkozom denilen dokuya gömülür. Bu poliplerde kirpikli ve yüzücü küçük kurtçuklar çıkar. Her kurtçuk, koloninin başlangıç polipini meydana getirir. İskelet, yüzeyde biriken kalker tabakasıyle büyür [2]. Denizciler bunu denizin altından çıkarırlar. Kırmızı, güzel görünümlü bir maden şeklinde olan bu maddeler, mücevher olarak kullanılır.

Her iki denizden de inci mercan çıkarıldığına göre bu âyette, birbirine kavuşan fakat karışmayan biri tatlı, diğeri tuzlu deniz değil, ikisi de tuzlu denizdir. Yani büyük denizler, okyanuslardır. Çünkü tatlı suda inci, mercan yoktur.

24 ncü âyette su üstünde yürüyen gemiler anlamına gelen *el-cevârî, el-münşeât* sıfatiyle nitelendirilmiştir. *el-Münşeât,* iki şekilde tefsîr edilir: Birincisi inşâ olunmuş gemiler demektir ki gemi inşâsının önemini ve bu sanatın, Allah'ın insana bir lûtfu ve nimeti olduğunu gösterir. İkincisi: *İnşâ,* yukarı kaldırmak anlamınadır. Yelkenleri açılmış, bayrak açmış gemilere *münşeât* denir. *el-A'lâm* ise işâretler, bayraklar anlamınadır. Fakat burada dağlar anlamında tefsîr edilir. Âyetteki kelimelere, dağlar gibi akıp giden gemiler diye mânâ verilir. Büyüklüğünden dolayı gemiler dağlara benzetilmiştir. Maamâfîh el-a'lâm, bayrak ve işaret anlamını da ifade edebilir. Denizde dağlar gibi yürüyen, yelken ve bayrak açmış gemiler de Allah'ın insanlara nimetlerindendir. Zira o kocaman gemileri suyun üstünde tutan ve estirdiği rüzgâr ile yürüten Allah'tır.

1. et-Teshîl: 4/84; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/273. 2. Meydan Larous, Mercan maddesi.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾ يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ
فِي شَاْنٍ ﴿٢٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ
اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍ
﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ
فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

26- Yer üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. 27- Yalnız Rabbinin celâl ve ikrâm sâhibi yüzü bâkî kalacaktır. 28- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 29- Göklerde ve yerde bulunanlar ihtiyaçlarını O'ndan isterler. O, her gün yeni bir iştedir. 30- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 31- Ey iki sekal (yere ağırlık veren, yahut değeri olan cin ve insan toplumları), *sizin* (hesabınızı görmek) *için de vakit ayıracağız. 32- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 33- Ey cinler ve insanlar topluluğu, göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeğe gücünüz yeterse geçip gidin. Ancak kudretle geçebilirsiniz. 34- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 35- İkinizin de üzerine, ateşten yalın alev ve erimiş bakır gönderilir, başaramazsınız. 36- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*

Tefsîr:

26-30 ncu âyetlerde yüce Allah, yeryüzü halkının hep öleceğini, yalnız celâl ve ikram sahibi yüzünün kalacağını, zâtının ebedî dirilik, celâl ve ikram

sâhibi olduğunu hatırlattıktan sonra: *"Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* buyuruyor. Sonra göklerde ve yerde bulunanların hep kendisine muhtâcolduklarını, kendisinden dilek dilediklerini, kendisinin her gün, her ân bir iş gördüğünü bildiriyor ve: *"Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"* diyor.

O'nun yüce vechi (yüzü) celâl ve ikrâm sâhibidir. Yani O'nun zâtının tebcîl edilmesi, O'na saygı gösterilmesi, isyân edilmemesi gerekir. O'nun keremi sonsuzdur. O çok ikram eder, dileyeni mahrum bırakmaz. Yalnız O'na tapmak, yalnız O'ndan dilemek lâzımdır. O'ndan başkasından dilemenin bir yararı olmaz. Çünkü kudret, haşmet ve ikrâm sahibi yalnız O'dur. Yalvaranların muradını verecek, dileğini kabul edecek O'dur. Baksanıza göklerde ve yerde bulunan bilinçli varlıklar, muratlarını hep O'ndan isterler, O'na yalvarırlar. O, her ân başka bir iş görür: Ya bir darda kalmışı kurtarır, ya tutsak ve köleyi özgürlüğe kavuşturur, ya hastaya şifa verir, ya bunalmışların imdadına yetişir.

26 ncı âyette yeryüzünde bulunan bütün canlıların öleceği bildirilmiştir. Fakat ölüm, hayâtın tamamen yok olması değil, başka bir hayatın başlangıcıdır. Ölüm ile yeni bir hayâta geçilir. Geçilir ki burada yapılan işlerin sonucu görülsün, herkes burada yaptığının hesabını versin.

31-32 nci âyetlerde, işte ölümden sonraki hesap ve cezâ devrinin başlayacağını belirtmek üzere yeryüzündeki cinlere ve insanlara hitâben: "Ey iki sekal (yani ey yere ağırlık veren, yahut sorumluluklarla, günahla yüklü cinler ve insanlar), sizin hesabınızı görmek için de boşalacağız, onun için de vakit ayıracağız. Siz öyle başı boş, sorumsuz kalacağınızı sanmayınız. Ölümden sonra huzurumuza gelip dünyâda yaptıklarınızın hesabını vereceksiniz!" buyuruluyor. Ve Allah'ın nimetlerinin yalanlanamayacağını ifade eden soru âyeti tekrarlanıyor.

Sekal: İnsanların ve cinlerin sıfatı olan bu kelime, ağırlık demektir. Cinler ve insanlar alıştıkları günahlarla ağırlaşmış olduklarından, ya da yeryüzüne ağırlık verdiklerinden onlara *sekaleyn* (iki ağırlık) *denmiştir. Ma'şer* ise büyük cemâattir. Burada Arz, âdetâ bir yüklü gemiye, üstündeki insanlar ve cinler de ona yüklenen iki ağır denge (yüke) benzetilmiştir ki gerçekten Dünyâ uzayda seyâhat eden bir gemi, bizler de o geminin yükleri gibiyiz. Ayrıca âyette cinlerin ve insanların ağırlıklarına, yani sorumluluklarına da işaret vardır. Bunların, Alla'h'ın gözünde değeri olan sorumlu varlıklar olduğuna işaret edilmektedir.

33-36: *Şuvâz:* Dumansız, yalın alev, yâhut kaynağından ayrılmış yeşil alev, alevden çıkan dumandır. *Nuhâs:* Suçluların başlarına dökülecek erimiş bakır, yâhut alevsiz duman, yâhut fırtınası olan ateştir [1]. Daha sonra yüce Allah,

1. Fethu'l-Kadîr: 5/137.

cin ve insan topluluklarına hitâben: "Haydi yapabilirseniz, gücünüz varsa göklerin ve Arzın kuturlarına (bucaklarına, uzak yerlerine) geçiniz (de Allah'ın buyruğundan kendinizi kurtarınız, yapabilirseniz), bunu ancak kudret ile yapabilirsiniz" buyuruyor.

Allah'ın huzuruna hesap vermeğe gelen cinlerin ve insanların, bu hesaptan kaçıp kurtulamayacaklarını, kaçmağa çalışsalar da üzerlerine salınan alevlerle geri çevrileceklerini, bu hesaptan kurtulmanın mümkün olmadığını bildiriyor ve Allah'ın nimetlerinin yalanlanamayacağını ifade eden âyeti tekrar ediyor.

Kur'ân-ı Kerîm'de, genellikle burada olduğu gibi gökler çoğul olarak, yer ise tekil olarak kullanılır. Tekil olarak kullanılan Arz, insanların, üzerinde yaşadıkları ve kendisinden yaratıldıkları Dünyâ'dır. Bu âyetlerde bu Dünyâ hayâtından sonra Allah'ın huzurunda hesap vermek üzre duran günahkâr cinlerin ve insanların, o yüce Hâkimin azâb kararından kaçıp kurtulamayacakları, göklerin ve yerin uzak noktalarına, derinliklerine de geçip gidemeyecekleri, çünkü uzayın derinliklerine ancak kudret ile gidileceği anlatılmaktadır. Yani âyetlerin amacı, âhirette yüce Mahkemenin kararından kurtulmanın mümkün olmadığını temsil yoluyla vurgulamaktır. Fakat işaret edilen gökler ve yer, şu gökler ve şu yerdir.

İmdi burada cinlerin ve insanların göklerin ve yerin derinliklerine hiç geçemeyecekleri değil, fakat ancak kudret ile geçebilecekleri, göklere geçmeğe ne kadar uğraşsalar, üzerlerine gönderilen alev ve pullanmış bakırlarla engelleneceklerі, bu engelleri yenemeyecekleri anlatılıyor.

İnsan oğlu bugün Aya ulaşmış, içinde bulunduğumuz Güneş sisteminin bazı gezegenlerine insansız peykler de göndermiştir. Fakat henüz kendi güneş sisteminin dışına çıkmadığı gibi, kendi sistemimizde de Ayın sınırından öteye gidememiştir. Zaten çıkması da pek mümkün görünmemektedir. Çünkü buna çok engel vardır. Bir uzay gemisinin Dünyâ atmosferinden kurtulup tekrar ona dönmesi sıralarında aracın atmosferle sürtünmesinden meydana gelen çok yüksek ısının, aracı yakmaması için aracın ısıya dayanıklı porselenlerle kaplanması gibi çok tedbir alınmıştır. Ama bu, Güneş sisteminin içinde böyledir. Ya bu Güneş sisteminden kurtulup başka bir Güneş sisteminin alanına girmesine ne ömrü yeter, ne de buna imkânı olur. Evvelâ insan oğlunun, sür'ati ne olursa olsun, herhangi bir araçla Güneş sisteminin dışına çıkmasına ömrü ve imkânları yeterli değildir. Güneş sistemi içinde bazı yıldızlara gitme çabaları olacağına âyette işaret vardır ama insanların daha fazla ileriye gidemeyeceklerine de işaret vardır. Çünkü Güneşten ve diğer güneşlerden gelecek, sürtünmelerden doğacak, parçalanan yıldızlardan yansıyacak çeşitli zararlı ışınlar, bütün çabaları sonuçsuz bırakır.

Göklerin derinliklerine geçmek mümkün olmadığı gibi yerin ta merkezine geçmek de mümkün değildir. Çünkü yerin merkezi ateştir.İnsan oğlu, bu ateş korunu delip de dünyânın bir yanından girip öbür yanından çıkma imkânını bulamamıştır, herhalde bulamayacaktır da. Çünkü merkezde gittikçe yükselen ısılar ve korlar, bütün maddeleri eritir. Öyle ise insanın yetkisi sınırlıdır. İnsan ne yerin derinliklerine, ne de göklerin bucaklarına geçecek kudrete sâhiptir.

Esasen âyetin amacı bunu anlatmak değil, biraz önce söylediğimiz gibi cinlerin ve insanların, Allah'ın huzurunda hesâp vermekten hiçbir suretle kurtulamayacaklarını vurgulamaktır. Ancak bu mânâ, Kur'ân'ın genel üslûbuna uygun olarak temsîli ve tasvîri bir sûrette anlatılmıştır. Bu ifadede bilimsel gerçeklere de işaret sezmekteyiz. Fakat âyette mutlaka bugün ulaşılan teknik ilerlemeler kasdedilmiştir diye kesin bir hüküm veremeyiz. Gerçeği Allah bilir.

Mücâhid, âyeti şöyle tefsîr etmiştir: *Nühâs,* eritilmiş bakırdır. Bu, suçluların başlarına dökülür. Âyetin anlamı şudur: Kıyâmet günü kaçsanız, melekler ve zebâniler üzerinize ateşten ve erimiş bakırdan alevler gönderip sizi geri çevirirler, kaçmayı başaramazsınız. Âyetler âhiretle ilgilidir. Çünkü hesâp sahnesinden sonra zikredilmiştir. Daha sonraki âyetler de âhiretle ilgilidir. Âyette, insanların yıldızlara ulaşma çabalarına işâret görülmesi, asıl tefsîr değil, işâret tefsîridir. Yani âyette bu çabalara işaret sezilmektedir. Yoksa asıl tefsîrin bu olduğunu, Kur'ân'ın, mutlaka bu anlamı kasdetmiş bulunduğunu söylemek, Kur'ân'ı amacı dışına çıkarmak olur. Zirâ âyetler, âhiretteki yüce divân, hesap ve ceza durumlarıyle ilgilidir.

Âyetlerde insanlarla birlikte cinlere de hitâbedilmektedir. Kur'ân, cinlerin de insanlar gibi mükellef olduklarını ve yaptıklarından hesap verip cezâ veya mükâfât göreceklerini bildirmektedir. Bu âhiret ahvâlinin mâhiyetini Allah bilir. Bunlara inanmak farz, bunları inkâr ise Kur'ân'ın bildirdiği şeyleri inkâr olduğundan küfürdür.

فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِۚ ﴿٣٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِه۪ٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّۚ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾ يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاص۪ي وَالْاَقْدَامِۚ

﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا
الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

37- Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman. 38- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 39- O gün ne insana, ne de cinne günâhından sorulmaz (herşey apaçık olduğu için sormağa gerek yoktur). *40- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 41- Suçlular sîmâlarından tanınır, alınlardan ve ayaklardan tutulur. 42- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 43- "İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir!" 44- Onunla kaynar su arasında dolaşırlar. 45- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*

Tefsîr:

37-45: Önceki âyetlerde hesap günün cinlerin ve insanların, Allah'ın divanından kaçıp kurtulamayacakları belirtilmişti. Bu âyetlerde de o günün nasıl başlayacağı ve o gün suçluların feci durumu tasvir edilmektedir.

O gün âlemin düzeni bozulur, gök yarılır, yağ gibi kızardıkça gül kırmızısı bir renk alır. Allah'ın divânında duruşmaya getirilmiş bulunan cinlere ve insanlara suçları sorulmaz bile. Çünkü suçları, durumlarından, simalarından belli olur, sormağa gerek kalmaz. Suçları belli olan suçlular, perçemlerinden ve ayaklarından tutulup cehenneme atılırlar. Cehennem ateşi ile kaynar su arasında dolaşırlar. Kâh yakılarak, kâh da kaynar su içirilerek azâbedilirler.

Suçluların âhiret durumlarını anlatan âyetlerin amacı, gönüllerde âhiret korkusu yaratıp insanları dünyâda günâh işlemekten ve şirkten uzaklaştırmaktır.

Verde: Gül anlamına geldiği gibi vurûd kökünden ismi- merre olarak bir kere anlamına da gelebilir. *ed-Dihân* da yağ veya *el-edîmu'l-ahmer*(kırmızı deri)dir. "يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ *: O gün gök, mühl gibi olur*"[1] âyetinde de

1. Duhân Sûresi: 45, Meâric Sûresi: 8.

göğün yağ gibi kızaracağı buyurulmuştu. Burada da göğün yarılacağı ve yağ gibi kızaracağı ve kızardıkça gül gibi kırmızı bir renk alacağı bildirilmektedir. Şayet verde'yi ism-i merre kabul edersek göğün bir anda yağ gibi eriyeceği anlaşılır [1]. Demek ki o zaman bütün atomların zincirleme patlaması ile her tarafı alevler saracak, gök cisimleri birer ateş kesilecektir. Gerçeği Allah bilir.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِۚ ﴿٤٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۙ ﴿٤٧﴾ ذَوَاتَٓا
اَفْنَانٍۚ ﴿٤٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِۚ ﴿٥٠﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِۚ ﴿٥٢﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾ مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى فُرُشٍ بَطَٓائِنُهَا مِنْ
اِسْتَبْرَقٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍۚ ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ
قَاصِرَاتُ الطَّرْفِۙ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَٓانٌّۚ ﴿٥٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِۚ ﴿٥٧﴾ كَاَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُۚ ﴿٥٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُۚ ﴿٦٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِۚ ﴿٦٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۙ ﴿٦٣﴾
مُدْهَٓامَّتَانِۚ ﴿٦٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۚ ﴿٦٥﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِۚ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/117.

﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾ فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾ فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾ حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٧٣﴾ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٧٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

46- Rabbinin dîvânında dur(up hesap vermek)*den korkan kimseye iki cennet var. 47- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 48- İkisinin de çeşitli ağaçları, meyvaları var. 49- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 50- İkisinde de akıp giden iki kaynak var. 51- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 52- İkisinde de her meyvadan iki çift var. 53- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 54-* (Orada) *Astarları kalın atlastan yataklara yaslanırlar. İki cennetin de devşirmesi yakındır* (meyvalar, elle alınacak kadar yakındır). *55- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 56- Onlarda bakışları kısa* (eşlerinden başkalarına bakmayan öyle) *dilberler de var ki, bunlardan önce onları ne insan ne de cin kanatmamıştır. 57- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 58- Sanki onlar yâkut ve mercandırlar. 59- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 60- İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir? 61- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 62- Bu ikisinin ötesinde iki cennet daha var. 63- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 64- Yemyeşildirler. 65- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 66- İkisinde de fışkıran iki kaynak var. 67- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 68- İkisinde de meyva, hurma ve nar var. 69- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 70- Onlarda da iyi huylu, güzel kadınlar var. 71-*

Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 72- Çadırlara kapanmış hûrîler. 73- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 74- Bunlardan önce onları ne insan, ne de cin kanatmamıştır. 75- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 76- Orada yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar. 77- Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? 78- Büyüklük ve ikrâm sâhibi Rabbinin adı, ne yücedir!

Tefsîr:

46-78: Önceki âyetlerde âhirette suçluların durumunu gösteren bir kıyâmet sahnesi takdim edilmişti. Kur'ân'ın metodu uyarınca 46-78 nci âyetlerde de şirkten ve günâhlardan korunan mü'minlerin durumunu gösteren iki kıyâmet sahnesi sunulmaktadır. Ancak hitâp hep tesniye şeklinde cinlere ve insanlara yapıldığından, burada Rablerinden korkanlara iki cennet verileceği buyurulmaktadır. Bunlardan birinin cinlere, birinin de insanlara mahsus cennet olması muhtemeldir. Sözün akışından bu anlaşılıyor. Râzî'nin işaret ettiği bir ihtimale göre de bu cennetlerden birisi maddî, diğeri de ruhânî cennettir. Bir ihtimâle göre de bunlardan biri yapılan güzel işlerin karşılığı, öteki de fazlasıdır. Yukarıda suçluların iki azâb arasında: Ateş ile kaynar su arasında dolaştıkları buyurulmuştu. Onunla uyumlu olarak korunanlara da iki cennet verilmekte, onlar da iki cennet arasında dolaşmaktadırlar.

46-61: Burada makam kelimesi, mimli masdar veya ism-i mekân olabilir. Masdar olduğuna göre failine veya müteallikine muzaftır. Fâiline muzaf ise "Rabbinin makamı", Allah'ın kalkması ve herşey üzerinde kayyumluğu, (yöneticiliği, koruyuculuğu) demek olur. أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ: *Her canın başında dikilen, yaptığı işi gözetleyen Allah, böyle olmayanla bir olur mu?"*[1] âyetindeki kıyâm de bu kanlamı destekler. Müteallikına muzâf ise kulun, Allah'ın huzuruna duruşu demektir. İsm-i mekân olduğu takdirde "Rabbinin huzurunda duracağı mevki" demek olur. Yâhut makam kelimesi kinâyedir. Âyet: "Rabbinden korkanr" anlamına gelir. Yâhut kıyâmet günü O'nun huzurunda duracağından korkup da şirkten sakınan kimseye iki cennetin verileceği bildirilmektedir.

Bu iki cennetin de güzel güzel dallı, yapraklı ağaçları vardır. Dalları birbirine girmiş ağaçların altı gölgedir. Her bahçede gürül gürül sular akıp ağaçları sulamaktadır. Burada her çeşit meyvadan iki çift vardır. Mü'minler güzel, meyvalı ağaçların gölgelerinde, astarı altın işlemeli ipekten olan sergiler üzerinde

1. Ra'd Sûresi: 33.

yaslanıp otururlar, gönülleri çekince oturdukları yerden uzanıp kendilerine çok yakın olan dallardan meyvalar koparırlar. Ağaçlara çıkıp silkelemelerine gerek yoktur. Ellerini uzatıp dallardan meyva alırlar.

Kendilerine verilen nimetler sadece bu bahçelerden ve meyvalardan ibaret değildir. Orada mü'minlere, bakışları kısa, yani kocalarından başka kimseye bakmayan, daha önce kendilerine insan ve cin eli dokunmamış, bekâretleri kimse tarafından bozulmamış, yâkut ve mercan gibi parıl parıl parlayan, beyaz tenli al yanaklı, iri gözlü eşler de verilir. Mü'minlerin dünyâda yaptıkları iyiliklere, güzel işlere karşılık Allah da kendilerine böyle iyilik eder. Zaten iyiliğin karşılığının iyilik olması gerekmez mi? İnsanlar iyilik yaparsa elbette Allah onların iyiliğine daha büyük iyilik ile karşılık verir.

46 ncı âyette geçen "لَمْ يَطْمِثْهُنَّ" kelimesi, onları kimse tams etmedi, yani kanatmadı demektir. Esasen bâkire kızla yapılan cinsel ilişkiye tams denir. Sonra mutlaka olarak cinsel ilişki için kullanılmıştır. Bu âyette o kızlara daha önce ne bir insanın ne de cinnin dokunmadığı, yani onların bakire oldukları anlatılmaktadır.

54 ncü âyette geçen kalın ipek anlamındaki *istebrak* kelimesi, Farsçadan Arapçaya geçmiş bir kelimedir. Aslı stebrek (ستبرك)dir. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği çağlarda fushâ Arapçada kullanılan kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'de de kullanılmıştır. Çünkü bunlar o günkü dilde kullanılıyor ve mânâları biliniyordu. Hattâ kullananlar belki de bu kelimelerin yabancı dilden geçtiğinin farkında bile değillerdi. Dil uzun zaman içinde oluşan kelimeler ve cümleler sistemidir. Dilde milletler arası ilişkilerin etkileri vardır. Bugün Türkçede yabancı kelimeler nasıl Türkçenin kendi malı olmuş ise o zaman da Arapçada kullanılan yabancı kökenli kelimeler Arapçanın kendi malı olmuş idi. Bundan dolayı o kelimelerin Kur'ân'da bulunması, Kur'ân'ın fasih Arapça olduğu vasfına aykırı düşmez. Zaten aksi de doğru olmaz. Çünkü Kur'ân, toplumda kullanılan dil ile inmiştir. Bugün fasih Arapçada milletler arası bilimsel terimler kullanılmaktadır. Doktor, mastır, telefon, televizyon gibi. Şimdi bir şair Arapça yazdığı şiirlerinde bu kelimeleri kullanırsa, bu şiirler fasih Arapça vasfını kaybeder mi? Çünkü televizyon, edebiyat doktoru, mastır, bakaloryus, lisans gibi kelimelerin henüz Arapçaları yoktur. Şâir bunları kullanmak zorundadır. İşte Kur'ân'ın kullandığı yabancı kelimeler de öyle Arapçalaşmış kelimelerdi.

56- *Kasırât:* Kısmak anlamındaki kasr kökünden müennes ism-i fâilin çoğuludur. *et-Tarf* ise göz atmak, bakmak demektir. *Kasırâtu't-tarf* bakışlarını kısanlar, yani kocalarından başkasına bakmayanlar demektir. Cennet kızları, eşlerinden başkasına bakmazlar.

58- Yâkut, kıymetli, kırmızı madendir. Mercân da kalker kabuklu bir

deniz hayvanının parçalarıdır. Bunlar kırmızı mücevher olarak kullanılır. Fakat bir kavle göre de *mercân,* çok beyaz, küçük incidir. Bu dilberlerin yâkut gibi kırmızı, inci gibi beyaz olmaları, tenlerinin beyazlığı ile yanak ve dudaklarının kırmızılığını ifade ettiği gibi dişlerinin inci gibi düzgün ve beyaz olduğuna da işaret eder. Bunlar maden içinde saklı yâkut ve sedefi içinde el sürülmemiş inci gibidirler. "كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ: *Sanki onlar saklı yumurtadırlar*" [1] âyeti de el sürülmemiş o dilberlerin beyazlığını ifade eder.

62-78 nci âyetlerde de önceki iki cennetin dûnunda olan iki cennet tasvir edilmektedir. *Dûn,* ötesi, başkası veya aşağısı anlamına gelir. Yani mü'minlere, bu iki cennetin ötesinde, yahut derece bakımından bunların altında kalan iki cennet daha vardır. Bu iki cennet de koyu yeşildir. Bunlarda da ağaçları sulayan iki akar su, çeşitli meyvalar, çadırlarda yalnız kocalarına özgü ve hazır bulunan, kocalarından başkasına bakmayan iri gözlü, güzel kızlar vardır. Mü'minler bu bahçelerde yeşil refrefe: güzel sergilere yaslanırlar.

Refref: Sergiler, yastıklar veya cennet bahçeleri anlamına gelir. "Refref, raf gibi yükseklik ifade eden ref'ten türemiştir. Perde, döşeme, yapılan yeşil kumaşa, ince ve nazik kumaşlara, döşeklerin, tahtların, karyolaların, perdelerin sarkan eteklerine ve yere gelen saçaklarına, salkım söğüt gibi dalları aşağı sarkan ağaca ve çadırların eteklerine ve mergzâr, çemenzâre, minder, yaygı ve döşemelere denilir" [2].

"Refrefin hudr (yeşiller) ile nitelendirilmesi, bunun çoğul olduğunu, bahar günlerinde âdet olduğu üzre yeşil çemenlerden yapılmış yastıklar olduğu kanısını verir" [3].

Abkariyyun hisân: Güzel abkarîler demektir. *Abkarî,* Abkar'lı demektir. Arapların inancına göre *Abkar* cinler ülkesidir. Güzel olan şeyi ona nisbet ederler. Yani bunu insan yapamaz, bu cin ülkesinden gelmiştir, çok güzel, demektir [4].

Mudhâmmetân: Mudhâmme'nin tesniyesidir. *Mudhâmme,* ihmîrâr bâbından idhâmme yedhâmmu idhîmâm'dan müennes ism-i faildir. Kökü *duhm'*-dür ki gece karaltısı ve yağız at rengi demektir. Yağız ata *edhem* denilir. Tam koyu yeşile de *edhem* denmiştir. Dilimizde buna "yemyeşil" deriz. *Naddâhatân:* Fışkıran çifte pınar demektir. Bu püskürme suyun akmasından daha güçlü bir akışı ifade eder.

Yukarıda iki cennet tasvir edildikten sonra onlardan ayrı olarak hemen

1. Sâffât Sûresi: 49.
2. Hak Dini: 6/4694.
3. et-Tefsîru'l-hadîs.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/37; et-Teshîl: 4/87.

aynı nimetlerin bulunduğu iki cennetin daha tasvir edilmesi, birkaç biçimde açıklanmıştır:

1) Dünyâda mü'minlerin amelleri değişiktir. Herkes amelinin derecesine göre bir cennete girer. Bu cennetler, cennetin dereceleridir. Nitekim Vâkıa Sûresinin 7-39 ncu âyetlerinde, Hadîd sûresinin 7-10 ncu âyetlerinde mü'minlerin derecelerinin farklılığına işaret edilmiştir.

2) Zemahşerî'ye göre birinci cennet mü'minlerin kendilerine, ikinci cennet de kendilerinden sonra gelecek zürriyetlerine ve kendilerine tabi olanlara verilecektir.

3) Başka bir tefsîre göre ilk âyetlerde tasvir edilen iki cennet, dünyâda mü'minlerin ellerine geçirecekleri güzel topraklar, ikinci grup âyetlerde tasvir edilen iki cennet ise âhirette girecekleri cennetlerdir.

Son iki cennetin *mudhâmmetân, naddâhatân, refrefin hudrin, abkariyyin hisân* (yemyeşil, püsküren iki pınar, yeşil sergiler, yastıklar, güzel abkarî kumaşlar) gibi daha çarpıcı vasıflarla nitelendirilmiş olması, bunların, birinci iki cennetin ötesinde, daha yüksek vasıfta cennetler olduğunu ve bu cennetlerin, birinci iki cennetten daha sonra verileceğini hatıra getirir. Bundan ötürü birinci iki cennet ile mü'minlere dünyâda verilecek cennet topraklar, bunların ötesindeki iki cennet ile de dünyâdan sonra onlara verilecek âhiret cennetleri kasdedilmiş olduğu kanısını benimsiyoruz.

Çünkü bu ikinci iki cennetin yeşilliği *mudhâmmetân* (yemyeşil), suları *naddâhatân* (püsküren, fışkıran) gibi önceki cennetlerden daha güçlü vasıflarla nitelendirildiği gibi meyvaları daha detaylandırılmış (meyva, hurma ve nar); içlerinde çok güzel hayırlar (iyilikler, nimetler, mal ve refah) bulunduğu; mü'minlerin yaslanarak oturdukları sergilerin yüksek, yeşil ve Abkarî (harika); kendilerine verilen dilberlerin de çadırlarda kapalı, saklı olduğu belirtilmiştir. Önceki cennetlerde bulunan dilberler kasırâtu't-tarf idi, yani kendileri başkalarına bakmıyorlardı. Bunlar ise başkalarına bakacak durumda da değiller, çadırlarda kapalıdırlar. Hiç kimseyi görmezler. Kendilerini korumazlar, korunurlar. Bu vasıflar, son iki cennetin, ilk iki cennetin altında değil, onların ötesinde yani âhirette olduğunu gösterir. Gerçeği Allah bilir.

Son âyetteki *tebâreke* fi'li, *bereket* kökündendir. *Bereket,* devam ve sebât demektir. Birikmiş, sürekli suya (yani göllere, göletlere) *birke* denilir. *Tebârekesmu rabbike:* Rabbinin adı daim ve sâbittir, yahut O'nun katında hayır süreklidir. Veya O'nun adı yüce, şanı uludur, demektir [1].

Yüce Allah, mü'minlere nimetlerini saydıktan sonra nimetlerinin yalan-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/137.

lanamayacağını belirtiyor, celâl ve ikrâm sahibi olduğunu vurgulayarak sûreyi bitiriyor. er-Rahmân ismiyle başlayan bu Kur'ân gelini, yine Allah'ın celâl ve ihtişâmını bildiren iki sıfatı ile sona eriyor.

Rahmân Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah'ın, insana lutuf ve nimetleri çoktur. Önce bitkileri, meyvaları yaratan, sonra insanı kiremit gibi pişmiş çamurdan yaratan Allah, ona konuşma ve düşüncesini açıklama yeteneği vermiş ve Kur'ân'ı öğretmiştir (1-4, 11-14). Son âyetlerden, bitkilerin, hayvanlardan önce yaratıldığı anlaşılmaktadır.

2. Bütün tabiat varlıkları Allah'ın emrindedir (5-6).

3. Birbiriyle karşılaşan iki deniz, aradaki görünmez bir engelle birbirine karışmamakta, birbirinin özelliğini bozmamaktadır (19-20). Ayrıntı için âyetlerin tefsîrine bakınız.

4. İki denizden de inci mercan çıkarılır (22).

5. Suya kaldırma gücü verip denizlerde kocaman gemilerin yürümesini sağlayan da Allah'tır (24). O'nun şânı yücedir (78).

6. Ay, Güneş bir hesâb ile yürümektedir. Yaratılışları hesâb ile, yürümeleri hesâb iledir. Ne kadar ömürleri olduğu, her birinin aydınlatma zamanları bellidir (5).

7. Gök cisimleri arasında bir denge vardır. Bu denge olmasa evrenin düzeni bozulur. İnsanların da evrene hâkim olan dengeyi bozmamaları, dürüst davranmaları, ölçü ve tartıyı tam yapmaları, adâletten ayrılmamaları gerekir (7-9).

8. Yeryüzünde bulunan herşey fânîdir, kalıcı olan yalnız Allah'tır (26-27).

9. Allah'ın yaratıcılığı sürer. O, her ân başka bir iş yapar, bir şey yaratır (29).

10. İnsanlar da cinler de yaptıklarından sorumludurlar (31).

11. Göklerin ve yerin derinliklerine ancak kudret ile gidilebilir (33). Bu âyette insanların, uzayın keşfi için kudret arayacaklarına ve bu konuda çaba harcayacaklarına işâret vardır. Ancak: *"Üzerinize ateşten yalın alev ve kıpkızıl bir duman gönderilir, başaramazsınız"* (35) âyetinden, insanlar uzayın keşfi için bir miktar yol alsalar bile bu konudaki çalışmalarının fazla başarılı olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü uzayın derinliklerini geçebilecek ne zamanları, ne de güçleri yeterlidir. Ayrıca uzaydaki yıldızlardan, başka güneş sistemlerinden salınan ışınları geçip de derinlere gitmek de mümkün görünmemektedir. İnsan ne kadar çalışsa kendi güneş sistemini geçemez. Hele bizim galaksimizin sınırlarını aşıp başka galaksilere gitmek mümkün değildir.

12. Gök bir gün yarılacak ve erimiş bakır gibi kırmızı bir renk alacaktır (37). Bunda atomların parçalanmasıyle oluşacak bir zincirleme reaksiyonun meydana getirdiği ateş haline işaret olabilir. Bu olay, âhiret hayâtını başlatacaktır.

13. Hesap vermek için yüce Mahkemeye çıkarılan suçlulara, işledikleri günâhları sormağa, suçlarını araştırmağa gerek yoktur. Çünkü suçlular, yüzlerindeki işâretlerden, günâhlarının, ruhları üzerinde bıraktığı etkilerden belli olur ve perçemlerinden tutulup cehenneme atılırlar (39-44).

14. Rablerinden korkanlar için iki cennet vardır. Bu cennetlerin vasıfları 48-76 ncı âyetlerde anlatılır: İçinden ırmaklar akan o bahçelerin meyvaları çift çift, devşirmesi yakındır. Onlara, daha önce insan ve cin eli değmemiş yâkut mercan gibi güzel kızlar verilir.

Bu iki cennetten ayrı olarak onlara, tazyikli suların aktığı, çeşit çeşit meyvaların, insan ve cin eli değmemiş güzel kızların bulunduğu, ipek divanlar üstünde oturacakları iki cennet daha verilecektir.

Bu âyetlerde önce iki cennet, sonra bunlardan ayrı olarak iki cennet anlatılmaktadır. Özellikle ikinci iki cennet, daha güçlü vasıflarla anlatılmıştır. Bundan dolayı ilk iki cennetin, dünyâda mü'minlerin fethedecekeri ülkelere (Şâm, Irak ile İrân topraklarına), son iki cennetin de âhirette verilecek nimet bahçelerine işâret olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıntı için tefsîre bakınız.

15. İyiliğin karşılığı iyiliktir. İyiliğe karşı kötülük yapılamaz ve yapılmamalıdır (60).

RAHMÂN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	وَ ٱلسَّمَاءُ	Ref' ile, mübtedâ:	Ebû's-Simâl.
	وَ ٱلسَّمَاءَ	Nasb ile, mukadder bir fi'lin mef'ûlü:	Ötekiler [1].
	وَ وَضَعَ		Çoğunluk.
	وَ خَفَضَ		İbn Mes'ûd [2].
8	ألاَّ تَطْغَوْا		Çoğunluk.
	لاَ تَطْغَوْا		İbn Me'ûd [3].
9	الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ		Çoğunluk.
	اللِّسانَ بالْقِسْطِ		İbn Mes'ûd [4].
	وَ لاَ تَخْسَرُوا	T ve sîn'in fethiyle:	Bilâl ibn Ebî Burde ve Ebân, Osmân'dan.

1. Kurtubî: 17/154; el-Bahr: 8/189.
2. el-Mesâhif: 96.
3. el-Mesâhif: 96. İbn Mes'ûd'un " وَ لاَ تَطْغَوْا فِى ٱلْوَزْنِ " şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir (el-Mesâhif: 96).
4. el-Mesâhif: 96.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ لاَ تُخْسِرُوا	T'nin dammı, sîn'in kesriyle:	Çoğunluk[1].
10	وَ ٱلْأَرْضَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	وَ ٱلْأَرْضُ	Ref' ile:	Ebû's-Simâl[2].
	وَضَعَهَا		Çoğunluk.
	وَضَعْنَهَا		İbn Mes'ûd[3].
12	وَ ٱلْحَبَّ ذَا ٱلْعَصْفِ وَ ٱلرَّيْحَانَ	Üçünün de nasbiyle:	İbn Âmir ve Şam mushafları.
	وَ ٱلْحَبُّ ذُو ٱلْعَصْفِ وَ ٱلرَّيْحَانُ	Üçünün de ref'iyle:	Ötekiler ve mushafları.
	وَ ٱلْحَبُّ ذُو ٱلْعَصْفِ وَ ٱلرَّيْحَانِ	İkisinin ref'i, sonuncusunun cerriyle:	Hamza, Kisâ'î[4].
13	فَبِأَيِّ		Çoğunluk.
	فَبِأَيْنَ	Bütün sûrede böyle:	Übeyy[5].
22	يُخْرَجُ مِنْهُمَا	Y'nin dammı, r'nin fethiyle edilgen:	Übeyy, Nâfi' ve Ebû 'Amr.

1. Bu fiil hem sülâsîden, hem if'âl'den aynı mânâda kullanılır (أَخْسَرْتُ ٱلْمِيزَانَ وَ خَسِرْتُهُ) denilir (Kurtubî: 17/155; el-Bahr: 8/189).
2. el-Bahr: 8/190.
3. el-Mesâhif: 96.
4. Tebsırah: 689; Kurtubî: 17/158; el-Bahr: 8/190; en-Neşr: 2/380.
5. el-Mesâhif: 168.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَخْرُجُ مِنْهُمَا	**Y'nin fethi, r'nin dammıyle etken:**	**Ötekiler [1].**
22	اللُّولو	**Öncesinin harekesinden dolayı hemzeyi vâv'a çevirme:**	**Ebû Ca'fer.**
	اللُّؤْلُؤُ	**İki hemzenin de telâffuzu ile:**	**Ötekiler [2].**
24	وَ لَهُ ٱلْجَوَارِ(ى)	**Vakıf halinde yâ ile:**	**Ya'kûb.**
	وَ لَهُ ٱلْجَوَارِ	**İki halde de yâ'nın hazfiyle:**	**Ötekiler [3].**
	وَ لَهُ ٱلْجَوَارُ	**Ref' ile:**	**İbn Mes'ûd [4].**
	الْمُنْشِآتُ	**Şîn'in kesriyle:**	**İbn Mes'ûd, Hamza, Şu'be.**
	الْمُنْشَئَاتُ	**Şîn'in fethiyle:**	**Ötekiler ve Şu'be'den ikinci bir vecih [5].**
27	ذُو	**Vechin sıfatı olarak vâv ile:**	**Çoğunluk.**

1. el-Mesâhif: 168; Tebsırah: 690; en-Neşr: 2/380-381.
2. en-Neşr: 2/390.
3. en-Neşr: İmâle bâbı; el-Budûr: 308.
4. el-Mesâhif: 96.
5. el-Mesâhif: 96; Tebsırah: 690; Câmi'u'l-beyân: 27/133; Kurtubî: 17/164; en-Neşr: 2/381.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ذِى	Rabb'ın sıfatı olarak yâ ile:	Übeyy ve İbn Mes'ûd[1].
29	مَنْ فِى ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلْأَرْضِ		Çoğunluk.
	مَنْ فَوْقَ ٱلسَّمَاءِ		İbn Mes'ûd[2].
31	سَيَفْرُغُ	Y'nin fethi, r'nin dammıyle:	Hamza, Kisâ'î.
	سَيُفْرَغُ	Y'nin dammı, r'nin fethiyle edilgen:	A'meş ve Neha'î.
	سَنَفْرُغُ	Nûn ile, etken:	Ötekiler[3].
	سَنَفْرُغُ لَكُمْ		Çoğunluk.
	سَنَفْرُغُ إِلَيْكُمْ		İbn Mes'ud ve Übeyy[4].
	أَيُّهُ ٱلثَّقَلَانِ	H'nin dammıyle:	Şamlılar.
	أَيَّهَ ٱلثَّقَلَانِ	H'nin fethiyle:	Ötekiler[5].
33	مِنْ أَقْطَارِ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ٱلْأَرْضِ		Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 96, 168; el-Bahr: 8/192.
2. el-Mesâhif: 96.
3. Kurtubî: 17/168-169.
4. el-Mesâhif: 168; el-Bahr: 8/194.
5. Kurtubî: 17/169.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	مِنْ أَقْطَارِهَا		İbn Mes'ûd [1].
35	شِوَاظٌ	Şîn'in kesriyle:	İbn Keŝîr.
	شُوَاظٌ	Şîn'in dammıyle:	Ötekiler [2].
	يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَ نُحَاسٌ	Fi'l edilgen, isimler merfû':	Çoğunluk.
	يُرْسِلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظًا مِنْ نَارٍ وَ نُحَاسًا	Fi'l etken, isimler mansub:	İbn Mes'ûd ve Zeyd ibn 'Alî [3].
	وَ نُحَاسٍ	Cerr ile, nâr'a ma'tûf:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	وَ نِحَاسٍ	Nûn'un kesriyle, mecrûr:	Mücâhid, Humeyd, İkrime ve Ebû'l-Âliye.
	وَ نَحْسٌ	Meftûh nûn, sâkin hâ ile, merfû':	Müslim ibn Cundeb'den rivâyet.

1. el-Mesâhif: 96.
2. Kurtubî: 17/171; el-Bahr: 8/195. Taberî'ye göre en güzeli, şîn'in dammıyle olandır (Câmi'u'l-beyân: 27/140).
3. el-Mesâhif: 96.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ نَحْسٍ	Aynı kırâet, mecrûr:	Hanzala ibn Murre el-Ensârî'den rivâyet [1].
	وَ نُحَّسٍ	Madmûm nûn, meftûh hâ, şeddeli, mecrûr sîn:	Übeyy [2].
41	بِسِيمَائِهِمْ	Muttasıl med ile:	Hammâd ibn Ebî Süleyman.
	بِسِيمَاهُمْ	Maksûr elif ile:	Çoğunluk [3].
43	يُكَذِّبُ بِهَا ٱلْمُجْرِمُون		Çoğunluk.
	كُنْتُمَا بِهَا تُكَذِّبَانِ، تَصْلَيَانِ لا تَمُوتَانِ فِيهَا وَ لا تَحْيَيَانِ		İbn Mes'ûd [4].
44	يَطُوفُونَ	Tavâf kökünden, çoğul ğâib:	Çoğunluk.
	يَطَافُونَ	Meftûh y, tâ'dan sonra elif:	'Alî, Sülemî.
	يُطَوِّفُونَ	Tatvîf kökünden:	A'meş, Talha, İbn Miksem [5].
	تَطُوفَانِ	T ile ve tesniye kipi:	İbn Mes'ûd [6].

1. Kurtubî: 17/171-172.
2. el-Mesâhif: 168.
3. el-Bahr: 8/196.
4. el-Mesâhif: 96.
5. el-Bahr: 8/196.
6. el-Mesâhif: 96.

Âyet No.	Kelime:	Kıraât farkı:	Okuyanlar:
54	مُتَّكِينَ	Hemzenin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكِئِينَ	Hemze ile:	Ötekiler [1].
	فُرْشٍ	Sâkin r ile:	Ebû Hayve.
	فُرُشٍ	Madmûm r ile:	Ötekiler [2].
	سُرُرٍ وَ فُرُشٍ		İbn Mes'ûd ve Übeyy [3].
	مِنَ اَسْتَبْرَق	Hemzenin harekesinin nûn'a nakli:	Ruveys.
	مِنْ اِسْتَبْرَق	Sâkin nûn ile, nakilsiz:	Ötekiler [4].
56,74	لَمْ يَطْمُثْهُنَّ	Mîm'in dammıyle:	İbn Mes'ûd, Ebû 'Amr ed-Dûrî, Ebû Hayve eş-Şâmî, Talha ibn Musarrif.

1. en-Neşr: 1/397.
2. Kurtubî: 17/179.
3. el-Mesâhif: 96, 168.
4. el-Mesâhif: 97.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لَمْ يَطْمِثْهُنَّ	Mîm'in kesriyle:	Ötekiler[1].
	وَ لاَ جَانٌّ		Çoğunluk.
	وَ لاَ جَأْنٌ	iki sâkinden kaçınmak için hemze ile:	Kırâettir[2].
70	خَيِّرَاتٌ	Şeddeli, meksûr yâ:	Katâde, İbn Semeyfa', Ebû Recâ' el-Utâridî ve Bekr ibn Habîb es-Sehmî.
	خَيْرَاتٌ	Sâkin yâ ile:	Çoğunluk[3].
76	رَفَارِفَ خُضْرٍ وَ عَبَاقِرِىَّ	Çoğul, birincisi ğayr-i munsarif, ikincisi munsarif[4]:	Osmân (r.a.), Nasr ibn 'Âsım Cahderî, Hasan ve başkaları.

1. el-Mesâhif: 97; Kurtubî: 17/181, 189-190. Ebû İshâk demiş ki: "Alî'nin ashâbının arkasında namaz kılardım, onlar mîm'i madmûm okurlardı. Abdullâh ibn Mes'ûd'un ashâbının arkasında namaz kılardım, onlar da mîm'i meksûr okurlardı". Kisâ'î, bu iki durumu göz önünde tutarak birincide (56 ncı âyet) mîm'i merfû', ikincide (74 ncü âyet) mîm'i meksûr okumuştur (Kurtubî: 17/190; Câmi'u'l-beyân: 27/163).
2. el-Bahr: 8/196.
3. Kurtubî: 17/187.
4. Biri (رفرف)in, diğeri (عَبْقَرِى)nin çoğuludur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبْقَرِيٍّ	Tekil:	Ötekiler [1].
	خُضْرٍ	Dât sâkin:	Çoğunluk.
	خُضُرٍ	Dât madmûm:	Übeyy [2].
78	تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ	Vâv ile:	İbn 'Âmir.
	... ذِى الْجَلَالِ ...	Yâ ile:	Ötekiler [3].
	... ذِى الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ)	Parantez içinin ilâvesiyle:	Übeyy ibn Ka'b [4].

1. Kurtubî: 17/191-192; el-Bahr: 8/199. Taberî diyor ki: " عَبَاقِرِيّ " şeklinde okumanın, Arapça bakımından doğru yanı yoktur. Çünkü çoğul elifinden sonra dört harf olmayacağı gibi üç sahîh harf de olmaz. Peygamber(s.a.v.)den rivâyet edilen birinci kırâete gelince, bu haber mahfuz olmadığı gibi, senedi de yoktur. Eğer rivâyet doğru olsaydı, iki kelimenin de gayr-i munsarif olması gerekirdi." Câmi'u'l-beyân: 27/165. Yani Taberî, Cem'-i Teksîr şeklindeki birinci kırâeti doğru bulmamaktadır.

2-4 el-Mesâhif: 168.

3. Hepsi birincisini vâv ile okumuşlardır (Tebsırah: 691; Kurtubî: 17/193; en-Neşr: 2/382; el-Budûr: 309).

56/46 VÂKIA SÛRESİ

Adını birinci âyetteki Vâkı'a'dan alan sûrede, âhirette kitâbı sağ tarafından verilenlerle, sol tarafından verilenlerin durumları tasvir edilir; Allah'ın büyüklüğü ve ölenleri diriltmeğe kadir olduğu çeşitli somut kanıtlarla anlatılır; Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiği vurgulanır ve insanın can çekişme haliyle âhirete geçişini tasvir eden âyetlerle sûre sona erer.

Bütün âyetleri arasında sıkı bir ilgi vardır. Bundan tamamının bir defada indiği anlaşılır. 81-82 nci âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilirse de bu âyetlerin, sözün akışına bağlılığından dolayı bu rivayetten şüphe etmek gerekir. Sûre Mekke'de, Tâhâ Sûresinden sonra inmiştir. Muhammed İzzet Derveze, bu sûrenin baş tarafında, Tâhâ Sûresinden sonra indiğine delil olacak ifade bulunduğunu söylüyor. Sûre 96 âyeti içermektedir. Resmî sırada 56 ncı, iniş sırasında 46 ncı sûredir.

'Abdullâh ibn Mes'ûd'u, ölüm hastalığında ziyaret eden Hz. Osman, "Sana bir bağışta bulunulmasını emredeyim mi?" demiş. 'Abdullâh buna ihtiyacı olmadığını söylemiş. "Senden sonra kızlarına kalır" demiş. 'Abdullâh: "Sen kızlarımdan korkma, ben onlara Vâkıa Sûresini okumalarını emrettim. Ben Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediğini işitmiştim: Her kim her gece Vâkı Sûresini okursa ona fakirlik dokunmaz" [1].

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ﴿٢﴾ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ﴿٣﴾

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا

1. İbn Asâkir, bu hadîsi Abdullâh ibn Mes'ûd'un hal tercemesinde zikretmiştir. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/282.

﴿٦﴾ وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً ﴿٧﴾ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ

﴿٨﴾ وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1-Olacak vak'a olduğu zaman, 2- Onun oluşunu yalanlayacak yoktur. 3- O alçaltıcı, yükselticidir. 4- Yer şiddetle sarsıldığı, 5- Dağlar serpildikçe serpildiği, 6- Dağılan toz duman haline geldiği, 7- Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman: 8- Sağın adamları (amel defterleri sağ tarafından verilenler) *ne uğurlulardır onlar! 9- Solun adamları* (amel defterleri sol tarafından verilenler) *ne uğursuzlardır onlar! 10- Ve sâbıklar* (inançta ve amelde duraklamadan) *ileri geçenler!*

Tefsîr:

1-6 ncı âyetler daha sonra gelecek âyetlerin anlatacağı konuya bir giriştir.

el-Vâkıa: Vukubulacak çok önemli olayı nitelemektedir. Vukuunda aslâ yalan olmayan, yahut vukuunu yalanlayacak bir şey bulunmayan o olay olduğu zaman... deniyor. Ve cümle, sonundaki birkaç ünlem ile olayın dehşetini kavramak, zihne bırakılıyor. Birçokları, olayın korkunçluğunu anlatmak için cevâbın mahzuf olduğunu söylemişlerdir. Mânâ şudur: Kıyâmet koptuğu zaman neler olur, neler?! Fakat cevap "لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ: *Onun vukuunu yalanlayacak yoktur*" âyeti de olabilir.

Vuku'; düşmek, *vakıa* başa çarpan büyük iş anlamında kullanılır. Savaşa da vak'a denilir. Mânâ şöyle olur: Kıyâmet kopmazdan önce onu yalanlayanlar varsa da koptuğu zaman onu yalanlayacak yoktur, o mutlaka kopacaktır.

Kıyâmetin kopacağı böyle bir kesinlikle beirtildikten sonra onun nitelikleri anlatılıyor. O olay alçaltıcıdır, yükselticidir. Kâfirleri cehennemin derecelerine alçaltır, mü'minleri cennetin derecelerine yükseltir. Yahut o olay sarsar, yükseği alçaltır, alçağı yükseltir, dünyânın altını üstüne getirir. Yüksek dağları yerle bir eder, düz yerleri dağ yapar [1]. Bu son anlam, âyetin ruhuna daha uygundur. 4-6 ncı âyetler de bu anlamı ifade eder.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/139.

Yahut o olay nice yükselenleri, böbürlenenleri alçaltır ve nice alçak görülenleri, horlanıp ezilenleri yükseltir. "Çünkü devletler yıkan fitneler, ihtilâller, inkılâblar gibi büyük vak'alar, azizleri zelîl, zelilleri aziz ederek nicelerini aşağı düşürür, nicelerini de yükseklere kaldırır" [1].

Evet Arz şiddetle sarsıldığı, dağlar paramparça olup havada uçuşan toz zerreleri gibi savrulduğu ve insanlar üç sınıf olduğu zaman (ne olur)?.

7-10: Dünyâda böbürlenen bazı kavimler alçalırlar, küçük görülen bazı topluluklar yükselirler. Yer sarsılır, dağlar paramparça olup dağılır ve insanlar üç sınıf olur: Bunlar meymeneciler, meş'emeciler ve sâbıklardır.

*Meymene: Şum'*un tersi olan *yümn'*den veya sağ taraf anlamındaki *yemîn'*den türemiş olabilir. Birinci takdirde *meymene'*ciler, uğurlu kimseler, uğurlu yerde duranlar demektir. *Meş'eme* de *şûm'*dan türediği takdirde uğursuzluk, uğursuzluk yeri, yahut sol taraf anlamına gelir. Araplar hayrın sağdan, şerrin soldan geleceğine inanırlardı. Bundan dolayı kitâbın sağ taraftan verilmesi uğur, sol taraftan verilmesi, uğursuzluk sayılmıştır. *Ashâbu'l-meymene:* Uğurlular veya amel defterleri sağ taraflarından verilmiş olanlar; *ashâbu'l-meş'eme* de uğursuzlar veya amel defterleri sol taraflarından verilmiş olanlardır. Sâbıklar ise önce inananlar, hayır işlerinde en ileri geçenler, en yüksek manevî dereceye erenlerdir.

Birinciler mü'minler, ikinciler kâfirler, üçüncüler de mü'minlerden en yüksek derece sahipleridir. *"Onlardan kimi nefsine yazık eden, kimi orta giden, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde ileri geçenlerdir"* [2] âyetinde de aynı üç grup insan topluluğuna işaret edilmiştir. Nefsine zâlim, yani kötülük edenler *ashâbu'ş-şimâl*dir. *Muktesid*(orta yürüyen)ler, itidal sahibi mü'minlerdir. ***Sâbikun bi'l-hayrât*** da bu sûrede sâbık olarak nitelenen en yüksek sıfatlara ve meziyetlere ermiş mü'minlerdir.

Söz sâbıklara getirilince değerlerini daha iyi ifade etmek için onların vasıfları daha ayrıntılı olarak belirtiliyor, âhiretteki makamları anlatılıyor:

أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ
الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4703.
2. Fâtır Sûresi: 32.

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ
﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ
طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾ وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ
﴿٢٣﴾ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾
إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

11- İşte onlardır, (Allah'a) *yaklaştırılanlar; 12- Nimet cennetlerinde. 13- Çoğu öncekilerden, 14- Birazı da sonrakilerden* (olan bu mutlu insanlar) *15- Altın ve cevahirle işlenmiş tahtlar üzerindedirler. 16- Onların üzerinde karşılıklı yaslanırlar. 17- Çevrelerinde ebedî yaşamaya erdirilmiş gençler dolaşır; 18- Akıp giden şarap kaynağından doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. 19-* (Bir şarap ki) *ondan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir. 20- Beğendikleri meyva*(lar)*, 21- Canlarının çektiği kuş et*(ler)*i, 22- İri gözlü hûriler, 23- Saklı inciler gibi; 24- Yaptıklarına karşılık olarak, 25- Orada ne boş bir söz ve ne de günâha sokan bir lâf işitmezler. 26- Duydukları söz yalnız "selâm, selâm"dır.*

Tefsîr:

11-14 ncü âyetlerde o sâbıkların, nimet cennetlerinde yüce Allah'a yaklaştırıldıkları, bunlardan bir cemâatin öncekilerden, birazının da sonrakilerden olduğu belirtiliyor. Bu öncekiler ve sonrakiler tabiri üzerinde üç görüş vardır: Taberî'nin tercih ettiği görüşe göre öncekiler, daha önce geçen ümmetlerdir. Sâbıkların bir cemâati onlardan, birazı da sonrakilerden yani son gelmiş olan Muhammed ümmetindendir. Dünyâ yaratılalıdan beri gelip geçen bütün insanlarla karşılaştırılırsa Muhammed ümmeti için birazı denmesi uygun olabilir. Ancak bu görüşü benimsemeyen ve : *"Siz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz"* [1] âyetinin sarîh ifadesiyle yeryüzüne çıkarılmış

1. Âl-i İmrân Sûresi: 110.

ümmetlerin en hayırlısı olduğu belirtilen bu ümmetin Allah'a yakın olanlarının azınlıkta kalmasını uygun görmeyen İbn Kesîr ve İbn Cezzî'ye göre öncekiler de, sonrakiler de bu ümmettendir. Öncekiler ilk müslümanlardır, onların Allah'a yakın olanları çoktur. Bu vasıftaki temiz müslümanlar git gide azalırlar, sonra gelenler içinde bunlar daha az olur [1]. Bazılarına göre de "es-sâbikûn" önce geçmiş peyğamberlerdir. Çünkü önceki zamanlarda daha çok peyğamber gelmiştir [2].

Söz, Hz. Peyğamber'in daveti ile ilgili insanlar üzerinde olduğu için ikinci görüş tercihe şayandır. Kaldı ki: *"Muhâcirlerden ve Ensâr'dan* (İslâma girmekte) *ilk öne geçenler ile güzelce bunların ardından gelenler... Allah onlardan razı olmuştur. Onlara altlarında ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur"* [3] âyeti de ilk sâbıkların, Muhammed ümmetinden ilk inanan muhâcirler ve ensâr olduğunu ifade eder. *"Ve onlardan önce o yurda* (Medine'ye) *yerleşip, imana sarılanlar; kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen*(ganimetler)*den ötürü gönüllerinde bir ihtiyaç* (eğilimi) *duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi* (göç eden yoksul kardeşlerini) *öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarına erenlerdir"* [4], *"Elbette içinizden Mekke'nin fethinden önce Hak yolunda harcayan ve savaşanlar, ötekilerle bir olmaz. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu va'detmiştir. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır"* [5] âyetlerinde de bu ilk mü'minler grubunun faziletine işâret edilmiştir. Onlar her türlü takdire lâyiktirler. İslâm onlar sayesinde yaşamış ve bize kadar gelmiştir.

15-26: *Kûb:* Kulpu ve emziği olmayan su kabıdır. *İbrîk:* Kulpu ve emziği olan su kabıdır. *Ke's* ise kadeh, *maîn* de akan şeydir. *Serîr*'in çoğulu olan surur, kırallara özgü, direkleri olan, üzerinde ipekten dokunmuş minderler bulunan tahtlardır. Bu tahtların direkleri nefîs cevâhirden, zemini de altundan olur [6]. *Vildân,* küçük çocuk anlamına gelen *velîd*'in çoğuludur. Burada cennetliklere hizmet edenlerin genç, ölümsüz delikanlılar olduğu anlatılmaktadır.

Öncekilerden ve sonrakilerden olan bu sâbıklar *mevdûne* yani altın-ipekle dokunmuş tahtlar üzerinde karşılıklı otururlar. Hiç değişmeyecek, güzellikleri bozulmayacak ölümsüz civanlar çevrelerinde, akıp giden şarap gözesinden

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/285; et-Teshîl: 4/88.
2. et-Teshîl: 4/88.
3. Tevbe Sûresi: 100.
4. Haşr Sûresi: 9.
5. Hadîd Sûresi: 10.
6. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/149.

doldurulmuş testilerle, ibriklerle ve kadehlerle dolaşırlar, bunlara durmadan şarap sunarlar. Fakat bu şaraptan içenlerin başları ağrımaz, akılları giderilmez. Bu şarap zevk verir, fakat sarhoş etmez, insanı akılsız yapıp saçmalıklara sürüklemez. Yahut bu şarabı içmekle sızıp ağızlarından, burunlarından salyalar akmaz. Böyle zevk verip eğlendiren bol şarap yanında onlar, cennette istedikleri her meyvadan, canlarının çektiği kuş etlerinden yerlerler. Yanlarında sedefinde saklı inci gibi bembeyaz, iri gözlü dilberler de vardır.

Dünyâda yaptıkları güzel işlerin mükâfâtı olarak kendilerine bu nimetlerin lûtfedildiği o mü'minler, cennette yalan, saçma söz, kınama ve suçlama duymazlar. Sadece selâm, selâm sözü duyarlar. Birbirlerine selâm verirler, esenlik dilerler, barış içinde bulunurlar. Çünkü içtikleri şarap başlarını döndürmez, akıllarını gidermez, tersine neş'elerini artırır, dostluklarını perçinler. Yahut Allah ve meleklerinin verdiği selâmı duyarlar.

Burada âhiret şarabının sarhoş etmeyeceği, salyaları akıtmayacağı, saçmalıklar söyletmeyeceği, içenleri birbirini kınamağa, suçlamağa sevk etmeyeceği belirtilmektedir. Benzeri sahneler başka sûrelerde de geçer. Bu, içkinin, Peyğamber(s.a.v.)in gönderildiği Arap toplumunda son derece yaygın olduğunu, içenlerin sarhoş olunca bağırıp na'ra atarak birbirlerini suçlamağa, sonra kavgaya başladıklarını gösterir. Bu ifadelerde dünyâ şarabını kötüleme, onu bırakmağa teşvik de sezilmektedir.

وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا اَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ
﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾ وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾
لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ اِنَّا اَنْشَاْنَاهُنَّ اِنْشَاءً
﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا اَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِاَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ مِنَ
الْاَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ﴿٤٠﴾

27- Sağın adamları, nedir o sağın adamları (bilir misin) *28- Onlar dikensiz kiraz, 29- Meyva istifli muz ağaçları arasında, 30- Uzamış gölge*(ler) *altında, 31- Fışkıran su, 32- Pek çok meyva arasında: 33-*

Tükenmeyen ve yasaklanmayan! 34- Ve yükseltilmiş döşekler üstündedirler. 35- Biz (oradaki) *kadınları da yeniden bir güzel inşa etmişiz, 36- Onları bâkireler yapmışızdır. 37- Hep yaşıt sevgililer; 38— Sağın adamları için. 39-* (O sağcıların) *bir bölümü öncekilerden, 40- Bir bölümü de sonrakilerdendir.*

Tefsîr:

27-40: Önceki âyetlerde kıyâmette insanların üç grup olacağı bildirilmişti. Bunlar sâbıklar, sağcılar ve solcular. 11-26 ncı âyetlerde cennetliklerin en faziletlileri olan sabıkların cennetteki makamı tasvir edilmişti. Şimdi bu âyetlerde de onların biraz altında bulunan fakat solcuların karşıtı olan sağcıların cennetteki makamları tasvir edilmektedir:

Biraz önce değindiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm'de sağcı tabiri, amel defterleri sağ tarafından verilenleri ifade eder: *"Kitâbı sağından verilen: 'Alın, kitâbımı okuyun' der, 'Ben hesâbımla karşılaşacağımı sezmiştim zâten'. Artık o, memnun edici bir hayât içindedir. Yüksek bir bahçede ki devşirmesi kolay. 'Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü âfiyetle yeyin, için!' Kitâbı sol tarafından verilen ise der ki: 'Keşke bana kitâbım verilmeseydi, şu hesâbımı hiç görmemiş olsaydım! Keşke daha önce işim bitirilmiş olsaydı* (ölüp gitseydim)*!"*[1] âyetleri, Kur'ân-ı Kerîm'de sağcılar ve solcular deyimiyle kimlerin kasdedildiğini açıklamaktadır. Cennetliklerin kitapları sağ taraflarından verilir. Çünkü Arap toplumunda sağ taraf uğur yeri olarak kabul edilir, sağdan uğur, soldan uğursuzluk geleceğine inanılırdı. Toplumun bu anlayışına uygun olarak iyi kişilerin amel defterleri sağdan verilmekte, böylece onlara hayırlar, mükâfatlar verileceği, defterlerinin temiz olduğu anlatılmaktadır.

İşte kitâpları sağ tarafından verilen iyi insanlar da cennette sidr-i mandûd, talh-i mahdûd, zıll-i memdûd, mâ-i meskûb arasındadırlar. *Sidr:* Arabistan kirazı denilen ünlü nabk ağacıdır. *Mahdûd* iki anlama gelir: Birisi silinmiş, düzeltilmiş, düzgün; öteki meyvasının çokluğundan dolayı dalları basıp eğilmiş demektir. Arabistan kirâzı dikenli olur. Fakat bu cennet ağacının hem dikensiz, hem de çok meyvalı olduğu ifade ediliyor. *Talh-i mandûd* ise dikensiz bir ağaçtır ki müfessirlerin çoğuna göre muz ağacıdır. *Mandûd,* baştan aşağı meyva istifli demektir. Hz.Alî, *Talh'*ı, ayn ile (طلع) okumuştur. Kendisine kelimenin, hâ ile (طلح) olduğunu söylemişler. "Talhın cennette ne işi var?" demiş. "Öyleyse düzeltelim mi?" demişler. "Hayır, artık bugün mushaflar

1. Hâkka Sûresi: 19-27.

düzeltilmez'' demiş [1]. Yemenliler muz ağacına *talh* derlermiş. *Zıll-i memdûd,* uzamış, yayılmış, güneşin gidermediği gölgedir. *Mâ-i meskûb:* Yüksekten dökülen akar su, çağlayandır.

''Yukarıda sâbikun'un hali, dünyâda şehirlilerin, medenî halkın imrenecekleri, en yüksek saydıkları zevk ve lezzetlere göre tasvir olunarak yeni edebiyatçıların ''Sembolizm'' dedikleri remzî tarzda ifade ve temsil edilmiş olduğu gibi, ashâb-ı yemîn'in hali de bedevileri imrendirecek lâtîf yayla manzaralarını andıran remizlerle ifade olunarak ikisi arasındaki fark medenilerle bedevilerin farkı gibi olduğuna bir nevi işaret yapılmıştır, denilebilir'' [2].

Bu zikredilen ağaçlar, meyvalar, Kureyşlilerin son derece hoşlandıkları şeylerdir. Bunlar özellikle Arabistan'ın Güneyinde Tâif'ten sonra başlayan Ebhâ, Necran gibi Kızıldeniz kıyı kentlerinde bol miktarda bulunan manzaraları yansıtır. Kitâpları sağ taraflarından verilmiş olanlar böyle meyvalı, nabk ve muz ağaçlarının uzamış gölgeleri altında oturur, bitip tükenmeyen meyvalardan yer, kendileri için yeniden yaratılmış taze, yaşıt güzellerle sefâ sürerler. Bu sağcıların da bir bölümü öncekilerden, bir bölümü de sonrakilerdendir. Ancak burada öncekilerden olanlarla sonrakilerden olanlar eşittir. Sâbıklardan öncekilerden olanlar daha çok, sonrakilerden olanlar daha az idi. Burada ikisi de aynıdır. Öncekiler, sonrakiler tabiri ile de ya Muhammed ümmetinin ilk muhâcir ve ensârı ve daha sonra gelenler, yahut geçmiş milletler ile Muhammed ümmeti kasdedilmiştir.

Sâbıkların öncekilerinin daha çok, sonrakilerinin daha az; sağcıların öncekilerinin ve sonrakilerinin eşit oluşunun hikmeti şudur: Sâbıklar en hayırlı insanlardır. Bu ümmetin başında gelen insanlar içinde sâbıklar çoktur. Sonrakilerden onların derecelerine yetişenler pek azdır. Ama ashâbu'l-yemîn (sağcılar), önce de, sonra da vardır, bunlar orta tabakadır. Orta tabaka her zaman aynı oranda bulunduğu için bunların başında gelenleri için de, sonunda gelenleri için de sulle (cemâat) tabiri kullanılmıştır. Sonra gelenlerin nisbeti, öncekilerden az değildir.

''إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً'' âyetinde sözün akışından zamirin, kadınlara gittiği anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonra anlatılan nitelikler, cennet hurilerinin vasıflarıdır. Şimdi âyette *''Biz onları yeniden bir güzel yaratmışızdır''* buyuruluyor. Bu ifadeden cennet hurilerinin, aslında dünyâ kadınları olduğu, bunlar rûhâniyyet âleminde yeniden yaratılınca öyle güzel vasıflar kazandıkları düşüncesi doğmaktadır. Nitekim oradaki mü'minler de yeniden yaratılmış insanlardır. Daha doğrusu kadınlar da, erkekler de dünyâdan ruhâniyyet âlemine

1. et-Teshîl: 4/89; Mefâtîhu'l-ğayb: 29/163.
2. Hak Dini: 6/4707-4708.

geçmiş canlardır. Rûhâniyyet âlemine geçince maddeye ârız olan buruşukluklardan, çirkinliklerden arınmış, hepsi taze, genç delikanlılar ve kızlar olmuşlardır. Cennette ihtiyar yoktur. Cennetliklerin hepsi gençtir. Maddeler dünyâsından alınarak gençleştirilen erkeklere, yine gençleştirilmiş kadınlar verilir. Tâ ki iki cins her bakımdan denk olsun ve denklik ile lezzet ve güzel sohbet bulsunlar.

"فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا : *Biz onları bâkireler, yaşıt sevgililer kıldık*". Dünyâda iken bu kadınların bakireliği gitmiş, çoğu çocuk yapmış, letâfetleri gitmiş idi. Biz onları yeniden yaratınca bâkire, urub ve etrâb yaptık.

Urub: 'Arûb'un çoğuludur. Arûb, kocasına sevgili olan, kocasına âşık kadın demektir. *Tirb*'in çoğulu olan *etrâb* ise taze, yaşıt, kocalarıyle aynı yaşta kızlar demektir [1]. Bu cennet kadınlarının, otuz üç yaşında olacakları rivayet edilir [2]. Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadise göre cennet halkı tüysüz, otuz üç yaşında en güçlü çağlarında olacaklardır.

Bu ifadelerden mü'minlere verilecek eşlerin, kendilerine yaşıt, taze dilberler olacağı anlaşılmaktadır. Daha doğrusu mü'minler, âhirette birer genç delikanlı, eşleri de birer huri olur. Gerçeği Allah bilir. Enes ibn Mâlik şöyle demiştir: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.): (Biz onları yeniden bir güzel inşâ etmişizdir) *âyetini okuyup şöyle buyurdu: Onlar dünyâda umşâ, rumsâ* (gözünün feri gitmiş, gözü çapaklı) *ihtiyâr kadınlar iken biz onları yeniden yarattık"* [3].

Seleme ibn Yezîd'in rivayetine göre de Peyğamber (s.a.v.): *"Biz onları bir güzel inşâ etmişizdir"* âyetinde *"Onlar dünyâdaki dul kadınlar idi"* buyurmuştur.

Hz. Peyğamber'in huzuruna bir ihtiyar kadın (ki kendi halasıdır) gelmiş:

— Ey Allah'ın Elçisi, Allah'a duâ et, beni cennete soksun, demiş.

Peyğamber (s.a.v.):

— Ey falanın annesi, cennete ihtiyar kadın girmez, demiş.

Kadın ağlayarak dönünce Peyğamber (s.a.v.):

— Ona söyleyin, kadın cennete girerken ihtiyâr olmayacak; çünkü Allah: "Biz onları bir güzel inşâ etmişiz, onları bâkireler yapmışızdır" buyuruyor, demiş" [4].

Ebu'l-Kasim et-Taberânî de Ümmü Seleme'den, *uruben etrâben*'in, dünyâdaki kadınların yeniden yaratılışı olduğunu bildiren uzun bir hadis rivayet etmiştir [5].

1. Lisânu'l-Arab. 2. et-Teshîl: 4/90. 3. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 56: İbn Kesîr, Tefsîr: 4/292.
4. Tirmîzî, Şemâil; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/292. Bu hadisi Kütüb-i Sitte'de bulamadım.
5. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/292.

Kadî Beydâvî şöyle diyor: "Bir hadise göre cennetteki kadınlar, dünyâ kadınlarıdır. Dünyâda ihtiyarlayan, kocayan kadınar, orada terütâza kızlar haline getirileceklerdir. Kocaları her vardıklarında onları bâkire bulacaklardır" [1].

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ ف۪ي سَمُومٍ وَحَم۪يمٍۙ ﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِنْ
يَحْمُومٍۙ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَلَا كَر۪يمٍ ﴿٤٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَف۪ينَۚ ﴿٤٥﴾
وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظ۪يمِۚ ﴿٤٦﴾ وَكَانُوا يَقُولُونَ اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَۙ ﴿٤٧﴾ اَوَ اٰبَٓاؤُ۬نَا الْاَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ اِنَّ
الْاَوَّل۪ينَ وَالْاٰخِر۪ينَۙ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى م۪يقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾ ثُمَّ
اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَۙ ﴿٥١﴾ لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍۙ ﴿٥٢﴾
فَمَالِؤُ۫نَ مِنْهَا الْبُطُونَۚ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَم۪يمِۚ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ
شُرْبَ الْه۪يمِۜ ﴿٥٥﴾ هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدّ۪ينِۜ ﴿٥٦﴾

41- Solun adamları, nedir o solcular (bilir misin)*? 42-* (Onlar) *Delikçiklere işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, 43- Kara dumandan bir gölge altındadırlar. 44-* (Bir gölge) *Ki ne serindir, ne de faydalı. 45- Çünkü onlar bundan önce varlık içinde şımartılmışlardı. 46- Büyük günâhı işlemekte ısrar ediyorlardı. 47- Ve diyorlardı ki: "Biz öldükten, toprak ve kemik yığını olduktan sonra biz mi bir daha dariltileceğiz?" 48- "Önceki atalarımız da mı?" 49- De ki: "Öncekiler de, sonrakiler de" 50- "Belli bir günün buluşma vakti için mutlaka toplanacaklardır".*

1. Envâru't-Tenzîl: 2/491.

51- Sonra siz de ey sapık yalanlayıcılar, (o zaman toplanacaksınız)*! 52-* (O zaman suçlular) *Mutlaka bir Zakkum ağacından yiyecekler. 53- Onunla karınları*(nı) *dolduracaklar, 54- Üzerine de kaynar su içeceklerdir. 55- Susuzluk hastalığına yakalanmış develerin içişi gibi içeceklerdir. 56- İşte cezâ gününde onların ağırlanışı böyledir.*

Tefsîr:

41-56 ncı âyetlerde üçüncü grup insanların sonucu tasvir edilmektedir. İlk iki grup, dereceleri farklı olmakla beraber cennet nimetleri içinde ödüllendirilirken bu sonuncu grup (yani kitapları sol tarafından verilmiş olanlar), cehennemde cezalandırılmaktadır: Bunlar semûm ve hamîm'de ve yahmûm'dan bir gölgededirler.

Semûm: Çok sıcak yel, *hamîm* de çok sıcak sudur. *Yahmûm* ise kara anlamındaki (الأحم)den veya volkanların savurduğu lav anlamındaki humam (حم)den gelir. Karalığında siyahlaşan lava benzediğinden cehennem dumanına *yahmûm* denmiştir. Yani solcular: Sıcak yelin altındadırlar. Sıcaktan bağırları yanar ama kendilerine kaynar su içirilir. Cehennemin kara dumanı altında otururlar. Bu gölge, serinlik, rahatlık veren bir gölge değil, yakıcı ateşin kara dumanıdır. Bu sahne, önceki sahnelerin tam karşıtıdır.

45-48 nci âyetlerde bunların neden bu cezaya çarpıldıkları anlatılıyor. Bunlar dünyâda iken servetle şımardıkları, büyük yemin ederek ölenlerin tekrar dirilmeyeceklerini söyledikleri için bu cezaya çarpılmışlardır.

el-Hinsi'l-azîm: Hins, günâh anlamınadır. Yemîni bozmaya da hins denir. Buradaki hins, büyük günâh olarak tefsîr edilir. Fakat bunu *yemîn-i ğamûs* yani yalan yere yemin olarak tefsîr edenler de vardır. Bizim kanaatimize göre: *"Yeminlerinin bütün gücüyle 'Allah öleni diriltmez!' diye Allah'a yemîn ettiler"* [1] âyetinin bildirdiği üzre müşrikler, kuvvetle yemin ederek ölenlerin bir daha dirilmeyeceklerini söylüyorlardı. İşte *hins-i azîm,* onların bu yalan yeminleridir. Bunlar böyle ısrar ile yemin edip ölenlerin dirilmeyeceklerini söylemekle büyük küstahlık yapıyorlardı. İşte bu küstahlıklarından dolayı bu azâba çarpılmışlardır.

49-50 nci âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e, öncekilerin ve sonrakilerin hepsinin, belli bir günde Allah'ın huzurunda toplanacaklarını kesin bir biçimde söylemesi emrediliyor. 45-48 nci âyetler, solcuların, neden cehennem azâbına çarpıldıklarını bildiren bir açıklamadır.

51-56 ncı âyetlerde tekrar konuya dönülerek kâfirlerin durumlarının anlatımına devam ediliyor. Ahireti inkâr edenlere hitaben: "Ey sapık yalanlayıcılar, siz de mutlaka o zamanda toplanacaksınız" suçlular, o zakkum ağacından yeyip karınlarını dolduracak, üzerine de susuzluk hastalığına yakalanmış develer gibi kaynar su içeceklerdir. Ama içtikleri su, onları kandırmayacaktır, çünkü sıcaktır, hararetlerini daha da artıracaktır" buyuruluyor ve sonunda da cezâ gününde kâfirlerin konukluğunun böyle olacağı vurgulanıyor.

1. Nahl Sûresi: 38.

*el-Hîm, ehyem'*in çoğuludur. Ehyem, deveye çok su içiren bir hastalıktır. Deve içe içe ya ölür veya hasta olur. İşte müşrikler de kıyâmette Zakkum ağacından yer ve bağırlarını yakan acı meyvanın etkisinden kurtulmak için su içerler ama su sıcak olduğu için kanmazlar, içtikçe bağırları daha çok yanar.

Zakkum ağacının tefsîri için Sâffât Sûresinin 64-65 nci âyetlerinin tefsîrine bakılabilir.

Nüzül, konukluk, gelen konuğa kahve veya kahvaltı gibi ilk sunulan ikramdır. Cehennemliklerin ilk konuklukları böyle feci azâb olunca ilerisinin nasıl olacağı anlaşılmaktadır.

Gerek cennetin çarpıcı tablolarından, gerek cehennemin korkunç tasvirlerinden asıl amaç, terğîb ve terhibdir. Bu azâb ile insanları korkutup şirkten uzaklaştırmak, o cennet ile müjdeleyip yüksek ahlâka sevk etmektir. Gaye, kulları dünyâ ve âhiret mutluluğuna ulaştırmaktır.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ
اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوق۪ينَ ﴿٦٠﴾
عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ ف۪ي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ
النَّشْاَةَ الْاُولٰى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ
اَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾
اِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾ اَفَرَاَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذ۪ي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾
ءَاَنْتُمْ اَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ اَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا
فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ

شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِّلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

57- Biz sizi yarattık, doğrulamanız gerekmez mi? 58- Akıttığınız menîyi gördünüz mü? 59- Siz mi onu yaratıyorsunuz, yoksa yaratıcılar biz miyiz? 60- Aranızda ölümü takdir eden (sizi ölümlü yapan ve öleceğiniz zamânı belirleyen) *biziz, bizim önümüze geçilmiş değildir* (kimse bizim belirlediğimiz vakti geçemez, ölümüne engel olamaz). *61-* (Size ölümü takdir ettik) *Ki sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir biçimde* (yeniden) *inşâ edelim. 62- Andolsun ilk yaratmayı bildiniz, bundan ibret almanız gerekmez mi? 63- Ektiğinizi gördünüz mü? 64- Siz mi onu bitiriyorsunuz, yoksa bitirenler biz miyiz? 65- Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık, sızlanıp dururdunuz. 66- "Biz borçlandık,* (yaptığımız masraflar boşa gitti)*!" 67- "Doğrusu biz yoksun bırakıldık!"* (derdiniz). *68- İçtiğiniz suya baktınız mı? 69- Siz mi onu buluttan indirdiniz, yoksa indirenler biz miyiz? 70- Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi? 71-* (İki dalı birbirine sürterek) *Çıkardığınız ateşi gördünüz mü? 72- Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratanlar biz miyiz? 73- Biz onu bir ibret ve çölden gelip geçenlere bir fayda yaptık. 74- Öyleyse büyük Rabbinin adını tesbîh et!*

Tefsîr:

Yüce Allah, inkâr edenleri âhirete inandırmak için buna kadir olduğuna dair çeşitli kanıtlar vermektedir:

57-62: Siz hiç yok iken ilk defa sizi biz yarattık. Sizi ilk defa yaratan, yeniden yaratamaz mı? Bunu düşünerek bizim ölüleri dirilteceğimizi doğrulamanız gerekmez mi? Akıttığınız meniyi yaratan da siz değilsiniz, biziz. Meniden insan yaratırız da ölenleri yeniden diriltemez miyiz? Biz sizi meniden yarattık ve aranızda ölümü takdir ettik. Ne kadar isteseniz ölümden kaçamazsınız, bu hükmümüzü aslâ engelleyemezsiniz. Sizi ölümlü yarattık, belli bir ömürden sonra ölmenize hükmettik ki sizi benzerlerinizle değiştirelim, sizi götürüp yerinize başkalarını getirelim, yahut sizi bilmediğiniz sıfat ve hallerle yeniden yaratalım. Ölüm son değil, yeniden yaratılışa geçiştir. Siz ilk yaratışımızı bildiniz. Sizi hiç varlık âleminde değil iken yaratıp şu dünyâya getirdiğimizden haberiniz vardır. Böyle olduğuna göre sizi neden yeniden ya-

ratmayalım? Bunu düşünüp öğüt almanız, yeniden yaratılacağınıza inanmanız gerekmez mi?

"عَلٰى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ: *Benzerlerinizle değiştirelim*". Meşhur kavle göre bu âyetin başındaki (عَلٰى) bundan önceki "وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ" teallûk eder. (Ona bağlıdır). Yani biz sizi benzerlerinizle değiştirmekten âciz değiliz. Başka bir görüşe göre (عَلٰى), (نَحْنُ قَدَّرْنَا)ya bağlıdır. Takdiri şöyledir: " نحن قدّرنا بينكم الموت على وجه التبديل لا على وجه قطع النسل من أوّل الأمر: Biz ta başlangıçta sizin neslinizi tamamen kesmek üzere değil, sizi benzerlerinizle değiştirmek üzre aranızda ölüme hükmettik. Bir kısmınız ölürken onların yerine başkaları gelecektir. Biz aranızda ölümü böyle koyduk . Biz ölümü bütün insanları yok edecek şekilde değil, benzerlerinizi yerinize getirmek üzere aranızda takdir ettik. Sizi öldürüp götürür, yerinize başkalarını getiririz. Daha sonra sizi, bilmediğiniz biçimde yeniden yaratırız. Buna göre benzerleri, öldürülen insanların kendileri değil, başkalarıdır. Yani insanlardan kimi ölür, kimi doğar, gidenlerin yerini gelenler alır.

Fakat müfessirler, birinci mânâyı tercih etmişler, *emsâl'i* de şekil, vasıf anlamındaki mesel'in çoğulu saymışlardır. Buna göre âyetin anlamı şudur:

Biz sizin şekillerinizi ve vasıflarınızı değiştirmekten, sizi maymunlar, domuzlar kılığına sokmaktan âciz değiliz. Bu takdirde âyet: "وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ : *Dilesek, kılıklarını değiştirip onları oldukları yerde dondururduk*"[1] âyeti gibi bir anlam taşır [2].

Râzî'nin bu tefsîrini Hamdi Yazır biraz değiştirerek ve biraz da açıklayarak şöyle nakletmiştir:

"عَلٰى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ" âyetinde müfessirler (على)nın teallûku ve emsâl'in mânâsı bakımından birkaç ihtimal belirtmişlerdir. (على), (وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ)in anlamındaki kudrete veya mahzûfa veya *kaddernâ'*ya tealluk edebilir. (اَمْثَالَكُمْ)de mîm'in kesriyle misl'in cem'i olabileceği gibi iki fetha ile mesel'in cem'i de olabilir. *(على) kaddernâ'*ya müteallik, *emsâl* de kesr ile *misl'*in cem'i olduğu takdirde mânâ şöyledir:

Aranızda ölümü takdir ettik ki neslinizi kesmek üzere değil, sizi birbirinizle değiştirelim. (على), (وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ)in içerdiği (قَادِرِينَ)e müteallik olduğuna göre mânâ şöyle olur: Aranıza ölümü takdir ettiğimiz gibi sizi giderip yerinize emsalinizi getirmek suretiyle değiştirmeğe de kadiriz. Bu suretle âyet: "اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَاْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ: *Dilese sizi götürür ve yeni bir halk getirir*"[3] âyetinin anlamını verir. Fakat emsal'in, iki fethali mesel'in cem'i

1. Yâsîn Sûresi: 67. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/179-180. 3. Fâtır Sûresi: 16.

olması daha kuvvetlidir. Mesel sıfat ve şekil, maddî ve manevî benzerlik, huy ve kılık demektir. Bu takdirde mânâ şöyle olur: Bulunduğunuz kılıklarınızı değiştirmeğe ve sizi bilmediğiniz bir biçimde yeniden yaratmağa kadiriz. Buna kimse engel olamaz.

Bu mânâ, hem dünyâdaki değişmeleri, hem de âhiretteki ba'si ifade eder. Hattâ bundan ruhların başka bedenler içinde yeniden dünyâya gelecekleri anlamını çıkaranlar da olabilir (âyette böyle bir ihtimal de vardır). Hasan Basrî Hazretleri, vaîd cihetini düşünerek âyetten: *"Sizi maymunlara, domuzlara çevirir, onların kılıklarına sokarız"* tarzında bir tehdid anlamıştır [1].

63-67: Ektiğiniz tohuma dikkat ettiniz mi? Onu bitiren siz değilsiniz, biziz. Lûtuf ve rahmetimizle o dâneyi bitirip ürün yaparız. İsteseydik, onu kurutur, çöp yapardık, hiçbir şeye yaramazdı. O zaman başlardınız tefekküh etmeğe, sızlanmağa. "Eyvah masraflarımız boşa gitti, yoksun bırakıldık!" deyip dururdunuz. Meyva yemek, sevinmek anlamına gelen *tefekküh,* burada lâfı ağzında tekrar etmek, mırıldanmak, söylenip durmak anlamınadır. Bu kelime, hem sevinmek, hem üzülmek anlamına gelen zıd anlamlı kelimelerdendir.

68-70: İçtiğiniz suya dikkat ettiniz mi? Onu müzn'den yani buluttan indiren de siz değilsiniz, biziz. İsteseydik onu acı yapardık, ne içmeğe ne de sulamağa yarardı. Fakat sizi esirgediğimiz için tuzlu denizden yükselen o suları süzerek tuzlardan arındırdık, tatlılaştırdık ki içesiniz. Buna şükretmeniz gerekmez mi?

71-72: Çakmak çakıp çıkardığınız ateşe dikkat ettiniz mi? Marh ile Afar denilen ağaçları birbirine sürterek ateş çıkarıyorsunuz. Çıkardığınız o ateşin ağacını siz mi yarattınız, yoksa biz mi yarattık? Yeşil ağaçta ateş özelliği yaratan Allah, cesetlere de can verir.

İki ağacın birbirine sürtünmesinden ateş çıkması, bir elektriklenme olayıdır. Sürtünmeden elektrik çıkması, yalnız Marh ile Afar ağaçlarına özgü değildir. Her maddenin birbirine sürtünmesinden elektrik çıkar. Ama Marh ile Afar'ın sürtünmesinden daha çabuk elektriklenme olduğu ve bunu çölden gelip geçen Araplar bildiği için bu olay onların dikkatine sunularak ibret almaları isteniyor.

73 ncü âyette: *"Biz onu yani ağaçtan ateş çıkarılmasını mukvîn'e öğüt ve metâ' yaptık"* buyuruluyor. Mukvîn, ikvâ'dan gelir. Ya ıssız çölde yolculuk yapan, veya karnı acıkan kimsedir. Yani ıssız çölde yolculuk yapanlar, yahut karnı acıkanlar (azık arayanlar) ağaçtan nasıl ateş çıkarıldığını bilirler. Karnı

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/178-179; Hak Dini: 6/4716.

acıkanlar yemek pişirmek için ateşe muhtaçtırlar. Bunun için de bu iki ağacı birbirine sürterek ateş yakarlar. Bu olay, insanlar için bir ibrettir. Bu sayede ateş yakıp yemeklerini pişirirler.

Yeşil ağaçtan, yeşilin tabiatine zıd olan ateşi çıkaran Allah, elbette cesetlere de can verir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Nice şaşılacak şeyler var ki Allah bunları her an yapmakta ve insanlar her zaman bu hayret edilecek şeyleri görmektedirler. İşte meniden mükemmel bir insanın yartılması, tohumun ürün veren ekin haline gelmesi, tuzlu denizden kalkan su buharlarının tuzlardan arındırılıp tatlı su olarak indirilmesi, insanları, hayvanları ve ekinleri sulayıp onlara hayat vermesi, yeşil ağaç dallarının birbirine sürtülmesinden ateş çıkması, hep şaşılacak harika şeylerdir ama Allah bunları yapmaktadır. Bunları yapan Allah, ölüleri de diriltmeğe kadirdir.

74 ncü âyette öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek suretiyle Allah'ın kudretini âdetâ küçümseyenlere karşı Peyğamber(s.a.v.)e, Rabbinin ismini tesbîh etmesi emrediliyor. Arapçada Allah'a karşı yakışmayan bir söz söylendiğinde: "Rabbini tesbîh et" denilir. İşte âyette de Peyğamber(s.a.v.)e böyle emredilmek suretiyle Allah'ın, müşriklerin sözlerinden ve taktıkları sıfatlardan yüce olduğu anlatılıyor.

Bu âyetlerde "Şunu düşünün, bunu düşünün, bunları yapan kim, Allah değil mi?" gibi sorulardan, muhatapların bu işleri Allah'ın yaptığına inandıkları anlaşılmaktadır. Gerçekten müşrikler, Allah'ı inkâr eden insanlar değillerdi. Bundan dolayı onlar hakkında "kâfir" sıfatı, Allah'ı inkâr eden değil, O'na karşı nankörlük eden anlamındadır. Çünkü onlar, kâinâtı Allah'ın yarattığına ve yönettiğine inandıkları halde Allah ile beraber başka tanrılara da tapmak suretiyle O'na karşı nankörlük ediyorlardı.

"Eğer onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, 'Allah yarattı' derler" [1], *"Onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan, Allah yarattı derler"* [2] âyetleri ve benzerleri, o zamanki Arapların gökleri, yeri ve insanları Allah'ın yarattığına inandıklarını gösterir. Onların Kur'ân davetine en aykırı yanları, Allah'ı bildikleri halde, O'nun yanında birtakım tanrılara, putlara tapmaları ve âhireti inkâr etmeleri idi. Onların bu şirkleri ve âhireti inkâr etmeleri, Allah'a karşı büyük cür'et, nankörlük ve küstahlık idi. İşte onların bu şaşılacak derecede büyük küstahlıklarına karşı Peyğamber'e, Allah'ı tesbîh etmesi emrediliyor. Burada *"Rabbinin ismini tesbîh et, yani subhânellâh de!"* emri, onların bu yaptıkları işin büyük küstahlık olduğunu bildirir. Çünkü insan ya çok beğendiği, ya da çok hayret ettiği bir iş karşısında "Subhânellâh" der.

1. Zuhruf Sûresi: 9.
2. Zuhruf Sûresi: 87.

فَلَآ اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾ اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ كَرِيمٌ
﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾

75- Yoo, yıldızların yerlerine yemîn ederim, 76- Ki bilirseniz bu, büyük bir yemîndir. 77- O, elbette şerefli bir Kur'ân'dır, 78-Korunmuş bir kitâpta. 79- Ona temizlerden başkası dokunmaz. 80- (O), *Âlemlerin Rabbinden indirilmiştir.*

Tefsîr:

75-80 nci âyetlerde Allah, yıldızların mevkilerine yemin ederek Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen sözlerin, temizlenmişlerden başkasının dokunmadığı saklı kitaplardaki Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ve Âlemlerin Rabbi tarafından indirildiğini bildirmektedir.

75-76 ncı âyetlerde önce: "Yok, yıldızların mevkilerine yemin ederim, ki bu, bilirseniz büyük bir yemindir" buyuruluyor. Burada lâ'nın yemînin etkisini güçlendirmek için getirilmiş zâid bir lâ olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi zâid olmadığını, leyse mânâsına geldiğini ve üslûb gereği olarak getirildiğini söyleyenler de vardır. Yani "لَيس الْاَمر كما زعمتم فِي الْقُرْآن، بل هو قرآن كريم : *Kur'ân hakkında iş, sizin sandığınız gibi değildir, hayır o, kerîm bir Kur'ân'dır*" demektir, lâ'yı elifsiz olarak te'kid lâmı şeklinde "فَلَاُقْسِمُ" okuyanlar da vardır. Bu takdirde "Elbette yıldızların mevkilerine yemin ederim" demektir. Fakat Râzî'nin de dediği gibi lâ, zâid değil, nefiy içindir. Yeminin gücünü belirtmek için önce olumsuz lâ'sı getirmek Araplarda âdettir. Bu tıpkı "Yok, vallâhi yemin ederim ki bu böyledir" demektir. Bu ifade, anlatılacak sözün anlamını daha da güçlendirir. Bundan yıldızların mevkilerinin çok büyük olduğu anlaşılır.

Nücûm, yıldızlar demektir. Bir de parça parça gelen şeye de *nücum* denir. İbn Abbâs'tan, buradan hareketle *mevâkiu'n-nücûm*'un, Kur'ân âyetlerinin mevkileri olduğunu söylediği rivayet edilirse de, çoğunluğa göre *nücûm* ile gökteki yıldızlar kasdedilmiştir. Yıldızların mevkileri, doğdukları ve düştükleri yerlerdir, yahut bulundukları, dolaştıkları yerlerdir [1]. Herhalde bu kelime ile yıldızların dolaştıkları yörüngeler kasdedilmektedir.

1. Câmi'u'l-beyân: 27/204; et-Teshîl: 4/92.

Dünyâ'nın Güneş çevresindeki yörüngesini, Güneşin uydularının yörüngelerini ve Güneşin, tâbi olduğu galaksi çevresindeki yörüngesini gözönüne alırsak rakamlarımızın bu yörüngelerin büyüklüğünü hesaba yetmeyeceğini anlarız. Elbette bunları yaratan Allah'ın şânı yücedir. İşte yüce Allah, yarattığı bu uzay alanlarına yemîn ederek Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen sözlerin, temizlerden başkasının dokunmadığı kitâb-ı meknûn'da (saklı, korunmuş kitâpta) bulunan şerefli bir Kur'ân (okuma parçası) olduğunu vurgulamaktadır.

Burada *"kitâbun meknûn"*, Bürûc Sûresinde *"Levh-i Mahfûz"* olarak zikredilir: *"Hayır o, levh-i mahfuzda bulunan şerefli bir Kur'ân'dır"* [1]. Bürûc Sûresindeki âyetlerin ışığı altında bu âyette geçen kitâbın levh, meknûn'-un da mahfûz anlamında kullanıldığı kanısındayız. Orada olduğu gibi burada da Kur'ân'ın, levhalara yazılıp saklandığı ve özenle korunduğu anlatılmaktadır.

Bizim kanâatimize göre *Kitâb-ı Meknûn* ve *Levh-i Mahfûz* farklı üslûb ile aynı şeyi anlatmaktadır. Bunlarla anlatılan, Hz. Mûsâ'ya, Tûr'da verilmiş olan yazılı *Levhalar*'dır. *el-Mütetahherûn* ise, o levhaları özenle saklayan, titizlikle uygulayan temiz, sünnetli, râsih olarak tanımlanan Kitâp ehli bilginleridir. Çünkü Arapçada *mütetahher*, temizlenen anlamına geldiği gibi sünnetli anlamına da gelir.

İşte gerek burada, gerek Bürûc Sûresinin 21-22 nci âyetlerinde, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Kur'ân'ın, daha önce Mûsâ'ya verilen *Levhalar*'da mevcudolduğu vurgulanmaktadır. Nitekim bu husus, aşağıdaki âyetlerde de gayet açık olarak belirtilmiştir:

"Muhakkak ki Kur'ân, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Güvenilir Rûh, uyarıcılardan olman için onu, senin kalbine açık bir Arapça ile indirmiştir. O, evvelkilerin Kitâplarında da vardır. İsrâil oğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için (bu Kur'ân'ın vahy olduğuna) *bir delîl değil midir"* (Şuarâ Sûresi: 192-197).

"Bu (sana vahyedilen Kur'ân prensipleri), *elbette ilk sahîfelerde de vardır: İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde"* (A'lâ Sûresi: 18-19).

"Yoksa kendisine haber me verilmedi: Mûsâ'nın ve vefâlı İbrâhîm'in sahîfelerinde bulunan?" (Necm Sûresi: 36-37).

Bürûc Sûresinin 21-22 nci âyetlerinin tefsîrinde de bu konuda gerekli açıklama yapılmıştır.

1. Bürûc Sûresi: 21-22.

Çoğunluğa göre 79 ncu âyette o *kitâbı meknûna* yani yazılıp saklanan o Kur'ân'a temizlerden başkasının el sürmediği buyurulmaktadır. Âyetin siyâkından, Peyğamber(s.a.v.)e vahyedilen sözlerin yazıldığı ve onun yazıldığı sayfaların (levhaların) özenle saklandığı, onlara temiz müslümanlardan başkasının el sürmediği anlaşılmaktadır. Buna göre: "لاَ يَمَسُّهُ إِلاَّ ٱلْمُطَهَّرُونَ: *Ona temizlerden başkası dokunmaz*" âyetindeki temizlerden maksat, Kur'ân'ı yazan ve özenle saklayan temizlenmiş, tertemiz olmuş müslümanlardır. Kir, pis, cenâbet içerisinde bulunan kimseler ona el süremezler. Buhârî, Abdullâh ibn Ömer'in: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *Kur'ân'ın düşman eline geçmemesi için düşman yurduna götürülmesini yasakladı" dediğini rivayet etmiştir* [1].

Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'i tutabilmek için abdestlik olmak gerekir. Fakat buradaki *kitâb-ı meknûn'u veya Bürûc Sûresindeki levh-i mahfûz'*u —ki ikisi de aynı anlamdadır— Kur'ân'ın, kendisinden indirildiği gökteki asıl nüshâ, yani Allah'ın ezelî bilgi hazinesi olarak tefsîr edenler, ona el süren temizlerin de melekler olduğunu söylemişlerdir. Ancak tertemiz melekler ona ulaşabilirler. Kur'ân-ı Kerîm'i de Allah'ın meleği Cebrâîl, oradan alıp indirmektedir. Herhangi bir cinnin, şeytanın levh-i mahfûza (o saklı kitâba) yaklaşması mümkün değildir. Binaenaleyh Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen bu Kur'ân, bir cin, şeytan sözü değil, meleğin, Allah tarafından indirdiği İlâhî sözlerdir. Bu tefsîre göre temiz olanlar meleklerdir. Âyette kasdedilen melekler olduğu için, insanların, Kur'ân'ı abdestsiz tutmalarında bir sakınca yoktur. Çünkü insanlar melek değildir ki temiz olmaları gereksin. Selmân-ı Fârisî gibi bazı sahâbîler, kitâbı meknun'un, levh-i mahfûz olduğunu, ona dokunan temizlerin de melekler olduğunu ve âyetin, Kur'ân'ı abdestli olarak tutmakla bir ilgisi bulunmadığını söylemiştir. Katâde: "Allah katında ona kimse dokunamaz, fakat bu dünyâda ona pis, mecûsî, münâfık da dokunur, el sürer" demiştir. Bazıları da temizler ile Tevrât ve İncîl'i taşıyanlar (yani Kitâp ehli), yahut melekler ve peyğamberlerin kasdedildiğini söylemişlerdir. Taberî'ye göre *el-mutahherûn* sözü, bu sayılanların hepsini kapsar. Melekler de, peyğamberler de, günahlardan temiz olan herkes de bu temizlerin kapsamındadır [2].

İbn Cezzî şöyle diyor: "Zamîr, kitâb-ı mekûn'a da, Kur'ân-ı Kerîm'e de gidebilir. Fakat zamîrin Kur'ân'a gitme ihtimali zayıftır. Çünkü kitâbı tutmak hakikat, Kur'ân'ı tutmak mecazdır. Hakikat mecazdan evlâdır. Sonra kitâp zamire daha yakın olduğu için zamir yakına gider. Şimdi zamîrin kitâba gittiğini kabul ettiğimiz takdirde *kitâb-ı meknûn,* meleklerin ellerindeki

1. Buhârî, Cihâd: 129; Müslim, İmâret: 92-94; Ebû Dâvûd, Cihâd: 81; İbn Mâce, Cihâd: 45; Muvatta', Cihâd: 7; İbn Hanbel, Musned: 2/6, 7...; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/299.
2. Câmi'u'l-beyân: 27/206.

sayfalardır dersek, o zaman temiz olanlar meleklerdir. Çünkü onlar günâhlardan, kusurlardan temizdirler. Şayet kitâb-ı meknûn, insanların ellerindeki sayfalardır dersek, o zaman temizlerin, müslümanlar olması muhtemeldir. Çünkü onlar küfürden temizlenmişlerdir. Yahut *el-mutahherûn* (temizler) ile cünüplükten, hayızdan temiz olmak kasdedilmiş olabilir. Buna göre temizlik, cenabetten, hayızdan yıkanmaktır. Yahut "temizler" ile hades-i asğardan temizlenenler kasdedilmiş olabilir. Buna göre de temizlik abdest almaktır.

"لَا يَمَسُّهُ: Ona dokunmaz" sözü, nehiy veya haber olabilir. Bazıları bunu nehiy anlamında, bazıları da sadece bir vakıayı bildiren bir söz olarak kabul etmişlerdir. Muhakkiklere göre bu, nehiy anlamını veren haber(geniş zaman kipi)dir. Yani: "Ona temizlerden başkasının dokunmaması gerekir" demektir. Gerçi bunun böyle bir anlam ifade etmediğini, sadece bir durumu bildirdiğini söyleyenler de vardır.

"Âyetteki ihtimallere göre fakihler mushafı kimin tutabileceği konusunda ihtilâf etmişlerdir: Evvelâ kâfirin Mushafı tutamayacağında oybirliği içindedirler. Çünkü temizlerden kasıt müslümanlar ise bu mânâ açıktır. Eğer temizlikten kasıt, hadesten temizlenmek ise bu, İslâm ile hasıl olur.

"Hadese gelince bu konuda üç görüş vardır:

1) İmam Mâlik'e göre cünüp, hayızlı ve abdestsiz olanın Mushafa dokunması caiz değildir. Bunların Mushafı kabıyla veya visâde (yastık, kılıf, bir kumaş parçası) ile taşımaları da caiz değildir. Delili de âyette temizlenenler ile gerek büyük, gerek küçük hadesten (yani cünüplükten ve abdestsizlikten) temizlenmenin kasdedilmiş olmasıdır. Bir de Peyğamber(s.a.v.)in, Amr ibn Hazm'e: *"Kur'ân'ı temiz olandan başkası tutmasın"* diye yazmış olmasıdır.

2) Ahmed ibn Hanbel ve Zâhiriyye mezhebine göre cünübün, hayızlının ve abdestsizin Mushafı tutması caizdir. Bunlara göre *mutahherûn* ile (manevî temizliğe ermiş) müslümanlar ve melekler kasdedilmiştir. Yâhut bunlar: *"Ona temizlerden başkası dokunmaz"* âyetini emir değil sadece mevcut durumu bildirme olarak kabul etmişlerdir.

3) Üçüncü görüşe göre Kur'ân abdestsiz tutulabilir, fakat cünüp iken tutulamaz.

İmam Mâlik, öğretmenin ve öğrencilerin abdestsiz Mushafı tutmalarına izin vermiştir. Çünkü bunların, her defasında abdest almaları güçtür. Cünüp olanın Kur'ân okuyup okuyamayacağında ihtilâf etmişlerdir. Şâfiî ve Ebu Hanîfe bunu mutlak sûrette menetmişlerdir. Zâhirîler ise bunu mutlak surette caiz görmüşlerdir. Mâlik ise Kur'ân'dan az bir şey okumağa müsâade etmiştir. Hayızlı ve lohusanın ezbere Kur'ân okuyup okuyamayacağında da ihtilâf vardır. İmam Mâlik'ten bu konuda iki rivayet gelmiştir. Bazıları da bu hususta

az ile çoğu ayırdetmişler(aza cevaz vermişler, çoğu menetmişler)dir'' [1].

أَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾
فَلَوْلَا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَاَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ
مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَا
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾ فَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ
﴿٨٩﴾ وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩١﴾
وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ
﴿٩٤﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

81- Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz? 82- (Ondan) *payınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz? 83- Ya can boğaza dayandığı zaman, 84- Ki siz de o zaman bakar, durursunuz. 85- Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz. 86- Eğer cezâlandırılmayacak iseniz, 87- Bu sözünüzde doğru iseniz onu geri döndürsenize! 88-* (Ölen kişi Allah'a) *yaklaştırılanlardan ise, 89- Ona rahatlık, güzel rızık ve nimet cenneti var. 90- Eğer sağcılardan* (amel defteri sağ tarafından verilenlerden) *ise, 91- ''Sana sağcılardan selâm var!'' 92- Ama yalanlayıcı sapıklardan ise, 93- Kaynar su ikramı, 94- Ve cehenneme atılma var. 95- Bu, muhakkak kesin gerçektir. 96- Öyleyse büyük Rabbinin adını tesbîh et* (O'nu kendisine yaraşmayan sıfatlardan tenzîh eyle).

Tefsîr:

81-87: Şimdi siz bu kadar kanıtlardan sonra hâlâ bu sözü tasdik etmiyor,

1. et-Teshîl: 4/92-93.

bunu kabulde tereddüd mü ediyorsunuz? Yahut siz, bu söz hakkında yalanlayıcılara yaltaklanmak mı istiyorsunuz, bütün rızkınızı yalanlamanız mı yapıyorsunuz? Bu Kur'ân'dan nasibiniz sadece yalanlamanız mı olacak? Hiç bu mübarek sözden yararlanmayacak mısınız? Peki ama sizin gözünüzün önünde birinizin can çekiştirdiğini gördüğünüz zaman ne yaprarsınız? Siz de bir gün o duruma gelince haliniz nice olur? Siz bizi görmezsiniz ama biz o zaman o can çekiştiren insana sizden daha yakınız. İşte çıkmakta olan can, yaptıklarından hesap vermek, yaptıklarının karşılığını görmek üzre bizim huzurumuza gelir. Öldükten sonra hesap yok, ceza görmeyecek iseniz o canı geri döndürsenize! Hayır, bunu yapamazsınız, o can bize gelir, yaptıklarının hesabını verir.

81-82 nci âyetlerin, Medine'de indiği rivayet edilir. Halbuki bu âyetler, bulundukları yere son derece bağlıdır. Bunlar buradan çıkarıldı mı konuda kopukluk meydana gelir. Bu bakımdan bu rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Âyetler, konudaki diğer âyetlerle birlikte inmiştir.

88-94: Eğer bize yakınlardan ise ravh, reyhân (rahat, rahmet, sevinç ve güzel rızık) ve nimet cenneti içinde bulunur. Şâyet kitâbı sağ tarafından verilenlerden ise ona da: "Sağcılardan sana selâm!" denilir. Ve eğer sapık yalanlayıcılardan ise ona yapılacak ikram kaynar su ve cehenneme atmadır.

Bu âyetlerde önce can çekiştiren kimsenin ruhunun geri döndürülemeyeceği ve Allah'ın ona, çevresinde toplanan insanlardan daha yakın olduğu, kimsenin o canı geri döndüremeyeceği belirtildikten sonra o canın, sûrenin baş tarafında açıklanan üç sınıftan birine mensubolacağı bildiriliyor:

O ya mukarreb(Allah'a yakın)lardandır ki bunlar sâbıklardır; ya kitâbı sağ tarafından verilen uğurlu insanlardan, ya da kitâbı sol tarafından verilen uğursuz insanlardandır. Birinci gruptan ise 10-26 ncı âyetlerde durumları açıklanan sâbıklarla birlikte cennet nimetleri içinde olur. İkinci ruptan ise 27-40 ncı âyetlerde durumları açıklanan sağcılarla birlikte cennette olur. Ama —Allah göstermesin— üçüncü gruptan ise o da 41-56 ncı âyetlerde durumları açıklanan solcularla birlikte cehennem azâbı içindedir. İşte çıkan her can, bu üç zümreden birine katılır. Hiç kimse onun sonucunu değiştiremez, onu bedenine geri döndüremez. Artık o, ölümle birlikte kendi iradesinden çıkıp Allah'ın iradesine girmektedir. Onun için Allah ona, kendi çevresindeki insanlardan çok daha yakındır ama insanlar O'nu göremezler.

95-96 ncı âyetlerde de bu sonucun, kesin gerçek olduğu vurgulanıyor ve Peyğamber(s.a.v.)e, Rabbinin adını tesbîh etmesi, yani O'nu, kâfirlerin yakışıksız düşüncelerinden temizlemesi buyuruluyor. Böylece sûrenin sonunda gayet güzel bir biçimde başındaki âhiret konusuna dönülerek sûre bitirilmiş oluyor.

Buhârî, Ebuhüreyre'nin rivayet ettiği şu hadisi kaydetmiştir: *"Dile ko-*

lay, mîzan(tartı)*da ağır, Allah'a sevgili iki kelime vardır: Subhânellâhi ve bi-hamdihî subhânellâhi'l-'azîm"* [1].

Vâkı'a Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Mutlaka vukubulacak olan kıyâmet, alçaltıcı, yükseltici bir olay olarak tanımlanır (1-3). Çünkü dünyâda böbürlenen birçok kimse o gün alçaltılır; dünyâda horlanmış olan birçok kimse de o gün yükseltilir.

2. O gün insanlar üç grupa ayrılırlar: Kitâbı sağından verilen uğurlu kişiler; kitâbı solundan verilen uğursuz kişiler ve hayır işlerinde ileri geçenler.

İşte dünyâda da böyledir ve bu üç grup insan her millet içinde vardır. *"Çoğu öncekilerden, birazı da sonrakilerden"* (13-14). Kötüler, orta yolda giden ılımlılar ve iyiler.

"Sonra Kitâb'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize mîrâs verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lutuf budur!" (Fâtır Sûresi: 32) âyeti, Kitâb'a vâris olan İsrâil oğulları arasında bu üç grupun bulunduğunu ifade eder. Yine: *"Onların içinde ılımlı bir topluluk vardır ama çoğu kötü işler yapmaktadırlar"* (Mâide Sûresi: 66) âyeti de İsrâîl oğulları arasında iyilerin ve kötülerin bulunduğunu gösteriyor.

Yani Kur'ân, iyiliği, sadece bir milletin veya son peyğamberin ümmetinin tekeline vermiyor. Her peyğamberin ümmeti, genellikle bütün insanlar arasında bu üç grup insanın var olduğunu söylüyor ki sosyolojik gerçek de budur. Hiçbir ulusun tamamı kötü olamaz, tamamı iyi de olamaz. Her ulusun içinde kötü huylular, ılımlılar ve çok iyi huylu insanlar vardır ve var olacaktır. Ilımlılar ve iyiler, derecelerine göre cennetlerde ödüllendirileceklerdir (15-40), kitâbı sol tarafından verilen kötüler de cehennemde cezalandırılacaklardır (41-44).

3. Bedenden ayrılan can, eğer olgun ve Allah'a yakın bir ruh ise nimet cennetinde, esenlik içinde olur. Kendisini sağcılar (amel defterleri sağından verilmiş olanlar) selâmlarlar. Ama Hakk'ın çağırısını yalanlayan sapık bir ruh ise cehenneme gider.

4. Kur'ân'ın anlattığı âhiret hayâtı, hesâp ve cezâsı kesin gerçektir (84-95).

5. Ruhsal olgunluk kazanıp âhiret mutluluğuna erebilmek için Ulu Allah'ın adını anmak, O'na kulluk etmek gerekir (96).

1. Buhârî, Îmân: 19, Da'avât: 66, Tevhîd: 58; Müslim, Da'avât: 31; Tirmizî, Da'avât: 59; İbn Mâce, Edeb: 56; İbn Hanbel, Musned: 2/232.

6. İnsanı menîden yaratan Allah, ölenlerin benzerlerini yaratmağa da kadirdir (58-61).

''نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَما نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ، عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ'': *Aranızda ölümü takdîr ettik*, (sizi ölümlü yarattık) *bize engel olunamaz; ki, sizin yerinize benzerlerinizi getirelim. Ve sizi, bilmediğiniz biçimde yeniden yapalım''* (60-62) âyetlerinde bizce gayet açık bir anlam vardır ki buna dikkat edilmemiştir:

Birinci âyette, yeniden yaratılacak insanın, bedeninin, bu bedenin aynı değil, benzeri olacağı: *''Sizi bilmediğiniz bir biçimde yapalım''* anlamındaki ikinci cümleden de yeniden yaratılacak insanın, bilinmeyen bir biçimde yaratılacağı anlaşılır. Daha önce geçen benzeri âyetlerle karşılaştırılırsa bu âyetlerden de kemâl bulmadan ölmüş insan ruhunun, bilinmeyen bir zamanda ve bilinmeyen bir biçimdeki yeni bir bedene sokulup bedensel hayâta getirileceği mânâsı çıkarılabilir

Bu âyetler, olgunluk kazanmış mü'min insanlara değil, âhireti inkâr eden kemâl bulmamış cehennem halkına hitâptır. Bundan, kemâl bulmamış inkârcı insanların, kemâl bulmak üzre tekrar bedenlere sokularak yeniden yaratılacağı anlaşılır. Bu takdirde ba's (yeniden bedensel hayâta çıkarma, öldükten sonra diriltme) olayı, kemâl bulmamış ruhlara mahsus olabilir. Kemâl bulmuş ruhlar, huld cennetine gittiklerinden, bedensel hayâta dönmezler. Ba's, kemâl bulmamış ruhların, kemâl bulmak üzere bedensel hayâta getirilmesidir ki bedenden bedene geçen ruh, bu bedenler içinde dünyânın ızdırabını, sıkıntılarını çekerek olgunlaşır. İşte bu gelip gitmeler ruhu pişirip olgunlaştıracak olan cehennem hayâtıdır. Her bedensel hayâtta yapılanlar, ruhun daha sonaki hayâtının mâhiyetini çizer. Kötülüklerden korunan ve Allah'a ibâdetle olgunlaşan rûh, ebedîlik cennetine girer, bir daha, gerçekte azâb olan bu bedensel hayâta dönmez. Ama olgunlaşmayan ruhlar, olgunlaşıncaya dek yeni bedenlere sokularak dünyâya getirilirler. Olgunlaşmanın tek yolu da Allah'a ibâdet ve güzel ahlâktır.

Âyetlerden bu mânâ anlaşılabilir ama tenâsüh (reenkarnasyon) demek olan bu açıklama, cumhûrun anlayışına aykırıdır. Bu bakımdan bu mânânın muhtemel olmakla beraber, cumhûrca âyetlere böyle bir mânâ verilmediğini belirtmemiz gerekir.

7. 62-74 ncü âyetlerde Allah'ın gücü ve yeniden yaratmasının kanıtları anlatılır: Tabiat olaylarından ibret alınması öğütlenir.

8. *''Yoo, yıldızların yerlerine yemîn ederim, bilirseniz bu, büyük bir yemîndir''* (75-76) âyetlerinde uzayın büyüklüğüne, gezegenlerin yörüngelerinin enginliğine işaret edilir.

9. 77-80 nci âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Kur'ân'ın

içeriğinin, temiz (sünnetli) kişilerin, özenle korudukları, onlardan başka kimsenin dokunmadığı *Kitâb-ı Meknûn*(özenle saklanan Kitâp)da mevcudolduğu anlatılmaktadır. Burûc Sûresinde bu *Kitâb-ı Meknûn, Levh-i Mahfûz* korunan, saklanan levha) deyimiyle anılmıştır. İkisi de aynı şeydir. Levh'ten kasıt, Hz. Mûsâ'ya verilmiş olan levhalar(Tevrât'ın aslı)dır. Mahfûz ise onun, özenle korunmasıdır. Orada *Levh-i Mahfûz* olarak anılan İlâhî Kitâb, burada *Kitâb-ı Meknûn* olarak anılmıştır. İki deyim de, Hz. Mûsâ'ya verilmiş olan ve temiz (sünnetli) din bilginleri tarafından özenle saklanıp korunan İlâhî Kitâbı kasdetmektedir.

"Ona, mütetahhirlerden başkası dokunmaz" âyetiyle anlatılmak istenen de, o kitâbı özenle saklayanların vasıflarıdır. Arapçada mütetahhir, temizlenen demek ise de, sünnet olmuş kişi anlamına da gelir. Burada bu mânânın kasdedilmiş olma ihtimâli çok kuvvetlidir. Âyette, Mûsâ'nın Kitâbının, sünnetli din bilginleri tarafından korunduğu, sünnetlilerden başka kimsenin o Kitâba dokunmadığı anlatılmaktadır.

İşte Allah'ın buyruğu ile gelen *er-Rûhu'l-Emîn* (Güvenilir Rûh), o Kitâb'ın içeriğini, zamanla ona girmiş olan katmalardan da arındırarak Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyetmiştir.

Ayrıntı için işâret edilen âyetlerin tefsîrine ve Bürûc Sûresinin 21-22 nci âyetlerinin tefsîrine bakınız.

10. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen bu söz, yalanlanacak bir söz değildir (81).

11. Bu mübârek sözden istifâde edilmesi gerekirken bunun bildirdiği âhiret hayâtını, ba's gerçeğini yalanlayanlar, eylemlerinin sorumluluğuna katlanacaklardır (82).

VÂKI'A SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	خَافِضَةً رَافِعَةً	Nasb ile:	Hasan ve Îsâ ibn Ömer Sekafî.
	خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ	Ref' ile, gizli bir müb-tedâ'nın haberi:	Ötekiler [1].
6	مُنْبَتًّا	T ile [2]:	Mesrûk, Neha'î ve Ebû Hayve.
	مُنْبَثًّا	Sâ ile [3]:	Çoğunluk [4].
9	الْمَشَمَةِ	Hemzenin harekesini nakl ile kendisini kaldırma:	Hamza.
	الْمَشْأَمَةِ	Sâkin şîn ve meftûh hemze ile:	Ötekiler [5].

1. Kurtubî: 17/196; el-Bahr: 8/203.
2. Ardı kesilmiş, mahvedilmiş demektir.
3. Dağılmış, savrulmuş, demektir.
4. Kurtubî: 17/197.
5. el-Budûr: 310.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
12	فِى جَنّٰتِ	Çoğul:	Çoğunluk.
	فِى جَنَّةٍ	Tekil:	Übey, Talha ve İbn Huşeym [1].
15	عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ		Çoğunluk.
	سُرُرٌ مَوْضُونَةٌ		İbn Mes'ûd [2].
16	مُتَّكِينَ	Hemzenin hazfiyle:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكِئِينَ	Hemze ile:	Çoğunluk [3].
	مُتَقَابِلِينَ		Çoğunluk.
	نَاعِمِينَ		İbn Mes'ûd [4].
19	لاَ يَصَّدَّعُونَ	Meftûh yâ, şeddeli sâd ve dâl ile [5]:	Mücâhid.
	لاَ يُصَدَّعُونَ	Madmûm yâ, hafif meftûh sâd ile, edilgen:	Ötekiler [6].
	وَ لاَ يُنْزِفُونَ	Meksûr z ile, etken:	Kûfeliler.
	وَ لاَ يُنْزَفُونَ	Meftûh z ile, edilgen:	Ötekiler.
22	وَ حُورٍ عِينٍ	İkisi de mecrûr:	Hamza, Kisâ'î.

1. el-Mesâhif: 168.
2. el-Mesâhif: 97.
3. en-Neşr: 1/397.
4. el-Mesâhif: 97.
5. Aslı (يَتَصَدَّعُونَ)dir. T, sâd'a idğâm edilmiştir.
6. el-Bahr: 8/205-206.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ حُورًا عِينًا	İkisi de mansûb:	Übeyy ve Abdullâh ibn Mes'ûd[1].
	وَ حُورٌ عِينٌ	İkisi de merfû':	Çoğunluk[2].
29	طَلْعٍ	'Ayn ile:	'Alî ibn Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs.
	وَ طَلْحٍ	Hâ ile:	Çoğunluk[3].
33	مَقْطُوعَةٍ		Çoğunluk.
	مَنْقُوضَةٍ		Übeyy[4].
34	فُرُشٍ	Madmûm r ile:	Çoğunluk.
	فُرْشٍ	Sâkin r ile:	İbn Mes'ûd[5].
37	عُرْبًا	Sâkin r ile:	Şu'be, Hamza, Halef.
	عُرُبًا	Madmûm r ile:	Ötekiler[6].
44	لاَ بَارِدٍ وَ لاَ كَرِيمٍ	İkisi de cerr ile:	Çoğunluk.
	لاَ بَارِدٌ وَ لاَ كَرِيمٌ	İkisi de ref' ile:	İbn Ebî Able[7].

1. el-Mesâhif: 97, 168; el-Bahr: 8/206.
2. Tebsırah: 692; Kurtubî: 17/203-204; en-Neşr: 2/383.
3. el-Mesâhif: 97, 191, 206; Kurtubî: 17/208. Rivâyete göre yanında وَ طَلْحٍ مَنْضُودٍ okunmuş olan Hz. 'Alî, "Talh'ın işi ne? O (طَلْعٌ مَنْضُودٌ)dur, "لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ" onun istif edilmiş tomurcuğu vardır" âyetini misâl vermiştir. "Peki öyle ise, değiştirelim mi?" demişler. "Hayır, artık Kur'ân değiştirilmez" demiştir. Hz. 'Alî kendi kırâetini tercîh etmekle beraber bu kırâeti, herkesçe kabul edilmiş olan mushafa yazmayı uygun görmemiştir. Bu rivâyeti, Ebûbekr el-Enbârî, senedlendirmiştir (Kurtubî: 17/208-209; Câmi'u'l-beyân: 27/180).
4. el-Mesâhif: 168.
5. el-Mesâhif: 97, 168.
6. Kurtubî: 17/211. Taberî'ye göre ikisinde de madmûm r ile okumak daha doğrudur (Câmi'u'l-beyân: 27/189).
7. el-Bahr: 8/209.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
47	أَإِذَ إِنَّا	Birincisi soru, ikincisi olumlu:	
	أَإِذَا أَإِنَّا	İkisi de iki hemze ile soru:	Ötekiler [1].
	مِتْنَا	Meksûr mîm ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef, Hafs, Nâfi'.
	مُتْنَا	Madmûm mîm ile:	Ötekiler [2].
48	أَو آبَاؤُنَا آلْأَوَّلُون	Sâkin vâv ile:	Ebû Ca'fer, Kalûn.
	أَوَآبَاؤُنَا آلْأَوَّلُونَ	Meftûh vâv ile:	Ötekiler [3].
	آلْأَوَّلُونَ وَ آبَاؤُنَا مِنْ بَعْدِهِمْ أَجْمَعُونَ		İbn Mes'ûd [4].
52	مِنْ شَجَرٍ		Çoğunluk.
	مِنْ شَجَرَةٍ		İbn Mes'ûd [5].
53	فَمَالُونَ	Hemzenin hazfi, mâkablinin dammı ile:	Ebû Ca'fer.

1-2 el-Budûr: 310.
3. Tebsırah: 692; el-Budûr: 310.
4. el-Mesâhif: 97.
5. el-Mesâhif: 97; el-Bahr: 8/210.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	فَمَالِؤُون	Meksûr lâm, madmum hemze ile:	Ötekiler [1].
55	شُرْبَ	Madmûm şîn ile:	Nâfi', Âsım ve Hamza.
	شَرْبَ	Meftûh şîn ile:	Ötekiler [2].
58	مَا تَمْنُونَ	Meftûh t ile:	Ebû's-Semmâl, Muhammed ibn Semeyfa', Eşheb Ukaylî.
	مَا تُمْنُونَ	Madmûm t ile, imnâ'dan [3]:	Çoğunluk [4].
60	قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ	Hafif dâl ile:	İbn Kesîr.
	قَدَّرْنَا بَيْنَكُمْ	Şeddeli dâl ile, takdîr'den:	Ötekiler [5].
	حَتَمْنَا عَلَيْكُمْ		İbn Mes'ûd [6].

1. en-Neşr: 1/397.
2. Tebsırah: 693; Kurtubî: 17/214; en-Neşr: 2/383; el-Budûr: 310.
3. Bu fi'l, (مَنَى)dan da, (أَمْنَى)dan da aynı anlamda kullanılır.
4. Kurtubî: 17/216; el-Bahr: 8/211.
5. Kurtubî: 17/216; en-Neşr: 2/383; el-Budûr: 310.
6. el-Mesâhif: 97.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
61	وَ نُنْشِيكُمْ	Vakıf halinde hemze'yi yâ'ya dönüştürme:	Hamza.
	وَ نُنْشِئَكُمْ	İki halde de hemze ile:	Ötekiler [1].
62	النَّشَاءَةَ	Meftûh şîn, elif, hemze ile:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	النَّشْأَةَ	Sâkin şîn, meftûh hemze ile:	Ötekiler [2].
	تَذَكَّرُونَ	Hafif zâl ile:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	تَذَّكَّرُونَ	Şeddeli zâl ile:	Ötekiler.
65	فَظَلْتُمْ	Meftûh zâ, sonra sâkin lâm ile:	Çoğunluk.
	فَظَلِلْتُمْ	Meksûr lâm, sonra sakin lâm ile:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Cahderî [3].
	تَفَكَّهُونَ	H ile:	Çoğunluk.
	تَفَكَّنُونَ	N ile:	Übey, İbn Kays, Ebû Harâm [4].
66	أَإِنَّا لَمُغْرَمُونَ	Tam telaffuzlu iki hemze ile:	Ebûbekr.
	إِنَّا لَمُغْرَمُونَ	Meksûr bir hemze ile:	Ötekiler [5].

1. el-Budûr: 310.
2. Tebsırah, Kurtubî: 17/217; en-Neşr: Ankebûtta geçti. el-Budûr: 306.
3. el-Mesâhif: 97, 206; el-Bahr: 8/212; Kurtubî: 17/219. İbn Mes'ûd'un, zâ'nın kesri ve tek lâm ile (فَظِلْتُمْ) okuduğu da rivâyet edilmiştir (el-Mesâhif: 97; Kurtubî: 17/219; el-Bahr: 8/211).
4. el-Mesâhif: 169; el-Bahr: 8/212. (تفكه) eğlendi, (تفكن) pişman oldu anlamındadır.
5. Tebsırah: 693; Kurtubî: 17/219; el-Budûr: 311.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
66	فَلَأُقْسِمُ (فَلَأُقْسِمُ)	Lâm'dan sonra elifsiz:	Hasan, Numeyd, Îsâ ibn Ömer.
	فَلَا أُقْسِمُ (فَلَاأُقْسِمُ)	Lâm'dan sonra elif ile:	Çoğunluk [1].
75	بِمَوْقِعِ	Tekil:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, Neha'î, A'meş, İbn Muhaysın, Hamza, Kisâ'î, Ruveys, Ya'kub'dan.
	بِمَوَٰقِعِ	Çoğul:	Ötekiler [2].
79	لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ		Çoğunluk.
	مَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُتَطَهِّرُونَ		İbn Mes'ûd ve Ebân ibn Tağlib [3].
	تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ أَفَبِهَذَا ٱلْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ، وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ		Çoğunluk.
80	نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ عَلَى نَبِيِّهِ وَ رَسُولِهِ مِنْ رَبِّ ٱلْعَالَمِينَ. أَفَبِهَذَا ٱلتَّنْزِيلِ تَجْحَدُونَ وَ تَدْعُونَ ٱلْمَلَائِكَةَ خَيْر(رَ؟) تُرْزَقُونَ		İbn Mes'ûd [4].
	وَ تَجْعَلُونَ شُكْرَكُمْ		'Alî, İbn 'Abbâs.
	وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ		Çoğunluk [5].

1. Kurtubî: 17/223; el-Bahr: 8/213. Müfessirlerin çoğunluğuna göre burada (لا) sıladır. Çünkü (وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ) âyeti, bu söz ile kasdedilenin, yemîn olduğunu göstermektedir. Fakat Ferrâ'ya göre (لا) sıla değil, olumsuz edâtıdır. Mânâ: "İş, sizin dediğiniz gibi değildir" demektir. Biz de Ferrâ'nın görüşüne katılıyoruz. Burada (لا), yapılacak yemînin büyüklüğünü vurgulamaktadır: "Yoo, yemîn ederim ki" demektir.
2. el-Mesâhif: 97, 221; Tebsırah: 693; Kurtubî: 17/224.
3. el-Mesâhif: 97.
4. el-Mesâhif: 98.
5. el-Mesâhif: 191; Câmi'u'l-beyân: 27/208; Kurtubî: 17/228; el-Bahr: 8/215.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَكْذِبُونَ	Hafif meftûh t ile:	Übeyy, Yahyâ ibn Vessâb, Mufaddal-Âsım'dan.
	تُكَذِّبُونَ	Şeddeli, meksûr zâl ile, tekzîb'den:	Çoğunluk [1].
89	فَرُوحٌ	R'nin dammıyle:	Ruveys.
	فَرَوْحٌ	R'nin fethiyle:	Ötekiler [2].

1. el-Mesâhif: 169; Kurtubî: 17/230.
2. Kurtubî: 17/232; en-Neşr: 2/383; el-Budûr: 311. Taberî'ye göre r'nin fethi daha doğrudur (27/211).

57/112 HADÎD SÛRESİ

Hadîd, demir demektir. 25 nci âyetinde demirin yararlarına işaret edildiği için hadîd adını alan bu sûrede ihlâs ile îmâna ve Allah yolunda harcamaya, Allah'a tevekküle, O'nu anmaya, dünyâ tutkusundan, katı yüreklilikten kaçınmağa davet edilir; cimriliğin kötülüğü, sâdık mü'minlerin âhirette yüksek derecelere erecekleri belirtilir. Dünyâ hayâtının geçiciliği, âhiretin ebediliği, Allah'ın dilemediği bir şeyin olmayacağı, O'nun dilediğinin de olacağı vurgulanarak mü'minlerin ele geçen nimetlerle şımarmamaları ve elden çıkan nimetlerden dolayı da üzülmemeleri öğütlenir. İnsanların adâletli davranmaları, cihânda adâletin kurulması için peyğamberlerin gönderildiği; Allah'ın, kimseye dinde ruhbarlığı farz kılmadığı anlatılır; Allah'tan korkup O'nun peyğamberlerine inananların, Allah'ın kat kat rahmetine erecekleri, herşeyin Allah'ın elinde ve kudreti altında olduğu vurgulanarak sûre bitirilir.

Sûrenin bölümleri birbirine bağlıdır. Bundan dolayı bütün bölümlerinin birbiri ardınca indiği söylenebilir. Muhammed İzzet Derveze şöyle diyor: "Bizim dayandığımız Mushaf, bu sûrenin, Nisâ' Sûresinden önce indiğini söyler. Tertîb râvîlerinin çoğu da sûreyi, sözünü ettiğimiz Mushaftaki sıra gibi sıralarlar. Oysa sûrede bulunan bir âyet, açıkça sûrenin, Fetih'ten sonra indiğini ifade etmektedir ki müfessirlerin çoğu, âyetteki Feth'in, Mekke'nin Fethi olduğunda oybirliği içindedirler (Taberî, Neysâbûrî, Beğavî, Zemahşerî, Hâzin, İbn Kesîr, Tabresî). Sûrede, Mekke'nin Fethinden önce indiği söylenebilecek hiçbir bölüm yoktur. Bu kanıtlara dayanarak biz, bu sûrenin iniş şartları ile, Hudeybiye Barışından sonra ve Mekke'nin Fethinden önce inmiş olan Mümtehine Sûresinin iniş şartları arasında uyum sağlayabilmek için bu sûrenin sırasını, rivayetlerdeki sıradan sonraya aldık.

"Nasr Sûresinde de Fetih kelimesi geçer. Çoğunluk bunun, Mekke'nin Fethi olduğunda oybirliği içindedir. Ancak orada Fetih, Allah'ın müslümanlara bir nimeti olarak zikredilmektedir. Bizim dayandığımız Mushaf, Nasr Sûresinin Kur'ân'ın en son inen sûresi olduğunu söyler. Zemahşerî de böyle diyor. Beyhakî ve Bezzâr onun, Hz. Peyğamber'in Vedâ Haccında indiğini

belirten bir hadis rivayet etmişlerdir [1]. İbn 'Abbâs'tan rivayet edilen bir söze göre de Nasr Sûresi indiği zaman Peyğamber (s.a.v.) Hz. Fâtıma'yı çağırmış:

— Bana nefsimin vefat ettirileceğine işaret edildi, demiş, Hz. Fâtıma önce ağlamış, sonra gülmüş. Ve demiş ki: "Bana önce kendisinin vefat ettirileceğinin bildirildiğini söyledi, buna ağladım, sonra da 'Sabret, âilem içinde ilk defa bana kavuşacak sensin' dedi, buna da güldüm" [2].

Abdullâh ibn Utbe de İbn Abbâs'ın, Kur'ân'dan en son inen sûrenin Nasr Sûresi olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. Neysâbûrî de Hz. Peyğamber'-in, bu sûrenin inişinden sonra ancak yetmiş gün yaşadığını söylemiştir. Bu rivayetlerin hepsi, Nasr Sûresinin, Hz. Peyğamber'in vefatından biraz önce indiğinde birleşmektedir. Peyğamber (s.a.v.) Mekke'nin Fethinden iki yıl sonra, Vedâ Haccından da takriben iki buçuk ay sonra vefat etmiştir.

Tevbe Sûresinin 2 nci ve 28 nci âyetleri, o sûrenin, Mekke'nin Fethinden sonra indiğini açıkça gösterir. İşte bunlardan dolayıdır ki biz, Hadîd Sûresini, Mümtehine Sûresinden sonraya koyduk. Çünkü Mekke'nin Fethi, Mümtehine Sûresinin inişinden sonra ve Hadîd Sûresinin iniş şartları içinde olmuştur. Demek ki Hadîd Sûresi, Mekke'nin Fethi sıralarında inmiştir. Bundan sonra da Tevbe Sûresi inmiştir. Allah daha iyi bilir" [3]. Resmî sıralamada 57 nci, iniş sırasında 112 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِۚ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢﴾ هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ
وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۜ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا
يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْۜ

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/562.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/562.
3. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/31-32.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْاُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۜ وَهُوَ عَل۪يمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'ı tesbîh etmiştir. O, azîzdir, hakîmdir. 2- Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Yaşatır, öldürür, O herşeyi yapabilir. 3- O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır, O herşeyi bilendir. 4- O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa oturdu. Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir. 5- Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler O'na döndürülecektir. 6- Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü gecenin içine sokar. O, göğüslerin özünü bilir.

Tefsîr:

1-3 ncü âyetlerde göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'ı tesbîh ettiği, yani O'nu övdüğü, şânının eksikliklerden münezzeh, kudret ve ilminin sonsuz olduğunu söylediği veya buna delâlet ettiği; göklerin ve yerin sâhibi yaşatan, öldüren ve herşeyi yapabilen Allah'ın, evvel, âhir, zâhir, bâtın ve herşeyi bilen olduğu, herşeyin O'na boyun eğdiği vurgulanmaktadır.

Tesbîh, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını eksik, kötü şeylerden uzaklaştırmak demektir. Göklerde ve yerde bulunan herşeyin tesbîhi iki anlama gelebilir: Ya göklerde ve yerde ne varsa hepsi kendi dilleriyle Allah'ı tesbîh eder, O'nun eksik sıfatlardan münezzeh olduğunu söyslerler. *"Hiçbir şey yoktur ki Allah'ı överek tesbîh etmesin, fakat siz onların tesbîhlerini anlamazsınız"*[1] âyeti de var olan herşeyin Allah'ı tesbîh ettiğini buyurmaktadır.

İkinci anlama göre dil ile tesbîh akıllı varlıklara özgüdür. Cansız şeylerin Allah'ı tesbîhi, dil ile değil, hal iledir. Bulundukları hal ve biçimle, nizam ve intizamla kendilerini yaratan Allah'ın sonsuz kudret ve kemâl sâhibi olduğunu gösterirler.

1. İsrâ Sûresi: 44.

Şâyet âyetteki tesbîhin mutlaka dil ile tesbîh olduğu ileri sürülürse mevsûl mâ'nın, men yerine kullanılmış olduğu anlaşılır. Yani göklerde ve yerde bulunan canlar Allah'ı tesbîh ederler, demek olur. Göklerde tesbîh edenler çeşitli melekler, yerde tesbîh edenler peyğamberler ve mü'minlerdir [1].

Bizim hatırımıza şöyle bir anlam da geliyor: Göklerdekiler deyimi içine diğer Güneş sistemleri içinde yaşayan canlı, belki de çok akıllı varlıklar da girer. Bu tabir ile bütün kâinâtta ne kadar tesbîh etme yeteneğinde varlıklar varsa hepsinin Allah'ı tesbîh ettikleri anlatılmış olur. Bu konuda İsrâ Sûresinin 44 ncü âyetinde de yeterli bilgi vermiştik.

3 ncü âyette Allah kendisini evvel, âhir, zâhir ve bâtın olarak nitelendirmektedir. İbn Kesîr, bu âyet üzerinde on küsûr tefsîr olduğunu söylüyor [2]. Fakat bu kelimelerin özet tefsîri şudur: O evveldir, kendisinden önce hiçbir varlık yoktur. Hiçbirşey yok iken O var idi. Kendi kudretiyle kâinâtı yoktan var etmiştir. Âhirdir: Sondur. Kendisinden sonra bir varlık yoktur. *"O'nun vechinden başka herşey yok olacaktır"* [3] âyeti vechile herşey yok olurken O tek bâkidir. O hiç yok olmaz, dâimâ vardır. Zâhirdir, kâinâttaki her yaratık O'nun varlığını gösterecek biçimde açıktır. Bâtındır: Gizlidir, akıllar O'nun zâtını idrâk edemez. O herşeyi bilendir.

Taberî'ye göre zâhir'in anlamı şudur: O herşeyin üstündedir, O'ndan üstün, yüce bir varlık yoktur. Bâtın: O bütün eşyânın içyüzüdür, eşyâya Allah'tan daha yakın bir şey yoktur. Kendisi: *"Biz ona can damarından daha yakınız"* [4] buyurmuştur [5].

Beğavî'nin kaydına göre Hz. Ömer Kâ'b'e, bu âyetin anlamını sormuş, Kâ'b şöyle cevap vermiş: "O'nun ilki bilmesi, sonu bilmesi gibidir. Zâhiri bilmesi de bâtını bilmesi gibidir" [6]. Yani Allah ilki bildiği gibi sonu da bilir. Açığı bildiği gibi gizliyi de bilir. O'nun ilmine göre ilk, son, açık, gizli fark etmez. Nitekim Buhârî de Yahyâ'nın buna yakın bir sözünü nakletmiştir: "Allah ilmiyle herşeye zâhirdir; ilmiyle herşeye bâtındır" [7]. Yani O açığı da bilir, kapalıyı da bilir. İlmi açığın da, kapalının da üzerindedir [8].

Râzî özetle şöyle diyor: "Bu makam kapalı bir makamdır. İzahı birkaç türlüdür:

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/205-207.
2. Tefsîr: 4/303-304.
3. Kasas Sûresi: 88.
4. Kaf Sûresi: 16.
5. Câmi'u'l-beyân: 27/216.
6. Meâlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 7/30.
7. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 57. Bu söz, Mücâhid'in bir tefsîri olarak geçer.
8. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/303.

1) Bir şeyin bir şeyden önce olması, birkaç şekilde düşünülür:

a) Etkinlik bakımındın, b) İhtiyâç bakımından, c) Şeref ve rütbe bakımından, d) Zaman: Öncelik ve sonralık bakımından.

Kur'ân-ı Kerîm, yüce Allah'ın, kendisinden başkasından önce olduğunu gösterdiği gibi akıl ve kanıt da bunu gösterir. Çünkü "Vâcibu'l-Vücud'dan başka her şey mümkündür" deriz. Her mümkün muhdes (sonradan var) olduğuna göre Vâcibu'l-Vücûd'dan başka herşey muhdestir. Demek ki Vâcibu'l-Vücûd, herşeyden öncedir. Çünkü mümkün, etkene muhtaçtır. Bundan dolayı vâcib, herşeyden öncedir.

Cehm'e göre Allah'tan başkası, sonunda yok olacak ve yalnız Allah kalacaktır. İşte Allah'ın, herşeyin sonu olması bundan ötürüdür. Allah sevâbı sevâb ehline, cezâyı da suçlulara verdikten sonra cennet, cehennem Arş, Kürsî, bütün mülk yok olacak ve Allah'tan başka bir şey kalmayacaktır. O ezelde olduğu gibi ebedde de tek başına kalacaktır. Cehm bu görüşünde şu kanıtlara dayanmaktadır:

1) Âyette Allah "Son" olarak vasıflanmıştır. Her şey yok olmakla ancak O son olabilir.

2) Allah cennet ve cehennem halkının hareketlerini ya bilir, ya bilmez. Eğer bilirse o hareketleri miktarlarıyle bilir. Belli bir miktarı olan herşey sonludur. Öyle ise cennet ve cehennem halkı sonludur. Ondan sonra mutlak yokluk olacaktır. Eğer Allah onların hareketlerini bilmezse o zaman da câhil olması gerekir ki bu muhaldir.

3) Gelecek olaylar fazlalık ve eksiklik kabul eder. Fazlalık ve eksiklik kabul eden herşey sonludur.

Râzî, Cehm'in bu sözlerine şöyle cevap veriyor:

1) Bu eşyânın istimdad (yardım alma) olanağı sonsuzca vardır. Zira bu mahiyetlerin imkânları zâil olsa, mümkünün mümtenia (imkânsıza) dönüşmesi gerekir. Eğer Allah'ın kudreti etkili olmaktan çıkar da muhâle dönerse mâhiyetler değişir ki bu muhaldir. Demek ki imkân süreklidir. Bu, sonradan olan şeylerin kesin yokluğa dönüşmesinin gerekmeyeceğini ortaya kor.

2) Allah'ın, cennet ve cehennem ehlinin hareketlerinin belli bir sayısı olmadığını bilmesi cehl değildir. Çünkü böyle olduğunu bilmektedir. Onları böyle sonsuz yaratmıştır.

3) Gelecek olaylardan varlığa çıkan, sonlu değildir. Âlemin ebedî olduğu olanağını ispat eden kelâmcılar, cennet ve cehennemin bakasiyle bunu izah etmişlerdir. Müslümanların icmâı ve âyetlerin açık anlamı bunu göstermektedir.

Allah'ın, herşeyin sonu olması, birkaç biçimde izah edilebilir:

1) Allah bütün âlemi ve mümkün olan herşeyi yok edecek, böylece en son olduğu gerçekleşecek, sonra yok ettiklerini yeniden ve ebedî kalmak üzere yaratacaktır.

2) Varlık Allah ile başlar, O'ndan inen en son varlığa kadar gelir. Son varlık, en son müsebbeb olur. Artık o, başka bir şeyin sebebi olmaz. Bu bakımdan Allah evveldir. Sonra varlık, indiği en son varlıktan tekrar yükselmeğe başlar. Çıka çıka sonunda varlığı gerekli olan Allah'a varır. Böylece Allah, kendinden inen varlıkların evveli olduğu gibi, kendine çıkan varlıkların da sonudur.

3) Allah varlıkta ilk, istidlâlde sondur. Çünkü bütün istidlâllerin sonu, Yaratıcıyı bilmektir.

Allah'ın zâhir ve bâtın olmasına gelince: O varlığı bakımından zâhirdir. Görülen mümkün varlıkların hepsi O'nun varlığını gösterir. Yaratıcısız bir şey olmaz. Her yaratıkta Allah'ın varlığı görünür. Fakat Allah'ın son derece zâhir (açık) olması, yine son derece bâtın (gizli) olmasının da nedenidir. Eğer Güneş hiç batmadan öyle kalsaydı, biz eşyanın ışığının kendinden olduğunu sanır ve Güneşin aydınlattığının farkına varmazdık. Ama Güneş batıp ortalık kararınca bu aydınlığın Güneşten geldiğini anlarız. Fakat Allah'ın cömertlik ve ikramı hiç kesilmez, mümkün varlıklarda devam eder. Mümkünlerin devâmı, O'nun cömertlik ve ikramiyledir. İşte cömertlik ve keremi her mümkünde sürekli olduğundan bizzat kendisinin varlığı gizli kalır, hattâ bundan şüphe dahi edilir. Her şeyin varlık nurunun, o şeyin kendisinden olduğu dahi sanılır. İşte bu zan ve şüpheler; varlığının gizlenmesinden, daha doğrusu varlığının hiç kaybolmamasından, zuhûrunun kemâlinden dolayıdır. Zuhûrunun (görünmesinin) şiddetinden dolayı akıllardan gizlenen, nurunun kemâliyle (çokluğuyla) perdelenen yüce zâtı eksik sıfatlardan tenzîh ederim!

Kaldı ki O'nun mâhiyeti de insan aklıyle anlaşılamaz. O cisim değildir, cevher değildir. Bütün eşyânın yaratıcısıdır ve eşyâdan öncedir. Mâhiyeti hakkında başka bir şey bilemeyiz. O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır. *"Nerede olsanız O sizinle beraberdir"*[1]. Çünkü O'ndan başka herşeyin varlığı mümkündür (olabilir de olmayabilir de). O ise varlığı gereklidir (olmaması mümkün değildir). Mümkün mâhiyetin varlığa gelmesi, Hakk'ın ona varlık vermesiyledir. Yüce Hak, her mâhiyetle onun varlığı arasında vâsıtadır. Demek ki O, her mâhiyete, o mâhiyetin varlığından daha yakındır. Bundan dolayıdır ki muhakkikler: "Hiçbir şey görmedim ki mutlaka Allah'ı ondan önce görmeyeyim"; orta derecedeki bilginler ise: "Hiçbir şey görmedim ki Allah'ı

1. Bu sûrenin dördüncü âyeti.

onunla beraber görmeyeyim''; zâhirîler de: ''Hiçbir şey görmedim ki Allah'ı ondan sonra görmeyeyim'' demişlerdir'' [1].

4-6: Önceki üç âyette Allah'ın sıfatları belirtildikten sonra bu üç âyette de fiillerine yani yaptığı işlere işaret buyurulmaktadır: O gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra Arşa (tahta) oturmuştur. Yerin içine geçen, yerden çıkan, gökten inen ve göğe çıkan herşeyi bilir. O'nun bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur. Her can, her insan, nerede olsa Allah onunla beraberdir. Onun ne yaptığını bilir. İnsanlar sonunda Allah'ın huzuruna döndürülüp dünyâda yaptıklarından hesap vereceklerdir. Geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokan O'dur. Binaenaleyh her kim geceleyin ve gündüzün her ne zaman bir iş yapsa Allah onu görür ve bilir. Yaratıklarının sadece görünen şeylerini değil, içlerinden geçen düşünceleri de bilir. Hiçbir canlının düşüncesi, isteği Allah'tan gizli kalmaz. Çünkü Allah gönüllerde dolaşan düşünceleri de bilir.

Mânâları açık olan bu âyetlerin benzerleri daha önce tefsîr edilen sûrelerde geçmişti. Özellikle Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra Arşa oturması hakkında A'râf, Ra'd ve Tâhâ Sûrelerinde gerekli açıklamaları yapmıştık. Burada onları tekrara gerek görmüyoruz.

Peyğamber(s.a.v.)in, yatarken şöyle duâ ettiği rivayet edilir:

اللّٰهُمَّ رَبَّ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ رَبَّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ.رَبَّنَا وَ رَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، مُنْزِلَ ٱلتَّوْرَاةِ وَ ٱلاِنْجِيلِ وَ
ٱلْفُرْقَانِ، فَالِقَ ٱلْحَبِّ وَ ٱلنَّوَى، لاَ إِلٰهَ إِلاَّ أَنْتَ.أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ شَيْءٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ.
أَنْتَ ٱلأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ، وَ أَنْتَ ٱلآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ، وَ أَنْتَ ٱلظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ،
وَ أَنْتَ ٱلْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ. اقْضِ عَنِّى ٱلدَّيْنَ وَ أَغْنِنِى عَنِ ٱلْفَقْرِ

''Allahım, ey göklerin ve yerin, büyük Arşın Rabbi, bizim de Rabbimiz, herşeyin de Rabbi! Tevrât'ı, İncîl'i ve Furkan'ı indiren, dâneyi ve çekirdeği yarıp filizi çıkaran, senden başka Tanrı yoktur. Her şerlinin ve senin perçeminden yakalamış bulunduğun her canlının şerrinden sana sığınırım. Sen evvelsin, senden önce bir şey yoktur. Sen sonsun, senden sonra bir şey yoktur. Sen zâhirsin, senin üstünde bir şey yoktur. Sen bâtınsın, senden öte bir şey yoktur. Borcumuzu öde, bizi fakirlikten kurtarıp zengin eyle!'' [2].

Peyğamber(s.a.v.)in bu duâsı, 3 ncü âyetin tefsîri mâhiyetindedir. Ve bizim meâle yazdığımız tefsîrin aynıdır. Hattâ Allah'ın, yere gireni, yerden

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/209-214.
2. Müslim, Zikir: 17; İbn Mâce, Duâ: 2.

çıkanı, gökten ineni, göğe çıkanı bildiğini, göğün ve yerin mülkünün O'na âid olduğunu, geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine soktuğunu bildiren 4-6 ncı âyetler de üçüncü âyetin anlamını izah etmektedir.

Dördüncü âyette *"Nerede olsanız O sizinle beraberdir"* cümlesi münasebetiyle şu hadis rivayet edilir: *"İmanın en üstünü nerede olsan Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir"*[1].

آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ
وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ
لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي
يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهِ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ
لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰٓئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً
مِنَ الَّذِينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ ﴿١٠﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ اَجْرٌ كَرِيمٌ
﴿١١﴾

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/305. Bu hadîsi Taberânî, Nu'aym ibn Hammâd... 'Ubâde ibn Sâmit'ten rivayet etmiştir: Feydu'l-Kadîr: 2/29.

7- Allah'a ve Elçisine inanın ve O'nun, sizi hâkim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden hayredin. Sizden inanan ve hayır edenler için büyük ödül vardır. 8- Elçi sizi Rabbinize inanmaya (güvenmeye) *çağırdığı ve sizden* (bu konuda) *kuvvetli söz almış olduğu halde — gerçekten inanan insanlar iseniz— neden Allah'a güvenmiyorsunuz? 9- Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna açık açık âyetler indiren O'dur. Kuşkusuz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. 10- Neden siz Allah yolunda harcamayasınız ki? Göklerin ve yerin mîrası zâten Allah'ındır* (mal mülk hep Allah'a kalır. Mülkün asıl sâhibi Ohdur). *Elbette içinizden, fetihten önce* (Hak yolunda) *harcayan ve savaşan*(lar, ötekilerle) *bir olmaz. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu vadetmiştir. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. 11- Kimdir o Allah'a güzel bir borç verecek olan ki Allah da onun verdiğini kat kat artırsın ve onun için şerefli bir ödül de versin?*

Tefsîr:

7-11 nci âyetlerde hitâp mü'minleredir. Fakat en başta, Hz. Peyğamber(s.a.v.)in devrinde yaşayan müslümanlara hitabedilmektedir. Burada önce Allah'a ve Elçisine inanıp Allah'ın insana emânet ettiği maldan, Allah yoluna hayredilmesi, harcanması emrediliyor ve inanıp da Allah yolunda mallarını harcayanlara büyük ödül verileceği müjdeleniyor.

Aslında mal, Allah'ındır. İnsan Allah'ın halifesi olarak mala sâhibolur, mal gerçekte ona emanettir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'a âittir. Asıl mülkün sâhibi Allah'tır. İşte insanın mala halife kılınması, Allah adına malın üzerine vekîl kılınmasındandır. Yahut mal başkasının idi. Başkasından kendisine geçti, kendisi başkasının yerine geçip mala sâhiboldu. İşte mal denilen şey, böyle insandan insana geçen, insanların mülkiyetini birbirlerinden devraldıkları bir şey olduğu için "Sizin üzerinizde halîfe yapıldığınız, hakim kılındığınız şey" diye nitelendirilmiştir.

İmdi insan, gerçekte mülkiyeti geçici olarak elinde bulunan malı Allah yolunda harcarsa, gerçekte kendi malını değil, Allah'ın malını harcamakta; O'nun adına, O'nun yoluna vermektedir. Mülkün gerçek sâhibi Allah olduğuna göre neden Allah'ın malını, Allah'ın emrettiği yere harcamaktan çekinir, niçin bu mutluluktan geri kalır?

Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste: *"Sizi çokluk mahvetti. İnsan oğlu malım, malım der. Yeyip tükettiğinden, ya da giyip eskittiğinden, ya da sadaka verdiğinden başka senin malın mı var?* (Çünkü bundan ötesi başkasının

eline geçer)"[1] buyurulmaktadır.

Elbette Mekke'nin Fethinden önceki zor ve sıkıntılı günlerde malını harcayan ve Allah yolunda savaşanla, Mekke'nin Fethinden sonra mal harcayan ve savaşanların durumu bir olmaz. Gerçi Allah hepsine de iyilik, cennet söz vermiştir ama birincilerin dereceleri daha yüksektir. Çünkü onlar dar zamanda mallarıyle, canlarıyle cihâddan geri durmamışlardır. Sıkıntı, yoksulluk ve zaruret içinde mal harcamak, savaşmak daha güçtür. Oysa Mekke'nin Fethinden sonra müslümanlar hem zengin olmağa başlamışlar, hem de güçlenmişler ve İslâmın zafere ulaştığı kesinlikle ortaya çıkmıştır. Güçlü bir ordu ile savaşa gitmek, zayıf kuvvetle savaşa gitmekten daha kolaydır.

İşte âyetlerde anlatılan budur. Sonunda da Allah'ın her yapılanı bildiği, Allah yolunda mal harcamanın Allah'a verilmiş borç olduğu, Allah'ın, bunun karşılığını kat kat vereceği vurgulanmaktadır.

Âyetlerin anlamı geneldir ve bunlar hakkında bir iniş sebebi de rivayet edilmemiştir. Onuncu âyetin Hz.Ebubekir hakkında indiği rivayet edilirse de Kelbî'den gelen bu rivayet sağlam değildir ve zaten âyetlerin genelliğine ve bütünlüğüne de aykırıdır.

Onuncu âyette "fetihten önce mallarını harcayanlar ve savaşanlar" ile, Allah yolunda her türlü fedakârlığa katlanmış olan ilk muhâcirler ve ensâr kasdedilmektedir. Onların dereceleri, elbette fetihten sonra müslüman olanlardan yüksektir. Yüce Allah onları, bu sûreden sonra inen Tevbe Sûresinin 100 ncü âyetinde: *"Muhâcirler ve Ensâr'dan ilk öne geçenler..."* şeklinde övmektedir. Bakara Sûresinin 204-206, Âl-i İmrân Sûresinin 138-168, Nûr Sûresinin 47-54, Mücâdele Sûresinin 8-9, Saff Sûresinin 2-3 ncü âyetlerinde bu ilk müslümanların vasıfları anlatılır. Hattâ Tevbe Sûresinde Peygamber(s.a.v.)in hayatlarının sonuna doğru İslâm cemâatini tasnif eden âyetler vardır.

Öyle anlaşılıyor ki tefsîrine çalıştığımız bu sûrenin bu âyetleri, Mekke'nin Fethinden sonra müslüman olan bazı kimselerin, özellikle henüz imanın içlerine tam oturmadığı hasta yürekli kimselerin, Allah yolunda mal harcamakta, cihâdda, Allah'a ve Elçisine karşı görevlerini yerine getirmekte isteksizlik, gevşeklik ve tereddüd göstermeleri üzerine inmiştir. Nitekim bu gibi tutumlara, Bakara Sûresinin 264-267 nci, Nisâ Sûresinin 52-57 nci, 95-100 ncü, 114-115 nci, 140-147 nci âyetlerinde ve bu sûrenin de biraz sonra gelecek âyetlerinde işaret edilmiştir.

1. Müslim, Zühd: 3; Tirmizî, Zühd: 31; Nesâ'î, Vesâyâ: 1; İbn Hanbel, Musned: 4/24, 26.

7-8 nci âyetlerde "îmân ediniz, neden Allah'a ve Elçisine îmân etmeyesiniz" buyurulmaktadır. Burada îmân, Allah'a ve Elçisine gönülden güvenmek, onların sözlerini doğrulamak mânâsındadır. Belli ki bu âyetler, Mekke'nin fethinden sonra yeni müslüman olmuş, henüz imanın gönüllerine tam yerleşmediği, yeterince Allah'a güven noktasına ermemiş kimseleri kasdetmektedir. Yoksa müslümanların temel grubu olan ilk Muhâcirler ve Ensâr için: *"Îmân ediniz, niçin îmân etmeyesiniz?"* denmez. Hucurât Sûresinin 14 ncü âyetinde de böyle imanın gönüllerine henüz yerleşmediği bedevî Araplardan söz edilmişti.

Tefsîrlerde " أَخَذَ "nin faili Allah'a giden zamir olarak gösterilirse de bu yanlıştır. Çünkü zamîr en yakın kelimeye gider. O da Resûldür. Sözü alan Resûldür. Kurtubî de bu mânâya işâret etmiştir [1].

" وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ: *Sizden mîsâkınızı almıştı"*. Bu misâk hakkında çeşitli görüşler varsa da sûre, Hudeybiye şartlarından sonra ve Mekke'nin Fethi ardından inmiştir. Burada mü'minlerin, Hudeybiye'de, ağacın altında Hz. Peyğamber'e bîat edip Allah yolunda savaşacaklarına söz vermeleridir. Hz. Peyğamber onlardan Allah adına böyle söz almıştı. Mü'minler, Peyğamber(s.a.v.)e bîat etmek suretiyle Allah'a inanıp, güveneceklerine söz vermişlerdi. İşte onlara, verdikleri bu mîsak (söz) hatırlatılarak: *"Elçi, sizi Rabbinize inanmağa çağırdığı ve sizden kuvvetli söz aldığı halde gerçekten inanıyor iseniz hâlâ neden Allah'a ve Elçisine güvenmiyorsunuz?"* buyuruluyor.

Kanaatimize göre burada îmân, güven, son derece bağlanmak anlamınadır. Yoksa Peyğamber'in sahâbîlerinin, Allah'a ve Eçlisine inanmaması söz konusu değildir. Çünkü onlar inandıkları gibi müşrikler de Allah'a inanıyorlardı. Burada kasıt sadece Allah'ın varlığına inanmak değil, O'nun va'dine, müslümanlara yardım edip onları galip getireceğine kesin biçimde güvenmektir. Esasen îmân, güven anlamındaki *emn* kökünden gelir. Eğer burada îmân, güven anlamına gelmese âyetin sonunda *"Eğer inananlar iseniz"* sözü anlamsız kalır. Âyetin anlamı şudur: *"Elçi sizi, Rabbinize inanmaya* (güvenmeğe) *çağırdığı ve* (bu konuda) *sizden kuvvetli söz aldığı halde gerçekten inananlar iseniz neden Allah'a güvenmiyorsunuz? O'nun yolunda mal ve canla savaşmakta tereddüdediyorsunuz?"*

8-9 ncu âyetlerde *"Elçi sizi Rabbinize güvenmeğe çağırdığı ve bu konuda sizden söz aldığı halde neden Allah'a güvenmiyorsunuz?"* deniliyor ve Allah'ın, şefkat ve rahmeti dolayısiyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e açık açık âyetler indirdiği belirtiliyor. Bir hadise göre Peyğamber (s.a.v.) bir gün ashâbına:

1. el-Câmi': 17/239.

— İmanlarını en çok beğendiğiniz mü'minler kimlerdir? diye sormuş.

— Meleklerdir, demişler. Buyurmuş ki:

— Melekler zâten Allah'ın yanındadırlar, neden inanmasınlar?

— Peyğamberlerdir, demişler.

— Peyğamberler neden inanmasınlar, kendilerine vahiy geliyor? demiş.

— Öyle ise biziz, demişler.

— Ben aranızda olduğum halde siz neden inanmayasınız? İmanları en beğenilecek mü'minler şunlardır ki sizden sonra sahifeler görecekler ve onlarda bulunan sözlere inanacaklardır [1].

10 ncu âyetteki *fetih* ile Hudeybiye Barışının kasdedildiğini söyleyenler varsa da, çoğunluğun kanısına göre bu fetih, Mekke'nin Fethidir. Yalnız Fetih Sûresinde Hudeybiye Barışına "Feth-i Mübîn" adı verilmiştir. Ondan sonra müslümanlar zaferler kazanmağa, ganimetler almağa başlamışlardır. Bundan dolayı buradaki fetih kelimesiyle Hudeybiye Barışı da kasdedilmiş olabilir. O takdirde bu sûrenin, Hudeybiye barışı ile Mekke'nin Fethi arasında inmiş olması gerekir. Ancak İbn Kesîr, Ahmed ibn Hanbel'in rivayet ettiği bir hadise dayanarak bu fethin, Mekke'nin Fethi olduğunu söylemektedir. Hadis şudur:

"Hâlid ibn Velîd ile Abdurrahmân ibn Avf arasında bir tartışma olmuş. Halid Abdurrahmân'a:

— Bizden birkaç gün önce müslüman olmakla bize dil uzatıyorsunuz, demiş. Onun bu sözü Hz. Peyğamber'e ulaşınca buyurmuş ki:

— Ashâbımı bana bırakın, nefsimi elinde bulunduran hakkı için Uhud kadar ya da dağlar kadar altın harcasanız, siz onların amellerinin derecesine eremezsiniz" [2].

Hâlid ibn Velîd, Hudeybiye Barışı ile Mekke'nin Fethi arasında müslüman olmuştu. Demek ki bu sûre Fetihten sonra inmiştir.

Evvelâ İbn Kesîr'in bu istidlâli yanlıştır. Çünkü eğer gerçekten Hâlid ile Abdurrahmân arasında böyle bir tartışma olmuş ise bu, Hâlid'in müslüman olmasının hemen ardından olabilir. Bu sûre de yine Mekke'nin Fethinden önce inebilir. Çünkü Hudeybiye ile Mekke'nin Fethi arasında iki yıl vardır. Sonra rivayet edilen bu hadisin sıhhati de şüphelidir. Zira Peyğamber (s.a.v.): *"Ashâbımı bana bırakın, onlara dokunmayın"* diyor. Bu sözü Hâlid'e karşı

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/306. Bu hadisin kaynağını bulamadım. Pek sağlam görünmüyor bana. Çünkü ğaybi Allah'tan başkası bilmez âyetine aykırıdır.
2. İbn Hanbel: 3/266; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/307.

söylüyor ki Hâlid de kendisinin ashâbındandır. Bu hadisin başka varyantlarında: *"Ashâbıma sövmeyin"* tabiri geçer. Bizim kanaatimize göre bu gibi hadisler, sonradan sahabiler arasında çıkan ihtilâflarda bir tarafı tutanların, diğer tarafa yakışıksız sözler söylemeğe, sövmeğe başlamaları üzerine, Hz. Peyğamber'in sahâbilerini bu gibi sataşmalardan, âdâba aykırı sözlerden kurtarmak amacıyle ortaya atılmış sözlerdir. Gerçekten Hz. Peyğamber'in, böyle söylediği şüphelidir. Kaldı ki Hâlid ibn Velîd, büyük bir İslâm kumandanı idi, bir sahâbîye sövecek insan değildi.

11 nci âyet, Allah yolunda mal harcamanın, Allah'a ödünç vermek gibi olduğunu ve Allah'ın, bunun karşılığını kat kat vereceğini bildirerek mü'minleri Allah yolunda harcamağa teşvik etmektedir.

Abdullâh ibn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre bu 11 nci âyet inince Ensâr'dan Ebû'd-Dahdâh:

— Yâ Resûlâllah, Allah bizden ödünç mü istiyor? demiş. Peyğamber (s.a.v.):

— Evet ey Ebû'd-Dahdâh, deyince (Ebû'd-Dahdâh):

— Yâ Resûlâllah, elini bana göster, demiş. (Peyğamber'in) elini tutmuş:

— Ben Rabbime bahçemi ödünç verdim, demiş ve altıyüz hurma ağacı bulunan bahçesini (Beytu'l-mâl'e) bağışlamış. Bahçeye gidip karısına:

— Ey Ümmü'd-Dahdâh, bahçeden çık, ben onu yüce Rabbime ödünç verdim, demiş.

Bir rivayette hanımı da:

— Satışın bereketli olsun, Ebû'd-Dahdâh, demiş, eşyasını ve çocuklarını bahçeden çıkarmış. Sonra Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Ebû'dahdâh için cennette nice iri salkımlı hurmalar var! buyurmuş [1].

Bizim kanâatimize göre onuncu âyetteki fetih, Hudeybiye Barışı olsa da çoğunluğun kanısına göre Mekke'nin Fethidir. Onun için Mekke'nin Fethini burada özetlemek istiyoruz:

Hudeybiye Barış Andlaşmasına göre Mekkelilerin tarafını tutup onların şartlarına tâbi olan Bekr Oğulları kabilesi, yine adı geçen Andlaşma uyarınca müslümanların tarafını tutup onların şartlarına tâbi olan Huzâ'a oğulları kabilesine saldırdı. Vaktiyle aralarında bulunan bir kan dâvâsı yüzünden Bekr oğulları, Kureyşlilerden yardım alarak geceleyin Huzâ'a oğullarına saldırıp onları dövdüler ve "Münebbih" adlı bir adamlarını da öldürdüler. Kureyşin

1. Hadisi İbn Ebî Hâtim rivayet etmiştir: İbn Kesîr, Tefsîr: 4/308.

Bekr oğullarına yardımı, Barış Andlaşmasını ihlâl idi.

Huzâ'alılardan kırk kişi gelip Peyğamber'den yardım istediler. Peyğamber (s.a.v.) onlara yardıma söz verdi. Bu durumu anlayan Ebusüfyân, Andlaşmayı tazelemek için Medine'ye geldi. Önce kendisinin kızı olup Peyğamber'in zevcesi bulunan Ümmü Habîbe'nin odasına gitti. Fakat Ümmü Habîbe, müşrik babasını Peyğamber'in yatağının üstüne oturtmak istemedi. Sonra Ebusüfyan, Hz. Peyğamber'e gitti, Peyğamber kendisine cevâp vermedi. Ebubekir'den, Ömer'den, Alî'den ve Fâtıma'dan da yüz bulamadı. Mescidin kapısına gelip:

— Ey insanlar, ben insanlar arasında kendimi sizin himayenize bırakıyorum, dedi ve Mekke'ye döndü.

Peyğamber (s.a.v.) gizlice yürüttüğü savaş hazırlığını tamamlayınca Medine müslümanları, Eslem, Ğifâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Süleym ve Fizâre kabilelerinden oluşan onbin kişilik bir ordunun başında Mekke'ye doğru yürüdü. Hicretin sekizinci yılı, Ramazan Ayının onuncu günü yola çıkmıştı. Hem kendisi, hem de sahâbîleri oruç idiler.

Mekkeliler, müslümanların gelmekte olduklarını öğrencince Hevâzin, Sakîf, Bekr Oğulları ve çevre kabilelerden yardım istediler. Fakat Hevâzin ve Sakîf'in büyük kısmı henüz Mekke'ye ulaşmadan Peyğamber'in ordusu Mekke'de Marru'z-Zahrân'a vardı. Mekkeliler çare olmadığını anlayınca Peyğamber'in hükmüne teslim oldular. Mekke kenarlarından birinde cüz'î bir çarpışma birkaç kişinin ölümüne sebebolduysa da önemli bir çarpışma olmadı. Peyğamber (s.a.v.), kenar mahalledeki çarpışmayı duyunca müslüman birlik kumandanından savaşı durdurmasını emretti.

Haber almak için etrafı yoklayan Ebusüfyan, Peyğamber'in amcası olup Peyğamber'in muvafakatiyle imanını gizleyen Abbâs'a sordu:

— Bu nedir? Abbâs:

— Annen ve kabilen senin haline ağlasın, baksana Allah'ın Elçisi onbin kişilik bir ordu ile gelmiş, dedi ve Ebusüfyân'ı himayesine alıp hayvanının arkasına bindirdi, Hz. Peyğamber'in huzuruna getirdi. Ebusüfyan epey tereddüdden sonra müslüman oldu. Abbâs:

— Yâ Resûlâllâh, Ebusüfyân övünmeyi sever, ona güveneceği bir mevki ver, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Evet, dedi ve Ebusüfyân'ın evine giren güvendedir, kendi evine girip kapısını örten güvendedir, Mescide giren güvendedir diye bir ünleyici ile ilân etti. Böylece karşı koymayanlara, kapalı yerlere dokunulmayacağını bildirdi.

Ebusüfyân, karşısında hayâl edemeyeceği kadar büyük bir güç görünce Abbâs'a:

— Cidden bugün kardeşinin oğlunun mülkü büyümüş, dedi. Abbâs:

— Yazık sana, bu, Allah'ın peyğamberliği ve yardımıdır (kırallık değildir) dedi.

Sa'd ibn 'Ubâde, Hazrec birliklerinden birinin kumandanı ve bayraktarı idi. Mekke'ye girerken şöyle bağırıyordu:

— Bugün mertlik günüdür, bugün haram helâl olur!

Hz. Ömer onun bu sözünü Allah'ın Elçisine haber verip:

— Bunun Kureyşe saldırmayacağından emin değiliz, dedi.

Allah'ın Elçisi Alî'ye:

— Sa'd'e yetişip bayrağı onun elinden almasını ve kendisinin, ordunun önünde Mekke'ye girmesini emretti.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) Mekke'ye girince Ka'be'ye yöneldi, Ka'be'yi içinde bulunan üçyüz altmış puttan temizledi. Ka'be'nin duvarlarında İbrahim'i fal okları çekerken gösteren bir resim, Îsâ'nın ve meleklerin resimleri vardı. Bunların silinmesini emretti. İkinci gün Ka'be'nin çevresinde toplanan halka şöyle hitâbetti:

— Kan ve mal dâvâları ayaklarımın altındadır. Ancak Ka'be'nin kapıcılığı, bakıcılığı ve hacılara su verme hakkı bâkidir. Ey Kureyşliler, Allah sizden câhiliyye övünmesini, atalarla iftihâr etme geleneğini götürmüştür. İnsanlar Âdem'den, Âdem de topraktandır. (Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. İyi biliniz ki Allah katında en üstün olanınız, en çok korunanızdır!) Ey Kureyşliler, benim size ne yapacağımı umuyorsunuz?

— Hayır umuyoruz, sen kerim bir kardeş ve kerîm bir kardeş oğlusun, dediler.

— Gidiniz, hepiniz tuleka(serbest)siniz, buyurdu.

O günden sonra Mekkelilere tuleka denmiştir. Sonra Mekke halkı Hz. Peyğamber'e biat ederek müslüman oldular. Peyğamber (s.a.v.) Mekke çevresine adamlar gönderip bazı putları ve meşhur tapınakları yıktırdı.

Hz. Ebubekir'in babası Ebu Kuhâfe çok yaşlı idi, gözleri de kör olmuştu. Ebubekir, babası Ebu Kuhâfe'yi, elinden tutup Peyğamber(s.a.v.)e getirdi. Allah'ın Elçisi onu görünce:

— Niçin ihtiyarı evinde bırakmadın ki ben gidip onu göreyim? dedi.

Ebubekir:

— Yâ Resûlâllah, onun sana gelmesi, senin ona gitmenden daha uygundur! dedi.

Peyğamber (s.a.v.) Ebu Kuhâfe'yi önüne oturttu, göğsünü okşadı, "Müslüman ol!" dedi. Ebu Kuhâfe müslüman oldu.

Bu sırada bir Huzâali, bir müşrike saldırıp onu öldürmüştü. Peyğamber (s.a.v.) kalkıp şöyle dedi:

— Ey insanlar, Fil Sâhiplerinin Mekke'ye girmesini engelleyen Allah, Elçisini ve mü'minleri Mekke'ye saldırttı. İyi biliniz ki ne benden önce, ne de benden sonra hiç kimseye Mekke'ye saldırmak helâl değildir. Yalnız bana gündüzün bir saat müsâade edildi, sonra yine eski dokunulmazlığı geri döndü. Burada bulunan, bulunmayana duyursun, Allah'a ve âhiret gününe inanan hiç kimsenin Mekke'de kan dökmesi, Mekke'nin ağacını kesmesi helâl değildir. Ey Huzâaliler, öldürmekten elinizi çekiniz, birinizi öldürdünüz, ben öldürdüğünüz adamın diyetini vereceğim. Ama bundan sonra yine bir adam öldürülürse öldürülen kişinin âilesi, ya onun katilinin kanını, ya da diyetini ister.

Peyğamber (s.a.v.), karşı koymayanlara dokunulmamasını emretmişti. Yalnız son derece kâfir olan bazı kimseler vardı ki Ka'be'nin örtüsüne yapışmış olsalar dahi bunların öldürülmesini emretmişti.'İkrime İbn Ebîcehl, Hebbâr ibn el-Esved, 'Abdullâh ibn Sa'd ibn Ebî Serh, Mikyes ibn Subâbe el-Leysî, Huveyriŝ ibn Nukayẑ, 'Abdullâh ibn Hilâl ibn Hatal, Hind binti 'Utbe, Sâre, Fertnâ ve Kureybe. İbn Hatal, bir câriyesi Huvyriŝ ibn Nukayẑ ve Mikyes ibn Subâbe öldürüldü. Diğerleri affedildiler. Böylece ta başından beri İslâma son derece kötülük yapmış, savaşlara, cinayetlere sebebolmuş bu en yaman İslâm düşmanlarının büyük bir kısmı affedilmiş, öldürülenler üç dört kişiyi geçmemiştir.

Peyğamber(s.a.v.)in bu şefkatli tutumu, gönülleri kazanmış ve Mekke'nin Fethiyle İslâmın önündeki en büyük küfür engeli kalkmış, artık İslâm her tarafa serbestçe yayılma imkânına kavuşmuş, Hudeybiye Andlaşmasiyle başlayan güçlenme ve büyüme, Mekke'nin Fethiyle taçlanmıştır. Bundan sonra Arap Yarımadasının çeşitli bölgelerinden hey'etler gelip halk grup grup müslüman olmuşlardır.

Ensâr, Mekke'nin fethinden sonra artık Peyğamber(s.a.v.)in, doğduğu yer olan Mekke'den ayrılmayacağını sanıyorlar ve bundan endişe duyuyorlardı. Peyğamber (s.a.v.) en güç zamanlarında kendisine gönülden destek olmuş bu fedâkâr insanları şöyle sevindirdi:

— Maâzallâh, yaşamım ve ölümüm sizinle beraberdir!

Ve Ümeyye oğullarından zengin olmayan bir genci, gündelik bir dirhem maaşla Mekke'ye vali bırakıp oradan ayrıldı [1].

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/51-70; Ğazavâtu'r-Resûl (s.a.v.) s. 134-145; et-Tefsîru'l-hadîs: 12/39-42.

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ
جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١٢﴾ يَوْمَ
يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قٖيلَ ارْجِعُوا
وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فٖيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ
مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنَّكُمْ
فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى جَاءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مَاْوٰيكُمُ
النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٥﴾

12- O gün inanan erkekleri ve inanan kadınları görürsün ki nurları, önlerinde ve sağlarında koşuyor. "Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacağınız cennetlerdir. İşte büyük başarı budur!" 13- O gün münâfık erkekler ve münâfık kadınlar mü'minlere derler ki: "Bize bakın da sizin nurunuzdan yararlanalım!" Onlara: "Arkanıza dönün de nur arayın" denilir. Aralarına kapılı bir sûr çekilir ki onun iç tarafında rahmet, dış tarafında azâp vardır. 14- (Münâfıklar) *Onlara bağırırlar: "Biz de sizinle beraber değil miydik?"* (Mü'minler) *Derler ki: "Evet ama, siz kendi canlarınıza kötülük ettiniz, beklediniz* (tevbeyi ihmal ettiniz), *kuşkulandınız, kuruntular sizi aldattı, nihâyet Allah'ın emri* (ölüm) *geldi* (ömrünüzün sonuna dek düzelmediniz), *o çok aldatıcı* (şeytan) *sizi Allah*(ın affı ile) *aldattı. 15- Bugün artık ne sizden, ne de inkâr edenlerden fidye alınmaz, varacağınız yer ateştir. Sizin lâyığınız odur. Ne kötü gidilecek yerdir orası!*

Tefsîr:

12-15 nci âyetlerde mü'minlerle münâfıkların durumlarını tasvir eden bir kıyâmet sahnesi sergilenmektedir: İnanan erkek ve kadınların nurları, kendileriyle beraber, önlerinden ve sağ taraflarından koşar. Nurları kendilerinden ayrılmaz, hattâ kendilerinden de hızlı koşar ki önlerini, çevrelerini aydınlatsın. Onlara altlarından ırmaklar akan cennetlere girip orada ebedî kalacakları müjdelenir. Onların bu aydınlık durumunu gören münâfık (ikiyüzlü) erkek ve kadınlar: "Ne olur, bize bakın, biz de sizin nurunuzdan aydınlanalım" derler. Çünkü onların bakmasıyle şavkları vurur, münâfıklar mü'minlerin yüzlerinin nurundan istifade ederler. Yani öyle çabuk gitmeyin, bize fırsat verin, bizi de bekleyin, biz de sizinle beraber gelip ışığınızdan yararlanalım demektir. Mü'minlerin nurundan yararlanmak isterler. Çünkü kendileri, nifaklarının karanlığı içindedirler. Dünyâda yaptıkları işler, âhirette karanlıklara dönüşmüş, amellerinin karanlıkları içinde kalmışlardır. Mü'minlerin nurunu görünce onların ışığı ile aydınlanmak isterler ama orada başkasının nurundan yararlanılmaz. Oranın ışığı dünyâdan götürülür ve herkes ışığını beraberinde getirir. Bundan dolayı mü'minler onlara: "Arkanıza dönün de oradan nur arayın, biz nuru nereden aldıysak siz de oradan alın" derler. Bu, ötekilerine umutsuzluktan başka bir şey vermez. Çünkü arkaya dönmeleri, bir daha dünyâya gitmeleri mümkün değildir.

Bu konuşma sürerken birden mü'minlerle münâfıklar arasına bir sur (duvar) çekilir ki duvarın iç tarafında rahmet, dış tarafında azâp vardır. Mü'minler sûrun içindeki cennette, münâfıklar da sûrun dışındaki azaptadırlar. Azâpta kalan münâfıklar, içeride bulunan cennettekilere bağırıp derler ki:

— Peki dünyâda biz de sizinle beraber değil miydik? Sizinle beraber dini görevleri yapmaz mıydık? Savaşlara katılmaz mıydık? Şimdi neden siz böyle rahmet içinde, biz azâb içinde olalım? Mü'minler onlara şöyle cevap verirler:

— Evet ama siz içinizde nifak ve küfür gizlemekle canlarınızı fitneye düşürdünüz. Terabbus ettiniz: Peyğamber'in ve mü'minlerin başlarına kötülükler gelmesini beklediniz. Yahut doğru yola gelmeyi, uslanmayı ihmal ettiniz, tevbeyi geciktirdiniz, kuşkulandınız, boş hayaller sizi aldattı. Böyle ömrünüzü geçirirken nihayet ölüm geldi. Gurur ve aldatıcı şeytan sizi Allah ile aldattı. Allah kerimdir, henüz vakit var, Allah sizin böyle küçük günahlarınıza bakmaz gibi sözlerle şeytan sizi aldattı, uslanmadan geri koydu. Nihayet Allah'ın buyruğu olan ölüm gelip çattı ve o kötü hallerinizle âhirete geldiniz. İşte o yüzden bu duruma düştünüz. Bugün artık ne sizden, ne de kâfirlerden fidye kabul edilmez. Fidye vererek canınızı kurtaramazsınız. Yeriniz ateştir. Size uygun olan odur. Lâyığınızı buldunuz. Vardığınız sonuç ne kötüdür!

Mevlâ: aslında insanların işlerini yürüten, koruyucu demektir. Sonra insandan ayrılmayan, onunla beraber bulunan kişi anlamında kullanılmıştır. Sizin velîniz, sizinle beraber bulunacak, sizden ayrılmayacak olan arkadaşınız odur, deniyor. Sonunda da onun ne kötü bir yer olduğu vurgulanıyor. Velî ama nasıl velî (!). Yani ateş sizin mevlânızdır, başka mevlânız yoktur. Zaten mevlâsı ateş olanın başka mevlâsı olamaz. Bu söz, tıpkı "Senin yardımcın

ağlamaktır, başka yardımcın yoktur'' demek gibidir. Bu cümle, ağlamaktan başka yapacak bir işin yoktur mânâsınadır. Burada da münâfıklara, ateşe girmekten başka varacakları bir yer olmadığı belirtilmektedir.

Âyette mü'minlerle münâfıkların durumu ve birbirleriyle olacak konuşmaları, geniş zaman kipiyle anlatılmaktadır. Böylece olay, ileride olacak bir hâdise değil de şimdi gözümüzün önünde cereyan eden bir hâdise olmaktadır. Sanki biz gözümüzün önünde geçen cennet ve azâb, çekilmiş sûr, sûrun dışında azâb içinde kıvranan ve cennettekilere bağırıp imdad dileyen münâfıkları; sûrun içinde bahçelerde zevk-ü safâ süren mü'minleri görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cize üslûbu, olayı böyle canlandırarak gözler önüne sermektedir ki insanlar âhirete meyledip kendilerini bu azâbdan koruyacak, o cennete götürecek güzel işlere yönelsinler. Zaten asıl amaç da insanlarda bu eğilimi uyandırmaktır.

Önce işaret ettiğimiz gibi bu âyetler, kuvvetli ihtimale göre Mekke'nin-Fethi arefesinde veya Mekke'nin Fethinin hemen ardından inmiştir. Burada münâfık erkek ve kadınların tutumları şiddetle kınanmakta ve nifakın, kendilerini kâfirlerle beraber cehenneme sokacağını bildirmektedir. Bundan da nifak hareketinin, tâ Peyğamber(s.a.v.)in hayâtının sonlarına kadar sürdüğü ve bunda erkeklerle beraber kadınların da payı bulunduğu anlaşılmaktadır. Demek ki Peyğamber(s.a.v.)in toplumunda işleri karıştırmağa çalışan, Peyğamber'in ve mü'minlerin başlarına kötü işler gelmesini, onların başarısızlığa uğramalarını bekleyen erkekler ve kadınlar vardı. Bu da o toplumdaki olaylarda kadının da rolü ve ağırlığı olduğu yanında Peyğamber'e inanmış görünen insanlar içinde dahi ikiyüzlü insanların bulunabileceğini; her toplumda bulunması mümkün olan bu tür insanlardan son derece sakınmak gerektiğini gösterir.

İnsanın yaptığı ibadetler, güzel işler, âhirette kendisine nur olur; sürekli taşıdığı kötü düşünceler, vazgeçmediği kötü işler de kişinin nurunu söndürüp onu karanlıklarda bırakır. Peyğamber (s.a.v.) âhirette ümmetini, amellerinin işaretlerinden tanıyacaktır.

— Yâ Resûlâllah, diğer insanlar arasında sen ümmetini nasıl tanırsın? sorusuna, Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Onları abdestin etkisiyle parlayan simalarından tanırım. Başka ümmetlerin hiçbirinde o nur olmaz. Onları, defterlerinin sağ taraflarında bulunmasından tanırım, onları yüzlerindeki nişanlarından tanırım, onları nurlarının önlerinden koşmasından tanırım, diye cevap vermiştir [1].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/309.

Herkesin nuru ameline göredir. Ameli fazla olanın nuru daha parlak, az olanın nuru daha cılızdır. İbn Ebî Şeybe, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Hâkim'in çıkardığı bir rivayete göre Abdullâh ibn Mes'ûd: *"Nurları önlerinde ve sağlarında koşar"* âyetinin tefsîrinde şöyle demiştir: "Nurları amellerine göre verilir. Sırattan geçerken kiminin nuru dağ gibidir, kiminin nuru hurma ağacı gibidir, nuru en az olan da nuru baş parmak kadar olup kâh sönen, kâh yanandır" [1].

Beğavî de Katâde'den gelen şu hadisi kayd etmiştir: "Mü'minlerden öylesi var ki nuru Medine'den ta Aden'i, San'a'yı ve daha ötesini aydınlatır. Öylesi de var ki nuru yalnız ayaklarının bastığı yeri gösterir."

'Abd ibn Humeyd'in, Ubâde ibn es-Sâmit'ten çıkardığı bir rivayete göre âhirette mü'minlerle münâfıklar arasına çekilecek sûr, Beytu'l-Makdis'in doğu tarafında bulunan sûr imiş. Bunun rahmet olan iç tarafında mescid, azâb olan dış tarafında da cehennem vâdisi varmış. Bu acâib rivayeti maalesef Taberî, İbnu'l-Munzîr, İbn Ebî Hâtim, İbn Asâkir, Abdullâh ibn Amr ibn el-Âs'tan çıkarmışlardır. Hakim de bunu sahih görmüştür. Böylece tefsîrlere nasıl ham düşüncelerin karıştığı ortaya çıkmaktadır. Bu rivayeti nakleden Şevkânî şöyle diyor:

"Bu rivayette hiçbir sözün savamayacağı bir güçlük vardır. Sûrun, özellikle rahmet olan içinin mescid olduğu sözünden sonra güçlük daha da açıktır. Çünkü âyet böyle bir şey söylemiyor. Âhirette mü'minlerle münâfıklar arasına girecek sûr ile Beyti Makdis'in ne ilgisi var? Burada Beyti Makdis mescidinin zikredilmesinin anlamı nedir? Eğer Allah Beyti Makdis sûrunu alıp âhirette mü'minlerle münâfıklar arasına koyacak ise o zaman sûrun iç tarafında mescid olmasının anlamı nedir? Yok eğer Allah'ın, mü'minlerle münâfıkları Beyti Makdis'e götürüp mü'minleri sûrun içine, münâfıkları da dışına koyacağı kasdediliyorsa, bu insanlar Sırât üzerinde cehennem yolundadırlar, Beyti Makdiste değillerdir. Böyle bir tefsîr, Peyğamber(s.a.v.)den gelmiş olsa onu kabul eder ve ona inanırız. Ama öyle değilse (ki Peyğamberden gelmemiştir) kabul edilmez" [2].

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا
كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ

1. Fethu'l-Kadîr: 5/171.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/172.

مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّ الْمُصَّدِّق۪ينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا
يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَر۪يمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الصِّدّ۪يقُونَۗ وَالشُّهَدَٓاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿١٩﴾ اِعْلَمُٓوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ
وَلَهْوٌ وَز۪ينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِۜ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ
الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَه۪يجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًاۜ وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ
شَد۪يدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾
سَابِقُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۙ اُعِدَّتْ
لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۜ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظ۪يمِ ﴿٢١﴾

16- İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitâb verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar. 17- Biliniz ki Allah, yeri ölümünden sonra diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık. 18- Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve

Allah'a güzel borç verenler, işte onlara (verdikleri) *kat kat yapılır ve onlar için değerli bir ödül de vardır. 19- Allah'a ve Elçisine inananlar* (yok mu) *işte Rableri yanında sıddîkler* (çok doğru olanlar) *ve şehîdler onlardır. Onların ödülleri ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar*(a gelince), *onlar da cehennem halkıdır. 20- Bilin ki dünyâ hayâtı bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda övünme, mal ve evlât çoğaltma yarışıdır.* (Bu), *tıpkı bir yağmura benzer ki: bitirdiği ot, ekicilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Âhirette ise çetin bir azâb; Allah'tan mağfiret ve rızâ vardır. Dünyâ hayâtı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir. 21-* (O halde siz), *Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği, gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve Elçisine inananlar için hazırlanmış bulunan bir cennete koşun. İşte bu, Allah'ın dilediğine vereceği lûtfudur. Allah büyük lûtuf sâhibidir.*

Tefsîr:

16-17 nci âyetlerde mü'minlere, soru tarzında bir ifade ile Allah'ı anarak ve Hak'tan inen Kur'ân'ı hatırlayarak duygulanmaları, yufka yürekli olmaları; öteki kitâp sâhipleri gibi Kitâbın inişi ve peyğamberin gelişi üzerinden uzun zaman geçmekle katı yürekli olmamaları öğütleniyor. Peyğamberlerden sonra uzun zaman geçtiği için dinin ruhunu kaybedip katı yürekli olan Kitâp ehlinin çoğunun yoldan çıktığı ve ölü yeri dirilten Allah'ın, insanların düşünüp yola gelmeleri için âyetlerini açıkladığı bildiriliyor. İkinci âyet şunu anlatmaktadır:

Allah nasıl ölmüş, kupkuru olmuş yeri, gökten yağmur indirerek diriltirse katılaşmış olan kalbleri de gökten âyetler indirerek diriltir. Bu Kur'ân'ın âyetleri gönüllere hayât verir. Bunları can kulağıyle dinleyip kabul eden ve düşünenler, katı yüreklilikten, kuruluktan kurtulur, dinin ruhuna döner, İlâhî rahmet ile dolup taşar. Allah'ın kelâmından tüyleri ürperir. Allah'ı anmakla gönülleri titrer: *"Allah anıldığı zaman kalbleri ürperir, Allah'ın âyetleri kendilerine okununca imanlarını artırır. Rablerine güvenirler"*[1]. İşte gerçek din duygusu, Allah'ı son derece sevme ve O'na saygı, O'nun emirleri uyarınca hareket etme şeklinde tecellî eder. Allah bizleri böyle dinin ruhu ile dolmuş kimselerden eylesin.

18 nci âyette Allah'ın, sadaka vermek suretiyle kendisine ödünç verenlerin iyiliklerinin karşılığını kat kat vereceği, onları büyük sevâb ile ödüllendi-

1. Enfâl Sûresi: 2.

receği buyurulmaktadır. Bu âyetteki "الْمُصَّدِّقِينَ وَ ٱلْمُصَّدِّقَاتِ" kelimelerini çoğunluk sâd'ın şeddesiyle okumuştur. Bunun aslı "الْمُتَصَدِّقِينَ وَ ٱلْمُتَصَدِّقَاتِ"tır. Tâ sâd'a idğâm edilerek "الْمُصَّدِّقِينَ وَ ٱلْمُصَّدِّقَاتِ" gelmiştir. Übeyy ibn Kâ'b ise kelimeleri aslı olan tâ ile "الْمُتَصَدِّقِينَ وَ ٱلْمُتَصَدِّقَاتِ" şeklinde okumuştur. İbn Kesîr de kelimeyi tef'îl babından okumuştur ki o zaman mânâ şöyle olur: "Kur'ân'ı doğrulayan erkek ve kadınların ve Allah'a güzel borç verenlerin verdikleri şeyler, kendilerine katlanarak geri verilir. Ve onlara değerli bir ödül de vardır". Her iki okuma da söz akışına uygundur. Konu, Allah'ın âyetlerine gönülden bağlılık konusu olduğu için burada âyetlerin tasdiki de, Allah'ın âyetlerini anmakla gönülleri yumuşayan insanların dünyâ tutkusundan uzak olacakları da kasdedilmiş olabilir. Yüce Allah, kendi yolunda verilen sadakaları kendisine verilmiş borç kabul ediyor. Verilenlerin karşılığının kat kat ödenmesi yanında bu güzel işlere ayrıca değerli bir mükâfat da va'dediyor.

19 ncu âyette de Allah'a ve Elçisine inananların, Rableri katında sıddîkler ve şehîdler mertebesinde olacakları, Allah'ın onlara mükâfât ve nur vereceği, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların ise cehenneme gidecekleri bildiriliyor.

es-Sıddîk, çok doğru olan kimsedir. Bu çok doğru olanlar hakkında iki görüş vardır: Birine göre âyet geneldir. Allah'a ve peygamberlerine inananların hepsi sıddîktir. Abdullâh ibn Abbâs'ın, "Onlar sıddîklerdir, yani Allah'ı birleyenlerdir" sözü de bunu gösterir. Diğerine göre sıddîk, peygamberlere inananlar ve bir ân dahi onları yalanlamayanlardır. Fir'avn âilesinden Mûsâ'ya inanan, Yâsîn'de anlatılan elçilere inanan gibi. Bizim dinimizdeki sıddîkler de ilk müslüman olan sekiz kişidir. Bunlar, Ebubekir, Alî, Zeyd, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Hamza'dır. Allah sonradan Ömer'i de bunlara katmıştır.

Şehidlere gelince: Bunda da iki görüş vardır: Birincisine göre bu âyet, daha önceki âyete atfedilmiştir. Takdiri şöyledir: Allah'a ve Elçisine inananlar, sıddîkler ve şehîdlerdir. Mücâhid: "Her mü'min sıddîk ve şehîddir" demiş ve bu âyeti okumuştur. Neden her mü'mine şehîd sıfatı verilmiştir sorusuna gelince bunun birkaç türlü izahı vardır:

1) Çünkü mü'minler Rablerinin huzurunda kulların amellerine şâhidlik ederler. Onlar âhiretin tanıklarıdır. Tanıklıkları makbuldür.

2) Her mü'min, Rabbinin ikramını gördüğü için kendisine şehîd yani Rabbinin ikramını gören denilir.

Diğer kavle göre "وَ ٱلشُّهَدَاءُ" öncesine ma'tuf değil, müptedâdır. Haberi de "عِنْدَ رَبِّهِمْ"dir. Yahut "عِنْدَ رَبِّهِمْ" sıfat olur, Haberi "لَهُمْ أَجْرُهُمْ"dür. Bu takdirde şehîdler:

1) Zeccâc'a göre: *"Her ümmetten bir şehîd, seni de bunlara şehîd getir-*

diğimiz zaman halleri nice olur?"[1] âyetinin delâletiyle şehîdler peyğamberlerdir.

2) Mukatil'e ve Taberî'ye göre şehîdler, Allah yolunda şehîd olanlardır[2].

20 nci âyette dünyâ hayâtının geçiciliği anlatılır: Oyun, eğlence, süslenme, birbirine karşı övünme, çok mal ve evlât sahibi olma hevesleriyle kendini gösteren dünyâ yaşamı, yerden çıkıp yükselen, sonra sararıp kırılan çöpe dönen bir bitkiye benzetilmektedir. Önce çiftçinin hoşuna giden ekin, sonunda nasıl sararır, kırılan çöp haline gelirse, insanın dünyâdaki ömrü de öyledir. Önce yetişip delikanlı olması, annesini babasını sevindirir, ekinin çiftçileri sevindirmesi gibi evlâdın yetişmesi de yetiştirenleri sevindirir. Sonra bu genç insan yavaş yavaş solmağa, gücü azalmağa başlar ve sonunda hayatı çekilen beden, çöp gibi kuruyup düşer. İşte eğlence, süslenme, mal ve evlât edinme hevesleriyle geçirilen dünyâ hayâtı da böyle kısadır. Bundan insana bir yarar yoktur. Dünyâ tutkusu, insanın âhiret cezâsına çarpılmasına neden olur. Fakat Allah, tevbe edenleri, gönüllerini bu tutkunun etkisinden kurtarmağa çalışanları bağışlar.

Asıl insana yararlı olan şu geçici dünyâ hevesleri değil, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Allah rızâsı da gönlü Allah'a bağlamak ve âhireti arzu etmekle kazanılır. Onun için son âyette Allah'ın mağfiretine ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, inananlar için hazırlanmış âhiret bahçesine koşulması emredliyor. Allah'ın mağfiretine erip o bahçeye girmenin, Allah'ın büyük lûtfu olduğu, o büyük lûtuf sâhibinin bu nimetleri dilediğine vereceği vurgulanıyor.

Bunun benzeri misaller, Yûnus ve Kehf Sûrelerinde de geçmişti. Bu âyetlerin hepsi, Peyğamber(s.a.v.)in dâvâsını gizliden gizliye engellemeye, İslâm toplumunun birliğini bozmağa çalışan münâfıkların davranışlariyle ilgilidir.

Taberî, bu âyetler hakkında bir iniş sebebi zikretmemiştir. Yalnız Beğavî ve Kurtubî üç rivayet zikreder ki üçü de birbirinden gariptir. Bir rivayete göre 16 ncı âyet, Hicretten bir yıl sonra şöyle bir münâsebetle inmiş: Münâfıklar Hicretten bir yıl sonra Selmân-ı Fârisî'ye, Tevrât'ta bulunan güzel kıssaları anlatmasını istemişler. Allah: *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"*[3] âyetini indirmiş. Bir süre duran münâfıklar, sonra yine Selmân'dan kıssa anlatmasını istemişler. Allah: *"İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun"* âyetini indirmiş. Rivayetin başka bir varyantına göre samimi müslümanlar, Hz. Peyğamber'den, kendilerine kıssa anlatmasını istemişler; Yûsuf Sûresinin 3 ncü âyeti inmiş. Bir süre sonra yine

1. Nisâ Sûresi: 41.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/231-232.
3. Yûsuf Sûresi: 3.

kıssa anlatmasını istemişler, Zümer Sûresinin 23 ncü âyeti inmiş. Bir süre sonra yine kıssa anlatmasını istemişler, Allah Hadîd Sûresinin 16 ncı âyetini indirmiş [1]. İkinci rivayet Müslim, Tefsîr 24'de, İbn Mâce Zühd: 9'da vardır: Abdullâh ibn Mes'ûd: "Bizim müslüman olmamızla Allah'ın bizi bu âyetle azarlaması arasında sadece dört yıl vardır" dediği rivayet edilmiştir [2]. İbn Abbâs'a atfedilen üçüncü rivayete göre: "Allah muhâcirlerin kalblerini, dini görevleri yapmakta ağır davranır, isteksiz buldu. Kur'ân'ın inişinden onüç yıl sonra: *"İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun"* âyeti ile onları azarladı [3].

Şimdi birinci rivayette münâfıkların Hicretten bir yıl sonra Selmân-ı Fârisî'den Tevrât kıssaları anlatmasını istedikleri, bunun üzerine Yûsuf Sûresinin 3 ncü âyetinin, sonra Zümer Sûresinin 23 ncü âyetinin indiği söyleniyor. Hicretten bir yıl sonraki bir olay üzerine nasıl olur da Mekke'de inmiş olan âyetler iner? Bu olay üzerine indiği söylenen âyetler daha önce Mekke'de inmiştir. Sonra Hicretten bir yıl sonra henüz nifak hareketi öyle tehlikeli boyutlara ulaşmamıştı. Kaldı ki Allah münâfıkların keyfine göre âyet indirmez. Bu rivayete göre inen âyetlerle, Selmân'ın Tevrat ve İncîl'den kıssa anlatması zımnen kınanmakta, en güzel kıssanın Kur'ân'da olduğu belirtilmektedir. Evvelâ Kur'ân'ın kendisi Tevrât kıssalarını anlatır. Sonra büyük bir iştiyakla müslüman olan Selmân'ın, Kur'ân'a rağmen âdetâ inâdına Tevrât'tan kıssalar anlatacağı aslâ düşünülemez. Zira gûyâ Kur'ân, *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* deyip başka kitaplardan kıssa anlatmasını istemediğini zımnen göstermiş iken Selmân yine kıssa anlatmış ise bu, büyük bir cür'ettir. Selmân'ın yüksek şahsiyeti bundan beridir.

İkinci rivayetteki Abdullâh ibn Mes'ûd'un sözüne göre bu âyetin Mekke'de inmiş olması gerekir. Çünkü Mekke devri on üç yıl sürmüştür. Abdullâh ibn Mes'ûd, ilk müslümanlardandır. Halbuki âyet Medine'de indiği gibi, ilk müslümanlar da âyetin vasfettiği katı yüreklilikten uzak idiler. Onların içi Allah sevgisi ve korkusu ile dolu idi. Onların bu vasıfları, Zâriyât Sûresinin 17-19, Meâric Sûresinin 25-35, Zümer Sûresinin 23, Furkan Sûresinin 63-64, Mü'minûn Sûresinin 1-11, Ra'd Sûresinin 20-24 ncü âyetlerinden gayet güzel anlaşılmaktadır.

Üçüncü rivâyet ise âyetin, Hicretin birinci yılında inmiş olmasını gerektirir. Halbuki âyet, diğer âyetlerle beraber, Medine devrinin sonlarına doğru inmiştir. Hicretin birinci yılında yerlerini yurtlarını bırakarak Allah yolunda hicret eden mü'minler, rivayette belirtilen ağır davranma ve isteksizlik gibi

1. Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân: 17/249.
2. Müslim rivayet etmiştir: et-Tâc: 4/254; İbn Kesîr: 4/311; Fethu'l-Kadîr: 5/174.
3. İbn Kesîr, 4/311; Fethu'l-Kadîr: 5/174.

kusurlardan çok yüksek karaktere sahib idiler. Onların yürekleri ağır değil, Allah ve Resûlünün sevgisi ile uçar gibi idi. Onlar Allah için herşeyi fedâ edecek duygularla dolu idiler.

Bu rivayetlerin, âyetlerin inişi ile ilgisi yoktur. Daha öncesine bağlı olan âyetler, Hicretin 8-9 ncu yıllarının şartlarını yansıtmaktadır. Müslümanların cihâd yılları olan bu yıllarda, özellikle Mekke'nin fethi hazırlığı sırasında münâfıkların cimrilik edip cihâd hazırlığına destek olmak istemedikleri anlaşılmaktadır. Sûrenin 7-11 nci âyetlerinde mü'minler, Allah yolunda infâka teşvik edilmişlerdi. 12-15 nci âyetlerinde Allah yolunda infak eden mü'minlerin verdikleri sadakaların, gösterdikleri ihlâsın âhirette önlerinde ve yanlarında koşan nura dönüşeceği, kötü niyetli münâfıkların ise karanlıklar ve azâb içinde kalıp mü'inlerden nûr isteyecekleri, fakat bir yardım ve nûr bulamayacakları belirtildikten sonra 16 ncı âyette mü'minlere yufka yürekli olmaları, zamanla kalbleri katılaşmış olan Kitâp ehli, özellikle yahudîler gibi olmamaları, yani onlar gibi dünyâ tutkusuna kapılmamaları ve Allah yolunda mal vermekten çekinmemeleri öğütlenmekte, mallarını Allah yolunda harcayanların, Allah katında yüce makamlara erecekleri vurgulanmaktadır.

Görüldüğü gibi âyetler birbirinden ayrı değil, birbirine bağlı ve birbirini tamamlamaktadır. Demek ki hepsi birlikte ve aynı zamanın şartları içinde inmiştir. Bu zaman da Hicretin 8-9 ncu yıllarıdır.

Aslında dünyâ hayâtı kötü değildir. Ancak bu hayâtı, Allah'a itâat yerine şeytana itâatle geçirmek kötüdür. Çünkü yüce Allah bu hayatı birtakım vasıflarla nitelemiştir: Bunların birincisi la'b'dir ki nefislerine uyan çocukların işidir. Bu oyun, insana hiçbir yarar bırakmadan geçip gider. İkincisi lehv'dir ki eğlence demek olan bu fiil de gençlerin işidir. Sonunda çoğu kez bundan, hüsrandan başka bir şey kalmaz. Akıllı insan malın geçici, lezzetin gidici olduğunu görür. Mal elden çıkınca nefsin ona karşı özlemi artar. Üçüncüsü bu hayâtın zînet ile vasfedilmesidir ki bu da kadınların işidir. Çünkü zînetin amacı, çirkini güzelleştirmektir. Yıkılmakta olan binâyı onarmak, eksiği tamamlamaktır. Akıllı kişi, geçici olan dünyâda ömrünü hep böyle işlerle geçirmez.

Dünyâ hayâtının dördüncü vasfı da "Aranızda geçici şeylerle övünme"-dir. Haseple, neseple, kudret ve kuvvetle övünmek. Bunların hepsi geçicidir. Dünyâ hayâtının beşinci vasfı, "mal ve evlât çoğaltmak"tır. İbn 'Abbâs şöyle demiştir: "İnsan Allah'ı kızdırmak suretiyle mal toplar. Mal ile Allah dostlarına karşı övünür, malını Allah'ı kızdıracak yollara harcar. Bu, onun için karanlıklar içinde karanlıktır."

İşte dünyâ adamları, bu sayılan kısımların dışında kalmaz. Ya bunlardan birine veya hepsine dahildirler. Yüce Allah bunları açıkladıktan sonra ömrü bunlarla heder etmekten çevirip âhireti onarmağa teşvik etmek için

bu hayâtın geçiciliğini, önce yeşeren, sonra kırılıp dökülen çöp olan bir ekine benzetmiş, âhirette ise azâb ve mağfiretin bulunduğunu vurgulayarak âhireti onarmağa teşvik etmiştir[1].

20 nci âyetteki "küffâr", kâfir'in çoğuludur. Kâfir, bir şeyi gizleyen, örten demektir. Tohumu toprağa gizlediği için çiftçiye kâfir dendiği gibi hakikati örtüp gizleyen inkârcıya da kâfir denir. Kâinâtın yegâne sâhibi, yaratıcısı, insanların besleyicisi, rızık vericisi Allah iken O'nun yanında başka tanrılar edinmek, Allah'a olduğu gibi onlara da tapmak Allah'ın nimetlerine karşı nankörlüktür. Kur'ân'da kâfir en çok bu anlamda kullanılmıştır. Bu âyette bu mânâların hepsi mümkün olmakla beraber birinci mânâ olan çiftçiler anlamı daha uygundur.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ
ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ
فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

22- Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musîbet (afet, hastalık) *yoktur ki biz onu yaratmadan önce bir kitâpta* (saptanmış) *olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır. 23-* (Başınıza gelecek olayları önceden bir kitâba yazdık) *Ki elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve* (Allah'ın) *size verdiğiyle sevinip şımarmayasınız. Çünkü Allah kendini beğenip övünen kimseleri sevmez. 24- Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim* (Allah yolunda harcamaktan) *yüz çevirirse* (bilsin ki) *Allah zengindir, övgüye lâyiktir.*

Tefsîr:

22-23 ncü âyetlerde, dünyâda meydana gelen kıtlık, kuraklık, deprem gibi âfetlerin, insanların uğradıkları hastalıkların, felâketlerin, henüz meydana gelmezden önce bir kitâpta yazılı bulunduğu bildirilmektedir. Bu kitap Allah'ın

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/223.

bilgi hazinesidir, bunun mâhiyetini bilemeyiz.

Allah kâinâtta ne olacak ise onların hepsini vukuundan önce bilir. Allah'ın bildiği şeyler de zamanı gelince olur. Bunlardan kaçmak mümkün değildir. İşte buna kader denir. Yüce Allah kâinâtın olaylarını proğramlamış, bunların zamanlarını tesbit etmiştir. Allah'ın ezelî kaderinin tersi olmaz. İnsan bunu böyle bilirse olan şeyin neden olduğuna, olmayanın da neden olmadığına üzülmez. Bunları Allah'ın bilgisine, kaza ve kaderine havale ederek rahat eder. İşte yüce Allah bu noktaya işaretle "Olayları ezelde böyle tesbit eyledik ki siz, elde edemediğinize üzülmeyesiniz, elde ettiğinize de sevinip gururlanmayasınız" buyuruyor. Böyle yapılmıştır ki insanlar "Neden rızkım azaldı, neden yağmur yağmadı, niçin şu sıkıntı başıma geldi, neden şu derde yakalandım?" deyip bunalımlara düşmesin. Allah kendisine sağlık, nimet, servet, mevki, murâd verince de bunu kendi çabasına, zekâsına mal edip "Ben zekâm, çalışmam sayesinde bu nimete ulaştım" deyip gurura kapılmasın. "Çünkü Allah kendini beğenmiş, övüngen insanları sevmez!"

Herşeyin Allah'ın takdiri ile olduğunu, O'nun takdir etmediği bir şeyin olamayacağını, O'nun takdir ettiğinin de önlenemeyeceğini düşünüp olanlara rıza göstersin, tasalanmasın, işlerin düzelmesi için elinden gelen çabayı harcayıp gerisini Allah'a havale etsin.

İşte insan ancak bu hikmet ile dünyâda mutlu olur. Allah'a böylesine bağlılığı, saâdetini tâ âhirete kadar uzatır, âhirette de kendisini mesud eder.

Tabii kötü olaylardan hiç etkilenmemek, üzülmemek, iyi olaylara da sevinmemek insanın elinde değildir. İnsan kendisini ilgilendiren kötü olaylar karşısında doğal olarak üzülür, iyi şeylere de sevinir. Âyette kaçındırılan üzülme ve sevinme, kişinin caiz olan üzülme ve sevinme sınırını aşıp aşırılığa kaçmasıdır ki bu, insanı günâha sokar. Aşırı sevinmek de, gurura yol açar ki her ikisi de günahtır, haram işlere sürükler, insanı iyice bedbaht eder. İkrime'nin İbn 'Abbâs'tan rivayet ettiği şu söz ne kadar güzeldir: "Sevinmeyen, üzülmeyen kimse yoktur. Önemli olan, kişinin başına gelen musibeti sabır, hayrı da şükür ile karşılamasıdır" [1].

Âyette musîbet ile insanın elinde olmayan, kendisinin sebebolmadığı âfetler kasdedilmiştir. Meselâ başının ağrıması, veya bir yakınının ölmesi, veya fakir olması, kıtlık, yangın ve deprem gibi âfetler. Bunlar insanın elinde olmayan şeylerdir. Bunların olması, Allah'ın takdiri iledir. İnsanın kendi sebebolduğu, kendi yaptığı işler de yine Allah'ın bilgisi içindedir, Allah bunların olacağını bilir ama insan kendi isteğiyle yaptığı bu işlerden sorumludur. Çünkü

1. Câmi'u'l-beyân: 27/235; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/177.

bunları kendi irade ve seçimiyle yapmıştır. Fakat elinde olmayan, bir yangının veya depremin sonucundan sorumlu değildir. Ona düşen, olana rıza gösterip sabır ile bu felâketlerin etkilerini azaltmağa çalışmaktır.

24 ncü âyette de hem cimrilik edip hem de başkalarını cimriliğe teşvik edenler (özendirenler) tehdidedilmekte, Allah'ın zengin ve hamîd (övülmüş) sıfatları vurgulanmaktadır. Yani Allah'ın doğru yola destek olmaktan yüz çeviren insanların yardımlarına ihtiyacı yoktur. O çok zengindir, dilediğine, dilediği kadar verir. Bütün yaratıklar tarafından övülmektedir. Herkesi besleyen O'dur. Verdiği nimetlerden dolayı bütün yaratıklar O'nu övmektedir.

Hadis kitaplarında insanları Allah yolunda infâka, sadakaya özendiren pek çok hadis vardır. Âyetlerin tefsîriyle ilgili olmak üzere bunlardan birkaçının meâlini verelim:

"Bir adam Peyğamber(s.a.v.)e geldi:

— Yâ Resûlallah, hangi sadakanın sevâbı daha büyüktür? dedi.

Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

— Sağlam, arzulu, fakirlikten de korkup zenginlik istediğin durumda sadaka vermendir ve sadakayı tâ cân boğaza dayanıncaya kadar ihmal etmemendir. (Can boğaza dayandığı zaman) *: 'Falana şu kadar, filâna şu kadar dersin'. Oysa artık mal senin değil, başkasının olmuştur"* [1].

Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle diyor: *"Peyğamber (s.a.v.): "Her müslümanın sadaka vermesi gerekir" buyurdu. "Ey Allah'ın Peyğamberi, ya bulamazsa?" dediler. "O da elinin emeğiyle çalışır, kazanır, kendisine de harcar, sadaka da verir" buyurdu. "Ya onu da yapamazsa?" dediler. "Darda kalmış, sıkıntı içine düşmüş bir ihtiyâç sâhibine yardım eder" dedi. "Ya onu da yapamazsa?" dediler. "O zaman, iyi iş yapsın, şerden sakınsın, bu da onun için sadakadır" buyurdu"* [2].

"Ey Âdem oğlu, infâk et, sana da infak edilir" [3].

Kendini beğenmişlik ve kibir, İslâm ile bağdaşmayan kötü huylardandır. Peyğamber (s.a.v.) bir kudsî hadiste *"Kibriyâ örtüm, azamet izârımdır. Bunlarda benimle tartışan*(bunlara sâhip çıkan)*ı ateşe atarım"* buyurmuştur [4].

1. Buhârî, Zekât: 11, Vesâyâ: 7; Müslim, Zekât: 92.
2. Buhârî, Zekât: 30; Edeb: 33; Müslim, Zekât: 54-55; Nesâ'î, Zekât: 56; Dârimî, Rikak: 34; İbn Hanbel, Musned: 4/395.
3. et-Tâc: 2/96. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 11, Nefekât: 1, Tevhîd: 35; Müslim, Zekât: 36, 37; İbn Mâce, Keffârât: 15; İbn Hanbel, Musned: 2/242, 314, 464.
4. Ebû Dâvûd, Libâs: 25; İbn Mâce, Zühd: 16; İbn Hanbel, Musned: 5/388, 397, 398, 400, 401, 6/24.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ
بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ
وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

25- Andolsun biz, elçilerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve onlarla beraber Kitâbı ve mîzânı (adâlet ölçüsünü) *indirdik ki insanlar adâleti yerine getirsinler. Ve kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara yararlar bulunan demiri indirdik ki Allah, kimin ğaybda* (görmediği halde) *Allah'a ve Elçisine yardım edeceğini bilsin. Kuşkusuz Allah, kuvvetlidir, azîzdir* (dâimâ üstündür).

Tefsîr:

25 nci âyette yüce Allah, şöyle buyuruyor: Andolsun elçilerimizi açık kanıtlarla, mu'cizelerle gönderdik, onlarla beraber Kitâp ve adâlet ölçüsü indirdik ki insanlar Kitâpta açıkladığımız adâlet ölçüsüne göre adâleti yerine getirsinler. Demiri de indirdik, yani yer yüzünde demiri yarattık ki onda büyük bir be's (vuruş gücü) vardır. Hakkı kabul etmeyenler, demirden yapılmış silâhlarla yola getirilirler. Demirde insanlara çok yarar vardır. Bıçak, balta, destere, sapan, modern âletler hep demirden yapılır. Dünyânın teknolojisi, ağır sanayii demire dayalıdır. Allah peyğamberleri göndermiş, kitâp indirmiş, demire de bu gücü ve özelliği vermiştir ki kimin gizlide, Allah'a ve elçilerine yardım edeceğini bilsin. Yani kimin gerektiğinde silâhını kuşanıp Allah'ın dininin ve elçilerinin üstün gelmesi için çalışacağını ortaya çıkarsın. Allah kuvvetlidir, galiptir. Âyetin sonunda Allah'ın kavî ve azîz sıfatları vurgulanmakla Hakka yardım edenlerin galip geleceğine işaret edilmektedir. Çünkü Allah onların yardımcısıdır. Allah'ın tarafını tutanlar galip gelirler.

Bu âyet, herhalde Mekke'nin fethi yahut onu müteâkip bir savaş hazırlığı içinde müslümanları cihâda ve Hak yolunda infaka özendiren âyetlerin devamıdır. Adâletin yerine getirilmesi için kitâpların indirildiği buyurulmaktadır. Ve Allah'ın demiri indirdiği, onda büyük bir şiddet ve insanlara yararlar bulunduğu vurgulanmaktadır. Allah'ın demiri indirmesi, yeryüzünde yaratmasıdır. Demir, silâh ve birçok âlet yapmağa uygun, çok yararlı bir madendir. Savaş, silâhla olur. Silâh demirden yapılır. Allah insanlara demiri işleyip

ondan silâh yapma yeteneği vermiştir. Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında demirden kılıç, mızrak, zırh gibi silâhlar yapılırdı. Şimdi tank, uçaksavar, taret, makineli tüfek gibi pek çok ağır silâh yapıldığı gibi trenler, otomobiller, uçaklar, gemiler, deniz araçları hep demirden yapılmakta, modern apartmanlar, saraylar da demir sayesinde göklere tırmanmaktadır. İşte Allah demire böyle muazzam bir güç ve büyük yararlar vermiştir. Allah'ın indirdiği adâlet düzeninin kurulması için cihâd gerekir. Allah demirde yarattığı bu güç ile mü'minlere kendi yolunu savunma imkânları vermiştir. Öyle ise insanların demiri kullanarak Hak yolunu, Peyğamber düzenini savunmaları gerekir.

Demirde büyük bir vuruş gücü ve çok yarar olduğunu buyuran bu âyette mü'minlerin Peyğamber'e yardımcı olmaları yanında demiri işleyip ondaki güçten yararlanmaya teşvik de vardır. Fakat maalesef müslümanlar bu âyetin işâret ettiği, yönelttiği yolda fazla ileri gidememişler, kılıçla yetinip ondaki be's-i şedîd denilen vurucu gücü, çok yararı ortaya çıkaracak icatlarda bulunamamışlardır.

Şimdi âyette adâletin yerine getirilmesi için adâlet ölçüsü olan kitâp ve mîzân'ın indirildiği bildirildikten sonra yaman vurucu gücün ve insanlara yararların bulunduğu demirin indirilmesinden söz edilmesi, elbette bir hikmete bağlıdır. Bu, ilim ve adâletin, kuvvetle beraber bulunacağını, kuvvetsiz ilim ve adâletin devam edemeyeceğini gösterir. İlim ve adâletin yanında kuvvet de bulunacaktır ki ilim ve adalet korunsun, devam etsin. Kabiliyetli insanlar ilim ile beslenecek, zorbalar da kuvvet ile ilim ve adâletin sınırına getirileceklerdir. Kitâp ilmin, mîzân adâletin sembolüdür. Bundan dolayı âyette kitâp ve mîzân beraber zikredilmiş, bunun ardından da kuvvetin simgesi olan demir anılmıştır. Bazı hukuk kurumlarında ilim ve adâlet kitâp ile, kuvvet de kılıç ile sembolize edilerek amblem yapılmıştır.

Açık kanıtlarla peyğamberlerin gönderilişini bildiren bu âyet, bundan öncekilerin devamı, bundan sonrakilerin girişidir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرٰهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ
مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا
بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً
وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا

رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

26- Andolsun, Nûh'u ve İbrâhîm'i elçi olarak gönderdik, peyğamberliği ve Kitâbı bunların zürriyetleri arasına koyduk. Onlardan doğru yolda olanlar da vardır ama onlardan birçoğu yoldan çıkmıştır. 27- Sonra bunların peşinden ard arda elçilerimizi gönderdik, Meryem oğlu Îsâ'yı da onların ardına kattık; ona İncîl'i verdik ve ona uyanların kalblerine şefkat ve merhamet koyduk. Îcâdettikleri ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızâsını kazanmak için kendiliklerinden uyguladılar ama ona gereği gibi de uymadılar. Biz de onlardan îmân edenlere ödüllerini verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmıştır.

Tefsîr:

26-27: Yüce Allah, önceki âyette elçiler gönderdiğini özetle bildirdikten sonra burada da o elçilerin en önemlisi olan iki ata peyğamberi anmaktadır. Bunlar Nûh ile İbrâhîm'dir. Nûh, bütün insanlığın atası, İbrâhîm de mevcut İlâhî din peyğamberlerinin atasıdır. İsrail oğulları peyğamberleri onun soyundan geldiği gibi en son din olan İslâmın Peyğamberi Hz. Muhammed de onun soyundan, fakat İsrail oğulları dışındaki bir koldan gelmiştir. İşte birinci âyette: "Biz peyğamberliği ve Kitâbı o ikisinin soyu içine koyduk" cümlesiyle, peyğamberlerin, bu iki peyğamberin soyundan geldiği anlatılmaktadır. Hz. Nûh, bütün insanlığın atası olduğu için İsrail oğulları dışında, dünŷanın başka yerlerinde gelen peyğamberler de onun soyundan gelmiş olur. İsrail oğulları peyğamberleri ile İsmail soyundan gelen Hz. Muhammed (s.a.v.) de Hz. İbrahim soyundan gelmiştir ama Nûh ve İbrahim'in soyundan gelen insanların hepsi sâlih insanlar olmamıştır. Çünkü salâh, insanın soyundan değil, kendisindendir, nesle dayanmaz. Onlar içinde doğru yolda gidenler bulunduğu gibi yoldan sapan insanlar da vardır. Hattâ çoğu ikinci gruptandır.

Sonra yüce Allah, onların yani zürriyetlerin veya peyğamberlerin ardından (Mûsâ, İlyâs, Dâvûd, Süleyman gibi) peyğamberler ve Meryem oğlu Îsâ'yı göndermiş, ona Încîl'i vermiş ve ona inananların yüreklerine şefkat ve merhamet koymuştur. Ona inananlar şefkatli ve merhametli olmuşlardır. Bu şefkatli ve merhametli insanlar, Allah'ın rızâsına ermek için kendilerine emredilen ibadetlerin yanında bir de ruhbanlık denen dünyâdan el etek çekme zühdünü ortaya çıkarmışlardır. Allah'ın, kendilerine farz kılmadığı halde kendi istekleriyle ortaya çıkardıkları bu ruhbanlığa da sonradan gereği gibi saygılı

olmamışlardır. Onlardan kimi gerçekten inanmış, Allah'a karşı görevini güzel yapmış, Allah da öylelerinin karşılığını vermiştir. Ama onların çoğu da yoldan çıkmıştır.

"وَ رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلاَّ ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا": *İcâdettikleri ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızâsını kazanmak için kendiliklerinden uyguladılar"* cümlesinde iki mânâ muhtemeldir. Saîd ibn Cübeyr ve Katâde'ye dayanan birinci tefsîre göre mânâ şöyledir: *"Onlar bu rahbanlığı, Allah'ın rızâsına ermek amacıyla ortaya çıkardılar. Biz bunu onlara farz kılmadık"*. İkinci tefsîre göre mânâ şöyledir: *"Biz onların ortaya çıkardığı bu rahbanlığı onlara, sırf Allah'ın rızâsına ermeleri için yazdık* (farz kıldık)*"*[1].

Açıkça görüldüğü gibi son âyette Kitâp ehlinden hıristiyanların, Peyğamber (s.a.v.) devrindeki durumları anlatılmaktadır. Onlardan kimi şefkatli, merhametli, gerçekten hıristiyanlığın ruhunu benimsemiş, samimi, dindar, ruhbanlık denen kendini ibadete verme, dünyâdan kenara çekilme prensiplerine bağlı kimselerdi. Bunlar Arapların gelip geçtikleri yollar üzerinde bulunan kiliselere, manastırlara çekilmiş, ibadetle meşgul olurlardı. Araplar bunların hallerini görürlerdi[2]. Fakat hıristiyanların çoğu da dinin ruhundan uzaklaşmış, dünyâ tutkusuna dalmış insanlardı.

Rahbanlık, rahbân'a mensub işi yapmak demektir. *Rehb* kökünden gelen *rahbân,* fa'lân vezninde masdardır. Râ'nın zammiyle *ruhbân* ise *râhib*in çoğuludur. Dinini kurtarmak için dağlara çekilmiş ibadetle meşgul olan insanlara râhib denmiştir. Bunlar kaba elbise giyer, insanlardan uzak durur, mağaralarda ibadetle meşgul olurlardı[3].

İbn Ebî Hâtim'in rivayetine göre Abdullâh ibn Mes'ûd şöyle demiştir: "Peyğamber (s.a.v.) bana:

— Ey İbn Mes'ûd, dedi,

— Buyur, ey Allah'ın Elçisi, dedim.

— İsrâil oğullarının yetmiş iki fırkaya ayrıldığını bildin mi? dedi, onlardan yalnız üç fırka kurtuldu: Bir fırka Meryem oğlu Îsâ(selâm ona)dan sonra kralların, zorbaların karşısına dikildiler, Allah'ın dinine ve Meryem oğlu Îsâ'nın dinine çağırdılar. Zorbalarla savaştılar, öldürüldüler. Bunlar (savaşın, mücâdelenin güçlüklerine) sabrederek kurtuluşa erdiler. Sonra başka bir

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/316.
2. Mu'cemu'l-buldân, deyârât maddesi; Süleyman Ateş, İslâm Tasavvufu.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/245.

fırka kalktı, savaşacak güçleri olmayan bu fırka, kıralların ve zorbaların arasında insanları Allah'ın dinine ve Meryem oğlu Îsâ'nın dinine çağırdılar. Bu yüzden öldürüldüler. Hızarlarla kesildiler, ateşte yakıldılar. Bunlar da (bu yolda) sabredip kurtuluşa erdiler. Sonra başka bir fırka kalktı, bunların ne savaşmağa, ne de adâleti yerine getirmeğe (açıkça Hakka da'vete) güçleri yoktu. Dağlara çekildiler, kendilerini ibâdete, rahbanlığa verdiler. İşte yüce Allah'ın: "İcadettikleri rahbanlığa gelince, biz onu onların üzerine yazmamıştık" sözüyle andığı fırka budur" [1]. Taberî de İbn Ebî Hâtim'den aynı meâlde bir hadisi rivayet etmiştir. Ancak orada hıristiyanların yetmiş bir fırkaya ayrıldıkları zikredilmiştir [2]. Bu hadisler eğer sahih ise hıristiyanların bölünmelerine ve pagan Roma, Bizans ve Mısır kıralları tarafından takibata uğramalarına işaret etmektedir.

Bir adam Ebû Saîd el-Hudrî'ye gelip: "Bana vasiyet et" demiş. Ebû Saîd ona: "Sen, senden önce benim Allah'ın Elçisi(s.a.v.)den istediğim bir şeyi istedin. Sana Allah'tan korkmayı tavsiye ederim, çünkü herşeyin başı takvâdır. Cihâda sarıl, zira İslâmın ruhbanlığı cihâddır. Allah'ı zikret, Kur'ân oku! Çünkü o senin gökte ruhun, yerde zikrindir (bedenin yerde zikrederken ruhun göklere yükselir. Kur'ân şân ve şerefinin artmasına vesile olur) demiştir" [3].

Ahmed ibn Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın, rivâyet ettikleri hadîse göre Peygamber (s.a.v.): *"Her peyğamberin bir rahbanlığı vardır. Bu ümmetin rahbanlığı da yüce Allah yolunda cihâddır" buyurmuştur* [4].

يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله وآمنوا برسوله يؤتكم كفلين من رحمته
ويجعل لكم نورا تمشون به ويغفر لكم والله غفور رحيم ﴿٢٨﴾ لئلا
يعلم أهل الكتاب ألا يقدرون على شيء من فضل الله وأن الفضل
بيد الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم ﴿٢٩﴾

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/216.
2. Câmi'u'l-beyân: 27/239.
3. İbn Hanbel: 3/82; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/317-318.
4. İbn Hanbel: 3/266; İbn Keŝîr: 4/317.

28- Ey inananlar, Allah'tan korkun, O'nun Elçisine inanın ki size rahmetinden iki pay versin, sizin için ışığında yürüyeceğiniz bir nur yaratsın ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 29- Böylece Kitâp ehli kendilerinin Allah'ın lûtfundan hiçbir şeye kadir olmadıklarını, lûtfun tamamen Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine vereceğini bilmezlik etmesinler. Allah büyük lûtuf sâhibidir.

Tefsîr:

28-29 ncu âyetlerde mü'minlere hitâben Allah'a ve Elçisine inanmaları (yani güvenmeleri), bu takdirde Allah'ın, kendilerine, rahmetinden iki *kifl* yani iki kat pay vereceği ve ışığından yürüyecekleri bir nur yaratacağı, günâhlarını da bağışlayacağı, Allah'ın, mağfiret, rahmet ve büyük lûtuf sâhibi olduğu, lûtuf ve keremin O'nun elinde bulunduğu, dilediğine dilediğini vereceği, buna kimsenin engel olamayacağı vurgulanmaktadır.

Son âyette kitâp ehline tariz (sataşma), müslümanlara da müjde vardır. Çoğunluğun kanısına göre " لِئَلاَّ يَعْلَمَ "deki lâ zâiddir., te'kid ifade eder. Cümle " لأَنْ يَعْلَمَ " takdirindedir. Bu kelimeyi " لِيَعْلَمَ " şeklinde okuyanlar da vardır. Ferrâ, Ahfeş ve başka dilcilere göre "أَنْ لاَ يَقْدِرُونَ"daki " أَنْ " şeddeli " أَنَّ"den hafifletilmiştir. Bunun ismi mahfuz zamir-i şân olup haberi "لاَ يَقْدِرُونَ" cümlesidir. Cümle, nasb yerinde "يَعْلَم"nün mef'ûlüdür. Mânâ şöyledir: Ey insanlar, Allah'tan korkun ve Allah'ın gönderdiği elçiye inanın ki Allah size rahmetinden iki pay versin ve ışığında yürüyeceğiniz bir nur yaratsın ve sizi bağışlasın. Böyle yapsın ki Kitap ehli, Allah'ın lûtuf ve kereminden hiçbir şeyin kendi ellerinde olmadığını, O'nun lûtfunu engelleyemeyeceklerini, Allah'ın dilediğine nur ve hidâyetini lûtfedeceğini bilsin(anlasın)lar. Şüphesiz Allah büyük lûtuf sâhibidir.

Lâ'nın, mezîd değil, nefiy için olduğunu söyleyenler de vardır ki kanâatimizce bu daha uygundur. O zaman mânâ şöyle olur: Ey insanlar Allah'tan korkun ve Allah'ın gönderdiği Elçiye inanın ki Kitâp ehli, kendilerinin, Allah'ın lûtfundan hiçbir şeye mâlik olmadıklarını; lûtfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine vereceğini bilmezlik etmesinler (bunu iyice bilsin, anlasınlar). Allah büyük lûtuf sâhibidir.

Yukarıdan beri söz, Kitâp ehlinden Allah'ın rızasına bağlı, şefkatli, merhametli hıristiyanlar üzerinde olduğundan, 28 nci âyetteki "Ey inananlar" hitâbının, hıristiyanlara yönelik olması daha kuvvetlidir. Onlara: "Ey inananlar, Allah'ın yasakladığı şeylerden sakınmak suretiyle Allah'tan korunun ve Allah'ın Elçisine yani Hz. Muhammed'e de inanın ki Allah size rahmetinden iki pay versin. Daha önceki elçilere inanmakla Allah'ın rahmetinden bir

pay almıştınız. Şimdi bu Elçiye de inanırsanız, rahmet payınız iki kat olur. Ve ona gönderilen Kitâp (Kur'ân) sizin için, ışığında yürüyeceğiniz bir nur olur. Allah günahlarınızı bağışlar. O, çok bağışlayan, çok acıyandır. Lutfu boldur. O'nun rahmeti, yahudilerin iddiâ ettikleri gibi sadece bir kavme mahsus değildir. Allah dilediğine rahmetini lûtfeder. Hz. Muhammed'e de lûtfedip bu Kitâbı indirmiştir. Siz Allah'ın Elçisi Muhammed'e inanıp Kur'ân'ın ışığında toplanırsanız, Allah'ın rahmetinin kendilerine özgü olduğunu zanneden Kitâp ehli, bu düşüncelerinin yanlış olduğunu, Allah'ın rahmetinin başkalarına da ulaşmasına engel olamayacaklarını anlarlar. Âyette böyle buyurulduktan sonra Allah'ın lûtuf ve kerem sahibi olduğu vurgulanarak sûre bitiriliyor.

Birinci âyette hem daha önceki elçilere, hem de Allah'ın bu son Elçisine inananlara iki kat rahmet verileceği buyurulmaktadır.

Ebû Mûsâ'l-Eş'ârî'nin rivayet ettiği bir hadise göre Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişi vardır ki Allah bunlara iki kat ecir verir: Kitâp ehlinden bir adam hem kendi peyğamberine, hem de bana inanırsa ona iki ecir vardır. Köle bir adam hem Allah'ın hakkını, hem de efendilerinin hakkını öderse ona iki ecir vardır. Câriyesini güzel yetiştirip sonra onu âzâd eden ve onunla evlenen kimseye de iki ecir vardır"* [1].

Ahmed ibn Hanbel'in, Abdullâh ibn Ömer'den rivayet ettiği bir hadiste de Hz. Peyğamber şöyle buyurmuştur: *"Sizinle yahudi ve hıristiyanların durumu, tıpkı şu adama benzer: Adam işçiler tuttu, 'Kimler bana sabah namazından günün ortasına kadar birer kırata çalışırlar?' dedi. Yahûdiler çalıştılar. Sonra 'Kimler bana öğle namazından ikindi namazına kadar birer kırata çalışırlar?' dedi. Hırıstiyanlar çalıştılar. Sonra: 'Kimler ikindi namazından Güneş batıncaya kadar ikişer kırata çalışırlar?' dedi. İşte siz çalıştınız. Hırıstiyanlar ve yahudiler kızdılar: Biz daha çok çalıştık, bize daha çok ücret vermen gerekir' dediler.* (Adam): *'Ben sizin ücretinizi mi kıstım?' dedi. 'Hayır' dediler. 'Öyle ise* (size ne) *bu benim lûtfumdur, onu dilediğime veririm' dedi"* [2].

Burada önemli olan, gerek âyette, gerek hadislerde hem Kitâp ehline indirilmiş bulunan Tevrât ve İncîl'e, hem de Hz. Muhammed(s.a.v.)e inmekte olan Kur'ân'a inananlara iki kat sevâbın verileceğidir. Fakat kendi kitâplarının hükümlerini uyguladıkları halde Hz. Muhammed(s.a.v.)e tâbi olmayan Kitâp ehlinin ecrinin geri alınacağı söylenmiyor. Demek ki kendi dinlerinde

1. Buhârî, Enbiyâ: 48, İlm: 31; Dârimî: Nikâh, 46.
2. Buhârî, İcâre: 8, Enbiyâ: 50; İbn Hanbel, Musned: 2/6; Câmi'u'l-beyân: 27/244; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/318.

kalan, dinlerinin gereğini yerine getiren kimseler de me'curdurlar. Şu var ki onlara iki ecir değil, bir ecir verilir. Eğer Peyğamber(s.a.v.)e de inanırlarsa ecirleri bir kat daha artar. İşte Kur'ân'ın ruhundan anlaşılan budur.

"Bu(Kur'â)*ndan önce kendilerine Kitâp verdiklerimiz, buna inanırlar. Onlara* (Kur'ân) *okunduğu zaman: 'Ona inandık, o, Rabbimizden gelen gerçektir. Zaten biz ondan önce de müslümanlar idik' derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü ödülleri iki kere verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar"*[1].

Kur'ân, Kitâp ehlini cehenneme doldurmamıştır ama dini de bencilliklerine âlet eden insanların dar anlayışları, bunu yapmış, her dinin mensûbu, diğer dinin mensuplarını büyük bir hazla cehenneme doldurmuştur. Kitâp ehli müslümanları kâfir sayıp cehenneme sokmuş, müslümanlar da onları gâvur sayıp cehenneme doldurmuş, her din mensubu, cennette kendisinden başkasına yer bırakmamıştır. Sonradan bununla da yetinmemişler, aynı dinin içinde türeyen fırkalar da birbirlerini tekfir edip cehenneme sokmuşlardır. Böylece insanları birbirine sevdirmek, Allah sevgisinde birleştirip dost yapmak için gönderilen İlâhî dinler, bencil insanların elinde yozlaştırılmış, dostluk sebebi, kaynağı olmak üzere gelmiş iken ayrılık, düşmanlık kaynağı yapılmıştır. Burada Bâkî ile Şeyhu'l-İslâm Yahyâ Efendi'nin zarif bir tartışması hatırıma geldi. Bâkî:

"Şimdi bir hayli sühanverân içre
Bâkî mânendi var mı bir şâir
Sözleri seb'-ı mu'allâkadır
İmru'l-Kays kendisî kâfir"

kıt'asıyla kendisini zarif bir şekilde taşlayan Yahyâ Efendi'ye şöyle cevap vermiştir:

"Bize kâfir demiş müftî efendi,
Tutâlım ben ana dîyem müselmân,
Varıldıkta yarın rûz-i cezâya,
İkîmiz de çıkârız anda yalan!"

1. Kasas Sûresi: 52-54.

Hadîd Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Göklerde ve yerde bulunan herşey, Allah'ın şânının yüceliğini gösterir. Göklerin ve yerin hükümdârı olan Allah, yaşatır, öldürür, dilediğini yapabilir. O, ilktir, sondur, görünendir, gizlidir, herşeyi bilendir (1-3, 5).

2. Gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah, sonra tahtına çıkıp mülkünü yönetmeğe başlamıştır (4). Gece ve gündüzün birbirini izlemesi, bütün doğa olayları O'nun fermanıyle olmaktadır (6).

3. İnsan nerede olsa, Allah kendisiyle beraberdir. Yalvaranın durumunu bilir, günâh işleyenin haline vakıf olur. Hiçbir şeyi O'ndan gizlemek mümkün değildir. Çünkü O'nun bulunmadığı bir yer ve zaman yoktur. İnsanlar Allah'ın huzuruna gidecekler ve dünyâda yaptıklarının hesabını vereceklerdir (4, 5). O görünen eylemleri bildiği gibi içten geçen düşünceleri de bilir (6).

4. Allah'a ve Elçisine inanmak gerekir.

5. Mal, kimsenin değil, Allah'ındır. Allah onu, insanlara emanet eder. Allah, insanları, kendi malı üzerinde bir süre tasarruf ettirir. Gerçekte mal, görünürdeki sâhibinin değil, Allah'ındır. Allah'ın malını, O'nun yolunda harcamak gerekir. İnanıp mallarını Allah için harcayanlar, büyük ödüllere ererler (7, 10).

6. Kur'ân, insanları cehalet karanlıklarından, bâtıl inançlardan aydınlık düşüncelere çıkarmak için Allah tarafından indirilmiştir (9). Allah, çok şefkatli, çok merhametlidir.

7. Fetihten önce malını Allah yolunda harcayanla, fetihten sonra harcayan bir olmaz. Fetihten önce müslümanlar darlık içinde idiler. Darlık zamanında mal harcayan, İslâmı, kendi canından azîz bilen insanlardır. Darlık ve ihtiyaç içerisinde Allah için malını harcamak, bollukta harcamaktan çok daha iyidir. Gerçi Allah, yolunda malını harcayan herkese ödül söz vermiştir ama, darlıkta mal harcayanların ödülü daha büyüktür (10).

8. Allah için harcanan mal, Allah'a verilmiş borç sayılır. Allah, kendisi için harcanan malı, eksiltmez, katlayarak sahibine öder. Allah için verilen sadaka, malı eksiltmez, bereketlendirir (11, 18).

9. Mü'minlerin harcamaları, güzel eylemleri, âhirette nûr olur, yollarını aydınlatır. Onların ışığı, güzel davranışlarından, sadakalarından oluşur (12).

Amellerin oluşturduğu karanlıklar içinde kalan münâfıklar, ışıklar içinde yanlarından gelip geçen mü'minlere seslenerek gitmemelerini, onların kendilerinin ışığından yararlanmaları için geri dönüp kendileriyle beraber yürümelerini isterler ama mü'minler, onlara, âhirette ışığın başkasından değil, kişinin kendi eylemlerinden oluştuğunu, başkasının ışığından yararlanmalarının

mümkün olmadığını söylerler.

İki grup birbirinden ayrılır. Biri işkence zindanına kapatılır, öteki cennette aydınlıklar içinde sefâ sürer (12-15).

Bu âyetlerden açıkça anlaşılıyor ki her canın ışığı veya azâbı kendi eylemlerinden oluşur. Dışarıdan bir etkenin yardımı olmaz. Kimse kimseye yardım edemez, ışık veremez. Ya da kimse kimseyi azâbdan kurtaramaz. İnsanı kurtaracak olan, kendi eylemleridir.

10. Allah'a ve elçilerine inananlar, gerçek sıddîklerdir. Onlar, Allah katında (Yüce Dîvân'da) öteki insanlara tanık olacak, onların davranışlarının gerçek dine uyup uymadığına tanıklık edeceklerdir. Onlar, âdetâ İlâhî Mahkemenin bilirkişisi durumundadırlar. Onlar hem ödüllendirilecek, hem de nurlandırılacaklardır. Nânkörler ise cehenneme atılacaklardır (19).

11. Peyğamberlerin da'vetleri üzerinden uzun süre geçince yavaş yavaş da'vetin feyz ve heyecânı azalır, onların yerini ruhsuz merâsim, eylemler kuru şekiller, gelenekler alır. İnsanlar dinin ruhundan uzaklaşıp şekillere dalmakla gönüller katılaşır, duygusuzlaşır, çokları yoldan çıkar. Eğer ilk da'vet heyecânı korunmuş olsa, bu kuruluk ve katılık olmaz.

İşte bu heyecânı tazelemek için zaman zaman ümmet içinde velîler, ıslâhatçılar, yahut peyğamberler çıkar; ölü gönüllere tekrar heyecân ve hayât gelir. Nasıl yağmur ölü toprağı diriltirse, peyğamberlerin, ermişlerin veya ıslâhatçıların aşıladığı feyiz ve heyecân da katı gönüllere öyle hayat, letâfet, yufkalık verir (16-17). Ağlamayan gözler yaşarır, aldırmayan gönüller duyarlı olur. Öyle ki:

"Allah anıldığı zaman kalbleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler) *onların îmânlarını artırır; Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. İşte gerçek mü'minler onlardır..."* (Enfâl Sûresi: 2-4).

12. Oyun, eğlence, süslenme, övünme, mal ve evlât çoğaltma hevesiyle geçen dünyâ hayâtı, ilkbaharda yeşerip sonra sararan bir saman çöpüne benzer. Bu hayât, bir avunmadır. Gerçek hayât, âhiret hayâtıdır (20).

13. Allah'a ve Elçilerine inananlar için hazırlanmış olan, gökle yer arası kadar geniş bir cennete (bahçeye) koşmalıdır. 19 ve 21 nci âyetlerde Allah'a ve Elçilerine inananların, Allah katında cennet ile ödüllendirilecekleri, aydınlık içinde olacakları vurgulanmaktadır. Bu bağlamda elçiler, çoğul getirilmekle, isim belirtilmeden, Allah'ın elçilerinin yolunun birliği ve Allah'ın elçilerine inanıp sâlih amel yapan herkesin cennetlik olduğu anlatılmıştır. Bundan, İlâhî dînlerin birliği ve bütün elçilerin misyonunun aynı olduğu anlaşılır: *"İşte sizin bu ümmetiniz* (toplumsal dininiz) *bir tek ümmettir, ben de sizin*

Rabbinizim, bana kulluk ediniz" (Enbiyâ Sûresi: 92, Mü'minûn Sûresi: 52).

14. İnsanın başına gelen herşey, açık bir kitâpta (Allah'ın yazgısında) vardır (22). Kaderde olmayan bir felâketin vcukubulmayacağını, kaderde olanın da mutlaka vukubulacağını, bunun engellenemeyeceğini ifade eden 22 nci âyet kader inancını insana aşılamakla onu tesellî etmekte, başına gelen felâketlere Allah'ın kaderi gözüyle bakıp umutsuzluğa düşmemesini öğütlemektedir. Zaten bunun ardından gelen 23 ncü âyet, neden olayların böyle takdîr edildiğini açıklamaktadır: *"Tâ ki elinizden çıkana üzülmeyesiniz; Allah'ın size verdiğiyle şımarmayasınız."*

Nimetleri Allah'ın vergisi, felâketleri de Allah'ın kaderi (yazgısı) gören; Allah'ın verdiğini, yine O'nun aldığını düşünen kimse üzüntünün ve umutsuzluğun girdâbına düşmekten kurtulur, Allah'ın kaderiyle tesellî bulur. İşte kader inancının büyük sırrı, püf noktası buradadır.

Şunu da unutmamak lâzımdır ki insana Allah'ın takdiri gözüyle bakması öğütlenen olaylar, kendi elinde olmayarak başına gelen felâketler; sevdiğini kaybetmesi, bir felâket, hastalık gibi hâdiselerdir. Fakat bu âyet, insanın kendi isteğiyle yaptığı hırsızlık, zinâ, öldürme, gasb, zulüm gibi suçlar hakkında değildir. Kur'ân, bunların Allah'ın takdiri ile olduğunu söylemez ve insanın bunlara, Allah'ın takdîri gözüyle bakmasını da öğütlemez. Biz, insanın kendi isteğiyle yaptığı işleri Allah'ın takdirine havale edip avunmasını öğütleyen bir âyet bilmiyoruz. Ancak bu anlamda hadisler vardır, fakat âyet yoktur.

15. Allah, cimrilik eden, başkasına da cimrilik aşılayan, kendini beğenmiş insanları sevmez (23-24). Çünkü kendini beğenmek, cimrilik etmek, başkalarına da cimrilik aşılamak şirk ahlâkıdır, îmâna aykırıdır.

16. Allah, insanlar arasında adâleti sağlamak için peyğamberler göndermiş, onlara kitap indirmiştir. Fakat İlâhî düzeni, adâleti saldırganlardan korumak için güçlü olmak da gerekir. Ma'nevî gücün, maddî güçle desteklenmesi lâzımdır. İşte maddî güç de, yine Allah'ın y arattığı demirden elde edilir. İlk silâh kılıçtan tutun da, toplara, taretlere kadar hemen bütün silâhlar demirden yapılır. Bu silâhlar yardımıyle elçilerine destek olarak yeryüzünde adâlet düzenini koruyan insanlar, sevâb alırlar. Bunları anlatan 25 nci âyetin sonunda Allah'ın kuvvetli ve azîz sıfatlarının vurgulanması, hakkı, adâleti koruyanların güçlü olması gerektiğine işarettir.

17. Allah, Nûh ve İbrâhîm peyğamberlerin soyu içine peyğamberlik ve Kitâp koymuştur. Bunların soyundan gelen peyğamberler, Rabbânî din bilginleri, Hak Kitâbının hükümlerini uygulamışlardır. Ama bu ikisinin soyundan gelen insanlar içinde doğru yolda olanların yanında sapık birçok insan da vardır. Zaten bir ulusun hepsi kötü olmaz. Ulusun içinde iyiler ve kötüler

yan yana bulunur. Hattâ kötülerin sayısı daha çok da olabilir. Ama Allah'ın rahmeti boldur. Allah, her kötüyü mutlaka cezalandırmaz. Acıyıp bağışladıkları, azâbettiklerinden çoktur.

18. Kendisine İncîl verilmiş olan Îsâ'nın ümmeti içinde bazı zâhidler, farz olmadığı halde kendiliklerinden uzlete çekilip sadece ibâdetle ömürlerini geçirmeyi arzu etmiş ve bunu gelenek haline getirmişler; sonra da bu geleneğe tam anlamıyle riâyet de edememişlerdir. Allah, onlar arasında samimî dindarları ödüllendirmiştir. Ama onların içinde de yine birçoğu yoldan sapmıştır.

27 nci âyet de bütün hıristiyanların bir olmadığını, onların çoğu yoldan sapsa da içlerinde dinin özüne bağlı kalan samimi dindarların bulunduğunu ve onların da ödüllendirileceğini vurgulamaktadır ki: *"Hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde, gece sâatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar da iyilerdendir. Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Kuşkusuz Allah, korunanları bilmektedir"* (Âl-i İmran Sûresi: 113-115) âyetleri de dinlerinin özüne bağlı kalan Kitâp ehline Tanrı ödülünü müjdelemektedir. Mâide Sûresinin 69, Bakara Sûresinin 62 nci âyetlerinde Allah'a ve âhirete inanıp sâlih amel yapan İlâhî Kitâp sahibi bütün insanlara ebedî saâdet va'dedilmektedir.

Kur'ân'ın bu kadar kapsamlı, evrensel âyetleri varken ve hemen her sûrede kısa veya uzun anlatımlarla bu evrensel düşünceler belirtilmiş iken o İlâhî mesajı, kendi düşünce potalarına döküp daraltan insanların Kur'ân düşüncesine karşı nasıl büyük cinâyet işledikleri ortadadır. Allah'tan dileğimiz, Kur'ân düşüncesinin önünü gölgeleyen bu köhne zanların açılması, Kur'ân düşünce güneşinin, bütün şa'şaasıyle açık gökte parlamasıdır.

19. 20 nci âyette, herhalde hitâp Kitâp ehlinedir. Kendi kitaplarına gereğince inanmayan o insanlara, Allah'tan korkup son peyğambere de inandıkları takdirde Allah'ın, kendilerine iki pay rahmet ve ışığında yürüyecekleri nûr vereceği ve kendilerini bağışlayacağı vurgulanmaktadır. Âyetin amacı, Kitâp ehlinin dinlerini bırakmaları değil, fakat bu yeni peyğamberin peyğamberliğini kabul etmeleri, onun da'vetini çelmelemeyi bırakıp ona destek olmalarıdır. Eğer âyette hitâp Kitâp ehline ise amaçlanan anlam budur. Bu âyet, yine Kitâp ehli hakkında inmiş olan: *"Bundan önce kendilearine Kitâp verdiklerimiz, bu*(Kur'â)*na inanırlar. Onlara* (Kur'ân) *okunduğu zaman 'Ona inandık, o Rabbimizden gelen gerçektir. Zaten biz, ondan önce de müslümanlar idik' derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü ödülleri iki kez verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar"* (Kasas Sûresi: 52-54) âyetleri gibidir.

Âyette onlara: *"Allah'tan korkunuz, O'nun Elçisine inanınız!"* tehditkâr bir üslûb ile hitâbedilmesinin nedeni, Kitâp ehlinin çoğunun, yeni peyğamberi tanımamaları, onun çağrısını engellemeğe çalışmalarıdır. İşte onlara, böyle davranmanın, îmânla bağdaşmadığı, Allah'a inananların, birbirine destek olmaları gerektiği anlatılmıştır.

20. Allah'ın rahmeti, herhangi bir ulusun tekelinde değildir. O, dilediğine lutfeder. Peyğamberlik, sadece İsrâil oğullarına özgü değildir. Allah, istediği ulustan, dilediği insanı seçer, ona mesajını lutfeder. O'nun lutfune kimse engel olamaz.

HADÎD SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى ٱلْأَرْضِ		**Çoğunluk.**
	يَعْلَمُ مَا تُخْرِجُ ٱلْأَرْضُ مِنْ شَىْءٍ مِمَّا يَنْتَفِعُ بِهِ ٱلنَّاسُ		**İbn Mes'ûd, Hasan ve A'rec [1].**
	يَنْزِلُ	**Nüzûl kökünden muzâri':**	**Çoğunluk.**
	يُنَزَّلُ	**Tenzîl kökünden muzâri':**	**İbn Mes'ûd [2].**
	أُنْزِلَ	**İnzâl kökünden mâzî:**	**Übeyy [3].**
5	تَرْجِعُ	**Meftûh t meksûr cîm ile, etken:**	**İbn 'Âmir, Ya'kub, Ebû Hayve, İbn Muhaysın, Humeyd, A'meş, Hamza, Kisâ'î, Halef.**

1-2 el-Mesâhif: 98.
3. el-Mesâhif: 169.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تُرْجَعُ	Madmûm t, meftûh cîm ile, edilgen:	Ötekiler [1].
8	وَ قَدْ أُخِذَ مِيثَاقُكُمْ	Madmûm hemze ile, edilgen, ism merfû':	Ebû 'Amr.
	وَ قَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ	Meftûh hemze ile, etken, isim mansûb:	Ötekiler [2].
9	يُنْزِلُ	İnzâl'den:	İbn Kes̱îr, Ebû 'Amr.
	يُنَزِّلُ	Tenzîl'den:	Ötekiler.
	لَرَؤُفٌ	Meksûr hemze ile:	Ebû 'Amr, Şu'be, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	لَرَءُوفٌ	Uzatımlı hemze ile:	Ötekiler [3].
10			Çoğunluk.
	مِن قَبْلِ	Harf-i cer'siz:	İbn Mes'ûd ve Rebî' ibn Huseym [4].

1. Kurtubî: 17/237; en-Neşr: Bakara Sûresinde geçti; el-Budûr: 311.
2. Tebsırah: 693; Kurtubî: 17/238; el-Bahr: 8/218; en-Neşr: 2/384; el-Budûr: 311.
3. Tebsırah: 694; Kurtubî: 17/241; el-Bahr: 8/219; en-Neşr: 2/384.
4. el-Mesâhif: 98, 306.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	وَ كُلٌّ	Ref' ile:	İbn 'Âmir ve Şam mushafları.
	وَ كُلاًّ	Nasb ile:	Ötekiler ve mushafları.
11	فَيُضَعِّفُهُ	Tad'îf kökünden merfû':	İbn Keŝîr, Ebû Ca'fer.
	فَيُضَعِّفَهُ	Aynı kökten mansûb:	İbn Âmir, Ya'kûb.
	فَيُضَاعِفَهُ	Mudâ'afe kökünden mansûb:	Âsım.
	فَيُضَاعِفُهُ	Aynı kökten merfû':	Nâfi', Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
12	وَ بِإِيمَانِهِمْ	Meksûr hemze ile, küfrün karşıtı:	Sehl ibn Sa'd es-Sa'îd ve Ebû Hayveh.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ بِأَيْمَانِهِمْ	Meftûh hemze ile, sağ anlamındaki yemîn'in çoğulu:	Çoğunluk [1].
13	أُنْظِرُونَا	İnzâr kökünden emir kipi:	A'meş, Hamza, Yahyâ ibn Vessâb.
	آنظُرُونَا	Vasl hemzesiyle, nazar'-dan emir:	Başkaları [2].
	أُنْظُرُونَا، أَمْهِلُونَا، أَخِّرُونَا		İbn Mes'ûd [3].
	أُنْظُرُونَا لِلَّذِينَ آمَنُوا، أَمْهِلُونَا لِلَّذِينَ آمَنُوا، أَخِّرُونَا لِلَّذِينَ آمَنُوا أُرْقُبُونَا		Übeyy [4].
	فَضَرَبَ	Meftûh dât ile, etken:	Zeyd ibn 'Alî ve 'Ubeyd ibn 'Umeyr.
	فَضُرِبَ	Madmûm dât ile, edilgen:	Çoğunluk [5].

1. Kurtubî: 17/243; el-Bahr: 8/219; en-Neşr: Bakara'da geçti; el-Budûr: 312.
2. Kurtubî: 17/243; Tebsırah: 694; en-Neşr: 2/384; el-Bahr: 8/221; el-Budûr: 312.
3. el-Mesâhif: 98.
4. el-Mesâhif: 169.
5. el-Bahr: 8/221.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بَاطِنُهُ فِيهِ ٱلرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ ٱلْعَذَابُ		Çoğunluk.
	بَاطِنُهُ فِيهِ ٱلرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ مِنْ تِلْقَاءِهِ ٱلْعَذَابُ		Rebî' ibn Huseym [1].
	بَاطِنُهُ ٱلرَّحْمَةُ مِنْ تِلْقَاءِ ظَاهِرِهِ ٱلْعَذَابُ		İbn Mes'ûd [2].
	بِأَنَّ فِى بَاطِنِهِمَا ٱلرَّحْمَةُ وَمِنْ تِلْقَائِهِمَا ٱلْعَذَابُ		Übeyy [3].
14	الأَمَانِى	Hafif, sâkin yâ ile:	Ebû Ca'fer.
	الأَمَانِىُّ	Madmûm, şeddeli yâ ile:	Ötekiler.
	الْغُرُور	Ğayn'ın dammıyle, masdar [4]:	Ebû Hayveh, Muhammed ibn Semeyfa' ve Simâk ibn Harb.
	الْغَرُورُ	Ğayn'ın fethiyle, mübâlağa kipi:	Çoğunluk [5].
15	لا تُؤْخَذُ	T ile, müennes kipi:	İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb.

1. el-Mesâhif: 307.
2. el-Mesâhif: 98.
3. el-Mesâhif: 169.
4. Bâtıl şey demektir.
5. Kurtubî: 17/247; el-Bahr: 8/222.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	لا يُؤْخَذ	Y ile, müzekker kipi:	Ötekiler [1].
16	أَلَمْ	Mîm sâkin:	Çoğunluk.
	أَلَمَّا	Şeddeli mîm'den sonra elif:	İbn Mes'ûd, Hasan ve Ebû's-Semmâl [2].
	أَلَّمْ	Şeddeli lâm, sâkin mîm:	Übeyy [3].
	نَزَلَ	Hafif z ile, nüzûlden:	Nâfi', Hafs.
	نَزَّلَ	Şeddeli z ile, tenzîl'den:	Ötekiler [4].
	أَنْزَلَ	İnzâl'den:	İbn Mes'ûd ve Rebî' ibn Huseym [5].
	مِنَ ٱلْحَقِّ		Çoğunluk.
	عَلَى نَبِيِّهِ مِنَ ٱلْحَقِّ		A'meş [6].
	وَ لَا تَكُونُوا	Hitâb tâ'sıyle:	Ruveys.
	وَ لَا يَكُونُوا	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [7].

1. Birincisi Ebû 'Ubeyd'in tercîhidir (Kurtubî: 17/247-248). Taberî''ye göre doğrusu y ile ğâib kipidir ama öteki de caizdir (27/228).
2. el-Bahr: 8/22; el-Mesâhif: 98.
3. el-Mesâhif: 169.
4. Tebsırah: 694; el-Bahr: 8/223; en-Neşr: 2/384; el-Budûr: 312.
5. el-Mesâhif: 98, 307.
6. el-Mesâhif: 327.
7. Kurtubî: 17/249; en-Neşr: 2/384; el-Budûr: 312.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَطَالَ		Çoğunluk.
	فَطَوَّلَ	Tatvîl kökünden:	İbn Mes'ûd ve Übeyy[1].
	الأَمَدُ	Hafif dâl ile:	Çoğunluk.
	الأَمَدُّ	Şeddeli dâl ile:	Kırâettir[2].
	فَقَسَتْ	F ile:	Çoğunluk.
	وَ قَسَتْ	V ile:	İbn Mes'ûd[3].
18	إِنَّ ٱلْمُصَدِّقِينَ وَ ٱلْمُصَدِّقَاتِ	Hafif sâd ile:	İbn Kesîr, Ebûbekr-Âsım'-dan.
	إِنَّ ٱلْمُصَّدِّقِينَ وَ ٱلْمُصَّدِّقَاتِ	Şeddeli sâd ile:	Ötekiler[4].
	إِنَّ ٱلْمُتَصَدِّقِينَ وَ ٱلْمُتَصَدِّقَاتِ	İdğâmsız, açık hali:	Übeyy[5].
	يُضَعَّفُ	'Ayn'ın şeddesiyle, tad'îf kökünden, edilgen:	İbn Kesîr, İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kub.

1. el-Mesâhif: 98, 169.
2. Daha uzun zaman demektir (el-Bahr: 8/223).
3. el-Mesâhif: 98.
4. Aslı (الْمُتَصَدِّقِينَ)dir. T, sâd'a idğâm edilmiştir. Übeyy kırâeti de böyledir, ancak onda idğâm yoktur.
5. el-Mesâhif: 169.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُضَعَّفُ	Mudâ'afe kökünden, edilgen:	Çoğunluk [1].
	يُضَعِّفُهُ	Etken fiilden sonra bir zamîr ile:	A'meş [2].
	وَ تَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ	Tefâhur ref' tenvinli, beynekum mansûb:	Çoğunluk.
	وَ تَفَاخُرُ بَيْنِكُمْ	Tefâhur muzâf, beyni-kum mecrûr:	Sülemî [3].
20, 27	وَ رُضْوَانٌ	R'nin dammıyle:	Şu'be.
	وَ رِضْوَانٌ	R'nin kesriyle:	Çoğunluk.
20	ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ		Çoğunluk.
	ثُمَّ هَاجَ فَيَكُونُ مُصْفَرًّا فَكَانَ		İbn Mes'ûd [4].
22	فِى ٱلْأَرْضِ		Çoğunluk.
	فِى ٱلْأَرْضِ وَ لَا فِى ٱلسَّمَاءِ		Übeyy ibn Ka'b [5].
	أَنْ نَبْرَايهَا	hemze'nin teshîliyle vakıf:	Hamza.
	أَنْ نَبْرَأَهَا	Hemze'yi tam telaffuz:	Ötekiler.

—

1. el-Budûr: 312.
2. Bütün kari'ler, burada fâ'yı ref' ile okumuşlardır: Kurtubî: 17/252; el-Budûr: 252; en-Neşr: Bakara'da geçti.
3. el-Bahr: 8/224.
4. el-Mesâhif: 98.
5. el-Mesâhif: 169.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
23	وَ لَا تَاسَوْا	Hemze'yi daima elife dönüştürme:	Verş, Ebû Ca'fer ve Sûsî.
	وَ لَا تَاسَوْا	Yalnız vakıf halinde elife dönüştürme:	Hamza.
	وَ لَا تَأْسَوْا	Hemzeyi telaffuz:	Ötekiler [1].
	أَتَيكُمْ	Hemze'den sonra elifsiz, medsiz:	Übeyy, Ebû 'Amr ve Ebû 'Ubeyd.
	آتَيكُمْ	Hemzeden sonra elif ile, med:	Ötekier [2].
	أُوتِيتُمْ	Edilgen kipte:	İbn Mes'ûd, İbn Huseym [3].
24	بِالْبَخَلِ	Meftûh bâ ve hâ ile:	Halef.
	بِالْبَخْلِ	Meftûh bâ, sâkin hâ ile:	Ebû'l-Âliye ve İbn Semeyfa'.

1. el-Budûr: 313.
2. el-Mesâhif: 169; Kurtubî: 17/258; el-Budûr: 313. Taberî, iki vechi de doğru bulmakla beraber elifi uzatma vechini tercîh etmektedir (27/235).
3. el-Mesâhif: 98, 307.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	بِالْبُخْلِ	Madmûm bâ ve sâkin hâ ile:	Ötekiler [1].
	فَإِنَّ ٱللَّهَ ٱلْغَنِىُّ	(هو)siz:	Nâfi', İbn 'Âmir, Rebî' ibn Huseym. Medîne ve Şâm mushafları böyledir.
	فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْغَنِىُّ	(هو) ziyâdesiyle:	Ötekiler ve mushafları [2].
25	رُسْلَنَا	Sâkin sîn ile:	Ebû 'Amr.
	رُسُلَنَا	Madmûm sîn ile:	Ötekiler [3].
	وَ لِيَعْلَمَ		Çoğunluk.
	وَ لِيَنْظُرَ		İbn Mes'ûd [4].
26	وَ إِبْرَاهَام	H'den sonra elif ile:	Hişâm.
	وَ إِبْرَاهِيم	H'den sonra y ile:	Ötekiler.
	وَ ٱلنُّبُوَّة	Vâv ile:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 17/259; en-Neşr: Nisâ'da geçti; el-Budûr: 313.
2. el-Mesâhif: 307; Tebsırah: 695; Câmi'u'l-beyân: 27/236; Kurtubî: 17/260; en-Neşr: 2/384.
3. el-Budûr: 313.
4. el-Mesâhif: 98.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلنَّبِيَّةَ	Madmûm, yâhut meftûh nûn, meksûr b, sonra şeddeli y ile:	İbn Mes'ûd [1].
28	بِهِ		Çoğunluk.
	فِيهِ		İbn Mes'ûd [2].
29	لِيلَا يَعْلَمَ	Hemzeyi meksûr yâ'ya çevirme:	Verş.
	لِيلَا يَعْلَمَ	Yalnız vakıf halinde böyle yapma:	Hamza.
	لِئَلَّا يَعْلَمَ	Dâime hemzeyi tam telâffuz ile:	Ötekiler [3].
	لَيْلَا يَعْلَمَ	Metûh lâm, sâkin yâ ile:	Hasan ve İbn Mücâhid'den rivâyet.
	لِيْلَا يَعْلَمَ	Meksûr lâm, sâkin yâ ile:	Kutrub'un rivâyeti [4].

1. el-Mesâhif: 98; el-Bahr: 8/227.
2. el-Mesâhif: 98.
3. el-Budûr: 313.
4. Kurtubî: 17/268.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِكَىْ يَعْلَمَ	(لِئَلاَّ) yerine (لِكَىْ)	İbn Mes'ûd, Übeyy, İbn 'Abbâs, İbn Cübeyr [1].
	كَىْ لاَ يَعْلَمَ		Sa'îd ibn Cübeyr'den başka bir rivâyet [2].
	لأَنْ يَعْلَمَ		Hittân ibn 'Abdullâh'tan rivâyet.
	لِيَعْلَمَ		İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs'tan rivâyet ve İkrime [3].
	أَلاَّ يَقْدِرُونَ		Çoğunluk.
	أَلاَّ يَقْدِرُوا		İbn Mes'ûd [4].
	إِنَّهُمْ لاَ يَقْدِرُونَ		Übeyy ibn Ka'b [5].

1. el-Mesâhif: 98, 169. Bunların (لِكَىْ لاَ يَعْلَمَ) okudukları da söylenmiştir (el-Mesâhif: 98, 206, 251).
2. el-Mesâhif: 251.
3. el-Mesâhif: 98, 206; Kurtubî: 17/268.
4. el-Mesâhif: 98.
5. el-Mesâhif: 169.

58/104 MÜCÂDELE SÛRESİ

Adını birinci âyette geçen *tucâdilu* fi'linden alan sûrede eski bir Arap geleneği olan *zıhâr*'ın anlamsızlığı belirtilir ve lâğvedilen bu boşama yemininden dönmek için keffâret getirilir. Herkesin içinde, gizli konuşmanın doğru olmadığı belirtilir, meclislerde başkalarına da yer verilmesi öğütlenir, yemîni hayra engel yapmanın doğru olmadığı, Allah'a ve Elçisine karşı gelenlerin ezilecekleri, mü'minlerin, hiçbir yakınlarını Allah'a ve Elçisine tercih edemeyecekleri anlatılır.

Münâfıkların aleyhindeki bazı âyetlerinin, Münâfikûn Sûresindeki âyetlere benzemesi, sûrenin, Münâfikûn Sûresinden sonra indiğini kanıtlar. Bazı bölümleri, birbiriyle bağlantılıdır, bazı bölümleri arasındaki ilgi ise açık değildir. Bundan dolayı sûrenin, bazı bölümlerinin ayrı ayrı zamanlarda indiği ve bütün bölümleri indikten sonra derlendiği izlenimi uyanmaktadır.

Müfessirlerin çoğunluğunun kanısına göre sûrede münâfıklarla dostluklarına işâret edilen kimseler yahûdilerdir. Bu, âyetlerin içeriğinden de anlaşılmaktadır. Medine'de en son yahudi kabilesi olan Kurayza oğulları, Hendek Savaşından sonra kimi öldürülmek, kimi de tutsak olarak köle yapılıp satılmak suretiyle cezalandırılmış, ondan sonra Medine'de yahudi kalmamıştı. Demek ki bu sûre indiği zaman Medine'de henüz yahudiler vardı. Bu da sûrenin bu âyetlerinin, Ahzâb Savaşından önce indiğini gösterir.

Bu sûre ile Ahzâb Sûresi arasında ortak bir taraf daha vardır ki o da Câhiliye âdeti olan zıhâr âdetidir. Ahzâb Sûresinin baş tarafında câhiliye âdeti olan zıhâr ile, yine bir câhiliye âdeti olan evlâd edinmenin tutarlı bir şey olmadığı belirtilmiş, evlâd edinme lâğvedilmiş, fakat zıhâr sadece kötülenmiş, o konuda yeni bir hüküm getirilmemiştir. Burada ise zıhâr geleneği kötülendiği gibi, bir keffâret ile lâğvedilmiştir. Bu suretle Ahzâb Sûresindeki kötüleme, bu sûredeki lâğve doğru atılmış bir adım olmaktadır. Bu da Ahzâb Sûresinde zıhârı kötüleyen âyetlerin, bu sûrenin, aynı konudaki âyetlerinden önce indiğini gösterir. Fakat bu sûrede zıhâr, zâten lâğvedildiği için daha sonra inen Ahzâb Sûresinde yeniden bu hükmün ayrıntılarına girilmemiş, sadece o

uygulamanın kötülüğüne işaretle yetinilmiş de olabilir. Bu takdirde sûrenin, zıhârla ilgili âyetleri, Ahzâb Sûresinden altı sûre sonraya konmuştur. Bu sûre, Ahzâb'dan sonraki yedinci sûredir. Medine'de, Münâfikûn Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamada 58 nci, iniş sırasına göre 104 ncü sûre olup 22 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ
تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ
مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـئ۪ي وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً
مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراًۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ
ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۚ
فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪يناًۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti. Allah, ikinizin birbirinizle konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, görendir. 2- Sizden kadınlarına zıhâr edenler (sen bana anamın sırtı gibisin diyenler) *bilmelidirler ki o kadınlar onların anaları değillerdir. Onların anaları, ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Onlar çirkin ve*

yalan bir söz söylüyorlar. Bununla beraber Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır. 3- Kadınlarına zıhâr edip sonra söylediklerine dönenler, kadınla temaslarından önce bir köleyi hürriyete kavuşturmalıdırlar. Size öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. 4- Buna imkân bulamayan, temaslarından önce, aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurmalıdır. Allah'a ve Elçisine inanmanız (onların sözlerini doğrulamanız) *için bu hükümler konmuştur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır.* (Bu sınırları tanımayan) *Kâfirler için acı bir azâb vardır.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetlerde Allah'ın, Peyğamber(s.a.v.)e gelip kocasından yakınan kadının yakınmasını duyduğu, Peyğamber'le onun arasında geçen konuşmayı işittiği, zira O'nun herşeyi işiten ve gören olduğu; zıhâr edilen kadınların, zıhâr edenlerin anaları olmadıkları; sadece kendilerini doğurmuş olan kadınların onların anaları olduğu; ancak zıhâr etmekle eşini ana gibi saymanın çirkin ve uydurma bir söz olduğu belirtilir ve Allah'ın, tevbe edenleri affedeceği vurgulanır.

Zıhâr: Sırt anlamındaki *zahr* kökündendir. Bir kişinin karısına, "Sen benim için anamın sırtı gibisin" demesine zıhâr denir. Bir çeşit perhiz yemini olan *zıhâr,* eski bir câhiliye geleneği idi. Câhiliyede *zıhâr,* boşama sayılırdı. Kadının aleyhine olan bu boşama tarzı İslâmda lâğvedilerek, yapılmış olan bu yemîne keffâret verilmesi getirildi. Saîd ibn Cübeyr şöyle demiştir: *"İlâ'* ve *zıhâr* câhiliyye ahlâkından idi. Allah îlâyı dört ay ile sınırladı, zıhâra da keffâret koydu (keffâret ile zıhârı lâğvetti)" [1].

3-4 ncü âyetlerde de bir çeşit yemin sayılan zıhâr'dan dönmenin keffâreti açıklanmaktadır. Zıhâr yemîni yapmış olan kimse, karısı ile ilişkide bulunmadan önce bir köleyi özgürlüğe kavuşturur, bunu yapamazsa üst üste iki ay oruç tutar, bunu da yapamazsa altmış fakiri doyurur. Zıhârın hükmü belirtildikten sonra Allah'ın, mü'minler için çizdiği sınırların bunlar olduğu, bu sınırları tanımayan kâfirlerin acı bir azâba çarpılacakları anlatılır.

Bu âyetler, çeşitli rivayetlere göre adı Havle veya bunun tasğîri Huveyle arasında değişen bir kadınla kocası hakkında inmiştir [2]. Mâlik ibn Ŝa'lebe'nin

1. İbn Kesîr: 4/322.
2. Bu kadının nesebi hakkında ihtilâf edilmiştir. Kimine göre Ensâr'dan Ŝa'lebe'nin, yâhut Duley'in, yâhut Huveylid'in, ya da Sâmit'in kızıdır. Kimi de 'Abdullâh ibn Übeyy'in câriyesi olduğunu söylemiştir. Hakîm'in kızı olduğunu söyleyenler de vardır. (Kurtubî, el-Câmi': 17/272).

kızı olan bu Ensârlı kadına, aynı zamanda amcası oğlu olup cinsel ilişkiye çok tutkun bulunan kocası Üveys ibn es-Sâmit zıhâr etti, sonra pişman oldu. Kadın Allah'ın Elçisine geldi:

— Kocam benimle evlendiği zaman gençtim, zengindim, âilem (adamlarım) vardı. Malımı yedi, gençliğimi tüketti, âilem ayrıldı, yaşım ilerledi, çocuklarım çoğaldı, şimdi bana zıhâr etti, fakat pişman oldu. Küçük çocuklarım var, onları ona bıraksam ölürler, ben yanıma alsam aç kalırlar. Kurban olayım yâ Resûlâllâh, benimle kocamı tekrar birleştirecek bir çâre yok mu? dedi.

Allah'ın Elçisi ona:

— Bana göre sen ona haramsın, dedi. Kadın:

— Yâ Resûlâllah, dedi, Kitâbı indiren Allah hakkı için boşamadan söz etmedi. O çocuğumun babasıdır ve en çok sevdiğim insandır, dedi.

Allah'ın Elçisi yine:

— Bana göre sen ona haramsın, bu konuda bana başka bir şey emredilmedi, dedi.

Kadın tekrar tekrar Allah'ın Elçisine isteğini arz edip Allah'ın Elçisi ona: "Sen ona haramsın" deyince: "Ben fakirliğimi ve ihtiyacımı ve şu güç durumumu Allah'a arz ediyorum, Allahım, Resûlünün diline bir vahiy indir!" diye niyâz etti.

Bu, İslâmda yapılmış ilk zıhâr idi. 'Âişe kalktı, Allah'ın Elçisinin başının bir tarafını yıkamağa başladı. Kadın yine:

— Yâ Resûlâllah, benim bu işime bak, ey Allah'ın Peyğamberi, uğruna kurban olayım, dedi. 'Âişe:

— Sözünü ve tartışmanı kısa kes, Allah'ın Elçisinin yüzünü görmüyor musun, dedi.

Peyğamber(s.a.v.)e vahiy geldiği zaman kendisini uyuklamağa benzer bir hal alırdı. Vahiy bitince Allah'ın Elçisi kadına:

— Kocanı çağır, dedi.

Ve gelen adama âyetleri okudu. 'Âişe demiş ki:

— Kulağı bütün sesleri duyan Allah ne yücedir! Allah'ın Elçisi ile olan o konuşma sürerken ben evin bir kenarında idim, kadının sözlerinin bir kısmını duydum, bir kısmını da benden gizliyordu. İşte Allah bu âyetleri indirdi. Allah'ın Elçisi bunları adama okuduktan sonra:

— Bir köle âzâdedebilir misin? dedi. Adam:

— Köle çok pahalı, bütün malım gider, dedi.

— İki ay aralıksız oruç tutabilir misin? dedi. Adam:

— Vallâhi ey Allah'ın Elçisi ben günde üç kez yemek yemesem gözüm kararır, dedi.

— Altmış fakire yemek yedirebilir misin? dedi.

— Hayır, vallâhi ancak sen bana yardım edersen olur, dedi.

— Ben sana onbeş sâ' yardım vereyim, bereketle de duâ edeyim, dedi.

Allah'ın Elçisi, ona yardım ve bereket ile duâ etti [1].

Bu olayı Sünen sahipleri, Havle bint Mâlik ibn Ŝa'lebe'nin kendisinden özetle şöyle çıkarmışlardır. Havle şöyle demiş:

"Kocam Evs ibn es-Sâmit bana zıhâr etti. Allah'ın Elçisine gelip şikâyet ettim, o konuda benimle tartıştı:

— Allah'tan kork, o senin amcanın oğludur, dedi.

Çok geçmeden: "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti..." Keffâret verilmesini emreden âyetlere kadar olan âyetler indi. Allah'ın Elçisi buyurdu ki:

— Köle azâdedebilir mi?

— Edemez, dedim.

— İki ay aralıksız oruç tutabilir mi? dedi.

— Yâ Resûlâllah, yaşı ilerlemiş bir ihtiyârdır, dedim.

— Öyle ise altmış fakire yemek yedirsin, dedi.

— Sadaka verecek bir şeyi yoktur, dedim.

O anda bir kufa hurma getirildi.

— Ya Resûlâllâh, ona bir kufa da ben yardım edeyim, dedim. Buyurdu ki:

— Âferîn git, onun yerine bunu altmış fakire yedir ve amcanın oğluna dön!" [2].

İbn Hanbel'in kaydettiği bir rivayette ise olay, Havle'nin ağzından biraz daha geniş biçimde anlatılır:

"Mücâdele Sûresinin baş tarafı benim ve Evs ibn Sâmit'in hakkında indi. Evs'in karısı idim. Kocamış ve huysuzlaşmış olan Evs bir gün yanıma geldi, kendisinden bir şey istedim, kızdı:

— Sen bana anamın sırtı gibisin, dedi.

1. Câmi'u'l-beyân: 28/2-3.
2. et-Tâc: 4/254-255; İbn Keŝîr: 4/320.

Sonra çıkıp akrabasının toplandığı yere gitti, bir saat sonra bana geldi, beni istiyordu:

— Hayır, dedim. Havleciğin canı elinde bulunan (Allah) hakkı için bana yaklaşma, Allah ve Elçisi bizim hakkımızda bir hüküm verinceye dek bana dokunamazsın.

Üzerime atıldı. Kadın nasıl kocamış bir adamı yenerse ben de onu üstümden attım. Sonra çıkıp komşularımdan birinden emanet elbise aldım ve Allah'ın Elçisinin yanına gittim, önünde oturdum. Kocamın bana yaptıklarını, huysuzluğunu ona anlattım. Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Ey Havlecik, amcanın oğlu kocamış bir ihtiyardır. Onun hakkında Allah'tan kork! demeğe başladı.

Çok durmadan benim hakkımda Kur'ân indi. Allah'ın Elçisi(s.a.v.)i vahiy esnasında kaplayan hal kapladı. Sonra o hal kendisinden gitti, bana:

— Havle, Allah senin ve eşinin hakkında Kur'ân indirdi, dedi ve bana: *(Allah kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti... Kâfirler için acı bir azâb vardır)* âyetine kadar okuduktan sonra buyurdu ki:

— Kocana söyle, bir köle âzâdetsin.

— Yanında âzâdedecek kölesi yoktur, yâ Resûlâllâh, dedim.

— O zaman iki ay aralıksız oruç tutsun, dedi.

— Vallâhi kocamış bir ihtiyârdır, oruç tutamaz, dedim.

— Öyle ise altmış fakire birer vesak hurma versin, dedi.

— Yâ Resûlâllâh, bir ferak da ben yardım ederim, dedim.

— Âferin iyi ettin, şimdi git, onun yerine sen bu hurmayı sadaka ver ve amcanın oğluna hayır tavsiye et, dedi.

Ben de öyle yaptım"[1].

İbn Kesîr, sûrenin inişi hakkında doğru rivâyetin bu olduğunu söylüyor.

3 ncü âyette: "ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا" cümlesi üzerinde çok yorum yapılmıştır. Bu cümlenin anlamı: *"Sonra dediklerine dönerler"* demektir. Dediklerine dönmek ne demektir? Bu:

1) Dediklerine dönmek, İslâmda da zıhâr yapmaktır. Yani onlar câhiliye devrinde zıhâr yaparlardı. İslâmda da bu zıhâr sözlerine dönüp zıhâr yaparlarsa bu, tekrar eski âdet olan zıhâra dönmektir. Ŝevrî ve İbn Kuteybe'ye

1. İbn Hanbel, Musned: 6/410-411; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/320.

âidolan bu görüşe göre zıhâr yapmak keffâreti gerektirir. Zıhârdan dönsün, dönmesin fark etmez.

2) Dediklerine dönmek, zevce ile cinsel ilişkide bulunmaktır. İmam Mâlik'e âidolan bu görüşe göre cinsel ilişkide bulunmadıkça keffâret gerekmez. İlişkide bulunmakla keffâret gerekir. Kadını yanında tutsa da, boşasa da, yahut kadın ölse de fark etmez. Ebu Hanîfe de bu görüştedir. Zıhâr yapan, karısını kendisine anası gibi saymıştır. Tekrar ona şehvetle bakma, dokunma, onunla ilişkide bulunma bu söze terstir. İşte dediklerine dönmek, kendisine haram kıldığı şeylere dönmek demektir.

3) Dediklerine dönmek, cinsel ilişkiye karar vermektir. Buna karar verince keffâret gerekir. Ondan sonra kadını yanında tutup tutmaması, ya da kadının ölmesi bu hükmü değiştirmez.

4) Dediklerine dönmek, hem ilişkiye, hem de kadını yanında tutmağa karar vermektir. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin en doğrusu budur.

5) Dediklerine dönmek, özellikle kadını yanında tutmağa karar vermektir. Şâfiî'ye âidolan bu görüşe göre adam zıhâr yapıp da kadını boşamazsa keffâret vermesi gerekir.

6) Dediklerine dönmek, tekrar zıhâr yapmaktır. Zâhiriyyeye âidolan bu re'ye göre bir kere zıhâr yapmakla keffâret gerekmez. Ancak bir kez yaptıktan sonra bir daha zıhâr yapmak keffâreti gerektirir [1].

Bizim siyâktan (sözün akışından) anladığımıza göre en isâbetli görüş, Ebu Hanîfe, Mâlik ve Ahmed ibn Hanbel'in de benimsediği ikinci görüştür. Zıhârdan sonra zevcesiyle ilişkide bulunmak istemeyene keffâret gerekmez. Ancak âyet, zıhârdan normal duruma dönmeyi öğütlediği halde bundan dönmeyen ve bir câhiliye geleneğini sürdüren kimse, Allah'ın gazabına uğrayabilir. Çünkü söylediği çirkin ve uydurma bir sözden dönmemiştir. Âyette bundan dönenleri Allah'ın affedeceğine işâret edilmiştir.

Zemahşerî'ye göre zıhâr yapan kimse, keffâret vermezse kadın hakime başvurabilir. Hakim de o adamı keffâret verinceye dek tutuklar. Çünkü keffâret vermemesi başkasının hakkına zarardır. Hakimin bu kararı, kadının hakkını korumak içindir. Kadınların hakkını, insanların hukukunu korumak, Kur'ân'ın ana hedeflerindendir.

Koca keffâret vermemekte ısrar ederse bu durum îlâ'ya benzer. Bakara Sûresinin 226-227 nci âyetlerinin tefsîrinde îlâ'yı izah etmiştik. Îlâ' âyetleri, erkeğe dört ay süre tanımıştır. Bu süre içinde ettiği perhiz yemininden dönmeyen, kadınını bâin talâk ile boşamış sayılır. Zıhâr da bir çeşit perhiz yemini

1. et-Teshîl: 4/102; Mefâtîhu'l-ğayb: 29/257.

olduğuna göre bu halde de kadın en çok dört ay bekler, kocası bu yeminden dönmezse hakimin, o kadını bâyin (kesin) talâk ile ayırması gerekir.

Zıhâr konusunda İbn 'Âbbâs'a ve mezheb imamlarına dayanan çeşitli sorunlar şöyle özetlenebilir:

1) Kimine göre adam karısına: "Sen bana anamın sırtı, yahut karnı, yâhut bacağı gibisin" gibi bir söz söylerse zıhâr keffâreti farz olur.

2) Kimine göre annesini anması şart değildir. Karısına, kendisine nikâh düşmeyen kadınlardan herhangi birinin sırtı veya herhangi bir uzvu gibi olduğunu söylemekle zıhâr yapılmış olur. Anne ile diğer mahrem kadınlar arasında fark yoktur. Kimine göre de âyette anne ve sırt sözü geçmektedir. Karısının, kendisine annesinin sırtı gibi olduğunu söylemedikçe zıhâr olmaz.

3) Ebû Hanîfe'ye göre zıhâr yalnız cimâ'ı değil, kadının vücudundan her türlü yararlanmayı haram kılar. Keffâret vermeden kadına dokunmak da haramdır. Kimine göre de haram olan yalnız cinsel ilişkidir. Hasan Basrî'ye göre cinsel ilişki dışında kadından yararlanmada sakınca yoktur. Bu ikinci görüş, tercihe şayandır. Bakara ve Ahzâb Sûrelerinde cinsel temastan *mess* (dokunma) diye söz edilir: *"Henüz dokunmadan, ya da mehr kesmeden kadınları boşarsanız, size bir günâh yoktur"* [1], *"Ey inananlar, kadınları nikâhlayıp da henüz onlara dokunmadan onları boşarsanız, sizin onlar üzerinde sayacağınız bir bekleme süreniz yoktur"* [2]. Zıhâr âyetinde de dokunmadan önce keffâret verilmesi emredildiğine ve dokunmadan amacın da cinsel ilişki olduğu anlaşıldığına göre demek ki keffâret, cinsel ilişki için gereklidir. Zıhâr, diğer türlü yararlanmayı haram kılmaz.

Ashâb'dan Seleme ibn Sahr el-Beyâdî şöyle demiş: "Ben, herkesten fazla kadına düşkün bir insandım. Ramazan girince karımdan bana bir şey olmasın diye, Ramazan çıkıncaya dek ona zıhâr yaptım. Karım bir gece benimle konuşurken bir tarafı açıldı (Bir rivâyete göre ay ışığında bacağı göründü). Üzerine atıldım. Sabahleyin kavmime gittim, durumu anlattım.

— Benimle beraber yürüyün, gidelim, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)den soralım, dedim.

— Hayır vallâhi dediler, bizim hakkımızda bir şey inmesinden korkarız, yâhut Allah'ın Elçisi bir şey söyler de üzerimizde onun verdiği utanç kalır.

Ben Allah'ın Elçisine gittim, durumu anlattım.

— Öyle mi yaptın Seleme, dedi.

1. Bakara Sûresi: 236.
2. Ahzâb Sûresi: 49.

— Evet yâ Resûlâllâh öyle yaptım, dedim.

Bu sorusunu üç defa tekrar eden Allah Elçisine aynı cevabı veren Seleme, olayın devamını şöyle anlatıyor:

— Ben Allah'ın hükmüne sabrederim, Allah sana ne emrettiyse hakkımda öyle hükmet, dedi(m).

— Bir köle âzâdet, dedi.

— Boynuma vurarak bundan başkasına malik değilim (yani kölem yok), dedim.

— İki ay üst üste oruç tut, dedi.

— Zaten başıma gelen oruç yüzünden geldi ya Resûlâllâh, dedim.

— Öyle ise bir vesak hurmayı altmış fakire yedir, dedi.

— Seni peyğamber olarak gönderen hakkı için hiç aşımız yoktu, aç yattık, dedim.

— Sadaka bekçisi Zerrîk oğullarına git, sana onu versinler, bir vesakı altmış fakire yedir, gerisini de sen ve âilen yeyin, dedi.

Kavmime döndüm:

— Sizden darlık ve kötü düşünce gördüm, Peyğamber(s.a.v.)in yanında hoşgörü ve güzel düşünce gördüm, sizin sadakanızdan bana verilmesini emretti, dedim'' [1].

Bu kıssanın, Evs olayından sonra olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâ'î, bu konuda başka bir hadis daha rivâyet etmişlerdir:

''Bir adam Peyğamber(s.a.v.)e geldi:

— Yâ Resûlâllâh, karıma zıhâr yaptım, sonra keffâret vermeden onunla ilişkide bulundum, dedi.

— Allah seni bağışlasın, seni buna iten neydi? dedi.

— Ay ışığında halhâlını gördüm (de dayanamadım) dedi.

— Allah'ın sana emrettiğini yapmadıkça ona yaklaşma, buyurdu'' [2].

Bu rivâyetler, Peyğamber(s.a.v.)in, zâten Allah'ın lağvedip keffâret getirdiği bir konuda bu iki zâta, keffâret hususunda hoşgörü ile davrandığını ifâde eder. Maamâfîh Peyğamber (s.a.v.), bir yemîn olan zıhâr'ın keffâretinin verilmesini gerekli görmüş, ancak keffâret vermeğe gücü yetmeyenlere kendisi yardım etmiştir ki Allah'ın hükmü küçümsenmesin. Böylece hoşgörü ile

1. Tirmizî, Tefsîr: 59; Ebû Dâvûd, Talâk: 17; İbn Mâce, Talâk: 25.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/322.

beraber İlâhî hükmün yerine getirilmesine de özen göstermiştir. Bu iki hadîsin açık anlamından anlaşıldığına göre keffâretten önce vat' (cinsel ilişki) helâl değildir.

4) Kur'ân'ın: "تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ: *Bir köle âzâdetmelidir*" sözü genellik ifade eder. Buna göre dini, milliyeti ne olursa olsun, herhangi bir köleyi özgürlüğe kavuşturmak yeterlidir. Şâfiî'ye göre hatâ ile öldürme keffâretine kıyâsen zıhârda da azâdedilecek kölenin müslüman olması gerekir. Çünkü orada: *"Âilesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azâdetmek lâzımdır. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay ardı ardına oruç tutması gerekir"*[1] buyurulmaktadır. Hatâ ile adam öldürmenin keffâreti, zıhâr keffâretine benzemektedir. Bundan dolayı onun keffâretinde olduğu gibi zıhârın keffâretinde de âzâdedilecek kölenin müslüman olması gerekir. Fakat bize göre birinci görüş daha doğrudur. Kur'ân hatâ ile öldürmede köleyi nitelendirmiştir. Burada ise nitelendirmemiş, genel bırakmıştır. O halde Allah'ın verdiği ruhsatı daraltmağa hakkımız yoktur. Kur'ân'ın dediğine ne katmak, ne de söylediklerini eksiltmek, başka yanlara çekmek doğru değildir.

5) Zıhâr tekerrür ettikçe keffâret de tekerrür eder. Ancak aynı mecliste birkaç kez zıhâr olmuş ise bir keffâret yeterlidir. Ayrı ayrı meclislerde yapılan zıhârların her birine ayrı keffâret gerekir. İmam Mâlik'e göre zıhâr ayrı meclislerde de olsa hepsine bir keffâret kâfidir.

6) Çoğunluğun kanâatine göre keffâret çeşitlerinde Kur'ân'ın gösterdiği sıraya uymak gerekir. Yani önce imkân varsa köle âzadetmelidir. Bunu yapamayan, iki ay aralıksız oruç tutmalıdır. Bunu da yapamayan, altmış fakire yemek yedirmelidir. Bir mazerete binaen sırayı bozmayı caiz görenler de vardır. Meselâ bir özre mebnî olarak köle âzâdı yerine oruç tutabilir veya oruç yerine fakirlere yemek yedirir.

7) Âyet temastan önce keffâreti gerekli görmüştür. Kişi keffâretten önce temas ederse ona yine sadece bir keffâret gerekir. Mâlik, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed bu görüştedirler. Bazılarına göre o adama iki keffâret gerekir.

Köle âzâdedemeyen veya bulamayan, iki ay üst üste oruç tutmağa da gücü yetmeyen kimse altmış fakire yemek yedirmeğe karar verirse bazı imamlara göre henüz yemek yedirmeden önce de karısiyle temasta bulunabilir.

8) Keffâret olarak oruca karar veren, oruç gecelerinde karısiyle temasta bulunabilir. Çünkü keffâret fi'len başlamıştır. Ama gündüzleri sürekli iki ay oruç tutmak şarttır. Özürsüz olarak orucu kesmek, yeniden başlamayı gerek-

1. Nisâ Sûresi: 92.

tirir. Şayet hastalık gibi bir özürden dolayı orucu bozarsa özrü geçince Mâlik'e göre kalanı tamamlar. Ebu Hanîfe'ye göre yeniden başlar.

Altmış fakire yemek yedirmek, altmış fakire, o kentin normal âdetine göre tam bir günlük yiyecek vermektir. Ebu Hanîfe'ye göre her fakire yarım sâ' buğday, yahut un, yahut sevîk, yâhut bir sâ' arpa verir. Şâfiî'ye göre her fakire o ülkenin yemeğinden bir müd buğday, yahut arpa, yahut pirinç, yâhut hurma, veya akt verir. Müd Peyğamber'in müddü (ölçeği) olmalıdır.

Normal bir insan bir günde ne kadar yemek yerse her fakire o kadar yemek verilir. Tabii normal bir günlük yemek parası verilse de olur. Altmış fakiri bir günde yedirip doyurmak olabileceği gibi bir fakiri altmış gün doyurmak da caizdir. Bu görüş Ebu Hanife'nindir. Mâlik ve Şâfiî'ye göre mutlaka altmış fakire yemek yedirmek lâzımdır [1].

Burada dikkat edilecek önemli hususlar vardır:

1) Yüce Allah kadının aleyhinde işleyen bu boşama şeklini kaldırmıştır.

2) Bunu lâğvederken koyduğu keffâret ile de fakirlerin iyiliğini, yararını düşünmüştür. Çünkü bu üç türlü keffâretin ikisi: köle âzâdı ile fakirlere yemek yedirmek, fakirlerin yararına olan şeylerdir.

3) Kocası kendisine zıhâr etmiş olan kadının, Peyğamber (s.a.v.) ile âdetâ tartışması, sözü döne döne söylemesi, Peyğamber devrinde kadınların, kendi haklarını açıkça savunduklarını, onlara bu özgürlüğün verildiğini gösterir. Kadın Peyğamber'in huzuruna gidip konuştuğuna, onunla tartıştığına göre demek ki bugün bazı yerlerde hâlâ şiddetle uygulandığı gibi kadın, dört duvarın arasına hapsedilmemiştir. Hattâ yalnız Peyğamber'le değil, ondan sonra gelen halifeleri de kadınlarla konuşmuşlar, onların şikâyet ve isteklerini dinlemişlerdir. Nitekim İbn Ebî Hâtım, Ebû Yezîd'den aşağıdaki ilginç olayı rivâyet etmiştir:

"Havle bint (Mâlik ibn) Ŝa'lebe denilen bir kadın, bazı insanlarla beraber yürümekte olan Ömer'e rastladı, ona durmasını söyledi. Ömer durdu, kadına yaklaştı, başını ona doğru eğdi, ellerini kadının iki omuzuna koydu. Kadın, işini görüp dönünceye kadar böyle kaldı. Bir adam kendisine:

— Ey mü'minlerin emîri, Kureyşin ileri gelenlerini şu koca karı için beklettin, dedi. Ömer:

— Yazık sana, biliyor musun o kim? dedi.

— Hayır, dedi (adam. Ömer):

— O, dedi, şu kadındır ki Allah şikâyetini tâ yedi kat gökten işitti. O

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/98-100; Mefâtîhu'l-ğayb: 9/259-260; et-Teshîl: 4/102.

Ŝa'lebe kızı Havle'dir. Vallâhi tâ geceye kadar dönüp gitmeseydi, onun işini görmeden ben ondan ayrılmazdım. Yalnız namaz vakti girerse sadece namaz için ayrılır, tekrar onun işini görmek üzere dönerdim" [1]

4) Nihayet bunların hepsinden önemli olan bir husus da: Hakkında bir hüküm gelmemiş olan örfün meşrû' olduğudur. Zıhâr, Araplarda uygulanan bir âdet idi. Bu âyetler ininceye dek zıhârı meneden bir hüküm bulunmadığı için Hz. Peyğamber (s.a.v.) bu eski Arap geleneğini geçerli saymış ve bundan yakınan kadına: *"Benim kanâatime göre sen ona haram olmuşsun"* demiştir. Yani Arapların bu örfünü meşrû ve yürürlükte saymıştır. Kur'ân'ın genel prensiplerine aykırı olmayan başka Arap gelenekleri de yürürlükte sayılmıştır. Diyet, 'âkile, hac menâsiki, Ka'be'nin sikâyet ve sidânet gelenekleri de bunlardandır. İşte bundan dolayı İslâm hukukunda "Âdet muhakkemdir" sözü, genel prensip olarak kabul edilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا
آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

5- Allah'a ve Elçisine karşı gelenler, kendilerinden önceki(isyâncı)*ların yıkıldıkları gibi yüzükoyun yıkılacaklardır! Biz açık açık âyetler indirdik. Kâfirler için küçük düşürücü bir azâb vardır. 6- Bir gün Allah onların hepsini diriltir de yaptıklarını kendilerine haber verir. Allah on*(ların yaptıkları işler)*i hep saymış*(zaptetmiş)*tir. Onlar ise onu unutmuşlardır. Allah herşeye şâhiddir.*

Tefsîr:

Muhâddeh: Ebu Müslim Isfahânî'ye göre *muhâddeh,* demir anlamındaki hadîd kökünden gelir. Müfâ'ale bâbından masdardır. Bundan maksat gerek fi'len demirle yani silâhla karşı koyarak, gerek sözle yani şiddetle Allah'ın sevgilileriyle savaşarak, kâh da yalanlayarak Allah'ın yoluna engel olarak düşmanlık, bölücülük yaparlar, demektir [2].

1. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/319.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/262.

5-6 ncı âyetlerde Allah'a ve Elçisine karşı muhâdede edenlerin yani bölücülük, düşmanlık yapanların, daha önceki benzerleri gibi kebt edilip yani tepelenip alçaltıcı bir azâba uğrayacakları ve Allah'ın, kıyamet gününde, onların dünyâda yaptıkları herşeyi onlara haber vereceği, onların unuttuğu şeyleri, herşeyi gören Allah'ın bir bir sayıp tesbit ettiği bildirilmektedir.

Allah ve Elçisinin sınırları dışına çıkmak suretiyle onlarla boy ölçüşmeğe kalkanların, perişan olacaklarını, dünyâda onurlarını, kibir ve gururlarını kıracak alçaltıcı bir azâba uğrayacakları gibi âhirette de yaptıklarından hesap vereceklerini bildiren bu âyetler, zıhâr konusunun bir sonucu olduğu gibi, bundan sonra anlatılacak necvâ (gizli konuşma) konusunun da bir girişidir.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا
هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَٓا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْثَرَ اِلَّا
هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُواۚ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَلِيمٌ ﴿٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَاِذَا جَٓاؤُ۫كَ حَيَّوْكَ بِمَا
لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُۙ وَيَقُولُونَ فٖٓي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُۜ حَسْبُهُمْ
جَهَنَّمُۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا
تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ الَّذٖٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ
بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

7- Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmedin mi? Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi konuşsa mutlaka altıncıları O'dur. Bundan az da, bundan çok da olsalar, nerede bulunsalar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyâmet günü, onlara yaptıklarını haber verir. Çünkü Allah herşeyi bilendir. 8- Görmedin mi sen şu adamları ki, gizli gizli konuşmaktan menedildikleri halde yine o menedildikleri işe dönüyorlar; günâh, düşmanlık, Elçi'ye isyân hususunda gizli gizli konuşuyorlar. Sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selâmladığı bir tarzda selâmlıyorlar ve kendi içlerinde de: "Bu dediğimizden ötürü Allah bize azâb etse ya" diyorlar. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir. Ne kötü gidilecek yerdir orası! 9- Ey inananlar, (kendi aranızda) *gizli konuştuğunuz zaman günâh, düşmanlık ve Elçi'ye karşı gelme üzerinde konuşmayın; iyilik ve takvâ üzerinde konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun. 10- Gizli konuşma* (fiskos) *şeytandandır.* (Şeytan insanları bu yola iter ki) *İnananlar üzülsünler. Oysa o, Allah'ın izni olmadıkça inananlara hiçbir zarar veremez. Mü'minler Allah'a dayansınlar.*

Tefsîr:

7-8 nci âyetlerde Allah'ın, gökte ve yerde olanların hepsini bildiği; dâimâ yaratıklarıyla beraber bulunduğu; gizli konuşmaya çalışanların da yanında olduğu; O'ndan hiçbir şeyin gizlenemeyeceği; gizli konuşanların, aralarında konuştukları sözleri kıyâmet gününde kendilerine haber vereceği; necvâ'dan menedildikleri halde günâh işlemek, düşmanlık ve Peyğamber'e isyân etmek amaciyle kendi aralarında gizli konuşanların, Peyğamber'i, Allah'ın selâmladığı tarzdan ayrı bir biçimde selâmlayıp "Yaptığımız günâh, bu da peyğamber ise Allah bizi bu yaptığımızdan ötürü cezalandırsa ya" diyenlerin cehenneme atılacakları belirtilmektedir.

9-10 ncu âyetlerde mü'minlere, günâh, düşmanlık ve Peyğamber'e isyân hususunda necvâ yapmamaları, ancak iyilik ve takvâ hususunda necvâ yapabilecekleri emredilmekte ve yapılan necvâ'nın, mü'minleri üzmek için şeytânın dürtüsüyle yapıldığı, oysa Allah'ın izni olmadan o fiskosların veya şeytânın, mü'minlere bir zarar veremeyeceği ve mü'minlerin Allah'a dayanmaları buyurulmaktadır.

Necvâ, yüksek tepe anlamındaki necve'den yahut kurtuluş anlamındaki necâttan alınmış bir kelimedir, gizli konuşma, fısıltı demektir. Gizli konuşmak isteyenler, herkesin çıkamayacağı yüksek yerlere çekilmek, yahut çevredekilerin işitmesinden kurtulmak istedikleri için bunların kendi aralarında

gizli konuşmalarına *necvâ* denmiştir.

7 nci âyet, daha sonrakilerin bir girişidir. Müfessirler özellikle 8 nci âyet hakkında iki iniş sebebi rivâyet ederler. Bunlardan birine göre âyetler yahûdiler, diğerine göre münâfıklar hakkında inmiştir. Münâfıklar, gizli dostları olan yahudilerle gizli toplantılar yaparlardı. Bu toplantılar, özellikle savaş hazırlığı gibi kritik dönemlerde, Peyğamber'in ve mü'minlerin başarısını engellemek amacıyle yapılırdı. İbn Kesîr'in, Mukâtil ibn Hayyân'dan aldığı bir rivâyete göre Peyğamber (s.a.v.) ile yahudiler arasında ittifâk vardı. Peyğamber(s.a.v.)in ashâbından biri yahudilerin yanına gitse, yahudiler kendi aralarında gizli konuşmağa başlarlardı ki o mü'min, onların, kendisini öldürmeyi veyahut kendisine bir kötülük yapmayı plânladıklarını sansın. Mü'min onları böyle fiskos halinde görünce korkar, onların yanına gitmekten vazgeçerdi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) yahudilere, böyle gizli konuşma âdetinden vazgeçmelerini emretti. Fakat onlar dinlemediler, alışkanlıklarını sürdürdüler. Yüce Allah: *"Gizli konuşmadan menedildikleri halde yine menedildikleri şeye dönenleri görmedin mi?"* âyetini indirdi [1].

Ayrıca yahudiler, Hz. Peyğamber'e ve mü'minlere selâm verirken kelimeyi kendi dillerinde küfür, ölüm anlamına gelecek biçimde geveleyip söylerlerdi. Nisâ Sûresinin 46 ncı âyetinde yahudilerin, sözü ağızlarında geveleyip durduklarına işaret edilmektedir. Hz. 'Âişe şöyle demiştir: *"Bir gün yahudilerden bir cemâat Allah'ın Elçisine gelip:*

— *Essâmu 'aleyk dediler. Sözlerini anladım:*

— *'Aleykumu's-sâm vella'neh, dedim. Allah'ın Elçisi* (s.a.v.):

— *'Âişe sakin ol, Allah her işte yumuşaklığı sever, dedi.*

— *Yâ Resûlâllâh ne dediklerini işitmedin mi? dedim.*

— *Benim de onlara: "Ve 'aleykum: Size de" dediğimi işitmedin mi? dedi.*

Yüce Allah, sana geldikleri zaman, seni Allah'ın selâmlamadığı bir tarzda selâmlarlar" âyetini indirdi" [2].

Hemzesiz *"سام: sâm"* ölüm anlamınadır. Hemzeli olursa yıkmak anlamına gelir. Yahudiler selâm kelimesini, hemzesiz "sâm" kelimesine benzeterek söylüyor ve böylece Peyğamber'e ölüm temennî etmiş oluyorlardı.

Bu iki rivayetten 8 nci âyetin, diğerlerinden ayrı, hattâ aynı âyetin birinci şıkkı ile ikinci şıkkının da ayrı ayrı münasebetler üzerine indiği vehmi

1. Tefsîr: 4/324.
2. Buhârî, Edeb: 35, 38, Cihâd: 98, İsti'zân: 22; Müslim, Selâm: 11; Tirmizî, Siyer: 40, İsti'zân: 12, Tefsîr: 59; Taberî, Câmi': 28/14-15; et-Teshîl: 4/103.

doğar. Fakat böyle bir zanna kapılmak doğru değildir. Âyet bir bütündür. Ve parça parça değil, bütün olarak, yalnız başına değil, diğer âyetlerle birlikte inmiştir. Çünkü anlam bakımından onlara bağlıdır. Anlatılan olaylar da doğru olabilir. Fakat bu olaylar, bu âyetlerin inişinden önce vukubulmuş, bu âyetler de, vukubulan çeşitli olaylara cevabolarak inmiş, onlar hakkında hüküm getirmiştir. Büyük ihtimâlle ikinci rivâyette Peyğamber'i, Allah'ın selâmladığından başka biçimde selâmlayanların yahudiler olduğu anlatılır. İbn Cezzî de bunu tercih eder [1]. Fakat âyetlerin söz akışından münâfıkların da böyle yaptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü münâfıklar da yahudilerin etkisi altında idiler. Gizli konuşanlar da sadece yahudiler değil, münâfıklarla yahudilerin karışımı idi. Münâfıklar müslümanların aleyhinde yahudilerle fiskos yaparlardı. Nitekim: *"İkiyüzlülük edenleri görmedin mi, Kitâb Ehlinden inkâr eden kardeşlerine: 'Eğer siz çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız, sizin aleyhinize hiç kimseye itâat etmeyiz. Şayet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz" derler"* [2] âyetinde münâfıkların yahudilerle olan gizli konuşmalarında geçen sözler anlatılmaktadır.

Şimdi bu âyetler, münâfıkların yahudilerle gizli toplantılar yaptıklarına işaret ettiğine göre bunların, Hendek Savaşından önce inmiş olması gerekir. Çünkü Hendek'ten sonra Medine'de yahudi kalmamıştı. Buna göre bu âyetlerin, Hendek Savaşının vak'alarını anlatan Ahzâb Sûresinin bazı âyetlerinden önce inmiş olması gerekir. Fakat tüm sûre olarak Ahzâb'dan altı sûre sonraya konmuştur. Demek ki daha önce inmiş olan bu âyetler, bir hikmet gereği saklanmış ve bu sûrenin, sonradan inen âyetleriyle birlikte derlenip yazılmıştır.

Yâhut da gizli konuşma münâfıklarla yahûdîler arasında değil, kendi aralarında oluyordu. Ve Peyğamber'i âdâba aykırı olarak selâmlayanlar da yahûdîler değil, yine münâfıklardı. Bu takdirde sûrenin tamamı, Ahzâb Sûresinden sonra inmiştir. Bize göre bu ihtimâl daha kuvvetlidir. Buna göre Peyğamber'i alışılmışın dışında bir biçimde selâmlayanlar da yahûdîler değil, münâfıklar olur.

Bu âyetlerde getirilen hükümler şöyle özetlenebilir:

1) İnsan dâimâ Allah'ın gözetimi altındadır, herşeyi gören Allah, insanın davranışlarını kontrol etmektedir.

2) Bundan dolayı insanın, kötü düşünce ve niyetlerden, mü'minlere karşı gizli ve açık hile, tuzak ve entrikalardan, söz veya davranışla başkalarını incitmekten kaçınması, kötü işlerin, plânların konuşulduğu yerlerden uzak durması gerekir.

1. et-Teshîl: 4/103.
2. Haşr Sûresi: 11.

3) Toplumda kuşku uyandıracak fiskoslardan çekinmek,

4) İnsanların duygularına, izzeti nefislerine saygılı olmak,

5) Ulûl'emrin (buyruk sâhiplerinin yani devlet yöneticilerinin) meşru emir ve yasaklarına uymak,

6) Ve mü'minlerin meclislerinde sadece toplum yararına olan şeyleri konuşmak gerekir [1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا ق۪يلَ
انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْۙ وَالَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١١﴾

11- Ey inananlar, size: "Meclislerde yer açın" dendiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size: "Kalkın" dendiği zaman da kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine bilgi verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.

Tefsîr:

11 nci âyette mü'minlere, meclislerde başkalarına yer açmaları, *"Kalkın"* denildiği zaman kalkmaları emredilmektedir. Ashâbı Kirâm, Allah'ın Elçisi çevresinde halka olur, geç gelenler yer bulamayıp ayakta kalırlardı. Kendileri büyük sahâbilerine veya Bedir ehline ikrâm etmek istediği için bazılarına kalkmasını emreder, bu da kalkanların zoruna giderdi. İşte Allah bu âyetleri indirdi ki kimse gücenmesin, kalkması istenenler gönül hoşluğuyla kalksınlar. Özellikle âyetin son fıkrasında ilim ehlinin derecesinin yüksek olduğu belirtilmekle ilim sahiplerine saygı gösterilmesi, onlara yer verilmesi öğütlnmektedir. İlim ehli genellik ifade eder. Her türlü yararlı bilgi sahibi bunun içine girmekle bareber özellikle burada ilim ehliyle kasıt, tâ ilk zamanlardan beri Peyğamber(s.a.v.) ile birlikte olup ondan İslâmın ruhunu, detayını öğrenmiş, manen de yükselmiş olan ilk Muhâcirler ve Ensârdır ki bunlar Bedir'e de katıldıkları için bunlara Bedir Ehli de denir.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/105.

Mukâtil ibn Hayyân şöyle demiş: "Bu âyet Cuma günü indirildi. O gün Allah'ın Elçisi (s.a.v.) sofada bulunuyordu ve yer de dardı. Hz. Peyğamber, Bedr'e katılmış olan muhâcirlere ve ensâra ikram ederdi. Bedir ehlinden birtakım insanlar geldiler, başkaları daha önce gelip oturmuş oldukları için mecliste yer bulamadılar, Allah'ın Elçisinin karşısında ayakta durdular: Selâm sana ey Peyğamber, Allah'ın rahmet ve bereketleri sana, dediler. Peyğamber (s.a.v.) selâmlarını aldı. Bunlar daha sonra cemâate selâm verdiler ve ayakta dikilip kaldılar, belki kendilerine yer verilir, diye beklediler. Onlara yer açılmaması, Hz. Peyğamber'in zoruna gitti. Çevresinde oturan ve Bedir ehlinden olmayan muhâcirlere ve ensâra:

"— Ey falan sen kalk, sen kalk" dedi. Ayakta duran Bedir halkının sayısı kadar adam kaldırıp onları oturttu. Bu durum da yerlerinden kalkanların ağırına gitti. Hz. Peyğamber, onların gücendiklerini yüzlerinden anladı. Münâfıklar da onlara:

— Siz arkadaşınızın, insanlar arasında adâlet yaptığını sanmaz mıydınız? Vallâhi o sadece şunları kayırıyor. (Hele bak), Peyğamber'e yakın olmak için gelip yerlerini almış bir kavmi kaldırdı da geç gelenleri oturttu, dediler.

Bize ulaştığına göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.): 'Kardeşine yer açana Allah rahmet etsin' derdi. Bundan sonra hemen kalkıp kardeşlerine yer verirlerdi. İşte bu âyet, bu münasebetle Cuma günü inmiştir" [1].

Abdullâh ibn Ömer'den gelen bir rivâyete göre Peyğamber (s.a.v.): *"Bir adam, kendi yerine başkasının oturması için kalkmasın, fakat yer açsın, genişletsin"* demiştir [2].

Âyetin açık ifadesinden, başkasına yer vermenin, başkalarının oturmalarına imkân vermek için yeri genişletmenin, gerektiğinde yerinden kalkıp daha yaşlı veya âlim birini oturtmanın güzel bir şey olduğu anlaşılır. Âyette saygı için başkasının önünden kalkıp kalkmamak söz konusu edilmemiştir ve kasıd da bu değildir. Ama fakihler bu âyetin ışığında başkasının önünden kalkılıp kalkılamayacağı sorununu tartışmışlardır. Bazı âlimlere göre başkasının önünden kalkmakta bir sakınca yoktur. Çünkü Peyğamber (s.a.v.), Kurayza oğulları olayında hakem olarak getirilen Sa'd ibn Mu'âẑ'ın önünden kendisi kalktığı gibi sahâbilerine de: "قومُوا إلى سيِّدِكُم: *Efendinizin önünden kalkın!"* buyurmuştur [3]. Bu hadîs, âyetin tefsîri niteliğindedir.

Fakat başkasının önünden kalkanın cehenneme gideceğini veya bunun acemlere benzemek olduğunu söyleyen rivâyetler de vardır.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/325-326.
2. Dârimî, İsti'ẑân: 24; İbn Hanbel: 2/17, 22, 102, 483, 3/342.
3. Buhârî, 'İtk: 17, İsti'ẑân: 26; Ebû Dâvûd, Edeb: 144; İbn Hanbel: 3/22, 71, 6/142.

Ebu Ümâme'nin rivayetine göre *"Peyğamber* (s.a.v.) *bir değneğe dayanarak bizim yanımıza geldi, önünden kalktık, birbirine saygı göstermek üzre kalkan acemler gibi kalkmayın!" dedi"*[1].

Enes'e dayandırılan bir rivâyete göre de: *"Sahâbe-i kirâmın Peyğamber*(s.a.v.)*den daha çok sevdikleri bir kimse yoktu. Fakat onu gördükleri zaman kalkmayı sevmediğini bildikleri için kalkmazlardı"*[2].

Bu iki hadis, Peyğamber'in, sahâbilerine, Sa'd ibn Muâž'ın önünden kalkmalarını emreden gayet sağlam hadise aykırı olduğu gibi tefsîrine çalıştığımız âyete ve yine Peyğamber'in, meclise geç gelen yaşlı sahabilere, kalkıp yer verilmesini bildiren rivâyetlere de aykırıdır. *"Bir adam, bir adam için yerinden kalkmasın, fakat onun da oturması için yeri genişletsin"* meâlindeki hadisler, saygı için birinin önünden kalkmakla ilgili değildir. Mescidde veya mecliste otururken birinin oturması için birinin ona yer vermesi istenmektedir. Burada önemli olan kalkmak değil, sonradan gelene yer açmaktır. Tabii birine kalkıp yer vermek âyetin öğütüdür ama yer vermek için mutlaka kalkmak da gerekmez. Hiç yer yoksa kalkılır. İmkân varsa hiç kalkmadan yer açılır. Bu bakımdan meclislerde en uygun olan, yerinden kalkıp başkasını oturtmak değil, sıkışarak başkasına da yer açmaktır.

Peyğamber'in Sa'd ibn Muâz'ın önünden kalkması ise, hakem olarak getirilen Sâ'd'ın mevkiine saygı ve onun vereceği hükme uymanın gerekliliğini belirtmek amacını taşır. Peyğamber (s.a.v.) bir hakem olarak gelen Sa'd'ın önünden kalkar, sahâbîlerini de kaldırır da, Peyğamber'in kendisinin önünden kalkılmaz mı? O geldiği zaman sahâbîlerinin hiç deprenmedikleri, yerlerinden kalkmadıkları aslâ düşünülemez. Bu tür rivâyetlerin uydurmalığında hiç şüphe yoktur. Çünkü büyüklerin en büyüğü olan Peyğamber'in önünden kalkılmazsa onun otoritesi, saygınlığı kalmaz. O peyğamber olması yanında devlet başkanı idi de. Onun hem manevî, hem de maddî mevkiine saygı için kalkılırdı. Sahâbe'nin Peyğamber'e gösterdiği saygı, hiçbir devlet başkanına gösterilmemiştir. Uhud Savaşında yanağından akan kan yere dökülmesin diye bir sahâbi onu içmişti. Hudeybiye Barış Andlaşması yapılırken ashâbın Peyğamber'e gösterdiği saygı, Kureyş delegesini hayrette bırakmış, delege Kureyşe döndüğünde hiçbir kırala öyle saygı gösterilmediğini söylemiştir. Buna binaen hocanın, yöneticinin, âmirin önünden kalkılması gerekir, otorite için bu gereklidir. Bundan dolayı bazı âlimler, Sa'd ibn Muâž olayına kıyasen seferden gelenin, hakimin yani yöneticinin önünden kalkılacağı sonucuna varmışlardır[3].

1. Ebû Dâvûd, Edeb: 152; İbn Hanbel: 5/253, 256.
2. Tirmižî, Edeb: 13.
3. İbn Kešîr: 4/326.

Sonra âyette, ilim sahipleri için kalkıp onlara yer verilmesi emredilmektedir. Kalkıp onlara yer vermek, saygıdan başka bir şey midir? Ama bu saygının şirkle veya dalkavuklukla bir ilgisi yoktur. Bu, sırf Allah rızâsı için ilmen, ruhen tekâmül etmiş kimselere saygıdır. Peyğamber (s.a.v.) meclisine biri geldiği zaman en azından yerinden deprenir, *"Yer geniştir"* diyenlere: *"Mü'minin de hakkı vardır"* derdi [1].

Peyğamber (s.a.v.) mecliste nerede yer bulursa oraya otururdu. Fakat oturduğu yer meclisin başı olurdu. Sahâbîler, mertebelerine göre Allah'ın Elçisine yakın otururlardı. Genellikle Hz. Ebubekir sağında, Hz. Ömer solunda, Hz. Osman ile Hz. Alî de önünde otururlardı. Çünkü 'Osman ile 'Alî vahiy yazarlardı. Peyğamber (s.a.v.) ashâbına, namazda düzgün durmalarını, akıl ve ilim bakımından ileri olanların derece derece kendisine yakın bulunmalarını emrederdi [2].

Bir hadisi şerîfte kişinin, mecliste bulduğu yere oturması öğütlenir: *"Peyğamber* (s.a.v.) *otururken üç kişi geldi, biri halkada bir yer bulup oraya girdi. Diğeri insanların arkasında oturdu. Üçüncüsü dönüp gitti. Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *buyurdu ki: Üçünün en hayırlısını sana söyleyeyim mi? Birincisi Allah'a sığındı, Allah onu barındırdı. İkincisi utandı, Allah da ondan utandı. Üçüncüsü yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi"* [3].

Diğer bir hadis de şöyledir: *"Adamın izin almadan iki kişiyi yarıp geçmesi helâl değildir"* [4].

Âyetin ikinci şıkkında *"Kalkın"* denince kalkılması, Allah'ın inananları ve ilim sâhiplerini yükselteceği buyurulmaktadır. Demek ki birine yer vermek için kalkmak, insanı küçültmez, Allah katında yükseltir. Allah, Kitâbına, Kitâbının ilmine sâhip olanlara saygı gösterenleri yükseltir. İlim sâhibi nice insanlar, kölelikten kumandanlığa, yöneticiliğe yükselmişlerdir. Geri bir toplum olan Araplar da Kur'ân'a saygı sayesinde kısa bir zamanda büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Osmanlının küçük beğlikten, ülkesinde güneş batmayan büyük bir imparatorluk haline gelmesi de Kur'ân'a, ilme, âlime saygı sayesindedir.

Mekke valisi Nâfi' ibn 'Abd el-Hâris, Halife Ömer'i 'Usfan'da karşıladı. Ömer ona, Mekke'de yerine kimi vekil bıraktığını sordu. Nâfi':

1. Taberânî, Vâsile ibn el-Eska'dan rivâyet etmiştir: Kenzûl-'Ummâl: 9/155, h. 25496, 25497.
2. Müslim, Salât: 122, 123; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/326.
3. Buhârî: 'İlm: 8, Salât: 84; Tirmizî, İsti'zân: 29; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/326.
4. Ebû Dâvûd, Edeb, Bâb Tenzîlu'n-nâsi menâzilehum; Tirmizî, İsti'zân; Feydu'l - Kadîr: 6/447.

— Mevlâlarımızdan (âzadlılarımızdan) İbn İbzî adlı bir adamı vekîl bıraktım, deyince ömer:

— Onların başına bir mevlâyı mı vekîl bıraktın? dedi. Nâfi':

— Ey mü'minlerin emîri, o, Allah'ın kitâbını en güzel okur, ferâizi bilir, hüküm verir, deyince Ömer:

— Peyğamberiniz: *"Allah bu Kitâb ile bazı kavimleri yükseltir, bazılarını da alçaltır"* demişti, dedi [1].

İlim sâhiplerinin fazileti hakkında çok âyet ve hadis vardır. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet ettikleri bir hadise göre melekler, ilim talebedenin ayaklarının önüne kanatlarını sererler [2].

Meleklerin dahi önüne kanatlarını serdiği âlimlere saygı gösterilmez mi hiç? Çocukluğumda tahsilde iken hocaya saygıyı sembolize eden bir beyt okumuştum ki hâlâ hatırımdadır:

Mâlik katında Şâfi'î,
Yapça kitâp âçar idi
Evrâk sesin îşitmeye,
Üstâzı pâki der idi.

Bu beytte İmam Şâfiî'nin hocasına saygısı, yaprak sesinden hocasının rahatsız olmaması için kitâbın yapraklarını yavaşça açtığı anlatılıyor. İşte böyle bir ümmetin çocuklarıyız. Yaprağın sesinden hocasının rahatsız olmamasını düşünen öğrenci ve şimdi hocasına en kaba, küstah davranışları reva görmekten çekinmeyen öğrenci.

Özellikle herkese, hocaya saygı konusunda örnek olacak İlâhiyat Fakültelerinin bazı öğrencilerinde dahi bu saygısızlığı görmek ne kadar acıdır. 1982 yılında İlâhiyat Fakültesi'nde derse girdim, talebeden beş on kişi yerinden kalktı, diğerleri hiç aldırmadı. Benim şahsım için değil, fakat fakültede öğrencilerin bu düşünceye düşmesine üzüldüm. Biz hoca girince hep birlikte fırlayıp kalkardık. Talebeye niçin böyle yaptıklarını sordum. Kalkmanın, sünnete aykırı olduğunu söylemesinler mi? Gittim, İbn Kesîr'in tefsîrini getirip Peyğamber(s.a.v.)in, Sa'd ibn Mu'âz'ın önünden kalktığını ve sahâbilerine de kalkmalarını emrettiğini anlatan hadisi okudum. Ondan sonra talebe gerçeği anladı ve önümüzden kalkmağa başladı.

1. Müslim, Musâfirîn: 269; İbn Mâce, Mukaddime: 16; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân: 9; İbn Hanbel Musned: 2/337.
2. Ebû Dâvûd, 'İlm: 1; Tirmizî, 'İlm: 19; Nesâ'î, Tahâret: 112; İbn Mâce, Mukaddime: 17; İbn Hanbel, Musned: 4/239-241, 5/196.

Çocukların kafalarına böyle zayıf, dinin ruhuna aykırı rivâyetleri doldurmak elbette vebaldir. Ondan sonra artık hiç kimseye saygı kalmaz. Hocasının atının ayağından kaftanına sıçrayan çamuru kendisine şeref nişanı kabul eden Hâkanlar, ilim adamlarına saygıları sayesinde yükselmişlerdir. Allah'a, Elçisine ve Elçisinin temsilcilerine saygılı olanları Allah yükseltir. Ama Allah ve Elçisiyle boy ölçüşmeğe kalkanları Allah ezer, yok eder. Allahım, bizi velîlerine saygı gösteren ve bu yüzden derecelerini yükselttiğin kimselerden eyle. Sen herşeyi yapmaya kadirsin!

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً
ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾ أَأَشْفَقْتُمْ
أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ
عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ
بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

12- Ey inananlar, siz Elçi ile gizli konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet (sadaka verecek bir şey) *bulamazsanız, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. 13- Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korktunuz mu? Zira yapmadınız, Allah da sizi* (bundan) *affetti,* (sadaka vermeden gizli konuşabilirsiniz). *Artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Elçisine itâat edin. Allah yaptıklarınızı bilmektedir.*

Tefsîr:

12- Yukarıdaki âyetlerde Allah'ın Elçisi aleyhinde günâh, çirkin amaçlarla gizli toplantılar yasaklanmıştı. 12 nci âyette de özel bir iş için Peyğamber'le özel görüşmek isteyen kimselere, görüşmeden önce bir sadaka vermeleri emredilmekte, bunun daha iyi ve temiz olduğu, sadaka vermeyenleri de Allah'ın affedeceği belirtilmektedir. Bu âyete göre Peyğamber (s.a.v.) ile özel görüşmek isteyen kimse, bunun için bir sadaka verecektir. Ancak bu, sadaka

verecek durumda olanlar içindir. Sadaka verecek durumda olmayanlar bundan muâftır.

Abdullâh ibn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre müslümanlar, Peyğamber(s.a.v.)den gerekli, gereksiz sorular sorar, herkesin içinde onunla gizli konuşurlardı. Bu durum, Hz. Peyğamber'i sıkmağa başladı. Yüce Allah bu tür gizli konuşmaları azaltıp Hz. Peyğamber'i de rahatlatmak için özel sorudan önce sadaka vermeyi farz kıldı. Allah böyle buyurunca müslümanlardan birçoğu, sadaka vermekten çekinip özel soru sormaktan vazgeçtiler. Sonra Allah, bu hükmü kaldıran 13 ncü âyeti indirdi, müslümanlara kolaylık getirdi, yolu daraltmadı [1].

Muhammed 'İzzet Derveze'ye göre bu sadaka, müslümanların bütçesine yardım olmak üzre bir çeşit vergi olarak konmuştur. Nitekim bir vergi olan zekâta da sadaka denmiştir. Zekât da, bu necvâ sadakası da Peyğamber'in şahsına değil, devlet bütçesine âit idi. Bu sadaka, aslında çok eski bir Arap mahkeme geleneği olan hüküm ve fetvâ vergisi niteliğinde ve kamu yararına konmuş bir şey idi [2].

13- Her özel konuşma için bir miktar sadaka vermek, müslümanların çoğunun zoruna gitmişti. Onun için bu hüküm, daha sonra inen müteâkip âyetle zorunlu olmaktan çıkarılmış, isteğe bağlı kılınmıştır. 13 ncü âyette: *"Necvânızdan önce sadaka vermekten çekindiniz mi?"* tarzındaki bir soru ile müslümanların bu işi yüksünüp yapmadıklarına işaret ediliyor ve Allah'ın bunu affedeceği yani kaldıracağı bildiriliyor; artık namazı kılmaları, zekâtı vermeleri, Allah'a ve Elçisine itâat etmeleri emrediliyor. Böylece 12 nci âyetin getirdiği hüküm, 13 ncü âyetle hafifletilmiş oluyor.

İşte bu iki âyet, Kur'ân'da mensûh ve nâsihe örnek verilir. Mukâtil'den rivâyet edildiğine göre birinci âyetin hükmü on gün sürmüş, Hz. 'Alî, Katâde ve Kelbî'den gelen rivayetlere göre de sadece gündüzün bir saat sürmüş, sonra neshedilmiştir. Hz. 'Âlî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Bu âyet indiği zaman Peyğamber (s.a.v.) beni çağırdı:

— Ne dersin, bir dinar sadaka uygun mudur? dedi.

— Bunu yapamazlar, dedim.

— Yarım dinar?

— Bunu da yapamazlar, dedim.

— Peki ya ne kadar? dedi.

1. Câmi'u'l-beyân: 28/20-21; et-Teshîl: 4/105; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/328.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/110.

— Bir arpa (ağırlığında altun para) dedim.

— Sen zehîdsin (elin dardır, kendi durumuna göre takdir ettin) dedi'' [1].

Yine Hz. 'Alî'den nakledildiğine göre 12 nci âyetin hükmüyle 'Alî'den başka amel eden olmamıştır. Hz. 'Alî şöyle demiştir: ''Allah'ın Kitâbında bir âyet var ki ne benden önce, ne de benden sonra onunla hiç kimse amel etmedi. Yalnız ben onunla amel ettim. Bir dinarım vardı, bunu on dirheme bozdurdum. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) ile özel konuştuğum zaman bir dirhem verirdim. Sonra bu hüküm neshedildi. Benden önce onu kimse uygulamadığı gibi benden sonra da onu uygulayan olmaz. Sonra Alî: *''Ey inananlar, Elçi ile gizli konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka verin''* âyetini okudu'' [2].

Bazı âlimlere göre de bu iki âyet arasında nesih yok, hafifletme vardır. Birinci âyet mensûh değildir. Necvâsından önce sadaka vermek isteyen yine verir. Veremeyenin de zaten affedileceği, âyetin sonunda belirtilmiştir. İkinci âyette ise sadaka verebilecek durumda olup da vermek istemeyenden, mutlaka sadaka verme zorunluluğu kaldırılmıştır. Yani birinci âyetteki zorunluluk, ikinci âyette ihtiyârîye (isteğe) çevrilmiştir. Bunda nesih yok, hafifletme vardır. Âyetler arasında nesih yok, ta'dil vardır. Hele bu âyetin, zekâtın farz kılınmasıyle neshedildiği görüşü [3] hiç tutarlı değildir. Çünkü bu âyet Medine'de inmiştir. Zekât ise tâ Mekke'de farz idi. Önce gelen bir hüküm, sonra geleni neshetmez.

Bu rivâyetlerden de anlaşıldığı üzre Kur'ân'da kamu düzeniyle ilgili bazı hükümler, kamunun kanâat ve isteğine göre şekil almıştır. Meselâ, 12 nci âyetin hükmü, bir süre sonra kamunun arzusu doğrultusunda hafifletilmiştir. Bu uygulama, kamu yöneticileri için bir yol göstermektedir:

Konulan kanunlar, eğer toplumda genel sızlanmalara neden oluyorsa onların değiştirilmesi, düzeltilmesi gerekir. Dinin genel prensiplerine, temel inançlarına aykırı olmamak şartıyle kamu düzeniyle ilgili hükümlerde toplumun genel kanâati ve yararı doğrultusunda değişiklikler yapmak gerekir. Çünkü hukuk düzeninin temel prensipleri değişmemekle beraber ayrıntılar değişir. Zira hukuk, yaşayan toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir sistemdir. Toplumun şartları değiştikçe hukukun da toplumun değişen şartlarına göre tadili gerekir. Hukuk dondurulamaz. İslâm hukukunu, çağın ihtiyaçlarına uydurmak da, şartlanmış kafa ile hareket eden değil, fakat gerçekten kültürlü, aydın İslâm âlimlerinin yani müctehidlerin görevidir.

1. Câmi'u'l-beyân: 28/21; Mefâtîhu'l-ğayb: 29/272; İbn Kesîr: 4/328.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/20; İbn Kesîr: 4/327.
3. Câmi'u'l-beyân: 28/20.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ ٧٥

وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ

مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ

اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ

شَيْئًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ

جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ

الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ

حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ

يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ

رُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ

مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ

عَشِيرَتَهُمْ أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

أُولَٰئِكَ حِزْبُ اللَّهِ ۚ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

14- Allah'ın, kendilerine gazebettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemîn ediyorlar. 15- Allah onlar için çetin bir azâb hazırlamıştır. Onlar ne kötü işler yapıyorlar. 16- Yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yoluna engel oldular. Onlar için küçük düşürücü bir azâb vardır. 17- Onların ne malları, ne de çocukları, kendilerini Allah'a karşı koruyamaz. Onlar ateş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır. 18- Allah onların hepsini tekrar dirilttiği gün, dünyâda size yemîn ettikleri gibi O'na da yemîn edecekler ve kendilerinin bir şey üzerinde bulunduklarını (doğru yolda olduklarını) *sanacaklardır. İyi bilin ki onlar yalancılardır. 19- Şeytan onları kuşatıp onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. Onlar şeytanın hizbi*(partisi)*dir. Muhakkak ki şeytanın hizbi kaybedecektir.20- Allah'a ve Elçisine karşı gelenler, onlar en alçaklar arasındadırlar. 21- Allah: "Mutlaka Ben ve elçilerim galip geleceğiz" diye yazmıştır. Kuşkusuz Allah güçlüdür, galiptir. 22- Allah'a ve âhiret gününe inanan bir milletin, babaları, oğulları ve kardeşleri, yâhut yakınları da olsa, Allah'a ve Elçisine karşı gelenlerle dostluk ettiğini görmezsin. Allah onların kalblerine îman yazmış ve kendinden bir rûh ile onları desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada sürekli kalacaklardır. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'ın partisidir. Muhakkak ki başarıya ulaşacak olanlar, Allah'ın partisidir.*

Tefsîr:

14-16 ncı âyetlerde münâfıkların, Allah'ın gazabına uğramış olan bir kavmi yani yahudileri dost tuttukları, onların ne mü'minlerden, ne de yahudilerden oldukları belirtilmektedir. Onlar yahudilerle dost olup onları mü'minlere yeğlemekle mü'minlerden ayrılmışlardır. Çünkü mü'minleri sevmeyen mü'minlerden değildir. Fakat onlar yahudilerden de değillerdir. Zira yahudiler onları gönülden sevmezler, sadece çıkar sağlamak için onları sever görünürler. Bunlar da ne kadar yahudileri sevseler de yine kan ve din ayrılığı, onlara tam ısınmalarına engel olur. Böylece bu Arap münâfıklar, mü'minlerle yahudiler arasında kalırlar. *"Bunlar bile bile yalan üzerine yemin ederler".* Îmân ettiklerini; Peyğamber'e saygılı, mü'minlere dost olduklarını söylerler ama öyle de-

ğillerdir. Kendileri de inanmadıklarını, mü'minleri sevmediklerini bilirler fakat öyle söylemeyi ve görünmeyi uygun görürler. Yaptıkları bu kötü işlerden dolayı Allah onlara çetin bir azâb hazırlamıştır. Onlar içlerinde küfür gizledikleri halde inandıklarını yeminle söyleyerek kendilerini korumağa çalışırlar. Açıkça müşrik olduklarını söyleseler, mü'minlerin saldırısına uğramaktan çekinirler. Bunun için kendilerini mü'min gösterirler.

17-18 nci âyetlerde ne mallarının, ne de çocuklarının onları Allah'ın azâbından kurtaramayacağı, sürekli olarak cehenneme girecekleri vurgulandıktan sonra dünyâda yaptıkları hareketlerine uygun bir kıyâmet sahnesi sunulmaktadır:

Onlar dünyâda mü'minlere karşı yemin ettikleri gibi Allah'a karşı da yemin edip kendilerinin doğru bir şey yaptıklarını söylerler. Yollarının doğru olduğunu sanırlar. Ama bu, onların batıl zanlarından başka bir şey değildir. Gerçekte onlar hiçbir temele dayanmazlar, doğru yolda gitmezler. Sözleri yalandır. Şeytan onları kuşatıp onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte şeytanın vesveselerine, nefislerinin heveslerine uyan o kimseler, şeytanın hizbi, yani partisi, taraftarıdırlar. Şeytan partililer de mutlaka ziyana uğrayacaklardır.

19 ncu âyet, münâfık kâfirlerin hallerini tasvir eden kıyâmet sahnesinin ardından etkili bir açıklamadır. Allah onların âhiretteki hallerini göstererek o şeytan partililerin mutlaka ziyâna uğrayacaklarını vurgulamakla, düşünen insanları onların yoluna uymaktan kaçındırmaktadır.

20-21 nci âyetlerde de Allah'a ve Elçisine karşı gelenlerin, onlarla boy ölçüşmeğe kalkışanların ezilecekleri, alçaltılacakları, yalnız Allkah'ın ve elçilerinin galip geleceği, Allah'ın yenilmez güce sâhibolduğu vurgulanmaktadır.

Münâfıkların, yahudilerle dost olduklarını anlatan bu âyetler, sûrede yeni bir bölümdür. Bunların, Abdullâh ibn Nebtel adlı bir münâfık hakkında indiği rivâyet edilir. Bu adam, Hz. Peyğamber'in meclisinde konuşulanları yahudilere ulaştırırmış. Ve onlarla birlikte müslümanları çekiştirir, müslümanlar aleyhindeki yahudi entrikalarına ortak olurmuş.

Bu rivâyet, âyetlerin içeriğine uygundur. Ancak âyetlerin içeriğinden, bu münâfığın tek olmadığı, böyle yapan insanların bir grup olduğu anlaşılmaktadır.

Münâfıkların yahudilerle dost olduklarını anlatan bu âyetlerin de yine onların yahudilerle fiskos yaptıklarını anlatan 5-8 nci âyetler gibi Hendek Savaşından önce inmiş olması gerekir. Fakat herhalde bu âyetler, 5-8 nci âyetlerden sonra inmiştir.

Âyetler özel bir sebeple ve şartlarla inmiş olsa da, sebebin özelliği, âyetin genelliğini kısıtlamaz. Bunlar her toplumda geçerli olan ahlâk kurallarını

getirmiştir: Mü'minlerin düşmanlarıyle sıkı fıkı dost olup onlara mü'minlerin sırlarını vermek, hem münâfıklık, hem de hainliktir. Toplumun selâmeti, kötü huyluların mümkünse ıslâhı, değilse ayıklanması ile mümkündür.

22 nci âyette yüce Allah, Allah'a ve âhiret gününe inananların; babaları, oğulları, kardeşleri ve yakınları dahi olsa, Allah'a ve Elçisine karşı gelenleri dost tutamayacaklarını, onların gönüllerine imanı yazıp takdir ettiğini ve onları kendinden bir rûh yani bir feyz ve sevgi ile güçlendirdiğini, râzı olup ebedî cennetlere koyacağı o kimselerin, Allah'ın partisi (taraftarları) olduklarını bildirmekte ve yalnız Allah'ın taraftarlarının başarıya ulaşacaklarını vurgulamaktadır.

Sa'îd ibn Abdulâzîz ve başkalarına göre bu son âyet de Bedir'de babasını öldürmüş olan Ebû 'Ubeyde hakkında inmiştir. Bir rivâyete göre de âyet parçalanmaktadır: "وَلَوْ كَانُوا آبَائَهُمْ: *Babaları da olsalar*". Bedirde babasını öldürmüş olan Ebû 'Ubeyde hakkında: "أَوْ أَبْنَائَهُمْ: *Yahut oğulları olsa*" oğluyla mübâreze etmek isteyip de Hz. Peyğamber'in müsâade etmediği Ebûbekir hakkında: "أَوْ إِخْوَانَهُمْ: *Yâhut kardeşleri olsa*" Bedir'de kardeşini öldüren Mus'ab ibn 'Umeyr hakkında; "أَوْ عَشِيرَتَهُمْ: *Yâhut yakınları olsa*" da, o gün bir yakınını öldüren Ömer ile Hamza, 'Alî ve 'Ubeyde ibn el-Hâris hakkında inmiş. Bunlar 'Utbe, Şeybe ve Velîd ibn 'Utbe'yi öldürmüşler [1].

Bu tür rivâyetler, âyeti bilinen olaylara tatbikten ibarettir. Âyet Bedir'deki bu olaylarla ilgili değildir, çünkü Bedir'den yıllar sonra inmiştir. Sonra âyetin, diğer âyetlerden ayrı inmesi de düşünülemez. Bu âyet, yahudileri dost tutan münâfıkların hallerini anlatan âyetlere bağlıdır. Onların durumları anlatılıp şeytanın partisi oldukları belirtildikten sonra gerçek mü'minlerin, Allah'ın ve Elçisinin düşmanlarını dost tutmak şöyle dursun, kendi ciğerparelerini, ana-babalarını ve yakın akrabalarını dahi Allah ve Elçisi uğrunda fedâ etmekten çekinmeyeceklerini bildirmektedir.

Gerçek sahâbiler öyle idiler. Bedir'de, Uhud'da babalarına, kardeşlerine ve yakınlarına karşı savaştılar. Ebu 'Ubeyde Bedir'de değil, Uhud'da babasını, Mus'âb ibn 'Umeyr de Uhud'da kardeşi 'Uzeyr ibn 'Umeyr'i öldürmüş, Ebûbekir de Bedir'de oğlu 'Abdurrahman ile düelloya çıkmak istemiş, fakat Allah'ın Elçisi onu oturtmuştur [2].

14 ncü âyetten itibaren bütün âyetler birbirine bağlıdır. Ve bunlar bir bölüm oluşturmaktadır. Bu âyetlerde yahudileri dost tutmak suretiyle Allah'a ve Elçisine düşmanlık eden münâfıklara sempati beslenmemesi zımnen öğütlenmektedir. Demek ki bazı samimi müslümanlar, yakınlıkları dolayısiyle bu

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/320.
2. İbn Cezzî, et-Teshîl: 4/106.

adamlara sevgi besliyor, onları koruyorlardı. İşte burada onlara, münâfıklara arka çıkmamaları öğütlenmektedir.

Mekke'de inen Lokman Sûresinin 14-15 nci, 'Ankebût Sûresinin 8 nci âyetinde müşrik de olsalar ebeveynin, tevhide aykırı olmayan emirlerine itâat edilmesi emredilmektedir. Bu âyet, o âyetleri tefsîr etmektedir. Demek ki müşrik de olsalar, Peyğambere düşmanlık etmedikçe ebeveyne saygı gösterilir. Ama Peyğamber(s.a.v.)e düşmanlık edip İslâmı fi'len yıkmağa çalışan ana-babaya itâat edilmez. Çünkü onlara itâat, insanı İslâm dışına çıkarır. Zira fi'len İslâmın aleyhine çalışmakta olan ana baba, kendilerine itâat eden çocuklarını da bu yola zorlarlar. Allah'a ve Elçisine karşı düşmanlık konusunda hiç kimseye itâat edilmez. Her zaman Allah'ın ve Elçisinin tarafını tutmak, mü'minin görevidir. Böyle yapan mü'minler, nimetlerin en yücesi olan Allah'ın rızâsına ve ebedî felâha ererler. *Allâhummec'alnâ minhum!*

Mücâdele Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Zıhâr, bir çeşit yemîn sayılır. Bunun keffâreti verilerek kadına dönülür. Zıhârın keffâreti, temastan önce iki ay oruç tutmak, bunu yapamayanın, altmış fakirin bir günlük yiyeceğini sağlamasıdır. Ayrıntı için 1-4 ncü âyetlerin tefsîrine bakınız.

2. Allah ve Elçisi ile boy ölçüşmeğe kalkanlar, dünyâda da, âhirette de perişan olurlar (5-6, 20).

3. Mutlaka Allah ve elçileri üstün gelir. Allah'ın ezelî kararı böyledir (21).

4. Allah, herkesin ne yaptığını bilir. Hiçbir şeyi O'ndan gizlemek mümkün değildir. Çünkü insana can damarından daha yakın olan Allah, her yerde onunla beraberdir. Onun her yaptığını ve içinden geçirdiği düşünceleri bilir. Gizli konuşmaları, fiskosları da bilir. Gizli konuşmakla insan, sözünü Allah'tan gizleyemez (7).

5. İyilik ve takvâ hususunda, iyi niyyet ile gizli konuşmada bir sakınca yoktur. Ama kötülük kurmak için fiskos yapmak yasaktır. Şeytân bu yolla inananların arasını soğutmağa çalışır (8-10).

6. Mecliste, herkesin içinde peyğamber veya Hak da'vetçisi ile gizli konuşmak isteyenin, bundan önce bir sadaka vermesi uygundur. Bunun sebebi de, gereksiz olarak halk içinde, oturum başkanı ile gizli konuşmaları önlemektir. Ama sadaka vermek şart değildir, sadece iyidir (12-13).

7. Allah'ın, peyğamberini selâmladığı biçimde selâm verilmelidir (8). Allah'ın, cennette kullarına selâmı, "Selâmün aleyküm" şeklinde olduğuna göre (Yâsîn Sûresi: 58, Zümer Sûresi: 73, Ra'd Sûresi: 24, Yûnus Sûresi: 10) inananlar birbirlerini bu sözle selâmlamalıdırlar.

8. Meclise gelenlere yer açmalıdır. Başkalarına yer açanlara, Allah da cennette yer açar, onların işlerine kolaylık, gönüllerine ferahlık verir. Oturum başkanı, yahut öğretici, cemâatten birinin kalkmasını isterse o kimse kalkmalıdır (11).

9. Yalan söylememeli, yalan yere yemîn etmemelidir. Kendilerini gizlemek için yalan yere yemîn edip Hak yoldan sapanlar, şiddetli azâba çarpılırlar (14-17). Bunlar yemîne öyle alışmışlardır ki dünyâda insanları kandırmak için yemîn ettikleri gibi yeniden diriltildikleri zaman da Allah'a yemîn ederler. Bu davranışlarıyle iyi bir şey yaptıklarını sanırlar. Onlar, şeytânın ayarttığı yalancı, ziyâna uğrayacak kimselerdir (18-19).

10. Samimi mü'minler, babaları, kardeşleri ve yakınları dahi olsa Allah'a ve Elçisine karşı meydan okuyanları sevmezler (22).

11. Allah'ın ve Elçisinin rızâsını herşeyin üstünde tutan mü'minler, Allah'ın taraftarıdırlar. Kuşkusuz Allah'ın taraftarları başarılı olurlar (22).

MÜCÂDELE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِى تُجَادِلُكَ		**Çoğunluk.**
	قَدْ يَسْمَعُ اللّٰه . . .		**İbn Mes'ûd [1].**
	قَدْ يَسْمَعُ ٱللّٰهُ أَقْوَالَ ٱلَّتِى تُحَاوِرُكَ		**Rebî' ibn Huseym ve Ebû Miclez [2].**
	يَظَّهَّرُونَ	**Meftûh y, şeddeli, zâ ve h ile, elifsiz:**	**Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.**
	يُظَٰهِرُونَ	**Madmûm y ile muzâhere kökünden:**	**'Âsım.**
	يَظَّٰهَرُونَ	**Meftûh y, şeddeli zâ ile, tezâhür kökünden, idğâmlı:**	**Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef [3].**

1. el-Mesâhif: 99.
2. el-Mesâhif: 307.
3. Aslı (يَتَظَاهَرُونَ)dir, t zâ'ya idğâm edilerek (يَظَّاهَرُونَ) olmuştur.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَتَظَاهَرُونَ	Tezâhür kökünden, idğâmsız:	Übeyy [1].
2	مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ	Temîm dili üzre t merfû‘:	Kırâettir.
	مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ	Hicâz dili üzre t mecrûr:	Çoğunluk [2].
	مَا هُنَّ بِأُمَّهَاتِهِمْ	Bâ ile:	İbn Mes‘ûd ve Rebî‘ ibn Huseym [3].
	اللاَّءِ	İki halde de yâ'sız, meksûr bir hemze ile:	Kalûn, Kunbul, Ya‘kub.
	اللاَّاى	Hemzeyi, vasl halinde teshîl ve med ile:	Bezzî ve Ebû ‘Amr [4].
	اللاَّئِى	İki halde de meksûr bir hemze, sonra sâkin yâ ile:	Kûfeliler, İbn ‘Âmir [5].

1. Câmi‘u'l-beyân: 28/7; el-Mesâhif: 169. Bazılarına göre Übeyy (يَتَظَهَّرُونَ) okumuştur ki İbn Huseym'in kırâeti de böyledir (el-Mesâhif: 169, 307).
2. (مَا نِسَاؤُهُمْ بِأُمَّهَاتِهِمْ) demektir (Kurtubî: 17/279).
3. el-Mesâhif: 99, 307.
4. Bunların, vasl halinde hemze'yi sâkin yâ'ya çevirdikleri vecih de vardır. Bunlar vakıf halinde hemzeyi revm ile teshîl ve sâkin yâ'ya çevirerek okumuşlardır.
5. en-Neşr: 1/408; el-Budûr: 251.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَ رَسُولِهِ		Çoğunluk.
	لِيَعْلَمُوا أنَّ آللّٰهَ قَرِيبٌ إِذَا دَعَوْتُمُوه		İbn Mes'ûd[1].
	» » » » » مُجِيبٌ إِذَا سَأَلْتُمُوهُ		Übeyy[2].
7	مَا تَكُونُ	Tâ ile, müennes kipi:	Ebû Ca'fer ibn el-Ka'ka', A'rec, Ebû Hayveh ve Îsâ.
	مَا يَكُونُ	Yâ ile, müzekker kipi:	Ötekiler[3].
	إلاَّ هُوَ رَابِعُهُمْ وَ لاَ خَمْسَةٍ إلاَّ هُوَ سَادِسُهُمْ وَ لاَ أدْنَى مِنْ ذٰلِكَ وَ لاَ أكْثَرَ		Çoğunluk.
	إلاَّ آللّٰهُ رَابِعُهُمْ وَلاَ أرْبَعَةٌ إلاَّ آللّٰهُ خَامِسُهُمْ وَلاَ خَمْسَةٌ إلاَّ آللّٰهُ سَادِسُهُمْ		Rebî' ibn Huseym ve A'meş[4].
	رَابِعُهُمْ وَلاَ رَابِعَةٌ إلاَّ هُوَ خَامِسُهُمْ وَلاَ أكْثَر إلاَّ آللّٰهُ مَعَهُمْ إذَا آنْتَجَوْ بِهِ		İbn Mes'ûd[5].
	وَلاَ أكْثَرُ	Sâ ile ve râ'nın ref'iyle:	Ya'kûb.
	وَلاَ أكْثَرَ	Sâ ile, râ'nın nasbıyle:	Çoğunluk.
	وَ لاَ أكْبَرَ	Bâ ile:	Zührî[6].
	ثَلاثَةً وَلا خَمْسَةً	Nasb ile:	Übeyy ve İbn Ebî Able[7].

1. el-Mesâhif: 99.
2. el-Mesâhif: 169.
3. Taberî'ye göre doğrusu, müzekker kipidir (28/13).
4. el-Mesâhif: 307, 327; Tebsırah: 696; Kurtubî: 17/189; en-Neşr: 2/385.
5. el-Mesâhif: 99.
6. Kurtubî: 17/290; el-Bahr: 8/235.
7. el-Mesâhif: 169.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	ثَلاثَةٍ وَلاَ خَمْسَةٍ	Cerr ile:	Çoğunluk [1].
	وَلاَ أَدْنَى		Çoğunluk.
	وَلاَ أَقَلَّ		Übeyy [2].
	بِمَا عَمِلُوا		Çoğunluk.
	بِمَا ٱنْتَجَوْا بِهِ		İbn Mes'ûd [3].
8	وَ يَنْتَجُونَ	İnticâ kökünden muzâri':	Yahyâ, Hamza, A'meş, Halef ve Ruveys-Ya'kûb-dan.
	فَيَنْتَجُونَ	Aynı kırâet, yalnız f ile:	İbn Mes'ûd ve Übeyy [4].
	وَ يَتَنَاجَوْنَ	Nûn'dan sonra elif ile, tenâcî kökünden:	Ötekiler [5].
	بِالإِثْمِ		Çoğunluk.

1. Kurtubî: 17/289.
2. el-Mesâhif: 169.
3. İbn Mes'ûd'un (أَيْنَ مَا كَانُوا) yerine إِذَا أَخَذُوا فِي ٱلتَّنَاجِي okuduğu rivâyet edilmiştir (el-Mesâhif: 99).
4. (يفتعلون) vezninde, aslı: (يتنجون)dir; el-Mesâhif: 99, 169.
5. Ebû 'Ubeyd ve Ebû Hâtim de bu kırâeti tercîh etmişlerdir.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	بِالْكِذْبِ وَ ٱلِاثْمِ		İbn Mes'ûd [1].
9	إِذَا ٱنْتَجَيْتُمْ فَلاَ تَنْتَجُوا	İnticâ'dan nehy:	İbn Mes'ûd, Yahyâ ibn Vessâb, Âsım ve Ruveys-Ya'kûb'dan.
	إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلاَ تَتَنَاجَوْا	İki tâ ile, tenâcî'den:	Çoğunluk [2].
	فَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَٱلتَّقْوَى وَطَاعَةِ ٱلرَّسُولِ وَلاَ تَنَاجَوْا بِالِاثْمِ وَٱلْعِصْيَانِ وَعِصْيَانِ ٱلرَّسُولِ وَ ٱتَّقُوا ٱللَّهَ		İbn Mes'ûd kırâeti olduğu söylenir [3].
9	وَ مَعْصِيَتِ(هْ)	Açık tâ ile yazılmıştır, H üstünde durma:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	وَ مَعْصِيَتْ	T üstünde vakıf:	Ötekiler [4].
10	لِيُحْزِنَ	İhzân kökünden:	Nâfi'.
	لِيَحْزُنَ	Meftûh yâ ile, hüzn'den:	Ötekiler [5].

1. el-Mesâhif: 99.
2. Tebsırah: 696; Kurtubî: 17/291, 294; en-Neşr: 2/385; el-Budûr: 314.
3. el-Mesâhif: 99, 327; el-Bahr: 8/236.
4. el-Budûr: 314.
5. en-Neşr: 2/244.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَفَاسَحُوا	Tefâ'ul bâbından:	Übeyy, 'İkrime, Katâde, Dâvûd ibn Ebî Hind, Hasan ve İbn Kays [1].
	تَفَسَّحُوا	F'den sonra elifsiz, tefa'u'l'den:	Ötekiler [2].
11	فِى ٱلْمَجَالِسِ	Cîm'den sonra elif ile, çoğul:	Sülemî, Zirr ibn Hubeyş ve 'Âsım.
	فِى ٱلْمَجْلِسِ	Cîm'den sonra elifsiz, tekil:	Ötekiler [3].
	ٱنْشُزُوا	Madmûm şîn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir, Âsım.
	ٱنْشِزُوا	Meksûr şîn ile:	Ötekiler [4].
	وَٱلَّذِينَ أُوتُوا ٱلْعِلْمَ		Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 169, 274.
2. Kurtubî: 17/297.
3. Tebsırah: 696; Kurtubî: 17/297; en-Neşr: 2/385. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir (28/18).
4. Tebsırah: 696; Kurtubî: 17/299; en-Neşr: 2/385.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ آتُوا الْعِلْمَ	Emir kipi:	İbn Mes'ûd [1].
13	فَإِذْ لَمْ	Zâl ile:	Çoğunluk.
	فَإِنْ لَمْ	Nûn ile, şart edâtı:	İbn Mes'ûd [2].
16	أَيْمَانَهُمْ	Yemîn'in çoğulu:	Çoğunluk.
	إِيمَانَهُمْ	Meksûr hemze ile, masdar:	Hasan [3].
19	اسْتَحْوَذَ	Vâv ile:	Çoğunluk.
	اسْتَحَاذَ	Elif ile:	Ömer [4].
21	وَ رُسُلِيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	وَ رُسُلِي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [5].
22	أَوْ عَشِيرَتَهُمْ	Tekil:	Çoğunluk.
	أَوْ عَشِيرَاتِهِمْ	Elif t ile, çoğul:	Rebî' ibn Huseym, Ebû İmrân ve İbn Kays [6].
	وَعَشِيرَاتِهِمْ	(و) atıf harfiyle, çoğul:	Zirr ibn Hubeyş [7].

1. el-Mesâhif: 99.
2. el-Mesâhif: 99. Başkaları da İbn Mes'ûd'un (فَإِذْ لَمْ تفعلوا) yerine (لَوْ فَعَلْتُمْ كَانَ خَيْرًا لَكُمْ) okuduğunu söylemişlerdir (el-Mesâhif: 99).
3. el-Bahr: 8/238.
4. el-Mesâhif: 221; el-Bahr: 8/238.
5. en-Neşr: 2/385; el-Budûr: 314.
6. el-Mesâhif: 307.
7. Kurtubî: 17/308.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَوْ عَشِيرَهُمْ	Elif, hemze ile, teksîr cem'i:	Ebû Recâ'[1].
	كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمْ	Fi'l edilgen, îmân merfû':	Ebû'l-'Âliye, Zirr ibn Hubeyş ve Mufaddal-'Âsım'-dan.
	كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمْ	Fi'l etken, îmân mansûb:	Ötekiler.

el-Bahr: 8/239.

59/95 HAŞR SÛRESİ

Haşr bir cemâati yurdundan çıkarmak, sürgün etmek demektir. Bir araya toplamak anlamına da gelir. 2-17 nci âyetlerinde Medine'de oturan yahudi kabilesi Nadîr Oğullarının Medine'den sürülmelerini anlattığı için bu sûreye *haşr* sûresi dendiği gibi "Nadîr Oğulları Sûresi" de denir. Sûrede ele geçen ganimetlerin dağıtımı hakkında hükümlere, münâfıkların yahudilerle olan ilişkilerine yer verilir ve Allah'ın en güzel isimlerinden bir grubun zikriyle sûre sona erer. Bütün âyetlerinin bir defada, ya da bölümlerinin birbiri ardınca indiği anlaşılmaktadır. İbn Abbâs, bu sûrenin, Nadîr oğulları hakkında indiğini söylemiştir [1].

Sûreleri sıraya koyanlar, bu sûreyi Medine'de inen onbeşinci sûre sayıp Mümtehine ve Ahzâb Sûrelerinden sonraya koymuşlardır. Fakat bu sıralamada hatâ vardır. Zira Mümtehine Sûresi, Hudeybiye'den sonraki olaylardan söz eder. Nadîr Oğulları vak'asından sonra vukubulmuş Hendek ve Kurayza oğulları olaylarını anlatan Ahzâb Sûresi ise şüphe yok ki bu sûreden sonra inmiştir.

Nadîr Oğulları vak'ası, Uhud Savaşından takriben beş ay sonra vukubulmuştu. Âl-i İmrân Sûresinin bazı âyetlerinde Uhud olayına işâret edilmektedir. Uhud'dan sonra vaki olan Nadîr oğulları sürgünü de işte bu Haşr Sûresinde anlatılmaktadır. Demek ki Haşr Sûresi, Âl-i İmrân Sûresinden sonra inmiştir. Bu sûreyi, çok daha sonraki olayları anlatan Mümtehine ve Ahzâb Sûrelerinden sonraya koymak hatâdır. Muhammed 'İzzet Derveze'ye göre sûre tertipleyicileri, Haşr ve Mümtehine sûrelerini birbirine karıştırmışlar, sonraya Mümtehine'yi koyacakları yerde Haşr'ı koymuşlardır. Onun için Muhammed 'İzzet Derveze, Âl-i İmrân'dan sonra Haşr'ı, sonra Ahzâb'ı, sonra Nisâ'yı, sonra Feth'i, sonra da Mümtehine'yi koymuş ve bunun, Peyğamber(s.a.v.)in sîret olaylarına uygun olduğunu söylemiştir [2].

İbn Hişâm da Haşr'ın 2-7 nci âyetlerinin, Nadîr oğulları hakkında indiğini söylemektedir [3]. Nadîr oğulları, Hicretin dördüncü yılında sürüldüğüne

1. et-Tâc: 4/256; Buhârî, Tefsîr: 59/1.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/207-208.
3. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/190.

göre bu sûre, dördüncü hicret yılında inmiş olmalıdır. 24 âyettir. Resmî sıralamada 59 ncu, iniş sırasına göre 95 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ هُوَ
الَّذِي اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ
اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ
يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدِيهِمْ وَاَيْدِي
الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِي الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾ وَلَوْلَا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ
الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
﴿٤﴾ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلٰى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ
وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'ı tesbîh etmiş(O'nun zâtının yüceliğini anmış)*tır. O, üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 2- Kitâp sâhiplerinden inkâr edenleri,* (hemen) *ilk haşirde,* (müslümanların, kaleleri önünde toplanmalarında) *yurtlarından O çıkardı. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmış-*

lardı. Allah onlara ummadıkları yerden geldi, yüreklerine korku saldı; öyle ki evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle harabediyorlardı. Ey akıl sâhipleri ibret alın. 3- Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, mutlaka onlara dünyâda azâbederdi. Âhirette de onlar için ateş azâbı vardır. 4- Çünkü onlar Allah'a ve Elçisine karşı geldiler. Kim Allah'a karşı gelirse muhakkak ki Allah'ın azâbı çetindir! 5- Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz, yâhut onu kökleri üzerinde bırakmanız, hep Allah'ın izniyle ve yoldan çıkanları cezalandırması için olmuştur.

Tefsîr:

1-2: Birkaç Medîne sûresinde tekerrür eden bir girişten sonra şunlar anlatılmaktadır: Göklerde ve yerde bulunan herşeyin, şânını yücelttiği, yenilmez güce sâhip, herşeyi hikmetle, sağlam ve yerli yerince yapan Allah, Kitâp ehlinden kâfir olanları müslümanların kaleleri önünde toplanmalarıyle korkutup yurtlarından çıkardı. Müslümanlar onların çıkacaklarını, böyle bir sonuca ereceklerini hiç sanmadıkları gibi, o kâfirler de sağlam kalelerinin kendilerini koruyacağını sanmışlardı. Oysa Allah ummadıkları yerden üstlerine gelip gönüllerine korku saldı. Bir yandan müslümanlara kalmasın diye evlerinin kapı, eşik gibi kısımlarını söküp alıyor, gerisini yıkıyorlar, bir yandan da müslümanlar bazı kısımları yıkıyorlardı.

2 nci âyetin sonunda *"Ey akıl sahipleri, ibret alınız"* buyurulmaktadır. İbret, yolun bir yakasından öteki yakasına geçmek, görülenden görülmeyen hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bunun kökü *'ubûr,* karşıdan karşıya, bir halden bir hale geçmek demektir. Gözden çıkıp giden göz yaşına da *'abreh* denilir. *'İbâre,* söyleyenden dinleyene geçen söz, *ta'bîr,* ru'yânın dışından içine geçmek, *i'tibâr* görülen bir bilinene dikkat edip ondan bir bilinmeyeni bilmektir. İşte İslâm hukukundaki kıyâsın anlamı budur: Bir bilinenden, benzeri olan bir bilinmeyeni bilmek. Bu cümle kıyâsın dayanağıdır. Bu âyette mü'minlere, olaya bakıp Allah'ın, herşeye kadir olduğunu anlamaları emrediliyor.

2 nci âyette geçen (يُخْرِبُونَ) kelimesi ihrâb ediyorlardı, yani yurtlarını ıssız bırakıyorlardı, demektir. *Tahrîb:* yıkmak, *ihrâb:* ıssız bırakmaktır. Fakat, Kurtubî, (يُخَرِّبُونَ) tahrîbediyorlardı şeklindeki kırâeti tercîh etmiştir [1].

3-4: Bu sürgün olayı, onlar için bir cezâdır. Sürgün olmasaydı Allah onlara dünyâda daha ağır bir cezâ vereceği gibi âhirette de şiddetli azâbederdi. Allah kendisine karşı koyanları şiddetle cezâlandırır.

Üçüncü âyette geçen *celâ':* açmak, açığa çıkarmak ve çıkarılmak anlamına gelen *celv*'den gelir. Bir kimsenin yerinden yurdundan uzaklaştırılması anlamındadır ki böyle bir kimsenin yurdu açıkta kalmış, kendisi de açıkta bırakılmış olur. Biz bunu "sürgün" sözüyle ifade ederiz.

1. Kurtubî: 18/4.

Âyetlerin gayesi, tarihi olayı ayrıntılarıyle anlatmak değil, müslümanlara, yaşadıkları olayı hatırlatarak öğüt vermek ve ele geçirilen ganimetlerin hükümlerini açıklamaktır. Onun için işaret edilen sürgün olayının ayrıntılarına girilmemiştir. Sîret yazarlarının anlattığı olay şöyle olmuştur:

Nadîr oğulları, Medine'nin *el-Ğars* denilen bir bucağında otururlardı. 'Âmir oğullarının da andlısı (müttefiki) idiler. Liderleri Huyey ibn Ahtab idi. Peyğamber (s.a.v.) Medine'ye geldiklerinde, bunlarla kendisinin ne lehinde ne de aleyhinde bulunmamaları esası üzerine bir andlaşma yapmıştı.

Hz. Peyğamber (s.a.v.), bu andlaşmaya dayanarak 'Amr ibn Ümeyye ad-Damrî'nin öldürdüğü iki Kilâplının diyetini vermek konusunda yardım istemek amaciyle birkaç sahâbisiyle birlikte Nadîr Oğulları Mahallesine gitti.

Bu diyet meselesi de şu idi: Ebû Berâ isimli bir zâtın ricası üzerine Peyğamber (s.a.v.), İslâmı yaymak maksadıyle Necd tarafına Münzîr ibn 'Amr başkanlığında bir hey'et gönderdi. Bu hey'et Bi'r-i Mâ'ûne denilen yere gelince 'Âmir ibn Tufeyl ve adamlarının saldırısına uğrayıp öldürüldü. Onların arkasından gelen 'Amr ibn Ümeyye ile arkadaşı Ensârdan biri, arkadaşlarının öldürüldüğünü gördüler. Ensârlı da dövüştü ve öldürüldü. 'Amr ibn Ümeyye tutsak alındı ve perçemi kesilerek bırakıldı. 'Amr bu halde Medine'ye dönerken arkadaşlarını öldüren 'Âmir oğullarından iki kişi, bilmeden kendisine arkadaş oldular. 'Amr, arkadaşlarının öcünü almak için o iki kişiyi uyurlarken öldürdü. Oysa Medine tarafından gelen bu iki kişiye Allah'ın Elçisi can güvencesi (emân) vermişti. Bu güvenceden dolayı 'Âmir oğullarına hatâ ile öldürme diyeti vermek gerekti. 'Âmir oğulları, Nadîr oğullarının müttefiki idiler.

İşte Peyğamber (s.a.v.), bu iki kişinin diyetini vermekte katkıda bulunmaları için Nadîr oğulları mahallesine gitti. Nadîr oğulları:

"— Ey Ebû'l-Kâsim, hay hay olur, istediğini yaparız" diyerek yardım etmeğe söz verdiler. Fakat kendi aralarında fısıldaşmağa başladılar, bir suikasde yeltendiler: "Tam fırsat, adamı bir daha böyle uygun bir pozisyonda bulamazsınız, biri çıksın, bacadan üstüne taş uyvarlayıp bizi ondan kurtarsın" dediler. Görevlendirdikleri kimse bunu yapmak üzre bacaya çıkmıştı. Fakat Peyğamber (s.a.v.) durumu sezdi ve bir işi varmış gibi acele oradan ayrıldı. Ardından arkadaşları geldiler:

— Yâ Resûlâllah, bizim haberimiz olmadan sen kalkmışsın? dediler.

— Yahudilerin suikasde yeltendiklerini Allah bana heber verdi, ben de kalktım, dedi.

Ve Muhammed ibn Mesleme ile Nadîr oğullarına haber salıp on gün içinde Medine'yi terk etmelerini, on gün sonra orada kalanın öldürüleceğini bildirdi.

Yahudiler gitmeğe hazırlanırken Abdullâh ibn Übeyy ibn Selûl, onlara haber gönderip:

— Yurtlarınızdan çıkmayınız, kalelerinizde kalınız, benim kavmimden iki bin adamım ve başka kabilelerden de yardımcılarım var. Onlar da sizin kalelerinize gelecekler, son fertlerine kadar sizin yanınızda çarpışacaklar, Kurayzalılar ve Gatafanlı müttefikleriniz de size yardım edeceklerdir, dedi.

Nadîr oğullarının lideri Huyey ibn Ahtab, 'Abdullâh ibn Übeyy'in sözüne güvendi. Allah'ın Elçisine: "Biz yurdumuzdan çıkmayacağız, elinden geleni yap!" diye haber gönderdi.

Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, Medine'de yerine Abdullâh ibn Ümm-i Mektûm'u vekil bırakarak Nadîr oğulları üzerine yürüdü. Bayrağı Hz. Alî taşıyordu. Müslümanların geldiklerini gören Nadîr oğulları, kalelerinin üstüne çıktılar. Kurayzalılardan bir yardım gelmediği gibi Abdullâh ibn Übeyy de sözünde durmadı. Gatafanlılardan da yardım görmeyen Nadîr oğulları, kalelerinde umutsuz kaldılar. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) mahalleyi kuşattı, korkutmak için de bir hurmalıklarını kestirdi ve yaktırdı ki bu hurmalığa "Buveyre" denirdi. Yahudiler: "Sen bozgunculuğu meneder ve bunu yapanları kınarken niçin hurmaları kestiriyor, yaktırıyorsun?" diye bağırdılar. İşte beşinci âyette buna işâret edilmektedir.

Onbeş gün kuşatma altında yüreklerine korku düşen Nadîr oğulları, sonunda kentten çıkıp gitmeğe razı oldular. Arada bir savaş olmadı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), her âilenin, silâh hariç, bir deveye yükleyebileceği kadar malı yükleyip götürmesine müsâade etti.

Yahudiler, hoşlarına giden kapı, pervaz, tahta vesaireyi söküp alıyorlardı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) yahudileri sürgün görevini Muhammed ibn Mesleme'ye verdi. Yahudilere üç gün mühlet tanımasını, bu üç gün içinde işlerini bitirip gitmelerini emretti [1]. Yahudiler karılarını, çocuklarını ve altıyüz deveye yükleyebildikleri kadar eşyayı yükleyip götürdüler. Rivayetlere göre Nadîr oğulları, çalım satmak, gururlarını göstermek istediler. Bunun için cariyeleri şarkı söylüyor, tefciler zurnacılar tef ve zurna çalıyorlardı. Yalnız bunlardan iki kişi Yamin ibn 'Amr ile Ebû Sa'd ibn Vehb müslüman olduğu için malları olduğu gibi kendilerine kaldı [2].

Bunların bir kısmı Şam ülkesinde Erîhâ ve Ezri'ât'a gitti. Bir kısmı da Hayber'e gidip oranın yahûdîlerine lider oldular. Hayber'e gidenler Ebû'l-Hukayk âilesiyle Huyey ibn Ahtâb âilesidir.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/334.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/333.

Bu olaydan Allah'ın Elçisine elli zırh, elli miğfer, üçyüz kırk kılıç kaldı. Nadîr oğullarının toprakları ve ganimetleri savaşsız ele geçtiği için Peygamber (s.a.v.) bunları savaşçılara paylaştırmadı. Bu ganimetler, Hz. Peygamber'in kendi tasarrufunda kaldı. Bazı kimselere bunlardan istediği kadar pay verdi. Meselâ Hz. Ebubekir'e "بئر حجر", Ömer'e "بئر جرم", Abdu'r-Rahmân ibn 'Avf'a "سواله"yi, Suheyb ibn Sinân'a "الضراط"ı; Zübeyr ibn 'Avvâm ile Ebû Seleme 'Abdu'l-Esed'e "البُوَيْلَة"yi, Sehl ibn Huneyf ve Ebû Ducâne'ye de "İbni Hareşe'nin Malı" denilen bir mal verdi [1].

İbn İshâk'ın ve Taberî'nin nakline göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Allah tarafından kendisine tahsis edilen Nadîr Oğulları yurdunu ilk muhâcirlere taksim etmiş, Ensâra bir şey vermemiştir. Yalnız ihtiyaçları olduğunu söyleyen Sehl ibn Hanîf ile Ebû Ducâne Simâk ibn Hareşe'ye bu maldan pay vermiştir [2].

2 nci âyetteki "لِأَوَّلِ ٱلْحَشْرِ: *İlk haşr için*" cümlesi birkaç şekilde tefsîr edilmiştir:

1) İbn 'Abbâs'ın ve çoğunluğun re'yine göre *evvelu'l-haşr*, Kitâp Ehlinin, Hicaz bölgesinden ilk sürgünüdür. Bundan önce başlarına böyle bir şey gelmemişti. Son haşirleri ise Şam Bölgesinde olacaktır [3].

2) Yahudilerin kalelerinden çıkarılmaları ilk haşr, kabirlerinden çıkarılıp Mahşere sürülmeleri de ikinci haşirdir. Hz. Peygamber'in onlara: "Gidiniz, bu ilk haşirdir. Biz de ardınızdan geleceğiz" dediği rivâyet edilir [4].

3) Medine'den çıkarılmaları, yahudilerin ilk haşridir. İkinci haşirleri de Hz. Ömer zamanında Hayber'den sürülmeleridir.

4) Peygamber (s.a.v.) kuşatmadan önce kendilerine Medine'den çıkıp gitmelerini bildirmişti. İşte *"Allah onları ilk haşr için çıkardı"* sözü, Hz. Peygamber'in, kuşatmadan önce bildirdiği o haşrın gerçekleşmesi için onları yurtlarından çıkardı, demektir.

5) Yahudilerin Medine'den çıkarılmaları ilk haşrdır. İkinci haşr da insanları doğudan batıya sürecek ve nereye gitseler oraya gelecek ve geri kalanı yakacak olan ateşin haşrıdır [5].

Bu izâhların hiçbiri tatminkâr değildir. Haşr, toplantı, yığınak demektir. Âyette yahûdîlerin, müslümanların, kaleleri önünde silâhlı olarak toplandıklarını görünce korkuya kapılıp direnç göstermeden yurtlarını teslîm edip

1. İbn Sa'd, Ğazavâtu'r-Resûl ve Serâyâh, s. 57-58; Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/188-190.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/36; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/333.
3. İbn Kesîr: 4/333.
4. et-Teshîl: 4/106.
5. Câmi'u'l-beyân: 28/28-29; Mefâtîhu'l-ğayb: 29/278-279; et-Teshîl: 4/106.

gitmeğe râzı oldukları anlatılmaktadır. Haşr, sürgün değil toplantı demektir. Kasdedilen toplantı da, müslümanların, silâhlı olarak Nadir Oğulları yardundan savaş için yığınak yapmalarıdır. İşte bu durum, yahûdîleri korkutmuş, direnç irâdelerini kırmıştır.

4 ncü âyet, yahudilerin, Allah'a ve Elçisine karşı geldiklerini , Allah ve Elçisini incitici davranışlar içine girdikleri için bu şekilde cezalandırıldıklarını söylüyor. Gerçekten yahudiler, Allah'ın Elçisine inanmamakla kalmamışlar, onun dâvasının yayılmasını önlemek için gönüllere şüphe düşürmeğe çalışmışlardır. O kadar ki bunların yandaşı olan Arap şâiri Ka'b ibn el-Eşref, Allah'ın Elçisini hicveden kasideler yazmış ve Allah'ın Elçisi, şerrini def için onu öldürtmüştür [1].

5 nci âyette müslümanların kestikleri veya kesmeyip kökleri üzerinde bıraktıkları her ağacın, yaptıkları herşeyin Allah'ın izniyle olduğu; Allah'ın, hak yoldan çıkmış insanları perişan etmek için müslümanlara bu gücü ve imkânı verdiği bildirilmektedir.

Biraz önce belirttiğimiz gibi Allah'ın Elçisi (s.a.v.), kuşatma sırasında yahudileri korkutmak için bazı hurmalarının kesilmesini ve yakılmasını emretmişti. Nadîr Oğulları: "Sen bozgunculuktan meneder ve bunu yapanı kınarken niçin hurmaları kestiriyor ve yaktırıyorsun?" diye bağırdılar. İşte beşinci âyette bu olaya işaret edilmekte ve orada herşeyin Allah'ın izniyle geçtiği bildirilmektedir. Bir kısım fakihler bu âyete dayanarak savaşta müşriklerin ağaçlarını kesmeyi, yurtlarını yıkmayı tecviz etmişlerdir. Çoğunluğun kanâati budur. Zira Peyğamber (s.a.v.), Nadîr Oğulları hurmalığının yakılmasına engel olmamıştır. Fakat bazı fakihlere göre düşmanın ağacını kesmek, evlerini yıkmak mekruhtur. Çünkü Ebubekir (r.a.), Şam'a gönderdiği orduya meyvalı ağaç kesmemelerini vasiyet etmiştir [2].

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
﴿٦﴾ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ

1. İbn Sa'd, Tabakât: 3/70-72; İbn Hişâm, Sîret: 2/231; Taberî, Târuhu'l-Umemî ve'l-Mulûk: 2/495.
2. et-Teshîl: 4/107.

وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ
مِنْكُمْ وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا
وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝٧

6- Allah'ın, onlardan Elçisine verdiği fey'e gelince, siz onun üzerine ne at, ne de deve sürmediniz. Fakat Allah, elçilerini dilediği kimselerin üzerine salar (onlara üstün getirir). *Allah herşeyi yapabilir. 7- Allah'ın, o kent halkından Elçisine verdiği mallar, Allah'a, Elçi'ye,* (Elçiye) *akrabâ olanlara, yetîmlere, yoksullara,* (yolda kalan) *yolcuya âittir. Tâ ki o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Elçi size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azâbı çetindir.*

Tefsîr:

Fey': Dönmek, çevrilmek, dönen gölge anlamlarına geldiği gibi savaşsız, zahmetsiz ele geçen ganimet (yani düşmandan ele geçen mal) anlamına da gelir. Ganimet ise savaş ile ele geçirilen düşman malıdır. Enfâl Sûresinin 41 nci âyetinin hükmü uyarınca ganimet beşe ayrılır. Beşte biri Allah'a ve Elçisine (yani devlet bütçesine) mahsustur. Beşte dördü, savaşa katılan mücâhidlere paylaştırılır. Oysa fey'in tamamı, Allah'a ve Elçisine mahsus olup, Allah'ın Elçisi ve kendisinden sonra gelen halifeleri, fey'i diledikleri gibi müslümanların işlerine harcarlar.

6-7 nci âyetlerde düşmanın üstüne at ve deve koşturmadan yani savaşa girmeden, yorulmadan; Allah'ın, düşmanların yüreklerine korku salarak Elçisine nasibettiği fey'in, Allah'a, Elçisine, Elçinin akrabasına, yetîmlere, yoksullara, yolculara âidolduğu, o malın sadece zenginler arasında dolaşan bir şey olmaması için böyle yapılması gerektiği bildirilmekte, *"Elçinin verdiğini alın, onun yasakladığından kaçının, Allah'tan korkun, zirâ Allah'ın cezâsı çetindir!"* buyurulmaktadır.

Îcâf: Depretmek, hareket ettirmek, atı veya deveyi hızlı yürüyüşle yürütmek, akın etmek anlamlarına gelir. Burada müslümanların, bu malları ele geçirmek için at ve deve koşturmadıkları anlatılır. Nadîr Oğulları yurdu, Medine'ye iki mil mesâfede olduğundan oraya sadece yaya olarak gidilmiş, yalnız

Allah'ın Elçisi bir deveye veya merkebe binmiş idi. Taraflar arasında bir savaş da olmamıştı.

Burada geçen ehlu'l-kurâ (kentler halkı), Nadîr oğullarıdır. Allah, bunlardan ele geçirilen mallarda, Elçisine dilediği gibi tasarruf yetkisi vermiştir. Daha sonra bu şekilde savaşsız ele geçen ganimetlerde de bu âyetin hükmü uygulanmıştır. Bir rivâyete göre sahâbîler, Nadîr oğullarından ele geçen malların da diğer savaş ganimetleri gibi mücâhidler arasında paylaştırılmasını istemişler, Peyğamber (s.a.v.) ise bu malların Beytülmâle kalmasına taraftar imiş. İnen bu âyet, bu malların Peyğamber'e âidolduğunu, onu âyette belirtilen yerlere dilediği gibi harcayabileceğini bildirmiştir.

Burada *"Siz at ve deve koşturmadan Allah'ın, Elçisine nasibettiği ganimet malı"* sözünden, müslümanların hiç savaşa girmeden bu malların ele geçtiği anlaşılmaktadır. Oysa Nadîr Oğulları Vak'asında müslümanlar kaleyi kuşatmışlar, savaş durumuna girmişlerdi. Bu bakımdan bazı müfessirler, burada kasdedilen fey'in, Nadîr oğulları fey'i değil, Hayber ganimetleri olduğunu söylemişlerdir, fakat bu doğru değildir. Çünkü müslümanlar, Hayber'de savaşmadılarsa da oraya savaşmak için at, deve ve silâhlarıyle gittiler ve uzun bir mesafeyi yürüdüler. Hayber kalelerinden bazılarının düşmesi epey güç oldu. Oysa Nadîr oğulları, Medine varoşunda idiler. Müslümanlar, iki millik mesafeye yaya olarak yorulmadan gittiler. O gün müslümanların henüz fazla at ve develeri de yoktu. Sadece Allah'ın Elçisi bir hayvana binmişti. Yahudilerle müslümanlar arasında bir savaş da olmadı. Yahudiler, Hz. Peyğamber'in şartlarını kabul edip çekilmekle malları ve toprakları müslümanların eline geçti.

Yedinci âyette geçen *"dûlet"* kelimesi, dal'ın dammiyle *"dûlet"* ve fethiyle *"devlet"* okunur. Dal'ın fethiyle devlet masdar olup güzel, sevilen, hoşa giden bir şeyin ardına dolaşmak, veya güzel şeyin ele geçmesi; dalın dammiyle *dûlet* ise isim olup elden ele dolaşan güzel şey demektir. Yüce Allah, ele geçen bu malı Elçisinin tasarrufuna vermiştir ki o, bunu ihtiyaç sahiplerine harcasın; bu mal, yalnız zenginlerin elinde dolaşan bir şey olmasın.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), bu maldan kendi âilesinin bir yıllık nafakasını ayırır, gerisini Allah yolunda savaş için at ve silâha harcardı. Buhârî, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet eder: "Allah, Nadîr Oğullarının mallarını, müslümanlar at ve deve koşturmadan Elçisine verdi. Bu mallar, Allah'ın Elçisine has idi. Oradan âilesinin bir yıllık geçimini aldıktan sonra gerisini Allah yolunda cihâd için at ve silâha harcardı" [1]. Tabii bu at ve silâha harcanan, Peyğamber'in kendisi için ayrılmış ve başkalarına paylaştırılmamış olan kısımdır.

1. et-Tâc: 4/256-257; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/336.

Âyetin açık anlamına göre böyle savaşsız ele geçen bütün ganimetler —ki bunlara fey' denir— Allah'a, Elçisine, Elçinin yakınlarına, yetîmlere, yoksullara ve yolculara olmak üzere beşe ayrılır. Çünkü Allah'ın hakkı, Elçinin hakkı ile aynıdır. Allah ve Elçisi birdir. Allah ve Elçisine ayrılan pay devlet bütçesidir. Allah'a ve Elçiye ayrılan, Peyğamber'in ve âilesinin giderlerini karşılar. Kendisinden sonra bu hisse, imama (devlet başkanına), orduya ve devletin kamu giderlerine harcanır. Yani bu kısım, devlet başkanının bir çeşit örtülü ödeneğidir. Yakınlar da Hz. Peyğamber'in, Hâşim oğullarından ve Abdulmuttalib oğullarından olan akrabasıdır. Fey'den bir pay da onlara verilir. Yetîmler ise zengin olmayan öksüz çocuklardır. Fey'in bir payı da bunlara âittir. Bir payı da miskinlere yani dilenecek derecede ihtiyaç içinde bulunan yoksullara; bir payı da yolda kalmış, yerine yurduna gidecek parası olmayan yolculara (gariplere) verilir.

Fey'in taksim edildiği cihetler, Enfâl Sûresinin 46 ncı âyetinde belirtildiği gibi ganimetlerin taksim edildiği cihetlerin aynıdır. Ancak ganimetlerin sadece beşte biri: 1) Allah'a ve Elçisine, 2) Peyğamber'in akrabâsına, 3) Yetîmlere, 4) Miskînlere, 5) Yolculara ayrılmış, beşte dördü mücâhidlere verilmiştir. Oysa fey'in tamamı, imamın tasarrufunda olan beytulmale bırakılmıştır. İmam bunları, âyette sayılan kişilere dilediği kadar verir. Belli bir şekilde veya eşit olarak taksim etmesi gerekmez.

"Tâ ki o ele geçen mallar, yalnız sizden zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın" hükmüyle Kur'ân, gelirin hep belli ellerde toplanmasını engelliyor, onu geniş halk tabakasına yayarak sosyal adâletin temelini atmış oluyor. Bu âyet, devlet başkanına, servetin yaygınlaşması, fukaranın da refaha kavuşturulması için meşrû tedbirler alma yetkisini vermektedir. Devlet Başkanı gerektiğinde, bazı gelirleri sırf fakirlere tahsis edebilir. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer şu işimden yani halifeliğimden geride bıraktığım yıllar önümde olsaydı, zenginlerin fazla mallarını alır, muhâcirlerin fakirlerine paylaştırırdım" [1].

Hz. Ömer'in bu sözü, devletin gerektiğinde fakirlerin ihtiyaçlarını gidermek üzere zenginlere vergi koyabileceğini de gösterir. Asıl îmâna dayalı sosyal adâleti İslâm dini getirmiştir. Ama müslümanlar, onun getirdiklerinden işlerine geleni uygulamışlar, işlerine gelmeyeni bırakmışlardır. Oysa Cenâbı Allah: *"Ey inananlar, Allah'a itâat edin, Elçiye ve içinizden buyruk sâhibine itâat edin. Herhangi bir konuda ayrılığa düşerseniz, eğer gerçekten Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Elçiye götürün. Bu daha*

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 8/215 (İbnu'l-Cevzî, Târîhu Ömer ibn el-Hattâb'dan).

hayırlı ve sonucu daha güzeldir"[1]. *"Kim Elçiye itâat ederse Allah'a itâat etmiş olur. Kim de dönerse, biz seni onların üzerine bekçi göndermedik"*[2] âyetlerinde Elçisine itâati emretmekte, Elçiye itâatin, onu gönderen Allah'a itâat olduğunu bildirmektedir. Çünkü o, Allah'ın vahiy ve ilhâmına dayanarak bir şeyi emir ve nehyeder. Peyğamber'in sahîh sünneti de Kur'ân'ın açıklaması durumundadır. Ancak ona nisbet edilen sözlerin gerçekten onun olup olmadığını iyice tesbit etmek gerekir. Bunun tesbiti için rivayetin bilginlerin koydukları sened kritiğine uyması yanında metin bakımından da Kur'ân'a aykırı olmaması gerekir. Kur'ân'ın genel prensiplerine aykırı sözler, sened bakımından sağlam dahi olsa, kanâatimizce Allah'ın Elçisinin sözleri sayılamaz. Çünkü tüm varlığını Kur'ân'ın sardığı Allah'ın Eçlisi, tebliğ ettiği ve *"Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum"*[3] dediği Kur'ân'a aykırı sözler söylemez. Kaldı ki Kur'ân'ın yazımı ve okunması tevâtürle sâbittir. Sünnetin ise dereceleri vardır. Lafiz bakımından tevâtürle sabit sünnet çok azdır. Gerisi mânâ olarak rivayet edilmiştir ki bunların da senet bakımından kuvvet dereceleri vardır. En sağlamı dahi Peyğamber'in kendi söz kalıpları değil, onun sözlerinin anlamıdır. Bunların da pek azı manevî tevâtüre dayanır. Gerisi bir iki veya birkaç kişinin rivayetine dayanmaktadır. Âhâd haberine dayanan ve fıkıh usulünde zan ifâde eden bu sözler, kesin ilim ifade eden tevâtürle sâbit Kur'ân'ı geçersiz bırakamaz, ona ters düşemez.

"Elçi size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa onu bırakın" cümlesi, ganimetle ilgilidir. Yani Peyğamber'in size verdiği ganimet malını alın, onun vermeyip menettiğini bırakın, almayın demektir. Âyet ganimetlerle ilgili olmakla beraber, Peyğamber'in diğer emir ve yasaklarını da kapsar. Peyğamber'in emirlerine uymak, yasaklarından kaçmak gerekir.

لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِرٖينَ الَّذٖينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ
اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذٖينَ
تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاٖيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فٖي
صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّٓا اُو۫تُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ

1. Nisâ Sûresi: 59.
2. Nisâ Sûresi: 80.
3. En'âm Sûresi: 50, A'râf Sûresi: 203, Ahkâf Sûresi: 9.

خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ جَاءُو
مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا
تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

8- (O mallar) *Şu göçmen fakirlere mahsustur ki onlar yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır. Allah'ın lûtuf ve rızâsını ararlar; Allah'a ve Elçisine yardım ederler. Onlar gerçekten doğru insanlardır. 9- Onlardan önce o yurda* (Medine'ye) *yerleşip, îmâna sarılanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen*(ganimet)*lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç* (eğilimi) *duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi,* (yoksul göçmen kardeşlerini) *öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar başarıya erenlerdir. 10- Onlardan sonra gelenler de derler ki: "Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla, kalblerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Rabbimiz, kuşkusuz Sen, çok şefkatli, çok merhametlisin!"*

Tefsîr:

8-10 ncu âyetlerde savaşsız ele geçen ganimetlerin:

1) Yurtlarını, mallarını bırakarak, sırf Allah'ın lûtuf ve rızâsına ermek için hicret eden, Allah'ın dininin yerleşmesi için Allah'ın Resûlüne yardım ederek ona verdikleri sözde duran fakir göçmenlere,

2) Bu göçmenlerden önce Medine'de oturmakta olup imanı gönüllerine sindiren ve Mekke'den göç edip kendilerine gelen kardeşlerini severek barındıran, onlara yapılan yardımı kıskanmayan ve kendi ihtiyaçları dahi olsa o göçmen kardeşlerini kendilerine tercih eden Medinelilere, yani Ensâra,

3) Bu ilk Muhâcir ve Ensâr'dan sonra gelen mü'minlere verileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu mânâ, 9 ve 10 ncu âyetlerdeki vâv, 'atıf harfi kabul edildiği takdirde böyledir. Bir kısım ulemâ, bu vâvı 'atıf vâvı kabul edip böyle mânâlandırmışlardır. Fakat sözakışından bu vâvın 'âtıf vâvı değil, ipitdâiyye olduğu anlaşılmaktadır. 9, 10 ncu âyetler, 8 nci âyete bağlanmıyor, yeni cümleler

oluyor. Bunlar ilk Ensâr ile, daha sonra müslüman olan kimselerin, yüksek karakter ve ahlâkını anlatmaktadır. Yoksa bu âyetlerde ganimetler önce muhâcirlere, sonra Ensâra, sonra onların ardından gelen müslümanlara verilir diye bir anlam yoktur. Cenabı Hak, 7 nci âyette fey'in, Allah'ın Resulü tarafından sayılan kimselere taksim edileceğini bildirdikten sonra 8 nci âyette fey' verilecek olan Peyğamber'in akrabâsının, yetîmlerin, yoksulların ve yolcuların kimler olduğunu anlatmaktadır. Bunlar yerlerinden yurtlarından çıkarılmış olan yoksul muhâcirler(göçmenler)dir.

Maamâfîh, Hz. Ömer de 9, 10 ncu âyelerdeki vâvı âtıfe kabul ederek âyetleri öyle değerlendirmiş ve ganimetlerin, fakir muhâcirlere, sonra fakir ensâra, sonra da bunların ardından gelenlere verileceğini söylemiştir. Kendisinin şöyle dediği rivâyet edilir: "Benden sonra gelecek halifeye tavsiyem şudur: Evvelâ ilk muhâcirlerin değerini bilmelidir. Peyğamber(s.a.v.)in hicretinden önce Medine'de ikamet edip inanan Ensâra da iyi davranmalı, onların ihsan edenlerini, iyi davrananlarını kabul etmeli, hatâlılarını bağışlamalıdır" [1].

8-9 ncu âyetlerde Muhâcirlerle Ensâr zikredildikten sonra 10 ncu âyette: *"Onlardan sonra gelenler"* zikredilmektedir. Bunlar ilk muhâcirlerden ve Ensârdan sonra iman etmiş olan müslümanlardır. Ferrâ'ya göre bunlar ashâbdan üçüncü kısım, yani ilk muhâcir ve ensârdan sonra iman etmiş olan kimselerdir. Hz. Ömer'in tefsîrine dayanan çoğunluğa göre ise bunlar ashâbdan sonra gelen tâbiundur. Fakat *"Kalblerimizde inananlara karşı bir kin bırakma!"* sözlerinden bunların, ilk muhâcir ve ensârdan sonra, bu âyetlerin indiği sıralarda ve daha sonra iman etmiş olan müslümanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yani Ferrâ'nın anlayışı âyetlerin içeriğine daha uygundur. Çünkü bunlar, bu sözleriyle Nadîr oğulları yurdunun muhacirlere ve Ensârdan da sadece iki kişiye verilmiş olmasından dolayı kalblerinde onlara karşı bir hased, kıskançlık uyanmamasını Allah'tan temenni etmektedirler. Bu temenni, ancak olaya şâhid olup kendilerine ganimet verilmeyen kimselerin temennisi olabilir. Yoksa tâbiunun, ashâba karşı bir kıskançlık, kin duyması söz konusu olamaz. Taberî'ye göre de: *"Onlardan sonra gelenler"* âyetiyle öteki muhâcirler kasdedilmiştir [2]. İbn Ebî Leylâ şöyle demiş: "İnsanlar üç sınıftır: İlk muhâcirler, Medine'ye ve İmâna barınmış olanlar (ensâr) ve onlardan sonra gelenler. Bu üç sınıfın dışında olmamağa çalış" [3].

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 59.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/44.
3. Câmi'u'l-beyân: 28/45.

İbn Ebî Leylâ'nın bu anlayışı, Hz. Ömer'in ictihâdına dayanır. Hz. Ömer: "Allah *(Allah'ın onlardan, Elçisine verdiği ganimetlere gelince siz onun üzerine ne at, ne de deve sürmediniz...)* buyurmuştur. Bu âyette anlatılan mal, yalnız Allah'ın Elçisine, onun akrabâsına, yetimlere, yoksullara, yolculara, yerlerinden yurtlarından çıkarılmış olan muhâcirlere, onlardan önce Medine'de ikamet edip imanı içlerine sindirmiş olan ensâra ve onlardan sonra gelenlere âidolduğunu, *"Onlardan sonra gelenler"* âyetinin, bütün insanları kapsadığını, böylece kendisine ganimetlerden pay ayrılmamış kimse kalmadığını söylemiştir [1]. İşte bundan dolayı kendisinin halifeliği sırasında Irak'ı fetheden mücâhidler, bu toprakların kendilerine dağıtılmasını istemişler, fakat Halîfe bu öneriyi şöyle reddetmiştir: "Biz bunu şimdi mücâhidlere dağıtırsak, daha sonra gelecek mü'minler bundan pay alamazlar. Oysa bu malda, daha sonra gelecek mü'minlerin de payı vardır". Böylece Hz. Ömer, fethedilen toprakları, bütün müslümanlara ganimet yapmış (kamulaştırmış), işletmesini de haraç karşılığında eski sâhiplerine bırakmıştır [2]. Bu da aslında Hz. Peyğamber (s.a.v.)in tatbikatına dayanmaktadır.

Bilindiği gibi ilk muhâcirler, evlerini barklarını bırakıp Medine'ye hicret etmişlerdi. Ensâr denilen Medine'li müslümanlar, onlara yardım ediyorlardı. Muhâcirlerin toprakları, gelirleri yoktu. Nadîr Oğullarının toprakları fethedilince Peyğamber (s.a.v.), Allah tarafından kendisine tahsis edilen bu toprakları, ilk muhâcirlere dağıtıp onları, ensâra yük olmaktan kurtarmak istedi. Bu konuda ensâr ile istişâre etti. Onlar buna razı oldular. Ve bu malın, muhâcirlere dağıtılmasından, gönüllerinde bir burukluk hissetmediler. Bir rivâyete göre Peyğamber (s.a.v.) ensâra:

— Kardeşleriniz mallarını ve çocuklarını bırakıp size geldiler. Dilerseniz sizin evlerinizden ve mallarınızdan alıp muhâcirlere de vereyim, bu ganimeti de sizinle onlar arasında bölüştüreyim. Dilerseniz bu ganimeti sadece muhâcirlere taksim edeyim, sizin evleriniz, mallarınız size kalsın, dedi. Dediler ki:

— Bizim evlerimizi ve mallarımızı da onlarla bölüştürelim, bu ganimet de yine tamamen onların olsun, biz bundan almayalım. Peyğamber:

— Başka bir öneri yok mu? dedi.

— Başka ne olur yâ Resûlâllah, dediler.

— Onlar çalışmayı (toprağı işlemesini) bilmezler. Siz onların yerine bu toprakları işler, ürününü bölüştürürsünüz, dedi.

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/340.
2. Ebû Yûsuf, Kitâbu'l-harâc, İslâmda topraktan.

Onlar da içlerinde hiçbir cimrilik ve burukluk duymadan buna râzı oldular [1].

Âyetlerde fey'in, yani savaşsız ele geçen ganimetlerin, kamulaştırılıp kamu işlerine ve bütün müslümanların yararına harcanacağı buyurulmaktadır. Hz. Peyğamber'in, bu toprağı muhâcirlere dağıtması, en çok onların ihtiyaç içinde olmalarından dolayıdır. Çünkü bu husus, kendi takdirine bırakılmıştır. Tasarruf hakkı kendisinindir. Ama Hz. Peyğamber, fakir olduklarını, ihtiyaçları bulunduğunu söyleyen iki veya üç Medine'liye de bu ganimetlerden pay ayırmıştır.

9 ncu âyette nefsinin şuhhundan korunmuş olanların felâha erecekleri bildirilmektedir. *Şuhh,* cimrilik demektir. *Buhl* da cimrilik anlamınadır. Ancak buhl ile şuhh arasında fark vardır. *Buhl,* menetmek, vermemektir. *Şuhh* ise insanı buhle götüren ruhsal durumdur. Bir başka tefsîre göre şuhh, başkasının malına göz dikmektir. Bir adam Abdullâh'a gelir:

— Ey Ebû Abdirrahmân, helâk olmaktan korkuyorum, der.

Abdullâh sebebini sorar. Adam:

— Ben şehîh (cimri) bir adamım, nerdeyse hiçbir şeyi elimden çıkarmak istemiyorum, der.

Abdullâh şöyle cevap verir:

— O, Kur'ân'da anılan *şuhh* değildir. Kur'ân'da anılan *şuhh,* kardeşinin malını zulm ile yemendir. Seninki buhldür. Buhl de çok kötü bir şeydir [2].

Bu âyetteki: *''Kendilerinin ihtiyâçları da olsa kardeşlerini kendi canlarına tercih ederler''* cümlesi münasebetiyle Ebû Hüreyre'den şu olay bir iniş sebebi olarak anlatılır: ''Bir adam (ki şerhe göre bu, Ebu Hüreyre'nin kendisidir) Peyğamber(s.a.v.)e geldi: ''Yâ Resûlâllah, açım'' dedi. Peyğamber kadınlarına haber gönderdi, onların yanında bir şey bulamadı. Ashâbına: ''Bunu bu gece misâfir edecek biri yok mu?'' dedi. Ensârdan biri kalkıp: ''Ben onu konuk ederim yâ Resûlâllâh'' dedi. Onu alıp evine götürdü. Âilesine: ''Bu, Allah'ın Elçisinin konuğudur, yarına bir şey saklama, ne varsa getir, buna yedirelim'' dedi. Kadın: ''Vallâhi yanımda çocukların azığından başka bir şey yok'' dedi. Adam karısına: ''Sen çocukları avut, akşam yemeğini yedirmeden onları uyut. Sonra gel, lâmbayı söndür. Bu gece karnımızı dürelim (biz bir şey yemeyelim, konuğa yedirelim)'' dedi. Kadın da öyle yaptı. Sonra bu zât, ertesi gün Allah'ın Elçisinin yanına gittiğinde Allah'ın Elçisi ona: ''Allah

---

1. Câmi'u'l-beyân: 28/41-42; Mefâtîhu'l-ğayb: 29/282; İbn Keŝîr: 4/340.
2. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/340.

falan erkekle kadının yaptığını beğendi veya onların yaptığına güldü'' dedi. Yüce Allah: *''Kendi ihtiyaçları dahi olsa, kardeşlerini kendi öz canlarına tercih ederler''*i indirdi'' [1].

Bu rivâyetten âyetin bu cümlesinin, anlatılan bu olay üzerine indiği anlaşılır ki bu doğru değildir. Çünkü âyet bütündür, bölünmez, bir cümlesi diğerinden ayrılmaz. Eğer bu cümle, bu olay üzerine inseydi, bağımsız bir âyet olurdu. Âyetin diğer cümleleri gibi bu cümlesi de Nadîr oğulları toprağının muhâcirlere dağıtılmasından bir kıskançlık, burukluk duymayan ensârın yüce karakteri ile ilgilidir. Ensâr'ın çoğunluğu bu meziyete sâhip idiler. Rivâyette olayın kahramanı Ebu Hüreyre görünmektedir. Oysa âyet Nadîr Oğulları vak'ası üzerine yani Hicretin dördüncü yılında inmiştir. Ebu Hüreyre ise henüz o zaman Yemen'den gelip müslüman olmamıştı. Çünkü Ebu Hüreyre'nin, Hz. Peygamber'in sohbetine katılması, Medine devrinin son üç yılındadır. Bu sebeplerden dolayı, metin bakımından âyetin iniş sebebi olamayacak nitelikte bulunan bu olay, âyete bir iniş sebebi bulmak maksadıyle tefsîrlere konmuş, âyete uygulanmıştır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ
لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا
يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ
ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ
بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ
أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 59; et-Tâc: 4/258.

شَتّٰى ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
قَر۪يبًا ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ
اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ
اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦﴾ فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَٓا اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ
ف۪يهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَ ﴿١٧﴾

11- İkiyüzlülük edenleri bilmedin mi, Kitâp ehlinden inkâr eden kardeşlerine: "Eğer siz (yurdunuzdan) *çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız, sizin aleyhinize hiç kimseye itâat etmeyiz. Şâyet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz" derler. Allah onların yalancı olduklarına tanıklık eder. 12- Andolsun eğer onlar çıkarılsalar, bunlar onlarla beraber çıkmazlar; eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler. Yardım etseler bile arkalar*(ın)*a dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez. 13- Onların kalbelrinde sizin korkunuz, Allahınkinden fazladır* (Allah'tan çok sizden korkarlar). *Çünkü onlar anlamaz bir topluluktur. 14- Onlar toplu olarak sizinle savaşamazlar, ancak müstahkem kaleler içinde, yâhut duvarların ardında savaşırlar. Kendi aralarında şiddetli ayrılık vardır. Sen onları toplu sanırsın ama kalbleri dağınıktır. Çünkü onlar düşünmez bir topluluktur. 15- Onların durumu, kendilerinden az önce, yaptıklarının vebâlini tadan, âhirette de kendileri için acı bir azâb bulunan kimselerin durumu gibidir. 16- Onların durumu, tıpkı şeytânın durumuna benzer ki insâna "İnkâr et" dedi. İnsan inkâr edince de: "Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım!" dedi. 17- Nihâyet ikisinin de sonu, ebedî olarak ateşte kalmaları oldu. İşte zâlimlerin cezâsı budur!*

Tefsîr:

11-12 nci âyetlerde yahudilere haber gönderip kendilerine yardım ede-

ceklerini, onların aleyhine kimseye boyun eğmeyeceklerini, şâyet onlar Medine'den çıkarılırsa kendilerinin de onlarla beraber çıkacaklarını söyleyen Abdullâh ibn Übey ve Abdullâh ibn Nebtel gibi münâfıkların yalan söyledikleri; yahudiler çıkarılmış olsa bunların onlarla beraber çıkmayacakları; onlara yardım da etmeyecekleri; yardım etseler dahi geriye dönüp kaçacakları ve perişan olacakları bildirilmektedir.

13-17 nci âyetlerde bu münâfıkların, Allah'tan çok mü'minlerden korktukları, çünkü anlamaz bir topluluk oldukları belirtildikten sonra gerek yahudilerin, gerek münâfıkların müslümanlarla göğüs göğüse çarpışmağa cesaret edemeyecekleri, ancak müstahkem kalelerin içinde ve duvarların arkasına sığınarak savaşacakları, birlik içinde bir toplum görünmelerine rağmen aralarında çok ayrılık, düşmanlık bulunduğu; bunların durumunun da yakın geçmişte kötü davranışlarının cezâsını çekip âhirette de acı azâba uğrayacak olan kimselerin durumuna benzediği bildirilmektedir. Daha sonra yahudilere yardım va'deden münâfıklar ile onların yardımına güvenen yahudilerin durumu, tıpkı insanı kandırıp inkâra yönelten, insan inkâr edince de âhirette ondan el çekip: *"Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım"* diyen şeytânın durumuna benzetilmektedir. Nasıl ki şeytân da, ayarttığı insan da cehennem ateşinde sürekli kalmaya mahkûm olursa, bu münâfıklarla yahudiler de aynı şekilde perişan olacaklardır.

13-15 nci âyetler münâfıkların durumunu anlatabileceği gibi yahudilerin durumunu da anlatabilir. Gerçi söz münâfıklar hakkında görünse de iki topluluğun birbiriyle ilişkisinden bahsedildiği için ilk iki âyet münâfıkların, ondan sonraki üç âyet de yahudilerin vasıflarına daha uygun düşmektedir. Yani yahudilerin, anlayışsız insanlar oldukları için Allah'tan çok üstlerine gelen müslümanlardan korktukları, müslümanlarla karşı karşıya dövüşmeğe cesaret edemeyecekleri, ancak kale surlarının, duvarlarının ardına gizlenerek savaşacakları, fakat yaptıklarının cezâsını çekecekleri bildirilmektedir.

Eğer söz yahudiler hakkında ise —ki Taberî de bu kanâattedir— yakın zamanda cezasını çekmiş olduğu söylenen toplum, bunlardan önce Medine'den sürgün edilmiş olan Kaynuka oğullarıdır. İbn Abbas da böyle söylemiştir [1]. Bununla beraber Bedir'de cezâlarını çekmiş olan müşrikler de âyetin kapsamına girer.

Âyetlerin içeriği, münâfıklardan çok yahudilerin durumuna uymaktadır. Çünkü kalelerin içinde duvarların ardına çekilip savaş düzenine girenler onlardı. Münâfıklarla böyle bir karşılaşma olmadığı gibi münâfıklardan cezalandırılan bir grup da olmamıştır. Sonra kendi aralarında birbirine düşman

1. Câmi'u'l-beyân: 28/48.

olanlar da yahudilerdi. Onlar arasında çok anlaşmazlık vardı. Nadîr ve Kurayza oğulları sürgün edilen Kaynuka oğullarına yardım etmedikleri gibi, Kurayza oğulları da Nadîr oğullarına yardım etmemişlerdi. Çünkü bu yahudi kabileleri birbirlerine tutkun değillerdi.

15 nci âyetteki *be's:* güç, kuvvet, sıkıntı ve azâb gibi çeşitli anlamlara gelir. Burada yahudilerin kendi aralarında ihtilâflı, kavgalı oldukları anlatılıyor.

15-16 ncı âyetlerde yahudilere yardım va'dedip sonra sözlerinde durmayan münâfıklar şeytâna, onların va'dine kanıp Peyğamber(s.a.v.)e karşı gelen yahudiler de şeytânın kandırıp küfre soktuğu insana benzetilmektedir. Bunlar, bir süre önce sürgün edilmiş olan Kaynuka yahudilerinin sonucundan ibret alıp Hz. Peyğamber kendilerine: *"Medine'yi terk edin"* dediği zaman hemen gitmeğe razı olsalardı,bütün mallarını da beraber götürecekler, belki de Medine yöresindeki topraklarına, bahçelerine de sâhibolacaklardı. Ama buna razı olmayıp savaş durumuna girince bütün topraklarını, yerlerini yurtlarını, bir devenin götürebileceği kadar eşya dışındaki eşyâlarını kaybetmiş oldular.

15 nci âyette: *"Yakın zamanda yaptıklarının cezâsını çekmiş olanlar"* diye anlatılanların kimler olduğu hakkında iki ihtimal vardır: Bir ihtimale göre bunlar bir süre önce Bedir'de yenilip öldürülen Kureyşlilerdir. Onlar şirklerinin ve Peyğamber'e yaptıkları kötülüklerin cezâsını çekmişlerdir. Ancak bu ihtimal zayıf görünmektedir. Çünkü bu sûre, Uhud Savaşından sonra inmiştir. Uhud Savaşında ise müslümanlar galip gelmemişlerdi. İbn Abbâs'a göre de bunlar, Hz. Peyğamber'in sürgün ettiği Kaynuka oğulları yahudileridir. Mâide Sûresinin 51-53 ncü, Enfâl sûresinin 55-59 ncu âyetlerinin tefsîrinde anlattığımız Kaynuka oğulları olayını burada özetlemeyi uygun buluyoruz:

Eşyâsını satmak üzre Kaynuka oğulları çarşısına gelen bir Arap kadını, eşyâsını sattıktan sonra bir kuyumcu dükkânına oturmuştu. Yahudiler, kadından yüzünü açmasını istediler. Kadın açmayınca kuyumcu, arkadan gizlice kadının eteğini beline bağladı. Kadın ayağa kalkınca edep yerleri göründü, yahudiler gülüştüler. Kadının feryâdı üzerine gelen bir müslüman, kuyumcuyu öldürdü. Yahudiler de o müslümanı öldürdüler. Böylece yahudiler, Peyğamber'le olan andlaşmalarını bozmuş oldular.

Hicretlerinin yirminci ayında yani Bedir'den sonra Peyğamber (s.a.v.) Kaynuka Oğullarını kuşattı. Sonunda yahudiler teslîm oldular. Ve Peyğamber (s.a.v.) onları sürgün etti. Bunlar Şam'da Ezri'ât'a gittiler. Malları müslümanlara kaldı. Allah'ın Elçisi, ganimetin beşte birini bir de mücâhidlerden biri olarak kendi payına düşeni aldı. Bedir'den sonra ilk humus (beşte bir hisse),

Kaynuka Oğullarından alınmıştır [1].

Vebâl: Ağır günâh anlamınadır. Otu çok ağır olan otlağa "كَلَّل وَبِيل، مَرْعًى وَبِيل" denilir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ
اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ نَسُوا اللّٰهَ
فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾ لَا يَسْتَو۪ٓي اَصْحَابُ
النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِۜ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

18- Ey inananlar, Allah'tan korkun ve kişi, yarın için ne (yapıp) *gönderdiğine baksın. Allah'tan korkun; çünkü Allah, yaptıklarınızı bilmektedir. 19- Şu, Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah'ın da onlara, kendi canlarını unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan insanlardır. 20- Ateş halkıyla cennet halkı bir olmaz. Kurtulanlar, ancak cennet halkıdır.*

Tefsîr:

19-20: Yüce Allah, önceki olayları hatırlattıktan sonra mü'minlere, Allah'tan korkmalarını ve her canın, yarın âhiret günü için neyi hazırladığına, ne gibi iyi işler yapıp gönderdiğine dikkat etmesini; Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah'ın da kendilerine, canlarını unutturduğu yoldan çıkmış insanlar gibi olmamalarını buyurmakta; ateşliklerle cennetliklerin bir olmayacağını, ancak cennetliklerin kurtuluşa ve başarıya ereceklerini vurgulamaktadır.

Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah'ın da kendilerine, kendi canlarını unutturması şu demektir: Allah'ı unutmak, dünyâ tutkusuna sebebolur. Gaflet ile dünyâ peşinde koşmak, âhiret için hiçbir hazırlık yapmamak, nefsi ibâdet ve takvâ ile temizlemeğe çalışmamak, canı unutmak demektir. İşte kim Allah'ı unutursa Allah da ona canını unutturur. Çünkü canı düşünmek, onu temizlemeyi gerektirir. Canı temizlemek de Allah'ı anmakla olur. Allah'ı

1. Ğazavîu'r-Resûl ve Serâyâh, s. 29-30; Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/159-160.

unutan, kendi canını da unutmuş, yani ihmâl etmiş olur. Canı ihmâl etmenin sonucu da onu âhiret azâbına atmaktır. Elbette canlarını ateşe atanlarla, onu kurtarıp âhiret bahçelerine sokanlar bir olmaz. Kurtuluş ve başarıya erenler, Allah'ı unutmayan, O'nu itâat ve ibâdet ile anarak nefislerini temizleyen cennetliklerdir.

Ashâbdan Cerîr ibn Abdullâh şöyle demiş: "Biz günün ilk sâatlerinde Allah'ın Elçisinin yanında idik, yalın ayak, çıplak, ortasından yırtmaçlı renkli yün elbise veya aba giymiş, kılıçlarını takmış kimseler geldiler. Hepsi Mudar Kabilesinden idi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) onları o kadar yoksul görünce yüzünün durumu değişti. İçeri girdi, çıktı, emir verdi, Bilâl ezân okudu, kamet getirdi. Peyğamber (s.a.v.) namaz kıldırdı ve hutbeye çıktı, şöyle dedi:

"Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan Rabbinizden korkun!" [1] âyetini sonuna dek okuduktan sonra Haşr Sûresindeki: *"Kişi, yarın için ne* (yapıp) *gönderdiğine baksın"* âyetini okudu. Herkes elinden ne gelirse, dînâr, dirhem, elbise, bir ölçek buğday, bir ölçek hurma, hattâ yarım hurma, elinden ne kadar gelirse o kadar bir sadaka versin, dedi.

Ensârlı bir adam avucunun zor tutabildiği bir kese (para) verdi. İnsanlar birbiri ardından sadaka vermeğe başladılar. İki küme: Bir küme yiyecek, bir küme elbise toplandığını gördüm. Resûlullâh(s.a.v.)in yüzünde sevinç belirdi ve buyurdu ki: *"Kim İslâmda güzel bir âdet bırakırsa o, onun sevâbını, kendisinden sonra o işi yapanların da sevâbını alır; ötekilerin sevâbından da bir şey eksilmez. Kim de İslâmda kötü bir âdet bırakırsa o da onun günâhını ve kendisinden sonra o işi yapanların günâhını alır, ötekilerin günâhından da bir şey eksilmez"* [2].

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَ
تِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللّٰهُ
الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَز۪يزُ الْجَبَّارُ

1. Nisâ Sûresi: 1.
2. Müslim, Zekât: 69; İbn Hanbel, Musned: 4/358; İbn Keşîr, Tefsîr: 4/342.

المتكبر سبحان الله عما يشركون ﴿٢٣﴾ هو الله الخالق البارئ
المصور له الاسماء الحسنى يسبح له ما في السموات والارض وهو
العزيز الحكيم ﴿٢٤﴾

21- Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, Allah korkusundan onu baş eğmiş, çatlamış, yarılmış görürdün. Bu misalleri, düşünmeleri için insanlara anlatıyoruz. 22- O öyle Allah'tır ki O'ndan başka Tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilir. O çok esirgeyen, çok acıyandır! 23- O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka Tanrı yoktur. Pâdişâhtır, mukaddestir, selâm (esenlik veren), *mü'min* (güvenlik veren), *müheymin* (kollayıp koruyan), *azîz* (galib), *cebbâr* (istediğini zorla yaptıran) *mütekebbir*(çok ulu)*dur. Allah insanların ortak koştukları şeylerden yücedir* (hiçbir şey O'nun niteliklerine ortak olamaz). *24- O, yaratan, var eden, varettiklerine biçim veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'nun şânının uluiuğunu anmaktadır. O güçlüdür, hüküm ve hikmet sâhibidir.*

Tefsîr:

21- Yüce Allah, bu Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsa, dağın Allah korkusundan çatlayarak baş eğeceğini bildirmekte ve insanların düşünüp ibret almaları için onlara böyle misaller verdiğini buyurmaktadır. Bu misal ile Kur'ân'ın büyüklüğü vurgulanmaktadır.

22-24: Kur'ân böyle büyük bir sözdür, çünkü ğaybi ve şehâdeti bilen, Rahmân, Rahîm, kendisinden başka tanrı olmayan, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, 'Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, Bâri', Musavvir, en güzel isimlerin sâhibi, göklerde ve yerde bulunan varlıkların kendisini tesbîh ettiği, şânının ululuğunu andığı 'Azîz ve Hakîm Allah tarafından indirilmiştir, O'nun vahyidir. Bu yüce isim ve sıfatların sâhibi olan Allah'ın vahyi elbette dağların dahi heybetinden çatlayacağı kadar uludur.

"Kur'ân-ı Mecîd, kalb-i Muhammedî üzerine öyle bir sûrette indi ki bilfarz büyük bir dağ üzerine indirilmiş, dağa öyle bir şuur verilmiş olsaydı,

semâya doğru baş kaldırmakta bulunan o ulu dağ, bütün kasvetine rağmen haşyetullâh şuuru altında her türlü serkeşliği atarak çatlayıncaya kadar o emr-i İlâhîye serfürû eder, bu derece müteessir olurdu" [1].

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetine serpiştirilmiş bulunan Allah'ın en güzel isimlerinden bir grup, bu âyetlerde topluca anılmaktadır. Burada anılan isimlerin anlamları şöyledir:

1) *'Âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehâdeh: Ğayb,* gözden gizli, görünmeyen, yâhut beş duyu ile algılanmayan varlıklar âlemi; *şehâdet* de görülen, yâhut beş duyu ile algılanan varlıklar âlemidir. Allah, görülen, görülmeyen herşeyi bilir. O'nun için ğayb yoktur. Ğayb yaratıklar içindir.

2, 3) *Rahmân, Rahîm:* Rhm رحم kökünden abartma bildiren isim-sıfatlardır. İkisi de çok merhametli demektir. Ancak Rahmân'daki rahmet, Rahîmdekinden fazladır. Allah Rahmanlığı sebebiyle kâinâtı yaratmıştır. Rahmân'daki geniş rahmet, kâinâtın yaratılmasına sebebolmuştur. Kâinât, o rahmetin tecellisidir. Varlıklar hayat ve rızıklarını o rahmetten alırlar. Rahîm'de ise rahmetle beraber adâlet de vardır. Rahîm sıfatı dolayısiyle Allah, herkese, merhametiyle birlikte lâyığını verir. Bundan dolayı Rahmân sıfatının dünyâda, Rahîm sıfatının âhirette tecellî edeceğini söyleyenler vardır. Çünkü tam adâletin tecellî edeceği yer âhirettir.

4, 5) *Allah'tan başka Tanrı yoktur:* O meliktir, padişâhtır. Bütün eşyânın sahibi, yetiştiricisi, yöneticisi O'dur.

6) *Kuddûs*'tur: Her türlü eksikliklerden uzaktır, temizdir.

7) *Selâm*'dır: Kullarına zulmetmekten, kusurlardan münezzehtir.

8) *Mü'min*'dir: Yaratıklarına güvenlik verir, dostlarını azâbdan emîn kılar, yahut peyğamberlerinin elinde mu'cizeler yaratarak onları doğrular.

9) *Müheymin*'dir: Herşeyi kollayıp gözetir, görür, korur. Hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz.

10) *'Azîz*'dir: Eşsiz, dâimâ galip ve kudretiyle herşeyi ezendir.

11) *Cebbâr*'dır: Cebr kökünden mübâlâğalı ismi fâil olan bu ismin, iki anlamı vardır: Birincisi *cebr,* esasen kırığı yerine getirip sıkı sarmak, eksiği onarıp tamamlamak demektir. Bu anlamda *Cebbâr* ismi, halkın eksikliklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını karşılayan, işlerini düzelten kudretli, hakîm demektir. Yüce Allah dertlere derman veren, kırılanları onaran, yoksulları zengin eden, perişanlıkları düzelten büyük zâttır. İkincisi: İcbâr etmek, dilediğini zorla yaptırmak anlamıdır. Cebbâr çok güçlü, zorlu, yaratıkları irâdesine

1. Hak Dini, Kur'ân Dili: 6/4867.

mecbûr eden, hükmüne ve gücüne karşı konulamayan, çok ulu demektir.

12) *Mütekebbir*'dir: Çok büyüktür, uludur, gerçek ululuk yalnız O'na mahsustur. Büyüklük yaratıkların hakkı değildir. Çünkü onların kendilerinde büyüklük yoktur. Tersine hakaret, zillet, meskenet, ihtiyâç vardır. Zaman olur, bir sinek, bir mikrop bir Nemrud'un işini bitirmeğe yeter. Birçok ihtiyaçtan kendisini kurtaramayan fânilerin büyüklük taslamağa hakları yoktur. Bundan dolayı yaratıklar hakkında tekebbür (büyüklük gösterme) kötüdür. Tekebbür yaratıcıya mahsustur. Bunun içindir ki bir kudsî hadiste: *"Azamet örtüm, ululuk ridâmdır. Bunlardan birinde benimle çekişeni* (bana ortak olmağa kalkanı) *cezâlandırırım"* buyurulmuştur [1].

13) *Hâlik*'tir: Hâlik iki anlama gelir: Biri takdir etmek, yani eşyânın bütün ayrıntılarıyle miktar ve mertebelerini belirlemektir. İkincisi yok olan şeye varlık vermek, örneği, benzeri olmadan bir şeyi yaratmaktır. Bazan bir şeyden, başka bir şeyi icâdetmek anlamına da kullanılır. Fakat buna daha çok inşâ denilir. Yaratıklara nisbet edilen en yüksek sanatlar gerçekte Allah'ın onlara nasip ve takdir ettiği keşif ve inşâ'dan ibârettir.

Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden, çocuk, yardımcı sahibi olmaktan, eksik sıfatlardan uzaktır.

14) *Bâri*'dir: Yoktan var edendir. Yaratıklara *beriyye,* yaratana da *bâri'* denir. Yâhut *hâlik* takdîr eden, *bâri'* takdir ettiğini (tasarladığını) yapan, yerine getirendir. Her düşündüğünü yapabilen yalnız Allah'tır.

15) *Musavvir*'dir: Sûret verir, yaratıklarını, istediği biçime sokar, dilediği biçimde yaratır.

En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tesbîh eder, O'nun şânının eksik sıfatlardan uzak olduğunu söyler. *"O'nu tesbîh etmeyen, yüceliğini anmayan hiçbir şey yoktur ama siz onların tesbîhini anlamazsınız"* [2]. O azîzdir, galip ve güçlüdür.

16) *Hakîm*'dir: Hüküm (buyruk sâhibi) ve hikmet (derin bilgi) sahibidir. Herşeyi bilgi ile, yerli yerince ve sağlam yapar. Anlamsız, boş bir iş yapmaz. Her yaptığında hikmet vardır. Kâinât O'nun hükmüne tâbi'dir. Göklerde ve yerde yalnız O'nun hükmü geçerlidir.

Görüldüğü üzre bu âyetlerde Allah'ın on altı isim ve sıfatı bir arada anılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerine serpiştirilmiş bulunan Allah'ın doksan dokuz isim ve sıfatı, Tirmizî'nin rivâyet ettiği bir hadiste bir arada sayılmaktadır:

1. Müslim, Birr: 136; Ebû Dâvûd, Libâs: 25; İbn Mâce, Zühd: 16; İbn Hanbel, Musned: 2/248, 376.
2. İsrâ Sûresi: 44.

"Allah'ın doksan dokuz adı vardır, yüzden bir eksiktir. Bunları sayan cennete girer. Allah tektir, teki sever. O isimler şunlardır: O öyle Allah'tır ki O'ndan başka Tanrı yoktur. Rahmân'dır, Rahîm'dir, Melik'tir, Kuddûs'tur, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, 'Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir, Hâlik'tir, Bâri'dir, Musavvir'dir, Ğaffâr'dır, Bâsıt'tır, Hâfıd'dır, Râfi'dir, Mu'izz'dir, Muzill'dir, Semî'dir, Basîr'dir, Hakem'dir, 'Adl'dir, Lâtîf'tir, Habîr'dir, Halîm'dir, 'Azîm'dir, Ğafûr'dur, Şekûr'dur, 'Aliyy'dir, Kebîr'dir, Hafîz'dir, Mukît'tir, Hasîb'dir, Celîl'dir, Kerîm'dir, Rakîb'dir, Mucîb'dir, Vâsi'dir, Hakîm'dir, Vedûd'dur, Mecîd'dir, Bâ'iŝ'tir, Şehîd'dir, Hakk'tır, Vekîl'dir, Kaviyy'dir, Metîn'dir, Velîy'dir, Hamîd'dir, Muhsî'dir, Mubdi'dir, Mu'îd'dir, Muhyî'dir, Mumît'tir, Hayy'dir, Kayyûm'dur, Vâcid'dir, Mâcid'dir, Vâhid'dir, Samed'dir, Kaadir'dir, Muktedir'dir, Mukaddim'dir, Müehhir'dir, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır, Velîy'dir, Müte'âlî'dir, Berr'dir, Tevvâb'dır, Muntekim'dir, 'Afuvv'dür, Raûf'tur, Mâliku'l-Mulk'tür, Celâl ve İkrâm Sâhibidir, Muksıt'tır, Câmi'dir, Ğanîy'dir, Muğnî'dir, Mâni'dir, Dârr'dır, Nâfi'dir, Nûr'dur, Hâdî'dir, Bedî'dir, Bâkî'dir, Vâriŝ'tir, Reşîd'dir, Sabûr'dur, celle celâluh"[1].

Bu isimlerden, âyetlerde geçenlerin anlamlarını izah ettik. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan diğer isimlerin anlamlarını da geçtikleri yerlerde izah etmiştik.

Ayrıca A'râf Sûresinin *"En güzel isimler, Allah'ındır. Onlarla O'na duâ ediniz"* meâlindeki 180 nci âyetinin tefsîrinde, bu konuda ayrıntılı açıklama yapmıştık (Bkz. C.3, s. 2).

Haşr Sûresinin bu son âyetlerinin fazileti hakkında şöyle bir hadîs rivâyet edilir: *"Her kim sabahleyin* (kalkınca) *üç kere kovulmuş şeytandan, işiten ve bilen Allah'a sığınırım deyip de Haşr Sûresinin sonundaki üç âyeti okursa Allah ona yetmiş bin meleği görevlendirir. Melekler ona duâ ederler. O kimse o gün ölse şehîd olarak ölür. Bunu akşamleyin de okursa yine o derecede sevâb alır"*[2].

Sûre, göklerde ve yerde bulunanların Allah'ı tesbîh ettiğini bildiren âyetle başlamıştı. Yine göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'ı tesbîh ettiğini vurgulayan âyetle sona ermekte, böylece sûrenin sonu, başı ile bütünleşmekte, bu Kur'ân bölümünün de asıl konusu tevhîd, Allah'ın birlik ve ululuğu olmakta, Kur'ân'ın bu meseleyi anlatıp gönüllere yerleştirmek için indirildiği îmâ edilmektedir.

1. Tirmizî, Daavât: 83.
2. İbn Hanbel, Musned: 5/26; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/345.

Haşr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'ı tesbîh etmektedir (1).

2. Allah, Elçisini inciten Nadîr oğlu yahûdî kabilesinin kalbine korku düşürmüş ve böylece kalelerini, topraklarını bırakıp gitmelerini sağlamıştır. Ama böyle çıkıp gitmeleri, kendilerinin hayrına olmuştur. Zirâ gitmeselerdi dünyâda öldürülür, âhirette cehenneme atılırlardı.

3. Müslümanların, Nadîr oğulları yurdunu ele geçirmeleri, Allah'ın yardımı sayesinde olmuştur. Allah'ın dilediği iş, kolaylıkla olur (2-5).

4. Savaşsız ele geçirilen ganimet malları, Peyğamber'in yönetimindedir. Peyğamber bunları müslüman yoksul göçmenlere, kendi müslüman akrabâsına, yetîmlere, yolda kalmışlara uygun biçimde dağıtır (7).

5. Servet ve refah, sadece zenginlere özgü olmamalı, toplumun her kesimine dağılmalıdır. Âyetin tefsîrine bakınız.

6. Peyğamber(s.a.v.)in sahâbîleri üç gruba ayrılır: 1) İlk muhâcirler, 2) İlk ensâr, 3) Onlardan sonra özellikle Mekke'nin fethinden sonra müslüman olanlar(8-10).

7. Gerçek îmân, insana inanan kardeşinin ihtiyâcını, kendi ihtiyâcından önce düşündürecek bir olgunluk kazandırır. Mü'min, kardeşine verilen bağışı, mevkii, nimeti kıskanmaz: *"Ve onlardan önce o yurda* (Medîne'ye) *yerleşen, îmâna sarılanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen*(ganîmet)*lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyâç* (eğilim) *duymazlar. Kendilerinin ihtiyâçları olsa dahi,* (göç eden yoksul kardeşlerini) *öz canlarına tercîh ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir"* (9).

8. Cimrilik, başarısızlığa götürür. Cimrilikten korunanlar, felâha ererler (9).

9. Allah korkusu herşeyin üstünde olmalı, yalnız, Allah'tan korkmalıdır (13).

10. Nifâk îmânla bağdaşmaz; mü'min merd, sözünün eri olur.

11. Mü'min haksıza arka çıkmaz, haklıya verdiği sözde durur (11-12).

12. Mü'minler dayanışma içinde olurlar. Birbirlerini sever, birbirlerine destek verirler. Allah'a gereğince bağlı olmayanların birbirlerine sevgileri görünürdedir. Dar anlarda bunlar dağılırlar: *"Sen onları toplu sanırsın, ama onların kalbleri dağınıktır"*(14).

13. Şeytân insanı ayartır, Hak yoldan çıkarır, sonra da insanın Allah'a baş kaldırmasından Allah'a sığınır, dar zamanda onu yalnız bırakır: "(Onların durumu), *tıpkı şeytânın durumuna benzer ki insana 'İnkâr et' dedi.* (İnsan) *inkâr edince: 'Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım!' dedi"* (16).

14. Kişi, bir gün, yaptığı işlerin, karşısına çıkacağını düşünerek güzel işler yapmalıdır.

15. Dünyâda Allah'ı unutanları, Allah da âhirette unutur, yani azâpta bırakır (19).

16. Hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz (18).

17. Cehennemlikler ile cennetlikler (kötülerle iyiler) bir olmaz. Allah, kötüleri iyilerle bir tutmaz. Ancak iyiler kurtuluş ve başarıya ererler (20).

18. Bu Kur'ân, öyle yüce bir sözdür ki dağa inse dağ dahi saygıdan çatlar (21).

19. En güzel isimler Allah'a âittir. Allah'ın güzel isimlerinden birkaçı, sûrenin sonunda toplu olarak anılmıştır (22-24).

HAŞR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ		Çoğunluk.
	لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مِنْ دِيَارِهِمْ		İbn Mes'ûd [1].
	مَا ظَنَنْتُمْ		Çoğunluk.
	مَا كُنْتُمْ تَحْسَبُونَ		İbn Mes'ûd [2].
	أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ		Çoğunluk.
	أَنَّ حُصُونَهُمْ مَانِعَتُهُمْ		İbn Mes'ûd [3].
	الرُّعُبُ	'Ayn'ın dammıyle:	İbn 'Âmir, Kisâ'î, Ebû Ca'fer, Ya'kûb.
	الرُّعْبُ	'Ayn'ın sükûnuyla:	Ötekiler [4].

1. el-Mesâhif: 99.
2. Aynı.
3. Aynı.
4. el-Budûr: 315.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يُخَرِّبُونَ	Tahrîb kökünden:	Sülemî, Hasan, Nasr ibn Âsım, Ebû'l-Âliye, Katâde ve Ebû 'Amr[1].
	يُخْرِبُونَ	İhrâb kökünden:	Ötekiler[2].
3	وَ لَوْلاَ أَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلاَءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَا		Çoğunluk.
	وَ لَوْلاَ أَنْ كَتَبْنَا عَلَيْهِمُ الْجَلاَءَ لَعَذَّبْنَاهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا		İbn Mes'ûd[3].
	الْجَلاَءَ	Hemze ile, uzatımlı:	Çoğunluk.
	الْجَلاَ	Elif ile, tabiî med:	Übeyy ve Hasan[4].
4	يُشَاقِّ	İdğâm ile:	Çoğunluk.
	يُشَاقِقْ	İdğâmsız:	İbn Mes'ûd ve Talha ibn Musarrif[5].
5	أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللّٰهِ		Çoğunluk.
	وَ لاَ تَرَكْتُمْ قُوَّمًا عَلَى أُصُولِهِ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّٰهِ		İbn Mes'ûd[6].
	قَائِمَةً		Çoğunluk.
	قُوَّمًا		İbn Musarrif[7].
	عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللّٰهِ		Çoğunluk.
	عَلَى أُصُولِهِ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّٰهِ		Rebî' ibn Huseym ve Ebû Miclez[8].

1. Ebû 'Amr şöyle diyor: "Tahrîb kökünden olanı seçtim. Çünkü İhrâb, bir yeri, sâkinsiz, harâb bırakmaktır. Oysa Nadîr oğulları evlerini terk ederek harâbetmediler, kendi elleriyle yıkarak harâbettiler" (Kurtubî: 18/4).
2. Taberî, çoğunluk kırâeti olan sâkin râ ile olanın daha doğru olduğunu söylemektedir (28/[illegible]).
3. el-Mesâhif: 100. 4. el-Mesâhif: 170. 5. el-Mesâhif: 100, 265. 6. el-Mesâhif: [illegible].
7. Bazıları onun, İbn Mes'ûd gibi okuduğunu; Rebî' ibn Huseym ve Zeyd ibn 'Alî'nin öyle okuduklarını söylemişlerdir (el-Mesâhif: 265, 307).
8. el-Mesâhif: 307.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	وَ ٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ		Çoğunluk.
	وَ ٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ (وَ ٱلْمُهَاجِرِينَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ)	Parantez içindekinin ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd ve Zeyd ibn Sâbit [1].
	كَيْلَا تَكُونَ دَوْلَةٌ	T ile, müennes kipi, meftûh dâl ile devlet merfû':	Sülemî, Ebû Hayve.
	كَيْلَا تَكُونَ دُلَةٌ	Fi'l müennes, madmûm dâl ile, dûlet merfû':	Ebû Ca'fer, A'rec, Hişâm.
	كَيْلَا يَكُونَ دُولَةً	Fi'l müzekker, devlet, haber olarak mansûb [2]:	Ötekiler.
	لِئَلَّا تَكُونَ دُولَةً	Fi'l müennes, devlet mansûb:	İbn Mes'ûd ve Talha [3].
8	أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ		Çoğunluk.
	خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أَبْنَائِهِمْ وَ إِخْوَانِهِمْ		İbn Mes'ûd [4].

1. el-Mesâhif: 100, 225.
2. (يكون)in ismi, fey'e giden zamîrdir.
3. el-Mesâhif: 100, 265, 307; Tebşırah: 697: Kurtubî: 17/16: el-Bahr: 8/245; en-Nesr: 2/386. Bazıları, İbn Mes'ûd'un: "كَيْلَا يَكُونَ مُخَالَفَةٌ مِنْ سَادَاتِكُمْ فِى مَحَبَّةِ أَهْلِ بَيْتِ بَيْنَكُمْ، وَ مَا أَمَرَكُمْ بِهِ فَأَطِيعُوهُ وَ ٱتَّقُوا ٱللَّهَ فِى مُخَالَفَتِكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ" şeklinde okuduğunu söylemişlerdir ki bunun bir şî'a uydurması olduğu sanılmaktadır (Bkz. el-Mesâhif: 100). Taberî, çoğunluk kırâetinden başka şekli câiz görmemektedir (Câmi'u'l-beyân: 28/39).
4. el-Mesâhif: 100.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	وَ يُؤْثِرُون		Çoğunluk.
	وَ يُضِيقُون		Talha, Ebû Miclez ve İbn Huseym[1].
10	الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالإِيمَانِ وَ لاَ تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلاً		Çoğunluk.
	الَّذِينَ تَبَوَّءُوا آلاِيمَانَ مِنْ قَبْلُ وَ أَلَّفْ بَيْنَ قُلُوبِنَا وَلاَ تَجْعَلْ فِيهَا غِمْرًا		İbn Mes'ûd.
	غِلاً		Çoğunluk.
	غِمْرًا		İbn Mes'ûd ve A'meş[2].
	غَمْزًا	Meftûh ğayn ve z ile:	Talha ve İbn Huseym[3].
14	جِدَارًا	Meksûr cîm, dâl'dan sonra elif ile, tekil:	Mücâhid, İbn Muhaysın, İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	جُدُرًا	Madmûm cîm ve dâl ile, elifsiz, çoğul:	Ötekiler[4].

1. el-Mesâhif: 265, 307.
2. el-Mesâhif: 100, 170, 327.
3. el-Mesâhif: 265, 307. İbn Ebî Dâvûd, Talha ve İbn Huseym'in kırâetlerinin, Übeyy ve İbn Mes'ûd'un kırâeti gibi olduğunu söylemektedir. Oysa onların kırâeti meksûr ğayn ve r ile (غِمْرًا)dir. Yahut nâşir yanlış tesbit etmiştir.
4. el-Mesâhif: 283; Tebsırah: 698; en-Neşr: 2/386.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
14	تَحْسَبُهُمْ	Sîn'in fethiyle:	İbn 'Âmir, Âsım, Hamza ve Ebû Ca'fer.
	تَحْسِبُهُمْ	Sîn'in kesriyle:	Ötekiler [1].
	جَمِيعًا		Çoğunluk.
	أَبَدًا		İbn Mes'ûd [2].
	شَتَّى		Çoğunluk.
	أَشَتُّ		İbn Mes'ûd [3].
16	بَرِىٌّ	İdğâm ile:	Ebû Ca'fer'den rivâyet.
	بَرِىءٌ	Hemze ile:	Ötekiler ve Ebû Ca'fer'den başka rivâyet.
	إِنِّىَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr.

1. el-Budûr: 54.
2. el-Mesâhif: 100.
3. Aynı. İbn Mes'ûd'un (أَشِتَّةٌ), yahut (شِتَاتٌ) okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [1].
17	عَاقِبَتَهُمَا	Nasb ile:	Çoğunluk.
	عَاقِبَتُهُمَا	Ref' ile:	İbn Mes'ûd, Hasan, 'Amr ibn 'Ubeyd [2].
	فِى ٱلنَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَ ذلِكَ	Y ile mansûb:	Çoğunluk.
	فِى ٱلنَّارِ خَالِدَانِ فِيهَا وَ ذلِك	Elif ile merfû':	A'meş ve İbn Ebî 'Able [3].
	خَالِدَانِ فِى ٱلنَّار وَ ذلِكَ		İbn Mes'ûd [4].
18	وَ لْتَنظُرْ	Lâm sâkin, emir:	Çoğunluk.
	وَ لِتَنظُرْ	Lâm meksûr, fi'l mansûb:	Ebû Hayve, Yahyâ ibn el-Hâris ve Hasan [5].
20	أَصْحَابُ ٱلْجَنَّةِ		Çoğunluk.
	وَ أَصْحَابُ ٱلْجَنَّةِ		İbn Mes'ûd [6].
21	لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا ٱلْقُرْآنَ عَلَى جَبَل		Çoğunluk.

1. en-Neşr: 2/386.
2. el-Mesâhif: 100; el-Bahr: 8/100.
3. -el-Bahr: 8/250.
4. el-Mesâhif: 100.
5. el-Bahr: 8/250.
6. el-Mesâhif: 100.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لَوْ أَنَّ هٰذَا الْقُرْآنَ أُلْقِيَ عَلَى جَبَلٍ		İbn Mes'ûd.
	مُتَصَدِّعًا		Çoğunluk [1].
	مُصَّدِّعًا	T'nin sâd'a idğâmı:	İbn Mes'ûd ve Talha ibn Musarrif [2].
23	الْمُؤْمِنُ	Meksûr mîm ile:	Çoğunluk.
	الْمُؤْمَنُ	Meftûh mîm ile:	Übeyy ve Ebû Ca'fer Muhammed ibn 'Alî ibn el-Hüseyn (r.a.) [3].

1. el-Mesâhif: 100.
2. el-Mesâhif: 100, 265; el-Bahr: 8/251.
3. el-Mesâhif: 170. Ebû Hâtim'e göre bu kırâet câiz değildir. Çünkü böyle olsaydı, (الْمُؤْمَنُ بِهِ) olması lâzım gelirdi. Fakat harf-i cersiz, mutlak vaziyette olan *mü'men,* korkup da güvene kavuşturulan kimse demektir (el-Bahr: 8/251).

60/111 MÜMTEHİNE SÛRESİ

İsm-i fâ'il kipiyle mümtehine: İmtihân eden kadın, ism-i mef'ûl kipiyle mümtehane: imtihân edilen kadın anlamına gelir. Hudeybiye Barış Andlaşması hükümlerine göre Kureyşten, müslümanların yanına kaçanlar olursa bunların Kureyşe geri verilmeleri gerekir idi. Onuncu âyette Kureyşten kaçıp gelen kadınların imtihân edilmeleri, inanmış iseler geri verilmemeleri emredildiğinden sûreye bu ad verilmiştir. Sûrenin genel teması, *"Allah için sevme ve Allah için kızma"* çevresinde toplanır. Mü'minlerin, yakınları dahi olsa, kâfirleri kendilerine sırdaş yapmalarının doğru olmayacağı, kâfirlerin akrabâlığının, âhirette bir işe yaramayacağı, peyğamberlerin atası olan İbrâhîm'-in bu konuda örnek alınması, zira onun, Allah düşmanı olduğu anlaşılan babasından uzak durduğu; müslümanlara saldırmayan kimselerle dost olmakta bir sakınca bulunmadığı; müslümanlarla savaşan, onları yurtlarından çıkarmış olan kâfirlerin dost tutulamayacağı anlatılır. Kureyşten kaçıp gelen kadınların imtihân edilip, gerçekten inanmış iseler Kureyşe geri verilmemeleri ve Peyğamber(s.a.v.)e, bey'at için gelen kadınların bey'atlerini kabul etmesi emredilir. Âhirete inanmayanların dost tutulmamaları vurgulanarak sûre bitirilir.

Muhammed 'İzzet Derveze, sûrenin iniş tarihi hakkında şöyle diyor: "Bizim dayandığımız mushaf ve iniş sırası hakkındaki rivayetler, bu sûrenin, Ahzâb Sûresinden sonra ve Hudeybiye Barışı olaylarına işâret eden Fetih Sûresinden birkaç sûre önce indiğini söyler. Oysa sûrenin içeriği, bunun Hudeybiye Barışından sonra, Mekke'nin Fethi arefesinde indiğini gösterir. Çünkü sûrenin ilk âyetleri, Mekke'nin Fethi arefesinde vukubulmuş olan düşmana haber sızdırma olayına işaret etmektedir. Demek ki sûre, bu haber sızdırma olayından sonra inmiştir. Buna göre sûrenin, Hudeybiye Barışından iki yıl sonra vukubulan Mekke'nin Fethi arefesinde indiği ortaya çıkar. Bundan dolayı biz bu sûreyi, Fetih ve Mâide Sûrelerinden sonraya koyduk. Çünkü Mâide Sûresinin ilk bölümü de Fetih Sûresinin ardından inmiştir" [1]. Sûre, 13 âyeti

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/5.

içermektedir. Resmî sıralamada 60 ncı, iniş sırasına göre 111 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّ۪ي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ
بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّۚ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا
بِاللّٰهِ رَبِّكُمْۜ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَات۪ي تُسِرُّونَ
اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِۗ وَاَنَا۬ اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا اَعْلَنْتُمْۜ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ
ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿١﴾ اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا
اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ
اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ
﴿٣﴾ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُۚ اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ
اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۘ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ
اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ رَبَّنَا عَلَيْكَ
تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذ۪ينَ

كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ
فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّٰهَ
هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Elçi'yi ve sizi (yurdunuzdan) *çıkardıkları halde siz onlara sevgi iletiyorsunuz. Benim yolumda savaşmak ve benim rızâmı kazanmak için* (yurdunuzdan) *çıktığınız halde içinizde onlara sevgi* (mi) *gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz herşeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur. 2- Onlar sizi ele geçirseler, size düşman olurlar; size ellerini, dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi isterler. 3- Kıyâmet günü akrabânız ve çocuklarınız size fayda vermez,* (Allah) *aranızı ayırır. Allah yaptıklarınızı görmektedir. 4- İbrâhîm'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır: Onlar kavimlerine: "Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Siz*(in tapıklarını)*zı tanımıyoruz. Siz, bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir" demişlerdi. Yalnız İbrâhîm'in, babasına: "Senin için mağfiret dileyeceğim, fakat Allah'tan gelecek bir şeyi senden savmam" demesi, hâric,* (babasiyle ilişkisi sadece bu sözüdür. Ve onlar demişlerdi ki)*: "Rabbimiz, sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş sanadır". 5- "Rabbimiz, bizi inkâr edenler için bir sınav yapma* (onları bize saldırtarak bizimle deneme, bizi onların baskı ve işkencesiyle deneme)*, bizi bağışla. Rabbimiz, yegâne gaalip ve hikmet sâhibi ancak sensin, sen!" 6- Andolsun, onlarda sizin için, Allah'ı ve Son Günü arzû edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse Allah zengindir, övgüye lâyiktir.*

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde mü'minlere hitâben hem Allah'ın, hem de kendilerinin düşmanı olan, Allah'tan gelen gerçeği inkâr edip, Elçi'yi ve mü'minleri, Allah'a inandıklarından dolayı yurtlarından çıkarmış bulunan insanları dost tutmamaları, onlara sevgi beslememeleri; şayet onlar mü'minlere galip gelseler, yaman düşman kesilip elleriyle, dilleriyle mü'minlere zulmedecekleri ve onların inkâr etmelerini isteyecekleri; âhirette akrabânın veya çoluk çocuğun bir yararı olmayacağı; yapılan her işi Allah'ın gördüğü belirtilmekte; Allah uğrunda kavim ve kabilesini terk etmiş olan İbrâhîm âilesinin örnek alınması emredilmektedir. Çünkü onlar inkârcılardan uzak durmuşlar ve yalnız Allah'a inanıncaya dek onları sevmeyeceklerini söylemişlerdi. İbrâhîm ve kendisine inananlar hep Allah'a dayanmış, O'na yönelmiş, Allah'a niyâz ederek kendilerini kâfirlere fitne yapmamasını, yani kâfirleri kendilerine musallat ederek kendilerini zorla dinlerinden çevirmelerine fırsat vermemesini, kâfirler vasıtasiyle kendilerine azâbetmemesini dilemişlerdi.

6 ncı âyette de mü'minlere, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman insanlara, İbrâhîm âilesinde uyulacak örnek bulunduğu vurgulanmakta; bundan yüz çevirenlere gelince Allah'ın zengin ve övülmüş olduğu, yüz çevirenlerin itâat ve övgüsüne muhtaç bulunmadığı belirtilmektedir.

Bu âyetler şu münâsebetle inmiştir: Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Mekke'nin fethine hazırlanıyor, fakat Hayber'e gideceğini söylüyor, niyetini gizli tutuyordu. Yalnız bazı yakın sahâbilerine niyetini söylemişti ki bunlar arasında Hâtıb ibn Ebî Belte'a da vardı. Hâtıb, Mekkelilere, Allah'ın Elçisinin, Mekke'ye saldırmak için hazırlanmakta olduğunu bildiren bir mektup yazdı ve bunu Mekke'ye giden bir kadınla gönderdi. Hz. 'Alî şöyle anlatıyor: ''Allah'ın Elçisi (s.a.v.), beni, Zübeyr'i ve Mikdat'ı gönderdi:

— Ravdatu Hâh'a varıncaya dek yürüyünüz, orada yolcu bir kadına rastlayacaksınız, onda bir mektup vardır, onu ondan alıp bana getiriniz, dedi.

Yola çıktık, Ravda'ya varınca yolcu kadını gördük:

— Mektubu çıkar! dedik.

— Bende mektup yok, dedi.

— Ya mektubu çıkarırsın, ya da seni soyar, çırılçıplak ederiz, dedik.

Kadının, saç örüklerinin arasından çıkardığı mektubu Allah'ın Elçisine getirdik. Bir de ne görelim? Hâtıb ibn Ebî Belte'a'dan Mekke'deki bazı müşriklere yazılmış olan mektup, Allah Elçisinin yapmakta olduğu bazı şeyleri, Mekke müşriklerine haber veriyor. Peygamber (s.a.v.) Hâtıb'a:

— Bu nedir Hâtıb? dedi. Hâtıb:

— Ey Allah'ın Elçisi, benim hakkımda acele karar verme, ben Kureyşe yamanmış bir adamım, Kureyşten değilim. Senin yanında bulunan muhâcirlerin, Mekke'de akrabâsı var. Onlar, yakınları vasıtasiyle Mekke'deki âilelerini ve mallarını koruyorlar. Benim Kureyş ile bir soy bağım bulunmadığı için ben de bu suretle yakınlarımı koruyacak bir el (dost) edinmek istedim. Bunu küfürden veya dinimden dönmekten dolayı yapmadım, (ben samimi bir müslümanım) dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Hâtıb bize doğru söyledi, dedi. Ömer:

— Bırak beni yâ Resûlâllâh şu münâfığın boynunu vurayım, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— O Bedir'e katıldı. Belki Allah Bedir ehline bakmış da: "Dilediğinizi yapınız, ben sizi bağışladım!" demiştir, buyurdu.

İşte: *"Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin..."* âyeti bu münâsebetle inmiştir [1].

Hâtıb ibn Ebî Belte'a'nın mektubunu götüren kadın, Hâşim oğullarının mevlâsı olup Sâre adını taşıyordu. Mekke'den Medine'ye gelmişti. Peyğamber (selâm üzerine olsun), ona müslüman olup hicret mi ettiğini, yoksa başka bir amaçla mı geldiğini sormuş, kadın:

— Bedir günü efendilerimiz ölüp gittiler, çok ihtiyaç içine düştüm, demişti.

Peyğamber(s.a.v.)in teşvikiyle Muttalib oğulları ona yiyecek, içecek ve giyecek verdiler. Hâtıb da kadına on dinar ve bir hırka vererek bu mektubu götürmesini söylemiş, kadın da mektubu alıp yola çıkmış, fakat Allah, Elçisini duruma muttali kılmış ve Allah'ın Elçisi, Alî'yi ve arkadaşlarını gönderip kadını yakalatmıştır. Son derece güç duruma düşen Hâtıb:

— Benim Mekke'de âilem ve malım var. Böylece Mekkelilere yakın görünüp âilemi ve malımı korumak istedim. Biliyordum ki Allah, nasıl olsa hışmını onlara indirecektir, demiş ve Allah'ın Eçlisi Hâtıb'ı affetmiştir [2].

Çeşitli yollarla gelen bu rivâyetler doğrudur. Fakat âyette yalnız bir kişiye değil, çokluğa hitâbedilmektedir. Bundan dolayı, Mekkelilerle gizli dostluklarını sürdürmek isteyen, Hâtıb'dan başka kimselerin de bulunduğu ihtimâl dahilindedir. Allah düşmanlarının dost tutulmaması hakkındaki sert üslûp ve çeşitli sûrelerde baba, oğul, kardeş ve akrabâ da olsalar kâfirlere sevgi

1. Buhârî, Meğâzî: 9, Tefsîr, Sûre: 60; Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 161; Ebû Dâvûd, Cihâd: 98; Tirmizî, Tefsîr: 60; Dârimî, Rikâk: 48; İbn Hanbel, Musned: 1/80; Taberî, Câmi'u'l-beyân: 28/59-60.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/296-297.

beslemenin yasaklanması; mü'minler içinde hâlâ Mekke'deki müşrik arabâsını düşünen ve onlara sevgi besleyen insanlar bulunduğunu gösterir. Meselâ: *"Ey inananlar, eğer îmâna karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi velîler edinmeyin. Sizden kim onları velî tanırsa işte zâlimler onlardır. De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabânız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticâret*(iniz), *hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Elçisinden ve O'nun yolunda cihâdetmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini getirinceye kadar gözetleyin* (başınıza gelecekleri göreceksiniz)*! Allah yoldan çıkmkış topluluğu doğru yola iletmez"* [1] âyetleri, bazı muhâcirlerin, Mekke'deki akrabalarından ayrılmalarına, kabileleri olan Kureyş ile aralarına düşmanlık girmesine üzülen ve Mekke'deki akrabâlarının yararlarını düşünen insanların bulunduğunu kanıtlar. Genellikle rivâyetler, Hâtıb'ın, Mekke'nin fethi hazırlığını haber vermek üzere mektup yazdığını söyler. Fakat bu olayın, Bedir'den iki yıl sonra Peyğamber(s.a.v.)in, Mekke'ye doğru asker göndermesi olayı olduğunu söyleyen rivâyet de vardır. Bir başka rivâyete göre de Hâtıb, Peyğamber'in Hudeybiye barışına yol açan ömre seferini haber vermek üzere mektup yazmıştır. Ancak sûrenin ikinci bölümü, yani Mekke'den göç eden kadınların imtihân edilmelerini, mü'min iseler müşriklere geri verilmemelerini emreden âyetler, bu sûrenin, Hudeybiye Barışından sonra indiğini gösterir. Bu da asıl çoğunluk tarafından anlatılan rivâyetin doğruluğunu pekiştirir. Herhalde ikinci ve üçüncü rivâyetler, sûre tertib edenleri yanıltarak onların, bu sûreyi, Ahzâb Sûresinden sonraya koymalarına neden olmuştur [2].

4 ncü âyette yüce Allah, müslümanlara, Allah uğrunda kâfir kavim ve kabilesinden ayrılan ve onlara karşı yüreklerinde sevgi beslemeyen Hz. İbrâhîm ile beraberindekileri örnek almalarını bildirmektedir. Onlar: *"Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız, sizi tanımıyoruz. Yalnız Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda düşmanlık ve nefret belirmiştir"* demişlerdi. İşte onların bu davranışları ve sözleri müslümanlara örnektir. *"Yalnız İbrâhîm'in, babasına, 'Ben senin için Allah'tan mağfiret dileyeceğim' demesi örnek değildir".* O, çok şefkatli İbrâhîm'in, babasının inanmasını umarak söylediği bir sözdü. Söz verdiği için babasına mağfiret dilemiş: *"Ya Rabbi, sapıklardan olan babamı bağışla!"* [3] demişti. Fakat babasının bir Allah düşmanı olduğu ortaya çıkınca ondan uzaklaşmıştı.

1. Tevbe Sûresi: 23-24.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/9-10.
3. Şu'arâ Sûresi: 86.

Müfessirler, *"Yalnız İbrâhîm'in, babasına 'senin için mağfiret dileyeceğim' demesi hâric"* cümlesinin nehy mânâsı taşıdığını, yani burada müslümanlara, İbrâhîm'in bu yaptığını örnek almamaları emredildiğini söylerler. İbn Kuteybe ise burada İbrâhîm'in her konuda kavim ve kabilesine düşman olduğu, onları terk ettiği, yalnız babasına *"Senin için mağfiret dileyeceğim"* dediği, bunun dışında onlardan tamamen ayrıldığı anlatılmaktadır" diyor ki sözün akışından anlaşılan da budur. Yoksa burada ölmüş akrabâya istiğfar yasaklanmamıştır. Âyetin amacı, onlara istiğfarı menetmek değil, sağ olan inkârcı akrabâya sevgi besleyip onlara sır vermeyi yasaklamaktır.

Âyette İbrâhîm'in yumuşak yürekliliği, şefkat ve merhameti dile getirilmektedir. Eğer bunda kesin nehiy anlamı olsaydı, bu sûrenin inişinden sonra da Hz. Peyğamber (s.a.v.) ve bazı mü'minler, ölmüş olan müşrik akrabâları için istiğfar etmezlerdi. Çünkü bu sûreden sonra inen Tevbe Sûresindeki: *"Akrabâ bile olsalar, cehennemin halkı oldukları belli olduktan sonra, Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek, ne Peyğamber'in, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. İbrâhîm'in babasına mağfiret dilemesi, sadece ona yaptığı bir vaadden ötürü idi. Fakat onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrâhîm çok içli ve yumuşak huylu idi"*[1] âyetleri, yakınları için Allah'tan mağfiret dileyen Peyğamber'i ve mü'minleri muâheze etmektedir. Herhalde onlar, babasına: *"Selâm sana, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim, çünkü O bana çok lûtufkârdır!"*[2] demiş olan İbrâhîm'i örnek alarak yakınları için istiğfâr etmişler, yüce Allah da Tevbe Sûresinin 114 ncü âyetinde İbrâhîm'in, verdiği bir sözden ötürü babası için istiğfar ettiğini, ama onun bir Allah düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştığını bildirmiştir. Tevbe Sûresinin 113-114 ncü âyetleri, gerek Peyğamber'e, gerek mü'minlere, müşrikler için istiğfâr etmemelerini ve bu konuda İbrâhîm'in istiğfârını örnek almamalarını buyurmaktadır.

5 nci âyetteki: "رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا" cümlesinde iki anlam muhtemeldir: Birincisine göre bu cümlenin anlamı: "Rabbimiz, onlara, bize saldırıp bizi dayanamayacağımız işkencelerle dinimizden döndürmelerine fırsat verme; bizi onların eline düşürüp azâba sokma!" demektir. İkincisine göre mânâ şöyledir: "Rabbimiz, onlar vasıtasiyle veya kendi katından bize azâb edip bizi sıkıntılara, belâlara sokup düşmanlara: 'Eğer bunlar doğru yolda olsalardı bu sıkıntılara, belâlara uğramazlardı' dedirtme, bizim vasıtamızla onları sınama, bizi onları sınama vasıtası yapma". Fakat birinci mânâ daha doğrudur. Çünkü ikinci ihtimâle göre mü'minler, kâfirlerin lehine duâ etmiş olurlar. Oysa onların kasdı kâfirlere duâ etmek değil, kendileri için duâ etmektir.

1. Tevbe Sûresi: 113-114. 2. Meryem Sûresi: 47.

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللّٰهُ قَد۪يرٌ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧﴾ لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ
وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ
﴿٨﴾ اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ
دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

7- Belki de Allah, sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar. Allah kaadirdir; Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. 8- Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever. 9- Allah sizi, ancak din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır.

Tefsîr:

7 nci âyette yüce Allah, mü'minlerle, düşmanları olan müşrik yakınları arasına, bir gün gerçek bir sevgi koyacağını, mevcut düşmanlığı bir gün dostluğa çevireceğini, kendisinin herşeye kadir, bağışlayıcı ve merhametli olduğunu bildirmektedir.

Allah'ın va'dettiği bu sevgi devri, Mekke'nin fethi ile başlamış, müslümanların can düşmanı olan Mekke müşrikleri, müslüman olarak onlarla kardeş olmuşlar, düşmanlıklar dostluğa, ayrılıklar birliğe çevrilmiştir. 'Asâ (عَسٰى) Allah'tan bir söz verme ifadesidir. Allah'ın verdiği bu söz, sûrenin inişinden çok zaman geçmeden vukubulan Mekke'nin fethi ile gerçekleşmiştir. Allah kaadirdir, herşeyi yapabilir. Düşmanlıkları dostluklara, kin ve nefretleri sevgi ve

kardeşlik duygularına çevirebilir. O'nun mağfireti sonsuzdur. O, kendisine yönelenleri bağışlar, daha önceki kötü davranışları affeder. Gerçekten öyle olmuştur. Bundan dolayı hadiste:

أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا مَا

وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا

"Sevdiğini ölçülü sev, bir gün düşmanın olabilir; sevmediğine de ölçülü buğzet, bir gün dostun olabilir!" [1] denilmiştir.

Mukâtil ibn Hayyân'a göre bu âyette işaret edilen sevgi, Ebu Süfyân'ın kızı Ümmü Habibe'nin, Peyğamber (s.a.v.) ile evlenmesiyle, Ebû Süfyân ile Peyğamber arasında kurulan sevgidir ki İbn Kesîr'in de işâret ettiği üzre [2] bu görüş doğru değildir. Çünkü bu âyet indiği zaman Ebû Süfyân müşriklerin lideri idi. Kızı Ümmü Habibe ise, babasının zulmünden dinini korumak için kocasiyle birlikte Habeşistan'a hicret etmiş, orada kocası ölmüş, dönüşünde Peyğamber (s.a.v.) ile evlenmiştir. Âyetin Ebû Süfyân ile bir ilgisi yoktur. Âyette genellikle bütün müşriklerin yakında müslüman olacaklarına ve müslümanlarla onlar arasındaki buzların eriyeceğine, kardeşlik devri başlayacağına işâret edilmektedir.

8-9 ncu âyetlerde yüce Allah, mü'minleri, kendileriyle savaşmayan, kendilerini yurtlarından çıkarmamış olan kimselere karşı iyilik etmekten, onlara karşı ölçülü davranmaktan menetmediğini, bilâkis onlara karşı âdil, ölçülü davrananları sevdiğini; ancak kendileriyle savaşmış olan ve kendilerini yurtlarından çıkaranlara yardım etmiş bulunanlara dostluk beslemelerini menettiğini; onlarla dost olanların haksız ve Allah'ın yolundan sapmış olacaklarını buyuruyor.

İbn 'Abbâs'tan rivayet edildiğine göre 8 nci âyet, Huzâ'a kabilesi hakkındadır. Bunlar Peyğamber (s.a.v.) ile, müslümanlara saldırmamak ve müslümanlara karşı başkalarına yardım etmemek üzre andlaşma yapmışlardı. Yüce Allah, bu âyetle o kimselere iyi ve güzel davranılmasına müsaade etti. Çoğunluk da İbn Abbâs'ın dediği gibi âyetin, Huzâ'a kabilesi hakkında olduğu görüşündedir. Mücâhid'e göre âyet, Mekke'de bulunan hicret etmemiş müslümanlar hakkındadır. Kimine göre de kadınlar ve çocuklar hakkındadır. Fakat kanâatimize göre âyet geneldir. Müslümanlara saldırmayan herkes, her topluluk âyetin kapsamına girer.

1. Tirmizî, Birr: 60.
2. Tefsîr: 4/350.

Hz. Ebubekir'in kızı Esmâ'dan rivâyet edilen habere göre de bu âyet, kendisi ve müşrik annesiyle ilgili olarak inmiştir: Hz. Ebubekir, câhiliye devrinde Kuteyle bint 'Abdi'l-'Uzzâ ile evlenmiş, hicretten sonra müslüman olmayan bu kadını boşamıştı. Mekke'de kalan bu kadın, Hudeybiye Barışından sonra kızı Esmâ'yı görmek için Medine'ye geldi ve ona hediyeler de getirdi. Esmâ, Peyğamber(s.a.v.)e gelip müşrik annesiyle görüşüp görüşemeyeceğini sordu:

— Yâ Resûlâllâh, annem benimle görüşmek için gelmiş, onunla görüşeyim mi? dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Evet, görüş, dedi. Ve *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez..."* âyeti indi [1].

Her âyetin bir olay üzerine indiğini anlatan bu rivâyetlerden, âyetlerin birbirinden ayrı indiği anlaşılır. Oysa âyetler birbirine bağlıdır ve ifadeden de bireysel olaylardan ziyâde toplum ile ilgili olarak indiği anlaşılmaktadır. Müslümanların, kendilerine saldırmayan gayri müslimlerle, kendilerine saldıran düşmana karşı davranış biçimlerini düzenleyen hükümler getirmektedir. Rivayetlerde belirtilen olaylar, sûrenin inişinden önce vukubulmuş ve bu çeşitli olaylara cevab olmak üzere bu âyetler birlikte inmiştir. Sûrenin ta başından beri âyetlerin hitâb üslûbu, bütün âyetlerin aynı anda indiğini gösterir. Hitâbedilenler, Mekke'den hicret etmiş olan muhâcirlerdir. Müslümanların, pek yakında düşmanlariyle dost olacaklarını müjdeleyen yedinci âyette: Peyğamber'in, hazırlığını yapmakta olduğu Mekke seferinin başarısına ve Mekke'nin fethiyle düşmanlıkların giderileceğine, kin ve nefret duygularının eriyeceğine işâret vardır. Hiç kuşkusuz bu müjde, müslümanlara, yapılacak seferin sonucu hakkında umut ve güven vermiştir.

Bu âyetler, müslümanların gayri müslimlerle olan ilişki ve davranışlarını gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kur'ân saldırmayı, düşman olmayanlara düşmanlık etmeyi yasaklamıştır. Müslümaların düşmanları, sadece kendilerine saldıran, onlara düşmanlık edenlerdir. Dinleri ne olursa olsun, müslümanlara saldırmayan insanlara haksız yere saldırmak yasaktır. Herkes vicdânî kanâatinde serbesttir. Bu, Kur'ân'ın genel prensiplerindendir. Kur'ân daimâ adâleti emretmiş, haksız yere saldırmayı yasaklamıştır: *"Dinde zorlama yoktur"* [2], *"Allah haksız yere saldıranları sevmez"* [3], *"Allah adâletli davrananları sever"* [4] âyetleri, Kur'ân'ın bu prensiplerini vurgulamaktadır.

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 28/66; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/350.
2. Bakara Sûresi: 256.
3. Bakara Sûresi: 190.
4. Mümtehine Sûresi: 8.

Âyetlere göre müslüman olmayan toplumlar başlıca dört gruba ayrılır:

1) Müslümanlara saldıran veya vaktiyle müslümanlara saldırmış, kötülük etmiş, haklarını ellerinden almış ve yaptıklarını telâfi etmediği gibi hâlâ da saldırmaya devam eden düşmanlar.

2) Müslümanların müttefiki olan gayri müslimler.

3) Tarafsız olan gayri müslimler,

4) Savaş sonucunda cizye karşılığında müslümanların egemenliğine tabi olan gayri müslimler.

İşte müslümanlar, bu dört gruptan sadece birinci gruba saldırabilirler. Çünkü bunlara saldırmak adâletin gereğidir, nefsi savunma prensibine uygundur. Gasbedilen hakların alınması için gereklidir. Fakat müslümanlara saldırmayan tarafsız veya müslümanların müttefiki olan gayri müslimlere saldırmak yasaktır, çünkü bu zulümdür. Zulüm ise yasaktır. *"Allah zâlimleri sevmez"* [1].

Savaş müslümanlar tarafından başlatılmaz. Ancak düşmanlığı başlatanlara karşı savaşılır. Savaş sonucunda yenilen düşman, ya müslüman olur veya cizye verip kendi dininde kalır.

Genellikle müslümanlar, kendilerine saldırmayanlara saldırmamışlar, onlara güzel davranmışlardır. Peygamber (s.a.v.) böyle yaptığı gibi kendisinden sonra gelen dört halifesi de böyle yapmışlardır. Kendilerine saldırmayanlarla savaşmamalarını, ihtiyarlara, kadınlara, çocuklara ve rahiplere dokunmamalarını emretmişlerdir [2].

Bazı müfessirler, 8 nci âyetin, *"Harâm ayları çıkınca* (Allah'a) *ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir"* [3] âyeti ile neshedildiğini söylemişlerdir ki Taberî'nin dediği gibi bu görüşün bir anlamı yoktur [4]. Zira Tevbe Sûresindeki âyet, müslümanlara saldıran müşrikler hakkındadır. Oysa bu sekizinci âyet tarafsızlar hakkındadır. Taberî şöyle diyor: "Sözlerin en doğrusu şudur: *'Allah sizi, sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez'* âyeti ile yüce Allah, saldırmayan bütün milletlere, din sahiplerine

1. Âl-i İmrân Sûresi: 140.
2. İbn Sa'd, Tabakat: 3/132; Taberî, Târîh: 3/226-227.
3. Tevbe Sûresi: 5.
4. Câmi'u'l-beyân: 28/66.

iyilik etmeyi, onlara adâletli davranmayı buyurmuştur. Yüce Allah, âyetin hükmünü, bu sıfatı taşıyan bütün insanlara genelleştirmiş, belli bir topluma özgü kılmamıştır. Bu âyet mensûhtur demenin anlamı yoktur. Çünkü mü'minin, savaş ehlinden olan akrabâsına veya akrabâsı olmayan kimselere iyilik etmesi haram değildir. Ancak bu iyilik, müslümanların sırlarını onlara söylememek, at ve silâh ile düşmanlara yardım etmemek şartıyle olmalıdır. (Bunun dışında müslümanın, dâr-i harbden herhangi bir insana şahsen yardım etmesi haram değildir)"[1].

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ
فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ
يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ
أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنْفَقُوا
ذَٰلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ
مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا
أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

10- Ey inananlar, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman onları imtihân edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların gerçekten inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar onlara helâldir, ne de onlar bunlara helâl olurlar. Onların, (bu kadınlara) *harcadıkları*(malları)*nı onlara verin. Ücretlerini* (mehirlerini) *kendilerine verdiğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sizin için bir günâh yoktur. Kâfir kadıların ismetlerini*

1. Câmi'u'l-beyân: 28/66.

(nikâh bağlarını) *tutmayın* (onları salıverin), *harcadığınız*(mal)*ı da isteyin. Onlar da* (size katılan kadınlarına) *harcadıklarını istesinler. Bu size, Allah'ın hükmüdür. Aranızda böyle hükmediyor. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 11- Eğer eşlerinize harcadığınızdan herhangi bir şey kâfirlere gider de, sonra* (onlardan da size kaçan kadınlar çıkar ve bu kez mehri ödeme) *sırası size gelirse, eşleri giden* (mü'minlere) *harcadıklarının mislini verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.*

Tefsîr:

10 ncu âyette mü'minlere hitâben: 1) İnanarak hicret edip gelen kadınları, gerçekten inanmış olup olmadıklarını anlamak için imtihân etmeleri, gerçekten inanmış iseler onları kâfirlere geri vermemeleri, 2) Bu mü'min kadınların, kâfir kocalarına helâl olmadığı, 3) Kâfir kocalarının, bu kadınlara verdikleri mehirleri onlara geri verip bu kadınları onların nikâh bağından kurtarmaları, 4) Mehirlerini vermek suretiyle kendilerinin bu kadınarla evlenebilecekleri, 5) Kâfir kadınları da nikâhları altında tutmamaları, 6) Küfürlerinden dolayı kendilerinden kaçıp kâfirlere katılan kadınlara vermiş oldukları mehirleri geri istemeleri, 7) Müşriklerin de, müslümanlara gelip katılmış olan kadınlarına verdikleri mehirleri geri isteyecekleri buyurulmaktadır.

Yüce Allah bu âyette, dâr-i harbden kaçıp müslümanlara sığınan kadınlarla —bunlar evli dahi olsalar— evlenmeyi helâl kılmıştır. Çünkü kadın müslüman olmakla kâfir (müşrik) kocasiyle olan bağı kopar. İddeti dolduktan sonra kocasından ayrılmış olur. Mü'min erkeklerin de, müşrik karılarıyle nikâh bağları çözülür.

Bazı müslümanların, Mekke'de kalmış, iman etmemiş kadınları vardı. İşte bu âyette artık mü'minlerin, o kadınlarla ilişkilerinin kalmadığı bildirilmiştir. Dâr ihtilâfından dolayı nikâh bağı kopmuştur. Müslümanlarla evli kadınlar, inkâr ederek kâfirler tarafına geçerlerse, müslüman kocaları, onlara vermiş oldukları mehirleri geri isteyebilirler. Kâfirler de müslümanlar tarafına geçmiş olan kadınlarına verdikleri mehri geri isterler. Böylece adâlet karşılıklı olarak yerini bulur. Allah'ın âdil hükmü budur. Allah kullarının yararlarını bilir, onların mutluluğu için gerekli hükümleri koyar.

Bu âyet ile müslümanların, müşrik kadınlarla evlenmeleri veya daha önce evlenmiş bulundukları müşrik kadınlarla nikâh ilişkilerini sürdürmeleri yasaklanmıştır. Başlangıçta müslümanın, müşrik kadınla evlenmesi câizdi. Daha doğrusu eskiden yapılmış evlilikler sürerdi. Peyğamber(s.a.v.)in kızı Zeyneb de bir müşrik olan Ebû'l-'Âs ibn Rebî' ile evli idi. Zeyneb müslüman olmuş, kocası eski dininde kalmıştı. Ebû'l-'Âs Bedir'de esir olunca Zeyneb

kocasını kurtarmak üzere annesinden kendisine düğün hediyesi olarak verilmiş bulunan gerdanlığı fidye olarak göndermiş, Allah'ın Elçisi, Hanımı Hatice'nin hâtırasını görünce duygulanmış, ashabına: *"İsterseniz onun esirini* (fidyesiz) *bırakınız"* demiş ve kızı Zeyneb'i geri göndermesi şartıyle Ebû'l-'Âs'ı serbest bırakmıştı. Ebû'l-'Âs, sözünde durmuş, Zeyneb'i, Zeyd ibn Hârise ile göndermiş idi. Olay hicretin ikinci yılında olmuştu.

Zeyneb Medine'de altı yıl kaldı. Kocası Ebû'l-'Âs, hicretin sekizinci yılında müslüman olunca Allah'ın Elçisi, Zeyneb'i yeni bir nikâh ve mehir olmadan kocasına geri verdi. Yani müşrik Ebû'l-Âs'ın, müslüman Zeyneb ile nikâhı bozulmadığı için yeni bir şâhid ve mehre gerek olmadan eşler birbirine dönmüşlerdir [1].

Bazı fakihler bu olaya bakarak, iddeti dolduktan sonra kadının serbest olduğunu, dilerse müşrik olan kocası müslüman oluncaya kadar bekleyebileceğini ve o müslüman olunca ona dönebileceğini, dilerse nikâhını feshedip başka biriyle evlenebileceğini söylemişlerdir. Fakat çoğunluğun kanâatine göre kadının iddeti içinde kocası müslüman olmazsa aradaki nikâh bozulur. Koca sonradan müslüman olursa, o kadınla evlenebilmek için yeni bir nikâh kıyması ve mehir vermesi gerekir. Zeyneb olayı bu hükmü değiştirmez. Çünkü Zeyneb olayı, bu âyetin inişinden önce olmuştur. Bu âyet, müslüman kadınların ve erkeklerin kâfirlerle nikâh bağı kalmayacağını bildirdiği için artık hiçbir müslüman kadının veya erkeğin, müşrik eşiyle nikâhı kalmaz [2].

11 nci âyette müslümanlardan bir kadın kâfirler tarafına giderse mü'minlerin, o kadının kocasına, kaçan karısına ödediği mehri geri vermeleri emredilmektedir. Bu âyetteki "فَعَاقَبْتُمْ" kelimesi üzerinde iki görüş vardır. Birine göre "فَعَاقَبْتُمْ" 'akb ederseniz demektir. 'Akb, elde bulunan şeydir. Âyetin anlamı şudur: Sizin eşlerinizden biri kâfirler tarafına gider de kâfirler onun mehrini size geri vermezlerse; siz de onların, karılarına ödemiş oldukları mehri vermeyiniz, elinizde bulunan o mehri, karısı kâfirler tarafına kaçmış olan müslümana veriniz. 'Akb: Kâfir kadınlarının mehirlerinden verilmeyip elde kalan şeydir. Diğer mânâya göre: "فَعَاقَبْتُمْ" 'ukbâ'dandır. Âyette müslümanlara, karısı kaçmış olan mü'minlerin, kaçan kadınlarına harcadıkları mehrin verilmesi emredilmektedir [3].

Açıkça anlaşıldığı gibi bu âyetler, kâfirlerden müslümanlar tarafına, müslümanlardan da kâfirler tarafına giden kadınlar hakkındadır. Hudeybiye Barış Andlaşmasında şu madde vardı:

1. Ebû Dâvûd, Talâk, bâbu izâ esleme ehadu'z-zevceyn; Tirmizî, Nikâh: 43.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/352.
3. Câmi'u'l-beyân: 28/75.

"Bizden sana, âilesinden izinsiz her kim gelirse müslüman olarak da gelse, geri vereceksin" [1]. Bu andlaşmadan sonra bazı kadınlar hicret edip Peyğamber(s.a.v.)e gelmişlerdir. Bu konuda çeşitli isimler zikredilir. Rivâyete göre andlaşmanın imzalanmasından sonra Hâris el-Eslemiyye'nin kızı Sübey'a, Peyğamber(s.a.v.)e gelmiş, kocası Müsâfir el-Mahzûmî, andlaşma şartlarına göre karısını geri istemiştir. Bir rivâyete göre 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt'ın kızı Ümmü Kulsûm hicret edip Hz. Peyğamber'e gelmişti. Kardeşleri 'Amâre ve Velîd gelip barış şartlarına göre Ümmü Kulsûm'un geri verilmesini istediler.

Andlaşmanın bu maddesinin, kadınları kapsayacağı hakkında bir açıklık yoktu. İşte inen bu âyetler, müslüman olarak gelmiş kadınların imtihân edilerek gerçekten müslüman iseler geri verilmemelerini emretmiştir.

Zührî'den gelen rivâyete göre bu âyet, Hudeybiye Barışının imzalanmasından hemen sonra, henüz Peyğamber (s.a.v.) Hudeybiye eteğinde iken inmiştir. Barıştan sonra kadınlar gelmişlerdi. Barış şartlarına göre bunların geri verilmesi gerekirdi. Fakat bu âyet indi ve bu kadınların, kocalarına mehirlerini vermeyi emretti. Peyğamber (s.a.v.), müşriklere de, müslümanlardan kendilerine kaçan kadınlar olursa onların mehirlerini kocalarına ödemelerini şart koştu [2].

Fakat biz, sûrenin, Hudeybiye'den sonra indiğine kaniiz. Kanımıza göre Hudeybiye'den döndükten sonra bazı kadınlar hicret edip Medine'ye gelmişler, bunların geri verilip verilmeyeceği hakkındaki tereddüdü gidermek üzre bu âyetler inmiştir. Sûrenin inişi, Hudeybiye Barışı ile Mekke'nin fethi arasındadır.

Âyette kadınların imtihan edilmeleri emredilmektedir. İmtihân, yemîn ettirmek suretiyle kadının müslüman olup olmadığını sınamaktır. İbn 'Abbâs'tan gelen rivâyete göre Peyğamber (s.a.v.) kadınlara: *"Eşhedu en lâilâhe illâllâh ve eşhedu enne Muhammeden 'abduhû ve resûluh:* Allah'tan başka Tanrı olmadığına tanıklık ederim; Muhammed'in de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim" diye şehâdet getirtir, sonra kocasını sevmediği veya bir yerden diğer yere gitmeyi arzu ettiği veya dünyâ menfaati, veya bir erkeğe âşık olduğu için değil, sırf Allah ve Elçisinin rızâsı için geldiklerine dair Allah adına yemîn ettirirdi. Başka bir imtihân yapmazdı. Çünkü yürekten inanıp inanmadıklarını yalnız Allah bilir. İman gönül işidir. Kişinin şehâdet ve davranışı imanını belli eder.

Buhârî'nin rivayetine göre de Peyğamber (s.a.v.), o kadınlardan, müteâkib iki âyetin anlattığı biçimde: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları,

1. Câmi'u'l-beyân: 28/71.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/70; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/352.

hırsızlık, zinâ etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, el ve ayakları arasında bir şey uydurup başkasına iftirâ etmeyecekleri (yani zinâ yoluyla aldıkları çocuğu kocalarına mal etmeyecekleri), bir iyiliğe karşı gelmeyecekleri hakkında biat alırdı. İnanan kadın bu şartları kabul ederse Allah'ın Elçisi ona: ''Senin bîatini kabul ettim'' derdi [1].

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in sîreti bakımından bu âyetlerden şu sonuçları çıkarıyoruz:

1) Mekke'de müslüman oldukları halde hicret edemeyen, hicret için uygun zaman ve şartları gözetleyen kadınlar vardı. Hudeybiye Barışından sonra ortam nisbeten yumuşayınca onlar hicret etmişlerdi.

2) Kocaları müslüman olup hicret ettiği halde kendileri müşrik kalıp hicret etmeyen kadınlar da vardı. Bunlar âilelerinin yanında kalmayı, kocalarıyle beraber gitmeğe tercih etmişlerdi. Bunlar arasında Hz. Ebubekir'in karısı Kuteyle, Hz. Ömer'in iki karısı Kureybe ile Ümmü Kulsûm; Talha ibn 'Ubeydullâh'ın karısı Ervâ'nın adları verilir. Bu âyet indikten sonra müslümanlar, müşrik kalan kadınlarını boşamışlar; Hz. Ömer'in karılarından Ümmü Kulsûm ile Ebû Sûfyân'ın oğlu Mu'âviye, Kureybe ile de Umeyye oğlu Safvân evlenmişlerdir [2].

Muâviye, bu âyetin inişi üzerine Hz. Ömer'in boşamış olduğu karısı müşrik Ümmü Kulsûm ile evlendiğine göre demek ki tâ bu zamana kadar müşrik idi. Acaba onu vahiy kâtibi olarak takdim edenler, onun ne zaman müslüman olduğunu düşünmediler mi? Garip doğrusu!

Âyette anlatılanlar, Hudeybiye Andlaşmasına tabi olan Kureyş kabilesinden kaçan kadınlardır. Bu andlaşmaya tabi olmayan kabilelerden de kadınlar hicret etmişlerdir ki Bişr el-Ensâriyye kızı Ümeyme, Ümeyye ibn Zeyd oğulları kadınlarından biri de kavimlerinden kaçıp Medine'ye gelmişlerdir. Allah'ın Elçisi bunları evlendirmiş, fakat eski kocalarına mehr vermemiştir [3].

3) Müslüman iken irtidâdedip Medine'den Mekke'ye kaçan kadınlar da vardı. Bunlar arasında da Şeddâd oğlu İyâd'ın karısı olan Ebû Süfyân kızı Ümmü'l-Hakem; Osman oğlu Şemmâs'ın eşi olan 'Ukbe kızı Bervâ', 'Abdûd oğlu 'Amr'ın karısı olan 'Abdu'l-'Uzzâ kızı 'Abde, Vâil oğlu 'Âs oğlu Hişâm'ın karısı olan Ebûcehl kızı Hind'in adları anılır.

4) Bazı müslümanlar, iman ve hicret etmeyip Mekke'de kalan kadınlarını hâlâ nikâhları altında tutuyorlardı. Meselâ Hz. Ömer'in karıları Kuraybe ve Ümmü Kulsûm, hâlâ nikâhı altında idi. Bakara Sûresinin 221 nci âyeti,

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 60; et-Tâc: 4/260.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/72; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/352.
3. Câmi'u'l-beyân: 28/72.

müşrik kadınlarla evlenmeyi yasaklamaktadır. Herhalde müslümanlar bu nehyin, eskiden yapılmış evlenmeler hakkında değil, yeni evlenmeler hakkında olduğunu anlamış olacaklar ki müşrik olan kadınlarını boşamamışlardır. Fakat Mümtehine Sûresinin bu âyetleri gelince derhal bu müşrik kadınları boşamışlardır.

5) Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre bir müslümanın karısı Mekke'ye kaçmıştı. Bu esnâda Mekke'den bir kadın da müslüman olarak Medine'ye geldi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) karısı kaçmış olan adamı çağırdı, Mekke'den gelen kadına:

— Bu adam, müşriklere kaçmış olan kadının kocasıdır. Seni bununla evlendireyim mi? dedi. Kadın:

— Ey Allah'ın Elçisi, dedi, Allah bundan kaçan kadını mazur görsün. benim buna ihtiyacım yok.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), el-Buhturî isimli yakışıklı bir adamı çağırdı:

— Ya bu? dedi. Kadın:

— Evet, dedi[1].

Taberî'nin zikrine göre *"Harcadıklarını onlara veriniz"* cümlesinde müfessirler şöyle demişlerdir: Peyğamber(s.a.v.)in, andlaşma yaptığı kimselerden bir kadın, inanıp hicret ederse onun mehrini kâfir kocasına vermek gerekir. Bu mehr, o kadınla evlenecek mü'minden alınıp kâfir kocasına verilir. Böylece o adamın bu kadına ödediği, kendisine geri verilmiş olur[2]. Bu güzel bir çözüm yoludur. Ancak kadın, hicretten sonra evlenmeyebilir. Bu takdirde mehrin, Beytu'l-mâl'dan alınıp kadının kocasına verilmesi gerekir. Bunu uygulayacak olan da müslümanların veliyyu'l-emri veya onun görevlendireceği kimselerdir.

11 nci âyetin hükmüne göre karısı kâfirlere kaçmış olanın, karısına ödediği mehir de, ya kâfirlere ödenmesi gereken fakat henüz ödenmemiş bulunan mehirden veya ele geçirilen ganimetlerden verilir. Herhalde verilen mehr, ganimetten o adamın hissesine düşen paydan ayrıdır. Çünkü ganimet payı, zaten karısı kaçmamış olsa da kendisinin hakkı idi. Karısına ödediği mehr de ganimetten alınıp ona ödenir, sonra ganimet bölüştürülür[3].

"وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا: *Kadınların bırakıp geldikleri kocalarının, onlara harcadıkları mehirleri o adamlara veriniz"* emri, mutlak ve genel bir emir gibi

1. Câmi'u'l-beyân: 28/76-77.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/70.
3. Câmi'u'l-beyân: 28/76.

görünürse de sûrenin, Hudeybiye Andlaşmasiyle ilgili olarak indiği düşünülürse bu emrin, bütün kâfirler için değil, sırf bu andlaşmaya tâbi olan Kureyş kabilesi hakkında olduğu anlaşılır. Nitekim Taberî, Mücâhid'den naklen şöyle diyor: "Peyğamber (s.a.v.) ile ashâbının andlaşma yapmış olduğu kimselerden (yani Kureyşten) Peyğamber(s.a.v.)in ashâbına kadınlar kaçıp gelir, Peyğamber'in ashâbı bunlarla evlenirlerse mehirlerini, bunların müşrik kocalarına gönderirlerdi. Peyğamber(s.a.v.)in ashâbının kadınları, Peyğamberle aralarında andlaşma bulunan müşriklere kaçarlarsa onlar da bunların mehirlerini, Allah'ın Elçisinin ashâbından olan kocalarına gönderirlerdi" [1].

Taberî'nin kaydettiği bazı rivâyetlere göre andlaşmada, bir taraftan diğer tarafa kaçan kadınların mehirlerinin, kocalarına verileceğine dair hüküm vardı. Yüce Allah bu hükmün uygulanmasını, tarafların karşılıklı olarak kaçan kadınların kocalarına, mehirlerinin iâdesini emretmektedir. *"Siz kaçan kadınlarınıza harcadığınız mehri müşriklerden isteyin, onlar da size kaçan kadınlarının mehirlerini sizden istesinler"* hükmü, bu andlaşma şartının uygulanmasını emir ve teyidetmektedir [2].

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ
وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ
وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

12- Ey Peyğamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zinâ etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftirâ uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana bîat ederlerse onların bîatlerini al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Kuşkusuz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

Tefsîr:

12 nci âyette Peyğamber(s.a.v.)e kadınlar, Allah'a ortak koşmamak, hır-

1. Câmi'u'l-beyân: 28/70. 2. Câmi'u'l-beyân: 28/73.

sızlık, zinâ etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında bir şey uydurmamak ve emrettiği iyi bir şeyde Peyğamber'in emrine karşı gelmemek üzre biât etmek isterlerse onların bîatini alması emredilmektedir.

"وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ: *El ve ayakları arasında yalan bir şey yapmamaları*" demektir ki el ve ayakları arasında yalan bir şey yapmak, çoğunlukla zinâ yoluyla çocuk alıp bunu kocasına nisbet etmek anlamında yorumlanır. Kadının, zinâ çocuğunu yüklenen karnı, iki elinin arasındadır. Çocuğu doğurduğu ferci de iki ayağının arasıdır. Bîatte kadınlara, böyle bir şey yapmayacaklarına söz vermeleri de emredilmektedir.

Maamâfîh bu tabirin, zinâ çocuğu değil de başkasının terk ettiği bir çocuğu kendine mal etmemek anlamına geldiğini söyleyenler de vardır. Kadın çocuk doğurmadığından dolayı kocasının kendisini boşayacağından korkarsa başka bir çocuğu alıp onu kendisinin doğurduğunu iddiâ edebilir. İşte âyette kadınların böyle bir şey yapmamağa söz vermeleri emredilmektedir.

Fakat "بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ: *Elleri ve ayakları arasında*" tabiri, insanın kendisinden kinâye de olabilir. Bu takdirde bu tabir, her türlü iftirâyı kapsamına alır. Yani kendilerinden bir şeyler uydurup başkalarının üstüne atmamaları, gerçek olmayan şeylerle başkalarını suçlamamaları kasdedilmiş olur.

İbn Hişâm'ın ve İbn Kesîr'in rivayetine göre Peyğamber (s.a.v.), hicretten önce 'Akabe'de Evs ve Hazrec hey'etinden, âyette belirtildiği gibi bîat almıştır [1]. Hz. Peyğamber'in, henüz bu âyet inmeden yıllar önce bu cümlelerle bîat almış olması uzak bir ihtimaldir. Şayet rivâyet doğru ise bu, Allah'ın ilhamiyle olmuştur.

Taberî'nin rivâyetine göre de Hz. Peyğamber, Medine'ye geldiğinde Ensâr kadınlarını bir evde toplamış, onlardan bîat alması için Ömer'i göndermiş, Ömer kapının ardından kadınlara selâm vermiş:

— Ben Allah'ın Elçisinin elçisiyim, demiş. Kadınlar da:

— Allah'ın Elçisinin elçisine merhaba demişler. Ömer:

— Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık, zinâ etmemek, çocukları öldürmemek, eller ve ayaklar arasında bir şey uydurmamak, iyi bir işte Elçi'nin buyruğuna karşı gelmemek üzre bîat ediyor musunuz? demiş. Onlar da:

— Evet, demişler.

Ömer kapının dışından içeriye elini uzatmış, kadınlar da içeriden ellerini uzatarak bî'at etmişler. Ömer:

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/104-105; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/354.

— Allah'ım, şâhid ol! demiş [1].

Ve kadınlara iki bayramda hayızlı kadınları, câriyeleri de mescide getirmelerini emretmiş, kadınlara Cuma olmadığını, cenazenin ardından gitmemelerini söylemiş.

Yine rivâyetlere göre Peyğamber (s.a.v.) Mekke'nin fethinden sonra önce erkeklerden, sonra kadınlardan bîat almıştır.

İbn Sa'd Tabakat'ında, târihinde, İbn Esîr, Târih-i Kâmil'inde bildirdiklerine göre Peyğamber (s.a.v.) Mekke'nin fethinde altı erkek, dört kadının — bunlar Ka'be'nin örtüsüne yapışmış olsalar dahi— öldürülmesini emretmiş idi [2]. Bunlar arasında Uhud Savaş'ında Peyğamber'in amcası Hz. Hamza'yı arkadan vurdurup sonra duyduğu kin ve intikam ateşini yatıştırmak için ciğerini parçalayıp çiğnemiş olan 'Utbe kızı ve Ebu Süfyân'ın karısı Hind de vardı. Hind tanınıp öldürülmemek için kendisini belli etmemeğe çalışıyordu. Kadınlar arasında gizlenerek bîate gelmişti.

Peyğamber (s.a.v.) Ömer ibn el-Hattâb'a:

— Onlara: "Allah'ın Elçisi, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınız hakkında sizden bîat alıyor" de, buyurdu.

Hind tanınmaktan korktuğu için konuşmadı. O kunuşmayınca beraberindeki kadınlar da konuşmadılar. Hind kendini belli etmeden:

— Erkeklerden almadığın şeyi neden bizden alıyorsun? dedi.

Allah'ın Elçisi Hind'e baktı ve Ömer'e: "Onlara çalmayacaklarını söyle" dedi. Hind:

— Vallâhi ben, Ebu Süfyân'dan (habersiz) ufak-tefek bir şeyler alıyorum, bilmem bunlar bana helâl mi, değil mi? dedi.

Ebu Süfyân:

— Geçmişte aldığın ve bundan sonra da alacakların sana helâl olsun, dedi.

Peyğamber (s.a.v.) güldü ve tanıdığı Hind'i çağırdı. Hind Peyğamber'in elinden tuttu, ona sığındı. Peyğamber:

— Sen Hind'sin, dedi. Hind:

— Allah geçmişte olanları affetsin, dedi.

Allah'ın Elçisi ondan öteye döndü. Sonra: "Zinâ etmeyecekler" deyince Hind:

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 28/81.
2. Bunlar: Ebûcehl'in oğlu 'İkrime, Esved oğlu Hebbâr, Sa'd ibn Ebî Serh oğlu 'Abdullâh, Subâbe oğlu Mikyes, Nukayż oğlu Huveyriś, Hilâl ibn Hatal oğlu 'Abdullâh, 'Utbe kızı Hind, 'Amr ibn Hâşim'in mevlâsı Sâre, (Hataloğlunun câriyeleri): Fertnâ ve Kureybe (Ğazâvâtu'r-Resûl, s. 136).

— Hiç hür kadın zinâ eder mi? dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Hayır vallâhi hür kadın zinâ etmez, dedi ve:

— Çocuklarını öldürmeyecekler, deyince Hind:

— Biz onları yetiştirdik, sen onları Bedir günü öldürdün. Sen ve onlar daha iyi bilirsiniz, dedi. Ömer katıla katıla güldü. Sonra:

— Elleri ve ayakları arasında bir şey uydurup getirmeyecekler, dedi [1].

İbn Keŝîr, haklı olarak bu rivayetin garip, bazı noktalarının da münker olduğunu söylüyor. Zira Ebû Süfyân ve karısı müslüman olduğu zaman Peyğamber onlara iltifat etmiş, onları korkutmamış, Ebû Süfyân'ın evine girenin güvende olacağını söylemişti [2].

İbn Ebî Hâtim'in Hz. Âişe'den çıkardığı bir rivâyete göre de Peyğamber (s.a.v.) bîat için gelen Hind'in elini görünce gidip onu değiştirmesini emretmiş, Hind de eline kına yakıp gelmiştir [3].

Mukâtil ibn Hayyân'a göre bu âyet Mekke'nin fethi günü inmiş, Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Safâ'da erkeklerden bîat almış, Ömer de Allah'ın Elçisine vekâleten kadınlardan biât almış, bîati, kadınlara yemîn ettirmek suretiyle olmuştur [4].

Buhâri'nin rivâyetine göre Peyğamber (s.a.v.) bayram günü de kadınlardan, âyetteki bîat sözleriyle bîat almıştır. Abdullâh ibn 'Abbâs şöyle demiş: "Ben, Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Ebubekir, Ömer ve Osman ile beraber Ramazan bayramı namazını kıldım. Hepsi de bayram namazını hutbeden önce kılar, sonra hutbe okurlardı. Allah'ın Peyğamberi, (hutbeden) indiği zaman ben şimdi erkeklerin, onun önünde oturuşlarını görür gibiyim. Sonra Allah'ın Elçisi, erkeklerin saflarını yararak Bilâl ile birlikte kadınların yanına geldi: *"Ey Peyğamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları... hususunda sana bîat ederlerse onların bîatlerini al..."* âyetini okudu. Âyeti bitirdikten sonra: "Siz bana bunları tutacağınıza söz veriyor musunuz?" dedi. Sadece bir kadın:

— Evet ey Allah'ın Elçisi, diye cevap verdi. Sonra Allah'ın Elçisi:

— Tasadduk edin, dedi.

Bilâl eteğini serdi. Kadınlar halhallarını ve yüzüklerini Bilâl'in eteğine koymağa başladılar" [5].

1. Taberî, Câmi'u'l-beyân: 28/78; Teh. İbni Hişâm: 2/63-65; Taberî, Târîh: 3/58-60; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/354-355.
2-3-4. İbn Keŝîr: 4/355.
5. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 60; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/354.

Hz. Peyğamber'in, bu bîati, ancak bu âyetin inişinden sonra yani Mekke'nin fethi sıralarında almış olması gerekir.

Görüldüğü üzre Hz. Peyğamber, erkeklerden bîat aldığı gibi kadınlardan da bîat almıştır. Ve bu bîat bir kere değil, birkaç kere olmuştur: 'Akabe bîati, Medine'ye geldiği zaman Hz. Ömer vasıtasiyle aldığı bîat, Rıdvân Ağacı altındaki bîat, bayramda aldığı bîat ve Mekke'nin fethi günü aldığı bîat. Böylece onun almış olduğu bîatlerin sayısı, en az beştir.

"وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ: *Çocuklarını öldürmeyecekler*" cümlesi, eski bir Arap geleneği olan kız çocuklarını öldürmeyi ve her ne suretle olursa olsun çocuk öldürmeyi yasaklamaktadır. Bazı kimseler, kız çocuklarından utanç duydukları için onları öldürür veya diri diri toprağa gömerlerdi. Bazı kimseler de: *"Geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz"* [1] âyetinde ifade edildiği üzre geçindiremeyecekleri korkusuyla çocuklarını öldürürlerdi. Bu tür bahanelerle çocuğu öldürmek yasak olduğu gibi gebe kadının ruh üflenmiş çocuğunu düşürmesi de yasaktır. O da çocuk öldürmedir. Tekvîr Sûresinin sekizinci, Nahl Sûresinin 59 ncu, İsrâ Sûresinin 31 nci, En'âm Sûresinin 151 nci âyetlerinde, Araplardaki çocuk öldürme âdeti kınanmakta ve yasaklanmaktadır.

"وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ: *İyi bir işte sana karşı gelmeyecekler*" cümlesi, İslâmda itâatin körü körüne değil, emredilen şeyin iyi olması şartına bağlı olduğunu gösterir. Yüce Allah, Peyğamber'in, iyi olan buyruğuna itâat etmeyi emrediyor. Peyğamber'in buyruklarının hepsi iyidir. O, insanların iyiliğine olmayan bir şeyi buyurmaz. Böyle iken yine iyilik hususunda ona itâatin emredilmesi, bütün insanlar için önemli bir telkindir. Bu âyet, Peyğamber dahi olsa itâatin körü körüne değil, bilinçli olarak yapılması ve Allah'a isyan olan işlerde değil, sırf güzel, iyi olan buyruklara itâat edilmesi gerektiğini anlatır.

Âyette geçen ma'rûf mutlaktır (geneldir), bütün iyi, güzel şeyleri kapsar. Bu bîat münasebetiyle Peyğamber (s.a.v.) birçok çirkin Arap geleneğini kaldırmıştır. Buradaki ma'rûfun, ölmüş kimse için yüzü tırmalamak, kötü du'â etmek, yaka yırtmak, saçı başı yolmak, feryâd ile ağlamak gibi hususların yasaklanması olduğu rivâyet edilir. Peyğamber (s.a.v.), kadınlardan böyle şeyler yapmayacaklarına söz almıştır. Câhiliyye kadınları, âile içinde biri ölünce elbiselerini yırtar, yüzlerini tırmalar, saçlarını yolar (yahut traş eder), kendilerine ölüm dilerler (Allah'ım, canımızı al!) derlerdi. İşte bu bîatte bu tür şeyler yasaklanmıştır [2].

Hattâ ölüm halinde ağlayıcı kadınlar dahi tutarlardı. Bu hususta kaynaklar zarîf bir rivâyet naklederler: Ümmü 'Atiyye şöyle demiş: "Allah'ın Elçisi

1. İsrâ Sûresi: 31.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/355.

(s.a.v.) bizden bîat aldı ve bize: *'Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız!'* âyetini okudu. Bizi feryâd ile ağlamaktan menetti. Bir kadın elini yumdu ve dedi ki: 'Falan kadın beni ağlayıcı tuttu (başka rivâyetlere göre: Falanca kişiler beni musibetlerine ağlayıcı tuttular, onlara ölüm erişmiş), onları mutluk etmek (yüreklerini ferahlatmak) yahut onları ödüllendirmek (bana verdiklerinin karşılığını vermek) istiyorum, dedi. Peyğamber (s.a.v.) bir şey demedi. Kadın gitti, sonra dönüp biât etti" [1].

Bir hadîste de: "(Ölüm halinde) *yanaklarına vuran, yakalarını yırtan, câhiliyye halkı gibi duâ eden* (ölüm isteyen) *bizden değildir"* [2] buyurulmuştur. Ebû Mûsâ da: "Allah'ın Elçisi sâlika (ölüm halinde bağırıp çağıran, yırtınan kadın), hâlika (biri ölünce yas için saçlarını tıraş eden kadın), şâkka(biri ölünce elbisesini yırtan kadın)dan uzaktır" demiştir [3].

Daha önce kaydettiğimiz Taberî rivâyetinde, Peyğamber(s.a.v.)in emriyle Hz. Ömer, kadınlardan bîat alırken kapının ardından içeriye ellerini uzattığı, onların da içeriden ellerini uzattıkları ifâde ediliyor. Bundan Hz. Ömer'in, kadınları görmeden onlarla bîat musâhafası yaptığı anlaşılır. İbn Ebî Hâtim'in Şa'bî'den rivayetine göre de: "Peyğamber (s.a.v.), eline bir kumaş parçası dolamış olarak kadınlardan bîat almış (onlarla musâfaha etmiş) ve onlara: 'Çocuklarınızı öldürmeyeceksiniz' demiştir. Bir kadın: 'Sen onların babalarını öldürüyorsun, evlâtlarını öldürmemeyi bize tavsiye mi ediyorsun?' demiştir" [4]. Üslûptan, bu bîatin, Mekke'nin fethi günü alınan bîat olduğu ve bu sözü söyleyen kadının da Ebû Süfyân'ın karısı Hind olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi bu rivâyetlerden Peyğamber(s.a.v.)in, bîat esnasında erkeklerle olduğu gibi kadınlarla da musâfaha ettiği anlaşılır. Fakat Taberî'nin, Rukayka kızı Ümeyme'den rivayet ettiği bir söze göre bîat sırasında kadınlar:

— Ey Allah'ın Elçisi, bizimle musâfaha etmeyecek misin? demişler de Peyğamber Aleyhisselâm:

— Ben kadınlarla musâfaha etmem, bir kadına söylediğim söz, yüz kadına söylenmiş gibidir, demiş [5].

Buhârî ve Tirmizî'nin rivâyetlerine göre de Peyğamber (s.a.v.) kadınlardan sadece sözle bîat almış, bîat esnasında eli aslâ bir kadının eline dokunmamıştır [6]. Başka bir rivâyete göre de Peyğamber (s.a.v.), elini içinde su bulunan bir kaba sokmuş, sonra onu kadınlara vermiş, kadınlar da ellerini o suya batırmışlar [7].

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 60; Taberî: 28/79; İbn Kesîr: 4/354.
2. Buhârî, Cenâ'iz: 36, 38, 39, Menâkıb: 8; Müslim, Îmân: 165; Tirmizî, Cenâiz: 52; İbn Hanbel, Musned: 1/386.
3. Müslim, Îmân: 167; İbn Mâce, Cenâ'iz: 52;...
4. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/355.
5. Câmi'u'l-beyân: 28/80; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/353.
6. Buhârî, Tefsîr: 4/353.
7. Buhârî, Tefsîr: 60; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 60; et-Tâc: 4/260.

Herhalde bazı kimseler bu rivâyetlere dayanarak kadınların erkeklerle musâfaha etmesini haram veya mekrûh saymışlardır. Gerçeği söylemek gerekirse bu rivâyetler, kadınların erkeklerle musâfahasının haram olduğunu göstermez. Çünkü bunların birincisinde Peyğamber adına kadınlardan bîat alan Ömer'in, kadınları görmeden kapı aralığından elini uzatarak onlarla musâfaha ettiği; diğerinde Peyğamber'in kendisinin, eline bir kumaş parçası dolayarak kadınlarla musâhafa ettiği; başka birinde Peyğamber'in elini batırdığı suya kadınların da daldırmak suretiyle bîat aldığı [1] ve son rivâyetlerde ise Peyğamber'in kadınlarla musâfaha etmediği anlatılmaktadır ki bunlar arasında çelişki vardır. Şayet Peyğamber'in: "Ben kadınlarla musâhafa etmem" dediği doğru ise bu, en fazla kerâhiyet bildirir. Çünkü bunun aksini söyleyen hadîs iki yolla rivâyet edilmiştir. Kaldı ki Hind'in, bîat esnasında gelip Peyğamber'in elini tutup ona dehâlet etmesi ve Peyğamber'in ona engel olmaması, bu musâfahanın haram olmadığını gösterir. Harâm olmak için kesin delil gerekir. Eşyâda asl olan ibâhadır. Kadınlarla musâfahanın haram olduğuna dair kesin bir delil yoktur.

Gelen rivâyetlere göre Peyğamber(s.a.v.)in, kadınlardan aldığı bîatte yanlarında bir mahremleri olmadan yabancı erkeklerle konuşmamaları, yahut yabancı bir erkekle yalnız kalmamaları hakkında da söz almış, Abdurrâhman ibn 'Avf:

— Ey Allah'ın Elçisi, bazan konuklarımız oluyor, biz dışarı çıkıyor, kadınlarımızın yanında bulunamıyoruz, demiş. Allah'ın Elçisi:

— Ben o durumda olanları kasdetmedim, ben o durumda olanları kasdetmedim, demiştir [2].

Yani adam evine gelen konuğu ağırlamak için konuğu evinde bırakıp bir ihtiyacını görmek üzere dışarı çıkabilir. Bu durumda konuğun evde kalmasında bir sakınca yoktur. Bu rivâyetten, kuşku uyandıracak biçimde kadının, yabancı erkekle beraber bulunmasının doğru olmadığı, fakat zaruret halinde bir sakınca bulunmadığı anlaşılır [3].

Görüldüğü gibi âyet geneldir ve şirki, hırsızlığı, zinâyı, çocukları öldürmeyi, iftirâ etmeyi, Peyğamber'in güzel buyruklarına karşı gelmeyi yasaklamaktadır. Bunlar İslâmın genel prensipleridir. Fakat Peyğamber(s.a.v.)e atfedilen çeşitli hadislerle bu genel prensiplere başka şeyler de eklenmektedir. Bu eklentilerin, gerçekten Hz. Peyğamber(s.a.v.)e âidolup olmaması, bunların Kur'ân'ın genel prensiplerine uymasına bağlıdır. Uyanlar Peyğamberindir, uymayanlar değildir. Çünkü iki üç asır ve çok dalgalı toplum olayları içinde ağızdan ağıza nakledilen bu sözlere, Peyğamber'e âidolmayan söz ve düşüncelerin

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 29/308. 2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/356. 3. et-Tefsîru'l-hadîs: 12/29.

karışması çok muhtemeldir. Bundan dolayı burada Hz. 'Âişe'nin çok önemli bir uyarısına dikkati çekmek istiyorum:

"Hz. Ömer vurulduğu zaman Suheyb: 'Vâh kardeşim!' diye ağlamağa başlamış, Hz. Ömer: 'Peyğamber(s.a.v.)*in: 'Birinin ağlaması yüzünden ölüye azâbedilir' dediğini duymadın mı? demiş. Hz. Ömer'in bu sözü, kendisine anlatılan 'Âşie şöyle demiş: 'Allah Ömer'e rahmet eylesin vâllahi Allah'ın Elçisi böyle demedi. Fakat: 'Allah kâfirin ailesi, üzerine ağlamakla kâfirin azâbını artırır!' dedi. Sonra Âişe: 'Size Kur'ân yeter, o, hiçbir günâhkâr başkasının günâhını çekmez*[1] *buyuruyor' dedi".*

Başka bir rivâyette bu söz, Hz. Ömer'in oğlu Abdullâh'tan nakledilir. İbn Ömer'in bu sözünü duyan Hz. Âişe: *"Allah Ebu Abdirrahmâ'ı affetsin. Yalan söylememiş ama unutmuş veya yanılmış. Peyğamber* (s.a.v.) *bir gün* (ölmüş) *bir yahudî kadının yanından geçti. Âilesi, onun üzerine ağlıyordu. Buyurdu ki: Bunlar ona ağlıyorlar, oysa o da kabrinde azâb görüyor* (yani ölen kadın, bunların ağlamasından rahatsız oluyor. Bu ağlama ölene bir yarar sağlamaz, tersine onu rahatsız eder)"[2].

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ
كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

13- Ey inananlar, Allah'ın kendilerine gazabettiği; kâfirlerin mezarlık halkından umudu kestiği gibi âhiretten umudu kesmiş olan bir topluluk ile dostluk etmeyin.

Tefsîr:

13 ncü âyette tekrar sûrenin başındaki uyarıya dönülerek mü'minlere, Allah'ın gazabına uğramış, âhiretten tamamen umudunu kesmiş, âhirete aslâ inanmayan insanları dost tutmamaları, onlara sır vermemeleri vurgulanmaktadır.

Burada Allah'ın gazabına uğradığı bildirilen kimselerin yahudiler, yahut

1. İsrâ Sûresi: 15.
2. Müslim, Cenâiz: 26, 27; İbn Hanbel, Musned: 6/138, 209.

hıristiyanlar olduğunu söyleyenler vardır [1]. Gûya bazı fakir müslümanlar, yahudilerden mal alabilmek için onlara sevgi gösteriyorlarmış, dost görünüyorlarmış [2].

Önce fakir müslümanlar, bir çeşit casusluk ve nifak olan bu tür hareketlerden münezzehtirler. Onlar kendilerini Allah'a vermiş en samimi müslümanlar idiler. Bu rivayetlerin tutarlı bir yanı yoktur. Zira sûrenin inişi sırasında Medine'de yahudi yoktu ki müslümanlar arasında onları dost tutanlar bulunsun ve onların dost tutulmaları yasaklansın. Yahudiler bu sûrenin inişinden iki yıl önce tamamen Medine'den çıkarılmışlardı. Hayber gibi yahudi kasabaları da Peyğamber(s.a.v.)in hükmü altına geçmiş, müslümanların yörede dost tutup sır verme ihtiyacını duyacakları bir yahudi topluluğu kalmamıştı.

Ayrıca burada dost tutulmamaları buyurulan kimseler, âhiretten umudunu kesmiş kâfirler olarak tavsîf edilmektedirler. Âhiretten umudunu kesmiş olanlar, öldükten sonra dirilmeyi ummayan, böyle bir şeye inanmayan müşrikler idi. Yahudiler ve hıristiyanlar âhirete inanırlar. Hattâ bunların her biri, âhiretin sadece kendilerine mahsus olduğunu iddiâ ederlerdi: *"Dediler ki: Yahûdî, ya da hıristiyanardan başkası cennete girmeyecek. Bu, onların kuruntusudur. De ki: 'Doğru iseniz delilinizi getirin'."* [3] âyeti, yahudî ve hıristiyanların âhirete, cennete inandıklarını gösterir. O halde onları bu âyette belirtilen âhiretten umudunu kesmiş kâfirler zümresine katmak doğru değildir.

Sûre, tamamen müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkiler hakkındadır. Ve Kur'ân'ın birçok sûresinde görülen bir üslûp gereği, burada da sûrenin sonunda, yine başındaki konuya dönülmekte ve sûrenin sonu, başı ile konu birliği sağlamakta, sanki sûre tek konu çevresinde bütünleşmektedir. Sûrenin başında nasıl müşriklerin dost tutulmaması, en yakın akraba da olsalar, küfrü imana tercih etmiş olan o kimselere sır verilmemesi emredilmiş idiyse sonunda da aynı emir özetle vurgulanmakta ve onların âhiretten umudu kesmiş kâfirler olduğu belirtilmektedir.

İbn 'Abbâs'ın dediği gibi burada Allah'ın gazabına uğradığı bildirilenler, Kureyş müşrikleridir. Onlar âhirete inanmıyorlar, âhirette sevâp ve cezâ olacağını da ummuyorlardı. Öldükten sonra dirilmeyi ummayan o kâfirler, kabirlerde olanlardan yani ölmüşlerden umudu kesmişlerdi. Onların bir daha dirileceklerini ummuyorlardı.

"كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ" cümlesinde iki anlam muhtemeldir: Birincisine göre: Kâfirler nasıl kabirlerin halkından yani ölenlerin dirileceğinden

1. Câmi'u'l-beyân: 28/81; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/357.
2. et-Teshîl: 4/116.
3. Bakara Sûresi: 111.

umutlarını kesmişlerse Allah'ın gazabına uğrayanlar da âhiretten öyle umutlarını kesmişlerdir. İbn 'Abbâs, Katâde bu mânâyı tercih etmişlerdir. İkincisine göre (مِن) beyâniyyedir. Âhiretten umudunu kesenlerin kimler olduğunu açıklamaktadır. Yani kabir halkı olan ölmüş kâfirler nasıl âhiretten umut kesmişlerse Allah'ın gazabına uğramış olan bu kavim de âhiretten öyle umut kesmiştir, demektir. Birinci mânâ daha doğru göründüğü için meâlde onu tercih ettik. Taberî ise Allah'ın gazabına uğrayanların yahudiler olduğunu kabul ettiği için ikinci mânâyı tercih etmiştir [1].

Mümtehine Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Mü'min, Allah'ın dinini engellemek için savaşan, Allah'a ve peyğamberine düşman olanları sevmez. Öyleleriyle iyi geçinir ama onlarla gönülden dost olup onlara sır vermez. Akrabâsı dahi olsa onları, dinine zarar verecek biçimde sırdaş edinip müslümanların sırlarını onlara iletmez. Çünkü bu durum, müslümanların durumunu zayıflatır.

Zaten gönül birliği olmayınca insan kardeşiyle dahi gönülden ülfet edemiyor. İnsanları birbirine bağlayan sadece kan bağı veya arkadaşlık değil, bundan daha önemlisi fikir birliğidir.

Ancak dost tutulmaması emredilen gayr-i müslimler, İslâmın düşmanı olanlardır. Tarafsız insanlara karşı iyi davranmakta, onlarla dostluk kurmakta bir sakınca yoktur: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır"* (8-9).

2. Âhirette insana yarar sağlayacak olan, akrabâsı değil, imanıdır.

3. Mü'min, inanmayanlar için mağfiret dilemez (4). Ayrıntı için dördüncü âyetin tefsîrine bakınız.

4. Peyğamber (selâm ona), mü'minlerin örneğidir (6).

5. Allah, şimdiki düşmanları, ileride dost yapabilir. Onun için düşmanlara karşı da ölçülü davranmalı, aşırı gitmemelidir. Hz. 'Alî şöyle demiştir:

"Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olabilir.
Sevmediğine karşı da aşırı gitme, belki bir gün dostun olabilir" (Tirmizî, Birr: 60) [2].

1. Câmi'u'l-beyân: 28/83.
2. Bu söz, hadîs olarak da rivâyet edilir ama gerçekte Hz. 'Alî'nin sözüdür.

6. Karı kocadan biri kâfir olursa, aradaki nikâh bozulur. Müslüman kadın, müşrike helâl değildir. Müslüman erkek de müşrik kadını nikâhı altında tutamaz.

7. İnanarak küfür yurdundan hicret eden müşrik kadınları imtihan edilir. Gerçekten inandıklarından dolayı kâfir kocalarından kaçmış iseler, kocalarına geri verilmezler. Onlarla evlenmek isteyenler, onların müşrik kocalarına, harcamış oldukları mehri geri verirler. Eğer müslüman kadınlar kaçıp kâfirlerin tarafına geçerse, bu defa kâfirlerden kaçmış kadının mehri, karısı kâfirler tarafına kaçmış olan müslümana ödenir (10-11). Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

8. Peyğamber Aleyhisselâm'a, kendisine bey'at etmek isteyen kadınlardan bey'at alması emredilmiştir ki bu bey'at, Allah'a ortak koşmama, çalmama, zinâ etmeme, çocuklarını öldürmeme, çocuğu babasından başkasına nisbet etmeme, uygun emirlerinde Peyğamber'e itâat etme şartlarını içerir (12).

9. Peyğamber'e itâatin dahi mutlak değil, meşrû', uygun emirlere yapılacağı belirtilmiştir ki bu, İslâmda körü körüne taklîdin yeri olmadığını gösterir.

10. Kâfirlerin, âhirette kurtuluş umudu yoktur. Yâhut kâfirler âhirete aslâ inanmazlar (13).

MÜMTEHİNE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	بِمَا		Çoğunluk.
	لِمَا		Âsım'dan rivâyet [1].
3	يَفْصِلُ	Meftûh y, sâkin f ile:	Âsım ve Ya'kûb.
	يُفَصِّلُ	Madmûm y, meftûh f, şeddeli, meksûr sâd ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	يُفَصَّلُ	Bir önceki vechin edilgeni:	İbn Zekvân.
	يُفْصِلُ	İfsâl'dan etken:	Katâde ve Ebû Hayve.
	يُفْصَلُ	Madmûm y, sâkin f, meftûh sâd ile:	Ötekiler ve Hişâm'dan rivâyet.

1. el-Bahr: 8/253.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نُفَصِّلُ	Tafsîl'den çoğul, mütekellim nûnuyla:	Übey, Talha ve Neha'î [1].
4, 6	فِي إِبْرَاهَام	H'den sonra elif ile:	Hişâm.
	فِي إِبْرَاهِيم	H'den sonra y ile:	Ötekiler.
4	أُسْوَةٌ	Madmûm hemze ile:	Âsım.
	إِسْوَةٌ	Meksûr hemze ile:	Ötekiler.
	بِرَاء	Fi'âl vezninde:	Îsâ ibn 'Ömer ve İbn Ebî İshâk.
	بُرَاء	B'nin fethiyle ve dammıyle:	Kırâettir.
	بُرَءَاء	B'nin damını ve hemzenin uzatımıyle:	Çoğunluk [2].
	تَبَرَّأْنَا	(بَرِىء)in çoğulu:	İbn Mes'ûd [3].
	كَفَرْنَا بِكُمْ وَ بَدَا بَيْنَنَا		Çoğunluk.
	كَفَرْنَا بِمَنْ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَدْ وَقَعَتْ بَيْنَنَا		İbn Mes'ûd.
	لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَ مَا أَمْلِكُ لَكَ		Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 170.
2. Kurtubî: 18/56; el-Bahr: 8/254.
3. el-Mesâhif: 101.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنِّى سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّى وَلاَ أَمْلِكُ لَكَ		İbn Mes'ûd [1].
9	أَنْ تَّوَلَّوْهُمْ	Vasl halinde şeddeli t ile:	Bezzî.
	أَنْ تَوَلَّوْهُمْ	İki halde de hafif t ile:	Ötekiler.
10	لاَ هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ		Çoğunluk.
	لاَ هُنَّ يَحْلِلْنَ لَهُمْ		Talha [2].
	لاَ يَحْلِلْنَ لَهُمْ		Rebî' ibn Huseym [3].
11	وَ إِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ		Çoğunluk.
	وَ إِنْ فَاتَكُمْ أَحَدٌ		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym [4].
10	وَ لاَ تُمَسِّكُوا	Temsîk kökünden:	Hasan, Ebû'l-Âliye ve Ebû 'Amr.
	وَ لاَ تُمْسِكُوا	İmsâk kökünden:	Ötekiler.

1. el-Mesâhif: 101.
2. el-Mesâhif: 265; el-Bahr: 8/256.
3. el-Mesâhif: 307.
4. el-Mesâhif: 101, 308.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَلاَ تَمَسَّكُوا	Temessük kökünden:	Bir kırâettir [1].
	وَ اَسَلُوا	Hemzenin harekesinin sîn'e nakli ile hemzenin hazfiyle:	İbn Kesîr, Kisâ'î, Halef.
	وَ اَسْئَلُوا	Hemze ile:	Ötekiler [2].
11	أَحَدٌ		Çoğunluk.
	شَيْءٌ		İbn Mes'ûd [3].
	فَعَقَّبْتُمْ	Ta'kîb kökünden:	'İkrime, 'Alkame, Neha'î, Humeyd ve A'rec [4].
	أَفَعَقَّبْتُمْ	Aynı kırâet, soru hemzesiyle:	İbn 'Abbâs [5].
	فَعَقَبْتُمْ	Hafif kaf ile:	İbn Mes'ûd, Zührî [6].
	فَأَعْقَبْتُمْ	İ'kab kökünden:	Übeyy ve Mücâhid [7].

1. Tebsırah: 699; Kurtubî: 18/65; en-Neşr: 2/387; el-Budûr: 317.
2. en-Neşr: 1/414; el-Budûr: 317.
3. el-Mesâhif: 101.
4. el-Mesâhif: 274.
5. el-Mesâhif: 206.
6. el-Mesâhif: 101.
7. Kurtubî: 18/69; el-Mesâhif: 170.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَعَقَبْتُمْ	Mu'âkebe kökünden:	Çoğunluk [1].
12	يَا أَيُّهَا ٱلنَّبِيءُ ايذَا	Birinci hemzenin tahki-	
	يا أَيُّهَا ٱلنَّبِيءُ اوذَا	ki, ikincisinin teshîli veya	
		vâv'a dönüştürülmesi:	Nâfi'.
	يَا أَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا	Hemzenin yâ'ya dönüş-	
		türülüp idğâmı:	Ötekiler [2].
	وَلَا يَقْتُلْنَ	Katl kökünden:	Çoğunluk.
	وَلَا يُقَتِّلْنَ	Taktîl kökünden:	'Âlî, Hasan ve
			Sülemî [3].
	كَمَا يَئِسَ ٱلْكَافِرُ	Tekil:	İbn Ebî'z-Zenâd.
	كَمَا يَئِسَ ٱلْكُفَّارُ	Çoğul:	Çoğunluk [4].

1. Taberî'ye göre doğrusu budur, çünkü çoğunluk kırâetidir (28/75).
2. en-Neşr: 1/386-387, 406; el-Budûr: 317.
3. el-Bahr: 8/258.
4. el-Bahr: 8/259.

61/108 SAF SÛRESİ

Dördüncü âyetinde mü'minlerin saf saf durup Allah yolunda savaştıkları anlatıldığı için Saf adını alan bu sûrede, kâinatta herşeyin Allah'ı tesbîh ettiği vurgulanır, Allah yolunda yürekten ve güvenle, mertçe çarpışmağa teşvik edilir. Yahudilerin, Hz. Mûsâ'ya eziyetlerine işâret edilerek, Hz. Muhammed'e karşı da o tür davranışlardan kaçınılması îmâ edilir. Hz. Îsâ'nın, Ahmed adında bir peyğamber geleceğini müjdelediği anlatıldıktan sonra Allah'ın, indirmekte olduğu Kur'ân nurunu mutlaka tamamlayacağı, Allah'a tapma dininin putataparlığa üstün gelmesi için peyğamberler gönderdiği vurgulanır, Allah'a ve Elçisine inanıp mal ve canla Allah yolunda savaşmanın, insanı acı azâbdan kurtarıp cennetlere ve daha başka nimetlere erdireceği belirtilir ve sonunda da mü'minlere, Îsâ'ya inanıp onu destekleyen havâriler gibi Allah'ın dinine yardımcı olmaları emredilir ve Allah'ın, inananları üstün getireceği bildirilir.

Âyetlerinin birbirine bağlılığından dolayı sûrenin bir defada veya âyetlerinin birbiri ardınca indiği söylenebilir. İbn Kesîr'in zikrettiği rivâyetlerden de sûrenin bir defada indiği anlaşılmaktadır.

"Zemahşerî, Sûrenin Mekke'de indiğini söylemiş [1], Atâ'dan da böyle rivâyet edilmiştir. Metinden çok rivâyete değer verilmesinin sonucu bu tür asılsız rivâyetler kitâplara girmiştir. Sûrenin Mekke'de inmiş olması mümkün değildir. Çünkü sûre, müslümanları kahramanca çarpışmağa teşvik etmektedir. Oysa Mekke devrinde çarpışmağa teşvik şöyle dursun, buna izin dahi verilmemiştir. Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de müslümanların, kendilerine eziyet eden kâfirlerin fi'lî tecavüzlerine dahi karşı koymalarına müsaade etmezdi. *"İnananlara söyle: Allah'ın* (cezâ) *günlerinin geleceğini ummayanları affetsinler ki* (Allah'ın kendisi), *bir toplumu yaptıklarıyle cezalandırsın"* [2], *"Kendilerine: 'Ellerinizi* (savaştan) *çekin, namazı kılın, zekâtı verin!' denilenleri görmedin mi? Onlara savaş yazılınca hemen içlerinden bir grup, insanlardan,*

1. Keşşâf: 4/96. 2. Câsiye Sûresi: 14.

Allah'tan korkar gibi hattâ daha da fazla korkmaya başladılar: 'Rabbimiz, niçin bize savaşı yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı?' dediler. De ki: 'Dünyâ geçimi azdır, korunan için âhiret daha iyidir. Size kıl kadar haksızlık edilmez!'' [1] âyetlerinden, Mekke'de, müslümanların, kâfirlerin saldırılarına karşılık vermelerine müsâade edilmediği anlaşılmaktadır.

İçinde, sûrenin, Medine'de, Hudeybiye Barışından ve Hayber olayından önce indiğini kanıtlayan âyetler vardır. Hudeybiye Barışı ile Hayber olayına, bu sûreden daha sonra inmiş olan Fetih Sûresinde işâret edilmektedir. Saf Sûresinde bu olaylara işaret yoktur. Demek ki Saf Sûresi, Medine'de, Fetih Sûresinden önce inmiştir'' [2].

İbn Cezzî, Sûreye ''Sûretu'l-havâriyyîn'' demiş, fakat kaynağını zikretmemiştir [3]. 14 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 61 nci, iniş sırasına göre 108 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا
الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا
مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَاَنَّهُمْ
بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ı tesbîh etmiştir. O üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir. 2- Ey inananlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? 3- Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir. 4- Allah, kendi yolunda, malzemesi birbirine kaynatılmış binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.

1. Nisâ Sûresi: 77.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/165-166.
3. et-Teshîl: 4/117.

Tefsîr:

1-4: Kâinâtta herşeyin, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbîh ettiği bildirildikten sonra mü'minlere, yapmayacakları şeyleri söylememeleri, bunun Allah'ın gazabına sebebolduğu; Allah'ın, kendi yolunda marsûs binâlar gibi sıra sıra dizilip çarpışanları sevdiği buyurulmaktadır. 3 ncü âyette geçen makt gazab anlamınadır. Allah'ın gazabına uğrayan, azâbına dûçâr olur.

4 ncü âyette Allah yolunda marsûs binâlar gibi çarpışanlar övülmektedir. *Rass,* eşyayı birbirine yapıştırmaktır. Taş taşın üzerine konur, aradaki boşluklar da küçük taşlarla doldurulur, bunun üzerine kerpiç konulur. Yani taş temel üzerine kerpiç örülmesine Mekke halkı marsûs binâ derdi. Âyette bu teşbîh ile müslümanların, birbirleriyle kenetlenmeleri, dayanışmaları, savaşta düşmanın aradan sızmasına imkân vermeyecek biçimde safları sık tutmaları anlatılmaktadır. İşte Allah böyle birbirlerini sevip, birbirlerine destek olarak dizilip savaşan mü'minleri sever.

Bu âyetlerin, kimin hakkında indiğine, yapmadıklarını söyleyenlerin kimler olduğuna dair çeşitli rivâyetler vardır. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre cihâd farz olmazdan önce mü'minlerden bir grup: "Keşke yüce Allah bize en çok sevdiği işi bildirse de onu yapsak!" demişler. Allah da Peyğamberine, en çok sevdiği işlerin, kendisine kuşkusuz inanmak ve sonra bu imana karşı koyanlarla savaşmak olduğunu bildirmiştir. Fakat cihâd farz olunca bu, onlara zor gelmiş, yüce Allah da: *"Ey inananlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz?"* âyetini indirmiştir. Abdullâh ibn Selâm'dan da benzeri bir rivâyet gelmiştir [1].

Dahhâk'e göre bazı kimseler yapmadıkları halde: "Öldürdük, vurduk, yaptık" diyorlarmış. Bu âyetler onları kınamak için indirilmiş.

İbn Zeyd'e göre âyetler, müslümanlara yardım va'dedip de sözlerinde durmayan münâfıklarla ilgili olarak inmiştir [2].

Âyetlerin, yapmadıkları şeyleri söyleyen, savaşacaklarına söz verdikleri halde kritik anlarda sözlerinden cayan kimselerle ilgili olduğu açıktır. Âl-i İmrân, Ahzâb, Nisâ ve Nûr sûrelerinde münâfıkların benzeri tutumları anlatılmaktadır:

"Oysa arkalarına dönüp kaçmayacaklarına dâir Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorumlu idiler" [3].

"Yemînlerinin var gücüyle Allah'a yemîn ettiler: Eğer sen onlara (savaşa çıkmayı) *emredersen çıkacaklar, diye. De ki: 'Yemîn etmeyin,* (sizden istenen) *güzel itâattir. Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır'."* [4] âyet-

1. et-Tâc: 4/261. 2. Câmi'u'l-beyân: 28/83-85. 3. Ahzâb Sûresi: 15. 4. Nûr Sûresi: 53.

leri, söz verip de savaş işi ciddîleşince cayan münâfıkların tutumlarını anlatmaktadır. Tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyetlerde, kişinin yapmayacağı şeyi söylemesinin, Allah'ın gazabına sebebolan bir vebal olduğu bildirilmektedir ki bu şiddetli kınama, münâfıkların davranışlarına uymaktadır.

Sözden caymak, yapmayacağı şeyi söyleyip onunla övünmek, Allah'ın sevmediği, gazabına sebebolacak bir nifak alâmetidir. Peyğamber (s.a.v.): *"Münâfığın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman cayar, kendisine emânet verildiği, güvenildiği zaman hiyânet eder"* buyurmuştur [1].

Söz verip de iş ciddîleşince caymak, savaşa gitmemek, müslümanları yalnız bırakmak, Peyğamber(s.a.v.)i üzmüştür ki münâfıkların bu hareketleri, Hz. Mûsâ'yı incitmiş olan yahudilerin tutumuna benzetilmektedir:

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ
فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾ وَإِذْ
قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ
التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ
يُدْعٰى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ
اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي
أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ
الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

1. Buhârî, Şehâdât: 28; Müslim, Îmân: 107, 109; Tirmizî, Îmân: 14.

5- Bir zaman Mûsâ, kavmine: "Ey kavmim, benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz?"demişti. Onlar eğrilince Allah da kalblerini eğriltti. Allah yoldan çıkanları doğru yola iletmez. 6- Meryem oğlu Îsâ da: "Ey İsrâîl oğulları, ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir elçiyi müjdeleyici olarak gönderildim" demişti. Fakat (Îsâ'nın müjdelediği elçi) *onlara apaçık kanıtlar getirince: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. 7- İslâma çağırıldığı halde Allah'ın üzerine yalan atandan daha zâlim kim olabilir? Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez. 8- Ağızlarıyle Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar, oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah, nurunu tamamlayacaktır. 9- O, Elçisini hidâyet ve hak dinle gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa dahi o hak dini, bütün dinlere üstün getirsin.*

Tefsîr:

5- Verdikleri sözde durmayanların tutumu, Allah'ın Elçisi(s.a.v.)i üzmüştür. Bundan dolayı burada Allah'ın elçisi olduğunu bildikleri halde Mâsâ'yı gereği gibi desteklemeyen, onu üzen yahûdilerin tutumu anlatılmakta, böylece Hz. Muhammed(s.a.v.)i üzen insanlara ders verilmektedir. Mûsâ'yı incitenler haktan sapınca Allah da onların kalblerini haktan başka tarafa eğdirmiştir.

İnsanlar bir şeye alışınca gönülleri o şeye eğilim duyar, onu yapmak ister. Onlar da batıla alıştıkları için düşünceleri batıla doğru eğilmiştir. Onlar doğru yola gelmek istememiş, böyle bir istek göstermemişlerdir. Allah da doğru yola gelmek istemeyen, hak yoldan çıkan insanları doğru yola iletmez.

İsrâîl oğullarının Mûsâ'ya eziyetlerine Ahzâb Sûresinde işâret edilmektedir. Yüce Allah orada: *"Ey inananlar, şu kimseler gibi olmayın ki, Mûsâ'ya eziyet ettiler de Allah onu, onların dediklerinden berâet ettirdi. O, Allah katında vecîh* (gözde, itibarlı) *idi"* [1] buyurmuştur. Müfessirlere göre İsrâîl oğullarının Mûsâ'ya eziyeti, *"Biz bir tek yemeğe dayanamayız"* [2], *"Allah'ı bize açıkça göster"* [3] demeleri, ona zinâ suçu atmaları, onunla beraber savaşmayıp: *"Git, sen ve Rabbin çarpışınız, biz burada oturuyoruz"* [4] demeleridir. Onların o davranışları nasıl Mûsâ'yı üzmüş ise, yapmayacakları şeyleri söyleyen, verdikleri sözden cayıp savaşmayan veya savaşmak istemeyen insanların davranışları da Hz. Muhammed(s.a.v.)i üzmüştür.

1. Ahzâb Sûresi: 69. 2. Bakara Sûresi: 61. 3. Nisâ Sûresi: 153. 4. Mâ'ide Sûresi: 24.

6 ncı âyette Hz. Îsâ'nın, İsrâîl oğullarına, kendisinin, Allah'ın elçisi olduğunu söylediği ve kendisinden sonra Ahmed adında bir elçinin geleceğini müjdelediği, fakat onun haber verdiği elçi, peygamberliğini ispatlayan açık kanıtlar getirince İsrâîl oğullarının: *"Bu, açık bir büyüdür"* dedikleri anlatılmaktadır.

"فَلَمَّا جَاءَهُمْ"deki zamiri, kimi Îsâ'ya, kimi de onun geleceğini müjdelediği Peygamber Ahmed'e götürmektedir. Son üç âyetten zamirin, Hz. Ahmed'e gittiği anlaşılmaktadır. Zaten Hz. Îsâ'nın, İsrâil oğullarıyle konuşup, onlara Ahmed'i müjdeledikten sonra *"Îsâ gelince,"* denmesi uygun değildir. Çünkü Îsâ gelecek değil, gelmiştir. Onun gelmesi beklenmemektedir. Beklenen, onun geleceğini haber verdiği Ahmed'dir. Gelen Ahmed'e büyücü diyenler de İsrâil oğullarıdır. Söz akışından anlaşılan budur.

"Ahmed" kelimesi, iki anlama gelebilir: Fâ'ilden mübâlâğa olarak Allah'a, başkalarından daha çok hamd eden; mef'ûl'den mübâlâğa olarak yüksek ahlâkından dolayı başkalarından daha çok övülen demektir. Bu, Hz. Muhammed(s.a.v.)in sıfatıdır.

Hz. Îsâ'nın, Peygamber(s.a.v.)in geleceğine dâir işaretleri, bugünkü İncillerde de mevcuttur. Yuhanna İncîlinin 14 ncü bâbında Îsâ şöyle demektedir: "Eğer beni seviyorsanız emirlerimi tutarsınız. Ben de Babaya yalvaracağım, ve size başka bir tesellîci, hakikat Ruhunu verecektir; tâ ki dâima sizinle beraber olsun; onu dünyâ kabul edemez, çünkü onu görmez ve bilmez; siz onu bilirsiniz, çünkü yanınızda duruyor ve içinizde olacaktır... Yanınızda dururken size bu şeyleri söyledim. Fakat benim ismimle Babanın göndereceği Tesellîci, Ruhül Kudüs, o size herşeyi öğretecek ve size söylediğim herşeyi hatırınıza getirecektir..." [1]. "Ve olduğu zaman iman edesiniz diye, olmadan önce size şimdi söyledim" [2]. "Artık sizinle çok şeyler konuşmayacağım; çünkü bu dünyânın reîsi geliyor ve bende onun hiçbir şeyi yoktur. Fakat dünyâ bilsin ki ben Babayı severim ve Baba bana nasıl emir verdiyse öyle ederim" [3], "Babadan size göndereceğim Tesellîci, Babadan çıkan hakikat Ruhu geldiği zaman, benim için o şehâdet edecektir..." [4], "Ve size bu şeyleri başlangıçtan söylemedim, çünkü sizinle beraberdim. Şimdi ise beni gönderene gidiyorum; ve sizden kimse: Nereye gidiyorsun? diye bana sormuyor. Fakat size bu şeyleri söylediğim için yüreğinizi keder doldurdu. Bununla beraber ben size hakikati söylüyorum; benim gitmem sizin için hayırlıdır, çünkü gitmezsem Tesellîci size gelmez; fakat gidersem, onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman günâh

1. Yuhanna: 14/15-17, 25-26.
2. Yuhanna: 14/29-31.
3. Yuhanna: 15/26.
4. Yuhanna: 16/4-14.

için, salâh için ve hüküm için dünyâyı ilzâm edecektir. Günâh için, çünkü bana iman etmezler; salâh için, çünkü Babama gidiyorum ve artık beni görmezsiniz ve hüküm için, çünkü bu dünyânın reîsine hükmedilmiştir. Size söyleyecek daha çok şeylerim var; fakat şimdi dayanamazsınız. Fakat o hakikat Ruhu gelince, size her hakikate yol gösterecek; zira kendiliğinden söylemeyecektir; fakat her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir. O beni taziz edecektir; çünkü benimkinden alacak ve size bildirecektir..." [1].

A'râf Sûresinin 157 nci âyetinde yahudî ve hıristiyanların,"Ümmî Peygamber(Muhammed)in" vasıflarını Tevrât ve İncil'de buldukları bildirilmektedir. Âl-i İmrân Sûresinin 159 ncu, Nisâ Sûresinin 162 nci, Mâide Sûresinin 83-84 ncü, En'âm Sûresinin 114 ncü, Ra'd Sûresinin 36 ncı, İsrâ Sûresinin 107-108 nci, Kasas Sûresinin 52-53 ncü, Ahkaf Sûresinin 10 ncu âyetlerinde Kitâp ehlinden bazı kimselerin, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğine inandıkları, bundan sevinç duydukları anlatılmaktadır. Bu âyetler, Kitâp ehlinin bulunduğu bir ortamda inmiş, yahudi ve hıristiyanların, bu âyetlerin söylediklerini reddettiklerine dair bir rivâyet gelmemiştir. Bütün bunlar, Hz. Muhammed(s.a.v.)in vasıflarının Tervât ve İncîl'de bulunduğunu kanıtlar.

Bugünkü hıristiyanların uydurma kabul ettikleri Barnaba İncili [2]de Îsâ'nın müjdelediği peygamberin adının Muhammed olduğu tasrih edilir [3]. Hıristiyanlar bu İncil'in sıhhatini kabul etmezler. Gerçekten de bu İncil'de bulunan bazı âyetlerin, Hz. Peygamber'in vasıfları hakkında anlatılan, bir kısmı uydurma hadislerin bu Kitâba sokulmasından ibâret olduğu bellidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in "Ahmed" olarak İncil'de anıldığı belirtilirken adı anılan İncîl'de "Muhammed" geçrmektedir. Halîl Saâde'nin ve Reşîd Rıza'nın da işâret ettikleri gibi büyük ihtimâlle müslüman olan Arap asıllı birisi, ustalıkla bu tür sözleri Barnaba İnciline sokmuştur. Fakat İsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, kulu ve Elçisi olduğunu söyleyen ve Ahmed adlı bir peygamberin geleceğini, öteki İncillerden daha net olarak müjdeleyen bir İncil'in bulunduğu da muhakkaktır. İşte yahudi veya hıristiyân iken müslüman olan, Arapçayı da çok iyi bilen, herhalde İspanya'da Endülüs Devleti tebeasından biri, aslı İbrânîce veya Latince olan Barnaba İncîline, Hz. Peygamber hakkındaki bu medihleri sokarak onu Arapça yazmıştır. Sonra bu, Arapçadan İtalyancaya nakledilmiş, Arapçası kaybolmuştur. Nitekim Türkiye'ye matbaayı getirmiş olan İbrâhîm Müteferrika (1674-1745), Barnaba İncilindekilere benzer ibâreleri "mensûh"tur denilen latince bir Kitâb'dan nakletmiştir [4].

1. Yuhanna: 16/4-14.
2. Bu İncîl, Dr. Halîl Sa'âdeh tarafından İtalyanca'dan Arapçaya çevrilmiş ve Menâr sâhibi Mh. Reşîd Rızâ tarafından 1908'de Kahire'de neşredilmiştir.
3. Barnaba İncili: 97/17, s. 98, 163/8, s. 252.
4. Risâle-i İslyâmiyye, Esad Efendi Ktp. No. 1187.

Kur'ân-ı Kerîm'in İsâ'dan naklen "Ahmed" adını zikretmesi, mutlaka bu adın, o zamanki bir İncîlde var olduğunu gösterir. Aksi takdirde o zamanki hıristiyanlar, bu âyeti duyunca reddederler, İncîllerde böyle bir adın geçmediğini söylerlerdi. Bugünkü İncillerde bu adın zikredilmemesi, o zamanki İncillerde de bu adın olmadığını göstermez. Çünkü İncillerin çok değişikliklere uğradığı bir gerçektir. Barnaba İncilindeki Ahmed adı yerine diğer İncillerde önce *Fâriklît* adı geçerken sonra bu da değiştirilerek *Mu'azzî* kelimesi kullanılmıştır. Fâriklît, övülen, yüksek ahâk sâhibi demektir ki Arapçadaki Ahmed veya Muhammed'in karşılığıdır. Bu konuda A'râf Sûresinde Seyyid Reşîd Rızâ hayli deliller sunmuştur.

Bir râhib iken müslüman olan Dâvûd Zâhir şöyle diyor: "Nitekim nasârânın bazısı bunu *Hammâd* diye tefsîr etmişlerdir. Yakın zamanlarda basılan İncîllerde ise kelime, tesellî edici olarak geçmektedir. Erbâb-ı fikirden bazı zâtlar da bu mesele hakkında İncîl (Avangel) kelimesinin asıl anlamının müjde demek olduğu ve Hz. Îsâ'nın bütün davetiyle İncillerin özünün gelecek resûl ile melekût-i İlâhîyi müjdelemeden ibâret bulunduğu kanâatine varmışlardır" [1].

Tefsîrlerde zikredilen bazı rivâyetler, Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında, Îsâ'nın, Hz. Muhammed'in vasıflarına uyan bir peyğamberin geleceğini müjdelediğine dair haberlerin halk arasında yaygın olduğunu gösterir. Kureyş, Habeşistan'a hicret eden müslümanları geri getirtmek için 'Amr ibn el-Âs ile 'Amâra ibn Velîd'i göndermişti. Bunlar kırala secde edip:

— "Amcazâdelerimizden bir cemâat senin yurduna gelmişler, bunlar hem bizim yolumuzdan, hem de sizin dininizden ayrılmış insanlardır" deyip kıraldan onları geri göndermesini istediler. Kıral müslümanları çağırdı, secde etmeden kıralın huzuruna giren müslümanların sözcüsü Ca'fer-i Sâdık:

— Allah bize Elçisini gönderdi, Allah'tan başkasına secde etmememizi, namaz kılmamızı, zekât vermemizi buyurdu, dedi.

Îsâ'nın da Allah'ın kelimesi ve bâkire Meryem'e attığı ruhu olduğunu söyleyince kıral yerden bir çöp alıp:

— Ey Habeşliler, papaslar, rahipler, vallâhi bunlar bizim söylediğimizden başka bir şey söylemiyorlar. Merhaba size ve yanından geldiğiniz kimseye. Ben onun Allah'ın elçisi, İncilde sıfatlarını bulduğumuz, Meryem oğlu Îsâ'nın haber verdiği peyğamber olduğuna tanıklık ederim. Dilediğiniz yerde oturun, vallâhi eğer kıral olmasaydım, gelip o peyğamberin ayakkabılarını taşır, ellerine su dökerdim, dedi.

1. Abdu'l-Ahad Dâvûd, İncîl ve Salîb, s. 32.

Ve Kureyşin gönderdiği adamları, hediyeleriyle birlikte geri çevirdi [1].

Bu rivâyet biraz değişik üslûpla Ca'fer'den ve Ümmü Seleme'den nakledilmiştir. Ümmü Seleme'nin rivayetinde, Habeşistan'a gönderilen iki kişiden biri Abdullâh ibn Ebî Rebîa'dır. Kıralın: "Ben onun, Allah'ın elçisi ve sıfatını İncil'de bulduğumuz, Meryem oğlu Îsâ'nın haber verdiği peyğamber olduğuna tanıklık ederim" sözü de yoktur. Gerçekten bunun katma olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kıral, *Kâf hâ yâ 'ayn, sâd* sûresini dinleyince ağlamış: "Vallâhi bu ve Îsâ'nın getirdikleri aynı kaynaktan çıkmaktadır. Gidiniz, serbestsiniz, ben sizi onlara teslîm etmem" demiştir [2].

7-9 ncu âyetlerde Allah'a teslim olmaya, yalnız O'na kulluk etmeğe çağırıldığı halde Allah'ın üzerine yalan uydurup atan, yani Allah'a ortak koştuğu şeylere, Allah'ın buyruğu üzerine taptığını, uydurduğu dinin, Allah tarafından konulduğunu söyleyen insandan daha zâlim, daha haksız kimsenin olmayacağı, Allah'ın zâlimleri doğru yola iletmeyeceği; o zâlimlerin, Allah'ın nurunu söndürmek istedikleri; fakat onlar istemeseler de Alla'ın, nûrunu tamamlayacağı ve dinini bütün uydurma dinlerin üstüne çıkarmak için Elçisini hidâyet ve hak dinle gönderdiği buyurulmaktadır.

Nûr, Kur'ân'ın getirdiği hak dindir: *"Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz nûr* (ışık) *yaptık"* [3] âyeti, Kur'ân'ın, insanları doğru yola ileten ışık olduğunu göstermektedir.

Allah'ın, dinini yerleştireceği, Elçisine ve inananlara yardım edeceği, Mekke ve Medine'de inmiş olan çeşitli âyetlerde yinelenmiştir. Ancak bu dinin, bütün dinlere üstün kılınacağı va'di, iniş sırasına göre ilk defa bu sûrede anılmaktadır. Daha sonra bu va'd, biri bu sûreden sonra inmiş olan Fetih Sûresinde (28 nci âyette), diğeri de Tevbe Sûresinde (33 ncü âyette) olmak üzre iki kez daha zikredilmiştir.

Yüce Allah bu âyetle kendi dinini, yani kendisine kulluk edilmeyi diğer dinlere (puta tapmaya) üstün getireceğini va'detmiştir. Bize göre uzun da gelse Allah'a ve insanlık tarihine göre kısa zamanda bu İlâhî va'din gerçekleşeceği muhakkaktır. Bir gün yalnız Allah'a tapmaktan ibâret olan İslâm, bütün dünyâya yayılacak ve Kur'ân dini, bütün dinleri bastıracaktır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾

1. İbn Hanbel, Musned: 1/461; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/361.
2. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/73-77.
3. Şûrâ Sûresi: 52.

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ
ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٣﴾

10- Ey inananlar, size, sizi acı azâbdan kurtaracak bir ticâret göstereyim mi? 11- Allah'a ve Elçisine inanırsınız, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla savaşırsınız. İşte bilirseniz, sizin için en iyisi budur. 12- (Böyle yapınız ki Allah) *Sizin günâhlarınızı bağışlasın ve sizi, alt taraflarından ırmaklar akan cennetlere ve durulmağa değer bahçelerde güzel konutlara koysun. İşte büyük başarı budur. 13- Seveceğiniz bir şey daha var: Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele!*

Tefsîr:

10-13 ncü âyetlerde tekrar sûrenin başındaki cihâd konusuna dönülerek insanları acı azâbdan kurtaracak şeyin: Allah'a ve Elçisine inanmak, Allah yolunda malla, canla savaşmak olduğu belirtiliyor; Allah'ın, böyle yapanların günâhlarını bağışlayacağı, onları ağaçlarının altından veya yamaçlarından ırmaklar akan bahçelere sokacağı ve o durulmağa değer bahçelerde güzel konutlara oturtacağı, bu âhiret ödülünden ayrı olarak da onlara dünyâda sevinecekleri bir zafer ve yakın zamanda bir fetih nasibedeceği bildiriliyor ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e, bu mükâfâtları mü'minlere müjdelemesi emrediliyor.

Bu ödüllerden ilki âhirete âittir ki bunların dünyâ nimetlerinden ve ödüllerinden hayırlı olduğu belirtilmiştir. İkincisi de dünyâ ödülleridir ki zafer ve yakın fetihtir. Bu sûreden sonra inen Fetih Sûresinde de Hz. Muhammed'e, *"Açık Bir Fetih"* verildiği bildirilmektedir ki bu Feth-i mübîn (açık fetih), Hudeybiye Barışı olarak tefsîr edilmiştir. Yine Fetih Sûresinde bir feth-i

karîb'e (yakın fethe) ve Allah'ın müslümanlara nasibedeceği ganimetlere de işâret edilmiştir (Âyet: 18-19).

Hudeybiye Barışından sonra vukubulan Hayber olayında müslümanların eline çok ganimet geçmiştir. Böylece Kur'ân'ın haber verdiği dünyâ ödülü (zafer, yakın fetih ve ganimetler), hemen bu sûrenin inişinden sonra vukubulan Hudeybiye Barışı, Hayber vak'ası ve sonraki olaylarla bir bir gerçekleşmeğe başlamıştır. Hiç kuşkusuz Kur'ân'ın haber verdiği dünyâ ödülleri nasıl gerçekleşmiş ise mü'minlere söz verilen âhiret ödülleri de öyle gerçekleşecektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُٓوا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّ۪نَ
مَنْ اَنْصَار۪ٓي اِلَى اللّٰهِۜ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَن۪ٓي
اِسْرَٓائ۪يلَ وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌۚ فَاَيَّدْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِر۪ينَ ﴿١٤﴾

14- Ey inananlar, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ da havârilere: "Allah yolunda benim yardımcılarım kimdir?" demişti. Havârîler: "Allah'ın yardımcıları biziz" dediler. İsrâil oğullarından bir zümre inandı, bir zümre inkâr etti. Biz de inananları, düşmanlarına karşı destekledik, onlar üstün geldiler.

Tefsîr:

14- Önceki âyetlerde mü'minlere, âhiret ve dünyâ ödüllerine erebilmek için Allah'a inanmaları ve Allah yolunda malla, canla savaşmaları emredilmişti. Bu âyette de onlara, Îsâ'ya yardım eden havâriler gibi Allah'ın dininin üstün gelmesi için çalışmaları buyurulmaktadır. Îsâ havârilerine: *"Allah'a giden yolda bana kim yardımcı olur?"* dediği zaman havâriler: *"Biz Allah yolunun yardımcılarıyız"* dediler ve Allah'ın dinini yaymak için çalıştılar. Fakat Îsâ'nın içinde yetiştiği İsrâil oğullarının hepsi ona inanmadı, sadece az bir kesim ona inandı. Ötekiler inkâr ettiler. Allah inananları, inanmayanlara üstün getirdi

Âyette nasıl Îsâ'ya inananlar, ona inanmayıp düşman olanlara üstün gelmiş ise Hz. Muhammed(s.a.v.)e inananların da, ona inanmayıp düşman olanlara üstün geleceklerine işâret edilmekte ve müslümanların, sonunda düşmanlarına üstün geleceği müjdesiyle sûre sona ermektedir.

Gerçekten öyle olmuştur. Peyğamber (s.a.v.) Mekke'de çok sıkıntı çekmiş, Mekkeliler ona rağbet etmemişlerdir. Allah'ın Elçisi hac günlerinde: "Hangi adam, Rabbimin risâletini duyurmam için beni barındırır, Kureyş Rabbimin risâletini tebliğ etmemi engelledi" derdi. Nihâyet Allah, Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı kimseleri ona bağladı. Bunlar ona bîat ettiler ve kendi yurtlarına göçtüğü takdirde onu karadan, kırmızıdan (her türlü görünür tehlikeden) koruyacaklarına söz verdiler.

Ne garip bir rastlantıdır ki Peyğamber(s.a.v.)e bîat edenler de tıpkı Îsâ'nın havârileri gibi on iki kişi idi [1]. Bunlar sözlerinde durdular. Medine'ye göç eden Peyğamber(s.a.v.)i ve arkadaşlarını barındırdılar, korudular. Bundan dolayı Medinelilere Ensâr (yardımcılar) dendi. Bunlar Allah'ın dininin yayılması için çok fedâkârlık gösterdiler, gerektiğinde mallarını, hattâ canlarını İslâm uğrunda fedâ etmekten kaçınmadılar. Nihâyet bu âyetlerin inişiyle birlikte Allah'ın yardımı görünmeğe, zaferler ve fetihler birbirini izlemeğe başladı. Îsâ'ya inananlar, sonunda nasıl inanmayanlara üstün gelmiş ise, Hz. Muhammed'e inananlar da inanmayanlara üstün geldiler. Allah'ın va'di gerçekleşti, hak bâtılı yendi. İnşâallâh bir gün İslâm bütün dünyâ dinlerinin üstüne çıkacaktır.

İlk defa Âl-i İmrân Sûresinin 52 nci âyetinde zikredilen havâriler, ikinci kez burada Allah'ın yolunun yardımcıları olarak anılırlar. Bundan sonra inen Mâ'ide Sûresinin 111-115 nci âyetlerinde de Allah'ın havârilere, elçisi Îsâ'ya inanmayı vahyettiği, ona inanan havârilerin, imanlarının artması için, Allah'ın gökten bir sofra indirmesini Îsâ'dan istedikleri anlatılmaktadır.

Müfessirlere göre *havârî* kelimesi, aslen Arapça olup beyaz anlamındaki haver (حَوَرْ) kökündendir. Beyaz elbise giydikleri için bunlara havârî denmiştir. Bezleri yıkayıp çırparak ağartan kassâra havârî dendiği gibi hâlis ve temiz yardımcıya da havârî denir. Temiz ve seçkin kimselere de mecâzen havâri denir. Güzel renklerinden ve temizliklerinden dolayı şehirli kadınlara havâriyye ve havâriyyât denilir.

Bazılarına göre de bu kelimenin aslı Aramca beyaz anlamına gelen (havara)dır. Aramca ve Arapça aynı kökten gelen dillerdir. Kelimenin iki dilde ortak olması mümkündür.

İncillerde anlatıldığına göre havârîler on iki kişi idiler. Bunlara kâh Îsâ'nın çömezleri, kâh da elçileri denir. Adları şöyledir: "Petrus denilen Simun, kardeşi Andreas, Zebedinin oğlu Ya'kub, kardeşi Yuhanna, Filipus, Bartolomeus; Tomas; Matta, Alfeus'un oğlu Yakub, Taddeus; Gayyur Simun ve Îsâ'yı ele veren Yehuda İskariyot" [2].

1. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/104.
2. Matta: 10/2-4 ve 26 ncı bab; Markos: 3 ve 14 ncü bablar.

Dört İncîl'de Barnaba'dan söz edilmez. Fakat kendisine nisbet edilen İncîl'de Barnaba, kendisinin, 'Îsâ'nın Elçisi olduğunu söylemektedir [1]. Dâiretu'l-Ma'ârif'in yazarı Muallim Petrus el-Bustânî, onun hakkında şunları yazıyor:

Adı Josi veya Jozef'tir. Sonradan kendisine Süryancada "Peyğamberlik oğlu", yâhut "Uyarı oğlu", yâhut "Tesellî oğlu" anlamına gelen Barnaba adı verilmiştir. Kıbrıs'ta doğmuştur. Ana babası yahudi Levi kolundandır. Barnaba, malını satıp hıristiyan yardım sandığına vermiştir. Kendisi Antakya'ya gönderilmiş, orada Paulus ile beraber bir süre çalışmış, sonra Antakya'dan Orşelim'e, daha sonra Kıbrıs'a ve Anadolu'ya gönderilmiştir. Yahudi olmayan milletlerin, sünnete karşı çıkıp dinden dönmeleri üzerine Paulus ve Barnaba, konuyu Orşelim'de din adamlarıyle görüşmek üzere Orşelîm'e gitmişler, onların anlatımı üzerine din adamları, sünnetin gerekli olmadığı yargısına varmışlar. Rivayetlerden anlaşıldığına göre Paulus sünnetin kaldırılması taraflısı iken Barnaba bunun, Îsâ dinine ters olduğu görüşündedir. Paulus ve Barnaba, beraber bir sefer daha yapmak istemişlerse de Barnaba, kızkardeşinin oğlu Markos'u da beraber almak isteyince Paulus ile araları açılmış, kendisi yeğeniyle birlikte Kıbrıs'a giderken Paulus Suriye ve Kilikya(Adana)ya gitmiştir. İşte Barnaba hakkında bilinenler bunlardır, gerisi, altıncı asırdan öteye gitmeyen rivayetlerdir. Bunlara göre:

O bekâr idi, geçimini kendi elinin emeğiyle sağlardı. Heybetinden dolayı öteki milletler ona "Müşteri (gezegeni)" lakabını vermişlerdi. Selâmis Konseyinde mezhebini yaymağa çalıştığı için onu dışarı çıkarıp taşlayarak öldürmüşler; bir topluluk cesedini de yakmak istemiş, fakat Markos cesedi kurtarıp bir mağaraya gömmüştür. Daha sonra hıristiyanlar arasında çıkan kargaşa yüzünden kabri kaybolmuştur.

Olaydan dört asır sonra yahudi olmayan milletlerden biri ortodoks Selâmis kilisesinden ayrılmak istemiş, Barnaba, Papas'a ru'yâsında üç kez görünüp bir İncîl nüshasiyle birlikte cesedinin bulunduğu yeri göstermiş, gerçekten eşilince ceset ve kitap bulunmuştur.

Fakat Barnaba'nın, ilk Milan papası olduğuna dair kesin bir senet yoktur. Ancak Emprosius, ondan önce orada papaslık yapanların adlarını anmamıştır. Katolik kilisesi, 11 Haziranda onun bayramını kutlar. Tolon Kilisesinin de, cesedinin bulunduğu kilise olduğu ileri sürülür.

Arapçada ona nisbet edilen kalpazanlık yapılmış bir İncîl vardır ki bu İncil, İspanyolca ve İtalyancaya terceme edilmiştir. Fotilirius Elçilik Yasasında bunu apokrif kitaplar arasına koymuş, Papa Cilasyus II ise 1118'de bu

1. S. 2.

İncîl'i okumayı yasaklamıştır.

Hıristiyan âlimlere göre Barnaba Milâdî 64 yılında ölmüş veya öldürülmüştür. Bundan dolayı onun Paulus'a yazdığı iddiâ edilen mektup, onun değildir. Çünkü bu mektupta bu tarihten sonra meydana gelen olaylardan söz edilmektedir. Bu mektup Barnaba'ya nisbet edilmiştir [1].

Saf Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Göklerde ve yerde bulunan herşey, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbîh eder (1).

2. İnsan yapmayacağı ve yapamayacağı işi söylememelidir. Bu, Allah'ı kızdırır (2-3).

3. Allah, kendi yolunda duvar gibi birbirine kenetlenmiş saflar oluşturan savaşçıları sever (4).

4. Doğruluktan ayrılanların kalbleri eğrilir, düşünceleri bozulur. Çünkü Allah, yolundan çıkanları doğru yola iletmez. O'nun yolundan başka doğru yol yoktur, o yoldan çıkan, başka doğru yol bulamaz ki. Allah, haksızları yola iletmez (7). Doğru yolda olanlar haksızlık etmezler.

Demek ki Allah'ın hidâyet etmediği kimseler, iyi niyyetli insanlar değil, yoldan çıkmış , yola gelmek de istemeyen zâlimlerdir. Böyleleri iyi niyyetli olsalar zaten yola gelirler, fâsık ve zâlim olmazlar. Öyle ise Allah'ın hidâyet etmemesi, bu insanları doğru yola zorlamaması demektir; doğru yolda olanları eğri yola düşürmesi demek değildir. Zaten adamlar eğri yoldadırlar ve ondan ayrılmak da istemiyorlar, Peygamber'in çağrısını dinlemiyorlar. Allah onlara başka nasıl hidâyet edecek? Onlar peygamberin sözünü dinlemeyip bâtıl yollarında ısrar ettikten sonra Allah onları doğru yola zorlamaz, kendi hallerine bırakır.

5. Hz. Îsâ, İsrâil oğullarına gönderilmiş, kendinden öncekini doğrulayan ve kendisinden sonra Ahmed adında bir peygamberin geleceğini müjdeleyen bir peygamberdir. İsrâil oğulları, kanıtlarla gelen o peygamberi tanımamışlar, onun getirdiği vahylere "büyü" demişlerdir (6).

6. Uydurduğu yalanı Allah'ın üstüne atan, uydurduğu sözü Allah'ın sözü gösteren kişi, en zalimdir (7).

7. Allah mutlaka nurunu tamamlar. Kimse O'nun nurunu söndüremez. Ne kadar çalışsalar da o nuru söndüremezler:

"Bir şem'a ki Hak yandıra, bin bâd ile sönmez".

1. Mu'âllim Petrus el-Bustânî, Dâiretu'l-Me'ârif: 5/362-363, Tahran, Müessesetu Matbû'âti İsmâîliyyân.

8. Allah, kendisine tapınma dini olan gerçek dini, bütün şirk dinlerinin üstüne çıkarmak için elçisini göndermiştir (9).

9. Allah'a ve Elçisine inanıp, malıyle ve canıyle Allah yolunda çalışmak, insanı acı azâbdan kurtaracak, cennete sokacak, dünyâda zafere, pek yakın bir fethe eriştirecek çok kârlı bir ticârettir (10-13).

10. Toplum, Peyğambere ve Hak da'vetçisine birden bire inanmaz. İnananlar olmakla beraber ilk anda büyük kesim karşı çıkar. Gerek Îsâ, gerek Muhammed (ikisine de selâm olsun), gerek öteki peyğamberlerin durumu hep böyledir. Sonunda Allah, inananların sayısını artırmış, onları güçlendirmiş ve inanmayanlara üstün getirmiştir (14). Bu, Allah'ın her peyğambere ve her samimî Hak da'vetçisine va'didir. Allah, inananları galip getirecektir.

Şu son dünyâ târihindeki gelişmeler de bunu göstermiyor mu? Allah'a, dine karşı bayrak açan komünizm dünyâsı, sonunda nasıl inananlara teslîm oldu? Bütün dünyâda dindarlar, inanmayanlara galip gelmektedir. Bu, her zaman böyle olacaktır. Çünkü Allah'ın te'yîdi inananlardan yanadır.

SAF SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	يُقَاتِلُونَ	Meksûr t ile, etken:	Çoğunluk.
	يُقَاتَلُونَ	Meftûh t ile, edilgen:	Zeyd ibn 'Alî [1].
6	مِنْ بَعْدِيَ آسْمُهُ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr ve Şu'be.
	مِنْ بَعْدِى آسْمُهُ	Sâkin yâ ile:	Ötekiler [2].
	سٰحِرٌ	İsm-i fâil kipi:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	سِحْرٌ	Masdar kipi:	Ötekiler [3].
	رَسُولُ آللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ آلتَّوْرٰيةِ وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنْ بَعْدِى آسْمُهُ أَحمَدُ، فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هذَا سِحْرٌ مُبِينٌ		Çoğunluk.
	رَسُولُ آللَّهِ إِلَيْكُمْ وَ أُبَشِّرُكُمْ بِنَبِىٍّ أُمَّتُهُ آخِرُ آلْأُمَمِ يَخْتِمُ آللَّهُ بِهِ آلْأَنْبِيَاءَ وَ آلرُّسُلَ قَالُوا هذا سِحْرٌ مُبِينٌ		Übeyy [4].

1. el-Bahr: 8/261.
2. Kurtubî: 18/83; en-Neşr: 2/287; el-Budûr: 317.
3. el-Mesâhif: 101, 265; Tebsırah: 699; el-Budûr: 317.
4. el-Mesâhif: 170.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	وَ هُوَ يَدَّعِى	Meftûh yâ, şeddeli dâl ile, iddi'â'dan:	İbn Mes'ûd ve Talha.
	وَ هُوَ يُدْعَى	Madmûm yâ, sâkin dâl ile, da'vetten edilgen:	Çoğunluk [1].
8	لِيُطْفُوا	İki halde de hemzenin hazfi, fâ'nın dammıyle:	İbn Keŝîr [2].
	لِيُطْفِيُوا	Hemzenin yâ'ya dönüştürülmesiyle:	Hamza.
	لِيُطْفِئُوا	Hemze'nin telaffuzu ile:	Ötekiler [3].
	مُتِمُّ نُورِهِ	Tenvinsiz, izâfetle, nûr mecrûr:	İbn Keŝîr, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Hafs.
	مُتِمٌّ نُورَهُ	Tenvinli, nûr mansûb:	Ötekiler.

1. el-Mesâhif: 101, 327; Kurtubî: 18/84.
2. Vakıf halinde Hamza'nın üç vechinden biridir.
3. en-Neşr: el-Hemzu'l-müfred; el-Budûr: 317.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	تُنَجِّيكُمْ	Meftûh nûn, şeddeli cîm ile, tenciye'den:	İbn 'Âmir, Ebû Hayve.
	تُنْجِيكُمْ	Sâkin nûn ile, incâ' kökünden:	Ötekiler [1].
10	عَذَابٍ أَلِيمٍ		Çoğunluk.
	الْعَذَابِ ٱلْأَلِيمِ		İbn Mes'ûd [2].
11	تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجَاهِدُونَ	İki muhâtab muzâri':	Çoğunluk.
	تُؤْمِنُوا بِاللهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجَاهِدُوا	İki muhâtab mansûb muzâri':	Übeyy ve Zeyd ibn 'Alî [3].
	آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جَاهِدُوا	İki emir kipi:	İbn Mes'ûd [4].
12	وَ مَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ ذٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ		Çoğunluk.
	وَ لَكُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ		İbn Mes'ûd [5].
13	نَصْرٌ مِنَ ٱللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	نَصْرٌ مِنَ ٱللَّهِ وَ فَتْحًا قَرِيبًا	Nasb ile:	Übeyy ve İbn Ebî Able [6].

1. Tebsırah: 699; Kurtubî: 18/87; el-Budûr: 317.
2. el-Mesâhif: 101.
3. el-Mesâhif: 170.
4. el-Bahr: 8/263; el-Mesâhif: 101.
5. el-Mesâhif: 101.
6. el-Mesâhif: 170.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
14	كُونُوا		Çoğunluk.
	كُونُوا أَنْتُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	أَنْصَارًا لِلَّهِ	Ensâr tenvînli, ism-i Celâlden önce cer lâmı:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Nâfi'.
	أَنْصَارَ ٱللَّهِ	İzâfetle:	Ötekiler [2].
	مَنْ أَنْصَارِىَ إِلَى	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi'.
	مَنْ أَنْصَارِى إِلَى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [3].
	أَنْصَارُ ٱللَّهِ	İzâfetle:	Çoğunluk.
	أَنْصَارٌ لله	Ref' ile ve cer lâm'iyle:	İbn Mes'ûd [4].
	فَآمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ وَ كَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا ٱلَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ		Çoğunluk.
	فَآمَنَتْ مَعَهُ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِى إِسْرَئِيلَ فَأَثْبَتْنَا ٱلَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ عَلَى عَدُوِّهِمْ		İbn Mes'ûd [5].
	فَآمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَثَبَّتْنَا ٱلَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ نَصَرْنَاهُمْ عَلَى عَدُوِّهِمْ		Übeyy [6].

1. el-Mesâhif: 101.
2. Tebsırah: 700; Kurtubî: 18/89; en-Neşr: 2/387; el-Budûr: 317.
3. Tebsırah: 700; en-Neşr: 2/387; el-Budûr: 317.
4-5 el-Mesâhif: 101.
6. el-Mesâhif: 170.

62/96 CUMU'A SÛRESİ

Adını Cuma namazına koşmayı emreden 29 ncu âyetinden alan bu sûre, iki bölüme ayrılır: Birinci bölümde Allah'ın, ümmî Araplar içerisinde, onları manen yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir elçi göndermesinin, O'nun bir lûtfu olduğu belirtilir; Tevrât'ı yüklenip onun buyrukları uyarınca hareket etmeyen yahudiler, taşıdığı kitâplardan yararlanamayan eşeğe benzetilir ve onların lâf ile Allah'ın dostları olduklarını iddiâ etmeleri kınanır.

İkinci bölümde Cuma günü ezân okununca alış-verişi bırakıp namaza koşulması emredilir, namaz kılarken bir ticâret ve eğlence görünce Peyğamber'i namazda bırakıp çıkanlar kınanır.

İçinde yahudilere hitâbedildiğine göre sûrenin, henüz Medine'de yahudî cemâati varken inmiş olması gerekir. Son yahudî cemâati Kurayza oğulları, beşinci hicret yılında vukubulan Hendek Olayından sonra cezalandırılmış ve bundan sonra Medine'de yahudi kalmamıştır. Hendek olayına Ahzâb Sûresinde işâret edilmektedir. Buna göre bu sûrenin, Ahzâb Sûresinden önce inmiş olması gerekir. 11 âyettir. Resmî sıralamada 62 nci, iniş sırasına göre 96 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ
١ هُوَ الَّذ۪ي بَعَثَ فِي الْاُمِّيّ۪نَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه۪ وَيُزَكّ۪يهِمْ
وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ٢

﴿٢﴾ وَاٰخَر۪ينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ

اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Göklerde ve yerde bulunanların hepsi, pâdişâh, mukaddes, azîz, hakîm olan Allah'ı tesbîh etmektedir. 2- O'dur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar önceden, apaçık bir sapıklık içinde idiler. 3- (O elçiyi) *Yine onlardan olup henüz kendilerine katılmamış bulunan, başka kimselere de gönderdi. O azîzdir, hakîmdir. 4- Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lûtfudur. Allah büyük lûtuf sâhibidir.*

Tefsîr:

1-3 ncü âyetlerde göklerde ve yerde ne varsa hepsinin, kâinâtın pâdişâhı, Kuddûs (tertemiz, lekesiz, bütün olgunluklara sâhib), 'azîz (dâimâ galip, üstün, güçlü, kudretine erişilmez), hakîm (hüküm ve hikmet sahibi, yaptığını hikmetle ve sağlam yapan) Allah'ı tesbîh ettiği ve o yüce Pâdişâhın, ümmî Araplar içerisinde, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları cehâlet, şirk ve kötü ahlâk kirlerinden, bâtıl inançlardan temizleyip yücelten, o sapık insanlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdiği belirtilir. Lâmı târifli olarak kullanılan 'el-Kitâb' ile, daha önceki preyğamberlere verilmiş olan asıl Kutsal Kitâb olduğu, 5 nci âyetten de anlaşılmaktadır. O Kutsal Kitâbın katıksız aslı, Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. Ümmîlerden kasıt Araplardır. Ümmî üç anlama gelir:

Biri ümme mensub, yani anadan doğduğu gibi kalmış, okuma yazma öğrenmemiş insan demektir. İkincisi ümmete mensub, üçüncüsü Ümmü'l-Kurâ'ya mensub yani Mekkeli demektir. Fakat birinci mânâ daha doğrudur. Burada Arapların okur yazar, ilim sahibi insanlar olmadıklarına işaret edilmektedir.

3 ncü âyet, ikinci âyete atfedilmiştir. Yani Allah ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderdiği gibi o elçiyi, yine onlardan olup henüz kendilerine katılmamış bulunan başka kimselere de gönderdi. Müfessirlere göre Peyğamber'in sahâbilerine katılmamış olan başka insanlar sonra gelecek bütün insanlardır. Şevkânî ise bunların, sonradan gelecek olan Arap müslümanlar olduğunu söylüyor. Çünkü "مِنْهُمْ" zamiri, bu sonradan gelecek müslümanların, yine onlardan yani Araplardan olduğunu belirtmektedir. Ancak bunun

böyle zikredilmesi, Araplara olan nimeti belirtmek içindir. Bu, Peyğamber'in risâletinin genelliğine aykırı değildir [1].

İbn 'Abbâs ve bir topluluğa göre bu *"onlardan olan başka insanlar"* tabiri ile Arap olmayan bütün müslümanlar kasdedilmiştir. Bunu desteklemek için Ebuhüreyre'nin şöyle dediği rivâyet edilir: "Biz Cuma Sûresi indiği zaman Peyğamber(s.a.v.)in yanında idik, sûreyi okudu *"Onlardan olan, fakat henüz kendilerine katılmamış bulunan kimseler"*e gelince, bir adam:

— Ey Allah'ın Elçisi, henüz bize katılmamış olan bu insanlar kimlerdir? dedi.

Peyğamber (s.a.v.) ona cevap vermedi. Adam sorusunu iki üç kere tekrar edince Peyğamber (s.a.v.) elini, aramızda bulunan Selman(ın omuzun)a koydu ve:

— Nefsimi elinde bulunduran Allah hakkı için iman Süreyyâda dahi olsa bunlardan bazı erkekler uzanıp onu alırlar, dedi" [2].

Buhârî ve Müslim'de bulunmasına rağmen bu hadisin sıhhati çok şüphelidir. Bunda İranlıların ırkçılık propagandaları yanında şî'îlik propagandası da açıktır. Kaldı ki Sûrenin mukaddimesinde belirttiğimiz gibi bu sûre, hicretin beşinci yılından önce inmiştir. Ebu Hüreyre ise henüz o zaman Medine'ye gelip müslüman olmamıştı. Çünkü Ebuhüreyre, hicretin yedinci yılında, Hudeybiye Barışından sonra Medine'ye gelmiş, o sırada Peyğamber (s.a.v.) Hayber'de bulunduğu için Hayber'e gitmiş ve orada bîat edip müslüman olmuştur [3].

Bundan dolayı sûrenin indiği sırada Ebûhüreyre'nin, ashâb içerisinde bulunması ve yeni inmiş olan bu sûreyi Peyğamber'in ashabına okuyuşunu dinlemiş olması ve bu sözü söylemesi, ona iftiradan başka bir şey olamaz.

Taberî'nin dediği gibi âyetin bu cümlesiyle, henüz müslüman olmamış fakat daha sonra İslâma girecek olan Arap, yabancı bütün insanlar kasdedilmiştir.

Hz. Peyğamber, Arapça konuşan bir insan olarak Araplara gönderilmiştir. *"Çünkü Allah, her kavme kendi diliyle konuşan elçi gönderir".* Aksi takdirde mesajı anlaşılmaz. İbrâhîm Sûresinin dördüncü âyetinde bu husus açıkça belirtildiği gibi, bu sûrede de belirtilmiştir. Ama Peyğamberin mesajı dil bakımından Arapça konuşanlara hitâbetmekle beraber, bu mesajın içeriği, bütün insanlar için geçerlidir. Zaten öteki peyğamberlerin mesajları da aynı niteliktedir. Peyğamberler, birbirlerinin devamı ve destekçisidir.

1. Fethu'l-Kadîr: 5/225.
2. Buhârî, Tefsîr: 62; Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 231; Tirmizî, Tefsîr: 47, 62, Menâkıb: 70; İbn Hanbel, Musned: 2/417; et-Tâc: 4/261.
3. Ebû'l-Ferâc 'Abdu'r-Rahmân ibn 'Alî el-Cevzî (v. 597), Safvetu's-Safveh: 1/286, Haydarâbâd: 1355, H.; el-İsâbeh fî Temyîz'is-Sahâbeh: 4/206, Mısır, 1328.

Bu âyetlerin, şimdi anlatılacak olan yahudilerin övünmelerine cevâbolduğu açıktır. Onlar kendilerinin, Allah'ın seçkin kavmi olduklarını, peyğamberlerin kendi aralarından çıktığını, peyğamberliğin kendilerine özgü olduğunu, Kitâbın da kendilerine verildiğini söylüyor, bunun için kendilerinin öteki insanlardan üstün olduklarını ileri sürüyorlardı. İşte onlara cevaben Allah'ın, ümmîler arasında da onları aydınlatacak elçi gönderdiği, Mûsâ'ya verilen Kitâb'ın, Hz. Muhammed'e de vahyedildiği, elçi gönderip kitâb indirmenin, Allah'ın lûtfu olduğu, bunu dilediğine vereceği vurgulanarak, hiçbir milletin diğerlerinden üstün olmadığı, bütün insanların Allah'ın kulları olduğu ve Allah'ın dilediği her millet arasından peyğamber seçip ona Kitâb indireceği, Allah'ın bu lûtfuna kimsenin engel olamayacağı bildiriliyor.

Yahudiler müslümanlara karşı bu sözleri ancak kuvvetli oldukları zamanlarda söyleyebilirlerdi ki bu durumları, hicretin beşinci yılına kadar sürmüştür. Ondan sonra güçleri kalmamış, zaten Medine'den tamamen çıkarılmışlar, cezalandırılmışlardır.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ
مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾
قُلْ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا
الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ
ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

5- Kendilerine Tevrât yükletilip de sonra onu taşımayan(onun buyruklarını tutmayan)*ların durumu, Kitâplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür! Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez. 6- De ki: "Ey yahudî olanlar, eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın dostları olduğunuzu*

sanıyorsanız, (bu inancınızda) *samimi iseniz ölümü temenni edin". 7- Ama onlar, ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzünden aslâ ölümü temennî etmezler. Allah zâlimleri bilir. 8- De ki: "Sizin, kendisinden kaçtığınız ölüm, sizi mutlaka bulacaktır. Sonra görünmeyeni ve görüneni Bilen'e döndürüleceksiniz. O size yaptıklarınızı haber verecektir."*

Tefsîr:

5-8 nci âyetlerde kendilerinin Allah'ın dostları, seçkin kavmi olduklarını iddiâ eden yahudilerin davranışı kınanıyor: Evet Allah onlara peyğamber göndermiş, Kitâp indirmiştir ama onlar o Kitâbın buyruklarını gereği gibi uygulamamışlardır. Yolları Kitâbın söylediklerine uymaz. Bu halleriyle onlar, tıpkı sırtında kitâp taşıyan eşeğe benzerler. Eşek nasıl taşıdığı kitaplardan yararlanmazsa onlar da aralarında bulunan Kitaptan yararlanmazlar. Yararlansalar, dinin ruhunu anlar, Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiylerin de Allah kelâmı olduğunu kabul eder ve Hak yolunun açılmasını engellemezlerdi. Allah'ın âyetlerini yalanlayan kavmin durumu ne kötüdür! Allah zâlim, yani haksız insanları doğru yola iletmez.

Daha sonra yahudilere, gerçekten kendileri Allah'ın dostları iseler, ölümü temennî etmeleri emrediliyor. Çünkü Allah, dostlarını cennetle ödüllendirecektir. Bunlar da cennetin kendilerine özgü olduğunu söylüyorlar. Öyle ise cennet şu dünyâdan çok güzeldir. Cennete gideceklerinden emin iseler ölümü temennî etsinler ki bir an önce cennete girsinler. Oysa onlar öyle kötü işler yapmışlardır ki yaptıklarının sonucuyla karşılaşmamak için aslâ ölümü temenni etmezler, ölümden kaçarlar. Fakat ne kadar da kaçsalar, ölüm yine kendilerini bulacaktır. Ölecekler ve gizli, açık herşeyi bilen Allah'ın huzuruna götürüleceklerdir. Allah onlara, dünyâda neler yapmış olduklarını haber verecketir. Râzî şöyle diyor:

"Yahudîler kendilerinin Allah'ın dostları ve sevgilileri olduklarını iddiâ etmişlerdi. Allah *"Samimi iseniz ölümü temennî edin"* sözüyle bu övünmelerini yalanladı. Onlar kendilerinin Kitâb ehli olduklarını, Arapların kitâbı olmadığını söylemişlerdi. Allah onları kitâplar taşıyan eşeğe benzeterek bu övünmelerini reddetti" [1].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/8.

ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَاِذَا
قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا
اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًاۨ انْفَضُّٓوا اِلَيْهَا وَ
تَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ
الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

9- Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağırıldığı zaman, Allah'ı anmağa koşun, alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. 10- Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lûtfundan nasibinizi arayın, Allah'ı çok anın ki başarıya eresiniz. 11- Bir ticâret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de, ticâretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."

Tefsîr:

9-10 ncu âyetlerde mü'minlere, Cuma günü namaza çağırıldığı zaman alış-verişi bırakıp hemen Allah'ı anmağa gitmeleri, namaz bitince yeryüzüne dağılıp Allah'ın nasibettiği rızkı aramaları ve başarıya ermeleri için Allah'ı çok anmaları emrediliyor.

11 nci âyette de Peyğamber, Cuma namazı hutbesini iradederken, ticaret kervanının davulunu duyan cemâatin dağılıp kervana koşmaları kınanıyor. Allah'ın katında bulunan ödülün eğlenceden ve ticaretten daha hayırlı olduğu ve rızık verenlerin en iyisinin Allah olduğu vurgulanıyor.

Cuma günü ezân okunduğu zaman namaza gidilmesini emreden 9 ncu âyet, ilk defa Cuma namazını farz kılmıyor, âyetlerin sözakışından Cumanın daha önce mevcudolduğu, fakat bazı kimselerin ezân okunduğu halde yine işlerine, güçlerine devam ettikleri, Cuma namazının ve hutbesinin önemini vurgulamak üzre bu âyetlerin indiği anlaşılmaktadır. *"Ticaret veya eğlence görünce hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar"* meâlindeki son âyet de, bu âyetlerin inişinden önce de Cuma namazının ve hutbesinin

var olduğunu gösterir.

Cemiyet, cemâat, toplanmak anlamlarına gelen Cum'a, haftanın günlerinden birinin adıdır. Bugünün, Araplarda çok eskiden beri bir toplantı ve âyîn günü olduğu, delîllerle sâbittir. Yahudilerin Cumartesi, hıristiyanların Pazar günü toplanıp âyin yaptıklarını gören Arapların, onlardan esinlerek Cuma gününü dini bir toplantı günü yaptıklarını kanıtlayan rivâyetler vardır. İbn İshâk'ın rivayetine göre: "Peyğamber (s.a.v.), Mekke'den hicret ettiği sırada önce Kubâ'ya indi, Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri 'Amr ibn 'Avf oğullarının yurdunda kaldı. Cuma günü oradan hareket etti, Sâlim ibn 'Avf oğullarının yurduna geldiği zaman Allah'ın Elçisine Cuma ulaştı (yani Cumanın vakti girdi). Allah'ın Elçisi, vâdinin içinde, Rânûnâ'da Cuma namazını kıldı. Bu, Medine'de kıldığı ilk Cuma idi" [1].

Bu rivâyet, Cumanın, hicretten önce Mekke'de de kılınmakta olduğunu gösterir. Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, Beyhakî ve Hâkim'in 'Abdurrahmân ibn 'Avf ibn Kâ'b ibn Mâlik'den rivâyet ettikleri söz de bu görüşü teyideder. Sonradan kör olan babasını gezdiren Abdurrahmân şöyle demiş: "Babam, Cuma günü nidâyı (ezânı) duyunca Es'ad ibn Zürâre'ye rahmet ve istiğfar ederdi (Allah ona rahmet eylesin, onu bağışlasın) derdi. Dedim ki: 'Babacığım, Cuma ezânını her duydukça niçin Es'ad ibn Zürâre'ye mağfiret diliyorsun?' Dedi ki: 'Benî Beyâd'a Hareminden olan Nakî'u'l-Hadamât'ta bize ilk Cumayı kıldıran odur.' 'O gün kaç kişi idiniz?' dedim. 'Kırk kişi idik' dedi" [2].

İbn Sa'd'in Tabakat'ında da Ebu Ümâme künyesini taşıyan Es'ad ibn Zürâre'nin, Peyğamber (s.a.v.) Medine'ye gelmezden önce, Medineli müslümanlara Bakî'deki Benî Beyâd'a Harresi(mahallesin)e ait bulunan bir harâbede veya etrafı çevrili, üstü açık bir yerde Cuma kıldırdığı rivayet edilir. Başka bir rivâyete göre de ilk Cumayı Es'ad'ın yanında kalıp Medinelilere Kur'ân öğretmekte olan Mus'ab ibn 'Umeyr kıldırmıştır [3]. İbn Sa'd'ın rivayetine göre de Medine'de Evs ve Hazrecliler, Peyğamber'e mektup yazıp kendilerine Kur'ân öğretecek birini göndermesini istediler. Peyğamber (s.a.v.) Mus'ab ibn 'Umeyr el-'Abderî'yi gönderdi. Es'ad'ın evinde kalan Mus'ab, onlara Kur'ân öğretirdi. Bir rivâyete göre de Medinelilere Cuma namazını kıldıran Mus'ab'dır [4]. Fakat Es'ad'ın Cuma kıldırdığı rivayeti daha kuvvetlidir. Dârekutnî de bu rivayeti almıştır [5].

İbnu'l-Esîr en-Nihâye'de "Cuma'nın eski adı 'Arûbe'dir herhalde Arapça değildir" demiştir [6]. Cemâlu'd-dîn Abdullâh ibn Ahmed eş-Şîşî ise 'Arûbe'-

1. Tehzîbu Sîreti Ibn Hişâm: 1/122-123.
2. Ebû Dâvûd, Cuma, bâbu'l-Cum'ati fî'l-Kurâ; Beyhakî, Cum'a, bâbu'l-'aded; Hakim, el-Mustedrek, Kitâbu'l-Cum'a: 12; Âlûsî, Ruhu'l-Me'ânî: 28/100.
3. Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî: 28/100.
4. İbn Sa'd, Tabakât: 1/220; Dârekutnî, Cum'a: 7-9.
5. Rûhu'l-Me'ânî: 28/100. Buhârî de benzerini rivâyet etmiştir.
6. İbnu'l-Esîr, en-Nihâye fî Ğarîbi'l-hadîs: 3/203, el-Mektebetu'l-İslâmiyye.

nin Süryânca olup rahmet anlamına geldiğini kesinlikle belirtmiştir. 'Arûbe'-ye ilk defa Cuma adını veren de Kâ'b ibn Luey'dir. Araplarda günlerin eski adları: "أول، أهون، جبار، دبار، مونس، عروبة، شيار : Evvel, Ehven, Cubâr, Dubâr, Mûnis, 'Arûbe, Şiyâr'dır. Bu adların, sabiîlerden Araplara geçtiği anlaşılmaktadır. Çünkü Süryânîler sâbiî idiler. Salıya "جبار", Çarşambaya "دبار" denilmiş olması da bu iki günün sâbiîlerde ve câhiliyye Araplarında uğursuz sayılmalarındandır. Çünkü yıldızlara tapan sâbiîler, bu günleri Merîh ve Zühal'e nisbet ederler. Müneccimler de bunları nahs (uğursuz) sayarlardı. Hâlâ bazılarında Salı ve Çarşamba günlerini uğursuz sayma inancı o eski câhiliyye inançlarının kalıntısıdır [1].

Araplarda günlerin bu eski adlarının ne zaman değiştirildiği, 'Arûbe adının, kimin tarafından Cuma'ya çevrildiği hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bazıları 'Arûbe'ye Cuma adının, Peyğamber'in atalarından Kâ'b ibn Luey tarafından verildiğini, bazıları da Medineliler tarafından verildiğini rivâyet etmişlerdir. 'Arûbe adını Cum'a'ya çeviren Kâ'b ibn Luey, Cuma günü genel toplantılar yapmayı düzenlemiş ve bunu bir gelenek olarak koymuştur [2]. Neysâbûrî'nin rivayetine göre de Peyğamber(s.a.v.)in hicretinden önce: "Medineli müslümanlar, Ebû Ümâme Es'ad ibn Zürâre'ye gelmişler, 'Geliniz bir gün belirleyelim de onda toplanıp Allah'ı analım, namaz kılalım. Çünkü yahudilerin Sebti (Cumartesisi), hıristiyanların Ehadi (Pazarı) var' demişler. Toplantı günü olarak 'Arûbe'yi belirlemişler. Ve o gün iki rek'at namaz kılmışlar, toplantı günü olduğu için o güne Cum'a adını vermişler" [3].

Kendilerine Cum'a namazını kıldırıp hutbe okuyan Es'âd ibn Zürâre, bir koyun kesmiş, onu öğle ve akşam yemişler. Daha sonra Allah, *"Ey inananlar, Cum'a günü, namaz için çağırıldığı zaman..."* âyetini indirmiş [4].

Âlûsî'nin dediği gibi ilk Cuma'nın Es'ad ibn Zürâre tarafından kıldırıldığı rivâyeti daha sağlamdır [5]. Yâhut Âlûsî'nin kaydettiği bir ihtimâle göre de Es'ad, Peyğamber'in emri olmadan, kendiliğinden Cuma'yı kıldırmış, daha sonra da Mus'ab ibn 'Umeyr, Peyğamber'in mektubundaki emriyle Cumayı kıldırmıştır. Yahut ilk defa Es'ad bir köyde Cuma kıldırmış, Mus'ab da ilk defa Medine'nin içinde kıldırmıştır[6].

İbn Hacer el-'Askalânî ise Tuhfetu'l-Muhtâc adlı eserde: "Cuma namazı Mekke'de farz kılındı, fakat yeterli sayı bulunmadığı için, yahut Cumayı açıkça kılmak gerektiği için orada kılınmadı. Peyğamber (s.a.v.) gizlenirdi. İlk Cumayı Es'ad ibn Zürâre, Medine'ye bir mil mesafedeki bir köyde kıldırdı" diyor.

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4977; İbnu'l-Manzûr, Lisânu'l-'Arab: 2/725.
2. Süheylî, er-Ravdu'l-'Unf; Lisânu'l-Mîzân: 2/725.
3. Nizâmu'd-dîn el-A'rac, Tefsîru'n-Neysâbûrî, Taberî kenarında, 28/66, beyrut, 1400, H. 1980 M.
4,5,6. Ruhu'l-Me'ânî: 28/100.

İbn Hacer'in bu izahı, İslâmdaki ibâdetlerin kökenini kesmek ve hiçbir suretle eskiye dayanmadığını ispatlamak çabasından kaynaklansa gerektir. Böyle bir şeye lüzûm yoktur. Çünkü Peygamber (s.a.v.) dini ilk defa getiren bir insan değildir. Dini ilk defa ortaya çıkarmamıştır: *"De ki: Ben elçilerden bir türedi değilim"*[1] âyetinin bildirdiği üzre o, kendisinden önceki peygamberlerin devamı olduğu gibi, onun getirdiği din de daha önceki İlâhî dinlerin devamı ve evrimleştirilmiş şeklidir. Eski dinlerin şirke bulanmış hükümleri şirkten arındırılmış, değiştirilmesi gereken hükümleri değiştirilmiş ve gerekli yeni hükümler de konularak İslâm, son şekliyle ortaya çıkmıştır. Ama güneşin altında geçmişi olmayan hiçbir şey yoktur. İslâmın da bir mâzisi, backgroundu vardır. İslâm dini, eski İlâhî dinlerin en olgunlaştırılmışıdır: *"Bugün size dininizi olgunlaştırdım"*[2] âyeti de bu gerçeği bildirmiyor mu?

Hz. Peygamber'in, Cuma namazı Mekke'de farz kılındığı halde kılmaması görüşü çok sakat ve hattâ Allah'ın Elçisine iftirâdır. Peygamber (s.a.v.) Mekke'de diğer namazları da evinde, vadilerde, yanında bulunan insanlarla birlikte kılardı. "Hz. Peygamber, Hatice'ye, Alî'ye ve sayıları gittikçe artan müslümanlara namaz kıldırmıştır. Sahâbileriyle birlikte namazı cemaatle kılardı. Gerçi cemâati az idiyse de yine cemâatle namaz kılarlardı" [3]. Diğer namazları kılarken Cuma farz olduğu halde onu niçin kılmasın? Allah Elçisinin, bazan namazı Ka'be'de, herkesin gözü önünde kıldığını anlatan rivâyetler vardır. Bir kere Ebucehil onu, Ka'be civarında namaz kılarken görünce kızmış, secdeye vardığı sırada üzerine hayvan barsaklarını atmıştı. O aslâ Allah'ın emrettiği bir hükmü gizlemezdi. Kaldı ki namaz, müşriklere yabancı bir şey değildi. Çünkü zaten onlarda da namaz ibâdeti vardı. Ancak onlar buna pek önem vermez, düzenli namaz kılmazlardı. Ve namazlarında Allah ile beraber putları da anarlardı. Onların Peygamber'e kızmaları, namaz kılması yüzünden değil, fakat putlarını reddetmesi, kendi dinlerini kötülemesi yüzünden idi.

Henüz şartları oluşmadan, daha sonra uygulanmak üzre Cuma namazının farz kılınmış olmasının bir anlamı bulunmadığı gibi bu konuda bir delîl de yoktur. Önce Hz. Peygamber'in kendi ictihâdiyle uygulanırken sonradan farz kılınan bazı ibâdetler vardır. Meselâ abdest böyledir. Fakat farz kılındığı halde uygulanması ertelenmiş bir hüküm veya ibâdet yoktur. Uygulanma şartları oluşmadığı için cihâd, müslümanların isteklerine rağmen Mekke'de farz kılınmamıştır.

1. Ahkaf Sûresi: 9.
2. Mâide Sûresi: 3.
3. Cevâd Alî, Târîhu's-salâti fî'l-İslâm, s. 16, Bağdâd, Matbaa'atu Dıyâ'.

İmdi Es'ad ibn Zürare'nin, Peyğamber(s.a.v.)in, medine'ye hicretinden önce kendiliğinden Cuma günü ibâdet için toplantı düzenlemesi ve namaz kıldırması, Cuma günü toplanıp ibâdet etmenin, Yeŝrib sınırını aşan köklü bir geleneğe dayandığı görüşünü güçlendirir. Nitekim Kâ'b ibn Luey'in, 'Arûbe adını Cum'a'ya değiştirdiği hakkındaki rivâyet de bu toplantı ve ibâdet geleneğinin eskilere dayandığını göstermektedir. Muhammed 'İzzet Derveze şöyle diyor:

"İşleri bırakıp namaza, yâhut dinî âyinlere vakit ayırma, dinî toplantılar yapma düşüncesi, aslında yahudi ve hıristiyanlardan alınmış olabilir de, olmayabilir de. Dinî genel toplantılar için haftada özel günleri olan birçok eski millet vardır ki bunlar yahudi ve hıristiyan değillerdir.

"Rivâyetlerin, bu eski câhiliyye devrinin haftalık toplantı âdetlerinden pek söz etmemesi, câhiliyye devrinin sonlarında bunun artık pek önemsenmediğini, adından başka bir önemi kalmadığını gösterir. Biraz sonra gelecek Cumanın faziletini anlatan hadis de, bugünün eskiden beri var olduğunu kanıtlar. İslâm bu güzel geleneği ihyâ etmiştir ki bu eski Arap toplantı günü, müslümanların Allah'ı anma, namaz kılma, Allah Elçisinden ve ondan sonraki imamlardan hutbe ve öğüt dinleme günleri olsun. Bütün bunlardan açıkça anlaşılır ki İslâmda Cuma namazı esasen Mekke devrinden beri vardı ve Peyğamber'in sünneti olarak devâm ediyordu. Sonra hicretin dört ve beşinci yılları arasında inen Cuma Sûresinin: *"Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağırıldığı zaman Allah'ı anmağa koşun, alışverişi bırakın..."* âyetiyle Kur'ân buyruğu haline gelmiştir" [1].

11 nci âyetin iniş nedeni hakkında şu olay anlatılır: Dihyê ibn Halîfe el-Kelbî'nin ticâret kervanı Şam'dan geldi. O sırada Medine'de kıtlık ve pahalılık vardı. Peyğamber (s.a.v.) minberde konuşmasını yaparken, gelen kervanın sesini duyanlar, Peyğamber'i öyle ayakta bırakıp kervana koştular. Yalnız on iki erkek ve bir kadın kaldı [2]. İşte bu olay üzerine yüce Allah: *"Bir ticâret veya eğlence gördükleri zama hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar..."* âyetini indirdi [3].

Beğavî, bu haberi biraz daha ayrıntılı olarak nakleder. Ona göre cemâatin dağılmasının sebebi, kafilenin davulunu işitmeleridir. Peyğamber (s.a.v.) bu duruma o kadar kızmış ki: *"Muhammed'in canını elinde bulunduran Allah hakkı için eğer birbirinizi izleseydiniz, yani hepiniz gitmiş olsaydınız, Vâdîyi ateş seli doldurur, sizi götürürdü"* demiş. Başka bir rivâyette de Peyğamber (s.a.v.): *"Mescidde kaç kişi kaldı?"* diye sormuş. *"On iki erkek, bir kadın*

1. et-Tefsîru'l-hadîŝ: 8/234.
2. Bu rivâyete göre demek ki Peyğamber zamanında kadınlar da Cuma namazına geliyorlardı.
3. Buhârî, Tefsîr: 62; Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 62; Câmi'u'l-beyân: 28/104.

kaldı'' demişler. *''Onlar olmasaydı, üzerinize gökten taş yağdırılırdı''* demiş [1].

Taberî'deki bir rivâyete göre olay, üç Cuma ardı ardına tekerrür etmiş. Her defasında cemâat gitmiş ve yalnız on iki erkek ile bir kadın kalmış. Peygamber (s.a.v.): *''Eğer sonunuz başınıza tabi olsaydı, yani hepiniz gitseydiniz, üzerinize vadî, ateş seli akıtırdı''* demiş. Bunun üzerine bu âyet inmiş [2].

Mukâtil'den gelen bir rivâyete göre Peygamber (s.a.v.), Cuma günü, hutbeyi, bayram hutbesi gibi namazdan sonra iradedermiş. Peygamber namazdan sonra âdeti üzre konuşmasını yaparken kervan sesini duyan cemâat gitmiş [3].

Âyetin siyâkından (sözakışından) Peygamber'i hutbede yalnız bırakmanın, sadece bir kere değil, birkaç kez olduğu anlamı çıkar. Çünkü *''Ticâret veya eğlence gördükleri zaman hemen ona koşarlar''* sözü, bunun tekerrür eden bir olay olduğunu gösterir. Nitekim Taberî'deki bir rivâyette de bunun üç kere vukubulduğu anlatılmaktadır. Herhalde böyle yapanlar ilk muhâcirler ve ensâr değil, henüz İslâmın ruhu tam içlerine sinmemiş olan kimselerdi. Allah ve Elçisinin sevgisiyle dolu olan ilk müslümanların böyle bir şey yaptıklarına ihtimal verilmez.

Cuma'nın hükümleri:

9 ncu âyetteki ''فَاسْعَوْا*: Koşunuz''* emrinden maksat, koşmak değil, işi gücü bırakıp namaza gitmektir. Hz. Ömer ve Abdullâh ibn Mes'ûd'un: ''فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ آللّٰهِ''ı ''فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ آللّٰهِ*: Allah'ı anmaya gidiniz''* şeklinde okudukları rivâyet edilir. Abdullâh ibn Mes'ûd: ''Eğer âyetteki emir sa'y (koşmak) olsaydı, öyle koşardım ki omuzumdan ridâm düşerdi. Fakat âyet ''فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ آللّٰهِ*: Allah'ı anmaya gidiniz'*dir'' demiş ve kendisi âyeti böyle okumuştur [4].

Ẑikrullâh (Allah'ı anmak) ise, Cuma hutbesi ve namazdır. Ebû Hanîfe'ye göre Cumanın rüknü (temeli) Allah'ı anmaktır. Bundan dolayı ''subhânellâh'', ''elhamdu lillâh'', 'Allâhu ekber'' gibi zikrullâh denilebilecek en kısa zikir ile de hutbenin farzı yerine getirilmiş olur. Zikrin en azı teşehhüd miktarı kadar olmasıdır. Bu zikrin biraz uzun olup bir va'z, nasihat ve duâyı içermesi ise sünnettir.

Şâfi'î'ye göre iki hutbe okunması şarttır. Birinci hutbe hamdi, salât ve

1. Beğavî, Me'âlimu't-Tenzîl, Hâzin kenarında: 7/94-95; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/368; et-Tefsîru'l-hadîs: 8/232.
2. Câmi'u'l-beyân: 28/104.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/368.
4. Câmi'u'l-beyân: 28/100.

selâmı, takvâyı tavsiye ve bir âyeti içermeli; ikinci hutbe de böyle olmalı, yalnız ikincisinde âyet yerine inanan insanlara duâ etmelidir.

Fakat âyette zikrullâh emredilip bunun azına, çoğuna işaret edilmediği için Ebû Hanîfe'nin görüşü, âyetin ruhuna daha uygundur.

Aslında Cuma hutbesi, büyük imam yani Hz. Peygamber'in halifesi tarafından veya onun yetki verip görevlendireceği kimse tarafından okunur. Ve bu konuşmada müslümanlara haftanın önemli dinî ve siyâsî meseleleri ve bunların çözümleri anlatılır, hedefleri gösterilir.

"Namaz kılınınca yeryüzüne dağılın" emri bir ruhsattır. Yani dışarı çıkabilirsiniz, Allah'ın lûtuf ve keremini arayabilirsiniz, işlerinizi görebilirsiniz, demektir. Yoksa mutlaka mescidden çıkıp gitmeyi gerektirmez. Dileyen çıkar, dileyen mescidde oturup zikir ve fikrine devam edebilir.

Hz. Peyğamber (s.a.v.) devrinde, Cuma günü, Peyğamber hutbeye çıktığı zaman Bilâl mescidin kapısında ezân okurdu. Bundan önce ezân okunmazdı. Hz. Peyğamber hutbeden inince de namaz için kamet getirilirdi. Ebubekir ve Ömer devrinde de böyle idi. Fakat Osman zamanında müslümanların sayısı çoğalıp bazı evler mescidden uzak kalınca Hz. Osman, bir müezzin daha görevlendirdi ve ona, *Zevrâ'* denilen evinin üstünde ilk ezânı okumasını emretti. Kendisi hutbeye çıkıp oturduğu zaman da ikinci müezzin ezân okurdu. Hutbeden inince de kamet getirilirdi. Onun bu yaptığını kimse kınamamış ve bu, âdet olmuştur. İbn Zeyd, İkrime'den naklen bunun bid'at olduğunu söylemiştir [1].

Âyetin sarahatiyle Cuma günü, namaz sâatinde alış veriş yasaktır. Fakat o sâat dışında bütün günü tatil etmek ne farz, ne de sünnettir. Tam tersine: *"Namaz kılınınca yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lûtfundan nasîbinizi arayın"* cümlesi, namazdan sonra herkesin işine gücüne gitmesini öğütlmektedir. Bu âyetin hükmüne göre namazı edâ edenin, gidip çalışması, kâr ve kisbiyle meşgul olması daha uygundur. Kâsimî, Kitâp ehline benzememek için Cuma gününü tatil yapmamanın daha uygun olacağını söylüyorsa da bu görüş pek yerinde değildir. Müslümanların dinlenmeye ihtiyaçları vardır. Haftanın herhangi bir gününü tatil yapabilecekleri gibi Cuma gününü de tatil yapabilirler. Fakat Cuma gününün tatil yapılacağına dair dinî bir nass yoktur. Ancak bu, müslümanlar arasında teâmül haline gelmiş, bu konuda bir nevi icmâ' olmuştur.

Hamdi Yazır şöyle diyor: *"Alış verişi bırakın"*: Burada bey', muâmelâttan mecâzdır. Yahut gerçekten alışveriş anlamına olup muâmelâtın

1. Câmi'u'l-beyân: 28/101; Rûhu'l-Me'ânî: 28/98.

bırakılması, nassın delâletiyle sâbittir. Bey'i bırakın denilmesi, çarşıyı, pazarı kapayın demekten daha kapsamlıdır. Emir vücûb için olduğundan ezân okununca sa'y (namaza gitmek) farz, alışveriş yasaktır. İmam namazdan çıkıncaya kadar bu yasak sürer. Fakat bu yasağa rağmen bey' yapılırsa yapılan akid batıl veya fâsid olur mu? Bazıları yasaklanan bir şeyi yapmak haram olduğu için bu bey'in (alışveriş akdinin) merdûd veya fâsid olduğunu söylemişlerdir. Fakat usûl-i fıkıh'ta Hanefîlerin şöyle bir kuralı vardır:

"Bir şeyin zâtından dolayı nehy (yasak), butlân (o şeyin hükümsüz olmasını) gerektirir. Vasfından dolayı nehy, fesâd (bozukluk) gerektirir; mücâvirinden (kendisine ilişkin bir şeyden) dolayı nehy de kerâhet gerektirir. Meselâ sâhibinin izni olmadan başkasının mülkünde, yahut gasbolunmuş yerde namaz kılmak mekruhtur. Bu namazın kendisi tamamdır, fakat yerin sahibinin izni olmadığı için mekruhtur. Yani mücâviri dolayısiyle namaza kerâhet gelmiştir. Ezân vaktinde alış veriş (muâmele) de, akdin kendisinde bir bozukluktan, eksiklikten dolayı değil, ancak ezân vaktine rastladığından dolayı nehyedilmiş olduğu için, akd, diğer şartları yerine getirilerek yapılmış ise sahîh, fakat tahrîmen mekrûh olur" [1].

Gerçek şudur ki Cuma ezânı okunurken namaza gitmeyip başka işle meşgul olmak, alışverişe devam etmek haramdır. Alışverişin kendisi bizzat haram değil, fakat namaz çağırısına uymamak haramdır. Bundan dolayı mü'minin, bu âyetin kesin hükmüne uyarak Cuma günü ezân okununca işini gücünü bırakıp hemen câmie gitmesi Allah'ın buyruğudur.

Cuma namazı iki rek'attir. Hutbeden önce dört rek'at sünneti vardır. İbn Mâce'nin rivayetinde Peyğamber (s.a.v.), Cumanın farzından (ve hutbeden) önce dört rek'at kılardı. Abdullâh ibn Ömer de Peyğamber'in, Cumayı kıldıktan sonra evine gittiğini ve evinde iki rek'at kıldığını rivâyet etmiştir. Demek ki Cumanın farzından önce dört, farzından sonra da iki rek'at sünnet vardır. Fakat âyette emredilen, farz namazdır.

Son zamanlarda bazı kimseler, "İslâmın hükümleri ile idâre edilmeyen yerlerde Cuma namazı kılınmaz" diyerek Cuma namazlarını boykot etmekte ve bu düşünceyi yaymaktadırlar. Cumayı farz kılan âyet geneldir. Cuma namazının kılınmasını, İslâmın hükümlerinin uygulanması şartına bağlamamıştır. Cuma günü namaza çağırıldığı zaman Allah'ın zikrine koşmayı emretmektedir. Binaenaleyh her nerede Cuma namazı için ezân okunursa orada camiye koşmak, Allah'ın emridir. Bir iki kişinin haberiyle bu âyetin genel hükmü bozulamaz. Bu tür davranış, gerçeğe de aykırıdır. Es'ad ibn Zürâre,

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/4970.

Peyğamber'in emriyle değil, kendiliğinden ve henüz Medine'de İslâm hakim olmadan, İslâm hükümleri uygulanmaz iken kırk kişi ile, başka bir rivâyete göre on iki kişi ile [1], Medine dışında bir mahalle veya köyde Cuma namazını kıldırmıştır. Demek ki müslümanlar nerede cemâat bulurlarsa orada Cumayı kılarlar. Es'ad bu ilk Cumayı kıldırırken Medine'de İslâm hükümleri uygulanmıyordu, müslümanlar oniki veya kırk kişi kadar azınlık bir grup idiler.

Cuma namazı kılınabilmek için ne kadar cemâatin bulunması hakkında mezhep imamları arasında hayli ihtilâf vardır. Kimine göre imam dahil iki kişi, kimine göre imam dahil üç kişi, kimine göre imam dahil dört kişi, kimine göre yedi kişi, kimine göre dokuz, kimine göre oniki kişi, kimine göre onüç kişi, kimine göre yirmi kişi, otuz kişi, kırk kişi, elli kişi, seksen kişi, kimine göre de büyük bir kalabalık bulunmak gerekir, belli bir sayı şart değildir. Bir köy sakinleri kadar kalabalık bulunmalıdır. Öyle üç dört kişi ile olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre imam dahil dört kişi olmalıdır [2].

Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği bir hadise göre: *''Cumayı cemâatle kılmak her müslümana farzdır. Yalnız şu dört kişiye: köleye, kadına, çocuğa ve hastaya farz değildir''* [3].

Bu hadîse göre kadınlara Cuma namazı farz değildir. Ancak kervan gelince cemâatin dağılıp yalnız oniki erkek ile bir kadının Hz. Peyğamber'le beraber cuma kıldığını anlatan rivâyetten [4], Peyğamber devrinde kadınların da Cuma namazı kıldıkları anlaşılmaktadır. Fakat kadınlara Cuma namazının farz olmadığı hakkında icmâ' vardır. Farz olmamakla beraber gelip kendilerine mahsus yerde namaz kılmalarında bir sakınca yoktur, hattâ daha iyidir. Çünük o gün va'z ve hutbeyi dinler, bilgili, bilinçli olurlar. Hele bayram namazlarında Peyğamber (s.a.v.), âdet halinde bulunan kadınların dahi mescide gelmesini emretmiş, erkeklere öğütlerini bitirdikten sonra kadınlar tarafına gidip onlara da nasihat etmiştir.

Cumanın sünnetleri, âdâbı, hutbenin sünnetleri vardır ki bunların ayrıntıları, ilmihal kitaplarını ilgilendirir. Dileyen bu konuda ''Yeni İslâm İlmihali'' adlı eserimizin ''Cuma Namazı'' bahsine bakabilirler [5]. Yalnız şurayı hatırlatmak da yerinde olacaktır:

Özellikle Türkiye'de Cuma namazı kılındıktan sonra bir de zuhr-i âhar diye bir namaza niyet edip aynen öğle namazı kılar gibi bir namaz kılarlar.

1. Dârekutnî; İbn Sa'd, Tabakat: 3/119; Cum'a: 2; et-Ta'lîku'l-muğnî alâ'd-Dârekutnî: 2/5; Rûhu'l-Me'ânî: 28/100.
2. Rûhu'l-Me'ânî: 28/102.
3. Ebû Dâvûd, Cum'a: 8; Rûhu'l-Me'ânî: 28/102.
4. Câmi'u'l-beyân: 28/104; Buhârî, Tefsîr, Sûre: 62, Tirmizî, Tefsîr: 62.
5. S. 187-190, İst. 1898.

Cuma günü, Cuma namazı kılana öğle namazı yoktur. Daha önce söylediğimiz gibi Cumanın, farzdan önce iki veya dört, farzdan sonra da iki rek'at sünneti vardır. Bundan başka bir sünneti olmadığı gibi zuhr-i âhar diye bir namaz da yoktur. Bu tamamen uydurmadır ve bu bid'at maalesef Türkiye'de yerleştirilmiştir. Dileyen istediği kadar nafile kılabilir ama zuhr-i âhar niyetiyle bir namaz kılmak doğru değildir. Çünkü bu bid'attir. Bid'atlerden kaçınmak gerekir. Hiçbir kaynak kitapta böyle bir namazdan söz edilmemiştir.

Burada Cumanın fazileti hakkında bazı hadis meâllerini de vererek bu konuyu kapatmak istiyoruz: Ebûhüreyre, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

"Biz son gelen ve kıyâmet gününde öne geçecek olan bir ümmetiz. Onlara Kitâp bizden önce, bize de onlardan sonra verildi. Onlara farz kılınan bu Cuma günü üzerinde de onlar ihtilâf ettiler, Allah bu hususta bizi doğruya iletti. Onlar bugün hususunda bize tâbi'dirler. Yahudiler yarın, hıristiyanlar öbür gün"[1]. Başka bir rivâyette: *"Allah bizi getirdi, Cuma gününe ulaştırdı. Cumayı kaybetmiş olan yahudilere Cumartesi, hıristiyanlara Pazar günü* (toplantı günü) *oldu. Bize Cuma gününü verince onlar bize tabi oldular: Cuma, Cumartesi, Pazar"*[2].

Bu hadîs de Cumanın eskiden beri var olduğunu göstermektedir.

"Kim üç Cumayı (ardı ardına) *küçümseyerek terk ederse Allah onun kalbini mühürler"*[3].

"Her ihtilâm olana Cumaya gitmek gerekir. Cumaya giden herkese de yıkanmak gerekir"[4].

"Her yedi günde bir defa yıkanmak, başını ve bedenini yıkamak her müslümanın üzerine bir borçtur"[5].

"Kim Cuma günü yıkanır, güzel elbisesini giyer, varsa güzel koku sürünür, Cumaya gelir, insanların boyunlarını yara yara öne geçmez, Allah'ın kendisine farz kıldığı namazı kılar, hutbeye çıkan imamı susarak dinler, namazın sonuna kadar böyle edeb ve huşu' ile durursa o ibadeti, o Cuma ile ertesi

1. Buhârî, Cum'a: 12; Müslim, Cum'a: 19-21; Fethu'l-Bârî: 2/382.
2. Müslim, Cum'a, Nevevî Şerhi: 6/143-144.
3. Tirmizî, Cum'a: 7; Müslim, Mesâcid: 254; Ebû Dâvûd, Cum'a: 3; Nesâ'î, Cum'a: 2, 3; İbn Mâce, İkâme: 93; Dârimî, Salât: 205; Muvatta', Cum'a: 2; İbn Hanbel, Musned: 1/402, 422, 450.
4. Ebû Dâvûd, Tahâret: 127. Benzeri bir hadis: Nesâ'î, Cum'a: 9; Buhârî, Ezân: 161, Cum'a: 2, 3, 12, Şehâdât: 18; Müslim, Cum'a: 4,7; Nesâ'î, Cum'a: 6-9; İbn Mâce, İkâme: 80; Muvatta', Cum'a: 2, 4; Dârimî, Salât: 190, İbn hanbel: 3/6, 30, 60... da vardır.
5. Buhârî, Cum'a: 12; Fethu'l-Bâri: 2/382.

Cuma arasındaki günâhlarına keffâret olur"[1].

"Cuma günü öyle bir sâat vardır ki müslüman kul, o sâatte namaz kılar, Allah'tan bir şey dilerse Allah ona dilediğini verir. Biri sordu: Hangi sâattir? Peyğamber (s.a.v.)*: Namazın başlamasından bitmesine kadar olan zaman, dedi"*[2].

Cumu'a Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Göklerde ve yerde bulunan herşey Kutsal, azîz, hakîm olan Allah'ı tesbîh eder, O'nun şânının yüceliğini anlatır.

2. Allah, ümmîlere, kendi aralarından, kendilerine Kitâbı ve hikmeti öğretip onları yüceltecek bir elçi göndermiştir (2, 3).

Bu âyet de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, ümmî diye tanımlanan Araplara gönderildiğini ifâde etmektedir. Çünkü elçinin, ümmîlere gönderildiği ve ümmîlerden olduğu belirtilmektedir. Demek ki bu elçi, Kitâp ehline değil, ümmîlere gönderilmiştir. Zîrâ Kur'ân'da Kitâp ehli, ümmî değil, *"Ûtû'l-ilm:* Kendilerine bilgi verilmiş olanlar", *"ehlu'z-zikr:* öğüt, yani Kitâp sâhibleri", *"ûtû'l-kitâb:* kendilerine Kitâp verilmiş olanlar", *"er-râsihûne fi'l-ilm:* derin bilgi sahipleri" diye vasfedilir. Fakat kendisi bizzât Araplara gönderilmiş ise de risâletinin muhtevâsı geneldir. Peyğamberlerin şahısları, kavimelri için özel, fakat risâletlerinin içeriği kamu âleme geneldir. Kitâp ehline düşen, kendi Kitaplarına uygun vahiyler sunmakta olan bu peyğambere mânî' değil, destek olmaktır.

3. Tevrât sâhipleri, Tevrât'ın hükümlerini gereğince uygulamalıdırlar. Kitâpları Tevrât'ın hükümlerini uygulamayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş eşeğin durumu gibidir. Eşek nasıl sırtındaki kitaplardan yararlanmazsa, Kitaplarının hükmünce gitmeyenler de aynen eşek gibi kitaplarından yararlanmazlar. Bu, kötü bir durumdur, haksızlıktır. Allah haksızları doğru yola iletmez (5).

4. Yahûdîlere göre Allah'ın dostları, sadece kendileridir, başkaları değildir. Allah, öteki insanları İsrail oğullarına hizmetçi olarak yaratmıştır. Bu iddiâ, bâtıl bir iddiâdır. Bütün insanlar Allah'ın kuludur. Üstünlük belli bir kavimde değil, Allah'a gönülden bağlılıkta, ruh temizliğindedir (6). İsrâil oğulları, Kitaplarının hükümlerine tâbi oldukları, tevhîd yolunda gittikleri zaman, elbette müşrik kavimlerden üstün olmuşlardır. Çünkü Allah, dâimâ tevhîd ehline üstünlük va'detmiştir. Ama öteki uluslar da tevhîd yoluna girerlerse Allah katında hepsi eşit olur. Bir kavim ötekinden üstün olmaz. Yahûdîlerin, Tevrât'ta tevhîd ehline olan üstünlük vasfını, kıyâmete dek sadece kendilerine özgü sanmaları, başka milletler tevhîdi kabul etseler dahi yine kendilerini onlardan üstün saymaları büyük hatâdır, İlâhî Kitâbın ruhuna aykırıdır.

1. Buhârî, Cum'a: 18; Müslim, Cum'a: 26-27; Nesâ'î, Cum'a: 24.
2. Buhârî, Cum'a: 37; Nesâ'î, Cum'a, es-Sâatulletî yustecâbu fîhâ ed-du'â.

5. Yine onlara göre cennet sadece Yahûdîlere özgüdür: *"Yahûdî, yahut hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler"* (Bakara Sûresi: 111). Eğer bu iddiâları doğru ise cennet garantisi almış olanların, bir an önce ölmeyi yeğlemesi gerekir. Oysa dünyada yaşamaya en düşkün insanlar kendileridir. Demek ki âhiret yaşamına, cennet iddiâsına tam inanmış değillerdir. İnansalar ölümden kaçmazlar (6-8).

6. Cuma ezânı okununca alışverişi bırakıp câmiye gitmek farzdır. Bunu yapmayan harâm işlemiş olur.

7. Namaz bittikten sonra herkes dağılıp işine gücüne gider (9-10). Cuma gününün tatil edilmesi ne farzdır, ne de mendubdur. Tersine: *"Namaz bitince yeryüzüne dağılın, Allah'ın lutfunu arayın"* âyetinden ibâdet farzını yaptıktan sonra çalışmanın daha iyi olduğu anlaşılır.

8. Allah'a ibâdeti, dünyâ menfaatine üstün tutmalı ve rızkı verenin Allah olduğunu bilmelidir. Rızık için farz ibâdet ihmal edilmez. Ancak farz olan ibâdet yapıldıktan sonra Allah'a güvenerek rızkın peşine gidilmelidir (10-11).

CUMU'A SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	الْمَلِكُ ٱلْقُدُّوسُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ	Ref' ile [1]:	Ebû'l-Âliye ve Nasr ibn 'Âsım.
	الْمَلِكِ ٱلْقُدُّوسِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ	Cerr ile [2]:	Çoğunluk [3].
5	كَمَثَلِ حِمَارٍ	Nekre olarak:	İbn Mes'ûd ve İbn Huseym [4].
	كَمَثَلِ ٱلْحِمَارِ	Ma'rife olarak:	Çoğunluk [5].
	يُحَمَّلُ	Tahmîl'den edilgen:	Me'mûn ibn Hârûn.
	يَحْمِلُ	Haml'den etken:	Çoğunluk [6].
	مِنْ يَوْمِ ٱلْجُمُعَةِ		Çoğunluk.

1. (هوَ ٱلْمَلِكُ) demektir.
2. Allah'ın sıfatı olur.
3. Kurtubî: 18/91; el-Bahr: 8/266.
4. el-Mesâhif: 101, 308.
5. el-Bahr: 8/266.
6. el-Bahr: 8/266.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	مِنْ يَوْمِ ٱلْعَرُوبَةِ ٱلْكُبْرَى		Übeyy [1].
8	فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ		Çoğunluk.
		مُلَاقِيكُمْ (فَإِنَّهُ)nun hazfiyle:	İbn Mes'ûd, Übeyy, İbn 'Abbâs, Ebûzerr ve İbn Huseym [2].
9	فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ ٱللَّهِ		Çoğunluk.
	فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ ٱللَّهِ		'Alî, İbn Mes'ûd ve Ömer ibn Hattâb [3].

1. el-Mesâhif: 170.
2. el-Mesâhif: 101, 170, 191, 206, 221, 229, 265, 308.
3. Hareşe ibn el-Hurr şöyle demiş: "Ömer (r.a.) beni gördü, yanımda bir Mushaf parçası vardı ki orada (فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ ٱللَّهِ) yazılı idi. Bana: 'Bunu sana kim böyle okuttu?' dedi. 'Übeyy' dedim. 'İçimizde en çok mensûh âyetler okuyan Übeyy'dir' dedi (Ömer bu sözüyle, Übeyy'in, neshedilip Kur'ân'dan silinmiş olan âyetleri okuduğunu kasdetmektedir, hükmü neshedilip metni duran şeklinde tanımlanan bir nesih çeşidinden değil. Çünkü onlarda böyle bir anlayış yoktur). Sonra (فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ ٱللَّهِ) okudu."

Eğer bu rivâyet doğru ise demek ki âyet önce " فَاسْعَوْا " şeklinde imiş. Sonra bu lafız neshedilip yerine " فَامْضُوا " lafzı gelmiştir ki bu ma'kul bir şey değildir. Sâlim ise babasının: "Ben her zaman Ömer'in, âyeti (فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ ٱللَّهِ) okuduğunu duymuşumdur" dediğini nakletmiştir. İbrâhîm Neha'î de: "Abdullâh ibn Mes'ûd (فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ ٱللَّهِ) okudu, 'Eğer kelime (فَاسْعَوْا) olsaydı, öyle koşardım ki ridâm üstümden düşerdi' dedi" demiştir (Kurtubî: 18/102; Câmi'u'l-beyân: 28/101).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
11	تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا		Çoğunluk.
	لَهْوًا أَوْ تِجَارَةً		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym.
	انْفَضُّوا إِلَيْهَا		Çoğunluk.
	انْفَضُّوا إِلَيْهِمَا		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym.
	انْصَرَفُوا إِلَيْهَا		Übeyy ve Zeyd ibn 'Alî[1].
	مِنَ ٱلتِّجَارَةِ		Çoğunluk.
	مِنَ ٱلتِّجَارَةِ لِلَّذِينَ ٱتَّقَوْا		Übeyy ve Talha[2].

1. el-Mesâhif: 101, 170, 265, 308.
2. el-Mesâhif: 170.

63/103 MÜNÂFİKUN SÛRESİ

Münâfıkların, Peyğamber(s.a.v.)e ve mü'minlere karşı olumsuz davranışlarını anlattığı için bu adı almış olan sûrede Hz. Peyğamber tesellî edilir; mü'minlere mal ve evlât sevgisine kapılıp Allah'ı anmaktan geri kalmamaları, hayâtta iken sadaka verip Allah'ın rızâsını kazanmağa çalışmaları buyurulur.

Bütün âyetlerinin bir defada yâhut önce münâfıklar hakkındaki birinci bölümün, sonra da mü'minleri Allah'ı anmağa ve sadaka vermeğe teşvik eden ikinci bölümün indiği anlaşılmaktadır.

7-8 ni âyetlerde münâfıkların liderlerinin sözleri anlatılır. Rivâyetlere göre bu sözler, Mureysî' Gazvesi esnasında söylenmiştir. Nûr Sûresinde anlatılan 'İfk Olayı da bu gazve dönüşünde olmuştu. Bundan dolayı bu sûrenin, Nûr Sûresinden sonra inmiş olması gerekir.

''Burada sûrenin tertibi ve inişi konusunda bir noktaya işâret etmek istiyoruz: Rivâyetler, Muraysî' vak'asının, Ahzâb Sûresinde işâret edilen Hendek Vak'asından önce olduğunu anlatır. Şimdi ya Peyğamberin Savaşları hakkındaki tarihlerde bir hatâ vardır veyahut bu sûre, Ahzâb Sûresinden önce veya hiç değilse Ahzâb Vak'asını anlatan âyetlerden önce inmiştir. Allah daha iyi bilir'' [1]. Resmî sıralamada 63 ncü, iniş sırasına göre 103 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 10/83.

اِتَّخَذُوٓا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِؕ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾ وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْؕ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ
لِقَوْلِهِمْؕ كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌؕ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْؕ هُمُ
الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْؕ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُؗ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا
يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُ۫سَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ
مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ
لَهُمْؕ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٦﴾ هُمُ
الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّواؕ وَلِلّٰهِ خَزَٓائِنُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾ يَقُولُونَ
لَئِنْ رَجَعْنَٓا اِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّؕ وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَ
لِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Münâfıklar sana geldikleri zaman: "Senin muhakkak Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz" derler. Senin muhakkak kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir. Ve Allah

münâfıkların yalancı olduğuna tanıklık eder. 2- Yemînlerini kalkan yapıp Allah'ın yoluna engel oldular. Onların yaptıkları ne kötüdür! 3- Bu davranışlarının sebebi şudur: İnandılar, sonra inkâr ettiler, bu yüzden kalblerinin üzeri mühürlendi, artık onlar anlamazlar. 4- Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider, konuşsalar sözlerini dinlersin. Ama onlar dayatılmış odunlar gibidirler. Her bağırtıyı kendi aleyhlerinde sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın. Allah onları kahretsin, nasıl da haktan döndürülüyorlar? 5- Onlar: "Gelin, Allah'ın Elçisi sizin için mağfiret dilesin" dendği zaman başlarını çevirirler ve onların, büyüklük taslayarak yüz çevirdiklerini görürsün. 6- Onlar için mağfiret dilesen de, mağfiret dilemesen de onlar için birdir. Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkan topluluğu yola iletmez. 7- Onlar öyle kimselerdir ki: "Allah'ın Elçisinin yanında bulunanları beslemeyin ki dağılıp gitsinler" diyorlar. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır, fakat münâfıklar anlamazlar. 8- Diyorlar ki: "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, alçak olanı oradan çıkaracaktır." Üstünlük ancak Allah'a, O'nun Elçisine ve mü'minlere mahsustur, fakat münâfıklar bilmezler.

Tefsîr:

Münâfık: Dıştan mü'min görünüp içinden inkâr eden ikiyüzlü insandır ki Bakara Sûresinin başında bunlardan söz edilmişti. İkiyüzlü insan aynı zamanda mürâîdir, kendisini mü'min gösterir. Fakat her mürâînin, münâfık olması gerekmez. Bazı insanlar, işlerini gösterip halk arasında yararlanmak, mevki almak isterler. Bu hareket eğer imanda olursa yani inanmadığı halde sadece kendisini, bazı amellerde olduğundan fazla veya başka göstermek, meselâ günahkâr iken çok müttekî göstermek mürâîliktir.

1-8 nci âyetlerde münâfıkların, Peyğamber(s.a.v.)in huzuruna geldiklerinde onun, Allah'ın Elçisi olduğuna tanıklık ettikleri; fakat bu sözlerinde yalancı oldukları; yeminlerini kalkan yaparak insanları aldatmağa, Allah yoluna engel olmağa çalıştıkları, inandıktan sonra inkâr ettiklerinden dolayı Allah tarafından kalblerinin mühürlendiği; bu yüzden anlayışsız insanlar oldukları; şekillerinin gösterişli, sözlerinin yaldızlı olmasına rağmen duvara dayatılmış odunlar gibi güzel görünümlü, fakat anlayışsız, yararsız ve son derece de korkak olup her bağırtıyı kendilerine hücum sandıkları anlatılır ve düşman olan o kimselerden sakınması Hz. Peyğamber'e emredilir ve onların apaçık gerçekten çevrilip sapmaları kınanır.

"نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ": *Senin, muhakkak Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz"* ifâdesi, bir yemîn şeklidir. Çünkü Arapçada bir sözü: "Tanıklık ederim ki şu şöyledir" demek yemîn sayılır. Münâfıklar, Allah'a yemîn ederek Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Allah'ın elçisi olduğuna inandıklarını söylüyorlardı. Fakat bu sözlerinde samimi değillerdi. Yalan söylüyorlar, bu suretle toplum içinde hem kendilerini korumak, hem de itibarlarını muhafaza etmek istiyorlardı.

"صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ" Allah yolundan yüz çevirdiler veya başkalarını Allah yolundan çevirdiler, Hak yoluna engel oldular, demektir. Bunlara: *"Geliniz, Peyğamber sizin için Allah'tan af dilesin"* denilince: Başlarını döndürürler, Peyğamber'e gelip günâhlarını itiraf etmeğe tenezzül etmezler, kendilerini günâhsız kabul ederler.

4 ncü âyette: "تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ: *Konuştukları zaman sözlerini dinlersin"* cümlesinde "تَسْمَعْ" fi'li, mechul kipiyle "يُسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde: *"Konuştukları zaman sözleri dinlenir"* mânâsını ifâde eder.

Bunlar Medinelilere, Allah'ın Elçisinin yanında bulunan muhâcirlere yardım etmemelerini, bu suretle onların çaresiz kalıp Medine'den gideceklerini söylemişlerdir. Oysa Peyğamber'in yanındakileri besleyen onlar değil, Allah'tır. Göklerin, yerin hazineleri Allah'ındır. Allah o muhacir kullarını dilediği gibi besler ama münâfıklar bunu anlamazlar.

Yine bunların, kendi aralarında: Medine'ye gittiklerinde 'azîz, yani güçlü, üstün olanların, ẑelîl (aşağı, hakir) olanları yani Hz. Peyğamber'in göçmen sahâbîlerini Medine'den çıkaracaklarını söyledikleri; gerçekte izzet, güçlülük, şeref ve şânın Allah'a, Eçlisine ve inananlara mahsus bulunduğu; fakat münâfıkların bunu bilmedikleri anlatılmaktadır.

Zeyd ibn Erkam, bu âyetlerin iniş sebebini şöyle anlatır:

"Amcam (Sa'd ibn 'Ubâde) ile beraberdim. Abdullâ ibn Übeyy ibn Selûl'ün: 'Allah'ın Elçisinin yanındakilere infâk etmeyin (onları beslemeyin, yardım etmeyin) ki çekilip gitsinler. Andolsun eğer Medine'ye dönersek, aziz olan, zelîl olanı oradan çıkaracaktır" dediğini işittim. Duyduğum bu sözü amcama söyledim. O da Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e söyledi.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Abdullâh ibn Übeyy ve adamlarını çağırttı, onlar böyle bir şey söylemediklerine yemin ettiler. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) onları doğruladı, beni yalancı çıkardı. O kadar üzüldüm ki hiç öyle üzülmemiştim. Evimde oturdum. Yüce Allah: *"Münâfıklar sana geldikleri zaman... Medine'ye dönersek azîz olan, zelîl olanı çıkaracaktır"* sözüne kadar olan âyetleri indirdi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) beni çağırttı, bu âyetleri bana okudu, sonra: *"Ey Zeyd, Allah seni doğruladı" dedi"*[1].

---

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 63; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 63; İbn Hanbel, Musned: 4/370, 373.

Bu hadis, sûrenin bu bölümünün, ikinci bölümden ayrı indiğini ifade eder. Gerçekten de bu âytler, birbirine son derece bağlıdır. Demek ki münâfıkların genel karakterlerini çizen ilk altı âyet, Abdullâh'ın sözlerini anlatan son iki âyete giriştir. Tefsîrlerde ve sîret kitaplarında olay daha ayrıntılı olarak anlatılır. Şöyle ki:

Peyğamber (s.a.v.), Medine'ye saldırmağa hazırlandıklarını duyduğu Mustalik oğulları üzerine yürüdü. Çok sayıda münâfık da bu savaşa katılmıştı. Kıyı tarafında bulunan Kadid Nâhiyesi civarındaki Muraysî' adlı su başında Mustalik oğullarını bozguna uğrattı.

Hz. Ömer'in atını süren Cehcâh ibn Sa'îd el-Ğifârî adlı bir ücretlisi vardı. Bu Cehcâh ile 'Avf ibn Hazrec oğullarının andlısı olan Sinân ibn Yezîd el-Cuhenî, su başında, suyu daha önce alma yüzünden kavga ettiler. Cehcâh Mekkeli, Sinân Medineli idi. Sinân: "Ey Ensâr!" diye, Cehcâh da: "Ey Muhâcirler!" diye bağırıp yardım istedilrer. Muhâcirlerle ensârın vuruşmasına ramak kalmıştı. Hz. Peyğamber ve büyük sahâbîlerinin çabasiyle kavga önlendi.

Bu olayı istismâr etmek isteyen münâfıkların başı Abdullâh ibn Übey ibn Selûl, adamlarıyle otururken, Mekke'den gelenleri kasdererek: "Bize geldiler, barındılar. Vallâhi bizim asıl düşmanımız şu Kureyş artıklarıdır [1]. Onlara yemek vermeyin ki dağılıp gitsinler. Bunlarla olan durumumuz, tıpkı 'Köpeğini semizlet ki seni yesin' diyen adamın durumuna benzer. Ama Medine'ye dönersek üstün olan, aşağı olanı oradan çıkaracaktır. Esasen bu işi siz kendiniz başınıza açtınız. Onları yurdunuzda barındırdınız, mallarınızı onlarla paylaştırdınız. Vallâhi onlardan el çeker, onlara bir şey vermezseniz, yurdunuzdan çekip giderler" dedi.

Henüz çocuk olan Zeyd ibn Erkam orada bulunuyordu. Duyduğu bu sözleri gelip Allah'ın Elçisine anlattı. Peyğamber(s.a.v.)in yanında bulunan Ömer ibn el-Hattâb:

— Ey Allah'ın Elçisi, 'Ubâde ibn Bişr'e emret, şunun boynunu vursun, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— Olur mu Ömer, halk: 'Muhammed arkadaşlarını öldürüyor' derler. Öyle olmaz, fakat Ömer sen, bağır, herkese yürümelerini söyle! dedi.

Peyğamber'in, yürümek âdetinde olmadığı erken bir sâatte verdiği emirle ordu hareket etti. Sözlerinin Peyğamber'e iletildiğini duyan Abdullâh ibn Übeyy, Hz. Peyğamber'e gelip özür diledi, böyle söylemediğine yemîn etti. Adamları arasında saygın bir kişi olduğu için başkaları da:

1. Yeni hicret etmiş olanlara el-celâbîb, yani artık tabirini kullanıyorlardı (İbn Kesîr: 4/373).

— Yâ Resûlâlâh, herhalde çocuk yanılmış, adamın dediklerini yanlış anlamış, dediler.

Peyğamber (s.a.v.), Abdullâh ibn Übeyy'in sözlerini kabul etti. Ensâr, Zeyd ibn Erkam'i kınamağa başladılar, onu yalancı saydılar. Amcası:

— Sen, Peyğamber ve insanlar seni yalancı saysınlar diye mi böyle yaptın? Herkes: Abdullâh bizim şeyhimiz, büyüğümüzdür, aklı ermez bir oğlanın, onun aleyhindeki sözlerine inanılmaz, diyorlar, dedi.

Zeyd utandı, artık Allah'ın Elçisinin yanına yaklaşamaz oldu. Evs kabilesinin liderlerinden Useyd ibn Hudayr gelip:

— Ey Allah'ın Elçisi, bu erken sâatte yürümek âdetiniz değildi, dedi. Allah'ın Elçisi:

— Arkadaşınız Abdullâh ibn Übeyy'in söylediklerini duymadın mı, dedi. Useyd:

— Ne demiş ey Allah'ın Elçisi, dedi.

— Medine'ye dönersek azîz olan, zelîl olanı oradan çıkaracak, demiş.

— Vallâhi ey Allah'ın Elçisi, istersen sen onu çıkarırsın, o alçaktır, sen azîzsin. Ey Allah'ın Elçisi, o adama acı, (onu hoşgör), Allah seni Medine'ye getirdiği zaman biz ona giydirmek üzre inci tac yapıyorduk. O seni, kırallığını elinden almış görüyor, dedi.

Allah'ın Elçisi, orduyu o gün ve o gece yürüttü ki yürümekle meşgul olsunlar, Abdullâh'ın sözleri yüzünden bir tadsızlık çıkmasın. Ertesi gün kuşluk vakti istirahat verdi. Yorgun olan insanlar yeri bulur bulmaz uyudular. Abdullâh ibn Übeyy'in oğlu Abdullâh, babasının durumunu öğrenince Allah'ın Elçisine geldi:

— Ey Allah'ın Elçisi, dedi, senin babamı öldürmek istediğini duydum. Eğer bunu yapacaksan bana emret, ben onun başını sana getireyim! Vallâhi Hazrec bilir ki annesine, babasına benden daha saygılı kimse yoktur. Korkarım ki senin emrinle bir başkası babamı öldürürse onun katilinin halk arasında dolaşmasına dayanamam, ben de onu öldürürüm, bir kâfir yüzünden bir mü'mini öldürüp cehenneme girerim, dedi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.):

— Hayır, biz ona şefkat ederiz, bizimle kaldığı sürece ona iyi davranırız, dedi.

İbn Sa'd'ın rivayetinde Abdullâh ibn Übeyy'in oğlu Abdullâh, yolda babasını durdurmuş: "Kendinin zelîl, Muhammed'in azîz olduğunu söylemedikçe seni bırakmam!" demiş. Peyğamber (s.a.v.) gidip onu bırakmasını emretmiş.

Nihayet Peyğamber Medine'ye döndü. Zeyd ibn Erkam üzüntü ve utanç

içerisinde evinde oturuyor, utancından dışarı çıkamıyordu. İşte bu sırada Allah, Zeyd'in sözlerini doğrulayan, Abdullâh'ı yalanlayan Münâfikun Sûresini indirdi. Bu sûre inince Peygamber (s.a.v.) Zeyd'in kulağını tutup:

— Allah seni doğruladı, kulağına vefâ etti, dedi.

Bazı kimseler Abdullâh'a gidip:

— Senin hakkında şiddetli âyetler indi, Allah'ın Elçisine git, senin için istiğfar etsin, dediler. Abdullâh başını öteye çevirerek:

— İnanmamı söylediniz, inandım; malımın zekâtını vermemi söylediniz, verdim. Geriye sadece Muhammed'e secde etmem kaldı, dedi. Yüce Allah: *"Onlara: 'Geliniz, Allah'ın Elçisi sizin için Allah'tan mağfiret dilesin dendiği zaman başlarını öteye çevirirler...' âyetini indirdi"*[1].

Bilindiği üzre Hz. 'Âişe'ye iftirâ olayı da bu gazve dönüşünde olmuştu. Herhalde bu olayın da etkisiyle Abdullâh, 'Âişe'nin üzerine atılan şüphenin yayılmasını teşvik etmiştir. Bu olaydan sonra artık Abdullâh'ın kavmi arasında itibarı kalmamıştı. Bir olay olsa kavmi hemen onu suçlar olmuştu. Bundan sonra Peygamber (s.a.v.) Ömer'e:

— Bak Ömer, sen bana söylediğin zaman onu öldürseydim, nefislerin gururu kabarırdı. Ama şimdi öldürmeyi emretsem, onu öldürürler, dedi[2].

Bu rivâyetler gerçeğe uygundur. Ancak âyetlerin inişinden sonra Abdullâh'a Peygamber'e gidip özür dilemesini ve ondan kendisi için istiğfar talebetmesini söyleyenlere Abdullâh'ın başını çevirerek "İnanmamı söylediniz inandım,... geriye Muhammed'e secde etmem kaldı" demiş olması makul değildir. Çünkü bu rivâyet doğru olsa, onun başını çevirdiğini anlatan 5 nci âyetin, ötekilerden ayrı inmiş olması gerekir. Halbuki âyet atıf vaviyle öteki âyetlere bağlıdır ve bütün âyetler birlikte inmiştir. Âyetlerin inişinden önce, söylediklerinin duyulması üzerine Abdullâh'a gidip Peygamber'den özür dilemesini söylemişler, fakat Abdullâh bunu kabul etmemiş olabilir. Yahut da bu âyet, sadece Abdullâh'ın değil, münâfıkların daha önceki davranışlarına işâret etmektedir. Abdullâh ibn Abbâs'a göre adamlarıyle birlikte Uhud Savaşına giderken yoldan geri dönen Abdullâh'a, gidip Peygamber'den özür dilemesini söylemişler, Abdullâh: "Gitmem, onun benim için mağfiret dilemesini de istemiyorum" diyerek başını döndürmüştür[3].

1. Çeşitli rivâyetler birleştirilerek yazılmıştır: Bkz. Câmi'u'l-beyân: 28/109-116; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/370-373; et-Tâc: 4/262-264; İbn Sa'd, Ğazavâtu'r-Resûl (s.a.v.), s. 64-65; Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/16-17.
2. Aynı kaynaklar.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/15.

3 ncü âyette inkârlarından dolayı münâfıkların kalblerinin, Allah tarafından mühürlendiği bildirilmektedir. Allah'ın yarattığı psikolojik yasalar dolayısiyle küfür, kibir ve nifâk, kalbin mühürlenmesine neden olur. İnsan inkâr ettikçe kalbi katılaşır, hiçbir şeye inanmaz olur. Allah, hakikati kabul etmek istek ve niyeti gösterenin kalbini mühürlemez. Ancak kâfirlerin, zorbaların kalblerini mühürler. Anlamak istemeye istemeye anlayışsızlık onların huyu, tabiati haline gelir. Gönül, alıştığı huylardan başkasına istek göstermez. O insan vurdum duymaz olur. Allah o kimseleri kendi nefislerine, batıl arzularına terk eder. İşte Allah'ın, kalblerini mühürlemesi, bu psikolojik durumu anlatmaktadır. Aslında kalblerinin mühürlenmesine neden olan, Allah değil, kendi davranışlarıdır: *"Bizi çağırdığın şeye karşı kalblerimiz örtüler içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var. Sen istediğini yap, biz de istediğimizi yapıyoruz!"* [1] demişler, inanmamağa böyle kesin kararlı olduklarını belirtmişler, bundan dolayı Allah'ın yasaları uyarınca kalbleri mühürlenmiştir: *"Kalblerimiz perdelidir, dediler. Hayır, ama inkârlarından dolayı Allah onları lânetlemiştir. Artık çok az inanırlar"* [2], *"Sözlerini bozmalarından, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden, haksız yere peyğamberleri öldürmelerinden ve: "Kalblerimiz kılıflı" demelerinden ötürü* (başlarına belâlar indirdik). *Hayır* (kalbleri kılıflı değil), *fakat inkârlarından ötürü Allah o kalblerin üzerini mühürlemiştir. Artık çok az inanırlar"* [3], *"İşte Allah kâfirlerin kalblerini böyle mühürler"* [4], *"İşte Allah her kibirli, zorbanın kalbini böyle mühürler"* [5] âyetleri, Allah'ın, iyi niyetli insanların değil, fakat nankör, kibirli, zorba, inanmamağa kararlı insanların kalblerini mühürlediğini belirtmektedir. Onlar inanmağa istek gösterseler Allah onların kalblerini mühürlemez. Onların küfrü, inkârı, kötü niyet ve davranışları kalblerinin mühürlenmesine sebebolur. Âyetler, insanın davranışlarının neden olduğu psikolojik bir durumu, Allah'ın bir yasası olarak anlatmaktadır.

4 ncü âyette münâfıklar, huşub-i müsennede'ye benzetilmektedir. *Huşub:* ya odun, ağaç anlamındaki haşebe'nin veya içi çürümüş ağaç anlamındaki haşbâ'nın çoğuludur [6]. Burada onların görünüşü güzel, fakat içi boş, odun gibi anlayışsız veya çürümüş odun gibi içi bozuk insanlar oldukları anlatılmaktadır.

1. Fussilet Sûresi: 5.
2. Bakara Sûresi: 88.
3. Nisâ Sûresi: 155.
4. A'râf Sûresi: 100.
5. Ğâfir Sûresi: 35.
6. İrşadu'l-akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm: 8/252.

6 ncı âyette: *"Onlar için istiğfâr etsen de etmesen de onlar için birdir. Allah onları affetmeyecektir"* buyurulmaktadır. Herhalde Allah'ın affetmemesi, kâfir olarak ölmelerinden dolayıdır. Yoksa Allah ne kadar günâh işlerse işlesin, gönülden tevbe edenleri, dilerse affeder. Nitekim: *"Onlar ki inandılar, sonra inkâr ettiler; daha sonra* (tekrar) *inandılar, yine inkâr ettiler, sonra inkârları arttı; işte Allah onları ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir. Kendilerine acı bir azâb olacağını münâfıklara müjdele!"*[1] âyetleri de affedilmeyecek olanların, küfürde karar kılmış ve hayatları boyunca küfürden ayrılmayanlar olduğunu bildirmektedir. *"Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez. Bundan başka herşeyi dilediğine bağışlar"*[2] âyeti, şirkten başka her günâhın affedilebileceğini bildirmektedir. Şu âyetler de tevbe eden münâfıkların da affedileceğini belirtmektedir: *"Doğrusu münâfıklar, ateşin en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. Ancak tebve edenler, uslananlar, Allah'a yapışanlar ve dinlerini* (ibadetlerini) *sırf Allah için yapanlar, işte onlar inananlarla beraberdir. Allah da yakında inananlara büyük bir mükâfât verecektir!"*[3].

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللّٰهِۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ
مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنٖٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍۙ فَاَصَّدَّقَ
وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٠﴾ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ
وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

9- Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır. 10- Biriniz, kendisine ölüm gelince: "Rabbim, beni yakın bir süreye kadar

1. Nisâ Sûresi: 137-138.
2. Nisâ Sûresi: 116.
3. Nisâ Sûresi: 145-146.

erteleseydin (bana biraz daha süre tanısaydın) *da sadaka verip iyilerden olsaydım!" demeden önce, size verdiğimiz rızıktan sadaka verin.*
11- Allah, süresi dolan hiçbir canı ertelemez. Allah yaptıklarınızı haber alandır.

Tefsîr:

Önceki âyetlerde münâfıkların vasıfları ve onların âhirete yararlı iş yapmadıkları anlatılmıştı. Bu âyetlerde de gerçek mü'minlere, ebedî mutluluğa ermeleri için nasıl davranmaları gerektiği anlatılmaktadır:

9- Dünyâ malı ve çocuklar, insanı Allah'ı anmaktan alıkoymamalıdır. Allah'ı anmak ruhu temizler. Gönlü Allah sevgisi yerine dünyâ sevgisiyle dolu olanlar, âhiret mutluluğunu kaybedecekleri için ziyana uğrarlar. Burada insanın mal ve çoluk çocuk sahibi olması yasaklanmıyor. Malı ve çoluk çocuğu Allah'ı anmağa engel olacak derecede sevmek, böylesine dünyâ varlığına tutulmak yasaklanıyor. Çünkü bu tutku insanı ebedî ziyana uğratır.

10- Yüce Allah, ebedî ziyana uğramamaları için mü'minlere, mallarının bir kısmını fakirlere, Allah yoluna harcamalarını emrediyor. İnsan, şu dünyâ hayatında malının bir kısmını Allah yolunda harcamazsa, öldükten sonra gerçekler ortaya çıkınca: "Âh keşke biraz daha yaşayıp da malını Allah yolunda harcamayı, âhirete yararlı işler yapmayı" temennî eder ama böyle bir pişmanlığın kendisine yararı olmaz. Allah, ömrünü tamamlamış olan hiçbir canın süresini uzatmaz, onu geri bırakıp kendisine belirlenen ömürden fazla yaşatmaz. Süresini doldurmuş canı bedeninden alır, dünyâda yaptıkları herşeyi bilen Allah, onları yaptıklarıyle cezâlandırır.

Bu âyetler, mü'minleri Allah'ı anmağa, ibâdete ve Allah yolunda sadaka vermeğe teşvik etmektedir. Abdullâh ibn Abbâs: "Kim kendisini hacca götürecek kadar malı olduğu halde hacca gitmez, yâhut kendisine zekât farz iken zekâtını vermezse öldüğü zaman tekrar dünyâya dönmek ister" demiş. Bir adam:

— Ey İbn 'Abbâs, Allah'tan kork, dünyâya dönmek isteyenler kâfirlerdir, demiş. İbn 'Abbâs:

— Ben sana bu konuda Kur'ân'dan delil getireyim demiş: *"Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır. Biriniz, kendisine ölüm gelip de: Rabbim beni yakın bir süreye kadar erteleseydin de sadaka verip iyilerden olsaydım demeden önce size verdiğimiz rızıktan sadaka verin"* âyetlerini, sûrenin sonuna kadar okumuş. Adam:

— Ne kadar mal, zekât vermeyi farz kılar diye sormuş. İbn 'Abbâs:

— İkiyüz dirhem ve daha fazlası demiş. Adam:

— Haccı farz kılan nedir? demiş. İbn 'Abbâs:

— Yol azığı ve deve (binek) demiş [1].

Âyet geneldir. Âyette haccı veya zekâtı yerine getirmeyenin dünyâya geri dönmek isteyeceğine dair bir açıklık yoktur. Yalnız Abdullâh ibn 'Abbâs, bu ibâdetleri ihmal etmeyi, dünyâ sevgisi yüzünden Allah'ı anmaktan geri kalmak şeklinde yorumlamıştır. Allah'ı anmak ve Allah yolunda sadaka vermekten geri kalanlar ise ölünce: *"Keşke daha fazla yaşayıp da sadaka verseydim, sâlihlerden olsaydım!"* diyeceklerdir.

Münâfikun Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Münâfıkların sözüne güvenilmez, çünkü yalancıdırlar (1). Sözlerine inandırmak için çok yemîn eder, yemînlerinin arkasına saklanırlar.

Gereksiz yere yemînden sakınılmalıdır. Çünkü gereksiz yemîn, Allah'a saygısızlıktan, hattâ imansızlıktan kaynaklanır (2-3).

2. Görünüşe aldanmamalıdır. Çok gösterişli insan vardır ki içi koftur. İnancı zayıf olan insan korkak olur, öylelerine güvenilmez (4).

3. Münâfıklar gönülden tevbe etmedikçe Allah onları affetmez (5-6).

4. Zenginlik insana üstünlük sağlamaz. Değer malda değil, takvâdadır. Kibirlilerin güvendikleri ve yüzünden başkalarına çalım sattıkları malları gerçekte kendilerinin değil, Allah'ındır. Allah dilerse kulunu zengin eder (7).

5. İzzet, mal ve mevki ile değildir. İzzet Allah'a ve Elçisine âittir. İzzet bulmak isteyen, münâfık zenginlere değil, Allah'a ve Elçisine bağlanmalıdır (9).

6. Mala ve çocuklara güvenip Allah'ı unutmamalıdır. Allah'ı unutan ziyana uğrar.

7. İnsan, hayatta iken Allah yoluna malını harcayıp âhiretini kazanmağa çalışmalıdır ki öldükten sonra *"Neden Allah yolunda sadaka verip iyi, yararlı insanlardan olmadım?"* demesin. Onuncu âyetten, Allah yoluna mal harcamanın, kişiyi sâlihlerden yapacağı, yahut salâhın gereklerinden olduğu anlaşılır.

8. Her canın bir ömrü vardır. Süresi dolan can, bir ân geri kalmaz, bedenden alınıp Rabbine götürülür. Dünyâ hayâtı geçicidir. Bu fânîye ebediymiş gibi bağlanmamalı, âhiret hayâtını onarmayı ihmal etmemelidir. Dâimâ âhiret için çalışma ve ihtimâm, dünyâya ihtimâmdan ağır basmalıdır. Çünkü ancak âhiret kaygısı ağır basan kişi sâlih insan olur. Bunu unutmamalıdır.

1. Tirmizî, et-Tâc: 4/265.

"Bunlar, şu çabuk(geçen dünyây)*ı seviyorlar da önlerindeki ağır bir günü bırakıyorlar"* (İnsan Sûresi: 27).

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de âhiretin yeğlenmesi gereği vurgulanır: *"Kim de âhireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, öylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir"* (İsrâ Sûresi: 19).

MÜNÂFİKUN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	قَالُوا نَشْهَدُ		Çoğunluk.
	شَهِدُوا		İbn Mes'ûd [1].
2	أَيْمَانَهُمْ	Yemîn'in çoğulu:	Çoğunluk.
	إِيمَانَهُمْ	Hemzenin kesriyle, masdar:	Hasan [2].
3	فَطُبِعَ	Edilgen:	Berâ' ibn 'Âzib.
	فَطَبَعَ ٱللَّهُ	Etken:	Zeyd ibn 'Ali ve A'meş [3].
4	تَسْمَعْ	Hitâb tâ'sıyle:	Çoğunluk.
	يُسْمَعْ	Yâ ile, edilgen:	'İkrime ve Atıyye el-Avfî [4].
	خُشْبٌ	Sâkin şîn ile:	Ebû 'Amr, Kunbul ve Kisâ'î.

1. el-Mesâhif: 102.
2. el-Bahr: 8/271.
3. el-Mesâhif: 327; el-Bahr: 8/271.
4. el-Bahr: 8/272.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	خُشُبٌ	Damme ile:	Ötekiler [1].
5	لَوَوْا	Hafif vâv ile:	Nâfi'.
	لَوَّوْا	Şeddeli vâv ile:	Çoğunluk [2].
6	أَسْتَغْفَرْتَ	Aslı istifhâm hemzesi olan tesviye hemzesiyle:	Çoğunluk.
	آسْتَغْفَرْتَ	Hemzenin uzatımıyle:	İbn Mes'ûd, Übeyy ve Ebû Ca'fer.
	لَنْ يَغْفِرَ		Çoğunluk.
	لاَ يَغْفِرُ		İbn Mes'ûd [3].
8	لَيُخْرِجَنَّ		Çoğunluk.
	لَيَخْرُجُنَّ		Übeyy ve İbn Ya'mer [4].
	وَ لِلّٰهِ الْعِزَّةُ		Çoğunluk.
	وَ الْعِزَّةُ لِلّٰهِ		İbn Mes'ûd [5].
10	فَأَتَصَدَّقَ	Tasadduk'tan tekil mütekellim:	İbn Mes'ûd, Übeyy ve Sa'îd ibn Cübeyr.
	فَأَصَّدَّقَ	Tâ'nın sâd'a idğâmı ile:	Çoğunluk [6].

1. Tebsırah: 700-701; Kurtubî: 18/125; el-Bahr: 8/272.
2. Tebsırah: 701; Kurtubî: 18/127; el-Bahr: 8/273.
3. el-Mesâhif: 102.
4. el-Mesâhif: 170.
5. el-Mesâhif: 102.
6. el-Mesâhif: 171, 308; el-Bahr: 8/275.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
10	وَ أَكُونَ	Nasb ile:	İbn Mes'ûd, Übeyy, İbn 'Abbâs ve Ebû 'Amr.
	وَ أَكُنْ	Cezm ile:	Ötekiler [1].
	مِنَ ٱلصَّالِحِينَ		Çoğunluk.
	مِنَ ٱلْمُصْلِحِينَ		Übeyy [2].
	مِنَ ٱلصَّادِقِينَ		İbn 'Abbâs [3].
11	وَ لَنْ يُوَخِّرَ	İki halde de hemze'yi vâv'a dönüştürme:	Ebû Ca'fer, Verş.
	وَ لَنْ يُؤَخِّرَ	Hemze'nin telâffuzu ile:	Ötekiler [4].
	يَعْمَلُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ebûbekr.
	تَعْمَلُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler [5].

1. el-Mesâhif: 102, 171, 206; Tebsırah: 701; Kurtubî: 18/131; el-Bahr: 8/275.
2. el-Mesâhif: 171.
3. el-Mesâhif: 206.
4. el-Budûr: 319.
5. Tebsırah: 701; Kurtubî: 18/131; el-Bahr: 8/275.

64/107 TEĞÂBÜN SÛRESİ

Adını dokuzuncu âyette geçen "Teğâbün" kelimesinden alan sûrede Allah'ın şânının yüceliği, kâinâtın tek yaratıcısı, hâkimi, ilim ve kudret sâhibi olduğu vurgulanır. Peyğamber(s.a.v.)i yalanlayıp âhireti kabul etmeyen müşriklere Allah'ın, mutlaka bir gün insanları diriltip bir araya toplayacağı, iyileri cennetle ödüllendirip kötüleri cehennemle cezalandıracağı hatırlatılır. Allah'a ve Elçisine itâat ve Allah'a tevekkül emredilir. İnsanın mal, evlât, kadın sevgisi yüzünden Allah yolundan geri kalmaması, mümkün olduğu ölçüde Allah'tan korkup O'nun yolunda mal harcaması, o yolda harcanan malın zâyi olmayacağı, karşılığının bol bol verileceği bildirilir ve Allah'ın, gizli, açık herşeyi bildiği; güçlü, hüküm ve hikmet sâhibi olduğu vurgulanarak sûre bitirilir.

Sûrenin Mekkî olduğuna dair rivâyetler varsa da çoğu Medine'de inmiştir. Mekkî olduğunu söyleyen rivâyetlerden biri, 14-16 ncı âyetlerinin Medine'de indiğini söylemektedir. Bir rivâyete göre de sonundaki 14-18 nci âyetler hariç, ötekiler Mekke'de inmiştir [1]. Oysa sûrenin bütün âyetleri birbirine bağlıdır. Bundan dolayı bütün âyetlerinin aynı şartlar içinde indiği söylenebilir. Söz akışından sûrenin, Medine'de indiği anlaşılmaktadır. Tahrîm Sûresinden sonra inmiş olup 18 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 64 ncü, iniş sırasına göre 107 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُۘ وَهُوَ عَلٰى

كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌۜ

1. Câmi'u'l-beyân: 28/125; İbn Kesîr: 4/374; Fethu'l-Kadîr: 5/234; Rûhu'l-Me'ânî: 28/119.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ
صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ
مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾ اَلَمْ يَاْتِكُمْ
نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٥﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَاْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا
فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ın şânının yüceliğini anmaktadır. Mülk O'nundur, övgü O'na mahsustur, O herşeye kaadirdir. 2- Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfirdir, kiminiz mü'min. Allah yaptıklarınızı görmektedir. 3- Gökleri ve yeri gerçek olarak yarattı, sizi biçimlendirdi, biçimlerinizi güzel yaptı. Dönüş O'nadır. 4- Göklerde ve yerde bulunanları bilir, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri de bilir. Allah, göğüslerin özünü bilendir. 5- Daha önce inkâr etmiş olanların haberi size gelmedi mi? Onlar işlerinin vebâlini taddılar ve onlar için acı bir azâb da vardır. 6- Çünkü onlara elçileri açık kanıtlar getirirlerdi, fakat onlar: "Bir insan mı bize yol gösterecek?" deyip inkâr etmişler, yüz çevirmişlerdi. Allah da hiçbir şeye muhtacolmadığını gösterdi. Allah zengindir, övülmüştür.

Tefsîr:

1- Göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ı tesbîh eder, yani O'nun zatının eksikliklerden uzak olduğunu söyler. Kâinâtın sâhibi O'dur. O'ndan başka Tanrı yoktur. Yalnız O'na hamdedilir, O'ndan başkası övülmeğe lâyik değildir. O herşeyi yapabilir, O'nun herşeye gücü yeter.

2- İnsanları yaratan O'dur. Buna rağmen insanlardan kimi O'na karşı nankörlük etmekte, kimi O'na inanmaktadır. İbn 'Abbâs, ikinci âyeti: "Allah Âdem oğullarından kimini mü'min, kimini kâfir yaratmıştır. Kıyâmet günü de onları yine öyle mü'min ve kâfir olarak haşredecektir" şeklinde, Atâ' ise: "İnsanlardan kimi doğrulayıcı, kimi de inkâr edicidir" şeklinde tefsîr etmişlerdir. Sözakışından anlaşılıyor ki âyette Allah'ın, insanları mü'min ve kâfir olarak yarattığı değil, fakat insanları Allah yarattığı halde kiminin O'na inandığı, kiminin ise O'na karşı nankörlük ettiği anlatılmaktadır. Nitekim âyetin sonunda Allah'ın, insanların yaptığı herşeyi gördüğü, yani inananları ödüllendirip nankörleri cezâlandıracağı belirtilmektedir.

3- Zira Allah gökleri ve yeri boş yere, oyun ve eğlence için değil, hak ve hikmetle yaratmıştır. İnsanları da bedence ve ruhça en güzel biçime sokmuştur. Bu özenle yaratışın hikmeti, âhiret hayâtıdır. Sonunda herkes, Allah'ın huzuruna varıp dünyâda yaptıklarından hesap verecektir.

4- Hiç kimse yaptığını inkâr edemez veya Allah'tan gizleyemez. Çünkü Allah, gizli ve açık yapılan herşeyi bilir. Hiçbir şey O'nun bilgisinden gizli kalmaz. O, insanların içinden geçen düşünce ve niyetleri de bilir.

5-6: İlk dört âyette Allah'ın kudreti, kâinâtı ve insanları yaratmadaki hikmeti, bilgisinden hiçbir şeyin gizli kalmadığı hatırlatıldıktan sonra son iki âyette inkâr edenelre, geçmiş milletlerin sonuçlarından ibret almaları öğütlenmektedir. O milletler de kendilerine gelen peyğamberleri: *"Bunlar da bizim gibi insandır. Bir insan mı bize yol gösterecek?"* diyerek reddetmişler, onlardan yüz çevirmişler, Allah da onları kendi hallerine bırakmıştı. Zaten Allah'ın, onların inanmalarına, ibâdetlerine ihtiyacı yoktur, O zengindir. Bütün kâinât O'na hamdetmektedir. Bir kısım insanların nankörlük etmesi, O'na zarar vermez. İnkâr edenlerin zararları kendilerinedir. Nitekim onlar, inkârları yüzünden Allah'ın hışmına uğramışlar, mahvolup gitmişlerdir. Dünyâda, yaptıklarının cezâsını çektikleri gibi âhirette de acı bir azâba uğrayacaklardır. Orada da cehenneme atılıp günâhlarının cezâsını çekeceklerdir.

زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا
عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ ﴿٧﴾ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالنُّورِ الَّذ۪ٓي
اَنْزَلْنَاۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ

يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ
وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ
فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

7- İnkâr edenler, kesinlikle diriltilmeyeceklerini sandılar. De ki: "Hayır, Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır." 8- Artık Allah'a, Elçisine ve indirdiğimiz Nûra inanın. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. 9- Toplantı günü için sizi topladığı gün, işte o, aldanma günüdür. Kim Allah'a inanır ve yararlı bir iş yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada ebedî kalırlar. İşte büyük başarı budur. 10- Nankörlük eden ve âyetlerimizi yalanlayanlar ise ateş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır. Ne kötü gidilecek yerdir orası!

Tefsîr:

7-9: Peyğamber(s.a.v.)i inkâr edenler, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini sanmışlardır. Onlarla Peyğamber (s.a.v.) arasındaki sürtüşmenin en büyük sebebi, âhiret inancı idi. Peyğamber (s.a.v.) insanların, öldükten sonra diriltilip dünyâda yaptıklarının karşılığını göreceklerini söyledikçe onlar, böyle bir şeyi reddediyorlardı. Onlara göre ölüm ile herşey biter. Ölümden sonra bir hayât ve sorumluluk yoktur. Bütün yaşam, bu dünyâ hayâtından ibarettir. İşte onlara, öldükten sonra diriltilecekleri ve yaptıklarının kendilerine haber verileceği, yaptıkları herşeyi bilen Allah'ın, onları bir gün toplayacağı ve o toplantı gününün *teğâbün günü* olduğu vurgulanıyor.

Teğâbün: Ğabn'in müfâ'ale kipidir. Ticârette aldanmak veya aldatmak anlamına gelir. Bir malı değerinden aşağı veya yukarı almak ve satmak etğâbündür ki fark asıl değerinden az olursa *ğabn-i yesîr,* çok olursa *ğabn-i fâhiş*

denir. Teğâbün de karşılıklı aldanma ve aldanmanın ortaya çıkmasıdır. Dünyâda hidâyeti bırakıp sapıklık yolunu tercih edenler, âhirette aldanmış olduklarını anlayacakları için kıyâmet gününe *teğâbün* (aldanma) günü denmiştir. Çünkü o gün insan dünyâda imân ve hidâyeti verip sapıklığı satın almakla nasıl aldandığını, ziyâna uğradığını anlar. *"İşte onlar o kimselerdir ki hidâyet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticâretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar"* [1], *"İşte onlar, âhireti verip dünyâ hayâtını satın alan kimselerdir. Onlardan hiç azâb hafifletilmez ve onlara hiç yardım edilmez"* [2] âyetleri, insanın dünyâdaki hareketlerinin bir ticaret işlemi olduğunu gösteriyor. İşte kâfirlerin ticâretleri ziyandadır. Onlar yaptıkları işlerde kâr ettiklerini sanırlar ama aldandıklarını, zararda olduklarını âhirette anlayacaklardır. Âhiret, kâr ve zararın ortaya çıkacağı zamandır. Allah, kendisine inanıp güzel işler yapanların kötülüklerini, (küçük hatâ ve günâhlarını) bağışlar, onları altlarından ırmaklar akan bahçelere sokar. Fakat kendisine karşı nankörlük edip O'nun âyetlerini yalanlayanları da ateşe sokar. Birinciler cennette ebedî kalırken bunlar da cehennemde ebedî kalırlar. Birincilerin sonucu büyük bir kurtuluş ve başarı, ikincilerin sonucu ise son derece vahîmdir.

Allah'a inanıp güzel işler yapanların hatâlarının affedileceği buyurulmaktadır. *"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ındır.* (Bunları yaratmıştır) *ki kötülük edenleri, yaptıklarıyle cezalandırsın, güzel davrananları da güzellikle mükâfâtlandırsın. Onlar ki günâhın büyükelrinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar işleyebilirler. Kuşkusuz Rabbinin affı geniştir..."* [3], *"Eğer siz yasaklanan büyük günâhlardan kaçınırsanız, sizin küçük günâhlarınızı örteriz ve sizi ağırlanacağınız güzel bir yere sokarız"* [4] âyetleri de inanıp güzel işler yapan, büyük günâhlardan kaçınan kimselerin küçük hatâlarının bağışlanacağını bildirmişti. Demek ki bunlar, kul hakkına tecavüz olmayan küçük hatâlardır. Allah bunları affeder. Fakat kesin tevbe ve Allah'a yönelme ile büyük günâhlar da bağışlanır: *"Doğrusu Allah, bütün günâhları bağışlar, çünkü O çok bağışlayan, çok acıyandır"* [5] buyurulmuştur.

Allah'ın, tevbe edenleri bağışlayacağını bildiren bu âyetler, insana umut verir, onu sürekli günâh düşüncesinden, ruh bunalımlarından kurtarır. Büyük, küçük günâh konusunda Nisâ Sûresinin 31 nci âyetinin tefsîrinde (2/267-268) ve Necm Sûresinin 31-32 nci âyetlerinde yeterli bilgi vermiştik. Onları burada tekrara gerek görmüyoruz.

1. Bakara Sûresi: 16.
2. Bakara Sûresi: 86.
3. Necm Sûresi: 31-32.
4. Nisâ Sûresi: 31.
5. Zümer Sûresi: 53.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللَّهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ
فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

11- başa gelen her musîbet (üzüntü veren olay), *Allah'ın izniyledir. Kim Allah'a inanırsa Allah onun kalbini doğru*(düşünce)*ye iletir. Allah herşeyi bilendir. 12- Allah'a itâat edin, Elçiye itâat edin. Eğer bundan yüz çevirirseniz,* (bilin ki) *elçimize düşen, açıkça duyurmaktır. 13- Allah ki, O'ndan başka Tanrı yoktur. Mü'minler Allah'a dayansınlar.*

Tefsîr:

11- İnsanın başına gelen herşey Allah'ın izni, irâdesi ve takdiri ile olur. O'nun izin vermediği, müsâade etmediği hiçbir şey olmaz. Allah, kendisine inananın kalbini doğrultur, onu doğru düşünceye iletir. O kimse başına gelen ölüm, hastalık, yoksulluk, kıtlık gibi olayların Allah'ın izni ve dilemesi ile olduğunu anlar, *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn: Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz"* diyerek işi Allah'a havale eder. Bu tür olaylarla imtihan edildiğini anlayarak sabreder, Allah'ın izni olmadan bir şey olmayacağını bilir. *"Hepsi Allah katındandır"* diyerek Hakk'a tevekkül eder. Yüce Allah, bakara Sûresinin şu âyetlerinde de çeşitli olaylarla insanları sınadığını ve sabredenlerin doğru yolda olduklarını buyurmaktadır: *"Andolsun, sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele. Ki onlar, kendilerine bir musîbet eriştiği zaman: 'Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz' derler.* (İşte) *Rablerinden bağışlamalar ve acıma hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır"*[1].

Peyğamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *"Mü'minin işi tuhaftır, Allah'ın her kazâsı onun hakkında hayırlı olur. Başına bir zarar gelip sabrederse bu kendisi için hayırlı olur; sevindirici bir şey vukubulur da ona şükrederse bu da kendisi için hayırlı olur. Bu özellik, sadece mü'mine mahsustur"*[2].

1. Bakara Sûresi: 155-157.
2. Müslim, Zühd: 64; Dârimî, Rikâk: 61; İbn Hanbel, Musned: 4/332, 333, 5/24, 6/15.

11 nci âyetteki 'يَهْدِ' fi'li, azamet nûnu ile "نَهْدِ" ve mechul olarak "يُهْدَ" şeklinde de okunmuştur. Birinci takdirde: "Biz Allah'a inananın kalbini doğruya iletiriz", ikinci takdirde: "Allah'a inananın kalbi doğruya iletilir" mânâları çıkar.

Görüldüğü üzre Allah'a inanmak kalbin doğrulmasına, düşüncelerin arınmasına, ruhun temizlenmesine; küfür de bunun tersine sebebolmaktadır. Kalbin temizlenmesi, doğrulması için iman gerekir. Allah, inanan kimseye hidâyet eder. İman ve küfür de kulun kendi fi'li yani isteğidir. İşte bundan dolayı kul hareketlerinden sorumludur.

12-13: İşte mü'min, olayların, Allah'ın izni ve bilgisi içinde olduğunu düşünerek kazâya razı olmalı ve her hal ve kârda Alla'h'a ve Elçisine itâat etmelidir. Bundan dolayı onikinci âyette Allah'a ve Elçisine itâat emredilmekte; itâatten yüz çevirenlerden Peyğamber'in sorumlu olmadığı, onun görevinin gerçeği duyurmak olduğu belirtilmekte; mü'minlerin yalnız Allah'a dayanmaları vurgulanmaktadır.

Sözakışından bu âyetlerin, bir müslümanın, Allah'ın buyruğunu yerine getirirken herhangi bir musibet(üzüntü verici bir olay)a uğramasiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Cihâd eden evlâdının, yakınının şehidolması, veya bir hastalığa yakalanması, bir ölüm olayı gibi bir şeyle karşılaşıp üzülen insan, bu âyetlerle tesellî edilmektedir. Fakat bu konuda tefsîrlerde bir rivâyet gelmemiştir. Böyle felâkete uğrayan insanın içinde isyân duyguları da belirebilir. Onun için 12-13 ncü âyetlerde mutlaka Allah'a ve Elçisine itâat ve Allah'a tevekkül emredilmektedir. Allah'a tevekkül, Elçisine itâat ile insanın gönlü huzura kavuşur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ
فَاحْذَرُوهُمْۚ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾
اِنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٥﴾ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَط۪يعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْراً لِاَنْفُسِكُمْۜ
وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ اِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضاً

حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

14- Ey inananlar, eşlerinizden ve çocuklarınızdan bazıları size düşmandır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörür, bağışlarsanız muhakkak ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir. 15- Mallarınız ve çocuklarınız bir sınamadır. Allah ise, işte büyük ödül O'nun yanındadır. 16- Öyle ise gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun, dinleyin, itâat edin ve kendi iyiliğinize olarak sadaka verin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar, başarıya erenlerdir. 17- Eğer Allah'a güzel borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah (iyiliklere) *karşılık verendir, halîmdir* (hoşgörülüdür). *18- Görünmeyeni ve görüneni bilendir, azîzdir, hakîmdir*(güçlü ve galiptir, hüküm ve hikmet sâhibidir)*!*

Tefsîr:

14-15: Bundan önceki âyetlerde Allah'ın ve Elçisinin buyruklarına itâat emredilmişti. Ardından da bu âyetlerde mü'minlere, eşlerinden ve çocuklarından bazılarının kendilerine düşman olduğu, onlardan sakınmaları, onlara karşı dikkatli davranmaları buyurulmaktadır.

Üslûptan anlaşılıyor ki bazı mü'minlerin eşleri ve çocukları, kendilerini Allah ve Elçisinin buyruğuna uymaktan alıkoymuşlardır. Tirmizî'nin rivâyetine göre Mekke'de müslüman olmuş bazı kimseler, hicret edip Hz. Peyğamber'in yanına gelmek istemişler, fakat eşleri ve çocukları kendilerine engel olmuşlardır. Daha sonra bunlar Allah'ın Elçisine geldiklerinde öteki insanların, dinde çok şey öğrendiklerini görmüşler, bundan dolayı kendilerine engel olan eş ve çocuklarını cezalandırmak istemişler, onlarla ilgili olarak bu âyetler inmiştir [1].

Diğer bir rivâyete göre de 'Avf ibn Mâlik el-Eşca'î, çoluk çocuk sahibi bir adam imiş. Savaşa gitmek istediğinde çocukları ağlayıp "Bizi kime bırakacaksın?" derlermiş. O da onlara acıyıp gazaya gitmezmiş. İşte bu âyetler

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 64; et-Tâc: 4/265-266.

onun hakkında inmiş [1].

Bir başka rivâyete göre de Arap kabilelerinden bir adam veya birkaç kişi müslüman olur, hicret edip Hz. Peyğamber'in yanına gitmek istermiş; eşleri, çocukları ve yakınları kendilerini terk edip gitmemeleri için onlara yalvarırlarmış. Onlardan kimisi bunların yalvarmalarına dayanamayarak hicretten vazgeçermiş [2].

Âyetlerin, rivâyetlerde anlatılanlara benzer bir olayla ilgili olarak indiği muhakkaktır. Ancak biz, bu âyetlerin, öncekilerden ayrı değil, onlarla beraber indiği kanısındayız. Burada eşleri veya çoluk çocukları yüzünden iyi işlerden geri kalan kimselere, kendilerini Allah'a itâatten alıkoyan bazı eş ve çocuklarından sakınmaları emredilmektedir. Burada dikkat edilecek bir husus vardır: "مِن" harfi, bazı anlamınadır. Yani eşlerin ve çocukların hepsinin değil, bazılarının insana düşman olduğu bildirilmektedir. Gerçekten bilerek veya bilmeyerek kocasına çok kötülük eden, onun üstüne dost tutan, hattâ dostuyla birlik olup kocasını öldüren kadınlar vardır. Çocuklardan da öylesi var ki babasının yolundan ayrılır, onu üzer, onun malını kötü yollarda harcar, hattâ onu döver, kapı dışarı eder. İşte bunlar insana düşman olan çoluk çocuktur. Kişi kendisine dikkat etmeli, yolunda olmayan kadın ve çocuklarının kötülüklerinden sakınmalıdır.

Aynı şekilde karısına kötülük ve zulmeden kocalar da vardır. Fakat âile reisi koca olduğu ve çocukların durumundan baba sorumlu bulunduğu için âyette hitâb babalara yapılmıştır. İnsan karısının ve çocuklarının hareketlerine dikkat etmelidir ama onlardan bütün bütün de uzaklaşmamalıdır. Onların dine zarar vermeyecek hatâlarını affetmelidir. Aksi takdirde âilede dirlik ve düzenlik kalmaz. İşte yüce Allah, âyetin sonunda bu noktayı vurgulamak için: *"Eğer affeder, hoşgörür, bağışlarsanız, Allah da bağışlayan, esirgeyendir, affedenleri affeder"* buyurmaktadır.

Teğâbün Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Kâinât Allah'ın mülküdür. Göklerde ve yerde bulunan herşey O'nu tesbîh etmektedir. Allah'tan başka tanrı yoktur (1, 13).

2. İnsanı bu güzel biçimde yaratan O'dur. O'nun bilgisi dışında kalan bir şey yoktur. O, görüneni, görünmeyeni, gönüllerde dolaşan düşünceleri bilir (2-4, 18).

1. Câmi'u'l-beyân: 28/125.
2. Aynı.

3. İnsanlar çeşitli düşüncelere sahiptirler. Kimi inanır, kimi inanmaz. 2 nci âyette: *"İnsanların kiminin mü'min, kiminin kâfir"* olduğu belirtildiğine göre toplumlar içinde küfür ve imânın sürekli bir yasa olduğu yanında kabiliyetlerin farklılığı da anlaşılır. Bunun sebebi de Allah'ın, insanlara düşünce özgürlüğü vermesi, onları belli bir düşünceye zorlamamasıdır. Çünkü insanları imâna zorlasaydı, onları hep inanma istidadında yaratmış olsaydı, herkes inanırdı. O zaman da insanın zorunlu olarak elde ettiği inancın bir değeri kalmazdı. Zira seçim dışında yapılan şeylerden ötürü ödül ve cezâ görülmez. Nasıl ki midenin ve kalbin çalışmasından ötürü insan sorumlu değildir, bunlardan sevâb ve cezâ almaz.

4. Elçilerini dinlemeyip böbürlenerek Allah'a karşı nânkörlük eden toplumlar, kötü eylemlerinin cezâsını görmüşlerdir. Ama nânkörler, dünyada çektikleri cezâdan ayrı olarak âhirette de azâba çarpılacaklardır. Onlar mutlaka yeniden bedenlere sokulup kaldırılacak, önceki hayatlarında yaptıklarından hesap vereceklerdir (5-7).

5. Felâha ermek için Allah'a, Eçlisine ve Elçiye indirilen Kur'ân'ın vahy olduğuna inanmak gerekir (8).

6. Âhiret, insanların akıl yürüterek yaptıkları değerlendirmeğe göre değildir. Dünyâda değer verilen birçok şey, orada değersiz kalır. Dünyâ varlığıyle avunup inanca ve inanç ahlâkına değer vermeyenler, âhirette aldanırlar.

7. Allah, kendisine inanıp sâlih amel yapan insanları cennetle ödüllendirir (8-9). Bu, Allah'ın genel yasasıdır. Belli bir zümreye veya din mensubuna değil, bütün insanlığa müjdesidir:

Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanıp bu imanın gereği olan salih amel (Allah'a ibâdet ve güzel işler) yapan, Allah'ın elçileri arasında bir ayırım gözetmeden hepsinin Hak elçisi olduğunu kabul eden herkes, hangi dinden olursa olsun, Allah'ın bu genel va'dinden yararlanacaktır. sûrelerin prensipleri dikkatle okunursa Allah'ın bu genel va'dinin, hemen her sûrede değişik üslûplarla, kısa veya uzun çizgilerle vurgulandığı anlaşılır:

"Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra doğru lanların üzerine melekler iner: 'Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin! Biz, dünyâ hayâtında da, âhirette de sizin koruyucu dostlarınınız. Orada size canlarınızın çektiği herşey var. Orada size istediğiniz herşey var. Bağışlayan, Esirgeyen(Allah)*ın bir ağırlaması olarak* (bunlar size verilir)'." (Fussilet Sûresi: 30-32).

"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanlar, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet halkıdır, yaptıklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır" (Ahkaf Sûresi: 13-14).

Fakat nânkörlük edip Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar cehenneme atı-

lırlar (10). Çünkü Allah'ı tanımayan, Allah'ın, peyğamberleri aracılığı ile gönderdiği âyetleri kabul etmeyen insanlar salih amel de yapmazlar. Onların imansızlığı ve bozuk işleri, âhiret hayâtında kendilerinin cehennemi olur.

8. İnsanın başına gelen her kötü olay, Allah'ın izniyle olur (11). Bu âyette işâret edilen musîbet, insanın kendi isteğiyle yaptığı işler değil, isteği dışında başına gelen kötü olaylardır. Bu ve benzeri âyetler, insanın, kendi isteğiyle yaptığı kötü işleri, günâhları Allah'ın üstüne atmamaktadır. Kur'ân'da böyle bir düşünce yoktur.

9. Elçinin görevi teblîğdir (12).

10. İnananlar Allah'a ve Elçisine itâat ve Allah'a tevekkül etmelidirler (12-13).

11. Eşlerin ve çocukların hepsi hayırlı çıkmaz. Kimi eş ve çocuk, insana düşman olur. Öylelerine karşı ihtiyatlı olmakla beraber, onları da hoşgörüp hatâlarını bağışlamak ve onlarla da iyi geçinmek uygundur.

Allah insanı malıyle ve çocuklarıyle dener. Mü'min, malının ve çocuklarının birer sınav olduğunu bilmeli ve bunlara dalıp Allah'ı unutmamalı, malını Allah yolunda kullanmalı, çocuklarını Allah'a yöneltmelidir. Böyle yapanlar, Allah katında büyük ödüle ererler (14-15).

12. Mümkün olduğu kadar Allah'tan korkmalı, O'nun rızâsı dışına çıkmaktan sakınmalıdır. Allah'ın sözünü dinlemeli, Elçisine itâat etmeli, malını Hak yolunda harcamaktan geri durmamalıdır.

13. Cimrilikten kurtulup, Hak yolunda malını harcayabilenler, kurtuluşa ve başarıya ererler. Allah için verilen mallar zayi olmaz. Allah onları katlayarak öder. O, kulunun iyiliğini karşılıksız bırakmaz (16-17).

TEĞÂBÜN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	ذَلِكَ بِأَنَّهُ		Çoğunluk.
İbn	ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	رُسْلُهُمْ	Sâkin sîn ile:	Ebû 'Amr.
	رُسُلُهُمْ	Madmûm sîn ile:	Ötekiler [2].
	فَقَالُوا أَبَشَرٌ		Çoğunluk.
	فَيَكْفُرُونَ بِرُسُلِهِمْ وَ يَقُولُونَ أَبَشَرٌ		İbn Mes'ûd [3].
9	نَجْمَعُكُمْ	Çoğul mütekellim nûn'uyla:	Nasr, İbn Ebî İs-hâk, Cahderî, Ya'kûb, Sellâm.
	يَجْمَعُكُمْ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [4].

1. el-Mesâhif: 102.
2. el-Budûr: 319.
3. el-Mesâhif: 102.
4. Kurtubî: 18/136; el-Bahr: 8/278; en-Neşr: 2/388; el-Budûr: 319.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	نُكَفِّرْ عَنْهُ..وَ نُدْخِلْهُ	Nûn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	يُكَفِّرْ عَنْهُ..وَ يُدْخِلْهُ	Yâ ile:	Ötekiler[1].
	يُهْدَ قَلْبُهُ	Fi'l edilgen, kalb merfû':	'Alî, Sülemî, Katâde.
	يَهْدِ قَلْبَهُ	Fi'l etken, kalb mansûb:	Çoğunluk[2].
	يَهْدَأْ قَلْبُهُ	Sonda sâkin hemze ile, kalb merfû'[3]:	Übeyy ve 'İkrime.
	نَهْدِ قَلْبَهُ	Nûn ile, meczûm halinde; kalb mansûb:	İbn Cübeyr, Talha ibn Musarrif ve İbn Hürmüz[4].
14	مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَ أَوْلاَدِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ		Çoğunluk.
	أَزْوَاجَكُمْ وَ أَوْلاَدَكُمْ عَدُوٌّ لَكُمْ	(مِنْ)siz:	Übeyy[5].
17	يُضَعِّفْهُ	Tad'îf kökünden:	İbn Keŝîr, İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb.
	يُضَاعِفْهُ	Mudâ'afe kökünden:	Ötekiler[6].

1. Kurtubî: 18/139; el-Bahr: 8/278; en-Neşr: Nisâ Sûresi; el-Budûr: 319.
2. el-Mesâhif: 191; Kurtubî: 18/139.
3. Yatışır, mutmainn olur, demektir.
4. el-Mesâhif: 171, 308; Kurtubî: 18/140; el-Bahr: 8/278-279.
5. el-Mesâhif: 171.
6. en-Neşr, Bakara Sûresi; el-Budûr: 319.

65/100 TALÂK SÛRESİ

Bu sûre, doğrudan Peygamber'e hitâb ile başlayan ikinci sûredir. Birinci sûre, Ahzâb Sûresi idi. 1-7 nci âyetlerinde boşanma konusu izâh edildiği için bu adı alan sûrede boşanmış kadının iddeti ve bu süre içindeki geçimi ile ilgili hükümler anlatılır. Allah'a ve Elçisine inanıp güzel işler yapanların cennetlere girecekleri belirtilir, Allah'ın kâinâttaki kudretine işâret ile sûre bitirilir. İbn Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre bu sûreye: "en-Nisâu's-suğrâ: Küçük Kadınlar Sûresi" de denilir [1]. Muhammed İzzet Derveze'ye göre bu sûrenin Muhammed Sûresinden sonra inmiş olması gerekir [2]. Resmî sıralamada 65 nci, iniş sırasına göre 100 ncü sûre olup, 12 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا
الْعِدَّةَۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ
اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يَتَعَدَّ
حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ
اَمْرًا ﴿١﴾ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ

1. Tabresî, Mecme'u'l-beyân.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 9/241.

بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ
بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾
وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ
بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey Peyğamber, kadınları boşadığınız zaman onların iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın, Rabbiniz Allah'tan korkun. (Bekleme süresi içinde) *Onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Ancak apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu, bu hükmün dışındadır* (o zaman evden çıkarabilirsiniz). *Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını geçerse kendine yazık etmiş olur. Bilmezsin belki Allah, bundan sonra* (iddet süresi içinde) *bir iş ortaya çıkarır* (gönülleri uzlaştırıp birleşme ortamı hazırlar). *2- Sürelerinin sonuna vardıklarında ya onları güzelce tutun, yahut güzellikle onlardan ayrılın.* (Eşinizi yanınızda tutmak veya ondan ayrılmak için) *İçinizden adâletli iki kişiyi de şâhit tutun, şâhitliği Allah için yapın. İşte içinizden Allah'a ve Son Güne inanan kimseye öğütlenen budur. Kim Allah*(ın yasakların)*dan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır. 3- Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a dayanırsa O, ona yeter. Allah, buyruğunu yerine getirendir. Allah herşey için bir ölçü koymuştur.*

Tefsîr:

Talâk: Dilde serbest bırakmak, bir bağı çözüp bağlı olanı salmaktır. Dinde nikâh bağını çözüp kadını serbest bırakmak demektir.

1-3 ncü âyetlerde:

A) Kadınları boşamak isteyen erkeklerin, onları iddetlerinin önünde, yani temizlik sürelerinin başında boşamaları ve iddeti saymaları;

B) Allah'tan korkup, iddetleri bitmeden kadınları evlerinden çıkarmamaları, kadınların da evden çıkmamaları, ancak bir fâhişe (edepsizlik, fuhuş) yaptıkları takdirde evden çıkarılacakları; bunların, Allah'ın sınırları olduğu; bu sınırları geçenlerin, kendilerine yazık etmiş olacakları; bu süre içinde belki Allah'ın bir iş ortaya çıkaracağı, yani karı koca arasında bir uzlaşma, anlaşma ortamı yaratacağı buyurulmaktadır.

C) Boşadıkları kadınların iddet süreleri dolmaya yüz tutan kocalar, ya kadınlarına güzellikle dönerler, ya da onlardan güzellikle tamamen ayrılırlar. Onları öyle askıda bırakmağa hakları yoktur.

D) Döndüklerini, ya da ayrıldıklarını iki doğru şâhitle de tesbit ederler. Şâhitlik için çağırılanlar da Allah rızâsı için şâhitliği yerine getirirler.

E) Allah, kendisinden korkan, sınırlarını aşmaktan sakınan kimselere bir çıkış ve bunalımdan kurtuluş kapısı açar ve onları ummadıkları yerden rızıklandırır. Herşeye gücü yeten Allah, buyruğunu yerine getirir, dilediğini yapar.

Birinci âyette kadınları iddet içinde boşamak ve iddeti saymak emredilmektedir. *'İddet:* Kadının temizlik içinde bulunduğu, yâni âdet halinde olmadığı süredir. Müfessirlere göre kadın, ancak henüz cimâ edilmediği bir temizlik içinde boşanabilir. Karısını boşamak isteyen, bekler, kadın âdetinden temizlenince henüz cinsel ilişkide bulunmadan onu boşar. İşte âyette emredilen boşama budur.

Buhârî'nin rivayetinde: *"Abdullâh ibn 'Ömer, âdet halinde bulunan karısını boşamış, babası Ömer durumu Allah'ın Elçisine haber vermiş, buna çok kızan Allah'ın Elçisi Ömer'e:*

— Karısına dönsün, kadın temizleninceye ve tekrar âdet görünceye dek onu yanında tutsun. Eğer o zaman boşamak isterse içine girdiği temizlik süresinde kadınla hiç temas etmeden onu boşasın. İşte yüce Allah'ın emrettiği iddet budur, demiştir" [1].

Bu hadîs, âyetteki iddetin anlamını izâh etmektedir. Dârekutnî'nin Abdullâh ibn 'Abbâs'tan çıkardığı bir hadise göre talâk dört çeşittir: İkisi helâl, ikisi haramdır. Helâl olanlar: Kadını, cimâ' etmediği temizlik süresi içinde veya gebeliği belli olduğu zaman boşamaktır. Haram olanlar da onu âdet halinde, ya da gebe olup olmadığı belli olmayan (yani temas ettiği) bir temizlik süresi içinde boşamaktır.

Kadını, cimâ' edilmeyen temizlik süresi içinde boşayıp üç âdet görmesini beklemenin hikmeti, gebe olup olmadığının anlaşılması, bir de bu süre içinde

1. Buhârî, Talâk: 2; Müslim, Talâk: 1, İbn Mâce, Talâk: 2; Nesâ'î, Talâk: 1; Tirmizî, Talâk: 1.

karı kocanın düşünüp taşınarak birbirlerine dönme imkânını araştırmalarıdır. İnsan kızgınlıkla bir şeye karar verir, sonra pişman olur. Öyle bir kızgınlıkla âile yuvasının sönmemesi için boşanma, üç ay gibi uzun bir süreye bağlanmıştır. Birinci âyetin sonundaki "لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا: *Bilmezsin belki Allah bundan sonra bir iş ortaya çıkarır"* cümlesi, bu hikmeti anlatmaktadır.

Gerek bu âyetler, gerek Bakara Sûresinin 228-229 ncu âyetleri, kadının, bir tek söz ile boşanamayacağını, boşamanın ancak üç ay içinde tamamlanacağını, bu üç ay içinde erkeğin, kaç talâk ile boşamış olursa olsun karısına dönebileceğini, üç ay geçmeden boşanmanın tamamlanmayacağını ve kadınla erkek arasındaki evlilik bağının tam kopmayacağını gösterir. Zeccâc şöyle demiş: "Eğer erkek, kadını bir anda üç talâk ile boşamış olsa, *'Belki Allah bundan sonra bir iş ortaya çıkarır'* âyetinin anlamı kalmaz" [1].

İbnu'l-'Arabî de Peyğamber(s.a.v.)in, Hz. Ömer'e: *"Ona emret, karısına dönsün"* hadisinin ve yüce Allah'ın: *"Belki Allah bundan sonra bir iş ortaya çıkarır"* sözünün, üç talâkı birden vermeyi, âyetin kapsamı dışına çıkardığını ve bunu hükümsüz kıldığını söylüyor [2]. Peyğamber (s.a.v.) "لاَ طَلاَقَ وَلاَ عِتَاقَ فِى إِغْلاَقٍ: *İğlâkta talâk ve itâk yoktur"* [3] buyurmuştur. İğlâk, kapamak, örtmek demektir ki bu, kızgınlık diye tefsîr edilir. Selîm düşünce yolunu kapattığı için kızgınlığa iğlâk denmiştir. İnsan kızınca sarhoş gibi olur. Sözlerini düşünmeden, kontrol etmeden söyler. Sarhoşun boşaması geçerli olmadığı gibi kızgının boşaması da geçerli değildir. Talâk ancak kesin karar, doğru düşünce ile ve belirlenen süre içinde olur.

Yüce Allah Nisâ Sûresinin 35 nci, Bakara Sûresinin 232 ve 238 nci âyetlerinde: Akrabânın, karı koca arasını uzlaştırmağa çalışmalarını, iddetlerini dolduran kadınların, kocalarına dönmelerine engel olmamalarını, şayet kocaları iyi niyetli iseler, kadınların, kocalarına dönmelerinin daha uygun olacağını buyurmaktadır. Bütün bunlar kurulmuş olan yuvanın birden yıkılmaması için getirilen tedbirlerdir. Allah âilenin devamını istemektedir.

Binaenaleyh bir vakitte söylenen bir sözle kadın boş olmaz. Boşama işlemi, hiç temas olmayan üç ay içinde tamamlanır. Bu süre içinde erkek pişman olursa karısına dönebilir. Öpmek, sarılmak, sıkmak, temas etmek veya "Ben karıma döndüm" demekle karısına dönmüş olur.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/33; Fethu'l-Kadîr: 5/241.
2. Ahkâmu'l-Kur'ân: 4/1814.
3. İbn Mâce, Talâk: 16; İbn Hanbel: 2/276. Ebû Dâvûd ve Hâkim de rivâyet etmişlerdir: Feydu'l-Kadîr: 6/433.

Uygulamalariyle Kur'ân'ın açıklayıcısı olan Peyğamber (s.a.v.), talâkın nasıl vukubulacağını şöyel izah etmişlerdir: Adam karısını, cimâ' etmediği temizlik süresi içinde boşar. Kadın âdet görüp ikinci temizliğine girince yine boşar, bekler. Kadın ikinci âdetini de bitirip üçüncü temizlik süresine girince erkek boşamakta kararlı ise bu süre içinde temas etmeden onu boşar. Şayet pişman olmuş ise boşamaz, bu sürenin içinde karısına döner. Ama dönmez de üçüncü boşamayı da yaparsa bu süre sonunda artık o kadınla hiçbir ilişkisi kalmaz. Kadın başka biriyle evlenebilir.

Bir söz ile üç talâkın vâki' ve kadının kocasından boş olacağını söyleyen haberler âhâd haberleridir. Kur'ân'ın açık hükmünü bırakıp günün şartlarına tamamen ters düşen bu haberlerle amel edilemez.

Hz. Ömer'in bir defada verilen üç talâkı geçerli sayması, kendi ictihadıdır, Hz. Peyğamber'in uygulamasına dayanmaz. Ömer zamanında İslam ülkeleri genişleyip nüfus çoğalarak bu oranda da sosyal problemlerin ve boşanma olaylarının artması ve halkın Halîfeden boşanmanın kolaylaştırılmasını, çabuklaştırılmasını ısrarla istemesi üzerine Halîfe bu ictihâda varmıştır: "İnsanlar, teennî ile hareket etmeleri gereken bir konuda acele ettiler. Onların istekleri üzre bunu kabul edelim" diyerek bu tür acele boşamayı geçerli saymıştır [1]. Ama âyetlerin hükmü ve Peyğamber'in sünneti böyle değildir. O zamanın şartları, Hz. Ömer'i böyle bir ictihâda götürmüş olmakla beraber onun ictihâdını kabul etmeyen sahâbîler de olmuştur. Abdullâh ibn 'Abbâs da bunlardan biridir. Abdullâh, Peyğamber zamanında, Ebubekir zamanında ve Ömer devrinin de ilk iki yılında bir defada verilen üç talâkın, bir talâk sayıldığını söylemiştir [2]. Âyetlerin nassına aykırı birtakım rivâyetlerle evlilik bağı hemen çözülemez. Zaten bu tür uygulamalar, tarih boyunca sızlanmalara neden olmuştur. Müslümanların görevi, doğrudan Kur'ân'ın hükümlerine dönmek, Allah'ın buyruğunu uygulamaktır.

Zemahşerî, tâbiî âlimlerinden İmam Nehâ'î'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in ashâbı, zevcelerini ancak bir kere boşamayı severlerdi. İddeti bitmeden bir kez daha boşamazlardı. Onlara göre en uygun olan, adamın, karısını üç temizlik süresi içinde boşaması idi" [3]. "Birden fazla talâk bilmiyorum" diyen Mâlik ibn Enes de, ister bir arada, ister ayrı ayrı olsun üç talâkı birden (yani bir temizlik içinde) vermeyi mekrûh görürdü [4].

Bu rivâyette üç talâkın birden verilmesi, sadece mekrûh olarak gösterilmektedir. Gerçekte âyetin hükmüne aykırı olan bu talâk, sadece mekrûh değil, haramdır ve geçersizdir. Nitekim bir adamın, karısını üç talâk ile birden

1-2 Müslim, Talâk, bâbu Talâki'ŝ-ŝelâs, hadîs: 15, 17.
3-4 Keşşâf: 4/118.

boşadığını duyan Peyğamber (s.a.v.) ona: *"Ben henüz aranızda iken Allah'ın Kitâbı ile mi oynanıyor?"* buyurmuş. Birisi kalkıp: *"Yâ Resûlâllah, bunu öldüreyim mi?"* demiştir[1].

İmâmeyne göre üç lâfziyle aslâ talâk vaki olmaz. Hayız halinde de talâk olmaz, çünkü bu, haram olan bid'attir. Peyğamber (s.a.v.) *"Bizim yolumuza aykırı bir iş yapan kimsenin işi merduddur"* buyurmuştur[2]. İbn Teymiyye de bu görüşü benimsemiştir[3].

Bakara Sûresinin 228-232 nci âyetlerinin tefsîrinde boşamanın hükümlerini daha ayrıntılı olarak izah etmiştik. Dileyen oraya başvurabilir (1/255-270).

"لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ: *Kadınları evlerinden çıkarmayınız, onlar da çıkmasınlar"* cümlesinin hükmüne göre erkek, karısını, iddeti içinde evinden çıkaramaz, kadının mesken ve nafakasını (geçimini) sağlar. *"Onlar da çıkmasınlar"* ifâdesinde iddet süresi içinde kadının, evde hakkı olup o evin, kendi evi olduğu, yani henüz kocasından ayrılmamış bulunduğu anlamı vardır. Çünkü bir önceki cümlede ev, kadının kendi mülkü olarak gösterilmiştir.

Kadınların evlerinden çıkmamalarından amaç, kocalarının, çık git, demesiyle çıkıp gitmemeleridir. Yoksa bu emir, kadının hiç evden çıkmayacağı anlamına gelmez. Kadın, zaruri ihtiyaçlarını görmek üzre evinden çıkabilir. Müslim'in, Câbir ibn Abdillâh'tan rivayet ettiği şu hadis de bunu kanıtlar: *"Boşanmış olan teyzem, hurmasını budamak* (için evden çıkmak) *istedi. Bir adam çıkmasına engel oldu. Teyzem Peyğamber*(s.a.v.)*e geldi, sordu. Peyğamber* (s.a.v.) *buyurdu ki: 'Evet çık, hurmanı buda, belki tasadduk eder, yahut bir iyilik yaparsın' dedi"*[4].

"إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ: *Ancak açık bir fuhuş yapmaları durumu bunun dışındadır"* cümlesi, ancak kadınların açık bir fuhuş yaptıkları zaman evden çıkarılacaklarını bildirmektedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre burada fuhuştan maksat zinâdır. Kadın zinâ ederse evden çıkarılır. Şâfi'î'ye göre fuhuş yapması, kötü dilli olması, sözleriyle evdekileri incitmesidir. 'İkrime'nin rivayetine göre Übeyy ibn Kâ'b'in mushafında: "إِلَّا أَنْ يَفْحُشْنَ عَلَيْكُمْ" şeklinde yazılmıştır ki bu kırâet, Şâfi'î'nin görüşünü destekler. Çünkü bunun anlamı: *"Size karşı edepsizlik yaparlarsa"* demektir. Bazıları fuhşun, haddi gerektiren zinâ, hırsızlık ve sair günâhları kapsadığını söylemişlerdir. Taberî de

1. Nesâ'î, Talâk: 6.
2. Buhârî, İ'tisâm: 20, Buyu': 60, Sulh: 5; Müslim, Akdıye: 17, 18; Ebû Dâvûd, Sunneh: 5; İbn Mâce, Mukaddimeh: 2; İbn Hanbel, Musned: 6/146, 180, 256.
3. Rûhu'l-Me'ânî: 28/130-131.
4. Müslim, Talâk: 7.

burada fuhşun, ma'siyet (günâh) olduğunu söylüyor: "Buna göre burada fâhişe, ma'siyet anlamınadır. Çünkü fâhişe, haddi aşan her çirkin iştir. Zinâ, hırsızlık, kayınpeder ve vâlideyi sözle incitmek, iddetini geçirdiği evi değiştirip başka yere gitmek de bunlardandır. Bunlardan hangisini yapsa kocası onu evden çıkarabilir" [1].

"وَ اَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ: *Sizden iki adâletli kişiyi şâhit tutun*" emri geneldir. Buna göre hem boşarken, hem de dönerken iki âdil şâhid bulundurmak gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre bu emir: *"Alışveriş yaptığınız zaman şâhit tutun"* emri gibi farz değil, nedb ifâde eder. Yani şâhit bulundurursanız iyi olur, demektir. Yoksa şâhit bulundurmak mutlaka şart değildir. Şâfi'î'ye göre şâhit tutmak, dönmede vâcib, ayrılmada mendubdur. Şâhit bulundurmanın yararı, karı kocadan herhangi birinin ayrılma veya dönmeyi inkâr etmesini, böylece bir hakkın zayi olmasını, başkaları tarafından suçlanmalarını, biri ölünce diğerinin evliliklerinin devamını ileri sürerek miras payı istemesini veya dönme halinde, mirasçıların dönmeyi inkâr ederek taraflardan birinin miras hakkını düşürmelerini önlemektir.

"ذَوَىْ عَدْلٍ: *Sizden iki adâletli şâhid*" cümlesinden Hasan Basrî, şahitlerin müslüman olması gerektiğini, Katâde hür olması gerektiğini anlamışlardır. Bizim kanâatimize göre: "Sizden" tabiri, sizin toplumunuzdan demektir. Bunların mutlaka müslüman olması gerekmez. Hangi dinden olursa olsun doğru söyleyen iki insan şahid olabilir. İnsanlar arasında köle, hür, veya müslim, gayri müslim diye ayırım yapmak doğru değildir. Çok müslüman var ki karakteri bozuktur, yalan söyler. Çok gayri müslim de var ki sağlam karakter sahibidir, sözü doğrudur.

Âyette Allah için şâhitliğin yerine getirilmesi ve Allah'a, âhiret gününe inanan kimselere böyle öğüt verildiği buyurulduktan sonra Allah'ın, çizdiği sınırlar dışına çıkmaktan korunanlara, içinde bulundukları sıkıntıdan bir çıkış kapısı açacağı ve onları ummadıkları yerden rızıklandıracağı bildirilmektedir.

"وَ مَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ: *Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yaratır ve onu ummadığı yerden rızıklandırır"* âyetinde Şa'bî: "Kim kadını iddeti başında boşarsa Allah ona dönüş yolu açar" demiş. Başkası: "Allah insanlara darlıklardan kurtuluş yolu gösterir" demiştir. Peyğamber(s.a.v.)in, bu âyeti okuyup: "Dünyâ şüphelerinden, ölüm ğamrelerinden ve kıyâmetin şiddetlerinden kurtuluş yolu gösterir" dediği rivâyet edilmiştir [2].

1. Câmi'u'l-beyân: 28/134.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/34.

İbn 'Abbas ve Dahhâk şöyle demişlerdir: "Kim Allah'ın emrettiği şekilde kadını iddetini gözeterek boşarsa Allah ona, iddeti içinde dönme fırsatı verir. İddeti içinde dönmezse o, kadını isteyen diğer erkeklerden biri gibi olur". Yani yeni bir mehr ve akitle kadına dönebilir.

İbn 'Abbâs'ın işâret ettiği gibi âyet boşama ile ilgilidir. Bu konuda Allah'ın, emrini tutanlara, bulundukları sıkıntıdan bir çıkış kapısı açacağı ve Allah'ın emri vechile eşini besleyip, barındıran kimseyi hiç ummadığı yerden rızıklandıracağı, iddeti içinde kadına bakmakla geçim sıkıntısına düşmeyeceği buyurulmaktadır. Görüldüğü gibi, bu cümle, iddeti içinde kadına bakmayı yüksünenlere, bu yüzden sıkıntı içine düşecekleri endişesine kapılanlara güven vermekte; eşlerine bakmakla sıkıntı çekmeyeceklerini, Allah'ın kendilerini ummadıkları yerden rızıklandıracağını buyurmaktadır: *"Kim Allah'a dayanıp işlerini O'na havale ederse Allah ona yeter".*

Peyğamber (s.a.v.) bir seferde kendi bindiği hayvanın arkasına bindirdiği İbn 'Abbâs'a şöyle demiş: *"Oğul, sana birkaç kelime öğreteyim: Allah'ın buyruğunu koru ki Allah da seni korusun. Allah'ın buyruklarını tut, O'nu yanında bulursun. İsteyeceğin zaman Allah'tan iste, yardım dileyeceğin zaman Allah'tan dile ve iyi bil ki bütün millet sana fayda vermek için birleşse Allah'ın sana takdir ettiğinden fazlasını veremez. Sana zarar vermek için birleşse Allah'ın sana yazdığından fazla bir zarar veremez. Kalemler kaldırılmıştır, kaderin sayfaları yazılıp mürekkebi kurumuştur"* [1]. Başka bir hadis de şöyledir: *"Eğer siz Allah'a tevekkül etseniz O, kuşları beslediği gibi sizi de besler. Kuşlar sabahleyin karnı aç gider, akşamleyin karnı tok dönerler"* [2].

"إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ أَمْرِهِ: *Allah buyruğunu yerine ulaştırır".* Dilediğini yapar. Bir kırâete göre: "إِنَّ اللّٰهَ بَالِغٌ أَمْرُهُ: *Allah'ın buyruğu yerini bulur, O'nun buyruğu geri çevrilmez"* şeklindedir.

"قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَىْءٍ قَدْرًا: *Allah her şey için bir kader, yani bir sınır, ölçü koymuştur."* Bütün insanların, olayların bir ölçüsü olduğu gibi insanların yapacakları işlerin de bir ölçüsü, sınırı vardır. Bu ölçü ve sınırı geçenler, haksızlık etmiş olurlar. Allah talâka, iddete, kadına geri dönmeğe, üzüntüye, sevince, rızka ve herşeye bir ölçü, miktar koymuştur. Herşeyin bir ölçüsü, miktarı vardır. Bundan dolayı kadınların iddetlerini de âdetli, âdetsiz ve gebe olup olmadıklarına göre bir ölçü ile takdir buyurmuştur. Boşamanın bir miktarı vardır ki bu, üç temizlik içinde olur. Bundan fazla uzatılamaz. İddetin de bir ölçüsü vardır ki bu da kadın gebe değilse üç aydır. Gebe ise çocuğunu doğuruncaya kadardır. Âdet görmüyorsa yine üç aydır. *"Allah katında herşeyin*

1. Tirmizî, Kıyâmet: 59; İbn Hanbel: 1/293.
2. Tirmizî, Zühd: 33; İbn Mâce, Zühd: 14; İbn Hanbel: 1/30, 52.

bir miktarı, ölçüsü vardır." Ölçüsüz, miktarsız bir şey yoktur. Çünkü ölçüsüzlük anarşidir. Kâinatta düzen hakimdir, anarşi değil.

وَالّٰٓـئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَح۪يضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ
وَالّٰٓـئِي لَمْ يَحِضْنَ وَاُو۬لَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ
يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِه۪ يُسْراً ﴿٤﴾ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُٓ اِلَيْكُمْ
وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِه۪ وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْراً ﴿٥﴾

4- (Yaşlılıklarından ötürü) ***Âdetten kesilen kadınlarınızın*** (bekleme süresinden) ***şüphe ederseniz,*** (bilin ki) ***onların bekleme süresi üç aydır. Henüz âdet görmeyenler de böyledir. Gebe olanların bekleme süresi, yüklerini bırakmalarına kadardır. Kim Allah'tan korkarsa Allah, ona işinde bir kolaylık yaratır. 5- Bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun ücretini büyük yapar.***

Tefsîr:

4- Bir önceki âyetin sonunda Allah'ın, herşeye bir ölçü, miktar koyduğu bildirilmişti. İşte bu âyette kadınların iddetine konulan miktar anlatılmaktadır: Yaşlılık dolayısiyle âdetten kesilen kadınla, henüz âdet görmeyen kız çocuğunun iddet süresi üç aydır. Gebe kadınların iddetleri de doğuma kadardır. *"Kadınlarınızdan, âdetten kesilmiş olanların iddeti hakkında şüphe ederseniz, üç aydır"* cümlesinde şüphe, âdetten kesilme hakkında değildir, çünkü bu kadınların âdetten kesilmiş oldukları zaten belirtilmiştir. Artık onun âdet görüp görmeyeceğinden şüphe edilmez. Çünkü onun âdet görmeyeceği kesindir. Şüphe, o durumdaki kadının iddetinin ne kadar olduğu hakkındadır. İşte bunun ne kadar olduğundan şüphe ederseniz, onun iddeti üç aydır, buyuruluyor.

Yâhut âdetten kesilme yaşına gelmiş kadından dem geldiği takdirde bu gelen demin, âdet kanı olup olmadığından şüphe ederseniz, o kadının iddeti üç aydır, demek olur. Razî, İyâs (âdetten kesilme) yaşının elli beş, altmış yaş

arası takdir edildiğini söylüyor [1] ise de gerçekte bu yaş, 40-55 arasıdır.

"وَ اللَّائِى لَمْ يَحِضْنَ: *Henüz âdet görmemiş olanlar da böyledir"* cümlesi, gerek âdet çağının altında olan, gerek âdet çağına geldiği halde âdet görmeyen kadınları kapsar. Bunların iddeti de âdet çağını geçirmiş olan kadınlar gibi üç aydır.

Burada âdetten kesilmiş, âdet çağına girmemiş ve gebe kadınların iddetleri belirtilmiş, âdet gören boşanmış kadınların iddetlerinden söz edilmemiştir. Çünkü onların iddeti, Bakara Sûresinin 227 nci âyetinde üç kur' olarak belirtilmiştr. Buradaki üç ay, oradaki üç kur'a denktir. Demek ki genel olarak boşanan kadınların iddeti üç aydır. Yalnız gebe kadının iddeti doğum sonuna kadardır.

Bir de gebe olup olmadığı şüpheli kadınlar olabilir ki onların iddetleri konusunda mezheb imamları değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre şüphelinin iddeti üç âdet görme süresi, kimine göre bir yıl, kimine göre âdetten kesilme çağına kadardır.

Bu görüşler, birkaç asır önceki tıbbî imkânsızlıklar içinde ileri sürülmüş, sağlam bir delile dayanmayan görüşlerdir. Bugün kadının gebe olup olmadığı testlerle kesin olarak anlaşılmaktadır. Böyle bir testle durumu anlaşılan kadın, gebe değilse iddeti üç ay, gebe ise iddeti doğuma kadardır.

İddet beklemenin iki önemli sebebi vardır: Biri kocanın, karısına dönmesine fırsat ve zaman tanımak, diğeri de kadının gebe olup olmadığının anlaşılmasıdır. Tâ ki çocuğa kalmış bir kadın, bunun farkında olmadan başka biriyle evlenip de çocuğun kime âit olduğu belirsiz olmasın. Cenabı Allah: *"Belki bundan sonra bir iş ortaya çıkarır"* [2], *"Kocaları ıslâh istiyorlarsa* (iyi niyetli iseler) *kadınları kocalarına geri vermek daha uygundur"* [3], *"Boşama iki keredir. Ondan sonra ya güzellikle tutmak, ya da güzellikle salıvermek gerekir"* [4] buyurduğuna göre koca, iddeti içerisinde bulunan kadına dönebilir. Bunun için yeni bir nikâha ve mehre gerek yoktur. Kadın gebe ise gebeliği sona erinceye kadar kocanın dönme hakkı vardır. Şayet adam iddeti içinde karısına dönmez, üç ay biter, ya da kadın doğum yaparsa eğer koca üç talâkı vermemiş, sadece, birinci, ikinci temizlik içinde boşamış ise —ki talâkı kaç kez söylerse söylesin, bir talâk sayılır— iddet geçtikten sonra o kadın bâin talâk ile kocasından ayrılmış olur. Adamın karısına dönebilmesi için yeni bir nikâh kıyması ve mehr ödemesi gerekir. Ama iddet içinde dönse idi yeni

1. Mefâtîh: 30/35.
2. Talâk Sûresi: 1.
3. Bakara Sûresi: 228.
4. Bakara Sûresi: 229.

nikâha ve mehre gerek yoktu. Ve eğer üç talâkı kullanmış ve iddet içinde kadına dönmemiş ise artık o kadın başka birisiyle evlenip boşanmadan ilk kocasına varamaz.

Kocanın, iddetten sonra yeni bir mehr ve nikâhla karısına dönebileceği ayrılığa beynûnet-i suğrâ (küçük ayrılık), kadın başkasiyle evlenip ayrılmadan erkeğin ona dönemeyeceği ayrılığa da beynûnet-i kubrâ (büyük ayrılık) denir.

Kocası ölmüş kadınların iddet süreleri de Bakara Sûresinin 234 ncü âyetine göre dört ay on gündür. Şayet kadın gebe ise onun da iddeti, doğumuna kadardır. Gebe olan Sübey'a el-Eslêmiyye, kocasının öldürülmesinden kırk gün sonra doğum yapmış, kendisini istemişler, Allah'ın Elçisi onu evlendirmiştir [1].

Fıkıh imamları bu hadîse dayanarak kocası ölmüş kadının yas süresi olan dört ay on günden önce de doğurmuş olsa, doğumunu takiben evlenebileceğine hükmetmişlerdir.

Hz. 'Alî ve 'Abdullâh ibn 'Abbâs'a göre kocası ölmüş gebe kadın, yas veya gebelik müddetlerinden hangisi fazla ise onun sonunda iddetinin biteceği kanısındadırlar [2].

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا
عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ
فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ
تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ
قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا
سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 65; et-Tâc: 4/266-267.
2. et-Tâc: 4/266; Mefâtîhu'l-ğayb: 30/35; et-Tefsîru'l-hadîs: 9/247-248.

6- O kadınları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve onları sıkıştır(ıp evden çıkmağa zorla)*mak için kendilerine zarar vermeğe kalkışmayın. Şâyet gebe iseler yüklerini bırakıncaya kadar onların geçimini sağlayın. Sonra sizin için* (çocuğunuzu) *emzirirlerse onlara ücretlerini verin ve aranızda güzellikle konuşun, anlaşın. Eğer anlaşmakta güçlük çekerseniz, o zaman çocuğu, başka bir kadın emzirecektir. 7- Eli geniş olan, genişliğine göre nafaka versin, rızkı kısılmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiğinden versin. Allah bir kişiye ne vermişse ancak onu yükler. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.*

Tefsîr:

6-7 nci âyetlerde yüce Allah, kadınlarını boşamış erkeklere, onları, vücdleri yani güç ve imkânları ölçüsünde kendi oturdukları evin bir bölümünde oturtmalarını, evden çıkıp gitmeleri için onları sıkıştırmamalarını; gebe iseler çocuklarını doğuruncaya kadar onların geçimlerini sağlamalarını; doğan çocuğu emzirdikleri takdirde onlara emzirme ücretlerini vermelerini; karı koca danışarak uygun bir emzirme ücretinde anlaşmalarını; şayet aralarında anlaşma sağlayamazlarsa çocuğu başka bir süt annenin emzireceğini buyurmaktadır. Herkes gücünün ölçüsünde kadının geçimini sağlayacaktır. Zengin olan, haline, fakir olan da haline göre bir geçim verir. Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey buyurmaz. Ve her güçlüğün ardından bir kolaylık yaratır.

Altıncı âyete göre boşanmış kadının iddet süresi içinde geçimini ve konutunu temin etmek kocaya âittir. Eğer kadın gebe ise doğuruncaya kadar nafaka ve konutu sağlanır.

Boşanmış kadın, doğurduğu çocuğu emzirmek zorunda değildir. Emzirmek için bir ücret isteyebilir. Çocuğun babası, kadının istediği ücrete razı olursa kadın çocuğu emzirir. Razı olmazsa çocuğuna başka bir süt anne tutabilir. Şayet anne, başka kadının istediği ücretle emzirmeğe razı olursa, çocuğu emzirmek annenin hakkıdır. Ve eğer çocuk, başka kadının sütünü emmezse o zaman annesi, kocanın verdiği ücrete razı olup çocuğu emzirmek zorundadır.

Hâzin'in belirttiğine göre bazı âlimler, ric'î talâkla boşanmış kadın ile bâin talâkla boşanmış kadın arasında fark görmüşlerdir: Onlara göre ric'iyye(ric'î talak ile boşanmış kadın)ın, kocası üzerinde hem nafaka (geçim), hem mesken (konut) hakkı vardır. İddeti içinde olduğu sürece kocası kendisine bunları sağlar.

Hul', üç talâk veya li'ân ile bâin olarak boşanmış kadının sadece konut hakkı vardır. *"Gebe iseler, çocuklarını doğuruncaya kadar onların geçimini*

sağlayın" cümlesi uyarınca sadece gebe olan kesin boşanmış kadının geçim hakkı vardır. Gebe olmayan kesin boşanmış kadının nafaka hakkı yoktur, konut hakkı vardır. Fakat âlimlerden bazıları da bâin ve ric'î talâk ile boşanmış kadın arasında bir fark görmezler. Her ikisinin de iddet içerisinde nafaka ve konut hakkı olduğunu söylerler ki Kur'ân'ın ruhuna uygun olan da budur. Çünkü sûrenin birinci âyeti, boşanmış kadınların evden çıkarılmamalarını ve çıkmamalarını emretmektedir. Kadınların menfaatleri bunu gerektirir. Kadın evde kalacak ki kocası ona kolay dönme imkânı bulsun. Bundan dolayı öpme, sıkma, cimâ' dönme sayılmıştır. Kadın evde olmazsa öpme, sıkma imkânı olur mu? Hele bazı müfessirler kocanın, karısını evde bırakıp kendisinin evi terk etmesi gerektiğini söylemişlerdir ki bu da âyetin ruhuna aykırıdır. Zira âyet: *"Onları, kendi gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir kısmında oturtun"* buyurmaktadır. Bu cümle, kadının, kocasının oturduğu evin bir bölümünde kalmasını emretmektedir. Artık kocanın veya kadının evi terk edip gitmesini söylemenin bir anlamı var mı? Bunun hikmeti, karı kocanın birbirlerine yakın olmalarını ve pişman olup dönmelerini sağlamaktır. Ama adam evden çıkıp giderse belki araya daha çok soğukluk girer, aradaki kırgınlık daha da büyür, "Gözden ırak olan, gönülden de ırak olur."

Kaldı ki önce açıkladığımız gibi iddet içinde ric'î talâk, bâin talâk ayırımı yoktur. Çünkü iddet içinde hepsi ric'î talâktır. Ancak iddetten sonra bâin talâk ortaya çıkar. Erkek iddet içinde üç talâkı vermişse süre sonunda büyük ayrılık olur. Sadece bir talâkı vermiş de üç ay geçmiş, dönmemiş fakat başka talâk da vermemiş ise süre sonunda küçük ayrılık hasıl olur. Yeni bir akid ve mehr ile kadına dönebilir. İddet içinde bütün talâklar sadece ric'î olduğuna göre artık boşanmış kadınların geçim ve konutları konusunda bir fark kalmaz.

Hamdi Yazır şöyle diyor: *"Burada (وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ): Gebe iseler"* şartı, mutlak infak emrinin menâtı değil, *"حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ: Yüklerini bırakmalarına kadar"* gayesiyle kayıtlı infâkın menâtıdır. Onun için bu şartın mefhûm-i muhâlifi, hâmil olmayan boşanmış kadınlara iddetlerinde mesken lâzım ise de nafaka lâzım gelmezmiş gibi bir manâ ifade etmez. Bilâkis uzun olabilecek iddetin sonuna kadar infak emrinin açıklanması, iddetleri daha kısa olan mu'teddelere (iddet beklemekte olan kadınlara), beklemek illetinde iştirak hasebiyle infak vücubunu biddelâle anlatır. *"لَا تُخْرِجُوهُنَّ: Onları çıkarmayın"*, *"أَسْكِنُوهُنَّ: Onları iskân edin'* buyurulmuş olması da buna işaret yoluyla karînedir. Çünkü ihrâcı nehy, iskânı vâcib olmanın levâziminden birisi de infâkın vücubu olacağı kolaylıkla anlaşılır"[1].

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/5071-5072.

"وَ اْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ" *: Aranızda güzellikle konuşun, anlaşın"*; "وَ اِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى *: Eğer anlaşmakta güçlük çekerseniz, çocuğu başka bir kadın emzirecektir."*

"Fakat bu takdirde anne çocuğuna annelik etmemiş, ona şefkat hissi beslememiş, Allah'ın kendisine vermiş olduğu sütü yavrusundan esirgeyip fazla para ile satmak aşağılığına düşmüş olacağı gibi çocuğunu annesinden esirgeyen ve gücünün yetebileceği ücreti vermeyip de güçlük çıkarmış olan baba da hem evlâdını yâd ellere düşürmeğe sebebiyet vermiş, hem de yine ücret ve nafaka vermeğe ve belki çocuğun annesine vermek istemediğinden daha fazlasını vermeğe mahkûm kalmış bulunacaktır" [1].

"لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ" *: Se'ası yani bolluğu olan, bolluğundan harcasın, cimrilik etmesin. Bolluğunun hepsini değil, bir parçasını versin".*

"وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا اٰتَاهُ" *: Rızkı daraltılmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiğinden harcasın."* Zira: "لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا" *: Allah hiçbir cana gücünün üstünde bir şey teklîf etmez".* Kimseden, gücünün üstünde bir şey yapmasını istemez. "سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا" *: Allah, her güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır".* Darlık, fakirlik hep öyle sürüp gitmez. Bir gün Allah, darda olanları da bolluğa kavuşturur. Bundan dolayı sabredip Allah'a dayanmalıdır.

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا
وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ
اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ
اَلَّذِينَ اٰمَنُوا قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ
اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 6/5073.

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ
وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

8- Nice kent var ki Rabbinin ve O'nun elçilerinin buyruğuna başkaldırdı, biz de onu çetin bir hesâba çektik ve ona görülmemiş biçimde azâb ettik. 9- İşinin vebâlini taddı. İşinin sonucu tam bir ziyân idi. 10- Allah o insanlara şiddetli bir azâb da hazırlamıştır. Ey inanmış olan sağduyu sahipleri! Allah'tan korkun, Allah size bir uyarı indirdi: 11- Yani size, Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi ki inanıp yararlı işler yapanları, karanlıklardan aydınlığa çıkarsın. Kim Allah'a inanır ve yararlı bir iş yaparsa Allah onu, altlarından ırmaklar akan içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. Allah ona gerçekten güzel rızık vermiştir! 12- Allah O'dur ki yedi göğü ve Yer'den de onların benzerini yarattı. (Allah'ın) *buyruğu, bunlar arasında iner ki Allah'ın herşeye kaadir olduğunu ve Allah'ın bilgice herşeyi kuşatmış bulunduğunu bilesiniz.*

Tefsîr:

8-11: Yüce Allah, âile hukuku hakkında yukarıdaki hükümleri bildirdikten sonra onlara karşı gelmenin vahîm sonucunu vurgulamak üzre buyuruyor ki:

Allah, buyruğuna baş kaldırıp, gönderdiği elçileri dinlemeyen nice kentleri şiddetle cezalandırmış, onlar dünyâda yaptıklarının cezâsını acı bir biçimde çekmişlerdir. Fakat onların cezâsı sadece dünyâda uğradıkları azâb ve felâketlerden ibâret değildir. Allah onlara âhirette de gayet çetin bir azâb hazırlamıştır. Allah'ın buyruğuna karşı gelenlerin, dünyâları felâketle sonuçlandığı gibi âhiretleri de azâb olacaktır.

Öyle ise ey inanmış olan sağduyu sâhipleri, Allah'ın buyruklarına sarılarak O'nun dünyâ ve âhiret azâbından korunun. Allah size bir zikir (öğüt, uyarı, şân ve şeref olan Kur'ân'ı) indirdi. İnanıp güzel işler yapanları, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, Allah'ın açık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi. O elçi size indirilen uyarının tâ kendisidir. O elçiye uymakla şan ve

şerefe kavuşursunuz. Allah, kendisine inanıp güzel işler yapanları, altlarından ırmaklar akan, ebedî cennetlere sokar. Böylelerine gerçekten güzel rızık verir. Kur'ân'ın getirdiği, Peyğamber'in duyurduğu hükümlere uymak size şân ve şeref getirir.

12- Son âyette de Allah'ın sonsuz kudreti vurgulanmaktadır: Allah öyle bir kudret sâhibidir ki yedi göğü ve bir o kadar da yeri yaratmıştır. Bunlar arasında emir (Allah'ın buyruğu, yasaları) inip durmakta, dolaşmakta, hükümran olmaktadır. *"Allah her göğe, o göğün emrini vahyetti"* [1] âyetinden açıkça anlaşıldığı üzre her göğün emri, onda hakim olan İlahî yasalardır. Ölüme, buluta, ruha ve benzerlerine de emrullâh (Allah'ın emri) denir ki Allah'ın yasası anlamınadır. Yani âyette Allah'ın buyruğunun, yasalarının bütün göklere ve yerlere hakim olduğu, kâinâtta O'nun buyruğuna uyulduğu bildirilmektedir. O'nun buyruğu kâinâtta tutulduğuna, uygulandığına göre, insanların da kendilerine gelen Tanrı Buyruklarını uygulamaları gerekir. Aksi takdirde insanlar, kâinât yasalarına karşı gelmekle azâba çarpılırlar.

Bu kâinât, boş yere yaratılmamıştır. Kâinât yaratılmıştır ki akıl sâhipleri, kâinâta bakıp bunu yaratan Allah'ın, herşeye gücü yeter olduğunu ve O'nun bilgisinin herşeyi kuşatmış bulunduğunu anlasınlar. O'nun kudretinin ve bilgisinin dışında kalan bir şey yoktur. Herşey O'nun kudret ve bilgisi içinde yürümektedir.

Allah'ın buyruğu, yasaları nasıl göklerde hakim ise insanlar arasında da hakim olmalıdır. Allah'ın yasası olmasa, kâinâtta düzen olmaz. İşte âyette Allah'ın, kâinâtta hakim olan yasasına dikkat çekilmek suretiyle insanların bundan ibret alarak Allah'ın kendilerine gönderdiği yasalarına uymalarını, dirlik ve düzenlerinin bununla sağlanacağını işâret buyurmaktadır.

"اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَ مِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ": *Allah O'dur ki, yedi göğü ve Yer'den de onların benzerini yarattı."* Bazı müfessirler bu âyetten yedi gök ve yedi arz olduğunu anlamışlardır. İbn Mes'ûd'un: "Kürsî'ye göre yedi gök ve bunların içinde ve aralarında bulunanlar; yedi yer ve bunların içinde ve aralarında bulunanlar, bir çölün ortasına atılmış bir (yüzük) halka(sı) gibidir" dediği rivâyet edilir [2]. Abdullâh ibn Abbâs'ın da: "Allah yedi göğü yarattı, her göğün kalınlığı beşyüz yıllık mesafedir. Ve her gök arasında beşyüz yıllık yol vardır. Yedinci göğün üstünde su vardır. Yüce Allah da suyun üstündedir. Âdem oğullarının hiçbir işi Allah'tan gizli kalmaz. Arz da yedidir. Her iki Arz arasında beşyüz yıllık yol vardır ve her Arzın kalınlığı beşyüz yıllık

1. Fussilet Sûresi: 12.
2. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/386.

mesafedir'' dediği rivayet edilir [1].

Bu ve benzeri rivâyetler, Hz. Peyğamber(s.a.v.)den değil, bazı sahâbî ve tâbiîlerden nakledilmiştir. Bu sözlerin, gerçekten dayandırıldıkları kişilere âidolup olmadığı kuşkuludur.

Yıldızlar hakkındaki bu tür açıklamaların, yahudi ve hıristiyanlardan bazı sahâbî ve tâbiîlere geçtiği kanâatindeyiz. Zira benzeri açıklamalar, Barnaba İncîlinde vardır. *''Gökler dokuzdur. Her birinin arasında beşyüz yıllık mesâfe vardır. Arz ile, en yüksek gök arası dörtbinbeşyüz yıllık mesafedir. Bundan dolayı size derim ki: Arz, ilk göğe öre bir iğne başı kadardır. İlk gök de, ikinci göğe göre öyledir. Her gök, kendinden sonraki gökten böyle küçüktür...''* [2].

Peyğamber'in kesin sarâhatine dayanmayan bu tür rivâyetlerle Kur'ân'ın anlamı sınırlanamaz. Çünkü o zaman Astronomi ilmi çok sınırlı olduğu gibi, bu sözlerin atfedildiği kimseler de bu ilmin uzmanı değillerdi. Kaldı ki o zamanın Astroloji ile karışık olan Astronomi ilminin bilgi ve teorileri de müspet ilimlerle çok değişmiştir.

Bu konuda Kur'ân'ın dediği sınırda kalmak gerekir. Tahminlere göre bir şeyler söylemek, insanı doğru bir sonuca götürmez. Kur'ân, o zaman bilinen ve herkesçe kabul edilen şeyleri hatırlatıp insanları Allah'a kulluğa yöneltmektedir. Astronomi, fizik, kimya gibi ilimler, insanın dünyâsını ilgilendiren şeylerdir. Bu konudaki ayrıntılar, uzmanlarının işidir. Hz. Peyğamber (s.a.v.): *''Siz dünyanızı daha iyi bilirsiniz. Dininize ilişkin işleri de ben bilirim''* [3] buyurmuştur.

''Seb'u semâvât: Yedi gök'' tabiri, yedi göğün varlığını kesin olarak ifade etmekle beraber bunun ötesinde gök olmadığı anlamına gelmez. Kitâp ve Sünnette yedi semâ'nın daha ötesi bulunduğuna kanıtlar vardır. Âyetu'l-kürsî, Kürsî'nin, bütün göklerden ve Arzdan daha geniş olduğunu gösterdiği gibi, Kürsî'nin de Arşın içinde, çöldeki bir halka gibi kaldığını ifade eden hadis vardır. Gökler o kadar geniştir ki ''Yedi gök'' tabiri ile hepsi bütün olarak kasdolunduğu takdirde, dünyâya ışığı yetişebilen bütün yıldızlar alanı, *es-semâu'd-dunyâ* (en yakın gök) denilen birinci semâ'dan ibaret kalır. Çünkü: *''Biz en yakın göğü yıldızlarla süsledik''* [4] âyeti, görebildiğimiz yıldızlar

1. Câmi'u'l-beyân: 28/153.
2. İncîlu Barnaba: 105/2-4, s. 159.
3. İbn Mâce, Ruhûn: 15; hadis: 2471.
4. Sâffât Sûresi: 6, Fussilet Sûresi: 12, Mülk Sûresi: 5.

alanının en yakın gök olduğunu bildirmektedir. Bunun ötesinde daha altı gök vardır ki tasavuuru akılların üstündedir. Kâinât, akıl ve hayalin alamayacağı kadar geniştir. Türkiye'nin Sesi Radyosu'nun 11 Kasım 1983 tarihli yayınında şu haberi dinlemiştim: "Amerika'nın gönderdiği kızılötesi Araştırma peykinin gönderdiği bilgilerden, Güneş sisteminin tabi olduğu Saman Yolu Galaksisi içinde yaklaşık yedi bin galaksinin oluştuğu anlaşılmıştır."

Yıldızlar arasındaki uzaklık, kilometrelerle ifade edilemeyeceği için ışık sür'atiyle ifade edilmektedir. Bilindiği üzre ışığın sâniyedeki hızı üçyüz bin kilometredir. Yani ışık, bir saniyede dünyâmızı yedi defa dolanır. Öyle yıldız var ki ışığı bize bir ayda, öylesi var ki yıllar, yıllar içinde gelebilir. Yine radyodan dinlediğim bir habere göre ışığı bize ancak onbir milyar yılda ulaşabilen yeni bir galaksi keşfedilmiştir. Sâniyede üçyüz bin kilometre hız yapan ışığının bize onbir milyar yılda ulaşabildiği galaksiyi düşünürsek kâinâtın genişliğini daha iyi anlarız. *"Göğü biz destekli, sağlam yaptık ve biz genişleticiyiz"* [1], *"Yoo, yıldızların yerlerine yemin ederim, bilirseniz bu, büyük bir yemîndir!"* [2] âyetleriyle bu engin genişlik ve büyüklüğe işaret eden yüce Allah'ı tesbîh eder ve yüce Kur'ân'ın belâğetine hayranlığımızı bildiririz!

"وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ: *Yerden de onlardan benzerini yarattı"* âyetinde benzerlik, sayıda olabileceği gibi sıfatta da olabilir. Yani *"Allah, onlar gibi yedi arz yarattı"*, yahut *"Allah, arzı da onlara benzer yarattı"* mânâları mümkündür. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de Arz, hiçbir yerde çoğul olarak kullanılmadığından, benzerliğin sayıda değil, sıfatta olduğu anlaşılmaktadır. Kasimî şöyle diyor:

"Âyette iki ihtimâl vardır: Birine göre (من) zâiddir, diğerine göre zâid değildir. Birinci ihtimâlde âyet: "الله الّذى خلق سبع سموات والأرض خلقها مثلها" takdirindedir. Yani *"Allah, Arzı da yedi gök gibi yarattı"* demektir. Buna göre âyet, yerin de her bakımdan öteki gezegenler gibi küre biçiminde olduğunu, Güneşin çevresinde döndüğünü, Güneşten ışık aldığını, Güneş sistemindeki gezegenlerin yasalarına tâbi olduğunu ifade eder.

"Eğer (من) zâid değilse, âyet: "الله الّذى خلق سبع سموات وخلق من الأرض مثلهنّ" takdirinde olur. Soyutlandırma üslûbuyla düşünceyi anlatmıştır. Bu, tıpkı: اتّخذت لى سبعة أصدقاء ولى من فلان صديق مثلهم *Yedi arkadaş edindim. Falan ile de onlar gibi dostluğum vardır"* sözü gibidir. Yahut "وبعض الأرض مثلهنّ في مادّتها وعناصرها : *Yerin bir kısmı da temel elemanlarında o gezegenler gibidir"* takdirinde olur.

"Kur'ân'da, bazılarının sandığı gibi, Yer'in yedi olduğuna dair en ufak bir delîl yoktur. Yer'in de öteki gezegenler gibi bir gezegen olduğu gerçeği,

1. Zâriyât Sûresi: 47.
2. Vâkı'a Sûresi: 75-76.

zamanki Arapların hatırından bile geçmezdi. İşte bu da Kur'ân'ın Hak'tan gelen gerçek olduğunu kanıtlar"[1].

Kasimî'nin dediği gibi âyet, Yer'in yedi olduğunu değil, yaratılış ve düzeninde öteki gezegenler gibi Güneş'e tâbi bir gezegen olduğunu anlatmaktadır. Ama müfessirlerin çoğu, âyetteki benzerliği sayıda görerek Arzın da yedi olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre âyet, kâinatta aynen bu Dünyâ gibi yedi Dünyâ, yahut Güneş sisteminde, Dünyâ gibi yedi gezegen bulunduğunu ifade eder.

Dahhak gibi bazı müfessirler de *"Yerden de onların benzerini yarattı"* cümlesinin, Arzın tabakalarına işaret olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn 'Abbâs'tan rivayet edilen bir söze göre yedi Arz birbiri üstünde değil, düz ve birbirine komşudur. Bu Arzları, denizler birbirinden ayırır. Buna göre yedi Arz, denizlerle birbirinden ayrılmış Kuzey Amerika, Güney Amerika, Antartika (Güney Kutbu) gibi kıt'alardır.

Daha önce işâret ettiğimiz gibi Kur'ân'ın amacı, göklerin sayısını belirtmek değil, Yaratanın kudretine dikkati çekmektir. Bizim kanımıza göre o zamanki insanlar arasında kâinâtta yedi gök ve yedi Arz bulunduğu kanâati vardı. Kur'ân onlara, o yedi göğü ve onlara benzer Arzı, taptıkları putların değil, sadece Allah'ın yarattığını, ancak onları yaratan kudret sâhibine tapmak gerektiğini anlatmaktadır.

Arapçada sayı, her zaman belli bir rakam belirtmez. Bazan çokluk ifade eder. "Yedi gök ve onların benzeri yer", Allah'ın, sadece yedi değil, birçok gök ve yer yarattığına da işâret olabilir.

Talâk Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Boşama, kadının iddeti (temizlik süresi) içinde yapılır ve iddet sayılır. Boşanacak kadıların iddeti üç aydır (üç temizlik süresi geçirmeleri gerekir). Bu üç ay tamamlanmadan, boşanma işlemi son bulmaz. Bu süre içinde kadın, evden çıkarılmaz. Henüz boşanma işlemi tamamlanmadan önce kadının da evde, kocası kadar hakkı bulunduğundan, aslında kocanın malı olan ev, kadına mal edilerek *"onları evlerinden çıkarmayın"* buyurulmaktadır. İşte bu ifade kadının, halen o evde hakkı bulunduğunu, evin hâlâ onun kendi evi olduğunu belirtmektedir.

Ancak kadın fuhuş veya edepsizlik yaparsa o zaman evde oturma hakkını kaybeder, evden çıkarılır (1).

Boşayan erkekler, kadınlarını, kendi oturdukları evde oturturlar ve onları çıkmağa zorlamazlar. Eğer kadın gebe ise doğuruncaya dek onun geçimi sağlanır. Herkes gücü ölçüsünde bir geçim verir.

Boşama süresinin üç aya bırakılması ve bu süre içinde kadının evden çıkarılmamasının temel amacı, eşlerin bu zaman içinde sağduyu ile iyice düşünüp

boşanmadan vazgeçmelerini; birbirlerinden uzak kalıp birbirlerini unutmamalarını, birbirlerini görerek arzu etmelerini, birleşmelerini, birbirlerine dönmelerini sağlamaktır. İşte âyetin sonundaki: *"Bilmezsin, belki Allah bundan sonra bir iş ortaya çıkarır"* cümlesi bu hikmete işaret etmektedir. Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

2. İddet sona ermeden erkek boşamadan vazgeçerse, karısıyle güzel geçinmek niyyet ve şartıyle karısına dönebilir. Ama güzel geçinme niyyetinde değilse, dönmez, ayrılır.

3. Ayrılırken ya da dönerken iki tanık bulundurmalıdır ki işlemde kuşku kalmasın, kimse bu eşleri suçlamasın (2).

4. Boşanmış kadın, doğumdan sonra çocuğu emzirirse ona süt emzirme ücreti ödenir. Ama anne, emzirmek için normal ücretten fazla isterse, başka bir süt anne tutabilir (6-7).

5. Allah'a ve âhiret gününe inanıp korunan (yani iyi işler yaparak yasak fiillerden uzak duran ve Allah'a tevekkül eden) kimseye Allah, her işinde bir çıkış yolu (bir kolaylık) gösterir, ummadığı yerden onun rızkını verir (2-4).

Buradaki 2 nci âyette de yine Allah'a inanıp sâlih amel yapan herkese bir yüsr (yani kolaylık, mutluluk) va'dedilmektedir. Allah, gönderdiği elçi ile insanlara şu ezelî yasasını duyurmuştur:

"Allah, kendisine inanıp sâlih amel yapan kimseleri, altından ırmaklar akan ebedîlik cennetlerine sokar. Onlara güzel rızık verir" (11).

İşte hemen her sûrede vurgulanan genel prensip! Allah'a inanıp sâlih amel yapanlar, dünyâ ve âhiret mutluluğuna ereceklerdir. Hiçbir dar kafalı yobaz bu İlâhî yasayı değiştiremez. *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa onu hoş bir hayatla yaşatırız* (âhirette ise) *onların ücretini, yaptıklarının en güzeliyle veririz"* (Nahl Sûresi: 97).

6. Allah, buyruğunu yerine getirir. Ancak herşey için bir ölçü (zaman) belirlemiştir. Buyruğu, kendisinin dilediği ve belirlediği zamanda yerine gelir (3).

7. Nasıl Allah, her iş için bir zaman belirlemişse, boşama süreci için de bir zaman belirlemiştir. Âdetten kesilmiş kadınlarla, henüz âdet görmeyen kadınların iddeti doğuma kadardır (4).

8. Allah, kötülüklerden korunan mü'min insanın günâhlarını bağışlar, ödülünü artırır (5).

9. Allah, hiçbir insana, kendisinin ona verdiğinden fazlasını vermesini buyurmaz.

10. Allah, her güçlüğün ardından bir kolaylık yaratır (7).

11. Allah'ın buyruğuna baş kaldıran ülkeler cezalandırılıp yıkılmıştır. Ayrıca o halklara, âhirette de şiddetli bir azâp vardır (8-10).

12. Herkes ettiğinin cezâsını bulur. Kötü işin cezâsı hüsrandır. Rüzgâr eken, fırtına biçer (9).

13. Kur'ân bir öğüttür, uyarıdır. Sağduyu sahiplerini düşünmeğe, ibret almağa yöneltir (10).

14. Yedi göğü ve yedi yeri buyruğuyla yaratan ve bunları yöneten Allah'tır. O'nun bilgisi herşeyi kapsar. Hiçbir şey O'nun bilgisi dışına çıkmaz (12).

TALÂK SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâęt farkı:*	*Okuyanlar:*
1	يَا أَيُّهَا آلنَّبِىءُ ىذَا يَا أَيُّهَا آلنَّبِىءُ وِذَا	Birinci hemzenin telaffuzu, ikincisinin teshîli, yahut vâv'a dönüştürülmesi:	Nâfi'[1].
	يَا أَيُّهَا آلنَّبِىُّ إِذَا		Çoğunluk.
	لِعِدَّتِهِنَّ		Çoğunluk.
	لِقُبُلِ طُهْرِهِنَّ		İbn Mes'ûd[2].
	فِى قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ		Übeyy ve İbn 'Abbâs[3].
	إِلاَّ أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ	Y'nin fethiyle, ism-i mef'ûl kipi:	İbn Keŝîr ve Şu'be.
	» » » » » » » » ..مُبَيِّنَةٍ	Y'nin kesriyle, ism-i fâ'il kipi:	Ötekiler.

1. en-Neşr: 1/386-387, 406; el-Budûr: 317.
2. el-Mesâhif: 102. Übeyy'in (لِقُبُلِ عِدَّتِهِنَّ) okuduğu da söylenir. İbn Huseym de böyle okumuştur.
3. el-Mesâhif: 171, 206.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إلاَّ أنْ يَفْحَشْنَ		İbn Mes'ûd mushafı ve Übeyy [1].
2	أجَلَهُنَّ	Tekil:	Çoğunluk.
	آجَالَهُنَّ	Çoğul:	Talha, Dahhâk, İbn Sîrîn ve İbn Huseym [2].
	ذلِكُمْ		Çoğunluk.
	ذلِكَ		İbn Mes'ûd [3].
3	بَالِغُ أمْرِهِ	Tenvînsiz, izâfetle:	Hafs.
	بَالِغٌ أمْرَهُ	Tenvîn ile, emr, mansûb:	Ötekiler [4].
	بَالِغٌ أمْرُهُ	Tenvînli, emr merfû':	Dâvûd ibn Ebî Hind.
	بَالِغًا أمْرَهُ	Nasb tenvînli, emr mansûb [5]:	Mufaddal.
4	وَ آللاَّءِ	Meksûr bir hemze ile, yâ'sız:	Kalûn, Kunbul.
	وَآللاَّئِى	Vasl halinde hemzenin teshîliyle:	Bezzî, Ebû 'Amr.
	وَ آللاَّيْ	Vaslda iki sâkinden kaçınmak için yâ'ya dönüştürme:	Bezzî ve Ebû 'Amr.

1. el-Mesâhif: 102, 171, 206, 265; Kurtubî: 18/156; en-Neşr, Nisâ' Sûresi; el-Budûr: 320. Übeyy'-in (إلاَّ أنْ يَفْحَشْنَ عَلَيْكُمْ) okuduğu da rivâyet edilir. İbn Huseym, İbn 'Abbâs, 'İkrime ve Talha da böyle okumuşlardır (el-Mesâhif: 171, 206, 274). İbn Hüseym de böyle okumuştur (el-Mesâhif: 283, 308). 2. el-Mesâhif: 265, 308; el-Bahr: 8/282. 3. el-Mesâhif: 102.
4. Tebsırah: 702; en-Neşr: 2/388; el-Budûr: 319.
5. Bu takdirde (قَدْ جَعَلَ آللهُ) (إنَّ)nin haberi, (بَالِغًا) de hal lur (Kurtubî: 18/161; el-Bahr: 8/283).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ آللاَّئِى	İki halde de hemzeden sonra yâ ile:	İbn 'Âmir ve Kûfeliler [1].
	يَئِسْنَ	Mâzî fi'l:	Çoğunluk.
	يَيْئَسْنَ	İki yâ ile, muzâri' fi'l:	Bir kırâettir.
	حَمْلَهُنَّ	Tekil:	Çoğunluk.
	أَحْمَالَهُنَّ	Çoğul:	Dahhâk [2].
	أَجَلُهُنَّ	Tekil:	Çoğunluk.
	آجَالُهُنَّ	Çoğul:	İbn Mes'ûd, Talha, Dahhâk [3].
5	وَ يُعْظِمْ	Yâ ile, meczûm muzâri':	Çoğunluk.
	وَ نُعْظِمْ	Nûn ile:	A'meş [4].
6	أَسْكِنُوهُنَّ		Çoğunluk.
	أَسْكِنُوهُنَّ فِى مَسْكَنِكُمْ وَ لاَ تُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ لِتَضَارَهُنَّ		İbn Mes'ûd [5].
	سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ		Çoğunluk.
	سَكَنْتُمْ وَ أَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ مِنْ وُجْدِكُمْ		İbn Mes'ûd [6].
	مِنْ وِجْدِكُمْ	Meksûr vâv ile:	Ravh.
	مِنْ وُجْدِكُمْ	Madmûm vâv ile:	Ötekiler [7].
7	قُدِرَ	Hafif dâl ile:	Çoğunluk.

1. en-Neşr, el-Hemzu'l-mufred; el-Budûr: 251.
2. el-Bahr: 8/284.
3. el-Mesâhif: 102.
4. el-Bahr: 8/284.
5-6 el-Mesâhif: 102.
7. Kurtubî: 18/168; el-Bahr: 8/285; en-Neşr: 2/388; el-Budûr: 321.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قُدِّرَ	Şeddeli dâl ile:	İbn Mes'ûd ve İbn Ebî Able[1].
4, 7	عُسُرٍ يُسُرًا	Madmûm sîn ile:	Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer[2].
	عُسْرٍ يُسْرًا	Sâkin sîn ile:	Ötekiler[3].
8	وَ كَائِنْ	Kâftan sonra elif, hemze	İbn Kesîr, Ebû Ca'fer.
	وَ كَأَيِّنْ	Kâf'tan sonra meftûh hemze, sonra şeddeli yâ ile:	Ötekiler[4].
	نُكْرًا	Sâkin kâf ile:	İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Hişâm, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	نُكُرًا	Madmûm kâf ile:	Başkaları[5].
11	رَسُولاً يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ		Çoğunluk.
	رَسُولٌ » » » » » » » » » » »		Übeyy ve İbn Ebî Able[6].
	نَبِيٌّ يَتْلُو عَلَيْكُمُ الْكِتَابَ الَّذِى أُنْزِلَتْهُ عَلَيْهِ فِيهِ قَصَصُ الْأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ أُرْسِلْتُهُمْ مِنْ قَبْلِهِ إِلَى قَوْمٍ		İbn Mes'ûd[7].
	مُبَيَّنَاتٍ	Meftûh yâ ile:	İbn 'Abbâs, Nâfi', Ebû 'Amr ve Şu'be.
	مُبَيِّنَاتٍ	Meksûr yâ ile:	Ötekiler.
	نُدْخِلْهُ	Nûn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	يُدْخِلْهُ	Yâ ile:	Ötekiler[8].
12	مِثْلَهُنَّ		Çoğunluk.
	مِثْلُهُنَّ		İbn Mes'ûd[9].

1. el-Mesâhif: 102, 171; el-Bahr: 8/286. Başka bir rivâyete göre Übeyy takdîr kökünden etken olarak (قَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ) okumuştur ki İbn Huseym'in okuması da böyledir (el-Mesâhif: 171, 308).
2. en-Neşr: 2/216, 388.
3. en-Neşr: 2/216; el-Budûr: 320.
4. en-Neşr: 2/242.
5. el-Budûr: 320.
6. el-Mesâhif: 171.
7. el-Mesâhif: 102.
8. Kurtubî: 18/174; en-Neşr: 2/388; el-Budûr: 320.
9. el-Mesâhif: 102.

66/106 TAHRÎM SÛRESİ

Tahrîm, haram kılmak demektir. Hz. Peyğamber (s.a.v.) ile bazı hanımları arasında geçen bir olaydan dolayı Peyğamber'in, bazı yiyecekleri kendisine haram kıldığını anlattığı için sûreye bu ad verilmiştir. Zemahşerî bu sûreye Sûretu'n-Nebîy (Peyğamber Sûresi) dendiğini söyler, fakat kaynağını zikretmez.

Sûrede Peyğamber'in hanımlarına ve mü'minlere öğütler verilir, inanan ve inanmayan kadınların durumları, iki misal ile anlatılır. 12 âyet olan Tahrîm Sûresi, Medine'de Hucurât Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamada 66 ncı, iniş sırasına göre 106 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ
الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪ حَد۪يثاًۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِه۪
وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِه۪ قَالَتْ
مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَاۜ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٣﴾ اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ
قُلُوبُكُمَاۚ وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْر۪يلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَۚ

وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجًا
خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ
ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey Peyğamber, niçin Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, eşlerinin hatırı için haram kılıyorsun? Allah bağışlayandır, esirgeyendir. 2- Allah size yeminlerinizi (keffâretle) *çözmeyi meşrû' kılmıştır. Allah sizin mevlânızdır, O bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 3- Peyğamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi o sözü,* (başkasına) *haber verip, Allah da peyğamberi, eşinin bu davranışına muttali kılınca* (peyğamber, eşine) *o*(söylediği)*nin bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peyğamber bunu eşine haber verince eşi, "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. "*(Herşeyi) *bilen, haber alan* (Allah) *bana haber verdi" dedi. 4- Eğer ikiniz Allah'a tevbe ederseniz,* (kalbiniz gerçekten) *haktan sapmıştı* (tevbe etmeniz gerekir). *Ve eğer peyğambere karşı birbirinize arka olursanız* (bilin ki) *onun koruyucusu ve dostu Allah, Cibrîl ve mü'minlerin iyileridir. Ayrıca melekler de ona arkadır. 5- O sizi boşarsa belki de Rabbi ona, sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a teslîm eden, inanan, gönülden itâat eden, tevbe eden, ibâdet eden, seyâhat eden dul ve bâkire eşler verir.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetlerde, hanımlarının arzusuna uyarak bir şeyi yapmamağa yemîn eden peyğambere, Allah'ın helâl kıldığı şeyi kendisine yasaklamasının doğru olmadığı; keffâret verip yemîninden vazgeçmesi gerektiği buyurulmaktadır.

3- Peyğamber (s.a.v.), eşlerinden birine gizli bir şey söylemiş, fakat o eşi, Peyğamber'in sırrını başkasına haber vermiş; Allah, Peyğamberi, eşinin yaptığına muttali kılmış. Peyğamber de zevcesinin yaptıklarının tamamını değil, sadece bir kısmını onun yüzüne vurmuş, fazla utandırmamak için hepsini söylememiş. "Bunları sana kim haber verdi?" diyen hanımına, Peyğamber, bunların Allah tarafından kendisine bildirildiğini söylemiştir.

4-5 nci âyetlerde Peyğamber'in sırrını ifşâ eden ve onun aleyhinde bir şeyler kuran hanımları, tevbeye çağırılmakta, aksi halde Peyğamber'in kendilerini boşayabileceği ve Allah'ın, ona, kendilerinden daha hayırlı, müslimât (Allah'ın ve Elçisinin buyruklarına gönülden teslim olan) mü'minât (inanan), kânitât (tevekkül ve itâat eden), 'âbidât (ibâdet eden), sâihât (seyâhat eden yani hicret eden, yahut oruç tutan, dünyâyı bir yolculuk kabul edip Allah'a ve âhirete yönelen) seyyibât (dul) ve ebkâr (bâkire) kadınlar vereceği buyurulmaktadır.

Âyetlerde işâret edilen olay hakkında çeşitli rivâyetler gelmiştir. Bunlardan birine göre Peyğamber (s.a.v.) karısı Hafsa'yı, âilesini ziyârete göndermiş. O gittikten sonra onun odasında, câriyesi Mâriye ile yatmış. Hafsa bunu öğrenince ağlayarak:

— Yâ Resûlâllâh, sen bana bunun için mi izin verdin? Câriyeni benim günümde, benim odama sokup benim yatağımda onunla yattın? demiş.

Peyğamber (s.a.v.), Hafsa'yı memnun etmek ve haberin yayılmasını önlemek için bu olayı başkasına söylememesini, bundan sonra bir daha Mâriye'ye yaklaşmayacağını söylemiş. Hafsa olayı başkasına söylemeyeceğine söz verdiği halde yine 'Âişe'ye anlatmış. İşte âyetler bu münâsebetle inmiştir [1].

Bu olay, Hz. Enes'ten rivâyet edilir: "Peyğamber'in, (Mısır kıralının kendisine hediye ettiği Mâriye adlı kıptî) bir câriyesi vardı. Peyğamber (s.a.v.) onunla yatardı. 'Âişe ve Hafsa onu kıskandılar. Nihayet Peyğamber (s.a.v.) onu kendisine haram kıldı. Yüce Allah: *'Ey Peyğamber, niçin Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, eşlerinin hatırı için haram kılıyorsun?..'* âyetlerini indirdi" [2].

Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerine göre âyetlerin iniş sebebi, başka türlü bir kıskançlık olayıdır. Hz. 'Âişe şöyle demiş: *"Peyğamber* (s.a.v.), *Cahş kızı Zeyneb'in evinde bal şerbeti içer ve onun yanında uzun kalırdı. Ben ve Hafsa: 'Peyğamber hangimizin yanına gelirse o, ona* (Sen Meğâfir yemişsin, ben senden Meğâfir kokusu alıyorum) *desin' diye sözbirliği ettik.* (Peyğamber s.a.v. kendisine böyle diyen hanımına): *'Hayır,* (Ben Meğâfir yemedim) *fakat Cahş kızı Zeyneb'in yanında bal şerbeti içtim. Ama bir daha içmemeğe yemîn ettim. Sen bunu başkasına söyleme' dedi"* [3].

Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri uzun bir hadiste de Abdullâh ibn 'Abbâs, hac dönüşünde Hz. Ömer'e, Peyğamber'e karşı birleşen zevcelerinin kimler olduğunu sormuş, Hz. Ömer de bunların Hafsa ile Zeyneb olduğunu söyleyerek, Peyğamber'in kadınlarından bir ay ayrılması olayını anlatmış [4]

1. Câmi'u'l-beyân: 28/157; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/387-388.
2. et-Tâc: 4/267. Nesâ'î ve Taberânî rivayet etmişlerdir; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/387.
3. Buhârî, Talâk: 8, Tefsîr, Sûre: 66, Eymân: 25; Müslim, Talâk: 20; Ebû Dâvûd, Eşribe: 11; Nesâ'î, Talâk: 17, Eymân: 20; Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 66.
4. et-Tâc: 4/268.

ki biz bu olayı, Ahzâb Sûresinde anlattığımız için burada tekrarına gerek görmüyoruz.

Bizim kanâatimize göre kıskançlığa sebebolan olay, Meğâfir hikâyesinden ziyâde, Peyğamber'in Mâriye ile olan ilişkisidir. Kendi odasında câriye ile yatmasını hazın edemeyen Hafsa, çok huzursuz olmuş ki Peyğamber (s.a.v.) de hem onun hatırını hoş etmek, hem de olayın yayılıp dedikoduya neden olmasını önlemek için Hafsa'ya bir daha Mâriye'ye yaklaşmayacağını, bu olayı gizli tutmasını söylemiştir. Demek ki olay, duyulması hoş olmayan bir olaydır. Farkında olmadan Meğâfir kokan bal yemenin, utanılacak bir yanı yoktur. Ama hür kadının odasına cariyeyi alıp onun yatağında yatırmak hem o kadının, hem de öteki hanımların hoşuna gitmez. Gerçi câriye helâldir ama birbirini kıskanan kadınlar, Peyğamber'in, kendi yataklarında câriye ile yatmasına tahammül edemezler. Bunu kendilerine hakaret kabul ederler.

Hattâbî ve İbn Hacer de Peyğamber'in, kendisine haram kıldığı şeyin, câriye olduğunu tercih etmişlerdir [1]. İbn Hacer şöyle diyor: "Taberânî'nin... Ebû Hüreyre'den rivâyetine göre Peyğamber (s.a.v.) Hafsa'nın evinde câriyesiyle yatmış, Hafsa döndüğünde Peyğamberi câriye ile İbn 'Abbâs'ın rivâyetine göre câriye ile münâsebet halinde bulmuş; 'Ey Allah'ın Elçisi, bana bunu mu yapıyorsun? Başka kadınlarına değil de bana mı bunu revâ görüyorsun?' demiş. Peyğamber ona: Kimseye söyleme, artık İbrâhîm'in annesi bana haram olsun. Ona bir daha yaklaşmayacağım' demiştir. Fakat Hafsa, olayı 'Aişe'ye söylemiştir. Bu rivâyetler birbirini teyid ediyor" [2]. İbn Kesîr de bu görüşü benimsemiş olacak ki bu husustaki rivâyetleri başta vermektedir.

Maamâfîh Hz. Ömer'den nakledilen uzun rivâyete göre de bu yasaklamanın sebebinin, Peyğamber hanımlarının dünya zîneti, bolluğu istemeleridir. Tahrîm de Peyğamber'in, onlara yaklaşmamağa yemîn edip uzlete çekilmesidir. Bu olayı Ahzâb Sûresinde ayrıntılarıyle anlatmıştık. eğer tahrîmin sebebi, Peyğamber hanımlarının bolluk istemeleri ise, bu sûrenin, Ahzâb Sûresinde bu konu ile ilgili âyetlerle aynı zamanda inmiş olması gerekir. Fakat öyle olduğu takdirde bu âyetlerin buraya konmasının hikmeti anlaşılamaz. Bundan dolayı biz, birinci rivâyeti tercih ediyoruz.

Peyğamber(s.a.v.)in, âyette işaret edilen şeyi kendisine haram kılması, helâl olan bir şeyi haram kılmak anlamında değildir. Çünkü helâli haram kılmak, tevhîd inancına aykırıdır: *"Dillerinizin yalan nitelendirmesinden ötürü 'Şu helâldir, şu haramdır' demeyin. Sonra Allah'ın üzerine yalan atmış olursunuz. Yalan uydurup Allah'ın üzerine atanlar ise onmazlar"* [3] buyurulmuştur.

1. et-Tâc: 4/267, dipnot: 5.
2. Fethu'l-Bârî: 8/657.
3. Nahl Sûresi: 116.

Hz. Peyğamber işâret edilen şeyi herkese haram kılmamıştır. O şey aslında helâldir. Fakat kendisi, âilesi içinde huzursuzluğa neden olan şeyi bir daha yapmamağa karar vermiştir. Bu, insanın helâl olan bir yemeği, kendisine dokunduğu için yememesine benzer.

Peyğamber'in bir daha onu yapmamağa karar vermesi, bir çeşit yemîndir. Belki de Peyğamber (s.a.v.) onu yapmamağa yemîn de etmiştir ki âyette helâl bir şeyi yapmamak için yapılan yemînlerin keffâreti verilerek çözülmesi ve o helâl şeyin yapılması buyurulmaktadır.

Bir ve ikinci âyetlerin üslûbundan, kişinin helâl olan bir şeyi kendisine haram kılmasının, onu yapmamağa yemîn etmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Helâl bir şeyi yememek veya yapmamak için yemîn edildiği takdirde yemîne saygı için keffâret verilir ve o iş yapılır. Mâide Sûresinin 87-89 ncu âyetleri bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yeyin ve inandığınız Allah'tan korkun! Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden* (kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden) *ötürü sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sizi sorumlu tutar. Bunun keffâreti, âilenize yedirdiğinizin orta derecesinden bir yiyeceği on fakire yedirmek, yâhut onları giydirmek, ya da bir boynu* (köleyi) *hürriyete kavuşturmaktır. Bunu bulamayan* (bunları yapamayan) *kimse, üç gün oruç tutar. İşte yemîn ettiğiniz zaman yemînleriniz*(i bozman)*ın cezâsı budur. Yemînlerinizi koruyun. Allah, âyetlerini size böyle açıklıyor ki şükredesiniz."*

Bu tür yemînlerin keffâreti verilip aksinin yapılacağına dair hadisler de vardır. Ebû Mûsâ'l-Eş'arî şöyle demiş: *"Eş'arî'lerden bir cemâatle beraber Peyğamber*(s.a.v.)*e geldim, kendisini kızgın buldum. Kendisinden bize binek sağlamasını istedik: Bizi bindirmeyeceğine yemîn etti. Sonra şöyle buyurdu: 'Vallâhi bir yemîn eder de tersinin daha hayırlı olduğunu görürsem, hayırlı olanı yaparım, yeminimi* (keffâret verip) *helâl kılarım' dedi"*[1].

Yemîn konusunda, Bakara Sûresinin 225 nci âyetinin tefsîrinde (1/389-392) yeterli bilgi vermiştik. Oraya mürâcaat edilebilir.

İniş sırasına göre Cibrîl adı burada ikinci kez geçmektedir. İlk defa Bakara Sûresinin 97-98 nci âyetlerinde geçmişti. Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Peyğamber(s.a.v.)e yardım eden, onu koruyan, ona vahiy getiren er-Rûhu'l-Emîn (güvenilir Rûh), Cibrîl'dir. O, Allah'ın yüce meleklerindendir.

1. Buhârî, Zebâih: 26, Keffârât: 9, 10, Eymân: 1, 4, 18; Müslim, Eymân: 7-9; Nesâ'î, Eymân: 15; İbn Mâce, Keffârât: 7; İbn Hanbel: 4/221.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْل۪يكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَ
الْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ
مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا
عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى
بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٨﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ
وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٩﴾

6- Ey inananlar, kendinizi ve âilenizi bir âteşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır. 7- (O cehennem muhafızları, oraya girenlere derler ki): *"Ey nankörler, bugün özür dilemeyin. Çünkü siz, ancak yaptığınız şeylerle cezalandırılıyorsunuz!" 8- Ey inananlar, hâlisâne bir tevbe ile Allah'a tevbe edin, umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, Allah'ın, Peyğamber'i ve onunla beraber inanmış olanları utandırmayacağı günde sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar.* (O gün) *onların nûru, önlerinden ve sağ yanlarından koşar. Derler ki: "Rabbimiz, nûrumuzu tamamla, bizi bağışla. Doğrusu senin herşeye gücün yeter!"*

9- Ey Peyğamber, kâfirlerle ve münâfıklarla cihâdet, onlara karşı katı davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir o!

Tefsîr:

Bu âyetlerde iki kıyâmet sahnesi gösterilmektedir. Birinci sahne kâfirlerin durumunu, ikinci sahne mü'minlerin durumunu canlandırmaktadır.

6 ncı âyette mü'minlere, Allah'a itâat, O'nun buyruklarını tutup yasaklarından kaçmak suretiyle kendi canlarını ve çocuklarını, yakıtı insanlar ve taşlar olan korkunç ateşten korumaları buyurulmaktadır. O âteş öyle bir ateştir ki onun yakıtı, putlara tapan insanlar ile, onların taptıkları taşlardır. Taşlardan maksat, putatapanların, tanrı diye taptıkları heykellerdir. Bu ateş zindanının muhafızları, aslâ acıması olmayan, son derece katı ruhânî varlıklardır ki onlar Allah'ın buyruğuna aslâ karşı gelmezler. Allah kime azâbetmelerini emrederse derhal onu acımasızca cezâlandırırlar.

Bunlar Müddessir Sûresinde: "عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ: *Onun başında ondokuz melek vardır*" âyetiyle işâret edilen zebânîlerdir. İnsan bir kez onların eline düştü mü artık ne yapsa, ne kadar feryâdetse, yalvarsa, özür dilese fayda vermez. Onların eline düşen kâfirler yalvarır, özür dilerler ama bunun bir yararı olmaz. Onlar, yalvarıp özür dileyenlere: "Ey nankörler, bugün boş yere özür dilemeyin, siz yaptıklarınızın cezâsını çekiyorsunuz. Bu cezâ, dünyâda yaptığınız işlerin gerçeği, sonucudur. Siz kendi ellerinizle kendinizi bu azâba attınız. Şimdi artık amellerinizin elinden kurtulamazsınız. Boş yere özür dilemeyin!" derler.

İbn 'Abbâs'a ve Mücâhid'e atfedilen haberlere göre insan Allah'ın emirlerini tutmakla kendisini; dinin emir ve yasaklarını öğretmek, İslâm ahlâk ve terbiyesiyle yetiştirmekle de çocuklarını âhiret azâbından korur [1].

8- Kâfirlerin âhiretteki bu feci sahnesini gösterdikten sonra yüce Allah, 8 nci âyette mü'minlere, nasûh tevbesiyle tevbe etmelerini buyurmaktadır. Allah'ın, Peyğamberi ve inananları perişan etmeyeceği o âhiret gününde inananların nûrlarının önlerinden ve sağlarından koşacağını; mü'minlerin, Allah'tan nurlarını tamamlamasını dileyeceklerini anlatmaktadır.

Nasûh: Nush kökünden mübâlâğa (abartma) kipidir. Çok öğüt veren demektir. Tevbe, çok öğüt verici olarak nitelendirilmiştir. Yani sahibine, günâhı bırakmasını öğütleyen, onu günâhtan kurtaran sadık bir tevbe ile tevbe ediniz, Allah'a dönünüz demektir. Bir tefsîre göre de nasûh, elbiseyi dikmek anlamına gelir. Burada yırtılan dinî buyrukları diken, ruh elbisesinde açılan yırtıkları onaran bir tevbe ile tevbe ediniz demektir [2].

1. Câmi'u'l-beyân: 28/166. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 3/47.

Hamdi Yazır şöyle diyor: "Nasûh, ğafûr vezninde mübâlâğa sîğası olup nusuh, nesâhet, nasîhat maddesindendir. Esasen iki mânâya vazolunmuştur: Birisi hâlislik, temizlik; biri de söküğü dikmek, yırtığı yamamak anlamıdır. Nasûh tevbe, çok temiz veya dindeki iyilikleri tamamlayacak, yırtılanları onaracak tevbedir. Bir diğer mânâ da iyi niyetle başkasına öğüt vermektir.

Önceki iki mânâya göre *nasûh,* tevbenin sıfatı olarak hâlis, ciddî, temiz bir tevbe veya insanın dinini, ahlâkını düzeltecek etkin bir tevbe demektir. Üçüncü mânâya göre de *nasûh,* tevbe edenin sıfatı olup mecâzen tevbeye verilmiş olur. Yani öyle bir tevbe etmelidir ki kişi o tevbe ile önce kendi nefsine öğüt versin, onu düzeltsin, iyi hal ve davranışlarıyle de başkalarına örnek olup öğüt versin.

Bu da ancak insanın bütün pişmanlığıyle günâhtan dönüp bütün hulûsiyle Allah'tan mağfiret dilemesi, bir daha günâh işlememeğe kesin karar verip O'na itâate sarılmasıdır. Bir A'râbî'nin: "Allahım, ben senden mağfiret dilerim, sana tevbe ederim" dediğini duyan Hz. Alî:

— Ey adam demiş, öyle çabuk çabuk tevbe ettim demek, yalancıların tevbesidir. Tevbe altı şeyi içinde bulundurur. Bunlar: Geçmiş günâhlara pişman olmak, farzları iâde etmek, başkalarının hakkını geri vermek, hasımlarla helâllaşmak, bir daha günah işlememeğe karar vermek, nefsini isyânda büyüttüğün gibi Allah'a itâatte de eritmen ve ona, günâhların tadını taddırdığın gibi ibâdetlerin acısını da taddırmandır [1].

Hz. Ömer: "Nasûh tevbe, bir daha dönmemek üzre günâhından tevbe etmendir" demiştir. Abdullâh ibn Mes'ûd'un tanımı da böyledir. Âlimler şöyle demişlerdir: "Nasûh tevbe, hemen günâhı terk etmek, geçmişte olanlara pişman olmak, gelecekte günâh işlememeğe karar vermek, üzerinde bulunan bir hakkı sâhibine ödemektir". Peyğamber (s.a.v.): *"Pişman olmak, tevbedir"* [2] buyurmuştur. Hasan Basrî de: "Nasûh, tevbe, günâhı sevdiğin şekilde ondan nefret etmen, hatırladıkça ondan istiğfâr etmendir" demiştir [3].

İncîl'de Hz. İsâ'nın şöyle dediği anlatılır: "Duâ ettiğiniz zaman ikiyüzlüler gibi olmayın; çünkü insanlar kendilerini görsünler diye, havralarda ve köşe başlarında durup duâ etmeği severler. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen duâ ettiğin zaman, kendi iç odana gir ve kapını kapayarak gizlide olan Babana (Rabbine) duâ et; gizlide gören Baban (Rabbin) sana ödeyecektir. Duâ ederken putperestlerin ettiği gibi boş tekrarlar yapmayın; zira onlar sanırlar ki, çok söylemeleriyle işitilecekler. Bundan dolayı

1. Rûhu'l-Ma'ânî: 28/160; Hak Dini Kur'ân Dili: 6/5127.
2. İbn Mâce, Zühd: 30; İbn Hanbel: 1/323, 376, 433.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/393.

onlara benzemeyin; çünkü Babanız (Rabbiniz) nelere ihtiyacınız olduğunu, siz O'ndan dilemeden önce bilir''[1].

İşte Allah'ın, böyle temiz, kesin ve güzel tevbe edenlerin günâhlarını bağışlayıp âhirette onları, ağaçlarının altından veya vâdilerinden ırmaklar akan bahçelere sokacağı umulur. Allah âhiret gününde peyğamberi ve mü'minleri utandırmaz, perişan etmez, nankörlerin düştükleri feci sonuca düşürmez, onları kendi hallerine bırakmaz, korur, karanlıklar içinde bırakmaz. Onların nûrları, kendi önlerinden ve sağ yanlarından koşarak yollarını aydınlatır. Ve onlar bu nûrun devamını ve artmasını dileyerek: *''Rabbimiz, nûrumuzu tamamla, bizi bağışla, senin herşeye gücün yeter!''* derler.

9- Önceki âyetlerde kâfirlerin âhiretteki durumları anlatıldıktan ve cehennem muhafızlarının onlara acımasız davranacakları belirtildikten sonra 9 ncu âyette Peyğamber(s.a.v.)e, kâfir ve münâfıklarla cihâdetmesi, onlara katı davranması emredilmekte ve onların âhiretteki yerlerinin cehennem olacağı vurgulanmaktadır.

Mücâhede cihâdetmek, uğraşmak, savaşmak anlamlarına gelir. Mücâhede çarpışmadan çok, da'vânın yerleşmesi için uğraş vermek, susturucu kanıtlarla, engelleri kaldırmağa çalışmaktır. Cihâd, savaş anlamına da gelirsede bu, cephe savaşından çok, manevî savaştır. Kur'ân'da cephe savaşı *harb* ve *kıtâl* sözleriyle anlatılır. Peyğamber (s.a.v.) müşriklerle savaşmış ise de münâfıklara karşı fi'lî bir cephe savaşına girmemiştir. Eğer âyette o emredilen cihâd, harb olsaydı, Peyğamber (s.a.v.) onlarla savaşırdı. Demek ki âyette emredilen, kâfir ve münâfıklarla ciddi biçimde uğraşıp onların entrikalarını önlemektir.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ
عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا
وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا
امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ

---

1. Matta: 6/5-8.

وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ
الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ
رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

10- Allah, inkâr edenler hakkında Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misâl verdi: Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kulun (nikâhı) *altında idiler, onlara hiyânet ettiler. Sâlih kocaları, Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: "Girenlerle beraber siz de ateşe girin" denildi. 11- Allah, inananlar hakkında da Fir'avn'ın karısını misâl verdi: O şöyle demişti: "Rabbim, bana katında, cennetin içinde bir ev yap, beni Fir'avn'dan ve onun iş*(ler)*inden kurtar; ve beni şu zâlimler topluluğundan kurtar!" 12- Ve* (Allah), *İmrân'ın kızı Meryem'i de* (misâl verdi): *O ırzını korumuştu, biz de onun rahmine ruhumuzdan üflemiştik. Rabbinin kelimelerini ve kitâplarını doğrulamış ve gönülden itâat edenlerden olmuştu.*

Tefsîr:

10-12: Yukarıda Peyğamber(s.a.v.)in gıyâbında bir şeyler konuşan zevcelerinden söz edilmiş ve bunlara, tevbe etmedikleri takdirde cezalandırılacakları ihtâr edilmişti. Şimdi bu âyetlerde de Peyğambere kesin teslimiyet ve ihlâs olmadıkça sırf peyğamber eşi olmanın bir yarar sağlamayacağını belirtmek ve gerek Peyğamber hanımlarına, gerek bütün insanlara öğüt vermek üzre üç grup kadın örnek olarak verilmektedir. Birinci grup, sâlih mü'minlerin nikâhları altında bulunan kâfir kadınlardır. Bunların örneği Nûh ile Lût(her ikisine de selâm olsun)un karılarıdır. Bunlar peyğamber karısı oldukları halde kocalarının peyğamberliğine inanmamışlar, onlara hiyanet etmişerdi: Nûh'un karısı, kocasına "Sen delisin" demiş, Lût'un karısı da eve genç konuklar geldiğinde, Lûtçu kavme haber vermişti. Hiyânetleri, küfürleri idi. Yoksa bunlar fuhuş işlememişlerdi [1]. Dinde hiyânetlerinden dolayı peyğamber kocaları, onları Allah'ın azâbından kurtaramamıştı. Ve onlar da öteki suçlular gibi ateşe

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/394.

atılmışlardı.

Kişiyi kurtaran kendi amelidir. Kendi imanı ve sâlih ameli, yani takvâsı olmadıktan sonra herhangi bir sâlih insana, âlime veya peyğambere akrabâ olmanın bir yararı olmaz. Bu husus, Kur'ân'ın birçok âyetinde tekrar edilir. Meselâ Hûd Sûresinin 45-46 ncı âyetlerinde anlatıldığı üzre peyğamber oğlu olmak, Nûh'un kâfir oğlunu azâbdan kurtaramamıştı: *"Nûh ünledi: 'Rabbim, dedi, oğlum benim âilemdendir. Senin sözün elbette haktır ve sen hâkimlerin hâkimisin!' Allah: 'Ey Nûh, dedi, o senin âilenden değildir. O*(nun yaptığı), *yaramaz iştir. Bilmediğin bir şeyi benden isteme. Sana câhillerden olmamanı öğütlerim'."*

Peyğamber karısı olmak, Nûh'un, ve Lût'un karılarına yarar sağlamadığı gibi, kâfir karısı olmak da Fir'avn'ın karısına zarar vermemiş; tam tersine, o şartlar içinde inanması, kendisini Allah katında daha da yüceltmiştir.

"İşte o gün kişi kaçar: Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından. O gün onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır" [1], *"Ey insanlar, Rabbinizden korkun ve babanın, çocuğu*(nun yaptığı)*ndan cezâ görmeyeceği, çocuğun da babası*(nın yaptığı)*ndan cezâ görmeyeceği bir günden çekinin. Allah'ın va'di gerçektir..."* [2], *"Sûra üflendiği zaman, artık aralarında soylar yoktur ve birbirlerine bundan sormazlar"* [3] âyetleri de herkesin değerinin kendi amelleri ve ruh temizliğiyle oluştuğunu, kendisi iyi olmadıktan sonra iyi kimselerin soyundan gelmesinin kendisine bir yarar sağlamayacağını bildirmektedir.

İkinci grup, kâfirlerin nikâhı altında bulunan inanmış kadınlardır. Bunların örneği de Fir'avan'ın karısı Muzâhim kızı 'Âsiye'dir. Bu hanım, sandık içinde ırmağa atılmış olan Mûsâ'yı alıp büyütmüş, peyğamber olduktan sonra ona inanmış, kocası Fir'avn'ın işkencesine rağmen imanından dönmemiş, kendisini zâlimlerin elinden kurtarıp katındaki cennete koymasını Allah'tan dilemiştir.

Üçüncü grup da kimsenin nikâhı altında bulunmayan inanmış kadınlardır. Bunların örneği de Îsâ'nın annesi olan 'İmrân kızı Meryem'dir. O da Allah'a ve Kitâplarına inanmış, nâmusunu korumuş ve Allah onun rahmine, kendi ruhundan bir parça üflemiştir. Allah'ın ruhundan kendisine üflenen Îsâ'yı doğurmuş, bu yüzden maruz kaldığı suçlamalara sabır ve tahammül ve Allah'a gönülden itâat etmiştir.

1. Abese Sûresi: 34-37.
2. Lokman Sûresi: 33.
3. Mü'minûn Sûresi: 101.

Son âyette geçen *''Allah'ın kelimeleri'':* Peyğambere vahyettiği sözler, bu sözlerden oluşan İlâhî kitâplardır. ''كَلِمَاتُ رَبِّهَا'' tekil olarak ''كَلِمَةِ رَبِّهَا'' şeklinde de okunmuştur. O zaman ''Allah'ın kelimesi'', Hz. Îsâ'dır. Çünkü ''إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَ كَلِمَتُهُ'' *: Meryem oğlu Mesîh Allah'ın Elçisi ve O'nun kelimesidir''* [1] âyetinde Îsâ'nın, Allah'ın kelimesi, yani bir sözü (emri) uyarınca yaratılmış bir hârikası olduğu belirtilmiştir. Basralıların ve Hafs'ın çoğul olarak ''كُتُبِهِ'' okuduğu kelimeyi cumhûr tekil olarak ''كِتَابِهِ'' okumuştur. Bu takdirde kitâp, Tevrât, ekleri ve Hz. Îsâ'ya vahyedilmiş olan İncîl'dir. Bunların hepsine birlikte Kitâb-ı Mukaddes denilir.

Nûh'un karısının hiyâneti ve Fir'avn'ın karısının imanı yalnız bu sûrede zikredilmektedir. Bu husus, bugünkü Kitâbı Mukaddes sifirlerinde yoktur. Fakat bu durum, bunun, Hz. Peyğamber zamanındaki parçalarda da olmadığı anlamına gelmez. Bizim kanâatimize göre Kur'ân'ın vahyedildiği sırada bu hususlar, Tevrât sifirlerinde vardı. Fakat bunlar, birçok örneği gibi zamanla kaybolmuş, bize kadar gelememiştir.

Müfessirlerin, tâbiîlerden naklettiklerine göre Nûh'un karısı, kavminin zorbalariyle, mü'minlere karşı iş birliği yapardı. Fir'avn'ın hazinedârının karısı, Mûsâ'ya inanmış, Fir'avn onu, imanından döndürmek için çocuklarını gözünün önünde öldürmesine ve kendisini de ölünceye dek dövmesine rağmen yine imanından vazgeçmemişti. Bu kadının imanının sağlamlığını gören Fir'avn'ın karısı da inanmış ve bu kadının sözlerinin etkisinde kalmıştı. Mûsâ'nın, büyücüleri yenmesini öğrenince sevindi ve Mûsâ ile Hârun'un Rabbine inandığını açığa vurdu. Fir'avn ellerini ve ayaklarını kazıklara bağlatarak ona işkence ederken o sabretmiş ve cennetteki yerini görüp gülmüştü. Fir'avn: ''Şunun deliliğine bakın, biz kendisine işkence ediyoruz, o ise gülüyor'' demişti [2]. Ebûhüreyre'nin rivayetine göre Fir'avn, onun üzerine büyük bir kayanın bırakılmasını emretti. Böylece bu muhterem hanım da imanı uğrunda can verdi [3].

Kuşkusuz tâbiîlerden rivâyet edilen bu hikâyeler, İsrail oğulları anlatımlarından gelmektedir. Çünkü onların tarihiyle ilgilidir.

Lût'un karısına gelince: Sâffât, 'Ankebût, Neml, Şu'arâ, Hicr, Hûd, A'râf Sûrelerinde, Lût kavminin çarpıldığı azâba, Lût'un kâfir karısının da çarpıldığı bildirilmektedir. Tekvîn Kitâbının 19 ncu bâbında da bu kadının, âilesiyle birlikte kentten çıkmış giderken arkasına dönüp baktığı ve öylece tuz kayası olduğu anlatılır.

---

1. Nisâ' Sûresi: 171.
2. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/395.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/49.

Hz. Meryem'e gelince, Enbiyâ, Mü'minûn, Âl-i İmrân gibi Mekke ve Medine'de inmiş çeşitli sûrelerde onun iffeti, Allah'a bağlılığı, ibâdeti, meleğin ona rûh üflemesi, kendisinin ve oğlunun âlemlere ibret yapıldığı anlatılmaktadır.

Tahrîm Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, hanımlarının isteğine uyarak, helâl olan bir şeyi kendisine yasaklamaması, yaptığı yemînin keffâretini vererek kendi kendine koyduğu kısıtlamadan vazgeçmesi emredilmektedir (1-2).

2. Hanımlarından birinin, Peyğamber'in söylediği bir sözü başka birine söylediği; onun sırrı ifşâ ettiğinin de Peyğamber'e vahy ile bildirildiği anlatılmaktadır (3).

Bundan emanet edilen sırrın saklanması gereği anlaşılır. Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

3. Sonra Peyğamber'in hanımlarına, Peyğamber'i üzmemeleri, aksi takdirde Allah'ın, onları ayırıp, Peyğamberine itâatkâr, güzel eşler vereceği ihtâr edilir (4-5).

4. Allah, Cibrîl, sâlih mü'minler ve tüm melekler Peyğamber'in dostu ve yardımcısıdır (4).

5. Mü'min kişi, Peyğamber'e itâat etmek suretiyle canını ve âilesini, Rabbin her dediğini derhal uygulayan acımasız zebânîlerin görev yaptığı cehennem ateşinden korumalıdır. Çünkü oraya düşenin işi bitiktir (6).

O ateşin yakıtı insanlar ve taşlardır. Öyle bir şiddetli ateştir ki insanları da yakar, taşları da. Müşrikleri de yakar, taptıkları taş tanrıları, tunç heykelleri de. Orada pişmanlığın, özür dilemenin bir yararı olmaz (7).

6. Allah'a tevbe eden, günâhlarından kurtulur, temizlenir (7).

7. Allah âhirette Peyğamberi ve onun çevresinde toplanmış mü'minleri perişan etmez, onları karanlıklar içinde bırakmaz. Önlerinde ve sağ yanlarında kendileriyle beraber koşan nurları, yollarını aydınlatır (8).

Mü'minlerin nûrları, güzel davranışlarından, sadakalarından oluşur. Kötü ameller de sahibine karanlıklar oluşturur. Her canın ışığı veya karanlığı kendi eylemlerinden oluşmaktadır. Dışarıdan bir etkenden değil. Orada kimse kimseye yardım edemez, ışık veremez. Kimse kimseyi azâbdan kurtaramaz. İnsanın yolunu aydınlatacak, kendisini azâbdan kurtaracak olan kendi eylemleridir.

8. 9 ncu âyette Peyğamber'e, kâfirlerle ve münâfıklarla uğraşması, o cehennemlik insanlara katı davranması emredilmiştir.

9. 10-12 nci âyetlerde iki kâfir ve iki mü'min kadın anılmaktadır. İki kâfir kadın, zamanlarında en yüksek imana sahib bulunan iki mü'minin: Nûh ile Lût peygamberlerin karılarıdır. Kocalarının peygamber oluşu, bu kadınları kurtaramamıştır. Demek ki insanın değeri kendi eylemlerinden gelir. Kendisi korunmadığı takdirde peygamberin karısı veya çocuğu da olsa cehennemden kurtulamaz (10).

Beri yandan dünyânın en azgın kâfiri Fir'avn'ın karısı da inanmış, inanan kadınlara örnek bir hanım olarak Kur'ân'da anılmıştır. Kâfirin karısı olmak, onun imânına zarar vermemiştir. Fir'avn'ın yaptıklarını benimsemeyip zulümden ve kötü işlerden Allah'a sığınan bu kadını, yüce Allah, ebedî saâdete erdirmiştir (11).

İmran kızı, Hz. Îsâ'nın annesi Meryem de bir doğruluk ve iffet nümûnesi olarak anlatılır.

Bu dört kadın, bütün dünyâ insanlarına örnektir: İlk ikisi peygamber karısı idiler, buna karşın küfürde kaldılar. Kocalarının peygamber olması, kendilerine bir yarar sağlamadı. Demek ki Allah, diriden ölü, ölüden diri çıkarır. Peygamber evinde dahi fasık ve kâfir yetişebildiği gibi kâfirin evinde de sâlih insan yetişebilir. Nitekim en kâfir olan Fir'avn'ın karısı inanmış ve cennet ehlinden olmuştur.

Bu kadınlardan ilk ikisi peygamber evinde, nikâhı altında bulunan kâfir kadınları, üçüncüsü kâfir nikâhı altındaki inanmış kadını örneklemektedir. Dördüncüsü de peygamberler soyundan gelmiş nâmûs timsâli, sâliha bir kadının örneğidir. İşte insanlar bu üç grubun dışında olamaz.

Bunlardan: peygamber veya sâlih insanların evinde kâfir ve fâsıkın; kâfirin evinde sâlih insanın; ve sâlih ana-babanın evinde yine sâlih insanın bulunacağı anlaşılır. O halde insanlar, âilelerine göre değil, kendi eylemlerine göre değerlendirilmelidirler. Sâlih olmayan insanlar, sâlih atalarından dolayı değer kazanmazlar. Sâlih insan da babasının ya da âilesinin sâlih olmamasıyle kınanmazlar. Böyle bir şey yapmak, İslâm ölçüsüne aykırıdır. İslâm, kişileri kendi salâh ve amelleriyle değerlendirir, âilelerine göre değil. Her âileden iyi insan da, kötü insan da çıkabilir. Mü'minin evinde kâfir, kâfirin evinde mü'min, mü'minin evinde yine mü'min bulunabilir: *"Allah ölüden diri çıkarır ve diriden ölü çıkarır"* (En'âm Sûresi: 95, Rûm Sûresi: 19), *"Allah katında en değerli olanınız, en çok korunanınızdır"* (Hucurât Sûresi: 13).

TAHRÎM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	النَّبِيءُ	Hemze ile:	Nâfi‘.
	النَّبِيُّ	Şeddeli yâ ile:	Ötekiler [1].
3	عَرَفَ بَعْضَهُ	Hafif r ile:	Kisâ'î [2].
	عَرَّفَ بَعْضَهُ	Şeddeli r ile:	Ötekiler.
	عُرَّافُ بَعْضِهِ	Fu‘âl vezninde mübâlağa kipi, ba‘d izâfetle mecrûr:	İbn Mes‘ûd, Übey [3].
4	صَغَتْ		Çoğunluk.
	زَاغَتْ		‘Alî, İbn Mes‘ûd ve A‘meş [4].
	تَظَاهَرَا	Hafif zâ ile:	Kûfeliler.

1. en-Neşr: 1/406.
2. Hz. 'Alî, Talha ibn Musarrif, Ebû Abdi'r-Rahmân es-Sülemî, Hasan, Katâde, Kelbî, A‘meş Ebûbekr'den rivâyetle böyle okumuşlardır. Sülemî, şedde ile " عَرَّفَ " okuyanı taşlarmış (Kurtubî: 18/187). Demek ki kendisi, bu kırâet farkının, Peyğamber'den geldiğine kani' değildir. Yoksa Peyğamber'in okuduğu şekilde okuyanı taşlayan, dinden çıkar.
3. el-Mesâhif: 102, 171, 274, 308; Tebsırah: 702; en-Neşr: 2/388. Taberî'ye göre şedde ile okumak daha uygundur (28/160).
4. el-Mesâhif: 102, 191, 327.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَتَظَاهَرَا	İki t ile:	'İkrime [1].
	تَظَّـهَرَا	İdğâm ile:	Ötekiler [2].
	تَظَهَّرَا	Zâ ve h'nin şeddesiyle:	Übeyy, Talha, İbn Ya'mer ve başkaları [3].
	وَ جِبْرِيلُ	Meksûr cîm ile, hemzesiz:	Nâfi', İbn 'Âmir, Ebû 'Amr, Hafs.
	وَ جَبْرَئِيلُ	Meftûh cîm ile, hemzesiz:	İbn Keŝîr.
	وَ جَبْرَئِلُ	Meftûh cîm ile, hemzeli:	Şu'be.
	وَ جَبْرِيلُ	Aynı kırâet, hemzeden sonra y ile:	Hamza, Kisâ'î, Halef [4].
5	سٰئِحَاتٍ	Elif, hemze ile:	Çoğunluk.
	سَيِّحَاتٍ	Meksûr, şeddeli y ile:	Übeyy ve İbn Kays [5].
	أَنْ يُبَدِّلَهُ	Tebdîl'den:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	أَنْ يُبْدِلَهُ	İbdâl'den:	Ötekiler [6].

1. el-Mesâhif: 274.
2. el-Bahr: 8/291; en-Neşr: 2/218; el-Budûr: 321.
3. el-Mesâhif: 171, 265.
4. en-Neşr: 2/219; el-Budûr: 321.
5. el-Mesâhif: 171.
6. el-Budûr: 321.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
6	عَلَيْهَا مَلاَئِكَةٌ غِلاَظٌ شِدَادٌ لاَ يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ		Çoğunluk.
7,8	عَلَيْهَا خَزَنَتُهَا مَلاَئِكَةٌ لاَ يَعْصُونَ ٱللَّهَ شَيْئًا مِمَّا أَمَرَهُمْ		İbn Mes'ûd [1].
	تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ. يَا أَيُّهَا ٱلَّذِينَ آمَنُوا		Çoğunluk.
	تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (يَوْمَ لاَ يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ لاَ هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ). يَا أَيُّهَا ٱلَّذِينَ آمَنُوا	7-8 nci âyet arasına parantez içinin ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
8	تَوْبَةً	T ile:	Çoğunluk.
	تَوْبًا	T'siz:	Zeyd ibn 'Alî [3].
	وَ ٱلَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ		Çoğunluk.
	وَ لاَ ٱلَّذِينَ مَعَهُ		İbn Mes'ûd [4].
	وَٱغْفِرْ لَنَا		Çoğunluk.
	وَ ٱغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا		İbn Mes'ûd [5].
	نُصُوحًا	Madmûm nûn ile:	Şu'be.
	نَصُوحًا	Meftûh nûn ile:	Ötekiler [6].
	وَ يُدْخِلْكُمْ	Cezm ile, (أَنْ يُكَفِّرَ)nin mahalline atıf:	İbn Ebî Able [7].
	وَ يُدْخِلَكُمْ	Nasb ile, (أَنْ يُكَفِّرَ)nin lafzına atıf:	Çoğunluk [8].

1-2-4-5. el-Mesâhif: 103.
3. el-Bahr: 8/293.
6. Tebsırah: 702; en-Neşr: 2/388; el-Budûr: 321. Taberî'ye göre en doğrusu, çoğunluk kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 28/168).
7. تُوبُوا يُوجِبْ تَكْفِيرَ سَيِّئَاتِكُمْ وَ يُدْخِلْكُمْ anlamında.
8. Kurtubî: 18/200; el-Mesâhif: 103.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَاهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَ ٱلْمُنَافِقِينَ		Çoğunluk.
	أَلْحِقِ ٱلْكُفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ		İbn Mes'ûd.
12	فِيهِ	Müzekker zamîr:	Çoğunluk.
	فِيهَا	Müennes zamîr:	İbn Mes'ûd [1].
	وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَتِ	Dal hafîf, kelime tekil:	Übeyy [2].
	وَ صَدَّقَتْ بِكَلِمٰتِ	Dâl şeddeli, kelime çoğul:	Çoğunluk [3].
	وَ كُتُبِهِ	Kitâb çoğul:	Ebû 'Amr, Hafs-Âsım'dan.
	وَ كِتٰبِهِ	Kitâb tekil:	Çoğunluk [4].

1. el-Mesâhif: 103.
2. el-Mesâhif: 171.
3. Kurtubî: 18/204.
4. el-Bahr: 8/295; en-Neşr: 2/389.

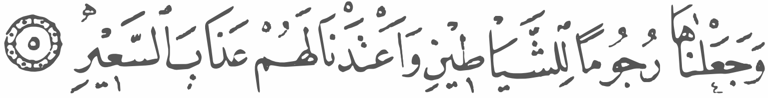
67/77 MÜLK SÛRESİ

Adını birinci âyette geçen mülk kelimesinden alan sûrede Allah'ın kâinâttaki kudretine dikkat çekilerek, ölmüşleri diriltmeğe de kadir olduğu belirtilir. Allah'ın insanlara olan nimetleri hatırlatılır ve âhirete inanmayanların kötü sonuçlarına, âhirette gerçeklerin ortaya çıkacağına, kimlerin sapık ve kimlerin doğru yolda olduklarının orada belli olacağına işâret edilerek sûre tamamlanır.

Âyetlerinin birbirine son derece bağlılığı, sûrenin bir defada indiğini gösterir. Mekke'de Tûr Sûresinden sonra inmiş olup 30 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 67 nci, iniş sırasına göre 77 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ
الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾
اَلَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًاۜ مَا تَرٰى ف۪ي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍۜ
فَارْجِعِ الْبَصَرَۙ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ
اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَس۪يرٌ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Mülk (hükümranlık) *elinde bulunan* (Allah) *kutludur, O'nun herşeye gücü yeter. 2- Hanginizin daha güzel iş yapacağınızı denemek için ölümü ve hayâtı yaratan O'dur. ● üstündür, bağışlayandır. 3- Yedi göğü birbiri üzerine tabaka tabaka yaratan da O'dur. Rahmân'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk görmezsin. Gözü*(nü) *döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun? 4- Sonra gözü*(nü) *iki kez daha döndür* (bak), *göz* (aradığı bozukluğu bulamaz. Böyle bir şey bulmaktan) *umudu keserek hor ve bitkin bir halde sana döner. 5- Andolsun biz, en yakın göğü lâmbalarla süsledik ve onları, şeytanlar için taşlamalar yaptık, o*(şeyta)*nlara çılgın ateş azâbını da hazırladık.*

Tefsîr:

1-2 nci âyetlerde yüce Allah, zâtını temcîd ederek mülkün kendi elinde bulunduğunu, mülkünü dilediği gibi yönetmekte ve herşeye gücü yeter olduğunu, insanları hareket ve davranışlariyle sınayıp hangisinin daha güzel iş yaptığını ortaya çıkarmak için ölümü ve hayâtı yarattığını buyurmakta ve ikinci âyetin sonunda azîz ve ğafûr sıfatlarını hatırlatmaktadır. Bunlar insanların davranışlariyle ilgilidir. Yüce Allah, insanları işleriyle sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O azîzdir, kendisine başkaldıranları kahretmeğe kaadirdir. Fakat O, günâhtan dönenlere karşı da bağışlayıcı, affedicidir.

Hayât, kendisiyle sıfatlanan varlığı, bilgi ve kudret sâhibi yapan bir sıfattır. Ölüm ise bu sıfatın (hayâtın) yokluğudur. Hayât ölümden önce olduğu halde birinci âyette ölümden sonra anılmıştır. Bunun sebebi birkaç biçimde izah edilebilir:

1- Mukâtil'e göre ölüm ile: Nutfe, 'alâka ve mudğa hali; hayât ile de ruhun üflendiği hal kasdedilmiştir.

2- İbn 'Abbâs'a göre ölüm ile Dünyâ ömrünün sonu, hayât ile de canlılık yurdu olan âhiret hayâtı kasdedilmiştir.

3- Âhirette ölümün, bir koç şeklinde getirilip kesileceğini, ondan sonra bir daha ölüm olmayacağını bildiren hadis vardır. Bundan anlaşılıyor ki ölüm şu dünyaya mahsustur. Hayât zamânı olan âhiret süreklidir. Ölüm zamanı olan Dünyâ, hayât zamanı olan Âhiretten önce olduğu için ölüm, hayâttan önce anılmıştır.

4- İnsanı âhiret işlerine sevk eden en güçlü etken ölümdür. Ölümü dâima göz önünde bulunduran kimse, âhiret işlerini dünyâya tercih eder. İnsanı asıl amacına daha çok sevk ettiği için ölüm, hayâttan önce anılmıştır[1].

5- Müfessirlerin bu görüşleri, kesin bir kanıta dayanmaz, tahminlerden ibarettir. Herhalde birinci âyetin sonunda Allah'ın, herşeye kadir olduğu vurgulanınca, ikinci âyette O'nun kudretini belirtmek üzre, canlıları öldürüp yenilerini yaratacağı ifade edilmiştir. Bu ifâdede, ölenlerin, yeniden bedenlere sokulup diriltileceklerine işâret de vardır.

6- Şeyh Tantâvî, âyette, bu söylenenlerden daha önemli, bilimsel bir incelik görmektedir: Üreme ile çoğalan canlıların hayâta başlama safhalarında ölüm, hayattan öncedir. Ölüm olmasa, şu yeryüzündeki düzenli hayât da olmaz. Hayattan önce gelen ölümdür ki, canlıların üremesinde dengeyi sağlamaktadır:

Allah, hayâtın temel taşı olan sperm ve yumurtaları pek çok yaratmıştır. Bu çokluk olmasa, canlı türlerinden herhangi birinin nesli devam edemez. Ama atılan tohum ve yumurtaların hepsi üremiş olsa, o zaman da dünyâ, yaşanacak ortam olmaktan çıkar. İşte ilâhî kudret, her canlı türünde atılan bu tohumlardan birçoğunu öldürür, bunlardan sadece biri yumurtacığı aşılama imkânını bulur. Demek ki meselâ insanda, spermin yumurtayı aşılamasıyle başlayacak bir hayâttan önce, yumurtacığı aşılamak üzre seferber olan milyonlarca sperm ölmektedir. Hayâtın başlama aşamasında ölüm, hayâttan önce görülmektedir. Bundan dolayı ölüm, hayattan önce anılmıştır.

Ölümler, yaşayanlar için büyük bir nimettir. Çünkü ancak bu ölümler sayesinde dünyâ, yaşanacak durumda kalabilmektedir. Birkaç örnekle bunu anlatalım:

1- Savrulan her bitki tohumu, eğer bir çiçeği aşılayıp bir bitki olsa, yeryüzü bu kadar bitkiyi alamaz.

2- Balıkların bıraktığı her yumurtadan balık çıksa, güzelim deniz, balıklardan ibaret bir katı cisim oluverir.

3- Sinek, sivrisinek ve öteki haşereler, birçok nedenlerle ölmeyip de hayatlarını sürdürseler, bütün yeryüzü haşerelerle dolar. Beş altı kez yumurtlayan bir sinek, her yumurtlamada 120-150 yumurta bırakır. Bu yumurtaların hepsi yaşayabilse, artık yeryüzünde başka canlıya değil, sineklerin kendisine dahi yer kalmaz.

4- Mikrop dediğimiz tek hücreliler eğer, sadece beş gün ölmeden üremelerine devam etse, yeryüzü mikroplarla dolar.

Görüldüğü üzre İlâhî nizam, yeryüzünde yaşamak için, hayattan önce ölümü gerekli kılmıştır. Ve birçok ölüm, yeni bir hayâttan önce gelmektedir. Bundan dolayı, yeni bir hayât olmak üzere yola koyulan birçok canlı tohumu,

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/55; el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân: 18/206-207.

ölür de ancak bir tohum hayât olma imkânı bulur. Üreyen canlıların da hepsi yaşayamaz. Daha yavru iken çevre şartları, onların birçoğunu öldürür ki dünyâda, sadece İlâhî irâdenin ve yasaların öngördüğü kadar canlı yaşasın. Yaşamak için ölüm gereklidir. İlâhî irâde ve yasanın gereği olarak hayâttan önce ölüm vardır. İşte bundan dolayı âyette ölüm, hayâttan önce anılmış, Allah'ın, yeryüzü canlılarının en mükemmeli olan insanları denemek üzre ölümü ve hayâtı yarattığı belirtilmiştir.

3-5: Daha sonra yüce Allah, kudretini, ilim ve hikmetini anlatmak için yedi göğü tabaka tabaka yarattığını; yarattığı şeylerde bir aykırılık, eksiklik, kusur bulunmadığını; araştırıcı bir göz ne kadar dikkat etse göklerin yaratılışında bir kusur bulamayacağını vurgulamakta ve en yakın göğü lambalarla yani ışıklı yıldızlarla süslediğini ve yıldızları şeytanlara taşlama yaptığını; ayrıca şeytanlara âhirette de çılgın bir azâbı hazırladığını bildirmektedir.

Üçüncü âyette göklerin *tıbâk* olarak yaratıldığı bildirilmektedir. *Tıbâk* masdar olabileceği gibi tabaka'nın çoğulu da olabilir. Birinci takdirde *tıbâk* tıpatıp birbirine uygun, birbirinin üstünde, yahut tabakalı, kat kat; ikinci takdirde birçok kattan müteşekkil olarak yarattı, demektir [1]. *Tefâvüt* ise uygunsuzluk anlamınadır. Göklerde bir uyumsuzluk, aykırılık, eksik, kusur yoktur.

Futûr: Yarık, çatlak anlamındaki *fatr*'ın çoğuludur. "هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ" Göklerde herhangi bir çatlak, yarık, yırtık görüyor musun? Aslâ böyle bir şey yoktur, demektir.

"ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَ هُوَ حَسِيرٌ": *Sonra iki kez yine göz at, gözün sana aradığını bulamamış, hakîr, bitkin olarak geri döner"* demektir. Burada iki kere anlamındaki "كَرَّتَيْنِ" çokluktan kinâyedir. Yani göz, kâinâtın yaratılışında kusûr bulabilmek için döne döne baksa, ne kadar araştırsa bir kurûs bulamaz. Hâsi' ve hasîr bir durumda (perişan, umutsuz ve bitkin bir halde) sana döner. Aradığını bulamaz. İşte Allah gökleri böyle kusûrsuz, mükemmel yaratmıştır.

Burada Allah'ın, yedi göğü tabaka tabaka, kat kat birbiri üstünde yarattığı bildirilmektedir. Talâk Sûresinin 13 nci âyetinde de yedi göğü ve yerden de bunların benzerini yarattığı buyurulmuştu. Kanâatimize göre yedi sayısının zikrinden maksat, halkın o zamanki inançlarına işârettir. O zamanın insanları, yedi gök bulunduğuna inandıkları için bu âyetlerde: "İşte o yedi göğü yaratanın Allah olduğu, onları O'ndan başkasının yaratmadığı, kâinâtı böyle mükemmel yaratan Allah'a tapmak gerektiği" buyurulmaktadır. Bu âyetlerden, kâinâtta yedi gökten başka gök olmadığı anlamı çıkmaz. Çünkü

1. Zemahşerî, Keşşâf: 5/134.

âyetlerin amacı göklerin sayısını belirtmek değil, yedi olduğuna inanılan o gökleri Allah'ın yaratmış olduğunu vurgulayarak insanların dikkatini Allah'ın kudret ve hikmetine çekmek ve böylece onları yalnız Allah'a kulluğa yöneltmektir.

Bazı müfessirlere göre de "yedi gök" ile Güneş sisteminde Dünyâ ile en çok ilgili olan yedi gezegen kasdedilmiştir. Gerçi gezegenlerin sayısı onbiri bulmuştur ama eskiden yedi gezegen bilinirdi. İşte âyette o zamanki insanların bildiği, aralarında konuştukları yedi gezegene işâret edilmiştir.

Yâhut göklerin sayısı yedidir. Bizim sonsuz kabul ettiğimiz, yıldızlarla dolu olan uzay, en yakın gök olan birinci göktür. Bunun ötesinde altı gök daha vardır. Gerçeği Allah bilir.

"وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ: *Biz onları şeytanlara taşlamalar yaptık". Rücûm:* Recm'in çoğuludur. Kendisiyle taş atılan şeydir. Şeytanlara yıldızların kendileri değil, ışıkları atılır. Âyette yıldızlarla şeytanlara ışıklar atılıp onların gökten kovulduğu bildirilmektedir. Şeytanlar gök haberlerini çalmağa çalışınca üzerlerine salınan yıldız ışıklarıyle veya yıldızlardan kopan fişek parıltısı gibi ışınlarla kovulurlar. Bu, birinci mânâdır. Başka bir tefsîre göre de "*Biz cnları şeytanlara taşlamalar yaptık*"ın anlamı şudur. Biz yıldızları, insan şeytanları olan müneccimlerin (astrologların) taşlamaları yaptık. Onlar görünmeyene taş atar gibi yıldızlara bakarak birtakım sözler atarlar; gelecekten haber verir, kehanetlerde bulunurlar. Bâtıl düşüncelerini yıldızlara atarlar, onlara dayarlar. Yıldızlardan ahkâm çıkarırlar. Bunlar hep görünmeyene taş atmadır. Bu takdirde şeytanlar, şeytan gibi yıldızlara bakarak insanları birtakım yalanlarla, saçmalarla kandıran şerli insanlar, kâhinlerdir. Hamdi Yazır özetle şöyle diyor:

"Yıldıza tapan sâbiîler, İdrîs aleyhisselâm'ın mu'cizesi olduğunu iddiâ ederek ğaybden haber verdiğine inandıkları yıldızlardan hükümler çıkarmağa önem vermişler ve göğü oniki burca bölmüşler ve felekler içinde yalnız tapıp ve heykellerini diktikleri, gözlemlenen yedi gezegenin feleklerini gözönüne alarak bu feleklerin, durumlarına göre dünyâda geçecek olayları bildireceğine inanmışlar ve bu konuda birtakım kitaplar yazmışlardı. Bunun, hey'et (astronomi) ilminin ve matematiğin ilerlemesine bir katkısı olmuş olabilir, fakat birçok kimseyi aldatan bir şeytanın vesiylesi olarak kullanıldığı ve bu suretle insanların küfür yollarına sürüklendiği de bir gerçektir" [1].

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5208.

Eğer dünyadaki olaylarda yıldızların etkisi varsa bu yıldızlar sadece yedi gezegenden ibâret değil, insan aklının sayı ve sınırını kavramayacağı kadar çoktur. *"Göğü biz sağlam yarattık ve biz genişleticiyiz"* [1] âyetinin işâret ettiği üzre yıldızlarla süslü yakın gök, milyarlarca galaksiden oluşur. Bunlar içinde Dünyâdaki yaratıkları etkileyen, herhalde sadece yedi gezegen değildir. Çünkü Dünyâ kim bilir ne kadar çok yıldızdan ışıklar ve etkiler almaktadır. Henüz bilgimiz bunu saptamış değildir. Böyle iken müneccimler "Bir hüküm verdikleri zaman bütün bunlardan gafil olarak yalnız yedi gezegenin dünyâyı etkilediği düşüncesiyle hüküm veregelmişlerdir. Küçük Sühâ yıldızının yalnız Arza gelebilen ışığının ve Arz üzerinde onun etkisiyle meydana gelen etkilenmelerin, meselâ Zeyd'in mukadderâtı üzerinde ne gibi bir etki yaptığını hesaba katmadan sadece oniki burç içinde yedi gezegenin, feleklerin durumuna göre Zeyd'in yıldızına bakarak yarınki halinin ne olacağına bir hüküm vermeğe kalkışmanın nasıl bir saçma, aldatma ve aldanmadan ibaret olduğunu ve bunların fayda yerine ne büyük zararlar vereceğini anlamayanlar, nücûm ile rücûmu fark etmeyen bedbahtlardır" [2].

Ğaybi Allah'tan başka kimse bilmez. Ancak Allah, dilediği kimselere ğaybden bazı parçalar bildirebilir. Bunlar da peyğamberler veya onlara ruhsal yakınlık kazanan velîlerdir. Mutlak ğayb bilgisi Allah'a âittir. Onun anahtarları Allah'ın yanındadır. Yıldızlara bakarak ğaybden hükümler çıkarmak, birtakım tahminlere dayanan zanlardan öteye geçemez. Bunların bazıları tutsa bile çoğu yalandır. Zan, gerçekten bir şey kazandırmaz.

Cinlerin meleklerden haber çalmasını kabul etmeyenler vardır. Onlara göre yıldızların parçalanmasından doğan meteor taşları, bu taşların hava tabakasiyle sürtünmesinden çıkan ışıklar yani şihâblar, tâ eski filozofların üzerinde durduğu bir tabiat olayıdır, bunun cinlerle ilgisi yoktur. Şayet bunlar cinlere atılan kıvılcımlar olsaydı akıllı varlıklar olan cinler, birkaç cinnin yandığını görünce bir daha o yana yaklaşmazlardı. Oysa bu kıvılcımlar hâlâ atılıp durmaktadır. Cinler nasıl bir muazzam gök tabakasını aşıp mele-i a'lâya sokulurlar ve meleklerin sözlerini işitirler? Melekler sırları ya vahy veya Levhi Mahfûz'u görme kudretiyle öğrenmişlerdir. Böyle olunca bu sırları cinlerin duymasına fırsat vermezler.

İşte bu gibi kanıtlarla cinlerin gökten haber çalmasını ve kıvılcımlarla taşlanmasını kabul etmeyenlere Fahreddîn Râzî şöyle cevap veriyor:

Cinlerin gökten haber çalması, âyetlerle beraber sahîh hadislerle de sabittir. Ruhsal varlıklar olan cinlerin, ruhsal varlıklar olan meleklerden haber

1. Zâriyât Sûresi: 47.
2. Hak Dini, Kur'ân Dili: 7/5209-5210.

çalması mümkündür. Cinlere atılan kıvılcımların, meteor taşlarının hava ile sürtünmesinden çıkan ışıklar olması da uygun değildir. Cinlere atılan kıvılcımlar, herhalde onları mele-i a'lâ'ya yaklaşmaktan meneden nûrlardır. O nûrlar maddî gözle görülemez. İnsan duyularının uzanamayacağı ruhsal konularda akıl ile hüküm vermek doğru olmaz. Bunlar inanılması gereken şeylerdir. Kur'ân ve sağlam hadîs ile sabit olan meselelere inanırız.

Ancak şurası da muhakkaktır ki Muhammed 'İzzet Derveze'nin, Cin Sûresinin tefsîrinde (2/207-209) söylediği gibi Peyğamber (s.a.v.) devrindeki Araplar, büyücü ve kâhinlerin cinlerle ilişkili olduklarına, cinlerden herhangi birinin gökten haber çalıp büyücü ve kâhinlere verdiğine ve gökten haber çalanların ardından şihâblar atıldığına inanırlardı. Herhalde yıldız kaymaları, düşen meteor taşları, dikkatlerini çekmiş ve bu konuda onları böyle bir yoruma götürmüştür. Bu düşüncede olan Araplar, Hz. Muhammed'in de şâir, kâhin, büyücüler gibi cinlerden haber aldığını sandıkları için ona büyücü, kâhin, şâir, mecnun demişlerdi. İşte Kur'ân-ı Kerîm, Şu'arâ Sûresinin 210-212, 221-223 ncü, Tûr Sûresinin 290 ncı, Sâd Sûresinin 4 ncü âyetlerinde onların, Hz. Muhammed hakkındaki bu düşüncelerini reddetmektedir.

Rivâyetlerden ve Kur'ân âyetlerinden, Arapların, cinlerin gökten haber çaldığına inandıkları anlaşılmaktadır. Kur'ân'da ise gökten haber çalmağa çalışan cinlerin taşlanarak kovulduğu tekrar edilmektedir: (Hicr Sûresi: 16-18, Şu'ârâ' Sûresi: 212, Sâffât Sûresi: 7-10 ncu âyetler). Şeytânların, gökten haber çalamayacaklarının, onların atılan şihâblarla kovulduklarının tekrar edilmesindeki asıl gaye, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen bu Kur'ân'ın cin telkini değil, melek vahyi olduğunu vurgulamaktır. Çünkü cinler bu Tanrısal sözleri alamazlar. Atılan şihâblarla kovulurlar. Kur'ân'ın getirildiği yüce cemâatin nûrları, cinleri yakar. Onlar bunun bir tek âyetini dahi alamazlar. Bu âyetleri yücelerden getiren, melektir. İşte Kur'ân âyetlerinde anlatılmak istenen budur. Yoksa cinlere atılan şihâbların mâhiyeti değildir. Onun mâhiyetini Allah bilir. Kur'ân'ın haber verdiği muğayyebâtâ inanırız.

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا
سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا
أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا
نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي اَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا
بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِاَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾ اِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾

6-Rablerine karşı nankörlük edenler için cehennem azâbı vardır. Ne kötü sonuçtur o! 7- Oraya atıldıkları zaman onun öfkeli homurtusunu işitirler, kaynıyor: 8- Nerdeyse öfkeden çatlayacak. Her topluluk onun içine atıldıkça onun bekçileri onlara: "Size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sordular. 9- Dediler: "Evet, bize uyarıcı geldi ama biz yalanladık, 'Allah bir şey indirmemiştir, siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz!' dedik". 10- Ve: "Eğer söz dinleseydik, yâhut düşünseydik, şu çılgın ateş halkı arasında bulunmazdık!" dediler. 11- Günâhlarını itirâf ettiler. O çılgın ateş halkına, (Allah'ın acımasından uzak olup) *ezilmek yaraşır. 12- Fakat ğaybde Rablerine saygılı olanlara gelince onlar için mağfiret ve büyük bir ödül vardır!*

Tefsîr:

6-12 nci âyetlerde iki kıyâmet sahnesi gösterilmektedir. Birincisi Allah'a karşı nankörlük edenlerin, ikincisi de O'na saygılı davrananların sahnesidir.

6-10 ncu âyetlerde Rablerine karşı nankörlük edenlerin varacağı cehennemin çılgınlığı, kabalığı ve katılığı canlandırılmaktadır. Cehennem tıpkı bir canlı canavar gibi içine atılanlara karşı duyduğu hınç ve kinden dolayı solur, kükrer, bağırır, kaynayıp durur. Nerdeyse öfkeden patlayacak durumdadır. Ateşe atılan odun gibi cehennemin yakıtı olan suçlular da, cehenneme atıldıkça, cehennem muhafızları onları azarlarlar. Zebânî denilen gardiyanlar, cehenneme atılan halka:

— Size bir uyarıcı gelmedi mi? Sizi bu duruma karşı uyarmadı ki bu cezâya çarpıldınız? derler. Cehenneme girenler de:

— Uyarıcı geldi ama biz onları dinlemedik, Allah bir şey indirmemiştir, siz şaşırmışsınız, yalan söylüyorsunuz dedik, diye cevap verirler. Sonra da kusurlarını itiraf ederek:

— O uyarıcıların sözlerini dinleseydik, aklımızı başımıza alıp uslu davransaydık, bu çılgın ateşin azâbına katlanmazdık derler.

11 nci âyette cehennem halkının, suçlarını itirâf ettikleri belirtilmekte ve o ateş halkına, Allah'ın rahmetinden uzak olup ezilmek gerektiği vurgulanmaktadır. "فَسُحْقًا لِاَصْحَابِ السَّع۪يرِ" O sa'îr adamlarına uzaklık olsun, onlar Allah'ın rahmetinden yani acımasından, cennetinden uzak kalsınlar, demektir. Bu ağır tekdîr ile nankörlerin sahnesi kapatılmakta ve bunların karşıtı olan mü'minlerin genel durumuna bir göz atılmaktadır:

12- Ğaybde yani gizlide, görmedikleri halde veya kimsenin görmeyeceği gizli yerlerde Rablerine saygı gösterenler için bağışlama ve büyük ödül vardır. Onlar azâb içinde değillerdir. Bağışlanmışlar ve büyük ödüllere ermişlerdir.

وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوا بِه۪ۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ اَلَا يَعْلَمُ
مَنْ خَلَقَۜ وَهُوَ اللَّط۪يفُ الْخَب۪يرُ ﴿١٤﴾ هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا
ف۪ي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِه۪ۜ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

13- Sözünüzü ister gizleyin, ister onu açıkça söyleyin (fark etmez), *çünkü O, göğüslerin özünü bilir. 14- Yaratan bilmez mi? O lâtîftir, haber alandır. 15- O size Yeri boyun eğer yaptı. Haydi onun omuzlarında yürüyün ve Allah'ın rızkından yeyin.* (Ölümden sonra) *O'na varılacaktır.*

Tefsîr:

13-15 nci âyetlerde Allah, gerek açık, gerek gizli söylenen her sözü ve göğüslerdeki düşünce ve niyetleri bildiğini, lâtîf yani ince işler yapan, işlerin içyüzüne vakıf ve herşeyden haberdar olup yaratıklarının her halini bildiğini belirtmekte; Arzı insanlar için uysal, boyun eğer kıldığını, onun omuzlarına basarak gezip dolaşmalarını, rızıklarını aramalarını, Allah'ın nasibettiği rızıktan yemelerini buyurmakta, sonunda da nüşûrun O'na olduğunu yani ölümden sonra O'nun huzuruna gidilip hesap verileceğini vurgulamaktadır.

Lâtif: Lûtf kökünden sıfattır. Çok merhametli, işlerin içyüzüne vâkıf demektir. Lûtf: gayet incelik, güzellikle amaca ulaştırmak, dileği vermektir. Letâfet, kesâfetin karşıtı olup incelik, nâziklik anlamınadır. Asıl letâfet yoğunsuzluk demektir. Allah'ın sıfatı olan lâtîf, O'nun herşeyin içine geçen bir varlık olduğunu ifade eder. Demek ki yaratıklara canlılık veren o Lâtif, yaratıkların içinde dolaşan düşünceleri kendilerinden daha iyi bilir. O, onlara can damar-

larından daha yakındır.

İnsan her zaman Allah'ın denetimi altında bulunduğunu, Allah'tan hiçbir şeyin gizli kalmadığını düşünerek, kendisine boyun eğdirilen şu yeryüzünde çalışıp kazanmalı; Allah'ın nasibettiği rızkı aramalı; fakat elinden geldiğince doğruluktan ayrılmamalı; Allah'ın buyruklarına ters hareketlerden sakınmalıdır. Çünkü nuşûr, O'nadır. Yani ölümden sonra kalkıp Allah'ın huzuruna hesap vermeğe gidilecektir. İnsan bir gün şu dünyâ yaşamından ayrılacak, Allah'ın huzuruna varacak ve burada yaptığı işlerin hesabını verecek, iyi işleriyle ödüllendirilecek, kötü işlerinden dolayı da cezalandırılacaktır. İşte insan bu sonucu göz önünde tutarak hareket etmelidir.

15 nci âyette geçen *menâkib, menkib'*in çoğuludur. Menkib omuz demektir. ''Yerin omuzları'' deyimi birkaç şekilde tefsîr edilmiştir. Keşşâf'a göre bu tabir, Yerin, insana son derece boyun eğdirildiğini ifâde eder. İbn 'Abbâs, Katâde ve Dahhâk'e göre Yer'in menâkibi dağlar, tepeler, Mücâhid'e ve Mukâtil'e göre yollar, çevreler, bucaklar demektir [1]. *''Yerin omuzlarında yürüyün''* deyiminde Yer, sırtına binilen uysal bir hayvana benzetilmiştir. Hayvan hareket eder. Yer de Güneş çevresinde dolanıp durmaktadır. Onun bu hareketi düşünülürse benzetmenin ne kadar hârika olduğu anlaşılır.

Arzın, sırtına binilen bir binek hayvanına benzetildiği: *''Onun omuzlarında yürüyün''* cümlesi iki anlama gelebilir: Birincisi bize boyun eğdirilen Arzın omuzları üzerinde bizim yürümemizdir. İkincisi de bir binek hayvanı gibi omuzlarına binmiş olduğumuz Arzın yürümesiyle birlikte yürümemizdir. Hayvanın üzerine binen kimse, kendisi yürümez, fakat hayvanın yürümesiyle birlikte yürür. Fakat Arzın sırtına binmiş olanlar, Arza tâbi olarak yürüdükleri gibi, ayrıca kendileri de Arzın omuzlarında yürürler. Bu anlam daha çok muhtemeldir ki bu da Arzın uzayda yürümekte olduğuna işârettir.

ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَٓاءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ
مَنْ فِي السَّمَٓاءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًاۜ فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ ﴿١٧﴾
وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ
فَوْقَهُمْ صَٓافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَۜ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُۜ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ

1. et-Teshîl: 4/135, Keşşâf: 4/123; Fethu'l-Kadîr: 5/262; Mefâtîhu'l-ğayb: 30/69.

﴿١٩﴾ أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ إِنِ الْكَافِرُونَ
إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِي
عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾

16- Gökte olanın, sizi yere batırmayacağından emin misiniz? Birden yer, sallanmağa başlar (ve siz, yerin dibine geçersiniz). *17- Yoksa siz, gökte olanın, üzerinize taş* (yağdıran bir fırtına) *göndermeyeceğinden emin misiniz? O zaman tehdîdimin nasıl olduğunu bileceksiniz. 18- Andolsun, onlardan öncekiler de yalanladılar. Ama benim* (onların yaptıklarını) *inkârım nasıl oldu? 19- Üstlerinde kanatlarını açıp yuma*(rak uç)*an kuşları görmüyorlar mı? Onları* (havada) *Rahmân'dan başkası tutmuyor. Doğrusu O, herşeyi görmektedir. 20- Yâhut Rahmân'dan başka size yardım ed*(ip sizi O'nun azâbından kurtar)*acak askeriniz kimdir? Kâfirler derin bir gaflet ve aldanma içindedirler. 21- Yâhut Allah, rızkını tutacak olursa size rızık verecek kimdir? Doğrusu onlar azgınlık ve nefret içinde direnmektedirler. 22- Şimdi yüzüstü kapanarak yürüyen mi doğru gider, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?*

Tefsîr:

16-18 nci âyetlerde Arzı, üzerindeki canlılara boyun eğdiren Allah'ın, gökteki o kudret sâhibinin, Arzı sallayıp insanları ve diğer canlıları yerin dibine geçirebileceği; yâhut insanların üzerine taş yağdırarak nankörlükleri yüzünden onları helâk edebileceği, o zaman Allah'ın uyarısının nasıl olduğunun anlaşılacağı buyurulmaktadır. Bu müşriklerden önce gelen birçok millet de peyğamberleri yalanlamıştı ama Allah'ın onları nasıl cezâlandırdığı görüldü. Şimdi gönderdiği peyğambere karşı çıkan, indirdiği buyruklara uymayan bu müşrikler de onlar gibi yerin dibine geçirilmek veya başlarına taş yağdırılmak suretiyle helâk edilebilirler. Ve o zaman Allah'ın, inkârcıları nasıl ceza-

landırdığı görülür. Bu âyetler, müşrikleri tehdîd, mü'minleri de tesellî etmektedir.

16-17 nci âyetlerde "gökteki" tâ'bîri ile meleklerin kasdedildiğini söyleyenler varsa da doğrusu, bununla Allah'ın kasdedildiğidir. Bu ifâdeden, Allah'ın, sadece gökte olduğu anlaşılmamalıdır. Ebu Müslim'e göre Araplar, Allah'ın gökte olduğuna inanırlardı. Yüce Allah onlara, gökte olduğuna inandıkları o Kudret Sâhibinin, kendilerini nankörlüklerinden dolayı bir azâb ile helâk edebileceğini buyurarak onları uyarmaktadır. Yoksa: *"O, gökte de Tanrıdır, yerde de Tanrıdır"* [1] O'nun olmadığı yer yoktur. O, nerede olsak bizimle beraberdir. O, bizim anladığımız mânâda bir mekânda bulunmaktan münezzehtir. Çünkü zaman ve mekânı O yaratmıştır. O, zaman ve mekândan önce de vardı.

Alûsî ve ondan yararlanan Hamdi Yazır, bu konuda şöyle diyorlar: 'فِي السَّمَاءِ: Gökteki' tabiri, bizden üstün olarak akıl sâhiplerinin hepsini kapsayabilir. Onun için birtakım müfessirler bunun melekler olduğunu söylemişlerdir. Fakat sözün akışı, bundan kasdın Allah olduğunu gösterir. Seleften nakledilen de budur. *"Kürsüsü gökleri ve yeri kaplamış"* [2] ve Arştan da üstün olan ve: *"Benzeri gibi bir şey bulunmayan"* [3] yüce Allah göktedir, demek nasıl olur? "Gökte" tabiri, bir mekânın içinde bulunmayı gerektirir. Ve bundan göğün, Allah'tan büyük olduğu anlamı çıkar. Bundan dolayı bu âyet üzerinde birçok tartışma yapılmıştır. Müşebbihe bu âyete dayanarak Allah'ın gökte olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da (فِي)yi (عَلَى)'mânâsına alarak (عَلَى السَّمَاءِ: Göğün üzerinde) şeklinde mânâ vermişler ve Allah'ın, göğün üstünde olduğunu söylemişlerdir. Ebû Müslim, bu tabirin, Arapların inançlarına hitâbolduğunu, onlar Allah'ın gökte olduğuna inandıkları için onlara: 'Gökte olduğunu sandığınız, gerçekte herşeyden yüce olan Zât'ın, sizi yerin dibine geçirmeyeceğinden emin misiniz?" dendiğini söylüyor. Bazıları da *'O'dur ki gökte de Tanrıdır, yerde de Tanrıdır'*, *'Her göğe, onun emrini* (yani kanunlarını) *vahyetti'* [4] âyetleri uyarınca bundan, hükmünün gökte geçerli olduğunu anlamışlardır. Selef ise: *'Rahmân Arşın üzerine istivâ etti"* [5] âyeti gibi bu âyeti de müteşâbih kabul ederek bunların yorumunu Allah'tan başkasının bilemeyeceğini söylemiş, bu konuda hiç yorum yapmadan sadece 'göktedir' demekle yetinmişler, *'O'nun benzeri gibi bir şey yoktur'* âyeti uyarınca bunun nicelik ve nasıllığının anlaşılamayacağını söylemişlerdir [6].

1. Zuhruf Sûresi: 84.
2. Bakara Sûresi: 255.
3. Şûrâ Sûresi: 11.
4. Fussilet Sûresi: 12.
5. Tâhâ Sûresi: 5.
6. Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî: 29/15-16; Hak Dinî, Kur'ân Dili: 5233-5234.

Bizim kanâatimiz şudur ki: Burada semâ (gök) dediğimiz, maddî gökten ibâret değil, mutlak yükseklik, üstünlük sembolüdür. Bu semâ', maddî, manevî, cismânî, ruhânî bütün yaratıkların, mekânın ve zamanın fevki demek olan yücelik ve yükseklik anlamınadır. Ve bu mânâca: "Semâda" olan ancak yüce Allah'tır. Zira herşeyin fevkinde, herşeyden üstün olan ancak O'dur. Gerek: *"Rahmân Arşa istivâ etti"*[1], gerek *"Semâda"* vasıfları; tıpkı: "تَبَارَكَ وَ تَعَالَى : *Kutlu ve yüce oldu*", "وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ: *O yücedir, uludur*", "وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: *O herşeye kadirdir*", "وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ: *O herşeyi kuşatmıştır*", "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ: *O'nun benzeri gibi bir şey yoktur*" vasıfları gibi mutlak tenzîh ifâde eden vasıflardır. Ve bu mânâ ile yücelik, O'nun gerek yerde ve gerek gökte, eşyadan hiçbir şeye karşı nisbetinde bir fark belirtmez. *"O gökte de İlâhtır, yerde de İlâhtır"*[2], *"Nerede olsanız sizinle beraberdir"*[3]...

Allah'ın gökte olmasını, Güneşin gökte olması tarzında değil, ilmin his fevkinde, âlimin câhil fevkinde, Hâlik'in mahlûk fevkinde âmirin me'mur fevkinde olması gibi bir mânâ ile anlamalıdır. "عَلَى السَّمَاءِ" buyurulmayıp da "فِي السَّمَاءِ" buyurulması ise O'nun yüceliği, açıktan ve gizliden, dıştan ve içten kuşattığını, semânın yalnız üstünde değil, içinde dahi hükmünü, ülûhiyyet ve hâlikıyyetini ifade etmek gibi bir nükteyi içerir. Bu ise tamamiyle: *"O, göklerde ve yerde olan Allah'tır. Sizin gizlinizi ve açığa vurduğunuzu bilir"*[4] âyetinin içeriğinin aynıdır"[5].

Âlûsî, bu noktada, İbn Hacer el-Askalânî'nin şu açıklamasını veriyor: el-Lâlkâî, Muhammed ibn el-Hasan eş-Şeybânî'nin, şu sözünü senediyle zikretmiştir: Doğudan batıya bütün İslâm âlimelri, Kur'ân'ın ve sağlam senedlerle gelen hadislerin, Allah'ın sıfatlarına ilişkin sözlerine olduğu gibi, benzetme ve yorum yapmaksızın inanmanın gereği hakkında görüş birliği içindedirler. Beyhakî de Ahmed ibn Ebî'l-Havârî'nin, sahih senedle, Süfyân ibn Uyeyne'nin şu sözünü anmıştır: Allah'ın, Kitâbında, kendisini nitelendirdiği sözlerin tefsîri, sadece bunları okumak ve yorumunu yapmamaktır. Şâfiî ve Ahmed ibn Hanbel de bu görüştedirler. İmâmu'l-Haremeyn, "er-Risâletu'n-Nazzâmiyye"de şöyle demiştir:

"Bilginler, bu sözlerin açık anlamı üzerinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bunları te'vîl etmek gerektiğine inanan bazıları, Kur'ân'ın ve sahîh hadislerin bu konudaki sözlerini te'vîl etmişlerdir. Fakat selefin önderleri, bunları te'vîlden kaçınmışlar ve bu sözlerin asıl dil anlamlarını kabul edip, nasıllığını Allah'a ısmarlamayı gerekli görmüşlerdir. Biz, ümmetin selefinin görüşünü benimsiyor, onların yoluna uymanın gereğine inanıyoruz. Çünkü

1. Tâhâ Sûresi: 5. 2. Zuhruf Sûresi: 84. 3. Hadîd Sûresi: 4. 4. En'âm Sûresi: 3.
5. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5234-5235.

ümmetin icmâ'ı kesin delildir. Eğer Allah'ın sıfatları hakkındaki sözleri te'vîl etmek gerekseydi, selef âlimleri, şerîatin ayrıntılarıyle uğraşmaktan önce böyle te'vîllerle uğraşırlardı. Sahâbe ve tabiîlerin asrında te'vîlden uzak durulduğuna göre onlar gibi yapmak, en uygun davranış olur.''

''İbn Hacer, İmâmu'l-Haremeyn'in bu sözlerini naklettikten sonra diyor ki: Sevrî, Evzâ'î, Mâlik, Leys, onların çağdaşları ve onlardan ilim almış olanlar gibi başlıca İslâm merkezleri imamlarının, bu görüşte oldukları, daha önce belirtilmişti. Şerîat sahibinin şehâdetiyle, nesillerin en hayırlısı olan üç asır imamlarının ittifak ettikleri görüşe nasıl uyulmaz?''

Âlûsî, bunları naklettikten sonra şu sonuca varıyor:

''Selef imamlarının, Allah'ın sıfatları hakkındaki sözleri, —Rabbi eksikliklerden tenzîh etmekle beraber— olduğu gibi açık anlamıyle kabul etmenin gereğine inandıklarını ortaya kor. Bu konuda uzun kısa birçok kitap yazılmıştır. Şeyhlerimizin şeyhi İbrâhîm el-Gûrânî'nin, ''Tenbîh''inde şöyle denilmektedir: Üç asır âlimlerinin, müteşâbih âyetleri, açık anlamında, fakat Allah'ı hiçbir şeye benzetmeksizin kabul etmeleri, Peyğamber(s.a.v.)in, bu sözlerin açık anlamını kasdettiğini gösterir. Peyğamberin daima doğru söylediğinin kesinliği de, nakil delîline aykırı bir akıl delîli olmadığını kanıtlar. Akıllı insan, gözlem ve düşünce yolunda bir zaman için nakil delîllerinin, akıl delîline ters olduğunu vehm etse de, gerçekte öyle değildir. Çünkü Allah'ı bu sıfatlarla bilmek, gözlem ve düşüncenin daha ileri bir aşamasına sıçramayı gerektirir.

''Sonuç olarak te'vîl, zanna uymak ve bilmeden, Allah'ın sözleri hakkında akıl yürütmektir. Öyle olmasaydı, yapılan te'vîllerin birbirini tutması gerekirdi. Oysa her biri, aynı kelime hakkında başka başka yorumlar yapmış, ihtimâller belirtmiştir. Ama selefin davranışı bu tür çelişkili yorumlardan uzaktır'' [1].

9-21 nci âyetlerde Allah'ın kudretlerine dikkat çekilmektedir. Kanatlarını açıp yumayarak uçan kuşları havada tutan, herşeyi görüp bilen, hikmetle yaratan Allahtır. İnsanlar için de Allah'tan başka koruyan, yardım eden yoktur. Allah'tan başka hiçbir şey onları, Allah'ın azâbından, âfet ve belâlardan koruyamaz, onlara yardım edemez. Tapılmağa lâyik, yalnız Allah olduğu halde yine inkârcılar, bir aldanış ve sapıklık içindedirler. Allah'tan başkasından meded umarak onlara tapmakta, inatla sapıklık ve azgınlıklarına devam etmekte, gerçeği kabulden kaçmaktadırlar.

22- Elbette yüzü koyun kapanarak önünü görmeden rastgele yürüyen kimse ile dimdik, önünü görerek yürüyen bir olmaz. Önünü görerek yürüyen,

1. Rûhu'l-Ma'ânî: 29/18-19.

doğru yolda gider; güvenle, nereye gittiğini bilir. İşte Allah'ı birleyen mü'min böyledir. Tehvîdi bırakıp Allah'tan başka şeylere tapan kimse de, başını önüne bükmüş, önünü görmeden, eğri büğrü yürüyen gibi nereye gittiğini bilmez.

''مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ: *Yüzü koyun kapanarak yürüyen''* iki mânâya gelebilir: Önünü görmeden sağa, sola kızak yaparak, yahut engebeli yolda ikide birde yüz üstü kapaklanarak yürüyen demektir. İşte bu, kâfirin durumudur. Mü'min ise dümdüz yolda düzgün, önünü göre göre bilinçli olarak yürüyen insan gibidir. Birincisi amacına ulaşamaz, bocalayıp durur; ikincisi varacağı yere güvenle varır.

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا
تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾
وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ
وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٦﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ
هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

23- De ki: ''Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve gönüller veren O'dur. Ne kadar az şükrediyorsunuz?!'' 24- De ki: ''Sizi yeryüzünde yaratıp yayan O'dur ve toplanıp O'na götürüleceksiniz.'' 25- ''Doğru (söylüyor) *iseniz bu* (bizi) *tehdîd* (ettiğiniz azâb)*ne zaman gelecek?'' diyorlar. 26- De ki: ''*(Ona âit) *bilgi, Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.'' 27- Onu yakın görünce inkâr edenlerin yüzleri kötüleşmiş ve: ''İşte çağırıp durduğunuz şey budur!'' denilmiş olur!*

Tefsîr:

23-24 ncü âyetlerde insanları yaratıp onlara duyma, görme ve işitme duyularını verenin, onları yeryüzünde yaratıp yayanın Allah olduğu belirtildikten sonra: ''Ona haşredileceksiniz, yani yeryüzüne dağıldıktan sonra toplanıp

O'nun huzuruna götürüleceksiniz" buyuruluyor. Böylece insanı yoktan var edip ona işitme, görme ve düşünme yetileri veren Allah'ın, ölenleri diriltip huzurunda toplamağa kadir olduğu anlatılıyor.

25-26 ncı âyetlerde inkârcıların başlarına gelecek azâb ile alay edip: "Bu söylediğin iş ne zaman olacak, kıyâmet ne zaman kopacak, bizi tehdîdettiğin azâp ne zaman gelecek?" diyenlerin sözleri naklediliyor ve Peyğamber(s.a.v.)e, bunu ancak Allah'ın bileceğini, kendisinin sadece bir uyarıcı olduğunu söylemesi emrediliyor.

27 nci âyette de, şimdi azâb ile, yâhut âhiret ile alay eden kâfirlerin, onun yaklaşmakta olduğunu görünce somurtacakları ve onlara: *"İşte çabucak olmasını istediğiniz azâb ve âhiret budur!"* denileceği bildiriliyor. Bu son sözü, ya kâfirlerin kendileri birbirlerine söylüyorlar veya melekler bu sözle onları azarlıyorlar.

Va'dedilen şeyin kıyâmet olması da muhtemel bulunmakla beraber bize göre bu, Peyğamber'i inkârlarından dolayı kavmin başına gelecek azâbdır. Peyğamber (s.a.v.) onları azâb ile tehdîdettikçe onlar alay için: *"Hani bu bizi tehdidettiğin azâb ne zaman?"* diyorlardı. İşte âyette o azâbın, mutlaka kâfirlerin başına geleceği ve geldiği zaman da yüzlerinin fenâlaşacağı, suratlarının asılacağı, çok üzgün ve kötü bir duruma düşecekleri, çok pişman olacakları anlatılıyor.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ
مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ
مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا
فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

28- De ki: "Baksanıza, Allah beni ve benimle beraber bulunanları öldürse de, yâhut bize acısa da, kâfirleri acı azâbdan kim kurtarır? (Biz öldürülmüş olsak bile kâfirler Allah'ın cezâsından kurtulamaz)*". 29- De ki: "O, çok merhametlidir, O'na inanmış, O'na dayanmışızdır. Yakında kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu bileceksiniz!" 30-*

De ki: "Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim akar su getirebilir?"

Tefsîr:

28-30 ncu âyetlerde şöyle buyuruluyor: Ey Muhammed, Allah'a karşı nankörlük edip putlara tapan, âhireti de inkâr eden, senin ve sana inananların ölümünü isteyen o müşriklere şöyle söyle: Allah beni ve benimle beraber inananları helâk etse de, acıyıp bizleri kurtarsa da sonuç değişmez. Bizim helâk olmamız size bir yarar sağlamaz. Siz bu nankörlüğünüzden dolayı belâya uğrayacaksınız. Kâfirleri, Allah'ın acı azâbından kimse kurtaramaz. Bizim helâk olmamızla siz kurtulamazsınız. Biz o çok merhametli Allah'a inanmış ve O'na dayanmışızdır. Pek yakında siz o belâya uğradığınız zaman kimin sapık, kimin doğru yolda olduğunu anlayacaksınız.

Ğavr: Yerin dibine geçip kaybolmak, suyun çekilip kurumasıdır. *Ma'în* ise gözün göreceği şekilde açık olmaktır. Akıp giden suya da *ma'în* denir. Son âyette şöyle buyuruluyor: Eğer içtiğiniz su çekilse, kesilse, size kim akar su getirecek? İçtiğiniz suları akıtan Allah'tır. Allah suyunu kesse, kimse size su akıtamaz.

Âyet soru şeklindedir. Çünkü muhataplar, Allah'ın varlığına ve suları da O'nun akıttığına inanıyorlardı. İşte: *"Suyunuz çekilse size kim su akıtır?"* sorusuna onların cevabı: "Allah'tan başka kimse su akıtamaz" olacaktır. İşte buna inananlar, şu düşünceye yöneltiliyorlar: Madem ki suları akıtan, rızıkları veren Allah'tır. O halde niçin O'ndan başkasına tapıyorsunuz? Neden O'nun, ölüleri de dirilteceğine inanmıyorsunuz?

Öncekilere bağlı olan bu âyetler, Peyğamber (s.a.v.) ile müşrikler arasında geçen bir tartışmada, müşriklerin söyledikleri sözlere cevap gibidir. Âyetlerde çeşitli kanıtlarla Allah'ın birliği, yalnız O'nun tapılmağa lâyik olduğu ve ölüleri diriltmeğe kadir bulunduğu anlatılmaktadır.

Mülk Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Yeri göğü yaratan, kuşları havada uçuran, doğa güçlerini insana boyun eğdiren Allah'tır. O, herşeye kadirdir. Açığı da, gizliyi de bildiği gibi insanın içinden geçen düşünceleri de bilir (1, 13-19).

2. Allah'tan başkasına tapmak nânkörlüktür. Rablerine karşı nânkörlük edenler cehennem ateşine atılırlar; O'na saygılı davrananlar ise cennetle ödüllendirileceklerdir (6-12).

3. Helâk edilmiş olan eski kavimler, Allah'ın nânkörleri nasıl cezalandırdığının örnekleridir (16-18). Allah'ın cezalandırmasına kimse engel olamaz (20).

4. Kâinâtın yaratılışında hiçbir kusur yoktur. Herşey mükemmeldir (3-4).

5. Yeri ve doğa yasalarını insanın hizmetine vermiştir (15).

6. Hayât bir sınavdır. İnsan, davranışlarıyle sınanmaktadır (2).

7. Dosdoğru yürüyenle yüzükoyun sürünen bir olmaz. Dümdüz yürüyen çevresini görür. Yüzü üstü kapanmış olarak yürüyen, yolunu görmeden sürünür, nereye gittiğini bilmez. Bu âyette anlatılan şudur: Bilinçli, kanıtlara dayanarak hareket edenle; körü körüne giden taklidci bir olamaz (22). Âyette dâimâ bilinçli hareket edilmesi öğütlenmektedir.

8. Yanlış davranışlar içine girenler, başlarına bir felâket geleceğini kabul etmez, bu konudaki uyarılara aldırmazlar. Ama o felâket gelip çatınca da yaptıklarına pişman olurlar. Fakat artık kendilerini ondan kurtaran olmaz. Çünkü Allah'ın cezalandıracağını kimse kurtaramaz.

MÜLK SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	بِيَدِهِ ٱلْمُلْكُ		Çoğunluk.
	لَهُ ٱلْمُلْكُ		İbn Mes'ûd [1].
3	مِنْ تَفَوُّتٍ	Şeddeli, madmûm vâv ile:	İbn Mes'ûd ve ashâbı [2].
	مِنْ تَفٰوُتٍ	Fâ'dan sonra elif ve hafif vâv ile:	Ötekiler [3].
	مِنْ تَفٰوِتٍ	Meksûr vâv ile:	Übeyy ve Zeyd ibn 'Alî [4].
	هَلْ تَّرَى	İdğâm ile:	Ebû 'Amr, Hamza, Kisâ'î.
	هَلْ تَرَى	İzhâr ile:	Ötekiler [5].
4	يَنْقَلِبْ		Çoğunluk.
	يَتَقَلَّ		İbn Mes'ûd [6].
	خَاسِيًا	İki halde de hâlis yâ ile:	Ebû Ca'fer ve Vakıf halinde Hamza.
	خَاسِئًا	Hemze ile:	Ötekiler [7].
8	تَكَادُ تَتَمَيَّزُ	İki tâ ile:	Übeyy, Talha ve Ebû Hasîn [8].

1. el-Mesâhif: 103. 2. Kezâ Hamza, Kisâ'î, A'meş (el-Mesâhif: 103, 243, 265.
3. Tebsırah: 703; Kurtubî: 18/208; el-Bahr: 8/298; en-Neşr: 2/389. 4. el-Mesâhif: 171.
5. Tebsırah: 703-704; en-Neşr: 2/389. 6. el-Mesâhif: 103.
7. en-Neşr: el-Hemzu'l-mufred; el-Budûr: 322. 8. el-Mesâhif: 172, 266; el-Bahr: 8/299.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَكَادُ تَّمَيَّزُ	Vasl halinde şeddeli tek t ile:	Bezzî.
	تَكَادُ تَمَيَّزُ	Hafif t ile:	Çoğunluk.
	تَكَادُ تَمْيَزُ	Tefâ'u'l bâbından, tek t ile:	Dahhâk [1].
9	جَاءَنَا نَذِيرٌ فَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ		Çoğunluk.
	جَاءَتْكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ فَكَذَّبْتُمُوهَا وَ قُلْتُمْ لَهَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ مِنْ شَيْءٍ		İbn Mes'ûd [2].
11	فَسُحُقًا	Madmûm hâ ile:	Ebû Ca'fer.
	فَسُحْقًا	Sâkin hâ ile:	Ötekiler [3].
15	وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ ءَاَمِنْتُمْ	İkinci hemzenin teshîli ve araya elif sokma:	Kalûn, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer.
	وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ ءَأَمِنْتُمْ	İdhâlsiz, teshîl ile:	Verş.
	وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ وَءَامِنْتُمْ	Birinciyi vâv'a dönüştürme, ikinciyi teshîl:	Kunbul.
	وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ ءَأَمِنْتُمْ	İki hemzenin de telaffuzu ile:	Ötekiler [4].
16, 17	فِي السَّمَاءِ يَنْ	İkinci hemzeyi yâ'ya dönüştürme:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Ruveys.
	فِي السَّمَاءِ أَنْ	İki hemzenin telâffuzu:	Ötekiler [5].
17	نَذِيرِ(ى)، نَكِيرِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
18	نَذِيرِى، نَكِيرِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	نَذِيرِ، نَكِيرِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [6].

1. el-Bahr: 8/299; el-Budûr: 322.
2. el-Mesâhif: 103. Übeyy de böyle okumuştur ancak o, (فَكَذَّبْتُمُوهُمْ وَ قُلْتُمْ لَهُمْ) zamîri müzekker çoğul yapmıştır (el-Mesâhif: 172).
3. Tebsırah: 704; Kurtubî: 18/213; en-Neşr: Bakara Sûresi, el-Budûr: 322.
4. Tebsırah: 704; Kurtubî: 18/216; el-Budûr: 322.
5. Kurtubî: 18/217; el-Budûr: 322.
6. Tebsırah: 705; Kurtubî: 18/217; en-Neşr: 2/389; el-Budûr: 322.
4. Kurtubî: 18/221; el-Budûr: 322. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir (29/12).
5. el-Mesâhif: 172. 6. Tebsırah: 705; en-Neşr: 2/389; Kurtubî: 18/221; el-Budûr: 322.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
20	يَنْصُرْكُمْ	Râ'nın sükûnuyla:	Ebû 'Amr.
	يَنْصُرُكُمْ	Râ'nın dammıyle:	Ötekiler [1].
20-21	أَمَّنْ	(أَمْ) mîminin (مَنْ) mîmine idğâmıyle:	Çoğunluk.
22	أَفَمَنْ	Fâ ve hafif mîm ile:	Çoğunluk.
	أَمَنْ	Fâ'sız, hafif mîm ile:	Übeyy, Talha, İbn Kays [2].
27	كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ	Sâkin dâl ile:	Katâde, İbn Ebî İshâk, Dahhâk ve Ya'kûb.
	كُنْتُمْ بِهَا تَدْعُونَ	Zamîr müennes:	İbn Mes'ûd [3].
	كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ	Şeddeli meftûh dâl ile:	Ötekiler [4].
	كُنْتُمْ تَدَّعُونَ	Zamîrsiz:	Übeyy [5].
28	أَهْلَكَنِي ٱللَّهُ	Sâkin yâ ile:	İbn Muhaysın, Şu'be, A'meş, Hamza.
	أَهْلَكَنِيَ ٱللَّهُ	Meftûh yâ ile:	Ötekiler [6].
	مَعِي أَوْ	Sâkin yâ ile:	Şu'be, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Ya'kûb.
	مَعِيَ أَوْ	Meftûh yâ ile:	Ötekiler [7].
29	فَسَيَعْلَمُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Kisâ'î.
	فَسَتَعْلَمُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler [8].
30	بِمَاءٍ مَعِينٍ		Çoğunluk.
	بِمَاءٍ عَذْبٍ		İbn 'Abbâs [9].

1. el-Budûr: 322. 2. el-Mesâhif: 172, 266. 3. el-Mesâhif: 103.
4. Kurtubî: 18/221; el-Budûr: 322. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir (29/12).
5. el-Mesâhif: 172. 6. Tebsırah: 705; en-Neşr: 2/389; Kurtubî: 18/221; el-Budûr: 322.
7. Tebsırah: 705; Kurtubî: 18/221; en-Neşr: 2/389; el-Budûr: 322.
8. Tebsırah: 704; Kurtubî: 18/221; el-Bahr: 8/302; en-Neşr: 2/389; el-Budûr: 322.
9. el-Mesâhif: 206.

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSİR EDİLEN ÂYETLER

سورة ق

سورة وٱلذاريات

سورة الطور

سورة والنجم

سورة القمر

سورة الرحمن

سورة الواقعة

سورة الحديد

سورة المجادلة

سورة ٱلحشر

سورة ٱلممتحنة

سورة ٱلصفّ

سورة الجمعة

سورة المنافقون

سرة التغابن

سورة الطلاق

سورة التحريم

سورة ٱلملك

ÂYETLER VE KONULARI

KAF SÛRESİ

ZÂRİYÂT SÛRESİ

TÛR SÛRESİ

MÜMTEHİNE SÛRESİ

SAF SÛRESİ

CUMU'A SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

TAHRÎM SÛRESİ

MÜLK SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

10

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 522 20 81 Bayezıd/İstanbul

Dizgi-Pikaj: Yeni Ufuklar
Film-Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Polat Ofset
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Mart-1991

68/2 KALEM SÛRESİ

Nûn adını da taşıyan bu sûre, bu adlarını birinci âyetinden almıştır. Sûrede önce Peyğamber(s.a.v.)in peyğamberliği vurgulanır, onun yüksek karakteri övülür, onu yalanlayanların düşük karakterleri belirtilir ve onların cezalandırılacakları, bir misâl ile anlatılır. Peyğamber(s.a.v.)e de sabredip Allah'ın hükmünü beklemesi öğütlenir.

İlk gelen sûrelerdendir. İlk dört âyetinin daha önce, diğerlerinin bir süre sonra inmiş olması muhtemeldir. Buna göre 'Alâk Sûresinin ilk beş âyetinden sonra bu sûrenin ilk dört âyeti inmiştir. Sûrenin bütün âyetlerinin beraber inmiş olması da muhtemeldir. O zaman bu sûrenin, 'Alâk Sûresinden epey sonra inmiş olması gerekir.

Muhammed 'İzzet Derveze'nin, sûrelerin tertibinde esas kaynak kabul ettiği, Mısır'da basılan Hattât Kadroğlu Mushafının tertibine göre (17-33) ncü ve (48-50) nci âyetleri Medine'de inmiştir. Fakat Muhammed 'İzzet Derveze, âyelerin üslûp ve içeriğinden bunun doğru olmadığının anlaşıldığını, çünkü bu âyetlerin sözün akışına son derece bağlı olduğunu, bundan dolayı sûrenin bütün âyetlerinin bir defada veya bölümlerinin kısa aralıklarla inmiş olduğunun söylenebileceğini ifade ediyor [1]. Sûrenin tamamı, 52 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 68 nci, iniş sırasına göre 2 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/40.

لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴿٤﴾ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ
﴿٥﴾ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٧﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun, 2- Sen Rabbinin nimetiyle mecnûn değilsin. 3- Senin için kesintisiz bir ecir vardır. 4- Ve sen, büyük bir ahlâk üzerindesin. 5- Sen de göreceksin, onlar da görecekler: 5- Hanginizin fitnelenmiş olduğunu. 7- Kuşkusuz Rabbin, kimlerin kendi yolundan saptığını ve kimlerin doğru yolda olduğunu gayet iyi bilir.

Tefsîr:

1-4 ncü âyetlerde Nûn'a, kaleme ve satır satır yazılanlara yemîn edilerek Hz. Muhammed'in mecnûn olmadığı; ona kesintisiz, sürekli bir sevâp verileceği ve onun büyük bir ahlâk üzerinde bulunduğu vurgulanmaktadır.

Nûn: Bazı sûre başlarında bulunan harflerdendir. Bazılarına göre Nûn, balık, bazılarına göre de divit veya mürekkeb anlamınadır. Bazılarına göre de er-Rahmân(الرَّحمن)ın son harfidir, bizzât Allah'a yemîndir. Bir tefsîre göre de cennette bir ırmağın adıdır [1]. Bu harflerin gerçek anlamını yalnız Allah bilir. Ancak kalem ve yazı ile beraber zikredilmesi, Nûn'un divit veya mürekkeb anlamına geldiği görüşünü güçlendirir.

Bu sûrenin başında ilim ve ma'rifetin aracı olan hokkaya, kaleme ve yazıya yemîn edilmesi, kalem ve yazının önemini vurgular. Çünkü ilim ve ma'rifet, kalem ve yazı ile gelişir. İnsan ancak yazının bulunması, kafadaki düşüncelerin yazı ile tesbiti, kitâpların yazılması ile ilerler, gelişir. Nitekim okuma yazma oranı yükselen toplumlar, her bakımdan ileri giderler. Ayrıca burada okuma aracı olan kalem ve yazıya dikkatin çekilmesi, bu sûrenin, 'Alâk Sûresinin indiği zamana yakın zamanlarda indiğini gösterir. Orada insana okuması emredilmişti. Burada da okumanın aracı olan hokkanın, mürekkebin ve yazının önemi vurgulanmaktadır. Bu demektir ki bu vahyedilen Kur'ân okunacak, sonra âyet âyet, satır satır yazılacak, insanları her çağda doğru yola götüren İlâhî bir kitâp olacaktır. Burada işâret edilen kalem ve yazı, alâlâde kalem ve yazı değil, inen vahyleri yazan kalem, hokka, divit ve onlarla yazılan âyetlerdir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/77; et-Teshîl: 4/137; Fethu'l-Kadîr: 5/267.

Daha önceki sûrelerde hurûf-i mukatta'anın, vahyedilen sözlere, dinleyicilerin dikkatini çekme görevini yaptığını söylemiştik. Bu harflerden sonra genellikle ya vahiyden, ya kitâptan veya âyetlerden söz edilirdi. Gerçi burada vahiy, âyet veya kitâp sözü geçmez ama Nûn harfinden sonra satır satır yazılan şeylerden söz edilir. Kalem, genel olarak yazı aracı olmakla beraber burada daha çok vahyi yazan kalem ve o kalem ile satır satır yazılan vahiylere işâret edilmiştir ki sûrenin başındaki bu Nûn harfi ile, vahyedilip satır satır yazılan âyetlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca burada kalem, hokka ve divitle satır satır yazılmış bulunan Kur'ân öncesi ilâhî Kitaba da işâret vardır.

Sûre, bir harf ile başladığı gibi kalem, "وَمَا يَسْطُرُونَ: *Satır satır yazdıkları*" kelimelerinin başındaki vav'lar da kasem (yemîn) ifâde eder. Arapçada bir sözün önemini vurgulamak için yemîn üslûbu kullanılır. Arapçanın en yüksek üslûbunu taşıyan Kur'ân'ı Kerîm'de de bazı varlıkların önemi, yemin sözleriyle vurgulanır. Burada da kalem, yazı gibi önemli şeyler üstüne yani yazan kaleme ve o kalemin yazdığı vahiylere yemin edilerek Hz. Muhammed'in mecnûn olmadığı belirtilmektedir.

Mecnûn: Cinlenmiş demektir. Araplar şâirlerin, sihirbazların ve kâhinlerin cinlerden ilhâm aldıklarına, herhangi bir cinnin etkisine girip onun telkin ettiği sözleri söylediklerine inanırlardı. Hz. Muhammed(s.a.v.)in de şâir, kâhin veya sâhir gibi cinnin etkisi altına girdiğini, söylediği sözlerin ona, cin tarafından telkin edildiğini sanıyorlar ve bu yüzden ona kâh şâir, kâh kâhin, kâh sâhir, kâh mecnûn diyorlardı ki bunların hepsi cinle ilişki kuran, cinnin etkisinde hareket eden kimseler olarak kabul edilirdi. Muhakkak ki onların bu sözleri, Hz. Muhammed(s.a.v.)i üzüyordu.

İşte 2-4 ncü âyetler, ona, Rabbinin nimetine ermiş bir peyğamber olduğunu, cinden ilham alan, cinnin emrine giren bir insan olmadığını; Allah'ın kendisine tükenmez bir sevâp vereceğini; vahyinin hayır ve bereketinin, kâhin ve şâir sözü gibi silinip gitmeyeceğini; risâletinin devam edip cihan ufuklarını aydınlatacağını ve kendisinin yüksek bir ahlâk üzerinde bulunduğunu bildirmektedir.

"Dediler ki: 'Ey kendisine zikir (Kur'ân) *indirilmiş olan, sen mutlaka cinlenmişsin. Eğer doğrulardansan bize melekleri getirsene!"*[1], *"Sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimeti sâyesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnûn"*[2], *"Onu şeytânlar indirmedi. Bu onlara yaraşmaz ve zâten yapamazlar da. Çünkü onlar,* (meleklerin sözlerini) *işitmekten uzaklaştırılmışlardır"*[3] âyetleri de

1. Hicr Sûresi: 6-7.
2. Tûr Sûresi: 29.
3. Şuarâ' Sûresi: 210-212.

Arapların, Hz. Peyğamber'e söyledikleri mecnûn sözünün ne anlamda kullanıldığını göstermektedir.

Hâ'nın fethi ile *halk:* yaratma, zammı ile *huluk:* davranış biçimidir. *"Muhakkak sen, büyük bir huluk üzerindesin!"* âyetinde belirtilen *"büyük huluk"*, Hz. Muhammed(s.a.v.)in davranış biçimidir ki bu, güzel ahlâkın zirvesidir. Râzî bu ahlâkı şöyle tanımlıyor:

"Huluk ve hulk, ruhsal bir yetenektir ki onunla nitelenen kimse, kolaylıkla güzel işleri yapar. Güzel işleri kolaylıkla yapma durumuna huluk denir. Huluk'un çoğulu ahlâktır. Güzel huluk, cimrilikten, kızmadan, katılıktan uzaklaşmak, sözü ve işi ile kendini insanlara sevdirmek, başkalariyle ilişkiyi kesmemek; alışverişte ve diğer işlemlerde hoşgörü sâhibi olmakla olur. İbn 'Abbâs'tan, âyetteki huluk-i 'azîm'in, din anlamına geldiği rivâyet edilmiş ise de bu rivâyet zayıftır. Çünkü insanın iki kuvveti vardır: Nazarî kuvvet, amelî kuvvet. Din nazarî kuvvete, ahlâk da amelî kuvvete âittir. Birini diğerine yüklemek doğru değildir (Ahlâk, nazarî olan dinin uygulamasıdır. Ahlâk ve din aynı anlama gelmez)" [1].

Âyetlerin anlattığı siyakta yüksek ahlâkın büyük önemi vardır. Bundan şu anlam çıkmaktadır: Cinlerin etkisine girmiş bir insan, sözleri dengesiz, tutarsız, deli gibi şaşkın, dünyâya düşkün bir kimsedir. Eğer sen mecnûn olsaydın, sen de kâhinler, sâhirler, şâirler gibi düşük ahlâklı bir dünyâ tutkunu, dengesiz bir kimse olurdun. Oysa sen herkese örnek olacak yüksek bir ahlâk üzerindesin. Söylediğin sözler hikmetle doludur, sözlerin tutarlı, hayâtın, tavır ve hareketlerin son derece ölçülü, ahlâkın yüksek ve olgundur. Bu vasıflar bir cin çarpmışta, bir kâhinde, sâhirde, şairde, hasılı bir mecnûnda bulunmaz. Ey Muhammed, sen, Rabbinin yüce nimetine ermiş bir peyğambersin.

Bu izahtan anlaşıldığı gibi bu sûrenin, 'Alâk Sûresinden sonra inmiş ikinci sûre olduğu rivâyeti pek uygun değildir. Çünkü müşriklerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e mecnûn demeleri, hemen ilk vahiy günlerine rastlamaz. Hz. Peyğamber'in, müşriklerin inançlarını kınamasiyle başlar. Demek ki bu sûre, 'Alâk Sûresinden epey sonra inmiştir. Ama bundan önce hangi sûrelerin inmiş olduğunu tesbit etmek güçtür. Ancak 'Alâk Sûresinde insanın dikkati okumaya, öğrenmeye yöneltilirken, burada da okumanın vasıtalarına yemîn edilmesi, iki sûrenin iniş şartları arasında yakınlık bulunduğunu gösterir.

İlk dört âyetinin, daha sonraki âyetlerden önce indiği, öteki âyetlerinin daha sonra indiği rivâyeti de doğru görünmüyor. Çünkü müteâkib âyetler de bu âyetlerin devamıdır. Yüce Allah, Peyğamber'in yüksek karakterini belirt-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/80-81.

tikten sonra ona yakışıksız lakaplar takan kimseleri kınamakta ve tehdidetmektedir. Beşinci âyet, sözün devamını bildiren atıf fâsiyle başlıyor ki bu, âyetlerin birlikte indiğini kesinlikle ortaya koyar. Zira âyetler bağımsız inseydi, fâ ile başlamazdı. Burada: *"Pek yakında, hanginizin meftûn olduğunu sen de göreceksin, onlar da görecekler"* deniliyor. *Meftûn* ism-i mef'ûl olarak fitne ve belâya tutulmuş mecnûn demek olduğu gibi masdar olarak fitne ve cünûn (delilik) mânâsına da gelir. İşte Peygamber'e: "Cinnin etkisinde kalmış bir şaşkın" diyenlere cevaben "Yakında kimin meftûn olduğunu, kimin cinlerin etki ve aldatmasına kapılıp şaşırdığını, yoldan çıktığını sen de göreceksin, onlar da görecekler. Rabbin Allah, kimin sapık, kimin doğru yolda olduğunu gayet iyi bilir" buyurulmaktadır.

Daha sonra da yine atıf fâsiyle ilk âyetlere bağlanan âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)i taşlayan müşriklerin bozuk karakterleri anlatılmaktadır. Onların karakterleri, Hz. Muhammed'in taşıdığı "büyük ahlâkın, doğruluk, sadakat, vakar, cömertlik ve mertliğin tam karşıtıdır."

Hz. 'Âişe (r.a.): *"Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*in ahlâkı Kur'ân idi"*[1] demiştir. Yani onun, Kur'ân âdâbiyle edeplendiğini, emirlerini tuttuğunu, yasaklarından kaçtığını kasdetmiştir. Allah'ın Elçisi (s.a.v.), her fazileti, her üstün meziyeti kendinde toplamıştı. Soyu yüksek, zekâ ve anlayışı üstün idi. İlmi, utanması, ibâdeti çoktu. Cömert, yiğit, sabırlı, şükredici, mürüvvet, sevgi ve şefkat sahibi, tutumlu, dünyâya değer vermez, alçak gönüllü, âdil, öfkesini yenen, affedici idi. Akrabayı ziyaret eder, güzel geçinir, tedbirli, güzel yönetir, güzel konuşur idi. Duyuları güçlü, biçimi güzeldi. Bu ve benzeri bütün güzel huylara, fazilet ve meziyetlere sahipti. Bundan dolayı kendisi: *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"*[2] demiştir. Cüneyd-i Bağdadî: "Allah'tan başka bir şeyi önemsemediği için onun ahlâkı, büyük ahlâk diye adlandırılmıştır" demiştir [3].

Bu âyetlerde onun yüksek karakter ve ahlâkı övüldükten sonra müteâkip âyetlerde de onun karşısında olanların düşük karakterleri belirtilmektedir:

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ
مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ

1. Müslim, Müsâfirîn: 139.
2. Muvatta', Husnu'l-huluk, .8
3. et-Teshîl: 4/137.

ذٰلِكَ زَنِيمٍ ﴿١٣﴾ اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ ﴿١٤﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ
اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٥﴾ سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

8- Öyle ise yalanlayanlara itâat etme. 9- İstediler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar. 10- Şunların hiçbirine itâat etme: Yemîn edip duran, aşağılık, 11- İnsanları kötüleyen, söz götürüp getire(rek arayı kat)*an, 12- Hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, 13- Kaba, sonra da kötülükle damgalı, 14- Mal ve oğullar sâhibi olmuş diye* (böyle yolunu şaşırmış). *15- Kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman "Eskilerin masalları" der. 16- Biz o*(nun) *hortumun*(un) *üzerine damga vurup işâretleyeceğiz.*

Tefsîr:

8-16 ncı âyetlerde yüce Allah, Peyğamberine, *hallâf* (yemîn edip duran), *mehîn* (aşağılık), *hemmâz* (insanları kötüleyen), *meşşâin bi-nemîm* (koğucu, söz götürüp getirerek arayı katan), *mennâ'in li'l-hayr* (hayra engel olan, iyilik etmeyen), *mu'tedin* (saldırgan), *esîm* (günahkâr), *'utull* (kaba), *zenîm* (takma, uydurma, yani babası belirsiz olup bir kavme nisbet edilen, daha açıkçası piç; yâhut kötülükle damgalı; yâhut dalkavuk), *mal ve çocuklarına güvenip, bunlarla gurura kapılarak Allah'ın âyetlerine "eskilerin masalları" diyen yalancıların sözlerine uymamasını; yakında Allah'ın, onların burunlarının üstünü ateşle damgalayıp işaretleyeceğini; yani kibrini kırıp şişmiş burunlarını yere sürteceğini buyurmaktadır.*

"سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ: *O hortumun üzerine işaret vuracağız*" demektir. Hortum, kibirli insanın burnundan kinâyedir. Bu burun üzerine konulan işâret de Bedir günü kılıçla vurmak, yâhut kıyâmet günü ateşle dağlayıp o kişinin azâblık olduğunu belirlemektir [1].

Burnu büyümek, burun şişirmek kibir ve gururdan kinâyedir. Hortum burundan kinâye olabileceği gibi yüzden de kinâye olabilir. Bedenin en güzel yeri olan yüze veya buruna dağla işâret vurmak, kibrini kırmaktan kinâyedir. Çünkü dağlamak yüzü çirkinleştirir. Bundan dolayı Peyğamber (s.a.v.) hayvanların dahi yüzlerine damga vurulmamasını emretmiş, bir merkebin yüzüne damga vurulduğunu görünce: *"Allah bunu böyle dağlayarak işâretleyene lânet etsin"* demiştir [2]. Yüzde burun ise en önde olduğu için en göze

1. et-Teshîl: 4/138.
2. Müslim, Libâs: 107; Ebû Dâvûd, Cihâd: 52; İbn Hanbel: 3/171, 254, 259.

batan, ilk sakınılması lâzımgelen ve izzet ve hamiyyet nişânı sayılan bir uzuvdur. İşte yüce Allah: *"Biz o hortumu dağlayıp işâretleyeceğiz"*, o buruna damga vurup sâhibinin azâblık olduğunu belirleyeceğiz, buyurmakla onların kibrini kıracağını, azâb içerisinde onları zelîl ve hakir duruma düşüreceğini anlatmış olmaktadır.

10-16 ncı âyetlerdeki zamir tekildir. Müfessirler bu şekilde nitelenen kişinin Velîd ibn Muğîre, yâhut Ahnes ibn Şerîk, yâhut Esved ibn Yeğûs veya Ebucehl olduğunu söylemişlerdir [1]. Fakat müşriklerin genel karakterini çizen bu âyetler, genellik ifade eden "كُلَّ" ile başlamıştır. Bu sıfatta olanlar sadece bir kişi değil, genellikle Hz. Muhammed'in peyğamberliğine karşı çıkan lider takımıdır. Bunlar kendileri yola gelmedikleri gibi zayıfların yola gelmesine de engel olmuşlardır.

"وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ": İstediler ki sen onlara yumuşaklık gösteresin, onların yaptıklarını ve taptıklarını hoşgörü ile karşılayasın, bazı ödünler veresin ki onlar da sana yumuşak davransınlar, senin tebliğine ses çıkarmasınlar.

Bir rivâyete göre kâfirler, Peyğamber(s.a.v.)e: "Sen bizim tanrılarımıza taparsan biz de senin Tanrına taparız" demişler de bu âyet inmiş [2]. Bu rivâyet tutarlı değildir. Çünkü rivâyetten, bu âyetin ötekilerden ayrı inmiş olduğu anlaşılır ki bu doğru değildir. Sonra müşriklerin, "Sen bizim tanrılarımıza taparsan biz de senin Tanrına taparız" demeleri de doğru olamaz. Çünkü bundan, müşriklerin hiç Allah'a inanmadıkları, O'na hiç tapmadıkları anlamı çıkar ki Kur'ân-ı Kerîm, onların Allah'ı tanıdıklarını, O'na taptıklarını, fakat ibâdetlerine şirk karıştırdıklarını, Allah yanında kendileriyle Allah arasında aracı olacağına inandıkları varlıklara da taptıklarını anlatmaktadır.

Bu âyetten anlaşıldığı gibi Araplar, Peyğamber'in tebliğine müsâade etmek, ona yumuşak davranmak için ondan bazı ödünler istemişlerdir. Tanrılarını övmesini veya hiç değilse kötülememesini, inançlarını yermemesini teklif etmişlerdir. Bunun birkaç kez tekrarlandığı, doğrudan Peyğamber'in kendisine gelip veya amcası Ebû Tâlib'e gidip aradaki gerginliğin kalkması için ondan bazı ödünler istedikleri, İsrâ Sûresinin 73-74 ncü, Yunus Sûresinin 15 nci, En'âm Sûresinin 51-52 nci, Kehf Sûresinin 28 nci âyetlerinden de anlaşılmaktadır.

Onların müslüman olmasını, hiç değilse Hak yoluna engel olmamalarını arzu eden Peyğamber(s.a.v.)in de, zaman zaman gönlünden, onların önerilerini kabul etme, onlara biraz ödün verme düşüncesi geçmiş olmalıdır ki

1. et-Teshîl: 4/138.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/4.

İsrâ Sûresinin 73-74 ncü âyetlerinde ona hitâben şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, nerdeyse onlara bir parça yanaşacaktın. O takdirde de sana hayâtın da, ölümün de kat kat*(azâb)*ını taddırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın."*

İlk anda Peyğamber'in davetine uyanlar fakirler, köleler, zayıflardı. Peyğamber (s.a.v.), kendisine inanan o fakirlerle oturur, sohbet eder, onlarla zenginler arasında bir ayırım yapmazdı. Oysa zengin lider takımı, bu yoksul insanlarla beraber oturmağa tenezzül etmezlerdi. Hz. Muhammed'den kendileri gelince fakirleri yanından uzaklaştırmasını istiyorlardı. Da'vetinin esası tevhîdin özüne ilişkin olmadığı için Peyğamber (s.a.v.) onların bu önerilerini kabul etme eğilimi göstermişti ki inen aşağıdaki âyetler, onu böyle bir ödün vermekten menetti:

"Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları kovma. Onların hesâbından sana bir sorumluluk, senin hesâbından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zâlimlerden olasın! Böylece biz insanların kimini kimi ile denedik ki: 'Allah, aramızdan şunlara mı lûtfu lâyik gördü?' desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" [1], *"Nefsini, sabah akşam rızâsını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut. Gözlerin, dünyâ hayâtının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyup nefsinin arzusuna uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itâat etme"* [2].

Âyetlerden anlaşıldığı üzre Peyğamber'den böyle ödünler isteyenler, zengin lider kadrosu idi. Peyğamber'in daveti yayıldığı takdirde toplumdaki durumlarının sarsılacağından korkan bu insanlar, böyle önerilerde bulunmuşlar, bir ödün alamayınca da onun davetine şiddetle engel olmağa çalışmışlardır. 16 ncı âyette belirtildiği üzre nihâyet Bedir'de burunları kırılmış olan bu adamlar perişan bir vaziyette can vermişlerdir.

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾
وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ
كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا عَلَىٰ حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

1. En'âm Sûresi: 52-53.
2. Kehf Sûresi: 28.

صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ
مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ
﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾
قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ
﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبُّنَا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا
اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا
يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

17- Biz bunlara da belâ verdik, şu bahçe sâhiplerine belâ verdiğimiz gibi: Hani onlar, sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemîn etmişlerdi. 18- İstisnâ da etmiyorlar(Allah dilerse devşiririz demiyorlar)*dı. 19- Fakat onlar uyurlarken dolaşıcı bir belâ onu sardı da, 20- Bahçe simsiyâh kesiliverdi. 21- sabahleyin birbirlerine seslendiler: 22- "Haydi devşirecekseniz erkenden ekininize gidin" diye. 23- Derken fısıldaşıyorlardı: 24- "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın" diye. 25- Devşirebileceklerini umarak erkenden gittiler. 26- Fakat bahçeyi görünce: "Biz yolu şaşırdık" dediler. 27- "Hayır, doğrusu biz mahrum bırakıldık." 28- Orta*(yolda giden en akıllı ve iyi)*leri: "Ben size demedim mi, Rabbinizi tesbîh etmeniz gerekmez miydi?" dedi. 29- "Rabbimizi tesbîh ederiz, doğrusu biz zulmedenlermişiz" dediler. 30- Dönüp birbirlerini kınamağa başladılar: 31- "Yazık bize, dediler, biz azgınlarmışız!" 32- "Belki Rabbimiz, bize onun yerine, ondan daha iyisini verir. Biz Rabbimize, yönelir, O'ndan umarız!" 33- İşte azâb böyledir. Âhiret azâbı ise daha büyüktür, keşke bilselerdi.*

Tefsîr:

Mal, evlâd ve adamlarıyle övünüp Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vetini kabul etmeyen kimseler bilmelidirler ki kendilerine verilen varlıklarla imtihan edilmektedirler. Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük edenler, bir gün o nimetlerden yoksun bırakılabilirler. Bu âyetlerde anlatılan bahçe sahiplerinin, nankörlükleri sonunda nimetlerden yoksun edildikleri gibi Kureyş liderleri de bir gün nankörlükleri yüzünden kendilerine verilen nimetlerden mahrum edilebilirler. Nankörlerin cezâsı, nimetlerden mahrum edilmektir. Yüce Allah toplumu, verdiği nimetleriyle dener. Nimetine şükredenlere fazlasını da verir. Nankörlük edenlerin ellerinden nimetini alarak onları yoksun bırakır. İşte 17-33 ncü âyetlerde Allah'ın bu ezelî yasası, bahçe sahipleri örneğiyle anlatılmaktadır:

17-19: Peyğamber'in getirdiği hikmetlere karşı gelen, o nimetin kadrini bilmeyen bu Kureyş müşrikleri, tıpkı şu bahçe sahiplerine benzerler: Onlar, her çeşit meyvanın bulunduğu bahçelerinin ürünlerini devşirmek için akşamleyin konuşur, anlaşırlar. "İnşâallâh (Allah dilerse) sabahleyin bahçeyi devşirelim" demezler de, kudret kendi ellerinde imiş, dilediklerini yapabilirlermiş gibi sabahleyin mutlaka bahçelerini devşireceklerine, fakirlere bir hisse vermeyeceklerine and içerler. Fakat geceleyin bir âfet bahçeyi vurur, kavurur; bahçe kurur, simsiyah olur.

20-27: Sabahleyin kalkan bahçe sahipleri, birbirlerini çağırırlar ve kimsenin, bahçenin devşirileceğini duyup da bir şey ummaması için fısıltı ile konuşurlar, birbirlerine: *"Bugün bahçeye kimseyi bırakmayın, hiçbir yoksul yanınıza girmesin!"* derler. Ve devşirebileceklerini umarak, yâhut başkalarını bahçeden menedeceklerini sanarak hemen bahçelerine giderler. Fakat bahçenin durumunu görünce "Mutlaka biz yolu şaşırdık, yanlış geldik, burası bizim bahçemiz değil" derler. Ama sonunda, Allah'ın âfetiyle üründen yoksun bırakıldıkları gerçeğini anlarlar.

28-32: Ortancaları, yani sâlih, akıllı olup daima doğru yolu öğütleyen biri onlara: *"Ben size Allah'ı tesbîh etmeli, O'nun verdiği nimete şükretmelisiniz, dememiş miydim!"* diyerek nimete şükretmediklerinden dolayı bu sonuca uğradıklarını anlatır. İşte o zaman akılları başlarına gelen bahçe sahipleri: *"Rabbimizi tesbîh ederiz, O'nun şânı yücedir, biz haksız davranmışız!"* deyip kusurlarını itirâf ederler. Ve önceki davranışlarından dolayı dönüp birbirlerini suçlarlar. Fakat sonunda hepsi de taşkınlık yaptıklarını, yoldan çıkmış olduklarını kabûl ederler. Akıllarını başlarına alıp: *"Belki Rabbimiz bize bundan daha iyisini verir, biz O'nun rızâsını istiyoruz"* deyip Allah'a yönelirler.

33- Yüce Allah bu misâli anlattıktan sonra işte nankörlerin başlarına

gelecek azâbın böyle olduğunu, fakat onların çarpılacağı âhiret azâbının bu dünyâ azâbından daha büyük olduğunu vurgulamaktadır.

Tefsîrlere göre âyetlerde anlatılan bahçe, Yemenlilere, bir rivayete göre Habeşlilere âit idi. Bir rivayete göre de Ŝakîfli sâlih bir insana âit idi. Tâif'teki Ŝakîf kabilesine mensub olan bu sâlih insanın, San'â yakınında hurmalığı ve ekinleri vardı. Her yıl hasat zamanında üründen fakirlere çok sadaka verirdi. Kendisinin ölümüyle bahçe, oğullarının eline geçince oğulları: "Çoluk çocuğumuz fazladır, bu mal azdır. Babamız gibi fakirlere vermeyiz" dediler. Allah da onların bahçesini yaktı [1].

Bu rivâyetler, kıssanın, Hz. Muhammed(s.a.v.)in çevresinde bilindiğini gösterir. Kur'ân, müşrik liderlerine bildikleri bir hikâyeyi hatırlatarak o bahçe sahiplerinin durumuna düşmemelerini öğütlemektedir. Çünkü onlar da mal düşkünü, fakirleri düşünmez, olarla oturmağa, konuşmağa tenezzül etmez insanlar idi. Bahçe sahiplerinin karakteri ile müşrikler arasında ilişki vardı. Onlar da kendilerine lûtfedilen Risâlet-i Muhammediyye'nin kadrini bilmez, mal ve çocuklarına güvenip fakirleri yanlarına yaklaştırmamağa devam ederlerse bir gün nimetleri ellerinden alınır ve dünyâda Allah'ın azâbına uğradıktan sonra âhirette de daha çetin bir azâba çarpılırlar.

Kadroğlu Mushafında bu âyetlerin Medine'de indiği zikredilir. Fakat bunların, konuya son derece bağlılığı açıktır. "إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ : *Biz onlara belâ verdik*"deki zamirin, Kureyş müşriklerine gittiği, söz akışından bellidir. Bu misal, Risâlet-i Muhammediyye'nin kadrini bilmeyen, fakirlerle oturmağa tenezzül etmeyen nankörler için verilmiştir. Âyetlerin üslûbu da Mekkîdir. Bütün bunlar, âyetlerin Medenî olduğu rivâyetini çürütür. Biz bu âyetlerin Mekke'de indiğine ve ilk âyetlerin devamı olduğuna kaniiz. Aynı kanıda olan Muhammed 'İzzet Derveze şöyle diyor:

"Mekkî sûrelerde Medenî âyetlerin bulunduğuna dair rivâyetler vardır. Bizim dayandığımız Mushaf, otuz dört Mekkî sûrede, yüzkırk yedi Medenî âyetin bulunduğunu söyler. Bazı rivâyetler bu âyetlerin sayısını artırır veya azaltır. Fakat bu âyetler üzerinde düşünülünce bunların Mekkî damgasını taşıdığı ve gerek siyâka, gerek önceki ve sonraki âyetlere son derece bağlı olduğu görülür. Kaldı ki Medine'de inmiş âyetlerin, Mekke'de inmiş olan sûrelerin içine konmasının hikmeti de anlaşılamaz. Sadece Mekkî sûrelerdeki konuları desteklemek için bu âyetlerin, bu sûreler içine konduğu düşünülebilir ki bu düşünce de doyurucu değildir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/87. İbn Keŝîr, Sa'îd ibn Cübeyr'e atfen bu zâtın Habeşistanlı olduğunu yazmaktadır: Tefsîr: 4/407.

"Bu âyetlerin Medenî olduğunu söyleyen rivâyetler, Peyğamber'in hadisi veya sağlam senetli sahâbî sözleri de değildir. Herhalde Medine'de cereyan eden bazı olaylar üzerine Mekke'de inen âyetler delil olarak okunmuş, bunları orada duyanlar, ne amaçla okunduğunu unutarak bunların Medine'de indiğini sanmışlardır.

"Bu sözümüz, Mekkî sûrelerdeki, Medenî olduğu iddiâ edilen âyetlerin çoğuna uyar. Ancak Mekkî sûrelerde bulunan bazı âyetler, bu yargının dışındadır. Çünkü üslûp ve içerikleri, bu âyetlerin Medenî olduğu hakkındaki rivâyetlerin doğruluğunu destekler. İşte bunlar, içerikleri ile mütenâsib olarak Mekkî sûrelerin içine konmuştur" [1].

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ
﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ
﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ
إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ
شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ
عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ
تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

34- Korunanlar için de Rableri katında nimet bahçeleri vardır. 35- Müslimleri suçlular gibi yapar mıyız hiç? 36- Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz? 37- Yoksa sizin bir kitâbınız var da onda mı (bu hükümleri) *okuyorsunuz? 38- Onda istediğiniz herşeyi buluyorsunuz? 39- yoksa sizin, istediğiniz hükmü verebileceğinize dâir kıyâmete kadar sürecek*

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/54-55.

andlarınız mı var üzerinizde (Size kıyâmete kadar istediğiniz biçimde hükmedin, her hükmünüzde serbestsiniz diye and içip söz mü verdik)*? 40- Sor onlara: 40- Onlardan hangisi buna kefîl olacak? 41- Yoksa kendilerinin, ortakları mı var? Doğru iseler ortaklarını çağırsınlar. 42- Bacaktan açılacağı* (paçanın sıvanacağı, işin ciddîleşeceği) *ve secdeye davet edilecekleri gün* (secde) *edemezler. 43- Gözleri düşük olarak yüzlerini bir zillet kaplar. Onlar sağlam iken de secdeye dâvet edilirlerdi.*

Tefsîr:

34-41: Yüce Allah, dünyâ maliyle övünüp Rabbine karşı nankörlük edenlerin bahçelerinin nasıl mahvedildiğini, dünyâ malının sürekli olmayacağını belirttikten sonra Rablerinin buyrukları dışına çıkmaktan korunanlara nimet cennetleri verileceğini; Allah'ın, buyruğuna teslîm olan müslümanları, suçlularla bir tutmayacağını bildiriyor ve yalanlayıcılara hitâben: *"Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz? Yani nasıl bizim, müslümanları, suçlular gibi yapacağımızı düşünüyorsunuz? Yoksa sizin bir kitâbınız var da o kitapta size istediğinizin verileceğini mi okuyorsunuz? Bir İlâhî Kitâba dayanarak mı böyle iddiâlarda bulunuyorsunuz? Yoksa sizin, bizim üzerimizde, kıyâmete kadar dilediğinizi yapacağınıza, dilediğiniz hükmü vereceğinize dair yeminleriniz mi var? Size böyle yemîn edip bir söz mü verdik, teahhütte mi bulunduk, ne yaparsanız yapın, serbestsiniz mi dedik?"* buyuruyor.

Bu inkâr tarzındaki sorularla müşriklerin, üstünlük iddiâları reddediliyor, onların inançlarının bir temele dayanmadığı belirtiliyor. Ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben, hangisinin böyle bir söz aldıklarına kefil olacağını, hangisinin bunu ispat edebileceğini sorması emrediliyor. Ve onların Allah'a ortak yardımcıları varsa o yardımcıların gelip kendilerine yardım etmesi, sözlerini doğrulaması buyuruluyor.

42-43: Sonra kıyâmette bacaktan açılıp da secdeye çağırıldıkları zaman secde edemeyecekleri, gözlerinin donup kalacağı, yüzlerini zillet (üzüntü) kaplayacağı, dünyâda sağlam iken de secdeye çağırıldıkları halde secde etmeyenlerin, o gün secde edemeyecekleri anlatılıyor.

İniş sırasına göre ilk defa bu sûrede 35 nci âyette *"el-muslimîn"* kelimesi geçmektedir. Müslümanlar şeklinde kullandığımız bu kelime, if'âl bâbından ism-i fâ'il olan *"el-muslim"*in çoğuludur. Müslim, kendisini Allah'a teslîm eden, O'nun buyruklarına teslîm olan demektir ki Allah'ın birliğini tanıyıp O'nun emirlerini tutan insana müslim denir. Bu anlamiyle Allah'ın gönderdiği peyğamberlere inanan her insan müslimdir. Bakara Sûresinin: *"Rabbimiz, bizi sana teslîm olanlar yap, neslimizden de sana teslîm olan bir*

ümmet çıkar; bize ibâdet yerlerimizi göster; tevbemizi kabul et; zirâ tevbeleri kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin, sen!.. Nefsini aşağılık yapan(beyinsiz)*den başka kim, İbrâhim dininden yüz çevirir? Andolsun ki biz onu dünyâda beğenip seçmiştik, âhirette de o iyilerdendir. Rabbi ona: 'İslâm ol!' demişti. 'Âlemlerin Rabbine teslîm oldum' dedi. İbrâhîm de bunu kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: 'Oğullarım, Allah sizin için o dini seçti, bundan dolayı sadece müslümanlar olarak ölünüz.' Yoksa siz, Ya'kub'a ölüm hali geldiği zaman orada mı idiniz? O zaman Ya'kub, oğullarına: 'Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?' demişti. 'Senin Tanrın ve ataların İbrâhîm, İsmâîl ve İshak'ın Tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz O'na müslim*(teslîm olan)*larız" dediler"* meâlindeki 128-133 ncü âyetleri; Âl-i İmrân Sûresinin: *"Allah katında din İslâmdır. Kitâp verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse bilsin ki Allah, hesâbı çabuk görendir. Seninle tartışmaya girişirlerse de ki: 'Ben de kendimi Allah'a teslîm ettim, bana uyanlar da.' Kendilerine kitâp verilenlere ve ümmîlere de ki: 'Siz de İslâm oldunuz mu?' Eğer İslâm olurlarsa doğru yolu bulurlar. Yok eğer dönerlerse, sana düşen yalnız duyurmaktır. Allah kullarını görmektedir."*, *"Kim İslâmdan başka bir din ararsa bilsin ki,* (o din) *ondan kabul edilmeyecek ve o, âhirette kaybedenlerden olacaktır"* meâlindeki 19-20 ve 85 nci âyetlerinde müslim, Allah'ın birliğine inanan, peyğamberlerini tanıyan insan anlamındadır. Daha sonra bu kelimenin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inananlara ad olarak kullanılması, herhalde Hac Sûresinin: *"Allah uğrunda, O'na yaraşır şekilde cihâdedin. O sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi.* (Sizin dininizi de) *Babanız İbrâhîm'in dini* (gibi geniş kapsamlı yaptı, daraltmadı). *O* (Allah), *bundan önce*(ki kitâplarda) *da, bu*(Kur'â)*nda da size müslimler adını verdi ki Elçi size şâhid olsun, siz de insanlara şâhid olasınız. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın; sâhibiniz O'dur. Ne güzel sâhib ve ne güzel yardımcıdır* (O)*!"* meâlindeki 78 nci âyetinden sonradır. Hac Sûresinin Mekkî ve Medenî olduğu ihtilâflı olmakla beraber içeriği, Mekkî olduğunu kanıtlar. Fakat içinde Medenî âyetler de vardır. Bu âyetteki *"O"* zamiri, bazı müfessirlere göre Allah'a, bazılarına göre de İbrâhîm'e gider. Yani gerek önceki İlâhî kitâplarda, gerek bu Kur'ân'da Allah'ı birleyen, yalnız O'na tapanlara müslim adını veren ya Allah'tır veya İbrahîm'dir. Bu âyet, Mekkî'dir. Demek ki Mekke devrinde müslim kelimesi, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inananlara ad olarak kullanılmıştır. Medine'de inen Mâide Sûresindeki: *"Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâmı beğendim"* meâlindeki 3 ncü âyetle de *"İslâm"* adı, müslümanların dininin özel adı olmakla beraber, kelimenin ta'rîfli olarak kullanılması, İslâmın, eskidenberi var olan Tevhîd dîni olduğunu kanıtlar.

"يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ : *Bacaktan açılacağı gün"* âyeti üzerinde birkaç tefsîr vardır: İbn 'Abbâs'a göre bacaktan açılması deyimi, güçlük, sıkıntı ve

şiddeti belirtir. *"Bacaktan açılacağı gün"* yani işlerin güçleşeceği, son derece çetin kıyâmet günü olunca, burada sağlam iken Allah'a secde etmeyen kâfirler, orada hiç secde edemezler, demektir. İbn 'Abbâs, bu sözüne Arap edebiyatından şu delîli getirmiştir: Senin kavmin bize boyun vurma âdetini yerleştirdi. Savaş da bize bacağı üzerine kalktı (yani kendini gösterdi)[1].

Dilciler, "bacak açma" deyiminin, Arap edebiyatında şiddet ve sıkıntı anlamına geldiğini gösteren birçok beyit zikretmişlerdir. İbn Kuteybe, bunun aslını şöyle izah eder: "Adam ciddî, büyük bir iş yapacağı zaman paçasını sıvar. İşte bundan dolayı ciddî ve güç bir işi veya zamanı belirtmek için bacaktan açma deyimi kullanılır". Biz bunu Türkçemizde "paçayı sıvama" deyimi ile ifade ederiz. Bu takdirde âyetin anlamı, paçanın sıvanacağı (yani âhiret hesâbının başlayacağı gün) demektir.

Âyette "sâk: bacak" nekre(belirsiz)dir. İşin sâkı, aslı demektir. Nasıl ağacın sâkı aslı ise, işin sâkı da aslıdır. İşin sâkının açılması, içyüzünün ortaya çıkıp anlaşılmasıdır. İşte âyette işin bacağının açılacağı, yani içyüzünün anlaşılacağı gün, kâfirlerin secdeye çağrılacakları, fakat sağlam oldukları zamanda secde etmedikleri için o zaman artık secde edemeyecekleri belirtilmektedir.

Tefsîrlerde, kâfirlerin secdeye çağırılacakları o gün, kıyâmet günü olarak açıklanırsa da Ebu Müslim, o günü, insanın gözünden perdenin kalkacağı ve âhiretini göreceği son demi, yâhut âcizlik, ihtiyarlık çağı olarak kabul eder. Ona göre o günde insanlar secdeye çağırılırlar. Eğer o gün, âhiret günü olsaydı, secdeye çağırılmazlardı. O gün ya insanın âcizlik, ihtiyarlık zamanıdır ki sağlam zamanında secde etmeyen insan, o zaman hiç edemez. Yâhut ölmek üzere olduğu demdir ki o zaman gerçeği görür ama secde etmekten âciz olduğu için secde edemez. Nitekim *"Sâlim iken secde etmeyenler, o gün secde edemezler"* buyurulması, yani insanın sağlam halinin zikredilmesi, secde edemeyeceği zamanın, sağlığını kaybedip âciz hale düşeceği zaman olduğunu gösterir. Bu âyet tıpkı: *"Ya can boğaza dayandığı zaman? Ki o zaman siz* (o can çekiştiren kimseye) *bakar durursunuz. Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz..."*[2] âyeti gibidir.

Âyette yalnız sâk (bacak) anılıp, bacağın kime âit bulunduğundan söz edilmemesi de bunun, sadece o günün şiddet ve dehşetini belirtmek amacıyle kullanılmış bir deyim olduğunu gösterir.

Fakat müşebbihe, âyetteki bacağın, Allah'ın bacağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Ebû Sa'îd el-Hudrî ve Abdullâh ibn Mes'ûd'dan birer hadis de rivayet edilir: Ebu Sâ'îd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği hadîs şöyledir:

1. Câmi'u'l-beyân: 29/38-39. 2. Vâkı'a Sûresi: 83-85.

"*Peyğamber* (s.a.v.) *buyurdu: 'Rabbimiz bacağından açar, dünyâda secde eden her mü'min ve mü'mine, O'na secde eder. Dünyâda gösteriş ve başkalarına duyurma için secde eden kalır* (secde etmez). *Secde etmeğe gider ama beli bir tabaka* (kaskatı kemik) *kesilir*"[1]. Abdullâh ibn Mes'ûd'dan rivâyet edilen benzeri bir hadis de şöyledir: "*Yüce Allah kıyâmet günü, müslümanlar geçerken halka temeSSül eder* (insan biçimine girip görünür): *'Neye tapıyorsunuz?' der. 'Allah'a taparız, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayız' derler. İki üç kez onlara bu sözü söylettikten* (başka rivâyette onları böyle azarladıktan) *sonra: 'Rabbinizi tanıyor musunuz?' der. 'O kendisini bize tanıtırsa tanırız' derler. O zaman bacaktan açar, Allah'a secde etmeyen hiçbir mü'min kalmaz. Ancak münâfıkların bellerinde demir ızgara varmış gibi belleri kaskatı kesilir*"[2].

Müslimde de çok daha uzun ve garip şeyler içeren ve Allah'ın bacağından açılacağını ifade eden Ebû Hüreyre'ye dayalı bir hadis vardır[3]. Fahreddîn Râzî, Abdullâh ibn Mes'ûd rivayetini naklettikten sonra diyor ki: "Bu söz birkaç bakımdan batıldır. Evvelâ cismin, muhdeS (sonradan yaratıldığı) delillerle sâbittir. Çünkü sonludur. Sonlu olan muhdeStir. Her cisim ya durur veya hareket eder. Böyle olan bir şey de muhdeStir. Ve her cisim mümkündür. Her mümkün de muhdeStir. Sâniyen: Eğer maksat bu (Allah'ın bacağı), olsaydı âyette bacağın ma'rife olması gerekirdi. Çünkü o, belli bir bacaktır, Rahmân'ın bacağıdır. Fakat bacağın açılması deyimini, işin şiddet ve güçlüğü anlamına yorarsak, bacağın nekre olması, işin güçlüğünü daha da büyütür. Çünkü nekre büyüklük ifâde eder. Sanki şöyle denmiş olur: Şiddetten açıldığı gün, şiddet ama ne şiddet! Öyle bir şiddet ki vasfı mümkün değildir. Sâlisen: Bir kimse bacağını açmakla tanınmaz, yüzünü açmakla tanınır"[4].

Bütün bu kanıtlar, âyetteki sâk'ın, Allah'ın bacağı anlamına değil, işlerin ciddîleşip içyüzünün anlaşılacağı kıyâmetin güçlüğünü ve dehşetini ifâde ettiğini gösterir. Ayrıca bizim hatırımıza bir incelik daha gelmektedir ki o da şudur:

Kur'ân üslûbunda kelimeler, anlatılan konulara uygun olarak seçilmiştir. Bu âyette yalnız Allah'a secde etmeye çağırılan müşriklerin, sağlam zamanlarında Allah'a secde etmedikleri, çok çetin anlarında ise hiç edemeyecekleri anlatılmaktadır. Secdeye insan bacağı ile gider ve ilk secde uzvu dizleridir. Dizleri üzerine kapanarak secde eder. İşte dünyâda dizleri üzerine kapanıp Allah'a secde etmeyenler, bacaktan açılacağı (yani işlerin ciddîleşeceği, gerçeğin görüneceği ruhsal hesap verme zamanının gelip çattığı) anda hiç secde edemezler. Dünyâda bacak ile yapılan bir ibâdetten söz edildiği için

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 68, et-Tâc: 4/271.
2. Câmi'u'l-beyân: 29/39.
3. Müslîm, Îmân, bâbu ru'yetillâhi subhâneh.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/94-95.

bununla mütenâsib olarak âyette işlerin ciddiyeti, "bacaktan açılacağı gün" deyimi ile anlatılmıştır.

"خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ" Gözleri huşû' eder, yani korkar, utançtan ve korkudan alçalır, öne eğilir, o insanlar utançtan yüzlerini kaldırıp bakamazlar. Kendilerini zillet bürür. O kibirli kimseler, şiddetli azâbı, o dehşetli ânı görünce yüzlerini korku ve üzüntü kaplar, somurturlar, artık gülemez, üzüntü içine batarlar.

فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ
مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

44- Bu sözü yalanlayanı bana bırak; onları ummadıkları yerden derece derece yakalayıp azâba yaklaştıracağız. 45- Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu benim tuzağım sağlamdır. 46- Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır borç altında mı kalıyorlar? 47- Yoksa ğayb kendi yanlarında da onlar mı (oradan istedikleri bilgiyi) *yazıyorlar?*

Tefsîr:

44-45: Önceki âyetlerde azâb günü gelince kâfirlerin gözlerinin donup kalacağı; küçülecekleri, alçalacakları, yüzlerini üzüntü ve korku kaplayacağı belirtilmişti. Onların devamı olan bu âyetlerde de Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben: *"Sana vahyettiğimiz bu sözü yalanlayan o kâfirleri bana bırak, ben onları nasıl cezâlandıracağımı bilirim. Biz onları derece derece* (yavaş, yavaş) *helâke yaklaştıracağız. Onlar verdiğimiz nimetlerin kendi lehlerinde olduğunu sanırlar, aldanırlar ve hiç farkında olmadan, ummadıkları yerde cezamıza uğrarlar".* İnsanlar verilen nimetlerin bir sınav olduğunu fark etmez, onun şükrünü yerine getirmezlerse, zevk ve sefâya dalar, Allah'ı unuturlar. Bu gaflet ise yavaş yavaş onları helâke yaklaştırır ve hiç ummadıkları bir yerde Allah'ın azâbına yakalanırlar. *"Benim keydim metindir."* Yani benim tuzağım, tedbir ve intikamım sağlamdır, kimse onu bozamaz. Peygamber (s.a.v.): *"Allah zâlime mühlet verir, bir yakalayınca da artık bırakmaz"* buyurmuş ve: *"İşte Rabbinin, haksızlık eden kentleri cezâlandırması böyledir. O'nun cezâsı*

acı ve çetindir!" [1] *âyetini okumuştur* [2].

İstidrâc: Nimet vere vere yakalamak, *imlâ':* fırsat vermek, *keyd:* tuzak kurmak gibi tabirler, kâfirlerin amellerine uygun cezâlar olarak zikredilmiştir. Bu ifâdeler, insanların, özellikle Arap dilinin üslûbu gereğidir. Bunlar kulların, yaptıkları kötü işlerle kendileri farkında olmadan ruhlarını kirletip azâba sürüklediklerini gösterir: cezânın, yapılan suç tarzında olmasını ifade eder ki buna edebiyatta müşâkele denir. Yoksa Allah, insanların kullandıkları anlamda tuzak kurmaktan, insanlara azâb için kasden nimet vererek onları hâşâ kandırmaktan münezzehtir. Bu âyetler, insanların kendi fiillerinin, ruhlarını bozup kendileri hiç farkında olmadan azâplara sürüklediğini anlatmakta ve sosyopsikolojik bir kuramı dile getirmektedir.

46-47: Sonra yüce Allah, soru tarzında o müşriklerin, kendilerini doğru yola çağıran Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmamalarının hiçbir makul yanı bulunmadığını anlatıyor. Hz. Muhammed (s.a.v.) davetine karşılık bir ücret istese de, bu yüzden onlar ağır borç altına girseler belki ona inanmamakta haklı olabilirler. Ama Peyğamber onlardan bir ücret istememekte, hiçbir karşılık beklememektedir. Böyle iken onlar, Peyğamber'in, Allah'tan vahiy almadığını, bu sözleri kendisinin uydurduğunu, ya da bunların cinler tarafından ona telkin edildiğini, ya da başkaları tarafından yazdırıldığını söylüyorlar. Peki Hz. Muhammed'e vahiy gelmediğini nereden biliyorlar? Ğaybe mi vakıf olmuşlar, Allah'a mahsus gizli bilginin defteri kendi ellerinde, ona kendi istediklerini mi yazmışlar; yoksa gizli bilgi hazinesinden istedikleri şeyi alıp yazmışlar mı ki böyle kesin konuşuyor, Hz. Muhammed'in vahiy almadığını söylüyorlar?

Kureyş müşriklerinin, Hz. Muhammed(s.a.v.)i dâvasından vazgeçirmek için ona çeşitli zamanlarda mal, kırallık vs. çıkarlar tekilf ettikleri rivâyet edilir. Demek ki onlar, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, bir çıkar sağlamak amacıyle peyğamberlik iddiâsında bulunduğunu sanıyorlardı. İşte onların bu iddiâlarını çürütmek için çeşitli âyetlerde Hz. Muhammed'in dâvetine karşılık bir ücret istemediği, bir çıkar beklemediği, onun sevâbının Allah'a âit olduğu vurgulanmaktadır:

"De ki: 'Ben sizden bir ücret istemiyorum, o sizin olsun. Benim ücretim yalnız Allah'a âittir. O herşeye şâhittir" [3].

"Buna karşı sizden bir ücret değil, Rabbine doğru yol tutmak isteyen kimseler istiyorum (yalnız Allah'a kulluk etmenizi, O'na yaklaşmanızı diliyorum)*"* [4].

"Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, sadece Allah'a yaklaşmanızı diliyorum" [5].

1. Hûd Sûresi: 102.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 11; Müslim, Birr: 62; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 11; İbn Mâce, Fiten: 22.
3. Sebe' Sûresi: 47. 4. Furkan Sûresi: 57. 5. Şûrâ Sûresi: 23.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ
﴿٤٨﴾ لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ
رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾

48- Sen Rabbinin hükmüne sabret, balık sâhibi (Yûnus) *gibi olma. Hani o, sıkıntıdan yutkunarak* (Allah'a) *seslenmişti. 49- Eğer Rabbinden ona bir nimet yetişmeseydi, yerilerek çıplak bir yere atılırdı. 50- Fakat Rabbi onun duâsını kabul etti de onu sâlihlerden yaptı.*

Tefsîr:

48-50: Yüce Allah, önceki âyetlerde hak dâvâya karşı gelen müşriklerin hiçbir makul sebebe dayanmadıklarını belirttikten sonra onların olumsuz tutumları karşısında üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî için onların yaptıklarına sabretmesini, balık sâhibi yani Yunus ibn Amittay (selâm ona) gibi bezip de daveti bırakmağa kalkmamasını emrediyor.

Zira Yûnus Aleyhisselâm dokuzyüz elli sene kavmini hakka davet etmiş, fakat onlar bir türlü çağırısını kabul etmeyince davetten vazgeçip onlardan ayrılmış, ama bindiği gemi fırtınaya yakalanmış, Yunus'u denize atmışlar, bir balık yutmuş; Allah'ın, balığın karnında koruduğu Yûnus, üzüntü ile dolu olarak öfkesini yutkuna yutkuna Rabbine yalvarıp kendisini kurtarmasını niyâz etmiş: "لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ: *Senden başka Tanrı yoktur, seni eksikliklerden tenzîh ederim, ben haksızlardan oldum!*" demişti. Eğer Rab ona acımasaydı, kınanarak çıplak bir yere atılırdı. Ama Allah ona acıdı da onun tevbesini kabul buyurdu, onu kınamadı. Balığın karnından çıplak bir yere atıldı ama kınanmadı, kurtarıldı, seçildi, sâlihlerden oldu.

Burada Yûnus kıssasına işaret edilmesinin hikmeti, müşriklerin çok aşırı ve inatçı, bazan da kendisine ve ashâbına eylemli saldırılara varan tutumları karşısında üzülmekte olan Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî ve ona moral vermektir. İniş sırasına göre ilk defa burada bir peygamber kıssasına işâret edilmiştir. Sâffât Sûresinde açıkça işâret edildiği üzre Balık Sâhibi, Yunus Aleyhisselâm'dır. Sonra bu ve öteki peygamber kıssaları, yerine göre uzun veya kısa çizgilerle zikredilmiştir.

Bu kıssaların anlatılmasından maksat, tarihi bir olayı anlatmak değil,

kıssa yoluyla öğüt vermektir. Onun için Kur'ân'da kıssaların, yerine göre başından, sonundan, ortasından, daha doğrusu konu ile ilgili bir halkasından başlanır. Ve konu ile ilgili halka veya halkalar anlatılır. Bazan kıssanın tarihî akışında takdim ve tehir de yapılır. Ve aynı kıssa, başka yerlerde yeni bir çeşni ile tekrar da edilir. Bunun sebebi de açıktır:

Peyğamber (s.a.v.) her zaman başka başka şartlar içinde ve yeni cemâatlere öğüt verirdi. Tabii cemâatler değiştikçe yeni cemâatlere kıssa yoluyla öğüt vermek gerekmiştir. Ve yüce Allah, o şartlara uygun olarak, daha önce vahyedilmiş kıssayı, yeni bir üslûb ile vahyetmiştir.

Kur'ân'ın amacı tarih olayını anlatmak değil, kıssa yoluyla öğüt vermektir. Bu bakımdan Kur'ân kıssalarını tarihî olaylara tabi tutmak, Kur'ân'ın amacı dışına çıkmak olur. Onları Kur'ân konteksti içinde değerlendirmek ve onların ne amaçla sevk edildiğini anlamak gerekir. Kur'ân'ın amacı, tarihte geçmiş olayların, yaşanan şartlarla ilgili bir yanını anlatıp o kıssa yoluyla öğüt vermek, Peyğamber'i ve mü'minleri teselli ve kâfirleri uyarmaktır.

Burada Yunus Aleyhisselâm'dan *"sâhibu'l-hût:* balık sâhibi" diye söz edilmesi, Yûnus kıssasının çevrede bilindiğini ve *Sâhibu'l-hût* tabirinden Yunus'un anlaşıldığını gösterir. Yunus kıssası, Tevrât'ın Yunus sifrinde anlatılır. Yahudî ve hıristiyanlar tarafından anlatılan bu kıssalar, Araplar arasına da geçmiştir. Yunus Sûresinin 98 nci âyetinin tefsîrinde Yunus kıssası hakkında yeterli bilgi vermiştik. Onları tekrara gerek görmüyoruz.

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ
لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

51- O inkâr edeler Zikri (Kur'ân'ı) *işittikleri zaman, nerdeyse seni gözleriyle devireceklerdi. "O mecnûndur" diyorlardı. 52- Halbuki o, âlemler için bir uyarıdan başka bir şey değildir.*

Tefsîr:

51-52 nci âyetlerde müşriklerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı duydukları kıskançlık ve düşmanlık tasvir edilmektedir. Onlar Peyğamber'in Kur'ân okuduğunu duydukça âdetâ gözleriyle onu yerinden kaydıracak, yiyecek, helâk edecek veya etkileyecek, nazar değdirecek gibi bakıyorlar ve ona "mecnûn: cinlenmiş" diyorlardı. Mecnûn'un ne demek olduğunu, Arapların ona,

neden böyle dediklerini sûrenin başında (1-4 ncü âyetlerin tefsîrinde) izah ettik. Kur'ân'ın bir cin telkini olmayıp Allah'ın vahyi olduğunu belirtmek için yüce Allah, *"O, âlemler için bir öğütten başka bir şey değildir"* buyurmuştur. Çünkü cin telkinleri saçma sapan birtakım seci ve kafiyelerden dizili, tutarsız sözlerdir. Onlarda hikmet ve öğüt yoktur. Oysa bu Kur'ân yapmacık şeylerden uzak, baştan başa hikmet ve öğütle doludur ve kendisini dinleyenlere şân ve şereftir. Buna uyanların şânı yükselir. Nitekim buna uyan Araplar da kısa zamanda, birbirini yiyen kabileler halinden imparatorluk kuran ümmet toplum haline yükselmişlerdir. Aynı şereften Türkler de paylarını almışlardır. Dağınık ve birbirine düşman devletçikler olan Türk kavimleri, Kur'ân'a bağlandıktan sonra cihanın hemen yarısına hükmeden imparatorluk kurmuşlardır: Selçuklu İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'da Babür İmparatorluğu.

Burada Kur'ân'ın âlemlere öğüt olduğu belirtilmektedir. "Âlemler" tabiriyle bütün Arap kabileleri kasdedilmiş olabileceği gibi bütün insanlık da kasdedilmiş olabilir. Kur'ân'ın daha sonra inmiş olan âyetleri de göz önünde bulundurulunca birinci mânânın daha güçlü olduğu anlaşılır. Ama yine bu tabir icinde Risâlet-i Muhammediyye'nin evrenselliğine işâret vardır.

"لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ": İbn 'Abbâs'a ve Mücâhid'e göre "لَيُزْلِقُونَكَ" gözleriyle seni etkileyecekler anlamınadır [1]. Yani sana öyle hasedediyor, seni öyle kıskanıyorlar ki nerdeyse gözleriyle seni etkileyecek, devirecekler demektir. Âyete bu şekilde mânâ verenler, bu âyeti, nazar değmesinin gerçek ve Allah'ın izniyle olduğuna delîl sayıyorlar. Bu konuda hadisler de rivayet edilmiştir:

"Sadece göz değmesine, yılan ve akrep ısırmasından zehirlenmeğe ve burun kanamasına karşı yapılan afsun, en yararlı afsundur, ondan başka afsun yoktur" [2], *"Göz değmesi haktır, kaderi geçen bir şey olsaydı, göz değmesi kaderi geçerdi.* (Yani göz değmesi kaderi geçemez, herşey kader iledir). *Yıkanmanız istenince yıkanınız.* (Gözü değen kimseden, uzuvlarını yıkaması istenirse yıkansın, çünkü onun uzuvlarının suyu ile göz değmiş olan kimse yıkanır, bu suretle tedâvi edilir)" [3].

İbn 'Abbâs'ın rivayetine göre de Allah'ın Elçisi (s.a.v.): "أُعِيذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَ هَامَّةٍ وَ مِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ: *Her türlü şeytandan, zararlı şeylerden ve kem gözlerden bütün kelimeleri yüzü hürmetine Allah'a sığınırım"* duâsiyle Hasan ile Hüseyin'e nazar değmemesi için Allah'a sığınırdı" [4] ve: *"ibrâhîm de oğlu İshâk için böyle duâ ederdi" derdi* [5].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/410.
2. Ebû Dâvûd, Tıbb, fî'r-Raky.
3. Buhârî, Tıb: 36, Libâs: 86; Müslim, Selâm: 41, 42; Ebû Dâvd, Tıb: 15; Tirmizî, Tıb: 19; İbn Hanbel, Musned: 1/274...
4. Buhârî, Bed'u'l-halk, Enbiyâ: 10; Ebû Dâvûd, Sunnet: 20; İbn Mâce, Tıb: 36; İbn Hanbel: 1/236, 270.
5. Buhârî, Bed'û'l-halk, bâbu mâ yezifûne'n-neslân fî'l-meşy; Tirmizî, Tıb: 18; İbn Mâce, Tıb: 36.

Umeys kızı Esmâ da Allah'ın Elçisine: *"Yâ Resûlâllâh, Ca'fer, oğullarına göz değer, onun için afsun yapayım mı?' diye sordu. Allah'ın Elçisi: 'Evet, kaderi geçen bir şey olsaydı, göz onu geçerdi' dedi"*[1].

Ebû Dâvûd, Hz. 'Âişe'nin nazar değmesine tedâvi olarak: nazarı değen kimsenin abdest alıp, nazar değmiş olanın, ötekinin abdest suyu ile yıkanmasını söylediğini rivâyet eder[2]. İbn Mâce ve İbn Hanbel'in rivâyetlerine göre de beyaz tenli, güzel bedenli Sehl ibn Hanîf yıkanırken 'Âmir ibn Rebî'a onu görmüş: *"Böyle güzel bir ten görmedim!" demiş. Bu söz Sehl'i yere vurmuş. Durumu Peyğamber*(s.a.v.)*e arz etmişler ve 'Âmir ibn Rebî'a'nın gözünün değmiş olmasından kuşkulandıklarını söylemişler. Peyğamber* (s.a.v.)*: "Neden biriniz kardeşini öldürüyor? Kardeşinde beğendiği bir şey görünce ona bereketle du'â etsin, demiş, sonra su getirilmesini emretmiş. Ve 'Âmir'e abdest alıp yüzünü, dirseklerine kadar ellerini, diz kapaklarını, ayak uçlarını ve gömleğinin içini yıkamasını; birinin de o suyu Sehl'in başına ve sırtına döküp kabı da arkasından ters çevirmesini emretmiş*[3].

Hasan Basrî'den gelen rivâyete göre de göz değmesinin çaresi, bu âyeti okumaktır[4].

Âyette "لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ: *Gözleriyle seni kaydıracaklardı*" ifâdesini, göz değmesi anlamına yoranlar, görüşlerini bu hadislerle desteklemişlerdir. Fakat burada kasdedilen, Hz. Peyğamber'e göz değeceği değil, kâfirlerin ona çok kızgınlıkla, onu yiyecekmiş gibi bakmalarıdır. Kelbî, "لَيُزْلِقُونَكَ" kelimesini, "Seni, risaletini tebliğ görevinden çevireceklerdi", Hasanı Basrî: "Nerdeyse seni gözleriyle öldüreceklerdi" şeklinde mânâlandırmış, İbn Kuteybe ise: "Allah, gözü değen kimsenin, beğendiği şeye gözünün değmesi gibi onlar da sana göz değdireceklerdi mânâsını kasdetmemiştir. Sen Kur'ân okuduğun zaman onlar sana öyle bir düşmanlık ve öfke ile bakıyorlardı ki nerdeyse seni devireceklerdi mânâsını kasdetmiştir" demiştir. İbn 'Abbâs, İbn Mes'ûd, A'meş ve Mücâhid ise bu kelimeyi "ليرهقونك" şeklinde okumuşlardır ki: seni helâk edeceklerdi, demektir[5].

Nazar değmesini kabul etmeyenler de varsa da gerek yukarıda zikredilen hadisler, gerek bu konuda müşâhede edilen ve yaşanan olaylar, bunun bir gerçeği olduğunu kanıtlar. "Demek ki öfkenin bedende bir hükmü olduğu gibi gözlerin de bakışlarına göre karşılarındakine iyi veya kötü bir hükmü, etkisi olur. Kimi elektrik gibi dokunur, çarpar, miknatıslar, manyatize eder;

1. İbn Mâce, Tıb: 33; Tirmizî, Tıb: 17.
2. Ebû Dâvûd, Tıb: 15.
3. İbn Mâce, Tıb: 32; İbn Hanbel: 3/486.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/100.
5. Fethu'l-Kadîr: 5/277.

kimi meclûb olur, kimi de aldığı teessürle hasedinden bir ğayze düşer, türlü türlü su-i kasde kalkışır ki bunun hangisi olursa olsun hedefine erdiği sûrette isâbet-i 'ayn (göz değmesi) veya nazar tabir olunur" [1].

Sûrenin başında Kur'ân'ın bir mecnûn sözü değil, Allah'ın sözü olduğu belirtilmişti. Sonunda da yine aynı konuya dönülerek Kur'ân'ın bir mecnûn sözü değil, âlemlere öğüt olan Tanrısal vahiy olduğu vurgulanmak sûretiyle sûre tamamlanmış oluyor. Ve böylece Kur'ân'ın genel bir üslûbu olarak sûrenin sonu başı ile birleşiyor ve sûre içerik bakımından bütünleşiyor.

Kalem Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Hz. Muhammed (s.a.v.) cinlerin etkisinde kalmış bir deli değil, yüksek ahlâk sâhibi bir peyğamberdir (2-4).

2. Allah, kimin doğru yolda olduğunu, kimin yoldan çıktığını bilir (7).

3. Yalancı, dalkavuk, yemîn edip duran, şunu bunu çekiştiren, koğucu, cimri, saldırgan, günâhkâr, kaba adamların ardından gidilmez, onların sözüne uyulmaz. Bu tür adamlar zengin olmakla değer kazanmazlar. İnsana değer veren, mal değil, iyi ahlâktır (8-14).

4. Allah kullarını sınar. Yasalarına baş kaldıran cimri, günâhkâr insanları belâlarla, acı azâb ile cezalandırır (16-33). Allah, suçluları, ummadıkları biçimde yavaş yavaş yakalar, cezalandırır. İnsanlar her ân, yaptıkları eylemlerle Allah'ın tuzağına yakalanmakta olduklarının farkında olmazlar. Çünkü kendilerine câzib gelen kötü işleri yaparlar. O eylemlerin, kendilerini gizlice kuşatan birer azâb olduğunu fark etmezler. İşte *"Benim tuzağım sağlamdır"*-(45) âyetinde bu anlam gizlidir.

5. Kimse Allah'ın izin ve müsâadesi olmadan bir mal ve servet elde edemez. Allah'ın nasîbetmediğini yiyemez. Bundan dolayı insan yapacağı bir işi Allah'ın dilemesine bağlamalı, "Şunu yapacağım" değil, "İnşâallah (Allah dilerse) şunu yapacağım" demeli ve Allah'ı hiçbir zaman unutmamalıdır (17-18, 28).

6. İnsanlar, başarısızlığa uğradıklarında sorumluluğu birbirinin üstüne yüklemeğe çalışırlar (30).

7. Allah, müslümanları (kendisine tapan tevhîd ehlini) suçlularla bir tutmaz (35).

8. Müşrikler bir İlâhî Kitâba sâhib değillerdi. Dinleri şifâhî geleneğe dayanıyordu. *"Yoksa sizin bir kitâbınız var da onda mı* (bu koyduğunuz hükümleri) *okuyorsunuz?"* (37) âyeti, onların yazılı bir kitapları bulunmadığını,

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5305.

gelenekle din olmayacağını belirtiyor. Vahye dayanmayan hükümler, töreler din değildir. Bunların birçoğu, insanların ilerlemesine engel olan bağlardır ve. işte bunlar vahy dinini yozlaştırır ve yozlaştırmıştır.

9. Allah'ın ortağı yoktur, O'ndan başka tanrı yoktur (41).

10. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, çağrısına karşılık ücret istemez, çıkar gözetmez, sadece Allah'ın rızâsını gözetir (46).

11. Bir uyarı olan Kur'ân, kendisine uyanların şân ve şerefini artırır (52).

KALEM SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	نْ. وَ ٱلْقَلَمِ	Nûn üzerinde nefessiz, hafif durma:	Ebû Ca'fer.
	ن وَّ ٱلْقَلَمِ	Nûn'un vâv'a idğâmı:	İbn 'Âmir, Şu'be, Kisâ'î, Ya'kûb, Halef, Verş.
	نْ. وَ ٱلْقَلَمِ	İzhâr ile:	Ötekiler [1].
2	بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ	Çoğul:	Çoğunluk.
	بِمَا أَنْعَمْتُ عَلَيْكَ بِجَاهِلٍ وَ لاَ مَجْنُونٍ		İbn Mes'ûd [2].
6	بِأَيِّكُمُ ٱلْمَفْتُونُ	Hemzenin tahkiki:	Çoğunluk.
	بِيَيِّكُمُ ٱلْمَفْتُونُ	Hemzenin yâ'ya dönüştürülmesi:	Hamza [3].

1. Tebsıra: 705; el-Budûr: 323.
2. el-Mesâhif: 103.
3. el-Budûr: 323.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فِى أَيِّكُمُ ٱلْمَفْتُونُ	B yerine fî:	İbn Ebî 'Able [1].
	فَيُدْهِنُونَ		Übeyy [2].
9	فَيُدْهِنُوا		Çoğunluk.
	عُتُلٌّ		İbn Mes'ûd [3].
13	عُتُلٍّ	Cerr ile:	Çoğunluk.
	عُتُلٌّ	Ref' ile:	Übeyy [4].
14	ءَاأَنْ كَانَ	Teshîl ve araya elif sokma:	Ebû Ca'fer ve Hişâm.
	ءَأَنْ كَانَ	Teshîl ile, elif sokmadan:	Ruveys, İbn Zekvân.
	ءَأَنْ كَانَ	İki hemzenin de telaffuzu ile:	Şu'be, Hamza, Ravh.
	أَنْ كَانَ	Tek hemze ile olumlu kip:	Ötekiler [5].

1. el-Bahr: 8/309.
2. el-Mesâhif: 172.
3. el-Mesâhif: 103.
4. el-Mesâhif: 172.
5. Tebsıra: 706; en-Neşr: 1/367; el-Budûr: 323.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنْ كَانَ	Meksûr elif ile:	İbn Mes'ûd ve Zührî [1].
15	إِذَا تُتْلَى		Çoğunluk.
	أَإِذَا تُتْلَى	Soru hemzesiyle:	Hasan [2].
19	طَائِفٌ		Çoğunluk.
	طَيْفٌ		İbn Mes'ûd, İbn Huseym ve Nehâ'î [3].
22	أَنِ اغْدُوا	Vasl halinde nûn'un kesriyle:	'Âsım, Hamza ve Ebû 'Amr.
	أَنُ اغْدُوا	Vasl halinde nûn'un dammıyle:	Ötekiler [4].
24	أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا		Çoğunluk.
	لَا يَدْخُلَنَّهَا		İbn Mes'ûd [5].

1. el-Mesâhif: 103.
2. el-Bahr: 8/311.
3. el-Mesâhif: 103, 309.
4. el-Budûr: 323.
5. el-Mesâhif: 103.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
25	حَرَدٍ	Feth ile:	İbn Mes'ûd, Îsâ Sekafî, Ebû'l-'Âli-ye ve İbn Semeyfa'.
	حَرْدٍ	Sâkin r ile:	Çoğunluk [1].
32	أَنْ يُبَدِّلَنَا	Tebdîl kökünden:	Ebû 'Amr.
	أَنْ يُبْدِلَنَا	İbdâl kökünden:	Çoğunluk [2].
	سَيُبْدِلُنَا	İbdâl'den, sîn ile:	Talha ve İbn Huseym [3].
38, 39	إِنَّ لَكُمْ	İkisinde de haber kipi:	Çoğunluk.
	أَإِنَّ لَكُمْ	İkisinde de soru kipinde:	Übeyy, Ebû İmrân el-Cevnî [4].
38	لَمَا تَّخَيَّرُونَ	Vasl halinde uzatma ve şeddeli tâ:	Bezzî.
	لَمَا تَخَيَّرُونَ	İdğâmsız, hafif tâ ile:	Çoğunluk [5].

1. el-Mesâhif: 104; el-Bahr: 18/243.
2. Kurtubî: 18/245; en-Neşr: Kehf Sûresi; el-Budûr: 323.
3. el-Mesâhif: 266, 309.
4. el-Mesâhif: 172; Kurtubî: 18/247; el-Bahr: 8/315.
5. el-Budûr: 323.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
39	بَالِغَةً	Hal olarak mansûb:	Hasan Basrî.
	بَالِغَةٌ	Îmân'ın sıfatı olarak merfû':	Çoğunluk [1].
41	بِشُرَكَائِهِمْ	Şerîk'in çoğulu:	Çoğunluk.
	بِشِرْكِهِمْ	Masdar:	İbn Mes'ûd, Übey ve İbn Ebî 'Able [2].
42	تَكْشِفُ	Müennes, etken:	İbn Mes'ûd, Übeyy, İbn 'Abbâs [3].
	يُكْشَفُ	Müzekker, edilgen:	Çoğunluk.
	نَكْشِفُ	Çoğul mütekellim, etken:	Bir kırâettir [4].
44	لاَ يَعْلَمُونَ		Çoğunluk.
	لاَ يُبْصِرُونَ		İbn Mes'ûd [5].
45	وَ أُمْلِى لَهُمْ		Çoğunluk.
	وَ سَوْفَ أُمْلِى لَهُمْ		İbn Mes'ûd [6].

1. Kurtubî: 18/247; el-Bahr: 8/315.
2. el-Bahr: 8/315; el-Mesâhif: 104, 172.
3. el-Mesâhif: 104, 172. "يَوْمَ تَكْشِفُ الشِّدَّةُ أَوِ الْقِيَامَةُ عَنْ سَاقِهَا: Şiddet, yahut kıyâmet bacağından örtüyü açar (paçayı çemirir)" anlamındadır.
4. Kurtubî: 18/248; el-Bahr: 8/316. Bu kırâet, İbn Mes'ûd'a nisbet edilir (el-Mesâhif: 104).
5-6 el-Mesâhif: 104.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِنَّ كَيْدِى		Çoğunluk.
46	وَ كَيْدِى		İbn Mes'ûd[1].
	مُثْقَلُونَ		Çoğunluk.
	مُشْفِقُونَ		İbn Mes'ûd[2].
49	تَدَّارَكَهُ	Şeddeli dâl ile[3]:	İbn Hürmüz ve Hasan.
	تَدَارَكَتْهُ	Hafif dâl ile, müennes mâzî:	İbn 'Âbbas, Übey ve İbn Mes'ûd[4].
	تَدَارَكَهُ	Müzekker mâzî:	Çoğunluk[5].
51	لَيُزْلِقُونَكَ	Madmûm yâ ile, izlâk'tan:	Çoğunluk.
	لَيَزْلِقُونَكَ	Meftûh yâ ile, zlk'den:	Nâfi' ve Medîne halkı.
	لَيُزْهِقُونَكَ	İzhâk'tan:	İbn 'Abbâs, İbn Mes'ûd, A'meş, Ebû Vâil, Mücâhid[6].
	لَيَزْهِقُونَكَ	Zhk'ten:	Übeyy[7]

1-2 el-Mesâhif: 107.
3. Aslı (تَتَدَارَكَهُ)dür. Birinci t, ikincisine idğâm edilmiştir.
4. el-Mesâhif: 104, 172, 207. Übeyy'in (تَتَدَارَكَهُ) okuduğu da söylenir.
5. Çünkü ni'met hakiki müennes değildir. Ebû Hâtim, İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs kırâeti için "Câiz değildir" demiştir (el-Bahr: 8/317; Kurtubî: 18/253-254).
6. el-Mesâhif: 104, 207, 284; Kurtubî: 18/255; el-Bahr: 8/317; en-Neşr: 2/389.
7. el-Mesâhif: 172.

69/78 HÂKKA SÛRESİ

Adını ilk âyetinden alan bu sûre de ilk Mekke sûrelerindendir. Sûrede kâfirler Allah'ın azâbıyle uyarılır, daha önceki kâfirlerin başlarına gelen azâp hatırlatılır. İnananların ve inanmayanların kıyâmetteki durumlarına işâret edilir. Peyğamber(s.a.v.)in risâletinin doğruluğu, Kur'ân'ın şâir ve kâhin sözü olmayıp Allah'ın vahyi olduğu vurgulanır. Âyetleri birbiriyle kafiyeli ve uyumludur. Bundan dolayı bütün âyetlerinin bir defada indiği söylenebilir. Mülk Sûresinden sonra inmiş olup 52 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 69 ncu, iniş sırasına göre 78 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَاقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ
ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾
وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ
لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعٰى كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ
خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرٰى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾ وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ
وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً رَابِيَةً

﴿١٠﴾ إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا
أُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Gerçekleşen, 2- Nedir o gerçekleşen? 3- Gerçekleşenin ne olduğunu sen nerden bileceksin? 4- Semûd ve 'Âd (kavimleri), *başa çarpan olayı yalanladılar. 5- Bu yüzden Semûd* (kavmi) *azgın bir vak'a ile helâk edildiler. 6- 'Âd* (kavmi) *ise uğultulu, azgın bir kasırga ile helâk edildiler. 7-* (Allah) *Onu yedi gece, sekiz gün ardı ardına onların üzerine musallat etti. O kavmi orada, içi boş hurma kütükleri gibi serilmiş görürsün. 8- Onlardan hiç geri kalan görüyor musun? 9- Fir'avn ve ondan öncekiler ve altüst olmuş kentler* (yani Lût kavmi) *de hatâlı iş yaptılar. 10- Rablerinin elçisine karşı geldiler. O da onları, şiddeti gittikçe artan bir yakalayışla yakaladı. 11- Su*(lar) *kabarınca biz sizi, akıp giden*(gemi)*de taşıdık, 12- Ki onu size bir ibret yapalım ve belleyen kulak*(lar) *onu bellesin.*

Tefsîr:

1-3: Hâkka: Hak kökünden ismi fâilin müennesi olan bu kelimenin, kıyâmetin adı olduğu söylenmekle beraber bu konuda kesin bir delil yoktur. Hemen bu kelimeden sonra dünyâda azâba uğramış kavimlerin anılmasından, *hâkka* ile Peyğamber'e isyân eden Kureyşin başına gelecek azâbın kasdedildiği, yani bu azâbın mutlaka gerçekleşecek olan bir azâb olduğunun vurgulandığı anlaşılır. Nitekim bu sûrenin hemen ardından gelen Me'âric Sûresinde de yine Peyğamber'e isyân eden Kureyşin başına gelecek azâbın uzak değil, yakın olduğu belirtilir. Kureyşin başına geleceği haber verilen azâb hâkkadır, gerçekleşecek bir azâbdır. Onu yalanlayacak hiçbir şey yoktur.

İlk üç âyette Allah'a isyân eden kavimlerin başlarına gelecek azâbın dehşet ve şiddetine dikkat çekildikten sonra, Allah'a isyanları yüzünden şiddetle cezalandırılmış olan kavimlere işâret edilmektedir.

4-5: Taşkınlık ve azgınlık yapan Semûd ve 'Âd kavimleri, yaptıkları işe tam uygun olarak azgın bir eblâ (bir gürültü veya deprem) ile helâk edilmişlerdir.

Kari'ah: Başa çarpan vak'adır. *Tâğiyeh* de azan, haddini aşan, azgın vak'a anlamınadır. Bu *tâğîyeh,* Hûd Sûresinde: "وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ: *Zulmedenleri sayha yakaladı"* [1] âyetinde belirtildiği üzre *sayha*(müthiş bir gürültü veya deprem)dir. Hâmîm, Secde ve Zâriyât sûrelerindeki *"as-Sâ'ikah"* da bununla tefsîr edilmiştir. A'râf Sûresinde de: "فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ: *Onları recfeh yakaladı"* [2] buyurulmuştur ki bu da depremdir. Demek ki *tâğiyeh,* gürültü ile gelen bir depremdir. İşte Semûd kavmi, böyle bir deprem ile helâk edilmiştir.

6-8: 'Âd kavmi, yedi gece, sekiz gün birbiri ardınca esen gayet soğuk, gürültülü bir fırtına ile, içi çürüyüp boşalmış hurma kütükleri gibi devrilip öldürülmüşler, ardları kesilmiş, geriye onlardan hiç kimse kalmamıştır.

Rîh-i sarsar: Şiddetli sesle gürleyen veya çok soğuk fırtınadır. Bu fırtına, " *'âtiyeh"* yani azgın, karşı konulmaz bir fırtınadır. *Hüsûm* da masdar olabileceği gibi *hâsim*'in çoğulu da olabilir. *Hasm,* bir şeyi kökünden kesmek ve bir yarayı kurutmak için ardı ardına dağlamaktır. Rüzgârın hüsûm ile nitelendirilmesi, o kavmin kökünü kesmek için sürekli estiğini gösterir. Kamer Sûresinde: "فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ: *Sürekli, uğursuz bir gün"* şeklinde geçmişti. Hâmîm ve Secde Sûrelerinde: "فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ: *Uğursuz günlerde"* buyurulmasına uygun olarak bazı müfessirler "حُسُومًا"in, uğursuzluk anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu da köklerini kesecek, hiç hayırlarını bırakmayacak derecede uğursuz anlamına gelir. Bazıları da "حُسُومًا"in masdar olarak mef'ûlun leh olduğunu, köklerini kesmek için anlamına geldiğini söylemişlerdir. Berdu'l-'aceze, Husûm Fırtınası, Eyyâm-i Husûm tabirleri dilimizde de yaygındır [3].

9-10: Fir'avn ve ondan önceki kavimler ve *Mu'tefikât* yani yerleri alt üst edilmiş olan Lût kavmi de hatâlı iş yaptıkları ve Rablerinin elçisine baş kaldırdıkları için şiddetle cezalandırılmışlardır.

11-12: Yüce Allah, isyân edenleri böyle cezâlandırdığı halde, sular taşıp kabardığı zaman inananları gemide taşıyıp boğulmaktan kurtarmıştır ki bu kurtarma onlara öğüt ve ibret olsun, Allah'ın, inananları kurtaracağını anlasınlar.

Son iki âyette insanlığın ikinci atası olan Nûh'un ve ona inananların Tûfan'dan kurtarıldığına işaret edilmektedir. Âyette Kureyşe hitâben: *"Biz sizi akıp giden gemide taşıdık"* buyuruluyor. Burada "siz" ile kasıt, Nuh soyundan gelen insanlardır. Allah Nûh'u ve ona inananları kurtarmakla, onun soyundan gelenleri de kurtarmıştır. Çünkü onları kurtarmasaydı, onlardan kimse

1. 94 ncü âyet.
2. 91 nci âyet.
3. Hak Dini: 7/5313-5314.

üremez, ne Kureyş kavmi, ne de başka toplumlar olmazdı. İnsalık, (Şayet Tûfan, bazı bilimsel verilerin ifade ettiği üzre bölgesel ise, en azından Tûfan'ın vukubulduğu Arap Yarımadasının kuzeyindeki halklar), Tûfan'dan kurtarılan Nûh ve taraftarlarından üremiştir: ‘‘وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ: *Biz sadece onun zürriyetini kalıcılar yaptık*’’[1] âyetinde buna daha açık olarak işaret edilmiştir.

Ayrıca bu âyetlerde: *‘‘Biz sizi, akıp giden gemide tışıdık ki bunu size bir öğüt yapalım, belleyen kulaklar bunu bellesinler’’* denmesi, Tûfân olayının, Peyğamber(s.a.v.)in yaşadığı ortamda bilindiğini ve muhatapların, Nuh soyundan geldiklerine inandıklarını gösterir. Geçmiş milletlerin başlarına gelen azâb olaylarının böyle ana çizgilerle anılması, Hz. Peyğamber'i yalanlamakta olan Arapları, böyle bir sonuca uğramaktan sakındırmaktadır. Demek bu olaylar, halk tarafından biliniyordu ki ayrıntıya girilmeden, sadece ana çizgileriyle hatırlatılmıştır.

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا
دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ
يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾ وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ
يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾ يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَىٰ مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾ فَأَمَّا مَنْ
أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي
مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا
دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾
وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ أَدْرِ

1. Sâffât Sûresi: 77.

مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ ﴿٢٨﴾
هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾
ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾ إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا
حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴿٣٧﴾

13- Sûr'a bir tek üfleme üflendiği, 14- Arz ve dağlar yerlerinden kaldırılıp şiddetle birbirine çarpılarak darmadağın olduğu zaman, 15- İşte o gün olan olmuştur. 16- Gök yarılmıştır, o gün o zayıf, sarkıktır. 17- Melekler de onun kenarlarındadır. O gün Rabbinin tahtını, üstlerinde sekiz (melek) *taşımaktadır. 18- O gün* (Allah'a) *arz olunursunuz, sizden hiçbir gizli,* (Allah'tan) *gizli kalmaz. 19- Kitâbı sağından verilen: "Alın, kitâbımı okuyun" der. 20- "Ben hesâbımla karşılaşacağımı zannetmiştim zâten". 21- Artık o, memnunluk veren bir yaşam içindedir. 22- Yüksek bir bahçede, 23- Ki devşirmesi kolay* (meyvaları yakın. Oturan, oturduğu yerden elini uzatıp alabilir). *24- "Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü âfiyetle yeyin, için!" 25- Kitâbı sol tarafından verilen ise der ki: "Keşke bana kitâbım verilmeseydi!" 26- "Şu hesâbımı hiç bilmemiş olsaydım!" 27- "Keşke* (ölüm) *işimi bitirmiş olsaydı!" 28- "Malım hiçbir yarar sağlamadı". 29- "Gücüm,* (saltanatım) *benden yok olup gitti." 30-* (Allah, cehennemin muhafızlarına buyurur)*: "Tutun onu, bağlayın onu!" 31- "Sonra cehenneme sallayın onu!" 32- "Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu!" 33- "Çünkü o, büyük Allah'a inanmıyordu." 34- "Yoksulu doyurmaya ön ayak olmuyordu!" 35- "Bugün burada onun için hamîm yoktur." 36- "Gislînden başka yiyecek de yoktur". 37- "Ki onu, hatâ işleyenlerden başkası yemez."*

Tefsîr:

13-18 nci âyetlerde kıyâmetin kopması tasvir edilmektedir: İsrâfîl tarafından bir kere Sûr'a üflendiği, Yer ve dağlar yerlerinden kaldırılıp birbirine çarpılarak un ufak olduğu zaman, işte olan olur, en büyük kıyâmet kopar. Dağlar yerinden kaldırılıp savrulur, gök yarılır, pörsür, sarkar. Gök yarılınca ondaki melekler düşmemek için kenarlara çekilirler.

Esasen bu âyetlerde âhiretteki Yüce Mahkeme'ye çağırma borusunun uyandıracağı dehşet canlandırılmaktadır. O çağırı öyle bir dehşet ve korku verir ki sadece canlılar değil, dağlar, yer gök dahi korkudan sarsılır, dağlar savrulur, gök parçalanır.

Zümer Sûresinin 68 nci âyetinde belirtildiği üzre bu boru, iki kez ardı ardına çalınır. Birinci sesi duyan canlar, neden çağırıldıklarını anladıkları için korkudan bayılırlar. Yalnız Allah'ın güçlendirdiği bazı kimseler korkmazlar, sarsılmazlar. Bu birinci ses öldürücü değil, dirileri yüce Mahkemeye dâvet çağırısıdır. Orada ölüm yoktur. Canları Mahkemeye çağırmak için Sûra üflenir (yani boru çalınır). İşte o Yüce Divanda toplanma sesini duyan canlar, korkudan bayılırlar; dağlar heybetten yerinden fırlar; engebeler kalkar; gök sarkar, zayıflar. O ses, sadece canlıları değil, cansız olan dağları, yıldızları dahi sarsacak heybettedir. Sûra bir kez daha üflenir, yani çağırma tekrar edilir. Bu ikinci üfleme ile akılları başlarına gelen canlar, Yüce Divâna çıkmaktan başka çare olmadığını anlar ve hesap vermek üzere Rabbin huzuruna koşarlar.

İşte Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan "Sûr'a üfleme", Tanrısal Mahkemeye çağırmadır. Bu iki üfleme ayrı ayrı zamanlarda değil, aynı zamanda olacaktır. Birincisi öldürücü, ikincisi diriltici değil, her ikisi de Mahkemeye çağırıdır. Ancak birincisini duyanlar, korkudan bayılırlar. İkinci sesi duyunca akılları başlarına gelir, Mahkemeye koşarlar. Şimdi konu ile ilgili âyetleri, iniş sırasına göre gözden geçirirsek bu husus daya iyi anlaşılır:

"Sûr'a üflendi. İşte bu, kendisine karşı uyarılan gündür! Her cân, yanında bir sürücü ve bir şâhidle geldi..."[1].

"Sûr'a üflendi. İşte onlar kabirlerden (kalkıp) *Rablerine koşuyorlar. Dediler: 'Vah bize, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?' İşte Rahmân'ın va'dettiği* (haber verdiği) *şey budur"*[2].

"O gün Sûr'a üflenir ve o gün suçluları, (yüzleri kapkara, gözleri) *gömgök* (kör bir durumda) *süreriz"*[3].

1. Kaf Sûresi: 20.
2. Yâsîn Sûresi: 51-52.
3. Tâhâ Sûresi: 102.

"Sûr'a üfleneceği gün göklerde ve yerde bulunan kimseler, hep korku içinde kalır. Yalnız Allah'ın diledikleri bunun dışındadır. Hepsi boyun bükerek O'na gelirler. Görüp de donuk sandığın dağlar, o gün bulutun yürümesi gibi yürür. Bu, herşeyi gayet iyi yapan Allah'ın yapısıdır. Doğrusu O, yaptıklarınızı haber almaktadır" [1].

"...Sûr'a üfleneceği gün de mülk O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir" [2].

"Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar korkudan bayılıp yıkıldılar, ancak Allah'ın dilediği bayılmadı. Sonra ona bir kez daha üflendi, birden onlar kalktılar, bakıyorlar. Yer Rabbinin nûru ile aydınlandı, kitâb (ortaya) *kondu, peyğamberler ve şâhidler getirildi ve aralarında adâletle hükmedildi. Onlara haksızlık edilmez. Herkese, yaptığının karşılığı tam verildi. O, onların ne yaptıklarını en iyi bilendir"* [3].

"Biz o gün (Ye'cûc ve Me'cûc'u) *bırakmışızdır, birbiri içinde dalgalanmaktadırlar. Sûr'a da üflenmiştir ve onları hep bir araya toplamışızdır. O gün cehennemi kâfirlere açıkça göstermişizdir"* [4].

"Sûr'a üflendiği zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve (insanlar birbirlerine soylarını) *sormazlar. Kimlerin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin tartıları hafif gelirse işte onlar da kendilerini ziyâna sokanlar, cehennemde sürekli kalanlardır. Yüzlerini ateş yalar. Öyle ki* (ateşin) *içinde* (yanarlar) *dişleri açıkta kalır"* [5].

"Sûr'a bir tek üfleme üflendiği, Arz ve dağlar yerinden kaldırılıp şiddetle birbirine çarpılarak darmadağın olduğu zaman, işte o gün olan olmuştur. Gök yarılmıştır, o gün gök zayıf, sarkıktır. Melekler de onun kenarlarındadır. O gün Rabbinin tahtını üstlerinde sekiz (melek) *taşır. O gün* (hesâb vermek için hâkimlerin hâkimi Allah'a) *arz olunursunuz. Sizden hiçbir gizli, gizli kalmaz,* (Her yaptığınız açığa çıkar) [6].

"O gün Sûra üflenir, (yüce Mahkemeye) *bölük bölük gelirsiniz. Gök açılıp kapı kapı olmuştur, dağlar yürütülüp, serâb olmuştur. Cehennem de durmadan gözetlemektedir..."* [7].

1. Neml Sûresi: 87.
2. En'âm Sûresi: 73.
3. Zümer Sûresi: 68-70.
4. Kehf Sûresi: 99-100.
5. Mü'minûn Sûresi: 101-104.
6. Hâkka Sûresi: 13-18.
7. Nebe' Sûresi: 18-21.

Görüldüğü üzre bu âyetlerin hiçbirinde Sûr'a üflemeden sonra ölümden veya iki üfleme arasında uzun bir zaman bulunduğundan söz edilmez. Sûra üflemenin ardından derhal Yüce Divâna çıkma ve İlâhî Mahkeme sahnesi, o Mahkemenin kararı sonunda cennete veya cehenneme gitme anlatılmaktadır.

Yalnız son iki sûrenin âyetlerinde o gün Arzın ve dağların kaldırılıp birbirine çarpılacağı, (dağların darmadağın edileceği) göğün yarılacağı, sarkacağı, dağların yürütülüp serâb olacağı bildirilmektedir ki bu, o yüce Mahkeme gününün dehşetini canlandırmaktadır. Fakat bu âyetlerden Yerin ve göklerin tamamen ortadan kalkacağı, yok olacağı anlamı çıkmaz. Çünkü Tâhâ Sûresinin 105-108 nci âyetlerinde şöyle buyurulmaktadır:

"Sana dağlardan soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini boş, dümdüz bırakacaktır. Orada ne bir eğrilik, ne de bir tümsek görmeyeceksin. O gün (yüce Divana) *çağırıya uyarlar, o*(çağırı)*dan sapma imkânı yoktur. Rahmân*(a saygı için) *sesler kısılmıştır, fısıltıdan başka bir şey işitemezsin."*

Bu âyetlerde dağların yerinden savrulup, yerlerinin dümdüz olacağı, Arz üzerinde çukur, tümsek kalmayacağı bildirilmektedir ki bundan Dünyânın tamamen yok olmayıp,sadece şeklinin değişeceği, engebelerin kalkacağı, eğrilik büğrülüğün kalmayacağı anlaşılır. Zaten tam İlâhî adâletin tecellî edeceği, gönüllerdeki gizli düşüncelerin, tüm gizliliklerin ortaya çıkacağı o Yüce Divan gününe uygun düşmesi için Yerin de öyle dümdüz olması, bazı şeyleri gizleyen çukurların, tümseklerin kalkıp her tarafın al açık olması, herşeyin görülmesi gerekir. Nasıl o gün canlar dosdoğru, gizler ortaya çıkmış ise, Yer de o gün dümdüz, gizlilikleri kalmamış, al açık olmuştur. Dağların bulutlar gibi yürüyeceğini anlatan Neml Sûresinin 87 nci âyeti de bu âyetler gibi kıyâmette Dünyânın dümdüz olacağını bildirmektedir. Bundan Dünyânın tamamen yok olacağı anlamı çıkmaz. Zira:

Yâsîn Sûresinin 51 nci âyetinde Sûra üflenince insanların, kabirlerinden kalkıp Rablerinin Divânına koşacakları; 'Âdiyât Sûresinin 9 ncu âyetinde kabirlerdekilerin dışarı atılacağı belirtilmektedir. Kabirler Dünyâ üzerindedir. Kıyâmette insanlar, kabirlerinden kalkıp Mahkemeye gideceklerine göre, demek ki o zaman yine Dünyâ var olacaktır. " منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخرى : *Sizi Arzdan yarattık, yine oraya döndürürüz ve sizi bir kez daha* (diriltip) *ondan çıkarırız*"[1] âyeti de yeniden diriltmenin ve haşrin, şu Dünyâ üzerinde olacağını kanıtlar. Haşr (Yüce Divâna gidiş) bu Dünyâdadır. Zümer Sûresinin 68-70 nci âyetlerini bir kez daha okuyup üzerinde düşünelim: Orada ilk boru sesini duyup bayılan, ikinci sesi duyunca ayılanların, (Mahkemeyi)

1. Tâhâ Sûresi: 55.

bekledikleri; (Yüce Divân Hâkimi) Allah gelince O'nun nûru yani güzelliğinin şavkı ile Arzın (Yerin) aydınlandığı ifade edilmektedir. O gün Arz (üzerinde yaşadığımız şu Dünyâ) Allah'ın güzelliğinin şavkı ile aydınlanıyorsa demek ki Yüce Divân şu Dünyâ üzerinde kurulacaktır. Bunun başka anlamı yoktur.

Daha önceki sûrelerde de bu konu üzerinde durmuştuk. Burada konuyu biraz daha açıp Kur'ân'ın anlattığı gerçeği kanıtlamak istedik. Bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz, Sûr'a birinci ve ikinci üflemenin ayrı ayrı zamanlarda değil, aynı zamanda ve aynı amaçla olacağı; birinci üflemenin öldürücü, ikincisinin diriltici değil, her ikisinin de Yüce Dîvâna çağırıcı olduğu; canların, hesap vermek üzre yüce Mahkemede toplanmaları için Sûr adlı borunun iki kez çalınacağıdır. Dünyâda da ictimâ borusu, bir kere değil, aynı anda birkaç kez çalınır. Allah Âhiret Mahkemesini, alışageldikleri bir tarzda insanlara anlatmaktadır. Onun mâhiyetini kavramak mümkün değildir.

Biz, Kur'ân'ın söylediklerini izâha çalıştık. Kur'ân ruhuna ters birtakım rivayetlerle bağlanıp Kur'ân'ın açık anlatımından sapamayız. İşte Hâkka Sûresinin, tefsîri üzerinde bulunduğumuz âyetlerinde anlatılan da boru çalınarak canların çağırıldığı bu Yüce Mahkeme sahnesi ve bu Mahkeme kararı sonunda canların varacağı sonuçtur.

Çalınan boru ile, canlar Yüce Dîvân'da dururlar. Duruşma başlar. O Divânın hâkimi olan yüce Allah'ın tahtını, gök meleklerinin veya tüm meleklerin üstünde sekiz melek taşır.

"فَوْقَهُمْ *Üstlerinde*"ki zamir, meleklerin kendisine giderse âyetin anlamı: *"O gün Rabbinin Arşını sekiz* (melek veya sekiz dizi melek) *başlarının üstünde taşır"* demek olur.

O gün insanlar hesap vermek üzere hâkimler hâkiminin huzuruna sunulurlar ve onların işledikleri hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz, herşey açığa çıkar. *"Meleklerin, Arşın etrâfını çevirmiş olarak Rablerini övgü ile andıklarını görürsün. Aralarında hak* (adâlet) *ile hükmedilmiş ve 'Âlemlerin Rabbine hamdolsun' denilmiştir"* [1]. *"Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbîh ederler, O'na inanırlar, inananlar için de şöyle mağfiret dilerler: 'Rabbimiz, rahmet ve bilgi bakımından herşeyi kapladın. Tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azâbından koru!'."* [2] âyetlerinde de Allah'ın Arşının melekler tarafından taşındığı anlatılmaktadır.

1. Zümer Sûresi: 75.
2. Ğâfir (Mü'min) Sûresi: 7.

"وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ: *O gün Rabbinin Arşını, üstlerinde sekiz taşır"* âyetindeki sekiz sayısının, neyi bildirdiği açık değildir. İbn 'Abbâs'a göre sekiz, meleklerin sayısını değil, dizisini bildirmektedir. Yani Allah'ın Arşını sekiz sıra melek taşır, demektir. Hasan Basrî: "Sekiz melek mi, sekiz bin melek mi, sekiz sıra melek mi, yoksa sekiz bin sıra melek mi bilmiyorum" demiştir. Arşı taşıyan meleklerin sekiz tane olduğunu söyleyen Râzî, bu konuda bazı deliller zikreder [1].

Âyette Allah'ın, huzuruna getirilenlere böyle bir ihtişâm ile görüneceği anlatılmaktadır. İnsanlar pâdişâhı taht ile düşündükleri için Allah'ın büyüklük ve hükümranlığı da insanların kavrayabilecekleri bir mânâ ile anlatılmaktadır. Bunun mâhiyetini Allah bilir. Allah'ın Arşta taşınmasını, bir kıralın tahtın üstünde taşınması gibi düşünmek yanlıştır. Çünkü *"O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur"* yaratıklar O'na benzemezler.

Âyetten Allah'ın Arşta olduğu anlamını çıkaran müşebbiheye Râzî şöyle cevap veriyor: "Eğer Allah Arşta olsa, meleklerin Allah'ı taşıması gerekir. Allah'ın meleklere muhtacolduğu ve meleklerin Allah'tan da kudretli olduğu sonucunu veren bu düşünce muhaldir ve küfürdür. Bundan dolayı bu âyeti te'vil etmek gerekir.

"Yüce Allah, insanların alışageldikleri üslûb ile onlara hitâbetmiştir. Kendisine, insanların ziyâret edecekleri Ev yapmıştır. O, evde oturmaz, Allah evde oturmaktan münezzehtir. Ev'in köşesindeki Taşı, yeryüzünde kendisinin sağ eli yapmıştır. Büyüklerinin ellerini öperek onlara saygı gösteren insanlar, Hacer'i öpmekle de Allah'ın elini öpmüş gibi olurlar. İnsanların üzerine, amellerini yazan melekler de dikmiştir. Bu, hâşâ kendisi, insanların yaptıkları işleri unuttuğundan ötürü değildir. Ancak insanlara, alışageldikleri anlamda amellerinin zaptedildiğini anlatmıştır. Bu âyette de böyle bir anlam vardır. Bir kıral, işçilerinin işlerini muhasebe etmek istediği zaman tahtına oturur. Yardımcıları, onun çevresinde dizilirler. İnsanlar böyle düşündükleri için yüce Allah da kıyâmet günü bir taht getirtir, melekler de o tahtın çevresinde dizilirler. Fakat bu taht, Allah'ın oturması veya ona muhtacolduğu için değildir. Beyt ve Beyt'i tavâf misalinde olduğu gibi insanlara kudret ve ululuğunu kavratmak içindir" [2].

19-24: Yüce Mahkeme'ye sevk edilen herkese, dünyâda işlediği işlerin kitâbı (tutanağı) verilir. Bu, aynı zamanda Tanrısal mahkemenin karar defteridir. Kiminin amel defteri sağından, kiminin solundan verilir. Amel defteri sağ tarafından, verilmiş olan sevinir, sevincinden defterini başkalarına da gösterir:

1-2 Mefâtîhu'l-ğayb: 30/109.

"Alın, defterimi okuyun, ben zâten yaptıklarımın hesâbiyle karşılaşacağıma, amellerimin karşılığını göreceğime inanmış ve buna kendimi hazırlamıştım" der. O kimse mutlu bir yaşam içerisinde: devşirilecek meyvaları aşağıya sarkmış, kolaylıkla uzanıp alınabilen yüksek bahçelerde bulunur ve onlara: geçirdikleri dünyâ günlerinde yaptıkları güzel işlerden dolayı şimdi bahçede âfiyetle yeyip içmeleri söylenir.

"Kitâbı yemîninden verilen..." âyetinde *yemîn, şimâl*(sol)un karşıtıdır. Sağ el, sağ taraf demektir ki sağlamlık, dürüstlük, uğurluluk ifade eder. İnsanın kitâbının, sağından verilmesinde bu incelik vardır.

25-37: Fakat Yüce Dîvânda amel defteri sol tarafından verilmiş olan kimse, dünyâda yaptıkları işleri o defterde görünce: Keşke bu defter hiç kendisine verilmeseydi, keşke bu hesâbiyle karşılaşmasaydı, keşke ölüm son olsaydı, ölümden sonra bir daha yaşamak olmasaydı diye temenni eder. Malının kendisine bir yarar sağlamadığını, kudret ve otoritesinin gittiğini, yâhut tutunacak, kendisini savunacak bir delili kalmadığını söyleyerek durumuna üzülür.

Fakat Yüce Mahkeme'nin hâkimi olan Allah, cehennemin gardiyanları olan zebanilere: dünyâda büyük Allah'a inanmayan, yoksula yemek vermeğe, yardım etmeğe ön ayak olmayan o usçluyu, ellerine kelepçe vurarak cehenneme atmalarını ve yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire vurmalarını, bu zindanda ona hamîm (sâdık dost veya soğuk su) olmadığını, ğislîn'den başka yiyecek de bulunmadığını buyurur.

Hamîm: yakın, sıcak dost, kaynar su ve bunun tersi olarak soğuk su anlamlarına gelir. Tefsîrlerde bu âyetteki *hamîm* için daha çok dost mânâsı tercih edilmiş, cehenneme giren suçlunun bir dostu olmadığı söylenmiştir. Fakat yiyecekle beraber zikredilmesi, *hamîm*'in, soğuk su anlamında kullanıldığı ihtimalini güçlendirir. Yani cehenneme atılıp ellerine kelepçe takılan, ayaklarına yetmiş arşın uzunluğunda zincir vurulan o suçluya soğuk su yok, *ğislîn*'den başka yiyecek de yoktur.

Gislîn de cehennem ehlinin yaralarından akan irin diye açıklanırsa da bunun gerçek mânâsı belli değildir. İbn 'Abbâs'a göre *gislîn,* cehennemdeki suçluların, meyvasından yiyecekleri ağaçtır [1]. Duhân Sûresinin 43-48 nci âyetlerine göre cehennemdeki suçluya karında sıcak su gibi kaynayan, günahkârların yiyeceği olan zakkum ağacının yedirileceği ve başının üstüne de kaynar su döküleceği anlatılmaktadır. Demek ki İbn 'Abbâs'ın dediği gibi ğislîn, cehennem halkına sunulan, boğaz tırmalayıcı, yutulması son derece güç olan zakkum ağacının meyvasıdır. Cehennem ehlinin yiyeceği, boğazı tırmalayan, barsakları haşlayan bir yiyecek, içeceği de kaynar sudur. Onlara soğuk su

1. et-Teshîl: 4/144.

verilmez.

Bu âyetler grubu da daha önceki âyetlere bağlıdır. Orada peyğamberleri yalanlayıp kötü işler yapan eski milletlerin dünyâda bir âfet ve belâ ile mahvedildikleri gibi âhirette de azâba uğrayacakları belirtilmişti. Bu âyetlerde ise aynı şekilde hareket eden müşriklerin de öteki insanlar gibi dünyâda uğrayacakları belâlardan ayrı olarak, daha büyük âhiret azâbına da çarpılacakları anlatılmaktadır.

Kâfirlerin çarpılacakları azâbdan önce insanları iyiliğe, doğruluğa teşvik eden Peyğamber'i doğrulayıp Allah'ın dediklerine uyan mü'minlerin varacakları cennet ve nimetleri gayet tatlı bir üslûb ile, daha sonra da Hz. Muhammed(s.a.v.)i inkâr edenlerin âhiretteki durumları gayet etkili ve ürpertici bir üslûb ile anlatılmaktadır. Bu âyetlerin amacı, müjde ve uyarı yoluyla insanları imana ve iyiliğe yöneltmektir. Cennet nimetleri ve cehennem azâbları konusunda Kur'ân'ın anlattığı sınırlarda durmak, yorum yapmadan bunları öylece kabul etmek en doğru yoldur. Zira muğayyebâta âidolan bu gibi şeyler, akıl yürütme ile bilinemez. Bunları detaylandırmak, bir delile dayanmadan zan ile muğayyebât hakkında hüküm vermek olur ki iman konusunda zanna uyulmaz.

İnanan ve inanmayanların âhiretteki durumları gayet belirgin çizgilerle tasvir edildikten sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen sözlerin, insan sözü olmayıp melek vahyi olduğunu belirtmek üzre buyuruluyor ki:

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٩﴾ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرٖيمٍۚ
﴿٤٠﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍۜ قَلٖيلًا مَا تُؤْمِنُونَۙ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍۜ قَلٖيلًا مَا
تَذَكَّرُونَۜ ﴿٤٢﴾ تَنْزٖيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا
بَعْضَ الْاَقَاوٖيلِۙ ﴿٤٤﴾ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمٖينِۙ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتٖينَۘ
﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزٖينَ ﴿٤٧﴾ وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٤٨﴾
وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبٖينَ ﴿٤٩﴾ وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرٖينَ ﴿٥٠﴾

وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

38- Yoo, yemîn ederim; gördüklerinize, 39- Ve görmediklerinize: 40- Ki o, elbette değerli bir elçinin sözüdür; 41- O bir şâirin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! 42- Bir kâhinin sözü de değildir. Nede az düşünüyorsunuz! 43- Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. 44- Eğer (Muhammed) *bazı lâflar uydurup bize iftira etseydi, 45- Elbette onun sağ*(elini veya güc)*ünü alırdık. 46- Sonra onun can damarını keserdik. 47- Sizden hiç kimse buna engel olamazdı. 48-O*(Kur'ân), *korunanlar için bir öğüttür. 49- Biz, içinizde* (onu) *yalanlayanlar bulunduğunu elbette biliyoruz. 50- Doğrusu o, kâfirler için hasrettir. 51- O, kesin gerçektir. 52- Öyleyse ulu Rabbinin adını tesbîh et.*

Tefsîr:

38-43 ncü âyetlerde görülen ve görülmeyen bütün yaratıklara, bütün şehâdet ve ğayb âlemi varlıklarına yemîn edilerek Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenlerin, bir şâir ve kâhin sözü değil, kerîm bir elçinin sözü olduğu vurgulanıyor ve: *"Ne de az inanıyorsunuz, ne de az düşünüyorsunuz!"* cümleleriyle de Kur'ân'a inanmayanların inanç ve düşünce yoksunu oldukları belirtiliyor. *"Âlemlerin Rabbi tarafından indirmedir"* âyetiyle de bu sözün, Allah'ın buyruğu ile, melek tarafından Hz. Muhammed'e indirildiği anlatılıyor.

"O, değerli bir elçinin sözüdür" âyetinde: Değerli elçi hakkında iki ihtimal vardır: Birine göre bu değerli elçi, Cibrîl Aleyhisselâm, diğerine göre de Hz. Muhammed Aleyhisselâm'dır. Fakat birinci mânâ daha kuvvetlidir. Bununla Kur'ân'ın, değerli bir elçi tarafından Hz. Muhammed'e vahyedildiği anlatılmaktadır. Necm Sûresinde Kur'ân'ın, *"şedîdu'l-kuvâ: büyük güçlere sâhip"* melek tarafından Hz. Muhammed'e öğretildiği bildirilmişti. Burada da Kur'ân'ı öğreten bu melek, *resûl-i kerîm* (şerefli, değerli bir elçi) olarak nitelendirilmiştir. Allah'tan gelen mânâlar, melek tarafından söz kalıplarına dökülerek insan düzeyine indirildiğinden *"kerîm elçinin sözü"* diye nitelendirilmiştir. Tekvîr Sûresinin 19-20 nci âyetlerinde: *"O* (Kur'ân), *güçlü, Arş sâhibinin yanında değerli olan şerefli bir elçinin sözüdür"* buyurulmak suretiyle Kur'ân'ın, Allah katında değerli, güçlü, kerîm bir elçinin sözü olduğu belirtilmektedir.

Kur'ân'ın bir melek sözü, daha doğrusu Allah'ın emriyle melek vahyi olduğu vurgulandıktan sonra müşriklerin zanlarına cevâb olarak da onun bir

şâir ve kâhin olmadığı, cinlerden ilham almadığı belirtilmiştir. Bu âyetlerin benzeri, Şu'arâ Sûresinde de geçmektedir: *"Muhakkak ki o* (Kur'ân), *âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Uyarıcılardan olman için onu, Güvenilir Rûh, apaçık bir Arap dili ile senin kalbine indirmiştir"*[1].

İbn Esîr'in Nihâye'de ve İbn Manzûr'un Lisân'da izahlarına göre kâhin, gelecekten haber vermeğe uğraşan, sırları bildiğini iddiâ edendir. Araplarda Şıkk ve Satîh gibi kâhinler vardı. Bunlardan kimisi, kendisinin cinden bir tâbii ve Reî'si yani gözüne görünen güzeli, perisi olup kendisine haberler getirdiğini sanırdı. Kimisi de soran kimsenin sözünden, işinden, halinden sonuçlar çıkararak işleri bileceğini zannederdi ki buna " 'Arrâf" da denirdi. Çalınmış olan ve yiten şeyin yerini bildiğini iddiâ eden gibi[2]. Râğıb da gerek kâhinin, gerek 'Arrâf'ın gizli, geçmiş şeyleri bir nevi zan ile haber veren kimse olduğunu ve bu iki sanatın kâh hatâ, kâh isâbet edeceğini söyler. Ahkâm-i nücûm, reml, cıfr, türlü falcılıkla bakıcılık, manyatizm, ispiritizm, psişizm, metapsişizm gibi ruhsal durumlarda medyumluk yapan, onunla uğraşan böyle kimseler her zaman bulunagelmiştir. Kur'ân'ı, nübüvvet ve risâleti bunlara benzetmeğe çalışmamalı, bilâkis bunlardan çok yüksek olan hak bir nübüvvet ve risaletin bulunduğuna inanmalıdır[3].

Hz. Peyğamber'in, "Arrâf'a, ya da kâhine gidip ondan haber soran kimse, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur" dediği rivâyet edilir[4]. Başka bir rivâyette de hadis şöyledir: " 'Arrâf'a gidip ona bir şey soran ve onun söylediğini doğrulayanın kırk gece namazı kabul edilmez"[5]. Bu hadisler, kehânet, 'arâfet, müneccimlik ibi kesin bir temeli olmayan, insanları vehimlere, kuşkulara, hattâ kavga ve düşmanlıklara düşüren şeylerden kaçındırmak amacını taşır. Ğaybi Allah'tan başka kimse bilmez. Kur'ân kâhin, 'arrâf, şâir sözü değil, değerli bir Tanrı elçisi melek rûhun, Hz. Muhammed'e vahyidir.

44-47 nci âyetlerde eğer Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur'ân sözlerini kendiliğinden uydurup Allah'ın sözü diye iddiâ etmiş olsa; Allah'ın, onun sağını yani elini veya gücünü, kuvvetini kendisinden alacağı, sonra onun can damarını keseceği; yani boynunu vuracağı, ondan öcünü alacağı; hiç kimsenin onu, Allah'ın elinden kurtaramayacağı bildirilmekte ve Kur'ân'ın, aslâ Hz. Muhammed'in uydurduğu bir söz olmayıp şirkten, kötü işlerden korunanlar için bir öğüt olarak Allah tarafından indirildiği vurgulanmaktadır.

45 nci âyette geçen *"el-yemîn"*, sağ demektir. Bu ifâde sağ el veya güç, kuvvet anlamına gelir. Kutebî'ye göre herşeyin kuvveti sağında olduğu için

1. Şu'arâ Sûresi: 192-195. 2. Lisânu'l-Manzûr: 3/309-310. 3. Hak Dini: 7/5343-44.
4. Tirmizî, Tahâret: 102; İbn Mâce, Tahâret: 122; Dârimî, Vudû': 114; İbn Hanbel: 2/408, 429, 476.
5. Müslim, Selâm: 125; İbn Hanbel: 2/429, 4/68.

"yemîn: sağ" tabiri, kuvvet anlamında kullanılır [1].

46 ncı âyetteki *"el-vetîn"* de kalbden başa çıkan atardamardır ki bu kesilince hayvan ölür. Bilindiği üzre Hayber'in Fethinde bir yahudi kadını, Hz. Peyğamber'i öldürmek için pişirdiği kuzuyu zehirlemişti. Peyğamber (s.a.v.), kuzunun etinden bir lokma alıp çiğnemiş, derhal tükürmüş ve sahâbîlerine de koyunun zehirli olduğunu, yememelerini buyurmuştu. Fakat çiğneyip tükürdüğü bu lokmanın, zaman zaman tesirini hissetmiş olacak ki son hastalığında şöyle buyurmuştur: *"Hâlâ Hayber'deki o lokmanın acısını duyuyorum, işte bu, can damarımın kesileceği zamandır"* [2].

49-52: Korunanlar, Kur'ân'a inanıp ondan öğüt alırlar; ama dünyâya meyledenler, onu yalanlarlar. Kur'ân, kâfirlere hasret (yürek acısı, pişmanlık, dert) olur. Onlar Kur'ân'ın gönüllere yer edip yayıldığını gördükçe kıskançlıktan kendi kendilerini yerler. Yâhut onlar âhirette Kur'ân'a inananların sevâp ve mükâfâtını görünce hasret ve üzüntü içine düşerler, vaktiyle inanmadıkları için pişman olurlar. Kur'ân kesin gerçektir. Onda aslâ kuşku yoktur. Bu gerçek gönülleri fethedecek, ufuklara yayılacaktır. Ey Muhammed, sen ulu Rabbinin adını tesbîh et; sana bu nimeti veren, verdiği sözü gerçekleştirecek olan yüce Rabbinin eksikliklerden uzak olduğunu söyle ve O'na şükret!

Araplarda hayret edilecek, çok garip, çok olağanüstü veya çok cür'etli, çok yalan, yakışıksız bir söz veya durum karşısında duyulan hayreti belirtmek için "subhânallâh!" denilir. Bizim türkçede böyle bir durumda "Allah! Allah!" denilir. İşte Kur'ân'ın, bir şâir veya kâhin sözü olmadığı vurgulandıktan sonra *"Rabbinin adını tesbîh et!"* denmesi, Hz. Muhammed hakkında ileri sürülen bu tür iddâların, son derece şaşkınlık ve küstahlıklar olduğunu, böyle şeyler düşünmekten Allah'a sığınmak gerektiğini hatırlatmaktadır.

Hakka Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah'a ve Elçilerine baş kaldıran uluslar, mutlaka bir felâketle helâk edilmişlerdir (1-11).

2. Onlardan kalan harâbeler, düşünenlere ibrettir (12).

3. Sûra üflenince (yüce mahkemeye çağırma borusu çalınınca) dehşetten dağlar savrulur, gök yarılır, Yüce Dîvân kurulur. O zaman yüce Rab, sekiz meleğin başları üstünde taşıdığı Taht üzerinde Mahkemeye gelir. Herkesin yaptığı iş, Allah'a sunulur. Hiçbirşey gizli kalmaz. Herkesin yaptığı, can defterinde kayıtlıdır.

Yaptığı işlerin kayıt defteri sağ yanından verilenler iyilerdir, onlar cen-

1. Kurtubî, el-Câmi': 18/275.
2. Buhârî, Meğâzî: 83; Dârimî, Mukaddime: 11; İbn Hanbel: 6/18; Mefâtîhu'l-ğayb: 30/119.

netlerde mutlu bir yaşam içine gönderilirler. Yaptığı işlerin kayıt defteri sol yanından verilenler de kötülerdir, onlar da dayanılmaz cehenneme atılırlar (13-37).

4. Bu Kur'ân, şâir, yahut kâhin sözü değil, Allah'ın görevlendirdiği değerli bir elçinin (meleğin) sözüdür (40-43). Eğer Hz. Muhammed, bazı sözler uydurup Allah'ın üzerine atsa, Allah onun sağ kolunu felceder, can damarını keserdi. O, Allah'a karşı böyle bir cür'ette bulunamaz (44-46).

5. Kur'ân, korunanlara öğüt verir, nânkörlerin de derdini artırır. Çünkü Hak sözünden hoşlanmayanlar, Kur'ân'ın yayıldığını gördükçe üzülürler, tasaları artar. Ama bu gerçek söz, gönülleri fethedecektir.

HÂKKA SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	فَأُهْلِكُوا	İhlâk'ten edilgen:	Çoğunluk.
	فَهَلَكُوا	Helâk'ten etken:	Übeyy ve Zeyd ibn 'Alî [1].
9	وَ مَنْ قِبَلَهُ	Meksûr kaf, meftûh bâ:	Ebû 'Amr, Kisâ'î.
	وَ مَنْ قَبْلَهُ	Meftûh kaf, sâkin bâ:	Çoğunluk [2].
	وَ مَنْ مَعَهُ		İbn Mes'ûd ve Übeyy [3].
	وَ مَنْ تِلْقَاءَهُ		Ebû Mûsâ el-Eş'ârî [4].
	وَ مَنْ بَعْدَهُ		İbn Huseym [5].
	وَ ٱلْمُؤْتَفِكَةُ	Tekil:	Hasan ve Cahderî.

1. el-Mesâhif: 172; el-Bahr: 8/321.
2. Tebsıra: 706; Kurtubî: 18/261; en-Neşr: 2/389; el-Budûr: 324.
3. el-Mesâhif: 104, 172. Bir rivâyette İbn Mes'ûd (مَنْ قَبْلَهُ) okumuştur.
4. Kurtubî: 18/262. Bir rivâyette İbn Mes'ûd ve Übeyy de böyle okumuştur (el-Mesâhif: 104, 172).
5. el-Mesâhif: 309.

Âyet No:	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلْمُؤْتَفِكَةُ	Çoğul:	Çoğunluk [1].
	بِالْخَاطِيَةِ	İki halde de hemzeyi yâ'ya dönüştürme:	Ebû Ca'fer.
	بِالْخَاطِيَةِ	Vakıf halinde yâ'ya dönüştürme:	Hamza.
	بِالْخَاطِئَةِ	İki halde de hemze:	Ötekiler [2].
11	طَغَا		Çoğunluk.
	طَغِيَ		İbn Huseym ve Zeyd ibn 'Alî [3].
12	وَ تَعْيَهَا	Sâkin 'ayn ile:	Talha ve Humeyd el-A'rec.
	وَ تَعِيَهَا	Meksûr 'ayn ile:	Çoğunluk.
	وَ تَعِيَهَا أُذُنٌ عَلَى مَا أَنْزَلْنَاهُ عَلَى نَبِيِّنَا وَاعِيَةٌ سَامِعَةٌ		İbn Mes'ûd ve İbn Kays [4].
13	نَفْخَةً وَاحِدَةً	Nasb ile, masdar:	Ebû's-Simâl.
	نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ	Ref' ile, nâib-i fâil:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 18/262; el-Bahr: 8/321.
2. en-Neşr: el-Hemzu'l-mufred; el-Budûr: 324.
3. el-Mesâhif: 309.
4. el-Mesâhif: 104, Kurtubî: 18/263.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
14	وَ حُمِّلَتِ ٱلْأَرْضُ	Tahmîl kökünden[1]:	İbn 'Âmir'den.
	وَ حُمِلَتِ ٱلْأَرْضُ	Haml'den edilgen:	Çoğunluk[2].
	فَدُكَّتَا	Tesniye:	Çoğunluk.
	فَدُكَّتْ	Tekil:	Übeyy ve Ebû's-Simâl[3].
18	لَا يَخْفَى مِنْكُمْ	Yâ ile:	Hamza, Kisâ'î.
	لَا تَخْفَى مِنْكُمْ	Tâ ile:	Ötekiler[4].
19,20	كِتَابِيَهْ إِنِّى	H sâkin, nakil yok:	Çoğunluk.
	كِتَابِيَهِ ٱنِّى	Hemzenin harekesini he'ye nakil:	Verş[5].
	كِتَابِيَ إِنِّى	Vasl halinde meftûh yâ ile, h'siz:	Übeyy, Mücâhid ve Ya'kûb[6].
20, 26	حِسَابِيَ فَهُوَ، حِسَابِيَ يَالَيْتَهَا	Vasl halinde h'nin hazfi:	Ya'kub.
	حِسَابِيَهْ فهو، حِسَابِيَهْ يَالَيْتَهَا	İki halde de h ile:	Ötekiler[7].

1. Mânâ şöyle gibidir: "وَ حَمَّلْتُ قُدْرَتَنَا ٱلْأَرْضَ وَ ٱلْجِبَالَ: Kudretimizi Arza ve dağlara yükledim".
2. Kurtubî: 18/265; el-Bahr: 8/322-323.
3. el-Mesâhif: 172.
4. Tebsıra: 707; en-Neşr: 2/389-390.
5. Verş'in çoğunluk gibi okunduğu da söylenir.
6. el-Mesâhif: 172, 284, 328; el-Bahr: 8/325; el-Budûr: 324.
7. en-Neşr: el-vakf alâ'l-mersûm; el-Budûr: 324.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
25,26	كِتَابِى وَ لَمْ	Vasl halinde h'nin hazfi:	Ya'kûb.
	كِتَابِيَهْ وَ لَمْ	H ile:	Çoğunluk [1].
28,29	مَالِى هَلَكَ	Vasl halinde h'nin hazfi:	Hamza, Yakûb.
	مَالِيَهْ هَلَكَ	İki halde de h ile:	Ötekiler [2].
29,30	سُلْطَانِى خُذُوهُ	Vasl halinde h'nin hazfi:	Hamza, Ya'kûb.
	سُلْطَانِيَهْ خُذُوهُ	İki halde de h ile:	Ötekiler [3].
37	اَلْخَاطِئُونَ	Hemze ile:	Çoğunluk.
	اَلْخَاطِيُونَ	Hemzenin yâ'ya dönüştürülmesiyle:	Bir kırâettir [4].
	اَلْخَاطُونَ	Hemzenin hazfiyle:	İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [5].
41,42:	قَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ، قَلِيلاً مَا يَذَّكَّرُونَ	Ğâib yâ'sı, idğâm sonucu ikinci zâl'in şeddesiyle:	İbn Keŝîr, Ya'kûb.

1. en-Neşr: el-vakf 'alâ'l-mersûm; el-Budûr: 324.
2. Vasl halinde h'yi okuyanların iki vechi vardır: H'nin, ikinci h'ye idğâmı ve ikisini izhâr vecihleri. İkisini de izhâr için birinci hâ üzerinde nefes almadan hafifçe durmak gerekir.
3. en-Neşr: el-Vakf alâ'l-mersûm; el-Budûr: 325.
4. Kurtubî: 18/273-274; el-Bahr: 8/327.
5. el-Mesâhif: 104.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	قَلِيلاً مَا تُؤْمِنُونَ، قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ	**Hitâb t'si ve zâl'in şeddesiyle:**	**Ötekiler** [1].
	قَلِيلاً مَا تُؤْمِنُونَ، قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ	**T ve hafif zâl ile:**	**Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.**
41	قَلِيلاً مَا يُيْمِنُونَ، قَلِيلاً مَا تَتَذَكَّرُونَ		**Übeyy** [2].
44	وَ لَوْ تَقَوَّلَ	**Tekavvul kökünden tekil, etken mâzî:**	**Çoğunluk.**
	وَ لَوْ تُقُوِّلَ	**Aynı kökten edilgen mâzî:**	**Bir kırâettir** [3].
	وَ لَوْ تَقُولُ	**Kavl'in muzâri'i:**	**Übey** [4].
	عَلَيْنَا		**Çoğunluk.**
	عَلَيْكَ		**Rebî' ibn Huseym** [5].

1. Tebsıra: 707; Kurtubî: 18/275; el-Bahr: 8/329; el-Budûr: 325.
2. el-Mesâhif: 172, 173.
3. Kurtubî: 18/275.
4. el-Mesâhif: 173.
5. el-Mesâhif: 309.

70/79 MEÂRİC SÛRESİ

Ma‘rec'in çoğulu olan me‘âric, merdivenler, çıkılacak yerler, yükselme dereceleri demektir. Üçüncü âyetinde Allah *"Yükselme dereceleri sâhibi"* diye tavsîf edildiğinden bu adı alan sûrede, Allah'ın söylenen azâbının mutlaka geleceği vurgulanır ve O'nun, kâinâttaki kudret işâretleri hatırlatılır, kıyâmette kâfirlerin feci durumlarına işâret edilir. İnanan ve inanmayan insanların belirgin vasıfları anlatılır.

Bütün âyetleri birbirine bağlıdır. Bundan dolayı hepsinin bir defada indiği söylenebilir. Mekke'de, Hâkka Sûresinden sonra inmiştir. 44 âyettir. Resmî sıralamada 70 nci, iniş sırasına göre 79 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍۙ ﴿١﴾ لِلْكَافِر۪ينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌۙ ﴿٢﴾ مِنَ اللّٰهِ
ذِي الْمَعَارِجِۜ ﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ
خَمْس۪ينَ اَلْفَ سَنَةٍۚ ﴿٤﴾ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَم۪يلًا ﴿٥﴾ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَع۪يدًاۙ
﴿٦﴾ وَنَرٰيهُ قَر۪يبًاۜ ﴿٧﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Bir soran, inecek azâbı sordu: 2- Kâfirler için; ki onu savacak yoktur. 3- Yükselme derecelerinin sâhibi Allah'tan. 4- Melekler ve Rûh, miktârı elli bin yıl süren bir gün içinde O'na çıkar. 5- Şimdi sen güzelce sabret. 6- Onlar onu uzak

görüyorlar. 7- Biz ise onu yakın görüyoruz.

Tefsîr:

1-3: Cumhûrun hemze ile "سَأَلَ" okuduğu kelimeyi, Nâfi', İbn 'Âmir hemzesiz olarak "سال" okumuştur. Hemze ile okunduğuna göre sûal'dendir. Bu, soru anlamına gelebileceği gibi duâ, istemek anlamına da gelir. Bundan dolayı bâ ile müte'addî olmuştur. Yani birisi, kâfirlerin başına gelecek azâbı istedi, demektir. Soru anlamına da gelebilir, bu takdirde "bâ", "ân" anlamında kullanılmıştır. "فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا" âyetinde olduğu gibi ki "Bunu bir bilene sor" demektir. İkinci okunuşa göre "سَالَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ": Bir akıcı, kâfirlerin başına, kimsenin önünde duramayacağı bir azâb seli akıttı" demektir. Üçüncü âyetteki "مِنْ" harfi cerri ya birinci âyetteki "وَاقِعٍ"a müteallıktir, yâhut da ikinci âyetin sonundaki "دافع"a müteallıktir. Birinci takdirde âyetlerin mânâsı şöyledir:

"Bir soran, kâfirler için, yükselme dereceleri sâhibi Allah tarafından inecek, kimsenin savamayacağı azâbın ne zaman geleceğini sordu." İkinci takdirde âyetlerin anlamı şöyle olur. "Bir soran, kâfirler için inecek, yükselme dereceleri sâhibi Allah'a karşı kimsenin savamayacağı azâbı sordu" demek olur [1].

1-7: Kâfirler, Kur'ân'da başlarına geleceği bildirilen azâbın ne zaman geleceğini sorup dururlardı. Alay için hemen azâbın gelmesini isterlerdi. Bu âyetlerin inişi sırasında da birisi böyle bir soru sormuş olabilir. Veya onların, daha önceki sözlerine işâret için sûreye böyle başlanmıştır. Onlar bu azâbın ne zaman geleceğini öğrenmek için değil; Kur'ân'ın tehdidiyle alay etmek, böyle bir şeyin hayâl ürünü olduğunu belirtmek için Hz. Peyğamber'e: "Hani bizi tehdidettiğin azâb ne zaman gelecek?" diyorlardı. Cenabı Hak böyle diyenlere cevâben o azâbın mutlaka kâfirlerin başlarına geleceğini, ma'recler (yukarı çıkma yerleri, merdivenleri, yüce mertebeler) sâhibi Allah'tan inecek o azâbı hiç kimsenin savamayacağını; Zâtının, derecelerinin yüksekliğini belirtmek için de meleklerin ve Rûh'un, ancak elli bin yıl kadar uzun olan bir günde O'nun huzuruna çıkabildiklerini; O'nun böylesine yüce olduğunu bildiriyor. Sonra Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben: *"Sen güzelce sabret, onların uzak gördüğü o azâbı biz yakın görüyoruz!"* buyuruyor.

Birkaç ay, birkaç yıl, kısa ömürlü insanlara göre uzun gelir. Fakat zaman üstü Allah'a göre milyonlarca yıl, bir lâhza gibidir. İnsanların uzak gördüğü şey Allah'a göre çok yakındır. O öylesine yücedir ki melekler ve Rûh,

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/121-122; Fethu'l-Kadîr: 5/288.

O'na varan yüksek dereceleri, insanların hesabiyle elli bin yıl kadar uzun olan bir günde aşarak O'nun huzuruna yükselirler. O sonsuz sayıda yıldızları ve galaksileri kucaklayan, uzay dediğimiz kâinâtın ve Arşın sâhibidir. İnsanlara göre elli bin yıl kadar süren yani en az beşyüz çağlık insan ömrü kadar uzun olan zaman süresi, Allah'a göre bir gündür, hattâ bir lâhzadır. Çünkü O, zaman üstüdür, zamanı O yaratmıştır. İnsanların uzun gördüğü birkaç yılın hiçbir değeri yoktur. Allah'ın söylediği azâb, bir süre sonra mutlaka vukubulacaktır.

Birkaç yıllık zaman insanlara uzak görünse de Allah'a göre çok yakındır. O acele etmez. Hikmetiyle herşeyi bir zamana bağlamıştır. Zamanı gelen şey gerçekleşir. O'nun sözü mutlaka yerine gelir, O sözünden caymaz. Bundan dolayı elçilikle görevlendirilmiş olup insanların alay ve itirazlariyle üzülen Hz. Muhammed(s.a.v.)e: biraz sabretmesi, pek yakında Allah'ın sözünün yerini bulacağı vurgulanmaktadır.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre meleklerle beraber çıkan Rûh, Cebrâîl'dir. Nahl ve Şu'arâ Sûrelerinde geçtiği üzre Cebrâîl, birkaç kez Rûh adıyle anılmıştır. Râzî bu konuda şöyle diyor:

"Yüce Allah Kur'ân'da, nerede korkutma amaciyle meleklerden söz etmiş ise onlardan ayrı olarak Rûhu anmıştır. Bu âyette ve *"O gün Ruh ve melekler sıra sıra dururlar..."* [1] âyetinde olduğu gibi. Bu da Rûhun, meleklerden daha değerli olduğunu gösterir. Burada bulunan diğer bir incelik de şudur:

"Yüce Allah, burada olduğu gibi çıkış sırasında önce melekleri, sonra Rûhu zikretti. Kıyâm sırasında ise önce Rûhu, sonra melekleri zikretti: *"O gün Rûh ve melekler sıra sıra dururlar"* âyetinde olduğu gibi. Bu da Rûhun, iniş derecesinde ilk, çıkış derecesinde son olmasını gerektirir. Bundan dolayı bazı keşif erbâbı demişlerdir ki: Rûh, Allah'ın celâline en yakın olan büyük bir nûrdur. Bunun iki tarafında melekî ruhlar mertebelerinin me'ârici (çıkış yerleri), kutsal nurların medârici (merdivenleri) vardır. Bunların miktarını Allah'tan başkası bilmez. Fakat kelâmcıların açık sözlerine göre *er-Rûh* Cebrâîl Aleyhisselâm'dır. Biz bu meseleyi, *"O gün Ruh ve melekler sıra sıra dururlar"* âyetinin tefsîrinde izâh ettik" [2].

"Elli bin yıl kadar süren gün" hakkında da çeşitli tefsîrler vardır. Kimine göre bu, tâ yedi kat göğün üstüne kadar olan mesâfedir. Kimine göre bugün, kıyâmet günüdür. Kimine göre bu süre, dünyâ süresidir. Kimine göre de bu bir farz ve takdirdir, şu demektir: Meleklerden başkaları, Allah'ın emrinin ulaştığı yerin en aşağısından, Allah'ın emrinin sonu olan yedi kat göğün

1. Nebe' Sûresi: 38.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/122-123.

üstüne çıkmağa kalksa, ancak elli bin yılda çıkar. İşte bu kadar uzun mesafeyi melekler, bir sâatte alırlar [1].

Bizim kanâatimize göre bu âyetteki ifade, Allah'ın ululuğunu, yüceliğini belirten temsîlî bir ifâdedir. İnsanlara uzun gelen zamanın, Allah'a göre kısa olduğunu, kâfirlerin uzak gördüğü azâb zamânının da Allah'a göre çok yakın olduğunu belirtmektedir.

Ma'rec'in çoğulu olan *me'âric* de çıkma yerleri, merdivenleri, asansörleri demektir. Râzî, bu kelimenin birkaç anlama geldiğini şöyle açıklıyor: "Kelbî'nin rivâyetine göre İbn 'Abbâs: "ذِى الْمَعَارِجِ: ذى السَّمٰوَاتِ (göklerin sâhibi) demektir" demiştir. Meleklerin çıktığı yerler olduğu için göklere me'âric denmiştir. Katâde'ye göre: " ذِى الْمَعَارِجِ: ذِى الْفَوَاضِلِ وَ النِّعَمِ " anlamınadır. Yani bol lûtuf ve nimet sâhibi, keremi bol demektir. Nimetleri derece derece insanlara ulaştığı için Allah böyle nitelendirilmiştir. Diğer bir tefsîre göre me'âric, Allah'ın, cennette sevdiklerine vereceği derecelerdir. Bana göre dördüncü bir anlam da vardır ki şudur: Göklerin yüksekliği, alçaklığı, büyüklüğü, küçüklüğü değişik olduğu için melekî ruhlar da kuvvetlilik, zayıflık, kemâl ve eksiklik, Tanrısal bilgi bakımından değişiktirler. Belki de Allah'ın nimet vermesinin nuru, rahmetinin feyzi, şu âleme o ruhlar vasıtasiyle gelir. İşte "مِنَ اللّٰهِ ذِى الْمَعَارِجِ: *ma'recler sâhibi Allah'tan*" deyimi, bu dünyâdan dileklerin çıkması ve o âlemden bu âleme rahmet eserlerinin inmesi için mas'adlar (merdivenler, asansörler) gibi olan o değişik güçteki ruhlara işârettir" [2].

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَٓاءُ كَالْمُهْلِ ۝٨ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ۝٩
وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ۝١٠ يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِى مِنْ عَذَابِ
يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ۝١١ وَصَاحِبَتِهِ وَاَخِيهِ ۝١٢ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِى تُـْٔوِيهِ ۝١٣
وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ۝١٤ كَلَّا اِنَّهَا لَظٰى ۝١٥ نَزَّاعَةً
لِلشَّوٰى ۝١٦ تَدْعُوا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى ۝١٧ وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ۝١٨ اِنَّ الْاِنْسَانَ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/123-124; et-Tefsîru'l-hadîs: 6/260.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/121-122.

خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾
إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ
حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ
﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ
مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ
الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَئِكَ فِي
جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

8- O gün gök erimiş maden gibi olur. 9- Dağlar, renkli yün gibi olur. 10- Dost dostun halini sormaz. 11- Birbirlerine gösterilirler (ama herkes kendi kaygısına düştüğünden başkasıyle ilgilenemez). *Suçlu ister ki o günün azâbından* (kurtulmak için) *fidye versin: Oğullarını, 12- Eşini ve kardeşini, 13- Kendisini barındıran, içinde yetiştiği tüm âilesini, 13- Ve yeryüzünde bulunanların hepsini* (versin) *de tek kendisini kurtarsın. 15- Hayır! o* (ateş) *alevlenen bir ateştir. 16- Derileri kavurur, soyar. 17-* (Kendine) *Çağırır: Sırtını dönüp gideni, 18-* (Mal) *toplayıp kasada yığanı. 19- Doğrusu insan hırslı* (ve huysuz) *yaratılmıştır. 20- Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır, 21- Kendisine hayır dokundu mu yardım etmez. 22- Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır.*

23- Onlar ki: Namazlarını sürekli kılarlar. 24- Onların mallarında belli bir hisse vardır: 25- Dilenciye ve yoksula. 26- Cezâ gününü tasdik ederler, 27- Rablerinin azâbından korkarlar. 28- Çünkü Rablerinin azâbına güven olmaz. 29- Irzlarını korurlar. 30- Yalnız eşlerine ya da ellerinin altında bulunan(câriyelerin)*e karşı* (korumazlar. Bundan ötürü de) *onlar kınanmazlar. 31- Ama kim bundan ötesini ararsa, onlar sınırı aşanlardır. 32- Emânetlerini ve ahidlerini gözetirler. 33- Şâhitliklerini yaparlar. 34- Namazlarını korurlar. 35- İşte onlar cennetlerde ağırlanırlar.*

Tefsîr:

8-18: O gün gök *mühl* (erimiş yağ tortusu gibi kara veya eritilmiş maden gibi türlü renkler veren bir eriyik) gibi eriyip akar. Dağlar, atılmış renkli yün gibi uçuşur, dost dosttan yardım istemez, yahut dost dostun halini sormaz. Korkudan herkes kendi canının kaygısına düşmüştür.

İbn Kesîr, "يَسْئَلُ"yü, yâ'nın zammiyle "يُسْئَلُ" okumuştur. O zaman âyet, hiçbir dosta, dostunun halinden sorulmaz, anlamına gelir. Yani orada herkesin durumu açıktır, birinin durumunu öğrenmek için onu tanıyan birinden sormağa, hakkında araştırma yapmağa gerek yoktur. Herkesin ne olduğu gayet açıktır. Birbirlerine gösterilirler, birbirlerini tanırlar ama kendi dertlerine düştükleri için birbirlerinin halini soramazlar: *"İşte o gün kişi kaçar: Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından. O gün onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır"* [1].

O günün azâbı öyle çetindir ki suçlu, dostunun halini sormak şöyle dursun, elinden gelse oğullarını, eşini ve kardeşini, mensubolduğu familyasını, hattâ yeryüzünde bulunan herkesi fidye verip kendi canını o azâptan kurtarmak ister. Ama hayır, başın derisini, yahut eli, ayağı kavurup soyan; imana sırt çeviren, dünyâda ebedî kalacakmış gibi mal toplayıp yığan kimseyi kendisine çağıran o halis alevden kurtulmak mümkün değildir.

19-35 nci âyetlerde insanın genel karakteri, mayası çizilmektedir: İnsanın, helû' (aceleci, tamahkâr, sabırsız, dayanıksız, çabuk usanan, mızıklanan), başına bir kötülük (hastalık, felâket) geldiği zaman sızlanan; bir iyiliğe, mala, servete, sağlığa, mevkie erişince de cimrilik edip başkalarına yardım etmeyen bir karakterde yaratıldığı, yani böyle bir karakter taşıdığı belirtilmektedir. el-Fasîh'in yazarı Ahmed ibn Yahyâ'ya *Helû'*un mânâsı sorulmuş, şöyle cevap vermiştir: "Allah onu kendisi tefsîr etmiştir. O'nun tefsîrin-

1. Abese Sûresi: 34-37.

den daha açık bir tefsîr olmaz. *"Ona kötülük dokununca cezû'* (sızlanan), *hayır dokununca menû*(engel olan)*dır"* âyetleri, helû'un tefsîridir" [1].

Şimdi bu âyetlerde Allah, bu karakterde olanları, daha doğrusu bu huyları kınamaktadır. Fakat insanların hepsi böyle değildir. Namazlarını sürekli kılan (Allah ile ilişkilerini sürdüren), mallarından isteyene ve yoksula belirli bir pay veren, âhirete inanıp Allah'ın azâbından korunan, kendi eşleri ve cariyelerinden başkasına karşı ırzlarını koruyan, emânete hiyânet etmeyen, sözlerini tutan, gördükleri olaylara doğru tanıklık eden kimseler, yukarıdakilerin tersine sağlam karakterli insanlardır. İşte onlar, âhiret bahçelerinde ağırlanacaklardır.

Bu âyetler insanın karakterini gösterir, Allah'ın insanı böyle yarattığı anlamına gelmez. Çünkü Allah bu huy ve karakter sâhiplerini kınamaktadır. Eğer kendisi insanı böyle bir karaktere zorlanmış yaratsa, kendi yaptığı işi kınamaz. Allah'ın kınadığı şeyler, insanın değiştirmesi, düzeltmesi mümkün olan şeylerdir. Kur'ân'ın açık âyetlerinden anlaşıldığı üzre Allah insanı hayra ve şerre (iyiye, kötüye) kabiliyetli yaratmıştır. İyiyi veya kötüyü seçmek insanın kendi elindedir. Ancak şu da var ki insanın yetiştiği çevre, âdet haline getirdiği davranışlar, insanda ya birinci grup âyetlerin belirttiği kötü, yâhut ikinci grup âyetlerin belirttiği iyi karakteri oluşturur. Özellikle imansızlık ve Allah'a güvenmemek, bağlanmamak insanda dengesiz bir karakter; Allah'a iman, güven ibâdet ise insanda iyi, sağlam bir karakter meydana getirir.

23 ncü âyette iyi karakterli insanlar: *"Namazlarına devam eden kimseler"* olarak nitelendirildikten sonra 34 ncü âyette: *"Namazlarını korurlar"* buyurulmaktadır. Bu bir tekrar değildir. Birincisi, namazı vakitlerinde kılmayı, hiç terk etmemeyi; ikincisi namazın şartlarına, erkânına riâyeti övmektedir. Yani o mü'minler, namazın güzel kılınmasına dikkat ederler, namazın kendisini korurlar, namazın ruhunun kaybolmamasına dikkat ederler, demektir. Namazı muhafaza, kişinin kendisini Allah'a vererek, O'na saygı ile, gönülden duyarak namaz kılmasıdır. Namazı muhafazanın böyle tekrar tekrar vurgulanması, namazın insan ruhu üzerindeki olumlu etkisini gösterir.

24-25 nci âyetlerde iyi karakterli insanların mallarında sâile yani isteyene, dilenciye ve yoksula verilecek belli miktardaki hak, zekâttır. Mekke devrinin ortalarında inmiş bulunan bu sûrede, iyi insanların mallarında yoksullara bir hisse ayrıldığının bildirilmesi, zekâtın Mekke devrinde farz kılındığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda İslâmın geldiği sıralardaki Arap toplumunda böyle bir sadakanın varlığını ve uygulandığını da gösterir. Demek ki o zaman merhametli insanlar, mallarından bir miktarını dilencilere, yok-

1. et-Teshîl: 4/147.

sullara verirlerdi. Ve bu, toplumda güzel, dinî bir davranış sayılırdı. Bu sadakanın adı zekât ve miktarı da belli idi ki Kur'ân bunun miktarından söz ediyor ama ne olduğunu söylemiyor. Çünkü miktar, zaten toplumda belli idi. Ancak Kur'ân bunu uygulayanları övüyor.

Kur'ân'ı incelediğimiz zaman görürüz ki toplumda bilinen, uygulanan iyi şeylerin isimlerini anar ve onların uygulanmasını teşvik veya emreder, kendilerini tanımlamaz. Salât, rükû', sücûd, zekât, hac böyledir. Ama abdest, gusül ve teyemmüm böyle değildir. Herhalde o zamanki toplumda namazdan önce abdest alma *(vudû')* ve cünüplükten yıkanma *(gusl)* yok idi. Onun için Kur'ân, abdest ve guslü emrederken abdestin nasıl alınacağını, guslün nasıl yapılacağını tarif etmektedir: *"Ey inananlar, namaza durmak istediğiniz zaman yıkayınız: yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi; meshediniz: başlarınızı ve aşıklara kadar ayaklarınızı. Eğer cünüp iseniz tam temizlenin. Hasta yahut yolcu iseniz, yahut biriniz tuvaletten gelmişse, ya da kadınlara dokunmuş ve su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve size olan nimetini tamamlamak istiyor ki şükredesiniz"* [1], *"Ey inananlar, sarhoş iken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz. Yoldan geçip gitme dışında cünüp iken de yıkanıncaya kadar* (namaza ve namaz kılınan mescitlere yaklaşmayın). *Eğer hasta yahut yolculukta iseniz, yâhut biriniz tuvaletten gelmişse, yâhut da kadınlara dokunmuş iseniz* (bu durumlarda) *su bulamadığınız takdirde temiz toprağa teyemmüm edin* (toprağı) *yüzlerinize ve ellerinize sürün. Kuşkusuz Allah, çok affeden, çok bağışlayandır"* [2].

Fakat Âlûsî, Ruhû'l-Me'ânî'de cünüplükten yıkanmanın da hac, sünnet gibi İbrâhîm dininden kalan bir eylem olduğunu söylüyor [3].

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾
أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا
يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ

1. Mâide Sûresi: 6.
2. Nisâ Sûresi: 43.
3. Rûhu'l-Me'ânî: 25/59.

خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا
يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى
نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي
كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

36- O nankörlere ne oluyor ki sana doğru koşuyorlar? 37- Sağdan, soldan ayrı gruplar halinde? 38- Onlardan her biri, nimet cennetine sokulacağını mı umuyor? 39- Hayır! Öyle şey yok! Biz onları bildikleri (o değersiz) *şeyden yarattık. 40- Yoo, doğuların ve batıların Rabbine yemîn ederim ki bizim gücümüz yeter: 41- Onları, kendilerinden daha hayırlı olanlarla değiştirmeğe. Bizim önümüze geçilemez* (bize engel olunamaz). *42- Bırak onları, kendilerine va'dedilen günlerine kavuşuncaya kadar dalsın, oynasınlar. 43- O gün kabirlerden hızlı hızlı çıkarlar. Onlar dikmelere koşar gibi koşarlar. 44- Gözleri düşük, yüzlerini alçaklık bürümüş bir durumda. İşte onlara va'dedilen gün, o gündür!*

Tefsîr:

36-38 nci âyetlerde nankörlerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)e doğru koşup gelmeleri, onun yanında grup grup oturup, ondan duyduklarını hayretle karşılayarak birbirleriyle konuşmaları kınanıyor. Bunlar samimi olsalardı, gelip bir arada topluca oturur, Kur'ân'ı edeple dinlerlerdi. Ama hem geliyorlar, hem de kendi aralarında grup grup oturup konuşuyorlar. Peygamber (s.a.v.) insanları Hakk'a davet için Kur'ân okurken onlar kendi aralarında konuşup meclisin sükûnet ve huzurunu bozuyorlar. Onlar bu halleriyle cennete gireceklerini mi umuyorlar? Hayır, Allah'ın Elçisine ve sözüne karşı saygısız davrananlar cennete giremezler. Bugün Peygamber'e alaylı gözlerle bakanlar, yarın âhirette utançlarından yüzlerini kaldırıp karşıya bakamazlar, gözleri önlerine düşer.

Müşrikler, Peygamber(s.a.v.)in çevresinde grup grup oturup onu dinler, fakat ciddiyetle dinlemez, söyledikleriyle alay ederlerdi. Ve birbirlerine: "Mu-

hammed'in dediği gibi eğer şunlar cennete girerse biz onlardan önce cennete gireriz'' derlerdi. İşte âyetlerde onların bu davranışları kınanmaktadır.

39-41 nci âyetlerde onları bildikleri şeyden, yani menî denen hakir suyun taşıdığı zayıf insan tohumlarından yaratan Allah'ın, onları giderip yerlerine onlardan hayırlı insanları da getirebileceği, buna engel olunamayacağı, doğuların ve batıların Rabbine yemîn edilerek vurgulanıyor. Doğular ve batılar Güneşin doğup battığı yerlerdir ki Dünyâ üzerinde her nokta, kâh doğu, kâh batı olmaktadır. Başka güneşler de düşünülürse doğular ve batılarla kâinâtta başka yıldızlardaki doğu ve batılara da işâret edildiği hatıra gelir.

Menî gibi değersiz bir damla sudan yaratılan insanın, böbürlenmeğe hakkı yoktur. Aslını düşünerek alçak gönüllü olması lâzımdır. *''Hayır, biz onları bildikleri şeyden yarattık''* âyetindeki maksat üç şekilde açıklanır: Bir tefsîre göre âyetten maksat, kibirlenenlerin davranışlarını reddetmek, insanın küçüklüğünü belirtmektir. İnsan bedeni başlangıçta pis bir nutfeden yaratılmıştır, sonunda da kirli bir cîfe olacaktır. Başı ve sonu böyle olan insanın böbürlenmeğe hakkı yoktur. İkinci bir tefsîre göre âyetin amacı, cennete girmeyi uman müşrikleri reddir. Âyette bütün insanların menîden yaratıldığı, yaratılış bakımından herkesin bir olduğu, ancak iyi amel ile cennete girileceği anlatılmaktadır. Üçüncü fikre göre de âyetin amacı, Allah'ın, ölüleri diriltmeğe kadir olduğunu belirtmektir. Zira insanı hakir bir sudan yaratan Allah, onu yeniden yaratmağa da kadirdir. *''O, dökülen menîden bir nutfe değil miydi?''* [1] âyetinde de bu husus belirtilmiştir [2].

41-44 ncü âyetlerde de Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî için: Bırak o müşrikler, kendilerine söylenen kıyâmet gününe kavuşuncaya kadar bâtıl düşüncelerine dalsın, eğlensinler. Kıyâmet gününde onlar hızla kabirlerden çıkar, dikilmiş putlara koşarcasına koşarlar. Dünyâda putlarına nasıl koşuyor idiyseler, âhirette de hesap yerine öyle koşarlar. Fakat orada gözleri öne düşüktür, dünyâdaki gibi kibirleri kalmamıştır. Utanç ve korkularından şimdi artık yukarıya değil, önlerine bakarlar. Yüzlerini alçaklık bürümüş, kendilerini üzüntü kaplamıştır. İşte onlara haber verilen kıyâmet günü, böyle bir gündür!

Me'âric Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Kâfirlerin uyarıldığı İlâhî azâb, mutlaka vukubulacaktır.

2. Allah'ın emriyle inecek azâb, çok yüksek mesafeden indiğinden kâfirlere uzun gelebilir. Allah o kadar yücelerdedir ki melekler ve Rûh, ancak elli bin yıl süren bir günde O'nun huzuruna çıkabilirler. İşte azâb, o çok

1. Kıyâmet Sûresi: 37.
2. et-Teshîl: 4/148.

yücelerdeki Rab tarafından indirileceğinden, bunun inmesi, kâfirlere uzun gelir. Oysa onlara uzun gelen süre, Allah'a göre çok kısadır.

4 ncü âyetin asıl esprisi Allah'ın, çok yücelerde olduğunu anlatmaktır. Ama bu, çok çapraşık biçimde tefsîr edilmiştir. Doğrusu, bu tefsîrlerin, âyetle bir ilgisi yoktur.

Kâfirlere ineceği bildirilen azâb, kıyâmet olayı değil, müşriklerin başına gelecek cezâdır. Bize göre âyette müşriklerin Bedir bozgununa işaret vardır.

3. O azâb indiği zaman gök erir, dağlar atılır. Herkes kendi kaygısına düşer, yakın dostlar dahi birbiriyle ilgilenemez (10).

Bu âyetler, deprem, felâket, savaş gibi korkunç anlarda herkesin kendi canının kaygısına düşmesini de tasvîr etmektedir. Tabii kıyâmet hali de bunların en korkuncudur.

4. O gün kâfir, Allah'ın azâbından kurtulamaz.

5. Cehennemi hak eden kâfirin ahlâkı şöyledir: Mal yığıp hayra vermez, darlıkta sızlanır, bollukta cimrileşir.

6. Ancak Allah'a ibâdet edenler böyle değildir. Onlar namazlarını sürekli kılarlar (boşlamazlar). Mallarından bir miktarını dilenci ve yoksula verirler. Âhireti doğrular, Rablerinden korkarlar. Nâmuslarını korurlar. Sözlerinde dururlar, emâneti korurlar. Doğru söyler ve doğru tanıklık ederler. İşte böyleleri cennete giderler (22-35).

7. Herkes değil, ancak Allah'a ve âhirete inanan, Allah'a ibâdet eden, iyi ahlâk sahibi insanlar cennete giderler (38-39).

8. Allah nânkörleri helâk edip onların yerine buyruğunu tutan bir topluluk getirmeğe kadirdir (41).

9. Allah'ın emrine boyun eğmeyenler, Yüce Dîvân'da perişan olurlar (43-44).

MEÂRİC SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	سَالَ سَيْلٌ	Sîn'den sonra elif:	'Âlî, İbn 'Abbâs, Zührî, Dahhâk vd.
	سَالَ سَائِلٌ	İkincide eliften sonra hemze:	Nâfi', İbn 'Âmir.
	سَالَ سَايِلٌ	İkincide hemzeyi y'ye dönüştürme:	İbn 'Âbbas'tan başka bir rivâyet.
	سَأَلَ سَائِلٌ	İlki meftûh hemze ile:	Çoğunluk [1].
	سَأَلَ سَاءِلٌ	İkinci hemzenin teshîliyle:	Hamza [2].
	سَالَ سَالٌ	Hemzenin hazfi:	Übeyy [3].
	لِلْكَافِرِينَ		Çoğunluk.
	عَلَى ٱلْكَافِرِينَ		Übeyy [4].

1. el-Mesâhif: 191, 207.
2. Übey dışında kari'lerin hepsi ikinci kelimedeki hemzeyi telaffuz etmiş, yalnız Hamza teshîl etmiştir. Tebsırah: 708; el-Bahr: 8/332.
3. el-Bahr: 8/332; el-Mesâhif: 104, 173.
4. el-Mesâhif: 173.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	الْمَعَارِج	R'den sonra y'siz:	Çoğunluk.
	الْمَعَارِيج	R'den sonra y ile:	İbn Mes'ûd [1].
4	يَعْرُجُ	Y ile, müzekker:	İbn Mes'ûd, Kisâ'î, A'meş vd.
	تَعْرُجُ	T ile, müennes:	Ötekiler [2].
10	وَلَا يُسْئَلُ	Madmûm y ile edilgen:	Ebû Ca'fer, Bezzî-'Âsım'dan.
	وَلَا يَسْئَلُ	Meftûh y ile:	Ötekiler [3].
11	يَوْمَئِذٍ	Meftûh mîm ile:	Nâfi', Kisâ'î.
	يَوْمِئِذٍ	Meksûr mîm ile:	Ötekiler [4].
13	تُووِيهِ	İki halde de hemzeyi vâva çevirme:	Ebû Ca'fer.
	تُووِيهِ	Yalnız vakıf halinde vâva çevirme:	Hamza.
	تُوِّيهِ	İki vâvı birbirine idğâm:	Hamza.
	تُؤْوِيهِ	Hemzeyi telâffuz ile:	Ötekiler [5].

---

1. el-Mesâhif: 104.
2. Tebsıra: 708; el-Bahr: 8/333; Kurtubî: 18/281; en-Neşr: 2/390. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir (29/72).
3. Câmi'u'l-beyân: 29/74; Kurtubî: 18/285; el-Bahr: 8/334; en-Neşr: 2/390; el-Budûr: 325. Taberî'ye göre doğrusu, meftûh y ile olandır.
4. en-Neşr: 2/289; el-Budûr: 325.
5. el-Budûr: 325.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	نَزَّاعَةً	Nasb ile:	Hafs.
	نَزَّاعَةٌ	Ref' ile:	Ötekiler [1].
17	مَنْ أَدْبَرَ وَ تَوَلَّى		Çoğunluk.
	مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى		İbn Mes'ûd.
	مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ وَ تَوَلَّى		Übeyy ve Rebî' ibn Huseym [2].
32	لِأَمَانَتِهِمْ	Tekil:	İbn Kesîr.
	لِأَمَانَاتِهِمْ	Çoğul:	Ötekiler [3].
33	بِشَهَادَاتِهِمْ	Dâl'dan sonra elif:	Sülemî, Ya'kub.
	بِشَهَادَتِهِمْ	Tekil:	Ötekiler [4].
36	فَمَالِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا		Çoğunluk.
	فَمَا لَهُمْ		İbn Mes'ûd [5].
38	أَنْ يَدْخُلَ	Meftûh yâ, madmûm hâ ile:	Hasan, Talha ibn Musarrif, A'rec ve Mufaddal-Âsım'-dan.

1. Tebsıra: 708; Kurtubî: 18/287; en-Neşr: 2/390. Taberî'ye göre bir îzâh yönü olsa da nasb ile okumak caiz değildir (29/75).
2. el-Mesâhif: 104, 309; Kurtubî: 18/292.
3. Kurtubî: 18/292; en-Neşr: 2/328; el-Budûr: 326.
4. Kurtubî: 18/292; el-Bahr: 8/335; en-Neşr: 2/391; el-Budûr: 326.
5. el-Mesâhif: 104.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنْ يُدْخَلَ	Madmûm yâ ile, edilgen:	Ötekiler [1].
	جَنَّةَ نَعِيمٍ	İzâfetle:	Çoğunluk.
	جَنَّةً نَعِيمًا	İkisi de nasb tenvinli:	Übeyy ve Îsâ Sekafî [2].
40	فَلَا أُقْسِمُ	Nefy lâ'sıyle:	Çoğunluk.
	فَلَأُقْسِمُ	Te'kîd lâmıyle:	Bir grup [3].
	الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ	İkisi de tekil:	Übeyy, İbn Huseym, 'Abdullâh ibn Müslim, İbn Muhaysın, Ebû Hayve, Cahderî ve Humeyd.
	الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ	İkisi de çoğul:	Ötekiler [4].
42	يَلْقَوْا	Meftûh y, sâkin lâm ile:	İbn Muhaysın, Mücâhid, Humeyd ve Ebû Ca'fer.

1. Kurtubî: 18/294. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâeti olan edilgen şeklidir (29/87).
2. el-Mesâhif: 173.
3. el-Bahr: 8/336.
4. el-Mesâhif: 173, 309; Kurtubî: 18/295; el-Bahr: 8/336.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	يُلَقُّوا	Madmûm y, meftûh lâm, sonra elif ile:	Ötekiler [1].
43	يُخْرَجُونَ	Madmûm yâ ile, edilgen:	Sülemî, Muğîre ve A'meş-'Âsım'dan.
	يَخْرُجُونَ	Meftûh yâ ile etken:	Ötekiler [2].
	نُصُبٍ	Nûn ve sâd'ın dammıyle:	Hasan, İbn 'Âmir ve Hafs.
	نُصْبٍ	Madmûm nûn, sâkin sâd:	'Amr ibn Meymûn, Ebû Recâ' ve başkaları.
	نَصْبٍ	Meftûh nûn, sâkin sâd ile:	Ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 284; Kurtubî: 18/296; el-Bahr: 8/336; en-Neşr: 2/370; el-Budûr: 326.
2. Kurtubî: 18/296.
3. Tebsıra: 708; Kurtubî: 18/296; en-Neşr: 2/391.

71/71 NÛH SÛRESİ

Hz. Nûh'un, elçi olarak gönderilişi ve kavmini Allah'a da'veti anlatıldığı için Nûh adını taşıyan bu sûre, tamamı yalnız bir peyğamberin da'vetine ayrılmış bulunan tek sûredir. Öteki sûrelerde çeşitli peyğamberlerin kıssaları anlatıldığı için kıssalar arasına açıklamalar, öğütler de girer. Yûsuf Sûresi de bir tek peyğamberin kıssasına münhasırdır. Fakat orada kıssanın bölümleri arasına ve bitiminden sonra öğütler girmiştir. Kıssanın bölümleri ve kahramanları çoktur. Fakat burada yalnız Nûh'un sözleri ve kavminin ona karşı tutumu yer almıştır.

Mekke'de, Nahl Sûresinden sonra inmiş olup 28 âyeti içermektedir. Resmî ve iniş sırasına göre 71 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ

١ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ٢ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَط۪يعُونِ

٣ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ

لَا يُؤَخَّرُۢ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْم۪ي لَيْلًا وَنَهَارًاۙ فَلَمْ يَزِدْهُمْ
دُعَٓاء۪ٓي اِلَّا فِرَارًا ﴿٥﴾ وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ
ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًاۚ ﴿٦﴾ ثُمَّ اِنّ۪ي
دَعَوْتُهُمْ جِهَارًاۙ ﴿٧﴾ ثُمَّ اِنّ۪ٓي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَارًاۙ ﴿٨﴾ فَقُلْتُ
اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّارًاۙ ﴿٩﴾ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ
مِدْرَارًاۙ ﴿١٠﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَن۪ينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ
اَنْهَارًاۜ ﴿١١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًاۚ ﴿١٢﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ﴿١٣﴾ اَلَمْ تَرَوْا
كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًاۙ ﴿١٤﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ ف۪يهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ
الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٥﴾ وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًاۙ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُع۪يدُكُمْ
ف۪يهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿١٧﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًاۙ ﴿١٨﴾ لِتَسْلُكُوا
مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿١٩﴾ قَالَ نُوحٌ رَبِّ اِنَّهُمْ عَصَوْن۪ي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ
مَالُهُ وَوَلَدُهُٓ اِلَّا خَسَارًاۚ ﴿٢٠﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًاۚ ﴿٢١﴾ وَقَالُوا
لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًاۙ ﴿٢٢﴾ وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًاۚ
﴿٢٣﴾ وَقَدْ اَضَلُّوا كَث۪يرًاۚ وَلَا تَزِدِ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَط۪يٓـَٔاتِهِمْ

أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ
رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ
يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ
وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ع

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Biz Nûh'u kavmine gönderdik: "Onlara acı bir azâb gelmezden önce kavmini uyar!" diye. 2- "Ey kavmim, dedi, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım." 3- "Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itâat edin." 4- "Ki Allah, günâhlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Zira Allah'ın süresi geldiği zaman ertelenmez. Bilen kişiler olsaydınız (bunu anlardınız)*." 5- "Rabbim, dedi, ben kavmimi gece gündüz da'vet ettim." 6- "Fakat benim da'vetim, onlara, kaçışlarını artırmaktan başka bir katkıda bulunmadı." 7- "Günâhlarını bağışlaman için onları* (sana) *ne kadar da'vet ettimse parmaklarını kulaklarına tıkadılar, örtülerini başlarına çektiler, direttiler, çok kibirlendiler." 8- "Sonra ben onları açıkça da'vet ettim," 9- "Sonra onlara açıktan söyledim, gizli gizli söyledim: 10- 'Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O çok bağışlayandır' dedim". 11- "*(Ondan mağfiret dileyin) *Ki üzerinize gökten bol yağmur göndersin." 12- "Ve size mallarla, oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin." 13- "Size ne oluyor ki Allah için saygı ummuyorsunuz* (Saygının yalnız Allah'a olacağını ummuyorsunuz, yahut: Allah'a saygıya önem vermiyorsunuz)*?" 14- "Oysa O sizi aşama aşama yarattı." 15- "Görmediniz mi Allah nasıl yedi göğü, birbiri üstünde tabaka tabaka yarattı?" 16- "Ve Ayı, bunların içinde bir nûr yaptı, Güneşi de bir lamba yaptı." 17- "Allah sizi, yerden bir bitki olarak bitirdi." K18- "Sonra yine oraya geri çevirecek ve tekrar çıkaracaktır." 19- "Allah size Yer'i bir sergi yaptı." 20- "Ki*

onda açılan geniş geniş yollarda gidesiniz." 21- Nûh: "Rabbim, dedi, onlar bana karşı geldiler de, malı ve çocuğu, kendisinin ziyânını artırmaktan başka işe yaramayan(şımarık, gururlu bir adam)*a uydular." 22- "Büyük büyük tuzaklar kurdular." 23- Dediler ki: "Tanrılarınızı bırakmayın: Ne Vedd'i, ne Suva'ı, ne de Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i bırakmayın." 24- "*(Böylece onlar) *Çok kimseyi yoldan çıkardılar. Sen de o zâlimlere, şaşkınlıktan başka bir şey artırma." 25- Hatâlarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular, kendilerine Allah'tan başka yardımcılar da bulamadılar. 26- Nûh dedi ki: "Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden tek kişi bırakma." 27- "Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını şaşırtırlar, ve sadece ahlâksız, nankör insanlar doğururlar". 28- "Rabbim, beni, babamı-anamı, inanarak evime gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla; zâlimlerin de sadece helâkini artır."*

Tefsîr:

1-4: Yüce Allah, Nûh'u, kavmini uyarmak için elçi olarak göndermiş, kavmine uyarıcı olarak gönderildiğini söyleyen Nûh, günâhlarının bağışlanması ve azâbın ertelenmesi, yani hemen bir azâba çarpılmamaları için Allah'a tapmalarını, O'ndan korkmalarını, kendisine de itâat etmelerini söylemiş, fakat kavmi onun sözünü dinlememiştir.

5-28: Nûh kavminin, kendisine karşı olumsuz davranışını yüce Allah'a arz ederek: Kavmini gece gündüz Allah yoluna çağırdığını, fakat kendisi çağırdıkça onların kulaklarını tıkayıp örtülerini başlarına çekerek hak yoldan uzaklaştıklarını; Allah'ın bağışlamasına, dünyâ ve âhiret nimetlerine ermek için Allah'a istiğfâr etmeleri gerektiğini söyledikçe Allah'ın nimetlerini hatırlayıp O'na saygı göstermeleri gerektiğini anlattıkça, kendi sözlerini dinlemeyip azgın zenginin sözüne uyduklarını; kendisine karşı türlü türlü tuzaklar kurduklarını; birbirlerine de, taptıkları putları, atalarının yolunu bırakmamalarını öğütlediklerini söyler ve yüce Allah'tan, düzelme umudu olmayan o sapıkları iyice şaşırtmasını, yeryüzünde o kâfirlerden bir tek kimse bırakmamasını; kendisini, babasını-anasını ve kendisine inananları bağışlamasını, zâlimleri de helâk etmesini niyaz eder. Du'âsı kabul edilir ve 25 nci âyette belirtildiği üzre o kavim, Tûfân ile boğulup gider.

Nûh'un sözü olmayan 25 nci âyet, Nûh kavminin, günâhları yüzünden boğulup ateşe sokulduklarını ve kendilerini kurtaran olmadığını vurgulamakta, onlar gibi davrananların da onların sonucuna uğrayacaklarını ima etmektedir.

"Biz Nûh'u kavmine gönderdik" âyetinden Nûh'un, yalnız kendi kavmine elçi olarak gönderildiği anlaşılır. Nûh yalnız kendi kavmine gönderildiğine

göre, kendisini dinlemeyenlere cezâ olarak verilen Tûfan'ın da kendi kavmine mahsus olması gerekir. Çünkü: *"Biz elçi göndermedikçe azâb edici değiliz"*[1] âyetinde buyurulduğu üzre Allah elçi gönderip uyarmadıkça bir kavmi helâk etmez.

Meşhur kavle göre Hz. Nûh, Irak'ta yaşamıştır. Bundan Tûfân'ın, Dünyânın her yanında değil, Irak bölgesinde vukubulmuş bir felâket olması lâzım gelir. Nitekim o bölgede bir tûfanın olduğu, kazılardan çıkan Gılgamış Destanından da anlaşılmıştır.

3-4 ncü âyetlerde: *"Allah'a tapın, O'ndan korkun, bana da itâat edin ki Allah günâhlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Zira Allah'ın belirlediği süre geldiği zaman ertelenmez"* buyurulmaktadır. Bunun anlamı şudur: Eğer Allah'a kulluk eder, O'ndan korkar ve bana itâat ederseniz, O sizi helâk etmez, belirlediği süreye kadar yaşatır. Allah'ın sizin için belirlediği süre gelince ertelenmez. Kimse ömründen fazla yaşayamaz. Fakat Allah'a ortak koşar, isyân ederseniz, Allah sizi hemen cezalandırıp helâk eder.

İnsan hemen helâk edilse de yine eceli kadar yaşamış olur, bir süre hayâtta bırakılsa da yine ömrü kadar yaşamış olur. İnsanın ömrü artmaz, eksilmez. Ancak ömrün ne kadar olduğu bilinmez.

Âyette genel bir sosyolojik kanun ifâde edilmektedir. O da Allah'ın, isyan edenleri cezalandıracağı, isyan etmeyenleri cezalandırmayıp bir süre mutluluk içinde yaşatacağıdır. Âsîler, Allah'ın hışmına uğrayıp helâk olurlar. Allah'a kulluk ve itâat edenler, bir süre daha yaşatılırlar. Bu, Allah'ın, insan topluluklarına koyduğu genel yasadır. Sağlık kurallarına riâyet etmeyen, mikroplara maruz kalan, hastalığa yakalanıp ölür. Ama sağlığını koruyan kimse bir süre daha yaşar. Fakat herhangi bir sebeple helâk olan, bir kazâ veya felâketle ölen de, normal ölümle ölen de kendisine belirlenen ömür kadar yaşamış ve ölmüştür.

Zemahşerî, bu âyeti şöyle açıklamaktadır: Meselâ Allah, Nûh kavmi inanırsa onları bin yıl yaşatacak, küfürde kalırlarsa dokuzyüz senede öldürecek diye hükmetmiştir (ezelî karar budur). İşte onlara denmiştir ki: Allah'a inanın ki Allah sizi, belirlediği uzun ömrün sonuna kadar ertelesin —ki bu ömür bin yıldır—. Sonra da uzun ömür dolunca mutlaka öleceklerini, kimsenin ölümden kurtulamayacağını bildirmiştir[2]. Fakat gerek ertelenmeleri, gerek derhal helâk edilmeleri, yine Allah'ın kaderiyledir ve her ne suretle olursa olsun insan, kendi ömrünü yaşayıp, ecelini yani yaşama süresini doldurmuş ve ölmüştür. Gerçeği Allah bilir.

1. İsrâ Sûresi: 15. 2. Keşşâf: 4/161; Mefâtîhu'l-ğayb: 50/135.

13- "مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا" âyetine üç mânâ verilmiştir: Birine göre: *"Neden siz, Allah'a bir azamet görmüyorsunuz, Allah'ın büyüklüğüne hiç önem vermiyorsunuz?"* demektir. Diğerine göre: *"Neden siz, Allah'a lâyiki vechile saygı göstermiyorsunuz?"* demektir. Başka bir tefsîre göre de *vakâr* ta'ât anlamınadır: *"Neden siz, Allah'a tâat ve ibâdet edileceğini ummuyorsunuz?"* demektir. Taberî'nin tercih ettiği tefsîre göre de *recâ'* inkâr ile beraber kullanılırsa *havf* (korku) anlamına gelir. Âyetin anlamı: *"Neden siz, Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz?"* şeklindedir [1].

14 ncü âyet, Allah'ın, insanı aşama aşama yarattığını ifade ediyor. Bu âyette ana rahmine bir nutfe olarak bırakılan insanın, bölünüp çoğalarak 'alâka, bir çiğnem et haline gelmesine, sonra kemik dokularının teşekkülüne ve oluşan kemiklere et giydirilmesi, sonra ruhun üflenerek insana bilincin verilmesi aşamalarına işaret olduğu gibi, tâ ilk insanın yaratılışında geçirdiği aşamalara da işaret vardır. Özellikle 17 nci âyet, tekâmül aşamalarının ilkine işâret etmektedir. Yeryüzündeki maddî hayâtın ilk belirtisi bitkidir. Bitkilerden sonra hayvanlar ve en sonunda da insanlar yaratılmıştır. İnsanın menşeine, çeşitli yerlerde işâret eden Kur'ân, bu yaratmanın bir tekâmüle tâbi kılındığını gösterir. Ancak insan, herhangi bir hayvandan değil, kendi kökeninden tekâmül ettirilmiştir. Bu tekâmülün ayrıntılarını ancak Allah bilir.

İlk bakışta eskilere âit bir öykü gibi gelen bu kıssa, aslında Hz. Muhammed(s.a.v.)in toplumuyla yakından ilgilidir ve Arapların, Hz. Muhammed'e karşı tutumlarını yansıtmaktadır. Çünkü onlar da Nûh kavminin Nûh'a yaptıklarını, aynen Hz. Muhammed'e yapmakta idiler. Hz. Muhammed (s.a.v.) onları ne kadar Allah'tan korkmaya, şirki bırakıp yalnız Allah'a tapınağa yöneltmiş, bu konuda çeşitli öğütler vermiş ise onlar ona kulaklarını tıkamışlar: *"Senin sözlerine karşı gönüllerimiz kapalıdır, kulaklarımız sağırdır, seninle bizim aramızda perde vardır, seni anlamayız, dinlemeyiz, sana itâat etmez ve seni peyğamber olarak görmeyiz"* demişler; malı, çocukları, adamları çok olan küfür liderlerinin sözlerine uymuşlardır. O küfür liderleri de onlara hep atalarından tevârüs ettikleri batıl yoldan ayrılmamayı, geleneklerini bırakmamayı öğütleyerek toplumun çoğunluğunun, doğru yola girmesine engel olmuşlardır.

23 ncü âyette anılan, Nûh kavmine âit putlar, aslında Arapların putları idi. Bu isimler, Fushâ Arapçadan önceki devirden kalmış isimler de olsa, yine *Yeğûŝ*'un, yardım anlamına gelen *ğavŝ, ğayŝ* ve *iğâŝe; Ye'ûk*'un, engellemek anlamındaki *i'âka* ve *ta'vîk; Suvâ*'ın, zaman anlamına gelen *sev'* ve *suvâ'* ile zenginlik, kudret anlamına gelen *se'ah; Vedd*'in de sevgi anlamındaki *meveddeh* ile ilgisi açıktır. *Nesr* ise kartal demektir.

1. Câmi'u'l-beyân: 29/94-95.

Bu isimlerin. Hz. Peyğamber devrindeki bazı Arap kabilelerinin putları olduğu hakkında rivâyetler vardır: İbn 'Abbâs ve Katâde'ye dayanan rivâyetlere göre bu putlar, Nûh kavminden Araplara geçmişti.

Vedd: Dûmetu'l-Cendel'deki Kelb kabilesinin bir koluna âit idi. *Suvâ'* da Riyât'ta Hüzeyl kabilesinin; *Yeğûŝ* Seba ülkesindeki Curf'ta oturan Murâd kabilesinin Ğutayf Oğulları koluna; *Ye'ûk,* Belha'daki Hemdân kabilesine; *Nesr* de Himyer kabilesinin Ẑû'l-Kilâ' koluna âit idi. Nûh kavminin taptığı bu putlara, daha sonra Araplar tarafından da tanrı olarak tapılmıştır [1]. Bu adlar, aslında sâlih kişilerin adları idi. Bu insanlar ölünce, kendilerine tabi olan adamları: "Bunların heykellerini yaparsak, bunları görüp hatırladıkça ibâdete karşı şevkimiz artar" dediler. O heykelleri yapan nesil ölüp, onların yerine başka kuşaklar gelince İblîs onlara: "Sizin atalarınız bunlara tapar, bunlar yüzü hürmetine kendilerine yağmur yağdırılırdı" dedi. Yeni gelen kuşaklar da bu putlara tapmağa başladılar [2].

Muhammed 'İzzet Derveze'ye göre Hüzeyl kabilesinin Yenbu'da, Riyât denilen yerde Suvâ' adlı, kadın biçiminde bir putu vardı. Bir rivâyete göre de Suvâ', Hemdanlıların, bir rivâyete göre Ẑû'l-Kilâ' boyunun putu idi. Belki de bu kabilelerin hepsinin Suvâ' adlı bir putu vardı. Yemen'de Mizhec ve Cureş halkının da Yeğûŝ adında, aslan biçiminde bir putu vardı. İnanca göre bu put, Suvâ'ın oğlu idi. Hemdân, Havlân, ve bağımlılarının da Ye'ûk adlı, at biçiminde bir putu vardı. Himyerlilerin de Nesr adlı, kuş şeklinde bir putları vardı. Kelb oğullarının da Vedd adlı, erkek biçiminde bir putları mevcut idi. Câhiliyye devrinde 'Abd-i Vedd, 'Abd-i Yeğûs gibi isimler de kullanılırdı. "Herhalde Hz. Peyğamber devrinde ve ondan biraz önce Araplar, bu isimlerin, Nûh kavmine âit putlar olduğuna inanmış ve bunları benimsemişler, belki de bu adları Arapçalaştırarak kendi tanrılarına takmışlardı. Bu, henüz Arapçanın fushâ hâline gelmediği zamanlara rastlar" [3].

Muhammed 'İzzet Derveze'nin işâret etmediği bir noktaya da işâret etmek yerinde olur: Nûh kavmi, Gılgamış Destanı hakkındaki tarihî verilere göre Irak'ta yaşamıştır. Irak Arap Yarımadasının kuzeydoğusunda bulunmaktadır. O kavmin tanrılarının, aynı adlarla Arap Yarımadasının içlerine sokulması gayet doğaldır. Bu bakımdan vaktiyle Nuh kavmine âit bu putların, oradan Araplara geçmiş olması, târih mantığına aykırı düşmez.

Bütün bunlar bu âyetlerde anlatılan toplum yapısının, Hz. Muhammed(s.a.v.)in yaşadığı toplum yapısına uyduğunu gösterir. Daha önceki kıssalar

1. Câmi'u'l-beyân: 29/99; Keşşâf: 4/164; et-Tâc: 4/274.
2. Câmi'u'l-beyân: 29/99; et-Tâc: 4/274; Mefâtîhu'l-ğayb: 30/144.
3. et-Tefsîru'l-hadîŝ: 6/122-123.

münâsebetiyle söylediğimiz gibi Arapların, Hz. Peyğamber'e karşı davranışları, bir kıssa şeklinde gösterilerek, onlara Hz. muhammed'e karşı yaptıkları kötülükleri bırakmaları, aksi takdirde bir gün başlarına inecek İlâhî azâb ile helâk edilecekleri anlatılmaktadır.

25 nci âyette Nûh kavminin, günâhlarından dolayı boğulup ateşe sokulduğu bildirilmektedir. Bu âyet, insan öldükten sonra da rûhunun yaşadığını, kabir devri veya berzah denen, ölümden kıyâmete kadar olan sürede nimet veya azâb göreceğini ifâde eder. Zira Nûh kavmi boğulup öldükten sonra ateşe sokulan, onların cesetleri değil, rûhlarıdır. Rûhun çıktığı ceset, ateşe sokulmakla acı duymaz. Acı duyacak olan rûhtur. Demek ki ölüm yok olmak değil, ten kafesinden can kuşunun uçup ruhlar âlemindeki makamına: ya cennet nimetlerine veya cehennem azâbına gitmesidir. Bu konuda daha geniş bilgi için: İnsan ve İnsan Üstü adlı eserimize, ayrıca Âl-i 'İmrân Sûresinin 185 nci âyetinin tefsîrine bakılabilir (2/153).

Nûh Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah'tan başka tanrı yoktur. Günâhları bağışlayacak, tevbe etmeyen suçluları cezalandıracak O'dur. Allah, tevbe edenleri bağışlar, bir süre dünyada yaşatır (3).

2. Elçilerin ilki olan Nûh, kavmini yalnız Allah'a tapınağa çağırmış, fakat çeşitli putlara tapmaya alışmış olan kavmi, tevhîdi kabul etmeyip şirk dininde ısrar etmişler, bu yüzden Tûfân ile boğulmuşlardır.

Bu sûrede vurgulanan temel konu şirkte ısrar edenlerin, sonunda herhangi bir felâketle helâk edilecekleri, peyğamberin çağrısını kabul edip tevhîd dinine girenlerin de kurtulup zafere ulaşacaklarıdır.

3. Suçluları cezâlandırmanın bir zamanı vardır. Zamanı gelince Allah'ın cezâsı ertelenmez (4).

4. Îmân ve şükrün özü olan sâlih amel, nimetin bollaşmasına, refaha sebebolur. Çünkü öyle kullara yüce Allah bol yağmur verir, sular akar, ürün bol olur. *"Rabbinizden mağfiret dileyin, O çok bağışlayandır. Mağfiret dileyin ki üzerinize gökten bol yağmur göndersin ve size mallarla, oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin"* (10-12).

Şükrün, ni'metin artmasına sebebolacağı, İbrâhîm Sûresinin 7 nci âyetinde de vurgulanmıştır: *"Şükrederseniz, size* (ni'metimi) *artırırım; ama nânkörlük ederseniz, muhakkak ki azâbım çetindir!"*

5. Allah, insanı aşama aşama yaratmıştır (14). Bu, ilk insanın yaratılışındaki evrelere işaret olabileceği gibi, genel olarak insanın, anne karnındaki evrelerine de işaret olabilir. İkinci ihtimal daha güçlüdür. Bu konuda Hac (5) ve Mü'minûn (12-14) ncü âyetlerin tefsîrine bakınız.

Ancak 17 nci âyetteki: *"Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi"* ifadesinde herhalde spermi yapan gıdalara işâret vardır. Çünkü sperm, yenilen bitkisel ve hayvansal gıdalardan oluşur. Hayvansal gıdaların temeli de bitkilerdir. Bundan dolayı gerek insanın, gerek öteki canlıların bedeninin ilk kaynağı bitkilerdir.

6. İnsanı temelde topraktan, çeşitli aşamalardan (bitki-sperm-insan) aşamalarından geçirerek yaratan Allah, ölümle tekrar toprağa döndürür; ama aynı olguyu tekrarlar. Dikkat edilirse burada hitâbedilen insanlar, inanan insanlar değil, Hz. Nûh'un hitâbettiği, irşâda çalıştığı müşrik insanlardır. İşte onlara hitâben: *"Sonra sizi tekrar toprağa döndürüyor ve bir kez daha ondan çıkarıyor"* (18) buyuruluyor. Müşrik, suçlu insanın, cezâsını çekip olgunlaşmak üzere yeniden topraktan çıkarılıp yaratılacağı belirtiliyor.

Bu anlatımda iki ihtimal vardır: İnsan, kıyâmette, yeniden bedene sokulup topraktan çıkarılacaktır. Müfessirlerin büyük çoğunluğunun kanâatine göre haşr şu toprak üzerinde olacaktır. Bu takdirde âyette bedenden ayrılan insan ruhunun, yeniden bedene sokulup, haşrın olacağı bu dünyâya yeniden getirileceği anlatılmıştır. Bu ikinci anlamı güçlendiren birkaç âyet vardır ki bunları yerinde izah etmiştik. Vâkı'a Sûresinin: *"Aranızda ölümü takdîr eden biziz. Bizim önümüze geçilmez.* (Size ölümü takdîr ettik) *Ki sizi benzerlerinizle değiştirelim ve sizi bilmediğiniz bir biçimde yeniden yapalım"* (60-61) âyetlerinin tefsîrine ve prensipler kısmında bunlar üzerinde yaptığımız îzâha bakılabilir.

Yahut âyette şu anlam olabilir: Toprağa karışan insan bedeni topraktan çözülür, toprağı besleyen gübre olur. Sonra bitkilere hayât verir. Yeniden bitkiler, insan bedeninde sperm haline gelir. Sperm rahme düşer, aradan uzun süre geçtikten sonra tekrar insan olur.

Ama böyle yaratılan, insanın bedenidir. Anne karnında bedene ruh üflenir ki bunun mâhiyetini bilemeyiz.

7. İnsanların düşünceleri farklı, yolları farklıdır. Kimi Hakk'a inanır, Hak yolunda gider; kimi Hak'tan sapar, şirke dalar. Kimi de hiç inanmaz (19-20).

8. İnananlar, kendilerine verilen malı ve evlâdı Allah'ın nimeti bilerek O'nu verene şükrederler. Ni'met onların saâdetini artırır. Ama imansızlar, mal ve çocuklarına, mevkilerine güvenerek iyice şımarır ve azarlar. Ni'met, onların da ziyanını artırır (21).

9. Herhangi bir peyğamberin yolunda giden, öteki peyğamberleri de reddetmemek şartıyle saâdete erer (28).

10. Burada bizce çok önemli bir husus da Hz. Nûh'un, Allah'a şirk koşan bir kavme elçi yapılmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre ilk vahy alan ve şerîat

getiren Resûl (elçi) Nûh'tur. Nûh elçi olarak görevlendirildiği zaman kavmi müşrik idiler. Nûh'tan önce de insanları tevhîde çağıran şerîat sahibi bir peyğamber bulunmadığına göre demek ki şirk dini, sanıldığı gibi tevhîdden sapmadan doğmamış, tersine, insanlar içindeki tapınma ihtiyacını gidermek üzre yaratıcı ararken ruhsal güç vehmettikleri çeşitli varlıklara tapmağa başlamışlar, ama gerçek yaratıcıyı bulamamışlardır. Sonra yüce Allah, artık çoğalmış olan insanları şirkten kurtarıp tevhîde getirmek üzre, ilk elçisi olan Nûh'u görevlendirmiştir. İnsanları tehvîde ilk çağıran elçi, Nûh'tur.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in peyğamberlik görevi yaptığından, yahut insanları tevhîde çağırdığında hiç söz edilmez. Ancak onun, ilk insan olduğu anlatılır. Kur'ân-ı Kerîm, vahy alan ilk elçi olarak Hz. Nûh'u anar: *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik..."* (Nisâ Sûresi: 163).

Sûrede açıkça belirtildiği üzre Nûh geldiği zaman kavmi putlara tapıyor idi. Ondan önce bir peyğamber olmadığına göre, demek ki insanlar, o zamana dek müşrik (putperest) idiler. Buna göre insanlık tarihinde ilk din tevhîd dini değil, paganizm olur. Paganizm şeklinde başlayan dîn, Allah tarafından görevlendirilen elçilerle tevhîd yoluna çekilmiştir. Ama peyğamberlerin ardından tekrar şirk filiz vermeğe başlamıştır. Şirk tevhîdi bastırdıkça Allah, elçiler, uyarıcılar göndermiştir. Tâ Hz. Muhammed(s.a.v.)e kadar. Onunla tevhîd dini doruğuna çıkarılmıştır. Ondan sonra peyğamber gelmeyecektir ama şirki bastırmak üzre Hak da'vetçileri kıyâmete dek gelmeğe devam edeceklerdir.

NÛH SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ		Çoğunluk.
	أَنْذِرْ قَوْمَكَ	(أَنْ)siz:	İbn Mes'ûd ve İbn Huseym[1].
3	وَ أَطِيعُونِى	Yâ ile:	Ya'kûb.
	وَ أَطِيعُونِ	Yâ'nın hazfiyle:	Ötekiler[2].
4	وَ يُوَخِّرْكُمْ...لاَ يُوَخَّر	Hemzenin vâva dönüştürülmesiyle:	Verş ve Ebû Ca'fer[3].
	وَ يُؤَخِّرْكُمْ...لاَ يُؤَخَّر	Hemze ile:	Ötekiler[4].
5	دُعَائِى إِلاَّ	Yâ'nın sükûnuyla:	Kûfeliler.
	دُعَائِىَ إِلاَّ	Yâ'nın fethiyle:	Ötekiler[5].

1. el-Mesâhif: 105, 309; Kurtubî: 18/298.
2. en-Neşr: 2/391; el-Budûr: 326.
3. Vakıf halinde Hamza da öyle.
4. el-Budûr: 326.
5. Kurtubî: 18/300; el-Budûr: 326.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	لِتَغْفِرَ لَهُمْ		Çoğunluk.
	لِيَغْفِرَ لَهُمْ ذُنُوبَهُمْ		İbn Mes'ûd [1].
9	إِنِّيَ	İzâfet yâ'sının fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	إِنِّي	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [2].
	طِبَاقًا	Nasb ile:	Çoğunluk.
	طِبَاقٍ	Cerr ile:	İbn Ebî 'Able ve İbn Huseym [3].
	طَرَائِقَ		Übeyy [4].
16	فِيهُنَّ	H'nin dammıyle:	Ya'kûb. Sükût h'si üzerinde vakfetmiştir.
	فِيهِنَّ	H'nin kesriyle:	Ötekiler [5].
21	وَوُلْدُهُ	İkinci vâv madmûm, lâm sâkin [6] :	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Hamza, Kis'âî, Halef.

1. el-Mesâhif: 105.
2. el-Budûr: 326.
3. el-Mesâhif: 105, 309.
4. el-Mesâhif: 173.
5. el-Budûr: 326.
6. Veled'in çoğulu.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ وَلَدُهُ	Vâv ve lâm'ın fethiyle:	Ötekiler [1].
22	كُبَّارًا	Şeddeli bâ ile mübâlağa:	Çoğunluk.
	كُبَارًا	Şeddesiz bâ ile:	İbn Muhaysın, Humeyd ve Mücâhid [2].
23	وُدًّا	Vâv'ın dammıyle:	Nâfi'.
	وَدًّا	Vâv'ın fethiyle:	Ötekiler [3].
23	وَلَا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ	Tenvînsiz:	Çoğunluk.
	وَلَا يَغُوثًا وَ يَعُوقًا	Tenvinli:	İbn Mes'ûd, Eşheb, İbn Huseym [4].
25	خَطَايَاهُمْ	Tâ ve yâ'dan sonra birer elif:	Ebû 'Amr.
	خَطِيئَاتِهِمْ	Tâ'dan sonra yâ, sonra hemze-elif:	Ötekiler [5].

1. en-Neşr: 2/391; el-Bahr: 8/341; Kurtubî: 18/306; el-Budûr: 326.
2. Kurtubî: 18/307; el-Bahr: 8/341.
3. Tebsıra: 709; Kurtubî: 18/309; el-Budûr: 327.
4. el-Mesâhif: 105, 309, 328; el-Bahr: 8/342.
5. Tebsıra: 709; Kurtubî: 18/310-311; en-Neşr: 2/391; el-Budûr: 327.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	خَطِيَّاتِهِمْ	Hemzenin yâ'ya kalbiyle idğâm:	İbn Mes'ûd'dan rivâyet [1].
	خَطِيئَتِهِمْ	Tekil:	Cahderî'den rivâyet, 'Amr ibn 'Ubeyd, A'meş, Ebû Hayve ve Eşheb Ukaylî [2].
	خَطِيئَتِهِمْ مَا أُغْرِقُوا	(ما) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd [3].
27	إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا		Çoğunluk.
	رَبَّنَا إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُطْغُوا		İbn Mes'ûd [4].
28	لِوَالِدَيَّ		Çoğunluk.
	لِوَلَدَيَّ	Vâv'dan sonra elifsiz:	İbn Mes'ûd.
	وَ لِوَلَدِ آدَمَ وَ حَوَّاءَ		Übeyy [5].
38	وَ لِوَالِدِى	Meksûr dâl ve sâkin yâ; tekil:	Sâ'îd ibn Cübeyr.

1. el-Mesâhif: 105, 309.
2. Kurtubî: 18/311.
3. el-Mesâhif: 105; el-Bahr: 8/343.
4. el-Mesâhif: 105.
5. el-Mesâhif: 105, 173.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ لِوَالِدَىَّ	Meftûh dâl, şeddeli yâ ile, tesniye:	Ötekiler [1].
	وَ لِوَلَدَىَّ	Vâv'dan sonra elifsiz, yine tesniye [2]:	el-Hüseyn ibn 'Alî, Yahyâ ibn Ya'mer, Nehâ'î, Zührî ve Zeyd ibn 'Alî [3].
	بَيْتِىَ	Yâ'nın fethiyle:	Hişâm, Hafs.
	بَيْتِى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler [4].

1. Kurtubî: 18/314; el-Bahr: 8/343.
2. Sâm ve Hâm'ı kasdediyor.
3. el-Mesâhif: 309; el-Bahr: 8/343.
4. Tebsıra: 710; en-Neşr: 2/391; el-Budûr: 327.

72/40 CİN SÛRESİ

Bazı cinlerin Kur'ân dinleyip hidâyete geldikleri anlatıldığı için bu adı alan sûre, yalnız insanların değil, ruhsâl varlıkların dahi Kur'ân'a tâbi olduklarını anlatarak Peyğamber(s.a.v.)e moral vermektedir. Sûre iki bölüme ayrılır:

Birinci bölümde cinlerin davranışları, kulak hırsızlığı yapmaları, yakıcı ışınlarla kovulmaları, bazı ğayb haberlerine vakıf olmaları, müslümanlarının ve kâfirlerinin bulunduğu gibi cinlere özgü haberler kendi ağızlarından anlatılır. İkinci bölümde yüce Allah, tevhîd esaslarını, peyğamberlik, şefâ'at ve vahy hakkındaki hükümlerini anlatır. Üslûbundan sûrenin bir defada veya bölümlerinin birbiri ardınca indiği anlaşılır.

Mekke'de, Peyğamber (s.a.v.) Tâif'ten döndükten sonra inmiştir. İnişi A'râf Sûresinden sonradır. 28 âyettir. Resmî sıralamada 72 nci, iniş sırasına göre 40 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُٓوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَباًۙ ﴿١﴾
يَهْد۪ٓي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِه۪ۜ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَداًۙ ﴿٢﴾ وَاَنَّهُ تَعَالٰى جَدُّ
رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَداًۙ ﴿٣﴾ وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَف۪يهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطاًۙ
﴿٤﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِباًۙ ﴿٥﴾ وَاَنَّهُ كَانَ
رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقاًۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا

ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا ﴿٧﴾ وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا
مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ﴿٨﴾ وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ
فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا ﴿٩﴾ وَاَنَّا لَا نَدْرٖٓي اَشَرٌّ اُرٖيدَ بِمَنْ
فِي الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾ وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا
دُونَ ذٰلِكَ كُنَّا طَرَٓائِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ
وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾ وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِهٖ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهٖ
فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾ وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ
فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ
حَطَبًا ﴿١٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân) *dinleyip şöyle dedikleri bana vahyolundu: "Biz hârikulâde güzel bir Kur'ân dinledik. 2- Doğru yola iletiyor. Ona inandık. Artık Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayacağız. 3- Doğrusu Rabbimizin şânı yücedir. O, eş ve çocuk edinmemiştir. 4- Meğer bizim beyinsiz, Allah hakkında saçma şeyler söylüyormuş. 5- Biz insanların ve cinlerin Allah'a karşı yalan söylemeyeceklerini sanmıştık* (onun için o beyinsizin sözüne uymuştuk). *6- Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı da onların şımarıklığını artırırlardı. 7- Onlar da sizin sandığınız gibi Allah'ın, hiç kimseyi diriltmeyeceğini*

sanmışlardı. 8- Biz göğe dokunduk, onu kuvvetli bekçilerle ve ışınlarla doldurulmuş bulduk. 9- Ve biz onun dinlemeğe mahsus olan oturma yerlerinde oturur(ğayb haberlerini dinlemeğe çalışır)*dık. Artık şimdi kim dinlemek istese, kendisini gözetleyen bir ışın bulur. 10- Bilmiyoruz,* (bununla) *yeryüzündekilere kötülük mü* (yapılmak) *istendi, yoksa Rableri onları doğruya mı iletmek diledi. 11- Bize gelince, bizden iyiler de var ve bizden, başka türlü olan da var. Biz çeşitli yollara ayrıldık. 12- Biz, yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamayacağımızı,* (yerden) *kaçmakla da O'nu âciz bırakamayacağımızı* (O'nun bize, dilediği herşeyi yapabileceğini) *anladık. 13- Biz, yol gösteren*(Kur'ân)*ı işitince ona inandık. Kim Rabbine inanırsa ne hakkının eksik verilmesinden, ne de kendisine kötülük edilmesinden korkmaz. 14- Ve biz, bizden müslümanlar da var ve bizden doğru yoldan sapanlar da var. Kim İslâm olursa işte onlar doğru yolu aramışlardır. 15- Hak yoldan sapanlar ise cehenneme odun olmuşlardır.*

Tefsîr:

1-15: Âyetlerde ilk " أَنَّهُ " fetha ile okunur, çünkü "أُوحِى"'nin nâibi fâ'ilidir. " فقالوا "dan sonra " إِنَّا " kesre ile okunur. Diğer " أن "lerden doğrudan vahyden olanlar birinciye atfen üstün; cin sözünden olanlar ikinciye atfen esre okunur. Hepsini üstün okuyanlar da vardır ki Hafs kırâeti böyledir [1].

15 nci âyetin sonuna kadar cinlerin sözleri nakledilir, ondan sonra doğrudan vahiy başlar. Bundan dolayı 1-15 nci âyetleri, bir bölüm olarak mütâlâa ediyoruz. Sûrenin birinci bölümünü oluşturan bu âyetlerde cinlerden bir grupun Kur'ân dinleyip ona inandıklarını; artık bundan böyle yüce Allah'a ortak koşmayacaklarını; Allah'ın, eş ve çocuk edinmekten münezzeh olduğunu; içlerinden bir ahmakın, Allah'a yakışmayan bâtıl sözler söylediğini; insanların ve cinlerin Allah hakkında yalan söz söylemeyeceğini sandıkları için o beyinsizin Allah hakkında söylediği yakışıksız sözleri doğru zannettiklerini; fakat bu Kur'ân'ı dinledikten sonra onun yalan söylediğini, Allah'a iftirâ ettiğini anladıklarını; insanlardan bazı kimselerin, cinlere sığınarak onları iyice şımartıp azdırdıklarını; cinlerin de müşrik kâfirler gibi Allah'ın, ölen kimseyi diriltmeyeceğini sandıklarını; ğayb haberleri almak, yüce meleklerin sözlerini duymak için göğe çıkmak istediklerini; fakat, gök meleklerle ve ışınlarla beklendiği için ona yaklaşamadıklarını; eskiden gökte oturup haber dinlerlerken, şimdi böyle bir şey yapanın, derhal ışınlarla yakıldığını; artık gökten

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/154.

haber alamadıkları için yerdekilere kötülük mü, iyilik mi yapılacağını bilmediklerini; kendileri arasında da iyilerin ve iyi olmayanların bulunduğunu; kendilerinin de çeşitli fırkalara, mezheplere ayrıldıklarını; ne yerde durmakla, ne de kaçmakla Allah'ın dilediğine engel olamayacaklarına inandıklarını; doğruya götüren Kur'ân'ı duyunca müslüman olduklarını; Rabbine inanan kimsenin, yaptığı iyiliklerin karşılığını tam alacağından ve kendisine haksızlık yapılmayacağından emin olacağını; kendilerinin içinde de müslümanlar ve haktan sapanlar bulunduğunu; müslüman olanların doğru yolu arayıp bulduklarını; yoldan sapanların ise cehenneme odun olduklarını söylediklerinin, Peygamber(s.a.v.)e vahyedildiği bildirilmektedir.

Cinn: Cins ismi olup tekili cinnîdir. Avrupalıların genie, Latinlerin genius dedikleri de budur. Gözle görülmeyen birtakım varlıklara *cinn* denir. Bu kelimenin kökünde gizlilik anlamı vardır. *Cenne,* örttü, gizledi; *cunneh,* kalkan, yani sahibini örtüp koruyan siper; *cenîn* ana rahmindeki çocuk, yâhut kabir; *cenân* bedendeki kalb; *cennet* ağaçların zeminini örttüğü bahçe; *cünûn* aklı örten hastalık demektir. İnsanın karşılığı olarak gözden gizli birtakım varlıklara *cinn* denir ki bu genel anlamda bütün ruhsal varlıklar: melekler, şeytanlar bu tabirin içine girer. Bir başka tanıma göre *cinn,* ruhsal varlıkların hepsi değil, bir kısmıdır. Râğıb'a göre ruhsal varlıklar üç kısma ayrılır:

1) Hepsi hayırlı olan varlıklar ki bunlar meleklerdir.

2) Hepsi kötü olan varlıklar ki bunlar da şeytanlardır.

3) Hem iyisi, hem kötüsü bulunan varlıklar ki işte *cinn* denince bu üçüncü kısım hatıra gelir.

Râğıb ruhsal varlıkları böyle bir sınıflandırmaya tabi tutmuş ise de bu sınıflama pek sağlam değildir. Gerçekte ruhsal varlıklar üç değil, iki bölüme ayrılır: İyiler, ki bunlar meleklerdir. Hem iyisi, hem de kötüsü bulunan varlıklar ki bunlar da cinlerdir. Cinlerin iyisine sadece cinnî, kötüsüne de şeytân denir. Kur'ân-ı Kerîm'de: *"İblîs cinlerden idi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı"* [1] âyetiyle şeytânın, cinlerden olduğu belirtilmektedir. Artık şeytanları cinlerden ayrı bir sınıf saymak, sağlam bir temele dayanmaz. İmam Fahreddîn Râzî bu konuda şöyle diyor:

"Eskiden beri insanlar cinnin var olup olmadığında ihtilâf etmişlerdir. Filozofların çoğundan nakledilen söze göre cinn yoktur. Çünkü Ebû Alî ibn Sînâ, eşyânın tanımı hakkında: "Cinn, çeşitli biçimlere girebilen hevâî bir canlıdır" dedikten sonra "Bu tanım, bu adın açıklamasıdır" diyor ki bu sözden, bu açıklamanın, sadece adın açıklaması olduğu, bu hakikatin hariçte (görünen dünyâda) bir varlığı olmadığı anlaşılır.

1. Kehf Sûresi: 50.

"Fakat din erbabı, peyğamberleri doğrulayanlar, cinnin varlığını söylemişlerdir. Eski filozoflardan büyük bir cemâat ve ruhâniyyet ashâbı, cinnin varlığını itiraf ederler ve bunlara süflî ruhlar adını verirler. Onlara göre süflî ruhlar, çağırınca daha sür'atle gelirler ama zayıftırlar. Felekî ruhlar ise çağırıya daha ağır gelirler ama daha güçlüdürler.

"Cinni kabul edenler de iki kısma ayrılır: Birincilere göre cinler cisim değil, veya cisimde bir hal değil, kendi başlarına kaim (bağımsız) cevherlerdir. Fakat bu sözden onların, Allah'ın zâtına eşit olması gerekmez. Çünkü bunların cisim ve cismâniyet (cisimde bir hal) olmaları selûbdur. Selûbda ortaklık, mâhiyette ortaklığı gerektirmez. Fakat varlığı için bir mahalle ihtiyacı olmak bakımından ortak niteliğe sâhib bulunan arazlar, nasıl mahiyet bakımından farklı iseler, bu süflî cevherler de cisim olmamak bakımından ortak nitelikte, fakat mâhiyet bakımından çeşitlidirler: Kimi hayırlı kimi şerli; kimi kerîm, kimi hür, iyiliksever; kimi alçak, bayağı, kötülükseverdir. Bunların çeşitlerinin, vasıflarının sayısını yalnız Allah bilir.

"Soyut varlıklar olmaları, haberleri bilmelerine, işleri yapmalarına engel değildir. Bu ruhlar işitir, görür, haberleri bilir, özel işler yaparlar.

"Dediğimiz gibi bunların mâhiyetleri çeşitlidir. Bunlar arasında insanın yapamayacağı güç, ağır işleri yapanların ve her nev'in, şu cisimler âleminden özel bir nevi cisimle ilişki kurması mümkündür. Tıbbî kanıtlar gösteriyor ki insanın esası olan nefs-i nâtıka'nın ilk ilişki kurduğu şey, ruhlardır. Ruhlar, kan parçalarından doğan buhârî, lâtîf cisimlerdir. Bunlar kalbin sol tarafında oluşur. Nefsin ilişki kurmasiyle bu ruhlar, uzuvlarla ilişki kurar. (Ruhların bedenle böyle ilişki kurması gibi) bu cinlerin de hava parçalarıyle ilişki kurmaları mümkündür. Böylece havanın o cüz'ü, o ruhun mütealleki olur (ruhla o cüz arasında bağlantı kurulunca) o havanın yoğun cisimde gezmesi vasıtasiyle bu ruhlar o yoğun cisimlerle ilişki kurup onları etkiler, yönetir.

"Bazı kimseler de cinnin, insan bedenlerinden ayrılmış olan ruhlar olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre ruhlar bedenlerden ayrılınca ruhsal âlemdeki ruhsal sırların açılmasıyle güçleri ve olgunlukları artar. Ruhun, ayrıldığı bedene benzer bir beden hasıl olunca, aradaki benzerlik dolayısiyle o ruhla o beden arasında bir çeşit ilişki kurulur ve bedenden ayrılmış olan rûh, kendi bedenine benzeyen o bedene, işlerinde ve düşüncelerinde yardımcı olur. Çünkü cinsiyet (benzeme), birleşme nedenidir. İmdi böyle bir ittifak (uyumluluk), hayırlı canlar arasında olursa o yardımcıya melek denir, onun yaptığı yardım da ilhâm adını alır. Bu uyumluluk kötü ruhlar arasında olursa o yardımcıya şeytân, yaptığı yardıma da vesvese denir" [1].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/148-149.

Mu'tezile, cinnin varlığını kabul etmekle beraber güç işleri yapmak için yoğun bünyeye ihtiyaç bulunduğunu ileri sürerek, melek ve cinnin ağır işler yapmağa kadir olduğunu kabul etmezler. Râzî bunlara cevaben der ki: "Ben bu mu'tezileye şaşıyorum, nasıl bunlar hem meleğin ve cinnin varlığını haber veren Kur'ân'ı tasdik, hem de kendi görüşlerine devâm ediyorlar? Çünkü Kur'ân, meleklerin ağır işler yapabileceklerine delâlet eder. Cinn de öyledir. Bu kudret yoğun cisimlerde olur. Demek ki melek ve cin de öyledir (yani yoğun cisimleri vardır).

"Bu melekler daima bizim yanımızdadırlar. Kerîm yazıcılar, hafaza(koruyucu melekler)dir. Kezâ canları alırken de yanımıza gelirler. Peygamber(s.a.v.)in yanına da gelirlerdi, kimse onları görmezdi. Can verenin yanındaki kimseler de gelen ölüm meleğini görmezler. Eğer gelen yoğun cismi görmek gerekiyorsa, biz niçin onları görmüyoruz? Görmek gerekmiyorsa, mu'tezilenin görüşü batıldır. Ve eğer bu ruhânî varlıklar, yoğunluksuz olarak kuvvetli iseler bu kez mu'tezilenin: "Yaşamak için beden şarttır" sözleri bâtıl olur. Onlara göre melek ve cin lâtîf ve diri cisimlerdir. Ama letâfetlerinden dolayı ağır işleri yapamazlar. Bu söz, Kur'ân'ın açıkça söylediğini inkârdır" [1].

Cinler lâtîf varlıklardır. Ateşten yaratılan ve insanlar gibi sorumlu olan cinlerin de müslümanı, kâfiri, iyisi ve kötüsü vardır. Birinci âyette cinlerden bir grubun, Kur'ân dinleyip sonra kendi aralarında müteâkib âyetlerde anlatılan sözleri konuştukları bildirilmektedir. Bu âyetten anlaşıldığına göre Peygamber (s.a.v.), Kur'ân dinleyen cinleri görmemiş, fakat onların Kur'ân dinledikleri, kendisine vahy ile bildirilmiştir. Çünkü görseydi, onların Kur'ân dinlemeleri, vahye dayandırılmazdı. Ahkaf Sûresinde anlattığımız üzre İbn 'Abbâs'tan rivâyet edilen bir haberde de, Peygamber(s.a.v.)in, cinlere özel bir sûrette Kur'ân okumadığı ve onları görmediği, ancak cinlerin sözlerinin kendisine vahyedildiği anlatılmaktadır. 'Abdullâh ibn Mes'ûd ise, Peygamber(s.a.v.)in, özel olarak cinlere Kur'ân okumak üzre gittiğini, onlara Kur'ân okuyup onları gördüğünü rivâyet etmiştir.

Maamâfîh, Hz. Peygamber'in, cinlerle birkaç kez karşılaştığı, cinlerin Kur'ân dinlediğini ilk defa görmemiş ise de sonradan onları gördüğünü bildiren rivâyetler de vardır. Ahkâf Sûresinde anlattığımız üzre bazı âlimler, İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs rivâyetini bağdaştırmağa çalışmış: İbn Mes'ûd'un anlattığı olayın Mekke'de, İbn 'Abbâs'ın anlattığı olayın da Nahle'de vukubulduğunu söylemişlerdir. Râzî, bu iki rivâyeti sevk ettikten sonra bunların yalanlanamayacağını ve şöyle bağdaştırılabileceğini söylüyor:

Belki İbn 'Abbâs'ın anlattığı olay ilk defa olmuş, yüce Allah bu olayı

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/151-152.

Peyğamber'e vahiy ile bildirmiştir. Daha sonra da kendisine, gidip cinlere Kur'ân okuması emredilmiştir. Şâyet cin vak'asının bir defa olduğu kabul edilirse o zaman şöyle denilebilir:

Peyğamber Aleyhisselâm'a, gidip cinlere Kur'ân okuması emredilmiş, onlara Kur'ân okuyan Peyğamber Aleyhisselâm, onların kendi aralarında ne konuştuklarını, ne yaptıklarını bilmemiştir. Allah onların konuşmalarını, Peyğamberine vahiy ile bildirmiştir. Yahut Peyğamber Aleyhisselâm onları görmüş, sözlerini de duymuş, onlar da kendisine inanmışlar, kavimlerine dönünce: "Biz şöyle, şöyle bir Kur'ân dinledik" demişler. Allah da onların sözlerini Peyğamber Aleyhisselâm'a vahyetmiştir [1].

Bu âyetlerde cinlerin varlığı, müslüman ve kâfirlerinin, doğru yolda olan akıllılarının ve yoldan sapan beyinsizlerinin bulunduğu açıklıkla ifâde edildiği gibi Arapların cinler hakkındaki inançları, cinlerin insanlar üzerinde etki yaptıklarına inandıkları, onların kötülüklerinden korunmak için duâlar okuyup cin liderlerine sığındıkları da anlatılmaktadır.

3 ncü âyetteki: "جَدُّ رَبِّنَا" tabiri, *"Rabbimizin şânı"* anlamınadır. Cedd, büyüklük, ululuk, zenginlik, asıl anlamlarına gelir. "وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ"[2] hadisinde iki anlam da vardır: Yani ya Rabbi ulu olana veya zengin olana, senin karşında ululuğun ve zenginliğin bir yararı olmaz, demektir.

4 ncü âyette *sefîh:* hafif akıllı, aklı kıt, *şatat* da haksızlıkta ve sapıklıkta sınırı aşan demektir.

6 ncı âyetin tefsîrinde müfessirler şöyle demişlerdir: Câhiliyye devrinde bir adam sefere çıkıp bir vadide gecelerse: "Bu vadinin şerrinden, bu vadinin büyüğüne, yâhut beğine sığınırım" der, öyle yatardı. Ve inancına göre sabaha dek cinlerin korumasında olurdu. Bir rivâyete göre de Araplar kıtlık, kuraklık zamanlarında mer'a ararlar, böyle bir yer bulunca: "Burada bir âfete (yani bir cin çarpmasına) uğramaktan, bu vadinin rabbine (sâhibine) sığınırız" diye bağırırlar, kendilerini kimse korkutmazsa oraya konarlardı [3].

Burada cinler hakkında ricâl (erkekler) tabirinin kullanılması, dikkate şâyandır. Bazılarına göre recul (erkek) cin ismi değil, insan ismidir. Bundan dolayı: *"İnsanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı"* âyetinde "مِنَ الْجِنِّ"deki "مِنْ" beyân için değildir. "برجال من شَرِّ الْجِنِّ" takdirindedir. Yani bazı erkekler, cinlerin şerrinden, bazı erkeklere sığınırlardı"

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/152-153.
2. Buhârî, Ezân: 155, Kader: 12, Da'avât: 17; Müslim, Salât: 194....
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/156; Câmi'u'l-beyân: 29/108; et-Teshîl: 4/152-153.

demek olur. Bu tefsîri yapanlar, ruhsal varlıklar olan cinlerde erkeklik ve dişilik olmayacağını düşündükleri için böyle bir açıklamaya gitmişlerdir. Fakat bu görüş zayıftır, âyeti zorlamadır.

Cinlerin mâhiyetini Allah bilir. Fakat onlar erkek ve kadın biçimine girip görünebilirler. Âyette o görüntüleri kasdedilmiş olabilir. Kaldı ki biraz önce işaret ettiğimiz üzre bazı bilginlere göre cinler, bedenlerden ayrılmış olan insan ruhlarıdır [1]. Eğer bu ihtimal doğru ise, o zaman insan ruhlarının erkek ve kadınları vardır. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, " برجال من الجن "e, *"cinden erkekler"* anlamını vermişlerdir. Ayrıca âyette cinlerin erkek veya dişisi olduğu anlatılmıyor, Arapların böyle inandıkları ve yaptıkları anlatılıyor. Cinlerin, erkekli, dişili olduğuna inanan Arapların, cinlerin erkeklerine sığınıp onlardan himâye beklemeleri kınanıyor. Çünkü sığınılacak tek varlık, tek koruyucu yüce Allah'tır.

Daha önce çeşitli vesilelerle söylediğimiz gibi Araplar, büyücülerin, kâhinlerin, şâirlerin, sâhirlerin cinlerle ilişkili olup onlardan ilham aldıklarına, cinlerin de gökten kulak hırsızlığıyla haberler çalıp bunları kâhinlere verdiklerine, bu yüzden onların ardından, gökte kayan ışıklar atıldığına inanırlardı. Özellikle Peyğamber(s.a.v.)in gönderilişi sırasında bu gök olayının arttığına dair rivâyetler vardır [2].

O zaman bu olayların arttığını gören Araplar, Kur'ân'ın da cinler tarafından gökten çalınıp Hz. Muhammed'e atıldığını sanmışlar, bu yüzden Peyğamber'e kâhin, şair, sâhir, mecnûn lakaplarını yakıştırmışlardı. Onların bu düşüncelerini redd için bu sûrede cinlerin ağzından, cinlerin artık eskisi gibi göğe sokulup gökten haber çalamadıkları, atılan ışınlarla kovuldukları anlatılmaktadır. Bundan şu anlam çıkar:

Ey müşrikler, sizin bu Kur'ân'ı cin telkini sanmanız yanlıştır. Çünkü Kur'ân'ın tamamı gök haberidir. Oysa cinler, gök haberi alamamaktadırlar. Eskiden bazı haberler alıp bunlara yüzlerce de yalan katarak kâhinlerin kulaklarına atmış olsalar bile, şimdi böyle bir şey yapamazlar. Çünkü atılan ışınlarla yakılmakta, bundan dolayı göğe sokulamamaktadırlar. Bu Kur'ân asla cin sözü değil, gök ehli olan yüce bir meleğin, "Güvenilir Ruh"un vahyidir.

"Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar da o kâfirler: 'Bu, yalancı bir sihirbazdır' dediler" [3].

"Onu şeytanlar indirmedi. Bu, onlara yaraşmaz ve zaten yapamazlar da. Çünkü onlar (meleklerin sözlerini) *işitmekten uzaklaştırılmışlardır"* [4], *"Şey-*

1. Fethu'l-Kadîr: 5/303. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/158.
3. Sâd Sûresi: 4. 4. Şu'ârâ Sûresi: 210-212.

tanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar her günahkâr yalancıya inerler. O yalancılar (şeytanlara) *kulak verirler, çokları da yalan söylerler"*[1] meâlindeki âyetler, bu yanlış düşünceleri reddettiği gibi: "(Ey Muhammed), *Sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnûn. Yoksa onlar* (senin hakkında): *'Bir şâirdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar? De ki: 'Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim'."*[2] âyetleri de müşriklerin bu tür sözlerine üzülen Hz. Peyğamber'e moral vermektedir.

Muhammed 'İzzet Derveze'nin de dediği gibi Cin Sûresindeki âyetlerin asıl amacı, Kur'ân dinleyen cinleri anlatmak değil, onların ağzından Kur'ân'ın ilk muhâtabı olan Araplara öğüt vermek, onlara şirkin bâtıl olduğunu anlatmaktır. Sûrede şu anlam sezilmektedir:

Sizin kutsallaştırıp taptığınız cinler dahi Kur'ân'ın Allah kelâmı ve Allah'a ortak koşmanın batıl olduğunu kabul ettikleri halde siz neden inadedip bu Kur'ân'a karşı geliyor, batıl inançlarınızı bırakmıyorsunuz?

7 nci âyetin, cinlerin sözünün nakli olması da, asıl vahiy olması da muhtemeldir. Birinci takdirde cinler birbirlerine: *"Ey cinler, insanlar da sizin zannettiğiniz gibi Allah'ın kimseyi diriltmeyeceğini zannettiler"* demiş olurlar. İkinci takdirde yani âyetin, cinlerin sözü değil, asıl vahiy olması halinde mânâ şöyle olur: *"Ey Kureyş kâfirleri, cinler de sizin zannettiğiniz gibi Allah'ın kimseyi diriltmeyeceğini zannettiler."*

Bizim kanâatimize göre 6 ve 7 nci âyetler cinlerin sözü değil, asıl vahiydir. Çünkü cinlerin sözlerini anlatan âyetlerin hepsinde *"biz, biz"* diye cinlere giden bir mütekellim zamiri vardır. Özellikle yedinci âyetin, cinlerin sözü olarak mânâlandırılması, söz akışında bir rekâket maydana getirmektedir. Bu âyetin asıl vahiy olması, söze daha uygundur. Bu iki âyet, 'أُوحِىَ إِلَيَّ أَنَّهُ'ya ma'tuftur. Yüce Allah birer parantez cümlesi olan bu iki âyette bazı insanların cinlere sığınarak onları şımarttıklarını, cinlerin de insanlar gibi Allah'ın, kimseyi diriltemeyeceğini sandıklarını bildirmektedir.

"Bu makamda âyetlerin böyle, bir aşağıya, bir yukarıya atfında, iki tarafa çakan şimşek gibi bir yaldırayış ve bu suretle bir taraftan anlatılan zan kavramındaki çalkanışa, bir taraftan da onlara saldırılan şihâbların parıldayışına tam bir uygunluk belâğeti vardır" [3].

Âyetteki *ba'ś:* yeniden diriltmek anlamına geldiği gibi elçi göndermek anlamına da gelir. Bundan dolayı âyete: *"Allah kimseyi, öldükten sonra diriltmeyecek"* mânâsı da, *"Kimseyi elçi göndermeyecek"* mânâsı da mümkündür [4].

1. Şuarâ Sûresi: 221-223. 2. Tûr Sûresi: 29-31. 3. Hak Dini: 7/5402. 4. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/157.

9 ncu âyette artık bundan böyle gökten haber dinlemeğe kalkan cinlere şihâblar atıldığı bildirilmektedir. *Şühüb, şihâb*'ın çoğuludur. Esâsen ateş alevi demek olan şihâb, gökte yıldız gibi kayan parıltılara da ad verilmiştir. "Burada çoğunlukla, şihâbın açık anlamında ısrar edilirse de bize göre asıl maksat nübüvvet nuru ve Kur'ân âyetleriyle hakikat âleminde parlatılan ve bâtıl fikirlere karşı fırlatılan ateşli uyarıları anlatmaktır. Zira uzayın doğal olayı olan o şihâbların, Peyğamber'in bi'setinden önce de geldiği, rivâyetlerde de inkâr edilmiyor. Peyğamber'in gönderildiği sıralarda denildiği gibi fazla birçok şihâb yağmuru olmuş ve bunlardan müneccimler, kâhinler, şeytanlar korkup türlü mânâlar çıkarmağa çalışmış olsunlar. Fakat bu durumda onlardan gök haberi kesilmiş değil, bilâkis çoğaltılmış ve kulak hırsızlığına daha çok fırsat verilmiş olur. Halbuki İbn 'Abbâs Hazretlerinin söyeldiği ve bu âyetin de anlattığı mânâ, bu şihâbların, onlardan, gök haberlerini kesmiş ve gök kapılarını birer zâbit olarak tutmuş, doldurmuş olmalarıdır. Bu ise onların maneviyatlarını, yalanlarını, sefahet ve tuğyanlarını yakan hakikat şihâblarını (nurlarını) anlatıyor ki onlar Muhammedî gökten parıldayan âteşîn âyetler ve mu'cizelerdir ki onun karşısında insan ve cin şeytanlarının ödleri kopmuş, dilleri tutulmuştur. Bu tecrübeleri yapmış olan cinler, artık eskisi gibi ğaybden dem vurmağa, gelecekten haber vermeğe kalkışmayıp, yalan söylemiş olmaktan sakınarak ilerisi hakkında imanlarını: *"Artık biz bilmiyoruz, yerdekilere bir kötülük mü yapılmak istendi, yoksa Rableri onları doğru yola mı götürmek diledi. Bundan sonra insanların başlarına kötülük mü, iyilik mi gelecek, neler olacak biz bilemeyiz"* diyorlar.

Şihâb meselesini, Hicr Sûresinin 16-18 nci âyetlerinin tefsîrinde de izah etmiştik. Tefsîrlerde yıldız kayması, yıldız düşmesi diye tanımlanan şihâb, esasen meteor taşlarının, düşerken hava ile sürtünmesinden çıkan ışıktır. Şihâb olayı, meteorolojik bir olaydır. Peyğamber'in bi'setinden önce de var olan bu olaylar, rivayetlere göre Peyğamber'in gönderildiği sıralarda artmış, bu da Arapları korkutmuştu. Hattâ bir rivâyete göre çok sayıda bu tür olayları gören Araplar, göğün sonunun geldiğini sanarak hayvanlarını serbest bırakır, kölelerini âzedederlermiş. Fakat büyüklerinden biri, eğer düşen yıldız bilinen yıldız ise bu, göğün sonunun geldiğini gösterir, bilinmeyen bir yıldız ise olağandır, demiş. Bakmışlar, düşenin, bilinmeyen bir yıldız olduğunu anlamış ve henüz mühlet var deyip rahatlamışlardır [1].

Arapların Cinler hakkındaki inançları:

Allah ile cinler arasında bir hısımlık olduğuna inanırlardı: *"O'nunla cinler arasında bir neseb koydular"* [2]. Cinleri Allah'a ortak sanarak onlara da

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/158.
2. Sâffât Sûresi: 158.

tapıyorlardı: "(Melekler) *derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz onlar değil, sensin. Hayır, doğrusu onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı"* [1]. Cinlere sığınır, onların zararlarından korunmağa çalışırlardı: *Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı da onların şımarıklığını artırırlardı"* [2]. Cinlerin insanları çarpıp deli edeceğine inanırlardı: *"Yoksa onda delilik mi var, diyorlar. Hayır, doğrusu O onlara gerçeği getirmiştir, fakat çokları gerçekten hoşlanmıyorlar"* [3], *" 'Seni tanrılarımızdan biri fena çarpmış' demekten başka bir söz bulamıyoruz'."* [4].

Cinlerin insanlara düşünceler vahyedeceğine inanırlardı: *"O* (Kur'ân) *kovulmuş şeytânın sözü değildir"* [5], *"Onu şeytânlar indirmemiştir, zaten bunu yapamazlar da"* [6]. Şâir, kâhin ve büyücülerin cinlerden ilham aldıklarına inanırlardı: *"Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Her yalancı, günâhkâr kimseye inerler. O yalancılar,* (şeytanlara) *kulak verirler, çokları da yalan söylerler* (yâhut şeytanlar meleklerin konuşmalarına kulak verirler, fakat çoğunluğu da yalan söyler)" [7].

Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre cinler, ateşten yaratılmış varlıklardır: *"Cinleri de daha önce* (bedenin gözeneklerine) *nüfûz eden çok sıcak ateşten yarattık"* [8], *"Gözle görülmezler: Ey Adem oğulları, şeytan ana babanızı çirkin yerlerini onlara göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi, sizi de* (şaşırtıp) *bir belâya düşürmesin. Çünkü o ve kabilesi, sizin onları görmeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları, inanmayanların dostları yaptık"* [9].

Çeşitli sınıflara ayrılırlar: *"Bizden iyiler de, başka türlü olanlar da var. Biz çeşitli yollara ayrıldık"* [10]. Müslümanı, kâfiri vardır: *"Bizden müslümanlar da var, Hak yolundan sapanlar da var"* [11].

İnsanlara kötü düşünceler atıp onları Allah'a isyana sevk etmeğe çalışan İblîs ve soyu, onlardandır: *"Ancak İblîs* (secde etmedi). *Cinlerden idi, Rabbinin buyruğu dışına çıktı"* [12].

1. Sebe' Sûresi: 41.
2. Cin Sûresi: 6.
3. Mü'minûn Sûresi: 70.
4. Hûd Sûresi: 54.
5. Tekvîr Sûresi: 25.
6. Şuarâ Sûresi: 21.
7. Şuarâ Sûresi: 22-23.
8. Hicr Sûresi: 27.
9. A'râf Sûresi: 27.
10. Cin Sûresi: 11.
11. Cin Sûresi: 14.
12. Kehf Sûresi: 50.

Bazıları göğe çıkarak yüce topluluktan ğayb haberleri çalmağa kalkışmışlardır: *"Biz göğe dokunduk, onu kuvvetli bekçilerle ve alevlerle doldurulmuş bulduk. Ve biz onun dinlemeğe mahsus olan oturma yerlerinde otu-rur*(ğayb haberlerini dinlemeğe çalışır)*dık. Artık şimdi kim dinlemek istese kendisini gözetleyen bir ışın bulur"* [1].

Hz. Süleyman'a hizmet etmiş, güç işler yapmışlardır: *"Süleyman'a da sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü de bir aylık mesafa olan rüzgârı boyun eğdirdik ve onun için katranı da kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı, onun önünde çalışırdı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona alevli azâbı taddırırdık. Ona dilediği gibi kaleler, heykeller, havuzlar kadar geniş leğenler, sâbit kazanlar yaparlardı..."* [2]. *"Biz rüzgârı ona boyun eğdirdik. Onun buyruğuyla onun istediği yere yumuşak* (yumuşak) *akıp giderdi. Ve şeytanları: her binâ ustasını ve dalgıcı ve zincirlerle birbirine bağlanmış başka*(şeytan)*ları"* [3].

Bazıları gelip Hz. Peyğamber'den Kur'ân dinlemiş ve ona inanmışlardır: *"De ki: 'Bana, cinlerden bir topluluğun Kur'ân dinledikleri,* (Biz, hârikulade güzel, doğru yola ileten bir Kur'ân dinledik, ona inandık.Artık Rabbimize hiç kimseyi ortak koşmayacağız) *dedikleri vahyolundu"* [4], *"Bir zamanlar, cinlerden bir topluluğu, Kur'ân dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Ona geldiklerinde birbirlerine: 'Susun', demişlerdi. Okuma bitirilince de uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi"* [5].

Cinler de insanlar gibi sorumludurlar ve dünyâda yaptıkları işlere göre âhirette cennete veya cehenneme gireceklerdir: *"Andolsun cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki kalbleri var fakat onlarla anlamazlar; gözleri var fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hattâ daha da sapık. Ve işte onlar gafillerdir"* [6], *"Ey kavmimiz, dediler, Allah'ın dâvetçilerine uyun, O'na inanın ki* (Allah) *günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi acı bir azâbdan korusun"* [7].

Arapların tanımladıkları cinler, bazı bakımlardan Kur'ân'daki meleklerin vasıflarına uyar: Her ikisi de gizli, ruhsal, büyük güce sâhib varlıklardır. Ancak Kur'ân'a göre cinler ateşten yaratılmış, çoğunluğu kötülüğe eğilimli, insanlara eziyet etmekten, onları kötü yola sevk etmekten hoşlanan, Allah'ın

1. Cin Sûresi: 8-9.
2. Sebe' Sûresi: 12-13.
3. Sâd Sûresi: 36-38.
4. Cin Sûresi: 1-2.
5. Ahkâf Sûresi: 29-30.
6. A'râf Sûresi: 179.
7. Ahkâf Sûresi: 31.

gazabına uğramış sapık varlıklardır. Melekler ise hadislere göre nurdan yaratılmış, huzur, sükûnet kaynağı, hayır ve yardım seven, iyiliğe sevk eden, Allah'a hizmet ve ibâdetle meşgul, Allah katında değerli, yüce ruhânî varlıklardır. İnsanlara iyilik ilham eder, peyğamberlere vahiy getirirler.

Meleklerin ve cinlerin mâhiyetini Allah bilir. Kur'ân-ı Kerîm'in onlar hakkındaki açıklamaları sınırında durmak, tahminlere, zayıf rivayetlere göre söz söylemekten kaçınmak gerekir [1].

وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ
وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ
فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ﴿١٨﴾ وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا
يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾ قُلْ اِنَّمَا اَدْعُوا رَبِّي وَلَا اُشْرِكُ بِهِ اَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ اِنِّي
لَا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾ قُلْ اِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ
مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾ اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَ
رَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا ﴿٢٣﴾ حَتّٰى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ
فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾ قُلْ اِنْ اَدْرِي اَقَرِيبٌ مَا
تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي اَمَدًا ﴿٢٥﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى
غَيْبِهِ اَحَدًا ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/203-207.

وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ

وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

16- Şâyet yolda doğru gitselerdi onlara bol su verirdik. 17- ki onları onunla sınayalım. Kim Rabbini anmaktan yüz çevirirse Rabbi onu, alt eden bir azâba sokar. 18- Mescitler Allah'a mahsustur. Allah ile beraber başkasına duâ etmeyin. 19- Allah'ın kulu, kalkıp O'na duâ edince onun üzerine üşüşüp nerdeyse keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi. 20- De ki: "Ben ancak Rabbime duâ ederim ve hiç kimseyi O'na ortak koşmam". 21- De ki: "Ben size ne zarar, ne de akıl verme gücüne sâhip değilim". 22- De ki: "Beni Allah(ın azâbın)*dan hiç kimse kurtaramaz ve O'ndan başka sığınacak kimse bulamam."23- Benim yapabileceğim, sadece Allah'tan* (vahyedilenleri) *size duyurmak ve O'nun elçilik görevlerini yerine getirmektir. Artık kim Allah'a ve O'nun Elçisine baş kaldırırsa, ona, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır. 24- Kendilerine söylenen şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcı bakımından daha zayıf ve sayı bakımından daha az olduğunu bileceklerdir. 25- De ki: "Size söylenen şey yakın mıdır, yoksa Rabbim onun için uzun bir süre mi koyacaktır, bilmem." 26- "Ğaybi bilen O'dur. Gizli bilgisini kimseye göstermez." 27- Ancak râzı olduğu elçiye gösterir. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler koyar*(ak verdiği ğayb bilgisini şeytanların kapmasına, elçiye verilen doğru bilgilere yanıltıcı şeyler karıştırmalarına engel olur). *28-* (Böyle yapar)*Ki onların, Rablerinin kendilerine verdiği bilgileri duyurduklarını bilsin. Allah onlarda bulunan herşeyi* (bilgisiyle) *kuşatmış ve herşeyi bir bir saymış*(hesâbetmiş)*tir.*

Tefsîr:

16- Burada " أَنْ ", " أَنَّ "nin hafifletilmişidir. Şa'n zamiri hazfedilmiştir. " أَنَّهُ " demektir. Bu, cinlerin sözü değil, doğrudan vahiydir. Birinci âyetteki 'أَنَّهُ اسْتَمَعَ' üzerine ma'tuftur.

16-19 ncu âyetlerde yoldan sapanlar, doğru yola gelmiş olsalar, Allah'ın onlara bol yağmur, nimet vererek onları nimetleriyle sınayacağı; nimet içinde Allah'a şükredip etmeyeceklerine bakacağı; kendisini anmaktan yüz çevi-

renleri çetin bir azâba çarptıracağı; ma'bedlerin Allah'a mahsus olduğu; Allah'tan başkasına duâ edilmeyeceği, O'ndan başkasından meded umulmayacağı ve Allah'ın kulu Hz. Muhammed, Allah'a duâ ederken müşriklerin veya cinlerin onun başına üşüştükleri bildirilmektedir.

Burada " 'Abdullâh" sözüyle kasıt, Hz. Muhammed(selâm ona)dır. Onun başına yığılanlar hakkında üç görüş vardır: Birine göre bunlar müşrikler, birine göre cinler, birine göre de her iki zümredir.

Eğer kasıt, Hz. Muhammed (s.a.v.) yalnız Allah'a duâ ve ibâdet ederken müşriklerin onun başına yığılması ise, yalnız Allah'a duâ eden ve insanları yalnız O'na kulluğa çağıran Hz. Muhammed'in dâvetini iptal için, onların birbirine sokuldukları, birlik oldukları anlamınadır. Şayet kasıt cinler ise Peygamber Kur'ân okurken onların, onun üzerine üşüşüp Kur'ân dinledikleri anlatılmaktadır. Fakat müşriklerin, onun üzerine üşüşmeleri, onun davetini iptal için birleşmeleri anlamı daha kuvvetlidir. Bazı müfessirlere göre de bu âyet hem cinleri, hem de insanları kapsar. Cinlerin de, insanların da Peyğamber'in Hakka davetini iptal ve Hak nurunu söndürmek için birleştiklerini ifade eder [1].

Fakat söz akışından, 16 ncı âyetten itibaren cinlerin sözlerinin devamı olmayıp müşriklerin davranışlarını anlatan vahiyler olduğu anlaşılır. Bu âyetler, sûrede yeni bir bölümdür. Cinlerin sözlerini anlatan birinci bölümden sonra insanların davranışları anlatılmış, cin ve insan kâfirlerinin davranışları arasındaki benzerlik ve ilişki gösterilmiştir.

20-24: Yalnız Allah'a duâ ve ibâdet etmesini, yalnız Allah'ı anmasını hayretle karşılayan ve buna engel olmağa kalkışanlara: Hz. Muhammed'in, yalnız Allah'a duâ ve ibâdet edeceğini; kimseye bir zarar verme ve insanları doğru yola iletme gücüne sâhip bulunmadığını; kendisini de hiç kimsenin, Allah'a karşı koruyamayacağını ve Allah'tan başka kimseye sığınmayacağını; görevinin, insanları zorla doğru yola götürmek değil, Allah'ın emirlerini duyurmak, O'nun elçiliğini yerine getirmek olduğunu; bunu kabul etmeyip Allah'a başkaldıranların, ebedî olarak cehennemde kalacaklarını; onların, isyânlarına devam ede ede bir gün azâbı görünce, kimin yardımcısının daha zayıf, sayısının daha az olduğunu anlayacaklarını söylemesi emrediliyor.

24 ncü âyetteki ifâde, servetlerine, adamlarının çokluğuna, kaba kuvvetlerine güvenerek Hz. Muhammed(s.a.v.)i ve mü'mileri tehdideden müşrik liderlerinin tutumlarını yansıtmaktadır. Bu âyet, onlara bir uyarıdır.

25-28 nci âyetlerde de: *"Hani o bizi tehdidettiğin azâb ne zaman gelecek?"*

1. Câmi'u'l-beyân: 29/117-119; Keşşâf: 4/170; İbn Kesîr: 4/433.

deyip, başlarına geleceği va'dedilen azâb ile alay edenlere de, onun yakın mı, uzak mı olduğunu bilemeyeceğini; bunun Allah'ın gizli bilgisinden olduğunu; Allah'ın, gizli bilgisini kimseye göstermeyeceğini; ancak râzı olduğu elçiye göstereceğini; elçisine verdiği bilgiye de şeytan sözlerinin karışmaması için Allah, elçisinin önüne ve arkasına gözetleyici, koruyucu melekler taktığını; bundan dolayı elçisine verdiği ğayb haberlerine cin-şeytan telkin ve vesveseleri karışmayacağını; Allah'ın, görevlendirdiği elçilerin, görevlerini yapıp vahiyleri duyurduklarını bilmesi için böyle yaptığını; onlara neler vahyettiğini de ayrıntılarıyle bildiğini söylemesi, Hz. Muhammed(s.a.v.)e emrediliyor.

Allah'ın, seçip razı olduğu elçiye göstereceği ğayb, ona verdiği İlâhî haberler, vahiylerdir. Yukarıdan beri sûrede, cinlerin, şeytanların gök haberleri alamayacakları vurgulanmaktadır. Allah, ğaybe âit bilgileri cin ve şeytanlara vermez. Onların, o haberleri çalması, birtakım nûrlarla, ışınlarla önlenir. Yüce Allah, o haberleri, yalnız râzı olduğu eçlilere verir. Elçiye verilen haberler, kâhinlere atılan cin-şeytan telkinleri değildir. O elçinin söyledikleri kâhin, sâhir, şâir ve mecnun sözü değil, gerçek gök haberleri olan vahiylerdir. O vahiylere cin-şeytan sözü karışmaz. Çünkü Allah, elçisine verdiği sözlere vesveselerin karışmaması için, elçisinin önüne ve arkasına koruyucu melekler, bekçiler kor. O melekler elçiyi bekler, vahiylere şeytan vesveseleri karışmasına engel olurlar. Onların nûrları, elçiye yaklaşmağa yeltenen şeytanları yakar. Böylece Allah'ın ilhâm ve vahiyleri, şeytan sözlerinin karışmasından korunmuş olur.

Bundan dolayı Hz. Muhammed'e gelen sözler sâf, gerçek ğayb haberleridir. Şâir, sâhir, kâhin, mecnûn sözü değildir. Allah elçilerini böyle korur ki onlar elçilik görevlerini yapsınlar, kendilerine gelen sâf vahiyleri insanlara duyursunlar. Yüce Allah, elçilerinin, verdiği vahiyleri insanlara duyurarak görevlerini yaptıklarını bilsin. Allah onlara neler vahyettiğini bilir. O'nun bilgisinden gizli kalan bir şey yoktur. O herşeyi ayrıntılarıyle saymış, hesabetmiştir.

28 nci âyette " لِيَعْلَمَ "nin fâili hakkında üç ihtimal vardır: Birinci ihtimale göre fâil Allah'tır. Ve biz bu ihtimale göre âyetin meâlini verdik. İkinci ihtimâle göre fâil, önceki âyetlerde sözün konusu olan elçidir. Ki sözgelimine bu daha uygun düşmektedir.

Eğer " ليعلم "nin fâili, ikinci ihtimalde belirtildiği gibi elçi ise; fâilleri, " ربهم "a rci' zamir olan " أَحَاطَ وَ أحصى " fiilleri, " قَدْ أَبْلَغُوا "ya matûfturlar. Mânâ da şöyledir: "Allah, elçisinin önünden ve arkasından koruyucu melekler yürütür ki elçi, meleklerin, Rablerinden aldıkları emirleri duyurduklarını; Rabbin, onlarda bulunan bütün bilgilere vâkıf bulunduğunu ve herşeyi bir bir sayıp hesabettiğini bilsin". Bu takdîrde meleklerin, Allah'tan getirdiklerini bilen elçi, Hz. Muhammed(s.a.v.)dir.

Üçüncü ihtimâle göre fâil müşriklerdir. Yani Allah, elçisini meleklerle bekletir ki müşrikler, elçilerin, görevlerini yerine getirdiklerini bilsinler de-

mektir. İbn Cezzî, cumhûr tarafından kabul edilen birinci anlamı daha açık bulmaktadır [1].

Bizim kanâatimize göre burada elçi ile kasıt, peyğamber değil, peyğambere vahy getiren Rûh (melek) elçidir. İşte vahy götürmekle görevli melek elçi, muhafız melekler tarafından koruma altında gönderilir ve o vahylere cin-şeytân sözlerinin karışması önlenir. Bu husus, Meryem Sûresinin 64. âyetinde, melek elçinin kendi sözüyle açıklanmıştır.

26-27 nci âyetlerde Allah'ın, ğaybini, ancak râzı olduğu elçisine göstereceği, başkasına göstermeyeceği bildirilmektedir. Ğaybi Allah'tan başka kimsenin bilmeyeceği, birçok âyette vurgulanmıştır. Peyğamberlere verilen bilgiler de ğaybden onların rûhuna aktarılan vahiylerdir. Demek ki Allah bir elçisine vahyederek ona birtakım gizli bilgiler verebilir. Peki ama gelecekten haber veren, söyledikleri doğru çıkan birtakım kâhinler, büyücüler olduğu gibi ibâdet ile kemâl kazanmış sâlihler, velîler de vardır. Bunların durumu, bu âyetlerin söylediklerine ters düşmüyor mu? İşte bu husus, İslâm bilginleri arasında ihtilâf konusudur. Bu ihtilâfı Şevkânî, tefsîrinde özetlemiştir. Oradan nakledelim:

Kurtubî şöyle demiştir: Yüce Allah'ın, kendisini ğaybi bilmekle övüp bunu yaratıklarına değil, sadece kendisine özgü kılması, ğaybi Allah'tan başka kimsenin bilmediğini kanıtlar. Sonra yüce Allah, râzı olduğu elçileri bundan istisna ederek, vahiy yoluyla onlara ğayb bilgisinden vermiş ve bunu, onlara mu'cize, nübüvvetlerinin doğruluğuna delil yapmıştır. Yıldızlara bakıp gelecekten haber veren ve reml atan, el falına bakan, kuş kovan gibi müneccim ve benzeri kimseler, Allah'ın râzı olduğu elçilerden değildir ki Allah onlara da ğayb bilgisinden bir parça versin. Bu gibi kimseler, sezgi, tahmin ve yalanlarıyla Allah'a karşı nankörlük etmişlerdir [2]. Sa'îd ibn Cübeyr'e göre "Allah'ın râzı olduğu elçi", Cebrâîl'dir. Sa'îd'in bu sözü uzak bir ihtimaldir. (Kurtubî böyle sanıyor ama Sa'îd'in sözünün doğruluğu, Meryem Sûresinin 64. âyetinden açıklıkla anlaşılmaktadır). Bir kavle göre *"Ancak râzı olduğu elçi bunun dışındadır"* cümlesinden kasıt, Allah'ın elçiye kıyâmetin kopacağı zaman gibi risâlete ilişkin olmayan ğayb haberlerini değil, peyğamberlikle ilgili bilgileri vereceğini anlatmaktır. Vâhidî şöyle demiştir: "Bu âyette, müneccimin söylediklerinin çıkacağını iddiâ edenin Kur'ân'ın söylediklerini inkâr etmiş olacağına delil vardır." Zemahşerî ise Keşşâf'ta: "Bu âyet kerâmetleri iptal etmektedir. Çünkü kerâmetlerin nisbet edildiği kimseler, kendilerinden râzı olunan velîler de olsalar, elçi değillerdir. Allah ğayb bilgisini sadece elçilerine

1. et-Teshîl: 4/155; Câmi'u'l-beyân: 29/123.
2. Kurtubî: el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 9/28.

bildireceğini söylemiştir. Kezâ bu âyet kehânet ve müneccimliği de iptâl etmektedir. Çünkü kâhin ve müneccim, Allah'ın razı olmasından uzak, gazabına dahildirler'' demiştir. Râzî ise şöyle demiştir:

''Bana göre âyette bu söylediklerine delîl yoktur. Çünkü âyet, Allah'ın bütün ğayb bilgisi hakkında değildir, ancak bir ğayb bilgisi hakkındadır ki o da kıyâmet vaktidir. Çünkü bu âyet, *''Size va'dedilenin yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmem''* âyetinden sonra gelmiştir. Eğer denilirse ki: Bu takdirde istisnânın anlamı nedir? Deriz ki: Belki kıyâmetin vakti yaklaşınca Allah onu râzı olduğu elçisine bildirir. Niçin olmasın? Nitekim: *''O gün gök beyaz bulutlarla parçalanır ve melekler bölük bölük indirilir''* [1] buyurmuştur. Demek ki o zaman melekler, kıyâmet gününü bilirler. Yâhut bu istisnâ munkatı'dır. Önceki cümleye bağlı değildir. Yani Allah, râzı olduğu elçinin önüne ve arkasına koruyucular koyar, onlar onu azgın cinlerin ve insanların şerrinden korurlar, demektir. Bu âyetten maksadın, Allah'tan başka, muğayyebâtı kimsenin bilemeyeceğini anlatmak olmadığı şu delillerle de sâbittir: Tevâtüre yakın bir kuvvetle gelen rivâyetlere göre Şıkk ve Satîh adlı iki kâhin, Peyğamber(s.a.v.)in durumunu, henüz o zuhur etmezden önce söylemişlerdi. Bunlar bu konuda Araplar arasında ünlü idiler. Hattâ Kisrâ bile bunlara başvurmuştu. Bu da gösterir ki yüce Allah, elçi olmayan bazı kimseleri de, bazı ğayb bilgilerine muttali kılabilir. Kezâ Milel sâhipleri(din ve mezhep tarihçileri) bazı ru'ya tabircilerinin geleceğe ait sözlerinin çıktığında ittifak etmişlerdir. Melikşâh'ın oğlu Sultan Sencer bir kadın kâhini Bağdad'dan Horasan'a getirtmiş, gelecekten sorular sorduğu bu kâhinenin söyledikleri aynen çıkmış. Kelâm ve felsefe ilimlerinde uzman bazı kimseler de bana bu kâhinenin haber verdiği birtakım ğaybî olayların, bütün ayrıntılarıyle çıktığını söylediler. Ebû'l-Berekât, Kitâbu't-Ta'bîr'de bu kadının durumunu anlatırken daha ileri giderek şöyle demiştir: 'Otuz yıl bunun halini araştırdım, muğayyebâta dair söylediklerinin aynen çıktığını anladım.' Ayrıca biz, bu hususu doğru ilham sâhiplerinde de görmekteyiz. Hattâ büyücülerde bile bulunabilir. Bazı yıldız falları gerçeğe aykırı ise de bazılarının gerçeğe uygun olduğunu da görebiliriz. İmdi biz, Kur'ân bu görülen şeylere aykırı şeyler söylüyor dersek, Kur'ân taşlanmağa maruz kalır. Öyle ise âyeti, bizim yaptığımız şekilde yorumlamak gerekir'' [2].

Şevkânî, Râzî'nin bu yorumunu zikrettikten sonra onu şöyle reddediyor: ''Âyet, bütün muğayyebâtı kapsamıyor'' sözü batıldır. Çünkü masdarın ve cins isminin izâfeti, genellik ifâde eder. Bunu usul imamları ve başkaları açıklamıştır. ''Bu istisnâ, munkat'ı olabilir'' sözü de sadece bir iddiâdır,

1. Furkan Sûresi: 25.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/168.

Kur'ân üslûbuna aykırıdır. Şıkk ve Satîh hakkındaki sözlerine gelince bunlar, şeytanların kulak hırsızlığı yapıp, duydukları doğru bilgilere yalanlar da katarak kâhinlere attıkları zamanda yaşamışlardı. Sahîh hadis bunu gösterdiği gibi *"Ançak bir kapış kapan olursa onu da delici bir ışın izler"*[1] âyeti ve benzerleri bunu göstermektedir. Kehânetin durumu, şerîatte açıklanmıştır: Kehânet, şeytanların kulak hırsızlığı vasıtasiyle bazı ğayb bilgileri alma yolu idi. Muhammed'in bi'setiyle şeytanlar bundan menedilmişlerdir. *"Biz göğe dokunduk, onu, güçlü bekçilerle ve ışınlarla doldurulmuş bulduk. Ve biz onun, dinlemeğe mahsus olan oturma yerlerinde otururı*(ğayb haberlerini dinlemeğe çalışır)*dık. Artık şimdi kim dinlemek istese, kendisini gözetleyen bir ışın bulur"* demişlerdir. Kehânet meselesi, bulunduğu zamana mahsustur. O, bu umumu tahsis eden şeylerdendir (onun zamanı geçmiştir, artık bundan böyle kehânet yoktur). Bundan dolayı Râzî'nin kâhinlik hakkında söyledikleri, bu âyete uymaz. Kadın kâhin hakkında söyledikleri ise hurafedir. Bu konuda söylenenlerden bir kısmının doğru olduğu varsayılsa bile bu, *"Bu ümmet içerisinde muhaddeŝler* (kendilerine ilham olunan kimseler) *vardır. Ömer de onlardandır"*[2] hadisinde haber verilen mülhem kişiler türündendir. Böylece o, âyetin umumunu tahsîs gibi olur, anlamını ortadan kaldırmaz. Sözünün sonunda Allah'a ve O'nun sözüne karşı söylemeğe cür'et ettiği sözlere gelince: 'Şayet Kur'ân, bu görülen şeylerin tersini söylüyor dersek, Kur'ân taşlamağa maruz kalır' sözüne cevaben denilir ki: Bu, senin ilk sürçmen ve ilk kapaklanman değildir. Daha sende buna benzer nice sürçmeler vardır ki senin felsefenin damarı bununla atmıştır. Ve şeytan, tefsîrinin konularında seni bununla ikide bir çarpıp kapaklandırmıştır. Sana şaşıyorum, hiç bu kadının durumu hakkında sana ulaşan şeyler, Kur'ân'ın taşlanmasına neden olabilir mi? Zamanımızın şâirlerinden biri ne güzel söylemiş: "Sivri sinek güneşe perde atmak isterse kanadını açar". Ben de şöyle demiştim:

"Rüzgârları kanadıyle örttü, sabahın aydınlığına karşı gece lâmbasını tuttu."

Şayet dersen ki: Bu Kur'ân delili ile Allah'ın, râzı olduğu elçilerine dilediği ğayb bilgisi verdiği sâbit oldu. Peki Allah'ın gizli bilgi verdiği elçi, bu bilgileri ümmetinden bazı kimselere açıklayabilir mi? Derim ki: Evet, buna engel yoktur. Peyğamber(s.a.v.)in, bunu yaptığı, onun temiz sünnetini bilenlere gizli değildir. Bu söylediklerine kendince bazı kanıtlar ve misâller de veren Şevkânî, sonunda şöyle diyor: "Bu sabit olunca, bu ümmetin sâlihlerinden bazılarına, Allah'ın elçisine açtığı bazı ğayb haberlerinin verilmesine bir engel yoktur. Allah'ın Elçisi, kendisine verilen bu haberleri bazı sahâbilerine

1. Sâffât Sûresi: 10.
2. Buhârî, Fedâilu's-sahâbe: 6, Enbiyâ': 54; İbn Hanbel, Musned: 6/55.

açmış, onlar da kendilerinden sonra gelen bazı kimselere açmış olurlar. Bu, sâlihlerin kerâmetleri kabilindendir. Hepsi Peygamber vasıtasiyle Rabdan taşmıştır" [1].

Râzî'nin anlattığı şeyler içinde doğrular bulunduğu gibi hurâfeler de vardır. Ancak ru'yâ tabirinin Allah'ın ilhamiyle bir ilim olduğu da Kur'ân'ın açıklamalarındandır. Râzî'nin sözlerinde abartmalar bulunduğu gibi onu reddeden Şevkânî'nin sözlerinde de abartmalar vardır. Biz âyetin anlamını şunun bunun sözlerinde değil, yine Kur'ân'ın kendinde bulacağız. Sa'îd ibn Cübeyr'in dediği gibi Allah'ın ğayb bilgisini açacağı elçi, peygambere vahiy getiren melektir. Bu takdirde gizli bilgiyi melek Allah'tan alıp peygambere getirir. Asıl ğaybi bilen Allah'tır. Ğaybin hazinelerinin anahtarları O'nun elindedir. O, ğaybini tamamen açıp da kimseye göstermez. Dilediği kuluna, melek vasıtasiyle bazı ğayb bilgileri verir. Buna göre ğayb bilgisi verilen kimsenin mutlaka peygamber olması şart değildir. Çünkü melekler sâlih kişilere de ilhâm ederler. Hadisi şerifte: *"Âdem oğluna şeytanın da bir dokunuşu, meleğin de bir dokunuşu vardır"* [2] buyurulmuştur. Şeytânın dokunması vesvese, meleğin dokunması ilhâmdır.

Âyette elçiden maksat melek değil de peygamber ise, bu da Allah'ın bütün ğayb bilgilerini peygambere göstereceği anlamını taşımaz. Ancak ona bazı bilgiler verir. Benim kanâatime göre 27 nci âyette peygamberden başka hiç kimseye ğayb bilgisi verilmez diye bir kesinlik yoktur. Âyetten, Allah'ın razı olduğu elçiye, razı olduğu kuluna bazı bilgiler vereceği sezilmektedir. Peyğamber, kulların en temizi olduğu için âyette o zikredilmiştir. Ondan başkasına da bilgi verilebileceğinden söz edilmemiştir. Buna gerek de yoktur. Fakat Allah'ın rahmeti geniştir, feyzi Rabbânîsi taşmağa devam eder. Allah sevgisiyle gönüllerini temizleyen kullar da meleğin ilhâmiyle bazı gizli bilgiler alabilirler. Ama bunlar çok sınırlıdır. Pür ğaybi, küllî olarak geleceği Allah'tan başka kimse bilmez. *"Bu ümmet içinde kendisine ilhâm olunan kişiler vardır, Ömer de onlardandır"* [3] hadisinin de işâret ettiği üzre ilhâm, bütün ğayb bilgisinin insana verilmesi değil, o bilgiden bir parıltının kalbe akmasıdır. Gerçeği, mutlak ğaybi ancak Allah bilir. Ümmet içinde sâlihlerde görülen kerâmetler, Peygamber için mu'cizedir. Çünkü onlar, Peygamber'e tabi olmakla o makama ermişlerdir.

1. Fethu'l-Kadîr: 5/312.
2. Tirmizî, Tefsîr: Sûre: 2.
3. Hadîs biraz önce geçti.

Cin Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanlar cinlere sığınmakla onları şımartırlar. Aslında cinler, Allah'a sığınan insanlara zarar veremezler. Öyle ise gönül hulûsu ile Allah'a sığınıp O'ndan başkasından korkmamalıdır (6). Ne cinler, ne de başka bir varlık, Allah'ın olmasını dilediği bir şeyi engelleyemez. Cinlere sığınmanın da bir yararı yoktur.

2. Allah, doğru yolda gidenleri bolluk içinde yaşatır. Ama Allah'ı anmaktan yüz çevirenler, sıkıntılı bir hayât geçirirler (16-17). *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için dar bir geçim vardır"* (Tâhâ Sûresi: 124).

3. Mescidlerde Allah'tan başkasına yalvarılmaz. Allah'tan başka bir varlığa asla tapılmaz. O'ndan başka sığınılacak tanrı yoktur (18-22).

4. Bir grup cin gelip Peyğamber(s.a.v.)e vahyedilen Kur'ân'ı dinlemiş ve ona inanmışlardır.

5. Cinlerin de iyisi, kötüsü, müslümanı, kâfiri vardır. İnsanlar gibi, cinlerin kâfirleri de cehenneme gideceklerdir (11, 14-15).

6. Gökten haberler çalmağa yeltenmiş olan cinler, ışınlarla kovulmuş ve bunu başaramamışlardır (8-9).

7. Cinler geleceği bilmezler (10).

8. Peyğamber dahi kimseye yarar, yahut zarar veremez, ğaybi de bilmez. Onun görevi, sadece teblîğdir (21-23). *"De ki:* (Allah bana bir kötülük dilerse) *beni Allah'tan başka kimse kurtaramaz ve O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam. Benim yapabileceğim, sadece Allah'tan size duyurmak ve onun verdiği elçilik gövrevini yerine getirmektir... Size söylenen şey yakın mıdır, yoksa rabbim, onun için uzun bir süre mi koyacaktır, bilmiyorum"* (22-23, 25).

9. Allah'a ve Elçisine isyân edenin yeri cehennemdir (23).

10. Allah, ğayb bilgisini, yalnız râzı olduğu elçiye (meleğe) bildirir. Ona verdiği ğayb bilgisini (vahyi) de, sağdan soldan onu kollayan muhafız meleklerin koruması altında insan elçisine gönderir. Melek elçi, Allah'tan aldığı bilgiyi, insan elçiye aynen teblîğ eder. İnsan elçi de ondan aldığı vahyi, hiçbir değişikliğe uğratmadan insanlara duyurur (26-28).

CİN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أُوحِيَ	Îhâ' kökünden edilgen:	Çoğunluk.
	وُحِيَ	(وَحَــى، يَحِى)den edilgen:	İbn Mes'ûd [1].
	أُحِيَ	Medsiz madmûm elif ile:	Übeyy, İbn Kays ve Cahderî [2].
	وُحِــــى	(قل)süz:	İbn Huseym.
2	يَهْدِى إِلَى الرَّشَدِ	R ve şîn'in fethiyle:	Îsâ Sekafî.
	يَهْدِى إِلَى ٱلرُّشْدِ	R'nin damını, şîn'in sükûnuyla:	Çoğunluk [3].
	يَدْعُو إِلَى ٱلرُّشْدِ	Hidâyet yerine da'vetten:	Talha ve İbn Huseym [4].

1. el-Mesâhif: 105; Kurtubî: 19/1; el-Bahr: 8/346.
2. el-Mesâhif: 173, 309.
3. Kurtubî: 19/7.
4. el-Mesâhif: 266, 309.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3,5,7,8,9,10 11,12,13,14	أنَّ ، أنَّا	(أن)lerde hemze meksûr:	İbn 'Âmir, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
		3,4,6 ncı âyetlerde meksûr, diğerleri meftûh:	Ebû Ca'fer.
		Bu âyetlerin hepsinde hemze meksûr:	Ötekiler [1].
3	جَدُّ رَبِّنَا	Cîm'in kesriyle:	'İkrime, Ebû Hayve ve Muhammed ibn Semeyfa'.
	جَدَا رَبِّنَا	Cîm'in fethi, dâl'dan sonra elif ile:	Ebû'l-Eşheb.
	جَدًّا رَبُّنَا	Nasb tenviniyle, rabb merfû':	Sâ'îd ibn Cübeyr [2].

1. Tebsıra: 710-711; el-Bahr: 8/347; en-Neşr: 2/391-392; el-Budûr: 327.
2. el-Mesâhif: 251, 274. 'İkrime'den de rivayet edilmiştir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَدٌّ رَبُّنَا	Ref tenviniyle, rabb yine merfû':	Kırâettir [1].
5	أَنْ لَنْ تَقَوَّلَ	Tekavvülden:	Ebû Ya'kûb.
	أَنْ لَنْ تَقُولَ	Kavl'den:	Ötekiler [2].
8	مُلِيَتْ	Hemzenin yâya dönüştürülmesiyle:	Ebû Ca'fer ve sadece vakıfta Hamza.
	مُلِئَتْ	Dâima hemze ile:	Ötekiler [3].
13	فَلاَ يَخَفْ	Cezm ile, şartın cevâbı olarak:	İbn Mes'ûd, A'meş, Yahyâ, İbrâhîm ve İbn Huseym.
	فَلاَ يَخَافُ	Merfû' olarak [4]:	Çoğunluk [5].

1. el-Bahr: 8/349; en-Neşr: el-Hemzu'l-mufred; el-Budûr: 327.
2. (فإنّه لايخاف) takdîrindedir.
3. el-Mesâhif: 105, 309, 328; Kurtubî: 19/17.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	يَسْتَمِعِ آلآنَ	Hemzenin harekesinin 'ayn'a nakli:	Verş, İbn Verdân.
	يَسْتَمِعْ أَلآنَ	Hemzenin telaffuzu ile:	Ötekiler [1].
16	لَوِ آسْتَقَامُوا	İki sakinden dolayı vâv'ın kesri:	Çoğunluk.
	لَوُ آسْتَقَامُوا	Vâv'ın dammı:	İbn Vessâb, A'meş [2].
17	يَسْلُكْهُ	Yâ ile ğâib kipi:	Kûfeliler.
	نَسْلُكْهُ	Nûn ile çoğul: mütekellim:	Ötekiler [3].
	نُسْلِكْهُ	İf'âl babından çoğul mütekellim:	Übey, Îsâ ve Cahderî [4].
18	وَ أَنَّ	Hemzenin fethiyle:	Çoğunluk.
	وَ إِنَّ	Hemzenin kesriyle:	İbn Hürmüz ve Talha [5].

1. el-Budûr: 327.
2. Kurtubî: 19/18; el-Bahr: 8/352.
3. Tebsıra: 712; Kurtubî: 19/19; el-Bahr: 8/352; en-Neşr: 2/392; el-Budûr: 328.
4. el-Mesâhif: 173.
5. el-Bahr: 8/352.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
19	وَ إِنَّهُ	Hemzenin kesriyle:	Nâfi', Şu'be.
	وَ أَنَّهُ	Hemze'nin fethiyle:	Başkaları [1].
	لُبَدًا	Madmûm lâm ile:	Hişâm.
	لِبَدًا	Meksûr lâm ile:	Ötekiler.
	لُبُدًا	Lâm ve bâ'nın dammıyle [2]:	Ebû Hayve, İbn semeyfa', Ebû'l-Eşheb.
	لُبَّدًا	Şeddeli, meftûh bâ ile:	Hasan, Ebû'l-Âliye [3].
20	قُلْ إِنَّمَا	Emir kipi:	Ebû Ca'fer, Hamza, Âsım.
	قَالَ إِنَّمَا	Mâzî kipi:	Ötekiler [4].
21	ضَرًّا		Çoğunluk.
	غَيًّا		Übeyy ve İbn Ebî 'Able [5].
22	فَإِنَّ لَهُ	Meksûr hemze ile:	Çoğunluk.

1. el-Bahr: 8/352; en-Neşr: 2/392; el-Budûr: 328.
2. Tekili (لُبْد)dir.
3. Tebsıra: 712; en-Neşr: 2/392; el-Budûr: 328. Taberî, cumhûrun kırâetini daha çok sevmektedir (Câmi'u'l-beyân: 29/117).
4. Aynı eserler.
5. el-Mesâhif: 173.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَـأَنَّ لَهُ	Meftûh hemze ile:	Talha [1]
23	رِسَالَة	Tekil:	Ebû Hayve.
	رِسَالَت	Çoğul:	Çoğunluk [5]
25	رَبِّىَ	Yâ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Keŝîr, Ebû 'Amr.
	رَبِّى	Yâ'nın sükûnuyla:	Ötekiler.
28	لِيُعْلَمَ	Edilgen:	Übeyy, İbn 'Âbbas ve Zeyd ibn 'Alî.
	لِيُعْلِمَ	Lâm'ın kesriyle, etken:	Zührî ve İbn Ebî 'Able [3].
	لِيَعْلَمَ	Yâ'nın ve lâm'ın fethiyle, etken:	Ötekiler [4]

1. el-Bahr: 8/354.
2. el-Mesâhif: 309, 328.
3. " لِيُعْلِمَ اللّٰهُ : Allah bildirsin diye" anlamındadır.
4. el-Bahr: 8/357; Kurtubî: 19/30.
5. el-Bahr: 8/357.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ أُحِيطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَ أُحْصَى	Fiiller edilgen:	Übey, İbn Ebî 'Able ve İbn Huseym.
	وَ أَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَ أَحْصَى	Fiiller etken:	Çoğunluk [1].
	وَ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِمْ وَ أَحْصَيْنَا	Çoğul mütekellim:	İbn Mes'ûd [2].

1. el-Mesâhif: 173, 309; el-Bahr: 8/357.
2. el-Mesâhif: 105.

73/3 MÜZZEMMİL SÛRESİ

Birinci âyetinde elbisesine bürünen anlamındaki ‘‘müzzemmil’’ kelimesi geçtiği için bu adı alan sûrede Peyğamber(s.a.v.)e, geceleyin kalkıp ibâdet etmesi, Kur’ân okuması, Rabbini anması, kendisini yalanlayanların sözlerine sabretmesi emredilmekte; bir süre sonra o yalanlayıcıların cezâlarını çekecekleri bildirilmekte; son âyetinde de gece ibâdeti hafifletilmektedir.

Gece ibâdetini hafifleten son âyet Medine’de inmiş, konu ile ilgili olduğu için bu sûrenin sonuna konmuştur. İlk dokuz âyeti, daha önce Mekke’de inmiştir. Bu sûrenin, üçüncü sûre olduğu, Kalem sûresinden sonra indiği rivâyet edilir. Fakat Muhammed ‘İzzet Derveze bu rivâyeti şüpheli görmektedir [1]. 20 âyeti içeren sûre, Resmî sıralamada 73 ncü, iniş sırasına göre 3 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَل۪يلًاۙ ﴿٣﴾
اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ﴿٤﴾ اِنَّا سَنُلْق۪ي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَق۪يلًا ﴿٥﴾ اِنَّ
نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْـٔاً وَاَقْوَمُ ق۪يلًاۜ ﴿٦﴾ اِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحاً طَو۪يلًاۜ
﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْت۪يلًاۜ ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

1. et-Tefsîru’l-hadîs: 1/72.

لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ
هَجْرًا جَمِيلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا
﴿١١﴾ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾
يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا ﴿١٤﴾
إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًا
﴿١٥﴾ فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ
إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ
وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلٰى رَبِّهِ
سَبِيلًا ﴿١٩﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey örtüsüne bürünen, 2- Geceleyin kalk (namaz kıl); *yalnız gecenin birazında* (uyu). *3- Gecenin yarısında* (kalk), *yâhut bundan biraz eksilt, 4- Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'ân oku. 5- Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız. 6- Gerçekten gece kalk*(ıp ibâdet et)*mek, daha oturaklı ve* (geceleyin) *söz* (duâ, okuma) *daha etkilidir. 7- Çünkü gündüz, senin uzun süre uğraşacağın şeyler vardır. 8- Rabbinin adını an ve bütün gönlünle O'na yönel. 9- O, doğunun ve batının Rabbidir. O'ndan başka Tanrı yoktur. Yalnız O'nu vekîl tut. 10- Onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl* (onlara karışma). *11- Beni ve o nimet sâhibi yalanlayıcıları yalnız bırak ve onlara biraz mühlet ver. 12- Doğrusu bizim yanımızda bukağılar ve cehennem var. 13-* (Dikenli), *Boğazı tırmalayan*

bir yiyecek ve acı veren bir azâb var. 14- O (azâp) *gün*(ü) *yer ve dağlar sarsılır ve dağlar, dağılan kum yığınları olur. 15-* (Ey insanlar), *Doğrusu biz size,* (yaptıklarınız hakkında) *üzerinize tanıklık edecek bir elçi gönderdik; nasıl ki Fir'avn'a da bir elçi göndermiştik. 16- Fir'avn, elçiye karşı geldi. Biz de onu ağır bir yakalayışla yakaladık. 17- Peki inkâr ederseniz, çocukları ihtiyârlatan o günden kendinizi nasıl kurtaracaksınız?! 18- Gök* (bile) *onun dehşetinden yarılır. Allah'ın sözü mutlaka yapılmıştır. 19- Bu bir öğüttür. Dileyen, Rabbine varan bir yol tutar.*

Tefsîr:

1-9 ncu âyetlerde örtüsüne bürünmüş olan Peyğamber(s.a.v.)e, gecenin büyük bir bölümünü ibâdetle geçirmesi, huzur ile ağır ağır Kur'ân okuması: Allah'ın, kendisine ağır yani büyük bir söz vahyedeceği; o sözü taşıyabilmek için ibâdet etmesi gerektiği; zira gece kalkıp ibâdet ve duâ etmenin, Kur'ân okumanın daha etkili olduğu; gündüzün de yapılacağı birçok işi bulunduğu; saygı ile Allah'ı anması ve yalnız, doğunun ve batının Rabbi olan Allah'a dayanması buyurulmaktadır.

Bazı rivayetlere göre ilk dokuz âyet, Kur'ân'ın ilk âyetleridir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Peyğamber (s.a.v.) Hirâ'da ilk vahyi aldıktan sonra başına bir şey gelmesinden korkarak eve gelip âilesine: *"Zemmilûnî zemmilûnî:* Beni örtün, beni örtün" demiş ve örtüsüne sarılmıştı. İşte o zaman önce el-Muddeŝŝîr, sonra el-Muzemmil sûreleri inmiştir [1].

Kelbî'nin rivâyetine göre de Peyğamber Aleyhisselâm, namaza hazırlanmak için elbisesine bürünmüştü. İşte o zaman kendisine bu âyetler vahyedilmiştir. Başka bir rivâyete göre de Peyğamber (s.a.v.) katîf (bir kilim) üzerinde yatıyordu. O zaman kendisine kalkıp namaz kılması emredilmiştir [2].

Bu rivâyetlere bakılırsa bu âyetlerin, daha sonraki âyetlerden ayrı inmiş olması gerekir. Halbuki sûrenin 1-19 ncu âyetleri birbiriyle insicamlı ve fasılalıdır. Arada ses uyumu, ton birliği vardır. "وَاصْبِرْ" ile başlayan âyetler, atıf vavıyla önceki âyetlere bağlanmıştır. "فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا: *Allah'ı kendine vekîl tut, O'na dayan"* âyetinden sonra gelen "وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ: *Onların dediklerine sabret"* âyetinin, ne kadar önceki âyetlere bağlı olduğu, onların devâmı olduğu açıktır. Bu bakımdan sûrenin ondokuz âyetinin birlikte inmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

1. et-Teshîl: 4/156.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/171; et-Teshîl: 4/156.

Ancak bu takdirde sûrenin, üçüncü sûre olduğu hakkındaki rivâyet doğru olmaz. Çünkü müteâkib âyetlerde, Hz. Peyğamber'e dil uzatan müşrikler Allah'ın azâbiyle tehdidedilmektedirler. Peyğamber'e şiddetle karşı koyan müşriklere cevâb olan bu âyetlerin, Peyğamber'in dâvetinin biraz ileri safhalarında inmiş olması gerekir.

Fakat bu âyetlerin, peyğamberliğin ilk devirlerinde indiğinde kuşku yoktur. Peyğamber(s.a.v.)e hitâbeden âyetler, ona gece ibâdetini, Allah'ı anmayı, Kur'ân okumayı, Allah'a dayanmayı emretmektedir ki bunlar esasen Peyğamber(s.a.v.)in henüz peyğamberliğinin başlangıcında gecelerini ibâdet ve zikirle geçirdiğini kanıtlar. Onun bu riyâzet hayâtı, peyğamberliğinden önce başlamıştı. Buhârî'nin, Vahyin Başlangıcı babında Hz. 'Âişe'den naklettiği hadiste belirtildiği üzre peyğamberliğine yakın yıllarda kendisine yalnızlık sevdirilmişti. Hirâ Mağarasına çekilir, orada tehânnüŝ (gönlünce Allah'a ibâdet, İbrâhim dinine göre kulluk) ederdi [1]. Peyğamber olduktan sonra da bu ibâdet ve riyâzet hayâtı sürmüş, kendisine inananların birçoğu da öyle yapmıştır. Hz. 'Âişe'den gelen bir rivâyete göre yüce Allah, bu sûrenin baş tarafında (yani: Gece kalk) emriyle gece namazını farz kılmış, Alla'ın Elçisi ve arkadaşları, bir yıl geceleri o kadar namaz kılmışlar ki ayakları şişmiş, Allah sûrenin sonunu on iki ay gökte tutmuş, sonra sûrenin sonunu indirerek gece ibâdetini hafifletmiş, farz iken nafileye çevirmiştir [2]. Tabii bu rivâyet bu şekliyle doğru olamaz. Çünkü sûrenin sonu Medine'de inmiştir. Sûrenin baş tarafı ise Mekke'de inen ilk sûrelerdendir. Hattâ bunun üçüncü sûre olduğu rivâyet edilmiştir. Böyle iken sûrenin son âyeti ile ilk âyetleri arasında on iki aylık bir zaman değil, belki on iki yıldan da çok bir zaman vardır. Sonra sûrenin sonunu gökte tutup sonra indirmenin bir anlamı yoktur. Allah indireceğini indirir. Herşeyin bir zamanı vardır.

Birinci âyetteki "قُمِ اللَّيْلَ: *Geceleyin kalk*" emrinin, vücub (gereklilik) mi, yoksa nedb (iyiye teşvik) mi ifâde ettiği hususunda görüş ayrılığı vardır. Nedb ifâde ettiğini söyleyenlere göre âyet sâbittir, mensûh değildir. Vücûb ifâde ettiği takdirde üç görüş vardır: Birine göre gece namazı yalnız Hz. Peyğamber(s.a.v.)e farzdır. Onun hakkındaki bu farz, vefatına kadar sürmüştür. Diğerine göre gece namazı, hem kendisine, hem ümmetine farz kılınmış, kalkıp ayakları şişinceye kadar namaz kılmışlar, sonra Cenabı Hak sûrenin son âyeti ile bu farzı neshetmiştir. Biraz önce zikrettiğimiz Hz.Âişe'den rivâyet edilen söz de bunu gösteriyor. Ancak bu farzın ne kadar sürdüğü de ihtilâf konusudur. Kimine göre bir yıl, kimine göre onsekiz ay, kimine göre de on sene sürmüştür. Üçüncü kavle göre gece namazı hem Allah'ın Elçisine, hem de

1. Buhârî, Bed'u'l-Vahy: 3, Tefsîr: 96, Ta'bîr: 1; Müslim, Îmân: 252; İbn Hanbel, Musned: 6/233.
2. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/437.

ümmetine farz kılınmış ve neshedilmemiştir. Ne kadar mümkün ise gecenin o kadar kısmında ibâdet etmek farzdır. Hasan Basrî ve İbn Sîrîn bu görüştedirler [1].

Sûrenin son âyeti, sahâbilerinden bir kısmının da Hz. Peyğamber'in kendisi gibi gecenin kâh üçte ikisini, kâh yarısını, kâh üçte birini ibâdetle geçirdiklerini anlatır. Rivâyetler onların, geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kıldıklarını anlatır ki bu, gece ibâdetinin onlara ne kadar tatlı geldiğini, ibâdetten ne kadar zevk ve huzur duyduklarını gösterir.

4 ncü âyette Hz. Peyğamber'e, Kur'ân'ı *tertîl* ile okuması emredilmektedir. *Tertîl:* ağır ağır, anlamını düşüne düşüne Kur'ân okumak, okuduğunu açıklamak, sözü tâne tâne açıklayarak söylemektir.

Tecvîd ilminde Kur'ân okumanın dört mertebesi vardır: *Tertîl, tahkîk, hadr ve tedvîr. Tertîl:* yavaş yavaş, huzur ile, anlamını düşünerek ve harflerin mahreçlerine riâyet ederek Kur'ân okumaktır. *Tahkîk* de tertîl gibidir. Ancak bu, daha bir huzur ile okumaktır. *Hadr:* Tecvîd hükümlerine riâyet etmekle beraber sür'atle okumaktır. *Tedvîr:* Tertîl ile hadr arasında bir mertebedir. Kur'ân tertîli emrettiği için bu mertebelerin en efdali tertîl'dir [2].

5- ''إِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً'': *Biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız''*: Bu ağır söz, Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiydir. Vahiy vetiresi, herkesin dayanabileceği bir hal değildir. Peyğamber(s.a.v.)e vahiy geldiği zaman soğuk kış günlerinde dahi yüzünde ter tomurcukları belirirdi [3]. Ahmed ibn Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadiste Peyğamber (s.a.v.), vahyin ağırlığını şöyle belirtmiştir: *''Bana her vahiy geldiğinde canımın alınacağını sanırım''* [4]. Şayet Peyğamber (s.a.v.) bir hayvan üzerinde iken kendisine vahiy gelse, bindiği hayvan dahi vahyin ağırlığından ön ayaklarını çökertir, yelesini yere kor, hareket edemezdi [5]. Vahiy esnasında huzurunda bulunanların üzerine de bir ağırlık çöker, orada arı uğultusuna benzer bir ses duyulurdu [6].

Vahyin ağırlığına dayanmak ruhsal olgunluk gerektirir. Bu olgunluğa ibâdet ve Allah'ın desteği ile ulaşılır. İbâdetin en etkilisi de kuşkusuz gece ibâdetidir. Onun için yüce Allah, Elçisine, gece kalkıp ibâdet etmesini, devam edecek olan bu sözü taşımak için ruhen güçlenmesini buyurmaktadır. *''Ağır söz''* tabiri, vahyin ağırlığını ifâde ettiği gibi vahiy ile gelen sözün değerini, yüceliğini de ifâde eder.

1. et-Teshîl: 4/156.
2. Muhammed Sâdık Kamhâvî, el-Burhân fî Tecvîdi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1392, s. 9.
3. Buhârî, Vahyin Başlangıcı bâbı.
4. İbn Hanbel, Musned: 2/222.
5. İbn Hanbel: 6/118; Câmi'u'l-beyân: 29/127.
6. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 23; İbn Hanbel, Musned: 1/34; Dârimî, Mukaddime: 2.

6- "إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَ أَقْوَمُ قِيلاً": *Gerçekten gecenin nâşi'esi, daha oturaklı ve sözü daha etkilidir". Nâşi'e: neş'* kökünden gelir. Yeni olan şeye *nâşi'* denir. Bunun müennesi *nâşi'e*dir. *Nâşie'* ya gece sâatleri veya gece yapılan şeylerdir. İbn Cezzî, nâşie hakkında yedi tefsîr olduğunu söylüyor ve bunları şöyle sıralıyor:

1) Nâşi'e: geceleyin, namaz kılmak için yatağından kalkan nefistir. 2) Namaz için kalkan cemâatlerdir. 3) Gece yapılan ibâdettir. 4) Uykudan sonra kalkmaktır. Uyumadan önce namaz kılan, nâşi'e yapmış olmaz. 5) Nâşi'e, yatsıdan sonra gecenin evvelinde namaz kılmaktır. 6) Akşam ve yatsı namazlarından sonra namaz kılmaktır. 7) Gecenin nâşi'esi, bütün gece sâatleridir [1]. Rivâyetlerden çıkarılan özete göre *nâşi'e* gece ibâdet etmektir. Âyette gece ibâdetinin daha şiddetli bastığı, yani ruha daha çok etki yaptığı ve o sâatlerde sözün daha güzel ve sağlam olduğu bildirilmektedir. Herkesin uyuduğu, ses ve sedânın kesildiği sâatlerde okunan Kur'ân, yapılan duâ ve ibâdet, elbette insan ruhuna daha güzel etki yapar. İnsan o zaman okuduğu duâları, söylediği sözleri daha içten duyar.

7- "إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلاً": *Gündüzün senin, uzun bir sebhin vardır".* Yani gündüzün gezip dolaşman, çalışman, yapacağın işler vardır. Gündüzün onları yapman gerekir. Bütün vaktini ibâdete ayıramazsın. Gece sâatlerini ibâdete ayırırsan yeter.

8- "وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً": *Rabbinin adını an ve O'na tebettül et". Tebettül:* kesmek demektir. Kendisini yalnız Allah'a ibâdete ayırdığı için Meryem'e *"Betûl"* denmiştir. Erkeklere arzu duymayan kadına da "Betûl" denir. Dinî terim olarak *tebettül,* herşey ile ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek . İşte bu âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)e, dünyâ meşgaleleriyle ilgisini kesip Allah'a yönelmesi emredilmektedir. Allah'ın, doğunun ve batının Rabbi olduğu, O'ndan başka Tanrı bulunmadığı ve yalnız O'na dayanmak gerektiği vurgulanmaktadır.

10-14 ncü âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kâfirlerin sözlerine sabretmesi; bir süre onları kendi hallerine bırakması; azarlamadan kibarca onlardan uzak durması; Allah'ın, o şımarıkları âhirette şiddetle cezalandıracağı buyurulmaktadır.

"وَ اصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلاً" âyetinde Hz. Muhammed'e, müşriklerin sözlerine sabretmesi ve onlardan kibarca uzak durması emredilmektedir. Bundan, Peyğamber'in artık dâvetten vazgeçmesi anlamı çıkmaz. Bu, Peyğamber'i tesellî üslûbudur. Bu ve benzeri âyetler, Peyğamber'e moral vermekte, dâvetinde bunalmamasını, muârızlarına sert davranmayıp yumuşak

1. et-Teshîl: 4/157.

cevap vermesini, kaba davrananlara aldırmamasını, öyle kimseleri kendi hallerine bırakmasını, asıl kitlelere dâvetini nezâketle sürdürmesini anlatmaktadır.

"وَ ذَرْنِى وَ الْمُكَذِّبِينَ اُولِى النَّعْمَةِ: *O nimet sâhibi yalanlayıcılarla beni yalnız bırak, onları bana bırak, sen aradan çekil, ben onların hakkından gelirim"* demektir. Bu âyetten, risâletinin başlangıcından itibaren Peyğamber(s.a.v.)e karşı gelenlerin, servetle şımarmış, fukarayı ezen zengin lider takımı olduğu anlaşılmaktadır. Zaten genellikle toplumu sürükleyen, hattâ geri bırakan da onlardır. Çıkarları elden gider düşüncesiyle onlar, toplum statüsünde bir değişiklik olmasını istemezler, tutucu olurlar. Zayıflar da korktukları için onların istedikleri yönde giderler. Peyğamber(s.a.v.)e uymak isteyen birçok kimse, o zengin lider kadrosundan çekindikleri için müslüman olmamışlardır.

Bundan önce inen 'Alâk ve Kalem Sûrelerinde de Peyğamber'e karşı muhâlefetin, zengin lider kadrosundan geldiğine işâret edilmiştir. Çünkü onlar, Peyğamber'in dâveti tuttuğu takdirde kendi durumlarının sarsılacağını biliyorlardı. Bundan dolayı da ona şiddetle karşı koyuyorlardı. Fakat Allah, Peyğamber'ini yalanlayarak nimetine karşı nankörlük eden o kimselerden öcünü alacaktır. Onlar yaptıklarının cezâsını bu dünyâda da çekeceklerdir. Nitekim Kureyşin bu lider tabakası, davranışlarının cezâsını Bedir'de en ağır biçimde çekmişlerdir. Ama onların cezâsı, sadece bu dünyâ azâbından ibaret değildir. Onlar, cezânın daha ağırını öldükten sonra çekeceklerdir. Ruhları zincirlerle bağlanıp cehenneme atılacak, orada kendilerine ğussalı (üzüntü veren), boğazı tırmalayan bir yiyecek yedirilecek ve acı bir işkence edilecektir.

Âhiret yiyeceği kimi yerde zakkum ağacı, kimi yerde dari' (diken), kimi yerde gislîn olarak nitelenir. Burada ise "ğussalı: üzüntü veren" diye nitelendirilmiştir. Bunlar aynı anlama gelen niteliklerdir. Bu yiyecek, cennetliklere ikram edilen nefîs yiyeceklerin karşıtıdır. Boğazdan geçmeyen, dikenli bir yiyecektir, mâhiyetini Allah bilir.

"Bizim katımızda bukağılar, cehennem, üzüntü veren yiyecek ve acı bir azâb vardır" meâlindeki 12-13 ncü âyetlerin tefsîrinde Râzî ğussalı yiyeceğin de zakkûm, darî' gibi boğazdan geçmeyen, insana ızdırap veren dikenli bir yiyecek olduğunu anlattıktan sonra bu azâbın ruhsal bir azâb olarak da yorumlanabileceğini ifâde ederek diyor ki:

"Bu dört mertebeyi (enkâl, cehîm, ğussalı yiyecek ve elîm 'azâb) ruhânî cezâya yormak mümkündür. Bu takdirde *enkâl:* nefsin cismânî ilişkiler ve bedensel lezzetler bağında kalması demektir. Çünkü nefis dünyâda o maddî şeylere sevgi ve rağbet yeteneği kazanınca bedenden ayrıldıktan sonra onlara hasret duyar. Onları kazanma âletleri artık kalmadığı için onlar, nefsin kendisini rahatlık ve safâ âlemine vermesine engel bağlar gibi olurlar. O ruhsal bağlardan ruhsal ateşler doğar. Çünkü nefsin, bedensel halleri şiddetle arzu edip

de buna erişememesi, ruhunda şiddetli yanma ve hasret meydana getirir. Bir şeyi çok arzu edip ona kavuşamayan kimsenin içi yanar. İşte bu hâl cehîm'-dir. Sonra o kimse yoksunluk ğussasını ve ayrılık acısını yudum yudum içer. İşte "ğussalı yiyecek"ten maksat da budur. Ve o kimse bu haller dolayısıyle Allah'ın nûrunun tecellîsinden ve kutsal ruhlar dizisine girmekten de mahrum kalır ki "acı azâb"dan maksat da budur... Yalnız şunu belirteyim ki ben, âyetlerin amacı yalnız benim bu söylediklerimdir, demiyorum. Ancak âyetlerin hem cismânî dört mertebeyi, hem de ruhânî dört mertebeyi ifâde ettiğini söylüyorum. Şu var ki sözcükler cismânî mertebeleri ifâdede hakikat, ruhânî mertebeleri (azâbları) ifâdede ise meşhûr mecazdır" [1].

14 ncü âyette âhiret gününün nasıl başlayacağına işaret edilmektedir: O gün Arz ve dağlar şiddetli bir deprem ile sarsılır, dağlar kum gibi savrulur, un ufak olup dağılır, yerinden kalkar. Arz dümdüz olur, ne tümsek kalır, ne vadi.

15-19 ncu âyetlerde de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kavmine bir elçi olarak gönderildiği; Fir'avn Allah'ın gönderdiği elçiye karşı çıkınca nasıl cezâlandırılmış ise Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı çıkan insanların da bir gün cezâlandırılacakları anlatılmakta ve o cezâ gününün dehşeti, gayet etkili biçimde tasvir edilmektedir: O gün öyle bir gündür ki dehşetini gören çocuklar, korkudan ihtiyar olur, onun dehşetinden gök çatlar, yarılır.

Yazır: "Maamâfîh bunda o günün gelmesine, yeni neslin ihtiyarlık çağına girecek kadar bir süre bulunduğuna işaret dahi olabilir" diyor ki bu takdirde bugün, Kureyşin başına gelecek dünyâdaki azâb günü olur. Yoksa kıyâmet, öyle bir veya birkaç nesil sonra gelecek kadar yakın değildir. Kaldı ki âyetin asıl amacı, o günün dehşetini vurgulamaktır. " يَجْعَلُ "nün fâili " يَوْمًا "e râci zamirdir. Çocukları ihtiyâr yapan, kâfirlerin başına gelecek bir gündür. Bunu bir nesle veya ömre hamletmek uygun değildir.

Azâb gününün dehşetine böyle etkili bir biçimde dikkat çekildikten sonra son âyette, okunan âyetlerin öğüt ve uyarı olduğu, dinleyenin, bunlardan öğüt alıp Rabbine varan doğru yolu tutacağı vurgulanmaktadır.

İniş sırasına göre ilk defa sûrenin 15 nci âyetinde Hz. Muhammed(s.a.v.)in bir elçi olarak görevlendirildiği bildirilmektedir. Daha sonra bu husus, çeşitli üslûplarla: *resûl, nebiy, beşîr, nezîr* sıfatlarıyle tekrar edilmiştir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/181.

Müsteşrik Kaytani, "İslâm Târihi" adlı kitâbında Hz. Muhammed'in, davetinin başlangıcında ihtiyâten kendisini resûl olarak tanıtmadığını, sadece "nezîr: uyarıcı" vasfiyle yetindiğini söylemektedir ki Kur'ân'ın üçüncü sûresi olan bu sûre, onun sözünü yalanlamaktadır. Çünkü 15 nci âyette Hz. Muhammed'in *elçi* olarak görevlendirildiği bildirilmiştir. Mâide Sûresinin 19 ncu âyetinde üç sıfat birlikte zikredilmiştir: *"Ey Kitâp Ehli, elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada size elçimiz geldi, gerçekleri açıklıyor ki yarın* (kıyâmette) *'Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi' demeyesiniz. İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah herşeyi yapabilendir."*

Yine iniş sırasına göre ilk defa burada Fir'avn'dan ve Allah'ın elçisine karşı olumsuz davranışından söz edilmiştir. Burada Fir'avn'ın gelen elçiyi yalanlamasına kısaca işâret edilmesi, Fir'avn ve Mûsâ kıssasının, toplumun mechulü olmadığını gösterir. Aksi halde: "Fir'avn kimdir, elçi kimdir?" diye sorarlardı.

Mûsâ ve Fir'avn kıssası, Tevrat'ın Çıkış Kitâbında anlatılır. Bi'setten birkaç asır önce Yemen'den gelip Hicâz Bölgesine yerleşen yahudi kabileleri, Araplarla birlikte yaşıyorlardı. Araplar bu kıssaları, o yörede yaşayan yahudi ve hıristiyanlardan duymuşlardı. Mûsâ'ya karşı koymuş olan Fir'avn'ın helâk edildiğini bildikleri için onlara, Fir'van gibi davrandıkları takdirde onun sonucuna uğrayacakları hatırlatılmaktadır. Daha sonra bu kıssa, başka sûrelerde de çeşitli üslûplarla anlatılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de en çok üzerinde durulan kavim de yahudilerdir. Bunun sebebi, yahudilerin, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına etkileri ve Medine'ye hicretten sonra Peyğamber'e karşı gizli ve açık muhalefete girmiş olmalarıdır. Medine'de kütle halinde oturan Arap ve müslüman olmayan toplum onlardı. Müslümanların en çok temasları onlarla idi. Peyğamber'le ve müslümanlarla gittikçe şiddetlenen sürtüşmelere girdiklerinden Kur'ân'da yahudilerden çok söz edilmektedir. Ayrıca Kur'ân, Kitâb-ı Mukaddes'in muhtevâsını doğrulayıcı olarak indirilmiştir. Hz. Mûsâ'ya ve ondan sonraki peyğamberlere İbrânice verilen hikmetler, Hz. Muhammed'e de açık Arapça ile vahyedilmiştir. Mûsâ dini ile Muhammed dini esas itibâriyle aynı ruhu, tevhîd ve Allah'a teslîm olma ruhunu taşıdığından Mûsâ kıssası, onun tevhîd uğraşı, yahudilerin çeşitli davranışları Kur'ân'da büyük yer tutmuştur.

19- Dileyenin, Rabbine varan yolu tutacağını bildiren 19 ncu âyet, insanın doğru ve eğriyi seçmekte serbest olduğunu gösterir. İrâdesini kullanıp doğru yolu seçen kimse mutlu olur, ebedî kurtuluşa erer. Bu âyet, benzerleri gibi insanın seçim kabiliyetine ve özgürlüğüne sâhibolduğunu kanıtlar. Bu, Kur'ân'ın genel prensibidir. Seçim yeteneğinde olan insan, davranışlarının sonucundan sorumludur.

12-14, 17-18 nci âyetlerde kıyâmet hallerine ve âhiret azâbına işâret edilmektedir. Burada kıyâmet günü, Arzın ve dağların sarsılıp dağların, kumlar gibi savrulacağı; Hâkka Sûresinin 14 ncü âyetinde Arzın ve dağların kaldırılıp birbirine çarpılacağı; Tâhâ Sûresinin 105-107 nci âyetlerinde dağların yerle bir edileceği, yükseklik ve alçaklığın kalmayacağı, Yerin dümdüz olacağı; Neml Sûresinin 88 nci âyetinde dağların bulutlar gibi yürüyeceği; Nebe' Sûresinin 20 nci âyetinde dağların yürütülüp bir serâb olacağı; Kari'a Sûresinin 5 nci âyetinde dağların atılmış renkli yün gibi olacağı (yani dağılacağı) bildirilmektedir.

Bütün bunlar, değişik üslûplarla kıyâmet gününün korkunçluğunu anlatmaktadır. Bu üslûb değişikliği, kıyametin gönüllerdeki dehşetini artırmak ve böylece insanları korku faktörüyle doğruya yöneltmek içindir. Bunların hepsi, kıyâmette, olağanüstü bir deprem olacağını ifade etmektedir. Bu âyetler arasında bir çelişki yoktur. O zaman vukubulacak bu korkunç deprem olayının mahiyetini Allah bilir. Bunlar üzerinde uzun uzun tefsîrlere girişmenin ve hele bunları asıl amacından çıkarıp modern ilmin birtakım nazariyâtına tâbi tutmanın bir yararı yoktur. Çünkü bu âyetleri açıklayan sağlam bir hadis yoktur. Muğayyebâta âit şeyleri, birtakım zayıf rivâyetlere, tahminlere dayanarak açıklamak da doğru değildir. Zira zan ile ilm olmaz ve zan üzerine itikad kurulamaz. Âyetlerin asıl amacı, âlemin düzeninin bozulacağını, dünyânın şeklinin değişeceğini, yeni bir âlem ve düzen kurulup insanların, şu hayatta yaptıklarının hesabını vereceklerini, iyilerin ödüllendirileceğini, kötülerin de cezalandırılacağını vurgulamak suretiyle insanları iyiye, doğruya ve güzele yöneltmektir.

Kıyâmet günü hakkında Kur'ân'ın söylediğinden fazlasını bilemeyeceğimiz gibi âhiretteki bukağıları, zincirleri, kelepçeleri, ateşleri, cennet nimetlerini ve cehennem azâblarını da dünyâdakilerle karşılaştırıp anlayamayız. Onlar ancak bizim düşünebileceğimiz, kavrayabileceğimiz bir üslûpla anlatılmıştır. Cehennemin ateşi dünyâ ateşi değildir. Onun mâhiyeini Allah bilir. Bazı müfessirlerin, oradaki âteşin şiddetini, bukağıların kalınlığını, uzunluğunu acaip bir biçimde maddileştirerek uzun uzun açıklamaları, birtakım tahminlere ve zayıf rivâyetlere dayanmaktadır. Bu rivâyetler bazı tabiîlere atfedilmiştir ki bunların o kişilere nispeti doğru dahi farz edilse yine de hükmü değiştirmez. Çünkü o tâbiîler de bunları, Peyğamber'in sözlerine dayanarak değil, şuradan buradan duyduklarına, İsrâiliyyât denilen eskiden gelme rivâyetlere dayanarak söylemişler, bu konuda Hz. Peyğamber(s.a.v.)den gelen kesin hadislere dayanmamışlardır. Esasen bu tür açıklamaların hiçbir yararı da yoktur. Muhammed İzzet Derveze de bu önemli noktaya parmak basmıştır [1].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/79-81.

İbn Teymiyye de Peyğamber(s.a.v.)den sağlam senetle gelmeyen tefsîr rivâyetlerinin, bağlayıcı bir değer taşımadığını; çünkü tâbiîlerden de gelse bunların, büyük ölçüde Kitâp ehlinin anlatımlarına dayandığını; ihtilâflı konularda tâbiîlerden birinin sözünün, ötekine bağlayıcı hüccet olmadığını; bundan dolayı bu tür rivâyetlere inanmak gerekmediğini belirtmektedir [1].

17- İniş sırasına göre ilk defa 17 nci âyette küfür kelimesi, muhâtap mâzînin çoğulu olarak geçmektedir. Bir şeyi gizlemek anlamına gelen *küfr*, burada Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğini, daha önceki peyğamberlerin risâletini, Allah'ın âyetlerini kabul etmemek demektir.

Aslında *kâfir* kelimesi, özel bir dinî inanç belirtmez. Herhangi bir şeyi inkâr edene de kâfir denilebilir. Fakat Kur'ân'da Hz. Muhammed(s.a.v.)in risaletini kabul etmeyenler için bir kınama, hakaret sıfatı olarak kullanılmıştır. Asıl anlamı bir şeyi kabul etmemek olduğu için bu kelime, gerek müşriklerin, gerek Kitâp ehlinin inkârını ifade için kullanılmıştır. Bazı âyetlerde bu sıfat, yani kâfir, çoğulu kâfirler (küffâr), Allah'ın birliğini kabul etmeyenler, O'nun yanında başka tanrılara da tapıp O'nun nimetlerine karşı nankörlük edenler anlamında kullanılmıştır ki Allah'ın yanında Îsâ'yı da tanrılaştırıp O'na tapanlar da bu sıfatla anılmıştır: *"Andolsun, 'Allah, ancak Meryem oğlu Mesîh'tir' diyenler kâfir olmuşlardır..."* [2], *" 'Allah, Üç'ün üçüncüsüdür' diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız tek Tanrı'dan başka Tanrı yoktur"* [3].

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ
مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَن لَّن تُحْصُوهُ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ
وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا

1. Fetâvâ: 13/344-345.
2. Mâide Sûresi: 72.
3. Mâide Sûresi: 73.

الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ
تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ۝٢٠

20- Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını, seninle beraber bulunanlardan bir topluluğun da böyle yaptığını biliyor. Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah, sizin, onu sayamayacağınızı (zamanı hesâbedip gecenin belli zamanlarında kalkmayacağınızı veya buna dayanamayacağınızı) *bildiği için sizi affetti. Artık* (belli bir vakit gözetmeden) *Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun* (ne kadar kolayınıza gelirse o kadar gece namazı kılın). *Allah içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lûtfunu arayan* (kazanç sağlamağa çalışan) *başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmiştir. Onun için Kur'ân'dan kolayınıza geldiği kadar okuyun, namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için gönderdiğiniz her iyiliği, Allah katında daha hayırlı ve ecrini daha büyük bulacaksınız. Allah'tan mağfiret dileyin. Kuşkusuz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.*

Tefsîr:

20- Bazı rivâyetlere göre bu âyet, Mekke'de, bazı rivâyetlere göre de Medine'de inmiştir [1]. Fakat gece namazını hafifletme nedeni olarak *"Allah yolunda savaşan başka kimseler"*'in zikredilmesi, âyetin Medine'de indiğini kanıtlar. Çünkü Mekke'de Allah yolunda savaşmak söz konusu değildi. Ayrıca âyetin sonunda *"Allah'a güzel bir borç verin"* buyurulmaktadır. Allah'a verilen borç, savaşa yardımda bulunmaktır ki bu da âyetin Medine'de indiğini gösterir. Zâten âyetin üslûbu da Medenîdir.

Sûrenin başında yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, gecenin yarısını, veya bundan biraz azını veya çoğunu ibâdetle geçirmesini emretmişti. Esasen

1. Fethu'l-Kadîr: 5/314.

Peygamber (s.a.v.), peygamberliğinden önce de gecelerinin çoğu kısmını ibâdetle geçirirdi. Risaletinin başında, kendisinin bu uygulaması vahiy ile de emir ve te'yidedilmiştir.

Sahâbîlerinin ilk kuşağı da gecenin büyük bir bölümünü ibâdetle geçirirlerdi: *"Geceleri pek az uyurlardı, seherlerde istiğfâr ederlerdi"* [1] âyetleri buna işâret etmektedir. Bu gece ibâdeti Medine devrinde de sürdü. Fakat Medine'de işler çok yoğunlaşmıştı. Devlet işleri, savaş plânlamaları, savaşlar ve rızık için çalışma gerek Peygamber'in ve gerek sahâbîlerinin çok vaktini alıyordu. Artık eskisi gibi gecenin çoğunu ibâdetle geçirmek güçleşti. Onun için bu âyette gece ibâdeti hafifletilmiş ve sûrenin başındaki konu ile ilgili olduğu için âyet, Medine'de indiği halde bu sûrenin sonuna konmuştur.

Âyet önce Peygamber Aleyhisselâm'ın ve bir kısım sahâbîlerinin gecenin üçte ikisini, bazan yarısını, bazan üçte birini ibâdetle geçirmekte olduklarını belirttikten sonra: *"Allah tam sayamayacağınızı, mutlaka gecenin üçte ikisi, yarısı, üçte biri kadar vakti hesâb edip düzenli olarak o sâatlerde kalkamayacağınızı bildiği için bu buyruğunu bağışladı. Bundan böyle belli bir vakit gözetmeden, gecenin herhangi bir zamanında kalkıp kolayınıza geldiği kadar Kur'ân okuyunuz"* buyurmaktadır. Tefsîrlere göre burada Kur'ân okumak, namaz kılmaktan kinâyedir. Namaz kılarken Kur'ân okunduğu için *"Kur'ân'dan kolay olanı okuyun"* denmiştir. Maksat sadece Kur'ân okumak değil, namaz kılmak ve namazda Kur'ân okuyup Allah'ı anmaktır. Bir tefsîre göre de sûrenin başında: *"Ağır ağır Kur'ân oku!"* buyurulmuştu. Burada da sûrenin başındaki konuya işâret edilerek gece kalkıp düşüne düşüne Kur'ân okunması emredilmektedir. Tertîl ile Kur'ân okumak da ibâdettir. Biraz ileride zaten: *"Namazı kılınız, zekâtı veriniz"* buyurulmaktadır. Namaz ayrıca emredildiğine göre *"Kur'ân'dan kolay olanı okuyunuz"* emrinin, sadece Kur'ân okumaya âidolması daha uygundur.

Fakat bu emir, vücub değil, neb ifâde eder. Âyet, gece kalkmayı farz değil, teşvik etmektedir. İbn 'Atiyye, cumhûra göre âyetin ibâhe bildirdiğini söylemiştir. Fakat Hasan Basrî ve İbn Sîrîn, bir miktar gece ibâdetinin yapılması gereken bir farz olduğunu söylemişlerdir. Vitri kılan, bu emri yerine getirmiş olur [2].

Daha sonra yüce Allah, gece ibâdetini hafifletmesinin nedenini açıklamaktadır: *"Sizin içinizde hastalar, Allah'ın lûtfunu aramak* (yani ticaret yapmak, para kazanmak) *için yer tepen yolcular ve Allah yolunda savaşanlar bulunacağını bildi*(ği için bu kolaylığı getirdi)" buyurmaktadır. Âyetin sonunda

1. Zâriyât Sûresi: 17-18.
2. et-Teshîl: 4/159.

mü'minlere, Kur'ân'dan ne kadar okuyabilirlerse o kadar okumaları, namazı kılmaları, zekât ve Allah'a güzel borç vermeleri, Allah'tan mağfiret dilemeleri emrediliyor ve Allah için yapılan iyi işlerin zayi olmayacağı; Allah'ın, onların karşılığını fazlasiyle vereceği vurgulanıyor.

Âyetten, şartların değişmesiyle hükümlerde de değişiklik olacağı açıkça anlaşılmaktadır. Daha önce gecenin yarısının, bundan biraz daha az veya çoğunun ibâdetle geçirilmesi emredilmiş iken şartlar ağırlaşınca bu hüküm hafifletilmiş, ne kadar mümkün ise geceden o kadar zamanın ibâdetle geçirilmesi emredilmiştir ki bu, İslâm dininin, toplumun yapısına göre hükümler getirdiğini gösterir. Uygulanması güç hükümlerde ısrar, güçlüktür. *"Allah size kolaylığı ister, güçlüğü istemez"* [1], ve *"Allah, kişiye gücünün üstünde bir şey teklif etmez"* [2]. Ancak burada bir nesih sözkonusu değildir. Dileyen sûrenin başında anlatıldığı üzre gecenin çoğunu, ya da yarısını, yahut daha azını ibâdetle geçirir. dileyen de ne kadar yapabilirse o kadar gece ibâdetine kalkar.

Birçok sûrede olduğu gibi bu sûrede de zekât, namazla beraber anılmıştır. Bu da zekâtın, namaz gibi İslâmın esaslarından olduğunu gösterir. Manen temiz olmak, büyümek, yücelmek anlamlarına gelen zekât, bir terim olarak zengin olan kişinin, malından belli bir miktarını fakirlere vermesi demektir ki âdetâ verilen miktar, geri kalan malı temizlemekte ve onun artmasına vesile olmaktadır.

Zekâtın Medine'de farz olduğu söylenirse de bu doğru değildir. Mekke'de inen ilk sûrelerden olan Leyl Sûresinde: " وَسَيُجَنَّبُهَا ٱلْأَتْقَى ٱلَّذِى يُؤْتِى مَالَهُۥ يَتَزَكَّىٰ : *Malını* (Allah yolunda) *vererek tezekkî eden, o ateşten uzak tutulur"* [3] buyurulmaktadır. Mekke devrinin ortalarında inmiş bulunan Meâric Sûresinin 24-25 nci âyetlerinde iyi karakterli insanların *"mallarında isteyene ve yoksula belli bir hisse"* bulunduğu belirtilmektedir. Yine Mekke devrinin ortalarında inen Zâriyât Sûresinin 19 ncu âyetinde, korunanların mallarında isteyene ve yoksula belli bir hisse bulunduğu anlatılmaktadır. Belli miktar diye vasıflandırılan sadaka, zekâttır. Demek ki zekât, Medine devrinde değil, namaz gibi tâ İslâmın başlangıcından beri farz idi. *"Belli miktarın"* ne kadar, yani yüzde kaç olduğu ne Mekke'de, ne de Medine'de inen sûrelerde açıklanmamıştır. Medine'de inen Bakara Sûresinin 177 nci âyetinde zekâtın kimlere verileceğine işâret edilmiş, daha sonra inen Tevbe Sûresinin 60 ncı âyetinde zekât verilecek kimseler ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, ilk muhâtabı olan Arapların anlayacakları dil ve üslûb

1. Bakara Sûresi: 185.
2. Bakara Sûresi: 286.
3. 17-18 nci âyetler.

ile inmiştir. Kur'ân'da kullanılan kelimeler, terimler Peyğamber devrindeki insanların anladıkları sözcüklerdi. Kur'ân'da zekât verenlerden övgü ile söz edildiğine göre demek ki Araplar, zekâtın ne anlama geldiğini biliyorlardı. Bundan şu sonuca varıyoruz ki: Malın belli bir miktarını fakirlere vermek biçimindeki sadakaya Araplar zekât diyorlar ve bunu yapanların ruhen temizleneceğine inanıyorlardı. Bu, onlarda namaz, hac gibi köklü dinî geleneklerden idi. Kur'ân Arapların güzel geleneklerini ikrar veya emredip yaşatmış, kötü geleneklerini yasaklayıp kaldırmıştır. İşte Araplarda uygulanan güzel geleneklerden biri de zekât idi. Bu husus toplumda bilindiği için Kur'ân zekâtı emrederken onu tanımlamamıştır. *"Malın belli bir payı"* tabiriyle, toplumdaki uygulamaya işâret etmiştir. Daha sonra İslâm toplumu gelişip İslâm devleti kurulunca Peyğamber Aleyhisselâm, Mekke devrinin ilk yıllarında Kur'ân'ın emriyle de desteklenip farz haline getirilen zekât geleneğini detaylandırmış, hangi tür maldan ne kadar zekât verileceğini açıklamıştır.

"وَ أَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا": Allah'a güzel bir borç veriniz, demektir ki bununla zekâttan ayrı olarak Allah için verilen sadakalar, özellikle savaş masraflarını karşılamak için yapılan yardımlar kasdedilmiştir. Bu yardımlar, Allah'a verilen borç kabul edilmiştir. Borç geri alınır. Borç verilen kimse güvenilir ise borcun geri alınacağından endişe edilmez. Burada borcu alan Allah'tır. Artık O'na verilen borcun ödenmesi hususunda hiç kaygı duyulur mu?

Yüce Allah, kendi rızâsı için fakir kullarına veya kamu yararına yapılan yardımları kendisine verilmiş ödünç kabul eder ve onların karşılığını kat kat fazlasiyle verir. Verilen sadaka, malı eksiltmez, bereketlendirir. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah için sadaka verdiğiniz mal, sizin kendi malınızdır, geriye bıraktığınız mal sizin değil, vârisinizin malıdır"* [1] buyurmuştur.

Son âyette *"Allah yolunda savaşanlar"* deyimi geçmektedir. Gerçi âyet Medine'de inmiştir. Fakat iniş sırasına göre ilk sûrelerden olan bu sûreye konulduğundan bu tabiri açıklamak uygun olacaktır. *Sebîlullâh* tabiri, çoğunlukla cihâd âyetleri içinde anıldığı için çoğu kimse *"sebîlullâh: Allah'ın yolu"* tabirini cihâd vasıtaları olarak tefsîr etmiştir. Fakat *"Allah'ın yolu"* tabiri, cihâddan daha genel bir anlam içerir. Esasen cihâd, Allah yolunun açılması için yapılır. *"Allah'ın yolu"* İslâm öğretilerinin tümüdür. Yüce Allah, Nahl Sûresinin 125 nci âyetinde bu yola hikmetle, güzel öğütle çağırmayı ve bunun yerleşmesine karşı gelen insanlarla en güzel biçimde mücâdele etmeyi buyurmaktadır. Cihâd, Allah yolunun üzerine konulan engelleri kaldırmak için yapılır.

1. Buhârî, Rikâk: 12; Müslim, Zühd: 3; Tirmizî, Zühd: 31, Tefsîr, Sûre: 102; İbn Hanbel, Musned: 4/24, 26.

Allah'tan mağfiret dileme emredilerek ve Allah'ın bağışlayan, esirgeyen sıfatları vurgulanarak sûre sona ermektedir. Örtme, koruma anlamına gelen *mağfiret*, hoşgörü ve günâhları bağışlama anlamında kullanılmıştır. Herhalde kelime, Arap dilinde, peyğamberlikten önce bu anlamı kazanmıştı. İnsan hatâ eder. Hatâdan uzak olan Allah'tır. Fakat insan daima kusuruna karşı Rabbinden af ve mağfiret dilemelidir. Yüce Allah ğafûr (çok bağışlayan, çok affeden), rahîm(çok acıyan, merhamet edip esirgeyen)dir. Kendisinden mağfiret dileyeni affeder. Kendisinden, bizleri de bağışladığı kullarına katmasını dileriz!

Müzzemmil Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Gecenin yarısında, ya da bundan az veya bundan çok bir zaman kalkıp Allah'a ibâdet etmelidir. Çünkü biraz uyuduktan sonra fikir dinlenir. Gecenin bağrında herkes uyurken yapılan ibâdet ruha çok etki yapar. Geceleyin kalkıp namaz kılmalı, Kur'ân okumalı ve Allah'tan mağfiret dilemelidir (1-8, 20).

2. İbâdet yaparken mâsivâyı atmalı, gönlü tamamen Allah'a özgü kılmaya çalışmalıdır (8).

3. Kâinâtın yaratıcısı ve hükümdarı olan Allah'tan başkasına ibâdet edilmez, yalnız O'na dayanmalı ve güvenmelidir (9).

4. Hak da'vetçisi, hakkında çıkarılan dedikodulara aldırmamalı, Allah'ın desteğine güvenerek doğru bildiği yolda yürümelidir (10).

5. Hz. Muhammed (s.a.v.) de bir elçidir. Nasıl Mûsâ'nın da'vetini, en büyük kâfir Fir'avn engelleyememiş ise, Mûsâ gibi bir Hak elçisi olan Hz. Muhammed'in da'vetini de Kureyş kâfirleri engelleyemeyeceklerdir. Onlar, tıpkı Fir'avn gibi bir süre sonra helâk olup cehennemi boylayacaklardır (11-16).

6. Bu Kur'ân bir uyarıdır. Dileyen onun sözünü tutup Rabbinin yoluna girer (19).

7. Verilen sadaka ve zekât, Allah'a verilmiş borç sayılır.

Yapılan iyilik ve hayır zâyi olmaz. İnsan Allah için harcadıklarının çok daha iyisini Allah katında bulur (20).

MÜZZEMMİL SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	الْمُزَّمِّلُ	Aslı (الْمُتَزَمِّلُ)dir, idğâm ile (الْمُزَّمِّلُ) olur:	Çoğunluk.
	الْمُتَزَمِّلُ	İdğâmsız, aslı üzre:	Übeyy ibn Ka'b.
	الْمُزَمِّلُ	Tâ'sız, hafif z ve meftûh, şeddeli mîm ile:	Kırâet [1].
2	قُمِ الَّيْلَ	İki sakinden dolayı meksûr mîm ile:	Çoğunluk.
	قُمُ الَّيْلَ	Madmûm mîm ile:	Ebû's-Simâl [2].
3	أَوِ انْقُصْ	Vasl halinde meksûr vâv ile:	Hamza, 'Âsım.
	أَوُ انْقُصْ	Vasl halinde madmûm vâv ile:	Ötekiler [3].

1. Kurtubî: 19/31; el-Mesâhif: 173.
2. Kurtubî: 19/33.
3. el-Budûr: 328.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	نَاشِيَة	Hemzenin yâya çevrilmesi:	Ebû Ca'fer ve vakıf halinde Hamza.
	نَاشِئَة	Hemze ile:	Başkaları [1].
	وَ أَقْوَمُ		Çoğunluk.
	وَأَصْوَبُ		Enes ibn Mâlik [2].
	وِطَاءً	Vâv'ın kesri, tâ'nın fethi ve med:	İbn 'Abbâs, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir.
	وَطْأً	Vâv'ın fethi, tâ'nın sükûnu, sonra medsiz hemze:	Çoğunluk.
	وَطَا	Meftûh vâv ve vakıfta hemzenin harekesini mâkabline nakil ile:	Hamza.
7	سَبْحًا	Hâ ile:	Çoğunluk.

1. el-Budûr: 328.
2. Enes'in (وَ أَصْوَبُ) okuduğu da rivâyet edilir: el-Mesâhif: 217; Kurtubî: 19/41; Câmi'u'l-beyân: 29/131.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	سَبْخًا	Noktalı hâ ile:	İbn Mes'ûd, Yahyâ ibn Ya'mer ve Ebû Vâil[1].
9	رَبِّ ٱلْمَشْرِقِ وَ ٱلْمَغْرِبِ	Bâ mecrûr:	İbn 'Âmir, Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	رَبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَ ٱلْمَغْرِبِ	Bâ merfû':	Ötekiler.
	ربُّ ٱلْمَشٰرِقِ وَٱلْمَغٰرِبِ	Mağrib ve meşrik çoğul:	İbn 'Âbbas, İbn Mes'ûd ve Übeyy[2].
14	تَرْجُفُ	Etken:	Çoğunluk.
	تُرْجَفُ	Madmûm t ile, edilgen:	Zeyd ibn 'Âlî[3].
17	فَكَيْفَ تَتَّقُونَ يَوْمًا يَجْعَلُ ٱلْوِلْدَانَ شِيبًا إِنْ كَفَرْتُمْ		İbn Mes'ûd ve 'Atıyye.
	فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمَ نَجْعَلُ ٱلْوِلْدَانَ شِيبًا		Çoğunluk[4].

1. Kurtubî: 19/42. Anlamı: "Meşguliyet dolayısıyle azmin dağılması, dalgınlık içine düşmek" demektir.
2. el-Mesâhif: 105, 170, 207, 309. İbn Mes'ûd'a âyet " وَ أَقْوَمُ قِيلاً "dır, denilmiş de: " أَقْوَمُ، وَ أَصْوَبُ، وَ أَهْيَأُ " (hepsi aynı anlama gelir, ne fark eder) demiş.
3. el-Bahr: 8/364.
4. el-Mesâhif: 105; Kurtubî: 19/49; Tebsıra: 712, 713; en-Neşr: 2/392-393; el-Budûr: 328; Câmi'u'l-beyân: 29/131.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَكَيْفَ تَتَّقُونِ	Fi'lin nûnunun kesriyle:	Ebû''s-Simâl Ka'neb[1].
	فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمَ نَجْعَلُ ٱلْوِلْدَانَ شِيبًا	Çoğul mütekellim:	Zeyd ibn 'Alî[2].
20	ثُلْثَيِ	Lâm'ın sükûnuyla:	İbn Semeyfâ', Ebû Hayve ve Hişâm.
	ثُلُثَيِ	Lâm'ın dammıyle:	Ötekiler[3].
	النَّهَارَ		Çoğunluk.
	النَّهَارَ لاَ يُقَدِّرُونَهُ		İbn Mes'ûd.
	فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ ٱلْقُرْآنِ		Çoğunluk.
	فَأَرَادَ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَمَا أَرَادَ أَنْ يَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ ٱلْحَرَجِ فَاتْلُو مَا تَيَسَّرَ مِنَ ٱلتِّلاَوَةِ تَجِدُوهُ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ		İbn Mes'ûd[4].
	وَ نِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ	İkisinin de nasbıyle[5]:	Kûfeliler ve İbn Keŝîr.
	وَنِصْفِهِ وَثُلُثِهِ	İkisinin de cerriyle[6]:	Ötekiler[7].

1. Kurtubî: 19/50.
2. el-Bahr: 8/365.
3. Tebsıra: 713; Kurtubî: 19/52; el-Budûr: 328; el-Bahr: 8/366.
4. el-Mesâhif: 105.
5. (أَدْنَى)ya atıf.
6. (ثُلُثَيِ)e atıf.
7. Kurtubî: 19/52; el-Bahr: 8/366; Tebsıra: 713; en-Neşr: 2/393; el-Budûr: 328. Hepsi de (ثُلُثَهُ)nin lâmını dammetmişlerdir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	هُوَ خَيْرًا وَ أَعْظَمَ أَجْرًا	İkisinin de nasbıyle:	Çoğunluk.
	هُوَ خَيْرٌ وَ أَعْظَمُ أَجْرًا	İkisinin de ref'iyle:	Ebû's-Simâl Ka'neb ve İbn Semeyfa'[1].

1. el-Bahr: 8/367.

74/4 MÜDDESSİR SÛRESİ

Adını ilk âyetindeki *el-müddeššir* kelimesinden alan bu sûrede, ilk defa Peyğamber(s.a.v.)e, halkı uyarması açıkça emredilmekte ve izleyeceği yol gösterilmektedir. Allah'ın âyetlerini ve kıyâmeti inkâr edenler, özellikle lider takımları şiddetle uyarılmakta, insanın sorumluluğu vurgulanmaktadır. Yine ilk defa bu sûrede meleklerden ve Kitâp ehlinden söz edilmiştir. Mekke devrinin ilk zamanlarında inmiş olan ilk âyetlerinden ötürü sûre, dördüncü sûre sayılır. Cehennemle ve cehennemin muhafızlariyle alay eden kâfirleri uyaran öteki âyetlerinin, Peyğamber'in davetinin biraz ileri safhalarında inmiş olması gerekir. Zira bunlar, müşriklerle Peyğamber arasında şiddetli sürtüşmenin başladığını gösterir ki bu sürtüşme, peyğamberliğin ilk günlerinde değil, biraz ileri safhalarında başlamıştır.

Ancak bütün âyetlerinin birbiriyle insicâmı, bu âyetlerin bir defada veya birbiri ardınca indiği kanısını verir. Bu takdirde de sûrenin tamamının, vahyin ilk günlerinde ve aylarında değil, biraz daha ileri aşamalarında inmiş olması gerekir. İbn 'Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre Peyğamber (s.a.v.), kırk yaşında peyğamber olduktan sonra on beş yıl Mekke'de kalmış, bu sürenin ilk yedi yılında ışık görür, ses işitirmiş. Sekizci yılında ise kendisine vahyedilirmiş. Bir başka rivâyete göre Peyğamber(s.a.v.)in Mekke'de kalış süresi on üç yıldır [1]. Bu rivâyetleri sevk edişimizden asıl amacımız, ilk nübüvvet yıllarında Peyğamber ile Mekkeliler arasında bir buğz ve adâvetin olmadığını, bunun daha sonra başladığını anlatmaktır.

Câbir ibn Abdullâh'tan sûrenin ilk âyetlerinin, Kur'ân'ın ilk inen âyetleri olduğu rivâyet edilmiştir. Fakat Zührî, ilk defa 'Alâk Sûresinin ilk beş âyetinin vahyedildiğini söylemiştir [2]. Bilginler de bu konuda oybirliği halindedir. Câbir ibn 'Abdullâh, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

1. el-Fethu'r-Rabbânî: 20/209-210.
2. Câmi'u'l-beyân: 29/143-144.

''Hirâ'da 'uzlete çekilmiştim, uzletimi tamamlayıp inince bir ses duydum. Önüme, arkama, sağıma, soluma baktım, bir şey göremedim. Tekrar bana seslenildi, yine baktım, kimseyi göremedim. Tekrar bana seslenildi. Başımı kaldırdım, bir de ne göreyim o (bana seslenen melek)*, havada bir taht üzerinde* (başka rivâyete göre: gökle yer arasında bir taht üzerinde oturmuş). *Beni şiddetli bir titreme aldı, Hadice'ye geldim, 'Beni örtün!' dedim. Beni örttüler, üzerime su döktüler. Yüce Allah: 'Ey örtüsüne bürünen, kalk, uyar, elbiseni temizle...' âyetlerini indirdi''*[1]. Aynı hadisi Buhârî, hafif farkla Bed'ul-vahy'de zikretmiştir.

Hadiste belirtildiğine göre Peyğamber(s.a.v.)in, ilk defa Cibrîl'i asıl şekliyle görüp korktuğu için evine gelerek örtüsüne sarılması üzerine inmiştir. Müzzemmil Sûresi için de aynı iniş sebebi zikredilmişti.

Ebû Seleme ibn Abdirrahmân ve Câbir ibn Abdillâh'tan gelen rivâyetlere göre Müddeŝŝir Sûresi, Kur'ân'ın ilk inen sûresidir. Fakat Bûhârî ve Müslim'in, Hz. 'Âişe'den çıkardıkları rivâyete göre Kur'ân'ın ilk sûresi, 'Alâk Sûresidir. Ümmetin çoğunluğu da bu konuda ittifak etmiştir. Bundan dolayı bu iki rivâyeti bağdaştırmağa çalışmışlardır. Bir görüşe göre Ebû Seleme ve Câbir'in kasdı, tam sûre olarak inendir. 'Alâk Sûresinin ilk âyetleri inen ilk âyetlerdir. Fakat o sûrenin diğer âyetleri inmediği için sûre tamamlanmamıştır. Ondan sonra Müddeŝŝir sûresinin tamamı inmiş ve daha sonra 'Alâk Sûresi tamamlanmıştır. Bu bir görüştür. Bir görüşe göre de 'Alâk Sûresinin ilk âyetleri, peyğamberliğin başlangıcında inmiştir. O zaman henüz Hz. Muhammed'e risâlet verilmemişti. Müddeŝŝir Sûresi ise risâleti başlatan ilk sûredir. Nübüvvetten sonra bir süre vahiy kesilmiş, daha sonra ilk defa bu sûre inmiştir [2].

Biraz önce işâret edildiği üzre Müddeŝŝir Sûresi, tam sûre olarak inen ilk sûredir. Âyetlerinin birbiriyle insicâmı, takib fâsiyle birbirine bağlanması da bunu gösterir. Ancak 31 nci âyetin üslûbu, ilk vahiy üslûbu değildir. Bu âyetin, daha sonra müşriklerin, cehennem muhafızlarının sayısına itirazları üzerine indiği ve ilgisi dolayısiyle burada zorba, övüngen, inatçı kâfire yapılacak azâbı anlatan âyetlerin ardına konduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o âyetin üslûbu da ötekilerden farklıdır.

Gerek Müzzemmil, gerek Müddeŝŝir sûreleri aynı şartlar içinde inmiştir. Ve bunlar hemen ilk vahyi müteâkiben değil, Peyğamber(s.a.v.)in davetinin biraz ileri safhalarında, Hz. Peyğamber'le müşrikler arasında sürtüşmenin başladığı sıralarda inmiştir. Nitekim sûrenin iniş sebebi hakkında zikredilen başka bir rivâyet de bu görüşümüzü desteklemektedir:

1. el-Fethu'r-Rabbânî: 20/210-211.
2. Rûhu'l-Me'ânî: 29/115.

''Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e eziyet eden Kureyş liderleri: Ebûcehl, Ebûleheb, Ebûsüfyân, Velîd ibn Muğîre, Nadr ibn el-Hâriŝ, Ümeyye ibn Halef, 'Âs ibn Vâil toplanıp konuştular:

— Hac günlerinde çeşitli yerlerden gelen Araplar, bizden Muhammed'-in durumunu soruyorlar. Her birimiz başka bir şey söylüyoruz. Kimimiz mecnûndur, kimimiz kâhindir, kimimiz şâirdir diyor. Araplar, bu birbirini tutmayan sözlerin hepsinin yalan olduğu kanısına varıyorlar. Gelin söz birliği edip onun hakkında aynı şeyi söyleyelim, dediler. İçlerinden biri:

— O şâirdir, dedi. Velîd:

— Ben 'Ubeyd ibn el-Absar ve Ümeyye ibn Ebî's-Salt'ın ve benzeri şâirlerin sözlerini dinledim. Muhammed'in sözleri onlarınkine benzemiyor, dedi. Bir başkası:

— O kâhindir, dedi. Velîd:

— Kâhin kimdir? dedi.

— Kâh doğru, kâh yalan söyleyenlerdir, dediler. Velîd:

— Muhammed hiç yalan söylemedi, dedi. Bir başkası:

— O mecnûndur, dedi. Velîd:

— Mecnûn kime derler? dedi.

— Mecnûn, insanları korkutan, ürküten kimsedir, dediler. Velîd:

— Muhammed'in halinden hiç kimse korkup irkilmedi, dedi. Ve evine gitti. Halk:

— Velîd ibn Muğîre sâbiî oldu (yani Muhammed'in dinine girdi) dediler. Ardından Ebucehl gidip:

— Ey Ebu 'Abdişems, Kureyş toplanmış, senin sâbiî olduğunu sanıyorlar, dedi. Velîd:

— Benim ona ihtiyâcım yok, dedi. Fakat Muhammed hakkında düşündüm de onun sâhir (büyücü) olduğuna karar verdim. Çünkü büyücü, baba ile oğulu, kardeş ile kardeşi, karı ile kocayı birbirinden ayırır (Muhammed de öyle yapıyor).

Ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında ''sâhir'' demeyi kararlaştırdılar. Dışarı çıkıp halkın içinde ''Muhammed sâhirdir!'' diye bağırdılar. Bu söz halk arasında yayıldı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bunu duyunca üzüldü, evine gelip örtüsüne sarıldı, yattı. İnsan üzülünce yatar ya, o da öyle yaptı. İşte o zaman Cibrîl (selâm ona) geldi, onu uykusundan uyandırdı: *''Ey örtüsüne bürünen,*

kalk, uyar..." dedi [1].

Aynı rivâyet biraz değişik üslûb ile İbn Hişâm'ın Sîretinde [2], Kurtubî'nin tefsîrinde [3] de vardır. Orada Peyğamber için "mecnûndur" diyenlere Velîd: "Hiç onun bayıldığını, boğulur gibi olduğunu gördünüz mü?" diyerek onun mecnûn ve kâhin olmadığını, ancak sihirbaz olduğunu söylemiştir [4].

Sûrenin içeriğine uyan bu rivâyetten, bu sûrenin ilk vahiy günlerinde değil, davetin biraz ileri safhalarında, müşriklerle Peyğamber arasında mücâdelenin başladığı sıralarda indiği anlaşılır ki esasen kanâatimize göre Müzzemmil Sûresi de bu sıralarda inmiştir. Onun için her iki sûrede Peyğamber'e: *"Ey örtüsüne sarılan!"* diye hitâbedilmekte ve müşriklerin tutumları karşısında üzülmekte olan o büyük insana, dâvâsı uğrunda sabır ve tahammül tavsiye edilmektedir.

56 âyeti içeren sûre, Resmi sıralamada 74 ncü, iniş sırasına göre 4 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ
﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْۙ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُۙ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْۜ
﴿٧﴾ فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِۙ ﴿٨﴾ فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَس۪يرٌۙ ﴿٩﴾ عَلَى
الْكَافِر۪ينَ غَيْرُ يَس۪يرٍ ﴿١٠﴾ ذَرْن۪ي وَمَنْ خَلَقْتُ وَح۪يدًاۙ ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ
لَهُ مَالًا مَمْدُودًاۙ ﴿١٢﴾ وَبَن۪ينَ شُهُودًاۙ ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْه۪يدًاۙ ﴿١٤﴾ ثُمَّ
يَطْمَعُ اَنْ اَز۪يدَۗ ﴿١٥﴾ كَلَّاۜ اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَن۪يدًاۜ ﴿١٦﴾ سَاُرْهِقُهُ

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/189-190.
2. Tehzîb: 1/61.
3. el-Câmi'-li Ahkâmi'l-Kur'ân: 19/73.
4. Safvetu't-tefâsîr: 19/67-68.

صَعُودًا ﴿١٧﴾ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ
كَيْفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ
﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ ﴿٢٤﴾ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾
سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾
لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Ey örtüsüne bürünen, 2- Kalk, uyar. 3- Rabbini tekbîr et (O'nun büyüklüğünü an), *4- Elbiseni temizle, 5- Pislikten kaçın. 6- Yaptığını çok bularak başa kakma. 7- Rabbin için sabret. 8- O Sûr'a üflendiği zaman, 9- İşte o gün, çetin bir gündür! 10- Kâfirler için kolay değildir. 11- Benimle şu adamı yalnız bırak ki ben onu tek olarak yarattım. 12- Ona uzun boylu mal verdim, 13- Göz önünde oğullar.14- Kendisine bir döşeyiş döşedim. 15- Hâlâ daha da artırmama göz dikiyor. 16- Hayır, çünkü o, bizim âyetlerimize karşı bir inatçı kesildi. 17- Onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. 18- Zira o düşündü, ölçtü biçti. 19- Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti. 20- Yine kahrolası nasıl ölçtü, biçti. 21- Sonra baktı, 22- Sonra surat astı, kaşlarını çattı, 23- Sonra arkasını döndü, böbürlendi: 24- "Bu, dedi, rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir". 25- "Bu, sadece bir insan sözüdür." 26- Onu Sekar'a sokacağım. 27- Sekar'ın ne olduğunu sen nereden bileceksin? 28- Geriye bir şey komaz, bırakmaz* (yakıp yok eder). *29- Durmadan deriler kavurur. 30- Üzerinde ondokuz* (muhafız) *vardır!*

Tefsîr:

1-7 nci âyetlerde örtüsüne sarılıp yatan Allah'ın Elçisine, kalkıp kavmini uyarması, Rabbinin ululuğunu söylemesi, elbisesini temizlemesi, kirden pisten

uzak durması, yaptığını çok görmemesi, Rabbi için sabredip Allah'ın buyruklarını duyurma yolunda başına gelecek zahmetlere katlanması emredilmektedir.

Müzzemmil Sûresinde de Peyğamber(s.a.v.)e, geceleyin kalkıp ibâdet etmesi emredilmişti. Burada da aynı şey emredilmektedir. Ancak burada ibâdetle beraber elbisesini temizlemesi de emredilmektedir ki bu, ibâdetten önce abdest almanın ilk aşamasıdır. Müşriklerde de ibâdet ve namaz vardı. Fakat onlar ibâdetten önce temizlenmezlerdi. Yüce Allah, Elçisine, ibâdetle beraber elbisesini temizlemesini, pislikten uzaklaşmasını emretmiştir. İbn 'Abbâs'a göre burada *"elbiseni temizle"*, bedenini günâhlardan temizle, ma'siyet, zulüm ve kötülük üzerine elbise giyme demektir. Araplar kötü sıfatlardan uzak, iyi ahlâklı kişiye *"nakiyyu'ŝiyâb, tâhiru'ŝ-ŝiyâb:* temiz elbiseli" derler. Fakat İbn Sîrîn ve İbn Zeyd, âyette böyle mecâzî bir anlam değil, gerçek olarak elbiseyi temizleme ve temizlenme kasdedildiğini söylemişlerdir. Müşrikler temizlenmezlerdi, Allah, Elçisine, temizlenmesini ve elbisesini temizlemesini emretti. Taberî'ye göre bu mânâ daha açıktır [1].

İbn Cezzî, *"Elbiseni temizle"* âyetindeki üç muhtemel anlamı şöyle özetliyor: Birincisi, elbiseyi pislikten temizlemek anlamıdır. İkincisine göre elbise mecâzdır. Bununla nefsi günâhlardan ve kusurdan temizlemek kasdedilmiştir. Üçüncüsüne göre temiz kazanç ile sağlanan elbisenin giyilmesi, helâl olmayan elbisenin giyilmemesi kasdedilmiştir.

"وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ" râ'nın zammı ve kesriyle (رِجْز) pislik, azâb ve günâh anlamlarına gelir. Burada uygun olan, pislik anlamıdır. Bu âyette Hz. Peygamber'e, pislikten, maddî ve manevî kirlerden uzak durması "وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ. وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ" âyetleriyle de yaptığı hizmetleri ve iyilikleri çok görerek başa kakmaması, Rabbi uğrunda çektiği zahmet ve sıkıntılara katlanması emredilmektedir. "وَلاَ تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ" âyetinde iki anlam vardır: Birine göre "Daha fazlasını almak amaciyle birine bir şey verme", diğerine göre: "Rabbin için yaptığın işleri çok görme" demektir. Âyetin siyâkına bu anlam daha uygundur [2]. Abdullâh ibn Mes'ûd'un, "وَلاَ تَمْنُنْ اَنْ تَسْتَكْثِرَ" okuduğu rivayet edilir [3]. "مَنَّ" vermek, verdiğini başa kakmak anlamına gelebileceği gibi, za'f göstermek anlamına da gelir. Buna göre âyette "yaptığını çok görerek za'f, gevşeklik gösterme" anlamı da vardır.

Peyğamber (s.a.v.), Allah'a ibâdete, güzel ahlâka yöneltilip tesellî ve taltîf edildikten sonra, onu yalanlayanları uyarmak üzre söz, âhiret azâbına getiriliyor.

1. Câminu'l-beyân: 29/145-147.
2-3 Câmi'u'l-beyân: 29/150.

8-17: "فَإِذَا نُقِرَ فِى ٱلنَّاقُورِ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ عَلَى ٱلْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ": Nâkur'a yani kıyâmeti başlatacak olan boruya üflendiği gün, kâfirlerin işinin kolay olmayacağı vurgulanıyor ve o hesap gününün çetinliğine kısa bir göz atıştan sonra söz, Hz. Muhammed(s.a.v.)i yalanlayıp üzen kimselerin durumuna getiriliyor:

"ذَرْنِى وَ مَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا": Kendisini tek başına, hiç kimsesiz, çırılçıplak yarattığım veya o taptığı putların yardımıyle değil, yalnız kendim yarattığım, kendisine uzun boylu mal ve evlâd verdiğim halde gözü doymayan, daha fazlasını isteyen, âyetlerimize karşı da bir inatçı kesilen o azgın kimseyi bana bırak, ben onun hakkından gelmesini bilirim. Onu dimdik bir yokuşa koşacağım, dayanılmaz bir azâba sokacağım!" buyuruluyor.

Bir tefsîre göre "وَحِيدًا", "خَلَقْتُ"nün ikinci mef'ûlüdür. Babası belli olmayana *vahîd* denir. Bu takdirde "خَلَقْتُ وَحِيدًا: *Kendisini yalnız yarattığım kimse*" âyeti, "عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ: *Kaba, sonra takma, yahut kötülükle damgalı*"[1] âyeti gibi Velîd'in nesebini taşlamaktadır.

18-30: O adamın düşünüp taşınıp Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen sözlere, eskiden gelen bir büyü, veya tercih edilen, üstün, etkili bir sihir dediği anlatılıyor. Ve böyle deyip Peyğamber'i yalanlayan o kimsenin; önüne gelen herşeyi yakan, geriye hiçbir şey bırakmayan, derileri kavurarak insanın biçimini bozan, değiştiren, üzerinde ondokuz zebânînin bulunduğu, bu acımasız muhafızların yönettiği Sekar'a yani cehenneme atılacağı vurgulanıyor.

8 nci âyette geçen *nâkûr*, kıyâmet ve ba'ŝ gününün başladığını ilân edecek olan borudur. Bu boruya üflenerek herkes Allah'ın huzûrunda hesap vermek üzre toplanmaya çağırılır. Bu boruya iki kez üflenecektir. Birinci üfleyişi duyan yaratıklar, korkudan bayılıp düşerler. Yalnız Allah'ın diledikleri korkmaz, sarsılmaz, bayılmazlar. İkinci üfleyişte herkesin aklı başına gelir, hesâbın başladığını anlayıp kalkar ve hesaplarının görülmesini beklerler: *"Sûra üflendi, göklerde ve yerde olanlar* (korkudan) *düşüp bayıldılar, ancak Allah'ın dilediği kaldı. Sonra ona bir daha fülenince hemen onlar ayağa kalkıp bakmaktadırlar"*[2].

İnsanlar önemli bir toplantıya çağırmak için davul veya borazan çalar, toplantının başlayacağını ilân ederler. Âhiretteki hesap günü toplantısının da mutlaka başlayacağı, insanlara kavrayacakları ve alışageldikleri kavramlarla anlatılmaktadır. Burada boru çalınarak toplantıya çağırılacağı: "وَ ٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِى ٱلْمُنَادِى مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ : *Dinle, o gün ünleyici, yakın bir yerden çağırır*"[3]

1. Kalem Sûresi: 13.
2. Zümer Sûresi: 68.
3. Kaf Sûresi: 41.

âyetinde ünleyenin, insanları yakın yerden çağıracağı, " فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ *O* (iş)*bir zecreden* (korkunç bir sesten) *ibârettir. Hemen onlar* (kaldırılmış) *bakıyorlardır*"[1] âyetinde korkunç bir ses ile, " يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ، ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ : *O gün insanlar o sayhayı gerçek olarak duyarlar. İşte bu, çıkış günüdür*"[2], "اِنْ كَانَتْ اِلاَّ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ: *O sadece bir sayhadan ibarettir. Hemen onlar toplanıp huzurumuza getirilmişlerdir*"[3] âyetlerinde sayha (yani gürültü, korkunç bir ses) ile çağırılacağı bildirilmektedir. Bunların hepsi değişik üslûplarla aynı şeyi anlatmaktadır. Kasıt, insanların öldükten sonra Allah'ın huzuruna çağırılıp hesap vereceklerini belirtmektir.

Kâh zecre, kâh sayha diye adlandırılan o korkunç sesi çıkaracak âhiret borusunun mâhiyetini Allah bilir. Bunu insanların kullandıkları boru türünden bir âlet olarak anlamak doğru değildir. Bazı tefsîrlerdeki Sûr ve Nâkûr'un, mevcut ruhlar sayısınca deliği olduğuna varıncaya kadar tahminlere dayanan izahların hiçbir yararı yoktur[4].

18-25 nci âyetlerde düşünüp taşınarak Kur'ân'a büyü dediği anlatılan kişinin, Velîd ibn Muğîre el-Mahzûmî olduğu rivâyet edilir. Bu adam dünyâya geldiği zaman hiçbir şeyi yokmuş, sonra Allah ona mal vermiş, evlât ve servet vermiş[5]. Mekke ile Tâif arasında hayvanları, Tâif'te yaz, kış meyvası eksik olmayan bahçeleri ve çok parası; yedisi Mekke'de, beşi Tâif'te doğmuş on iki evlâdı bulunduğuna dâir rivâyetler vardır[6].

Esasen Kur'ân'a "büyü" diyen, yalnız bir kişi değil, Kureyşin tüm lider kadrosudur. Onların Kur'ân'a "büyü", Hz. Muhammed'e de "Büyücü" dedikleri, başka âyetlerde de anlatılmaktadır: *"İçlerinden bir adama: 'İnsanları uyar ve inananlara, Rableri katında kendileri için bir doğruluk kademesi olduğunu müjdele!' diye vahyetmemiz insanlara tuhaf mı geldi? Kâfirler: 'Bu, apaçık bir büyücüdür' dediler"*[7]. *"Biz onların, seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zâlimlerin: 'Siz, büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz' dediklerini gayet iyi biliyoruz"*[8].

1. Sâffât Sûresi: 19.
2. Kaf Sûresi: 42.
3. Yâsîn Sûresi: 53.
4. Bkz. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/196.
5. Câmi'u'l-beyân: 29/152.
6. Câmi'u'l-beyân: 29/152-153; Mefâtîhu'l-ğayb: 30/198-199; İbn Kesîr: 4/443; Fethu'l-Kadîr: 5/326; Hak Dini: 7/5435.
7. Yûnus Sûresi: 2.
8. İsrâ Sûresi: 47.

Demek ki Arap toplumunda büyü, biliniyor ve uygulanıyordu. Felak Sûresinin: *"Düğümlere üfleyip tüküren büyücü kadınlar"* âyetinde, düğümlere üfleyen büyücülerin şerrinden Allah'a sığınılmasının emredilmesi de bunu gösterir. Onlara göre büyücü de, kâhin ve şâir gibi başkalarının göremediği yaratıklarla temas kurup onlar vasıtasiyle insanlar üzerinde etki yapan, olağanüstü işler çeviren kimse idi. Büyücü, görünmez varlıklar (cinler) ile iş birliği yaptığı için sözleri etkili idi.

Birçok kimsenin, Kur'ân'ın etkisine girdiğini, Kur'ân âyetlerinin olağanüstü etki yaptığını gören müşrikler, bunların da büyülü sözler olduğunu sanmışlardı. Fakat yine âyetlerden anlıyoruz ki onlar, büyünün bir gerçek olmayıp göz boyama, hayali hakikat gösterme türünden bir şey olduğu kanısında idiler:

"Eğer sana, kâğıt üzerine yazılı bir kitâp indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler: 'Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir!' derlerdi" [1].

"Onlara gökten bir kapı açsak da oraya çıkacak olsalardı: 'Herhalde gözlerimiz döndürüldü, biz büyülenmiş bir topluluğuz' derlerdi" [2] meâlindeki bu âyetler, müşriklerin, büyüyü bir hakikat değil, bir göz boyama, bir yanıltma, bir şeyi başka türlü gösterme olarak kabul ettiklerini gösterir.

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً
لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا
يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

1. En'âm Sûresi: 7.
2. Hicr Sûresi: 14-15.

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ اِذَٓا اَسْفَرَ ﴿٣٤﴾
اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ
اَوْ يَتَاَخَّرَ ﴿٣٧﴾

31- Biz cehennemin bekçilerini hep melekler yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için bir sınav yaptık ki kendilerine Kitâp verilmiş olanlar iyice inansın, inananların da îmânı artsın. Kitâp verilmiş olanlar ve inananlar kuşkulanmasınlar. Kalblerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: "Allah, bu misalle ne demek istedi?" desinler. Böylece Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin askerlerini, kendisinden başka kimse bilmez. Bu (cehennem muhafızları veya Sekar)*, insanlara bir uyarıdır. 32- Hayır, andolsun Aya, 33- Dönüp gitmekte olan geceye, 34- Ağaran sabaha, 35- Ki o* (Sekar) *büyük*(belâ)*lardan biridir. 36- İnsanlar için uyarıcıdır: 36- Sizden* (iman yolunda) *ileri gitmek, ya da geri kalmak dileyen kimse için.*

Tefsîr:

31-37 nci âyetlerde cehennem zebânîlerinin melek olduğu; bunların sayısının, Kitâp ehli ve mü'minler için kesin inanç vesiylesi, hasta yürekliler ve kâfirler için de sınav olduğu; Allah'ın askerlerinin sayısını yalnız kendisinin bileceği; Allah'ın, indirdiği bu öğüt ile dilediğini şaşırtıp dilediğini doğru yola ileteceği; cehennem zebânîlerinin sayısının veya Sekar'ın, insanlara bir öğüt ve uyarı olduğu bildirilmekte ve Aya, arkasını dönüp giden geceye, ışıyan sabaha yemîn edilerek Sekarın, Allah'ın büyük mu'cizelerinden, belâlarından biri olduğu; iman yolunda ileri gitmek isteyen, yahut bunu kabul etmeyip geri kalmak dileyen insanlar için bir öğüt ve uyarı olarak anıldığı vurgulanmaktadır.

30 ncu âyette cehennem zebânîlerinin ondokuz olduğu bildirilmişti. Rivâyete göre bu âyet inince Kureyş liderleri bu sayı ile alay etmişler; Ebucehl: "Ben Ebû Kebşe oğlunun yani Hz. Muhammed'in, cehennem zebânîlerinin ondokuz olduğunu size söylediğini duyuyorum. Siz bu kadar yiğitlersiniz, her on kişiniz, onlardan birinin hakkından gelemez mi?" demiş. Güçlü olan Ebu'l-Esved el-Cumahî: "Ben sizin yerinize onların onyedisinin hakkından gelirim,

siz de ikisinin hakkından gelin" demiş [1]. Bu rivâyete göre bu âyet, ilk otuz âyetten sonra inmiş olur.

"Biz onların sayısını kâfirler için bir sınav yaptık" cümlesinden de Kureyş liderlerinin, bu sayı ile alay ettikleri anlaşılmaktadır. Bu âyette dört grup insana işâret edilmiştir: Kendilerine Kitâp verilmiş olanlar, inananlar, kalblerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler.

Kitâp ehlinin, cehennemin ondokuz melek muhafızının olduğunu bilip Kur'ân'ın vahiy olduğu hakkında kesin kanıya varacakları, inananların da imanlarının artacağı; ne Kitâp ehlinin, ne de mü'minlerin, Kur'ân'ın söylediklerinden veya onun Allah'ın vahyi olduğundan kuşku duymayacakları; fakat yüreklerinde hastalık bulunanlarla kâfirlerin: *"Allah bununla ne demek istedi?"* diyecekleri belirtilmektedir. Son iki grup insan, bu sözleriyle Kur'ân'ın, vahy olmadığını ifâde etmişlerdir.

Kitâp ehlinin, bu sayıyı duyunca Kur'ân'ın vahiy olduğu hakkında kesin kanıya varacakları bildirildiğine göre, cehennem muhafızlarının ondokuz olduğunun, kendi kitaplarında da bulunduğu anlaşılır. Kitâp ehlinin, neden kesin yargıya varacaklarını birkaç yönden izah eden Râzî: "Kitâp ehli, bu sayı kendi kitaplarında bulunduğu için, o kitâpları okumayan Muhammed, bu sayıyı anınca, bu haberin kendisine gökten geldiğini anladılar" diyor [2].

Mekke'de bulunan Kitâp ehli kimselerle mü'minler bu sayıyı duyunca, Hz. Muhammed'in, gerçekten peygamber olduğuna daha kesin inanmışlardır. Gönüllerinde hastalık olanlarla kâfirler de bunu duyunca iyice sapmışlardır. Böylece Allah'ın indirdiği âyetler, iyi niyetli insanların doğru yolu bulmasına, imanlarının artmasına sebebolurken, kötü niyetli kişilerin de iyice sapıtmalarına sebebolmuştur.

"Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini doğru yola iletir" cümlesinin anlamı, Allah doğru yolda olan insanları yoldan çıkartır, yanlış yollara düşürür; eğri yollarda olanları da zorla doğru yola getirir demek değildir. Allah'ın indirdiği vahiy, iyi niyetle dinleyenleri doğru yola iletir; kötü niyetli, reddetmeğe kararlı olan kimseler de bu doğru yolu gösteren sözleri kabul etmedikleri için düştükleri eğri yollarda kalırlar. Hz. Muhammed'e karşı düşmanlıkla şartlandıkları için onun getirdiği vahiyleri kabul etmezler, bu yüzden içlerinde beliren isteksizlik ve nefret duygularıyla doğru yola gelmez, yanlış yollara saparlar. Kendilerinin sapmasına sebep, Peygamber'e olan düşmanlıklarıdır. İşte onların bu sapıklığı, kınamak için Allah'ın şaşırtması şeklinde nitelendirilmiştir. Mamâfîh, Allah'ın, zâlimlerden, kâfirlerden, yoldan çıkanlardan başkasını saptırmayacağı birçok yerde vurgulanmış ve böylece Allah'ın saptırmasının ne anlama geldiği açıklanmıştır.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/203-204; el-Câmi'-li Ahkâmi'l-Kur'ân: 19/80-81.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/206.

"Eğer Allah insanları zorla yola getirmek dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. (Allah inanmaya zorlamamış iken) *sen mi insanları inanmaya zorlayacaksın?"*[1] âyetinin açıkça bildirdiği üzre Allah insanları doğru yola zorlasaydı inanmayan kalmaz, yâhut küfre zorlasaydı, inanan olmazdı. Fakat her iki durumda da insanlar, yaptıklarından ötürü övülmez veya kınanmazdı. Halbuki *"Böylece Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini doğru yola iletir"* cümlesi, bu konudaki diğer âyetler gibi, Hz. Muhammed(s.a.v.)in dâvetini kabul etmeyenleri kınamaktadır. Bu, tıpkı bizim Türkçede gerçeği kabul etmeyene: "Allah gözünü kör etmiş, gerçeği görmüyor" sözümüz gibi bir kınama anlamı taşır.

Allah insanlara seçim özgürlüğü vermiştir. Kul iradesiyle iyiyi veya kötüyü seçer. Kendi yaptığı işlerden sorumlu olur. Biraz sonra gelecek olan " لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ : *Sizden* (iman yolunda) *ileri gitmek ya da geri kalmak dileyen kimse için* (bir öğüttür)" âyeti, bu seçim özgürlüğünü gayet açık olarak belirttiği gibi: Allah'ın kötü niyetli, fâsık, zâlimlerden başkasını saptırmayacağını vurgulayan âyetler de, insanın kendi isteğiyle kötü yolu seçtiğini bildirmektedir: *"Allah* (verdiği) *o misal ile birçoğunu şaşırtır ve yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz. O fâsıklar ki söz verip bağlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar, Allah'ın birleştirilmesini* (yapılmasını) *emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte ziyâna uğrayacak olanlar onlardır"*[2].

Görüldüğü gibi Allah, iyi niyetli insanları şaşırtmıyor, sözlerini tutmayan, yeryüzünde bozgunculuk yapan, yoldan çıkmış insanları şaşırtıyor. Bunlar zâten bu davranışlarıyle doğru yoldan sapmışlardır. Yaptıkları kendilerine hoş geldiği için o halde devam ederler. Allah da onları bulundukları halde bırakır. Kendileri yola gelmek istemedikleri içon zorla doğru yola iletmez. Ama onlar isteseler, Allah onları doğru yola iletir: *"De ki: Allah, dilediğini şaşırtır, yöneleni de kendisine iletir. Onlar ki inanmışlardır ve kalbleri Allah'ı anmakla yatışır; iyi bilin ki ancak Allah'ı anmakla kalbler yatışır"*[3] âyetleri, Allah'ın, kendisine yönelenleri doğru yola ilettiğini bildirmektedir.

Âyette: *"Gönülleri hasta olanlarla kâfirlerin: 'Allah bununla ne demek istedi?' "* diyecekleri belirtilmektedir. Bu ifadeden, Mekke'de asıl şiddetli kâfirlerden ayrı olarak bir de liderlerin etkisinde kalan, bazan imana yönelen, fakat liderlerin etkisiyle veya başka düşüncelerle imandan geri duran hasta yürekli insanların bulunduğu anlaşılır.

1. Yûnus Sûresi: 99.
2. Bakara Sûresi: 26-27.
3. Ra'd Sûresi: 27-29.

"Eğer kendilerine bir mu'cize gelirse ona mutlaka inanacaklar diye, olanca güçleriyle Allah'a yemîn ettiler. De ki: 'Mu'cizeler ancak Allah'ın yanındadır'. Hem bilir misiniz o mu'cize gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar" [1], *"Dediler ki: 'Biz senin getirdiğin yola uyarsak, yurdumuzdan kapılıp atılırız'. Biz onlara kendi katımızdan bir rızık olarak herşeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri yurt vermedik mi? Fakat çokları bilmiyorlar"* [2] âyetleri, Mekke'deki bu hasta yürekli insanlara işâret etmektedir. Çünkü: *"Bir âyet, bir mu'cize gelse mutlaka inanırız"* diye yemîn edenler, veya inandıkları takdirde Arapların saldırısına uğrayacaklarından çekinenler, asıl liderler gibi Peygamber'e yaman düşmanlar değil; ılımlı, Kur'ân'ın deyimiyle imana eğilim duysalar da çeşitli nedenlerle inanmayan hasta yürekli kimselerdi.

Melâike: İniş sırasına göre ilk defa bu surede *melâike* kelimesi geçmektedir. Muhammed 'İzzet Derveze bu kelimenin izahında özetle şöyle diyor: "Müfessirlerin çoğuna göre elçilik anlamına gelen " ألوكة " kökünden türemiş olan *"melâike"*, elçiler anlamına gelir. *"Gökleri ve yeri yoktan var eden; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun"* [3], *"Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden olan rûh ile indirir: 'Benden başka Tanrı yoktur, benden korkun' diye uyarın* (der)" [4] âyetleri de bu görüşü destekler.

Bazı araştırıcılar, bu kelimenin, İbrancadan Arapçaya girdiğini söylerler. Fakat İbranca ile Arapça aynı kökten gelir. İki dil arasında çok isim, fiil ve masdar ortaktır. Arapça bir köke götürülmesi mümkün olan bir kelimeyi, İbranca saymak gerekmez. Arapçada kökü olmayan kelime İbranca sayılabilir. Bu kelimenin Arapça kökü vardır: "ألك" gönderdi, demektir. Bu kökün her iki dilde ortak olması da mümkündür. Birçok kelime için de aynı şey söylenebilir. Tabii biz, İbrancadan birçok kelimenin, Kur'ân Arapçasına girdiğini inkâr etmiyoruz. Ancak bu kelimeler, Kur'ân'ın inişinden önce Arapçaya girmiş ve Arapçalaşmış idi.

Kur'ân'ın inişinden önce Araplar, meleklerin varlığına inanır ve onları Allah'ın kızları sayarlardı. Sâffât Sûresinin 149-150 nci, Zuhruf Sûresinin 15-20 nci âyetleri bunu kanıtlamaktadır. Allah ile yakın bağı olan birtakım gizli, iyi varlıklar bulunduğu inancı, Arap Yarımadasında ve çevresinde yaşayan Arap olmayan milletlerden ve özellikle Kitâp ehlinden Araplara sızmış olabilir. Bu varlıklara *melâike* adı verilmiş, sonra bu inanç Kur'ân'ın anlattığı biçimde bir gelişme göstermiştir.

1. En'âm Sûresi: 109. 2. Kasas Sûresi: 57.
3. Fâtır Sûresi: 1. 4. Nahl Sûresi: 2.

Kur'ân'a göre melekler peyğamberlere vahiy getirmek, cennet ve cehennemi yönetmek, can almak, hak edenlerin başına azâb indirmek, peyğamberleri ve mü'minleri desteklemek; mü'minleri cennete, kâfirleri cehenneme götürmek, insanların yaptıkları işleri kaydetmek; insanları kazâlardan korumak; Allah'ın Arşını taşımak; Allah'a hamd ve O'nu tesbîh etmek ve Allah'ın kendilerine buyurduğu herşeyi derhal yerine getirmek gibi çeşitli işler yaparlar. Kur'ân, meleklerin mâhiyetinden söz etmez, ancak onların veya bir kısmının ikişer, üçer, dörder kanatlı olduğunu söyler.

Sûrenin başında da zikrettiğimiz gibi Hz. Peyğamber'in Cebrâîl'i, yerle gök arasında bir tahta oturmuş vaziyette gördüğü, Buhârî'nin, Vahyin başlangıcı babında zikredilmiştir. Taberânî'nin rivâyet ettiği bir hadiste de Peyğamber (s.a.v.), Allah'ın meleğini, gök ufkunu tutmuş olarak gördüğü anlatılır. Peyğamber'in, insanlar arasında iken kendisine vahy getiren meleği veya Cibrîl'i gördüğünü bildiren hadisler vardır. Hz. 'Âişe'nin rivayetinde: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.)*: Ey Âişe, işte Cibrîl sana selâm ediyor, demiş, Âişe de: Ona da Allah'ın selâmı ve rahmeti olsun yâ Resûlâllah, sen bizim görmediğimizi görüyorsun! demiştir"* [1].

Tevrât ve İncîl'in, birçok yerinde meleklerden, Allah'ın peyğamberlere gönderdiği elçileri ve buyruklarının uygulayıcıları olarak söz edilir. Fakat Kur'ân'ın, melekleri anlatan üslûbu, bu kitâpların üslûbundan çok farklıdır: Gerek meleklerin Allah katındaki yeri, gerek gördükleri dünyâ ve âhirete ilişkin işler bakımından Muhammed 'İzzet Derveze, bu üslûp farkının, bir bakıma Peyğamber(selâm ona)in yaşadığı ortam ve çağ ile ilişkisi olabileceğini söylüyor [2].

Cehennem zebânilerinin ondokuz olduğunun, Peyğamber devrindeki Kitâp ehlinin kitaplarında da bulunması gerektiğine yukarıda işâret etmiştik. Bazı müfessirlere göre ondokuz sayısı, meleklerin sayısıdır, bazılarına göre de saflarının sayısıdır. Yani ya cehennem üzerinde ondokuz muhafız melek veya ondokuz sıra melek vardır. Bu sayının gerçeğini Allah bilir.

Yine iniş sırasına göre ilk defa bu sûrede: *"Kendilerine Kitâp verilmiş olanlar"* deyimi kullanılmıştır. Bu deyim, yahudi ve hırıstiyanları ifade eder. Daha sonra Mekke'de inen birçok âyette Kur'ân'ın doğruluğuna, eski kutsal kitapların söylediklerine uygun bulunduğuna Kitâp ehli şâhit gösterilir. Bu ifâdelerden, Mekke'de, az da olsa bazı hırıstiyan ve yahudilerin yaşadığı anlaşılır. Gerek Mekke'de yaşayan bu hırıstiyan ve yahudilerin, gerek ziyaret, ticaret amaciyle Medine'den, güneyden ve kuzeyden gelen Kitâp ehlinin,

1. Buhârî, Bed'û'l-Halk: 6.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/105-109.

Kur'ân'ın söylediklerinin, kendi kitaplarında bulunanlara uygun düştüğüne ve vahy eseri olduğuna tanıklık ettikleri çeşitli âyetlerde anlatılmaktadır. Kasas sûresinin 52-53 ncü, İsrâ Sûresinin 107-109 ncu, Ahkaf Sûresinin 10 ncu, En'âm Sûresinin 114 ncü ve Ra'd Sûresinin 36 ve 43 ncü âyetleri bunlardandır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peyğamber'in sıfatlarının, Tevrât ve İncil'de bulunduğu ifâde edilmektedir: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o ümmî peyğambere uyarlar. O Peyğamber ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar; üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nûra uyanlar, işte felâha erenler onlardır"* [1].

Mekke'de inen Kur'ân âyetleri, Kitâp ehlinden övgü ile söz eder ve onlarla Kur'ân'a inananlar arasında bir ayırım yapmaz. Ancak Medine'de inen âyetlerde bu üslûp biraz değişmiş, sertleşmiştir. Bunun sebebi, yahudilerin, Hz. Muhammed(s.a.v.)in davetine karşı takındıkları olumsuz tavırdır.

Yine Kur'ân'dan anlaşıldığına göre Mekke'de yaşayan az sayıdaki Kitâp ehlinin çoğunu, civar ülkelerden gelmiş, Arap olmayan hırıstiyanlar oluşturmaktadır. Yesrib ve yöresindeki Kitâp ehli ise yahûdilerdir.

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ۙ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾ فِي جَنَّاتٍ
يَتَسَاءَلُونَ ۙ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ۙ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ
مِنَ الْمُصَلِّينَ ۙ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ۙ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ
الْخَائِضِينَ ۙ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ۙ ﴿٤٦﴾ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾

38- Her can kazandığıyle bağlanmıştır. 39- Yalnız sağın adamları hariç. 40- Onlar cennetler içinde, soruyorlar; 41- suçluların durumunu: 42- "Sizi şu Sekar'a ne sürükledi?" diye." 43- Dediler ki: "Biz namaz kılanlardan olmadık." 44- "Yoksula da yedirmezdik." 45- "Boş şeylere dalanlarla birlikte dalardık." 46- "Cezâ gününü yalanlardık." 47- "İşte böyle iken ölüm bize gelip çattı."

1. A'râf Sûresi: 157.

Tefsîr:

38-47: Her can, dünyâda yaptığı işlerle rehin alınır, bağlanır, tutuklanır. Yalnız sağın adamları (kitapları sağ tarafından verilenler) öyle değildir. Onlar bağlanıp tutuklanmazlar, cennetlere girerler. Ve cennetten, aşağıda cehennemde tutuklu bulunan suçlulara sorarlar: *"Sizi Sekar'a ne soktu? Ne yüzden bu tutuk evine girdiniz?"* derler. Suçlular da dünyâda namaz kılmadıkları, yoksula yemek yedirmedikleri, batıl sözlerle vakit geçirdikleri, ölünceye kadar âhiret sorumluluğunu ve cezâsını inkâr ettikleri için cehenneme girdiklerini söylerler.

İniş sırasına göre ilk defa burada geçen *"ashâbu'l-yemîn"* tabiri, mecâzî bir anlam taşır. Araplar sağ tarafı uğurlu, sol tarafı uğursuz sayarlardı. Bu bakımdan Kur'ân'da iyi insanların amel defterlerinin sağ taraflarından, kötü insanların amel defterlerinin sol taraflarından veya arkalarından verileceği bildirilmektedir. Kur'ân kontekstinde sağ sâhipleri: Kitâbı sağ tarafından verilmiş, uğurlu, cennetlik mü'minlerdir. Sol sâhipleri de kitâbı sol tarafından verilmiş, uğursuz, cehennemlik kâfirlerdir. Bunu daha iyi anlayabilmek için Hâkka Sûresinin 19-34 ncü âyetlerini okuyabiliriz:

"Kitâbı sağından verilen: Alın, kitâbımı okuyun der. Ben hesâbımla karşılaşacağımı zannetmiştim zâten. Artık o, memnunluk veren bir yaşam içindedir. Yüksek bir bahçede ki devşirmesi kolay. Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü âfiyetle yeyin, için. Kitâbı sol tarafından verilen ise der ki: Keşke bana kitâbım verilmeseydi! Şu hesâbımı hiç bilmemiş olsaydım! Keşke (ölüm), *işimi bitirmiş olsaydı! Malım bana hiçbir yarar sağlamadı, gücüm benden yok olup gitti.* (Allah cehennemin muhafızlarına buyurur)*: Tutun onu, bağlayın onu, sonra cehenneme sallayın onu! Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu! Çünkü o, büyük Allah'a inanmıyordu, yoksulu doyurmaya ön ayak olmuyordu."*

40-47 nci âyetlerde cennetliklerle cehennemlikler arasında geçen bir konuşma sunulmaktadır. Başka yerlerde de geçen bu konuşmanın amacı da, dünyâdaki kâfirlere, âhiretteki durumlarını anlatmak, bu yaptıklarından orada pişman olacaklarını gösterip onları uyanmağa, doğru yola girmeğe sevk etmektir. Bu husus, A'râf Sûresinin 44-51 nci âyetlerinde gayet açık olarak görülmektedir:

"Cennet halkı, ateş halkına seslendi: 'Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?' (Onlar da)*: Evet dediler. Ve aralarında bir ünleyici: Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun! diye ünledi. O zâlimler ki Allah'ın yolundan menedip, onu eğriltmek isterler ve onlar âhireti de inkâr ederlerdi... İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de hepsini işâretleriyle tanıyan erkekler vardır.* (Bunlar)

cennet halkına: Selâm size! diye seslendiler ki onlar henüz oraya girmemişlerdir fakat girmeyi çok istemektedirler. Bunların gözleri ateş halkı tarafına çevrildiği zaman da: Rabbimiz, bizi zâlim toplulukla beraber bulundurma! dediler. A'râf ehli, yüzlerindeki işâretleriyle tanıdıkları birtakım adamlara da ünleyerek dediler ki: Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız size hiçbir yarar sağlamadı. 'Allah, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyecek' diye yemîn ettiğiniz kimseler şunlar mıydı? (Ve cennetliklere dönerek)*: Girin cennete, artık size ne korku vardır, ne de siz üzüleceksiniz! Ateş halkı, cennet halkına: Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize dökün! diye seslendiler. Onlar da dediler ki: Allah, bu ikisini de kâfirlere haram etmiştir. Onlar ki dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koydular ve dünyâ hayâtı, kendilerini aldattı. Onlar, bugünleriyle karşılaşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi bile bile nasıl inkâr ediyor idilerse, biz de bugün onları öyle unuturuz!"*

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِع۪ينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِض۪ينَ
﴿٤٩﴾ كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُر۪يدُ
كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ
الْاٰخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾
وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

48- Artık onlara şefaatçilerin şefâati fayda vermez. 49- O halde onlara ne oluyor ki öğütten yüz çeviriyorlar? 50- Yaban eşekleri gibi; 51- Aslandan ürkmüş. 52- Hayır, onlardan her kişi, kendisine açılan sayfalar verilmesini istiyor? 53- Yok, yok onlar âhiretten korkmuyorlar. 54- Hayır, o bir ikazdır, 55- Dileyen onu düşünür, öğüt alır. 56- Allah dilemedikçe onlar öğüt alamazlar. Takvâ ve mağfiret ehli O'dur (ancak O'ndan korkulur, O'nun cezâsından çekinilir. Günâhları bağışlayacak olan da O'dur).

Tefsîr:

48- Sonra Cenâbı Hak: *"Onlara şefâatçilerin şefâati fayda vermez"* âyetiyle cehennemde tutuklu bulunan o suçlulara, hiçbir şefâatçinin şefâtinin yarar sağlamayacağını, kimsenin onları cezâdan kurtaramayacağını vurguluyor.

Bu âyet, müşriklerin inançlarıyle ilgilidir. Onların taptıkları tanrıların, Allah katında kendilerine şefâatçi olacağı şeklindeki inançlarını reddetmektedir. Her fırsatta söylediğimiz gibi müşrikler, tamamen inkârcı insanlar değillerdi. Kâinâtı Allah'ın yarattığına inanıyorlardı. Mü'minûn Sûresinin 84-89 ncu, Zuhruf Sûresinin 9 ncu, Ankebût Sûresinin 65 nci âyetleri, onların gökleri ve yeri yaratanın, kâinâtın hükümdarının Allah olduğuna inandıklarını, darda kaldıkları zaman kurtuluş için Allah'a yalvardıklarını anlatmaktadır. Onlar Allah'a böyle inanmakla beraber O'nun emrinde, O'na yakın birtakım gizli varlıklar olduğuna da inanıyor, Allah katında kendilerine şefâat edeceğini, kendilerini Allah'a yaklaştıracağını sandıkları o ruhânî varlıklara da tapıyorlardı. Esasen taptıkları putlar, Allah'ın kızları kabul ettikleri ruhsal varlıklar olan meleklerin sembolleri idi.

"Allah'tan ayrı olarak kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere tapıyorlar ve: 'Bunlar, Allah katında bizim şefâatçilerimizdir' diyorlar. De ki: 'Göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz?'... [1], *"İyi bil ki kulluk ancak Allah'a yapılır. O'ndan başka velîler edinerek: 'Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz' diyenlere gelince: Kuşkusuz Allah, onlar arasında, ayrılığa düştükleri şeyde hükmünü verecektir..."* [2] *"Yoksa Allah'tan başka şefâatçiler mi edindiler? De ki: 'Onlar, hiçbir şeye güçleri yetmeyen, düşünmeyen şeyler olsalar da mı* (onları şefâatçi edineceksiniz)*?'* gibi âyetler, onların bu inançlarına işâret etmektedir.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki onlar, Allah'ı, tıpkı bir hükümdar gibi düşünüyorlardı. Nasıl hükümdarın yanına doğrudan değil, aracılar, muhafızlar vasıtasiyle girilir, hükümdara bir şey kabul ettirmek için onun katında sözü geçen birini bulmak gerekirse; Allah'ın huzuruna varmak, O'nun yanında kabul görmek için de aracılara başvurmak gereğine inanmışlar ve bundan dolayı şefâatçi dedikleri bu ruhsal varlıklara tapmışlar ve bunların, kendilerini koruyup kurtaracağını sanmışlardı.

İşte Kur'ân, onların bu inancını reddetmektedir. Allah'a kulluk için aracılara gerek olmadığını, O'nun izni olmadan kimsenin şefâat edemeyeceğini ve Allah'ın kulları olan meleklerin de O'nun izni olmadan kimseye bir yarar veya zarar veremeyeceklerini; onun için sadece Allah'a tapmak gerektiğini

1. Yûnus Sûresi: 18.
2. Zümer Sûresi: 3.

tekrar tekrar vurgulamaktadır ki bu, tevhîdin esasıdır. Ve herhangi ad altında olursa olsun, Allah ile kul arasına aracı sokmak, Allah'tan başkasının insanı azâbdan kurtaracağına inanmak, ad değiştirmiş şirkten başka bir şey değildir, tevhîde aykırıdır, merdûddur. Yüce Allah'ın bu âyetini dâima hatırda tutmak gerekir: *"Allah katında şefâatçilerin şefâati, onlara bir yarar sağlamaz!"*.

49-51: Suçluların âhiretteki feci durumları böylece gösterildikten sonra söz, dünyâdaki müşriklere getiriliyor: *"Neden onlar bu öğütten yüz çeviriyorlar? Avcılardan veya arslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi neden bu öğütten kaçıyorlar?"* buyuruluyor. Onların, haktan kaçmalarının anlamsızlığı belirtiliyor. Özellikle bu sözü tutmayanlar, yukarıda anlatılan duruma düşeceklerse nasıl olur da bunlar haktan kaçıp kendilerini o dayanılmaz cezâya çarptırırlar?

52-56: Ve müşriklerin uzlaşmaz, inatçı tutumlarını belirtmek için: *"Demek ki onların her biri, yola gelmek için kendisine açılmış sayfalar verilmesini, gökten kitâp indirilmesini istiyor"* buyuruluyor ve bu suretle müşriklerin: *"Onlara bir âyet gelince: 'Allah'ın elçilerine verilenin aynı bize de verilmedikçe kat'iyyen inanmayız!' dediler"*[1]. *"Dediler ki: 'Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça sana inanmayız!... Yâhut altundan bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Maamâfîh sen, bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitâp indirmedikçe senin göğe çıkmana da inanmayız..."*[2] şeklindeki sözlerine işâret ediliyor.

"Hayır, doğrusu onlar âhiretten korkmuyorlar" âyetiyle de onların Kur'ân öğütünden kaçmalarının nedeni açıklanıyor: Onlar âhiretten korkmuyorlar. Âhiret sorumluluğuna inanmadıkları için Kur'ân'ı dinlemiyorlar. Fakat hayır, onların sandıkları gibi değil, âhiret vardır. Bu Kur'ân bir öğüttür. Dileyen öğüt alır, yola gelir. Ama ancak Allah'ın dilediği kimseler öğüt alırlar. Kendisinden korunmaya, çekinmeğe, azâbından korkmaya lâyik olan, günâhları bağışlayan ancak Allah'tır. O'ndan başkasından korkmanın, onların şefâatlerini dilemenin bir yararı olmaz.

Kulun öğüt almasının ancak Allah'ın dilemesiyle olacağını, Allah dilemedikçe kulun öğüt alamayacağını bildiren son âyet, Allah'ın elçisini tesellî etmektedir. Yani ey Muhammed onların bu öğütten yüz çevirmelerine üzülme, Allah dilemedikçe onlar öğüt almazlar, demektir.

Bundan "Allah onların öğüt almasını dilememiştir, onun için onlar inanmıyor, öğüt almıyorlar" anlamı çıkar. Gerçi âyetin zâhiri bu anlamı ifade

1. En'âm Sûresi: 124.
2. İsrâ Sûresi: 90-93 ncü âyetler.

ediyorsa da bu ve benzeri âyetler, Allah'ın Elçisini teselli, inanmayanları da kınama amacını taşır. Bunlar tıpkı bizim Türkçede "Allah gözünü kör etmiş, gerçeği görmüyor" sözümüzde olduğu gibi hakikati kabul etmeyeni kınamak için söylenmiştir.

Ma'amâfîh biz, kaderin sırrını bilemeyiz. Yaratıklarının, geçmişini ve geleceğini bilen Allah, elbette kimin inanacağını, kimin inanmayacağını da bilir. Ve Allah dilemedikçe kâinâtta hiçbir şeyin olmayacağı da genel yasadır. Kulun dilemesi de yine Allah'ın dilemesiyle olur. Zira kulun düşünce yapısı, Allah'ın yasalariyle çalışır. Düşünceyi etkileyen de insanın babasından, anasından aldığı kalıtım vasıfları, yetiştiği ve bulunduğu çevre faktörleri, gördüğü eğitimdir. Bütün bu faktörlerle insanın içinde herhangi bir eyleme istek veya isteksizlik doğar. Fakat gerek dış ve gerek iç etkenler (sosyo-psikolojik faktörler) hep Allah'ın yasaları çerçevesinde oluşur. Demek ki kulun düşünce yapısının oluşması, esas itibariyle Allah'ın dilemesiyle olmaktadır. Ama bu, insanın seçim yeteneğini ortadan kaldırmaz. Eğer insanın, robot gibi hiç özgürlüğü olmasa, düşünce ve fiilleri, ezelde kurulduğu gibi işlese ve bunu değiştirmek hiç mümkün olmasa, o zaman Allah'ın peygamber göndermesinin, kitâp indirmesinin, bunlara uyanları övüp ödüllendirmesinin, uymayanları yermesinin ve cezâlandırmasının hiç anlamı kalmaz.

Kur'ân kötülük yapanları kâh şiddetle kınayarak, kâh âhiret azâbiyle uyararak, kâh da Allah'ın onları saptırdığı, şaşırttığı, gözlerini kör, kulaklarını sağır ettiği, gerçek ile onlar arasına perde koyduğu gibi kınama üslûplarıyle insanları iyiye, güzele, doğruya yöneltmektedir. İşte: *"Allah dilemedikçe onlar öğüt almazlar; Allah dilemedikçe onlar dileyemezler; Allah zâlimleri saptırır; Allah'ın saptırdığını kimse doğru yola getiremez"* meâlindeki âyetlerin amacı budur. Kur'ân baştan başa insanın sorumluluğunu vurgulamaktadır.

Biz bu sözlerimizle Allah'ın kaderini inkâr etmiş değiliz. Kader bir sırdır, onu kendisinden başkası bilmez. *"Siz O'nun bilgisinden, ancak O'nun dilediği kadar bir şey kavrayabilirsiniz"*[1] âyetinde işâret edildiği üzre Allah'ın ezelî bilgisini, biz kendi ölçülerimizle kavrayamayız. Kadere inanırız. Bizim amacımız, Kur'ân üslûbunun ruh ve içeriğini, Kur'ân mantalitesini izah etmektir. İnsan yaptıklarından sorumludur. Hiç kimse kader sözüyle kendisini sorumluluktan kurtaramaz. *"Zerre kadar iyilik yapan karşılığını görür, zerre kadar kötülük yapan da karşılığını görür"*[2]. Gerçeği Allah bilir.

Müddessir Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Örtüsüne sarılıp yatmakta olan Peygamber(s.a.v.)e, kalkıp uyarması,

1. Bakara Sûresi: 255.
2. Zelzele Sûresi: 7-8.

Allah'ı tekbîr etmesi, giysisini temizlemesi, kibirden uzak durması, yaptığı iyiliği çok görerek başa kakmaması ve Rabbinin yolunda güçlüklere sabretmesi emrediliyor (1-7).

Mü'min temizliğe dikkat etmeli, iyiliklerini çok görüp başa kakmamalı, Allah yolunda sabretmelidir. Bunlar ma'nevî temizliğin şartı olduğu gibi başarının da gereğidir. Zira acele ile, usanç ile bir yere varılamaz. Sabreden, sonuç alır. "Sabreden dervîş, murâda ermiş" demişlerdir.

2. Hak da'vetini yalanlayan, hakkı engellemeğe kalkan, dünyâ varlığı ile şımarmış kâfirler, yarın Allah'ın Dîvânında, yaptıklarının hesabını verecek, o mahkemenin kararıyle cehenneme atılacaklardır (11-26). Öylelerinin dedikodusuna, engellerine aldırmamalıdır.

3. Cehennemin üzerinde ondokuz muhafız vardır ama bunları dünyâ muhafızlarıyle karşılaştırmamalıdır. Çünkü bunlar insan değil, melektir. Bu ondokuz sayısının anılması da bir sınavdır. Bununla neyin amaçlandığı tam kavranamaz. Söylenen ğayb haberlerine inanmak gerekir.

4. *"Kitâp verilmiş olanlar kesinlikle inansınlar diye* (bu ondokuz muhafız meleğin, cehennemin muhafızları olduğu belirtilmiştir)" ifadesinden cehennem muhafızlarının 19 olduğunun, Hz. Peyğamber zamanındaki Kitâp ehli tarafından da bilindiği anlaşılmaktadır.

5. Her can, yaptığı işlerin tutsağıdır. Kişinin amelleri kendisini sarar, kendisinin cehennemi olur: *"Yaptıklarının kötülükleri onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı"* (Câsiye Sûresi: 33).

"Evet kim bir günâh kazanır da suçu, kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır" (Bakara Sûresi: 81).

"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. O kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister" (Âl-i İmrân Sûresi: 30).

"Kişi, yaptığı işin eline teslîm edilmeyegörsün, (yoksa) *Allah'tan başka onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz"* (En'âm Sûresi: 70).

Suçluları bu duruma düşüren kötü eylemler: âhireti yalanlamak, yoksula yardım etmemek, Hakk'ın çağrısıyle alay edip ömrü boş şeylerle geçirmektir. Kesin bilginin hasıl olacağı ölüm zamanına kadar onlar ömürlerini boş şeylerle geçirmişlerdir. Ancak ashâbu'l-yemîn (amellerinin tutanakları sağ tarafından verilmiş olanlar) böyle değillerdir. Çünkü onlar, kendilerini tutsak edecek işlerden uzak durur, kendilerine cennet olacak işler yaparlar. Bundan dolayı onlar cennetlerdedirler.

6. Bu Kur'ân, bir uyarıdır, dileyen öğüt alır. Ancak Allah dilemedikçe öğüt alamazlar. İnsanın öğüt alabilmesi, Allah'ın dilemesi ve murâdı ile mümkündür. Öyle ise O'na sığınmalı, O'nun rızâsını kazanmalı, O'nun buyruğu dışına çıkmaktan korunmalıdır. Buyruğu dışına çıkmaktan sakınılacak ve günâhları bağışlayacak Tanrı O'dur (4-56).

MÜDDESSİR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	الْمُدَّثِّرُ	Şeddeli dâl ve sâ ile [1]:	Çoğunluk.
	الْمُتَدَثِّرُ	Aslı üzre:	Übeyy [2].
5	وَ الرُّجْزَ	Râ'nın dammıyle:	Hasan, 'İkrime, Mücâhid, İbn Muhaysın, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Hafs-Âsım'dan.
	وَ الرِّجْزَ	Râ'nın kesriyle:	Ötekiler [3].
6	وَلاَ تَمْنُنْ	İdğamsız:	Çoğunluk.
	وَلاَ تَمُنَّ	İdğam ile:	Ebû's-Simâl el-'Adevî, Eşheb Ukaylî ve Hasan.

1. Aslı (الْمُتَدَثِّرُ dir. Tâ, dâl'a idğam edilmiştir.
2. el-Mesâhif: 174; Kurtubî: 19/59; el-Bahr: 8/370.
3. el-Mesâhif: 105; Tebsıra: 713; Kurtubî: 19/67; el-Bahr: 8/375; en-Neşr: 2/393.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	تَسْتَكْثِرُ	Ref' ile:	Çoğunluk.
	تَسْتَكْثِرْ	Cezm ile (nehyin cevâbı)[1]:	Hasan.
	تَسْتَكْثِرَ	Nasb ile:	A'meş ve Yahyâ.
	أنْ تَسْتَكْثِرَ	(أنْ) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd ve Übeyy[2].
29	لَوَّاحَةً	İhtisâs üzre nasb ile:	Übeyy, Atıyye el-'Avfî, Nasr ibn 'Âsım ve Îsâ ibn Ömer.
	لَوَّاحَةٌ	Ref' ile, sekar'ın na'ti:	Çoğunluk[3].
30	تِسْعَةَ عْشَرَ	'Ayn'ın sükûnuyla:	Ebû Ca'fer.
	تِسْعَةَ عَشَرَ	'Ayn'ın fethiyle:	Başkaları[4].
	تِسْعَةُ عَشَرَ	Te'nîs tâ'sının dammiyle:	İbn 'Abbâs'tan[5].
33	وَ ٱلَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ	Zâl ve dâl'in sükûnu ve meftûh hemze ile:	Nâfi', Hamza, Hafs.

1. Bu kırâet, redî' yani düşük bir kırâet olarak nitelendirilmektedir.
2. el-Mesâhif: 105, 174, 310; Kurtubî: 9/69; Câmi'u'l-beyân: 29/150; el-Bahr: 8/372.
3. el-Mesâhif: 174; Kurtubî: 19/77; el-Bahr: 8/375.
4. en-Neşr: 2/279; el-Budûr: 329.
5. Kurtubî: 19/81. Mehdevî'nin ifadesine göre Enes ibn Mâlik şu şekillerde de okumuştur:
تِسْعَةُ وَ عَشَرٍ، تِسْعَةُ وَ أَعْشَرَ، تِسْعَةُ أَعْشُرٍ، تِسْعَةَ أَعْشَرَ

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ ٱلَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ	Hemzenin harekesinin mâkabline nakli:	Verş.
	وَ ٱلَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ	Hemzenin tam telaffuzu ile:	İbn Mes'ûd ve Übeyy [1].
	وَ ٱلَّيْلِ إِذَا دَبَرَ	Fi'l sülâsîden:	Ötekiler [2].
34	أَسْفَرَ	İsfâr'dan:	Çoğunluk.
	سَفَرَ	Sfr kökünden:	İbn Semeyfa' [3].
35	لِإحْدَى	Vâv'dan dönüşen hemze ile:	Çoğunluk [4].
	لاحْدَى	Telaffuzda hazfedilen vasl hemzesiyle:	'Alî, Zührî, Nasr ibn 'Âsım, İbn Muhaysın [5].
36	نَذِيرًا.	Nasb ile:	Çoğunluk.
	نَذِيرٌ	Ref' ile:	Übeyy ve İbn Ebî 'Able [6].

1. el-Mesâhif: 106, 174, 328.
2. Tebsıra: 714; Kurtubî: 19/84; el-Bahr: 8/378; en-Neşr: 2/393.
3. Kurtubî: 19/84; el-Bahr: 8/378.
4. Aslı (وِحْدَى)dır.
5. el-Mesâhif: 191; el-Bahr: 8/378.
6. el-Mesâhif: 174; el-Bahr: 8/379.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
42	مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَر		Çoğunluk.
	يَا فُلاَنُ مَا سَلَكَكَ فِى سَقَر		İbn Zübeyr [1].
	يَتَسَاءَلُونَ يَا فُلاَنُ مَا سَلَكَكَ فِى سَقَر		Ömer ibn el-Hattâb [2].
	يَا أَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ ما أَسْلَكَكُمْ فِى سَقَر		İbn Mes'ûd [3].
50	حُمْرٌ	Sâkin mîm ile:	A'meş.
	حُمُرٌ	Madmûm mîm:	Çoğunluk [4].
	مُسْتَنْفَرَةٌ	Fâ'nın fethiyle:	Übeyy, Nâfi' ve İbn 'Âmir.
	مُسْتَنْفِرَةٌ	Fâ'nın kesriyle:	Ötekiler [5].
52	صُحُفًا مُنَشَّرَةً	Sâd ve hâ'nın dammı, şeddeli şîn ile:	Çoğunluk.
	صُحْفًا مُنْشَرَةً	Hâ'nın sükûnu, ikincisi inşâr'dan; hafif şîn:	Sa'îd ibn Cübeyr [6].
56	وَمَا تَذْكُرُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Nâfi', Ya'kub.
	وَمَا يَذْكُرُونَ	Ğâib yâ'sıyle:	Ötekiler [7].

1. Kurtubî: 19/87.
2. el-Mesâhif: 221, 229. Kurtubî, bunun tefsîr tarzında kırâet olduğunu söylüyor (19/87). Hz. Ömer'in " يَا أَيُّهَا ٱلْمَرْءُ مَا سَلَكَكُمْ " şeklinde okuduğu da söylenmiştir (el-Mesâhif: 221).
3. el-Mesâhif: 106.
4. el-Bahr: 8/380.
5. Tebsıra: 714; en-Neşr: 2/393.
6. Kurtubî: 19/90; el-Bahr: 8/381.
7. Tebsıra: 714; Kurtubî: 19/90; el-Bahr: 8/381.

75/31 KIYÂMET SÛRESİ

Adını birinci âyetteki *kıyâmet* kelimesinden alan bu sûrede kıyâmetin vukuu, insanın Rabbinin huzuruna çıkıp yaptıklarından hesap vereceği, iyi işler yapmış olanların sevineceği, kötü işler yapmış olanların somurtacağı, insanı bir menî zerresinden yaratan Allah'ın, ölüleri de diriltmeğe kadir olduğu vurgulanır. Kur'ân'ın vahyi esnasındaki bir olguya da işâret edilir.

Mekke'de inen ilk sûrelerdendir. Kari'a Sûresinden sonra inmiş olan ve 40 âyeti içeren sûre, resmî sıralamada 75 nci, iniş sırasına göre 31 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾ وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾ اَيَحْسَبُ
الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُۜ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِر۪ينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ
﴿٤﴾ بَلْ يُر۪يدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُۚ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِۜ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Yoo, Kıyâmet gününe and içerim, 2- Yoo, dâima kendini kınayan nefse and içerim! 3- İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplamayacağımızı mı sanıyor? 4- Evet, toplarız, onun parmak uçlarını düzenlemeğe gücümüz yeter. 5- Fakat insan devamlı suç işleyerek ilerisini berbadetmek ister. 6- "Kıyâmet günü nerede?" diye sorup durur.

Tefsîr:

1-4: Sûre, kıyâmet gününün önem ve dehşetini belirtmek üzre o güne

yemînle başlamıştır. Burada *"أُقْسِمُ: And içerim"* fi'linin başına " لا " getirilmiştir. Beled Sûresinin birinci, Tekvîr Sûresinin 15 nci, Vâkı'a Sûresinin 75 nci âyetlerinde de *"and içerim"* anlamındaki "أُقْسِمُ"nün başına "lâ" getirilmiştir. Bu "lâ" hakkında müfessirler birkaç ihtimal belirtirler:

1) Buralardaki " لا " tenbîh edâtı olan " ألا "nın kısaltılmışı olabilir. "Dikkat edin, yemîn ederim ki..." demektir.

2) Bu " لا " olumsuzluk edâtıdır. Sözün yemîne ihtiyaç göstermeyecek derecede açık olduğunu belirtmek, yâhut muhatabın zihninde bu söylenecek söze aykırı bulunan bütün düşünceleri silmek için yemînin başına " لا " getirilir. Mânâ: "Kıyâmet gününe yemîn etmiyorum, insanın kemiklerini bir araya toplamağa ve parmak uçlarını düzenlemeğe kadir olduğum, böyle bir yemîne ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır". Yahut: "Yok, sizin sandığınız gibi değil, kıyâmete yemîn ederim ki..." demektir.

3) Hasan Basrî, bu lâ'nın, iptidâ için, "أُقْسِمُ"nün de mahzûf müptedâ'nın haberi olduğunu söylemiş ve 'لأقسم'yı elifsiz olarak okumuştur. Sözün takdiri: "لأنا أُقْسِمُ: Elbette, ben yemîn ederim" demektir [1].

Her ne olursa olsun, "لا أُقْسِمُ" Arapçada bir yemîn şeklidir. Bir kelimenin, bir varlığın önemini belirtmek için ona yemîn etmek, Arapçanın üslûplarındandır. Yemîne daha güç vermek için yemîn sözünün başına " لا " getirilir. Biz meâlde buna "Yoo, and içerim" şeklinde mânâ vermeyi uygun gördük.

Yüce Allah birinci âyette kıyâmet gününe, ikincide *"en-nefsu'l-levvâme"*ye yemîn ederek insanın kemiklerini yeniden bir araya toplayıp, parmak uçlarını düzenlemeğe kadir olduğunu vurgulamaktadır.

Kıyâmet günü, insanların diriltilip yaptıklarından hesap verecekleri gündür. *"en-Nefsu'l-levvâme"* kendini kınayan nefis demektir ki bunun, yaptığı işlerden ötürü kendini kınayan: "Keşke şöyle yapsaydım, şöyle yapsaydım!..." diyen nefis (can) olduğunu söylemişlerdir. Hasan Basrî'ye göre mü'min, dâimâ kendisini kınar. "Bu sözümle neyi amaçladım, bu işimle neyi gözettim?" der. Fâcir ise hiç kendisini kınamaz. İbn 'Abbâs'a ve Katâde'ye göre nefs-i levvâme, kötü nefistir. Taberî'nin dediği gibi bu konuda sahâbî ve tâbiîlerden nakledilen bu sözler yakın anlamlıdır. Nefs-i levvâme, yaptığı hayır ve şer işlerden dolayı kendisini kınayan, yapamadıklarına üzülen nefistir [2].

Bizim kanâatimize göre burada kişinin, kıyâmet günü, dünyâda iyi işler yapmadığından ötürü kendisini kınayacağına işâret edilmektedir. Kıyâmet gününe yemîn edildikten sonra "kendisini kınayan nefse" yemîn edilmesindeki

1. Câmi'u'l-beyân: 29/172-174; Mefâtîhu'l-ğayb: 30/214-215.
2. Câmi'u'l-beyân: 29/175; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/448.

hikmet, budur. Dünyâda iyi işler yapmayan, âhireti inkâr eden nefsin, orada kendisini kınayacak bir duruma düşeceği anlatılmaktadır. Kötü duruma düşecek olan nefsin halinin çetinliğini belirtmek için de ona yemîn edilmektedir. Nitekim nefsin bu duruma düşeceğine başka âyetlerde de işâret edilmiştir: *"Ansızın ve hiç farkına varmadığınız bir sırada size azâb gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun.* (O gün) *Nefsin şöyle demesinden sakının: 'Allah'ın yanında* (O'na kullukta) *kusur edişimden dolayı vah bana! Gerçekten ben alay edenlerdenim.' Yâhut şöyle demesinden: 'Allah bana hidâyet etseydi, ben de korunanlardan olurdum!'. Yâhut azâbı gördüğü zaman şöyle demesinden: 'Keşke benim için bir kez daha* (dünyâya dönüş) *olsaydı da güzel davrananlardan olsaydım!' "*[1], *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten ziyâna uğradı*(lar). *Nihâyet kendilerine ansızın o sâat gelip çatınca, günâhlarını sırtlarına yüklenmiş olarak: 'Hayâtta* (iyi işler yapmaktan) *geri kalıp günâh işlememizden ötürü vah bize!' dediler. Bakın, ne kötü şeyler yüklenip taşıyorlar!"*[2].

Levvâmeh, nefsin sıfatıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de nefis, *emmâre* ve *mutmainne* sıfatlariyle de anılır. Bazı âyetlerde de nefse ilhâm edildiğine, nefsin tezkiyesine, râzı edici ve râzı edilmiş olduğuna da işâret edilmiştir ki tasavvufta bu âyetlerden istinbât edilerek nefis için yedi mertebe sayılmıştır: *1) Nefs-i emmâre, 2) Nefs-i levvâme, 3) Nefs-i mülheme, 4) Nefs-i mutmainne, 5) Nefs-i râdiye, 6) Nefs-i mardıyye, 7) Nefs-i zekiyye.* Ancak bu mertebelerin ve sıralamanın sağlam bir kanıtı yoktur.

4 ncü âyette: *"Biz insanın parmak uçlarını düzenlemeğe kadiriz"* buyurulmaktadır. İnsanın daha büyük uzuvları varken Allah'ın, parmak uçlarını düzenlemeğe kadir olduğunu söylemesinde elbette bir hikmet vardır. Parmak uçlarındaki çizgiler her şahsa göre değişir. Hiçbir insanın parmak ucu çizgileri, diğerininkine uymaz. Bundan dolayı cinâyet ve hırsızlık gibi olaylarda parmak izleri, failin tesbiti konusunda önemli bir delildir. Âyette Allah'ın, parmak uçlarını düzenlemeğe kadir olduğu belirtilmekle her insanı ötekinden ayıran en belirgin özelliklerden birine işâret edilmiş ve bu izlerin nasıl bir incelik ve özellik taşıdığına, nasıl mehâretle yaratıldığına dikkat çekilmiştir.

İlmin tesbitine göre insan, henüz annesinin karnında üç aylık cenîn iken cildin üzerine bu çizgiler çizilmektedir. Karakter belirtileri olan bu çizgiler, üçüncü ayın başında cenînin derisine çizilmeğe başlar, sonunda tamamlanır. Bütün deride bulunan bu çizgiler, insandan insana farklıdır. Milyarlarca insan, her biri ayrı çizgilere sahip. İkiz kardeşlerin dahi çzigilerinde fark vardır. İnsanlar görünürde birbirine benzerler, hele ikizler birbirinin aynı gibi görünürler.

1. Zümer Sûresi: 55-58.
2. En'âm Sûresi: 31.

Ama mutlaka birini diğerinden ayıran özellikler, başkalıklar vardır. İnsanda, hayvanda ve bitkide bu kadar benzeme ve bu kadar başkalık. Aradaki kan ve hücre bağlarına karşın, kardeş kardeşinden, baba oğlundan, kız annesinden farklı çizgiler taşır. *"Biçim verenlerin en güzeli Allah'ın şâni yücedir!"*

3 ve Dördüncü âyetlerin açık anlamından, âhirette insanların, cisimleriyle birlikte diriltilecekleri anlaşılır. Kur'ân'ın zâhirinde haşrın cisimle olacağına dair kanıtlar daha çok olmakla beraber ruhânî olacağına dair kanıtlar da vardır. Bundan dolayı bu mesele, kelâmcılar arasında tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre ölen cesed çürür, başka maddelere dönüşür. Âhiret yaratılışı, hesap ve azâbı ruhadır, cesede değildir. Bazılarına göre de Allah herşeye kadirdir. Allah ruhları tekrar cesedlere sokup cesedleri diriltecektir [1].

Biz bu konuyu "İnsan ve İnsan Üstü" adlı eserimizde ayrıntılariyle incelemiştik. Bizim kanâatimize göre âhiret hayâtı ölümle başlar. Ölen, ruh değil, ceseddir. Daha doğrusu ölüm, bedeni yaşatan ruhun cesedden ayrılmasıdır. Ruhun ölmeyeceğine, fakat bedenden ayrılacağına dair kanıtlar çoktur. *"Ya can boğaza dayandığı zaman? Ki o zaman siz* (can çekiştiren kimseye) *bakar, durursunuz. Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz. Eğer cezâlandırılmayacak iseniz o canı geri döndürsenize!"* [2], *"Hayır, ne zaman ki can, köprücük kemiklerine dayanır ve* (can çekiştirenin başında bulunanlar tarafından): *'Kim afsun yapar acaba?' denir. Ve kendisi artık bunun ayrılık zamanı olduğunu anlar. Ve bacak bacağa dolaşır. İşte o gün sevk Rabbinedir* (can Allah'ın huzuruna sevk edilecektir)*"* [3] âyetleri de ruhun ölmeyeceğini, ancak bedenden çıkıp Allah'ın huzuruna götürüleceğini kanıtlar. Çünkü bu âyetlerde ölüm hâlinde kişinin canının ayrılacağı, kimsenin onu geri döndüremeyeceği bildirilmektedir. Demek ki insandan çıkan, köprücük kemiklerine dayanan, sonra bedeni tamamen terk eden bir şey vardır. Beden ayrılmaz, çünkü yerinde durur, olduğu gibi kaskatı kesilir. Ama ruhsuz bedene kimse bakmaz. Ölüm ile ruh, ten kafesinden ayrılıp dünyâda yapmış olduğu işlere uygun bir âleme gider. Ya nimet içinde rahat bir hayât sürer veya yaptığı işlerin tutsağı olur, onların azâbına katlanır.

Asıl kıyâmette de ruhlar tekrar cesedlere sokulur. Ama o cesedler, dünyâda içinde yaşadıkları cesetlere benzemekle beraber mâhiyet bakımından dünyâdakilerin aynı değildir. Zamanın yıpratmayacağı kalıplar olan o cesedlerin mâhiyetini Allah bilir.

Maamâfîh haşrın ruhânî olması da, cismânî olması da sonucu değiştirmez. Önemli olan, bu dünyâ hayâtından sonra bir başka hayâtın var olduğu

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 2/8.
2. Vâkı'a Sûresi: 83-87. 3. Kıyâmet Sûresi: 26-30.

ve insanın şu dünyâda yaptıklarının karşılığını o hayatta göreceğidir. Kişiliğini, varlığını bilen insan, zaten kendisini beden içinde hisseder. Varlığının farkında olunca nimet ve azâbı duyar. İşte asıl önemli olan da budur. Şâirin dediği gibi:

Âdemî dediklerî endîşedir; *Gayri âdem üstühân-ü risedir.*

5-6 ncı âyetlerde insanın fısk ve fücûruna, kötü işlerine devam etmek için *"Hani kıyâmet nerede? Ne zaman kopacak?"* deyip durduğu belirtiliyor. Fücûr, kötü işler yapmak anlamına gelir. "ليفجر أمامه" önündeki hayâtı berbâd etmek, hep kötü işler yapmak için insan kıyâmetle alay ederek "Hani nerede, ne zaman?" der. Âhirete inanmayan, her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmez. Kötülük yapan, âhirete inandığını söylese dahi gerçekte inanmıyordur. Âhirette yaptıklarından hesap vereceğine kesin inanan insan, başkasının hakkına saldıramaz, başkasının hakkını gasbedemez, yalan söyleyemez. Demek ki bu tür kötü işleri yapan kimse, gerçekte âhiret sorumluluğuna inanmamaktadır. İşte bu noktayı vurgulamak için Kur'ân: *"İnsan önünü berbâd etmek ister de, 'Hani kıyâmet nerede?' diye sorup durur"* buyuruyor.

Âyette insan genel olarak zikredilmiştir ama kasdedilen insan, âhireti inkâr eden insandır. O kimse âhiret sorumluluğuna ve cezâsına inanmıyor ve bununla alay ediyor ki dünyâda dilediği gibi günâh işlesin, nefsânî duyguları kendisini nereye sürüklerse oraya gitsin, fısk ve fücûruna daldıkça dalsın. Fakat âhirete kesin inansa bu kötülükleri yapamaz. Âhiret inancı, nefsi kötülüklerden, şehvetlerden önler. Onun için dünyâya ve şehvetlerine düşkün insan, âhirete inanmaz. Ama o, inansın inanmasın gerçek değişmez. Bir gün kendisini inkâr ettiği gerçeğin içinde bulur. İşte bunu belirtmek üzre yüce Allah şöyle buyuruyor:

فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾
يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ
يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ
الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِه۪ بَص۪يرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذ۪يرَهُ ﴿١٥﴾

7- Ama göz (güneş gibi ortaya çıkan gerçeğin karşısında) *kamaştığı, 8- Ay tutulduğu, 9- Güneş ve Ay bir araya toplandığı zaman! 10- O gün insan: "Kaçacak yer neresi?" der. 11- Hayır, sığınacak yer yoktur. 12- O gün varıp durulacak yer, ancak Rabbinin huzurudur. 13-* (O zaman) *İnsanın yapıp öne sürdüğü,* (yapmayıp) *geri bıraktığı herşey kendisine haber verilir. 14- Doğrusu, insan kendi nefsini görür; 15- Birtakım özürler ortaya atsa da.*

Tefsîr:

7-15 nci âyetlerde ayın kararacağı, Güneşin ve Ayın birleştirileceği (yörüngelerinden çıkarılıp birbiri üstüne düşürüleceği veya birbirine çarpılacağı) o kıyâmet gününü görünce dehşetten gözleri şimşek çakan, yahut korkudan faltaşı gibi açılan, yahut bir noktaya dikilip kalan, âdetâ gözleri yerinden oynamayan inkârcı insanın kaçacak bir yer arayacağı, ama sığınacak bir yer bulamayacağı; Rabbine götürüleceği, kendisine yaptığı kötü işlerin haber verileceği, o gün insanın, nefsini göreceği, özürler öne süreceği, fakat bunun kendisine bir yarar sağlamayacağı bildirilmektedir.

"İnsan o gün nefsini görür". Dünyâda yaptığı işlerin, ruhu üzerinde bıraktığı bütün etkiler o gün açığa çıkar, görünür. Ruh bir kitâp gibi dünyâda yapılan amellerin izlerini taşır. Ve o gün bu kitâp açılır. Başka şâhide, kanıta gerek kalmaz. İnsan hayra ve şerre ilişkin neler yapmış ise hepsinin izlerini ve etkilerini ruhu üzerinde görür. Ve insana: *"Al, kitâbını oku! Bugün kendi hesabını kendin görebilirsin!"* [1] denilir.

Âhiret hali inkârcılara böyle gösterildikten sonra söz, Kur'ân'ın vahyine getirilerek buyuruluyor ki:

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ
فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾

16- (Ey Muhammed), *Onu hemen okumak için dilini depretme. 17- Onu toplamak ve okumak bize düşer. 18- O halde onu okuduğumuz zaman onun okunuşunu takîb et. 19- Sonra onu açıklamak da bize düşer.*

1. İsrâ Sûresi: 14.

Tefsîr:

16-19: Rivâyetlere göre vahiy geldiği zaman, henüz Cebrâil Aleyhisselâm vahyi tamamlamadan, Hz. Peyğamber (s.a.v.) vahyin baş tarafını unutmamak için onları okumağa çalışır, bunun için dilini hareket ettirirdi. İbn 'Abbâs: *"Cibrîl, Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*e vahiy indirdiği zaman sıkıntı çeker ve sıkıntı çektiği bilinirdi. Unutmamak için dilini hareket ettirirdi. Yüce Allah, lâ Uksimu bi-yevmi'l-kıyâmeh sûresindeki 'Onu hemen okumak için dilini depretme, onu toplamak ve okumak bize düşer...' âyetlerini indirdi" demiştir*[1]. Başka bir rivâyette İbn 'Abbâs'ın sözü şöyledir: *"Cebrâîl vahyi indirirken Peyğamber* (s.a.v.) *çok güçlük çekerdi. Dilini ve dudaklarını hareket ettirmesinden vahyin indiği belli olurdu. Vahyin baş tarafını alınca, henüz sonuna varmadan, unutmamak için vahyin başını okumak üzere dudaklarını hareket ettirirdi. Onun için yüce Allah: "*لَا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ*" âyetini indirdi"*[2]. Taberî rivâyeti ile, İbn Ebî Hâtim rivayeti birleştirilerek alınmıştır. Bu âyetin benzeri bir âyet de Tâhâ Sûresinde vardır: " لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ، اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ *: Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân'ı acele okumağa kalkma; 'Rabbim, ilmimi artır' de"*[3].

Bu âyetlerde Vahyeden Zât, Elçi'ye henüz vahiy tamamlanmadan acele ederek, dilini depretmemesini, vahyi ve anlamını da açıklayacağını bildirmektedir. Böylece toplayıp kendisine okuyacağını vahyeden, üç şeyi üzerine almaktadır:

1) Vahyi Peyğamber'in hafızasında toplamak, unutturmamak, 2) Onu kendisine okumak, 3) Mânâsını da açıklamak.

A'lâ Sûresinin: "(Ey Muhammed), *Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen* (onu) *unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediğini unutursun. O, açığı da bilir, gizliyi de"* meâlindeki 6-7 nci âyetlerde de aynı garanti verilmektedir.

Bundan sonra Cebrâîl, vahyi getirdiği zaman Peyğamber (s.a.v.) susar, o gittikten sonra okurdu[4]. Peyğamber(s.a.v.)in, gelen vahyin baş tarafını unutmamak için onları tekrarlamağa çalışması, duyduğu seslerin kendi içinden değil, Allah tarafından geldiğine kesin inandığını gösterir. Vahyin ne sözleri, ne de anlamı, Peyğamber'in kendinden değil, İlâhî kaynaktan geliyordu. Peyğamber, bunları unutmamak için bizzat çaba harcadığı gibi, bu halden ayılınca da duyduğu sözleri, çevresinde yazı bilenlere yazdırırdı.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 75; Müslim, Salât: 148; Tirmizî, Tefsîr: 75; Nesâ'î, İftitâh: 37; İbn Hanbel, Musned: 1/348, 4/332, 5/182, 186.
2. Câmi'u'l-beyân: 29/187; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/450.
3. 114 ncü âyet.
4. Buhârî, Tefsîr: 75; Tirmizî, Tefsîr: 75; et-Tâc: 4/278.

"فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ : *Onu okuduğumuz zaman, okunuşunu takibet*" âyetinden, vahyi okuyanın, doğrudan Allah olduğu anlaşılabilir. Şuârâ Sûresinin 193 ncü âyetinde vahyi "*er-Rûhu'l-Emîn*"in, Nahl Sûresinin 102 nci âyetinde "*Ruhu'l-Kudus*"ün getirdiği, Bakara Sûresinin 97 nci âyetinde ise vahyi getiren meleğin, Cibrîl olduğu belirtilir. O âyetlerin ışığında, buradaki sözün vahy veren meleğe âidolduğu anlaşılır. Çünkü Allah'ın buyruğu ile vahyi getirip peyğambere okuyan, vahy meleğidir.

Peyğamber(s.a.v.)e vahiy iki şekilde gelirdi: Biri Peyğamber'in kulağına İlâhî mânâların üflenmesi şekli idi ki bu halde Peyğamber (s.a.v.) bu sözleri duyar, ama konuşanı görmezdi. Şûrâ Sûresinin 51 nci âyetinde bu vahye: "*Perde arkasından vahy*" denmiştir. Vahyin diğer türü de melek aracılığı ile gelirdi ki bu durumda melek, Peyğamber'e kâh asıl şekliyle, kâh da insan şeklinde görünerek vahyi verirdi. Gelen meleği, yalnız Peyğamber'in kendisi görür, başkaları görmezdi.

"*Allah bir insanla* (karşılıklı) *konuşmaz; ancak vahiyle* (kulunun kalbine dilediği düşünceyi doğurarak), *yâhut perde arkasından konuşur; yâhut bir elçi gönderip, izniyle dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakîmdir*" âyetinde vahyin çeşitlerine işâret edilmiştir.

Şurasını da vurgulamak lâzımdır ki, biraz önce çeşitli sûrelerde bulunan âyetlerin açık ifâdesinden Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı, üçüncü tür vahiydir; yani melek tarafından Hz. Peyğamber'e okunmuştur.

Vahiy esnasında Peyğamber (s.a.v.) çok sıkıntı çekerdi. Gelen sözlerin ağırlığından terlerdi. Çevresinde bulunanlar da vahyin ağırlığını hissederlerdi. Vahiy esnâsında görülen halleri, konu ile ilgili âyetlerin tefsîrinde izah etmiştik (1/7-8; 2/413-415, 8/212-215).

Eski râfızilerden bir cemâatin, bu âyetlerin, daha önceki âyetlerle bir ilişkisi bulunmadığını öne sürerek Kur'ân'a tağyîr ve tebdîl (değiştirmeler) girdiğini, onda ilâveler ve çıkartmalar yapıldığını söylediklerini nakleden Râzî, bu söze şöyle cevap veriyor:

1) Bu âyetlerde, Peyğamber'e acele etmemesi emrediliyor. Demek ki bu âyetler geldiği zaman Peyğamber (selâm ona), acele ederek vahyi okumak istemiş, henüz vahiy tamamlanmadığı için kendisine, acele etmemesi emredilmiştir. Meselâ ders esnasında talebeden biri, sağa sola bakarsa hoca ona "sağa sola bakma, dersini dinle!" der ve yine konuyu anlatmağa devam eder. Bu sözün konu ile ilgisi yok ama o öğrencinin dersteki durumu ile ilgisi vardır. Bu bakımdan söylenen söz, yerindedir. Bu âyetler de vahiy alan Hz. Muhammed(s.a.v.)in, vahiy esnasındaki durumu ile ilgilidir ve yerindedir.

2) Yüce Allah, "*Doğrusu insan, suç işleyerek önünü berbâd etmek ister*"

âyetiyle kâfirlerin çabuk saâdeti (dünyâ mutluluğunu) sevdiklerini, aceleye meylettiklerini bildirmişti. Bu âyetlerde de din işlerinde dahi olsa acelenin iyi bir şey olmadığına işâret etmiş ve daha sonra da: *"Hayır, doğrusu siz, şu aceleciyi seviyorsunuz"* buyurmuştur [1].

3) Bu âyetlerde hitâbın, Peyğamber'e değil, fısk-u fücûr işleyen, Allah'ın huzurunda da özürler beyan etmeğe kalkan insana yönelik olduğunu söyleyenler de vardır. Bu takdirde âyetin anlamı şöyle olur: Ey insan, şimdi özür dilemek için dilini dahi depretme, bu sözleri söylemekle işin içinden çıkacağını sanma. Biz senin o bildiklerini derleyip toplayarak, sana okuyoruz. Sen bizim okuduklarımızı dinle. Biz sana, çekildiğin bu ağır hesâbı ayrıntılariyle açıklayacağız.

Râzî'nin dediği gibi bu mânâ muhtemel olsa bile zayıftır. Kur'ân, başka âyetlerle kendisini tefsîr eder. Tâhâ Sûresindeki: *"Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân'ı acele okumağa kalkma; 'Rabbim, ilmimi artır' de"* [2] âyeti, buradaki hitâbın Hz. Peyğamber(s.a.v.)e olduğunu güçlendirir. Bu konuda en doyurucu izah, Râzî'nin birinci maddede verdiği hoca-öğrenci örneğidir. Henüz vahiy tamamlanmadan, dilini depreten Peyğamber'e sakin durup vahyin tamamlanmasını beklemesi emredilmiştir.

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ
يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

20-Hayır, siz şu aceleciyi (çabuk geçen dünyâyı) *seviyorsunuz da, 21- Âhireti bırakıyorsunuz. 22- Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar, 23- Rabbine bakar. 24- Yüzler de var ki o gün asıktır, 25- Kendisine, fâkıre yapılacağını sanır.*

Tefsîr:

20-25: Elçisine vahyi alırken acele etmemesini emretmekle ona gelen

---

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/223.
2. Tâhâ Sûresi: 114.

sözlerin, kendi vahyi olduğunu da vurgulamış olan Allah, bu âyetlerde de insanların, âhireti bırakıp şu aceleci dünyâyı sevdiklerini, böyle yapmakla da yanıldıklarını buyuruyor.

Çünkü asıl hayât, âhiret hayâtıdır. Orada kimi yüzler sevinçlidir, Rabbine bakar, mutlu olur. Kimi yüzler de somurtkandır, kendisine *fâkıre* yapılacağını, başına büyük bir belâ geleceğini sandığı için üzgündür.

"Kendisine fâkıre yapılacağını sanır": Büyük belâ anlamına gelen *fâkıre,* aslında devenin burnu üstüne vurulan işarettir. Asma'î fakireyi îzâh ederken: "Devenin burnu üstüne, keğime kadar varan bir yırtmaç açılır, oraya bir ağaç takılarak deve çekilip götürülür" demiştir. Bu izaha göre fâkıre ile: âhirette suçlunun, burnunun üstüne açılan bir yarığa takılan yular ile hayvan gibi çekilip azâba götürüleceğine işâret edilmektedir. Kalem Sûresinde: *"Biz hortumun üzerine işâret vuracağız"* meâlindeki 16 ncı âyet de bu anlama gelir.

Bir de *fıkra* omurga kemiğine denir. *Fâkıre* de, omurga kemiklerini kıran büyük belâ anlamına gelir ki tefsîr ve tercemelerde bu mânâ tercîh edilmiştir. Bu âyette inkârcı insanların, âhirette duyacağı korku tasvir edilmektedir.

Âyetler arasında o kadar güzel bir uyum var ki: 16 ncı âyette: *"Acele ederek dilini depretme"* buyurulmuştu. 19 ncu âyete kadar hitâp, Hz. Peyğamber'edir. Bütün insanlara hitâbedilen 20 nci âyette de hitâb yine acele ile başlıyor: *"Siz bu aceleciyi seviyorsunuz"* buyuruluyor. Böylece aceleciğliğin, peyğamber de dahil bütün insanların hamurunda bulunduğuna işâret edilmiş oluyor. "خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ: *İnsan aceleden yaratıldı"*[1], "وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً: *İnsan acelecidir"*[2] âyetlerinde de insanın bu karakterine işâret edilmiştir.

23 ncü âyette kıyâmet gününde bazı yüzlerin Rabbine bakacağı bildirilmektedir. Bundan, âhirette Allah'ın görüleceği anlaşılır. Gerçekten mü'minlerin, âhirette Allah'ı açıkça göreceklerine dair hadisler de vardır: Buhârî, şu hadisi kaydetmektedir: *"Siz Rabbinizi açıkça göreceksiniz"*[3]. Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadis de şöyledir: *"Bazı insanlar: 'Yâ Resûlâllâh, biz kıyâmet günü Rabbimizi görecek miyiz?' dediler. Peyğamber* (s.a.v.) *buyurdu ki: 'Siz bulutsuz zamanlarda Güneşi ve Ayı görmekten sıkıntı çeker misiniz* (yâhut görüp görmemekten kuşkulanıp birbirinize düşer misiniz)*?', 'Hayır' dediler. 'İşte Rabbinizi de öyle açık göreceksiniz' dedi"*[4].

1. Enbiyâ Sûresi: 37.
2. İsrâ Sûresi: 11.
3. Buhârî, Tevhîd: 24.
4. Buhârî, Mevâkît: 16, 26; Ezân: 129, Tefsîr, 50, Rikâk: 52, Müslim, Îmân: 299-302; Ebû Dâvûd, Sunnet: 19; Tirmizî, Cennet: 16; İbn Hanbel, Musned: 3/16.

Cerîr'den rivâyet edilen bir hadis de şöyledir: *"Peygamber* (s.a.v.) *Bedir gecesinde Aya baktı, 'Siz şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz' dedi, eğer Güneş doğmazdan önce ve batmazdan önce bir namazdan geri kalmayabilirseniz bunu yapınız'."* [1].

Suheyb'in rivâyet ettiği bir hadiste de Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cennet ehli cennete girince yüce Allah: 'Başka istediğiniz bir şey varsa vereyim' der. Derler ki: 'Sen bizim yüzlerimizi ağartmadın mı, bizi cennete sokmadın mı, bizi ateşten kurtarmadın mı?'* (Yüce Allah) *perdeyi açar, onlara, Rablerine bakmaktan daha sevgili bir nimet verilmemiş olur. İşte ziyâde budur.* (Peygamber s.a.v.) *Sonra* (iyilik edenlere iyilik ve ziyâdesi vardır)[2] *âyetini okumuştur"* [3].

Câbir'in rivâyet ettiği hadiste de Peygamber (s.a.v.): *"Allah mü'minlere gülerek görünecektir"* demiştir [4].

Gerek 23 ncü âyete, gerek bu hadislere dayanan bazı âlimler, Allah'ın, dünyâda da, âhirette de görülebileceğine hükmetmişlerdir. Mu'tezile âlimleri ise: *"Gözler O'nu algılamaz, O gözleri algılar; O lâtîf* (gözle görülmez veya lûtuf sâhibi), *herşeyi haber alandır"* [5], *"Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmağa gelip de Rabbi onunla konuşunca: 'Rabbim, bana görün, sana bakayım!' dedi.* (Rabbi) *buyurdu ki: 'Sen beni göremezsin; fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa, sen de beni göreceksin!' dedi. Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca: 'Sen yücesin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim!' dedi"* [6] meâlindeki âyetlere dayanarak Allah'ın hiçbir zaman görülemeyeceğini söylemişlerdir. Onlara göre: *"Yüzler var ki o gün parıl parıldır, Rabbine bakmaktadır"* âyeti, bazı yüzlerin sevinçli olarak Rabbinin nimetini beklediklerini ifâde eder. Allah'ı görmek mümkün değildir. Bu, tıpkı birinin: "Ben falanın, bana ne yapacağına bakıyorum" sözü gibi beklemek, ummak anlamınadır. Bu âyet mü'minlerin, dünyâda Allah'tan başkasından korkmadıkları ve O'ndan başkasından ummadıkları gibi âhirette de nimet ve ikramı sadece Allah'tan beklediklerini gösterir [7].

Bazı âlimler ise orta yolu benimsemişler, dünyâda değil, âhirette Allah'ın görüleceğini söylemişlerdir. Bize göre üçüncü görüş, Kur'ân'ın nassına ve hadislere daha uygundur. Zirâ tefsîrine çalıştığımız bu âyetler, mü'minlerin âhiretteki durumunu anlatmakta ve bazı yüzlerin sevinçli, parıl parıl bir

1. Buhârî, Mevâkît: 16, Tefsîr: 50, Tevhîd: 24; Ebû Dâvûd, Sunnet: 19; Tirmizî, Cennet: 16; İbn Mâce, Mukaddime: 13; İbn Hanbel, Musned: 4/360.
2. Yûnus Sûresi: 26.
3. Müslim, Îmân: 297-298.
4. Müslim, Îmân: 316.
5. En'âm Sûresi: 103. 6. A'râf Sûresi: 143. 7. Keşşâf: 4/192.

durumda Rablerine bakacaklarını ifâde etmektedir. Yüzlerindeki sevinç ve parıltı, Rabbin yüce divânında O'nun cemâline bakmak şerefine nâil olmaktan ileri gelmektedir. Bu açık ifâdeyi, "Bazı yüzler, Rabbin emrine intizâr ederler" şeklinde tevil etmek, âyeti zorlayıp anlamı dışına çıkarmaktır. Çünkü âhiret emir ve teklîf yeri değildir ki orada Rabbin emrini beklesinler. İbn Kesîr'in ve Müslim şârihi Nevevî'nin dediği gibi tevâtür derecesine varan bu hadisler de âhirette Allah'ın görüleceğini söylemektedir. Âyete uygun olan bu hadislerin sağlamlığında kuşku yoktur. En'âm Sûresinin 103 ncü âyeti Allah'ın lâtîf ve habîr olduğunu, bu gözlerin O'nu göremeyeceğini bildiriyor. Evet insan dünyâya mahsus maddî, kesîf gözler O Lâtîf'i göremez. Ama âhirette gözlerden perde kalkar. Ruhânî, lâtif gözler açılır ki o lâtîf gözler, Lâtîf ve Habîr'i görebilir.

Ayrıca unutulmaması gereken çok önemli bir husus vardır: Kur'ân-ı Kerîm'de Allah ve sıfatları, insanların kavrayabilecekleri mânâlarla anlatılır: Pâdişâha yakın insanlar nasıl onun yüzüne bakarlar, onun yüzüne bakmak, onlar için nasıl büyük bir şeref ve zevk olursa cennete giren mü'minlerin de O Pâdişâh'ın huzurunda, yüzüne bakmak şerefine erdikleri belirtilmektedir. Burada o ruhânî gerçekler, insanların kavrayış derecelerine yaklaştırılarak anlatılmıştır. Âyet, açıkça kimi yüzlerin Rablerine bakacağını ifâde ediyor. Bunu te'vil etmeden kabul etmek gerekir. İmam Nevevî, bu konuda, Kuşeyrî Risâle'sinden naklen şöyle diyor:

"Hak ehline göre ru'yet, Allah'ın, yaratığında yarattığı bir güçtür. Ru'yetin olması için ışıkların gelmesi, görülenin, gören karşısında bulunması şart değildir. Fakat biz birbirimizi ancak böyle görebileceğimiz için böyle görülür denmiştir. Bu, bizim şartlarımızdan ötürü böyle kabul edilmiştir, yoksa görmek için bunlar şart değildir. Kelâm imamlarımız, açık kanıtlarıyle bunu ispat etmişlerdir. Allah'ı görmek için O'nun bir cihette bulunması gerekmez. Mü'minler O'nu, —bildikleri gibi— cihetsiz olarak görürler. Allah daha iyi bilir" [1].

Dediğimiz gibi âyetlerde ruhânî hakikatler, insanların kavrayış derecelerine yaklaştırılarak anlatılmıştır. Bunlardan Allah'ı tahtta oturmuş bir pâdişâh gibi düşünmek hatâlı olur. Çünkü *"O'nun benzeri gibi bir şey yoktur".* O hiçbir şeye benzemez. O'nu görmek de mâhiyeti şimdi anlaşılamayacak bir görüştür. İnsanların eşyâyı ve birbirlerini görmesi gibi bir görüş değildir. O görüşün mâhiyetini ancak Allah bilir.

1. Muhyi'd-dîn Ebû Zekeriyyâ Yahyâ ibn Şeref en-Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim: 3/15-16, Dâru'l-fikr: 1401-1981.

كَلَّٓا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَۙ ﴿٢٦﴾ وَق۪يلَ مَنْ رَاقٍۙ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُۙ
﴿٢٨﴾ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِۙ ﴿٢٩﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍۨ الْمَسَاقُۜ ﴿٣٠﴾
فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰىۙ ﴿٣١﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰٓى اَهْلِه۪
يَتَمَطّٰىۜ ﴿٣٣﴾ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰىۙ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰىۜ ﴿٣٥﴾ اَيَحْسَبُ
الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًىۜ ﴿٣٦﴾ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰىۙ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ
عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰىۙ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۜ ﴿٣٩﴾
اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

26- Hayır, ne zaman ki cân, köprücük kemiklerine dayanır, 27- Ve (başında bulunanlar tarafından)*: "Kim afsun yapar acaba?" denir. 28- Ve kendisi artık bunun, ayrılık* (zamanı) *olduğunu anlar. 29- Ve bacak bacağa dolaşır. 30- İşte o gün sevk, Rabbinedir. 31-* (O adam) *Ne sadaka verdi, ne de namaz kıldı. 32- Fakat yalanladı, döndü. 33- Sonra çalım satarak âilesine gitti. 34- Yazık sana, yazık! 35- Yine yazık sana, yazık! 36- İnsan başı boş bırakılacağını mı sanır? 36- kendisi, dökülen menîden bir nutfe* (sperm) *değil miydi? 38- Sonra 'alaka* (rahme asılan embriyo) *oldu da* (Rabbi onu) *yarattı, düzenledi. 39- O*(menî)*den iki çifti: erkeği ve dişiyi var etti. 40- Şimdi bun*(ları yapan Allah)*ın, ölüleri diriltmeğe gücü yetmez mi?*

Tefsîr:

26-30: Terkuve (تَرْقوه)nin çoğulu olan terâkî (تراقى), köprücük kemikleri demektir. Râkî (راق) de rukye (رُقْيَة) kökünden ismi fâ'il olursa afsun yapan, rukiy (رُقِىّ) kökünden ismi fâ'il olursa yükseğe çıkan anlamına gelir.

Bu âyetlerde insanın can verme hali ve bedenden ayrılan ruhun Allah'ın huzuruna götürülüşü, dünyâda kibredip, peyğamberi yalanladığı için azâba uğratılacağı belirtiliyor ve insanı bir menî hayvancığından yaratıp bu mükemmel hale getiren Allah'ın, ölüleri diriltmeğe de kadir olduğu vurgulanıyor:

Can köprücük kemiklerine dayanınca, hastanın çevresindekiler: *"Afsun yapıp bunu iyileştirecek biri yok mu?"* derler. Yahut melekler birbirlerine: *"Bunun ruhunu kim göğe çıkaracak?"* derler. Birinci mânâ daha kuvvetlidir. Çevresindekilerin telâşı arasında can vermekte olan kişi, artık canın tenden ayrılma zamanının geldiğini anlar. Can tenden uçar, gider. Bacak bacağa dolaşır veya birleşir. Bacağın bacağa dolaşması, tenden çıkan ruhun, âhiret hesabından korkma durumunu, ya da ölenin cesedinin kuruyup bacaklarının birbirine yapışmasını veya kefene konup birbirine birleştirilmesini tasvir eder ki ikinci ve üçüncü anlam daha uygundur. İşte bedenden ayrılan canın gidişi Allah'adır.

Sözakışından anlaşıldığına göre burada durumu tasvîr edilen insan, âhireti inkâr eden insandır.

31-33 ncü âyetlerde bu insanın, dünyâdaki davranışı, karakteri belirtilmektedir: "فَلَا صَدَّقَ: *Doğrulamadı",* Peygamber'in söylediklerini kabul etmedi, âhirete inanmadı mânâsına gelebileceği gibi "Sadaka vermedi" anlamına da gelebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle namazın, zekâtla beraber zikredildiği düşünülürse ikinci anlamın daha uygun olduğu anlaşılır. Bu sûretle tekrardan da kaçınılmış olur. Çünkü zâten ikinci âyette bu adamın "yalanlayıp haktan yüz çevirdiği" belirtilmektedir. İşte sadaka, zekât vermeyen, namaz kılmayan, Peyğamber'i yalanlayıp haktan yüz çeviren, gururlu gururlu evine gidip yaptıklarını beğenen bu adam, elbette cezâyı hak etmiştir.

34-35 nci âyetlerde söz, Allah'ın huzuruna getirilmiş olan o inkârcı cana yöneltiliyor: "أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى، ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى: *Yazık sana yazık, yine yazık sana yazık!"* yahut: *"Sana belâ gerek belâ, yine sana belâ gerek belâ!"* deniliyor ve bu suretle o adamın hâlinin ne kadar vahîm olacağı anlatılıyor.

36-40: Kâfir insanın âhiret hayâtı böyle ana çizgileriyle belirtildikten sonra söz, âhireti inkâr eden insanlara çevriliyor: İnsan başı boş bırakılacağını, dünyâda yaptıklarından hesap vermeyeceğini mi sanıyor? Hayır, onu dökülen birmenî damlasından alâka haline getiren, sonra düzenleyip insan biçimine sokan ve o menînin bir zerresinden erkek ve dişiyi yaratan Allah, elbette ölüleri diriltmeğe kadirdir.

39 ncu âyette, "منه"deki zamir, menî'ye gider. Erkek ve dişi cinsinin menî hayvancığından yaratıldığını söyleyen bu âyetin nasıl bilimsel bir mu'cize olduğunu, biraz sonra ayrıntılı olarak açıklayağız.

40 ncı âyetten, kıyâmette haşrın, cismânî olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü ölüleri diriltmek, onlara can vermek demektir. Eğer haşr sadece ruhânî olsaydı, zaten ruh ölmeyip diri olduğu için ölülerin diriltilmesi ifâdesi askıda kalırdı.

Muhakkak haşir vardır, canlar bedenlere sokulacak, bedenler yerlerinden kaldırılacaktır. Ama bunun mâhiyetini bilmemize imkân yoktur. Bu haşir, tenden ayrılan ruhun, Allah'ın huzurunda hesap vermesinden, sonra nimet veya azâb görmesinden ayrıdır. Ruhânî nimet ve azâb Berzah (geçiş) âlemindedir. Ölümden tâ kıyâmete kadar olan zamana Berzah 'âlemi denir ve bu süre içinde de ruh, amellerine uygun bir yaşam içinde olur. Ya nimet veya azâb görür. Ruh sokularak bedenin kaldırılması ise kıyâmettedir. Nitekim ruhun Allah'ın huzuruna gidişi tasvîr edildikten sonra, Allah'ın ölüleri dirilteceğinin vurgulanması, bu noktaya, yani cesetlerin haşrinin, ruhsal Berzah âleminden sonra olacağına işâret olduğu kanâatindeyiz. Gerçeği Allah bilir.

Peyğamber(s.a.v.)in, bu sûrenin sonunu okuduğunda *"belâ"*, yâhut "سُبْحَانَكَ اَللّٰهُمَّ بَلَى" *: Allahım, şânın yücedir, evet sen ölüleri diriltmeğe kadirsin!"* dediği rivâyet edilir [1].

İNSANIN YARATILIŞI:

" أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى " âyetinin taşıdığı bilimsel gerçekleri daha iyi kavrayabilmek için, biraz modern Embriyoloji ve Jinekolojiye göz atmak istiyoruz:

Nutfe:

İlk insanın yaratıldığı çamur aşamasını atlarsak, artık her insanın yaratılışı, nutfe'den başlar. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime, on yerde anılmıştır. Bunların hepsi, birbirinin sinonimi değildir, ayrıntıda farklar vardır. *Menî* kelimesi, hem nutfe, hem de onu içeren sıvıyı kapsar. *Nutfe* üç çeşittir:

1- Erkil nutfe: Erkeklik bezi olan husye'nin salgıladığı menî sıvısı içinde bulunan spermlerdir.

2- Dişil nutfe: Kadın yumurtalığının ayda bir salgıladığı yumurtacıktır.

3- Emşâc nutfe: Sperm ile, onun döllediği yumurtacık karışımıdır: [Fertilised (Döllenmiş) Ovum].

Menî: Erkek üreme organları olan husye, prostat ve menî kesesinin salgıladığı menî iki bölümden oluşur:

Birincisi: Husyedeki menî kanallarında oluşan menî hayvancıkları (spermler). Buna nutfe adı verilir.

İkincisi: Spermleri taşıyan ve besleyen sıvı.

1. et-Teshîl: 4/166.

Menî kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçer. Biri tefsîrini yaptığımız Kıyâmet Sûresinin: *"İnsan, dökülen menîden bir nutfe değil miydi?"* meâlindeki 37 nci âyetidir. İkincisi: *"O yarattı iki çitfi: erkeği, dişiyi; menî edilen* (atılan) *nutfeden"* [1]; üçüncüsü de: *"Akıttığınız menîyi gördünüz mü? Siz mi onu yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?"* [2] âyetleridir.

" ألم يك نطفة من منى يمنى " : *İnsan dökülen, menîden bir nutfe değil miydi?"* âyetinin, nutfe ile menîyi birbirinden ayırması ve nutfeyi menînin bir parçası sayması, bilimsel bir mu'cizedir. Şu hadîste de bu gerçeğe işaret edilmiştir: *"Çocuk, menî sıvısının tamamından değil, bir parçasından yaratılır. Her sudan çocuk olmaz. Ama Allah, bir canı yaratmak dilerse kimse onu engelleyemez"* [3].

Âyet, Allah'ın, iki zevci yani erkeği ve kadını, atılan menînin nutfesinden yarattığını belirtmiştir. Çünkü âyette: " فخلق منه الزوجين: الذكر والأنثى : *İki çifti, yani erkeği ve dişiyi ondan* (menînin bir cüz'ünden) *yarattı"* buyurmuştur. Âyetteki (من) cer harfi, ba'z ifade eder. Onun bir cüz'ünden, demektir. Onun zamîri nutfeye değil de *menî*'ye gider. Eğer nutfeye gitseydi, zamîrin (dişil) (ها) olması gerekirdi.

Aynı gerçek, Necm Sûresinde de açıklıkla belirtilmiştir: "وأنه خلق الزوجين الذكر والأنثى، من نطفة إذا تمنى : *O'dur ki iki çifti: erkeği dişiyi, atılan menî nutfesinden yarattı".*

Demek ki cenînin erkek veya dişi olmasını belirleyen, menîdeki nutfe(yani şimdiki deyimiyle sperm)dir. Bunun seçimini yapan da Yaratıcının kendisidir. İlâhî kudret, erkek çocuk yaratmak dilerse, erkil karakterli menî hayvancığını yumurtacığı aşılamakla görevlendirir, kız çocuk yaratmak dilerse, dişil damgası taşıyan menî hayvancığını bu işle görevlendirir:

"Dilediğine dişiler bahşeder; dilediğine de erkekler bahşeder. Yahut onları çift yapar: Hem dişi, hem erkek (verir). *Dilediğini de kısır yapar"* [4].

Menî hayvancıklarını taşıyan sıvının birçok görevi vardır:

1- Menî hayvancıklarını beslemek,

2- Bu hayvancıkları etkin yapmak,

1. Necm Sûresi: 45-46.
2. Vâkı'a Sûresi: 58-59.
3. Müslim, Nikâh, bâbu'l-azl. Ebû Sâ'îd'den rivâyet edilmiştir: Kenzu'l-Ummâl: 16/358, h. 44917.
4. Şûrâ Sûresi: 49-50.

3- Menî hayvancıklarının yüzerek önce erkek organından kadının rahim yoluna, sonra rahim kanallarına geçmelerini sağlamak,

4- Ve bu hayvancıkları, rahim yolunun salgıladığı öldürücü asitlerden korumak.

Hücre ve nutfenin bazı sırları:

Menî hayvancıkları, husyede bulunan bin civarındaki menî kanalcıklarında oluşur. Bunların oluşumu, kafatası altında bulunan hipofiz bezinin salgıladığı hormonun etkisi altındadır. Hipofiz bezi, erkeğin, erginliğinden itibaren bütün cinsel yaşamı boyunca hayalarını etkinleştiren hormonu salgılar. Husyeyi etkinleştiren bu hormon, sperm kanalcıkları içindeki hücreleri, çocukluk devresi boyunca devam eden uzun uykudan uyandırır. Hücreler faaliyete geçince sürekli olarak bölünmeğe başlar, sonuçta milyarlarca sperm hücresi ürer.

İnsan bedeninde mevcut her hücrenin bir çekirdeği vardır. Bu çekirdek içinde, renkli cisimcikler, ya da kromozomlar denilen çok önemli maddeler bulunur. İşte hücrenin faaliyetinden ve yönetiminden sorumlu olan, bu maddelerdir. Yani bu maddeler, hücrenin aklı ve yöneticisi durumundadır. Kromozomlar, hücrenin bütün programını ve esrarını içerirler.

İnsan vücudundaki her hücrede 46 kromozom, ya da renkli cisimcik vardır. Çekirdekte toplanmış olan bu kromozomlar, normal hücrede birleşiktir, birbirinden ayrılmaz. Ancak bölünme ile çoğalma başlayınca kromozomlar, ikişer ikişer ayrılır, her çift birbirine bitişik olur.

Hücrede bölünme iki çeşittir: Mitoz bölünme, meyoz bölünme. Mitoz bölünmede, kromozomları yapan maddeler artar ve her kromozom, tamamen birbirinin benzeri iki parçaya bölünüp birbirinden ayrılır. Her bölüm, yine 23 çift veya 46 tek kromozom içeren tam bir hücredir. Beden, kaybettiği milyonlarca hücreyi işte böyle yeniden sağlar. Yüce Allah, her ân, milyonlarca hücre yaratırken milyonlarca hücre de öldürür. Meselâ her saniyede ikibuçuk milyon kan alyuvarı yaratır ve bir o kadarını da öldürür. Buna göre bir günde ikiyüz milyar alyuvar, bir o kadar da akyuvar yaratır ve öldürür. Yaratılıp öldürülen sindirim hücreleri daha çok, deri hücreleri ise bundan da çoktur.

İşte insan ve diğer canlıların vücudunda bu tekdüze bölünme faaliyeti hiç durmadan sürüp gider. Ancak üreme organlarındaki durum farklıdır. Onlarda önce mitoz, sonra meyoz bölünme olur.

Meyoz bölünmede bölünen hücreden, ana gibi tam değil, yarı özellikte iki hücre meydana gelir. Bu yavru hücrelerin çoğalabilmesi için iki hücrenin birleşmesi gerekir. Bu tür üreme hücrelerinin her birine *gamet* denilir. İki

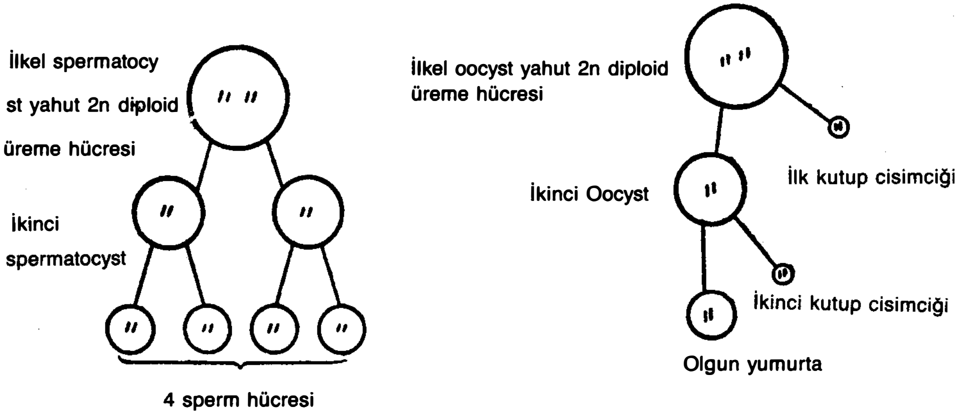
*gamet*in birleşmesiyle oluşan hücreye de zigot adı verilir. Bu tür cinsel üreme, iki yol izler:

a) Gametlerin formasyonu (oluşumu), b) Dişi gametin, erkek gamet tarafından aşılanarak zigot'un meydana gelmesi. İşte yeni bir varlığın temeli olan Zigot'a Kur'ân-ı Kerîm, *nefs-i vâhide* demiştir.

Gametlerin Oluşumu:

Gametleri, erkekte gamet yuvaları (testisler), kadında yumurtalık (ovaryumlar) yapar. Gerek erkek, gerek kadın gamet yapım merkezleri (testis-ovaryum), ana karnındaki cenînde oluşur; fakat çocuk cinsel olgunluğuna yaklaşıncaya dek bunlar gelişmez, etkinleşmez. Erginlik çağı yaklaşınca mikroskobik üreme hücreleri, sür'atle etkinleşir. O zaman bunlar, erkekte Spermatocyst (sperm üreticisi), kadında Oocyst (yumurta üreticisi) adını alır. Bunlar erkekte spermatozoa olmazdan önce bir olgunlaşma dönemi geçirir. Olgunlaşma hem çekirdekte, hem de sitoplasm'da olur. Çekirdekteki değişim, meyoz bölünmedir. Spermatocyst'in kromozomları çift çifttir: (2n). Meyoz bölünme ile dört haploid (1n) hücre oluşur. Bunların her biri, fonksiyonel spermatozoa olur.

Kadında da diploid Oocyst, ilk meyoz bölünmede iki hücre oluşturur. Bunlardan biri büyük, öteki küçüktür. Küçük hücre dumura uğrayıp ilk kutup cisimciği olur (Polosit 1). Büyük hücre, ikinci bir meyoz bölünme geçirir ve yine biri büyük, biri küçük iki hücre meydana gelir. Büyüğü, oozit II denilen (ovum: yumurta) olur. Küçüğü ise yine dejenerasyona uğrar ve ikinci kutup cisimciği (Polosit II) olur. İki kutup cisimciği yumurtanın kenarında yer alır.

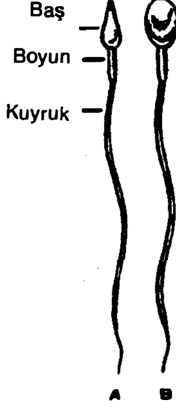

Erkek ve kadında Meyoz Bölünme ile Olgunlaşma Yöntemi

Çekirdekteki değişime paralel olarak hücrenin sitoplasması da değişir. Sitoplasmanın çoğu dejenere olup, üreyen çekirdekteki spermin başını meydana getirir. Spermin uzun bir kuyruğu, ortasında kısa bir boynu vardır.

Başın önünde akrosom denilen uç bulunur.

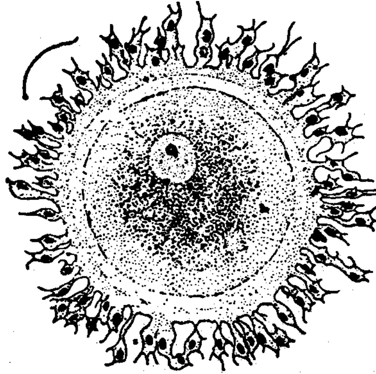
Spermin boyun kısmında mitokondriya vardır. Lokomotif görevi yapan kuyruğu, kendisine enerji sağlayan mitokondriyayı içinde taşıyan boynu ve akrosom denilen sağlam külâhı ile sperm, imkân bulunca yumurta ile birleşir. İnsan bedeninin en büyük hücresi, yumurtadır.

Olgunlaşmış sperm hücresinin yandan ve önden görünüşü

Spermin bu etkinliği ve üretkenliği, ancak rahme ulaştıktan sonra ortaya çıkar, yumurtacığın kalın duvarına yaklaştıkça etkinliği artar.

İlâhî kudret eli, araya girerek o çok miktardaki hayvancıklardan yalnız birini seçer. Yumurtacık, İlâhî kudretin seçtiği spermi naz ve işvesiyle kendine doğru çeker ve içeri almak için ona yol açar. Öteki spermler de yumurtacığın içine girmek için uğraşırlar ama başaramazlar.

Olgunlaşmış yumurta

Resimde zırhlı başı ile yumurtacığın cidarını delip içeri girmeğe çalışan bir sperm görülmektedir.

Sperm, yumurtacığın cidarında açtığı delikten içeri girmektedir. Dışarda kalan, uzun kuyruğudur.

Yumurtalıktan çıkmakta olan yumurta

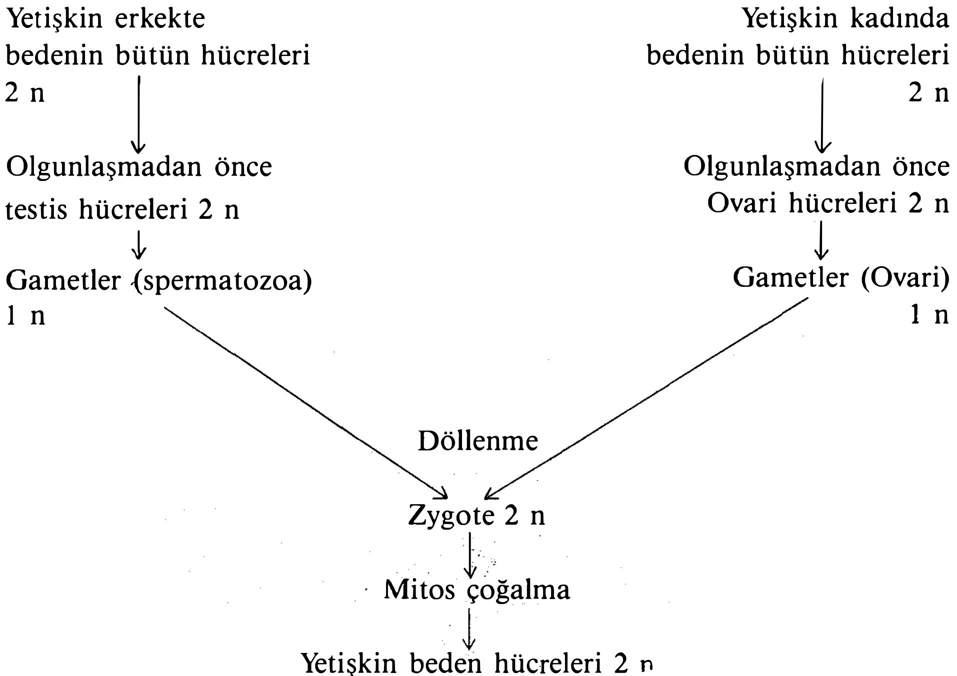
Yumurtacık, yumurtalıkta oluşur. Erginlikten menapoza kadar, yani otuz kırk yıl süre ile kadından her ay bir yumurta çıkar. Kadının bütün üretkenlik ömrü, sadece 30-40 yıldır.

Ne gariptir ki anne karnında bulunan kız bebekte dahi altı milyon ilkel yumurtacık vardır. Ancak bu yumurtacıklar, daha bebek dünyaya gelmezden önce solup ölür. Kız çocuğu, âdet çağına varıncaya dek yumurtacıklar, yok olmağa devam eder, sadece otuz bin kadarı kalır ki işte bu ilkel yumurtacıklar içinden, büyüyüp de yumurtalıktan çıkarak rahim kanalına varabilenler, 400-500'ü geçmez.

Kadın yumurtacığı, insan bedeninin en büyük hücresidir. Bedenin öteki hücreleri, sadece birkaç mikron büyüklüğünde iken, yumurtacık ikiyüz mikron (yani 1/5 mm.) büyüklüğündedir. Yumurtacık hücresini sperm hücresiyle karşılaştırırsak, ikisinin arasında çok büyük fark görürüz. Sperm, sadece beş mikron kadardır. Buna rağmen sperm de, cenînin tam yarısını oluşturur.

Sperm yumurtacığın içine girince derhal iki hücre birleşip tek bir hücre olur, kromozom sayısı normale çıkar, babadan ve anneden gelen 23 tek kromozom birleşince 23 çift kromozom olur. Böylece emşâc hücre, ya da döllenmiş yumurta (zigot) yeni bir canlının bedenini yapmak üzere mitotik bölünmeye başlar.

Bunu şöyle bir şema ile gösterelim:

Erkeklik-Dişilik Meselesi:

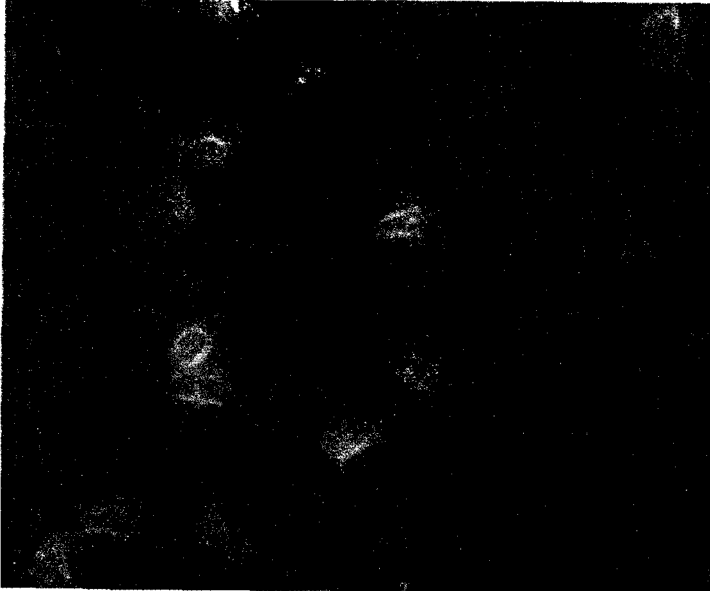
Cenînin erkek veya dişi oluşunu belirleyen nedir? Eskiden beri değişik cevaplar alan bir sorudur bu. İşte tefsîrini yaptığımız âyetlerde bu sorunun açık cevâbı vardır.

"İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanır? Kendisi, dökülen menîden bir nutfe değil miydi? Sonra 'alâka oldu da (Allah) *onu yarattı, düzenledi. O*(menî)*den iki çifti: erkeği ve dişiyi var etti".*

"O yarattı iki çifti: Erkeği ve dişiyi. Akıtılan menînin nutfesinden"[1].

Akıtılan menî nutfesi, modern bilimin sperm dediği menî hayvancığıdır. Geçen izahlardan, insan vücudunun her hücresinin, yirmiüç çift kromozom içerdiğini gördük. Bu kromozomlardan sadece bir çift, kişinin cinsinden, yani erkek veya kadın oluşundan sorumludur. Bu özellik, son çift kromozomda mevcuttur.

Erkek hücreleri kromozomlarının son çifti birbirinden farklı: xy iken, kadın hücrelerinin son çifti birbirinin aynı xx'dir. Şimdi erkeğin husye hücreleri meyoz bölünmeğe başlayınca, sonuçta meydana gelen her sperm hücresinin, kromozomu ya x veya y karakterini taşır. Yani bu spermlerden her biri, ya dişildir, ya da erkil. Erkil karakterli sperm, dişil karakterli spermden farklıdır.

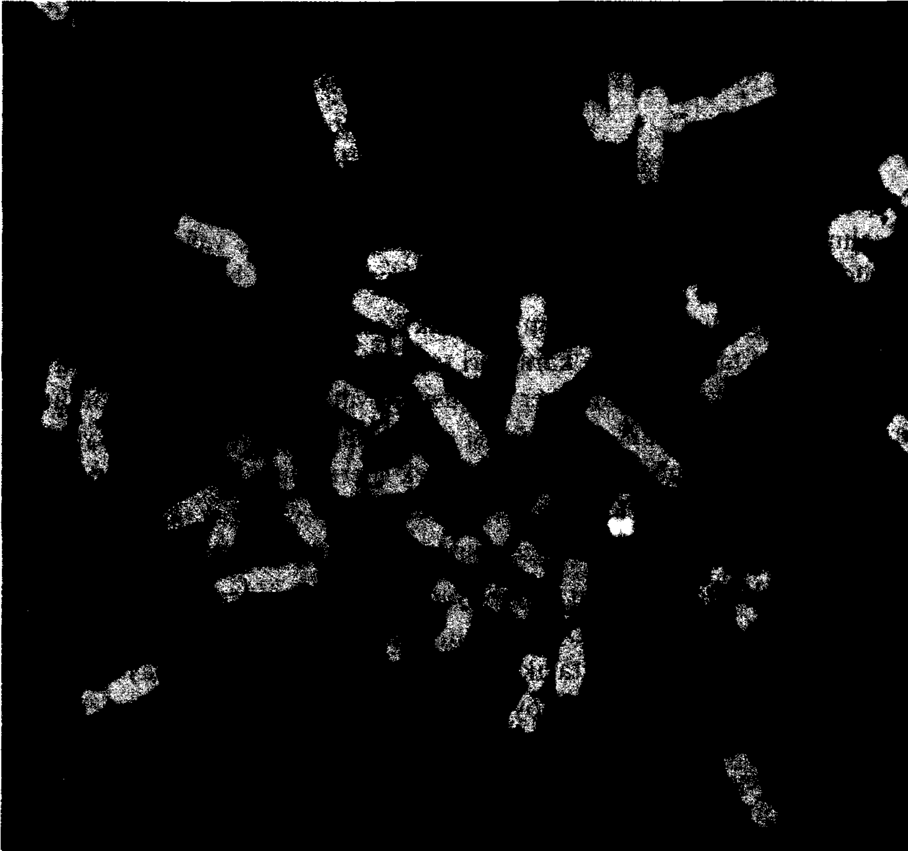

1. Necm Sûresi: 45-46.

Erkil spermin başında bir ışık noktası görülmektedir. Dişil karakterli spermde böyle bir ışık yoktur. Ayrıca erkil sperm, dişil spermden daha hareketli, daha çevik ve daha güçlüdür. Erkil sperm, sinsice ve füze gibi sür'atle hareket eder ve altı saat içerisinde yumurtacığın bulunduğu yere varır. Eğer yumurtacık, döllenmeğe hazır ise, Yaratıcının takdiriyle onu aşılar. Yumurtacık hazır değilse, saatlerce bekler, sonunda üzüntüden ölüp gider.

Fakat dişil karakterli sperm, ağır davranır, yumurtacığın bulunduğu yere, oniki saat sonra, hattâ bazan yirmidört saat sonra ulaşabilir. Oraya vardığında şayet yumurtacık, erkil sperm tarafından döllenmiş ise tasadan ölür. Ama yumurtacık geç kaldığı için, erken gelen erkiller onu döllemeyip ölmüşlerse, dişil sperm, yumurtacığı dölleme şansı bulur.

Allah'ın irâdesiyle, erkil karakterli sperm, yumurtacığı döllerse meydana gelen nutfe-i emşâc (sperm ile karışmış, döllenmiş yumurtacık yani zigot), 23 çift halinde 46 kromozom içerir. Her çiftin bireyleri, birbirinin aynıdır. Yalnız son çiftin her kromozomu, arkadaşından farklı: biri uzun, biri kısadır: XY. Aşağıdaki fotoğraf, bu durumu göstermektedir:

Resimde görüldüğü üzre erkek hücrenin içerdiği 46 kromozom, 23 çift olarak dizilmiştir. Her çiftin iki ferdi, birbirinin aynıdır. Ancak bu çiftlerden yalnız birinin bireyleri, birbirinden farklıdır: x ve y. Bunlardan y kromozomu kısadır, üstünde bir parıltı vardır. x kromozomu uzundur, büyüktür ama kendisinde bir parıltı yoktur. İşte bu, dişil karakteridir.

Şimdi şayet Allah'ın takdiri ile dişil karakterli sperm, yumurtacığı aşılarsa nutfe-i emşâc (döllenmiş yumurta) dişil olur: xx.

Kadının ayda bir çıkardığı yumurtacık, sadece dişil karakterlidir: xx. Yumurtacık, tek karakterli olduğundan, o, cenînin cinsini belirleyemez. Cinsi belirleyen, yalnız menî hayvancığı(spermler)dir. Çünkü kimi erkil, kimi dişil karakter taşıyanlar, spermlerdir. Eğer yumurtacığı, erkil menî hayvancığı aşılamışsa çocuk erkek; dişil menî hayvancığı aşılamışsa çocuk dişi olur.

Böylece: *"Akıtılan menî nutfesinden, iki çifti: erkeği, dişiyi yaratan O'-dur"* [1]. *"O*(menî)*den iki çifti: erkeği ve dişiyi var etti"* [2] âyetlerinin mânâsı daha iyi anlaşılmaktadır.

Hacmi gayet küçük olan sperm, bir füze gibidir. Zırhlı başı, menî sıvısında yüzmesini sağlayan uzun kuyruğu vardır, çevik ve güçlüdür. Korkmadan tehlikeli yollardan geçerek hedefine doğru yol alır, ya hedefe ulaşır veya bu yolda ölür.

Ama yumurtacık öyle değildir, dolunay gibidir. Çevresinde bir ışık hâlesi vardır ki bilim dilinde buna ışık tâcı denilir. Rehbersiz yürümez, yürümesi de çalımlıdır. Fallop tüpündeki titrek tüyler, onu yavaş yavaş iterek kanalın son üçte bir bölümüne getirir. Yumurta burada eşini bekler.

Görüldüğü üzre sperm tam erkeklik karakteri taşırken, yumurtacık da her bakımdan tam kadınlık karakteri taşımaktadır. Demek ki kadınla erkek arasındaki ayrılıklar, hayatın her safhasında vardır, yaratılışın kuralıdır. Her birinin kendine özgü bir görevi ve işi mevcuttur. Sperm mücadele ve dövüş; yumurtacık ise barındırmak içindir. Erkek spermi hareketli, atılgan, dişi yumurtası, sâkin, bekleyicidir. " وليس الذكر كالأنثى *: Erkek, kadın gibi değildir"* [3] diyen yüce Allah, ne güzel buyurmuştur!

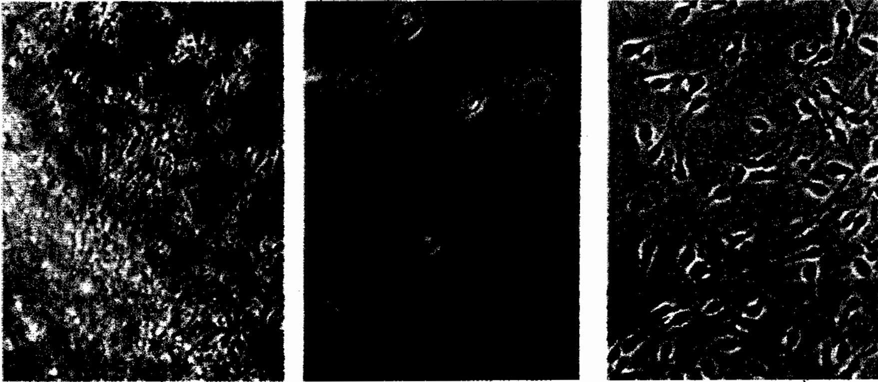
Her erkek, erginliğinden tam ihtiyarlık çağına varıncaya dek her gün milyonlarca sprem çıkarabilir. Oysa kadın, erginliğinden menapoz devresine kadar, ayda sadece bir yumurtacık çıkarır. Menapoz da 40-50 yaşlar arasında olduğuna göre kadının ömrü boyunca çıkarabileceği tüm yumurtacık sayısı, beşyüzü geçmez. Bunların içinde döllenmeyi başaranlar ise, ellerin parmak sayısını geçmeyecek kadar azdır.

1. Necm Sûresi: 45-46. 2. Kıyâmet Sûresi: 39. 3. Âl-i İmrân Sûresi: 36.

Acaba neden sperm bu kadar çok iken, yumurtacık bu kadar azdır? Bunun sebebi şudur:

İnen spermlerin yüzde yirmisi, daha başlangıçta döllemeğe uygun değildir. Yüzde yirmi kadarı da erkek organından inişinden itibaren iki saat içinde ölür. Spermin, döl yolundan geçip rahim kanalına ulaşması için en az altı saat gerekir. Bu kadar uzun süre güçlüklerle boğuşmak, ancak güçlü ve çevik spermlerin yapabileceği bir iştir. Çoklukla da bunu, erkil karakterli spermler yaparlar. Yavaş hareketli diğer spermler —ki çoklukla dişil karakterliler böyledir— bu tehlikeli mesafeyi ancak 12-24 saat içinde geçebilirler.

Spermlerin kimi döl yolunun salgıladığı asitlerle ölürken kimi de rahim boynunda ölür.

Rahim boynuna ulaşan spermlerin birbirini izleyen üç fotoğrafı: 2 numaralı fotoğrafta pek az spermin sağ kaldığı, 3 numaralı fotoğrafta ise rahim boynunda ölmüş spermlerin cesetleri görülmektedir.

Bilindiği üzre iki rahim kanalı vardır. Spermler, yumurtacığın hangi kanalda bulunduğunu bilmedikleri için yumurtacığın olmadığı kanala girer. Birçok sperm de orada ölür. Ayrıca spermlerin, yumurtacığı dölleyebilmesi için yumurtanın kanala gelmiş olduğu sırada kanala varması gerekir. Aksi takdirde spermin sonu ölümdür. Çünkü 24 saatten fazla yaşayamaz. Hattâ yumurtanın, döllenmeğe elverişli ömrü, sadece 12 saattir.

Spermler, dişi üreme organlarında akıntıya karşı hareket ederler. Bu olaya pozitif (+) Rheotaxis denir. "Bilindiği üzre tuba uterinada akıntı Uterus'a; Cavum uteride ise vaginaya doğrudur.

Spermler, dişi üreme organlarının bazı maddeleri tarafından çekilir. Bu olaya da pozitif (+) chemotaxis denir. Spermler, bu (+) chemotaxis'leri sebebiyle tuba uterina içindeki dişi germ hücrelerini buldukları gibi karın boşluğuna da düşmezler.

Spermin yaşama süresi, içinde bulunduğu ortama bağlıdır. Spermler asit ortamlarda çabucak hareketsiz kalıp ölürler. Bundan dolayı Vagina içerisine düşen spermlerin birçoğu, kısa sürede harabolur. Rahme sığınabilenler, daha uzun süre canlılıklarını koruyabilirler. Genel olarak spermler, Uteris boşluğunda ve tuba ortamda 48 saat hareketli kalabilirler. Ancak maksimum dölleme yeteneği, ilk 40 saattir [1].

Menî hayvancıkları, çeşit çeşittir. Kimi uzun, kimi kısa, kimi güçlü, kimi zayıf, kimi tek başlı, kimi iki başlı, kiminin başı dolgun, kiminin dolaşıktır.

Milyonlarca spermin hepsi yumurtacığı aşılamağa elverişli değildir. Ancak yüzde sekseni döllemeğe uygundur. Ancak erkek organından başlayıp tâ rahim kanalına kadar varan yolculuk esnasında bu spermlerin büyük bir bölümü ölür. Yumurtacığın bulunduğu fallop borusuna ancak beşyüz sperm, sağ olarak ulaşabilir. Bunlar içinde de sadece biri, yumurtacığın kalın duvarını delip içeri girebilir.

İşte başlangıçta yumurtacığı aşılamak üzre yola çıkan sperm sayısı yüzlerce milyonu bulurken, sonunda bu sayı beşyüze iner. Ama bu ölümler de boşuna değildir. Çünkü ölen spermlerin çözülen cesetleri, yumurtacığın kalın kabuğunu eritir. Böylece spermlerden biri, bu incelmiş cidardan içeri girerek yumurtacıkla birleşir ve ikisi birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in *nutfe-i emşâc* dediği zigotu oluşturur.

Menî sıvısının üretken olabilmesi için, her milimetresinde en az yirmi milyon spermin bulunması gerekir. Bu gerçek gözönünde bulundurulursa, spermlerin bu kadar çok olmasının hikmeti anlaşılır. Varlıkta kanunsuz bir şey yoktur. Ne zaman ki bir varlığın ömrü kısa, karşılaştığı tehlikeler çok, savunması zayıf ise Allah Teâlâ, bu za'fı, sayı fazlalığı ile telâfi etmektedir. Virüsler, bakteriler âlemine bakınız. Bunlar, bir sâatte milyonlarca ürer ama çabuk ölürler. Haşereler dünyasında da aynı kural vardır. Sinek, haftada binlerce yumurta bırakır. Şayet bu yumurtaların hepsi lavraya, sonra haşereye dönüşse kısa zamanda bütün yeryüzünü sinekler kaplar. Artık sinekten başka bir varlığın yaşayabileceği yer kalmazdı.

Bitkiler âleminde de çeşit çeşit otlar vardır. Bunların çiçeklerinden ya da meyvalarından milyonlarca tohum ürer. Eğer bu tohumların her biri yetişip ot olsa, kısa zamanda yeryüzü, aynı türden bitki ile dolar, başka bir bitkiye

1. Prof. Dr. Halit Kayalı, İnsan Embriyolojisi, s. 13-16, İstanbul, 1984.

yer kalmaz. Bundan dolayı her bitki veya meyvanın tohumlarının çoğu ölür, sadece az bir miktarı bitki veya ağaç olma olanağını bulur.

Kuşlar, hayvanlar âlemi de böyledir. Bunların daha çok yaşayanı, daha az üretkendir; daha az ömürlüsü, daha çok üretkendir.

Demek ki virüslerden bitkilere; kuşlara, balıklara kadar egemen olan kanun şudur: Ömrü uzun, yaşam tehlikesi az olan canlıların üretkenliği daha fazladır. İşte bu kanun sayesinde tabiatta denge sağlanır. Herhangi bir canlı türü, diğerlerinin varlık hakkına saldırmaz. Herşey İlâhî takdirin hikmetini gösteriyor:

"إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ : *Biz herşeyi bir kaderle* (bir ölçü ve plâna göre) *yarattık*"[1].

ÜREME ORGANLARI

Târık Sûresinin 5-7 nci âyetlerinde: " فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ، خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ: *İnsan, neden yaratıldığına bir baksın: Sulb ile terâib arasından çıkan, atılgan bir sudan yaratıldı*" buyurulmaktadır.

Bu âyet, insanın, sulb ile terâib arasından tazyikle atılan bir sudan yaratıldığını ifade etmektedir. Müfessirlerin genel kanısına göre sulb, omurganın kuyruk sokumuna yakın kısmıdır. Terâib ise iki yandan en alttaki dörder kaburga kemiğidir. Âyette, insan suyunun, bel ile alt kaburga kemikleri arasından yani karın boşluğu arasından çıkan bir sudan yaratıldığı belirtilmektedir. İnsanın sıvısını yapan ve taşıyan üreme sistemi alt karın boşluğunun arka kısmındadır.

Sıvının tazyikle atılmasının nedeni, menî kesesi ve kanallarının kasılmalarıdır. Boşalma sırasındaki titremenin nedeni de bu kasılmalardır. Bu eylemler, istem dışı çalışan sinir sisteminin işidir. Penis de yine istem dışı çalışan parasempatik sinir sistemine bağlı sinirlerin uyarımıyle, içinden geçen yoğun kan damarlarına kan dolarak sertleşmektedir.

Üreme olgusu, büyük ölçüde istemdışı çalışan bir sisteme bağlanmıştır ki yaratma eylemi, insanın isteğine bağlı kalmasın.

Âyet-i kerîme, atılan suyun, sulb ile terâib arasından çıktığını söylüyor. İlim de bu spermlerin, erkeğin husyelerinde, yumurtanın da kadının yumurtalığında oluştuğunu söylemektedir. İlmin söylediğiyle Kur'ân'ın ifadesi arasında bir aykırılık yoktur. Çünkü husye ve yumurtalık, anne karnındaki cenînin sulbü ile terâibi arasındaki bölgede oluşur. Sonra husye, gebeliğin iler-

---

1. Kamer Sûresi: 49.

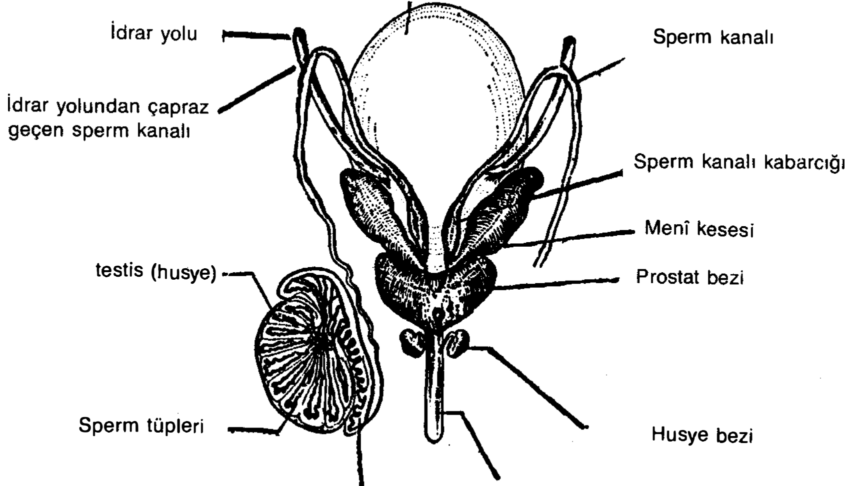
lemesiyle yavaş yavaş aşağı iner, 7. ayda vücut dışındaki haya torbası içine girer. Yumurtalık da kadının leğen kemikleri boşluğuna kadar iner, orada durur.

Husye ve yumurtalık yerlerinden aşağı inmekle beraber beslenmeleri, eskiden olduğu gibi yine sulb ile terâib arasından gelen kan, sinir ve lenf damarlarıyle olmaktadır: Husyenin ve yumurtalığın atardamarı, sulb ile terâib arasındaki karın aortundan gelir. Husyenin toplardamarı da aynı bölgeye dökülür. Sol toplardamar, sol böbrek toplardamarına açılır. Sağ toplardamar da alt karın toplardamarına bağlanır. Yumurtalığın atar ve toplardamarları da aynı bölgeye yani sulb ile terâib arasına bağlıdır. Husye ve yumurtalığı besleyen sinirler de midenin altında, sulb ile terâib arasında bulunan sinir grupundan dallanmıştır. Lenf bezleri de aynı bölgeye bağlıdır.

Âyet, atılan suyun, sulb ile terâibden değil, bunların arasından çıktığını söylemekle gerçeğin tâ kendisini ifâde etmiştir. Çünkü menî husye bezlerinde üretilirse de sulb ile terâib arasından geçen boşalma yoluyla dışarı çıkmaktadır. Şimdi Dr. Abdu'l-Vedûd'un "Phenomena Of Nature And The Quran" adlı eserinden bu yolu izleyelim:

Canlıların üreme sistemi, bir çift sperm yuvasıyle, üretilen spermleri dışarıya veya bir başka bedene taşıyan kanallardan oluşur. Dişinin üreme kanalları, yumurtalıkta üreyen yumurtaları Cloaca'ya veya rahme taşır. Erkek üreme kanalları ise spermleri doğrudan doğruya dışarıya, ya da boşalma kanalına götüren bir, yahut iki Vas-deferantia'dır. Erkek kanalları, çoklukla ihtiyaç zamanında kullanılmak üzre spermlerin depo edildiği *seminal keselerinin* arka tarafına açılır. Aynı amaçla *kadında da seminal keseleri vardır.*

Erkek üreme sistemi: Epididimidler, Vasdeferantia (yahut sperm kanalları), boşalma kanalları, prostat kesesi, Bulbo-urethral keseleridir

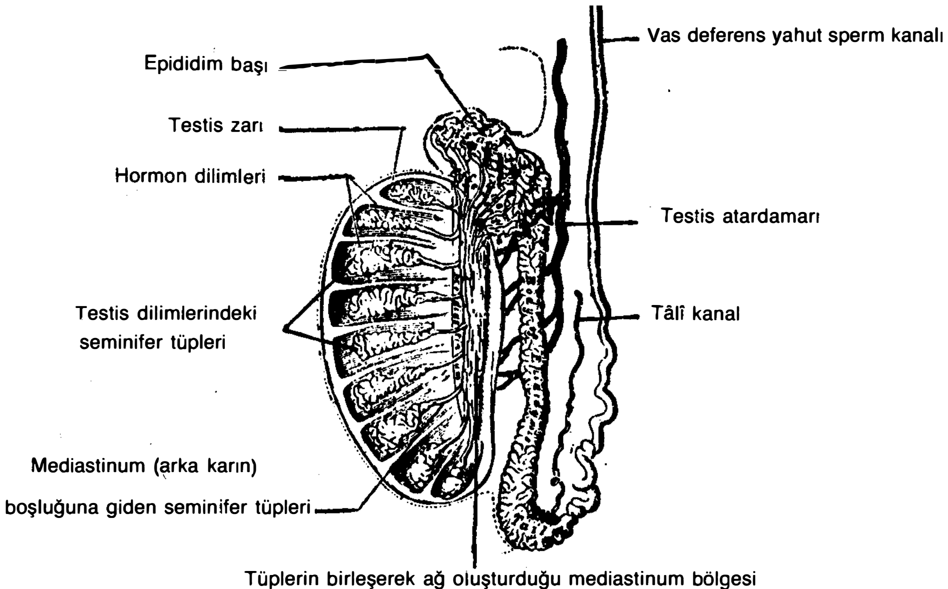

Erkek Üreme Sistemi.

Erkek sperm yuvaları, spermatik kordonla haya torbasına bağlıdır. Bunların içinde sayıları dörtyüz kadar sperm yumurtalığı vardır. Her sperm kesesi, bir ilâ üç ya da daha çok tüpten oluşur ki bu tüplere Seminiferous denilir. Bu tüpler, endocrine dokularıyle birbirinden ayrılmıştır. Bu doku hücreleri, erkek hormonu Androgen çıkarırlar.

Sperm üreten keseler, seminiferous tüplerinin içindedir. Bu tüplerin hücreleri, mitotik olarak sür'atle bölünürler. Oluşan yeni hücreler, spermleri yaparlar. Spermler, kuyruklarını titretemez. Her sperm tüpü, Ebididim yapmak için birleşerek 20 fit (609.6 cm.) uzunluğunda epididim oluşturur. Epididimler, Vaseferantia denilen ortak sperm kanalına bağlanır. Sperm depo eden epididimlerde pek çok tüp vardır. Çiftleşme esnasında bunların sinirleri epididim cidarının dokusuyla temasa geçer ve uyarım sonucunda depolanmış spermler sperm kanalına doğru hareket eder. Kanalın bu kısmı, husye kesesinden çıkıp spermatik ipe doğru gider, eğri bir menfezle karın duvarı arasından geçip karın boşluğuna girer. Arkaya doğru yönelir ve yavaş yavaş aşağı inip bel boşluğuna girer. Arkaya doğru devam eder, idrar kanalının ortasına bağlanır. Nihayet aşağı prostat dibine iner ve meni kanalı ağzına varır, karşı taraftan gelen meni kanalları ile birleşerek idrar yolunun prostat kısmına açılır ki idrar yolu da buraya açılmaktadır. Nihayet kanal, seminal kaplarından ve prostat kesesinden sıvı alır, böylece menî sıvısı yapılmış olur. İşte o zaman spermler, kuyruklarını titretmeğe başlar. Meni sıvısı prostat-idrar yolundan geçerek penis vasıtasıyle dışarı çıkar.

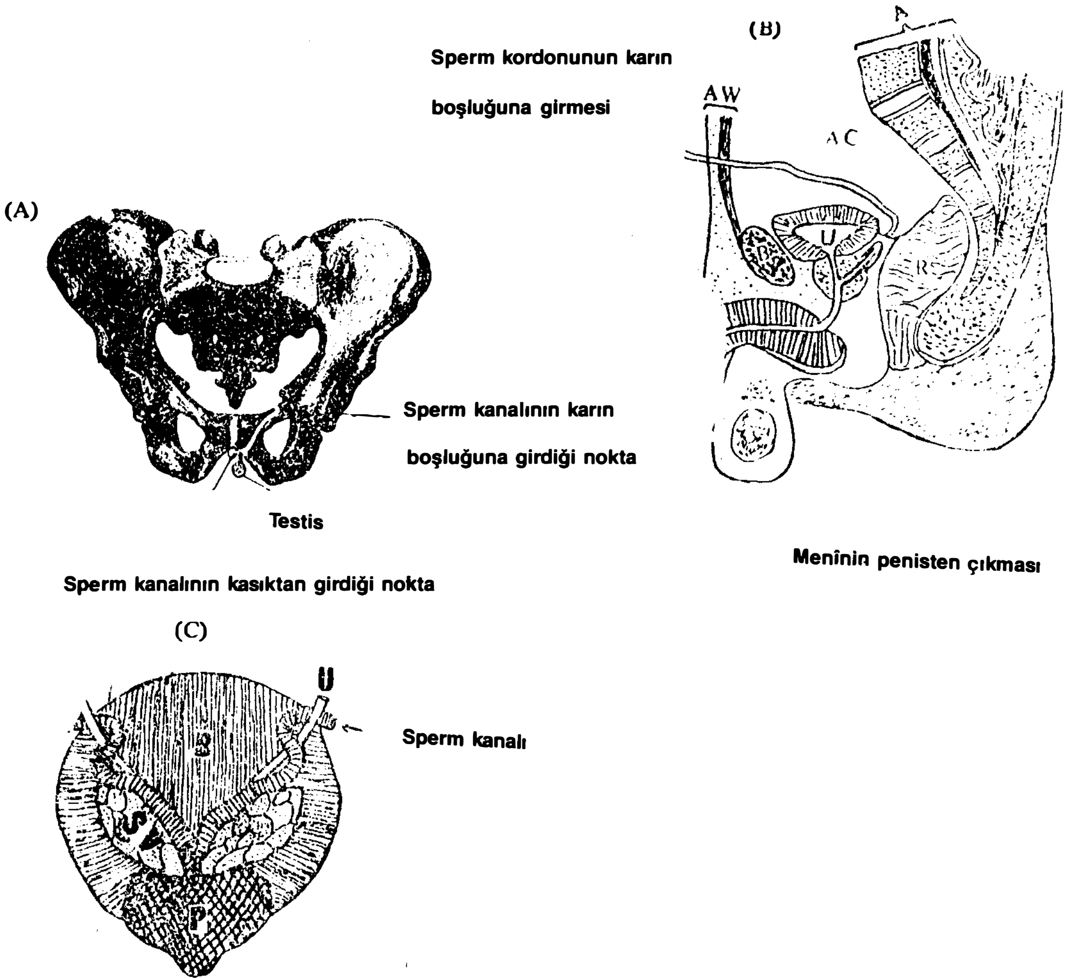
ERKEK ÜREME SİSTEMİ

TESTİSLER

Görüldüğü gibi menî sıvısını çıkaran yol, bel ile kemiklerin arasında bulunan boşluktan, yani aynen Kur'ân-ı Kerîm'in dediği gibi *sulb* ile *terâib* arasından geçmektedir (Şekillere bakınız).

Erkekte birer sperm fabrikası durumunda olan husyeler, cenîn aşamasında, önce karın boşluğunun arkasındaki omurga kemiğinin önünde bulunan böbreğin yanında, yani Kur'ân'ın deyimiyle sulb ile terâib arasında belirir. Fakat gebeliğin ilerlemesine paralel olarak yavaş yavaş aşağı iner ve doğuma yakın zamanda vücudun dışına çıkar. Bunun sebebi de: 37 derecelik vücut içi ısısının, spermlerin oluşmasına elverişli olmamasıdır. Ama vücut dışında kalan husyelerin 35 derecelik ısısı, sperm yapımına elverişlidir.

U: İdrar kanalı. SV: Menî kabarcığı. P: Prostat kesesi.
A: Bel (sulb) B: Leğen kemiklerinin kavşağı.
AW: Karın cidarı, AC: Karın boşluğu, U: İdrar torbası, R: Anus bölgesi

VAS-DEFERENS (sperm kanalı)

(A) Önce: testistlerden ayrılan kanal, kasık kanalı(beyaz yol)dan geçip karın boşluğuna girer.

(B) Sonra: karın boşluğuna giren sperm kanalı, prostatta, idrar yoluyla birleşir bu yolla penisten dışarıya çıkar. Menînin bölgedeki yolu, sulb alt (omurga) arkası ile, leğen kemikleri (terâib) onünde bulunmaktadır.

(C) de sperm kanallarının, idrar kanalı ile birleşmesinden önceki terminal kısmı.

Kadının Üreme Sistemi:

Kadının yumurtalıkları da iki tanedir. Her biri, 3 cm. uzunluğunda, 1.5 cm. genişliğinde olup, omurganın alt kısmı arka duvarına dayalı olan rahmin bir yanında yer almıştır. Yumurtalıkları, fallop tüpü denilen birer kanal çevirir. İçi küçük tüplerle dolu olan bu kanallar, bir yandan yumurtalıklara, öbür yandan rahme bağlıdır.

Embriyo, genişleme elastikiyetinde olan rahim torbasının içinde gelişir. Rahmin Cervix denilen ağzı, vaginaya, vagina da dışarıya açılır. Erkek üreme sisteminin tersine, kadın üreme sistemi, idrar yolundan ayrıdır, onunla birleşmez.

Husye yuvalarında olduğu gibi, yumurta üreten tabakalar da önce mitotik üreme ile çoğalır. Erkekte her spermatogonia olgunlaşarak sperm olurken, kadında her oogonia yumurta olmaz. Burada yumurta olmağa elverişli pek çok oogonia varken, bunlardan sadece bir tanesi, yumurtlama devresinde yumurta olur: Oogonia hücresinde meydana gelen meyoz bölünme ile, hücrenin sitoplasma'sı büyür ve yumurta akı (yolk) yapar. Bilinmeyen bir yöntemle, öteki oogonia hücrelerinin yumurta olmaları önlenir. Yumurta olmayan hücreler de yumurtalık kesesine, kadınlık hormonu Estrogen salgılama görevini yaptırırlar.

İnsan yumurtası, mikroskop yardımıyle, VON BAER tarafından 1827'de keşfedilmiştir. Diğer hayvan yumurtaları yanında insan yumurtası çok küçük olmakla beraber, insan bedeninin en büyük hücresidir ve 200 micromilimetre boyutundadır. Çok miktarda protoplasması ve büyük bir çekirdeği vardır. İçinde besin ve yumurta akı rezervi mevcuttur. Oysa çok etkin olan spermatomozoa'nın besin rezervi yoktur. Çok miktarda üreyen spermler 52 micromilimetre uzunluğundadır.

Döllenme (fertilisation):

Yerinden ayrılan spermin, ancak 48 saatlik bir ömrü vardır. Dölleme ömrü ise, ortalama 40 saattir. Bu süre içinde yumurta ile birleşemeyen spermin

sonu ölümdür. Yumurtalıktan ayrılan yumurtanın ömrü de yine birkaç saatten ibarettir. Bundan dolayı kadının doğurganlığı, ancak yumurtlama zamanı ile sınırlıdır.

Normalde yumurta, fallop tüpüne girip, oradan rahim boşluğuna doğru hareket eder. Eğer bu sırada sperm, rahmi geçip fallop tüpüne kadar gelir de yumurta ile birleşirse döllenme olur. Milyonlarca spermlerden sadece birisi, yumurta ile birleşme şansına sahibolur.

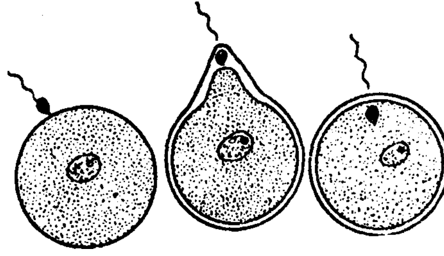
Nutfe-i Emşâc:

Aslında normal hücrenin yarı katı kromozom taşıyan iki hücrenin birleşmesiyle meydana gelen tam hücreye, bilim dilinde zygote denilir. İşte Kur'ân-ı Kerîm'de buna *nutfe-i emşâc* (karışmış, birleşmiş nutfe) denmiştir. İnsan, Kur'ân'ın *nefs-i vâhide* de dediği bu tek hücreden yaratılmaktadır. Yüce Allah, İnsan Sûresinin 2 nci âyetinde: " إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا: *Doğrusu biz, insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu işitici ve görücü yaptık"* buyurmuştur.

Sâf su anlamına gelen nutfe, erkek suyu olan menînin de adıdır. Ancak burada nutfe, karışık sıfatıyle nitelendirilmiştir. *Emşâc,* karışmak, karıştırmak anlamındaki *meşc*'in veya karışım anlamındaki *meşîc*'in çoğuludur. Erkeğin suyu ile kadının suyunun karışımına *emşâc* denilmiştir.

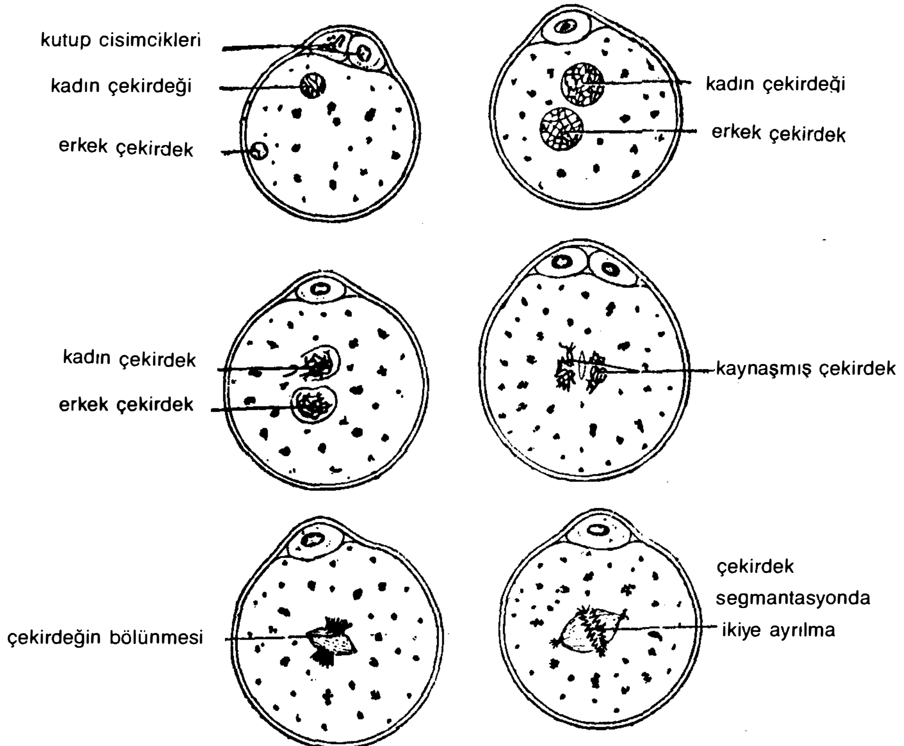
Yumurtayı aşılamak üzre yola koyulan milyonlarca sperm, çok tehlike ile karşılaşırlar. Önce Vaginadaki asitli ortamdan geçerken birçok sperm ölür. Vagina yolundan sonra spermlerin önüne çıkan diğer engel de, dar rahim ağzındaki mukus tıkaçtır. Spermler, buradan geçebilmek için bunu eriten bir enzim çıkarırlar. Her birinin çıkardığı enzimler birleşerek bu dokuyu eritir ve engel aşılır. Yolları rahim boşluğuna varır. Oradaki mukus zarın kıvrımları da küçücük spermler için dağ gibi birer engeldir. Yine de rahme dolan çok miktarda sperm, kendilerine bir geçit bularak fallop tüpüne girmeyi başarır ve yumurtaya yaklaşır. Burada yollarına başka bir engel daha çıkar. Yumurta, birbiriyle kaynaşmış hücrelerin oluşturduğu corona (tac) tabakasıyle kaplıdır. İçeriye girebilmek için bu tacın delinmesi gerekir. Bu da yine gerekli enzimin çıkarılması için birlikte çalışmaya ihtiyaç gösterir.

Bu engel de kırılınca spermler, tıpkı arıların, kraliçe çevresine üşüştükleri gibi, yumurtanın çevresinde toplanırlar. Sadece biri yumurtanın içine girebilir, biri girince, yumurtanın reaksiyonu, ötekilerin girmesini önler ki içeriye giren, serbestçe görevini yapabilsin. Sperm içeri girince yumurtanın salgıladığı bir sıvı, çevresinde bir zar oluşturur. Fertilisation membran denilen bu zar, yumurtayı sarmalar. Başı içeride, kuyruğu dışarıda kalan sperm, kuyruğunu kaybeder. Böylece sperm, yumurta yüzeyini bozmaz, fakat kendisinin kuyruğu kopar.

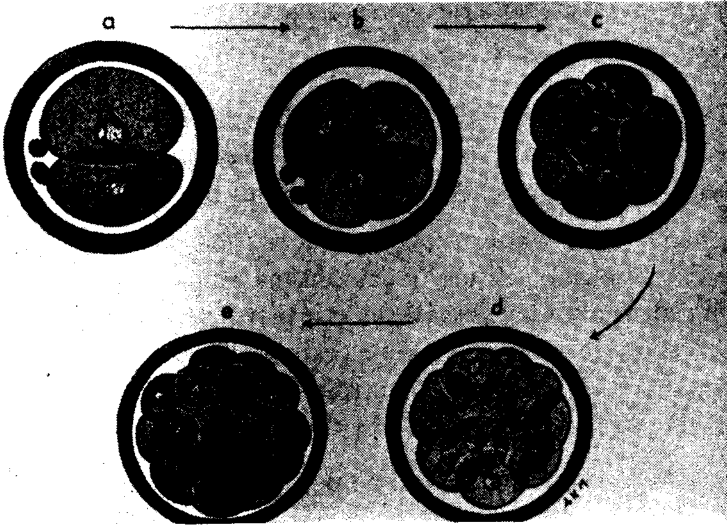
Bu yüzeysel değişiklikten ayrı olarak sitoplasm içinde de temel değişiklikler olur. Küçülen sitoplasm suyunu kaybeder ve özel protoplasm maddeleri, yumurta içinde belli bölgelerde toplanır. Bunu başka değişiklikler izler.

Bu aşamada yalnız yumurta etkindir, henüz fertilisasyon başlamamıştır. Olgunlaşmış yumurta, gelişme ve başkalaşma potansiyeline sahiptir ama bunun için bir uyarı alması gerekir. Bunun için sperm çekirdeği yumurtanın merkezindeki çekirdeğe gider. İki gametin çekirdek zarları erir, sytoplasm içindeki kromozomlar serbest kalır. İki centrosome'dan her biri, bir çiçek görünümü ile çevrilir ve kromozomların bir yanında yer alır.

YUMURTANIN FERTİLİSASYONU

Bölünme ile meydana gelen her hücre ikiye bölünerek şekillerde görüldüğü üzre cenînin yapımı başlar:

Gerçi *nefs-i vâhide'*nin, insan atası Âdem olduğu söylenir ama, İnsan Sûresinin 2 nci âyetinde açıkça insanın *nutfe-i emşâc'*dan yaratıldığı; 'Alâk Sûresinin ikinci âyetinde de insanın *'alâk'*tan yaratıldığı ifade edilmektedir. *Nutfe-i emşâc* ve *'alâk* sinonimdir, aynı şeydir. Demek ki *nefs-i vâhide* de Kur'ân'ın çeşitlilik üslûbu gereği kâh *nutfe-i emşâc,* kâh *'alak* denilen embriyodur.

Kur'ân-ı Kerîm, insanın kökünün *nefs-i vâhide* olduğunu söyleyerek Allah bilir, döllenmiş yumurtaya işaret etmiştir. Döllenmiş yumurta, karmaşık bir yapıya sahiptir. Kadın erkek, yeni neslin hücreleri, bu tek hücre olan zigottan ürer.

Hücre teorisi, biyologlar tarafından, 1838-1839'da ortaya atılmış ve bu alandaki araştırmalar hep ondan sonra yapılmıştır. Fakat Allah'ın ümmî elçisi (selâm ona), 7 nci asırda bunu şöyle açıklamıştır: "وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ: *O'dur ki sizi bir tek nefisten inşâ etti, onun bir karar kılacağı ve depo edileceği yer vardır"* [1].

"خلقكم من نفس واحدة ثم جعل منها زوجها": *Sizi bir tek nefisten biçimlendirdi, sonra o nefisten eşini var etti"* [2].

1. En'âm Sûresi: 98. 2. Zümer Sûresi: 6.

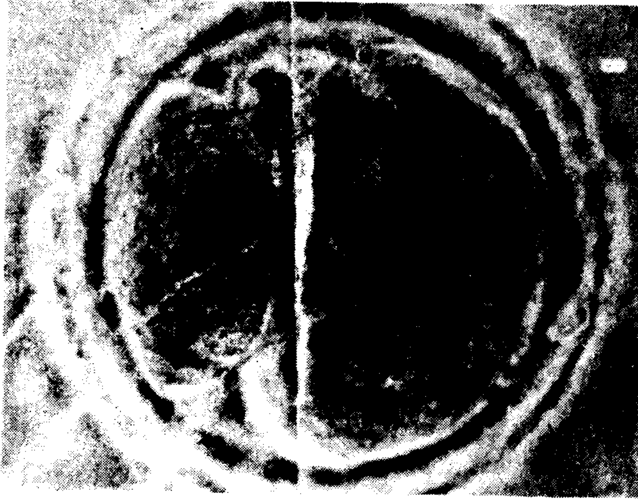
الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاءً "
O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, ondan eşini var etti ve ikisinden birçok erkek ve kadın yarattı"[1].

Tek nefisten yaratma yöntemi, yeni gelen her nesilde sürüp gider. Her hayat, tek hücre(zigot)dan başlamaktadır. Kur'ân, bu hususu gayet açık olarak belirtmiştir:

مَا خَلْقُكُمْ وَلاَ بَعْثُكُمْ اِلاَّ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ" : *Sizin yaratılmanız ve yeniden yaratılmanız, bir tek nefsin yaratılması gibidir"*[2].

Zigotun Gelişme Yöntemi:

Yukarıda belirtildiği üzre, fallop tüpünde döllenmeden sonra zigot bölünmeğe başlar. Morula durumuna gelinceye dek bölünme sür'atle sürer. Moruladа iki grup hücre belirir: Merkezi dolduran hücre grubu, embriyoyu inşâ etmekle görevlidir. Bunlar, ayrı bir varlık olma yolundadır. Ama merkezi çevreleyen hücre grubu, ayrı bir varlık olmaz, bunlar cenîni sarmalayan zarları yapabilir.

Bölünmekte olan döllenmiş yumurtacığın (netfe-i emşâc'ın) gerçek fotoğrafı. Fotoğraf, döllenmiş yumurtanın dört hücreye bölünmesini ve onun etrafını saran kalın kabuğu göstermektedir.

1. Nisâ Sûresi: 1. 2. Lokman Sûresi: 28.

Nutfe-i emşâc oluşumunun sonuçları:

1- Bilindiği üzre sperm ve yumurtacığın her biri, normal hücrenin yarısı kadar kromozoma sahiptir. Bunlar, kalıtım özelliklerini taşıyan kromozomlar bakımından yarım hücre sayılırlar. Her biri 23 tek kromozom taşıyan bu iki hücre birleşince 46 kromozomlu tam bir hücre meydana gelir. Bu kromozomların yarısı babadan, yarısı da anneden gelmiştir. Bu koromozomlar vasıtasıyle bebeğe, babalarının ve annelerinin özellikleri intikal eder. Ama bebek, baba ve ana tarafından geçen özellikleri taşımakla beraber onların aynı da olmaz. Aynı anne ve babadan gelmiş olan çocuklar da birbirinin aynı değildir. Karakterleri farklıdır. Herhalde Peygamber (s.a.v.), şu hadisi ile, babalardan analardan çocuklara geçen kalıtım özelliklerine işaret buyurmuştur:

إنَّ ٱلنطفة إذا استقرَّ فِى ٱلرَّحمِ أحضرها ٱلله كلّ نسب بينها وبين آدم، فركب خلقه فى صورة من تلك ٱلصور، أما قرأت هذه ٱلآية (فِى أىِّ صُورَةٍ مَاشاَءَ رَكَّبَكَ)؟

"Nutfe rahme yerleşince Allah, onunla Âdem arasında bulunan bütün soyu (yani Âdem'den kendisine kadar bütün atalarının özelliklerini) *getirir, onu o insanlardan herhangi birinin biçiminde yaratır. 'Senin organlarını, istediği biçimde birbirine ekledi'*[1] *âyetini okumadın mı?"*[2].

2- Emşâc hücrenin oluşumunda sperm ile yumurtanın payı eşittir. Çünkü sperm, cenîne 23 kromozom verdiği gibi, yumurtacık da o kadar verir. Sperm, bölünme eylemini üstlenen hücre merkezciğinde görev alırken, yumurtacık da nitelik ve beslenme bölümlerinin oluşumuna daha çok katkı yapar. Yumurtacık, insan bedeninde en büyük hücredir. Çünkü nutfe-i emşâc, rahmin cidarına yapışıp rahim kanıyle beslenme durumuna gelinceye dek ona gerekli gıda, yumurtacığın içine yerleştirilmiştir.

Nutfe-i emşâc, bölünmeyle uğraşırken, rahim kanalının titrek tüyleri onu yavaşça rahmin içine doğru iter. Beş gün, ya da en çok bir hafta içinde nutfe-i emşâc, rahme ulaşmış olur. Orada nereye tutunacağını araştırırken Allah'ın yardım eli, ona rahmin üst yarısında ve arka cidarında bir yeri gösterir.

'ALÂKA:

'Alaka, emşâc nutfe'nin oluşumunu izleyen aşamadır. Bu kelime, aşağıdaki âyetlerde geçer:

1. İnfitâr Sûresi: 8.
2. Buhârî, Târih'inde, İbn Cerîr, İbn Münzir, İbn Şâhîn ve İbn Mirdeveyh rivayet etmişlerdir: Kenzu'l-'ummâl: 2/45, h. 3055.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ
ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ : *Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz, bilin ki biz sizi* (önce) *topraktan, sonra nutfeden, sonra alaka'dan, sonra yaratılan ve yaratılmayan mudğadan* (bir çiğnemlik etten) *yarattık''* [1].

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلاَلَةٍ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ. ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا، فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا، ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ، فَتَبَارَكَ اللهُ احسن الخالقين

''Andolsun biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık, sonra onu bir nutfe olarak sağlam bir karar yerine koyduk. Sonra nutfeyi 'alâkaya çevirdik, 'alâkayı mudğa yaptık, mudğayı kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir!'' [2].

أَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى. أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى. ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى. فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثَى : *İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanır? Kendisi, dökülen menîden bir nutfe değil miydi? Sonra 'alâka oldu da Rabbi onu yarattı, düzenledi. Ondan iki çifti: erkeği-dişiyi var etti''* [3].

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً'' : *O'dur ki* (önce) *sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra sizi çocuk olarak çıkarıyor...''* [4].

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ. خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ.'' *Yaratan Rabbinin adıyle oku. O, insanı 'alâktan yarattı''* [5].

Müfessirler, 'alâkayı, kan pıhtısı diye terceme etmişlerdir. Ancak âyetin tefsîri ile ilgilenen tıb uzmanları, müfessirlerin bu görüşüne katılmıyorlar.

Kuşkusuz konunun uzmanı olan doktorlar haklıdırlar. Çünkü:

''Bugün ana rahmine sokulan, toplu iğne başı kadar küçük bir kamera sayesinde sperm hücresi ile yumurta hücresinin ana rahminde geçirdiği bütün aşamaları görüntülemek mümkün olmuştur. İşte bu görüntüler sayesindedir ki Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde geçen *'alâka* kelimesi ile, fallop borusunda sperm hücresiyle döllenmiş olan dişi yumurta hücresinin, döllenmeden

1. Hac Sûresi: 5.
2. Mü'minûn Sûresi: 12-14.
3. Kıyâmet Sûresi: 36-39.
4. Ğâfir (Mü'min) Sûresi: 67.
5. 'Alâk Sûresi: 1-2.

bir hafta sonra rahim duvarına asılıp gömülmesi (implanatation) durumunun kasdedildiğini anlıyoruz''[1].

Eski müfessirler, son zamanlarda ortaya konan bu verilerden haberdar olmadıkları için *'alaka* kelimesini (عَلَق) veya (الدم الغليظ المتجمّد) yani kan pıhtısı olarak tefsîr etmişlerdir. Onların zamanında bu yeni veriler bilinmediği için düştükleri hatâdan dolayı onlar mazur sayılırlar. Fakat modern tıb ilmi, Kur'ân'ın kullandığı bu kelimenin kasdını ortaya çıkarmıştır.

Lugat kitapları da doktorların verdiği modern anlamın, kelimenin temel kavramına daha yakın olduğunu göstermektedir: el-Mısbâhu'l-munîr'de şöyle deniliyor:

''Tırnağımı bir şeye i'lak ettim, yani ona batırdım. Bir şeyi bir şeye ildim, yapıştırdım, o da ilindi... Hasım hasmına sarıldı, yani onunla kapıştı. Diken elbiseye battı, yapıştı. Kadın 'alk etti, yani gebe kaldı.''

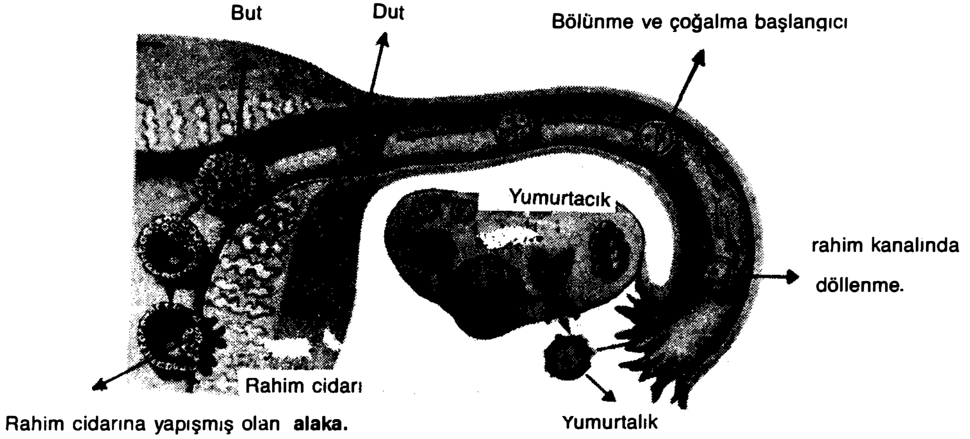
Müncid'in izahı da şöyledir: ''عَلِقَ الوحش بالحبالة: Av, tuzağa tutuldu'', ''عَلِقت المرأة وكل أنثى بالولد: Kadın ve her dişi, gebe kaldı. (علقت الدابّة): Hayvan su içti, ağaçlara takıldı. (علقت الشوك بالثوب): Diken elbiseye battı, (عُلِقَ الرجل): Adamın boğazına çöp girdi. (أَعْلَقَ): Bir şeyi bir şeye astı. (أعلق القوس): Yaya, asmak için kulp bağladı. (تعلّق الصيّد بالحبالة): Avcının tuzağına av takıldı. (العِلْق): Kabza, (العَلَق): Kan, kan emen siyah kurtçuk (sülük). (العَلاَقَة): Kişinin bağlı olduğu malı, eşi, çocuğu, (العِلاَقَة): bir şeyi bir yere bağlayan bağ, sap.''

Geçen izahlardan anlaşılacağı üzre 'alaka, bir şeye yapışıp tutunan şey demektir. İşte 'alaka da, aynen lugat izahlarında belirtildiği gibi rahmin cidarına yapışıp batmakta, oraya yerleşmektedir. Ve hemen çevresi, kalın bir kan tabakasıyla sarılmaktadır.

Rahme tutunan 'alakanın, o andaki büyüklüğü, sadece 1/4 mm'dir. İşte onun dış görünümünü düşünen, fakat içinde neler bulunduğunu, o zamanki imkânsızlıklar nedeniyle fark edemeyen müfessirler, ona asıl lugat anlamına pek de uygun düşmeyen kan pıhtısı mânâsını vermişlerdir. Çünkü çıplak gözle hemen hemen görülmeyecek derecede küçük olan *'alaka,* kendisini besleyen kan kesecikleriyle kuşatılmıştır. İşte *'alakanın* kan pıhtısı diye tefsîr edilmesinin nedeni bu görünümüdür. Aslında müfessirler, bu tefsîrleriyle büyük bir hatâ yapmış da sayılmazlar. Çünkü rahim cidarına yapışan, hemen hemen gözle görülmeyecek ölçüde küçük *'alaka,* kalın bir kan tabakası ile çevrilidir. Göz onu, kan pıhtısı biçiminde görür.

1. Jan Longman, Medical Embryology, Baltimor, 4. baskı; Doç.Dr. Salih Akdemir, Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Te'lif ve Terceme Eserler Üzerine Bir Değerlendirme, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: 8.

Jinekologik *'alaka* aşaması:

Fotoğrafta, yumurtacığın, yumurtalıktan çıkıp rahim kanalında, sperm tarafından döllenmesi ve nutfe-i emşâc oluşu aşamaları görülmektedir.

Döllenmiş yumurtacık, birbiri ardınca bölünmeye başlar, dut adı verilen bir topaç biçimine gelir. Dut büyür, içi sıvı ile dolar o zaman Blastula denilir. Sonra rahmin cidarına yapışır.

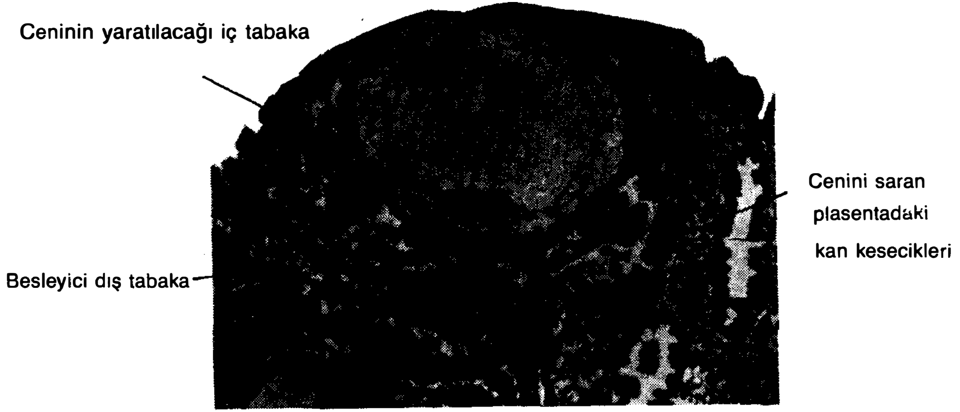
Yaklaşık bir hafta içinde 'alaka aşamasına gelen döllenmiş yumurta, bölünmeğe başlar, 40 saat içinde 4 hücre, 80 saat içinde 32 hücre; 5 gün içinde tam bir topaç, ya da dut meyvası gibi olur. Bu benzerliğinden dolayı kendisine MORULLA (dut) denilir. Morulla'nın içi su dolar ve Blastula adını alır. Bu sırada Blastula'nın hücreleri iki tabakaya ayrılır:

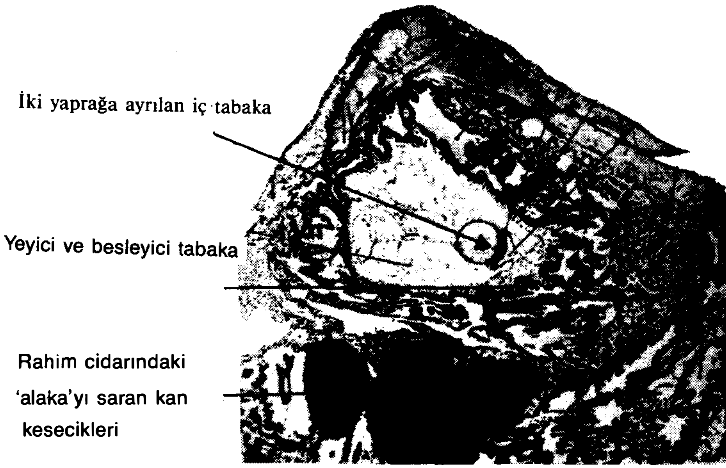
1- İç tabaka, 2- Dış tabaka.

Dış tabaka: Yeyici ve besleyici hücrelerden oluşur. Rahme varan cenîn, normalde rahmin üst kısmının arka cidarına yapışır. Çünkü cenînin büyüyüp gelişmesine en elverişli yer orasıdır. Rahim de içinde birçok kan kesecikleri oluşan kalın zarı ile, cenîni beslemeğe uygun konuma gelir.

İç tabaka: Allah, cenîni ve zarlarını bu tabakadan yaratır. Önce değirmi olan cenîn levhası, sonra uzayarak armut biçimini alır. Sonra bu levha, dış ve iç olmak üzere iki yaprağa dönüşür. Dış yaprak, dikey hücrelerden oluşur, amnion zarı tarafından örtülür. İç yaprak ise, yumurtalık kesesine bitişir.

Döllenmenin beşinci-yedinci gününde blastula, rahmin cidarına yapışmış olur. Topacın dış hücreleri, rahim hücrelerini kemirerek oraya yerleşme eylemini gerçekleştirdikten sonra rahimden gıda sağlamağa başlarlar. Rahim keseciklerindeki kalın kan ile doğrudan irtibatlı olan bu hücreler rahimden hem kendilerinin, hem de iç tabakada oluşmakta olan ceninin gıdasını alırlar.

Resim, besleyici dış tabaka ile, cenîni oluşturacak iç tabakayı gösteriyor. İki yaprağa ayrılan iç tabaka ve çevresinde bulunan yumurtalık kesesi ve amnion zarı.

Muhallaka ve ğayr-i muhallaka: Önceki izahlardan anlaşıldığı üzre döllenmenin yedinci gününde rahmin cidarına yapışan 'alaka iki tabakaya ayrılır:

1- Dış kısım: Görevi, rahmin cidarına kenetlenip, ondaki kan keseciklerini emerek kendisine ve kendi içindeki cenîne gıda sağlamaktır.

2- İç Kısım: Bunun görevi de cenîni ve zarlarını oluşturmaktır.

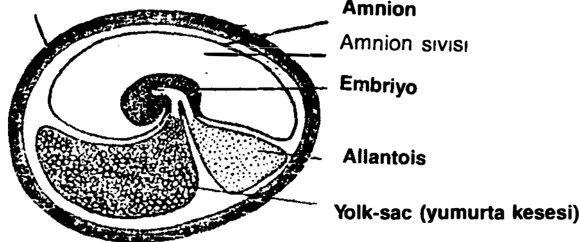
Özetlersek: Embriyo'da, biri yaratılacak, şekillenecek; biri de yaratılmayacak, başka bir biçime girmeyecek olan iki kısım vardır. Dış kısım, çocuğu saran zardır, bu değişmez, olduğu gibi kalır. Asıl yaratılacak olan, iç kısımdır. Çünkü cenîn ve zarları, bu iç kısımdan yaratılır. Konu ile ilgili âyetlerin bize verdiği mânâlardan biri budur. Ama geride başka mânâlar da vardır. İmam Taberî şöyle diyor:

"Müfessirler, (مخَلَّقَة) muhallaka ve (غير مخَلَّقَة) ğayr-i muhallaka ta'bîri üzerinde ihtilâf etmişlerdir: Kimine göre bu, nutfenin sıfatıdır, şu anlamı taşır: Biz sizi topraktan, sonra muhallaka ve ğayr-i muhallaka olan bir nutfeden yarattık. Muhallaka, düzeltilip biçim verilmiş olan yaratıktır. Ğayr-i muhallaka ise, henüz yaratılıp biçimlendirilmeden önce rahimlerin dışarı attığı nutfedir" [1].

Müfessirlerin sözlerinin birinci şıkkı, embriyo'nun yaratılan ve yaratılmayan iki tabakaya (iç ve dış tabakaya) ayrıldığı şeklindeki izahına uyar.

Morula içinde bir boşluğun oluştuğu safhaya Blastocyst denilir. Bu değişiklikler olurken Morula, fallop tüpünün zarı üstündeki tüylerin hareketiyle yavaş yavaş rahmin içine itilir. Bir hafta içinde Morula, rahme ulaşır. Corpus Luteum tarafından salgılanan Progestron hormonunun yardımıyle rahim, Morulayı kabule hazırlanır. Blastocyst, rahme yapışınca yavaş yavaş rahim dokusuyla sarılır. Gebeliğin ilk on haftasında Corpus Luteum hasıl olur, bu sırada progestron salgısı artar.

Embriyonun dışındaki zarlar: Chorion, Amnion, Allantois ve Yolk-sac'tır. Kabuğun iç yüzeyini kaplayan ve üç zarı içeren Chorion, suyun buharlaşmasını önler. Amnion da göbek kısmı hariç, embriyoyu her yandan sarar. Embriyo, su ile dolan Amnionun içinde kalır. Rahim içinde bulunan Chorion, dallara ayrılır, kendi içinde zarlar hasıl olur.

Embriyo dışındaki zarlar

1. Câmi'u'l-beyân: 17/116.

ALÂKA AŞAMASI

Anne ile bebek arasındaki bağlantıyı kuran Plasenta, Chroionun bir parçasıdır.

Elimizi bir süre suyun içinde bıraksak, derimizin buruştuğunu görürüz. Suda kalan cenînin de buruşması gerekir. Buruşmayı önleyen, deride salgılanan bir yağ tabakasıdır. Önceleri ceninin derisi, bir tabaka ile kaplı iken, sonraları iki tabaka ile kaplanır ve bu tabaka Epitricium adını alır. İşte Epitricium, deri bezlerinin, Lunago adlı tüylerinin salgıladığı yağ tabakası ile korunur.

Aşağıdaki âyetlerde embriyonun, sıvıda geliştirildiğine işaret sezilmektedir: " وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا : *O'dur ki sudan bir beşer yarattı"*[1] âyetinde insanın, meni sıvısından yaratıldığı yanında, embriyonun, amnion zarı içindeki sıvıda geliştirildiğine de işaret görülmektedir.

"وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ: *Her canlı şeyi sudan yarattık"*[2], "وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ: *Allah, her canlıyı sudan yarattı"*[3] âyetlerinde de insan da dahil bütün canlıların su içinde, sudan yaratıldığına işaret buyurulmuştur.

Embriyonun içindeki değişiklikler: Embriyonun iç hücreleri, iki tabaka biçiminde dizilir. Ektoderm (dış tabaka), endoderm (iç tabaka). Bunların ortasında da mesoderm denilen bir orta tabaka meydana gelir. Üç tabaka hücreleri de değişim ve başkalaşımda görev alır. Böylece bedenin çeşitli organları meydana gelir.

İnsan embriyosu, döllenmeden bir hafta sonra bir buğday dânesi boyutuna ulaşır. Bunun dörtte üçü baştır. Döllenmeden dört hafta sonra gözler kısmen belirir, kalb çarpmağa başlar. Beşinci haftada organların tomurcukları belirir, kulaklar fark edilir ve embriyo, mekanik uyarılara cevap verir duruma gelir. Sekiz hafta sonra yaklaşık bir inç uzunluğuna ulaşan embriyonun insan olduğu seçilir. İşte bu aşamadan sonra embriyoya cenîn adı verilir.

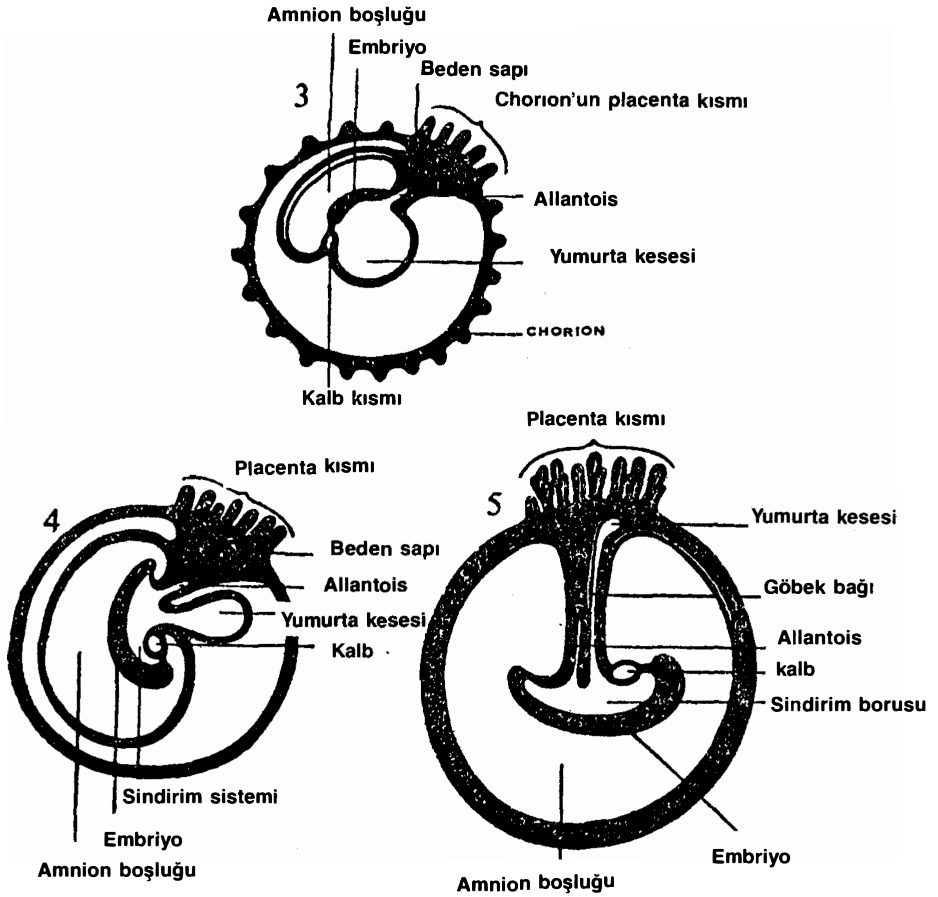
Onikinci haftada kulak içindeki yarım yay kanalları çalışmağa başlar ve cenîn amnion sıvısı içinde hareket eder. Göz kapakları biçimlenmiş, altında gözler hareket etmeğe başlamıştır. Döllenmeden beş ay sonra yaklaşık sekiz inç uzunluğuna ve bir libre ağırlığına ulaşan cenînin yüzü, duyumlarını belirtir duruma gelir.

Kur'ân-ı Kerîm, embriyonun gelişmesini, kendi eşsiz üslûbu içerisinde anlatıyor. Embriyonun rahme asılma safhasına Kur'ân 'alâka adını veriyor.

1. Furkan Sûres: 54. 2. Enbiyâ Sûresi: 30. 3. Nûr Sûresi: 45.

Embriyonun daha da gelişerek organlarının belirmeğe başladığı safhaya Kur'ân, mudğa diyor.

MUDĞA AŞAMASI

Embriyoda iskeletin oluştuğu safhaya Kur'ân, kemik ve kemiklere et giydirilmesi aşaması diyor.

(*a*)
Amnion
Kalb
Beden sapı
Yumurta kesesi

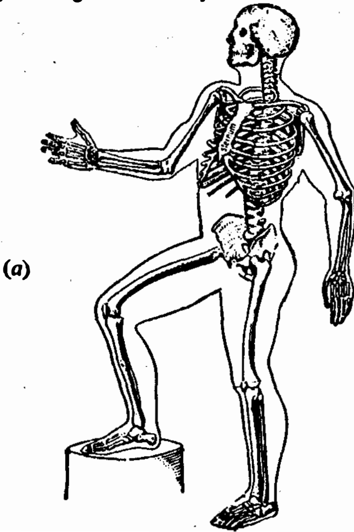
Hyoid kemiği
Ağız tomurcuğu
Üst çene
Göz
(*c*)
Yumurta kesesi
Bacaklar

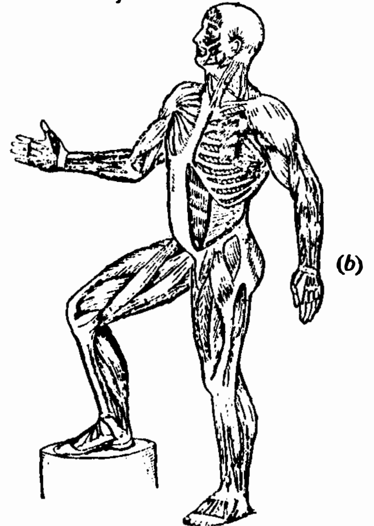
(*b*)
Orta beyin
Arka beyin
Ön beyin
Ağız
Çene tomurcuğu
Kalb
Göbek bağı
Beden sapı
İşitme kabarcığı
İç organlar tomurcuğu
amnion

(*d*)

İNSAN EMBRİYOSUNUN ÇEŞİTLİ AŞAMALARI

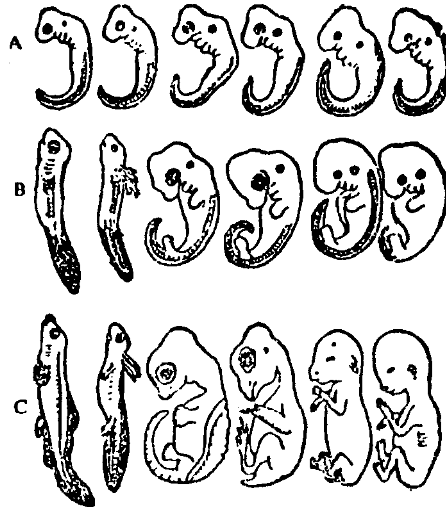
a) 2.6 mm. uzunluğundaki embriyo
b) 18-21 günlük embriyo
c) 31-34 günlük embriyo
d) 6 haftalık embriyo

(*a*)

(*b*)

Bu safhalar arasında öyle kalın çizgiler yoktur. Bir aşamada meydana gelen değişiklikler, yavaş yavaş öteki aşamayı getirir. 'Alaka içindeki gelişme mudğa olur, mudğa içindeki gelişme ile iskelet aşaması oluşur.

Burada işaret edilmesi gereken önemli bir husus vardır: Memelilerin ceninleri ilk aşamalarda birbirine benzer. Meselâ insan, yahut tavşan, kuş, tavuk ceninleri birbirinden fark edilemez. Ancak iskelet aşamasından sonra bunlar birbirinden ayırdedilebilirler. İşte ceninlerin birbirinden ayırdedilmesi aşamasından sonraki durumu, Kur'ân *halk-ı âhar* (bambaşka bir yaratık) olarak tanımlıyor: *"Sonra biz onu, başka bir yaratık olarak inşâ ettik"* diyor. Aşağıdaki resimde altı çeşit canlı cenîninin üç aşaması görülmektedir. Birinci aşamada hepsi birbirinin aynı gibidir, biri diğerinden ayırdedilemez. İkinci aşamada başkalaşma belirmiştir. Üçüncü aşamada artık cenînlerin türü belli olmaktadır.

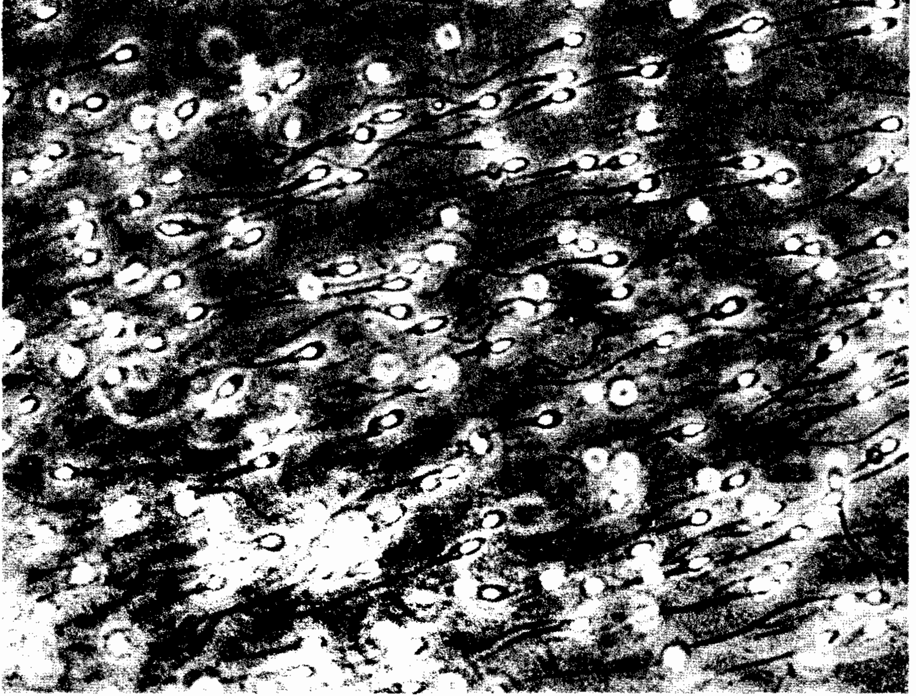

1400 yıl önce yaşamış bir insanın, insan hayâtının, rahme asılan, çıplak gözle görülmeyecek derecede küçük bir asalaktan başladığını bilmesi mümkün değildir. Bu, ancak vahiy ile mümkün olur [1].

1. Phenomena Of Nature, s. 137-145.

Yıllar önce yayınlanmakta olan Hayat Mecmûasında ilâve olarak verilen bir yazı dizisi ve fotoğraflar, bizim buradaki izahlarımızın bir özeti durumunda olduğu için bunları aşağıya almayı uygun gördüm:

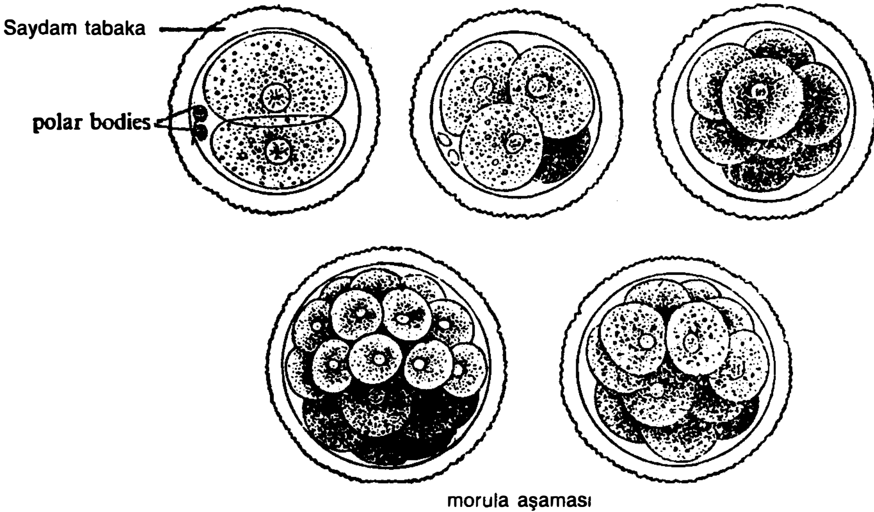
Yumurtalığın Aşılanması veya İlkah

Birinci resimde gördüğünüz cisimler, birleşmenin erkek elemanları olan spermatozoid'lerin 250 defa büyütülmüş şekilde görünüşleridir. Bunlardan biri "gayeye" ulaşır. Alttaki resimde aşılanmakta olan yumurta görülmektedir.

İnsanoğlunda hayat, annenin yumurtalık hücresinin, babanın spermlerinden biri tarafından aşılanması (ilkah) olayı ile başlar. Hayatın gerçek başlangıcı budur. Ovül (yumurtacık) adı verilen ilkah olayının dişi elemanı, olgun hale geldiği zaman (şekilde görüldüğü gibi), annenin yumurtalığından dışarı çıkarak, fallop borusundan aşağı, kaygan bir sıvının yardımıyla rahme doğru ilerler. Ovülün üzerinde kümelenmiş küçük hücreler kendisini beslerler. İlkah olayından önce de ovülden ayrılırlar. Erkek spermler rahim boynuna girdikleri zaman, yumurtanın varlığından derhal haberdar olurlar. Rahim boynunda yumurta yoksa, üstteki fotoğrafta olduğu gibi başı boş dolaşırlar. Ama bir yumurta varsa, alttaki fotoğraftaki gibi derhal ona doğru yönelirler. Bu fotoğraflar laboratuvar şartları altında çekilmiştir. Sperm'ler kuyruklarını sağa, sola sallayarak, yumurtaya yönelir, fallop borusuna varır ve yumurta ile karşılaşırlar. Bu yarışa ortalama 200 milyon sperm katılır. Fakat içlerinden sadece biri yumurtayı aşılar. Bütün enerji kendisinde olan yumurta, sperm'den çok büyüktür. Ama ovül ve spermatozoid, meydana gelen yaratığın irsî malzemesi üzerinde eşit imkânlara sahiptirler.

DÖLLENMİŞ YUMURTADA BÖLÜNEREK ÇOĞALMA

3 BUÇUK HAFTALIK

Ana rahminde insanın üç buçuk haftalık hali işte böyledir. Boyu henüz 2.5 mm.'dir. Ne kolları vardır, ne de bacakları! Kolların çıkacağı yerler tomurcuklanmıştır, ama henüz belli olmamaktadır. Kalbi ise ilkel bir borudan farklı sayılamaz. Bu devrede mevcut olan kan dolaşımı, balıklardaki kan dolaşımını andırır. Üst kısmında görülen iki çıkıntı, ilerde beynin ön kısmını teşkil edecektir. Embriyon o kadar ufaktır ki, kadın henüz gebe olduğunun farkında bile değildir.

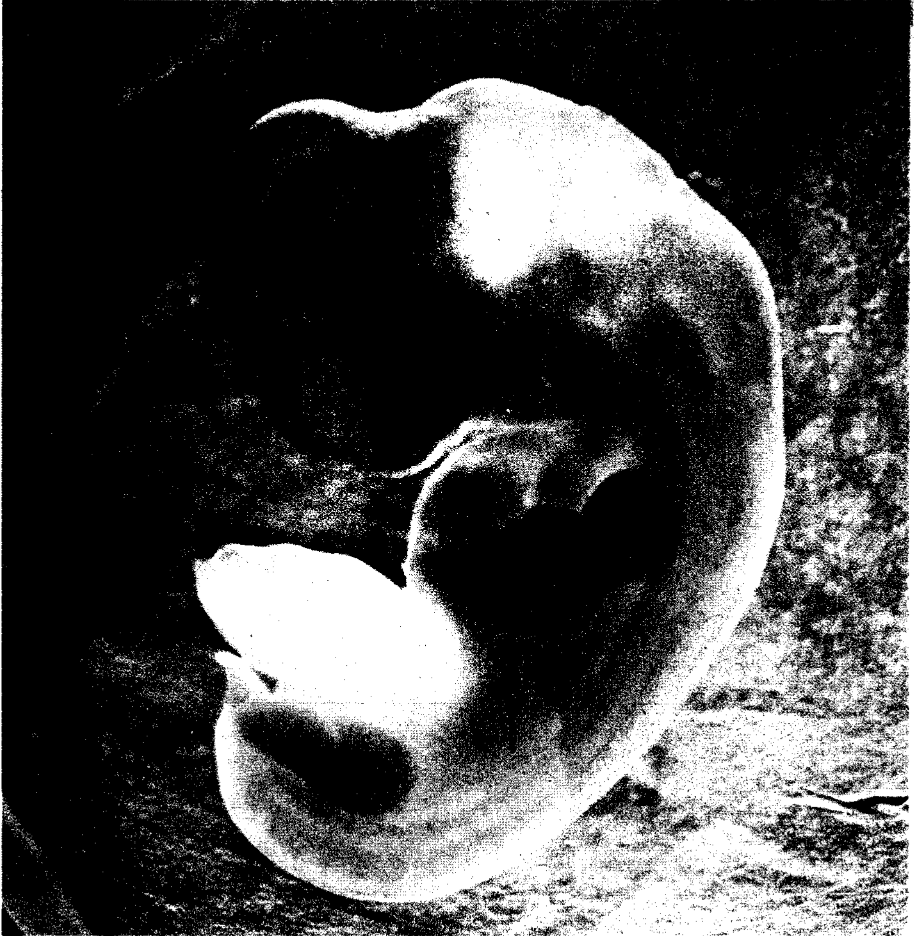
4 HAFTALIK

Embriyon dört haftalık olunca, boyu da 33 mm'yi bulur. Omuriliğin içinde bulunacağı tüp yavaş yavaş meydana gelmeye başlamıştır. Kenar tarafta, başının altında, akciğerlerdeki bronşların yerleri belirli bir şekil almaya başlamıştır. Bunlar yapı itibarıyla köpek balıklarını andırır. Kalp de yavaş yavaş gelişmektedir (resimde görülen koyu yer). Başlıca kalp damarı olan aorta belirli hale gelmiştir. Kalp bu sırada embriyon'a nisbetle normal bir insanınkinden 9 kat daha büyüktür. Pompaladığı kan bütün ambriyon'dan başka, göbek kordonunu da dolanır.

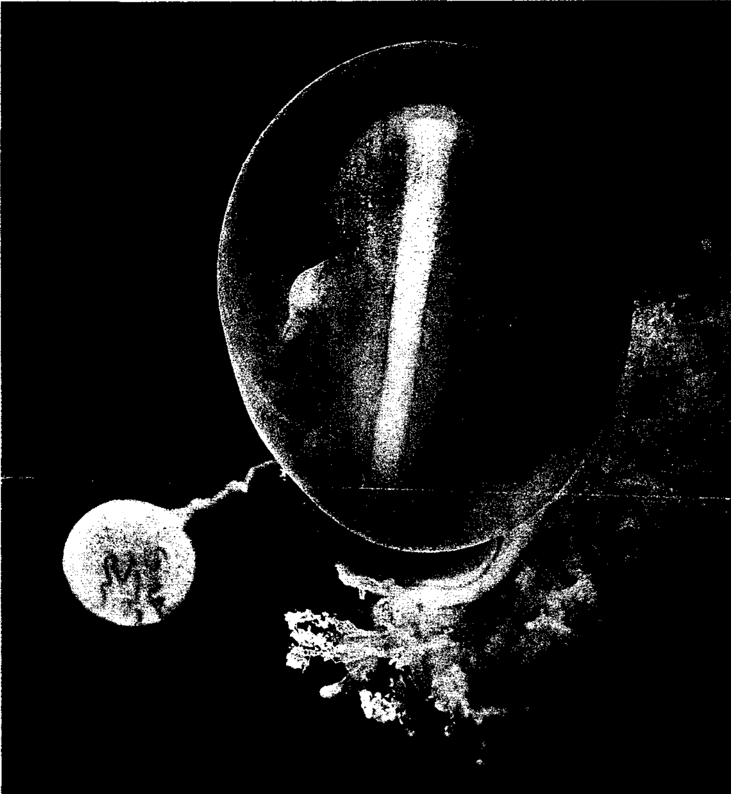
5 HAFTALIK

Hayatın ikinci ayının ortasında ise embriyon bu şekli almıştır. Boyu 11 mm.'yi bulmuştur. Baş, vücudun toplamının üçte biri kadardır. Gözdeki retina tabakasının siyah dairesi belirli şekilde görülmektedir. Daha içerdeki yuvarlaklar ise, merceklerdir. Gözün sağ tarafındaki dik çizgi, ilerde kulağın bir kısmı olacaktır. Kol ve bacakların başlangıcı iyice görünmektedir. Embriyon'un kolları, bacaklarına nispetle çok daha çabuk gelişir. Genellikle başa yakın uzuvlarda daha hızlı bir gelişme görülür. Bu sırada iskelet henüz teşekkül etmeye başlamıştır. Sırt tarafına bakılacak olursa, omurganın izi görülebilir. Ama henüz kemik teşekkül etmemitir. Hepsi kıkırdak halindedir. Alt taraftaki kuyruk, embriyon büyüdükçe kaybolacaktır. Kuyruğun hemen yanındaki daha büyük ek, göbek kordonudur. Bu devrede insan embriyon'unu herhangi bir diğer memeli embriyonundan ayırd etmek imkânsızdır.

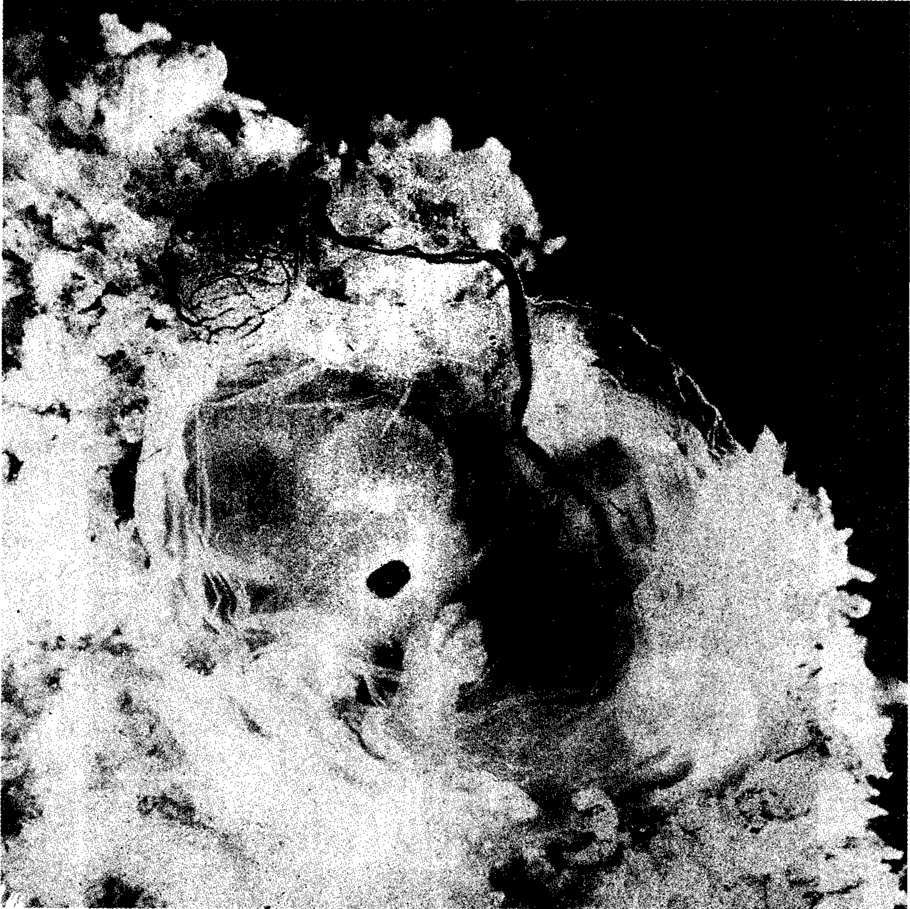
EMBRİYON 6 HAFTALIK OLUNCA...

Embriyon artık 6 haftalık olmuştur. Boyu da tepesinden alt kısmına kadar bir cm.'dir. Başlangıçtaki tek hücreli halinden, doğum sırasındaki katrilyon hücreli vücuda varıncaya kadar, elli kuşak kadar hücre çoğalmış olacaktır. Hamileliğin ilk günlerinde artış, her 12 saatte bir öncekinin iki misli kadardır. İlk on beş günden sonra ise, bu artış haftada bire düşer. Hücrelerin çoğalma hızı artık yavaşlamıştır. Yani bir başka deyimle, minimini yaratık yaşlanmaya başlamıştır bile. Kol ve bacakları hâlâ birer yüzgece benzemektedir. Sürüngenleri hatırlatan vücudu, bir kuyrukla nihayetlenmektedir. "Amniyon" adı verilen bir torbanın içinde, tuzlu bir sıvının ortasında yüzmektedir. Bu koruyucu torba kendisini sarsıntılardan olduğu kadar, yerçekiminin tesirlerinden de korur (bundan önceki fotoğraflarda embriyon torbadan çıkarılmıştı). Ama bu torbası bile onu bazı virüs ve zehirlerden kesin olarak koruyamaz. Sol alt taraftaki baloncuk, resimde görünmeyen göbek kordonuna bağlıdır. Gelişme tamamlanıp organlar normal bir şekilde çalışmaya başlayıncaya kadar, geçici olarak kan hücrelerini bu baloncuk imal eder. Sonradan bu görevi karaciğer ve kemik iliği yerine getirecektir.

6 BUÇUK HAFTALIK

Artık embriyon'un boyu bir santimetreyi aşmakta, ağırlığı ise bir grama yaklaşmaktadır. Embriyon için en heyecanlı günler başlamış demektir. Çünkü teşekkül eden kolların ucunda yavaş yavaş elleri, parmakları meydana gelmektedir. Aslında parmaklar ilk meydana gelen eklemlerdir. Belirli şekilde teşekkülü gecikmiş olan bacaklar ise, henüz konik durumunu muhafaza etmektedir. Simanın da şekli yavaş yavaş yoğrulmaya başlamıştır. Önce dudaklar ortaya çıkar. Burun delikleri belirli bir hal alır. Gözler iyice görünmektedir, ama ne gözbebekleri vardır, ne de göz kapakları! Beyin genişlemiş, bronşlar yerlerine yerleşmeye başlamıştır. Kalb hâlâ gelişme halinde olup, tek ve basit bir borudan ibarettir.

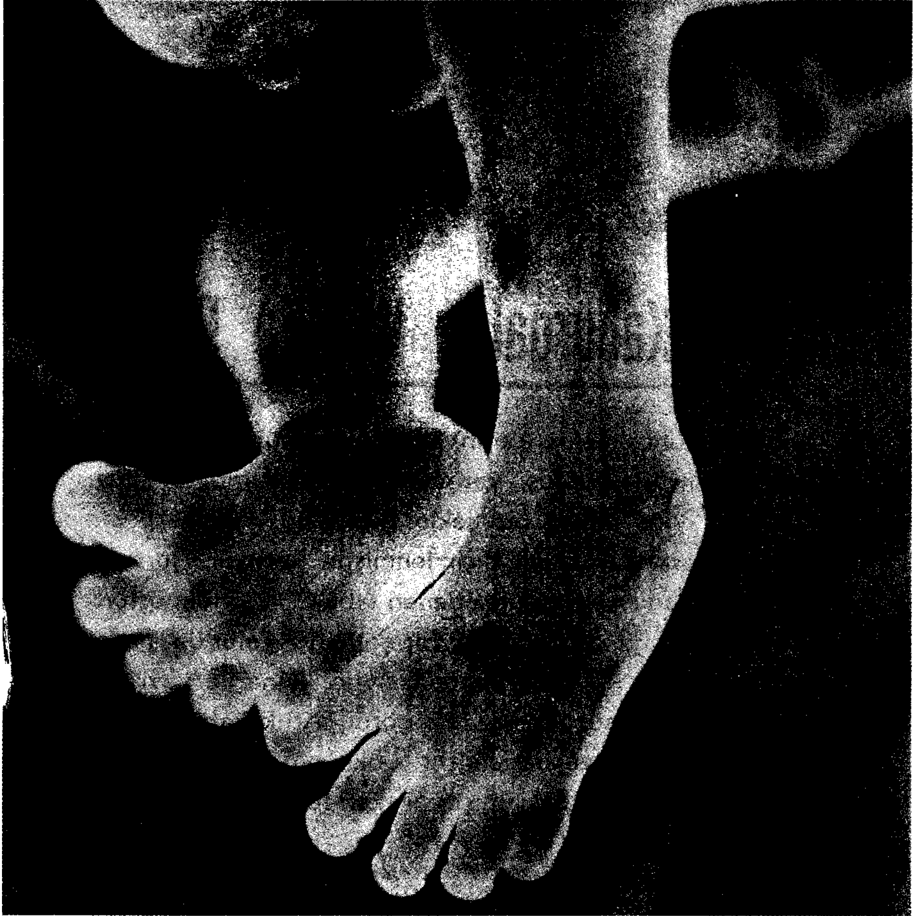
7 HAFTALIK

Kara bir külçe halinde görünen karaciğerden çıkan göbek kordonu ile beraber, iki temiz kan damarı ve bir tek kara kan damarı, net bir şekilde görünmektedir. Normal hayattakinin aksine, doğumdan önceki hayat sırasında, embriyon'a oksijeni ve gıdayı, kara kan damarı sağlar. Tabiî bütün bunları aslında anne temin etmektedir. Bunlar arasında gelişmeye yararlı olan çeşitli kimyasal terkipler de vardır. Dil ve 20 adet süt dişinin yeri de yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamıştır. Cinsiyet ve üreme organları da artık belirme devresine girmişlerdir. Embriyon her haliyle normal bir vücut havasına bürünmektedir. O kadar ki, bundan sonra dış kaynaklardan gelecek etkiler, üzerinde daha çok zarara sebep olacaktır.

8 HAFTALIK

Minik insan, henüz annesinin dış görünüşünde, varlığını belli edecek hiçbir şey meydanda değilken, içerde kendisini iyice şekillendirmiştir. Ama bu şekillenmenin tam olduğu söylenemez. Eksikleri daha pek çoktur. Meselâ gözler hâlâ kapaksızdır. Fakat üzerinde birtakım katlar meydana gelecek ve göz kapakları 7 nci ayda tamamen teşekkül edinceye kadar, göz deliklerini bunlar kapatıp koruyacaktır. Artık ayaklar da şekillenmeye başlamıştır. Kıkırdakların yerini almak üzere ilk defa olarak gerçek kemik hücreleri üremeye başlamıştır. İşin garibi, artık küçük yaratığın adı da değişmiştir. Bu çağa gelinceye kadar kendisine embriyon denirken (Yunanca içten büyüyen demektir), artık Latince bir kelime olan fetus (cenin) adıyla anılacaktır. Fetus, meydana gelmiş, demektir.

11 HAFTALIK

On bir haftalık olunca, fetus(cenin)de ânî bir değişiklik dikkati çeker: Boyu 6 cm.'yi bulmuş, yerinden doğrulur gibi bir hal almıştır. Boynu iyice belirli bir şekle girmiştir. Dudakları ise bir ağız havası yaratacak kadar biçimlenmiştir. Koruyucu torbası hemen hemen tamamen "plasenta" denen tabaka ile örtülmüştür. Plasenta kanla şişmiş, sünger gibi bir kitledir. Fetus'ün neye ihtiyacı varsa, onu bu kitle temin eder. Ayrıca anne ile yavrusu arasında koruyucu bir süzgeç vazifesi görür. Artık kaburga kemikleri de teşekkül etmeye başlamıştır. Çok zayıf bir şekilde de olsa, solunum hareketleri başlamıştır. Fakat fetus'ün soluduğu, hava değil, ciğerlerinden dışarı verdiği tuzlu sıvıdır. Hayatın devamı için gerekli oksijen ise, doğum olayı cereyan edinceye kadar göbek kordonu vasıtasıyla fetus'e gelmeye devam edecektir. Şimdi bütün vücuttaki sistemler faaliyettedir. Kolların ve bacakların ilk hareketlerini yapabilmeleri için, sinirler ve kaslar yeni teşekkül eden kemiklerle birleşmektedir. Bu bağlantı işi tamamlanınca, anne, yavrusunun diz ve dirsek darbelerini karnında hissetmeye başlayacaktır.

12 HAFTALIK

Artık ceninin vücudunda kemik parçaları görünür hale gelmektedir. İskelet teşekkül etmeye başlayalı esasen 4 hafta olmuştur. Şimdi kemikleşme noktalarının etrafında bu kemik dokusu, kıkırdak dokusunun yerini almaya başlamıştır. Bilindiği gibi iskeletin ilk çatısı bu kıkırdak dokudur.

Her kemikte bir veya iki kıkırdak kalmakta devam edecektir. Hem yalnız doğuma kadar değil, doğumdan sonra, 20 yaşına kadar... İşte insanın ileriki çağlarda büyümesine bu kıkırdaklar imkân verecektir.

16 HAFTALIK VE 13 CM. BOYUNDA MİNYATÜR İNSAN

16 haftalık ceninin görünüşüne artık tamamen bir bebeğin hisli ve dokunaklı güzelliği hâkim olmaya başlamıştır. İlk koruyucu tabakanın yerini, henüz pek ince ve şeffaf olan bir gerçek deri tabakası almaktadır. Bu derinin her tarafını incecik bir tüy tabakası boydan boya kaplamaktadır. Artık en mükemmel şekliyle teşekkül etmiş olan kirli kan taşıyan damar şebekesi, bu incecik deri tabakasının altından çok güzel görülebilmektedir. Aslında bütün kan dolaşımı sistemi yerli yerini bulmuş, bir büyük insanınki ile kıyaslanır hale gelmiştir. Kalb de teşekkül etmiştir. Fakat bu kalp son derece hızlı atmaktadır. Annenin kalp atışlarından hemen hemen iki defa daha hızlıdır. Ama 16 haftalık cenindeki kan dolaşımı, büyüklerde oynadığı rolü oynamaz.Çünkü yeni varlığa oksijeni ve "yapı malzemesi"ni temin eden, hâlâ annesidir. Kalbin muhtelif bölümleri arasında da deliklerle bağlantı kurulmuştur. Bu delikler doğmadan önce kapanacaktır. İşte bunların kapanmaması, bilindiği gibi "mavi çocuk" denen kalpleri arızalı bebeklerin doğmasına sebep olmaktadır (şimdi bu arıza açık kalp ameliyatları ile giderilmektedir). Beyin ise gerekli hücre stoklarını edinmiş olup, yaratığın bütün ömrü boyunca

yeryüzündeki insanın dışındaki bütün diğer canlılara hükmetmesini sağlayacaktır. Fakat bu hücreler henüz ilkeldir. Beyin kısımlarında daha belirli kıvrımlar teşekkül etmemiştir; bu genel görünüşüyle bir tavşan beynine benzer. Ve şimdilik sadece küçük yaratığın hareketlerini koordine etmesine yarar. Bu hareketleri anne hissetmeye başlamıştır bile. Hatta bu hareketler yaratığın yeri kendisine dar gelmeye başladıkça daha da şiddetlenecektir. Annenin yavrusu artık rahatça 13 cm. olmuştur. Yine kıvrılıp bükülmektedir. Plasenta, amniyotik torbanın gelişmesine ayak uyduramamıştır. Bu yüzden uzaklaşmış ve kenarda bir yığın meydana getirmiştir. Bebeği, annesinin muafiyeti sayesinde bulaşıcı hastalıklardan o koruyacaktır.

BEYİNDEN SONRA, YARATILIŞIN İKİNCİ BÜYÜK MUCİZESİ: ELLER

Hiç şüphe yok ki, beyinden sonra insanoğlunun diğer yaratıklar üzerinde hâkimiyetini sağlayan yaratılışın en büyük mucizelerinden biri de, elleridir.

Ceninde eller beşinci haftadan sonra teşekkül etmeye başlar. Beş aylık olduktan sonra ise artık parmaklarına varıncaya kadar en mükemmel şekline ermiş duruma gelir. Kollar da teşekkülâtını tamamlamıştır.

Müstakbel bebek, kollarını anasının rahminde kıvrık olarak, yani dirsekleri vücuduna çekilmiş şekilde tutar.

Şimdi akla bir soru gelir: İlk günler çılgınca bir tempo içinde üreyip çoğalan ve şekilsiz bir yığından ibaret hücrelerden, nasıl olur da şu her haliyle bir mükemmellik örneği olan eller meydana gelebilir? Bu sorunun cevabı insan dokusunun ve irsiyetin esrarlı karanlıkları içinde saklıdır. Yıllardan beri dünyanın dört bir köşesindeki biyoloji bilginleri işte bu sırrı çözmek, esrarı aydınlatmak için çalışmaktadırlar. Bu alanda çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalara şimdiye kadar üç Nobel Armağanı verildiğini de belirtirsek, ne derece ciddî ilerlemelerin kaydedildiği kolayca ortaya çıkar.

ANA RAHMİNDE PARMAK EMMEYE ALIŞIYOR

Cenin 18 haftalık olduktan sonra cildi kalınlaşmaya başlar. Fakat deri buna rağmen hâlâ çok hassas ve şeffaftır. Parmaklarının ucunda tırnakları çıkmaya başlamıştır.

Müstakbel bebek artık "en faal ve enerjik" devresine girmiştir. Diğer gelişmelerin yanı sıra sinir dokusunda da ilerleme görülür. Gelişip gittikçe mükemmele yaklaşır. Oluşan sinirler, kendilerine ayrılan yerleri doldurmaya başlar.

Yeni yaratığın bütün hareketlerinde ayrı bir hava ve çok daha koordine davranışlar dikkati çekmektedir. Bu hareketlerdeki simetri, hemen göze batar. Bunların en belirlisi, içinde bulunduğu torbayı aşağı doğru sarkıtan bacaklarını germe hareketidir.

Bir diğer özellik de, ceninin annesinin dinlenmekte olduğu, yani en az hareket ettiği sırada kımıldanmasıdır.

Fakat en şaşırtıcı davranışı şüphesiz şimdiden elinin başparmağını emmeye başlamasıdır. Böylece doğar doğmaz annesinin memesinden süt emmek için hazırlanmaya başlamış demektir. Ayrıca şiddetli bir gürültü, hattâ şiddetli soğuk bile kendisini yerinden sıçratıp, ürpertebilir.

Ruhiyatçılar için bu hislerin henüz bakir beyin üzerindeki etkileri, en ilgi çekici ve aydınlatılması gereken meselelerden biridir. Fakat henüz ana karnındaki çocuğun bu tip davranışlarının esrarını çözmek bilginler için mümkün olamamaktadır.

28 HAFTALIK: DÜNYAYA GELMEYE HAZIR

Şekilde gördüğünüz ve insanı ister istemez ürperten, heyecanlandıran fotoğraf, artık dünyamıza gelmeye hazır bir küçük insandır. Boyu 25 santimetre, ağırlığı bir kilodur.

Fakat kendisini bekleyen düşman bir çevreye, yani dünyamıza gelmek için gerekli kuvveti toplamak ve bu gelişi en iyi şartlar altında geçirmek için, henüz iki aya daha ihtiyacı vardır. Buna rağmen fotoğrafta gördüğünüz haliyle de doğsa, yaşamak imkânlarına artık sahiptir.

Yeni canlı varlığın cildi, içinde bulunduğu tuzlu sıvıya karşı daha iyi mukavemet edebilmek için "vernix caseosa" denen krem gibi bir madddeyle örtülüp takviye edilmiştir.

O zamana kadar göz kapaklarını kapalı tutmaya yarayan hücreler birer birer yok olmuşlardır. Artık cenin, gözlerini içinde bulunduğu karanlık dünyaya

açabilecek haldedir.

Yeni doğacak bebeğe âdeta giyimli bir hava veren sırtındaki şu örtü ise, büyüye büyüye içini tamamen doldurmaya muvaffak olduğu amniyotik zardır.

Yedi aylık olarak dünyaya gelen bebekler, normal sürelerini doldurduktan sonra doğanlara nispetle, pek tabiî ki daha ufak ve daha zayıf olurlar. Ama her şeyleri normal olduğu için kısa bir zamanda toparlanıp gelişmek ve diğerlerine yetişmek imkânını elde ederler. Bazılarında bu gelişme gecikir ve erken doğan bebek sıhhatsiz olur.

Alttaki resim bu yönden büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü artık bu, bir cenin değil, dünyaya gelmeye hazır, doğarsa yaşayacak bir bebeğin. ana karnındaki son fotoğrafıdır.

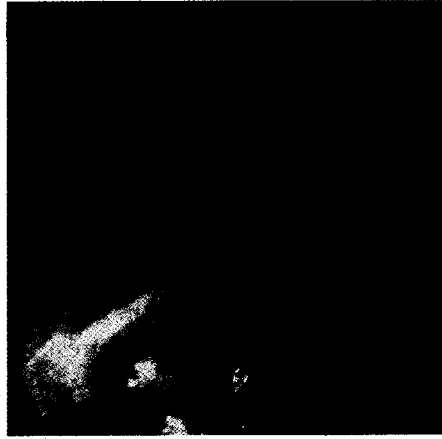
İnsan yaratılışının çeşitli aşamalarından ilginç resimler.
5: Rahim kanalına girmekte olan yumurtacık.
6: Yumurtacığın kabuğunda toplanan spermler.
7: Döllenmenin ardından yumurtanın durumu.
8: Döllenmiş yumurta bölünmeğe başlamış.
9: Kemiklerin oluşmağa başlaması.
10: Cenînin ikinci ayında çeşitli organların belirmesi.

TÜYLENME ÇAĞI

Dört aylık — Henüz dört aylık ceninin ana rahmindeki hali bütün çıplaklığı ile görülmektedir. Kaşları, kirpikleri ve bıyık yerleri yağlı bir madde ile kaplıdır. Teşekkülât, hemen hemen tamamlanmıştır.

Beş aylık cenin — İşte beş aylık bir cenine ait fotoğraf: Kafasının üzerinde belirmeye başlayan gerçek saçlardır. Belirli bir düzen içinde uzar ve başı kaplar. Burada kulakların da oluşumu bitmiştir.

Tıpkı kedilerde olduğu gibi, burnun altında, kol ve ayak bileklerinde uzun kıllar biter. Bunlar ileride kendiliğinden kaybolur. Bir de vücudu tepeden tırnağa kadar kaplayan çok ince bir tüy tabakası hâsıl olmuştur. Gelişen bezler, cildi ve tüyleri koruyucu bir yağ tabakası ile örter. Beyin, kaş ve kirpikler üzerinde bu tabaka daha kalın ve yağlıdır. Sanki buralardaki kılların çabuk büyümesine yardım edecektir. Beşinci aydan itibaren baştaki tüyler gerçek saç olmaya başlar. Diğerleri dökülür. Bu yüzden erken doğanlar, çok daha kıllı olarak dünyaya gelirler. Alındaki kıllar, kırışıklıklara muvazi çıkar. İlerde de yerleri, gerçek kırışıklığa sebep olur.

Bebek dünyaya geldiği zaman, artık minimini bir insandır. Üzerine eğilen akrabaları hemen onu birine benzetmeye çalışırlar. Bu benzerlikler, cinsleri ne olursa olsun, ilk iki hücrenin irsî özelliklerini yansıtır.

Kıyâmet Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah, insanı mutlaka yeniden yaratacak, parmak uçlarını düzenleyecektir. Mutlaka onun ruhunu beden içine sokup tekrar yaşatacaktır (3-4).

2. Kıyâmet mutlaka vukubulacaktır. Güneş, ay yerlerinden oynayacaktır.

Kıyâmette insan, Rabbinin dîvânına götürülecek ve kendisine, dünyâda yaptığı işler haber verilecek, yaptığı günâhların izleri ruhunda görünecek; suçlunun özür dilemesi, kendisine bir yarar sağlamayacaktır. Siyaktan, Rabbin Yüce Dîvânında hesap verecek olan insanın, günahkâr, suçlu insan olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu insan özür dilemekte, affedilmesini istemekte, fakat bu isteği kabul edilmemektedir (12-15).

3. Peyğamber Aleyhisselâm, vahy gelirken, unutmamak için diliyle, söylenenleri tekrar etmek istemişti. Ona henüz vahy süreci tamamlanmadan dilini depretmemesi buyurulmakta ve kendisine unutmayacağı garantisi verilmektedir (16-19).

4. İnsan, şu çabuk geçen dünyâyı sever de âhireti unutur (20-21). Oysa asıl sevilmesi gereken âhirettir. Zira orası sürekli, burası geçicidir. *"Âhiret daha iyi ve daha kalıcıdır"* (A'lâ Sûresi: 17).

5. Dünyâda Allah'ı tanıyıp O'na taparak ruhlarını olgunlaştıranlar, âhiret nimetleriyle sevinirler. Hakk'ı yalanlayan, ibâdet etmeyen, güzel işler yapmayan kimseler ise cehenneme atılırlar.

6. Kadın ve erkeği spermden yaratan Allah, insanı tekrar diriltmeğe kadirdir (37-40).

7. İnsan başı boş bırakılmayacak, yaptıkları yanına kâr kalmayacaktır. Çünkü bundan sonraki hayâtı, burada yapılan eylemlere göre şekillenmektedir. Mutlak adâlet şaşmaz. Barometrenin ibresi gibi ruh, yapılan her eylemin iyi veya kötü izlerini gösterir. İnsan, yaptıklarını unutur ama bunların izleri ruhtan silinmez, kayıtlı durur.

KIYÂMET SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	لَأُقْسِمُ	Te'kid lâmı:	Hasan, İbn Keŝîr, Zührî ve İbn Hürmüz.
	لَاأُقْسِمُ	Nefy lâ'sı:	Ötekiler [1].
3	أَيَحْسَبُ	Sîn'in fethiyle:	İbn 'Âmir, Âsım, Hamza, Ebû Ca'fer.
	أَيَحْسِبُ	Sîn'in kesriyle:	Başkaları [2].
4	بَلَى قَادِرِينَ	(كُنَّا قَادِرِينَ) anlamında:	Çoğunluk.
	بَلَى قَادِرُونَ	(نَحْنُ قَادِرُونَ) anlamında:	Übeyy, İbn Ebî 'Able ve İbn Semeyfa' [3].

1. Taberî'ye göre nefy lâsı ile olan kırâetin haricindekiler caiz değildir. Çünkü bunda kurrâ'nın icma'ı vardır (29/172). Fakat 21 nci âyet olan " و لا اقسم " nun lâ, ile okunmasında ihtilâf yoktur (Kurtubî: 19/92; Tebsıra: 715; el-Budûr: 329).
2. el-Budûr: 330.
3. el-Mesâhif: 174; Kurtubî: 19/94; el-Bahr: 8/385.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	فَإِذَا بَرِقَ	Râ'nın fethiyle:	Nâfi', İbn Ebî İshâk ve Ebân-Âsım'dan.
	فَإِذَا بَرِقَ	Râ'nın kesriyle:	Ötekiler [1].
	فَإِذَا بَلَقَ	Lâm ile:	Übeyy, İbn Kays ve Ebû's-Simâl [2].
8	وَ خَسَفَ الْقَمَرُ	Etken:	Çoğunluk.
	وَ خُسِفَ الْقَمَرُ	Edilgen:	İbn Ebî İshâk, Îsâ, A'rec [3].
9	وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ		Çoğunluk.
	وَ جُمِعَ بَيْنَ الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym [4].
10	أَيْنَ الْمَفَرُّ	Meftûh fâ:	Çoğunluk.
	أَيْنَ الْمَفِرُّ	Meksûr fâ:	Ötekiler [5].
17,18	وَ قُرَانَه، قُرَانَ	Hemzenin harekesinin r'ye nakli ile hemzenin hazfi:	İbn Keŝîr.
	وَ قُرْءَانَه، قُرْءَانَه	Nakilsiz:	Ötekiler [6].

1. Tebsıra: 715; el-Bahr: 8/385-386; Kurtubî: 19/95; en-Neşr: 2/393. Taberî'ye göre evlâ olan, râ'nın kesriyledir (29/179).
2. el-Mesâhif: 174.
3. Kurtubî: 19/96; el-Bahr: 385-386.
4. el-Mesâhif: 106, 310; Kurtubî: 19/97.
5. Kurtubî: 19/97; el-Bahr: 8/386; Taberî'ye göre fetihten başka türlü okumak caiz değildir (29/181).
6. el-Budûr: 330.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
18	فَإِذَا قَرَيْنَاهُ	Dâima hemzeyi y'ye çevirme:	Ebû Ca'fer, Sûsî ve sadece vakıfta Hamza.
	فَإِذَا قَرَأْنَاهُ	Hemzenin telaffuzu:	Ötekiler[1].
20,21	بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَ تَذَرُونَ	İki fiil de tâ ile:	Kûfeliler ve Nâfi'.
	بَلْ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَ يَذَرُونَ	Yâ ile ğâib kipi:	Ötekiler[2].
22	نَاضِرَةٌ		Çoğunluk.
	نَضِرَةٌ		Übeyy, İbn 'Abbâs ve Zeyd ibn 'Alî[3].
27	مَنْ رَاقٍ	Nûn üzerinde nefessiz, biraz durma:	Hafs.
	مَن رَّاقٍ	Nûn'un râ'ya, ğunnesiz idğâmı:	Ötekiler.
28	وَ ظَنَّ		Çoğunluk.
	وَ أَيْقَنَ		İbn 'Abbâs[4].
37	أَلَمْ يَكُ	Ğâib yâ'sıyle:	Çoğunluk.

1. el-Budûr: 330.
2. Kurtubî: 19/107; Tebsıra: 715; en-Neşr: 2/293; el-Bahr: 8/388.
3. el-Mesâhif: 174, 207.
4. el-Mesâhif: 207.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَلَمْ تَكُ	Hitâb tâ'sıyle:	Hasan [1].
	يُمْنَى	Yâ ile, müzekker kipi:	Ya'kûb, Hafs.
	تُمْنَى	Tâ ile, müennes kipi:	Ötekiler [2].
40	يَقْدِرُ	Ğâib muzâri' kipi:	Zeyd ibn 'Alî.
	بِقٰدِرٍ	(لَيْسَ)nin haberi olan ism-i fâ'il:	Çoğunluk [3].

1. el-Bahr: 8/390-391.
2. Câmi'u'l-beyân: 29/201; Kurtubî: 19/117; el-Bahr: 8/391; en-Neşr: 2/394; el-Budûr: 330.
3. el-Bahr: 8/391.

76/90 İNSAN SÛRESİ

Birinci âyetinde insanın, insan durumuna gelmezden önceki haline dikkat çekildiği için bu adı alan ve Dehr Sûresi, Ebrâr Sûresi, Emşâc Sûresi, Hel-Etâ Sûresi adlarını da taşıyan bu sûre, Mekke'de, Rahmân Sûresinden sonra inmiştir. Medine'de indiğine dair rivâyetler de varsa da [1] İbn 'Abbâs'a göre Mekke'de inmiştir ve sûrede Mekke üslûbu açıktır. Hattâ bazı âyetleri, sûrenin Mekke'de indiğini kanıtlamaktadır. *"Şunlar, şu aceleciyi seviyorlar da ötelerindeki ağır günü bırakıyorlar!"* meâlindeki âyet bunlardandır. Bu âyet, Mekke müşriklerinin düşüncesini kınamaktadır.

Sûrede Allah'ın insana olan lûtufları, kâfirlerin uğrayacakları âhiret azâbı ve mü'minlerin nâil olacakları âhiret nimetleri son derece etkili bir üslûb ile anlatılır, şu dünyâyı âhirete yeğleyen kimseler uyarılır. Sûre, 31 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 76 ncı, iniş sırasına göre 90 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ ح۪ينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُوراً ﴿١﴾ اِنَّا خَلَقْنَا
الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ سَم۪يعاً بَص۪يراً ﴿٢﴾ اِنَّا هَدَيْنَاهُ
السَّب۪يلَ اِمَّا شَاكِراً وَاِمَّا كَفُوراً ﴿٣﴾ اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ سَلَاسِلَ
وَاَغْلَالاً وَسَع۪يراً ﴿٤﴾ اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا

1. Fethu'l-Kadîr: 5/343.

كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi? 2- Doğrusu biz insanı, imtihân etmek için karışık bir nutfeden yarattık da onu işitici, görücü yaptık. 3- Biz ona yolu gösterdik: Ya şükredici veya nankör olur. 4- Biz, nankörler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. 5- İyiler de karışımı kâfûr olan bir kadehten içerler. 6- Bir kaynak ki Allah'ın kulları ondan içerler ve (istedikleri yere de) *fışkırtarak akıtırlar.*

Tefsîr:

1-3 ncü âyetlerde insanın üzerinden, hiç adından söz edilmediği, hiçbir şey olmadığı bir zamanın geçtiği; Allah'ın, henüz hiç adı sanı olmayan insanı, karışık bir nutfeden yarattığı ve onu imtihân etmek için halden hale geçirerek işiten, gören mükemmel bir varlık yaptığı; akıl vererek, peyğamber göndererek ona doğru yolu gösterdiği; insanın ya şükür yoluna veya küfür yoluna girdiği buyurulmaktadır.

Fakat insanın davranışları karşılıksız kalmaz. Allah'ın nimetlerine şükreden de, O'nun nimetlerine karşı nankörlük eden de yaptığının karşılığını görür.

Dehr: Câsiye Sûresinde geçtiği üzre *dehr* bir vakitle sınırlanmamış olan zaman demektir. Belli bir süre ile sınırlı vakte, meselâ bir güne, bir haftaya, bir aya dehr değil, zaman denir. *Hîn* ise sınırlı herhangi bir zaman, bir süre demektir.

Nutfe: Sâf su anlamına gelen nutfe, erkek suyu olan menînin de adı olmuştur, menî ile eş anlamlıdır. Kıyâmet Sûresinde insanın, dökülen menînin bir parçası olan nutfeden yaratıldığı bildirildiğine göre nutfe, menînin tamamı değil, bir parçası, yani menîdeki milyonlarca spermden biridir. Bu nutfe, emşâc ile nitelendirilmiştir. İnsan, *emşâc* bir nutfeden yaratılmıştır. Emşâc, karışmak, karıştırmak anlamındaki meşc'in veya karışım anlamındaki *meşîc*'in çoğuludur.Erkeğin suyunun, kadının suyu ile karışımına *emşâc* denir [1]. Daha doğrusu spermin, kadın yumurtasıyle birleşmesi durumuna *nutfetun emşâc* (karışmış nutfe) denmiştir. Böylece âyette insanın, menî hayvancığının yumurta ile birleşmesiyle yaratıldığına işâret edilmiştir.

1. et-Teshîl: 4/167; Fethu'l-Kadîr: 5/344-345.

Burada insan geneldir. Bütün insanların bu şekilde yaratıldığı anlaşılır. Hamdi Yazır, Âdem'in de bu âyetin kapsamına girdiğini söylüyor: "İnsan cinsinin bir nutfeden yaratılmış olmasının zâhiri, Âdem'in de bir nutfeden yaratılmış olduğunu ifâde eder. Şu kadar ki o nutfenin, bir insandan gelmemiş olmasını istilzâm eyler (gerektirir). Gerçi "خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ: *Onu topraktan yarattı*"[1] âyeti ile Âdem'in buradan istisnâsına da istidlâl edilebilir (Âdem'in, bir nutfeden yaratılan insanın dışında kaldığı söylenebilir), lâkin: "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ: *Andolsun biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık*"[2], "ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ: *Sonra ona "Ol!" dedi, oluyor*"[3] gibi âyetler, topraktan, çamurdan yaratmanın, başlangıç itibariyle olduğunu gösterdiği gibi, umuma hitâbeden âyetlerde başlangıç noktai nazarından bunların bütün insanlar için geçerli olduğunu anlattığından, bir insan ile mesbûk olmayan (başlangıcı bir insana dayanmayan) bir nutfeden yaratılmış olmasına aykırı olmayacağı cihetle "خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ: *İnsanı ateşte pişmiş gibi kuru çamurdan yarattı*"[4] da olduğu gibi burada da hiçbir insanın, "مِنْ نُطْفَةٍ: *Bir nutfeden*" genel hükmü dışına çıkarılmaması daha uygundur"[5].

Yani Hamdi Yazır demek istiyor ki: Âdem de diğer insanlar gibi bir nutfeden yaratılmıştır. Ancak onun babası bir insan değil, insana tekâmül eden, insan olma yolunda olan bir hayvandır. O hayvan da bir başka hayvanın nutfesinden yaratılmıştır. Bu iş böyle gide gide topraktan yaratılan ilk canlıya kadar iner. İşte Âdem'in topraktan yaratılması, o topraktan yaratılan canlının soyundan gelmesinden dolayıdır.

Bu, genel olarak bütün insanlar için böyledir ama Âdem'in de nutfeden yaratıldığı, âyetin kasdı mıdır, bunu Allah bilir. Çünkü başka âyetler Âdem'in topraktan yaratıldığını söylüyor. Kanâatimize göre Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât'taki yaratılışla ilgili ifadeyi tekrar etmiştir. Âdem'in topraktan yaratıldığı, halk arasında yaygın idi. Kur'ân, onlara, bildikleri bir şeyi hatırlatıp, hiçbir şey yaratamayan tanrılara değil, ataları Âdem'i topraktan yaratan Allah'a ibâdet etmeleri gerektiğini anlatmaktadır.

2. âyetteki "نَبْتَلِيهِ" kelimesine "لِنَبْتَلِيَهُ" mânâsı verilmiştir. Yani biz insanı karışık bir nutfeden, halden hale geçirerek yarattık ki onu imtihân edelim, başı boş bırakmayalım demektir. *"O, hanginizin daha güzel iş yapacağınızı*

1. Âl-i İmrân Sûresi: 59.
2. Mü'minûn Sûresi: 12.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 59.
4. Rahmân Sûresi: 14.
5. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5494.

sınamak için ölümü ve hayâtı yarattı'' [1], *''İnsan, başı boş bırakılacağını mı sanır?''* [2] âyetlerinin ifâde ettiği üzre Allah, insanı, hareketlerinden sorumlu tutmak için bu kadar uzun aşamalardan, süzmelerden geçirerek, temizleyerek, seçerek yaratmış; ona görme, işitme duyuları, akıl gücü, seçme yeteneği vermiştir. Bütün bunlar boş yere değildir. Onu bir amaca yöneltmek, burada birtakım sorumluluklarla imtihan edip daha yüksek bir yaşama ulaştırmak içindir.'' Ve bu suretle insan diye anılan şeyin gayesine ermiş, tam mânâsiyle mütekâmil ve dehrin son ucuna gelmiş veya ölümüyle bütün mukadderâtı tükenip bitecek bir şeyden ibaret olmayıp Rabbinden geldiği gibi ''إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ : *O gün sevk Rabbinedir''* [3], ve '' إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى : *Dönüş Rabbinedir''* [4] ve ''وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى: *Sonunda senin Rabbine varılacaktır''* [5] buyurulduğu üzre yine altı sa'îr, ucu na'îme varan tehlike ve zorluklarla dolu bir yolun yolcusu olduğu anlatılmıştır'' [6].

3-6: Allah insana doğru yolu göstermiştir. İnsana yolu göstermekten maksat, doğru yolu gösterecek düşünce yeteneği vermek, peyğamber göndermek suretiyle ona iyiyi ve kötüyü açıklamaktır. Doğru yol gösterildiği halde insanların kimi doğru yolda gider, Rabbine şükreder; kimi de eğri yolda gider, Rabbine nankörlük eder. Herkes sonunda yaptığının karşılığını bulur. Allah'a karşı nankörlük edenin ayakları zincirlerle birbirine, elleri de demir halkalarla boyunlarına bağlanır ve o kimse böylece çılgın ateşe atılır.

Selâsil: Ayaklara vurulan zincir, *eğlâl* ise elleri boyunlara bağlayan halkalar veya kelepçelerdir. *Sa'îr* de alevli, kudurmuş ateştir. *''Boyunlarında demir halkalar ve* (ayaklarında) *zincirler olduğu halde kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır!''* [7] âyetleri de aynı anlamı ifâde etmektedir.

Ama Rabbine şükreden ebrâr (iyiler), içine kâfûr katılmış, sarhoş etmeyen, saçma sözler söyletmeyen, sadece zevk ve neş'e veren bir içki içerler. Vâkıa Sûresinde onlara sunulan içki kadehi: '' لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ : *Ondan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir''* [8], Sâffât Sûresinde: '' بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ : *Berrâk, içenlere lezzet veren bir içki ki onda ne sersemletme var, ne de onunla sarhoş olurlar''* [9] şeklinde nitelendirilmiş, Muhammed Sûresindeki: ''وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ: *İçenlere lezzet veren şarap ırmakları''* [10] cümlesiyle de bunun çokluğu belirtilmiştir. Burada

1. Mülk Sûresi: 2.
2. Kıyâmet Sûresi: 36.
3. Kıyâmet Sûresi: 30.
4. 'Alâk Sûresi: 8.
5. Necm Sûresi: 42.
6. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5499.
7. Mü'min (Ğâfir) Sûresi: 71-72.
8. 19 ncu âyet.
9. 46-47 nci âyetler.
10. 15 nci âyet.

bu içkinin temizliğiyle beraber çokluğu da belirtiliyor. Zira o içki öyle bir iki kadeh almakla tükenecek gibi değildir. Akıp giden bir kaynaktır, pınardır. Allah'ın kulları o kaynaktan hem içerler, hem de onu diledikleri yerlere akıtırlar. Borularla istedikleri yere götürüp orada akıtırlar.

Bu son âyette, ileride müslümanların ellerine geçecek Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu'nun sulak arazilerine, tatlı su kaynaklarına; ırmaklardan akan suların hendeklerle, borularla arazilere akıtılacağına ve zamanla evlere dahi borularla tazyikli su götürüleceğine işâret sezilmektedir.

5 nci âyette kadehin "kâfûr karışımlı" olarak nitelendirilmesi, o zamanki Araplarca içkiye kâfûr karıştırıldığını ve kâfûr karışımlı içkinin makbul olduğunu gösterir. Kâfûr, Hindistan ve Çin'den getirilen, Araplarca çok makbul bir kokudur. Kur'ân, cennet nimetlerini, insanların hoşlandıkları vasıflarla nitelendirerek anlatır ki onları âhiret hayatına meylettirerek imana ve güzel ahlâka yöneltsin.

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ
عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ
مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا

7- Adaklarını yerine getirirler ve şerri salgın olan bir günden korkarlar. 8- Yoksula, yetîme ve esîre, sevdikleri yemeği yedirirler: 9- "Biz size sırf Allah rızâsı için yediriyoruz, sizden ne bir karşılık, ne de teşekkür beklemiyoruz". 10- "Çünkü biz suratsız, çok katı bir gün(ün azâbın)*dan ötürü Rabbimizden korkarız"* (derler).

Tefsîr:

7-10 ncu âyetlerde cennet nimetlerine erecek olan ebrârın (iyilerin) vasıfları anlatılır: Onlar adaklarını yerine getirirler. Adak anlamına gelen *neẑr,* bir kişinin, üzerine vâcib olmayan bir şeyi vâcib kılması demektir. "Meselâ falan işim olursa bir gün oruç tutacağım veya fakirlere şu kadar sadaka vereceğim" diyen kimsenin o işi olursa bir gün oruç tutması veya söylediği

kadar sadaka vermesi gerekir. İşte iyi kimseler, Allah'a karşı verdikleri sözde dururlar, adaklarını yerine getirirler. Farz olmayan bir şeyi üstlerine alıp yapanlar, elbette farz olan işleri hiç ihmal etmezler. Onlar, şerri müstatîr yani kuş gibi her tarafa uçup yayılan, kötülüğü salgın bir günden ötürü Rablerinden korkarlar. O günün kötülüğünden, azâbından korunmak için kötü işlerden uzak durur, yoksullara yardım ederler, yetîme ve esîre yemek yedirirler.

8 nci âyette "حُبِّهِ"deki zamîr hakkında iki ihtimal vardır: Kuvvetli ihtimâle göre zamir, daha önce geçen "ta'âm"a gider. Yani "onlar, yemeği sevdikleri halde, yemeğe ihtiyaçları varken yoksula, yetîme ve tutsağa yemek yedirirler" demektir. Kişinin sevmediği, iğrendiği bir şeyi sadaka vermesi makbul değildir. Makbul sadaka, sevdiği, ihtiyacı, arzusu bulunduğu şeyi sadaka vermektir. *"Ey inananlar, kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden Allah için verin. Kendiniz göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri sadaka vermeğe kalkmayın"*[1], *"Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki Allah'a, âhiret gününe inandı, sevdiği malını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan*(köle ve esir)*lere verdi..."*[2], *"Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe aslâ iyiliğe eremezsiniz!"*[3], *"Kendilerinin ihtiyâcı olsa dahi,* (göç eden yoksul kardeşlerini) *kendi canlarına tercih ederler"*[4] meâlindeki âyetler, sadakanın, kişinin ihtiyâç duyduğu ve sevdiği maldan verilen sadaka olduğunu gösterir. Zaten dökeceği veya atacağı bir şeyi fakire vermek bir iyilik olsa da makbul bir sadaka değildir.

Fudayl ibn 'İyâd'ın söylediği ikinci ihtimale göre de "حُبِّهِ"deki zamir, Allah'a gider. Yani iyi insanlar, Allah'ı severek, O'nun sevgisini kazanmak için miskîne, yetîme ve esîre yemek yedirirler demektir. Fakat âyette "Allah" adı geçmediği için bu ihtimal zayıftır. Sonra müteâkib âyette bunlar: "إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ: *Biz size sırf Allah rızâsı için yediriyoruz"* dediklerinden, önceki âyette de zamir Allah'a gitse "Allah rızâsı" ifâdesi tekrar edilmiş olur ki bu, Kur'ân'ın üslûbuna aykırıdır. Bundan dolayı zamirin, mala gitmesi ihtimali hem gramer, hem de anlam bakımından daha doğrudur ve misâllerini verdiğimiz üzre diğer âyetler de bu anlamı desteklemektedir.

Âyette yemek yedirilecek üç sınıf insan sayılmıştır: Miskîn, yetîm ve esîr. *Miskîn:* geçimini sağlayamayan yoksul; *yetîm:* kendisine bakacak babası ölmüş çocuk, *esîr* de tutsak demektir. Müslüman olsun, olmasın bütün yoksullar, yetîmler ve esîrler âyetin kapsamına girer. Çünkü âyette bunların

1. Bakara Sûresi: 267.
2. Bakara Sûresi: 177.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 92.
4. Haşr Sûresi: 9.

müslüman olacağı belirtilmemiştir. Böylece âyette kendini geçindirmekten âciz olanlara yardım edilmesi emredilmektedir. Aynı emir: "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ. فَكُّ رَقَبَةٍ، أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ، يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ، أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ. ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ: *Fakat o sarp yokuşu geçemedi. Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Bir boynu* (kölelik, esaret zincirinden) *çözmek, yâhut açlık gününde akrabâ olan yetîmi, yâhut hiçbir şeyi olmayan yoksulu doyurmak, sonra inanıp birbirlerine sabır tavsiye eden ve merhamet tavsiye edenlerden olmaktır*"[1] âyetlerinde başka bir üslûb ile vurgulanmıştır.

Peyğamber (s.a.v.) alınan esirleri müslümanlara dağıtır, herkese götürdüğü esire iyi bakmasını emrederdi. Sahâbîler, kendilerine verilen ve yanlarında iki-üç gün tuttukları esirlere, kendi canlarından daha iyi bakarlardı. Katâde'nin de vurguladığı gibi o gün onların götürüp canlarından iyi baktıkları esirler müşrik idiler[2].

Zaten âyetlerin indiği sırada müslümanlar arası bir savaş vukubulmadığı için esîr ancak gayr-i müslimlerden olurdu. Müslüman esîr, söz konusu değildi.

Önceki âyetlerin devamı olan bu âyetler, her devirde gerçek mü'min insanların vasıflarını anlatmaktadır. Bu âyetlerin, Hz. 'Alî, Hz. Fâtıma ve Fıdda adlı câriyeleri hakkında indiği, 'Atâ yoluyla İbn 'Abbas'tan rivâyet edilir. Gûya Hz. Hasan ile Hz. Hüseyn hasta olmuş, Peyğamber (s.a.v.) yanında Ebubekir ve bazı sahâbîleriyle birlikte onları sormağa gitmiş. 'Alî'ye çocukları için adak adamasını tavsiye etmişler. O da Fâtıma ve Fıdda ile birlikte üç gün oruç adamışlar. Kendilerinin yiyecek bir şeyleri de yokmuş. 'Alî Hayberli yahudî Şem'ûn'dan üç ölçek arpa ödünç almış. Fâtıma arpayı öğütüp kendileri sayısınca beş ekmek yapmış. Akşam iftâr edecekleri sırada fakir gelmiş, Allah rızâsı için yemek istemiş. Hemen ekmekleri fakire verip aç yatmışlar. Ertesi gün yine oruç tutmuşlar. İftâr sırasında bir yetîm gelmiş, yemeklerini yetîme vermişler, yine su içip aç yatmışlar. Üçüncü gün de oruç tutmuşlar, iftâr sırasında bir esir gelmiş, yiyeceklerini ona vermişler. Dördüncü günü sabahleyin 'Alî, Hasan'la Hüseyin'i alıp Allah'ın Elçisi(s.a.v.)in yanına gitmiş. Onların açlıktan tavuk gibi titrediklerini gören Allah'ın Elçisi, onları alıp Fâtıma'nın yanına gelmiş, onu namazgâhında açlıktan, karnı sırtına yapışmış, gözleri çukurlaşmış vaziyette görünce bu duruma acımış. Cebrâîl inip Allah'ın Elçisini ehli beytinden dolayı tebrik edip bu sûreyi okumuş[3].

1. Beled Sûresi: 11-17.
2. Rûhu'l-Me'ânî: 29/155.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/244; Rûhu'l-Me'ânî: 29/157-158.

İnsan tabiatine aykırı olan bu hikâyenin, şî'î uydurması olduğu açıktır. Bu kıssayı Kitâbu'l-Basît'inde zikreden Vâhidî de: "Tirmizî ve İbnu'l-Cevzî'nin dedikleri gibi bu haber uydurmadır. Uydurma alâmetleri lâfz ve mânâ bakımından açıktır. Bu hikâye, sûrenin Medine'de inmiş olmasını gerektirir. Çünkü 'Alî'nin Fâtıma ile evlenmesi Medine'de olmuştur" demiştir [1]. Herhalde bu hikâye, bazı kimselerin, bu sûreyi Medine sûrelerinden saymasına neden olmuştur [2].

Medine'de oturan Hz. 'Alî, yüzelli kilometre uzakta bulunan Hayberli yahudiden nasıl gidip arpa ödünç almış? Sonra bu miskîn, yetîm ve esîr nasıl böyle ardı ardına sıraya girmişler de bir gün biri, bir gün biri, bir gün de biri gelmiş? Diyelim ki miskîn ve yetîm serbesttir, gelmişler. Ama esîr serbest insan değildir ki elini kolunu sallayarak dilenmeğe çıksın? Birinci gün borç aldıkları yiyeceklerini fakire vermişlerse ikinci gün nereden bulmuşlar? Sonra beş ekmeği birden niçin versinler? Bir ekmeği verseler olmaz mıydı? İşte tefsîrlere böyle çocuksu hikâyeler girmiş ve cihanşümûl âyetleri şahıslara mal ederek Kur'ân'ın anlamını daraltmıştır. Hikâyeyi anlatan Razî de âyetlerin genel olduğunu, belli kişilere mal edilmekle üslûbun bozulacağını söyleyerek hikâyeyi reddetmektedir.

Hz. 'Alî ve Fâtıma'nın şahsiyetleri elbette çok yüksektir, onlara karşı saygı doluyuz. Ama Kur'ân'ı, anlamını daraltan bu tür uydurma hikâyelerden tenzîh ederiz. Vebâli bunları uyduranların boynunadır. *"Bundan sonra Allah'a yalan uyduranlar, işte onlar zâlimlerin ta kendisidir!"* [3].

Peyğamber(s.a.v.)in iyiliksever sahâbîleri, bu âyetlerin tanımladığı *ebrâr* (iyiler) zümresindendirler. Hz. 'Alî ve Fâtıma da onların en seçkinlerindendirler. Ama ebrâr, sadece ehli beytten, yâhut sahâbîlerden ibâret değildir. Kıyâmete kadar, âyetlerin saydığı vasıfları taşıyan mü'minler, ebrâr zümresindendir. Allah bizi onlardan kılsın âmîn, yâ mu'în!

فَوَقٰيهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُوراًۚ ﴿١١﴾ وَجَزٰيهُمْ بِمَا
صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيراًۙ ﴿١٢﴾ مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْاَرَٓائِكِۚ لَا يَرَوْنَ فِيهَا
شَمْساً وَلَا زَمْهَرِيراًۚ ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا

1. Rûhu'l-Me'ânî: 29/157-158.
2. et-Teshîl: 4/167.
3. Âl-i İmrân Sûresi: 94.

تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِاٰنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَاَكْوَابٍ كَانَتْ
قَوَارِيرَا۠ ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَا۟ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾ وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَاْسًا كَانَ
مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾ وَيَطُوفُ
عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ اِذَا رَاَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾
وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ رَاَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ
خُضْرٌ وَاِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّٓوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا
طَهُورًا ﴿٢١﴾ اِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَٓاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا
﴿٢٢﴾

11- Allah da onları, o günün şerrinden korumuş, onlar(ın yüzlerin)*e parlaklık,* (gönüllerine) *sevinç vermiştir. 12- Sabrettiklerinden dolayı onları cennet ve ipekle ödüllendirmiştir! 13- Orada divanlar üzerinde yastıklara dayanırlar, orada ne* (yakıcı) *güneş görürler, ne de dondurucu soğuk. 14- Cennetin gölgeleri üstlerine yaklaşmış, meyvaları da aşağı eğdirildikçe eğdirilmiştir. 15- Yanlarında gümüşten kablar, billûr kupalar dolaştırılır. 16- Gümüşten öyle kadehler ki onları istedikleri ölçüde takdîr etmişlerdir* (istedikleri kadar içki alırlar). *17- Onlara orada, karışımı zencefil olan kadehten içirilir; 18- Bir çeşme ki adına Selsebîl denir. 19- Çevrelerinde de* (öyle) *ölümsüz gençler dolaşır ki, onları görsen, kendilerini saçılmış inci sanırsın. 20- Orada nereye baksan, bir nimet ve büyük bir mülk görürsün. 21-* (Cennet ehlinin) *üstlerinde de yeşil ince ipek ve kalın ipek giysiler vardır. Gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirmiş*(ve şöyle demiş)*tir: 22-*

"Bu, sizin ödülünüzdür; çalışmanızın karşılığı verilmiştir!"

Tefsîr:

11-22: İşte Allah, 7-10 ncu âyetlerin anlattığı sıfat ve ahlâkı taşıyan mü'minleri, o belâsı salgın, korkunç günün azâbından korur, onların yüzlerini güldürür, gönüllerini sevindirir. Allah'ın buyruklarını yerine getirmelerinin, başlarına gelen belâlara sabretmelerinin karşılığı olarak onlara cennet ve ipek giysiler ikrâm edilir. Ne fazla sıcak, ne de soğuk olmayan, çok lâtîf iklîme sahip bahçenin gölgesinde serilmiş döşekler üstünde yastıklara yaslanırlar.

Erîke: Üzerine değerli örtü örtülmüş, üstünde oturulacak ve uzanacak döşek, karyoladır. Oturanların, yerlerinden kalkmadan, elleriyle uzanıp tutabilecekleri kadar aşağı eğilmiş meyva istifli dallardan taze meyvalar koparıp yerler. Önlerinde gümüş kablarla yemekler, billûr testilerle içki dolaştırılır. Kadehlerine istedikleri kadar içki konulup kendilerine sunulur.

إِنَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا ٱلصَّالِحَاتِ إِنَّا لاَ نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَملاً. أُولَٓئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ
تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ يَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ
وَ إِسْتَبْرَقٍ، مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَائِكِ، نِعْمَ ٱلثَّوَابُ، وَ حَسُنَتْ، مُرْتَفَقًا

"Onlar ki inandılar ve iyi işler yaptılar; elbette biz, güzel iş yapanın ecrini zâyi etmeyiz. Onlar, kendileri için adn cennetleri olan kimselerdir. Altlarından ırmaklar akar. Orada altın bileziklerle bezenirler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyerler, divanlar üzerinde yastıklara dayanırlar. Ne güzel karşılık ve ne güzel dayanak!"[1]. " وَ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ، وَ فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ: *Onların önünde altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canların çektiği, gözlerin hoşlandığı şeyler vardır! Ve siz, orada sürekli kalacaksınız"*[2] âyetlerinde de benzeri nimet tablosu takdim edilmiştir.

Cennet halkına, gümüş billûr kadehlerle, zencefîl karıştırılmış içki doldurulup sunulur. Zencefîl, güzel kokusuyla içkiye lezzet veren, Arapların çok hoşlandıkları bir baharattır. Cennet ehline sunulan içkiye kâh kâfûr, kâh zencefîl karıştırılıyor. Kâfûr soğukluk, zencefîl ısı verir. Bu ikisi de sunulur ki iki zevki de tadsınlar. Çünkü ikisi de o zamanki insanların hoşlandıkları şeylerdi.

Bu sarhoş etmeyen, sadece neş'e veren içki, tükenmeyecek kadar çoktur.

1. Kehf Sûresi: 30-31.
2. Zuhruf Sûresi: 71.

Bunun kaynağı Selsebîl denen bir pınardır. *Selsebîl:* İçimi gayet lezzetli, tatlı, boğazdan çok rahat geçen içkidir. Altun ve gümüş kablara konulmuş lezîz yemekleri, gümüşten yapılmış sırça kadehlerdeki nefis içkileri dolaştıranlar, etrâfa saçılmış inci dâneleri kadar güzel, ihtiyarlamaz, tazelikleri bozulmaz veya ölümsüz civanlardır. İnci dâneleri düz yerde dağınık durursa ışığı birbirine vurduğu için güzel bir görünüm verir. İşte bu gençler de öyle dağılmış inci dâneleri gibi şavkı çevreye vuran, hizmet için dolaşan gençlerdir. Orayı gören, gerçekten bunun büyük bir nimet ve devlet olduğunu anlar.

"قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا: *İstedikleri kadar takdir etmişlerdir".* Yani cennet halkı, kendilerine sunulan içkiden istedikleri ölçüde alırlar. İçkileri tükenmez. Çünkü selsebîl adlı pınardan gelmektedir.

Cennettekiler alttan sündüs (ince ipek), üstten istebrak (kalın ipek) giyerler. Parıl parıl parlayan bu giysilere ilâveten gümüş bilezikler takar, tertemiz içki içerler. İşte bu nimetler, onlara dünyâda yaptıkları güzel davranışlarının karşılığı olarak verilir.

22 nci âyet, Allah'ın, yahut meleklerin cennettekilere hitabıdır, yâhut Allah cennettekilerin, güzel hayât ve nimetlerini bildirmek üzre dünyâdaki mü'minlere böyle hitâbetmektedir. Cennetteki mü'minlere, benzeri hitâplar, önceki sûrelerde de geçmişti:

"Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü âfiyetle yeyin, için!" [1].

"Adn cennetlerine girerler; kendileri ve babalarından, zevcelerinden ve çocuklarından sâlih olanlar. Melekler de her kapıdan yanlarına gelirler: 'Sabretmenize karşılık selâm size. Yurdun sonu ne güzel!' (derler)" [2].

"Rablerinden korunanlar da bölük bölük cennete sevk edildiler. Kapıları önceden açılmış bulunan cennete vardıklarında, bekçileri onlara: 'Selâm size, ne hoşsunuz, sürekli kalmak üzre oraya girin!' dediler" [3] âyetleri de bu hitâplardandır.

" حُلُّوا "nun fâili olan zamîr, cennet ehline râci olabileceği gibi onlara hizmet eden *"dâima taze, ihtiyarlamaz civanlara"* da râci olabilir. Cennetteki hizmetçilerin veya cennet kadınlarının bilezik takmaları güzeldir ama, cennete giren erkeklerin bilezik takmaları, bazı müfessirlerin zevkine uygun düşmediği için onlar bunu çeşitli yollarla te'vîle çalışmışlardır. Bu te'vîller, cenneti dünyâ gibi düşünmekten kaynaklanmıştır. Hamdi Yazır: "Bunu cennet ehlinin zevkine havale etmek, kâfi olabilirse de makul bir vecih de yok değildir. Çünkü kollarındaki bileziklerdir ki cennet ehlinin dünyada elleriyle yapıp ihtisas peyda etmiş oldukları sâlih amellerin timsâli olan mükâfâttır" diyor [4].

1. Hâkka Sûresi: 24. 2. Ra'd Sûresi: 23-24. 3. Zümer Sûresi: 73. 4. Hak Dini: 7/5509.

Daha önce söylediğimiz gibi cennet nimetlerinin bu şekilde tasviri, özellikle zengin Arapların imrendikleri ve Tâif gibi yerlerde bazı Arapların yaşadıkları müreffeh hayâtı yansıtır. Demek ki kamunun imrendiği bu hayât va'dedilerek insanlar Allah yoluna, iyiye, doğruya, güzele yöneltilmektedir. Bu tasvirler, ruhsal nimetleri, insanların kavrayış düzeylerine anlatan tasvirlerdir. Cennet nimetlerinin mâhiyetini bizim kavramamız mümkün değildir. Biz herşeyi, yaşadığımız, alıştığımız ölçülerle karşılaştırarak kavrarız. Yoksa düşüncemizi aşkın şeyleri kavramamız mümkün değildir. Onun için âyetlerde, cennet nimetleri de bizim kavrayışımıza ve alışageldiğimiz maddî şeylere benzetilerek anlatılmıştır. İbn 'Abbâs: "Cennette bulunan nimetlerden hiçbiri, dünyâda yoktur, onların sadece isimleri vardır" demiştir [1].

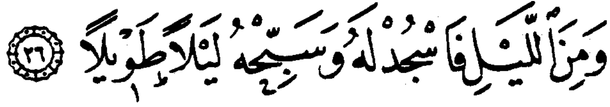
Râzî: "وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا: Rableri onlara tertemiz bir içki içirdi" âyetindeki "tertemiz şarâbın (içkinin)" birkaç tefsîrine işaret ettikten sonra, Rab tarafından sunulan bu şarabın, kemâlin zirvesi, nimetlerin doruğu olan rûhânî nûr ve feyz olabileceğini de şöyle açıklıyor:

"Ruh melekler âlemindendir. Büyük meleklerden bu rûhlara taşan nurlar, susuzluğu gideren, bedene güç veren tatlı suya benzetilmiştir. Nasıl kaynak sularının sâflığı, çokluğu ve kuvveti değişik ise, yüce kaynaklar da öyle çeşitlidir. Kimi soğuk ve kuru olan kâfûr tabiatindedir, dünyâda korku, ağlama ve sıkılma makamında olanlar bu kaynaktan içerler. Kimi de sıcak ve kuru olan zencefîl vasfındadır. Dünyâda Allah'tan başkasına, cismânî lezzetlere az iltifât edenler bu kaynaktan içerler.

"İnsan ruhu, kaynaktan kaynağa, nurdan nura geçer. Kuşkusuz ki sebepler, müsebbepler yüksele yüksele mutlak nur olan *Vâcibu'l-Vücûd*'a (Allah'a) varır. Ruh o makama ulaşıp o şaraptan içerse önceki içtikleri sindirilir, daha doğrusu onlar yok olur. Çünkü yüce Allah'ın celâl, kibriyâ ve azametinin nûru karşısında öteki nûrların hepsi dağılır. İşte bu makam, sıddîklerin seyrinin sonu, yükselme ve olgunluk derecelerinin nihâyeti olduğu için yüce Allah, ebrârın sevâbını "وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا: *Rableri onlara tertemiz bir içki içirdi*" ile bitirmiştir" [2].

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ
مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ﴿٢٥﴾

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/249.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/255.

23- Muhakkak biziz biz ki sana Kur'ân'ı parça parça indirdik. 24- O halde Rabbinin hükmüne sabret ve onlardan hiçbir günahkâra, yâhut nanköre itâat etme. 25- Sabah akşam Rabbinin adını an. 26- Gecenin bir bölümünde de O'na secde et ve geceleyin O'nu uzun zaman tesbîh et.

Tefsîr:

23-26: Yüce Allah insanı yaratıp ona duyular ve akıl gücü ile iyi ve kötüyü ayırdetme yeteneği verdiğini; iyi ahlâk sâhibi mü'min insanlara âhirette vereceği nimetleri belirttikten sonra bu âyetlerde Peyğamberine hitâbetmekte, bu Kur'ân'ı ona, kendisinin öyle yavaş yavaş, parça parça indirdiğini; Rabbinin hükmüne yani verdiği emirlere, yâhut müşriklere azâbının gecikmesine sabretmesini; O'nun son hükmünü bekleyip hiçbir günâhkâr ya da nanköre itâat etmemesini; o müşriklerin aldatıcı sözlerine aslâ kanmamasını; sabah akşam Rabbinin adını anmasını; gecenin bir bölümünde O'na secde edip, geceleyin uzun uzun O'nu tesbîh etmesini emretmektedir.

Mekke'de müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)i dâvasından vazgeçirmek, dinin bazı prensiplerinden döndürmek için ona çeşitli önerilerde bulunuyor, zanlarına göre onu kandırmağa çalışıyorlardı. Zaman zaman yapılan bu tür öneriler üzerine inen âyetler, Peyğamber'e, dâvâsında sağlam durmayı, onlara asla iltifat etmemeyi emretmiştir ki burada da aynı şeyler emredilmektedir. Bu sözlerin, Allah'ın vahyi olduğu, onun için Allah'ın verdiği emirlere sabredip müşriklerin sözlerine uymaması vurgulanmaktadır. Müşriklerin, Peyğamber'i dâvâsından vazgeçirme çabaları Mekke'de tekrarlanırdı. Bu durum, bu âyetlerin, dolayısiyle bu sûrenin, Mekke'de indiğini açıkça kanıtlar. Ayrıca 26 ncı âyette Peyğamber'e, gecenin uzun bir kısmını Allah'ı tesbîh ile geçirmesi emredilmektedir ki Mekke'de inen Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinde de bu emir vardır. Ancak Müzzemmil Sûresinin; Medine'de inmiş olan son âyeti, gece ibâdetini hafifletmiştir. Demek ki Peyğamber'e, geceleyin uzun uzun Allah'ı tesbîh etmesini emreden 26 ncı âyet, Müzzemmil Sûresinin son âyetinden önce inmiştir. Bu âyet de Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinin baş tarafları gibi Peyğamber ve sahâbîlerinin Mekke'deki ibâdet durumlarını yansıtmaktadır. Yani ey Muhammed, sen onların sözlerine aldırma, Rabbine secde etmeğe, geceleyin uzun uzun O'nu tesbîh etmeğe devam et, demektir.

Sonradan müfessirlerin bir kısmı, geceleyin Allah'ı uzun uzun tesbîh etmeyi emreden 26 ncı âyetin, gece ibâdetini farz kıldığını, sonradan neshedildiğini, beş vakit namazdan başka farz olmadığını; bir kısmı da bu âyetin Peyğamber hakkında muhkem, gece ibâdetinin ona farz olduğunu; bir kısmı ise âyetin farz değil, nedb ifâde ettiğini söylemişlerdir. Kanâatimize göre âyet, Peyğamber ve sahâbîlerinin uygulamasını övmekte ve onlara moral vermektedir. Onlar zaten böyle yapıyorlardı. Âyet bu uygulamalarına devam etmelerini emretmiştir. Çünkü gece ibâdeti, onların ruhuna güç veriyordu. Onlar en büyük huzuru ibadette buluyorlardı. Ama Medine devrinde işler çoğalınca artık Peyğamber ve sahâbîlerine, gece ibâdetini eski ölçüsünde sürdürmek güçleştiği için bu ibâdet hafifletilmiş ve ellerinden geldiği kadar ibadet etmelerinin yeterli olduğu bildirilmiştir.

Tayyibî bu konuda şöyle demiştir: ''Âyetin nazmına en uygun mânâ şudur: Yüce Allah, sevgilisini, günahkâr ve nanköre itâat etmekten menedip onların eziyetlerine, aşırı düşmanlıklarına dayanmasını emredince bunun ardından onu, gece ve gündüz vakitlerini ibâdetle doldurmak suretiyle onlarla meşgul olmamaya sevk etmek istedi. Farz ve nafile ayırımı yapmadı. Bu âyet, *'Andolsun, onların söylediklerine göğsünün daraldığını biliyoruz. Sen Rabbini hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol!'* [1] âyetleri gibidir'' [2].

إِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَٓاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ
خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَٓا اَسْرَهُمْۚ وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَٓا اَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾
اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَٓاؤُ۫نَ
اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًاۗ ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَنْ يَشَٓاءُ فٖي رَحْمَتِهٖۜ
وَالظَّالِمٖينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٣١﴾

1. Hicr Sûresi: 97-98.
2. Rûhu'l-Me'ânî: 29/166.

27- Bunlar şu aceleciyi seviyorlar da ötelerindeki ağır bir günü bırakıyorlar. 28- Biz onları yarattık, yapılarını sıkıca bağladık. Dilediğimiz zaman onları benzerleriyle değiştiririz. 29- Bu bir öğüttür. Dileyen, Rabbine varan yolu tutar. 30- Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Kuşkusuz Allah, bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir. 31- Dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, onlar için de acı bir azâb hazırlamıştır.

Tefsîr:

27-28: Peyğamber(s.a.v.)e, müşriklerin sözlerine uymamasını, gündüzün, sabah-akşam gibi belirgin zamanlarında ve gecenin sükûnetinde Rabbini tesbîh etmesini emreden Cenabı Hak, 27-28 nci âyetlerde şu aceleciyi yani çabuk geçen şu dünyâyı sevip, ötelerindeki hesabı, çok ağır âhiret gününü bırakan, ona hazırlanmayan müşrikleri kınamak için: *"Şunlar şu aceleciyi seviyorlar da ötelerindeki ağır bir günü bırakıyorlar. Biz onları yarattık, yapılarını sıkıca bağladık, eklemlerini birbirine sağlam yapıştırdık, kemiklerini kas dokularıyle bağladık, sapasağlam yarattık. Dilediğimiz zaman onları benzerleriyle değiştiririz. Onların bize ibâdet etmelerine ihtiyacımız yoktur. Onlar itâat etmezlerse onları götürüp yerlerine bize itâat eden toplumlar getiririz. Bize zor gelen bir şey yoktur"* buyuruyor. Vâkıa Sûresinde de: *"Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmiş değildir.* (Kimse yaptığımıza engel olmamıştır. Sizi böyle ölümlü yarattık) *Ki sizi benzerlerinizle değiştirelim ve sizi bilmediğiniz bir biçimde* (veya niteliklerde) *yaratalım"*[1] buyurulmuştu.

"وَ يَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلاً": *Verâ'*, arka demek ise de öte anlamına da gelir. Burada öte anlamınadır. Müşriklerin, ötelerinde bıraktıkları ağır gün, inanmadıkları ve önemsemedikleri âhiret günüdür. "ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَ الْاَرْضِ: *O göklere ve yere ağır gelmiştir"*[2] âyetinde de kıyâmet gününün ağırlığı, zorluğu, çetinliği vurgulanmıştır.

29-31: Sonra yüce Allah, bu Kur'ân'ın bir öğüt olduğunu, dileyenin Allah'a varan yola gireceğini, fakat Allah dilemedikçe kimsenin bir şey dileyemeyeceğini; Allah'ın, dilediği kulunu rahmetine sokacağını; zâlimler için de acı bir azâb hazırlamış olduğunu bildiriyor ve tâ 23 ncü âyetten buraya kadar olan âyetlerle Peyğamber(s.a.v.)e moral veriyor, onu dâvâsı uğrunda sabırlı ve dayanıklı olmağa yöneltiyor.

1. Vâkı'â Sûresi: 60-61.
2. A'râf Sûresi: 187.

Âyetlerin asıl amacının Hz. Peyğamber'i tesellî olduğu açıktır. Bu muhtevâ içinde âyetler tamamen birbiriyle uyumludur. Fakat onları Kur'ân muhtevâsından (düşünce yapısından) çıkarıp kelâmcı mantığı içine çekenler, 29 ncu âyetten insanın, işlerinde serbest olduğunu, 30 ncu âyetten de zorunlu olduğunu anlamışlardır. Birincisini mu'tezile, ikincisini cebriyye görüşlerine delîl saymışlardır. Oysa ikinci âyette insanın dilemesinin de Allah'ın yarattığı psiko-sosyolojik kanunlarla olduğuna işâret edilmektedir. Bunda insanın seçim hürriyetine ve sorumluluğuna aykırı bir şey yoktur. İnsanın dilemesi de Allah'ın dilemesiyle olur ama dileyen insandır. Bu husus birçok âyette tekrar edilmektedir. Ve bu âyetlerin hepsi de Allah'ın yolundan ayrılan kimselerin tutum ve davranışlarını kınama ve Peyğamber'i tesellî sadedindedir.

Son âyette Allah'ın, acı azâbı zâlimler için hazırladığını bildirmesi de yine insanı seçim sâhibi yaptığına delildir. Çünkü zâlim, haksız davranandır. Haksız davranmak, irâde ile olur. Eğer insan, robot gibi Allah'ın kurmasiyle kötü işler yapmış olsaydı ona zâlim denmezdi. Çünkü o, o işleri irâdesiz yapmış olurdu. Gece uykuda yürüyüp, iradesiz olarak bazı şeyler yapan kime, bu yaptıklarından sorumlu olmaz. Veya kişi, uykuda ayağını oynatırken birisinin suratına çarpmış olsa bu hareketinden sorumlu değildir. Çünkü bu hareketi elinde olmayarak yapmıştır. İnsan, ancak düşünce ile, bilerek yaptığı işlerden sorumludur. *"Allah sizi kasıtsız yatığınız yeminlerden sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin bile bile kazandığı işlerden, yani bilerek yaptığınız yeminlerden sorumlu tutar"* [1] buyurmuştur.

Ama bu izahtan bizim, kaderi inkâr ettiğimiz sanılmasın. Elbette Allah, insanın bütün hayâtı boyunca yapacağı işleri bilir. Ne geçmişte, ne şimdi, ne de gelecekte olan hiçbir şey Allah'ın bilgisi dışında değildir, Allah'tan gizli kalan hiçbir şey yoktur. Gördüğümüz birçok şey, bir gün, birkaç gün sonra aynen çıkıyor. Bu, geleceğin, şimdiden var olduğunu göstermez mi? İşte bu mesele, Kader meselesine girer. Kaderi tartışmakla hiçbir sonuca varamayız. Çünkü Kader Tanrısal bir sırdır. Biz, zamansız olan Allah'ın bilgisini ve kaderini, zamanlı bilgimizle kavrayamayız. Bizim amacımız, Kur'ân düşünce yapısını îzâh etmektir. Kur'ân düşünce yapısına göre insan, yaptığı işleri, kendi seçimiyle yapmaktadır. Onun için Kur'ân, iyilik yapanları övmekte, kötülük yapanları, haksızlığa sapanları kınamaktadır.

Özetle deriz ki: Hareketlerinden sorumlu olan insan, şirk koşmak, kötü işler yapmak suretiyle haksızlık ederse Allah'ın acı azâbına çarpılır. Yüce Allah bizi, zâlimlerin sonucundan korusun!

Abdullâh ibn ez-Zübeyr, mecrûr olan " وَٱلظَّٰلِمِينَ "i, müptedâ olarak

1. Bakara Sûresi: 225.

merfû' okumuştur ki dil bakımından daha uygundur [1]. Ebûhüreyre, son âyetin tefsîrinde Peyğamber(s.a.v.)in şu sözünü rivâyet etmiştir:

"Allah katında kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlı ve sevgilidir. Herşeyde bir hayır vardır. Sana yararlı olanı elde etmeğe çalış, Allah'tan yardım dile, gevşeklik etme. Başına bir şey gelirse 'Şöyle yapsaydım, şöyle olurdu' deme. Fakat 'Allah'ın kaderidir, Allah dilediğini yapar' de. Çünkü 'Lev: Şöyle olsaydı, şöyle olsaydı' sözü, şeytân işine yol açar' [2].

İnsan Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsan, henüz insan oluncaya dek, ne kendisinin, ne de başkasının bilmediği aşamalardan geçmiştir: *"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"* (1) âyetinden bu anlaşılmaktadır. Zira anılan bir şey olmadan önce insanın üstünden uzun bir zamanın geçmesi ifade edilmektedir ki bundan insanın bu biçimine gelmeden önce de var olduğu, fakat henüz ona insan denmediği anlaşılır. Henüz anılan bir şey olmayan insan olma yolundaki varlık, karışık bir nutfeden yani spermin döllediği embriyo'dan yaratılmıştır. Embriyonun ana karnında üretilip çoğaltılması ve evrimleştirilmesiyle uzuvları, duyu organları belirlenen insan, dünyâya gelmiş ama ya inanan veya inanmayan olmuştur (2-3).

2. İnananlar cennette sefâ sürerler. Sözünde duran, âhiret hesabından ve cezasından korkan, sevdiği malı Allah rızâsı için yoksula, yetîme, tutsağa veren inançlı insanlar âhiretin kötü durumlarından korunur, cennet ile ödüllendirilirler (4-22).

3. Ama inanmayanlar, bu çabuk geçen dünyâyı, önlerindeki zor güne yeğlerler, ona inanmazlar. Oysa kendilerini yaratıp eklemlerini sıkıca bağlayan Allah, dilediği zaman bedenlerinin benzerlerini de yaratır (28). 28 nci âyetten, yeniden dirilmede ruha giydirilecek bedenin, bu bedenin aynı olmayıp benzeri olduğu anlaşılmaktadır: *"Biz onları yarattık, yapılarını sıkıca bağladık. Dilediğimiz zaman da onları benzerleriyle değiştirmişizdir".*

4. Allah, Kur'ân'ı birden değil, azar azar indirmiştir. Çünkü herşey birden olmaz. Zamanı geldikçe olur.

5. Kur'ân'ın tebliğinde de acele etmemek, Hakk'ın hükmüne sabretmek, nânkörlerin olumsuz davranışlarına aldırmamak gerekir (3, 24).

6. Sabah akşam Allah'ı anmalı, gecenin bir bölümünde de ibâdet ile uzun uzun O'nu tesbîh etmelidir: *"Gecenin bir bölümünde O'na secde et ve gece-*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/263.
2. Müslim, Kader: 34; İbn Mâce, Mukaddime: 10, Zühd: 14; et-Tâc: 4/279.

leyin uzun zaman O'nu tesbîh eyle'' (26) âyeti, gece ibâdetinin, geceleyin Allah'ı zikir ve tesbîh etmenin önemini vurgular.

7. Bu Kur'ân, bir uyarıdır, dileyen kimse, Hakk'a götüren bu uyarının yoluna girer. Ama Allah dilemedikçe insanlar dileyemezler. Allah nasîb edecek ki insan dilesin. Allah iyi insanları rahmetine sokar. Ama haksızlık edenlere de azâbeder (29-31).

İNSAN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3,5	إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا	Meksûr hemze:	Çoğunluk.
	أَمَّا شَاكِرًا وَ أَمَّا	Meftûh hemze:	İbn Mes'ûd, Ebû's-Simâl, İbn Kays, Îsâ Sekafî[1].
4	سَلَاسِلًا وَ...	Vasl'da tenvîn, vakıfta elif:	Nâfi', Kisâ'î, Ebûbekr-Âsım'dan Hişâm-İbn 'Âmir'den.
	سَلَاسِلَا وَ	Vasılda da elif ile, tenvinsiz:	Ötekiler[2].

1. el-Mesâhif: 106.
2. Tebsıra: 716; en-Neşr: 2/394.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	سَلَاسِلْ.وَ...	Sâkin lâm ile, elifsiz:	Kunbul, İbn Keŝîr, Hamza [1].
5	مِنْ كَأْسٍ		Çoğunluk.
	كَأْسًا صَفْرَاءَ		İbn Mes'ûd [2].
	كَافُورًا	Kâf ile:	Çoğunluk.
	قَافُورًا	Kâf yerine kaf ile:	İbn Mes'ûd [3].
11	فَوَقَاهُمْ	Hafif kaf ile:	Çoğunluk.
	فَوَقَّاهُمْ	Şeddeli kaf ile:	Ebû Ca'fer [4].
12	وَ جَزَاهُمْ		Çoğunluk.
	وَ جَازَاهُمْ		'Alî [5].
13	مُتَّكِينَ	Hemzesiz:	Ebû Ca'fer.
	مُتَّكِئِينَ	Hemze ile:	Ötekiler [6].
14	وَدَانِيَةً		Çoğunluk.
	وَ دَانِيًا		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym[7].
	وَدَانٍ	Ref' ile:	Übeyy [8].

1. Tebsıra: 716; Kurtubî: 19/123; en-Neşr: 2/394; el-Budûr: 330.
2. el-Mesâhif: 106.
3. el-Mesâhif: 106; el-Bahr: 8/395.
4. el-Bahr: 8/396.
5. el-Mesâhif: 191.
6. el-Budûr: 330.
7. el-Mesâhif: 106, 310.
8. el-Bahr: 8/396; el-Mesâhif: 174.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
15	قَوَارِيرًا، قَوَارِيرًا	Vasl'da tenvin, vakıfta elif ile:	Nâfi', Şu'be, Ki-sâ'î, Halef, Ebûbekr.
	قَوَارِيرًا، قَوَارِيرْ	Vasılda birincisi tenvin-li, ikincisi tenvinsiz, va-kıfta birincide elif üzerinde, ikincide sâkin râ: üzerinde durma:	İbn Keŝîr, Halef.
	قَوَارِيرَا، قَوَارِيرْ	Vasılda ikisi de tenvin-siz, birincide elif, ikin-cide sâkin râ üzerinde durma:	Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, Ravh, Hafs.
	قَوَارِيرا، قَوَارِيرَا /	Tenvinsiz, vakıfta elif üzerinde durma:	Hişâm.
	قَوَارِيرَ قَوَارِيرْ	Tenvinsiz, vakıfta sâkin râ üzerinde durma:	Hamza, Ruveys [1].
	قَوَارِيرَ، قَوَارِيرُ	İkincisi merfû':	A'meş [2].

1. el-Bahr: 8/397; en-Neşr: 2/395-396: el-Budûr: 330-331.
2. el-Mesâhif: 328. Ebû 'Ubeyd (سَلاَسِلا، قَوَارِيرا قَوَارِيرا) kelimelerinin, Hicaz ve Kûfe mushaflarında elif ile yazıldığını gördüğünü söylemiştir: "Osman ibn 'Affân'ın mushafında, birinciyi elif ile (لاَ اُقْسِمُ), gördüm. İkincisinde de elif yazılmış, sonra silinmişti. Fakat izi açıkça belli idi." (en-Neşr: 2/396; Kurtubî: 19/123). Halef de şöyle demiş: "İbn Mes'ûd'a nisbet edilen mushafta birincisinin elifli, ikincisinin elifsiz olduğunu gördüm". (Kurtubî: 19/124).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	قَدَّرُوهَا	Takdîr kökünden etken mâzî:	Çoğunluk.
	قُدِّرُوهَا	Aynı kökten edilgen mâzî:	'Ubeyd ibn 'Umeyr, Şa'bî, İbn Sîrîn [1].
18	سَلْسَبِيلاً		Çoğunluk.
	سَلْسَبِيل		İbn Mes'ûd, Talha ve İbn Zer [2].
19	لُولُؤًا	Birinci hemzeyi sâkin vâva çevirme:	Şu'be, Sûsî ve Ebû Ca'fer [3].
	لُؤْلُؤًا	İki hemzenin de telaffuzu ile:	Ötekiler [4].
20	ثَمَّهْ	Sekte hâsı üzerine durma:	Ruveys.
	ثَمَّ	Hâsız durma:	Ötekiler [5].

1. Kurtubî: 19/141; el-Bahr: 8/397-398. Taberî, etken şekilden başkasını caiz görmüyor (29/217).
2. el-Mesâhif: 106.
3. Vakıf halinde Hamza da böyle okumuştur. Kezâ Hamza, vakıfta ikinciyi hâlis vâva da çevirir.
4-5 el-Budûr: 331.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	عَالِيْهِمْ	Yâ'nın sükûnu, h'nin kesriyle:	Nâfi', Hamza, İbn Muhaysın.
	عَالِيَهُمْ	Yâ'nın fethiyle:	Çoğunluk.
	عَالِيَتُهُمْ	Te'nîs tâ'siyle:	İbn Mes'ûd, İbn Vessâb ve Talha [1].
	عَلَتْهُمْ	Müennes mâzî fiil:	Hz. 'Âişe (r.a.) [2].
	ثِيَابُ سُنْدُسٍ	İzâfetle, tenvinsiz:	Çoğunluk.
	ثِيَابٌ سُنْدُسٌ	Ref' tenviniyle:	İbn Ebî 'Able ve Ebû Hayve [3].
	خُضْرٌ وَاسْتَبْرَقٌ	İkisi de merfû': siyâb'ın na'ti:	Nâfi', Hafs.
	خُضْرٍ وَاسْتَبْرَقٌ	Birincisi mecrûr, ikincisi merfû' [4]:	İbn Keŝîr, Şu'be.
	خُضْرٌ وَاسْتَبْرَقٍ	Birincisi merfû', ikincisi mecrûr [5]:	İbn 'Âmir, Ebû 'Amr.

1. el-Mesâhif: 106, 266, 328; Tebsıra: 716; el-Bahr: 8/399; en-Neşr: 2/396; el-Budûr: 331.
2. el-Mesâhif: 233; el-Bahr: 8/399.
3. el-Bahr: 399.
4. Birincisi sündüs'ün na'ti; ikincisi siyâba uymak için.
5. Birincisi siyâb'ın, ikincisi sündüs'ün na'ti. Ebû 'Ubeyd ve Ebû Hâtim de bu kırâeti tercîh etmişlerdir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	خُضْرٍ وَآسْتَبْرَقٍ	İkisi de mecrûr:	A'meş, İbn Vessâb, Hamza, Kisâ'î, Halef [1].
	خُضْرٍ وَآسْتَبْرَقَ	Birincisi mecrûr, ikincisi meftûh, gayri munsarif:	İbn Muhaysın [2].
	أَسَاوِر		Çoğunluk.
	أَسَاوِير		İbn Mes'ûd [3].
	أَسَاوِرَة	Sonda te'nis tâsı:	Übey ve İbn Kays [4].
24	مِنْهُمْ	Müzekker zamîr:	Çoğunluk.
	مِنْهَا	Müennes zamîr:	Übeyy, Zeyd ibn 'Alî ve Ebû'l-Mütevekkil [5].
30	وَمَا تَشَاءُونَ إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ ٱللَّهُ	Birincisi muhâtab, ikincisi ğâib:	Kûfeliler.
	وَمَا يَشَاءُونَ إِلاَّ أَنْ يَشَاءَ ٱللَّهُ	İki fiil de ğâib:	Çoğunluk [6].

1. Birincisi sündüs'ün sıfatıdır ikincisi de ona ma'tûftur (Tebsıra: 717; Kurtubî: 19/146; el-Bahr: 8/400; en-Neşr: 2/396; el-Budûr: 331).
2. Câmi'u'l-beyân: 29/292. Taberî diyor ki: "Bu kırâetlerin her birinin îzâh yönü vardır. Fakat İbn Muhaysın'dan rivâyet ettiğimiz birine âit kırâet, bilinen Arap sözüne uzak düşmektedir. Çünkü istebrak nekiredir. Araplar nekire isimleri, yabancı da olsa munsarif yaparlar (29/222).Ebû Hatim'e göre de Vasl elif ve kaf'ın fethiyle olan İbn Muhaysın kırâeti, caiz değildir (el-Bahr: 8/400).
3. el-Mesâhif: 106.
4-5 el-Mesâhif: 174.
6. Tebsıra: 717; el-Mesâhif: 106; Kurtubî: 19/152; el-Bahr: 8/401; en-Neşr: 2/396; el -Budûr: 331.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَمَا تَشَاءُونَ إِلاَّ مَا يَشَاءَ آللّهُ		İbn Mes'ûd [1].
	وَمَا تَشَاءُونَ إِلاَّ مَا شَاءَ آللَّهُ	İkincisi mâzî:	İbn Huseym [2].
31	وَ آلظَّالِمُونَ	Mübtedâ olarak merfû':	Ebûzer, Ebân ibn Osmân [3].
	وَ آلظَّالِمِينَ	Bir (يُعَذِّبُ) takdiriyle mansûb:	Çoğunluk.
	وَ لِلظَّالِمِينَ	Harf-i cerli:	İbn Mes'ûd [4].
	وَ لِلْكَافِرِينَ		Übeyy ve İbn Huseym [5].

1. el-Mesâhif: 106.
2. el-Mesâhif: 174.
3. el-Mesâhif: 229.
4. el-Mesâhif: 106.
5. el-Mesâhif: 174, 310.

77/33 MÜRSELÂT SÛRESİ

"Gönderilenler" anlamındaki "el-mürselât" kelimesiyle başladığı için bu adı alan sûrede kıyâmetin mutlaka kopacağı ve o günün dehşeti vurgulanır. Kâfirlerin çarpılacakları cezâ, mü'minlerin erecekleri cennet nimetleri tasvir edilir, Allah'ın birliğini ve kudretini gösteren kanıtlar sunulur.

Âyetlerinin birbirine son derece bağlılığından, sûrenin bir defada indiği söylenebilir. Bundan dolayı 48 nci âyetinin Medine'de indiği rivâyeti [1] doğru görünmüyor. Çünkü bu âyet olmayınca sözün akışında boşluk, kopukluk olur.

Mekke'de, Hümeze Sûresinden sonra inmiş olup 50 âyettir. Abdullâh ibn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilir: *"Biz, Peyğamber* (s.a.v.) *ile beraber Mina'da bir mağarada idik. Kendisine Mürselât Sûresi indi. Kendisi sûreyi okuyor, ben de onun ağzından alıyor*(öğreniyor)*dum. Henüz ağzı sûreyi okumakla ıslak idi ki üzerimize bir yılan sıçradı. Peyğamber* (s.a.v.)*: 'Çabuk öldürün onu!' dedi. Yılan gitti* (deliğine girdi)*. Peyğamber* (s.a.v.)*: 'O sizin şerrinizden korundu, siz de onun şerrinden korundunuz' dedi"* [2].

Bu rivâyetten, sûrenin, Hicretten sonra, Peyğamber'in Vedâ haccında indiği mânâsı hatıra gelebilir. Fakat bu anlayış doğru değildir. Çünkü sûrenin üslûbu, Mekkî olduğunu kanıtlar. Ancak rivâyet doğru ise, sûrenin, Hicretten önce Hac günlerinde, Peyğamber'in, ashabiyle birlikte Minâ'da kayalıklar arasında oturduğu sırada indiği anlaşılır. Çünkü Hac, eskiden beri uygulanan bir ibâdet idi. Resmî sıralamada 77 nci, iniş sırasına göre 33 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًاۙ ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًاۙ ﴿٣﴾

---

1. Fethu'l-Kadîr: 5/355.
2. Buhârî, Tefsîr: 77, Sayd: 7, Bed'u'l-halk: 16; İbn Hanbel, Musned: 1/377; et-Tâc: 4/280; Fethu'l-Kadîr: 5/355.

فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًا ﴿٦﴾
اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere, 2- Esip savuranlara, 3- Yaydıkça yayanlara, 4- Ayırdıkça ayıranlara, 5- Öğüt bırakanlara; 6- Özür, yâhut uyarmak için. 7- (Bunlara andolsun) *Ki size va'dedilen mutlaka olacaktır!*

Tefsîr:

1-7 nci âyetlerde birtakım güçlere yemîn edilerek va'dedilen günün, yani kıyâmetin veya azâbın mutlaka vukubulacağı vurgulanıyor. *el-Mürselât, el-'âsıfat, en-nâşirât, el-fârikât, el-mulkiyât,* yemîn edilen varlıkların sıfatlarıdır. Büyüklüklerine dikkati çekmek için üzerine yemîn edilen bu varlıkların kendileri değil, sadece sıfatları zikredilmiştir.

Bunların melekler, rüzgârlar; hem melekler, hem rüzgârlar; Kur'ân âyetleri; insanın kalbine gelip onu Hakk'a yönelten düşünceler olduğuna dair rivâyetler vardır. Bunların melekler olduğunu söyleyenlere göre: Allah, meleklerle vahiy ve diğer buyruklarını gönderdiği için onlara *el-mürselât* (gönderilenler) demiştir. Rüzgâr gibi sür'atle Allah'ın buyruklarını yerine getirdikleri için onlara *el-'âsıfât* (esenler) demiştir. Gökte kanatlarını açtıkları ve yeryüzünde de şerîatleri yaydıkları, yâhut amel defterlerini yaydıkları için onlara *en-nâşirât* (yayanlar) demiştir. Hak ile bâtılı birbirinden ayırdıkları için de onlara *el-fârıkât* (ayıranlar) demiştir.

Bunların rüzgâr olduğunu söyleyenlere göre "اَللّٰهُ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ: *Rüzgârları gönderen Allah'tır*"[1] âyeti uyarınca gökte bulutları yaydığı için bunlara *el-mürselât,* "رِيحٌ عَاصِفٌ *Esen bir rüzgâr*"[2] âyeti uyarınca bunlara *el-'âsıfât,* "يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا: *Rüzgârları gönderir de bir bulut kaldırırlar*"[3] âyeti uyarınca bunlara *en-nâşirât* ve: "وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا: *Onu parça parça yapar*"[4] âyeti uyarınca bunlar bulutları parçalara ayırdığı için bunlara *el-fârikât* demiştir. *el-Mulkıyâti zikran* (öğüt bırakanlar) ise peyğamberlere vahiy getiren meleklerdir.

1. A'râf Sûresi: 57.
2. Yûnus Sûresi: 22.
3-4 Rûm Sûresi: 48.

İbn Cezzî'ye göre *el-mürselât,* ve *el-'âsıfât* rüzgârlardır. Çünkü bu sıfatlar, rüzgârların sıfatlarıdır. *en-Nâşirât* ve *el-fârikât* ise meleklerdir. Zira bu sıfatlar meleklere daha uygundur. Bunlardan sonra gelen *el-mulkıyâti zıkran* de meleklerdir. Bunların rüzgâr olduğunu kimse söylememiştir. Aynı cinsten olan iki şey fâ ile birbirine atfedilmiş; *ve'l-murselât, fe'l-âsıfât* denmiş; sonra aynı cinsten olmayan, vâv ile atfedilerek *ve'n-nâşirât* denmiş, *en-nâşirât* cinsinden olan diğer iki şey de yine fâ ile nâşirât'a atfedilmiştir [1].

Zemahşerî şöyle diyor: "Allah, emirleriyle birlikte gönderdiği birtakım meleklere yemîn etmiştir. Bu melekler, Allah'ın buyruğunu yerine getirmek için rüzgâr gibi esmiştir. Birtakım meleklere de yemîn etmiştir ki onlar vahiy indirirken havada kanatlarını açmışlar, yâhut yeryüzünde şerîatleri yaymışlar, yâhut getirdikleri vahiylerle küfür ve cehaletle ölü olan ruhları diriltmişler, hak ile batılı ayırmışlar; doğru yolda olanlara özür dileme (tevbe etme), batıl yolda olanlara da uyarı için peyğamberlere zikir bırakmışlardır. Yâhut Allah, gönderdiği azâb rüzgârlarına, gökte bulutları yayan ve parça parça ayıran rahmet rüzgârlarına; yahut ölü toprağı diriltip Allah'a şükredenle etmeyeni birbirinden ayıran yağmur bulutlarına yemîn etmiştir" [2].

Râzî (veya son cüzleri Râzî'ye atfedilen tefsîrin sâhibi), bunların melâike olduğu hakkındaki görüşleri izahtan sonra, rüzgârlar olduğu hakkındaki görüşleri de şöyle izâh ediyor:

"İkinci kavle göre bu beş kelime ile kasdedilen, rüzgârlardır. Allah, gönderdiği, at yelesi gibi birbiri ardınca olan azâb rüzgârlarına yemîn etmiştir. "يُرْسِلُ ٱلرِّيَاحَ: *Rüzgârları gönderir"* [3], " وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَاحَ : *Rüzgârları gönderdik"* [4] buyurduğu üzre rüzgârları gönderdiğini bildirmiştir. Bu rüzgârlar büyür, fırtına olur. Yine gönderdiği, gökte bulutları yayan rahmet rüzgârlarına yemîn etmiştir. Nitekim " وَ هُوَ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِ : *Rahmetinin önünden rüzgârları müjde olarak gönderir"* [5], " ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِى ٱلسَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ : *Allah'tır ki rüzgârları gönderir, bir bulut kaldırırlar, onu gökte dilediği gibi yayar"* [6] buyurmuştur. *"Birbiri ardınca gönderilenlere, esip savuranlara"* âyetleriyle rüzgârların bu vasıflarına işâret edilmiştir. Rüzgârlar, bitkilerin, ekinlerin ve ağaçların yetişmesine, yayılmasına da yardım eder. Çünkü "وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَاحَ لَوَاقِحَ: *Rüzgârları aşılayıcılar olarak gönderdik"* [7] buyurulduğu üzre rüzgârlar, döllendirme yapmak suretiyle

1. et-Teshîl: 4/170.
2. Keşşâf: 4/202.
3. Rûm Sûresi: 48.
4. Hicr Sûresi: 22.
5. A'râf Sûresi: 57.
6. Rûm Sûresi: 48.
7. Hicr Sûresi: 22.

bitkilerin nâşiri (üreticisi, yayıcısı) olur. (İşte *"Yaydıkça yayanlara"* âyeti ile rüzgârların bu vasfına işâret edilmiştir). Kezâ: "وَ أَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ : *Âd kavmine gelince onlar da uğultulu, azgın bir rüzgâr ile helâk edildiler"* [1] buyurulduğu üzere rüzgârlar zâlim kavimleri helâk ederek Allah'ın dostlarıyle düşmanlarını birbirinden ayırırlar. (İşte *"Ayırdıkça ayıranlara"* âyeti ile rüzgârların bu vasıflarına işâret edilmiştir). Akıllı insan, kaleleri yerinden söken; kayaları, dağları deviren rüzgârların estiğini görünce Allah'ı anmaya sarılır, O'nun yardımına sığınır. Böylece rüzgârlar onun kalbine zikir (öğüt), iman ve kulluk bırakmış olurlar. (İşte *"Öğüt bırakanlar: Özür, ya da uyarmak için"* âyetleriyle rüzgârların bu vasfına işâret edilmiştir).

Bazılarına göre de bu beş kelime ile kasdedilenler aynı cins varlıklar değildir. İlk üçü rüzgârlardır: " وَ اَلْمُرْسَلاَتِ عُرْفًا " mu'tad olan normal rüzgârlardır. "فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا" şiddetli rüzgârlardır. "وَ اَلنَّاشِرَاتِ نَشْرًا" bulutları yayan rüzgârlardır. "فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا " ile "فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا" ise meleklerdir. Meleklerle rüzgârların birlikte anılmasındaki hikmet ise letâfettir. Letâfet ve sür'atlerinden dolayı melekler de rüzgâra benzerler. Başka bir görüşe göre bunların ilk ikisi rüzgâr, diğer üçü meleklerdir. İlk ikisi melâike, diğer üçü Kur'ân âyetleri de olabilir" [2].

Görüldüğü üzre âyetlerde üzerine yemîn edilen güçleri, müfessirlerden kimi melâike, kimi rüzgâr, kimi Kur'ân âyetleri, kimi peyğamberler, kimi dünyâ ile meşgul insanın kalbini Hakk'a yönelten düşünceler olduğunu söylemişlerdir. Fakat bunların ne olduğu hakkında bir kesinlik yoktur. Taberî de bunların, meleklerin de, rüzgârların da sıfatı olabileceğini, hangisinin sıfatı olduğuna dair bir kesinlik bulunmadığını söylüyor ve *el-mulkiyâti ẑikran* (öğüt bırakanlar) üzerinde sadece iki görüş olduğunu zikrediyor: Birine göre bunlar melekler, diğerine göre Kur'ân âyetleridir. Bunlara rüzgâr diyen olmamıştır [3].

Muhakkak olan, bunların, Allah'ın buyruğuyla kâinâtta büyük işler yapan kuvvetler olduğudur. *Sâffât, Ẑariyât* ve *Nâzi'ât* sûrelerinde de böyle güçlere yemîn edilmektedir.

فَإِذَا ٱلنُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾ وَإِذَا ٱلسَّمَآءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا ٱلْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا ٱلرُّسُلُ أُقِّتَتْ ﴿١١﴾ لِأَىِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ ﴿١٢﴾ لِيَوْمِ ٱلْفَصْلِ ﴿١٣﴾

1. Hâkka Sûresi: 6.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/264-267 özetle alınmıştır.
3. Câmi'u'l-bevân: 29/229-232.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٥﴾

8- Yıldızlar silindiği zaman, 9- Gök yarıldığı zaman, 10- Dağlar ufalanıp savrulduğu zaman, 11- Elçilere vakit belirlendiği zaman: 12- Ertelendikleri gün için; 13- Yâni hüküm günü için. 14- Hüküm gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin? 15- Yalanlayanların vay hâline o gün!

Tefsîr:

8-10: *Tams:* Silmek, batırmak anlamlarına gelir. "رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ: *Rabbimiz onların mallarını sil*"[1] âyetinde tams, malı yok etmek anlamınadır. Buna göre "فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ" yıldızlar yok edildiği zaman demektir. "وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ: *Yıldızlar dağıldığı zaman*"[2], "وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ: *Yıldızlar kararıp döküldüğü zaman*"[3] âyetleri de kıyâmette yıldızların dağılıp ortadan kaldırılacağını bildirmektedir. Bütün yıldızlar mı ortadan kaldırılacaktır, yoksa bazı yıldızlar mı dağılıp yok olacaktır bunu Allah bilir. 8 nci âyette *"yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman"* anlamı da muhtemel olmakla beraber birinci anlam daha kuvvetlidir. 10 ncu âyet de bu anlamı destekler. Çünkü o da dağların nesfedileceğini yani öğütülüp savrulan toz haline getirileceğini ifâde eder. "وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا: *Dağlar, dağılan kum yığınları olur*"[4], "وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا: *Sana dağlardan soruyorlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracaktır*"[5] âyetleri, kıyâmet olayında dağların kum gibi dağılacağını, Arzın dümdüz olacağını, engebe kalmayacağını bildirmektedir. 9 ncu âyet de göğün yarılacağını ifâde ediyor. "إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ: *Gök yarıldığı zaman*"[6], "وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا : *O gün gök beyaz bulutlarla parçalanır ve melekler bölük bölük indirilir*"[7] âyetleri de göğün yarılacağını, çatlayacağını bildirmektedir.

1. Yûnus Sûresi: 88.
2. İnfitâr Sûresi: 2.
3. Şems Sûresi: 2.
4. Müzzemmil Sûresi: 14.
5. Tâhâ Sûresi: 105.
6. İnşikak Sûresi: 1.
7. Furkan Sûresi: 25.

Demek ki kıyâmet olayı, uzayı dolduran yıldızların düzeninde bir bozukluk meydana getirecek, gök yapısı çatlayacak, yıldızlar dağılacak, âyetlerin ifâdesine göre Dünyâ tamamen yok olmayacak ama üzerindeki dağlar pamuk gibi atılacak, savrulacak, dere tepe kalmayacak, her taraf dümdüz olacak, canlar bedenlere sokulup kabirlerden veya bulundukları yerden kaldırılacak ve yargıcı Cenâbı Hak olan yüce Dîvâna sevk edilecek, herkes orada Dünyâ yaşamında yapmış olduğu işlerin hesabını verecek. Dünyâ tamamen yok olmayacak dedik. Çünkü Kehf Sûresinin 47. âyetinde Yüce Allah: *"O gün dağları yürütür; yeri al açık görürsün..."* buyurmaktadır. Tâhâ Sûresinin 105 nci âyeti de Allah'ın, dağları ufalayıp savuracağını, Arzı dümdüz, al açık bırakacağını bildirmektedir. Bu ve benzeri âyetlerden, Arzın tamamen yok olmayacağı, ancak şeklinin değişeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca 'Âdiyât Sûresinin *"Kabirlerde olanlar dışarı atıldığı zaman"* meâlindeki 9 ncu âyeti, Yâsîn Sûresinin: *"Sûr'a üflendi, hemen onlar kabirlerden kalkıp Rablerine koşarlar. 'Vah bize, derler, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı? İşte Rahmân'ın va'dettiği şey budur. Elçiler doğru söylemişler'."* meâlindeki 51-52 nci âyetleri ve kıyâmetin mutlaka vukubulacağını kanıtlamak üzre ölü toprağın, dökülen su ile canlandırılması anlatıldıktan sonra: "كَذٰلِكَ اَلْخُرُوجُ: *İşte kabirlerden çıkış da böyledir"* [1] ifâdesinin tekrarlanması, Âhiretteki yüce divânı anlatan Zümer Sûresinin: *"Arz, Rabbinin nûru ile parladı. Kitâp ortaya kondu, peyğamberler ve şâhidler getirildi ve aralarında adâletle hükmedildi"* meâlindeki 69 ncu âyeti haşrin şu Dünyâda olacağını gösterir. Demek ki kıyâmette Arz tamamen yok olmayacak, ancak biçimi ve şartları değişecektir. Gerçeği Allah bilir.

11-13 ncü âyetlerde peyğamberlere, ertelendikleri günün belirleneceği bildirilmektedir. Bunda iki mânâ muhtemeldir: Birine göre peyğamberleri yalanlayanların başlarına gelecek azâb gününün belirlenmesidir ki bu, peyğamberlerin kendi hayâtlarında olmuştur. Âyetlerde, özellikle Peyğamber(s.a.v.)e, kendisini yalanlayanlara karşı zafere ulaşacağı günün, dehşeti anlatılmaktadır ki *"O gün yalanlayanların vay haline!"* âyeti, müşrikelrin başlarına gelecek felâket gününün vehâmetini vurgulamaktadır. Peyğamberlere va'dedilen bu zafer günü ertelenmiştir ama bir gün gelecektir. İşte o günün vakti belirlendiği zaman, yani o gün gelip çattığı zaman yalanlayıcıların hali yamandır! Bugün bir hesaplaşma, haklının ve haksızın belli olacağı gündür. Kanâatimize göre *"Öncekileri helâk etmedik mi? Sonuncuları onların ardına takarız. Suçlulara böyle yaparız. Yalanlayanların vay haline o gün!"* meâlindeki müteâkib âyetler bu mânâyı güçlendirir.

1. Kaf Sûresi: 11, Zuhruf Sûresi: 11, Rûm Sûresi: 19.

İkinci ihtimale göre bugün, dünyâda kâfirlerin başlarına gelecek azâb günü değil, kıyâmet günüdür. Peyğamberlere, ertelendikleri fasıl (karar) günü için vakit belirlenecektir. *"Her ümmetten bir şâhid seni de bunlara şâhit getirdiğimiz zaman* (halleri) *nice olur?"*[1], *"Yer, Rabbinin nûru ile parladı, kitâp ortaya kondu, peyğamberler ve şâhitler getirildi ve aralarında adâletle hükmedildi. Onlara asla zulm edilmez"*[2] âyetlerinin bildirdiği üzre her peyğamber kendi ümmetine şâhidlik edecek; onların, Hakk'ın da'vetini kabul edip etmediklerine, Tanrı'nın buyruğuna uyup uymadıklarına tanıklık edecektir. İşte 11-13 ncü âyetlerde de peyğamberlere, tanıklık edecekleri vaktin bildirileceği anlatılıyor. Peyğamberlerin şâhitlikleri fasıl gününe yani Yüce Divânın kurulacağı güne ertelenmiştir. İşte kıyâmet günü o Divân kurulur ve peyğamberlere, şâhitlik edecekleri günün geldiği bildirilir, onlar ümmetleri hakkında şahitliğe çağırılırlar.

14-15: Peyğamber şâhidlerin çağırıldığı Yüce Dîvân'ın kurulduğuna işâret edilince o Dîvân'ın heybeti ve o hesâbın çetinliği vurgulanmak üzere: *"Fasıl günü, yani haklı ve haksızın belli olacağı, doğru hüküm ve kararın verileceği gün nedir bilir misin? O gün, yalancılara veyldir! Yani o gün yalanlayıcıların hâli yamandır!"* buyuruluyor.

Veyl: Bir felâket olunca durumun fecâatini belirtmek için söylenen Türkçede yazık, vay haline, sözleriyle ifâde ettiğimiz bir kelimedir. Uçuruma yuvarlanmak, helâke, ziyâna uğramak anlamı yanında birine azâb temennî etmek için de kullanılır. Âyette *"Yalanlayıcılara veyl olsun!"* buyurulmakla, hem onların durumlarının fecâati, hem de belâya lâyik oldukları, cezâyı hak ettikleri vurgulanmış oluyor. Biz bunu *"Yalanlayanların vay haline o gün!"* şeklinde Türkçeye çevirdik.

Bu âyet, sûrede on defa tekrar edilmiştir. Her defasında da izlediği âyetlerle ilgili bir anlam verir. Meselâ birincide fasıl gününü, ikincide suçlulara yapılacak azâbı, üçüncüde Allah'ın, ölenleri diriltmeğe kadir olduğunu, dördüncüde üzerindeki dirileri ve ölüleri bağrına basan Arz üzerinde yüksek dağlar yaratıp sular fışkırtan Allah'ın nimet ve iyiliklerini; beşinci, altıncı ve yedincide korkunç cehennem azâbını ve âhiret hesâbını inkâr edenlere veyl temennî edilir. Sekizincide cennet nimetlerine erenlerin saâdetine işâretten sonra bunları yalanlayanların, dokuzuncuda ömürlerini sadece yeyip içmekle geçirip suç işleyenlerin, onuncuda Allah'a ibâdet etmeyenlerin hallerinin pek yaman olacağı vurgulanır.

1. Nisâ' Sûresi: 41.
2. Zümer Sûresi: 69.

اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرِينَ ﴿١٧﴾ كَذٰلِكَ
نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٩﴾ اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَٓاءٍ
مَهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا
فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٤﴾ اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ
كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ اَحْيَٓاءً وَاَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ
مَٓاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾

16- Öncekileri helâk etmedik mi? 17- Sonra geridekileri de onların arkalarına takarız. 18- Suçlulara böyle yaparız. 19- Yalanlayanların vay hâline o gün! 20- Sizi âdi bir sudan yaratmadık mı? 21- Onu sağlam bir karar yerine koyduk, 22- Belli bir süreye kadar. 23- Biçimlendirdik, ne güzel biçimlendireniz biz! 24- Yalanlayanların vay hâline o gün! 25-Arzı toplanma yeri yapmadık mı? 26- Diriler ve ölüler için? 27- Orada yüksek dağlar meydana getirmedik mi? Ve size tatlı su içirmedik mi? 28- Yalanlayanların vay hâline o gün!

Tefsîr:

Bu âyetlerde dinleyenlerin bildikleri ve kabul ettikleri esaslar, olumsuz sorularla hatırlatılarak Allah'ın, insanları yeniden diriltmeğe kadir olduğu anlatılıyor.

16-19: Allah, buyruğunu tutmayan önceki milletleri helâk etmedi mi? Allah suçluları böyle cezâlandırmaz mı? Demek ki dinleyenler, önceki milletlerin, Allah'a isyan etmeleri yüzünden helâk edildiklerini bilmektedirler. Onlara bildikleri şeyler hatırlatılarak, peyğambere karşı gelen, onun getirdiklerini yalanlayanların helâk edilecekleri vurgulanıyor. Bu ifâdeler gösteriyor ki 11-13 ncü âyetlerde peyğamberlere va'dedilen şeyin ertelendiği zaman ile kasıt, Hz. Peyğamber'i yalanlayan müşriklerin uğrayacakları azâb günüdür.

O gün hüküm günüdür. Çünkü o gün Peyğamber'in haber verdiği doğru çıkacak, suçlular cezalandırılacak, Peyğamber zafere ulaşacaktır. Sûrenin başında birtakım olağanüstü güçlere ve olağanüstü olayların geçeceği zamanlara yemîn edilerek Peyğamberlere söz verilen hüküm gününün geleceği ve suçluların mutlaka cezalandırılacağı vurgulanmıştır. Henüz dünyâdayız. Suçlular cezalandırılmış, hak yerini bulmuştur. Sonra Allah, nankörlük eden insanlara nimetlerini hatırlatmaktadır:

20-24: Allah insanı âdi bir sudan (bir meniden) yaratıp onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere koymadı mı? Ana rahminde onu istediği gibi biçimlendirmedi mi? Dinleyicilerin bilip kabul ettikleri bu olay da böyle olumsuz soru ile hatırlatıldıktan sonra nankör yalanlayıcıların, o hesaplaşma günü hallerinin yaman olacağı vurgulanıyor. Nimet ne kadar çok olursa, ona karşı nankörlüğün cezâsı da o derece ağır olur. Bundan dolayı Allah'ın insana çeşitli nimetleri, lûtufları sayıldıktan sonra bunlara karşı nankörlük edenlerin perişan olacakları belirtiliyor.

25-28 İnsanı önce alınan gıdalardan, babasının belinde tohum (sperm) olarak yaratan, sonra onu ana rahminde sağlam bir yerde biçimlendirip işitici, görücü, düşünücü ve iş yapıcı mükemmel bir varlık yapan Allah, daha sonra onu şu dünyâya çıkarıp yeryüzünde barındırmadı mı? Yeryüzünü, onu ve üstündeki bütün canlıları ve ölüleri bağrına basan bir ana kucağı gibi yapmadı mı? *Kift* ve *kifât:* toplamak, kendine çekmek, kucaklamak demektir. Üzerinde yaşadıkları şu dünyâ, insanları: Dirileri ve ölüleri bir ana kucağı gibi bağrına basmaktadır. Eğer Arz, çekim kuvvetiyle üstündekileri kendine çekmese, üzerinde bulunan her şey, diriler de, ölüler de savrulur. Ama Arz, çekim kuvvetiyle üstünde bulunanları kendine çekmekte, dirileri toprağın üstünde, ölüleri de altında taşımaktadır. Canlı yaratıklar, Arzın üstünde toplanırlar. Ayrıca kıyametteki Yüce Dîvân toplantısı da yine bu Arz üzerinde olacaktır ki *"Arzın toplantı yeri yapılması"* ifadesinde bu noktaya da işâret vardır.

Allah Yeryüzünde yüksek dağları yaratmadı mı? İnsanları tatlı sularla sulamadı mı? Dinleyenlerin zihninde bu olumsuz soruların cevabı hep olumludur (yani evettir). Çünkü dinleyiciler, bu işlerin Allah tarafından yapıldığını kabul etmektedirler. Bu sorularla Allah'ın kudretine dikkat çekildikten ve zihin, O'nun herşeyi yapabileceğini kabul eder duruma getirildikten sonra hesaplaşma günü olan bozgun günü veya âhireti yalanlayanların hallerinin yaman olacağı vurgulanıyor.

Dinleyenlerin yani Kur'ân'ın ilk muhâtabı olan müşrik Arapların, bu sayılan şeyleri Allah'ın yaptığına inandıkları, başka âyetlerde de açıklanmaktadır ki biz tefsîrimizde yeri geldikçe bunlara işâret etmekteyiz. Meselâ:

"Âd ve Semûd'u da helâk ettik. Bu, oturdukları yerlerden size belli

olmaktadır. Şeytan onlara, yaptıkları işleri süsleyip onları yoldan çıkardı. Halbuki bakıp ibret alabilirlerdi (ama almadılar)"[1].

"Lût da gönderilen elçilerdendi. Onu ve âilesini kurtardık. Yalnız azâbda kalacaklar arasında bulunan ihtiyâr bir kadın hâriç. Sonra ötekileri kırdık geçirdik. Siz onların yanlarından geçip gidiyorsunuz: Sabahleyin ve geceleyin. Düşünmüyor musunuz?"[2].

"Andolsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette derler ki: 'Onları çok üstün, çok bilen Allah yarattı! O ki yeri sizin için beşik kıldı ve doğru gitmeniz için yeryüzünde size yollar yaptı. O ki gökten bir ölçüye göre su indirdi de, onunla ölü bir ülkeyi canlandırdık. İşte siz de böyle canlandırılıp çıkarılacaksınız. O ki bütün çiftleri yarattı ve size, bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etti"[3] âyetleri, Arapların, Allah'ın eski milletleri, isyanları yüzünden helâk ettiğine, gökleri ve yeri yarattığına, Arzı insanlara karargâh yaptığına, yağmuru yağdırıp ölü toprağı canlandırdığına, bütün çiftleri yarattığına inandıklarını gösterir.

Bu âyetler, bildikleri hipotezlerden yürüyerek dinleyenleri asıl önemli bir meseleye inandırma metodunu göstermektedir. Kur'ân'ın metodu, iknâ metodudur: *"Tâ ki helâk olan kanıtla helâk olsun, yaşayan da kanıtla yaşasın"*[4].

اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَۚ ﴿٢٩﴾ اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى ظِلٍّ ذ۪ي ثَلٰثِ شُعَبٍۙ
﴿٣٠﴾ لَا ظَل۪يلٍ وَلَا يُغْن۪ي مِنَ اللَّهَبِۜ ﴿٣١﴾ اِنَّهَا تَرْم۪ي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِۚ ﴿٣٢﴾
كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌۜ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٣٤﴾ هٰذَا يَوْمُ لَا
يَنْطِقُونَۙ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ
﴿٣٧﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِۚ جَمَعْنَاكُمْ وَالْاَوَّل۪ينَ ﴿٣٨﴾ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ
فَك۪يدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٤٠﴾

1. 'Ankebût Sûresi: 38. 2. Sâffât Sûresi: 133-138. 3. Zuhruf Sûresi: 9-12. 4. Enfâl Sûresi: 42.

29- "Haydi yalanlamakta olduğunuz şeye gidin!" 30- "Üç dallı bir gölgeye gidin!" 31- "Ki ne gölgelendirir, ne de alevden korur." 32- "O, kütük gibi kıvılcım(lar) *saçar". 32- "*(Saçtığı) *Kıvılcım, sanki sarı bir halattır". 33- Yalanlayanların vay hâline o gün! 34- Bu, konuşamayacakları gündür. 35- Kendilerine izin de verilmez ki özür dilesinler. 36- Yalanlayanların vay haline o gün! 37- İşte bu, fasıl günüdür. Sizi ve önce gelenleri bir araya topladık. 38- Eğer* (kurtulmak için) *bir hileniz varsa bana hile yapın* (da beni atlatın). *40- Yalanlayanların vay hâline o gün!*

Tefsîr:

29-40 ncı âyetlerde âhireti inkâr edenlere, yalan saydıkları için çarpılacakları âhiret azâbının korkunçluğu tasvir ediliyor. Bir önceki âyette kıyâmet gününde yalanlayaların hallerinin yaman olacağı vurgulanmıştı. İşte şimdi o günün içindeyiz ve o yalanlayıcıların hallerini görmekteyiz. Onlara: *"Yalanladığınız şeye gidiniz, üç dallı bir gölgenin içine giriniz!"* deniliyor. Ama bu gölge öyle serinlik veren bir gölge değil, çatal çatal dikilen cehennem alevlerinin gölgesidr. Nasıl gölgeyi ağacın dalları yaparsa, buradaki gölgeyi de cehennem alevinin üç dalı yapmaktadır. Öyle alevler ki *kasr* gibi kıvılcımlar atar.

Kasr: İki anlama gelebilir: Birincisi saray, ikincisi kalın odun, kütük, odun demeti. Âyette cehennemin, büyük saray gibi, yahut kütük gibi kıvılcım saçtığı belirtilmektedir. İkinci mânâ siyaka daha uygun düşmektedir. İbn 'Abbâs'ın: "Kasır, kışlık için biriktirdiğimiz üç arşın yada daha fazla uzunluktaki odundur" dediği rivâyet edilir [1].

"جمَالتٌ": Cumhûr'un, cîm'in kesriyle cimâle'nin cem'i olarak cimâlât okuduğu bu kelimeyi, Hamza, Kisâ'î ve Hafs " جَمل "in çoğulu olarak " جَمَالتٌ : cemâlet"; İbn Cübeyr, Katâde ve Ebû Recâ' cim'in zammiyle: " جُمٰلٰت : cumâlât" şeklinde okumuşlardır ki bu da, halat anlamındaki "جمل" cumel'in çoğuludur. Birinci okuyuşa göre "cimâle" veya *"cimâlât"* develer veya büyük bakır parçaları; cîm'in zammiyle *"cumâlât"* ise gemi halatları demektir. *Sufr* da siyâha çalan anlamınadır [2]. Âyette cehennemin, kütük gibi kocaman, gemi halatı gibi de uzun kıvılcım attığı buyurulmaktadır.

Râzî, bu üç dallı gölgenin, tasavvufî bir ifâde ile insanın sağından çıkan

1. Câmi'u'l-beyân: 29/240.
2. et-Teshîl: 4/171-172; Fethu'l-Kadîr: 5/359; Câmi'u'l-beyân: 29/239-241; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/461.

gazab, solundan çıkan şehvet, dimağından çıkan şeytânî kuvvet olabileceğini ileri sürer[1] ki bunun hiçbir bilimsel kaynağı yoktur. Hamdi Yazır da Ebû Hayyân'a dayanarak bu üç dallı gölgenin, hırıstiyanlıktaki teslîs inancının sembolü olduğunu söylüyor[2] ki bunun da tutarlı bir yanı yoktur. Çünkü bu âyetler, hırıstiyanlarla ilgili değil, âhireti yalanlayan müşriklerle ilgilidir. Sûre Mekke'de inmiştir. Mekke'de inen sûrelerde Kitâp ehlinden övgü ile söz edilir. Aynı görüşe et-Teshîl'de de yer verilmiştir[3].

Cehennem alevleri ve onun üç dallı odun ve halatlar gibi koca koca, uzun uzun kıvılcımlar atan gölgeleri arasında bulunan suçlulara: *"İşte bu, sizi ve sizden öncekileri topladığımız Fasıl* (haklının ve haksızın belli edileceği karar) *günüdür. Şimdi sizi bu cezâdan kurtaracak bir hileniz, çareniz varsa bana karşı kullanın da bundan kurtulun!"* denilir. Ve söz arasında cehennemin üç dallı gölgesiyle mütenâsib olarak üç kez yalanlayanların hallerinin yaman olacağı vurgulanır.

Cehennem azâbını ve oradaki suçluların durumunu tasvir eden bu tür âyetlerin asıl amacı, dünyâda kötülük yapan insanları, korku faktörü ile iyiliğe yöneltmektir. Kuşkusuz âhiret azâbı vardır ama onun mâhiyetini kavrayamayız. Onun için o azâb, insanların alışageldikleri dünyâ azâbına benzer biçimde anlatılmıştır. İsim benzer ama gerçeği (mâhiyeti) ayrıdır. Başka türlü insan ile Allah arasında iletişim olmazdı.

35-36 ncı âyetlerde cehenneme gidenlerin konuşamayacakları ve onların özür dilemelerine de izin verilmeyeceği belirtiliyor. Halbuki: *"Sonra siz, kıyâmet gününde, Rabbinizin huzurunda dâvâlaşacaksınız"*[4], *"Sonra onların: 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar değildik' demelerinden başka çareleri kalmadığı gün"*[5], *"Ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler"*[6], *"Derilerine: 'Niçin aleyhimize tanıklık ettiniz?' derler"*[7] âyetlerinde suçluların, Allah'ın huzurunda konuşacakları, şirk ve küfürlerini inkâra kalkışacakları, fakat Allah'tan hiçbir şeyi gizleyemeyecekleri; Müddessir Sûresinin 39-47 nci âyetlerinde cehenneme gidenlerin, cennetliklere suçlarını itiraf edecekleri; namaz kılmadıkları, sadaka vermedikleri, boş söz ve işlerle vakit geçirdikleri için o cezâya çarpıldıklarını söyleyecekleri; Zümer Sûresinin 71 nci âyetinde yine onların, kendilerini azarlayan cehennem muhafızlarına, peyğamberleri dinlemedikleri için o cezâyı hak ettiklerini söyleyecekleri; A'râf Sûresinin 44-50 nci âyetlerinde cennet halkının cehennem halkına itaplı hitâpları, cehennem

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 30/275.
2. Hak Dini: 7/5523-5524.
3. et-Teshîl: 4/171.
4. Zümer Sûresi: 31.
5. En'âm Sûresi: 23.
6. Nisâ' Sûresi: 42.
7. Fussilet Sûresi: 21.

halkının da cennet halkından, cennetin nimetlerinden ve suyundan biraz da kendilerine dökmelerini isteyecekleri; Mü'minûn Sûresinin 106-107 nci âyetlerinde de suçluların, suçlarını Allah'a itiraf ile, kendilerini cehennemden çıkarıp dünyâya döndürmesini O'ndan niyaz edecekleri; Şuarâ Sûresinin 96-102 nci ve Secde Sûresinin 12 nci âyetlerinde de boyunları öne eğilmiş suçluların Allah'tan, dünyâya dönmeyi isteyecekleri anlatılmaktadır.

Cehennemdekilerin konuşamayacaklarını ve özür dilemelerine fırsat verilmeyeceğini söyleyen 35-36 ncı âyetlerle, yine cehennem sahnelerini anlatan biraz önce muhtevâlarına işâret ettiğimiz âyetler arasında bir çelişki var gibi görünürse de gerçekte bir çelişki yoktur. Bu âyetler, cehennemdeki çeşitli durumları sergilemektedir. Suçluların konuşamayacaklarını ifâde eden âyetler, Yüce Dîvân sahnesini anlatmaktadır. Orada Allah'ın huzûrunda hesap veren cân, o hâkimler hâkiminin önünde korkudan konuşamaz. " لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ " âyetinin bildirdiği üzre o Huzûr'da O'nun izni olmadan kimse öz söyleyemez. Bu tür âyetler, Yüce Divânın hâkimi olan Allah'ın heybetini anlatmaktadır. Ama suçluların geri dönmeyi isteyeceklerini, Cennet halkından yardım dileyeceklerini bildiren âyetler, mahkemenin kararı sonunda suçluların varacakları azâbın dehşetini tasvir için orada cehennem ehlinin çeşitli yalvarı ve feryatlarını anlatmaktadır. Hulâsa konuşamama durumu, muhakeme ânında, feryat ve yalvarma durumu karardan sonra olacaktır. Gerçeği Allah bilir.

Belki de Cehennemlikler, ilk anda suçlarını inkâra kalkışacaklar ama, işledikleri suçların izlerini ruhlarında açıkça görünce dilleri tutulacak, söyleyecek söz bulamayacaklardır. Suçlarını kendilerinin itirâfına hacet yoktur. Çünkü elleri, ayakları, derileri ne yapmışlarsa hepsini söyleyecek, yaptıklarının izleri uzuvlarında görünecektir: *"O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları yaptıklarına tanıklık eder"* [1], *"Allah'ın düşmanları ateşe sürüldükleri gün toplanıp bir araya getirilirler. Nihâyet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları hakkında aleyhlerine tanıklık eder"* [2].

Görüldüğü gibi bu âyetler, cehenneme atılmak üzre olan suçluların korku halini tasvir etmektedir. Onlar o durumda artık korkudan ve üzüntüden ağızları açılacak, söz söyleyecek durumda değillerdir. Halleri o kadar perişandır. Kendilerine cehenneme girmeleri emredilince itiraza mecal bulamazlar ve çaresiz bu emre itâat edip cehenneme girerler. Bu âyetler, tasvîr üslûbuyla cehennemin korkunçluğunu ve cehennem halkının halinin perişanlığını anlatmaktadır. Amaç, cehennemden korkutmak suretiyle insanları doğru yola sevk etmektir.

1. Yâsîn Sûresi: 65. 2. Fussilet Sûresi: 19-20.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا
وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

41- Korunanlar ise gölgeler altında, çeşme başlarındadırlar. 42- Gönüllerinin çektiği meyvalar içindedirler: 43- "Yaptıklarınıza karşılık âfiyetle yeyin, için!" 44- "Biz, güzel davrananları böyle ödüllendiririz." 45- Yalanlayanların vay haline o gün!

Tefsîr:

41-45: Cenabı Hak, önceki âyetlerde inanmayanların, âhiretteki durumunu tasvir ettikten sonra Kur'ân'daki âdeti vechiyle şimdi de inanan, şirkten ve günâhlardan korunanların âhiretteki durumlarını kısa çizgilerle tasvir etmektedir. Önceki âyetlerde cehennemlikler için üç türlü azâb sayılmıştı: Onlar, kütük gibi kocaman, halat gibi uzun kıvılcımlar atan, serinlik vermeyen üç dallı bir gölgeye götürülmüşlerdi. Onların karşıtı olan korunanlar için de üç nimet sayılmaktadır: Onlar da pınar başlarında, gölgeler altında, gönüllerinin çektiği meyvalar arasındadırlar. Allah onlara, dünyâda yaptıklarına karşılık, şimdi burada âfiyetle yeyip içmelerini, kendisinin iyileri böyle ödüllendireceğini buyurmaktadır. Onların imrenilecek durumuna bir göz atıldıktan sonra: *"Yalanlayanların vay hâline o gün!"* âyetiyle inanmayanların sonlarının fecâati belirtiliyor ki bu nimetler karşısında o azâbın fecâat ve vehameti daha iyi anlaşılsın.

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ
﴿٤٧﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾
فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

46- "Yeyin, azıcık sefâ sürün, siz suçlularsınız!" 47- Yalanlayanların vay hâline o gün! 48- Onlara "Rükû' edin" dendiği zaman rükû' etmezler. 49- Yalanlayanların vay haline o gün! 50- Onlar bun(a inanmadık)*dan sonra hangi söze inanacaklar?*

Tefsîr:

46-50: Âhiretin iki tablosu —nimet ve azâb sahneleri— gösterildikten sonra şimdi söz tekrar dünyâda yaşayan inkârcı insanlara yöneltiliyor: Ey âhireti kabul etmeyen, Allah'a ortaklar koşan insanlar, şimdilik siz yeyin, için, biraz yaşayın, eğlenin. Siz suç işliyorsunuz. Bu hayatınız böyle fazla sürmez. Âhiret günü yalanlayanların hali yaman olacaktır, buyuruluyor. Evet Allah için eğilmeyen, Allah'ın yanında başka tanrılara tapan insanların sonu perişan olacaktır. Bu Kur'ân hiç kuşkusuz Tanrı elçisi Meleğin vahyidir. Bunun söylediği doğrudur. Bu insanlar, buna inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?

Sûre, birtakım güçlere yemîn edilerek âhiretin ve kâfirlere söylenen azâbın mutlaka vukubulacağını vurgulamakla başlamıştı. Daha sonra çeşitli kanıtlarla Allah'ın, ölüleri diriltmeğe kadir olduğu anlatıldı. Âhirete geçilerek orada müşriklerin azâb, mü'minlerin de nimet sahneleri gösterildi ve tekrar dünyâya dönüldü, âhiretin mutlaka vukubulacağı vurgulanarak sûre bitirildi. Böylece birçok sûrede görüldüğü gibi sûrenin sonunda, başındaki konuya dönülmüş oldu. Bu sûretle bütün sûre aynı konuyu izah eden bir bütünlük kazandı. Aradaki diziler, asıl konunun açıklayıcısı durumuna geçti.

Keşşâf'taki bir kîle göre 48 nci âyet, Peyğamber(s.a.v.)in, namaz kılmalarını emrettiği Ŝakîf kabilesinin: "Biz eğilmeyiz, eğilmeyi kendimize utanç sayarız" demeleri üzerine inmiştir [1].

Oysa bu âyetler, önceki âyetlerin devamıdır ve onlardan ayrı indiği düşünülemez. Âyetin Medine devrinde indiğini söyleyen bu tür rivâyetlerin aslı yoktur. Ayrıca bu âyetlerin, cehennemliklere hitâb olduğu da söylenmektedir. Âhirette mü'minlerin nimet tablosu gösterildikten sonra yalanlayanların hallerinin yaman olacağı vurgulanıyor ve sonra da onların azâba çarpılmalarının nedeni açıklanıyor: Onlara Allah için eğilin, dendiği zaman eğilmez, âhirete inanmaz, namaza önem vermez, Kur'ân'ın haber verdiklerini kabul etmezlerdi. İşte bu yüzden cehennem azâbına çarpıldılar. Kur'ân'dan daha doğru bir söz mü var? Bunlar Kur'ân'a inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?

"Onlara rükû' edin, dendiği zaman rükû' etmezler" âyetinden, Arapların

1. Keşşâf: 4/205; Fethu'l-Kadîr: 5/361.

hiç namaz kılmadıkları anlaşılmamalıdır. Çünkü Enfâl Sûresinin 35 nci, Mâ'ûn Sûresinin 4-5 nci âyetlerinden, Araplarda namaz ibâdetinin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak onlar namaza önem vermezler, sürekli değil, âdet kabilinden zaman zaman kılarlardı. Bu namazlarında secde muhakkak vardı ama belki rükû' olmayabilir. Bundan dolayı *"Rükû' etmezler"* deniyor. Bu konuda daha önce açıklama yaptığımız gibi, A'lâ Sûresinde de izâhât vereceğiz.

Mürselât Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Hüküm günü (inanmayanların başına gelecek azâb veya öldükten sonra dirilme günü), mutlaka vukubulacaktır. Nasıl önceki peyğamberlerin da'vetlerini engelleyenler helâk edilmişlerse, Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vetini engellemeğe çalışanlar da helâk edileceklerdir. Çünkü suçlulara uygulanan İlâhî yasa budur: *"Suçlulara böyle yaparız"* (18).

2. Hakîr bir suyun içerdiği spermden yaratılan insan, önce güvenle kalacağı rahime konmuş, bir süre orada evrimleştirilerek bu mükemmel biçime sokulmuş, sonra yeryüzüne çıkarılmıştır (20-23).

3. Yeryüzü, dirileri ve ölüleri (canlıları ve cansızları) üstünde taşımaktadır (25).

4. Hakk'ın çağrısını yalanlayanlar, Allah'a kulluk etmeyenler, kısa süren dünyâ yaşamından sonra cehennem ateşine atılacaklardır ve o zaman pişman olup özür dilemeleri, kendilerine bir yarar sağlamayacaktır (28-40, 45-49).

5. Dünyâda kötülüklerden korunmuş olanlar ise cennet gölgeleri altında, çeşme başlarında sefâ süreceklerdir. Elbette Allah, iyilik edenleri cennetle ödüllendirir, onları kötülerle bir tutmaz (41-44).

6. Bu Kur'ân, inanılacak en doğru sözdür. Buna inanmayanlar, başka hangi söze inanacaklar? Bundan daha doğru söz mü var ki ona inansınlar? (50).

MÜRSELÂT SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	عُرُفًا	Râ'nın dammıyle:	Îsâ.
	عُرْفًا	Râ'nın sükûnuyla:	Çoğunluk.
6	عُذُرًا	Zâl'in dammıyle:	Ravh.
	عُذْرًا	Zâl'in sükûnuyla:	Ötekiler.
	أَوْ نُذُرًا	Zâl'in dammıyle:	İbn Keŝîr, Nâfi', Ebûbekr.
	أَوْ نُذْرًا	Zâl'in sükûnuyla:	Ebû 'Amr, Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ نُذْرًا	Atıf vâv'ıyle:	İbrâhîm et-Teymî, İbn Huseym [1].
8-9	طُمِسَتْ...فُرِجَتْ	Hafif mîm ve râ ile:	Çoğunluk.

1. Tebsıra: 717; el-Bahr: 8/404-405; el-Mesâhif: 310; el-Budûr: 332-333.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	طُمِّسَتْ.. فُرِّجَتْ	Şeddeli mîm ve râ ile:	'Amr ibn Meymûn [1].
9	طُمِسَتْ، فُرِجَتْ، نُسِفَتْ، أُجِلَتْ	Edilgen:	Çoğunluk.
	طَمَسْتُ، فَرَجْتُ، نَسَفْتُ، أَجَلْتُ	Etken:	İbn Mes'ûd, Übeyy ve İbn Kays [2].
	فُرِجَتْ		Çoğunluk.
	قُسِطَتْ		İbn Mes'ûd.
11	وُقِتَتْ	Madmûm vâv, hafif kaf ile:	Übeyy, Ebû Ca'fer, Şeybe ve A'rec.
	وُقِّتَتْ	Şeddeli kaf ile:	İbn Mes'ûd ve Ebû 'Amr.
	أُقِّتَتْ	Hemze ile, te'kît kökünden:	Ötekiler [3].
	أُقِتَتْ	Hemze ve hafif kaf ile:	Yahyâ, Eyyûb, Hâlid ibn İlyâs ve Sellâm [4].

1. el-Bahr: 8/405.
2. el-Mesâhif: 106, 175.
3. el-Mesâhif: 107, 175; el-Bahr: 405; en-Neşr: 2/396-397; el-Budûr: 332.
4. Kurtubî: 19/158.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	أَلَمْ نُهْلِكْ	Madmûm nûn ile:	Çoğunluk.
	أَلَمْ نَهْلِكْ	Meftûh nûn ile:	Katâde [1].
17	نُتْبِعْهُمْ	(ألم نهلك)'e atfen cezm ile:	A'rec [2].
	نُتْبِعُهُمْ	İsti'nâf olarak merfû':	Çoğunluk.
	وَ سَنُتْبِعُهُمْ	Vâv ve istikbâl sîniyle:	İbn Mes'ûd [3].
23	فَقَدَّرْنَا	Şeddeli dâl ile:	Nâfi', Kisâ'î.
	فَقَدَرْنَا	Hafif dâl ile:	Ötekiler [4].
	الْقَادِرُون		Çoğunluk.
	الْمُقْتَدِرُون		İbn 'Abbâs ve İbn Mes'ûd [5].
30	انْطَلَقُوا	Meftûh lâm ile, mâzî:	Ruveys.
	انْطَلِقُوا	Meksûr lâm ile emir:	Ötekiler [6].
32	بِشَرَرٍ		Çoğunluk.
	بِشَرَارٍ	Râ'lar arasında elif:	Îsâ.
	بِشِرَارٍ	Aynı kırâet, şîn'in kesriyle:	İbn 'Abbâs ve İbn Miksem [7].

1. el-Bahr: 8/405.
2. Kurtubî: 19/195; el-Bahr: 8/405.
3. el-Mesâhif: 107; Kurtubî: 19/159.
4. Tebsıra: 718; Kurtubî: 19/160; en-Neşr: 2/397; el-Budûr: 332. Taberî, iki kırâeti doğru bulmakla beraber sülâsî kipini tercîh etmiştir (29/236).
5. el-Mesâhif: 107, 207.
6. en-Neşr: 2/397; el-Budûr: 332.
7. el-Mesâhif: 207, 274; el-Bahr: 8/407.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	كَالْقَصَرِ	Meftûh sâd ile[1]:	İbn 'Abbâs, Mücâhid, Humeyd ve Sülemî.
	كَالْقِصَرِ	Meksûr kaf ve meftûh sâd ile:	Sa'îd ibn Cübeyr.
	كَالْقُصُرِ	Madmûm kaf ve sâd ile:	İbn Mes'ûd, Ebû's-Sevvâr ve İbn Kays.
	كَالْقَصْرِ	Meftûh kaf, sakin sâd ile:	Kurtubî[2].
33	جُمَالَةٌ	Madmûm cîm ile[3] tekil:	Ya'kûb, İbn Ebî İshâk, Îsâ ve Cahderî.
	جِمَالَتٌ	Meksûr cîm ile, tekil:	İbn 'Abbâs, Hamza, Kisâ'î, Halef ve Hafs.

1. Boyun anlamındadır, hurma boyunlarını kasdetmiştir.
2. el-Mesâhif: 107; Kurtubî: 19/163-164.
3. Toplanıp kenarları bir araya getirilmiş büyük bir şey demektir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	جِمٰلَتٌ	Meksûr cîm ile, çoğul:	Ötekiler.
	جُمٰلَتٌ	Madmûm cîm ile, çoğul:	Ruveys, İbn 'Abbâs, Mücâhid ve Humeyd [1].
	جِمْلَتٌ	Meksûr cîm, sâkin mîm ile:	Übeyy [2].
39	فَكِيدُونِى	İki halde de yâ ile:	Ya'kûb.
	فَكِيدُونِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler.
41	فِى ظُلَلٍ	Zulle'nin çoğulu:	A'rec, Zührî, Talha, A'meş ve İbn Huseym.
	فِى ظِلَالٍ	Zıll'in çoğulu:	Çoğunluk [3].
	وَ عِيُونٍ	'Ayn'ın kesriyle:	İbn Kesîr, İbn Zekvân, Şu'be, Hamza, Kisâ'î.
	وَ عُيُونٍ	'Ayn'ın dammıyle:	Ötekiler.

1. İbn 'Abbâs'a göre (الْجُمَالاَتُ آلصفر) gemi halatları demektir. Bu katlanıp birleştirilince erkek beli gibi kalın olur. İbn 'Abbâs, madmûm cîm ile (جُمَالاَت) okurmuş (Buhârî). (Kurtubî: 19/165). Taberî, madmûm cîm ile olan kırâet hariç diğerlerini câiz görüyor (29/243).
2. el-Mesâhif: 175.
3. el-Mesâhif: 266, 310, 328; Kurtubî: 19/167; el-Bahr: 8/408.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
43		هَنِيًّا Yâ'ya dönüştürülen hemzenin idğâmiyle:	Kırâettir.
		هَنِيئًا Hemze ile:	Çoğunluk [1].

1. el-Budûr: 332.

78/80 NEBE' SÛRESİ

Nebe', haber demektir. Kıyâmet günü haberiyle başladığı için bu adı almış olan sûrede Allah'ın, kâinâttaki kudret işâretlerine dikkat çekilerek hak ile bâtılın ayrılacağı hüküm günü olan kıyâmetin mutlaka vukubulacağı vurgulanır ve Yüce Dîvânın heybeti ve yüceliği tasvir edilir.

Mekke'de Meâric Sûresinden sonra inen sûre, 40 âyeti içermektedir. Âyetlerinin birbiriyle son derece uyumluluğu, sûrenin bir defada indiğini gösterir. Resmî sıralamada 78 nci, iniş sırasına göre 80 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَمَّ يَتَسَٓاءَلُونَۚ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَاِ الْعَظ۪يمِۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ي هُمْ ف۪يهِ مُخْتَلِفُونَۜ
﴿٣﴾ كَلَّا سَيَعْلَمُونَۙ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ اَلَمْ نَجْعَلِ
الْاَرْضَ مِهَادًاۙ ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ اَوْتَادًاۖ ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ اَزْوَاجًاۙ ﴿٨﴾
وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًاۙ ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاسًاۙ ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا
النَّهَارَ مَعَاشًاۖ ﴿١١﴾ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًاۙ ﴿١٢﴾ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا
وَهَّاجًاۖ ﴿١٣﴾ وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَٓاءً ثَجَّاجًاۙ ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِه۪ حَبًّا وَنَبَاتًاۙ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Birbirlerine hangi şeyden soruyorlar? 2- O büyük haberden mi? 3- Ki onlar onda ayrılığa düşmektedirler. 4- Hayır (dedikleri gibi değil), *yakında bileceklerdir. 5- Yine hayır* (dedikleri gibi değil), *yakında bileceklerdir. 6- Yapmadık mı biz, şu Arzı bir beşik, 7- Dağları birer kazık? 8- Ve sizi çift çift yarattık. 9- Uykunuzu dinlenme yaptık. 10- Geceyi* (karanlığıyla sizi örten) *bir elbise yaptık. 11-Gündüzü de geçim zamânı yaptık. 12- Üstünüzde yedi sağlam* (gök) *binâ ettik, 13- Ve* (orada) *parıl parıl parlayan bir lâmba yarattık. 14- Sıkışan*(bulut)*lardan şarıl şarıl su indirdik, 15- Ki onunla çıkaralım: dâne, bitki, 16- Ve* (ağaçları) *birbirine sarmaş dolaş bahçeler.*

Tefsîr:

1- Birinci âyette "Neden soruyorlar, ayrılığa düştükleri o büyük haberden mi?" buyuruluyor. Kâfirlerin ihtilâf ettikleri büyük haber nedir? Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu haber, kıyâmetin kopacağı hakkındaki haberdir. Bazılarına göre de kıyâmet, haberin kendisi değil, haber verilen şeydir. Kâfirler haber verilende değil, verilen haberde ayrılığa düştüklerine göre bu haber, kıyâmetin vukubulacağını anlatan Kur'ân'dır. Bazılarına göre de bu haber, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğidir. O peyğamber olunca birbirlerine neler olduğunu sormuşlardır [1]. "قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ: *De ki: 'O büyük bir haberdir, siz ondan yüz çeviriyorsunuz'.*" [2] âyeti, haber'in Kur'ân olduğunu teyid eder. Eğer "يَخْتَلِفُونَ"daki fâ'il zamiri kâfirlere giderse, kâfirler, Kur'ân'ın söylediklerinde ihtilâf ediyorlardı. Kimi kesinlikle onu yalanlıyor, kimide onu kuşku ile karşılıyordu. İhtilâfları, kiminin yalanlayıp kiminin şüphe ve tereddüt etmesidir. Yâhut kiminin Kur'ân'a şiir ve kehânet, kiminin başka şey söylemesidir. Eğer fâil zamiri bütün insanlara giderse, ihtilâfları, kiminin Kur'ân'a inanması, kiminin onu inkâr etmesidir [3].

Şevkânî şöyle diyor: "Öldükten sona dirilme hakkında kâfirler fikir ayrılığı içindedir. Hıristiyanlar ruhsal me'âdı (âhireti) kabul ederler. Yahudilerden bir cemâat ise bedensel me'âdı (âhireti) kabul etmiştir. Tevrât'ta cennet lâfzı, İbrânîce olarak Cen'îzâ (جِعِيذَا) şeklinde geçer.İncîl'in birçok yerinde âhiretin vukubulacağı, itâat edenlerin nimetlere erecekleri, âsîlerin azâba

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/3-4.
2. Sâd Sûresi: 67.
3. et-Teshîl: 4/172-173

uğrayacakları tasrîh edilir. Arap kâfirlerine gelince onlardan bir kısmı, âhireti tamamen inkâr ederlerdi. Nitekim *"Ne varsa şu dünyâ hayatımızdan ibârettir. Ölürüz ve yaşarız, bizi öldüren dehrdir. Biz tekrar diriltilecek değiliz"* [1] dediklerini yüce Allah anlatmaktadır. Onlardan bir kısmı ise âhireti kesinlikle reddetmiyor, fakat bunda şüphe ediyordu. Nitekim yüce Allah, onların durumunu şöyle anlatmıştır: *"Sadece öyle sanıyoruz, kesin inanmıyoruz"* [2], *"Kıyâmetin kopacağını sanmam. Tekrar Rabbime döndürülüp götürülsem bile O'nun katında bana daha güzel nimetler verilir"* [3]. Kıyâmet hakkında kâfir tabakaları arasında işte böyle ayrı ayrı düşünce ve inançlar ortaya çıkmıştır [4].

1-16 ncı âyetlerde kıyâmetin vukuundan veya Kur'ân'ın haber verdiği şeylerin hakikatinden kuşkulananlara, Allah'ın ölüleri diriltmeğe kadir olduğunu belirtmek için O'nun kâinâtta yaptığı işlere, yarattığı şeylere dikkat çekiliyor:

Arzı üzerinde yaşayanlara bir beşik gibi yapıp, dağları da birer kazık gibi Arzın üstüne çakan, insanları, hayvanları ve bitkileri çift çift: erkekli, dişili yapan; dinlenmeleri için gecenin karanlığını bir örtü gibi yaratıklarının üstüne örten; çalışıp geçimlerini sağlamaları için de gündüzü aydınlık yapan; üstlerinde de yedi sağlam gök, alev alev yanan lamba gibi uzayı aydınlatan Güneşi yaratan, sıkışan bulutlardan yağmur yağdırarak yerden dâneler, bitkiler ve girift ağaçlar çıkaran Allah, elbette ölüleri diriltip huzurunda toplamağa ve muhakeme etmeğe kadirdir.

Âyetlerde Allah'ın yaptığı işler, muhataplara, olumsuz soru biçiminde: *"Allah böyle yapmadı mı? Şöyle yapmadı mı?"* diye yöneltilmektedir. Bundan muhatapların, bu işleri Allah'ın yaptığını kabul ettikleri anlaşılır. Gerçekten Arapların, Allah'ın, kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi olduğuna inandıkları, birçok âyetten anlaşılmaktadır. Ancak garip olan taraf, bunları Allah'ın yarattığına inandıkları halde âhirete inanmamalarıdır. Onlara göre ölümle herşey biter. Öldükten sonra yeniden dirilme, hesap verme, nimet ve cezâ görme diye bir şey yoktur.

İşte âhireti inkâr edenlere, bunu ispat için Allah'ın kudretinin kanıtları anlatıldıktan sonra, müteâkib âyetlerde hüküm günü olan âhiretin mutlaka vukubulacağı ve herkesin, yaptığından hesap vereceği vurgulanıyor.

Arzın bir beşik gibi yapıldığını ifâde eden altıncı âyette, Yer yuvarlağının, uzayda görünmez bir bağ olan Güneş-çekim gücüne tutunarak onun

1. Câsiye Sûresi: 24.
2. Câsiye Sûresi: 32.
3. Fussilet Sûresi: 50 ve benzeri. Kehf Sûresi: 36.
4. Fethu'l-Kadîr: 5/363.

çevresinde dönmesine işâret sezilmektedir. Nasıl beşik, tutunduğu eksende sallanıp durursa Arz da Güneşin çekim gücüne tutunmuş, bir beşik gibi dönmektedir.

7 nci âyette dağların, Arz üzerine kazık gibi çakıldığı buyurulmaktadır. Dağlar, düz bir alana çakılmış bir takım kazıklar görünümü verdiği için kazıklara benzetilmiştir. Kazık, çadırın sağlam durması için temel görevi görür. Dağların da Arz binâsının korunması için böyle bir temel görevi yaptığı anlaşılmaktadır. "وَ جَعَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ رَوَاسِىَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ : *Onları sarsar diye Yeryüzünde yüksek dağlar yarattık*"[1] âyetiyle de Yer'in, üzerindeki canlıları sarsmaması için üzerine yüksek kazıkların çakıldığı belirtiliyor. Dağlar, Arzın merkezinden dışa doğru patlamaların oluşturduğu yükseltilerdir. Bu yükseltiler bir ölçüde Arzın patlamalarını baskılar. Bu patlamaların daha çok sarsıntı yapmasını önler. Aynı zamanda deniz sularının yeryüzünü istilâsına da engel olur. Rüzgârların, bulutların, yağmurların çeşitli akımlarla dağılımını da sağlar. Bunlar yanında dağların daha birçok yararı vardır.

"Sizi çift çift yarattık": Arapçada çift olan şeyin her bir tekine zevc denir. Meselâ erkek, kadının zevci, kadın da erkeğin zevcidir. Aslında çift yaratılan yalnız insanlar değil, bütün canlılar, hattâ yaratıklardır. Burada siz hitâbı, evvelâ insanları kapsamakla beraber, bütün canlıları da içine alır. Yâsîn Sûresinin 36 ncı âyetinde: *"Ne yücedir O ki toprağın bitirdiklerinden, insanların canlarından ve daha bilmedikleri şeylerden olan bütün çiftleri yarattı"* âyetinde daha açık olarak yaratıkların karşıtlı olarak yaratıldığı ifâde edilmektedir. Bitkilerin dahi erkekli dişili olduğunu Kur'ân haber vermiştir ki bu husus, modern ilmin henüz yeni ulaştığı gerçeklerdendir. Bitkilerin erkekli-dişili oluşu, hurmada daha açık olarak ortaya çıkar. Bundan dolayı eskiden beri hurma sahipleri, hurmaları telkîh ederler (aşılarlardı). Demek ki bu husus, insanların tercübesiyle anlaşılmıştı ama ilmen ifâdesi, Kur'ân'da yer almıştır.

9-14: *Sübât,* kesik bir uyku, rahat dinlenme anlamına geldiği gibi ölüm anlamına da gelir. Yahudilerin istirâhat günü olan Cumartesine yevmu's-sebt denmiştir. 9 ncu âyete: *"Uykunuzu dinlenme yaptı"* anlamı uygun düştüğü gibi: " وَ هُوَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّاكُمْ بالَّيْل : *O'dur ki geceleyin sizi vefât ettirir*"[2], " اَللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَ ٱلَّتِى لَمْ تَمُتْ فِى مَنَامِهَا : *Allah, canları, ölümleri sırasında alır; ölmeyenleri de uyudukları sırada alır*"[3] âyetleri karşısında *"Uykunuzu bir çeşit ölüm yaptık"* anlamı da uygun düşer. Çünkü uyurken insan, ölmüş gibi bilinçsiz olur. Uykuda ruh, bedenden kısmen, ölümde ise tamamen ayrılır. Bu bakımdan ölümle uyku arasında ilişki ve benzerlik vardır. Bundan dolayı âyete "Allah, uykunuzu bir çeşit ölüm yaptı" anlamı da verilmiştir [4].

1. Enbiyâ Sûresi: 31. 2. En'âm Sûresi: 60. 3. Zümer Sûresi: 42. 4. Fethu'l-Kadîr: 5/364.

Libâs, elbise demektir. Esâsen *elbise, libâs*'ın çoğuludur. Biz libâsı Türkçeye giysi diye terceme etsek daha yerinde olur. Ancak burada libâs ile, sırta giyilen iç çamaşırdan ziyâde, uyku esnasında üste yorgan gibi örtülen örtü mânâsı daha uygundur. Uyku insanı dinlendirir. Gecenin karanlığı da yorgan gibi sarar, insanın ayıp yerlerini, gizli kalması gereken şeyleri gizler, Güneşin ışığından ve ısısından korur. *Me'âş* ise yaşamak, geçinmek ve çalışıp kazanma zamanıdır. Dinlenmek için gece karanlık, çalışıp kazanmak için de gündüz aydınlık yapılmıştır.

"Seb'un şidâdun": Yedi sağlam demektir ki Mülk Sûresinde açıklandığı üzre bununla kasıt, yedi göktür. Bunun tefsîri, Mülk Sûresinin: *"O, birbiri üstünde yedi göğü yarattı..."* âyetinde geçmişti.

Yapılarının sağlamlığını belirtmek için yedi gök, burada *"seb'u şidâd"* yedi sağlam sıfatiyle nitelendirilmiştir.

"Sirâc" lâmba, *"vehhâc"* parıl parıl yanan demektir. *"Mu'sırât"* mu'sıre'nin çoğuludur. *İ'sâr* kökünden ismi fâil olan bu *mu'sıre,* bir şeyi sıkıp suyunu çıkarmak anlamınadır. *Mu'sırât* yağmur yağdıran bulutlar, ya da bulutları sıkıştırarak yağmur yağdıran rüzgârlardır. *"Secc* veya *sücûc"* kökünden mübâlağa (abartma) kipi olan *seccâc* da şarıl şarıl su akıtan demektir. *"Mu'sırâttan şâ̂rıl şârıl su indirdik".* Yani birbirini sıkıştıran bulutlardan şarıl şarıl su indirdik veya bulutları birbirine yaklaştırıp yoğunlaştıran, sıkıştıran rüzgârlar vasıtasiyle su indirdik, demektir.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴿١٧﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ﴿١٨﴾
وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾
إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿٢٢﴾ لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا
﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً
وِفَاقًا ﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا
﴿٢٨﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾ وَكَأْسًا
دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً
حِسَابًا ﴿٣٦﴾

17- Muhakkak ki Fasıl günü, belirlenmiş bir vakittir. 18- O gün Sûr'a üflenir, bölük bölük gelirsiniz. 19- Gök açılmış, kapı kapı olmuştur. 20- Dağlar yürütülmüş, bir serâb olmuştur. 21-Cehennem de gözetleme yeri olmuştur (suçluları gözetleyip durmaktadır). *22- Azgınların varacağı yerdir. 23- Orada çağlar boyu kalacaklardır. 23- Orada ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar. 25- Yalnız kaynar su ve irin* (içerler); *26- Yaptıklarına uygun bir karşılık olarak. 27- Çünkü onlar bir hesâp* (görüleceğini) *ummuyorlardı. 28- Âyetlerimizi de tamamen yalanlamışlardı. 29- Biz de herşeyi sayıp yazmıştık. 30- "Şimdi tadın, artık size azâbdan başka bir şey artırmayacağız!" 31- Korunanlar için de başarı* (ödülü) *vardır: 32- Bahçeler, bağlar, 33- Göğüsleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar, 34- Ve dolu kadeh*(ler). *35- Orada ne boş söz, ne de yalan işitirler. 36- Rabbinden bir karşılık, yeterli bir bağış olarak.*

Tefsîr:

17-20: O haber verilen Fasıl (haklının ve haksızın ayırdedileceği yüce Dîvân) günü mîkattır (Allah'ın katında belirlenmiş bir vakittir. Zamanı gelince mutlaka olacaktır). O gün Sûr'a üflenecek, yani toplantı borusu çalınacak, o borunun sesini duyan herkes, bölük bölük toplantı yerine gelecek. O günün dehşetinden gök yarılacak, gökte kapılar, gedikler açılacak. Dağlar yürütülüp bir serâb gibi yok olacaktır. Serâb, çölde güneşin ışığının kırılmasından oluşan aldatıcı bir su görünümüdür. İşte kıyâmet depremiyle dağlar sarsılıp savrulduktan sonra öyle serâba dönecek, görenler onu dağ sanacak ama gerçekte o, savrulan tozdan ibâret bulunacaktır.

21-30: Buraya kadar olan âyetlerde kıyâmeti başlatan dehşetli sarsıntı, sonra göğün çatlaması, insanların toplantı alanına koşup gelişleri tasvir edilmiştir. Bu ifâdeler, kıyâmet olayının dehşetini ve korkunçluğunu canlandırmaktadır. İşte bu olayladan sonra Yüce Dîvân kurulmuş, herkesin hesabı

görülmüş ve Mahkeme'den Yüce Karar da çıkmıştır. Şimdi bu karar açıklanmaktadır:

Azgınların gideceği yer olan cehennem *mirsâd*'dır. *Mirsâd*, gözetleme yeri demektir. Cehennemin bekçileri, oraya gelecek suçluları gözetlemektedirler. Yâhut bizzât cehennemin kendisi, suçluları gözetlemektedir. Mülk Sûresinde de cehennemin, suçlulara karşı kızgınlıktan kükreyip durduğu, öfkeden çatlayacak durumda olduğu tasvirî bir ifâde ile anlatılmıştı. Burada da cehennemin, suçluları gözetleyip durduğu anlatılmaktadır ki bu suretle cehennem akıllı bir canlı gibi teşhîs edilmiştir.

Suçlular orada *hukub*larca kalacaklardır. *Ahkâb, hukub*'un çoğuludur. *Hukub* veya *hukb* belirsiz, uzun süre anlamınadır. Bir hadise göre *hukub* seksen yıllık süreye, İbn 'Abbâs'a dayanan bir rivâyete göre üçyüz yıllık süreye denir [1]. Bunun kırk yıl, yahut otuz bin yıl olduğu hakkında da rivâyetler vardır. Fakat doğrusu, Hasan Basrî'nin dediği gibi *hukub* ve çoğulu *ahkâb* kimsenin bilemeyeceği uzun zamandır [2]. "لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا" âyetinde cehennemliklerin, orada çağlar boyu kalacakları ifâde edilmektedir.

Fakat *ahkâb*, ne kadar uzun zaman ifâde etmiş olsa da yine sınırlı bir zaman bildirir. Bundan, cehennem azâbının, bir gün sona ereceği anlaşılır. Bazıları, bu âyetin, "فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا : *Tadın, bugün size, azâbdan başka bir şey artırmayacağız*" âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki gayet gülünç ve anlamsız bir iddiâdır. Âyetler aynı anda inmiştir, bunlar arasında zaman farkı yoktur ki nesih olsun, sonra İbn Cezzî'nin dediği gibi haberlerde nesih olmaz. Zira Allah, onların böyle uzun zaman azâb çekeceklerini bize bildiriyor. Bu neshedilse, hâşâ Allah'ın verdiği haberin yanlış olduğu ortaya çıkar. Bir kısmı da bu âyetin, günahkâr mü'minler hakkında olduğunu söylemiştir ki bu da doğru değildir. Çünkü âyet, Allah'ın âyetlerini yalanlayan, âhiret gününe inanmayan kâfirler hakkındadır. *"Onlar hesap göreceklerini ummazlardı. ayetlerimizi de tamamen yalanlamışlardı"* buyurulmuştur [3].

40 yıl, 80 yıl, normal insan ömrüdür. Demek ki âyette, âhireti yalanlayanların, ömürlerinin kat kat fazlasıyle azâb çekecekleri, fakat sonunda azâbdan çıkacakları anlatılmaktadır. Âyeti böyle anlayanlar vardır. Âyetin zâhirinden çıkan mânâ da budur. Ancak: "كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ: *Ateşten çıkmak isterler ama, ondan çıkamazlar. Onlar için oturucu* (kalıcı) *bir azâb vardır*" [4] âyetine dayanarak azâbın

1. et-Teshîl: 4/173.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/366.
3. et-Teshîl: 4/174.
4. Mâ'ide Sûresi: 37.

ebedî olduğu, çoğunluğun kanısıdır. Gerçeği Allah bilir.

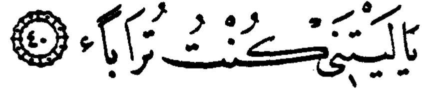
Kâfirler cehennem azâbı içinde kaynar su ve irinden başka bir şey tadmayacaklardır. Âhiret hesâbını ummayan, Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselere bu cezâ uygundur. Onların yaptıkları her şeyi hesâbeden Allah, onlara: *"Şimdi tadın, bugün size azâbdan başka bir şey artırmayacağız!"* buyuracaktır. Bu Tanrısal azar da cehennem azâbına eklenen, ondan da ağır bir azâbdır.

24 ncü âyetteki *"hamîm"* kaynar su, *"ğassâk"* ise cehennemliklerin yaralarından akan irin olarak tefsîr edilir. *"Ğassâk"*ın, dayanılmayacak derecede soğuk, dondurucu su anlamına geldiğini söyleyenler de vardır. Demek ki cehennemliklere rahatça içecekleri bir su verilmeyecek, ya yakıcı, ya da dondurucu, yahut irin gibi sıcak, kokuşmuş su verilecektir.

31-36: Fakat Allah'ın âyetlerini doğrulayıp yasaklarından korunanlar da büyük başarı ödülüne ereceklerdir: Her çeşit ağaçlar ve çiçeklerle dolu bahçeler; çeşit çeşit üzümleri içeren bağlar; göğüsleri yeni kabarmış, kendilerine yaşıt kızlar; dolu dolu şarap kadehleri. Kendilerine sunulan bu kadehler, dünyâ şarabı gibi sarhoş edip saçmalıklar, yalanlar söyletmez. Onun için cenettekiler saçma, yalan söz işitmezler. Bu da onların dünyâda yaptıkları iyi işlerin karşılığı olarak Rableri tarafından yeterli derecede verilmiş ödülleridir.

Hadîka'nın çoğulu olan *hadâik,* duvarlarla çevrilmiş bahçedir. *'İneb'*in çoğulu olan *a'nâb,* üzümler demek ise de burada üzüm bağları anlamınadır. *Kevâ'ib* ise *kâ'ibe*'nin çoğuludur. Göğüsleri yeni kabarmış turunç memeli kızlara *kevâ'ib* denir. *Tirb*'in çoğulu olan *etrâb* da aynı yaşta kızlar demektir. Bu kızlar ya kocalarıyle veya kendileri birbirleriyle yaşıttırlar. Birinci ihtimal daha kuvvetlidir. Çünkü kişinin eşi, kendisiyle yaşıt olursa aradaki anlaşma ve sevgi daha fazla olur. Zaten cennetin kızları taze olduğu gibi erkekleri de tazedir. Orada ihtiyarlar ve ihtiyarlama yoktur. *Ke'sen dihâk* ise dopdolu kadeh anlamınadır.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًاۚ ﴿٣٧﴾
يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّاۗ لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ
صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ مَاٰبًا ﴿٣٩﴾
اِنَّٓا اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَر۪يبًاۚ يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ

37- Göklerin, Yer'in ve ikisi arasında bulunanların Rabbi, çok merhametli (Rab), *O'nun* (izni olmadan) *huzurunda konuşamazlar. 38- O gün Rûh ve melekler sıra sıra dururlar. Ancak Rahmân'ın izin verdiği konuşabilir, o da doğruyu söyler. 39- İşte bu, hak gündür, artık dileyen, Rabbine varan bir yol tutar. 40- Biz sizi, yakın bir azâb ile uyardık. O gün kişi, ellerinin yapıp öne sürdüğü işlere bakar ve kâfir: "Keşke ben toprak olsaydım!" der.*

Tefsîr:

37-38 nci âyetlerde de Yüce Dîvân'ın hakimi Allah'ın ihtişâmı anlatılıyor: Göklerin, Yer'in ve bunlar arasında bulunan herşeyin Rabbi: Yetiştiricisi, sâhibi olan o çok merhametli Allah, öyle büyük, öyle heybetlidir ki bölük bölük huzuruna gelenlerden hiçbiri, O'nun huzurunda konuşmağa, O'ndan hiçbir şey istemeğe, şefâat dilemeğe cesaret edemez. O, Yüce Mahkemeye gelirken, Ruh ve melekler sıra sıra dizilip divân dururlar. O'nun, konuşmasına izin verdiğinden başkası konuşmaz. Konuşmasına izin verdiği kimse de sadece doğruyu söyler.

39-40: Fasıl günü, Yüce Dîvân'ın kararı sonunda inkârcıların ve mü'minlerin durumları ve Allah'ın ululuk ve ihtişâmı böylece tasvîr edildikten sonra son iki âyette o günün gerçekliği ve dehşeti vurgulanıyor, düşünen insana, Allah'ın yoluna girmesi öğütlenir.

O gün kâfirin, dünyâda yaptıkları yüzünden: *"Keşke toprak olsaydım da bugünü görmeseydim!"* diyeceği kadar korkunç, dehşetli ve gerçek bir gündür.

Sûreye, kıyâmetin vukubulacağı ve büyüklüğü belirtilerek başlanmıştı. Tekrar kıyâmet gününün büyüklüğü ve dehşeti vurgulanarak sûre bitiriliyor. Böylece sûrenin başı ile sonu birleşiyor ve sûre, bir tek âyetmiş gibi bütünlük kazanıyor.

38 nci âyette geçen *er-Rûh* hakkında çeşitli görüşler vardır. Kimine göre Rûh, göklerden ve dağlardan büyük, yaratıkların en büyüğü bir melektir. Melekler bir sırada dururlar, o da tek başına bir sırada durur. Kimine göre de *er-Rûh,* cins ismidir. Bununla kasıt, insanların ruhlarıdır. Kimine göre de

er-Rûh, Cibrîl'dir. Çünkü Kur'ân'da, *er-Rûh*'un, Cibrîl'in adı olduğuna delîl vardır [1].

Hamdi Yazır'ın ifâdesine göre İmam Gazâlî, İhyâ'u Ulûmi'd-dîn'inde bu Rûh'un, cisimlere ruh üfleyen melek olduğunu söylemiştir: "O nefes aldıkça, her nefesinde bir cisme bir ruh girer. Bu gerçeği, kalb erbabı basiretleriyle görürler"[2].

Bu konuda dileyenler, Meâric Sûresinin: *"Melekler ve Rûh, miktarı elli bin yıl süren bir gün içinde O'na çıkar"* meâlindeki 4 ncü âyetinin ve İsrâ Sûresinin: *"Sana Rûhtan sorarlar. De ki: 'Rûh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir"* meâlindeki 85 nci âyetinin tefsîrine bakabilirler.

Nebe' Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Fasıl günü (haklının ve haksızın birbirinden ayırdedileceği İlâhî hüküm günü) mutlaka vukubulacaktır. Allah katında onun vakti bellidir (17).

2. O gün gök açılır, kapı kapı olur, dağlar yerinden kaldırılıp savrulur, her taraf dümdüz olur (19-20).

3. Yüce Mahkemeye çağırma borusu çalınır ve insanlar grup grup Yüce Dîvân'a gelirler (18). Herkes kendi huyundaki insanlarla beraber gelir.

4. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp âhirete inanmamış olan suçlular kendilerini gözetlemekte olan cehenneme sürülürler, dayanılmaz azâblara atılırlar (21-30).

5. Korunmuş olanlar da cennetlerde her türlü nimet içinde bulunurlar (31-36).

6. O gün Yüce Dîvânın hâkimi olan Allah'ın huzurunda Rûh ve melekler sıra sıra dizilirler. Allah'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz. O'nun izin verdiği de sadece doğruyu söyler, haksızı haklı gösteremez; azâbı hak etmiş olanı kurtarmağa çalışamaz. Kimseye böyle bir müsâade verilmez. Kimse suçluya şefâat (yardım) edemez (38).

7. Bu, vukuu muhakkak olan bir gündür. Herkes mutlaka bu günü görecektir. Artık dileyen, Rabbine varan yola girer. O yola girmeyen nânkör de Hüküm Gününde toprak olmayı temennî eder: "Keşke toprak olsaydım da bu günü görmeseydim!" der (39-40).

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/23-24.
2. Hak Dini: 7/5546.

NEBE' SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	عَمَّهْ	Sükût hâ'sı üzerinde durma:	Ya'kûb, Bezzî.
	عَمَّ	İki halde de h'siz:	Ötekiler.
	عَمَّا	Mîm'den sonra elif ile:	İbn Mes'ûd, Übey, 'İkrime ve Îsâ Sekafî [1].
2	يَتَسَاءَلُونَ	Tesâül bâbından:	Çoğunluk.
	تَسَّاءَلُونَ	Tâ'nın sîne idğâmiyle, hitâp kipi:	İbn Mes'ûd [2].
	يَسَّاءَلُونَ	Aynı kırâet, ğâib kipi:	İbn Cübeyr, Ebû'l-Cevzâ [3].
2	عَنِ ٱلنَّبَا	Vakıfta hemzeyi elife çevirme:	Hamza, Hişâm [4].

1. el-Mesâhif: 107, 175, 274.
2. el-Bahr: 8/411. Aslı (تتساءلون)dir.
3. Bazıları İbn Cübeyr'in, çoğunluk gibi tâ ile okuduğunu söylemişlerdir (el-Mesâhif: 251).
4. Bunlar revm ile beraber teshîl de etmişlerdir (el-Bahr: 8/410; en-Neşr).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	عَنِ ٱلنَّبَإِ	İki halde de hemzeyi telaffuz:	Ötekiler [1].
	عَنْ هذَ ٱلنَّبَإِ	Hâzâ ilâvesiyle:	İbn Mes'ûd [2].
6	مَهْدًا	Meftûh mîm ile, elifsiz:	Übeyy, Mücâhid ve İbn Huseym.
	مِهَادًا	Meksûr mîm ve h'den sonra elif ile:	Çoğunluk [3].
14	بِالْمُعْصِرَاتِ	B harf-i cerriyle:	'Übeyy, İbn 'Abbâs, 'İkrime ve Ebûzerr [4].
	مِنَ ٱلْمُعْصِرَاتِ	Min harfi cerriyle:	Çoğunluk ve mushafları [5].
18	فِى ٱلصُّورِ	Sâkin vâv ile:	Çoğunluk.
	فِى ٱلصُّوَرِ	Meftûh vâv ile, sûret'in çoğulu:	Ebû 'İyâd [6].
19	فُتِحَتْ	Hafif t ile:	Kûfeliler.
	فُتِّحَتْ	Şeddeli t ile:	Çoğunluk [7].

1. el-Budûr: 333. 2. el-Mesâhif: 107.
3. el-Mesâhif: 175, 284, 310; Kurtubî: 19/171; el-Bahr: 8/411.
4. Başka bir rivâyette Übeyy (مِنَ ٱلْمُعَصَّرَاتِ) şeklinde okumuştur (el-Mesâhif: 175).
5. el-Mesâhif: 175, 207, 229, 284; Kurtubî: 19/174; el-Bahr: 8/411-412.
6. el-Bahr: 8/412. 7. el-Bahr: 8/412; el-Budûr: 333.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
21	إنْ	Meksûr hemze ile:	Çoğunluk.
	أنْ	Meftûh hemze ile:	Ebû 'Amr, İbn Ya'mer [1].
23	لَبِثِينَ	Lâm'dan sonra elifsiz:	İbn Mes'ûd, Hamza, Kûfelilerin tümü.
	لٰبِثِينَ	Lâm'dan sonra elif ile:	Ötekiler [2].
25	وَ غَسَّاقًا	Şeddeli sîn ile:	Hafs, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ غَسَاقًا	Hafif sîn ile:	Ötekiler [3].
26	وِفَاقًا	Hafif fâ ile:	Çoğunluk.
	وِفَّاقًا	Şeddeli fâ ile:	Ebû Hayve, İbn Ebî 'Able [4].
29	وَ كُلٌّ	Mübtedâ olarak merfû':	Ebû's-Simâl.
	وَ كُلَّ	(أحْصَيْنَا) fi'li takdiriyle mansûb:	Çoğunluk [5].

1. el-Bahr: 8/413.
2. el-Mesâhif: 107, 243, 251, 266; Tebsıra: 718; Kurtubî: 19/178; el-Bahr: 8/413; en-Neşr: 2/397. Taberî'ye göre en fasîhi ve doğrusu ikinci kırâettir (30/9).
3. Kurtubî: 19/181; en-Neşr: Sâd Sûresi; el-Budûr: 333.
4. el-Bahr: 8/414.
5. Kurtubî: 19/182.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لاَ يَسْمَعُونَ	Sem' kökünden etken:	Çoğunluk.
	لاَ يُسَمَّعُون	Tesmi'den edilgen:	İbn Mes'ûd [1].
	لاَ يَسْتَمِعُونَ	İstimâ' kökünden etken:	Übeyy [2].
	لاَ تَسْمَعُ	Sem'den etken muhâtab:	İbn Huseym [3].
	وَلاَ كِذَابًا	Hafif zâl ile:	Kisâ'î.
	وَلاَ كِذَّابًا	Şeddeli zâl ile:	Ötekiler [4].
	وَلاَ كُذَّابًا	Madmûm kâf ve şeddeli zâl ile:	İbn 'Ömer [5].
36	حِسَابًا		Çoğunluk.
	حسنًا		İbn Mes'ûd [6].
37	رَبُّ ٱلسَّمٰوَاتِ...الرَّحْمٰنُ	Rabb ve Rahmân'ın mübtedâ ve haber olarak ref'i:	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Zeyd-Ya'kûb'dan, Mufaddal-'Âsım'-dan.

1. el-Mesâhif: 107. 2. el-Mesâhif: 175.
3. el-Mesâhif: 266, 310.
4. Kurtubî: 19/184; en-Neşr: 2/397; Tebsıra: 719. Kari'lerin hepsi 28 nci âyette zal'i şeddeli okumuşlardır. 5. Kurtubî: 19/182.
6. el-Mesâhif: 107. İbn 'Abbâs'ın (حَسْبًا) yâhut (حِسنًا) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir (el-Mesâhif: 207).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	رَبِّ آلسَّمٰوَاتِ...الرَّحْمٰنِ	İkisinin de cerriyle[1]:	İbn 'Âmir, Ya'kub ve İbn Muhaysın.
	رَبِّ آلسَّمٰوَاتِ...الرَّحْمٰنُ	Birincisinin cerri, ikincisinin ref'iyle:	İbn 'Abbâs, 'Âsım, Hamza, Kisâ'î, Halef[2].

1. "مِنْ رَبِّكَ"'in sıfatı.
2. Birincisi na't, ikincisi mübtedânın haberidir (Kurtubî: 19/186; el-Bahr: 8/415; en-Neşr: 2/397; el-Budûr: 333).

79/81 NÂZİ‘ÂT SÛRESİ

Söküp çıkaranlar anlamındaki "nâzi‘ât" kelimesiyle başladığı için bu adı almış olan sûrede birtakım güçlere yemîn edilerek kıyâmet olayının dehşeti anlatılır. Mûsâ'nın Fir‘avn'a gönderilişi ve Fir‘avn'ın ona karşı çıkışına işâret edilir. Allah'ın yerdeki ve gökteki kudret işâretleri delîl gösterilerek âhiretin mutlaka vukubulacağı, insanların dünyâda yaptıklarının karşılığını görecekleri, dünyâ hayâtının kısalığı özlü bir biçimde anlatılır.

Âyetleri birbirine son derece bağlı olan sûrenin bir defada indiği söylenebilir. Mekke'de, Nebe' Sûresinden sonra inmiştir. 46 âyettir. Resmî sıralamada 79 ncu, iniş sırasına göre 81 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاًۙ ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاًۙ ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاًۙ
﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاًۙ ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْراًۢ ﴿٥﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُۙ
﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُۜ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌۙ ﴿٨﴾ اَبْصَارُهَا
خَاشِعَةٌۢ ﴿٩﴾ يَقُولُونَ ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِۜ ﴿١٠﴾ ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً
نَخِرَةًۜ ﴿١١﴾ قَالُوا تِلْكَ اِذاً كَرَّةٌ خَاسِرَةٌۢ ﴿١٢﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌۙ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyle. 1- Andolsun: söküp çıkaranlara, 2- Hemen çekip alanlara, 3- Yüzüp gidenlere, 4- Yarışıp gidenlere, 5- Derken işi düzenleyenlere! 6- O gün deprem sarsar, 7- Ardından başka bir deprem gelir. 8- Bazı yürekler o gün çarpar, 9- Gözleri korkudan aşağı kayar. 10- Diyorlar ki: "Biz tekrar eski hâl(imiz)*e döndürülecek miyiz?" 11- "Biz çürümüş kemikler olduktan sonra ha?" 12- "Öyle ise bu ziyanlı bir dönüştür!" dediler. 13- O* (olay, zor değil)*, bir tek haykırış*(a bakmakta)*dır. 14- Hemen onlar uyanık*(lık alanın)*dadırlar.*

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde birtakım güçlere yemîn edilerek kıyâmetin dehşeti ve mutlaka vukubulacağı vurgulanır. Bu yemîn edilen güçler nedir? Bunlar hakkında çeşitli görüşler vardır:

Birine göre bunlar melekler, diğerine göre yıldızlar, üçüncüsüne göre ruhlar, dördüncüsüne göre oku atan yaylardır. Bunların melekler olduğunu söyleyenler, âyetleri şöyle tefsîr ederler:

"وَ النَّازِعَاتِ غَرْقًا وَ النَّاشِطَاتِ نَشْطًا: *Söküp çıkaranlara, alanlara*" can alan ölüm meleği ile yardımcılarına işârettir. *Nez'*, bir şeyi diğerinden çekip almaktır. Bunun *ğarkan* (dalarak) ile kayıtlanması, şiddetle çekip almak anlamını verir. "وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا" şiddetle çekip alanlar demektir ki bu, meleklerin; kâfirlerin canlarını, şiddetle çekip aldıklarına işârettir. *Neşt* ise çabucak, kolaylıkla, incitmeden çekip almaktır. İkinci âyet, mü'minlerin ruhlarını incitmeden hafifçe çekip alan meleklere yemîndir.

"وَ السَّابِحَاتِ سَبْحًا، فَا السَّابِقَاتِ سَبْقًا، فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا : *Yüzüp gidenlere, yarışıp geçenlere, işi düzenleyenlere*" âyetleri de bazı müfessirlere göre yine can alan meleklere, bazılarına göre de başka meleklere yemindir. Mü'minlerin ruhlarını yumuşaklıkla alan melekler, âdetâ yüzer gibi yumuşak hareket ettiklerinden böyle nitelendirilmişlerdir. Can alan melekler kâfirlerin ruhlarını cehenneme, mü'minlerin ruhlarını da cennete götürdüklerinden: "فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا: *Yarışıp geçenler*" diye nitelendirilmişlerdir.

Bazılarına göre de son üç âyet, yüzer gibi uzaydan inen, hemen koşup kulların işlerini, rüzgâr ve yağmur gibi Allah'ın tabiat yasalarını düzenleyen, Allah'ın buyruklarını çabucak yerine getiren meleklere yemîndir.

Bu âyetlerle yemîn edilenlerin yıldızlar olduğunu söyleyenlere göre doğudan batıya nez'ettiği için yıldızlar nâzi'ât, yörüngelerinde yüzüp burçtan burca geçtiklerinden sâbihât, akıp gittiklerinden sâbikât ile vasfedilmişlerdir [1].

Üstüne yemîn edilen bu varlıkların insan ruhları olduğunu söyleyenlere göre ruhların, ölüm halinde bedenlerinden zorlukla veya kolaylıkla çıkmalarına, ruhâniyet âlemindeki derecelerine yemîn edilmektedir.

Dördüncü bir kavle göre bu varlıklar, gazilerin atlarıdır. Ebu Müslim'in tercih ettiği bir görüşe göre de bunlar gazilerin sıfatlarıdır. *Nâzi'ât* (çekip çıkaranlar, soyup alanlar) gazîlerin ok atan elleri; *nâşitât* (kolayca ve sür'atle çözüp alanlar) attıkları oklar; *sâbihât* (yüzenler) düşmana saldıran atları, develeridir. *Müdebbirât* (düzenleyenler) de ok atmayı, at koşturmayı, düşmana hücumu izleyen zafer olayıdır. Bir başka tefsîre göre de bunlar, mâsivâ'dan Allah'a yönelen kalbin mertebeleridir [2].

Bu görüşlerin hepsi tahminden ibârettir. Bu konuda Hz. Peygamber(s.a.v.)den sağlam bir açıklama gelmemiştir. Taberî'ye göre burada *nâzi'ât* belli bir şeye tahsis edilmemiştir. Kökünden çekip çıkaran herşey bunun kapsamına girer [3].

Bu yemîn edilen şeyler, büyük bir hareket, bir telâş sahnesi meydana getirmektedir ki bu sahne, asıl büyük telâşlı olaya giriştir. Bu yeminlerin cevâbı verilmemiş, dinleyenlerin zihinlerine bırakılmıştır. Bunların cevâbı, insanların mutlaka diriltilecekleridir. Bu cevâp, müteâkib âyetlerden anlaşılmaktadır.

6-12: Evet şiddetle söküp çıkaranlara, hemen kolaylıkla çözüp çekenlere, yüzüp gidenlere, yarışıp geçenlere, işi düzenleyenlere andolsun ki insanların, yaptıklarından hesap verecekleri, kötülüklerinin cezâsını çekecekleri bir gün gelecektir. Öyle dehşetli bir gündür ki o gün, dünyâ birbiri ardınca sarsılır, korkudan yürekler hoplar, gözler aşağı kayar, görmez olur, donup kalır.

Kıyâmet olayının dehşetini bu kısa çizgilerle canlandırdıktan sonra yüce Allah sözü, onu inkâr eden müşriklere getiriyor: *"Bunlar diyorlar ki: 'Biz tekrâr hâfireye geri mi döndürüleceğiz"* Yürünen yoldaki ayak izlerine *hafr* (çukur) denir. Atın tırnağına da hâfire denmiştir. *Hâfire,* Arapçada bir işin ilk durumu, kişinin ilk hali, yürüdüğü yol ve çukur anlamlarına gelir. "Tekrar hâfireye mi döndürüleceğiz?", yani tekrar ilk durumumuza mı getirileceğiz, eskisi gibi yine bize canlılık mı verilecek? Yeniden hayâta mı getirileceğiz demektir. Halîl, Ferrâ' ve Mücâhid'e göre *hâfire* kişinin konulduğu çukurdur. Âyetin anlamı: *"Biz çukurda hayata mı döndürüleceğiz?"* demektir. İbn

1. Keşşâf: 4/212; et-Teshîl: 4/175.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/27-31.
3. Câmi'u'l-beyân: 30/28.

'Abbâs'a göre de *hâfire,* cehennemin adıdır. "Biz cehenneme mi götürüleceğiz?" demektir. *'İzâmen nehireh:* Çürümüş, delik deşik olmuş kemiktir. Bu söz, hayâttan bu kadar uzak kemiklerin diriltilmesinin bir hayal olduğunu anlatmaktadır.

13-14 ncü âyetlerde de tekrar diriltmenin zor bir şey olmadığı, sadece bir *zecre'*ye yani bağırmaya bağlı olduğu, o çağırı yapılınca herkesin derhal Yüce Mahkeme alanına toplanacağı bildiriliyor. *Sâhire:* Yeryüzü, düz alan demektir. Bu alanda bulunan kimse korkudan uyuyamayacağı için bu alana sâhire (uyanık) adı verilmiştir. Çağrıyı duyanlar, hemen Mahkeme alanına gelirler. Orası öyle heybetli bir Mahkeme alanıdır ki o alanda insanın gözüne uyku girmez. Korkudan uyumak mümkün değildir. Can uyanıktır orada.

6-9 ncu âyetlerde sarsıntı ve dehşeti tasvir edilen gün, müfessirlerin çoğunun kanâatine göre kıyâmet günüdür. Birbiri ardınca gelen depremler de birinci ve ikinci kez Sûr'a üflenmesidir.

Fakat Ebu Müslim Isfahânî'nin kanâatine göre burada tasvir edilen gün, kıyâmet günü değil, müşrik Arapların yenilgiye uğyaracakları savaş günüdür. Daha önce Ebu Müslim'in, *"nâzi'ât"*ı, müslümanların ok atan elleri, *"nâşitât"*ı okun yaydan çıkması (oku çeken yay), *"sâbihât"*ı atların koşması, *"sâbikât"*ı atların koşup öne geçmesi, *"müdebbirât"*ı da ok atma ve hücûmdan sonra meydana gelen olaylar diye tefsîr ettiğini söylemiştik.

İşte Ebu Müslim, 6-9 ncu âyetleri de bu açıdan tefsîr etmektedir. Ona göre *râcife* (sarsıntı), müşriklerin atları, *râdife* de yine müşriklerden başka bir grupun atlarıdır. Bu iki kelime ile Peyğamber(s.a.v.)e karşı savaşan ve biri diğerinin önünde gelen iki müşrik topluluğu kasdedilmiştir. *"Kulûbun vâcifeh:* Korkudan çarpan yürekler" de onların korkudan çarpan yürekleri, *"ebsâruhâ haşi'ah:* Gözleri aşağı kayan" da münâfıkların gözleridir. *"Fakat hükmü açık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalblerinde hastalık olanların, sana ölümden bayılıp düşen kimsenin bakışı gibi baktıklarını görürsün"*[1] âyeti, münâfıkların, Peyğamber'e, böyle aşağı düşmüş, kaymış gözlerle baktıklarını bildirmektedir. Bu âyetlerde âdetâ şöyle denilmiştir:

Düşmanın atlıları sıçraya sıçraya, yeri sarsa sarsa geldiler, ardından bir ordu daha geldi. Münâfıkların korkudan yürekleri hopladı, gözleri aşağı kaydı. "Biz bu korkuya katlanmak için mi tekrar hayâta döndürüleceğiz? Gerçekten böyle ise bu zararlı bir dönüştür" dediler. Bu sözün başı, Peyğamber(s.a.v.)e karşı savaşan müşriklerin halini, ortası münâfıkların halini, sonu da âhireti inkâr eden sözlerini anlatmaktadır. Yüce Allah onların sözlerine: *"O, bir hay-*

1. Muhammed Sûresi: 20.

kırmadan ibarettir, hemen onlar uyanık(lık alanın)*dadırlar"* ifadesi ile cevap vermiştir. Hemen bir çağırı ile uyanacaklarını bildirmiştir [1].

Eğer sûre, Medine'de ve Bedir Savaşından sonra inmiş olsaydı, Ebu Müslim'in bu tefsîri ihtimal dahilinde görülebilirdi. Ama Sûrenin Mekke'de inişinde oybirliği vardır. Üslûbu da Mekkîdir. Mekke'de müslümanların, kâfirlerle savaşması söz konusu olmadığına ve münâfık da bulunmadığına göre bu tefsîrin çürük olduğu anlaşılır. Ancak âyetlerin ileride vukubulacak savaşlara işâret etme ihtimâlı vardır. O zaman Ebu Müslim'in tefsîri uygun olabilir.

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰىۢ ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۚ ﴿١٦﴾
اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۘ ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰٓى اَنْ تَزَكّٰىۙ ﴿١٨﴾ وَاَهْدِيَكَ
اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰىۚ ﴿١٩﴾ فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰىۘ ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰىۘ
﴿٢١﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰىۘ ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰىۘ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰىۘ ﴿٢٤﴾
فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰىۜ ﴿٢٥﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۜ
﴿٢٦﴾

15- Mûsâ'nın haberi sana geldi mi? 16- Hani Rabbi ona Kutsal Vâdî'de, Tuvâ'da ünlemişti: 17- "Fir'avn'a git, çünkü o azdı." 18- "De ki: '(Nasıl), *Arınmağa gönlün var mı?' 19- 'Seni Rabbinin yoluna ileteyim de O'ndan korkasın?'* (Mûsâ gitti, Allah'ın emrini Fir'avn'a duyurdu). *20- Ona büyük mu'cizeyi gösterdi. 21- Fakat o, yalanladı, karşı geldi. 22- Sonra sırtını döndü,* (Mûsâ'nın getirdiklerini iptal etmek için) *çalışmağa başladı. 23-* (Adamlarını) *Topladı bağırdı: 24- "Ben sizin en yüce tanrınızım!" dedi. 25- Allah da onu, Son'un ve İlk'in azâbiyle cezalandırdı. 26- Kuşkusuz bunda, korkan kimse için ibret vardır.*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/34-35.

Tefsîr:

15-26: Herkesin yaptığından hesap vereceği korkunç bir günün mutlaka geleceği vurgulandıktan sonra peyğamberleri yalanlayanların sonlarının ne kötü olacağını belirtmek üzere Mûsâ ile Fir'avn kıssasına işâret ediliyor:

Yüce Allah, Kutsâl Vâdî'de, Sînâ Dağının eteğindeki Tuvâ'da Mûsâ'ya ünleyerek Fir'avn'a gitmesini, insanlara zulmeden o azgın adamı uyarıp doğru yola gelmesini söylemesini ve bu konuda mu'cizeler de göstererek onu Hakk'a çağırmasını emretmiş; fakat Fir'avn, gelen Tanrı elçisi Mûsâ'ya inanmamış, kendi büyücülerini ve adamlarını toplayıp onlara: *"En yüce Rabbiniz benim!"* demiş ve yüce Allah da onu hem son'un, hem de ilk'in azâbiyle cezalandırmıştır.

Son ve İlk'in azâbı, Kur'ân siyakına göre âhiret ve dünyâ azâblarıdır. Herhalde fâsılaya riâyet için âhiret, dünyâdan önce zikredilmiştir. Maamâfîh son ve ilke, son sözünden ve ilk sözünden dolayı cezalandırdı mânâsı da verilmiştir. İlk sözü, Mûsâ'yı yalanlaması, son sözü de *"Ben sizin en yüce tanrınızını!"* demesidir. Yâhut Allah ona, ömrünün evvelinin ve sonunun cezâsını verdi, diyenler de olmuştur. Fakat en doğru ve Kur'ân'ın ruhuna uygun tefsîr, birinci tefsîrdir.

Nekâl: Tenkîl anlamına gelir. *Tenkîl:* görenlere ve işitenlere ibret olacak biçimde cezalandırmaktır. Fir'avn'ın dünyâdaki cezâsı boğulması, âhiretteki cezâsı da cehennem ateşine girmesidir.

16 ncı âyette geçen Tuvâ kelimesi için, Sînâ Dağının sağ yanındaki bir vâdinin adıdır, diyenler olduğu gibi Medyen ile Mısır arasında bir vâdinin adı olduğunu söyleyenler de vardır. Başka bir tefsîre göre Tuvâ, İbrânicede: "يا رجل : Ey adam!" anlamına gelir. Sanki âyette Mûsâ'ya hitâben: "Ey adam, o azmış olan Fir'avn'a git!" buyurulmuştur [1].

18 nci âyette geçen " تَزَكّٰى "nın aslı, "تَتَزَكّٰى"dır. Tahfîf için tâ'ların biri hazfedilmiştir. Tezekkî manen temizlenmek, yücelmek anlamına geldiği gibi zekât vermek anlamına da gelir. Âyetin anlamı: *"Nasıl sen arınacak mısın?"* yâhut: *"Nasıl, sen zekât verecek misin?"* demektir. Mûsâ'nın gösterdiği büyük mu'cize de ejderha olan asâsı ve ışık saçan el'idir [2].

Kuşkusuz bu olayda Allah'tan korkma istidadında olanlar için ibret vardır. Bunu düşünen insan, Peyğamber'e karşı gelen, büyüklük taslayan, insanları zulm ile ezen, kendisini tanrılaştıran kimselerin sonunda nasıl Allah'ın dünyâ ve âhiret cezâsına çarpılıp mahvolacaklarını anlar ve Fir'avn gibi kibretmeyip Allah'ın peyğamberine ve onun getirdiği mesaja uyar.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/38-39.
2. Câmi'u'l-beyân: 30/39.

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَٓاءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾
وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾ وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا ﴿٣٠﴾
اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ
وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

27- Yaratılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü? (Allah) *onu yaptı, 28- Kalınlığını* (tavanını) *yükseltti, onu düzenledi. 29- Gecesini örtüp kararttı, kuşluk vaktini açığa çıkardı. 30- Bundan sonra da Yer'i yayıp yuvarlattı. 31- Ondan suyunu ve otlağını çıkardı, 32- Dağları oturttu. 33- Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için.*

Tefsîr:

27-33 ncü âyetlerde buyuruluyor ki: Sizi yaratmak mı zor, yoksa göğü yaratmak mı? Elbette göğü yaratmak, sizleri yaratmakdan daha zordur. Eğer Allah için bir zorluk söz konusu olsa, üzerinde yaşadığı Dünyâya göre bir nokta dahi sayılamayacak kadar küçük olan insanın yaratılışı, göklerin yaratılışı karşısında hiçtir. Allah o yüce yaratıcıdır ki göğü yaratmış, kalınlığını yani tavanını yükseltmiş, Dünyâyı saran Atmosferi kilometrelerce kalın yaratarak onunla Yer'i sarmalamıştır ki üzerinde yaşayan canlıları, bitkileri, diğer yıldızlardan gelen zararlı ışınlardan ve etkenlerden korusun. Büyük, hacimli gök cisimlerini yaratıp yörüngelerine sokan ve bu cisimlerin gece gündüz olaylarını yaratan, gecelerini karanlık, gündüzlerini aydınlık yapan, sonra da Arzı yuvarlayıp döşeyen, üzerine kazıklar gibi dağları çakıp onunla Arzı sağlamlaştıran; gerek insanların kendileri, gerek hayvanları için Arzın üstünde sular ve otlaklar yaratan Allah, ölüleri yeniden diriltmeğe, onlara yeniden can vermeğe kadir değil midir? Elbette kadirdir.

"Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan daha büyük(daha zor)*dur. Fakat insanların çoğu bilmez"* [1], *"Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmağa kadir değil midir? Elbette kadirdir! O, çok bilen yaratıcıdır"* [2] meâlindeki âyetlerde de gökleri yaratan Allah'ın, ölenleri ye-

1. Mü'min Sûresi: 57. 2. Yâsîn Sûresi: 81.

niden diriltmeğe kadir olduğu vurgulanmaktadır.

"وَ أَغْطَشَ لَيْلَهَا وَ أَخْرَجَ ضُحَاهَا" âyetlerinde leyl (gece) ve nehâr (gündüz) semâya izâfe edilmiştir. Göğün gecesini kararttı, gündüzünü ortaya çıkardı, buyurulmaktadır. Gece olunca gök de karanlık görünür. Gündüz ışığında gök, masmavi ortaya çıkar. Âyetin açık anlamı budur. Fakat bu âyette gök cisimlerinde gece ve gündüz olaylarının bulunduğuna da işaret vardır. Gece ve gündüz, gezegenlerin, tabi oldukları Güneş çevresindeki yörüngelerinde, kendi çevrelerinde dönmelerinden meydana gelir. Âyette Dünyâ dışındaki gök cisimlerinde de gece ve gündüz olayının meydana geldiğine ve dolayısıyle o yıldızların da Dünyâ gibi eksenleri çevresinde döndüğüne işâret olunmaktadır.

"أَغْطَشَ" kararttı anlamına geldiği gibi, yürümek anlamına da gelen (غطش) ve (غطشان) dan (إغطاش): yavaş yavaş yürüterek *duhâ*'sını ortaya çıkardı demek olur. Duhâ, kuşluk vakti demek ise de burada gündüz anlamında kullanılmıştır. Çünkü *duhâ,* gündüzün en taze, en parlak zamanıdır.

"وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا": Ondan sonra Arzı dahv etti, buyurulmaktadır. Bir şeyi bir yerden bir yere götürmek anlamına gelen dahv (دحو) ve dahy (دحى) köklerinde bir yuvarlaklık anlamı da vardır. Çocukların, topu yerde eşilen bir çukura düşürmelerine *dahv* denir. Deve kuşunun yuva yapmasına, yatacağı yerdeki taşları temizlemesine idhâ (إدحاء) dendiği gibi yumurtladığı yere ve yumurtasına da "dhîyy" (أدحيّ) denir. Lisânu'l-'Arab sâhibi İbn Manzûr bu kelime hakkında şu bilgiyi veriyor: "أدْحِيّ، إدْحِيّ، إدْحِيَّة، أدْحُوَّة" deve kuşunun, kumda yumurtladığı, udhîyy (أدْحِيّ) civcivlerini çıkardığı yerdir. *Dahv:* Taş atıp bir çukura düşürme yarışıdır. Ceviz oynamaya da *dahv* denir. Hasan'la Hüseyin (r.a.mâ) da bu oyunu oynarlardı. Bir çukur eşerler, yuvarlak taşlar atıp o çukura düşürmeğe çalışırlardı. Taşı çukura düşüren kazanır, düşürmeyen kaybederdi. İşte dahv taş, ceviz ve saireyi o çukura düşürme oyunudur. Medâhî (مداحى), yufka biçiminde yuvarlak taşlardır [1]. Hasılı *dahv* döşemek, düzeltmek demek ise de sadece basit bir döşemek ve düzeltmek değil, yuvarlak olarak düzeltmek, döşemek anlamını verir ki bu âyetten Yer'in yuvarlak yaratıldığı anlamı çıkar. Bunun için biz, meâlde âyete "Yer'i yayıp yuvarlattı" anlamını uygun gördük.

Yüce Allah, âhiretin vukubulacağını böyle açık kanıtlarla anlattıktan sonra sözü âhiret âleminin dehşetine ve insanların sonucuna getirmektedir:

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَى ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَى ﴿٣٥﴾

1. Lisânu'l-'Arab: 1/954.

وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾ فَاَمَّا مَنْ طَغٰى ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾
فَاِنَّ الْجَح۪يمَ هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٣٩﴾ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّه۪ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى
﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٤١﴾

34- Herşeyi bastıran o büyük felâket geldiği zaman, 35- O gün insan, neyin peşinde koşmuş olduğunu hatırlar. 36- Gören kimseler için cehennem ortaya çıkarılmıştır. 37- Artık kim azmışsa, 38- Ve şu yakın yaşamı tercîh etmişse, 39- Onun barınağı cehennemdir. 40- Kim de Rabbinin Dîvânında durmaktan korkmuş ve nefsi kötü heveslerden menetmişse, 41- Onun barınağı da cennettir.

Tefsîr:

34-41: Görünen varlıkları altına alıp ezen, bütün belâların üstünde o en büyük belâ geldiği zaman insan neyin peşinde koşmuş olduğunu anlar. Arapçada *et-tâmmeh,* her şeyi bastıran, öteki belâları unutturacak derecede büyük belâ demektir. İşte kıyâmetin dehşetinin, başka dertleri unutturacağını, herkesin başka dertlerini unutup sadece o günün derdine düşeceğini belirtmek için kıyâmet gününe *et-tâmmeh* (bastıran, alt eden, başa çıkılamayan belâ) sıfatı verilmiştir. O gün kişi, dünyâda neler yapmış olduğunu, amel defterinde açık açık görür. O gün cehennem açıkça gösterilir. Görme yeteneğinde olan herkes onu görür. Şimdiki gibi sadece düşünmez, hayal etmez, ortaya çıkarılmış olan cehennemi açıkça görür. Ama cehennemi görecek olanlar azgınlardır. Onun için *"Cennet korunanlara yaklaştırılmıştır da azgınlar için ortaya çıkarılmıştır"*[1] buyurulmuştur.

Küfür ve isyân ile taşkınlık yapan, dünyâ hayâtı (şu yakın yaşamı) âhirete yeğleyen kimsenin me'vâsı (barınağı, makamı) cehennemdir. Rabbinin makamından yani O'nun huzurunda durup hesap vermekten korkarak nefsini kötülüklerden menetmiş olan kimsenin me'vâsı (barınağı) da cennettir.

37-39 ncu âyetler, 40-41 nci âyetlerin tam karşıtıdır. Birincilerin tanımladığı insanlar azgınlık yapıp şu yakın yaşamı yeğleyenlerdir. Onların yeri cehennemdir. İkincilerin tanımladığı insanlar, Allah'ın Dîvânında durup hesap

1. Şu'arâ Sûresi: 91.

vermekten korkarak nefislerini kötülüklerden çeken, dizginleyen insanlardır. Onların yeri de cennettir.

Bu âyetlerden insanın, muhtâr (seçim özgürlüğüne sâhip) bir varlık olduğu, irâdesiyle yaptığı işlerden sorumlu tutulduğu anlaşıldığı gibi, insanı kötülüklere iten gücün de kendi içindeki nefsi yani hevâ ve hevesi olduğu anlaşılmaktadır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا ﴿٤٣﴾
اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ
يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

42- Sana o sâatten soruyorlar: Demir atması (gelip çatması) *ne zaman diye? 43- Sen nerede, onun vaktini söylemek nerede? 44- Onun bilgisi, Rabbine varır* (O'ndan başkası onu bilmez). *45- Sen ancak ondan korkacak olanları uyarıcısın. 46- Onlar onu gördükleri zaman, sanki* (dünyâda) *bir akşam veya akşamın bir sabahından fazla kalmamış gibi olurlar.*

Tefsîr:

42-46: Önceki âyetlerde kıyâmetin dehşeti, o gün kâfirlerin ve mü'minlerin sonucu gösterilip gönüllerde âhiret korkusu uyandırıldıktan sonra tekrar dünyâya dönülüyor ve âhirete inanmayanların: *"Hani o kıyâmet sâatinin demir atması ne zaman? O hesap günü ne zaman gelecek?"* diye sordukları anlatılıyor. Sonra onun zamanını Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği; Hz. Muhammed(s.a.v.)in, sadece bir uyarıcı olup, âhiretten korkanları uyardığı; kıyâmeti gördükleri zaman insanların, sanki dünyâda bir akşam veya akşamın bir sabahı kadar kaldıklarını sanacakları; yaşadıkları şu ömrün, kendilerine öyle kısa geleceği belirtiliyor.

Sûre, kıyâmet olayının dehşetini tasvir ile başlamıştı. Yine onu tasvir ile sona eriyor. Böylece birçok sûrede görüldüğü üzre sûrenin sonu, başı ile birleşiyor ve tamamı aynı konuyu anlatan bir bütünlük kazanıyor.

Son âyet, insanın geçen ömrünün, kendisine çok kısa geleceğini, yaşadığı yılları bir an gibi sanacağını, âhiret gününün de çok yakın olduğunu

anlatmaktadır. Çünkü insanın dünyâ ömrü bitince fi'len âhiret hayâtı, hesâbı, mükâfât ve cezâsı başlar. Ama asıl büyük kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilmez.

"فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا": *Sen onu bilmenin neresindesin? Yani sen nerede, onu bilmek nerede?"* âyetinde Hz. Muhammed(s.a.v.)in de onu aslâ bilemeyeceği vurgulanmaktadır.

"يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَيهَا...: *Sana kıyâmet sâatinden soruyorlar. Demir atması ne zaman diye. De ki: 'Onun bilgisi ancak Rabbimin yanındadır. Onu tam zamanında açığa çıkaracak olan yalnız O'dur. O, göklere de, yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir.' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi, sana soruyorlar. De ki: 'O'nun bilgisi, Allah'ın yanındadır. Fakat insanların çoğu bilmez"* [1] âyeti de bu anlamı pekiştirmektedir.

Bu ve benzeri âyetler karşısında, "kıyâmet alâmetleri"ne dair anlatılan hadislerin sağlamlıkları üzerinde tereddüd uyanmaktadır. Zira bunlardan, kıyâmetten önce, fakat ona yakın zamanlarda vukubulacak bazı olayları Peyğamber'in haber verdiği anlatılmaktadır. Evvelâ birçok âyet, kıyâmetin hiçbir belirti olmadan, ansızın geleceğini haber vermektedir. Oysa kendisi gelmezden önce birtakım alâmetler başgösterirse o zaman ansızın değil, alâmetleri, izleri görünerek gelir ki bu, âyetlere aykırıdır. Sonra Peyğamber'in, ğayb hakkında verdiği bu haberler eğer vahiy olsaydı, âyet olarak Kur'ân'a geçerdi. Vahiy olmadan da Peyğamber'in ğaybi bilmesi, âyetlere aykırıdır. " وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ: *Hiçbir kişi, yarın ne yapacağını bilmez ve hiçbir kişi, nerede öleceğini bilmez"* [2], " وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّى فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ: *Hiçbir şey için ben bunu yarın yapacağım deme, ancak Allah dilerse yaparım, de"* [3], "قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِى خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ... : *De ki: 'Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Ğaybi de bilmem!..."* [4] buyurulmakta ve Hz. Peyğamber de dahil hiç kimsenin ğaybi bilmediği vurgulanmaktadır. Peyğamber (s.a.v.), eğer binlerce, belki milyonlarca yıl sonra vukubulacak kıyâmet öncesi olayları bilirse, kıyâmetin ne zaman kopacağını da bilir demektir. Bu ise âyetlere aykırıdır. Tam tersine âyetler bu konuda ona bir bilgi verilmediğini söylemektedir.

Ama bundan Hz. Peyğamber'in, istikbale âit hiçbir şey söylemediği,

1. A'râf Sûresi: 187.
2. Lokman Sûresi: 34.
3. Kehf Sûresi: 23-24.
4. En'âm Sûresi: 50.

hiçbir şeye vakıf olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Muhakkak ki o, bir mu'cize olarak kendi zamanında, kendi hayatı ve risaleti ile ilgili bazı olayları ya keşfen veya ru'yâ yoluyla öğrenmiş ve bunları söylemiştir. Fakat bunlar ğayb denen uzun, çok uzun zamanlarla ilgili değil, kendi hayâtındaki olaylarla ilgilidir. Zaten başka bazı insanların da gördükleri bazı ru'yâlar çıkar. Ama bu ru'yâlar onların kendi hayatlarıyle ilgilidir. Hz. Peyğamber'e de vahiy, önce sâdık ru'yâ şeklinde başlamıştı. Gördüğü ru'yâlar, sabah aydınlığı gibi açık ve net çıkardı. Daha sonra peyğamberlik hayâtı boyunca gördüğü bazı ru'yâlar ya aynen veya yoruma göre çıkmıştır. Mekke'nin fethi seferi hazırlıklarını bir mektupla Kureyşlilere bildirmek isteyen Hâtib'in davranışından keşfen haberdar olmuş ve onun gönderdiği mektubu yolda yakalatmıştır. Fakat bütün bu olaylar, kendi hayatıyla ilgilidir. Binlerce yıl sonraki mutlak ğaybe âit olayları Allah'tan başka kimse bilmez. Zira ğaybin anahtarları kendi yanında bulunan Allah, onları kimseye vermez. Gerçeği Allah bilir.

Nâzi'ât Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Dünyâyı, insanların ve canlıların yaşaması için bu düzen içinde yaratan, Allah'tır.

2. Yürekleri hoplatan bir deprem sonunda insanlar uyanma alanında olacaklardır. Yüce Dîvân alanına geleceklerdir (1-14).

3. Tanrılaştırılan âsî insanların, sonunda nasıl perişan olduklarını örneklemek için Fir'avn öyküsü anlatılmıştır. Târihî olaylardan ibret alınmalıdır (15-26).

4. Kıyâmette gerçekler ortaya çıkar ve insan, yaptığı işlerin içyüzünü, gerçeğini görüp anlar (35).

5. Dünyâyı âhirete yeğlemiş olan azgın insanların yeri cehennemdir. Bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceğinden korkup kötü işlerden uzak duranın yeri de cennettir.

6. Kıyâmetin ne zaman kopacağını yalnız Allah bilir (44).

7. Peyğamber, sadece bir uyarıcıdır, ğaybi bilici değildir (42-43, 45).

8. Dünyâ hayâtı kısadır, geçen ömür bir kuşluk, ya da akşam vakti kadar kısa gelir (46).

NÂZİ'AT SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
10	الْحَفِرة	Elifsiz, fetha ile:	Übeyy, Ebû Hayve, İbn Kays.
	الْحٰفِرة	Hâ'dan sonra elif ile:	Çoğunluk [1].
11	أَإِنَّا..إِذَا	Birincisi soru, ikincisi olumlu kip:	Nâfi', İbn 'Âmir, Kisâ'î, Ya'kub.
	إِنَّا..ءَاإِذَا	Birincisi olumlu, ikincisi soru ve teshîlli idhâl:	Ebû Ca'fer.
	أَإِنَّا..أَإِذَا	İkisi de soru, idhâlsiz fakat teshîlli:	Verş, Ruveys, İbn Kesîr.
	آإِنَّا..آإِذَا	İkisi de soru ve araya elif sokma:	Hişâm.

1. el-Mesâhif: 175; Kurtubî: 19/197; el-Bahr: 8/420.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	أَإِنَّا...أَإِذَا	Araya elif sokmadan hemzeleri telaffuz:	Ötekiler [1].
5,6	فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا. يَوْمَ		Çoğunluk.
	فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا. الْحَشْرُ هِيَ الْمَأْوَى. بَلْ يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ. يَوْمَ		İbn Mes'ûd [2].
11	نَاخِرَةً	Nûn'dan sonra elif ile:	'İkrime, oğlu 'Abdullâh, İbn 'Abbâs, İbn Mes'ûd, Ebûzerr, İbn Zübeyr [3].
	نَخِرَةً	Nûn'dan sonra elifsiz:	Çoğunluk [4].
13	زَجْرَةٌ		Çoğunluk.
	رُقْيَةٌ		Übeyy ve İbn Huseym [5].
16	بِالْوَادِ(ى)	Vakıf halinde yâ ile:	Ya'kûb.
	بِالْوَادِ	İki halde de yâ'sız:	Çoğunluk [6].
	طُوًى نِ اذْهَبْ	Vasıl halinde kesre tenvinli:	İbn 'Âmir, Kûfeliler.

1. en-Neşr: Bâbu'l-hemzeteyn; el-Budûr: 334.
2. el-Mesâhif: 107.
3. Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î. Ruveys ve Halef böyle okumuşlardır.
4. el-Mesâhif: 107, 175, 222, 229, 284, 328; Tebsıra: 719; Kurtubî: 19/197; el-Bahr: 8/420; en-Neşr: 2/397; el-Budûr: 334. İbn Mücâhid Kisâ'î'nin, elifli veya elifsiz okunmasına önem vermezdi (ikisiyle de okunabileceğini söylerdi), demiştir. Taberî'ye göre en fasih ve meşhûr kırâet, elifsiz olandır. Ancak kendinden önceki ve sonraki âyet fâsılaları elif ile olduğundan elif ile okumayı tercîh etmiştir (30/35).
5. el-Mesâhif: 175, 310.
6. el-Budûr: 334.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
	طُوًى آذْهَبْ	Vakıf halinde tenvinin elife dönüştürülmesi.	
	طُوَى. اذْهَبْ	İki halde de tenvinsiz:	Ötekiler [1].
	طِوًى. اذْهَبْ	Tâ'nın kesriyle:	Hasan, 'İkrime, Ebû 'Amr'dan da rivâyet [2].
18	أنْ تَزَّكَّى	Şeddeli zây ile [3]:	'Übeyy, Nâfi', İbn Keŝîr, Ya'kûb.
	أنْ تَزَكَّى	Hafif zây ile:	Ötekiler [4].
19	وَ أَهْدِيَكَ		Çoğunluk.
	وَ إنِّى أَهْدِيكَ		İbn Mes'ûd [5].
30	وَ آلْأَرْضَ	Nasb ile [6]:	Çoğunluk.
	وَ آلْأَرْضُ	Ref' ile, mübtedâ:	Hasan ve 'Amr ibn Meymûn [7].
	بَعْدَ		Çoğunluk.
	مَعَ		A'meş [8].

1. en-Neşr: Tâhâ Sûresi; el-Budûr: 334.
2. Tekrar tekrar mukaddes, demektir (Kurtubî: 19/201).
3. Aslı (تَتَزَكَّى)dır, t, z'ye idğâm edilmiştir.
4. el-Mesâhif: 175; Tebsıra: 720; en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 334. Taberî'ye göre hafif zây ile olan daha fasîhtir (30/39).
5. el-Mesâhif: 107.
6. Mukadder bir (دَحَا) fi'linin mef'ûlüdür.
7. Kurtubî: 19/205.
8. el-Mesâhif: 329.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
32	وَ ٱلْجِبَالَ	Nasb ile [1]:	Çoğunluk.
	وَ ٱلْجِبَالُ	Mübtedâ olarak merfû':	'Übeyy, Hasan, 'Amr ibn Meymûn, 'Amr ibn 'Ubeyd ve Nasr ibn 'Âsım [2].
33	مَتَاعًا	Nasb ile:	Çoğunluk.
	مَتَاعٌ	Ref' ile:	Übeyy [3].
35	يَتَذَكَّرُ		Çoğunluk.
	يَتَفَكَّرُ		Übeyy [4].
	يَعْلَمُ		İbn Mes'ûd [5].
36	وَ أُبْرِزَتْ	İbrâz'dan edilgen:	İbn Mes'ûd [6].
	وَ بُرِّزَتِ	Tebrîz'den edilgen:	Çoğunluk.
	وَ بَرَزَتِ	Bürûz'dan etken:	Mâlik ibn Dînâr.

1. " أرسى آلجبَال : Dağları yerine oturttu" demektir.
2. el-Mesâhif: 175; Kurtubî: 19/205-206; el-Bahr: 8/423.
3. el-Mesâhif: 175.
4. el-Mesâhif: 175.
5. el-Mesâhif: 107.
6. el-Mesâhif: 107.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِمَنْ رَأٰى	Mâzî:	İbn Mes'ûd ve İbn Huseym.
	لِمَنْ يَرٰى	Ğâib muzâri':	Çoğunluk.
	لِمَنْ تَرٰى	Müennes yâhut muhâtab muzâri' [1]:	'İkrime ve başkası [2].
45	مُنْذِرٌ مَنْ	Tenvinle:	Ebû Ca'fer, Şeybe, A'rec, İbn Muhaysın, Humeyd ve Ayyâş-Ebû 'Amr'dan.
	مُنْذِرُ مَنْ	Tenvinsiz, izâfetle:	Ötekiler [3].

1. Muhâtab ise, zamîr Hz. Muhammed'e âittir. Senin o gördüğün kimseye cehennem getirilir, demek olur.
2. Kurtubî: 19/207; el-Bahr: 8/423; el-Mesâhif: 107, 310.
3. en-Neşr: 2/398; Kurtubî: 19/210; el-Bahr: 8/424; el-Budûr: 334.

80/24 'ABESE SÛRESİ

Surat astı anlamındaki " *'abese*" kelimesiyle başladığı için bu adı alan sûrede, öğüt almak üzre gelen temiz yürekli, kör bir insanı bırakıp kibirli bir kâfiri irşâda uğraşmasından dolayı Hz. Muhammed(s.a.v.)e 'itâbedilir; Kur'ân'ın, değerli yazıcıların ellerindeki sayfalarda bulunan yüce bir öğüt olduğu vurgulanır; insana, bol nimetler bahşeden Yaratıcısına yönelmesi öğütlenir ve âhiret gününün dehşetini tasvîr, mü'min ve kâfirlerin sonucuna işâretle sûre sona erer. Mekke'de, Necm Sûresinden sonra inmiştir, 42 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 80 nci, iniş sırasına göre 24 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَبَسَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰىۜ ﴿٢﴾ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰىۙ ﴿٣﴾

اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰىۜ ﴿٤﴾ اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰىۙ ﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ تَصَدّٰىۜ

﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰىۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰىۙ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشٰىۙ ﴿٩﴾

فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰىۚ ﴿١٠﴾ كَلَّٓا اِنَّهَا تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُۢ ﴿١٢﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Surat astı ve döndü; 2- Kör geldi diye. 3- Ne bilirsin belki o arınacak? 4- Yâhut öğüt dinleyecek de öğüt kendisine yarayacak? 5- Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince. 6- Sen ona yöneliyorsun. 7- Onun arınmamasından sana ne?- 8- Fakat koşarak sana gelen, 9- Saygı duyarak gelmişken,

10- Sen onunla ilgilenmiyorsun. 11- Hayır (olmaz böyle şey), *o* âyetler) *bir hatırlatmadır. 12- Dileyen, onu düşünüp öğüt alır.*

Tefsîr:

1-12: Hz. Muhammed(s.a.v.)in, söz dinleyip arınmak, verilen öğütlerden yararlanmak üzre gelen köre surat asıp; arınmak istemeyen, kibirli zenginle uğraşmasını kınayan bu âyetlerin, şu münâsebetle indiği rivâyet edilir:

Hz. Peyğamber (s.a.v.), Kureyşin ileri gelenlerinden 'Utbe ibn Rebî'a, Ebucehl ibn Hişâm, 'Abbâs ibn Abdi'l-Muttalib ile özel olarak sohbet ederken gözleri görmeyen 'Abdullâh ibn Ümmi Mektûm geldi, söze karıştı ve Peyğamber'den, kendisine Kur'ân okumasını istedi ve:

— Ey Allah'ın Elçisi, Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret, dedi. Ve bu sözünü bir iki defa tekrar etti.

Kureyş ileri gelenleri, kendilerinin yanında fakir kişilerin bulunup söze karışmalarından hoşlanmazlardı. Bundan dolayı 'Abdullâh ibn Ümmi Mektûm'un, ikide bir söze karışması, Allah'ın Elçisinin canını sıktı. Peyğamber, bundan memnun olmayarak yüzünü 'Abdullâh'tan öteye çevirdi, öteki adamlarla meşgul oldu. Onlar da kalkıp gittiler.

Hz. Peyğamber'in böyle yüzünü fakirden öteye çevirmesi, gerçekte kendisinin rûhuna ağır gelmişti. İşte bu olay üzerine 'Abese Sûresi indi [1].

Esasen Peyğamber'in canının sıkılması, başını öteye çevirmesi, fakire değer vermemesinden değildi. O, zengin fakir ayırımı yapmadan herkesi irşâda çalışırdı. Ancak İslâmın daha çabuk yayılması için etkili olabilecek insanları iknâa çalışıyordu. Bu sırada körün söze karışması, Peyğamber'in çabasını etkisiz bıraktı. İşte bu yüzden Peyğamber'in canı sıkıldı. Fakat onun, köre karşı böyle surat asmasını da yüce Allah, kendisine uygun görmedi, gönülden Allah'a yönelmek isteyenlerle meşgul olmasını emretti.

İbn Ümmi Mektûm diye ünlü olan bu zâtın adı 'Abdullâh ibn Şureyh (veya Zâide) ibn Mâlik ibn Rebî'a el-Fihrî olup Hz. Hadice'nin dayısı oğludur. Bu sûre indikten sonra Peyğamber (s.a.v.) onunla konuşur, halini, hatırını sorar:

— Merhaba ey kendisi yüzünden Rabbimin beni azarladığı kimse, benden bir isteğin var mı? derdi.

Kendisi iki kez sefere çıktığında 'Abdullâh'ı Medine'de yerine vekîl bırakmıştır. 'Abdullâh, Hz. Peyğamber'in müezzini olmuştur. Bilâl sahur ezânını,

1. Câmi'u'l-beyân: 30/51; Tirmizî, Tefsîr: 73. Hadîs gariptir; Mefâtîh: 31/54.

'Abdullâh da sabah ezânını okurdu. Enes ibn Mâlik, onu Kadisiye Savaşında, üzerinde zırh, elinde siyah bayrak ile görmüştür [1].

Kadisiye Savaşı, Hz. Ömer zamanında olmuştu. Kör ve ihtiyâr bir zâtın savaşta görülmesi, kerâmetindendir. Yoksa bizzat savaşa katılmış olması uzak bir ihtimaldir.

Son iki âyet, Kur'ân'ın bir öğüt olduğunu, dileyenin ondan öğüt alıp yola geleceğini bildirmektedir. Demek ki Peyğamber'in görevi, insanları mutlaka yola getirmek değil, öğüt vermek, uyarmaktır. Dileyen yola gelir, dileyen sapıklığında kalır. Öğüt verilen kimsenin artık Allah'a karşı bahanesi kalmaz. İşte bunun için elçi gönderilmiş, insanlar uyarılmıştır, ta ki: *"Helâk olan kanıtla helâk olsun, yaşayan da kanıtla yaşasın"* [2]. Herkes yaptığını bilinçli, kanıtlı yapsın.

"كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ" âyetinde müennes olan "إِنَّهَا" zamiri, ya sûreye, ya da Kur'ân'a gider. Gerçi Kur'ân müzekkerdir ama *"tezkire"* yani öğüt olarak vasfedilince müennes olmuştur. Müzekker olarak söylense de olurdu. Nitekim Müddessir Sûresinde "كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ" buyurulmuştur [3].

13- (O öğüt) *sayfalar içindedir: Değer verilen, 14- Saygı ile yükseltilen, tertemiz* (sayfalar) *15- Yazıcıların ellerinde: 16- Değerli, iyi* (yazıcıların).

Tefsîr:

13-16: Önceki âyetlerde Kur'ân'ın bir öğüt olduğu, dileyenin ondan öğüt alacağı bildirilmişti. Burada da Kur'ân'ın nasıl bir yüce öğüt olduğu ve inananların ona nasıl saygı gösterdiği anlatılmaktadır:

O öğüt, *kirâmin berereh* (değerli, iyi) yazıcıların ellerinin üstünde taşınan, değerli, yüksek, tertemiz sayfalara yazılmış bir öğüttür. O sayfalar temizdir, hiçbir kirli, şeytânî düşünce onlara bulaşmamıştır. *Merfû'ah*(yükseltilmiş, değerli)dir. Onlar değerli, iyi huylu *sefere*'nin ellerindedir. *Sefere, sâfir*'in çoğuludur. *Sâfir:* yazıcı, hattât anlamına gelir. Aynı kökten sînin kes-

1. Câmi'u'l-beyân: 30/51-52.
2. Enfâl Sûresi: 42.
3. 54 ncü âyet.

'riyle *sifr,* kitâb demektir. Çoğulu *esfâr*'dır. "يَحْمِلُ أَسْفَارًا" âyetinde *Tevrât*'ı kabul edip de onu gereğince uygulamayanlar, kitâplar taşıyan merkebe benzetilmektedir [1].

Sifr'in aslı, örtülü bir şeyi açmaktır. Yazı yazmak da mânâyı ve amacı açıp izah etmek olduğu için yazı yazmağa *sefr,* yazana *sâfir,* yazılan şeye de *sifr* denmiştir. *Sefr* süpürmek anlamına da geldiği için *sâfir* süpürüp temizleyen, *misfere*, süpürge demektir.

Yine *sefr:* dağıtmak, başın ön kısmındaki saçların dökülmesi, cild üzerinde kalan iz; bu kökten *sefâr* deveye vurulan gem; *sefer*, yolculuk, *sufre:* yolcunun alacağı azık, sâfir yolcu demektir. Bunun çoğulu *esfâr* veya *süffâr*'dır. *Sâfir,* sefîr anlamına da gelir ki iki topluluk arasındaki soğukluk sebeplerini kaldırıp uzlaştıran demektir. Bunun masdarı *sefr, sifâret veya* sefâret olarak kullanılır [2].

Bu mânâları düşününce âyette geçen *sefere*'nin, yazıcılar anlamına geldiği gibi; elçiler, Kur'ân'ın içinde bulunduğu sayfaları şeytânî düşüncelerden koruyan melekler veya onları tozdan, topraktan koruyan, temizleyen insanlar anlamlarına da geldiği anlaşılır.

Kelimenin birinci anlamı yazıcılardır. Ve "بِأَيْدِى سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ: *Değerli, iyi huylu yazıcıların ellerinde*" âyetleriyle; vahyedilen Kur'ân'ı yazan vahiy kâtipleri kasdedilmiştir. Diğer mânâya göre bu âyetler, Kur'ân sayfalarını ellerinde taşıyan, Allah ile Peyğamber arasında elçilik yapan melekler kasdedilmiştir [3]. Fakat bu ihtimal zayıftır. Çünkü Kur'ân: *"Onu er-Rûhu'l-Emîn indirdi"* [4] âyetinin bildirdiği üzre birkaç melek tarafından değil, sadece *"Güvenilir Rûh"* diye nitelendirilen Cibrîl tarafından ve sayfalar halinde değil, vahy olarak indirilmiştir. Öyle ise *sefere* kelimesiyle Kur'ân sayfalarını taşıyan meleklerin kasdedilmiş olması zayıftır.

Bu âyetlerle vahyedilen Kur'ân'ı sayfalara yazan vahiy kâtipleri kasdedilmiş olabilir ama bu ihtimal de zayıftır. Çünkü burada Kur'ân'ın, vahyinden sonraki durumu değil, vahyinden önceki durumu anlatılmaktadır. "كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ: *Hayır, o bir tezkire*(öğüt, uyarı, hatırlatma)*dır*" buyurulduktan sonra o öğütün nerede bulunduğu ve nereden alınıp vahyedildiği belirtilmektedir: "فِى صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِى سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ: *O değerli, saygı ile yükseltilen; değerli, iyi huylu yazıcıların ellerinde bulunan tertemiz sayfalar içindedir*" buyuruluyor.

Demek ki Kur'ân, tertemiz sayfalar içinde bulunan bir öğüttür. İşte değerli, iyi huylu yazıcıların ellerindeki o sayfalarda bulunan hikmetler, Hz. Muhammed'e, Cibrîl tarafından vahyedilmektedir.

1. Cum'a Sûresi: 5. 2. Lisânu'l-'Arab: 2/154-156; Kurtubî: el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân: 19/216; Hak Dini: 7/5579. 3. Câmi'u'l-beyân: 30/53-54. 4. Şuarâ Sûresi: 193.

Bize göre Kur'ân'ın, içinde bulunduğu tertemiz, değerli, özenle saklanan sayfalar, tahrife uğramamış olan Tevrât sayfalarıdır. Bu husus, birçok âyette tasrîh edilmiştir. Bu âyetleri, iniş sırasına göre bir kez daha gözden geçirirsek, konu daha iyi anlaşılır:

Bürûc Sûresinin 21-22 nci âyetleri: *"Hayır o, şerefli bir Kur'ân*(okuma)*dır. Korunmuş bir levhadadır."*

Vâkıa Sûresinin 77-80 nci âyetleri: *"O elbette değerli bir Kur'ân*(okuma)*dır. Temizlerden başkasının dokunmadığı, korunmuş bir Kitâb'dadır. Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir."*

Şu'ârâ Sûresinin 197 nci âyeti:

"İsrâîl oğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar (müşrikler) *için bir kanıt değil mi?"*

A'lâ Sûresinin 18-19 ncu âyetleri: *"Bu* (okunanlar) *elbette ilk sahifelerde de vardır: İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde."*

Ahkâf Sûresinin 40 ncı âyeti: *"De ki: 'Hiç düşündünüz mü? Eğer bu* (Kur'ân), *Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâil oğullarından bir şâhid de onun benzerini görüp inandığı halde siz inanmağa tenezzül etmemişseniz durumunuz nice olur? Kuşkusuz Allah, zâlimleri doğru yola iletmez."*

'Ankebût Sûresinin 45-49 ncu âyetleri:

"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku ve namazı da kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir. Elbette Allah'ı anmak, en büyük(ibâdet)*tir. Allah ne yaptığınızı bilir. İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitâb ehliyle ancak en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir. Biz de O'na teslîm olanlarız. İşte böylece O Kitâb'ı sana da indirdik. Kendilerine Kitâbı verdiklerimiz, ona inanırlar. Şunlardan* (şu Araplardan) *da ona inananlar vardır. Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez. Ey Muhammed, sen bundan önce bir Kitâb okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı o zaman* (vahyedilen sözleri boşa çıkarmaya çalışan) *iptâlciler kuşkulanırlardı. Hayır, o* (Kur'ân) *kendilerine bilgi verilenlerin göğüslerinde bulunan açık açık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez."*

Ra'd Sûresinin 36-37 ve 43 ncü âyetleri: *"Kendilerine Kitâbı verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler* (çünkü sana vahyedilenlerin, kendi kitâplarında bulunanlara uyduğunu bilirler). *Fakat şu Arap kabilelerinden, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: 'Bana, yalnız Allah'a kulluk etmem emredildi. Ben O'na davet ederim, dönüşüm de O'nadır.' Ve işte biz onu* (Mûsâ'ya vahyedilen o Kitâbı) *Arapça bir hüküm olarak indirdik. Eğer sana*

gelen bu ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, artık seni Allah(ın azâbın)*dan kurtaracak ne bir velî, ne de koruyucu olmaz...*

İnkâr edenler: 'Sen gönderilmiş elçi değilsin' diyorlar. De ki: 'Benimle sizin aranızda Allah'ın ve yanında Kitâbın bilgisi bulunanların tanık olması (benim elçiliğimi ispata) *yeter.''*

Fâtır Sûresinin 31 nci âyeti:

''O Kitâb'dan sana vahyettiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan gerçektir. Allah kullarını(n her hâlini) *bilendir, görendir.''*

En'âm Sûresinin 48 nci âyeti: *''Sana da kendinden önceki Kitâb'ı doğrulayıcı ve onu kollayıp koruyucu olarak Kitâbı gerçekle indirdik. Artık onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp müşriklerin keyiflerine uyma! Sizden her biriniz için bir şerîat* (düzen) *ve yol belirledik...''*

Bakara Sûresinin 146 ncı âyeti: *''Kendilerine Kitâbı verdiklerimiz, onu* (sana vahyedilenleri), *oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler.''*

Beyyine Sûresinin 2-3 ncü âyetleri: *''Allah tarafından* (gönderilmiş) *içinde doğru, değerli Kitâblar bulunan sahîfeleri okuyan bir elçi.''*

Son ikisi hariç, bu âyetlerin hepsi Mekke'de inmiştir. Mekke'de İsrâil oğullarından birinin, Kur'ân'ın benzerine uyduğunu görerek ona inandığı; Şuarâ Sûresinin 197 nci âyetinde İsrâil oğulları bilginlerinin inen Kur'ân'ı bildikleri; Ra'd Sûresinin 43 ncü âyetinde kendilerine ilim verilmiş olan(Kitâb ehli)nin, Kur'ân'ın vahiy olduğuna tanıklık ettikleri; Bakara Sûresinin 146 ncı âyetinde de Kitâb ehlinin, Kur'ân'ı, oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları bildirilmektedir. Bunların Kur'ân'ı tanımaları, doğruluğuna tanıklık etmeleri, Kur'ân'da anlatılanların, kendi Kitâblarında bulunanlara uyduğunu bilmeleri ve buna tanıklık etmeleridir. Çünkü A'lâ Sûresinin 18-19 ncu âyetlerinde, vahyedilen bu gerçeklerin, ilk sahifelerde yani İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde mevcudolduğu, Fâtır Sûresinin 31 nci, En'âm Sûresinin 92 nci, Ahkâf Sûresinin 12, 30 ve 46 ncı, Bakara Sûresinin 89, 101 nci, Nisâ Sûresinin 47 nci, Âli İmrân Sûresinin 3, 81 nci ve Mâide Sûresinin 46, 48 nci âyetlerinde Kur'ân'ın, kendinden önceki Kitâbı doğrulayıcı ve ona uygun olarak indirildiği bildirilmektedir. 'Ankebût Sûresinin 45 nci, Ra'd Sûresinin 37 nci âyetinde daha önce Mûsâ'ya vahyedilmiş olan o Kitâb'ın, Hz. Muhammed'e de Arapça olarak vahyedildiği; ondan kendisine vahyedilenleri okuması; bu vahyedilenlerin, kendilerine bilgi (yani Kitâb ilmi) verilmiş olanların göğüslerinde (hafızalarında) bulunan açık açık âyetler olduğu açıklanmaktadır.

İşte bütün bu deliller karşısında, tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyet-

lerdeki Sayfalar'ın, Mûsâ'ya verilen Kitâb olduğu kanısına varıyoruz. Kendisini Allah'a vermiş, temiz yürekli Tevrât yazarları veya ona bağlı din adamları tarafından özenle korunan o Kitâb'ın hikmetleri, öğütleri, Hz. Muhammed'e de kendi dilinde vahyedilmiştir. Tabii bizim kasdımız, sonradan katmalara, tahriflere uğramış Tevrât değil, tahrife uğramamış asıl Tevrât'tır. Zaten Kur'ân'da insanlar tarafından o Kitâplara katılmış şeyler anlatılmaz. Kur'ân, o Kitâb'ın hikmetlerini, âyetlerini katmalardan ayıklayarak anlatır. O Kitâb'da anlatılan, peyğamberlere yakışmayacak haller, fiiller Kur'ân'da anlatılmaz. O Kitâb'da Allah'ın altı günde kâinâtı yarattıktan sonra yedinci günde dinlendiği ifade edilirken Kur'ân Allah hakkında uygun olmayan dinlenme tabirini almamış, bunun yerine "Arşa kuruldu" demiştir. O Kitâbda Allah, İsrâîl oğullarının Rabbi, İsrâîl'in Allah'ı olarak tanıtılırken, Kur'ân Allah'ı "Âlemlerin Rabbi" olarak tanıtır. Böylece o Kitâbdaki ifadenin, katma olduğu ortaya çıkar. İncîl'in de ana tevhîd konularını anlatan Kur'ân, Îsâ'yı Allah'ın oğlu, Allah'ın üç unsurdan oluşan bir varlık gibi tevhîde aykırı hıristiyan inancını reddeder. Yani Kur'ân, Îsâ'ya vahyedilen asıl İncîl'in prensiplerini nakleder. Böylece Kur'ân, o Kitâblarda bulunan İlâhî öğütlerin, hüküm ve hikmetlerin vahyi olmaktadır. Belki de Hz. Peyğamber zamanında Kur'ân'ın söylediklerine tam uyan Tevrât ve İncîl nüshaları vardı, bunlar zamanla kaybolmuştur. Bu suretle Kur'ân, o Kitâpları(müheymin)dir. Yani onları kollayan, onlardaki katmaları ayıklayıp onları asıl sâfiyetine kavuşturan Kitâptır. Onları neshedip ortadan kaldıran değil, onlardaki gerçeklere uyan Kitâptır.

Demek ki bu âyetlerdeki *Suhuf,* Kur'ân önceki Kitâb'ın yani Tevrât'ın sayfaları, bölümleri, *sefere* de onu yazıp koruyan veya taşıyan din adamlarıdır. Belki de *sefere* ile kitâb anlamına gelen *sifr*'leri taşıyıp uygulayan sâlih kitâb ehli, özellikle temiz din adamları kasdedilmiştir. Yazıcılar değil, onu koruyan ve uygulayanlardır. Çünkü " قل من أنزل ٱلكتاب ٱلّذى جاء به مُوسى نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا : *Sizin kâğıtlar haline getirip gösterdiğiniz, çoğunu da gizlediğiniz Kitâbı kim indirdi*"[1] âyetinin bildirdiği üzre yahûdîler Tevrât'ı özel yerlerde saklıyorlardı. Bakara Sûresinin 248 nci âyetinde ise Mûsâ ve Hârûn âilesinden kalan sandığın (Ahid Sandığı) melekler tarafından taşındığı bildirilmektedir. Bunlar, yahûdîlerin, kitâblarına verdikleri itinâyı anlatmaktadır.

Cum'a Sûresinin 5 nci âyetinde *sifr*'in çoğulu olarak *esfâr* Tevrât anlamındadır. Yazdığımız deliller karşısında âyetlerden bizim anlayıp kani olduğumuz anlam budur.

Fakat Abdullah ibn 'Abbâs *sefere*'nin, vahiy kâtipleri olduğunu, Katâde

1. En'âm Sûresi: 91.

ise Kur'ân okuyanlar olduğunu söylemişlerdir [1]. "ن. وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ: *Ok-kaya, kaleme ve satır satır yazdıklarına andolsun"* [2] âyetlerinde de Kur'ân âyetlerini veya bütün İlâhî kitapları yazanların değerine ve onların yazdıkları vahyin önemine işâret edilmiştir. Hamdi Yazır da: "Bundan bilhassa Kur'ân'ın nüzûlünde ve muhafazasında ve evvel ve âhir yazılmasında ve anlaşılmasında hizmeti olan hâmiller muradolunmak iktizâ eder" diyor [3]. Gerçeği Allah bilir.

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ
فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ
﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾
أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا
حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً
وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

17- Kahrolası insan, ne kadar da nankördür! 18- (Allah) *Onu hangi şeyden yarattı? 19- Bir damla sudan. Onu yarattı, ona biçim verdi, 20- Sonra ona yolu kolaylaştırdı* (ana rahminden dünyâya getirdi). *21- sonra onu öldürdü, kabre koydurdu. 22- Sonra dilediği zaman onu diriltip kaldırdı. 23- Hayır, insan, O'nun kendisine emrettiğini yapmadı. 24- İnsan şu yiyeceğine baksın: 25- Biz suyu iyice döktük, 26- Sonra yeri güzelce yardık, da 27- Orada bitirdik: dâne, 28- Üzüm, yonca, 29- Zeytin, hurma, 30- İri ve gür bahçeler, 31- Meyva ve çayır; 32- Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için.*

1. Câmi'u'l-beyân: 30/53.
2. Kalem Sûresi: 1.
3. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5581.

Tefsîr:

17-23 ncü âyetlerde, Kur'ân'ı dinleyip Rabbinin yoluna girmeyen insanın ne kadar nankör olduğu anlatılıyor. Allah onu bir menî damlasından yaratıp biçimlendirmiş, ana karnındaki evrimini tamamlayınca oradan çıkma yolunu kolaylaştırmış; ona dünyâda yaşamasını, aklı ile iyiyi kötüyü, doğruyu, eğriyi, kârını ve zararını seçme imkânını vermiş ve belli bir süre yaşattıktan sonra onu öldürüp kabre sokturmuştur. Ölüsünü de açıkta bırakmamış, gömdürmüştür.

İnsanın yaşamı, sadece bu dünyâ yaşamından ibaret değildir. Allah dilediği zaman onu tekrar diriltecektir. 22 nci âyette şart mânâsı olduğu için meâllerde: *"Sonra dilediği zaman onu diriltip kaldırır"* mânâsı verilmiştir. Fakat fiillerin ikisi de dili geçmiş olduğu için bu âyete: *"Sonra dilediği zaman onu diriltip kaldırdı"* anlamı daha uygundur. Böyle iken insan, Allah'ın buyruğunu tutmamakta, peyğamberleri aracılığı ile gönderdiği öğütleri dinlememektedir.

Yüce Allah, ölenleri diriltmeğe kadir olduğunu kanıtlamak için insana önce kendi vücudundaki yani enfüsteki nimetlerini hatırlattıktan sonra bu kez de ona, dış dünyâdaki (yani âfâktaki) nimetlerini hatırlatmaktadır ki Allah'ın bu kadar nimetlerine karşılık O'nun buyruklarını tutmayan insanın, nankörlük ve küstahlığının derecesi daha iyi anlaşılsın. Kur'ân'ın genel üslûbu olarak insana kendi yaratılışındaki ve dış dünyâdaki Tanrı nimetleri hatırlatılır ki düşüncesi olan, düşünüp ibret alsın. İşte bunun için:

24-32 nci âyetlerde Allah'ın, âfâktaki nimetleri hatırlatılmaktadır: İnsan yediği ekmeği, gıdaları düşünmelidir. Bunlar kendi kendine mi oldu? Hayır, Allah gökten yağmur yağdırmak suretiyle yeri suladı, o su bereketiyle yerin altındaki dâneler filizlendi, yeri yarıp dışarı çıktı. Böylece Allah çeşit çeşit bitkiler: buğday, arpa, diğer hububât bitirdi. Çeşit çeşit meyvalar: üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, girift, boylu, iri gövdeli ağaçlar, bahçeler ve çeşitli otlaklar yetiştirdi. Bunları, insanlara ve besledikleri hayvanlara ürün olarak yarattı. Şimdi insanın, kendisine bu kadar nimetler veren Rabbine nankörlük etmesi yakışır mı? Elbette yakışmaz. Fakat nankörlük etmesi, kimsenin değil, kendisinin zararınadır. Çünkü bu kısa dünyâ hayâtı bir sınav zamanıdır. Bunun sonunda insanın, yaptıklarından hesap vereceği bir gün gelecektir. İşte aşağıdaki âyetlerde o günün dehşeti ve korkunçluğu tasvir edilmektedir:

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ﴿٣٣﴾ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٥﴾

وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾ وُجُوهٌ
يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ
﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

33- Çarpınca kulakları sağır eden o gürültü geldiği zaman, 34- İşte o gün kişi kaçar: kardeşinden, 35- Anasından, babasından, 36- Eşinden ve oğullarından. 37- O gün, onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır. 38- Yüzler var ki o gün parıl parıl, 39- Güleç, sevinçlidir. 40- Yüzler de var ki o gün tozlanmış, 41- Onları karanlık bürümüş, 42- İşte onlar kâfirler, haktan sapanlardır.

Tefsîr:

33-42: Çarpınca kulakları sağır eden, yahut Zemahşerî'nin beyanına göre insanın pür dikkat dinleyeceği[1] o şiddetli ses geldiği, yani o toplantı borusunun sesi duyulduğu zaman herkes hesap verme yerine (Yüce Dîvân'a) gider. Öyle dehşetli bir gündür ki o gün, kişi kendisine en yakın olan kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından kaçar. Kendinden başka kimseyi düşünemez. Çünkü herkes kendi canının kaygısına düşer.

O gün kimi yüzler Yüce Dîvân'ın kararından ötürü sevinçten parıl parıl; kimileri de üzüntüden kapkaradır. Onları toz duman bürümüştür. İşte onlar, dünyâda nankörlük eden, kötü işler yapan insanlardır.

Aynı kıyâmet sahnesi: *"O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara: 'İnanmanızdan sonra inkâr ettiniz ha? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azâbı tadın!"* (denilecektir). *Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Orada ebedî kalacaklardır"*[2] *"Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar, Rabbine bakar. Yüzler de var ki o gün asıktır. Kendisine belkemiğini kıran belâlı* (işin) *yapılacağını sanır"*[3] âyetlerinde de geçmektedir.

Hz. Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivâyet edilir: *"Siz, yalın ayak, çıplak, kabuklu olarak haşrolunacaksınız". Bir kadın: "O zaman insanlar birbirinin avretine bakarlar?" demiş, Peyğamber* (s.a.v.): *"Ey kadın, o gün herkes kendi canının kaygısına düşer" demiştir*[4].

1. Keşşâf: 4/220; Fethu'l-Kadîr: 5/385.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 106-107.
3. Kıyâmet Sûresi: 22-25.
4. Tirmiẑî, Tefsîr, Sûre: 73, et-Tâc: 4/282.

'Abese Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanın değeri para, mal ve görünüşte değil, ruhtadır. Nice pejmürde görünüşlü insan vardır ki Allah katında değerlidir; nice zengin, kılık kıyâfeti yerinde, mevki sahibi insan da var ki Allah katında değersizdir (1-6). Kur'ânı Kerîm, gösterişli fakat ruhsal değeri olmayan insanları dayatılmış odunlara benzetmektedir: *"Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider, konuşsalar sözlerini dinlersin; ama onlar, dayatılmış odunlar gibidirler"* (Münâfikun Sûresi: 4).

2. İnsana malı ve mevkiine göre değil, ruh temizliğine, iyi ahlâkına göre değer vermelidir.

3. Kur'ân'ın aslı, tertemiz insanların özenle korudukları ilk sahîfelerde (Kitaplarda) mevcuttur. O İlâhî Kitapların içeriği, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir. Ayrıntı için 13-16 ncı âyetlerin tefsîrine bakınız.

4. İnsan nânkördür, kendisini yaratıp yaşatan, öldürüp tekrar dirilten Rabbine karşı nânkörlük eder (17-22).

5. Dünyâ hayâtı ve varlığı geçicidir. Âhiret yaşamında dünyâ varlığı değil, imân ve güzel amel yarar sağlar.

6. Âhirette kimsenin kimseye yararı olmaz. Herkes kendi derdiyle meşguldür (34-37).

7. İnanıp iyi eylemler, ibadetler yapmış olanlar, kendilerine verilecek cennet ile sevinirken, inanmamış olan sapıklar da oradaki sonuçlarını görünce somurturlar (38-42).

'ABESE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	عَبَسَ	Hafif bâ ile:	Çoğunluk.
2	عَبَّسَ	Şeddeli bâ ile	Zeyd ibn 'Alî [1].
	أنْ جَاءَهُ ٱلأَعْمَى	Olumlu kip:	Çoğunluk.
	آنْ جَاءَهُ ٱلأَعْمَى	Uzatımlı, soru kipi:	Zeyd ibn 'Alî, Hasan, Ebû 'İmrân el-Cevnî ve Îsâ Sekafî [2].
	أأنْ جَاءَهُ ٱلأَعْمَى	İki meftûh hemze ile:	İbn Mes'ûd ve Übeyy [3].
4	فَتَنْفَعَهُ	Nasb ile:	'Âsım.
	فَتَنْفَعُهُ	Ref' ile:	Ötekiler [4].

1. el-Bahr: 8/427.
2. Kurtubî: 19/214; el-Bahr: 8/427.
3. el-Mesâhif: 108, 175.
4. Tebsıra: 720; Kurtubî: 19/214; el-Bahr: 8/427; el-Budûr: 335.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	أَمَّا مَنْ		Çoğunluk.
	فَأَمَّا مَنْ		İbn Mes'ûd [1].
6	تَصَّدَّى	Şeddeli sâd ve dâl ile [2]:	Nâfi', İbn Kesîr.
	تَصَدَّى	İdğâmın çözümüyle:	Ötekiler [3].
10	عَنْهُ تَّلَهَّى	Vasl halinde t şeddeli (yani idğâm):	Bezzî.
	عَنْهُ تَلَهَّى	Hafif t:	Ötekiler.
	عَنْهُ تُلَهَّى	Edilgen:	'Übeyy, İbn Semeyfa' ve Ebû Ca'fer [4].
	عَنْهُ تَتَلَهَّى	İki t ile:	Talha [5].
22	أَنْشَرَهُ	İnşâr kökünden:	Çoğunluk.
	نَشَرَهُ	Neşr kökünden:	Ebû Hayve-Nâfi'den ve Şu'ayb ibn Ebî Hamza [6].
25	أَنَّا صَبَبْنَا	Meftûh hemze ile:	Kûfeliler.

1. el-Mesâhif: 108.
2. Aslı (تَتَصَدَّى) olup t, sâd'a idğâm edilmiştir.
3. Tebsıra: 720; Kurtubî: 19/214; en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 335.
4. en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 335; el-Bahr: 8/428; el-Mesâhif: 176.
5. el-Mesâhif: 266.
6. Kurtubî: 19/219.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	أَنَّا صَبَبْنَا	Vasldа meftûh, ibtidâda meksûr hemze ile:	Ruveys.
	إِنَّا صَبَبْنَا	Her halde meksûr hemze ile:	Ötekiler [1].
	أَنَّى	(كَيْفَ) anlamında:	Hz. Hüseyn [2].
37	شَأْنٌ يُغْنِيهِ	Madmûm yâ ve ğayn ile:	Çoğunluk.
	شَأْنٌ يَعْنِيهِ	Meftûh yâ'dan sonra ‘ayn ile:	İbn Muhaysın, Humeyd [3].
41	قَتَرَةٌ		Çoğunluk.
	قَتْرَةٌ		Übeyy, Ebû's-Simâl ve İbn Ebî ‘Able [4].

1. Tebsıra: 720; Kurtubî: 19/221; el-Bahr: 8/429; en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 335.
2. Kurtubî: 19/221.
3. Kurtubî: 19/225; el-Bahr: 8/430.
4. el-Mesâhif: 176.

81/7 TEKVÎR SÛRESİ

Birinci âyetinde Güneşin dürüleceğini söylediği için *Tekvîr* adını alan sûrede önce kıyâmet ahvâli, sonra Peyğamber(s.a.v.)in vahiylerini melekten aldığı anlatılır. Mekke'de, Mesed Sûresinden sonra inmiştir. 29 âyettir.

Tirmizî'nin rivâyetinde Peyğamber (s.a.v.): *"Kıyâmet gününe, aynen gözle görülür gibi bakmak isteyen, izâ'ş-şemsu kuvviret, ve izâ's-semâun-fetarat ve izâ's-semâunşekkat sûrelerini okusun"* buyurmuştur [1]. Resmî sıralamada 81 nci, iniş sırasına göre 7 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ
﴿٣﴾ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ
سُجِّرَتْ ﴿٦﴾ وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿٧﴾ وَإِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ ﴿٨﴾
بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ﴿٩﴾ وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ
﴿١١﴾ وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ
نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 74; et-Tâc: 4/283.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Güneş büzüldüğü zaman, 2- Yıldızlar kararıp döküldüğü zaman, 3- Dağlar yürütüldüğü zaman, 4- On aylık gebe develer başı boş bırakıldığı zaman, 5- Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman, 6- Denizler kaynatıldığı zaman, 7- Nefisler çiftleştirildiği zaman, 8- Ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza: "Hangi günâhı yüzünden öldürüldü?" diye, 10- Sayfalar açıldığı zaman, 11- Gök sıyrılıp açıldığı zaman, 12- Cehennem alevlendirildiği zaman, 13- Cennet yaklaştırıldığı zaman, 14- Her can, ne getirdiğini bilir.

Tefsîr:

1-14 ncü âyetlerde oniki önemli olay anılarak kıyâmetin vukuu ve o zaman kişinin neler yapıp getirdiğini bileceği anlatılmaktadır:

1-5: *Tekvîr:* Sarık sarar gibi sarmak, dolamak, yuvarlatmak, dürmek, katlamak büzmek demektir. Sarılan, katlanan şey gözden gizli kaldığı için Güneşin dürülmesi, ışığının söndürülerek kendisinin görülmemesi anlamına da gelir. Bundan dolayı "إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ *Güneş büzüldüğü zaman*" âyetinde iki mânâ muhtemeldir: Birincisi, Güneşin ışığı giderilerek görünmez olması, ikincisi Güneşin tamamen ortadan kaldırılmasıdır.

Kıyâmette Güneşin, insanların tepelerine kadar yaklaşacağı hakkında hadisler rivâyet edilir [1]. Bu hadisler gerçekten doğru ise, Güneşin, kıyâmette kendisinin değil, ışığının kaldırılacağı anlaşılır. İbn 'Abbâs, Hasan, Katâde ve Mücâhid bu görüştedirler.

Âlûsî ve Hamdi Yazır, bu tekvîr'in âfâkî olması yanında enfüsî de olabileceğine işâret ediyorlar: "Güneşin dürülmesinden kasıt, ruh güneşinin gitmesidir" denilmiştir [2]. "Eşyâyı ruhumuzun yetenekleriyle algılarız. Güneşi de o yeteneklerle idrâk ederiz. Ruh bedenden ayrılınca artık bedenin Güneşi görmesi mümkün değildir. Ruhların, bedenlerden ayrılması halinde de ruh güneşi büzülmüş olur" [3].

Bilim adamları, ömrü dolan güneşlerin ışığını kaybedip büzüleceğini tespit etmişlerdir. Evrende büzülmüş nice güneşler gibi, bizim Güneşimiz de bir gün öyle enerjisini yitirip büzülecektir. Bu ise kendisine tâbi gezegenler için Kıyâmet demektir.

1. Buhârî, Enbiyâ: 3, 9, Tefsîr, Sûre: 17; Tirmizî, Kıyâmet: 10.
2. Rûhu'l-Me'ânî: 30/50.
3. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5596.

'انْكَدَرَتْ': Bulandı, dağıldı, düştü; ''سُيِّرَتْ'': Yürütüldü demektir: ''الْعِشَار'': *'Uşrâ'*nın çoğuludur. On aylık gebe deveye *'uşrâ* denir. Araplarca böyle deve çok makbuldür. Sâhibi, doğumu yaklaşmış olan böyle deveyi çok korur, ona özenle bakar.

Güneşin ışığının söndürüleceği, yıldızların dağılıp düşeceği, dağların yerinden yürütülüp kaldırılacağı kıyâmet zamanında on aylık gebe develer dahi başı boş bırakılır. Artık kimsenin gözünde malın mülkün değeri kalmaz. İnsanlar en nefis mallarına dahi sahip çıkmayı düşünmezler, o zamanda malın mülkün bir yararı olmadığını anlarlar.

Bazıları da *'işâr'*ı, bulutların kuruyup yağmurların kesilmesinden kinâye saymışlardır. Çünkü Araplar, bulutu gebe develere benzetirler. Gerçi bu anlam da muhtemel ise de bunun müteâkib âyetlerle ilişkisi görünmüyor. Bu bakımdan birinci anlam daha uygundur.

*''Vuhûş'': vahş'*ın çoğuludur. Ehlîleşmemiş hayvanlara *vuhûş* denir. O gün vahşî hayvanlar da herkesin hesap vereceği toplantı yerine getirilirler. Onlar da birbirlerinden haklarını alırlar. Hayvanların haşredilmesi konusunda üç görüş vardır:

Birine göre kıyâmet günü hayvanlar da diriltilir, birbirlerinden haklarını alırlar, sonra toprak olurlar. İkincisine göre hayvanların haşri, kıyâmetin dehşeti sırasında hepsinin ölmesidir. İnsanlardan ve cinlerden başkası diriltilip mahşere getirilmez. Bu görüş İbn 'Abbâs'a atfedilir. Üçüncüsüne göre hayvanların haşri, kıyâmetin dehşetinde bir araya toplanması ve birbirine karışmasıdır [1]. Taberî de son anlamı tercih etmiştir. Gerçekten bu anlam daha uygundur. Çünkü âyetlerin amacı, kıyâmetin korkunçluğunu belirtmektir. O günün korku ve telâşı içinde en kıymetli develerin dahi başıboş bırakılacağını, artık kimsenin malına sâhibolamayacağını, çevrelerine toplanan vahşî hayvanları kovalamayacağını anlatmaktır. İnsanlar, mallarını, hayvanlarını korumak, develerinin, koyunlarının parçalanmasını önlemek için vahşi hayvanları kovalarlardı. Ama o gün mal mülk düşünmediklerinden, ortalığa yayılan vahşî hayvanları kovalamazlar.

Bu arada *''Vahşî hayvanler haşredildiği zaman''* âyetinde insanlar gibi bütün canlıların da diriltilip, İlâhî mahkemede birbirlerinden ve insanlardan haklarını alacaklarına da işâret vardır. Ancak diriltilen hayvanların tekrar öldürülmesinin hikmetini anlamak güçtür. Müslim'in rivâyet ettiği hadiste boynuzsuz koyunun, boynuzludan hakkını alacağı belirtilmiştir:

''Kıyâmet gününde haklar, sâhiplerine mutlaka ödenir. Hattâ boynuzsuz koyunun hakkı, boynuzludan alınır (kısas yapılır) [2]. Bu hadîs de hayvan-

1. Câmi'u'l-beyân: 30/67; et-Teshîl: 4/180.
2. Müslim, Birr: 60; Tirmizî, Kıyâmet: 2; İbn Hanbel: 2/235, 301, 323.

ların da insanlar gibi diriltileceğini gösterir [1].

Ağaçları, meyvaları, suları, ırmakları olan cennetin, cıvıl cıvıl kuşlardan, renk renk, her biri ayrı bir güzellikte hayvanlardan boş olması, pek zevke uygun düşmez. Nitekim Enes ibn Mâlik'in rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إنَّ طَيْرَ ٱلْجَنَّةِ كأمْثال ٱلْبُخْتِ ترعى فى شجر ٱلجَنَّةِ؛ فقال أبوبكر رضى ٱللّٰه عنه: يارسول اللّٰه
إنَّ هذه لطَير ناعمة، فقال: أَكَلَتُهَا أنْعَمُ مِنها؛– قالها ثلاثا– وإنِّى لَأرجو أن تكونَ ممَّنْ يأكل منها
يا أبابكر.

''Cennette buht(uzun boyunlu, makbul deve)*ler gibi kuşlar vardır, cennetin ağaçlarında beslenirler. Ebubekir* (r.a.)*: 'Yâ Resûlâllah, muhakkak onlar, güzel kuşlardır' dedi. Buyurdu ki: 'Onların yeyimi, kendilerinden daha güzel, daha yumuşaktır! Bu sözünü üç kez tekrar etti ve: 'Ey Ebubekir, senin de onları yiyenlerden olmanı umarım' dedi''* [2].

Bureyde el-Eslemî'nin rivâyetine göre de: *''Peyğamber*(s.a.v.)*e bir adam geldi: 'Yâ Resûlâllah, ben atları severim, cennette at var mıdır?' dedi. 'Allah seni cennete soktuktan sonra kırmızı yâkuttan ata binmek istesen, binersin ve biner binmez seni dilediğin cennete götürür'' buyurdu. Kendisine bir başka adam geldi: 'Yâ Resûlâllâh, cennette deve var mıdır?' dedi. 'Ey Allah'ın kulu, Allah seni cennete sokarsa, orada canının çektiği, gözünün hoşlandığı her şey senin için var olur' buyurdu''* [3].

Bu hadisler, cennette çeşit çeşit kuşların, atların, develerin ve insanın görmek istediği her hayvanın bulunacağını ifade etmektedir.

Bunlardan daha kesin olarak yüce Allah Vâkıa Sûresinde cennetliklerin nimetlerini sayarken, 21 nci âyette: *''Canlarının çektiği kuş etleri''* yiyeceklerini buyurmaktadır. Demek ki cennette kuşlar var ki kuş etleri de vardır. O halde hayvanların toprak olacağındaki haberler, Kur'ân'ın rûhuna ve hadislere terstir. Gerçeği Allah bilir.

6- *Tescîr:* Yakmak, kaynatmak, ateşle doldurmak ve püskürtmek anlamlarına geldiği gibi suyunu boşaltmak, kurutmak anlamlarına da gelir. Birinci mânâya göre altıncı âyette denizlerin fokur fokur kaynatılıp sularının birbirine karıştırılacağı, yahut sularının ateş kesileceği; ikinci ve üçüncü anlama

1. Müslim: 4/1997, Not: 2.
2. el-Fethu'r-Rabbânî: 24/188.
3. el-Fethu'r-Rabbânî: 24/203.

göre denizlerin suyunun boşaltılıp kurutulacağı ifade edilmektedir.

7- *"Nefisler çiftleştirildiği zaman"*: Nefislerin çiftleştirilmesi, insanların sınıf sınıf: kâfirlerin bir sınıf, mü'minlerin bir sınıf olmasıdır. Vâkıa Sûresinde anlatıldığına göre âhirette insanlar üç sınıf olurlar: Meymene ashâbı (sağcılar), meş'eme ashâbı (solcular) ve sâbikûn.

2) Yâhut nefislerin çiftleştirilmesi, mü'minlerin ruhlarının hurilerle evlenmesi;

3) Ya da ruhların cesetlerle birleştirilmesidir.

Bütün bunlar kıyâmette herkesin kendi dengiyle, karakterine uygun insanlarla beraber haşrolunacağına, onlar arasında bulunacağına, izlediği liderlerin zümresine katılacağına delâlet eder. "يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ: *O gün her milleti önderleriyle çağırırız"* [1] âyeti de, herkesin, izlediği liderin peşinde Yüce Dîvân'a çağırılacağını bildirmektedir. Şimdi o yüce Dîvân sahnesi başlamaktadır. Bu mahkemede dâvâcı, en büyük haksızlığa uğramış olan zavallı, günâhsız bir kız çocuğudur.

8-9: İşte bu olayların geçtiği kıyâmet gününde, diri diri toprağa gömülmüş olan kıza, neden, hangi günâhından ötürü böyle feci şekilde öldürüldüğü sorulacaktır.

Bu iki âyet, Arapların kız çocuğundan utanıp onu bazan diri diri toprağa gömme geleneklerinin çirkinliğini vurgulamaktadır. O masum yavrunun günâhı nedir ki diri diri toprağa gömülerek öldürülmüştür? *"Onlardan birine, dişi* (çocuğu olduğu) *müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu hakaretle tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün* (diye düşünür)*! Bak ne kötü hüküm veriyorlar!"* [2] âyetlerinde bu çirkin âdet şiddetle kınanmaktadır.

Râzî'nin anlattığına göre adamın kız çocuğu olunca, onun yaşamasını isterse üstüne yünden, ya da kıldan bir giysi giydirir, o çocuk bâdiyede deve ve koyunları otlatırdı. Ama onu öldürmek isterse bir süre bırakır, çocuğun boyu altı karış olunca annesine: "Onu süsle de akrabâsına götüreyim" der. Daha önce eştiği bir çukurun yanına götürür, çocuğa: "Şuraya bak!" der. Çocuk bakarken onu çukura iter ve üzerine toprak atıp gömer, çukuru, yerle düz olacak biçimde toprakla doldururdu. Bir rivâyete göre de kadın, doğumu yaklaşınca eşilen bir çukurun kenarına gider, kız doğurursa onu çukura atar, erkek doğurursa yanında tutardı" [3].

1. İsrâ Sûresi: 71.
2. Nahl Sûresi: 58-59.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/69.

Araplar bunu kız çocuklarının, ileride savaşamayacağı, âilenin şeref ve nâmusuna leke getirebileceği düşüncesiyle yaptıkları gibi geçim kaygısından dolayı da yaparlardı. Nitekim: *"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz"* [1] buyurulmuştur.

Fakat bu çirkin âdetin, bütün Araplarca hoş görülüp uygulandığı sanılmasın. Ancak bazı kabilelerde görülen bu acımasız davranışı, çoğunluk hoş görmezdi. Eğer herkes kız çocuğunu ölürmüş olsaydı, toplumda kadın nesli tükenirdi. Şair Ferazdak'ın dedesi Sa'sa'a ibn Nâciye el-Mucâşi'î de bu işten hoşlanmayanlardan biri idi. Kabilesi içinde bunu yapacak olanlardan, fidye karşılığında kızları kurtarırdı. Taberânî'nin rivâyetine göre bu zat Allah'ın Elçisine: "Yâ Resûlâllâh, ben câhiliye devrinde gömülecek olan üçyüz altmış kız çocuğunu, her biri için iki dişi ve bir erkek deve vererek kurtardım. Acaba bu yaptığım işten bana sevâp var mı?" demiş. Allah'ın Elçisi de: "Onun sevâbını alırsın. İşte Allah sana İslâmı nasibetti" buyurmuştur. Ferezdak, aşağıdaki beytiyle, dedesinin bu yaptığı ile öğünürmüş:

و جدِّى الَّذى منع ٱلْوَائدات   فأحيا ٱلوَئيد فلم تؤد

Dedem ki kız çocuğunu gömenleri menederek çocukları yaşattı, o zavallılar gömülmediler [2].

Âlûsî, bu münasebetle gebeliğe engel olmanın ilkel yöntemlerinden olan azil meselesini ele alıyor ve bunun caiz olup olmadığı konusunu tartışıyor. Bunun ihtilâf konusu olduğunu söyledikten sonra İmam Nevevî'nin, Müslim Şerhindeki şu izâhını zikrediyor:

" *'Azl,* cimâ' eden kişinin, boşalma yaklaşınca çıkarıp fercin dışına akıtmasıdır ki bu, bizce her halde ve her kadın hakkında mekruhtur. Kadın razı olsun, olmasın fark etmez. Çünkü nesli kesmeye yol açar. Fakat haram olup olmamasına gelince, bizim adamlarımıza yani şâfiîlere göre kendi câriyesine ve başkasının cariyesi olan karısına bunu yapması haram değildir. Kadın razı olsun, olmasın, değişmez. Çünkü câriyesinin çocuk anası olması, kendisinin zararınadır. Başkasının câriyesi olan karısının çocuk doğurması da, çocuk annesine tabi olarak köle olacağından yine kendi zararınadır. Fakat hür olan karısından azletmesine gelince: Kadın izin verirse haram değildir. Vermezse iki görüş vardır, en doğrusu haram olmadığıdır" [3].

Bu meseleyi daha önce izah etmiştik. Vaktiyle İlâhiyât Fakültesi Dergisinde yayınladığımız bir makalede 'azl konusunu etraflıca anlatmıştık. 'Azlin caiz olduğunu izah ettikten sonra bunun, ilkel bir gebeliği önleme metodu

1. İsrâ Sûresi: 31.
2-3 Rûhu'l-Me'ânî: 30/53.

olduğunu, buna kıyâsen modern gebelik önleme yöntemlerinin de caiz olduğunu söylemiştik. Ancak döllenmiş, anne rahminde teşekkül etmeğe başlamış bir yavruyu, —annenin hayatına bir tehlike söz konusu olmadıkça— kürtaj ile almanın veya başka metodlarla düşürmenin caiz olmadığını vurgulamıştık.

Şimdi burada da bir miktar çocuk düşürmenin tıbbî yönü ve dinî hükmü üzerinde durmak istiyorum:

Peyğamber (s.a.v.): *"Nutfe rahme yerleşince ona bir melek gelir; onu avucuna alır: 'Ya Rabbi, yaratılacak mı, yaratılmayacak mı?' der. Eğer 'yaratılmayacak' denilirse can bulmaz, rahimler onu dışarı atar"*[1].

Hadîste, çocuğun doğal olarak rahimden düşmesine işaret edilmiştir. Çocuğun düşmesi iki türlüdür: Biri bir müdahale olmadan çocuğun, doğal olarak düşmesidir ki bunda annenin hiçbir sorumluluğu yoktur. Biri de müdahele sonucu düşmedir ki bunun da çeşitli yöntemleri vardır, günümüzde yaygını kürtajdır. Dr. Muhammed Alî el-Bâr, bu konuda özetle şunları söylüyor:

Düşüklerin yüzde onu, doğaldır. Fakat cinayet düşüğü (kürtaj), dünyanın birçok ülkesinde korkunç ölçüde artmıştır. Bunun sebebi dünyadaki ahlâkî çözülmedir.

Doğal Düşüğün Sebepleri:

1. Yumurtacıktaki bozukluk. Tesadüfen olan düşüklerin en önemli sebeplerinden biri, döllenmiş yumurtacık(nutfe-i emşâc)daki bozukluktur. Doğal düşüklerin yüzde yetmişinin nedeni budur. Araştırma sonucunda bu bozukluğun üçte birini kromozomlarda (Chromosomal Abnormalıty) olduğu anlaşılmıştır. Böyle bir cenînin düşmesi, Allah'ın rahmetidir. Çünkü bu cenin yaşasa, beden kusurlu olacak, sayısız hastalıklara yakalanacak, üstelik anababası da maddî ve ruhî sıkıntı çekecek, zaten doğsa da bu çocuğun yaşaması da mümkün olmayacaktır.

2. Kadın üreme organındaki bozukluk. Rahim kusurları, iyi rahim tümörleri Fıbromıomas, rahim dönmesi Retrversion ve çoğu güç doğum yüzünden hasıl olan rahim boynu yırtılmalarının yol açtığı rahim boynu hastalıkları.

3. Annenin genel hastalığı. Şeker hastalığı, müzmin böbrek hastalığı, zührevî hastalık, throid bezinin fazla veya eksik salgı yapması, kan tansiyon yüksekliği ve bazı ateşli hastalıklar.

4. Annenin, çarpma, yüksekten düşme gibi bir olaya ma'ruz kalması. Bu tür olaylar, doğal durumdaki rahmi nadir etkiler. Bunlar, daha çok kusurlu rahimlere etki yapar. O zaman böyle düşmeler ve çarpmalar, devenin belini kıran sopa gibi olumsuz bir tesir yaparlar.

1. Buhârî, Târîhinde; İbn Cerîr, İbn Münzîr, İbn Şâhin ve İbn Mirdeveyh rivâyet etmişlerdir; Kenzu'l-'Ummâl: 2/45, h. 3055.

5. Progesteron hormonu eksikliği: Bazı doktorlara göre, özellikle tekrarlanan düşüklerin en önemli sebeplerinden biri, bu hormonun azlığıdır. Çünkü bu hormonun, döllenmiş yumurtanın asıldığı rahim zarını büyütmede rolü olduğu gibi, yumurtanın rahme tutunmasında da önemli rolü vardır.

6. İlaçlar, haplar: Bazı ilaçlar da düşüğe sebebolur. Gerektiğinde doktorlar, rahmin içini boşaltmak için bu ilaçları kullanırlar. Bunların en önemlisi prostaglandındir. Sonra oxıtocin gelir. Kurşun, malarya ilaçları ve kansere karşı kullanılan cototoxıc ilaçlar da düşüğe sebebolur. Bunların içinde prostaglandin ve oxitocin hariç, diğer maddeler tehlikelerinden dolayı düşürmede kullanılmaz. Şimdilerde prostaglandin maddesinin spiral şeklinde kullanılması mümkün olmuştur (Medicine Digest, sayı 1978).

Düşüğün sebeplerini, modern ilme göre izah ettikten sonra şimdi de yedinci Hicrî asır muhaddis fakihi İbnu'l-Kayyim'in, bu konudaki görüşlerini, kendi çekici üslûbundan okuyalım. Büyük fakîhin ileri sürdüğü görüşlerin, modern tıbbın söylediklerine ne kadar yakın olduğunu göreceğiz. İbnu'l-Kayyim, et-Tibyân fî Akşâmi'l-Kur'ân adlı eserinde şöyle diyor:

"Anne karnında cenîn, ağaçtaki meyve gibidir. İkisinin de aslı ve sıkı bağlantısı vardır. Bundan dolayı olgunlaşmamış meyvayı ağaçtan koparmak zordur, kuvvet ister. Ama olgunlaşmış meyva dalından kolay koparılır, hattâ kendiliğinden de düşer. Çünkü onu ağaca bağlayan bağlar, iyi beslendiği için kuvvetlidir, fakat beslenme meyvadan kesilip ağaca dönünce o ıslaklıklar kanallar zayıflar, meyvanın ağırlığı da bağı gevşetir, meyvanın koparılmasını kolaylaştırır. İşte cenîn de böyledir. Anne karnında henüz olgunlaşmadıkça tüyleri ve zarları düşmesine engel olur. Ama olgunlaşınca rutubetler (modern adıyle hormonlar) zayıflar, zarlar yırtılır (modern adıyle zarlar patlar ruptured membranes). Kaygan ıslaklıklar (salgılar) toplanır da cenîn düşer. İşte yaratılış üzre cereyan eden kural budur. Fakat bundan önce düşük:

Ya cenînin bozulmasından (döllenmiş yumurtadaki bozukluktan), ya da yaratılıştaki kusurdan (rahim ve anne hastalığından), ya da yaratılış bozukluğundan (hormonların anormalliğinden) olur.

Nasıl sonradan ortaya çıkan bozukluk, yahut temelden bozukluk, ya da dışarıdan gelen bir bozukluk, meyvanın olgunlaşmadan düşmesine neden olursa bu üç sebepten biri de cenînin vaktinden önce düşmesine neden olur. Cenînlere isabet eden âfetler, meyvalara isabet eden âfetler gibidir."

Ne kadar güzel bir izah tarzı! Önce doğum sebebini anlatan allâme, daha sonra vaktinden önce düşmelere temas ediyor ve bunu dalındaki meyva ile karşılaştırarak anlatıyor. Modern tıbbın anlattığı düşük sebeplerinin hemen hepsini çekici üslûbuyla sayıyor.

Düşmenin çeşitleri: Doktorlar, düşme derecesine göre düşüğü çeşitlere ayırmışlardır:

1. Uyarıcı düşük Threatend Abortion. Düşük uyarısı olduğu için bu ad verilmiştir. Gebeden bir miktar kan gelir. Ancak gebe iyileşince durur, başka komplikasyon olmadan cenîn büyür.

2. Zorunlu düşük: Inevitable Abortion. Buna zorunlu düşük denilir. Çünkü cenîn, mutlaka rahimden atılır, hiçbir ilaç bunu önleyemez. Genellikle şiddetli kan gelir, ya da alt karında ve sırtta şiddetli ağrılarla birlikte üç hafta kan gelir. Eğer rahim içindekini tamamen boşaltabilirse buna tam düşürme denilir. Ama bazı kalıntılar rahme asılı kalırsa eksik düşürme denilir. Incomplete Abortion. İçeride kokuşma ve iltihaplara neden olmaması için rahmin temizlenmesi gerekir. Halk dilinde temizleme, doktorlarca rahim boynunu genişletme denilen basit bir ameliyatla kalıntılar alınır: Dilatiton Currettage. Antibiotiklerle intani durumlar tedavi edilir.

3. Gizli düşürme: Missed Abortion. Bu durumda rahimde iç kanama olur, çocuk beslenemez, ölür. Bazan çocuk rahimde katılaşır, bir süre kalır, uzar, kısalır. Sonra bir gün ya rahim onu kendiliğinden atar, ya da doktor Prostaglandin hapları vererek, ya da genişletme ameliyatı ile, ölmüş cenini alır.

4. Yinelenen düşük: Repeated Abortıon. Bunun nedeni, aşağıdakilerden biri olabilir:

1) Annede müzmin böbrek hastalığı, zührevî hastalık veya şeker hastalığı.

2) Rahim bozuklukları,

3) Rahim boynunun genişlemesi,

4) Kalıtımsal cenîn hastalıkları.

Eğer bu hastalıklardan biri yoksa o düşme, normal düşük: Habitual Abortion denilir. Bunun sebebinin Progesteron hormonunun azlığı olduğu sanılmaktadır. Bu durumda hastaya bu hormondan verilir. Öteki hallerde tedavi sebebe göre değişir.

Çocuk Düşürmenin Dinî Hükmü:

İslâmiyyet, anne karnında teşekkül etmiş bir çocuğu düşürmeyi yasaklamıştır. Hele rahimdeki çocuğun organları teşekkül edip rûh üflendikten sonra çocuğu düşürmek cinâyettir.

Şayet çocuğun doğumu, annenin ölümüne sebeb olacaksa, o zaman annenin ölümü yerine çocuğu düşrürmek câizdir. Çocuk için anne fedâ edilemez.

İmâm Gazâlî, çocuk düşürmenin câiz olmadığını açıklarken azlin de çocuk düşürme gibi olduğunu söyleyenlere cevâben, azlin çocuk düşürme gibi

olmadığını, onunla aslâ kıyaslanamayacağını anlatıyor ve diyor ki: ''Çünkü çocuk düşürme, mevcûd olan bir varlığa karşı işlenen bir cinâyettir. Bu varlığın birçok mertebeleri vardır. İşte bu varlık mertebelerinin birincisi, erkek suyu damlasının rahme girmesi, kadının suyu ile (yâni yumurta ile) karışması ve canlanmaya hazırlanmasıdır ki bunu bozmak cinâyettir. Eğer cenin, bir çiğnem et ve kan pıhtısı haline gelirse cinâyet daha büyür. Eğer rûh üflenir, uzuvları belirlenirse cinâyet daha da artar. Hele çocuk, anne rahminden diri olarak ayrılır da (dışarıda ölürse) bu, cinâyetlerin en büyüğüdür [1].

Şeyh Muhammed Şeltut, el-Fetâvâ'da şöyle diyor: ''Eğer çocuğun kalması, annenin ölümüne neden olacaksa, şeriatin genel kuralı üzre iki şerden ehveni işlenir. Bu durumda çocuk alınır , çocuk için anne fedâ edilemez. Çünkü o, çocuğun aslıdır ve hayatı da istikrar bulmuştur. Kendisinin yaşama hakkı, başkalarının kendisi üzerinde hakları vardır. Ayrıca anne, âilenin direğidir. Henüz bağımsız bir rhayata erişmemiş, bir hak ve görev sahibi olmamış cenîn uğruna anneyi fedâ etmek makul değildir.''

Kuşkusuz, özellikle yüzyirmi günden sonra ruh üflenmiş bir cenîni öldürmek haramdır: *''Her birinizin yaratılışı, anne karnında kırk gün nutfe olarak toparlanır. Sonra bir o kadar zamanda 'alaka olur; sonra bir o kadar zamanda mudğa olur; sonra Allah'ın göndereceği bir melek, ona ruh üfler''* hadisi, yüzyirmi gün sonra cenîne ruh üflendiğini ifade etmektedir.

Eclamsia and pre-eclamsia denilen, gebelik zehirlenmesi dışında annenin ölümüne yol açan bir gebelik hali yoktur.

''Halku'l-insan beyna't-tıbbi ve'l-Kur'ân'' adlı eserin yazarı Dr. Muhammed 'Alî el-Bâr'a göre bu durumda bile doktor, çocuğu öldürmek değil, fakat vaktinden önce doğurtmak ihtiyacındadır. Ya oxitocin, prostaglandin maddesi vererek, ya da sezeryanla erken doğum yaptırır. Çoğunlukla çocuk da, anne de kurtulur.

Tıbbın son derece ilerlediği şu çağda annenin kurtulması için çocuğu öldürmeğe gerek yoktur. Ancak ceninin ma'ruz kalacağı bazı tehlikeli haller vardır ki bu hallerde anneden çok çocuğa acıyarak onu almak gerekir. Meselâ annenin, gebeliğin ilk aylarında Alman kızamığına yakalanması durumu. Eğer anne, gebeliğin ikinci ayında bu hastalığa yakalanmışsa çocukta %70 ihtimalle vücut kusuru olur. Daha sonraki aylarda yakalanma durumunda bu oran azalır. Keza annenin röntgen ışınlarına maruz kalması, kanser tedavisi için verilen hapları alması, çoğu kez çocukta beden kusuruna yol açar. Bu durumlarda kürtaj yapılması uygun olur. Çünkü çocuğun kalması, mutlaka annenin ölümüne yol açar. Hattâ çocuğun kalması, kendisinin ölümüne

1. İhyâ: 2/64-65, Mısır, 1387/1967.

yol açacak tehlikeli beden kusurlarına neden olur. Rahimde kokuşmaya, mikroplu hastalıklara yol açmaması için o çocuğun alınması gerekir.

Esasen canlılık, ilk döllenmeden itibaren vardır. Fakat insanî ruhun üflenmesi, yüzyirmi günde tamamlanan yaratmadan sonra olur. Bundan dolayı fakihlerin çoğunluğuna göre kasden çocuğu düşürmek haramdır, ancak ruh üflendikten sonra bu haramlık daha da büyür. İbn Receb el-Hanbelî, "Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem" adlı kitabında şöyle diyor:

"Fakihlerin bir kısmı ruh üflenmeden önce, kadının karnındaki çocuğunu düşürmesine izin vermişler ve bunu 'azl gibi saymışlardır. Ama bu, zayıf bir görüştür. Çünkü cenîn, döllenmiş, belki de biçimlenmiş bir bebektir. Oysa 'azlde henüz ortada çocuk yoktur. Azl, çocuğun döllenmesine engel olmaktır. Ama Allah, yaratmayı istemişse azl ile de önlenemez.

"Bizim ashabımıza göre 'alaka olan cenîni düşürmek caiz değildir. Çünkü o, artık döllenmiş bir bebektir. Ama nutfe (sperm) öyle değildir. O, henüz döllenmemiştir, belki de hiç döllenmeyecektir."

Böylece ruh üflenmeden önce bebeği düşürmenin de bir cinâyet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ruh üflendikten sonra düşürmek, bundan önceki düşürmeden daha ağır bir suçtur. Demek ki durup dururken çocuğu düşürmek caiz değildir. Ancak çocuğun kalması, annesinin ya da kendisinin sağlığı için kesin tehlike teşkil ederse o zaman çocuk düşürülür.

Bundan ötürü kürtajın serbest bırakılmasına çağrı, bütün dinlerin yasakladığı bir eyleme çağrıdır. Bu, ahlâkî çöküntüye, fuhşun yayılmasına hizmet etmekten başka bir yarar sağlamaz. İşlenen zina suçuna, bir de rahimlerdeki masum bir insanı kasden katletme cinâyeti eklenir.

Yüce Allah, çocuklarını utanç duygusuyla veya fakirlik korkusuyla toprağa gömen, öldüren kimseleri riddetle kınamakta, kötülemektedir. Bu işleri yapanlar, onbeş asır önceki câhil insanlardı. Şimdi medenî sayılan dünyâda günde bilmem ne kadar yavruyu ana karnında parçalayıp alan sözde doktorlar vardır. Ve bunu yüksek ücretler karşılığında yapmakta, şu geçici dünyâ menfaati için dünyâya gelmeğe hazırlanan masum yavruları parçalayarak öldürmektedirler. Hiç kuşkusuz onlar da Allah'ın huzurunda, o parçaladıkları günâhsız yavruların hesabını vereceklerdir! Hangi günahlarından ötürü o yavrulara kıydıkları kendilerine sorulacaktır.

"وَإِذَا ٱلنُّفُوسُ زُوِّجَتْ: *Nefisler çiftleştirildiği zaman*"dan sonra "وَإِذَا ٱلْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ *Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğu zaman*" buyurulması, evlenmenin asıl amacının, çocuk olması hikmetini de içerir. Nefsler çiftleştirilmiştir ki çocuk olsun. Bu hikmet gereği dünyâya gelmiş olan çocuğu öldürmek, ana rahminde parçalamak Allah'ın yasasına karşı gelmektir.

Cinâyetin sebebi doğrudan doğruya cânîye sorulmayıp, onun dâvâcısı olan ma'sum *mev'ûde*'ye (toprağa gömülmüş olan kıza) sorulması, onu toprağa gömen cânînin vicdanını sızlatacak, haksızlığını tam manasiyle idrâk ettirecek ve o yavrunun suçsuz, masum, kendisinin cezâya lâyik olduğunu anlatacak bir azarlamadır ki buna tebkît denir [1].

10-14: Açılan sayfalar, insanların yaptıkları işlerin yazılmış olduğu amel defterleridir. O gün defterler açılır, herkesin yaptığı, açıkça ortaya konur. Gök de *keşt* edilir. Yani koyunun derisi soyulur gibi soyulup yerinden kaldırılır veya üzerindeki örtüsü sıyrılıp açılır. Başka âyetlerde de göğün açılacağı, kapı kapı olacağı, göğün yarılacağı, çatlayacağı bildirilmektedir. Burada da kıyâmetin dehşetinden göğün soyulacağı, üstündeki perdenin açılacağı, gökte görünmeyen şeylerin görüneceği, gerçeklerin ortaya çıkacağı anlatılmaktadır.

O gün sayfalar açılıp nefislerin yaptığı işler ortaya çıktığı gibi göğün perdesi de açılıp görünmeyen şeyler ortaya çıkıyor. Neysâbûrî: Gök açılıp kaldırılarak üstündeki cennet ve 'Arş ortaya çıkacak demiştir ki bu tefsîr, âyetlerin ruhuna uygundur. Hâkka Sûresinin 16-17 nci âyetlerinde bu mânâ daha açık olarak söylenmektedir: *"Gök yarılmıştır: O gün gök, zayıflamış, sarkmıştır. Melekler de göğün kenarlarındadır. O gün Rabbinin Arşını, üstlerinde sekiz* (melek) *taşır"*.

Hiçbir te'vîle kaçmadan bu âyetlerde açıkça göğün açılıp, Arşı üzerinde sekiz melek tarafından taşınan Allah'ın (o Yüce Hükümdarın) görüneceği anlatılmaktadır. Bunu tevil etmeğe hakkımız yoktur. Ancak bunun mahiyetini yalnız Allah bilir. Allah'ın Arşı üzerinde taşınmasını, alelâde bir hükümdârın, tahtının üzerinde taşınması gibi düşünmek hatâlıdır. O'nun gibi hiçbir şey yoktur.

O gün gizli şeyler açılacak, gerçeklerin üzerinden perdeler kaldırılacak, insanlar Allah'ı dahi göreceklerdir. "(Allah, nankör insana): *'Sen bunu düşünmüyordun. Senin gözünden perdeni kaldırdık; artık bugün gözün keskindir"* [2], *"O gün* (Allah'a) *arz olunursunuz, sizden hiçbir gizli kalmaz* (herşeyiniz ortaya çıkar)*"* [3] âyetleri de bunu anlatmaktadır.

Kâfirler için cehennem kızdırılmış, korunanlar için de cennet yaklaştırılmış, herkes yaptıklarını amel defterinde görmüştür. *"O gün her can, yaptığı iyiliği ve kötülüğü hazır bulur. İster ki yaptığı kötülükle kendisi arasında uzun bir mesafe olsun* (o kötülük kendisini yakalamasın). *Allah sizi, kendisine karşı uyarır. Doğrusu Allah, kullara karşı çok şefkatlidir"* [4].

1. Rûhu'l-Me'ânî: 30/53; Hak Dini: 7/5606.
2. Kaf Sûresi: 22.
3. Hâkka Sûresi: 18.
4. Âl-i İmrân Sûresi: 30.

14 ncü âyette her canın, ne getirdiğini bileceği buyurulmaktadır. Canların getirdiği şeyler, dünyâda yaptıkları işlerdir. "Bu işlerin getirilmesi, ya sayfaların açılmasından anlaşıldığına göre bunların yazılmış olduğu defterlerin getirilmesi veya dünyâda yapılan işlerin, birer sûrete girerek görünmesidir. Burada ârızî suretlerle görünen amellerin, âhiret neş'esinde güzellik veya çirkinlikte kendilerine uygun cevherî sûretlere bürünerek ortaya çıkacağını söylemişlerdir. '*Haksız yere yetîmlerin mallarını yiyenler, ancak karınlarına ateş koymaktadırlar*'[1] âyetini de bu görüşe kanıt göstermektedirler. İbni 'Abbâs'-tan da bu görüşü destekleyen bir söz geldiği gibi, ölümün âhirette koç şeklinde kesilmesi de bunu destekler. Bunda uzak görülecek bir şey yoktur. Baksana misâl âleminde ilim, süt şeklinde görünür. Bazı büyüklerin, bu dünyâda, göğe çıkarılmakta olan amelleri gördüklerini söyledikleri anlatılmıştır. Bu, amellerin, bir çeşit şekillenmesiyle olur. Her ne olursa olsun, '*O gün her nefis, yaptığı işleri getirilmiş olarak bulur*'[2] âyetinin bildirdiği üzre ameller Allah tarafından getirilmiş olmakla beraber, bunları getirmenin kula izafe edilmesi, yani '*her can getirdiği şeyi bildi*' denmesi şunun içindir: Kişi o işleri dünyâda yapmakla, onları Mahkeme Alanına getirmiş gibidir. Yani burada getirmekten maksat, onları dünyâda yapmış olmaktır. Onları bilmesi de sayfalar içinde ayrıntılarına vakıf olmasıdır"[3].

Âyetlerin amacı, âhiret ahvâlinin korkunçluğunu ve herkesin bir gün yaptıklarından hesap vereceğini; iyiliklerinin ödülünü, kötülüklerinin cezâsını göreceğini vurgulamaktır. Bu husus, insanların alışageldikleri üslûplarla anlatılmıştır. Nasıl dünyâda amel, defterlere yazılır, suçluların işleri zabıtlarla tesbit edilirse Yüce Mahkeme'deki insanların durumu da bu alışılagelen üslûb ile anlatılmıştır. Şunu unutmamak lâzımdır ki oradaki defterler dünyâ defterlerine benzemez, onların mâhiyetini Allah bilir. İnsanların yaptıkları işler, ma'-nevî güçler tarafından tesbit edilmektedir:

"*Yoksa onlar, bizim onların sırlarını, gizli toplantılarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve elçilerimiz de yazmaktadırlar*"[4].

"*Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı* (melek, onun yaptıklarını) *alıp kaydetmektedirler.* (İnsan), *hiçbir söz söylemez ki yanında* (onu) *gözetleyen, dediklerini zapteden* (bir melek) *hazır bulunmasın*"[5].

"(O gün) *Her ümmeti,* (Allah'ın huzurunda) *toplanmış görürsün. Her ümmet kendi kitâbına* (yaptığı işlerin tutanağına) *çağırılır: 'Bugün yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız! İşte kitâbımız, aleyhinize gerçeği söylüyor. Çünkü biz, yaptıklarınızı yazıyorduk'.*"[6].

1. Nisâ' Sûresi: 10. 2. Âl-i İmrân Sûresi: 30. 3. Rûhu'l-Me'ânî: 30/56.
4. Zuhruf Sûresi: 80. 5. Kaf Sûresi: 17-18. 6. Câsiye Sûresi: 28-29.

Bazı bilim sâhipleri de âyetleri, zâhir anlamına göre açıkladıktan sonra bunların, kişinin ölümüyle ilgili hallere de işâret olduğunu söylemişlerdir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ
﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ
ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾ مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ﴿٢١﴾ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ
﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾ وَمَا هُوَ
بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾ فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ
﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ
الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

15- Yoo, yemîn ederim: o geri kalıp gizlenenlere, 16- Akıp gidenlere, dönüp saklananlara, 17- Sırtını dönen geceye, 18- Solumağa başlayan sabaha, 19- (Bunlara and içerim) *Ki o, değerli bir elçinin sözüdür; 20- Güçlü, Arşın Sahibi'nin katında yücedir; 21- Orada kendisine itâat edilir, güvenilirdir. 22- Arkadaşınızı cin çarpmış değildir. 23- Andolsun,* (arkadaşınız Muhammed) *o elçiyi apaçık ufukta gördü. 24- O, ğayb hakkında danîn* (suçlanmış veya cimri) *değildir,* (güvenilirdir). *25- O, taşlanıp kovulmuş şeytanın sözü değildir. 26- Öyle ise nereye gidiyorsunuz? 27- O, ancak âlemlere öğüttür: 28- İçinizden doğru olmak dileyenlere, 29- Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*

Tefsîr:

15-22: *Uksimu*'nun başına gelen *"lâ"*'nın, yemîni pekiştirmek için kullanılan olumsuzluk edâtı olduğunu Kıyâmet Sûresinde izâh etmiştik.

el-Hunnes, el-hânis'in; *el-Cevârî, el-câriye*'nin çoğuludur. *Hânis:* geri kalmak suretiyle gözde kaybolan, *câriye* de akıp giden demektir. *Kânis*'in çoğulu olan *el-Kunnes* de yuvasına girip saklananlar anlamına gelir. الْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ: Geri kalıp gizlenenler, akıp gidenler, saklananlar demektir ki bununla Güneş gezegenlerinin, yahut bütün yıldızların kasdedildiğini söylemişlerdir. Gezegenler, ya da yıldızlar gündüzün gizlendikleri için onlara *el-hunnes* (gizlenenler), yörüngelerinde yürüdükleri için de *el-cevârî* (akıp gidenler) denmiştir. Güneşin ışığında görünmez olan bu yıldızların, batışları, geyiklerin yuvasına girmesi gibi saklandıkları şeklinde tanımlanmıştır. Kurtubî, "Yıldızlar gündüzün gizlenir, gece görünürler. Batış sırasında, geyiklerin yuvalarına girmesi gibi saklanırlar" demiştir [1], *"el-Cevârî'l-kunnes"*'in yaban öküzleri olduğuna dair de İbn Mes'ûd'dan bir rivâyet vardır [2]. Fakat birinci tefsîr daha kuvvetlidir. Hz. 'Alî de bu âyetlerle bütün yıldızların kasdedildiğini söylemiştir [3].

" كُنَّسِ " kelimesinin kökü olan "الكنس" süpürmek anlamına da gelir ve asıl anlamı da budur. Bundan yapılan "مكنسة: miknese" süpürge demektir. Bu anlam göz önüne alınırsa "O süpürenlere andolsun" demek olur ki bu takdirde "Oluş ve bozulma âlemi" olan şu dünyayı temizlemekle görevli meleklere yemin edilmiş olur [4].

عَسْعَسَ 'as'as: Hem gelen, hem giden anlamını veren zıd anlamlı bir kelimedir. "وَ الَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ" gelen geceye veya arkasını dönüp giden geceye andolsun, demektir. Yemîn edilen vakit, gece karanlığının iyice çöktüğü zamandır ki gecenin başı veya sonu olabilir. Fakat sonu olması daha kuvvetlidir, çünkü gecenin sonu daha efdaldir. Böylece seher vaktine yemin edilmiş olur. Buna bağlı olarak 18 nci âyette soluk alan sabaha yemin edilmiş olur. Çünkü seher vaktinden sonra sabah yavaş yavaş solumağa, kendini göstermeğe başlar.

15-22 nci âyetlerde uzayda geceleyin görünüp gündüzün saklanan yıldızlara, gezegenlere, arkasını dönüp gitmekte olan geceye ve solumağa başlayan sabaha ve sabah vaktinin tatlı tatlı esen lâtîf nesîm yeline yemîn edilerek bu Kur'ân'ın, Kâinâtın tahtının sâhibi Allah'ın katında çok değerli, gözde, yüce topluluk içinde sözü geçerli ve güvenilir bir elçinin sözü olduğu, o yüce melek tarafından vahyedildiği vurgulanmakta ve: *"Arkadaşınız mecnûn değildir, cinlerin etkisine girmemiştir"* buyurulmaktadır. Bu Kur'ân, Hz. Muhammed'e cinler tarafından telkin edilmemektedir. Bunu vahyeden, güvenilir bir Ruh, Allah'ın değerli bir elçisidir. Hz. Muhammed'in, cinlerle bir ilgisi yoktur.

1. el-Câmi': 19/235.
2. Câmi'u'l-beyân: 30/75.
3. Câmi'u'l-beyân: 30/74.
4. Hak Dini: 7/5618.

23- Hz. Muhammed (selâm ona), kendisine vahiy getiren o Güvenilir Elçi'yi açık ufukta, Güneşin doğduğu tarafta açıkça görmüştür. Buradaki *"el-ufuk el-mubîn: açık ufuk"* Necm Sûresinde: *"el-ufuku'l-a'lâ: yüksek ufuk"* olarak geçmektedir. Yine Necm Sûresinde: وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى *: Onu bir kez daha gördü: en son sidre*(ağac)*ın yanında"*[1] buyurulmuştur. Demek ki Peyğamber (s.a.v.), *Sidretu'l-Muntehâ* (Son sidre) yanında Cibrîl'i yüksek ufukta görmüş; Cibrîl, ufukta görünerek Sidretu'l-Muntehâ yanında bulunan Hz. Muhammed(s.a.v.)e doğru yaklaşmıştır. Bu, onun, Cibrîl'i ilk görüşüdür. İşte tefsîrine çalıştığımız sûrenin bu âyetlerinde bu ilk görüşe işâret edilmektedir. Bir de Peyğamber'in, Necm Sûresinde anlatılan görüşü vardır. O zaman da Cibrîl'i yine ufukta fakat yüksek ufukta görmüştür. Böylece Peyğmber'in, Cibrîl'i, asıl şekil ve hey'etiyle iki defa gördüğü anlaşılır.

Ğayb âlemi (görünmeyen, gizli âlem) hakkında verdiği bilgilerden dolayı Hz. Muhammed veya Cibrîl *danîn* değildir. Hem (ظ) (ẑa), hem (ض) (da) ile okunan (*zânîn* veya *danîn)* (ظ) (za) ile olursa suçlanan, sanık; (ض) (da) ile olursa cimri anlamına gelir. Birinci anlama göre o, ğayb hakkında söylediklerinden dolayı suçlanamaz, söyledikleri doğrudur, uydurma değildir. İkinci anlama göre o, ğayb hakkında cimri değildir, ğaybden aldıklarını saklamaz, söyler demektir. Bu âyetteki "هو" zamiri, 22 nci âyette geçen "arkadaşınız"'a da gidebilir, 23 ncü âyette yine zamir olarak işâret edilen "elçi"ye de gidebilir. Birinci takdirde suçlanamayan, cimri olmayan Muhammed'dir. İkinci takdirde Muhammed'e vahiy getiren elçidir. Gerçi müfessirlerin çoğu birinci ihtimali kuvvetli görüyorsa da bana göre ikinci ihtimâl daha kuvvetlidir. Çünkü elçiye giden (o) zamiri, (هو)ye daha yakındır. Sonra ğaybden bilgi veren, Muhammed değil, o elçidir. O halde onun suçlanamaz olması, cimri olmaması daha uygundur. Nitekim 21 nci âyette o elçinin güvenilir olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca 25 nci âyette Kur'ân'ın, şeytan sözü olmadığı da vurgulanmaktadır ki bunlar, o elçinin bir cin olmadığını, güvenilir, doğru bir elçi olduğunu anlatır ve zamirin elçiye gidişini güçlendirir.

Evet bu Kur'ân, güvenilir Rûh'un, yüce meleğin vahyidir, taşlanıp kovulmuş şeytânın sözü değildir. Siz nereye gidiyorsunuz? Nasıl bu Kur'ân'ın, cin, şeytan sözü olduğunu düşünebiliyorsunuz? Bu Kur'ân, âlemlere uyarıdır, saçma söz değildir. İçinizden doğru olmak, düzelmek isteyen iyi niyetli insanlar bu uyarıya, öğüte uyarak yollarını düzeltirler. Fakat herşey Allah'ın elindedir. Buna uymayanlar, demek Allah'ın rahmetine mazhar olmamışlardır. Kimseyi zorla yola getirmek mümkün değildir. Allah dilemeyince hiçbir iş olmaz. *"Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."*

1. 13-14 ncü âyetler.

Bu âyetlerde özellikle Kur'ân'ın şeytan sözü değil, melek vahyi olduğu vurgulanmaktadır. Bu husus, çeşitli sûrelerde değişik üslûplarla tekrar edilmiştir. Bunun üzerinde neden bu kadar durulduğunu, Kur'ân'ın cin, şeytan sözü değil, melek vahyi olduğunun neden bu kadar kuvvetle vurgulandığını daha önceki sûrelerde açıklamıştık. Yine özetleyelim:

Araplar kâhinlerin, sâhirlerin ve şairlerin cinlerden telkin aldıklarına, mecnûnların da cinlerin etkisiyle delirip o hale düştüklerine inanıyor ve Hz. Muhammed(s.a.v.)i de onlardan biri sanıyorlardı. Onların bu sanılarını red için başka sûrelerde olduğu gibi burada da Kur'ân'ın, şeytan sözü değil, güvenilir melek bir elçinin vahyi olduğu vurgulanmaktadır.

19 ncu âyetteki *"resûli kerîm"*, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahiy getiren melektir. Müteâkib âyetler de bunu gösteriyor.

İniş sırasına göre ilk defa bu sûrede, 25 nci âyette şeytân kelimesi geçmektedir. Gramerciler bu kelimenin aslının ya uzak oldu anlamındaki' شطن ", yahut helâk oldu, boşa çıktı anlamındaki " شاط " kelimesinden türediğini söylemişlerdir [1]. Muhammed 'İzzet Derveze ise bunu "شطّ" kelimesiyle ilgili görüyor. *Şatta:* cevretti, zulmetti, azdı anlamlarına gelir. " فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلاَ تُشْطِطْ وَ آهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ آلصِّرَاطِ: *Aramızda hak ile hüküm ver, bize zulmetme, bizi düz yola ilet"* [2]. Fa'lân kalıbı Arapçada sıfat ve abartma bildirir. Demek ki *şeytân* kelimesi, bu üç kökten: *şetane*'den, yâhut *şâta*'den, ya da *şatta*'dan türemiştir ki üçünde de bozukluk anlamı vardır.

Şeytân, Kur'ân'da insanlara iğvâ vermek, aldatmağa çalışmak anlamındaki *İblîs* ile eş anlamda kullanılır. Nisâ Sûresinin 76 ncı âyetinde: *"İnananlar Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler de tâğût* (şeytân) *yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlariyle savaşın"*, Bakara Sûresinin 34-36 ncı âyetlerinde: *"Meleklere: 'Âdem'e secde edin' demiştik, hemen secde ettiler, yalnız İblîs diretti, böbürlendi ve nankörlerden oldu. Dedik ki: 'Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz!' Derken şeytân onların ayağını kaydırdı, içinde bulundukları*(nimet yurdu)*ndan çıkardı..."* buyurulmaktadır ki burada şeytân, İblîs ile eş anlamlıdır.

Bazan şeytan, cin ve insanların azgınları, kötüleri anlamında da kullanılır. *"Böylece biz, her peyğambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar..."* [3] âyetinde şey tân, insanların ve cinlerin kötüleri anlamındadır.

1. İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm: 1/81.
2. Sâd Sûresi: 22.
3. En'âm Sûresi: 112.

Bazı araştırıcılara göre de şeytân, İbrânîce satan, yahut catan'dan Arapçaya geçmiştir. Esasen Arapça ile İbrânîce aynı köke dayandığı için kelimenin, değişik telâffuzla iki dilde de bulunması normaldir. Fakat insan oğlunu aldatan vesveseci anlamı, herhalde Kitâp ehlinden Araplara geçmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in indiği sıralarda ve ondan önceki zamanlarda şeytân kelimesi, Arapçada bu anlamda kullanılıyordu. Onun için Araplar, Kur'ân'ın kullandığı diğer bütün söz ve terimlerin olduğu gibi, şeytân kelimesinin de kavramını biliyorlardı.

Sûrede özet olarak insânın, mutlaka yaptığından hesâp vereceği bir günün geleceği, bu gizli bilgilerin doğru olduğu; çünkü bunların, güvenilir melekelçi tarafından Hz. Muhammed'e vahyedildiği anlatılmaktadır.

Tekvîr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Kıyâmet arefesinde vukubulacak birtakım olaylara yemîn edilerek, kız çocuğunu diri diri toprağa gömüp öldüren kimselerin âhiretteki çetin sorguları vurgulanır.

2. Kur'ân, insan sözü değil, Allah katında değerli bir meleğin vahyidir. Şeytan (cin) sözü değildir.

3. Hz. Muhammed, cinlerin etkisinde kalmış bir şâir veya kâhin değildir. Onun duyurduğu sözlerin vahiy olduğunda kuşku yoktur.

4. Kur'ân, âlemlere öğüttür. İstikâmet üzre gitmek isteyen (yani inanıp sâlih amel yapmak isteyen) herkes onun öğütünü dinler.

5. Ama kulların dilemesi de Allah'ın dilemesiyle olur. Bu konuda ayrıntı için âyetlerin tefsîrine bakınız.

6. Müddessir Sûresinin sonunda: *"Bu bir öğüttür, dileyen onu düşünür, öğüt alır. Ama Allah dilemedikçe onlar öğüt almazlar"* (54-55). Müzzemmil Sûresinin sonunda: *"Bu bir öğüttür; dileyen Rabbine varan bir yol tutar. Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz"* (29-30). Nebe' Sûresinin sonunda: *"İşte bu, hak gündür. Artık dileyen, Rabbine varan bir yol tutar"* (39) ve tefsîrini verdiğimiz Tekvîr Sûresinin sonunda da: *"O, âlemlere öğüttür. Aranızdan, doğru hareket etmek dileyenler için. Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz"* âyetleri vardır.

Bu âyetler, dileyenin öğüt dinleyip iyi amel-ibâdet yapacağını, ama Allah'ın dilemediği kimselerin dileyemeyeceğini, hak yola girmenin de Allah'ın dilemesi ve lutfu ile olduğunu anlatan aynı içerikli âyetlerdir. Bundan, bu sûrelerin, birbiri ardınca veya birbirine çok yakın zamanlarda indiği anlaşılmaktadır.

TEKVÎR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	حُشِرَتْ	Hafif şîn ile:	Çoğunluk.
	حُشِّرَتْ	Şeddeli şîn ile:	Hasan ve ‘Amr ibn Meymûn [1].
6	سُجِرَتْ	Hafif cîm ile:	İbn Keŝîr, Ebû ‘Amr.
	سُجِّرَتْ	Şeddeli cîm ile:	Ötekiler [2].
8	وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ	Edilgen:	Çoğunluk.
	وَ إِذَا ٱلْمَوْءُودَةُ سَأَلَتْ	Meftûh sîn ile, etken:	İbn ‘Abbâs, Übeyy, Dahhâk [3].
	وَ إِذَا ٱلْمَوْدَةُ سُئِلَتْ	Hemzenin hazfiyle:	İbn ‘Abbâs, Ebû Ca‘fer ve Sülemî [4].

1. el-Bahr: 8/432.
2. Tebsıra: 721; el-Bahr: 8/432; en-Neşr: 2/398: el-Budûr: 326.
3. el-Mesâhif: 108; Kurtubî: 19/233-234; el-Bahr: 8/433. Taberî, etken vechini daha doğru bulmaktadır (30/72).
4. el-Mesâhif: 207.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9	قُتِّلَتْ	Taktîl kökünden:	Ebû Ca'fer.
	قُتِلَتْ	Katl kökünden:	Ötekiler [1].
	قُتِلْتِ(تُ)	Kıza hitâb kipi, edilgen yahut su'âl fi'li etken ise katl fi'li edilgen mütekellim olur:	İbn Mes'ûd.
	قَتَلْتَنِى	Suâl ve katl fiilleri etken:	Übeyy [2].
10	نُشِرَتْ	Hafif şîn ile:	Nâfi', İbn 'Âmir, Ya'kûb, 'Âsım.
	نُشِّرَتْ	Şeddeli şîn ile:	Ötekiler [3].
11	كُشِطَتْ		Çoğunluk.
	قُشِطَتْ	Kaf ile:	İbn Mes'ûd [4].
12	سُعِّرَتْ	Şeddeli 'ayn ile:	Nâfi', İbn Zekvân, Hafs, Ruveys.
	سُعِرَتْ	Hafif 'ayn ile:	Ötekiler [5].

1. Kurtubî: 19/234; en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 336.
2. el-Mesâhif: 108, 176.
3. Tebsıra: 721; Kurtubî: 19/235; el-Bahr: 8/434; en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 335.
4. el-Mesâhif: 108.
5. Tebsıra: 721; el-Bahr: 8/434; en-Neşr: 2/398; el-Budûr: 336.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	الْجَوَارِ(ى)	Yâ üzerine vakıf:	Ya'kûb.
	الْجَوَارِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [1].
21	ثُمَّ	Madmûm sâ ile, atıf harfi:	Übeyy, Ebû Ca'fer, Ebû Hayve,...
	ثَمَّ	Meftûh sâ ile, uzak için mekân zarfı:	Çoğunluk [2].
24	بِظَنِينٍ	Zâ ile [3]:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, 'İkrime, İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Kisâ'î, Ruveys.
	بِضَنِينٍ	Dât ile [4]:	Ötekiler ve mushafları [5].

1. el-Budûr: 336.
2. el-Mesâhif: 176; el-Bahr: 8/434.
3. Zâ ile (ظنين) ittihâm edilen, suçlanan demektir. Âyetin anlamı: "O, ğayb hakkında yalancılıkla suçlanamaz" demektir.
4. Dât ile (ضنين) de cimridir. Bu takdirde anlam: "O, ğayb hakkında cimri değildir, kendisine verilen ğayb haberlerini, bilgilerini olduğu gibi insanlara duyurur, cimrilik edip yalnız kendine alıkoymaz, demek olur.
5. el-Mesâhif: 108, 207, 225, 229, 233, 253, 284; Tebsıra: 721; Kurtubî: 19/242; el-Bahr: 8/435; en-Nesr: 398-399.

82/82 İNFİTÂR SÛRESİ

İnfitâr yarılmak demektir. Göğün yarılacağı anılarak başladığından bu adı alan sûrede kıyâmet ahvâli anlatılır ve Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük edenlerin, bir gün yaptıklarından hesap verecekleri vurgulanır. Mekke'de, Nâziât Sûresinden sonra inmiştir, 19 âyettir. Resmî ve iniş sırasına göre 82 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ ﴿١﴾ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ
فُجِّرَتْ ﴿٣﴾ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ﴿٤﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ
﴿٥﴾ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ
فَعَدَلَكَ ﴿٧﴾ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Gök yarıldığı zaman, 2- Yıldızlar saçıldığı zaman, 3- Denizler fışkırtıldığı zaman, 4- Kabirlerin içi dışına getirildiği zaman, 5- Her can neyi önünden gönderdiğini ve neyi geri bıraktığını bilir. 6- Ey insan, seni, bol ikram sâhibi Rabbine karşı ne aldattı (da O'na karşı nankörlük ettin)*? 7- O ki seni yarattı, seni düzenledi, sana ölçülü bir biçim verdi. 8- Seni*(n organlarını) *dilediği şekilde birbirine ekledi.*

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde göğün yarılacağı, yıldızların etrâfa saçılacağı, denizlerin fışkırtılacağı: aradaki engellerin kaldırılıp deniz sularının birbirine karıştırılacağı, kabirlerin ters çevrilip içindekilerin dışarıya çıkarılacağı zaman; her canın, ne yapıp getirdiğini, neyi yapmayıp geri bıraktığını gayet iyi bileceği anlatılmaktadır.

Burada dört kıyâmet olayından söz edilir. Bunların ikisi göğe, ikisi yere âit olaylardır. Şöyle ki:

1) *İnfitâr:* Yarılmak demektir. Kıyâmetin başlangıcında göğün yarılacağı çeşitli âyetlerde ifâde edilmiştir: *"O gün gök beyaz bulutlarla yarılır ve melekler bölük bölük indirilir"* [1], *"Gök yarılmıştır, o gün o zayıflamış, sarkmıştır"* [2], *"Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman"* [3], *"Gök açılmış, kapı kapı olmuştur"* [4] âyetleri ve benzerleri, kıyâmette göğün yarılacağını, çatlayacağını, örtüsünün sıyrılıp gizli şeylerin açılacağını, meleklerin indirileceğini bildirir.

2) Yıldızların *intişâru:* İpi kopmuş incilerin dağılması gibi etrâfa saçılmasıdır. Bu olay gök cisimleri arasındaki çekim kanununun bozulup, bu kanun ile birbirlerine bağlı olan yıldızların yörüngelerinden çıkıp uzaya saçılacaklarını, birbirlerine çarpıp dağılacaklarını gösterir.

3) Denizlerin *tefcîri:* fışkırtılması, püskürtülmesi de kuvvetli sıcaktan kaynayan suların kuruyacağını, ya denizler arasındaki engellerin, dağların kaldırılarak sularının birbirine akıtılacağını, karıştırılacağını ifâde eder. *"Denizler kaynatıldığı zaman"* [5] âyetinde de bu manâ vardı.

4) Kabirlerin *ba'sere* edilmesi de eşilip içlerinin dışına getirilmesidir. Burada ölülerin diriltilip dışarıya çıkarılması anlatıldığı gibi, insanın içindeki gizli düşüncelerin de dışarıya çıkarılacağına işâret edilmektedir. Nitekim: *"İnsan bilmez mi: Kabirlerde bulunanların dışarıya çıkarıldığı, göğüslerde bulunan*(düşünceler)*in devşirildiği zaman"* buyurulmuştur [6].

İşte bu olaylar olduğu zaman: *"Her can, ne yapıp ileri gönderdiğini, neyi yapmayıp geri bıraktığını* (ne gibi iyilik ve kusur işlediğini) *bilir".*

6-8: Kıyâmet halinin korkunçluğu, böyle kısa çizgilerle tasvir edilip insana gösterildikten sonra ona deniliyor ki: *"Ey insan, seni yaratan, güzelce düzenleyen, biçimlendiren ve uzuvlarını birbirine ekleyip dilediği sûrette var*

1. Furkan Sûresi: 25.
2. Hâkka Sûresi: 16.
3. Rahmân Sûresi: 37.
4. Nebe' Sûresi: 19. 5. Tekvîr Sûresi: 6. 6. 'Âdiyât Sûresi: 9-10.

eden, sonsuz ikrâm sâhibi Rabbine karşı seni aldatan, O'na itâatten geri bırakan nedir? Hangi sebseple seni sperm halinden geliştire geliştire, aşamalardan geçire geçire olgunlaştırıp şu mükemmel biçime sokarak dünyâya getiren Allah'a karşı gururlanıyorsun, O'nu unutuyor, O'na kulluk etmekten geri kalıyorsun?"

كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ ﴿٩﴾ وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا
كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ
الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ
﴿١٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٨﴾
يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿١٩﴾

9- Hayır, (bu gururunuzun sebebi şudur:) *siz, cezâ*(görme)*yi yalanlıyorsunuz. 10- Oysa üzerinizde koruyucular vardır: 11- Değerli yazıcılar. 12- Yaptığınız herşeyi bilirler. 13- İyiler nimet içindedirler, 14- Kötüler de Cehîm'dedirler. 15- Cezâ günü oraya girerler. 16- Onlar ondan kaybolamaz*(kaçıp kurtulamaz)*lar. 17- Cezâ gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin? 18- Yine cezâ gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin? 19- O, kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür. O gün buyruk yalnız Allah'ındır.*

Tefsîr:

9-12 nci âyetlerde hitâp bütün insanlara çevrilerek Allah'a karşı gururlanmalarının, O'na kullukta kusur etmelerinin asıl nedeni anlatılıyor: *"Hayır, siz dini, yani cezâyı yalanlıyorsunuz!"* âhiret sorumluluğuna, cezâsına inanmadığınız için Rabbinize karşı nankörlük ediyorsunuz. Ama iş sizin sandığınız gibi değildir. Âhiret sorumluluk ve cezâsı mutlaka vardır. *"Sizin üzerinizde koruyucular; her yaptığınızı bilen değerli yazıcılar vardır. Onlar yaptığınız işleri yazıp tesbit etmektedirler".* Bir gün bu yaptığınız işlerin karşılığını görürsünüz" buyuruluyor.

13-16: İyiler cennete, kötüler de Cahîm denen yakıcı ateşe giderler. Suçlular kendilerini o cezâ evinden kurtaramazlar, bir yere kaçıp gidemezler, mutlaka oraya girerler.

İnsanların yaptıklarının yazıldığı, bir gün bunların, açık bir kitâp halinde kendilerinin önüne konacağı ve iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceği, daha önce inen sûrelerde de geçmişti. Aynı mânâ burada taze bir üslûb ile anlatılmaktadır.

Bu âyetlerde mü'minler *ebrâr*, kâfirler *füccâr* sıfatıyle anılmaktadır. Bundan imanın insanı iyi işlere yöneltip iyiler arasına katacağı; küfrün de insanı kötülüklere itip kötüler arasına katacağı anlaşılmaktadır. Herkes sevdiği, benimseyerek ardından gittiği kimse ile beraber haşrolunur. Allah âhirette her milleti, ardından gittiği imâmı (önderi) ile çağıracaktır.

17-19: Din (cezâ) günü olan âhirette herkesin, dünyâdaki amellerinin karşılığını göreceği belirtildikten sonra bu âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e yöneltilen soru cümleleriyle âhiret gününün korkunçluğu tekrar vurgulanıyor ve sûrenin sonunda yine başındaki konuya dönülüyor. Bu sorular şu anlama gelir:

O cezâ günü, öyle dehşetli bir gündür ki kimse onun dehşetini ve korkunçluğunu tasavvur edemez. Dünyâda kralların yanında sözü geçenler, şefâat edip insanı cezâdan kurtarabilirler ama, âhirette Allah'ın huzurunda kimse kimseyi kurtaramaz, kimse kimseye şefâat edemez. Ancak Allah kime şefâat izin ve yetkisi verirse o şefâat edebilir. Onun da kim olacağını yalnız Allah bilir. Bundan dolayı insanlar, dünyâda Allah'tan başkasına değil, sadece Allah'a güvenmeli ve yalnız O'na kulluk etmelidirler. Çünkü kendilerini o cezâ gününün azâbından koruyacak olan yalnız Allah'tır. O günde yalnız O'nun buyruğu geçerlidir. Hüküm ve karar yalnız O'na âittir.

İnfitâr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsan gurura kapılıp kendisini yaratan Rabbine karşı nânkörlük etmemelidir.

2. İnsanın her yaptığı, başına dikilen ruhsal varlıklar tarafından tesbit edilmektedir.

3. Yeniden dirilme zamanında her can, dünyâda yaptıklarının sonucunu görür. O hayâtı hazırlayan, bu hayattaki eylemleridir.

4. Âhirette iyiler cennet nimetlerine erecek, kötülük yapmış olanlar cehenneme gireceklerdir.

5. O gün hiç kimse başka bir kimseye yarar sağlayamaz. İş, tamamen Allah'ın buyruğuna kalmıştır. O'nun dediği olur.

Son âyetin açık anlamı karşısında şefâat hakkında rivâyet edilen hadislerin sakatlığı ortadadır. Âhirette kimse kimseye bir yarar sağlayamaz, demek şefâat edip suçlu insanı kurtaramaz demektir. O halde falan âlim veya şehîd şefâat edip kendilerine azâb gerekli olmuş bilmem kaç bin kişiyi cehennemden kurtaracağı tarzındaki rivâyetler, sanki bu kadar açık anlamlı âyetleri bir kenara itmekte, bunları yok saymaktadır. Bu uydurmalardan ve bunları insanlar arasına salıp yayanlardan Allah'a sığınırız.

İNFİTÂR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	فُجِرَتْ	Hafif cîm ile:	Mücâhid, Rebî‘ ibn Huseym, Za‘firânî ve Sevrî.
	فُجِّرَتْ	Şeddeli cîm ile:	Çoğunluk [1].
6	يَوْمَ	Feth üzre mebnî:	Çoğunluk.
	يَوْمِ	Mecrûr:	İbn Mes‘ûd, Îsâ Sekafî [2].
7	فَعَدَلَكَ	Hafif dâl ile:	‘Âsım, Hamza, Kisâ’î.
	فَعَدَّلَكَ	Şeddeli dâl ile:	Ötekiler [3].
9	بَلْ يُكَذِّبُونَ	Ğâib yâ’sıyle:	Ebû Ca‘fer.
	بَلْ تُكَذِّبُونَ	Hitâb tâ’sıyle:	Ötekiler [4].

1. el-Bahr: 8/436.
2. el-Mesâhif: 108.
3. Tebsıra: 722; Kurtubî: 19/246; en-Neşr: 2/399. Taberî’ye göre iki kırâet de doğrudur. Ancak şeddelisi daha güzeldir. Çünkü fî cer harfinin ta’dîl’e girmesi, ‘adl’e girmesinden daha güzeldir (30/87).
4. en-Neşr: 2/399; el-Bahr: 8/437; el-Budûr: 337.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
10	مَا غَرَّكَ		Çoğunluk.
	مَا أَغَرَّكَ		İbn Cübeyr ve A'meş [1].
14	كَلاَّ		Çoğunluk.
	كُلٌّ		Übeyy ve İbn Ebî 'Able [2].
15	يَصْلَوْنَهَا	Hafif (صَلَى)nın muzâri'i:	Çoğunluk.
	يُصَلَّوْنَهَا	Tasliye'den edilgen muzâri':	İbn Miksem [3].
17	ثُمَّ يُقَالُ هذَا ٱلَّذِى كُنْتُمْ		Çoğunluk.
	ثُمَّ إِنَّهُ يَقُولُ لَهُمْ هذَا مَا كُنْتُمْ		İbn Mes'ûd [4].
19	يَوْمُ	Merfû' mîm ile [5]:	İbn Kesîr.
	يَوْمَ	Mansûb mîm ile [6]:	Ötekiler [7].
28	عَيْنًا		Çoğunluk.
	مِنْ عَيْنٍ		İbn Mes'ûd [8].

1. el-Mesâhif: 252, 329. 2. el-Mesâhif: 176. 3. el-Bahr: 8/437.
4. el-Mesâhif: 108.
5. ''يَوْمِ ٱلدِّينِ''den bedeldir.
6. Ğayr-i mütemekkin muzâf olduğu için.
7. Kurtubî: 19/249; Tebsıra: 722; en-Neşr: 2/399; el-Budûr: 337.
8. el-Mesâhif: 108.

83/86 MUTAFFİÎN SÛRESİ

Mutaffifîn, ölçü ve tartıda hile yapan anlamındaki *"mutaffif"* kelimesinin çoğuludur. İlk âyetinde kıyâmette, mutaffiflerin başına gelecek felâkete dikkat çekildiği için bu adı alan sûrede âhiret hesabı, mü'minlerin ve kâfirlerin sonucu anlatılır. Birbirine son derece bağlı olan bütün âyetlerinin, bir defada inmiş olduğu söylenebilir.

Bu sûrenin, Mekke'de inen son sûre olduğu rivâyet edilir [1]. Ancak Muhammed 'İzzet Derveze, sûrenin üslûb ve içeriği dolayısiyle bunun, Mekke'de inen son sûre olduğu hakkındaki rivâyeti şüpheli görmekte; tam tersine, sec'li öteki kısa sûreler gibi ilk sûrelerden olduğu kanısını ileri sürmektedir [2]. Biz bu kanıyı benimsemekle beraber geleneğe uyarak bu sûrenin, 'Ankebût Sûresinden sonra indiği hakkındaki rivâyeti hatırlatıyoruz. Sûre, 36 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 83 ncü, iniş sırasına göre 86 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ اَلَّذِينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾
وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾ اَلَا يَظُنُّ اُولٰئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ
﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

1. Fethu'l-Kadîr: 5/397.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 7/36.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Mutaffif(eksik ölçüp tartan)*ların vay haline! 2- Onlar insanlardan bir şey aldıkları zaman tam ölçerler. 3- Kendileri bir şey sattıkları zaman onlara eksik ölçer veya tartarlar. 4- Onlar tekrar diriltileceklerini sanmıyorlar ha? 5- Büyük bir gün için. 6- O gün insanlar, âlemlerin Rabbinin Dîvânında dururlar.*

Tefsîr:

1-6: *Mutaffifîn: mutaffif*'in çoğuludur. *Mutaffif,* taraf anlamındaki *tafâf* kökünden ismi fâ'ildir. Kaba doldurulan şeyin, tam kabın ağzına varmayıp biraz aşağıda kalmasına *tafâf* denir. Taberî'nin açıklamasına göre bu kelimenin kökü, az, cüz'î bir şey anlamına gelen *tafîf*'tir. *Tatfîf* ise az bir şey eksiltmek, çalmak anlamınadır. Ölçüde biraz çalana mutaffif denir. Tabii her ölçüden biraz çalmak çoğa varır.

Birinci âyette çoğul olarak geçen bu kelime, ikinci ve üçüncü âyetlerde izah edilmiştir: Mutaffifler o kimselerdir ki başkalarından bir şey aldıkları zaman dolgun ölçerler, ama kendileri başkalarına sattıkları zaman biraz eksik ölçüp tartarlar. İşte ölçü ve tartıda öyle hile yapanların vay hallerine! Onlar, herkesin, diriltilip âlemlerin Rabbi huzurunda hesap vereceğini sanmıyorlar mı? Böyle bir şey olacağına hiç ihtimal vermiyorlar mı? Öyle ya, bu yaptıkları hilelerden bir gün hesâp vereceklerine inansalar, böyle şeyleri yapamazlar, insanları aldatamazlar.

3 ncü âyette "كَالُوا هُمْ أَوْ وَزَنُوا هُمْ يُخْسِرُونَ" fiillerindeki "هُمْ" zamiri, bu fiillerin mef'ûl zamiridir. Ve âyete böyle mânâ verilmiştir. Fakat bazıları "كَالُوا أَوْ وَزَنُوا"yü zamirden ayırıp, zamiri müptedâ yapmışlardır. O zaman mânâ: *"Onlar bir şey ölçtükleri, tarttıkları zaman, işte onlar eksik yaparlar"* demek olur. Bu takdirde ölçü ve tartıda hile yapanların, bunu bir sanat haline getirdikleri anlaşılır.

"Veyl" kelimesiyle başlayan ikinci sûre olan bu sûrede, Hz. Peyğamber devrindeki Mekke tüccârının ticaret ahlâkına işâret edilmektedir. Demek ki onlar ticârette hile yapıyorlar, eksik ölçüp tartarak insanları aldatıyorlardı. Tabii bu, sadece Mekke tâcirlerine özgü bir şey olmadığı gibi o zamana mahsus bir uygulamadan ibâret de değildir. Her zaman, dünyânın her yanında böyle tâcirler vardır.

İbn 'Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Peyğamber (s.a.v.) Medine'ye geldikleri zaman Medine tâcirleri ölçü ve tartıda çok hile yaparlardı. Yüce Allah bu âyeti indirdi. Ondan sonra ölçüyü düzelttiler [1]. Bir rivâyette de Pey-

1. Câmi'u'l-beyân: 30/91; Mefâtîhu'l-ğayb: 31/88.

ğamber (s.a.v.) Medinelilere, bu âyetleri okuduktan sonra şöyle buyurdu: *"Beş şey beş şeyle beraberdir. 'Yâ Resûlâllah, nedir o beş şeyle beraber olan beş şey?' denildi. Buyurdu ki: 'Bir kavim, ahdi bozar*(verdiği sözde durmaz)*sa, Allah onlara düşmanlarını saldırtır. Allah'ın indirdiğinden başkasiyle hükmederlerse aralarında yoksulluk yayılır. İçlerinde fuhuş çıkarsa ölüm çoğalır. Tartıyı eksik yaparlarsa bitkiden yoksun bırakılırlar, kıtlık ile cezâlandırılırlar. zekâtı vermezlerse onlardan yağmur tutulur"* [1].

Bu rivâyete bakılırsa bu âyetlerin Medine'de inmiş olması gerekir. Halbuki âyetlerin Medine'de indiği hakkında sağlam bir rivâyet olmadığı gibi, Medine'de inmiş olan bu âyetleri, Mekke'de inmiş olan sûrenin başına koymanın hikmeti de açık değildir. Ayrıca 4-6 ncı âyetlerden, bu işi yapanların âhirete inanmadıkları anlaşılmaktadır ki bunlar Mekke müşrikleridir.

Tabii sûrenin Mekke'de inmiş olması, Medine'de eksik ölçüp tartan tâcir olmadığı anlamına gelmez. Mekke'de olduğu gibi, Medine'de de, dünyanın her yerinde de böyle tâcirler vardı. İbn 'Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Hz. Peyğamber (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman Medine tâcirleri, bu konuda insanların en kötüleri idiler. Çok hile yaparlardı. Öyle anlaşılıyor ki Peyğamber (s.a.v.) onları doğru yola getirmek için bu âyetleri okumuş, bunları orada duyanlar, âyetlerin Medine'de indiğini sanmışlardır.

Ölçü ve tartıda hile yapanlar, Medine tâcirlerinden çok Mekke tâcirleri idi. Çünkü asıl ticâret merkezi Mekke idi ve Mekkelilerin başlıca işi ticâret idi. Medineliler daha çok tarımla uğraşırlardı. Bundan dolayı Mekke'de inen birçok âyette ölçü ve tartıya hile karıştıranın kötülüğü anlatılır.

Her ne suretle olursa olsun insanları aldatmak, çok çirkin bir şeydir. İsrâ Sûresinin 35 nci âyetinde: *"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru terâzi ile tartın!"* buyurulduğu gibi En'âm Sûresinin 152 nci âyetinde de: *"Ölçü ve tartıyı tam dengeli yapın!"* buyurulmaktadır. Hattâ göklerin düzeninin dahi dengeye bağlı olduğu belirtilerek ölçü ve tartıda doğruluğun önemi vurgulanmıştır: *"Allah göğü yükseltti ve mîzânı* (dengeyi) *koydu; tartıda taşkınlık edip dengeyi bozmayın, terazîde eksiklik yapmayın, ölçüyü adâletle yapın"* [2] buyurulmuştur. Şuayb kavminin, ölçü ve tartıya hile karıştırdığından dolayı helâke uğradığı da anlatılarak ticârette hile yapanlar uyarılmıştır.

Bütün bunlar, ticârette dürüst davranmanın, doğru ölçüp tartmanın, insanları aldatmamanın, toplum düzenindeki önemini; ve tersi hareketlerin, Allah'ın gazabına sebebolacağını vurgulamaktadır. İnsanları bu tür hilelerden

1. Hadisi bu şekliyle Taberânî, İbn 'Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Feydu'l-Kadîr: 3/452. Benzeri, İbn Mâce, Fiten 22'de vardır.
2. Rahmân Sûresi: 7-9.

alıkoyan en büyük faktör, hiç kuşkusuz, âhiret inancıdır. Âhiret sorumluluğuna, hesap, cezâ ve mükâfâtına kesin olarak inananlar, aslâ böyle aldatmalara cesaret edemezler, Allah'tan korkarlar. Ama âhirete inanmayanlar, biraz daha fazla kazanmak için ellerinden gelen hileyi yapmakta bir sakınca görmezler. Onun için 4-6 ncı âyetlerde: *"Bunlar bir gün diriltilip Allah'ın Dîvânında hesap vereceklerini sanmıyorlar mı, böyle bir şeye ihtimal vermiyorlar mı?"* buyurularak âhiret inancının, toplumun salâhındaki önemi belirtiliyor.

كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَف۪ي سِجّ۪ينٍ ﴿٧﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سِجّ۪ينٌ ﴿٨﴾ كِتَابٌ
مَرْقُومٌ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدّ۪ينِ
﴿١١﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِه۪ٓ اِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ اَث۪يمٍ ﴿١٢﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ
اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٣﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾
كَلَّٓا اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَح۪يمِ ﴿١٦﴾
ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾

7- Hayır, doğrusu sapanların kitabı Siccîndedir. 8- Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? 9- Yazılmış bir kitâptır. 10- Yalanlayanların vay hâline o gün! 11- Onlar cezâ gününü yalanlamaktadırlar. 12- Onu saldırgan, günahkârdan başkası yalanlamaz. 13- Ona âyetlerimiz okunduğu zaman: "Eskilerin masalları" der. 14- Hayır, doğrusu onların yaptıkları şeyler, kalblerinin üzerine pas olmuştur. 15- Hayır, doğrusu onlar, o gün Rablerinden perdelenmişlerdir (kalb gözleri paslandığı için O'nu göremezler. Oysa mü'minler cennette O'nu göreceklerdir). *16- Sonra onlar, mutlaka cehenneme gireceklerdir. 17- Sonra da: "İşte yalanlamakta olduğunuz şey budur!" denilecektir.*

Tefsîr:

7-10: *Kellâ:* Hayır, onların sandığı gibi değil, âhiret vardır, herkes yaptı-

ğının hesabını verecektir. Herkesin yaptığı işler yazılmaktadır. Fâcirlerin (âhirete inanmayan kötü insanların) kitâbı (yani yazısı, amellerinin kayıt defteri, kıyâmette kendilerine verilecek Mahkeme-i Kübrâ kararı), Siccîn'dedir. *Siccîn:* Hapis anlamındaki *sicn*'den türemiş mübâlağa (abartma) kipi veya zindana koymak anlamındaki *secn* maddesinden türemiş bir sıfat olabilir. Bunun, yedi kat yerin en alt tabakası, yahut cehennemde bir kuyunun adı olduğunu söyleyenler de vardır [1].

Bu kitâp, sâhibinin hapsine sebebolduğu için *Siccîn*'de yani zindanda bulunmaktadır. Zira mahkûmların kayıtları hapishanede olur. Rûz-i Cezâ mahkûmlarının kayıtları da oranın hapishanesi olan Siccîn'de bulunmaktadır.

Bu kelimenin, *secc* kökünden *fi'lîn* vezninde bir sıfat olma ihtimâli de vardır ki bu takdirde *Siccîn,* çamur, bulaşık, cıvık anlamını verir. Muhammed 'Abduh'a göre bu kelime, Habeşlilerle yakın ilişkileri bulunan Yemen Arapçasından gelmiş olabilir. Bunun Habeşçe aslı balçık anlamındaki(Sençen)dir. Kelimenin anlamı üzerinde ihtilâf olmakla beraber karanlık bir yer veya balçık gibi bulaşık bir anlam ifade eder. Kanâatimize göre âyette, inanmayan fâcir insanların yaptıkları işlerin Siccîn'de yani zindanda veya zindancının kütüğünde yazılı olduğu anlatılmaktadır. Râzî şöyle diyor:

"Yüce Allah, kullarına bazı şeyleri alışageldikleri, bildikleri, kendileriyle büyükleri arasında kullandıkları üslûb ile anlatmıştır. Cennet: Yükseklik, rahatlık, genişlik, seçkin meleklerin bulunduğu yer olarak nitelendirilmiştir. Siccîn de lânetli şeytanların bulunduğu, aşağı, karanlık, dar bir yer olarak nitelendirilmiştir. Yücelik, genişlik, huzur, seçkin meleklerin bulunması kemâl ve izzet sıfatlarındandır. Bunların tersi ise eksiklik, zillet ve hakaret sıfatlarındandır. Kâfirlerin sıfatları ve kitapları zillet ve hakaret ile anlatılmak istenince onların kitâbının aşağıda, şeytanların bulunduğu karanlık, dar yerde olduğu; iyilerin kitâpları da izzet ile anılmak istenince onun da seçkin meleklerin bulunduğu 'İlliyyîn(yüceler)de olduğu belirtilmiştir" [2].

Âyette *"fâcirlerin kitâbı Siccîn'dedir"* buyurulduktan sonra: *"Sana Siccîn'i ne bildirdi? Sen onun ne olduğunu nereden bileceksin?"* ifâdesiyle Siccîn'in korkunçluğu belirtiliyor. Ve dokuzuncu âyette kâfirler hakkındaki Mahkeme-i Kübrâ kararı açıklanıyor.

"Merkum bir kitâptır". Merkûm: Doğru yazılmış, yahut mühürlenmiş, veya numaralanmış demektir. Bundan, Siccîn'in, fâcirlerin yaptıkları işlerin yazılıp sıralandığı ve mühürlendiği bir kitâb olduğu anlaşılır. Fakat İbn Kesîr'in dediği gibi *Kitâbun merkûm, Siccîn*'in tefsîri değildir. Kâfirleri Siccîn'e

1. et-Teshîl: 4/184-185.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/92-93.

götüren Mahkeme kararıdır. Yani o fâcirlerin Siccîn'e gidecekleri, böyle kesin karara bağlanmış, yazılmıştır, demektir.

Fâcirlerin kendilerinin ve işlerinin, zindan kütüğüne kaydedildikleri bildirildikten sonra orada onların hallerinin çok yaman olacağı vurgulanıyor: *"Dîn yani cezâ gününü yalanlayanların vay hâline o gün!"* deniliyor.

11-12: Sonra cezâ gününü kimlerin yalanlayacağı anlatılıyor: Onu saldırgan, günahkâr, okunan âyetlere: 'Eskilerin masalları' diyen kimselerden başkası yalanlamaz. Onların işledikleri kötülükler, kalblerinin üzerine pas olmuş, gönül gözlerini kör etmiş, basiretlerini kapatmıştır. Onun için onlar din günü olan âhirette Rablerinden perdelenmişlerdir. Allah, ancak gönül gözüyle görülür. İşledikleri günâhlar yüzünden gönül gözleri kör olduğu için artık onlar Rablerini göremezler. Sonra Rabbi görmek için huzurunda bulunmak gerekir. Nasıl pâdişâhın yanında ancak yârânı, sevdiği kimseler bulunursa Allah'ın huzurunda da O'nun velîleri yani sevdiği mü'minler bulunur. Suçlular ise O'nun huzurundan uzak kalırlar, hakaret içinde bulunurlar. 'وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ: *Yüzler var ki o gün ışıl ışıldır. Rablerine bakarlar"*[1] âyetlerinin bildirdiği üzre ruh gözü açık olan mü'minler, sevinçli sevinçli Rablerine bakarken suçlular O'na bakmaktan, O'nu görmekten mahrumdurlar. Çünkü O'nu görecek ne göze, ne de makama sahip değillerdir. Kalbleri kör olduğu gibi kendileri de O'nun huzurunda değil, aşağıların aşağısında olan Cehîm'e (suçluların kapatılacağı zindana) girerler. Ve o zaman onlara: *"İşte yalanladığınız şey budur!"* denilir. Dünyâda azâbı yalanlıyordunuz; öyle şey olmaz, efsanedir, uydurmadır, diyordunuz. Şimdi yalanladığınızın ne olduğunu görün ve suçunuzun cezasını çekin.

(رَانَ) fi'li, (رين) kökünden gelir. *Reyn* ve *rüyûn* bir şeyi pas tutmasıdır. Kalbe, günâh ve kasvet basmasına da mecazen *reyn* denmiştir. Yani ayna gibi olan kalbin günâh ile tozlanmasına *reyn* denmiştir ki bu hal Kur'ân'da *hatm* (kalbin mühürlenmesi), *tab'* (damgalanması) kelimeleriyle de ifâde edilmiştir.

Peyğamber (s.a.v.) işlenen günâhların kalb gözünü yavaş yavaş paslatıp kapatacağını şöyle ifâde etmiştir: *"Kul bir günâh işlediği zaman kalbinde siyâh bir nokta oluşur. Günâhı bırakır, mağfiret diler, tevbe ederse kalbi temizlenir, parlar. Yine günâha dönerse siyahlık artırılır, öyle olur ki bütün kalbin üstünü kaplar. İşte Allah'ın: 'Kazandıkları, kalblerinin üstüne pas olmuştur' âyetinde andığı pas budur"*[2].

Râzî, günâhın kalbi kirletmesini şöyle açıklıyor: "Yazı öğrenmek isteyen, yazı yazdıkça yeteneği artar. İlerleye ilerleye o derece yetenek kazanır ki

1. Kıyâmet Sûresi: 22-23.
2. Müslim, Îmân: 231; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 83; Muvatta, Kelâm: 18; İbn Hanbel: 5/386. 405; İbn Mâce, Zühd: 29.

bakmadan dahi yazı yazabilir. İşte psikolojik durum da böyledir. Yapılan işlerin, ruh üzerinde değişik etkileri olur. Meselâ herhangi bir günâhı sürekli işleyenlerin kalblerinde o günâhın yeteneği oluşur. Günâh, seni Allah'tan başka şeyle uğraştırandır. Seni Allah'tan başka şeylerle uğraştıran her şey karanlıktır, lekedir. Demek ki bütün günâhlar karanlıktır, kalbi karartır. Kalbde bu yeteneği oluşturan amellerden her birinin, bu yeteneğin oluşmasında bir katkısı vardır. İşte *'İnsan, her günâh işledikçe kalbde siyah bir nokta oluşur, böyle böyle kalb kapkara olur'* meâlindeki hadisin anlamı budur. Oluşan yeteneklerin kimi kuvvetli, kimi zayıf olduğundan bu kararmanın da derecesi ayrı ayrıdır. Kimi günâh kalbe reyn (pas, leke) olur, kimi kalbin üstünü mühürler, kimi de kalbi kilitler, kapatır" [1].

Tecvîd kuralına göre sâkin lâm'dan sonra râ gelirse bu ikisi birleştirilerek lâm, râ gibi okunur ki buna "ğunnesiz idğâm" denir. Fakat 14 ncü âyetteki "بَلْ رَانَ" kelimesi, bu kurala göre okunduğu takdirde "بَرَّانَ: berrân" şekline girer ki bunun anlamı başkadır. Bundan dolayı burada kurala aykırı olarak "بَلْ" ile "رَانَ" arası biraz ayrılarak okunur. Buna sekte (biraz durma) denir.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ
﴿١٩﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ
﴿٢٢﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾
يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ
الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

18- Hayır, iyilerin kitâbı illiyyîn'dedir. 19- İlliyyîn(yüceler)*in ne olduğunu sen nereden bileceksin? 20- Yazılmış bir kitâptır. 21-* (Allah'a) *Yaklaştırılmış olanlar ona tanık olurlar. 22- İyiler elbette nimet içindedirler. 23- Divanlar üzerinde oturup bakarlar. 24- Yüzlerinde nimetin*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/94-95.

parıltısını sezersin. 25- Onlara mühürlü, hâlis bir şaraptan içirilir, 26- Ki sonu misktir (içildikten sonra misk gibi kokar). *İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar. 27- Karışımı Tesnîm'dendir.* (İçine Tesnîm karıştırılmıştır). *28-* (Tesnîm) *Bir çeşmedir ki* (huzura) *yaklaştırılmış olanlar ondan içerler.*

Tefsîr:

Kur'ân'ın, genel meŝânî üslûbu gereği, önceki âyetlerde kötülerin kitâpları ve makamları anlatıldıktan sonra burada da onların karşıtı olan iyilerin kitapları ve makamları anlatılmaktadır.

18-19: *Siccîn,* nasıl *sicn* veya *secn*'den mübâlâğa sıfatı idiyse *'İlliyyîn* de *'uluvv*'den mübâlâğa sıfatıdır. Birincisi aşağı, karanlık, dar yer anlamını verirken, ikincisi onun tam karşıtı olarak çok yüce yer anlamını verir. Fâcirlerin yazısı Siccîn'de (onlar Siccîn kütüğüne kayıtlı) iken, iyilerin yazısı 'İlliyyîn'de(bunlar da yüce yerlerin, cennetin kütüğüne kayıtlı)dır. Birinciler karanlık, dar zindanlarda yani cehennemde; ikinciler yüce, geniş yerlerde yani cennette bulunacaklardır. 19 ncu âyet, *'İlliyyîn*'in, tasavvur edilemeyecek kadar yüce olduğunu vurguluyor.

20-21 nci âyetler iyiler için verilen Mahkeme-i Kübrâ fermanının, böyle yazılıp mühürlendiğini, bu kararı Allah'a yakın kimselerin göreceğini bildiriyor. 20 nci âyet, 'İlliyyîn'de bulunacaklar hakkındaki kararın izahıdır. O kitâp, öyle yüce bir yazı, yüce bir fermandır ki onu ancak Allah'a yakın olanlar görürler.

Allah'a yakın olanlar ya melekler veya Allah'a yakın kullardır. Gerek melek, gerek insan olsun *el-mukarrebûn* (yaklaştırılmış olanlar) ile kasıt, *"Kim Allah'a ve Elçisine itâat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peyğamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır!"* [1] âyetinde de mü'minlerin, yüce ruhlarla beraber olacağı bildirilmektedir ki bu âyetle birlikte düşünülünce buradaki *"el-mukarrebûn"*'un, peyğamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihler olduğu anlaşılır. Onlar da 'İlliyyîn'dedir. Onlar iyilerin cennete gidecekleri hakkındaki Yüce Karara şahid olurlar veya onların, yazılmış olan amellerini görürler. Vâkıa Sûresinde insanlar üç kısma ayrılmıştı: *el-Mukarrebûn, ashâbu'l-yemîn* ve *ashâbu'ş-şimâl.* Yüce Allah, burada da ebrârın şarabına, *el-mukarrebûn*'un içeceği Tesnîm'den karıştırılacağını bildirmektedir. Bundan anlıyoruz ki *ebrâr* (iyiler) *ashâbu'l-yemîn*'dir. Cennetin ırmakları birbirinden farklıdır. En üstünü Tesnîm ırmağıdır. Tesnîm

1. Nisâ Sûresi: 69.

ırmağı, *el-mukarrebûn*'a özgüdür. Bu ırmaktan bir miktar *ashâbu'l-yemîn* veya *el-ebrâr*'ın kadehlerine de karıştırılır.

22-28 nci âyetlerde kitâpları 'İlliyyîn'de bulunan, yahut kendilerinin 'İlliyyîn'de bulunacakları kararlaştırılmış, yazılmış bulunan iyi insanların erecekleri nimetler tasvîr edilmektedir:

Onlar cennette nimetler arasında, yumuşak, yüksek döşekler üzerinde oturup çevrelerine bakarlar. Verilen nimetlerden son derece memnun oldukları, yüzlerinden belli olur. Kendilerine ağzı mühürlü şarap destisinden, Tesnîm karıştırılmış, tertemiz, güzel kokulu bir şarap sunulur. Bunun hitâmı misktir. Yani içildikten sonra ağızda misk kokusu bırakır, yâhut üzerine kapatılan kapak miskten yapılmıştır. Bu şarap, öyle bir iki kadeh içmekle tükenecek gibi değildir. Yüksekten şarıl şarıl akan Tesnîm adlı bir kaynaktan da karıştırılmıştır. İyilerin içeceği bu kaynak bitip tükenmez.

Muhammed Sûresinin: *"Korunanlara va'dedilen cennetin durumu şudur: İçinde bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır..."* meâlindeki 15 nci âyetinde cennet nimetlerinin akan ırmaklar gibi bol olduğu anlatılmıştı. Burada da cennet ehline yüksekten akan Tesnîm ırmağından dupduru, temiz, neş'e veren fakat sarhoş etmeyen şaraplar sunulacağı buyurulmaktadır.

Cennettekilere ikrâm edilen nimetler bu çekici ifadelerle tasvîr edilirken: *"İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar!"* buyuruluyor. Böylece dünyadaki insanlar bu nimetlere imrendiriliyor. Asıl yarışmağa, ardından koşmağa değer, nefîs nimetlerin, bu cennet nimetleri olduğu belirtilmiştir. Başka bir âyette de: " لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ : *Çalışanlar bunun için çalışsınlar"* [1] buyurulmuştur.

Kuskusuz bu tasvirler, insanların kavrayış derecelerine göre söylenmiş terğîb (imrendirme) ifadeleridir. Cennet nimetlerinin mâhiyetini Allah bilir.

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ
يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾
وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ

1. Sâffât Sûresi: 61.

حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾ عَلَى الْاَرَٓائِكِ
يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

29- Suç işleyenler, inananların üstüne gülerlerdi. 30- Onların yanından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz ed(erek onları küçümser)*lerdi. 31- Âilelerine döndükleri zaman da* (yaptıklarıyle övünüp) *eğlenmeye başlarlardı. 32- İnananları gördüklerinde: "Şunlar sapık insanlar" derlerdi. 33- Oysa kendileri, onların üzerine bekçi gönderilmemişlerdi. 34- İşte bugün de inananlar, kâfirlerin üstüne gülerler. 35- Divanlar üzerinde* (oturup) *bakarlar: 36- "Kâfirler, yaptıklarıyle cezalandılar mı?" diye.*

Tefsîr:

29-33: Önceki âyetlerde kötülerin ve iyilerin ma'nevî halleri ve âhiretteki sonuçları anlatılmıştı. Şimdi bu âyetlerde âhiretten dünyâya dönülüyor ve âhirette çetin azâba uğratılacak olan o suçluların, mü'minlerin üstüne güldükleri, kaş göz işâretleri yaparak, özellikle fakir müslümanlarla alay ettikleri ve gururlu gururlu evlerine gidip yaptıklarıyle övündükleri, eğlendikleri; mü'minleri gördüklerinde: *"Şunlar sapık insanlar"* dedikleri anlatılıyor. *"O suçlular, o mü'minlerin üzerine bekçi gönderilmediler. Onların her hareketini gözleyip onları kınamak, kötülemek kendilerinin görevi değildi"* buyuruluyor.

34-36: Bu dünyâda onlar mü'minlerle alay ediyorlar ama işlerin iç yüzünün ortaya çıkacağı, herkesin yaptığı işlerin gerçek yüzünün görüneceği, herkesin sonucunun belli olacağı âhiret gününde de cennette yüksek döşekler, divanlar üzerinde oturan mü'minler, cehennem azâbı içinde kıvranan kâfirlerin üstüne gülecekler ve: "Şunlar yaptıklarının cezâsını buldular mı?" diyeceklerdir.

Âyetlerin asıl amacı, kâfirlerin, mü'minlerle alay etmelerinin kötülüğünü anlatmak; zayıf insanların üstüne gülenlerin, bir gün kendilerinin de gülünecek bir duruma düşeceklerini belirterek bu çirkin hareketten sakındırmaktır. Dünyâda kâfirler, mü'minlerin üstüne gülüyorlardı. Âhirette de mü'minler kâfirlerin üstüne gülerler. Ve cezâ, yapılan işin dengi olur. Herkes yaptığına tam uygun cezâyı bulur: *"Kâfirler, yaptıklarıyle cezalandılar mı?"*

Mutaffifîn Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Ölçü ve tartıya hîle karıştıranlar, ticârette ve diğer işlemlerde insanları aldatanlar, âhiretteki İlâhî Mahkemeden çekinmelidir.

2. O Yüce Mahkemede verilen karar uyarınca Hak da'vetini yalanlayıp âhireti inkâr ederek günâh işlere dalan, insanları aldatanlar cehennem zindanına atılacaklar; iyiler de nimet cennetleri içinde dîvanlar üzerinde oturup sefâ süreceklerdir.

3. Allah'ın kullarını küçümsemek büyük suçtur.

4. Yoksul insanları hakîr gören, onlarla alay edenler, âhirette alay edilecek bir duruma düşerler.

5. Herkes yaptığı işlere uygun karşılığı alır.

6. İnkârcılar, yaptıklarının cezâsını çekerler.

MUTAFFİFÎN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
6	يَوْمُ	Ref' ile[1]:	Übey ve Zeyd ibn 'Alî[1].
	يَوْمَ	Nasb ile:	Çoğunluk.
13	إِذَا تُتْلَى	İki t ile:	Çoğunluk.
	إِذَا يُتْلَى	Y ile:	Ebû Hayve, Ebû Simâk, Eşheb 'Ukaylî ve Sülemî[2].
	أَإِذَا تُتْلَى	Soru hemzesiyle:	Hasan[3].
14	كَلَّا		Çoğunluk.
	كَلٌّ		Übeyy ve İbn Ebî 'Able[4].
	بَلْ رَانَ	Lâm üzerinde nefessiz hafif durma:	Hafs.
	بَل رَّانَ	Lâm'ın râ'ya ğunnesiz idğâmı:	Ötekiler[5].

1. el-Bahr: 8/440; el-Mesâhif: 176.
2. el-Bahr: Kurtubî: 19/259.
3. el-Bahr: 8/441.
4. el-Mesâhif: 176.
5. el-Budûr: 337. Hamza, Kisâ'î, A'meş, Ebûbekr ve Mufaddal (ران)yi imâle ile okumuşlardır. Çünkü birinci harfi râ, ikincisi yâ'dan dönüşmüş eliftir, bundan dolayı imâlesi güzel olur (Kurtubî: 19/216).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
24	تُعْرَفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةُ	Madmûm t, meftûh r ile, nadre merfû‘:	Übeyy, Ebû Ca‘fer, Yezîd ibn Ka‘ka‘, Ya‘kûb, Şeybe, İbn Ebî İshâk.
	تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ	Fi‘l etken, nadre mansûb:	Ötekiler [1].
26	خَتَمُهُ مِسْكٌ	Meftûh hâ ve t ile, mâzî kipi:	‘Übeyy ve Urve ibn Zübeyr [2].
	خَاتَمُهُ مِسْكٌ	Meftûh hâ, t, ikisi arasında elif:	‘Alî, Nehâ‘î, Dahhâk, Zeyd ibn ‘Alî, Ebû Hayve, İbn Ebî ‘Able, Kisâ'î.
	خِتَامُهُ مِسْكٌ	Meksûr hâ, meftûh t'den sonra elif:	Ötekiler [3].

1. Kurtubî: 19/264; el-Bahr: 8/442; en-Neşr: 2/399; el-Budûr: 337. Taberî'ye göre doğrusu tâ'nın fethiyle, etken şeklidir (30/105).
2. el-Mesâhif: 176.
3. el-Mesâhif: 191, 243; Tebsıra: 722; Kurtubî: 19/265; en-Neşr: 2/399. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâetidir (30/107).

Âyet No.	Kelime:	Kıraêt farkı:	Okuyanlar:
28,29	الْمُقَرَّبُون. إِنَّ ٱلَّذِينَ		Çoğunluk.
	الْمُقَرَّبُون. هذَا جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ. إِنَّ ٱلَّذِينَ		İbn Mes'ûd [1].
31	أَهْلِهِمِ ٱنْقَلَبُوا	Vasl halinde h ve m'nin kesriyle:	Ebû 'Amr.
	أَهْلِهُمُ ٱنْقَلَبُوا	Vasl halinde h ve m'nin dammıyle:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	أَهْلِهِمُ ٱنْقَلَبُوا	Vasıl halinde h'nin kesri, m'nin dammıyle:	Ötekiler [2].
31	فَكِهِينَ	F'den sonra elifsiz:	Hafs, Yezîd ibn Ka'ka', A'rec, Sülemî, Hasan, Ebû Recâ' ve 'İkrime.
	فَٰكِهِينَ	F'den sonra elifli:	Ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 108.
2. el-Budûr: 337.
3. Kurtubî: 19/267; el-Bahr: 8/443; en-Neşr: Yâsîn Sûresi: el-Budûr: 337.

84/83 İNŞİKÂK SÛRESİ

Birinci âyetinde göğün yarılmasından söz edildiği için bu adı alan sûrede kıyâmet ahvâli, iyilerin ve kötülerin sonuçları taze bir üslûb ile anlatılır. İlk Mekke sûrelerinden olup İnfitâr Sûresinden sonra inmiştir, 25 âyettir. Resmî sıralamada 84 ncü, iniş sırasına göre 83 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ
﴿٣﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٥﴾
يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ﴿٦﴾ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ
كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ
مَسْرُورًا ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُو
ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ﴿١٢﴾ إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾ إِنَّهُ
ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾ بَلَىٰ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿١٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle 1- Gök yarıldığı, 2- Kendisine yaraştığı üzre Rabini(n buyruğunu) *dinlediği zaman, 3- Yer uzatıl*(ıp dümdüz yapıl)*dığı, 4- İçindekileri dışarı atıp boşaldığı, 5- Ve kendisine yaraştığı üzre Rabbini*(n buyruğunu) *dinlediği zaman! 6- Ey insan, sen, Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihâyet O'na varacaksın. 7-* (O zaman) *Kimin kitâbı sağından verilirse, 8- O, kolay bir hesâba çekilecek, 9- Ve sevinçli olarak âilesine dönecektir. 10- Kimin kitâbı arka tarafından verilirse, 11- O, ölümü çağıracak, 12- Ve alevli ateşe girecektir. 13- Çünkü o, âilesi içinde sevinçli idi. 14- O, hiç* (Rabbine)*dönmeyeceğini sanmıştı. 15- Hayır* (düşündüğü gibi değildi, Rabbine dönecekti), *Rabbi onu görmekte idi.*

Tefsîr:

1-5: (أَذِنَتْ): Kulak verdi, dinledi, itâat etti, (حُقَّتْ): Ona yaraşan da budur, demektir. Gök cisimleri, gaz kütlelerinin yoğunlaşmasından oluşmuştur. Allah'ın "Ol!" emrine uyarak duman halinden yoğunlaşarak cisimlenen gök cisimleri, yine O'nun emrine uyarak bir gün yarılacak, çatlayacak, etrâfa saçılacaktır. Esasen kâinâtta çeşitli galaksilerde bir yandan yıldızlar oluşurken, bir yandan da eski yıldızlar dağılmakta, bu iş sürüp gitmektedir: *"O'nun işi birşeye 'Ol!' demek istediği zaman o şey olur"* [1] âyetinde "oldu" değil de "olur" fi'linin kullanılması, kâinatta bu sürekli oluşuma işâret var kanısındayız.

İşte bir gün dünyâmızda da büyük bir değişiklik olacaktır ki bu güne kıyâmet günü denir.

Bu âyetlerde kıyâmet halinin korkunçluğu, göğün ve Yerin düzeninin bozulacağı anlatılmaktadır: Kıyâmet öyle korkunç bir gündür ki o günün heybetinden gök yarılır, Rabbinin buyruğunu dinler, O'na boyun eğer. Dağlar kaldırılarak Yer uzatılır, dümdüz yapılır; Yerin içindekiler dışarı atılır, içi boşalır. Gök nasıl Rabbinin buyruğuna boyun eğip yarılırsa Yer de öyle Rabbinin buyruğuna boyun eğip dümdüz olur, içindeki ölüleri, madenleri, defineleri dışarı atar.

Bu tasvirler, bu sûreden hemen önce inmiş bulunan İnfitâr Sûresinde de başka bir üslûb ile geçmişti. Orada Yerin, içindekileri dışarı atması: *"Kabirlerin içi dışına getirildiği zaman"* şeklinde anlatılmıştı. Burada da aynı anlam: *"Yer içindekileri dışarı atıp boşaldığı zaman"* şeklinde ifâde ediliyor. Bu anlam, Zelzele Sûresinde de: *"Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman"*, Âdiyât

1. Yâsîn Sûresi: 82.

Sûresinde: *"Kabirlerin içindekiler dışarı atıldığı zaman"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Bütün bunlar, kıyâmetin korkunçluğunu, yerle göğün dahi o günün dehşet ve korkusundan çatlayıp yarılacağını, üstü örtülü şeylerin açığa çıkacağını, insanın gizli gizli yaptığı işlerin de o gün ortaya döküleceğini belirten ifâdelerdir.

Kıyâmet gününün korkunçluğunu daha etkili olarak ruhlara duyurmak için " إذا " cevapsız bırakılmıştır: *"Gök yarıldığı, Yer uzatılıp içindekileri dışarı attığı, gök ve yer Rabbine itâat ettiği zaman..."* deniyor fakat o zaman ne olacağı açıklanmıyor; bu husus, insan zihnine bırakılıyor ki insan, bu hallerin vukubulduğu günün, ne korkunç bir gün olduğunu anlasın. Esasen bu işler olunca ne olacağı, Tekvîr ve İnfitâr Sûrelerinde açıklanmıştır: O da insanın, hesaba çekileceği, yaptıklarının karşılığını göreceğidir.

Bazılarına göre cevap: " يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ : *Ey insan, sen, Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihâyet O'na varacaksın"* âyetidir. Yani bu işler olduğu zaman ey insan, sen yapmış olduğun hayrı ve şerri görürsün, demektir. Kadî 'Abdu'l-Cebbâr'a göre cevap: "اِنَّكَ كَادِحٌ : *Sen çabalayıp durmaktasın"* sözünün delâlet ettiği mânâdır. Yani ey insan, yaptığını görürsün, öyle ise o gün için çalış, yorul ki nimetlere eresin, demektir [1]. Kimine göre (أذنت) fi'li izâ'nın cevâbıdır, ezine'nin başındaki vâv zâiddir. Kimine göre cevâp "فملاقيه" kelimesidir. "فأنت ملاقيه: *Sen O'na kavuşacaksın"* demektir. Kimine göre cevap hazfedilmiş olup "بعثتم : *Diriltilirsiniz"* takdirindedir [2].

Evet gerçeklerin ortaya çıkacağı gün, bu şekilde göz önünde canlandırıldıktan sonra insana hitâbediliyor:

6- Ey insan, sen Rabbine doğru bir yolda çabalayıp durmakta, yaptığın iyi veya kötü işlerle adım adım Rabbine doğru yaklaşmaktasın. Bir gün ömrün tükenecek, O'na kavuşacaksın. Ve yaptığın işlerin karara bağlanmış defteri sana verilecektir.

6 ncı âyetteki " فَمُلَاقِيهِ " kelimesinde bulunan zamir ya Rabbe veya *kedh*'e gider. Birinci takdirde: "Ey insan, sen çalışıp didinerek Rabbine kavuşacaksın", ikinci takdirde: "Ey insan, Rabbine vardığında, çalışıp didinmenin, yaptığın işlerin sonucuna kavuşacaksın" demektir.

7-9: Kitâbı yani dünyâda yaptığı işlerin kayıt defteri sağ eline verilen kimse kolay bir hesaba çekilir, o hesâbı vermekte bir zorluk çekmez. Ve Mahkeme sonucundan sevinçli olarak âilesine döner.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/104.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/405-406.

10-15: Fakat kitâbı arka tarafından verilen kimse o kadar üzülür ki, ölümü çağırır: "Keşke ölsem de bu durumdan kurtulsam!" der. Ama bu yakınmanın kendisine hiçbir yararı olmaz, o çılgın bir aleve gider. Çünkü o, dünyâda iken Rabbine dönmeyeceğini sanmıştı, ömrünü gaflet ile geçirmişti. Âilesi içinde, yaptıklarıyle övünüp sevinir, inanan insanlarla eğlenip dururdu. Hiç âhireti, hesap ve cezâyı hatırına getirmezdi. Bu gençliğin, bu sağlığın azala azala bir gün elden gideceğini, ömrün sona ereceğini ve bir gün Allah'ın huzuruna döneceğini düşünmezdi. Oysa Rabbi onu görüyor, davranışlarını izliyordu. Fakat o bunun farkında değildi. Dünyâda yaptığı kötü işlere sevinen, âilesi içinde bunlarla övünen kimseye bu cezâ yaraşır. Onun alay ettiği, Allah yolunda işkencelere ve cefâlara katlanmış mü'mine de o mükâfât yakışır. Çünkü bu, dünyâda âilesi içinde sevinip eğlenirken o, bunun kötülükleri, alayları yüzünden üzülüyordu. Şimdi de bu, cehennem ateşi içerisinde kıvranıp üzülürken o mü'min, âilesi içinde sevinmektedir.

Arapçada kitâbın, sağ taraftan verilmesinin uğurluluğa, soldan veya arkadan verilmesinin uğursuzluğa işâret olduğuna; kıyâmet ahvâlinin, insanların kavrayış derecelerine indirilmiş bir üslûb ile tasvîr edildiğine daha önce işâret etmiştik.

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿١٦﴾ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾
لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قُرِئَ
عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ
﴿٢٢﴾ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٤﴾
إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

16- Yoo, and içerim: Şafak'a, 17- Geceye ve bağrında topladığı şeylere, 18- Değirmileşen Aya (and içerim) *19- Ki siz mutlaka tabakdan tabaka* (halden hale) *bineceksiniz. 20- Onların nesi var ki inanmıyorlar? 21- kendilerine Kur'ân okunduğu zaman secde etmiyorlar? 22- Tersine o nankörler, yalanlıyorlar. 23- Allah onların, içlerinde gizledikleri düşünceleri biliyor. 24- Onlara acı bir azâbı müjdele. 25- Ancak inanıp,*

yararlı işler yapan kimseler için kesintisiz bir ödül vardır.

Tefsîr:

16-19: *Şafak:* Aslında tül gibi ince şeye denir, ama Güneş battıktan sonra ufuktaki kızartının adı olmuştur. Dîn bilginlerinin çoğu bu görüştedir. Fakat Mücâhid'den gelen bir rivayete göre şafak, gündüz anlamınadır. 'İkrime'ye göre de şafak, gündüzün son kısmıdır. Bunlara göre *el-leyl* (gece), *eş-şafak*'a atfedilmiştir.

Böylece Allah, ışığa ve karanlığa and içmiş gibidir. Bazılarına göre de şafak, hem kızartıya, hem beyazlığa denir [1].

Bizce Mücâhid'in tefsîri siyaka daha uygundur. Bundan *şafak*'ın, gecenin tersi ve ona denk bir şey olduğu anlaşılır. Allah burada, gündüz ve gece gibi hayâtın kıvâmı olan iki önemli zamana yemîn ederek âhiret hayâtının mutlaka olacağını vurgulamaktadır.

Vesak ise derleyip toplamak, demektir. Gecenin topladıkları, içinde bulunan, görünür, görünmez herşeydir. "إِذَا اتَّسَقَ" de Ay'ın değirmileştiği dolunay zamanıdır.

Önceki âyetlerde mü'min ve kâfirin âhiretteki durumunu gösterdikten sonra yüce Allah, bu âyetlerde şafak'a, yani gündüze, geceye ve gecenin karanlığı içinde bulunan şeylere; ışığı tam ortaya çıkan dolunaya and içerek insanların tabakadan tabakaya bineceklerini yani âhirette çeşitli aşamalardan geçirileceklerini vurguluyor.

"لَتَرْكَبُنَّ" âyetindeki "لَتَرْكَبُنَّ" fi'li, tekil olarak bâ'nın fethiyle 'لَتَرْكَبَنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ' okunmuştur ki hitâp ya Peygamber'e veya genel olarak insanadır. Bir kısımları da çoğul olarak bâ'nın zammiyle okumuşlardır. Mushaf böyle yazılmıştır. *Tabak,* dilde iki anlama gelir: Bir şeyin diğerine uymasına *tabak* denir. "Bu, şunun *tabak*ıdır", yani aynıdır demektir. Diğer anlama göre de *tabak, tabaka*'nın çoğuludur. kelimenin birinci anlamına göre âyetin mânâsı: *"Siz, birbirinin aynı olan bir halden diğer hale bineceksiniz",* ikinci tefsîre göre: *"Siz, birbirinin üstünde olan hallere binecek, halden hale geçeceksiniz"* demektir. Bu hallerin tefsîrinde de üç görüş vardır: Birine göre bunlar ölüm, sonra dirilme, hesap ve cezâ halleridir. Diğerine göre bunlar: insanın nutfe, sonra 'alâka olması, sonra dünyâya gelip ihtiyarlaması ve ölmesi halleridir. Üçüncü görüşe göre bunlar daha önceki milletlerin yaşadıkları haller, onlara

1. Câmi'u'l-beyân: 30/11; Fethu'l-Kadîr: 5/407-408.

uygulanan kurallardır [1].

Bu âyette ruhun, olgunlaşıncaya dek bedenden bedene intikaline de işâret görenler vardır.

Âyette bireylerin ve toplumların iyi kötü, sevindirici ve üzücü hallerden geçirilerek olgunlaştırılacağına, bundan sonraki hayâtta da insanların çeşitli aşamalardan geçirileceklerine işâret görülmektedir. Hattâ bazı modernistlere göre âyette insanların uzay araçlarının birinden diğerine binerek yıldızlara çıkacaklarına işâret vardır. Bu âyeti, bireysel ve sosyolojik evrime işâret gören Hamdi Yazır şöyle diyor:

''Bu sûretle rükûb ve tabak'ta bir yolculuk, ya yukarı veya aşağı giden bir inkılâb tasvîri vardır. Hâlin birisi dünyâ, birisi âhirettir. Dünyâ bir inkılâb 'âlemi, bir geçit, âhiret bir karâr yurdudur. Bu karâr ya sürûrda veya sa'îrdedir. hitâb 'umûma olduğuna göre bu ihbârda inkılâbın terakkî ve tedennî olabilmesi itibariyle bir cihetten va'd, bir cihetten de va'îd vardır. Hitâb Resûlullâh'a ve mü'minlere olduğuna göre de bunda kat'î bir va'd, hem de İslâmın emr-i İlâhîye intibâk ile Allah'a rücû' için dâima âhirete doğru te'âlî rûhunu telkîn eden ve zaferden zafere götürecek olan yüksek bir terakkî 'umdesi vardır ki Allah'tan başka hiçbir gayede durmayı câiz görmez. Ve dîn rûhunun donmuş, körü körüne bir görenekle eskiye veya hâle saplanıp kalmaktan 'ibâret bir 'atâlet (tenbellik, durgunluk) hissi değil; düzensiz, amaçsız giden ve hiçbir anlam ifâde etmeyen, her adımında ilkel kalan perişan bir yenilik ve inkılâb hevesi de değil; mebde'den me'âde (ezelden ebede) kademe kademe bir intibâk düzeni içinde ileri gitmek ve likâullâh'a ermek isteyen bir terakkî 'aşk ve îmânı ile hareket olduğunu anlatır'' [2].

20-21: Sonra Cenabı Allah, müşriklerin neden bu gerçeklere inanmadıklarını, Kur'ân okunduğu zaman neden Allah'a saygı ile secde etmediklerini soruyor. Bu inkâr sorusu ile onların davranışlarının, şaşılacak, akılsızca bir davranış olduğunu anlatıyor.

22-25: Nankörlerin âhirete inanıp Kur'ân okunurken saygı ile Allah'a secde edecekleri yerde Allah'ın âyetlerini yalanladıklarını; fakat Allah'ın, onların neler düşündüklerini bildiğini belirtiyor ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e, onlara acı bir azâbı müjdelemesini emrediyor. Onlar, bu yaptıklarının karşılığı olarak acı bir azâba çarpılacaklardır. Ancak inanıp güzel işler yapanlar azâba değil, kesintisiz, sürekli bir ödüle ereceklerdir.

21 nci âyette Kur'ân okunurken secde etmeyen kâfirler kınanmaktadır. Bazı fakihler bundan, bu âyet okununca secde etmek gerektiğini anlamışlardır.

1. et-Teshîl: 4/188.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5681-5682.

Ebu Hanîfe'ye göre "وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ : *Secde et ve yaklaş*"[1] âyeti secdeyi emrediyor. Buradaki âyet de Kur'ân'ı işittikleri halde secde etmeyenleri kınamıştır. Terki kınanan şeyi yapmak vâcib olur. İbn 'Abbâs, Mufassal sûrelerde secde olmadığını söylemiştir. Ebuhüreyre ise bu âyeti okuyunca secde etmiş ve Allah'ın Elçisinin de bu âyette secde ettiğini söylemiştir [2].

Sûre dikkatle okunursa görülecektir ki gerek bunun, gerek bundan önce inmiş olan *İnfitâr, Nâzi'ât, Nebe', Me'âric, Hâkka, Mülk ve Tûr* sûrelerinin içeriği ile, *Şems, Kâri'a, Kıyâmet, Kaf* ve *Târık* sûrelerinin içeriği arasında büyük bir benzerlik vardır. Bundan dolayı birincilerin (İnfitâr, İnşikâk, Nâzi'ât, Nebe', Me'âric, Hâkka, Mülk ve Tûr sûrelerinin) Mekke devrinin sonlarında indiği hakkındaki rivâyetleri kuşku ile karşılamak gerekir. Muhammed 'İzzet Derveze'nin dediği gibi bunların, ilk inen sûrelerden olması daha kuvvetlidir [3].

İnşikak Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Bir gün gelecek, gök yarılacak, büyük bir deprem ile yerin içindekiler dışarı atılacaklar, işte bu, ruhun bedene sokulup kaldırılması olayıdır.

2. Her ân, ömründen akan saniyelerle Rabbinin dîvânında durup hesap vereceği güne doğru akıp giden insan, nihâyet Rabbin huzuruna götürülecek ve muhakeme edilecektir.

3. O mahkemede, yaptığı işlerin kayıt defteri sağ tarafından verilenlerin sorgusu kolaydır. Onlar, Mahkemenin kararından memnun olurlar. Fakat işlerinin kayıt defteri soldan ya da arka tarafından verilenlerin işi çetindir. Onlar Mahkeme kararının sonucundan kurtulmak için ölümü temennî ederler.

4. İnsanlar tabakadan tabakaya (nesilden nesile) geçerek devam ederler. Âyetlerde ölüm temennî etme, tabakadan tabakaya geçme olayı, suçlular hakkında zikredilmiştir.

1. 'Alâk Sûresi: 19.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/112.
3. et-Tefsîru'l-hadîs: 6/282.

İNŞİKAK SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7,8	فَأَمَّا مَنْ أُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا		Çoğunluk.
	فَأَمَّا مَنْ جَاءَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيُحَاسِبُهُ ٱللَّهُ حِسَابًا يَسِيرًا		İbn Mes'ûd [1].
9	وَ يَنْقَلِبُ	İnkılâb kökünden:	Çoğunluk.
	وَ يَقلبُ	Kalb kökünden:	Zeyd ibn 'Alî [2].
12	وَ يُصَلَّى	Tasliye kökünden edilgen:	Nâfi', İbn Keŝîr, İbn 'Âmir, Kisâ'î.
	وَ يَصْلَى	Yâ'nın ve hafif lâm'ın fethiyle:	Ebû 'Amr, 'Âsım, Hamza [3].
	وَيُصْلَى	Yâ'nın dammı, hafif lâm'ın fethiyle:	Ebân-'Âsım'dan [4].

1. el-Mesâhif: 108. 2. el-Bahr: 8/446. 3. Tebsıra: 723; Kurtubî: 19/272; en-Neşr: 2/399.
4. Hârice Nâfi'den; İsmâîl el-Mekkî de İbn Keŝîr'den rivâyet etmişlerdir (Kurtubî: 19/273; el-Bahr: 8/447; Câmi'u'l-beyân: 30/122).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
19	لَتَرْكَبَنَّ	Meftûh bâ ile, Hz. Peygamber'e hitâb:	İbn Mes'ûd [1].
	لَنَرْكَبَنَّ	Nûn ile:	Anılanlardan başka bir rivâyet.
	لَتَرْكَبُنَّ	Madmûm bâ ile, çoğul muhâtab:	Çoğunluk [2].
	لَتَرْكَبِنَّ	Meksûr bâ ile, nefse hitâb:	Übeyy.
	لَيَرْكَبَنَّ	Meftûh yâ ve bâ ile [3]:	Kırâettir [4].
	طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ		Çoğunluk.
	السَّمَاءَ حَالاً بَعْدَ حَالٍ		İbn Mes'ûd [5].
21	قُرِىَ (قرى)	Vasl halinde hemzeyi meftûh, vakıf halinde sâkin yâ'ya dönüştürme:	Ebû Ca'fer [6].
	قُرِىءَ	İki halde de telaffuzlu hemze:	Ötekiler [7].

1. İbn 'Abbâs , Ebû'l-Âliye, Mesrûk, Ebû Vâ'il, Mücâhid, Nehâ'î, Şa'bî, İbn Kesîr, Hamza, Kisâ'î ve Halef de böyle okumuşlardır.
2. Tebsıra: 723; el-Mesâhif: 108; Kurtubî: 19/278; en-Neşr: 2/399.
3. Fâil zamîri, insandır. Yani insan tabakadan tabakaya biner demektir. Taberî'ye göre t ve meftûh bâ ile hitâb kipi en doğrusudur (30/125).
4. el-Mesâhif: 176; Kurtubî: 19/280; el-Bahr: 8/447.
5. el-Mesâhif: 108.
6. Vakıf halinde Hamza da öyle okumuştur.
7. el-Budûr: 339.

85/27 BÜRÛC SÛRESİ

Adını birinci âyetinde geçen *"bürûc"* kelimesinden alan sûrede, mü'minlere baskı ve işkence yapan kâfirler uyarılır ve öylelerine, daha önceki zorbaların sonuçları hatırlatılır, Kur'ân'ın yüceliği vurgulanır. Mekke'de Şems Sûresinden sonra inmiştir, 22 âyettir. Resmî sıralamada 85 nci, iniş sırasına göre 27 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِۙ ﴿١﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِۙ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍۜ
﴿٣﴾ قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِۙ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِۙ ﴿٥﴾ اِذْ هُمْ عَلَيْهَا
قُعُودٌۙ ﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ شُهُودٌۜ ﴿٨﴾ وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ
اِلَّٓا اَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿٨﴾ اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌۜ ﴿٩﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Burçlar sâhibi göğe andolsun, 2- Va'dedilen güne andolsun, 3- (O gün) *Şâhide ve şâhidlik edilene andolsun ki, 4- Kahroldu o hendeğin adamları! 5- O yakıtlı ateşin. 6- Onlar o ateşin başında oturmuşlardı, 7- Ve onlar, mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. 8- Mü'minler, sırf azîz, övgüye lâyik Allah'a*

inandıkları için (o zâlimler) *onlardan öc aldılar. 9- O Allah ki, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Allah herşeye tanıktır.*

Tefsîr:

1-9 ncu âyetlerde burçlar sâhibi göğe, va'dedilen güne, o günde şâhidlik edecek ve şâhitlik edilecek olana and içilerek; Allah'a inanan kimseleri, sırf inançlarından dolayı acımadan ateş dolu hendeklere atıp, onların cayır cayır yanmalarını seyreden zâlim insanlara lânet ediliyor. Ve göklerin yerin pâdişâhı Allah'ın, herşeye tanık olduğu, dolayısıyle onların yaptığı zulmü de gördüğü ve o zâlimleri eylemlerine uygun cezâya çarptıracağı belirtiliyor.

"قُتِلَ" öldürüldü demek ise de burada kahroldu, lânetlendi anlamını vermektedir. *"Burûc"*, *burc*'un çoğuludur. Burç, göze çarpacak biçimde açık, yüksek yere denir ki köşk, sûrların üzerine yapılan gözetleme kuleleri gibi yüksek yerlere burc denmiştir. İşte gökte açıkça görülen yıldızlara ve yıldız kümelerine ve bunların en ünlüsü olan ve en büyüğü kabul edilen *"Hamel, Ŝevr, Cevzâ', Seretân, Esed, Sünbüle, Mîzân, 'Akreb, Kavs, Cediy, Delv, Hût"* adlı yıldız kümelerine burc denmiştir. Âyette saydığımız isimler zikredilmez. Sadece burçlar sâhibi yani yüksek dolaşım alanlarına sâhip göğe yemîn edilir ki "وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ: *Çeşitli yolları* (yörüngeleri) *olan göğe andolsun*"[1] âyetinde de bu mânâ vardır. "تَبَارَكَ الَّذِى جَعَلَ فِى السَّمَاءِ بُرُوجًا وَ جَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَ قَمَرًا مُنِيرًا: *Yücedir O ki gökte burçlar yaptı ve orada bir kandil ve aydınlatıcı bir Ay var etti*"[2] âyetinde de gökteki burçlara işâret edilmiştir.

"el-yevmu'l-mev'ûd: Va'dedilen gün", göğün yarılacağı, yıldızların dağılacağı kıyâmet günüdür. Bugünün, kâfirlerin başına geleceği söylenen azâb günü olması da mümkündür.

"Şâhid ve meşhûd": Şâhid, bir şeyi gören, ona tanık olan, yanında bulunan mânâlarına gelir. Bu mânâlar göz önünde bulundurularak âyetteki bu kelimeye çeşitli manalar verilmiştir ki şâhide verilen mânâlar onaltıya, meşhûda verilenler de otuzikiye varmaktadır:

1) Şâhid Allah'tır. "وَ كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا: *Şâhid olarak Allah yeter*"[3] buyurulmuştur. *Meşhûd* da ya yaratıklar, ya ameller veya kıyâmet günüdür.

2) Şâhid, Hz. Muhammed(s.a.v.)dir. Çünkü "وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا: *Elçi size şâhid olsun*"[4] buyurulmuştur. Meşhûd (şâhidlik edilen) de ümmeti, yâhut kıyâmet günüdür.

1. Zâriyât Sûresi: 7.
2. Furkan Sûresi: 61.
3. Nisâ Sûresi: 166.
4. Bakara Sûresi: 143.

3) Şâhid Muhammed ümmetidir. 'لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا : *Siz insanlara şâhidlik edesiniz, Elçi de size şahid olsun''* [1] buyurulmuştur. Meşhûd da diğer ümmetler, yahut onların amelleri veya kıyâmet günüdür.

4) Şâhid Îsâ(selâm ona)dır. Çünkü ''وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ: *Ben onların arasında bulunduğum sürece onlara şâhid idim''* [2] buyurulmuştur. Meşhûd da kendi ümmeti, yâhut onların amelleri veya kıyâmet günüdür.

5) Şâhid bütün peyğamberlerdir, meşhûd da ümmetleridir. Her peyğamber kendi ümmetine şâhidlik edecektir. '' فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا: *Her ümmetten bir şâhid, seni de bunların üzerine şâhid getirdiğimiz zaman nice olur?''* [3] buyurulmuştur.

6) Şâhid koruyucu meleklerdir, meşhûd da insanlardır. Yahut insanların amelleri veya kıyâmet günü, veyahut da sabah namazıdır. Zira ''إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا: *Sabahın Kur'ân'ı meşhûddur''* [4] buyurulmuştur.

7) Şâhid bütün insanlardır , meşhûd da kıyamet günüdür. Çünkü : ''ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ: *O insanların toplanacağı bir gündür ve o, meşhûd bir gündür''* [5] buyurulmuştur.

8) Şâhid uzuvlardır, meşhûd da sâhipleridir. Çünkü: '' يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ: *O gün dilleri, elleri ve ayakları onların aleyhine şâhidlik eder''* [6] buyurulmuştur.

9) Şâhid Allah ve melekleridir, meşhûd da vahdâniyettir. Çünkü: '' شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلَائِكَةُ وَ أُولُو الْعِلْمِ : *Allah, melekleri ve bilgi sâhipleri, O'ndan başka Tanrı olmadığına şâhidlik eder''* [7] buyurulmuştur.

10) Şâhid bütün yaratıklar, Meşhûd da Yaratıcının, O'nun hayât ve kudret gibi sıfatlarının varlığıdır.

11) Şâhid yıldız, meşhûd da gece ve gündüzdür.

12) Şâhid Hacer-i Esved, meşhûd da haccedenlerdir.

13) Şâhid Cuma günü, meşhûd da bayram günüdür.

14) Şâhid arefe günü, meşhûd da kurban bayramı günüdür.

15) Şâhid terviye günü, meşhûd da arefe günüdür.

16) Şâhid Pazartesi günü, meşhûd da Cuma günüdür [8].

1. Bakara Sûresi: 143.
2. Mâ'ide Sûresi: 117.
3. Nisâ Sûresi: 41.
4. İsrâ Sûresi: 78. 5. Hûd Sûresi: 103. 6. Nûr Sûresi: 24.
7. Âl-i İmrân Sûresi: 18. 8. et-Teshîl: 188-189.

Kanâatimizce bu görüşlerin en kuvvetlisi, 9 ncu görüştür. Çünkü âyetler, kıyâmette kurulan Yüce Dîvân'ın azametini bildirmektedir. O günün şâhidinin önemi yanında, şâhidlik edilenin halinin perişanlığını ve çetinliğini de vurgulamaktadır. Gerçi Nisâ Sûresinin 41 nci âyetinde her peyğamberin kendi ümmetine, Hz. Muhammed'in de bu ümmete şâhidlik edeceği bildirilmektedir ama bu şâhidlik, bütün toplum hakkında genel şâhidliktir. Her insanın şâhidi insanın yaptığı işleri gözetleyen meleklerdir.

Yüce Allah kıyâmet ahvâline ve Yüce Dîvan'a işâret ederek zorbaların, yaptıkları kötü işlerden dolayı o yüce mahkemede hesaba çekileceklerini bildirmektedir. Bu âyetler, Mahkemeye getirilecek bir olaya giriştir. Bu olay da zorbaların, inanan insanları, inançlarından döndürmek için *uhdûd* denen ateş dolu hendeğe atıp yakmalarıdır. Bu olay hakkında iki rivayet vardır:

Ahmed ibn Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir hadise göre bir kıralın bir büyücüsü varmış, yaşı ilerleyen büyücü, kırala:

— Ömrüm sona yaklaştı, bir çocuk gönder de ona büyü öğreteyim, demiş.

Ve kıralın kendisine verdiği bir çocuğa büyü öğretmeye başlamış. Büyücü ile kıral arasında bir rahib varmış. Çocuk bir gün râhibin yanına gitmiş, onun sözlerini beğenmiş. Bir gün halkın yolu üzerine kimseye yol vermeyen korkunç bir canavar çıkmış. Çocuk bir taş almış: "Allahım, eğer sen râhibin yaptıklarını büyücünün yaptıklarından daha çok seviyorsan bu hayvanı öldür, insanlar yollarına gitsinler!" diyerek taşı atmış, canavarı öldürmüş. İnsanlar da yollarına gitmişler. Çocuk bu olayı râhibe anlatınca râhib ona:

— Oğlum, sen şimdi benden üstünsün, bir gün imtihan edileceksin, imtihan edilirsen (sana işkence edilirse) beni ele verme, demiş.

Çocuk körü, alacalıyı, öteki hastaları iyi ediyormuş. Kıralın bir nedîmi varmış, kör olmuş. Çocuğa hediyeler getirip: "Beni iyi et" demiş. Çocuk da:

— Ben kimseyi iyi edemem, ancak Allah iyi eder, eğer Allah'a inanırsan O sana şifâ verir, demiş.

Adam Allah'a inanmış ve iyi olmuş, kıralın yanına gelmiş, oturmuş. Kıral ona, gözlerini kimin iyi ettiğini sormuş. O da:

— Rabbim, demiş.

— Yani ben mi, demiş, kıral. Adam:

— Hayır, benim de Rabbim, senin de Rabbin olan Allah, demiş. Kıral:

— Senin benden başka Rabbin mi var? demiş. Adam da:

— Evet benim de Rabbim, senin de Rabbin Allah'tır, demiş.

Kıralın işkencesine uğrayan adam, sonunda çocuğun adını söylemiş. Kıral

çocuğu çağırıp:

— Sen büyü ile körü, alacalıyı, hastaları iyileştiriyormuşsun; demiş.

Çocuk da onları kendisinin değil, Allah'ın iyileştirdiğini söylemiş. Kıral ona işkence ede ede bu fikrin râhibden çıktığını öğrenmiş. Râhibe, dininden dönmesini emretmiş. Râhib dönmeyince başının ortasına hızarı koyarak onu ortadan biçmiş. Sonra kör iken iyi olan nedîmine dininden dönmesini söylemiş. Dönmeyince onu da hızarla başından aşağı ikiye biçmiş. Bu kez çocuğa dininden dönmesini emretmiş. Çocuk dönmeyince onu adamlarına teslim etmiş:

— Götürün bunu, dağın tepesinden aşağı atın, demiş.

Adamlar çocuğu götürmüşler, dağa çıkarmışlar. Çocuk:

— Allahım, dilediğin şekilde beni bunlardan kurtar! demiş.

Dağ onları sarsmış, hepsi aşağıya yuvarlanmışlar. Çocuk kıralın yanına gelmiş, Allah'ın, kendisini o adamlardan koruduğunu söylemiş. Bu kez kıral onu başka adamlara teslîm etmiş, bir kayıkla denizin ortasına götürmelerini, dininden dönmezse denize atmalarını söylemiş. Adamlar çocuğu denize atacakları sırada çocuğun duâsıyle Allah onu kurtarmış, ötekiler denize düşüp boğulmuşlar. Çocuk yine kırala gelip Allah'ın kendisini koruduğunu söylemiş ve demiş ki:

— Sen benim söylediklerimi yapmadıkça beni öldüremezsin: İnsanları bir yere topla, beni bir dala as, benim torbamdan bir ok çıkar: ''Çocuğun Rabbi Allah'ın adıyle'' deyip oku bana at. İşte o zaman beni öldürürsün.

Kıral da öyle yapmış. Ok çocuğun sağına saplanmış ve çocuk düşüp ölmüş. Bunu gören insanlar:

— Çocuğun Rabbine inandık, demişler. Ve kırala:

— İşte korktuğun şey başına geldi, herkes Allah'a inandı, denilmiş.

Kıral hendek eştirip içini ateşle doldurtmuş,

— Dininden dönenleri ateşe atın, demiş.

Böylece mü'minleri ateşe atmağa başlamışlar. Çocuğu memede olan bir kadını da getirmişler. Kadın ateşe atılmaktan korkmuş, emzirdiği çocuk:

— Ana, sabret, sen hak üzerindesin! demiş.

Kadın ateşe atılmış [1].

Bu şekliyle bu rivâyet güvenilir görünmüyor, ama hıristiyanlığın kuruluş

1. İbn Hanbel, Musned: 16/17; Müslim, Zühd: 73; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 85; et-Tâc: 4/285-288; Câmi'u'l-beyân: 30/133-134; Mefâtîhu'l-ğayb: 31/118; İbn Kesîr: 4/494-495.

yıllarında hıristiyanlara işkence edildiğine delâlet etmesi bakımından önemlidir. Bu sözün, Hz. Peyğamber'e âidolduğuna dâir bir sarâhat yoktur. Hâfız Ebu'l-Haccâc el-Mizzî, bu söz Suheyb-i Rûmî'nin sözü olabilir. Çünkü o hıristiyan hikâyelerini bilirdi, demiştir [1]. Bu hikâyenin biraz değişik şeklini de İbn İshâk, Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî'ye dayanarak anlatır ki Muhammed ibn Ka'b, Nadîr oğulları yahudilerinden artakalan bir çocuktur. Çocuk olduğu için öldürülmemiş ve müslümân olmuştur. Esasen esirler arasında olan babası da müslüman olmuş, öldürülmemiştir.

Başka bir rivâyete göre olay Necran'da geçmiştir. Necran'da, biri halkı hıristiyanlığa davet etmiş, halk da hıristiyan olmuş. Yahudi olan Himyer kıralı Ẑûnüvâs, bunların üzerine askerler göndermiş; ya hıristiyanlığı bırakıp yahudiliğe döneceklerini veya ateşte yakılacaklarını söylemiş. Dinlerinden dönmemişler, Ẑûnüvâs, oniki bin kişiyi ateş dolu hendeklere attırıp yaktırmış [2]. Hz. 'Alî'den rivayet edildiğine göre de olay Yemen'de geçmiştir [3].

Bu olay hıristiyan olan Habeşlileri kızdırıp Yemen'e saldırmalarına ve Ẑûnüvâs'ı öldürüp yahudiliği de yıkmalarına sebebolmuştur.

Bu öykülerin ayrıntıları bir yana bırakılırsa bunlar, Yemen'de veya Yemen'e yakın Necran'da egemen olan yahudilerin, hıristiyan olanları dinlerinden döndürmek için onlara acımasızca işkenceler ettiklerini gösterir.

Ẑûnüvâs'ın ve Yemen halkından bir kısmının yahudi olduğu, bunların hıristiyanlara baskı ve işkence yaptıkları, bu yüzden galeyana gelen Habeşlilerin Yemen'i istilâ ettikleri tarihi olaylardır [4]. Bu bakımdan son rivâyet daha doğru görünmektedir.

Kur'ân bu olayı hatırlattığına göre demek ki Mekkeliler olayı biliyorlardı. Onlara dinleri yüzünden insanlara baskı yapan, onları acımasızca ateşe atıp yakan zâlimlerin, sonunda kahr-ü perîşân olduklarını hatırlatarak Bilâl, Yâser, Suheyb gibi zayıf, fakir müslümanlara, kölelere, dinleri yüzünden işkence eden Mekke müşriklerini uyarmakta; bu işten dönüp tevbe etmedikleri takdirde kendilerinin de öteki zorbaların sonucuna uğrayacaklarını anlatmaktadır.

Katâde: "Hendek sâhipleri hakkında çeşitli rivâyetler anlatmışlardır. Fakat içlerinde sağlam denecek bir şey yoktur. Ancak bunların birleştiği nokta, kâfir bir kıralın, inanan insanları hendeklere attırıp yaktırmasıdır. Sanıyorum ki olay, Kureyş arasında ünlü idi. Yüce Allah, Elçisinin ashâbına bu olayı hatırlatarak dinleri uğrunda işkencelere, zorluklara katlanmalarını tenbih etmiştir. Çünkü Kureyş müşrikleri, 'Ammâr ve Bilâl'e çok eziyet ediyorlardı" diyor [5].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/495. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/118. 3. Câmi'u'l-beyân: 30/132.
4. Dr. Cevâd Alî, Târîhu'l-'Arb kabla'l-İslâm: 3/165-209'a bakınız; et-Tefsîru'l-hadîs: 1/252.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/119.

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ
وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾ إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ
﴿١٢﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ
الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾

10- İnanan erkek ve kadınlara işkence edip sonra tevbe etmeyenler (yok mu, işte onlar) *için cehennem azâbı ve onlar için yangın azâbı vardır. 11- İnanan ve iyi işler yapan kimseler için de, altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük başarı budur. 12- Kuşkusuz Rabbinin tutuşu şiddetlidir. 13- İlkin yapan, sonra yaptığını iâde eden O'dur. 14- O, bağışlayandır, sevendir. 15- Arşın sâhibidir, yücedir. 16- İstediğini yapandır.*

Tefsîr:

10 ncu âyette inanan erkek ve kadınları işkence edip sonra bu yaptıklarından dönmeyen, tevbe etmeyenlerin, cehennemde yangın azâbına uğrayacakları bildirilmektedir. Âyette geçen *fitne,* belâya uğratmak, sınamak demektir. İşkence etmek, insanın dayanıklılığını, zor karşısında dininden dönüp dönmeyeceğini sınamak olur. Ancak burada *fitne*'nin yakmak anlamında olduğu ileri sürülmektedir. "فَتَنْتُ اَلشَّيْءَ": Bir şeyi yaktım, "فَتَنْتُ اَلدِّرْهَمَ": Dirhem ve dinarı ateşe atıp halislik derecesini sınadım, demektir. Buna göre "إِنَّ اَلَّذِينَ فَتَنُوا اَلْمُؤْمِنِينَ وَ اَلْمُؤْمِنَاتِ", İnanan erkek ve kadınları yakıp sonra tevbe etmeyenler için cehennem azâbı, yangın azâbı vardır, anlamını verir ki böylece onlara verilen cezâ, kendi eylemleri cinsinden olur.

Fakat *fitne* kelimesi, asıl genel sınama ve işkence anlamında kullanılırsa bu âyette, hem Yemen'deki Ẑûnüvâs emrinde bulunan zâlimlerin, o zamanki mü'minlere işkencelerine; hem de Kureyş zorbalarının, mü'minlere işkencelerine işaret edilmiş olur. Yemenliler, hırıstiyanları yakarak belâ ve sınava sok-

muşlardı, dinleri yüzünden o mâsumlara işkence etmişlerdi. Kureyşliler de Allah'ın birliğine ve İslâma inanan zayıf, korumasız mü'minlere işkence etmişler, hattâ onları öldürmüşlerdi. Âyette tevbe etmeyenler kaydıyla bu işleri yapanlar, yaptıkları kötülüklerden vazgeçmeğe teşvik edilmekte, onlara tevbe ettikleri takdirde günâhlarının bağışlanacağı anlatılmaktadır. Böylece âyetin asıl amacının, Kureyş zâlimlerini uyarmak olduğu anlaşılmaktadır. Zira ölüp gitmiş, tarihe karışmış insanların artık tevbe fırsatı kalmamıştır. Tevbe, yaşayan insanlar içindir.

İlk sûrelerden olan bu sûrede mü'minlere işkence edenlerin şiddetle kınanması, Mekke'de, daha İslâmın ilk devirlerinden itibaren inananlara; özellikle korumasız, fakir, köle insanlara çok işkence edildiğini gösterir ki bunun ayrıntıları Siyer kitâplarında vardır. Birinci derecede eziyet görenler, zayıf müslümanlardı ama önemli Kureyş âilelerine mensup müslümanlar da işkenceden tamamen uzak değillerdi. Müşrikler, ilk müslümanları çırıl çıplak soyarak ateş gibi kumların üstüne yatırır, üzerlerine koca taşlar koyup uzun süre onları kavurucu güneşin altında bekletirlerdi. Gençleri, köleleri şiddetle döverlerdi. Ammâr'ın babası Yâser, annesi Sümeyye, Kureyşin ağır işkencesiyle şehîd olmuşlardı. Bilâl-i Habeşî de göbeğine taş konup güneşin altında bekletilen kölelerdendi.

İşte onuncu âyette Kureyş müşriklerinin ilk müslümanlara işkencelerine işâret edilmektedir. Zaten sûrenin baş tarafındaki Yemenli zorbaların acımasızca işkenceleri, müslümanara işkence eden Kureyş zorbalarına ibret ve işkencelere uğrayan müslümanlara da inançları uğrunda sabır ve tahammül için moral vermek amacıyle anlatılmıştır.

"İnandıktan sonra Allah'ı inkâr eden, —kalbi imanla yatışmış olduğu halde inkâra zorlanan değil— fakat küfürle göğsü ferahlık duyan kimselere Allah'tan bir gazab iner ve onlar için büyük bir azâb vardır" [1], *"Sonra Rabbin, şunların, şu işkenceye uğratıldıktan sonra göç eden, sonra savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Kuşkusuz bu işlerden sonra Rabbin bağışlayandır"* [2] meâlindeki âyetler, Kureyşin işkencesi yüzünden bazı müslümanların, dinlerinden dönmek, dil ile inkâr etmek zorunda kaldıklarını gösterir.

Nahl Sûresinin 106 ncı âyetindeki istisnânın, Ammâr ibn Yâser hakkında olduğu, Kureyşin ağır işkencesi yüzünden diliyle inkâr etmek zorunda kalan Ammâr'ın, sonra ağlayarak Peygamber'e geldiği ve işkenceye dayanamayarak böyle yaptığını söylediği, Peygamber(s.a.v.)in de *"Zararı yok, sana yine aynı şeyi yaparlarsa sen de onların dediğini söyle"* buyurduğu, anılan

1. Nahl Sûresi: 106.
2. Nahl Sûresi: 110.

âyetin tefsîrinde anlatılmıştı.

Fakat bazı zenginler, özellikle Hz. Ebubekir, işkenceye uğrayan köle müslümanları, sahiplerinden satın alarak işkenceden kurtarıyordu. Müslümanlara işkence olayı bütün Mekke devri boyunca sürmüş, bu yüzden kendilerini koruyamayan müslümanlar, iki kez Habeşistan'a hicret etmişlerdi. *"Kendilerine zulmedildikten sonra Allah uğrunda göç edenleri, dünyâda güzelce yerleştireceğiz.* (Onlara vereceğimiz) *âhiret mükâfâtı ise daha büyüktür. Keşke bilseler! Onlar ki sabrettiler ve Rablerine dayanmaktadırlar"* [1] âyetleri, bu hicrete ve sebebine işâret etmektedir.

İşkenceye uğrayanlar sadece erkekler değildi, kadınlara da işkence ediliyordu. Nitekim Ammâr'ın annesi Sümeyye, ölümü küfre tercih ederek Rabbi uğrunda can vermişti. Dinleri uğruna Habeşistan'a gidenler arasında dokuz kadın da vardı. Ebusüfyân'ın kızı Ümmü Habîbe Remle, Sehl ibn 'Amr'ın kızı Sehle, Ebû Ümeyye ibn el-Muğîre el-Mahzûmî'nin kızı Ümmü Seleme, Safvân ibn Ümeyye'nin kızı Fâtıma gibi Kureyş liderlerinin kızları da bu amaçla hicret etmiş kadınlar arasında idiler. Hicretten sonra Mekke'de kalmış olan müslümanlar da tâ Mekke'nin fethine kadar müşriklerin eziyetlerinden kurtulamamışlardır.

Hattâ: " وَ إِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ وَ إِذًا لاَ يَلْبَثُونَ خِلاَفَكَ إِلاَّ قَلِيلاً *Nerdeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından ancak pek az bir süre kalabilirler"* [2] âyetinden anlaşıldığı üzre Peyğamber (s.a.v.) dahi müşriklerin tacizleri yüzünden Habeşistan'a hicreti düşünmüş, sonra yine onların baskısı yüzünden Medine'ye hicret etmiştir.

"İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da sürmeleri için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir. (O, kendisine karşı tuzak kuranların tuzaklarını başlarına geçirir" [3] âyeti, Kureyşin, Hz. Peyğamber'e karşı baskı ve eziyetini, onu öldürmeyi dahi plânladığını göstermektedir.

"Sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılanlar..." [4], *"Rableri onlara karşılık verdi: 'Ben sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim, hep birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... Elbette onların kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım.* (Yaptıklarına) *Allah katından bir karşılık olarak* (bunlar kendilerine lûtfedilecektir). *Karşılıkların en güzeli Allah katındadır"* [5]

1. Nahl Sûresi: 40-41. 2. İsrâ Sûresi: 76. 3. Enfâl Sûresi: 30.
4. Hac Sûresi: 40. 5. Âl-i İmrân Sûresi: 195.

âyetleri, müslümanların, Mekke'de nasıl işkencelere uğrayıp yurtlarını terk etmek zorunda bırakıldıklarını göstermektedir. Onların, Peyğamber(s.a.v.)den gönüllerine akan feyiz ve iman ile sarsılmaz irâdeleri sayesinde Hak dini batılı yenmiş; batılın canı çıkmış; Allah'ın sözü yücelmiştir.

11-12: İşte dinleri uğrunda çeşitli işkencelere, zorluklara katlanan, güzel işler yapan o mü'minlere, yüce Allah, büyük mükâfât: ağaçlarının altından veya yamaçlarından ırmaklar akan cennetler (bahçeler) va'detmekte; *"Rabbinin batşı, yani kuvvetle tutuşu, cezalandırması şiddetlidir"* sözüyle de mü'minlere işkence edenlere, öcünün şiddetli olacağını hatırlatmaktadır. Bu âyetler mü'minlere müjde, müşriklere de uyarıdır. Bunlar şu anlama gelir: Mü'minler, kâfirlerden görecekleri eziyetlere, baskılara sabretmelidirler. Ateş dolu hendeklerde inananları yakanlar nasıl kahrolmuşlarsa, bu mü'minlere eziyet edenler de öyle kahrolacaklardır.

13-16: "إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَ يُعِيدُ" âyetinde iki mânâ muhtemeldir. Birincisine göre Allah yaratmağa başlar, ilk defa yaratır; yarattıklarını öldürür, yeniden yaratır. İbn 'Abbâs'a dayanan ikinci mânâya göre: Allah azâbı başlatır, sonra onu iâde eder. Yani dünyâda azâbeder, sonra âhirette yeniden azâbeder. Bir önceki âyet, Rabbin şiddetle cezalandırmasından söz ettiği için Taberî, bu ikinci anlamı daha uygun görmektedir [1]. Çünkü 13 ncü âyet, kendinden önceki âyetle ilgilidir.

O *"ğafûr"*dur, *"vedûd"*dur. Yani çok bağışlayan, çok sevendir. Tevbe eden kullarını bağışlar; sevgi, şefkat ve merhamet sâhibidir. Kendisine yönelenleri affeder. Arşın sâhibi, kâinâtın ulu hükümdarıdır. Mecîd'dir, çok yücedir, bütün ululuk sıfatları O'ndadır. Dilediğini yapar. Hükmüne, fermanına kimse engel olamaz.

"Mecîd", son harekesi zamme olursa Allah'ın, kesre olursa Arş'ın sıfatı olur. İki şekilde de okunmuştur. Şerefli, ulu, yüce demektir.

Bu âyetlerde Allah'ın kudreti anlatılmaktadır. İniş sırasına göre ilk defa burada Allah'ın, *"Arşın sâhibi"* olduğu belirtiliyor. *'Arş* taht, üstü örtülü, (tavanlı) koltuk demektir. Neml Sûresinin 32 nci âyetinde Arş'ın çoğulu olan *'urûş,* sarayların tavanları anlamında kullanılmıştır. A'râf Sûresinin 54 ncü, Tâhâ Sûresinin 5 nci âyetlerinde Allah'ın Arşa istivâ ettiği yani tahta oturduğu; Hûd Sûresinin 7 nci âyetinde de gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'ın Arşının su üstünde olduğu bildirilmektedir. Allah'ın Arşının mâhiyetini kavramamız mümkün değildir. Allah madde değildir ki O'nun bir insan gibi taht üzerinde oturduğu düşünülsün. Daha önce söylediğimiz gibi müteşâbih denen bu gibi âyetler, Allah'ın kudret ve ululuğunu, insanların kavrayış

1. Fethu'l-Kadîr: 5/413.

derecelerine yaklaştırarak anlatan mecâzî ifâdelerdir. Kıral Arşın üzerinde oturup ülkesini yönetir. İnsanların dünyâda yönetim biçimleri budur. İşte Allah'ın, kâinâtın pâdişâhı, yöneticisi, buyruğunun tüm kâinâtta geçerli olduğunu belirtmek için, insanların alışageldikleri ifâdelerle O'nun Arş üzerinde oturduğu, tahtından kâinâtı yönettiği buyurulmuştur. Bunlardan Allah'ın, tıpkı bir kıral gibi taht üzerinde oturduğunu düşünmek hatâdır. Yüce Allah, yaratıklara benzemekten münezzehtir. Kendisi madde değildir, maddî olmayan Arşının mâhiyeti de bilinemez. Bir insan ancak bu tür ifâdelerle Allah'ın kudretini düşünebilir. İnsan düşüncesi, bildiği, kavradığı, alışageldiği mânâları kavrar. Onun için Allah'ın kudret ve nüfuzu, insanların alışageldiği ifâdelerle anlatılmıştır.

Daha sonraki asırlarda kelâm okulları arasında bu Arş meselesi hayli tartışma konusu olmuştur. Müfessirler, Arşın büyüklüğünü, ayaklarının sayısını dahi hesaplamağa çalışırken, kelâmcılardan bazıları da bu ifâdeleri mecâza hamletmiş; kimi Allah'ın, aynen insan gibi Arşın üzerinde oturduğunu, kimi de Arşın üzerinde olduğunu, fakat bunun mâhiyetinin bilinemeyeceğini söylemiş; selef ise bu konuda Kur'ân'ın dediklerine inanıp hiçbir yorum yapmamayı yeğlemiştir.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي
تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ
مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

17- Orduların haberi sana geldi mi? 18- Yani Fir'avn ve Semûd(kavimlerin)*in. 19- Doğrusu nankörler, bir yalanlama içindedirler. 20- Allah ise onları arka taraflarından kuşatmıştır. 21- Hayır,* (onların düşündükleri gibi değil) *o, şerefli bir Kur'ân'dır; 22- Korunan bir levhada*(yazılı)*dır.*

Tefsîr:

17-22 nci âyetlerde de yine mü'minlere eziyet edenleri uyarmak üzre Araplarca sonuçları meşhur olan kavimlerin; Allah'ın gönderdiği peyğamberleri yalanlayıp onlara inananlara işkence eden Fir'avn ve Semûd kavimlerinin nasıl helâk edildiğine işâret ediliyor. Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahyin, *Levh-i Mahfûz*'da bulunan *mecîd* (yüce, şerefli, değerli, güzel) bir Kur'ân olduğu

vurgulanarak sûre bitiriliyor.

Kur'ân, okunan şeydir ki Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiylerin adıdır. Mecîd ise ulu, yüce anlamındaki mübâlâğa veya bir şeyi güzel yapmak anlamındaki icâde kökünden fa'îl vezni olabilir. *Levh-i Mahfûz* da korunmuş levha demektir. *Mahfûz, Levh*'in sıfatı olarak cer ile okunduğu gibi Kur'ân'ın sıfatı olarak ref' ile de okunmuştur. Birinci takdirde "Kur'ân korunmuş levhadadır", ikinci takdirde "Korunmuş Kur'ân bir levhadadır, bir levhaya yazılmıştır" demek olur [1].

Levh: Üzerine resim yapılan, yazı yazılan şeye denir. Bunun niteliği hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Fakat bu rivâyetler sağlam değildir. Tahminlere göre hüküm vermek de isâbetli olmaz.

Eğer bu Levh ile Allah'ın bilgi hazinesi kasdedilmiş ise onun mâhiyetini bizim anlamamız mümkün değildir. Onun bilgisi bizim anladığımız mânâda bir levhaya, tahtaya yazılmaktan münezzehtir. Ancak insanlar, bilgi ve düşüncelerini böyle levhalara yazdıkları için Allah'ın sözlerinin de bir levhaya yazıldığı ifade edilmiş olabilir. Kur'ân'ın da Allah'ın, zayi olmayan sözlerinden olduğunu anlatmak için Korunmuş Levhada olduğu söylenmiş olabilir. Bu mânâya göre *Levhi Mahfuz* "وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ: *Herşeyi açık bir imamda* (kitapta) *saymışızdır*" [2], "وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ: *Ne yaş ne kuru hiçbir şey yoktur ki açık bir kitapta olmasın*" [3], "مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا، إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ: *Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musîbet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, o bir kitâpta bulunmasın. Doğrusu bu, Allah'a göre kolaydır*" [4] âyetlerinde *imâm-i mübîn, kitâb-i mübîn* ve *kitâb* diye ifâde edilen şey, Tanrısal bilgi hazinesidir. Onun mâhiyetini ancak Allah bilir.

Ancak bizim kesin kanâatimize göre burada *Levh-i Mahfûz* ile kasıt, Allah'ın o bilgi hazinesi değildir. Çünkü Allah'ın bilgi hazinesi, maddî bir kitâb olmaktan münezzehtir. O'nun mâhiyetini Allah'tan başka kimse bilmez. Burada, okuma anlamına gelen Kur'ân öğütünün aslının, korunmuş bir levhada yazılı bulunduğuna işâret edilmektedir. Vâkı'a Sûresinin 77-79 ncu âyetlerinde Hz. Muhammed'e gelen vahiylerin, saklı bir kitâbda yazılı bulunan değerli bir okuma olduğu belirtilmiştir. Oradaki *"kerîm"*, buradaki *"mecîd"*'in; oradaki *"kitâb"*, buradaki *"levh"*'in; oradaki *"meknûn"*, buradaki *"mahfûz"*'un karşılığıdır. Bunlar, aynı anlamı veren değişik kelimelerdir.

1. et-Teshîl: 4/191.
2. Yâsîn Sûresi: 12.
3. En'âm Sûresi: 59.
4. Hadîd Sûresi: 22.

Vâkı'a Sûresindeki âyetlerin tefsîrinde 'İkrime: "Kitâb-ı meknûn Tevrât ve İncîl'dir. Kur'ân onlarda zikredilmiştir" demiştir [1]. Mücâhid ve Katâde de aynı görüştedir [2]. Biz Mücâhid, Katade ve 'İkrime'nin bu görüşüne katıldığımızı, adı geçen âyetlerin tefsîrinde belirtmiş; Abese Sûresinin 11-16 ncı âyetlerinin tefsîrinde de konuyu etraflıca izâh etmiştik. Oralarda söylediklerimizi burada yinelemeğe gerek yoktur. Dileyen, işâret edilen âyetlerin tefsîrine bakabilir.

Abese Sûresinde Kur'ân öğütünün, değer verilen, saygı gösterilen, tertemiz sahîfelere yazılı olduğu ve bu sahîfelerin, iyi huylu insanların ellerinde taşındığı; Bürûc Sûresinde Kur'ân'ın, korunan bir levhada yazılı olan şerefli bir okuma olduğu; Vâkı'a Sûresinde de yine Kur'ân'ın, temizlerden başkasının dokunmadığı saklı, korunmuş bir kitâbda yazılı bulunan değerli bir okuma olduğu bildirilmektedir. Bunlar, aynı mânânın, değişik üslûplarla ifâde edilmesidir. Suhuf-i Mükerreme, Levh-i Mahfûz ve Kitâbı Meknûn aynıdır. Ve bununla kasdedilen de Tevrât'ın aslıdır. Nitekim: *"Öğüte ve herşeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalara yazdık..."* [3] âyetinde Tevrât'ın, Allah tarafından levhalara yazılmış bulunduğu anlatılmaktadır. İşte levhalara yazılıp Mûsâ'ya verilen ve sâlih, iyi huylu, temiz insanlar tarafından özenle saklanan o Kitâb, Hz. Muhammed(s.a.v.)e de vahyedilmiştir. Muhammed'e vahyedilenler, o değerli sahîfelerde; o korunan levhalarda; o korunan, saklanan Kitâb'da yazılıdır. Yakında tefsîrine başlayacağımız A'lâ Sûresinin sonunda da: *"Muhammed'e vahyedilen bu gerçeklerin, İlk Sahîfelerde, İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde bulunduğu"* vurgulanmaktadır [4]. İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfeleri, Tevrât'ın bölümleridir. Bunlardan daha sonra inmiş olan Beyyine Sûresinin 2 ve 3 ncü âyetlerinde de Hz. Muhammed'in, "İçinde doğru, değerli Kitâblar bulunan sayfaları okuması" Onun elçiliğinin açık kanıtı olarak gösterilmektedir. "Sahîfeler" denilen "Kitâb" birkaç kitâbdan oluşur.

Demek ki Levh-i Mahfûz'u, Allah'ın bilgisinin ve sözlerinin yazıldığı bir tahta biçiminde tefsîr etmek ve bu konuda tahminlere dayanan birtakım tasvirler yapmak, tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyetin içeriğine uygun değildir. İnsanlar, çevreden aldıkları peşin fikirlerin etkisinde kalarak âyete, onda olmayan mânâlar yüklemişlerdir. Vaktiyle biz de öyle idik. Ama uzun araştırmalarımızın sonunda Allah bize doğru ve Kur'ân'ın ruhuna sadık düşünce yolunu gösterdi. O'na binlerce hamd olsun, Resûlüne salât ve teslîm.

İmamı A'zâm'ın şöyle dediği rivâyet edilir: "Peygamber(s.a.v.)den gelen

1. Kurtubî: el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 17/224-225.
2. Kurtubî: 9/118; İbn Kesîr, Tefsîr: 2/499.
3. A'râf Sûresi: 145. 4. A'lâ Sûresi: 18-19.

sahîh hadisler gözle baş üzerindedir. Sahâbîlerden gelen sözleri seçeriz (iyisini alırız). Tâbiîlerden nakledilenlere gelince: Onlar da adam idi, biz de adamız'' [1]. Ebû Hanîfe'nin bu sözü, kendisinin ne büyük bir hukukçu, ilim ve eleştirme zihniyetine sâhib bir insan olduğunu gösterir.

Bürûc Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Hayâtı başlatan, sonra yeniden yapan, canlıları yaratıp öldüren, yeniden diriltip yaşatan Allah'ın cezâsı çetin olduğu gibi affı, sevgisi de sınırsızdır. Evrenin hükümdarı olan Allah, dilediğini yapar.

2. Allah'a inanan salih insanlara işkence edenler, yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir.

''Zâlim, yine bir zulme giriftâr olur âhir,
Elbette olur ev yıkanın hânesi vîrân!''.

Allah kulunun öcünü alır. *''Uzun saçlının âhı, indirir tahttan şâhı.''*

3. İnanıp sâlih işler yapanlar da ebedî cennetlere girmek suretiyle büyük başarıya ereceklerdir.

4. Yalanlayan kavimler cezâlarını görmüşlerdir. Çünkü Allah onları gözetlemekte her yaptıklarını izlemektedir. Haksızlıklarını cezasız bırakmaz.

5. Hz. Muhammed'e vahyedilen bu gerçekler, korunan levhada (Mûsâ'ya verilip özenle saklanan Kitâp'ta) mevcut, şerefli bir Kur'ân(okuma)dır.

1. 'Abdu'r-Rahmân el-Bişrî, el-Beydâvî ve Menhecuhû fî't-Tefsîr, s. 142, Mastır tezi, Riyâd, 1984.

BÜRÛC SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	الْأُخْدُود		Çoğunluk.
			Ca‘fer ibn Muhammed es-Sâdık[1].
5	النَّارِ ذَاتِ	İkisi de mercûr, uhdûd'dan bedel:	Kırâettir.
	النَّارُ ذَاتُ	İkisi de merfû‘[2]:	Eşheb ‘Ukaylî, Ebû's-Simâl el-‘Adevî ve İbn Semeyfa‘[3].
	الْوَقُود	Meftûh vâv ile, yakıt demektir:	Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 337.
2. " أَحْرَقَتْهُمُ النَّارُ ذَاتُ الاتِّقَادِ : Onları yanıcı ateş yaktı, demektir.
3. Kurtubî: 19/287.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الْوُقُود	Madmûm vâv ile; masdardır, yanıcı anlamını verir:	Katâde, Ebû Recâ' ve Nasr ibn 'Âsım [1].
6	إِذْهُمْ		Çoğunluk.
	يَوْمَهُمْ		İbn Mes'ûd [2].
8	وَمَا نَقَمُوا	Meftûh kaf ile:	Çoğunluk.
	وَمَا نَقِمُوا	Meksûr kaf ile:	Zeyd ibn 'Alî, Ebû Hayve ve İbn Ebî 'Able [3].
	إِلاَّ أَنْ يُؤْمِنُوا		Çoğunluk.
	إِلاَّ أَنْ آمَنُوا		Übeyy ve İbn Kays [4].
15	ذُو ٱلْعَرْشِ		Çoğunluk.
	ذِى ٱلْعَرْشِ		Mu'âz, İbn Huseym ve başkaları [5].

1. Kurtubî: 19/287; el-Bahr: 8/450.
2. el-Mesâhif: 108.
3. Kurtubî: 19/294; el-Bahr: 8/451.
4. el-Mesâhif: 176.
5. el-Mesâhif: 311.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	الْمَجِيدِ	Arş'ın sıfatı olarak mecrûr:	Hamza, Kisâ'î, Halef.
	الْمَجِيدُ	Ref' ile, zû'nun sıfatı:	Ötekiler [1].
21	قُرَانٌ	Hemzenin harekesini, sâkin r'ye nakil ile hemzeyi lafzan kaldırma:	İbn Kesîr.
	قُرْءَانٌ	Hemzenin telaffuzu:	Ötekiler.
	قُرْآنُ مَجِيدٍ	İzâfetle (هو قُرْآنُ رَبٍّ مَجِيدٍ) anlamında:	İbn Semeyfa' ve Ebû Hayve.
	قُرْآنٌ مَجِيدٌ	İzâfetsiz, ref' tenviniyle:	Çoğunluk [2].
22	مَحْفُوظٌ	Kur'ân'ın sıfatı olarak merfû' [3]:	Nâfi'.
	مَحْفُوظٍ	Levh'in sıfatı olarak mecrûr:	Ötekiler [4].

1. Tebsıra: 723; Kurtubî: 19/296-297; el-Bahr: 8/452; en-Neşr: 2/399.
2. Kurtubî: 19/294; el-Bahr: 8/451.
3. (بل هو قُرْآنٌ مَجِيدٌ مَحْفُوظٌ فِي لَوْحٍ): O Levh'te korunan şerefli bir Kur'ân'dır, demek olur.
4. Tebsıra: 723; Kurtubî: 19/299; el-Bahr: 8/453; en-Neşr: 2/399.

86/36 TÂRIK SÛRESİ

Gece gelen şeye *târık* denir. Gece görünen parlak yıldıza yemînle başladığı için bu adı alan sûrede, insanı yoktan yaratan Allah'ın, onu yeniden yaratmağa da kadir olduğu vurgulanır. Mekke'de Beled Sûresinden sonra inmiştir, 17 âyettir. Hâlid el-'Advânî'den nakledildiğine göre kendisi: ''Allah'ın Elçisi(s.a.v.)i Ŝakîf (Tâif) çarşısında bir oka veya değneğe dayanmış vaziyette görmüş. Halkında yardım talebi için gelmiş olan Peyğamber (s.a.v.), Hâlid'e bu sûreyi sonuna dek okumuştur. Hâlid demiştir ki: Sûreyi câhiliye devrinde öğrendim, İslâm devrinde okudum. O zaman beni Ŝakîfliler çağırıp: 'O adamdan ne işittin?' dediler. Ben de onlara sûreyi okudum. İçlerinde bulunan bir Kureyşli, 'Biz arkadaşımızı daha iyi biliriz, eğer onun doğru söylediğini bilseydik, ona uyardık' demiştir'' [1]. Resmî sıralamada 86 ncı, iniş sırasına göre 36 ncı sûredir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ النَّجْمُ الثَّاقِبُ
﴿٣﴾ إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ
مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ﴿٧﴾ إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ
لَقَادِرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

1. İbn Hanbel, Musned: 4/335; Fethu'l-Kadîr: 5/417.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Göğe ve Târık'a andolsun. 2- Târık'ın ne olduğunu sen nereden bileceksin? 3- Parlayan yıldızdır. 4- Hiçbir can yoktur ki başında bir koruyucu (bekçi) *olmasın. 5- İnsan neden yaratıldığına baksın; 6- Atılan bir sudan yaratıldı, 7- Bel ile kaburga kemikleri arasından çıkan* (bir sudan). *8- O, onu döndür*(üp yeniden yarat)*mağa kadirdir, 9- Gizlilerin yoklanacağı gün. 10-* (O gün) *İnsanın,* (Allah'ın azâbını kendisinden savacak) *ne bir gücü, ne de yardımcısı vardır.*

Tefsîr:

1-4: *Târık:* Şiddetle vuran, çarpan demektir. Ayağını yere vurduğu için yolcuya da Târık denir. Gece gelene târık denmiş ve gece ortaya çıkan yıldız, özellikle sabah yıldızı anlamında kullanılmıştır. Gece insanın hatırına gelen hayallere de *turûk* derler. Hayal halleri çoğunlukla gece olduğu için hayâli *turûk* sözüyle nitelendirmişlerdir. İkinci âyetteki olumsuz soru ifâdesiyle gece görünen o yıldızın önemi, üçüncü âyette de *târık*'ın, karanlığı delip geçen parlak yıldız olduğu belirtilmiştir.

Süfyân ibn 'Uyeyne'ye göre târık, yolcuların karada ve denizde yol bulup yön tayin ettikleri ve yağmur zamanlarının anlaşıldığı yıldızlardır. Kimi bunun Ŝüreyyâ, kimi Zühal, kimi de şeytanlara atılan şihâb olduğunu söylemiştir [1].

Kuvvetli re'ye göre bu yıldız, sabah yıldızıdır. Burada gündüzün yaklaştığı, ortalığın ağarmağa başladığı bir zamana ve bu zamanda görünen yıldıza yemîn, cihânın üstüne çöken şirk ve cehâlet karanlığının, Muhammed(s.a.v.)e inen Kur'ân nûruyla aydınlanmağa başladığına işârettir. Sabah vakti nasıl ortalık ağarırsa Hz. Muhammed'e inen Kur'ân ile de insanlığı saran cehâlet karanlığı aydınlanır. Kur'ân âyetlerine de *necm,* çoğulu *nücûm* dendiği unutulmamalıdır. Kur'ân'ın nûr olduğu, birkaç âyette vurgulanmıştır.

Bu âyetlerde göğe ve ışığı gecenin karanlığını delip geçen parlak yıldıza and içilerek her nefsin yani insanın veya her canlının üzerinde bir koruyucunun bulunduğu bildirilmektedir. *Nefs,* nefes alan canlı demektir. Koruyucu ise Allah'tır. Çünkü bütün yaratıkları koruyan Allah olduğu gibi her canı koruyan da Allah'tır. Fakat sözakışından burada koruyucunun melek olduğu anlaşılmaktadır.

"İnsanın, kendisini önünden ve arkasından izleyenleri vardır, onu

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/127-128.

Allah'ın emrinden (kazâsından) *korurlar"*[1], *"Sizin üzerinize koruyucular gönderir"*[2], *"Üzerinizde koruyucular vardır: Şerefli yazıcılar. Yaptığınız herşeyi bilirler"*[3] âyetlerinin delâlet ettiği üzre insan ma'nevî güçler tarafından korunmakta ve yaptığı işler de yine o güçler tarafından tesbit edilmektedir. Yani insanın üzerinde bekçiler vardır, bunlar onu kollalyıp korudukları gibi yaptığı işleri de korur, kayıt ve tesbit ederler. Âyetin tefsîrinde şöyle bir hadis de rivâyet edilir: *"Her canın, Allah tarafından görevlendirilmiş koruyucuları vardır. Balın korunması gibi bunlar canı korurlar. Eğer kişi, bir göz açıp yumma kadar kendi haline bırakılsa belâlar ve şeytanlar onu kapar"*[4]

4 ncü âyetteki " إنْ " şeddesiz ve şeddeli okunur. Birinci takdirde " إن ", " إنَّ "nin muhaffefidir, " ما " ise muhaffef " إنْ "i nefy için olan " إنْ "den ayırmak amacıyle gelmiştir.

5-8: Sonra insanın, *sulb* ile *terâib* arasından çıkan suyun bir cüzünden yaratıldığını düşünüp kendisini böyle hakir bir sudan yaratan Allah'ın, onu döndürmeğe de yani öldükten sonra yeniden yaratmağa da kadir olduğunu anlaması emredilmiştir.

Sulb ve *terâib* üzerinde iki görüş vardır. birincisine göre ikisi de erkektedir.

Sulb, erkeğin bel kemiği, *terîbe*'nin çoğulu olan *terâib* ise alttan dörder kaburga kemiğidir. İşte insanın cinsel cihazları, bedenin bu ana iskeleti arasında kalır. İnsan bu ana kemikler arasında bulunan cihazlardan tazyikle atılan suyun bir parçasından yaratılır.

İkinci görüşe göre ise *sulb* erkeğe, *terâib* kadına âittir. Yani insanın, erkeğin sulbü ile kadının terâibi arasından çıkan bir sudan, yâhut her ikisinin sulb ve terâibi arasından çıkan bir sudan yaratıldığı anlatılmıştır.

Birinci ihtimale göre insan erkekten atılan bir meniden yaratılmaktadır ki insanın cinsini belirleyen de, erkekten atılan menînin milyonlarca parçalarından biri olan menî hayvancığıdır. İkinci takdirde de insanın, menîdeki sperm ile kadındaki yumurtanın birleşmesinden yaratıldığı anlatılmış olur. Özellikle "خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ" âyetinde bir incelik vardır ki o da "من"in, baziyyet

---

1. Ra'd Sûresi: 11.
2. En'âm Sûresi: 61.
3. İnfitâr Sûresi: 10-11.
4. et-Teshîl: 4/19. Kaynağını bulamadım.

ifâde etmesidir. Yani âyette insanın, o tazyikle atılan suyun tamamından değil, bir parçasından yaratıldığı anlatılmaktadır ki gerçekte insan, atılan menî içindeki milyonlarca spermden sadece birinin, yumurtayı aşılamasıyle yaratılmağa başlar.

Âyet, atılgan suyun, *sulb* ile *terâib* arasından çıktığını söylüyor. Kur'ân'ın söylediğini, modern Anatomi de doğruluyor. Zirâ: Erkeğin temel üreme organı husye ile kadının temel üreme organı yumurtalık, henüz anne karnındaki cenînin *sulb* ile *terâibi* arasındaki bölgede oluşur. Daha sonra bunlar aşağı iner. Kadında rahmin yanına yerleşir, erkekte vücud dışına çıkar.

Bunlar asıl yerlerinden aşağı inmekle beraber yine *sulb* ile *terâib* arasından gelen sinir ve lenf damarlarıyle beslenir. Yani bunların faaliyeti, yine *sulb* ile *terâib* arasına bağlıdır.

Kıyâmet Sûresinin sonunda, İnsanın yaratılışı üzerinde ayrıntılı bilgi vermiştik. *Sulb* ile *terâib*'in tefsîri için 195-200 ncu sayfalara bakınız.

İşte bu âyetlerde, gözönünde her zaman görülen bu gerçeğe işâret edilerek Allah'ın yaratma kudreti anlatılıyor. Erkekte sperm, kadında yumurta gibi gözle görülmeyen hücreleri yaratıp bunların birleşmesinden yürüyen, gören, düşünen, yapan insanı yaratan Allah, onu yeniden yaratamaz mı? Elbette yaratır. Veya onu kendisine döndüremez mi? Elbette döndürür. Onu ne zaman tekrar yaratacaktır, ne zaman yaratmayı tekrar edecektir?

İşte 9-10 ncu âyetlerde insanın yeniden yaratılacağı gün ve o günün dehşetine işaret ediliyor: O gün serîre'ler: Gizli şeyler, niyetler sınanır, yoklanır, gizler ortaya çıkarılır ve insan yaptığı kötü işlerinden ötürü cezâlandırılır. O zaman kendisini koruyacak ne bir gücü, ne de bir yardımcısı olur.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ
﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا

1. el-Cevâhir: 25/114.

11- Dönüşlü göğe andolsun. 12- Çatlamalı yere andolsun ki, 13- O (Kur'ân, hak ile bâtılı) *ayırdeden bir sözdür, 14- O, şaka değildir. 15- Onlar bir tuzak kuruyorlar. 16- Ben de bir tuzak kuruyorum. 17- hele sen o nankörlere mühlet ver, onların sonunu biraz bekle* (onlara neler yapacağımı göreceksin)*!*

Tefsîr:

11-14: Önceki âyette Allah'ın, insanı *rec'a* (kendisine döndürmeğe veya yeniden bedensel hayâta döndürmeğe) kadir olduğu belirtilmişti. Şimdi lâfzan ona uygunluk sağlamak üzre göğe: *"zâti'r-rac':* Dönüşlü, dönme sâhibi" deniyor. Dönüşlü gök tabiriyle dönüp dönüp yağmur yağdıran, yahut yerden aldığı suları yağmur olarak yine yere döndüren göğe, yahut döne döne başlangıç noktasına gelen gök cisimlerine; yahut parçalanıp dağılarak ilk durumuna gelecek olan göğe; çatlamalı yer tabiriyle de çatlayarak bitkiler, çiçekler, filizler çıkaran, yahut üstünde hendekler, arklar açılan, kıyâmette yarılıp içindekileri dışarı atacak olan yere yemîn edilerek bu Kur'ân'ın, hak ile bâtılı ayırdeden, doğruyu, eğriyi açıklayan bir söz olduğu; boş, oyun eğlence türünden bir şey olmadığı vurgulanıyor.

15-17 nci âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)i tesellî için: *"Onlar tuzak kuruyorlar, ben de tuzak kuruyorum. Onlar hiç farkında olmadan ben onları, yaptıkları kötü işlerin tuzağına düşüreceğim. Ey Muhammed, acele etme, o nankörlere bir süre ver, biraz bekle, benim onlara neler yapacağımı, onlardan nasıl öc alacağımı göreceksin!"* buyuruluyor.

Âyette Allah'ın tuzak kurması, vereceği cezânın, işlenen suça uygunluğunu ifade eder ki buna edebiyatta *müşâkele* denir. Yoksa hâşâ Allah tuzak kurmaktan, aldatmaktan münezzehtir. Onların, Hz. Muhammed'i engellemek için plânladıkları tuzaklar, kendilerinin aleyhinde olacaktır. Yaptıkları kötülüklerin her biri, kendilerini cehenneme götüren birer tuzak olmaktadır ama onlar bunun farkında değillerdir. Allah'ın, kâfirlerden alacağı öc, hem dünyâda onlara vereceği belâlar, hem de âhirette edeceği azâbdır. Allah bizleri, dünyâda belâsından, âhirette azâbından korusun âmîn!

Târık Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Gecenin karanlığını delen yıldız gibi bu Kur'ân da şirk ve cehâlet karanlığını delen bir nûrdur.

2. Her canın üstünde bir koruyucu, yaptıklarını saptayan bir melek vardır.

3. İnsanı erkeğin spermi ile kadının yumurtacığından yaratan Allah, onu yeniden yaratmağa da kadirdir.

4. Kur'ân'ın bildirdiği bu yeniden yaratma, şaka değil, gerçek bir sözdür.

5. İnsanın yaptığı yanına kalmaz. Yaptıkları iyi ise insanın cenneti, kötü ise tuzağı olur. İnsan asla yaptıklarının sonucundan kaçamaz. Çünkü onlar, kendisi hiç farkına varmadan ruhuna yapışmakta, onu kuşatmaktadır.

TÂRIK SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	إِنْ كُلُّ		Çoğunluk.
	إِنَّ كُلًّ		Übeyy [1].
	لَمَّا عَلَيْهَا	Şeddeli mîm ile:	İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamza, Ebû Ca'fer.
	لَمَا عَلَيْهَا	Hafif mîm ile:	Ötekiler [2].
	إِلاَّ عَلَيْهَا		Übeyy, İbn Kays ve Ebû Hasan [3].
6	دَافِقٍ		Çoğunluk.
	مَدْفُوقٍ		Übeyy, İbn Kays ve İbn Huseym [4].

1. el-Mesâhif: 176.
2. Kurtubî: 20/3-4; en-Neşr: 2/291; el-Budûr: 338. Taberî, yalnız hafif mîm ile olan vechi tercîh etmektedir (Câmi'u'l-beyân: 30/142).
3. el-Mesâhif: 176.
4. el-Mesâhif: 176, 311.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
7	يَخْرُجُ	Etken:	Çoğunluk.
	يُخْرَجُ	Edilgen:	İbrâhîm ibn Ebî 'Able ve İbn Miksem [1].
	الصُّلْبِ (الصُّلُبِ)	Sâkin lâm ile, madmûm sâd ve lâm ile:	Aynı anlamda iki kırâet [2].
17	فَمَهِّلْ	Temhîl'den emir:	Çoğunluk.
	فَأَمْهِلْ	İmhâl'den emir:	İbn Mes'ûd [3].
	أَمْهِلْهُمْ		Çoğunluk.
	مَهِّلْهُمْ		İbn 'Abbâs [4].

1. el-Bahr: 8/455.
2. Kurtubî: 20/5.
3. el-Mesâhif: 109.
4. el-Mesâhif: 207.

87/8 A'LÂ SÛRESİ

Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'ın yüce adını anması emriyle başladığı için bu ismi alan sûrede, Kur'ân'ın Peyğamber'e okutulacağı, Peyğamber'in işinin kolaylaştırılacağı, ruhunu temizleyenlerin veya zekât verip namaz kılanların felâha ereceği buyurulmaktadır. Mekke'de inen ilk sûrelerdendir. Tekvîr Sûresinden sonra inmiştir, 19 âyettir. Resmî sıralamada 87 nci, iniş sırasına göre 8 nci sûredir.

Berâ ibn 'Âzib (r.a.) şöyle demiş: ''Peyğamber(s.a.v.)in ashâbından bize (yani Medine'ye) ilk gelen Mus'ab ibn 'Umeyr ile İbn Ümm-i Mektûm olmuştur. Onlar bize Kur'ân okurlardı. Sonra 'Ammâr, Bilâl ve Sa'd, daha sonra yirmi kişi ile birlikte 'Ömer ibn el-Hattâb geldi. Sonra da Peyğamber (s.a.v.) geldi. Medine halkının, Peyğamber'in gelmesine sevindikleri kadar hiçbir şeye sevindiklerini görmedim. Kızlar ve oğlanlar:

''— İşte Allah'ın Elçisi geldi!..'' diyorlardı. O gelir gelmez kendisinden *''Sebbihisme rabbike'l-a'lâ'*yı (mufassaldan) benzeri sûreler arasında okudum (belledim)'' [1].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ي قَدَّرَ
فَهَدٰى ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ي اَخْرَجَ الْمَرْعٰى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰى ﴿٥﴾ سَنُقْرِئُكَ

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 87; et-Tâc: 4/288.

فَلَا تَنْسٰىٓ ﴿٦﴾ اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰى ﴿٧﴾

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى ﴿٨﴾ فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى ﴿٩﴾ سَيَذَّكَّرُ

مَنْ يَخْشٰى ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقَى ﴿١١﴾ اَلَّذٖى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى

﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فٖيهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿١٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Rabbinin yüce adını tesbîh et. 2- O ki yarattı, düzenledi. 3- Ve O ki (herşeyin) *miktarını, biçimini belirledi, yolunu gösterdi. 4- Ve O ki otlağı çıkardı, 5- Sonra onu kupkuru siyah bir çöp yapıverdi. 6- Sana* (Kur'ân'ı) *okutacağız, unutmayacaksın. 7- Yalnız Allah'ın dilediğini unutursun. O açığı da bilir, gizli olanı da. 8- seni en kolay yola muvaffak edeceğiz. 9- O halde eğer hatırlatmak yarar verirse hatırlat, öğüt ver. 10-* (Allah'a) *Saygılı olan öğüt alır, 11- Şakî olan da ondan kaçınır. 12- O da en büyük ateşe girer, 13- Sonra orada ne ölür, ne de yaşar.*

Tefsîr:

1-13 ncü âyetlerde yüce Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)e hitâben herşeyi yaratan, düzelten, ölçülü, mütenâsib yapan, takdir eden (düzenleyen, bir ölçüye göre yaratıp biçim veren), sonra herşeyin yolunu gösteren, herşeyi içine koyduğu kabiliyet ve yetenek ile yaratıldığı amaca doğru yönelten; otlaktaki otları bitiren, sonra onları kurutup kararmış çöp haline çeviren Rabbinin yüce adını tesbîh etmesini yani anmasını, O'nun eksikliklerden uzak, olgunluk sıfatlarıyla niteli olduğunu söylemesini emretmekte: *"Vahyettiğimiz sözleri sana okutacağız, Allah'ın dilediği dışında onu unutmayacaksın; ancak Allah'ın, unutmanı dilediği şeyleri unutursun"* buyurmakta; sonra da Allah'ın, açık gizli herşeyi bildiğini; Peyğamber'e işini kolaylaştıracağını, onu en kolay olanı yapmağa muvaffak edeceğini, en kolay yol olan İslâm yoluna sokacağını; onun için yararlı oldukça insanları uyarmasını; Allah'tan korkup çekinen, saygılı kimselerin bu uyarılardan öğüt alacağını; ama kötü insanların öğütlerden uzak duracağını onların da büyük ateşe gireceklerini, orada ne öleceklerini, ne de hayâtın tadını alacaklarını, azâb içinde kalacaklarını bildirmektedir.

1 nci âyette *"Rabbinin adını tesbîh et"* deniliyor. *Tesbîh,* eksik şeylerden uzak olduğunu söylemektir. İsimden amaç da bizzat Allah'ın kendisidir. Âyetin anlamı, Rabbini eksik sıfatlardan tenzîh et, demektir. Yahut maksat ismin kendisi de olabilir. Bu takdirde âyetin anlamı, Allah'ın adını batıl, uygunsuz mânâlardan, O'nun adını putlara vermekten tenzîh et, başka şeyleri Allah'ın adıyle çağırmaktan uzak dur, Allah'ı gaflet ile değil, huzur ve saygı ile an, demek olur. Dil ile tesbîh, bir adı anmakla olacağından putları değil; yalnız Allah'ın adını zikir ve tesbîh et mânâsı da vardır. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.) bu âyeti okuduğu zaman: "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلٰى: *Yüce Rabbimi tesbîh ederim"* dermiş [1]. 'Ukbe ibn 'Âmir'den rivâyet edildiğine göre, "فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ" [2] âyeti indiği zaman Peygamber (s.a.v.) bunu rükû'-da okumalarını; "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلٰى" âyeti indiği zaman da bunu secdede okumalarını emretmiştir [3].

2- "الَّذٖى خَلَقَ فَسَوّٰى": Herşeyi yarattı ve yaratışını güzel yaptı, düzeltti, uygun biçime soktu demektir.

3- "وَ الَّذٖى قَدَّرَ فَهَدٰى": (قَدَّرَ) kelimesi şeddeli ve şeddesiz okunmuştur. Şedde ile (قَدَّرَ): Herşeyi belli bir miktar ile yarattı, herşeyin cinsini, miktarını ve amacını belirledi, demektir. Şeddesiz (قَدَرَ) ise kadir oldu, dilediği gibi yönetti anlamına gelir. (فَهَدٰى): Yol gösterdi, istediği yöne sevk etti, demektir.

Bu âyet de "خَلَقَ فَسَوّٰى" gibi Allah'ın bütün yaratıklarını kapsamına alır. Allah bütün yaratıklarını: gökleri, yıldızları, madenleri, bitkileri, hayvanları ve insanları belli bir ölçü ile, belirli bir büyüklük, ağırlık ve yoğunlukta yaratmış, herşeye belli bir ömür, sıfat, renk, cins, özellik, güzellik, çirkinlik; mutluluk, şakilik; hidâyet ve sapıklık belirlemiştir. Her varlığın ne kadar atomdan meydana geldiği, ne kadar ömrü olduğu, hangi sıfatları taşıyacağı, hangi fiilleri yapacağı, kudret ve yeteneğinin sınırı önceden bellidir, hesaplanmış, tesbit edilmiştir. Hesapsız, başıboş hiçbir şey yoktur. *"O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü) *iledir"* [4], *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli bir ölçü ile azar azar indiririz"* [5].

"فَهَدٰى" *"Yol gösterdi"* ifadesi, yaratıklarına verdiği mizaç ve kabiliyeti gösterir. Allah yarattığı herşeye belli bir mizac ve kabiliyet vermiştir. *"Tesviye* (düzeltme) ve *takdîr* (ölçüp biçimlendirme)" maddi parçaları yönetme ve cüzleri ancak güçleri, nitelikleri kabul edecek biçimde özel bir terkib ile birleştirmeden ibârettir. "فَهَدٰى: yol gösterdi" ise, o yetenekleri uzuvlarda yaratmadır. Fakat her güç ve yeteneği, ancak belli bir işe kaynak olacak biçimde

1-3 et-Teshîl: 4/193.
2. Vâkı'â Sûresi: 74.
4. Ra'd Sûresi: 8.
5. Hicr Sûresi: 21.

uzuvlarda yaratmaktır. Meselâ burunda koklama yeteneği, kulakta işitme yeteneği gibi. İşte her organa kendi kabiliyet ve yeteneğini vermesi, onu o işe istidadlı kılması, Allah'ın hidâyetidir. Allah öyle yapmasa, organların, kendilerine özgü işleri yapması mümkün olmazdı. Âyetteki bu genel anlamı böylece belirttikten sonra müfessirlerin, bu kelime üzerindeki görüşlerine de işâret etmek istiyoruz:

Mukâtil'e göre: Allah, hayvanlardan erkek ve dişiyi yaratıp erkeğe, dişisine nasıl varacağını göstermiş(yani onun içine bu güdüyü koymuş)tur. Kimine göre Allah, yaratıklarına, yaşamlarını sürdürme yolunu; kimine göre hayır, şer, mutluluk, bahtsızlık yolunu göstermiştir. Nitekim: "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا: *Biz ona yolu gösterdik, ya şükredici veya nankördür*"[1], "وَ نَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا: *Nefse ve onu düzenleyene, ona sapıklığını ve korunmasını ilhâm edene andolsun*"[2] âyetlerinde de Allah, insanlara hayır ve şer yolunu gösterdiğini bildirmiştir. Râzî bu konuda başka tefsîrler de zikrediyorsa da, bunların hepsini burada saymağa gerek görmüyoruz. Yalnız "الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى: *Allah herşeye yaratışını verdi, sonra ona yol gösterdi*"[3] âyetinde belirtildiği gibi Allah'ın, herşeyi yaratıp biçimlendirdiği ve herşeyi yaratıldığı amaca yönelttiği; her yaratığın içindeki dinamizm ile bu amaca doğru gittiği anlamını benimsiyoruz. Ve Yazır'ın, âyetin tefsîrindeki şu sözlerini buraya kaydetmeyi uygun buluyoruz:

"قَدَّرَ" Bütün yaratıkları zatlarında ve sıfatlarında her birinin özelliklerine göre takdirlerine şamildir. Gökler ve yer, yıldızlar, elementler, madenler, hayvanlar ve insanlardan her birine cüsse ve cesametçe birer belirli miktar, yine her birine belirli bir kalış süresi ve özel bir renk, tad, koku, durum, mutluluk ve bahtsızlık, hidâyet ve delâlet takdir edip *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri yanımızda olmasın. Biz onu belli bir ölçü ile azar azar indiririz"*[4] buyurduğu gibi belirli bir kader ve özel bir kader ile sınırlamıştır ki tâ yücelerin yücesinden, en aşağılara kadar her şey ve her âlem bu mânâya dahildir. Onun için bunun tefsîr ve izahına ciltlerle yazı yazılsa yetmez, her birini şühûd âleminde incelemek gerekir. Bununla beraber Allah katında bilinen o kader'in sırrı, bizim için ortaya çıkmazdan önce tam bilinmez. Sonra "هدى: *Yol gösterdi*" şunu gösterir ki: İmkân tabiatine göre herşey var yok olma özelliklerine sahibolabilir. Yüce Allah, her varlığa özel bir güç vermiştir. Ve her güç, ancak belirli işlere yarar olmuştur. Tabiatta ıttırâd ve 'atâlet kanunu diye ifâde olunan imkân tabiatine göre her cisim, sonsuz hareket kabiliyetine sâhip farz olunurken cisimlerin sonlu hareketler içinde tükenip

1. İnsan Sûresi: 3.
2. Şems Sûresi: 7-8.
3. Tâhâ Sûresi: 50.
4. Hicr Sûresi: 81.

tabiatlerinin sona erdiğini görürüz ki bu işte, yaratıcının o tabiate özgü kıldığı belirli bir kader ve özel bir istidaddır'' [1].

4-5: *Mer'â:* Çayır, çemen biten yerlere denir ki biz buna Türkçe koru veya otlak diyoruz. İlkbaharda biten otlar, bir süre sonra Güneşin ısısıyla kurur, sararır, karaya çalan bir renk alır. İşte otların bu durumu, ''غُثَاءً أَحْوَى'' ta'biriyle ifade edilmiştir. *Ğusâ',* sel sularının mer'alardan, tarlalardan sürükleyip dere kenarlarına attığı çer çöpe denir. *''Ahvâ'',* karaya çalan bir renk demektir.

Bazı müfessirler bu âyetten, eski devirlerde yeryüzünde bulunan pek çok bitki ve ağacın zamanla yer altına gömülüp kömürleşmesini anlamış ve âyetin taş kömürünün oluşumuna işaret olduğunu söylemişlerdir:

''Arzın içinde bulunan kömür birikimlerinin birbiri üzerine yığılmış bitkilerden oluştuğunda şüphe edilmiyor. Bunun kanıtı, o kömür ve maden filizinde büyük büyüteçlerle keşfolunan kalıntılar ve kömür parçalarının bitişiğindeki çamur maddelerinde bulunan kökler, yapraklardır. Jeologların bu konuda görüşleri birdir. Ancak bu birikimin nasıl olduğu hakkındaki görüşleri değişiktir. Bazılarına göre: Irmak sularının, ya da bazı yerlerde daha önce var olan denizlerin dalgalarının getirdiği büyük ölçüdeki bitkilerin gömülmesinden oluşmuştur. Bazılarına göre birikimlerin çoğu, Arzın çukurlarında olur. Su ağızları da kıyılardaki bitki kalıntılarının sevk edildiği yerlerdir. Bitkilerden kömürün oluşması, çok uzun zamana ihtiyaç gösterir. Çağımıza kadar kalmış eski ormanlarda her asırda yüzde bir buçuk oranında bir kömür tabakası oluşur. Fakat hayvanların oluşmasından önceki zamanlarda hava birtakım buharlarla dolu idi. Bundan dolayı yeryüzünde çok gür bir bitki tabakası yetişmişti. Arzın içinden de birçok karbonik asit çıkıyordu. Bundan dolayı bitkilerin içinde karbon birikiyordu...'' [2]. Hasılı jeologların ittifakına göre kömür, eski bitkilerin birikip zamanla toprak altında kalması ve üzerinden uzun süre geçmesiyle oluşmaktadır. Taş kömürü, ya başka yerlerden sürüklenen bitkilerin ve ağaçların veya o yerde yetişip sonra ölmüş bitkilerin yığılmasından ve zamanla çözülmesinden oluşmuştur. Gerçekten taş kömürü madenlerinde bitkilerin kalıntısına, dal ve yapraklarına rastlanmaktadır.

''فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى: *Onu karaya çalan çöp yapıverdi''* âyetinde ilk bakışta tarlalarda, mer'alarda yeşeren otların, zamanla kuruyup ufalması, sonra siyahımtırak bir renk alması anlatılmakta ve bununla dünyâ hayatının geçiciliğine işâret edilmektedir. Ama derin düşünülünce bitkilerin siyahımtırak veya bazı tefsîrlere göre kapkara bir renk alması, zamanla kömürleşmesine işâret olabilir. Ama gerçekten âyette kömürün oluşumuna mı işâret edilmektedir? Bunu Allah bilir.

1. Hak Dini: 7/5746-5747.
2. Aynı eser: 7/5751-5752.

Bu tefsîrler, her fikir akımı mensuplarının, Kur'ân âyetlerinden kendi kültürlerine göre anladıkları mânâlar gibi, modern bilgiye sahip insanların da, Kur'ân âyetlerinden anladıkları işârî mânâlardır. Bunlar Kur'ân'ın temel mânâları değildir. Ne Peyğamber(s.a.v.)in kendisi ve ne de ashâbı, bu âyetlerden, taş kömürünün oluşumunu anlamamışlardır. Onların anladıkları mânâ, âyetin açık anlamıdır ki o da ilkbaharda yeşeren otların, bir süre sonra kuruyup kırılması, Güneşin ısısıyla kavrulan, yağmur sularıyle de sürüklenen bu çöplerin, dere kenarlarında siyahımtırak bir görünüm vermesidir. Bu yeşil otlar nasıl kırılıp çöp olursa insan da ömrünü tamamlayıp, ruhundan ayrılan bedeni kuruyacak, ufalanıp toprağa karışacaktır. Yani şu dünyâ yaşamı geçicidir, asıl sürekli olan rûhânî âlemdir.

6-7: "سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَىٰٓ إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ: *Sana okutacağız ve sen, Allah'ın dilediği dışında unutmayacaksın".* Tâhâ ve Kıyâmet Sûrelerinde de Peyğamber(s.a.v.)e Kur'ân'ın vahyi tamamlanmadan, unutmamak için, acele ile vahyedilenleri tekrarlamaması, vahyin devamını dinlemesi; Allah'ın, Kur'ân'ı Hz. Muhammed'in hafızasında toplayıp, mânâsını da ona açıklayacağı bildirilmişti. Burada da yüce Allah, Peyğamber'e, kendisine vahyedilenleri okutacağını, bu suretle kendisinin onları unutmayacağını, ancak Allah'ın dilediği kadarını unutabileceğini buyurmaktadır". "إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ: *Ancak Allah'ın dilediği hariç"* cümlesi, Peyğamber(s.a.v.)in, Allah'ın unutmasını dilediği bazı vahiyleri unutacağını ifâde eder. Kur'ân'ın bazı âyetlerinin, unutulmuş olabileceği ihtimalinden kaçınmak için bu âyeti müfessirler çeşitli biçimlerde te'vîl etmişlerdir:

1) Bu istisnânın amacı şudur: Eğer Allah onun unutmasını dilerse bunu yapar. Bu, tıpkı:*"Dilesek, sana vahyettiğimizi gideririz"* [1] âyeti gibidir. Ama Allah onun unutmasını dilememiştir. Gerçekte bu istisnanın kavramı olmuş değildir, Allah böyle bir şey dilememiştir ve bu âyet indikten sonra Peyğamber hiçbir şey unutmamıştır.

2) Buradaki istisnâdan maksat nesihtir. Mânâ: Sen Kur'ân'ı unutmayacaksın, ancak Allah'ın dilediği şeyleri unutursun. Bu âyet: *"Biz, bir âyeti nesheder veya unutturursak, mutlaka ondan daha iyisini veya onun benzerini getiririz"* [2] âyeti gibidir. Yani ey Muhammed, sen, Allah'ın unutmanı dilediği şeyleri unutursun. Allah sana onları okumamanı emreder, böylece okumaya okumaya onları unutursun, demektir.

3) Bu istisnâ, Peyğamber'in, pek az şeyi unuttuğunu gösterir. Onun unuttukları, şerîatin farzlarına, esaslarına ilişkin şeyler olmayıp âdâba ve geleneklere ilişkin şeylerdir. Bunları unutması, dinin aslına bir zarar vermez [3].

1. İsrâ Sûresi: 86. 2. Bakara Sûresi: 106. 3. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/143.

İşte asıl doğru olan ve âyetin içeriğinden anlaşılan mânâ budur. Peyğamber (s.a.v.) de insandır. Onun da unutması normaldir. Bazan namazda unutarak bir âyeti atladığı olmuştur. Bir kere namaz kıldırırken bir âyeti atlamış, âyetin neshedildiğini sanan Übeyy, kendisine bunu sormuş, Peyğamber (s.a.v.) *"onu unuttum"* demiştir [1]. Bir gün kendisi 'Abbâd ibn Bişr'in okuduğunu işitmiş, *"Bana şu, şu âyetleri hatırlattı, ben onları unutmuştum"* demiştir [2]. Taberî de bu son yorumun, en doğru yorum olduğunu söylemiştir [3].

Gerçekten Peyğamber (s.a.v.) bazan namazda yanılır, bu kendisine söylenince sehv secdesi yapardı. Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre Allah'ın Elçisi (s.a.v.), öğle veya ikindi namazlarından birini kıldırdıktan sonra mescidin önünde, kıble yönündeki dalın yanına gelmiş, sırtını ona dayayarak oturmuş, eliyle de ağaca dayanıp sağ elini sol elinin üzerine koyup parmaklarını birbirine geçirmiş, sağ yanağını sol elinin tersi üzerine koymuş, kızgın bir biçimde oturmuş. Herhalde müslümanların bazı işlerine canı sıkılmış. Cemâatten bazıları, mescidin kapılarından, *"Namaz kısaltıldı"* diyerek hızlı hızlı çıkmağa başlamışlar. Ebubekir ve Ömer (r.a.mâ) da orada olmalarına rağmen, Hz. Peyğamber'e saygılarından dolayı soramamışlar. Ancak iki elinin uzunluğundan dolayı *"Ẑu'l-yedeyn"* lakabiyle çağırılan zât: *"Yâ Resûlâllah, unuttun mu, yoksa namaz mı kısaltıldı?"* demiş. Allah'ın Elçisi: *"Unutmadım, namaz da kısaltılmadı"* demiştir. Ẑu'l-yedeyn: *"Ama sen sadece iki rek'at kıldın?"* demiş. Allah'ın Elçisi: *"Ẑu'l-yedeyn'in dediği doğru mu?"* diye sormuş. *"Evet"* demişler. Peyğamber (s.a.v.) geçip kılmadığı rek'atleri kılmış, selâm vermiş, tekbir almış, ilk secdesi gibi hattâ daha uzun secde etmiş, başını kaldırmış, tekbir almış, yine ilk secdesi gibi ya da daha uzun bir secde daha yapıp başını kaldırmış, tekbir almıştır [4].

Başka bir rivayette de namazda eksik veya fazla kılmak suretiyle yanıldığı kendisine söylendiğinde Peyğamber (s.a.v.): *"Ben de sizin gibi bir insanım, sizin gibi hatırlarım ve sizin gibi unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatın. Biriniz namazında şekk ederse, doğruyu arasın, kaç kıldığına kani ise onun üzerine tamamlasın, sonra iki secde yapsın"* demiştir [5].

Âyetlerin yanında bu hadisler de Peyğamber(s.a.v.)in de bir insan olarak bazan unuttuğunu bildirmektedir. Artık ondan unutma olgusunu kaldırmaya çabalamanın anlamı yoktur. Çünkü o da beşerdir. Beşer unutur, bunun nisbeti bazı çok zeki insanlarda az olsa bile yine de her insan unutur. "Hâfıza-i

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/143.
2. et-Teshîl: 4/194.
3. Câmi'u'l-beyân: 30/154.
4. Buhârî, Eẑân: 69, Sehv: 4, Müslim, Mesâcid:97-99; Fethu'l-Bârî:3/98; el-Fethu'r-Rabbânî: 4/140-143. Metin son kaynaktan alınmıştır.
5. Buhârî, Salât: 31; Müslim, Mesâcid: 90, 92, 93, 94; Ebû Dâvûd, Salât: 189, 190; Nesâ'î, Sehv: 25, 26; İbn Mâce, İkame: 129, 133; İbn Hanbel, Musned: 1/379...

beşer, 'illet-i nisyân ile ma'lûldür.'' Bundan dolayı Hz. Peyğamber'in, şerî'atinin genel yapısına zarar vermeyecek biçimde bazı âyetleri; özellikle vahiy kâtiplerinin fazla olmadığı, kendisinin çevresinde toplananların az olduğu ilk peyğamberlik yıllarında inen bazı vahiyleri unutmuş olması normaldir. Fakat bunun dine bir zararı olmamıştır. Çünkü Allah, onun unuttukları yerine onlardan daha hayırlısını veya onların benzerini vahyetmiştir.

8-11: ''وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى : *Seni kolaya muvaffak edeceğiz, seni en kolay yola sokacağız, senin işlerini kolaylaştıracağız. Öyle ise öğüt yararlı oldukça öğüt ver, herkesin öğüt alması beklenmez, ancak Allah'a saygılı olanlar öğüt alır.''*

Bazı müfessirler, öğütün, her zaman yararlı olacağını sanarak 9 ncu âyetteki şart edâtı (إن)i, şart anlamından çıkarmak için bir hayli zorlama yorumlar yapmışlardır. Kimi sözün: '' فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى اَوْ لَمْ تَنْفَعْ : *Öğüt yararlı olsa da olmasa da öğüt ver''* takdirinde olduğunu, sondaki (أو لم تنفع) cümlesinin hazfedildiğini; kimi (إن)in şart değil (ما) anlamında, kimi (إذا) anlamında olduğunu söylemiştir [1].

Bunların hepsi, insan psikolojisini bilmemekten kaynaklanan zorlama yorumlardır. Kur'ân, yararlı olduğu zaman öğüt verilmesini emrediyor. İnanmamağa kararlı, hak ve hakikatle alay eden insanlara olur olmaz yerde öğüt vermek onların nefret ve alayını artırır. Öyle ise öğüt için uygun ortamı seçmek ve zamanında öğüt vermek gerekir. Aksi halde söylenen sözler boşa gider. İşte Kur'ân, yararlı olduğu sürece öğüt verilmesini emretmekle, Hak da'vetçilerini; insan psikolojisine uygun biçimde davranmağa yöneltmiştir.

Bu âyetlerde Hz. Peyğamber(s.a.v.)in yolunun kolaylaşacağı yanında İslâmın da kolay, insan tabiatine ve her çağa uygun prensipler içereceğine işâret edilmektedir. Keza bunlarda insanların hür irâdeleriyle diledikleri yolu seçebilecekleri; Allah'ın, insanlara bu yetenek ve imkânı verdiği; ancak Allah'a yönelen, O'na saygı gösteren iyi niyetli insanların öğüt alıp doğru yola gelecekleri; şakî, kötü insanların ise verilen öğütü dinlemeyecekleri belirtilmektedir. Doğru yola gelmeyip kötü işlerine devam edenler de yaptıklarının dayanılmaz sonucuna katlanacaklardır.

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰىۙ ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪ فَصَلّٰىۜ ﴿١٥﴾ بَلْ
تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۘ ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ ﴿١٧﴾ اِنَّ هٰذَا

1. Kurtubî: 20/20.

لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ﴿١٨﴾ صُحُفِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

14- Doğrusu felâha ermiştir: zekât veren; 15- Rabbinin adını anıp namaz kılan. 16- Ama siz, şu yakın hayâtı yeğliyorsunuz. 17- Oysa âhiret daha iyi ve daha kalıcıdır. 18- Bu hükümler, ilk sahîfelerde de vardır: 19- İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde.

Tefsîr:

14-15 nci âyetlerde tezekkî eden ve Rabbinin adını anarak namaz kılan kimsenin *felâha,* yani kurtuluş ve başarıya erdiği vurgulanıyor. Önce iki noktaya işâret etmek istiyoruz:

1) Âyetlerin üslûbu, bu sûrenin, ilk sûrelerden olduğunu, hattâ Kalem, Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinden de önce indiğini gösterir. İlk vahiy olduğu rivayet edilen 'Alâk Sûresinin ilk beş âyeti, "اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ. خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. *: Yaratan Rabbinin adıyle oku, insanı 'alaktan yarattı"* ile başlamıştır. Bu sûre de "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلَى الَّذِى خَلَقَ فَسَوّٰى *: Yaratıp düzenleyen Rabbinin adını tesbîh et"* ile başlıyor. Bu iki başlangıç arasındaki benzerlik ve yakınlık gayet açıktır. Bu yakınlıktan dolayı bu sûrenin, 'Alâk Sûresinin ilk beş âyetinin hemen ardından indiği, belki Fâtiha Sûresinden de sonra indiği söylenebilir.

2) Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle salât ile zekât beraber anılır. Bu bakımdan 14 ncü âyette geçen *tezekkî* kelimesinin, arınma değil de zekât, yani maldan belli bir miktar sadaka verme anlamına geldiği görüşünü [1] ve meâle de o mânâyı yazdık. Gerçi bunun, kurban bayramında verilecek fıtır sadakası yahut manen arınma anlamına geldiğini söyleyenler de vardır [2]. Ama "bununla bütün malların zekâtı kasdedilmiştir" diyenler de vardır [3]. Peyğamberliğin başlangıcında bayram namazı ve fıtır sadakası olmadığına göre, inen ilk sûrelerden belki de ikinci sûre olan bu sûrede tezekkî ile fıtır sadakası kasdedilmiş olamaz. Fıtır sadakası Medine'de vâcib veya sünnet olmuştur. Dediğimiz gibi tezekkî şirkten, günâhlardan arınma anlamına da gelir. Fakat namaz ile beraber anılınca zekât manâsını ifâde eder. Bu bakımdan bu iki âyette: Zekât veren ve Rabbinin adını anarak namaz kılan kimselerin kurtuluşa, başarıya erdikleri vurgulanmıştır.

1-2 Câmi'u'l-beyân: 30/156.
3. Fethu'l-Kadîr: 5/425.

Peyğamberliğin başlangıcında inen ikinci veya üçüncü sûre olduğuna inandığımız bu sûrede zekâttan ve namazdan söz edilmesi, Arapların, bu kelimelerin ne anlam taşıdığını yani zekâtın ve namazın ne olduğunu bildiklerini gösterir. Eğer onlara, bilmedikleri yeni bir şey söylenmiş olsaydı, bunun izah edilmesi gerekirdi. Yoksa muhataplar o sözden bir şey anlamazlardı.

İnen ilk sûrelerde hiçbir izah yapılmadan zekât verenlerin ve Rabbinin adını anarak namaz kılanların övülmesi, Arap toplumunca bunların bilinen ibâdetler olduğunu ve toplumun çoğunluğunca olmasa dahi bazı dindar insanların bu geleneksel ibâdetleri uyguladıklarını kanıtlar. Âlûsî'nin de işâret ettiği üzre bu ibadetler, İbrâhîm ve Mûsâ dinlerinden Araplara geçmişti [1]. Nitekim son iki âyette bu ibadetlerin ilk sahîfelerde yani İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sayfalarında da mevcudolduğu belirtilmektedir. Herhalde İbrahîm'in ve Mûsâ'nın sahîfeleri denilen kitaplar, Tevrât'ın İbrâhîm ve Mûsâ kitaplarıdır.

Çünkü Tevrât'ın bölümlerine Arapça sayfalar anlamına gelen *sifr* çoğulu *esfâr* denir.

Dediğimiz gibi namaz ve zekât ibâdeti Araplarda vardı. Araplar namaz kılarlardı. Fakat zekâtı öven âyette soyut olarak "Zekâtı veren felâh buldu" denirken, ikinci âyette *"Rabbinin ismini anmak suretiyle namaz kılan felâh buldu"* denmesinde, namaz kılanın felâh bulması için *"Rabbinin adını anarak kılması gerektiğinin"* belirtilmesinde önemli bir incelik vardır: Araplar namaz kılarlardı ama onlar İbrâhîm ve Mûsâ dinlerinden kalma bu ibâdetin ruhunu kaybetmişler, özüne şirk karıştırmışlardı. Kıldıkları namazın sadece şekli vardı, içi boştu ve ruhuna şirk karışmıştı. Onlar namazda hacda ve diğer ibâdetlerinde duâ ederken Allah'ın adı yanında çeşitli tanrıların da adını anarlar, böylece Allah'a kulluktan ziyade o putlara tapınış olurlardı. İşte onun için kişinin felâh bulması için yalnız namaz kılması, şeklen ibâdet yapar görünmesi yetmez, ibâdeti sırf Allah'a yapması, namazda sırf Allah'ın adını anması gerekir. Bundan dolayı 15 nci âyette: *"Rabbinin adını anarak namaz kılan kimse"*nin felâh bulduğu belirtilmiştir.

Ortadaki iki âyet müşriklere: *"Siz böyle yapmıyorsunuz, zekâta ve namaza önem vermiyorsunuz, şu yakın hayâtı yeğliyorsunuz. Oysa âhiret daha iyi ve daha kalıcıdır"* buyurulmakta, gayet yumuşak bir ifâde ile onlar ibâdete, zekât vermeğe ve namaz kılmağa teşvik edilmektedir.

14-15 nci âyetlerden, İslâmdan önce de zekâtın ve namazın mevcudolduğunu, 18-19 ncu âyetlerden bu ibâdetlerin, İbrâhîm ve Mûsâ kitaplarından (yani Tevrât'tan) Araplara geçtiğini, Peyğamber(s.a.v.)in gönderilmesiyle birlikte dinlerin özü olan bu ibadetlere daha ağırlık verildiğini, ilk müslüman-

1. Rûhu'l-Me'ânî, Şûrâ: 51 nci âyetin tefsîrine bakınız.

ların bunları düzenli olarak uyguladıklarını anlıyoruz. Çünkü inen ilk sûrelerden olan Mâ'ûn Sûresinin: ''فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلٰوتِهِمْ سَاهُونَ'': *Namazlarını düzenli kılmayan namaz kılıcılara yazıklar olsun!''* meâlindeki 4-5 nci âyetlerinde namazlarını ihmal edenler kınanmaktadır. Bunlar müşriklerdir. İlk müslümanlar, daima ''الَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلٰوتِهِمْ دَائِمُونَ'': *Namazlarını sürekli kılarlar''*, ''وَ الَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلٰوتِهِمْ يُحَافِظُونَ'': *Namazlarını korurlar''* [1] şeklinde övülürler. Mekke devrinin ortalarında inen İsrâ Sûresinin: *''Güneşin ufukta sarkmasından, gecenin kararmasına kadar namaz kıl ve sabahın Kur'ân'ını da oku* (sabah namazını da ihmal etme), *çünkü sabahın Kur'ân okuması meşhûddur* (yapılması gereken önemli bir ibadettir). *Gecenin bir kısmında da sana mahsus bir namaz kılmak üzre uyan! Böylece Rabbinin seni övülmüş bir makama ulaştıracağı umulur''* meâlindeki 78-79 ncu âyetlerinde namazın kılınacağı belli başlı vakitler bildirilmektedir. Mekke'de inmiş olan Neml Sûresinin 1-4 ncü âyetleri, namaz kılıp zekât verenleri övmekte, Meâric Sûresinin 19-25 nci âyetleri de namazlarını sürekli kılıp mallarından fakirlere belli bir hisse ayıranları medhetmektedir. Yine Mekke'de inen ilk sûrelerden olan Kıyâmet Sûresinin 31-32 nci âyetlerinde de sadaka yani zekât vermeyen ve namaz kılmayan, fakat yalanlayıp sırtını dönen kimse kınanmaktadır.

İşâret ettiğimiz bu âyetlerin hiçbirinde namazın ve zekâtın ne olduğu izâh edilmemiştir. Çünkü toplum bu kavramları biliyordu. Bütün bu kanıtlar, namazın ve zekâtın İslâmdan önce de mevcudolduğunu; müslümanların, peyğamberliğin tâ başlangıcından itibaren namazlarını kıldıklarını, zekâtlarını da verdiklerini; Hz. Îsâ'nın ağzından nakledilen: *''Sağ olduğum sürece Allah bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti''* [2], *''İsmâîl, âilesine namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi''* [3] âyetleri de namaz ve zekâtın eski dinlerde, çok eski zamanlardan beri var olduğunu gösterir.

Salât kelimesi dilde du'â, rahmet, bereket anlamlarına geldiği gibi, özel bir ibâdet şeklini de ifâde eder. '' هُوَ الَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَ مَلاَئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ : *Allah sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kendisi ve melekleri size salât eder''* [4], '' إِنَّ اللّٰهَ وَ مَلاَئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا : *Allah ve melekleri, Peyğamber'e salât ederler. Ey inananlar siz de ona salât ve selâm edin''* [5], '' وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الآخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَ صَلَوَاتِ الرَّسُولِ : *Bedevî Araplardan öylesi var ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, verdiği yardımları, Allah katında yakın dereceler kazanmağa ve Elçi'nin salâtlarını* (du'âlarını) *almağa vesile sayar...''* [6]. İlk iki âyette salât rahmet (acıma) anlamına, 3 ncü âyette ise du'a anlamınadır.

---

1. Me'âric Sûresi: 23, 34; Mü'minûn Sûresi: 9. 2. Meryem Sûresi: 31.
3. Meryem Sûresi: 55. 4. Ahzâb Sûresi: 43.
5. Ahzâb Sûresi: 56. 6. Tevbe Sûresi: 99.

"أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى": *Namaz kılmakta olan bir kulu meneden adamı gördün mü?"*[1], "وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً": *Onların, Ev'-in yanındaki salâtları, ıslık çalmadan, el çırpmadan ibârettir"*[2] âyetlerinde salât, belli hareketleri olan ibâdet biçimidir. Bu anlamda salât, eski Araplar arasında da vardı. İslâmda ise bu eski ibâdet, şirkten arındırılarak kabul edilmiştir.

Şimdi bu konuda değerli bir inceleme ile namazın tarihini anlatan Dr. Cevâd Alî'nin *"Târîhu's-salâti fî'l-İslâm"* adlı eserinden bazı paragraflar iktibâs etmek istiyoruz:

"Salât kelimesi, ârâmîce 'ا ل ص s l a" kökünden gelir. "صلا: sala" eğildi, demektir. Sonra belli ibâdet anlamında kullanılmıştır. Yahudilerin kullanmasıyle Ârâmî-İbrânî olan bu kelime, İslâmdan önce Kitap ehli yoluyla Araplara geçmiştir. Tevrât'ın son zamanlarında yahudiler bu kelimeyi "صلوته: *salûtah"* şeklinde kullanmışlardır ki bu şekliyle, bilinen özel dinî bir kelime olmuştur. Lûgat kitâplarında "صلوات اليهود: Yahudî kiliseleri" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de de "لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا: *Savma'alar,* (manastırlar), *bî'alar* (kiliseler), *salâtlar* (havralar) *ve mescidler* (câmiler) *yıkılırdı"*[3] buyurulmaktadır. İbn 'Abbâs, *salâvât'*ı, yahudî kiliseleri, yani namaz kılma yerleridir, bunun İbrânîce aslı "صلوتا" *salûta'*dır şeklinde tefsîr etmiştir [4].

Bazı şarkiyatçılar, salât ve zekât kelimelerinin, İslâmın başlangıcında, şimdiki gibi lâmdan sonra elifle değil de (و) ile (صلوة) şeklinde yazılmasını, bu kelimelerin Ârâmîce slauto "صلوته" ve *zâkût* "زاكوت" kelimelerinden gelmiş olmasına bağlarlar [5].

"Câhiliye müşriklerinin namazları hakkında bir şey bilmiyoruz. Çünkü bu hususta bize onların kalemiyle yazılmış, namazlarını anlatan bir kitâp ulaşmamıştır. Fakat bu, onlarda namazın olmadığı anlamına gelmez. Belirli mevsimlerde hacceden; belirli, değişmez dinî kuralları, tanrılarına du'â ve niyazları olan bir kavmin, namazı hiç bilmemesi mümkün değildir. Zira en ilkel dinlerde de bilinmekte olan namaz, bütün dinlerde vardır. Tabii bu dinlerin namazının hep aynı, yahudi ve hırıstiyanların namazlarına benzer olduğunu umamayız. Namaz kavramı dinlere, milletlere ve kabilelere göre değiştiği gibi şekli de değişir. Ama asıl ruhu aynıdır. Namaz düşüncesi birdir, tabirler değişir. Eğer tabirler de aynı olsaydı, dinlerin hepsi bir olurdu.

1. 'Alâk Sûresi: 9-10.
2. Enfâl Sûresi: 35.
3. Hac Sûresi: 40.
4. Lisânu'l-'Arâb: 2/470; el-Kamûs: 4/353; el-Mufredât: 287.
5. Shorter Encyclopedia of Islâm, p. 654.

''Onların Beytullâh yanındaki namazları, ıslık çalmadan, el çırpmadan ibarettir'' [1] meâlindeki âyet, Mekke halkında namazın olduğunu gösterir. Müfessirlere göre: Kureyş, Ka'be'yi çıplak tavâf ederler, ıslık çalar, el çırparlardı. 'صَلَوتُهُم', onların duâları anlamınadır. Yani duâ ve tesbîh yerine ıslık çalıp el çırparlardı. Duâ ve tesbîhi böyle eğlence haline getirmişlerdi. Denilmiş ki: Allah bu âyetle onların namaz ve ibâdetleri olmadığını, ibâdetlerinin bir çeşit eğlence ve oyundan ibaret bulunduğunu anlatmıştır [2].

Fakat Abdullâh ibn Ömer'den gelen bir rivâyete göre müşriklerde İslâm namazına benzer bir namaz biçimi vardı: ''Ka'be'yi tavâf ederler ve el çırparlardı. İbn Ömer, kendi eliyle, onların nasıl el çırptıklarını tarif ettikten sonra devamla şöyle demiş: Yanaklarını yere korlardı [3]. İbn Kesîr'in rivâyetine göre İbn Ömer, ıslık çalarak müşriklerin tavafta ıslık çalmalarını, sonra da yanağını eğerek ellerini çırpıp onların el çırpmalarını anlatmış; başka bir rivâyette de: ''Ka'be'yi sola doğru tavâf ederler, yanaklarını yere koyup el çırpar, ıslık çalarlardı'' demiştir [4]. Bu rivâyete göre müşriklerin namazı, hareketleri ve secdesi olan bir namazdır.

Şimdi burada Dr. Cevâd Alî'nin sözlerine biraz ara verip vaktiyle İngilizceden dilimize çevirdiğimiz ''God And Man In Koran'' adlı eserden bir iki cümle aktarmak istiyoruz:

Namaz, Hz. Muhamed'in, İslâmdan önceki günlerine kadar uzanır. Bütün sağlam hadisler, Hz. Muhammed'in, bazı dindar Mekkelilerin yaptıkları gibi her yıl, birkaç gün, Mekke yakınında bulunan Hira dağındaki mağaraya çekildiğini söyler... Hadiste bu uzlete *tehânnuŝ* adı verilir. Bu kelimenin etimolojisi karanlık olmakla beraber bir takım zühdî hareketler mânâsına geldiği muhakkaktır. Biz bunu, namazın İslâmdan önceki şekli kabul edebiliriz.

İslâm kurulmağa başlayınca namaz yahut ibâdet, derhal İslâmın temel taşlarından biri olmuş, dinî görevler arasında namaza son derece önemli bir yer verilmiş, yeni kurulmakta olan İslâm toplumunun ayırıcı vasfı haline getirilmiştir... Yalnız şurasına işaret edelim ki namaz ibâdetinin en önemli rüknü olan ve ibâdet eden mü'minin, önündeki bir şeye alnını koymasını belirten sücûd (secde etmek), İslâmdan önceki Araplar arasında biliniyordu. Şâ'ir en-Nâbiğa, bir kızın hârikulâde güzelliğini şöyle anlatıyor:

أَوْ دُرَّةٍ صَدَفِيَّةٍ غَوَّاصُهَا بَهِجٌ مَتَى يَرَهَا يُهِلُّ وَ يَسْجُدُ
لَوْ أَنَّهَا عرضت لأَشْمَطَ رَاهِبٍ عَبَدَ ٱلالٰهَ صَرُورَةٍ مُتَعَبِّدِ

''O bir sedef incisine benzer ki sevinçle onu çıkaran dalgıç, onu görür görmez tehlîl ve secde eder. Şayet bu kız, ak saçlı bir râhibe görünse, ömrünü bekâr olarak ibâdetle geçiren rahip (kızın güzelliğine hayran kalarak)

1. Enfâl Sûresi: 35. 2.Tabresî, Mecme'û'l-beyân: 4/540; İbn Kesîr: 2/307-308.
3. Vâhidî, Esbâbu'n-nüzûl, s. 176. 4. İbn Kesîr, Tefsîr: 2/308.

Tanrıya ibâdet eder (Allah'a secde eder)'' [1].

Kur'ân'dan önceki literatürde kullanılan *salât* kelimesi, esas itibariyle birine iyilikler dilemek demektir. Fakat bu kelime, câhiliyye devrinde, Kur'ân'ın namaz düşüncesine yakın bir anlamda da kullanılmıştır. 'Antereh İran İmparatoru Enûşirvân'ı övmek için şöyle diyor:

''تُصَلِّى نَحْوَهُ مِنْ كُلِّ فجٍّ مُلُوكُ ٱلْأَرْضِ وَهْوَ لَهَا إمَامُ: O, yeryüzünde imam olduğu sürece, bütün yeryüzü kıralları, dünyânın her yanından ona doğru namaz kılarlar (yani ona doğru döner ona uyarlar)'' [2].

Bu şiirde ''*imâm*'' kelimesinin kullanılması ilginçtir. Kıble, namazda durulacak yöndür. Aynı şâir, kıble kelimesini de yine bu İmparator için kullanmıştır:

''يَا قِبْلَةَ ٱلْقُصَّادِ يَا تَاجَ ٱلْعُلَى: Ey bütün insanların gözleri kendisine çevrilmiş kimse, ey yüksek tâcı olan zât!'' [3].

Burada maddî olan salât, ruh bakımından İslâmın salâtından başkadır ama şeklî yapı aynıdır. Aradaki tek fark, kıble'nin, Ka'be yerine İran İmparatoru oluşudur [4].

Bütün bunlar, Kureyşin, İslâmdan önce salât adında bir ibâdetlerinin bulunduğunu ve bu ibâdetlerinde Ka'be'ye doğru yöneldiklerini, fakat kıldıkları namazın bir hudû' ve huşû' namazı olmaktan çıkıp bir çeşit eğlence ve oyun haline geldiğini gösterir. Şimdi tekrar Cevâd 'Alî'nin sözlerini nakletmeğe devam edelim:

''Kureyşin namazının bir eğlence ve oyun halinde görünmesi de garip değildir. Çünkü dinlerin çoğu namazı, şarkı, müzik ve raks ile yerine getirir. Bu sûretle tanrıların gönüllerine sevinç gireceğine ve onların memnûn olacağına inanılırdı. Hâlâ bazı dinlerin dinsel raksa dayandığını görüyoruz. Bu, bir çeşit salât ve tanrılara yaklaşma kabûl edilir. Demek ki Kureyşin namazı da bu çeşit bir namazdı.

''Câhiliye devri Araplarında namazın bilindiği, ölüye de namaz kıldıkları rivâyet edilir. Ölünün kabri başında durur, onun iyiliklerini, güzel işlerini anar ve hüzün gösterirlerdi. Bu işe de ''*as-salâh*'' (namaz) derlerdi. İslâm bu namaza ve benzeri dinî geleneklere *da'vâ'l-câhiliyyeh* (câhiliyye du'âsı) demiştir [5]. Bu namaz, İslâmdaki cenâze namazından farklı olsa da yine de

1. Nâbiğâ eẑ-Ẑubyânî, Dîvân: S. 40, beyt: 2, s. 71, beyt 6 Dâru Sâdir, Tahkîk ve Şerh, Kerem el-Bustânî, Beyrut.
2. Divân, s. 164, beyt 16.
3. Dîvân, s. 171, beyt 8.
4. Kur'ân'da Allah ve İnsan, S. Ateş Tercemesi, s. 140-141.
5. Kastallânî, İrşâdu's-sârî li şarhi Sahîhi'l-Buhârî, s. 406.

namazdır. Kim bilir belki onların, bize ulaşmayan başka namazları da vardı.

Siyer yazarlarının anlattığına göre: "Peygamber (s.a.v.), günün evvelinde Ka'be'ye gelir, duhâ (kuşluk) namazı kılardı. Bu namaz, Kureyşin inkâr etmediği (yani alıştığı, bildiği) bir namazdı. Fakat bundan sonra, günün başka bir vaktinde namaz kıldığı zaman Alî veya Zeyd onu beklerlerdi" [1]. Bu haber, kuşluk namazının câhiliye Araplarında var olduğunu açıkça söylemiyorsa da Kureyşin bunu bildiğini, bundan dolayı Peygamber'in bu namazı kılmasına engel olmadığını ifâde ediyor" [2].

Gerçi namazın, Cibrîl tarafından Peygamber(s.a.v.)e öğretildiği rivâyet edilirse de [3], Kur'ân'da hiç tarif ve izah edilmeden salât, rükû', sücûd ve kıyâm'dan söz edilmesi, ayakta durmak rükû'a ve secdeye varmak biçimindeki namazın Arap toplumunun mechulü olmadığını gösterir. Meselâ Bakara Sûresinin 125 nci âyetinde: *"Biz Beyti*(Ka'be)*yi, insanlara toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrâhîm'in Makamı'ndan bir namaz yeri edinin. İbrâhîm ve İsmâîl'e: 'Tavâf edenler, itikâf yapanlar* (ibadete kapananlar)*, rükû' ve secde edenler için Ev'imi temizleyin!' diye emretmiştik",* Furkan Sûresinin 60 ncı âyetinde: *"Onlara: 'Rahmân'a secde edin' dendiği zaman, 'Rahmân nedir, senin bize* (secde etmemizi) *emrettiğin şeye secde eder miyiz hiç?' derler ve bu onların nefretini artırır",* Mürselât Sûresinin 48 nci âyetinde: *"Onlara rükû ediniz dense rükû' etmezler"* buyurulmaktadır. Bunlar, peygamberlikten önce Araplarda ayakta durmalı, rükû'lu ve secdeli namazın var olduğunu gösterir.

Ancak müşriklerin kıldığı namaz, ruhtan yoksun, huzur ve edebden uzak, düzensiz bir ibadet şekli idi. Ve onlar, bu ibâdeti sırf Allah için değil, Allah ile beraber O'nun ortakları, kızları kabul ettikleri melekler için yaparlardı. İşte İslâmda ibâdet sırf Allah'a yöneltilmiş ve tevhîde aykırı olan herşey ibâdetten uzaklaştırılmış, bu maksatla sûrenin başında: "سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى: *Yalnız yüce Rabbinin adını tesbîh et, yani O'ndan başkasının adını anma, O'ndan başkasına du'â ve ibâdet etme!"* buyurulduğu gibi: *"Rabbinin adını anıp namaz kılan felâh buldu"* meâlindeki 15 nci âyette de bu emir pekiştirilmiştir.

Hiç kuşkusuz, namazın vakitlerinde ve rek'atlerinde peygamberlik tarihi boyunca gelişmeler olmuş, önce ikişer olan rek'atlerin sayısı Medine devrinde, sabah ve akşam namazı hariç dörde çıkarılmıştır.

Buhârî ve Müslim'de, Enes ibn Mâlik'ten, beş vakit namazın, Mi'rac gecesi farz olduğu hakkında hadisler rivâyet edilirse de [4], evvelâ Mi'râcın tarihi

1. Makrîzî, İmtâ'u'l-esmâ: 1/17; Belâzurî, Ensâbu'l-eşrâf: 1/113.
2. Dr. Cevâd Alî, Târîhu's-salâti fî'l-İslâm, s. 7-11.
3. İbn Hişâm, Sîret: 1/229; Taberî, Târihu'l-Umem: 2/307.
4. Buhârî, Kitâbu's-salâh: 1, Bed'ul-halk: 7; Müslim, Îmân: 263.

sabit değildir ve Mi'râc hakkındaki rivâyetler de çok çelişkilidir. Bu konuda, İsrâ Sûresinin tefsîrinde gerekli izâhâtı vermiştik.

Bu rivâyetlerde namazın önce elli vakit farz kılınıp, sonra Peyğamber'-in, Mûsâ'ya uğraması ve Mûsâ'nın bu kadar namazın çok olduğunu söylemesi üzerine Allah'a geri döndüğü, namazın azaltılmasını istediği; Allah'ın, namazın yarısını attığı; Peyğamber'in yine Mûsâ'ya geldiği; Mûsâ'nın, bunun da çok olduğunu söylediği; Peyğamber'in yine Allah'a dönüp bu kadar namazın çok olduğunu söylediği; Allah'ın, onun da yarısını attığı; Peyğamber'in tekrar Mûsâ'ya geldiği; Mûsâ'nın bunun da çok olduğunu söylediği; Peyğamber'in tekrar Allah'a başvurduğu ve bu kez Allah'ın, namazları beşe indirdiği söylenmektedir.

İnsanın aklının, fikrinin, bütün beşerî duygularının tamamen Allah'ın tasarrufuna geçeceği ma'nevî, ruhânî bir olayı yaşayan Peyğamber'in, böyle ikide birde gelip Mûsâ'ya danışması, sonra Allah'a gidip bu kadar namazın çok olduğunu söylemesi ve böyle yapılan pazarlıklarla nihayet namazların beşe indirilmesi, düşünen mantıkın kabul edeceği bir şey değildir. Namazın bu şekilde farz kılındığına dair Kur'ân'da en ufak bir işâret yoktur. İnen ilk sûrelerde Peyğamber'e, *"Namaz kıl"*, *"Rabbinin adını an"*, *"Yalnız Allah'a yönel"* meâlindeki emirlerle zaten namaz farz kılınmıştır.

Namazın beş vakit olduğu, Kur'ân'da açıkça ifâde edilmediği için, bu tür hadislerle namazın farziyetini Mi'rac olayına götürüp gûya onu, hâşâ Kur'-ân'dan sağlam bir temele oturtmak istemişlerdir. Hadis diye ortaya atılan metne bir sened sağlandı mı, artık o metin ne kadar mantık dışı olursa olsun, onu kabul ettirmek kolaydır. Ve öyle olmuştur. Zira hadis ulemamız, sened sağlam olunca metni tenkide tabi tutmayı prensiplerine aykırı bulmuşlardır. Onlarca hadisler sadece sened bakımından eleştirilmiştir. Ve böyle olduğu için de Kur'ân'a aykırı nice sözler, Peyğamber'in hadisi diye hadis mecmualarında toplanmıştır. Ama büyük düşünce sahibi âlimler de çıkmıştır. Meselâ Ebu Hanîfe: "Yanımızda sandıklarla hadis var ama bunlar içinde bize göre sahih olan, sadece on küsûr hadistir" demiş, bir âlim de: "Hadîs kaynağından bir karış boyunda çıkıyor, bize gelinceye dek bir kulaç oluyor" demiştir.

Maalesef bireylerin ağızlarında değişe değişe, ilâvelere, mana değişikliğine uğrayan bu haberler, hiç kuşku taşımaz sağlam birer delilmiş gibi kabul edilmiş ve bunları kabul etmek imânın gereği sayılmış, buna göre kitaplar yazılmış ve bu haber, bizde olduğu gibi duygusal şiirlerle de mevlidleştirilmiştir. Ama artık İslâmı bu tür çürük şeylerden arındırmanın ve onun ruhunu insanlara anlatmanın zamanı gelmiştir.

Muhammed 'İzzet Derveze şöyle diyor: "Beş vakit namazın, önce ikişer rek'at olarak farz kılındığı, sonra hazarda dörde çıkarıldığı, seferde hali üzre

bırakıldığı; namaz farz kılındığı zaman Cebrâil'in, Peyğamber(s.a.v.)e gelip abdestin ve namazın şekillerini öğrettiği ve ona beş vakit namazı kıldırdığı rivâyet edilir, fakat râvî, bunun ne zaman olduğunu zikretmez [1]. Buhârî ve Müslim'de beş vakit namazın İsrâ gecesi farz kılındığı, önce elli vakti farz kılınan namazın beşe indirildiği rivâyet edilir. İsrâ, Peyğamberlikten dört yıl veya daha sonra olmuştur. Oysa salât, ilk sûrelerden olan A'lâ, 'Alak sûrelerinde zikredilmiştir: *"Zekât veren, Rabbinin adını anarak namaz kılan felâh buldu"* [2], *"Sen ancak gizlide Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarırsın"* [3], *"Allah'ın kitâbını okuyup namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık harcayanlar, aslâ zarar etmeyecek bir ticâret umarlar"* [4], *"Bu Kur'ân, inananlara kılavuz ve müjdedir. Onlar ki namazı kılarlar, zekâtı verirler ve onlar âhirete kesin inanırlar"* [5], *"Onların dediklerine sabret ve Rabbini övgü ile an: Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini överek tesbîh et; gece sâatlerinden bir kısmında ve gündüzün taraflarında tesbîh et ki memnun olasın"* [7] âyetleri, hep İsrâ Sûresinden önce inmiştir. Bu deliller karşısında namazın, tâ peyğamberliğin başlangıcından beri mevcudolduğu anlaşılır [8].

Namazın önemi ve anlamı:

Salât, Allah'ı yüceltmek, anmak ve O'na karşı ibâdet borcunu ödemek O'ndan rahmet ve hidâyet dilemektir. İslâm namazı, ibâdetin en olgun şeklidir. Zira insanı ruh temizliğine götürecek bu ibadetten önce beden ve elbise temizliği farz kılınmıştır. *"Allâhu ekber:* Allah en büyüktür" sözüyle, Allah'tan başka düşünceler atılır, gönül yalnız Allah'ı anmaya yöneltilir. *"Allâhu ekber"* sözüne tahrîme denir ki Allah'tan başka şeylerle uğraşmayı haram kılmak demektir. Rükünden rükne geçildikçe bu tekbîr tekrar edilir. Allah'ın huzuruna duran mü'min, her rek'atte Fâtiha'yı okuyarak övgü ve ibâdetin yalnız Allah'a yapılacağını, hidâyet ve rahmetin yalnız O'ndan bekleneceğini söyler, rükû' ve sücudunda Allah'ı tesbîh eder.

1. İbn Hişâm, Sîret: 1/260, Mısır: 1355/1936; Sîretu İbn İshâk: 117, Tahkîk M. Hamîdullâh, Konya, 1401/1981. Süheylî, İbn İshâk'ın rivâyeti için "bu tür rivâyetler, şer'î hükümlere temel olamaz" diyor. Çünkü rivâyet maktu'dur (İbn Hişâm, Sîret: 1/261, not: 1).
2. A'lâ Sûresi: 14-15. 3. Fâtır Sûresi: 18.
4. Fâtır Sûresi: 29.
5. Neml Sûresi: 2, 3.
6. Kaf Sûresi: 39-40.
7. Tâhâ Sûresi: 130.
8. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/29-31

Kur'ân, namazı îmân ve takvâ'nın bir gereği saymıştır: *"İşte o kitâb; kendisinde hiç kuşku yoktur; takvâ sâhipleri için yol göstericidir. Onlar ki ğaybe inanırlar, namazı kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah için harcarlar"*[1]. Namazı huşû' ile ve sürekli olarak kılan mü'minleri övmüştür: *"Namazlarını saygı ile kılan mü'minler başarıya erdiler"*[2], *"Ve namazlarını koruyan mü'minler başarıya erdiler"*[3].

Namazı kitâb ve vakitli farz olarak nitelendirmiştir: *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman inkâr edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günâh yoktur. Muhakkak ki kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır. Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun ve silâhlarını da yanlarına alsınlar.* (Bunlar) *secdeye vardıklarında arkanıza geçsinler, bu kez namaz kılmayan öteki bölük gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar, korunma tedbirlerini ve silâhlarını da alsınlar. İnkâr edenler istediler ki siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gaflet etseniz de birden üzerinize bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir günâh yoktur. Uyanık olun. Kuşkusuz Allah kâfirlere alçaltıcı bir azâb hazırlamıştır. Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerine* (uzanarak) *Allah'ı anın; güvene kavuştunuz mu namazı* (tam) *kılın. Çünkü namaz, mü'minlere vakitli bir kitâbdır* (vakitli olarak kılmaları yazılmıştır)*"*[4].

Allah'ın diğer emir ve nehiylerinin yararlarını vurgulayan Kur'ân, namazın da ahlâkî ve sosyal yararlarına işâret etmiştir: *"Ey inananlar, sabırla ve namazla yardım dileyin. Kuşkusuz Allah, sabredenlerle beraberdir"*[5], *"O Kitâp'tan sana vahyedileni oku, namazı kıl. Doğrusu namaz, kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir. Allah'ı anmak elbette en büyük*(ibâdet)*tir. Allah yaptıklarınızı bilir"*[6], *"Doğrusu insan, hırslı* (ve huysuz) *yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır, kendisine hayır dokundu mu vermez* (elini sıkı tutar). *Ancak namaz kılanlar böyle değildir. Onlar ki namazlarına devam ederler; mallarında belli bir hisse vardır: Dilenciye ve yoksula. Cezâ gününü doğrularlar, Rablerinin azâbından korkarlar, çünkü Rablerinin azâbına güven olmaz. Irzlarını korurlar, yalnız eşlerine, ya da ellerinin altında bulunanlara* (karşı korumazlar. Bundan ötürü de) *onlar kınanmazlar. Ama kim bundan ötesini ararsa onlar* (sınırı) *aşanlardır. Emânetlerini ve verdikleri sözü gözetirler, şâhidliklerini yaparlar, namazlarını korurlar. İşte onlar cennetlerde ağırlanırlar"*[7].

1. Bakara Sûresi: 2-3. 2. Mü'minûn Sûresi: 1-2. 3. Mü'minûn Sûresi: 9.
4. Nisâ Sûresi: 101-103.
5. Bakara Sûresi: 53.
6. 'Ankebût Sûresi: 45. 7. Me'âric Sûresi: 19-34.

Yüce Allah Peyğamber'ine, üzüntü ve tasalarını namazla tedâvi etmesini emretmiştir: *"Andolsun, onların söylediklerine senin canının sıkıldığını biliyoruz. Sen Rabbini överek tesbîh et ve secde edenlerden ol* (namaz kıl) *ve yakîn gelinceye* (ölünceye) *kadar Rabbine kulluk et"*[1].

'Alak Sûresinin son âyeti de bu emirlerdendir. Zira orada Peyğamber'e, kendisine engel olmağa kalkan azgına aldırmaması, secde edip Allah'a yaklaşması emredilmektedir. Bu suretle o, güven ve huzur bulacaktır. Bakara Sûresinin biraz önce meâlini verdiğimiz 153 ncü âyetinde de gönül huzuru için namazdan yararlanılması emredilmektedir.

Hiç kuşkusuz iman ve kalb huzuru ile kılınan namaz, insanı kötü düşüncelerden, korku ve ızdıraptan kurtarır. O insan dünyâ için üzülmez, Allah'tan başka yarar ve zarar veren görmez. Herşeyi Allah'tan bilir, yalan ve nifaktan utanır. Her an kendisini Allah'ın huzuruna durmağa hazırlar. Ankebût Sûresinin 45 nci âyetinde bildirildiği üzre kötülüklerden, çirkin işlerden kaçınır; Meâric Sûresinin 19-34 ncü âyetlerinde bildirildiği üzre sabırsızlıktan, huysuzluktan sakınır, yüksek ahlâk ile bezenir.

İşte asıl namaz, sâhibine bu yüksek ahlâk ve karakteri kazandırır. Sâhibine bu vasıfları kazandırmayan namaza gerçek namaz denmez. Nitekim Peyğamber(s.a.v.)in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Bir kişiyi, kıldığı namaz, kötü ve çirkin işlerden menetmezse, o kimsenin, o namazdan, Allah'tan uzaklaşmaktan başka bir yararı olmaz"*[2], *"Namaz*(ın gereklerin)*e itâat etmeyenin namazı olmaz. Namaza itâat de namazın, onu fuhuş ve münkerden* (kötü ve çirkin şeylerden) *menetmesidir"*[3].

18- *Suhuf: Sahîfe*'nin çoğuludur. Mûsâ ve İbrâhîm'in sahîfeleri, herhalde Tevrat'ın bu adı taşıyan kitaplarına işârettir. Son âyetlerde sûrede anlatılan Allah'a kulluk, namaz ve zekât gibi dinin özü olan hükümlerin, İbrâhîm ve Mûsâ'nın sahifelerinde, yani Tevrât'ın bu adı taşıyan kitâplarında da bulunduğu bildiriliyor. Beyyine Sûresinde de Hz. Muhammed'in, doğru, değerli Kitâpları içeren "Sahîfelerdeki âyetleri tilâvet ettiği bildirilmektedir"[4].

Hicaz'da yaşayan yahudi ve hıristiyanlar vardı. Mûsâ'nın Kitâbı Tevrât olarak bilinir. Daha sonra Tevrât'a, yahudi tarihi boyunca çeşitli peyğamberlerin, kâhinlerin kitâpları da eklenmiş ve bunların tümüne 'Ahd-i 'Atîk (Eski Ahid) denmiştir. Çeşitli adlar taşıyan bu kitâplarda hikmetli sözler, öğütler, emirler olduğu gibi Hz. Mûsâ'nın ve yahudiliğin tarihine ilişkin olaylar da vardır.

1. Hicr Sûresi: 97-99.
2. İbn Ebî Hâtim, Taberî ve İbn Cerîr rivâyet etmişlerdir. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/415.
3. Bu hadisi de mevkuf olarak İbn Ebî Hâtim rivayet etmiştir. İbn Kesîr, Tefsîr: 3/415. Bu iki sözün hadis olduğu şüphelidir ama İbn 'Abbâs'ın sözü olarak bunlar, İslâmın ruhunu yansıtır.
4. 2 ve 3 ncü âyetler.

Hz. Peyğamber devrinde olan bazı Tevrât bölümlerinin, bugünkü Tevrât'ta olmadığı, bunların zamanla kaybolduğu veya Tevrât'tan çeşitli amaç ve sebeplerle çıkarıldığı muhakkaktır. Bunu daha önce kanıtlarıyle izah etmiştik. Bizzat Tevrât'ın bazı kitaplarında, 'bunlar falanın kitâbında, filânın kitâbında yok mudur' denilir ki işâret edilen o kitaplar bugün yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'in, Mûsâ'nın hayâtına ve İsrail peyğamberlerine ilişkin olarak anlattığı bazı şeyler de bugünkü Tevrat nüshalarında yoktur. Bunlar mutlaka Hz. Peyğamber devrinde, Hicaz ve Yemen bölgelerinde oturan yahudilerin ellerinde vardı. İşte bu noktadan hareketle "İbrahîm'in ve Mûsâ'nın sahifeleri" sözüyle Tevrât'ın, bu isimlerle anılan kitâplarına işâret edildiği kanısındayız. Bugün Tevrât'ta "Mûsâ'nın Kitâbı" var ama "İbrâhîm'in Kitâbı" yoktur. Kur'ân'ın bu işâretinden, Hz. Peyğamber devrindeki Tevrât'ta böyle bir sifr'in, yani bölümün mevcudolduğu kanısına varıyoruz.

İşte Kur'ân'da anlatılan bu hükümler, Tevrât'taki Mûsâ ve İbrâhîm kitaplarında da vardır. Çünkü tevhîd, namaz ve zekât, her ilâhî dinin temelidir. Allah, o peyğamberlere vahyettiği bu temel hükümleri, Hz. Muhammed'e de vahyetmiştir. Kur'ân'daki temel hükümlerin, daha önceki kitaplarda da var olduğu, çeşitli âyetlerde anlatılmıştır:

"O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi şerîat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın bu şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine seçer ve yöneleni kendisine iletir"[1].

"Nûh'a ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Ya'kub'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a, süleyman'a da vahyetmiş ve Dâvûd'a da Zebûr'u vermiştik. Daha önce sana anlattığımız elçilere ve sana anlatmadığımız elçilere de (vahyetmiştik). *Allah, Mûsâ'ya da hitâbetmişti. Bunları müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak gönderdik ki elçiler geldikten sonra insanların, Allah'a karşı ileri sürecekleri bir bahaneleri kalmasın. Allah üstündür, hikmet sâhibidir"*[2].

"الر. تِلْكَ آيَاتُ ٱلْكِتَابِ وَ قُرْآنٍ مُبِينٍ: *Bunlar, o Kitâb'ın âyetleri ve apaçık bir Kur'ân'dır"*[3], "أُتْلُ مَا أُوحِىَ إِلَيْكَ مِنَ ٱلْكِتَابِ وَ أَقِمِ ٱلصَّلٰوةَ: *O Kitâptan sana vahyedileni oku ve namazı kıl..."*[4] gibi, Kur'ân ile beraber Kitâb'ın da zik-

1. Şûrâ Sûresi: 13.
2. Nisâ Sûresi: 163-165.
3. Hicr Sûresi: 1.
4. 'Ankebût Sûresi: 45.

redildiği âyetlerde o Kitâb'dan maksadın, Tevrât olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hicr Sûresinin birinci âyetinde müfessirler: "Kitâp hakkında iki görüş vardır. Birine göre el-Kitâb, Tevrât ve İncîl gibi geçmiş kitâpların adıdır. Onları Kitâbı mübîn ile beraber zikretmiştir. Birine göre de el-Kitâb Kur'ân'dır. Kur'ân'ın iki ismini beraber zikretmiştir" diyorlar [1]. Fakat Kur'ân'ın siyâkından, bu âyetlerde kasdolunan Kitâb'ın, Tevrât ve İncîl gibi eski İlâhî kitâplar olduğudur. 'Ankebût Sûresinin 45 nci âyetinde de: *"O Kitâp'tan sana vahyolunanı oku, namazı kıl"* buyurulmaktadır ki burada da kasdolunan Kitâb, kanâatimce eski İlâhî kitaplar, özellikle *'Ahd-i 'Atîk'*tir. Nitekim adı geçen âyetten önce, mü'minlere zulmeden, peyğamberleri yalanlayan nankörlerin kötü sonuçlarını hatırlatmak ve müşrikleri uyarmak üzre Lût kavminin kötü fiilleri, İbrâhim'e müjde götüren meleklerin Lût kavmini imhâ edişleri, Karun ve Fir'avn gibi kendilerini tanrılaştıran insanların helâk edilişi anlatılmaktadır ki bunlar hep Tevrât kitaplarının kıssalarıdır. İşte bunların vahyinden sonra Hz. Peyğamber'e hitâben: *"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku ve namazı kıl. Çünkü namaz kötü ve çirkin şeylerden meneder. Allah'ı anmak elbette en büyük ibâdettir. Allah yaptıklarınızı bilir"* deniyor. Sonra da: *"Kitâb ehliyle ancak en güzel bir biçimde mücâdele ediniz. Ancak içlerinden haksızlık edenler, bunun dışındadır. Ve* (onlara) *deyiniz ki: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir ve biz O'na teslîm olanlarız'."* [2] buyuruluyor. Bu âyetler birlikte okununca *el-Kitâb* (o kitâb) ile kasdolunanın Tevrât olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Çünkü bütün İlâhî dinler aynı kaynaktan gelir. Hz. Mûsâ'ya İbrânî diliyle vahyedilen tevhîd, hikmetler, öğütler, Hz. Muhammed(s.a.v.)e de Arapça vahyedilmiştir. Nitekim: *"Sana söylenenler de, Senden önceki elçilere söylenenlerden başka bir şey değildir"* [3] buyurulmuştur. Demek Kur'ân'ın âyetleri, asıl İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve ondan sonraki peyğamberlere vahyedilen *Kitâb*'ın âyetleridir. Bir İlâhî, *Güvenilir Rûh* tarafından eski kitâpların hâlis âyetleri, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir.

A'lâ Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. 6-7 nci âyetlerden Hz. Peyğamber'in, Kur'ân'ı unutmadığı, ancak Allah'ın dilemesiyle bazı âyetleri unuttuğu anlaşılır. Bu unutma olgusu, Peyğamber'in kendi fi'li veya kusuru değil, Allah'ın isteğiyle yapılmış bir eylem olmaktadır. Demek ki Allah, muhafazasına gerek olmayan bazı âyetleri Peyğamberine unutturmuş, onların yerine yenilerini vahyetmiştir ki bu olay, nesh

1. Kurtubî: 10/1; et-Teshîl: 2/143.
2. 'Ankebût Sûresi: 46.
3. Fussilet Sûresi: 43.

olayıdır. Bu sorunu, Bakara Sûresinin 106., Nahl Sûresinin 101 nci âyetinin tefsîrinde anlatmıştık. Ayrıntı için oralara bakılabilir (1/213-218: 5/138-147).

2. Öğüt olmak üzre indirilen bu Kur'ân, Hz. Muhammed için kolaylaştırılmıştır (8). *"Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"* (Kamer Sûresi: 17, 22, 32, 40).

Yani İlâhî mânâlar, Hz. Muhammed'in konuştuğu ve ulusunun anlayacağı Arap diliyle vahyedilmiştir. Bunlar daha önceki Kitapların dili olan İbranca ile vahyedilmiş olsaydı, ne Peyğamberin kendisi vahyedileni anlardı, ne de kavmi.

Madem ki verilen öğütün anlaşılması esastır. Öyle ise halkın anlayacağı dille verilmelidir. Kur'ân'ın içeriği, her ulusun kendi diliyle sunulmalıdır ki insanlar onu anlayıp uygulasınlar.

3. Yararlı olacağı yer ve zamanda öğüt verilmelidir (9). Öğütün etki yapmayacağı kimselere öğüt vermenin yararı yoktur, hattâ zararı da olabilir, çünkü tepki doğruabilir.

4. Allah'tan korkan kimse öğüt alır, ama bahtsız, cehennemlik adam öğüt almaz. Ona öğüt vermenin yararı olmaz (10-12).

5. Rabbini anarak ibâdet eden kimse arınır, felâh bulur (14-15).

6. Bahtsız kişiler, geçici olan şu dünyâ yaşamını, bundan çok daha iyi ve kalıcı olan âhiret yaşamına yeğlerler (16-17).

7. Kur'ân'ın anlattığı bu öğütler ve prensipler, İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfeleri, Tevrât'ın bölümleridir. Son âyet, Kur'ân'ın içerdiği prensiplerin, kendinden önceki Kitaplarda da bulunduğunu vurgulayarak İlâhî dinlerin birliğini anlatmaktadır.

A'LÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	سَبِّحِ ٱسْمَ رَبِّكَ		Çoğunluk.
	سَبِّحِ ٱسْمَ رَبِّكَ ٱلَّذِى خَلَقَ		'Ubeyd ibn 'Umeyr [1].
	سُبْحَانَ رَبِّىَ		Übeyy, 'Alî ve Ebûzer [2].
3	قَدَرَ	Hafif dâl ile:	'Alî, Sülemî ve Kisâ'î.
	قَدَّرَ	Şeddeli dâl ile:	Ötekiler [3].
6	فَلَا		Çoğunluk.
	فَلَنْ		Übeyy ve İbn Kays [4].

1. el-Mesâhif: 238.
2. el-Mesâhif: 177, 191, 229.
3. Tebsıra: 724; Kurtubî: 20/15; en-Neşr: 2/399.
4. el-Mesâhif: 177.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
8	لِلْيُسُرَى	Madmûm sîn ile:	Ebû Ca'fer.
	لِلْيُسْرَى	Sâkin sîn ile:	Ötekiler [1].
16	بَلْ يُؤْثِرُونَ	Ğâib yâ'sı ile:	İbn Mes'ûd, Ebû Recâ', Hasan, Cahderî, Ebû Hayve, Ebû 'Amr, Nasr ibn 'Âsım vd.
	بَلْ تُؤْثِرُونَ	Hitâb tâ'sıyle:	Ötekiler [2].
	بَلْ أَنْتُمْ تُؤْثِرُونَ		İbn Mes'ûd ve Übeyy [3].
	الدُّنْيَا		Çoğunluk.
	الدُّنْيَا عَلَى ٱلآخِرَةِ		İbn Mes'ûd [4].
19	إِبْرَاهِيم	R'den sonra elif, h'den sonra y ile:	Çoğunluk.

1. el-Budûr: 339.
2. Tebsıra: 724; en-Neşr: 2/400. Taberî, sadece hitâb kipini tercîh etmiştir, çünkü bu, çoğunluğun kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 30/158).
3. Kurtubî: 20/23; el-Mesâhif: 109, 177.
4. el-Mesâhif: 109.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إِبْرَاهِم إِبْرَاهَم	Meksûr h'den sonra y'siz, meftûh h'den sonra y'siz:	Mâlik ibn Dinâr.
	إِبْرَاهَم	Meftûh h'den sonra elif ile:	Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ve İbn Zübeyr[1].

1. el-Bahr: 8/460. Dahhâk, " إِنَّ هٰذَا لَفِى ٱلصُّحُفِ ٱلْأُولَى: صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى " (19-20) âyetlerinin tefsîrinde şöyle diyor: "Bu Kur'ân, evvelkilerin sahîfelerinde, yani İbrâhîm ve Mûsâ'ya indirilen sahîfelerde vardır. Yüce Allah, Kur'ân'ın, aynı lafızlarla o sahifelerde mevcudolduğunu değil, fakat anlamının onlarda mevcudolduğunu kasdetmiştir. Âcurî, Ebûzzer'in şöyle dediğini nakletmiştir: *"Dedim: 'Yâ Resûlâllah, Allah'ın sana indirdikleri arasında, İbrâhîm'e ve Mûsâ'ya indirilenden bir şey var mı?' Buyurdu ki: 'Ey Ebûzerr, doğrusu mutluluğa ermiştir: zekât veren; Rabbinin adını anıp namaz kılan. Ama siz, şu yakın hayâtı yeğliyorsunuz. Oysa âhiret daha iyi ve daha kalıcıdır. Bu* (hükümler), *elbette ilk sahîfelerde de vardır: İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde'."* (Kurtubî: 20/24-25).

88/65 ĞÂŞİYE SÛRESİ

Ğâşiye kaplayıp örten demektir. Herşeyi kaplayıp örtecek olan kıyâmet haberiyle başladığı için bu adı alan sûre, iki bölüme ayrılır. Birinci bölümde kıyâmet ahvâli, mü'minlerin ve kâfirlerin sonuçları anlatılır. İkinci bölümde Allah'ın kudretini gösteren tabiat varlıklarına işâretle bunlardan ibret alınıp Allah'a dönülmesi öğütlenir. Mekke devrinin ilk yıllarında ve Zâriyat Sûresinden sonra inmiştir, 26 âyettir. Resmî sıralamada 88 nci, iniş sırasına göre 65 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْغَاشِيَةِۜ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌۙ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ
نَاصِبَةٌۙ ﴿٣﴾ تَصْلٰى نَاراً حَامِيَةًۙ ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍۜ ﴿٥﴾ لَيْسَ لَهُمْ
طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَر۪يعٍۙ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْن۪ي مِنْ جُوعٍۜ ﴿٧﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
نَاعِمَةٌۙ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌۙ ﴿٩﴾ ف۪ي جَنَّةٍ عَالِيَةٍۙ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ ف۪يهَا
لَاغِيَةًۜ ﴿١١﴾ ف۪يهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌۢ ﴿١٢﴾ ف۪يهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌۙ ﴿١٣﴾ وَاَكْوَابٌ
مَوْضُوعَةٌۙ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌۙ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌۜ ﴿١٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- (Şiddet ve dehşetiyle herşeyi) *Sarıp kaplayacak olan*(o felâket)*in haberi sana geldi mi? 2- Yüzler var ki o gün öne düşüktür, 3- Çalışır, yorulur. 4- Kızgın ateşe girer. 5- Kendilerine kaynamış bir gözeden su içirilir. 6- Onlar için kuru dikenden başka yiyecek de yoktur. 7- O da ne semirtir, ne de açlığı giderir. 8- Yüzler de var ki o gün nimetle mutlu, 9- İşinden memnun, 10- Yüksek bir bahçededir. 11- Orada boş söz işitmez. 12- Orada akan bir kaynak vardır. 13- Orada yüksek dîvânlar, 14- Konulmuş kadehler, 15- Dizilmiş yastıklar, 16- Serilmiş halılar vardır.*

Tefsîr:

1- *"O ğâşiye'nin sözü, yani haberi sana geldi mi? Onu duydun mu?"* şeklindeki soru âyeti, bütün dünyâyı bastıracak olan o büyük belânın yani kıyâmetin korkunçluğunu büyütüyor.

2-7 nci âyetler, o gün bazı yüzlerin huşû edeceğini, zelîl ve hakîr olacağını, korku ve utançtan başların öne düşeceğini; güç işler altında ezilip yorgun, bitkin düşecek olan o kimselerin, kızgın ateşe gireceğini; zaten sıcaktan bağırları yanacak olan bu adamlara kaynar su içirileceğini hiç şişmanlatmayan, beslemeyen, açlığı da gidermeyen, üstelik boğazı tırmalayan dikenden yapılmış bir yemek yedirileceğini bildiriyor. İşte herşeyi kaplayacak, ezecek olan felâket gününde inkâr etmiş olanların durumu: Bitkin bir halde kızgın ateşe girerler. Bedenlerini yakan ateşin etkisiyle içleri yanarken, kendilerine kaynar su verilir, boğazlarını tırmalayan diken yemeği yerler.

Darî': Kureyşin yaşına "الشِّبْرِق", kurusuna "ضَرِيع" dediği dikenli bir ağaçtır. Bu zehirdir veya zehir gibi acıdır [1]. İşte cehennem halkının yiyeceği darî'(diken)dir [2]. Kur'ân-ı Kerîm'de bu diken yemeği, çeşitli adlarla zikredilmiştir.

8-16 ncı âyetlerde inkârcıların karşıtı olan mü'min insanların kıyâmet günündeki durumları tasvir edilmektedir: Onlar, yüzleri yumuşak, sevinçli, işleri yorucu değil, memnûn edicidir. Hiç boş, saçma söz duymayacakları yüksek bir bahçe içerisinde bulunurlar. O öyle güzel bir bahçedir ki içinde akar su vardır, suyun yanına da destiler, bardaklar konmuştur ki isteyenler kaynaktan doldurup içsinler. Veya bu akar sudan destilere doldurulup o insanların yanlarına konmuştur. Yüksek yerlere serilmiş kalın döşekler ve yaslanmaları için dizilmiş yastıklar vardır. Tabana da gâyet güzel sergiler döşenmiştir. ***Zerâbiyyu mebsûseh:*** Yayılmış sergiler anlamına gelmekle beraber sararmış,

1. Câmi'u'l-beyân: 30/162. 2. et-Teshîl: 4/195.

kızarmış fakat henüz yeşilliği duran otlara, çemenlere de denir. İşte inananlar böyle neş'eli, güzel bir âlem içinde bulunurlar.

Bu âyetlerde de âhiret ahvâli, yine insanların dünyâda görüp bildikleri cefa ve safâ hallerine benzetilerek anlatılmıştır. Amaç, inkâr edenlerin kalblerinde âhiret korkusu uyandırmak suretiyle onları Allah'a kulluğa yöneltmek; inananları da sürdürdükleri güzel işlerde daha da ilerlemeğe teşvik etmektir. Kur'ân'ın bu metoduna *"et-terhîb ve't-terğîb:* Korkutma ve teşvîk etme" denir.

Bu cehennem azâbları, cennet nimetleri, çeşitli sûrelerde değişik üslûplarla anlatılır, fakat hepsinin ruhu birdir, hepsinde anlatılan şey esas itibariyle aynıdır. Bunların amacı, insanları, görüp bildikleri, anladıkları şeylerle korkutmak veya müjdelemek suretiyle Allah'a kulluğa yöneltmektir.

Peki ama Kur'ân'ın bu tasvirleri, hâşâ bir hayal midir, bunların bir hakikati yok mudur? Elbette vardır, âhiret nimet ve azâbı muhakkaktır. Fakat İbn 'Abbâs'ın dediği gibi orada bulunan nimet ve azâbların dünyâda sadece ismi vardır. Onlar, mâhiyetçe dünyâdakilere benzemez. Benzerlik asılda değil, isimdedir.

Burada bir hususa dikkati çekmek istiyoruz: İkinci ve üçüncü âyetlerde kıyâmette bazı yüzlerin yani kâfirlerin, çalışıp çabalayarak yorgun, bitkin düşecekleri; dokuzuncu ve onuncu âyetlerde de bunun karşıtı olan mü'minlerin, işlerinden memnun olarak sevinç içinde bulunacakları ifâde ediliyor. Gerçi müfessirler, dokuzuncu âyetteki *sa'yi* (kişinin dünyâda yaptığı amel) diye tefsîr etmişlerdir ama bu mânâ âyette yoktur ve âyet, ikinci âyetin tam karşıtıdır. Nasıl ikinci âyetin anlattığı sahnede münkir insanın işi yorucu, bitkin düşürücü ise; dokuzuncu âyetin anlattığı sahnede mü'min insanın işi de yorucu değil, sevinç vericidir. Bu insan işinden memnun ve rahattır.

Bu âyetlerden âhiretin tamamen boş oturulacak bir tenbellik yeri olmadığı, orada da insanların çalışacakları, birtakım işler yapacakları; fakat kâfirlerin yapacakları işlerin kendilerini bitkin düşüreceği; onlar hükümlü olarak güç işler yapmakla cezalandırılacakları; mü'minlerin ise kendilerine zevk veren işler yapacakları; yaptıkları işlerden sevinç duyacakları, zevk alacakları anlaşılır. Nitekim bu husus, Yâsîn Sûresinin: " إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ *: O gün cennet halkı, bir işte eğlenirler* (yani zevk aldıkları bir iş yaparlar)"[1] âyetinde de bu husus anlatılmaktadır ve bu meseleyi orada daha geniş izah etmiştik.

Tefsîrlerde cehennemdekilerin ellerine, ayaklarına, boyunlarına vurulan

1. 55 nci âyet.

zincirleri taşımakla yorulacakları ifade edilirse de oradaki yorucu işlerin mahiyetini böyle kesin bir biçimde anlamamız mümkün değildir. Ancak her ruhun âhirette, dünyâdaki hareket ve davranışlarına uygun, o davranışların hakikatleri olan işlerle meşgul olacağı kanısındayız. Gerçeği Allah bilir.

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ
﴿١٨﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾ فَذَكِّرْ
إِنَّمَا أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ
﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ
عَلَيْنَا حِسَابَهُم ﴿٢٦﴾

17- Bakmıyorlar mı develere, nasıl yaratılmış? 18- Göğe, nasıl yükseltilmiş? 19- Dağlara nasıl dikilmiş? 20- Yere, nasıl yayılmış? 21- Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin, 22- Onların üzerinde zorlayıcı değilsin. 23- Ancak kim yüz çevirir ve inanmazsa, 24- Allah ona en büyük azâbı eder. 25- Dönüşleri bizedir. 26- Sonra onların hesabını görmek bize düşer.

Tefsîr:

17-20 nci âyetlerde develerin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, Yerin nasıl yayıldığına dikkat çekiliyor. Bazıları gökle ve dağlarla ilişkisini düşünerek 17 nci âyetteki ''الابل'' kelimesiyle develer değil, bulutun kasdedildiğini söylemişlerdir. Fakat Zemahşerî, ''الابل''in bulut isimlerinden olmadığını, herhalde bunlar, Arap şi'rinde bulutların deveye benzetilmesine bakarak ''el-ibil''in mecâzen bulut anlamına gelebileceğini düşünmüş olmalıdırlar diyor [1].

Âlûsî, şöyle diyor: ''Allah'ın, bu âyetlerde anılan varlıklara dikkati çekmesinin hikmeti şudur: Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Araplar, çoğu kez tek

1. Keşşâf: 4/247.

başına çöllerde yolculuk yaparlardı. İnsan yalnız kalınca, konuşacağı, eğleneceği kimse olmadığı için düşünceye dalar. Kendisiyle beraber bulunanlara bakınca devesine gözü ilişir, üstüne bakınca göğü görür, sağına soluna bakınca dağları görür, altına bakınca yeri görür.İşte ona, yalnız kaldığı zaman baktığı şeyleri düşünmesi, bunların yaratılışından ibret alması emredilmiştir. Arzın yayılmış olması, gerçek küreye yakın bir şekilde olmasına engel değildir. Çünkü küre, büyüklüğünden dolayı düz görünür" [1]. İbn Kesîr de: "Yüce Allah, bedevîyi, bindiği deveye, üstündeki göğe, yanındaki dağlara, altındaki yere bakarak Allah'ın kudretini anlamağa yöneltmiştir" diyor [2].

"Deve, Arabın en kıymetli mallarındandır. Hele darî'in zikrinden sonra deveye göz atmanın da başkaca bir münâsebet ve letâfeti vardır (çünkü deve diken yer). Sonra seyr-ü sefer etmek üzre deveye binen kimse, boyundan hayli yüksek bir irtifâa çıkmış olur. Yukarı baktığı zaman üstünde semâyı, sağa sola baktığı zaman dağları, aşağı baktığı zaman da yeryüzünü görür. Ve bu bakışlar ne kadar genişler, ne kadar derinleşirse insanın, bulunduğu âleme vukufu ve yüce yaratıcının yaratma kudreti ve nimetlerinin genişliği, istikbalin ehemmiyeti ve yoluyla say-ü gayretin kıymeti hakkında marifeti de öyle genişler ve derinleşir" [3].

Evet bu sayılanları ve benzeri yaratıkları düşünen, inceleyen insanlar, bunların kendi kendilerine var olamayacağını; ilim, hikmet ve kudret sâhibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını; kâinâtı böyle ince bir düzenle yaratan o yaratıcının da bunları boş yere değil, bir amaç için yarattığını; öyle ise herşeyin kısa bir ömürle bitmeyeceğini; bu dünyâ hayatından sonra da bir hayât bulunması gerektiğini; zira yaratma amacının ancak o ikinci hayatta gerçekleşeceğini; kâinâtı böyle intizamla yaratıp yöneten Allah'ın, bu varlıkların benzerini ve dolayısıyla insanları yeniden yaratmağa kadir olduğunu anlar; âhiret hayatına ve sorumluluğuna inanarak Allah'ın gösterdiği iman ve güzel ahlâk yoluna girer.

Bu bakıp inceleme emri, yeriyle göğüyle bütün evreni inceleme fermanıdır. Bu emir, Arzın bir parçasından başlayıp gökten ve dağlardan dolaşarak nihayet Arzın döşenmesinin incelenmesine getirilmiştir. Zira: *"Bir süreye kadar sizin Arzda kalıp yaşamanız gerekir"* [4], *"Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine ondan* (diriltilip) *çıkarılacaksınız"* [5] buyurulduğu üzre Arz, insanların bir süre yaşayacakları, sonra ölüp gömülecekleri, tekrar oradan

1. Rûhu'l-Me'ânî: 30/116-117.
2. Tefsîr: 4/505.
3. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5783.
4. Bakara Sûresi: 36.
5. A'râf Sûresi: 25.

diriltilip çıkarılacakları ve Yüce Dîvân'da hesap vermeğe gidecekleri yerdir. Onun için insanın, yaşadığı şu Dünyâ'yı iyi tanıyıp hayâtını boş şeylerle değil, ilim ve irfân kazanarak, güzel işler yaparak geçirmesi gerekir. *"Göklerde ve yerde nice âyet vardır ki onların yanından hiç aldırmadan geçerler"* [1] âyeti gibi bu âyetler de insanı araştırmağa, ilim ve irfan kazanmağa, yaşadığı dünyâdaki kanunları keşfetmeğe ve böylece Allah'ın kudretini daha iyi kavrayarak huzur ve huşu' ile O'na kulluk etmeğe yöneltmektedir. Çünkü *"Allah'a, ancak bilgin kulları saygı duyar"* [2] âyetinin işâret ettiği üzre Allah'ın yaratış kanunlarını, devenin yaratılışını, gök cisimlerini uzayda tutan, dağları Arzın kabuğundan fışkırtıp yükselten, içi ateş dolu Arzın üstünü taş ve toprak tabakasiyle düzleyip üzerinde ormanlar, ağaçlar, bitkiler ve hayanlar yaratan Allah'ın kudretini düşünen, keşfeden insanlar O'na daha gönülden saygı ile bağlanırlar, aynı zamanda bu kanunlardan da yararlanıp daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşırlar. Çünkü Allah: *"Göklerde ve yerde bulunanların hepsini size boyun eğdirdi, sizin emrinize verdi"* [3] buyurmuştur. Göklerin ve yerin servetlerinden yararlanabilmek için tabiat kanunlarını bilmek, dağlardaki madenleri işletebilecek; akıp giden suların önüne baraj gemlerini vurup bir yandan suyun enerjisini elektrik enerjisine dönüştürerek köyleri kentleri aydınlığa kavuşturmayı, fabrikalar çalıştırmayı, bir yandan da araziyi sulayıp ürünün verimini artırmayı; Güneşin Dünyâmıza gönderdiği enerjiden yararlanmayı; rüzgâr ve deniz dalgalarının yaydığı enerjiyi de insanlık yararına kullanabilecek teknik bilgiye sâhibolmayı gerektirir. Bilgili olan güçlü olur. Bilgi de ancak inceleme, araştırma ve deney ile elde edilir. Onun için Kur'ân, burada olduğu gibi birçok sûrede sık sık insanın gözünü tabiat olaylarına çevirmekte, onlara dikkatle bakmasını emretmektedir. Bunları dikkatle incelemekle insan, Allah'ın kudretini ve büyüklüğünü daha iyi anlar.

İşte yukarıdaki âyetlerde insan, bu tabiat varlıklarını incelemeğe yöneltilip Allah'ın, tabiattaki kudretini daha iyi kavrama noktasına getirildikten sonra:

21-26 ncı âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e şöyle hitâbediliyor: Ey Muhammed, sen uyar, sen bir uyarıcısın. Görevin uyarmaktır, insanları zorla yola getirmekle yükümlü değilsin. Uyarıldığı halde söz dinlemeyip inkâr eden kimseye Allah, büyük azâb edecektir. Onun azâbı sadece dünyâ azâbından ibâret de olmayacaktır. Onlar, Allah'a dönecekler ve O'nun huzurunda yaptıklarından hesap vereceklerdir. Allah, o inkârcıları muhakeme edip cezalandıracaktır. Sen onların inanmamalarına üzülme, sadece duyurup uyarma göre

1. Yûsuf Sûresi: 105.
2. Fâtır Sûresi: 28.
3. Câsiye Sûresi: 13.

vini yap. Senin üzerine düşen budur. Onları muhakeme edip cezalarını vermek de Allah'a âittir.

Bu son âyetler, bütün çabalarına, eziyet ve cefalarına katlanmasına rağmen yine de Kureyşlilerin inanmamalarına üzülen, zaman zaman bunalan Peygamber(s.a.v.)i tesellî etmekte, ona moral vermektedir. Bu üslûb, bundan önce inen sûrelerde olduğu gibi bundan hemen sonra inmiş olan sûrelerde de görülür.

Ğâşiye Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Âhirette her insanın yapacağı bir işi vardır. Dünyâda ömrünü kötü işlerde geçirmiş olanlar, bundan sonraki hayatlarında yorucu işlere koşulurlar; ağır işler altında ezilirler; somurturlar, üzülürler. Ayrıca ateşe atılırlar, susuzluktan bağırları yanar. Kendilerine verilecek irin gibi sıcak su, susuzluklarını gidermez, tersine bağırlarını yakar. Yemekleri de dikenlidir. Midelerini tırmalayan dikenli yemek ve bağırlarını yakan sıcak su.

2. Dünyâda ömürlerini îmân, ibâdet ve güzel eylemlerle geçirmiş olanlar da nimet cennetlerine sokulurlar. Onların da işleri vardır ama yorucu değil, eğlendirici, zevk vericidir. Onlar işlerinden memnundurlar (9).

3. Kur'ân bir öğüttür. Peyğamber'in ve Hak da'vetçisinin görevi öğüt vermektir, insanları zorla doğru yola getirmek değildir. Dinde zorlama yoktur. Herkes gönül rızâsıyle öğüt alır, yola gelir.

4. Öğüt dinleyip yola gelmeyen, Allah'ın huzurunda ağır hesaba çekilir ve azâba çarpılır.

ĞÂŞİYE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	نَاصِبَةً	Hâl olarak nasb ile:	İbn Muhaysın, Îsâ, Humeyd ve 'Ubeyd-İbn Keŝîr'den.
	نَاصِبَةٌ	Sıfat veya gizli mübtedâ'nın haberi olarak merfû':	Ötekiler [1].
4	تُصْلَى	Madmûm t ile:	Ebûbekr, Ebû 'Amr, Übeyy ve Ya'kub.
	تُصَلَّى	Tasliye kökünden edilgen:	Bir Kırâettir.

1. Kurtubî: 20/27.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	تَصْلَى	Meftûh t, sâkin sâd ile etken:	Çoğunluk [1].
	حٰمِيَةً		Çoğunluk.
	حَمِيَةً	Hâ'dan sonra elifsiz:	İbn Mes'ûd ve İbn 'Abbâs [2].
5	آنِيَةٍ	İmâle ile:	Hişâm'dan rivâyet.
	آنِيَةٍ	İmâlesiz, uzatımlı fetha:	Ötekiler [3].
11	لَا يُسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ	Fi'l edilgen, isim merfû':	Übeyy ve İbn Muhaysın.
	لَا تُسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ	Fi'l müennes edilgen, isim merfû':	İbn Keŝîr, Nâfi', Ebû 'Amr.
	لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً	Fi'l muhâtab, etken, isim mansûb:	Ötekiler [4].

1. el-Mesâhif: 177; Tebsıra: 724; Kurtubî: 20/28; en-Neşr: 2/400.
2. el-Mesâhif: 109, 208.
3. en-Neşr: 2/65.
4. Câmi'u'l-beyân: 30/163; Tebsıra: 724-725; Kurtubî: 20/33; el-Bahr: 8/463.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
17	الإبِلِ	Meksûr b, hafif lâm ile:	Çoğunluk.
	الإبِلّ	Meksûr b, şeddeli lâm ile:	'Alî, İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs ve 'Âişe[1].
17-20	خَلَقْتُ...رَفَعْتُ... نَصَبْتُ...سَطَحْتُ	Etken, tekil mütekellim:	'Alî, İbn Semeyfa' ve Ebû'l-'Âliye.
	خُلِقَتْ...رُفِعَتْ... نُصِبَتْ ...سُطِحَتْ	Edilgen, sâkin tâ ile müennes:	Çoğunluk.
	» » » » » » » » » » » » سُطِّحَتْ	Öncekinin aynı, ancak son kelimede tâ şeddeli:	Hasan ve Ebû Hayve.
22	بِمُسَيْطِرٍ	Sîn ile:	Hişâm[2].
	بِمُصَيْطِرٍ	Sâd ile, z arasında bir sesle:	Hamza[3].
	بِمُصَيْطِرٍ	Sâd ile:	Ötekiler.
	بِمُسَيْطَرٍ	Sîn ve meftûh tâ ile:	Hârûn el-A'ver[4].

1. Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer ve Kisâ'î'den de rivâyettir. Bu kelimenin, bir kavmin dilinde bulut anlamına geldiğini söylemişlerdir (el-Bahr: 8/464; el-Mesâhif: 109/177).
2. Tebsıra: 725; Kurtubî: 20/36; el-Bahr: 8/464; el-Mesâhif: 177; en-Neşr: Tûr Sûresi; el-Budûr: 339.
3. Aynı eserler.
4. Kurtubî: 20/37; el-Bahr: 8/464.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
23	إِلاَّ مَنْ تَوَلَّى	İstisnâ edâtı:	Çoğunluk.
	أَلاَ مَنْ تَوَلَّى	İstiftâh ve tenbîh edâtı:	İbn 'Abbâs ve Katâde [1].
24	فَيُعَذِّبُهُ ٱللَّهُ		Çoğunluk.
	فَإِنَّهُ يُعَذِّبُهُ ٱللَّهُ		İbn Mes'ûd [2].
25		Şeddeli yâ ile:	Übeyy ve Ebû Ca'fer.
	إِيَابَهُمْ	Hafif y ile:	Ötekiler [3].

1. Kurtubî: 20/37; el-Bahr: 8/465.
2. Kurtubî: 20/37; el-Mesâhif: 109.
3. el-Mesâhif: 177; Kurtubî: 20/37; el-Bahr: 8/465; en-Neşr: 2/400; el-Budûr: 339.

89/10 FECR SÛRESİ

Fecr: Tan yerinin ağarmasına denir. Tan yerinin ağardığı zamana yemîn ile başladığı için bu adı alan sûrede ‘Âd, Semûd, Fir‘avn kavimleri gibi eski milletlerin uğradığı azâb hatırlatılarak onlar gibi bozgunculuk yapan kimseler uyarılmakta ve insanın zayıf karakterine işâret edilmektedir. Âhirette kötülerin azâba, iyilerin cennete girecekleri, çok etkili bir üslûb ile anlatılmaktadır.

Âyetlerinin birbirine son derece bağlılığı, sûrenin bir defada indiği kanısını verir. İlk Mekke sûrelerindendir. Resmî sıralamada 89 ncu, iniş sırasına göre 10 ncu sûre olup 30 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْفَجْرِۙ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍۙ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِۙ ﴿٣﴾ وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِۚ

﴿٤﴾ هَلْ ف۪ي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذ۪ي حِجْرٍۜ ﴿٥﴾ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍۙ

﴿٦﴾ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِۙ ﴿٧﴾ اَلَّت۪ي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِۙ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ الَّذ۪ينَ

جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِۙ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْاَوْتَادِۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ طَغَوْا فِي

الْبِلَادِۙ ﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا ف۪يهَا الْفَسَادَۙ ﴿١٢﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ

عَذَابٍۚ ﴿١٣﴾ اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِۜ ﴿١٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Andolsun fecre, 2- On geceye, 3- Çifte ve teke, 4- Gitmekte olan geceye; 5- Bunda da akıl sâhibi için bir yemîn var değil mi? 6-Görmedin mi Rabbin ne yaptı: Âd(kavmin)*e? 7- Sütunlu İrem'e? 8- Ki ülkeler arasında onun eşi yaratılmamıştı. 8- Vâdi*(l Kurâ)*da kayaları oy*(arak evler yap)*an Semûd*(kavmin)*e? 10- Ve kazıklar sâhibi Fir'avn'a? 11- Bunlar ülkelerde azmışlardı, 12- Oralarda çok kötülük yapmışlardı. 13- Bu yüzden Rabbin onların üzerine azâb kırbacını çarptı. 14- Çünkü Rabbin dâima gözetleme yerindedir.*

Tefsîr:

1-7: Yüce Allah bu âyetlerde fecre, on geceye, çifte ve teke, gitmekte olan geceye yemîn ederek, *"Akıllı kimse için bunda yeterli bir yemîn var değil mi?"* yani akıllı, ibret alacak kimse için bundan daha etkili yemin olur mu? diyor.

Fecr: Tan yerinin ağarma zamanıdır ki biz buna galat olarak şafak deriz. Oysa *şafak* Arapçada, Güneş battıktan sonra ufukta kalan kızartıya denir. Seher vakti dediğimiz tan yerinin ağarma zamanı, zihnin en sâkin, gönlün en huzurlu, ortalığın en durgun olduğu zamandır. O zaman yapılan ibâdetin çok etkili olacağı, *"Gece kalkıp ibâdet etmek, elbette daha oturaklı ve o zaman yapılacak duâ, söylenecek söz daha etkilidir"*[1] âyetinde de belirtilmişti.

Tan yerinin ağarma zamanı, yavaş yavaş ortalığın ağarmağa, uykuya dalmış canlıların uyanmağa başladığı zamandı. Bu uyanış bir çeşit yeniden dirilmeye de benzediği için yüce Allah *fecr*'e and içerek bu zamânın değerini belirtmiştir. *"Solumağa başlayan sabaha andolsun"*[2] âyetinde de aynı zamâna yemîn edilmişti.

Gecenin gitmeğe başlamasına, şafağın sökmesine, sabahın soluk almasına yemîn edilmesi, çok anlamlıdır. Bunlar karanlığın aydınlanmağa başladığı zamanlardır ki bu ifâdelerle, cihanı bastırmış olan karanlığın, Hz. Muhammed(s.a.v.)e inmekte olan vahy nuruyla aydınlanmağa başladığına işâret edilmektedir.

"وَلَيَالٍ عَشْرٍ *: On geceye andolsun"*: Kuvvetli re'ye göre bu on gece, Ẑu'l-hicce ayının ilk on gecesidir. Bunlar hac işleriyle, ibâdetleriyle geçirilen geceler olduğu için üstlerine yemin ile bunların değeri belirtilmiştir. On gecenin,

1. Müzzemmil Sûresi: 6.
2. Tekvîr Sûresi: 18.

yılın ilk ayı olan Muharrem'in on gecesi, yahut Ramazanın ilk veya son on gecesi olduğu hakkında rivâyetler de vardır. "لَيَال" ma'rife olmayıp nekre (belirsiz) olduğu için, belli bir on gece olmayıp bunların her birine, belki de her ayın, Ay ışığının git gide arttığı ilk on gecesine işâret olması da mümkündür.

Şef' (شَفْع) çift, *vetr* ( ) tek demektir. Bu çift ve tek ile neyin kasdedildiği hakkında çeşitli tefsîrler vardır: *Şef'* kurban bayramı günü, *vetr* arefe günüdür; *şef'* kurban bayramının birinci ve ikinci günleri, *vetr* üçüncü günüdür; *şef'* Âdem, *vetr* eşi Havvâ'dır: *şef'* iki rek'atli namazlar, *vetr* tek rek'atli namazlardır; *şef'* yaratıklar, *vetr* Allah'tır. Çünkü Allah: *"Her şeyi çift yarattık"* [1] âyetiyle herşeyi çiftli yarattığını bildirmiştir. Tek olan yalnız kendisidir.

"Yaratıklar ya çift veya tek olur. Bu âyet ile Cenâbı Hak sanki: 'Tekin ve çiftin Rabbi olana yemîn ederim' demiş ve böylece bütün yaratıklar âlemine yemîn etmiş olmaktadır" [2].

Şeyh Tantavî de İhvânı Safâ risâlelerinden yararlanarak tek'in Allah'a, çift'in yaratıklara delâlet ettiğini şöyle anlatıyor:

"Allah'ın yaratıklara oranı, birin öteki sayılara oranı gibidir... Bir nasıl sayıların aslı, başı, sonu ve kaynağı ise Allah da bütün eşyânın sebebi, yaratıcısı, başı ve sonudur. Birin, birlik bakımından bir parçası, dengi olmadığı gibi Allah'ın da dengi, benzeri yoktur. Bir nasıl bütün sayıları kuşatmış ise Allah da bütün eşyayı kuşatmıştır, onları ve mâhiyetlerini bilir.

Bir sayıların aslı, iki başlangıcıdır (sayı iki ile başlar). Birin ikiye eklenmesiyle ilk tek sayı olan üç ortaya çıkar. Bir kök olduğu için sayılardan değildir. Birden sonra çift ve tek başlar. Önce ilk sayı iki, sonra birin ona ilâvesiyle üç olur. Bir, ilk tek sayı değildir. Sayı ancak kikinci tek olan üçtür. Sayılar çiftten ve tekten değil, kök olan birden çıkar. Böylece ilmin (matematiğin) bu sûrede zikredilen çifte ve teke dayandığını öğrendin mi?" [3].

Tantâvî, İhvânı Safâ risâlelerinden aldığı bu izahıyle çiftin ve tekin yani bütün yaratıkların, kök olan bire yani Allah'a dayandığını anlatmak istemiştir:

"وَٱلَّيْلِ إِذَا يَسْرِ : *Gitmekte olan geceye andolsun"* âyetinde de gecenin yürüyüp gitmesiyle aydınlığın gelmesi zamanına yemîn edilmektedir. "وَٱلَّيْلِ إِذَا أَسْفَرَ" [4], "وَٱلَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ" [5], "وَٱلَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ" [6] âyetleri de aynı

1. Zâriyât Sûresi: 49.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/164.
3. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 25/159.
4. Müddessir Sûresi: 34.
5. Tekvîr Sûresi: 17.
6. Müddessir Sûresi: 33.

anlamı veren yemînlerdir. Ancak Katâde ve Ebû'l-'Âliye'ye göre "وَالَّيْلِ إِذَا يَسْرِ" gitmekte değil, gelmekte olan, gelmeğe başlayan geceye demektir [1].

" هَلْ فِى ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِى حِجْرٍ " *Hicr,* akıl demektir. İnsanı tutup kötü şeylerden alıkoyduğu için düşünceye akıl dendiği gibi *hicr* de denir. *"Bu sayılan şeylerde akıl sahibi için bir yemîn yani bir kanıt var mı?"* buyuruluyor. Bu soru, elbette bu sayılanlarda akıllı insan için büyük bir yemîn ve kanıt var anlamınadır. Akıllı insan, bu sayılanların, Allah'ın birliğini ve tek tapılacak Rab olduğunu kanıtladığını anlar.

Yukarıda bazı şeylere yemin edilmiştir. Sözün daha etkili olması için bu yemînin cevabı terk edilmiştir. Söz şu anlamdadır: " Bu sayılanlara andolsun ki Allah, kâfirleri cezalandıracaktır." Daha sonra gelen âyetler, bu cevâba delâlet eder. Yahut bu yemînin cevâbı, "إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ: *Rabbin, dâima gözetleme yerindedir"* âyetidir. Yani bu sayılanlara andolsun ki Rabbin gözetleme yerindedir, herkesin yaptığını gözetlemektedir. Hiçbir iş O'nun bilgisinden kaçmaz. O nasıl eski azgınları helâk etmişse, Elçisine karşı gelen, ona inanan insanlara saldıran şu Kureyş kâfirlerini de helâk edecektir.

"Bunda akıl sâhibine bir yemîn var mı?" âyetinin anlamı şöyle de olabilir: Allah'ın, inkârcı azgınları gözetlediği gerçeği, yemin ve pekiştirmeğe ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır. Allah'ın, eski zâlimleri nasıl cezalandırdığı ortadadır. Artık akıllı kişiye bunu ispat için yemîne gerek var mı?

8-14 ncü âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e, olumsuz soru tarzında bir hitâb ile Allah'ın buyruğuna karşı gelmiş olanların nasıl helâk edildikleri anlatılmaktadır:

Allah, yüksek sütunlar üzerine saraylar, binalar yapan 'Âd kavmini helâk etmişti. 'Âd kavmi, Hûd(selâm ona)nın gönderildiği kavimdir. Bunların ilk kabilesine ilk 'Âd, sonradan gelen kabilelerine son 'Âd denir. İrem ise ya 'Âd kavminin dedesi, yahut oturdukları kentin adıdır. 'Oman ile Hadramût arasında, Ahkâf denen kumsal tepeciklerde yaşayan bu kavim, yüksek sütunlar üzerine benzeri görülmemiş saraylar, köşkler yaparlardı. Fakat Peygamberleri Hûd'u yalanladıkları için *"Uğultulu bir rüzgârla helâk edildiler"* [2].

"Zâtu'l-'imâd" direkler, sütunlar sâhibi demektir. Bu sıfat, ya sütunlar üzerine kurulu evlerden oluşan İrem kentinin sıfatı veya direklerle kurulmuş çadırlarda yaşayan İrem oğlu 'Âd kabilelerinin sıfatıdır. Onların çok güçlü, ya da uzun boylu kimseler olduğunu ifade eder. *"O ki ülkelerde benzeri yaratılmamıştı"* âyetinden, zâtu'l-'imâd'ın, bu kabilelerin oturdukları kentin

1. Fethu'l-Kadîr: 5/434. 2. Hâkka Sûresi: 6.

vasfı olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyet, İrem kentinin benzeri görülmemiş derecede güzelliğini ifâde eder. Bu kent, suları, bahçeleri ile güzellik nümûnesi olarak dillere destan olmuş, "bâğ-i İrem" deyimiyle şiirlere dahi girmiştir.

Yüce Allah, Vâdi kenarında kayaları oyarak evler yapan güçlü Semûd kavmini de helâk etmiştir. Bunlar da Hicaz ile Tebûk arasında, bugün *Medâin-i Sâlih* denen bölgede yaşıyorlardı. Bunların Vâdi'l-Kurâ'da, tamamı taştan bin yediyüz şehir (köy, kasaba) yaptıkları rivâyet edilir [1]. *"Dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz"* [2] âyetinde de bu kavmin dağlardaki kayaları yontarak evler yaptıklarına işâret edilmektedir.

Allah, *veted*'ler sâhibi Fir'avn'ı de helâk etmiştir. Büyük orduya sâhib Fir'avn, gittiği yerde askerlerine çadır kurmak için, başka bir görüşe göre de insanları kazığa oturtmak suretiyle işkence ettiği için "Kazıklar sâhibi" diye anılmıştır. Fakat bu son görüşün bir değeri yoktur. Çünkü işkence etmek, dünyâda imrenilecek bir şey değildir. Burada Allah, bu eski kavimlerin, imrenilecek kadar dünyâ varlığına sahiboldukları anlatılıyor. Önceki âyetlerde sütunlar üzerine, yahut kayaları yontarak yüksek evler yapan kavimlerden söz edilmişti. Onlarla mütenasib olarak burada da "kazıklar sâhibi" ifâdesinin de yine saraylara, yapılara, derin temellerle yere oturtulmuş, dağlar gibi yüksek binalara işâret edilmesi uygun olur. *"Biz yeri beşik, dağları birer kazık yapmadık mı?"* [3] âyetinde olduğu gibi yere çakılmış gibi sağlam, yüksek dağlar "kazıklar" diye nitelendirilmiştir. Fir'avn'ın sıfatı olan *"zî'l-evtâd:* kazıklar sâhibi" âyeti de onun yaptırdığı, dağlar gibi yüksek pramitlere işârettir.

İşte Allah, bu güçlü, kayalardan evler yapmış, dağlar gibi yere çakılan yüksek pramitler dikmiş, hiç ölmeyecekmiş gibi davranıp peyğamberleri ve âhireti yalanlamış, insanlara haksızlık etmiş, ortalığı katıp karıştırmış, adâleti yıkmış, dünyânın dirlik ve düzenini bozmuş kavimlerin hepsini cezalandırmış; üzerlerine azâb kırbacını indirip onları helâk etmiştir. *"Hepsini günâhiyle cezalandırdık: Onlardan kiminin üstüne taş yağdıran bir fırtına gönderdik, kimini korkunç ses yakaladı, kimini yere batırdık, kimini de boğduk"* [4] âyetinin bildirdiği üzre her azgın kavmi bir çeşit azâb ile mahvetmiştir. Çünkü Allah, her ferdin ve toplumun hareketlerini gözetler. Ve mutlaka bir gün o hareketlerinin karşılığını verir.

1. Kurtubî: 19/48.
2. Şu'arâ Sûresi: 149.
3. Nebe' Sûresi: 6-7.
4. 'Ankebût sûresi: 40.

Bu kıssaların ayrıntıya girilmeden ana çizgileriyle hatırlatılması, dinleyenlerin, bunlardan haberdar olduklarını gösterir. Maksat, bildikleri şeyi hatırlatıp onları ibret almağa ve doğru yola yöneltmektir. Kur'ân'ın kıssaları anlatmaktaki amacı budur. Çünkü insan tabiat itibariyle kıssadan hoşlanır. Ve insana, duyduğu, bildiği geçmiş hikâyeler, yerinde ve zamanında hatırlatılırsa çok etkili olur. Onun için Kur'ân, zâlimlerin helâk olacağı; kötü işlerin, milletlerin helâkine, iyi işlerin de dünyâ ve âhiret mutluluğuna sebebolacağı gerçeği gibi birçok evrensel gerçeği soyut cümlelerle değil, yaşanmış olaylarla anlatır. Muhammed 'İzzet Derveze bu konuda özetle şöyle diyor:

"Fir'avn'ın, İsrâil oğullarıyle olan kıssası, Tevrat'ın Çıkış Kitâbında uzun uzadıya anlatılır. Muhakkak ki asırlarca Arap toplumu içinde yaşayan Kitâp sâhiplerinin anlatmasıyle bu kıssalar, Araplar arasına da yayılmış, Araplar da bunlar hakkında bir fikir sahibi olmuşlardır.

"Araplar ticâret amacıyle Ürdün, Filistin üzerinden Mısır'a kadar giderler, yol üzerinde Lût kavmine âit Sedom ve Gomora kentlerinin harabelerini görürlerdi: *"Lût da gönderilen elçilerdendi. Onu ve âilesini kurtardık. Yalnız* (azâbda) *kalacaklar arasında bulunan ihtiyâr bir kadın hariç. Sonra ötekileri kırdık. Siz onların yanlarından geçip gidiyorsunuz: sabahleyin ve geceleyin. Düşünmüyor musunuz?"* [1] âyetleri, bu noktaya işaret ediyor. Araplar bu yoldan Şam'a gittikleri gibi Mısır'a da giderlerdi. 'Amr ibn el-'Âs'ın, müslüman olmazdan önce Mısır'ı ziyâret ettiği rivayet edilir. Tabii Mısır'a gidenler, oradaki Pramitleri görmüş ve döndüklerinde pramitlerin dağlar gibi irilik ve yüksekliklerini anlatmışlardır. İşte Fir'avn'ın, *zî'l-evtâd* (kazıklar sâhibi) sıfatiyle anılması, dağlar gibi yere çakılmış kocaman pramitlerin sahibi olduğuna işârettir.

" 'Âd ve Semûd kavmi kıssaları, Tevrât kıssalarından değil, eski Araplara âit kıssalardır. Âyetlerin üslûbu, bunların da dinleyenlerin mechulü olmadığını gösterir: *"Âd ve Semûd'u da helâk ettik. Bu, oturdukları yerlerden size belli olmaktadır. Şeytan onlara, yaptıkları işleri süsleyip onları yoldan çıkardı. Halbuki bakıp ibret alabilirlerdi"* [2] âyeti, Araplar arasında 'Âd ve Ŝemûd kavminin yaşadığı bölgeyi bilenler, onların harabelerini görenler bulunduğunu kanıtlar.

'Âd kavmi, güney Yemen'de, bugün Hadramût denen bölgede, Ŝemûd da Arap Yaımadasının kuzeyindeki Şâm yolu üzerinde Medâin-i Sâlih denen yerde yaşamıştır. Yazın Medâin-i Sâlih üzerinden geçip Şam'a, Mısır'a, kışın da Hadramût üzerinden geçip Yemen'e giden Arap ticâret kervanları, uğradıkları bu harabeleri görüyor ve bunların öykülerini, neden helâk olduklarını

1. Sâffât Sûresi: 133-138. 2. 'Ankebût Sûresi: 38.

duyuyor, döndüklerinde duydukları bu öyküleri çevrelerine anlatıyorlardı. Böylece bu öyküler, Kur'ân'ın muhatapları arasında bilinir olmuştu'' [1].

Kur'ân'ın amacı, eski milletlerin tarihini anlatmak değil, kötü davranışları yüzünden helâk olduklarını hatırlatarak onlar gibi davrananlara öğüt vermek olduğundan Kur'ân, kimi yerde kıssaları sadece bir işâret ile, kimi yerde de daha uzun olarak hatırlatır. Ama anlatım üslûbu aslâ tarih anlatım üslûbu değil, öğüt üslûbudur. Bundan dolayı olayların konu ile ilgili dizisini seçer, konu gereği, olayların akışında değişiklik yapar. Önceki olayı sonraya, sonraki olayı önceye alır. Gaye tarihi vak'aları anlatmak değil, topluma bildikleri kıssaları hatırlatıp öğüt vermek olduğu için bu kıssaların tarihi değeri önemli değildir. Temel amaç, Allah'ın, peyğamberleri yalanlayan, doğru yoldan sapmış eski milletleri helâk ettiği gibi onların yolunda olan Kureyş müşriklerini de helâk edeceğini vurgulayıp onları uyarmaktır.

''Tefsîrlerde Peyğamber (s.a.v.) zamanından gelen rivâyetlere dayanarak bu kavimlerin kıssaları hakkında uzun ve çok garip şeylerin anlatılması da gösterir ki bu kıssalar, eskiden beri nesilden nesle anlatıla gelen şeylerdir. O toplumun bu kıssaları bildiğine dair çok kanıt vardı'' [2].

Yalnız tefsîrlerde Kur'ân'da olmayan, sağlam bir peyğamber sözüne de dayanmayan garip, akla mantığa aykırı rivâyetler vardır ki bu konuda Şevkânî'nin şu görüşünü aktarmak yararlı olacaktır:

''Bu tür rivâyetler yalan üzerine yalan, iftirâ üzerine iftirâdır. İslâm ve müslümanlar bu kâh İsrâil oğullarına, kâh peyğamberlere, kâh sâlihlere, kâh da âlemlerin Rabbine iftira etmekten çekinmeyen bu tür yalancı deccallerden İslâma ve müslümanlara büyük, vahîm belâ ulaşmıştır. Rivâyetlerin sahîhini zayıfından ve uydurmasından ayırdetmesini bilmeyen bu topluluktan bir cemâatin, te'lîf ve Allah'ın kitâbını tefsîrin başına geçmesi, şerri kat bekat artırmıştır. Bunlar çeşitli hurafeleri, uydurulmuş, şurdan burdan derlenmiş öyküleri, efsaneleri Allah'ın kitâbının tefsîrine sokmuşlar, böylece tahrif etmişler, değiştirmişler, tebdil etmişlerdir. Anlattıklarımızın bir kısmına vakıf olmak isteyen, *''el-Fevâidu'l-mecmu'a fî'l-ahâdîsi'l-mavdû'ah''* adlı eserime bakmalıdır'' [3].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/149-150.
2. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/152-153.
3. Fethu'l-Kadîr: 5/435.

Kıssalar hakkında rivâyetlere dikkat etmek gerektiğini vurgulayan Şevkânî'nin bu sözlerinden sonra Arap tarihine ilişkin şu notu da kaydetmekte yarar görüyorum: "Tarihçiler Arapları dört gruba ayırırlar: " *'Arab-i bâide, 'Arab-i 'âribe, 'Arab-i müsta'rebe, 'Arab-i müsta'ceme. 'Arab-i bâide:* helâk olmuş, ortadan kalkmış eski Araplardır ki 'Âd, Ŝemûd, Tasm, Cedîs bunlardandır. *'Arab-ı 'âribe* halis Araplardır ki Kahtânîlerdir. *'Arab-i müsta'rebe* İsmâ'îl evlâdından olup Hz. Peygamber'in nesebini teşkil eden 'Adnânîlerdir. Hz. İbrâhîm Arap olmadığı için onun oğlu İsmâ'îl'in Araplarla evlenmesinden türeyen kavme *'Arab-i müsta'rebe* denmiştir. *'Arab-i müsta'ceme* de fütûhât ile başka ülkelere gitmiş, oranın halkiyle karışıp dilleri bozulmuş olan Araplardır" [1].

فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓى اَكْرَمَنِ
﴿١٥﴾ وَاَمَّٓا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓى اَهَانَنِ ﴿١٦﴾ كَلَّا
بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَت۪يمَ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَٓاضُّونَ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِ ﴿١٨﴾
وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّا ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

15- İnsan böyledir; Rabbi kendisini sınayıp ona ikrâmda bulunur, nimet verirse: "Rabbim bana ikrâm etti" der. 16- Ama Rabbi onu sınayıp rızkını daraltırsa, "Rabbim beni alçalttı" der. 17- Hayır, doğrusu (siz Allah'tan ikrâm bekliyorsunuz ama kendiniz) *yetîme ikrâm etmiyorsunuz, 18- Yoksula yedirmeğe ön ayak olmuyorsunuz. 19- Mîrâsı hırsla yutuyorsunuz, 20- Malı pek çok seviyorsunuz.*

Tefsîr:

15-20 nci âyetlerde genel olarak insanın, özel olarak da inanmayan insanın zayıf karakteri anlatılıyor:

15- Rabbi sınamak için ikrâm eder, nimet, servet, mevki verirse insan sevinir, kendisinin Allah katında makbul değerli bir kişi olduğu için Allah'ın

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5800.

kendisine bu nimeti verdiğini sanır; övünür, gururlanır, başkalarına kibreder.

16- Ama Allah, yine imtihan için onun rızkını daraltırsa: "Rabbim beni alçalttı, ezdi" diyerek sızlanmağa başlar; Allah'ın takdirine karşı gelir. Nimetin çok veya az verilmesinin bir sınav olduğunu, Allah'ın, kimini zenginlik, refâh, mevki ve nimet ile; kimini de yoksulluk, belâ ve musibetlerle sınamakta olduğunu; hayâtın baştan başa bir sınavdan ibâret bulunduğunu; insanın her an olaylarla sınandığını düşünmez. Ne mal ve mevki, insanın Allah katında değerini, ne de fakirlik, âcizlik Allah nezdinde değersizliğini gösterir. İnsanın değeri ruhunda, ahlâkındadır. Gerek refâh, gerek yoksulluk içinde olsun, her halü kârda Allah'ın buyruklarına uyan, temiz, dürüst davranan, başkalarını düşünen, bencillik etmeyen insanlar Allah katında değerlidir. Çoğu kez insana câzib gelen mal ve mevkiin, sonunda şer; zoruna giden yoksulluğun da hakkında hayırlı olduğu görülür. Nice kimseler vardır ki yüksek bir mevkie çıkmak için bin türlü çaba göstermişler, didinmişler, hattâ entrikalara girişmişler, binlerce yalan söylemişler, sonunda çıktıkları o mevki felâketlerine neden olmuştur. Kimi de var ki hak ettiği mevkie ulaşamamış, ama bir zaman sonra ona ulaşmamasının, kendisi hakkında hayat kadar değerli olduğunu anlamıştır. Onun için insanın bencil olmaması, hakkına razı olması, başkalarını düşünmesi, iki cihân mutluluğunun sebebidir.

17-20 nci âyetlerin anlamı şudur: Allah size ikrâm ettiği halde siz "Allah bize ikrâm etmedi" diyorsunuz, Allah'tan çok ikrâm bekliyorsunuz ama siz kendiniz yetîme ikrâm etmiyor, yoksula yemek yedirip onu doyurmağa ön ayak olmuyorsunuz. Mîrası helâl haram demeden büyük bir iştahla toplayıp yutuyorsunuz; sadece kendiniz mîrasa konmak için başkalarının hakkını dahi alıyorsunuz. Kadınlara ve çocuklara mîras vermiyor, onların payını da kendiniz alıyorsunuz. Malı çok seviyorsunuz. Olmaz böyle şey, siz başkalarına ikrâm etmediğiniz halde Allah'tan daha fazla ikrâm bekleyemezsiniz.

Îmân ile olgunlaşmayan insanlar, dünyâ varlıklarına düşkün olurlar. Çünkü onlar için ne varsa bu dünyâdır, ötesi yoktur. Onun için malı severler, helâl haram demeden mirasa konarlar, başkalarının miras hakkını dahi almak isterler.

İnsanın hep kendisini düşünmesi, mala düşkün olması çok çirkin bir şeydir. Elinde imkân varken fakiri düşünmeyen, yetîme ikrâm etmeyen insanın, Allah'tan ikrâm beklemeğe hakkı yoktur. Allah, verdiği nimetlerle kulunu imtihân eder. Onun, Allah'ın verdiği nimetlerden başkasına da yardım edip etmediğine bakar. İşte insan bunu düşünmelidir ki yoksul iken kendisi nasıl sızlanır, Allah kendisine az nimet verince nasıl gücenir, üzülürse; zenginlik zamanında ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyince o âcizler, yetîmler, yoksullar da kendisine gücenirler. Malının içinde onların gözleri kalır. O halde insan,

Allah'ın âciz, yoksul kullarına ikrâm etmeli, onları kollamalıdır ki Allah da kendisine ikrâm edip onu kollasın. Çünkü Allah, kullarının hareketlerini gözetlemektedir. Servet, nimet ve mevki bulunca başkalarını hiç düşünmeyen, hattâ onları ezen, köle gibi kullanmak isteyen insanlar, aynen o eski zalim kavimler gibi davranmış olurlar. Allah'ın, o zâlimlerin üstüne şaklayan kırbacı, bir gün bunların üstüne de şaklar.

كَلَّٓا اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ دَكًّا دَكًّاۙ ﴿٢١﴾ وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا
صَفًّاۚ ﴿٢٢﴾ وَج۪ٓيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ
الذِّكْرٰىۜ ﴿٢٣﴾ يَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي قَدَّمْتُ لِحَيَات۪يۚ ﴿٢٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُٓ
اَحَدٌۙ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٢٦﴾ يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُۗ ﴿٢٧﴾
ارْجِع۪ٓي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةًۚ ﴿٢٨﴾ فَادْخُل۪ي ف۪ي عِبَاد۪يۙ ﴿٢٩﴾ وَادْخُل۪ي
جَنَّت۪ي ﴿٣٠﴾

21- Hayır (bu yaptığınız doğru değildir), *Yer birbiri ardınca sarsılıp dümdüz edildiği zaman, 22- Melekler sıra sıra dizili durumda Rabbine geldiği zaman, 23- Ve o gün cehennem de getirildiği zaman, işte o gün insan anlar ama, artık anlamanın kendisine ne yararı var? 24- "Âh keşke ben bu hayâtım için* (iyi işler yapıp) *gönderseydim!" der. 25- O gün O'nun azâbı gibi hiç kimse azâbedemez! 26- Ve O'nun vuracağı bağ gibi hiç kimse bağ vuramaz. 27- Ey huzûra eren nefis! 28- Râzı edici ve râzı edilmiş olarak Rabbine dön! 29- Kullarım arasına gir! 30- Cennetime gir!*

Tefsîr:

21-26: Tekrar *kellâ* (hayır, olmaz böyle şey) ile başlayan bu âyetler, insanları, anlatılan kötü huylardan menediyor. Ey insanlar, bu çirkin huyları bırakın, aklınızı başınıza alın, uyanın, diyor ve Yerin birbiri ardınca sarsılacağı,

melekler sıra sıra dizili iken Rabbin gelip Yüce Dîvânın kurulacağı, Cehennem denilen cezâevinin de gözler önüne getirileceği zaman; dünyâda bencillik eden, mala, mevkie sarılıp başkalarını ezen insanın, iş işten geçmiş olduktan sonra gerçeği anlayıp: "Âh keşke hayâtım için dünyâda iyi işler yapıp göndermiş olsaydım! Yâhut: Dünyâ hayatımda güzel işler yapsaydım!" diyerek üzüntüsünü belirteceği, derin hasret çekeceği ve kelepçelerle, zincirlerle bağlanıp şiddetli bir azâba atılacağı bildiriliyor.

23 ncü âyette Arzın *dekk* edileceği bildirilmektedir. *Dekk,* yükseği dümdüz etmek veya kırıp un ufak etmek anlamlarına gelir ki bu, birbiri ardınca gelen iki deprem ile dağların yerle bir edilip yüksekliklerin ve alçaklıkların düzleneceğine işârettir. *"O gün o deprem sarsar, ardından bir deprem daha gelir"*[1], *"Sana dağlardan soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları un ufak edecek, yerlerini dümdüz yapacak, orada ne bir eğrilik, ne de bir tümsek görmeyeceksin!"*[2] âyetlerinde de bu durum anlatılmıştır.

" يَقُولُ يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى " âyetinde iki anlam mümkündür: Birine göre kişi "hayâtım" sözüyle âhiret hayâtını kasdederek: *"Keşke dünyâda şu âhiret hayâtım için güzel şeyler yapıp gönderseydim"* der. İkincisine göre bu sözüyle dünyâ hayâtını kasdererek: *"Keşke dünyâda yaşarken güzel şeyler yapıp gönderseydim"* der.

Bu âyetler, âhirette herkesin yaptığından hesap vereceğini, suçluların azâba çarpılacağı Mahkeme-i Kübrâ'yı ve oradan çıkan karar sonucunda suçluların cehenneme atılışını tasvir etmektedir. Bu yüce Mahkemenin hâkimi, Cenabı Allah'tır. O, mahkemeye gelirken melekler saygı ile sıra sıra dizilmiş olurlar. Bu ifadeler, askerlerin, tahtına doğru giden kıralı, esas duruşta saygı ile karşılamalarına benzer bir tabloyu canlandırmaktadır. Nasıl kıral geçerken muhafız alayı sıra sıra dizilip esas duruşta olurlarsa, âhirette de kâinâtın pâdişâhı, Yüce Dîvân'ın hâkimi Allah, tahtına doğru geçerken melekler öyle saygı ile esas duruşta bulunmaktadırlar. Bundan maksat, Allah'ın, kâinâtın yegâne pâdişâhı, müşriklerin tanrı diye taptıkları meleklerin dahi pâdişâhı olduğunu anlatmaktır. Bunlar, mânâ âlemini, insanların kavrayış derecelerine yaklaştırarak anlatan mecâzî ifâdelerdir. O âlemin ve O huzurun mâhiyetini yalnız Allah bilir. Zemahşerî şöyle diyor:

"Bu, Allah'ın âyetlerinin zuhurunu, kahr ve saltanatının inceliklerini açıklamadır. Kendisinin durumu, bizzât gelen kıralın durumuna benzetilmiştir. Çünkü kıralın kendisinin gelmesi, askerlerinin gelmesinden heybetli olur. İşte

1. Nâzi'ât Sûresi: 6-7.
2. Tâhâ Sûresi: 105-106.

bu heybeti anlatmak için Allah'ın, bir kıral gibi geleceği temsil yoluyla anlatılmıştır" [1].

25-26 ncı âyetlerdeki zamirlerin Allah'a gitmesi de, insana gitmesi de muhtemeldir. Zamirlerin Allah'a gitmesi durumunda mânâ şöyledir: *"Hiç kimse, o gün Allah'ın yapacağı azâb gibi azâbedemez. Hiç kimse O'nun vuracağı bağ gibi bağ vuramaz".* Zamirler insana giderse mânâ şöyledir: *"O gün hiç kimse onun azâbını etmez, onun bağını başkası vurmaz. O kendi yaptığı işlerle kendisine azâbeder, kendi işleriyle kendisine bağ vurur. Veya hiç kimse onun azâbını çekmez, onun bağını taşımaz. Yani kimse kimsenin cezâsını çekmez. Herkes kendi cezâsını çeker, kendi zincirlerini taşır."*

Kisâ'î, "يعذب" ve "يوثق" fiillerini mechul kipiyle okumuş, Ebû 'Ubeyd ve Ebî Hâtim de bu kırâati tercih etmişlerdir. Çünkü Peyğamber(s.a.v.)in, bu fiilleri, ẑâ'nın ve ŝâ'nın fethiyle okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu takdirde zamirler Allah'a değil, yalnız insana gider ve âyetlerin anlamı şöyle olur: *"O gün, o insanın yerine bir başkasına azâbedilmez, onun yerine bir başkasına bağ vurulmaz".* Yani kimse kimsenin cezâsını çekmez, herkes kendi cezâsını çeker, demektir.

Bu anlamların hepsi muhtemeldir. Ancak son iki mânâ, insanın kendi yaptığı işlerin kendisini azâba çarptırdığını, bağlara, zincirlere vurdurduğunu anlatır ki insanın hürriyetini de ifâde etmesi bakımından önemlidir. İnsana kimse azâbetmiyor, fakat insan yaptığı eşlerle kendi kendisine azâbediyor, demektir.

"İşte âhirette Yüce Dîvân'ın kararı sonunda suçlular böyle zincirlere vurulur, elleri ayakları bağlanıp cehennem zindanına atılırlar" [2].

27-30: Fakat dünyâda Allah'a kesin iman ve güzel amel ile itmi'nâna, (gönül huzuruna, istikrara) ermiş can, böyle ağır hesaba çekilmez, hakaret görmez, ona nezaketle hitâbedilir: *"Ey mutmain olmuş can, râzı ve marzî olarak* (sen Rabbini razı etmiş ve Rabbin tarafından da râzı edilmiş olarak) *Rabbine dön, kullarım arasına katıl, cennetime gir!"* denilir. Kâinâtın pâdişâhı Allah'ın, nâçiz kula bu hitâbı, hiçbir nimet ile kıyaslanamayacak derecede yüksek bir lûtuf ve nimettir. Allahım, bizi de o kullarından eyle!

Bu âyetlerin çizdiği tablo, bundan öncekinin tam karşıtıdır. Ve buradaki insanların karakteri, oradakinin zıddıdır. Oradaki insan kararsız, huzursuz, nimete sevinir, başına darlık gelince sıkılır, mala düşkün, egoist iken buradaki insan Allah'a iman ve tevekkül ile gönül huzuruna ermiş, istikrar bulmuştur.

1. Keşşâf: 4/253.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/176.

Ne dünyâ nimetleriyle övünür, kibreder, ne de sıkıntıya düşünce sızlanır, bunalır. Daima içi huzurludur. Allah'a dayanır, herşeyi Allah'tan bilir, Allah'ın yaptığına razı olur.

İşte Kur'ân bu iki karakteri canlandırarak birinciden uzaklaşmağa, ikinci ile vasıflanmağa teşvik eder. Mutmainn, razı ve marzî vasıflarında Allah'a iman ve tevekkül eden insanın, dünyânın her türlü halinde huzurlu ve Allah'ın kaderine razı, sabırlı olacağına işâret edilmektedir. Elbette o insan Allah'ın salih kullarıyle beraber cennete girmeğe lâyiktir. İnsanı bu karar, güven ve gönül huzuruna eriştiren de Allah'ı anmak ve O'na kulluktur. Yüce Allah: *"İyi bilin ki ancak Allah'ı anmakla kalbler itmi'nâna erer"* buyurmuş ve inananların gönüllerinin, Allah'ı anmakla mutmainnolacağını vurgulamıştır [1].

Mefâtîhu'l-ğayb'de şöyle deniyor: "Yüce Allah: "وَ نَفْسٍ وَ مَا سَوّٰيهَا: *Nefse ve onu biçimlendirene*" [2] âyetinde olduğu gibi nefsi genel zikrettiği gibi "اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ: *Muhakkak nefis, kötülük emredicidir*" [3] âyetinde olduğu gibi bazan onu "kötülük emredici" sıfatı ile; "وَلَا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ: *Yoo, kınayan nefse and içerim*" [4] âyetinde olduğu gibi bazan "kınayan" sıfatı ile ve burada olduğu gibi bazan da "mutmainne" sıfatı ile anmıştır. İyi bil ki nefsin, senin: "Ben" sözünle işâret ettiğin zâtın ve gerçeğindir. "Yaptım, gördüm, işittim, kızdım, düşündüm, hatırladım" dediğin vakit anlattığın "ben". İşte senin hakikatin odur. Fakat bu sözünle kasdettiğin "ben" şu beden olamaz. Çünkü:

1) Bu özel beden bilinmediği zamanlarda ben ile kasdettiğin şey bilinir.

2) Bu bedenin cüzleri değişmektedir. Oysa "ben" sözünle anlattığın şey değişmez. Ben, benim yirmi yıl önceki ben olduğumu zorunlu olarak bilirim. Fakat değişen şey, değişmeyenin aynı olamaz. Öyle ise nefs (can), bu bedenden ibâret değildir.

Bazı bilginler de şöyle demişlerdir: Nefs cismânî lâtîf, maddesel cisimlere benzemekten uzak; sâf, nûrânî, göksel, mahiyeti bakımından bu aşağı cisimlere aykırı bir cevherdir. Bu bedenle birleşince beden dirilir, bedenden ayrılırsa beden ölür. Birinci takdirde nefsin gelmek, dönmek ile nitelendirilmesi, (bedeni) yönetmesi ve terk etmesi demektir. İkinci takdirde (bedenden ayrılışı durumunda) gelip dönmek nefsin gerçek sıfatıdır.

1. Ra'd Sûresi: 28.
2. Şems Sûresi: 7.
3. Yûsuf Sûresi: 53.
4. Kıyâmet Sûresi: 2.

"Eski bilginlerden bazıları, nefsin ezelî olduğunu söylemişler ve *"Rabbine dön!"* âyetini de bu görüşlerine kanıt getirmişlerdir. Çünkü ancak bedenden önce var olan bir şey'e *"dön!"* denilebilir. Ancak bu söz, dön hitâbının zamanına bağlıdır. Bu konuda da iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu *"dön"* hitâbı, ölüm sırasında olur. Bu takdirde ruhların, cesedlerden önce var olduğunu söyleyenlerin görüşü ağırlık kazanırsa da bundan ruhların kıdemi (ezelîliği) gerekmez. İkinci görüşe göre bu hitâb, kıyâmette tekrar dirilme zamanı olacaktır. Mânâsı da: *"Rabbinin sevâbına dön, kullarım arasına gir, içinden çıkmış olduğun cesede dön"* demektir [1].

Önceki âyetlerde kâfir insanın azâba sevk edilişi anlatılmıştı. Bu âyetlerde de o kâfirlerin karşıtı olan mü'min insanın cennete sevk edilişi anlatılmaktadır. Yüce Dîvân her iki insan hakkında da kararını veriyor. Allah birini bağlara vurup cezâevine gönderiyor, öbürünü de taltîf ederek cennete gönderiyor. Kanâatimize göre ruhun Yüce Divanda hesap vermesi, ölümle başlar. Kâfirin zincirlere vurulup azâba atılması, mü'minin de taltîf ile güzel kullar arasına katılıp cennete gönderilmesi de ölümü takiben olur. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra elbette yok olmaz. Çünkü ruh, *hulûd* (süreklilik) için yaratılmıştır. Ölmediğine göre milyonlarca yıl âtıl kalacak değildir. Kişinin ruhunun ölümden sonra hesap vereceği, ya cennet nimetlerine veya cehennem azâblarına gönderileceği konusunda âyetler olduğu gibi sahih hadisler de vardır. Bu konuda bu tefsîrde dağınık olarak verdiğimiz ma'lûmatı, "İnsan ve İnsanüstü adlı eserimizde daha derli toplu bulmak mümkündür". Gerçeği Allah bilir.

Esasen ölüm, her canın, bedeni bırakıp kalkması, Rabbinin huzurunda durmasıdır. Zâten kıyâmet ayağa kalkmak, durmak demektir ki burada kıyâmet ile, Allah'ın divânında durup hesap vermek kasdedilmiştir. Biz bu sözlerimizle asıl ruhların cesetlere sokulup bedenlerin kaldırılışı demek olan büyük kıyâmeti inkâr etmiyoruz. O da umumî kıyamettir. Onun zamanını Allah'tan başka kimse bilmez. Ama fert fert her insan için daha önemli olan, herkesin kendi kıyâmetidir. Yani bedenden ayrılan ruhunun, Allah'ın divanında durup hesap vermesidir ki bu da ölümle başlar. Ruh bedenden ayrılıp nimet veya azâba gider. Beden ise çözülerek asıl maddelerine karışır. Ferdler için kıyâmet, ölüm ile başladığından bu hitâbın, ölüm sırasında olması, kıyâmette olmasına aykırı değildir. Ölüm ile âhiret âlemi başlar. Ruh Rabbine gider, O'nun huzurunda durur, hesabını verir: Ya kolay veya güç. Çetin hesaptan geçirilen kâfir ruh cezaya çarpılıp tutuklanır, zindana atılır. Mü'min ruh da iyilerle beraber cennete sokulur. *Allâhummec'alnâ minellezîne dehalû cenneteke me'a ibâdikes's-sâlihîn âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn!..*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/178.

Fecr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah zâlim, kâfir kavimleri azâp kamçısıyle vurup helâk etmiştir. Bu dünyâ azâbından ayrı olarak onları cehennem azâbı da beklemektedir.

2. İnsan Rabbi tarafından sınavdan geçirilmektedir. Başına gelen iyi, kötü olaylar, servet, refah, evlâd, mevki, yahut yoksulluk hep birer sınavdır.

3. Zayıf yaratılışlı insan, Allah'ın nimet sınavına sevinir, yoksulluk sınavı karşısında üzülür. İkisinin de sınav olduğunu fark etmez.

4. İnsan cimri, mala düşkündür. Oysa dünyâ malının, âhirette bir yararı yoktur. Şu geçici ömür için de bu kadar hırs gerekmez. Hırs, ruhun değerini düşürür.

5. İnsan, Yüce Allah'ın Dîvânında, şu dünyâda yaptığı işlerden sorguya çekilecektir. Öğüt almamış olanlar, kelepçelere vurulup cehenneme atılacak; öğüt alıp Allah'ı anmakla olgunlaşan canlar da Allah'ın sâlih kullarıyle beraber cennete girecektir.

FECR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	وَ لَيَالِ عَشْرٍ	İzâfetle:	İbn 'Abbâs.
	وَ لَيَالٍ عَشْرٍ	Tenvîn ile:	Çoğunluk [1].
3	وَ ٱلشَّفْعِ وَ ٱلْوِتْرِ	Vâv'ın kesriyle:	İbn Mes'ûd, İbn 'Abbâs, A'meş, Hamza, Kisâ'î, Halef.
	وَ ٱلشَّفْعِ وَ ٱلْوَتْرِ	Vâv'ın fethiyle:	Ötekiler.
	وَ شَفْعٍ وَ وَتْرٍ	Ta'rîfsiz:	Übeyy [2].
4	يَسْرِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Nâfi', Ebû 'Amr.
	يَسْرِى	İki halde de yâ ile:	İbn Kesîr, İbn Muhaysın, Ya'kub.

1. el-Bahr: 8/467.
2. el-Mesâhif: 109, 177, 208; Tebsıra: 725; Câmi'u'l-beyân: 20/41; en-Neşr: 2/400.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَسْرِ	Yâ'nın kaldırılmasıyle:	Ötekiler [1].
6-7	بِعَادِ إِرَمَ	Tenvinsiz, izâfetle, hemze meksûr:	İbn Mes'ûd, Hasan, Ebû'l-'Âliye, İbn Ya'mer, Îsâ Sekafî [2].
	بِعَادٌ إِرَمَ	Tenvinli, hemze yine meksûr:	Çoğunluk.
	بِعَادَ إِرْمَ	Dâl'ın fethiyle:	İbn Zübeyr, Hasan [3].
	بِعَادِ أَرْمَ	Dâl'ın fethi, râ'nın sükûnu ile:	Kırâettir.
	لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا	Tenvinli, hemzenin fethi ile, mâzî fiil:	Mücâhid ve Dahhâk [4].

1. Tebsıra: 726; Kurtubî: 20/42; el-Budûr: 340.
2. el-Mesâhif: 109.
3. el-Mesâhif: 177.
4. Kurtubî: 20/44; el-Bahr: 8/469.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
8	لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا	Edilgen, isim merfû‘:	Çoğunluk.
	لَمْ يَخْلُقْ مِثْلَهَا	Etken, isim mansûb:	İbn Zübeyr [1].
	لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهُمْ	Fiil edilgen, zamîr çoğul:	Übeyy [2].
9	وَ ثَمُودٍ الَّذِينَ	Tenvîn ile:	İbn Vessâb.
	وَ ثَمُودَ الَّذِينَ	Gayr-i munsarif:	Çoğunluk [3].
	بِالْوَادِ(ى)	Vasl halinde yâ ile:	Verş.
	بِالْوَادِى	İki halde de yâ ile:	Bezzî ve Ya‘kûb.
	بِالْوَادِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [4].
15	رَبِّى أَكْرَمَنِ(ى)، رَبِّى أَهَانَنِ(ى)	Vasl halinde ikisi de yâ'lı:	Nâfi‘.
	رَبِّى أَكْرَمَنِى، رَبِّى أَهَانَنِى	İki halde de yâ'lı:	Bezzî ve Ya‘kûb.
	رَبِّى أَكْرَمَنِ، رَبِّى أَهَانَنِ	İki halde de yâ'sız:	Ötekiler [5].
17	فَقَدَّرَ عَلَيْهِ	Şeddeli dâl ile:	Ebû Ca‘fer, İbn ‘Âmir.
	فَقَدَرَ عَلَيْهِ	Hafif dâl ile:	Ötekiler [6].

1. el-Bahr: 8/469.
2. el-Mesâhif: 177.
3. el-Bahr: 8/469.
4. Tebsıra: 726; el-Budûr: 340.
5. Tebsıra: 726; Kurtubî: 20/51-52; el-Bahr: 8/470; en-Neşr: 2/400; el-Budûr: 340.
6. Tebsıra: 725; el-Bahr: 8/470; en-Neşr: 2/400. Taberî'ye göre doğrusu, hafif dâl ile olandır, çünkü kari'lerin çoğunluğu böyle okumuştur (30/182).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
17,18,19,20	لَا يُكْرِمُونَ، وَلَا يَحُضُّونَ، وَ يَأْكُلُونَ، وَ يُحِبُّونَ	Dördü de ğâib kipi; ikincide hâ madmûm:	Ya'kûb ve Ebû 'Amr.
	لَا تُكْرِمُونَ، وَلَا تَحُضُّونَ، وَ تَأْكُلُونَ، وَ تُحِبُّونَ	Dördü de muhâtab kipi, hâ yine madmûm:	Nâfi', İbn Kesîr, İbn 'Âmir.
	لَا تُكْرِمُونَ، وَلَا تَحَاضُّونَ، وَ تَأْكُلُونَ، وَ تُحِبُّونَ	Dördü de muhâtab, hâ meftûh ve ondan sonra elif ve med ile:	Ötekiler [1].
25,26	لَا يُعَذَّبُ وَلَا يُوثَقُ	İkisinde de edilgen:	Kisâ'î ve Ya'kûb.
	لَا يُعَذِّبُ وَلَا يُوثِقُ	İkisi de etken:	Ötekiler [2].
27	يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ	Yalnız vakıfta hemzeyi teshîl:	Hamza.
	» » » الْمُطْمَئِنَّةُ	Hemzenin tahkîki:	Ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 109, 177; Kurtubî: 20/52; el-Bahr: 8/471; en-Neşr: 2/400; el-Budûr: 340. Bazılarının, madmûm t, meftûh hâ'dan sonra elif ile (ولا تُحَاضُّون) okuduğu zikredilmiştir ki (muhâfaza etmezler) anlamına gelir. Taberî, ilk üç kırâeti, anlam bakımından doğru bulmaktadır (30/183).
2. Kurtubî: 20/56; el-Bahr: 8/471; el-Budûr: 340. Taberî şöyle diyor: ''Kari'ler, zâl ve sâ'nın kesrinde ittifak etmişlerdir, ancak Kisâ'î hariç. O, zâl ve sâ'nın fethiyle okumuş, bu kırâeti için de Peyğamber(s.a.v.)in böyle okuduğu hakkındaki haberi kaynak yapmıştır. Oysa bu haberin senedi vâhîdir. Doğrusu, zâl ve sâ'nın kesriyle okumaktır'' (30/189).
3. en-Neşr: el-Hemzu'l-mufred; el-Budûr: 340.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الآمِنَةُ		Übeyy ibn Ka'b[1].
	يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ	Tâ'sız:	Zeyd ibn 'Alî[2].
29,30	فَادْخُلِي...وَ ادْخُلِي		Çoğunluk.
	فَلِجِي...لِجِي		Übeyy ve İbn Kays[3].
29	فَادْخُلِي فِي عِبٰدِي	'İbâd çoğul:	Çoğunluk.
	فَادْخُلِي فِي عَبْدِي	'Abd tekil:	İbn 'Abbâs, 'İkrime, Dahhâk ve Mücâhid.
	فَادْخُلِي فِي جَسَدِ عَبْدِي	'Abd'den önce (cesed) ziyâdesiyle:	İbn Mes'ûd[4].
30	جَنَّتِي		Çoğunluk.
	فِي جَنَّتِي		İbn Mes'ûd[5].

1. Kurtubî: 20/57.
2. Ebu Hayyân şöyle diyor: "Ben, münâdâ müennes olsa da bunun müzekker olacağını söyleyen birini bilmiyorum. Ancak bu kırâet, böyle olabileceğini gösterir. Esasen kıyas da buna delâlet eder Çünkü tesniyenin ve çoğulun nidâsı teşniye ve çoğul olmadığı gibi müennesin nidâsı da müennes olmamak gerekir" (el-Bahr: 8/472). Übeyy'in ise âyeti: " يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الآمِنَةُ الْمُطْمَئِنَّةُ ايتِ رَبَّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عَبْدِي " şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir (el-Mesâhif: 177).
3. el-Mesâhif: 177, 311.
4. el-Mesâhif: 109, 208, 275, 284; Kurtubî: 20/58; el-Bahr: 8/472.
5. el-Mesâhif: 109.

90/35 BELED SÛRESİ

Hz. Muhammed(s.a.v.)in yaşadığı Mekke kentine yeminle başladığı için bu adı almış olan sûrede, Allah'ın lûtuf ve ihsanına karşın insanın cimriliğine işâret ile; Allah'ın kendisine ihsân ve ikrâmı gibi kendisinin de yoksullara ikrâm etmesi tavsiye edilir. Bu yönüyle Fecr Sûresinin *"Hayır, doğrusu siz yetîme ikrâm etmiyorsunuz, yoksula yedirmeğe ön ayak olmuyorsunuz"* meâlindeki âyetleriyle konu birliği vardır. İlk Mekke sûrelerindendir. Kaf Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamada 90 ncı, iniş sırasına göre 35 nci sûre olup 20 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿١﴾ وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَۙ ﴿٣﴾
لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ي كَبَدٍۜ ﴿٤﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ اَحَدٌۢ ﴿٥﴾
يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًاۜ ﴿٦﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٧﴾ اَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ
عَيْنَيْنِۙ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِۙ ﴿٩﴾ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ﴿١٠﴾ فَلَا اقْتَحَمَ
الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ
ف۪ي يَوْمٍ ذ۪ي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾ يَت۪يمًا ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾ اَوْ مِسْك۪ينًا ذَا مَتْرَبَةٍۜ

﴿١٦﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ
الْمَشْأَمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. 1- Yoo and içerim bu kente, 2- Ki sen bu kente girmekte(burada yaşamakta)*sın. 3- Ve* (and içerim) *doğurucuya ve doğurduğuna ki 4- Biz insanı zorluk içinde yarattık.5- İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? 6- "Ben pek çok mal telef ettim" diyor. 7- Kimsenin kendisini görmediğini mi sanıyor? 8- Biz ona vermedik mi: İki göz, 9- Bir dil, iki dudak? 10- Ve ona iki tepe gösterdik. 11- Fakat o, sarp yokuşa atılamadı. 12- Sarp yokuşun ne olduğunu sen nerden bileceksin? 13- Bir boynu* (kölelik zincirinden) *çözmek, 14- Yâhut açlık gününde doyurmaktır: 15- Akraba olan yetîmi, 16- Yâhut hiçbir şeyi olmayan zavallıyı; 17- Sonra inanıp birbirlerine sabır tavsiye eden ve acıma tavsiye eden kimselerden olmak. 18- İşte onlar sağın adamlarıdır* (uğurlu kişilerdir). *19- Âyetlerimizi tanımayanlara gelince onlar da solun adamlarıdır* (uğursuz kişilerdir). *20- Onlara,* (kapıları) *üstlerine kilitlenecek bir ateş vardır!*

Tefsîr:

1-4 ncü âyetlerde yüce Allah, Hz. Muhammed'in bulunduğu Mekke kentine, doğurana ve onun doğurduğuna yemîn ederek insanı *kebed* yani zorluk içinde yarattığını buyurmaktadır.

Birinci âyetteki "*el-beled*" kent, ülke demektir. Müfessirlerin ittifakına göre burada kasdedilen kent, Mekke'dir. Zaten ikinci âyetten de bunun Mekke olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü "Sen bu kentte *hillsin*" deniliyor. *Hill* (حِلّ) kelimesi üzerinde çeşitli tefsîrler vardır: Hill, helâl kılmak, bir yere konup orada ikâmet etmek, bir yere gitmek anlamlarına gelebilir. İşte bu anlamlara göre kelime üzerinde yapılan tefsîrler özetle şöyledir:

1) Senin içine girdiğin, yaşadığın, peygamber olarak gönderildiğin bu kente andolsun.

2) Burası, cana dokunulmaz, otu koparılmaz yasak bölge iken sen bu kentte helâl sayılmaktasın. Bu kent halkı bu kutsal bölgede sana eziyet ediyorlar, sen burada güçlük çekiyorsun. Zarar yok, sabret, dayan, çünkü biz insanı zorluklara dayanmak üzre yarattık. İnsanın kaderinde güçlüklere göğüs germe vardır. Senin de bu zorlukları göğüslemen gerekir.

3) Sen bir gün bu kente gireceksin ve bu yasak bölge, kısa bir zaman için sana helâl olacak, çarpışacaksın. Dilediğini öldüreceksin, dilediğini affedeceksin. Bu mânâya göre Mekke'de inmiş olan bu âyette Hz. Muhammed(s.a.v.)in, ileride bu kenti fethedeceğine ve fetih sırasında dilediğini yapmasının kendisine helâl kılınacağına işâret edilmiştir ki gerçekten yıllar sonra Peyğamber (s.a.v.) hicret ile gittiği Medine'den, ordusuyla gelip bu kenti fethetmiş, fetih günü azılı kâfirlerden 3-4 kişiyi öldürtmüştür.

4) Sen bu kentte helâlsin, ötekiler gibi günâh işleyen değilsin.

Fakat bunlar içinde en kuvvetli mânâ, İbn Cezzî'nin de dediği gibi birinci mânâdır. Yüce Allah, peyğamber olarak görevlendirdiği Hz. Muhammed(s.a.v.)in ikâmet ettiği Mekke kentine yemin etmek suretiyle içinden peyğamber yetişen bu kentin önemini belirtmiştir. *"Tîn'e, Zeytûn'a, Tûr-i Sînâ'ya ve bu Güvenli Kente andolsun"* âyetlerinde de peyğamberlerin yaşadığı dört kente yemîn edilmektedir ki bunlardan biri de Hz. Peyğamber'in yetiştiği Mekke kentidir.

3 ncü âyette üzerine yemîn edilen: *"Vâlid vemâ veled:* Doğuran ve doğurduğu" hakkında da beş tefsîr vardır: Birine göre bununla kasıt Âdem ile zürriyeti, birine göre Nûh ile zürriyeti, birine göre İbrâhîm ile zürriyeti, birine göre Hz. Peyğamber ile zürriyeti, birine göre de bütün babalar ve yavrulardır.

İnsan oğlu, yeryüzündeki yaratıkların en üstünü olarak yaratılmıştır. Dördüncü âyet de bu son görüşü pekiştirmektedir. Zira dördüncü âyetteki *"el-insân"*, bütün insan cinsini kasdetmektedir. *"Biz insanı zorluk içinde yarattık"* âyeti, insanın nasıl, hangi şartlar içinde ve hangi kabiliyet ve kader ile yaratıldığını anlatıyor. O halde bundan önceki doğurucu ile onun doğurduğu, insandır. Bütün babalar, anneler ve yavrular bu yeminin kapsamına girer.

Bazıları da 'وَمَا وَلَدَ'de (ما)yı "وَلَدَ" fi'li mâzîsinin başına gelmiş olumsuz edâtı kabul ederek "doğurana da, doğurmayana da andolsun" şeklinde mânâ vermişlerdir.

4 ncü âyette yüce Allah, insanı *kebed* içinde yarattığını bildiriyor. Kebed: zorluk, şiddet anlamına gelir. Süt kalınlaşınca 'تَكَبَّدَ اللَّبَنُ' denir. Kanın kalınlaşıp yoğunlaşmasından meydana gelen karaciğere de *kebed* denmiştir. Bazılarına göre de kebed düz, dik, düzgün boylu demektir. Âyette insanın

iki ayak üzerine dik yaratıldığına işaret edilmektedir [1]. Çoğunluğun görüşüne göre bu âyetten insanın, öyle kolay değil, büyük zorluklar içinde, aşamadan aşamaya geçirilerek yaratıldığına işâret olduğu gibi zorluklara katlanmak, hayat koşullarıyle boğuşup zorlukları yenmek, çalışıp çabalayarak önündeki engelleri aşmak istidad ve kabiliyeti ile yaratıldığına da işâret vardır.

Evet basit gibi görünen insanın yaratılışı, gerçekte basit değil, bir mu'cizedir. Baba belinde tohumun, ana rahminde cenînin halden hâle geçirilerek insan biçimine gelmesine kadar Allah'ın görevlendirdiği nice ma'nevî güçler hizmet verir. Ta ki insan denen varlık yaratılsın. Ana rahminde oluşumundan doğmasına kadar insan zorluklar içinde bulunduğu gibi süt emme devrinde, erginliğe varmasında ve bütün hayâtı boyunca insanı saran birçok zorluk vardır. İnsan bu zorluklarla savaşmak zorundadır. Ebû's-Su'ûd'un buyurduğu üzre bu âyette kâfirlerin eziyetleriyle, çıkardıkları engeller ve güçlüklerle uğraşan Peygamber (s.a.v.) tesellî edilmektedir. Bu güçlüklere sabretmesinin, insanın kaderi gereği olduğu bildirilmektedir.

Kebed'in zorluk anlamı yanında çetin huyluluk, kuvvetlilik anlamı da vardır. Bu mânâ göz önüne alınırsa: *"Biz insanı kebed içinde yarattık"* âyetinde, insanın tabiatinde zorluk çıkarma, kılçıklık etme, işi yokuşa sürme gibi sadistlik bulunduğuna da işâret vardır. Özellikle bu tinette olan bazı kimseler, kendilerini güçlü hissedince, fırsat bulunca başkalarını incitmekten, işleri güçleştirmekten zevk alırlar. Ve kendilerini herkesten üstün, yenilmez görürler. Âyette bu tür insanların sadist davranışlarına da işâret edildikten hemen sonra:

"أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ: *Kendisine hiç kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"* buyurulması, böyle insanların bir gün cezalandırılacağını vurgulamak içindir. Bu âyet, insan tabiatinde bulunan bu çirkin huyun bırakılması gerektiğini anlatmaktadır. İnsanda bu tinet ve karakterin bulunduğuna birçok âyette işâret edilir:

"Doğrusu insan huysuz yaratılmıştır: Kendisine kötülük erişince sızlanır, eline mal geçince yoksullara vermez" [2], *"İnsan hayra duâ eder gibi şerre duâ eder. İnsan çok acelecidir"* [3], *"Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık. Ama insan en çok tartışmaya düşkündür"* [4], *"İnsan, Rabbine karşı çok nankördür ve kendisi de buna tanıktır. Malı çok sever"* [5], *"Hayır, doğrusu siz yetime ikrâm etmiyorsunuz, yoksula yedirmeye ön ayak olmuyorsunuz, mîrâsı toplayıp yutuyorsunuz, malı pek çok seviyorsunuz"* [6] âyetleri, insanın, bu hoş olmayan karakterini an-

1. Kurtubî, el-Cami': 20/62. 2. Me'âric Sûresi: 19-21. 3. İsrâ Sûresi: 11.
4. Kehf Sûresi: 54. 5. 'Âdiyât Sûresi: 6-7. 6. Fecr Sûresi: 17-20.

latmaktadır.

İyi ama Allah insanı bu karakterde yaratmış ise o halde neden insanı bundan ötürü kınamaktadır? sorusu hatıra gelebilir. Bu âyetler, insanın bu huylara mecbûr kılındığını değil, istidadı olduğunu gösterir. Allah insana iman ve güzel ahlâk yoluna girerek kötü eğilimlerini düzeltme yeteneği de vermiş, daha doğrusu insanı iyiyi de, kötüyü de yapabilecek istidadda yaratmıştır. Şehvânî duyguları, insanı şehvet yollarına, kötü ahlâka çekerken aklı, ruhânî duyguları da onu iyi ahlâka, ruhânî âleme yöneltir. Kendindeki bu fıtrî, ruhânî duygu yanında peyğamberler de ona iyi yolu göstermiştir. Bundan dolayı yüce Allah, eğilimlerini iyiye yöneltmeyen insanı kınamaktadır. Zaten kınamanın amacı da yine onu iyiye yöneltmektir.

5- İşte bu âyetlerde de insanın yaratılışında zorluk çekme veya zorluk çıkarma bulunduğunu belirttikten sonra: *"O, hiç kimsenin kendine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"* buyurularak insan, kötü huyundan ötürü uyarılıyor ve bu kötü huyunu değiştirmeğe yöneltiliyor.

6-7 nci âyetlerde insanın mala düşkünlüğü, kendine göre hayır için verdiğini çok görüp *"Ben çok mal tükettim"* diyerek gösteriş için harcadığı mal ile övündüğü, oysa onu gören Allah'ın, o malı ne amaçla harcadığını bildiği belirtilmektedir. Hayır için verilen zayi olmaz. Ama gösteriş için harcanan malın, yapılan işin değeri yoktur. Herkesi gören, içini bilen Allah kişiyi niyetine göre cezâlandırır. Kendisi hayır için verdiğini sanıp övündüğü o azıcık malı çok görüyor da Allah'ın kendisine neler, ne nimetler verdiğini niçin düşünmüyor?

8-10: Allah ona iki göz, bir dil, iki dudak vermiş, onu böyle mükemmel biçimde yaratmış ve ona iki *necd* tepeye doğru yükselen iki yol (hayır ve şer yolu) göstermiştir.

*Necdeyn: Necd'*in tesniyesi(ikili)dir. Necd yokuş yoldur. Yüksek bölgeye, tepeye de *necd* denir. İki *necd'*i (tepeyi) iki meme olarak tefsîr edenler de vardır. Yani bunlara göre âyette, Allah insana, annesinin memelerini emme yolunu gösterdiğini anlatmaktadır. Fakat kuvvetli re'ye göre iki necd'den kasıt, hayır ve şer yollarıdır. Âyette insanın hayır ve şer yollarını ayırdedecek, dilediği yolda gidecek yetenekte yaratıldığına işaret edilmektedir. Nitekim İnsan Sûresinde: *"Biz ona yolu gösterdik: ya şükredici veya nankör olur"* [1] buyurulduğu gibi Teğâbün Sûresinde de: *"Sizi yaratan O'dur. İçinizden kimi nankördür, kimi mü'min"* [2] buyurulmuştur.

1. 3 ncü âyet.
2. 2 nci âyet.

İnsanın şâkir veya kefûr, yâhut mü'min veya kâfir olması, kendisine bahşedilen akıl ve seçme gücüyledir. Akıl ve irâde ile insan, hayır ve şer yolunu birbirinden ayırır. Ya iyi yola girip Allah'a şükreden mü'min, ya da kötü yola girip nankörlük eden inkârcı bir kul olur. Burada da aynı mânâ anlatılmaktadır. Ancak siyâk gereği oradaki şükür ve küfür yolu, burada iki tepe şeklinde ifâde edilmiştir. İyi ve kötü yolun her birinin birer tepe şeklinde ifâde edilmesi, edebî yönden önemlidir. Çünkü müteâkib âyette iyilik tepesine çıkamayan, o hedefe varmak için sür'atle atılmayan insan kınanmaktadır. İnsana gösterilen o iki tepeden, iki hedeften asıl ulaşılması gereken hedef hangisidir? İşte yüce Allah bunu, müteâkib âyetlerde belirtmektedir.

11-12: *İktihâm:* Nefsi görmeden bir şeye atmaktır ki biz buna atılmak diyoruz. "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" de (لَا) olumsuz edâtı da olabilir, (هَلَّا) anlamında soru edâtı da olabilir. Olumsuz edâtı olduğuna göre âyetten insanın o yokuşa atılmadığı, yani azimle gitmediği, yönelmediği anlaşılır. (هَلَّا) mânâsında olursa: *"İnsan o yokuşa atılmalı, koşmalı değil miydi?"* anlamı çıkar.

Her ne olursa olsun bu âyetlerde insana, önceki âyette gösterilen iki tepecikten hangisine doğru koşması gerektiği anlatılmakta, insanın koşup ele geçirmesi gereken hedefin önemi vurgulanmaktadır.

'Akabe: Bir vadiden yüksek dağa doğru çıkan yokuş, tepe anlamına gelir ki önce geçen necdeyn ile eş anlamlıdır. Burada iki tepecikten asıl sarp olan, fakat bütün iyiliklerin toplandığı hedefe gidilmesi öğütleniyor.

13-17 nci âyetlerde de o sarp yokuşlu tepeyi oluşturan güzel huylar sayılıyor. Bunlar: Bir boynu kölelik zincirinden çözmek, yani bir köleyi özgürlüğe kavuşturmak; açlık, kıtlık gününde akraba olan bir yetîme, ya da toprağa bulanmış, yani yoksulluktan perişan olmuş bir fakire yemek yedirmek ve inanıp birbirine sabır, şefkat ve merhameti tavsiye edenlerden olmak. *"Zâ metrebeh"*: Bazılarına göre akrabalığı bulunan, bazılarına göre de yoksulluktan âdeta toprağa yapışmış, topraktan başka yatacağı yeri, sergisi olmayan fakir mânâsına gelir [1]. 14 ncü âyette " إِطْعَامٌ " kelimesi, mâzî olarak " أَطْعَمَ "de okunmuştur. O zaman mânâ: *"Açlık gününde yemek yedirdi"* şeklinde olur [2].

Bir çöl Arabı, Peyğamber(s.a.v.)e: *"Bana, yaptığım zaman kurtuluşa ereceğim bir iş söyle" demiş. Peygamber* (s.a.v.)*:* " فَكُّ الرَّقَبَةِ وَ أَعْتِقِ النَّسَمَةَ *: Bir boynu çöz, bir canı özgürlüğe kavuştur" diye cevap vermiş. Adam: "Bu ikisi aynı şey değil mi?" diye sormuş. Allah'ın Elçisi: "Hayır, canı özgürlüğe kavuşturman, yalnız başına o insanı özgürlüğe kavuşturmandır. Boynu çözmen ise, onun özgürlüğe kavuşturulması için para yardımında bulunmandır"* buyurmuş [3].

1. Câmi'u'l-beyân: 30/204-205. 2. Câmi'u'l-beyân: 30/203. 3. et-Teshîl: 4/201.

18- İşte bu güzel huylardan oluşan hedefe ulaşıp bu vasıflarla bezenenler, uğurlu kimselerdir. Onlar Yüce Mahkeme kararları, kendilerine sağ taraflarından verilecek mutlu insanlardır.

19-20: Ama Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, uğursuz, mahkeme kararları kendilerine sol taraflarından verilecek bahtsız insanlardır. Onlar ateş evinin içine konulacaklar, üstlerine o ateş evinin kapıları kapatılacaktır. Zira içeri atılan suçluların üzerine zindanın kapıları hemen kapatılır, kilitlenir.

Hümeze ve Kaf Sûrelerinden biraz önce inmiş olan bu sûredeki kıyâmet tasvirleri, onlardaki tasvirlere çok yakındır. Özellikle Hümeze Sûresinde suçluların girecekleri cehennem zindanı olan *Hutameh*, buradakine cok benzer biçimde anlatılmıştır: ''نَارُ ٱللَّهِ ٱلْمُوقَدَةُ ٱلَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى ٱلْأَفْئِدَةِ. إِنَّهَا عَلَيْهِم مُّؤْصَدَةٌ: *Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Gönüllere işleyen bir ateştir. O, onların üzerine kapatılıp kilitlenecektir''* [1].

Beled Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanı yaratıp ona duyu organları veren Allah'ın, insana büyük ikramı vardır.

2. Fakat insanın yaratılışında zorluk çekme de vardır. İnsan çalışmak, didinmek, yorulmak, sıkıntılara katlanmak zorundadır. Bu, insanın kaderinde vardır. Olgunlaşması için bu gereklidir.

3. Allah insanı sınamaktadır. İnanan, yoksullara, yetîmlere yardım eden, birbirlerine sabır ve merhameti tavsiye edenler mutlu olacaklar; Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar ise cehennem ateşine kapatılacaklardır.

1. Hümeze Sûresi: 6-8.

BELED SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	لَأُقْسِمُ	Lâm'dan sonra elifsiz, te'kîd lâm'ı gibi:	ʻİkrime, Hasan, Aʻmeş ve İbn Keŝîr.
	لَا أُقْسِمُ (لْأُقْسِمُ)	Lâm'dan sonra elif. Bu lâm sıladır, yahut kasemi nefy içindir, sözün önemini belirtir:	Çoğunluk [1]
5,7	أَيَحْسَبُ	Sîn'in fethiyle:	İbn ʻÂmir, ʻÂsım, Hamza ve Ebû Caʻfer.
	أَيَحْسِبُ	Sîn'in kesriyle:	Ötekiler [2].

1. el-Mesâhif: 275, 284, 329; Kurtubî: 20/59; el-Bahr: 8/476.
2. en-Neşr: Bakara Sûresi: el-Budûr: 341.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
6	لُبَّدًا	Şeddeli bâ ile, lâbid'in cem'i:	Ebû Ca'fer.
	لُبُدًا	Madmûm lâm ve bâ ile, lebûd'un cem'i:	Mücâhid ve Humeyd.
	لُبَدًا	Madmûm lâm, meftûh bâ ile, lebde'nin cem'i:	Çoğunluk [1].
7	أنْ لَمْ يَرَهْ أحَدٌ	Sâkin h ile:	Übeyy, İbn Kays, Ebû İmrân, Kisâ'î, Ebû 'Amr'dan rivâyet.
	أنْ لَمْ يَرَهُ(و) أحَدٌ	H'den sonra vâv ile uzatma:	Ötekiler ve Ebû 'Amr ve Kis'aî'den başka bir rivâyet [2].
	فَلاَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ		Çoğunluk.

1. Kurtubî: 20/64; en-Neşr: 2/401; el-Budûr: 341. Taberî'ye göre doğrusu, çoğunluk kırâeti üzre hafif bâ ile okumaktır (30/199).
2. el-Mesâhif: 178 ve anılan eserler.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
11,12	فَلاَ اَقْتَحَمَ لْعَقَبَةَ وَمَا أُدْرَاكَ حَامَ لْعَقَبَةُ		İbn Huşeym, Ebû'l-Mütevekkil ve Ebû 'İmrân'-dan rivâyet [1].
13,14	فكَّ رَقَبَةً أوْ أَطْعَمَ	Kâf meftûh, rakabe mansûb, hemze meftûh:	İbn Keŝîr, Ebû 'Amr, Kisâ'î [2].
	فكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إطْعَامٌ	Birincide kâf merfû', masdar isim, izâfetle mecrûr, üçüncüsü if'âl'den masdar:	Çoğunluk [3].
14	ذَا مَسْغَبَةٍ	Zâl'dan sonra elif:	'Alî, Übeyy, İbn Ebî 'Able, Ebû Recâ'.
	ذِى مَسْغَبَةٍ	Zâl'dan sonra yâ:	Çoğunluk [4].

1. el-Mesâhif: 311.
2. Birincisi ile üçüncüsü, mazî kipinde fiillerdir. Anlamı: "فَلاَ فَكَّ رَقَبَةً وَلاَ أَطْعَمَ : Ne bir boyun çözüp insanı özgürlüğe kavuşturdu, ne de yemek yedirdi" demektir (Câmi'u'l-beyân: 30/203).
3. Câmi'u'l-beyân: 30/203; Kurtubî: 20/70; el-Bahr: 8/476.
4. el-Mesâhif: 178, 192; Kurtubî: 20/69-70.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
16	مَبْثُوثَةٌ		Çoğunluk.
	مَبْثُوثَةٌ (مُتَّكِئِينَ فِيهَا نَاعِمِينَ فِيهَا)	Parantez içinin ilâvesiyle:	Sa'îd ibn Cübeyr, Talha ve İbn Huseym [1].
19	الْمَشَمَة	Vakıf halinde hemzenin harekesinin öncesine nakli, hemzenin hazfi:	Hamza.
	الْمَشْئَمَةِ	İki halde de hemzenin tahkîki:	Ötekiler [2].
20	مُؤْصَدَةٌ	Burada ve Hümeze Sûresinde hemze ile:	Ebû 'Amr, Hamza.
	مُوصَدَةٌ	İki yerde de hemzeyi med vâv'ına çevirme:	Ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 252, 266, 311.
2. el-Budûr: 341.
3. Tebsıra: 727; Kurtubî: 20/72; en-Neşr: 2/401; el-Budûr: 341. Sûsî'ye göre müstesnâlardan olan bu kelimede vâv'a dönüştürme olmaz (el-Budûr: 341).

91/26 ŞEMS SÛRESİ

Birinci âyeti Güneşe yemîn ile başladığından bu adı almış olan sûrede insanın içine hayrın ve şerrin ilhâm edildiği, yani insana iyiyi kötüyü ayırdeden akıl gücünün verildiği, nefsini temizleyenin başarıya ulaşacağı, kirletenin de perişan olacağı belirtilir ve Semûd kavminin peyğamberlerine karşı gelmesi yüzünden helâk edildiğine işaret edilir. Üslûbundan ilk Mekke sûrelerinden olduğu bellidir, Kadir Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamada 91 nci, iniş sırasına göre 26 ncı sûre olup 15 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَاۙ ﴿١﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَاۙ ﴿٢﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَاۙ ﴿٣﴾

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَاۙ ﴿٤﴾ وَالسَّمَٓاءِ وَمَا بَنٰيهَاۙ ﴿٥﴾ وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَاۙ

﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۙ ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ﴿٨﴾ قَدْ اَفْلَحَ

مَنْ زَكّٰيهَاۙ ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ ﴿١٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَٓا

﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَاۙ ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَاۜ ﴿١٣﴾

فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَاۜ فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَاۙ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Güneşe ve onun aydın sabahına andolsun, 2- Onu izleyen Aya andolsun, 3- Güneşi tamamen ortaya çıkaran gündüze andolsun, 4- Ve onu örten geceye andolsun, 5- Göğe ve onu yapana andolsun, 6- Yere ve onu yuvarlakça döşeyene andolsun, 7- Nefse ve onu biçimlendirene, 8- Ona bozukluğunu ve korunmasını ilhâm edene andolsun ki: 9- Nefsini yücelten kazanmış, 10- Onu alçaltan da ziyâna uğramıştır. 11- Semûd azgınlığıyla (hakkı) *yalanladı: 12- En haydutları ayaklandığı zaman. 13- Allah'ın elçisi onlara: "Allah'ın devesine ve onun su içme hakkına dokunmayın!" demişti. 14- Onu yalanladılar, deveyi kestiler. Rableri de günâhları yüzünden azâbı başlarına geçirip orayı dümdüz etti. 15- Allah, bu işin sonundan korkmaz.*

Tefsîr:

1- Duhâ: Güneş ışığının en parlak noktasına vardığı kuşluk vaktidir. Kuşluk vakti, güneşin yükselmesiyle meydana geldiği için Güneşin duhâsına andolsun, denmiştir. Duhânın aslı, Güneşin ışığı demek olan sabahtır. Gölgenin tersidir. Katâde ve Ferrâ', duhâ'nın, bütün gündüz anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Allah burada Güneşe ve onun ışığının en parlak noktasına ulaştığı zamana yemin etmiştir. Çünkü dünyâda yaratıklar, geceleyin ölü gibi kendinden habersizdirler. Güneşin doğması, uyuyanları uyandırır. Üflenen can gittikçe güçlenir, olgunlaşır, kuşluk vaktinde tam olgunluğuna ulaşır ki bu hal, kıyâmet ahvâline, özellikle cennet ehlinin cennette istikrarına benzer.

2- "وَالْقَمَرِ إِذَا تَلٰيهَا" âyetinde Ayın, Güneşi izlediği zamana and içilir. Ayın Güneşi izlemesi birkaç şekilde açıklanmıştır:

1) Güneş batınca Ayın doğmasıdır ki bu, her ayın ilk yarısında olur. Güneş batınca Ay görünür.

2) Bu, Ayın ilk göründüğü hilâl gecesidir. O gün Güneş batınca ardından Ay görünür.

3) Ayın Güneşi izlemesi, ışığını ondan almasıdır. Çünkü Ay, ışığını Güneşten alır.

3- "وَالنَّهَارِ إِذَا جَلّٰيهَا" Tef'îl babından "جَلّٰيهَا": gösterdi, açığa çıkardı demektir. Buradaki zamirin mercii hakkında iki görüş vardır: Çoğunluğa göre

zamir, zikredilmeyen fakat sözgelişinden anlaşılan zulmete, yahut dünyaya gider. Âyette gündüzün karanlığı açmasına, yâhut karanlığı giderip dünyâyı açığa çıkarmasına yemîn edilmiş olur. Zeccâc'a göre zamir güneşe gider. Çünkü nehâr (gündüz), Güneşin ışığından ibârettir. Gündüz daha çok göründükçe Güneş daha çok parlar, görünür. Âdetâ gündüz, Güneşi ortaya çıkarmış, iyice göstermiş olur.

4- "وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشٰيهَا" âyetinde de gecenin Güneş ışığını kapattığı zamana yemîn edilir. Burada zamir Güneşe gittiğinden, bundan önceki âyette de zamirin Güneşe gitmesi daha uygundur. Gündüz vakti Güneşi ortaya çıkarmış, gece vakti de onu örtüp kapatmış olur.

Buraya kadar dört âyette Güneş ışığının en yoğun olduğu kuşluk vaktine, Güneşi izleyen Aya, Güneşi ortaya çıkaran gündüze ve onu örten geceye;

5-6 ncı âyetlerde göğe ve göğü yapan güce; yere ve onu yuvarlakça döşeyen güce;

7-8 nci âyetlerde nefse ve onu biçimlendirene, ona fücûr ve takvâsını (iyi ve kötü yolunu) gösteren güce yemin edilmektedir ki bunların hepsi Allah'ın kuvvet ve kudretini gösteren şeylerdir.

9-10: Cenâbı Hak önce âfâkta: Güneşte, Ayda, gecede, gündüzde, gökte, yerde, görünen kuvvet ve kudretine, sonra da enfüste: İnsanın kendi bedeninde görünen kuvvet ve kudretine yemîn ederek nefsini arındırıp yüceltenin felâh bulduğunu, onu alçaltanın perişan olduğunu vurguluyor.

5-7 nci âyetlerde göğü yapan, yeri döşeyen, nefsi biçimlendiren varlık Allah'tır. Fakat burada akıl sâhibi olanlara delâlet eden "مَنْ" yerine, akılsız varlıkları gösteren "مَا" kullanılmıştır. Bunun hikmeti, göğü, yeri ve canlıları yaratan gücün büyüklüğüne işârettir. Burada üzerine yemîn edilen şey, Yaratıcının kudretidir. Âyetlerde tıpkı şöyle denmiş olmaktadır: "وَ السَّمَاءِ وَ ذٰلِكَ الْعَظِيمِ الْقَادِرِ الَّذِى بَنَاهَا...: Göğe ve onu yapan o ulu kudret sâhibine andolsun; Arza ve onu döşeyen ulu kudret sâhibine andolsun; nefse ve onu düzenleyen ulu kudret sâhibine andolsun."

7-8 nci âyetlerde nefse ve onu yaratıp ona fücûr ve takvâsını ilhâm eden varlığa yemin edilmektedir. Burada nefis nekre (belirsiz) olarak her canlıyı kapsamına alırsa da asıl kasıt insan nefsidir.

9-10 ncu âyetlerden bu nefs ile insanın kasdedildiği anlaşılır. Çünkü davranışlarından sorumlu olan, yalnız Allah'a kulluk, O'ndan başkasına eğilmemek sûreti ile nefsini yücelten, arındıran; Allah'tan başka şeylere de taparak nefsini alçaltan insandır. İnsanı yaratan Allah'ın, ona verdiği akıl gücüyle kendisine zararlı ve yararlı olanı, eğri ve doğru şeyleri ilhâm ettiği (içine doğurduğu) ifâde ediliyor. Kuşkusuz Allah, her cana bir iyilik, kötülük; kâr

ve zarar duygusu vermiştir. Bu mânâda ilhâm, her nefiste (canlıda) bulunan içgüdüdür. Bu, sadece insana mahsus değildir. Her canda kendini koruma ve savunma içgüdüsü vardır. Ancak davranışlarıyle nefsini yüceltmek veya alçaltmak insana özgü bir meziyettir. Öteki canlılar hareketlerinden sorumlu değildir.

Âyetlerde, herşeyden önce insan hatıra gelirse de, Allah'ın, yarattığı her canlının, yaşamını sürdürebilmesi için kendisine yararlı ve zararlı şeyleri fark etme yeteneğine sâhip kılındığı da anlatılmış olur. Çünkü insan gibi üstün akıl gücüne sâhibolmayan canlılar da yine yaşamaları için gerekli şeyi yaparlar. Hayvanın yavrusu, doğar doğmaz hemen kalkıp annesinin memesine yapışır. Diğer canlılar da içlerindeki içgüdü ile zararlı şeylerden kaçınır, yararlı şeylere yönelirler. Bunlar hep Allah'ın her cana verdiği ilhâmın, yani içgüdünün sonucudur. Eğer bu ilhâm olmasa canlıların yaşaması mümkün değildir.

Bireysel hayat için gerekli şeyler her canlıdaki içgüdü ile bilinir ama toplumsal düzenle ilgili iyi kötü şeyler her zaman akıl ile bilinmez. Bunun için vahye ve uzun deneyimlere ihtiyaç vardır. İşte burada insanlar için peyğamberliğin ve ilmî hukuki çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Hamdi Yazır özetle şöyle diyor:

"İnsan sonuç bakımından hangi şeyin iyi, hangi şeyin kötü olduğunu aklı ile her zaman bilemez. Özellikle ferdî ömrün yetmeyeceği derecede uzun tecrübelere dayanan şeyleri, bir nakil ve tebliğ olmadıkça hiç bilemeyiz. Bunlar ilhâm alan kutsal ruhlara vahiy ile, veya asırlarca tecrübe ile bilinir. Bir de birçok insan, iyiyi kötüyü, hak ve gelecek açısından değil de bugün için ve yalnız kendisinin âcilen duyacağı zevke göre ölçer. Başkalarını kendisi gibi düşünmez, diğerlerinin acı ve zararına önem vermez. Kendisine iyi zannettiği şeyin, başkalarına kötü olup olmadığını ve kendisi hakkında da ilerisi için dahi iyi olup olmayacağını hesaba katmaz. Gün bugündür deyip bugünkü zevk ve yararlarına bakar, birçok iyilikten de bugün onlar kendisine zor geldiği için kaçınır. Oysa bu insanlar, başkalarını da düşünerek hak düşüncesiyle hareket etseler ve ayrıntısını bilmedikleri veya denemedikleri şeyleri bilenlerden sorsalar, iyi mi kötü mü olduğunu bilen kimse bulamadıkları takdirde de o işin kendi yararına olduğunu bir kenara bırakarak genel surette hakkı düşünüp kalb ve vicdanlarına başvursalar, yüce Allah onların gönüllerine o işin iyi mi, kötü mü olduğunu ilhâm eder. Çünkü o iş bir şer ise mutlaka insanın gönlü bulanır, hayır ise bir itmi'nan (huzur) duyar. Onun için hadisi şerifte: *"Müftüler sana fetvâ vermiş olsalar da sen yine nefsine* (veya kalbine) *danış"* [1], *"Seni işkillendirecek şeyleri bırak, işkillendirmeyecek şeylere*

1. Buhârî, Târihinde, Ahmed ve Dârimî Musnedlerinde rivâyet etmişlerdir. Feydu'l-Kadîr: 1/495; İbn Hanbel: 4/228; Dârimî, Büyû': 2.

geç''[1] buyurulmuştur''[2].

''زَكَّيهَا'' ve ''دَسَّيهَا'' kelimeleri, nefsi maddeten ve manen; ahlâken ve ruhen yükseltmeyi veya bozmayı, alçaltmayı ifâde eder. Nefsini maddeten ve ma'nen temizleyen, yücelten, başarıya, kurtuluşa ulaşır. Ama onu kötü davranışlarıyle bozup alçaltan kimse ziyana uğrar, perişan olur. ''دَسَّيهَا''nın aslı 'دَسَّسَهَا'dir. Tef'il babından olan *tedsîs,* bir şeyi bir şeyin içinde gizlemek demektir. ''دَسَّاهَا''da ikinci sînin yerine illet harfi getirilmiştir. Arap cömertleri yüksek yerlerde otururlardı ki yerleri bilinsin, konuklar oraya gelsin. Hasisler ise alçak yerlere konarlardı ki yerleri dışarıdan gelenlerin gözüne çarpmasın, konuk gelmesin. Bir (دَسَّى) fi'linin tedsîs kökünden gelmesi mümkün olduğu gibi, *desve* masdarının tef'îl babından olan tedsiye (تدسية) kökünden gelmesi de mümkün ve bu daha uygundur. Çünkü gizleyen, zayıflatan, alçaltan anlamına gelen *tedsiye,* tezkiyenin tam karşıtıdır[3]. ''زَكَّى''nın masdarı *tezkiyeh* ise geliştirmek, yüceltmek demektir. Bunun aslı olan *''ez-zekâh'',* gelişmek, büyümek, artmak anlamınadır. Bu mânalar göz önünde bulundurulunca âyette, güzel amel ve hareketleriyle nefsini geliştiren, yücelten kimsenin başarıya erdiğinin, kazandığının; kötü davranışlarıyle nefsini körletip örten kimsenin ise ziyana uğradığının belirtildiği anlaşılır.

''زَكَّيهَا'' ve ''دَسَّيهَا'' fiillerinin faili, bunların altında bulunan, zamirdir. Bu zamir, fiillerin başındaki ismi mavsûle gider[4]. Bazı kimseler âyetin açık anlamına aykırı olarak ''قد أفلح من زكيها وقد خاب من دسّيها: *Allah'ın, nefsini temizlediği, yücelttiği felâh buldu; Allah'ın, nefsini bozup kirlettiği, örttüğü kimse de ziyana uğradı''* şeklinde mânâ vermişlerdir ki bu mânâ yanlıştır ve Arap gramerine aykırıdır. Çünkü âyette daha önce Allah adı geçmemiştir ki zamir ona gitsin. Ayrıca bu mâna, insan serbestliğini ve düşünce özgürlüğünü ifade eden Kur'ân mantalitesine de aykırıdır.

Burada önemli bir incelik vardır. Tercemelerde bu âyetlere hep nefsini temizlemek, kirletmek şeklinde mânâ verilmiştir. Esasen bu yanlıştır. Çünkü *tezkiye* temizlemek değil, yüceltmek; tedsiye de kirletmek değil, aşağılatıp örtmektir. *''Nefsini yücelten kazandı, onu aşağılatan kaybetti''* âyetlerinin asıl amacı; putlara, yaratıklara tapmamak suretiyle nefsini yücelten muvahhid mü'minin kurtuluşa erdiğini; yaratıklara, putlara tapmak sûretiyle nefsini alçaltan, kendisini küçük düşüren müşrik insanın da ziyana uğradığını belirtmektir.

8 nci âyette nefsin, kendisine verilen ilhâm (akıl gücü) ile kötüyü ve iyiyi

1. Buhârî, Buyû': 3; Tirmizî, Kıyâmet: 60; Nesâ'î, Kudât: 11.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 7/5858-5859.
3. Lisânu'l-'Arab: 1/979.
4. et-Teshîl: 4/202.

birbirinden ayırdetme imkânına sâhip kılındığı bildirilmişti. 9-10 ncu âyetlerde de seçim yeteneğine sahip insanın, nefsini yalnız Allah'a tapmakla geliştirip yüceltmek suretiyle başarıya ulaşacağı; putlara tapmak suretiyle ve nefsini aşağılatmak, kötü amelleriyle zayıflatıp gizlemek, değersiz, silik, görünmez duruma getirmekle de ziyana uğrayacağı bildirilmektedir. İlk sûrelerden olan bu sûrede insanın, iyiyi ve kötüyü ayırdetme yeteneğiyle yaratıldığı ve irâdesiyle yaptığı işlerden sorumlu olduğu anlatılmaktadır. Daha sonra inecek olan sûrelerde Kur'ân'ın bu kesin prensibi tekrar edilecektir.

"Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" [1] gibi âyetler de Kur'ân'ın bu prensibi ışığında düşünülürse insanın sorumluluğu konusunda hiçbir çelişki görülmez. Evet Allah insana dileme, düşünme yeteneği vermiştir. O bu yeteneği vermeseydi, insanın düşünmesi, dilemesi mümkün değildi. İnsan düşünüyor, diliyorsa onun bu düşünmesi ve dilemesi, Allah'ın böyle olmasını dilemesiyledir.

Ama insan davranışlarından sorumludur. İnsanın dilemesi, Allah'ın yarattığı fizyolojik, psiko-sosyal kanunlarla olur. Fakat bu kanunların işlemesinde insan seçiminin rolü vardır. Ve insan bundan dolayı sorumludur.

Kuşkusuz Allah, bütün olarak insanın, ömrü boyunca yapacağı işleri bilir ve bu işlerin çekirdeği olan kabiliyet, insanın yaratılışına çizilmiştir. Allah'ın bilgisi zaman dışı olduğu, yani zamanla sınırlı olmadığı için zamanlı insan, Allah'ın zamansız kaderinin ve bilgisinin mahiyetini kavrayamaz. Bilgi alanımız dışında kalan şeylere dalmak bizim görevimiz değildir. Çünkü ne kadar çabalasak onun künhüne ulaşamayız, o yine bizim için bilinmez kalır. Bizim görevimiz, davranışlarımızdan sorumlu olduğumuzu bilip Kur'ân'ın emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından kaçmak ve işlediğimiz kötülüklerden kendimizi sorumlu tutmaktır. *"Sana erişen her iyilik Allah'tan, sana erişen her kötülük de senin kendindendir"* [2]. Muhakkak olan nokta, Kur'ân'a göre insanın seçme yeteneğine sahip ve sorumlu olarak yaratıldığıdır.

11-15 nci âyetlerde azgınlığın, Semûd kavmini yalanlamağa ve sonunda helâke sevk ettiği bildirilmektedir. İçlerinde türeyen en azgın biri (Kaddâr ibn Sâlif) veya onların en azgın bir topluluğu, bütün kavmi bozarak azdırmış, peyğamberi yalanlamağa sevk etmiş; kendilerine gelen Tanrı elçisi Hz. Sâlih, bir mu'cize olarak ortaya çıkarılan deveye ve onun su içme hakkına dokunmamalarını söylemiş; fakat onlar onu yalanlamışlar, peyğamberliğini kabul etmemişler, deveyi ayaklarından biçerek öldürmüşler. Bu günahları yüzünden Allah onların başlarına azâbını indirip onları yerle bir etmiştir.

1. İnsan Sûresi: 30, Tekvîr Sûresi: 29.
2. Nisâ Sûresi: 79.

Onları azâb ile helâk eden Allah, yaptığının sonucundan korkmaz, çekinmez. Bu işin sonunda kendisine bir zarar gelir mi diye düşünmez. Çünkü kimse O'ndan hesap soramaz. Hiç kimse Allah'a karşı onları savunamaz. "Niçin bunları helâk ettin?" diyerek Allah ile kavgaya giremez. Allah yıktığını yıkar, öldürdüğünü öldürür, helâk ettiklerini savunacak, ya da onlara yardım edecek hiç kimse olamaz.

Bazı tefsîrlere göre de "يَخَافُ"'nün faili Allah'ın Elçisi Hz. Sâlih'tir. Yani o peyğamber onlara yapılan azâbın sonucundan korkmaz. Yahut bu fi'lin fâili deveyi boğazlayan şakî insandır. Yani o adam yaptığı işin sonucundan çekinmeden, peyğambere karşı gelip deveyi boğazladı demektir ki her iki te'vîl de âyetin açık anlamından sapan uzak te'villerdir. Çünkü Allah'ın azâbettiklerini kimsenin kurtaramayacağı, yaptığından dolayı hiç kimsenin Allah'tan hesap soramayacağı başka âyetlerde de çeşitli üslûplarla ifâde edilmiştir. Burada anlatılan da odur: Allah yaptığının sonucundan korkmaz demek, O öyle güçlüdür ki kimse O'ndan hesap soramaz, demektir.

14 ncü âyette Semûd kavminin kestiği bildirilen deve, kavmin mu'cize istemeleri üzerine Salih Aleyhisselâma mu'cize olarak verilmiş devedir. Mekke'de inen başka sûrelerde de bu deveden söz edilir. Müfessirler, bu devenin kayanın içinden çıktığını söylerler ve devenin vasıfları, öldürülmesi hakkında hayli ayrıntılara girerler ki bu ayrıntıların sağlam bir temeli yoktur. Deveyi öldürenin de Kaddâr ibn Sâlif olduğu rivâyet edilir [1].

A'râf, Hûd, Şu'arâ ve Neml Sûrelerinde anlatıldığına göre bu deve, Salih Aleyhisselâm'a bir mu'cize olarak verilmiştir. Sâlih, kavmine bu deveye kötülük etmemelerini, kasabanın çeşmesinden bir gün halkın, bir gün de devenin su içeceğini söylemiş; onlar devenin köy halkı kadar su içmesine dayanamayıp onu öldürmüşler, Allah da şiddetli bir deprem ile evlerini başlarına yıkıp onları öldürmüştür.

"Âd ve Semûd'u da helâk ettik. Bu, oturdukları yerlerden size belli olmaktadır. Şeytan onlara yaptıkları işleri süsleyip onları yoldan çıkardı. Oysa bakıp ibret alabilirlerdi (ama almadılar)" [2] âyetinden Semûd kavmi öyküsünün de Araplar arasında ünlü olduğu anlaşılmaktadır. Zaten tefsîrlerde yer alan ayrıntılı rivâyetler de bunu gösterir. Elbette bu rivâyetleri nakledenler, atalarından duyduklarını anlatmışlardır. Zira bu ayrıntılar, ne Kur'ân'da, ne de sağlam hadislerde vardır. İşte sûrede dillere destan olan bu öykü hatırlatılarak insanlara öğüt verilmekte, peyğamberlerine karşı gelen milletlerin helâk edilecekleri anlatılmaktadır.

1. Câmi'u'l-beyân: 30/214; Fethu'l-Kadîr: 5/449.
2. 'Ankebût Sûresi: 38.

Şems Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanı yaratan Allah, ona doğruyu ve eğriyi bulma yetisini vermiştir.

2. Aklını kullanıp Allah'a tapmak suretiyle nefsini arındıran, yücelten felâha erer. Allah'tan başkasına tapmak suretiyle nefsini aşağılatan, kirleten de perişan olur.

3. Yalancıların sonu, dünyâda helâk, âhirette azâbdır.

ŞEMS SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	وَمَا خَلَقَ ٱلذَّكَرَ وَ ٱلْأُنْثَى		Çoğunluk.
	وَ ٱلذَّكَرِ وَ ٱلْأُنْثَى		‘Alî, İbn ‘Abbâs [1].
11	بِطَغْوَاهَا	Tâ’nın fethiyle:	Çoğunluk.
	بِطُغْوَاهَا	Tâ’nın dammıyle, ruc‘a gibi masdar:	Hasan, Cahderî ve Hammâd ibn Seleme [2].
14	فَدَمْدَمَ	Mîm ile:	Çoğunluk.
	فَدَهْدَمَ	H ile, ikisi de lugattir:	İbn Zübeyr ve İbn Huseym [3].
15	فَلاَ يَخَافُ	Fâ ile:	Übeyy, Nâfi‘, İbn ‘Âmir, Medîne ve Şâm mushafları.
	وَلاَ يَخَافُ	Vâv ile:	Ötekiler ve mushafları [4].

1. el-Mesâhif: 192, 208.
2. Kurtubî: 20/78; el-Bahr: 8/481.
3. el-Mesâhif: 311; Kurtubî: 20/79; el-Bahr: 8/482.
4. el-Mesâhif: 178; Kurtubî: 20/79; el-Bahr: 8/482.

92/9 LEYL SÛRESİ

Geceye yemîn ile başladığı için bu adı alan sûrede insanlar işlerine göre değerlendirilirler. Günahlardan korunup Allah yolunda sadaka verenlerin yollarının kolaylaştırılıp kendilerinin memnun edilecekleri; cimrilik edip kendisini zengin görerek Allah'ın buyruklarını yalanlayanların da yalın ateşe girecekleri anlatılır.

Sûrenin üslûp ve içeriği, A'lâ Sûresi gibi ilk Mekke sûrelerinden olduğunu gösterir. A'lâ Sûresinden sonra inmiş olup 21 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 92 nci, iniş sırasına göre 9 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى

﴿٣﴾ اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى ﴿٤﴾ فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ

بِالْحُسْنٰى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ﴿٨﴾

وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ اِذَا

تَرَدّٰى ﴿١١﴾ اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى ﴿١٢﴾ وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُولٰى ﴿١٣﴾ فَاَنْذَرْتُكُمْ

نَارًا تَلَظّٰى ﴿١٤﴾ لَا يَصْلٰيهَا اِلَّا الْاَشْقَى ﴿١٥﴾ اَلَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٦﴾

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ
نِعْمَةٍ تُجْزَى ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَى ﴿٢١﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Örttüğü zaman geceye andolsun, 2- Göründüğü zaman gündüze andolsun, 3- Erkeği ve dişiyi yaratana andolsun ki, 4- Sizin işiniz başka başkadır. 5- Kim (hayır için) *verir, korunursa, 6- Ve En Güzel'i doğrularsa; 7- Ona en kolay*(yolda gitmey)*i kolaylaştırırız. 8- Kim de cimrilik eder, kendini zengin* (ve kendi kendine yeterli) *görürse, 9- Ve En Güzeli de yalanlarsa; 10- Ona da en güç*(yolda gitmey)*i kolaylaştırırız. 11- Çukura düştüğü zaman malı ona hiçbir yarar sağlamaz. 12- Doğru yola iletmek bize âittir, 13- Son da ilk de bizimdir. 14- Ben sizi alev alev yanan bir ateşe karşı uyardım. 15- Ona ancak en haydut olan girer. 16- O ki yalanladı ve sırtını döndü. 17- En çok korunan da ondan uzak tutulur. 18- O ki malını hayra vererek arınır, yücelir. 19- Ve onun yanında hiç kimsenin, karşılık verilecek bir nimeti yoktur* (verdiğini, kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı olarak değil)*, 20- Yalnız yüce Rabbinin rızâsını kazanmak için verir. 21- Yakında kendisi de râzı olacaktır.*

Tefsîr:

1-4 ncü âyetlerde karanlığı ile gün ışığını vey dünyâyı örterek canlılara uyuma, dinlenme imkânı sağlayan geceye; ortalığı aydınlatarak herkesin işini gücünü görme, rızkını kazanma imkânı sağlayan gündüze; erkeği ve dişiyi yaratan kudret sâhibine yemin edilerek insanların işlerinin çeşitli olduğu vurgulanıyor: Kimi cömerttir, kazandığından başkalarına da verir; Allah'ın buyruklarına uyar; şirkten, günâhlardan korunur; Peyğamber'in duyurduğu güzel söz olan Kur'ân'ı veya en güzel olan cenneti doğrular. Kimi de cimridir, kendisini zengin ve kendine yeterli görerek Peyğamber'i yalanlar, âhiret sevâbını kabul etmez, mükâfât ve cezâyı yalanlar.

5-7: Cömertlik edip Allah yolunda malını harcayan; şirkten, günahlardan korunan; Peyğamber'in duyurduğu güzel sözleri, güzel huyları veya cenneti doğrulayan kimseyi Allah kolaylığa sokar. Onun işlerini kolaylaştırır. Güzel işleri yapmak ona kolay gelir. Nefse ağır gelen güzel ibâdetler ona kolaylaştırılır. O kimse bunları yapmaktan yüksünmez, zevk alarak yapar. Allah onun

her işini de kolaylaştırır.

8-11: Fakat cimrilik edip yoksulları düşünmeyen, malına güvenip böbürlenen, Peyğamber'in duyurduğu en güzel söz olan Kur'ân'ı, iyilere cennet verileceğini yalanlayan kimseyi de Allah, çetinliğe sokar. Bu güzel şeyleri yalanladığı için artık güzel işleri, ibâdetleri yapmak ona ağır gelir, bunları yapmaktan hoşlanmaz. Çünkü insan inanmadığı şeyi yapmak istemez. Ona günah işlemek kolaylaşır, kötü işleri yapmaktan zevk alır. Çünkü o işler kendisine çekici gelir. O kötü işleri iyi sanır. Şehvetleri gözünde süslendirilir. Fakat bu hareketleri onu alçaltır ve böyle yapa yapa manen alçalıp cehennem çukuruna düştüğü zaman veya kabre düştüğü zaman malı ona hiçbir yarar sağlamaz.

10 ncu âyetteki "بَخِلَ" (cimrilik etti); 5 nci âyetteki "أعطى"'nin karşıtı; 10 ncu âyetteki "اسْتَغْنَى" (kendini zengin gördü), 5 nci âyetteki " اتَّقَى " (korundu)'nun; 11 nci âyetteki "كَذَّبَ بِالْحُسْنَى" (en güzeli yalanladı) da, 6 ncı âyetteki " صَدَّقَ بِالْحُسْنَى" (en güzeli doğruladı)nın karşıtıdır. Kur'ân'da herşey karşıtı ile anlatılır ki buna meŝânî (ikili) üslûb denir. Bu üslûb, huylar arasında meydana getirdiği gerilîm ile tüyleri ürpertecek derecede harika bir edebî güzellik sağlar.

12-13: Fakat hidâyet etmek, yol göstermek Allah'a âittir. Peyğamberin görevi, onları zorla yola getirmek değil, doğru yolu göstermektir. İnsanları doğru yola getirmek Allah'a âittir, bu O'nun kaderine bağlı bir şeydir. Allah dilerse doğru yola gelirler. Son da ilk de, âhiret de dünyâ da veya işin sonu da, önü de Allah'a âittir. Asıl hüküm sâhibi O'dur. Daimâ O'nun irâdesi ve hükmü geçerlidir.

14-21: 14 ncü âyetteki "Ben" sözü, Allah'a veya Hz. Peyğamber'e âittir. Peyğamber'e âitse, bazı âyetlerde bu üslûb görülür. Müfessirler bu gibi âyetlerde, bir "قل : söyle" sözünün gizli olduğunu söylerler.

Yüce Allah insanları alev alev yanan ateşe karşı uyardığını buyurmaktadır. O ateşe, Peyğamber'in duyurduğu gerçekleri yalanlayıp kabul etmeyen kimseler gireceklerdir. Fakat Peyğamber'in sözlerini doğrulayarak şirkten, günâhlardan korunan, daha önce kendisine verilen bir nimetin karşılığı olarak değil, tamamen karşılıksız ve kimseden bir şey beklemeden, sırf Allah'ın rızâsına ermek için malının zekâtını veren kimse bu ateşten korunacak ve Allah'ın, kendisine vereceği nimetlerle razı ve memnun olacaktır.

Görüldüğü üzre ilk sûrelerden olan bu sûrede de *"malını verip tezekkî edenler"* yani malını verip manen gelişen, yücelen veya malını geliştiren kimse övülmektedir. Bu ifâde zekât vermek anlamınadır. Bunun örneğini ikinci sûre sayılan A'lâ Sûresinde de görmüştük. Bu da zekât vermenin, ta İslâmın başlangıcından beri bilinen ve ondan önceki devirlerde de bazı dindarlarca

uygulanan sevimli, güzel amellerden olduğunu gösterir.

Böylece inen ilk âyetlerinden itibâren Kur'ân'da, kimseden bir şey beklemeden, bir iyiliğin karşılığı olmadan, sırf Allah'ın hatırı için yetimlere, yoksullara bir miktar mal vererek yardım etmek, yani zekât vermek, cömert davranmak övülmekte; cimrilik, kibir, kendini üstün görme, bencillik gibi huylar yerilmekte ve insanlar hep iyiliğe, doğruluğa ve güzelliğe yöneltilmektedir. Bu Hak sözünden daha güzel bir söz olur mu? Bundan yüz çevirenler, çirkin amellerinin oluşturduğu alev alev yanan cehenneme yuvarlanmazlar mı?

Allahım, bizi Kur'ân'ın, gösterdiği en güzeli doğrulayıp uygulayan, çirkin işlerden, putatapıcılıktan kaçan mutlu, rızâna ermekle sevinçli, memnûn insanlardan eyle!

Müfessirlerden birçoğu, 17-19 ncu âyetlerin Hz. Ebubekir hakkında indiğini, onun karakterini anlattığını, bir kısmı da bunların Hz. 'Alî hakkında indiğini söylerler [1]. Muhakkak ki Hz. Ebubekir de, Hz. 'Alî de âyetlerin tanımladığı yüksek karakter sahibi insanlardandır. Onlar, İslâmın tutunup gelişmesi için ellerinden gelen herşeyi yapmışlardır. Fakat mânâsı genel olan bu âyetler, bize iyi insan karakterini çizmektedir. Bunları belli kişilerle sınırlamak doğru değildir. Kaldı ki bunlar şayet, Ebubekir veya 'Alî hakkında inmiş olsa, önceki ve sonraki âyetlerden ayrı inmiş olması gerekir. Oysa âyetlerin hepsi birbirinden ayrılmayacak bir bütünlük gösterir. Ve hepsi birlikte inmiştir.

Özellikle sûre, ilk inen sûrelerdendir. Müşriklerle mücâdele, onların yaptıklarını kınama üslûbu taşımadığı için bu âyetlerin, müslümanların, müşriklerin işkencelerine uğradıkları dönemlerden önce indiği açıktır. Yani âyetler, iniş sebebi olarak gösterilen: Ebubekir'in, işkence gören köleleri satın alıp özgürlüğe kavuşturması olayından önce inmiştir. Bu bakımdan âyetlerin iniş nedeni, sadece Ebubekir ve 'Alî değildir. Âyetler inanan, Allah yolunda malını harcayan, zekâtını veren, bütün iyi ahlâklı insanları övmektedir ki elbette Peyğamber(s.a.v.)in ilk sahâbileri bunların başında yer alırlar.

Leyl Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanların davranışı çeşit çeşittir. Kimi cömerttir, iyiliği sever. Kimi cimridir, yalnız kendisini düşünür, mal yığar. İmdi kim Allah yolunda hayredip korunursa, Hak'tan gelen en güzel sözü doğrularsa Allah onun işini kolaylaştırır.

2. Dünyâ da, âhiret de Allah'ındır. Allah dilediğine dünyayı, dilediğine âhireti verir, dilediğine ikisini de verir. Dünyâ da, âhiret de Allah'tan istenir.

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/205; İbn Kesîr: 4/522; et-Teshîl: 4/203.

O'ndan başkası ne dünyâda, ne de âhirette bir yarar sağlayamaz. Kimse Allah'ın kaderini değiştiremez.

3. Nefsini aşağılatmış olan kimseye, malının bir yararı olmaz. Onun yeri cehennemdir.

4. Hak sözünü yalanlayıp yüz çevirenler cehenneme giderler. Ama Allah yolunda mal verip arınanlar cehennemden uzaklaştırılır, memnun olacakları cennetlere sokulurlar.

LEYL SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	تَجَلَّى	Tek tâ ile, mâzî fiil:	Çoğunluk.
	تَتَجَلَّى	İki tâ ile, muzâri' fiil:	İbn Mes'ûd, Übeyy ve 'Ubeyd ibn 'Umeyr[1].
3	وَمَا خَلَقَ		Çoğunluk.
	وَ ٱلَّذِى خَلَقَ		İbn Mes'ûd[2].
7,10	لِلْيُسُرَى	İkisinde de madmûm sîn ile:	Ebû Ca'fer.
	لِلْيُسْرَى	İkisinde de sâkin sîn ile:	Ötekiler[3].

1. el-Mesâhif: 109.
2. Aynı. Başkaları, İbn Mes'ûd mushafında (خلق) fi'linin bulunmadığını söylemişlerdir (el-Mesâhif: 109).
3. en-Neşr: 2/216; el-Budûr: 342.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
14	نَارًا تَّلَظَّى	Vasl halinde idğâm üzre şeddeli tâ:	Bezzî, Ruveys.
	نَارًا تَلَظَّى	İki halde de idğâmsız, hafif tâ:	Ötekiler [1].
	نَارًا تَتَلَظَّى	İki tâ ile, aslı üzre [2]:	İbn Mes'ûd, Ebû-zer, İbn Zübeyr, Zeyd ibn 'Alî, Tal-ha, Süfyan ibn 'Uyeyne, 'Ubeyd ibn 'Umeyr, Yahyâ ibn Ya'mer ve İbn Huseym [3].
18	يَتَزَكَّى	Tezekkâ'nın muzâri'i:	Çoğunluk.
	يَزَّكَّى	Tâ'nın z'ye idğâmiyle:	Hasan, 'Alî ibn el-Huseyn ibn 'Alî ibn Ebî Tâlib (r.a.)

1. el-Budûr: 342.
2. Aslı (تَتَلَظَّى)dır, tahfif için muzâraat harfi hazfedilmiştir.
3. el-Mesâhif: 109, 229, 238, 267, 311; Kurtubî: 20/86; el-Bahr: 8/484.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
20	إِلاَّ ٱبْتِغَاءَ وَجْهِ	Nasb ile:	Çoğunluk.
	اِلاَّ ٱبْتِغَاءُ وَجْهِ	Ref' ile:	Yahyâ ibn Vessâb [1].

tubî: 20/89; el-Bahr: 8/484.

93/11 DUHÂ SÛRESİ

Kuşluk vaktine yemîn ile başladığı için bu adı almış olan sûrede, Peygamber(s.a.v.)e, sonunun başından iyi olacağı, Rabbinin kendisini memnun edeceği, yetîme ve yoksula iyi davranması ve Rabbinin nimetini söylemesi buyuruluyor.

Mekke'de Fecr Sûresinden sonra inmiştir, 11 âyettir. Resmî sıralamada 93 ncü, iniş sırasına göre 11 nci sûredir. İbn 'Abbâs ve 'İkrime'nin, Duhâ Sûresinden itibâren Kur'ân'ın sonuna dek olan sûreleri okurken sûreden önce tekbir getirilmesini emrettikleri rivâyet edilir. Tekbîr de ya *"Allâhu ekber"* veya *"Allâhu ekber lâilâhe illâllâhu vallâhu ekber"* şeklinde getirilir [1].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحٰىۙ ﴿١﴾ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىۜ ﴿٣﴾ وَلَلْاٰخِرَةُ
خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰىۜ ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطٖيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰىۜ ﴿٥﴾ اَلَمْ يَجِدْكَ
يَتٖيمًا فَاٰوٰىۖ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَٓالًّا فَهَدٰىۖ ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ عَٓائِلًا فَاَغْنٰىۜ
﴿٨﴾ فَاَمَّا الْيَتٖيمَ فَلَا تَقْهَرْۜ ﴿٩﴾ وَاَمَّا السَّٓائِلَ فَلَا تَنْهَرْۜ ﴿١٠﴾ وَاَمَّا
بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

1. Fethu'l-Kadîr: 5/456.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Kuşluk vaktine andolsun, 2- Sakinleşen geceye andolsun ki, 3- Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. 4- Senin sonun, ilkinden iyi olacaktır. 5- Rabbin sana verecek ve sen râzı olacaksın. 6- O seni yetîm bulup barındırmadı mı? 7- Seni şaşırmış bulup yola iletmedi mi? 8- Seni fakir bulup zengin etmedi mi? 9- Öyleyse sakın öksüzü ezme, 10- Dilenciyi azarlama, 11- Ve Rabbinin nimetini anlat.

Tefsîr:

1-8: *Duhâ*'nın, Güneşin iyice yükselip her tarafı aydınlattığı kuşluk vaktine dendiğini Şems Sûresinin tefsîrinde anlatmıştık. Bayram günü Güneş doğduktan sonra kesilmeğe başlayan kurbanlara da bu kelimeden alınmış olarak *dahiyye* (ضَحِيَّة) *udhiye* (أُضْحِيَة) denmiştir. İnsanın bir dâvâ uğruna kendini fedâ etmesine veya bir olay sonunda ölmesine de *dahiyye* denir ki Türkçede de "falan bu işin kurbanı oldu" deriz.

Secâ(سجى)nın anlamında dört görüş vardır: Gecenin gelmesi veya gitmesi, karanlığın bastırması, herkesin uyuyup sesin soluğun kesilmesi zamanlarından biri olabilir. Rüzgârsız, sakin geceye de *leyletun sâciyeh* denir.

Vedde'a (وَدَّعَ) *Vedâ'* etti, ayrıldı; *kalâ* (قَلَى) kızdı, darıldı; *dâll* (ضَالّ): şaşkın, yolunu şaşırmış; *'avl* kökünden gelen *'âil* (عَائِل) de yoksul demektir.

Bu âyetlerde Güneşin, en tâze ve parlak ışıklarıyle her yanı aydınlattığı kuşluk vaktine ve gecenin her yanı karanlıkla örttüğü, sesin soluğun kesilip ortalığı sükûnetin kapladığı zamanlara yemîn edilerek Rabbinin, Hz. Muhammed'den ayrılmadığı, ona darılmadığı ve onu yalnız başına bırakmadığı; onun hayâtının sonunun, ilkinden; yâhut âhiretinin, dünyâsından iyi olacağı ve Allah'ın bol nimet verip onu memnun edeceği buyurularak Hz. Muhammed (s.a.v.) tesellî edilmektedir. Allah'ın, kendisini sevip kolladığını belirtmek için de ona, bundan önceki nimetleri hatırlatılmaktadır:

Allah onu yetîm bulup barındırmış, şaşkın bulup doğru yola getirmiş, yoksul bulup zengin etmişti. Şimdiye dek kendisine bu lûtufları yapan Allah, bundan sonra da onu bırakmayacak ve ona olan lûtuflarını tamamlayacak, hattâ bundan sonraki lûtufları, bundan öncekilerden çok daha fazla olacak ve Allah ona, kendisini memnûn edinceye dek verecektir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), henüz anne karnında iken babasını, altı yaşında iken de annesini kaybetmiş, önce onu dedesi Abdulmuttalib, sonra amcası Ebutalib koruyup yetiştirmişlerdi. Amcası Ebûtalib müslüman olmadığı halde onu müşriklere karşı korumuştu.

Hz. Muhammed (selâm ona) yoksul idi. Henüz dedesi sağ iken babası öldüğü için, Arap miras hukukuna göre babasından kendisine bir miras kalmadığı gibi annesinden de miras kalmamıştı. Araplarda babası sağ iken ölen kişinin çocuğuna mal düşmezdi. Esasen mirası âileden büyük erkekler alırlar, çocuklara ve kadınlara miras vermezlerdi.

Zengin bir hanım olan Hadice ile evlenmekle zengin olup refaha kavuşan Hz. Muhammed (s.a.v.), ümmî bir toplum içinde yetişmişti. Toplumdaki bazı dindar insanlar gibi Allah'a ibâdeti seviyor, hattâ yılın belli zamanlarında, özellikle Ramazan ayında halvete çekilip Rabbine ibâdet ediyordu ki bu davranışa *tehannüŝ* denirdi. Yetiştiği toplum tamamen dinsiz, kültürsüz bir toplum değildi. Allah'ı tanıyan bu toplum melekleri Allah'ın kızları sanıyor ve kendileriyle Allah arasında aracı olacaklarına inandıkları meleklerin sembolleri olan heykellere tapıyorlardı.

Hz. Muhammed (s.a.v.) yine toplumda sadece Allah'ın birliğine inanıp kendisini ibadete veren ve *hanîf* (حنيف) çoğulu *hunefâ'* (حنفاء) diye anılan kimseler gibi toplumun putlara tapmasını beğenmiyor ama bu konuda ne yapılabileceğini, toplumun bu şirk yolundan nasıl kurtarılacağını bilmiyordu. Kendisinin peygamber olacağından ve kendisine vahiy geleceğinden hiç haberi yoktu: *"Sen, Kitâbın sana indirileceğini de ummazdın. Ancak Rabbinin bir rahmeti olarak Kitâb sana vahyedildi. Öyle ise kâfirlere arka olma"* [1], *"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik. Sen Kitâb nedir, imân nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ileteceğimiz bir nûr yaptık. Kuşkusuz sen, dosdoğru yola iletiyorsun"* [2] âyetleri, bu söylediklerimizi kanıtlamaktadır. İşte: *"Rabbin seni şaşkın bulup, doğru yola iletti"* âyetinde onun, peygamberlikten önceki düşünceli, mütereddid, toplumun kurtuluşu için ne yapılacağını bilemez durumuna işâret edilmiştir.

Kasas ve Şûrâ Sûrelerinin yukarıya meâllerini yazdığımız âyetlerine dayanan bazı âlimlere göre Hz. Peyğamber, kırk yıl kavminin dininde kalmıştır. Kavminin öteki insanları gibi dalâlet içinde olmuş, tevhîdi (Allah'ın birliğini) bilmemiştir [3].

Süyûtî, Ebû Hayyân gibi bazı müfessirler, peyğamberlerin masum olduğunu, hidâyetin zıddı anlamında dalâlette olmalarının söz konusu olamayacağını ileri sürerek buradaki *dalâl*(sapıklık, şaşkınlık)ı, Hz. Peyğamber'in, çocukluğunda Mekke vâdilerinde kaybolması, ya da hayât yolunda kaybolması anlamına yormuşlardır [4]. Bu tür yorumlar, âyeti asıl anlamı dışına çıkar-

1. Kasas Sûresi: 86.
2. Şûrâ Sûresi: 52.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/216.
4. Safvetu't-Tefâsîr: 20/72.

maktır. Âyette *dalâl,* işaret ettiğimiz gerçek anlamdadır. Bunun peyğamberin masumluğu ile ilgisi yoktur. Çünkü bu âyet, onun peyğamberliğinden önceki durumunu anlatmaktadır. Peyğamberin çocuk iken bir vadide kaybolup sonra bulunması öyle önemli bir olay değildir ki âyette büyük bir lûtuf ve nimet olarak zikredilsin.

Taberî, âyeti "Seni şimdi bulunduğun halden başka bir halde buldu" şeklinde mânâlandırmış ve Süddî'nin, Hz. Peyğamber'in kırk yıl kendi kavminin dininde olduğunu [1], Şems Sûresindeki *"vizr"* kelimesinin tefsîrinde de Dahhâk'in: "Peyğamber'in içinde bulunduğu hal, şirk idi" dediğini rivâyet etmiştir [2]. İbn Keŝîr de bu âyetin, *"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik. Sen Kitâb nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ileteceğimiz bir nur yaptık. Kuşkusuz sen, dosdoğru yola iletiyorsun"* [3] âyeti gibi olduğunu söyledikten sonra Peyğamber'in, çocukluğunda Mekke vadilerinde kaybolduğu, yahut amcasiyle birlikte Şam'a giderken bir gece İblîs'in gelip onun bindiği deveyi yoldan çıkardığı, Cebrail'in gelip üfleyerek İblîs'i Habeşistan'a atıp deveyi yola soktuğu öykülerini aktarır ve bazılarına göre *dall* ile bu olayların kasdedildiği söylenir, der [4].

Mefâtîhu'l-ğayb'de bu iki hikâyeye ilâveten şöyle bir hikâye de nakledilir: Muhammed Aleyhisselâm, süt annesi Halîme'nin yanında iken kaybolmuştu. Halime Hübel'e gelip derdini döktü. Putların hepsi devrilip yere düştü: "Bizim helâkimiz o çocuğun eliyle olacaktır!" diye bir ses duyuldu.

Bir rivâyete göre de Peyğamber (s.a.v.) dedesinin yanında iken kaybolmuş, Ebucehl onu bulup devesinin terkisine bindirmek istemiş, deve kabul etmemiş, mecburen çocuğu öne bindirmiş.

Bir başka rivâyete göre de Hz. Muhammed (s.a.v.) Hadice'nin kölesi Meysere ile birlikte yolda giderken devesinin yularını bir kâfir tutmuş, o yüzden yolunu kaybetmiş, Allah Cibrîl'i insan şeklinde indirmiş, Cibrîl deveyi kafileye götürmüş. İşte *dâll* Hz. Muhammed'in, çocukluğunda yolu kaybetmesidir [5].

Bunlar, sağlam olmayan gülünç rivayetlerdir. Âyette *dâll* izâh ettiğimiz anlamdadır. Âyeti bu tür te'villerle anlamı dışına çıkarmak doğru değildir. Hamdi Yazır da bu konuda bizim görüşümüze yakın bir tefsîr yapmıştır:

"Dâll: Yitik, yolda şaşmış, yanlış yola giden sapık mânâlarına gelir. Allah'ın Resûlü, hiçbir zaman akıl ve dinde sapık mânâsına dâll olmamıştır...

1. Câmi'u'l-beyân: 30/232. 2. Câmi'u'l-beyân: 30/235.
3. Şûrâ Sûresi: 52.
4. Tefsîr: 4/524.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/216-217.

"Bununla beraber peyğamberlikten önceki akıl ve dirâyeti, peyğamberlikten sonraki ilim ve hidâyeti arasında da büyük bir fark vardı ki bu fark, çocukluk ile erginlik arasındaki farktan daha büyüktü. Salât ve selâm üzerine olsun (o), peyğamberlikten evvel de kavminin Arap müşriklerinin dinindeki bozukluğu görmüştü. Karşısında bulunan yahudilik ve hıristiyanlığın da çığırından çıkmış olduğunu sezmişti. Fakat gidilmesi lâzımgelen ve sırf akıl ile kavranması mümkün olmayan hak din ve şerîatinin ne olması lâzım geleceğini ve dünyâyı sarmış olan bunalım içinden nasıl çıkılıp da hakka erileceğini belirlemede hayret içinde idi. Kitâp okumasını bilmez, cihana ruh neşredecek olan iman ve İslâmın ayrıntılı esaslarından gafil idi" [1]

İşte Allah, Hz. Muhammed'e, ömrünün başından bu sûrenin vahyine kadar olan zaman içerisinde bu büyük nimetleri vermiştir. Bunları veren Allah, onu bir amaç için seçmiştir, yüz üstü bırakmaz. Onun hayatının son kısmını, şimdiye dek olandan çok daha fazla lûtuf ve nimetlerle dolduracak ve onu davâsı uğrunda zafere ulaştırıp memnun edecektir. Ayrıca âhiret hayatında da en yüksek cennet nimetleriyle onu memnun edecektir.

"وَلَلآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ ٱلْأُولَى: *Senin için son, ilkten daha iyidir*" âyetinden, Hz. Muhammed'in bundan sonraki hayâtının bundan önceki hayatından daha iyi, daha başarılı olacağı anlaşılacağı gibi; onun âhiret hayâtının, dünyâ hayatından daha iyi olacağı da anlaşılır. Fakat daha sonraki âyetler, birinci mânânın daha güçlü ve uygun olduğunu gösteriyor.

Âyete ikinci mânâyı verenler, bunu ve müteâkib âyeti Hz. Peyğamber'in, âhirette ümmetine şefâat edeceğine delîl görmektedirler. Onlara göre âyette: *"Allah sana verecek ve sen râzı olacaksın"* buyurulmaktadır. Rızâ, dileğin kabul edilmesiyle olur. Demek ki Allah, Hz. Muhammed(s.a.v.)in her istediğini verecektir. Bu âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendisini razı edecek herşeyin kendisine verileceğini gösterir. Bu âyet indikten sonra Hz. Peyğamber'in: *"Ümmetimden bir ferd ateşte kaldıkça ben razı olmam"* dediği rivâyet edilir [2]. Bu da onun suçlulara şefaat edeceğini gösterir [3].

Hz. Peyğamber'in, âhirette ümmetine şefâati meselesi ayrı bir konudur. Fakat âyette bu hususa bir kanıt yoktur. Çünkü biz, birinci mânânın daha uygun ve âyetin, Hz. Muhammed'in bundan sonraki hayatının daha başarılı geçeceğine işâret olduğu kanısındayız. Ayrıca bu sûre, ilk sûrelerdendir. Bu

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/5901.
2. Hadîs olarak rivayet edilen bu sözün kaynağını bulamadım. İbn Kesîr, biraz benzeri bir söz için "Bu gibi sözler ancak mevkuf" yani sahâbî sözü olabilir diyor: Tefsîr: 4/523-524.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/213; et-Teshîl: 4/204.

sûre indiği zaman Hz. Peyğamber'in büyük sayıda bir ümmeti yoktu ki ümmet tabirini kullansın. Hadis olarak öne sürülen yukarıdaki sözün de sağlam bir yanı yoktur. Âhirette kimsenin irâdesi kendi elinde değildir. Melek olmadığını, ğaybi bilmediğini söylemesi kendisine emredilen Peyğamber'in, "Ümmetimden bir fert ateşte kaldıkça ben razı olmam" demesi mümkün değildir. Çünkü bu, ğaybe ilişkin bir konudur. Orada nasıl davranacağını, Allah'ın kendisine ne miktar şefâat izni vereceğini Allah bilir. Onun için bu meseleyi âhirete çekip şefâat meselesine kanıt yapmak, âyete taşımadığı anlamlar yüklemekten başka bir şey değildir. Nitekim Hamdi Yazır da bu mânâya işâret ederek şöyle diyor: "Dünyâ mukabili âhiret, herhangi bir ön mukabili sonu ve içinde bulunulan halin mazisine tekabül için istikbalini de ifade eder. Meselâ bu sûrenin nüzûlü halinde ûlâ ve âhiret denince ölümden evveli ve sonrası mânâsından ziyâde halden evvelki mazi ile bu halden sonraki bütün âtî(gelecek)e şamil olan istikbal mânâsına ilerisi anlaşılmak yaraşır. Bu mânâlar ile âhiret senin için ûlâ'dan daha hayırlıdır demek, senin bulunduğun her halin sonu, senin için önünden daha hayırlıdır. Yani sen günden güne, halden hale ileri doğru daima hayırdan hayra terakki edeceksin. Nihayet vefatından sonra da âhiret hayâtın dünyâ hayâtından daha hayırlı olacak demek olur. Yoksa bu andan itibaren ölümün, senin hakkında dünya hayatından daha hayırlıdır demek değildir. Eğer böyle olsaydı, şu anda ölmen, senin için daha hayırlıdır demek olur ve böylece Peyğamber vefâta davet edilmiş olur ve bundan sonra dünyâda yaşaması, hakkında daha hayırlı olmamış olurdu" [1]. Halbuki bu âyetler onu ölüme değil, bilâkis moral vererek davâsı uğrunda mücadeleye teşvik etmekte ve onun daima başarılı olacağını müjdelemektedir.

Peyğamber(s.a.v.)e Allah'ın nimetleri ve lûtufları hatırlatıldıktan sonra yetîmi ezmemesi, dilenciyi de azarlamaması ve Rabbinin kendisine olan nimetini söylemesi emrediliyor. Bu âyetlerin anlamı şudur: "Ey Muhammed, sen de yetîm, şaşkın ve yoksul idin. Allah seni yola iletti, zengin etti. Allah'ın sana olan bu nimetlerini unutma. Yetîme karşı şefkatli, dilenciye karşı merhametli davran. Çünkü sen de yetîmliğin, yoksulluğun tadını tadmış idin. Rabbin seni doğru yola ilettiği gibi sen de insanları doğru yola ilet" [2].

Sûrenin iniş sebebi:

Hz. Peyğamber'e ilk vahiyler geldikten sonra bir süre vahiy kesilmiştir ki bu olaya *fetretu'l-vahy* denir. Vahyin kesilme süresi hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Bunlara göre vahyin kesilme süresi dört gün ile üç yıl arasında

1. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/5890.
2. Rûhu'l-me'ânî: 30/164.

değişir [1].

Bir rivâyete göre Hz. Peyğamber'den vahiy kesilince Hz. Hadice ona: "Herhalde Rabbin seni bıraktı" demiş, Ebûleheb'in karısı da alay maksadıyle böyle bir söz söylemiştir. Bir müşrik kadının da Peyğamber'e gelip: "Sanıyorum şeytânın seni bıraktı, çünkü iki üç günden beri onu görmedim" dediği, vahyin kesildiğini duyan müşriklerin de: "Artık Muhammed bırakıldı" dedikleri, bunun üzerine bu sûrenin indiği rivâyet edilir [2]. Taberî'nin rivayetine göre Peyğamber'e bu sözü söyleyen, amcası kızlarından biridir [3].

Rivâyetlerden birine göre de yahudiler Hz. Peyğamber'e üç şeyden: Ẑu'l-Karneyn'den, Ehl-i Kehf'ten ve ruhtan sormuşlar. O da onlara: "Yarın size bunları anlatırım" demiş ve "İnşâallâh" dememiş. Bu yüzden vahiy kesilmiş. Bu aradan sonra Cebrâil gelince Peyğamber ona:

— Ey Cibrîl, çoktan beri gelmedin, seni özledim, demiş. Cibrîl de:

— Ben seni daha çok özledim ama ne yapayım, ben emir kuluyum, demiş.

Başka bir rivâyete göre de evde Hz. Hasan'ın veya Hüseyin'in bir köpek eniği varmış. Peyğamber Cebrâil'e geç gelmesinin nedenini sorduğunda Cebrâil:

— Biz içinde köpek bulunan bir eve girmeyiz, demiş [4].

Bu yahudilerin soru sorması ve köpek eniği hakkındaki rivâyet uydurmadır. Yahudilerin Peyğamber'den soru sordukları, Peyğamber'in de inşâllâh demeden yarın cevap vereceğini söylemesi yüzünden vahyin gecikmiş olduğu hikâyesi, İsrâ Sûresinin: *"Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindendir, size ilimden az bir şey verilmiştir"* meâlindeki 85 nci âyetinin ve Kehf Sûresinin: *"Allah dilerse demedikçe hiçbir şey için bunu yarın yapacağım deme"* meâlindeki 23 ncü âyetinin tefsîrinde geçmişti. Bunun doğru olamayacağını oralarda izah etmiştik.

Evvelâ Mekke'de pek yahudi yoktu. Birkaç yahudinin Mekke'ye gelip gittiği varsayılsa bile o devirde Peyğamber ile yahudiler arasında bir sürtüşme söz konusu değildi. Mekke devrinin sonlarında inen Ra'd Sûresinin son âyetinde Kitâp ehlinin, Hz. Muhammed'in peyğamberliğinin doğruluğuna şahid gösterilmesi, bu sözümüzü açıkça kanıtlar. Yahudilerin, Mekke devrinde Hz. Peyğamber'den böyle bir soru sorduklarına dair sağlam bir rivâyet yoktur. Kaldı ki Ehli Kehf, Ẑu'l-Karneyn hikâyeleri ve Ruhtan sorulduğunu bildiren âyet, Mekke devrinin ortalarında inmiştir. Bu sûre ise peyğamberliğin başlangıcında inmiştir.

1. Mefâtîh: 31/211; Rûhu'l-Me'ânî: 30/156; et-Tefsîru'l-hadîs: 1/159.
2. Mefâtîh: 31/211; Câmi'u'l-beyân: 30/231.
3. Fethu'l-Kadîr: 5/456.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/211.

Hasan'la Hüseyin'e gelince onlar Medine'de doğmuşlardır. Mekke'de onların köpek beslemeleri söz konusu olamaz. Köpek beslenen eve meleğin girmediği de doğru değildir. Köpek de Allah'ın bir yaratığıdır. Meleğin girmesine engel olmaz. Melek ruhânî varlıktır. İnsanı koruyan, onun yaptığı işleri yazan melekler vardır, bunlar hiçbir zaman insandan ayrılmaz. Demek bu insan, köpek bulunan eve girince, melekler oraya girmeyecek mi? O zaman adam istediğini yapar, nasıl olsa melekler oraya girmedikleri için yaptığı ameller tesbit edilmez. Bu tür rivâyetler Peyğamber'e iftiradır. Allah bu iftiracıları affetsin.

Hz. Hadice'nin, Peyğamber'e: "Herhalde Rabbin seni bıraktı" demesi de mümkün değildir. Çünkü o, tâ peyğamberliğinin başlangıcından itibaren Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmış, ilk vahiy geldiği zaman başına bir şey gelmiş olmasından korkan Peyğamber'i: "Hayır, Allah seni aslâ perişan etmeyecektir. Çünkü sen iyilik yaparsın, konuğu ağırlarsın, başkalarının yükünü çeker(zahmetlere katlanır)sın, olaylara sabredersin" diyerek tesellî etmiş; bunaldığı, üzüldüğü zamanlarda hep ona destek olmuş, moral vermiştir. Nitekim başka bir rivâyette Hz. Hadice, bu rivâyetin tam aksine, vahyin kesilmesine üzülen Peyğamberi tesellî edip: "Allah seni aslâ bırakmaz. Allah seninle başlattığı bu kerâmeti (bu yüksek ahlâk ve din prensiplerini) tamamlayacaktır" dediği anlatılır [1].

Vahyin üç yıl gibi uzun bir süre kesilmiş olması da makul değildir. Birkaç gün kesilmiş olduğu daha doğrudur. Eğer öyle uzun süre vahiy kesilmiş olsaydı, ona inanmış olanların yüreklerine kuşku girerdi. Buhârî'nin rivâyetine göre Peyğamber (s.a.v.) rahatsızlanıp iki üç gece (ibâdete) kalkamamış, bir kadın gelmiş: "Herhalde şeytanın seni terk etti, iki üç geceden beri sana yaklaştığını görmedim" demiş. Yüce Allah bu sûreyi indirmiştir [2].

Müslim ve Tirmizî'nin rivâyetlerine göre de vahyin gecikmesi üzerine müşrikler: "Muhammed bırakıldı" demişler; yüce Allah: *"Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı"*yı indirmiştir [3].

İşte makul ve doğru olan, Buhârî ve Müslim'in kaydettikleri bu iki rivâyettir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peyğamber (s.a.v.) bir ara rahatsızlanmış, birkaç gece ibâdete kalkamamış ve herhangi bir hikmetle —belki de Peyğamber'in rahatsızlığından ötürü yükünün daha da ağırlaşmaması için— vahiy kesilmiştir. Onun gece ibâdete kalktığını gören ve bilen yakınlarından bir kadın, birkaç gece kalkamadığını ve vahyin de gelmediğini görünce böyle sö-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 31/210.
2. Buhârî, Tefsîr: 93; Müslim, Cihâd: 115; et-Tâc: 4/291.
3. Müslim, Cihâd: 114; Tirmizî, Tefsîr: 82; et-Tâc: 4/292.

lemiş, Kureyş müşrikleri de "Muhammed bırakıldı" demişler. Hz. Muhammed'in bırakılmadığını, Allah'ın onun peyğamberliğini yarıda bırakmayıp tamamlayacağını, onun sonunun ilkinden iyi olacağını, günden güne başarıya ulaşacağını vurgulamak üzre bu sûre indirilmiştir.

Bu sûrenin iniş zamanı hakkında da değişik rivâyetler vardır. Bir rivâyete göre 'Alak Sûresinin ilk âyetlerinden sonra vahiy kesilmiş ve bu kesintiden sonra ilk defa Duhâ Sûresi inmiştir. Başka bir rivâyete göre de vahiy bir kere değil, birkaç kez kısa ve uzun aralıklarla kesilmiştir. Vahyin kesilmesinden son derece üzülen Peyğamber'in, kendisini dağdan aşağıya atmak istediği de rivâyet edilir [1]. Vahyin, Mekke devrinin ortalarında bir kez daha kesildiğine dair Kur'ân'da deliller vardır: *"Allah dilerse, demedikçe hiçbir şey için bunu yarın yapacağım deme"* [2], *"Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz"* [3] mealindeki âyetler bu delillerdendir.

Burada işâret edilmesi gereken önemli bir husus da sûrede Hz. Muhammed(s.a.v.)in samimiyetinin açıkça görülmesidir. İlk inen sûrelerden olan bu sûrede onun, kendisine gelen vahyi Rabbinden aldığına, O'ndan vahiy almadan kendiliğinden sözler söyleyip vahiy diye ortaya atmadığına tanık olmaktayız. Çünkü vahyin kesilmesi üzerine müşrikler: "Rabbi Muhammed'i bıraktı" veya daha küstah ifadelerle "Şeytanı Muhammed'i terk etti" demelerine Peyğamber (s.a.v.) son derece üzülmüştür. Eğer bu sözleri kendisi söylemiş olsaydı, hasımlarına, böyle sözler söylemeleri için fırsat vermez, birşeyler söyleyiverirdi. Fakat o, kendiliğinden bir söz söyleyip vahiy diye ortaya atmamıştır. Hiçbir zaman olağanüstü bir insan olduğunu söylememiş; kendisinin bir insan olduğunu, melek olmadığını, sadece kendisine vahiy geldiğini söylemiştir. Vahiy kesilince müşriklerin sözlerine üzülmüş, fakat Rabbinin emirlerini beklemiş, nihâyet indirilen bu sûre ile üzüntüsü yatıştırılmıştır. Onun, vahiylerinin, Rabbinden geldiğine inancı, Kur'ân'ın birçok âyetinde vurgulanmaktadır:

"De ki: 'Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir yarar verme gücüne sâhip değilim. Eğer ğaybi bilseydim, kendime çok hayır (mal, yarar) *sağlardım ve bana kötülük dokunmazdı* (yâhut: Bana kötülük dokunmamış, beni cin çarpmamıştır). *Ben sadece inanan bir toplum için uyarıcı ve müjdeleciyim"* [4].

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/159-160.
2. Kehf Sûresi: 23-24.
3. Meryem Sûresi: 64.
4. A'râf Sûresi: 188.

"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman bizimle buluşmayı ummayanlar: 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' derler. De ki: 'Onu kendi tarafımdan değiştirmek benim için imkânsızdır. Ben sadece bana vahyolunana uyarım. Şayet ben Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azâbından korkarım! De ki: 'Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım. Düşünmüyor musunuz?' "[1].

"O, değerli bir elçinin sözüdür, bir şâir sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! Âlemlerin Rabbinden indirilmiştir. Eğer (Muhammed) *bazı lâflar uydurup bize iftira etseydi, onun sağ elini alırdık, sonra onun can damarını keserdik. Sizden hiç kimse buna engel olamazdı. O* (Kur'ân) *korunanlar için bir öğüttür"*[2].

"Seni yetim bulup barındırmadı mı?" âyeti, Hz. Muhammed'in, bu vahiy tarihine dek dedesi ve amcası tarafından korunduğu gibi bundan sonra da korunacağına, himâyesiz bırakılmayacağına işârettir. Birkaç sayfa önce işâret ettiğimiz gibi Hz. Muhammed, ana karnında iken babasını, altı yaşında iken de annesini kaybetmiş, iki yıl dedesi Abdulmuttalib'in, sonra da amcası Ebûtâlib'in himayesinde yetişmiştir. Amcası Ebûtâlib, onun peyğamberliğine açıkça inandığını söylememekle beraber onu düşmanlarına karşı korumuştur. Fakat hicretten biraz önce birkaç gün ara ile amcası Ebûtâlib ve eşi Hadice vefat edince meydanı boş bulan Kureyş liderleri, ona saldırılarını artırmışlardı. İşte bu sırada da Yesrib'den hey'etler gelip biat ederek müslüman olmuşlar, bu suretle Allah, elçisine yeni bir yurt ve yeni koruyucular hazırlamıştır. Hz. Peyğamber bu yeni yurduna göçmüş, hem kendisi, hem de getirdiği din, önce Allah'ın, sonra Medine müslümanlarının yardım ve destekleriyle zafere kavuşmuştur. Bunların hepsi Allah'ın, o büyük peyğambere lûtfudur. Allah onu yetîm iken çeşitli imkânlar yaratarak barındırmış, kavmi içinde ne yapacağını bilmez iken peyğamberlik verip doğru yola iletmiş, ilim ve irfan sâhibi yapmıştır.

Yüce Allah, peyğamberine bu nimetlerini hatırlattıktan sonra: *"O halde yetîmi ezme, dilenciyi azarlama, Rabbinin nimetini söyle"* buyurmuştur. Yetîm büyüyen, yetîmin halinden daha iyi anlar. Kendisi yetîm iken Allah kendisini nasıl korumuş ise, kendisinin de yetîmi koruması gerekir. Dilenciyi de azarlaması, kırması doğru olmaz. Varsa bir şey verilir, yoksa tatlılıkla çevrilir. Kötü sözle onun kalbini kırmak doğru değildir. Allah'ın nimetini hatırlayıp söylemek gerekir. Çünkü Allah'ın nimetini hatırlayıp söylemek, nimete

1. Yûnus Sûresi: 15-16.
2. Hâkka Sûresi: 40-48.

şükür sayılır. "Müslümanlar, nimeti söylemenin, Allah'a şükür olduğu kanısında idiler" [1]. İbn Hanbel, Taberânî ve Beyhakî'nin Hz. 'Âişe'den rivâyetlerine göre Peygamber (s.a.v.): *"Kime bir iyilik yapılmış ise karşılığını versin, bunu yapmazsa onu ansın. Çünkü onu anan, ona şükretmiş olur"* [2] buyurmuştur.

Duhâ Sûresinin Başlıca Prensipleri:

1. Allah, Elçisine darılmamış, kızmamış, onu yalnız bırakmamıştır.

2. Peygamberini, memnun olacağı günlere kavuşturacaktır. Peygamber'in geleceği, halinden iyi olacaktır.

3. Allah'ın, Elçisine lutfu büyüktür: Yetîm, yoksul, şaşkın halde olan Hz. Muhammed'i barındırmış, sonra zengin etmiş ve nihayet peygamberliğe yükseltmiştir.

4. Yetîme şefkatli davranmalı, dilenciyi azarlamamalı, gönül kırmamalı, Allah'ın nimetini anmalı, nankörlük etmemelidir.

1. İbn Kesîr: 4/524.
2. Hadis, Fethu'l-Kadîr'den alınmıştır: 5/460; İbn Hanbel: 6/90.

DUHÂ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3	مَا وَدَّعَكَ	Şeddeli dâl ile:	Çoğunluk.
	مَا وَدَعَكَ	Hafif dâl ile:	'Urve ibn Zübeyr, oğlu Hişâm, Ebû Hayve, Ebû Bahriyye, İbn Ebî 'Able [1].
5	وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ		Çoğunluk.
	وَ لَـيُعْطِيكَ		İbn Mes'ûd [2].
6	فَأَوَى	Uzatımsız fetha ile sülâsî:	Ebû'l-Eşheb 'Ukaylî.

1. el-Bahr: 8/485.
2. el-Mesâhif: 110.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	فَآوَى	Uzatımlı fetha, îvâ' kökünden:	Çoğunluk [1].
7	وَ وَجَدَكَ ضَالاًّ فَهَدَى		Çoğunluk.
	وَ وَجَدَكَ ضَالٌّ فَهُدِىَ	Dâll merfû', son fiil edilgen:	Hasan [2].
8	عَائِلاً		Çoğunluk.
	عَدِيمًا		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym [3].
	عَيِّلاً		Übeyy ve İbn Semeyfa' [4].
9	فَلاَ تَقْهَرْ	Kaf ile:	Çoğunluk.
	فَلاَ تَكْهَرْ	Kâf ile:	İbn Mes'ûd, İbn Huseym, Neha'î, Eşheb 'Ukaylî ve İbn Mes'ûd mushafı [5].
11	فَحَدِّثْ		Çoğunluk.
	فَخَبِّرْ		'Alî [6].

1. el-Bahr: 8/486.
2. Kurtubî: 20/99.
3. Başkaları İbn Mes'ûd'un (غَرِيمًا) okuduğunu söylemişlerdir (el-Mesâhif: 110, 311).
4. el-Mesâhif: 178.
5. el-Mesâhif: 110, 311; Kurtubî: 20/100; Câmi'u'l-beyân: 30/233.
6. el-Mesâhif: 192.

94/12 ŞERH SÛRESİ

Hz. Peyğamber'in göğsünün açılıp, yani sıkıntılarının kaldırılıp içinin sevinç ve huzura kavuşturulmasını anlattığından *Şerh* adını alan bu sûre ile *Duhâ* Sûresi arasında çok benzerlik ve ilgi vardır. O kadar ki ikisinin bir sûre olduğu dahi rivâyet edilmiştir. Tâvûs ve Ömer ibn 'Abdulâzîz, ikisini bir sûre kabul ettiklerinden araya besmele koymadan Duhâ ile Şerh'i beraber okurlarmış [1]. Ancak Osman nüshasında ikisi ayrı ayrı sûre olarak yazılmıştır. İbn 'Abbâs'ın, *"Elem neşrah"*, Mekke'de, Duhâ Sûresinden sonra inmiştir" dediği rivâyet edilir [2]. 8 âyettir. Resmî sıralamada 94 ncü, iniş sırasına göre 12 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ الَّذ۪ٓي أَنْقَضَ
ظَهْرَكَ ﴿٣﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤﴾ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا
﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ﴿٧﴾ وَإِلٰى
رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

1. Neysâbûrî, Tefsîr; et-Tefsîru'l-hadîs: 1/166.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/460.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Biz senin göğsünü açmadık mı? 2- Ve atmadık mı senin üzerinden yükünü? 3- Ki o, senin sırtını çatırdatmıştı! 4- Senin şânını yükseltmedik mi? 5- Muhakkak her güçlükle beraber bir kolaylık vardır, 6- Evet her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. 7- O halde boşaldığın zaman ibâdete dur. 8- Rabbine yönel.

Tefsîr:

Sadr: göğüs, *şerh:* açmak, sıkıntıları gidermek, sevinç ve huzura kavuşturmaktır. *Vizr:* yük, ağırlık, günâh anlamlarına gelir. "وَ وَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ
اَلَّذِى اَنْقَضَ ظَهْرَكَ " Sırtına çöken, canını sıkan yükü, sıkıntıyı kaldırıp attık, demektir. *Zikr:* anmak, şan ve şeref; *fensab:* kalk, dikil, çalış; dünyâ işlerini bitirince Rabbine ibâdete dur anlamlarına gelir.

1-8: Duhâ Sûresinin devamı gibi olan bu âyetlerde yüce Allah, Hz. Peygamber'i tatmin ve tesellî etmek, onun maneviyatını güçlendirmek üzre olumsuz, inkâr sorularıyle onun göğsünü açtığını, yani gönlünü ferahlandırdığını; üzerine ağır bir yük gibi binen sıkıntıları kaldırıp attığını; kendisini bunalımlara sokan tereddütlerini giderip gönlünü huzur ve itmi'nâna kavuşturduğunu; adını sânını da yükselttiğini, ününü yaydığını buyurmakta; her güçlüğün, sıkıntının ardında bir kolaylık bulunduğunu vurgulamakta; dünyâ işlerini bitirip boş kalınca Allah'a ibâdete durup Rabbine yönelmesini emretmektedir.

Peygâmber(s.a.v.)in göğsünün açılması, peyğamberlik gelmezden önceki devirlerinde toplumun içinde bulunduğu sapıklığı, gidilen yolun doğru bir yol olmadığını düşünmesinden doğan sıkıntılardan, huzursuzluklardan kurtarılması, peyğamberlikle başlayan vahiylerle gönlünün huzur ve sükûna kavuşturulmasıdır. Bundan önce inmiş olan Duhâ Sûresinde onun, peyğamberlikten önceki tereddütlü, sıkıntılı durumu, dalâlet (şaşkınlık) ile vasıflandırılmıştı.

O da toplumun bir bireyi olarak toplum içinde yaşıyor, ama uygulanan din ve ahlâk tarzını beğenmiyordu. Zira yapılan ibâdetler putatapıcılığa dönmüş, ibâdet ruhunu kaybetmiş, gösteriş asıl amaç haline gelmişti. Fakirler eziliyor, güçlüler refah içinde yaşıyorlardı. Bu gidişi beğenmiyordu ama toplumun bundan nasıl kurtarılacağını da bilmiyordu. Zaman zaman içi sıkılıyor, bunalıyor, huzuru tenhâda ibadet etmekte buluyordu.

İşte onu peyğamberliğe hazırlayan bu ibâdet ve riyazetleri, bir gün meyvasını verdi ve onun gönlünü Tanrının vahyine açtı. Artık ruhunu huzura kavuşturan vahiyler gelmeğe başlamıştı. İşte 1-3 ncü âyetlerde göğsünün açılması, sırtına bir yük gibi binen ağırlığın kaldırılması; kendisine gelen vahiy

ile daha önceki tereddütlü, sıkıntılı durumlarının geçtiği anlatılmaktadır.

Bazı rivayetlerde "Peyğamber'in göğsünün açılması, çocukluğunda Cebrâil'in gelip onun göğsünü yarması, kalbini çıkarıp yıkaması, günâhlardan temizlemesi, sonra ilim ve imanla doldurarak yerine koyması" şeklinde açıklanır ki bu rivâyet evvelâ bu iki sûreye ters düşmektedir. Çünkü bundan önce inen Duhâ Sûresinde Hz. Muhammed'in, peyğamberlikten önceki durumu *dâll* (şaşkın, yolunu yitirmiş) olarak nitelendirilmişti. Onun devamı olan bu sûrede de onun, vaktiyle duyduğu sıkıntıların, üzerine, belini çatırdatan ağır bir yük gibi binmiş olduğu anlatılmaktadır. Eğer gerçekten çocukluğunda kalbi çıkarılıp yıkanmış olsaydı, onun o zamandan beri hiç *dâll* (şaşkın) olmaması ve kendisine ağırlık, sıkıntı veren düşüncelerden uzak bulunması gerekirdi. Demek ki peyğamber olmazdan önce onda sıkıntılar, tereddüdler, şaşkınlık halleri vardı. Çünkü o da yaşadığı toplumun bir bireyi idi. Süddî'nin dediği gibi o da onlar gibi yaşıyordu [1]. Ancak peyğamber olduktan sonra o, sıkıntılardan, şaşkınlık hallerinden kurtarılıp tam gönül huzur ve sükûnuna kavuşturulmuş, gönlü itmi'nan bulup durulmuştu. Kalbinin ilim ve hikmetle doldurulması da, ruhuna dolan vahiylerle olmuştur. Nitekim İbn 'Abbâs: *"Elem neşrah leke sadrek"*'eyi, "Yani biz senin göğsünü İslâma açtık, İslâm ile sevindirdik" şeklinde tefsîr etmiştir [2].

Gerçi Buhârî ve Müslim'de, Peyğamber(s.a.v.)in bir gün Ka'be'nin yanında uzanmış, uyku ile uyanıklık arasında bir vaziyette iken bir ses duyduğunu, iki meleğin gelip kalbini yerinden çıkardığını, Zemzem suyu ile yıkayıp ilim ve hikmetle doldurduktan sonra yine yerine koyduğunu söylediği rivâyet edilir [3]. Fakat, Peyğamberlikten önce görülen bir ru'yâ olarak anlatılan bu olay, Peyğamberlikten sonra vukubulan İsrâ' olayı ile karıştırılmaktadır. Ru'yâda görülen şeyler, birer semboldür. Bunları Peyğamber'in maddî bedendeki göğsünün yarıldığı şeklinde anlamak yanlıştır.

Kadî ('Abdu'l-Cebbâr) bu rivâyete itirazen diyor ki: "Evvelâ Peyğamber'in kalbinin yarılması bir mu'cizedir. Peyğamberlikten önce mu'cize olmaz. Sâniyen yıkamak cisme etki yapar. Günâhlar cisim değildir ki yıkamakla gitsin. Sâlisen kalbe ilim doldurulmaz, Allah kalbde bilgiler yaratır. Yoksa ilim, kalbe doldurulacak maddî bir şey değildir" [4].

Olay yaşadığımız görünür dünyâda maddî açıdan bir hâdise olarak düşünülürse Kadî'nin sözleri doğrudur. Ama hadislerde bu olay uyku ile uyanıklık

1. Câmi'u'l-beyân: 30/232.
2. Buhârî, Tefsîr: 94; et-Tâc: 4/292.
3. Buhârî, Menâkıb: 42; Müslim, Îmân, bâbu'l-İsrâ'; Nevevî Şerhi: 2/215-217; Kurtubî: 20/104.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/2.

arasında ma'nevî bir hâdise, ruhânî bir keşif olarak anlatılır. Bu takdirde göğsün yarılması, cismânî bir ameliye değil, ruhânî bir ameliye, manevî bir temizleme demektir ki bunun uzak görülecek bir yanı yoktur. İlim de, Peygamber'e, kalbine doldurulan bir cisim gibi temessül ettirilmiştir. Ru'yâda insan, ma'nevî şeyleri, birtakım şekillere bürünmüş olarak görür. Ma'nevî şeyler, şu dünyâda yaşayan insana, alışageldiği cisimlere büründürülerek gösterilir.

Ancak dediğimiz gibi âyetteki şerhin, Mi'rac olayı ile ilgisi yoktur. Çünkü bu âyetler, o olaydan önce inmiştir. Zaten tefsîrlerde genel kanâat da buradaki şerhin, gönlün genişletilip sevince kavuşturulması olduğudur. Araplar gam ve tasayı göğsün sıkılması şeklinde ifâde ederler. *"Onların sözlerinden ötürü senin göğsünün daraldığını biliyoruz"* [1] âyeti de göğsün daralmasının, sıkılması anlamına geldiğini göstermektedir. Sıkıntıya sebep vesvesedir. Vesveseyi gidermek, onu güzel düşüncelere çevirmek ise şerhtir [2].

Nıkd (نِقْض) ve *nakîd* (نَقِيض): yıkıntıya, yürümekten bitkin düşmüş deveye dendiği gibi bir şeyin büzülürken, koparken ve bir yükün yıkılmağa yüz tuttuğu sırada çıkardığı sese, araba gıcırtısına da denilir. Sırta yük yüklenince hafif bir ses işitilir. Yükteki maddelerin birbirini sıkıştırmasından veya yükün kaburgaları sıkıştırmasından çıkan bu sese *nakîd* denir. İnkâd ise yükün sırta ağır basarak kemikleri çatırdatması demektir ki "Belini kütletti, kemiklerini birbirine geçirdi" sözümüz bu mânâyı anlatır.

Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın, peygamberlikten önceki sıkıntıları, sırtta ses çıkaran veya beli kütleten yüklere benzetilmiştir. O yükler nasıl deveyi rahatsız ederse, insanın beline binen sıkıntılar da onu öyle rahatsız eder.

2-3 ncü âyetlerde Peygamber'in sırtından kaldırıldığı bildirilen *vizr* (yük, vebâl) hakkında üç tefsîr vardır: Cumhûra göre *vizr* günahlar, bunları kaldırmak da affetmek demektir. Buna göre âyet, tıpkı: *"Tâ ki Allah senin geçmiş ve geri kalan günâhını affetsin"* [3] âyeti gibidir. Dahhâk bunu, câhiliye devrinde Peygamber'in de içinde bulunduğu şirk hali olarak tefsîr etmiştir [4].

İkinci görüşe göre *vizr,* peygamberliğin ağırlığıdır. Allah bunu kolaylaştırarak Hz. Muhammed'in ağırlığını hafifletmiştir.

Üçüncü görüşe göre *vizr,* Hz. Muhammed'in, peygamberlikten önceki tereddüt ve şaşkınlığıdır. Çünkü o, kavminin sapıklığını görüyor, fakat kurtuluş çaresini bilmiyordu [5]. Biz, bu sonuncunun en uygun yorum olduğu kanısındayız.

1. Hicr Sûresi: 97.
2. Mefâtîh: 32/3.
3. Fetih Sûresi: 2.
4. Câmi'u'l-beyân: 30/235.
5. Câmi'u'l-beyân: 30/234-235; et-Teshîl: 4/206.

4 ncü âyette: *"وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ: Senin şânını, adını sanını yükselttik"* buyuruluyor. Peygamber olmazdan önce Hz. Muhammed (s.a.v.) tanınmış bir insan değildi. Toplumunun normal bireylerinden biri idi. Peygamberlikle onun şânı yücelmiş, ünü yayılmış, müslümanların sayısı arttıkça onun ünü de artmış, nihayet kendi hayatında tüm Arabistan halkının gönlünde onun sevgisi ve saygısı çarpmağa başlamıştı. Yalnız kendi zamanında değil, vefatından sonra da onun ünü dünyâya yayılmıştır. Gün geçtikçe onun yüksek kişiliği daha iyi anlaşılmaktadır. Dünyâda bir milyara yakın insan her namazda ona salât ve selâm okumakta, namaza çağırı olan ezanda Allah'ın adıyle beraber onun adı da ufuklara yayılmaktadır. İşte ona yönelen bu evrensel hayır ile anı, ve evrensel saygı ve sevgi, Allah'ın ona lûtuf ve rahmeti, onun şânını yüceltmesinin sonucudur.

5-6 ncı âyetlerde her güçlükle beraber bir kolaylığın bulunduğu, iki kez vurgulanmaktadır. *'Üsr:* güçlük, Hz. Muhammed'in, peygamberlik hayâtının başlarında karşılaştığı sıkıntılar, müşriklerin engellemeleridir. *Yüsr:* Kolaylık ise zaman geçtikçe işlerinin kolaylaştırılması, başarının artmasıdır. Yüce Allah, Peygamberini tesellî için her güçlükle beraber bir kolaylığın bulunduğu hakkındaki evrensel yasasını iki kez vurgulamakla ona, şimdi güçlüklerle, sıkıntılarla karşılaşsa da sonunda dâvâsının başarıya ulaşacağını; bu güçlüklerin ardından kolaylıkların geleceğini müjdelemektedir. Bir önceki sûrede bu mânâ: *"Senin sonun ilkinden iyidir. Rabbin sana verecek ve sen râzı olacaksın"* şeklinde ifâde edilmişti.

İstikbaldeki başarısı böylece müjdelendikten sonra 7-8 nci âyetlerde ona, dünyâ işlerinden boşalınca durup Rabbine ibâdetle meşgul olması ve Allah'a yönelmesi emredilmektedir. Çünkü ibâdet, insan ruhuna güç ve huzur verir.

Şerh Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah, peygamberinin sıkıntılarını gidermiş, verdiği vahyler ile onun gönlünü huzura kavuşturmuş, şânını da yüceltmiştir. Öyle ki onun ünü dünyâya yayılmıştır.

2. Öyle ise dünyâ işlerini bitirince Allah'a ibâdet etmelidir ki dünya işleriyle bunalmış olan ruha huzur gelsin, feyiz dolsun.

3. Her güçlüğün ardında bir kolaylık, her sıkıntının arkasında bir açılış vardır. Umutsuz olmamalı, Allah'tan kolaylık istemeli ve beklemelidir.

ŞERH SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أَلَمْ نَشْرَحْ	Meczûm:	Çoğunluk.
	أَلَمْ نَشْرَحَ	Mansûb, aslı (أَلَمْ نَشْرَحَنَّ)dir, nûn önce elife çevrilip sonra hazfedilmiştir:	Ebû Ca‘fer [1].
2	وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ		Çoğunluk.
	وَ حَطَطْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ		Übeyy.
	وَ حَطَطْنَا عَنْكَ وِقْرَكَ		İbn Mes‘ûd ve İbn Huseym.
	وَ حَلَلْنَا وَ حَطَطْنَا		Enes ibn Mâlik [2].
	فَإِنَّ مَعَ ٱلْعُسُرِ يُسُرًا إِنَّ مَعَ ٱلْعُسُرِ يُسُرًا	Sîn'in dammıyle:	Ebû Ca‘fer.
	فَإِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا	Sîn'in sükûnuyla:	Ötekiler [3].
	فَإِنَّ مَعَ ٱلْعُسْرِ يُسْرًا. فَإِذَا فَرَغْتَ...	İkinci âyetin hazfiyle:	İbn Mes‘ûd [4].
7,8	فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ وَ إِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ		Çoğunluk.
	فَإِذَا فَرَغْتَ فَرَغِّبْ وَ إِلَى رَبِّكَ فَانْصَبّ		Übeyy ve Ebû Miclez [5].

1. İbn ‘Atiyye, bunun için "merzûl bir kırâettir" demiştir (el-Bahr: 8/487-488).
2. el-Mesâhif: 110, 178, 311; Kurtubî: 20/106; Câmi‘u'l-beyân: 30/234.
3. el-Budûr: 343.
4. el-Mesâhif: 110. 5.el-Mesâhif: 178.

95/28 TÎN SÛRESİ

Tîn'e yemîn ile başladığından bu adı almış olan sûrede insanın yüksek değeri, kötü ahlâkın bu değeri düşürdüğü vurgulanır. Medine'de indiği hakkında rivayetler varsa da çoğunluk Mekke'de indiği görüşündedir, zâten üslûb da Mekke üslûbudur. Burûc Sûresinden sonra inmiştir, 8 âyettir. Resmî sıralamada 95 nci, iniş sırasına göre 28 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالتّ۪ينِ وَالزَّيْتُونِۙ ﴿١﴾ وَطُورِ س۪ين۪ينَۙ ﴿٢﴾ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَم۪ينِۙ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا

الْاِنْسَانَ ف۪ٓي اَحْسَنِ تَقْو۪يمٍۘ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِل۪ينَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ

اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍۜ ﴿٦﴾ فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدّ۪ينِۜ

﴿٧﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Tîn'e ve Zeytûn'a andolsun, 2- Sînâ Dağına andolsun, 3- Ve bu Güvenli Kente andolsun ki, 4- Biz insanı en güzel biçimde yarattık, 5- Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. 6- Yalnız inanıp iyi işler yapanlar bunun dışındadır. Onlar için kesintisiz bir ödül vardır. 7- Böyle iken sana âhiret cezâsını yalanlatan nedir? 8- Allah hüküm verenlerin en iyisi değil midir?

Tefsîr:

1-5 nci âyetlerde dört şey'e: Tîn'e, Zeytûn'a, Tûr-i Sînîn'e ve Beled-i Emîn'e yemîn edilerek insanın en güzel biçimde yaratıldığı; sonra onun aşağıların aşağısına döndürüldüğü; ancak inanıp güzel işler yapanlara kesintisiz ödül verileceği bildirilmekte, 7-8 nci âyetlerde de: bu kadar açık kanıtlardan sonra âhiret cezâsının yalanlanamayacağı, zira Allah'ın hüküm verenlerin en güzeli olduğu, inkâr tarzındaki sorularla vurgulanmaktadır.

Tîn ve Zeytûn hususunda iki görüş vardır: Birine göre *Tîn* incir, Zeytûn da zeytin demektir. Allah, yararlarından dolayı bu iki meyvaya yemîn etmiştir. Fakat ikinci ve üçüncü âyetlerle ilişkisi bakımından bu mânâ uygun değildir. Bundan dolayı müfessirlerin çoğu, bunların bildiğimiz meyvalar değil, Filistin'de peyğamberlerin vahiy aldığı iki bölge veya dağ olduğunu söylemişlerdir. İbn 'Abbâs'tan, bunların Arzı Mukaddes'te Tûr-i Tînâ ve Tûr-i Zeytâ adında iki dağ olduğu rivâyet edilir. İbn Zeyd de: Tîn'in Dımaşk mescidi, Zeytûn'un Beyti Mukaddes mescidi olduğunu söylemiştir. Tîn'in, Ashâbı Kehf'in mescidi, Zeytûn'un da İlyâ mescidi olduğunu söyleyenler de vardır. Bazılarına göre de Tîn Dımaşk, Zeytûn da Kudüs'tür. Kimine göre de Tîn ve Zeytûn ile bu ağaçların yetiştiği bölgeler kasdedilmiştir [1].

İbn Cezzî şöyle diyor: "Zâhir olan, bunların Şam'da (Filistin'de) iki bölge olduğudur. Bunlar Hz. Îsa'nın doğduğu ve ikâmet ettiği yerlerdir. Allah, bunlardan sonra Mûsâ'ya hitâbettiği yer olan Sînâ dağını ve Hz. Muhammed(s.a.v.)i peyğamber olarak görevlendirdiği yer olan kenti zikredince bu âyetler, Tevrat'ta bulunan şu âyetlerin dengi olmuştur: (Allah Sîna Dağından geldi, Sâir'den doğdu —Sâir Îsâ'nın bulunduğu yerdir— Faran dağlarından göründü —Faran dağları da Mekke'dir—). Allah şerefinden dolayı Tevrât'ta da andığı bu yerlere yemin etmiştir. Bunların şerefi, içinde yetişmiş olan peyğamberler dolayısıyledir" [2].

İncir ve zeytin ağaçlarının da bol olduğu bu yerler, aynı zamanda peyğamberlerin yetiştiği kutsal topraklardır. Mücâhid'in dediği gibi yüce Allah, bu yerlere yemin ederek peyğamberlerin yetiştiği bölgelerin önemini belirtmiştir.

Sînîn ve *Sînâ,* Hz. Mûsâ'nın, üzerinde vahiy aldığı dağın bulunduğu bölgenin adıdır. Bu dağ Sînâ'dadır. Sanıyorum ki fâsıla uygunluğu için "Sînâ'-'ya "Sînîn" denmiştir. Ayrıca sînîn, güzel, mübârek, kutlu anlamlarına da gelir. *el-Beledu'l-Emîn,* güvenli ülke, kent demektir ki Mekke kentidir. Hz. İbrâhîm zamanından beri burası bütün Araplarca saygı gösterilmesi gereken, dokunulmaz bölge olarak kabul edilmiştir. Burada kimse kimseye saldıramaz,

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/9-10; İbn Kesîr: 4/527; Rûhu'l-Me'ânî: 30/173.
2. et-Teshîl: 4/207.

buranın avı avlanmaz, ağacı koparılmaz. Çölde haydutlar cirit atarken bu bölge, herkesin can güvenliği bulunan bir şehir olmuştur.

4 ncü âyette insanın en güzel *takvîm*'de yaratıldığı buyurulmaktadır. *Takvîm:* Bir şeyi uygun biçime koymak demektir. Demek ki Allah insanı en güzel biçimde yaratmıştır. Diğer canlılar sürünür, dört ayak üzerinde yüz üstü gezerlerken insan doğrulmuş, yiyeceklerini kendi eliyle alacak durumda yaratılmıştır. Asamm'a göre burada insanın, en olgun akıl, anlayış, eğitim, ilim ve beyân ile yaratıldığı anlatılmaktadır. Esasen âyette insanın hem bedensel, hem de ruhsal yönden en güzel biçimde yaratıldığı anlatılmıştır.

5 nci âyette insanın *esfel-i sâfilîn*'e yani aşağıların aşağısına döndürülmesi ifâdesi iki anlama gelebilir: Birincisine göre en güzel biçimde yaratılan insan, gittikçe güzelleşir, güçlenir, olgunluğunun doruğuna ulaşır. Fakat bedensel olgunluk doruğuna ulaştıktan sonra baş aşağı döner. Gerileme başlar. Gücü azalır, yüzü buruşur, derileri sarkar, o derece güçsüz bir duruma gelir ki artık hayat çekilmez olur. İşte insanın aşağıların aşağısına döndürülmesi, bu güçsüz, perişan duruma düşmesidir. Hac Sûresinde de bazı insanların, güçlendikten sonra *erzel-i 'ömre* (perişan bir duruma) çevrildiği [1], aklî yeteneğinin de zayıflamasıyle hiçbir şey bilmez olduğu bildirilmiş; bu tabiat, Yâsîn Sûresinde de: *"Biz uzun yaşattığımızın yaratılışını baş aşağı çeviririz"* [2] şeklinde ifade edilmiştir.

6- Bu anlama göre altıncı âyetteki istisnânın bu âyetle ilgisi yoktur. Yani o istisnâ munkati'dir, orada "إلا", "لكن" anlamınadır. Âyetin anlamı: İnanıp güzel işler yapan ihtiyarlar, itâatlerinden ve Allah'ın kendilerini ihtiyarlıkla sınamasına sabretmelerinden dolayı kesintisiz, sürekli sevaba ereceklerdir". Bedenleri zayıflamakla onlar gerilemezler, manen güçlenirler, ruhları bu hayattan sonra kesintisiz sevâba erer. Ama inanmayanlar, bedenî güçlerini kaybedince bu dünyâdan yıkılıp gittikleri gibi âhirette de ruhları cezalar içine atılacaktır. Yani inanmayanlar maddeten ve ma'nen gittikçe gerilerken, inananlar maddeten, cismen geriler ama, ma'nen olgunlaşırlar.

Hz. 'Alî'den rivâyet edilen bir tefsîre göre de *"esfel-i sâfilîn"* cehennemdir. İnsanın, aşağıların aşağısına döndürülmesi, cehennem ateşine atılmasıdır. Bu takdirde istisnâ muttasıldır. Yani 6 ncı âyet, 5 nci âyete bağlıdır. İnanıp iyi işler yapanlar, cehennem ateşine atılanların dışında tutulmaktadır [3]. Âlûsî, ikinci anlamın sözgelişine daha uygun olduğunu, yani insanın bedenen zayıflamasının değil, kâfir insanın âhirette çirkin bir biçime sokulacağının anlatıldığını söylüyor [4].

1. 5 nci âyet. 2. 68 nci âyet.
3. Mefâtîh: 32/11; Rûhu'l-Me'ânî: 30/176.
4. Rûhu'l-me'ânî: 30/176.

7-8: Şimdi insanı böyle en güzel biçimde yaratmak, gittikçe olgunlaştırmak, sonra baş aşağı çevirip gücünü azaltmak, ona güçlülük halinden sonra zayıflık halini de yaşatmak elbette bir amaç içindir. Bunlar boş yere yapılmamaktadır.

"Allah hükümdarların hükümdarıdır. Hükümdarlar isyan edenlere ceza, itâat ile güzel iş yapanlara ödül verirler, bir din demek olan ceza ve sorumluluk kanunlarını uygularlar da onların hepsinin üzerinde hakim olan yüce Allah, hükmünü infaz etmez, ecir ve ceza vermez, dinini yürütmez olur mu? Elbette olmaz. Hiç şüphe yok ki insanı o ahsen-i takvîm ile yaratan Allah ahkemu'l-hakimindir. O'nun dini her dinden üstün, hak dindir. O dinini yürütecek, güzel ile çirkini, yalancıyı doğruyu ayıracak, iman edip sıdk-u ihlâs ile güzel güzel ameller yapan mü'minlere ecir verecek, kâfirleri, dinsizleri de esfel-i sâfilîne yuvarlayacaktır" [1].

7 nci âyette, inanıp güzel işler yapanlara kesintisiz bir ödül bulunduğu belirtildikten sonra 7 nci âyette söz âhirete getiriliyor. Çünkü inanıp güzel işler yapanlara verilecek kesintisiz ödül, âhirettedir. O halde biz insanın gelişmesi, olgunlaşması, sonra zayıflayıp ölmesi veya aşağıların aşağısı olan cehenneme düşmesi veya sayısız nimetler bulunan cennete çıkması safhalarını izleyerek âhirete getirilmiş bulunuyoruz. Âhiretteki cehennem ve cennet sahneleri gösterildikten sonra münkir insana soruluyor: İşte durum bu, gerçek bu. Böyle iken sana cezâyı yalanlatan nedir? Hangi sebeple, neye dayanarak âhiret cezâsını inkâr edersin? Allah hüküm verenlerin en güzeli değil mi? O bu kadar denemelerden geçirdiği insanı sonunda amellerine göre değerlendirmez, muhakeme etmez mi? Hâkimlerin en iyisi olan Allah elbette onu muhakeme edecek ve hak ettiği hükmü verecektir.

İnsanın böyle güçlülük ve zayıflık halleriyle yaşatılması, onu her iki halde de imtihan içindir. Bu imtihanın sonucu, ceza günü olan âhirette belli olacaktır. Âhiret, amellerin karşılığının verileceği, din, yanî mükâfât ve cezâ günüdür. Âhiret olmasaydı insanın böyle bir damla sudan yaratılıp git gide güçlendirilmesinin, sonra da ihtiyarlatılıp öldürülmesinin, yani şu dünyâ hayâtının hiçbir amacı olmazdı. Hayat boş, anlamsız olurdu. Hâkimlerin hâkimi (hükümdarların hükümdarı, işleri hikmetle yapanların en hikmetlisi) Allah amaçsız, anlamsız, boş iş yapmaz. Demek ki âhiret vardır. Bu gerçek apaçık ortada dururken âhiret nasıl inkâr edilir?

Peyğamber (s.a.v.) Tîn Sûresini okuyup "أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَحْكَمِ ٱلْحَاكِمِينَ: *Allah hâkimlerin en iyisi değil mi?*" deyince: "بَلَى وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ ٱلشَّاهِدِينَ *Evet öyledir, ben de buna şâhidlik edenlerdenim" demiştir* [2].

1. Hak Dini: 8/5941. 2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 95; et-Tâc: 4/293.

Tîn Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah, insanı en güzel biçimde yaratmıştır.

2. Ancak küfür ve isyân, insanın yaratıldığı güzel huyları, sıfatları bozar, ruhun değerlerini giderir. Ruhsal değerlerini yitirenler de cehenneme atılır.

3. Ama inanıp ibadet ve güzel ahlâk sahibi olanlar, ödüllendirilirler.

4. Cezâ günü muhakkaktır. Yargıçların en iyisi olan Allah, mutlak adâlet sahibidir. Son cezâ günü olmasa, İlâhî adâlet tecellî etmez. Allah en âdil yargıç olduğuna göre O'nun mutlak adâletinin yerini bulacağı, herkesin yaptığı işlerin tam karşılığını alacağı cezâ (âhiret) günü kesin olarak vardır.

TÎN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	وَطُورِ سِينِينَ		Çoğunluk.
	وَ طُورِ سِينَاءَ		Ömer ibn el-Hattâb, ‘Abdullâh ibn Mes‘ûd, Talha ve İbn Huseym [1].
5		سَافِلِينَ Nekire:	Çoğunluk.
		السَّافِلِينَ Ma‘rife:	İbn Mes‘ûd, Übey ve İbn Huseym [2].

1. el-Mesâhif: 110, 222, 267, 312; Kurtubî: 20/112-113; el-Bahr: 8/490.
2. el-Mesâhif: 110, 178, 312; el-Bahr: 8/312.

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلقلم

سورة الحاقّة

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلمعارج

سورة نوح

سورة ٱلجنّ

سورة ٱلمزّمّل

سورة ٱلمدَّثِّر

سورة ٱلقيامة

سورة ٱلانسان

BU CİLTTE TEFSİR EDİLEN ÂYETLER

سورة آلمرسلات

سورة آلنبأ

سورة آلنازعات

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة عبس

سورة ٱلتكوير

سورة ٱلانفطار

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة آلمطفِّفين

سورة آلانشقاق

سورة آلبروج

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلطارق

سورة ٱلأعلى

سورة ٱلغاشية

سورة ٱلفجر

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة آلبلد

سورة آلشمس

سورة اللَّيْلِ

سورة آلضحى

سورة آلشرح

BU CİLTTE TEFSİR EDİLEN ÂYETLER

سورة آلتين

ÂYETLER VE KONULARI

KALEM SÛRESİ

HÂKKA SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

ME'ÂRİC SÛRESİ

NÛH SÛRESİ

CİN SÛRESİ

MÜZZEMMİL SÛRESİ

MÜDDEŜŜİR SÛRESİ

KIYÂMET SÛRESİ

İNSAN SÛRESİ

MÜRSELÂT SÛRESİ

NEBE' SÛRESİ

NÂZİ'ÂT SÛRESİ

'ABESE SÛRESİ

ÂYETLER VE KONULARI

TEKVÎR SÛRESİ

İNFİTÂR SÛRESİ

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

İNŞİKAK SÛRESİ

BÜRÛC SÛRESİ

TÂRIK SÛRESİ

A'LÂ SÛRESİ

ĞÂŞİYE SÛRESİ

FECR SÛRESİ

BELED SÛRESİ

ŞEMS SÛRESİ

LEYL SÛRESİ

DUHÂ SÛRESİ

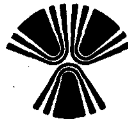
ŞERH SÛRESİ

TÎN SÛRESİ

YÜCE KUR'ÂN'IN ÇAĞDAŞ TEFSÎRİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ATEŞ

11

yeni ufuklar neşriyat
Beyazsaray No: 16 Tel: 518 26 28 Bayezıd/İstanbul

Dizgi-Pikaj: Yeni Ufuklar
Film-Montaj: Aycan Grafik
Baskı: Polat Ofset
Cilt: Sezgin Ciltevi

İstanbul, Ağustos-1991

96/1 'ALÂK SÛRESİ

Adını insanın *'alâk*'tan yaratıldığını söyleyen ikinci âyetinden alır. İlk beş âyeti, Kur'ân'ın inen ilk âyetleri olduğu için bütün müfessirler, bu sûrenin ilk inen sûre olduğunu söylemişlerdir. Fakat ilk inen, sûrenin tamamı değil, ilk beş âyetidir. Bütün olarak ilk inen, Fâtiha Sûresidir.

Sûrede Peyğamber(s.a.v.)e, insanı yaratıp ona bilmediği şeyleri öğreten Allah'ın adıyle okuması emredilir. Kendisini zengin görüp Allah'a karşı nankörlük eden azgın insanın şiddetle cezalandırılacağı vurgulanır, ibâdet ve tâat ile Allah'a yaklaşılması emriyle sûre tamamlanır. Başındaki emir fi'line izâfeten *"İkra Sûresi"* adıyle de anılan sûre, 19 âyettir. Resmî sıralamada 96 ncı, iniş sırasına göre 1 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذٖي خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾ اَلَّذٖي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْؕ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Yaratan Rabbinin adıyle oku. 2- O insanı 'alâktan yarattı. 3- Oku, Rabbin en büyük kerem sâhibidir. 4- O ki kalemle öğretti. 5- İnsana bilmediğini öğretti.

Tefsîr:

1-5 nci âyetler, Peyğamber (s.a.v.) Ramazan ayında Mekke dağlarından olan Hirâ'nın doruğundaki mağarada ibâdete çekilmiş olduğu sırada inmiştir. Hz. 'Âişe olayı şöyle anlatıyor:

"Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e vahy uykuda, doğru ruyâ şeklinde başlamıştır. Gördüğü her ru'yâ, sabah aydınlığı gibi apaçık çıkardı. Sonra kalbine yalnızlık sevgisi atıldı. Azığını alıp Hirâ'daki mağaraya çekilir, orada birkaç gece yalnız başına ibâdet eder, sonra Hadice'nin yanına gelir, bir o kadar zaman için yine azık alır(mağaraya döner)di. Nihayet bir gece mağarada iken kendisine hak (vahy) geldi. Gerisini Hz. Peyğamber (s.a.v.) şöyle anlatmıştır:

"Melek beni tuttu, takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bırakıp (oku) *dedi. 'Ben okumak bilmem' dedim. İkinci kez beni tuttu, takatim kesilinceye kadar sıktı, bıraktı, yine 'Oku!' dedi. 'Ben okumak bilmem' dedim. Yine beni tuttu, üçüncü kez sıktı, bıraktı ve: 'Yaratan Rabbinin adıyle oku! O insanı 'alak'tan yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sâhibidir. O ki kalemle öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti' dedi"*[1].

Rivâyette belirtildiği gibi eğer bu âyetler Kur'ân'ın ilk âyetleri ise, bunların bir Ramazan gecesinde indirilmiş olması gerekir. Çünkü Bakara Sûresinin 186 ncı âyetinde Kur'ân'ın, Ramazanda indirildiği, *"Biz onu Kadr gecesinde indirdik"*[2], *"Biz onu mübârek bir gecede indirdik, çünkü biz uyarıcıyız"*[3] âyetlerinde de Kur'ân'ın gece indirilmeğe başladığı anlatılmaktadır. Bu üç âyet gözönünde tutulunca Kur'ân'ın bir Ramazan gecesinde indirilmeğe başladığı anlaşılır.

Söz akışından anlaşıldığı üzre burada *"Oku!"* emri, vahyedilen şeyleri okuma hakkındadır. Yani ey Muhammed, sana vahyedilen Kur'ân'ı, Rabbinin adını anarak, O'nun yardımını dileyerek oku, demektir. Yahut *"Rabbinin adına oku, okumayı Rabbin için yap"* demek olur. Bu tefsîre göre âyet, "Bu evi emîrin adına yaptım, bu yazıyı emîrin adına yazdım" sözü gibidir. Râzî (veya onun adına tefsîri tamamlayan zât), bu âyetten, Kur'ân okurken besmele çekmenin gereğini istidlâl etmiştir. Çünkü âyette Rabbinin adıyle, O'nun yardımını dileyerek okuması emredilmektedir. O halde okurken O'nun adını anmak gerekir[4].

2- Peyğamber'e, Rabbinin emriyle okuması emredildikten sonra Allah'ın, insanı yaratmadaki kudret ve hikmetine dikkat çekilmektedir: O Rab insanı 'alâk'tan yaratmıştır.

'Alak (علق), çok anlamlı, çoğul bir isimdir, tekili *'alâka*(علقة)dır. Lisânu'l-'Arab'da bu kelimenin anlamları uzun uzadıya sayılır: Yapışmak, asılmak, sevgi, 'alâka, sucunun koğalarını iki ucunda taşıdığı ağaç, bunun her ucuna

1. Buhârî, Bed'ul-Vahy: 3.
2. Kadr Sûresi: 1.
3. Duhân Sûresi: 3.
4. Mefâtîh: 32/13.

asılan ip, pıhtılaşmış kan ve bizce en ilgi çekici olarak da suda bulunan, sülük dediğimiz kan emen kurtçuktur [1]. Tefsîr ve tercemelerde hep 'alak'ı, sadece kan pıhtısı anlamıyla düşünmüş ve Allah'ın insanı kan pıhtısından yaratmış olduğunu söylemişlerdir. Oysa kan pıhtısı anlamı, kelimenin asıl anlamı değildir, ondan başka çok anlamı vardır. *'Alâk* kelimesiyle: 1) Meni sıvısı içinde yüzen spermlere, 2) Menînin yapışkanlığına, 3) Spermle döllenen yumurtanın bölünüp üreyerek, bir hafta içinde fallop borusundan inip Rahmin cidarına asılması durumuna (morula aşamasına), 4) Morula aşamasından sonra cenînin aldığı biçime işâret edilmiş olabilir.

Âyetteki 'alak ile kan pıhtısı anlamı kasdedilmiş ise, aşılanan yumurtanın, bölünmek suretiyle meydana gelen hücrelerin verdiği kırmızı görünüme işâret edilmiş olur. Kelimede asıl anlam olarak yapışkanlık bulunduğu için insanın yapışkandan yaratılması, aşılanan yumurtanın, rahmin cidarına yapışıp üremesine işârettir. Kelimedeki ilgi, sevgi anlamı da gözönünde bulundurulursa insanın, Allah'ın sevgi ve şefkatiyle yaratıldığı, insanın hamuruna sevgi ve şefkat konulduğu anlaşılır. Ayrıntı için Kıyâmet Sûresinin son kısmına bakınız.

İşte insanı bir kurtçuktan, yahut kan pıhtısı görünümü veren embriyo'dan, yahut sevgi ve şefkatten yaratıp aşamadan aşamaya geçirerek geliştiren, mükemmel şekle koyan, işitici, görücü, düşünücü yapan, sonra dünyâya getirip onu öğrenime yönelten, ona bilmediği şeyleri öğrenmeyi ve kalemle yazı yazmayı ilham eden Allah'a karşı insanın kulluk etmesi gerekirken nankörlük etmesi aslâ yakışık almaz. İşte bunları izleyen âyetlerde, varlığını Allah'a borçlu olan insanın, O'na karşı böbürlenmesi, kendisini zengin, kendine yeterli görüp kibirlenmesi kınanmaktadır.

İlk âyette yaratan Rabbinin adıyle okumanın emredilmesi, sonra o Rabbin, insanı 'alak'tan yaratan Rabb olarak nitelendirilmesi, Kur'ân'ın ilme ve bilgiye verdiği değeri gösterir. Âdetâ insan, bu âyetlerle Allah'ın yarattığı şeyleri incelemeğe yöneltilmekte, bu incelemeğe önce kendi yaratılışından başlamağa, öğrendiklerini yazı ile de tesbit ederek ilmini geliştirmeğe ve bilmediği şeyleri öğrenmeğe teşvik edilmektedir ki bütün kâinât varlıklarını incelemek, maddî ve manevî ilimleri öğrenmek bu âyetin yönlendirmesi kapsamına girer.

Âyette insan geneldir. Bütün insanların 'alaktan yaratıldığı ifade edilmiştir. Gerçi hayvanlar da 'alaktan yaratılır ama hitâb insana olduğu için insanın yaratılışı başlangıcına işâret edilmiştir. Tâ ki insan önce kendi yaratılışını düşünsün de kendisini öyle görünmez, tek birer hücreden ibâret sperm ile yumurtanın bileşkesi zigot durumundan şu mükemmel insan şekline getiren yüce

1. Lisânu'l-'Arab: 2/862-865.

yaratıcıya şükür ve ibâdet etsin.

"Bu ilk beş âyet içinde "Oku" emri, iki kez tekrar edilmiştir. Bundan okuma yeteneğinin tekrar ile oluşacağına bir tenbih olduğu gibi başkalarına tebliğ ve yazdırmak için okumak üzre ikinci bir emir de olabilir" [1].

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغٰى ﴿٦﴾ أَنْ رَآهُ اسْتَغْنٰى ﴿٧﴾ إِنَّ إِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى
﴿٨﴾ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهٰى ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلّٰى ﴿١٠﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى
الْهُدٰى ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوٰى ﴿١٢﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٣﴾ أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللّٰهَ
يَرٰى ﴿١٤﴾ كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾
فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ﴿١٨﴾ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿١٩﴾

6- Hayır, doğrusu (Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen yine) *insan azar; 7- Kendini zengin* (kendine yeterli) *gördüğü için. 8- Ama dönüş Rabbinedir* (O'nun huzurunda bu azgınlığının hesabını verecektir). *9- Gördün mü şu menedeni? 10- Namaz kılarken bir kulu? 11- Gördün mü ya o kul doğru yolda olmuş, 12- Yâhut korunmayı emretmişse, 13- Gördün mü ya* (bu adam) *yalanlamış ve sırtını dönmüşse, 14- Allah'ın,* (dâimâ kendisini) *gördüğünü bilmedi mi? 15- Hayır,* (olmaz böyle) *eğer bundan vazgeçmezse* (onu) *perçem*(in)*den tutar sürükleriz; 16- O yalancı günâhkâr perçemden! 17- Haydi o meclisini çağırsın, 18- Biz de zebânîleri çağıracağız. 19- Hayır, ona boyun eğme;* (Rabbine) *secde et ve yaklaş.*

Tefsîr:

6-19 ncu âyetler, Rabbine karşı nankörlük eden; Allah'a ibâdet için namaz kılan halis bir kulu, adamlarının çokluğu ile tehdidedip onun ibâdetine engel olmağa kalkan kibirli, azgın insanın kaba, küstah davranışı kınanmakta

1. Hak Dini: 8/5951.

ve bir gün onun, Allah'ın huzuruna dönüp yaptıklarından hesap vereceğini hatırlatmakta, Hz. Muhammed(s.a.v.)e de, o azgın kimseyi dinlemeyip secde ederek Allah'a yaklaşmasını emretmektedir:

8 nci âyette "إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى: *Dönüş Rabbinedir*" buyurulmaktadır. İniş sırasına göre ilk defa burada âhirete işâret edilmektedir. (Tabii bu sûre, inen ilk sûre kabul edildiği takdirde). Bu kısa işâret, gittikçe genişleyerek tekrar edilecek ve aşağıdaki âyetlerde ifadesini bulduğu üzre İslâmın temel taşlarından biri olacaktır:

"Yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik o(kimsenin iyiliği)*dir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitâb'a ve peyğamberlere inandı; sevdiği malını yakınlara, yetîmlere, yoksullara, yolculara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan*(köle ve esir)*lere verdi; namazı kıldı, zekâtı verdi. Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır, korunanlar da onlardır"*[1].

"Resûl, Rabbinden kendisine verilene inandı, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitâblarına ve peyğamberlerine inandı. 'O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız' (dediler). *Ve dediler ki: 'İşittik, itâat ettik,* (bizi) *bağışlamanı dileriz, dönüş sanadır!'"*[2].

"Ey inananlar, Allah'a, Elçisine ve Elçisine indirdiği Kitâb'a ve daha önce indirmiş bulunduğu Kitâb'a inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitâblarını, peyğamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür"[3].

Âhiret hayâtı en belirgin şekliyle Kur'ân'da yer almıştır. Kur'ân, hayâtın hedef ve amacını açıklar: Allah bu kâinâtı boş yere yaratmamıştır. Bu yaratılışın bir amacı vardır. Yaratıkların en mükemmeli olan insanın hayâtı, bu kısa ömürden ibâret olamaz. Zira eğer hayât şu ömürden ibâret olsa, zâlimin kötülüğü yanına kâr kalır. Güzel işler yapan ve çoğu kez bunların dünyâda karşılığını göremeyen mü'minin işleri boşa çıkar. Zulme uğrayanların âhı yerde kalır. Bu ise kâinâtı adâlet ile yaratan Allah'ın mutlak adâletine aykırıdır. Öyle ise iyilerin ödüllendirileceği, kötülerin cezalandırılacağı, herkesin, amellerinin karşılığını alacağı bir âhiret hayâtı vardır.

1. Bakara Sûresi: 177.
2. Bakara Sûresi: 285.
3. Nisâ' Sûresi: 136.

Kur'ân, daha sonra inecek sûrelerde bu hayâtı, hiçbir İlâhî kitâpta görülmemiş çekici, korkutucu bir üslûb ile ve ayrıntılı olarak anlatır. Âhiret inancı insanı dünyâda iyiliklere sevk eder, kötülüklerden alıkor. Yaptığı kötülüklerden cezâ göreceğine, iyiliklerinden ötürü de ödüllendirileceğine kesin inanan kimse kötülüklerden kaçınır; iyilik etmeğe, iyi işler yapmağa çalışır.

Kur'ân-ı Kerîm, âhirete inanmayan insanların böbürlendiklerini, âhirete inananların da Allah'tan korkup iyi işlere koşacaklarını şöyle belirtiyor:

"Sizin Tanrınız bir tek Tanrıdır. Âhirete inanmayanların kalbleri inkârcı, kendileri kibirlidirler" [1].

"Onlar ki Rablerine saygıdan dolayı titrerler ve onlar ki Rablerinin âyetlerine inanırlar ve onlar ki Rablerine ortak koşmazlar. Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalbleri korku ile ürpererek verirler. İşte onlar hayır işlerinde yarışırlar ve onlar hayır için önde giderler" [2], *"Ama ahirete inanmayanlar yoldan saparlar"* [3].

Dediğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm, âhiret hayâtı üzerinde çok durmuştur. Müşrikler ile Hz. Peyğamber (s.a.v.) arasındaki ihtilâf ve sürtüşmenin başlıca sebebi de bu âhiret inancıdır. Onlar özellikle, cismânî haşre katiyen inanmıyorlardı. Onlara göre insan öldükten, çürümüş kemik ve toprak haline dönüştükten sonra tekrar dirilmez.

Kitâb-ı Mukaddes'in Tevrât Bölümünde, âhiretten sadece bir iki cümle ile söz edilmiştir. İncîl'de ise âhiret hayâtı, daha geniş bir yer tutmaktadır. Fakat yine de bu inanç, Kur'ân'daki kadar ayrıntılı değildir.

Yani Peyğamber(s.a.v.)den önceki Arap toplumu içerisinde bir âhiret düşüncesi vardı ama, ölen kişinin ruhunun, yeniden beden içine sokulup kaldırılacağı ve bedenli olarak hesaba çekilip ödüllendirileceği, yahut cezalandırılacağı şeklinde bir inanç yoktu. Bundan dolayı müşrikler, bedensel dirilmeyi anlatan Kur'ân âyetlerine şiddetle karşı koymuşlardır.

Fakat bu davranışları, onlarda hiç âhiret düşüncesi olmadığı anlamına gelmez. Dediğimiz gibi hepsinde olmasa bile, onların bir kısmında ruhsal bir âhiret düşüncesi vardı. Ancak onlar, bedensel dirilmeye, hesap ve cezâya karşı idiler. Ruhsal âhiret inancı, câhiliye çağının bazı şiirlerinde vurgulanmaktadır. Özellikle Ümeyye ibn Ebî's-Salt'ın şiirlerinde, Kur'ân-ı Kerîm'in tasvîrlerine benzer cennet ve cehennem tasvîrleri görülmektedir.

1. Nahl Sûresi: 22. 2. Mü'minun Sûresi: 57-61. 3. Mü'minun Sûresi: 74.

10- *"Namaz kılan kul",* Hz. Peyğamber(s.a.v.)den kinâyedir. Onun namazına engel olanın da Ebucehl olduğu ve bu âyetlerin onun hakkında indiği rivâyet edilir:

İbn 'Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Ebucehl: *"Muhammed'in, Ka'be'nin yanında namaz kıldığını görürsem, boynunu çiğneyeceğim" demiş. Peyğamber* (s.a.v.) *bu sözü duyunca: "Öyle bir şey yapsaydı, melekler onu açıkça yakalarlardı" buyurmuştur* [1]. Diğer bir rivâyete göre Hz. Peyğamber (s.a.v.), namaz kılarken Ebucehl (adıyla anılan 'Amr ibn Hişâm el-Mahzûmî) gelmiş:

— Ben seni bundan menetmemiş miydim? demiş.

Peyğamber (s.a.v.) de onu azarlayınca Ebucehl:

— Bu vadide en çok nadîsi olan benim, demiş.

Yüce Allah da onun bu sözü üzerine: *"Haydi nâdî*(mecli)*sini* (adamlarını) *çağırsın, biz de zebânîleri çağıracağız!"* âyetlerini indirmiş. İbn 'Abbâs buna ilâveten: *"Vallâhi eğer o, adamlarını çağırsaydı, Allah'ın zebânileri onu yakalarlardı"* demiştir [2].

Nadî, insanların toplanıp fikir alışverişinde bulundukları meclis, kulüp demektir. "فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ : *Nâdîsini çağırsın"* âyetinde nâdî'den maksat, Ebucehl'in çevresinde toplanan insanlardır.

*Zebâniyeh, zibniyye'*nin çoğuludur. Azgın insan ve cinnîye *zibniyye* denir. Kimine göre *zebâniyeh'*in tekili *ez-zebânî* veya *ez-zâbin'*dir. Kimine göre de *zebânî,* çoğul anlamı veren bir isimdir, tekili yoktur. *Ebâbîl* ve *Ebâdîd* isimleri gibi çoğul göstermek için konmuştur. Burada *zebâniyeh* azâb melekleridir. Kâfirleri şiddetle ve acımadan cehenneme attıkları için onlara *zebâniyeh* denmiştir [3].

Buradaki *nâdî* sözüyle Mekkelilerin toplanıp işlerini ördükleri *Dâru'n-nedve'*ye işâret edilmiş olabilir. Gerçi âyette tek kişiden söz edilmektedir ama başka âyetlerin delâletiyle, Peyğamber'in namazına engel olmak isteyenlerin tek olmadığı, lider tabakasının, onun putların adını anmadan yalnız Allah'ın adını anarak namaz kılmasına engel olmağa çalıştıkları anlaşılmaktadır. Amaçları da bu tür ibâdetin, herkesin gelip ziyaret ettiği Ka'be'de görülüp de çevreye yayılmasını önlemekti. Kur'ân, onların bu davranışlarını şiddetle reddetmektedir.

1. Buhârî, Tefsîr: 96; Müslim, Munâfikîn: 38; Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 96.
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 96; et-Tâc: 4/293-294.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/25.

Kureyş liderlerinin Peygamber'i namazdan menetmesi, Peygamber'in, putların adını zikretmeden sadece Allah'ın adına namaz kılmasından ötürüydü. Yoksa namaz ibâdeti onların mechulü değildi. Bir de siyer sâhiplerinin beyanına göre Kureyş, Hz. Peygamber'in, *duhâ* (kuşluk) namazı kılmasına mani olmazdı. Çünkü bu namaz, Kureyşin bildiği, alıştığı bir namazdı. Fakat Peygamber, günün başka vaktinde namaz kıldığı zaman, 'Alî veya Zeyd oturup onu beklerlerdi [1]. Namaz ibâdetinin, Kureyşin mechûlü olmadığını birçok âyet kanıtlamaktadır.

Onlar namazı bilir ve uygularlardı ama Allah ile beraber putların da adını anarlardı. Namazları da ruhunu kaybetmiş, bir gürültü, gösteriş, taklidden ibaret olmuştu. Hz. Peygamber'in, Allah ile kul arasında aracı kabul ettikleri tanrıları anmadan, sırf Allah'ın adını anarak namaz kılmasını, Kureyş geleneklerine, törelerine aykırı bulmuş, bunu ataların dininden sapma saymış ve bundan ötürü Peygamber'in tevhîd namazı kılmasını engellemeğe çalışmışlardır. Bu konuda *A'lâ* Sûresinde yeterli mâlûmat verilmişti.

Şimdi rivayetlerde anlatıldığı gibi bu âyetler, Ebucehl'in veya başka liderlerin Peygamber'in namazına engel olmak istemesi üzerine inmişse bunların, ilk vahiyden epey sonra inmiş olması gerekir. Çünkü ilk vahiy geldiği sırada Hz. Peygamber ile Kureyşliler arasında bir sürtüşme olmamıştı. Bu sürtüşme, Peygamber'in, onları şirki bırakıp yalnız Allah'a tapmağa davet etmesiyle başlamıştır ki bu da ilk vahiyden epey sonra olmuştur. Zaten çoğunluğun kanısına göre sûrenin ilk beş âyeti, ilk inen vahiydir, diğer âyetleri sonra inmiştir. Ancak burada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır:

İlk beş âyet ile daha sonraki âyetler arasında sıkı bir ilişki vardır. İlk âyetlerde Peygamber(s.a.v.)e, insanı 'alaktan yaratıp ona yazı yazma kabiliyeti veren, bu suretle ona bilmediği şeyleri öğreten Allah'ın adına sığınarak, O'nun yardımını dileyerek okuması emredildikten sonra insanın, kendisini yaratan ve kendisine bu kadar iyilikler yapan Allah'a karşı nankörlük etmesi kınanmaktadır. "كَلَّا: *Hayır, olmaz veya gerçekten*" anlamındaki bu kelime, önceki sözün devamıdır. İlk söz böyle başlamaz. Mutlaka bundan önce bir sözün geçmiş olması gerekir. Çünkü "كَلَّا" önce anlatılan bir davranışı, bir sözü reddetmek için kullanılır. Burada da insanın, kendisine iyilik yapan Allah'a karşı kulluğa yaraşır biçimde davranmaması, kendisini zengin, kendine yeterli görüp böbürlenmesi reddedilmektedir.

Bundan dolayı bazı müfessirler, sûrenin tamamının ilk inen sûre olduğunu söylemişlerdir. Fakat Mekkelilerle henüz bir sürtüşme başlamadan, onlardan birinin Peygamber'in namazına engel olması da makul değildir. Bun-

1. Makrîzî, İtmâ'ul-Esmâ': 1/17; el-Belâzûrî, Ensâbu'l-eşrâf: 1/113.

dan dolayı sûrenin tamamının daha sonra indiğini ve ilk inen sûrenin, Fâtiha Sûresi olduğunu söyleyenler de vardır [1].

Biz 'Abdullah ibn 'Abbas'ın kanâatini benimseyerek ilk defa Fâtiha Sûresinin indiğini, 'Alak Sûresinin ise İslâm daveti belirlenmeğe, Peyğamber (s.a.v.) ile müşrikler arasında ayrılık çıkmağa başladığı sıralarda indiğini söylüyoruz. Çünkü sûrenin öteki âyetleri, ilk beş âyete, ayrılmaz biçimde bağlıdır. İlk beş âyette Allah'ın, insanı *'alak*'tan yani sülük gibi suda yüzen menî hayvancığından veya sülük görünümü alan ve amnion sıvısı içinde yüzen fetüsten, yahut yapışkan bir şeyden, yâhut rahmin cidarına yapışan kan pıhtısı görünümündeki embriyo'dan veya sevgi ve şefkatten, ilgiden yaratıp ona çok ikramda bulunduğu, kalem ile yazı yazma yeteneği vererek ona bilmediği şeyleri öğrettiği ve o keremi sonsuz Rabbinin adıyle okuması emredildikten sonra buna rağmen insanın kendini zengin görünce azacağı, doğru yoldan şaşacağı belirtilmek üzre: " كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى " buyuruluyor:

Yani sakın Allah'ın adıyle okumazlık etme, zira insan kendini zengin görerek azar, buyuruluyor ve Allah'ın huzuruna dönüleceği vurgulanıyor. Böylece azan insanların, o huzurda yaptıklarından hesap verecekleri anlatılıyor.

Sonra Rabbinin yolunda olan ve Rabbi için namaz kılan Peyğamber'i, bu namazdan meneden azgın insanın davranışı kınanıyor. Allah için namaz kılanın doğru yolda ve takvâ üzerinde olduğu; ona engel olanın ise hakikati yalanlayan, haktan yüz çeviren yalancının biri olduğu belirtiliyor. Ve Allah'ın, onun yaptığı işleri gördüğü vurgulanıyor. Bu küstah davranışından vazgeçmediği takdirde Allah'ın onu perçeminden sürükleyeceği, o zaman adamlarını çağırmasının hiçbir yararı olmayacağı, hiç kimsenin onu cehennem zebânîlerinin elinden kurtaramayacağı anlatılıyor. Sonra Peyğamber(s.a.v.)e hitâben, o böbürlenen, yalancı nâsıye'li kimseye uymaması, secde ederek Allah'a yaklaşması emrediliyor: " أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى. أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى ": fiillerinde hitâb zamiri Hz. Peyğamber'e de, her insana da olabilir. İki mef'ûl (tümleç) alan "رَأَى" fi'linden sonra iki yerde şart ifâde eden " إِنْ " gelmiştir: "أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ، أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ"

Şimdi üç yerde geçen " أَرَأَيْتَ " fi'linin, birinci ve ikinci mef'ûlleri, şartların cevabı ve bu fiillere bitişik zamirlerin merciini belirlemek gerekir. Zemahşerî demiştir ki: " أَرَأَيْتَ الَّذِى يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى " âyetinde " يَنْهَى " birinci "أَرَأَيْتَ"nin birinci mef'ûlüdür. Ondan sonraki şart cümlesi, fi'lin ikinci mef'ûlüdür. Bundan sonra tekrar edilmiş olan "أَرَأَيْتَ" te'kîd içindir, zâiddir, mef'ûle ihtiyaç göstermez. "أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللّٰهَ يَرَى" ise, "إِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى"nın cevâbıdır. Bu "أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللّٰهَ يَرَى" cümlesi, mânâ bakımından her iki şartın

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/13, 18.

da cevabıdır. "إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى" âyetinde "كان", "أمر" fiillerinin zamiri namazdan meneden kişiye gider, —ki bu adam Ebucehl'dir— "إِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى" fiillerinin zamiri de yine ona gitmektedir.

Fakat bu konuda Zemahşerî'ye itiraz eden İbn 'Atiyye'ye göre zamirlerin mercii değişiktir: "إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى" âyetlerinde "كان" ve "أمر" fiillerinin zamiri namaz kılan kula; "إِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى" âyetinde de fiillerin zamiri namazdan meneden kula gider. Ikinci "أَرَأَيْتَ" te'kid amaciyle birincinin tekrarı değildir. Bu âyetlerdeki üç "أَرَأَيْتَ" de tevkîftir. Her üçünün cevabı da "أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى"dır. Çünkü bu âyet, her üçüne de cevab olmağa uygundur. Fakat özet olsun diye en sonunda gelmiştir.

el-Ğaznevî ise cevab konusunda hem Zemahşerî'ye, hem de İbn 'Atiyye'ye itiraz etmiş "إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى"nın cevâbının hazfedildiğini söylemiştir. Sözün takdiri şöyledir: "O namaz kılan kul, hidâyet ve takvâ (korunma) üzre ise hak yolda değil midir? Ona uymak gerekmez mi?" Gaznevî'ye göre bu fiillerin zamiri İbn 'Atiyye'nin dediği gibi namaz kılan kula gider [1].

Bu izahlara göre âyetlerin mânâları şöyle olur: Zemahşerî'ye göre: *"Baksana, şu namaz kılan kulu meneden adamı bana anlat bakalım: Şâyet o meneden kişi doğru yolda olsa, yahut takvâ'yı emretse, yahut yalanlasa ve yüz çevirse kendisinin her halini: hidâyet veya dalâletini, yalanlamasını ve namazdan menetmesini Allah'ın gördüğünü bilmedi mi?"*

İbn 'Atiyye ve Gaznevî'ye göre mânâ: *"Baksana ya o namaz kılan kul, doğru yolda ise ve takvâ'yı* (korunmayı) *da emrediyorsa* (hak yolda değil midir, ona uymak gerekmez mi)*? Baksana ya o, kulu namazdan meneden kişi yalanlamış, yüz çevirmişse Allah'ın, kendisini gördüğünü bilmedi mi?"*

Üçüncü bir ihtimal de vardır ki o da ikinci "أَرَأَيْتَ"deki hitâbın, namazdan menedene; üçüncü "أَرَأَيْتَ"deki hitâbın namaz kılana yönelik olmasıdır. Buna göre mânâ şöyle olur:

"Ey namaz kılan kulu namazdan meneden adam, düşünsene, şâyet o kul doğru yolda ise, kötülüklerden kaçınmayı emrediyorsa bu kötü mü? Ve ey namaz kılan kul, sen doğru yolda olduğun, kötülüklerden kaçınmayı emrettiğin halde seni namazdan meneden azgın kişi, yalan söylüyor, haktan yüz çeviriyorsa onun hali iyi midir?"

"كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ": *Hayır, bu işten vazgeçmezse elbette o perçemden tutup çekeceğiz": Sef'*: tutmak, şiddetle çekmek, vurmak, yakmak, karartmak anlamlarına gelir. *Nâsıyeh* de perçem dediğimiz, başın ön tarafıdır. "لَنَسْفَعًا" fi'li, şeddeli nûn ile birinci şahıs çoğul kipinde "لَنَسْفَعَنَّ" o-

1. et-Teshîl: 4/209.

kunduğu gibi tekil olarak "لِنَسْفَعْ" şeklinde de okunmuştur. Bu âyetin tefsîrinde iki görüş vardır: Birincisine göre Allah'ın, suçlu kulu perçeminden tutup ateşe çekmesi âhirette; diğerine göre dünyâda olacaktır. Dünyâda olacağını söyleyenler de bu konuda iki yorum yaparlar:

Yukarıda anlattığımız üzre Cebucehl: "Eğer Muhammed'in namaz kıldığını görürsem boynunu çiğneyeceğim" demiş. Yüce Allah bu sûreyi indirmiştir. Cebrail Aleyhisselâm, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, sûreyi Ebucehl'e okumasını ve sûrenin sonunda da secde etmesini emretmiş, Hz. Peyğamber böyle yapınca Ebucehl onun boynunu çiğnemek üzre gelmiş, fakat ona yaklaşır yaklaşmaz geriye dönmüş. Sebebini soranlara: "Benim ile onun arasına ağzını açmış bir fahl (erkek deve), (başka rivayetlere göre aramıza ateşten bir hendek, bir korku ve kanatlar girdi)" demiş [1]. İşte o kişi, Peyğamber'e yaklaşmış olsaydı, derhal perçeminden yakalanacaktı.

Diğer kavle göre perçemden yakalanması, o adamın Bedir'deki sonucuna işârettir. Bu âyet, o suçlu kişi, tekrar Allah'ın kulunu namazdan menettiği takdirde müslümanların, Bedir günü onu perçeminden tutup ölüme sürükleyeceklerini ifâde etmektedir [2].

Gerek farz, gerek nâfile olsun herhangi bir namazdan meneden kişi, bu azgınlık hükmüne girer. Meğer ki namazın kendisinden değil de namaza ilişkin şeylerden biri dolayısiyle menetmiş olsun. Kerahet vaktinde namaz kılmayı menetmek gibi. Bunlardan nehiy, namazın kendisinden nehiy değildir. Meselâ Hz. 'Âlî, namazgâhta, bayram namazından önce namaz kılan bazı kimseleri görünce: "Ben Allah'ın Elçisinin böyle yaptığını görmedim" demiştir. "Öyle ise niçin menetmiyorsun?" diyenlere: *"Namaz kılarken bir kulu meneden adamı gördün mü?"* tehdidi altına girmekten korkarım, demiştir [2].

'Alâk Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsan zengin olup ihtiyacı kalmayınca azar, yolunu şaşırır. Allah'ın iyi kullarına sataşır, hakaret eder.

2. Oysa değer mal ve mevki ile değil, takvâ iledir. Allah temiz kalbli salih insanlara değer verir.

3. Allah, haksız yere Allah'ın temiz kullarına saldıran azgınları cehenneme atar.

4. Kibirli, imansız zenginlere aldırmamalı, Allah'a ibâdet ve secde ile huzur bulmalıdır.

1. Câmi'u'l-beyân: 30/256; Mefâtîhu'l-ğayb: 32/23. Hadîsi Buhârî, Tefsîrinin 4 ncü bâbında; Müslim Sıfetu'l-kıyâme'de; Tirmizî Tefsîrde rivâyet etmişlerdir. et-Tâc: 4/293-294.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/5958.

'ALÂK SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1,3	اقرا	Hemzenin elife tebdîli:	Ebû Ca'fer, yalnız vakıf halinde de Hamza.
	اقرأ	Hemzenin telaffuzu:	Ötekiler [1].
3	عَلَّمَ بِالْقَلَمِ		Çoğunluk.
	عَلَّمَ الْخَطَّ بِالْقَلَمِ		Ebûzerr [2].
7	أن رَأَهُ	Uzatımsız, fetha ile:	Kunbul'den rivâyet [3].
	أن رَآهُ	Hemze'nin uzatımıyle:	Ötekiler [4].

1. el-Budûr: 343.
2. el-Mesâhif: 229.
3. İbn Mücâhid, Kunbul'ün, bu kırâette yanıldığını söylemiş, bu kırâeti almamış ve Huzâ'î'nin, bunu Kunbul'ün talebesinden uzatımlı rivâyet ettiklerini sanmıştır. Fakat bazı kimseler de İbn Mücâhid'in bu görüşünü reddederek demişlerdir ki: Rivâyet sâbit olunca — gramer bakımından zayıf da olsa— onu almak gerekir (en-Neşr: 2/401). Şimdi bu tartışmalar, rivâyetlere kendilerini kaptırmış olanların, eleştiri zihniyetini kaybedip her bulduklarını, mantıka, Arap gramerine uysun uymasın aldıklarını gösterir.
4. Tebsıra: 729; Kurtubî: 20/123; en-Neşr: 2/401.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
9,11,12	أَرَأَيْتَ		Çoğunluk.
	أَرَأَيْتَكَ		İbn Mes'ûd [1].
11,13	أَرَايْتَ	İkinci hemzenin teshîli:	Nâfi'.
	أَرَايْتَ	Vasl hâlinde ikinci hemzenin elife çevrilmesi:	Verş.
	أَرَيْتَ	İkinci hemzenin hazfi:	Kisâ'î.
	أَرَأَيْتَ	Hemzenin telâffuzu:	Ötekiler [2].
15	لَنَسْفَعًا		Çoğunluk.
	لَأَسْفَعًا		İbn Mes'ûd [3].
	لَأَسْفَعَنَّ		İbn Huseym [4].
16	نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ		Çoğunluk.
	النَّاصِيَةِ ٱلْكَاذِبَةِ ٱلْخَاطِئَةِ		Übeyy ve Ebû Hasîn [5].
	خَاطِئَة	Hemze ile:	Çoğunluk.
	خَاطِيَة	Hemzenin yâ'ya çevrilmesiyle:	Ebû Ca'fer [6].

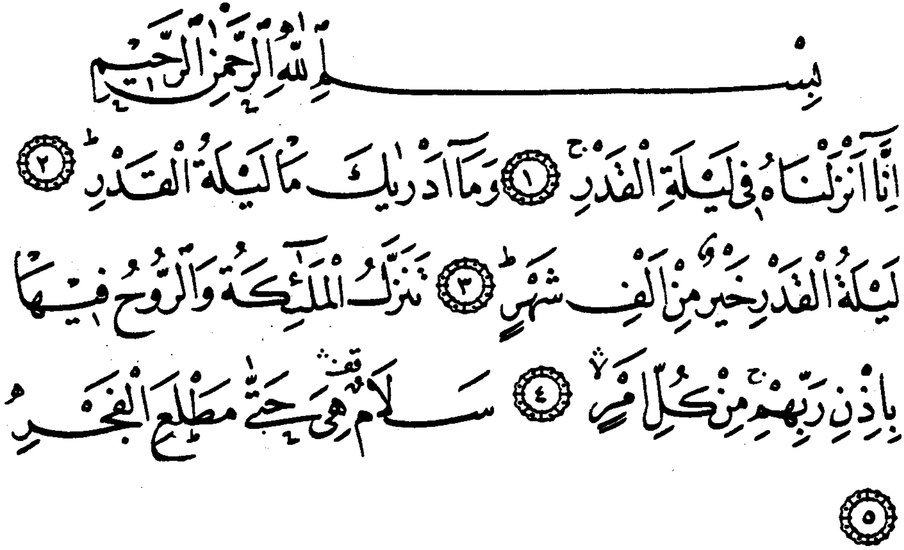
1. el-Mesâhif: 110.
2. el-Budûr: 343.
3. el-Mesâhif: 110.
4. el-Mesâhif: 312. İbn Mes'ûd'un da böyle okuduğu rivâyet edilmiştir (el-Mesâhif: 110).
5. el-Mesâhif: 178.
6. el-Budûr: 343.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
17	نَادِيَهُ		Çoğunluk.
	إِلَى نَادِيهِ		İbn Mes'ûd ve İbn Huseym [1].
18	سَنَدْعُ ٱلزَّبَانِيَةَ	Nûn ile, etken [2]:	Çoğunluk.
	سَيُدْعَى ٱلزَّبَانِيَةُ	Yâ ile, edilgen:	Übeyy ve İbn Ebî Able [3].

1. el-Mesâhif: 110, 312.
2. Vâv, vasl halinde sözden düştüğü için yazıdan da kaldırılmıştır.
3. el-Mesâhif: 178.

97/25 KADR SÛRESİ

Kadir gecesinin önemini anlattığından bu adı alan sûre, Mekke'de, Abese Sûresinden sonra inmiştir. Medine'de indiği hakkında rivayetler de vardır, fakat üslûbu Mekke'de indiğini gösterir. Nitekim bütün sûre sıralayanlar, bunu Mekkî sûreler arasına koymuşlardır. Resmî sıralamada 97 nci, iniş sırasına göre 25 nci sûre olup, 5 âyeti içermektedir.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Biz o(Kur'â)*nı Kadir gecesinde indirdik. 2- Kadir gecesinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? 3- Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır. 4- Melekler ve Rûh, o gece, Rablerinin izniyle her iş için iner de iner. 5- Esenliktir o, tâ tan yeri ağarıncaya kadar.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde yüce Allah, Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdiğini bildiriyor

ve *"Kadir gecesinin ne olduğunu sana ne bildirdi? Sen onun ne kadar değerli, büyük bir gece olduğunu nereden bileceksin?"* sorusuyla bu gecenin önemini vurguluyor. Sonra Kadir gecesinin faziletini üç madde ile açıklıyor: Onun bin aydan hayırlı bir gece olduğunu, meleklerin ve Rûhun, o gece Allah'ın izniyle, Allah'ın takdir ettiği her iş için indiklerini ve tan yeri ağarıncaya dek o gecenin her bakımdan selâm gecesi olduğunu, yani o gece sabaha kadar meleklerin, kullara selâm verdiklerini; Allah'ın, insanlara sadece hayır ve selâmet takdir ettiğini buyuruyor.

Birinci âyette "onu" zamiri ile Kur'ân veya aynı anlama gelen Ẑikir kasdedilmektedir. Sadece o işâretiyle derhal anlaşılacak derecede ünlü ve büyük olduğunu belirtmek için "Kur'ân" adı zikredilmemiş "Onu indirdik" denilmiştir. *"Hâmîm. Apaçık Kitâba andolsun. Biz onu mübârek bir gecede indirdik, çünkü biz uyarıcıyız"* [1] âyetleri de o gece indirilen şeyin, Kur'ân olduğunu kanıtlamaktadır.

Yüce Allah, kendi zâtından "Ben" değil de çoğul "Biz" ile söz etmiştir. Burada "Biz" büyüklük ifâde eder. Pâdişahlar, çoğunlukla kendilerinden "Biz" diye sözederler. Bu gibi durumlarda anlatılmak istenen çokluk değil, ululuktur.

"Biz" sözcüğü meleklere de âit olabilir. Melekler topluluğunun, Kur'ân'ı, Kadir gecesinde indirdikleri belirtilmektedir. Bu âyet de tıpkı Meryem Sûresinin 64. âyeti gibi, Rabbin buyruğu ile meleklerin vahiy indirdiklerini anlatmış olur.

Kadr: Kudret, değer, şân, şeref, mertebe, takdir, bir şeyin diğerine uygunluğu, aynı ölçüde olması anlamlarına gelir. Kur'ân'ın inmeğe başladığı bu şerefli, değerli gece, hikmetli işlerin ayrıldığı, belirlendiği gecedir. Duhân Sûresinde bu gece, *"Hikmetli işlerin ayırdedildiği mübârek bir gece"* olarak nitelendirilmiştir. Kanâatimize göre hikmetli işlerin ayırdedilmesi, Kur'ân hükümlerinin birbiri ardınca inmeğe başlamasıdır. Çünkü Kur'ân, insanlarla ilgili bütün hikmetli işleri içerir. İşte Kadir gecesinde bu hikmetli işler, Allah'ın mutlak ilminden ayrılarak Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirilmeğe başlamıştır.

Kur'ân'ın, Kadir gecesinde indirilmesi, o gece indirilmeğe başlaması anlamını taşır. Çünkü Kur'ân, bir defada değil, yirmi üç yılda parça parça indirilmiştir. İlk vahiy, Kadir gecesinde başlamıştır veya Kur'ân'ın inmeğe başladığı gece, Kadir gecesidir. Şa'bî'nin, birinci âyeti: *"Biz onu indirmeğe, Kadir gecesinde başladık"* şeklinde tefsîr ettiği rivâyet edilir. Bazı müfessirler de İbn 'Abbâs'a atfen Kur'ân'ın önce toplu olarak yüce gökten en yakın göğe

1. Duhân Sûresi: 1-3.

(dünyâ semâya) indirildiğini söylemişlerdir [1]. Bir âyet veya hadise dayanmayan bu söz, gerçeğe de uymaz. Çünkü Kur'ân'ın çoğu, Hz. Peygamber(s.a.v.)in hayâtının safhalarını, Mekke ve Medine'deki davet olaylarını içerir veya bu olaylarla ilgilidir. Bu olaylar henüz vukubulmazdan, bunlardan söz eden âyetlerin yüce gökten veya başka bir rivâyete göre Levh-i Mafhuz'dan en yakın göğe inmesinin hikmeti ve izahı yoktur. Nedense bazı müfessirler, bir esasa dayanmayan bu tür rivâyetlere değer vermişlerdir. Doğrusu Şa'bî'nin dediği gibidir. Burada Kur'ân'ın, Kadir gecesinde indirilmeğe başladığı anlatılmaktadır. Nitekim: *"Ramazan ayı —ki insanlara yol gösterici, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırdedip açıklayıcı olarak Kur'ân o ayda indirilmiştir"* [2], *"Biz onu mübârek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyız"* [3] âyetlerinde de Kur'ân'ın indirilmeğe başladığı kasdedilmiştir.

"Kur'ân" sözü Kur'ân'ın tamamına dendiği gibi, bir âyetine, bir parçasına veya sûresine de denir. Daha doğrusu Peygamber'e gelen her vahyin adı Kur'ân'dır. Bu bakımdan: *"Biz onu, Kadir gecesinde indirdik"* âyetinden Kur'ân'ın tamamının o gece indirilmiş olması gerekmez. O gece indirilen, herhangi bir parçası da Kur'ân'dır ve âyet o gece indirilene işâret etmektedir.

İşte Sûrede Kur'ân'ın inişine sahne olan o ilk vahiy gecesinin şan, şeref ve önemi anlatılmaktadır. Bazı müfessirlere göre gecenin önemi, ilk vahye sahne olmasından ileri gelir. Kadir gecesi, Kur'ân'ın ilk vahyinin geldiği gecedir, tarihte sadece bir kere olmuştur ve yıldan yıla tekrarlanmaz. Buna göre kutlanan Kadir geceleri, asıl Kadir gecesi değil, o gecenin yıl dönümü ve hatırasını anmadır.

Fakat âlimlerin çoğunluğuna göre Kadir gecesi, Hz. Peygamber'in hayatında sadece bir kere olup geçmiş ve bir daha tekrarlanmayan bir gece değildir, her yıl tekerrür eden bir gecedir.

İbn Cezzî bu konuda onaltı görüş olduğunu söylüyor ve bunları şöyle sayıyor: Bazılarına göre Kadir gecesi, Ramazanın yirmibirinci, yirmi üçüncü, yirmi beşinci, yirmi yedinci ve yirmidokuzuncu gecelerinden biridir. Bazıları da Kadir gecesini Ramazanın sonundan itibaren geriye doğru çiftlerde aramışlardır. Buna göre Ramazanın otuzuncu, yirmi sekizinci, yirmi altıncı, yirmi dördüncü ve yirmi ikinci gecelerinden ibarettir. Kimine göre de Kadir gecesi, Ramazanın son on gecesi içinde döner, belli bir gecede durmaz. Kimine göre bütün Ramazanda gizlidir. Fakat bu söz, *"Kadir gecesini son on içinde*

1. Câmi'u'l-beyân: 30/258.
2. Bakara Sûresi: 185.
3. Duhân Sûresi: 3.

arayın"[1] hadisine aykırıdır. Abdullâh ibn Mes'ûd'un bir sözünden de Kadir gecesinin, bütün yıl içerisinde gizli olduğu anlaşılır. Kimine göre de Kadir gecesi, Şa'bân'ın onbeşinci gecesidir. Kimine göre de Ramazanın on yedinci gecesidir, çünkü Bedir olayı, o gecenin sabahında olmuştur. Bu görüş sahipleri diyorlar ki: *"Furkan günü kulumuza indirdiğimize inandınızsa"* âyetinde, Kur'ân'ın Furkan günü indirildiği bildirilmiştir. Hakkın batıldan ayırdedildiği Furkan günü, Bedir savaşı günüdür ki bu olay Hicretin ikinci yılında, Ramazanın on yedisinde olmuştur. Buna göre Kadir gecesi, onyedi Ramazan gecesidir. Fakat bu görüş doğru değildir. Çünkü Enfâl Sûresinin o âyetinde Bedir günü Hz. Peygamber'e indirilen yardım ve zafer va'dine işâret edilmiştir. Burada ise Kur'ân'ın indirilmeğe başladığı gecenin değeri belirtilmektedir. Sonra bu sûre Mekke'de inmiştir. Enfâl Sûresi ise Medine'de, Bedir'den sonra inmiştir.

Çoğunluğun kanısına göre Kadir gecesi, Ramazanın içerisindedir. Çünkü: *"Ramazan ayı ki, insanlara yol gösterici, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırdedici olarak Kur'ân o ayda indirilmiştir"*[2] âyeti, Kur'ân'ın Ramazan'da indiğini, *"Biz onu, mübârek bir gecede indirdik"*[3] âyeti de mübârek bir gecede indiğini ifâde eder. Kadir Sûresinde ise Kur'ân'ın, Kadir gecesinde indirildiği bildirilmektedir. Demek ki Kur'ân'ın indirildiği mübârek gece, Kadir gecesidir. Fakat bunun, Ramazanın hangi gecesi olduğu belli değildir. Birinci, onyedinci, ondokuzuncu ve yirmisinden sonraki tek veya çift gecelerden herhangi biri olduğuna dair rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerin hiçbiri kesinlik ifâde etmez. İbn Cezzî, yirmi birinci veya yirmi üçüncü gecesi olma ihtimâlini daha kuvvetli buluyor. Çünkü Şâfiî de bu görüştedir. Bu görüş sahiplerinin dayanağı da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen şu meâldeki hadistir: *"Peygamber* (s.a.v.), *Ramazan'ın orta onunda itikâfa girerdi. Bir sene yine itikâfa girdi, sabahında itikaftan çıkacağı yirmi birinci gece olunca şöyle dedi: 'Benimle itikâfa girmiş olan, son onunda da itikâf etsin. Çünkü bana o gece —yani Kadir gecesi— gösterildi, sonra unutturuldum. O gecenin sabahında su ile çamur arasına secde ettiğimi ru'yamda gördüm. Onu son on içinde arayın ve onu teklerde arayın.' O gece yağmur yağmağa başladı; tavanı hurma dallarıyle örtülü olan Mescid damladı, yirmi birinci sabahı, gözlerim, Allah'ın Elçisinin alnında* (ve burnunun ucunda) *su ve çamur izini gördü*[4]. Bu hadisin başka bir varyantında da 'Abdullah ibn Uneys (yirmi üçüncü sabahında) demiştir[5].

1. Buhârî, Leyletu'l-Kadr: 2, 3, İ'tikâf: 1,9; Müslim, Sıyâm: 208, 210, 212, 213, 215, 217, 219; Ebû Dâvûd, Ramadân: 2, 3; Tirmizî, Savm: 72; İbn Mâce, Sıyâm: 56; Dârimî, Savın: 56; Muvatta', İ'tikâf: 9,...
2. Bakara Sûresi: 185. 3. Duhân Sûresi: 4. Buhârî, İ'tikâf: 1.
5. Müslim. Leyletu'l-Kadr: 15 nci hadis.

Ancak İbn Cezzî'nin de dediği gibi Kadir gecesinin, Ramazanın yirmi yedinci gecesi olduğu hakkındaki rivâyet meşhur olmuştur. Bu rivâyet 'Abdullâh ibn 'Abbâs'a dayanır. İbn 'Abbâs, bu görüşünü şöyle kanıtlamağa çalışmıştır: "Allah en çok tek sayıları sever. Tekler içinde de en çok sevdiği yedidir. Bundan dolayı göklerin ve yerin yedi olduğunu söylemiştir. Haftanın günleri, cehennemin derekeleri, tavâfın sayıları ve secde uzuvları yedidir. "ليلة القدر" dokuz harflidir. Bu kelime sûrede üç kez zikredilmiştir. Üç kere dokuz yirmi yedi eder. Demek ki Kadir gecesi, Ramazan'ın yirmiyedinci gecesidir [1]. Ayrıca *leyletu'l-kadr*'e işâret eden "هى" zamiri de sûrenin yirmi yedinci kelimesidir. Bu da Kadir gecesinin, Ramazanın yirmiyedinci gecesi olduğuna işârettir [2].

Ecbed hesâbı ve cifr kokusu sezilen bu sözlerin, gerçekten İbn 'Abbâs'a âid olduğu çok şüphelidir. Ancak Peyğamber'in ashâbından Übeyy ibn Ka'b'ın, istisnâsız yemin ederek Kadir gecesinin, Ramazanın yirmi yedinci gecesi olduğunu söylediği, ***Zirr ibn Hubeyş*** tarafından rivâyet edilmiştir [3]. 'Abdullâh ibn 'Abbas'tan ise Hz. Peyğamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Kadir gecesini, Ramazan'ın son onunda arayınız: Kalan dokuzda, kalan yedide, kalan beşte arayınız"* [4]. Ebû Zerri'l-Ğifârî'den rivâyet edilen bir hadiste de Peyğamber (s.a.v.): *"Kadir gecesini, Ramazanın ilk onunda veya sonunda arayınız"* demiştir [5]. 'Ubâde ibn es-Sâmit'in rivâyetinde de: *"Peyğamber* (s.a.v.) *Kadir gecesini bize bildirmek üzere geldi. İki kişi tartıştı. Allah'ın Elçisi buyurdu ki: 'Size Kadir gecesini bildirmek üzre çıktım. İki kişi kavga etti, o bilgi kalbimden silindi, kaldırıldı. Herhalde bu, hakkınızda daha iyidir. Onu dokuzuncu, yahut yedinci, ya da beşinci gecede arayın* (başka bir rivayette: *onu son onun dokuzuncu, yahut yedinci, ya da beşinci gecesinde arayın) buyurdu"* denilmektedir [6].

Görüldüğü üzre Kadir gecesinin, Ramazanın hangi gecesi olduğu hakkında bir kesinlik yoktur. İleri sürülen görüşler birer tahminden ibarettir. Peyğamber (s.a.v.) Ramazanın son on gününde itikâfa çekilir, kadınlarından

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/29-30.
2. et-Teshîl: 4/211; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/534.
3. Müslim, Leyletu'l-Kadr: 17.
4. Buhârî, Leyletu'l-Kadr; İbn Keîr, Tefsîr: 4/533.
5. el-Fethu'r-Rabbânî: 10/263.
6. el-Fethu'r-Rabbânî: 10/169-270.

ayrılırdı. Kendisinden sonra hanımları da öyle yapmışlardır [1]. Peyğamber'in ve hanımlarının, itikâf için Ramazan'ın son on gününü seçmeleri, Kadir gecesinin son on içinde olduğu görüşünü kuvvetlendirir. O halde Kadir gecesine rastlamak için özellikle Ramazanın son on gecesini ibâdetle geçirmek en uygun yoldur.

İslâmın tâ ilk çağlarından beri Ramazanın yirmi yedinci gecesi, Kadir gecesi olarak kutlanmaktadır. Herhalde yüce Allah, milyonlarca kulunun güzel zannını boşa çıkarmaz. Çünkü O, *"Ben kulumun, benim hakkımdaki zannı üzreyim; kulum beni nasıl sanırsa ben öyleyim"* [2] buyurmuştur. Kullar, hep birlikte 27 nci geceyi, Kadir gecesi bildiklerine göre artık o gece Kadir gecesidir.

Kadir gecesinin İslâmdaki önemi, dünyânın en büyük inkılâbını yapan, cihanı saran cehalet karanlıklarını giderip dünyâyı aydınlatan Kur'ân'ın o gece inmeğe başlamasındandır. Bilindiği üzre Peyğamber (s.a.v.), peyğamberliğinden önce özellikle Ramazan ayında Hira Mağarasında ibâdete çekilirdi. İşte burada ibâdette iken bir gece kendisine vahiy gelmeğe başladı.

Şimdi bu noktada bir soru hatıra geliyor: Acaba "Kadir gecesi" deyimi, Kur'ân'ın indiği gecenin önemini vurgulamak için söylenmiş, Kur'ân ile gelen yeni bir deyim midir, yoksa Kur'ân'dan önceki devirlerde de bu anlamda bir gece var mıydı? Bu soruyu ele alan Muhammed 'İzzet Derveze özetle şöyle diyor:

"Bu soruyu olumlu veya olumsuz cevaplayacak sağlam bir söze rastlamadık. Ancak 'Alak Sûresinin tefsîrinde zikrettiğimiz Buhârî ve Müslim hadisinde: *"Peyğamber* (s.a.v.) *Hira Mağarasına çekilip orada 'sayılı birkaç gece' ibâdet ederdi. Kendisine vahiy orada nazil oldu"* denilmektedir. Hadiste geçen *"el-leyâlî ẑevâti'l-'aded: sayılı birkaç gece"*nin Ramazan'ın son on gecesi olması, yahut son on gecenin bu *"sayılı geceler"*den olması mümkündür. Rivâyetler, Mekke'nin dindar çevrelerinde Ramazan ayında *tehannüs*'ün (ibâdete çekilmenin) âdet olduğunu, dindar insanların böyle yaptıklarını ifâde etmektedir [3]. Bu durum gözönünde tutulunca *"el-leyâlî ẑevati'l-'aded: sayılı birkaç gece"*nin o ortamda bilinmekte olduğu söylenebilir. Kadir gecesi de bu gecelerden birinin adı olmuştur. Bu adın anlamı hakkında çeşitli hadisler vardır. Duhân Sûresinin: *"Biz onu, mübârek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyız. O gece her hikmetli iş ayırdedilir"* meâlindeki 3-4 ncü âyetleri,

1. el-Fethu'r-Rabbânî: 10/257-258.
2. Buhârî, Tevhîd: 15, 35; Müslim, Tevbe: 1, Ẑikr: 2, 19; Tirmiẑî, Zühd: 51; Da'avât: 131; İbn Mâce, Edeb: 58; Dârimî, Rikâk: 22; İbn Hanbel: 2/251...
3. Tehzîbu Sûreti İbni Hişâm: 1/52; Taberî, Târihu'l-Umemî: ve'l-Mulûk: 2/300.

Allah'ın, önemli işleri Kadir gecesinde yaptığını söylüyor. Bütün bunlar "Kadir gecesi" tabirinin, yeni bir ta'bir olmayıp, Mekke'nin dinî çevrelerinde bilinen bir ta'bir olduğunu gösteren kanıtlardır" [1]. Nitekim İbn Keŝîr de sevk ettiği bir hadisten sonra: "Hadis, Kadir gecesinin, bizim ümmetimizde olduğu gibi bizden önceki ümmetlerde de mevcudolduğunu gösterir" diyor [2].

Âyette Kadir gecesinin "bin aydan hayırlı" diye nitelendirilmesi, bu gecenin çok değerli bir gece olduğunu belirten bir Kur'ân üslûbudur. Kur'ân, övme ve saygı belirtmek üzre bu tür mübâlağa üslûpları kullanır ki bu, her dilde olduğu gibi Arap dilinin üslûplarından biridir. Bundan bu gecenin mutlaka tek tek bin aydan hayırlı olması gerekmez. Biz de birini medhetmek için "O on kişiye, yahut yüz kişiye, yahut bin kişiye, bir köye, bir şehre bedeldir" deriz. Bu bir övgü ifadesidir. Yoksa o kişinin mutlaka bin adamın tek tek işini yapacağı anlamına gelmez. Adamın güçlülüğünü, çalışkanlığını, dirayetini ifade eder. Burada bin sayısı tahsis için (yani belli bir aded belirtmek için) değil, çokluk (mübâlağa) içindir.

Bazı müfessirler, Kadir gecesinin, içinde Kadir gecesi olmayan bin aydan hayırlı olduğunu söylemişlerdir. Bin ay, takriben seksen dört yıl eder. İşte bu gece yapılan ibâdet, âdeta içinde Kadir gecesi olmayan seksen dört yıl ibâdet etmek kadar sevaptır.

Bazı müfessirler de bu bin ayı, Emevîlerin saltanat devri olarak tefsîr etmişlerdir. Rivâyete göre Muâviye'ye bi'at ettiğinden dolayı kınanan Hz. Hasan (r.a.) şöyle demiş: "Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e, rü'yasında Ümeyye oğullarının, maymun gibi kendi minberine sıçradıkları gösterildi ve onların bin ay insanlara hakim olacakları kendisine bildirildi. Peygamber (s.a.v.) buna üzülünce Allah ona, Ümeyye oğullarının hükümranlık devri olan bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesini verdi" [3].

Bu rivâyeti eleştiren İbn Keŝîr diyor ki: Bu sûre Mekke'de inmiştir. Mekke'de minber yoktu. Minber, Medine'ye hicretten sonra yapılmıştır. Âyette de bin ayın, Emevîlerin devri olduğuna dair hiçbir işâret yoktur [4].

İbn Keŝîr'in işâret ettiği üzre bu tür tefsîrler, Kur'ân'ı amacı dışına çıkarmadır. Hz. Osman devrinin sonlarından itibaren baş gösteren siyasal çekişmeler, bu tür tefsîrlere yol açmış, şî'îler ve bâtınîler, muhalifleri olan Emevileri kötülemek için onların devrini, Kur'ân'ın bu sûrede işâret ettiği bin ay

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/244.
2. Tefsîr: 4/533.
3. et-Teshîl: 4/211; Câmi'u'l-beyân: 30/260; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/530-531.
4. Tefsîr: 4/531.

olarak göstermişlerdir. Bu rivâyetleri ortaya atanların amacı, Emevî devrinin hayırsız, kötü bir devir olduğunu belirtmektir. Halbuki Kur'ân, Kadir gecesini, içinde hayır bulunan bin ay ile karşılaştırarak bu gecenin, o uzun zamandan daha hayırlı olduğunu anlatmak istiyor. Bu geceyi hayırsız bir devirle karşılaştırmıyor. Zaten bu geceyi hayırsız bir devirle karşılaştırmak da anlamsız olur.

Taberî de bu tür tefsîrlerin ne akla, ne de sağlam bir delile dayanmayan batıl sözler olduğunu söylüyor [1].

"تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ سَلَامٌ": *Melekler ve Ruh o gece Rablerinin izniyle her iş için inerler. O gece hep selâmdır"*: Kur'ân'ın inmeğe başladığı bu gece, Allah'ın izniyle melekler ve Rûh yere inerler.

Rûh esas itibariyle hayat soluğudur. Burada meleklerden ayrı olarak zikredilen ruhun, özel bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Kimi bu ruhun, gökleri ve yeri bir lokmada yutacak kadar büyük bir melek olduğunu, kimi meleklerin en şerefli bir sınıfı olduğunu, kimi Cebrâil olduğunu, kimi ne melek, ne de cin olmayıp cennet halkına hizmet eden yaratıklar olduğunu, kimi Kur'ân olduğunu, kimi hafaza melekleri olduğunu söylemiştir [2]. Fakat çoğunluğun kanısına göre burada Rûh, *"Uyarıcılardan olman için onu senin kalbine er-Rûhu'l-Emîn indirdi"* [3] âyetinde anılan Cebrâîl(selâm ona)dır. Meleklerin içine dahil olduğu halde ayrıca zikredilmesi, şanının yüceliğini belirtmek içindir.

"تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيهَا" âyetinde "فيها"deki zamir *leyle*'ye de gidebilir, *melâike*'ye de gidebilir. Birinci takdirde melekler ve Rûh o gecede inerler; ikinci takdirde: Melekler, Ruh da içlerinde olarak inerler, demektir.

"مِنْ كُلِّ أَمْرٍ"deki "مِنْ" harfi cerri, önce geçen "تَنَزَّلُ" fi'line de te'alluk edebilir, "بِاِذْنِ"ye de te'alluk edebilir. Birinci takdirde mânâ: "Melekler ve Rûh, o gece her işi yapmak üzre inerler" demektir. İkinci takdirde "Melekler ve Rûh, her emri yürütme izniyle inerler" demektir. Birinci anlam kabul edilirse "مِنْ" *bâ* mânasında kullanılmış olur. Teshîl sahibi bunu zayıf görüyor. Ona göre "مِنْ"in *izne* ilişkin olması daha uygundur.

Meleklerin her biri bir iş için iner: Kimi rükû' ile, kimi secde ile, kimi du'â ile meşgul olur. Yahut melekler, o yıl içinde yapılacak işleri yürütmek üzre inerler. Hz. 'Âlî, İbn 'Abbâs, 'İkrime ve Kelbî "أَمْرٍ" kelimesini, "إِمْرَأَة"nin müzekkeri olarak 'امْرِىءٍ' okumuşlardır. Bu takdirde mânâ:

1. Câmi'u'l-beyân: 30/260.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/34; Fethu'l-Kadîr: 5/477.
3. Şuarâ Sûresi: 193-194.

"تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ أَجْلِ كُلِّ إِنْسَانٍ" : *Melekler ve Rûh, Rablerinin izniyle her insan için inerler, her insanın iyiliğine çalışırlar, her insana selâm verirler"* demektir [1].

Kur'ân'da özel bir anlam taşıyan ruh, genellikle "أمر" ile beraber kullanılmıştır: "وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" [2], "وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا" [3], "يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ" [4] âyetlerinde olduğu gibi burada da melâike ile beraber zikrolunan ruh'tan sonra "مِنْ كُلِّ أَمْرٍ" buyurulmuştur. Bundan dolayı Ruh'tan sonra gelen "مِنْ كُلِّ أَمْرٍ", Rûh'un, Rûh-i A'zam olduğunu ve melâikenin Ruh-i A'zam'ın maiyetinde indiğini beyan gibidir [5].

"سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ" : *Kadir gecesi, tâ tan yeri ağarıncaya kadar selâmdır".* Yani melekler o gece mü'minlere selâm verirler. Çünkü melekler, gecenin başından itibaren tâ tan yeri ağarıncaya dek grup grup inerler. Her inen grup selâm verdiği için tan yeri ağarıncaya dek o gece selâm verme sürer. Yâhut âyette "selâm", selâmet anlamınadır. O gece zararlı şeyler inmez, hep kulların yararına olan şeyler iner. O gece esenlik gecesidir [6].

"Her emr", hayra da şerre de ilişkin olabilir. İşte son âyet, o gece sadece hayır işlerin olacağını, meleklerin, o gece bir kötülük ve azâb indirmeyeceklerini ifâde eder. O gece, korkulu işlerden selâmet, güven gecesidir.

Burada Mefâtîhu'l-ğayb sâhibinin Rûh'un inişi konusunda güzel bir tefsîri vardır. Onu kaydetmeden geçemeyeceğim:

"Bil ki insanlar cesetlere, melekler rûhlara bakarlar. Sana bakan melekler, ruhunu şehvet ve gazabdan oluşan kötü sıfatların mahalli görünce seni kabul etmediler: *"Yeryüzünde bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* [7] dediler. Senin annen baban da ilk defa senin meni ve 'alâka olduğun haldeki çirkin suretini gördüklerinde seni kabul etmediler, senden nefret ettiler, hattâ o meni ve 'alakayı pis saydılar, onun bulaştığı elbiselerini yıkadılar. Sonra seni düşürmek için de kim bilir nice yollara başvurdular. Ama ne zaman ki Allah sana güzel suret verdi, annen baban bu güzel sureti görünce seni kabul ettiler, sevdiler. İşte melekler de böyle, senin ruhunda güzel sureti görünce —ki o da ma'rifetullâh ve Allah'a ibâdettir— seni

1. Fethu'l-Kadîr: 5/472.
2. İsrâ Sûresi: 85.
3. Şûrâ Sûresi: 52.
4. Nahl Sûresi: 2.
5. Hak Dini: 8/5980.
6. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/37.
7. Bakara Sûresi: 30.

severler; sana inerler, yanına gelirler. İşte تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ: *Melekler inerler"*den murad budur. Sana indikleri zaman ruhunu beden gecesinin ve cisim güçlerinin karanlığı içinde görürlerse bu kez geçmişte olan itirazlarından özür dilerler: "وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا: *İnananlar için istiğfar ederler"* [1], [2].

Dediğimiz gibi Kur'ân'ın ilk iniş zamanını işâretleyen Kadir gecesi, İslâmın başından beri hattâ belki İslâmdan da önce kutlanagelmiştir. İçinde Kur'ân'ın inmeğe başlamasiyle insanlığı zulmetten nûra, sapıklıktan hidâyete, düşmanlıktan kardeşliğe götüren en büyük dünyâ inkılâbının vukubulduğunu düşünerek, bu geceyi huzûr ve huşu ile Kur'ân okuyarak, duâ ederek geçirmelidir. Peygamber (s.a.v.): *"Kim inanarak ve Hak rızâsı için Kadir gecesinde kalkar*(namaz kılar, ibâdet eder)*se, onun geçmiş günahları affedilir"* buyurmuştur [3]. Hz. 'Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilir: *"Ey Allah'ın Elçisi, dedim, Kadir gecesine rastlarsam ne diyeyim?' Buyurdu ki: "* اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَفُوٌّ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي *Allahım, sen affedicisin, affı seversin, beni affet!' de"* [4].

Süfyân-ı Sevrî, Kadir gecesinde du'â etmenin, namaz kılmaktan daha iyi olduğunu söylemiştir. Hem Kur'ân okuyup, hem du'â etmek daha güzeldir. Peygamber (s.a.v.) Ramazan geceleri çok ibâdet eder, tertîl ile Kur'ân okurdu. Rahmet âyeti geçtikçe Allah'tan rahmet diler; azâb âyeti geçtikte Allah'a sığınırdı. Özellikle Ramazanın son on gününde ibâdeti daha da artardı [5].

Bazılarına göre terâvih kılmakla kıyâm (gece ibâdeti) yerine getirilmiş olur. Beyhakî, Enes'ten, Hz. Peygamber'in: *"Her kim Ramazan çıkınçaya kadar akşam ve yatsı namazlarını cemaat ile kılarsa Kadir gecesinden büyük ölçüde pay almış olur"* dediğini rivâyet etmiştir. Sa'îd ibn Müseyyeb'in de: "Kadir gecesinde yatsı namazını cemaatle kılan, o geceden nasibini alır" dediği rivâyet edilmiştir [6].

Kadr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Kur'ân-ı Kerîm, Kadr gecesinde indirilmeğe başlamıştır.

2. İlk Kur'ân'ın indirildiği Kadr gecesi, bin aydan daha değerli bir gecedir.

1. Ğâfir (Mü'min) Sûresi: 7.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/32.
3. Buhârî, Leyletu'l-Kadr: 1.
4. Tirmizî, Da'avât: 84; İbn Mâce, Du'â: 5; İbn Hanbel: 1/419, 438, 6/171.
5. Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî: 3/198.
6. Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî: 30/198.

3. O gece Peyğamber'e vahy getiren Rûh (Cebrâîl) ve öteki melekler, Rabbin izniyle yeryüzüne inerler.

4. O gece tanyeri ağarıncaya dek selâm ve esenlik vardır.

KADR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
3-4	شَهْرٍ تَّنَزَّلُ	Vasl'da idğâm ile beraber meftûh t:	Bezzî.
	شَهْرٍ تَنَزَّلُ	İzhâr edilen meftûh t:	Ötekiler.
	شَهْرٍ تُنَزَّلُ	İzhâr ve madmûm t ile edilgen:	Talha ve İbn Semeyfa' [1].
4-5	مِنْ كُلِّ امْرِىءٍ سَلاَمٌ		'Alî, İbn 'Abbâs, 'İkrime [2].
	مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلاَمٌ		Çoğunluk [3].

1. Kurtubî: 20/134; el-Budûr: 344.
2. Anlamı: "Her melekten selâm" demektir.
3. Taberî şöyle diyor: "Ben bu kırâeti caiz görmüyorum. Çünkü çoğunluk kırâetine aykırı olduğu gibi müslümanların mushaflarına da aykırıdır. Zirâ mushaflarda (أمر) kelimesinde yâ yoktur. (امرىء) okununca yazıda yâ şeklinde görünen bir hemze gelir. Bu ise mushaflara aykırıdır" (Câmi'u'l-beyân: 30/260).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
5	مَطْلِعِ ٱلْفَجْرِ	Meksûr lâm ile:	Kisâ'î, Halef.
	مَطْلَعِ ٱلْفَجْرِ	Meftûh lâm ile:	Çoğunluk [1].

1. Tebsıra: 730; Kurtubî: 20/134; el-Bahr: 8/497; en-Neşr: 2/403.Taberî'ye göre doğrusu lâm'ın fethiyle okumaktır, çünkü Arapça bakımından bunun anlamı daha doğrudur. Zira feth ile (المَطْلَع), tulû'dan (doğmaktan) gelir. Kesr ile (المَطْلِع) ise Güneşin doğduğu yer demektir. Burada Güneşin doğduğu yer değil, doğması kasdedilmiştir (Câmi'u'l-beyân: 30/261).

98/101 BEYYİNE SÛRESİ

Birinci âyetinde "açık kanıt" anlamına gelen *"beyyine"*'den söz edildiği için bu adı almış olan sûrede inkâr edenler uyarılmakta, inanıp güzel işler yapanlar övülmektedir. Üslûbu ve âyetlerinin insicâmı, bir defada indiği izlenimini verir. Mekke'de veya Medine'de indiği hakkında ihtilâf varsa da çoğunlukça Medine'de indiği kabul edilmiştir. Peyğamber bekledikleri halde açık kanıtla gelmiş olan Peyğamber'i inkâr eden Kitâh ehli kâfirlerinin müşriklerden önce zikredilmesi, sûrenin Medine'de indiğini kanıtlar. Zira Mekke'de Peyğamber'in en yaman düşmanları müşrikler iken Medine'de bunlara yahûdiler de eklenmiştir. Mekke devrinde Kitâb ehli için kâfir deyimi kullanılmamıştır. Çünkü o zaman Kitâp ehli ile Hz. Peyğamber arasında bir anlaşmazlık yok idi.

Kur'ân sûreleri tıvâl, mi'în, meŝânî ve mufassal olmak üzre dört bölüme ayrılır. Tıvâl, uzun sûrelerdir ki bunlar Enfâl veya Berâe de dâhil yedi sûredir. Âyet sayısı yüzü geçen sûrelere miîn, yüze yakın olanlara Meŝânî, Kur'ân'ın son kısmının sûrelerine de mufassal denmiştir. Mufassal sûreler Hucurât sûresiyle başlar. Ya bunlar besmele ile birbirinden çok ayrıldığı veya fâsılaları çok olduğu için veya tutarsız bir görüşe göre mensûhları az olduğu için bu sûrelere bu sıfat verilmiştir [1].

Hucurât Sûresinden Burûc Sûresine kadar olan sûrelere *"Tıvâl-i Mufassal"*, *"Târık'*dan *"Lemyekun"* sûresine kadar olan sûrelere *"Evsât-ı Mufassal"*, *"Zelzele"*'den Kur'ân'ın sonuna kadar olan sûrelere de *"Kısâ-ı Mufassal"* denilir [2]. Fıkıh kitaplarında belirtildiği üzere sabah ve öğle namazlarının farzlarında *Tıvâl-i Mufassal*'dan, ikindi ve yatsıda *Evsât-ı Mufassal*'dan, akşam namazında *Kısâr-ı Mufassal*'dan okumak müstahsen(güzel)dir.

1. Zerkânî, Menâhilu'l-'İrfân: 1/345, Dâru İhyâi'l-Kitâbi'l-'Arâbiyye.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/5986.

Bir elçi gönderilip gerçekler iyice açıklanmadan insanların kendi hallerine bırakılmayacakları, insanlara gerçek din olan tehvîd ve sadece Allah'a ibâdetin emredildiği, kötü insanların cehenneme, iyilerin de cennete gidecekleri vurgulanan ve *"Lemyekun"*, *"Beriyye"*, *"Münfekkîn"* ve *"Kayyime"* adlarını da taşıyan bu sûrede 18 âyet vardır. Resmî sıralamada 98 nci, iniş sırasına göre 101 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ حَتّٰى
تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَةً ﴿٢﴾ ف۪يهَا
كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ﴿٣﴾ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَةُ ﴿٤﴾ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ
وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Kitâb kehlinden ve müşriklerden nankörler, kendilerine açık kanıt gelinceye dek (halleri üzre) *bırakılacak değillerdi* (mutlaka kendilerine açık kanıt gelecekti). *2- Yani Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahîfeler okuyan bir elçi. 3- O sahîfelerde doğru, değerli kitâblar vardır. 4- Kitâb verilmiş olanlar, ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. 5- Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a hâlis kılıp O'nu birleyerek Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte doğru din oydu.*

Tefsîr:

1-3: *Beyyine:* Açık kanıt, peyğamberliği ispat eden mu'cizedir. Bu âyetlerde Kitâb ehlinden ve müşriklerden olan kâfirlerin yani gerçeği kabûl et-

meyen nankörlerin; kendilerine doğru, değerli kitâbları içeren sahîfelerdeki âyetleri okuyan, Allah tarafından gönderilmiş bir elçi gelmedikçe kendi hallerine bırakılacak olmadıkları; mutlaka, peyğamberliği besbelli olan o elçinin geleceği bildirilmektedir.

'Abese Sûresinde geçtiği üzre *Suhuf-i Mutahhere* (tertemiz sahîfeler) Kur'-ân'ın temeli olan İlâhî Kitâb'dır. Kur'ân vahyedildikten sonra yazıldığı sayfalar değil, vahyedilmezden önce yazılı bulunduğu sahîfelerdir. İşte o Sahîfeler, değerli kitâbları içermektedir. Okuma yazma ve o sahîfelerin yazılmış olduğu dili bilmeyen Hz. Muhammed, o sahîfelerin içerdiği kitâblardaki gerçekleri okumaktadır. Bu, onun peyğamberliğinin, Allah tarafından gönderildiğinin açık kanıtıdır.

Kütüb-i Kayyimeh, değerli, doğru kitâblar demektir. Bu tabir ile, o sahîfeleri oluşturan bölümlere işâret edilmiştir. Nitekim bu sûreden önce inmiş bulunan A'lâ Sûresinde: *"Bunlar ilk sahîfelerde: Yani İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde de vardır"* [1] buyurulmaktadır.

İbrâhîm ve Mûsâ'nın sahifeleri, Kitâb-ı Mukaddes'in bölümleridir. Bugünkü Tevrât'ta Mûsâ'nın I. Kitâbı... Mûsâ'nın 5 nci Kitâbı diye beş bölüm vardır ama İbrâhîm'in Kitâbı yoktur. Fakat Kutsal Kitâbın ilk bölümü olan Tekvîn, İbrâhim'in, iki oğlu İsmâ'îl'in, İshâk'ın ve onların soyundan gelenlerin öykülerini anlatmaktadır. Ondan sonra Mûsâ'nın öyküsünü, Allah'tan aldığı Tevrât'ın hükümlerini anlatan Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye —ki Mûsâ'nın beşinci Kitâbıdır— kitâbları gelir. İşte A'lâ Sûresinin 18-19 ncu âyetlerinde Tevrât'ın bu Kitâblarına işâret edilmiştir. Belki de Kur'ân'ın indiği devirde, yahûdîlerin ellerinde bulunan Kitâbı Mukaddes'in, İbrâhîm'in Sifri veya Kitâbı veya Sahîfeleri adıyle bir bölümü de vardı. Fakat bu zamanla kaybolmuştur. Nitekim Kitâbı Mukaddes'ten bazı bölümlerin kaybolduğunu, Mâide Sûresinin tefsîrinde izâh etmiştik (2/495-497).

Beyyine Sûresi, Medine devrinde inmiştir. Bundan önce Mekke devrinde inen 'Abese Sûresinde Tevrât'a yine *Tertemiz Sahîfeler* diye işâret edilmiştir: *"Hayır o* (inen Kur'ân) *bir hatırlatma, öğüttür. Dileyen onu düşünüp öğüt alır. O, iyi huylu sâfirlerin* (kitâb taşıyıcı veya yazıcıların) *ellerinde, saygı gösterilen, yükseltilen tertemiz Sahîfeler içinde bulunmaktadır"* [2].

1. 18-19 ncu âyetler.
2. 11-16 ncı âyetler.

Bundan sonra inen Bürûc Sûresinde, *Kur'ân'ın, korunan bir Levhada bulunan bir okuma;* Vâkı'a Sûresinde, *Kur'ân'ın, temizlerden başkasının el dokunmadığı korunmuş bir Kitâb'da bulunan bir okuma olduğu* [1]; 'Ankebût Sûresinde de Kur'ân'ın, o Kitâb'dan Hz. Muhammed'e vahyedildiği bildirilmektedir: *"O Kitâb'dan sana vahyedileni oku ve namazı da kıl... Böylece biz o Kitâbı sana indirdik. Kendilerine Kitâb verilmiş olanlar ona inanırlar. Şunlardan* (şu Araplardan) *da ona inananlar vardır. Bizim âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez. Sen bundan önce bir Kitâb okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı o zaman* (vahyedilen âyetleri boşa çıkarmaya çalışan) *iptâlciler kuşkulanırlardı. Hayır, o* (Kur'ân), *kendilerine bilgi verilen* (Kitâb sâhip)*lerin*(in) *göğüslerinde bulunan açık açık âyetlerdir"* [2]. Bakara Sûresinde de: *"Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, o*(Kur'â)*nı, oğullarını tanır gibi* (kesinlikle) *tanırlar. Ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler"* [3] buyurulmaktadır.

Tefsîrlerde *"Kütüb-i Kayyimeh"*, "Doğru yazılar, hükümler" diye mânâlandırılmıştır. Bu yorum yanlıştır. Biz de vaktiyle meâlimizde bu anlamı vermiştik. Ama Tefsîre dalıp da Kur'ân âyetlerini tedebbür ve tefekkür dönemimiz başlayınca o mânânın yanlış olduğunu anladık. Kur'ân'ın bu söz akışında (siyâkında) Kitâb, yazı ve hüküm anlamında değil, doğrudan Kitâb anlamındadır. Bununla, vahyedilen âyetlerin, Hz. Mûsâ'ya ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyedilen kitâbları içeren Sahîfelerden vahyedildiği anlatılmaktadır. Nitekim İsrâ Sûresinde Tevrât'ın içerdiği temel hükümlere benzer hükümler açıklandıktan sonra "ذَلِكَ مِمَّا أَوْحَى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ: *Bunlar, Rabbinin Hikmet'ten sana vahyettiği*(hükümler)*dir"* [4] buyurulmaktadır. Kehf Sûresinde de yine Kitâp Ehliyle ilgili Ashâb-ı Kehf Kıssasından sonra " وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ: *Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku!"* [5] denmektedir. Yani Hz. Muhammed'e eski peyğamberlere vahyedilmiş olan İlâhî Kitâbın temel hüküm ve kıssaları vahyedilmiştir. 'Ankebût Sûresinde de: "اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ : *Kitâptan sana vahyedileni oku!"* [6] buyurulmuştur. İbrâhîm ve ondan sonraki peyğamberlerin kıssalarına kısaca işâret edildikten sonra, Hz. Muhammed'in, o kitâblardaki hikmetleri, âyetleri okuması, onun peyğamberliğinin açık kanıtıdır. Çünkü 'Ankebût Sûresinin 48 nci âyetinde belirtildiği üzre Hz. Muhammed, bundan önce ne o Kitâbları okumuş, ne de yazmıştı "(Onu Arapça bir dille, kulumuz Muhammed'e, indirdik ki) *'Kitâb, yalnız*

1. 77-79 ncu âyetler.
2. 45, 47-49 ncu âyetler.
3. 146 ncı âyet.
4. İsrâ Sûresi: 39.
5. Kehf Sûresi: 27,
6. 'Ankebût Sûresi: 45.

bizden önceki iki topluluğa (yahûdilere, hıristiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik* (onların dilini bilmiyor, onları anlamıyorduk)' *demeyesiniz"*[1] âyetinde belirtildiği üzre ne Hz. Muhammed, ne de Kureyş Arapları, İbrânîce olan Kitâbı Mukaddes'in dilini bilmiyordu.

Okur yazar olmayan bir kimsenin, dilini bilmediği Kutsal Kitâb'daki âyet ve hikmetleri okuması, ancak vahy yolu ile olabilir. Bunun başka izahı yoktur.

İşte tefsîrine çalıştığımız âyetlerde, gerek Kitâb ehlinden, gerek müşriklerden hakka karşı gelmek, gerçeği kabul etmemek suretiyle nankörlük etmiş olanların, kendilerine değerli kitâbları içeren Sahîfeleri okuyan bir elçi gelmedikçe kendi hallerine bırakılmayacakları, onlara mutlaka böyle bir elçinin geleceği vurgulanmaktadır. Bu elçi, gerçeğin kanıtıdır. O kanıt gelecektir ki: *"Helâk olan kanıtla helâk olsun, yaşayan da kanıtla yaşasın..."*[2].

4-5: Allah'ı birleyerek O'na ibâdet etmeleri, namaz kılmaları, zekât vermeleri emredilmiş olan Kitâb ehli, kendilerine açık kanıt geldiği halde ayrılığa düştü. Hz. Muhammed (s.a.v.) kendi kitaplarında bulunanlara uyan hükümler, kıssalar getirdiği, onun peyğamberliği açık kanıtlarla sabit olduğu halde yine onun peyğamberliği hakkında ayrılığa düştüler. Kimi onun peyğamber olduğunu kabul etti, kimi etmedi. Onu inkâr etmeleri, kıskançlıkları ve çekememezlikleri yüzünden idi. Yoksa *"Kendilerine Kitâp verilenler, ona vahyedilenleri, oğullarını tanır gibi tanıyorlardı"*[3]. Fakat hasedleri, inanmalarına engel oluyordu. *"Allah katında din İslâm'dır. Kitâp verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse bilsin ki Allah, hesabı çabuk görendir"*[4].

4 ve 5 nci âyetlerde Kitâp ehline gelen kanıt ve onlara emredilen şey: Kendi kitapları ve onun emirleri de olabilir, Hz. Muhammed(s.a.v.)in risâletini gösteren kanıt ve ona gelen emirler de olabilir. Birinci ihtimâle göre âyetin anlamı: *"Kitâp ehline, kendi kitaplarında yalnız Allah'a ibâdet etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmiş ve doğru dinin bu olduğu bildirilmişti."* İkinci ihtimâle göre "Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Kitâpta onlara başka şey değil, yalnız Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredildi" demektir. Fakat birinci ihtimâl daha kuvvetlidir. Çünkü Hz. Muhammed Aleyhisselâm, henüz gelmezden önce, onun getireceği din ile amel etmelerinin, Kitâp ehline emredilmesi uzak bir ihtimaldir. Zira Kitâp ehlinin hepsi Hz. Muhammed'e yetişmemiştir. Önceki kuşaklar ondan

1. En'âm Sûresi: 156.
2. Enfâl Sûresi: 42.
3. Bakara Sûresi: 146.
4. Âl-i İmrân : 19.

önce yaşamış, ölmüşlerdir. Onlara, henüz gönderilmemiş, fakat ileride gönderilecek bir şerîat ile amel etmeleri emredilmez. Âyette amaçlanan şudur: Kitâp ehline, yalnız Allah'a ibâdet etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte doğru din buydu. Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen Kitâb da aynı şeyleri söylemekte: insanlara yalnız Allah'a kulluk etmelerini, namaz kılıp zekât vermelerini emretmektedir. Öyle ise her iki dinin özü, ruhu birdir. O halde Kitâp ehlinin İslâmı reddetmelerinin ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e karşı çıkmalarının sebebi, kıskançlıktan başka ne olabilir? Nitekim Bakara Sûresinin 146 ncı, Âl-i İmrân Sûresinin 19 ncu âyetinde Kitâp ehlinin, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamber olduğunu bildikleri halde kıskançlıkları yüzünden onu inkâr ettikleri buyurulmaktadır.

Peyğamber'in peyğamberliğinin en açık kanıtı, onun dâvetinin mâhiyetidir. Peyğamber onları yalnız Allah'a kulluğa, namaz kılmağa, zekât vermeğe dâvet etmektedir. İşte doğru din budur. Kendi dinlerinin esası da budur. Peyğamber'in bu dâveti, okur yazar olmayan o insanın onlara, dinlerin özü olan hükümler, âyetler okuması, onun gerçek peyğamber olduğunun en açık kanıtıdır. Zira İbrâhîm ve Mûsa ve bunların arasında ve bunlardan önce gelmiş geçmiş peyğamberler insanları hep bu esaslara dâvet etmişlerdir. Bu yeni peyğamber de insanları aynı esaslara çağırmakta ve insanlar tarafından batıl düşünceler karıştırılarak bozulmuş olan dini, aslına döndürmeğe çalışmaktadır. Bütün ilâhî kitapların özü, Hakk'a tapmak, namaz kılmak, zekât vermek ve güzel ahlâk sahibi olmaktır.

Namazın, zekâtın, ibâdetin ayrıntıları değişse de özü, ruhu her İlâhî dinde aynıdır. Hz. Muhammed(s.a.v.)e inen dinin esası olan şeyleri emreden âyetler, onun peyğamberliğinin açık kanıtıdır. Bu açık kanıtlardan sonra onu inkâr etmek, çekememezlikten, ard niyetten, dünyaperestlikten kaynaklanır.

Hunefâ': Hânîf'in çoğuludur. *Hanîf*'in kökü olan *hanef* (حَنَف), doğruluğa yönelmek, doğru olmak anlamınadır. Dinde doğruluk: *"Evet kim iyilik eder olduğu halde yüzünü Allah'a teslîm ederse, onun ödülü Rabbi katındadır"*[1] âyetinde belirtildiği üzre yalnız Allah'a yüz tutmak, O'nun emir ve hükmüne tabi olarak doğrulukla yürümektir. Bundan dolayı *hânîf*'i Hakk'a tapan, Allah'ı birleyen mü'min diye tanımlamak uygundur. *Hanîf*, şirkten uzak olarak sırf Allah'a kulluk dinidir ki bütün peyğamberlerin tebliğ ettikleri dinin esası budur.

Hamdi Yazır şöyle diyor: "Allah'ın Resûlünün peyğamberliğinden önceki zaman, dinlerin tahrife uğradığı fetret zamanı idi. *'Biz elçi gönderme-*

1. Bakara Sûresi: 112.

dikçe azâb edecek değiliz' [1] âyetinin bildirdiği üzre fetret zamanları, insanların dinlerinden ötürü sorumlu olmadıkları zamanlardır. Böyle zamanlarda Hakkı batıldan kesin bir şekilde ayırdettirecek açık bir kanıt gelinceye dek iman ve küfür hükümleri belirlenemeyeceği ve inandırıcı bir kanıt bulunamayacağı cihetle herkesin, bulunduğu hal üzre kalması asıl olur. İşte insanlığın böyle hak ile batılı seçemeyerek bir fetret ve zulmet içinde kaldığı zamanlarda Allah tarafından peyğamber gönderilerek doğru yol gösterilmiş, mü'min ve kâfir ayrırdedilerek sorumluluk hükmü uygulanmıştır'' [2].

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا
أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ
خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿٧﴾ جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ لِمَنْ
خَشِيَ رَبَّهُ ﴿٨﴾

6- Kitâp ehlinden ve müşriklerden olan nankörler, sürekli olarak cehennem âteşindedirler. Onlar, halkın en şerlisidir. 7- İnanıp iyi işler yapanlar da halkın en hayırlısıdır. 8- Rableri katında onların ödülü, altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları 'Adn cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Bu, Rabbine saygı gösterene mahsustur.

Tefsîr:

6-8: Kitâp ehlinden ve müşriklerden, gerçeği kabul etmemek suretiyle Allah'a karşı nankörlük edenler, yaratıkların en kötüleridir. Onlar sürekli olarak

1. İsrâ Sûresi: 15.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/5996. Sadeleştirilerek ve tasarrufla alınmıştır.

cehennem ateşinde kalacaklardır. Çünkü yaptıkları hareketler, kendilerini o sonuca sürükler. İnanıp güzel işler yapanlar da yaratıkların en iyileridir. Onlar da Allah'ın huzurunda bu güzel davranışlarının karşılığı olarak altlarından ırmaklar akan cennetlere girecek ve orada sürekli kalacaklardır. 6 ve 7 nci âyetlerde geçen *beriyye* kelimesi, yaratık anlamına gelir. Fakat özellikle insanlar için kullanılır. Burada müşriklerin, halkın en kötüsü, mü'minlerin de insanların en iyisi olduğu anlatılmıştır.

Hulûd (خُلُود), sürekli demektir. Bu, çok uzun zaman anlamına da gelir. Onun için mü'minlerin erecekleri mükâfâtın ve rahat hayâtın geçici olma ihtimalini savmak üzre, 8 nci âyette "خَالِدِينَ"den sonra "أَبَدًا" kaydı kullanılmıştır. Cennet ehlinin o nimet içinde sürekli kalışları, bir de ebediyet ile nitelendirilmiştir. Burada dikkat çekici olan bir husus cehennem ehlinin ateşte kalışlarının, "أَبَدًا" kaydıyla vasıflanmamasıdır. Bu da Allah'ın rahmetinin gazabından geniş ve ondan çok olduğundan ötürüdür. Bundan, Allah'ın rahmeti ve nimeti olan cennetin ebedî, fakat gazabı olan cehennemin çok uzun sürse de ebedî olmayıp bir gün sona ereceği mânâsı anlaşılabilir. Nitekim bu hususa Hûd Sûresinin 107-108 nci âyetlerinin tefsîrinde (4/331-339) ve Nebe' Sûresinin *"Orada çağlar boyunca kalacaklardır"* meâlindeki 23 ncü âyetinin tefsîrinde yer vermiştik. Gerçeği Allah bilir.

"Allah o mü'minlerin yaptıklarından razı olmuş, onlar da Allah'ın kendilerine verdiği ödüllerden dolayı O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfât, derin saygıyle Rabbinden korkan kimselere mahsustur."

Haşyet: Sevgi sonucu olarak saygı anlamında bir korkudur. Onun için *haşyet:* tâ'atte mutlak güzellik derecesine yaklaştıracak bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir ruh hâleti, derin bir saygı demektir. *"Onlar ki Rablerinin haşyetinden titrerler... Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalbleri korku ile ürpererek verirler. İşte onlar hayır işlerinde yarış ederler ve onlar hayır için önde giderler"* [1] buyurulmuştur. Ancak Allah'ı bilen, O'nun ululuğunu idrâk edenler, derin saygı duyarlar. Bu saygı, basit korkudan çok daha derin bir korkudur. Onun için melekler hakkında: *"Onlar, O'nun haşyetinden titrerler"* [2] buyurulmuştur. Korkunun en şiddetli derecesi olan *işfâk,* korkudan titremek anlamına gelir. Bu korkuda sevgi ve saygı vardır. Bu korku, sevilenden uzak düşme, O'nun gazabına uğrayarak rızâsından uzaklaşma endişesinden kaynaklanır. Bundan dolayı haşyet eden, Allah'a yaklaşmak için elinden geleni yapar. Fakat basit korkuda, korkulandan uzak durmağa çalışılır. Ateşten korkan ona yaklaşmaz. Ama Allah'tan haşyet eden, O'ndan uzak düşmeme çabası içinde olur. *"Kullarından, ancak âlimler Allah'a derin saygı duyarlar"* [3] âyetinde buyurulduğu üzre Allah'ı bilen kulları, O'na derin

1. Mü'minûn Sûresi: 57, 60. 2. Enbiyâ Sûresi: 28. 3. Fâtır Sûresi: 28.

saygı gösterir ve O'ndan son derece korkarlar. Allah'ı en çok bilenler melekler olduğundan, onların, Allah'tan son derece korktukları belirtilmiştir. İşte böylesine Allah'a saygı gösteren kullar, Allah'ın rızâsına ve O'nun ikrâm ettiği, durulmağa değer cennetlere ererler ve orada sürekli kalırlar, oradan hiç çıkmazlar. Allahım, bizi de 'Adn cennetlerinde ebedî kalanlarla beraber eyle!

Gerek bu âyette, gerek cennetten söz eden diğer âyetlerde cennet: *"Altından ırmaklar akan bahçe* (veya çoğulu bahçeler)*"* olarak tanımlanır. Müfessirler bunu: *"Ağaçlarının altından ırmaklar akan bahçeler"* şeklinde açıklamışlardır. Benim hatırıma şöyle bir anlam geliyor:

Kur'ân'da âhiret nimetleri, dünyâda insanların görüp bildikleri nimetlere benzetilerek anlatılmıştır. Kur'ân'ın indiği Hicaz Bölgesinin insanları, ticâret amacıyle Yemen tarafına çok giderler ve Tâif'ten itibâren ta San'â'ya kadar uzanan deniz şeridindeki yol boyunca dizilen vadilerin yamaçlarındaki bahçeleri, çeşit çeşit meyvaları görürlerdi. Dağlık olan o bölgede ziraat, vadi kenarlarındaki yamaçlarda teras usulüyle yapılmaktadır. Bu vadilerden akan sular, bahçelere, tedricen yükselen arklarla getirilir. Vadinin yamaçlarında bahçeler sıralanırken, dibinden de sular akar. Bu çaylar, tepelerde bulunan bahçelerin alt tarafından aktıkları için bunlara benzetilerek cennet bahçelerinin de böyle tepelerde olup, alt tarafından ırmakların aktığı, benzetme yoluyla anlatılmış olabilir. Gerçeği Allah bilir. Kesin bir hükmümüz olamaz. Muğayyebât hakkında kesin hüküm vermek haddimiz değildir.

1 ve 6 ncı âyetlerde Kitâp ehlinin ve müşriklerin tamamına değil, ancak bir bölümüne kâfir denilmektedir. Çünkü *"Kitâp ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar"* tabiri, onlardan kâfir olmayanların da bulunduğu anlamına gelir. *Kâfir,* esasen bir şeyi örten, gizleyen, gerçeği kabul etmeyen, nankör demektir. Müşrikler, şirk halinde kaldıkça en yaman nankörlerdir. Çünkü Allah'ın nimetiyle yaşarlarken, ibâdette başka varlıkları Allah'a ortak yapmaları en büyük nankörlüktür. Ancak onların birçoğu Kur'ân'a ve Hz. Muhammed(s.a.v.)e inanmakla nankörlükten ayrılmışlar, çünkü şirki bırakıp yalnız Allah'a tapmışlardır. Kitâp ehlinin bir kısmına Kur'ân kâfir der, fakat müşrik demez. Kitâp ehli, bilinen anlamıyle müşrik değildir. Ama onlardan büyük bir bölümü, Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamber olduğunu kabul etmemekle kâfir yani nankör vasfını kazanmıştır. Zirâ Hz. Muhammed(s.a.v.)in getirdikleri de kendi kitâplarının ruhuna uymaktadır. Bunu kabul etmeyip bir peyğambere karşı koymak küfürdür. Fakat Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul etmekle beraber kendi dinlerinde kalan, tevhîde bağlı kitâp ehline Kur'ân kâfir damgasını asla vurmamıştır. Bu husus, birinci ve altıncı âyetlerden anlaşıldığı gibi, Peyğamber'e düşman olmayıp kendi dinlerine göre Allah'a kulluk eden Kitâp ehlinden övgü ile söz eden âyetlerden de anlaşılmaktadır:

"Ama hepsi bir değildir. Kitâp ehlinden, gece sâatlerinde kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Kuşkusuz Allah, korunanları bilmektedir" [1].

"İnsanlar içinde inananlara en yaman düşman olarak yahudileri ve Allah'a ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da 'Biz hıristiyanlarız' diyenleri bulursun. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. Elçi'ye indirilen(Kur'ân)*ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki 'Rabbimiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz! Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?' Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler vermiştir. Güzel davrananların ödülü işte budur!"* [2].

"De ki: 'Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar: 'Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü yerine getirilmiştir; derler. Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve bu (Kur'ân)*, onların derin saygısını artırır"* [3].

"İçlerinden zulmedenleri hariç olmak üzre, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve deyin ki: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz de O'na teslim olanlarız'. İşte böylece sana da Kitâbı indirdik. Kendilerine Kitâb verdiklerimiz, ona inanırlar. Şunlardan da ona inananlar vardır. Âyetlerimizi, nankörlerden başkası inkâr etmez" [4] gibi âyetler, Kitâp ehli içerisinde, yeni gelen Hak çağrısına karşı olmayan, ona saygılı davranan, fakat kendi dinlerinde kalan insanları övmekte, onları kâfir değil, Allah katında ödüllere erecek mü'minlerden saymaktadır. Ancak bunların, Allah'ın bir olduğuna inanması, Îsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, elçisi olduğunu kabul etmesi gerekir. Aksi halde Îsâ'ya Allah'ın oğlu diyenler, Kur'ân'ın tevhîd esasına ters düştüklerinden kâfir kabul edilmişlerdir:

" 'Allah, üçün üçüncüsüdür' diyenler kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız bir Tanrı vardır, başka tanrı yoktur. Bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette onlardan kâfir olanlara acı bir azâb dokunacaktır... Meryem oğlu, bir elçiden başka bir şey değildir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Annesi de dosdoğrudur. İkisi de yemek yerlerdi. Bak nasıl âyetleri açıklıyoruz, sonra bak

1. Âl-i İmrân Sûresi: 113-115. 2. Mâide Sûresi: 82-85.
3. İsrâ Sûresi: 107-109. 4. 'Ankebût Sûresi: 46-47.

nasıl haktan çevriliyorlar?" [1].

" 'Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir' diyenler kâfir olmuşlardır..." [2] gibi âyetler, Îsâ'ya Allah veya Allah'ın oğlu veya "Allah üç unsurun üçüncüsü" diyenlerin kâfir olduğunu bildirmektedir.

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'in Kitâp ehlinden bazılarını, kendilerini Allah'a ibâdete vermiş sâlih ve cennetlik insanlar kabul ederken bazılarını kâfir ve cehenneme gidecekler arasında sayması, Hz. Peyğamber devrinde monoteist (Tanrının tek tanrı olduğuna inanan) ve Îsâ'nın da Allah'ın oğlu değil, elçisi olduğunu, çarmıha gerilmeyip Tanrı'ya yükseltildiğini kabul eden hırıstiyanlar bulunduğunu gösterir. Vaktiyle Mısır'da hakim olan Ariusçular monoteist idiler. Demek ki Hicaz bölgesinde de monoteist hırıstiyanlar vardı. Kur'ân, bunların doğru yolda olduğunu kabul ediyor fakat teslisi benimseyen hırıstiyan mezheplerini reddediyor.

Kur'ân'a göre cennete girebilmek için üç şart gereklidir: 1) Allah'ın birliğine inanmak, 2) Âhirete inanmak, 3) Sâlih amel yapmak. İşte Allah'ın birliğine ve âhiret hayâtına inanıp Allah'a ibâdet eden ve doğru, güzel davranan her kul, hangi dinden olursa olsun cennete girecektir. Çünkü bu insan, gerçek müslümandır:

"Kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslîm ederse, onun ödülü Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" [3].

"Kuşkusuz, inananlar, yahudiler, hırıstiyanlar ve sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır ve yararlı iş yaparsa elbette onlara, Rableri katında mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecelerdir" [4].

"Enes(r.a.)*in rivâyetine göre Peyğamber* (s.a.v.) *Übeyy ibn Ka'b'e:*

"— Allah bana, sana Kur'ân okumamı emretti" dedi. Übeyy:

"— Yani ben âlemlerin Rabbinin huzurunda anıldım mı?" dedi. Peyğamber:

"— Evet" dedi. Übeyy'in gözlerinden yaş akmağa başladı. Başka bir rivâyette de Peyğamber (s.a.v.) *Übeyy'e: "— Allah bana, sana*(Lemyakun)*u okumamı emretti" dedi. Übeyy: "— Allah beni andı mı?" dedi. Peyğamber: "Evet" deyince Übeyy ağladı* [5].

1. Mâide Sûresi: 73-75.
2. Mâide Sûresi: 17.
3. Bakara Sûresi: 112.
4. Bakara Sûresi: 62; Mâide Sûresi: 69.
5. Buhârî, Teafsîr, Sûre: 98; Müslim, Fedâilu's-sahâbe: 121-122; Musâfirîn: 245-246; Tirmizî, Menâkıb: 32.

Beyyine Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah, insanlara âyetlerini okuyup gerçekleri açıklayan elçi gönderir.

2. Kitâp ehline de elçi göndermiştir. Fakat onlar sonradan kendilerine gelen mesajın ruhundan uzaklaşıp ayrılığa düşmüş, bölünmüşlerdir.

3. Oysa insanlara sadece Allah'ı tanımaları, namaz kılmaları, zekât vermeleri (yani sâlih amel yapmaları) emredilmişti. Peyğamberlerin mesajının ruhu bu idi. İnsanlar bu saf özden ayrılıp ayrıntılara daldıkları için mezheplere bölünmüşlerdir.

4. Tevhîd dininin özünden ayrılıp dini ayrıntılara boğmak ve böylece bölünmelere yol açmak nânkörlüktür.

5. Kitâp ehlinden ve müşriklerden olan nânkörler, insanların en kötüsüdürler. Onlar cehennem ateşine atılacaklardır.

6 ncı âyette: " إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ وَٱلْمُشْرِكِينَ : *Kitâb ehlinden ve müşriklerden olan nânkörler"* ifâdesinden, Kitâp ehlinin ve müşriklerin hepsinin değil, sadece bir kısmının nânkör olduğu, bir kısmının da iyi insanlar olduğu anlaşılır. Zaten birinci âyette de " الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ وَٱلْمُشْرِكِينَ : *Kitâp ehlinden ve müşriklerden nânkörler"* ifadesi kullanılmıştır ki ba'z anlamı veren " مِنْ ",bütün milletin değil, sadece bir bölümünün kötü, nânkör olduğunu gösterir.

6. İnanıp iyi işler yapan insanlar cennetle ödüllendirileceklerdir.

BEYYİNE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	لَمْ يَكُنِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ وَ ٱلْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ		Çoğunluk. Mushaf böyle yazılmıştır.
		لَمْ يَكُنِ ٱلْمُشْرِكُونَ وَ أَهْلُ ٱلْكِتَابِ مُنْفَكِّينَ	İbn Mes‘ûd ve A'meş [1].
		مَا كَانَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَابِ وَ ٱلْمُشْرِكُونَ	Übeyy [2].
2	رَسُولٌ	Bedel olarak merfû‘:	Çoğunluk.
	رَسُولاً	Kat‘ üzre mansûb:	Übeyy ve İbn Mes‘ûd [3].
5	وَمَا أُمِرُوا إِلاَّ لِيَعْبُدُوا ٱللَّهَ		Çoğunluk.

1. Kurtubî'ye göre bu, tefsîrî kırâettir (Kurtubî: 20/140; el-Mesâhif: 110, 329).
2. el-Mesâhif: 178.
3. el-Mesâhif: 111; Kurtubî: 20/142. İkinci âyeti, Hz. Übeyy'in: رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْهِمْ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً وَ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ وَ رَأَيْتُ ٱلْيَهُودِيَّةَ وَ ٱلنَّصْرَانِيَّةَ. إِنَّ أَقْوَمَ ٱلدِّينِ الْحَنِيفِيَّةُ مُسْلِمَةٌ غَيْرَ مُشْرِكَةٍ وَ مَنْ يَعْمَلْ صَالِحًا فَلَنْ يُكْفَرَهُ. كَانَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ ٱللَّهُ ٱلنَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يُقِيمُونَ الصلوة (el-Mesâhif: 179) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki kanâatimize göre bundan Übeyy'in, âyeti harfiyyen değil, anlamıyle okuduğu anlaşılmaktadır. Çünkü âyet böyle değildir. Âhâd rivâyetiyle Kur'ân sâbit olmayacağı için doğrusu, çoğunluğun kırâetidir.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَمَا أُمِرُوا إِلاَّ أَنْ يَعْبُدُوا اَللَّهَ		İbn Mes'ûd [1].
	مُخْلِصِينَ	Lâm'ın kesriyle:	Çoğunluk.
	مُخْلَصِينَ	Lâm'ın fethiyle:	Hasan.
	وَ ذٰلِكَ دِينُ اَلْقَيِّمَةِ		Çoğunluk.
	وَ ذٰلِكَ اَلدِّينُ اَلْقَيِّمَةُ	Sondaki yuvarlak tâ, ya mübâlağa veya te'nîs içindir [2]:	İbn Mes'ûd [3].
6,7	الْبَرِيئَةِ	Sâkin y'den sonra meftûh hemze:	Nâfi', İbn Zekvân.
	الْبَرِيَّةِ	Hemze'den dönüşen yâ'nın yâ'ya idğâmı:	Ötekiler [4].

1. el-Mesâhif: 111, 312; Kurtubî: 20/144.
2. Bu takdirde dîn kelimesiyle millet kasdedilmiş olur ki o da müennestir.
3. el-Mesâhif: 111; el-Bahr: 8/499.
4. Tebsıra: 730; Kurtubî: 20/145; el-Budûr:

99/91 ZELZELE SÛRESİ

Yerin sarsılmasını tasvîr ettiği için bu adı alan sûre, âhiret gününün ve hesabının dehşetini anlatır. Mekkî mi, Medenî mi olduğunda ihtilâf vardır. Mekke üslûbu hâkimdir. Hattâ Mekke'de inen ilk sûrelerden olması muhtemeldir. Muhammed 'İzzet Derveze, bu sûreyi, İnsan Sûresinden sonraya koymuştur. 8 âyettir. Resmî sıralamada 99 ncu, iniş sırasına göre 91 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَاۙ ﴿١﴾ وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَاۙ ﴿٢﴾ وَقَالَ
الْاِنْسَانُ مَا لَهَاۚ ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَاۙ ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ
اَوْحٰى لَهَاۜ ﴿٥﴾ يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتاً لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْۜ ﴿٦﴾
فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُۜ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرّاً
يَرَهُ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Yer o korkunç sarsıntı ile sarsıldığı, 2- Yer ağırlıklarını çıkardığı, 3- Ve insan, "Ona ne oluyor?" dediği zaman! 4- İşte o gün Yer haberlerini söyler. 5- Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir. 6- O gün insanlar çeşitli gruplar halinde çıkarlar ki

yaptıkları işler, kendilerine gösterilsin. 7- Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür, 8- Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür.

Tefsîr:

1-8: Bu âyetlerde kıyâmetin korkunçluğu ve âhiret hesabının çetinliği anlatılıyor: O gün yer şiddetle sarsılır, içindeki ağırlıkları: ölüleri, hazineleri dışarı atar. Yani o sarsıntı ile Arzın altı üstüne gelir. Ne dağ kalır, ne ağaç, ne bina. Hepsi yıkılır, yerle bir olur. İnsan bu olaylardan şaşkına dönerek: "Bu Arza ne oluyor, nesi var, neden böyle yapıyor?" der. Allah'ın ilhâmiyle o gün Arz, haberlerini söyler. Üzerinde neler yapıldığını, neler geçtiğini anlatır. O gün insanlar, yaptıkları işlerin sonuçlarını görmek için dünyâdan Yüce Dîvâna dönerler. Yâhut hesap yerinden, Yüce Divandan grup grup döner, gelirler. Yüce Divânın kararı gereğince herkes yaptığı işlerin cezâsını çekmek üzre gelir. Zerre kadar iyilik yapmış olan onu, zerre kadar kötülük yapmış olan da onu görür. Herkes dünyâda yaptığına uygun yere: ya cennete veya cehenneme gider.

Eŝkâl (أثقال): Ağırlık anlamındaki (ثقل)in çoğuludur. Yerin ağırlıkları, içindeki ölüler, hazineler diye tefsîr edilir. Yerin üstünde olup ona ağırlık veren insanlara ve cinlere de "*eŝ-Ŝekalân:* (iki ağırlık)" denmiştir.

Yerin, Allah'ın vahyi (yani ilhamı) ile konuşmasına gelince kimi bunun mecâzî, kimi de gerçek bir anlam taşıdığını söyler. Kimine göre yerin konuşması, üzerinde korkunç olayların olmasından ibâret, mecâzî bir anlam verir. Kimine göre de Allah yere konuşma yeteneği verip onu konuşturur.

"يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا" : *Sudûr,* vürûd'un tersidir. *Vârid:* gelen, *sâdir,* dönen demektir. (أَشْتَاتًا) ayrı ayrı, grup grup anlamınadır. Âyetin anlamı: O gün insanlar, Arzdan hesap alanına dönerler; yahut hesap alanından sevâp ve cezâ yerine dönüp gelirler demektir.

Bu âyetler kıyâmet hallerini, insanların kavrayabilecekleri kadar tasvir etmektedir. Bu depremin, birinci veya ikinci sûr üflemesinde olacağı hakkında görüşler vardır. kıyâmet ahvâli hakkındaki olaylar ya âyet ile veya kesin hadis ile bilinir. Âyet ve hadisin olmadığı yerde tahmine dayalı şeyler söylemekten kaçınmak gerekir. Kur'ân'ın sözleri sınırında durmak ve onun dediklerine inanmak en doğru yoldur.

Bizim kanâatimize göre deprem ayrı, sûr ayrıdır. Deprem sûr'dan öncedir. İki sûr birbirinden ayrı zamanlarda değil, aynı zamanda olacaktır. Sûr, Yüce Dîvân'daki duruşmaya dâvet borusudur. İki üfleme ile bu duruşmaya dâ'vet edilir. Birinci sesi duyanlar, o mahkemeye gitmenin korkusundan

bayılırlar. Ancak pek az kimse korkmaz. Fakat boruya bir kez daha üflenince akılları başlarına gelen canlar o mahkemeye koşarlar. İşte Kur'ân'da anlatılan birinci ve ikinci üfleme budur. Bunun deprem ile ilgisi yoktur.

Tirmizî, *"O gün Yer, haberlerini söyler"* âyetinde Ebûhüreyre'nin rivâyet ettiği şu hadisi nakletmiştir: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *'O gün Yer haberlerini söyler' âyetini okudu:*

— Yerin haberleri nedir bilir misiniz? dedi.

— Allah ve Elçisi bilir, dediler. Buyurdu ki:

— Yerin haberleri, her kul ve câriyenin yüzüne karşı yaptığı işlere şâhidlik' ederek, 'Bu, falan günü şöyle yaptı' demesidir. İşte Yerin haberleri budur" [1].

Başka bir hadiste de: *"Arzdan çekinin, çünkü o sizin annenizdir. Üzerinde kim hayır veya şer ile bir iş yapsa Arz onu haber verecektir"* denilmektedir [2].

Yüce Allah, son âyetlerde zerre kadar hayır ve şer işleyenin, yaptığını göreceğini bildirmektedir. İnsanın yaptığı hiçbir iş boşa gitmez. Bir gün nimet veya azâb şeklinde karşısına çıkar. Peyğamber (s.a.v.): *"Bir yarım hurma ile, bir güzel sözle olsun, ateşten korunmağa çalışın"* buyurmuştur [3].

Hz. 'Âişe bir gün, bir üzüm dânesi tasadduk etmiş: *"Bunda bile nice zerre ağırlığı vardır!"* demiştir. Hz. 'Âişe, bu sözüyle küçük bir sadakanın, bir üzüm dânesi tasadduk etmenin dahi, insana yarar sağlayacağını anlatmak istemiştir ki Peyğamberimizin bir yarım hurma, bir güzel sözle olsun iyilik etmeyi emreden hadisi de sadakanın küçük görülmemesini, insanın elinden ne kadar gelirse o kadar iyilik etmekten geri durmamasını anlatmaktadır.

'Abdullâh ibn 'Amr ibn el-'Âs'ın rivâyetine göre bu sûre indiği zaman Hz. Ebubekir ağladı. Peyğamber (s.a.v.) ona neden ağladığını sordu. O da: "Bu sûre beni ağlatıyor" dedi. (Sonunda insanın zerre miktarı hayır ve şerden hesap vermesinin ve cezâ görmesinin çetinliğine ağladığını söyledi). Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Eğer siz hatâ edip, günâh işleyip sonra Allah'tan sizi bağışlamasını dilemeseydiniz; Allah, hatâ, günâh işleyip sonra kendisinden bağışlama dileyen bir ümmet yaratırdı"* [4].

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 99, bâb: 88.
2. Taberânî, el-Mu'cem, Safvetu't-Tefâsîr: 20/90.
3. Buhârî, Edeb: 34, Zekât: 10, Tevhîd: 36; Müslim, Zekât: 66—68; Tirmizî, Kıyâmet: 1; Zühd: 37; Nesâ'î, Zekât: 63, 64; İbn Hanbel, Musned: 1/388.
4. Müslim, Tevbe: 11; Tirmizî, Cennet: 2, Da'avât: 99; İbn Hanbel: 1/289; Câmi'u'l-beyân: 30/270; İbn Kesîr, Tefsîr: 4/541.

Şâir ne güzel söylemiş:

"Âyîne-i mağfiret sûret-i 'isyânadır;
Zulmet-i leyl olmasa şems-ü kamer nâfiledir".

Zelzele Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Kıyâmet arefesinde Yer bir depremle sarsılacak, bağrında taşıdıklarını dışarı atacak, Allah'ın vahyi ile dillenip, tanık olduğu olayları anlatacaktır. Yani insanın yaptığı işlere, kendisinin organları yanında, üstünde suç işlediği Yer de tanıklık edecektir.

2. İnsanlar Yüce Dîvân'a grup grup gelirler. Herkes meşreb ve mezhebindeki insanlarla Yüce Dîvân'a çıkar, dünyâda neler yapmış olduğunu görür. Hiçbirşey gizli kalmaz.

3. Zerre ağırlığınca hayır yapmış olan onu, zerre ağırlığınca kötülük yapmış olan da onu görür.

ZELZELE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	زَلْزَالَهَا	Z'nin fethiyle:	Cahderî ve Îsâ ibn Ömer.
	زِلْزَالَهَا	Z'nin kesriyle:	Çoğunluk [1].
4	تُحَدِّثُ		Çoğunluk.
	تُنْبِى	Yahut (تُنَبِّىءُ):	İbn Mes'ûd ve İbn Cübeyr [2].
6	يَصْدُرُ	Sâd'ın z'ye yakın bir sesle çıkarılması:	Hamza, Kisâ'î, Ruveys, Halef.
	يَصْدُرُ	Hâlis sâd ile:	Ötekiler [3].

1. Kurtubî: 20/147; el-Bahr: 8/500.
2. Câmi'u'l-beyân: 30/267; el-Mesâhif: 111, 252.
3. en-Neşr: Nisâ' Sûresi; el-Budûr: 344.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لِيَرَوْا	Etken:	Hasan, Zührî, Katâde, A'rec, Nasr ibn Âsım ve Talha.
	لِيُرَوْ	Edilgen:	Çoğunluk [1].
7-8	يَرَهْ	İki halde de y'nin fethi, h'nin sükûnu:	Hişâm.
	يَرَهُ	Y'nin fethi, vasl'da sıla, vakıfta sükûn:	Çoğunluk.
	يَرَاهُ	R'den sonra elif ile:	'İkrime.
	يُرِهِ	Y'nin dammı, r'nin kesriyle:	Cahderî, Îsâ ibn Ömer, Sülemî ve Ebân-Âsım'dan [2].

1. Kurtubî: 20/150.
2. Kurtubî: 20/151-152; el-Bahr: 8/502; Tebsıra: 730-731; en-Neşr: Kinâye h'si; el-Budûr: 344; el-Mesâhif: 275.

100/14 'ÂDİYÂT SÛRESİ

'Âdiyât kelimesiyle başladığı için bu adı alan sûrede insanın dünyâ tutkusu, âhireti ihmal etmesi kınanır ve Allah'ın, bir gün onu yaptıklarından hesaba çekeceği anlatılır. Medine'de indiğine dair de rivâyet vardır, fakat çoğunluk Mekke'de indiği kanısındadır. Üslûbu da Mekke'de inen ilk sûrelerin üslûbuna uyar. Asr Sûresinden sonra inmiştir, 11 âyettir. Resmî sıralamada 100 ncü, iniş sırasına göre 14 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًاۙ ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًاۙ ﴿٢﴾ فَالْمُغ۪يرَاتِ صُبْحًاۙ ﴿٣﴾
فَاَثَرْنَ بِه۪ نَقْعًاۙ ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِه۪ جَمْعًاۙ ﴿٥﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّه۪ لَكَنُودٌۚ ﴿٦﴾
وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَه۪يدٌۚ ﴿٧﴾ وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَد۪يدٌ ﴿٨﴾ اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا
بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِۙ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِۙ ﴿١٠﴾ اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ
يَوْمَئِذٍ لَخَب۪يرٌ ﴿١١﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Andolsun nefesleriyle (güp güp) *ses çıkararak koşan*(at)*lara, 2-* (Tırnaklarıyle yerden) *Ateş çıkaranlara, 3- Sabahleyin akın edenlere, 4-* (Koşarak) *toz koparanlara,*

5- Derken bir topluluğun ortasına dalanlara, 6- (Bunlara andolsun) *Ki insan, Rabbine karşı nankördür. 7- Ve o da buna şâhiddir. 8- Doğrusu o, malı çok sever. 9- Bilmez mi o, kabirlerde olanlar dışarı atıldığı, 10- Göğüslerde bulunanlar devşirildiği zaman, 11- O gün Rableri onların her halinden haberdârdır.*

Tefsîr:

1-5: *'Âdiyât:* koşan atlar, yâhut develer; *dabh:* atların koşarken ah ah diye soluk alıp vermeleridir. *el-Mûriyâti kadhan:* Tırnaklarıyle yere vurup ateş çıkaranlar, *el-muğîrâti subhan:* sabah vakti hücum edenler; *eserne bihî nak'an:* toz koparanlar demektir.

Bu âyetlerde koştukça koşup soluyan, yerdeki ateş ve çakıllara değen tırnaklarıyle ateş çıkaran, sabah vakti ansızın toz duman arasında bir toplumun ortasına dalan atlara veya develere yemîn edilerek insanın, Allah'ın nice nimetlerini gördüğü halde yine nankör ve mala düşkün olduğu vurgulanmakta; sonra da olumsuz soru tarzında insan, kabirlerin içindekilerin dışarı saçılacağı, gönüllerdeki düşüncelerin devşirileceği hesap gününü bilmiyor mu? O gün halinin nice olacağını düşünmüyor mu? buyuruluyor. Yahut 9 ncu âyetteki ''أَفَلَا يَعْلَمُ''nün faili Allah'a giden zamir olursa mânâ: *''Kabirlerdekilerin dışarı atıldığı, gönüllerdeki düşüncelerin devşirildiği gün, Allah o insanın halini bilmez mi?''* şeklinde olur.

Bu âyetlerde üstüne yemin edilen ''الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا: *Soluklarıyle güp güp ses çıkararak koşanlar''* hakkında iki görüş vardır. İbn 'Abbâs'a göre bunlar atlardır. Çünkü *dabh,* yorgun atların solumasıdır. Ancak köpek ile at koştukları zaman böyle bir ses çıkarırlar. Hz. 'Alî'ye göre bunlar atlar değil, develerdir. İbn 'Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilir: ''Ben Hicr'de (Ka'be'nin önündeki yarım dâire) otururken bir adam geldi, bana: '' الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا''i sordu. Ben de: 'Allah yolunda baskın yapan atlardır. Baskından sonra istirahat ederler. Adamlar da yemeklerini yapmak için ateş yakarlar' dedim. Zemzem içilecek yerin altında bulunan 'Alî ibn Ebî Tâlib'e gitti, aynı şeyi ona sordu ve benim sözlerimi ona anlattı. 'Âlî beni çağırttı. Ben gidip, başının üstünde durdum (çünkü 'Alî aşağıdaydı). Bana dedi ki:

— Bilmediğin konuda insanlara fetvâ veriyorsun. Vallâhi İslâmda ilk gazâ olan Bedir gazasında bizim sadece iki atımız vardı. Biri Zübeyr'e, diğeri Mikdâd'a âid idi. *'Soluyarak koşanlar'* nasıl atlar olur? Bunlar 'Arafât'tan Müzdelife'ye, Müzdelife'den Minâ'ya giden hacıların develeridir.''

Hz. 'Alî'nin bu sözünden sonra İbn 'Abbâs: ''Ben sözümden vazgeçtim, 'Âlî'nin görüşüne döndüm'' demiştir [1].

1. Câmi'u'l-beyân: 30/272-273.

Übeyy'in, sûrenin fazileti hakkındaki: "Bu sûreyi okuyana, Müzdelife'de geceleyip cem'a (akşamla yatsının birlikte kılınmasına) yetişen kimsenin sevâbı verilir" sözü de Hz. 'Alî'nin görüşünü destekler. Bu takdirde 'الْمُورِيَاتِ قَدْحًا' hacıların develerinin, sür'atle yürürken yere basan tırnaklarının kıvılcım çıkarmasıdır. " الْمُغِيرَاتِ " sür'atle yürüyenler: Kurban bayramı sabahı, Minâ'ya doğru akın eden develerdir. "فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا " Müzdelife'deki topluluğun arasına girenler demektir.

Eğer burada anlatıldığı gibi üstüne yemin edilen varlıklar, hacıların develeri ise, hac esnasında bir yerden öbür yere, bir topluluktan öbür topluluğa sür'atle giden develere yemin edilerek bu sahnedeki olayların önemi belirtilmiştir.

" فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا" : Toz koparanlar, demektir. "النَّقْعُ" toz anlamına geldiği gibi çığlık anlamına da gelir. Bu takdirde: "İçine daldıkları toplulukta çığlıklar koparırlar" demek olur [1].

Fakat çoğunluğun görüşüne göre *el-'âdiyât* develer değil, koşan atlardır. Sözgelişine de bu anlam daha uygun düşmektedir. İbn 'Abbâs, Mücâhid, Dahhâk ve muhakkiklerin çoğu bu görüştedirler. Çünkü *dabh* yorgun atın solumasıdır. Bunun devede kullanılması, ancak isti'âre ile olur.

el-'Âdiyât'ı atlar olarak tefsîr edenler, sûrenin Medine'de indiğini söylemişlerdir. Burada normal atlar da kasdedilmiş olabilir ama mücâhidlerin atlarının kasdedilmiş olması, daha kuvvetlidir. Cihâd ise Medine'de olmuştur. Bundan dolayı mücâhidlerin atlarının üstüne yemin edilen bu sûrenin, Medine'de inmesi düşünülebilir.

Fakat bizim kanâatimize göre sûrenin üslûbu Mekkî'dir. Mekke'de inen birçok âyette, ileride vukubulacak olaylara işaret edilmiştir. Bu âyetlerde de müslümanların atlarla düşmanlara saldıracağı müstakbel fütûhat günlerine işâret edilmektedir. Tâ İslâmın başlangıç günlerinde müslümanların, yıllarca sonraki durumlarına işâret edilmesi, Kur'ân'ın ğaybi haber verme mu'cizelerindendir. Maamâfîh bu âyetler, zâhir anlamıyle indiği sıradaki duruma, hacıların Müzdelife'den Mina'ya develerle gelişlerine; işâret anlamıyle de müslümanların atlarla düşmanlara saldıracaklarına delâlet edebilir.

" فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا": ateş çıkaranlar demektir ki bununla, koşan atların veya develerin yere vuran ayaklarının kıvılcım çıkarmasına işâret edilmektedir. Bazı müfessirler, âyete başka anlamlar da vermişlerdir:

1) Gerçi âyetlerde kasıt atlardır ama ateş çakmaları, sahipleri ile düşmanları arasında savaş ateşini tutuşturmaları anlamınadır.

1. Keşşâf: 4/278; Mefâtîhu'l-ğayb: 32/63.

2) *el-Mûriyâti kadhan:* Cephede ihtiyaçları olan ateş yakan gaziler veya geceleyin 'Arafât'tan Müzdelife'ye gelip orada ateş yakan hacılardır.

3) 'İkrime ise *el-mûriyâti kadhan*'i süngüler, silâhlar diye tefsîr etmiştir.

Buna göre zamanımızın ateşli silâhları, âyetin gerçek anlamı içine girer. Özellikle Mekke'de inmiş olan bu sûre indiği zaman müslümanların elinde ne at, ne silâh vardı. Demek ki bu âyetler, gelecekte olacak olaylara işâret etmektedir. Buna göre daha sonra arka arkaya icadedilecek olan ateşli silâhlara da işâret vardır. "الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا" yalnız atlara değil, yüksek hızlarla saldıran motorlu taarruz araçlarına da işâret olabilir [1].

6-7: "إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ: *İnsan Rabbine karşı kenûd'dur."* *Kenûd,* hakkı ve hayrı meneden, kendinde bulunanı vermeyen demektir. *el-Ardu'l-kenûd:* Verimsiz toprağa denir. Burada *kenûd,* nankör demektir. Bu âyette insanın, Rabbine karşı nankör veya cimri olduğu, kendisinin de buna tanık olduğu, nankörlüğünü gördüğü ifâde edilmektedir. Yahut insan, âhirette, nankör olduğu konusunda kendi aleyhine tanıklık edecek, kusurunu söyleyecektir. Yahut 7 nci âyetteki zamir, bir önceki âyette geçen Rabbe raci olması durumunda mânâ: *"Rabbi de onun nankörlüğüne şahiddir"* demek olur.

Anlatılacak sözün önemini vurgulamak için: Allah yolunda koşan, tırnaklarıyle kıvılcım çıkaran, toz koparan, sabahleyin ansızın düşmanın ortasına dalıp onlara korku salan mücâhid atlarının üstüne yemîn edilmektedir. Bu yemîn ile vurgulanan söz de insanın nankör, cimri, mala düşkün oluşudur.

8 nci âyette geçen *"hayr"* mal anlamınadır. Bu âyet, bir önceki âyette geçen *kenûd*'un anlamını izâh etmektedir. Bu âyetten *kenûd*'un cimri anlamında kullanıldığı anlaşılır. İnsanın tabiatında dünyâ tutkusu vardır. "وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ: *O, mal sevgisi için sıkıdır".* Malı çok sevdiğinden dolayı eli sıkı, cimridir. Yahut insan, mal sevgisi bakımından çok güçlüdür. Malı pek çok sever. "وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا: *Siz malı pek çok seversiniz"* [2] âyetinde de bu mânâ ifâde edilmişti. Bir hadiste de: *"Âdem oğlunun iki vadi dolu malı olsa, üçüncü bir vadi ister. İnsanın karnını ancak toprak doyurur. Sonra Allah tevbe edeni bağışlar"* [3] buyurulmuştur.

9-10 ncu âyetlerde *"Kabirlerin içindekiler dışarı atıldığı, göğüslerde bulunanlar da derlendiği veya ayırdedildiği zaman"* buyuruluyor. Bu iki âyet arasında çok güzel bir uyum vardır: Kabirlerdeki şeyler gizli olduğu gibi gönüllerdeki düşünceler de gizlidir. İşte âhirette bütün gizlilikler ortaya dökülecek, kabirlerde gizli olanlar dışarıya çıkarılacak, gönüllerde gizli olan dü-

1. Hak Dini: 8/6017.
2. Fecr Sûresi: 20.
3. Câmi'u'l-beyân: 30/284; Müslim, Zekât: 116, 119; Tirmizî, Menâkıb: 32, 64; İbn Hanbel: 5/131; 132, 6/55.

şünceler de derlenecek, toplanacak, ortaya konacaktır. Ve o zaman Allah insanlara, dünyâda neler yapmış olduklarını haber verecektir. Zaten insanlar, işledikten sonra bilinç altına yerleşmiş olan, belki de kendilerinin unuttukları işleri, içlerinde gizledikleri düşünce ve niyetleri karşılarında açık göreceklerdir. Onuncu âyetteki “ حُصِّلَ” fi‘li, sülâsî olarak fetha ile “حَصَلَ” şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde gönüllerdekiler açığa çıktığı, göründüğü zaman anlamını verir.

11- “إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ”: *Rableri, o gün onları gayet iyi bilir, onların her halinden haberdârdır”*. Bu âyetten, sanki Allah onların hallerini daha önce değil, o gün bilir anlamı çıkabilir. Ama âyetin amacı bu değildir. Allah onların hallerini her zaman bilir. Fakat orası mahkemedir. Allah da Yüce Divânın hâkimidir. Hâkimin, sanıkların hallerini bilmesi lâzımdır ki vereceği hüküm isâbetli olsun. Yoksa bilmeden vereceği hüküm, zulüm olur. İşte o Yüce Divânda, sanıkların işledikleri fiillerin gayet açık bir biçimde ortaya çıkacağı ve Allah'ın o gün, sorguya çektiği sanıkların hallerini gayet iyi bildiği vurgulanmaktadır.

Âdiyât Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsan çok nânkör ve cimridir.
2. Âhirette, yapmış olduğu işleri görecek ve onların karşılığını alacaktır.

'ÂDİYÂT SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
4	فَأَثَرْنَ	Hafif sâ ile:	Çoğunluk.
	فَأَثَّرْنَ	Şeddeli sâ ile:	Ebû Hayve [1].
5	فَوَسَطْنَ	Hafif sîn:	Çoğunluk.
	فَوَسَّطْنَ	Şeddeli sîn:	Übeyy, Alî, Zeyd ibn 'Alî ve diğerleri [2].
	بُعْثِرَ	Madmûm b ile, edilgen:	Çoğunluk.
	بُحْثِرَ	H ile:	İbn Mes'ûd.
	بُحِثَ	Bahs kökünden:	Esved ibn Zeyd ve İbn Huseym.
	بَحْثَرَ	H ile ve etken:	Nasr ibn Âsım [3].

1. el-Bahr: 8/504. 2. el-Mesâhif: 179. 3. el-Mesâhif: 111, 312; el-Bahr: 8/505.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	إذا بُعْثِرَ مَا فِى ٱلْقُبُورِ		Çoğunluk.
	إذا بُعْثِرَتِ ٱلْقُبُورُ		Übeyy ve İbn Huseym [1].
10	وَ حَصَلَ	Husûl'den etken:	Ubeyd ibn 'Umeyr, Saîd ibn Cübeyr, Yahyâ ibn Ya'mer ve Nasr ibn Âsım [2].
	وَ حُصِّلَ	Tahsîl'den edilgen:	Çoğunluk.
11	إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ		Çoğunluk.
	» » » » » » » » » » » » » خَبِيرٌ		Ebû's-Simâl [3].
	إِنَّهُ يَوْمَئِذٍ بِهِمْ خَبِيرٌ		İbn Mes'ûd.
	إِنَّهُ بِهِمْ يَوْ مَئِذٍ خَبِيرٌ		İbn Huseym [4].

1. el-Mesâhif: 179.
2. Kurtubî: 20/163; el-Bahr: 8/505.
3. Kurtubî: 20/163; el-Bahr: 8/505.
4. el-Mesâhif: 111, 312.

101/30 KARİ'A SÛRESİ

Kapıyı çalan, dehşetten yürekleri hoplatan anlamındaki *"kari'a"* kelimesiyle başladığı için bu adı alan sûrede Kıyâmet sâatinin korkunçluğu tasvir edilmektedir. Kureyş Sûresinden sonra inmiş olup 11 âyeti içermektedir. Resmî sıralamada 101 nci, iniş sırasına göre 30 ncu sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْقَارِعَةُ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٣﴾ يَوْمَ يَكُونُ
النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴿٤﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ
الْمَنْفُوشِ ﴿٥﴾ فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ ﴿٦﴾ فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٧﴾
وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ ﴿٩﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ
﴿١٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Çarpan olay! 2- Nedir o çarpan olay? 3- O çarpan olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin? 4- O gün insanlar yayılmış pervaneler gibi olur; 5- Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur. 6- (İşte o gün) *Kimin tartıları ağır gelirse, 7- O, memnun edici bir yaşam içindedir. 8- Kimin tartıları hafif gelirse,*

9- Onun (bağrına atılacağı) *anası hâviye*(uçurum)*dir. 10- Onun ne olduğunu sen nereden bileceksin? 11- Kızgın bir ateştir.*

Tefsîr:

1-9 *Kar'* (قرع) kökünden dişil ismi fail olan *kari'a* (القارعة): şiddetle çarpan, çarpmasıyle yürekleri hoplatan olaydır ki kıyâmetin isimlerindendir. Burada kıyâmet, şiddetle kulaklara çarpan korkunç bir olay ve gürültü olarak anılmıştır. Hâkka Sûresindeki *"Ŝemûd ve 'Âd Kari'a'yı yalanlamıştı"*[1] âyetinde de kıyâmet, bu ad ile anılmıştı. *el-Hâkka, et-Tâmmeh, as-Sâhhah, el-Ĝâşiyeh* ve benzerleri de kıyâmetin adlarındandır.

İlk üç âyette kulaklara çarpan, yürekleri hoplatan, insanın tasavvur edemeyeceği kadar korkunç olayın dehşeti vurgulandıktan sonra o günün diğer korkunç olayları tasvir ediliyor:

O gün, öyle dehşetli bir gündür ki insanlar yayılan pervaneler gibi, dağlar atılmış renkli yün gibi olur. *el-Ferâş,* ferâşenin çoğuludur. Geceleri ışık ve ateş çevresinde çırpınıp uçarak kendisini şu'leye atan ve pervane diye bilinen küçük kelebeklere *ferâşe* denir. Bir kavle göre ferâşe: sivri sinek, çekirge gibi uçuşan haşerattır. el-Mebŝûs (المبثوث) ise yayılmış demektir. İnsanlar dağılmaları, kararsız olmaları, şaşkınlıktan gidip gelmeleri bakımından yayılan pervânelere, yahut sivrisinek, çekirge gibi haşerâta benzetilmişlerdir. Kamer Sûresinin 7 nci âyetinde, kabirlerden çıkan insanların, yayılan çekirgeler gibi olacakları bildirilmektedir.

Bu bakımdan ikinci mânâ bizce daha uygundur. Çünkü Kur'ân'ın âyetleri birbirini tefsîr eder.

O gün vukubulacak deprem ile insanlar kabirlerinden kaldırılıp etrafa savrulurlar. Bu bakımdan yayılmış çekirgelere veya kelebeklere, daha genel bir deyimle çok büyük miktarda sürülerle etrafa dağılan haşerâta benzetilmiş olabilirler. *"Yayılmış pervaneler"* tabiri, bu zavallı hayvanların ateş çevresinde çırpınıp çırpınıp sonunda yanarak yere düşmesini, serilmesini ifâde edebilir. Bundan, o günün dehşetinden dolayı insanların korkudan düşüp bayılacakları, şaşkın, bitkin bir halde bulunacakları anlaşılır. Bu, Yüce Mahkeme'ye çağıracak olan Sûr'un, ilk sesinin, canlarda uyandıracağı korkuyu anlatmaktadır. O da'vet borusunu duyanlar —pek azı hâriç— bayılır, yere serilirler. İkinci sesi duyunca da uyanıp Mahkeme alanına koşarlar.

" العهن المنفوش ": Didilmiş, halaç tarafından atılmış renk renk yün de-

1. 4 ncü âyet.

mektir ki bu deyim, kıyâmet gününde dağların böyle parçalanıp atılacağını, atılan yün gibi hafifleyip uçuşacağını ifade eder. Dağların renkli yüne benzetilmesi, görünürde çeşitli renkte olmasındandır. Kimi beyaz, kimi kırmızı, kimi siyah görünür. Bunun için atılan dağlar, renkli yüne benzetilmiştir.

İnsanları bayıltıp yere seren, dağları savuran, Arzı dümdüz eden olay, yeni bir âlemin başlangıcıdır. Aslında bu ilk anda bir yıkım olsa da ardından ebedî bir hayat getiren feyizli bir olaydır. Kıyâmet, yok olmak değil, ölmüş cesetlerin dirilip kalkma zamanıdır. İnsanlar kabirlerden kaldırılıp Yüce Divana sevk edilirler. Dünyada yaptıkları işler, Yüce Mahkeme'nin adâlet terazisinde tartılır. Tartıları ağır gelen, yani işlerinde bir değer bulunan, iyilikleri kötülüklerinden çok olan kimseler, cennette hoş bir yaşam içerisinde olurlar. Tartıları hafif, yani dünyâda değersiz, âdî işler yapmış olan, kötülükleri ağır basan insanların annesi de *Hâviye*'dir. Onların yeri cehennem çukurudur.

"فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ: *Annesi Hâviye'dir*" üç anlama gelebilir: Birine göre Hâviye, cehennemdir. *Umm'* de barınak anlamına gelir. (فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ): Onun barınağı cehennemdir, demek olur. İkincisine göre *umm* annedir. *Hâviye* düşen anlamına gelir. "أُمُّهُ هَاوِيَةٌ": Onun annesi düşendir. Yani o kimse helâk oldu, annesi ağladı, demektir. Araplar bir adama ölüm dilemek isterlerse "هَوَتْ أُمُّهُ : Anası düştü" derler. Yani adam düştü, helâk oldu, annesi çukura düştü, üzüntüden mahvoldu, demektir. Bu deyim bizim "Anası ağladı" deyimimize benzer. Buna göre âyetlere: *"Tartıları hafif gelene, anası ağladı"* mânâsı uygun düşer. Üçüncüsüne göre *umm* beyin demektir. "أُمُّهُ هَاوِيَةٌ": Beyni aşağıya, cehenneme düşer. Yani o kimse cehennem çukuruna atılır, demektir.

10-11: Hâviye'nin, ateş dolu cehennem çukuru olduğu, onuncu ve onbirinci âyetlerden anlaşılmaktadır. Bu âyetlerde önce Hâviye'nin korkunçluğunu vurgulamak için: *"Hâviye'nin ne olduğunu sana ne bildirdi? Sen onun ne korkunç bir şey olduğunu nereden bileceksin?"* buyurulduktan sonra onun, *hâmiyeh* bir ateş olduğu belirtiliyor. *Hâmiyeh,* çok kızgın şeydir. Ateş zaten kızgın iken, onun ayrıca kızgın sıfatıyle nitelendirilmesi, cehennem ateşine oranla dünyâ ateşinin soğuk gibi kalacağını belirtmek amacını taşır.

6 ve 8 nci âyetlerde geçen *"mevâzîn"* kelimesi, *"mîzân"*'ın veya *"mevzûn"*'un çoğuludur. *Mîzân,* tartı âleti olan terazi, *mevzûn* da tartılan şey, burada amel demektir. *Mîzân,* mecâzen adâlet, denge anlamında da kullanılır. Bundan dolayı *mevâzîn* kelimesi iki şekilde yorumlanmıştır:

Birine göre âhirette gerçekten terâzî vardır. İnsanların amelleri bu terazide tartılır. Sevâp işleri çok olanlar cennete, günâh işleri çok olanlar da cehenneme girerler. Bu görüş sahipleri, Peyğamber(s.a.v.)in: *"Dile kolay, terazide*

ağır, Allah'a sevgili olan iki kelime vardır ki bunlar: " سُبْحَانَ اللّٰهِ وَ بِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ *"dir"*[1] sözünü delîl getirmişlerdir.

Mücâhıd, A'meş, Dahhâk ve onlara tabi olan bir kısım bilginlere göre de mîzanların ağır ve hafif gelmesi deyimleri, amellerin kendilerinin bir değer taşıması veya taşımaması, o gün adâletin tam yerini bulacağı anlamınadır. Çünkü ameller tartılacak cinsten şeyler değildir ki terâziye konulup tartılsın. Asıl amaç, amellerin birbiriyle karşılaştırılıp iyi ve kötülerinin ayırdedilmesidir. Âhiret ahvâli, ğaybe ilişkin hallerdir. Bu konuda tahmin ile söz söylemek gerçekten bir şey kazandırmaz. Ancak Kur'ân, âhiret ahvalini, insanların anlayabileceği ve alışageldikleri bir üslûb ile anlatmaktadır.

İnsanlar adâleti terazi ile sembolize ederler. Nitekim Hukuk Fakültelerinin sembolü de genellikle terazidir. Hakimin adâleti, iki kefesi dengede duran teraziye benzetilir. Herhalde bu âyetlerdeki terazi ile de, âhirette Allah'ın, şaşmaz adâleti anlatılmaktadır. Kur'ân'ın anlattığı âhiret ahvalini bizim bildiğimiz şeylerle karşılaştırmak ve bu teraziyi de böyle dünyâ terazisi şeklinde düşünmek hatâlı olur. Buhârî'nin yukarıda kaydettiğimiz hadisinde de böyle dünyâ terazisi gibi maddi bir terazinin kasdedilmiş olduğu söylenemez. Gerek âyette, gerek hadislerde ifâde edilen mîzan, —Allah bilir— İlâhî adâleti temsil etmektedir. Nitekim: *"Allah göğü yükseltti, mîzânı koydu"*[2] âyetinde mîzandan maksadın, gök cisimleri arasındaki muvâzene, denge olduğu gayet açıktır. Yoksa gök cisimleri arasında terazi diye bir şey yoktur. Terazinin, gök cisimleriyle bir ilgisi yok ki gökle beraber zikredilsin, burada kasıt, Allah'ın gök cisimlerini gayet dengeli yarattığıdır. Zaten bu denge olmasa, gök cisimleri, yıldızlar, galaksiler birbirine çarpıp kâinât yıkılır. "اللّٰهُ الَّذِى اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزَانَ *: Allah O'dur ki gerçeklerle dolu olarak Kitâbı ve mîzânı indirdi"*[3] âyetinde de hak ile bâtılı birbirinden ayırdeden Kitâbın, hak ve adâlet unsuru olduğu belirtilmiştir. Demek ki "وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا *: Kıyâmet günü için adâlet mîzanları koyarız, hiçbir nefse haksızlık edilmez"*[4] âyetinde buyurulduğu üzre kıyâmet günü için konulacak adâlet mîzanları da şaşmaz İlâhî adâleti sembolize eden mecâzî ifadelerdir. Burada Ziya Paşa'nın şu beyti ne kadar yerindedir:

"Dursun kef-i hükmünde terâzûy-i 'adâlet,
Havfın var ise Mahkeme-i Rûz-i Cezâ'dan".

Kari'a Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Herkesin dünyâda yaptığı işler, Yüce Mahkemenin adâlet terâzisinde tartılacaktır.

2. İyilikleri ağır basan, mutlu bir hayât sürecek; kötülükleri ağır basan cehennem çukuruna atılacaktır.

1. Buhârî, Eymân: 19, Da'avât: 66, Tevhîd: 58; Müslim, Da'avât: 31; Tirmizî, Da'avât: 59; İbn Mâce, Edeb: 56; İbn Hanbel, Musned: 2/232.
2. Rahmân Sûresi: 7. 3. Şûrâ Sûresi: 17. 4. Enbiyâ Sûresi: 47.

KARİ'A SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1-2	الْقَارِعَةُ مَا آلْقَارِعَةُ	İkisi de merfû':	Çoğunluk.
	الْقَارِعَةَ مَا آلْقَارِعَةَ	İkiside mansûb:	Îsâ [1].
5	كَالْعِهْنِ		Çoğunluk.
	كَا لصُّوفِ		İbn Mes'ûd [2].
10-11	مَا هِيَ نَارٌ...	Vasılda h'siz:	Hamza, Kisâ'î, Ya'kûb ve İbn Muhaysın.
	مَا هِيَهْ نَارٌ...	İki halde de h ile:	Çoğunluk [3].

1. Bir fiil takdiriyle mansubolmuştur. Yani: (اذكُرُوا آلْقَارِعَةَ)demektir. (مَا), tevkîd için zâid-dir. İkinci kari'a da birincisini lafzan tevkîddir (el-Bahr: 8/506).
2. el-Mesâhif: 111, 312.
3. el-Mesâhif: 179; Kurtubî: 20/167.

102/16 TEKÂSÜR SÛRESİ

Tekâsür, çokluk ve çoklukla yarışmak, övünmek anlamına gelir. İnsanların mal ve evlâd çokluğuna tutkularının, kendilerini âhiret felâketine sürüklediği anlatıldığından bu adı almış olan sûre, Mekke'de Kevser Sûresinden sonra inmiştir. Gerçi Bûhârî, bunun Medine'de indiğini söylemiş ise de [1] bu, çoğunluğun görüşüne aykırı olduğu gibi sûrenin üslûbuna da uymamaktadır. Üslûbu, Mekke'de inen ilk sûrelerin üslûbudur. 8 âyettir. Resmî sıralamada 102 nci, iniş sırasına göre 16 ncı sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

أَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ
﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾
لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ
عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- (Mal ve evlât) *Çoğaltma yarışı sizi oyaladı, 2- Nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz* (Kabre girinceye kadar mal artırmaya çalıştınız). *3- Hayır, yakında bileceksiniz! 4- Yine hayır, yakında bileceksiniz! 5- Hayır,* (gerçeği) *kesin bilgi ile bilseydiniz,*

1. Fethu'l-Kadîr: 5/487.

6- Mutlaka cehennemi görürdünüz! 7- sonra onu kesin olarak gözle göreceksiniz. 8- Sonra o gün siz, nimetten sorulacaksınız.

Tefsîr:

1-8: *Lehv* (لهو) kökünden *ilhâ'* (إلهاء) oyalamak, gaflete düşürmek, asıl yapılması gerekli işlerden alıkoymaktır. *Tekâsür* de çokluk yarışına girmek, çoğaltmaya çalışmak, çoklukla övünmektir.

"أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ" Mal ve evlâd çoğaltma arzusu sizi o kadar oyaladı, o kadar meşgul etti ki nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz. *"Kabirleri ziyâret ettiniz"* deyiminde üç anlam muhtemeldir: Birine göre siz ölünceye kadar mal ve evlât çoğaltmakla meşgul oldunuz demektir. Kabirleri ziyâret etmek, ölüp kabre gömülmek anlamınadır. İkincisine göre *"kabirleri ziyaret etmek"*, kabirlerdeki ölüleri anmaktır, kabirlerde olan ölülerle övünmek, onları ziyâret etmek şeklinde ifâde edilmiştir. Bazı kimseler ölen atalarıyle övünürler. Âyetin anlamı, çoklukla övünme sizi o kadar oyaladı ki ölüleri anacak, onlarla övünecek kadar ileri gittiniz. Üçüncüsüne göre *"kabirleri ziyaret ettiniz"* deyimi, fi'len kabirlere gittiniz, demektir. Bazı kimseler övünmek için kabirlere gider, adamlarının kabirlerini göstererek "İşte şu, şu kabir bizimdir" demek suretiyle oradaki ölülerle övünürlerdi. Bir rivayete göre Ensâr kabilelerinden Hârise oğullarıyle, Hâris oğulları birbirine karşı övünmüşler, biri diğerine: "Sizin içinizde falan, falan gibisi var mı?" demiş. Ötekiler de böyle söyleyip her kabile, ötekine karşı sağ olan adamlarıyle övündükten sonra: "Haydi kabristana gidelim" demişler. Bu kez kabristanda ölüleri göstererek: "Sizde falan, falan gibisi var mı?" diye birbirlerine karşı övünmüşler, Allah bu âyeti indirmiş.

Bu rivâyete göre sûrenin, Medine'de inmiş olması gerekir. Oysa Mekke üslûbunu taşıyan sûre, Mekke'de inmiştir. İbn Kesîr, bu rivâyeti kaydettikten sonra birinci mânâyı tercih ediyor: "Doğrusu, "زرتم المقابر" öldünüz, kabirlere gömüldünüz, demektir" diyor [1]. Bazı müfessirler de *"Kabirleri ziyaret ettiniz"* sözü, mecâzî değil, gerçek mânâ ifâde eder. Ancak bu olay, yalnız Medine'de değil, Mekke'de de olurdu. Mekke'de 'Abdi Menâf oğullarıyle Sehm oğulları, adamlarının çokluğuyla övünmüşler, adamlarını saymışlar, 'Abdi Menâf oğulları çok gelmiş, Sehm oğulları: "Hem sağlarımızı, hem ölülerimizi sayalım" demişler. Ölüler de sayılınca Sehm oğulları çok gelmiş. İşte sûre buna işaret etmektedir [2].

1. Tefsîr: 4/545-546.
2. Mefâtîh: 32/76; Rûhu'l-Me'ânî: 30/224.

Âyette gerçekten kabirleri ziyâret kasdedilmiş olsa da burada kötülenen ziyâret, ölülerle övünmek için yapılan ziyârettir. Ölüleri rahmetle anma ve âhireti düşünmek için kabirleri ziyâret kötü değil, bilâkis sünnettir. Çünkü kınanan kabir ziyâreti, kişiyi âhiretten gaflete düşüren ziyârettir. Ama âhireti hatırlamak için yapılan ziyâret elbette iyidir. Nitekim Peyğamber (s.a.v.) *Bakî'* Kabristanını ziyâret eder, onlara: " السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَ إِنَّا إِنْ شَاءَ آللَّهُ بِكُمْ لاَحِقُونَ. أَسْأَلُ آللَّهَ لِى وَ لَكُمُ آلْعَافِيَةَ : *Ey mü'minlerin yurdunun sakinleri, size selâm olsun. Allah'ın dilemesiyle biz de size ulaşacağız. Bana ve size Allah'tan âfiyet dilerim*"[1] derdi. Ayrıca şöyle buyurmuştur: "*Ben sizi, kabirleri ziyâret etmekten menetmiştim. Artık kabirleri ziyâret ediniz, çünkü bu ziyâret, size âhireti hatırlatır*"[2].

Birinci âyet için şöyle bir mânâ da verilmiştir: "Çokluk yarışı sizi öyle oyaladı ki, dine hiç yönelmediniz. Kalbleriniz taş gibi katılaştı. Yalnız kabirleri ziyâret ettiğiniz zaman biraz incelir, âhireti düşünür oldu. İşte sizin dinle ilginiz, sadece kabirleri ziyâret zamanıdır. Âhireti bu kadar az düşünürsünüz. Bu âyet: "*Çok az şükredersiniz*"[3] âyeti gibidir[4].

Bu âyetlerde insanların mal ve evlâd çoğaltmak için birbirleriyle yarışa girmeleri ve ölünceye kadar ömürlerini bu tutku ile geçirmeleri kınanmakta ve yakında, kendilerine haber verilen âhiret sorumluluğunun gerçek olduğunu kesin olarak bilecekleri ve o gün, kendilerine verilmiş olan dünyâ nimetlerinin hesabının sorulacağı vurgulanmaktadır.

Tabii âyetlerin amacı, dünyâ varlıklarına dalıp âhiret sorumluluğunu düşünmeyen, dünyâ tutkusu gözlerini bürümüş, kendilerine mânâ âlemini, ruhsal hayatı unutturmuş olan kimselerin davranışlarını kınamaktır. Yoksa bizzat dünyâ nimetini kınamak değildir. Çünkü şükrü yerine getirilen nimet ve servet kötü değildir. Nitekim yüce Allah, A'râf Sûresinin: "*Ey Âdem oğulları, her mescid*(e gidişinizd)*e süs*(lü, güzel giysiler)*inizi* (üzerinize) *alın; yeyin, için, fakat isrâf etmeyin; çünkü O, isrâf edenleri sevmez. De ki: 'Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti?' De ki: 'O, dünyâ hayâtında inananlarındır, kıyâmet günü de yalnız onlarındır...*" meâlindeki 31-32 nci âyetlerinde bunu açıkça belirtmiştir.

İnsan çalışıp kazanır, fakat onu yer, başkalarına da yedirir, Allah yoluna harcar. Peyğamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Âdem oğlu, 'Malım, malım' der. Oysa* (ey Âdem oğlu), *yeyip tükettiğin, giyip eskittiğin, sadaka verip*

1. Müslim, Cenâiz: 103-104, Ebû Dâvûd, Cenâiz: 79; Nesâ'î, Cenâiz: 103; İbn Mâce, Cenâiz: 36, Zühd: 36; İbn Hanbel, Musned: 2/300, 375, 408...
2. İbn Mâce, Cenâiz: 47; Müslim, Cenâiz: 106; Ebû Dâvûd, Cenâiz: 77; Nesâ'î, Cenâiz: 7.
3. Secde Sûresi: 9.
4. Mefâtîh: 32/77.

gönderdiğinden başka senin malın yoktur"[1], *"Ölüyü üç şey izler; ikisi geri döner, biri kendisiyle beraber kalır: Ehli, malı ve ameli kendisini izler. Ehli ile malı geri döner, ameli kendisiyle beraber kalır"*[2].

Mefâtîhu'l-ğayb'in son ciltlerini yazan müfessir şöyle diyor: "Âyette kötülenen, âhireti unutup dünyâ tutkusuna dalmaktır. Âhireti unutmadan dünyâ malına sahibolmayı istemek kötü olmadığı gibi, gerçek saâdetleri çoğaltmağa çalışmak, onlarla övünmek de kötü değildir. Nitekim yüce Allah: *'Rabbinin nimetini söyle'*[3] âyeti ile kuluna verdiği nimetin söylenmesini buyurmuştur. Kulun, başkasına çalım satmak amacıyle değil, fakat Allah'ın lûtuf ve keremini belirtmek için, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri söylemesi, kötü olan tekâsüre (çokluk yarışına ve çoklukla övünmeğe) girmez. Kötü olan tekâsür, insanı güzel amellerden, âhiretten alıkoyan dünyâ tutkusudur"[4].

"كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ": *Hayır, böyle yararsız şeylerle uğraşmaktan vazgeçin, iş sizin sandığınız gibi değildir. Yakında işin içyüzünü, size haber verilen âhiretin gerçek olduğunu, dünyâ varlığı yığmanın ve onunla övünmenin bir yararı olmadığını bileceksiniz. Hayır, bunu bileceksiniz"* buyuruluyor. Önceki iki âyetin anlattığı davranış biçimini reddeden bu iki te'kid âyetiyle dünyâ malı yığmanın, mal ve evlâd ile övünmenin bir yararı olmadığı vurgulanıyor. Bu iki cümle âdetâ: "Yapmayın azâba çarpılacaksınız, yapmayın zarara uğrayacaksınız" anlamını vermektedir.

"كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ": *Hayır, yakîn, yani kesin bilgi ile işin içyüzünü bilseydiniz"*, mal yığmanın yararı olmadığını anlardınız. Müfessirlere göre burada "لَوْ"'in cevabı hazfedilmiştir. İlk bakışta "لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ" âyeti, "لَوْ"'in cevabı gibi görünür ama öyle değildir. Çünkü "لَوْ", kendinden sonraki fi'lin ifade ettiği mânâ mevcudolmadığı için cevâbın bildirdiği mânânın da var olmadığını ifâde eder. Buna göre "siz kesin olarak bilseydiniz, cehîmi görürdünüz" demek olur. Yani onlar bilmedikleri çin cehîmi görmedikleri anlaşılır. Halbuki onlar bilseler de bilmeseler de, inansalar da inanmasalar da cehîm görülecektir. Bu âyetin takdiri şöyledir: *"Eğer kesin olarak bilseydiniz, dünyâ malıyle uğraşmaktan ve övünmekten vazgeçer, âhirete hazırlanırdınız".*

Müfessirlerin bu tefsîri güzel olmakla beraber beni tatmin etmiyor. Kanâatime göre "لَوْ"'in cevâbı, "لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ"'dir. Çünkü Âlûsî'nin de işâret ettiği üzre, kâfirler dünyâda inanmadıkları için cehîmi görmedikleri, yani onu

1. Tirmizî, Zühd: 31, Tefsîr, Sûre: 102; Müslim, Zühd: 3,4; et-Tâc: 4/297.
2. Bûhârî, Rikâk: 42; Müslim, Zühd: 5; Tirmizî, Zühd: 46, Nesâ'î, Cenâiz: 52.
3. Duhâ Sûresi: 11.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/81.

hiç düşünmedikleri, hatıra getirmedikleri anlatılmaktadır. Burada görme, gözle görme anlamını vermez. Binaenaleyh bu âyetlerden, onlar bilmedikleri için cehennemi görmeyecekleri anlamı çıkmaz. Bunların mânâsı şudur: Cehennem önünüzde ama, inanmadığınız için onu görmüyorsunuz. Gerçek bilginiz olsa, yakîn bilgisine erseniz, kalb gözünüz açık olsa onu görürdünüz. Burada görmek, gözle görme değil, kalbî görmektir. Nitekim 7 nci âyet, 6 ncı âyetin anlamak mânasına gelen kalbî rü'yet olduğunu ifade eder. *"Siz yakînen bilseydiniz, cehennemin gerçek olduğunu anlardınız. Sonra onu gerçek olarak gözle de görürdünüz"* buyuruluyor. *Yakîn:* kesin, şüphe olmayan bilgi demektir. Ölüm halinde perde kalkıp gerçekler göründüğü için ölüm haline de yakîn denir. Bu takdirde "kalb gözünüzdeki perdelerin açılıp gerçeklerin göründüğü ölüm hâli bilgisiyle bilseydiniz, cehennemi görürdünüz" demek olur.

Bu âyetlerde önce dünyâ tutkusunun bir yararı olmadığı tekidli cümlelerle vurgulandıktan sonra âhiret azâbı ve sorumluluğu, yine birbirini tekid eden âyetlerle vurgulanıyor.

"ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ: *Sonra o gün nimetten sorulacaksınız". Na'îm,* lezzet alınan her türlü nimeti kapsar. Hayat, sağlık, âfiyet, hattâ içilen bir yudum tatlı su dahi nimettir. Zübeyr ibn el-'Avvâm (Allah kendisinden razı olsun) şöyle demiştir: *"O gün, nimetten sorulacaksınız' indiği zaman dedim ki:*

— *Ey Allah'ın Elçisi, biz hangi nimetten sorulacağız? Elimizde olan şu iki siyâh: hurma ile sudur,* (başka bir nimet yoktur). *Buyurdu ki:*

— *İşte o olacaktır* (onlardan sorulacaktır)*"* [1].

Ebuhüreyre de Hz. Peyğamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Kıyâmet günü, kula sorulacak ilk nimet sorusu şöyledir:*

"— Biz senin bedenine sağlık vermedik mi, sana soğuk su içirmedik mi?" [2].

Bu konuda rivâyet edilen haberlerin en meşhuru da Hz. Peyğamber'in şu sözüdür: *"Kıyâmet günü, şu dört şeyden mutlaka sorulmadıkça kul bırakılmaz: Ömrünü ne işte geçirdiği, malını nereden kazanıp nereye harcadığı, ve ne iş yaptığı sorulur"* [3].

Bir gün Hz. Peyğamber (s.a.v.) ashâbı ile birlikte hurma yeyip üstüne su içmiş, sonra: *"İşte bu, sorulacağınız nimettendir"* buyurmuştur [4].

1. Tirmizî, Tefsîr, bab: 89, Sûre: 102; et-Tâc: 4/297.
2. Aynı kaynaklar.
3. Tirmizî, Kıyâmet: 1.
4. et-Teshîl: 4/216.

Müfessirlerin bir kısmına göre bu soru, yalnız kâfire sorulacaktır, mü'mine nimetten sorulmaz. Bunun delili de aşağıdaki hadistir:

"Bu âyet indiği zaman Ebûbekir:

— Yâ Resûlâllah, acaba Ebû'l-Heysem'in evinde seninle beraber yediğimiz arpa ekmeği, et, hurma ve tatlı su, sorulacağımız na'îmden midir? demiş. Peyğamber (s.a.v.):

— O soru kâfiredir, cevabını vermiş ve 'Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?' [1] *âyetini okumuştur"* [2].

Diğer müfessirlere göre mü'min olsun, kâfir olsun bütün insanlara sorulacaktır. Onlar da şu hadisleri kanıt olarak zikrederler:

"Bir gün veya gece, Allah'ın Elçisi (s.a.v.), *evinden çıktı, Ebubekir ve Ömer'e rastladı:*

— Sizi bu sâatte evinizden çıkaran nedir? dedi.

— Açlık, yâ Resûlâllah, dediler.

— Nefsimi elinde bulunduran hakkı için sizi çıkaran şey beni de çıkardı, kalkın! dedi.

Birlikte Ensârlı bir adamın (Ebû'l-Heysem Mâlik İbnu't-Teyyehân'ın) *evine* (başka rivâyette bahçesine) *geldiler. Kendisi yoktu. Karısı onlara:*

— Hoş geldiniz, sefâ getirdiniz diyerek onları içeri buyur etti.

Allah'ın Elçisi:

— Falan nerede? dedi. Kadın:

— Tatlı su getirmeğe gitti, dedi.

O sırada Ensârlı da geldi, Allah'ın Elçisini ve iki arkadaşını görünce:

— Elhamdü lillâh, bugün benden daha şerefli konukları olan yoktur! dedi.

Gidip onlara, üzerinde yeni kızarmış, yarı ve tam olgunlaşmış hurmalar bulunan bir hurma dalı getirdi:

— Siz bundan yeyin, dedi.

Bıçağı aldı. Peyğamber (s.a.v.) *ona:*

— Sakın sağılı hayvan kesme, dedi.

Ensârlı onlara (bir koyun veya oğlak) *kesti. Koyundan ve hurmalardan yediler, su içtiler. Yemekten doyup suya kanınca Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *Ebûbekir ve Ömer'e:*

1. Sebe' Sûresi: 17. 2. Câmi'u'l-beyân: 30/287; Kurtubî: el-Câmi': 20/177.

— Nefsimi elinde bulunduran hakkı için kıyâmet gününde size bu nimetlerden sorulacaktır. Açlık sizi evlerinizden çıkardı, bu nimet size erişmeden dönmediniz" buyurdu [1].

Bu hadisin başka bir varyantına göre Allah'ın Elçisi, gündüzün bir adamın bahçesine gelmiş, adam onlara hurma ve su ikrâm etmiş. Allah'ın Elçisi, ashâbiyle birlikte hurmayı yeyip suyu içtikten sonra bunun, kıyâmet gününde sorulacak nimetlerden olduğunu söylemiştir [2].

Âyetlerin zâhiri (açık anlamı) geneldir. Ve sağlam hadisler de her insanın kendisine verilen nimetleri nasıl kullandığının, nereden kazanıp nereye harcadığının, en büyük nimet olan sağlığını ve ömrünü nasıl geçirdiğinin sorulacağını ifâde etmektedir. Zaten hayâtın amacı da imtihan değil midir? *"Allah, hanginizin daha güzel iş yaptığını denemek için ölümü ve hayâtı yarattı"* [3] meâlindeki âyet, bunu açıkça belirtmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın:

"Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi,
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhât gibi"

beytinde en güzel ifâdesini bulduğu üzre sağlıklı yaşam, nimetlerin en büyüğüdür. Allah insanı, yaşadığı hayatta imtihan etmektedir. Bu ömür sonunda sağlığını, ömrünü nasıl geçirdiğini ona soracaktır. Allahım, seni daima anmak ve sana şükür halinde bulunmak için bize yardım eyle!

Ama Allah'ın insanı sorguya çekmesinin ne şekilde olacağı, bizim bilgi sınırımız dışındadır. Kur'ân bize neyi, ne kadar haber vermiş ise onu, ancak o kadar biliriz ve onlara inanırız. Zayıf rivâyetlerle gelen ayrıntılar, Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Âyetlerin sözakışından dünyâ tutkusuna kapılıp âhireti hatırlamayan nankör insanlara, kendilerine verilen nimetlerin hesabının sorulacağıdır. Burada kasıd, nimetin şükrünü yerine getirmeyen nankör, gafil insanlardır. Nimetin hesabının sorulması için kişinin mutlaka kâfir olması gerekmez. Âhiretten, güzel amellerden yüz çeviren, ömrünü dünyâ sevgisiyle geçiren, âhireti düşünmeyen her insan, aslında nankördür ve yaptıklarının hesabını verecektir.

Âyetlerin amacı, insanları dünyâ tutkusundan kurtarıp başkalarını düşünmeğe, güzel işlere, iyi ahlâka yöneltmektir.

Tekâşür Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanlar dünyâ varlıklarını çoğaltmağa çalışırlar. Oysa bunun ebedî hayatlarında bir yararı yoktur.

1. Müslim, Eşribe: 140.
2. Câmi'u'l-beyân: 30/287-288.
3. Mülk Sûresi: 2.

2. Bilseler, önlerindeki cehennemi görür, ona götürecek davranışlardan sakınırlar.

3. İnsan, dünyada kendisine verilen nimetlerden sorulacak, bunları nasıl ve ne yolda kullandığının hesabını verecektir.

TEKÂSÜR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أَلْهَاكُمْ	Tek hemze ile, olumlu kip:	Çoğunluk.
	ءَا أَلْهَاكُمْ	İki hemze arasında bir elif ile:	İbn 'Abbâs.
	آلْهَاكُمْ	Yine soru olarak hemzeyi uzatma ile:	İbn 'Abbâs'tan rivâyet ve 'Âişe, Muâviye, Ebû İmrân el-Cûnî, Ebû Sâlih, Mâlik ibn Dinâr, Ebû'l-Cevzâ ve bir cemâat [1].

1. el-Mesâhif: 112, 208, 223; el-Bahr: 8/508.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	ءَأَلْهَاكُمْ	İki meftûh hemze ile:	Ya'kûb, Şa'bî, Ebû'l-Âliye ve İbn Ebî Able [1].
5	عِلْمَ ٱلْيَقِينِ		Çoğunluk.
	حَقَّ ٱلْيَقِينِ		İbn Mes'ûd [2].
6	لَتُرَوُنَّ	Madmûm t ile, edilgen:	İbn Âmir, Kisâ'î.
	لَتَرَوُنَّ	Meftûh t ile, etken:	ötekiler [3].

1. el-Mesâhif: 208; el-Bahr: 8/508.
2. el-Mesâhif: 111.
3. Tebsıra: 731; Kurtubî: 20/174; en-Neşr: 2/403; el-Budûr: 345. Kari'lerin hepsi, ikinci âyet olan "ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ ٱلْيَقِينِ"da fi'li etken okumuşlardır. Çünkü burada onların görecekleri anlatılmaktadır. Yani önce melekler, yahut Allah'ın görevlendirdiği kimseler cehennemliklere ateşi gösterirler. Sonra da cehennemlikler, ateşi kendileri görürler. Bundan dolayı Kisâ'î: "Önce sana gösterilir, sonra sen görürsün" demiştir (en-Neşr: 2/403; el-Bahr: 8/508). Taberî'ye göre her ikisinde de t'nin fethiyle, etken kipi doğrudur. (Câmi'u'l-beyân: 30/285).

103/13 ASR SÛRESİ

Asr'a yemîn ile başladığından bu adı alan sûrede kurtuluş ve mutluluğun ancak inanmak; güzel, yararlı işler yapmak, hakkı ve sabrı tavsiye etmekle mümkün olacağı vurgulanmaktadır. Üslûbu, ilk Mekke sûrelerinden olduğunu gösterir. Çünkü *Leyl, A'lâ* ve benzeri sûreler gibi genel da'vet prensiplerini içermektedir. Mekke'de, Şerh Sûresinden sonra inmiştir, 3 âyettir. Resmî sıralamada 103 ncü, iniş sırasına göre 13 ncü sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Asra andolsun ki, 2- İnsan ziyandadır. 3- Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler ziyanda değillerdir.

Tefsîr:

Bu âyetlerde bütün insanların ziyanda oldukları, yalnız inanıp yararlı işler yapan, birbirlerine de hakkı ve sabrı öğütleyenlerin ziyanda olmadıkları, Asra yemîn edilerek vurgulanmaktadır.

'Asr: Gündüzün uçlarından biri, özellikle ikindiden güneşin batmasına kadar olan zaman, çağ denilen seksen veya yüz yıllık zaman, ikindi vakti anlamlarına gelir. Ebû Müslim'e göre âyette, gündüzün uçlarından birine yemin edilmektedir. Yüce Allah, *duhâya* (kuşluk vaktine) yemin ettiği gibi

'asra da yemîn etmiştir. Duhâ, günün ilk ucudur, 'asr ise günün son bulmak üzre olduğu uçtur. Bundan, insan ömrünün bitmek üzere olduğuna işâret edilmektedir [1]. Çünkü, bu çağa yemîn ile insânın ziyanda olduğu belirtilmiştir.

Bir tefsîre göre de 'asr, Hz. Muhammed(s.a.v.)in bulunduğu çağdır. Âyette onun bulunduğu çağa yemin edilmektedir. Başka bir tefsîre göre de 'asr'dan maksad, ikindi namazıdır. Allah, ikindi namazına yemin etmekle onun önemini belirtmiştir.

Fakat çoğunluğun kanısına göre 'asr, mutlak zamandır. Çünkü zaman insan ömrünün esasıdır. İnsanın işleri zaman içinde olur. Geçen her ân, insanın ömrünü eksiltir, ecelini yaklaştırır. *"Asra andolsun ki insan ziyandadır"* âyetinde şöyle bir anlam vardır: İnsanın içinde yaşadığı zamana andolsun ki insan ziyandadır. Çünkü insan, geçen zamanı kazanç zanneder. Oysa her an, onun ömrünü götürmekte, âhiret hesabını yaklaştırmaktadır. Ama insan bunun farkında olmadığı için zamanın geçmesiyle sevinir ve geçmesini ister. Bu âyette: *"İnsanların hesapları yaklaştı. Onlar ise gaflet içinde yüz çevirmektedirler"* [2] âyetindeki gibi bir anlam vardır.

Eğer insan, ömrünü âyetlerin tanımladığı biçimde yararlı iş, hakkı ve sabrı tavsiye ile geçirirse yaptığı yararlı işler kendisine kâr kalır. Böyle yararlı işler yapmaz, tersine kötü işler yaparsa ömrü gider, tükenir ama kişiye o giden ömürden, günâhtan başka bir şey kalmaz ki günâh da ziyândır. Meselâ bir kimse ömrünü bilimsel araştırmalar ile geçirir, eserler yazar, sonra ömrüne bir bakar: Kırk, elli yıl geçmiş ama yaptığı güzel işler, araştırmalar, yazdığı eserler o giden ömürden kendisine kâr kalmıştır. Eğer çalışmasa, vakitlerini değerlendirmese idi, ömür yine geçecek, ama kendisine hiçbir şey kalmayacak idi. Ömrü heder olup gidecekti. Yahut ömrünü zikir ve fikir, ibâdet ve tâat ile geçirmiş ise o ibâdet ve tâati de manevî şekillere, cennet nimetlerine dönüşerek mahfuz kalacak ve insan onları, âhirette bulacaktır. Ama böyle güzel şeyler yapmamış, tersine günâhlar işlemiş ise ömrü geçip gitmiştir. O ömürden kendisine azâba dönüşecek işler kalmıştır. O insan ebedî ziyana uğrar. Allah bu durumdan korusun.

'Asr'ı ikindi namazı diye tefsîr edenler, bu namazın fazileti hakkında hadisler zikrederler. Bakara Sûresinin: *"Namazları ve Orta namazı koruyun..."* meâlindeki 238 nci âyetinde geçen "الصّلوة الوسطى: *Orta namaz*"ın da genellikle ikindi namazı olarak tefsîr edildiğini yerinde belirtmiştik. Güneşin ısısının hafiflediği bu vakitte müslümanlar, namazdan sonra Peygamber(s.a.v.)in çevresinde halkalanıp onun öğüt ve buyruklarını dinlerlerdi. Günlük işlerini de bitirmiş oldukları için bu vakit, toplanıp öğüt dinlemeğe elverişli bir vakit idi. İşte

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/85. 2. Enbiyâ Sûresi: 1.

bundan dolayı bu vaktin fazileti, bu vakte yeminle belirtilmiştir.

"Sâlih 'amel" tabiri, ibâdet ve ahlâka ilişkin bütün güzel işleri kapsar. Allah'a ibâdet sâlih amel olduğu gibi, muhtaçlara iyilik, yardım, Allah yolunda cihâd, zulme ve zalimlere karşı mücâdele etmek, hak, adâlet, doğruluk, emânet, iyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşmak; helâl kazanmak; âilesine, akrabasına ve toplumuna karşı görevlerini yerine getirmek; insanlara karşı güzel davranmak, hep sâlih amel kapsamındadır. İşte sûrenin mânâsı böyle kapsamlı olduğundan İmam Şâfi'î, "Eğer insanlar bu sûreyi düşünselerdi bu onlara yeterdi" demiştir.

"et-Tevâsî (التّواصى)" müşâreket için kullanılan bir fiildir. Karşılıklı birbirlerine tavsiye etmek anlamına gelir. İnanıp güzel işler yapanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ederler. Gerçek, doğru anlamına gelen *hak,* Allah'ın isimlerindendir. Kişinin kendisine âit bir şeye de hak denir. Sabır ise olaylara dayanma, olaylar karşısında umutsuzluğa düşmeyip tahammül etmedir. İşte inanıp güzel işler yapanlar, birbirlerine hakkı, doğruyu, gerçeği, hak dini, başkalarının hakkına saygıyı, doğruluktan ayrılmamayı, olaylar karşısında yılmamayı, umutsuzluğa düşmemeyi, azim ve irade ile Allah'a tevekkül ile hak uğrunda sabretmeyi tavsiye ederler.

Bilindiği üzre sabır, nefsin bir iş yapmak veya fenalıklardan kaçınmak için güçlüğe, zorluğa, acıya dayanma gücüdür. Sabır, başlıca iki çeşit olarak düşünülür:

1) Acı ve zorluğa sabırdır ki bununla ibâdet ve mücâhedenin ve güzel amellerin zorluklarına dayanılarak yüce himmet sahiplerinin eriştikleri başarılara erişilir.

2) Lezzet ve arzulara karşı sabırdır ki bununla haramdan, yasaklardan ve hoş görünüp de sonu kötü olan aldatıcı, tehlikeli, maddeten veya manen zararlı şeylerin zararlarından sakınılır ve korunulur. *"Cennet çetin şeylerle, cehennem câzib şeylerle çevrilmiştir"* [1] meâlindeki hadisi şerifte iki sabra da işâret vardır.

"Sabrın derecesi hususunda fıtrî kabiliyetin bir etkisi bulunduğu inkâr edilememekle beraber eğitimin, alışkanlığın ve buna bağlı olarak azim ve irâdenin ve onun için de imanın önemi çok büyüktür. Bundan dolayı sabır, seçimli fiillerden olarak ef'âl-i mükellefîn arasında tavsiye olunduğu gibi: *'Ey inananlar, sabredin, direnip üstün gelin, Cihâda hazırlıklı, uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya eresiniz'* [2] diye emrolunmuştur. Çünkü

1. Müslim, Cennet: 1; Ebû Dâvud, Sünnet: 22; Tirmizî, Cennet: 21; Nesâ'î, Eymân. 3; Dârimî, Rikâk: 117; İbn Hanbel, Musned: 3/153.
2. Âl-i İmrân Sûresi: 200.

'Allah sabredenlerle beraberdir' [1], *'Sabredenlerin sevabı hesapsız verilir'* [2]. Onun için hadislerde de: *'Sabır açılışın, genişliğe çıkmanın anahtarıdır'* [3], *'Sabreden, zafere ulaşır'* [4] buyurulduğu gibi dilimizde de: *'Sabrın sonu selâmettir'* sözü bir mesel olmuştur.

Bu izahattan ve sözün gelişinden anlaşılır ki burada ve başka yerlerde öğütlenen sabır, iman ve salih amel ile hak ve hayır yolunda sabırdır ki bu, yiğitlik, doğruluk ve mertlik şiârıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her zillete boyun eğmek, pislikler içine düşüp de her ne pahasına olursa olsun ondan kurtulmağa çalışmamak, batılda, fenalıkta kalmak ve şerre rıza demek olan atâlet, zillet ve meskenet ile aşağı düşmekten ibâret olan duygusuzluk değildir. Çünkü *'İzzet, Allah'a, Elçisine ve mü'minlere mahsustur'* [5] buyurulmuştur. Ve çünkü şerre rıza şer, küfre rıza küfürdür. Ve sahih hadiste: *'Sizden biriniz bir kötü iş görürse onu eliyle değiştirsin. Bunu yapamazsa diliyle onu değiştirmeğe çalışsın. Bunu da yapamazsa kalbiyle ondan ikrâh etsin; bu da imânın en zayıfıdır'* [6] buyurulmuştur. *'Âyetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir; eğer şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra hemen kalk, o zalimler topluluğuyla oturma, yoksa siz de onlar gibi olursunuz!'* [7] âyeti de bu anlamı ifâde etmektedir. Maamâfîh, karşı konulması gereken işlerde de telâş ve tehevvürle hareket etmeyip: *'De ki: 'İşte benim yolum budur: Ben ve bana tâbi olanlar, Allah'a bilinçli olarak da'vet ederiz!'* [8] buyurulduğu üzre basiret ile hareket etmelidir" [9].

Toplum saâdetinin temel taşları olan imân, güzel amel, hakkı ve sabrı tavsiye, İslâm davetinin en önemli prensiplerindendir. Sûrede imân prensibi, sâlih amel prensibinden önce zikredilmiştir. Çünkü amel imâna dayanır. Kalbe yerleşen imân, güzel amel şeklinde ortaya çıkar. Sâlih amel, imânın belirtisidir. Demek ki sâlih amel sahibi olmayan mü'min, gerçek mü'min değildir. Nitekim Kur'ân'ın hemen her yerinde imân ve sâlih amel beraber anılmıştır. Bazı insanlar iman etmedikleri halde güzel davranışlar sergilerler. Fakat bunlar, toplumlarda bir kural oluşturmayacak kadar nadirdirler. Güzel ahlâkın, imâna dayandığı genel bir kuraldır. İmâna dayanmayan güzel ahlâk, çabuk sarsılabilir. Gerçekten inanmadan iyi davranışlar gösterenler, şartlar

1. Bakara Sûresi: 153. 2. Zümer Sûresi: 10.
3. Deylemî senedsiz, Kudâ'î, İbn 'Abbas'tan merfû' olarak, İbn Ebî'd-Dunyâ da İbn Ömer'den rivâyet etmiştir: Keşfu'l-hafâ: 2/21.
4. Bu hadîsin kaynağını bulamadım. 5. Münâfikun Sûresi: 8.
6. Müslim, Îmân: 78; Tirmizî, Fiten: 11; Nesâ'î, Îmân: 17; Ebû Dâvud, Salât: 242, Melâhim: 17; İbn Mâce, İkâmet: 155, Fiten: 20; İbn Hanbel, Musned: 3/10, 20, 49, 52.
7. En'âm Sûresi: 68. 8. Yûsuf Sûresi: 108.
9. Hak Dini, Kur'ân Dili: 8/6081-6083.

değişip kendi aleyhlerine döndüğü zaman bu davranışlarını bırakabilirler. Onun için sadece eğitim veya vicdan, iyi ahlâkın temeli olmağa yeterli değildir. İyi ahlâkın temeli imândır. Sağlam, tereddütsüz imân mutlaka insanı yüce ahlâka, güzel amele sevk eder.

Ancak insanı salih amele sevk eden iman kesin, tereddüdsüz, köklü ve doğru imandır. Kendi hayallerini, dar görüşlerini putlaştırıp kalbine yerleştirmiş kişinin imânı, belki kendisini dar çerçevede dürüstlüğe yöneltir ama aynı zamanda o kimse birçok insana da Allah düşmanı gözüyle bakıp onlara düşman olur. Allah'ın kullarına iyilik edeceği yerde düşmanlık etmeğe başlar. Onun için imânın hurâfâta, asılsız, boş şeylere, zanlara değil, kesin esaslara dayanması gerekir. Zâten imân şekk üzerine kurulamaz. İman doğru esaslara dayanıp kalbe yerleşmedikçe meyva vermez. Bundan dolayı bir gelenek veya topluma uyma veya gösteriş için namaz kıldıkları halde sûrenin tanımladığı olgun davranışı göstermeyenler gerçekte mü'min değillerdir. Kur'ân öyle insanlara mü'min değil, sadece müslüman denileceğini bildiriyor:

"Bedevî Araplar 'İnandık' dediler. De ki: 'Siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin. Henüz iman kalblerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Elçisine itâat ederseniz, Allah yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Kuşkusuz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Mü'minler onlardır ki Allah'a ve Elçisine inandılar, kuşkulanmadılar; Allah yolunda mallarıyle, canlarıyle savaştılar. İşte doğru olan mü'minler onlardır"[1].

Asr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

İnanıp sâlih amel yapan, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin dışında kalan bütün insanlar ziyana uğrarlar. Çünkü ruhlarının değerini yitirir, bundan sonraki hayatlarını bozarlar, orada şimdiki eylemlerinin sonucu olarak sıkıntı ve azâb çekerler.

1. Hucurât Sûresi: 14-15.

ASR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1,2	وَ ٱلْعَصْرِ إِنَّ ٱلإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ		Çoğunluk.
		وَ ٱلْعَصْرِ وَ نَوَا ئِبِ ٱلدَّهْرِ. إِنَّ ٱلإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ. وَ إِنَّهُ فِيهِ إِلَى آخِرِ ٱلدَّهْرِ	Hz. 'Alî [1].
		وَ ٱلْعَصْرِ إِنَّ ٱلإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ. وَ إِنَّهُ فِى آخِرِ ٱلدَّهْرِ.	İbrâhîm (Neha'î).
		وَ ٱلْعَصْرِ. لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلإِنْسَانَ لَخُسْرٌ. وَ إِنَّهُ فِيهِ إِلَى آخِرِ ٱلدَّهْرِ . إِلاَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالتَّقْوَى وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ.	İbn Mes'ûd [2].
		وَ ٱلْعَصْرِ وَ نَوَائِبِ ٱلدَّهْرِ. إِنَّ ٱلإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ. وَ إِنَّهُ فِيهِ إِلَى آخِرِ ٱلدَّهْرِ إِعْصَارًا أَعَصْرًا بَعْدَ عَصْرٍ وَ دَهْرًا بَعْدَ دَهْرٍ. إِلاَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا ٱلصَّالِحَاتِ وَٱئْتَمَرُوا بِٱلتَّقْوَى وَٱئْتَمَرُوا بِٱلصَّبْرِ	Rebî ibn Huseym [3].
2	خُسُرٍ	Madmûm sîn ile:	A'rec, Talha ve Îsâ.
	خُسْرٍ	Sâkin sîn ile:	Çoğunluk [4].

1. el-Mesâhif: 192.
2. el-Mesâhif: 111. Bazıları da İbn Mes'ûd'un: " وَ ٱلْعَصْرِ إِنَّ ٱلإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ. وَ إِنَّهُ لَفِيهِ إِلَى آخِرِ ٱلدَّهْرِ إِلاَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا " okuduğunu söylemişlerdir.
3. el-Mesâhif: 312. 4. Kurtubî: 20/180.

104/32 HÜMEZE SÛRESİ

Birini arkasından çekiştiren, kaş göz işaretiyle kötüleyen, alay eden kimselerin davranışlarını kınadığı için bu adı alan sûre, Mekke'de, Kıyâmet Sûresinden sonra inmiştir. 9 âyettir. Resmî sıralamada 104 ncü, iniş sırasına göre 32 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ﴿٢﴾ يَحْسَبُ
اَنَّ مَالَهُ اَخْلَدَهُ ﴿٣﴾ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ﴿٤﴾ وَمَا اَدْرٰيكَ
مَا الْحُطَمَةُ ﴿٥﴾ نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾ اَلَّت۪ي تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْـِٕدَةِ ﴿٧﴾ اِنَّهَا
عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ﴿٨﴾ ف۪ي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- (İnsanları) *Diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işâretler yapıp alay eden her insanın vay haline! 2- O ki mal yığdı, onu saydı durdu. 3- Malının, kendisini ebedî yaşatacağını sanır. 4- Hayır, andolsun ki o Hutame'ye atılacaktır. 5- Hutame'nin ne olduğunu sen nereden bileceksin? 6- Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. 7- Ki gönüllere işler. 8- O, onların üzerine kapatılıp kilitlenecektir. 9- Uzatılmış direkler arasında olarak.*

Tefsîr:

1-9: *Veyl:* kızgınlık bildiren, birine kötülük ve helâk dilemek için kullanılan bir uyarı ve tehdid kelimesidir. *Hümeze: Hemz* kökünden âdet ifâde eden mübâlâğa (abartma) kipidir. Hümeze vezni, âdet bildirir. Çok hemzeden demektir. Hemz kırmak, dürtmek, yere çalmak, anlamlarına gelir. İnsanların şahsiyet ve namuslarına dil uzatmak, onlarla alay ederek onları incitmeğe de istiâre yoluyla hemz denmiştir. Birinin namus, nesep ve haysiyetiyle oynanıp insanları incitmeyi, kötüleyip kınamayı âdet edinmiş, koğucu kimselere *hümeze* denir. *Lemz* kökünden gelen *lümeze* de insanlara kulp takmak, kaş göz işâretleriyle birini başkalarına göstererek hakir görmek anlamlarına gelir. Ebû 'Ubeyde'ye göre hümeze ve lümeze aynı anlama gelir; dedikoducu demektir. Bir başka tefsîre göre hemz birini yüzüne karşı, lemz arkasından kötülemek, yahut hemz el ve göz işâretleriyle, lemz de dil ile kötülemek, çekiştirmektir [1]. İbn 'Abbâs'a göre hümeze gıybet eden, lümeze de kulp takan, taşlayan demektir. Hasan Basrî de: hümeze, yanında oturan kimseyi, gözünü eğerek kötüleyen, din kardeşinin gıybetini edip kınayandır, demiştir. İbn 'Abbas'tan gelen bir rivâyete göre de *hümeze, lümeze* söz götürüp getirerek insanları birbirine katan, insanlara kötü sıfatlar takan kimselerdir. Mefâtîhu'l-ğayb sâhibi, bu rivâyetleri naklettikten sonra şöyle diyor: "Birbirine yakın olan bu görüşlerin hepsi bir köke varır ki o da taşlama, kusur bulmadır. Bu hareket de iki kısma ayrılır: Hased, kin zamanında olduğu üzre ya ciddî olur veya eğlence, alay zamanında olduğu üzre şaka için olur. Bunların her biri de ya dinle ilgili bir şey hakkında olur, veya şekil, yürümek, oturmak ve benzeri şeyler hakkında olur. Bu dört kısım da kusur bulmada ya mevcut biri veya mevcudolmayan biri hakkında olur. Her iki halde de kusur bulma ya sözle veya baş, göz ve sair uzuvların işaretiyle olur. Bu hareketlerin hepsi âyetlerin yasağı kapsamına girer. Sözün, dil bakımından ne için, hangi kavram için kullanılmış olması önemlidir. Eğer bir kavram lafzın konulduğu kavram ise o, yasak kapsamındadır. Şayet söz, o kavram için konulmamış ise o da kıyâs-i celî yoluyla yasak kapsamına girer. Peyğamber (s.a.v.) dinde en büyük mevki sahibi olduğundan onu taşlamak (kıyâs-i celî yoluyla) Allah indinde büyük günâhtır" [2].

1. et-Teshîl: 4/217; Fethu'l-Kadîr: 5/492-493.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/92. Bu ifade tuhaftır. Peyğamber'i taşlayan mü'min olmaktan çıkar ki onunla hiçbir günâh kıyaslanamaz. O, günâhtan öte, küfürdür.

Zemahşerî'nin açıklamasına göre âdet bildiren *fu'le* (فُعَلَة) veznindeki *hümeze, lümeze,* mîmin sükûnuyla " هُمْزَة لُمْزَة " şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde gülünç şeyler, garip ve tuhaf gevezelikler yapan maskara anlamına gelir [1].

Hülâsa, bu âyetlerde insanları çekiştiren, onların kişilikleriyle alay eden, onlara kulp takan, mal yığıp yığdığı malı sayan, yani eksilmemesine, artırmağa çalışan, çoğalttıkça hırsı daha artıp daha da çoğaltmak isteyen, hayra harcamayan kimsenin davranışları şiddetle kınanıyor.

" الَّذِى جَمَعَ مَالاً وَ عَدَّدَهُ " âyetinin mânâsı, bir başka âyette "وَ جَمَعَ فَأَوْعَى: *Mal topladı, kaplara koydu, yığdı*" [2] şeklinde ifâde edilmiştir. Sonra Cenabı Hak, malının o kimseyi ebedî yaşatmayacağını, onun er geç bir gün ölüp Hutame'ye atılacağını buyuruyor.

Kırmak, öldürmek anlamındaki *hatm* kökünden gelen *hutameh* (حُطَمَة), kırıp geçirmek anlamında abartma kipidir ve cehennemin isimlerinden biridir. Burada cehenneme *hutame* denmesinde bir incelik vardır. Evvelâ bu vezin, hümeze, lümeze vezinlerine uygundur. Hümeze, lümeze, davranışlarıyle insanların kişiliklerini kıran, haysiyet ve namuslarını inciten, mahveden insandır. İşte onların o davranışlarına tam uygun bir cezâ olarak onlar, içine düşenleri çatır çatır kıran, mahveden hutame'ye atılmaktadırlar. Kur'ân'da cezâ, işlenen suç türünden olarak zikredilir ki buna edebiyatta "müşâkele" denir. Bu hutame, "kırıcı, mahvedici" tabirinde cehenneme atılanların, ateş içinde yandıkça çatır çatır kırılan odunlar gibi olacaklarına da işâret vardır. Burada hümeze lümeze takımına âdetâ şöyle deniyor: Ey başkasının şahsiyetini kıran, taşlayan kimse, önünde seni de kıracak *Hutame* vardır.

Daha sonraki âyetlerde Hutame'nin ne olduğu izah ediliyor: Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki tâ gönüllerin içine işler, insanın bağrını yakar. *İttılâ',* bir şeyin üzerine çıkmaktır. "تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ: *O ateş, gönüllerin üzerine çıkar*" yani gönülleri sarar, demektir. Ateşin gönüllere çıkması iki incelik taşır: Gönül, bedenin en nazik yeridir, en çok acıyı o duyar. En küçük acıyı dahi hisseder. Ayrıca gönül, düşüncelerin mahallidir. Kötü niyetler, düşünceler, batıl itikadlar taşıyan gönülleri, o taşıdıkları düşüncelerden oluşacak ateş sarar. İşâret erbabı: "Bu ifadeler, azâbların en çetini olan ruhânî azâba işârettir" derler [3].

Acısı gönülleri yakan, gönüllerde duyulan o ateş zindanının kapıları, suçluların üzerine sıkıca kapatılacaktır. Kapıların açılmaması için de ardından uzun uzun dikmeler dayatılacak, odunlarla sürgülenecektir.

1. Keşşâf: 4/283.
2. Me'âric Sûresi: 18.
3. Rûhu'l-Me'ânî: 30/231-232.

"فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ: *Uzatılmış direkler içerisinde*" cümlesi, ya *mu'sade*'nin altındaki, ateşe giden "هِيَ" zamirinden haldir. Veya "عَلَيْهِمْ" zamirinden haldir. Birinci takdirde bu cümle, *Hutame*'nin kapılarının durumunu anlatmaktadır. Mânâ: *Hutame*'nin kapıları, ardından uzatılan dayaklarla sürgülüdür, demektir. İkinci takdirde bu cümle, cehenneme atılan suçluların durumunu anlatmaktadır. Yani suçlular, uzatılmış direklere bağlıdırlar veya uzun uzun tomruklar, kütükler içinde yakılırlar, demektir [1].

'İmâd'ın veya *'amûd*'un çoğulu olan *'amed*, dayaklar, direkler anlamlarına gelir. Bu kelimenin kökü, *kasd* anlamındaki 'amd(عَمْد)dir. Toplumun işlerini yürüten lidere, askerin kumandanına, insanın omurga kemiğine *'amûd* denir. Bu anlamlar düşünülünce "عمد ممدّدة", ateşin gönüllerini sardığı kimselerin bedenlerine veya onları saran zebanîlerin iriliklerine işâret de olabilir [2]. Esasen burada insanların alışageldikleri korkunç bir zindan türü canlandırılmaktadır. Ancak bu zindanın içi ateş doludur. Zindan nasıl mahkûmların üzerine kapatılırsa bu Hutame zindanı da suçluların üzerine öyle kapatılır ve kapıları arkadan uzun ve kalın dikmelerle, tomruklarla sürgülenir. Bu tasvîrden maksat da insanları bu âhiret haliyle korkutup, onları bu hale sürükleyecek kötü davranışlardan uzaklaştırmaktır. Birçok âyetten edindiğimiz kanâate göre bu uzun dikmelerle suçluların üzerine kapatılan bu ateş zindanının azâbları, kapılarının kilitleri, içinin ateşleri hep insanın dünyâda yaptığı günâhlardan oluşmaktadır. İşte suç işleyen insan, kendi yaptığı işlerin gerçek yüzleri içinde kalır, o günâhlar kendisinin azâbı olur. Âhiret ahvalinin mâhiyetini ancak Allah bilir.

Bu âyetlerin Ahnes ibn Şarîk veya Ümeyye ibn Halef veya Velîd ibn Muğîre hakkında indiği rivâyet edilir. Bu zengin, ileri gelen adam, insanların, özellikle Peyğamber(s.a.v.)in arkasından konuşur, yüzüne karşı da onu taşlardı. Sebep özel olsa da âyetlerin anlamı geneldir. Bu sıfatta olan bütün insanları uyarmakta, böyle davranışların kötülüğünü vurgulamaktadır.

Hümeze Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Mal yığıp duran insan, malının kendisini ebedî yaşatacağını sanır. Oysa îmân, ibâdet ve güzel ahlâk ile ruhlarını temizlemeyen insanlar, cehennem zindanına kapatılacaklardır. O biriktirdikleri malın, kendilerine hiçbir yararı olmayacaktır.

1. et-Teshîl: 4/217.
2. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/6095.

HÜMEZE SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	وَيْلٌ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لُمْزَةٍ	İkisinde de sâkin mîm ile:	Ebû Ca'fer Muhammed ibn 'Alî ve A'rec.
	وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ	İkisinde de meftûh mîm ile:	Çoğunluk.
	وَيْلٌ لِلْهُمَزَةِ اَللُّمَزَةِ	Küll'ün kaldırılmasıyle:	A'meş, Ebû Vâil, Nehâ'î[1].
	وَيْلٌ لِلْهُمْزَةِ وَ اَللُّمْزَةِ	Küll'ün kaldırılmasıyle:	İbn Mes'ûd.
2	جَمَّعَ مَالاً وَ عَدَّدَهُ	Şeddeli mîm ve dâl ile:	İbn Âmir, Hamza, Kisâ'î, Halef, Ravh, Ebû Ca'fer.

1. el-Mesâhif: 112, 329; Kurtubî: 20/182.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	جَمَّعَ مَالاً وَ عَدَّدَهُ	Hafif mîm ve şeddeli dâl ile:	Çoğunluk.
	جَمَعَ مَالاً وَ عَدَدَهُ	Hafif mîm ve dâl ile:	'Übeyy, Hasan, Nasr ibn Âsım ve Ebû'l-Âliye [1].
3	يَحْسَبُ	Meftûh sîn ile:	Ebû Ca'fer, İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamza.
	يَحْسِبُ	Meksûr sîn ile:	Ötekiler [2].
4	لَيُنْبَذَانِّ	Tesniye kipi (kendisi ve malı):	Hasan, Muhammed ibn Ka'b, Nasr ibn Âsım, Mücâhid, Humeyd ve İbn Muhaysın.

1. el-Mesâhif: 179; Tebsıra: 732; Kurtubî: 20/183; el-Bahr: 8/510; en-Neşr: 2/403. Son vecih, çoğunluk kırâetine aykırı olduğundan Taberî tarafından caiz görülmemiştir (Câmi'u'l-beyân: 30/294).
2. en-Neşr: 2/236.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	لَيُنْبَذَنَّ	Tekil:	Çoğunluk [1].
	لَيُنْبَذَنَّهُ	Meftûh ya ve zamîr ile:	Übeyy [2].
8	مُؤْصَدَة	Mîm'den sonra sâkin hemze:	Ebû 'Amr, Hafs, Hamza, Halef.
	مُوصَدَة	Hemzenin sâkin vâv'a dönüştürülmesiyle:	Çoğunluk [3].
	مُطْبَقَة		Übeyy [4].
4-5	فِى ٱلْحُطَمَةِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا ٱلْحُطَمَةُ		Çoğunluk.
	فِى ٱلْحَطِمَةِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا ٱلْحَطِمَةُ		İbn Mes'ûd, Zeyd ibn 'Alî [5].
9	فِى عُمُدٍ	Madmûm ayn ve mîm ile:	Ebûbekr, Hamza, Kisâ'î.
	فِى عَمَدٍ	Meftûh 'ayn ve mîm ile:	Ötekiler [6].
	بِعَمَدٍ	Fâ yerine bâ cer harfiyle:	İbn Mes'ûd, Talha ve A'meş [7].

1. Kurtubî: 2/184; el-Bahr: 8/510. Hasan'dan dâl'in fethiyle (لَيُنْبَذَنَّ مَالَهُ), dâl'in dammıyle (لَيُنْبَذُنَّ), meftûh nûn ve zâl ile (لَيَنْبَذَنَّهُ) vecihleri de rivâyet edilmiştir (Kurtubî: 20/184).
2. el-Mesâhif: 179. 3. el-Budûr: 341. 4. el-Mesâhif: 179. 5. el-Mesâhif: 112; el-Bahr: 8/510. 6. Tebsıra: 732; Kurtubî: 20/186; en-Neşr: 2/403; el-Budûr: 345.
7. el-Mesâhif: 112, 267, 329; Kurtubî: 20/185; el-Bahr: 8/511.

105/19 FÎL SÛRESİ

Fîl olayından söz ettiği için bu adı almış olan sûre, Mekke'de Kâfirûn Sûresinden sonra inmiştir. Resmî sıralamada 105 nci, iniş sırasına göre 19 ncu sûre olup 5 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾ اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ
﴿٢﴾ وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ
﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Rabbinin, Fîl sâhiplerine ne yaptığını görmedin mi? 2- Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? 3- Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi: 4- Onlara çamurdan sertleşmiş taşlar atan (kuşlar). *5- Nihâyet onları* (kurt tarafından) *yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptı.*

Tefsîr:

Ebâbîl: Çoğunluğun kanısına göre tekili olmayan bir çoğul isimdir. Birbiri ardınca gelen topluluklar veya kalabalık topluluk anlamınadır. Bir kavle göre de *ebâbîl,* büyük demet anlamındaki *ibbâle*'nin çoğuludur. Kuş topluluğu, birbirine sıkışmış demete benzetilmiştir. "طَيْرًا اَبَابِيلَ": birbiri ardınca gelen küme küme kuşlar demektir.

"سِجِّيلٍ" taşlaşmış çamura denir. Bu kelimenin Farsça *seng-i kîl*(çamur taşı)ndan Arapçalaştığı söylenir. Kur'ân'da kullanıldığına göre bu kelimenin, çok eskiden Arapçaya girdiği anlaşılmaktadır. İbn 'Abbâs da bu kelimenin, Farsça seng-ü kil(taş ve çamur)dan oluştuğunu söylemiştir [1].

"عَصْفٍ مَأْكُولٍ": Yenilmiş ekin yaprağı demektir ki bunda iki anlam muhtemeldir. Birisine göre hayvanlar tarafından yenilmiş, kırılıp yere düşmüş ekin yaprağı; ikincisine göre *ükâl* düşmüş yani kurt yemiş, böcek yeniği olmuş ekin yaprağı demektir ki bu yaprak delik deşik olur. Bunda Ebrehe askerlerinin bedenlerini delik deşik eden çiçek bozuğuna işâret olsa gerektir.

Bu âyetlerde Allah'ın, Fîl sâhiplerinin tuzaklarını boşa çıkardığı, onların üzerine taşlaşmış çamur atan kuş zümreleri gönderip onları, rüzgârın savurduğu yenilmiş, çiğnenmiş veya kurt yemiş, delik deşik olmuş ekin yaprağı gibi yere serdiği buyurulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in kısaca işâret ettiği bu olay, İslâm'dan önceki Arap tarihinde "Fîl Olayı" diye bilinirdi. Olayın özeti şudur:

Yahudi hahamların etkisiyle Himyer Kıralı *Zûnüvâs,* yahudi dinine girmiş, Yemen'deki hıristiyanlara baskı yapmağa başlamıştı. Hıristiyan Habeşliler, Yemen hıristiyanlarını yahudilerin baskısından kurtarmak üzere Yemen'e saldırdılar ve Himyer ordusunu bozarak bölgeye egemen oldular. Bu kez de onlar yahudilere baskı yapmağa başladılar. Yemen'deki kiliseler, Arapları da hıristiyan olmağa çağırıyorlardı. Fakat Araplar bu çağrıya uymadılar, eski Arap geleneklerine, Hicaz'daki Ka'be'yi haccetme ibâdetine bağlı kaldılar. Habeş valisi Ebrehe ibn el-Eşrem, San'â'da, yüksekliğinden dolayı *el-Kulleys* denilen bir kilise yaptırdı. Habeşlilerin, bu kiliseyi, halkı Ka'be'den buraya çevirmek amaciyle yaptıklarını bilen Kinâne kabilesinden bir adam, geceleyin gelip kilisenin içine pisledi, pisliği de duvarlarına sürdü. Yahut bazı Kureyş gençleri, kilisede ateş yaktılar. Rüzgârın etkisiyle ateş sıçrayıp kiliseyi yaktı.

Taberî, İbn İshâk'tan naklen olayı şöyle anlatıyor: "Ebrehe ibn el-Eşrem, San'â'da benzeri görülmemiş bir kilise yaptı. Yüksekliğinden ötürü buna el-Kulleys adını verdi. Habeş kıralına da: 'Ben, benzeri görülmemiş bir kilise yaptım, Arap hacılarını Ka'be'den buraya çevirmeden bu işin ardını bırakmayacağım' dedi. Ebrehe'nin bu niyetini öğrenen Araplardan biri, gidip kilisenin içine etti, sonra dönüp yurduna geldi. Bu olayı duyan Ebrehe, çok kızdı ve Ka'be'yi yıkmağa yemîn etti. Hıristiyanlığı yaymak şartıyle tac giydirip Mudar'a emîr yaptığı Muhammed ibn Huzâ'î'nin, Kinâne'de öldürülmesine daha çok canı sıkılan Ebrehe, ordusunu hazırlayıp Mahmûd adlı fili ile beraber yola çıktı.

1. Mefâtîh: 32/101; Câmi'u'l-beyân: 30/299.

Ebrehe'nin, Ka'be'yi yıkmak üzere yürüdüğünü duyan bazı Arap kabileleri, karşı koymak istedilerse de yenildiler, kumandanları tutsak oldu. Yumuşak huylu olan Ebrehe, tutsak aldığı iki Arap kumandanını öldürmedi, yanında hapsettirdi. Tâif'e vardığında Tâifliler, ona:

— Ey kıral, biz senin kullarınızız, buyruğuna karşı gelmeyiz, senin amacın bizim tapınağımız değildir (Lât'ı kasdediyorlar). Senin amacın, Mekke'deki Ev(Ka'be)dir. Biz sana yol gösterecek birini gönderelim, dediler.

Ebrehe onlara dokunmadı. Tâifliler, Ebû Rigal'i Ebrehe'ye kılavuz verdiler. Ebrehe ordusunu Muğammis'e kadar getiren Ebû Rigal, orada öldü. Araplar onun kabrini taşladılar. İşte Muğammis'te taşlanan, Ebû Rigal'in kabridir.

Ebrehe, el-Esved ibn Maksûd adlı Habeşli bir adamı bir müfreze ile Mekke'ye gönderdi. Bu adam, gerek Kureyşin, gerek diğer Mekkelilerin mallarını Ebrehe'ye sevk etti. Bu arada Kureyşin başkanı olan Abdulmuttalib'in de ikiyüz devesini almışlardı.

Ebrehe Himyerli Hunâta ile Mekke lideri 'Abdulmuttalib'e şu haberi yolladı: "Ben sizinle savaşmağa gelmedim, Ka'be'yi yıkmağa geldim. Siz buna engel olmağa kalkmazsanız canlarınıza dokunulmayacaktır." 'Abdulmuttalib: "Vallâhi biz onunla savaşmak istemiyoruz. Zaten savaşacak gücümüz de yoktur. Bu, Allah'ın ve O'nun dostu İbrahim(selâm ona)ın evidir. Eğer O, bunun yıkılmasına engel olursa, Ev ve Harem kendisinindir. Ama bırakırsa biz onu savunacak güçte değiliz" dedi. Ve develerini istemek üzere Ebrehe'ye geldi. İzin alıp huzuruna girdi. Ebrehe, 'Abdulmuttalib'e saygı gösterdi, dileğini sordu. 'Abdulmuttalib develerini isteyince, tercüman vasıtasiyle şöyle dedi:

— Seni gördüğüm zaman beğenmiştim. Fakat sen konuşunca değerini düşürdün. Ben, senin ve atalarının dini olan Beyt'i yıkmağa gelmiş iken sen onu bırakıp develerini mi istiyorsun? 'Abdulmuttalib:

— Ben develerin sahibiyim. Ka'be'nin de, onu koruyacak sahibi vardır, dedi.

Develeri kendisine verilen 'Abdulmuttalib, Mekkelilere, Mekke'den çıkmalarını, dağlara, vadilere çekilmelerini emretti. Ve Mekkeliler dağlara çekildiler.

Ertesi sabah Ebrehe, Ka'be'yi yıkmak üzere adamlarını harekete geçirdi. Mahmûd adlı fili kaldırdı. Fil Mekke'ye doğru hareket ettirilmek istenince çöktü, Yemen'e veya Şam'a doğru çevirdiklerinde koşmağa başladı. Mekke'ye çevirdiklerinde çöktü. Allah da el-Hatâtîf (الخطاطيف): (Uzun kanatlı, kısa ayaklı, siyah renkli kuşlar) misali kuşlar gönderdi. Her kuş bir gagasında, birer de ayaklarında olmak üzere mercimek ve nohut büyüklüğünde üç

taş taşıyordu. Kuşların attığı taşların değdiği herkes ölüyordu. Ancak bu taşlar herkese değmedi. Askerler dağılıp geldikleri yollara döndüler, yollarda düşüp ölüyorlardı. Ebrehe'nin de etleri parmak parmak döküldü, San'â'ya geldiklerinde kuş kadar kalmış olan Ebrehe öldü.

İşte Arap toprağında kızamık ve çiçek hastalığı, ilk defa o yıl görüldü" [1].

Abdullâh ibn 'Abbâs, Peyğamber(s.a.v.)in amcası Ebûtâlib'in kızı Ümmü Hâni'in evinde bu Zıfâr boncuğu gibi kırmızı çizgili taşlardan bir tane gördüğünü söylediğini, Hz. 'Âişe'nin de ordunun önünde giden Mahmûd adlı filin sürücüsünü ve bakıcısını kör, kütürüm dilenci olarak gördüğünü söylediği rivâyet edilir [2].

Bu olayın, Araplar arasında büyük tepkisi olmuş, vukubulduğu yıl "*'Âmu'l-fîl: Fil yılı"*, bir tarih başlangıcı gibi kullanılmıştır. Hz. Peyğamber(s.a.v.)in bu yılda doğduğu rivâyet edilir. Başka rivâyetlere göre Peyğamber(s.a.v.)in doğum tarihi, bu olaydan itibaren on üç yıl ile kırk yıl arasında değişmektedir [3].

Sûrenin üslûbundan, Kur'ân'ın indiği zamanlarda bu olayın, halkın dilinde dolaştığı ve halkın, Ka'be'ye karşı saygısızlık yapmak isteyen Ebrehe ve ordusunu, Allah'ın bir belâ ile mahvettiğine inandıkları anlaşılır. Olayın niteliği hakkında tefsîrlerde hayli ayrıntı vardır. Olayın bir mu'cize olarak anlatıldığı bu rivâyetler arasında Hicaz Bölgesinde ilk defa çiçek ve kızamık hastalığının, bu olaydan sonra görüldüğü de vardır. İbn Cezzî'nin ifâdesine göre ordunun arasına çiçek ve hastalıklar yayılmıştır [4].

Yani bu rivâyet sahipleri demek istiyorlar ki: Kuşların attığı taşlarla Mekkelilere bu iki hastalık: kızamık ve çiçek hastalığı bulaşmıştır. Muhammed 'Abduh da olayı, taşların çiçek hastalığı mikroplarıyla bulaşmış olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

Helâk edilen askerlerin, 'asf-ı me'kûl'e (yani kurt yeniği olmuş, delik deşik ekin yaprağına) benzetilmelerinde atılan taşlarla, askerin vücutlarının delik deşik olduğu gibi; çiçek hastalığı ile derilerinin aynen kurt yemiş ekin yaprağı gibi nokta nokta oyulduğuna da işâret olabilir. 'Abdullâh ibn 'Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Allah, Fîl Sâhiplerine taş gönderince, her askerin başına düşen taş, onun derisini kabartmış ve orada çiçek oyuğu yapmıştır. Sa'îd ibn Cübeyr de böyle demiştir [5].

1. Câmi'u'l-beyân: 30/300-303; Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 1/25-29.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/96-97. Rivâyeti iktibas ettiğimiz Mefâtîhu'l-ğayb'de Ümmü Hâni, Peyğamber'in 'ammesi olarak gösterilir. 'Amme, bibi demektir. Peyğamber'in bu adda bir bibisi yoktur. Ümmü Hâni, Peyğamber'in amcası Ebûtâlib'in kızıdır. Hattâ Peyğamber bu hanıma evlenme teklif etmiş, fakat o, çocuklarının çokluğunu ileri sürerek özür dilemiştir (Târîhu'l-Umem: 3/169). 3.et-Tefsîru'l-hadîs: 1/194-195. 4. et-Teshîl: 4/218.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/100.

İşte bu rivâyetlere dayanan Muhammed 'Abduh, *ashâbu'l-fîl'e* taş atan kuşların, mikrop taşıyan sinek veya sivrisinek türünden şeyler olduğunu, attıkları taşların da rüzârın savurmasıyla bu hayvanların ayaklarına bulaşan mikroplu kuru çamur olduğunu, bu sineklerin bulaştırdığı mikroplarla askerlerin çiçek ve vebâ hastalığına yakalandığını söylemiştir [1].

'Abduh'un bu te'viline şiddetle cevap veren Muhammed Hamdi Yazır, Abduh'un, derin ilmine rağmen burada rivâyetleri saptırdığını, âyetleri de anlamları dışına çıkardığını söylemektedir [2].

Yazır, bu itirazında haklı olabilir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, bu vak'ayı, Ka'be'nin, Allah katındaki değerini gösteren bir mu'cize olarak anlatmaktadır. Maamâfîh, tam Ka'be'ye saldırmak üzere olan bir ordu içinde birden bire askerleri şapır şapır yere seren bir hastalığın çıkması ve bu suretle Ka'be'nin saldırıdan korunması da bir mu'cize sayılır ama normal hastalık çıkmasına insanlar alıştığı için bunu olağan kabul ederler.

Kaldı ki Kur'ân-ı Kerîm, Arapların bildikleri ve bir destan gibi anlattıkları vak'ayı, onların anlatım biçimine uygun olarak anlatmıştır. Bu olay, Peygamber (s.a.v.) devrinde yaşamış ve ondan yaşlı şairler tarafından daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bunların hepsinde askerlerin, kuşların attığı taşlarla helâk edildikleri zikredilmektedir.

Kur'ân'ın amacı, bilinen bir olayı hatırlatıp, Allah'ın Kitâbına karşı gelenleri uyarmak ve gerçeği kabule yöneltmektir. Bundan dolayı bu âyetleri anlamı dışına çıkarmak ve Arapların anlattıkları olayla ilgisiz kılacak veya hikâyeyi çarpıtacak biçimde yorumlamak doğru değildir. Fetih Sûresinde Allah Elçisinin devesi, Hudeybiye'de bir gedikte çökünce sahâbilerin: *"Kusvâ dayanamadı, yıldı"* dediklerini, Allah Elçisinin de: "Kusvâ yılmadı, yılmak onun işi değildir. Fakat Fîl'i engelleyen, onu da engelledi" buyurduğunu anlatmıştık [3].

Rivâyetlerde anlatılanlar, abartılmış olabilir. Gerçek olan, vak'anın özüdür ki o da Yemen'de egemen olan hıristiyanların, Arapların dînî merkezi olan Ka'be'yi yıkmak ve böylece Arapları, geleneksel Arap dininden, Yemen'de egemen olan hıristiyanlığa çevirmek üzre Mekke önlerine geldikleri, fakat Allah'ın gönderdiği kuşların attıkları taşlarla veya bu taşların bulaştırdığı mikroplarla askerlerin kırılıp Ka'be'nin, hıristiyan saldırısından korunmuş olduğudur.

1. 'Abduh, Tefsîru 'Amme, s. 158.
2. Hak Dini: 8/6126-6142.
3. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/554.

'Aduh sözünü şöyle bağlıyor: "Sûrenin tefsîrinde güvenilebilecek yorum budur. Bunun dışındaki hikâyeler, rivâyetçe doğru da olsa kabûl edilemez. Burada ilginç bir husus da dört ayaklı en büyük hayvan olan fillere güvenen zorba Ebrehe'nin, kaderin gönderdiği, gözle görülemeyecek ölçüde küçük bir hayvan ile öldürülmesidir..." [1].

Siyer kitaplarında ve tefsîrlerde olayın garip rivâyetlerle ve ayrıntılı olarak anlatılması, Kur'ân'ın indiği sırada bu olayın bilindiğini gösterir. Zamanla olayın aslı abartılarak anlatılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, herkesin gönlünde derin iz bırakmış olan bu olayın esasına işâret ederek Allah'ın, Ka'be'yi saldırıdan koruduğu gibi Elçisini de düşmanlarının saldırılarından koruyacağına, Elçisine düşman olanların da, Ebrehe ve ordusu gibi bir gün kırılacaklarına işâret buyurmaktadır. Olayın anlatımındaki asıl amaç budur.

Fîl Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Yüce Allah, haddi aşan zorbaları, ummadıkları biçimde cezalandırır. Felâketlerle, küçücük canlılarla, hastalıklarla kırıp geçirir.

1. Tefsîru 'Amme, s. 158.

FÎL SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1,4	عَلَيْهُمْ، تَرْمِيهُمْ	H'nin dammıyle:	Bazıları.
	عَلَيْهِمْ، تَرْمِيهِمْ	H'nin kesriyle:	Çoğunluk.
4	تَرْمِيهِمْ	Te'nîs t'siyle:	Çoğunluk.
	يَرْمِيهِمْ	Ğâib müzekker y'siyle:	A'rec, Îsâ ve bir rivâyette Talha [1].

1. en-Neşr: 1/390; Kurtubî: 20/198; el-Bahr: 8/512.

106/29 KUREYŞ SÛRESİ

Kureyş kabilesini, kendilerine yaz ve kış seyâhatlerini kolaylaştıran Allah'a kulluğa da'vet ettiği için bu adı almış olan sûre, Mekke'de, Tîn Sûresinden sonra inmiştir. Medine'de indiğine dair bir rivayet de vardır, fakat hem sûrenin üslûbu hem de çoğunluğun görüşü, Mekke'de indiğini gösterir. Resmî sıralamada 106 ncı, iniş sırasına göre 29 ncu sûre olup 4 âyeti içermektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾
فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ الَّذ۪ٓي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ
مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- (Güven sağlayıp) *Kureyşi alıştırdığı için; 2- Onları kış ve yaz yolculuğuna alıştırdığı için, 3- Bu Ev'in Rabbine kulluk etsinler. 4- O ki onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu.*

Tefsîr:

Îlâf (إِيلَافِ): Hazırlatmak, devam etmek, yönelmek, ülfet etmek ve alışkanlık anlamlarına gelir [1]. "لِإِيلَافِ"deki harfi cerrin te'alluku hakkında baş-

1. Lisânu'l-'Arâb: 1/82-83.

lıca görüşler şunlardır:

1) Lâm, daha sonra gelen "فَلْيَعْبُدُوا" fi'line te'alluk eder. Mânâ: Kendilerini yaz ve kış seyahatlerine alıştırdığından, yahut bu seyahatlerini güven içinde sürdürmelerini sağladığından dolayı Kureyşliler, bu Ev'in sahibi Allah'a ibâdet etsinler. Çünkü bu, Allah'ın onlara nimetidir.

2) Lâm, hazfedilmiş bir fi'le te'alluk eder. Cümlenin takdiri: "اعْجَبُوا لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ : Şu Kureyşin yaz ve kış seyahatlerine alıştırılmasına hayret ediniz" şeklindedir.

3) Lâm, kendinden önceki Fîl Sûresinde "فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ"e tealluk eder. Yani Allah, Kureyşin kış ve yaz seyahatlerini güven içinde sürdürmeleri için Fîl Sâhiplerini helâk etti, demektir [1]. Tabii bu görüşün doğru olması için iki sûrenin birbiri ardınca inmiş olması gerekir. Nitekim Übeyy ibn Ka'b'in mushafında iki sûre, araya hiç fasıla konmadan bir sûre gibi yazılmıştır [2]. Ama sûre tertibcileri, bu sûreyi, Fîl Sûresinden sonra inen 10 ncu sûre kabûl etmişlerdir.

Kur'ân'ın resmî imlâsı, Hz. Osman mushaflarında "إيلاف" kelimeleri elifsiz olarak "لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ إِلَفِهِمْ" şeklinde yazılmıştır. Eski Kûfeli hattatlar, ortadaki elifleri yazmazlar, mesela "سلطان"ı "سلطن", "نَاصِرُون"ı "نصرون", "عابدون"u "عبدون" şeklinde elifsiz yazarlardı. Bu şekil resmî mushafın imlâsına uygundu ve kelimenin birçok şekilde okunmasına da elverişli idi.

Fakat Basralılar ve sonra gelen hattatlar, çoğunlukla bu elifleri yazmışlardır. Bununla beraber "الله", "رحمن" gibi bazı isimleri elifsiz, bazıları da bunlara ilâveten "عثمن", "إسحق" gibi isimleri de elifsiz yazmışlardır.

"Burada Kur'ân'ın resmî hattı, Kûfî kuralına yakın olmakla beraber tam aynı olmayıp söylediğimiz gibi "لِإِيلَفِ قُرَيْشٍ إِلَفِهِمْ" şeklindedir. Bunun sebebi de kelimenin, yazı değişmeden, bilinen kırâetler üzre okunmasını korumak olmalıdır.

Çünkü bu kelimelerin okunuşunda hayli farklar vardır:

1) Çoğunluk, her ikisini de "لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ إِيلَافِهِمْ" okumuştur.

2) Kırâat-i seb'a sâhipleri, ikincisini ittifakla yâ ile "إِيلَفِ" şeklinde okumuşlardır, fakat birincisinin yâ'sız veya yâ ile okunmasında ihtilâf etmişlerdir. (لِإِلَفِ) veya: (لِإِيلَفِ).

3) Osman mushafında birincisi yâ'sız "لِإِلَفِ", ikincisi yâ'lı "إِيلَفِهِمْ" şeklinde yazılmıştır.

1. et-Teshîl: 4/218-219; Fethu'l-Kadîr: 5/497.
2. et-Teshîl: 4/219.

4) 'Âsım'ın her ikisini de, ikincisi sakin olan iki hemze ile okuduğu rivayet edildiği gibi, kendilerinden sonra yâ bulunan iki meksûr hemze ile okuduğu da rivâyet edilir: (ائلاف إئلافهم) veya: (لإئيلاف، إئيلاف).

5) Ebû Ca'fer ise birincisini lâm'dan sonra sakin yâ ile okumuştur (ليلاف) [1].

6) Mücâhid ve Humeyd'in ise yâ'sız, sâkin lâm ile " إلفهم " okuduğu

7) 'İkrime'nin de birincisini ğaib emir kipiyle ve emir lâm'ının da fethiyle " ليَألف " şeklinde okuduğu ve İbn Mes'ûd'un mushafında da böyle yazılmış olduğu rivâyet edilmiştir [2].

" إلْف ", " إلاف " ve " إيلاف" aynı anlamadır. Bir şeye alışmak, devam etmek, demektir. Bu anlama göre Yüce Allah, Kureyşi yaz ve kış seyahatlerine alıştırmak suretiyle onların geçimlerini sağlaması nimetini onlara hatırlatmaktadır. Bir görüşe göre de "إيلاف" hazırlamak, donatmaktır. Sûrede Kureyşin yaz ve kış seferleri düzenlemelerine işâret edilmektedir [3].

Kureyş: Kafın fethi ile *karş* (قرش) toplamak, bir şeyler toplayıp bitiştirmek, çalışıp kazanmak, *tekarruş* (تقرّش) toplama, toplanma ve kazanma anlamlarına gelir. Kafın kesriyle *kırş* (قِرش) deniz canavarlarından, eti yenilmez, güçlü bir hayvanın adıdır. Bunun tasğîri *kureyş*'dir. İşte Kureyş adı karş, kırş veya tekarruş köklerinden alınmıştır.

Kureyş kabilesinin, neden bu ad ile anıldığı hakkında üç görüş vardır: Birine göre Kureyşin atasının gücü, bu deniz canavarının gücüne benzetilerek ona Kureyş denmiş ve bu isim, soyuna da geçmiştir. Diğerine göre Kureyş ticaretle uğraşıp kazanç sağladıkları için bu adı almıştır. Başka bir görüşe göre de Kusay ibn Kilâb, dağınık aşiretleri bir bayrak altında topladığı veya bu insanlar Harem çevresinde toplandıkları için bu adı almışlardır [4].

Bu kabilenin, önce 'Adnân'a, sonra Mudar'a dayandığı icmâ ile kabul edilir. Hz. Muhammed(s.a.v.)in, peyğamberliğinden önceki zamanlarda, Hz. İbrâhim'in, oğlu İsmâ'îl'i Mekke vadisine getirip bıraktığı; İsmâ'îl'in orada yaşayan yerli Arap kabilelerinden olan Cürhüm kabilesinden bir kızla evlendiği ve Kureyşin atası olan 'Adnan'ın, İsmâ'îl'in oğullarından olduğu, halk arasında söyleniyordu. Arapların, bu rivâyeti, Hicazdaki yahudilerden almış olmaları da muhtemeldir. Çünkü Tevrât'ın Tekvîn Kitâbında açık olmasa da buna dair bir işâret vardır. Bu konuda İbrahim Sûresinin tefsîrinde bilgi vermiştik.

1. Rûhu'l-me'ânî: 30/240.
2. Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân: 20/202-204.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/105.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/106; et-Teshîl: 4/218.

Kur'ân-ı Kerîm'de İbrâhîm'in, oğlu İsmâ'îl'i, Ka'be'nin yanında ekinsiz bir bölgeye yerleştirdiği ifâde edilir: *"Bir zaman İbrâhîm şöyle demişti: ...Rabbimiz, ben çocuklarımdan birini senin Haram Evinin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı kılsınlar diye* (böyle yaptım). *Artık sen de insanlardan birtakım gönülleri, onları sever yap ve onları çeşitli meyvalarla besle ki şükretsinler"* [1].

Hâşim oğulları, Ümeyye oğulları, Mahzûm oğulları vs. gibi birkaç koldan oluşan Kureyş kabilesinin liderleri, Mekke'de bir çeşit hükûmet veya senato hükûmeti kurmuşlardı. Her kolun o hükûmette belli bir görevi vardı. Ve bu görev nesilden nesle aşiretin liderlerine geçerdi. Bu görevlerin bir kısmı *sidânet* (Ka'be hizmetçiliği, bakıcılığı), *hicâbet* (bekçiliği), *sikâyet* (Zemzem suyu hizmetlerini yürütme), *rifâdet* (yardım toplayıp hacılara yemek verme hizmeti) gibi dînî; bir kısmı da *livâ'* (bayraktarlık, ordu kumandanlığı), *sifâret* (elçilik) gibi siyâsî; bir kısmı da *ensâb-i eşnâk* (kabilenin kollarından toplanacak diyetin temini) gibi sosyal görevlerdi. Aralarında dayanışma bulunan bu görev sahipleri, kabilenin çeşitli işlerini görmek üzere Ka'be yakınındaki *Dâru'n-nedve*'de (toplantı evi, mecliste) toplanırlardı.

İşte hem böyle siyâsî bir kuruluşa sahip bulunmaları, hem de Ka'be hareminin halkı, sâdinleri, sâkileri, bakıcı ve onarıcıları olmaları dolayısıyle Kureyş kabilesinin Araplar yanında büyük saygınlığı vardı.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de Kureyşin ileri gelen kollarından Hâşim oğullarına mensub idi. Sikâyet, yani hac mevsiminde hacılara su temin etme görevi, amcası 'Abbâs'a âid idi.

Üçüncü âyette *"Bu Beyt"* tabirinden sonra Kureyşe Allah'ın nimetlerinin hatırlatılması, Kureyşin, Ka'be sayesinde bu saygınlığa ve nimetlere sahi bolduğuna işârettir. Ayrıca *"Bu Beyt'in Rabbi"* deyimi, Kureyşin, Ka'be'nin, Allah'ın evi olduğuna inandıklarını gösterir. İslâmdan önceki Araplar arasında Allah, *"Rabbu'l-Beyt", "Rabbu'l-Ka'be"* veya *"Rabbu Mekke"* adları ile anılırdı. Hîre sarayının ünlü hırıstiyan şâiri 'Adiy ibn Zeyd, yazdığı kasidelerinden birinde:

سَعَى ٱلأَعْدَاءُ لاَ يَأْلُونَ شَرًّا   عَلَيَّ وَرَبِّ مَكَّةَ وٱلصَّلِيبِ

: Düşmanlar bana kötülük etmek için gayret ettiler. Mekke Rabbine ve Salîb'e andolsun ki bana yapabilecekleri hiçbir kötülüğü geri bırakmıyorlar" diyerek "Mekke'nin Rabbi" deyimini kullanmıştır [2]. İslâmdan önceki ünlü bir Arap hırıstiyan şairinin bu sözü, Ka'be'nin, içinde bulunduğu Mekke kentinin Araplar arasında ne denli bir saygınlık kazandığını gösterir.

1. İbrâhîm Sûresi: 37.
2. Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 98.

Yalnız Kureyş kabilesi değil, bütün Arap kabileleri Ka'be'ye saygı gösterirler, hac ve ömre için onu ziyârete gelirlerdi. Bu ziyâretler, Mekke'yi güvenilir bir bölge ve önemli bir ticâret merkezi yapmıştı. Nitekim Neml sûresinin: *"Ben, sadece bu kentin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. O, burayı saygıdeğer kıldı ve her şey O'nundur. Bana 'O'na teslîm olanlardan olmam emredildi"* meâlindeki 91 nci, ve 'Ankebût Sûresinin: *"Görmediler mi çevrelerinde insanlar kaçırılırken biz* (kendi şehirleri Mekke'yi) *güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık?"* meâlindeki 67 nci âyetleri, Ka'be sayesinde o bölgenin güven bölgesi olduğunu ifâde etmektedir.

Arap Yarımadasında oturan kabileler, yalnız Ka'be'ye değil, Ka'be yöresinde oturan Mekke halkına da saygı gösterirler: "Bunlar Allah'ın Evinin komşuları, Hareminin sakinleri, Ka'be'nin yöneticileri, Allah'ın ehlidir" derlerdi [1]. Kureyş Kabilesi, Ka'be'nin kendilerine sağladığı yararları biliyordu. Hattâ bazı insaflı kişilerin, İslâmı kabul etmeyişlerinin başlıca nedenlerinden birisi de: Allah'tan başka Tanrı kabul etmeyen, Allah ile kul arasında hiçbir aracı tanımayan bu dinin, bir gün Ka'be'ye saygıyı da kaldırabileceğini, bu takdirde de Ka'be'ye son derece bağlı olan Arap kabilelerinin saldırısına uğrayıp yurtlarından sürülebileceklerini düşünmeleridir: *"Dediler ki: 'Biz senin getirdiğin doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız.' Biz onlarla kendi katımızdan bir rızık olarak herşeyin ürünlerinin toplanıp getirilidiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri yurt olarak vermedik mi? Fakat çokları bilmiyorlar"* [2] âyeti, onların bu endişelerine ve bunun yersizliğine, Ka'be civarını harem bölgesi, türlü meyvaların sevk edildiği bir bolluk ülkesi yapan Allah'ın, Ka'be'yi ebediyen ziyâret edilen bir Tanrı evi olarak devam ettireceğine işâret buyurmaktadır.

"Bir zamanlar İbrâhîm'e Ev'in yerini açıklamıştık: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavâf edenler, ayakta duranlar, rükû' ve secde edenler için evimi temizle! İnsanlar içinde haccı ilân et; gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler ki kendileri için birtakım yararlara tanık olsunlar ve Allah'ın, kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) *Allah'ın adını ansınlar. Onlardan yeyin, sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin' demiştik* [3], *"Biz Beyt'i* (Ka'be'-yi) *insanlara toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrâhîm'in Makamından bir namaz yeri edinin. İbrâhîm ve İsmâîl'e: 'Tavâf edenler, ibâdete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evimi temizleyin' diye emretmiştik. İbrâhîm*

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/104.
2. Kasas Sûresi: 57.
3. Hac Sûresi: 26-28.

demişti ki: 'Rabbim, bu şehri güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle besle'. Rabbi buyurdu ki: 'Nankörlük edeni dahi az bir süre geçindiririr, sonra onu cehennem azâbına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!' İbrâhîm, İsmâîl'le beraber Ev'in temellerini yükseltirken şöyle diyordu: 'Rabbimiz, bizden kabul buyur, kuşkusuz sen işitensin, bilensin. Rabbimiz, bizi sana teslîm olanlar yap, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar; bize ibâdet yerlerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri kabul eden, çok esirgeyen ancak sensin, Sen! Rabbimiz, onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara Kitâbı ve Hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder. Her zaman üstün gelen, herşeyi yerli yerince yapan yalnız sensin, sen!" [1] âyetlerine göre Ka'be'yi, İbrâhîm Aleyhisselâm, oğlu İsmâîl ile birlikte yapmıştı. Hz. Peyğamber(s.a.v.)den çok önce Araplar, Ka'be'nin, Hz. İbrâhîm ve İsmâîl tarafından yapıldığına inanırlar ve bunu kuşaktan kuşağa aktarırlardı. Milâttan önce birinci yüzyılda yaşamış olan tarihçi Sicilyalı Theodor, Enbât'tan söz ederken şöyle diyor: "Enbât (Nabatlıların yurdu) ötesinde beldeler (bir bölge) vardır ki orada bulunan bir heykele bütün Araplar büyük saygı gösterirler" [2]. Bu söz, Ka'be'nin, Theodor'un zamanından çok önce mevcudolduğunu gösterir. Ama bizzat Ka'be'nin yapılış tarihi belli değildir. Kur'ân-ı Kerîm onun, Hz. İbrâhîm tarafından yapıldığını söylediğine göre Hz. Peyğamber'in hicretinden 21-22 asır önce yapılmış olduğu tahmin edilebilir. Çünkü Hz. İbrâhîm, M.Ö. 1550 yahut 1450 tarihlerinde yaşamıştır [3].

Kureyşin kış ve yaz seyahatlerine gelince: Kureyş kervanları kış aylarında güneydeki Yemen'e, Kızıldeniz'in karşı yakasındaki Somali ve Habeşistan'a, yazın da kuzeyde bulunan Şam'a, Mısır'a, hattâ Irak'a ve İran'a giderler, buralardan ticarî eşya ve erzak getirip Hicaz bölgesinde satarlardı. Rivâyetlere göre bazı Kureyş tâcirleri, komşu ülkelerden ticâret serbestisi almışlardı. İlk ticaret serbestisi alanlar da 'Abd-i Mennâf'ın dört oğlu: Hâşim, 'Abdu Şems, Muttalib ve Nevfel idi. Hâşim, Şam melikinden (yani Şam'daki Bizans valisinden), ticâret için Şam'a gidip gelme konusunda bir yetki almıştı. Kardeşi 'Abdu Şems Habeşistan'dan, Muttalib Yemen'den, Nevfel de İran'dan ticâret yapma belge ve imtiyazı almışlardı. Onlardan sonra Kureyş tâcirleri, bu kardeşlerin imtiyazına dayanarak bu ülkelere giderler, kendilerine engel olunmazdı. Yolda kendilerine bir karşı koyan olursa "Biz Allah'ın Hareminin halkıyız" derlerdi, artık insanlar onlara dokunmazlardı [4].

1. Bakara Sûresi: 125-129.
2. Corci Zeydan, Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm, s. 244.
3. Encyclopedia Britanica, Abraham maddesi.
4. Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân: 20/204.

Bu seferleri sayesinde Kureyşliler, ekonomik bakımdan kalkındıkları, mâhir tacirler oldukları gibi çeşitli medeniyet ve kültürlerle de karşılaşıyor, onlardan etkileniyorlardı. Hac mevsimlerinde kurulan panayırlar, ticâretlerinin canlanmasına vesile olduğu gibi bu mevsimlerde kurulan mahkemeleri, şiir ve konuşma yarışmalarını, çeşitli bölgelerden, Gassânîlerin ülkesi Suriye'den, Münzirlilerin ya da Lahmîlerin ülkesi Irak'tan gelen Araplar izlerlerdi. Bütün bunlar da Kureyşin, öteki Araplar yanında saygınlığını artıran ve aydınlanmalarına, sosyal, ekonomik ve kültürel üstünlük sağlamalarına yardım eden sebeplerden idi.

İşte gerek Hicaz bölgesinde, gerek onun dışında yaşayan Araplara karşı saygınlık kazanmış olan bir toplumun liderleri, Hz. Muhammed'in da'vetinin kendi yararlarına zarar vereceğini, kendileri açısından tehlikeli olduğunu düşündükleri için ona karşı koymuşlardı. Sûrede onlara bu da'vetin getirdiği tevhîde karşı koyacaklarına, bu da'veti kabul edip kendilerine bu nimetleri bahşeden Ka'be'nin Rabbine kulluk etmeleri emredilmektedir [1].

Kureyş Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Kureyşliler, kendilerine büyük lutuflarda bulunan Allah'a tapmalı, O'na ortak koşmayı bırakmalıdırlar. Allah'tan başka kimseden fayda yoktur.

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/265-268 özetle ve tasarrufla iktibas edilmiştir.

KUREYŞ SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	لِإِلَافِ	Meksûr lâm, hemze, uzatımlı lâm ile:	Übeyy, İbn Âmir.
	لِيلَافِ	Meksûr lâm, sâkin y, uzatımlı l ile:	Alî, Muhammed Bâkır ve Ca'fer ibn Muhammed es-Sâdık [1].
	لِإِلْفِ	Meksûr l, sâkin l ile:	Yine Muhammed Bâkır.
	لِإِيلَافِ	Meksûr l, hemze, sâkin y, uzatımlı l ile:	Çoğunluk.

1. el-Mesâhif: 337.

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	لِيَأْلَفْ	Meftûh l ile, emir kipi:	'İkrime ve İbn Mes'ûd[1].
2	إِلَٰفِهِمْ	Meksûr hemze, uzatımlı l ile;	Ebû Ca'fer, 'İkrime, Şeybe ve İbn Keŝîr'den rivâyet.
	إِلْفِهِمْ	Meksûr hemze, sâkin l ile:	Übeyy ve İbn Huseym[2].
	إِيلَٰفِهِمْ	Meksûr hemze, sâkin y, uzatımlı l:	Çoğunluk[3].
	إِئْلَٰفِهِمْ	Meksûr, sonra sâkin hemze, uzatımlı l ile:	Ebûbekr-Âsım'dan[4].

1. el-Mesâhif: 112, 179, 192, 275; Kurtubî: 20/202. 'İkrime, (لِإِيلَٰفِ) şeklinde okuyanları ayıplardı; kendisi (لِتَأْلُفِ قُرَيْشٍ إِلْفَهُمْ) okurdu (Câmi'u'l-beyân: 30/305).
2. el-Meşâhif: 179.
3. Tebsıra: 732; en-Neşr: 2/403-404; el-Budûr: 346.
4. Kurtubî: 20/204. Taberî'ye göre doğrusu, her ikisinde de meksûr hemzeden sonra y ile, îlâf kökünden okumaktır, çünkü bu, kurrâ'nın çoğunluğunun kırâetidir (Câmi'u'l-beyân: 20/305).

107/17 MÂ‘ÛN SÛRESİ

Mâ‘ûn, zekât, yâhut basit bir şey emânet vermek, yardım etmek demektir. İyiliğe engel olan müşriklerin vasıfları anlatıldığından sûreye bu ad verilmiştir. Mekke’de indiği, üslûbundan belli olduğu gibi çoğunluğun da görüşüdür. Sûrenin tamamının Medine’de indiği yanında, ilk üç âyetinin Mekke’de, diğerlerinin Medine’de indiği rivâyeti de vardır [1]. Hamdi Yazır ve Muhammed İzzet Derveze gibi biz de, İbn ‘Abbâs ve İbnu’z-Zubeyr görüşünü benimseyerek sûrenin tamamının Mekke’de indiği kanâatindeyiz. Çünkü âyetler birbirine bağlıdır. 4 ncü âyetteki takîb fâ’sı, veya sebeb fâ’sı, bu âyeti öncesine bağladığı gibi 5 ve 6 ncı âyetlerdeki mevsul isimleri de önceki âyetteki “الْمُصَلِّينَ”i açıklamakta, son âyet de atıf vâv’ıyle öncesine bağlanmaktadır. Birbirini izah eden ve birbirlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı olan bu âyetlerin, ayrı ayrı indiği düşünülemez. Sûre Mekke’de, Tekâsûr Sûresinden sonra inmiştir, 7 âyettir. Resmî sıralamada 107 nci, iniş sırasına göre 17 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

أَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِۜ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَۙ
﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۜ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٤﴾
اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَۙ ﴿٥﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ يُرَٓاؤُ۫نَۙ ﴿٦﴾
وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

1. İtkân: 1/15, 18; Rûhu’l-Me‘ânî: 30/241.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Cezâ(günün)*ü yalanlayanı gördün mü? 2- İşte o, öksüzü iter kakar; 3- Yoksulu doyurmağa önayak olmaz. 4- Şu namaz kılanların vay haline. 5- Ki onlar namazlarından gaflet ederler* (namazlarına önem vermezler). *6- Onlar gösteriş* (için ibadet) *yaparlar. 7- Zekât* (veya koğa, çanak çömlek gibi ev eşyasını ödünç) *vermezler.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde dini, yani âhiret hesap ve cezâsını yalanlayanların, yetime acımayacakları, onu itip kakacakları, yoksula yardım etmeyecekleri, başkalarını da yardıma teşvik etmeyecekleri belirtildikten sonra namazlarından sehveden yani namazı önemsemeyen, huzursuz ve gaflet ile, eğlence gibi namaz kılan kimselere teessüf edilmekte ve namazın ruhlarına tesir etmediği o kimselerin vasıfları belirtilmektedir: Onlar gösterişi seven, gösteriş için ibâdet eden, zekât vermeyen veya birinin işini görmek için çanak, çömlek, balta, keser gibi ev eşyasını ödünç vermeyen kimselerdir.

Demek ki âhiret hesap ve cezâsına inanan kimse, yetîme acır, yoksula yardım eder, namazını huzur ile, zamanında ve sürekli kılar. Gösterişi sevmez, yaptığı iyiliği ve ibâdeti gösteriş için değil, samimiyetle yapar, başkalarına iyilik eder.

Son âyetteki "الْمَاعُونَ" kelimesi üzerinde dört görüş vardır: Zekât, mal, su, konu komşu arasında ödünç verilen kab kacak, balta, koğa, makas gibi eşyadır. يَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ: Zekâta engel olurlar, yahut kimseye yardım etmezler, su vermezler veya kimseye emânet eşya vermezler anlamlarına gelir. Bunların hepsi âyetin muhtemel mânâları olmakla beraber, genellikle Kur'ân'da namaz, zekât ile beraber kullanıldığından biz burada da *mâ'ûn* kelimesinin zekât anlamına geldiği kanısındayız. Onun için meâlde bu mânâyı tercih ettik.

Nitekim Hz. 'Alî, oğlu Muhammed Hanefiyye, İbn 'Abbâs, İbn 'Ömer, Zeyd ibn Eslem, Dahhâk ve 'İkrime, "الماعون"u zekât olarak tesfîr etmişlerdir.

"وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ": Yetîmin yemeğine ön ayak olmaz, demektir. Burada yetîme yemek yedirmeğe değil de, yetîmin yemeğine denmesinde: zenginin, yetime vereceği yemeğin, yardımın aslında onun bir yardımı değil, yetimin kendi malı olduğuna işâret vardır. Nitekim: *"Onların malları içinde dilencinin ve yoksulun bir hakkı vardır"*[1] âyetinde bu husus, daha açık belirtilmiştir.

1. Zâriyât Sûresi: 19.

Bunlar âhirete inanmayanların vasıflarıdır: Âhirete inanmazlar, yetîmi iter kakarlar, yoksula yemek yedirmezler, iyiliğe ön ayak olmazlar, namazlarını ruhsuz olarak, eğlence türünden kılarlar, ibâdeti gösteriş için yaparlar, zekât vermez, yoksullara yardım etmezler.

Ama âhirete inananlar yardımı severler, gösteriş için değil, Allah rızâsı için ve huzur ile namaz kılarlar, zekâtlarını verir, konu komşunun muhtacolduğu bir hâceti esirgemezler.

5-7 nci âyetlerde *"namazlarından sehvedenler"* yani namazlarına önem vermeyen, aldırmayan, doğru-dürüst kılmayan veya eğlence türünden kılanlar, zekâtı da vermeyenler kınanmaktadır.

" فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ: *Namazlarından sehveden namaz kılıcıların vay haline!"* âyetlerinden müfessirlerden bazıları namazlarından sehvi: farz namazları vaktinden tehir ederler, vaktinde kılmazlar; bazıları namazlarını terk ederler, kılmazlar; bazıları da namaza önem vermezler, gaflet ile eğlence kabilinden kılarlar şeklinde mânâ vermişlerdir [1]. 'Abdullâh ibn Mes'ûd, "ساهون" yerine "لاهون" okumuştur [2] ki bu, son anlamı güçlendirmektedir. Bu takdirde âyet, "وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً *Onların Beyt yanındaki namazları, ıslık çalma ve el çırpmadan ibârettir"* [3] âyeti gibi, müşriklerin ibâdeti bir eğlence haline getirdiklerini anlatır.

Bazı müfessirler, bu âyetlerin, münâfıklar hakkında indiğini söylemişlerdir [4]. Buna göre âyetlerin, Medine'de inmiş olması gerekir. Çünkü münâfıklar Medine'de vardı. Bir rivâyete göre de sûrenin tamamı Mekke'de inmiştir, meşhur olan da budur. Bu âyet de Mekke'de müslüman olmuş, fakat imanı sahih olmayan bir adam hakkında inmiştir [5]. Ancak Mekke'de imân edip de imânı sahih olmayan bu adamın kimliği hakkında bir şey söylenmemiştir. Çünkü bunun aslı yoktur. Mekke'de inanan, doğru dürüst inanmıştır. Orada gösteriş, müslümanlara karşı değil, müşriklere karşı olabilirdi. Müslüman olan kimse samimi inanmıyorsa niçin müslüman olsun? Müslüman olmakla, zayıf durumda bulunan müslümanlardan bir kâr sağlayacak değildir. Tersine, müslüman olduğu duyulunca müşriklerden çeşitli işkencelere ve zararlara maruz kalacaktır.

Yukarıda işâret ettiğimiz gibi 4-7 nci âyetlerin Medine'de indiği rivayeti

1. Câmi'u'l-beyân: 30/311-312.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/500.
3. Enfâl Sûresi: 35.
4. Câmi'u'l-beyân: 30/311-313.
5. et-Teshîl: 4/219.

varsa da İbn Cezzî'nin de belirttiği üzre çoğunluğun kanısına göre sûrenin tamamı Mekke'de inmiştir. Zira dördüncü âyet, takib ifade eden fâ ile başlar. Fâ, kendinden sonraki cümleyi, öncesine bağlayan bir bağlaçtır. Bu cümle bağımsız inmiş olsa, fâ ile başlamaz, çünkü bağımsız cümleler (ki bunlara cümle muste'nefe denir) bağlaçlarla başlamaz. Beşinci ve altıncı âyetler ismi mevsûl ile, yedinci âyet de yine bağlaç olan 'atıf vâvı ile öncesine bağlanmaktadır. Yani sûrenin bütün âyetleri birbirinin devamıdır. Bir bölümü diğerinden ayrı inmiş olamaz. Hepsi beraber Mekke'de inmiştir. Bunların hepsi Medine'de de inmiş olamaz. Zira sûrenin 1-3 ncü âyetleri, âhirete inanmayan, yetimi itip kakan, yoksula yemek yedirmeyen, yardım etmeyen müşriklerin ahlâkını anlatmaktadır. Sûrenin, müşriklerin hallerini, ahlâkını tavsif eden ilk âyetleri Mekke'de indiğine göre —ki bunda ittifak vardır— bağlaç ve ismi mevsullerle onlara bağlı olan son dört âyeti de Mekke'de inmiştir. Herhalde bu son dört âyetin Medine'de indiği hikâyesinin sebebi şudur: Bu âyetlerde namazlarından sehveden namaz kılıcılar deyimi geçer. Eğer bunlar müşrikleri niteliyorsa müşriklerin namaz kıldıkları anlaşılır. İşte müfessirlerden bazıları, müşriklerin namaz kıldıklarına ihtimal vermedikleri için bu âyetlerin, Medine'de münâfıklar hakkında indiğini söylemişlerdir.

Aynı müfessirler, ilk üç âyetin Ebûcehl veya Ebusüfyân, yâhut 'Âs ibn Vâ'il es-Sehmî veya Velîd ibn Muğîre hakkında indiğini söylemişlerdir: Ebûcehil bir yetîmin vasisi idi. Yetîm, çıplak vaziyette gelip, kendi malından bir şey istedi. Ebûcehil vermedi, onu kovdu. Âyetler bu münâsebetle indi. Başka bir rivâyete göre Ebusüfyan her hafta iki koyun keserdi. Bir yetim gelip, kestiği hayvandan biraz et istedi. Ebusüfyan onu değneğiyle vurup kovdu.

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre sûre, yetime, fakire hakaret edilen bir olayı takiben inmiştir. İlk üç âyet ne münasebetle, kimler hakkında inmiş ve kimlerin karakterini niteliyorsa, son dört âyet de aynı münasebsetle ve aynı kişiler hakkında inmiştir, onların karakterini nitelemektedir.

Buna göre müşriklerin de namaz kıldıkları, fakat namaza önem vermedikleri, düzenli değil, gelişi güzel; huzur ile değil, gaflet ile, âdet ve eğlence türünden namaz kıldıkları anlaşılır. 'Abdullâh ibn Mes'ûd'un 'سَاهُونَ'u, "لَاهُونَ" şeklinde okuması, âyetin onların namazlarını nitelediğini gayet açıkça ortaya koyar. Biraz önce yazdığımız Enfâl Sûresinin 35 nci âyeti de onların, ıslık çalarak, el çırpaprak namaz kıldıklarını, yani namazı bir eğlence haline getirdiklerini ifâde eder.

Namaz, zekât, hac, oruç gibi ibâdetler, İslâmın, orijinal olarak hiç yok iken getirdiği yeni şeyler değildir. Bunlar, daha önceki İlâhî dinlerde de vardı. Nitekim Hz. Îsâ'nın henüz beşikte bir çocuk iken, çevresindekilere: *"Sağ olduğum sürece bana namazı ve zekâtı emretti"* dediği, Meryem Sûresinin

31 nci âyetinde anlatılmaktadır. Aynı sûrenin 55 nci âyetinde de Hz. İsmâîl'-in, âilesine namazı ve zekâtı emrettiği bildirilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bütün peyğamberlerin, kavimlerine aynı esasları: Allah'a kulluğu, salih ameli ve âhirete inanmayı öğütledikleri tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Demek ki bu ibâdetler, sadece son dine mahsus değil, bütün İlâhî dinlerde mevcudolan şeylerdi.

Mefâtîhu'l-ğayb'in son kısmının yazarı, Kevser Sûresinin tefsîrinde şu rivâyetleri kaydediyor: "Araplar namaz kılar, kurban keserlerdi. Ama bunları putlar için yaparlardı. Ondan dolayı Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'tan başkası için değil, sırf Allah için namaz kılıp kurban kesmesi emredildi. Ebu Müslim de Kevser Sûresindeki "فَصَلِّ : *Namaz kıl*" emriyle, beş vakit namaz kasdedilmiştir. Fakat namazın nasıl kılınacağı anlatılmamıştır. Çünkü namazın nasıl kılınacağı bilinmekte idi' demiştir. Peyğamber(s.a.v.)e: 'Senin namazın ve kurbanın Allah için olsun' denildi. Yüce Allah, bundan önceki sûrede 'Onlar gösteriş için namaz kılıyorlardı' buyurduktan sonra onun ardından bu sûrede sanki Peyğamberine: 'Sen de namaz kıl ama gösteriş için değil, ihlâs ile kıl' buyurmaktadır" [1].

Mâ'ûn Sûresinde bu noktaya temas etmeyen İbn Cezzî de Kevser Sûresinde: "Kâfirler mukâ' ve tasdiye olarak (ıslık çalarak, el çırparak) namaz kılarlardı, putlar için kurban keserlerdi. Yüce Allah, Peyğamberine yalnız Allah için namaz kılmasını ve yalnız O'nun için kurban kesmesini emretti" diyor [2]. Taberî de şöyle diyor: "Şöyle denildi: Bu kavim Allah'tan başkası için namaz kılar, O'ndan başkasına kurban keserlerdi. Burada Peyğamber'e buyuruldu ki: Sen namazlarını ve kurbanını Allah için yap. Başkaları Allah'a nankörlük ediyor, bunları O'ndan başkası için yapıyorsa sen Allah için yap" [3].

Mâ'ûn Sûresinin tefsîrinde müşriklerin namaz kıldıklarına hiç değinmeyen bu müfessirler, onu izleyen Kevser sûresinin tefsîrinde böylece bu gerçeğe işâret etmişlerdir. Bu suretle bu sûrede "Namazlarından sehvedenler" tabiriyle müşriklerin kasdedildiği ortaya çıkmaktadır.

Yalnız bu müfessirlerin, "müşrikler namazı ve kurbanı Allah'tan başkasına yapıyorlardı" sözlerinden, onların hiç Allah'a ibâdet etmedikleri anlaşılır. Bu doğru değildir. Onlar Allah için de namaz kılar, onun için de kurban keserlerdi ama dediğimiz gibi ibâdetlerine Allah'ın adı yanında tanrı diye taptıkları başka varlıkların adını da anarlardı. Bu husus, onların telbiyelerinden açıkça anlaşılır: "لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ إلاَّ شَرِيكًا هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ : *Allahım, buyur, senin ortağın yoktur, ancak bir ortağın vardır ki o sana malik değil, sen ona maliksin*" [4]. "*Allah,* (onların tanrılarından ayrı) *tek olarak anıldığı zaman; âhirete inanmayanların kalbleri ürker. Ama O'ndan başka tanrıları anıldığı zaman sevinirler*" [5] âyeti de onların Allah'ı, diğer tanrı-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/131. 2. et-Teshîl: 4/220. 3. Câmi'u'l-beyân: 30/327.
4. Müslim, Hacc: 22. 5. Zümer Sûresi: 45.

larla beraber andıklarını gösterir. Eğer onlar Allah'ı hiç anmasalardı onlara müşrik değil, mülhid, münkir denirdi. Çünkü müşrik Allah'a inanmayan değil, Allah'a inanmakla beraber başka varlıkları, tanrılıkta Allah'a ortak yapan demektir.

Araplarda yalnız namaz, zekât, hac ve kurban ibadetleri değil, oruç ibadeti de vardı. *"Ey inananlar, sizden öncekilerin üzerine farz olarak yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç farz olarak yazıldı, tâ ki korunasınız"* [1] âyeti, oruç ibâdetinin de eski dinlerde var olduğunu gösterir. Hz. Peyğamber'in, İslâmdan önceki devirlerde özellikle hanîf diye anılan bazı zâhid Araplar gibi Ramazan ayında ibâdete çekilmesi, orucun da Araplar arasında uygulanan bir ibâdet olduğunu kanıtlar. Yoksa sıyâm kelimesinin ne anlama geldiğini Araplar anlamasalar, *"Oruç size farz kılındı, üzerinize yazıldı"* sözü askıda kalır. Oruç da nedir, bize yazılan oruç ne demektir? diye sorarlardı. Ama bunu soran olmamıştır. Çünkü hitabedilen toplum orucun ne demek olduğunu biliyordu. Zaten Ramadân kelimesi, çok sıcak anlamındaki *ramad* (الرَّمَضُ) kökünden gelir. İbn Manzûr şöyle diyor: *"Ramadân* ayı, (رَمَضَ)den alınmıştır. Oruçlunun içi susuzluktan yanınca (رَمِضَ) denir. Yüce Allah: *"Ramadân ayı ki Kur'ân o ayda indirildi"* buyurmuştur" [2]. Bu ifâdeden açıkça oruçluların sıcaktan içleri yandığı için oruç ayına Ramadân ayı dendiği ve bundan da Ramadân ayının, Araplar arasında eskiden beri oruç tutulan ay olduğu anlaşılır.

O halde, İslâmın beş temeli: Yani Allah'tan başka Tanrı olmadığına inanmak, namaz, zekât, oruç, hac ibâdetleri İslâmdan önceki İlâhî dinlerde de vardı ve o dinlerden Araplara geçmiştir veya bu esaslar, Araplara, ataları İbrâhîm ve İsmâîl dininden kalmıştır. Ancak Araplar, bu ibâdetleri uygulamakla beraber yozlaştırmışlar, şirke bulamışlar, ruhundan soyutlamışlar, eğlence, gelenek ve gösteriş haline getirmişlerdi. İşte Hz. Muhammed(s.a.v.)in görevi, şirke bulanmış olan dini, şirk kirlerinden temizleyip aslına döndürmekti. Yoksa hiç olmayan bir din kurmak değildi. İslâm, bütün dinlerin esası idi. O, bozulan, şirke bulanan bu dini, şirk kirlerinden temizleyecek, aslî temizliğine, gerçek tevhîde kavuşturacaktı. İslâm, sadece Hz. Muhammed'e gelen, eski ile hiç ilgisi olmayan yeni bir din değil, eskiden beri mevcud olan tevhîd dinidir. Bütün peyğamberler bu dini öğretmişlerdir. Hz. Muhammed de bu dinin son tebliğcisidir. Yüce Allah, Şûrâ Sûresinin 13 ncü âyetinde şöyle buyurmuştur: *"O, size dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin..."*

Hamdi Yazır: "Fakat veyl o musallilere, daha doğrusu o namaz kılıyor görünen mü'min görünenlere ki onlar namazlarından sehvetmişlerdir, yanılmışlardır" [3] sözüyle bizzat kendisi büyük bir yanılgıya düşüyor. Çünkü âyet-

1. Bakara Sûresi: 183. 2. Lisânu'l-'Arâb: 1/1224-1225. 3. Hak Dini, Kur'ân Dil: 8/6168.

ler mü'minler veya mü'min görünen münâfıklar hakkında değil, Mekke'deki müşrikler hakkındadır. Mekke'de samimi olmayan mü'min yoktu. Nifâk, yarar sağlamak için kuvvetlilere karşı yapılan ikiyüzlülük, yaltaklanma hareketidir. Mekke'de Hz. Peyğamber ve taraftarları, kuvvetli durumda değillerdi ki onlara yaltaklananlar olsun. Olsa olsa karşı tarafa yani kâfirlere karşı yaltaklananlar olurdu ki böyleleri zaten ne mü'min, ne münâfık idi, doğrudan doğruya kâfir ve müşrik idi. Nifâk hareketi, Medine'de ortaya çıkmıştır. Çünkü orada müslümanlar güçlü idi. Bazı kimseler, toplumdaki çıkarlarını korumak için inanmadıkları halde mü'min görünmüşlerdir. Cumhûrun söylediği üzre sûrenin tamamı Mekke'de indiğine göre bu âyetler münâfıklar hakkında değil, müşrikler hakkındadır. Onların namazı önemsemediklerini, ihmal ettiklerini, yahut kılarken gönül huzuru ve huşu ile değil, gaflet ile, gösteriş için kıldıklarını, zekât da vermediklerini, yoksullara yardım etmediklerini anlatmaktadır ki: "مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ: *Hayra engel olan* (yani mal vermeyen, yardım etmeyen) *saldırgan, günahkâr*"[1] âyeti gibi müşrik karakterini çizmektedir.

Namazdan sehvetmek, namazı önemsememek, gereği gibi ciddi bir görev olarak yapmamak, düzenli değil, vakti dışına çıkararak, huzur ile değil gaflet ile, eğlence türünden kılmak demektir ki bu da şekilden ibâret, gerçek mânâda namaz olmaktan uzaktır. Mevlânâ'nın dediği gibi: "سر بزمين دم بهوا: Baş yere, kıç havaya" bir şekilden, alışkanlık, hattâ eğlence türünden bir şeydir. Nitekim Enfâl Sûresinin 35 nci âyeti de onların, namazı ciddiyetten çıkarıp bir eğlence haline getirdiklerini ifâde etmektedir.

Daha önce de söylediğimiz gibi Araplar, tamamen dinsiz, dinî kültürden uzak insanlar değillerdi. Onlar, kendilerinin, İbrâhîm ve İsmâîl soyundan geldiklerine inanıyorlar ve bu büyük atalarının dininde olduklarını kabul ediyorlardı. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm onlara, ataları İbrâhîm'in müşrik olmayıp yalnız Allah'a kulluk eden bir müslüman olduğunu; İbrâhîm'e en yakın olanların, onun gerçek yoluna uyan Peyğamber ile, mü'minler olduğunu[2] onun inanıp Allah'a kulluk edenlere "müslümanlar" adını verdiğini[3] söylemektedir.

Aynı zamanda Araplar, Kitâp ehli olan yahudi ve hıristiyanlarla da temas halinde idiler. Ticâret için gittikleri güney ve kuzey ülkelerde yahudî ve hıristiyanlarla temas ediyor, onların ibâdet şekillerini görüyorlardı. Medine ve yöresinde de çok miktarda yahudi, Araplarla yan yana yaşıyor ve onları etkiliyorlardı. Araplar, bu Kitâp ehlinden de namaz ve zekâtı duymuş ve öğrenmişlerdir. Kaldı ki bu kadar dinî kültüre âşinâ bir toplum içinde hiç pey-

1. Kalem Sûresi: 12. 2. Âl-i İmrân Sûresi: 67-68. 3. Hac Sûresi: 77-78.

ğamberin gelmediği de kesin belli değildir. Mes'ûdî fetret devrinde, Hâlid ibn Sinân el-'Absî adlı bir peyğamber çıktığını, Hz. Peyğamber'in, onun hakkında: *"O Peyğamber idi. Kavmi onu zâyi etti"* dediğini söyler [1]. İbnu'l-'Arabî de Fusus'ta bu peyğamber için bir bölüm ayırmıştır.

Hasılı Araplar dinsiz insanlar değillerdi. Allah'a inanıyor, Allah için haccediyor, namaz kılıyor, bazıları zekât da veriyorlardı. Namazları rükû'lu ve secdeli, İslâmın namazına benzer idi. Fakat ibâdet esnasında Allah'ın adı yanında başka tanrılar da anıyor, onların Allah ile kendileri arasında şefâ'atçi olacaklarını sanıyor, bu yüzden Allah'ın yanında onlara da tapıyorlardı. Namazları da ruhsuz, bir şekil ve gösterişten, gelenekten ibâret idi. Akıllarına estikçe bir gelenek olarak namaz kılarlar, fakat namazın ruhuna önem vermezlerdi. Onun için namazları, bir gösteriş ve eğlence haline dönüşmüştü. Namaz esnasında ıslık çalar, el çırparlar, böyle şamata ve gaflet ile kılınan namazın bir ibâdet olduğunu sanırlardı. Gaflet ile, huzursuz, eğlence türünden kılınan namaz, gerçek anlamda ibâdet değildir, o ibâdet sahibine ahlâk faziletini kazandırmaz. Öyle insanların bütün çabası kendilerini insanlara beğendirmektir.

"إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَ الْمُنْكَرِ: *Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder"* [2] buyurulduğu üzre gerçek namaz insanı fazilet, iyi ahlâk sahibi yapar.

İnsanı kötülüklerden alıkoyan, iyiliklere yönelten, zayıflara acıma duygusu veren en büyük etken hiç kuşkusuz âhiret inancıdır. Âhiret inancı olmayan kimseler, yetimleri, yoksulları, zayıfları düşünmezler. Onların kendi çıkarlarından başka düşündükleri nadirdir. Onun için bu sûrede âhirete inanmayan ve namazı da gaflet ile kılan, ibâdetin ruhuna önem vermeyen insanların, başkalarını düşünmedikleri, gösteriş yaptıkları, samimi olmadıkları, başkalarına yardım etmedikleri anlatılmaktadır.

Peyğamber (s.a.v.) ile onlar arasında en büyük sürtüşme nedeni, onların Allah'a ortak koşmaları ve âhirete kesin bir biçimde inanmamaları idi. Peki ama müşrikler âhirete inanmadıkları halde nasıl namaz kılıyorlardı? diye bir soru ortaya atılabilir. Bunun cevabı şudur:

Onlar, ruhun tekrar bedene girip kaldırılacağına, öldükten sonra insanın cismen dirilip yaptıklarından hesap vereceğine inanmıyorlardı. Ama içlerinden bazıları ruhsal bir âhiret hayatına inanıyor, çoğunluk ise ölümden sonra bir hayâtın olacağına kesinlikle inanmıyordu. Fakat geleneksel bir dinleri, bir ahlâk telâkkileri vardı. Hz. İbrâhîm ve İsmâîl'den kalma olduğuna inandıkları dinlerini sürdürüyorlardı. Yalnız bu dinin âhiret unsurunu boşaltmışlar, dini şirke bulayarak özünü bozmuşlardı. İşte Hz. Peyğamber (s.a.v.)

1. Murûcu'z-zeheb: 1/64, Beyrût. 1406/1986. 2. 'Ankebût Sûresi: 45.

bozulmuş, asıl temel unsuru olan âhiret inancından soyutlanmış, eskimiş ve zamanla ruhunu kaybetmiş dini düzeltmek, aslî temizliğine kavuşturmak, ona tekrar ruh üfleyip canlılık kazandırmak için gönderilmiştir.

Mâ'ûn Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Sûrede, âhirete inanmayan, yetîmi ezen, yoksula yardım etmeyen, namazı gaflet ile ve önemsemeden kılan riyâkâr insanlar kınanmaktadır.

MA'ÛN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	أَرَاَيْتَ اَلَّذِى يُكَذِّبُ بِالدِّينِ	İkinci hemzenin teshîli ile:	Nâfi', Ebû Ca'fer.
	أَرَأَيْتَ اَلَّذِى يُكَذِّبُ بِالدِّينِ	İkisinin de telaffuzu ile:	Çoğunluk.
	أَرَأَيْتَ اَلَّذِى يُكَذِّبُ اَلدِّينَ	Bâ'nın hazfiyle:	Kırâettir [1].
	أَرَأَيْتَكَ يُكَذِّبُ اَلدِّينَ		İbn Mes'ûd ve Übeyy [2].
2	يَدُعُّ	Madmûm dâl, şeddeli 'ayn ile:	Çoğunluk.
	يَدَعُ	Meftûh dâl, hafif 'ayn ile:	'Alî, Hasan, Ebû Recâ' ve İbn Semeyfa' [3].

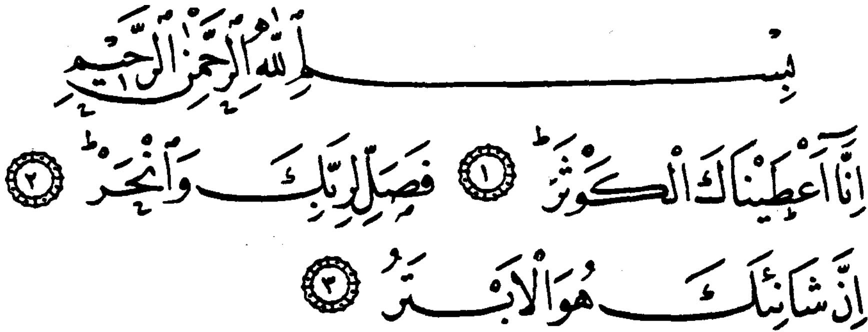
1. Bu kırâette bâ sıladır, varlığı ile yokluğu birdir (Câmi'u'l-beyân: 30/310).
2. el-Mesâhif: 112, 179; en-Neşr: 1/397.
3. (يَتْرُكُ) anlamındadır (el-Bahr: 8/517).

Âyet No.	*Kelime:*	*Kıraât farkı:*	*Okuyanlar:*
3	وَلاَ يَحُضُّ	(حَضَّ)nin muzâri'i:	Çoğunluk.
	وَلاَ يُحَاضُّ	Muhâdat kökünden muzâri':	Zeyd ibn 'Alî [1].
5	سَاهُون		Çoğunluk.
	لاَهُونَ		İbn Mes'ûd [2].
6	يُرَاءُونَ	Murâ'ât kökünden:	Çoğunluk.
	يُرَءُّونَ	Tef'îl bâbından:	İbn Ebî İshâk ve Eşheb.
	الَّذِينَ هُمْ إِنَّمَا يُرَاءُونَ ٱلنَّاس		İbn Mes'ûd [3].

1. el-Bahr: 8/517.
2. el-Mesâhif: 112.
3. el-Mesâhif: 112; el-Bahr: 8/518.

108/15 KEVSER SÛRESİ

Kevser, çok hayır demektir. Peyğamber(s.a.v.)e çok hayır verildiği, ona düşman olanın sonuçsuz kalacağı bildirildiği için bu adı alan sûre, Mekke'-de, 'Âdiyât Sûresinden sonra inmiştir. Medine'de indiğini söyleyenler de var-sa da üslûbu Mekkî olduğu gibi çoğunluk da Mekke'de indiği görüşündedir. Nahr Sûresi adını da taşıyan bu en kısa sûre, 3 âyettir. Resmî sıralamada 108 nci, iniş sırasına göre 15 nci sûredir.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Biz sana Kevser'i verdik. 2- Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve nahret (kurban kes veya ellerini kaldırıp tekbîr al). *3- Asıl sonu kesik olan, sana buğzedendir.*

Tefsîr:

Kevser(الكوثر)in tefsîrinde çeşitli mânâlar ileri sürülmüştür: Çok hayır, Hz. Peyğamber'e cennette verilecek havuz, veya ırmak, Kur'ân, taraftarlarının çokluğu, tevhîd, şefâ'at, makâm-ı mahmûd, kalbine konulan bir nûr. Bunların en kuvvetlisi birinci mânâdır. Hz. Enes'ten, Peyğamber(s.a.v.)in şöyle dediği rivâyet edilir: *"Göğe çıkarıldığım zaman iki kıyısı, içi boş inci kubbeleri olan bir ırmağa geldim, Cibrîl'e 'Bu nedir?' dedim. 'Bu Kevser'dir'*

dedi" [1]. Yine ondan rivâyet edilen bir hadis de şöyledir: *"Ben cennette yürürken, önüme iki kenarı inci kubbeleri olan bir ırmak çıktı, meleğe 'Bu nedir?' dedim. 'Bu, Allah'ın sana verdiği Kevserdir' dedi. Sonra elini ırmağın çamuruna vurup bir misk çıkardı. Sonra benim için Sidretu'l-Muntehâ yukarı kaldırıldı* (karşıma getirildi). *Orada büyük bir nûr gördüm"* [2]. Yalnız Tirmizî'nin İbn 'Ömer'den rivâyet ettiği hadis de şöyledir: *"Kevser cennette bir ırmaktır. İki kenarı altından, kanalı inci ve yakuttan, toprağı miskten güzel, suyu baldan tatlı ve kardan aktır"* [3].

Hz. 'Âişe'nin de: *"Kevser, Peyğamberimize verilen bir ırmaktır, iki kıyısı içi boş incidir, kabları yıldızlar sayısıncadır"* dediği rivâyet edilmiştir [4].

Müslim'in rivâyetine göre Enes şöyle demiştir: *"Biz, Peyğamber*(s.a.v.)*in yanında iken kendisini bir uyuklama aldı, sonra gülerek başını kaldırdı:*

— Seni güldüren nedir yâ Resûlâllah, dedik.

— Bana bir sûre indi, dedi ve 'Bismillâhirrahmânirrahîm innâ a'taynâke'l-Kevŝer...' sonuna kadar okudu. Sonra Kevser nedir, bilir misiniz?' dedi.

— Allah ve Elçisi daha iyi bilir, dedik.

— O, Rabbimin bana va'dettiği bir ırmaktır, onda çok hayır vardır, dedi" [5].

Bu hadisin metninde geçen "أغفى" fi'li, "غفوة" kökünden fi'li mâzîdir. "Kendisini hafif bir uyuklama tuttu" demektir. Bundan anlaşıldığına göre bu sûre, Peyğamber'e, Medine'de ve uyku halinde inmiştir. Bu hadis sadece Enes'ten rivâyet edilmiştir. Enes, Medine'de Peyğamber'in hizmetine girdiği sırada on yaşında bir çocuk idi. Sûrenin üslûbu Mekke'de indiğini gösterdiği gibi, âlimlerin çoğunluğu da Mekke'de indiğini söylemişlerdir. Cumhûrun kavli, bir tek kişiye dayanan (haber-i vâhid) ile bozulamaz. Bazıları hem cumhûrun, hem de Enes'in kavlini bağdaştırmak için bu sûrenin bir Mekke'de, bir de Medine'de olmak üzere iki defa indiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun da doğru olmadığı açıktır. Zira daha önce birkaç kez tekrarladığımız gibi bir âyet veya sûre iki defa inmiş olsa, iki defa yazılır. Aksi takdirde inen bir vahiy Kur'ân'dan çıkarılmış olur ki Allah Elçisinin ashâbı kasden böyle bir şey yapmaktan münezzehtirler.

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 108, Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 108, bab: 90.
2. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 108, bâb: 90.
3. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 108, bab: 90.
4. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 108; et-Tâc: 4/298-299.
5. Müslim, Salât: 53, 54; Ebû Dâvûd, Sunnet: 23; Nesâ'î, İftitâh: 21; İbn Hanbel, Musned: 3/102.

Mefâtîhu'l-ğayb'de işâret edildiği üzre âyette Kevŝer'in, Peyğamber'e verildiği bildirilmektedir. Eğer bu, cennette bir ırmak olsaydı, henüz o ırmak Peyğamber'e fi'len verilmediği için âyetin ifâdesine uymazdı. Bu bakımdan Kevŝer'in, Peyğamber'e fi'len verilmiş olan: başta peyğamberlik nimeti olmak üzere bütün nimetler olması daha uygundur. Tabii ona verilecek âhiret nimetleri de Kevser'in kapsamına girer ve "çok hayır" anlamı, bu nimetlerin hepsini kapsar.

"فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ انْحَرْ" âyetinde "صَلِّ" emir fi'li, yaygın olan anlamıyle *"namaz kıl"* demektir. Diğer bir tefsîre göre burada namazdan maksat şükürdür, *"Rabbine şükret"* demektir. Başka bir tefsîre göre de burada kelimenin asıl kök anlamı olan du'â kesdedilmiştir: *"Rabbine du'â et"* demektir. Ancak kelimenin birinci ve yaygın anlamı daha güçlüdür. Salât, eskiden beri belli bir ibâdet şekli anlamında kullanılırdı. Mücâhid, 'Atâ ve 'İkrime'den rivâyet edildiğine göre buradaki namazdan maksat, Müzdelife'de kılınan sabah namazıdır. *Nahr* de Minâ'da kesilen kurbandır. Hz. 'Alî'ye göre de *nahr,* namazda sağ eli, sol elin bileği üzerine koyup, iki eli göğüs üzerine koymaktır [1]. Bir başka kavle göre de *nahr* göğsün üst kısmı, gerdanlık yeri olan boyun çukuru demektir [2]. Bu anlama göre *nahr:* elleri boğaz düzeyine kaldırmak, "وَ انْحَرْ: elleri bağla, ellerini boğazının düzeyine kaldır demektir [3]. Hz. 'Âlî'nin "وَ انْحَرْ'in namazdan önce iftitâh tekbiri alırken, sonra rükû'a ve secdeye varırken elleri boğaz düzeyine kaldır anlamına geldiğini söylediği rivâyet edilir. Dahhâk ve Süleyman et-Teymî'ye göre "وَانْحَرْ" duâdan sonra ellerini boğazına kaldır, demektir. Ferrâ ise "وَ انْحَرْ' göğsünü kıbleye döndür, anlamına geldiğini söylemiştir. İbnu'l-A'râbî, Ferrâ'nın bu sözünü şöyle izâh etmiştir: *Nahr,* kişinin namazda mihrabın karşısına dikilmesi, yani göğsünü kıble tarafına döndürüp sağa-sola dönmemesidir. *Tenâhür* (تَنَاحُر): Boğaz boğaza gelmek, yani göğüs göğüse dövüşmek, boğazlaşmak anlamlarına gelir [4]. Aynı kökten intihar da kendini kesmek, öldürmek demektir. Devenin göğsüne bıçak vurulup kesildiği için deve kesmeğe de nahr denir.

Sûrenin üslûbundan ve gelen rivayetlerden anlaşıldığına göre namaz gibi kurban ibâdeti de eskiden beri vardı. Ve 'Arafat'tan inip geceyi Müzdelife'de geçirdikten sonra bayram günü Mina'da kurban keserlerdi. Peyğamber (s.a.v.) de bir soru üzerine kurbanın, Hz. İbrâhîm'in sünneti olduğunu belirtmiştir: "مَا هذه آلأضاحى؟ قال: سُنَّةُ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيم صلوات آلله عليه وسلامه": *Bu Kurbanlar nedir? Atanız İbrâhîm'in sünnetidir..."* [5].

1. Câmi'u'l-beyân: 30/326.
2. Lisânu'l-'Arab: 2/594-595.
3. İrşâdu'l-'akli's-Selîm: 9/205.
4. Mefâtîh: 32/129-130.
5. İbn Mâce, Adâhî: 3; el-Mustedrek, Tefsîr: 2/389.

İşte bu ve benzeri hadislerle kurban kesmek, mezheplerin kimine göre sünnet, kimine göre vâcib olmuştur.

Âyetteki "وَ انْحَرْ" kelimesinden kurban kes, anlamı da anlaşılırsa da bu mânâ kesin değildir. Bu emir fi'linden *"Kurban kes"* anlamı kasdolunabileceği gibi, *"Göğsünü kıbleye döndür, ellerini boğaz düzeyine kaldırıp iftitâh tekbîri al"* mânâları da çıkar. Bu bakımdan "وَ انْحَرْ" emrinin kurbana delâleti kesin olmayıp zannî olduğundan kurban kesmek farz değildir, vâcib olmuştur.

Kur'ân'da genellikle namaz, zekât ile berâber anılır. Burada ise zekâttan söz edilmemiş "nahr et" denmiştir. Eğer bununla kasıt kurban ise, bu da zekât gibi fukaraya yapılacak bir yardımdır. Bu en küçük sûrede de fukaraya yardım hedef alınmıştır. Namazın, deve kurban edilmesiyle beraber zikredilmesindeki hikmet de şöyle izâh edilir: Müşrikler de namaz kılar, kurban keserlerdi. Fakat bunları putları için yaparlardı. İşte yüce Allah Peyğamberine, yalnız Allah için namaz kılıp kurban kesmesini emretti [1].

Şâni' (شَانِئ) *şene'ân* (شَنَآن) kökünden ismi fa'il olup buğz, düşmanlık eden anlamınadır. *Ebter* (أَبْتَر) ise kusur bildirdiği için ismi tafdîl değil, sıfatı müşebbehedir. Müennesi *betrâ* (بَتْرَى) gelir. *Betr* (بَتْر) kökünün esas anlamı, kuyruğunu kesmek, *ebter* sonu kesik, devâmı yok demektir. Peyğamber(s.a.v.)in oğlu Kâsım vefât ettiği zaman müşrikler ona *ebter* (sonu kesik, nesilsiz) dediler. Allah Elçisinin adı anıldığı zaman 'Âs ibn Vâil: "Bırakın onu, onun sonu kesiktir, (soyunu sürdürecek erkek çocuğu yoktur), ölünce adı unutulur, gider, biz de ondan kurtuluruz" dedi [2].

Bu âyetin, 'Ukbe ibn Ebî Mu'ayt, yâhut Ebûleheb hakkında indiğini söyleyenler de varsa da önemli olan bu sözün sahibi değil, müşrik liderlerinin böyle düşünmüş ve söylemiş olduklarıdır. Onların bu sözleri, Hz. Peyğamber(s.a.v.)i üzmüş olacak ki ona, nübüvvet ile çok hayır verildiği, adının unutulmayacağı, asıl sonu kesik olanların, ona düşmanlık edenler olduğu bildirilmekte ve Allah'ın kendisine lûtfettiği nimetlerin en yücesi olan peyğamberlik nimetine şükrâne olarak yalnız Rabbi için namaz kılıp kurban kesmesi emredilmektedir.

Evet inananlar, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın çocukları durumundadır. O, milyonlarca ümmetinin gönlünde yaşayacak ve milyonlarca insan kıyâmete dek onu her zaman anacaktır. Ama ona düşmanlık edenlerin sonu kesilecektir ve kesilmiştir. Çünkü onların çocukları da sonunda ona inanarak onun manevî evlâdı olmuşlar ve müşrik babalarıyle manevi bağları kesilmiş, böylece onlar, çocukları tarafından dahi hayır ile anılmamışlardır.

1. Mefâtîh: 32/123; Irşâdu'l-'akl: 9/205. 2. Mefâtîh: 32/117-118.

Mefâtîhu'l-ğayb'de sûrenin incelikleri hakkında şöyle deniyor: "Allah'a sâliklerin (gidenlerin) üç dereceleri vardır: En yüksek dereceleri kalbleriyle ve ruhlarıyle Allah'ın celâl nurunda boğulmaları, ikinci dereceleri bedensel ibâdetlerle meşğul olmaları, üçüncü dereceleri nefsi duyusal lezzetlere ve şu dünyâ arzularına dalmaktan menetmeleridir. Yüce Allah'ın: "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ: *Biz sana Kevser'i verdik*" sözü birinci makama işarettir ki bu, Peyğamber(s.a.v.)in kutsal ruhunun, gerek nicelik, gerek nitelik bakımından diğer insan ruhlarından ayrı olmasıdır. Onun ruhu, nicelik bakımından diğer ruhlardan ayrıdır. Çünkü mukaddimeleri çoktur. Nitelik bakımından da ayrıdır. Çünkü o, bu mukaddimelerle öteki ruhlardan daha çabuk sonuçlara ulaşır. "فَصَلِّ لِرَبِّكَ: *Rabbin için namaz kıl*" sözü, ikinci mertebeye, "وَانْحَرْ: *Kurban kes*" sözü de üçüncü mertebeye işârettir. Zira nefsi dünyâ lezzetlerinden menetmek, onu boğazlamak mesabesindedir. Sonra Cenabı Hak: "إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ: *Sana buğz eden, işte asıl ebter odur* buyurmuştur. Bunun anlamı şudur: Seni bu duyusal lezzet ve âcil şehvetlere çağıran nefis yok olacaktır. Rabbin katında bakî kalacak olanlar onlardır" [1].

Hamdi Yazır, Peyğamber(s.a.v.)in erkek evlâdının yaşamamasını özetle şöyle izah ediyor: "Onun neslinin yalnız kız çocuklarından türetilmiş olması, onun peyğamberlerin hatemi olması ile izâh edilmiştir. Onun ruhânî kuvveti gibi cismânî kuvvetinin de en yüksek seviyede olduğunu göstermek için kendisine hem oğul, hem kız çocukları verilmiş, fakat peyğamberlik kendisiyle son bulduğu için; oğullarının yaşamaları halinde peyğamber olmaları bu hikmete aykırı olacağı, peyğamber olmadan kalmaları da tam manasiyle hayrulhalef olmalarına mani ve şanlarına eksiklik olacağından onların masum olarak ölmeleri, hem kendi haklarında, hem de risaletin şânı hakkında daha kudsî olmuştur. Peyğamberliğinin umumîliği, dininin yayılması ve ümmetinin çoğalması açısından bunun, ümmet hakkında da hayırlı olduğunda şüphe yoktur. Zira oğulları kalsaydı, peyğamber olmasalar dahi imâmet velâyetine varis kılınmaları yakışırdı. Bu ise imâmet velâyetini ehliyetten ziyade soy verâsetine hasretmek olurdu ki bu da Hz. Muhammed(s.a.v.)in peyğamberliğinin umumîliğine. bütün dinlere üstün gelmek üzere gönderilen dinin gayesine, "إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ: *Allah katında sizin en üstün olanınız, en çok korunanınızdır*" [2], "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا: *Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder*" [3], "ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ: *Onlardan sonra sizi yeryüzünde halîfeler* (yeryüzü hakimleri) *kıldık ki nasıl yapacağınıza bakalım*" [4] âyetlerinin bildirdiği üzre

1. Mefâtîh: 32/117-118.
2. Hucurât Sûresi: 13.
3. Nisâ' Sûresi: 58.
4. Yûnus Sûresi: 14.

faziletin soyda değil, takvâda olması esaslarına aykırı bulunurdu. Şayet imâmet velâyetleri de olmayınca bunların, ümmet için fitneye sebebolmaları da mümkün idi. Kadınlarda ise nübüvvet ve imâmet bulunmadığı için kızları hakkında bu sakıncalar yoktu. Bundan dolayı Allah Resûlünün soyunun kız evlâdından türetilmiş olmasının makul hikmet ve anlamı bu iki sebepte özetlenebilir: Kendisinden sonra peyğamberlik olmaması, imâmet ve velâyetin de neseb verâsetine bağlı olmaması. Yoksa câhiliyyenin zannettiği gibi oğullarının vefatiyle zürriyetinin büsbütün kesileceği ve kız çocuklarının evlâdı, kendi evlâdı ve zürriyetinden sayılmayacağı için değildir. Ve belli ki bu âyet, ğaybe ilişkin bir haberi de içermektedir'' [1].

Kevser Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Allah için namaz kılmak, ibâdet etmek ruhu yüceltir. Allah'a kulluk, insanın adını ebedîleştirir.

1. Hak Dîni Kur'ân Dili: 8/6212-6213.

KEVSER SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ		Çoğunluk.
	إِنَّا أَنْطَيْنَاكَ	Nûn ile:	Hasan, Talha ibn Musarrif [1].
3	شَانِيَكَ	Hemzenin yâ'ya tebdîli:	Ebû Ca'fer, vakıf halinde de Hamza.
	شَانِئَكَ	Hemzenin tam telâffuzu:	Ötekiler.
	شَنِيَكَ	Şîn'den sonra elifsiz ve hemzenin y'ye tebdîli ile:	İbn 'Abbâs [2].

1. Bu kırâeti, Ümm-i Seleme (r.a.) Hz. Peygamber(s.a.v.)den rivâyet etmiştir. Bu da i'tâ'nın bir lehçesidir (أَنْطَيْتُ), (أَعْطَيْتُ) demektir. Bazı kabileler, 'ayn'ı nûn'a çevirirler.
2. el-Mesâhif: 180, 208, 267; Kurtubî: 20/216; el-Bahr: 8/519-520; en-Neşr: 1/396.

109/18 KÂFİRÛN SÛRESİ

Kâfirlere hitâb ile başladığı için bu adı almış olan sûre, Mekke'de Mâ'ûn Sûresinden sonra inmiştir. İslâmdaki din özgürlüğü prensibini vurgulamaktadır. 'İbâdet Sûresi, İhlâs Sûresi adlarını da taşır. Kul huvallâhu ehad ile birlikte ihlâsayn (iki ihlâs) adını almıştır. 6 âyettir. Resmî sıralamada 109 ncu, iniş sırasına göre 18 nci sûredir.

Muhammed ibn Nasr ve Taberânî'nin çıkardıkları bir hadise göre Peygamber (s.a.v.), "kulhuvallâhu ehad"in, Kur'ân'ın üçte birine, "Kul yâ eyyuhâ'l-kâfirûn" sûresinin de dörtte birine denk olduğunu söylemiştir [1]. Bu sûreler, İslâmın özü olan tevhîdi özetlediğinden bu fazilete sahiptir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ ﴿١﴾ لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ ﴿٢﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ

مَٓا اَعْبُدُۚ ﴿٣﴾ وَلَٓا اَنَا۬ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْۙ ﴿٤﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ

مَٓا اَعْبُدُۜ ﴿٥﴾ لَكُمْ د۪ينُكُمْ وَلِيَ د۪ينِ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- De ki: Ey nankörler, 2- Ben sizin yaptığınız ibâdeti yapmam, 3- Siz de benim yaptığım ibâdeti yapmazsınız. 4- Ben asla sizin yapmış olduğunuz ibâdeti yapıcı değilim. 5- Siz de benim yapmakta olduğum ibâdeti yapıcı değilsiniz. 6- Sizin dininiz size, benim dinim banadır (yâhut: Sizin cezânız size, benim cezâm banadır. Herkes yaptığının cezâsını görür).

1. Fethu'l-Kadîr: 5/505.

Tefsîr:

1-6: Ben sizin yaptığınız gibi Allah ile beraber başka tanrıların adını da anarak karışık ibâdet yapmam. Yalnız Allah'a ibâdet ederim. Benim ibâdetim böyle hâlis ve temizdir, sizinki gibi karışık, çeşitli tanrılar arasında dağılmış değildir. Benim ibadetim yani kulluğum tek Allah'a yöneliktir, sizin ibâdetiniz gibi değildir. Ben ne şimdi sizin yaptığınız ibâdet gibi ibâdet ederim, ne de gelecekte böyle bir şey yaparım. Siz de belli ki şimdi olduğu gibi gelecekte de benim yaptığım kulluk gibi kulluk yapmazsınız, benim tapmam gibi tek Tanrı'ya değil, O'nun yanında başka tanrılara da taparsınız. Sizin tapmanız, ibâdetiniz, dininiz size, benim ibâdetim, dinim banadır.

Sûrede ibâdet fiillerinin başında bulunan (ما) ya mevsûl, ya masdariyye veya sıfat bildiren (ما)dır. (mâ ما) mevsûl ise sûrenin anlamı: *"Sizin taptığınız şeylere ben tapmam, benim taptığım şeye de siz tapmazsınız..."* demek olur. Bu takdirde Hz. Peyğamber'in ibâdet ettiği Allah için, akılsız şeylere mahsus olan (ما) kullanılmış olur. Halbuki (مَنْ) kullanılması gerekirdi. Ancak söz düzeninin bozulmaması için (مَنْ) yerine (ما) kullanılmıştır. Fakat bu izah âyetin rûhuna uygun değildir. Çünkü eğer (ما) ile, tapılan şey kasdedilmiş olsaydı, son âyette " لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِىَ دِينِ: *Sizin dininiz size, benim dinim banadır"* yerine "لَكُمْ رَبُّكُمْ وَ لِىَ رَبِّى : *Sizin Rabbiniz size, benim Rabbim banadır"* denmesi uygun olurdu. Bundan dolayı (ما)ların, masdariyye veya sıfat bildiren (ما) olması sûrenin ruhuna daha uygundur. Masdariyye olduğu takdirde mânâ: *"Ey nankörler, ben sizin şimdi yapmakta olduğunuz ibâdeti yapmam. Siz de benim yapmakta olduğum ibâdeti yapmazsınız. Ben sizin eskiden yapmış olduğunuz ibâdeti yapıcı değilim. Siz de benim şimdi yapmakta olduğum ibâdeti yapıcı değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır".* Şayet " ما "lar sıfat bildiren " ما " ise, mânâ yine buna yakındır: *"Artık ben sizin yaptığınız ibâdet gibi ibâdet yapmam, siz de benim yapmakta olduğum ibâdet gibi ibâdet yapmazsınız. Ne ben sizin eskiden yapmış olduğunuz ibâdeti yaparım, ne de siz benim şimdi yapmakta olduğum ibâdet gibi ibâdet yaparsınız. Sizin dininiz size, benimki banadır"*[1].

Dediğimiz gibi "mâ ما "ların mevsul olması âyetin ruhuna uygun olmaz. Çünkü bu takdirde "وَلَاۤ أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَاۤ أَعْبُدُ" Siz benim ibâdet ettiğime ibâdet etmezsiniz demek olur ki, bu mâna doğru değildir. Müşrikler Allah'ı tanımayan, O'na hiç ibâdet etmeyen insanlar değillerdi. Ancak ibâdetlerine şirk karıştırırlardı. "إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ : *Siz ve Allah'tan başka taptığınız şeyler Cehennemin odunusunuz"*[2] âyetinde (ما) tapılan şeyler anlamında ve mevsûl ismidir ama orada "مِن دون اللّٰه" sözüyle Allah, bu şeyler

1. Fethu'l-Kadîr: 5/507.
2. Enbiyâ Sûresi: 98.

den istisnâ edilmiştir. Bundan müşriklerin, Allah'ın dışında taptıkları şeylerin Cehennem odunu olduğu anlatılmaktadır. İşte sûrede onların bu tarz ibâdeti kınanmaktadır: *"Ben artık sizin ibâdet ettiğiniz şekilde, Allah'a ortak koşarak ibâdet etmem"* demektir ki burada ayrıca Hz. Peygamber'in, nübüvvetten sonraki hidâyetine, Allah'ın onu tam doğru yola, tevhîd yoluna ilettiğine de işâret vardır. Çünkü *"Ben artık, sizin yaptığınız ibâdet gibi ibâdet yapmam, artık bana tevhîd dini öğretildi. İbâdetime Allah'tan başkasının adını karıştırmam"* deniyor. Ama "Hiç böyle bir şey yapmadım" denilmiyor. İbâreye çok iyi dikkat etmek lâzımdır.

"وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدٰى: *Allah seni şaşkın bulup doğru yola iletmedi mi?"* [1], *"Sen Kitâp nedir, îman nedir bilmezdin, fakat biz Kur'ân'ı, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz bir nûr yaptık"* [2] gibi âyetlerde de bu husus vurgulanmıştır.

Sûrede *"ey nankörler"* hitâbından sonra ibâdet fiillerinin muzâri (şimdiki hal) kipi ile kullanıldığı iki âyetten sonra, bu fiillerden birinin, ikinci şahıs mâzî kipiyle kullanıldığı bir âyet gelmektedir. Son iki âyet, ilk iki âyetin tekididir. Önceki iki âyette Peygamber'in, şimdi ve gelecekte kâfirlerin yaptığı ibâdeti yapmadığı; son iki âyette de kâfirlerin eskiden yapmış oldukları ibâdeti yapmayacağı vurgulanmaktadır. Sûredeki *"Ben sizin ibâdetinizi yapmam"* veya *"Ben sizin taptığınıza tapmam"* veya *"Ben sizin ibâdet ettiğiniz gibi ibâdet etmem"* âyetleri tekrarlanmaktadır. Sûrede tekrarın olmadığını anlatmak için bazı müfessirler, "لا "nın dâhil olduğu ilk iki cümlenin istikbâle, isim cümlesi olan son iki âyetin de hale âidolduğunu söylemişlerdir. Ancak Şevkânî buna itiraz ediyor ve " لا " ile " ما "nın birbiri yerine kullanıldığını, devam ve sebat ifâde eden isim cümlesinin şimdiki hale de geleceğe de şamil olduğunu söylüyor ve âyetlerde tekrarın bir kusur olmadığını, zira sözü güçlendirmek için cümleyi tekrar etmenin, Arap dilinin üslûplarından olduğunu söylüyor [3].

Bizim kanâatimize göre sûrede tekrar yoktur. İlk iki âyet, Peygamber'in, şimdiki halde müşriklerin ibâdet ettikleri gibi ibâdet etmediği; son iki âyette de yine Peygamber'in, müşriklerin eskiden ibâdet etmiş oldukları şekilde ibâdet etmeyeceği, yani müşriklerin ne şimdi uygulamakta oldukları, ne de eskiden uyguladıkları ibâdet şeklinde aslâ ibâdet etmeyeceği anlatılmaktadır. İlk iki âyet müşriklerin şimdi uyguladıkları ibâdet tarzını, son iki âyet de onların eskiden uyguladıkları ibâdet tarzını reddediyor.

1. Duhâ Sûresi: 7.
2. Şûrâ Sûresi: 52.
3. Fethu'l-Kadîr: 5/506-507.

Müfessirlere göre 4 ve 5 nci âyetler, Peyğamber'in mazide de aslâ putlara tapmadığını ifade etmektedir. "Yanî ben sizin tapageldiğinize tapıcı değilim, ne geçmişte sizin taptığınız şekilde putlara taptım, ne de şimdi ve gelecekte taparım. Ben aslâ Allah'a ortak koşmadım, putlara tapmadım" demektir. Fakat kanâatimize göre âyetin manâsı böyle değildir. Sûre Peyğamber'in, artık eskiden Arapların yaptığı şekilde ibâdet etmeyeceğini vurgulamaktadır. Hz. Peyğamber'in, geçmişte Arapların ibâdet ettiği şekilde hiç ibâdet etmediğine dair kesin bir delil olmadığı gibi bunun tersini gösteren kanıtlar vardır. Peyğamber, geçmişte onlar gibi ibâdet etmiş olsa da bu, kendisine kusur değildir. Çünkü onun masumluğu, peyğamberlik ile başlar. Ondan önce onun, öteki insanlar gibi yaşadığı\ âyetlerle sabittir. Biraz önce meâllerini yazdığımız Duhâ ve Şûrâ Sûresinin âyetleri yanında, Yûnus Sûresinin: *: "De ki: 'Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım, ve onu size bildirmezdi. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz?' "* meâlindeki 16 ncı âyeti de onun ibâdet ve davranışlarının, peyğamberliğinden önce toplumun diğer insanlarınkinden farksız olduğunu gösterir. Nitekim Süddî de Hz. Peyğamber'in, kırk yıl (yani peyğamberlikten önceki hayatında) kendi kavminin dininde olduğunu söylemiştir [1]. Sûrede Peyğamber'in, artık ne şimdi, ne de gelecekte Kureyşin şimdi ve geçmişte uyguladıkları ibâdet tarzını uygulamayacağı vurgulanmaktadır. Sonunda da Peyğamber'in getirdiği tek Allah'a ibâdet tarzını kabul etmeyip şirke bulanmış olan ibâdet geleneklerinde ısrar edenlere, herkesin dininin kendisine âidolduğu, herkesin bildiği gibi hareket edebileceği ve herkesin yaptıklarından sorumlu olduğu anlatılmaktadır.

Gelen rivâyetlere göre Kureyş liderleri, Peyğamber'e, eğer o kendi tanrılarına taparsa, onların da onun Tanrısına tapacaklarını, böylece aradaki düşmanlığın kalkacağını söylemişlerdir [2]. Tabii onların: "Sen bizim tanrılarımıza taparsan, biz de senin Tanrına taparız" dediklerine ihtimal verilmez. Çünkü Hz. Peyğamber'in Tanrısı olan Allah'a onlar da zaten inanır ve taparlardı. Ancak onlar ortak koşarlardı. Olsa olsa onlar, Hz. Peyğamber'e, kendilerinin din ve ibâdet tarzını kınamamasını, böyle yaptığı takdirde onların da Hz. Muhammed'in din ve ibâdetine karışmayacağını önermişlerdir. " وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ: *İstediler ki sen yumuşak davranasın da onlar da* (sana) *yumuşak davransınlar"* [3] âyetinden de müşriklerin ondan, dinlerine karşı yumuşak davranmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Onların, Peyğamber'in da'vetine karşı koymalarının en önemli nedeni, Peyğamber'in, onların geleneksel dinlerini taşlaması, Allah'a ortak saydıkları tanrılara yalvarmalarını, onlardan meded ummalarını kınaması idi. Eğer Peyğamber bundan vazgeçseydi, aralarındaki ayrılık sebebi kalkacağı için onun dâvetine karşı koymazlardı.

1. Câmi'u'l-beyân: 30/232.
2. Câmi'u'l-beyân: 30/330-331; Mefâtîh: 32/144; Keşşâf: 4/292. 3. Kalem Sûresi: 9.

İşte müşriklerin bu tür önerilerine cevâb olarak inen bu sûre, herkesin vicdânî kanâatinde serbest olduğunu; Hz. Muhamme'in, onların yaptığı gibi ibâdet yapmayacağını, Allah ile beraber başka tanrılara yalvarmayacağını; geleneklerine körü körüne bağlı kalan o insanların da Hz. Muhammed'in tanımladığı şekilde öteki tanrılarını tamamen unutup yalnız Allah'a ibâdet etmeyeceklerini vurguladıktan sonra herkesin dininin kendisine âidolduğunu, yani herkesin, istediği biçimde hareket edebileceğini ve yaptığından sorulacağını bildirmektedir.

Gerçekten Kur'ân, vicdan özgürlüğü getirmiştir. Hiç kimsenin zorla dine sokulmasını emretmemiş, Hz. Peyğamber'in insanlar üzerinde bir zorlayıcı değil, duyurucu, öğüt verici olduğunu söylemiştir: *"Sana düşen, yalnız duyurmaktır"*[1], *"Elçinin görevi, sadece duyurmaktır"*[2], *"Ben inananlar için bir uyarıcı ve müjdeleyiciden başka bir şey değilim"*[3], *"Ben O'ndan size bir uyarıcıyım"*[4] gibi pek çok âyet, Peygamber'in görevinin, insanları zorlayarak yola getirmek değil, gerçekleri duyurmak olduğunu; *"Sen onların üzerinde zorlayıcı değilsin"*[5] meâlindeki âyetler de Peygamberin zorlayıcı olmadığını bildirmektedir. Bunlar, vicdan özgürlüğünün en açık ifâdeleridir.

Tefsîri sadedinde bulunduğumuz sûrenin din ve ibâdet özgürlüğünü gayet açık belirten: *"Sizin dininiz size, benim dinim banadır"* âyetinin, savaşı emreden ve seyf (kılıç) âyeti diye adlandırılan: "وَ قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً : *Onlar sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"*[6] âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir[7]. Esasen bu nesih konusuna merak saran bazı kişiler, bu kılıç âyetiyle Kur'ân'ın birçok âyetini neshetmeğe çalışmışlardır. Oysa orada bir nesih söz konusu değildir. Evvelâ bu âyet bir haberdir, emir değil. Nesih emir ve ahkâmda olur, haberlerde olmaz. "Sizin dininiz yani ibâdetiniz, ameliniz size, benim ibâdet ve amelim banadır" sözünün neshedilecek yanı yoktur. Zira herkesin kendi amelinden sorumlu olduğu, Kur'ân'ın muhkem kaziyyesi(kesin prensibi)*dir.* *"Benim amelim bana, sizin ameliniz de size âittir"*[8] meâlindeki âyet de aynı mânâyı anlatmaktadır. Sonra savaşı emreden âyetler, müşrikleri zorla dine sokmayı değil, onların saldırılarına karşı koymayı, böylece onların şerlerini savmayı, İslâmın özgürlük içinde yayılmasını önleyen engelleri ortadan kaldırmayı emrediyor. "كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً: *Onlar sizinle topyekün savaştıkları gibi, siz de onlarla*

1. Âl-i İmrân Sûresi: 20, Nahl Sûresi: 82, Şûrâ Sûresi: 48.
2. Nûr Sûresi: 54, 'Ankebût Sûresi: 18.
3. A'râf Sûresi: 188.
4. Hûd Sûresi: 2. 5. Kaf Sûresi: 45.
6. Tevbe Sûresi: 36.
7. Mer'î Yûsuf el-Hanbelî, Kalâidu'l-murcan fin-nâsih ve'l-mensûh mine'l-Kur'ân. Mastır tezi olarak tahkîk, s. 478. 8. Yûnus Sûresi: 41.

savaşın" deniyor. Demek ki emredilen savaş, durup dururken şuna buna saldırmak değil, müslümanlara saldıran insanlara karşı koymaktır. Yoksa durup dururken insanlara saldırmak caiz değildir. *"Çünkü Allah saldırganları sevmez"* [1]. Din, vicdân ve kanâat işidir, zorla olmaz. İnsan bir dini zorla kabul etmiş görünse de gönülden inanmadıkça mü'min sayılmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de vicdan özgürlüğünü bildiren âyetlerden örnekler verelim:

"Eğer onlar seni yalanladılarsa de ki: 'Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir. Siz benim yaptığım(ibâdet)*den uzaksınız, ben de sizin yaptığınız*(ibâdet)*den uzağım'."* [2].

"De ki: 'Ey insanlar, işte size Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen, kendisi için gelir; sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekil değilim'." [3].

"De ki: 'Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin'." [4].

"De ki: 'Size göklerden ve yerden kim rızık veriyor?', De ki: 'Allah. O halde ya biz veya siz doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz'. De ki: 'Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz; biz de sizin işlediğinizden sorulacak değiliz'." [5].

"De ki: 'Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birimiz diğerini Allah'tan başka tanrı edinmesin.' Eğer yüz evirirlerse: 'Şâhid olun, biz müslümanlarız!' deyin" [6].

"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tâğût'u inkâr edip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir" [7].

"Seninle tartışmaya girişirlerse de ki: 'Ben de kendimi Allah'a teslîm ettim; bana uyanlar da.' Kendilerine Kitâp verilenlere ve ümmîlere de ki: 'Siz de Allah'a teslîm oldunuz mu?' Eğer İslâm (Allah'a teslîm) *olurlarsa doğru yolu bulmuşlardır. Yok eğer dönerlerse sana düşen, yalnız duyurmaktır. Allah kullarını görmektedir"* [8].

1. Bakara Sûresi: 190, Mâ'ide Sûresi: 87.
2. Yûnus Sûresi: 41.
3. Yûnus Sûresi: 108.
4. Kehf Sûresi: 29.
5. Sebe' Sûresi: 24-25.
6. Bakara Sûresi: 256.
7. Âl-i İmrân Sûresi: 20.
8. Âl-i İmrân Sûresi: 64.

"Ancak aranızda andlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yâhut ne sizinle, ne de kendi toplumlarıyle savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenleri öldüremezsiniz. Allah dileseydi onları sizin üzerinize musallat ederdi, sizinle savaşırlardı. Öyleyse onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir" [1].

"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever" [2].

Muhammed 'İzzet Derveze şöyle diyor: "Yüce Allah: *"Sizinle savaşanlarla Allah için savaşın, fakat saldırmayın, çünkü Allah saldırganları sevmez"* [3] âyetinde müslümanlara, yalnız kendileriyle savaşanlara karşı savaşmalarını, fakat saldırmamalarını, Allah'ın saldırganları sevmediğini buyurmaktadır. Müfessirlerin çoğuna göre bu âyet, Tevbe Sûresinin, müslüman olup namaz ve zekât farzlarını yerine getirmelerine kadar müşriklerle savaşmayı emreden aşağıdaki âyetleriyle neshedilmiştir: *"Allah ve Elçisinden, andlaşma yaptığınız müşriklere ihtârdır. Dört ay daha yeryüzünde dolaşın, bilin ki siz Allah'ı âciz bırakamazsınız ve Allah kâfirleri rezil edecektir! En büyük Hac günü, Allah ve Elçisinden insanlara duyurudur: Allah ve Elçisi, müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha iyidir ve eğer dönerseniz bilin ki Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz!* (Ey Muhammed), *Kâfirlere acı bir azâbı müjdele. Ancak andlaşma yaptığınız müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın. Çünkü Allah, korunanları sever. Haram ayları çıkınca, Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir"* [4].

Kezâ kılıç âyeti denilen: *"Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"* [5] âyeti de onlara göre Bakara Sûresinin 190 ncı âyetini neshetmektedir. Bazı müfessirler de: *"Fitne kalmayıncaya ve din, Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar* (düşmanlığa, saldırıya) *son verirlerse, artık zâlimlerden başkasına düşmanlık olmaz"* [6] âyetindeki "fitne"yi şirk olarak tefsîr etmiş, *"Müşrik kalmayıncaya, Allah'ın dini olan İslâm hakim oluncaya dek müşriklerle savaşmanın farz olduğunu"* söylemiş-

1. Nisâ' Sûresi: 90. 2. Mümtehine Sûresi: 8.
3. Bakara Sûresi: 190.
4. Tevbe Sûresi: 1-5.
5. Tevbe Sûresi: 36. 6. Bakara Sûresi: 193.

lerdir.

Diğer taraftan birçok müsteşrik de: "Muhammed, *'Sizin dininiz size, benim dinim banadır'* prensibinin sınırında ancak pek zayıf olduğu şartlarda durdu, fakat hicretten sonra güç kazanınca kâfirlerle savaşmaya başladı, müşriklerden, İslâm olmaktan; Kitâp ehlinden de teslim olup cizye vermekten baş ka bir şey kabul etmedi. Müslümanları ganimet almağa teşvik ediyordu..." demişlerdir.

"İslâmda savaş, müslümanları özgürlüğe kavuşturmak, da'vet özgürlüğünü sağlamak, düşmanların eziyet ve saldırılarını önlemek, müslümanların özgürlük ve güvenliğini garanti altına almak için meşru kılınmıştır. Peyğamber'in hayatının sonuna kadar bu prensip muhkem olarak kalmıştır. Hac Sûresinin 38-40 ncı âyetleri bunu kanıtlar:

"Allah inananları savunur. Allah hiçbir hain ve nankörü sevmez. Kendileriyle savaşılanlara, savaşma izni verildi. Çünkü onlara haksızlık edilmiştir ve Allah, onlara yardım etmeğe kadirdir. Onlar, sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın, bazı insanları, diğer bazılarıyle savunması olmasaydı içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı. Allah, kendi(dini)*ne yardım edene elbette yardım eder. Kuşkusuz Allah, güçlüdür, galiptir".* Daha sonra Bakara Sûresinin meâllerini aşağıya yazdığımız 190-194 ncü âyetleri inmiştir:

"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın, fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün, onların sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) *siz de onları çıkarın! Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da olanlarla savaşmayın ki, onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle* (orada) *savaşırlarsa, hemen onları öldürün; kâfirlerin cezâsı böyledir. Eğer onlar* (savaştan) *vazgeçerlerse, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Onlarla savaşın ki fitne ortadan kalksın, din* (ibâdet) *yalnız Allah'a âidolsun. Eğer* (savaştan, düşmanlıktan) *vazgeçerlerse artık haksızlardan başkasına düşmanlık yoktur. Haram ayı, haram aya karşılıktır. Yasaklar karşılıklıdır. Kim size saldırırsa onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın, Allah'tan korkun, bilin ki Allah korunanlarla beraberdir."*

Bu âyetlerde ancak savaşanlara karşı savaşmak emredilmekte ve müşriklerin, müslümanlarla savaştıkları bildirilmektedir. Müşrikler, müslümanları dinlerinden dönmeğe zorluyorlar, Allah'ın yoluna, hak çağırısının yayılmasına engel oluyorlardı. Müslümanlar bu yüzden vatanlarını bırakıp göç etmek zorunda kalıyorlardı. İşte bu zulümleri yüzünden müşriklerle savaşmak emredilmiştir. Bakara Sûresinin 190 ncı âyetindeki *"fitne"*yi şirk olarak tefsîr etmek büyük bir zorlamadır. Fitne müşrik liderlerinin yaptıkları gibi

müslümanları dinlerinden döndürmek için baskı, işkence yapmaktır. Nitekim: *"İnanan erkeklere ve inanan kadınlara fitne yapanlar* (işkence edenler), *sonra tevbe etmeyenler için cehennem azâbı vardır, onlar için yangın azâbı vardır"* [1], *"Sonra Rabbin, şunların: şu fitne* (işkence) *yapıldıktan sonra göç eden, sonra savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Elbette bunlardan sonra Rabbin bağışlayandır, esirgeyendir"* [2] âyetlerinde fitne, işkence mânâsındadır.

İyi düşünülürse Bakara Sûresinin "وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ: *Fitne katilden şiddetlidir* (çetindir, zordur)" âyetindeki fitnenin, işkence anlamında olduğu görülür. Demek ki hiçbir sûretle *fitne*'yi şirk diye tefsîr etmek doğru değildir. Bakara 193 ncü âyette *"Fitne olmayıncaya ve din* (ibâdet) *yalnız Allah'a oluncaya dek onlarla savaşın. Ama* (fitneye) *son verirlerse artık haksızlardan başkasına düşmanlık yoktur"* denmesi, mutlaka kâfirlerle veya müşriklerle savaşma gereğini değil; müşrikler saldırılarına, işkencelerine, düşmanlıklarına son verinceye, müslümanlar özgürlüğe kavuşuncaya ve İslâm da'veti serbestçe ve güvence altında yayılma imkânına kavuşuncaya dek saldırganlarla savaşma gereğini ortaya koymaktadır. *"Fitne olmayıncaya, din* (ibâdet) *yalnız Allah'a oluncaya dek onlarla savaşın, ama onlar* (fitneye, düşmanlığa) *son verirlerse artık haksızlardan başkasına düşmanlık yoktur"* ifâdesi, haksızlık etmeyenlere, saldırmayanlara, müslümanları rahatsız etmeyenlere karşı düşmanlık edilmeyeceğini de vurgulamaktadır. Enfâl Sûresinin: *"Fitne kalmayıncaya ve din* (ibâdet) *tamamen Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Onlar* (müslümanları rahatsız etmekten) *vazgeçerlerse muhakkak ki Allah yaptıklarını görmektedir"* meâlindeki 39 ncu âyeti de bu mânâyı anlatmaktadır. "فَاِنِ انْتَهَوْا: *Son verirlerse"* cümlesi, kâfirlerin, müslümanlara düşmanlık ve saldırılarına son vermelerini kasdetmektedir. İsrâ Sûresinin: *"Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftira etmen için fitneye düşüreceklerdi, o zaman seni dost tutarlardı"* meâlindeki 73 ncü âyetinde de fitne, dinden dönmek anlamında kullanılmıştır.

Tevbe edip inanıncaya, namazlarını kılıp zekâtlarını verinceye kadar müşriklerle savaşmayı emreden âyetler, müslümanlara karşı saldıran ve Hudeybiye Andlaşmasını çiğneyen müşrikler hakkındadır, onlar bütün müşrikleri kapsamaz. Âyetler arasında geçen cümleler, bunların onlar hakkında olduğunu gösterir: *"Ancak andlaşma yaptığınız müşriklerden,* (andlaşma şartlarından) *hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın"* [3] âyetinde andlaşmalarını bozmayıp sözlerinde duran, müslümanlara saldırmayan, onlara saldıranlara yardım etmeyen müşriklere saldırılmayacağı bildirildikten sonra şöyle buyurulmaktadır:

1. Bürûc Sûresi: 10. 2. Nahl Sûresi: 110. 3. Tevbe Sûresi: 3.

"Ve eğer ortak koşanlardan biri güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle yap, çünkü onlar, bilmez bir topluluktur. Ortak koşanların, Allah'ın yanında ve Elçisinin yanında nasıl andlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da anlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah, korunanları sever. Evet (o müşriklerin, Allah ve Elçisi yanında) *nasıl* (ahdi olabilir)? *Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and, ne de andlaşma gözetmezlerdi. Ağızlarıyle sizi razı ederler, fakat gönülleri sizi istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır. Allah'ın âyetlerini az bir paraya sattılar da O'nun yoluna engel oldular, onların yaptıkları, gerçekten ne kötüdür! Bir mü'mine karşı ne and, ne de andlaşma gözetmezler. İşte saldırganlar onlardır. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz bilen bir kavme âyetleri böyle uzun uzun açıkladık. Eğer andlaşma yaptıktan sonra andlarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle hemen savaşın. Çünkü onların andları yoktur; belki böylece yaptıklarına son verirler"*[1].

Bütün bunlar, ancak ahidlerini bozan, müslümanlara saldıran müşriklerle savaşılacağını, yoksa durup dururken zorla insanları müslüman yapmak için kimse ile savaşılamayacağını kanıtlar. *"Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse..."* âyeti, müşrik iken müslüman olanları kasdediyor. Yani onlar tevbe edip müslüman olurlarsa ne a'lâ, müslümanların din kardeşleri olurlar. Ama inanmadıkları halde sözlerinde dururlarsa onlara da saldırılmaz. Fakat verdikleri sözden cayar, andlaşmalarını bozar, dine saldırırlarsa bu tutumlarından vazgeçinceye kadar onlarla savaşın.

Tevbe Sûresi 36 ncı âyetteki *"Müşriklerle topyekün savaşın"* cümlesi onun tamamlayıcısıdır. Bu son cümle birincideki şüpheyi kaldırmakta, müslümanların kendileriyle topyekün savaşan müşriklere karşı topyekün savasmalarını emretmektedir. *"Ancak aranızda andlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yâhut hem sizinle hem de kendi toplumlarıyle savaşmaktan sıkılarak size gelenler hariç. Allah dileseydi onları sizin başınıza musallat ederdi. O halde onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah, size onlara saldırmak için bir yol vermemiştir"*[2] âyeti, müşrik de olsa müslümanlarla barış içinde bulunan kimselerle savaşılmayacağını açıklıkla ortaya koymaktadır. Mümtehine Sûresinin 8-9 ncu âyetleri de bunu açıkça belirtmektedir:

1. Tevbe Sûresi: 6-12.
2. Nisâ' Sûresi: 90.

"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte onlar zâlimlerdir".

Nitekim bir seriyyede Araplardan bazıları İslâm oldukları veya barış istediklerini söyledikleri halde kumandan bunu tuzak sayarak onlardan bir kısmını öldürüp hayvanlarını alınca Peyğamber (s.a.v.) kumandanın bu davranışına çok kızmış ve insanların görünürlerini kabul etmemenin doğru olmadığını belirten aşağıdaki âyet inmiştir: *"Ey inananlar, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın, dinleyin, size selâm verene, dünyâ hayâtının geçici menfaatini gözeterek: 'Sen mü'min değilsin' demeyin. Çünkü Allah'ın yanında çok ganimetler vardır. Önceden siz de öyle idiniz, Allah size* (inanmayı) *lûtfetti. O halde iyice anlayın* (peşin hüküm vermeyin). *Çünkü Allah yaptıklarınızı haber almaktadır"* [1], *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Doğrusu Allah işitendir, bilendir"* [2] âyeti de düşmanlıktan vazgeçip barış isteyen herkesle barış yapmayı emretmektedir. *"Allah, nankörlük edip Allah'ın yoluna engel olanların amellerini boşa çıkarmıştır. İnanıp iyi ameller işleyenlerin, Rableri tarafından Muhammed'e indirilen gerçeğe inananların günahlarını da örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. Bu böyledir, çünkü nankörler bâtıla uymuşlar; inananlar ise Rablerinden gelen hakka uymuşlardır. İşte Allah onların durumlarını insanlara böyle anlatır. Savaşta nankörlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice sindirince sıkıca bağlayın* (tutsak alın). *Ondan sonra artık ya lûtfen bırakın veya fidye alarak bırakırsınız. Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar böyle yaparsınız. Allah dileseydi, kendisi onlardan öc alırdı, fakat sizi birbirinizle denemek için* (savaşmanızı emrediyor). *Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini zayi etmeyecektir"* [3] âyetleri de müslümanlara saldıran müşriklerin güçleri kırılıncaya, savaşma kudretleri kalmayınca kadar onlarla savaşmayı, yenildikleri zaman da onları bağlayıp esir almayı, daha sonra ya fidye ile veya fidyesiz serbest bırakmayı emretmektedir.

Peyğamber(s.a.v.)in, kendisinden barış veya güvence isteyen düşman savaşçılarını reddettiğine dair hiçbir haber gelmediği gibi, onun, kendisiyle barış yapmış, yahut müttefik, ya da tarafsız kimselerle savaştığına dair de hiçbir haber gelmemiştir. Peyğamber(s.a.v.)in, gazve ve seriyyelerini inceleyenler,

1 Nisâ' Sûresi: 94.
2. Enfâl Sûresi: 61.
3. Muhammed Sûresi: 1-4.

göreceklerdir ki o, durup dururken hiçbir kavme asker göndermemiş, savaş açmamıştır. Düzenledikleri savaşlar da ya bir düşmanlığı savmak, yahut düşmandan öc almak, haksızlık edenleri cezalandırmak, yola getirmek, heder olan bir müslüman kanının öcünü almak, yahut İslâm çağrı özgürlüğünü garanti altına almak, yahut andlaşmayı bozanlara, düşmana yardım edenlere ders vermek amacıyla yapılmıştır.

Bunların hepsi Kur'ân'ın çizdiği genel prensip sınırları içindedir. Peygamber'in, Kitâp ehliyle olan savaşları da Kur'ân'ın bu prensibi içinde kalmıştır. Medine ve Hayber'deki yahudi kabilelerini kuşatması, onların müslümanlara karşı entrika ve tuzakları sonucu olmuştur. Mu'te ve Tebuk seferleri, Şam yolu üzerinde bulunan hıristiyan kabilelerin, Peygamber'in elçilerine ve yoldan geçen müslüman kafilelerine saldırmalarına cevâb olarak düzenlenmiştir.

Tevbe Sûresinin: *"Kendilerine Kitâp verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın"* meâlindeki 29 ncu âyeti, buna işâret etmiş ve savaşmayı, yalnız hak dine bağlı kalmayan, Allah ve Elçisinin haram kıldıklarını haram kılmayan Kitâb ehliyle sınırlamıştır. Yalnız öylelerine karşı savaşılmasını emretmiştir. Yalnız şunu da vurgulamak gerekir ki Kur'ân, hak din ile yalnız Hz. Muhammed'e gelen dini değil, bütün peyğamberlerle gönderilen dini kasdetmektedir ki zâten İlâhî dinlerin esası birdir. Zinâ, edepsizlik, kumar, içki, domuz eti, riba gibi temel yasaklar İslâmdan önceki kitaplarda da vardır. Allah'a ibadet, ebeveyne iyilik, büyüklere saygı, fukaraya yardım, başkalarına iyilik gibi güzel emirler o Kitâplarda da mevcuttur. O halde o eski İlâhî dinlerin özüne bağlı kalanlar, Hz. Muhammed'in getirdiklerini de kabul etmiş demektir. Çünkü Hz. Muhammed'in getirdikleri de zaten bunlardır. Artık onlarla savaşılmaz. Ama o dinlerin ruhundan ayrılmış, âhirete inanmayan, dünyâperest insanlarla, bunlar müslümanlara saldırdıkları veya İslâm için bir tehlike oluşturdukları takdirde savaşılır.

İşte Hz. Ebubekir zamanında ve ondan sonra yapılan savaşların hepsi de böyle bir düşmanlığa karşı yapılmıştır. Hz. Ebubekir ve ondan sonraki halifelerin, gönderdikleri ordulara: "Yalnız, kendileriyle savaşanlara karşı savaşmaları, barış isteyenlerle barış yapmaları, kendilerine saldırmayan tarafsız insanlara dokunmamaları; sabî, çocuk, ihtiyâr, kadın, kiliselerde ibâdete çekilmiş din adamı öldürmemeleri, hâinlik ve zulmetmemeleri hakkındaki tavsiyeleri meşhurdur [1].

1. Bak. İbn Sa'd, Tabakât: 3/132; Taberî, Târîhu'l-Umemi ve'l-Mulûk: 3/226-227.

Eğer her kâfir ve müşrike karşı savaşmak bir İslâm prensibi olsaydı, ne durumda olursa olsun her kâfir ve müşrik ile savaşılması gerekirdi. Oysa ne Peyğamber (s.a.v.) zamanında, ne de râşid halifeler devrinde böyle bir şey olmamıştır. Hz. Ebubekir'in, dinden dönenlerle savaşması, onlardan müslüman olmalarından başka bir şey kabul etmemesi, başka bir durumdur. Çünkü irtidâd, birinci derecede İslâm devletine ve İslâm düzenine karşı bir hareket idi" [1].

Bu konuda tefsîrimizin birinci cilt 334-338 ncį sayfalarına da bakılabilir. Şimdi sûrenin tefsîri hakkında bir noktaya daha dikkati çekip bu konuyu kapatmak istiyoruz:

Sûrenin tefsîrinin başında işâret ettiğimiz gibi müfessirlerin birçoğu, sûredeki "ما "ları sadece mevsûl kabul ederek öyle mânâ vermişlerdir ki bu takdirde mânâ: *"Ey nankörler, ben sizin taptığınıza tapmam, siz de benim taptığıma tapmazsınız, ben sizin tapmış olduğunuza tapacak değilim, siz de benim tapmakta olduğuma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır"* şeklindedir. Fakat bu mânâ, Kur'ân'ın müşrikler hakkında söylediklerine aykırıdır. Çünkü Kur'ân, müşriklerin Allah'ı tanımadıklarını, O'na hiç tapmadıklarını söylemiyor. Onların Allah'ı tanıdığını, göğün, yerin yaratıcısının, yağmuru yağdıran, rüzgârları estirenin Allah olduğuna inandıklarını, O'na duâ edip namaz da kıldıklarını söylüyor. Ama onların, Allah'a ibâdet yanında başka tanrılara da yalvarmalarını, başka varlıkları tanrılıkta Allah'a ortak koşmalarını kınıyor. İşte burada Hz. Muhammed'in, onlar gibi Allah'a ortak koşarak ibâdet etmeyeceği, ibâdetinin yalnız Allah'a yönelik olacağı vurgulanıyor. Bu sûreden; müşriklerin hiç Allah'ı tanımadıkları, O'na hiç ibâdet etmedikleri anlaşılmamalıdır. Bu büyük bir hatâdır. İşte aşağıdaki âyetler, müşriklerin Allah'ı tanıdıklarını ve O'na ibâdet ettiklerini kanıtlamaktadır:

"Andolsun onlara: 'Kendilerini kim yarattı?' diye sorsan, elbette 'Allah' derler. O halde nasıl haktan çevriliyor(O'nun yanında başka varlıklara da tapıyor)*lar?"* [2], *"Andolsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah' derler. 'Hamd Allah'a lâyiktir' de. Hayır onların çoğu bilmiyor"* [3], *"Gemiye bindikleri zaman, dini* (ibâdeti) *yalnız Allah'a özgü kılarak O'na yalvarırlar. Fakat Allah onları sağlıkla karaya çıkarınca hemen O'na ortak koşarlar"* [4], *"De ki: 'Duânız* (ibâdetiniz) *olmasaydı, Rabbim sizi ne yapacak?"* [5], *"Onların Ka'be yanındaki namazları, ıslık çalma ve el çırpmadan ibârettir"* [6]. Araplar, İslâmdan önce hac yapar, Allah'ın Ev'i oldu-

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/178-193 tasarrufla ve ilâve ile alınmıştır.
2. Zuhruf Sûresi: 87. 3. Lokman Sûresi: 25.
4. 'Ankebût Sûresi: 65.
5. Furkan Sûresi: 77. 6. Enfâl Sûresi: 35.

ğuna ve ataları Hz. İbrâhîm ve oğlu İsmâ'îl tarafından yapıldığına inandıkları Ka'be'yi tavaf ederlerdi. Hac esnasındaki telbiyeleri şöyle idi: *"Lebbeyk lâ şerîke leke illâ şerîken huve lek, temlikuhû vemâ melek: Allahım, buyur, senin ortağın yoktur, ancak bir ortağın vardır ki o da senindir, o sana malik değildir, sen ona maliksin"* [1].

Peki Kur'ân, Arapların Allah'ı tanıdığını ve O'na ibâdet de ettiklerini söylediği halde, Hz. Peygamber'e, onların ibâdetini yapmayacağını söylemesi ve onlara bu konuda böyle gayet kesinlikle ve sert bir dille karşı koyması nedendir?

Evet müşrikler Allah'ı tanıyorlardı ama kendilerini, doğrudan doğruya O'na tapmaya ehil görmeyerek, şefâatçi, aracı kabul ettikleri birtakım vasıtalarla Allah'a yaklaşmak istiyorlardı. Allah'ın kızları sandıkları meleklerin, Allah ile insanlar arasında aracı olduklarına inanıyor ve meleklerin sembolleri olan putlara da tapıyorlardı. Melekleri Allah'ın kızları sandıkları için onların sembolleri olan putlar da kadın adını taşıyordu. Allah'ı tanımakla beraber ibâdetlerini, kurbanlarını putlara sunuyorlar, bu ibâdetleri putların kendilerinden Allah'a arz etmesini diliyorlardı. İşte onların, Allah'ı bildikleri, O'na ibâdet de ettikleri halde böyle başka varlıklara da tapmaları, Allah ile kul arasında aracılar tasarlamaları şirk idi. Oysa kuldan istenen, yalnız Allah'a tapması, O'ndan başkasından aslâ yardım beklememesidir. İslâm, yalnız Allah'a tapma, O'na teslîm olma dinidir. *"Ben özümü Allah'a teslîm ettim"* [2].

Allah ile beraber başkasının adı da anılarak yapılan ibâdet, yalnız Allah'a mahsus bir ibâdet değildir. Onun için: *"Ben dini yalnız kendisine özgü kılarak Allah'a ibâdet etmekle emrolundum. Ve bana, Allah'a teslîm olanların ilki olmam emredildi"* [3] âyetlerinde belirtildiği üzre Hz. Muhammed(s.a.v.)e ibadetini sırf Allah'a yöneltmesi, yalnız Allah'a tapması emredilmiştir. İhlâs, dini yalnız Allah'a özgü kılmaktır. İşte müşrikler muhlis değillerdi. İbâdetlerini, Allah ile putlar, daha doğrusu başka tanrılar arasında dağıtmışlardı. Onun için Kur'ân, onların durumunu, birkaç huysuz efendinin kölesi olan, her birinden gelen birbirine ters emirlerle ne yapacağını şaşıran bir kölenin durumuna benzetmektedir. Ama mü'minin bir tek Rabbi vardır, O'ndan başka Rabbi olmadığı için mü'min rahattır. O ne derse onu yapar. Hz. Muhammed (s.a.v.) hiçbir ortağı, benzeri olmayan tek Allah'a taparken, müşrikler Allah yanında başka varlıklara da taparak ruhlarını küçültüyor, bozuyorlardı. Böyle insanlar için Kur'ân: "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَ قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا: *Ruhunu yücelten felâha erdi, onu alçaltan da perişan oldu"* [4] demektedir ki ruhunu yücelten, tek Allah'a kul

1. Müslim, Hacc: 22. 2. Âl-i İmrân Sûresi: 20. 3. Zümer Sûresi: 11-12. 4. Şems Sûresi: 9-10.

olmak suretiyle yaratıkların kulluğundan kurtulan, gerçek özgürlüğe kavuşan mü'mindir. Ruhunu alçaltan da çeşitli tanrılara kulluk ederek küçülen, yaratıkların kölesi olan, böylece alçalan müşriktir. İşte bundan dolayı sûrede, müşriklerin, Hz. Muhammed'in yaptığı gibi sırf Allah'a tapmayacakları vurgulanmaktadır.

Tabii bu, sûrenin indiği zamanki durumu ifâde etmektedir. Şirk içinde bulunduğu sürece o insanların, Hz. Muhammed gibi yalnız Allah'a tapmayacaklarını, O'na ortaklar koşarak kulluk edeceklerini ifâde eder. Yoksa o kimselerin ileride aslâ müslüman olmayacaları anlamına da gelmez. Nitekim sûrenin indiği sırada müşrik olan birçok kimse, bir zaman sonra müslüman olmuştur. *''Siz benim gibi ibâdet etmezsiniz''* sözü, o günkü durumla ve onların şirkte bulunmalarıyle ilgilidir. Şirkten dönenler, İslâmın tanımladığı biçimde yalnız Allah'a kulluk ederler.

İslâm, uygulanagelen ibâdet şeklini almış, onun içinde, Allah'a âid olmayan ne varsa hepsini boşaltmış ve onun içine İslâmın ruhu olan Allah korkusu, sevgisi ve rızâsını doldurmuş ve bu ibâdete İHLÂS demiştir.

Kâfirûn Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Herkes istediği biçimde ibâdet yapabilir. Herkes vicdan özgürlüğüne sahiptir. Her insanın ibâdet tarzı, dîni kendisine âittir. Kimsenin, bir başkasının ibâdetini engellemeğe hakkı yoktur. Herkes kendi yaptığından sorumludur.

KÂFİRÛN SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ		Çoğunluk.
	قُلْ لِلْكَافِرِينَ		Übeyy ve İbn Huseym[1].
	قُلْ لِلَّذِينَ		İbn Mes'ûd[2].
4,5	عَابِدٌ، عَابِدُونَ	'Ayn'ın imâlesiyle:	Hişâm.
	عَابِدٌ، عَابِدُونَ	'Ayn'ın imâlesiz fethiyle:	Ötekiler.
6	وَ لِيَ دِينِ	Birinci yâ'nın fethi, ikincisinin hazfiyle:	Nâfi', Hişâm, Hafs, Bezzî.
	وَ لِي دِينِي	Birincinin sükûnu, ikincisinin sübûtu:	Nasr ibn Âsım, Sellâm ve Ya'kûb[3].

1. el-Mesâhif: 180, 313.
2. el-Mesâhif: 112.
3. Tebsıra: 733; el-Mesâhif: 313; Kurtubî: 20/229; en-Neşr: 2/404; el-Budûr: 346.

110/114 NASR SÛRESİ

Nasr, yardım, zafer demektir. Allah'ın, Peyğamber(s.a.v.)e yardım edip onu dâvâsında zafere kavuşturduğunu ve ona Mekke'nin fethini nasibettiğini anlattığından bu adı almıştır. Vedâ Haccında indiği rivâyet edilir. Mekke'de inmekle beraber Hicretten sonra indiği için Medine'de inmiş kabûl edilir. Resmî sıralamada 110 ncu, iniş sırasına göre 114 ncü sûre olup 3 âyeti içermektedir.

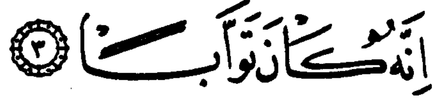
'Abdullâh ibn 'Ömer, bu sûrenin, Vedâ Haccının teşrik günlerinde Minâ'da indiğini ve bu sûre indikten sonra Hz. Peyğamber'in, seksen gün yaşadığını söylemiştir [1]. Mukâtil ise Hz. Peyğamber'in, bu sûreden sonra bir yıl yaşadığını, bu sûreden sonra *"Bugün size dininizi tamamladım"* [2] meâlindeki âyetin indiğini, onu takiben de Peyğamber'in seksen gün yaşadığını, daha sonra *"Andolsun içinizden size öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir"* [3] âyetinin indiğini, o âyetten sonra Peyğamber'in otuzbeş gün yaşadığını; en sonunda da *"Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının"* [4] âyetinin indiğini, o âyetten sonra da on bir gün yaşadığını söylemiştir [5].

'Abdullâh ibn Mes'ûd, bu sûreye *Tevdî'* (vedâ') dendiğini söylemiştir [6].

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ
فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ

1. et-Teshîl: 4/221; Keşşâf: 5/293. 2. Mâ'ide Sûresi: 3 ncü âyetin bir kısmı.
3. Tevbe Sûresi: 128. 4. Bakara Sûresi: 281.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/164. 6. Keşşâf: 5/295.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Allah'ın yardımı ve fetih geldiği, 2- Ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, 3- Rabbini överek tesbîh et, O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeyi kabûl edendir.

Tefsîr:

1-3: Bu âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'ın yardımı ve fetih geldiği ve insanların topluca Allah'ın dinine girdiklerini gördüğü zaman Rabbini hamd ile tesbîh edip O'ndan mağfiret dilemesi emrediliyor. Burada hitâp Peyğamberedir ama, onun davranışı bütün mü'minlere örnek olduğu için her mü'minin, Allah'ın nimet ve yardımını görünce O'na hamd ve şükretmesi, bu sûrenin hükmü gereğidir.

Rivâyete göre Allah'ın Elçisi bu sûreyi ashâbına okuduğu zaman herkes sevinirken amcası 'Abbâs ağlamış. Allah'ın Elçisi, neden ağladığını sorunca:

— Bu sûrede senin vefâtın haber verilmiştir, demiş.

Peyğamber (s.a.v.) de:

— Evet, senin dediğin gibidir, buyurmuştur.

Başka bir rivâyete göre de bu sözü söyleyen, 'Abbâs'ın oğlu 'Abdullâh'tır. O böyle deyince Peyğamber (s.a.v.):

— Gerçekten bu çocuğa çok ilim verilmiş, demiştir.

'Abdullâh ibn 'Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre de kendisi, bu anlamı, Hz. Peyğamber'in hayâtında değil, Hz. Ömer zamanında çıkarmıştır ki bu rivâyet daha makuldür:

"Ömer, 'Abdullâh ibn 'Abbâs'ı, Bedir'e katılmış büyük sahâbilerle birlikte meclisinde oturtur idi. 'Abdurrahmân ibn 'Avf:

— Sen bizim oğlumuz yaşındaki bir genci bizimle beraber mi oturtuyorsun? dedi. Ömer:

— Evet, o bildiğiniz gibidir (yani zekîdir, aklı yerindedir) dedi.

Bir gün 'Abdullah'ın da bulunduğu bir toplantıda Ömer, sahâbilere: "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ : Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman"ın anlamını sordu. Esasen 'Abdullâh'ın zekâsını onlara göstermek için bu soruyu

sormuştu. Onlardan kimi: "Burada bize, yardım edilip fetih verildiği zaman Allah'a hamd ve istiğfar etmemiz emredildi" dedi, kimi de sustu. Ömer 'Abdullâh'a:

— Sen de mi böyle söylüyorsun? diye sordu. 'Abdullâh:

— Hayır, burada Allah'ın Elçisine, Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman bu, senin ecelinin işâretidir. O zaman Rabbine hamdet, O'ndan mağfiret dile, O tevbeyi çok kabul edendir, buyurulmaktadır, dedi.

Bunun üzerine Ömer, 'Abdullâh'a:

— Ben de senin bildiğin gibi biliyorum, dedikten sonra ötekilere de: Bu gördüğünüzden sonra artık (bu çocuğu büyüklerin meclisinde oturtmamdan dolayı) beni nasıl kınarsınız? dedi [1].

Yine rivâyete göre bu sûrenin inişinden sonra Peyğamber (s.a.v.), Fâtıma'yı çağırıp: *"Kızım, bana vefâtımın yaklaştığı bildirildi"* demiş, Fâtıma ağlayınca Peyğamber: *"Ağlama, âilem içinde bana ilk katılacak sensin"* buyurmuştur [2].

Sûrede geçen kelimelerin anlamlarına gelince:

Nasr: Birine yardım edip onu düşmana üstün getirmek, zafere ulaştırmak, *fetih* bir ülkeyi düşmanın elinden almak suretiyle İslâm da'vetinin önündeki engeli kaldırmak, yolunu açmaktır.

Tesbîh: Allah'ı eksik sıfatlardan tenzîh etmektir. Yüzmek, uzaklaşmak anlamındaki *sebh* kökünden gelir. Hz. 'Âişe'nin rivâyetine göre bu sûre indikten sonra Peyğamber (s.a.v.): "سُبْحَانَكَ ٱللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ أَسْتَغْفِرُكَ وَ أَتُوبُ إِلَيْكَ": *Allahım, senin şânın yücedir, övgü sana mahsustur. Senden mağfiret diler, sana tevbe ederim"* sözünü çok söyler olmuştur. Rükû'unda "سُبْحَانَكَ ٱللَّهُمَّ ٱغْفِرْ لِى" derdi, kalkar, oturur, gider gelirken "سُبْحَانَ ٱللَّهِ وَ بِحَمْدِهِ" derdi. Dedim ki:

— Yâ Resûlâllah, sen neden *"subhânellâhi ve bihamdihî"*yi çok söylemeğe başladın? Buyurdu ki:

— *Ümmetimde bir alâmet kılındı. Onu gördüğüm zaman bunu söylemem emredildi. O alâmet "*إِذَا جَاءَ نَصْرُ ٱللَّهِ وَ ٱلْفَتْحُ...*"dir, dedi"* [3].

Hz. 'Âişe'nin başka bir rivâyetine göre Peyğamber (s.a.v.) Allah'ın emrine uyarak: *"Subhânekellâhumme rabbenâ ve bihamdike Allâhummeğfir lî"* derdi [4].

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 110, Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 110; et-Tâc: 4/300.
2. Keşşâf: 4/295; Mefâtîhu'l-ğayb: 32/164; Buhârî, İsti'zân: 43.
3-4 Buhârî, Tefsîr, Sûre: 110; Müslim, Salât: 217; et-Tâc: 4/299.

Müfessirlere göre buradaki fetih, Mekke'nin fethidir. Başka bir tefsîre göre müşriklerin ellerindeki ülkelerin fethidir. Hadîd Sûresinde anlattığımız üzere Mekke, hicretin sekizinci yılı, Ramazan'ın yirminci gününde fethedilmişti. Mütevâtir haberlere göre bu sûre, fetihten iki yıl sonra inmiş ve Hz. Peyğamber, bu sûrenin inişinden takriben üç ay sonra vefat etmiştir. O halde sûre, yalnız Mekke'nin fethini değil, Uhud'dan sonra başlayıp Mekke'nin ve bir yıl sonra da Tâif'in fethiyle taclanan zaferlere, fetihlere işâret etmektedir. Sûrede fetih, Peyğamber'in bütün zafer ve fetihlerini kapsamak üzere mutlak (genel) olarak kullanılmıştır. Bu fetihlerin en önemlisi, kuşkusuz Mekke'nin fethidir. Mekke'nin fethi, dinin yayılması açısından son derece önemli sonuçlar vermiş, bundan sonra insanlar fert fert değil, bölük bölük, kabile kabile müslüman olmağa başlamışlardır. Fethin üzerinden iki yıl geçmeden Arap Yarımadasında İslâm inancı kökleşmiştir. Peyğamber (s.a.v.) Vedâ' Haccına, Medine'den kırk binden fazla müslüman ile gitmiştir ki bu, o zamana göre büyük bir rakamdır. Ebû Ömer ibn 'Abdi'l-Berr'in re'yine göre Peyğamber (s.a.v.) vefat ederken Araplar arasında kâfir bir adam kalmamıştı. O zaman müslümanların sayısı yüz on dört bin idi [1].

Vedâ' Haccı, hicretin onuncu yılında olmuştu, Mekke 8 nci hicret yılında fethedilmiş, fakat henüz şirkin kökü tamamen kazınmamıştı. Müşrikler, yine kendi bildiklerince hac ibâdetini yapıyorlardı. Allah, Peyğamberinin, müşriklerle beraber hac yapmasını istemedi. Mekke ve yöresi, İslâmın hükmü altına girince Peyğamber (s.a.v.), hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebubekir'i hac emiri tayin edip gönderdi ve Mescid-i Harâm bölgesinin, müşriklere yasaklandığını ilân etmesini emretti. Onuncu hicret yılında kendileri, gerek Medine halkından, gerek civar kabilelerden büyük bir müslüman topluluğunun başında hac yapmak üzere yola çıktı. Müslümanlardan başkasının katılamayacağı bu hacca *Haccetu'l-Vedâ'* denmiştir. Çünkü Peyğamber (s.a.v.) bu hacdan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. İşte bu sûre, bu hac esnasında inmiştir. İçeriğinde, Peyğamber'in vefatına işâret sezildiğinden sûreye *"Tevdî' Sûresi"* de denmiştir.

Allah'ın Elçisi, büyük bir cemâatle Medine'den hareket ettiği gibi Yarımadanın çeşitli bölgelerinden de hacca katılmak üzere müslümanlar hareket etmişler ve o zamana dek görülmemiş bir kalabalık hac bölgesinde toplanmıştır. Sadece Tebûk'e katılanların otuz bin kişi olduğu düşünülürse Vedâ' haccına katılanların, en az bunun iki katı olduğu tahmin edilebilir ki bu, o zamana göre çok büyük bir rakamdır.

Peyğamber'in sahâbîlerinden Câbir ibn 'Abdullâh, gençliğinde, Peyğam-

1. et-Teshîl: 4/222.

ber'le beraber yapmış olduğu Vedâ' Haccını, ihtiyarlık çağında kendisinden soranlara anlatmıştır. İmam Muhammed Bâkır, Câbir ibn 'Abdullâh ile görüşmesini şöyle anlatıyor:

"Câbir ibn 'Abdullâh'ı ziyârete gittik. (Son demlerinde gözleri kör olan Câbir), gelenlerin kimler olduğunu sordu. Ben, Hz. Hüseyin'in oğlu 'Alî Zeyne'l-'Âbidîn'in oğlu Muhammed olduğumu söyledim. Gömleğimin, yukarıdan iki düğmesini çözdü, avucunu göğsümün üstüne koydu, ben henüz o zaman bir çocuktum, bana:

— Merhaba kardeşimin oğlu, istediğini sor, dedi.

Ben de sordum:

— Bana Allah'ın Elçisinin haccını anlat, dedim.

Elinin dokuz parmağını yumarak dedi ki:

— Allah'ın Elçisi (s.a.v.), Medine'de dokuz yıl kaldı, bu süre içinde hacca gitmedi. Nihâyet göçlerinin sonuncu yılında Allah Elçisinin hacca gideceğini ilân etti. Bunun üzerine Medine'ye çok insan geldi. Herkes Allah'ın Elçisi ile birlikte Hacca gitmek, onun yaptıklarını yapmak istiyordu. Biz de Allah'ın Elçisi ile birlikte yola çıktık.

Ẑu'l-Huleyfe'ye vardığımızda (Ebubekir'in karısı) Umeys kızı Esmâ, Ebubekir'in oğlu Muhammed'i doğurdu. Allah'ın Elçisine adam gönderip "Ne yapacağım?" diye sordu. Allah'ın Elçisi de, yıkanıp bir bez tutunarak ihrama girmesini emretti. Allah'ın Elçisi mescidde namazı kıldıktan sonra Kasvâ adlı devesine bindi. Devesi onu Beydâ'ya, düz çöle getirdiği zaman gözümün alabildiğine baktım ki Elçi'nin önünde binekli, ve yaya yürüyen insanlar ovayı doldurmuş; sağı öyle, solu öyle, arkası öyle. Allah'ın Elçisi henüz aramızda, kendisine Kur'ân inerken ve kendisi Kur'ân'ın mânâsını bilip bize anlatırken (bu kadar insan İslâm olmuştu). Allah'ın Elçisi, yüksek sesle, Allah'ın birliğini belirten şu telbiyesini yaptı:

"Lebbeyk Allâhumme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mulk, lâ şerîke lek."

İnsanlar da bu telbiye ile birlikte kendi bildikleri telbiyeyi yaptılar. Allah'ın Elçisi, onların yaptıkları telbiyeye bir şey demedi, kendi telbiyesine devâm etti.

Biz yalnız hacca niyet etmiş idik, ömreyi bilmezdik. Hep birlikte Ka'be'ye vardığımızda Allah'ın Elçisi*(Hacer-i Esved)*i selâmladı, üç defa remlederek (hızlı giderek), dört defa yürüyerek Ka'be'yi tavâf etti. İbrâhîm Makamına sokulup:

"İbrâhîm Makamını namaz kılma yeri yapın" [1] âyetini okudu, Makam'ı kendisiyle Ka'be arasına alarak iki rek'at namaz kıldı. Birinci rek'atte *"Kul yâ eyyuhâl-kâfirûne"* ikinci rek'atte *"Kul huvallâhu ehad"* sûresini okudu. Tekrar Rükne (Hacer-i Esved'e) dönüp onu selâmladı, Safâ kapısından çıktı.

Safâ'ya yaklaşınca: *"Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır..."* [2] âyetini okudu. *"Ben de Allah'ın başladığı yerden* (yani Safâ'dan) *başlarım"* deyip Safâ'dan sa'ye başladı. Ka'be'yi görünceye kadar Safâ tepesine çıktı. Kıbleye karşı yönelip Allah'ı birledi, tekbir getirip şöyle dedi:

"Allah'tan başka tanrı yoktur. Mülk O'nundur, övgü O'na mahsustur, O herşeyi yapabilendir. Allah'tan başka tanrı yoktur. Va'dini tuttu, kuluna yardım etti, tek başına birleşik orduları bozguna uğrattı."

Başka du'âlar da etti. Böyle üç defa du'â ettikten sonra Merve'ye indi. Ayakları vâdinin içine (iki yeşil direk arası denen yere) varınca koşarcasına yürüdü, vâdiden çıkınca normal yürümeğe başladı, Merve'ye geldi. Safâ'da yaptığını aynen Merve'de de yaptı. Merve'ye son gelişinde: *"Eğer ben, önceden yaptığım bazı şeyleri geriye bırakmış olsaydım, kurban takdim etmezdim, bunu ömre sayardım. Yanında kurbanı olmayan kişi, ihramdan çıksın, yaptığını ömre saysın"* dedi.

Surâka ibn Cu'şum ayağa kalktı:

— Yâ Resûlâllâh, bu yalnız bu yıla mı mahsustur, yoksa ebediyyen böyle mi olacak(hac zamanında ömre de yapılabilecek mi)dir? diye sordu.

Allah'ın Elçisi, parmaklarını birbirine geçirerek:

— *Ömre haccın içine girdi, ömre haccın içine girdi, artık dâimâ böyle olacaktır,* dedi.

'Alî, Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, Yemen'den develer getirdi. Geldiğinde, Fâtıma'yı da ihramdan çıkanlar arasında buldu. Onun bu yaptığını beğenmedi. Fâtıma: "Babam bana böyle yapmamı emretti" dedi. 'Alî (bu olayı) Irak'ta şöyle anlatırdı:

"Hemen Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e gittim, Fâtıma'nın yaptığından yakındım. Fâtıma'nın, Allah'ın Elçisinin emriyle böyle yaptığı hakkındaki sözünü Allah'ın Elçisine söyledim ve bu işini hoş karşılamadığımı, Fâtıma'ya darıldığımı anlattım. Allah'ın Elçisi:

— Fâtıma doğru söylemiş, doğru söylemiş, dedi. Sen hacca niyet ettiğin zaman ne dedin?

1. Bakara Sûresi: 125.
2. Bakara Sûresi: 158.

— Allah'ın Elçisi ne niyetle telbiye etmişse ben de o niyetle telbiye ediyorum, dedim. Dedi ki:

— O halde benim kurbanım var, sen de ihramdan çıkma."

'Alî'nin Yemen'den getirdiği ve Allah'ın Elçisi'nin kendisinin getirmiş olduğu kurbanlık develerin toplamı yüz tâne idi. İnsanların hepsi ihramdan çıktılar, saçlarını kısalttılar [1]. Yalnız Peyğamber (s.a.v.) ve yanında kurbanı bulunanlar ihramda kaldılar. Terviye (Zilhiccenin sekizinci) günü olunca Mina'ya gittiler, hac için telbiye ettiler.

Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bineğine bindi, öğleyi, ikindiyi, akşamı, yatsıyı ve sabah namazını Mina'da kıldı. Güneş doğuncaya kadar orada kaldı, ('Arafat'ın bitişiğindeki) Nemire'de kendisi için kıldan bir çadır kurulmasını emretti. Kureyş, Allah'ın Elçisinin Meş'ar-i Harâm'da duracağını sanıyordu. Çünkü Kureyşliler, câhiliye devrinde burada durur, öteye geçmezlerdi. Fakat Allah'ın Elçisi orayı geçip 'Arafât'a geldi. Nemire'de çadırının kurulmuş olduğunu gördü, çadıra indi. Güneş ufuktan sağa doğru kayınca devesi Kasvâ'nın eğerlenmesini emretti. Binip 'Arafât vâdisine geldi. Orada insanlara —vedâ' hutbesi diye bilinen— aşağıdaki konuşmasını yaptı:

"Bu ayınızda, bu ilinizde, bugününüz nasıl dokunulmaz ise kanlarınız ve mallarınız da öyle dokunulmazdır. İyi bilin ki câhiliye âdetlerinin hepsini ayaklarımın altına aldım. Câhiliyye devrinin kan güdmeleri ayaklarımın altındadır. İlk ayağımın altına aldığım kan dâvâsı, kendi kan dâvâmız olan Hâris oğlu Rabî'a'nın oğlunun kan dâvâsıdır. Süt emmek için Sa'd oğullarının yanına verilen bu çocuğu, Hüzeyl kabilesi öldürmüştü. Onun kanını kaldırıyorum. Câhiliyye tefeciliği de ayaklarımın altındadır. Ayaklarımın altına aldığım ilk tefe, Abdulmuttalib oğlu (amcam) 'Abbâs'ın ribâsıdır. Onun ribâ alacaklarının tamamını kaldırdım, ayaklarımın altına aldım.

"Kadınlar hakkında Allah'tan korkun, çünkü siz onları Allah'ın bir emâneti olarak aldınız, Allah'ın sözü uyarınca onların ırzlarını kendinize helâl kıldınız. Sizin de onların üzerinde haklarınız vardır. Sizin hoşlanmadığınız bir kimseyi içeriye alıp sizin döşekleriniz üzerinde oturtmamaları, sizin onlar üzerindeki haklarınızdandır. Eğer böyle bir şey yaparlarsa fazla hırpalamamak şartıyle onları dövebilirsiniz. Onların yiyecek ve giyeceklerini sağlamak size düşer.

"Size öyle bir şey bıraktım ki ona sarıldıkça aslâ sapmazsınız: Bu bıraktığım şey, Allah'ın Kitâbıdır. Benden bir şeyler soruyorsunuz, ne diyorsunuz?

1. Bu olaydan, beraberinde kurban getirmemiş olan kimsenin, önce ömre yapıp ihramdan çıkacağı, sonra hac için ihrama girebileceği ve buna kurban kesmenin gerekmediği anlaşılır.

— Senin, (Allah'ın buyruklarını) duyurduğuna, görevini yaptığına, bizlere öğüt verdiğine tanıklık ediyoruz.

Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, işâret parmağını göğe doğru kaldırıp insanları göstererek üç defa:

— Şâhid ol, Allahım, dedi.

"Sonra ezân okudu, kamet getirdi, öğleyi kıldı(rdı), tekrar kamet getirdi, ikindiyi kıldı(rdı). İki namaz arasında başka bir nâfile namaz kılmadı. Daha sonra (devesine) binip durma yerine geldi. Devesi Kasvâ'yı, karnı kayalıklar üzerinde olacak biçimde, yürüyen insan saflârının önünde durdurdu. Kıbleye yöneldi, Güneş batıncaya kadar öyle durdu. Güneşin sarılığı gidip topu ufuktan kaybolunca Üsâme'yi de devesinin arkasına alarak hareket etti. Hızlı gitmesin diye Kasvâ'nın yularını çekiyordu, bu yüzden hayvanın başı, eğerinin ağacına değiyordu. Allah'ın Elçisi, sağ eliyle de insanlara işâret edip: "Ey insanlar, yavaş olun, yavaş olun!" diyordu. Her kum tepeciğine geldikçe devenin yularını biraz gevşetiyordu ki hayvan tepeye kolay çıkabilsin. Müzdelife'ye varınca orada akşamla yatsıyı, bir ezân ve iki kametle birlikte kıldırdı. İki namaz arasında nafile namaz kılmadı. Ve şafak atıncaya kadar yanını yere koyup uzandı. Sabah olunca bir ezân ve bir kametle sabah namazını kıldırdı. Sonra Kasvâ'ya binip Meş'ar-i Harâm'a geldi, kıbleye yöneldi, Allah'a duâ etti, tehlîl ve tekbîr getirdi, Allah'ı birledi. Gün ağarıncaya dek öyle durdu. Ortalık iyice ağarınca henüz güneş doğmazdan yola çıktı.

"Abbâs oğlu Fadl'ı da arkasına bindirdi. Fadl, saçı, yüzü güzel, beyaz tenli, yakışıklı bir adamdı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) hayvanı mahmuzlayıp hareket ettiği zaman yanından kadınlar geçiyordu. Fadl bu kadınlara bakmağa başladı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) elini Fadl'ın yüzüne koydu (bakmasına engel oldu). Fadl bu kez başını öbür tarafa çevirip yine baktı. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) elini Fadl'ın öbür yüzüne koyup başını (önüne) döndürdü. Böylece Muhassir'in içine geldi. Biraz yürüdü, sonra Büyük Cemreye varan orta yolu tuttu, ağacın yanında bulunan Cemre'ye geldi, orada yedi taş attı. Fiske taşı büyüklüğündeki her taşı atarken tekbir getiriyordu. Taşı vâdinin içinden atıp kurban kesme yerine geldi. Bizzat kendi eliyle altmış üç kurban kesti, sonra 'Alî'ye verdi, geri kalanı da 'Alî kesti. 'Alî'yi de kurbanlarına ortak yaptı. Sonra kesilen her deveden bir parça et alınıp bir kabda pişirilmesini emretti. Allah'ın Elçisi ve 'Alî, kurbanların etinden yediler, çorbasından içtiler.

Allah'ın Elçisi, daha sonra hayvanına binip Ka'be'ye geldi, ifâda tavâfını yaptı, Mekke'de öğle namazını kıldı, Zemzem suyu çekip dağıtan 'Abdulmuttalib oğullarının yanına geldi:

— Ey 'Abdulmuttalib oğulları, çekin, eğer insanlar (benim yaptığımı görünce bunu haccın menâsikinden sanıp) üzerinize üşüşerek sizin su verme

(sikâyet) hakkınızı elinizden alacak olmasalardı, ben de sizinle beraber su çekerdim, dedi.

Allah'ın Elçisi'ne bir kova Zemzem verdiler, ondan içti" [1].

İbn Hişâm'ın Sîretinde ve İbn Sa'd'ın Tabakâtında Hz. Peyğamber'in haccı, uzun olarak anlatılır. Orada anlatılanlar da Câbir'in anlattıklarına uyar. Ancak rivâyetlerde din ve ahlâk bakımından önemli bazı fazlalıklar vardır. İbn Sa'd'ın rivâyetinde Hz. Peyğamber Ka'be'yi görünce: *"Allahım, bu Ev'in şerefini, değerini, heybetini artır. Bunu saygı ile hac ve ömre yapanların da şerefini, değerini, heybetini, saygınlığını ve iyiliğini artır!"* demiştir. 'Arafât'taki tepede (Cebelu'r-rahme'de) durmuş, *"Batn-ı 'Urene hariç, 'Arafât'ın her yanı duruş yeridir", "Hac 'Arafât'tır, yahut 'Arefe günüdür, bayram sabahından önce cem' gecesine* (akşamla yatsının birlikte kılındığı Müzdelife gecesine) *yetişenin haccı tamamdır"* demiştir. Müzdelife'ye geldiğinde de: "Muhassir vâdisi hariç, Müzdelife'nin her yerinde durulabilir" demiştir. Kurban kestikten sonra başını tıraş etmiş, bıyıklarından ve yanağından almış, tırnaklarını kesmiş, kıllarının ve tırnaklarının gömülmesini emretmiş, sonra koku sürmüş, gömlek giymiş ve Minâ'da ünleyicisi: *"Bugünler yeme içme günleridir!"* diye bağırmıştır. Mekke'de üç gece kalmış: *"Bunlar, muhâcirin saderden sonra Mekke'de kalacağı üç gecedir"* demiştir. Sonra Beyt'e vedâ' ederek Medine'ye dönmüştür.

İbn Sa'd'ın rivâyetine göre Peyğamber (s.a.v.), hac ile ömreyi beraber yapmıştır. Câbir hadisinden de bu anlaşılıyor. Ancak 'Abdullâh ibn Ömer'in, Hz. 'Âişe'nin, hattâ Câbir ibn 'Abdullâh'ın, Peyğamber'in yalnız hac için ihrama girdiğini ve yalnız hac yaptığını söyledikleri rivâyet edilir [2]. İbn Sa'd'ın rivâyetlerinde, Peyğamber(s.a.v.)in, ashâbını yalnız ömre veya yalnız hac veya her ikisini birlikte yapmakta serbest bıraktığı anlatılır. Kendisine bu konuda soru soranlara: Yanında kurbanı olmadan hacc için erkenden ihrama girenlere, bu ihramlarını ömre ihramına çevirmelerini, ömreden sonra ihramdan çıkıp daha sonra hac ihramına girmelerini emretmiştir. Böylece bunların yaptıkları hac, ifrâd haccı olduğu için bunlara kurban kesmek gerekmemektedir. Fakat Hanefî mezhebi, *temettu' haccı* dediği bu hacda da kurbanı gerekli görmektedir. Halbuki hadisten, temettu' haccında kurban gerekmeyeceği anlaşılmaktadır: *"İbn 'Abbâs şöyle dedi: Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *ve ashâbı,* (Zilhicce'nin) *dördüncü sabâhı hacc için tehlîle başladılar. Allah'ın Elçisi* (s.a.v.), *yanında kurbanı bulunmayanların, bu haclarını ömre saymalarını emretti.* (Tavâf ve sa'y'den sonra) *elbiseler giyildi, buhurlar yayıldı ve kadınlarla temas*

1. Müslim, Hacc: 19, hadis: 147.
2. Ğazavâtu'r-Resûl, s. 176.

edildi"[1]. Yine 'Abdullâh'tan rivâyet edilen bir hadiste Peyğamber(s.a.v.)in, Ka'be'yi tavâf edip Safâ ile Merve arasında sa'yettikten sonra yanında kurbanı olduğu için saçını kısaltmadığı ve ihramdan çıkmadığı, fakat kurban sevk etmemiş olanlara tavâftan ve sa'yden sonra saçlarını kısaltıp veya tıraş olup ihramdan çıkmalarını emrettiği bildirilmektedir[2]. Câbir'in, biraz önce mânâsını yazdığımız rivâyetinden de bu anlaşılmaktadır.

Müslim'in rivâyet ettiği bir hadis ise, Câbir ve 'Abdullâh ibn 'Abbâs rivayetlerinin tersine, yanında kurbanı olmayanların, tavaf ve sa'yden sonra ihramdan çıkacaklarını, sonra hac için ihrama girip kurban keseceklerini, kurban bulamayanların üç gün hacda, yedi gün de âilesine döndükten sonra oruç tutacaklarını anlatmaktadır[3]. Ancak rivâyetlerin çoğu, Câbir ve 'Abdullâh ibn 'Abbâs rivâyetini teyidetmektedir. Abdullâh ibn Ömer'in rivâyetinde de Peyğamber(s.a.v.)in, hacc için ihrama girip telbiye ettiği, Ka'be'ye gelince yanında kurbanı bulunmayanların, bu telbiye ve niyetlerini ömreye çevirmelerini emrettiği ifâde edilmektedir[4].

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre beraberinde kurban getirmeyen kimse, önce ömre yapıp ihramdan çıkar, sonra terviye günü ihrâma girer, hac yapar. Onun kurban kesmesi gerekmez. Ama beraberinde kurban getirmiş olan, ihramdan çıkabilmek için kurbanını kesmesi gerekir. Bundan dolayı onun, hac farizası tamamlanıncaya dek ihramda kalması emredilmiştir. Hz. 'Âişe'-nin şöyle dediği rivâyet edilir:

"Biz Allah'ın Elçisi ile çıktığımızda üç çeşit idik: Kimimiz ömre ile haccı birlikte yapacaktı, kimimiz yalnız hac için ihrama girmişti, kimimiz de yalnız ömre için ihrâma girmişti.

"Ömre ile haccı birleştirenin, bütün menâsiki tamamlamadıkça ihramdan çıkması helâl değildir. Yalnız hac için ihrama giren de menâsiki tamamlamadan ihramda yapılması haram olan şeyleri yapamaz. Ama yalnız ömreye niyet eden, tavâf ve sa'yden sonra, hac için yeniden ihrama girinceye dek herşey kendisine helâl olur"[5]. Berâ ibn 'Âzib de şu olayı anlatmıştır: *"Allah'ın Elçisi* (s.a.v.)*, ashabiyle birlikte yola çıktı. Hac için ihrâma girdik, Mekke'ye vardığımızda buyurdu ki: 'Haccınızı ömre yapınız'. Halk, 'Yâ Resûlâllah, biz hac için ihrâma girdik, nasıl onu ömre yapacağız?'. Buyurdu ki: 'Siz benim*

1. İbn Hanbel, Musned: 1/290.
2. el-Fethu'r-Rabbânî: 11/144-145.
3. Müslim, Hac, bâbu cevâzi't-Temettu'.
4. el-Fethu'r-Rabbânî, 11/154.
5. Ğazavâtu'r-Resûl (s.a.v.), s. 174-175; el-Fethu'r-Rabbânî: 12/89.

size emrettiğime bakınız, ne diyorsam onu yapınız'. Sözüne itiraz ettiler. Kızdı, yürüdü, kızgın olarak 'Âişe'nin yanına girdi. 'Âişe ona, kendisini neyin kızdırdığını sordu. Peyğamber (s.a.v.): *'Nasıl kızmayayım, ben bir şey emrediyorum da sözüme uyulmuyor' dedi''*[1].

Bu konu üzerinde fazla durmamız, fıkıh kitaplarındaki temettu' yapanın, kurban kesmesinin vâcib olduğu şeklindeki yanlış düşünceyi düzeltmektir. Çünkü halka da böyle intikal ettirilmiş ve hacca gidenler, kurban olmadan hacc olamayacağı kanâatine sahibolmuşlardır. Oysa kurban, beraberinde kurban getirmiş olan için vâcibdir. Ve bu kimse kurbanını kesinceye dek ihramdan çıkamaz. Bunun için kudûm tavâfından sonra sa'yetmek gerekmez. Ona bir sa'y kâfîdir. Ama yanında kurban getirmemiş olan kimse, önce ömre yapar, yani Ka'be'yi tavâf eder, sa'yeder, tıraş olur, ihrâmdan çıkar. Sonra tekrar hac niyetiyle ihrâma girer, 'Arafât'ta durur, bayramın birinçi günü taşlamasını yapar, tavâf ve sa'yeder. Buna kurban kesmek gerekmez. Keserse sevâb olur ama vâcib değildir.

Peyğamber (s.a.v.), 'Arafât ve Minâ'dan sonra Ka'be'ye gelmiş, ayaklarını çıkarıp Ka'be'nin içine girmiş, iki rek'at namaz kılmıştır. Fakat daha sonra Hz. 'Âişe'ye şöyle demiştir: *''Bir iş yaptım ki yapmasaydım daha iyi olurdu: Ka'be'ye girdim, belki ümmetimden biri Ka'be'nin içine giremeden döner de bu yüzden içinde bir burukluk kalır. Bize Ka'be'nin içine girmemiz değil, onu tavâf etmemiz emredildi''.*

Başka bir yerde de: *''Minâ günleri üçtür; acelesi olan iki günde dönerse günâhı yoktur. Dönüşü ertelerse yine günâhı yoktur. Minâ günleri, oruç tutulacak günler değildir; yeme, içme ve zikir günleridir''* buyurmuştur. Taş atarken aşırı davranış gösterenleri görünce de: *''Dinde aşırılıktan sakının, sizden önce helâk olanlar, dinde aşırı davrandıklarından ötürü helâk oldular''* buyurmuştur[2].

Nasr Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

Allah'ın yardımı gelince O'na hamdetmeli, O'ndan mağfiret dilemelidir.

1. el-Fethu'r-Rabbânî: 12/93-94.
2. Ğazavâtu'r-Resûl (s.a.v.), 179-181.

NASR SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	إِذَا جَاءَ نَصْرُ ٱللَّهِ وَٱلْفَتْحُ		Çoğunluk.
	إِذَا جَاءَكَ مِنَ ٱللَّهِ ٱلنَّصْرُ وَ ٱلْفَتْحُ		Übeyy [1].
	إِذَا جَاءَ فَتْحٌ وَ ٱلنَّصْرُ		İbn ‘Abbâs [2].

1. el-Mesâhif: 180.
2. el-Mesâhif: 208.

111/6 MESED SÛRESİ

Adını son âyetindeki "mesed" kelimesinden alan sûreye, Ebûleheb Sûresi, Tebbet Sûresi de denir. Ebûleheb ve karısının, ateş ile tehdîdedildiği bu sûre, Mekke'de Fâtiha Sûresinden sonra inmiştir, 5 âyettir. Resmî sıralamada 111 nci, iniş sırasına göre 6 ncı sûredir. İniş sırasına göre ilk defa burada bir müşrik ile karısı ismen tehdidedilmektedir. Bundan, İslâm da'vetine ilk defa cephe alanın, Peyğamber'in amcası Ebûleheb ile onun karısı olduğu anlaşılabilir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

تَبَّتْ يَدَٓا اَبٖي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾
سَيَصْلٰى نَاراً ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَامْرَاَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فٖي جٖيدِهَا
حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Ebûleheb'in elleri kurusun, (yok olsun o), *zâten yok oldu ya. 2- Ne malı, ne de kazandığı, onu kurtaramadı. 3- Alevli bir ateşe girecektir* (o). *4- Karısı da odun hamalı olarak. 5- Boynunda hurma lifinden bir ip olacaktır.*

Tefsîr:

Tebâb (تباب) kökünden gelen *tebbet* (تَبَّتْ) mazî fi'li, duâ olarak kullanılınca helâk olsun, ziyana uğrasın demektir. *Cîd:* boyun, gerdan, *mesed,* lifli

bitkilerin bükülmesiyle yapılan kalın ip, urgan, yahut demir veya ateş anlamlarına gelir.

Birinci tebbet fi'li bedduâdır: Ebûleheb'in elleri kurusun, kendisi helâk olsun, kahrolsun demektir. İkinci tebbet fi'li bir durumu haber vermektedir. Adamın gerçekten kahrolduğunu bildirmektedir. İki elden maksat, ellerin sâhibidir. Bir kişinin parçasını söyleyip kendisini kasdetmek, Arapçanın üslûplarındandır. Yüz, eller, ayaklar, kişinin kendisinden kinâye olur. "İki elinin arasında" deyimi, önünde anlamına gelir.

Sûrede Ebûleheb ve karısına helâk temenni ediliyor, her ikisinin de alevli ateşe gireceği belirtiliyor. İniş sırasına göre ilk defa bir müşrik ve karısı ismen anılarak kınanmakta ve bunların ateşe girecekleri belirtilmektedir ki bundan İslâm dâvâsına ilk cephe alanın, aslında Peyğamber'in amcası olan bu müşrik ile karısı olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin asıl adı 'Abdu'l-'Uzzâ ibn 'Abdi'l-Muttalib'dir.

Buna *Ebûleheb* (alev babası) denmesi, şöyle izâh edilir: İbn Cezzî'nin kaydına göre güzelliğinden ateş gibi parladığı için 'Abdu'l-'Uzzâ'ya Ebûleheb denmiştir [1]. Yahut sinirli bir insandı, kızdığı zaman yanakları kızardığı için bu haline uygun olarak kendisine Ebûleheb (alevli adam) denmiştir.

Asıl adı *Ervâ* binti Harb ibn Ümeyye olan karısı Ümm-i Cemîl ise Ebusüfyân ibn Harb'in kızkardeşi, Mu'âviye'nin halasıdır. Peyğamber(s.a.v.)in amcası olan bu adam ile karısı Ümmü Cemîl, onun son derece düşmanı olmuşlardı.

Bu kadın, oduncular gibi liften yapılmış organı boynuna bağlayıp Peyğamber'in yoluna atmak üzere diken taşıdığı için "gerdanında bükülmüş ip bulunan odun hamalı" diye nitelendirilmiştir. Yahut da cehennemde böyle bir duruma gireceğini anlatmak için ona bu vasıf verilmiştir [2]. Yahut insanlar arasında koğuculuk yapıp arayı kattığı, insanları birbirine düşürüp kızıştırdığı için ona "odun hamalı" denmiştir. Çünkü koğuculuk yapana da: "İnsanlar arasında odun taşıyıp ateş yakıyor, onları birbirine katıp düşmanlık, kızgınlık, kavga çıkarıyor" denilir. Ateş nasıl odunla yanarsa insanların birbirine kızması da koğucunun, ara katanın hareketleriyle olur. Âdetâ koğucunun davranışı, kavga ateşinin yakıtı olmaktadır.

Sa'îd ibn el-Müseyyib: "Ümm-i Cemîl'in çok güzel bir gerdanlığı vardı 'Lât ve 'Uzzâ hakkı için bunu Muhammed'e düşmanlık uğrunda harcayacağım' dedi. İşte bundan dolayı Allah onun boynuna cehennemde, dünyadaki mücevherden bükülüp yapılmış gerdanlık yerine, ateşten bükülü ip koymuştur" demiştir [3].

1. et-Teshîl: 4/222. 2. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/173. 3.İbn Kesîr, Tefsîr: 4/565; Safvetu't-Tefâsîr: 20/118.

İbnu'l-Müseyyib'in bu izahı daha uygun görünmektedir. Buradaki "odun hamalı" sözü, bu kadının kötü ahlâkına işâret için kullanılmış bir hakaret vasfıdır. Dünyâda altundan bükülmüş kordon taşıyan kötü ahlâk sâhibi insanın boynuna, âhirette ateşten bükülmüş kordon geçiriliyor, böylece cezâ eyleme denk oluyor.

"وَ امْرَأَتُهُ", "سَيَصْلَى "ya matuftur. Yani Ebûleheb de, karısı da alevli ateşe girecektir. "حَمَّالَةَ الْحَطَبِ "da "وَ امْرَأَتُهُ"den haldir. Kadının, ateşe ne durumda gireceğini anlatmaktadır. Diğer kırâetlerde " حَمَّالَةُ الْحَطَبِ " haber olarak ötür okunmuştur. "وَ امْرَأَتُهُ" müpteda, "حَمَّالَةُ الْحَطَبِ " haberidir. Mânâ: "Ebûleheb'in karısı, odun hamalıdır" şeklindedir.

'Abdu'l-'Uzzâ'ya Ebûleheb (alev babası) dendikten sonra karısına da gerdanında liften bükülmüş organ bulunan odun hamalı denmesi ve bu odun hamalının gerdanındaki iple ateşe girmesi, belâğat bakımından çok güzel bir incelik taşımaktadır. Bu şu demektir:

'Abdu'l-'Uzzâ alev babasıdır, kızar, köpürür, ateş püskürür. Ateşin yanması için yakıt lâzımdır. İşte boynunda burum burum bükülü altun gerdanlığı ile bu kadın, o ateşin yakıtı olmaktadır. Ateş köpüren kocasına odun taşımakta, onun ateşini körüklemekte, o kızgın adamı Hz. Muhammed'e karşı kışkırtmakta, bizim deyimimizle "Ateşe körükle gitmektedir". İşte bu kadına "odun hamalı" denmesi, böyle bir edebî incelik ifâde eder.

Ayrıca odundan söz edilen bu sûrede kelime sonlarındaki "b"ler, birbirine değen odunların çıkardığı "tab, tab" seslerine benzer bir ses vermektedir ki bu da Kur'ân lâfızlarının anlattığı konuyu, ona uygun bir musiki ile anlattığının örneklerindendir. Sûreyi okursanız kelimelerdeki "b" harflerinden, tab tab diye bir ses, yani birbirine değen odun sesi duyarsınız. Musiki, odunların toplanıp demetlenmesini canlandırmaktadır.

Tefsîrlerdeki rivâyetlere göre Peyğamber (s.a.v.), önceleri peyğamberliğinden kimseye söz etmezdi. Şu'arâ Sûresinde: *"En yakın akrabânı uyar"* meâlindeki 214 ncü âyet inince Safâ tepesine çıkıp akrabâsı olan Kureyş aşiretlerini (boylarını) ad ad çağırdı. Gelip çevresinde toplandılar. Hz. Muhammed (s.a.v.) onlara:

— Allah bana, en yakın akrabâmı uyarmamı emretti. Siz de benim yakın akrabâmsınız, müslüman olunuz. Siz "Lâilâhe illâllâh: Allah'tan başka tanrı yoktur" deyip müslüman olmadıkça ben size ne dünyâda, ne de âhirette bir yarar sağlayamam; ama böyle söylerseniz ben Rabbinizin huzurunda müslüman olduğunuza tanıklık ederim, dedi. Orada bulunan Ebûleheb:

— Tebben lek: Kahrolasın, sen bizi bunun için mi çağırdın, dedi.

İşte bu sûre onun hakkında indi. Başka bir rivâyette Peyğamber (s.a.v.)

onlara:

— Şu vâdide size saldıracak bir atlı düşman bölüğü var, desem bana inanır mısınız? dedi.

— Biz senden şimdiye dek doğrudan başka bir şey duymadık, dediler.

Peyğamber (s.a.v.):

— Öyle ise ben sizi önünüzde bulunan bir azâb ile uyarıyorum, dedi.

Ebûleheb de:

— Yuh olsun sana, bizi bunun için mi topladın? dedi [1].

Rivâyetin anlattığı olay doğrudur ama bunun, bu sûrenin iniş sebebi olması çok kuşku götürür. Muhammed 'İzzet Derveze'nin de dediği gibi Şuarâ Sûresi, çok erken inen sûrelerden değildir. Rivâyetler, Hz. Peyğamber'in, ancak peyğamber olarak görevlendirilmesinden yedi yıl sonra akrabâsını toplayıp İslâma da'vet ettiğini söylemektedir. Tebbet Sûresinin ise çok erken bir zamanda, Fâtiha Sûresinden sonra indiği [2], iniş sırasına göre altıncı sûre olduğu rivâyet edilir. Taberî'nin kaydettiği bir rivâyete göre de Ebûleheb, bir gün Hz. Peyğamber'e: "Müslüman olursam bana ne verilecek?" demiş, Hz. Peyğamber de: "Müslümanlara ne verilirse sana da o verilir" deyince, Ebûleheb: "Benim onlardan bir üstünlüğüm yok mu? Benimle şunları bir tutan dine yuh olsun!" demiş. Bu sûre inmiş [3].

Muhammed 'İzzet Derveze şöyle diyor: "Peyğamber(s.a.v.)in kızlarından birinin, Ebûleheb'in oğlu 'Utbe'nin nişanlısı veya zevcesi olduğu, Peyğamber'in Ebûleheb'in bitişik komşusu olduğu rivâyet edilir. Mümkündür ki Peyğamber (s.a.v.) hem amcası, hem dünürü, hem de yakın komşusu olan Ebûleheb'in, sözünü kırmayacağını düşünerek dâvâsını önce ona açmış, önce onu İslâma çağırmıştır. Belki de bu amcası, Peyğamber'in evine çok gelip giderdi. Peyğamber de aradaki bu samimiyete bakarak onun, dâvâsını iyi niyetle karşılayacağına güveniyordu. Fakat amcasından umduğunu bulamadığı gibi, olayı ona açmasından sonra gerek amcasının, gerek amcası karısının kendisine son derece düşman kesildiklerini gördü" [4].

Âlûsî de şöyle diyor: Ebûleheb'in 'Utbe, Mu'attib ve 'Uteybe adlı üç oğlu vardı. İlk ikisi Fetih günü müslüman oldular, Huneyn ve Tâif seferlerine katıldılar. Ama 'Uteybe müslüman olmadı. Allah Elçisinin kızı Ümmü Kulsûm, 'Uteybe ile, diğer kızı Rukiyye de 'Utbe ile evli idi [5]. Bu sûre inince

1. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 111; Müslim, Îmân: 355, 356; Tirmizî, Tefsîr, bâb: 92, Sûre: 111; et-Tâc: 4/300-301.
2. et-Teshîl: 4/222. 3. Câmi'u'l-beyân: 30/336. 4. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/123.
5. el-İstî'âb: el-İsâbe kenarında: 4/299.

Ebûleheb: "Eğer Muhammed'in kızlarını boşamazsanız, benim başım sizin ikinizin başına haramdır" dedi. 'Uteybe, Şâm'a giderken Peyğamber'in yanına gelip: "Ben akan yıldızı, sarkıp yaklaşan şeyi kabul etmiyorum" dedi. Peyğamber'in önüne tükürdü ve Ümmü Kulŝûm'u boşadı. Bu yüzden Peyğamber'in: "Allahım, ona köpeklerinden birini musallat et" diye bedduâsını aldı ve arslan tarafından parçalandı [1].

Kimbilir belki amcasının ve oğullarının aşırı düşmanlığında Ebûsüfyân'ın kızkardeşi olan karısının da etkisi olmuştur. Ümeyye âilesinden olan bu kadın, tıpkı kardeşi Ebûsüfyân gibi kendi âilesine rakib gördüğü Hâşim oğullarından bir peyğamber çıkmasını hazm edememişti. Bundan dolayı kocasını Peyğamber'e karşı daima kışkırtıyordu, onun, yeğenine şefkat göstermesine fırsat vermiyordu.

Bu karı koca, Hz. Muhammed'e düşmanlıklarını o kadar ileri götürdüler ki Ebûleheb hac zamanı, Hz. Muhammed'in ardında dolaşır, onun adını duyup onunla görüşmek isteyenlere: "Ben onun amcasıyım, onu kabul etmeyin, aklını yitirmiştir" diyerek halkın onunla görüşmesine engel olurdu. Târık el-Muhâribî (başka bir rivayete göre Rebî'a ibn 'Abbâd) şöyle demiş:

"Ẑû'l-Mecâz çarşısında: 'Ey insanlar, (Allah'tan başka tanrı yoktur) deyiniz ki felâha eresiniz' diyen bir genç gördüm. Ardından ona taş atıp bacaklarını kanatan bir adam da:

— Siz onun dediklerine inanmayın, o yalancı sâbiî'nin biridir, diyordu.

— Şu kimdir, diye sordum.

— Muhammed ile amcası Ebûleheb'dir, dediler" [2].

Karısı Ümmî Cemîl de Peyğamber'in evinin önüne pislikler atar, onun hakkında kötü haberler yayardı. Tabii amcasının ve amcası karısının kendisine böyle karşı koymaları, Hz. Muhammed(s.a.v.)i son derece üzdüğü gibi çevrede davâsının yayılmasını da çok olumsuz yönde etkiliyordu. Çünkü amcasının kabul etmediğini gören başkaları da ondan şüphe edip uzak duruyorlardı.

"Eğer Ümmi Cemîl'in, Ebûsüfyân'ın kız kardeşi olduğu rivŷeti doğrusu ise —ki aksine bir şey yoktur— Bu kadının, kureyş liderlerinden olan ve Mekke'de önemli bir yeri bulunan bir âileye mensub kardeşinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Bu âile, tâ hicretin sekizinci yılına kadar yani tam yirmi yıl Hz. Muhammed'e karşı düşmanlığın başını çekmiştir. Bu âilenin lideri olan Ebusüfyân, iki kez Medine'ye saldırmak için giden ordunun kumandanlığını

1. Rûhu'l-Me'ânî: 30/262.
2. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/166-167; Kurtubî: el-Câmi': 20/236; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/565; el-İsâbe: 1/509.

yapmıştır. Bu düşmanlığın da, Mekke'de ağırlığı ve değeri olan Emevî âilesiyle Hâşimî âilesi arasındaki rekabetten kaynaklanmış olması mümkündür. Çünkü Peyğamber'in da'vetiyle, Hâşimî âilesi ebedî liderliğe aday gözüküyordu (ki bu, Emevî âilesinin silinmesi sonucunu doğrurdu). İşte bu durum, gerek Ebûsüfyan'ın kendisinin, gerekse onun, Ebûleheb'in karısı olan kız kardeşi Ümmi Cemil'in Peyğamber'e düşman olmalarına sebebolmuştur.

"Kur'ân'ın, açıkça adlarını zikredip beddu'â ettiği ve ebedî lânete lâyik gördüğü kişiler yalnız Ebûleheb ile karısıdır. Bu durum, onların düşmanca davranışlarının İslâm dâvâsına ne denli zarar verdiğini ve Peyğamber(s.a.v.)i ne denli üzdüğünü gösterir" [1].

Biz de Muhammed 'İzzet Derveze'nin bu düşüncelerine katılıyoruz. Henüz onun yazdığı bu satırları okumadan, Ebûleheb'in, Peyğamber'e düşmanlığının asıl nedeninin karısı olduğunu ve bu düşmanlığın Hâşim Oğullarıyle Ümeyye oğulları arasındaki rekabetten kaynaklandığını, Ebusüfyan'ın kızkardeşi olan Ümmi Cemîl'in, Peyğamber'in dâvâsı yerleşirse liderliğin tamamen Hâşim oğullarına geçeceğini, Ümeyye Oğullarının silineceğini düşünen bu kadının, Peyğamber'in dâvâsını boğmak için onun amcası Ebûleheb'i sürekli kışkırtarak peyğamber yeğenine düşman yaptığını yazmıştık. et-Tefsîru'l-hadîs'i okuyunca Muhammed 'İzzet Derveze'nin de bizim kanâatimize varmış olduğunu gördük.

Sonradan İslâmı kabul etmekten başka kurtuluş çaresi kalmadığını gören bu âile, yirmi yıllık yaman düşmanlıktan sonra müslüman olmuş ise de Peyğamber'in vefatından sonra egemenlik kurmak için fırsat kollamış ve Hz. Osman'ın şehâdetini bulunmaz fırsat bilerek Şam'da bağımsızlıklarını ilân etmiş, müslümanlar arasında büyük fitnelere, kargaşalara, bölünmelere, birçok sapık mezhebin türemesine, İslâm birliğinin bozulmasına neden olmuşlardır.

Bu arada bir noktaya daha işaret etmek istiyorum: Peyğamber'in diğer bir amcası olan 'Abbâs'ın da, ancak Bedir Savaşında müslüman olduğu, o zamana dek inanmadığı rivâyet edilir. Fakat Allah Eçlisinin mevlâsı olan Ebû Râfi'in, aşağıdaki sözü, 'Abbâs'ın, Mekke'de gizli müslümanlardan olduğunu göstermektedir. 'Abbâs taktik icabı imanını gizlemişti. Ebû Râfi' şöyle diyor:

"Ben 'Abbâs ibn 'Abdi'l-Muttalib'in hizmetçisi idim. İslâm, bizim evimize girmişti. 'Abbâs, karısı Ümmü'l-Fadl ve ben müslüman olmuş idik. 'Abbâs, kavminden çekindiği için müslümanlığını gizliyordu. Ebûleheb Bedir'e katılmamış, yerine 'Âs ibn Hişâm'ı göndermişti. Bedir'e gidemeyenlerin hepsi kendi yerlerine başkalarını gönderdiler. Bedir olayının haberi gelince biz

1. et-Tefsîru'l-hadîs: 1/124.

kendimizi güçlü hissettik. Ben zayıf bir adam idim. Ok yapar, Zemzem odasında yaptığım okların kabuklarını soyardım. Ben, yanımda Ümmü'l-Fadl ile beraber otururken bizi sevindiren haber geldi. O sırada Ebûleheb de ayaklarını sürüyerek geldi, hücrenin özel bir yerine oturdu. Sırt sırta geldik. O otururken birden:

— İşte Abdulmuttalib oğlu Hâriŝ oğlu Ebûsüfyan (geldi)! dediler.

— Kardeşim oğlu, ne haber? dedi.

— Kavimle karşılaştık, bizi diledikleri gibi öldürmeleri için omuzlarımızı onlara uzattık. Allah'a andolsun, gökle yer arasında kara atlar üzerinde beyaz adamlar gördük! dedi.

Ben dayanamayarak hücrenin özel yerinin perdesini kaldırdım, "Vallâhi onlar meleklerdir" dedim. Ebûleheb beni tuttu, yere attı, sövdü, dövdü, ben cılız bir adam idim. Ümmü'l-Fadl kalktı, aldığı bir sopa ile vurup Ebûleheb'in başını yardı:

— Efendisi burada yok diye onu eziyor musun? Vallâhi biz hepimiz çok zamandan beri mü'miniz. Onun söylediği doğrudur, dedi.

Ebûleheb de süklüm büklüm dönüp gitti. Ondan sonra yedi gece yaşadı. Allah'ın, üstüne attığı 'adese (çiçek) onu öldürdü. İki oğlu yanına sokulmak istemediklerinden onu iki üç gün gömmediler, koktu. Kureyş 'adesenin bulaşmasından, vebânın bulaşmasından çekinirlerdi. "Biz bu yaradan korkarız" dediler. Sonra utandıklarından onu gömdüler: Bir çukur eşip sopa ile iterek Ebûleheb'i çukura attılar. İşte *"Malı ve kazandığı şeyler ona bir yarar sağlamadı"*nın anlamı budur.

Ölümünden sonra kardeşi 'Abbâs onu ru'yada çok kötü bir halde görmüş.

— Ne gördün? diye sormuş.

— Sizden sonra bir hayır görmedim, ancak Süveybe'yi âzâd ettiğimden dolayı bana şu(su)dan içirildi, demiş ve baş parmağının altındaki nukreyi (noktayı) göstermiştir [1].

Süveybe, Hz. Peyğamber'i emzirmiş olan kadındır. Ebûleheb bu sözü ile, Peyğamber'i emzirmiş olan câriyesi Süveybe'yi âzâdetmesi yüzü hürmetine kendisine bir damlacık su verildiğini anlatmıştır. Mamamâfîh bunun bir ru'yâ olduğunu, ru'yâ ile şer'î hükümlerin sabit olamayacağını söylemişlerdir [2].

Mesed Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Buhârî: Radâ', et-Tâc: 4/301.
2. et-Tâc: 4/301; dipnot: 3. Şeyh Alî Mansûr Nâsıf'ın et-Tâc şerhi Ğâyetu'l-Me'mul'den alınmıştır.

1 Hiçbir şey, Allah'ın takdîrine engel olamaz.

2. Eninde sonunda hak bâtılın üstüne çıkar. Hâsed, kıskançlık, servet ve entrika, hakkın yayılmasını önleyemez.

3. İyi yolda kullanılmayan zenginlik, sonunda dünyâda dahi insanın başına dert açar. Âhirette ise sâhibinin boynuna dolanan bir ejder, canını yakan bir ateş olur.

MESED SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	تَبَّتْ يَدَا أَبِى لَهْبٍ وَ تَبَّ	H'nin sükûnuyla:	Mücâhid, Humeyd, İbn Kesîr ve İbn Muhaysın.
	تَبَّتْ يَدَا أَبِى لَهَبٍ وَ تَبَّ	H'nin fethiyle:	Ötekiler [1].
	تَبَّتْ يَدَا أَبِى لَهَبٍ وَ قَدْ تَبَّ	(تَبَّ)ye (قَدْ)in dühûlü:	İbn Mes'ûd [2].
2	وَمَا كَسَبَ		Çoğunluk.
	وَمَا اكْتَسَبَ		A'meş. A'meş bunu İbn Mes'ûd'dan da rivâyet etmiştir [3].
3	سَيَصْلَى	Y'ni fethiyle:	Çoğunluk.

1. Kurtubî: 20/237; Tebsıra: 733; el-Bahr: 8/525; en-Neşr: 2/404.
2. Übeyy ve İbn Huseym de öyle okumuşlardır: el-Mesâhif: 112, 180, 313, 329; Câmi'u'l-beyân: 30/336.
3 Kari'ler, 3 ncü âyette ittifakla h'yi fethetmişlerdir. Übeyy ise birinci âyet ile ikincisi arasına (حَالَفَ ٱلْبَيْتَ ٱلْوَضِيعَ عَلَى ٱلْبَيْتِ ٱلرَّفِيعِ فَشُغِلَ بِنَفْسِهِ ثُمَّ شُغِلَ) cümlesini ilâve etmiştir ki bunun tefsîr olduğu anlaşılmaktadır (el-Mesâhif: 180).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
	سَيُصْلَى	Y'nin dammıyle, edilgen:	Ebû Recâ', A'meş [1].
	سَيُصَلَّى	Tasliye kökünden edilgen:	İbn Mes'ûd ve Eşheb [2].
4	وَ ٱمْرَأَتُهُ		Çoğunluk.
	وَ مُرَيَّتُهُ	yahut (وَ مُرَيْئَتُهُ):	İbn Mes'ûd [3].
	حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ	Zemm için nasb ile:	Âsım.
	حَمَّالَةُ ٱلْحَطَبِ	Mübtedâ'nın haberi olarak merfû':	Çoğunluk [4].
	حَمَّالَةٌ لِلْحَطَبِ		İbn Mes'ûd [5].
	حَمَّالَةٌ الْحَطَبَ		Übeyy [6].
	حَامِلَةٌ الْحَطَبَ		İbn 'Abbâs, Ebû Hasîn ve Ebû Hayve [7].

1. Hüseyn-Ebûbekr'den, İsmâîl, İbn Kesîr'den, rivâyet etmiş, Hasan'dan da rivâyet edilmiştir.
2. Ebû's-Simâl ve İbn Semeyfa' da böyle okumuşlardır (el-Mesâhif: 112; Kurtubî: 20/238; el-Bahr: 8/526).
3. el-Mesâhif: 112.
4. Tebsıra: 734; Kurtubî: 20/240; el-Bahr: 8/526; en-Neşr: 2/404.
5. el-Mesâhif: 112.
6. el-Mesâhif: 180.
7. el-Mesâhif: 208. Taberî'ye göre doğrusu ref' ile olandır (30/338).

122/22 İHLÂS SÛRESİ

İhlâs, dini hâlis yapmak, şirk bulaşıklarından temizlemek, sadece Allah'a kulluk etmek demektir. İslâmın tevhîd inancını birkaç kelime ile çok kapsamlı biçimde özetlemiş olan bu sûreye bu mânâlarından dolayı "Esâs Sûresi", "Tevhîd Sûresi", "Tefrîd Sûresi", "Tecrîd Sûresi", "Necât Sûresi", "Velâyet Sûresi", "Nisbet Sûresi", "Cemâl Sûresi", "Ma'rifet Sûresi" ve ikinci âyetinde geçen Allah'ın sıfatına izâfeten "Samed Sûresi" de denir. Hem Mekkî, hem Medenî olduğuna dair rivâyetler vardır. Fakat bütün sıralamalarda Mekkî sûreler arasına, Nâs Sûresinden sonraya konmuştur. Üslûbu da Mekke'de indiğini gösterir. 4 âyettir. Resmî sıralamada 112 nci, iniş sırasına göre 22 nci sûredir.

Faziletinden dolayı bazı hadislerde bu sûre, Kur'ân'ın üçte birine denk tutulmuştur [1]. Peygamber (s.a.v.), her namazda bu sûreyi okuyan bir sahâbîsine: *"Senin onu sevmen, seni cennete götürür"* demiştir [2].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ﴿٤﴾

1. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân: 13, Tevhîd: 1; Müslim, Müsâfirîn: 259, 261; Ebû Dâvûd, Vitr: 18; Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân: 11; Nesâ'î, İftitâh: 69; İbn Mâce, Edeb: 52; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân': 21, 22, 24; İbn Hanbel: 2/29...
2. Buhârî, Salât, bâbu'l-cem'i beyne's-sûreteyn; Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, bâb: 11; et-Teshîl: 4/223.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- De ki: O Allah birdir. 2- Allah samed(kesin itâat edilen pâdişâh)*dir. 3- Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. 4- Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır.*

Tefsîr:

Bu âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e, Allah'ın tek, samed olduğunu, doğurmadığını, başkası tarafından da doğurulmadığını yani kendisinin çocuğu olmadığı gibi babası anası da olmadığını, denginin bulunmadığını söylemesi emredilmektedir.

Übeyy ibn Ka'b ve 'Abdullâh ibn 'Abbâs'ın rivâyetine göre Kureyş, Peyğamber(s.a.v.)e, Rabbinin nesebini (soyunu) tanıtmasını istemişler, sûre bu münâsebetle inmiş [1]. Bazı rivâyetlere göre de yahudiler ona: "Bize Rabbini anlat, O'nun nesebini söyle, çünkü Tevrât'ta kendisini ve nesebini tanımlamıştır" dediler. Allah'ın Elçisi bu sözden o kadar ürperdi ki düşüp bayıldı, Cibrîl bu sûreyi indirdi [2]. Bir başka rivâyette de yahudiler: "Yâ Muhammed, Allah yaratıkları yarattı ise Allah'ı kim yarattı?" demişler. Peyğamber kızmış, rengi değişmiş, Cibrîl gelip onu uyandırmış ve Allah şöyle buyuruyor: "De ki Allah birdir, sameddir..." demiş [3].

Birinci rivâyete göre sûre Mekke'de inmiştir, ikinci rivâyete göre Medine'de inmiştir. Fakat yahudilerin, rivâyette anlatıldığı biçimde bir söz söylemelerine ihtimal verilmez. Çünkü Tevrat'ta da Allah'a neseb atfedilmez. Onlar da Allah'ın birliğine inanırlar. Sûrenin üslûbu da Mekkîdir, neseb meselesi de müşriklerin sorunudur. Çünkü onlar meleklerle, cinlerle Allah arasında bir soy ilişkisi olduğuna, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlardı: *"O'nunla cinler* (görünmez varlıklar) *arasına bir neseb koydular"* [4], *"Allah'a kızları veriyorlar, hâşâ O bundan münezzehtir, kendileri de canlarının çektiğini alıyorlar"* [5], *"O'na kızlar da size erkekler mi?"* [6] gibi âyetler, müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inandıklarını ifâde etmektedir. O halde rivâyetlerde anlatıldığı biçimde bir soruyu ancak müşrikler sorabilirler.

İniş sebebi ne olursa olsun bu sûre, İslâmın inancını özetlemektedir. Allah birdir, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Sameddir. Samed'in anlamı çeşitlidir:

---

1. Tirmizî, Tefsîr, Sûre: 112, et-Tâc: 4/302; Keşşâf: 4/298.
2. et-Teshîl: 4/223.
3. Câmi'u'l-beyân: 30/343.
4. Sâffât Sûresi: 158.
5. Nahl Sûresi: 57.
6. Tûr Sûresi: 39.

1) *Samed,* her hususta kendisine başvurulan, sığınılan, emri olmaksızın hiçbir iş yapılamayan, mutlak itâat edilen, 2) Kimseye muhtacolmayan, yemeyen, içmeyen, 3) İç boşluğu olmayan, sert, somut, deliksiz, gediksiz, 4) Olgunluğun doruğunda bulunan, pâdişâhların pâdişâhı, gibi. Bu kelimeden sonra gelen: *"Doğurmadı, doğurulmadı, hiçbir şey O'nun dengi olmadı"* âyetlerinin, Samed'i izah ettiğini söylemişlerdir [1].

Allah'ın varlığı, kendisindendir, ne kendisi doğurup çocuklar edinmiştir, ne de başka tanrılardan, anadan babadan doğmuştur. Onun anası, babası, dedeleri olmadığı gibi çocukları da yoktur. Ne müşriklerin sandıkları gibi melekler Allah'ın kızlarıdır, ne de yahudilerin ileri sürdükleri gibi 'Uzeyr veya hıristiyanların ileri sürdükleri gibi 'Îsâ Allah'ın oğludur. Allah'ın evlâdı olsaydı kendi cinsinden ezelî, ebedî olurdu. Ezelî olanın da atası olmaz. Ezelî, ebedînin kendisi gibi bir çocuğu olamaz. Çocuk zevceden olur, Allah'ın zevcesi yoktur. *"Göklerin ve yerin yaratıcısıdır. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki, O'nun bir eşi yoktur? Herşeyi O yaratmıştır, herşeyi bilendir"* [2].

O birdir, hiçbir suretle çokluk kabul etmez. Çokluklar O'nda erir, mutlak birlik sahibidir. Hıristiyanlıkta ve başka dinlerde görüldüğü üzre Allah, kökü birliğe dayanan üç unsurdan oluşmamıştır, tekdir, hakimdir. Var olmakta başkasına muhtaç değildir, kendinden vardır, yaratılmamıştır, yaratıklar var olmak için ona muhtaçtırlar, varlıklarını O'ndan alırlar. Ama O varlığını kimseden almaz. Hiç kimseye, hiçbir şeye muhtacolmayan, dengi bulunmayan hükümdardır. O'nun sıfatlarını ve kudretini taşıyan bir varlık yoktur. O yaratıklarının sözlerini işitir, düşüncelerini bilir, hallerini görür. İbn Cezzî şöyle diyor:

"Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de birliği hakkında pek çok delil getirmiştir. Bunların başlıcaları dörttür: Birincisi: *'Yaratan, yaratamayan gibi olur mu?'* [3] âyetidir. Bu, halk ve îcâd delilidir. Allah'ın, bütün kâinâtın yaratıcısı olduğu sabit olunca, artık yaratıklarından birinin, kendisine ortak olması olamaz. İkincisi: *'Yerde gökte, Allah'tan başka tanrılar olsaydı, yer gök bozulurdu'* [4] âyetidir. (Bu da ihkâm ve ibdâ' delilidir). Üçüncüsü: *'Dedikleri gibi O'nunla beraber başka tanrılar olsaydı, onlar, Arşın* (tahtın) *sâhibine gitmeğe çalışırlardı'* [5] âyetidir. (Bu da kahır ve ğalebe delilidir). Dördüncüsü de: *"Allah hiçbir çocuk edinmemiştir, kendisiyle beraber bir tanrı yoktur. Öyle olsaydı, her tanrı, yarattığını götürürdü ve birbirlerine üstün gelmeğe çalışırlardı"* [6] âyetidir. (Bu da tenâzu' ve isti'lâ delilidir)" [7].

1. Câmi'u'l-beyân: 30/345-346. 2. En'âm Sûresi: 101. 3. Nahl Sûresi: 17.
4. Enbiyâ Sûresi: 22. 5. İsrâ Sûresi: 42.
6. Mü'minûn Sûresi: 91.
7. et-Teshîl: 4/223-224; Safvetu't-Tefâsîr: 20/119-120. Parantez içindeki izahlar Sâbûnî'nindir.

Mefâtîhu'l-ğaybde de şöyle deniyor: Dört âyet olan bu sûrenin âyetlerinin dizilişinde birçok yarar vardır. Şöyle ki:

1) Sûrenin başı *"ehad"* Allah'ın bir tek olduğuna, *"samed"* O'nun kerem ve rahmetine delâlet eder. Çünkü iyilik etmeyene başvurulmaz. *"lem yelid ve lem yûled"* Allah'ın mutlak zengin, değişmelerden uzak olduğunu, aslâ cimri olmadığını gösterir. O'nun cömertliği, bir yarar celbi veya bir zarar def'i için değil, sırf iyilik içindir. *"Velem yekun lehû kufuven ehad"* O'nun hakkında câiz olmayan sıfatları reddeder.

2) Yüce Allah, *"ehad"* sözüyle zâtından her türlü çokluğu, *"samed"* sözüyle eksiklik ve yenilgiyi, *"lem yelid ve lem yûled"* sözüyle ma'lûliyyet ve 'illiyyeti, *"ve lem yekun lehû kufuven ehad"* sözüyle zıdları, eşleri reddetmiştir.

3) *"Ehad"* sözü, nûr ve zulmet tanrıları diye iki tanrı olduğunu söyleyen Ŝeneviyye görüşünü, hıristiyanların üçlemesini, sâbiîlerin yıldızlar hakkındaki inançlarını çürütür. İkinci âyet, Allah'tan başka tanrı kabul edenlerin görüşlerini reddeder. Çünkü Allah'tan başka tanrı olsaydı, Allah, bütün ihtiyaçlarda tek başvurulan olmazdı. Üçüncü âyet yahudilerin 'Uzeyr, hıristiyanların Mesîh, müşriklerin melekler hakkındaki sözlerini; dördüncü âyet'de putları Allah'a denk tutan müşriklerin görüşlerini reddetmektedir.

4) Allah hakkında olan bu sûre, Peyğamber hakkındaki Kevŝer Sûresi gibidir. Ancak Peyğamber hakkındaki ta'n (taşlama) bunun tersinedir. Orada müşrikler, Peyğamber'e ebter (çocuksuz, nesli kesik) demelerinden ötürü kınanmakta idiler, burada ise tam tersine Allah'a "çocuklu" diyenler kınanmaktadır. Zira insan için çocuksuz olmak kusur, Allah için de çocuklu olmak kusurdur. Bundan dolayıdır ki burada: "Söyle ki: Beni savunmuş olasın" buyurulmuş, Kevser Sûresinde ise: "Biz sana verdik (yani seni savunmak için bu sözü söylüyorum)" buyurulmuştur. (Kevser Sûresinde yüce Allah, Elçisini savunurken, burada da Elçisine, kendisini savunmasını emretmektedir. Böylece Elçisi ile olan yakınlığı ortaya konmaktadır). Yüce Allah daha iyi bilir [1].

Bir Kudsî hadiste şöyle buyurulur: *"Âdemoğlu, hakkı olmadığı halde beni yalanladı. Hakkı olmadığı halde beni yerdi. Beni yalanlaması, 'Allah beni yarattığı gibi yeniden yaratmayacak' demesidir. Oysa ilk yaratmak, yeniden yaratmaktan daha kolay değildir. Beni yermesi de: 'Allah çocuk edindi' demesidir. Oysa ben ehâd, samedim, doğurmadım, doğurulmadım, benim dengim de yoktur"* [2].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/185.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 112.

Şimdi buraya Âlûsî merhûm'un, değerli tefsîrinden, hıristiyanların temel inançları hakkındaki bilgiyi aktarmak istiyoruz: "Hıristiyanlar diyorlar ki: Baba, üç unsurun birincisi; Oğul ezeliyette ondan, kendisine eşit biçimde çıkmış ikincisi; Rûhu'l-Kudüs de aynı şekilde ondan çıkmış üçüncüsüdür. Tanrılığın tabiatı birdir: O da bu tabiatle birleşmiş olan üç unsurdan her birinin ayrı ayrı cevherler olmasıdır. Baba oğul değil, oğul baba değil, Rûhu'l-Kudüs de baba ve oğul değil, o ikisi de Rûhu'l-Kudüs değildir. Bununla beraber bunlar bir tek Tanrıdır. Çünkü hepsinin tek tabiati vardır. Aralarında ayrılık varsa da her biri lâhut ile birleşmiştir. Birinci unsur, varlığı gerekli olan cevherdir. İkincisi ilim de denilen akıl cevheridir. Üçüncüsü sevgi de denilen irâde cevheridir. Demek ki Allah, birbirinden gerçek olarak ayrı olan üç esastır. Bu cevherler her birine izâfe edilerek Allah'a bir tek tabiat cevheri de denilir. Bütün cevherler O'nun zâtına dahildir.

Allah'ta dört türlü izâfet vardır: Birincisi, birinci unsurdaki düşündürme fâaliyyeti; ikincisi, babanın aklının sûreti olan ikinci unsurdaki düşünce mef'ûliyeti; üçüncüsü irâdesi olan birinci ve ikinci unsurlardaki inbiŝâk (taşma, yayılma) fâ'iliyeti; dördüncüsü de birinci ve ikinci unsurlardaki tanrısal irâdenin sevgisinden ibâret olan üçüncü unsurdaki mef'ûliyet inbiŝâkıdır. Onlara göre tanrısal unsurlardaki fâ'iliyet ve mef'ûliyet deyimleri, genişleme anlamına gelir. Babadaki oğula doğru olan fâ'iliyyet, babalıktan başka bir şey değildir (bu akıma babalık denir). Baba ve oğuldaki Rûh'l-Kuds'e doğru fâ'iliyyet, Ruhu'l-Kuds'ün, bu ikisinden çıkmasıdır. Oğulda ve Rûhu'l-Kudüs'teki mef'ûliyet, oğulda oğulluk, Ruhu'l-Kudüs'te inbiŝâk'tır. Onlara göre bunlar, insanın kavrama gücünün üstündedir, bunlara inanmak gerekir. Yine onlara göre bu unsurların, havârilerden alınmış adları vardır. Tanrısal tabiatteki birinci unsur Baba; ikincisi Oğul, kelime, hikmet, nûr, ziyâ, şu'â'; üçüncüsü Rûhu'l-Kudüs ve Muğrî'dir ki bu kelime, Yunanca Faraklit sözlerinin karşılığıdır.

Birinci unsur kaynak ve başlangıç durumundadır. Fâiline benzemeyi gerektiren bir işlevle —ki düşünce işlevidir— kendisinden çıkan ikinci unsura, kendi tabiat ve cevherini tamamen vermiştir, böylece ikinci unsur, tanrısal cevher olan birinci unsura tam eşit olmuştur. Doğurmanın anlamı, bir diriden, bir âlet ve mebde' ile, kendi tabiatine benzer bir dirinin çıkması demek olduğundan burada da gerçek bir doğum vardır. Çünkü, birincisinin tanrısal tabiati aynen ikincisinde de vardır. Bundan dolayı birincisine Baba, ikincisine oğul denmesi garip değildir. İkincisine aynı zamanda Kelime de denir. Çünkü burada doğurma, hayvanların ve bitkilerin doğurması gibi değil, aklî bir işlevden ibârettir. Yani bu doğurma, Babanın, kendi lâhûtunu (tanrılığını) düşünüp zâtını anlamasıdır ki bu da kelime demektir. Çünkü aklın ve konuşmanın kavramıdır. Kezâ Babanın, hikmetten ibâret olan tanrısal aklının

işleviyle meydana gelen ikinci unsura Hikmet de denir. Yine buna Nûr, Şu'â' (ışın) ve ziyâ (ışık) da denir. Üçüncü unsur ise Babaya ve Oğula âidolan irâde'nin, sevgilisine doğru coşku ve sevgi işleviyle onlardan taşan tek irâde ile meydana gelmiştir. Bundan dolayı üçüncü unsura "Kudsal Rûh" denmiştir.

Allah'ın kendisi hâlis ruhtur. Tekaddüs (kudsallaşması, temiz olması, genişlemesi) kendisinin aynıdır. Birinci ve ikinci unsurlardan her birinin rûh denecek bir yönü vardır. Çünkü arada birlik mevcuttur. Fakat birincisi kendi mertebesine ve ikincisiyle olan ilişkisine delâlet eden bir isimle; ikincisi de yine kendisine özgü bir isimle çağırıldığından üçüncüsüne daha genel olan isim (Rûh) kalmış, ona Oğul denmemiştir. Babanın tabiat ve cevheri vardır ama, fâ'iline benzemeyi gerektiren bir akıl işleviyle Babadan çıkmadığı için ona Oğul denmemiştir. Babadan irâde işlevi sâdir olmuştur. İkinci unsur, birinciden sâdir olmuştur, Hâbil'in Âdem'den sadir olması gibi. Üçüncüsü de birincidendir ama onun suduru, Havvâ'nın Âdem'den olması gibidir. Bunların hepsi bir tek hakikattir fakat Hâbîl'e Oğul denir, Havvâ'ya Kız denmez. Ona Muğrî (teşvik eden) de denir. Çünkü o, havârilere gelip onları, Îsâ'yı araştırıp bulmaya teşvik etmeğe hazırlamıştır.

Fâ'iliyyet ve mef'ûliyyete gelince bunlar gerçekte var değillerdir. Burada babalık ve oğulluk, sonradan olan şeylerde (muhdeŝler) olduğu gibi fâ'iliyet ve mef'ûliyetin varlığını gerektirmez. Bundan dolayı burada babaya illet ve oğlunun sebebidir, denmez. Ama orada her üç unsurun da cevherde, zâtta ibâdete müstahak olmakta ve üstünlükte bir olduğu söylenir.

Onlara göre Kelime olan ikinci unsur, Ruhu'l-Kudüs kuvvetiyle Bâkire'nin en yüksek parçası olan kanıyle birleşmiş, böylece Hz. Mesîh, Nâsût (insanlık) ile kelimeden oluşmuştur. Kelime, nâsûtla birleşmesine rağmen kendi sâflığını korumuş, özü değişmemiştir. Çünkü Kelime, birleşmenin kendisine vardığı bir sınırdır. Onun, bir yönüyle nâsutla birleşmesine engel yoktur. Allah'a hiçbir şey karşı koymaz. Mesîh, Kelime uknûmu denen iki tabiatli, iki irâdeli bir varlıktır. Hem tam tanrıdır, hem de tam insandır. Bundan dolayı ona hem Tanrı, hem insan sıfatları verilir..." [1].

Hıristiyanlığın temel inancını böylece özetleyen Âlûsî, şimdiye dek tefsîrinde hıristiyanlığın inançları hakkında verdiği bilgilerin, kelâmcıların onlar hakkında yazdıklarına dayandığını, ama bugünden itibaren onların Allah Te'âlâ hakkındaki inançlarını kendi kitaplarından inceleyip bu inançları reddetmek üzere bir risâle yazmağa karar verdiğini ifâde etmektedir ki yukarıya iktibâs ettiğimiz yazılarını, bizzat hıristiyan kaynaklarından inceleyerek yazdığı bellidir. Bu bakımdan onun bu bilimsel anlayışını tebrik ve takdir etmek

1. Rûhu'l-Me'ânî: 30/275-276.

gerekir. Çünkü ikinci ve üçüncü elden yazılan eserlerle bir kavmin inancı hakkında bilgi vermek yanlış olur. Bir din hakkında yazı yazmak isteyen, doğru yargılara varmak istiyorsa bizzat o dinin temel kaynaklarını incelemelidir.

Yukarıya bizim aktardığımız malûmatı eserine biraz özetle aktarmış olan Hamdi Yazır da, ardından şöyle diyor: "Hıristiyanların bu teslîs (üçleme) inancının, Yunan Felsefesinde Vâhid, Akıl, Nefis denen kavramları eşit olmayan birbirine bağlı üç uknum halinde birleştirmiş olan Yeni Eflâtunculuk üçlemesinden geldiği açıktır. Esasında bu üçleme inancı çok eskilere dayanır.

Üç unsurun hem bir, hem ayrı tanrısal tabiate sahip varlıklar olması, akıl ve mantığın alamayacağı bir inançtır. Hıristiyanlar bunu bildikleri için bunu aklın kavrayamayacağını, sadece buna inanmak gerektiğini söyler, böylece de akıl almaz inancı körü körüne kabul ettirmek isterler. Allah'ın zâtını kavramak aklın sınırı dışındadır ama varlığını kavramak aklın sınırı dışında değildir. Eğer varlığını kavramak mümkün olmasaydı, O'na inanmak gerekmezdi. İzah edilen bu felsefeyi akıl kavramıyor değil, kavrıyor ama doğru olmadığına kesinlikle hükmediyor.

Akıl ermemek, idrâk ve ihâta edememek, bilmemek başka, kabul edilmesi imkânı olmayan açık çelişkiyi görüp makul değil, demek başkadır. Buna akıl ermiyor değil, ermiş, imkânsız, çelişki olduğunu ihâta ederek imkânsızlığına hükmetmiştir. Maksat Allah'ın zâtına ve işine akıl ermeyeceğine hükmettirmek ise: O'na akıl ermez, O'nun zâtını tayin ve tahdid için düşünmeğe kalkmayınız. O'nun yaratıkları, yaptıkları, lutufları, nimetleri ile tecellî eden âyetlerini, sıfatlarını düşününüz: *"Allah'ın nimetlerini düşününüz, Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyiniz"* [1] demek ve aklın çelişki görerek imkânsızlığını kavradığı muhallere sır adını vererek O'nun zâtını tarif ve tavsife kalkışmamak lâzım gelirdi" [2].

İşte Kur'ân-ı Kerîm, "لَمْ يَلِدْ: *Doğurmadı"* sözüyle Allah'tan her ne suretle olursa olsun, bir çocuk meydana gelmediğini; O'nun çocukları olmadığını; ne sudûr ile, ne doğum ile kendisinden çocuklar olmadığını belirtiyor. وَلَمْ يُولَدْ: *Doğurulmadı"* sözüyle de Allah'ın atası olmadığını; bir doğum veya sudûr ile bir babadan meydana gelmiş bir tanrı, bir ikinci veya üçüncü unsur olmadığını; "وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ: *O'na hiçbir şey denk olmadı"* sözüyle de hiçbir suretle O'nun dengi, benzeri bulunmadığını vurguluyor.

Allah, üç unsurdan oluşan bir varlık değildir. Kendisinden başka varlıklar O'nun yaratıklarıdır. O'ndan başka hiç kimsede tanrılık yoktur. Oğul,

1. Ebu'ş-şeyh, K. el-'Azame'de; Taberânî, el-Evsât'ta İbn 'Ömer'den merfû'an rivâyet etmişlerdir (Keşf: 1/311; Kenz: 3/106, h. 5707). 2. Hak Dini, Kur'ân Dili: 8/6329.

evlâd sâhibi olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun yaratığıdır. *"Allah üçün üçüncüsüdür, diyenler kâfir olmuşlardır"* [1], *"Allah çocuk edinmemiştir, O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı, her tanrı yarattığını alıp götürürdü ve bunlar birbirlerine üstünlük kurmaya çalışırlardı. Allah, ortak koştukları şeylerden münezzehtir"* [2], *"Allah, 'Allah çocuk edindi' diyenleri uyarmak için* (kulu Muhammed'e Kitâbı indirmiştir). *Bu sözü söyleyenlerin, ne kendilerinin, ne de babalarının bu konuda bir bilgileri yoktur. Ağızlarından çıkan söz ne ağır bir sözdür. Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar"* [3].

"Doğurmadı" buyurmakla yüce Allah, önce kendisini vilâdet kaynağı sayılan babalık sıfatından tenzih etmiş olduğu gibi, doğurmuş olup da baba veya ana denilebilenlerin eksiksiz, samed olamayacaklarından dolayı tanrı olamayacaklarını dahi anlatmış olmakla evvelâ hıristiyan üçlemesinin Baba unsurunu reddetmiştir. Çünkü Allah doğurmamıştır. Baba değildir, demek ki hıristiyan teslîsinin birinci unsuru, Allah değildir. Eğer bununla Allah'ı kasdediyorlarsa buna doğurmuş demeleri yanlıştır. Bundan ikinci ve üçüncü unsurların da batıl olması gerekir. O halde Allah'tan doğduğu, taştığı iddiâ edilenlerin hepsi yalandır. Hiçbiri Allah'ın çocuğu değildir, hepsi yaratılmıştır. Îsâ da ne Allah'ın oğlu, ne de Allah'tır. Melekler de öyle, ruh da öyledir" [4].

Rivâyetlerin çoğunluğu, bu sûreyi Felak ve Nâs Sûresinden sonraya koymuştur. Bundan, bu üç sûrenin aynı şartlar içinde ve birbirine yakın zamanlarda indiği anlaşılır. Böylece bu üç sûre, tek, samed, çocuğu ve atası olmayan, benzeri bulunmayan, yarar ve zarar verme gücüne sâhibolanın yalnız Allah olduğunu, O'ndan başkasına değil, yalnız O'na sığınmak ve yalnız O'ndan yardım beklemek gerektiğini vurgulamaktadır.

İslamın tevhîd inancını özetleyen İhlâs Sûresi, bu kapsamlı anlamından dolayı Kur'ân'ın üçte birine denk tutulmuştur. Peyğamber (s.a.v.): *"Allah Kur'ân'ı üç kısma ayırdı. Kul-huvallâhu ehad, Kur'ân'ın üçte biridir"* buyurmuştur [5]. Aynı meâlde hadisler Ebû Eyyûb el-Ensârî'den de rivâyet edilmiştir [6].

Hz. Enes'in rivâyetine göre Ensâr'dan biri Kubâ Mescidinde Ensârlılara imamlık yapıyordu. Bu zât namazların her rek'atinde mutlaka İhlâsı okur, ardından da bir sûre okurdu. Kendisine:

1. Mâide Sûresi: 73.
2. Mü'minûn Sûresi: 91.
3. Kehf Sûresi: 4.
4. Hak Dini: 8/6231.
5. Hadîsin kaynakları, sûrenin önsözünde geçti.
6. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/568.

— Sen namaza hep bu sûre ile başlıyorsun, sonra bunu yeterli görmüyor, başka bir sûre okuyorsun. Ya bunu oku veya bunu bırak, başka sûre oku, dediler.

— Ben bunu bırakmam, isterseniz size böyle imamlık yaparım, istemezseniz yapmam, dedi.

Onu kendilerinin en iyisi gördükleri için başkasının, onun yerine imamlık yapmasını istemediler. Allah'ın Elçisine gelip durumu anlattılar. Allah'ın Eçlisi ona:

— Ey falan, dedi, neden arkadaşlarının dediğini yapmıyorsun, her rek'atte bu sûreyi okumana sebep nedir? Adam:

— Ben o sûreyi seviyorum, dedi. Peyğamber (s.a.v.):

— *Onu sevmen, seni cennete soktu, buyurdu''* [1].

Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadis de şudur: *''Allah'ın Elçisi* (s.a.v.) *ashâbına: 'Biriniz bir gecede Kur'ân'ın üçte birini okuyamaz mı?' dedi. Bu onlara zor geldi. 'Hangimiz bunu yapabiliriz yâ Resûlâllâh?' dediler. Buyurdu ki: 'Allâhu'l-vâhidu's-sâmed, Kur'ân'ın üçte biridir''* [2].

'Übeyy ibn Kâ'b'ın rivâyetinde de Allah'ın Elçisi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ''(Kulhuvallâhu ehad)*i okuyan kimse, Kur'ân'ın üçte birini okumuş gibidir''* [3].

'Ukbe ibn 'Âmir şöyle demiş: *''Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*e rastladım, selâm verdim, elini tuttum:*

— *Ey Allah'ın Elçisi, mü'min ne ile kurtulur? dedim. Buyurdu ki:*

— *'Ukbe, dilini tut, evine çekil, günâhına ağla.*

Sonra tekrar Allah'ın Elçisi ile karşılaştım, o bana selâm verdi, elimi tuttu:

— *'Ukbe, dedi, sana Tevrat'ta, Zebur'da ve Kur'ân'da inmiş olan üç sûrenin en iyisini öğreteyim mi?*

— *Evet, dedim, öğret, Allah beni sana fedâ etsin.*

Bana Kul-huvallâhu ehad, Kul e'ûzu bi-rabbi'l-felak ve Kul-e'ûzu birabbinnâs sûrelerini okudu, sonra dedi ki:

— *'Ukbe, bunları unutma, bunları okumadıkça yatma.*

Allah'ın Elçisinin, ''Bunları unutma'' dediğinden beri bunları okumayı

1. Buhârî, Salât, bâbu'l-cem'i beyne's-sûreteyn; İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/567.
2. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 112.
3. İbn Hanbel, Musned: 5/141, 6/447.

hiç unutmadım. Hiçbir gece bunları okumadan yatmadım. Sonra tekrar Allah'ın Elçisi ile karşılaştım, ben ona selâm verdim, elini tuttum:

— Yâ Resûlâllah, dedim, amellerin en üstünlerini bana bildir. Buyurdi ki:

— 'Ukbe, sana gelmeyene git, sana vermeyene ver, sana kötülük edeni affet'' [1].

Hz. 'Âişe de şöyle demiştir: *''Peyğamber* (s.a.v.) *her gece yatağına girince avuçlarını birleştirir, içine üfler ve avuçlarına Kul-huvallâhu ehad, Kul e'ûzu birabbi'l-felâkı ve Kul e'ûzu bi-rabbi'n-nâs'ı okur, sonra avuçlarını yüzüne ve elinin erdiği kadar vücudunun her yanına sürerdi. Bunu üç kez yapardı''* [2].

İhlâs Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Allah birdir, herşey O'na muhtaçtır. O, hiçbir şeye muhtaç değildir.

2. Kendisinden başka bütün varlıkları yaratan Allah'tır. Kendisi yaratılmamıştır, varlığı kendisindendir.

3. Allah'ın dengi, ortağı, benzeri yoktur. O, kâinâtın tek pâdişâhıdır. İbâdet de O'nun hakkıdır. O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur.

1. İbn Hanbel: Musned: 4/148, 158.
2. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân: 14; Ebû Dâvûd, Edeb: 98; Tirmizî, Du'â: 21; İbn Hanbel, Musned: 6/116, 154.

İHLÂS SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
1	قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ		Çoğunluk.
	قُلْ هُوَ ٱللَّهُ ٱلْوَاحِدُ	Ehad yerine vâhid:	A'meş.
	هُوَ ٱللَّهُ ٱلْوَاحِدُ	(قُلْ)süz:	İbn Mes'ûd, Ömer, A'meş, İbn Huseym [1].
1,2	أَحَدُ. اللَّهُ	İki sakinden kaçınmak ve tahfif için tenvinsiz:	Kırâettir.
	أَحَدٌ. اللَّهُ	Ehad, tenvinli:	Nasr ibn Âsım ve Abdullâh ibn Ebî İshâk dışında bütün kari'ler [2].

1. el-Mesâhif: 113, 180, 222, 313; Kurtubî: 20/245.
2. Taberî'ye göre doğrusu, ehad'in tenviniyle olandır, çünkü çoğunluk kırâetidir (30/344).

Âyet No.	Kelime:	Kırâet farkı:	Okuyanlar:
3	لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ		Çoğunluk.
	لَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَلِدْ		İbn Mes'ûd ve A'meş [1].
4	كُفْؤًا	Fâ'nın sükûnu ve hemze ile:	Bazı Kûfeliler.
	كُفُوًا	Kâf'ın ve fâ'nın dammı ve vâv ile:	Basralılar [2].
	كُفًا	Hemzenin harekesini fâ'ya nakledip hemzenin hazfiyle:	Kırâettir [3].

1. el-Mesâhif: 113, 329.
2. Câmi'u'l-beyân: 20/246; el-Bahr: 8/527.
3. el-Bahr: 8/528.

113/20 FELAK SÛRESİ

Birinci âyetinde geçen yarıp çıkarmak anlamındaki *felak* kelimesiyle adlandırılan sûrede her türlü şerden, korkulu, karanlık kötü işlerden, karanlıkları yarıp sabah aydınlığını ortaya çıkaran Allah'a sığınılması emrediliyor. Bu sûre, kendinden sonraki sûre ile birlikte *el-Mu'avvizetân* adını taşır. İhlâs ile birlikte üç sûreye *el-Mu'âvvizât* (sığındırıcılar) denilir.

Peyğamber(s.a.v.)in yatacağı ve rahatsızlandığı zaman bu sûreleri okuyup ellerine üfleyerek ellerini yüzüne, başına ve ellerinin erebildiği bedenine sürdüğü rivâyet edilmektedir [1]. Kendinden sonraki Nâs Sûresi ile beraber inmiştir. Bu iki sûrenin, Mekke'de mi, Medine'de mi indiği hakkında ihtilâf olmakla beraber Mekke'de indiği hakkındaki rivâyetler hem daha çoktur, hem de üslûbları Mekke üslûbudur. Fîl Sûresinden sonra inmiştir, 5 âyettir. Resmî sıralamada 113 ncü, iniş sırasına göre 20 nci sûredir.

'Abdullâh ibn Mes'ûd, bu iki sûreyi kendi mushafına yazmamış: "Bunlar Kur'ân'dan değildir, ancak Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e bunlarla Allah'a sığınması emredilmiştir" demiştir [2]. Onun bu tutumu 'Übeyy ibn Kâ'b'e anlatılınca 'Übeyy: *"Ben bunu Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*e sordum, buyurdu ki: 'Bana böyle söylemem emredildi, ben de söyledim. Onun için Allah'ın Eçlisi*(s.a.v.)*in söylediği gibi söylüyoruz' demiştir"* [3]. Fakat 'Übeyy'in bu sözü açık değildir. Bu söz, bunların Kur'ân olduğu anlamına gelmez. Zaten İbn Mes'ûd da aynı şeyi söylemektedir: Peyğamber'e böyle söylemesi emredildi, demektedir. Ancak diğer sâhâbiler bunları mushafa yazmışlardır. 'Ukbe ibn 'Âmir, Peyğamber'in, bu sûreleri namazda okuduğunu; Mu'âz ibn Cebel de Hz. Peyğamber'in sabah namazında bu iki sûreyi okuduğunu rivâyet etmiştir. Kadî Ebubekr el-Bâkıllânî, *"el-İntisâr"* adlı kitâbında İbn Mes'ûd'un sözünü şöyle

1. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân: 14.
2. Fethu'l-Bârî: 8/742.
3. Buhârî, Tefsîr, Sûre: 113, 114.

yorumlamaktadır: "İbn Mes'ûd, bunların Kur'ân'dan olmasını inkâr etmemiş, ancak mushafa yazılmasını inkâr etmiştir. Ona göre ancak Peyğamberin, yazılmasına izin verdiği şeyler Kur'ân'a yazılır. Herhalde bunların yazılması konusunda izin, İbn Mes'ûd'a ulaşmamıştır". Bu te'vîli güzel bulan İbn Hacer el-'Askalânî: "Bu te'vîl güzeldir ama, sarîh ve açık rivâyet bunu reddetmektedir. Çünkü rivâyette İbn Mes'ûd: 'Bu ikisi Allah'ın Kitâbından değildir' demektedir" diyor. Nevevî'nin ise şöyle dediğini nakletmektedir: "Müslümanlar, Fâtiha'nın ve Muavvizetân'ın Kur'ân'dan olduğunda, bunlardan bir şeyi inkâr edenin kâfir olacağında itifak etmişlerdir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen söz, batıldır". Nevevî'nin bu sözünde de za'f bulunduğunu belirten 'Askalânî sahih rivâyetleri delilsiz olarak taşlamanın kabul edilemeyeceğini, ancak bu sahih rivâyetin tevîlinin mümkün olduğunu söylüyor ve şu hükme varıyor: "İbn Mes'ûd'dan nakledilen söz, ona göre bunların Kur'ân olduğu hakkındaki icmâ'ın henüz yerleşmediğini gösterir. Kendi zamanında henüz yerleşmeyen bu oybirliği, daha sonra yerleşmiştir. 'Askalânî'nin alıntısına göre bunu, güç bir sorun olarak gören Fahri Râzî de tefsîrinin baş taraflarında şöyle demiştir: "Bunların Kur'ân olduğu, İbn Mes'ûd zamanında mütevâtir idi, dersek, bunları inkâr edenin tekfîri gerekir. Şayet bunların, Kur'ân olması, İbn Mes'ûd zamanında tevâtür derecesine ulaşmamıştı, dersek, Kur'ân'ın bir cüz'ünün mütevâtir olmadığı anlaşılır. Bu, çözülmesi güç bir düğümdür. Ancak buna şöyle cevap verilebilir: Bunların Kur'ân olduğu İbn Mes'ûd zamanında mütevâtir idi, fakat İbn Mes'ûd'a göre mütevâtir olmamıştır" [1].

Râzî'nin dediği gibi herhalde 'Abdullâh ibn Mes'ûd, bu sûreleri Peyğamber'den duymamış ve kendisine göre bunların Kur'ânlığı tevâtür derecesine ulaşmamış, onun için o bunları mushafından silmiştir.

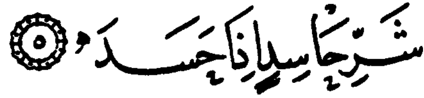
Kezâ 'Adullah ibn Mes'ûd ve Übeyy ibn Kâ'b'ın, İhlâs Sûresinde *"Kul"* emir fiillerini kaldırarak sûreyi *"Allâhu ehad"* şeklinde okudukları rivâyet edilir [2].

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَۙ ﴿٢﴾ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا

وَقَبَۙ ﴿٣﴾ وَمِنْ شَرِّ النَّفّٰثَاتِ فِي الْعُقَدِۙ ﴿٤﴾ وَمِنْ

1. İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-Bârî: 8/742-743.
2. Fethu'l-Kadîr: 5/516.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- De ki: Sığınırım ben, karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran Rabbe; 2- Yarattığı şeylerin şerrinden. 3- Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, 4- Düğümlere üfleyip tüküren büyücü kadınların şerrinden, 5- Ve hased ettiği zaman hasedcinin şerrinden.

Tefsîr:

E'ûzu, 'avẕ (عوذ) kökünden birinci şahıs muzâri'dir. 'Avz, kötülükten korunmak için birinin yardımına, korumasına sığınmak demektir. Sığınana *'âiẕ,* sığınmaya *isti'âẕe,* sığınılana *müste'âẕun bih* denilir.

Felak (فلق): Yarıp çıkarmak anlamına gelir. Burada büyük ihtimale göre *felak* ile gecenin karanlığının yarılmasiyle ortaya çıkan sabah vakti kasdedilmiştir. Çoğunluğun görüşü budur. *Rabbu'l-felâk: fâliku'l-ısbâh* gibi sabahı ortaya çıkaran demektir. Gece karanlık içinde kalan nasıl sabahı beklerse, korkuya uğrayan da kurtuluş ve başarı nûrunun doğmasını bekler. Gecenin karanlığından sonra sabah aydınlığı gelir. Bunda, şiddetten sonra açılışın geleceğine işâret vardır. Fakat bununla, Allah'ın yarıp ortaya çıkardığı herşey de kasdedilmiş olabilir: Arzın yarılmasıyle ortaya çıkan bitkiler, dağların arasından fışkıran sular, bulutların arasından akan yağmurlar, rahimlerden çıkan yavrular, çekirdeklerden çıkan filizler, yani bütün yaratıklar bu *felak* kelimesinin kapsamına girer.

"مَا خَلَقَ": Allah'ın yarattığı şeyler, görünür, görünmez bütün yaratıklardır. Âyette bütün yaratıkların şerrinden Allah'a sığınılması emredilmektedir.

" غَاسِقٍ " hakkında çeşitli görüşler vardır. Fakat en tercihe şâyân re'ye göre "ğâsik" gece *"vekabe"* de gece karanlığının bastırmasıdır.

"النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ": Düğümlere üfleyen kadınlar demektir ki bununla, büyü yapmak için bağladıkları düğümlere üfleyen kadınlar kasdedilmiştir. *en-Nefs:* tükürmeden üflemektir. *en-Neffâsât, neffâse*'nin çoğuludur. Üfürükçü kadınlar demektir. *el-'Ukad* de düğümler demektir. Büyü işleriyle daha çok kadınlar uğraştığı için *"büyücü kadınlar"* denmiştir. Yahut *en-Neffâsât,* büyü yapan nefisler, veya cemâatler anlamında kullanılmış olabilir.

Ebû Müslim'in tefsîrine göre *nefs* ipteki düğümü kolay çözmek için

tükrükle ıslatıp yumuşatmaktır. *en-Neffâsâti fi'l-'ukad,* erkeklerin kadınlara düşkünlüğünden yararlanıp naz ve işve ile erkeklerin fikirlerini çelen, onları istedikleri görüşe döndüren kadınlar demektir. Bunlar düğüm gibi zor, açılması güç erkekleri naz ve işveleriyle fikirden fikre döndürürler. İşte bunların, erkeklerin fikrini çelmek için döktükleri dil, yaptıkları işve, erkeklerin düğüm gibi düşüncelerini üfleyerek çözmektir [1]. Ancak zorlama olduğu belli olan bu görüş, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne aykırıdır.

İbn 'Atiyye, güvendiği bir kimsenin kendisine: Birinin, Mağrib çölünde (Büyük Sahrâ'da) kırmızı bir ipe yaptığı düğümlerle deve yavrularının analarını emmelerine engel olduğunu, hangi yavrudan düğümü çözse onun hemen annesini emmeğe başladığını gördüğünü söylediğini nakletmiştir [2].

en-Neffâsât, ma'rife, *ğâsik* ve *hâsid* nekredir. Bunun hikmeti şöyle açıklanır: Her *neffâse* şerlidir. Ama her *ğâsik* ve *hâsid* şerli değildir. Bunların bazıları şerlidir. Bunların hepsinin değil, sadece bir kısmının şerli olduğunu göstermek için *ğâsik* ve *hâsid* nekre olarak kullanılmıştır [3].

Zemahşerî'nin bu izahını pek uygun bulmayan Yazır, şöyle diyor: "Zira yayılan bir ferd olarak her ğâsikın vukubu ve her hâsidin hasedi zamanındaki şerrinden sığınmak istendiği daha açıktır. Lâkin ğâsik ile hâsidin şerri çoğunlukla karanlıkta ve mechûliyet içinde tanınmayarak geriden geriye cereyan eder. Neffâseler, sihirbazlar ise çoğunlukla tanındıkları, bilindikleri halde yüzlere güle güle gönüllere üfleye üfleye şirretliklerini yaparlar. Ğâsık, bir eşkiya gibi ansızın basar, hâsid de bir kundakçı gibi saklı yapar; sâhirler, cadılar ise dost kılığında yankesici gibi göz göre göre çarparlar. Ve böyle olması, onların hilelerinin gizli olmasına engel de olmaz. İşte bunlar içinde en çok bile bile şerlerine düşülenler neffâseler olduğu ve genel örfte de en çok şirretle tanınanlar bunlar bulunduğu için *en-Neffâsât,* 'ahid lâmı veya istiğrak ile ma'rife ve çoğul olarak getirilmiş olması, bizce daha uygundur. Nâs Sûresinde *"el-Vesvâs el-Hannâs"*ın ma'rife olması da *en-neffâsât* gibidir [4].

Bu âyetlerde Peyğamber(s.a.v.)e: çöken karanlığın, düğümlere üfleyerek büyü yapan büyücü kadınların, hasûd insanların şerrinden; zifiri karanlığı yarıp sabah aydınlığını ortaya çıkaran Allah'a sığınması emrediliyor. Sığınılması emredilen şeyler, karanlık şeylerdir. Gece karanlık çökünce etraf görünmediği için kötü şeyler olabilir. Hırsızlar, haydutlar bu vakti gözetlerler. Düşman da gece karanlığından yararlanarak saldırabilir. Bazı zararlı haşerat karanlıkta görülmediğinden insanı ısırabilir. Hasılı zararlı şeyler karanlıkta

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/196.
2. et-Teshîl: 4/225. 3. Keşşâf: 4/301; Mefâtîh: 32/196: et-Teshîl: 4/226.
4. Hak Dini Kur'ân Dili: 8/6408-6409.

daha çok olur. Bundan dolayı dilimizde "Akşamın hayrından ise sabahın şerri iyidir" sözü mesel olmuştur. Arapçada: "اللَّيلُ أخفى لِلْوَيْلِ : Gece, veyli daha çok gizler" denilir.

İşte karanlık şeylerden, karanlıkları yarıp aydınlığı ortaya çıkaran Allah'a sığınılmaktadır. Böylece sûrede olağanüstü bir mânâ uyumu görülmektedir.

Kur'ân'ın indiği zamanlarda bütün dünyâ milletlerinde hakim kanâat olduğu üzre Araplar da karanlıktan çekinir ve karanlıkta cinlerin ortaya çıkıp insanları çarpacaklarına inanırlardı. Bundan dolayı geceleyin bir dereye inseler, cin çarpmasından korunmak için o derenin cin liderlerine sığınır ve bu suretle güven içinde olacaklarını sanırlardı.

Yine Araplar arasında insanları hasta yapmak, ya da onları istedikleri yöne sevk etmek, onlara zarar vermek amaciyle büyü yapan erkek ve kadınlar vardı. Bunlar büyü yaparken okuyup üfleyerek düğüm bağlarlardı. Yine toplum içinde hased eden insanların nazarının değeceğine inanılır ve bunun için çeşitli tılsımlara, hurâfe yollarına başvururlardı. İşte bu âyetlerde karanlık işlerden, görünür görünmez varlıkların şerrinden başkasına değil, sadece Allah'a sığınılması emredilmektedir.

Âyetlerin amacı, gecenin karanlığında cinlerin çarpacağını, yahut büyücülerin insanlara zarar vereceğini, yahut mutlaka göz değeceğini anlatmak değil, tek kuvvet ve kudret sâhibinin Allah olduğunu, O'na sığındıktan sonra hiç kimsenin ve hiçbir şeyin zarar veremeyeceğini, başkasına değil, yalnız Allah'a sığınmak gerektiğini vurgulamaktır.

Bir rivâyete göre Cebrâil Aleyhisselâm, Peyğamber(s.a.v.)e gelip: "Cinden bir 'ifrît sana tuzak kurabilir. Onun için yatağına girerken iki 'Kul e'ûzu bi rabbi...' sûresini oku" demiş; diğer bir rivâyete göre de bu sûre, nazar değmesine afsun olarak indirilmiştir. Sâ'îd ibn el-Müseyyib'in şöyle dediği rivayet edilir: "Kureyş: 'Geliniz, aç duralım, (yani oruç tutalım) da, Muhammed'e göz değdirelim' dediler. Öyle yapıp Peyğamber'e geldiler; 'Senin pazun ne kadar güçlü, sırtın ne kadar pek, yüzün ne kadar güzel!' dediler. Yüce Allah, Mu'avvizât'ı indirdi" [1].

Bu rivâyetlerin, sûrelerin inmesinden çok sonra ortaya atıldığı bellidir. Müfessirlerin çoğunluğunun yazdıkları bir rivâyete göre de Medine'de yahudi Lebîd ibn el-A'sam'ın kendisi ve kızları on bir düğüm bağlayıp bunlara üfleyerek Peyğamber(s.a.v.)e büyü yapmışlar. Sûre bu münâsebetle inmiş. İlk rivâyetlerden sûrenin Mekke'de, bu son rivâyetten de Medine'de indiği anlaşılır. Medine'de Velîd ibn el-A'sam adlı kişinin, kızlarıyle beraber Peyğamber'e

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/187.

büyü yaptığı, çeşitli yollarla rivâyet edilir.

Bu rivâyete göre Cibrîl'in haber verdiği büyü olayı üzerine Peyğamber, adam gönderip bir kuyuya atılmış olan düğümleri getirtmiş, onları çözünce Allah'ın Elçisi, bağdan çözülmüş gibi ayağa kalkmış, fakat bunu o yahudiye haber vermemiş ve onun yüzünü de görmemiştir. Bu rivâyeti İbn Hanbel Zeyd ibn Erkam'den, Nesâ'î de Ebû Mu'âviye Muhammed ibn Hâzim ed-Darîr'den çıkarmıştır.

Buharî'nin, Hz. 'Âişe'den çıkardığı rivâyette Lebîd yahudi değil, yahudilerin andlısı olan Zurayk oğullarından münâfık bir adamdır. Bu rivâyet şöyledir:

" 'Âişe (r.a.) şöyle dedi: Peyğamber(s.a.v.)e büyü yapıldı. Büyünün etkisiyle Peyğamber, kadınlara varmadığı halde vardığını sanıyordu. —Süfyan, bu şekilde büyü, en keskin büyüdür, demiş.— Ve bana dedi ki:

— 'Âişe, bilir misin Allah açıklamasını istediğim bir şeyi bana açıkladı. Bana iki adam geldi, biri başucumda, öteki ayak ucumda oturdu. Baş ucumda oturan, ötekine:

— Bu adamın nesi var? dedi. Öteki:

— Matûb'dur, dedi.

— Ona kim tıb etti, dedi.

— Yahudilerin andlısı Zurayk Oğullarından Lebîd ibn A'sam. —Bu adam münâfık idi.—

— Neye büyü yaptı? dedi.

— Bir tarak ve muşat(tarağa gelen kıllar)a yaptı, dedi.

— Nerede o büyü? dedi.

— Żervân (Müslim'in rivâyetinde Żî Ervân) kuyusunda, bir taşın altında, erkek hurma salkımının kabuğundadır, dedi.

Peyğamber (s.a.v.) o kuyuya gitti, büyüyü çıkarttı:

— İşte bana gösterilen kuyu budur, dedi.

Suyu kına gibi kırmızı, hurmasının başları da şeytan başları gibi idi. Ben kendisine:

— Yâ Resûlâllah onu söksen, dağıtsan (başka rivâyette yaksan) iyi olmaz mı? dedim.

— Hayır, dedi. Allah beni sağlığa kavuşturdu. Başkalarına kötülük

dokunmasını istemem" [1].

Bu rivâyetin, 'Îsâ ibn Yûnus ve Ebû Hamza Enes ibn 'İyâd ve Ebû Üsâme ve Yahyâ el-Kattân'ın rivâyetlerinde büyünün etkisiyle Peyğamber, yapmadığı bir şeyi yaptığını sanıyordu" deniliyor ve Peyğamber'in kuyuyu kapattırdığı anlatılıyor [2]. Müslim'in, Hammâd ibn Üsâme ve 'Abdullâh ibn Numeyr'den, Ahmed'in de: 'Affân'dan, —Vehb'den— Hişâm'dan, babasından, 'Âişe'den rivâyet ettiğine göre: "Peyğamber (s.a.v.) altı ay, (kadınlara) varmadığı halde vardığını sanır vaziyette kalmış [3]. Ŝa'lebî'nin tefsîrinde İbn 'Abbâs'tan ve 'Âişe'den çıkardığı rivâyete göre de: "Bir yahudi çocuğu, Allah'ın Resûlü(s.a.v.)e hizmet ediyormuş. Yahudiler ona sızmışlar, onu kandırmışlar; bu çocuk, Peyğamber'in başından tarağına çıkan telleri ve tarağının birkaç dişini alarak yahudilere vermiş; yahudilerden İbn 'A'sam adlı biri bu malzemelere büyü yapıp bunları Zurayk Oğullarının Ẑervân adlı kuyusuna gizlemiş. Allah'ın Elçisi hastalanmış, başının saçları dağılmış, altı ay kadınlarına varamadığı halde vardığını sanmış, erimeğe başlamış, fakat ne yüzden böyle olduğunu bilmiyormuş. İki melek gelmiş, yukarıda anlatıldığı gibi kendisine büyü yapıldığını söylemiş. Allah'ın Elçisi adam gönderip kuyuya saklanan büyüyü çıkarttırmış, bakmışlar ki Peyğamber'in başının tarakta kalan kılları, tarağının dişleri ve üzerinde iğne saplı oniki düğüm bulunan bir barsak kirişi var. Allah bu iki sûreyi indirmiş. Peyğamber her âyet okudukça bir düğüm çözülmüş, kendisi rahatlık hissetmiş, son düğüm çözülünce bağından çözülmüş gibi olup ayağa kalkmış, Cebrâil şöyle demeğe başlamış: "Allah'ın adıyle seni, sana eziyet veren her şeyden, hasedciden ve gözden afsunlarım. Allah sana şifa versin."

— Yâ Resûlâllah, şu habisi tutup öldürmeyelim mi? demişler. Allah'ın Elçisi:

— Allah beni sağlığa kavuşturdu, başkalarına kötülüğünün dokunmasını istemem, demiş."

Bu son rivâyetten sonra İbn Keŝîr, Ŝa'lebî'nin bu rivâyetinin senedsiz olduğunu, bunda garabet ve bazı yerlerinde çok nekâret bulunduğunu söylüyor [4].

Aslında yalnız Ŝa'lebî'nin bu senedsiz rivâyeti değil, bu konudaki senedli rivâyetler de birbirini tutmaz, çelişkilerle doludur. Bu rivâyetlerin hiçbiri sûrenin iniş sebebi olamaz. Çünkü sûre Medine'de değil, Mekke'de inmiştir.

1. Buhârî, Bed'u'l-halk: 11, Cizye: 14, Tıb: 66, 68, 69; Müslim, Selâm: 42, İbn Mâce, Tıb: 45; İbn Hanbel, Musned: 6/96.
2. İbn Keŝîr, Tefsîr: 4/575.
3-4 Aynı.

Hasan, 'Atâ', 'İkrime, Câbir ve Kureyb'in de İbn 'Abbâs'tan rivâyetine göre sûre Mekkîdir. Sâlih, Katâde ve bir grupun da İbn 'Abbas'tan rivâyetine göre sûre Medenîdir [1]. Fakat sûrenin Mekkî olduğu rivâyeti daha doğrudur. İbn Cezzî de sûrenin, Mekke'de Fîl Sûresinden sonra indiğini söylemiştir [2].

Kaldı ki âyetler yalnız büyücülerle ilgili değildir. Karanlıktan, hasedcilerden, her türlü yaratıkların şerrinden Allah'a sığınmayı emretmektedir. Bundan sonra gelen "Nâs" sûresinde de insanlara kötülük aşılayan, onları kötü yollara sürmeğe çalışan insan ve cin vesvesecilerinden Allah'a sığınmak emredilmektedir. Bütün rivâyetler, Felak ile Nâs Sûrelerinin beraber indiğini söylemektedir. Cin ve insan vesvesecilerinden Allah'a sığınmayı emreden Nâs Sûresinin bu rivâyetlerde anlatılan büyü olayıyle bir ilgisi yoktur.

Bu, özellikle Mekke'de müslümanları kandırıp İslâmdan döndürmeğe çalışan Mekke müşriklerinin telkinlerine, fiskoslarına işârettir. Orada bir avuç müslüman, bir yandan her biri birer şeytan gibi kendilerini dinlerinden döndürmek için kandırmağa çalışan müşrik insanların, bir yandan da görünmez cin şeytanlarının kötü vesvese ve telkinleriyle karşı karşıya idiler. Onun için Nâs Sûresinde müslümanlara cin ve insan şeytanlarının vesveselerinden Allah'a sığınmaları emredilmektedir. Bu, Mekke şartlarında bir yandan müşrik telkinleri, bir yandan da görünmez şeytan vesveselerinin tesiri altında kalan bazı müslümanların durumlarını yansıtmaktadır: *"Böylece biz, her peyğambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar..."* [3] âyeti, insan ve cin şeytanlarının, insanlara kötü düşünceler aşıladıklarını bildirmekte, *"Ne zaman şeytandan bir kötü düşünce seni dürtüklerse Allah'a sığın..."* [4] âyeti de bu gibi telkinlerden Allah'a sığınmayı emretmektedir. Bu âyetlerin hepsi Mekke şartlarında inmiştir.

Ayrıca bu rivâyetler çelişkilerle doludur. Çünkü birinde büyü yapan Lebîd'in yahudî, ötekinde yahudilerin andlısı bir münâfık olduğu; bir başkasında ise Peyğamber'e hizmet eden bir yahudi çocuğunun, Peyğamber'in tarağındaki kılları ve tarağının dişlerini alıp yahudilere verdiği, yahudilerin de bunları Lebîd'e verdiği anlatılır.

Hazreti Peyğamber'e hangi yahudi çocuğu, ne zaman hizmet etmiştir? Gayet ihtiyatlı hareket eden, kendisine gelen İbranice mektupları dahi güvenmediğinden dolayı yahûdilere okutmamak için Zeyd ibn Sâbit'e İbraniceyi öğrenmesini emreden Peyğamber (s.a.v.) bir yahudi çocuğunu nasıl harîm-i

1. el-Bahru'l-Muhît: 8/530.
2. et-Teshîl: 4/225.
3. En'âm Sûresi: 112.
4. A'râf Sûresi: 200.

ismetine alır? Ona hizmet edecek pek çok müslüman evlâdı varken —ki bunlardan biri de Enes ibn Mâlik'tir—. Yahudi çocuğunun hizmetine ne gerek vardır? Tarihte Peyğamber'e hizmet eden bir yahudi çocuğu bilinmediği gibi, Peyğamber'in altı ay hasta yattığı, hâşâ ne yaptığını bilmez bir şaşkınlık içine düştüğü de bilinmemektedir. Bu rivâyetlerin; büyü ve nazarın etkisini desteklemek ve insanları bunlardan korkutmak amaciyle ortaya atıldığında şüphe yoktur. Verilmek istenen temel düşünce şudur: Büyü ve nazar Peyğamber'e bile tesir etmiştir. Onun için bunlardan sakınmak lâzımdır.

Muhammed 'İzzet Derveze şöyle diyor: "Bu hadis karşısında hayret ediyoruz. Allah: *"Allah seni insanlardan korur"* [1] sözüyle Peyğamberini insanların zararlarından, şerlerinden koruyacağını va'detmiştir. Peyğamber (s.a.v.) eğer yapılan büyünün etkisinde kalıp, yapmadığını yaptı, yaptığını yapmadı zannedecek kadar bir aklî denge bozukluğuna uğrarsa ne onun masûmluğu, ne de vahiylerin korunma garantisi kalır. Peyğamber (s.a.v.) böyle kusurlardan uzak, münezzehtir.

Sûre, genel olarak ona her türlü kötülüklerden Allah'a sığınmayı, yegâne kudret sahibinin Allah olduğunu, O'ndan başka koruyucu olmadığını telkin etmekte ve ona nasıl duâ yapılması gerektiğini öğretmektedir. Yoksa o, zaten bu âyetler inmeden önce de yalnız Allah'a sığınıyor, korumayı, güvenceyi yalnız O'ndan bekliyordu. Her zaman, özellikle bir rahatsızlık hissettiği zamanlarda Mu'âvvizât'ı (İhlâs, Felak ve Nâs Sûrelerini) okuyup yüzüne, başına, bedenine sürerdi.

Peyğamber'in masûmluğuna aykırı olan bu rivâyetleri mu'tezile tamamen reddeder. Kadî 'Abdu'l-Cebbâr şöyle demiştir: "Yüce Allah, *"Allah seni insanlardan korur", "Büyücü nereye varsa iflâh olmaz*(başaramaz)" [2] buyurduktan sonra bu rivâyetler nasıl doğru kabul edilebilir? Bunları kabul etmek, peyğamberliğe söz getirir. Eğer bu doğru olsa büyücülerin, bütün peyğamberlere, sâlihlere zarar vermeğe, kendilerine büyük mülk sağlamağa kadir olmaları gerekir. Bunlar batıl şeylerdir. Yüce Allah, Peyğamber'e "Büyülenmiş" diyenleri reddetmektedir. Bu rivâyet doğru olsa müşriklerin Peyğamber hakkındaki bu sözlerinin doğru olması gerekir ve Peyğamber bu kusurla illetli olur. Bu ise caiz değildir" [3].

Bazı müfessirler Kâdî'nin bu sözlerini reddediyor ve bu rivâyetlerin doğruluğunu savunmak için diyorlar ki: "Kâfirler 'Büyülenmiş' sözleriyle Peyğamber'in aklının gittiğini iddiâ ediyorlardı. Peyğamber'in aklının gittiği

1. Mâ'ide Sûresi: 67.
2. Tâhâ Sûresi: 69.
3. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/187-188.

doğru değildir ama büyü ile Peyğamber'in bedenine bir hastalık gelmesini kimse inkâr etmez"[1].

Elbette bu cevap tutarlı bir cevap değildir. Çünkü Buhârî'de bulunduğundan sağlam kabul edilen rivâyette dahi Peyğamber: "Kadınlarına varmadığı halde vardığını, yapmadığı şeyi yaptığını sanıyordu ve altı ay böyle sürdü" deniliyor. Bu, altı ay Peyğamber'in hayal gördüğü anlamına gelir. Bu, bir beden hastalığı değil, hâşâ onun akıl gücünün zayıflaması, işlevini yapamaması demektir. Bu esnâda onun, gelen vahiyleri zaptedememesi, başka şeylerle karıştırması gayet mümkündür. Bu durum gözönünde tutulunca Kâdî Abdu'l-Cebbâr'ın, bu rivâyeti reddetmekte gayet haklı olduğu ortaya çıkar. Bu tür uydurmalardan Allah'a sığınırız.

Hamdi Yazır da bu rivâyetleri eleştirmesiz zikrettikten sonra şöyle diyor: "Bu rivayetlerin hepsinin âhâd haberi olduğunu, bunlarla Resûlullah'a bir an için de olsa (ne bir anı, altı ay deniliyor) sihir yapılmış olduğuna mutlaka inanmak gerekmediğini (inanmak değil, inanmamak gerekir. Bunlara inanan Kur'ân'ı reddetmiş olur), zirâ âhâd haberi, itikadın cevâzını ifade etse bile vücubunu ifâde etmeyeceğini, Kur'ân'ın nassına ters olduğundan dolayı bunlara inanmanın dahi caiz olmadığını söyleyenler vardır"[2].

Bizim bu rivâyeti reddedişimizden, büyü ve nazarı inkâr ettiğimiz anlaşılmasın. Büyü bir vâkıadır. Bakara Sûresinin 102 nci âyetinin tefsîrinde büyü hakkında geniş açıklama yapmıştık. Gerek bu sûrenin sözgeliminden, gerek sağlam hadislerden nazar değmesinin de bir gerçek olduğu anlaşılır. Yüce Allah: 'وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ. وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ: *De ki: 'Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım ve onların bana uğramalarından sana sığınırım"*[3] âyetinde şeytanların dürtüklemelerinden, uğramalarından Allah'a sığınmayı emretmektedir. Peyğamber(s.a.v.) bazı hastalıklara bazı âyetler, özellikle İhlâs, Felâk ve Nâs sûrelerini okuduğu gibi ağrıyan yere elini koyup yedi kere: " بِسْمِ اللَّهِ، أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ وَأُحَاذِرُ : *Allah'ın adıyle, bulduğum ve kurtulmak istediğim ağrıdan Allah'ın izzet ve kudretine sığınırım, derdi"*[4]. İbn 'Abbâs'ın rivâyetine göre Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin için: "أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لاَمَّةٍ : *Her türlü şeytandan, zararlı şeylerden ve kem gözlerden, bütün kelimeleri yüzü hürmetine Allah'a sığınırım"* diye duâ edip onları korumasını Allah'tan niyaz ederdi[5].

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/188.
2. Hak Dini: 8/6357-6358.
3. Mü'minûn Sûresi: 98.
4. Muvâtta', 'Ayn: 9.
5. Buhârî, Bed'û'l-halk, bâbu mâ yeziffûne'n-neslân.

'Abdullâh ibn 'Abbâs şöyle demiş: ''Allah'ın Elçisi (s.a.v.), bütün ağrılar ve hummâ için şöyle duâ etmeyi öğretirdi:'' بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلْكَبِيرِ، أعوذ باللهِ ٱلعظيم من شرِّ كلِّ عِرْقٍ نَعَّارٍ ومن شرِّ حَرِّ ٱلنَّار : *Büyük Allah'ın adıyle. Kan fışkıran her damarın şerrinden ve ateş hararetinin şerrinden ulu Allah'a sığınırım'. ''*[1].

Hz. 'Âişe de şöyle demiştir: ''Peyğamber (s.a.v.), âilesinden birini (hasta halde) görünce onu sağ eliyle mesheder: '' أَللَّهُمَّ رَبَّ ٱلنَّاسِ، أَذْهِبِ ٱلبَأْسَ، اشفه وأنتَ ٱلشَّافى، لا شفاءَ إلاَّ شفَاؤُكَ لا يُغَادِرُ سَقَمًا : *Allahım, ey insanların Rabbi, hastalığı gider, bu kuluna şifâ ver, şifâ veren Sensin. Senin hiçbir hastalık bırakmayan şifândan başka şifâ yoktur''*[2].

Peyğamber (s.a.v.) hastaya şöyle de du'â etmiştir: '' تُرْبَةُ أرضِنا وَرِيقَةُ بَعْضِنا يُشْفَى سَقِيمُنَا: (Allah'ın Elçisi, işaret parmağına tükürüp onu yere değdirmiş ve parmağına bulaşan toprağı alıp hastanın ağrıyan yerine veya yarasına sürmüş, sürerken): *''Bu yurdumuzun toprağı, birimizin* (yani kendisinin) *tükrüğüdür. Rabbimizin izniyle hastamız şifâ bulur''*[3].

Sıkıntı zamanlarında da: '' لا إِلَهَ إِلاَّ ٱللَّهُ ٱلْعَظِيمُ ٱلْحَلِيمُ، لا إِلَهَ إِلاَّ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ، لا إِلَهَ إِلاَّ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلسَّمٰوَاتِ وَ ربُّ ٱلأَرْضِ وَربُّ ٱلعَرْشِ ٱلْكَرِيمِ : *Büyük, halîm Allah'tan başka tanrı yoktur. Büyük Arşın Rabbi Allah'tan başka tanrı yoktur. Göklerin Rabbi, Yerin Rabbi ve Kerîm Arşın Rabbi Allah'tan başka tanrı yoktur''*[4].

Görüldüğü üzre göz değmesi vesair hastalıklar münasebetiyle Allah'ın Elçisi, duâ edip Allah'tan şifa dilemiştir. Ancak duâ ederken üflenip üflenmeyeceği konusunda bilginler arasında görüş ayrılığı vardır. Bir kısmına göre Peyğamber (s.a.v.) bir ağrı sızı hissettiği zaman Mu'avvizât'ı okuyup vücuduna üfler, ellerini de bedenine sürerdi. Hz. 'Âişe'den gelen bu rivâyete göre okunan duâyı bedene üflemek sünnettir. Fakat bazıları da duâyı üflemeyi mekruh görmüşlerdir. Hasta olan Dahhâk'e birisi: ''Sana okuyayım mı?'' demiş, Dahhâk: ''Oku, ama üfleme'' demiş. Adam Mu'âvviâzt'ı okumuş. 'İkrime'nin de ''Duâ edenin üflememesi, ellerini sürmemesi, düğüm bağlamaması gerekir'' dediği rivâyet edilir. Sûrede ''düğümlere üfleyenlerin şerrinden'' sığınma emredildiği için 'İkrime, üflemenin kötü bir şey olduğu yargısına varmıştır. Fakat Mefâtîhu'l-ğayb sahibine göre 'İkrime'nin görüşü zayıftır. Çünkü başkalarının ruh ve bedenine zarar vermek amaciyle düğüm bağlayıp onlara üflemek kötü bir şeydir ama ruh ve bedenlere zarar vermek için değil, yarar vermek için duâ edip üflemek haram olmaz[5].

1. Tirmizî, Tıb: 26; İbn Mâce, Tıb: 37; İbn Hanbel, Musned: 1/300.
2. Buhârî, Tıb, Rukyetu'n-Nebiy s.a.v.
3. Buhârî, aynı bab; Fethu'l-Bârî: 10/208; Tirmizî, Da'avât: 112.
4. Buhârî, Da'avât: 27; Tirmizî, Da'avât: 40.
5. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/190.

Muhammed Hamdi Yazır da şöyle diyor: "Sihir karışmayan, yani şer ve şeytanlık için olmayıp da korunmak, bir hastalık veya âfete Allah'tan şifâ niyazı için veya diğerine temiz bir duâ veya âyet okuyup üflemek kabilinden olan nefeslerin caiz olduğu anlaşılır. Çünkü bunda kimseye zarar verme veya kandırma veya Allah'tan başkasına sığınma anlamı yoktur. Bu sûrelerdeki "قل أعوذ" emirleri de herşeyden Allah'a sığınmak gerektiğini anlatmaktadır. Resûlullah'ın, kendisine ve başkalarına bu suretle okuyup üflediği ve böyle hayır için rukyeye (afsuna) müsâade ettiği sâbit ve bu sebeple gerek ruhânî, gerek cismânî nice hastaların şifâ bulduğu görülmüştür. Ancak okuyuculukla, sihirbazlık edenlerin de şerrinden korunmak için bu âyetin hükmüyle büyü karışan rukyelerden sakınılması lüzumu ihtar olunmuş, ukdeleri iplik düğümleri diye tahsis edenler de böyle düğümlere üflemenin sihir kabilinden olduğunu anlatmak istemişlerdir..."

Kuşkusuz herşeyden Allah'a sığınmak yalnız meşru değil, me'murun bihtir. Fakat tedâvi için kendine okutmak tarzındaki rukyenin câiz olup olmadığı, ihtilâf konusudur. Bazıları, *"Tedavi için key ettiren* (kendini dağlattıran) *yahut rukye ettiren* (afsun yaptıran) *tevekkülden uzak olmuştur"* [1]. *"Dağ yaptıran, okuyup üfleten, Allah'a tevekkül etmemiştir"* [2] meâlindeki hadîlere dayanırlar.

Herhalde bu hadîsler —eğer gerçekten sahih ise— Allah'a tevekkülü bırakıp sadece okuma ve üflemeye bel bağlayan, böylece afsuncuların, okuyucuların ardına düşen, normal tedâvi yollarına başvurmayan insanları bu işten sakındırmak için söylenmiştir. Bu gibi kimseler tam tevekkül mertebesinden aşağıda kalırlar. Normal müsbet tedavi yollarına başvurup bu arada Allah'a du'â ve niyazda bulunmak, okuyup üfleyerek şifayı Allah'tan beklemekte bir sakınca yoktur. Çünkü hasta, duâdan huzur duyar, morali güçlenir, bu da onun iyi olmasına yardım eder. Peyğamber(s.a.v.)in, kendisine ve başkalarına okuduğuna dair daha sağlam hadîsler zikretmiştik. Sahâbilerden Habbâb'ın, karnına yedi key (dağ) yaptırdığı rivâyet edilir [3]. Ancak Hz. Peyğamber'in, dağ vurmayı sevmediği, *"dağlanmak istemem"* dediği kuvvetli rivâyetler arasındadır [4]. Çünkü kocakarı geleneği olan bu dağlama yöntemi, şişi ateşte pullayıp, hastanın başına veya karnına bastırmaktır ki bu, birçok insanın ölümüne sebebolmuştur. Bunun tedavi eder yanı yoktur. Bu batıl bir gelenekten başka bir şey değildir. Peyğamber (s.a.v.) bu hurâfî tedâvî yöntemini sevmemiş, insanları bundan sakındırmıştır. Yoksa gerçek, yararlı tedâvi yöntemlerinden menetmemiş, tersine bu yola başvurmayı öğütlemiştir.

1. Tirmizî, Tıb: 10; İbn Mâce, Tıb: 23; İbn Hanbel, Musned: 4/249.
2. İbn Hanbel: 4/251-253.
3. Buhârî, Tıbb: Mardâ: 19, Temennî: 6; Müslim, Zikr: 12; Tirmizî, Kıyâmet: 40; Nesâ'î, Cenâiz: 2; İbn Hanbel, Musned: 5/109. 4. Buhârî, Tıbb: 16.

Buhârî'nin kaydettiğine göre Peyğamber (s.a.v.), yılanın ısırdığı bir kimseye Fâtiha okuyarak afsun yapan sahâbisini reddetmemiş, onun aldığı ücreti de helâl saymıştır [1]. Bütün bunlar, şifa için du'â ve âyet okumanın caiz olduğunu gösterir. Ama şifâyı Allah'tan değil de afsuncudan beklemek, Allah'a tevekkülü bırakıp üfürükçülerin peşine düşmek caiz olmadığı gibi başkasına kötülük yapmak, zarar vermek amacıyla okuyup üflemek, düğüm bağlamak da haramdır. Bu gibi insanlar, şerlerinden Allah'a sığınılması emredilen: 'النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ: *Düğümlere üfleyip tüfleyen şerli büyücüler''* zümresine girerler.

Şunu da belirtmek lâzımdır ki Peyğamber(s.a.v.)in kendisi rahatsız olduğu zaman kendisine ve ağrıdan şikâyet eden kimselere du'â ettiğine dair rivâyetler vardır ama ne onun, ne de sahâbilerinin hastaya nüsha yazdıklarına veya nüsha taşıdıklarına veya buna cevaz verdiklerine dair hiçbir sağlam delil yoktur. Onun için fakihlerden bazıları şifâ nüshası taşınabileceğini söylemiş, bazıları da bunu mekruh görmüşlerdir [2].

Okumak ruhsal bir telkin ve tedavidir, birini şifâya kavuşturması için Allah'a du'â ve niyazdan ibârettir. Şifayı veren Allah'tır. Bunun ötesinde nüshacılık, üfürükçülük yapıp bu yolla geçim sağlamak İslâm dinine ve Peyğamber yoluna aykırıdır. Nüsha yapanları görüp onların şahıslarında müslümanlıkla alay edenlere şaşmamak mümkün değildir. Bunlar İslâm dininin nüshacılığı, üfürükçülüğü emrettiğini, nüshacılığın İslâmî bir gelenek veya emir olduğunu sanarak İslâm ile alay etmeğe kalkarlar. Onların bu tutumu, cehaletlerinin eseridir. Düğümlere okuyup üfleyenlerden Allah'a sığınmayı emreden, büyüyü haram kılan, büyü yapanı da en ağır biçimde cezalandırmayı emreden İslâm dininin nüshacılık ve üfürükçülükle ilgisi yoktur. O tas kurup cin çıkarmalar, yazdıkları nüshaların mikroplu mürekkeplerini hastalara içirip onları daha da perişan durumlara sokanlar elbette günah işlemektedirler. Peyğamber(s.a.v.): *''Bir düğüm bağlayıp ona üfleyen büyü yapmış olur. Büyü yapan şirk koşmuş olur. Vücuduna muska asan, ona havale edilir* (yani Allah ondan elini çeker, onu astığı muskaya bırakır)'' buyurmuştur [3]. 'Abdullâh ibn Mes'ûd'un ümmi veledinin (yani kendisinden çocuk doğurmuş cariyesinin) koluna bağlanmış temîmeyi (nazar değmemek için bağlanan, boncuktan yapılı pazubend) şiddetle çekip kopardığı rivâyet edilir [4].

1. Buhârî, Tıbb: 33.
2. Hak Dini: 8/6397; Mefâtîhu'l-ğayb: 32/190.
3. Nesâ'î, Tahrîm: 19.
4. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/190.

Fakat bunlar, iyi niyetle bir hastalığa Allah'tan şifa dilemek için okumayı inkâr etmeyi gerektirmez. Hulûs-i niyet ve temiz nefeslerle Allah'a sığınarak Allah'tan şifâ niyaz ederek okuyup üflemeyi büyücülük gibi düşünmek doğru değildir.

" وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ : Hased edenin, hased ettiği zamanki, yani içindeki hasedinin gereğini işleme koymağa kalktığı zamanki şerrinden Allah'a sığınırım". Hased, kuvvede kaldıkça hased edenin, kendisinden başkasına zararı olmaz. Ama hasedcinin içindeki hasedi coşup hased edilene karşı kin, gazab ve düşmanlık ile nefsini yönelttiği zaman şerri çok büyüktür. Göz değme hali de çoğunlukla bu anda olur. Onun için hased ile göz değme, birbirine bağlı şeylerdir. Hased coştuğu zaman o kişinin nefsi öyle kötü bir nitelik kazanır ki o duygu ile fırlattığı kötü bakışların kıvılcımı, hased edilen kişiyi zayıf bulunca yıldırım gibi çarpabilir. Bu kötü duygu ile hareket edenler, her türlü fenalığı yapabilirler. Hased edilenin elindeki nimet tamamen gitmedikçe o kimse tamamen helâk olmadıkça rahat etmezler. Hased ettikleri kişi o halde durdukça bunlar kendi kendilerini yerler. Demek ki hasedin zararı, işleme konduğu zaman ortaya çıkar. Onun için âyette: *"Hasedcinin, hasedettiği zamanki şerrinden sığınırım"* buyurulmuştur. Çünkü hasedci, hasedinin gereğini yapmağa kalkmadığı ve bundan geri durmak için kendi içinde mücâdele edebildiği takdirde hasededilene pek zarar vermez. Nefsiyle mücadelesinden, kötü duygularını engellemesinden dolayı sevâb bile alabilir ama bu duygu kendisini kemirir, rahatsız eder.

Hased üçe ayrılır: Birincisi bir kardeşinin elindeki nimetin gitmesini istemek, Allah'ın ona, başka nimet vermesini istememek ve bundan rahatsız olmaktır. O nimet kendisine gelmese de ötekinden gitmesini dilemektir. İkincisi nimetin başkasının elinden çıkıp kendisine gelmesini istemektir. Üçüncüsü başkasının elindeki nimetin gitmesini istemeden kendisine de o nimetin verilmesini arzulamaktır ki buna hased değil, ğıbta denir. Bunun Türkçesi imrenmedir. İmrenme güzel, fakat hased kötüdür. İmrenme insanı çalışmaya, hased düşmanlığa sevk eder. Biri toplumun ilerlemesini kamçılar, öteki çökmesine neden olur. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, hasedden Allah'a sığınmayı emrederken Peyğamber (s.a.v.): *"Ancak iki kişiye imrenilir: Allah'ın verdiği malı Allah yoluda harcamağa koyulan ve Allah'ın verdiği hikmeti uygulayan ve başkalarına da öğreten kişilere"* [1] meâlindeki hadisleriyle güzel şeylere imrenmeyi teşvik buyurmuştur.

1. Buhârî, 'İlm: 15, Zekât: 5, Ahkâm: 3, Temennî: 5, İ'tisâm: 13, Tevhîd: 45; İbn Hanbel: 2/9, 36.

Hasedcinin kendisine üç zararı dokunur: Evvelâ hased, günâh kazanmasına sebebolur. Çünkü hased haramdır. Harâmı işlemek günahtır. Peyğamber (s.a.v.): *"Ateş odunu nasıl yerse, hased de iyilikleri öyle yer"* [1] buyurmuştur. İkincisi hased, Allah'a karşı kötü edeptir. Çünkü hasedin hakikati, Allah'ın bir kuluna nimet vermesini hoş görmemek ve Allah'ın yaptığına itiraz demektir. Üçüncüsü üzüntü ve tasası çoğalarak kalbinin huzursuzluk içine düşmesidir.

Hased, bazan Türkçeye kıskançlık olarak terceme edilir ki yanlıştır. Kıskançlık, hased mânâsına da gelebilir ama asıl anlamı hased değil, namusa düşkün olmaktır. Arapçada buna gayret denilir. Erkeğin, karısını başka erkeklerden kıskanması, onu sevmesinden ve namusuna düşkünlüğünden ileri gelir. Ölçülü kaldıkça bu, iyi bir meziyettir. Fakat birinin karısını, kocasını, evlâdını, malını, güzelliğini, mevkiini, ilmini çekememek kıskançlık değil, haseddir. Çünkü bu, onun elindeki nimete göz dikmek, nimetin ondan gitmesini istemektir.

Bununla beraber Türkçede bazan kıskançlık, hased mânâsında da kullanılır. Yalnız kıskanmanın özel bir anlam taşıdığını ve her zaman hased anlamında olmadığını bilmek gerekir.

Biraz önce işaret ettiğimiz hased, bir nimetin, onu hak etmiş kişinin elinden gitmesini istemektir. Ama haksız olarak bir nimet veya mevkii ele geçirmiş kimsenin elinden o nimeti geri almağa çalışmak hased değil, gayret ve adâlet olur. Yoksa toplumda zulüm yayılıp gider, işler ehil olmayanların eline geçer. Haksız olarak ele geçirilmiş bir malı, mevkii geri almağa çalışmak, haksızlığı önleme çabasıdır. "Binâenaleyh bir ğâsıbın gasbettiği nimetin zevâlini temenni etmek hased demek olmadığı gibi, yed-i mubtilesinin izâlesiyle hakkı sahibine teslim etmeğe çalışmak da şer değil, gayret edilmesi lâzımgelen bir hayır, bir vazife-i hamiyyet demektir. Lâkin bir müstahikkin nail olmuş bulunduğu bir nimetten kalben müteezzî olup da onu çekememek, zevâlini temenni etmek hased ve zulümdür" [2]. Bundan dolayıdır ki ilk halîfe Ebubekir es-Sıddîk (Allah ondan râzı olsun) halife seçildiği zaman yaptığı konuşmasında: "İyi biliniz ki, sizin en güçlünüz, kendisinde bulunan bir hakkı alıp hak sahibine geri verinceye dek yanımda en zayıfınızdır" demiştir [3].

Şeyh Tantâvî, bu sûrenin tefsîri sonunda şöyle diyor: "Bu çağda ortaya çıkan ruh bilimleri, insanlara birçok ruhsal yarar sağlamıştır. Ruhçulukla uğraşanlar, bazı ruhların dirilere yardım ettiğini söylüyorlar. Bu da şöyle olmaktadır:

1. İbn Mâce, Zühd: 22; Ebû Dâvûd, Edeb: 44.
2. Hak Dini, Kur'ân Dili: 8/6408. 3. Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm: 2/160.

"İnsanda 'es-sâilu'l-miknâtîsi: manyetik sıvı' denen bir şey vardır. Ruh bu manyetik sıvıyı, kendinde bulunan elektriğe, mıknatısa benzer bir sıvı ile karıştırır. Ruhun sıvısı, dirinin sıvısıyle karışınca bundan hastaların iyileşmesi, bazı işlerin olması, nurların görünmesi, sofraların hareketi, sandalyelerin kalkması, evlerin sallanması gibi şeyler olur. Şayet bu işler şerli ruhlar tarafından yapılmış ise zarar vermek veya dirilerle alay etmek için olur. Eğer iyi ruhlar tarafından yapılırsa öğretmek ve yarar vermek içindir.

Yapılan birçok deney, hastaların iyi olduğunu göstermiştir. Meselâ birine günde birkaç dakika "Ben hasta değilim, sağlamım" cümlesini tekrar etmesi söylenmiş, birkaç gün sonra adamın iyi olduğu görülmüştür. Bazı doktorlar bunu sadece ruh hastalıklarında kullanmışlar, bazıları da bütün hastalıklara yaymışlardır. Ruhun insan üzerindeki etkisini anlamak için şöyle bir işlem yapılmıştır:

İdam mahkûmu olan bir adamı getirip gözlerini bağlamışlar, ona başını kestikleri vehmini vermek için boynuna sıcak su dökmüşler ve ona boynunun kesilip kan aktığı sanısını vermişler, adam derhal ölmüş.

Ruhsal uyutmanın çok örnekleri vardır. Uyuttuğun her insanda bunun izini görürsün. Uyutan, uyutulana ne emretse uyutulanda o olur. Bu, sırf onun öyle inanmasından olmaktadır. Uyutulanın inancı, kendisinde hüzün, sevinç, kuvvet ve zayıflık meydana getirir. Çünkü onun ruhu, bu işleri yapacak biçimde boşalmış, kendisini yalnız bu işlere tahsis etmiş ve uyutanın emrine vermiştir. Ruhu belli işlere yöneltmenin etkileri malûmdur. Sevginin, buğzun, ruhlar üzerindeki etkileri de açıktır. İnsan kalbini birini sevmeğe yöneltse o da insanı sevmeğe; sevmemeğe yöneltse ondan nefret etmeğe başlar."

Daha sonra Tantâvî şöyle diyor: "Her ruhun kendine özgü bir özelliği vardır. Ruhçular bu özelliğe "manyetik sıvı" derler. Biz bu sıvıyı sadece eserleriyle biliriz. Biz çirkin suretler, kötü düşünceler düşünür veya riyâ, kibir, hased, cimrilik, kendini beğenme, nefret, insanların iyiliğini istememe gibi üzücü huylarla vasıflanırsak bu, ruhlarımızdan yayılan sıvılar meydana getirir. Bu sıvılar iki türlü etki yapar: Biri bedenimizin içinde, biri dışında görülür. Bu düşünceler ruhlarımızı sıkar, üzüntü, keder verir, şayet insanın üstünden perde kalksa da bu düşüncelerin sureti görünse insanlar o kişiyi kınar, ondan uzaklaşıp onu yalnız bırakırlar. İşte bizim düşüncelerimizin suretleri, ölümümüzden sonra bize görünecek, bizi utanç ve üzüntü içerisinde bırakacaktır ki *"âzâbu'l-hizy: utanç azâbı"* tabiri ile anlatılan budur. Bütün müfessirler bunun ateş azabından daha çetin olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu, manyetik sıvının ruh üzerindeki etkisidir.

Bu sıvının beden üzerindeki etkisine gelince: En azından bu, bulunduğu meclislerde kendini gösterir. Çünkü içinde taşıdığın düşüncelerden oluşan

sıvıyı yanında oturan salih kişiler hisseder, senden kaçar ve o meclislere gelmek istemezler. Herkes o meclisten içi sıkılmış olarak kalkar. Sebebi de arada kaynaşma olmamasıdır. Demek ki bu düşünce ve huyların en az zararı, bizimle oturanları rahatsız etmesidir. Bundan daha büyük zararı da göz değmesidir.

Göz değmesi, çok eziyet veren kötü bir nefsin kötülük atmasıdır. O nefisten o zehirli sıvı çıkar, göz değen kimseye eziyet eder. Bu, tıpkı insanların birbirlerine ok ve mızrak atıp birbirlerini öldürmelerine benzer. Silâhı en güçlü olan, başkasını daha çok öldürür.

İşte büyü, ruhlarda gizli olan o şerli kuvvetlerden biridir. Bunu miran (egzersiz) ile çıkarmak mümkündür. Miran büyü işleri yapmaktır. Yapa yapa nefis kötülüğe alışır ve göz değmesi gibi başkasına kötü etki yapar. İşte kötü nefislerin vasıfları budur. Kötü vasıflı ruhlardan kötü ışınlar yayıldığı gibi iyi, güzel düşünce ve huylarla dolu ruhlardan da yararlı, sevinç veren ışınlar yayılır.

Peyğamberlerin ve sâlihlerin maddî ve ruhânî düşmanları vardır. Maddî düşmanlar onlarla savaşırlar, ruhânî düşmanlar da göz değdirmek, irâde kuvvetiyle büyü yapmak suretiyle onları etkilemek isterler. Fakat onlar maddî düşmanları kesin delîl ve kılıç ile susturdukları gibi ruhânî düşmanları da ruhlarından çıkan karşıt yüce ışınlarla etkisiz bırakırlar. Kötülük, büyü yapmak isteyen kötü ruh sahipleri, o yüce ruh sahiplerini etkileyemez, onlara bir zarar veremezler. Maddî düşmanları kılıçla yenen peyğamberler, ruhânî düşmanları da ruhsal savaş ile yenerler. Bu da yüce nefislerin kötülük yönelten nefislere yönelip onların eziyetlerini savmasiyle olur"[1].

Felak Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. Her türlü kötülükten ve şerlerden Allah'a sığınılır.

2. Büyü de, hased de kötüdür. İnanan insan bu kötü eylemlerden uzak durmalıdır.

3. Büyü ve hasedin kötü etkisi vardır. Fakat bu kötü eylemlerden Allah'a sığınan mü'min, bunların kötü etkilerinden korunur. Allah, kendisine sığınan kullarını korur.

1. el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân: 25/290-292.

FELAK SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
2	مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ	Şerr'in, mâ'ya izâfetiyle:	Çoğunluk.
	مِنْ شَرٍّ مَا خَلَقَ	Şerr tenvinli, izâfetsiz:	'Amr ibn Fâıd[1].
4	وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ		Çoğunluk.
	وَ مِنْ شَرِّ النَّفِثَاتِ	Müennes ism-i fâil'in çoğulu:	İbn Ömer, Abdu'r-Rahmân ibn Sâbit, Îsâ ibn Ömer ve Ruveys-Ya'kub'-dan[2].

1. İbn Atıyye, 'Amr ibn Faıd'ın kırâeti için: "Bu, batıl bir görüşe dayalı, merdûd bir kırâettir. Çünkü anlamı: Yaratmadığı şerden Allah'a sığınırım, demektir. Allah, herşeyin yaratıcısıdır" demiştir. Fakat Ebû Hayyân, 'Amr ibn Fâid'in kırâeti için şöyle bir izah tarzı bulmuştur: Buna göre (مَاخَلَقَ), (مِنْ شَرٍّ)den bedeldir. Yani " مِنْ شَرٍّ . شَرِّ مَا خَلَقَ : Şerden, yani yarattıklarının şerrinden Allah'a sığınırım" demek olur (el-Bahr: 8/530).
2. Kurtubî: 20/259.

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
	وَ مِنْ شَرِّ ٱلنَّفِثَاتِ	Meftûh nûn, hafif, meksûr fâ ile:	Ebû'r-Rebî ve Hasan [1].

1. Bunların hepsi nfs (نفث) kökünden alınmıştır. (النفث), tükrüksüz üflemek demektir ki afsunda yapılır. Eğer tükrükle birlikte üflenirse ona (التفل) denilir. (النَّفَّاثَاتِ فِى ٱلْعُقَدِ), büyücü kadınlardır. Bu kip eylemin tekrar tekrar yapıldığını, sanat haline getirildiğini gösterir. (النَّافِثَاتِ) ise eylemin bir kez yapılması için de tekrar tekrar yapılması için de kullanılır. Bu kırâetlerin hepsi aynı köke râci olup resmî mushaf yazısına da aykırı değildir (en-Neşr: 2/404-405).

114/21 NÂS SÛRESİ

Âyetleri "nâs" kelimesiyle bittiği için bu adı almış olan sûre, insan ve cin vesveselerinden Allah'a sığınmayı emretmektedir. Felak Sûresinden sonra inmiş olup onun devamı sayılır. Felak Sûresi gibi bunun da Medenî olduğuna dair rivâyetler vardır ama üslûbu, Mekkî olduğu hakkındaki daha kuvvetli rivâyetleri iyice pekiştirir. 6 âyettir. Felak ile birlikte *el-Mu'avviẑêtân* dendiği gibi *el-Mukaşkışetân* da denilir [1]. Resmî sıralamada 114 ncü, iniş sırasına göre 21 nci sûredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِۙ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِۙ ﴿٢﴾ اِلٰهِ النَّاسِۙ
﴿٣﴾ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِۙ ﴿٤﴾ اَلَّذ۪ي يُوَسْوِسُ ف۪ي صُدُورِ
النَّاسِۙ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- De ki: Sığınırım ben insanların Rabbine, 2- İnsanların pâdişâhına, 3- İnsanların Tanrısına, 4- İnsanlara kötü şeyler fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden. 5- O ki insanların göğüslerine (kötü düşünceler) *fısıldar. 6- Cinlerden ve insanlardan olan* (bütün vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınırım).

1. Rûhu'l-Me'ânî: 30/285.

Tefsîr:

Âyetlerin sonunda tekrarlanan *"en-nâs"* insanlar, halk demektir. *Vesvâs,* vesvese veren anlamında isimdir, masdarı *visvâs*'tır. İşi gücü vesvese vermek olduğundan şeytâna *Vesvâs* denmiştir.

Vesvese (وسوسة), gizli bir sesle, fısıltı ile düşünce aşılamak, bir işe, eyleme yöneltmektir. Mücevherât hışıltısına da *vesvâsu'l-huliyy* denir. İnsanın içinden geçen yararsız, kötü düşüncelere *vesvese* denilmiştir. " وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ "[1] âyetindeki vesvese, insanın içinden geçen düşünceler, " فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ "[2] âyetindeki vesvese de şeytanın âdem'e attığı telkinler anlamınadır. Tefsîri sadedinde bulunduğumuz bu sûrede vesvese, cin ve insan şeytanlarının insana aşılamak istedikleri kötü düşüncelerdir.

"el-Hennâs (الخَنَّاس)", geri kalmak anlamındaki *hunûs* (خنوس) kökünden mübâlağa sıfatıdır. Geri kalan, kötülüğe sürüklemek için insanı ardından izleyip döne döne vesvese veren demektir. Vesvese verecek şeytân veya insan hep insanın ardında gezer, fırsat bulup onu kandırmağa çalışır. Sa'îd ibn Cübeyr de: "İnsan Rabbini anınca şeytân geri kalır, çekilir; Rabbinden gaflet edince ona vesvese verir" demiştir.

Ebû Hayyân'a göre: Vesvâs şeytanın ismidir, denilmiştir ama vesvese fısıldayan şehvetlere de vesvâs denilir. Nehyedilen, nefsin hevâsıdır. el-Hennâs, sinsi vesveseci şeytândır. Her insanın, kendisini kötülüklere sürüklemeğe, kötü işleri gözünde süslü göstermeğe çalışan bir şeytânı vardır. Peyğamber (s.a.v.): *"Sizden hiç kimse yoktur ki kendisine bir karîn* (cin arkadaş) *görevlendirilmiş olmasın. 'Yâ Resûlâllah, ya sen,* (senin de karînin var mı)*?' demişler. 'Evet var ancak Allah beni ona galip getirdi. Artık bana hayırdan başka bir şey emretmiyor' demiş"*[3].

"Peyğamber (s.a.v.) *itikâfta iken zevcesi Safiyye kendisini ziyâret etmiş, Peyğamber* (s.a.v.) *geceleyin Safiyye'yi eve götürmek için çıktığında iki Ensârlı adama rastlamış. Onlar Peyğamber'i görünce hızla yürüyüp uzaklaşmağa başlamışlar. Allah'ın Elçisi, 'Yavaş olun, bu Huyey kızı Safiyye'dir' demiş. Adamlar, Allah Elçisinin böyle bir açıklama yapmasını hayretle karşılayarak: 'Subhânellâh, yâ Resûlâllah,* (niçin böyle söylüyorsun)*' demişler. Allah'ın Elçisi: 'Şeytân, Âdem oğlunun kan damarında dolaşır. Ben onun, sizin kalbinize bir şey, yahut bir kötü düşünce atmasından korktum' buyurmuştur"*[4].

1. Kaf Sûresi: 16.
2. Tâhâ Sûresi: 120.
3. Dârimî, Rikâk: 25; İbn Hanbel, Musned: 1/385, 397, 401, 460.
4. Buhârî, Ahkâm: 21; İ'tikâf: 11, 12, Bed'ul-halk: 11, Edeb: 121, Müslim, Selâm: 23, 25; Ebû Dâvûd, Sunnet: 17, 18, Edeb: 81, Savm: 79; İbn Mâce, Sıyâm: 65; Dârimî, Rikâk: 66; İbn Hanbel, Musned: 3/156, 285, 6/337.

Ebû Ya'lâ el-Mavsılî'nin Enes ibn Mâlik'ten rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Şeytân hortumunu Âdem oğlunun kalbinin üstüne koyar.* (Âdem oğlu) *Allah'ı hatırlarsa şeytân geri çekilir, unutursa şeytân onun kalbini yutar. İşte el-Vesvâs el-hannâs odur."* Bu hadis gariptir, benzeri bir söz Sa'îd ibn Cübeyr'den nakledilmiştir ki bunu daha önce yazmıştık. Aynı meâlde bir hadîs de İbn 'Abbâs'tan rivâyet edilmiştir [1].

" مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ : *Bu vesveseci, cinlerden ve insanlardandır".* Cin şeytânı, nasıl kâh sokulup vesvese verir, kâh geri çekilirse insan şeytânı da öyledir. Kendisini şefkatli bir öğütçü göstererek insana sokulur, muhatabı yüz vermezse çekilir, yüz verirse düşüncelerini aşılamağa çalışır. Âyetin akla gelen ilk anlamı budur. *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytânlarını düşman yaptık.* (Bunlar), *Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar..."* [2] âyeti de insan ve cin şeytanlarının, süslü sözlerle insanları kandırmağa çalıştıklarını ifâde eder. Ebûzerr'in rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.v.) Ebûzêrr'e: *"Cin ve insan şeytanlarının şerrinden Allah'a sığınmasını emretmiş"* ve insanlardan da şeytanlar olduğunu söylemiştir [3]. Bu takdirde "مِن" beyân içindir. " الَّذِى يُوَسْوِسُ " yani vesvese verenin kim olduğunu açıklamaktadır ki vesvese veren, cinlerden ve insanlardandır.

"من"in *ibtidâ-i gâye* anlamında olarak "يوسوس"ye te'alluku da mümkündür. Yani o vesveseci, insanların göğüslerinde, cinlere dair insanlara dair vesvese verir. Cinler ve insanlar hakkında asılsız düşünceler aşılar [4]. Bu anlama göre cin gizli varlıklardır. Melekler de gizli varlıklar olmaları dolayısiyle cin kapsamına girer. İşte o vesveseci, gerek gizli, gerek görünür varlıklar hakkında insanlara asılsız düşünceler fısıldar.

Başka bir ihtimale göre de "من", " النَّاس "ı beyân içindir. *Nâs,* gösterme anlamındaki *înâs* kökünden gelir. Göründükleri için insanlara *en-nâs,* cinler de gizli kaldıkları için onlara cinn denmiştir. Buna göre altıncı âyet, beşinci âyetteki " النَّاس "ın kimlerden meydana geldiğini açıklamaktadır. Yani nâs, cinlerden ve insanlardandır.

Zemahşerî'ye göre böyle bir ihtimal bulunsa bile bu, yapmacıktan uzak olan Kur'ân'ın fesâhatine uymaz. Bundan daha güzeli, *"en-nâs"* kelimesiyle " النَّاسى "nin kasdedilmiş olmasıdır (Fâsıla zaruretinden sonundaki yâ hazfedilmiştir). *en-Nâsî,* unutan demektir. "الَّذى يوسوس فى صدور الناس من الجنة والناس" âyetlerinin anlamı şöyle olur: "O vesveseci, unutanların göğüslerinde vesvese verir ki (unutanlar) cinlerden ve insanlardandır". Böylece cinler de insanlar da Allah'ın hakkını unutmakla nitelendirilmiş olmaktadırlar [5].

1. İbn Kesîr, Tefsîr: 4/576. 2. En'âm Sûresi: 112.
3. Nesâ'î, İsti'âze: 48; İbn Hanbel, Musned: 5/178, 265.
4. Keşşâf: 4/303. 5. Keşşâf: 4/303; Mefâtîh: 32/199.

Bu âyetlerde insanlara fısıltı ile kötü düşünceler telkin eden, insanların içine şer düşünceler atan cin ve insan vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınılması emredilmektedir. Rab, bütün yaratıkların Rabbi olduğu halde burada insanlara izâfe edilmesinin yani"insanların Rabbi" denmesinin hikmeti şudur:

İnsanların göğüslerinde vesvese verenin şerrinden sığınılacaktır. Sığınacak olanlar insanlardır. Onun için "insanların Rabbi" denilerek Allah'ın insanlara olan koruyuculuğu, yakınlığı belirtilmiştir. Ayrıca "رب آلناس، ملك آلناس، إله آلناس" sözleriyle Allah'ın, insanların herşeyi olduğu belirtilerek O'nun insanlara olan yakınlığı ve koruyuculuğu vurgulanmaktadır.

Mefâtîhu'l-ğayb'in son kısmının yazarı şöyle diyor: "Bundan önceki sûrede kendisine sığınılan (Allah), bir tek sıfat ile *(felakın Rabbi)* sıfatıyle anılmıştı. Kendisinden sığınılan şeyler ise: *ğasik, neffâsâti fî'l-'ukad* ve *hâsid* olmak üzere üç âfet idi. Burada ise kendisine sığınılan (Allah) üç sıfatla: *Rab, Melik* ve *İlâh* sıfatlarıyle anılmıştır. Kendisinden sığınılan âfet ise tek olup *vesvese* âfetidir. Demek ki sığınmak için övgü, istenilen şeyin değerine göredir. Birinci sûrede korunması istenen, ruh ve beden sağlığı; ikinci sûrede korunması istenen ise din sağlığıdır. Bu, dinin az zarar görmesinin dahi, dünyânın çok zarar görmesinden daha önemli olduğunu gösterir" [1].

Sûrede öyle bir ses uyumu var ki güzelliğini tarif etmek mümkün değildir. Ancak Arapçaya âşinâ olarak aslından okumakla bu güzellik sezilir. Sûrede, cinlerden ve insanlardan, gizlice insana sokulup fısıltı ile kötü düşünceler aşılayan kimselerden Allah'a sığınılır. Konu, fısıltı ile düşünceyi aşılama konusudur. Şimdi sûreyi Arapça okuyalım: *"Kul e'ûzu bi-rabbi'n-nâsi meliki'n-nâsi ilâhi'n-nâsî min-şerri'l-vesvâsi'l-hennâsi'l-lezî yuvesvisu fî sudûri'n-nâsi mine'l-cinneti ve'n-nâs".* Kulağınıza bir fısıltı sesi geliyor değil mi? Kelimelerin sonlarında (s)lerden kulağa bir fısıltı yankılanmaktadır. İşte Kur'ân böyledir. Yalnız kelimelerin anlamı değil, lafızları da ses tonlarıyle anlatmak istediği konuyu canlandırırlar. Konu, içeriğine uygun sesler veren kelimelerle anlatılır. *Subhânellâh!*

İniş sırasına göre ilk defa bu sûrede " الجِنَّة *: cinne"*den söz edilmektedir. *"el-Cinneh"* gizli varlıklar demektir. Bu kelimenin kök ve ıstılâh anlamını, Arapların cinler hakkındaki düşüncelerini, Ahkâf ve Cin sûrelerinde izâh etmiştik.

İbn Cezzî şöyle diyor: "Şeytânın vesvesesi çeşitlidir. Şeytân, önce imanı bozmağa, insanı kuşkuya düşürmeğe çalışır. Bunu yapamazsa günâh işleri yapmayı emreder. Bunu da yapamazsa kişiyi ibâdet ve tâatlerden geri bırakmağa çalışır. Bunu da yapamazsa amellerini boşa çıkarmak için kişinin içine ibâ-

1. Mefâtîhu'l-ğayb: 32/199.

detlerde gösteriş arzusunu sokar. Bunu da yapamazsa adamın gönlüne kendisini beğenme, amellerini çok görme duygusunu koyar. Sonra şeytân insanın kalbine hased, kin, gazab, duygularını sokmağa çalışır ki onu en kötü işlere, çirkin durumlara sürsün.

Şeytân vesvesesinin ilâcı üçtür: Birincisi Allah'ı çok zikretmek, ikincisi Allah'a çok sığınmaktır ki bunun en yararlısı da bu sûreyi okumaktır. Üçüncüsü de kararlılıkla şeytâna karşı koymak ve onun dediğinin tersini yapmaktır'' [1].

Te'avvüz ve Fâtiha ile başlanan Kur'ân, Mu'avvizetân ile sona ermektedir. Tâ ki ilk ve son okunan, Allah'a isti'âze (sığınma) olsun. Yani Allah'a sığınarak Kur'ân okumağa başlansın ve Allah'a sığınarak Kur'ân okumaya son verilsin. Böylece isti'âze, Allah'ın Kitâbını iki tarafından sarsın ve Allah'a isti'âze eden okuyucu, Allah'ın hıfzıyla korunmuş olsun. Tevfik Allah'tandır, O'ndan başka Rab yoktur.

Nâs Sûresinin Getirdiği Başlıca Prensipler:

1. İnsanları kandırıp kötü yollara sürüklemeğe çalışan cin ve insan şeytanları vardır.

2. Kötü düşünceler, ya cin şeytanları tarafından insanın düşüncesine atılır ki buna vesvese denilir. Yahut insan şeytanları tarafından fısıltı ile kulağa üflenir. Kötü düşünce aşılayan fiskoslar birer şeytân vesvesesidir.

3. Kulağa üflenen, ya da kalbe atılan her türlü kötü düşünceden Allah'a sığınılır. İnsanın gönlünü bozulmaktan, yolunu eğriltmekten, hâlini gerilemekten koruyacak olan yalnız Allah'tır. Allah'ı anmak ve O'na sığınmakla ruh, kötü düşüncelerin etkisinden kurtulur. Çünkü *''Ancak Allah'ı anmakla gönüller huzura erer!''*.

Tefsîrimizin daktilo ile yazılması burada tamamlandı. Tarih: 13 Muharrem 1406 Cuma, Akşam namazı vaktidir. 27 Eylül 1985. Suudî Arabistan, Riyadh, Şâri'u'l-Hazzân, saat: 18.10. Gariptir ki tefsîrin Osmanlıca harfleriyle orijinali de yine bir Cuma sabahı saat 8'de tamamlanmıştı: 10 Şa'ban 1404 H./11 Mayıs 1984 M. Böylece sabah başlayan işimiz, akşam hitâm bulmuş oldu. Allah basımını ve insanları istifadesini nasib etsin.

Bu yazımdan sonra tefsîrimizi yeniden gözden geçirdik, bazı noktalarda bize açılan yeni mânâları ilâve ettik. 1973 yılında başlamış olan Kur'ân'ı açıklama hizmetimiz, 1988 yılı ortalarında tefsîrin cilt cilt matbaaya gönderilmesiyle tamamlanmış oldu. Şimdi tarih 24 Şubat 1991, tefsîrin son cildi de

1. et-Teshîl: 4/227.

basımdan çıkmak üzredir. Yüce Allah'tan, 18 yıllık çalışmamızı rızâsına uygun kılmasını niyâz ederiz.

Sözlerin en hayırlısı Allah'ın sözüdür. Biz de Kur'ân'dan alınan du'alarla sözlerimize son verelim:

Rabbim, bana hüküm ver ve beni iyilere kat. Sonra gelenler içinde doğrulukla, hayır ile anılmamı nasib et, beni nimet cennetlerine erenlerden eyle. Rabbimiz, bize göz aydınlığı olacak eşler, çocuklar ver, bizi korunanlara imam eyle. Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla, inananlara karşı gönüllerimizde bir kin bırakma. Rabbimiz, sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin. Rabbimiz, ışığımızı tamamla, bizi bağışla, bize dünyânın ve âhiretin hayrını ver. Rabbimiz, bize dünyâda da iyilik ver, âhirette de iyilik ver, bizi cehennem azâbından koru. Evvel ve âhir hamd ve şükür sana mahsustur. Övülmeğe lâyik olan yalnız Sensin! Şânın ne kadar yüce delîlin ne kadar açıktır! Başlangıç Sensin, sonuç Sanadır. Ey Yüce Rabbimiz, Sen esirgeyensin, bağışlayansın, cezâ gününün sâhibisin. Yalnız Sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola ilet: Gazabına uğramışların ve sapıkların yoluna değil, nimetine erdirmiş olduğun kimselerin yoluna ilet yâ Rabbi. Peyğamberlerin hâtemi Muhammed'e onun soyuna ve ashâbına ve tâ kıyâmete dek onlara güzelce tâbi olanlara rahmet eyle, onlara bereketler ver. Bizi onlarla beraber haşreyle. Âmîn, yâ mu'în. Subhâne Rabbike rabbi'l-'izzeti 'ammâ yesıfûn ve selâmun 'alâl'l-murselîn ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-'âlemîn!

NÂS SÛRESİ KIRÂET FARKLARI

Âyet No.	*Kelime:*	*Kırâet farkı:*	*Okuyanlar:*
		Bu sûrede beş tane (النَّاس) kelimesindeki imâle ihtilâfından başka kırâet ihtilâfı yoktur.	

NOT: ‘Abdullâh ibn Mes‘ûd ve Übeyy ibn Ka‘b’ın mushaflarında Felak ve Nâs Sûreleri yoktur. Yalnız Übeyy mushafında Vitr namazlarında okunan Kunût dûası, Hul‘ Sûresi adıyle Kur’ân’dan bir sûre olarak yer almıştır. Şimdi onu yazıyoruz.

HUL’ SÛRESİ

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ، وَ نَسْتَغْفِرُكَ، وَ نُثْنِى عَلَيْكَ، وَلاَ نَكْفُرُكَ، وَ نَخْلَعُ وَ نَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ.
اللَّهُمَّ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ لَكَ نُصَلِّى وَ نَسْجُدُ وَ إِلَيْكَ نَسْعَى وَ نَحْفِدُ، نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَ نَخْشَى عَذَابَكَ.
نَّ عَذَابَكَ بِالْكُفَّارِ مُلْحِقٌ

1.

1. el-Mesâhif: 181.

KONULARINA GÖRE KUR'AN PRENSİPLERİ

Bu tefsîrde, sûre sonlarında, o sûrenin içerdiği temel prensipleri özetlemiştik. Şimdi tefsîrimizi noktalamadan önce, sûre sonlarına koyduğumuz prensipleri, konularına göre sınıflandırarak ve mümkün olduğu ölçüde tekrarları da kaldırarak yazmak istiyoruz ki, Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa gösterdiği temel hedefleri ve yasaları topluca bir arada bulmak mümkün olsun.

Yerden tasarruf için sûre adlarını yazma yerine, rakamlarını kullanmayı yeğledik. Sûre numaralarını, sadece sûre değiştikçe bir kez yazdık. Daha sonra sadece tire çizgisi ile prensip numaralarını kaydettik. Tire çizgisinden önceki rakam sûre numarası, tireden sonraki rakam da prensibi göstermektedir.

I. TEVHÎD İLE İLGİLİ PRENSİPLER:

1 — 1. Övgü ve kulluk, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Cezâ gününün Pâdişâhı O'dur. Yapılan eylemleri değerlendirip cezalandıracak veya ödüllendirecek olan yalnız Allah'tır. O'ndan başkasına tapmanın hiçbir yararı yoktur.

— 2. O, çok merhametlidir, bütün yaratıklar, O'nun kapsamlı rahmeti içindedir. O, yalnız belli bir ulusun veya zümrenin değil, bütün yaratıkların Rabbidir.

— 3. Kullarına doğru yolu gösteren O'dur. Ebedî mutluluğa erebilmek için O'nun gösterdiği yola girmek gerekir.

2 — 4. Allah'tan başka tanrı yoktur, tapılmağa lâyık olan yalnız O'dur. O'ndan başkasına tapmanın hiçbir yararı olmaz: *"Her mescidde yüzlerinizi O'na doğrultun ve dini yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın..."* (A'râf: 29).

İnsana şefâatçi olur zannıyla tapılan, güvenilen şeyler, gerçekte şefâatçi olamazlar. Allah'ın huzurunda O'nun izni olmadan ne melek, ne put, ne herhangi bir insan şefâat etme yetkisine sahip değildir. Herkes kendi ruhunun meziyetleriyle değerlendirilir. Orada tam adâlet tecellî eder. Allah'ın huzuru, dünyadaki gibi iltimasın yarar sağladığı bir makam değildir. Kurtarıcı zannıyla

bağlanılan, tanrılaştırılan şeyler, veya kimseler Hakk'ın huzurunda kaybolur. Çünkü bu zan bir hayaldir, hakikat karşısında hayal yok olur: *"Nihâyet elçilerimiz gelip canlarını alırlarken, 'Hani Allah'tan başka taptıklarınız nerede?' dediklerinde: 'Bizden sapıp gittiler' dediler ve kendi aleyhlerinde, kendilerinin kâfir olduklarına* (Hak'tan başkasına yalvarmakla Allah'a nankörlük ettiklerine) *şâhitlik ettiler"* (A'râf: 37).

— 5. Allah ile kul arasında aracı yoktur. Dünyâda olduğu gibi aracılık ve iltimâs âhirette olmaz. Orada her can, kendi amelinin karşılığını alır. Hiç kimse iltimâs ile hak etmediği bir mevkie yükseltilmez. Allah'a karşı suç işlemiş birini hiç kimse kurtarmağa kalkamaz: *"Ey inananlar, ne alışverişin, ne dostluğun, ve ne de iltimâsın olmadığı gün gelmezden önce, size verdiğimiz rızıktan Allah için harcayın. Kâfirler, zâlimlerin tâ kendileridir."* (Bakara: 254), *"Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse kimsenin cezâsını çekmez, kimseden şefâat kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz"* (Bakara: 48).

Ayrıca Bakara: 123, Yûnus: 18, 22-23, Ra'd: 2, Kehf: 52-53, Şu'arâ: 7-8, 'Ankebût: 17, Yâsîn: 23, 74-75, Sâffât: 1-5, 182. âyetlerin tefsîrine bakınız.

— 6. Allah katında şefâat edecekleri sanısıyla tanrı diye tapılan şeyler gerçekte şefâat edemezler. O zaman onu tanrılaştıran insan, boşa taptığını anlar, yaptığına pişman, taptığına da düşman olur. Allah'ın şefâat izni vermediği kimse şefâat edemez: *"O'nun izni olmadan, huzurunda kim şefâat edebilir?"* (Bakara Sûresi: 255), *"Göklerde nice melek var ki onların şefâati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve râzı olduğu kimse için* (şefâat edilmesine) *izin verdikten sonra olsun* (ancak o zaman şefâatin faydası olur)" (Necm Sûresi: 26).

Demek ki şefâat etmelerine izin verilenler, ancak Allah'ın râzı olduğuna şefâat edebilir(yani yardımcı olabilir)ler. Ama *"Allah'ın râzı olmadığına şefâat edemezler"* (Enbiyâ Sûresi: 28). Allah, kendisine ortak koşulmasını (yani şirki) affetmez, müşrikten râzı olmaz. O halde müşrikin, Allah'tan başkasının, kendisine şefâat edeceğini beklemesi ham hayâldir. Zuhruf Sûresinin 86 ncı, Nebe' Sûresinin 37 nci âyetlerinde doğruya tanıklık eden, hakkı söyleyenden başkasının, O'nun huzurunda şefâat edemeyeceği vurgulanmaktadır. Gördüğünü, bildiğini aynen söyleyen de Allah'ın huzurunda günâhkârı, günâhsız göstermeğe, yahut cezâyı hakketmiş olanı hâşâ iyi göstererek affettirmeğe kalkamaz. Çünkü orası pür doğruluk makamıdır. Öyle ise kişinin kendisini şefâat ile avutup günâhlara dalması, ruhunu ma'nevî kirlere bulaması korkunç bir gaflettir. Şefâat edecek olanlar, Allah'ın huzurunda suçluyu suçsuz göstermeğe kalkmazlar, ancak Allah'ın râzı olduğu kullarına, yine O'nun izniyle yardım ve destek olurlar, onu cennette yalnız bırakmazlar, iyilerin ma-

kamına götürürler. Onların şefâati, mü'min ve sâlih insanı o ma'nâ âleminde yalnız bırakmamak, ona destek olmaktır. Kur'ân'ın anlattığı şefâatin anlamı budur.

3 — 7. Kâinâtın yaratılışını, gecenin ve gündüzün değişimini düşünenler, Allah'a saygı ile boyun eğip yalvarırlar.

— 8. Allah, kendisine yalvaran erkek ve kadınların duâlarını kabul eder. Şu geçici dünyâya aldanmamalı, Allah'a yönelmelidir.

Allah, kendisine dayanıp yolunda sabır ve sebât edenleri başarıya ulaştırır.

4 — 9. Allah'a kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak; ana-babaya ve herkese iyilik etmek, böbürlenmemek gerekir. Allah böbürlenenleri sevmez.

— 10. Allah, herkesin yaptığını bilir. Hiçbir şeyi Allah'tan gizlemek mümkün değildir. İyilik yapan kendi lehine, günâh işleyen de kendi aleyhine hareket etmiş olur. Herkes ettiğini bulur.

— 11. Allah, kendisine şirk koşulması hariç, bütün günâhları dilediği kimseye bağışlar.

— 12. Allah tektir, üç değildir. İsâ da, yüce melekler de Allah'ın kuludur, Allah'tan başka tanrı yoktur. Allah'a kulluğa tenezzül etmeyenler cezalandırılırlar. Allah'ın indirdiği ışığa uyan, O'nun buyruklarına yapışanlar da Allah'ın rahmetine, doğru yola girerler.

5 — 13. Peyğamberler, tevhîdi yerleştirmek için Allah tarafından görevlendirilmiş insanlardır. Onların fonksiyonu, Allah'tan vahy getiren melek ile insanlar arasında elçiliktir. Onları sevmek gerekir ama sevgide aşırı davranıp onları tanrılaştırmak harâmdır. Bu tür aşırılıklar, insanı küfre ve şirke götürür (17-19).

6 — 14. Allah'ın gönderdiği tevhîd dininin özüne sarılmak, birlik ve beraberlik getirir. İndî görüşlerle ayrıntılara dalmak, Peyğamber'in gösterdiği birlik yolundan ayrılmak; dini parçalamak, tek yolu bırakıp başka başka yollara sapmak demektir. Böyle çeşitli yorumlarla ayrı ayrı akımlara, mezheplere tabi olmak toplum birliğini bozar. Böyleleri tevhîd dininin özünden ayrılmış olurlar: *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara, yaptıklarını haber verecektir".* (Tafsîlât için, En'âm: 159. âyetin tefsîrine bakınız).

7 — 15. Allah, kendisine yapılan duâyı, kullarının içinden geçen düşünceleri bilir. O'na duâ ederken edeb sınırını aşmamalı, gönülden ve alçak sesle duâ etmelidir, bağırıp çağırmağa gerek yoktur. *"Rabbinize yalvararak ve gizlice duâ edin, çünkü O, haddi aşanları sevmez"* (Âyet: 56).

— 16. Dini indiren Allah'tır. Yalnız O'nun buyruklarına uyup yasaklarından

kaçmak gerekir. Başkalarının uydurduklarını Tanrı buyruğu yapmak O'na kulluğa aykırıdır: *"Rabbinizden size indirilene uyun ve O'ndan başka velîlere* (koruyucu dostlara) *uymayın. Ne de az öğüt alıyorsunuz!"* (Âyet: 3).

Allah'tan başkasının emir ve yasaklarını din kuralları haline getirmek, o kimseleri tanrılaştırmak demektir: *"Hahamlarını ve râhiblerini, Allah'tan ayrı rabler edindiler, Meryem oğlu Mesîh'i de öyle. Oysa kendilerine, yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibâdet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir"* (Tevbe Sûresi: 31).

— 17. Bir delile dayanmadan Allah hakkında ve O'nun adına bir şey söylemek haramdır: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti' derler. 'Allah, kötülüğü emretmez, de, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyor*(Allah'ın emri olup olmadığını bilmeden, uydurma şeyleri Allah'ın üstüne mi atıyor)*sunuz?"* (Âyet: 27).

— 18. Allah'ın, Arşa istivâ etmesi (kurulması) (âyet: 54), Mûsâ'ya hitâbedip konuşması (âyet: 143) gibi Allah'ın sıfatlarına ilişkin âyetleri, yaratıklarının sıfatlarına benzetmeden, Allah'a cisim vermeden, Arap dilinin gösterdiği anlam içinde anlamak ve selefin yaptığı gibi bunların mâhiyetini Allah'a havâle etmek lâzımdır.

— 19. Allah'ın hidâyet etmesi, dalâlette bırakması (Âyet: 178, 186) insanları zorla yola götürmesi veya sapıklığa düşürmesi anlamında değil, onları seçimlerinde serbest bırakıp hidâyete zorlamaması demektir: *"Allah, zâlim topluluğu yola iletmez"*, *"Bu Kur'ân ile, Allah, sapıklardan başkasını şaşırtmaz"* gibi âyetler, Allah'ın şaşırtmasının, düz yolda olanları şaşırtmak değil; fakat sapıklık içinde olup Hakk'ın çağrısına gelmek istemeyenleri zorla yola getirmemesi anlamında olduğunu kanıtlar. Ayrıca bu tabirlerde, ortamın ve çevrenin, insanın yetişme tarzında ve eylemlerindeki etkinliğe de işaret vardır. Bütün eylemler, Allah'ın yaratma yasalarıyla vücut bulduğundan insanın seçimiyle oluşan eylemler de sonuçta Allah'ın yaratmasıyla olur. Bundan dolayı gerçek yaratıcı Allah'tır. Tüm eylemlerin gerçek faili Allah olduğu halde bunlardan kimi kulun isteğiyle olur. İşte hidayet ve dalâlet de kulun isteğiyle fakat Allah'ın yaratmasiyle var olan eylemlerdir. Ancak insan, iradesiyle ve seçimiyle yaptığı işlerden sorumludur.

Allah merhametlilerin en merhametlisidir. Rahmeti, bağışlaması, iyilik ve tevbe edenlere yakındır: *"Güneşi, ayı ve yıldızları size boyun eğdirmiştir"* (Âyet: 54). *"Ama kötülük yaptıktan sonra ardından tevbe edip inananlara karşı muhakkak ki Rabbin, o*(tevbe ve imâ)*ndan sonra elbette bağışlayan, esirgeyendir!"* (Âyet: 153), *"...Rahmetim herşeyi kaplamıştır. Onu korunanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım"* (Âyet: 156).

— 20. En güzel isimler O'nundur. O'nun güzel isimleriyle Allah'a yalvarmak

gerekir. Allah'a yakışmayan isimlerle Allah'a duâ edilmemelidir: *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, onlarla duâ edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir"* (Âyet: 180).

— 21. Daima Allah'ı, yalvarıp, yakararak, tesbîh ederek anmak, secde ile O'na yaklaşmağa çalışmak lâzımdır. Çünkü zikir ve ibâdet, ruhun gıdasıdır: *"Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam an; gâfillerden olma! Rabbinin yanında olanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluktan geri durmazlar. Dâimâ O'nu tesbîh ederler ve O'na secde ederler"* (Âyet: 205-206).

— 22. Yaratma ve yönetmenin tamamen Allah'a âidolduğu belirtildikten sonra yalnız O'na duâ edilmesi, O'na tapılması, gönülden ve alçak bir sesle O'na yalvarılması; ibâdette dahi aşırı davranışlardan sakınılması, düzeltilmiş olan toplumun dirlik ve birliğinin, huzur ve âsâyişinin bozulmaması emredilmekte ve tekrar umarak ve korkarak Allah'a duâ edilmesi, O'nun rahmetinin güzel davrananlara yakın olduğu vurgulanmaktadır (Âyet: 55-56).

— 23. Daha sonra Allah'ın, kullarına acıyarak rüzgârları gönderip yağmuru yağdırdığı, yağan yağmur ile çeşit çeşit ürünler çıkardığı anlatılmıştır ki bu üslûbda coğrafya ilmini, yağmuru yağdıran yasaları öğrenmeğe teşvik vardır (Âyet: 57-58).

— 24. Sûrenin son taraflarında Allah'ın bir lutfu olarak insanın nasıl bir tek nefisten yaratıldığı anlatılır ki bunda da insanın yeryüzünde ilk yaratılışı ile döllenme ile devam eden ikinci aşamadaki yaratılışına işaret, jinekoloji ve biyoloji ilimlerini öğrenmeğe teşvik sezilmektedir.

— 25. İnsan, Allah'ı tanıma ve O'na tapma kabiliyeti ile yaratılmıştır. İnsanın mayasında Allah'a tapma ve O'na yönelme güdüsü vardır: *"Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye onları kendilerine şâhit tutmuştu. 'Evet,* (buna) *şâhidiz! dediler"* (Âyet: 172).

— 26. Her insanda Allah'ı tanıma istidadı bulunmakla beraber, insana hür irade de verilmiş olduğundan insanların eğilimleri değişik olmaktadır. Kötülüğe eğilimi fazla olanlar, dikenden başka bir şey bitirmeyen çorak toprak gibi yararsız düşünceden başka bir şey vermezler. İyilik eğilimi fazla olanlar güzel ürün veren verimli toprak gibi güzel düşünceler ve eylemler üretirler. *"Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz"* (Âyet: 58). Bu âyette bir şeyi eseriyle, eseri de kaynağı ile bilip anlamağa, eşyanın iyisinin kötüsünün, kalitelisinin ve kalitesizinin bulunduğuna işaret vardır.

— 27. 20-23 ncü âyetlerde şeytân İblîs'in, hasedi yüzünden Âdem'e düşmanlığı, onu bulunduğu nimet cennetinden çıkarmak için vesvese ile kandırıp ona yasak meyveden yedirttiği; böylece Âdem'in ve eşinin cennetten çıkarılmalarına neden olduğu anlatılmaktadır.

— 28. Melekler Âdem'e secde etmiş iken İblîs, hasedi yüzünden ona secde etmemiş, bundan dolayı Allah'ın huzurundan kovulmuş, kovulmasına sebebolan Âdem'e ve soyuna düşman olmuş, kendisine ebedî yaşama yetkisi verilmiştir. Demek ki yeryüzünde insan var oldukça şeytân da vardır. Şeytân, insanın atası Âdem'i kandırıp yasak meyvadan yedirterek cennetten çıkmasına neden olduğu gibi soyunu da kandırıp saâdetten yoksun bırakmak için bütün çabasını harcamaktan geri kalmaz.

O halde Âdem oğlunun, ilk atasından beri sürekli düşmanı olan şeytânın ve yardımcılarının sözlerine kanmaması; ona değil, kendisini saâdet yollarına iletmek isteyen meleklerin ve peyğamberlerin gösterdiği yolda yürümesi gerekir.

— 29. *''Biz şeytanları, inanmayanların velîleri yaptık''* (Âyet: 27) âyetinde belirtildiği üzre, inanmayanların lideri olup onları istediği gibi oynatan şeytan, Allah'a inanıp O'na sığınanları egemenliği altına alamaz. Çünkü onlar, Allah'a sığınınca gerçeği görürler, şeytânın vesveselerine kapılmazlar: *''Ne zaman ki şeytandan bir kötü düşünce seni dürtüklerse Allah'a sığın, çünkü O, işitendir, bilendir. Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen bir vesvese dokunduğu zaman* (Allah'ın sevâp ve cezâsını) *hatırlarlar, hemen gerçeği görürler''* (Âyet: 200-201).

— 30. Allah, lutfiyle her canlıya olduğu gibi insana da geçimini sağlama imkânı vermiştir: *''Doğrusu biz sizi yeryüzünde yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; ne kadar da az şükrediyorsunuz!''* (Âyet: 10).

— 31. Yine lutfuyla insana örtünecek, soğuktan, sıcaktan korunacak elbise, tüy (saç) vermiştir (Âyet: 26). Kur'ân'ın özendirdiği ve Allah'ın insana bir lutuf ve nimeti saydığı giysi, zinet ve güzel şeylerden yararlanma, güzel rızıkları yeme, içme, medeniyetin ve teknolojinin temelidir. Bu güzel hükümler, dini nefse eziyet, onu tüm dünyâ nimet ve lezzetlerinden mahrum kılma esasına dayandıran Brahmanizmi, ruhbanlığı reddetmektedir.

— 32. Mûsa ve İsraîl oğulları kıssası ile Allah'ın, inananlara olan lutufları, mü'minleri destekleyip koruduğu, kâfirleri sonunda yenilgiye uğratacağı anlatılmakta; dolayısıyle imânın yükselmeğe, egemenliğe; imansızlığın da çöküşe, hezîmete neden olduğu vurgulanmaktadır.

— 33. Zulüm (gerek kişinin kendi canına, gerek başkalarına karşı yaptığı haksızlık) en büyük günâhlardan biridir. Zulmün başı da şirktir. Cezâsı

helâktir. Allah, birçok milleti, zulümleri yüzünden mahvetmiştir (Âyet: 4, 5). Allah, zulümden dönüp kendisine yönelenleri affeder: "(Âdem ile eşi) *Rabbimiz, biz nefislerimize zulmetmişiz. Sen bizi bağışlamaz, bize acımazsan, kaybedenlerden oluruz' dediler"* (Âyet: 23).

9 — 34. Başka sûrelerde olduğu gibi bu sûrede de kulların yaptıkları ve dolayısıyle sorumlu oldukları bazı eylemler Allah'a nisbet edilmiştir. Eylemler gerekli sebep ve yasaların çalışması ile var olur. Bu sebep ve yasaların asıl yaratıcısı Allah olduğu gibi eşyâ, gerçek fâiline nisbet edilmiştir. *"Allah zâlim kavme hidâyet etmez"* (19), *"Allah, yoldan çıkan toplumu doğru yola iletmez"* (24, 80), *"Allah, kâfir kavme hidâyet etmez"* (37) gibi âyetler, Allah'ın kimlere hidâyet edeceğini vurgulamaktadır.

Allah, sağduyu sahibi, iyi niyetli, küfürle şartlanmamış, gerçeği görünce inadı bırakıp hakikati kabul eden kimselere hidâyet eder. Ama küfrü imana yeğleyen, şirkinde direnen, sapıklığını hidâyet sanıp onda kalan, gerçeği görmek için aklını kullanmayan basiretsiz, düşüncesiz insanlara hidâyet etmez. Çünkü onlar küfürle şartlandıkları, bu konuda sabit fikir sahibi oldukları için hidâyeti kabul etmezler. Allah, Elçisi aracılığı ile onlara doğru yolu gösterir ama onlar Elçiye uymayı gururlarına yediremezler. Taklitleri, kıskançlıkları, doğru yola gelmelerine engel olur. Bulundukları küfür ve sapıklık içinde kalırlar. Allah da gerçeği görmek için aklını kullanmayan o adamları kendi hallerine bırakır. Zorla doğru yola iletmez. Çünkü din amelleri, seçme özgürlüğüne dayanır, zorlamağa değil; zorlama olsa, sorumluluk olmaz.

Allah, kendisine inanıp güvenenleri korur. O'nun takdir etmediği bir şey olmaz: *"De ki: 'Allah bizim için ne yazmış ise ancak o başımıza gelir. Bizim sâhibimiz O'dur. İnananlar Allah'a dayansınlar"* (51).

— 35. Allah'ın yaptığı işlerin hepsi hikmete bağlıdır. Sevgisi günahlardan korunanlara yakındır: *"Allah, korunanları sever".* Rahmeti tevbe edenlere yöneliktir: *"O, tevbe edenler için çok bağışlayandır".* Kullarına acıdığından dolayı elçiler göndermiş; bilmeyenlerin, gerçeği görüp anlamaları için bir süre Peygamber'in ve mü'minlerin, onları yanlarında bulundurmalarını emretmiştir: *"Eğer ortak koşanlardan biri, güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle* (yap), *çünkü onlar, bilmez bir topluluktur"* (6).

10 — 36. Allah'ın Rablık ve Tanrılık tehvîdleri, şânının yüceliği, yegâne yaratıcı olduğu vurgulanır. Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra şânına yaraşır biçimde Arş'ına çıkıp mülkünü yönettiği belirtilir.

— 37. O'ndan başka tapılmağa lâyık kimse yoktur. Yaratan, besleyen, yöneten, duâları işiten, dilediğini yapma gücüne sahibolan yalnız O'dur. Bu

sıfatları hâiz olmayana tapılamaz. O'ndan başka bu sıfatta bulunan hiç kimse olmadığına göre O'ndan başkasına tapılamaz.

— 38. O'nun herşeyi kapsayan ilmi dışına çıkan hiçbir şey yoktur (11 nci âyet).

— 39. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. Hz. Muhammed'in peyğamberliği, O'nun dilemesi ve tayîni ile olmuştur.

— 40. İndirdiği rızık ile yaratıklarını besleyen, Güneşi ziyâ, Ayı nûr kaynağı yapan, ölüden diri, diriden ölü yaratan, yarattığı canlara kulak, göz gibi duyu organları veren, tüm kâinâtı yöneten O'dur. Bütün kâinât O'nun mülküdür.

— 41. Şirk, insan ruhuna en büyük kötülük, haksızlıktır. Çünkü canın kirlenmesine, cehenneme tutsak olmasına sebebolur. Önceki milletler, şirk ile kendilerine haksızlık ettikleri ve kendilerini bu haksızlıktan kurtarmağa çalışan peyğamberleri dinlemedikleri için helâk edilmişlerdir (13, 71-73, 75-93 ncü âyetler).

— 42. Allah'a şirk koşmak, atalardan gelen bir gelenektir (18, 28, 34, 35, 66, 71 nci âyetler).

11 — 43. Sûrenin anakonusu, ülûhiyyet, rubûbiyyet tevhîdi ve Allah'ın sıfatlarıdır. İbâdetin yalnız Allah'a özgü olduğu vurgusu, ubûdiyyet tevhîdinin; kâinâtın tek yöneticisinin Allah olduğu, O'ndan başka yöneticinin bulunmadığı vurgusu da rububiyyet tevhîdinin gereğidir.

Bütün peyğamberler, insanlara, ibâdetin yalnız Allah'a yapılacağını bildirmişler: *"Allah'tan başkasına tapmayınız!"* (2, 26, 50, 61 nci âyetler), *"Sizin O'ndan başka Tanrınız yoktur"* (84 ncü âyet) demişlerdir. Bütün yaratıkları var eden, yediren, içiren, besleyen, yaşatan yalnız O'dur: *"Yeryüzünde bulunan her canlının rızkını veren Allah'tır"* (6 ncı âyet).

— 44. Peyğamberlerin da'veti üç temele dayalıdır: Allah'a şirksiz îmân, âhirete şeksiz îmân ve sâlih amel. Bu üç temel, hemen her sûrede olduğu gibi bu sûrede de vurgulanmıştır. Sûrenin başında Allah'a ve âhirete îmân vurgulanır (1-7 nci âyetler). Sâlih amel ise: *"İnanıp iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince; işte onlar da cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"* (23 ncü) âyetinde vurgulanmıştır. Sâlih amel, Allah'a ve âhirete îmânın gereği ve belirtisidir.

— 45. Allah'ın hakîm, ahbîr, 'alîm, kadîr, vekîl, 'afuvv, rahîm, hafîz, karîb, mucîb, kaviyy, 'azîz, rakîb, vedûd, basîr gibi sıfatları, her biri kendilerine uygun yerlerde yer almıştır.

Allah'ın bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur. O'ndan gizlenmek müm-

kün değildir. Çünkü O, yaratığına kendi hayât damarından daha yakındır. Bazı kimseler, Allah'tan gizlenmek için göğüslerini çevirirler. Oysa Allah örtünün içinde saklananı, gecenin karanlığında ve gündüzün aydınlığında olanı bilir. Hiçbirşey O'nun bilgisi dışına çıkamaz.

— 46. Tek hücreli, çok hücreli, sürünen, yürüyen ve uçan tüm canlıları besleyen Allah, onların nerede bulunduklarını, ne halde olduklarını da bilir. Her yaratığını bulunduğu yerde besler. Yeter ki yaratığı, İlâhî yasa uyarınca rızkının sebebine yapışsın. Rızkını arasın, kuşlar gibi: Sabahleyin rızkı aramak üzre karnı aç çıkan kuşlar, akşamleyin tok dönerler. Rızıklarını güzel arayan o hayvanlara Allah rızıklarını verir (3, 6 ncı âyetler). Yaşatan, besleyen Allah olduğuna göre O'ndan başkasına tapmanın hiçbir anlamı yoktur. Çünkü O'ndan başkası, kendisine tapanların ne halini, ne de yerini bilir. Bilse bile onu besleme gücünde değildir.

— 47. Gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah, dünyâyı bir sınav yapmıştır. Bu dünyadaki olaylarla yaratıklarını sınayıp olgunlaştırır: *"Sizin hanginizin daha güzel iş yapacağınızı sınamak için ölümü ve hayâtı yarattı"* (Mülk Sûresi: 2). Mâdem ki hayât, sınav için yaratılmıştır, o halde bu hayâttan sonra, sınav sonuçlarının ortaya çıkacağı bir hayât vardır. Yoksa sınavın anlamı kalmaz (7 nci âyet).

—48. Allah'ın Arşı'nın su üstünde olduğu belirtilmektedir (7 nci âyet). Tevrât'ta da geçen bu ifade, kâinâtta hayâtın suya dayalı olduğuna işâret olabilir, ama bu bir tahmindir, gerçeği Allah bilir.

— 49. Kâinâtın mi'mârı olan Allah, ince düzenin ve yaratıkların akıllarını durduracak hârika güzellikteki kâinât varlıklarının, önce projesini, plânını yapmıştır. Kâinâtta olmuş ve olacak herşey o ilâhî bilgi hazinesinde mevcuttur: *"Herşey apaçık bir kitâpta mevcuttur"* (6 ncı âyet).

— 50. İnsanın tabiatinde nankörlük vardır. Nimet görünce sevinir, ikbâlin ebedî kalacağını sanarak şımarır, kibreder. Ama dara düşünce de sızlanır, umutsuz olur. Oysa bolluğun da darlığın da bir sınav olduğunu, Allah'ın, her kulu, kendi yaratılışına ve kabiliyetine uygun bir şeyle sınadığını, her iki halde de sabredenlerin olgunlaşacağını düşünse ne birinci halde şımarır, ne ikinci halde umutsuzluğa düşer. Her iki halde de Mülkün Sâhibine şükreder (9-11 nci âyetler).

— 51. Zenginlik, çoğu kez insanı kibre ve suç işlemeğe götürür. 116 ncı âyette zenginlik ile şımarmanın zararına işaret edilmiştir.

— 52. Şehvetlere dalmak, hele insan yaratılışına aykırı olan Lûtculuğa sapmak, Allah'ın gazabına sebebolur. Allah, bu suça mübtelâ olan milletleri çeşitli cezâlara çarptırmıştır. Yirminci asırda hiçbir ahlâk kuralı tanımadan

erkeğin erkekle evlenmesinin dahi hoş karşılandığı toplumları, Aids belâsıyle cezalandırmaktadır.

— 53. Bazı insanlar, küstahlıkta o kadar ileri giderler ki Hakk'ın da'vetçilerine uymamakla yetinmez, onlarla alay eder, eğer onlar gerçek ise başlarına belâ gelmesini söylerler. Hayır ister gibi şer isterler. İyilik dileyecekleri yerde kötülük dilerler. Peyğamberlerle alay etmelerinin cezâsız bırakılacağını sanırlar (Ra'd Sûresi: 6). Hattâ: *"Eğer bu katından gerçek ise, başımıza taş yağdır, üstümüze azâb getir!"* diyenler olmuştur (Enfâl Sûresi: 32). Fakat Allah: *"Eğer insanların hayrı acele istemeleri gibi şerri acele verseydi* (yaptıklarıyla onları hemen cezâlandırsaydı) *süreleri derhal bitirilmiş olurdu"* (Yûnus Sûresi: 11), *"Allah, insanları, yaptıkları haksızlıklar yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde bir tek canlı bırakmazdı. Fakat onları* (cezalandırmayı) *bir süre geri bırakır* (Fâtır Sûresi: 45).

— 54. Allah'ın, onları cezalandırmayı bir süre ertelemesi, hiç cezalandırmayacağı anlamına gelmez. Her insan ve her millet er geç, yaptıklarının karşılığını görür. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır. Allah'ın kötülüğün cezâsını hemen vermemesi, kullarının tevbe ve uslanmalarına fırsat tanımak içindir. Ama bunu yapmayacakları kesinleşince İlâhî azâb, hiç beklenmedik bir zamanda onları yakalar. Allah'ın cezâsına hiç kimse engel olamaz. Dünyânın en ileri ülkesi Amerika, yurdunda meydana gelen kazaları, apartmanları yerle bir eden fırtınaları, tayfunları engelleyebiliyor mu?

— 55. Allah, dünyâyı isteyene, dilerse dünyâyı verir ama öylelerinin âhirette bir nasibi olmaz. Çünkü sadece dünyâ arzusu, insanın ruhsal değerlerini zayıflatır (15, 16, 19 ncu âyetler). Öyle kimseler, şehvetlerinin esiri olurlar. Şehvetleri gemi azıya alıp onları istediği gibi oynatır. Böyle devam ede ede, ruhlarında hiçbir güzel iz kalmaz: *"İnkâr edenler, âteşe sunulacakları gün: 'Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz* (orada) *bunlarla sefâ sürüp güzelliklerinizi tükettiniz* (burası için hiçbirşey bırakmadınız) *Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün, alçaltıcı bir azâb ile cezalandırılacaksınız'* denilir" (Ahkâf Sûresi: 20), *"Sadece dünyâ hayâtını ve zînetini isteyen kimseye dünyâ için yaptıkları işlerin karşılığını tam veririz, hiç eksiklik yapılmaz. Ama onlar için âhirette ateşten başka bir şey yoktur! Âhiret için yaptıkları boşa gitmiş olur"* (15, 16. âyetler). Öyle ise mü'min, maddesi kadar ruhuna da değer vermeli, ikisini de ıslâh edecek işleri yapmalı, dünyâ ile âhiret amellerini dengeli tutmalıdır: *"Rabbimiz, bize dünyâda da iyilik ver, âhirette de iyilik ver!"* (Bakara Sûresi: 201) demelidir.

— 56. Şirk ve günâh, nefsin değerlerini kaybedip cehenneme gitmesine neden olur. Bunların ziyânı sadece dünyada kalmaz, âhirete de uzanır: *"İşte*

onlar, canlarını ziyâna sokan kimselerdir. Ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitmiştir. Elbette âhirette en çok ziyâna uğrayanlar onlardır" (21-22 nci âyetler).

— 57. Âhirete inanmayan Kur'ân düşmanları, Kur'ân'ın gönüllere hak olacağı hakkındaki Tanrı murâdına engel olamazlar. Onlar kat kat azâba rpılır, ebedî ziyâna uğrarlar (20 nci âyet).

— 58. Ama Allah'a ve âhirete îman ile güzel işler yapanlar ebedî cennetlere girerler (23 ncü âyet).

12 — 59. Hiçbir zaman Allah'tan ümit kesmemek gerekir. Üzücü olaylara sabretmeli ve işlerin düzelmesini Allah'tan beklemeli, umutsuzluğa kapılmamalıdır (18, 83, 87 nci âyetler).

— 60. Kişi derdini Allah'a arz etmelidir. Çünkü dertlerin çaresi O'nun elindedir (86 ncı âyet).

13 — 61. Allah'tan gizli hiçbir şey yoktur. Her dişinin, karnında ne taşıdığını, ne doğurduğunu; gecenin bağrında gizleneni, gündüzün aydınlığında yapılan işleri bilir. O'nun bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur (8-10 ncu âyetler).

— 62. Tabiat olayları, Allah'ın buyruğuyla vukubulur. Evrendeki yasalar, olaylar, Allah'ın şânının yüceliğini haykırır: *"O'dur ki size korku ve umud içinde şimşeği gösterir, ağır ağır bulutlar yapar. Gök gürültüsü, övgüsüyle, melekler de korkusundan O'nu tesbîh ederler. Yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini yakar"* (12-13 ncü âyetler).

— 63. Su, nasıl uzaktan ellerini kendisine uzatanın ağzına dolmazsa, putlar da kendilerine yalvaranlara bir yarar sağlayamazlar. Duâyı işitip, gereğini yapacak olan yalnız Allah'tır. Allah'tan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı yoktur. O'ndan başkasına yalvarmak boştur (14 ncü âyet).

— 64. Bütün kâinât varlıkları, Allah'ın yasalarına boyun eğer. Hiç kimse suratının çirkin, vücudunun cılız, hastalıklı olmasını istemez ama ister istemez Allah'ın yaratılış yasalarına tâbi olur. Herşey Allah'ın irâdesine, dilemesine göre yürür. Ömrü dolan ölür, mîâdını dolduran millet özgürlüğünü kaybeder; kimi toplumlar tarih sahnesinden silinirken onların yerini başka toplumlar alır. Kimi iner, kimi çıkar. Yükselten de, alçaltan da Allah'tır. Kâinâtın mutlak hâkimi O'dur. O'ndan başka yaratıcı ve yönetici olmadığına göre O'ndan başka tapılacak varlık da yoktur.

14 — 65. Küfür-şirk, bütün güzel eylemleri geçersiz kılan, affedilmez bir davranıştır. Rüzgârın külü savurması gibi küfür de güzel eylemleri öyle savurup dağıtır, güzel eylemlerden eser bırakmaz. Zirâ iyi işler, ruhta güzel etkiler bırakan eylemlerdir. Fakat şirk, ruhu karartır, alçaltır ve güzel işlerin etkilerini

ruhtan siler. Böylece kişinin şirki, Allah'tan başkasına tapması, nankörlüğü, tüm güzel davranışlarını etkisiz, geçersiz kılar (18).

— 66. Kâinâtı yaratıp yöneten, yağmuru yağdıran, yasalarıyle gemileri su üstünde yürüten, canlıların yaşamı için Güneşi, Ayı, geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirip götüren ve insanlara istediklerini veren Allah'tır. Öyle ise O'ıdan başkasına tapmanın anlamı yoktur. Allah'ın sayısız nimetleri içinde bulunan insan, O'ndan başkasına tapmakla büyük nankörlük ve haksızlık etmektedir (32-34).

— 67. Allah, dünyâda da, âhirette de inananları güçlü sözle sağlamlaştırır. Mü'minler, sağlam söz olan tevhîd ile güç bulurlar, doğrulukla güçlenirler. Ama zalimler, gerçekten saparlar, Allah'ın nimetini küfr ile değiştirirler. Allah'ın en büyük nimeti olan İslâmı bırakıp nankörlük içine düşerler. Böylece kendi elleriyle kendilerini cehenneme sürüklerler (27-30).

— 68. İnsan, Allah'a ibâdet, namaz, zekât, sadaka, başkalarına yardım gibi güzel eylemlerle ruhunu temizlemeli, alışverişin ve dostluğun olmadığı âhiret gününde ruhunu azâba düşmekten korumağa çalışmalıdır.

Âhirette alışveriş ve dostluk yoktur. Orada rüşvet, iltimâs ve aracılığın yeri olamaz. Her can, dünyâda yaptıklarının karşılığını alacak, İlâhî adâlet tam yerini bulacaktır (31). Bu âyet de: *"Ey inananlar, ne alışverişin, ne dostluğun, ne de şefâatin olmadığı gün gelmezden önce size verdiğimiz rızıktan Allah için harcayın!"* (Bakara Sûresi: 254) gibi mü'minleri, ibâdete ve Allah yoluna infaka teşvîk ederken, Kur'ân düşüncesinin en önemli bir yönünü de vurgulamaktadır. O da Kur'ân'ın, en çok üzerinde durduğu İlâhî adâlettir. İlâhî adâletin tam tecellî edeceği Yüce Mahkemede aracılığın ve dostluğun yeri yoktur. O Mahkemede hâkimlerin hâkimi Allah'ın müsâadesi olmadan hiç kimse konuşmağa cesaret edemez (Nebe' Sûresi: 38, Tâhâ Sûresi: 109). O'nun konuşmasına izin verdiği kimse de —ki kasıt, Mele'-i A'lâ cemâati olan meleklerdir— sadece doğruyu söyler, suçluyu suçsuz göstermeğe çalışmaz. Bu âyetler, müşriklerin, taptıkları meleklerin, Allah'ın huzurunda kendilerine şefâat edeceği inancını reddetmektedir. Onların bu düşüncelerini reddeden âyetler, herhangi bir insanı veya velî'yi Allah ile kendileri arasında şefâatçi olup kendilerini işledikleri günâhlardan kurtaracağını sanan kimselerin düşüncelerini de reddetmekte; orada tek yararlı şeyin, tevhîd ve Allah'a ibâdet olduğunu vurgulamaktadır.

— 69. Kur'ân, insanlara Allah'ın, bir olduğunu, O'ndan başkasına tapmanın, affedilmez bir nankörlük olduğunu bildirmek ve insanlara öğüt verip onları âhiret azâbından korunmağa yöneltmek üzre vahyedilmiştir. Sağduyu sahipleri bu uyarıdan ibret alıp tevhîde yönelirler.

16 — 70. Topluma hayat veren bir ruh olan bu Kur'ân, melekler tarafından Allah'ın kuluna indirilmiştir. Bunun indiriliş amacı: göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'ın birliğini vurgulamak ve Allah'tan korkmayı, O'nun sınırları dışına çıkmaktan korunmayı öğütlemektir (1-2).

— 71. Gökleri, yeri, insanları, her çeşit canlıyı ve cansızı yaratan, yağmuru yağdırıp ekinleri, ağaçları bitiren, geceyi, gündüzü, Güneşi, Ayı ve yıldızları yöneten Allah'tır. Bunları yapan Allah olduğuna göre ibâdet (kulluk), yalnız O'na yapılır (10-13).

— 72. Allah, karada olduğu gibi denizde de insanlara çok yararlı, taze et, inci mercan yaratmıştır. Gemiler rahatça denizde dolaşıp kıt'alar arasında yolcu ve yük taşır (14). Âyette denizin büyük yararına işaret edilmiştir. Denizde insan vücuduna yararlı balıklar olduğu gibi, deniz yosunlarından da gıda üretimi imkânı vardır. Denizler, insanların, eskiden beri külfetsiz seyahat edegeldikleri masrafsız, doğal yollardır.

— 73. Bunların hepsi Allah'ın lutfudur. O halde insan, bu nimetleri kendisine veren Allah'a ibâdet etmelidir. O sayısız nimet sahibinden başkasına tapmak nankörlüktür.

— 74. Çünkü Allah'tan başka tapılan şeylerin hiçbir gücü yoktur. O şeyler hiçbir şey yaratamazlar, bir yarar sağlayamazlar. Hattâ onlar canlı da değil, ölüdürler. Çünkü onlar ya meleklerin veya geçmiş insanların sembolleri olan taş heykellerdir.

"Onlar, ne zaman diriltileceklerini bilmezler" (20) ifadesinden, tanrı diye tapılan şeylerin, ölmüş insanlar, liderler veya din adamları oldukları anlaşılır.

— 75. Her canın içinde tuttuğunu ve açığa vurduğunu bilen, herşeyden haberdar olan yalnız Allah'tır.

— 76. Allah, böbürlenenleri sevmez. Çünkü kulluğa tevâzu yaraşır. Kibir Tanrı'nın işidir, O'na uygundur. Kibreden kimse, bir çeşit tanrılık sıfatına ortak olmaktadır ki bu, büyük küstahlıktır.

— 77. Tüm yaratıklar, kendileri ve gölgeleri Allah'ın yasalarına boyun eğer (48). Aynı gerçek, Ra'd Sûresinin 15 nci âyetinde de ifade edilmiştir: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler. Gölgeleri de sabah akşam* (uzanıp kısalarak O'na secde etmektedirler)". Her iki âyette de secde, Allah'ın yasalarına boyun eğmeği, buyruğuna, irâdesine itâati simgeler. Göklerde ve yerde deprenen her canlı ve her melek Allah'a secde eder, O'ndan korkar ve O'nun dediklerini yapar (49-50). 49 ncu âyetten, göklerde, meleklerden ayrı olarak bedensel canlılar olduğu, yani uzaydaki sistemlerde de hayatın bulunduğu kanâati uyanmaktadır. Çünkü âyette *"göklerde ve yerde deprenen her canlı ve melekler"* denmektedir ki bundan, göklerde de melek-

lerden ayrı olarak deprenen bedensel canlılar olduğu anlaşılır.

— 78. 78-81 nci âyetlerde Allah'ın, kâinâtta hükümran olan kudret ve yasalarına, insanlara olan nimetlerine dikkat çekilerek O'na teslim olunması, O'na tapılması gereği anlatılır. Allah'ın nimetine karşı bile bile nankörlük edenlerin, şiddetle cezalandırılacakları; o kimselerin, Yüce Dîvân'da, dünyâda tanrılaştırdıkları şeyleri Allah'a şikâyet edecekleri ve uydurma tanrıların kaybolup gideceği, Allah'a nankörlük edip üstelik Allah yoluna engel olan bozguncuların, azâb üstüne azâb çekecekleri vurgulanır.

— 79. Hakk'ın da'vetine engel olmağa kalkan zorbalar, hiç ummadıkları bir zaman ve biçimde Allah'ın bir azâb depremiyle çöken evlerinin altında kalmış, yok olup gitmişlerdir. Eskiden öyle olduğu gibi şimdi Hz. Muhammed(s.a.v.)in çağrısına engel olanlar da tarihteki benzerlerinin sonucuna uğrayacaklardır (26).

— 80. İbâdet, yaratan, besleyen, nimet veren, dertleri açan, başı sıkışınca insanın sığınacağı Allah'ın hakkıdır. Bazı varlıkları Allah'a ortak koşmak, yahut tanrılaştırmak, câhilliğin, düşüncesizliğin eseridir.

— 81. Melekler Allah'ın kızları değildir. Allah'ın çocuğu, oğlu kızı yoktur.

— 82. 58-59 ncu âyetlerde Arapların, kız çocuklarından hoşlanmamaları kınanmaktadır. Bunlardan birinin kız çocuğu olunca canı sıkılır. Hepsi erkek çocuk sahibi olmak ister. Bu ne düşüncesizliktir ki kendileri, hoşlanmadıkları çocuğu Allah için uygun görmektedirler? Kız çocuğu kötü ise neden onu Allah'a nisbet ediyorlar? Allah çocuk edinse, çocukların en iyisini edinir. Bunlar hep batıl düşüncelerdir. Kız da, erkek de Allah'ın lutfudur. Allah dilediğine erkek, dilediğine kız çocuk, dilediğine ikiz verir; dilediğini de kısır yapar. Herşey O'nun iradesiyle ve yasalarıyla olmaktadır. Kendisi çocuğa muhtaç değildir. Çünkü çocuk, sonlu olan bedensel canlıların, ebedî yaşama özleminin sonucudur. Allah ise ezelî ve ebedîdir. Varlığının başı ve sonu yoktur. Varlığını sürdürmek için çocuğa muhtaç değildir. Zaten kâinâtta ne varsa hepsi O'nun isim ve sıfatlarının görüntüsünden ibarettir. Ayrıca çocuğa muhtaç değildir.

17 — 83. Allah, çocuk edinmekten münezzehtir. Melekler Allah'ın kızları değildir. Allah'ın çocuğu, yardımcısı, ortağı yoktur. O, sonsuz kudret, hüküm ve hikmet sâhibidir (40, 111).

— 84. Allah'tan başka tanrılar olduğu varsayılsa dahi, o tanrılar yine Arşın Sâhibine, yani kâinâtın en büyük Hükümdârına yaklaşmağa çalışırlar, O'na taparlardı. Yine gerçek tanrı, tek olan Allah olurdu.

— 85. Göklerde ve yerde bulunan herşey, Allah'ı tesbîh etmekte, O'nun şânının yüceliğini kanıtlamaktadır. Varsayılan tanrılar, yedi gök, yer ve onlarda

bulunan herşey Allah'a taparken kulların, O'ndan başkasına tapması elbette doğru olamaz (42-44).

— 86. Allah'tan başka tapılan şeylerin hiçbir yararı olmaz. O tapılan varlıkların en yükseği dahi Allah'a yaklaşmanın yolunu arar, O'na tapar, O'nun rahmetini umar, azâbından korkar.

— 87. Allah'ın yanında başka tanrı tanıyan, perişân olur.

— 88. 66-67 nci âyetlerde Allah'ın, insanlara olan lutuf ve nimetelrine işâret edilir ve gemide kasırgaya yakalananların nasıl Allah'a yalvardıkları belirtilerek Allah'a yalvarmanın, O'na tapmanın, insanın vazgeçilmez bir duygusu, ruhunun derinliklerinde bulunan bir ihtiyâcı olduğu anlatılır.

— 89. Allah'ın affı geniştir ama, O'nun af ve hoşgörüsüne güvenerek günâhta ısrar etmemelidir. Zira günâhta ısrar edenleri Allah, ânî bir depremle yerin dibine geçirebilir, yahut taş yağdıran kasırga ile helâk eder veya denizde gezdikleri sırada gönderdiği bir fırtına ile onları batırıp boğabilir. Bundan dolayı aldanmamalı, daima O'na sığınmalı, gurura kapılmamalıdır.

— 90. Allah'ın birçok isim ve sıfatı vardır. Allah da, Rahmân da O'nun isimlerindendir. Hangi ismiyle duâ edilse fark etmez. Çağırılan, aynı Tanrıdır (110).

18 — 91. Tapılmağa lâyık, tek Tanrı vardır, O'ndan başka Tanrı yoktur. Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin, ne dünyâda, ne de âhirette bir yararı olmaz. Allah'tan başkasına tapanlar, en büyük suçu işlemiş olurlar (52-53).

— 92. İblîs, böbürlenerek Allah'ın, Âdem'e secde emrini dinlememiştir. Allah'ın buyruğu dışına çıkmak, kişiyi ebedî ziyana sokar.

— 93. Allah'ın kelimeleri sonsuzdur. Denizler mürekkeb olsa, mevcut denizler gibi yedi kat deniz olsa, yine Allah'ın kelimelerini yazmağa yetmez (109).

— 94. Hz. Muhammed(s.a.v.)e Tanrı'nın bir olduğu; O'nunla buluşmak isteyenin, sâlih amel yapması ve kullukta, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaması, yalnız Allah'a tapması gerektiği vahyedilmiştir.

19 — 95. Mülkün gerçek sâhibi Allah'tır. İnsan bir gün malını ve evlâdını, onların gerçek sâhibi olan Allah'a bırakıp gider. Her fânî'in mülkü Allah'a kalır. Demek ki gerçek mülk sâhibi, yalnız O'dur. O'ndan başka mâlik yoktur. Allah'tan başkasının mâlikliği, gerçekte bir sanıdan ibarettir.

— 96. Müşrikler, tanrı diye taptıklarının, Allah'ın huzurunda kendilerine şefâat edeceklerini sanırlar. Oysa Allah'ın izin verdiğinden başkası şefâat yetkisine sâhip değildir. Allah'ın izin verdiği de ancak O'nun rızâsına ermiş olanlara şefâat (yani yardım) edebilir. O'nun râzı olmadığına şefâat edemez (87).

— 97. Allah'ın çocuğu olduğunu söylemek, melekleri veya herhangi bir insanı Allah'ın çocuğu sanmak, gökleri çatlatacak derecede büyük bir küstahlık ve nankörlüktür. Bu tür bâtıl sözler söyleyenler, Yüce Dîvân'da ağır cezâya çarpılacaklardır (89-94).

20 — 98. Kâinâtın hükümdarı Allah, acıdığı kullarını tehvîd yoluna iletmek için Kur'ân'ı Hz. Muhammed(s.a.v.)e indirmiştir.

— 99. Kâinatın tek Tanrısı vardır, ibâdet, yalnız O'nun hakkıdır. O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur (5, 14).

— 100. Allah isterse cansız eşyâya can verir. Nitekim Mûsâ'nın değneğini yılan yapmış ve tekrar onu eski durumuna sokmuştur (20-21).

— 101. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Tevbe edip uslananı bağışlar (82).

— 102. Allah, Âdem'in tevbesini kabul ettiği gibi, her tevbe edenin tevbesini de kabul eder. Allah, Âdem'i affettiği ve onu doğru yola ilettiği için ondan, insanlığa ezelî günâh diye bir suç intikal etmemiştir. Bu inanç, bir hayâlden ibarettir (122).

21 — 103. Göklerin ve yerin tek hükümdârı Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Zaten Allah'tan başka tanrı olsaydı bunlar, ya eşit güçte olurlardı. Bu takdirde biri diğerine söz geçiremediği için hiçbir iş yapılamazdı. Ya da içlerinden biri, ötekilerinden güçlü olurdu ki ondan âcizlerine tanrı denilemezdi. Demek ki kâinâta hakim olan düzen, tanrının birliğini kanıtlamaktadır.

— 104. Yaptığından sorumlu olmayan Allah, müşriklerin ibâdetlerine muhtaç değildir. Ancak kullarının ruhlarının yücelmesi ve ebedî saâdete ermesi için kendisine ibâdet etmelerini ister. Yoksa Allah'ın huzurunda, gece gündüz usanmadan, böbürlenmeden kendisini tesbîh eden kulları vardır (19-20, 26-27).

— 105. Bütün peyğamberler, insanları tek olan Allah'a tapmağa, şirkten uzak durmağa çağırmışlardır. Bütün İlâhî dinlerin özü, İslâm (yalnız Allah'a teslîm olma ve O'na tapma) dinidir (25 ve Bakara Sûresi: 1, 112, 131, 132; Âl-i İmrân Sûresi: 85-86, 95; Mâide Sûresi: 111 vs.)

— 106. Müşriklerin kendi canları ve tanrılaştırdıkları cinler, cehennemin yakıtı olur. Cehennemin yakıtı dışarıdan değil, içine girenlerin canlarından oluşur. (98-99 ncu âyetlerin tefsîrine bakınız).

22 — 107.Hiçbir gücü olmayan şeyler tanrı olamaz. Öylelerine tapmanın yararı yok, zararı vardır. Dilediğini yapan, yalnız Allah'tır. İşte O'na tapmak gerekir (12-14).

— 108. Kâinâtta herşey ve insanların da birçoğu gönülden Allah'a boyun

eğer. Birçoğu da Allah'ın buyruğu dışına çıkarak azâbı hak eder. Allah'ın değer vermediğine kimse değer veremez (18). Nankörler, dayanılmaz cehennem azâbına atılırlar. İnanıp güzel işler yapanlar da cennetlerde ağırlanırlar (19-23).

— 109. Allah'a ortak koşmaktan, yalan ve uydurma sözlerden, iftirâdan kaçınmalıdır (30, 73, 77).

— 110. Allah, dilediğini doğru yola iletir. Çünkü evrende yalnız O'nun yasaları egemendir. İnsanın düşünce aygıtı da Allah'ın yasalarına göre çalışır.

23 — 111. Allah, yaratanların en güzelidir. Burada yaratmak, şekil vermek anlamında olduğundan, Allah'ın, şekil verenlerin en güzeli olduğu vurgulanmıştır. İnsanlar, da eşyâya biçim verirler. Ama onlar, yaptıklarını, bir modele göre yaparlar. Her biçim verme, zihnin, çevreden aldığı izlenimlere dayanır. Fakat Allah'ın biçimlendirmesi, bir örnek ve modele göre değildir, çünkü O, yoktan var edendir.

— 112. İnsanı yaratıp duyu ve düşünce yetileriyle donatan, yaşatan, öldüren, gece ve gündüzü birbiri ardınca götürüp getiren, bütün kâinâtın sahibi Allah, ölüleri yeniden diriltmeğe kadirdir.

— 113. Kâinâtın hükümdarı Allah'tır. Gerçek Tanrı O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Bundan dolayı O'ndan başka tanrıya yalvaran, boşuna yalvarmış olur. O'ndan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı yoktur. Hak'tan başkasına yalvarmak, en büyük nankörlük ve küfürdür. Nânkörler iflâh olmazlar. Öyle ise sadece Allah'a yalvarmalı ve yalnız O'ndan af, mağfiret ve rahmet dilemeli: *"Rabbim, beni bağışla, bana acı, Sen acıyanların en hayırlısısın!"* demelidir.

24 — 114. Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Mü'minin kalbi, Allah'ın sönmeyen nûrunun parladığı bir fener gibidir. Bu nûr, sabah akşam Allah'ı anan, Allah'ı anmaktan, namazdan, zekâttan geri durmayan, kıyâmet hesâbından korkan mü'minlerin evlerinde bulunur (35-37).

— 115. Göklerde ve yerde bulunan canlar, tüm varlıklar Allah'ı tesbîh eder, O'nun eksikliklerden uzak olduğunu söyler, hal diliyle bunu anlatırlar. Her canlıya özgü bir duâ ve tesbî yöntemi vardır: *"Her biri, duâsını ve tesbîhini bilmiştir"* (41).

— 116. Allah, kullarını doğru yola iletmek için anlaşılır âyetler indirmiştir (46).

25 — 117. Kâinâtın yaratıcısı olan Allah'ın, mülkünde ortağı yoktur (1-2).

— 118. Allah, herşeyi bir ölçüye göre yaratmıştır. O'nun katında ölçüsüz, plânsız, rastgele bir şey yoktur (2). *"O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü)

iledir" (Ra'd Sûresi: 8). *"Biz gökten suyu bir ölçü ile indirdik"* (Mü'minûn: 18).

— 119. Bir şey yaratmayan, mülkü olmayan, ne kendisine, ne de başkalarına yarar ve zarar veremeyen, öldüremeyen, yaşatamayan şeyler tanrı olamaz. Tanrının, yaratıcı, yaşatıcı, istediğini yapıcı olması gerekir. Allah'tan başka bu vasıfları taşıyan bulunmadığına göre O'ndan başka Tanrı da yoktur (3).

— 120. Mahşer (Yüce Mahkemeye sevk) günü, müşriklerin tanrı diye taptıkları şeyler, bunların kendilerini tanrılaştırmalarını kabul etmeyecekler; kendilerinin, bunları saptırmadığını, bunların, atalarının geleneklerine uyarak saptıklarını söyleyecekler; müşriklerin, kendilerine yakıştırdıkları tanrılık sıfatını reddederek bu sorumluluktan kurtulmak isteyeceklerdir (17-19).

— 121. Güneşin ışığıyla oluşan gölgeyi hareketli kılan, uzatıp kısaltan; yağmuru yağdırıp ölmüş toprağı dirilten Allah'tır. Kâinâtı, koyduğu yasalarla yöneten O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur (45-46, 48-49).

— 122. Geceyi, karanlığıyle canları örten bir giysi, uykuyu dinlenme, gündüzü de çalışma ortamı yapmıştır. Göklerde yıldız kümeleri, galaksiler, Ay ve Güneşi yaratan, gece ve günüzü birbiri ardınca götürüp getiren Allah'tır (47, 59).

— 123. Gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra Tahtına çıkıp kâinâtı yöneten Allah, çok merhametlidir. O'nun birçok isim ve sıfatı vardır. Rahmân da O'nun isim-sıfatlarındandır. O'ndan ayrı bir tanrı ismi değildir (59-60).

— 124. Acı-tatlı denizi birbirine saldığı halde koyduğu yasa ile bunların birbirine karışmasını önlemektedir (53 ncü âyetin tefsîrine bakınız).

— 125. Bir damla sudan yarattığı insan toplumunu, soy ve hısımlık bağlarıyle birbirine bağlamıştır (54). Bunları yapan hep Allah'tır. Öyle ise tapılmağa lâyık olan, yalnız O'dur, başkası değil. Böyle iken insanlar, Allah'tan başka yarar ve zarar veremeyen şeylere tapmaktadırlar ki bu, Allah'a karşı büyük bir nânkörlüktür. Ölmeyen Diri'ye tevekkül etmek, O'nu överek tesbîh etmek gerekir (55-56).

26 — 126. Kâinâtın Rabbi olan Allah'tan başka tanrı yoktur (24, 28). Mülkün sâhibi O'dur. Çeşit çeşit, renk renk güzel bitkiler, ağaçlar, Allah'ın birliğini ve âhiretin varlığını kanıtlar (7-8).

— 127. Allah dilerse şartları değiştirir, azîzi zelil, zelîli azîz eder. Kralı tahtından indirir, ordularını bozar, ülkesini düşmanın eline verir. Nitekim azmış olan Fir'avn'ı ve ordularını bozmuş, ülkelerini İsrail oğullarının egemenliğine vermişti: *"Böylece biz onları bahçelerden, çeşmelerden çıkardık. Hazînelerden ve güzel yerlerden* (çıkardık). *Böylece, bunları İsrâiloğullarına mîras yaptık"* (57-59).

— 128. Yaratıp, yaşama yolunu, doğru yolu gösteren, yediren içiren, hastaya şifâ veren, öldüren, yaşatan, cezâ gününde günâhları bağışlayan Allah'tan başka tanrı yoktur. Bu işleri yapamayan âciz varlıklara tanrı diye tapmak aptallıktır.

Böyle söyleyen İbrâhîm Aleyhisselâm, daha sonra Cenâbı Hak'tan, kendisine hüküm vermesini, kendisini sâlihler arasına katmasını, kendisinin sonra gelecek kuşaklar arasında doğrulukla anılmasını, kendisini cennete koymasını, sapık olan babasını da bağışlamasını, kıyâmet gününde kendisini perişan etmemesini dilemiştir (83-87).

— 129. Allah'tan başkasına yalvaran, azâba uğrar (213).

— 130. İnanmayanların yaptıkları kötü işlerden uzak durmalı, her hali gören Allah'a ibâdet ve secde edip O'na dayanmalıdır (216-220).

27 — 131. Hüdhüd, Sebâ'da, bir kraliçenin yönetiminde, Güneşe tapan bir toplum görmüş, bunların, Allah'tan başkasına tapmalarına hayret etmiştir (24-25). Küçücük kuş dahi, Allah'tan başkasına secde edilmeyeceğini, O'ndan başka tapılacak tanrı bulunmadığını anladığı halde bazı insanların bunu anlamayıp Allah'tan başkasına tapmaları, elbette çok şaşılacak bir durumdur.

— 132. İnsanlar, neden Allah'tan başkasına taparlar? Atalarının öyle yaptığını görürler, o şartlar içinde büyür ve öyle yetiştirilirler. Böylece putperestliğe alışmış olurlar. Alışınca da batıl işler, kendilerine câzip gelir. Şeytân onlara yaptıklarını süslü gösterir. Batıla bağlanırlar; artık kolay kolay doğru yolu bulamazlar (24).

— 133. Tapılacak tanrı, ancak gizliyi ve açığı bilen, kâinât tahtının sâhibi Allah'tır, O'ndan başkasına tapılamaz.

— 134. Gökleri, yeri yaratan, yağmuru yağdırıp bitkileri, ağaçları yetiştiren, dünyâyı yaşanacak hale getiren, ırmakları, dağları yaratan, iki denizin birbirine karışmasını önleyici, görünmez bir perde koyan; darda kalmışa yardım edip onun sıkıntısını açan; geceleyin yol gösterici yıldızları yaratan; ilk defa yaratan, sonra yarattıklarını öldürüp yeniden yaratacak olan; rızık veren, gizli ve açığı bilen Allah'tır. Bunları yapamayan Tanrı olamaz. Öyle ise Allah'tan başka tanrı, tapılmağa lâyık varlık yoktur (60-65).

28 — 135. Yaratıp seçen Allah'tır. Kullarını yaratır, içlerinden dilediğini peygamber seçer. Seçim O'na âittir. Çünkü O, herkesin içini, peygamberliğe ve velâyete kimin daha lâyık olduğunu bilir (68-69).

— 136. 68 nci âyette gerçi ilk anda hatıra, Allah'ın, insanlar arasında kimin peygamberliğe daha lâyik olduğunu bildiği hatıra gelirse de bu âyette, bundan daha derin bir mânâ da vardır: Âyette, kâinâttaki evrime, canlı tür-

lerindeki ıstıfâya (seçime) de işâret edilmektedir. Yaratılan canlı türleri mücâdele ederler. Bu mücâdelede zayıflar ölür, güçlüler seçilir, yaşar. Meselâ rahme dökülen milyonlarca spermden en güçlüsü, yumurtanın cidarını delerek yerini bulur. Ötekiler dışarıda kalıp ölür. Okyanuslarda milyonlarca canlı türü sürekli mücadele içindedir. Güçlü balıklar zayıfları yer. Bu mücâdele ile güçlüler seçilir, cılızlar ayıklanır. Bu olay, yaratma ve seçme yasasının gereğidir.

— 137. Evvel de, âhir de, ilk yaratılanlar da, sonra gelecek olanlar da hep Allah'a hamdederler. Bütün insanlar, canlılar, tüm kâinât Allah'ın şânının yüceliğini haykırır. Yargı O'nundur. O, istediği gibi hükmünü yürütür. Kimse O'nun yargısı dışına çıkamaz. Herkes ister istemez O'nun hükmüne boyun eğmek zorundadır (70). *"Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler"* (Ra'd Sûresi: 15).

— 138. Geceyi ve gündüzü döndüren, dünyâyı çevirerek kâh gündüz, kâh gece yaparak çalışmağa ve dinlenmeğe uygun ortamlar yaratan Allah'tır. O'nun yasasını değiştirecek, yaptıklarının tersini yapacak bir tanrı yoktur (71-73).

— 139. Allah'ın âyetlerinden aslâ ayrılmamalı, Hakk'ın buyruğu dışına çıkmamalı, yalnız Hakk'a ibâdete çağırmalı, Allah'a ortak koşmamalıdır (87).

— 140. Allah ile beraber başka bir tanrıya duâ etme!.. Murâdını yalnız Allah'tan dile. O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun dışında herşey helâk olacaktır. Ezelî ve ebedî hüküm ve ferman sahibi yalnız Allah'tır (88).

29 — 141. Gökleri ve yeri yaratan Allah olduğuna göre, O'ndan başka tapılacak tanrı yoktur (44). Allah'tan başkasına yalvarmak, örümcek ağına tutunmaktır. Bu ağ, nasıl dokunmakla yırtılacak kadar zayıf ise, Allah'tan başkasına tutunmak da öyle güvensizdir, o inanç, içine gireni koruyamaz. İşte müşriklerin inancı böyle çürüktür (41).

— 142. Rızkını taşıyamayan nice zayıf hayvan vardır ki onun durumunu bilen Allah, rızkını ayağına götürür. Herkesin durumunu bilip, rızkını veren Allah'tır. Rızkı, kulunun durumuna uygun olarak bol veya dar veren de O'dur. Herşeyi bilen Allah, kulunun ma'nevî durumuna uygun olanı yapar (60-62).

— 143. İlk defa yaratan, dönüp yeniden yaratan; yaratıkları öldüren, yeniden yaratan; dünyâdaki canları tamamen öldürüp âhirette yeniden diriltecek olan Allah'tır. Mevcûd bir canlıyı öldürüp yeniden yaratmak, Allah'a göre kolaydır. Esasen bu, her ân tekerrür etmektedir. Eskiyen bedenler ölür, yenileri yaratılır. Bu süreç devam etmektedir. Yeryüzü, Allah'ın, ilk defa yarattıklarını öldürüp yerlerine yenilerini yarattığının örnekleriyle doludur. Yeryüzünü gezip inceleyenler, tarihî ve arkeolojik araştırma yapanlar, Allah'ın, yaratıkları bozup yeniden yarattığını ve bunun devam eden bir süreç olduğunu

görürler: *"Görmediler mi Allah, nasıl yaratmaya başlıyor, sonra onları iâde ediyor* (dönüp yeniden yaratıyor)*? Bu, Allah'a göre kolaydır. De ki: 'Yeryüzünde gezin, bakın yaratmağa nasıl başladı. Sonra Allah, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü Allah, herşeye kadirdir"* (19-20) âyetleri, insanları arkeolojik, tarihî ve coğrâfî araştırmalara yönlendirmektedir. Bunların örnekleri, önceki sûrelerde de geçmişti.

— 144. Allah, dilediği kullarına acır, dilediklerine azâb eder. O, dilediğini yapabilir. Hiç kimse O'nun yapacağına, irâdesine engel olamaz (21-22). *"Rabbiniz sizi daha iyi bilir, dilerse size acır, yahut dilerse size azâb eder"* (İsrâ Sûresi: 54) âyeti de aynı anlamı vurgulamaktadır.

Allah'ın üzerine hiçbirşey vâcib değildir. O dilerse her günâhkârı, hattâ müşriki dahi affedebilir. Zirâ insanların sonunun nereye varacağını yalnız O bilir. O'nun üstüne bir şey gerekli olmamakla beraber O, âyetlerini yalanlayanların, rahmetinden umudu keseceklerini, acı azâba çarpılacaklarını bildirmiştir (23). Çünkü onlar, kendi kendilerini, düşüncelerinin cehennemine tutsak etmişler, Allah'ın rahmetine gitmek istememişlerdir.

— 145. Bâtıla inanıp Allah'a nankörlük edenler ziyana uğrarlar. Kışın ölü gibi duran toprağı, ilkbaharda canlandıran, tabiat yasalarını koyan Allah'tır (61-63).

— 146. İnsanlar, darda kaldıkları zaman yalnız Allah'a yalvarırlar. O zaman başka tanrı hatırlamazlar. Fakat tehlike geçince yine eski durumlarına döner, Allah'a ortak koşarak O'na karşı nânkörlük ederler. Oysa kendilerini darlıktan, sıkıntıdan kurtaran Allah'a tapmaları gerekirdi (67).

— 147. Çevrelerinde güvenlik yok iken, Kureyşin yurdunu Ka'be ma'bediyle güvenlik bölgesi yapan Allah'tır. Tevhîd dininin temsilcisi olan ataları İbrâhîm'in yaptığı Ka'be sayesinde Mekke, güvenlik bölgesi olmuştur. Bu can güvenliği, uydurma tanrıların değil, Allah'ın lutfu iken, O'nun yanında başka tanrılar da tanıyıp onlara tapmaları, büyük nânkörlüktür (67).

30 — 148. İşler, evvel, âhir Allah'ın elindedir. O, dilediğini yapar, istediğini üstün getirir (4). Dilediğini aziz, dilediğini zelîl eder. Allah, inananlara yardım edeceğine söz vermiştir. O, sözünden dönmez, va'dini yerine getirir (6).

— 149. Bütün tabiat yasaları ve olayları, Allah'ın emriyledir ve O'nun birliğini, hükümranlığını, O'ndan başka tanrı olmadığını kanıtlar. Allah'ın mülkünün ortağı yoktur (25-26, 46-50).

— 150. Allah'tan başkasına tapanlar, kendi hayallerine uyarak bu yanlışı yapmaktadırlar. Allah, insanları tek Tanrıya tapmak üzre yaratmıştır. Çok tanrıcılık, yaratma yasasına aykırıdır (29-30). Öyle ise vakit geçirmeden, tevhîde, yalnız Allah'a kulluğa dönmelidir (43).

— 151. Tevhîdin özü, Allah'a yönelmek, O'ndan korkmak ve yalnız O'na kul olmaktır (31).

— 152. Şirkin kanıtı yoktur. Kanıtsız olarak geleneklere din diye bağlanmak, tehvîde aykırıdır. İnsan, bilinçli olarak dinine bağlanmalıdır: *"Yoksa onlara bir delîl indirmişiz de o mu Allah*(a) *ortak koşmalarını*(n doğru olduğunu) *söylüyor?"* (35).

31 — 153. Öteki peyğamberler gibi Lokman da, Allah'a şükretmeyi öğütlemiştir. Çünkü şükür, kulluğun özüdür. Şükreden, kendi yararına şükreder. O'ndan başkasına tapmak suretiyle nânkörlük eden de kendi zararına yapar (12). Allah'ın, kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur. Kullarına görünür görünmez bol nimetler veren Allah'tır. O halde şükredilmesi gereken tek Tanrı O'dur (20).

— 154. Şirk (Allah'a ortak koşmak) büyük bir haksızlıktır (zulüm). Allah'a şükürden sonra en önemli görev, anne-babaya iyiliktir. İnsanı karnında taşıyan, sonra bağrına basıp emziren anneye, kendisini koruyan, yetiştiren babaya elbette iyilik etmek gerekir (14).

— 155. Dünyâya ilişkin işlerde anne baba ile iyi geçinmek, onları kırmamak gerekir. Ancak din konusunda onların yanlış, tevhîde aykırı sözlerine itâat edilmez. Bu konuda sadece peyğamberlerin ve onun vârisinin yoluna uyulur (15).

— 156. Özünü Allah'a teslîm ederek güzel davranan kimse, sağlam kulpa yapışmış olur. İşte Kur'ân, ebedî felâhın temel şartını, burada da gayet vecîz bir üslûb ile vurgulamıştır:

Şirksiz Allah'a teslîm (İslâm) ve ihsân, yani sâlih amel. Sadece Allah'a tapan, sâlih amel yapan ve âhirete de kesin inanan her kul, hangi millete veya dine mensub olursa olsun, cennete gider. Yüce Allah öyle buyuruyor: *"Kim, güzel davranarak, özünü Allah'a teslîm ederse o, en sağlam kulpa yapışmıştır. İşlerin sonu Allah'a döner"* (22). Yalnız Allah'a tapıp güzel amel yapmanın adı İslâmdır. Allah, cennete girmek için bundan başka bir şart koşmamıştır. Ama nânkörlük eden, bir süre nimet içinde yaşasa da, sonunda katı azâba atılacaktır (23-24).

— 157. Kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi Allah'tır. Herşey O'nun mülküdür. O'nun hiçbirşeye ihtiyâcı yoktur. Bütün insanları, canlıları yaratmak ve yeniden diriltmek, Allah için bir tek canı yaratmak gibi kolaydır. O'na göre zor bir şey yoktur (25-26, 28-30).

— 158. Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa da Allah'ın kelimeleri yazılsa, bunlar yetmeyeceği gibi, bunlar gibi yedi kat daha ağaçlar ve denizler olsa yine Allah'ın kelimelerini yazmağa yetmez. Allah'ın kelimeleri, işleri, tecellîleri öyle çoktur, O'nun tecellîlerinin sonu yoktur (27).

— 159. Allah hak, O'ndan başka yalvarılan tanrılar bâtıldır, başka tanrılar tanıyıp onlara yalvarmak, fıtrat yasasına aykırıdır. Nitekim insan, çok tehlikeli durumlarda kalınca öteki yalvardıklarını unutur da sadece Allah'a yalvarır. Demek ki darda kalanı kurtaracak, yalvaranın yardımına yetişecek tek gerçek tanrı Allah'tır. Başka yalvarılan şeyler bâtıldır (32).

32 — 160. Allah, gökleri ve yeri altı günde yaratmış, sonra Arşına çıkıp kâinâtı yönetmeğe başlamıştır (4).

Allah'tan başka ne bir velî (koruyucu), ne de şefî' (şefâatçi, yardımcı) yoktur (4).

— 161. İlminden gizli hiçbirşeyin bulunmadığı Allah, herşeyi güzel yaratmıştır. Her yarattığında güzellik ve hikmet vardır (1-7).

33 — 162. Allah'ı çok anmak, sabah akşam O'nu tesbîh etmek gerekir.

— 163. Allah ve melekleri, mü'minlere acıyarak onları, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak ister (43).

— 164. Allah, gizli ve açık herşeyi bilir, her yapılandan haberdardır (54).

34 — 165. Bütün evren, Allah'ındır, övgü ve ibâdet yalnız O'na mahsustur (1). Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin zerre kadar bir şeyleri yoktur. Onlar, Allah'ın mülkünün ortağı değillerdir. Onların yaratma gücü de yoktur. Bir gücü olmayana tapmanın yararı olmaz (22).

— 166. Allah'ın izin verdiğinden başka kimse şefâat edemez (23). Kendisine şefâat izni verilen kimse de yalnız Allah'ın razı olduğuna şefâat (yardım) edebilir. (Rahmân Sûresi: 26, Enbiyâ Sûresi: 28). Allah, nânkörlüğe, şirke râzı olmaz (Zümer Sûresi: 7). Öyle ise müşriklerin, meleklerden, ya da putlardan; yahut kendilerini Allah'ın en halis kulları sanan bazı zümrelerin Allah'ın rızâsını kazanacak işlere yönelmeden, şeyhlerden, velîlerden şefâat beklemeleri, boş hayalden ibarettir: *"O gün, birinizin, diğerine ne bir fayda, ne de zarar vermeğe gücü yetmez"* (42). Şefâat konusunda bakınız (1/157-159).

— 167. Tek atomun dahi bilgisi dışında kalmadığı Allah, herkesin yaptığını bilir ve yapılan eyleme uygun karşılığı verir. İnanıp güzel işler yapanları ödüllendirir, âyetlerine engel olanları cezalandırır (2-5).

— 168. Gökten ve yerden (ağaçların meyvaları ve yerden biten ürünlerle) rızık verip canlıları besleyen Allah'tır, uydurma tanrılar değildir. Öyle ise nimet verenden başkasına tapmak, nimetin sahibine nânkörlüktür (24).

— 169. Müşrikler, melekleri Allah'ın kızları sanıyor ve meleklerin sembolleri sandıkları heykellere tapıyorlardı. Oysa onların taptıkları, melekler değil cinler (dengesiz ruhsal varlıklar) idi. Kendilerini kandıran cinleri melek sanıp onlara tapıyorlardı: *"O gün, onların hepsini mahşere toplar, sonra meleklere: 'Bunlar size mi tapıyorlardı?' deriz. Melekler derler ki: 'Sen yücesin, bizim velîmiz onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çokları onlara inanıyorlardı".* (40-41).

— 170. Kâfirlerin inancı, bir kanıta dayanmaz. Onlar, görünmeyen hedefe taş atana benzerler. Görünmeyen hedefe isâbet ettirmek, nasıl rastlantıya kalmışsa, bunların inançları da öyle rastlantıya kalmıştır. İman, rastlantı ile olmaz. Delîle, akla dayanmalıdır: *"De ki: 'Üstün delîl, Allah'ındır"* (En'âm Sûresi: 149). *De ki: 'İşte benim yolum budur. Allah'a basîretle* (kanıtla) *da'vet ederim. Ben ve bana uyanlar. Allah'ın şânı yücedir, ben ortak koşanlardan değilim"* (Yusuf Sûresi: 108).

35 — 171. Allah, gökleri ve yeri yoktan yaratmıştır. O'nun vereceğine kimse engel olamaz, O'nun vermeyeceğini de kimse veremez. Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Allah'tan başka tanrı edinmek, gerçekten sapmaktır (1-3).

— 172. Alışkanlık, insana yaptığı işi güzel gösterir. Müşrik, atasından bulduğu şirke alışmış olduğu için onu güzel sanır. Hâlâ da toplumda nice batıl şey, alışkanlık neticesinde insanlara cazip gelmektedir.

— 173. İzzet ve şeref Allah'ındır. Aziz olmak isteyen, Allah'a kulluk etmelidir. Allah'a kul olan aziz olur, başkasına kul olan alçalır (10). "(Allah'tan başkasına tapmayarak) *nefsini yücelten, felâh bulmuş,* (yaratıklara taparak) *onu alçaltan da ziyâna uğramıştır"* (Şems Sûresi: 9-10).

— 174. Kâinâtın yaratıcısı ve yöneticisi Allah'tır. O, dilediğini yapar. O'ndan başka tanrı diye yalvarılan şeyler, ne yalvarıları duyarlar, ne de onları yerine getirebilecek güçleri vardır. Kıyâmet günü de kendilerine tapanları reddederler. Çünkü onların, kendilerine taptıklarından haberleri yoktur. Böyle bir şeyi tanımazlar. Tapanların hallerine de vakıf değillerdir. Neler yapmış olduklarını bilmezler. Ama Allah, yaratıklarının ahvâlini bilir. Kıyâmet gününde onlara, dünyâda ne işler yaptıklarını haber verir (13-14).

— 175. Tabiat olayları, bütün yaratıklar Allah'ın birliğini, ibâdetin yalnız O'na yapılacağını kanıtlar (27-28).

— 176. Uydurma tanrıların ne mülkü, ne de yarattığı bir şey vardır. Allah, gökleri yaratırken onlar, Allah'a yardım da etmemişlerdir. Çünkü onlar da O'nun yaratıklarıdır. Kendisi yaratılan, bir şey yaratamayan nasıl tanrı olur? (40).

— 177. Gökleri ve yeri uzayda durduran Allah'tır. Eğer gök cisimleri yerinden

düşse onları O'ndan başka tutacak yoktur (41). Bu âyette, gök cisimlerini, birbirinden belli uzaklıkta sabit tutan itme ve çekim kanunlarına işaret vardır.

— 178. Ölülerden meded ummak, onlara yalvarmak bir yarar sağlamaz. Çünkü *"Sen kabirlerde bulunanlara işittirecek değilsin"* (22) âyeti, kabirlerde bulunanların, söz duymayacaklarını, yahut duydukları söze cevap veremeyeceklerini bildiriyor. Öyle ise ölülere yalvarmanın bir yararı yoktur. Tabii burada kasıt, kabirdeki cesetlerdir. Ama ruhlar ölmez. Fakat o, bedenden ayrılınca Allah'ın irâdesine geçer. Kendine özgü âleme gider. Kendisine yalvaranların yalvarısını, ancak Allah'ın izniyle duyabilir. Duysa bile istekleri yerine getirme gücüne sahip değildir. Dilekleri yerine getirebilecek yalnız Allah'tır, Allah. O'ndan başkasından meded ummak, tıpkı uzaktan suya elini uzatanın durumuna benzer. Cansız olan su, gelip de susuzun ağzına dolmaz. Adamın elini daldırıp suyu alması gerekir. Su nasıl kendisine yalvaranın durumunu bilmez ve hareket edemezse, Allah'tan başka yalvarılan şeyler de öyledir, yalvaranların durumunu bilmez ve onların dileklerini yerine getiremez. Allah'tan başkasına yalvaranların duâsı, yakarışı boşa gider, hiçbir yarar sağlamaz.

"Gerçek duâ, ancak O'na yapılır. O'ndan başka çağırdıkları ise, kendilerinin hiçbir isteklerini karşılayamazlar. Onların durumu, tıpkı ağzına gelsin diye suya avuçlarını uzatan kimse gibidir. Oysa (uzanıp suyu avuçlamadıkça) *su onun ağzına gelmez. İşte kâfirlerin duâsı, böyle boşa gitmektedir"* (Ra'd Sûresi: 14).

36 — 179. Allah'ın *"Ol"* diyeceği herşey olur. Kâinâta *"Ol!"* dediği için olmaktadır. 82 nci âyette Allah'ın olmasını istediği şeyin olacağını ifade eden fiil, muzâri (geniş zaman) kipidir. Bu, yaratma sürecinin devamlılığını gösterir. Bundan, Allah'ın olmasını istediği bu âlemin birden bire olup biten bir şey olmayıp oluşunun devâm ettiği anlaşılır. Yaratma, ezelde olup bitmiş bir süreç değil, devam eden bir olgudur. Her ân Allah'ın yaratma, yaşatma ve öldürme eylemi sürmektedir. Kimi canlılar ölürken yerlerini yenileri almaktadır (82).

37 — 180. Kendisinden başka tanrı olmayan, kâinâtın yaratıcısı ve Rabbi Allah, birdir (1-5, 11). Övgü ve ibâdet O'na mahsustur (182).

— 181. Tevhîd dininin en büyük önderi İbrâhîm Aleyhisselâm, putatapmanın yanlışlığını göstermek için gizlice putları kırmış, sonra bunu kimin yaptığını soran kavme, kendilerini dahi korumaktan âciz şeylere tapmanın anlamsızlığını vurgulamıştır. Kavim, onu ateşe atıp yakmak istemiş, fakat Allah onu kurtarıp üstün getirmiş, ona kötülük etmek isteyenler muratlarına erememişlerdir (83-98).

Tevhîd uğruna ateşe atılmağa razı olan İbrâhîm, Allah'ın hatırı için oğlunu kurban etmekten de çekinmemiştir. Allah, onun bu ihlâsına karşılık, oğlunun yerine bir koç kurban etmesini emretmiştir (102-107).

Bundan, Hz. İbrâhîm'e kadar, insan kurban etme geleneğinin bulunduğu, Hz. İbrâhîm'den itibaren insan kurbanının kaldırılarak bunun, hayvan kurbanına çevrildiği sonucu çıkarılabilir.

— 182. İbrâhîm'in, Allah için kurban etmek istediği oğlu, kendisine müjdelenen ve kendisinin yanında büyüyen İshâk'tır, İsmâîl değildir. Çünkü İsmâîl, müjdelenen çocuk olmadığı gibi, küçüklüğünde annesi Hâcer'le birlikte evden uzak bir yere (Mekke'ye) götürüldüğü için babasının yanında büyüyen, koşup oynama çağına gelen İsmâ'îl değil, İshâk'tır (101-102).

— 183. Meleklerin, Allah'ın kızları olduğu düşüncesi, uydurmadır. Meleklerin mâhiyetini Allah bilir. Onlarda, insanlar gibi erkeklik dişilik yoktur. Allah da çocuk sahibi değildir.

— 184. Cinler ile Allah arasında da bir soy bağı yoktur. Cinlerin de kötüleri, insanların kötüleri gibi cehenneme atılacaklardır (158-163).

38 — 185. İnsanlar, atalarından gördükleri şirke öylesine alışırlar ki Allah'ın birliğini söyleyenlerle alay ederler: *"Tanrıları bir tek Tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir. Onlardan bir grup fırladı: 'Yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir. Biz, bu*(nun söylediği)*ni, öteki dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir'* (dediler)" (5-7).

39 — 186. Allah katında şefâat edeceği zannıyle tapınılan şeyler, Allah'ın rızâsı olmadan ne şefâat edebilirler, ne de kişiyi Allah'a yaklaştırabilirler. Allah, kendisine şirk koşandan razı olmadığı için hiç kimse şirk koşana şefâat edemez (3). Şefâat (yardım), Allah'a âittir. Allah'tan ayrı olarak tanrı diye yalvarılanların hiçbir mülkü ve gücü yoktur. Onların, tapanlarına bir yardımları olamaz (43-44).

— 187. Tanrılaştırılan şeylerin iç yüzünü Allah bilir. Melekleri Allah'ın kızları sanmak, yalan, iftirâdır. Allah çocuk edinmek isteseydi en seçkin olanları çocuk edinirdi, beğenilmeyenleri değil. O, çocuk edinmekten münezzehtir. Göklerin ve yerin sahibi, evrenin yöneticisidir (3-5).

— 188. Müşrikler, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını biliyorlardı (38).

— 189. Yalnız Allah'a tapan ile, başka tanrılara da tapan; tek efendiye kul olanla, birçok efendiye kulluk edene benzer (29). Birçok efendisi olan, hangisinin emrini yapacağını bilemez, şaşırır, kalır. İşte yalnız Allah'a kulluk eden muvahhid, rahat, huzurlu; birçok tanrısı olan müşrik, huzursuz ve kararsızdır.

— 190. Araplar, Allah'a inanmakla beraber, kendileri ile Allah arasında aracı

olacaklarına inandıkları tanrılara da taparlar, Allah'ın adıyla beraber onların adını da anarlardı. Tanrılarının adı anılmadan, sadece Allah'ın adı anılınca bundan sıkılırlar; ama Allah ile beraber tanrıları da anılırsa sevinirlerdi. Oysa Allah'tan başkasını anıp ona yalvarmanın hiçbir yararı olmaz. Duâyı kabul edecek, murâdı verecek yalnız Allah'tır. Öyle ise yalnız O'na tapmak ve O'na yalvarmak gerekir.

— 191. Şirk, yapılan güzel işleri de boşa çıkarır, geçersiz kılar.

— 192. İlâhî Kitâp, güçlü, hüküm ve hikmet sahibi Allah'ın buyruğu ile Hz. Muhammed'in kalbine indirilmiştir (1-2, 41).

40 — 193. Allah, azîzdir, alîmdir. Günâhı affeden, tevbeyi kabul eden olduğu gibi, güçlü, azâbı çetindir. O'ndan başka tanrı yoktur. Dereceleri yükselten (pek yüce olan), Tahtın sâhibi (kâinâtın hükümdarı) O'dur (2-3). Âhirette, Allah'tan başka bütün mülk sâhipleri kahrolur, ortadan kalkar. O zaman gerçek mülk sâhibinin, yalnız Allah olduğu anlaşılır (16).

— 194. Dîn (ibâdet) yalnız Allah'a âittir. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, bütün engellemelere rağmen insanları Allah'a kulluğa çağırmalıdırlar (14). Kâfirlerin duâsı boşa gider. Allah'tan başkasına yalvarmanın hiçbir yararı olmaz (50). Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeyler, âhirette kaybolur. Tapanlar, en çok yardıma muhtacoldukları zamanda yardımcısız kalır, şaşırırlar (73-74).

— 195. Allah, hak ve adâletle hükmeder. Allah'tan başka tanrı diye yalvarılan şeyler, hüküm verecek güçte değillerdir. Onların bir hükümleri ve yetkileri yoktur. Allah gören, işitendir (20).

Kanıtsız inançlara bağlanmak, kör taklîddir. Şirkin kanıtı yoktur. Ne dünyâda, ne de âhirette Allah'tan başkasına yalvarılmaz. Bunların yalvarmaları boşunadır, du'âları kabul edilmez ve hakaret ile cehenneme atılırlar (42-43, 60).

— 196. Geceyi dinlenmeğe, gündüzü çalışmağa elverişli kılan, Arzı canlıların yaşamasına müsâit yapan, dünyâyı sarmalayan atmosferi, dünyâ için koruyucu bir tavan yapan, insanları dilediği gibi biçimlendirip yaratan, sonra onları çeşitli güzel rızıklarla besleyen, dünyâda belli bir süre yaşatan, kimini erken öldüren, kimini de ihtiyarlayıncaya dek yaşatan Allah'tır. Diri olan Allah'tan başka tanrı yoktur. Tanrı diye yalvarılan diğer şeyler, bir şey yaratmadıkları gibi, diri de değillerdir. Öyle ise yaratıcı ve diri olan Allah'a yalvarılır, yalnız O'na tapılır, hamdedilir. O'ndan başkasına yalvarmak, tapmak, Allah'ın muradına aykırıdır. Allah, başka bir varlığa tapmayı yasaklamış ve yalnız kendisine teslîm olmayı emretmiştir (61-66). Yaşatan, öldüren O'dur. Bir şeyin olmasını dileyince ona "ol!" der ve olur (68).

41 — 195. Yalnız Allah'a yönelmek, O'ndan mağfiret dilemek gerekir. O'na

ortak koşmak, insanı ebedî azâba sokar. O'na inanıp güzel işler yapanlar da hesapsız ödüle ererler (6-8).

— 198. Her gelen Peyğamber, insanları tevhîde; yalnız Allah'a tapınağa çağırmıştır. Fakat insanlar, tevhîd çağrısına uymamışlardır. Bu çağrıya karşı çıkan toplumların her biri, bir azâb ile cezâlandırılarak tarih sahnesinden silinmiş, korunanlar ise kurtarılmıştır. Ama müşriklerin cezâsı, sadece dünyâ azâbından ibaret değildir. Tevhîd düşmanları, âhiret mahkemesinde, cehennem azâbına mahkûm edileceklerdir (14-19).

— 199. Ne güneşe, ne aya, ne de herhangi bir yaratığa değil, yalnız Allah'a secde etmeli, yalnız O'na tapmalıdır. Çünkü O, yaratıcıdır, O'ndan başka herşey yaratılmıştır. Yaratılmışlar tanrı olamaz (37).

— 200. Allah'ın huzurunda bulunan melekler, soyut ruhlar, gece gündüz hiç usanmadan Allah'ı tesbîh ederler (38).

— 201. Bütün tabiat güçlerini Allah yaratmıştır ve herşey O'nun yönetimindedir (39).

— 202. Allah, hem bağışlayan, hem de azâbedendir. Kendisine sığınanları bağışlar; küfründe ısrar edenleri cezalandırır (43).

— 203. Dünyâda tanrı diye tapılan, yalvarılan şeyler, âhirette tapanlarına bir yardım sağlamaz. Orada kaybolup giderler (47-48).

42 — 204. Bütün kâinât, Allah'ındır. Gökleri, yeri, canlı cansız herşeyi yaratan, canlıları erkek ve dişi düzenine göre üreten O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Allah'tan başka tanrı edinenler, Allah'ın takibatındadırlar. Yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Kimse onları Allah'ın cezâsından kurtaramaz (4, 6). Tek koruyucu, Allah'tır. O'ndan başka koruyucu yoktur (9, 11). Kâinâtın yönetimi O'na âittir. Rızık veren O'dur. Kimine bol, kimine dar rızık verir. Herkesin haline uygun olanı yapar (12).

— 205. Yerküresini, üstündeki canlıların yaşamasına elverişli kılan, gökten belli ölçüde yağmur yağdırıp ölü toprağı dirilten, bütün zevcleri (karşıt cinsleri) yaratan, insanlara canlı ve cansız binitler veren, bazı hayvanları, doğa yasalarını insana boyun eğdiren, Allah'tır. Bu iyilikleri yapan sadece Allah olduğuna göre O'ndan başkasına tapmak nankörlüktür, büyük suçtur. O'nun iyiliğini hatırlayıp O'na şükretmek gerekir (10-13).

43 — 206. Bazı kimseler, yaratıkları Allah'ın parçası sayarlar. Allah parçalardan oluşan bir varlık değildir. O'nun parçası yoktur. Müşrikler melekleri Allah'ın kızı, parçası sayarken tevhîdden ayrılan hıristiyan mezhebleri de Allah'ı üç elemandan oluşan bir varlık saymışlardır. Bu tür inançlar sapmadır, nânkörlüktür (15).

— 207. Allah'ın çocuğu yoktur. Melekler Allah'ın kızları değildir (16, 81).

— 208. Ne kadar mantık dışı bir davranıştır ki müşrikler, Allah'ın benzeri saydıkları melekleri kız kabul ederken, kendilerinin kız çocuğu olmasından hoşlanmaz, böyle bir durumda öfkeden yutkunup dururlardı (17).

— 209. Melekler kadın değillerdir. Onlarda erkeklik, dişilik yoktur (19).

— 210. İnsanlar kanıtsız olarak sarıldıkları şirk dinini, bâtıl düşüncelerini Allah'ın takdirine bağlayarak kendilerini haklı gösterirler. İşte müşrikler de böyle yapmışlar: *"Rahmân dileseydi, biz onlara tapmazdık"* (20) demişlerdi. Allah'ın öyle dilediğini nereden biliyorlardı? Bu bilgileri İlâhî bir vahye mi dayanıyordu? Hayır. Onların tutunacakları İlâhî bir kitapları yoktu. Sadece atalarının izinde gidiyor, onların batıl geleneklerini, gerçek din sanıyorlardı (20-22).

Bu ata geleneklerini dinleştirip halkı bunlara bağlayanlar da hep lider tabaka idi. Çünkü onların bunda çıkarları vardı. Halk geleneklere bağlı kalınca, o geleneklerin temsilcileri olan kendilerine de bağlı kalacak, muhtacolacak idi. Bundan dolayı liderler, her gelen uyarıcıya karşı çıkmışlar: *"Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izine uyuyoruz"* (22-23) demişler, peygamberleri tanımamışlardır. Allah da onlardan öcünü almıştır (24-25).

— 211. Tevhîdin en büyük mümessili Hz. İbrâhîm de kavmini tek Allah'a ibâdete çağırmış ve kendisinden sonra gelenlere tevhîdi mîrâs bırakmıştır. İbrâhîm soyundan geldiklerini iddiâ eden müşriklerin, ataları İbrâhîm gibi tevhîde bağlı kalmaları, Allah'a ortak koşmamaları gerekir. Çünkü İbrâhîm müşrik değil, muvahhid idi (26-28).

— 212. Hz. Îsâ, Allah'ın oğlu veya parçası değil, O'nun kulu ve elçisidir (58-59). O da insanları Allah'tan başka tanrı tanımamağa çağırmıştır (64). Fakat sonradan insanlar dinde ayrılığa düşmüşler, bölünmüşler, tevhîde aykırı inançlar benimsemişlerdir. Böylece haksızlık etmiş, doğru yoldan sapmışlardır. Bu yüzden azâba uğrayacaklardır (65).

— 213. Şefâat edeceği sanılıp yalvarılan şeyler şefâat edemezler. Ancak bildiği gerçeğe tanıklık edenler müstesnâdır. Bildiği gerçeği aynen söyleyen de haksızı, haklı göstermeğe cesaret edemez, ehli olmayana yardım etmez (86).

— 214. Şirk ve hatâlarında ısrar edenleri —eğer gerçeği kabul etmezlerse— kendi hallerine bırakmak, aldırmamak, hoşgörmek, selâm vermek (iyi geçinmek) gerekir (89).

44 — 215. Göklerin ve yerin Rabbi olan Allah yaratıklarına acıdığı için elçiler gönderip kullarını uyarır, onları kötü sonuçlardan korur. Sonsuz gücün sâhibi olan Yaratıcı, yaşatır, öldürür. Şimdiki insanların ve geçmişte yaşamış olanların ve bütün yaratıkların Rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur (6-8).

45 — 216. Gökler, yer, insanların ve canlıların yaratılışı, gece ve gündüzün birbirini izlemesi, yağmurun yağması, rüzgârın esmesi ve bütün tabiat olayları, Tanrının birliğini, Allah'tan başka tapılacak tanrı olmadığını kanıtlar. Çünkü olayların hepsi bir plân, düzen içinde olmaktadır. Hepsi aynı yaratıcının koyduğu düzendir. Tanrılar çok olsa, düzenler de değişik olur. O zaman da yasaların çatışmasından düzen bozulur, kaos başlar. Düzenin hiç aksamadan devâmı, Allah'ın birliğini gösterir (3-5).

— 217. Allah, insanlara çok nimet ihsan buyurmuş, seyâhat etmeleri, ticaret yapmaları için denizde gemilerin yürümesini sağlamış; gökte ve yerde bulunan nice şeyleri, nice yasaları yeryüzünde yaşayan canların hizmetine vermiştir (12-13).

46 — 218. Kâinâtın yaratıcısı Allah'tır. Bir şey yaratamayan, tanrı olamaz. Öyle ise müşriklerin, hiçbir şey yaratmamış olan şeylere tanrı diye tapmaları anlamsızdır. Hiçbir ilâhî kitapta Allah'tan başka bir varlığa tapılacağı söylenmediği gibi, bu konuda hiçbir bilimsel kanıt da yoktur. Bir şey yaratmayan, kendisinden istenen şeyi veremeyen, kendisine yapılan duâdan da habersiz olan varlıklara tapmak düşünceye aykırıdır (4-5).

48 — 219. Gökler ve yer Allah'ındır. Allah, dilediğini bağışlar, dilediğine azâbeder. Dilerse kâfiri de affeder. Kimse O'nun yaptığına engel olamaz. O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir (14).

— 220. Allah, kendi dinini (kendisine tapmayı) bütün dinlerin, başka tanrılara tapmanın üstüne çıkarmak; İslâmın şirki bastırması için Elçisini hidâyet ve hak din ile göndermiştir (28).

50 — 221. Allah, kullarına zulmetmez (29). Kulların cezâsı, kendi eylemlerinin sonucudur. Kendi eylemleri, İlâhî yasa uyarınca onlara azâb olur. Allah iyilik yapanları cezalandırmış olsa, o zaman haksızlık etmiş olur. O haksızlıktan uzaktır. Allah'ın koyduğu yasalar uyarınca iyi eylemler cennet nimetlerine, kötü eylemler cehennem azâbına dönüşür. Bu sonucu hazırlayan, kulun kendi davranışıdır. Hâşâ Allah kimseyi haksızlıkla cezalandırmaz.

— 222. Yaşatan, öldüren Allah'tır, dönüş de O'nadır (43).

52 — 223. Allah'ın yoluna engel olmayı plânlayanlar, Allah'ın tuzağına düşerler. Allah onları, yaptıklarıyle cezalandırır, perişan eder (42).

— 224. Hiç kimse O'nun dilediğini yapmasına engel olamaz, kaderini

değiştiremez. Kimse göğe çıkıp ğayb haberlerini dinleyemez. Ancak Allah, dilediğine vahy yolu ile ğayb bilgisinden bir parça verir. O'nun vahyi dışında kimse ğaybi bilemez (38, 41).

57 — 225. Göklerde ve yerde bulunan herşey, Allah'ın şânının yüceliğini gösterir. Göklerin ve yerin hükümdârı olan Allah, yaşatır, öldürür, dilediğini yapabilir. O, ilktir, sondur, görünendir, gizlidir, herşeyi bilendir (1-3, 5).

— 226. İnsan nerede olsa, Allah kendisiyle beraberdir. Yalvaranın durumunu bilir, günâh işleyenin haline vakıf olur. Hiçbir şeyi O'ndan gizlemek mümkün değildir. Çünkü O'nun bulunmadığı bir yer ve zaman yoktur. İnsanlar Allah'ın huzuruna gidecekler ve dünyâda yaptıklarının hesabını vereceklerdir (4, 5). O, görünen eylemleri bildiği gibi içten geçen düşünceleri de bilir (6).

67 — 227. Allah'tan başkasına tapmak nânkörlüktür. Rablerine karşı nânkörlük edenler cehennem ateşine atılırlar; O'na saygılı davrananlar ise cennetle ödüllendirileceklerdir (6-12).

— 228. Kâinâtın yaratılışında hiçbir kusur yoktur. Herşey mükemmeldir (3-4).

— 229. Allah, Yeri ve doğa yasalarını insanın hizmetine vemiştir (15).

71 — 230. Allah, insanı aşama aşama yaratmıştır (14). Bu, ilk insanın yaratılışındaki evrelere işaret olabileceği gibi, genel olarak insanın, anne karnındaki evrelerine de işaret olabilir. İkinci ihtimal daha güçlüdür. Bu konuda Hac (5) ve Mü'minûn (12-14) ncü âyetlerin tefsîrine bakınız.

İnsanı temelde topraktan, çeşitli aşamalardan (bitki-sperm-insan) aşamalarından geçirerek yaratan Allah, ölümle tekrar toprağa döndürür; ama aynı olguyu tekrarlar. Dikkat edilirse burada hitâbedilen insanlar, inanan insanlar değil, Hz. Nuh'un hitâbettiği, irşâda çalıştığı müşrik insanlardır. İşte onlara hitâben: *"Sonra sizi tekrar toprağa döndürüyor ve bir kez daha ondan çıkarıyor"* (18) buyuruluyor. Müşrik, suçlu insanın, cezâsını çekip olgunlaşmak üzere yeniden topraktan çıkarılıp yaratılacağı belirtiliyor. (Ayrıntı için Nûh Sûresinin prensiplerine bakınız).

72 — 231. İnsanlar cinlere sığınmakla onları şımartırlar. Aslında cinler, Allah'a sığınan insanlara zarar veremezler. Öyle ise gönül hulûsu ile Allah'a sığınıp O'ndan başkasından korkmamalıdır (6). Ne cinler, ne de başka bir varlık, Allah'ın olmasını dilediği bir şeyi engelleyemez. Cinlere sığınmanın da bir yararı yoktur.

— 232. Mescidlerde Allah'tan başkasına yalvarılmaz. Allah'tan başka bir varlığa asla tapılmaz. O'ndan başka sığınılacak tanrı yoktur (18-22).

74 — 233. Bu Kur'ân, bir uyarıdır, dileyen öğüt alır. Ancak Allah dilemedikçe

öğüt alamazlar. İnsanın öğüt alabilmesi, Allah'ın dilemesi ve murâdı ile mümkündür. Öyle ise O'na sığınmalı, O'nun rızâsını kazanmalı, O'nun buyruğu dışına çıkmaktan korunmalıdır. Buyruğu dışına çıkmaktan sakınılacak ve günâhları bağışlayacak Tanrı O'dur (4-56).

— 234. İnsan, henüz insan oluncaya dek, ne kendisinin, ne de başkasının bilmediği aşamalardan geçmiştir: *"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"* (1) âyetinden bu anlaşılmaktadır. Zira anılan bir şey olmadan önce insanın üstünden uzun bir zamanın geçmesi ifade edilmektedir ki bundan insanın bu biçimine gelmeden önce de var olduğu, fakat henüz ona insan denmediği anlaşılır. Henüz anılan bir şey olmayan insan olma yolundaki varlık, karışık bir nutfeden yani spermin döllediği embriyo'dan yaratılmıştır. Embriyonun ana karnında üretilip çoğaltılması ve evrimleştirilmesiyle uzuvları, duyu organları belirlenen insan, dünyâya gelmiş ama ya inanan veya inanmayan olmuştur (2-3).

76 — 235. Sabah akşam Allah'ı anmalı, gecenin bir bölümünde de ibâdet ile uzun uzun O'nu tesbîh etmelidir: *"Gecenin bir bölümünde O'na secde et ve geceleyin uzun zaman O'nu tesbîh eyle"* (26) âyeti, gece ibâdetinin, geceleyin Allah'ı zikir ve tesbîh etmenin önemini vurgular.

77 — 236. Hakîr bir suyun içerdiği spermden yaratılan insan, önce güvenle kalacağı rahime konmuş, bir süre orada evrimleştirilerek bu mükemmel biçime sokulmuş, sonra yeryüzüne çıkarılmıştır (20-23).

— 237. Yeryüzü, dirileri ve ölüleri (canlıları ve cansızları) üstünde taşımaktadır (25).

79 — 238. Dünyâyı, insanların ve canlıların yaşaması için bu düzen içinde yaratan, Allah'tır.

108 — 239. Allah için namaz kılmak, ibâdet etmek ruhu yüceltir. Allah'a kulluk, insanın adını ebedîleştirir.

112 — 240. Allah, birdir, eksiksizdir, doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Kendisinin dengi yoktur.

113 — 241. Bütün şer eylemlerinden, büyü ve hasedlerden sadece Allah'a sığınmak gerekir.

114 — 242. Cinlerin şeytanı olduğu gibi insanların da şeytânı vardır. Fiskoslarla insanları kandırmağa çalışan bu cin ve insan şeytanlarından Allah'a sığınmalıdır.

II. PEYĞAMBERLİKLE İLGİLİ PRENSİPLER

3 — 1. Allah, insanların en temizinden peyğamberler çıkarmıştır. Önceki peyğamberler nasıl insanlar arasında seçilmiş ise Hz. Muhammed de öyle seçilmiş, temizlenmiştir. Allah dilediğini seçer, peyğamber yapar, O'nun lutfu sadece belli bir millete veya bir aileye mahsus değildir. Kimse O'nun lutfuna engel olamaz. Kadınlar arasında Meryem'i de seçip, mu'cize olarak yarattığı Îsâ'nın annesi yapmıştır.

— 2. Bir mu'cize olarak yaratılan Îsâ, insanlara Allah'ın birliğini, dinin ruhunu öğretmiştir. Üçleme inancını o koymamış, insanlar Îsâ sevgisinde aşırılık yaparak onu tanrılaştırmışlar ve bu inancı dine sokmuşlardır.

4 — 3. Allah'a ve Elçisine itâat etmek, ihtilâflı konuları Allah'a ve Elçisine götürerek doğru çözüme varmak gerekir. Elçiye itâat eden, Allah'a itâat etmiş olur.

— 4. Mü'minler Allah'ın Kitâbını bırakıp tâğût'un hükmüne gitmezler. Allah, mü'minlerin zararına değil, yararına olan şeyleri emretmiştir. Allah'a ve Elçisine itâat eden peyğamberlerle, sıddîklerle, şehîd(âdil ve sâlih bilgin)lerle ve sâlihlerle beraber olurlar.

— 5. Allah'ın bütün elçileri aynı iman ilkelerini yerleştirmeğe çalışmışlardır. Onlar arasında ayırım yapılmaz, hepsine inanmak gerekir.

— 6. Hz. Muhammed de öteki peyğamberler gibi Allah'ın vahyini alan bir peyğamberdir. Buna Allah tanıktır.

7 — 7. Allah, her peyğambere, konuştuğu dil ile vahy verdiği gibi, Arapların anlaması için de onların içinden seçtiği Hz. Muhammed'e kendi diliyle vahyetmiş, buyruklarını anlaşılır bir dille indirmiştir (Âyet: 52).

— 8. İnanmayanlar, davranışlarının sonucunu pek yakında görecekler, Allah'ın cezalandırma vakti gelince hiç kimse kendilerini kurtaramayacak, pişman olacaklar, yeniden hayata dönüp uslanmayı temenni edecekler ama bunun bir yararı olmayacak, perişan bir halde azâba mahkûm olacaklardır (Âyet: 53).

— 9. Kitâbı indiren Allah, peyğamberinin koruyucusudur. Çünkü O, Peyğamber'in dostudur; sâlihleri korur (Âyet: 196).

— 10. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın elçisidir, ona verilen sözler de Allah'ın gönderdiği meleğin vahyidir. Bu sözlerde cin şeytanlarının bir rolü yoktur: *"Arkadaşlarında hiçbir cinnet* (cin eseri, delilik) *yoktur, o apaçık bir uyarıcıdır"* (Âyet: 184).

— 11. Hz. Muhammed (s.a.v.), meleğin vahyettiği İlâhî sözleri insanlara

taşıyan bir elçidir. Kendisine vahyedilenlerin dışında ğayb bilgisine sahip değildir. Kendisi yarınları, istikbalde neler olacağını bilmez. İstediği mu'cizeyi getirmek de onun elinde değildir. Onun görevi, kehânetlerde bulunmak, gelecekten haber vermek değil, insanları uyararak Hak yoluna yöneltmektir: *"De ki: 'Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır* (mal, mülk) *elde ederdim. Bana kötülük dokunmamış*(beni cin çarpmamış)*tır. Ben, sadece inanan bir kavim için uyarıcı ve müdjeleyiciyim"* (Âyet: 188).

— 12. Ğaybi bilmeyen Hz. Muhammed (s.a.v.), Kıyâmet Sâatinin ne zaman geleceğini de bilmez: *"Sana*(kıyâmet)*sâat*(in)*den soruyorlar. Gelip çatması ne zaman? diye. De ki: 'Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır. Onu tam zamanında açığa çıkaracak olan yalnız O'dur. O, göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir.' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi, Allah'ın yanındadır, fakat insanların çoğu bilmezler"* (187).

— 13. Hz. Muhammed'e verilen vahyin dili, ilk anda Araplara, ama onun içeriği bütün insanlığa yöneliktir: *"De ki: 'Ey insanlar, ben sizin hepinize göklerin ve yerin sahibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah'ın Elçisiyim. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî Peyğamberi olan Elçisine inanın —ki o* (peyğamber) *de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır. O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!"* (Âyet: 158).

— 14. Allah, her millete, her ülkeye bir peyğamber göndermiştir. Her peyğamberin risâletinin dili, kendi toplumunun dili ise de, içeriği cihanşümûldür. Çünkü Allah'tan vahyedilen prensiplerdir. Aynı şekilde Hz. Muhammed(s.a.v.)in risâletinin dili de Arapça, fakat içeriği cihanşümûldur, sadece belli bir topluma veya bölgeye özgü değildir. Çünkü İlâhî prensipleri içermektedir: *"Ey Âdem oğulları, size kendi içinizden elçiler gelip size âyetlerimizi anlattıkları zaman* (günâhlardan) *korunup uslananlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Âyet: 35).

— 15. Peyğamberlerin görevi, risaleti teblîğ ve bizzat uygulamaktır: *" Bu, sana indirilen bir Kitâbdır. Onunla* (insanları) *uyarman ve inananlara öğüt* (vermen) *hususunda göğsünde bir sıkıntı olmasın"* (Âyet: 2).

"Size, Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum" (Âyet: 62).

"Şuayb, onlardan öteye döndü de: 'Ey kavmim, dedi, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?" (Âyet: 93).

"Ben ancak inanan bir kavim için uyarıcı ve müjdeleyiciyim" (Âyet: 188).

— 16. Allah, gönderdiği dinin hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını, toplumdan da, onlara gönderilen elçilerden de soracaktır: *"Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara da soracağız, gönderilen elçilere de soracağız"* (Âyet: 6).

— 17. Peyğamberlerin gösterdikleri mu'cizeler, sağduyu sahipleri için inanmayı gerektirir ama, imanı zorunlu kılmaz. Öyle olsaydı mu'cize gören her milletin inanması gerekirdi. Oysa Firavunlar, Nemrudlar ve tabileri, mu'cize gördükleri halde inanmamışlardır. Toplumun inanıp inanmamasında, başlarında bulunan liderin büyük etkisi vardır. Fir'avn'ın inkârı, toplumunun kâfir kalmasına neden olmuştur. Nitekim Sebe' Sûresinin bir kıyamet sahnesini canlandıran 31 nci âyetinde, zayıfların liderlerine: *"Siz olmasaydınız, biz inanırdık!"* diyecekleri belirtilmektedir.

— 18. Allah, peyğamber gönderdiği toplumu, inanmadıkları için çeşitli belâlarla, sıkıntılarla sıkmıştır ki o kötü hallerinden dönsünler. Gerçekten felâketler karşısında akıllarını başlarına almış, tevbe etmişler ama bolluğa çıkınca o sıkıntılı günleri unutup zevk-ü sefâya dalmışlar, taşkınlık yapmışlardır. İşte insanların çoğu böyledir. Sıkıntı içinde bunalır, sızlanır, tevbe eder ama o durumdan kurtulunca unutur, yine hatâ işler, aykırı hareketler yapar. Nice insan vardır ki mevki sahibi olmuş, kanunlara aykırı davranmış, bu yüzden devrilip hapse atılmış, idam edilmiş. Onların ardından iktidara gelenler, bir süre geçince ötekilerin kötülüklerini, belki de daha fazla yapmağa başlamışlar, sonunda bunlar da ötekilerin sonucuna uğramışlardır. Kendilerinden öncekilerin durumundan ibret alsalardı, suç işlemez, kötü sonuca düşmezlerdi. Ama ibret almazlar ve devrilip giderler. "İbret alınsaydı tarih tekerrür mü ederdi?"

8 — 19. Mekke'de Elçisini, tutuklamayı, sürgün etmeyi veya öldürmeyi plânlayan müşriklerin tuzağından korumuş; onlara korkunç plânlarını uygulama fırsatı vermemiştir: *"İnkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da* (yurtlarından) *çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir"* (30 ncu âyet).

— 20. Allah, dâima Elçisine yardım etmiş, onun eylemlerini etkili kılmıştır: *"Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı"* (17 nci âyet).

— 21. Elçisini korumak için, o Mekke'de iken müşriklere azâb indirmemiştir. Çünkü Elçi orada iken azâb inse, ona ve inananlara da isâbet edebilirdi: *"Sen onların içinde olduğun sürece Allah onlara azâbedecek değildi"* (33 ncü âyet).

— 22. Ömür boyunca Elçisine yardım edeceğini müjdelemiştir: *"Allah sana yeter. O ki yardımıyle seni ve mü'minleri destekledi"* (62 nci âyet). *"Ey Peyğamber, Allah sana ve sana tâbi olan mü'minlere yeter!"* (64 ncü âyet).

— 23. Bedir olayında Peyğamber'inin yardım isteğini kabul buyurarak mü'minleri meleklerle desteklemiş; yağmur indirerek su ihtiyaçlarını gidermiş; gönüllerine de huzur ve güven vermiştir (9-13 ncü âyetler).

— 24. Elçi'ye itâatin, Allah'a itâat olduğunu belirterek, Elçisi'nin, katındaki değerini vurgulamıştır (42, 46 ve Nisâ': 80 nci âyetler).

— 25. Peyğamber'e ve dolayısıyle kumandana itâat, mü'minlerin üstüne farzdır (1, 2, 24, 46 ve Nisâ': 59 ncu âyetler).

— 26. Peyğamber'in verdiği emir, tartışmasız ve itirazsız kabul edilmelidir (6, 13 ncü âyetler).

— 27. Peyğamber'e hiyânet, Allah'a hiyânettir (27 nci âyet).

— 28. 20-29 ncu âyetler, 46-47 nci, 53-61 nci âyetler, Peyğamber'in mü'minleri nasıl güzel eğittiğini göstermektedir.

9 — 29. Allah ve Elçisini, her sevginin üstünde tutmayı, kâmil îmânın şartı kılmıştır: *"De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, eşleriniz, hısım akrabânız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticâret*(iniz), *hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Elçisinden ve O'nun yolunda cihâdetmekten daha sevgili ise o halde Allah, emrini getirinceye kadar gözetleyin!"* (24).

— 30. Allah'ın buyrukları yanında Peyğamber'in buyruğuna da uymak gerekir: *"Allah'ın ve Elçisinin haram kıldıklarını haram tanımazlar"* (29). Gerçi bu âyette eleştirilenler Kitap ehli ve Resûl de onların peyğamberleridir ama âyet, her din ve ümmet için geçerli bir kuraldır. Allah'ın ve Elçisinin koyduğu yasaları çiğneyenler, gerçek dindar sayılmazlar. Böylece dinin temel kaynağı Allah'ın Kitâbı, ondan sonraki kaynak da Peyğamber'in, dinî nitelikteki sözleridir. Bunlar eğer kesinlikle Peyğamber tarafından söylenmiş ise bağlayıcıdır.

— 31. *"Onlar, Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettiler"* (54), *"Çünkü onlar Allah'ı ve Elçisini tanımadılar"* (84) gibi âyetler, gerek Allah'a, gerek O'nun Elçisine karşı nankörlüğün, güzel işleri boşa çıkaracağını gösterir.

— 32. Elçiye düşmanlık, Allah'a düşmanlığa eş bir küfürdür: *"Bilmediler mi ki kim Allah'a ve Elçisine karşı koymağa kalkarsa onun için, sürekli kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte büyük rezîllik budur!"* (63).

— 33. Gerçek mü'min, Allah'ın ve Elçisinin verdiğine râzı olup Allah'a tevekkül eder: "(Ne olur) *onlar, Allah'ın ve Elçisinin, kendilerine verdiğine razı olup: 'Allah bize yeter, yakında Allah da bize bol lutfundan verecek, Elçisi de; biz sadece Allah'a rağbet ederiz* (yalnız O'ndan umarız)*!' deselerdi"* (59).

— 34. Bazı kimseler, sözlerini yemînle pekiştirerek insanları kandırmağa çalışırlar. Gerçeğe aykırı olan bu davranış, nifâk alâmetidir. Gerçek îmân,

insanlardan önce Allah'ı ve Elçisini râzı etmeği gerektirir: *"Gönlünüzü hoş etmek için size* (gelip) *Allah'a yemîn ederler. Halbuki inanmış olsalardı Allah'ı ve Elçisini hoşnûdetmeleri daha uygundu* (62).

— 35. Resûle yalan söylemek, Allah'a yalan söylemektir: *"Özür bahâne eden bedevî Araplar, kendilerin*(in savaşa katılmamasın)*a izin verilmesi için geldiler; Allah'a ve Elçisine yalan söyleyenler oturdular..."* (90).

— 36. Allah ile, O'nun âyetleriyle ve Elçisiyle alay etmek, onları küçümsemek küfürdür: *"Eğer onlara sorsan: 'Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk!' derler. De ki: 'Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun Elçisiyle mi alay ediyordunuz?' Hiç özür dilemeyin, siz inandıktan sonra inkâr ettiniz. Sizden bir kısmını affetsek bile suç işlediklerinden dolayı bir kısmına da azâbedeceğiz"* (65-66).

— 37. Allah, Peyğamberine sekîne indirmiş, birçok yerde olduğu gibi Huneyn'de de onu, görünmeyen güçlerle, meleklerle desteklemiştir (25 nci âyet).

Gerçek mazeretleri olmadan birtakım bahanelerle izin isteyen münâfıklara izin vermekle yanılgıya düşen Elçisine, bu yanılgısını hatırlatmadan önce kendisini affettiğini bildiren bir ifâde ile hitâbetmiştir: *"Allah seni affetsin; doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin?"* (43).

— 38. Onun duâsı, mü'mineri huzura kavuşturur: *"Senin duân, onlara huzur verir"* (103).

— 39. Peyğamber (selâm ona), inananlar için rahmettir. Allah, insanları iki cihân sâadetine erdirmek için Elçisini göndermiştir. O, mü'minlerin, saâdet ve felâhlarının sebebidir. Allah, kendi sıfatlarından olan *ra'ûf* ve *rahîm* sıfatlarını, Elçisi için de kullanmıştır: *"O, mü'minlere ra'ûf* (çok şefkatli), *rahîm*(çok merhametli)*dir"* (128).

10 — 40. Allah, görevlendirdiği elçisini korur. Tuzak kurarak onun risâletini engellemeğe kalkanların tuzaklarını kendi başlarına geçirir.

— 41. Kendisine vahy gelmediği halde, uydurduğu sözleri Allah'ın sözü diye gösteren kişi en haksız, en zâlim insan olduğu gibi; Peyğamber'in getirdiği hak sözü inat ve gururuna kapılarak yalanlayan da en zâlim insandır (17 nci âyet).

— 42. Peyğamber'in görevi, mu'cize yaratmak değil, kendisine verilenleri duyurmaktır. Mu'cize yaratmak Allah'a âitir, peyğamberin elinde değildir. Esasen mu'cize isteyenler, samimi olmadıkları için ne kadar mu'cize görseler yine inanmazlar (15-16, 49 ncu âyetler).

— 43. Peyğamberlik, sadece belli bir kavme özgü değildir. Allah her kavme

bir elçi, uyarıcı göndermiştir (47 nci âyet).

— 44. Peyğamber geldikten sonra onun sözünü dinlemeyenler, Allah'ın adâletli hükmüyle mahvedilirler.

— 45. Önceki milletler, peyğamberlerine karşı geldikleri gibi Hz. Muhammed'in kavmi olan Kureyşliler de ona karşı gelmiş, onun vahy almasını büyü, kendisini büyücü sanmışlardır (2 nci âyet).

11 — 46. Hakk'ın da'vetçisi olan peyğamberlere karşı çıkanlar, bu da'vetten çıkarı zedelenecek olan zengin ve mevki sahipleridir. Her Peyğamberin devrinde böyle olmuş; toplumda yerini almış, çıkarlarını sağlamış kimseler durumlarının sarsılmasını istemedikleri için Allah önünde kulların eşitliğini söyleyen peyğamberlere engel olmağa, zayıfları da arkalarına katarak İlâhî da'vetin yerleşmesini önlemeğe çalışmışlardır. İnsanlığın ikinci atası olan Nûh'tan itibaren her peyğamber, zorba, zayıfları ezen, çıkarlarına gördükleri gelenekleri taklîdle sıkı sıkıya korumağa çalışan tabakanın direnişiyle karşılaşmıştır.

— 47. Peyğamberlere ilk uyanlar gençler, ezilenler olmuştur. Çünkü gençler, yenilikleri kabule daha yeteneklidir, daha açık düşünceye sahiptirler. Ama kırk elli yıl bir inanca bağlanmış insanların, bu inançlarını terk etmeleri güçtür. Bundan dolayı peyğamberlere ilk inananlar, yeniliklere açık gençler olmuştur. Hakk'ın da'vetini engellemek isteyen çıkarcı, gelenekçi, orta ve ileri yaştaki tabaka ise peyğamberin çevresinde toplanan bu genç ve yoksul tabakayı küçümsemiş: *"Sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz..."* (27 nci âyet) demişlerdir. Nûh'un, Hûd'un, Sâlih'in, Lût'un, Şuayb'ın ve Mûsâ'nın öyküleri, hep bu olguyu sergilemiştir.

— 48. Peyğamber, sadece kendisine vahyedilen insandır. Allah'ın bildirdiği dışında ğaybi bilmez. Melek de değildir, diğer insanlar gibi bir insandır: *"Ben ğaybi bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum"* (31 nci âyet). *"Ben de sizin gibi bir insanım, sadece bana vahyolunuyor"* (Kehf Sûresi: 110).

O da diğer insanlar gibi bir insan olduğuna göre onun da za'fları vardır. O da unutur, yanılır, iyilik hisleri galip olmakla beraber günâh işleme eğilimi de vardır. Kelâmcılar, peyğamberlerin, büyük küçük günâhtan ma'sûm oldukları inancını yerleştirmişlerdir. Fakat bu görüşleri, hem Kur'ân'a, hem de sağlam hadislere aykırıdır. İşte bu sûrede Kur'ân, Hz. Nûh'un, babalık şefkatine uyarak kâfir oğlunun kurtarılmasını Allah'tan istediği, Allah'ın ise kâfirlerin, sâlih atalarıyle bir ilgisinin kalmayacağını belirterek: *"Ben sana, câhillerden* (yani nefsinin güdülerine uyanlardan) *olmamanı öğütlerim!"* dediği bildirilmektedir (45-46 ncı âyetler). Burada câhiller, nefsinin arzularına göre hareket edenler demektir. Bu, günâh olan bir eylemdir. Demek ki Nûh, günâh olan bir işi yaptığı için Allah tarafından azarlanmıştır. Gerçekten: *"Akra-*

bâ bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra (Allah'a) *ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peyğamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir"* (Tevbe Sûresi: 113).

Hz. Âdem'in, cennette yemesi yasaklanan meyvadan yediği (Bakara: 36, A'râf: 19-22) anlatılmaktadır. Yûsuf Aleyhisselâm, kendisine aşk ilân eden Zelîha'ya eğilim duymuş, (Yûsuf Sûresi: 24) fakat Allah korkusu bir günâha girmesine engel olmuştur. Hz. Mûsâ, kendi kavminden bir adamı korumak için Mısır'lıyı öldürmüştür (Kasas Sûresi: 15). Hz. Mûsâ, kendisinin bir zaman sapık olduğunu söylemektedir (Kasas: 20). Aynı şey, Hz. Peyğamber'in, peyğamberlikten önceki hayâtı hakkında da zikredilmiştir: *"Rabbin seni sapık bulup doğru yola iletmedi mi?"* (Duhâ Sûresi: 7). Demek ki peyğamberler de, peyğamber olmazdan önce öteki insanlar gibi toplumun geleneksel dinine tabi olmuşlar, bu yüzden o zamanki hayatları sapıklıkla nitelendirilmiştir: *"Sen, Kitâp nedir, îmân nedir, bilmezdin"* (Şûrâ Sûresi: 52). Hz. Dâvûd'un da üstü kapalı olarak anlatılan günâhından tevbe ettiği belirtilmiştir (Sâd Sûresi: 22-25).

Hz. Peyğamber'in, zaman zaman müşriklerin bazı önerilerine eğilim duyduğu, fakat Allah'ın korumasıyla bunu yapmadığı, şayet yapmış olsaydı şiddetle cezalandırılacağı belirtilmiştir: *"Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak ondan başkasını bize iftirâ etmen için fitneye düşüreceklerdi. İşte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, nerdeyse bir parça onlara yanaşıyordun. O takdirde sana hayâtın da, ölümün de kat kat*(azâb)*ını taddırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın"* (İsrâ Sûresi: 75). Zeyd ile Zeyneb olayında Peyğamber'in, açığa vurmaktan çekindiği bir şeyi içinde tuttuğu, oysa insanlardan değil, Allah'tan çekinmesi gerektiği (Ahzâb Sûresi: 37) bildirilmektedir. Bedir esirlerini fidye ile serbest bırakması, Tebûk savaşına katılmamak için bahane uydurup izin isteyenlere izin vermesi, hatâlı bulunmaktadır (Enfâl Sûresi: 67-68; Tevbe Sûresi: 43).

Demek ki peyğamberler de birer insandır, onların da za'fları vardır. Peyğamberlerin ma'sumluğu, günâh işlemeyecekleri anlamında değil, vahyi teblîğ ile ilgilidir. Önce onlara gelen vahye şeytân sözü karışamaz. Çünkü Allah, vahy meleğini, yine birtakım melek muhafızların eşliğinde gönderir. İlâhî sözleri, şeytan sözü karışmaktan korur. Ayrıca peyğamberler kendilerine gelen vahyi hiç gizlemeden, olduğu gibi teblîğ ederler. Onlar teblîğlerinde ma'sumdurlar.

İşte kelâmcıların, peyğamberlerin günâh işlemeyecekleri tarzındaki ma'sumluğu tezlerini benimseyen bazı müfessirler, Lût'un, konuklarını korumak için kızlarını kavmine sunma önerisini te'vîl ederek: onun, kavmine kızlarıyle veya kendi kızları durumundaki kavmin kadınlarıyle evlenmelerini önerdiğini

söylemişlerdir. Bu doğru olamaz. Önce Lût'un sadece iki kızı vardı. İki kızla bütün kavmin evlenmesi mümkün değildi. Kaldı ki gelenlerin evli olmadıkları nereden bellidir? Bu adamlar, evli bekâr, hepsi bu işe tutulmuşardı. Kavmin çoğu bunu yapıyordu, bu çirkin iş, bir âfet halini almıştı.

Hâsılı, peyğamberler de birer insandır. Onun için onlardan bazılarının Kur'ân'da da işaret edildiği üzre günâh işlemiş olmaları veya günâha eğilim duymuş olmaları, aslâ peyğamberlik görevlerine aykırı değildir. Onlar birer insan olmaları hasebiyle günâh işlemiş veya günâha eğilim duymuş olsalar bile, Allah'a sağlam îmânları gereği hemen dönerler. Bile bile günâhta ısrar etmezler. İşte olgun mü'minlerin vasfı budur: *"Rabbinizden bir bağışa ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, korunanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun! O*(koruna)*nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutkunurlar, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever. Ve onlar, bir fuhuş* (çirkin bir iş) *yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman hemen Allah'ı hatırlayarak günâhlarının bağışlanmasını dilerler. — Günâhları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir?— Ve onlar yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfâtı, Rableri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ecri ne güzeldir!"* (Âl-i İmrân Sûresi: 133-136).

— 49. Allah, doğru yola gelmek istemeyeni zorla doğru yola getirmez. Allah'ın, sapıklığı içinde bıraktığı kulu da doğru yola getiren olmaz. Peyğamberler de öğüt verse bir yararı olmaz. *"Eğer Allah sizi azdırmak dilemişse, ben size nasîhat da etmek istesem nasîhatim size fayda vermez"* (34 ncü âyet).

Peyğambere ve sâlih kişilere akrabâ olmak, kurtuluş için yeterli değildir. Peyğamberin oğlu dahi olsa kâfir, küfründe ısrar ederse cezâsını görür. Nûh'un kâfir oğlu, Lût'un kâfire karısı, ilâhî cezadan kurtulamamışlardır (43, 46, 81 nci âyetler).

— 50. Peyğamber ve onun vârisi olan da'vetçiler, para, menfaat için değil, sırf Allah rızâsı için Hakk'a çağırmalıdırlar: *"Ey kavmim, buna karşılık sizden bir mal istemiyorum, benim ücretim Allah'a âittir"* (29, 51; Şuarâ Sûresi: 109, 127, 145, 164, 180; En'âm Sûresi: 90; Yûsuf Sûresi: 104; Şûrâ Sûresi: 23 ncü âyetler).

— 51. Da'vetçiler, söylediklerini, önce kendileri uygulamalı, işleri, sözlerine aykırı olmamalıdır: *"Ben, size yasakladığım şeleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum* (söylediklerime kendim de uyuyorum)*"* (88 nci âyet).

— 52. Dînde zorlama yoktur. Gönül ve vicdan işi olan îmân, zorla kalbe sokulamaz. Allah'ın fıtrî (insan yaratılışına uygun) dîninde inanç özgürlüğü vardır: *"Siz istemedikten sonra ben sizi zorla mı o*(Allah'ın rahmeti)*ne so-*

kacağım?" (28 nci âyet).

— 53. Dünyâperestlerle ıslâhatçılar arasında sürekli bir kavga olmuştur. Çünkü biri mal yığmaktan başka şey düşünmez, bunun için her vasıtayı mübâh görür. Öteki ölçülü olmayı, helâl kazanmayı, zayıfları ezmemeği öğütler. Nitekim Şu'ayb'in kavmi, her türlü hîleli yollarla kazançlarını artırmağa çalışmışlardı. Islâhatçı (reformcu) Şu'ayb ve taraftarları ise toplum zararına olan hileli kazanç yollarını kapamağa çalışmışlardı. Böylece iki taraf arasında kavga başlamıştı: *"Ey Şuayb, dediler, senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden, yâhut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor?"* (87 nci âyet).

Mal ve servet dengesizliği, toplumun en zor problemi olmakta devam etmektedir. Bazı iktisatçılara göre İslâmın mal ve servet üzerindeki reformu, İslâm esaslarının en büyüğüdür. Bu reformdan dolayıdır ki Kureyş, Hz. Muhammed'in karşısına çıkmıştır.

12 — 54. Okur-yazar olmayan ve yabancı dil bilmeyen Hz. Muhammed(s.a.v.)e, yabancı dilde inmiş olan o İlâhî Kitâbın içeriği vahy yoluyla bildirilmiştir. Bu vahy olayından önce Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine anlatılmış bulunan kıssaları bilmiyordu. Kur'ân'ın Arapça indirilmesindeki hikmet, toplum tarafından anlaşılmasıdır. Bu kıssayı düşünenler, başından sonuna, kıssanın bütün dizilerinden ibret alırlar.

— 55. Peyğamberler de, öteki insanlar gibi birer insandır. Onların da arzuları, şehvetleri vardır. Zaten kavimlerine önder olabilmeleri için diğer insanların hissettiklerini hissetmeleri gerekir. Melek insana lider olamaz. Çünkü meleklerin yaratılışları insanın yaratılışına benzemez. Günah işleme eğilimleri, za'fları, bağımsız iradeleri olmayan meleklerin, insanlara örnek lider olmaları mümkün değildir: *"Senden önce de şehirler halkından, yalnız kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka* (elçi) *göndermedik"* (109 ncu âyet). Öyle ise peyğamberi melek sanmak, evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı, öteki insanlar gibi dolaşmayı, çalışıp kazanmayı onlara yakıştırmamak, onları hatâdan ma'sum saymak yanlıştır.

— 56. Kavimlerinden çok olumsuz davranışlar gören peyğamberler de bazan o kadar üzüntü çekmiş, o kadar sıkılmışlardır ki kendilerine va'dedilen zaferin yalan olduğunu sanmışlar; bu derece bir bunalım içine düşmüşlerdir. İşte tam bu sırada yetişen Allah'ın imdâdı onları ve inananları kurtarıp muhâliflerini batırmıştır: *"Ne zaman ki elçiler umutlarını kestiler ve kendilerinin yalana çıkarıldıklarını* (kâfirlere karşı kendilerine va'dedilen yardımın yapılmayacağını) *sandılar, işte o zaman onlara yardımımız geldi de dilediğimiz kimseler kurtarıldı. Azâbımız suçlular topluluğundan aslâ çevrilmez"* (111 nci âyet).

Demek ki bunalım karşısında üzülmek, hattâ bazan şüpheye düşmek doğaldır. Peyğamber de olsa insandır, hiçbir insan bu za'ftan kurtulamaz. İnsanın en çaresiz kaldığı durumlardaki bunalımını ifade eden âyet, tam bu anlarda Allah'ın yardımının yetişeceğini de vurgulamaktadır. Gerçekten öyledir. İnsan bütün gayretine rağmen umudunu kesecek kadar bir çaresizlik içine düştüğünde birden Allah'ın yardımı yetişir.

13 — 57. Hz. Muhammed'e indirilen vahyler, kıssalar, daha önce indirilmiş bulunan İlâhî Kitâb'ın âyetleridir. Onlar hak olduğu gibi, bunlar da haktır.

— 58. Peyğamberlerin görevi, mu'cize yaratmak değil, kavimlerini uyarıp onlara doğru yolu göstermektir. İnanmayanlar, davranışlarına bahane bulmak için peyğamberlerinden mu'cizeler istemişler: dağları yürütmelerini, ırmaklar fışkırtmalarını, ölüleri diriltmelerini... önermişlerdir. Bu gibi olağanüstü şeyleri yapmak, peyğamberin elinde değil, Allah'ın elindedir. Peyğamber'in görevi, vahyi teblîğ ile irşâddır.

Her kavme bir uyarıcı gönderildiği gibi, Araplara da Hz. Muhammed (s.a.v.) gönderilmiştir (7, 27 nci âyetler). Ona karşı çıkanlar, istedikleri mu'cizeleri görseler de inanmayacak kadar basiretleri bağlı, küfürde kararlı insanlardır (31 nci âyet).

— 59. Müşrikler, Peyğamber'in evlenip çoluk-çocuk sahibi olmasını garipsiyorlardı. Onlara göre Allah'ın elçisi, melek gibi yemeğe, içmeğe, evlenmeğe, çalışmağa ihtiyaç duymamalı idi. Eğer o, gerçekten peyğambmer ise kendisini inkâr edenlerin başına hemen azâbın inmesi gerekirdi.

Kur'ân bu düşünceleri red için onlara, eski peyğamberleri hatırlatmaktadır: Onlar da birer melek değil, insan idiler. Çalışırlar, evlenirlerdi, çocukları vardı. Zaten peyğamber melek olsa idi, insanlara örnek olamazdı. Mu'cize getirmek, peyğamberin elinde olmadığı gibi, onun görevi de değildir. Onun görevi, teblîğ ve irşâddır (7, 40 ncı âyetler).

— 60. O azâb inince Allah, dilediği düşünceleri, inançları silip kaldıracak, dilediğini de yerleştirecektir. Yahut dilediği insanları helâk edecek, dilediği toplumu yerleştirecektir. Hangi düşüncelerin veya toplumun silineceği, hangilerinin yerleştirileceği de Allah katında tesbît edilmiştir. Kâinâtın ve olayların plânı O'nun yanındadır. Kâinâtta hiç raslantı yoktur. Herşey, İlâhî bilgi hazînesinde ayrıntı ile tesbît edilmiştir.

— 61. Hak da'vetçisine karşı koyan kararlı inkârcıların, cezâya çarpılacakları muhakkaktır ama, bunun zamânını Allah bilir. Bu müşriklere verilecek cezâ, peyğamber hayâtta iken de olabilir, onun vefâtından sonra da. Er geç, mutlaka inkârcılar, cezalandırılacaklardır.

— 62. daha önceki inkârcıların tuzakları, Hakk'ın yayılmasına engel olma-

dığı gibi, bu müşriklerin tuzakları da Kur'ân'ın ve İslâmın yayılmasını engelleyemeyecek, kâfirlerin tuzakları, kendi ayaklarına dolanacaktır (41-42 nci âyetler).

— 63. Muhammed (s.a.v.), mutlaka peyğamber ve ona vahyedilen Kur'ân haktır. Bir da'vânın doğruluğu, iki tanıkla belli olur. Bu da'vânın doğruluğunu ispatlayan iki tanıktan biri Allah, biri de Kitâp ehli âlimleridir.

Önce Allah, Muhammed'in peyğamberliğine, Kur'ân'ın vahy olduğuna tanıktır. Muhammed'in söylediklerini yalan çıkarmamakta, doğrulamaktadır. Onun söyledikleri, gerçekleşmektedir. Bu ifadeden, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, bütün samîmiyyet ve ihlâsı görünmektedir. O, bütün samimiyetiyle, kendisinin peyğamberliğine, Allah'ın tanık olduğunu söylemektedir. Bu ifadede bir yemîn üslûbu vardır: "Allah şâhiddir ki ben peyğamberim; Kur'ân da meleğin vahyidir!" demektir.

İkinci tanık da Kitâp ehli âlimleridir. Kitâp ehli, inen Kur'ân'ın anlattıklarının, kendi Kitâplarında bulunana uygun düştüğünü söylemektedirler. O Kitâbın dilini bilmeyen, onları okuyamayan, öğrenim görmemiş Muhammed(s.a.v.)in, o Kitâpta bulunan prensipleri, kıssaları anlatması, ancak vahy ile mümkündür. İşte Kitâp ehlinin insâflı âlimleri, Kur'ân'ın muhtevâsını düşününce, Hz. Muhammed'in peyğamberliğine tanıklık etmişlerdir. Böylece en güçlü iki şâhid ile Hz. Muhammed'in peyğamberliği, Kur'ân'ın da vahy eseri olduğu isbât edilmiştir (43 ncü âyet). Yine Mekke'de inmiş bulunan Ahkaf Sûresinde de Kitâp ehli âlimlerinin tanıklığına işaret edilmektedir: *"De ki: 'Hiç düşündünüz mü: Eğer bu* (Kur'ân), *Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâîl oğullarından bir şâhid de bunun benzerini* (Tevrât'ta) *görüp inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*?' Şüphesiz Allah, zâlim bir toplumu doğru yola iletmez!"* (Ahkâf Sûresi: 10).

14 — 64. Allah, her millete, kendi diliyle konuşan bir peyğamber göndermiştir ki o, insanlara, Hakk'ın buyruğunu anlatabilsin, doğru yolu gösterebilsin. Eğer peyğamber bir dil konuşur, toplumu onun konuştuğu dili anlamazsa o tuplumun gerçekleri öğrenip doğru yolu bulmaları güçleşir. Bundan dolayı her millete, kendi dilini konuşan bir peyğamber gönderilmiş (4 ncü âyet), ona, kendi dillerinde bir mesaj indirilmiştir: *"Rabbimiz, onlara, kendi içlerinden, senin âyetlerini okuyan, onlara Kitâbı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyip yüceltecek bir elçi gönder!"* (Bakara Sûresi: 129).

"O'dur ki ümmîler içinde kendilerinden olan, onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitâbı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi" (Cum'a Sûresi: 2).

"Eğer biz onu, yabancı (dilde) *bir Kur'ân yapsaydık, derlerdi ki: 'Âyetleri,* (anlayacağımız) *biçimde açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı sözle mi hitâbediliyor?' "* (Fussilet Sûresi: 44).

"Onu size (kendi dilinizle) *indirdik ki, 'Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa* (yahûdîlere, hıristiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik* (O Kitâbı okuyamıyor, dilini anlayamıyorduk)*' demeyesiniz"* (En'âm Sûresi: 156).

"Her millet içinde mutlaka bir uyarıcı gelmiştir" (Fâtır Sûresi: 24).

Allah, her millete gönderdiği elçisi aracılığı ile, Tevhîd dininin genel inanç esaslarını, ibâdet ve hukuk düzenini koymuştur: *"Sizin her biriniz için bir şerîat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi..."* (Mâide Sûresi: 48).

"Biz her ümmet için bir kurban ibâdeti koyduk...", "Biz her ümmete, uydukları bir ibâdet yolu (şerîat) *yaptık. Onun için* (din) *iş*(in)*de seninle aslâ çekişmesinler..."* (Hac Sûresi: 34, 67).

"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun!" (Bakara Sûresi: 148).

— 65. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, daha önce kavimlerine gönderilen ve tevhîdi yerleştirme uğrunda uğraş vermiş olan peyğamberler gibi bir peyğamberdir. Önceki peyğamberler tevhîd yolunda güçlüklerle karşılaştıkları gibi Hz. Muhammed'in de bu yolda benzeri güçlüklerle karşılaşması doğaldır.

Bu gerçeği anlatmak üzere Mûsâ'nın da'vet öyküsünden bir kesit sunulmakta ve peyğamberlerin, Allah'ın birliğini ispat konusundaki kanıtları, kavimlerinin onlara karşı inatçı tutumları sergilenmektedir (5-7, 9-13).

— 66. Peyğamberler, Hak yolunu savunmuş ve bu uğurda ellerinden gelen bütün çabayı harcamış, eziyet ve belâlara katlanmış, güçlüklerin yenilmesine çalışırken Allah'a tevekkül etmişlerdir. İnananların, Allah'a dayanması gerekir. Bu konuda peyğamberlerin hayât mücâdelesi ve tevekkülü bize örnektir. Tevekkül, işi Allah'a bırakmak değil, çalışırken O'na güvenmektir.

Onlar, da'vâlarını ortaya atıp oturmamışlar, ülkülerinin yerleşmesi için öğütlerine devam etmişler, onları susturmağa uğraşan küfür ehli, üzerlerine üşüşmüş "Elleriyle onların ağızlarını kapatmak, onları susturmak istemişler" onları sürgün ile tehdidetmişler; fakat peyğamberler, Allah'a güvenerek irşâd mücâdelelerini, en tatlı biçimde sürdürmüşlerdir.

İşte tevekkülün ma'nâsı, başarı hususunda Allah'ın yardımına güvenerek yapılan işe devam etmek, işin sonuçlanması için elden gelen her çabayı harcamaktır. Bu eylemin başı cihâd, sonu tevekküldür. Yani kul, bir yandan

işinin sebeplerini yerine getirirken öte yandan Allah'ın, kendisini başarıya ulaştıracağına inananacaktır. Bu açıdan bakılınca tevekkülde tenbellik değil, tersine, cihâd (elden gelen her türlü çabayı harcamak) vardır. *"Bize, yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a dayanmayalım? Elbette sizin bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız* (da'vâmızdan vazgeçmeyeceğiz). *Tevekkül edenler, Allah'a dayansınlar"* (12).

— 67. Allah, peyğamberlerine, zâlimleri helâk edip onların topraklarını inananlara vereceğini, zâlimleri dünyâda cezalandıracağı gibi âhirette de cehennem azâbına çarptıracağını vahyetmiştir (13-17). Mülk, zulüm ile devam edemez. Mülkün temeli adâlettir. Bir millet şirke, haksızlığa dalarsa, yavaş yavaş çökmeğe başlar ve sonunda topraklarını da kaybeder. Bu husus, devletler, imparatorluklar kurmuş her milletin tarihinde görülmüştür.

Cihanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuş olan Osmanlı Devleti de adâletli davrandığı sürece yükselmiş, ilerlemiş; fakat işler ehil olmayan kişilerin eline geçip, rüşvet, iltimas, haksızlık yaygınlaşmağa başlayınca çöküntü de başlamıştır. İşte yüce Allah, 13-14 ncü âyetlerde bu gerçeği anlatmaktadır: *"Rableri onlara şöyle vahyetti: 'Zâlimleri mutlaka helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi o yere yerleştireceğiz!"*. Nûr Sûresinin 55 nci âyetinde de aynı gerçek, başka bir üslûb ile dile getirilmiştir: *"Allah, sizden inanıp iyi işler yapanlara va'detmiştir. Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini* (tam) *bir güvene erdirecektir."*

"Bir millet, kendilerinde bulunan(güzel meziyetler)*i değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez"* (Enfâl Sûresi: 53), *"Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez"* (Ra'd Sûresi: 11) âyetleri de aynı gerçeği ifade etmektedir.

15 — 68. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilenler, daha önceki peyğamberlere verilmiş olan Kitâbın âyetleri ve açık seçik bir okumadır. Bu okumanın gösterdiği tevhîd yoluna girmeyen nankörler, bir gün gelir, pişman olurlar, keşke vaktiyle müslüman olsalardı diye temennî ederler ama artık pişmanlık yarar sağlamaz. Kur'ân da'vetine karşı çıkan kimseler, bir gün cezâlarını göreceklerdir (1-5).

— 69. Müşrikler, Hz. Muhammed'den, meleklerin inip kendisiyle beraber gezmesini istemişlerdir. Oysa melekler, insanların keyiflerine göre değil, Hak ile, kavmi cezalandırmak üzre inerler ki o zaman inkârcılara hiç fırsat verilmez (7-8).

— 70. Daha önceki peyğamberlerle de alay edilmiştir. Tutucu zümre, getirilen

her yeni düşünceye karşı çıkmış, onunla alay etmiştir: *"Kendilerine Rablerinden gelen her yeni uyarıyı mutlaka eğlenerek dinlerler"* (Enbiyâ Sûresi: 2). *"Rahmândan onlara hiçbir yeni uyarı gelmez ki mutlaka ondan yüz çevirmesinler"* (Şuarâ Sûresi: 5).

İşte önyargılı, şartlanmış insanlar, yeni düşünceleri hep böyle olumsuz bir tutumla algılarlar. Yeni düşünceler, onların yüreklerinde nefret uyandırır. Çünkü eski düşüncelerle beslenmiş, şartlanmışlardır. Onları bırakmak kendilerine zor gelir. Bundan dolayı yeni peyğamberin da'vetine inanmazlar. Ne kadar mu'cize görmüş olsalar da yine gördüklerini büyü sanır, gerçeği kabul etmezler (10-15).

16 — 71. 98 nci âyette Kur'ân okurken Allah'a sığınmak emredilmiştir. Bu suretle insan, şeytânın dürtülerinden kurtulur. Çünkü şeytân, Allah'a inanıp güvenenleri kandıramaz. Ancak o, kendisini Allah'a ortak yapan, Allah'a taparken şeytana da tapan, onun sözlerini dinleyen dostlarını kandırabilir (99-100).

— 72. Allah, hikmeti uyarınca bir âyeti, Peyğamber'in hâfızasından kaldırıp onun yerine başka bir âyet vahyeder. Bir âyeti, benzeri veya ondan daha iyi bir âyetle değiştirir. Ama gerçeği bilmeyenler, bir âyetin başka biriyle değiştirildiğini görünce, âyetleri, Hz. Muhammed'in uydurduğunu söylerler. Oysa Kur'ân âyetleri, Hz. Muhammed'in uydurabileceği sözler değil, Kutsal Ruh'un indirdiği vahylerdir. Allah, inananların yüreklerini pekiştirmek, müslümanları doğru yola iletmek ve müdjelemek için o âyetleri Kutsal Ruh vasıtasiyle Elçisine vahyetmiştir (101-102).

— 73. Kur'ân, herhangi bir insanın öğretisi değil, meleğin vahyidir. Hiçbir insan, Kur'ân stilinde bir söz öğretemez. Hele doğru dürüst Arapça dahi bilmeyen yabancı kökenli bir insan, bunu hiç yapamaz (103).

— 74. Hz. Muhammed, yalan söylemez. İnsan sözünü Allah'ın sözü diye göstermez. Bunu ancak Allah'ın âyetlerine inanmayan yalancılar yaparlar. Ama çocukluğundan beri dürüstlüğü ve güvenilirliğiyle şöhret bulan ve Allah'a bütün kalbiyle bağlı olan Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah'a yalan uydurmaz, kendi sözünü veya başkalarından duyduğu sözleri Allah'ın vahyi diye öne sürmez (105).

— 75. Müşrikler, kendi dinlerinin de Allah'ın dilemesiyle olduğunu söyleyerek kendilerini mazur göstermek istemişler: *"Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbirşeyi haram kılmazdık!"* demişlerdir.

Bu söz, insanı sorumluluktan kurtarmaz. Çünkü Allah kişiye iyi ve kötü yolu göstermiş, ayrıca peygamber de gönderip ona doğru yolu bildirmiş;

ama seçimi kulun isteğine bırakmıştır. Evet Allah dilese, bütün insanları bir tek inançta birleştirir ama bu, onları tek inanca zorlamak olur. Böyle bir durumda seçim yeteneği olmayan kul, sorumlu olmaz. Oysa Cenabı Hak, insanı sorumlu yaratmış, bunun için onu, kendi başına karar vermeğe, seçtiği yolda gitmeğe yetenekli kılmıştır. Öyle ise *"Allah dileseydi biz böyle yapmazdık"* demekle kul, sorumluluktan kurtulamaz. Allah kulu bir eyleme zorlamak istememiş, kulun irâdesiyle karar vermesini ve böylece yaptığından sorumlu olmasını dilemiştir.

— 76. Peyğamberin görevi de insanları bir inanca zorlamak değil, hakikatleri açıkça anlatmaktır. Bundan ötesi, kulun kendi iradesine kalmıştır.

— 77. 120-123 ncü âyetlerde İbrâhîm'in, müşrik olmayıp Allah'ı birleyen bir tevhîd önderi olduğu vurgulanır ve Hz. Peyğamber'e de, İbrâhîm'in getirdiği tevhîd dinine uyması emredilir. Burada bir kez daha, Hz. Muhammed'in, İbrâhîm'in izinde gitmesi vurgulanmaktadır. O halde Peyğamber Aleyhisselâm, daha önceki peyğamberlerin, özellikle tevhîdin simgesi olmuş Hz. İbrâhîm'in yolundadır. Kendisi öteki peyğamberlerin metbu'u değil, tâbiidir. *"Allah size* (helâl ve haram olanı açıklamak) *ve sizi, öncekilerin yasalarına iletmek ve sizin günâhlarınızı bağışlamak istiyor. Allah bilendir, hikmet sâhibidir"* (Nisâ: 26).

En'âm Sûresinde tevhîd'i yerleştirmek uğraşı veren Nûh, İbrâhîm, İshâk, Ya'kûb, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yusuf, Mûsâ, Hârûn, Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ, İlyâs, İsmâîl, el-Yesa', Yûnus ve Lût peyğamberler (hepsine selâm olsun) anıldıktan, bunların, Allah'ın Kitâp, hüküm ve peyğamberlik verdiği, doğru yola ilettiği kimseler olduğu belirtildikten sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!.."* (En'âm: 83-90) buyurulmaktadır.

— 78. Peyğamberler melek değil, birer insandır. Önceki peyğamberler de Hz. Muhammed gibi vahy alan birer insan idiler. Kitâp ehli buna tanıktır. Çünkü Kur'ân'dan önce inmiş olan Kitâpta, o peyğamberlerin öyküleri anlatılmaktadır. Onlar kavimlerine, peyğamberliklerini ispatlayan kanıtlar getirdikleri gibi Hz. Muhammed de Allah'ın indirdiği vahyi getirmiştir. Daha önceki peyğamberlere verilen hakikatler, Hz. Muhammed'e de kendi diliyle vahyedilmiştir ki bunları toplumuna anlatsın da insanlar düşünüp yola gelsinler (43-44). *"Peyğambere düşen, açıkça duyurmaktır"* (82).

— 79. Yüce Dîvân kurulduğunda, her peyğamber gelip, hidâyete gelmeyenlerin aleyhinde tanıklık yapacaktır (84). Onların kendisine nasıl davrandıklarını, da'vetine karşı izledikleri tavrı anlatacaktır. Hz. Muhammed de, kendi ümmetinin, kendisine karşı nasıl davrandığı hakkında tanıklık edecek, suçluların kendisine karşı takındıkları olumsuz tavrı anlatacaktır.

Burada tanık olarak getirilen her peyğamber, Allah'tan, suçluların affedilmesini istemiyor, tersine, onların, Hak çağrısı karşısındaki olumsuz davranışlarını anlatarak onların aleyhinde tanıklık ediyor. Peyğamberlerin, suçlular aleyhinde bu tür tanıklığı, Hak yoluna engel olmağa kalkanlar için ağır bir uyarı olduğu gibi, şefâat hakkındaki abartmalı rivâyetleri de kuşkulu kılmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir yerinde peyğamberlerin şefâatinden söz edilmez, ancak meleklerin, Allah'ın izin verdiği ve razı olduğu kimseye şefâat edebileceklerine işaret edilir. Allah'ın izni olmadan şefâat mümkün olmadığı gibi, O'nun razı olmadığına da kimse şefâat edemez. Şefâat hakkındaki âyetler, meleklerin şefâatine güvenen müşriklerin inançlarını red amacını taşır. Kur'ân'da peyğamberlerin şefâati değil, tanıklığı söz konusudur. Bu tanıklık da suçluyu affettirmek amacıyle değil, suçunu belgelemek maksadıyle yapılmaktadır. Tâ ki İlâhî zabıtlar, ruh defterine kaydedilmiş olan suçlar, ayrıca peyğamberlerin tanıklığı ile de sabit olsun; yazı yanında şahsî tanık ile de ispat edilsin de, hiçbir kuşkuya yer kalmadan İlâhî hüküm tam ve kesin iki kanıt (yazı ve tanık) üzerine verilsin, adâlet tam yerini bulsun.

Âhirette her can, kendi kaygısına düşer, kendini savunur, kendini kurtarmağa bakar: *"İşte o gün kişi kaçar: Kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından. O gün onlardan her kişinin, kendisine yeter derecede işi vardır"* (Abese: 34-37).

"Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse, kimsenin cezâsını çekmez; kimseden şefâat de kabul edilmez; kimseden fidye de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz" (Bakara: 48).

Herkese, dünyâda yaptıklarının sevâp ve cezası tam verilir, hiç kimseye haksızlık edilmez (111).

O Yüce Divân'ın hâkimi Allah'tır. O'nun hükmünde haksızlık olmaz: *"Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar düşüp bayıldılar. Ancak Allah'ın dilediği kaldı. Sonra ona bir daha üflendi, birden onlar kalktılar, bakıyorlar. Yer, Rabbinin nûruyla aydınlandı, kitâp* (amel defteri) *kondu, peyğamberler ve tanıklar getirildi ve aralarında adâletle hükmedildi. Onlara aslâ zulmedilmez. Herkese, yaptığının karşılığı tam verildi. O, onların ne yaptıklarını en iyi bilendir"* (Zümer: 68-70).

17 — 80. Yüce Allah, kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid-i Harâm'dan, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya yürütmüş, ona bazı âyetlerini, mâ'nevî olayları göstermiştir (1). Ayrıntı için, âyetin tefsîrine bakınız.

— 81. Peyğamberlerin hepsi Allah'ın elçileridirler. Fakat bazı bakımlardan kimi ötekinden üstündür. Meselâ kimine kitâp verilmiş, kimine verilmemiştir. Kimi şerî'at getirmiş, kimi öncekinin şerî'atini ihyâ ile görevlendirilmiştir (55).

— 82. Peyğamberin görevi, gerçeği duyurmaktır, kulların üstüne bekçi veya vekîl olmak değildir. Allah dilerse kullarını affeder, dilerse azâb eder. Hiç kimse Allah ile kulları arasına giremez ve Allah'ın, kullarına ne yapacağını bilemez. Bu bakımdan hiç kimseye, kesin biçimde cehennemlik gözüyle bakmak doğru değildir. Çünkü cennete veya cehenneme koymak Allah'ın buyruğuna bağlıdır. Bir şeyi şöyle veya böyle yapmak O'na farz değildir. O, dilediğini yapar. Yaptığı işlerden sorumlu değildir: *"Rabbiniz, sizi daha iyi bilir. Dilerse size acır, dilerse size azâbeder. Biz seni onların üzerine vekîl göndermedik"* (54).

— 83. Mu'cize yaratmak, peyğamberin elinde değil, Allah'ın elindedir. Allah, yarattığı mu'cizeyi gördükleri halde inanmayanları helâk etmiştir. Eski milletler, mu'cizeyi gördükten sonra yine inanmayıp helâk oldukları için yüce Allah, müşriklerin Peyğamber'den istedikleri mu'cizeleri yaratmamıştır. Çünkü yaratsaydı, bunlar da inanmaz, helâk olurlardı. Oysa Allah, onları hemen helâk etmek istememiş, düşünüp doğru yolu bulmaları için zaman ve fırsat vermiştir (59).

— 84. Müşriklerin olumsuz tutumlarından sıkılan Peyğamber (s.a.v.), zaman zaman onların istedikleri bazı ödünleri vermeyi düşünmüş, fakat Allah onu, Hak yolda sağlam tutarak böyle bir durumdan korumuştur. Şayet Peyğamber, müşriklere bir parça yanaşmış, hak dinden biraz ödün vemiş olsaydı, Allah ona, dünyâ ve âhiretin kat kat azâbını taddırırdı (73-75).

— 85. Her peyğamberi, vatandaşları, tedirgin etmiş, yurdundan çıkarmağa çalışmış oldukları gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavmi de kendisini vatanından çıkarmağa çalışmıştır (76-77). Fakat âyette şayet Hz. Muhammed çıkarılmış olsa, kendilerinin de orada fazla kalamayacakları söylenerek bir gün müşriklerin topraklarının, müslümanların egemenliğine geçeceğine işaret edilmiştir ki gerçekten birkaç yıl sonra Mekke toprağı ve sonra bütün Arabistan, müslümanların eline geçmiştir.

— 86. Müşrikler, Hz. Muhammed'den istedikleri çeşitli mu'cizeler arasında peyğamberin melek olması, ya da bir meleğin inip peyğamberle beraber dolaşması gerektiğini önermişlerdi. İnsanlara melek elçi göndermenin yararı olmaz. İnsanlara yol göstermesi için meleğin de yine insan görünmesi gerekir ki o zaman da onun melek mi, insan mı olduğu anlaşılmaz. İnsanlara, kendilerinin duyduklarını hisseden insan peyğamber gerekir. Şayet yeryüzünde kötülük duygularından yoksun, uslu uslu melekler dolaşsaydı, o zaman onlara melek elçi gönderilirdi ama insan olan halka insan elçi gönderilmelidir (94-95).

— 87. Hz. Muhammed, gerçek bir elçidir. Ona verilen vahyler, gerçekleri içermektedir. Kur'ân, ona azar azar indirilmiştir ki insanlar onu düşünüp kavrayabilsinler (105-106).

— 88. Allah, İsrâiloğullarına, doğru yolu göstermek için Mûsâ'ya Mukaddes Kitâbı vermiştir (Ayrıntı için İsrâ Sûresinin prensiplerine bakınız).

— 89. Mûsâ'ya verilen Mukaddes Kitâp'ta bu yasalar böyle bildirildiği gibi Hz. Muhammed'e verilen Kur'ân'da da inanıp güzel işler yapanların ödüllendirilecekleri, âhirete inanmayanların ise çetin azâba uğrayacakları belirtilmiştir (9-10).

18 — 90. Hz. Muhammed, toplumun inanmasını çok arzu etmekte, onların inanmamasından son derece üzüntü duymaktadır (6).

— 91. Ama onun üzülmesine gerek yoktur. Çünkü Allah, insanları davranış ve sözleriyle denemek için şu dünyâyı ve zînetini yaratmıştır. Verdiği mal ve evlâd ile onları sınamaktadır (7).

19 — 92. Hz. Zekeriyya, Allah'tan, mülküne ve ilmine vâris olacak sâlih bir çocuk istemiştir. Peyğamber de olsa, her insanda, mülküne vâris olacak, adını yaşatacak çocuk sâhibi olma arzusu vardır. Çünkü çocuk, bizzat ebedî yaşama imkânı bulamayan insanın, ebediyyete uzantısıdır. Zâten insanın atası da ebedîliğe ermek için kendisine yasak kılınan meyvadan yememiş miydi?

— 93. Çocuğu olacağına işaret olarak üç gün konuşma yeteneği alınmış olan Zekeriyyâ, irşâd görevini işaretle yapmış, kavmini sabah akşam Allah'ı tesbîh etmeğe yöneltmiştir (10-11). Demek ki mürşid, diliyle, dili dönmezse işaret ve davranışlarıyle insanı iyiye, doğruya yöneltmelidir.

— 94. Bâkire Meryem de Allah'ın gönderdiği meleğin üflemesiyle gebe kalıp Hz. Îsâ'yı doğurmuştur. Allah dilerse kocamış erkek ile, kısır kadının birleşimiyle çocuk yaratacağı gibi, hiç evlenmemiş bir bâkireden de çocuk yaratabilir (7-9, 19-21).

— 95. Çocuk Îsâ, beşikte iken konuşmuş, annesinin masum olduğunu, kendisinin bir mu'cize olarak yaratıldığını ve peyğamber olacağını söylemiştir (26-34).

— 96. Mu'cize olarak yaratılan Îsâ, Allah'ın oğlu veya tanrılık cevheri değil, Allah'ın kulu ve elçisidir. Bundan başka, çelişkili biçimlerde anlatılan Îsâ kavramı, hep zanna ve tahmine dayalı, tutarsız sözlerdir (34-37).

20 — 97. Allah'ın nûru, Mûsâ'ya, Mukaddes Vâdî'de, bir ağaçtan tecellî etmiş; Mûsâ, ağaçta görünen nûrun içinden Allah'ın sesini duymuştur: "(Ateş şeklinde görünen nûrun) *Yanına geldiğinde, o Mübârek Yerdeki Vâdî'nin sağ Kıyısındaki ağaçtan: 'Ey Mûsâ, ben âlemlerin Rabbi Allahım!' diye seslenildi*"

(Kasas Sûresi: 30).

Hz. Muhammed(s.a.v.)e de ilk tecellî, yine ağacın yanında olmuştu: *"Andolsun* (Muhammed) *onu* (Cebrâîl'i) *bir inişinde daha görmüştü: Son fidanın yanında"* (Necm Sûresi: 13-14).

— 98. Peyğamber olan Mûsâ, da'vâsında kendisine yardımcı istemişti. İrşâd görevinde yardımcı almak, hattâ irşâd ekipleri kurmak yararlı olur.

— 99. Peyğamberi kabul etmeyen zorbalar, sapıklar, onlara gelen vahyleri, onlara verilen mu'cizeleri "büyü" diye vasfetmişlerdir (57-63).

— 100. Büyücü onmaz. Büyücüler iflâh olmazlar. Bir süre başarı sağlasalar da sonunda perişan olurlar. *"Büyücü nereye varsa iflâh olmaz"* (69).

— 101. Allah, peyğamberlerini, hak da'vâ sâhiplerini er geç başarıya ulaştırır. Nitekim Hz. Mûsâ'yı, en zorba kral olan Fir'avn karşısında zafere ulaştırmıştır.

— 102. Zorbaları, ne kadar katı olsalar da irşâda çalışmak, uyarmak gerekir. Ancak öğüt verirken tatlı dil kullanmalı, kaba sözden kaçınmalıdır. Çünkü kaba söz, yarar değil, zarar verir (24, 43-44).

— 103. Hz. Peyğamber (s.a.v.), kendisine gelen vahyi, henüz vahy süreci tamamlanmadan, acele ile okumak isterdi. Yüce Allah, ona acele etmemesini, beklemesini ve daima ilminin artırılmasını Allah'tan istemesini emretmiştir (114). Demek ki kişi, ilim yolunda sabretmeli ve sürekli olarak ilmini artırmaya çalışmalıdır.

— 104. Allah, peyğamber gönderip gerçekleri duyurmadıkça bir kavmi helâk etmez (134). İsrâ Sûresinin: *"Biz peyğamber göndermedikçe azâbetmeyiz"* (15) âyeti de aynı gerçeği söylemektedir.

21 — 105. Mûsâ ve Hârûn'a Furkan ve Ziyâ, korunanlara Zikr'i veren Allah, Hz. Muhammed'e de aynı Zikr'i ve nûru vermiştir. Öyle ise Kitâp sâhiplerinin, buna karşı çıkmaları, kendi Kitaplarındaki ışığı taşıyan bu Kur'ân'ı da desteklemeleri gerekir (48-50).

— 106. Furkan, Ziyâ ve Zikir, Hz. Mûsâ'ya verilen Tevrât'ın adlarıdır. Hz. Mûsâ'ya verilmiş olan o Zikir, Hz. Muhammed'e de, anlayacağı bir dil ve üslûb ile indirilmiştir. Nahl Sûresinin 43-44 ncü âyetlerine bakınız.

— 107. 51-91 nci âyetlerde tevhîdi yerleştirmeğe çalışan bir dizi peyğamber kıssasından kesitler sunulur. Bu peyğamberlerin, aynı ülküyü taşıdıklarını vurgulamak üzre: *"İşte bu sizin ümmetiniz* (olan tevhîd ve İslâm milleti), *bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, yalnız bana kulluk edin!"* buyurulur.

Bütün bu peyğamberler aynı din ve ümmet birliğini sağlamak, aynı inancı

yerleştirmek için gelmişlerdir. Bunlar, zincirin halkaları gibi birbirini tamamlamaktadır. Bunların koydukları prensipler, birbirini bozmaz, neshetmez; destekler, doğrular. Biri diğerinin hükmünü kaldırmaz, bil'âkis yerleştirir, ona sâhibolur: *"Sana Kitâb'ı, gerçek ile ve kendinden öncekini doğrulayıcı, onu kollayıcı olarak indirdik"* (Mâide Sûresi: 48).

— 108. Allah, peyğamberini ve Hak da'vetçisini korur, tuzaklardan kurtarır, kendi sözünü üstün getirir (44, 70-71).

— 109. Kur'ân, Allah'ın kullarına bir duyurudur. Allah, Hz. Muhammed'i, insanlara acıdığı ve onları yüceltmek istediği için göndermiştir (106-107).

22 — 110. Allah, meleklerden de, insanlardan da elçi seçer. Melek elçi, Allah ile peyğamberler arasında, insan elçi de melek ile insanlar arasında elçidir. İnsanlara gönderilecek elçinin, insan olması gerekir. Meleğin elçiliği ya vahy getirmek veya Allah'ın buyruğunu yerine getirmek içindir. İbrâhîm'e ve Lût'a gönderilen elçiler gibi. Bunlar İbrâhîm'i bir çocuğu olacağını müjdelemek, Lût kavmini de helâk etmek üzre gelmişlerdir.

— 111. Peyğamberleri yalanlayanların sonu kötü olmuştur. Eski yalanlayanlar felâketlere uğradıkları gibi, Hz. Muhammed(s.a.v.)i yalanlayanlar da öyle olacaklardır. Belli süre sonunda zâlimler mutlaka cezalandırılacaklardır. Allah, sözünden caymaz. Aceleye gerek yok. Bu zaman, insanlara uzun gelebilir ama, Allah'a göre kısadır. Zirâ insanların hesabına göre bin yıl süren bir zaman, Allah'a göre bir gündür (47-48).

Asırlar, hattâ milyonlarca yıl, Allah katında bir ân'a dönüşür. Sonlu, kısa ömürlü insanlara uzun gelen zaman, zamânın yaratıcısı ve zaman üstü olan Allah'a göre bir ân'dan ibârettir. Bundan dolayı milyarlarca yıl ile bir ân O'nca birdir. Bizlere uzun gelen, O'na göre kısadır. Uzunluk, kısalık, erlik, geçlik kavramları, bize göre bir değer taşır, Allah'a göre taşımaz. bundan dolayı: *"Onlar azâb sâatini veya kıyâmeti uzak görüyorlar, biz ise onu yakın görüyoruz!"* (Me'âric Sûresi: 6-7) buyurmuştur.

— 112. Şeytân, her peyğamberin sözlerini bozmağa, onun halka okuduğu sözler arasına kendi sözlerini karıştırmağa çalışmıştır ama Allah, şeytânın sözlerini siler, meleğin Peyğambere verdiği sözlerini sağlamlaştırır, yerleştirir (52).

23 — 113. 23-52 nci âyetlerde Hz. Nûh ve ondan sonra gelen peyğamberlerin da'vet mücâdelelerine işaret edilmiş ve kıssalar arasına ibret dersleri serpiştirilmiştir.

— 114. Hz. Nuh ve öteki peyğamberler, da'vetlerini dinlemeyip engellemeğe kalkan inkârcılara karşı Allah'tan yardım istemişlerdir. Yüce Allah, onları ve inananları kurtarmış, inkârcıları bir âfetle helâk etmiştir.

— 115. Peyğamberlerin da'vet mücâdeleleri birbirine benzer. Hemen hepsi benzer güçlüklerle karşılaşmışlardır. Hepsi, dünyâ ile şımarmış, dünyâ tutkunu, kıskanç insanların çelmeleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kendileri inanmayan bu şımarık kimseler, olumsuz propagandalarıyle, halkı da peyğamberlere karşı menfî davranışlara yöneltmişler: *"Bu da sizin gibi bir insandır. Sizin gibi yiyor, içiyor, sizin gibi bir insana uyarsanız ziyâna uğrarsınız. Size, öldükten sonra dirileceğinizi söylüyor. Bu, olacak şey değildir. Bu dünyânın ötesinde hayât yoktur!"* demişlerdir.

— 116. Yüce Allah, elçilerine moral vermiş, güzel rızıklardan yemelerini ve güzel işler yapmalarını, kendisinin, onları gözetleyip koruduğunu bildirmiştir.

— 117. Peyğamberler, insanlara, Allah'ın güzel ve temiz yarattığı şeyleri yasaklamak için değil, onları bâtıl düşüncelerden, engelleyici bağlardan kurtarmak için gelmiş, vahy ile hareket eden devrimci elçilerdir. Harâm olanlar, Allah'ın vahy ile bildirdikleridir. Bunun dışında, güzel şeylerin hepsi helâldir. Dinin ruhu, güzel nimetlerden el çekmek değil, güzel şeylerden yararlanıp, güzel davranışlar yapmaktır. İşte bütün dinlerin özü budur: Güzel şeylerden yemek, güzel işler, ibâdetler yapmak ve yalnız Allah'a tapmak. Bütün peyğamberlere emredilen temel prensipler budur: *"Ey elçiler, güzel şeylerden yeyin ve yararlı iş yapın. Çünkü ben, yaptıklarınızı bilmekteyim. Ve işte sizin bu ümmetiniz bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, benden korkun!"* (51-52).

— 118. Fakat insanlar, zamanla peyğamberlerin getirdikleri bu temel prensiplerin sınırlarını aşmışlar; elleriyle yazdıkları, kendi kafalarının ürünü mezhep kitaplarını, Tanrı kitâbı sanarak ayrılığa düşmüşler; ve her biri kendi mezhebi, imâmı, mezhep kitâbı ile övünmeğe, ötekileri dışlamağa başlamıştır: *"Fakat işlerini, aralarında parçalayıp çeşitli kitaplara ayırdılar. Her parti, kendi yanında bulunan* (din veya kitap) *ile övünmektedir"* (53).

Yüce Allah, dinin özünden ayrılan bu zümrelerin hepsinin gaflet içinde bulunduklarını vurgulayarak uyarmıştır: *"Bir süreye kadar, onları, daldıkları gafletleri içinde bırak* (bocalayıp dursunlar)*!"* (54).

Başka bir âyette de, dinde ayrılığa düşenlerin, Peyğamber'in getirdiği dinin ruhundan ayrılmış oldukları, Peyğamber'in, onlarla bir ilişkisi olmadığı vurgulanmaktadır: *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah, onlara yaptıklarını haber verecektir!"* (En'âm Sûresi: 159).

— 119. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, bir türedi değil, önceki peyğamberlerin izinde giden bir Hak da'vetçisidir. Ona gelen, cin telkini değil, meleğin vahyidir (68-70). Geçmişi tertemiz olan, güvenilirliği ile tanınan Hz. Muhammed (selâm ona), bir çıkar sağlamak için değil, Allah rızâsı için bu da'veti yapmaktadır (68-72).

— 120. İnsanlar ona inanıp sözüne uyarlarsa şân alırlar. Peyğamber, onlara şanlarını yüceltecek bir kitâp, İlâhî bir dîn getirdiği halde onlar bundan yüz çevirmektedirler. Kendilerini yüceltecek Kitâba cephe almaktadırlar. Gerçekten Kur'ân, kendisine uyan toplumların şânını yüceltir. Dağınık kabileler halinde yaşayan, bir devlete sâhibolmayan müşrik Araplar, Kur'ân'a bağlanınca birden akıl almaz bir silkinme ile kalkınmışlar, dünyânın en güçlü imparatorluğunu kurmuşlardır. Bu, Kur'ân'a bağlanmaları sayesinde olmuştur. Ama Kur'ân'a cephe alanlar, helâk olup gitmişlerdir. Çünkü Kur'ân haktır, meleğin vahyidir. Hak, insanların keyfine uymuş olsa, onların istedikleri hükümleri getirse, yerin göğün düzeni bozulur (71).

— 121. Peyğambere karşı gelenler, onun çağrısına engel olanlar, ya peyğamberin hayâtında veya onun vefâtından sonra bir cezâya çarpılırlar, bu muhakkaktır ve öyle olmuştur (93-95).

24 — 122. Elçinin görevi, duyurmadır. O, yola gelmeyenlerin yaptıklarından sorumlu değildir. Herkesin, kendi yaptığından sorumlu olduğunu, Elçinin, sapıkların davranışlarından sorumlu olmayacağını belirten 54 ncü âyet de: *"Sizin dininiz size, benim dînim banadır"* (Kâfirûn Sûresi: 6), *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara Sûresi: 255) âyetleri gibi düşünce ve vicdan özgürlüğü getirmektedir. Bundan dolayı o âyetlerin neshedildiği hakkındaki rivâyetler geçersizdir. Çünkü Kur'ân, bunu birkaç kez vurgulamıştır. Kur'ân'da içi boş, hükümsüz âyet yoktur. İşte onlarda ifade edilen inanç özgürlüğü, buradaki 54 ncü âyette de, değişik bir üslûb ile ifade edilmiştir.

25 — 123. Her peyğamberin karşısına bir hak ve hakikat düşmanı dikilir. Bu da Allah'ın hikmeti gereğidir. Belki de o hak düşmanı, peyğamberi mücâdeleye sevk eder. Hak ile bâtılın mücâdelesine, sonunda hakkın yerleşmesine yol açar. Her Mûsâ'nın bir Fir'avn'i, her Muhammed'in bir Ebûcehl'i, her Hak da'vetçisinin karşısına dikilen bir şeytân mümessili vardır. Bu, tarih boyunca böyle gelmiştir, galiba böyle gidecektir. Bundan dolayı Hak da'vetçisi, umutsuzluğa düşmemelidir. Çünkü 31 nci âyetin sonunda: *"Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter!"* cümlesi, Hak da'vetçilerine Allah'ın yardımını va'detmekte, Allah'ın, onları zafere ulaştıracağını müjdelemektedir. *"Allah 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz' diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir!"* (Mücâdele Sûresi: 21). *"Biz hakkı bâtılın üstüne atarız da o, onun beynini parçalar, derhal bâtılın canı çıkar"* (Enbiyâ Sûresi: 18).

— 124. Peyğamberlerine karşı koyan eski milletler helâk olmuşlardır. Mûsâ'ya, Nûh'a, Hûd'a, Sâlih'e, Lût'a karşı çıkanlar, peyğamberlerine engel olmağa kalktıklarından dolayı helâk edilmişlerdir. Demek ki Hakk'a engel olmağa çalışanların sonu helâktır (35-39). Eski peyğamberlere karşı çıkanlar nasıl helâk edilmişlerse, Hz. Muhammed'e karşı çıkanlar da helâk edilecеklerdir (40).

26 — 125. Çok güçlü ve çok merhametli olan Allah, kullarına acıdığından dolayı peyğamberler gönderip onları sapıklıktan doğru yola iletmek istemiştir (9, 68, 104, 122, 140, 175, 191).

— 126. Allah, peyğamber olarak görevlendirdiği kullarıyle beraberdir. Dûalarını işitir, yardımıyle onları destekler (15-16).

— 127. Peyğamberler, güvenilir insanlardır. Yalan söylemezler, kimseyi aldatmazlar. Hak'tan aldıkları vahyleri aynen duyururlar (107, 125, 143, 162, 178).

— 128. Da'vetleri karşılığında insanlardan bir ücret istemezler, bir çıkar beklemezler. Sırf Hak rızâsı için da'vet ederler (109, 127, 145, 164, 180).

— 129. Peyğambere ilk uyanlar, ezilen zayıf tabakadır. Zenginler ona uymaz, tersine onun da'vetini engellemeğe çalışırlar: *"İşte böyle, senden önce de hangi ülkeye uyarıcı gönderdiysek, mutlaka onun varlıklıları: 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de izlerine uyarız' dediler"* (Zuh'ruf Sûresi: 23).

İnkılapçı da'veti, zengin tabaka engellemeğe çalışır. Çünkü onlar, zayıf insanları emirleri altında çalıştırmakta, mevcut statüden yarar sağlamaktadırlar. Şimdi emrederken emir altına girmek istemezler. Peyğambere tâbi olmakla çıkarlarının elden gideceğini düşünürler. Peyğambere tâbi olan yoksul, zayıf kişilerle birlikte bulunmak istemezler. Bundan dolayı kendileri peyğamberin yanına geldikleri zaman onların kovulmasını isterler (111-114). Nûh kavminin zenginleri böyle yaptığı gibi, Hz. Muhammed(s.a.v.)in kavminin zenginleri de böyle yapmış, kendileri geldiğinde yoksulların kovulmasını istemişlerdir: Hûd Sûresinin 27-30 ncu âyetlerinde Nûh kavminin zenginlerinin, yoksul, zayıf insanları küçümsedikleri, Nûh'tan onları yanından kovmasını istedikleri anlatılmaktadır:

"Kavminden ileri gelen inkârcı grup dedi ki: 'Biz, seni de bizim gibi insan görüyoruz ve sana, bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz'. Dedi ki: 'Ey kavmim, bakın ya ben Rabbimden bir delîl üzerinde isem ve (O)*, kendi katından bana bir rahmet vermiş de, o* (rahmet) *sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise? Şimdi siz onu*

istemezken, biz sizi o(Tanrı rahmeti)*ne zorla mı sokacağız? Ey kavmim, buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum, benim ücretim Allah'a âittir. Ve ben,* (sizin hor gördüğünüz) *inananları kovacak değilim. Çünkü onlar, Rablerinin huzûruna gideceklerdir. Fakat ben sizi, câhillik eden bir kavim görüyorum. Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunur? Düşünmüyor musunuz'?''* (Nûh Sûresi: 27-30).

Hz. Peyğamber(s.a.v.)e de, zengin, kendini beğenmiş insanların sözüne uyarak yoksul, zayıf insanları yanından kovmaması emredilmiştir: *''Rablerinin huzuruna toplanacaklarına inanıp bu durumdan korkanları onunla uyar ki; kendilerinin, O'ndan başka ne dostları, ne de destekçileri yoktur.* (Böyle uyar!) *belki korunurlar. Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları kovma. Onların hesâbından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki onları kovup da zâlimlerden olasın!''* (En'âm Sûresi: 51-52).

— 130. Yüce Allah, sonunda peyğamberleri ve küçümsenen horlanan mü'minleri galip getirir, böbürlenenleri helâk eder (116-120).

— 131. Her peyğamberin kavmi gibi, 'Âd kavmi de, kardeşleri Hûd'u engellemeğe çalışmışlar, okuduğu âyetlere ''eskilerin masalları'' demişler, âhireti yalanlamışlar ve sonunda helâk olup gitmişlerdir.

— 132. Semûd kavmi de peyğamber Sâlih'in öğütlerini dinlememişler, mallarına, mülklerine güvenmişler, mu'cize deveyi kesmişler, bardağı taşıran son damla olan bu davranışlarıyle helâk olup gitmişlerdir.

— 133. Allah'ın bir peyğamberi veya velîsiyle mücâdeleye kalkmak, ebedî husrâna götürür.

— 134. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın emriyle, Güvenilir Rûh tarafından Arap diliyle Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. O, cin-şeytân indirmesi değildir. Şeytânlar böyle bir şey yapamazlar. Çünkü yüce melekler topluluğundan uzaklaştırılmış olan şeytânlar o yüce âlemden söz çalamazlar (192-195, 210-212).

— 135. Şeytânlar ancak yalancı kâhinlere ve şâirlere telkinler yaparlar. Şeytan telkinlerine kulak veren kâhinlerin çoğu yalancıdır.

— 136. Kur'ân'ın içeriği, önceki İlâhî Kitâplarda da vardır. Bundan dolayı İsrâil oğulları âlimleri, Kur'ân'da anlatılan kıssa ve prensiplerin, kendi Kitaplarına uygun düştüğünü bilirler. Bu da Kur'ân'ın vahy olduğunu kanıtlar. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.), okuma bilmediği gibi yabancı dil de bilmezdi. O Kitâpların muhtevâsını tahsil etmemişti. İbrânî diliyle Hz. Musâ'ya verilmiş olan o Kitâbın içeriği, fasîh bir Arapça ve muciz bir üslûb ile Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir (196-197).

— 137. Gelenekleriyle ve kıskançlıklarıyle şartlanmış olanlar, Kur'ân'a inanma eğilimi duymazlar, tersine onu inkâr ederler. Onlara bu düşünce hoş gelir. Ama ansızın gelecek azâbı görünce pişman olurlar. Fakat bu pişmanlık kendilerine bir yarar sağlamaz (199-207).

— 138. Şâirler olayları abartırlar, yapmayacakları şeyleri söylerler, her vâdide dolaşırlar. Bunlar şirk ehli şâirlerdir.

— 139. Ama Şâirlerin hepsi böyle değildir. İnanıp güzel işler yapan, Allah'ı anan, haksız saldırılara cevap verenler iyi karakterli insanlardır. Şiir kötü değildir. Sağlam karakterli şâirlerden dökülen şiirlerde hikmet vardır. Kur'ân, imanlı, doğru sözlü şâirleri över (224-227).

—140. Allah, elçi gönderip uyarmadan bir kenti helâk etmez. Çünkü uyarmadan helâk etmek zulümdür. Allah, hâşâ zâlim değildir (208-209).

27 — 141. 7-14 ncü âyetlerde Mûsâ'nın da'vet kıssasından bir kesit alınmıştır. Mûsâ'nın Kitâbı, kendi eseri değil, kendisine ağaçtan ateş şeklinde beliren Tanrı vahyidir. Aynı Kitâbın içeriği, yine Sidretu'l-Münteha(uzak bir ağaç)ta görünen melek tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir. İki vahyin de kaynağı birdir. Bütün İlâhî vahylerin kaynağı aynıdır.

— 142. Mu'cizeleri yaratan Allah dilerse değneğe can verip onu yılan yapar ve yılan olan değneği yine eski haline döndürür. Dilerse insanın uzvundan nurlar fışkırtır (10, 12).

— 143. Hz. Mûsâ'ya dokuz mu'cize verilmiştir. Mûsâ'nın mu'cizelerini gördükleri halde bile bile onları büyü, Mûsâ'yı da büyücü sayanlar cezâlandırılmışlardır (13-14).

— 144. Elçiler, Allah'ın katında güvendedirler. İlâhî vahy esnasında onlara bir zarar gelmez ve şeytân, onlara müdâhale edemez: *"Benim katımda elçiler korkmazlar"* (10).

— 145. Peyğamberler ve ıslâhatçılar, sadece söz ile hakaretlere maruz kalmazlar; aynı zamanda onlara sû-i kastler de düzenlenir. Nitekim Hz. Sâlih'e böyle bir sû-i kasd düzenledikleri gibi (49) Hz. Peyğamber'e de düzenlemişlerdir: *"İnkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da* (yurtlarından) *çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı"* (Enfâl Sûresi: 30).

— 146. Fakat herşeye rağmen Allah, hakkı üstün getirir, peyğamberleri ve inananları kurtarıp kâfirlerin evlerini başlarının üstüne yıkar (51-53).

— 147. Hz. Peyğamber'e sadece Allah'a ibadet etmesi, yalnız O'na teslîm olması ve Kur'ân okuması emredilmiştir (91-92).

— 148. Birbirine düşman iki gruba bölünmüş olan Semûd kavmini irşâd için görevlendirilen Sâlih Aleyhisselâm, onları uzlaştırmağa çalışmış; kötülüğü bırakıp iyiliğe, tefrikayı bırakıp istiğfara yöneltmek istemiş; fakat boz-

guncu insanlar onu dinlememişler, mu'cize deveyi kesmişler, bu yüzden mahvolup gitmişlerdir (45-53).

Peyğamber Süleyman'a teslîm olan Kraliçenin mutlu sonucu anlatıldıktan sonra, 45-53 ncü âyetlerde Peyğamber'e karşı gelen, onun da'vetini engellemeğe çalışan kavmin acı sonucu anlatılmıştır. Bunun anlamı şudur: Peyğamberleri, Hak da'vetçilerini dinleyenler mutlu olurlar; onlara karşı gelenler felâkete uğrarlar, silinip giderler.

— 149. Kötü davranışlar içine girenler, gidişlerinin yanlış olduğunu söyleyenlere, uğursuzluk yapıştırırlar. Yanlış davranışları yüzünden uğradıkları felâketlerin, sıkıntıların o peyğamber veya da'vetçinin uğursuzluğu yüzünden başlarına geldiğini sanırlar. "Sizin yüzünüzden bu işler başımıza geldi. Siz, uğursuz insanlarsınız!" (47) derler. Oysa içine düştükleri sıkıntılar, yanlış davranışlarının sonucudur. Kabahati, kendilerinde arayacakları yerde kendilerini felâkete götüren davranışlardan kurtarmağa çalışan ıslâhatçılarda ararlar.

Hz. Îsâ'nın havârîleri de Hz. Sâlih gibi, irşâda gittikleri kent halkı tarafından uğursuzlukla suçlanmışlardır: *"Biz onlara iki elçi gönderdik, onları yalanladılar, biz de* (elçileri) *üçüncü bir elçi ile destekledik. Dediler ki: 'Biz, size gönderilen elçileriz'. Kentliler dediler ki: 'Siz de bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz. Rahmân bir şey indirmemiştir. Siz, sadece yalan söylüyorsunuz.' Elçiler dediler ki: 'Rabbimiz bilir ki biz, size gönderilmiş elçileriz. Bizim üzerimize düşen, yalnız açıkça duyurmaktır'. Kentliler dediler ki: 'Doğrusu biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizden size acı bir azâb dokunur'. Elçiler dediler ki: 'Uğursuzluğunuz sizin kendinizdedir. Size öğüt verdiğimiz için mi uğursuzluğa* (uğruyorsunuz)*? Hayır, siz, aşırı giden bir kavimsiniz'."* (Yâsîn Sûresi: 14-19).

Demek ki bu hal, gerek peyğamberlerin, gerek da'vetçi ve ıslâhâtçıların karşılaşacağı, göğüslemek zorunda olacakları kaderdir. Kavmin bu olumsuz davranışını kırmak, azim ve irâde ile yenmek gerekir. Aksi takdirde başarı zordur.

28 — 150. Fir'avn'ın evinde yetişen Hz. Mûsâ, peyğamber olmazdan önce eğitim görmüş, ilim ve hikmet öğrenmişti: *"Mûsâ güçlü çağına erip olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik. İşte güzel davrananları böyle mükâfâtlandırırız"* (14).

— 151. Hz. Muhammed (s.a.v.), bu kıssayı okuyarak değil, vahy ile öğrenmiştir.

— 152. Peyğamberlerin da'vetinin üzerinden uzun zaman geçince din yozlaştırılır, dine hurâfeler, gelenekler sokulur. Yüce Allah, yeni peyğamberler

ve ıslâhâtçılar göndererek, yozlaştırılan dini aslî temizliğine ulaştırır. Bütün peyğamberlerin da'vetinin özü birdir. Ayrıcalıklar, zamanla o da'vetlerin yozlaştırılmasından doğmuştur (45).

— 153. İrşâd görevine giderken yardımcı almak, özellikle iyi konuşan kişilerden yararlanmak uygundur. Nitekim Mûsâ da, fasîh konuşan kardeşi Hârûn'un kendisine yardımcı yapılmasını dilemişti (34-35).

— 154. Allah, peyğamber göndermeden bir kavme azâbetmez. Çünkü bir kavmi uyarmadan cezâlandırmak O'nun adâlet ve hikmetine uygun değildir. Bunun için önce elçi gönderip uyarır: *"Kendi elleriyle yaptıkları* (günâhlar) *yüzünden başlarına bir felâket geldiği zaman: 'Ey Rabbimiz, bize bir elçi gönderseydin de âyetlerine uyup inananlardan olsaydık!' diyecek olmasalardı* (seni göndermezdik)*"* (47), *"Rabbin, şehirlerin anası*(olan Mekke)*de, onlara âyetlerimizi okuyan bir elçi göndermedikçe ülkeleri helâk edici değildir. Ve biz, halkı zâlim olmadan ülkeleri helâk edici değiliz"* (59).

— 155. Kureyşliler, kendilerine Hakk'ın âyetlerini okuyan peyğamber'e inanmamışlar; Mûsâ'ya verilen Kitâp gibi kendilerine de bir kitâp getirmesini, ancak bu takdirde inanacaklarını söylemişlerdir. Oysa bu, inanmamak için bahanedir. Öyle bir kitap getirilmiş olsa da inanmazlar. Çünkü Mûsâ'ya verilen Kitâbı da kabul etmemişler: *"İkisi de, birbirine güç veren iki büyüdür!"* demişlerdi.

Gerçekten Kureyş kabilesi, Hz. Muhammed'den önce, Mûsâ Kitâbını kabul etmedikleri gibi Hz. Muhammed'in getirdiği vahyleri de kabul etmediler. İkisine de "büyü" dediler. 48 nci âyette " سِحْرَانِ تَظَاهَرَا *: Birbirine güç veren iki büyü"* ta'birinden Tevrât ile Kur'ân'ın kasdedildiği anlaşılıyor. Bu sözü söyleyen de Kureyşlilerdir. Onlar, Tevrât'ın da, Kur'ân'ın da büyü sonucu meydana geldiğini sanmışlardı.

"Birbirine güç veren iki büyü" deyiminden, Tevrât ile Kur'ân'ın, birbirine destek verdiği, uygun düştüğü anlamı çıkar. Demek ki Araplar, büyü dedikleri bu iki Kitâbın mâhiyetlerinin ve içeriklerinin bir olduğunu anlamış ve ikisine de büyü vasfını takmışlardır.

İki büyü, yahut bir kırâete göre *"iki büyücü"* sözünü söyleyenlerin, Yahûdîler olduğu da ileri sürülmüş ise de Şevkânî, bunun doğru olmadığını, zîrâ Yahûdîlerin, Mûsâ'ya büyücü demediklerini, bunu Kureyş kâfirlerinin söylediklerini ifade ediyor. Ve devamla diyor ki: "Ancak Fir'avn kavmi gibi Mûsâ'nın peyğamberliğini kabul etmeyen kimseler de bu sözü söylemiş olabilirler. Çünkü onlar, Mûsâ ve Hârûn'a büyücü demişlerdi. Ama onlar da yahûdî değillerdi. Ayrıca, " أَوَلَمْ يَكْفُرُوا *: İnkâr etmediler mi?"*deki zamîr, hem Mûsâ'yı, hem de Muhammed'i inkâr edenlere gidebilir. Yani Mûsâ'ya ve Muhammed'e verilen için "iki büyüdür" dediler, mânâsı çıkar. Fakat bu sözü

söyleyenlerin, Kureyş kâfirleri olması daha doğrudur" (Fethu'l-Kadîr: 4/177).

— 156. Hidâyete erdirecek olan Allah'tır. Hidâyet, peyğamberin sevip istemesine göre değil, Allah'ın takdiri gereği insanlara verdiği kabiliyete göre olur. Allah, herkesin gönlünü bilir. Hidâyete niyyetli olanları yoluna iletir. Bunu istemeyenleri, kendi hallerinde bırakır. Peyğamberin görevi, hidâyet etmek değil, duyurmaktır. *"Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir"* (56).

— 157. Kureyşlilerin inanmamalarının birçok sebebi yanında, İslâmı kabul ettikleri takdirde Ka'be'nin kutsallığına saygı gösterilmeyeceği, bütün Arabistan'ın ortak tapınağı olan Ka'be'yi kurtarmak için diğer Arap kabilelerinin Mekke'ye hücum edecekleri, Ka'be saygınlığının kalkmasıyle güven ve âsâyişin bozulacağı, baskınlara maruz kalacakları kaygısını taşımaları idi: *"Dediler ki: 'Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız"* (57).

Oysa bu düşünceleri yersizdi. Çünkü İslâm, Ka'be'yi, tevhîd dininin bir sembolü olarak daha da kutsallaştırmıştır. Ka'be sayesinde kendilerini güven ve bolluk içinde yaşatan Allah, gönderdiği din olan İslâma sarıldıkları takdirde sıkıntıya değil, bolluğa kavuşacaklardır. Bu dinde onların yücelmesi, refah ve mutlulukları vardır ama bunun farkında değiller. *"Biz, onlara kendi katımızdan bir rızık olarak, herşeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir mekân vermedik mi? Fakat çokları bilmezler"* (57).

— 158. Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisine Kitâp'ın vahyedileceğini ummazdı, böyle bir şey hatırından da geçmezdi. Allah, lutuf ve rahmetiyle onu peyğamber seçip vahyine mazhar kılmıştır (68, 86).

29— 159. Allah, peyğamberleri ve Hak da'vetçilerini, zâlimlerin zulüm ve baskısından kurtarır; inanmayanları bir âfetle yok eder (24, 34-40).

— 160. Kur'ân kıssalarının anahatları, Kur'ân'dan önceki İlâhî Kitâp'tan Hz. Muhammed(s.a.v.)e, kendi diliyle vahyedilmiştir. Yazı bilmeyen, o Kitabı okumamış olan Hz. Muhammed'in, bu kıssaları, kendiliğinden ve bu olağanüstü belâğetle bilip anlatması mümkün değildir. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen bu kıssalar, prensipler, daha önceki Kitâb'ı bilen Kitâp ehlinin ezbere bildiği âyetlerdir. Onların âlimleri, Kur'ân'ın anlattıklarının, kendi Kitâplarına uygun düştüğünden dolayı Kur'ân'ın vahyen Hz. Muhammed'e verildiğine inanmışlardır (45, 47-49). Zirâ o Kitâbın dilini bilmeyen, yazı bilmediğinden onu okumamış, bir yerden de öğrenmemiş olan Hz. Muhammed'in, onun âyetlerini, hârikulâde taze ve çekici bir üslûb ile anlatması, ancak vahy ile mümkün olur.

— 161. Mu'cize yaratmak Allah'ın elindedir. Peyğamberler, kendi istekleriyle mu'cize getiremezler. Allah dilediği zaman onların elinde mu'cizeler yaratır. Peyğamberin görevi mu'cize göstermek değil, açıkça tebliğ edip uyarmaktır (50).

— 162. Müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, peyğamberliğini mu'cizelerle ispat etmesini istemişlerdir. İnsanlar çoğu kez mu'cizeyi görürler de onun mu'cize olduğunun farkına varmazlar. Şimdi ümmî bir insanın, cihânı aydınlatacak, saâdete boğacak, insanları melekleştirecek, gönülleri fetheden bu Kur'ân'ı getirmesi, az mu'cize midir? Bunun üstünde mu'cize olur mu? Hissî (görülür, dış dünyâda duyularla algılanan) mu'cizeler geçicidir. Ama bu Kur'ân, sürekli bir mu'cizedir (51). Hz. Muhammed, peyğamberliğinden son derece emindir. 52 nci âyet, onun peyğamberliğine olan bu sarsılmaz inanç ve güvenini vurgulamaktadır:

"De ki: 'Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter (O benim, peyğamber olduğuma tanıktır). *O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir'. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler, işte ziyâna uğrayacaklar onlardır!"*

— 163. Allah'tan vahy almadan, kendi sözlerini, Allah'ın sözü gösteren kimse zâlim olduğu gibi, Allah'ın verdiği vahyi, hak sözü yalanlayan da zâlimdir. Her ikisi de cehenneme gidecektir. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'tan korkar. Kendi uydurduğu sözü, Allah'ın üstüne atmaz. Ona gelen sözler, Hakk'ın vahyidir. Öyle ise bu vahyleri yalanlayanlar azâba çarpılacaklardır (68).

— 164. Müşrikler, Hz. Muhammed(s.a.v.)den mu'cize istemişler, istedikleri mu'cize gelmeyince de: "İşte biz inanmıyoruz, gerçekten peyğamber isen bize azâb getir!" demişlerdi. Peyğamber Aleyhisselâm'ın, inanmadıkları takdirde cezalandırılacakları hakkındaki uyarılarıyle de alay etmişlerdi. Onlar, kendilerine hiç azâb gelmeyecek sanıyorlardı. Oysa uyarıldıkları azâb gelecektir ama ansızın, hiç ummadıkları bir zamanda gelecek; birden bire üstlerinden, altlarından gelen azâb, onları her yandan kuşatacaktır (52-55).

30 — 165. Peyğamberleri kabul etmeyip suç işleyenler cezalandırılmıştır. Allah, inananlara yardım eder, suçluları cezalandırır (47).

— 166. Da'veti, ancak şartlanmamış, sağduyulu insanlara kabul ettirmek mümkündür. Şartlanan insanlara gerçeği anlatmak mümkün değildir. Çünkü önyargıları, gerçeği anlamalarına engel olur. Ancak iyi niyyetle dinleyenler gerçeği duyup anlarlar (52-53).

32 — 167. Hz. Muhammed(s.a.v.)in kalbine, âlemlerin Rabbi Allah'ın buyruğu ile indirilmiş olan İlâhî Kitâb'ın sözleri gerçektir, Peyğamber'in kendi sözü değildir (1-3).

— 168. Bu vahyler, daha önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi

(Arap kavmini: En'âm Sûresi: 92) uyarması için Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir: *"Yoksa 'Onu uydurdu mu?' diyorlar. Hayır, o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelsinler diye uyarman için Rabbinden sana indirilen gerçektir"* (3).

Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine bir uyarıcı gelmemiş, İlâhî bir Kitâbı bulunmayan Arapları uyarmak üzre gönderildiği, burada olduğu gibi birçok sûrede de vurgulanmıştır.

"Bu da kentlerin anası(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayan bir Kitâbdır".* (En'âm Sûresi: 92, Şûrâ Sûresi: 7). *"Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için* (hikmetli Kur'ân, merhametli Allah tarafından sana indirilmiştir)" (Yâsîn Sûresi: 6) âyetleri bunlardandır.

— 169. Hz. Muhammed'e vahy gelmesi, garip bir şey değildir. Daha önce Mûsâ'ya da vahy gelmiş, İlâhî Kitâp verilmişti. Tevrât, nasıl İsrâîl oğullarına rehber olmak üzere indirilmiş ise Kur'ân da kitâbı olmayanlara rehber olmak üzere indirilmiştir (23 ve 3 ncü âyetler).

— *"Biz sana böyle Arapça bir okuma vahyettik ki kentlerin anası olan*(Mekke)*yi ve çevresindeki insanları uyarasın..."* (Şûrâ Sûresi: 7, En'âm Sûresi: 92).

"Hikmetli Kur'ân'a andolsun ki sen, elbette gönderilmiş elçilerdensin. Dosdoğru bir yol üzerinde; yani üstün ve çok merhametli Allah'ın indirdiği (Kur'ân yolu) *üzerindesin. Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için* (bu Kur'ân sana vahyedilmiştir)" (Yâsîn Sûresi: 2-6).

"İşte bu, (sizin anlayacağınız bir dille) *indirdiğimiz Kitâb'tır. Ona uyun ve korunun ki size rahmet edilsin.* (Onu size kendi dilinizle indirdik ki) *'Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa* (yahûdîlere, hırıstiyanlara) *indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik* (onların Kitâbını okuyamıyor, dilini anlayamıyorduk) *demeyesiniz. Yahut: 'Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz. İşte size Rabbinizden açık delîl, hidâyet ve rahmet geldi..."* (En'âm Sûresi: 155-157).

Ve daha birçok âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Arap toplumunu uyarmak üzre gönderildiğini, onun için kendisine Arapça mesaj verildiğini bildirmektedir. Bu, mesajının dili bakımından böyledir. Ama mesajının içeriği bakımından Hz. Muhammed'in de, öteki peyğamberlerin de risâletleri geneldir. Yani getirdikleri prensipler evrenseldir. Hangi millet, onların prensiplerini öğrenip uygularsa felâha erer.

33 — 170. Peyğamber, mü'minlere, kendi canlarından daha ileridir; peyğamberin hanımları da mü'minlerin anneleridir. Hiçbir mü'min, Peyğamber'in vefâtından sonra onun hanımlarından biriyle evlenemez (6, 53).

— 171. Allah, gönderdiği her peyğamberden, kendisine itâat ve gelecek peyğamberi destekleme sözü almıştır. Verilen sözün sorumluluğu vardır. Sâdıklara verdikleri sözde durup durmadıkları sorulacaktır (7). Bu ifâdede, sözde durmanın, zuhur eden peyğamberi desteklemenin önemi vurgulanmaktadır. Peyğamberi desteklemek, ondan önceki peyğamberin, Allah'a verdiği ahdin gereğidir. Öyle ise önceki peyğamberin ümmetinin, yeni bir peyğamber zuhur edince ona karşı koymayıp destek olmaları icabeder.

— 172. Peyğamber âilesinin durumu, normal insanların durumundan farklıdır. Onların yanlış davranışı, halka kötü örnek olacağı gibi, halkın o âileye olan güvenini, saygısını sarsar. Bundan dolayı onların, kasdî bir hatâ yaptıkları takdirde diğerlerinden bir kat fazla cezaya çarpılacakları bildirilmektedir (30, 32).

Liderler de öyledir. Liderlerin yalnız kendi davranışları değil, aynı zamanda âilelerinin her ferdinin davranışları izlenir, onlardan çıkacak yanlış bir davranış, lideri etkiler, eleştirilmesine yol açar. Bundan dolayı liderin, kendileri yanında âilelerinin, çocuklarının da toplumun değerlerine ters davranışlardan sakınmaları gerekir.

— 173. 28-34 ncü âyetlerde Peyğamber hanımlarının saygınlıklarını bildiren hitâplar, Kur'ân'ın kadınlara verdiği önem ve değeri gösterir. Bu âyetler geldiği zaman dünyanın belli başlı ülkelerinde kadınlara pek hak tanınmazdı. Halbuki Kur'ân, onlara: *"Ey Peyğamber evinin halkı, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Sizin evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah lâtiftir, haber alandır"* (33-34) buyurduktan sonra, Allah'a itâat eden müslüman erkek ve kadınları birlikte anarak, her ikisine de Allah'ın mağfiret ve büyük ödülünü müjdeliyor (35).

— 174. Bir evde Allah'ın âyetlerinin okunması, Allah'ın o eve lutfudur. Bu nimetin kadrini bilmek ve buna şükretmek gerekir: *"Sizin evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın"* (34).

— 175. Allah'ın emir ve iradesini tebliğde hiç kimseden çekinmemek gerekir. Peyğamberler, kendilerine gelen emirleri olduğu gibi duyururlar. Allah'tan başka kimseden korkmaz, çekinmezler (39).

— 176. Hz. Muhammed (s.a.v.), kimsenin babası değil, Allah'ın elçisi ve peyğamberlerin hâtemidir (40).

— 177. Hz. Muhammed, şâhid, müdjeleyici, uyarıcı, Hak da'vetçisi ve

karanlıkları aydınlatan bir lambadır. Kendisine, inananlara Allah'ın büyük lutfunu müjdelemesi, kâfir ve münâfıklara aldırmaması, Allah'a güvenmesi emredilmiştir (45-48).

— 178. Peyğamber, eşlerinden dilediğiyle cinsel ilişki kurar, dilediğiyle kurmaz. Bu husus, onun kendi isteğine bırakılmıştır (51).

— 179. Peyğamber'e helâl olan kadınlar: Mehrini verip evlenmiş olduğu kadınlar, ganimet olarak eline geçen câriyeler ve kendisini mehrsiz olarak Peyğamber'e hibe eden kadın. Bunlar ile evlenip birleşmesi, Peyğamber'e helâldir. Ancak bu hibe yoluyla, nikâh kıymadan evlenme, Peyğamber'e mahsustur. Diğer mü'minler, kendisini hibe eden kadınla birleşemezler. Mehr ile nikâh kıymaları gerekir. Ancak Peyğamber'in, bu âyet ininceye dek gerek nikâh, gerek ganimet, gerek hibe yoluyla evlendiği kadınlar dışında, artık bundan böyle başka bir kadınla evlenmesi yasaktır (50 ve 52 nci âyetlerin tefsîrine bakınız).

— 180. Allah ve melekleri, Peyğamber'e salât eder(ona acır, onu sever)ler. Mü'minlerin de ona salât etmeleri, yani ona saygılı olmaları, onu üzmemeleri gerekir (56).

— 181. Allah'ı ve Elçisini incitenler, dünyâda da âhirette de lânet ve azâba uğrarlar (5).

— 182. Hz. Dâvûd, demirden zırh yapmış, dağlar ve kuşlar onun sesini yankılayarak tesbîh terennümlerine katılmıştır (10).

— 183. Tabiat güçlerinden rüzgâr, Hz. Süleyman'ın emrine girmiş, cinler ona hizmet etmiş ve Süleyman, petrolden yararlanmıştır (12).

— 184. Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak görevlendirilmiştir (28). Gerçi onun asıl misyonu, önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş, bir Kitâp verilmemiş olan Arapları uyarmaktır: *"Yoksa 'O'nu uydurdu' mu diyorlar. Hayır, o, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelsinler diye uyarman için Rabbinden sana indirilen gerçektir"* (Secde Sûresi: 3).

"Bu da kentlerin anası(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayan bir Kitâbdır"* (En'âm Sûresi: 92, Şûrâ Sûresi: 7).

"Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için hikmetli Kur'ân, merhametli Allah tarafından sana indirilmiştir" (Yâsîn Sûresi: 1-6).

Bu âyetler, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine uyarıcı gelmemiş, İlâhî Bir Kitâba sâhibolmayan Mekke halkı ve çevresindeki insanları yani Arap

kavmini uyarmak üzere görevlendirildiğini bildirmektedir.

Gerçi onun ilk ve temel misyonu, bir Kitâbı olmayan Arapları uyarmaktır ama Kitâbı olanların da, dinlerine karışmış olan şirkten uzaklaşmaları, inançlarını onun teblîğ ettiği tevhîd esasına göre doğrultmaları gerekir. Çünkü Allah, şirke razı olmaz ve şirki affetmez. Kitâbı olmayan yabancı milletlerin de, onun teblîğ ettiği din ve Kitâp, kendi dillerine çevrilip kendilerine ulaştığı zaman ona uymaları gerekir. Ama bu da'vetin kendilerine ulaşmadığı kimseler, sorumlu değillerdir. Zira "Allah, elçi göndermedikçe bir kavme azabetmez" ve Allah, her elçiyi, kavminin konuştuğu dil ile gönderir. Yabancı bir insanın, dilini bilmeyen kimselere hitâbetmesi, hitâbın muhtevâsı onlara terceme edilip açıklanmadıkça teblîğ sayılmaz. Bu konuda İsrâ Sûresi: 15, İbrâhîm Sûresi: 4, Fussilet Sûresi: 44. âyetlere bakınız.

35 — 185. Bütün peyğamberler, kavimleri tarafından yalanlanmıştır. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, yalanlanır, güçlüklerle, iftiralarla, saldırılarla karşılaşırsa üzülmemeli, yılmamalıdır. Da'vâyı yerleştirmek mücâdele ister. Allah, bu yolda mücâdele edene yardım eder (4). Mücâdele eden Hak sahipleri başarırlar. Allah nankör yalanlayıcıları helâk eder (25-26).

— 186. Her milletin içinde mutlaka bir uyarıcı çıkmıştır (24).

— 187. Araplara, çok uzun zamandan beri bir peyğamber gelmemişti, kendilerinin İlâhî bir Kitâbı yok idi. Dinlerinin çoğu, atalarından kalma geleneklerden ibaretti. İbrâhîm dininden kalma bazı ibadetler de var idiyse de bunlara da şirk karışmıştı. Nesiller hep birbirine miras bıraktıkları gelenekler, hurâfeler ve temelsiz inançlarla sonraki kuşakları aldatmıştı: *"O zâlimler, birbirlerine, aldatmadan başka bir şey va'detmiyorlar"* (40).

— 188. Bir İlâhî Kitâptan yoksun Araplar, bunun boşluğunu hissediyorlar, bir peyğamberin gelmesini istiyor ve bekliyorlar ve bir peyğamber geldiği takdirde her milletten daha iyi olacaklarını söylüyorlardı. Ama Peyğamber gelince ona uyacakları yerde, onun da'vetini önlemek için tuzaklar kurdular (42-43).

36 — 189. Bu Kur'ân, kendilerine hiç uyarıcı gelmemiş, gaflet içinde bulunan bir kavmi uyarması için Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir (1-6).

6 ncı âyet, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendilerine peyğamber gelmemiş, İlâhî Kitâbı bulunmayan Arap kavmine gönderildiğini belirtiyor. *"Her kavmin bir yol göstericisi vardır"* (Ra'd Sûresi: 7), *"Her ümmetin* (milletin) *bir elçisi vardır"* (Yûnus sûresi: 47), *"Her ümmet içinde mutlaka bir uyarıcı geçmiştir"* (Fâtır Sûresi: 24). *"Seni de böylece, kendilerinden önce nice milletler geçmiş bulunan bir millete gönderdik"* (Ra'd Sûresi: 30), *"Biz onlara daha önce, okuyacakları bir Kitâp vermemiştik ve senden önce onlara bir*

uyarıcı göndermemiştik" (Sebe' Sûresi: 44) gibi âyetler de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, kendi kavmi olan Arapları uyarmak üzre gönderildiğini bildirmektedir.

Ama bu, birkaç kez vurguladığımız gibi mesajının dili bakımından böyledir. Kendisi Arapça konuştuğu için Arapça konuşan bir kavme gönderilmiştir. Çünkü Allah, her kavme, kendi dillerini konuşan peyğamber gönderir (İbrâhîm Sûresi: 4, Fussilet Sûresi: 44). Fakat mesajının içeriği bakımından onun peyğamberliği evrenseldir. Mesajının ulaştığı ve o mesajın dilini anlayan her millet, o mesaj ile yükümlü olur. Bir İlâhî Kitâba sahibolanlar da inançlarını, bu son mesaj doğrultusunda düzeltirler, dinlerini şirk bulaşıklarından temizlerler.

— 190. Ancak iyi niyyetli insanları uyarmak mümkündür: *"Sen ancak Zikr'e uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin"* (11).

Kötü niyyetli, önyargılarla şartlanmış insanlara söz anlatmak mümkün değildir: *"Sen kabirlerde bulunanlara işittiremezsin"* (Fâtır Sûresi: 22). Öylelerinin önyargıları, söylenen sözün amacını anlamalarına engel olur. Onların kibirleri, hasedleri, olumsuz düşünceleri, önlerini ve arkalarını tutup kendilerini sâbit fikir zindanına kapatır. Hakikati göremez, Hak yoluna giremezler (8-9).

— 191. Eski kavimler de gelen elçileri dinlememişler, onları uğursuz saymışlar, onlar yüzünden başlarına belâlar geldiğini, düzenlerinin bozulduğunu söylemişlerdir. Oysa başlarına belâ gelmesi, düzenlerinin bozulması elçiler yüzünden değil, yanlış davranışları yüzündendir (13-19).

— 192. Peyğamberler, da'vetlerinin karşılığında ücret istemezler (21). Onların vârislerinin de öyle olması gerekir. Dini dünyâlığa âlet edenler, Peyğamber vârisi olamazlar.

— 193. Hz. Muhammed (s.a.v.) şâir değildir. Onun duyurduğu vahyler, şeytân-cin telkini değil, meleğin vahyidir. Bu Kur'ân, iyi niyyetli, gönlü diri insanları uyarması için Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir (70).

— 194. Hak da'vetçisi, kendisine yapılan saldırılara üzülmemeli, sabretmelidir. Allah, kullarının ne yaptığını bilir. Hak da'vetçilerini korur, haksız saldırganları cezalandırır (76).

38 — 195. Nankörleri, Hakk'ın çağrısına engel olmağa yönelten temel faktörler, kibir ve gururdur. Kibirli insanlar, kendi içlerinde yetişmiş bir insanın peyğamberliğini kabul ile ona itâat etmek istememişlerdir: *"İnkâr edenler, bir gurur ve ayrıcalık içindedirler"* (2), *"Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: 'Bu yalancı bir sihirbazdır"* (4). *"O uyarı, aramızdan ona mı indirildi?!.."* (8).

— 196. Allah, dilediği insanı yüceltir, peyğamber yapar. Mülkün sâhibi O'-dur. Kimse O'nun vergisine engel olamaz (9-10). O'nun da'vetini engellemeğe kalkanlar, ordu da olsalar, bozulmağa mahkûmdurlar (10-11). Nitekim, Nûh, Âd, Fir'avn, Semûd, Lût kavimleri ve Eykeliler, peyğamberlerini yalanladıkları için sonunda ânî bir felâket, bir deprem ile helâk olup gitmişlerdir (12-15).

— 197. Allah, Hz. Dâvûd'a, güçlü bir karizma, derin bir bilgi, güzel konuşma ve etkili bir ses vermiştir. Öyle ki sabah akşam yaptığı tesbîh ile dağlar yankılanmış, kuşlar onun tesbîhinin nağmesine katılmıştır (17-20).

— 198. Hz. Peyğamber de diğer peyğamberler gibi vahy alan bir uyarıcıdır. Ğaybi bilmez. Yüce toplulukta geçen konuşmalar, vahy ile ona bildirilmiştir. Kur'ân, Allah tarafından gönderilen büyük bir haberdir (67-70).

— 199. Peyğamber Aleyhisselâm, kendisine vahyolunanları, Hak rızâsına ermek için tebliğ etmektedir. Tebliğine karşılık insanlardan bir ücret istememiştir (86).

— 200 Allah'ın buyruğuna itirazsız teslîm olmak gerekir. Ona itiraz eden, şeytânın yoluna girer, lânete uğrar. Allah'ın kuralı uyarınca şeytâna uyanlar cehenneme atılırlar (84-85).

— 201. Allah, dünyâda peyğamberlere ve Hak da'vetçilerine yardım edip hak dini yerleştireceğine söz vermiştir (51).

— 202. Allah'ın âyetlerine karşı koyan, bunları engellemeğe çalışan gururluların bir süre serbest dolaşmalarına aldanmamalıdır. Allah onları daima öyle serbest bırakacak değildir, zamanı gelince cezalandıracaktır. Nitekim peyğamberlerini yalanlayan, hakkı engellemek için uğraş veren Nûh kavmini ve onlardan sonra gelen kavimleri de serbest bırakmamış, vakti gelince cezalandırmıştır. Öylelerinin cezâsı, sadece dünyâ azâbından ibâret de değildir. Onlar, âhirette, dünyâdakinden çok daha büyük bir azâba çarpılacaklar, cehenneme atılacaklardır (4-6).

— 203. Allah'ın âyetlerini önlemek için uğraşanların hevesleri kursaklarında kalır (56). Kitâbı ve Tanrı elçilerini yalanlayanlar, pek yakında boyunlarına zincir vurularak cehennem zindanına sürükleneceklerdir (69-72).

— 204. Yalnız geleneklerinin ve kör taassuplarının, kibir ve inatlarının tesiriyle Allah'ın âyetlerini engellemeğe çalışanlar, Allah'ın ve mü'minlerin gazabına hedef olurlar. Ne Allah onları sever, ne de mü'minler (35).

— 205. Arşı taşıyan ve Arşın çevresinde hizmet için dolaşan melekler, inanan insanlar için Allah'tan mağfiret talebeder; onların, iyi eşleri, çocukları ve atalarıyle birlikte cennete sokulmalarını, kötülüklerden korunmalarını dilerler (7-9).

Meleklerin, mü'minler için istiğfarları ve koruyucu duâları, meleklerin, inanan, inanmayan bütün insanlardan üstün olduklarını kanıtlar. Bu konuda Tefsîrimizin birinci cildinde yeterli bilgi vermiştik (s. 127-149). 7 nci âyetin tefsîrine de bakınız.

— 206. Allah, dilediği kuluna, buyruğundaki ruhu indirerek vahy verir. Tâ ki o insan elçi, insanları, âhiret hesâbına karşı uyarsın.

— 207. İsrâil oğullarının yeni doğmuş erkek çocuklarını öldürten Fir'avn, Allah'ın takdirine engel olamamış; Mûsâ doğup büyümüş, peyğamber olmuş, Fir'avn, peyğamber Mûsâ'yı da öldürmeğe yeltenmiş ise de Allah'a sığınan Mûsâ'ya dokunamamıştır. Fir'avn'ın engellemeleri, tuzakları, Mûsâ'nın da'vetini önleyememiştir (25-27).

— 208. Peyğambere karşı gelenler, mutlaka cezâlandırılacaklardır. Ama bu cezâ, ya peyğamberin hayatında veya onun vefatından sonra olur. Dünyâda cezâlandırılmamış olsalar dahi, Allah'ın huzuruna çıkacakları gün, kötü davranışlarının karşılığını görürler. O zaman pişmanlıkları, kendilerine bir yarar sağlamaz.

— 209. Peyğamberlerin sayısı pek çoktur. Onların kimi, Hz. Muhammed'e bildirilmiş, kimi bildirilmemiştir. Peyğamberlerin hepsi, Kur'ân'da Hz. Muhammed(s.a.v.)e anlatılanlardan ibaret değildir (78). Allah, peyğamber göndermeden bir kavme azâbetmeyeceğine (İsrâ Sûresi: 15), her millete kendi diliyle konuşan peyğamber gönderdiğine (İbrâhîm Sûresi: 4) ve her millet içinde mutlaka bir peyğamber çıktığına (Fâtır Sûresi: 24, Nahl Sûresi: 36) göre dünyada her ulusa peyğamber gönderilmiş olmalıdır.

— 210. Allah'ın izni olmadan peyğamber mu'cize getiremez. Allah'ın azâb buyruğu gelince ondan kurtulmak mümkün değildir (78).

41 — 211. İlâhî Kitâbın âyetleri, ilk muhâtabı olan Arapların anlayabilmesi için, Allah'ın buyruğu ile, Arapça kalıplar içinde bir okuma olarak Hz. Muhammed'e indirilmiştir, müjdeleyici ve uyarıcıdır (1-4).

— 212. Müşrikler, tebliğcisine karşı kıskançlık yüzünden Kur'ân'ı anlamak istememişler, ona kulaklarını tıkamışlardır. Hiçbir suretle onu dinlememeğe ve anlamamağa kararlı olduklarını söylemişlerdir (5).

— 213. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Zikir, kendisinden önce ve sonra kendisini iptal edecek, kendisinin söz ve prensiplerine ters düşecek İlâhî bir Kitâbın bulunmadığı, değerli bir Kitâptır (42).

Kur'ân'dan önce, kendisini bâtıl (geçersiz) kılacak bir kitâbın bulunmaması, Kur'ân'ın söylediklerinin, kendinden önceki İlâhî Kitâba uygunluğunu ifade eder. Yani Kur'ân, kendinden önceki Kitâba uygun, onu doğrulayıcı

olarak indirilmiştir. *"Çünkü Hz. Muhammed'e söylenenler, daha önceki elçilere söylenenlerdir"* (43), onlardan başka bir şey değildir. Kur'ân'ın içeriğini doğruladığı ve kendisine uygun olarak indiği Kitâp, kendisini iptal etmez. Çünkü söyledikleri, o Kitâba uygundur. O Kitâp da Kur'ân'ın söylediği kıssaları, hükümleri ve temel prensipleri anlatmaktadır. Kur'ân öncesi İlâhî Kitâplar, Kur'ân'a ters değil, uygun olduğu için Kur'ân'ı iptal etmezler.

Kur'ân'dan sonra da, onun sözlerini geçersiz kılacak, yanlışa çıkaracak bir Kitâp gelmeyecek, ya da Kur'ân'ın sözlerini ilim yalanlamayacaktır. Nitekim şimdiye dek Kur'ân'ın söylediklerini ilim de doğrulamış, Kur'ân, ilme ters düşmemiştir.

— 214. Kur'ân, muhâtaplarınca anlaşılsın diye Arapça indirilmiştir. Çünkü Araplara, yabancı bir dille hitâbetmenin yararı olmaz (44). Allah, her kavme, kendi diliye konuşan elçiler gönderir (İbrâhîm Sûresi: 4).

— 215. Kur'ân, inananlar için rehber ve şifâdır. İnananlar onu duyup okumakla gönül huzuruna ererler. Ama inanmayanlar, onun gerçek mânâsını düşünmez, anlamazlar. Hasedleri, olumsuz düşünceleri, önyargıları, kulaklarına perde olur, onu dinlemelerini ve anlamalarını engeller. Ona karşı kötü davranışları, basiretlerini kapatır. Onun hakikatlerini göremezler. Bu yüzden İlâhî mahkemede ağır cezâya çarpılırlar (5, 44).

— 216. Kavminden böyle olumsuz davranışlarla karşılaşan, yalnız Hz. Muhammed değildir. Ondan önceki peyğamberler de, Hz. Mûsâ da böyle ters tutumlarla karşılaşmışlar, ama sabretmişlerdir. Sonunda Allah onları başarıya ulaştırmış, zâlimleri de helâk etmiştir.

— 217. Allah, kullarını bir süre denemeyi bir yasa olarak belirlemiştir. Böyle olmasaydı, peyğamberlere ve Hak da'vetçilerine engel olmağa çalışanlar, derhal helâk edilirlerdi (45).

42 — 218. Peyğamber (selâm ona), tebliğine karşılık istemez. Sırf Allah'ın sevgisine ermek, rızâsını kazanmak için risâlet görevini yapar (23). Peyğamber, tebliğine karşılık beklemediğine göre gerçek Hak da'vetçisinin de dini bir kazanç vasıtası yapmaması, sırf Hak rızâsı için tebliğ etmesi gerekir.

Kur'ân'ı tebliğ eden, ondan para almamış, ömrünün sonuna dek zühd içinde yaşamış, hattâ devlet başkanı olduktan sonra hanımlarının dünyâ zîneti, bol geçim istemelerinden rahatsız olup onlardan bir ay ayrılmak gereğini duymuş, inen İlâhî hitâb onları uyarmıştır: *"Ey Peyğamber, eşlerine söyle: 'Eğer siz, dünyâ yaşamını ve süsünü istiyorsanız, geliniz size geçimlik vereyim ve sizi güzelce serbest bırakayım. Ama siz, Allah'ı ve âhiret yurdunu istiyorsanız, biliniz ki Allah, içinizden güzel davrananlara büyük bir ödül hazırlamıştır"* (Ahzâb Sûresi: 28-29).

Kur'ân'ın tebliğcisi Allah Elçisi, tebliğinden ücret almayıp zühd içinde yaşamayı yeğlemiş iken şimdi hatimci ve mevlidci gürûh, Kur'ân hatimleri ve mevlidlerle servet sahibi olma çabasındadırlar ve bunu da din adına yapmaktadırlar. Bu, dini yozlaştırma değil de nedir? Zaten din, ruhunu kaybedip böyle bid'at ve ayrıntılarla yozlaşınca dini aslına döndürmek için elçiler gönderilmiştir.

Peyğamberlerin temel görevi, yeni din getirmek değil, yozlaştırılmış olan tevhîd dinini aslî temizliğine döndürmektir. Yoksa: *"De ki: 'Ben elçilerden bir türedi değilim* (önceki peyğamberlerin söylemediği şeyleri söylemiyorum, onların yolundan ayrılmış değilim" (Ahkaf Sûresi: 9), "(Ey Muhammed), *Sana söylenen, senden önceki elçilere söylenenden başka bir şey değildir"* (Fussilet Sûresi: 43).

— 219. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'tan korkar, O'na iftira edemez. O'nun tebliğ ettiği Kur'ân, Hakk'ın vahyidir (24).

— 220. Allah, hiçbir insanla yüzyüze konuşmaz. Ya sözlerini ilhâm ile onun kalbine düşürür. Yahut görünmeden perde arkasından hitâbeder. Ya da vahyedecek melek gönderip sözlerini duyurur (51).

— 221. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, daha önce İlâhî Kitâbı, imânı bilmezdi. Okur yazar değildi, Kitâbı okumamış, öğrenmemişti. Nasıl inanılacağını da bilmezdi. O da toplumun bir ferdi olarak yaşıyordu. Allah, buyruğundaki ruhu (Cibrîl'i) gönderip, ona Kitâbının hükümlerini vahyetti (52).

— 222. Ona vahyedilen İlâhî Kitâb, inanan kullara yol gösteren bir nurdur. İnsanlar onunla doğru yolu bulurlar. Hz. Muhammed (s.a.v.), insanları Allah'ın yoluna sevk etmektedir (52-53).

43 — 223. Halkın anlaması için Arap diliyle vahyedilen İlâhî Kitâb'ın aslı yüce hükümdâr olan Allah'ın katındadır (4).

— 224. Allah kullarını irşâdsız bırakmaz. Aşırı da gitseler, günâh da işleseler yine onlara peyğamber gönderir, öğüt verir, onları irşâd eder (5).

— 225. Allah, İbrâhîm'den sonra, onun soyunu yaşatmış, nihayet İbrâhîm dini bozulup topluma şirk hakim olunca Allah, halkı tekrar hak dine döndürmek üzre değerli bir elçi görevlendirmiştir. Fakat Allah'ın rahmetini mal ve mevki ile ölçenler, peyğamberliği, Hz. Muhammed'e lâyik görmemişler, onu büyücülükle suçlamışlar; peyğamberliğin, daha zengin birine verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (29-31).

— 226. Oysa Allah, rahmetini dilediğine verir. İnsanların rızıklarını veren, onları rızıkta birbirinden üstün yapan Allah, ma'nevî rahmetini de dilediği kuluna tahsis edip onu ötekilerden üstün kılar. Kimse O'nun işine karışamaz.

— 227. Kâfirlerin başına mutlaka azâb gelecektir. Ama bu, ya Peyğamber'in hayâtında veya onun vefatından sonra olur, fark etmez. Bu azâbın zamanı belli olmasa da vukubulacağı kuşkusuzdur (41-42). Azâbın, Peyğamberin hayâtında veya vefatından sonra vukuunun önemli olmadığı, fakat bir gün mutlaka vukubulacağı bildirimi, birçok yerde geçer. Bundan önceki Mü'min Sûresinin 77 nci âyetinde: "(Ey Muhammed), *sen sabret, Allah'ın sözü gerçektir. Onları uyardığımız şeylerin bir kısmını ya sana gösteririz, yahut seni vefât ettiririz* (nasıl olsa) *onlar bize döndürüleceklerdir*", "*Onları uyardığımız şeylerin bir kısmını sana göstersek de seni bundan önce vefat ettirsek de*(fark etmez), *çünkü senin görevin, sadece duyurmaktır. Hesap görmek bize düşer...*" (Ra'd Sûresi: 40) âyetleri de aynı mânâyı anlatmaktadır.

— 228. İnanmayanların, ergeç mutlaka bir gün cezâlandırılacakları vurgulandıktan sonra Hz. Peyğamber'e hitâben, kendisine vahyedilene sıkıca sarılması buyurulmakta; kendisinin doğru yolda olduğu, Kur'ân'ın hem kendisi, hem de kavmi için bir zikir (ün, şan ve şeref) olduğu belirtilmektedir (43-44).

— 229. Gerçekten de dağınık Araplar, Kur'ân sâyesinde birleşmişler, güçlenmişler, imparatorluk kurmuşlar, büyük üne kavuşmuşlar, Hz. Muhammed'in yetiştiği bir kavim olarak saygı görmüşlerdir ve göreceklerdir. Kur'ân olmasaydı, onlar bir hiç idi. Ama Kur'ân ile kültür ve uygarlık toplumlarından olmuşlar, İslâm medeniyyetinin mimârı sayılmışlardır. Kur'ân, kıyâmete dek kendisine uyan milletleri yüceltecek, şân ve şeref sahibi yapacaktır.

— 230. Nasıl Hz. Muhammed (s.a.v.) ile alay ediliyor, onun da'veti engellenmeğe çalışılıyorsa, daha önceki peyğamberlerle de alay edilmiştir. Fir'avn ve adamlarına gönderilen Mûsâ'ya karşı çıkılmış, onunla da alay edilmiştir. İnkârcılar, gördükleri mu'cizeleri büyü sanmışlardır. Fir'avn, mülküne güvenerek kendisini Peyğamber Mûsâ'dan üstün görmüş, aşağıladığı halkı da kendisine uyup yoldan çıkmıştır. Sonunda boğulup gitmişler, sonra gelen kuşaklara ibret olmuşlardır (46-56).

— 231. İnsanlara melek elçi gönderilmez, çünkü meleğin insan gibi yaşayıp onlara örnek olması mümkün değildir. Eğer insanlar melek olsalardı, onlara kendileri gibi melek olan bir elçi gönderilirdi (60).

46 — 232. Temel İlâhî Kitâbın içeriği, azîz ve hakîm Allah'ın buyruğuyla Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir (2).

— 233. Nânkörler, kendilerine okunan Kur'ân âyetlerine "büyü" demişler, "Bunları Muhammed uydurup Allah'a iftirâ ediyor" demişlerdir. Oysa Hz. Muhammed, Allah'tan korkar. Kendi sözünü onun üstüne attığı takdirde Allah'ın azâbına çarpılacağını bilir. Allah tanıktır ki bu Kur'ân, Allah'ın

emriyle vahyedilmiştir (8).

— 234. Hz. Muhammed (s.a.v.), bid'atçi bir elçi değildir, yeni bir din getirmemiştir. O, peyğamberlerin atası Hz. İbrâhîm'in getirmiş olduğu tevhîd dinini, aslî niteliğiyle duyurmaktadır. Bu sözleri kendi irâdesiyle değil, Hakk'ın buyruğuyla söylemektedir. O, sadece bir tebliğcidir. Kendisine vahyedilenlere uyan bir uyarıcıdır (9).

— 235. Kendi Kitâbını bilen bir İsrâil oğlu, Kur'ân'ın anlattıklarının benzerinin, Tevrât'ta bulunduğuna tanıklık edip Kur'ân'ın vahy olduğuna inanmıştır. Çünkü dilini bilmediği Tevrât'ın, içeriğini böyle belîğ ve mu'ciz bir üslûb ile anlatmak Hz. Muhammed'in kendi işi olamaz. Bu, ancak vahy ile izah edilebilir. Kur'ân vahydir ama Kureyş liderleri, kıskançlıklarından ve kibirlerinden dolayı Hz. Muhammed'in peyğamberliğini kabul etmemişler, ona inanan insanları da küçümsemişlerdir (10). Kur'ân'ın söylediklerinin doğruluğuna, kendinden önceki Tevrât tanıktır.

48 — 236. Yüce Allah, bu sûrenin inişinden itibaren Hz. Muhammed(s.a.v.)in da'vet yolunun üstündeki engelleri kaldırmış, Peyğamberin sıkıntılarını, güçlüklerini geride bırakmıştır (1-3). Mü'minlerin gönüllerini huzur ve güvene kavuşturmuştur (4).

— 237. Peyğamber, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir ki insanları Allah'a inanmaya, O'na kulluğa, O'nu anmaya, Elçisini desteklemeğe yöneltsin (8-9).

— 238. Elçiye bey'at eden, onu görevlendiren Allah'a bey'at etmiş olur. Bey'at ile verdiği sözde duran, ödüllendirilir. Sözünden dönen ise kendisine zarar verir (10).

— 239. Allah, Hudeybiye'deki ağacın altında Elçisine bey'at eden samimî mü'minlere orada huzur vermiş, yakın bir fetih ve pek çok ganimet va'detmiştir. Gerçekten o vak'adan sonra önü açılmış olan müslümanlar, zaferden zafere koşmuşlar, egemenliklerini tüm Arabistan'a yaymışlar, aldıkları pek çok ganimet ile bolluğa kavuşmuşlardır (18-21).

— 240. Muhammed, Allah'ın Elçisidir. Ona inanıp çevresinde toplanan insanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler. Allah'ın nimet ve rızâsına erişmek isterler. İmân ve ihlâsları, yüzlerinden bellidir. Gerçekten yüz, genelde kalbin aynasıdır.

— 241. İnananların nitelikleri, Tevrât'ta da, İncîl'de de böyle anlatılmıştır. 29 ncu âyette gerek Tevrât'ta, gerek İncîl'de, gerek Kur'ân'da mü'minlerin aynı vasıflarla anıldığının belirtilmesi, İlâhî dinlerin birliğini, aynı inanç ve ahlâk esasları aşıladığını kanıtlar. Allah, genel olarak inanıp güzel işler yapan kullarına mağfiret ve büyük ödül va'detmiştir.

50 — 242. Peyğamberin ve Hak da'vetçisinin görevi, insanları inanmaya zorlamak değil, duyurmaktır. Hak'tan korkup öğüt alanları uyarmalıdır (45). Ama dinlemek istemeyenlere, Hakk'ın sözü zorla kabul ettirilemez. Çünkü *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara Sûresi: 256), *"Eğer öğüt vermek yararlı ise öğüt ver"* (A'lâ Sûresi: 9), *"Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin, onların üzerinde zorlayıcı değilsin"* (Ğâşiye Sûresi: 21-22).

51 — 243. Her peyğamber, büyücülük ve mecnunlukla suçlanmış (52), hepsi ile alay edilmiştir. İnsanlar birbirlerine tavsiye etmişler gibi birbiri ardınca gelen uluslar, peyğamberlerine karşı hep benzeri olumsuz davranışları göstermişlerdir. Ama böyle yapanlar azgınlardır. Hak sözünü dinlemeyen bu tür insanları, kendi halleriyle başbaşa bırakmasından ötürü peyğamber veya da'vetçi sorumlu değildir (54). Çünkü ancak yararlı olacağı zaman öğüt verilir (A'lâ Sûresi: 9). Peyğamber ve da'vetçi, ancak öğütçüdür, zorlayıcı değildir (Ğâşiye Sûresi: 21-22).

— 244. Mü'minlere öğütü tekrarlamak, iyice pekiştirip güçlendirmek lâzımdır. Hatırlatmanın tekrarında yarar vardır (55).

53 — 245. Hz. Muhammed(s.a.v.)in okuduğu Kur'ân, kendi arzusuyla söylediği söz değil, büyük güçlere sahip meleğin vahyidir.

— 246. Önce yüksek ufukta görünen melek, aşağı inmiş, iki yay ölçüsü, hattâ bundan daha az bir mesafe kalıncaya dek Peyğamber'e yaklaşmış ve öylece ona Kur'ân sözlerini vahyetmiştir.

— 247. Muhammed (s.a.v.) görüşünde yanılmamıştır. O, meleği bundan önce bir kez daha, uzak ağacın yanında bir bahçede görmüştü. O zaman Peyğamber, Rabbinin büyük olaylarına tanık olmuştu (1-18).

54 — 248. Sûrenin birinci ve ikinci âyetlerinde, kıyâmetin çok yaklaşmış olduğunu belirtmek üzre: *"Kıyâmet sâati yaklaştı, Ay yarıldı.* (İnsanlar böyle) *bir mu'cize görecek olsalar dahi yine yüz çevirirler ve 'süregelen bir büyüdür' derler"* buyurulmaktadır.

Bu ifâde, âyetlerin indiği zaman Ayın yarılmış olduğunu değil, Kıyâmet arefesinde düzenin bozulup Ayın yarılacağını anlatır. İleride olacak işlerin kesinliğini belirtmek için, olayın geçmiş zaman kipiyle anlatılması, Arapçada olduğu gibi Türkçede de vardır. Meselâ, Fakültenin son sınıfına gelmiş bir öğrenciye: "Sen artık fakülteyi bitirdin" denilir. Bu tabir, o öğrencinin, fakülteyi bitireceğinin kesinliğini anlatır. Kur'ân'da bunun pek çok örneği vardır:

Nahl Sûresinin birinci âyetinde *"Allah'ın buyruğu* (yani müşriklere yapacağı azâb) *geldi, acele etmeyin!"* denilmektedir. Oysa bu âyet indiği zaman,

henüz İslâmı engellemeğe çalışan Kureyş müşriklerine bir belâ gelmemişti. Onların başlarına gelmesi beklenen belânın mutlaka geleceğini vurgulamak için cümlenin yüklemi, geçmiş zaman kipinde kullanılmıştır.

"Güneş büzüldüğü, yıldızlar kararıp dağıldığı zaman... her can ne yapıp ne getirdiğini bilmiştir" (Tekvîr Sûresi: 1, 2,... 14). Âyetlerde, yine Kıyâmet arafesinde vukubulacak olayların kesinliğini vurgulamak için yüklemlerin hepsi geçmiş zaman kipindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, âhirette vukubulacak cennet ve cehennem sahneleri, genellikle mâzî (geçmiş zaman) kipiyle anlatılmıştır. Bunun çarpıcı örneklerinden biri de âhiretteki Yüce Mahkeme duruşmasının mâzî kipiyle tasvîridir:

"Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) *düşüp bayıldı*(lar), *ancak Allah'ın diledikleri bayılmadı. Sonra ona bir daha üflendi, hemen onlar kalktılar, bakıyorlar."*

"Yer, Rabbinin nûru ile parladı, kitâp ortaya kondu, peyğamberler ve şâhidler getirildi ve aralarında hükmedildi. Onlara aslâ zulmedilmez".

"Herkese yaptığının karşılığı tam verildi..." (Zümer Sûresi: 68-70).

Bu âyetleri okuyan herkes, yüklemlerinin geçmiş zaman kipinde olmasından dolayı, anlatılan olayların geçmişte olduğunu değil, gelecekte olacağını anlar. Kesinliğini belirtmek için olaylar, mâzî kipiyle anlatılmıştır.

İşte Kamer Sûresinde *"Ay yarıldı"* ifadesi de, kâinât düzeninin bozulacağı, Güneşin büzüşeceği, yıldızların dağılacağı, Ayın parçalanacağı Kıyâmet olayını anlatmaktadır. Zaten ikinci âyetteki "görme" ve "yüz çevirme" yüklemlerinin gelecek zaman kipinde olması, bunu kesinlikle ortaya koyar. Bu ikinci âyet, mevcut meâllerde yanlış mânalandırılmıştır. Bu âyetin mânâsı: "Bir mu'cize görseler yüz çevirirler..." değil, *"Bir mu'cize görecek olsalar yüz çevirirler, süregelen büyüdür, derler"* şeklindedir. Bu âyet, anlatılan olayın geçmişte olduğunu değil, gelecekte olacağını belirtir.

Hz. Peyğamber (s.a.v.) zamanında Ayın yarılması biçiminde bir mu'cizenin olmadığı, Kur'ân'ın kendi ifadesiyle sâbittir. Çünkü Kur'ân, putataparların, Peyğamber'den istedikleri maddî mu'cizelerin vukubulmadığını, böyle bir mu'cize vukubulduğu takdirde inanmayanların helâk edilmiş olacağını, oysa yüce Allah, şimdi inanmayanları hemen helâk etmek istemediği için, onların istedikleri mu'cizeleri yaratmadığını söylüyor:

"Bizi, mu'cizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin, gördükleri mu'cizeleri yalanlamış olmasıdır. Semûd kavmine, açık bir mu'cize olarak Deve'yi verdik, o (mu'cize), *haksızlık etmelerine sebeboldu* (deveyi kestiler, bu yüzden helâk edildiler). *Biz mu'cizeleri yalnız korkutmak için göndeririz!"* (İsrâ Sûresi: 59).

Ra'd Sûresinin 31 nci âyetinde müşriklerin, dağları yürütmek, yeri yarmak, ölüleri konuşturmak gibi mu'cizeler istediklerine dikkat çekildikten sonra bu gibi şeyleri ancak Allah'ın yapacağı, peyğamber'in görevinin bunları yapmak değil, teblîğ olduğu anlatılır. İsrâ Sûresinin 90-93 ncü âyetlerinde de yine müşriklerin, bu tür maddî mu'cize istekleri anlatıldıktan sonra Peyğamber(s.a.v.)e hitâben: *"Rabbimin şânı yücedir. Ben sadece insan elçi değil miyim?"* demesi emredilmektedir. Yani bu tür işleri yapmak benim elimde değil, görevim de değildir.

Şimdi Peyğamber (selâm ona), dağları yürütmek, ölüleri konuşturmak, ayağının altındaki yeri yarmak, göğe çıkmak, gökten hazine indirmek gibi mu'cizeleri yapmadığına göre, gökte olan Ay'ı da yarmamıştır. Eğer yapacak olsaydı, dağları yürütür, yeri yarardı... Bunların olmadığını Kur'ân söylüyor..

Şayet Ay yarılmış olsa da bunu müşrikler görselerdi, inanmaları gerekirdi. Bunu gördükleri halde inanmayıp "Büyü" demişlerse derhal helâk edilmeleri lâzımdı. Oysa âyetlerin indiği sırada onlar helâk edilmemiştir. Onların birçoğu da sonradan müslüman olmuş, İslâm uğruna savaş vermiştir. İnanmayanların, toplu helâki diye bir şey olmadığına göre Ayın yarılması diye bir mu'cize de olmamıştır. Kur'ân, ileride vukubulacak kıyâmet ahvâlini, kesinlik belirtmek için mâzî kipiyle anlatmaktadır.

— 249. Kureyşliler, heveslerine uyarak Hz. Muhammed(s.a.v.)i, onun getirdiği Kur'ân'ı yalanlamışlardır. Ama Allah'ın buyruğu yerini bulacak, O'nun tevhîd dini yerleşecektir. Kureyş liderleri buna engel olamayacak ve bir gün helâk olup gideceklerdir (3).

— 250. İnsanlar, kendi aralarından çıkan bir insanın peyğamber veya Hak da'vetçisi olmasını kıskanmışlar, ona tâbi olmak istememişlerdir. Bunun baş sebebi kibir ve kıskançlıktır: *"Bizden bir insana mı uyacağız?.. Zikir, aramızdan ona mı indirildi? Hayır, o yalancı küstahın biridir!"* (24-25). Ama yaptıklarının belâsı kendilerini kuşattığı zaman Peyğamber'in ve Hak da'vetçisinin doğru, kendilerinin küstah ve yalancı olduklarını anlarlar.

57 — 251. Peyğamberlerin da'vetleri üzerinden uzun süre geçince yavaş yavaş da'vetin feyz ve heyecânı azalır, onların yerini ruhsuz merâsim, katı eylemler, kuru şekiller, gelenekler alır. İnsanlar dinin ruhundan uzaklaşıp şekillere dalmakla gönüller katılaşır, duygusuzlaşır, çokları yoldan çıkar. Eğer ilk da'vet heyecânı korunmuş olsa, bu kuruluk ve katılık olmaz.

İşte bu heyecânı tazelemek için zaman zaman ümmet içinde velîler, ıslâhatçılar, yahut peyğamberler çıkar; ölü gönüllere tekrar heyecân ve hayât gelir. Nasıl yağmur ölü toprağı diriltirse, peyğamberlerin, ermişlerin veya ıslâhatçıların aşıladığı feyiz ve heyecân da katı gönüllere öyle hayat, letâfet, yufkalık verir (16-17). Ağlamayan gözler yaşarır, aldırmayan gönüller duyarlı olur.

Öyle ki:

"Allah anıldığı zaman kalbleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler) *onların îmânlarını artırır; Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. İşte gerçek mü'minler onlardır..."* (Enfâl Sûresi: 2-4).

— 252. Allah, insanlar arasında adâleti sağlamak için peyğamberler göndermiş, onlara Kitâp indirmiştir. Fakat İlâhî düzeni, adâleti saldırganlardan korumak için güçlü olmak da gerekir. Ma'nevî gücün, maddî güçle desteklenmesi lâzımdır. İşte maddî güç de, yine Allah'ın yarattığı demirden elde edilir. İlk silâh kılıçtan tutun da, toplara, taretlere kadar hemen bütün silâhlar demirden yapılır. Bu silâhlar yardımıyle elçilerine destek olarak yeryüzünde adâlet düzenini koruyan insanlar, sevâb alırlar. Bunları anlatan 25 nci âyetin sonunda Allah'ın kuvvetli ve azîz sıfatlarının vurgulanması, hakkı, adâleti koruyanların güçlü olması gerektiğine işarettir.

61 — 253. Toplum, Peyğambere ve Hak da'vetçisine birden bire inanmaz. İnananlar olmakla beraber ilk anda büyük kesim karşı çıkar. Gerek Îsâ, gerek Muhammed (ikisine de selâm olsun), gerek öteki peyğamberlerin durumu hep böyledir. Sonunda Allah, inananların sayısını artırmış, onları güçlendirmiş ve inanmayanlara üstün getirmiştir (14). Bu, Allah'ın her peyğambere ve her samimî Hak da'vetçisine va'didir. Allah, inananları galip getirecektir.

Şu son dünyâ târihindeki gelişmeler de bunu göstermiyor mu? Allah'a, dine karşı bayrak açan komünizm dünyâsı, sonunda nasıl inananlara teslîm oldu? Bütün dünyâda dindarlar, inanmayanlara galip gelmektedir. Bu, her zaman böyle olacaktır. Çünkü Allah'ın te'yîdi inananlardan yanadır.

62 — 254. Allah, ümmîlere, kendi aralarından, kendilerine Kitâbı ve hikmeti öğretip onları yüceltecek bir elçi göndermiştir (2, 3).

Bu âyet de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, ümmî diye tanımlanan Araplara gönderildiğini ifâde etmektedir. Çünkü elçinin, ümmîlere gönderildiği ve ümmîlerden olduğu belirtilmektedir. Demek ki bu elçi, Kitâp ehline değil, ümmîlere gönderilmiştir. Zîrâ Kur'ân'da Kitâp ehli, ümmî değil, *"Ûtû'l-ilm:* Kendilerine bilgi verilmiş olanlar", *"ehlu'ẑ-ẑikr:* öğüt, yani Kitâb sâhibleri", *"ûtû'l-kitâb:* kendilerine Kitâb verilmiş olanlar", *"er-râsihûne fî'l-'ilm:* derin bilgi sahipleri" diye vasfedilir. *Ẑikir* ve *Kitâb* ile kasıt, Mûsâ'ya verilen Tevrât'tır. kendilerine 'ilim verilenler, yâhut 'ilimde râsih (derinleşmiş) olanlar da Kur'ân öncesi İlâhî Kitâba özellikle Tevrât'a vâkıf olan bilginlerdir. Hz. Muhammed'in kendisi bizzât Araplara gönderilmiş ise de risâletinin muhtevâsı geneldir. Peyğamberlerin şahısları, kavimleri için özel, fakat risâletlerinin içeriği

kamu âleme geneldir. Kitâp ehline düşen, kendi Kitâplarına uygun vahiyler sunmakta olan bu peyğambere mâni' değil, destek olmaktır.

— 255. Yine onlara göre cennet sadece Yâhûdîlere özgüdür: *"Yahûdî, yahut hırıstiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler"* (Bakara Sûresi: 111). Eğer bu iddiâları doğru ise cennet garantisi almış olanların, bir an önce ölmeyi yeğlemesi gerekir. Oysa dünyâda yaşamaya en düşkün insanlar kendileridir. Demek ki âhiret yaşamına, cennet iddiâsına tam inanmış değillerdir. İnansalar ölümden kaçmazlar (6-8).

66 — 256. Hz. Peyğamber(s.a.v.)e, hanımlarının isteğine uyarak, helâl olan bir şeyi kendisine yasaklamaması, yaptığı yemînin keffâretini vererek kendi kendine koyduğu kısıtlamadan vazgeçmesi emredilmektedir (1-2).

— 257. Hanımlarından birinin, Peyğamber'in söylediği bir sözü başka birine söylediği; onun sırrı ifşâ ettiğinin de Peyğamber'e vahy ile bildirildiği anlatılmaktadır (3).

Bundan emanet edilen sırrın saklanması gereği anlaşılır. Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

— 258. Sonra Peyğamber'in hanımlarına, Peyğamber'i üzmemeleri, aksi takdirde Allah'ın, onları ayırıp, Peyğamberine itâatkâr, güzel eşler vereceği ihtâr edilir (4-5).

— 259. Allah, Cibrîl, sâlih mü'minler ve tüm melekler Peyğamber'in dostu ve yardımcısıdır (4).

— 260. Mü'min kişi, Peyğamber'e itâat etmek suretiyle canını ve âilesini, Rabbin her dediğini derhal uygulayan acımasız zebânîlerin görev yaptığı cehennem ateşinden korumalıdır. Çünkü oraya düşenin işi bitiktir (6).

O ateşin yakıtı insanlar ve taşlardır. Öyle bir şiddetli ateştir ki insanları da yakar, taşları da. Müşrikleri de yakar, taptıkları taş tanrıları, tunç heykelleri de. Orada pişmanlığın, özür dilemenin bir yararı olmaz (7).

— 261 . 10-12 nci âyetlerde iki kâfir ve iki mü'min kadın anılmaktadır. İki kâfir kadın, zamanlarında en yüksek imana sahib bulunan iki mü'minin: Nûh ile Lût peyğamberlerin karılarıdır. Kocalarının peyğamber oluşu, bu kadınları kurtaramamıştır. Demek ki insanın değeri kendi eylemlerinden gelir. Kendisi korunmadığı takdirde peyğamberin karısı veya çocuğu da olsa cehennemden kurtulamaz (10).

Beri yandan dünyânın en azgın kâfiri Fir'avn'ın karısı da inanmış, inanan kadınlara örnek bir hanım olarak Kur'ân'da anılmıştır. Kâfirin karısı olmak, onun imânına zarar vermemiştir. Fir'avn'ın yaptıklarını benimsemeyip zulümden ve kötü işlerden Allah'a sığınan bu kadını, yüce Allah, ebedî

saâdete erdirmiştir (11).

İmran kızı, Hz. Îsâ'nın annesi Meryem de bir doğruluk ve iffet nümûnesi olarak anlatılır.

Bu dört kadın, bütün dünyâ insanlarına örnektir: İlk ikisi peyğamber karısı idiler, buna karşın küfürde kaldılar. Kocalarının peyğamber olması, kendilerine bir yarar sağlamadı. Demek ki Allah, diriden ölü, ölüden diri çıkarır. Peyğamber evinde dahi fasık ve kâfir yetişebildiği gibi kâfirin evinde de sâlih insan yetişebilir. Nitekim en kâfir olan Fir'avn'ın karısı inanmış ve cennet ehlinden olmuştur.

Bu kadınlardan ilk ikisi peyğamber evinde, nikâhı altında bulunan kâfir kadınları, üçüncüsü kâfir nikâhı altındaki inanmış kadını örneklemektedir. Dördüncüsü de peyğamberler soyundan gelmiş nâmûs timsâli, sâliha bir kadının örneğidir. İşte insanlar bu üç grubun dışında olamaz.

Bunlardafı: peyğamber veya sâlih insanların evinde kâfir ve fâsıkın; kâfirin evinde sâlih insanın; ve sâlih ana-babanın evinde yine sâlih insanın bulunacağı anlaşılır. O halde insanlar, âilelerine göre değil, kendi eylemlerine göre değerlendirilmelidirler. Sâlih olmayan insanlar, sâlih atalarından dolayı değer kazanmazlar. Sâlih insan da babasının ya da âilesinin sâlih olmamasıyle kınanmaz. Böyle bir şey yapmak, İslâm ölçüsüne aykırıdır. İslâm, kişileri kendi salâh ve amelleriyle değerlendirir, âilelerine göre değil. Her âileden iyi insan da, kötü insan da çıkabilir. Mü'minin evinde kâfir, kâfirin evinde mü'min, mü'minin evinde yine mü'min bulunabilir: *"Allah ölüden diri çıkarır ve diriden ölü çıkarır"* (En'âm Sûresi: 95, Rûm Sûresi: 19), *"Allah katında en değerli olanınız, en çok korunanınızdır"* (Hucurât Sûresi: 13).

68 — 262. Hz. Muhammed (s.a.v.) cinlerin etkisinde kalmış bir deli değil, yüksek ahlâk sâhibi bir peyğamberdir (2-4).

71 — 278. Elçilerin ilki olan Nûh, kavmini yalnız Allah'a tapınağa çağırmış, fakat çeşitli putlara tapmaya alışmış olan kavmi, tevhîdi kabul etmeyip şirk dininde ısrar etmişler, bu yüzden Tûfân ile boğulmuşlardır.

— 264. Herhangi bir peyğamberin yolundan giden, öteki peyğamberleri de reddetmemek şartıyle saâdete erer (28).

72 — 265. Peyğamber dahi kimseye yarar, yahut zarar veremez, ğaybi de bilmez. Onun görevi, sadece teblîğdir (21-23). *"De ki:* (Allah bana bir kötülük dilerse) *beni Allah'tan başka kimse kurtaramaz ve O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam. Benim yapabileceğim, sadece Allah'tan size duyurmak ve onun verdiği elçilik görevini yerine getirmektir... Size söylenen şey yakın mıdır, yoksa rabbim, onun için uzun bir süre mi koyacaktır, bilmiyorum"* (22-23, 25).

— 266. Allah, ğayb bilgisini, yalnız râzı olduğu elçiye (meleğe) bildirir. Ona verdiği ğayb bilgisini (vahyi) de, sağdan soldan onu kollayan muhafız meleklerin koruması altında insan elçisine gönderir. Melek elçi, Allah'tan aldığı bilgiyi, insan elçiye aynen teblîğ eder. İnsan elçi de ondan aldığı vahyi, hiçbir değişikliğe uğratmadan insanlara duyurur (26-28).

73 — 267 . Hak da'vetçisi, hakkında çıkarılan dedikodulara aldırmamalı, Allah'ın desteğine güvenerek doğru bildiği yolda yürümelidir (10).

— 268 . Hz. Muhammed (s.a.v.) de bir elçidir. Nasıl Mûsâ'nın da'vetini, en büyük kâfir Fir'avn engelleyememiş ise, Mûsâ gibi bir Hak elçisi olan Hz. Muhammed'in da'vetini de Kureyş kâfirleri engelleyemeyeceklerdir. Onlar, tıpkı Fir'avn gibi bir süre sonra helâk olup cehennemi boylayacaklardır (11-16).

79 — 269. Kıyâmetin ne zaman kopacağını yalnız Allah bilir (44).

—270. Peyğamber, sadece bir uyarıcıdır, ğaybi bilici değildir (42-43, 45).

81 — 271. Hz. Muhammed, cinlerin etkisinde kalmış bir şâir veya kâhin değildir. Onun duyurduğu sözlerin vahiy olduğunda kuşku yoktur.

93 — 272 . Allah, Elçisine darılmamış, kızmamış, onu yalnız bırakmamıştır.

— 273. Peyğamberini, memnun olacağı günlere kavuşturacaktır. Peyğamber'in geleceği, halinden iyi olacaktır.

— 274. Allah'ın, Elçisine lutfu büyüktür: Yetîm, yoksul, şaşkın halde olan Hz. Muhammed'i barındırmış, sonra zengin etmiş ve nihayet peyğamberliğe yükseltmiştir.

94 — 275. Allah, peyğamberinin sıkıntılarını gidermiş, verdiği vahyler ile onun gönlünü huzura kavuşturmuş, şânını da yüceltmiştir. Öyle ki onun ünü dünyâya yayılmıştır.

108 — 276. Allah, Hz. Muhammed'e çok hayır vermiş, onun adını ebedîleştirmiştir.

110 — 277. Hz. Muhammed'e, ilâhî da'vet'in oturduğunu ve insanların, bölük bölük Allah'ın dînine girdiklerini gördüğü zaman Allah'a hamd ve şükretmesi, O'ndan mağfiret dilemesi emredilmiştir.

III. ÂHİRETLE İLGİLİ PRENSİPLER

4 — 1. İnsanlar mutlaka Allah'ın yüce dîvânında durup dünyâda yaptıklarından hesap vereceklerdir.

6 — 2. Dünyâ hayatı, âhirete nisbetle bir oyuncak durumunda kalır: *"Dünyâ*

hayâtı, sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette âhiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?" (Âyet: 32). Dünyâ varlığının fazla bir değeri yoktur. Bu dünyâya gelişten gaye, buna bağlanıp kalmak değildir. Dünyâ, ruh için bir olgunlaşma okulu durumundadır. Şimdi buranın bir olgunlaşma âlemi olduğunu unutup da tüm çabasını dünyâ toplamağa, zengin olmağa, şöhret ve mevki kazanmağa harcayan, âhireti hiç düşünmeyen kimse, ruhunu olgunlaştıramaz, alçaltır, manevî yeteneklerini köreltir. Ebedî hayâtında ruhunu cehennemin tutsağı yapar. Halbuki dört elle sarıldığı şu dünyâ hayâtı, ebedî âhiret hayâtına göre bir oyuncak, bir eğlence demektir. Büyük düşünce sahipleri, peyğamberler, filozoflar kendilerini bu eğlence hayatına kaptırmazlar. Buna kapılanlar, çocuk gibi oyuncaklarla meşgul olmayı yeğleyen, onu kemâl sanan kimselerdir. Fakat dünyâyı gaye değil, ebedî hayâtı kazanmanın vasıtası bilen, âhireti kazanmakta gerekli ibadeti huzur ile yapabilmek için de dünyada rahat ve huzur ile yaşama şartlarını temine çalışan ve elde ettiği dünya nimetlerini, ihtiyacı için harcama yanında, âhireti kazanma yolunda da sarfeden kimse, bu dünyâyı onardığı gibi âhiret hayatını da imar etmiş olur. Hem dünyâda —âhirettekilere oranla— oyuncak durumunda bulunan nimetlerden yararlanır, hem de âhirette ebedî nimet ve ikrâma erer.

— 3. Müslümanlar, müşriklerin taptıkları, kutsallaştırdıkları şeylere sövmekten kaçınmalıdırlar ki, müşrikler de gazaba kapılıp Allah'a sövmesinler. Lânet etmek, sövmek, müslümanın diline yakışmaz. Kendisi bir kimseye asla sövmeyen, lanet okumayan, hakaret etmeyen (Buhârî, Edeb: 38-44; İbn Hanbel, Musned: 3/126, 144, 158) Peyğamber (s.a.v.): *"Mü'min taşlayıcı, lanet okuyucu, kötü dilli olmaz!"* demiştir (Tirmizî, Birr: 48; el-Mustedrek, Îmân: 1/12; İbn Hanbel, Musned: 1/405, 416).

Bu âyet ve hadîsler, hoşgörülü anlayış, başkalarının inancına saygılı olma prensibi edinmektedir. Demek ki İslâm, insanlara din ve vicdan özgürlüğü tanımıştır.

Birinin inancına sövmek, bir yarar sağlamayacağı gibi üstelik onun da müslümanın taptığı Allah'a, bağlandığı mukaddesâta sövmesine neden olur. Bunun için yüce Allah: *"Siz onların, Allah'tan başka yalvardıkları şeylere sövmeyin ki onlar da cehâletle sınırı aşıp Allah'a sövmesinler..."* (âyet: 108) buyurmuştur. Demek ki irşâd, başkalarının inancına hakaret ile değil, hikmet ve iknâ metoduyla yapılmalıdır.

7 — 4. İnsanları topraktan yaratan Allah, onları tekrar yaratacaktır: *"Sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan* (diriltilip) *çıkarılacaksınız.* (Âyet: 24-25). *"İlkin sizi yarattığı gibi O'na döneceksiniz"* (Âyet: 29).

— 5. Her insanın yaptığı işler, âhirette İlâhî Mahkemenin adâlet terazisinde tartılacak, iyilikleri ağır basanlar kurtulacak, iyilikleri kötülüklerinden hafif gelenler husrana uğrayıp cehenneme atılacaklardır: *"O gün tartı tam doğrudur* (herkesin yaptığı tartılır), *kimin* (sevâp) *tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin* (sevap) *tartıları hafif gelirse işte onlar da âyetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır"* (Âyet: 8-9).

— 6. Her can, dünyadaki eylemine uygun karşılığı, ya ödül veya cezâ görecektir: *"Korunup uslananlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Âyetlerimizi yalanlayıp onları kabule tenezzül etmeyenler ise ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"* (35-36).

"Onlar için cehennemden bir döşek ve üstlerinde de (ateşten) *örtüler vardır. İşte zâlimleri böyle cezâlandırırız! İnanıp iyi işler yapanlar —ki hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yapmasını yüklemeyiz— işte onlar cennet halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"* (41-42, 147 ve 179 ncu âyetler).

— 7. Cennet halkı ile cehennem halkı arasında bir konuşma olacak, cennet halkı cehennemliklerle alay edecek (çünkü onlar da dünyâda bunlarla alay etmişlerdi), cehennemlikler de cennetliklere bakıp imrenecek, kendilerine acıyıp biraz su, biraz nimet vermelerini isteyecekler, fakat cennet halkı, Allah'ın izni olmadığı için böyle bir şey yapamayacaklarını bildireceklerdir (44, 45, 48 nci âyetler).

— 8. Cennet ile cehennem arasında yüksek bir yerde bulunan her iki taraf halkını da tanıyan bir cemâat, cennetliklere bakıp onları kutlayacak, cehennemliklere bakıp onları azarlayacaktır (46, 49 ncu âyetler).

— 9. O zaman cehennem halkı, dünyâda peyğamberlerin doğru söylemiş olduklarını anlayıp itiraf edecek ve onların sözünü tutup uslanmak üzere tekrar dünyâya dönme temennisinde bulunacaklar, fakat bunun bir yararı olmayacaktır. Çünkü iş işten geçmiştir.

— 10. Dünyânın da âhiretin de iyiliğini istemelidir. Hz. Mûsâ'nın duâsı bu konuda bir örnektir. *"Bize bu dünyâda da iyilik yaz, âhirette de. Biz sana yöneldik!"* (156). Bütün İlâhî dinlerin gayesi, iki cihânın saâdetidir.

— 11. Mutlaka vukubulacak olan Kıyâmet, birtakım belirtilerle değil, ansızın kopacaktır: *"O size ansızın gelecektir"* (187 nci âyetin tefsîrine bakınız).

—12. Âhiret, mükâfât ve cezâsının sürekliliği, s on derece belîğ bir üsl bu ile ifade edilmiştir (106-108 nci âyetler). Hulûd, sonsuzluk değil, uzun zamanı

ifade eder. Yüce Allah'ın, Kur'ân'da defalarca vurguladığı üzre Allah, yapılan iyiliklere onların çok üstünde ödüller verir. Ama kötülüklerin cezâsı, onlara denk olur. Zîrâ cezânın, işlenen suçtan ağır olması, zulümdür. Allah, zulümden münezzehtir. Bundan dolayı iyiliklerin karşılığı olan cennet hulûd ile vasıflandığı gibi genellikle başka sûrelerde ebediyyet ile de te'kîd edilir. Ama suçların cezâsı olan cehennem, hulûd ile vasıflanmıştır. Bundan çoğunlukla âlimler, azâbın çok uzun sürse de bir gün biteceğini söylemişlerdir. Konu üzerinde İbn Kayyim el-Cevziyye, Şevkânî ve Hasan Sıddîk durmuşlardır. Biz de bunu yerinde îzâh etmiştik. Reşîd Rızâ da Tefsîrinin altıncı cildi 127 nci ve 8 nci cild 99 ncu sayfalarında bu konuyu inceler.

14 — 13. 42-43 ncü âyetlerde müşriklerin, âhiretteki perişan hali, ana çizgilerle tasvir edilmiştir: Allah, zâlimlerin yaptıklarını bilir. Suçluları hemen cezalandırmaması, onları hiç cezalandırmayacağı anlamına gelmez. Allah onları cezalandırmayı, gözlerin dehşetten donup kalacağı, başların gövde üstünde öne düşüp kaskatı kesileceği, gönüllerde düşünce adına bir şeyin kalmayacağı korkunç bir güne ertelemektedir.

— 14. O gün suçlular, kısa bir süre için de olsa tekrar dünyaya dönüp hatâlarını telâfî etmeyi isterler ama onlara bu imkân verilmez. Kendilerine: "Siz, dünyâda haksızlıkları yüzünden helâk ettiğimiz insanların yerinde oturdunuz, ama ibret almadınız, siz de onlar gibi haksızlık yaptınız" denilerek dünyâya döndürülmüş olsalar da yine ibret almayıp suç işleyecekleri îmâ' edilir (44-47).

— 15. 48-51 nci âyetlerde suçlulara uygulanacak azâbın dehşetini anlatan bir tablo gösterilir. Bu tablonun ardından her canın, yaptığı işlerin karşılığını göreceği vurgulanır. Yapılan hiçbir iş zayi olmaz. Her eylem, ruhta bir iz bırakır. Âhirette ortaya çıkacak ruhta, amellerin bütün izleri görünür. Ruh, yapılan eylemlerin bir kayıt defteri gibidir. İnsanın, eylemlerinden kaçması mümkün değildir. Her can, eylemlerinin sonucuna katlanır.

16 — 16. Herkes âhirette, yaptığının karşılığını alacaktır (110). İnananlar, âhirete intikallerinden itibaren ağırlanırlar. Melekler onların ruhlarını bedenlerinden, incitmeden alırlar, cennete götürürler, orada onları selâmlarlar. Meleklerin, hışm ile, *"yüzlerine ve sırtlarına vura vura canlarını alacakları"* (Enfâl Sûresi: 50, Muhammed Sûresi: 27) zorbalar ise Allah'ın huzurunda azarlanırlar ve cehenneme sokulurlar. Her can, dünyâda yaptığının tam karşılığını görür, kimseye haksızlık edilmez.

— 17. İnsanların âhirette uğrayacakları cezâ, bir zulüm değil, Allah'ın adâletinin gereğidir. Esasen bu azâb, insanların kendi eylemlerinden oluşmaktadır. Dünyâda insanlara câzip gelen kötü işlerin iç yüzü orada ortaya çıkar ve

sâhiplerini kuşatır. Herkes yaptığı ile cezâlanır. Cezâ, dışarıdan değil, kendi eylemindendir: *"Her can, yaptığı ile bağlanmıştır"* (Tûr: 21, Müddessir: 38). Tatlı gelen yasak eylemler, aslında birer işkencedir. İnsan bunun farkına varmadan kötü işleri yapa yapa canına ateş, işkence olacak eylemler gönderir. İşte eylemlerinin, ortaya çıkan hakikati kişiyi kuşatır, kendi yaptığı, kendisinin cezâsı olur. Bu gerçeği anlatmak için 34 ncü âyette: *"Nihâyet yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay ettikleri şey onları kuşattı"* buyurulmaktadır.

— 18. Müşrikler, öldükten sonra bedensel dirilmeyi kesinlikle kabul etmiyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm, bunun mutlaka vukubulacağını vurgulamaktadır. Allah için güçlük yoktur. Allah, bir şeye, sadece "Ol" demekle o şey derhal oluverir (38-40).

— 19. Kıyâmet, ya da kâfirlere inecek azâb sâati, Allah'a göre bir göz açıp yumma gibi, yahut daha kısa bir zamanda olur. Çünkü bize göre uzayan zaman, Allah'a göre kısadır. Yıllar, asırlar bize uzun gelir ama O'na göre bir ân'dan ibarettir (77).

17 — 20. İnsanın dünyâda yaptığı her iş, boynuna asılır, ruhunda bir iz bırakır. Her amelin, ruhta özel bir izi vardır. Kıyâmet gününde ruh, bütün amellerinin izleriyle birlikte, açık bir kayıt defteri gibi ortaya çıkar. Her can, dünyâda yaptıklarının iyi veya kötü izlerini açıkça görür ve kendi hesabını kendisi yapabilir (13-14).

— 21. Dünyâda insanların durumları farklı olduğu gibi, âhirette de farklıdır. Kimi cennette, kimi cehennemde olur. Cennettekilerin dereceleri bir olmadığı gibi, cehennemdekilerin azâb dereceleri de bir değildir. Cennetin çeşitli katları, bölümleri vardır. Herkes kendi ruhunun değerine uygun bir yere gider.

— 22. Allah, ölüleri mutlaka diriltecektir. Ama bunun zamanını yalnız kendisi bilir. İnsan tekrar dirildiği zaman, dünyâ ömrü kendisine çok kısa gelir. Dünyâda pek az kaldığını sanır. Gerçekten insan, elli altmış yılından sonra dönüp de bir geriye bakınca yaşadığı yıllar, bir ân gibi gelir.

— 23. Dünyâda insanlar, liderlerinin izinden giderler. Âhirette de Allah, onları yine liderlerinin önderliğinde Yüce Mahkemeye çağırır. İyiler de, kötüler de, herkes kendi lideri ile duruşma alanına gelir. Orada amel kütükleri sağ taraflarından verilenler, büyük ödüllere erer, sevinirler. Ama sol tarafından ve arkalarından verilenler cehenneme giderler (71-72).

— 24. Müşriklerin, öldükten sonra bedensel dirilmeğe, âhiret sorumluluğuna inanmamaları, Kur'ân'a karşı olmalarının başlıca sebeplerinden biridir (98). Oysa gökleri ve yeri yaratan Allah, insanları yeniden yaratmağa elbette

kadirdir (50, 97, 99). Âhirete inanmayanlar, şiddetli bir cezâya çarpılacaklardır (10).

18 — 25. Ashâb-ı Kehf'in, uzun uykudan sonra dirilmeleri, öldükten sonra dirilmenin bir örneğidir (9-26).

— 26. Dünyâ hayâtı, bir bahar mevsimi gibi kısadır. Mal ve evlâd, dünya hayâtının zineti olmakla beraber geçicidir. Kalıcı olan güzel eylemler, ibâdetler, dünyâ varlığından çok daha iyidir (45-46).

— 27. İnananlar, âhirette cennet nimetleriyle ödüllendirilirler; inkârcılar da cehennem ateşinde kavrulurlar (29-31, 100-102, 107-108).

— 28. Bir gün dağlar yürütülecek, ortadan kaldırılacak, Arz dümdüz olacak. Dümdüz olunca da görüşe engel yükseltiler, alçaltılar kalkacak, herşey düz alanda ortaya çıkıp görünecektir. İşte o gün İlâhî mahkeme, Yüce Dîvan'da duruşma günüdür. İnsanlar oraya, doğdukları gün gibi yalnız, malsız, mülksüz, evlâtsız, tek başına gelirler; yardımcıları yoktur. Herkes ameliyle Rabbinin huzurundadır. Çünkü herkesin yaptığı işler, ruh defterine kayıtlıdır. Suçlular, yaptıklarını görünce büyük pişmanlık ve korku içine düşerler ve yaptıklarının karşılığı olan cezâyı görürler. Allah, hiç kimseye haksızlık etmez (48-49).

— 29. Ye'cûc Me'cûc, kıyâmete yakın zamanda barajlarını aşıp dünyâya dağılacaklardır (98-99).

19 — 30. Öldükten sonra dirilmek muhakaktır. Bunda garipsenecek bir şey yoktur. İnsanı yoktan yaratan Allah, onu yeniden yaratmağa da kadirdir (65-67).

— 31. Herkes Allah'ın huzuruna getirilir; zâlimler cehenneme tıkılır, korunanlar kurtarılır (68-72).

— 32. Ancak tevbe edip uslananlar cennete gireceklerdir (58-61).

— 33. Cennette boş söz söylenmez. Cennet halkı, Allah'ın, meleklerin selâmına erecekleri gibi birbirlerini de selâmlarlar (62).

— 34. Vahy getiren melekler, kendi başlarına değil, Allah'ın buyruğuyla inerler. Fakat getirecekleri vahye şeytanın karışmaması için onlar, sağ ve sollarında koruyucu meleklerin gözetiminde iner ve sadece Allah tarafından kendilerine neyin vahyedilmesi emredilmiş ise onu vahyederler. Bundan ne bir söz çıkarabilirler, ne de buna bir söz ekleyebilirler. Çünkü Allah onlara neyi söylediğini bilir. Allah, söylediklerini aslâ unutmaz. Bundan dolayı vahy getirmeğe me'mur melekler, Tanrı'nın buyruğunu aslâ değiştiremezler (64).

— 35. İnkârcılar, mal ve mülklerine, toplumdaki durumlarının üstünlüğüne bakarak kendilerini fakir mü'minlerden üstün görürler. Oysa ma'neviyât

üstünlüğü, mal ve mevki ile değil, takvâ ve gönül temizliğiyledir.

— 36. Allah, sapıklara, uslanmaları için bir süre verir. O süre sona erince kâfirler, uyarıldıkları azâbı veya zamanı görürler ve o zaman kimin zayıf, kimin güçlü olduğunu anlarlar.

— 37. Dünyâ malı geçidir. Asıl yararlı olan, kalıcı güzel eylemler, ibadetlerdir.

— 38. Mal ve evlâd, Allah'ın huzurunda bir yarar sağlamayacağı gibi, Allah'tan başka tapılan şeyler de bir yarar sağlamaz. Hattâ yarar sağlamak şöyle dursun, bunlar âhirette, kendilerini tanrılaştıranların hasmı olur.

20 — 39. Mutlaka vukubulacak olan kıyâmetin vaktini, Allah'tan başka kimse bilmez. Kıyâmet vaktinin gizli tutulmasının hikmeti de insanın her zaman ona hazırlıklı olmasını sağlamak, her ân olabileceğini düşünerek dâimâ ona karşı alarmda bulunmaktır (15).

— 40. Bu topraktan yaratılıp yine ona gömülen insan, tekrar ondan diriltilip çıkarılacaktır (55). Buna göre, *haşr,* yine bu dünyâ üstünde olacaktır. O halde kıyâmet, dünyânın tamamen ortadan kalkması değil, büyük depremlerle dağların kaldırılması, Yeryüzünün, dümdüz bir alan hâline getirilmesidir: *"Sana dağlardan soruyorlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracaktır. Yeryüzünü al açık bir alan yapacaktır. Orada ne bir eğrilik ne de bir tümsek görmeyeceksin"* (105-107).

Zümer Sûresinin 68-70 nci âyetleri de Kıyâmetteki Yüce Dîvân duruşmasının Arz (Dünyâ) üzerinde olacağını, kulları muhâkeme için gelen Rabbin güzelliğinin ışığıyla Dünyâ'nın aydınlanacağını bildirmektedir. Şimdi Arz eğer Rabbin nûruyla aydınlanıyorsa demek ki vardır. Ancak yepyeni bir düzenle.

— 41. Suçlu olarak Allah'ın huzuruna gelenler, cehenneme atılırlar. Cehennemde ölüm yoktur. Ama oradaki hayâta da hayât denmez. Çünkü ölüm, ondan beterdir. Suçların başında da ibâdette Allah'a ortak koşmak, Allah'a ibâdet ederken, başka tanrılara, aracılara da tapmak, böylece Allah'a âidolan ibâdete başkalarını da ortak etmektir. Fakat şirkten veya günâhlardan uzak durmak suretiyle ruhunu yüceltenler de ebedî cennetlere girerler (74-76).

— 42. herkesin ruhundaki eylem izlerinin, tamamen ortaya çıkacağı Kıyâmet gününde Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığı kimseden başkası şefâat edemez. Rahmân da ancak doğru sözden hoşlanır. Rahmân'ın izin verdiği kimse, sadece doğruyu söyler (Nebe' Sûresi: 38).

O halde müşriklerin, Allah'a ortak saydıkları uydurma tanrılardan şefâat beklemeleri, bir hayâlden ibarettir, zîrâ Allah, şirki affetmez. Hiç kimse Allah'ın affetmeyeceği bir suçu affettirme çabası içine giremez ve hiç kimse

suçluyu suçsuz gösteremez. Çünkü bu, yalan olur. Oysa Rahmân'ın şefâat izni vereceği kimse sadece doğruyu söyleyendir. Allah, kulun herşeyini bildiğinden dolayı zaten o huzurda doğrudan başkasını söylemek mümkün değildir (109-110).

— 43. Âhiret azâbı, dünyâ azâbından çetindir. Bundan anlaşılır ki, Allah'ı anmaktan yüz çevirenler, dünyâda sıkıntı içine düşecekleri gibi, âhirette de daha çetin bir azâba çarpılacaklardır.

— 44. İyi, kötü, doğru, yanlış âhirette belli olacaktır (135). "Er yarın Hak dîvânında bellolur".

21 — 45. Bu kâinât, eğlence için değil, bir amaç için yaratılmıştır. Hayat, bu dünyâ yaşamından ibâret değildir. Hayâtın asıl amacı, bu dünyâ hayatından sonra ortaya çıkacaktır. Bu kâinât, bir eğlence değil, gerçek olduğuna göre âhiret de gerçektir. Çünkü o hayât olmazsa, bu kâinât amaçsız yaratılmış olur. Kısa bir ömür, sonra yok olmak. Bunda Tanrı amacı açık gözükmez. Asıl amaç, bundan sonraki hayâtta görünecektir.

— 46. Allah'ın saâdete erdirmeyi va'dettiği canlar, cehennemden uzak kalır, korku ve üzüntü çekmez, melekler tarafından karşılanıp ağırlanırlar (101-103).

— 47. Allah, kıyâmette göğü toplayacak, yeniden yaratacaktır (yıldızların büzülmesi olayı) (104 ncü âyet).

— 48. Âhirette hiçbir can haksızlığa uğratılmaz, hiçbir iyilik karşılıksız kalmaz... Herkesin eylemleri, adâlet terâzîsinde tartılıp değerlendirilir. Herkes yaptığının karşılığını alır: *"Kıyâmet günü için adâlet terâzileri kurarız. Hiç kimseye bir haksızlık edilmez.* (İnsanın yaptığı iş), *bir hardal dânesi ağırlığınca da olsa onu getiririz. Hesâb gören olarak biz yeteriz"* (47), *"Kim inanarak iyi işlerden yaparsa, onun çalışmasına nankörlük yok*(teşekkür) *vardır ve biz* (onun çalışmasını) *yazanlarız"* (94).

22 — 49. Vukuu muhakkak olan kıyâmet sâatinin depremi öyle korkunçtur ki o zaman gebeler çocuklarını düşürürler, insanlar korkudan sarhoş olurlar (1-3, 6-7).

— 50. İnsanın bir damla sudaki milyonlarca sperm hayvancığından sadece birinden yaratılıp aşama aşama bu mükemmel düzeye getirilmesi, kıyâmetin olacağına bir kanıttır. İnsanı bir sperm hayvancığından yaratan Allah, onu yeniden yaratmağa da kadirdir.

— 51. Kuru yerin, ilkbaharda yağan yağmurlarla kabarıp bitkiler bitirmesi de kıyâmetin bir kanıtıdır (5).

— 52. Kıyâmet mutlaka vukubulacak, nankörler cezalandırılacak, inanıp, da'vâları uğrunda fedâkârlık gösterenler, büyük ödüllere, güzel rızıklara ve güzel yurda ereceklerdir (56-59). Bu va'd, sadece âhirette cennet va'di değil, aynı zamanda dünyâda eziyete uğramış, yurtlarından çıkarılmış mü'minlere fetihlerin müjdesidir. Gerçekten bir süre sonra Arap topraklarında başlayan fetihler, Asya'ya, Afrika'ya, Avrupa'ya uzanmış; müslümanlar hayâl edemedikleri servete, bolluğa, güzel rızıklara ve topraklara sâhibolmuşlardır.

— 53. Allah, Kıyâmet gününde, çeşitli din mensupları arasında hüküm verecek, bunların içinde doğru yolda olanları, eğri yolda olanlardan ayırdedecek ve herkese, davranışına uygun karşılığı verecektir. Çünkü Allah, dünyâda herkesin ne yaptığına tanıktır (17).

23 — 54. Âhiret saâdeti, sözle değil, gönüldeki îmana uygun güzel eylemlerle kazanılır. Felâha erenler, sadece inandıklarını iddiâ edenler değil, inanıp saygı ile namaz kılan, yalan söylemeyen, zekât veren, namuslarını koruyan, sözlerinde duran, doğru sözlü insanlardır (1-11).

— 55. Âhiret mutlaka vukubulacaktır. Çünkü Allah, amaçsız bir iş yapmaz. Bu evreni ve insanları, bu düzen ve âhenk içinde yaratması, bir gayeye yöneliktir. Amaçsız yaratsa abes iş yapmış olur. Allah, abes iş yapmaz. Bu hayâtın amacı da âhirettir: *"Bizim, sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"* (115).

— 56. Dünyâda ibâdetlerle, güzel amellerle ruhlarını temizleyip yüceltmeyenler, ölüm gelip çatınca artık geç kalmış olurlar. Gerçekle yüz yüze gelince yanlış davranışlarını anlar ve tekrar dünyâya dönüp güzel eylemler yaparak hatâlarını düzeltmek isterler ama geri dönüş mümkün değildir. Bedenden çıkan can, yeniden dirilme gününe kadar bir daha bedene döndürülmez (99-100).

— 57. Âhirette, soya sopa değer verilmez. Orada insan, yapmış olduğu eylemlere, ruh sâfiyyetine göre değerlendirilir (101).

— 58. Kıyâmette tekrar bedenlere sokulan ruhlar, yaptıklarından hesap vermek üzere Yüce Dîvân'a çağırılırlar. Orada iyilikleri ağır basanlar kurtulurlar; kötülükleri ağır basanlar cehenneme atılırlar (100-104).

— 59. Kulun azâba çarpılması, hâşâ Allah'ın zulmü değil, kendi kötü davranışlarının sonucudur. Daha doğrusu kulun eylemleri, âhirette kendisini kuşatıp ona azâb olur.

— 60. Ma'nevî gerçekler, insanların değerlendirmesine göre değildir. Dünyâda zenginlerin, kibirlilerin küçük gördüğü nice yoksul insan vardır ki inancı ve gönül temizliğiyle o, mânâda sultandır. Yüce Allah, dünyâda kibirli zenginlerin alay ettiği o mü'min kullarını; her türlü saldırılara, alaylara sabır ve tahammüllerinden dolayı ödüllendirecektir: *"Zîra kullarımdan bir zümre,*

'Rabbimiz, inandık, bizi bağışla, bize merhamet eyle, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!' dedikleri için, siz onlarla aley ettiniz. O kadar ki onlar(la uğraşmanız), *size beni anmayı unutturdu. Siz, dâimâ onlara gülüyordunuz. Bugün, ben onlara, sabretmelerinin karşılığını verdim; işte kurtulup murâda erenler onlardır!"* (109-111).

— 61. Dünyâdaki değerlendirmeler, âhirette tersine dönebilir. Bugün alay edenler, eylemlerine uygun olarak orada alay edilme cezâsına çarptırılırlar (108-111). *"Suç işleyenler, inananların üstüne gülerlerdi. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz ederek onları küçümserlerdi. Âilelerinin yanına döndükleri zaman da mü'minleri ortaya atıp eğlenmeye başlarlardı. İnananları gördüklerinde: 'Bunlar, sapık insanlar' derlerdi. Oysa kendileri, onların üzerine bekçi gönderilmemişlerdi. İşte bugün de inananlar, kâfirlerin üstüne gülerler. Dîvânlar üzerinde oturup bakarlar. 'Kâfirler yaptıklarıyle cezâlandılar mı?' diye".* (Mutaffifîn Sûresi: 29-36).

25 — 62. Âhirette, inkârcıların amelleri boşa gider. İtâat etmiş olan mü'minler, cennette huzur ve güven içinde bulunurlar. Yerleri, yurtları güzeldir. Küfür, yapılan güzel işleri de geçersiz kılar (23-24).

— 63. Gök yarılıp meleklerin indirileceği kıyâmet gününde mülk, yalnız Allah'ındır. O gün, tek hükümdarın O olduğu anlaşılır. Çünkü bütün mülk sâhipleri ölür, mülkünü bırakır. Ölmeyen mülk sâhibi O'dur. O zaman mülkün gerçek sâhibinin O olduğu ortaya çıkar (26).

— 64. O gün, dünyâda haksızlıkla Peyğamber'e karşı gelmiş olan kimse, Hakk'ın da'vetine uymasına engel olan kötü insanlarla dostluk kurduğuna pişman olur (27-29).

— 65. İnkârcılar, yüzü koyun cehenneme sürüklenirler (34). *"O gün, yüzükoyun âteşe sürükleneceklerdir!"* (Kamer Sûresi: 48).

26 — 66. Âhirette mal ve evlâd fayda vermez. Sadece temiz yürekli insanlar mutluluğa ererler (89).

— 67. Şirk suçunu işlemiş olanlar, âhirette cehennemi karşılarında görünce boş şeylere tapınış olduklarını, Allah'ın ortağı bulunmadığını anlarlar. Doğru inanmak için bir daha dünyâya döndürülmeyi temennî ederler ama bu mümkün değildir (90-102).

27 — 68. Âhiretin olacağında kuşku yoktur. Fakat ne zaman olacağını yalnız Allah bilir (65, 71-72).

— 69. Âhiret günü, dağlar yerinden kaldırılıp savrulur, pamuk gibi atılır, bulutlar gibi yürütülür (88).

— 70. Kıyâmette Allah, yerden bir canlı çıkaracaktır ki o, insanlara hitâ-

bedip Allah'ın âyetlerine inanmadıklarını söyleyerek serzenişte bulunacaktır. 82 nci âyetin tefsîrine bakınız.

— 71. Orada gerçekler ortaya çıkacak, utançtan ve korkudan, suçluların konuşacakları halleri kalmayacaktır (85).

— 72. Yüce Mahkemede hesap vermek için çağrı yapıldığı zaman, göklerde ve yerde bulunan herkes korkudan bayılacak, ancak Allah'ın güvence verdikleri sarsılmayacaktır (87).

— 73. Dünyâda iyilik yapmış olan, âhirette ondan daha iyi bir iyilik bulur. Kötülük yapmış olanlar da tepe takla cehenneme atılırlar. Herkes yaptığının cezâsını görür (89-90).

28 — 74. Yüce Dîvân'da, puta tapanlarla, taptıkları şeyler yüzleştirilir ve birbirlerini suçlarlar. Tapanlar, dünyâda tanrılaştırdıkları şeylerden âhirette uzak dururlar (63-64). Gerçeklerin ortaya çıkacağı o âlemde, uydurma tanrılar kaybolur. Çünkü onlar hayaldir. Orada hayâller kaybolur, hakikatler kalır (64, 75).

— 75. Dünyâda peyğamberleri dinlemeyenler, âhiretteki sorguya cevap verecek kelime bulamazlar (65-66).

— 76. Âhiret mutluluğunun temel şartı, îmân, tevbe ve sâlih ameldir: *"Ama kim tevbe eder ve iyi iş yaparsa, o kurtuluşa erenlerden olabilir"* (67).

29 — 77. Her nefis ölümü tadacak, sonra Allah'ın huzuruna çıkarılacaktır. Bu ve benzeri âyetlerden her canın, ölümünün ardından Allah'ın huzuruna çıkarılacağı, o huzurda yaptıklarından hesap vereceği anlaşılmaktadır. İnanıp güzel işler yapanlar, ebedîlik bahçelerindeki saraylarda ağırlanacaklardır (58-59). Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin yeri ise cehennem olacaktır (68).

— 78. Bu dünyâ hayâtı eğlence ve oyundan ibarettir. Yani âhirete oranla burası bir eğlence gibi geçicidir. Yahut çoğu kimse hayatını oyun ve eğlence ile, gaflet içinde geçirir. Asıl hayat, âhiret yaşamıdır. Gerçek yaşam odur (64).

30 — 79. İnsanlar görüneni algılarlar, işlerin içyüzünü bilmezler. Âhiret bu hayâtın içyüzüdür. Kâfirler sadece maddeyi, görünen hayâtı kabul ettikleri için bunun ötesindeki âhiret hayâtını reddederler (7).

— 80. İlk defa kâinâtı yaratan Allah, yaratıklarını yeniden yaratır. Eskiyenleri götürür, yerine yenilerini yaratır. Dünyâdaki yaşam süresini dolduran canlar, bedenden ayrılıp Allah'ın huzuruna gider ve o huzurda, dünyâda yaptıklarının hesabını verirler (11), (Ankebût Sûresi: 19).

— 81. İnanıp iyi işler yapanlar, bahçelerde ağırlanırlar. Allah'ın âyetlerini ve âhiret sorumluluğunu yalanlayanlar cehenneme atılırlar (15-16).

— 82. Ölü tabiatın yeşertilmesi, ölülerin diriltileceğini kanıtlar (19).

— 83. Âhiret muhakkaktır. Mü'minler sabırlı olmalı, inanmayanların alaylarına ve olumsuz davranışlarına üzülmemelidirler (60).

31 — 84. Âhirette kimse, kimsenin cezâsını çekmez. Herkes kendi günâhından sorumludur. Ne baba çocuğunun yaptığından, ne de çocuk babasının yaptığından sorumlu olur. Kişi, sebebolmadığı bir günâhtan sorumlu tutulmaz (33).

32 — 85. Âhiret muhakkak vukubulacaktır. Şimdi âhireti inkâr edenler, onu görünce yaptıklarına pişman olurlar. Yeniden dünyâya dönüp hatâlarını düzeltmek isterler (11-12) ama artık bu imkân verilmez.

— 86. Dünyâda her topluluk, kendisinin üstünlüğünü, kendi yolunun doğruluğunu iddia eder. Âhirette Allah, onların arasında hüküm verecek, kimin hak yolda, kimin sapık olduğunu bildirecektir (25).

"Er yarın Hâk divânında bellolur".

33 — 87. Âhiret hayâtını yeğleyen, dünyânın süsüne, varlığına gönlünü kaptırmaz (28-29).

— 88. Dünyâda kâfir liderlerine uyup hak yoldan sapanlar, âhirette pişman olurlar. Liderlerine, kendilerinin iki katı azâb dilerler ve lanet ederler (64-68).

34 — 89. Kıyâmet muhakkaktır, öldükten sonra dirilip kalkmak haktır. Fakat müşrikler buna inanmamakta, böyle söyleyen Peygamber'i delilikle suçlamaktadırlar (3, 7-8).

35 — 90. Hayır işlerine koşan iyi kullar, Adn cennetlerine girerler, orada altın ve inci bilezikler takar, ipek giysiler giyer ve kendilerinden dertleri, tasaları gideren, kendilerini yorulmayacakları, bıkıp usanmayacakları cennetlere sokan Allah'a hamdederler (34-35).

36 — 91. Hakk'a karşı gelenler, yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Bütün insanlar, Allah'ın huzuruna çıkacak, Yüce Dîvân'da muhakeme edileceklerdir (32, 83).

— 92. Dünyâda geçen olaylar: Ölmüş gibi toprağın canlanıp bitki örtüsünü çıkarması, ürünler vermesi: bahçeler, gözeler, ırmaklar ve çeşit çeşit gıdalar, birbirini izleyen gece gündüz, Güneş, Ay, suyun kaldırma gücüyle denizde yürüyen gemiler, yeryüzündeki çeşit çeşit hayvanlar ve bütün doğa yasaları, hep Allah'ın, ölüleri yeniden dirilteceğini kanıtlar (33-42, 71-73).

— 93. Helâk olanların ruhları, Yüce Dîvân'da muhakemeye çağırılırlar. O zaman kendilerine haber verilen âhiret sorumluluğunun gerçekliğini anlarlar. Çağırma borusuna üflenince insanlar, kabirlerinden kalkıp Yüce Dîvân'a

koşarlar. O Mahkemede hiç kimseye haksızlık edilmez. Bu muhakeme sonucunda:

a) İyiler, kendileri gibi iyi olan eşleriyle, ataları ve çocuklarıyle birlikte cennetlerde ağırlanırlar, orada Rabbin selâmını duymakla neş'eleri doruğuna erer.

b) Suçlulara gelince, onların sorgulamada suçlarını ağızlarıyle itirâf etmelerine gerek kalmaz. Elleri, ayakları, derileri dünyâda neler yapmış olduklarına tanıklık eder ve suçlular, hak ettikleri cehennem zindanına atılırlar (49-65).

— 94. İnsanları bir nutfe(embriyo)dan yaratan, kâinâtı var eden Allah, ölenleri mutlaka diriltecektir (77-81).

— 95. Yeniden yaratılan insanın bedeni, dünyâdaki şeklinin aynı değil, benzeridir. Aynı olsaydı *"Gökleri ve yeri yaratmış olan, onların benzerini yaratmağa kadir değil mi?"* (81) denmezdi. Demek ki yeniden yaratılan insan, görünürde ilk bedenine benzer, ama mâhiyette ayrıdır. Oradaki beden, zamanın yıpratmayacağı bir bedendir. Gerçeği Allah bilir.

37 — 96. Kâinâtı yoktan var eden Allah, ölenleri yeniden diriltip, ilk hayatlarında yaptıklarından hesaba çekecektir. Bu, Allah'a göre çok kolaydır. Bir tek çağrı, ölenlerin dirilmesine yeterlidir. Haklının ve haksızın ayırdedileceği o hüküm gününde haksızlar, kendileri gibi eşleriyle ve taptıkları tanrılarla birlikte sorgulandıktan sonra cehenneme atılacaklardır. Kimseye haksızlık edilmeyecek, herkes yaptığının karşılığını görecektir (16-39).

Allah'a tapan hâlis kullar, bahçelerde ağırlanacaklar, divanlarda oturup kendilerine sunulan meyvaları yerken birbirleriyle sohbet edecekler, dünyâ hayâtında iken âhireti kabul etmeyenlerin davranışlarını kınayacaklardır (40-61).

Cehennem sahnesi, "وَمَا تُجْزَوْنَ إِلاَّ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ: *Sadece yaptıklarınızın cezâsını çekiyorsunuz!"* gibi uyarıcı, sakındırıcı bir ifade ile kapanırken cennet sahnesi: "لِمِثْلِ ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ: *Çalışanlar, bunun gibi bir mevki elde etmek için çalışsınlar"* şeklinde özendirici bir ifâde ile kapanmakta, sonra her iki sahnede bulunanlara işaretle: *"Böyle ağırlanmak mı iyi, yoksa zakkum ağacı yemek mi?"* diye bir soru yöneltilmekte ve cehennemliklere, o dikenli ağaçtan yedirilip üstüne de kaynar su içirileceği ve ateş azâbına sürülecekleri vurgulanmaktadır (62-68).

— 97. Müşrikler, âhirete inanmaz, öldükten sonra dirilmeyi söyleyen Peygamberlerle alay ederler (16-17). Ama herkesin, dünyâda yaptıklarının karşılığını göreceği Cezâ Günü muhakkaktır.

— 98. Asıl imrenilmesi ve elde etmek için çalışılması gereken nimet, âhiret nimetidir.

— 99. Herkes yaptığının cezâsını görür (39).

38 — 100. Allah, iyi kullarına cennet nimetleri verecek, azgınları, grup grup cehenneme atacaktır. Cehenneme giren gruplar, birbirlerini kınayıp azarlayacaklardır (49-61).

— 101. Dünyâda hakir görülüp alay edilen salih kullar, âhirette beğ olurlar (62-63).

39 — 102. Allah'a isyân edenler, kıyâmet gününde hem kendi canlarını, hem de âilelerini ziyana sokarlar. Âileleri de kendi huylarında ise, kendileri gibi onlar da azâba uğrarlar. Ama onlar salih insanlar ise, azâba giren kişi, cennete giden âilesini kaybeder, onları göremez. Her iki durumda da âilelerini kaybetmiş olurlar (15-16).

— 103. Tâğûtları bırakıp yalnız Allah'a yönelenler, duydukları sözlerin en güzeline uyarlar. Âsîler için üst üste ateş gölgeleri varken, korunanlar için çok katlı, altlarından ırmaklar akan saraylar vardır (16-20).

— 104. Allah'tan başkasına yalvaranlar, âhirete vardıklarında, dünyâdaki herşey ve bir o kadarı da kendilerinin olsa, çarpılacakları azâbdan kurtulabilmek için onu fidye verirler (47).

— 105. Âhirette, dünyâda yapılmış işlerin içyüzü ortaya çıkar. Hak söz ve Hak da'vetçisi ile alay edenlerin davranışları kendilerini kuşatır (48).

— 106. Kıyâmette azâbı gören suçluların yüzü kapkara olur. Kibirlilerin yeri cehennemdir. Fakat Allah, korunanları kurtarır. Onlara hiçbir kötülük ve tasa dokunmaz (60-61).

— 107. 68-74. âyetler, âhiretteki yüce mahkemeyi, bunun sonunda kâfirlerin cehenneme, sâlih mü'minlerin de cennete götürülmelerini anlatır.

Yüce mahkemenin hâkimi Allah'tır. O mahkemede, insanların amel defterleri kontrol edileceği gibi, peyğamberler ve Hak da'vetçisi olan hakikat bilginleri de insanların, defterlerinde kayıtlı eylemlerinin, Hakk'ın murâdına, peyğamberlerin ve hakikat bilginlerinin duyurularına uygun olup olmadığına tanıklık edeceklerdir.

— 108. Cehennem kat kattır. Her bölüme gidecek suçlular, kendi karakterlerinde olanlarla birlikte cehenneme sürülürler: *"Kâfirler, grup grup cehenneme sürüldüler"* (71), *"Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır"* (Hicr Sûresi: 44).

Cennet de kat kattır. Cennetin sekiz tabaka olduğu hakkında hadîs vardır (İbn Mâce, Tahâret: 57, 60; Cenâiz: 57). Cennetlikler de grup grup cennete götürülürler. Her kişi, kendi dengindeki insanlarla beraber olur. Birinci sahnedekiler, cehennem zebânîleri tarafından azarlanırken, ikinciler cennet hizmetçisi melekler tarafından selâm ve saygı ile anılırlar. Cennet halkı, kendilerini, diledikleri gibi hareket edecekleri cennete götüren Allah'a hamdederler.

— 109. Melekler, evrenin hükümdarı olan Allah'ın tahtı çevresinde dönüp O'nu tesbîh ederler. Yargıcı Allah olan İlâhî mahkemede tam adâlet ile hükmedilir, kimseye haksızlık edilmez. O yüce adâleti gören kullar, kâinâtın hâkimi Allah'a hamdederler (75).

40 — 110. Nânkörler, âhirette günâhlarını itiraf ederler, cehennem azâbından kurtarılmalarını dilerler ama sözgeliminden bunun yapılmayacağı anlaşılır (11-12).

— 111. Âhirette herşey açığa çıkar. O gün, herkes yaptığının karşılığını görür, hiç kimseye haksızlık edilmez. Ve o günün mahkemesi de ta'lîk edilmez (ertelenmez), çabucak bitirilir. Çünkü *"Allah hesabı çabuk görendir"* (17).

Kıyâmet günü, duruşmaya çağırma günüdür. Suçlu o çağrıdan kaçmak ister ama buna imkân bulamaz. Kimse onu, Allah'ın azâb kararından kurtaramaz (33).

— 112. Korkudan yüreklerin hançereye dayanacağı o günde, haksızların ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefâatçileri yoktur (18).

— 113. Suçluların ruhları, sabah akşam ateşe sunulur. Bu, kıyâmete dek böyle sürer. Kıyâmet sâatinde (Yüce Duruşma gününde) ise suçluların, daha çetin bir azâba sokulmalarına karar verilir (46).

— 114. Cehennem âteşine giren suçlular, birbirlerini kınayıp suçlarlar. Zayıflar bu duruma düşmelerinin vebâlini, kendilerini saptıran liderlerin üstüne yıkmağa çalışırlar. Liderler de bu suçlamanın bir yararı olmayacağını, nasıl olsa hepsinin cehennem zindanında bulunduklarını söylerler (47-48).

— 115. Suçlular, cehennem muhafızlarından, azâblarının hafifletilmesi için Allah katında aracı olmasını isterler. Fakat bu istekleri azar ile reddedilir. Kâfirler feryâdının bir yararı olmaz (49-50). Âhirette yalvarıp özür dilemenin bir yararı yoktur. Suçlulara la'net ve kötü sonuç vardır (52).

— 116. Gökleri ve yeri yaratma, insanları yeniden yaratmadan kolaydır. Gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah, insanları yeniden yaratmağa elbette kadirdir (57). Kıyâmetin olacağında kuşku yoktur (59).

— 117. Kulun, böbürlenmeğe hakkı yoktur. Böbürlenenlerin, âhirette yeri cehennemdir (75-76).

41 — 118. Âhirette, insanın kulakları, gözleri ve derileri, dünyâda işlediği kötülüklere tanıklık edecek, işlediği suçu söyleyecektir.

İnsan, eylemlerini, kendi duyu organlarından gizleyemeyeceğine göre yaptığı bütün günâhlar âhirette ortaya çıkacak, görünecektir. Allah'tan gizli kalan hiçbir iş yoktur (20-22).

— 119. Ama insanın, dünyâda yaptıklarının tesbit edildiğine kesin inan-

maması, kendisini günâha yöneltir ve ruhunun alçalmasına, kirlenmesine, suçlu olmasına neden olur (23).

— 120. Âhiret azâbı, dayanılmazdır. Özür dilemekle de insan, o azâptan kurtulamaz (24).

— 121. Ölü tabiatı canlandıran Allah ölüleri de diriltmeğe kadirdir (39).

— 122. Allah'ın âyetlerini engellemeğe çalışanların yaptıkları yanlarına kalmaz. Allah onları bilir ve o suçluları cehennem ateşine atar. Allah'ın âyetlerine inanıp güzel işler yapan da âhirette güvence içinde olur (40).

42 — 123. İnsanların ayrılığa düştükleri sorunların içyüzünü Allah bilir. Haklı ve haksız olanlar, Yüce Dîvân'daki duruşmada belli olacaklardır (10).

— 124. Kendi akıl yürütmelerini, geleneklerini Allah'ın dini sayan zâlimler, yaptıklarının kötü sonucu olan cehennem azâbına gireceklerdir. Ama Allah'a ve O'nun hükümlerine inanıp güzel işler yapanlar, âhiret bahçeleri içinde, gönüllerinin çektiği herşeyi bulacaklardır (21-22).

43 — 125. Dünyâda dost olanlar, âhirette birbirlerine düşman olacaklardır. Ancak korunanların birbirleriyle dostluğu sürecektir. Onlar korku ve üzüntüye uğramayacaklar, cennette kendileri gibi korunan eşleriyle birlikte gönüllerinin çektiği her nimeti, her meyvayı elde edeceklerdir. Suçlular ise sürekli azâb içinde umutsuz kalacaklardır (67-75).

44 — 126. Âhiret hayâtı muhakkaktır. Kıyâmette dirilmeyi inkâr eden Kureyş kavmi de kendisinden önce helâk edilmiş kavimler gibi helâk edilecektir.

Âhiret, bu hayatın içyüzü ve hakikatidir. Allah, bu evreni boş yere yaratmamıştır. Bu hayâtın bir amacı vardır ki o da âhiret hayâtıdır. Âhiret olmasa, bu dünyâ hayatı gayesiz, sadece bir eğlenceden ibaret kalır. Allah, amaçsız iş yapmaz (34-38).

— 127. Görünen gökler ve yer bir hayâl değil, gerçektir. Bu hayât gerçek olduğu gibi bunun ruhu durumundaki âhiret hayâtı da gerçektir. İnsanlar, o yargı gününde Allah'ın huzurunda toplanacak, muhâkeme edileceklerdir. Bundan kaçmak mümkün değildir (39-40).

— 128. O gün, hiç kimse, başka bir kimseye fayda sağlayamaz; hiçbir dost, dostunu kurtaramaz, kimse kimseye yardım (şefâat) edemez. Ancak yüce Allah'ın acıdıkları kurtulurlar (41-42).

Hiçbir dostun, dostuna yardım edemeyeceğini, sadece Allah'ın acıyıp esirgediği kimselerin kurtulacağını vurgulayan 41-42 nci âyetlerin açıklığı karşı-

sında şefâat hakkında anlatılan abartılı haberlerin çürüklüğü ortaya çıkmaktadır. Bu konuda ayrıntı için birinci cilde bakınız (s. 157-159).

— 129. Yüce Dîvân'da cezâya çarpılan suçlular, cehenneme atılıp başlarına kaynar su dökülür; kendilerine karınlarını tırmalayan zakkum ağacının dikenli meyvasından yedirilirken; dünyâda inkârdan ve kötü eylemlerden korunmuş olanlar, güzel bahçelere götürülür, girift ağaçların altında akan ırmak kenarlarında ipek giysiler giymiş olarak karşılıklı oturup sohbet ederler. Kendileri gibi temiz ruhlu eşleri, ataları ve çocukları da yanlarında olur, yalnızlık çekmezler. Allah'ın lutfu ile orada diledikleri meyvayı güven ve huzur içinde yerler (43-57).

— 130. Cennet hayâtında ölüm yoktur. Cehennem azâbından korunmuş olanlar, ölümsüz olarak o nimet ve ikrâm içinde sonsuzca kalırlar (56).

Cennettekilerin ölmeyecekleri vurgulanırken, cehennemdekiler hakkında böyle bir açıklama yapılmamıştır. Hatta tersine, oradakilerin ölümü temennî edecekleri: *"Orada ölümü çağırırlar"* kendilerine: *"Bugün bir def'a ölüm çağırmayın, birçok ölüm çağırın!"* (Furkan Sûresi: 13-14) denileceği belirtilir.

Tefsîrlere göre bu ifâdelerde, cehennem azâbının korkunçluğu anlatılmaktadır. Yani o azâb öyle korkunçtur ki orada bulunan, ölmeyi yaşamaya yeğleyecek, ölüp de kurtulmayı dileyecek ama bu mümkün olmayacaktır. *"O, en büyük âteşe girer, sonra onun içinde ne ölür, ne de yaşar!"* (A'lâ Sûresi: 12-13) âyetleri de bu anlamı güçlendirmektedir.

Belki de bu âyetlerde, dünyâda olgunlaşıp, bedenin ölümünden sonra cennete giden ruhların, bir daha dünyâdaki bedensel hayâta dönmeyecekleri; fakat dünyâda olgunlaşmadan bedenden ayrılan ruhların, bir süre ruhsal azâbdan sonra bedene dönüp tekrar ölecekleri, tâ ruh olgunluğuna erinceye dek birkaç kez bedensel hayâta dönüp ölümü tadacakları; ancak olgunlaşmış olan ruhların bedenden ayrıldıktan sonra cennetlere girip ölümsüzlüğe erecekleri anlatılmış olabilir. *"Allah'ı nasıl tanımazsınız ki siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz"* (Bakara Sûresi: 28), *"Sonra onu öldürdü, kabre koydurdu. Sonra dilediği zaman onu yeniden diriltti"* (Abese Sûresi: 21-22) âyetlerinin zâhirinden de bu mâna anlaşılmaktadır. Gerçeği Allah bilir.

İnsanlar, belli yönde şartlanmış olan kamunun tepkisinden çekindikleri için bazı âyetlerin açık anlamını te'vîl etme yolunu tutmuşlardır.

45 — 131. Âhirete inanmayanlar, insanı zamanın yıpratıp öldürdüğünü, dünyânın ötesinde hayat olmadığını söylerler. Ama bu sözleri, kesin bilgiye değil, zanna dayalıdır. Zanlarına göre âhireti inkâr etseler de içlerinde bir "acaba" kuşkusu vardır. "Onların bu konuda bir bilgileri yoktur, onlar sadece zannediyorlar" (24) cümlesinden onların da içinde yine bir âhiret kuşkusunun bulunduğu anlaşıldığı gibi, *"Kıyâmetin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz, kesin inanmıyoruz"* (32) âyetinden de bu anlaşılmaktadır.

Öldükten sonra dirilmeyi anlatan âyetleri duyunca *"Eğer doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin!"* demişlerdir. Âhiretin olmadığını ispat edecek bir kanıtları yoktur. Sadece böyle söyleyip âyetleri inkâr ederler. Oysa ölüleri diriltmek, peyğamberin işi değil, Allah'ın işidir. Allah yaşatır, öldürür, sonra insanları, vúkuunda kuşku olmayan bir günde huzurunda toplar. Bunu ne zaman yapacağını yalnız kendisi bilir (25-26).

— 132. Allah'ın âyetlerine engel olmağa kalkanlar, Yüce Dîvân'da husrâna uğrarlar (27). Her millet, o yüce mahkemede diz çöker, Allah'ın kararına teslîm olur.

— 133. İnsanın yaptığı işler kaydedilmektedir. Tutulan kayıtlar, yüce Dîvân'da gerçekleri söyler, herkesin ne iş yapmış olduğunu açıkça gösterir. Kişi, yaptığını inkâr edemez. Bunlara göre çıkacak Yüce Karar'dan kaçamaz.

— 134. Allah, inanıp güzel işler yapanları, rahmetinin eseri olan cennete sokar. Böbürlenerek hakkı kabul etmeyenler de davranışlarının hakikati olan çirkin sonuçlarla karşılaşırlar. Dünyâda yapmış oldukları kötülüklerin, inkârların içyüzü, hakikati olan azâblar onları sarar. *"Yaptıklarının kötülükleri onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı"* (33) âyetinden âhiretteki azâbın, dışarıdan değil, insanın kendi düşünce ve eylemlerinden oluştuğu; küfrün ve kötü eylemlerin, azâba dönüşerek ruhunu sardığı anlaşılır. Suçlular, dünyâdaki eylemlerinin oluşturduğu ateş azâbı içinde bırakılırlar. Bu duruma düşmelerinin sebebi, Allah'ın âyetleriyle alay edip eğlenmeleri, dünyâ hayâtına aldanmalarıdır. Artık orada özür dilemenin, yalvarmanın bir yararı olmaz. Çünkü İlâhî karar verildikten sonra pişman olup özür dilemenin zamanı geçmiş olur.

46 — 135. Allah gökleri ve yeri gerçek olarak ve belli bir ömürle yaratmıştır. Kâinât hayâl değil, hakikattir. Herşeyin bir ömrü olduğu gibi dünyânın da bir ömrü vardır. Bildirilen âhiret günü mutlaka gelecektir. İnsanlar uyarıldıkları o güne aldırmazlar. Bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceklerini düşünmezler. Dünyâda ebedî yaşayacaklarını sanırlar (3).

— 136. Gökleri ve yeri hiç yorulmadan yaratan Allah, elbette ölenleri diriltmeğe de kadirdir (33).

— 137. Bugün âhireti inkâr edenler, yarın eylemlerinin oluşturduğu ateşe sunulur ve *"Nasıl, bu gerçek değil miymiş?"* diye azarlanırlar. O zaman suçlular: *"Evet Rabbimiz!"* derler ama artık ikrarları, kendilerini azâbdan kurtarmaz. İnkârlarının cezâsını çekerler (34).

50 — 138. Müşrikler, kendilerinden bir adamın peyğamber olmasına ve onun, öldükten sonra diriltilmeden söz etmesine şaşmışlar, bunu uzak bir ihtimâl görmüşlerdir. Kendilerine gelen Hak sözünü yalanlamakla karışık bir işin içine, kuşkulara düşmüşlerdir (2-5).

— 139. Oysa bu muhteşem, kusursuz kâinâtı, gökleri ve yeri yaratan, yağmuru yağdırıp o su ile çeşit çeşit bitkileri bitiren, güzün ölmüş gibi yapraklarını döken ağaçları ilkbaharda tekrar canlandıran Allah, ölenleri yeniden diriltmeğe de kadirdir (6-11, 38).

— 140. İnsan tekrar diriltilecek, bu dünyâda yapmış olduklarından, Allah'ın huzurunda hesap verecektir. Allah onun ne yaptığını bilir. Çünkü O, insana, can damarından daha yakındır (16). Ayrıca onun sağında solunda oturup işlerini ve sözlerini kaydeden gözcü melekler vardır (17-18). İnsanın yaptığı işler ve söylediği sözler hep kayd ve tesbit edilmektedir. Bunları inkâr etmek mümkün değildir.

— 141. Ölen insanın ruhu, yüce mahkemeye çağırılır (20, 42). Her can, bir sâik ve şâhid ile koşarak yüce dîvâna gelir (21, 44). Orada kişiye verilen göz, dünyâda yaptığı her şeyi apaçık görür. O mahkemenin hâkimi yüce Allah, sâik ve şehîde: başkaldıran, iyilik etmeyen, saldırgan, kuşkucu, Allah'ın yanında başka tanrıya da tapan herkesi cehenneme atmalarını söyler.

Dünyâda onu azdırmış olan arkadaşı da beraberindedir. Arkadaşı kendisini kurtarmak için, onu azdırmadığını, onun kendisinin azmış olduğunu söyler. Yüce Allah, kendisinin huzurunda tartışılamayacağını, sapıkların azâba atılacağı hakkındaki kararının değiştirilmeyeceğini buyurarak tartışmayı keser. Cehennem suçlularla doldurulur.

Allah'a yönelen, O'ndan korkan, kötülüklerden korunmuş olan temiz kalb sahipleri de istedikleri herşeyi elde edecekleri, ebedî kalınacak cennete sokulurlar (19-25).

— 142. 20 nci âyette cehennemin doldurulacağından söz edilir. Ama cennetin doldurulmasından söz edilmemiştir. Bu, cehenneme gidenlerin, cennete gideceklerden daha çok olacağı anlamına gelmez. Cehennem zindandır, oraya gidenlerin sıkışıklık içinde olmaları gerekir. Bundan olayı cehennem dardır. Suçlular üst üste yığılırlar:

"İnkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da cehenneme

atsın..." (Enfâl Sûresi: 36-37).

"(Elleri boyunlarına zincirlerle) *bağlı olarak cehennemin dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar*" (Furkan Sûresi: 13) meâlindeki âyetler de cehennemin darlığını ve sıkışıklığını anlatır. Maksat oranın her haliyle çekilmez, dayanılmaz bir işkence yeri olduğunu vurgulamaktır.

Ama cennet geniştir. Sadece bir cennetin genişliği, uzayın genişliği kadardır: "*Rabbinizin mağfiretine ve genişliği göklerle yer kadar olan, korunanlar için hazırlanmış bulunan bir cennete koşun*" (Âl-i İmrân Sûresi: 133).

Cennetin sekiz kapılı (İbn Mâce, Tahâret: 57, 60), cehennemin ise yedi kapılı olduğu (Hicr Sûresi: 44) düşünülürse cennete gideceklerin, cehenneme gideceklerden ne denli fazla olduğu anlaşılır. Zaten Allah'ın rahmetinin gazabından fazla olması, rahmetinin herşeyi kaplaması da bu hakikati gösterir.

55 — 143. Gök bir gün yarılacak ve erimiş bakır gibi kırmızı bir renk alacaktır (37). Bunda atomların parçalanmasıyle oluşacak bir zincirleme reaksiyonun meydana getirdiği ateş haline işaret olabilir. Bu olay, âhiret hayâtını başlatacaktır.

— 144. Hesap vermek için yüce Mahkemeye çıkarılan suçlulara, işledikleri günâhları sormağa, suçlarını araştırmağa gerek yoktur. Çünkü suçlular, yüzlerindeki işâretlerden, günâhlarının, ruhları üzerinde bıraktığı etkilerden belli olur ve perçemlerinden tutulup cehenneme atılırlar (39-44).

— 145. Rablerinden korkanlar için iki cennet vardır. Bu cennetlerin vasıfları 48-76 ncı âyetlerde anlatılır: İçinden ırmaklar akan o bahçelerin meyvaları çift çift, devşirmesi yakındır. Onlara, daha önce insan ve cin eli değmemiş, yâkut mercan gibi güzel kızlar verilir.

Bu iki cennetten ayrı olarak onlara, tazyikli suların aktığı, çeşit çeşit meyvaların, insan ve cin eli değmemiş güzel kızların bulunduğu, ipek divanlar üstünde oturacakları iki cennet daha verilecektir.

Bu âyetlerde önce iki cennet, sonra bunlardan ayrı olarak iki cennet anlatılmaktadır. Özellikle ikinci iki cennet, daha güçlü vasıflarla anlatılmıştır. Bundan dolayı ilk iki cennetin, dünyâda mü'minlerin fethedecekleri ülkelere (Şâm, Irak ile İrân topraklarına), son iki cennetin de âhirette verilecek nimet bahçelerine işâret olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıntı için tefsîre bakınız.

— 146. İyiliğin karşılığı iyiliktir. İyiliğe karşı kötülük yapılamaz ve yapılmamalıdır (60).

56 — 147. Mutlaka vukubulacak olan kıyâmet, alçaltıcı, yükseltici bir olay olarak tanımlanır (1-3). Çünkü dünyâda böbürlenen birçok kimse o gün alçaltılır; dünyâda horlanmış olan birçok kimse de o gün yükseltilir.

— 148. O gün insanlar üç grupa ayrılırlar: Kitâbı sağından verilen uğurlu kişiler; kitâbı solundan verilen uğursuz kişiler ve hayır işlerinde ileri geçenler.

İşte dünyâda da böyledir ve bu üç grup insan her millet içinde vardır. *"Çoğu öncekilerden, birazı da sonrakilerden"* (13-14). Kötüler, orta yolda giden ılımlılar ve iyiler.

"Sonra Kitâb'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize mîrâs verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lutuf budur!" (Fâtır Sûresi: 32) âyeti, Kitâb'a vâris olan İsrâil oğulları arasında bu üç grupun bulunduğunu ifade eder. Yine: *"Onların içinde ılımlı bir topluluk vardır ama çoğu kötü işler yapmaktadırlar"* (Mâide Sûresi: 66) âyeti de İsrâîl oğulları arasında iyilerin ve kötülerin bulunduğunu gösteriyor.

Yani Kur'ân, iyiliği, sadece bir milletin veya son peyğamberin ümmetinin tekeline vermiyor. Her peyğamberin ümmeti, genellikle bütün insanlar arasında bu üç grup insanın var olduğunu söylüyor ki sosyolojik gerçek de budur. Hiçbir ulusun tamamı kötü olamaz, tamamı iyi de olamaz. Her ulusun içinde kötü huylular, ılımlılar ve çok iyi huylu insanlar vardır ve var olacaktır. Ilımlılar ve iyiler, derecelerine göre cennetlerde ödüllendirileceklerdir (15-40), kitâbı sol tarafından verilen kötüler de cehennemde cezalandırılacaklardır (41-44).

— 149. Bedenden ayrılan can, eğer olgun ve Allah'a yakın bir ruh ise nimet cennetinde, esenlik içinde olur. Kendisini sağcılar (amel defterleri sağından verilmiş olanlar) selâmlarlar. Ama Hakk'ın çağırısını yalanlayan sapık bir ruh ise cehenneme gider.

— 150. Kur'ân'ın anlattığı âhiret hayâtı, hesâp ve cezâsı kesin gerçektir (84-95).

— 151. Ruhsal olgunluk kazanıp âhiret mutluluğuna erebilmek için Ulu Allah'ın adını anmak, O'na kulluk etmek gerekir (96).

— 152. İnsanı menîden yaratan Allah, ölenlerin benzerlerini yaratmağa da kadirdir (58-61). Ayrıntı için (9/238'e) bakınız.

57 — 153. Mü'minlerin harcamaları, güzel eylemleri, âhirette nûr olur, yollarını aydınlatır. Onların ışığı, güzel davranışlarından, sadakalarından oluşur (12).

Amellerinin oluşturduğu karanlıklar içinde kalan münâfıklar, ışıklar içinde yanlarından gelip geçen mü'minlere seslenerek gitmemelerini, kendilerinin de, onların ışığından yararlanmaları için geri dönüp kendileriyle beraber yürümelerini isterler ama mü'minler, onlara, âhirette ışığın başkasından değil,

kişinin kendi eylemlerinden oluştuğunu, başkasının ışığından yararlanmalarının mümkün olmadığını söylerler.

İki grup birbirinden ayrılır. Biri işkence zindanına kapatılır, öteki cennette aydınlıklar içinde sefâ sürer (12-15).

Bu âyetlerden açıkça anlaşılıyor ki her canın ışığı veya azâbı kendi eylemlerinden oluşur. Dışarıdan bir etkenin yardımı olmaz. Kimse kimseye yardım edemez, ışık veremez. Ya da kimse kimseyi azâbdan kurtaramaz. İnsanı kurtaracak olan, kendi eylemleridir.

— 154. Allah'a ve elçilerine inananlar, gerçek sıddîklerdir. Onlar, Allah katında (Yüce Dîvân'da) öteki insanlara tanık olacak, onların davranışlarının gerçek dine uyup uymadığına tanıklık edeceklerdir. Onlar, âdetâ İlâhî Mahkemenin bilirkişisi durumundadırlar. Onlar hem ödüllendirilecek, hem de nurlandırılacaklardır. Nânkörler ise cehenneme atılacaklardır (19).

— 155. Oyun, eğlence, süslenme, övünme, mal ve evlât çoğaltma hevesiyle geçen dünyâ hayâtı, ilkbaharda yeşerip sonra sararan bir saman çöpüne benzer. Bu hayât, bir avunmadır. Gerçek hayât, âhiret hayâtıdır (20).

— 156. Allah'a ve Elçilerine inananlar için hazırlanmış olan, gökle yer arası kadar geniş bir cennete (bahçeye) koşmalıdır. 19 ve 21 nci âyetlerde Allah'a ve Elçilerine inananların, Allah katında cennet ile ödüllendirilecekleri, aydınlık içinde olacakları vurgulanmaktadır. Bu bağlamda elçiler, çoğul getirilmekle, isim belirtilmeden, Allah'ın elçilerinin yolunun birliği ve Allah'ın elçilerine inanıp sâlih amel yapan herkesin cennetlik olduğu anlatılmıştır. Bundan, İlâhî dînlerin birliği ve bütün elçilerin misyonunun aynı olduğu anlışılır: *"İşte sizin bu ümmetiniz* (toplumsal dininiz) *bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim, bana kulluk ediniz"* (Enbiyâ Sûresi: 92, Mü'minûn Sûresi: 52).

64 — 157. Âhiret, insanların akıl yürüterek yaptıkları değerlendirmeğe göre değildir. Dünyâda değer verilen birçok şey, orada değersiz kalır. Dünyâ varlığıyle avunup inanç ve ahlâka değer vermeyenler, âhirette aldanırlar.

66 — 158. Allah âhirette Peyğamberi ve onun çevresinde toplanmış mü'minleri perişan etmez, onları karanlıklar içinde bırakmaz. Önlerinde ve sağ yanlarında kendileriyle beraber koşan nurları, yollarını aydınlatır (8). Her canın ışığı veya karanlığı kendi eylemlerinden oluşmaktadır. Dışarıdan bir etkenden değil. Orada kimse kimseye yardım edemez, ışık veremez. Kimse kimseyi azâbdan kurtaramaz. İnsanın yolunu aydınlatacak, kendisini azâbdan kurtaracak olan kendi eylemleridir.

69 — 159. Sûra üflenince (yüce mahkemeye çağırma borusu çalınınca) dehşetten dağlar savrulur, gök yarılır, Yüce Dîvân kurulur. O zaman yüce Rab,

sekiz meleğin başları üstünde taşıdığı taht üzerinde Mahkemeye gelir. Herkesin yaptığı iş, Allah'a sunulur. Hiçbirşey gizli kalmaz. Herkesin yaptığı, can defterinde kayıtlıdır.

Yaptığı işlerin kayıt defteri sağ yanından verilenler iyilerdir, onlar cennetlerde mutlu bir yaşam içine gönderilirler. Yaptığı işlerin kayıt defteri sol yanından verilenler de kötülerdir, onlar da dayanılmaz cehenneme atılırlar (13-37).

74 — 160. Cehennemin üzerinde ondokuz muhafız vardır ama bunları dünyâ muhafızlarıyle karşılaştırmamalıdır. Çünkü bunlar insan değil, melektir. Bu ondokuz sayısının anılması da bir sınavdır. Bununla neyin amaçlandığı tam kavranamaz. Söylenen ğayb haberlerine inanmak gerekir.

76 — 161. İnananlar cennette sefâ sürerler. Sözünde duran, âhiret hesabından ve cezasından korkan, sevdiği malı Allah rızâsı için yoksula, yetîme, tutsağa veren inançlı insanlar âhiretin kötü durumlarından korunur, cennet ile ödüllendirilirler (4-22).

— 162. Ama inanmayanlar, bu çabuk geçen dünyâyı, önlerindeki zor güne yeğlerler, ona inanmazlar. Oysa kendilerini yaratıp eklemlerini sıkıca bağlayan Allah, dilediği zaman bedenlerinin benzerlerini de yaratır (28). 28 nci âyetten, yeniden dirilmede ruha giydirilecek bedenin, bu bedenin aynı olmayıp benzeri olduğu anlaşılmaktadır: *"Biz onları yarattık, yapılarını sıkıca bağladık. Dilediğimiz zaman da onları benzerleriyle değiştirmişizdir".*

77 — 163. Hakk'ın çağrısını yalanlayanlar, Allah'a kulluk etmeyenler, kısa süren dünyâ yaşamından sonra cehennem ateşine atılacaklardır ve o zaman pişman olup özür dilemeleri, kendilerine bir yarar sağlamayacaktır (28-40, 45-49).

— 164. Dünyâda kötülüklerden korunmuş olanlar ise cennet gölgeleri altında, çeşme başlarında sefâ süreceklerdir. Elbette Allah, iyilik edenleri cennetle ödüllendirir, onları kötülerle bir tutmaz (41-44).

78 — 165. Fasıl günü (haklının ve haksızın birbirinden ayırdedileceği İlâhî hüküm günü) mutlaka vukubulacaktır. Allah katında onun vakti bellidir (17).

— 166. O gün gök yarılır, kapı kapı olur, dağlar yerinden kaldırılıp savrulur, her taraf dümdüz olur (19-20).

— 167. Yüce Mahkemeye çağırma borusu çalınır ve insanlar grup grup Yüce Dîvân'a gelirler (18). Herkes kendi huyundaki insanlarla beraber gelir.

— 168. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp âhirete inanmamış olan suçlular kendilerini gözetlemekte olan cehenneme sürülürler, dayanılmaz azâblara atılırlar (21-30).

— 169. Korunmuş olanlar da cennetlerde her türlü nimet içinde bulunurlar (31-36).

— 170. O gün Yüce Dîvânın hâkimi olan Allah'ın huzurunda Rûh ve melekler sıra sıra dizilirler. Allah'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz. O'nun izin verdiği de sadece doğruyu söyler, haksızı haklı gösteremez; azâbı hak etmiş olanı kurtarmağa çalışamaz. Kimseye böyle bir müsâade verilmez. Kimse suçluya şefâat (yardım) edemez (38).

— 171. Bu, vukuu muhakkak olan bir gündür. Herkes mutlaka bu günü görecektir. Artık dileyen, Rabbine varan yola girer. O yola girmeyen nânkör de Hüküm Gününde toprak olmayı temennî eder: "Keşke toprak olsaydım da bu günü görmeseydim!" der (39-40).

79 — 172. Kıyâmette gerçekler ortaya çıkar ve insan, yaptığı işlerin içyüzünü, gerçeği görüp anlar (35).

— 173. Dünyâyı âhirete yeğlemiş olan azgın insanların yeri cehennemdir. Bir gün Allah'ın huzurunda hesap vereceğinden korkup kötü işlerden uzak duranın yeri de cennettir.

— 174. Dünyâ hayâtı kısadır, geçen ömür bir kuşluk, ya da akşam vakti kadar kısa gelir (46).

80 — 175. Âhirette kimsenin kimseye yararı olmaz. Herkes kendi derdiyle meşguldür (34-37).

— 176. İnanıp iyi eylemler, ibadetler yapmış olanlar, kendilerine verilecek cennet ile sevinirken, inanmamış olan sapıklar da oradaki sonuçlarını görünce somurturlar (38-42).

84 — 177. Bir gün gelecek, gök yarılacak, büyük bir deprem ile yerin içindekiler dışarı atılacaklar, işte bu, ruhun bedene sokulup kaldırılması olayıdır.

— 178. Her ân, ömründen akan saniyelerle Rabbine hesap vereceği güne doğru akıp giden insan, nihâyet Rabbin huzuruna götürülecek ve muhakeme edilecektir.

— 179. O mahkemede, yaptığı işlerin kayıt defteri sağ tarafından verilenlerin sorgusu kolaydır. Onlar, Mahkemenin kararından memnun olurlar. Fakat işlerinin kayıt defteri soldan ya da arka tarafından verilenlerin işi çetindir. Onlar Mahkeme kararının sonucundan kurtulmak için ölümü temennî ederler.

86 — 180. Kur'ân'ın bildirdiği yeniden yaratma, şaka değil, gerçek bir sözdür.

89 — 181. İnsan, Yüce Allah'ın Dîvânında, şu dünyâda yaptığı işlerden sorguya çekilecektir. Öğüt almamış olanlar, kelepçelere vurulup cehenneme atılacak; öğüt alıp Allah'ı anmakla olgunlaşan canlar da Allah'ın sâlih kulla-

rıyle beraber cennete girecektir.

99 — 182. Kıyâmet arefesinde Yer bir depremle sarsılacak, bağrında taşıdıklarını dışarı atacak, Allah'ın vahyi ile dillenip, tanık olduğu olayları anlatacaktır. Yani insanın yaptığı işlere, kendisinin organları yanında, üstünde suç işlediği Yer de tanıklık edecektir.

IV. KUR'ÂN-I KERÎM

7 — 1. Bu Kur'ân, insanlara öğüt, onların şan ve şereflerini, değerlerini artırmak için vahyedilmiştir (Âyet: 2).

— 2. İnananlar, şereflerini artıracak, kendilerini maddeten ve manen yükseltecek bu İlâhî buyruklara uymalı, batıl düşüncelere tâbi olmamalıdırlar (Âyet: 3). Bu sözler, insan sözü değil, meleğin vahyidir. İnsanlar buna inanmayıp da başka hangi söze inanacaklar? (Âyet: 185).

— 3. Kur'ân'ı saygı ile dinlemeli, onun buyruklarını yerine getirmelidir. Ancak bu suretle Allah'ın rahmetine, başarıya ermek mümkündür (204).

10 — 4. Kur'ân, insan uydurması olamaz. O, daha önceki kitapların içerdiği prensipleri içeren bir Tanrı indirmesidir, meleğin vahyidir.

— 5. Kur'ân'ın melek vahyi olduğundan kuşkulananlar, ona benzer bir söz getirmelidirler. Basiretsizlikleri yüzünden gerçek mânâsını anlayamadıkları Kur'ân'ı yalanlayanlar, dünyâda da, âhirette de cezalandırılırlar.

11 —6. Bu Kur'ân, Peyğamber'in kendi sözü olamaz. Çünkü öyle olsa, toplumun içinde edebiyâtiyle ünlü şâirlerin ve hatiplerin, onun gibi on sûre getirmeleri mümkün olur. Kur'ân'ın, kendinden önceki Tevrât'ın prensip ve kıssalarını, daha vecîz bir üslûb ile anlatması da bunun Peyğamber'in sözü olmadığını kanıtlar (17 nci âyet). Çünkü o Kitâbın dilini bilmeyen, bir hocadan da öğrenim görmemiş olan Hz. Muhammed'in, onun içeriğini, eğitim görmemiş bir insanın ağzından çıkması mümkün olmayacak bir belâğatle anlatması, ancak vahy yoluyla mümkün olabilir (17, 18, 49 ncu âyetler).

—7. Kendi sözlerini Allah'ın üstüne atan kimse, dünyâda da, âhirette de iflâh olmaz, Allah'ın lânetine uğrar.

18 — 8. Yüce Allah, insanları müjdelemek, şirke sapanları uyarmak üzre, İlâhî Kitâbı, pürüzsüz bir Arapça ile Hz. Muhammed'e indirmiştir.

25 — 9. Kur'ân'ın, zaman aralıklarıyle parça parça indirilmesindeki hikmetlerden biri de zaman zaman bunalan Peyğamber ve ashâbının kalbini, yeni vahylerle sağlamlaştırmak, onlara şevk vermek ve Kur'ân'ı kolayca okuyup bellemelerini sağlamaktır (32).

28 — 10. Allah'tan gelmiş iki kitâp(Tevrât ve Kur'ân)dan daha çok doğru yola ileten bir kitâp yoktur. Demek ki Kur'ân, Tevrât'ın da kendisi gibi Allah katından gelmiş, doğru yola sevk eden bir Kitâp olduğunu vurgulamaktadır: *"De ki: 'Eğer doğru iseniz, Allah katında bu ikisinden* (yani Mûsâ'ya ve bana inen kitaplardan) *daha doğru bir kitâp getirin de ben ona uyayım"* (49).

— 11. Kur'ân'a inanmayanlar, keyif ve heveslerine uyanlardır. Kanıtsız, rehbersiz keyif ve heveslerinin ardından gidenler, en sapık insanlardır.

39 — 12. Kur'ân'ın bütün âyetleri, güzellikte birbirine benzer ve karşıtlıdır. Olaylar, karşıtlarıyle anlatılır. İnananların hallerinin ardından, inanmayanların durumları gösterilir. Bu ilâhî üslûbun güzelliği karşısında, Allah'tan korkanların tüyleri ürperir, derileri yumuşar, gönülleri Allah'ı anarak feyiz dolar (duygulanırlar) (23).

— 13. Herkesin anlayacağı pürüzsüz, fasîh bir Arapça ile indirilen Kur'ân'da gerçekler, misaller(temsîller)le anlatılmıştır (27-28).

45 — 14. Yüce Kur'ân, insanlara aklî delîller, inananlara yol gösterici ve rahmettir (20). Kur'ân'ın kanıtları, düşünen her insana hitâbeder. Ama Kur'ân'ın yol göstericiliği ve rahmeti, inananlara özgüdür. Çünkü Kur'ân'ın hidâyet ve rahmetinden yararlanabilmek için ona inanmak, onun gösterdiği yola girmek lâzımdır. Bundan dolayı Kur'ân'ın, sadece inananlara yol gösterici ve rahmet olduğu belirtilmiştir. Ama sunduğu deliller, akıl sahibi bütün insanlaradır. Bundan dolayı Kur'ân'ın, genel olarak bütün insanlara kanıtlar sunduğu belirtilmektedir. (Kur'ân-ı Kerîm'in ana hedefleri için Yûnus Sûresinin prensiplerine bakınız: 4/260-272).

37 — 15. Yazılı bir yasaları, İlâhî kitapları bulunmayan Araplar, okuyup anlayabilecekleri bir kitapları olmasını istiyorlardı. Böyle olduğu takdirde Allah'ın en halis kulları olacaklarını söylüyorlardı. İşte bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere yüce Allah, onlara, kendi dillerindeki bu Zikr'i (Kur'ân'ı) indirmektedir: *"Gerçi onlar şöyle diyorlardı: Eğer yanımızda, evvelkilere gelen bir uyarı olsaydı, elbette biz, Allah'ın temiz kulları olurduk!"* (167-169).

Onların bu istekleri, bazı âyetlerde belirtilmiştir: *"Yemînlerinin bütün gücüyle: 'Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı* (peyğamber) *gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklar' diye Allah'a yemîn ettiler..."* (Fâtır Sûresi: 42), *"Eğer kendilerine bir âyet gelirse ona mutlaka inanacaklarına, olanca güçleriyle Allah'a yemîn ettiler..."* (En'am Sûresi: 109), *"Kitâp, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik. Eğer bize Kitâp indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk, demeyesiniz diye size Rabbinizden açık delîl, hidâyet ve rahmet geldi"* (En'âm Sûresi: 156-157).

Cenabı Allah, murâdının, halk kütleleri tarafından anlaşılması için her

millet içinden seçtiği bir insana, onların diliyle genel İlâhî emir ve prensipleri vahyetmiştir. Madem ki her milletin dili ayrıdır, o halde her milletin, kendi diliyle okuyup anlayacağı bir İlâhî Kitâbı olması gerekir. Allah, böyle dilemiştir. O dileseydi, bütün insanları bir tek millet yapabilirdi. Ama böyle dilememiş, insanları milletlere ve kabilelere ayırmış, her birine ayrı bir dil vermiş, dil ayrılığını da ululuğunun kanıtı saymıştır: *"O'nun âyetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır"* (Rûm: 22).

İlâhî Kitâbın indirilmesinin temel amacı, halkın onu anlaması olduğundan, topluma gönderilen elçi, kendi aralarından seçilmiş ve: *"Her millete de bir elçi gönderilmiştir"* (Fâtır: 24).

Her milletin, kendi dili ile bir Kitâbı ve şerîati olması, Allah'ın murâdı ise, buna karşı çıkmak, Allah'ın murâdına aykırıdır. Son Peyğamber, Araplardan seçildiği için ona vahyedilen Kitâp da Arapçadır. Fakat o Kitabın içeriği, önce Araplar, sonra yazılı bir İlâhî Kitâbı olmayan bütün insanlar için geçerlidir. Bir milletin, İlâhî Kitâbın içeriğinden sorumlu olması için, onun dilini anlaması gerekir. Çünkü kişiyi, anlamadığı şeyden sorumlu tutmak, onu gücünün üstünde bir şeyle yükümlü kılmak olur ki Allah kimseye gücünün üstünde bir şey yüklemez.

O halde Kur'ân'ın, her dile çevrilmesi ve halkın, onu kendi diliyle okuyup anlaması, Allah'ın murâdıdır. Bu İlâhî murâda aykırı eylemler, kâr değil, zarar getirir. Bugün halk kütlelerinin Kur'ân'dan uzak kalması, Kur'ân adına, Kur'ân'a ters telkinleri duyup bunların etkisiyle yetişmesi, ama gerçekte Kur'ân kültüründen uzak kalmasının temel sebebi, Kur'ân'ın doğru tercemesini insanlara veremeyişimizdir. Halk günde beş vakit, camilerde toplanır. Kur'ân dinlerler ama gerçekte dinledikleri sadece okuyanın nağmesidir. Kur'ân'dan tek kelime anlamadan dağılıp giderler. Allah'ın, Kur'ân'ı indirmekteki amacı, insanlara ses dinletmek midir? Öyle olsaydı, Kur'ân'ı, Hz. Muhammed'e başka bir dille indirirdi.

Bizim toplumumuzun bütün sıkıntısı buradadır. Milletin diline adapte edilemediği için din, din eğitimi görmüş belli bir kesimin tekelinde kalmış; toplumun çoğu, bir şey anlamadan onları taklidetmek durumuna düşmüştür. Bilinçlenme dönemi başlayınca da, büyük kesim, anlamadığı dinden ürkmeğe başlamıştır. Şimdi toplumda, Kur'ân'dan çok mevlidin yaygınlaşması, mevlidin Türkçe olmasındandır.

"Biz o Kitâbı, Arapça bir Kur'ân (okuma) *olarak indirdik ki anlayasınız"* (Yûsuf Sûresi: 2), *"Eğer biz onu, yabancı dilde bir okuma yapsaydık, 'Âyetleri, açıklanmalı değil miydi? Araplara yabancı söz mü geliyor?' derlerdi".*

50 — 16. Allah'ın sözü değiştirilmez. O halde Allah'ın, peyğamberlere vahyettiği sözler de değişmez. Çünkü onlar birbirine aykırı değildir. Hiçbir İlâhî söz, diğerini geçersiz kılmaz. Aksi takdirde Allah, kendi sözünü değiştirmiş olur ki bu, âyetin hükmüne aykırıdır. Zirâ değiştireceği sözün yararsız olduğunu biliyor idiyse onu vahyetmezdi. Önceden o sözün yararsız olduğunu bilmiyor da sonra bunu anladıysa bu, O'nun kemâline terstir. Allah böyle bir eksiklikten uzaktır. O halde Allah, kendi vahyini değiştirmez. Onun vahyettiği sözler, birbirini bozmaz, kaldırmaz. Çünkü o sözler birbiriyle çelişmez. İnsanların sözleri birbirini tutmaz olabilir. İnsan birkaç yıl önce bir düşüncede, birkaç yıl sonra da onun tersi bir düşüncede olabilir. İnsanın bilgisi değiştiğinden bunları yansıtan sözleri de değişir. Ama Allah'ın bilgisi değişmez. O'nun bilgisi ve düşünceleri ezelî ve ebedîdir. Öyle ise düşüncesinin bir yankısı olan İlâhî vahiyler de birbirini nakzetmez (bozmaz).

54 — 17. *"Andolsun biz, Kur'ân'ı anlayıp öğüt almak için kolaylaştırdık. Anlayıp öğüt alan yok mu?"* (17, 22, 32, 40). Kur'ân, anlaşılsın, öğüt alınsın diye Hz. Muhammed(s.a.v.)e kolaylaştırılmış, İlâhî sözler kendi dili ve lehçesi ile kendisine verilmiştir. Bunlar ona, anlamadığı bir dille verilseydi anlamaz, öğüt alamazdı. Kur'ân'ın Arapça indirilmesindeki hikmet, ilk hitâbettiği Arap toplumunun onu kolayca anlayıp öğüt almasıdır. Anlamadan onun kelimelerini, yapmacık kurallarla tekrar etmek, Kur'ân'ın amacı değildir.

Kur'ân, anlaşılmak için kolay Arap diliyle indirildiği halde bir grup insan, koydukları tecvîd kurallarıyle onun okunmasını zorlaştırmışlar; mânâsını anlatma yerine insanları, yine kendilerinin koydukları kurallarla uğraştırmışlar; hattâ Kur'ân'ın anlaşılamayacağını söyleyerek insanları onu düşünerek okumadan çevirip papağan gibi sadece söz kalıplarını tekrar etmeğe yöneltmişlerdir. Böylece görünürde Kur'ân okuyan hafızlar çoğalmış, ama Kur'ân'ın istediği biçimde, mânâsını düşüne düşüne okuyan azalmıştır. *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalblerinin üzerinde kilitler mi var"* (Muhammed Sûresi: 24), *"O mübârek Kitâb'ı sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve sağduyu sahipleri öğüt alsınlar"* (Sâd Sûresi: 29) gibi âyetlerde Kur'ân'ın Arapça indirilişindeki hikmetin, düşünüp anlamak ve öğüt almak olduğu vurgulanmaktadır. Şu yapmacık kurallara özenenlerin okumasında tedebbür (düşünme) mi var? Bunların hangisi, okuduğu Kur'ân'ın mânâsını düşünür?

56 — 18. Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen bu söz, yalanlanacak bir söz değildir (81).

— 19. Bu mübârek sözden istifâde edilmesi gerekirken bunun bildirdiği âhiret hayâtını, ba's gerçeğini yalanlayanlar, eylemlerinin sorumluluğuna katlanacaklardır (82).

59 — 20. Bu Kur'ân, öyle yüce bir sözdür ki dağa inse dağ dahi saygıdan çatlar (21).

69 — 21. Bu Kur'ân, şâir, yahut kâhin sözü değil, Allah'ın görevlendirdiği değerli bir elçinin (meleğin) sözüdür (40-43). Eğer Hz. Muhammed, bazı sözler uydurup Allah'ın üzerine atsa, Allah onun sağ kolunu felceder, can damarını keserdi. O, Allah'a karşı böyle bir cür'ette bulunamaz (44-46).

— 22. Kur'ân, korunanlara öğüt verir, nânkörlerin de derdini artırır. Çünkü Hak sözünden hoşlanmayanlar, Kur'ân'ın yayıldığını gördükçe üzülürler, tasaları artar. Ama bu gerçek söz, gönülleri fethedecektir.

76 — 23. Allah, Kur'ân'ı birden değil azar azar indirmiştir. Çünkü herşey birden olmaz. Zamanı geldikçe olur.

— 24. Kur'ân'ın tebliğinde de acele etmemek, Hakk'ın hükmüne sabretmek, nânkörlerin olumsuz davranışlarına aldırmamak gerekir (3, 24).

77 — 25. Bu Kur'ân, inanılacak en doğru sözdür. Buna inanmayanlar, başka hangi söze inanacaklar? Bundan daha doğru söz mü var ki ona inansınlar? (50).

80 — 26. Kur'ân'ın aslı, tertemiz insanların özenle korudukları ilk sahîfelerde (Kitaplarda) mevcuttur. O İlâhî Kitapların içeriği, Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilmiştir. Ayrıntı için 13-16 ncı âyetlerin tefsîrine bakınız.

81 — 27. Kur'ân, insan sözü değil, Allah katında değerli bir meleğin vahyidir. Şeytan (cin) sözü değildir.

— 28. Kur'ân, âlemlere öğüttür. İstikâmet üzre gitmek isteyen (yani inanıp sâlih amel yapmak isteyen) herkes onun öğüdünü dinler.

86 — 29. Gecenin karanlığını delen yıldız gibi bu Kur'ân da şirk ve cehâlet karanlığını delen bir nûrdur.

87 — 30. 6-7 nci âyetlerden Hz. Peyğamber'in, Kur'ân'ı unutmadığı, ancak Allah'ın dilemesiyle bazı âyetleri unuttuğu anlaşılır. Bu unutma olgusu, Peyğamber'in kendi fi'li veya kusuru değil, Allah'ın isteğiyle yapılmış bir eylem olmaktadır. Demek ki Allah, muhafazasına gerek olmayan bazı âyetleri Peyğamberine unutturmuş, onların yerine yenilerini vahyetmiştir ki bu olay, nesh olayıdır. Bu sorunu, Bakara Sûresinin 106 ncı; Nahl Sûresinin 101 nci âyetinin tefsîrinde anlatmıştık. Ayrıntı için oralara bakılabilir (1/213-218: 5/138-147).

— 31. Öğüt almak üzre indirilen bu Kur'ân, Hz. Muhammed için kolaylaştırılmıştır (8). *"Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"* (Kamer Sûresi: 17, 22, 32, 40).

Yani İlâhî mânâlar, Hz. Muhammed'in konuştuğu ve ulusunun anlaya-

cağı Arap diliyle vahyedilmiştir. Bunlar daha önceki Kitapların dili olan İbranîce ile vahyedilmiş olsaydı, ne Peyğamberin kendisi vahyedileni anlardı, ne de kavmi.

Madem ki verilen öğütün anlaşılması esastır. Öyle ise halkın anlayacağı dille verilmelidir. Kur'ân'ın içeriği, her ulusun kendi diliyle sunulmalıdır ki insanlar onu anlayıp uygulasınlar.

— 32. Kur'ân'ın anlattığı bu öğütler ve prensipler, İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahîfelerinde de vardır. İbrâhîm ve Mûsâ'nın sahîfeleri, Tevrât'ın bölümleridir. Son âyet, Kur'ân'ın içerdiği prensiplerin, kendinden önceki Kitaplarda da bulunduğunu vurgulayarak İlâhî dinlerin birliğini anlatmaktadır.

97 — 33. Kur'ân-ı Kerîm, Kadr gecesinde indirilmeğe başlamıştır.

— 34. İlk Kur'ân'ın indirildiği Kadr gecesi, bin aydan daha değerli bir gecedir.

— 35. O gece Peyğamber'e vahy getiren Rûh (Cebrâîl) ve öteki melekler, Rabbin izniyle yeryüzüne inerler.

— 36. O gece tanyeri ağarıncaya dek selâm ve esenlik vardır.

V. DÎN

2 — 1. Allah'ın peyğamberlere gönderdiği dinlerin üç temeli vardır: Allah'a, âhiret gününe inanmak ve sâlih amel (güzel iş) yapmak. Peyğamberlere indirilen hidâyete uymak insanı dünyâ ve âhiret mutluluğuna ulaştırır. Allah'a, âhirete inanıp salih amel yapan insanlar, Allah katında ödüllendirilirler, korku ve üzüntüye uğramazlar.

— 2. Din, kuru dâvâ değil, Allah'a kulluktur. Bağlandığı dinin adı ne olursa olsun, Allah'a ve âhirete inanıp güzel iş yapan herkes gerçekte müslümandır ve cennete girecektir. Cennet belli bir kavmin tekelinde değildir. *"Şüphesiz îmân edenler, yahudîler, hıristiyanlar ve sâbiîler, onlardan kim ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında ödül vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (âyet: 62), *"Yahudî ve hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: 'Doğru iseniz, delîlinizi getirin..."* (âyet: 111).

— 3. Din davetçilerinin samimî, sözlerine sadık olması, söylediklerine önce kendilerinin uyması gerekir. *"Kitâbı okuduğunuz halde başkalarına iyiliği buyurup kendinizi unutuyor musunuz? Düşünmüyor musunuz?"* (âyet: 44).

— 4. Allah'ın va'dettiği saâdetin devâmı için O'nun gösterdiği yolda gitmek, buyruklarını yerine getirmek, O'na verilen kulluk sözünde durmak gerekir: *"Bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve*

sadece benden korkun!" (âyet: 40).

— 5. Yüceyi aşağı olana, hayrı şerre tercih etmek gerekir: *"Siz, iyi olanı daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?"* (âyet: 61).

— 6. Sadece sözle inanmak yetmez. İmanın işle desteklenmesi gerekir. Uygulamasız olarak sadece "İnandım" demek, insanı cezâdan kurtarmaz: *"Dediler ki: 'Sayılı birkaç gün dışında bize azâb dokunmayacaktır'. De ki: 'Allah'tan bir söz mü aldınız —şayet öyle ise Allah sözünden dönmez— yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"* (âyet: 80).

— 7. İman, bir engel olmadıkça Peygamber'in aldığı bütün vahyleri uygulamayı gerektirir: *"Biz, İsrâîl Oğullarından şöyle söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya babaya, yakınlara, yetîmlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin."*

— 8. Nesh veya insâ' (bir âyetin silinmesi veya Peygamber'e unutturulması), Allah'ın hikmeti gereğidir. Silinen veya unutturulan âyetin yerine daha iyisi veya dengi getirilmiştir: *"Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak ondan daha iyisini veya onun benzerini getiririz"* (Âyet: 106).

— 9. İnsanlar bencil olurlar: *"Sen onların kendi dinlerine uymadıkça yahudiler ve hıristiyanlar senden razı olmazlar. 'Asıl doğru yol, Allah'ın yoludur' de"* (âyet: 120).

— 10. Dînî liderlik, îmân ve adâlet sahiplerinin hakkıdır. Allah'ın buyrukları dışına çıkan zâlim yöneticiler, Allah'a verdikleri sözü bozduklarından liderlik hakkını kaybetmiş olurlar: *"Rabbi bir zaman İbrâhîm'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: 'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti. 'Soyumdan da* (önderler yap)*' dedi. 'Zâlimlere ahdim ermez' buyurdu"* (âyet: 124).

— 11. Gerçek îmân,birliği gerektirir. Hidayetten ayrılmak, ihtilâf ve düşmanlık doğurur: *"Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler"* (âyet: 137), *"Kitâbda ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler"* (âyet: 176).

— 12. Sabır ve salât ile güç işlere dayanmak gerekir. İbâdet, insana dayanma gücü verir: *"Sabır ve salât ile Allah'dan yardım isteyin. Allah, sabredenlerle beraberdir"* (âyet: 153).

— 13. Körü körüne babaları, ataları, şeyhleri, ölüleri taklidetmek batıldır. Çünkü körü körüne taklid, taassub ve câhillikten ibarettir: *"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun' dense, 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız!' derler. Peki ama, ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı* (onların yoluna uyacaklar)*?"* (âyet: 170).

— 14. Allah'ın yasaklamadığı bütün güzel şeyler helâldir. Allah'ın yasakladığı dışında yasaklar koymak doğru değildir: *"Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin, şeytânın adımlarını izlemeyin, çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır"* (âyet: 168), *"Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yeyin, Allah'a şükredin"* (âyet: 172), *"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı"* (âyet: 173).

Allah, güzel şeyleri kullarına haram kılmamıştır. Haram kıldıkları, zararlı şeylerdir. Her mescide (toplu yerlere) giderken güzel giysiler giymeli, süslenmeli, temiz kıyâfetle gitmelidir. Allah, süsü, zineti kullarına ne dünyâda, ne de âhirette haram kılmamıştır. Dünyâda mü'min kâfir herkes nimetlerden, güzel şeylerden yararlanır ama âhirette güzel şeyler sadece inananlara mahsustur. Yahut güzel şeyler ne kadar güzel olsa da yine dert ve üzüntülerle karışıktır. Mü'minler dünyâda onları bu karışık durumlarıyle kullanırken âhirette her türlü tasa, kederden uzak, halis halde yiyecek ve kullanacaklardır: *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü, güzel yiyecekleri kim harâm etti? De ki: Onlar dünyâda inananlarındır, Kıyâmet gününde de hâlis olarak onlarındır"* (A'râf Sûresi: 32).

— 15. Zarûret halinde, harâm olan şeyler de mübâh olur: *"Ama kim mecbur kalırsa,* (başkasına) *saldırmadan ve sınırı aşmadan* (bunlardan) *yemesinde bir günâh yoktur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir"* (âyet: 173). Bu kural, sadece yenilen şeylere özgü değil, yaşamak için zaruri herşey için geçerlidir. Ancak yaşaması için gerekli olan şeyi, yine kendisi gibi yahut kendisinden daha zor durumda kalmış birinin elinden almamak şartıyle. Kendisi gibi zaruret içinde bulunan birinin ekmeğine muhtaç olan kimse, kendisini o ekmeğin sahibine tercih edemez. Onun da yaşama hakkı vardır.

— 16. Dinin ibâdet ve diğer hükümleri kolaylık üzerine kurulmuştur: *"Allah size kolaylığı ister, çetinliği istemez"* (âyet: 185).

— 17. Gücün üstünde bir şey teklif edilmez: *"Allah, hiçbir cana gücünün üstünde bir şey teklif etmez"* (âyet: 286). İnsanın vüs'ü, güçlük çekmeden, kolaylıkla bir işi yapma gücüdür.

— 18. Gerek rivâyet, gerek delâlet bakımından kesin nass ile sâbit olmayan ictihâd hükümleri, herkesin uyması gereken farz hükümler kılınamaz. Bu ictihâd hükümleri, ibâdetlere ve haramlara ilişkin ise kişilerin gönül rızâsına; kazâ'î ve idârî konulara ilişkin ise ülü'l-emrin ictihâdına bırakılır. Bu kuralın kaynağı: *"Sana şaraptan ve meysirden sorarlar. De ki: 'Onlarda büyük günâh ve insanlara birtakım yararlar vardır. Ancak onların günahı yararından büyüktür"* meâlindeki 219 ncu âyettir. Çünkü bu âyet, bir çeşit kanıtlama ictihâdiyle şarap ve meysirin haram kılındığına delâlet eder. Bu kanıtlama şudur: Günâhı ve zararı, yararından çok olan şey, kaçınılması gereken bir

haramdır. Nitekim sahâbîlerin bazıları âyetten bu hükmü çıkararak şarap ve meysiri bırakmışlardır. Fakat Hz. Peğamber, ümmeti buna zorlamamıştır. Şarap ve meysiri kesin olarak yasaklayan Mâide Sûresinin 90 ncı âyeti ininceye dek hem şarap ve kumarı bırakanların hem de bunlara devam edenlerin davranışını sükût ile karşılamıştır. Fakat o âyet inince artık bu konuda ictihâdın yeri kalmamış, her sahabî, yanında bulunan şarabı dökmüş, Peyğamber (s.a.v.) de bundan böyle şarap içenleri cezalandırmağa başlamıştır.

— 19. İnsanların mallarını batıl yol ve sebeplerle yemek haramdır. *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; bile bile günâh olan bir biçimde insanların mallarından bir kısmını yemek için onları hakimlerin önüne atmayın"* (âyet: 188).

— 20. Dînin hükümleri, akıl ve mantıktan uzak değildir, insanların hikmetini anlayacakları hükümlerdir: *"Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki düşünüp anlayasınız"* (âyet: 242).

— 21. Âilede: Kadınların çocuklarını emzirme, yetiştirme görevlerini yapmaları; kocaların da onların geçimlerini sağlamaları gerekir. Karı-kocanın hiçbirine, görevi hususunda gücünün üstünde bir şey önerilmez. İki taraf da birbirlerine hoşgörü ile muâmele etmeli, birbirini zarara sokmamalıdır. Bu hususlar, 223 ncü âyette açıklanmıştır.

— 22. Kötülük kapılarını kapatmalı, iyilikleri gözetmeli, hak ve adâletten ayrılmamalıdır. Savaşın amacı, saldırının önlenmesi ve insanlar arasında haksızlıkların, bozgunculuğun önlenmesidir: *"Eğer Allah, insanlardan kimini, ötekilerle savunmasaydı, yeryüzü bozulur*(düzen kalmaz)*dı. Fakat Allah, bütün âlemlere lutuf sâhibidir"* (âyet: 251).

— 23. İmân ve sabır, insanlara moral ve güç verir, inanan, îmânlarında aslâ kuşku bulunmayan insanlar başarılı olurlar: *"Allah'a kavuşacaklarına inananlar: 'Nice az topluluk, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir' dediler"* (âyet: 249).

— 24. Herkes kendi yaptığı işten sorumludur. Hiç kimse başkasının günâhından —kendisi sebeb olmamışsa— sorumlu değildir: *"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır"* (âyet: 286).

3 — 25. Yürekleri doğru olmayanlar, Allah'ın indirdiği Kitâbın, başka anlama çekilebilecek âyetlerini, asıl anlamları dışına çekerek dini yozlaştırırlar. Derin bilgi sâhipleri, Kitâbın âyetlerini, genel içeriği içinde değerlendirir, yanlış yorumlarla Kitâbın çerçevesi dışına çıkarmazlar (7).

— 26. Hicaz Bölgesinde insanlar için ilk yapılan ma'bed, Ka'be'dir. Bedensel ve parasal gücü olan mü'minin, Ka'be'yi ziyâret etmesi gerekir (96-97).

— 27. İnsan, sevdiğimaldan Allah rızâsı için sadaka vermedikç tam iyilik derecesine ulaşamaz (92).

— 28. Allah'ın indirdiği hükümler etrafında birleşmek, ayrılığa düşmemek lâzımdır (103).

— 29. Dinde taşkınlık yapmak, bilmeden, bir delile dayanmadan konuşmak, akıl yürütme ile bilinemeyecek ğayb konularında kendi kendine hükümler koymak, böylece peyğamberlerin getirdiği gerçeği batıl ile karıştırmak aslâ doğru olamaz (171).

— 30. Sarhoş ve cünüp iken namaz kılmamalıdır. Ancak yolcu yıkanma imkânı buluncaya dek cünüp iken de namaz kılabilir. Hasta, yolcu olanın, ya da su bulamayan kimsenin, temiz toprağı yüzüne ve ellerine sürerek namaz kılmasında bir sakınca yoktur (43).

— 31. Allah'ın dini kolaydır ama insanlar kendi zanlarına dayanarak koydukları hükümlerle, kıyaslarla dini zorlaştırmışlardır. Bunların çoğu asıl din değil, Allah'a iftirâdır (Bakara: 185, Nahl: 116).

— 32. Kim olursa olsun haksızlara yan çıkmak, onları savunmak doğru değildir. Çünkü bu savunma ile onlar, dünyâda azâbdan kurtulmuş olsalar da âhirette yüce mahkemenin kararından kurtulamazlar. Orada onları kimse savunamaz (105-107).

— 33. Allah adına dine hükümler koyan, kendi geleneklerini, düşüncelerini, Allah'ın hükmü gösterenler, şeytanın yolundadırlar. Onların yeri cehennemdir (119-121).

— 34. Allah'a, Elçisine, peyğamberlere indirilen Kitâba, âhiret gününe inanmayan kimse, doğru yoldan şaşmıştır (136).

— 35. İnananlar, İslâm düşmanlarını ve onlarla işbirliği eden, müslümanlarla kâfirler arasında yalpalayıp duran münâfıkları dost edinmemelidirler. Bu tutumlarından dönmeyen münâfıklar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır (139-144).

5 — 36. Allah'ın, Kur'ân'da bildirdiği hayvanlar dışındaki hayvanların etleri helâldir (âyet: 1).

— 37. İyilik ve takvâda yardımlaşmak, kamu yararına güzel şeyler yapmak için dernekler kurmak; fakat kötü işlere destek olmamak Allah'ın emridir (Âyet: 2).

— 38. Kumar, falcılık haramdır. Aklı ile düşünüp karar verme yerine fala bakarak, fal okları çekerek işlerini düzenlemeğe kalkmak Kur'ân'a aykırıdır. Çünkü bu tür davranışlar, insanı kararsız, vehimli, huzursuz yapar.

— 39. Namazdan önce yapılacak beden temizliği olan abdestin, su yoksa teyemmümün nasıl uygulanacağı, oldukça ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Âyet: 6).

— 40. Yalancılıktan kaçınmak, herkes için doğru şâhitlik yapmak, âdil davranmak, bir ferde veya topluma duyulan kin ve nefretten dolayı hislere kapılıp adâletten ayrılmamak, hisleri adâlete engel yapmamak gerekir.

— 41. Allah'ın nimetlerini anıp O'na şükretmeli, başkasına değil, sadece Allah'a dayanmalıdır.

— 42. Allah'ın kulları için yarattığı güzel şeylerden yararlanmalı, helâl rızıklardan yemeli, aslında helâl olan şeyleri birtakım akıl yürütmelerle, yahut geleneklere dayanarak haram etmemelidir.

— 43. Bu tür hareketler, dinde aşırı gitmektir. Peyğamberler hariç, hiç kimsenin Allah adına helâl, haram koymağa hakkı yoktur. Allah'ın Kitâbında haram olduğunu bildirdiği şeyler dışında herşey helâldir.

— 44. Yahûdî ve hıristiyanlardan birçoğunun, aşırılığa kapılıp dinlerinin asıl prensipleri dışına çıktıkları, kendilerini Allah'ın dostları ve oğulları sandıkları, bu tür hayâllerle aldanıp asıl dinin amacı olan doğruluk, adâlet, başkalarını düşünme gibi temel prensiplerini uygulamadan kaldırdıkları, unuttukları anlatılır.

— 45. Yahûdîlerin ve hıristiyanların dinde taşkınlıkları anlatılmak suretiyle müslümanlara da kendilerinden önceki Kitâp sahipleri gibi taşkınlıklara kapılmamaları, Allah'ın kolay dinini güçleştirmemeleri, tevhîd dinine şirk karıştırmamaları îmâ edilmektedir (âyet: 63-76).

Dînde aşırı gitmek doğru değildir. Çünkü aşırılık, sonunda dini yozlaştırır: *"Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel şeyleri haram kılmayın, sınırı aşmayın. Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez"* (87).

— 46. İyiliği emir, kötülükten men'etmek, dînin en önemli prensiplerindendir. Bunu yapmayanlar, peyğamberlerin lânetine uğramışlardır (âyet: 78-79).

— 47. Habîs (çirkin, çirkef) ile tayyib (temiz, güzel) bir olmaz. Habîs şey daha câzip ve yaygın olsa da mü'min habîsi değil, tayyibi, müşriki değil

mü'mini tercih eder. Aslında habîs olan alkollü içkiler, çok kimseye câzip gelir, toplumda onu içmeyenler geri kafalılıkla suçlanabilir ama mü'min, gerçeğe gözü kapalı olan kalabalık gürûhunun değerlendirmesine bakıp habîse el uzatmaz; onu bırakır, helâl olan meşrûbatı içer. Rüşvet câzip ve yaygın bir hal alabilir. Rüşvet almayanlar yadırganabilir ama mü'min öyle insanların değerlendirmesine bakmaz, vicdanının sesine kulak vererek helâl olan az maâşı, çirkef olan rüşvet milyonlarına tercîh eder.

— 48. Kur'ân'da hükmü belirtilmeyen hususlarda Allah kullarını serbest bırakmıştır. O'nun indirdiği âyetleri, Elçisi'nin sağlam sözlerini okuyup ona göre amel etmeli, ayrıntılara dalmamalıdır. Çünkü ayrıntılara dalmak, kılı kırk yarmak, dînin ruhuna terstir, topluma fayda değil, zarar getirir (Âyet: 101).

— 49. 103 ncü âyette, kendi hayallerine kapılıp Allah adına helâl ve haram koyan İslâm öncesi devrin Arap toplumu kınanmaktadır.

— 50. Yemîn boş söz değildir, bir değeri vardır. Onu bozmak zorunda kalınınca, keffâretini vermek gerekir, tâ ki yemînin ağırlığı anlaşılsın, sözde bir kıymeti olsun.

— 51. Alkollü içkiler, kumar haramdır.

— 52. Topumda dirlik ve düzenliğin sağlanıp korunması esastır. Güvenliği bozan, insanlara saldıran, huzur kaçıran eşkıya, ağır şekilde cezâlandırılır: Ya öldürülür, ya elleri ayakları çapraz kesilir, ya da sürgün edilir.

— 53. Hırsızın da eli kesilir. Ancak bu iki maddede sayılanlar, uslandıklarını, eylemleriyle ispat ederlerse Allah tarafından affedildikleri gibi toplum tarafından da affedilebilirler.

— 54. Her mü'min, ölmezden önce vasiyyetini yazmalı ve yazdıklarına iki şâhit de tutmalıdır ki vasiyyet zayi olmasın, kendisinden sonra bir haksızlık yapılmasın.

6 — 55. Ana-babaya iyilik etmek.

— 56. Fakirlik korkusuyla çocuk öldürmemek, herkesin rızkını Allah'ın verdiğine inanmak.

— 57. Açık ve kapalı fuhuştan, gizli ve açık her türlü kötülüklerden uzak durmak.

— 58. Hiçbir masum cana kıymamak.

— 59. Yetîmin malına, hakkına tecâvüz etmemek, yetîm erginlik çağına erinceye dek onun emanet malını iyi korumak, mümkün ise artırmağa çalışmak, fakat asla zimmete geçirmemek.

— 60. Ölçü ve tartıyı tam yapmak, alım satımda hile yapmamak.

— 61. Doğru söylemek, söylenecek söz, akrabanın —hattâ anne babanın ve kendi nefsinin— aleyhinde olsa dahi doğruluktan ayrılmamak.

— 62. Allah'ın Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyettiği dinî prensiplere aynen uymak, bunlardan ayrı yollara sapıp ayrılıklara düşmemek, tevhîd dîninin sağladığı birlik ve bütünlüğü bozmamak.

— 63. İnsanların saâdet ve şekavetleri (mutluluk ve bahtsızlıkları), içsel ve bedensel eylemlerine bağlıdır. Eylemlerin cezâsı, bunların ruhtaki etkilerine göredir. Birçok âyetin içeriğinden anlaşılan bu gerçek, özellikle 139 ncu âyette daha açık ifâde edilmektedir: *"Bu vasıflarından* (nitelendirmelerinden) *dolayı Allah onların cezâsını verecektir".*

Her canın sıfatları, âhirette onu yücelerde veya esfel-i sâfilîn'de tutar. Nasıl yoğunluğu hafif cisimler, ağır cisimlerin üzerine çıkarsa, yüce sıfatların sahibi can da düşük, sakil sıfat sahibi nefislerin üstünde olur.

Esasen cezâ, kişinin inanç ve eylemlerinin, ruhundaki etkisinden kaynaklanır. Âyette vasf, masdar olduğu için buna bir ma'mûl (tümleç) takdir etmek gerekir. Sözün takdiri şöyledir: "Allah, onların ibâdette din konularında, Allah'a ortak koşmalarının; yahut dillerinin yalan nitelendirmesiyle şu helâldir, şu haramdır gibi sözlerle Allah'ın üstüne helâl haram iftirâ etmelerinin cezâsını verecektir". Yalan söyleyen kimse için, "Dili yalan vasfediyor" denilir. "Gözü büyü vasfediyor" sözü de sözü edilen insanın gözünün büyüleyici olduğunu anlatır.

Bu âyette de dillerinin nitelendirmesiyle Allah'a şirk koşanları, kendi kendilerine koydukları hükümleri Allah'ın emir ve yasağı, helâl ve haramı diye nitelendirenleri Allah'ın cezâlandıracağı buyuruluyor. Aslında cezalandırma, sözlerin ve eylemlerin etkisinden gelir. Daha açık bir ifade ile: kişinin diliyle, uzuvlarıyle yaptığı eylemler, ya da içine attığı, uygulamak için fırsat kolladığı kararlı düşünceler, onun uhrevî mükâfât veya cezâsı haline dönüşecektir. Ayrıntı için 70 nci âyetin tefsîrine bakınız.

— 64. Allah'ın, insanların eylemlerini gözlerinde süslemesi: (âyet: 108), insanları birbirleriyle denemesi (âyet: 53), her kentte halka tuzaklar kuran, kötülükler yapan suçlu büyükler, beğler, önderler var etmesi (âyet: 123), fırkalara bölüp birbirine düşürmesi, hınçlarını birbirine taddırması: (âyet: 65), zâlimleri birbirinin ardına takması (âyet: 129) ve bu anlamda diğer âyetler, hep Allah'ın yarattığı toplumsal ve psikolojik genel yasalar sonucunda oluşan olaylara işarettir.

— 65. İnanç, ancak kesin bilgi üzerine kurulmalıdır. Zan üzerine kurulan inanç çürüktür. Sûrede bu hususlar gönülde kuşku bırakmayacak derecede açık âyetlerle îzâh edilmiştir.

— 66. Dinde taklîd bâtıldır. Çünkü taklid, bilinçli, basiret üzre harekete engeldir. Dininde bilinçli, basiretli değil, âilesinden toplumundan ya da hocasından öğrendiği geleneklere göre hareket edenler, kesin kanıt sahibi değillerdir. Oysa Allah, Elçisinin ve ona uyanların, birer gelenekçi değil, bilinçli hareket eden basiretli insanlar olduklarını bildirmektedir: *"De ki: 'İşte benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar...' Allah'ın* (şânı yücedir), *ben ortak koşanlardan değilim"* (Yûsuf Sûresi: 108).

Bu âyette bilinçsiz olarak, körü körüne atalarını taklîdeden müşriklere ta'rîz (kınama) vardır. İşte taklîtçi müslüman, Peyğamber(s.a.v.)e tâbi olan basiretli mü'minler sınıfına girmemiştir. Bu sûrede ve öteki Kurân sûrelerinde Peyğamber'e vahyedilenlerin ilim, kesin kanıtlar, belgeler olduğunu vurgulayan âyetler ve bu anlamdaki hadîsler taklîdi reddetmekte; yüce Allah, mukallid müşrikleri sağırlık, körlük ve düşüncesizlikle nitelendirmektedir.

— 67. Helâl ve harâm, ancak Allah'ın emri ve o emirleri açıklayan Peyğamber beyanı ile sabit olur. Bunun dışında hiç kimsenin, Allah adına yasaklar koymağa, ya da Allah'ın koyduğu yasağı kaldırmaya hakkı yoktur. Kendi görüşü, bâtıl kıyâsı ve ictihadı ile yasaklar koyan kimse Allah'a iftira etmiş, O'nun gösterdiği geniş yolu daraltmış, böylece kendisini sıkıntıya soktuğu gibi toplumunu da bid'at sapıklığına düşürmüş olur. Böyleleri, tıpkı gelenek haline getirdikleri düşünceleri Allah'ın buyruğu sayan müşriklerin durumuna düşmüş olurlar. Bu hususta 136-140 ncı âyetlerin tefsîrine bakınız.

— 68. Allah, sadece dört tür eti haram kılmıştır. Harâm etlerin sadece dört çeşit olduğu da: *"innemâ:* yalnız ve ancak" hasr edâtı ile vurgulanmıştır: *"De ki: 'Ben, bana vahyolunanda bu*(haram dedikleri)*ni*(zi) *yiyen kimse için harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut domuz eti —ki pistir— ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir fısk* (hayvan) *olursa* (bunlar haramdır). *Ama kim çaresiz kalırsa,* (başkasının hakkına) *saldırmamak ve sınırı aşmamak üzere* (bunlardan yiyebilir). *Çünkü Rabbin, bağışlayandır, esirgeyendir"* (âyet: 145).

— 69. Âyette belirtildiği üzre bu haram da normal zamanlar içindir. Zorunlu hallerde bu haram olan şeyleri, ölçülü biçimde, zorunluluk sınırını aşmamak kaydıyla yemek de mübâh olur.

7— 70. Din koyucu, Allah'tır: *"Rabbinizden size indirilene uyun!"* âyet: 3). O'ndan başkasının din hükümleri koymağa hakkı yoktur: *"O'ndan başka velîlere uymayın."* (âyet: 3). Dinin hükümleri, uyulması gereken, uygulayanlara sevâb, uygulamayanlara cezâ verilen hükümlerdir. Dinin âhiret hükümleri böyledir. Dünyâya ilişkin hükümleri ise insanların dünyâda muhtâcoldukları hükümlerdir. Bu konuda Allah'ın Elçisi'nin ve buyruk sahibi âlimlerin ve yöneticilerin de genel İlâhî yasalar çerçevesi içinde ictihâd hükümleri koyma

yetkisi vardır: *"Ey insanlar, Allah'a, Elçi'ye ve sizden olan buyruk sâhibine itâat ediniz"* (Nisâ: 59).

— 71. Üçüncü âyette yalnız Allah'ın indirdiğine uyulup Allah'tan başka velilere tâbi olunmaması buyurulduğuna göre insanlar, kendi kafalarının ürünü olan, yahut ataların mîrâsı bulunan hüküm ve geleneklere Tanrı buyruğu gözüyle bakmamalıdırlar. Hele bunlar tevhîd prensiplerine aykırı, insanları bağlayıcı nitelikte ise bunlara uymak haramdır: *"Çirkin bir iş yaptıkları zaman: 'Biz atalarımızı böyle yapar bulduk' derler".* Bunları Tanrı buyruğu sanırlar. *"De ki: Allah çirkin şeyleri emretmez"* (âyet: 28).

— 72. Akıl ve düşüncenin önemi büyüktür. İnsan ancak salim düşünce, sağduyu ile gerçeklere ulaşır. Zan ile bilgi hasıl olmaz. Düşünenler, Allah'tan başkasının koruyucu olamayacaklarını; Kur'ân'ın Tanrı buyruğu, Hz. Muhammed(s.a.v.)in de Hak Elçisi olduğunu anlarlar: *"Düşünmüyor musunuz?"* (âyet: 169). *"Bu kıssayı anlat, belki düşünür*(öğüt alır)*lar"* (âyet: 176). *"Onların kalbleri var, fakat onunla düşünüp anlamazlar. Gözleri var, fakat onunla bakıp gerçeği görmezler. Kulakları var, fakat onunla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidirler, hattâ daha da sapık"* (âyet: 179).

— 73. Yalnız doğruyu söylemek, delîl ile konuşmak, dîn hakkında konuşurken kesinlik olmayan şeyleri söylememek gerekir: *"Allah hakkında gerçekten başkasını söylememeleri hususunda kendilerinden Kitâb mîsâkı alınmamış mıydı?"* (âyet: 169).

— 74. İnsanlara doğruyu söylemek, adâletten ayrılmamak gerekir: Yüce Allah, 159 ncu âyette Mûsâ kavminin iyilerini bu vasıfla andığı gibi, 181 nci âyette de genel olarak Allah'a bağlı insanları bu vasıfla anmıştır: *"Mûsâ kavminden, gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir topluluk da vardır", "Yarattıklarımız içinde gerçeğe götüren ve hak ile adâlet yapan bir ümmet vardır".*

— 75. *Allah, fuhuşları, açık ve kapalı her türlü çirkin işleri, günâh şeyleri, haksız yere saldırıyı, bir delile dayanmadan Allah'a ortaklar koşmayı, Allah adına hükümler koyup dinin sınırlarını daraltmayı yasaklamıştır: "Rabbim, ancak fuhuşları, gerek açığını, gerek gizlisini, günâhı ve haksız yere saldırmayı; hakkında hiçbir delil indirmediği, yahut kendisine güç vermediği bir şeyi Allah'a ortak koşmayı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi harâm etmiştir"* (âyet: 33).

— 76. Affetmek, iyiliği buyurmak, câhillere aldırmamak, onlarla bir olmamak gerekir: *"Affı* (kolaylık yolunu) *tut, iyiliği emret, câhillere aldırış etme!"* (âyet:199).

VI. İNANANLARIN VASIFLARI

9 — 1. Şirk karışık ibadetlerle mescidler şenlenmez. Mescidler, hâlisane Allah'a ibadet edenlerin bulunmasıyle şenlenir.

— 2. Gerçi hacılara su vermek, insanlara iyilik etmek, mescide gelmek, ona bakmak, hizmet etmek de güzel şeylerdir ama bunlar, Allah'a şirksiz îmân ve ibâdet gibi olamaz. Güzel işler, ancak tevhîd ile değer kazanır (18).

— 3. Mü'minlerin en hayırlıları üç tabakadır: Muhâcirler, ensâr ve onlara güzelce tâbi olanlar (100-101 ve 117 nci âyetler).

— 4. Herkes onlar gibi değildir. Mü'minlerin bir kısmı da iyi ameller yanında kötü işler de yaparlar (102). Allah, kiminin tevbesinin kabulünü ertelemiştir (106).

— 5. Makbul sadaka, yalnız Allah'a yaklaşmak, Elçisinin duâsını almak maksadıyle verilen sadakadır (99).

— 6. Dünyaya ve âhirete yararlı amel, ancak Allah'ı ve Elçisini memnun eden ameldir.

— 7. Mü'minler, canlarını ve mallarını, cennet karşılığında Allah'a satmışlardır (111).

— 8. Bunlar Allah'a hâlisâne ibadet, daima Allah'a saygı ile rükû ve secde ederler, Allah'ın sınırlarını aşmazlar (112).

— 9. Yakınları dahi olsa müşrikler için mağfiret dilemezler (113).

— 10. Dinde bilgili olur, insanları uyarırlar (30, 122).

— 11. Savaşta mertçe dövüşürler (123).

— 12. Kur'ân indikçe imanları artar. İnen her âyet, gönüllerindeki iman coşkusunu artırır (124, 125).

— 13. Kadınlara iyi davranır, Allah katında iki cinsin eşit olduğunu bilirler. Çünkü Allah, ikisine de aynı ödülü söz vermiştir: *"Allah, inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel konutlar va'detmiştir. Allah'ın onlardan râzı olması ise hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur"* (72).

— 14. Gerçek mü'minler, savaşlarda, çetin günlerdeki sadakatlariyle belli olurlar (25-26 ncı âyetler).

— 15. Sadık mü'minler, Allah ve Resûlünün sevgisini ve rızâsını her sevginin ve rızânın üstünde tutarlar (24 ncü âyet).

— 16. İslâmın hükümlerini yerine getirenler, din kardeşidirler (11).

— 17. Mü'minler birbirlerinin velîsidirler, kadın erkek birbirlerini korurlar.

Birbirlerine iyiliği emreder, kötülükten menederler (71).

— 18. Îmân, soyut bir söz ve düşünceden ibâret değildir. Bilinçli îmân, güzel eylemler biçiminde ortaya çıkan kesin düşüncedir. Gerçek îmân sâhiplerinin belli vasıfları vardır. Kur'ân'da bu vasıflar şöyle sıralanmıştır:

a) Ahde vefâ, sözde durmak.

b) Akrabâyı ziyâret etmek, dostlarla ilişkiyi sürdürmek; iyi işleri, güzel ibâdetleri her zaman yapmak;

c) Allah'a saygı,

d) Korkunç olan âhiret hesâbından korkmak (bir gün yaptıklarından hesaba çekileceğini düşünmek ve buna göre davranmak);

e) Hak rızâsı, Hakk'ın hükümlerinin yerleşmesi için sabretmek, azimle mücâdele etmek,

f) Namaz kılmak,

g) Allah'ın verdiği maldan gizli ve açık harcamak, zekât ve sadaka vermek,

h) Kötülüğü iyilikle savmak.

Mü'minûn sûresinde de gerçek mü'minlerin vasıfları ana çizgileriyle net olarak belirtilmiştir:

a) Allah'a saygı ile namaz kılmak; ibâdete ara vermeden her gün yapmak,

b) Yalandan, boş sözlerden uzak durmak.

c) Zekât vermek.

d) Eşleri ve câriyeleri dışında kalanlara karşı nâmusu korumak.

e) Verilen sözde durmak.

İşte cennete girmeyi hak eden mü'minler, bu vasıfları taşıyan kimselerdir. Söz ile mü'min olduğunu iddiâ edip îmân ile aslâ bağdaşmayan kötülükleri yapanlar, yalan ve hasedden, iftirâdan geri durmayanlar değil.

Mü'minlerin karşıtı olan insanların vasıfları da:

a) Sözde durmamak,

b) Akrabâ ve dostlarla ilişkiyi sürdürmemek,

c) Güzel işlere, ibâdetlere devâm etmemek,

d) Bozgunculuk yapmaktır.

Mü'minler grubuna en güzel âhiret yurdu va'dedilirken, bunların karşıtı olan inkârcı-bozguncu insanlara da en korkunç âhiret yurdu olan cehennemin durak olduğu belirtilmektedir. Bunların ardına dünyâda lanet, âhirette azâb takılacaktır (19-25 nci âyetler).

25 — 19. Allah'a kulluk, insana üstün ahlâk ve vasıflar kazandırır. Başlıcaları 63-76 ncı âyetlerde anlatılan bu vasıflar şöyledir:

a) Rahmân'ın kulları, alçak gönüllüdürler. Kabara kabara değil, tevâzu ile, fakat vakarlı yürürler.

b) Câhillerin sataşmasına selâm ile karşılık verirler.

c) Geceleri ibadetle geçirirler.

d) Allah'tan, kendilerini cehennem azâbından korumasını dilerler.

e) Harcamaları ortadır. Ne savurgan, ne de cimridirler. İkisinin ortasında dengeli bir yolda giderler.

f) Allah'tan başka bir tanrıya yalvarmazlar.

g) Allah'ın yasakladığı cana kıymazlar.

h) Zinâ etmezler.

i) Yalan söylemezler, yalan ve boş sözlerin yanında bulunmazlar. Boş sözler konuşanların yanından vakar ile geçip giderler.

j) Duydukları İlâhî âyetlere karşı sağırlık ve körlük etmezler. Âyetleri dinler, onların taşıdığı gerçeği görür ve gereğini yaparlar.

k) Rablerine duâ eder, kendilerine güzel eşler ve çocuklar vermesini, kendilerini korunanların önderi yapmasını (kendilerinden gelecek çocukların sâlih insanlar olmasını, kendilerinin de o zürriyetlerinin başı olmalarını) Allah'tan dilerler. Demek ki mü'min insan, Allah'tan kendisine sâlih eş ve sâlih çocuklar vermesini niyaz eder.

İşte bu vasıfları taşıyan kullara, âhirette yüksek köşkler, saraylar verilir. O saraylarda kendileri, saygı ve selâm ile karşılanırlar. Sürekli olarak o nimet ve ikram yurdunda kalırlar.

33 — 20. Din, sözden ibaret değil, Allah'a iman ile birlikte O'na teslim olmak, duygu ile ibâdet etmek, doğru söylemek, sabretmek, Allah'a saygılı olmak, sadaka vermek, oruç tutmak, nâmûsu korumak ve Allah'ı çok anmaktır. İşte Allah, bu vasıfta olan mü'minlere mağfiret ve büyük ecir va'detmiştir. Dinin, laftan ibaret olmayıp öz, söz ve eylem birliği olduğu, her sûrede olduğu gibi burada da böyle câzip bir üslûb ile vurgulanmıştır (35). Bundan önceki sûrenin 15-19 ncu âyetlerinde de aynı şeyler vurgulanmıştı: Allah'ın âyetlerine gerçekten inananlar, Allah'a saygılı olurlar. O'nu överek tesbîh ederler, böbürlenmezler. Geceleri ibâdete kalkarlar, korkarak ve umarak Rablerine yalvarırlar. İşte Allah, onlara, hatıra gelmeyen güzel nimetler hazırlamıştır. Onlar cennete konuk edilirler.

42 — 21. Hemen her sûrede olduğu gibi bu sûrede de mü'minlerin vasıfları

ana çizgileriyle belirtilmiştir: İnanıp Rablerine tevekkül ederler, büyük günâhlardan, fuhuştan kaçınırlar. Kızdıkları zaman öfkelerine hakim olur, bağışlarlar. Rablerine yalvarırlar, namazlarını kılarlar. İşlerini birbirlerine danışırlar. Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah için verirler. Saldırı karşısında kendilerini savunurlar (36-39).

59 — 22. Gerçek îmân, insana inanan kardeşinin ihtiyâcını, kendi ihtiyâcından önce düşündürecek bir olgunluk kazandırır. Mü'min, kardeşine verilen bağışı, mevkii, nimeti kıskanmaz: *"Ve onlardan önce o yurda* (Medîne'ye) *yerleşen, îmâna sarılanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen*(ganîmet)*lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyâç* (eğilim) *duymazlar. Kendilerinin ihtiyâçları olsa dahi,* (göç eden yoksul kardeşlerini) *öz canlarına tercîh ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir"* (9).

—23. Cimrilik, başarısızlığa götürür. Cimrilikten korunanlar, falâha ererler (9).

— 24. Allah korkusu, herşeyin üstünde olmalı, yalnız Allah'tan korkmalıdır (13).

— 25. Nifâk, imanla bağdaşmaz; mü'min mert, sözünün eri olur

— 26. Mümin, haksıza arka çıkmaz, haklıya verdiği hak sözde durur (11-12).

— 27. Mü'minler dayanışma içinde olurlar. Birbirlerini sever, desteklerler. Allah'a gereğince bağlı olmayanların sevgileri, görünürdedir. Dar anlarda onlar dağılırlar: *"Sen onları toplu sanırsın, ama onların gönülleri dağınıktır"* (14).

— 28. Cehennemlikler ile cennetlikler (kötülerle iyiler) bir olmaz. Allah, kötüleri iyilerle bir tutmaz. Ancak iyiler kurtuluş ve başarıya ererler (20).

63— 29. Münâfıklların sözüne güvenilmez, çünkü yalancıdırlar (1). Sözlerine inandırmak için çok yemîn eder, yemînlerinin arkasına saklanırlar.

— 30. Gereksiz yere yemînden sakınılmalıdır. Çünkü gereksiz yemîn, Allah'a saşgısızlıktan, hattâ imansızlıktan kaynaklanır (2-3).

— 31. Görünüşe aldanmamalıdır. Çok gösterişli insan vardır ki içi koftur. İnancı zayıf olan insan korkak olur, öylelerine güvenilmez (4).

— 32. Münafıklar, gönülden tevbe etmedikçe Allah onları affetmez (5-6).

103— 33. İnanıp sâlih amel yapan, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin dışında kalan bütün insanlar ziyana uğrarlar. Çünkü ruhlarının değerini yitirir, bundan sonraki hayatlarını bozarlar, orada şimdiki eylemlerinin sonucu olarak sıkıntı ve azâb çekerler.

VII. İLÂHÎ DİNLERİN ÖZDE BİRLİĞİ (İSLÂM)

2 — 1. Gerçek îmân, birliği gerektirir. Hidayetten ayrılmak, ihtilâf ve düşmanlık doğurur: *"Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler"* (âyet: 137), *"Kitâbda ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler"* (âyet: 176).

— 2. Allah'ın hükmkünü gereğince uygulamayan Kitâb sâhibleri, kuru iddiâ ile Allah katında derece kazanamazlar. Din ruhtur, söz ile olmaz. Her can, ancak yaptığının karşılığını alır. Sırf bir dine mensub olmak, insana üstünlük ve derece kazandırmaz. Allah yapılan herşeyi bilir. Ve herkes âhirette, dünyada yapmış olduğu işlerin gerçek yüzüyle karşılaşır.

— 3. Allah, Îsâ'ya, kendisini düşmanlarından kurtaracağını, öldüreceğini ve kendisine yükselteceğini; kendisine uyanları, kıyâmete dek onu inkâr edenlerin üstünde tutacağını bildirmiştir.

— 4. Kitâb ehlinin hepsi kötü değildir. Her millet içinde olduğu gibi onlar içinde de kötüler yanında iyiler de vardır. Onlardan bir kısmı dürüsttür, borcunu öder. Hayır işlerinde ileri gider, Allah'a gönülden kulluk eder. Öyleleri, Allah katında ödüllendirilirler. Bir kısmı da aldığını vermez, emanete hıyânet eder, kendi dininden olmayanlara karşı haksızlık etmekte bir günâh ve sakınca görmez. İşte dinin ruhundan ayrılmış olan öyle kimseler, âhirette büyük azâba uğrarlar.

— 5. Kitâb ehlinden bazıları da lafları ağızlarında geveleyerek anlam değişikliği yapar, Kitâbda olmayan şeyleri, Kitâbda varmış gibi gösterirler. Kendilerinden başka bir milletten peyğamber gelmeyeceğini iddiâ ederler. Oysa bu, bir kuruntudur, hayaldir. Peyğamber olduğu anlaşılan her insana inanmak, onu desteklemek, Allah'ın buyruğudur.

4 — 6. Fakat Kitâb ehli içinde ilimde derinleşmiş olanlar, Hz. Muhammed'-in peyğamber olduğunu itiraf ederler. Allah'a ve âhirete inanan o gerçek dindarlar büyük ödüllere ererler.

— 7. Yahûdîlerin, Hz. Îsâ'yı öldürmüş oldukları söylentisi doğru değildir. Öldürülen Îsâ değil, ona benzetilen biriydi. Allah Îsâ'yı kurtardı, onun ruhunu kendisine yükseltti. Kitâb ehlinden her fert, öleceği sırada gerçeği anlayıp Îsâ'ya doğru bir biçimde inanacaktır.

5 — 8. Allah, Kur'ân'ı indirmek suretiyle İslâm dinini tamamlamış ve kulları için sadece İslâma râzı olmuştur. Bütün peyğamberlerin getirdiği din İslâm, yani yalnız Allah'a tapmak ve O'ndan başka tanrı tanımamaktır.

— 9. Düşman da olsa Allah'a ibadet edenlere engel olmak, saldırmak, haksızlık etmek haramdır.

— 10. Allah'ın gönderdiği dinlerin özü birdir. Tevrât, İncîl ve Kur'ân, bunların üçü de birbirini destekleyen vahiylerdir. Yahudîlik, hıristiyanlık ve müslümanlık, özde bir oldukları için Kur'ân, kendinden önceki İki Kitâb'dan saygı ile söz eder ve Kitâp sahiplerini, Kitâplarını gereğince uygulamağa davet eder. Kitâplarını gereğince uygulamayıp sadece işlerine gelen bazı kısımlarını uygulayan, işlerine gelmeyen kısımlarını unutan, terk eden Kitâp ehli, kâfir, zâlim ve fâsık olarak nitelendirilirken; müslümanlarla birlikte Kitâplarını güzelce uygulayan yahûdîlerin, sâbiîlerin ve hıristiyanların da korku ve üzüntü çekmeyecekleri, cennete girecekleri vurgulanır.

"Eğer Kitâp ehli inanıp korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere sokardık. Onlar Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinden ve ayaklarının altından (ürünler) *yerlerdi. İçlerinde ılımlı bir ümmet var ama çoğu, ne kötü işler yapıyorlar!.. De ki: Ey Kitâp ehli, siz, Tevrât'ı, İncîl'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz... İnananlar, yahûdîler, sâbiîler ve hıristiyanlar*(dan) *Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Âyet: 65-69).

— 11. Arabistan'da çıkan bu üç dînin özde birliğini vurgulamak üzre Kitâp ehlinin kesip pişirdiklerinin müslümanlara, müslümanların yiyeceklerinin de öteki Kitâp ehline helâl olduğu; müslümanların, Kitâp ehlinin kadınlarıyle evlenebilecekleri bildirilmiştir (âyet: 55).

— 12. Ancak yahûdî ve hıristiyanların sıkı dost tutulmaması emredilmiştir. Burada yasaklanan, yahûdî ve hıristiyanlarla dostluk kurmak değil, onları velî edinmek, onların himâyesine girmektir. Dostluk başka, velî edinmek başka şeydir. Müslümanlar, önce kendilerine, kendilerinden olanlara güvenmelidirler.

— 13. Yahûdî ve hıristiyanlarla sıkı dostluk kurmayı yasaklayan âyetten birkaç âyet sonra gelen 57 nci âyet, onlarla sıkı dost olma yasağının, genel değil, İslâm ile alay eden, müslümanların inancını küçük gören yahûdî ve hıristiyanlar hakkında olduğu anlaşılır: *"Ey inananlar, sizden önce kendilerine Kitâp verilmiş olanlardan ve kâfirlerden, dîninizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın; inanıyorsanız Allah'tan korkun"* (Âyet: 57). Mümtehine Sûresinde de şöyle buyurulur: *"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte onlar zâlimlerdir"* (Mümtehine: 8-9).

— 14. Hiçbir milletin veya kişinin, kendisini Allah'ın seçkin kulu, başkalarından üstün görmeğe hakkı yoktur. Allah, âlemlerin Rabbidir. İnsanların hepsi Allah'ın kuludur. Her toplumda iyiler de vardır, kötüler de. Yahûdîlerin de kötüleri yanında iyileri de vardır, toplum tümüyle kötü değildir: *"Onların içinde de ılımlı, orta yolda giden bir toplum vardır ama çokları ne kötü işler yapıyorlar!"* (âyet: 66) .

— 15. Kur'ân-ı Kerîm, insanlar arasında bozgunculuk yapmağa, savaş çıkarmağa çalışan yahûdîleri kınarken, dinlerinin ruhuna bağlı kalan ılımlı insanları da övmekte, bütün bir milleti kötü vasfıyle damgalamamakta, Kitaplarının hükümlerini uyguladıkları takdirde bolluk içinde yaşatılacaklarını bildirmekte ve onları, Kitâplarını lâyiki vechile uygulamağa çağırmakta, Kitâplarının hükümlerini uygulamadıkça bir esas üzerinde olmayacaklarını buyurmaktadır (âyet: 63-70).

— 16. İnananlar, hangi dinden olursa olsun, Allah'a inanıp O'na tapanları, Allah'a inanmayanlara veya O'na ortak koşanlara tercîh ederler. İnananların, Allah'ı tanımayanları, Allah'a inananlara tercîh etmesi gerçek imanla bağdaşır şey değildir (âyet: 81).

9 — 17. Allah, İslâmdan başka bir dîne râzı olmaz. İslâma saldıran müşrikler, bundan böyle ya şirki bırakıp Allah'a teslîm olacaklar, ya da Allah'ın cezâsına çarpılacaklardır: Allah ya bizzat, ya da müslümanların elleriyle onları cezalandıracaktır: *"Bilin ki siz, Allah'ı âciz bırakamazsınız, Allah, kâfirleri rezîl, perîşan edecektir"* (2), *"Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onlara azâbetsin, onları perîşân etsin, sizi onlara galip getirsin"* (14).

— 18. İslâm Allah'ın nurudur. Allah, nurunu tamamlamayı üzerine almıştır: *"Allah'ın nûrunu ağızlarıyle söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nûrunu tamamlamak ister* (bundan başka bir şeye razı olmaz). *O, Elçisini, hidâyetle ve hak dinle gönderdi ki* (Allah'a) *ortak koşanlar hoşlanmasa da o*(hak di)*ni, bütün din*(ler)in üstüne çıkarsın" (32-33).

— 19. Şirki bırakıp Allah'a teslîm olan, yalnız O'na kulluk edileceğini kabul eden, güvenceye kavuşur: *"Tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse onların yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah, bağışlayan, esirgeyendir"* (5), *"Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse sizin din kardeşlerinizdirler"* (11).

— 20. İslâm itikadı zanna, taklide değil, yakîn bilgiye dayalıdır: *"Biz bilen bir kavim için âyetleri böyle geniş geniş açıklıyoruz"* (11). Helâl ve harâm, ancak Allah'ın ve Elçisinin beyânıyle sâbit olur. Onlardan başkasının din hükmü koymağa hakkı yoktur. Başkalarının, akıl yürütmelerle koydukları hükümleri, Allah hükmü saymak, o hükümleri koyanları tanrılaştırmak olur:

"Hahamlarını ve râhiblerini, Allah'tan ayrı Rabler edindiler, Meryem oğlu Mesîh'i de öyle. Oysa kendilerine yalnız tek Tanrı olan Allah'a ibâdet etmeleri emredilmiştir. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir" (31 nci âyetin tefsîrine bakınız).

— 21. Sûrede, başlangıçtan beri müslümanlara saldırmakta olan müşriklere, dört ay süre tanınmaktadır. Bu dört ay sonunda ya İslâmı kabul edecek, ya da öldürüleceklerdir: *"Harâm ay'ı çıkınca* (Allah'a) *ortak koşanları nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde otur*(up) *onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah, bağışlayan, esirgeyendir"* (5).

Ancak bu hüküm, İslâm için tehlike oluşturan Yarımada müşrikleri hakkındadır. Arap Yarımadası dışındakiler, müşrik de olsalar, saldırmadıkça onlara dokunulmaz. Hz. Peyğamber, Yarımadada din birliği sağlanmasını, bütün Arapların tevhîd dininde toplanmasını, böylece homojen bir toplum kurulmasını istemiştir.

— 22. İslâma saldıran Kitâp ehli de İslâmın egemenliğini kabul edip müslümanlara cizye verinceye kadar onlarla savaşılır. Cizye, müslümanların koruması, zimmeti altına girdikleri için zımmî denilen Kitâp sahiplerinden alınan bir vergidir. Bunun karşılığında onların savaşa katılmadan can güvenlikleri sağlanır. Şayet onlar da müslümanlarla beraber düşmana karşı savaşa katılırlarsa cizye vermezler.

13 — 23. Kitâp ehli, kendi Kitâplarını doğrulayan Kur'ân'ın inmesinden sevinç duymuşlardır. Çünkü Kur'ân'ın, Kitâplarını doğrulaması, kendi durumlarını güçlendirir. Tevhîde bağlı olan Kitâp ehli, ibâdetin yalnız Allah'a yapılacağını, yalnız O'nun yasalarına uyulacağını söylüyorlardı. Ancak onların Kitâbı, İbrânîce olduğu için Araplar onu anlayamıyorlardı. Şimdi o Kitâbın içeriği, son derece vecîz bir üslûb ile Hz. Muhammed'e vahyedilmekte, böylece Araplar da şirki bırakıp yalnız Allah'a kulluk etmeğe çağırılmaktadır.

İlâhî Kitâpların ve dînlerin özü birdir. Kendilerinin inandıkları temel prensipleri Araplara ve bütün müşrik kavimlere inandırmak üzre indirilen ve İlâhî Kitâbı doğrulayan; onları reddetmeyen, tersine koruyan, gereğinin yapılmasını isteyen Kur'ân'ın inmesinden, insâf sâhibi her Kitâb ehlinin elbette sevinç duyması gerekir.

İlâhî dinlerin özü birdir. Bu dinler, insanları birbirine düşürüp düşman etmek, kırdırmak için değil, aynı ülkü ve ideâlde birleştirip kaynaştırmak için gönderilmiştir. Dinlerdeki ayrılıklar, insan egoizminin ürünüdür.

Üç İlâhî Kitâp dikkatle okunursa, bunların özünün bir olduğu, hepsinin de insanları Allah'a kulluğa, güzel işler yapmağa, hümanizme çağırdığı

anlaşılır. Ya bu düşmanlıklar, sürtüşmeler, kavgalar? Bunların kaynağı İlâhî Kitâplar değil, onları istedikleri gibi yorumlayan din adamlarının yorumlarıdır. Halkı bu yorumlarla şartlandırmakla din adamları veya âlimleri(!), İlâhî irâdenin hilâfına, insanlar arasına düşmanlık tohumlarını ekmişlerdir. Demek ki düşmanlık, dinden değil, onu yanlış yorumlamaktan doğmuştur. (Bu konuda 36-38 nci âyetlerin tefsîrine bakınız).

Peyğamberlerin mesajları, dil bakımından ayrı ise de anlam ve ruh bakımından birdir. Çünkü hepsinde vurgulanan temel prensip, Allah'a ve âhirete îmân ile sadece Allah'a ibâdet etmek ve sâlih ameller yapmaktır. Her peyğamber, ümmetine bunları anlatmağa çalışmıştır. Bundan dolayı herhangi bir peyğambere tâbi olan, —ötekilerini inkâr etmemek şartıyle— diğerlerine de tâbi olmuş sayılır. *"Biz O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız* (hepsine inanırız)*"* (Bakara Sûresi: 285). *"Onlar ki Allah'a ve elçilerine inandılar, onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmadılar; işte onların da* (Allah), *pek yakında mükâfâtlarını verecektir. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir"* (Nisâ: 152), *"Şüphesiz, îmân edenler, yahûdîler, hıristiyanlar ve sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Bakara: 62, Mâide: 69).

"Resûl'e indirilen (Kur'ân)*ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: 'Rabbimiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz! Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken, neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?' Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vermiştir. Güzel davrananların ödülü işte budur!"* (Mâide: 83).

Kitâp ehlinin, Hz. Muhammed'e gelen âyetlerin vahy olduğuna inandıkları, birçok âyette belirtilmiştir ki Sebe Sûresinin altıncı âyeti de onlardan biridir. Kitâp ehlinden bilgili olanların, Kur'ân'ın vahy olduğunu bilmeleri, Kur'ân'da anlatılan kıssa ve prensiplerin, kendi Kitâplarındaki kıssalara ve prensiplere uymasındandır. Hz. Muhammed'in, okur yazar olmadığını, İbrânîce de bilmediğini düşünen Kitâp sâhipleri, ona gelen bu sözlerin, kendi sözleri olamayacağını, bunların ona vahy ile verildiğini anlayıp kabul etmişlerdir. Bunlar, dinlerinden ayrılmış değillerdir. Sadece Hz. Muhammed'in, vahy alan bir elçi olduğunu kabul etmişlerdir. İşte Kur'ân, gerçeği itirâf eden böyle insâflı din-bilimcilerini övmektedir. Aşağıdaki âyetler, iyi niyyetli, din-bilimci Kitâp ehlinin, Kur'ân karşısındaki tutumlarını anlatmaktadır:

"De ki: 'Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine

getirilir!' derler. Ağlayarak çeneleri üstüne secdeye kapanırlar ve Kur'ân, onların derin saygısını artırır" (İsrâ Sûresi: 107-109).

"Resûl'e indirilen(Kur'ân)*ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: 'Rabbimiz, inandık, bizi şâhitlerle beraber yaz! Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım? Bu sözlerinden dolayı Allah, onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler verdi. Güzel hareket edenlerin mükâfatı işte budur!"* (Mâide Sûresi: 83-85).

"Kitâp ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene inanırlar; Allah'a karşı saygılıdırlar; Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onların mükâfâtı da Rableri katındadır. Şüphesiz Allah, hesâbı çabuk görendir" (Âl-i İmrân Sûresi: 199).

"Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük mükâfât vereceğiz!" (Nisâ Sûresi: 162).

"De ki: 'Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur'ân, Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız; İsrâil oğullarından bir şâhid de bunun benzerini (Tevrât'ta) *görüp inandığı halde siz* (inanmağa) *tenezzül etmemişseniz* (durumunuz nice olur)*'?"* (Ahkaf Sûresi: 10).

"Kendilerine Kitâp verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler..." (Ra'd Sûresi: 36).

"De ki: 'Benimle sizin aranızda, Allah'ın ve yanında (İlâhî) *Kitâb'ın bilgisi bulunanların tanık olması yeter"* (Ra'd Sûresi: 43).

Bu âyetler, Kur'ân vahyini kabul eden Kitâp ehlini övmekte ve onlara da ebedî saâdeti, cenneti va'detmektedir. Peyğamber Aleyhisselâm'ın devrinde Kur'ân'ın, Hakk'ın vahyi olduğunu kabul eden insaflı dinbilimcileri olduğu gibi, bugün de Kur'ân'ı okuyan insâflı Avrupalılar çıkmaktadır. Bunların hemen dinlerini bırakacaklarını beklemek fazla iyimserlik olur. Ama bunların, Kur'ân'ın vahy olduğunu, onu getiren insanın peyğamber olduğunu kabul etmeleri, inançlarını da Kur'ân'ın tanımladığı biçimde tevhîd esasına göre düzeltmeleri, ebedî saâdetlerine yeterlidir. Kur'ân, böylelerine ebedî saâdet va'detmektedir. Kur'ân, Allah'ın birliğine inanan insanların birbirlerine destek olmalarını, tek Allah'a îmân ve ibâdette birleşmelerini istemektedir:

"De ki: 'Ey Kitâp ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka rablar edinmeyelim" (Âl-i İmrân Sûresi: 64).

— 24. Bütün peyğamberler, İslâmı getirmiştir. İslâm, yalnız Hz. Muham-

med(s.a.v.)in teblîğ ettiği dinin adı değil, Âdem'den Muhammed'e, bütün peygamberlerin getirdikleri dinin ortak adıdır. Özellikle İbrâhîm Aleyhisselâm, Kur'ân'da İslâmın simgesi olarak anılmaktadır: *"Allah uğrunda, O'na yaraşır biçimde cihâdedin. O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi.* (Sizi) *babanız İbrâhîm'in dinine* (iletti, ona uyun). *O, bundan önceki* (Kitâpta) *da, bunda da size müslümanlar adını verdi..."* (Hac Sûresi: 78).

Namaz, oruç, zekât yalnız Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından değil, önceki peyğamber tarafından da emredilmiş, Hac ibâdetini de Hz. İbrâhîm koymuştur. Nisâ Sûresinin 26 ncı âyetinde: *"Allah size* (hükümlerini) *açıklamak ve sizi sizden öncekilerin yasalarına iletmek ve sizin günâhlarınızı bağışlamak istiyor"* buyurulduğu gibi, En'âm Sûresinin 83-89 ncu âyetlerinde İbrâhîm'den itibaren bir dizi İsrâil oğlu peyğamberi anılıp bunların da'vetleri övüldükten sonra Hz. Muhammed'e hitâben: *"İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir; onların yoluna uy!"* buyurulmaktadır. Çünkü onların yolu, yalnız Allah'a tapma yolu olan İslâmdır. Nisâ Sûresinin 125 nci âyetinde de Hz. Muhammed(s.a.v.)in, dosdoğru İbrâhîm dinine tâbi olduğu belirtilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, Kitâp ehlini, dinlerini tamamen bırakmağa değil, şirki bırakmağa da'vet etmektedir: *"Ey Kitâp ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka rablar edinmeyelim"* (Âl-i İmrân Sûresi: 164).

Kur'ân, Kitâp ehlinin hepsini aynı kategoriye sokmaz. Peyğamberlerini tanrılaştıran, yahut Allah'ın oğlu sayan veya Allah'ın üç varlıktan oluştuğunu söyleyen Kitâp sâhiplerini kâfir olarak nitelerken (Mâide Sûresi: 72-73) dinlerinin aslı olan tevhîde bağlı kalanları övmektedir: *"Ama hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde gece sâatlerinde kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyarak, secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar da iyilerdendir. Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, korunanları bilmektedir"* (Âl-i İmrân Sûresi: 113-115).

Kur'ân, Kitâp ehline, Kitâplarının hükümlerini uygulamalarını emretmekte, bu hükümleri uygulayanları övmektedir: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra dönüyorlar?".*

"Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peyğamberler, onunla yahûdîlere hüküm verirlerdi; kendilerini Tanrı'ya vermiş zâhidler ve âbidler de Allah'ın Kitâbını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirlerdi) *ve onu gözleyip kollarlardı"* (Mâide: 43-44).

"İncîl sâhipleri, Allah'ın, onda indirdiğiyle hükmetsinler..." (Mâide: 47).

"Eğer Tevrât'ı, İncîl'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinde(ki ağaçların meyvalarında)*n ve ayaklarının altında*(ki ürünlerde)*n yerlerdi. İçlerinde doğru yolda giden ılımlı bir topluluk var ama, çokları ne kötü işler yapıyorlar?"* (Mâide Sûresi: 66-68).

Görüldüğü gibi Kur'ân, kendinden önceki İlâhî Kitâpları kaldırmıyor, onları övüyor, kendisinin de onlara uygun olarak indiğini söylüyor. Kitâplarının gösterdiği yoldan ayrılanları kınarken, Kitâplarının ruhuna bağlı kalan Kitâp ehlini övüyor. A'râf Sûresinde bu husus daha açık olarak belirtilmektedir:

"Mûsâ kavmi içinde Hakk'a uyup, hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır", "Yarattıklarımız içinde Hakk'a uyup, hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır" (A'râf Sûresi: 159, 181).

Kur'ân, İlâhî Kitâp sâhibi olup tevhîde inanan bütün insanları birliğe, kardeşliğe çağırmak üzre: *"Bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim, bana kulluk edin"* (Enbiyâ: 92; Mü'minûn: 52)

Öyle ise peyğamberlerin getirdiği dinler arasında ayrıcalık yapmak, peyğamberlerden birini diğerinden üstün tutmak İlâhî irâdeye aykırıdır, yarar değil, zarar getirir.

Allah'a inanan insanların, hep birlikte Allah'a sarılıp kardeş olmaları, karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörü ile huzur içinde yaşamaları gerekir. Çünkü Tanrıları birdir, amaçları da birdir. Hepsinin amacı, O'nun rızâsına ermektir. O, yüce ve güzel Mevlâ, kullarının boğazlaşmasından, birbirine düşman olup ateş püskürmesinden değil, kardeş olup sevgi ve saygı içinde yaşamalarından hoşlanır. Zaten dinleri de insanarı birbirine dost etmek, mutlu kılmak için göndermiştir. O, ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

Hac Sûresinin 40 ncı âyeti, yahudî, hıristiyan ve müslüman ma'bedlerini, Allah'ın isimlerinin çok anıldığı yerler olarak nitelendirmekle, bu dinlerdeki ruh ve amaç birliğini ortaya koymaktadır.

Birçok âyette tevhîde bağlı yahûdî ve hıristiyan dinlerini öven Kur'ân, bu âyetiyle de onların ma'bedlerini korumağa teşvîk etmektedir. Bu ma'bedlerden herhangi birini yıkmak, Allah'a kulluk değil, isyân olur. Bundan dolayıdır ki Osmanlılar, egemen oldukları yerlerde yahûdî ve hıristiyanların inançlarına saygı göstermişler, ma'bedlerini yapmalarını ve ma'bedlerinde özgürce ibadet etmelerini sağlamışlardır.

Yine Kur'ân'a göre Allah, her millete bir ibâdet yolu, bir şerî'at belirlemiştir. Allah'tan gelen dinlere mensubolanların, birbirleriyle ayrılığa düşmelerine, tartışmalarına, birbirlerini dışlamalarına, cenneti yalnız kendilerine özgü kılmalarına sebep yoktur. Bu konuda tartışanlar, kendilerini ötekilerden üstün

görenler, cenneti yalnız kendilerine özgü kılanlar bir kanıta dayanmamaktadırlar. Kur'ân'a göre dinlerinin ruhuna bağlı kalan İlâhî din mensuplarının hepsi de Allah katında makbuldür. İşte: *"Biz, her ümmete, uydukları bir ibâdet yolu* (şerîat) *yaptık. Onun için* (din) *iş*(in)*de seninle aslâ çekişmesinler"* (Hac: 67) âyetinde olduğu gibi: *"Sizden her biriniz için bir şerîat ve bir yol belirledik"* (Mâide: 48), *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun!"* (Bakara Sûresi: 148), *"Biz her ümmet için bir kurban ibâdeti koyduk ki Allah'ın, kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını an*(arak hayvanı boğazla)*sınlar"* (Hac: 34) anlamındaki âyetlerde de her milletin bir dini, bir şerîat düzeni olduğu ve bunların Allah tarafından vaz'edildiği gerçeği vurgulanmıştır.

Kur'ân, bu şerîatlerin, birbirini nakzeden, kaldıran değil, fakat her millete, kendi diliyle verilmiş, aynı ruhu taşıyan ve bundan dolayı da birbirini doğrulayan birer İlâhî düzen olduğunu bildirmiştir. Çünkü Allah, her millete, kendi diliyle konuşan bir peyğamber göndermiştir: *"Biz, her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın..."* (İbrâhîm Sûresi: 4).

Mûsâ ve Îsâ, kavimlerinin diliyle gönderildiği gibi, Hz. Muhammed de Arap diliyle, Arap toplumuna gönderilmiştir: *"Bu da kentlerin anası olan*(Mekke'y)*i ve çevresindeki insanları uyarman için sana indirdiğimiz, feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayıcı bir Kitâbdır"* (En'âm Sûresi: 92), *"Biz onu, Arapça bir okuma olarak indirdik ki anlayasınız"* (Yûsuf Sûresi: 2).

Tevrât ile ortak olan emirler:

a) Yalnız Allah'a tap!

b) Ana-babaya iyilik et. Özellikle ihtiyar yaşlarında onları incitmemeye, kırmamağa çalış.

c) Akrabâya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, zekât ve sadaka ile yardım et.

d) İsrâf etme, zira savurganlar şeytanın kardeşidirler.

e) Verecek bir şeyin yoksa, muhtaçları incitme, yumuşak sözlerle gönder, kovma.

f) Cimri de olma, savurgan da. Orta yolu izle.

g) Fakirlik korkusuyla çocuğunu öldürme. Seni de, çocukları da besleyen Allah'tır.

h) Zinâ etme.

i) Ma'sûm cana kıyma.

j) Yetîm malını gasbetme.

k) Ölçü ve tartıyı doğru yap, ticarete hile karıştırma.

l) Bilmediğin şeyin ardına düşme, başkasının kusuruyla uğraşma.

m) Böbürlenme (23-28).

28 — 25. Kur'ân'ın, apaçık Kitâbın ayetleri olduğu vurgulandıktan sonra *"Sabinin Kitâbının sana vahyedileni oku!"* (27) denmiştir. Bu ifâdeden, kaskıssasının, İsrâîl oğullarının, Fir'avn'ın esaretinden kurtulup Sinâ'ya gelmelerine ve Hz. Mûsâ'nın, Tûr'da Allah'ın konuşmasını dinlemesine kadar olan olayları, öğüt üslûbu içerisinde anlatılmaktadır. Yani Kitâb-ı Mukaddes'in içerdiği olaylar özetlenmektedir ki bundan, sûrenin başında geçen *"el-Kitâbu'l-mubîn:* Apaçık Kitâb" ile Tevrât'ın kasdedildiği, onun kıssasının, Kur'ân üslûbu ile anlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu, birçok yerde vurgulandığı üzre Kur'ân'ın, kendinden önceki Kitâbı doğruladığını gösterir. Nitekim: "(Müşrikler) *'Bu, eski bir yalandır, diyeceklerdir.' Ondan önce de inen nûr ve rahmet olarak Mûsâ'nın Kitâbı var. Bu da* (onu) *doğrulayan, Arap diliyle* (inmiş) *bir Kitâbdır..."* (Ahkaf Sûresi: 11-12) âyeti de Kur'ân'ın, kendinden önceki Tevrât'ı doğruladığını, Tevrât'ın imam yani asıl olduğunu, bu inen Kur'ân'ın da ona uygun olarak indiğini göstermektedir.

18 — 26. Hıristiyanlıkla ilgili bir öykü olan Ashâb-ı Kehf kıssası, onlara âit İlâhî risâlelerden Hz. Muhammed'e kendi diliyle vahyedildikten sonra: *"Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku!"* (27) denmiştir. Bu ifadeden, kasdedilen Kitâb'ın, Kur'ân öncesi İlâhî Kitâb ve risâleler olduğu anlaşılır. Çünkü kıssa, Hıristiyanlık tarihi ile ilgilidir. Tarih kaynakları, Kral Dakyanos'un hıristiyanlara çok zulmettiğini yazmaktadır. Burada kasdedilen "Rabbinin Kitâbı" da önceki İlâhî Kitâb olmalıdır. Nitekim 'Ankebût Sûresinde de Kitâbı Mukaddes'in içeriği olan peyğamber kıssalarına işâret edildikten sonra *"Rabbinin Kitâbından sana vahyedileni oku!"* denmektedir ki her iki âyette de kasdedilen Kitâb, Kur'ân öncesi İlâhî Kitâbdır. Ancak bunun aslı, tahrîf girmemiş orijinali kasdedilmiştir. (Hz. Muhammed devrinde mevcut o İlâhî) Kitâptan sâf bilgiler Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir.

Enbiyâ Sûresinin 106. âyetinde:" وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى ٱلزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّالِحُونَ: *Zikir'den sonra Zebûr'da da, 'Bu toprağa, sâlih kullarım vâris olacaktır' diye yazdık."* buyurulmaktadır. Bu âyette geçen *Zikir, Tevrât*'tır. Gerçi seleften kimi *Zikr*'i gökte, Allah katındaki *ümmü'l-kitâb* (ana kitâb) olarak açıklamış ise de bunun tutarlı yanı yoktur. Çünkü *Zebûr*'dan önceki Kitâb, *Tevrât* 'tır. Âyette hem *Zebûr*'da, hem de ondan önceki *Zikir*'de, bu toprağa, Allâh'ın sâlih kullarının vâris olacağı yasasının yazıldığı belirtilmektedir. *Zebûr, Dâvûd'a vahyedilen hikmetlerdir. Ondan önceki Kitâb da, Mûsâ'ya verilen Tevrât*'tır. Nitekim İbn Abbâs, Dahhâk,

'Âmir ve Şa'bî, Zikr'in Tevrât, zebûr'un da Mûsâ'dan sonraki peyğamberlere indirilen kitaplar veya Dâvûd'un Zebûr'u olduğunu söylemişlerdir (Taberî, Câmi'u'l-beyân: 17/103-104; Fethu'l-Kadîr: 3/430).

وقال آخرون: عنى بالزبور: الكتب الّتى أنزلها آللّه على مَنْ بعد موسى من آلأنبياء، و بالذكر التوراة.

ذكر من قال ذلك

حدَّثنى محمد بن سعد، قال: ثنى أبى، قال: ثنى عمّى، قال: ثنى أبى، عن أبيه، عن ابن عبّاس، قوله تعالى (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى آلزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ آلذِّكْرِ)...الآية، قال: الذّكر: التوراة، وآلزبور: الكتب.

حُدِّثْت عن آلحسين، قال: سمعت أبا معاذ يقول: ثنا عبيد، قال: سمعت آلضحّاك يقول، فى قوله: (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى آلزَّبور مِنْ بَعْدِ آلذِّكْرِ)...الآية، قال: الذّكر: التوراة، ويعنى بالزبور من بعد آلتوراة: الكتب.

وقال آخرون، بل عنى بالزبور: زبور داود، وبالذّكر: توراة موسى صلّى آللّه عليهما.

ذكر من قال ذلك

حدَّثنا محمد بن آلمثنّى، قال: ثنا عبد آلوهّاب، قال: ثنا داود، عن عامر أنه قال فى هذه آلآية (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى آلزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ آلذِّكْرِ) قال: زبور داود من بعد آلذِّكرِ، ذكر موسى التوراة.

حدَّثنا ابن آلمثنّى، قال: ثنا ابن أبى عدِىّ، عن آلشّعبىّ، أنه قال فى هذه اآلآية (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى آلزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ آلذِّكْرِ) قال: فى زبور داود من بعد ذكر موسى.

Nahl Sûresinin 43-44 ncü âyetlerinde de şöyle buyurulmaktadır:"

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلاَّ رِجَالاً نُوحِى إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ آلذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَتَعْلَمُونَ بِآلْبَيِّنَاتِ وَ آلزُّبُرِ، وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ **: *Biz, senden önce, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını elçi göndermedik. Eğer açık kanıtları ve Kitâpları bilmiyorsanız, Zikir* (yani Kur'ân'dan önceki Kitâb) *ehline sorun. Sana da Zikr'i indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, tâ ki düşünüp öğüt alsınlar."***

Bu iki âyette de, Mekke müşriklerine hitâben, açık kanıtları ve kitâpları bilmiyorlarsa Zikir (yani Kur'ân'dan önceki Kitâb) ehline sorup, önceki peyğamberlerin de vahy alan erkekler olduğunu öğrenmeleri emredilmektedir.

Bu âyetlerdeki Zikir de Tevrât'tır. Mücâhid: " فَاسْأَلُوا أَهْلَ آلذِّكْرِ *: Zikir ehline sorun"* cümlesini " أهـل آلتوراة *:Tevrât ehline sorun"* şeklinde tefsîr etmiştir. Mücâhid'den gelen başka bir rivâyete göre de buradaki *Zikir*, Kur'ân'dan önceki bütün İlâhî kitaplardır. Âyetin anlamı: *"Bilmiyorsanız, Kitâb ehline sorun"* demektir (Taberî, Câmi'u'l-beyân: 14/108-109).

Şevkânî şöyle diyor:

«ولمّا كان كفار مكة مقرِّين بأنّ ٱليهود وٱلنصارى هم أهل ٱلعلم بما أنزل ٱلله من ٱلتوراة وٱلانجيل صرف ٱلخطاب إليهم وأمرهم أن يرجعوا إلى أهل ٱلكتاب فقال: «فاسألوا أهل ٱلذكر إن كنتم لا تعلمون» أى فاسألوا أيها ٱلمشركون مؤمنى أهل ٱلكتاب إن كنتم لا تعلمون، فانهم سيخبرونكم أنّ جميع ٱلأنبياء كانوا بشرًا. أو فاسألوا أهل ٱلكتاب من غير تقييد بمؤمنيهم كما يفيده ٱلظاهر فانهم كانوا يعترفون بذلك ولا يكتمونه...»

“: Mekke kâfirleri, Yahûdî ve hırıstiyanların, Allah'ın indirdiği Tevrât ve İncîl'i bilen kimseler olduklarını kabul ettikleri için, sözü onlara yönelterek, Kitâp ehline sormalarını emretmek üzere: ‘Bilmiyorsanız, Zikir ehline sorun’ buyurmuştur. Yani ey müşrikler, bilmiyorsanız, Kitâp ehlinin inanırlarına sorunuz, çünkü onlar, bütün peyğamberlerin insan olduklarını size haber vereceklerdir. Yahut sözün açık anlamının ifâde ettiği üzre inanırları kaydı olmadan ‘tüm Kitâp ehline sorun’ demektir. Çünkü onlar bunu söylüyor ve gizlemiyorlardı...” (Fethu'l-Kadîr: 3/164).

43 ncü âyetin ayrılmaz bir devamı olan 44 ncü âyette: “ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَانُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *İnsanlara ne indirildiğini, kendilerine açıklaman için sana da Zikr'i indirdik. Tâ ki düşünüp öğüt alsınlar”* buyurulmaktadır.

Şimdi önceki âyetlerde geçen *ez-Zikr* kelimesi Tevrât'ın adı olup bununla Tevrât kasdedildiğine göre bu son âyette de Zikr kelimesi ile Tevrât veya daha genel olarak Kur'ân öncesi İlâhî Kitâp (Tevrât, Zebûr, İncîl) kasdedilmiştir. Yani yüce Allah, âyette, yabancı dilde indiği için Arapların anlayamadığı o İlâhî Kitâbı, Araplara da anlatmak için açık bir Arapça ile Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyettiğini bildirmektedir.

Demek ki Mûsâ'ya ve ondan sonraki peyğamberlere, kendi dilleriyle vahyedilen İlâhî Kitâp, Hz. Muhammed'e de kendi diliyle vahyedilmiştir. Bunların dili ayrı ise de içeriği birdir.

Bu sözlerimizden, Kur'ân, önceki Kitâbın tekrarıdır, hiç orijinal tarafı yoktur mânâsı çıkarılmamalıdır. Kur'ân, İlâhî Kitâpların sonuncusudur. Üslûbu onlardan çok farklı olduğu gibi, yaratılış yasaları üzerinde de çok orijinal beyanları içerir. Ancak dînin ruhu olan tevhîd ve temel kurallar bakımından onlara uygundur. Onları doğrulamasının anlamı da budur.

28 — 27. Kitâp ehli âlimleri, kendi Kitâplarının içeriğine uygun düşen, onun gibi Allah'ın birliğini vurgulayan Kur'ân'ın, Allah tarafından vahyedilmiş hak söz olduğuna inanırlar. Kendilerinin, önceden de müslüman olduklarını söylerler.

İşte hem kendi Kitaplarına, hem de ona uygun olarak inen Kur'ân'a inanan o kimselere, iki kez ödül verilir: Birincisi kendi Kitâplarına inanıp hükmünce amel etmelerinden, ikincisi de Kur'ân'ın Hak sözü olduğunu kabul etmelerinden ötürüdür. Onlar dinin ruhuna bağlı kalan, kötülüğü iyilikle savan, temiz yürekli, cömert insanlardır (53-54).

Îmân, kuru sözden ibaret değildir. Sâlih amele dönüşen kesin düşüncedir. Tevrât'a ve Kur'ân'a inanmış olan Kitâp ehli de, aynen Kur'ân'a inanan mü'minler gibi, imanlarının gereğini yapmağa sabreder, kötülüğü iyilikle savar ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan hayrederler. Boş sözden yüz çevirirler. Boş sözlere dalanlara rastladıklarında: *"Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size âittir*(herkes kendi yaptığından sorumludur)*, size selâm olsun. Biz câhiller*(düşüncesiz, kaprislerine göre hareket eden kimselerle sohbet etmey)*i istemeyiz!"* derler.

İşte temel içerikleri ve misyonları aynı olan iki İlâhî Kitâp da mü'minlerine bu ahlâkı aşılar. Bu Kitâplara gerçekten inanmış olanların ahlâkî sıfatları böyledir. Bu sıfatları taşımayanlar, îmânın gerçeğine ermiş değillerdir. Kitâp ehli dindarlarına âit bu vasıfları, Ra'd Sûresi: 19-22 nci, Furkan sûresi: 63-75 nci âyetlerde mü'minler hakkında belirtilen vasıflarla karşılaştırırsak, her iki Kitâba inananların da hemen aynı vasıfları taşıdıklarını görür ve böylece bu iki Kitâb'ın misyonunun aynı, İlâhî dinlerin hedef ve gayelerinin bir olduğunu anlarız.

Nitekim Fetih Sûresinin son âyetinde, Hz. Muhammed'in sahâbîlerinin vasıfları anlatıldıktan sonra, Tevrât ve İncîl'de de bunların benzerlerinin böyle anlatıldığı; yani Tevrât ve İncîl'de de inanmış insanların böyle vasfedildiği vurgulanmaktadır.

29 — 28. İki kitâbın da içeriği ve misyonu birdir. Öyle ise bunların mensuplarının, birbirine düşman değil, dost olmaları, birbirlerinin tevhîdden sapmayan dinlerini red yerine onlara saygı göstermeleri; aralarında tartışırken en güzel biçimde konuşup birbirlerini kırmamaları gerekir. Kur'ân, birçok yerde olduğu gibi burada da bu birliği vurgulamak üzre: *"İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin ve deyin ki: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir. Biz de O'na teslîm olanlarız"* (46) buyurmuştur. Madem ki bize indirilene de, onlara indirilene de inanıyoruz. Tanrımız birdir. Hepimiz, aynı Tanrıya tapıyoruz. O halde neden birbirimize düşman olalım, nefret duyalım?

30 — 29. İnsanlar tevhîdin özünden sapınca bölünmüş, ayrılığa düşmüşlerdir. Meydana gelen fırkaların her biri, kendi inancı ile övünür, kendi yolunun, en doğru yol olduğunu iddiâ eder: *"Dinlerini parçaladılar ve bölük bölük oldular. Her parti, kendi yanındakiyle sevinip övünmektedir"* (32). Şirk

yolu çoktur. Allah'tan başkasına tapanlar, pek çok yaratığı tanrı edinmiştir. Ama tevhîd yolu birdir. Çünkü tapılacak tanrı tektir, o da Allah'tır. Bu yolun yolcuları ayrılmaz, birbirine düşmez, birleşirler. *"Allah'ın Elçileri arasında ayırım yapmazlar".* Çünkü bütün elçiler, insanları başkasına değil, Allah'a kulluğa da'vet etmişlerdir. İnsanları aynı Allah'a tapınağa da'vet eden elçiler, neden birbirinden ayırdedilsin, neden biri tutulup öteki reddedilsin? Onların da'vetine uyanlar hep tevhîd alanına çıkar, orada birleşirler.

— 30. Putperest İranlılara yenik düşen Rumların, birkaç yıl içinde düşmanlarına galip gelecekleri, o zaman mü'minlerin, Allah'ın yardımına sevinecekleri bildirilmektedir (1-5).

Bu ifadeden, tevhîd erbâbının, birbini destekleyecekleri, mü'minlerin, kendileri gibi Allah'a tapan hıristiyanların üstün gelmesini istedikleri anlaşılır. Hz. Peyğamber'in sahâbîleri, tevhîd erbâbını seviyor, onları kardeş biliyorlardı. Eğer onları düşman bilselerdi, onların galip gelmelerini istemezlerdi. Demek ki aynı Allah'a tapan, O'ndan vahyedilmiş kitaplara inanan insanların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine destek olmaları Allah'ı memnun etmektedir. Yoksa âyette mü'minlerin, hıristiyanların galip gelmesini isteyip buna sevinmeleri, böyle imrendirici bir üslûb ile anlatılmazdı. Özellikle âyette, Allah'ın onlara yardım edeceği ve bu yardım sayesinde galip gelecekleri belirtilmektedir. Bu da müslümanların zamanındaki hıristiyan Rumların, Allah'ın yardımına mazhar olacak bir din üzerinde bulundukları anlamına gelir. Yoksa Allah'ın, sapık insanlara yardım edeceği söylenmez.

42 — 31. Allah, bütün peygamberlere aynı dinî prensipleri vahyetmiştir. Bu da tevhîd esasına bağlı kalıp dinde ayrılığa düşmemektedir: *"O size, dînden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi, şerîat* (hukuk düzeni) *yaptı. Şöyle ki: Dîni doğru tutun* (hurâfeler karıştırıp dîni bozmayın) *ve onda ayrılığa düşmeyin..."* (13).

İnsanlar, kendi bencillikleri yüzünden bile bile dinde ayrılığa düşmüşlerdir (14). Şu tefsîrin yayımından itibaren aleyhimizde başlatılan insafsız kampanyanın sebebi nedir? Bencillik, kıskançlık. Bizim sözlerimizi tahrîf ediyorlar, paragrafın içinden sadece bir tek cümle alıyorlar, sözü siyakından çıkarıp kendi istedikleri anlama sokarak aleyhimizde kullanıyorlar. Kur'ân'ın, zikrettiğimiz birçok âyetini görmezlikten gelerek bizim delillerimize hiç değinmeden, yazdıklarımızı okumadan saldırıyorlar. Veya okudukları halde mahsus tahrîf ediyorlar.

Maalesef bunu, basit insanlar yanında, profesör ünvanını almış, bencilliğinin zebunu bir adam da yapıyor. Demek ki vaktiyle peyğamberlere de böyle yapılmıştı. İşte Kur'ân-ı Kerîm, din adamı görünen, fakat gerçeklere gözlerini

kapamış bencil insanların, ne maksatla böyle yaptıklarını belirtmek üzere: *"Kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik, kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler"* (14) buyurmuş, dini yozlaştıran insanların bağnazlığını duyurmuştur.

Ama böyle yapanlar, cezâsız bırakılacak değillerdir. Bu eylemleri bir gün kendilerini boğacaktır. Fakat Allah, aceleci değildir. Hikmeti uyarınca onlara bir süre fırsat verir. Ezelde insanlara bir süre fırsat verip onları denemeyi kararlaştırdığından biraz düşünüp uslanmaları için fırsat verir. Buna rağmen yola gelmezlerse mutlaka cezâlarını çekeceklerdir (14).

45 — 32. Hz. Muhammed, Allah'tan korkar. Kendi sözünü Allah'a mal etmez. Böyle bir şeyi, ancak günâhkâr iftirâcı yapar. Uydurdukları inançları Allah'ın dini gösteren iftirâcılar, kibir ve inatlarından dolayı, Hak sözünü duymazlıktan gelirler. Bile bile Allah'ın âyetleriyle alay eder, eğlenirler. Doğru yola ileten bu Tanrı sözlerine uymayanlar, davranışlarının sonucu olan cehenneme atılacaklar ve hiç kimse kendilerini o şiddetli azâbdan kurtaramayacaktır (7-11).

— 33. 16-17 nci âyetlerde İsrâil oğullarına Kitâp, hüküm ve hikmet ve peygamberlik verildiği, onlara Tanrı emirlerinin açık açık duyurulduğu; Tanrının sözlerine uymaları sayesinde onların bol geçim içinde yaşatıldıkları, kendilerinin birçok ulusa egemen oldukları; ancak sonradan aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştükleri belirtilmektedir. Demek ki:

İnsanlar, İlâhî Kitâbın özünde birleşir, ayrıntıya dalmaz, onun kolay, ayrıntısız buyruklarına uyarlarsa birlik içinde güçlenir, yükselirler. Ama dinde ayrıntılara dalıp, çeşitli dünyâ amaçlarıyle ayrıcalık çıkarırlarsa bölünürler, birbirleriyle uğraşıp zayıflarlar. Her klik, kendi yolunun doğru olduğunu iddiâ eder. Ama gerçekte kimin doğru yolda olduğunu, İlâhî Mahkemede yüce Allah belli edecek, haklıyı ve haksızı birbirinden ayırdedecektir.

— 34. Dinde bölünmelerin baş sebeplerinden biri, din adamlarının bencilliği ve aşırılığı, dini yanlış yorumlamalarıdır. Yüce Allah, Elçisine kendi keyiflerine uyup dini zorlaştıran, Tanrı emirlerini çarpıtıp bölünmelere yol açan kimselere uymamayı emretmiştir: *"Kalbini, bizi anmaktan alıkoyduğumuz, nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itâat etme!"* (Kehf Sûresi: 28), *"O dinlerini parçalayıp bölük bölük olanlarla senin hiçbir ilişkin yoktur"* (En'âm Sûresi: 159).

Bu sûrede Yahûdîlerin, keyfî hareketlerle dini yozlaştırmaları belirtildikten sonra 18-19 ncu âyetlerde Allah'ın, Hz. Muhamed(s.a.v.)i, buyruğunu içeren bir şerîat(yol)a koyduğu belirtilmekte ve bilgisiz, câhil insanların keyiflerine değil, Allah'ın yoluna uyması, bilmeyenlerin ona bir zarar veremeyecekleri

buyurulmaktadır.

Bunun mânâsı şudur: Allah, İsrâil oğullarına bir şerîat verdiği gibi, ey Muhammed, sana da bir şerîat vermiştir. Artık bundan böyle sen, bilmeyenlerin keyfine uyma, Allah'ın gösterdiği yolda yürü. Bilmeyenler sana bir zarar veremezler.

Bilmeyenlerden kasıt, Hz. Muhammed(s.a.v.)e engel olmağa çalışan müşriklerdir. Onlar birbirlerinin dostu olsa da Allah da korunanların dostu, koruyucusudur. Allah'ın koruduğuna kimse zarar veremez, engel olamaz.

Demek ki zâlimler, Hak yoluna engel olmağa kalkan kâfirler birbirlerine destek olurlar. Fakat onlar ne kadar birbirlerini destekleseler de Peyğamber'e ve Hak da'vetçisine engel olamazlar. Çünkü Hakk'ın yayılmasını isteyen Allah, Elçisini ve Hak da'vetçisini korur, destekler.

45— 35. âyette Mûsâ Kitâbının imam ve rahmet olduğu, bu Kitâbın damüşrikleri uyarmak ve güzel davrananları müjdelemek üzre Arap diliyle, asıl olan Tevrât'a uygun olarak vahyedildiği belirtilmektedir. Demek ki Kur'ân'ın anlattığı şeyler, Tevrât'ta vardır ve bu konuda Tevrât imam(asıl)dır. Kur'ân da onu tasdik edici yani ona uygun olarak vahyedilmiştir.

Şimdi Kur'ân'ın misli (benzeri) Tevrât'ta mevcut, Tevrât asıl, Kur'ân da onu tasdîk edici olduğuna göre artık Kur'ân'ın Tevrât'ı neshettiğini iddiâ etmek saçmalığın tâ kendisi değil midir? Bu iddiâ, Kur'ân'ın anlamını tahrîften başka bir şey değildir. İlâhî Kitâplar, birbirini neshetmez, doğrular. Allah, her millete, kendi emirlerini, anlayacakları dille onlara bildirecek elçiler göndermiştir. Peyğamberler, birbirlerinin defterini dürmek için değil, birbirlerinin misyonunu desteklemek ve yaymak için gönderilmişlerdir. Onlar arasında ayırım yapılamaz. Birinin çağrısına uyan, ötekinin çağrısına da uymuş olur. Zirâ hepsinin çağrısının esası, Allah'ı bir bilip O'na kulluk etmek ve âhiret sorumluluğuna şeksiz inanmaktır. Hangi dinden olursa olsun tevhîdi kabul edip tevhîd ahlâkınca gidenler kurtuluşa ereceklerdir:

— *"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanlar, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet halkıdır, yaptıklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır"* (13-14; Fussilet Sûresi: 30-35. âyetler).

"Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Yakub'a ve sıbtlara (Ya'kûb oğullarından türeyen kabîlelere) *indirilene; Mûsâ'ya, Îsâ'ya verilene ve peyğamberlere Rableri tarafından verilene inandık; onlar arasında bir ayırım yapmayız. Biz, O'na teslîm olanlarız' deyin. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; ama dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşerler..."* (Bakara: 136-137).

Ayrıntı için dördüncü cildin son tarafına bakınız (s. 489-529).

53 — 36. Hz. Muhammed de, önceki peyğamberler gibi bir uyarıcıdır. Onun duyurduğu Kur'ân, alay edilecek, hafife alınıp eğlenilecek bir söz değildir. Onun içerdiği ahlâk değerleri ve gerçekler, Mûsâ'nın ve İbrahîm'in sahîfelerinde yani Tevrât'ta da vardır (59, 36-37).

Kur'ân'ın bildirdiği gerçeklerin, Mûsâ'nın ve İbrâhîm'in sahîfelerinde de mevcudolması, Kur'ân'ın içeriğinin, önceki İlâhî kitaplara uygunluğunu, bütün İlâhî kitapların aynı gerçekleri ve prensipleri getirdiğini; İlâhî dinlerin birbirine aykırı değil, birbirine uygun ve temelde bir olduğunu gösterir. Zaten Kur'ân, sık sık kendisinin, önceki kitaplara uygun olarak indirildiğini vurgulayarak İlâhî dinler arasında bir ayırım yapılamayacağını anlatır. Ama sonradan din adamları, dinleri birbirine düşman yapmışlar ve her din mensubunun öteki İlâhî din mensupları ile barış ve kardeşlik içinde yaşaması yerine onların varlığını ortadan kaldırmayı Allah'a ibâdet saydığı bir düşünce ve inancı yerleştirmişlerdir. Böylece dini bozmuş, amacından saptırmışlardır.

56 — 37. 77-80 nci âyetlerde Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyedilen Kur'ân'ın içeriğinin, temiz (sünnetli) kişilerin, özenle korudukları, onlardan başka kimsenin dokunmadığı *Kitâb-ı Meknûn*(özenle saklanan Kitâp)da mevcudolduğu anlatılmaktadır. Burûc Sûresinde bu *Kitâb-ı Meknûn, Levh-i Mahfûz* korunan, saklanan levha deyimiyle anılmıştır. İkisi de aynı şeydir. Levh'ten kasıt, Hz. Mûsâ'ya verilmiş olan levhalar(Tevrât'ın aslı)dır. Mahfûz ise onun, özenle korunmasıdır. Orada *Levh-i Mahfûz* olarak anılan İlâhî Kitâb, burada *Kitâb-ı Meknûn* olarak anılmıştır. İki deyim de, Hz. Mûsâ'ya verilmiş olan ve temiz (sünnetli) din bilginleri tarafından özenle saklanıp korunan İlâhî Kitâbı kasdetmektedir.

"Ona, mütetahhirlerden başkası dokunmaz" âyetiyle anlatılmak istenen de, o kitâbı özenle saklayanların vasıflarıdır. Arapçada mütetahhir, temizlenen demek ise de, sünnet olmuş anlamına da gelir. Burada da bu mânânın kasdedilmiş olma ihtimâli çok kuvvetlidir. Âyette, Mûsâ'nın Kitâbının, sünnetli din bilginleri tarafından korunduğu, sünnetlilerden başka kimsenin o Kitâba dokunmadığı anlatılmaktadır.

İşte Allah'ın buyruğu ile gelen *er-Rûhu'l-Emîn* (Güvenilir Rûh), o Kitâb'ın içeriğini, zamanla ona girmiş olan katmalardan da arındırarak Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyetmiştir.

Ayrıntı için işâret edilen âyetlerin tefsîrine ve Bürûc Sûresinin 21-22 nci âyetlerinin tefsîrine bakınız.

57 — 38. Allah, Nûh ve İbrâhîm peyğamberlerin soyu içine peyğamberlik ve Kitâp koymuştur. Bunların soyundan gelen peyğamberler, Rabbânî din bilginleri, Hak Kitâbının hükümlerini uygulamışlardır. Ama bu ikisinin so-

yundan gelen insanlar içinde doğru yolda olanların yanında sapık birçok insan da vardır. Zaten bir ulusun hepsi kötü olmaz. Ulusun içinde iyiler ve kötüler yanyana bulunur. Hattâ kötülerin sayısı daha çok da olabilir. Ama Allah'ın rahmeti boldur. Allah, her kötüyü mutlaka cezalandırmaz. Acıyıp bağışladıkları, azâbettiklerinden çoktur.

— 39. Kendisine İncîl verilmiş olan Îsâ'nın ümmeti içinde bazı zâhidler, farz olmadığı halde kendiliklerinden uzlete çekilip sadece ibâdetle ömürlerini geçirmeyi arzu etmiş ve bunu gelenek haline getirmişler; sonra da bu geleneğe tam anlamıyle riâyet de edememişlerdir. Allah, onlar arasında samimî dindarları ödüllendirmiştir. Ama onların içinde de yine birçoğu yoldan sapmıştır.

27 nci âyet de bütün hıristiyanların bir olmadığını, onların çoğu yoldan sapsa da içlerinde dinin özüne bağlı kalan samimi dindarların bulunduğunu ve onların da ödüllendirileceğini vurgulamaktadır ki: *"Hepsi bir değildir. Kitâp ehli içinde, gece sâatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayır işlerine koşarlar. İşte onlar da iyilerdendir. Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Kuşkusuz Allah, korunanları bilmektedir"* (Âl-i İmrân Sûresi: 113-115) âyetleri de dinlerinin özüne bağlı kalan Kitâp ehline Tanrı ödülünü müjdelemektedir. Mâide Sûresinin 69. Bakara Sûresinin 62 nci âyetlerinde Allah'a ve âhirete inanıp sâlih amel yapan İlâhî Kitâp sâhibi bütün insanlara ebedî saâdet va'dedilmektedir.

Kur'ân'ın bu kadar kapsamlı, evrensel âyetleri varken ve hemen her sûrede kısa veya uzun anlatımlarla bu evrensel düşünceler belirtilmiş iken o İlâhî mesajı, kendi düşünce potalarına döküp daraltan insaların Kur'ân düşüncesine karşı nasıl büyük cinâyet işledikleri ortadadır. Allah'tan dileğimiz, Kur'ân düşüncesinin önünü gölgeleyen bu köhne zanların açılması, Kur'ân düşünce güneşinin, bütün şa'şaasıyle açık gökte parlamasıdır.

— 40. 20 nci âyette, herhalde hitâp, Kitâp ehlinedir. Kendi kitaplarına gereğince inanmayan o insanlara, Allah'tan korkup son peygambere de inandıkları takdirde Allah'ın, kendilerine iki pay rahmet ve ışığında yürüyecekleri nûr vereceği ve kendilerini bağışlayacağı vurgulanmaktadır. Âyetin amacı, Kitâp ehlinin dinlerini bırakmaları değil, fakat bu yeni peygamberin peygamberliğini kabul etmeleri, onun da'vetini çelmelemeyi bırakıp ona destek olmalarıdır. Eğer âyette hitâp, Kitâp ehline ise amaçlanan anlam budur. Bu âyet, yine Kitâp ehli hakkında inmiş olan: *"Bundan önce kendilerine Kitâp verdiklerimiz, bu*(Kur'â)*na inanırlar. Onlara* (Kur'ân) *okunduğu zaman 'Ona inandık, o Rabbimizden gelen gerçektir. Zaten biz, ondan önce de müslüman-*

lar idik' derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü ödülleri iki kez verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar" (Kasas Sûresi: 52-54) âyetleri gibidir.

Âyette onlara: *"Allah'tan korkunuz, O'nun Elçisine inanınız!"* şeklinde tehditkâr bir üslûb ile hitâbedilmesinin nedeni, Kitâp ehlinin çoğunun, yeni peyğamberi tanımamaları, onun çağrısını engellemeğe çalışmalarıdır. İşte onlara, böyle davranmanın, îmânla bağdaşmadığı, Allah'a inananların, birbirine destek olmaları gerektiği anlatılmıştır.

Allah'ın rahmeti, herhangi bir ulusun tekelinde değildir. O, dilediğine lutfeder. Peyğamberlik, sadece İsrâil oğullarına özgü değildir. Allah, istediği ulustan, dilediği insanı seçer, ona mesajını lutfeder. O'nun lutfuna kimse engel olamaz.

62 — 41. Tevrât sâhipleri, Tevrât'ın hükümlerini gereğince uygulamalıdırlar. Kitâpları Tevrât'ın hükümlerini uygulamayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş eşeğin durumu gibidir. Eşek nasıl sırtındaki kitaplardan yararlanmazsa, Kitaplarının hükmünce gitmeyenler de aynen eşek gibi kitaplarından yararlanmazlar. Bu, kötü bir durumdur, haksızlıktır. Allah haksızları doğru yola iletmez (5).

Yahûdîlere göre Allah'ın dostları, sadece kendileridir, başkaları değildir. Allah, öteki insanları İsrail oğullarına hizmetçi olarak yaratmıştır. Bu iddiâ, bâtıl bir iddiâdır. Bütün insanlar Allah'ın kuludur. Üstünlük belli bir kavimde değil, Allah'a gönülden bağlılıkta, ruh temizliğindedir (6). İsrâil oğulları, Kitaplarının hükümlerine tâbi oldukları, tevhîd yolunda gittikleri zaman, elbette müşrik kavimlerden üstün olmuşlardır. Çünkü Allah, dâimâ tevhîd ehline üstünlük va'detmiştir. Ama öteki uluslar da tevhîd yoluna girerlerse Allah katında hepsi eşit olur. Bir kavim ötekinden üstün olmaz. Yahûdîlerin, Tevrât'ta tevhîd ehline olan üstünlük vasfını, kıyâmete dek sadece kendilerine özgü sanmaları, başka milletler tevhîdi kabul etseler dahi yine kendilerini onlardan üstün saymaları büyük hatâdır, İlâhî Kitâbın ruhuna aykırıdır.

64 — 42. Allah, kendisine inanıp sâlih amel yapan insanları cennetle ödüllendirir (8-9). Bu, Allah'ın genel yasasıdır. Belli bir zümreye veya din mensubuna değil, bütün insanlığa müjdesidir:

Allah'a şirksiz, âhirete şeksiz inanıp bu imanın gereği olan salih amel (Allah'a ibâdet ve güzel işler) yapan, Allah'ın elçileri arasında bir ayırım gözetmeden hepsinin Hak elçisi olduğunu kabul eden herkes, hangi dinden olursa olsun, Allah'ın bu genel va'dinden yararlanacaktır. Sûrelerin prensipleri dikkatle okunursa Allah'ın bu genel va'dinin, hemen her sûrede değişik üslûplarla, kısa veya uzun çizgilerle vurgulandığı anlaşılır:

"Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra doğru olanların üzerine melekler iner: 'Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin! Biz, dünyâ hayâtında da, âhirette de sizin koruyucu dostlarınızız. Orada size canlarınızın çektiği herşey var. Orada size istediğiniz herşey var. Bağışlayan, Esirgeyen(Allah)*ın bir ağırlaması olarak* (bunlar size verilir)' " (Fussilet Sûresi: 30-32).

"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanlar, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar cennet halkıdır, yaptıklarına karşılık orada ebedî kalacaklardır" (Ahkaf Sûresi: 13-14).

Fakat nânkörlük edip Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar cehenneme atılırlar (10). Çünkü Allah'ı tanımayan, Allah'ın, peyğamberleri aracılığı ile gönderdiği âyetleri kabul etmeyen insanlar salih amel de yapmazlar. Onların imansızlığı ve bozuk işleri, âhiret hayâtında kendilerinin cehennemi olur.

65 — 43. Allah'a ve âhiret gününe inanıp korunan (yani iyi işler yaparak yasak fiillerden uzak duran ve Allah'a tevekkül eden) kimseye Allah, her işinde bir çıkış yolu (bir kolaylık) gösterir, ummadığı yerden onun rızkını verir (2-4).

Buradaki 2 nci âyette de yine Allah'a inanıp sâlih amel yapan herkese bir yüsr (yani kolaylık, mutluluk) va'dedilmektedir. Allah, gönderdiği elçi ile insanlara şu ezelî yasasını duyurmuştur:

"Allah, kendisine inanıp sâlih amel yapan kimseleri, altından ırmaklar akan ebedîlik cennetlerine sokar. Onlara güzel rızık verir" (11).

İşte hemen her sûrede vurgulanan genel prensip! Allah'a inanıp sâlih amel yapanlar, dünyâ ve âhiret mutluluğuna ereceklerdir. Hiçbir dar kafalı yobaz bu İlâhî yasayı değiştiremez. *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa onu hoş bir hayatla yaşatırız* (âhirette ise) *onların ücretini, yaptıklarının en güzeliyle veririz"* (Nahl Sûresi: 97).

98 — 44. Allah, insanlara âyetlerini okuyup gerçekleri açıklayan elçi gönderir.

45. Kitâp ehline de elçi göndermiştir. Fakat onlar sonradan kendilerine gelen mesajın ruhundan uzaklaşıp ayrılığa düşmüş, bölünmüşlerdir.

46. Oysa insanlara sadece Allah'ı tanımaları, namaz kılmaları, zekât vermeleri (yani sâlih amel yapmaları) emredilmişti. Peyğamberlerin mesajının ruhu bu idi. İnsanlar bu saf özden ayırılıp ayrıntılara daldıkları için mezheplere bölünmüşlerdir.

47. Tevhîd dininin özünden ayrılıp dini ayrıntılara boğmak ve böylece bölünmelere yol açmak nânkörlüktür.

48. Kitâp ehlinden ve müşriklerden olan nânkörler, insanların en kötüsüdürler. Onlar cehennem ateşine atılacaklardır.

6 ncı âyette: *"Kitâb ehlinden ve müşriklerden olan nânkörler"* ifadesinden, Kitâp ehlinin ve müşriklerin hepsinin değil, sadece bir kısmının nânkör olduğu, bir kısmının da iyi insanlar olduğu anlaşılır. Zaten birinci âyette de *"Kitâp ehlinden ve müşriklerden nânkörler"* ifadesi kullanılmıştır ki ba'z anlamı veren "مِن", bütün milletin değil, sadece bir bölümün kötü, nânkör olduğunu gösterir.

49. İnanıp iyi işler yapan insanlar cennetle ödüllendirileceklerdir.

VIII. DÎN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

2 — 1. Kimse zorla dine sokulmaz. Herkes vicdanında özgürdür: *"Dinde zorlama yoktur"* (âyet: 256). Dinde zorlamayı, vicdanlar üzerindeki baskıyı kaldırmak için savaşmak gerekir: *"Fitne* (baskı) *kalmayıncaya, din, Allah'ın dini oluncaya* (yalnız Allah'a kulluk edilinceye) *dek onlarla savaşın. Onlar* (baskıya) *son verirlerse artık haksızlardan başkasına düşmanlık yoktur"* (âyet: 193). Fitne, dininden dolayı birine baskı yapmak, işkence etmektir. İşte âyette dinî baskıların kalkması, din özgürlüğünün sağlanması için haksız insanlarla çarpışılması buyurulmaktadır. Bu âyetten önce inmiş olan savaş âyetlerinde de şöyle buyurulmuştur: *"Kendileriyle savaşılan*(mü'min)*lere, karşı koyma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir. Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeğe kadirdir. Onlar sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın, bazı insanları diğer bazılarıyle savunması olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı. Allah, kendisine yardım edene elbette yardım eder. Allah güçlüdür, galiptir"* (Hac Sûresi: 39-40).

45 — 2. 14 ncü âyet, inananlara, âhirete inanmayanları bağışlamalarını, onlara karşı hoşgörülü olmalarını öğütlemektedir. Bu, İslâmdaki vicdan özgürlüğünü gösterir. Mü'min, güzel ahlâk sâhibidir. Hoşgörülü olmalı, kendisi gibi düşünmeyen insanların üstüne gazapla gitmemeli, onlara da düşünce özgürlüğü tanımalıdır. Çünkü düşünceleri ödüllendirecek veya cezalandıracak olan Allah'tır. Her insan vicdan özgürlüğüne sahiptir ve inancından ötürü kimseye değil, yalnız Allah'a karşı sorumludur. İnsanların, inanıp inanmamalarından ötürü, yalnız Allah'a karşı sorumlu oldukları âyetin sonunda vurgulanmaktadır: *"Mü'minler, Allah'ın bildirdiği günlerin geleceğini ummayanları* (buna inanmayanları) *affetsinler ki Allah, bir kavmi, yaptığı işlerden ötürü cezâlandırsın"* (14).

Demek ki insanlar, düşüncelerinde serbest bırakılmalıdırlar. Düşünce ve davranışlarından ötürü insanları cezâlandıracak olan, Allah'tır. Zaten dinde zorlama olmadığı, herkesin kendi yaptığından sorumlu olduğu birçok âyette vrugulanmıştır: *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara Sûresi: 256), *"Sizin dîniniz*

size, benim dînim banadır" (Kâfirûn Sûresi: 6) âyetleri, Kur'ân'daki vicdan, düşünce ve inanç özgürlüğünü gayet net olarak belirtmektedir.

"Bizim eylemlerimiz bize, sizin eylemleriniz size âittir" (Bakara: 139) *"Benim eylemim bana, sizin eyleminiz size âittir"* (Yûnus: 41).

"Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir. Ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz" (15) âyetleri de insanların vicdan hürriyetine sâhib ve vicdanlarıyle ilgili konularda yalnız Allah'a karşı sorumlu olduklarını bildirmektedir.

51 — 3. İnsanlar dinde bölünmüşler, uydurma inançlara bağlanmışlardır (8-9). Böyle saçma inançlara bağlananlar ve bunları yayanlar, kıyâmet gününde ateşte yakılacaklardır. Batıl inançları yüzünden, gerçek inananlara baskı ve işkence yapan o kimseler, bu kötülüklerinin tadını tadacaklardır (10-14).

Korunanlar ise, her istediklerini bulaçakları bahçelerde ağırlanacaklardır. Dünyâda baskı yapanlar, cezâ gününde baskı bulacakları gibi, dünyâda güzel davranaıılar, iyilik edenler, geceleri ibâdetle Rablerine yalvaranlar da güzellik ve ikrâm bulacakardır (15-18).

109 — 4. Herkes istediği biçimde ibâdet yapabilir. Herkes vicdan özgürlüğüne sahiptir. Her insanın ibâdet tarzı, dîni kendisine âittir. Kimsenin, bir başkasının ibâdetini engellemeğe hakkı yoktur. Herkes kendi yaptığından sorumludur.

IX. İLİM, ARAŞTIRMA

6 — 1. Seyâhat edip yer görmek, eski milletlerin kalıntılarına bakıp ibret almak da Kur'ân'ın buyruklarındandır. *"De ki: 'Yeryüzünde yürüyün, yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün'!"* (11) âyeti, genel hükmüyle seyâhati farz kılmaktadır. Fakat Zemahşerî ve Beydâvî, bu tür seyâhat emirlerinin gereklik değil, ibâha ifade ettiğini söylerler. Gerçi burada âyetin kasdı, müşrikleri, gezip harabelerini gördükleri eski milletlerin başlarına gelen olayları düşünerek ibret almağa yöneltmektir, mutlaka sefer etmeyi emretmek değildir ama birçok âyette bu seyâhat emri tekrarlanmaktadır: Meselâ Nahl: 36, Neml: 69, 'Ankebût: 20, Rûm: 42 nci âyetlerde.

Âl-i 'İmrân: 137 nci, Rûm: 42 nci âyette hitâb mü'minleredir. Tevbe ve Tahrîm sûrelerinde ise seyâhat eden mü'minler övülmektedir: "(Allah ile bu kârlı alışverişi yapanlar) *Tevbe eden, ibâdet eden, hamdeden, seyâhat eden, rükû' eden, secde eden, kiyiliği emredip kötülükten meneden ve Allah'ın sınırlarını koruyan insanlardır. O mü'minleri müjdele."* (Tevbe: 112), *"O* (Peygamber) *sizi boşarsa belki de Rabbi ona,* (sizin yerinize) *sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a veren, inanan, gönülden itâat eden, tevbe eden, seyâhat*

eden dul ve bâkire eşler verir" (Tahrîm: 5).

— 2. Geçmiş milletlerin ahvâlini, tarihini, kalıntılarını, zulüm ve fesatlarının kendilerini nasıl bir sonuca götürdüğünü inceleyip bunlardan ibret almak da bu sûrenin getirdiği prensiplerdendir. Buna göre arkeolojik kazılar yapmak, tarihî araştırmalarda bulunmak Kur'ân'ın öğütleri arasındadır.

Hac Sûresinin 46 ncı âyetinde seferin amacı ve yararı, insan bilgi ve görgüsünü artırmadaki rolü gayet vecîz biçimde ifade edilmiştir: *"Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki düşünecekleri kalbleri, işitecekleri kulakları olsun? Zira gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalbler kör olur."*

Âl-i 'İmrân Sûresinin 137 nci âyetinde seferin, Allah'ın, toplumlara hakim kıldığı sosyolojik yasalarını öğrenmeğe yardım edeceğine işâret edilmiştir: *"Sizden önce*(ki toplumlara uyguladığımız) *yasalar gelip geçti. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğunu görün."*

'Ankebût Sûresinin 20 nci âyetinde de seferin çok önemli başka bir yararına işaret edilmektedir: *"Yeryüzünde gezip dolaşın da bakın Allah, yaratmağa nasıl başlamış, sonra O, son yaratmayı da yapacaktır. Çünkü O, herşeye kadirdir."* Bu âyet, insanları dünyânın nasıl yaratıldığını incelemeğe, evrenin oluşumunu araştırmağa yöneltmektedir. Allah'ın şu sonsuz evreni nasıl ince kanunlarla yarattığı kavranırsa, âhiret hayâtını yaratacağı daha iyi anlaşılır.

Bakıp incelemek ve ibret almak için seferin farz olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat böyle bir amaç olmadan sırf gezmek için seferin farz veya mübâh olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Sözün özü şudur: Aslında mübâh olan seferin hükmü, yapıldığı amaca göre değişir. İnceleme ve ibret alma gibi şer'î bir amaç için sefer farzdır. Bilgi ve görgüyü artırmak amacıyle sefer menduptur. Öğrenmesi farz olan bilgiyi öğrenmek için sefer herkese farzdır. Tevbe Sûresinin 122 nci âyeti de her kesimden bir grubun, bilgisini artırmak için sefer etmeyi emretmektedir. Toplumun selâmet ve kalkınması için gerekli bilgiyi öğrenmek amacıyle sefer, farz-i kifâyedir. Toplum içinde hiçbir kimse bu bilgiyi öğrenmek için sefer etmez de toplum geriliğe, perişanlığa, hattâ bağımsızlığını kaybetme tehlikesine maruz kalırsa toplumun her ferdi bundan sorumlu olur. Haram ya da mekrûh bir işi yapmak için sefer etmek ise harâm veya mekrûhtur. Fısk ve fuhuş için Avrupa'ya gitmek gibi.

— 3. Sûrede, bilgiyi artırmağa, özellikle botanik, zirâat ve tabiat ilimlerini, biyolojiyi, üreme yasalarını öğrenmeğe teşvîk vardır: *"Dâneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. O halde nasıl* (yalnız O'na kulluktan) *çevriliyorsunuz?"*

"O'dur ki size gökten su indirdi. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir filiz çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş dâneler, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin ve nar bahçeleri

çıkarıyoruz. Bunların kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvasına bakın: meyva verirken ve olgunlaştığı zaman. Şüphesiz bu size gösterilenlerde, inananlar toplumu için elbette çok ibret vardır" (âyet: 95, 99).

— 4. Hayvan türlerinin tabi olduğu toplumsal yasaları incelemeğe de teşvîk edilmektedir: *"Yeryüzünde yürüyen hiçbir havyan ve iki kanadıyle uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi birer ümmet* (toplum) *olmasın"* (âyet: 38).

Bu âyet, hayvanların da insanlar gibi toplumsal yasalara tabi olduğunu bildirmektedir. Gerçekten de öyledir. Basit sandığımız karıncalar, haşereler, topluca hareket etmekte; çekirgeler, serçeler, arılar liderlerinin önderliğinde birlikte uçup konmakta; aynı tür balıklar, yabandaki aynı tür hayvanlar hep cemâat yasalarıyla hareket etmektedirler. Hz. Peyğamber (s.a.v.), bu âyetten köpeklerin öldürülmesinin yasak olduğu anlamını çıkarmış: *"Köpekler de diğer toplumlar gibi bir toplum olmasaydı, onların öldürülmesini emrederdim"* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Edâhî: 22; Tirmizî, Sayd: 16, 17; Nesâ'î, Sayd: 10; İbn Mâce, Sayd: 2; Dârimî, Sayd: 3; İbn Hanbel, Musned: 4/85, 5/54, 56, 57).

Hanım sahâbîlerden biri de bu âyetten hayvanlara acımanın, onlara iyi davranmanın farz, işkence etmenin ise haram olduğu anlamını çıkarmıştır.

— 5. Jinekolojiyi öğrenmeğe de teşvîk vardır: *"O'dur ki sizi bir tek nefisten inşâ etti. Sizin için bir kalış ve bir emanet olarak konuluş yeri ve süresi vardır. Gerçekten biz, anlayan bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık"* (âyet: 98).

— 6. Coğrafya ve astronomi ilmini öğrenmeğe de teşvîk vardır: *"O'dur ki karanın ve denizin karanlıklarında yolu bulmanız için size yıldızları yarattı. Gerçekten biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık"* (âyet: 97).

Bu tabiat yasalarının her birine Allah'ın, insanlara bir lutuf ve nimeti olarak işaret eden her âyetin: *"Biz, bilen, anlayan, düşünen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık!"* ifadesiyle bitirilmesi, işaret edilen bu tabiat yasalarını, varlıklarını dikkatlice incelemeğe yöneltmekten başka bir şey değildir. Özellikle buralarda açıklandığı bildirilen *"âyetler"* Kur'ân âyetleri olduğu gibi bundan daha muhtemel olarak da bu tabiat varlıklarıdır. Kur'ân, tabiat varlıklarının her birini Allah'ın birer âyeti olarak ele almakta ve bunları ibretle incelemeği, bunların tabi olduğu yaratma yasalarını araştırıp öğrenmeyi ve böylece bunları bu düzen içinde yaratan Allah'a daha bir gönülden bağlanmayı öğütlemektedir.

7 — 7. Allah, gökleri ve yeri altı günde yaratmış, sonra Arşına (tahtına) kurulup yaratıklarını yönetmeğe başlamıştır. Gece ve gündüzün birbiri üstüne örtülmesi, Güneşin, Ayın, yıldızların bu düzen içinde yürütülmesi hep O'nun buyruğuyla olmaktadır. Yaratma ve yönetim O'nundur. O'ndan başka

buyruk sâhibi yoktur. Kâinatın yaratılışını, yaratmanın ve yönetimin yalnız Allah'a âidolduğunu özlüce belirten 54 ncü âyetin üslûbunda astronomi ilmine, kâinat yasalarını öğrenmeğe teşvik vardır.

— 8. Toprağın kalitesinin, tarım üzerindeki etkisine de dikkat çekilerek zirâatin önemine ve bilinçli zirâat yapmağa özendirilmiştir (Âyet: 58).

— 9. Fir'avn İsrailoğullarına her türlü baskıyı yaparak onları sindirmeğe çalışmıştı. Fakat içlerinden çıkan bir peyğamber, onlara bağımsızlık ümidi aşıladı: *"Allah'tan yardım dileyin, sabredin. Allah bu toprağı dilediği kullarına miras verir. Sonuç korunanlarındır.* (Sabrederseniz) *Rabbiniz, düşmanınızı helâk edip sizi onların yerine geçirebilir, dedi"* (Âyet: 128-129).

Bu kıssa bize, baskının düşünceleri öldüremeyeceğini anlatıyor. Hakimiyyet irade gücüne dayalıdır. Çarpışan iradelerden kuvvetli olan kazanır. Allah'ın genel yasalarına uygun davranan, görevlerini tam yapan insanlar egemen olurlar: *"Andolsun biz, Tevrât'tan sonra Zebûr'da da: 'Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacaktır' diye yazmıştık"* (Âyet: 105).

Bâtıl, bir süre üstün görünse de sonunda hak gâlip gelir: *"Köpük yok olup gider, insanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır"* (Ra'd Sûresi: 17).

Fir'avn, o kadar gücüne ve ordusuna rağmen, zulmü yüzünden, Hak yolunda olan bir avuç İsrailoğluna yenik düşmüştür. Tarihte bunun örnekleri çoktur: *"Nice az topluluk vardır ki Allah'ın izniyle, kalabalık topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir"* (Bakara Sûresi: 249).

Yüce Allah, İsrail oğullarını kurtarıp, kendilerine söz verdiği toprağa hakim kılmıştır. 137 nci âyette bir cümle vardır ki son derece önemlidir: "وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ ٱلْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ بِمَا صَبَرُوا: Rabbinin İsrâiloğullarına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi!" Burada Rabbin, İsrâiloğullarına verdiği güzel sözün, onların sabırları sayesinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Demek ki Allâh'ın, insanlara va'dettiği zaferin gerçekleşmesi, onların güzel davranışlarına, sabır ve sebatlarına bağlıdır. Dâvâlarına sabırla ve azimle bağlı kalanlar, eninde sonunda zafere ulaşırlar. Ama azimleri sarsılır, ümidleri kırılırsa başarısız kalırlar. Her dâvâ, her ülkü de böyledir. Allah'ın genel yasası gereği, gerekli şartlara uyularak yılmadan savunulan dâvalar gerçekleşir. Ama sözde kalan dâvalar hayalden öteye geçemez. Düşman ne kadar güçlü olursa olsun, mü'min dâvasında umutsuzluğa düşmemelidir: *"Biz istiyoruz ki o yerde zayıflatılanlara lutfedelim, onları önderler yapalım, onları* (ötekilerin mülküne) *mîrasçı kılalım"* (Kasas Sûresi: 5).

M. Reşîd Rızâ, bu noktada şöyle diyor: "Görüyorsun ki müslümanlar, bu ilâhî yasaları bilmiyorlar. Zaten bunları bilmemeleri ve bunların gereklerini yerine getirmemeleri, egemenliklerini kaybetmelerine neden olmuştur. Cehâletlerinin sebebi de Kur'ân'dan yüz çevirmeleri, Kur'ân hidâyetine muhta-

colmadıklarını sanmalarıdır. Onlar, kelâmcıların uydurma kelâm kurallarına dayalı olarak yazdıkları akaid kitaplarına; fakîhlerin (zanlarına dayalı olarak) yazdıkları ibâdet, hukuk, cezâ ve benzeri konuları içeren kitâplara bakarak artık bugün bu tür şeylere muhtacolmadıklarını söylemeğe başlamışlardır.

Bu şânı büyük A'râf Sûresi, bu tür fıkıh hükümlerinden, kelâm akidelerinden ve kurallarından uzaktır. Yalnız bu sûre değil, diğer Mekkî sûreler de öyledir. Şimdi Allah, bu sûreleri, mânasını düşünmeden sırf sözlerini tecvîd kurallarıyla okumak, ya da bunlarla afsun ve muska yapılmak, yahut ölüm olaylarında Kur'ân okuyuculara kazanç sağlamak için mi indirmiştir?

Daha garibi de şudur: Selefin yolundan ayrılıp ortaçağ kitaplarına bağlı kalan taklitçi gruba düşman olan bir grup, İslâm dininin, müslümanların geri kalmasına, zayıflamasına sebebolduğunu iddiâ etmeğe başlamıştır. Onlara göre bize hakim olan gayri müslimlerin sosyal ve tabii ilimlerini, teknolojisini alıp uygulamadıkça yaşamamız mümkün değildir.

Bu iddiânın sahipleri, İslâmı hiç bilmeyen insanlardır. İslâmın Kitâbı, sosyal ve teknolojik yasaları öğrenmeğe yönelten ilk mürşiddir. Fakat müslümanlar onun yolundan ayrılıp kısır kelâm tartışmalarına, fıkhın ayrıntılarına daldıkları için, bilimsel hayat aşamalarında Kur'ân'ın yönelttiği tabiat ilimlerini geliştirmekte geri kalmışlardır. Artık bu çağda herkesten çok bu konuya ağırlık vermeleri, bu alanda herkesten bilgili olmağa çalışmaları gerekir".

— 10. Basîretle hakkı görüp ona bağlanan mü'min, gören insan gibidir. Aklını kullanmayıp başkalarını taklîdeden müşrik insan da önünü göremeyen kör gibidir (24 ncü âyet). *"Körle gören bir olur mu?"* (Ra'd Sûresi: 16).

Körü körüne taklîd, ilerlemeğe engeldir. Kişinin doğru düşünmesine doğru karar vermesine mâni olur. Taklîd, birinin hareketlerini aynen yapmaktır. Eğer bilgiye bağlı olarak yapılırsa güzeldir. Peyğamberi ve onun yolundan giden âlimleri, bilinçli olarak taklîdetmek gibi. Fakîhler taklîdi: "Delîlini bilmediği kimsenin sözüyle amel etmektir" şeklinde tanımlarlar. Bu tür taklîdi Kur'ân reddediyor: *"Onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun' dense, 'Biz atalarımızın yoluna uyarız' derler. Ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan insanlar olsalar da mı* (onların yoluna uyacaklar)*?!"* (Bakara Sûresi: 170).

Mü'minin, delîlini bilmediği, doğru yolda olduğundan emîn olmadığı birini taklîdetmesi caiz değildir. Âlim, şerîat koyan değil, şerîati açıklayandır. Bu mânâda taklîd, çocuğun, babasını, talebenin hocasını taklîdi gibidir. Ama olgunluk çağına erişince artık bu taklîd uygun değildir. Ancak şer'î nasları, nakledenlerden öğrenmek; yahut bilimi, tekniği üstâdlarından öğremek taklîd değil, Kur'ân'ın teşvik ettiği tahsîldir.

Cümle mechûlün edegör ma'lum.
İlme sarf eyle vâr ömrünü hep
Deme geçti zamânı tahsîlin
Mehdden lâhde dek kıl ânı taleb!

12 — 11. Hz. Muhammed'in da'veti, düşünceye, basirete dayalıdır. O, insanları basiretle, açık kanıtlarla Hak yoluna çağırmaktadır. Kendisi böyle olduğu gibi kendisine uyanlar da böyledir. Düşüncesiz hareket etmezler. Bilinçli inanır ve bilinçli olarak davet ederler. Körü körüne taklîd yolunu bırakmış, Hak'tan gelen bilim ışıklarına uymuşlardır (108 nci âyet).

— 12. Gökte, yerde nice âyetler var ki insanlar bunları hiç düşünmez, bunların neye delâlet ettiğini anlamaz; körü körüne bunların yanından geçip giderler. Kâinât âyetlerinin, yalnız Allah tarafından yaratıldığını, Allah'tan başka hiçbir varlığın kendinden bir gücü olmadığını; bir gücü olmayanın da tanrı olamayacağını düşünmedikleri için kendi kendilerine birtakım yaratıklarda tanrılık vehmederek onlara taparlar (105-106 ncı âyetler).

51 — 13. Göğü sağlam veya bizzat kendi eliyle yapan Allah, onu genişletmektedir (47). Bu ifadeden göğün genişlediği anlaşılır ki ilim adamları da uzayın genişlemekte olduğunu saptamışlardır.

— 14. Allah'ın yarattığı her şey, çiftli(erkek-dişi)dir. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar hep erkekli dişilidir: *"Herşeyden iki çift* (erkek dişi) *yarattık ki düşünüp öğüt alasınız"* (49), *"Ne yücedir O Allah ki, toprağın bitirdiklerinden, kendi canlarından ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri yaratmıştır!"* (Yâsîn Sûresi: 36), *"Arzın üstünde bütün meyvalardan iki çift* (erkek-dişi) *yarattı"* (Ra'd Sûresi: 3).

55 — 15. Birbiriyle karşılaşan iki deniz, aradaki görünmez bir engelle birbirine karışmamakta, birbirinin özelliğini bozmamaktadır (19-20). Ayrıntı için âyetlerin tefsîrine bakınız.

— 16. İki denizden de inci mercan çıkarılır (22).

— 17. Suya kaldırma gücü verip denizlerde kocaman gemilerin yürümesini sağlayan da Allah'tır (24). O'nun şânı yücedir (78).

— 18. Ay, Güneş bir hesâb ile yürümektedir. Yaratılışları hesâb ile, yürümeleri hesâb iledir. Ne kadar ömürleri olduğu, her birinin aydınlatma zamanları bellidir (5).

— 19. Gök cisimleri arasında bir denge vardır. Bu denge olmasa evrenin düzeni bozulur. İnsanların da evrene hâkim olan dengeyi bozmamaları, dürüst davranmaları, ölçü ve tartıyı tam yapmaları, adâletten ayrılmamaları gerekir (7-9).

— 20. Göklerin ve yerin derinliklerine ancak kudret ile gidilebilir (33). Bu âyette insanların, uzayın keşfi için kudret arayacaklarına ve bu konuda çaba harcayacaklarına işâret vardır. Ancak: *"Üzerinize ateşten yalın alev ve kıpkızıl bir duman gönderilir, başaramazsınız"* (35) âyetinden, insanlar uzayın keşfi için bir miktar yol alsalar bile bu konudaki çalışmalarının fazla başarılı olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü uzayın derinliklerini geçebilecek ne zamanları, ne de güçleri yeterlidir. Ayrıca uzaydaki yıldızlardan, başka güneş sistemlerinden salınan ışınları geçip de engin derinliklere gitmek de mümkün görünmemektedir. İnsan ne kadar çalışsa kendi güneş sistemini geçemez. Hele bizim galaksimizin sınırlarını aşıp başka galaksilere gitmek mümkün değildir.

56 — 21. *"Yoo, yıldızların yerlerine yemîn ederim, bilirseniz bu, büyük bir yemîndir"* (75-76) âyetlerinde uzayın büyüklüğüne, gezegenlerin yörüngelerinin enginliğine işaret edilir.

X. ÂİLE VE TOPLUM HUKUKU İLE İLGİLİ PRENSİPLER

4 — 1. Yetîm çocuklara, özellikle yetîm kızlara haksızlık edilmemeli, onların mallarını zimmete geçirmek için yollar aramamalıdır.

— 2. Eşleri arasında adâlet yapabilecek olan, dörde kadar zevce alabilir. Ama adâlet yapamayacağından korkan, sadece bir tane ile yetinmeli, hanımların mehrlerini de eksiksiz vermelidir. Fakat onlar mehri bağışlarlarsa başka. Boşanan kadınlara verilmiş olan mehrler geri alınmamalıdır.

— 3. Ana babanın, akrabânın bıraktığı mîrasta hem erkek, hem de kız çocukların hakkı vardır. 11-12 nci âyetlerde mîrâs payları belirtilmiştir. Kendisine mîrâs düşmeyen akrabâya da bir şeyler verip gönüllerini hoş etmelidir. Yemînle kişiye bağlanmış dostlara da bir şeyler verilir.

— 4. 34-35 nci âyetlerde bozulan karı-koca münâsebetlerinin düzeltilmesi yolları gösterilmiştir.

— 5. Kocası ölmüş kadının, kendi istediği biçimde evlenmesine engel olunmamalıdır.

24 — 6. Nûr Sûresinin 32 nci âyetinde bekârların evlendirilmesi, malî imkânsızlıklar yüzünden evlenemeyenlerin, iffetlerini korumaları emredilmektedir.

4 — 7. Nisâ Sûresinin 23-24. âyetlerinde evlenilmesi yasak olan kadınlar belirtilmektedir. Bu âyetlerde sayılanların dışında kalan kadınlarla evlenmek helâldir.

2 — 8. Bakara Sûresinin 226-232 nci âyetlerinde boşama yöntemi açıklanmaktadır. Buna göre erkeğin iki boşama hakkı vardır. İddet içinde bunlar

dan dönebilir. Ama belli sürede dönmeyip üçüncü kez de boşarsa, artık kadın serbesttir, istediği erkekle evlenebilir. Ayrıntı için adı geçen âyetlerin tefsîrine bakınız.

65 — 9. Boşama, kadının iddeti (temizlik süresi) içinde yapılır ve iddet sayılır. Boşanacak kadınların iddeti üç aydır (üç temizlik süresi geçirmeleri gerekir). Bu üç ay tamamlanmadan, boşanma işlemi son bulmaz. Bu süre içinde kadın, evden çıkarılmaz. Henüz boşanma işlemi tamamlanmadan önce kadının da evde, kocası kadar hakkı bulunduğundan, aslında kocanın malı olan ev, kadına mal edilerek *"onları evlerinden çıkarmayın"* buyurulmaktadır. İşte bu ifade kadının, halen o evde hakkı bulunduğunu, evin hâlâ onun kendi evi olduğunu belirtmektedir.

Ancak kadın fuhuş veya edepsizlik yaparsa o zaman evde oturma hakkını kaybeder, evden çıkarılır.

Boşayan erkekler, kadınlarını, kendi oturdukları evde oturturlar ve onları çıkmağa zorlamazlar. Eğer kadın gebe ise doğuruncaya dek onun geçimi sağlanır. Herkes gücü ölçüsünde bir geçim verir.

Boşama süresinin üç aya bırakılması ve bu süre içinde kadının evden çıkarılmamasının temel amacı, eşlerin bu zaman içinde sağduyu ile iyice düşünüp boşanmadan vazgeçmelerini; birbirlerinden uzak kalıp birbirlerini unutmamalarını, birbirlerini görerek arzu etmelerini, birleşmelerini, birbirlerine dönmelerini sağlamaktır. İşte âyetin sonundaki: *"Bilmezsin, belki Allah bundan sonra bir iş ortaya çıkarır"* cümlesi bu hikmete işaret etmektedir. Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

— 10. İddet sona ermeden erkek boşamadan vazgeçerse, karısıyle güzel geçinmek niyyet ve şartıyle karısına dönebilir. Ama güzel geçinme niyyetinde değilse, dönmez, ayrılır.

— 11. Ayrılırken ya da dönerken iki tanık bulundurmalıdır ki işlemde kuşku kalmasın, kimse bu eşleri suçlamasın (2).

— 12. Boşanmış kadın, doğumdan sonra çocuğu emzirirse ona süt emzirme ücreti ödenir. Ama anne, emzirmek için normal ücretten fazla isterse, başka bir süt anne tutulabilir (6-7).

4 — 13. Eşcinsel kadınlar tevbe edinceye dek göz hapsinde tutulurlar. Uslanır veya evlenirlerse serbest bırakılırlar.

— 14. Eşcinsellik yapan erkekler, uygun görülecek bir cezâ ile ta'zîr edilip, bu işten vazgeçirilirler (16-17).

24 — 15. Zinâ eden kadın ve erkeğe yüz sopa vurulur.

— 16. Zinâ eden kadın ve erkeğe, Allah'ın belirlediği cezâyı, acımadan uygulamak, Allah'a ve âhirete inanmanın gereğidir. Çünkü toplumun namus ve düzeni ancak böyle korunur. Cezâ, toplumun önünde uygulanmalıdır ki âleme ibret olsun, başkaları böyle bir şey yapmağa cür'et edemesinler (2).

— 17. Nâmuslu insanları zinâ ile suçlamak, büyük bir vebâldir. Elde kesin kanıt olmadan hiç kimse böyle bir fiille suçlanamaz. Birini zinâ ile suçlayan, iddiâsını dört tanık ile ispat etmek zorundadır. Bunu yapamadığı takdirde iftirâcı ve fâsık sayılan o kimseye, herkesin önünde seksen değnek vurulur ve kendisinin şâhitlik ehliyyeti düşürülür. Artık o, hiçbir konuda şâhitlik edemez (4).

— 18. Ancak tevbe edip uslananları Allah bağışlar (5).

— 19. Fakat kendi eşlerini zinâ ile suçlayıp da bunu dört şâhit ile ispat edemeyenler, hakimin önünde dört defa yemin ederek doğru söylediklerini söyler; beşinci bir yemîn ile de yalan söyleyene Allah lânet etsin, derler. Kadın da dört defa yemin edip, kocasının yalan söylediğini ifade eder ve beşinci yemin ile yalan söyleyene Allah'tan lanet diler. Böylece karı-koca arasındaki nikâh bozulur. Ancak dört şahit bulunmadığı ve kadın da suçunu itirâf etmediği için had olan yüz sopa vurma cezâsı düşer.

"Kadının, dört defa sözüne Allah'ı şâhit tutup kocasının, mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna tanıklık etmesi, kendisinden azâbı kaldırır" (8) âyetinden, evli kadının zinâ cezâsının recm değil, had olduğu anlaşılır. Zira bu cezâ, eğer recm olsaydı, onun azâb ile cezâlanması değil, işkence ile öldürülmesi uygun olurdu. Azâb edilen şahıs sağdır ki azâbı duyar. Ama recmedilen, sonunda ölür. Recm cezâsı, sadece azâb değil, azâb ile öldürmedir. Âyette öldürmeden değil, sadece azâbdan söz edildiğine göre bu azâb, ikinci âyette anılan yüz değnek vurma cezâsıdır. Zinâ cezâsının, evli-bekâr herkes için yüz değnek olduğu hakkındaki delilleri, ikinci âyetin tefsîrinde izah etmiştik. Ayrıntı için oraya mürâcaat edilebilir.

— 20. Nâmuslu kadınlara zinâ iftirâ edip bunu dört şâhit ile ispatlayamayanlar, iki cihânda lanete uğrarlar. Âhirette onları büyük bir azâb bekler (23).

— 21. Birisi aleyhinde söylenen çirkin dedikodulara hemen inanmamalı, söylenenin doğruluğunu araştırıp işin içyüzünü öğrenmeden insanlar hakkında kötü zan beslememelidir (12-16).

— 22. Hele böyle dedikoduları yayıp insanlar hakkında kötü zanlar, kuşkular uyandırmak, büyük bir suçtur. Böyleleri, dünyâda da, âhirette de Allah'ın cezâsına çarpılırlar (19).

— 23. Namuslu insanların aleyhinde dedikodular yaymak, şeytânın yoluna uymaktır. Çünkü böyle çirkin şeylerin yayılmasını, insanların birbirlerine

kötü gözlerle bakmalarını şeytân öğütler. Şeytân, insanları, birbirleri aleyhinde dedikodular yaymağa iterek onları birbirine düşürmek ister (21).

— 24. Yine de mü'minler, kendileri aleyhinde konuşmuş, dedikodu yapmış yakınlarına, yoksullara karşı içlerinde kin tutmamalı, onları bağışlamalı, kırgınlıkları atmalıdırlar. Onları bağışladıkları takdirde Allah da kendilerinin hatâlarını bağışlar (22).

— 25. Kadınlar, örtüleriyle yaka yırtmaçlarını, göğüslerini kapatırlar. Kendiliğinden görünenler dışındaki süslerini gizlerler.

— 26. Evlenme çağını geçirmiş kadınların örtünmesi gerekmez.

— 27. Başkasının evine girmek için izin almak gerekir. İzin aldıktan sonra ev halkına selâm vererek içeri girmelidir (27).

— 28. Eğer kapıyı çalınca girmeğe izin verilmezse, yahut içeride kimse yoksa geri dönülmelidir (28).

— 29. Ancak kişi, içinde kendi eşyası bulunan, kimsenin oturmadığı bir eve izinsiz girebilir (29).

— 31. Köleler, hizmetçiler, erginliğe ermemiş çocuklar, üç vakitte karı-kocanın özel odalarına girebilmek için izin almalıdırlar. Bu vakitler, sabah namazından önce, yatsı namazından sonraki uyku zamanı ile, öğle yemeğinden sonraki zamandır. Bunun dışındaki zamanlarda hizmetçiler ve ergin olmayan çocuklar, karı-kocanın özel odalarına dahi izinsiz girebilirler. Çünkü evin içinde dolaşan âile bireylerinin, odaya girmek için ikide birde izin istemeleri zordur, pek anlamlı da olmaz. Ama ergin çocuklar ve yabancılar, her zaman özel odalara girerken izin almalıdırlar (58-59).

— 31. Mü'min, kendi namusunu koruduğu gibi başkasının namusunu da korumalı, kimsenin namusuna kem gözle bakmamalıdır (30). 30-31. âyetlerde: *"Erkekler bakışlarından bir kısmını yumsunlar", "Kadınlar da bakışlarından bir kısmını yumsunlar"* deyimlerinde bir incelik vardır. Buralarda (مِن) ba'd içindir. Yani bütünü değil, bir parçayı, bir cüz'ü ifade eder. Bakışlarını tamamen yumsunlar değil, bakışlarından bir kısmını yumsunlar demektir. Yani Cenabı Hak, inanmış kadın ve erkeklere, birbirlerine hiç bakmamalarını değil, kem gözle, şehvet duygularıyle bakmamalarını, böyle bir duygu geldiği zaman hemen gözlerini yummalarını, artık bakmamalarını emretmektedir. Çünkü bu duygu ile beraber bakmak, insanı harama sokar, kötü düşüncelere, hattâ zinâya yol açar.

— 32. Kadınlar süslerini ve zînet yerlerini, âyette sayılan mahremlerden başkasına göstermezler. Zinetlerini gösterebilecekleri kimseler, koca, baba, kayın baba, oğul, üvey oğul, kardeş, kardeş oğlu, kızkardeş oğlu, kadın, bedensel yapıları gereği kadına arzu duymayan hizmetçiler ve ergin olmayan ço-

cuktur.

Âyette zînetin gösterilmesi yasaklanmakla, zînet yerlerini de göstermek yasak sayılır. Ancak doğal olarak görünen süs ve süs yerleri, bu yasağın dışındadır. Müfessirler, bunların yüz ve eller ile bunlardaki takılar olduğunu söylemişlerdir. Ayrıntı için 31 nci âyetin tefsîrine bakınız.

— 33. Dul kadınları, köle ve câriyeleri evlendirmek lâzımdır. Çünkü evlenmek onların da doğal ihtiyâcı ve hakkıdır (32).

— 34. Evlenme ihtiyâcında olan herkes evlenmeğe çalışmalı, toplum evlenmeyi kolaylaştırmalıdır. Çünkü nâmus ve iffetin korunmasının en sağlam çaresi, evlenmektir. Kadın veya koca adayında arancak temel vasıf, zenginlik değil, salâh(iyilik, güzel ahlâk)tır. Evlenmek isteyen kimse, sâlih, iyi huylu ise yoksul da olsa ona kız vermeli veya o kızı almalıdır. Çünkü Allah fakiri zengin edebilir. Rızkı veren Allah'tır (32).

— 35. Evlenme imkânı bulamayanların da bu imkâna kavuşuncaya dek iffetlerini korumaları gerekir.

— 36. Zinâ eden erkek, yine kendi gibi bir zinâ eden veya şirk koşan kadınla evlenir. Çünkü herkes kendi karakterine uygun olana eğilim duyar. Üçüncü âyette *"Ancak zinâ eden veya şirk koşan kadınla evlenir"* ifadesinden, zinâ eden kadınla şirk koşan kadınların aynı düzeyde ve karakterde bulunduğu, bundan, zinânın putperest insanların yapacağı çirkef bir ahlâk olduğu anlaşılır.

— 37. Özgürlük için mükâtebe yapmak isteyen kölelere, bu fırsatı vermek ve bu konuda kolaylık sağlamak, onlara yardım etmek lâzımdır. Mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Zengine o malı veren Allah'tır. O halde zengin, Rabbinin kendisine verdiği maldan, özgürlük isteyen kölesine yardım etmelidir. Rabbi Allah, nasıl esirgemeden kendisine mal vermiş ise, kendisi de kendi emri altında bulunanlara, Allah'ın yoksul kullarına malından vermelidir. Gerçekte verdiği mal, kendi malı da değildir, Allah'ın malıdır. Allah'ın malından, yine O'nun kullarına vermelidir.

— 38. Nâmuslu cariyeleri fuhşa zorlamak haramdır. Bu, günahtır. Ama fuhşa zorlanmış kadın, zorlama sonucu fuhuş yapmışsa Allah onu bağışlar (33). Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

— 39. İnsanların birlikte ve ayrı ayrı kablarda yemek yemelerinde dinî bir sakınca yoktur (61).

4 — 40. Karı-kocanın birbirleriyle iyi geçinmeleri gerekir (Nisâ': 19).

— 41. Kocasının huysuzluğundan çekinen kadın, onunla anlaşmanın, iyi geçinmenin yollarını aramalıdır. Dâima uzaklaşmak, ayrılıktan iyidir. Ama

karı-koca ayrılmağa karar verirlerse Allah, zayıf kulunu korur (Nisâ': 128).

— 42. Anlaşmazlığa düşen eşlerin yakınları, onların aralarını bulmağa çalışmalıdırlar. Bunun için kadın ve erkeğin âilelerinden birer hakem belirlerler. Hakemler, uzlaşma imkânı bulurlarsa karı-kocayı barıştırırlar. Ama buna imkân bulamazlarsa o zaman ayrılmaktan başka çare kalmaz (Nisâ: 35).

— 43. Çocuğun süt emme süresi iki yıldır (Bakara: 233, Lokman: 14).

12 — 44. Ana-baba, çocuklarını iyi yetiştirmeli, çocukları arasında ölçülü, adâletli davranmalı, ayırım yapmamılıdr. İçlerinden birini, içinden daha çok sevse de bunu, ötekilerine hissettirmemelidir. Açıkça çocuklarından birini daha çok kayırması, kardeşler arasına kıskançık girmesine neden olur. Çoğu kez insan, içteki bu duygusunu gizleyemez. Nitekim Ya'kub da Yusuf'a olan sevgisini gizleyememiş, bu da öteki oğullarının Yusuf'u kıskanmalarına sebebolmuştu: *"Yusuf'u öldürün, ya da onu bir yere bırakın da babanızın* (gönlü) *yalnız size kalsın* (bundan böyle babanız yalnız sizi görsün ve sevsin)*! Ondan sonra da Allah'a tevbe eder, iyi bir topluluk olursunuz!"* (9 ncu âyet).

— 45. Çocukların evde sürekli kapalı kalması uygun değildir. Çocuğun kıra gitmesi, koşup eğlenmesi, spor yapması, böylece bedenen ve ruhen sağlıklı yetişmesi gerekir: *"Yarın onu da bizimle beraber* (kıra) *gönder, gezsin, oynasın!"* (12 nci âyet).

— 46. Ana-babaya iyilik etmek, onları incitmemek gerekir (İsrâ: 23, 'Ankebût: 8, Lokman: 14).

— 47. Dünyâya ilişkin işlerde ana-babaya son derece iyilik etmek farzdır. Ancak dîn konusunda onların yanlış, tevhîde aykırı sözlerine itâat edilmez. Bu konuda sadece Peyğamber sözüne uyulur (Lokman: 14-15).

4 — 48. Hatâ ile öldürmelerde, öldürülenin akrabâsına diyet verilir.

— 49. Ama kasden bir mü'mini öldüren kimse, sürekli cehennemi, Allah'ın ġazab ve lânetini hak eder.

XI. EKONOMİ

9 — 1. a) Özel mülkiyet meşrû, batıl yollarla insanların mallarını yemek haramdır.

b) Ribâ ve kumar yasaktır. Çünkü bunlar, başkasının malını batıl yolla yemektir.

c) Servet, belli ellerde toplanmamalı, geniş halk kütlelerine yayılmalıdır.

d) Yetîmlerin, aklı ermezlerin mallarını korumak için rüşde erinceye, temyiz yeteneğini kazanıncaya dek onların, mallarında tasarruf yetkileri kısıtlanır.

e) Fey' ve ganîmet helâldir. Fey', savaşsız olarak düşmandan ele geçirilen mal, ğanîmet ise, savaş ile ele geçen maldır.

f) İslâmın başlangıcından itibaren namaz gibi zekât da farzdır. Ancak İslâm, devlet haline geldikten sonra zekâtın miktarı belirlenmiştir. Çünkü zekât dinî vergi olduğundan devletsiz bunu toplamak zor idi. Şayet Mekke'de İslâm devleti olsaydı, zekât sosyalizmi, yani zenginlerin mallarından zorla değil, onların gönül hoşluğuyla, ihtiyaç sahiplerine verilmek üzre belli bir miktar vergi alma usulü uygulanırdı.

g) Para ve ticaret mallarında zekât miktarı % 2,5, toprak ürünlerinde sulama sistemine göre % 10 veya % 5'tir. Hayvanlarda zekât miktarı da fıkıh kitaplarında belirtilmektedir.

h) Erkek, karısının, baliğ olmayan çocuklarının, anne babasının geçimlerini sağlamağa mecburdur.

i) Hangi milletten veya dinden olursa olsun, her insanın geçimini sağlamak, kalacak yeri olmayan, otel parası bulunmayan garipleri barındırmak, devletin görevidir. Ancak İslâma karşı savaşanlar, öldürülmesine hüküm verilmiş bulunanlar bu yardımı alamazlar.

j) Yoksullara Allah rızâsı için yardım etmek, bazı hatâların keffâreti sayılmıştır (zıhâr, oruç, yemîn keffâretleri gibi).

k) Farz olan zekâttan ayrı olarak nafile sadaka teşvik edilmiştir.

l) İsrâf ve savurganlık kötü olduğu gibi bunların karşıtı olan buhl ve şuh (aşırı derecede cimrilik) de kötüdür. Mü'min daima orta yolu izler.

m) Süs ve güzel rızıklar helâldir. Ancak başkalarının hasedini, kıskançlığını uyandıracak davranışlardan kaçınmak gerekir.

n) Şükreden zengin, sabreden fakirden; veren el, alan elden iyidir. *"Allah'ın sana verdiği* (mal) *içinde âhiret yurdunu kazanmağa çalış, fakat dünyâdan da payını unutma!"* (Kasas: 77) âyeti iki cihân için de çalışmayı telkin etmektedir.

— 2. Allah yolunda infâk da, Allah yolunda cihâd ile beraber anılır.

— 3. Cimrilik edip Allah yolunda infaktan geri durmak, küfür ve nifak alâmetidir. Kritik dönemlerde bundan kaçınanların, o kritik dönemlerden sonraki harcamaları da makbul değildir. Malları, dünyâda da, âhirette de onların başlarına belâ olacaktır: *"De ki: 'İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin, sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz, yoldan çıkan bir kavimsiniz.' Sadakalarının kabul edilmesine engel olan, sadece şudur: Onlar, Allah'a ve Elçisine karşı nankörlük ettiler; namaza da üşene üşene gelirler ve istemeye istemeye sadaka verirler. Onların ne malları, ne de evlâtları seni imrendirmesin.*

Allah, bunlarla onlara, dünyâ hayâtında azâbetmeği ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor" (53-55).

— 4. Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkes gücü ölçüsünde sadaka verir. Önemli olan, verilenin miktarı değil, verildiği niyettir. İhlâs ile verilen az sadaka, riyâ ile, ard niyyetle verilen milyonlardan iyidir: *"Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden başka verecek bir şey bulamayanlarla alay edenler yok mu, Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı bir azâb vardır"* (79). Hz. Peyğamber (s.a.v.) de: *"Bir hurmanın yarısı dahi olsa verdiğiniz o sadaka ile kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz!"* hadisleriyle, ihlâs ile verilen sadakanın önemini belirtmiştir.

— 5. Çok kimse vardır ki yoksul iken, malı olunca Allah yolunda harcayacağını ahd eder ama zenginleşince cimrileşir, sadaka vermek kendisine zor gelir: *"Onlardan kimi de: 'Eğer Allah, lutfundan bize verirse, elbette sadaka vereceğiz ve faydalı insanlardan olacağız!' diye Allah'a and içti. Ne zaman ki Allah lutfundan onlara verdi, O*(nun verdiği)*ne cimrilik ettiler, yüz çevirerek döndüler"* (75-76).

— 6. Dünyâya kapılmış, mal yığma sevdasına düşmüş din adamları, gerçekte dindar değil, dini sömüren cehennemlik insanlardır: *"Ey inananlar, hahamlardan ve râhiblerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yoluna engel olurlar. Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azâbı müjdele: O gün cehennem ateşinde bunların üzeri ısıtılı*(p pullanı)*r; bunlarla, onların alınları, yanları ve sırtları dağlanır: 'İşte nefisleriniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın!'* (denilir)*"* (34-35).

Ebûzerr-i Ğifârî gibi bazı sahâbîler, bu âyete ve: *"Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: 'af* (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helâl ve güzel olan şeyleri verin!)*"* (Bakara Sûresi: 219) âyetine dayanarak zekâtı verilmiş dahi olsa ihtiyaçtan fazla mal biriktirmenin kenz sayılacağını söylemiş ve böylece İslâma has bir sosyalizmin savunucusu olmuşlardır.

— 7. Cizye, zimmet ehlinden alınan bir baş vergisidir. Yirmi yaşın altında ve elli yaşın üstünde olanlardan alınmaz. Cizye verenler, savaşa katılmadan İslâm devleti içinde güvence içinde yaşarlar. Şayet bunlar ülke savunması için müslümanlarla birlikte savaşa katılırlarsa cizye de vermezler.

— 8. Toplanan zekât, 60 ncı âyette sayılan sekiz sınıftan birine verilir veya bunlara dağıtılır. Bunlar: fakirler, düşkünler, zekât toplayan me'murlar, kalbleri İslâma ısındırılacak olanlar, kölelikten kurtulmak isteyenler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolda parasız kalmış gariplerdir.

XII. CİHÂD VE SAVAŞ İLE İLGİLİ PRENSİPLER

4 — 1. Müslümanlara hiyânet eden münâfıklar öldürülür. Tarafsız kalan insanlara saldırılmaz. Dost gibi davranan, ama bir tehlike ve fitne ânında düşmanla iş birliği eden kimseler de öldürülürler.

— 2. Allah yolunda savaşanlar, özürsüz olarak savaşa katılmayanlarla bir olmaz. Savaşan mü'minlerin derecesi, savaşmayan mü'minlerin derecesinden yüksektir.

— 3. Düşman karşısında daima ihtiyatlı olmak, gafil avlanmamak, gerektiğinde Allah için çarpışmak lâzımdır.

— 4. Ölüm Allah'ın takdiridir. İnsan, savaşa girmekle ölmez. Savaştan kaçmakla da ölümden kurtulmaz.

— 5. Savaşta müslüman olduğunu söyleyen, İslâm selâmiyle selâm veren kimse —söylediğinin tersi anlaşılmadıkça— güvencededir, öldürülmez.

— 6. Müslüman, dininin gereklerini yerine getiremediği küfür diyarından, özgürlük içinde yaşayabileceği bir yere hicret etmelidir.

— 7. Savaş ve diğer amaçlarla yapılan yolculukta namaz kısaltılabilir. Savaş esnasında cemâatle namaz kılmak için askerler iki bölüğe ayrılır. Bir bölük imamla beraber bir rek'at kılıp secdeden sonra ötekilerin yerine gider; ötekiler de gelip imamın arkasında bir rek'at kılarlar.

— 8. Gerektiğinde düşmanı takibden yılmamalıdır.

8 — 9. Hakkı engellemek için harcanan mallar, harcayanlara dert olmaktan başka bir sonuç vermez. Hak ne kadar engellenmeğe çalışılsa da sonunda galip gelir: *"İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcarlar ve harcayacaklar da. Sonra bu, kendilerine yürek acısı olacak, nihâyet yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir!"* (38 nci âyet).

Bu gerçek Ra'd Sûresinin 17 nci âyetinde su ile köpük, maden ile tortu örneğiyle anlatılmaktadır. Selin üstüne çıkan köpük atılır, mecrânın kenarına yapışır, yok olur. Ama tarlaları sulayan su ekinler, sebzeler, ağaçlar bitirir. Eritilen madenlerin üstüne çıkan tortu da atılır, asıl cevherden mücevherât ve yararlı eşya yapılır. İşte hak ile bâtıl da öyledir. Bâtıl, bir süre hakkın üstünde görünse de sonunda zâil olur; hak üstün gelir.

— 10. Hakka karşı gelen kâfirler, dünyâda yenilgiyi âhirette de cehennem azâbını tadarlar: *"Görseydin o inkâr edenleri: Melekler onların canlarını alırken yüzlerine ve sırtlarına vuruyorlar; 'Haydi, yangın azâbını tadın!'* (diyorlardı)*!"* (50 nci âyet).

— 11. Dünyâda hakka karşı savaşta birleşenler, âhirette de üst üste konulup

cehenneme atılacaklar, cehennemin içinde birbiri üstüne yığılacaklardır. Fakat Allah, hatâlarından dönenleri affedecektir (37-38 nci âyetler).

— 12. Savaşta kumandana güvenmek ve itâat etmek gerekir. Ona güvende ve itâatte tereddüd, tartışma, birliğin bozulmasına, savaş gücünün kırılmasına ve yenilgiye yol açar (6, 46 ncı âyetler).

— 13. Düşman karşısında sebat etmek, savaştan kaçmamak gerekir: *"Ey inananlar, inkâr edenlerle toplu halde karşılaşırsanız, onlara arkanızı döndürüp kaçmayınız"* (15 nci âyet).

— 14. Savaştan, ancak bir taktik icabı geri çekilinir: *"Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek, ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner*(kaçar)*sa, Allah'tan bir gazaba uğrar!"* (16 ncı âyet).

— 15. Dâima savaşa hazırlıklı bulunmak, savaş araç ve gereçleri sağlamak lâzımdır (60 ncı âyet).

— 16. Kendine güvenli, sadık mü'minler, kendilerinin en az iki katı bir kuvveti yenebilecek ma'nevî güce, İlâhî desteğe ve savaş tekniğine sahibolmalıdırlar. Savaşta moral gücü, her kuvvetin başında gelir. Moral gücü olmayan asker savaşamaz.

Çünkü mü'min, ölmekten korkmaz. Korkmadan düşmanın üstüne yürüyen topluluklar da zâyiat verseler de sonunda zafere ulaşırlar. Bize ikiyüzelli bin şehîde mal olan Çanakkale Savaşlarımız, bunun en güzel örneklerinden biridir.

"Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim îmân dolu göğsüm gibi serhaddim var!"

— 17. Kibir ve gurur şeytanın iğvâsıdır. Müslümanlar bundan sakınmalı, güçlü olmalı, fakat kendi güçlerine değil, Allah'ın yardımına güvenmelidirler: *"O zaman şeytan onlara yaptıkları işi süsle*(yip güzel göster)*miş: 'Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur,* (korkmayın), *ben sizin yanınızdayım!' demişti. Fakat iki topluluk birbirini görünce* (şeytan) *iki ökçesi üstünde geri dönüp: 'Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan korkarım, zîrâ Allah'ın cezâsı çetindir!' demişti"* (48).

— 18. Hiçbir topluluk küçük görülmemelidir. Zirâ savaş, sadece sayı üstünlüğü ile değil, moral gücü, îmân kuvveti, savaş tekniği ile kazanılır. Üstünlüğü, sayı fazlalığında görenler aldanırlar. Nasıl ki müşriklerin sayı üstünlüğünü ve müslümanların azlığını görüp de bu az kuvvetin, kendilerinin üç katı müşrik ordusuyla savaşamayacağını sanan münâfıklar da aldanmışlardı (49 ncu âyet). Oysa Allah'a bağlı olan mü'minler: *"Nice az topluluğun, Allah'ın izni ve yardımı ile kendilerinden çok topluluğa galip geldiğini bilerek"* ya zafer, ya ölüm azmiyle çarpışmış ve galip gelmişlerdir.

— 19. İslâmın savaştan gayesi, insanları öldürmek veya zorla dini yaymak değil, vicdan özgürlüğünü sağlamaktır. Bundan dolayı barış isteyenlerle savaşılmaz: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir, bilendir"* (61 nci âyet).

— 20. Ahde vefâ gerekir. Müslümanlar, kendilerinden yardım isteyen din kardeşlerine yardım ederler. Ancak müttefiklerine karşı din kardeşlerine de yardım etmezler. Çünkü bu, verilen sözden caymak, andlaşmayı bozmak, müttefike saldırmak demektir. Oysa îmânın temel vasfı, ahde vefâdır: *"İnandığı halde hicret etmeyip müşrikler arasında yaşayanlara gelince, onlar hicret edinceye kadar siz onları korumakla yükümlü değilsiniz. Fakat dinde yardım isterlerse onlara yardım etmeniz gerekir. Yalnız aranızda andlaşma bulunan bir topluma karşı* (yardım etmeniz) *olmaz. Allah yaptıklarınızı görmektedir"* (72 nci âyet).

— 21. Ahde hiyânet edenler, ibret olacak biçimde cezalandırılır ki bir daha kimse böyle bir hiyânete cesaret edemesin (55-59 ncu âyetler).

— 22. Verdikleri sözde durmayanlarla yapılmış olan andlaşma derhal feshedilir: *"Bir kavmin* (andlaşmaya) *hiyânet etmesinden korkarsan, sen de* (onların seninle yaptıkları andlaşmayı) *aynı şekilde onlara at; çünkü Allah, hâinleri sevmez"* (58 nci âyet).

— 23. Özellikle savaş halinde ihtilâftan, bölünmeden kaçınmak gerekir: *"Allah'a ve Elçisine itâat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir"* (46 ncı âyet).

— 24. Sebât, Allah'a ve Elçisine itâat, zaferin şartlarındandır. (15, 46 ncı âyetler). Kumandana itâat de Allah'a ve Elçisine itâat gereğidir (Nisâ Sûresi: 59 ncu âyet). Peyğamber (s.a.v.): *"Bana itâat eden, Allah'a itâat etmiş; bana isyân eden, Allah'a isyân etmiş olur. Emîrime itâat eden, bana itâat etmiş; emîrime isyân eden de bana isyân etmiştir"* (Buhârî, Ahkâm: 1, Cihâd: 109; Müslim, İmâret: 32-33; Nesâ'î, Bey'at: 27; İbn Hanbel, Müsned: 2/244, 253,...) Buhârî'nin rivâyetinde: *"İmâm kalkandır, arkasında savaşılır, onunla korunulur* (ona uyularak tehlikelerden korunulur, ona itâat toplumun siperi olur). *Eğer imam Allah'tan korkmayı emredip adâletli davranırsa kendisine sevâp verilir. Bunun tersini söylerse günâhı boynunadır"* (Buhârî, Cihâd: 109. Müslim, İmâret: 43; Ebû Dâvûd, Cihâd: 151; Nesâ'î, Bey'at: 30) ziyâdesi vardır.

— 25. Güçlü durumlarda kendilerinden on kat fazla düşmanla çarpışma azîmet, zayıf durumlarda kendilerinden bir kat fazla düşmanla çarpışmak ruhsat kabilindendir. Müslümanların, kendilerinden en az bir kat fazla kuvvete karşı savaşmaları, düşmandan daha sabırlı ve savaş tekniğini daha iyi bilmeleri ve Allah'ın yardımına daha çok güvenmeleri dolayısıyledir. Çünkü çarpı-

şacakları düşman kuvveti: *"Anlamaz, bir şey bilmez"* (65 nci âyet) şeklinde tanımlanmaktadır. Demek ki iyi yetişmiş, az bir cemâat, kendilerinden kat kat fazla olan eğitimsiz, moralsiz kuru kalabalıkları yenebilir (65-66 ncı âyetler).

— 26. Henüz düşmana tam galip gelip İslâmın otoritesini kabul ettirmeden düşmandan esîrler alıp onlarla uğraşmak uygun değildir. Çünkü esîrlere bakmak, mücâhidleri meşgul edebilir. 67-71 nci âyetlerde esirlerle ilgili hükümler özetlenmiştir.

— 27. Savaş ganimetleri ve esirlerden alınacak fidyeler helâldir. Ganimetlerin beşte biri, Allah Elçisinin tasaruffundadır. Bunları istediği gibi harcar, fakirlere dağıtır, dilediğine dilediği kadar verir. Ama ganimetlerin beşte dördü, savaşçılara bölüştürülür.

— 28. Mü'minler birbirlerinin velîsi, yardımcısıdırlar. Fakat ayrı yurtlarda (dâr-i İslâm, dâr-i harbde) yaşayan mü'minlerin birbirlerine karşı koruma velâyetleri yoktur. Maamâfîh, müslümanlar, düşman yurdunda veya İslâm yurdu dışında yaşayan mü'minlere de ellerinden geldiğince yardım ederler. Ancak bu yardımları, müttefiklerine karşı olamaz (72 nci âyet).

— 29. Mü'minler birbirlerinin koruyucusu oldukları gibi kâfirler de birbirlerinin koruyucusudurlar. Çünkü fikir birliği, ülküdaşlığa, dostluğa götürür. Her topluluk, kendi fikrinde olanları korur, onları sever.

9 — 30. Mekke müşrikleri, Peyğamber'e ve müslümanlara düşman idiler. Yarımadanın öteki müşrikleri de genellikle, herkesin saygı duyduğu Mekke halkının etkisinde, İslâm dâvâsına karşı vaziyet almışlardı. Müşrikler, hicretten önce kimsesiz müslümanlara her türlü baskı ve işkencelerini sürdürmüşler, hicretten sonra da müslümanların bulundukları yere saldırmaktan geri durmamışlardı. Nihayet Hudeybiye Barış andlaşmasıyle, müslümanlarla müşrikler arasında on yıl süreli bir saldırmazlık andlaşması imzalandı. Ancak Mekke müşrikleri, iki yıl sonra müslümanların tarafını tutan Huzâa kabilesine saldırarak bu andlaşmayı bozmuş oldular. İşte bu tutumları, Mekke'nin fethini, ardından Huneyn zaferini ve Tâif kuşatmasını sonuçlandırdı. Mekke'nin fethinden bir yıl sonra inen bu sûrede, şimdiye dek İslâm için büyük tehlike oluşturan Yarımada müşriklerine dört ay süre tanındı. Bu dört ay sonunda ya müslümanlığı kabul edecek veya savaşıp öldürüleceklerdi. Fakat bu hüküm, andlaşmayı bozan müşrikler ile ilgiliydi. Müslümanlarla andlaşma yapmış olan müşriklerin, andlaşma sona erinceye dek güvenceleri devam edecekti (5 nci âyet).

— 31. Kur'ân'ın bu ültimatomu, Hac günlerinde halka okunarak ilân edildi. Radyo, televizyon, gazetenin olmadığı, okuma-yazma bilenlerin, iki elin parmak sayısından fazla bulunmadığı o devirlerde, halkın birden bire ânî

bir sürprizle karşılaşmamaları için, durumun genellikle Yarımada halkının hac için gelip topluca bulunduğu Kurban Bayramı gününde halka duyurulması, İslâm adâletinin bir tecellîsidir. Çünkü İslâmda gadr, zulüm, arkadan vurma, gafil avlama yoktur. Durum teblîğ edilir, karşı tarafa düşünme fırsatı verilir. Adam yanlış tutumunu değiştirmezse o zaman gereken yapılır.

— 32. Bu müşrikler, dört ay, istedikleri yerde güven içinde dolaşacaklar, kendilerine saldırılmayacaktır. Bu da onlara verilmiş bir düşünme, karar verme fırsatıdır. Onlar isterlerse bu süre içinde ülkeyi terk edip herhangi bir ülkeye meselâ İran'a veya Bizans'a sığınabilirlerdi.

— 33. Şirkinden dönüp İslâmın hükümlerini uygulayanlar, müslümanların din kardeşi olurlar. Geçmişte yaptıkları bağışlanır. Artık kimse onlardan kan davası veya herhangi bir hak talebedemez. Çünkü İslâm, kendinden önceki günâhları siler.

— 34. Müşriklerden güvence isteyene güvence verilir, o kimse koruma altına alınır ve gitmek istediği yere götürülür. Tâ ki bir süre müslümanların yanında bulunsun, onların davranışlarını, güzel ahlâkını, uygarlığını görüp aydınlansın (6 ncı âyet). Bu âyetin hükmüne göre bugün de yabancı kişilerin, İslâm cemiyetleri içinde bulunmalarına, hattâ turistlerin müslümanların ibadetlerini görmeleri, Kur'ân dinlemeleri için ma'bedleri ziyaretlerine fırsat vermek gerekir. Bu ziyaretler sırasında onlara, kendi dilleriyle Kur'ân meâli okumak, anlayacakları dille aydınlatıcı bilgiler vermek, hattâ turistlere mahsus bir bölümde İslâm hakkında banddan çeşitli dillerde öz, çekici, komprime bilgiler vermek, tasavvuf musikisi dinletmek çok yararlı ve fethedici olur.

— 35. Kâfirlerle mü'minler arasında velâyet bağı kalmaz. Babası dahi olsa mü'min, bir kâfiri velî tanımaz (23 ncü âyet).

— 36. Haram aylarını erteleme geleneği kaldırılmıştır (37 nci âyet).

— 37. Gerektiğinde topluca savaşa gidilir ki buna *nefîr-i âmm* denilir (38, 39, 41 nci âyetler). Böyle bir durum yoksa her topluluktan bazı kişilerin savaşa katılması kâfîdir (122 nci âyet).

— 38. Cihâddan geri kalmak için bahane aramak nifâk alâmetidir (44, 45, 86-93 ncü âyetler).

— 39. Fakat özürlüler, cihâda katılmak zorunda değillerdir: *"Zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Elçisi için öğüt verdikleri takdirde* (sefere katılmamalarından ötürü) *bir günâh yoktur"* (93).

— 40. Müşrik olan kavimler ile dahi andlaşmalar, ittifaklar yapılabilir: *"Ancak andlaşma yaptığınız müşriklerden andlaşma şartlarını tam yerine getiren ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların andlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın"* (4).

— 41. Andlaşmaların hükümlerine sadakat gerekir. Karşı taraf andlaşma şartlarına riâyet ettikçe müslümanlar da bu şartlara riâyet ederler (4, 7, 12, 13 ncü âyetler).

— 42. Geçici andlaşma, sürenin dolmasıyle sona erer: *"Andlaşmalarını, kendilerine tanınan süreye kadar tamamlayın"* (4), *"Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın"* (7).

— 43. Muâhede şartlarını tanımadıkları, saldırmak için fırsat kolladıkları, tecrübe ile sabit olan kavimlerin andlaşmaları feshedilir ve öyleleriyle andlaşma yapılmaz: *"Evet* (Allah ve Elçisi yanında) *nasıl* (öyle kimselerin ahdi olabilir)*? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahd, ne zimmet gözetmezlerdi. Ağızlarıyle sizi razı ederler ama gönülleri bunu istemez"* (8).

— 44. İnsanlar, inanç özgürlüğüne sahiptir. Yöneticilerin, öğreticilerin ve mürşidlerin, vicdanlara baskı yapmağa hakları yoktur. Bunlar ancak eğitir, öğretirler ama baskı yapamazlar. Hiç kimse, küfür ve hiyaneti görülmedikçe küfr ve milletine hainlikle suçlanamaz, cezalandırılamaz, medeni haklarından yoksun bırakılamaz. Ayrıntı için Taha Sûresinin prensiplerine bakınız (4/173-174).

— 45. Allah yolunda infâk da, Allah yolunda cihâd ile beraber anılır. Bu da, cihâd için infâkın, cihâda eş değerde olduğunu gösterir. Çünkü savaş para ile devam ettirilebilir. Zamanın şartlarına göre savaş araç ve gerçelerini sağlamadan savaşa girmek, peşinen bozgunu kabul etmek olur. İlk müslümanlar, günün şartlarına göre gerekli savaş malzemesini, kendi bağışlarıyle sağlamışlardır. Böylece mallarıyle savaşı desteklemişler, canlarıyle de savaşmışlar; mal ve canı Allah yolunda fedâdan çekinmemişlerdir. Bundan dolayı da onlar, Allah katında en yüksek dereceye ermişlerdir: *"İnanan, hicret eden ve Allah yolunda mallarıyle, canlarıyle savaşanların, Allah katında dereceleri daha büyüktür. İşte kurtuluşa erenler onlardır. Rableri onlara, kendisinden bir rahmet, rızâ ve içinde sürekli kalacakları, nimeti bol cennetleri müjdeler"* (20-21).

— 46. Allah, kendi yolunda duvar gibi birbirine kenetlenmiş saflar oluşturan savaşçıları sever (4).

61— 47. Allah'a ve Elçisine inanıp, malıyle ve canıyle Allah yolunda çalışmak, insanı acı azâbdan kurtaracak, cennete sokacak, dünyâda zafere, pek yakın bir fethe eriştirecek çok kârlı bir ticârettir (10-13).

XII. GENEL PRENSİPLER

2 — 1. Tehlikeden sakınmak gerekir: *"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"* (âyet: 195). İnsanların, kendi istekleriyle kendilerini helâke sürmeleri caiz değildir. Daima ihtiyatlı davranmak, tehlikeden sakınmak gerekir.

— 2. Herşeyi normal usul ve yöntemiyle yapmak gerekir: *"Evlere arkalarından girmek, iyilik değildir..."* (âyet: 189). Tarımın, ticaretin, harb sanatının kendine özgü yöntemleri vardır. Bunlara ancak o kapılardan girilir. Dinî inanç, ibâdet ve ahlâkın da Kitâb ve Sünnette bildirilen kapıları vardır. Onlara da o kapılardan girilir.

— 3. Hem dünyâ, hem de âhiret mutluluğunu aramaladır: Ne dünyâyı tamamen terk edip zillet içine düşmeli, ne de bedensel arzularından başka bir şey düşünmeyen canavarlar gibi, kuvvetlisi zayıfı yiyen çıkarcı insanlar topluluğu olmalı; müslüman toplumunda madde ve mânâ birlikte yürütülmelidir. Allah bizi, dünya nimetlerini kazanma yanında âhiret saâdetini kazanmağa yöneltmiştir: *"İnsanlardan kimi: 'Rabbimiz, bize dünyâda da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi ateş azâbından koru!' der. İşte onların, kazandıklarından payı vardır. Allah hesabı çabuk görendir"* (âyet: 201-202).

— 4. Âilede: Kadınların çocuklarını emzirme, yetiştirme görevlerini yapmaları; kocaların da onların geçimlerini sağlamaları gerekir. Karı-kocanın hiçbirine, görevi hususunda gücünün üstünde bir şey önerilmez. İki taraf da birbirlerine hoşgörü ile muâmele etmeli, birbirini zarara sokmamalıdır. Bu hususlar, 223 ncü âyette açıklanmıştır.

— 5. Kötülük kapılarını kapatmalı, iyilikleri gözetmeli, hak ve adâletten ayrılmamalıdır. Savaşın amacı, saldırının önlenmesi ve insanlar arasında haksızlıkların, bozgunculuğun önlenmesidir: *"Eğer Allah, insanlardan kimini, ötekilerle savunmasaydı, yeryüzü bozulur*(düzen kalmaz)*dı. Fakat Allah, bütün âlemlere lutuf sâhibidir"* (âyet: 251).

— 6. İmân ve sabır, insanlara moral ve güç verir, inanan, îmânlarında aslâ kuşku bulunmayan insanlar başarılı olurlar: *"Allah'a kavkuşacaklarına inananlar: 'Nice az topluluk, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir' dediler"* (âyet: 249).

— 7. Herkes kendi yaptığı işten sorumludur. Hiç kimse başkasının günâhından —kendisi sebeb olmamışsa— sorumlu değildir: *"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır"* (âyet: 286).

3 — 8. Allah, gösterdiği yoldan ayrılmayan inanmış kullarını, inkârcılara üstün getirir.

— 9. Kadın, evlât ve mal sevgisi, insanın yaratılışında vardır ama inananlar, bunlara aldanıp Allah'ın yolundan ayrılmazlar. İşte gelecek onlarındır.

— 10. Gerçek ilim, Allah'ın birliğine götürür. Gerçek din, yalnız Allah'a kulluk dinidir. Buna karşı gelenlerin bu yolu engellemeğe çalışanların yaptıkları iyilikler de boşa çıkar.

— 11. Mü'minlerin, İslâma ve müslümanlara açıkça düşman olan kimseleri kendilerine velî (koruyucu, samimi dost), sırdaş yapıp müslümanların güvenlik sırlarını onlara açıklamaları doğru değildir. Çünkü bu davranış, İslâm toplumunun zararınadır.

— 12. Allah'ı sevenlerin, Allah'ın Elçisinin yoluna uymaları, O'nun buyruklarına itâat etmeleri gerekir. Çünkü Elçiye itâat, onu gönderene itâattir. Allah Elçisinin davranışları, mü'minlere örnektir.

— 13. Mü'minler, iyiliği emir ve kötülükten meneden bir cemâat kurmalı, ayrılığa düşmekten sakınmalıdırlar. Kendileri birlik içinde oldukları sürece düşmanları kendilerine zarar veremez.

— 14. Müslümanların savaşta uğradıkları yenilgi, Peyğamber'in sözünü dinlememelerinden ileri gelmiştir. Eğer Peyğamber'in sözünü dinlemiş olsalardı, yenilmezlerdi. Maamâfih bunda da hikmet vardır. Çünkü Allah, iyi kötü olaylarla insanları denemekte, gerçekten inananlarla, zayıf karakterli kimseleri birbirinden ayırdetmektedir.

— 15. Hak yolda sabır ve sebât edenler başarıya, dünyâ ve âhiret nimetine ererler.

— 16. Hiç kimse takdir edilen ömürden fazla yaşayamaz. Ölümden kurtulmak mümkün değildir.

— 17. Allah yolunda öldürülenler, gerçekte ölü değil, diridirler. Onlar cennette, nimetler içinde yaşarlar.

— 18. Cimri insanlar, cimrilik ve taassupları yüzünden Allah hakkında yakışıksız sözler söyler, peyğamberlere karşı edep sınırını aşarlar.

4 — 19. İnsanların hepsi bir tek nefisten, aynı kökten gelmişlerdir. Öyle ise temelde birdirler, kardeştirler. Kardeşçe yaşamaları gerekir.

— 20. Allah'ın, lûtfuyla kullarına verdiği nimetleri kıskanmamak, başkasının elindekine göz dikmemek, ihtiyâcını Allah'tan dilemek gerekir.

— 21. Cimrilik de, gösteriş de Allah'ın sevmediği çirkin huylardandır. Sırf Allah rızâsı için ve ihlâs ile sadaka vermek, Allah katında insana değer kazandırır.

— 22. Emanetleri ehline vermek, insanlar arasında adâletle hükmetmek.

— 23. Kendi nefsi, ana-babası ve yakınları aleyhinde de olsa şahitlik ederken doğruluktan ayrılmamak gerekir.

— 24. Kişinin başına gelen iyilik Allah'tan, kötülük de kendi hatâsı ve kusuru yüzündendir.

— 25. Güvenlikle ilgili bir haber duyunca onu herkese yaymamalı, buyruk

sahiplerine, kumandanlara iletmelidir ki işin iç yüzünü bilenler, onu değerlendirip gereğini yapsınlar.

— 26. İyi bir işe yardım eden ondan, kötü işe yardım eden de o kötülükten bir pay alır.

— 27. Verilen selâmı aynı ile veya daha güzeliyle karşılamalıdır.

— 28. Allah'a ve Elçisine karşı gelip mü'minler arasında ayrılık çıkaran, mü'minlerin yolundan ayrılan kimse cehenneme gider.

— 29. Allah'ın rahmeti herhangi bir kavme veya dine mensub olmakla elde edilemez. İhlâs ile Allah'a kulluk ile elde edilir. Allah'a ve âhirete inanaııp güzel işler yapanlar cennete girerler. İşte İbrâhîm'in getirdiği doğru din budur. Kötülük yapan da cezâsını çeker. Kimseye haksızlık edilmez.

— 30. Allah dilerse kendisine itâat etmeyen bir toplumu mahveder, götürür; onların yerine kendisine itâat eden, buyruklarına uyan bir toplum getirir.

— 31. Allah, dünyâ için çalışana dünyâyı, âhiret için çalışana âhireti verir. Her ikisi için çalışana ikisini de verir.

— 32. Allah, kötü söz söylenmesini sevmez. Ancak haksızlığa uğrayan, kendisini savunabilir. Ama gücü varken affetmesi, hakkında daha iyidir.

5 — 33. Sözde durmak, dînin en önemli prensibidir. Bu husus bu sûrenin ilk âyetinde vurgulandığı gibi, diğer sûrelerin çeşitli âyetlerinde de vurgulanmaktadır. Allah'ın sıfatlarından biri de "Sözünden dönmez" olmasıdır. Ra'd Sûresinin 20 nci âyetinde sözde durmak, mü'minlerin en belirgin vasfı olarak belirtilmiş ve namaz, zekât, sabır gibi temel dînî görevlerden önce anılmakla bunun önemine dikkat çekilmiştir. Gerek Allah'a, gerek kullara verilen meşrû sözde durmamak, İlâhî cezâya neden olur.

— 34. İyilik ve takvâda yardımlaşmak, kamu yararına güzel şeyler yapmak için dernekler kurmak; fakat kötü işlere destek olmamak Allah'ın emridir (âyet: 2).

— 35. Kumar, falcılık haramdır. Aklı ile düşünüp karar verme yerine fala bakarak, fal okları çekerek işlerini düzenlemeğe kalkmak Kur'ân'a aykırıdır. Çünkü bu tür davranışlar, insanı kararsız, vehimli, huzursuz yapar.

— 36. Yalancılıktan kaçınmak, herkes için doğru şâhitlik yapmak, âdil davranmak, bir ferde veya topluma duyulan kin ve nefretten dolayı hislere kapılıp adâletten ayrılmamak, hisleri adâlete engel yapmamak gerekir.

— 37. Allah'ın nimetlerini anıp O'na şükretmeli, başkasına değil, sadece Allah'a dayanmalıdır.

— 38. Allah'ın kulları için yarattığı güzel şeylerden yararlanmalı, helâl rızıklardan yemeli, aslında helâl olan şeyleri birtakım akıl yürütmelerle, yahut geleneklere dayanarak haram etmemelidir.

— 39. Yahûdî ve hıristiyanlardan birçoğunun, aşırılığa kapılıp dinlerinin asıl prensipleri dışına çıktıkları, kendilerini Allah'ın dostları ve oğulları sandıkları, bu tür hayâllerle aldanıp asıl dinin amacı olan doğruluk, adâlet, başkalarını düşünme gibi temel prensiplerini uygulamadan kaldırdıkları, unuttukları anlatılır.

— 40. Yahûdîlerin belirgin vasıfları cimriliktir. Cimrilikleri yüzünden, Allah yolunda infâka yanaşmaz, Allah rızâsı için bir yardım talebedilse, keselerine el uzatmak kendilerine ağır geldiği için: *"Allah'ın eli bağlıdır"* diyecek kadar küstahlık ederler. Hem böyle söylerler, hem de kendilerini Allah'ın seçkin milleti, yeryüzünün efendisi sanırlar.

— 41. Hiçbir milletin veya kişinin, kendisini Allah'ın seçkin kulu, başkalarından üstün görmeğe hakkı yoktur. Allah, âlemlerin Rabbidir. İnsanların hepsi Allah'ın kuludur. Her toplumda iyiler de vardır, kötüler de. Yahûdîlerin de kötüleri yanında iyileri de vardır, toplum tümüyle kötü değildir: *"Onların içinde de ılımlı, orta yolda giden bir toplum vardır ama çokları ne kötü işler yapıyorlar!"* (âyet: 66).

— 42. Kur'ân-ı Kerîm, insanlar arasında bozgunculuk yapmağa, savaş çıkarmağa çalışan yahûdîleri kınarken, dinlerinin ruhuna bağlı kalan ılımlı insanları da övmekte, bütün bir milleti kötü vasfıyle damgalamamakta, Kitaplarının hükümlerini uyguladıkları takdirde bolluk içinde yaşatılacaklarını bildirmekte ve onları, Kitâplarını lâyiki vechile uygulamağa çağırmakta, kitâplarının hükümlerini uygulamadıkça bir esas üzerinde olmayacaklarını buyurmaktadır (âyet: 65-70).

— 43. Yahûdîlerin ve hıristiyanların dinde taşkınlıkları anlatılmak suretiyle müslümanlara da kenidlerinden öcneki Kitâp sahipleri gibi taşkınlıklara kapılmamaları, Allah'ın kolay dinini güçleştirmemeleri, tevhîd dinine şirk karıştırmamaları îmâ edilmektedir (âyet: 63-76).

— 44. İyiliği emir, kötülükten men'etmek, dînin en önemli prensiplerindendir. Bunu yapmayanlar, peyğamberlerin lânetine uğramışlardır (âyet: 78-79).

— 45. *Habîs* (çirkin, çirkef) ile *tayyib* (temiz, güzel) bir olmaz. Habîs şey daha câzip ve yaygın olsa da mü'min, habîsi değil, tayyibi, müşriki değil, mü'mini tercîh eder. Aslında habîs olan alkollü içkiler, çok kimseye câzip gelir, toplumda onu içmeyenler geri kafalılıkla suçlanabilir ama mü'min, gerçeğe gözü kapalı olan kalabalık gürûhunun değerlendirmesine bakıp habîse el

uzatmaz; onu bırakır, helâl olan meşrûbatı içer. Rüşvet câzip ve yaygın bir hal alabilir. Rüşvet almayanlar yadırganabilir ama mü'min öyle insanların değerlendirmesine bakmaz, vicdanının sesine kulak vererek helâl olan az maâşı, çirkef olan rüşvet milyonlarına tercîh eder.

— 46. Toplumda dirlik ve düzenliğin sağlanıp korunması esastır. Güvenliği bozan, insanlara saldıran, huzur kaçıran eşkıya, ağır şekilde cezâlandırılır: Ya öldürülür, ya elleri ayakları çapraz kesilir, ya da sürgün edilir.

— 47. Hırsızın da eli kesilir. Ancak bu iki maddede sayılanlar, uslandıklarını, eylemleriyle ispat ederlerse Allah tarafından affedildikleri gibi toplum tarafından da affedilebilirler.

— 48. Her mü'min, ölmezden önce vasiyyetini yazmalı ve yazdıklarına iki şâhit de tutmalıdır ki vasiyyet zayi olmasın, kendisinden sonra bir haksızlık yapılmasın.

6 — 49. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayıp yalnız ona kulluk etmek.

— 50. Ana-babaya iyilik etmek.

— 51. Fakirlik korkusuyla çocuk öldürmemek, herkesin rızkını Allah'ın verdiğine inanmak,

— 52. Açık ve kapalı fuhuştan, gizli ve açık her türlü kötülüklerden uzak durmak.

— 53. Hiçbir masum cana kıymamak.

— 54. Yetîmin malına, hakkına tecâvüz etmemek, yetîm erginlik çağına erinceye dek onun emanet malını iyi korumak, mümkün ise artırmağa çalışmak, fakat asla zimmete geçirmemek.

— 55. Ölçü ve tartıyı tam yapmak, alım satımda hîle yapmamak.

— 56. Doğru söylemek, söylenecek söz, akrabanın —hattâ anne babanın ve kendi nefsinin— aleyhinde olsa dahi doğruluktan ayrılmamak.

— 57. Verilen sözde durmak, randevuya riâyet etmek. Gerek Peyğamber(s.a.v.)e yapılan bey'atle Allah'a verilen sözün, gerek Allah'ın gözetiminde insanlara verilen sözlerin gereğini yerine getirmek, va'dden caymamak.

— 58. Allah'ın Hz. Muhammed(s.a.v.)e vahyettiği dinî prensiplere aynen uymak, bunlardan ayrı yollara sapıp ayrılıklara düşmemek, tevhîd dîninin sağladığı birlik ve bütünlüğü bozmamak.

— 59. Allah'ın gönderdiği tevhîd dininin özüne sarılmak, birlik ve beraberlik getirir. İndî görüşlerle ayrıntılara dalmak, Peyğamber'in gösterdiği birlik yolundan ayrılmak; dini parçalamak, tek yolu bırakıp başka başka yollara

sapmak demektir. Böyle çeşitli yorumlarla ayrı ayrı akımlara, mezheplere tabi olmak toplum birliğini bozar. Böyleleri tevhîd dininin özünden ayrılmış olurlar: *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara, yaptıklarını haber verecektir"* (âyet: 159). Tafsîlât için bu âyetin tefsîrine bakınız.

— 60. İnsanların saâdet ve şekavetleri (mutluluk ve bahtsızlıkları), içsel ve bedensel eylemlerine bağlıdır. Eylemlerin cezâsı, bunların ruhtaki etkilerine göredir. Birçok âyetin içeriğinden anlaşılan bu gerçek, özellikle 139 ncu âyette daha açık ifade edilmektedir: *"Bu vasıflarından* (nitelendirmelerinden) *dolayı Allah onların cezâsını verecektir."*

Her canın sıfatları, âhirette onu yücelerde veya esfel-i sâfilîn'de tutar. Nasıl yoğunluğu hafif cisimler, ağır cisimlerin üzerine çıkarsa, yüce sıfatların sahibi can da düşük, sakil sıfat sahibi nefislerin üstünde olur.

Esasen cezâ, kişinin inanç ve eylemlerinin, ruhundaki etkisinden kaynaklanır. Âyette vasf, masdar olduğu için buna bir ma'mûl (tümleç) takdir etmek gerekir. Sözün takdiri şöyledir: *"Allah, onların ibâdette, din konularında, Allah'a ortak koşmalarının; yahut dillerinin yalan nitelendirmesiyle şu helâldir, şu haramdır gibi sözlerle Allah'ın üstüne helâl haram iftirâ etmelerinin cezâsını verecektir."* Yalan söyleyen kimse için, *"Dili yalan vasfediyor"* denilir. *"Gözü büyü vasfediyor"* sözü de sözü edilen insanın gözünün büyüleyici olduğunu anlatır.

İmdi bu âyette de dillerinin nitelendirmesiyle Allah'a şirk koşanları, kendi kendilerine koydukları hükümleri Allah'ın emir ve yasağı, helâl ve haramı diye nitelendirenleri Allah'ın cezâlandıracağı buyuruluyor. Aslında cezalandırma, sözlerin ve eylemlerin etkisinden ileri gelir. Daha açık bir ifade ile, kişinin diliyle, uzuvlarıyle yaptığı eylemler, ya da içine attığı, uygulamak için fırsat kolladığı kararlı düşünceler, onun uhrevî mükâfât veya cezâsı haline dönüşecektir. Ayrıntı için 70 nci âyetin tefsîrine bakınız.

— 61. Allah adâleti gereği, kötülüğü misliyle cezâlandırır, kerem ve rahmeti gereği olarak da iyiliği on katıyle ödüllendirir. Cezânın suçtan ağır olması zulümdür. Allah zulümden münezzehtir. Dilerse kulunu cezalandırmaz, affeder. Ama cezalandıracaksa, onun yaptığına denk bir ceza verir. *"Kim iyilik getirirse ona, o*(getirdiği)*nin on katı ödül vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezâlandırılır, onlar haksızlığa uğratılmazlar"* (âyet: 160).

— 62. Her insanın yaptığı iyiliklerin karşılığı kendisine aidolduğu gibi kötülüklerinin cezâsı da kendisine âittir. Her fert, kendi yaptığının karşılığını görür. Kimse, başka birinin iyilikleriyle kurtulmaz, başkasının, kendisinin

sebebolmadığı kötülükleriyle de ceza görmez: *"Herkesin kazandığı, yalnız kendisine âittir. Kendi* (günâh) *yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günâh) yükünü taşımaz".*

— 63. Kişi bedensel eylemlerinden ötürü cezalandırılacağı gibi, içine yerleştirdiği, atmak için çaba harcamadığı, uygulamağa kararlı düşüncelerinden ötürü de cezâ görür. Bundan dolayı: *"Günâhın açığını da, gizlisini de bırakın! Günâh kazananlar, yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir"* (âyet: 120) buyurulmaktadır. Zaten bedensel eylemlerin, ibâdetlerin asıl amacı, içi temizlemektir. Bu eylemler, bir kalb ve gönül eylemi olan îmâna dayanmazsa, Allah katında bir değer kazanmaz.

— 64. İnsanlar kendi irâde ve düşünceleriyle hareket ederler ama, tüm davranışları genel Tanrısal yasaların çerçevesinde olur, bu yasaların dışına çıkamazlar. Kendi cüz'î irâdeleri bakımından serbest, fakat İlâhî yasalar bakımından mecburdurlar. İnsanın annesini, babasını, doğacağı âile ve ortamı, vücut yapısını, kabiliyyetini, özelliklerini seçmesi kendi elinde değildir. Bunlar İlâhî genel yasalarca belirlenmiştir. Bu bakımdan insan mecburdur. Fakat kendi düşünceleriyle yaptığı eylemlerinde serbesttir. İşte birinci alandaki olaylardan ötürü insan sorumlu değil, fakat bunun içinde belirlenmiş küçük bir alanda kendi düşüncesine dayalı eylemlerden ötürü insan sorumludur.

Yüce Allah, kâinâtta herşeyi sebep-sonuç zinciriyle birbirine bağlamıştır. Evrende raslantı yoktur. Her varlık ve olay ince kanunların düzenlemesi ve yöntemi sonucudur. İşte biz buna takdîr diyoruz. Kulun içinden geçirdiği düşünceler, bu düşüncelerin sonunda vücut bulan eylemler de Allah'ın yasaları çerçevesinde, yani O'nun takdiriyle olmaktadır. Bundan dolayı hidâyet ve dalâlet kulun sorumlu olduğu eylemlerden ise de yine Allah'ın takdiriyle olur. Zira O'nun takdiri ve tüm varlıklar âlemini kuşatıcı bilgisi dışında kalan hiçbirşey yoktur. *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun göğsünü İslâma açar"*(âyet: 124), *"İşte kazandıkları*(günâhları)*ndan ötürü zâlimleri böyle birbiri ardına takarız..."* (129), "(Allah'a) *ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah isteseydi ne biz ne de babalarımız ortak koşmazdık'. Onlardan önceki yalanlayanlar da öyle demişlerdi de sonunda azâbımızı tadmışlardı. De ki: 'Yanınızda bize çıkar*(ıp göster)*eceğiniz bir bilgi var mı? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz'! De ki: 'Üstün delîl, Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi"* (148-149 ncu âyetlerin tefsîrine bakınız).

İşte Allah'ın, inkârcıların kalblerini mühürlemesi, kulaklarına ağırlık koyup, önlerine perde çekmesi gibi tabirler, hep onların yaşadıkları ortamda kazandıkları düşüncelerin, ön yargıların, muhakemelerini, serbest düşünme

yeteneklerini örttüğünü anlatmaktadır. Allah'ın saptırması, hâşâ doğru yolda olan insanı eğri yollara düşürmesi değil; eğri yollara sapmış, Hak Elçisinin doğru yol çağrısını kabul etmeyen; sapıkların içinde kalmayı yeğleyen insanları, o hallerine bırakması, onları doğru yola girmeğe zorlamaması demektir.

— 65. Zulüm, milletlerin helâkine sebebolur. Zâlim milletler, bütün güçlerine rağmen sonunda yok olup gitmişlerdir: *"Böylece zulmeden milletin ardı kesildi. 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!"* (âyet: 45), *"Zâlim toplumdan başkası mı helâk edilir?"* (âyet: 47). Îmân ve adâlet ise güvenlik, mutluluk ve başarı vesilesidir: *"İnananlar ve imanlarını bir zulüm ile bulamayanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır"* (âyet: 83).

— 66. Üstünlük servette, soyda, mevkide değil, ruhsal değerde ve yeteneklerdedir. *"Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: 'Allah, aramızdan şunlara mı lutfu lâyik gördü?' desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?"* (âyet: 53). Herkesin içini, kemâl ve ihlâsını Allah bilir. İnsanların değerlendirmesiyle, gerçek değer bilinmez. Gerçek değer, şekilde, görüntüde değil, gönüldedir. Gönüle muttali olan da yalnız Allah'tır. Kimin gönülden kendisine bağlı, halis mü'min olduğunu yalnız O bilir. Nice velî sanılan, Allah nezdinde şeytan ve nice pejmürde, değersiz görülen, hattâ fâsık sayılan da Allah katında değerli olabilir. Göğüslerdeki düşüncelere vakıf olan Allah, hiçbir kulunu rahmetinden uzak tutmaz.

— 67. Allah, verdiği nimetlerle, yeryüzünün hakimleri kıldığı, yahut birbiri ardınca, nöbetleşe, kâh birini, kâh ötekini dünya mülküne sahib kıldığı insanları birbiriyle dener. Kimine mülk verir, kimine sağlık, kimine güzellik, kimine beden gücü, kimine daha çok akıl verir. Kiminin mevkiini diğerlerinden üstün yapar. Allah, kullarını, verdiği bu imkânlarla dener, onların bu imkânlar içinde diğerlerine karşı nasıl davrandıklarına bakar. İnsanları birbiriyle sınar. Zengini, fakirlere karşı davranışıyle; fakiri, zenginlere karşı taşıdığı duygularıyle; güçlüyü zayıf ile; zayıfı güçlü ile; âlimi, ilimden yoksun kalanlarla; yöneticiyi halk ile dener. Kendisine verilen imkânları kötü kullananları al aşağı eder; uslanıp düzelenleri de affeder, imkânlara kavuşturur: *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezâsı çabuk olandır ve O, bağışlayan, esirgeyendir"* (âyet: 165), *"...Bir millet, kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez..."* (Ra'd Sûresi: 11).

— 68. Sâdık tevbe ve sâlih amel, Allah'ın rahmet ve mağfiretine sebebolur.

Çünkü Allah, yaratıklarına rahmeti (onlara acımayı) üstüne almış, bunu prensip edinmiştir. Fakat O'nun rahmeti, samimî olarak günâhından dönüp uslananlara yöneliktir: *"Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazdı* (kendisine öngördü) *ki: Sizden kim, cehâletle bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, uslanırsa muhakkak ki O, bağışlayan esirgeyendir"* (âyet: 54).

Samîmî tevbe, günahtan ızdırap duymak, Allah'tan utanmak, cezâsından korkmakla olur. İmam Gazâlî (Allah rahmet eylesin), tevbeyi, "İlim, hal ve amelden oluşur. Günâhın kötü, Allah'ın gazabına ve cezâsına sebebolduğunu bilmek, hâli gerektirir. Hal de günâhtan elem duymaktır" şeklinde tanımlanmıştır. Bu hal günâhı örtme eylemi olan salih amele sarılmağa götürür.

7 — 69. Bireylerin olduğu gibi milletlerin de ömrü vardır. Bu ömür dolunca o millet egemenliğini kaybeder, başkalarının egemenliği altına girer. Hâkim iken mahkûm olur: *"Her ümmetin bir süresi vardır. Süreleri gelince* (onlar), *ne bir ân geri kalırlar, ne de öne geçerler* (tam vaktinde batıp giderler)" (âyet: 34).

— 70. Allah'a îmân ve sâlih amel, bolluğa, ruh huzuruna; küfür de darlığa, huzursuzluğa sebebolur. Allah, sâlih kimseleri mutlu yaşatır: "(O) *ülkelerin halkı inanıp korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklarıyle yakaladık"* (âyet: 96). Hûd Sûresinin 52 nci âyeti de aynı şeyi vcurguluyor: *"Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin* (O'na yönelin) *ki gökten üzerinize bol rahmet göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Suç işleyerek yüz çevirmeyin."*

Tâhâ Sûresinin 123-124 ncü âyetleri de Allah'ın gösterdiği yolda yürüyenlerin sıkıntı çekmeyeceklerini; Allah'ı anmaktan yüz çevirenlerin dar geçim içine düşeceklerini vurgulamaktadır: *"...Kim benim hidâyetime uyarsa o sapmaz, sıkıntıya düşmez. Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için de dar bir geçim vardır. Kıyâmet günü onu kör olarak haşrederiz."*

"Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O, çok bağışlayandır. (Mağfiret dileyin) *ki, üzerinize gökten bol yağmur göndersin ve size çok mallarla, oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin"* (Nûh Sûresi: 10-12). *"Şayet yolda doğru gitselerdi onlara bol su verirdik* (rızıklarını bollaştırırdık) *ki onları onunla imtihân edelim. Kim Rabbini anmaktan yüz çevirirse* (Rabbi) *onu, alt eden bir azâba sokar"* (Cin Sûresi: 16-17) âyetleri de îmânın ve sâlih amelin bolluk ve saâdete; imansızlığın ve Allah'ı anmaktan yüz çevirmenin darlık, sıkıntı ve azâba sebebolduğunu vurgulamaktadır.

— 71. Allah kâfirleri hemen cezalandırmaz, onlara fırsat verir. Hattâ nimetini daha da artırarak onları dener. Sonunda cezalandırır. Allah'ın, inkârcı bir kula bol nimet vermesi, onun Allah katında değerli olduğunu göstermez. Dünyâ varlığı sınavdır. Allah, kulunu, kabiliyetine uygun bir biçimde sınar. Kimini bollukla, kimini darlıkla, kimini sağlıkla, kimini hastalıkla. Kula verilen nimetler, eğer onu aşırı davranışlara sürüyorsa helâkine sebebolur. Hiç farkında olmadan bir gün felâket veya ölüm onu yakalar: *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız* (veya onlara derece derece daha çok imkân vererek onları dünyâya daldıracağız ki iyice azsın, cezâyı hak etsinler). *Onlara mühlet veririm, doğrusu benim tuzağım sağlamdır"* (âyet: 182-183).

8 — 72. Bu sûrede Allah'ın güzel isimleri sıkça anılır ve sûre, Allah'ın herşeyi bildiği vurgulanarak bitirilir. Kelâmcıların çeşitli biçimlerde te'vîl ettikleri bu isimleri, selef, Arapçada ifade ettikleri mânâsı içinde düşünmüş; nasıllığının, niceliğinin bilinemeyeceğini; Yaratan'ın, yaratıklara benzetilemeyeceğini söylemişlerdir.

— 73. Doğru îman, takvâyı, ara bulmayı, Allah'a ve Elçisine itâati ve benzeri sâlih amelleri gerektirir: *"Gerçekten inanan insanlar iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisine itâat edin!"* (1 nci âyet). Âyetteki şart edâtı olan *iseniz,* bu güzel işlerin, gerçek îmânın şartı olduğunu gösterir. Ülü'l-emrin meşrû emirlerine itâat, Allah ve Elçisine itâat gereğidir (Nisâ: 59 ncu âyet).

— 74. Gerçek îmânın beş şartı (takvâ, arabulma, Allah'a itâat, Elçiye itâat ve ülü'l-emre itâat) kendisinde bulunan mü'minleri ma'nevî mertebelerin en yücesine eriştirmiş; onları en ince duygularla, en güzel meziyetlerle bezemiştir: *"Mü'minler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman* (o âyetler onların) *imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan* (Allah yoluna) *verirler. İşte gerçek mü'minler onlardır"* (2-4 ncü âyetler).

Allah'a gönülden bağlı mü'minler, yalnız Allah'a ilticâ eder, O'ndan yardım beklerler. Nitekim herkese örnek Peyğamber ve onun sahâbîleri de yardımı Allah'tan beklemişlerdi: *"Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da 'Ben size, birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim' diye duânızı kabûl buyurmuştu"* (9 ncu âyet).

— 75. Allah, Bedir mücâhidlerine özel yardım yapmıştır (9-12 nci âyetler).

— 76. Allah, inananları, Elçisi vasıtasıyle hayvânsal hayattan, yüce ma'-

nevî hayâta çağırır: *"Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına koşun!"* (24 ncü âyet).

— 77. Allah, mal ve evlâd sevgisini bir imtihân aracı yapmıştır. Gerçek îmân, Allah sevgisini her sevginin üstünde tutmayı gerektirir: *"Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitne*(imtihan)*dır. Allah'a gelince, büyük mükâfât O'nun yanındadır"* (28 nci âyet).

Bu âyet indiği zaman mü'minlerden birçoğunun evlâdı henüz müşrik idi. Kezâ hicret ile mallarını da Mekke'de bırakıp çıkmış olan mü'minler, insanın kalbinde en büyük yeri olan bu iki dünyâ varlığından ayrılmakla sınanmışlardı. İşte onlara, mal ve evlâdın birer imtihân olduğu, kim Allah sevgisini mal ve evlât sevgisinin de üstünde tutarsa Allah katında büyük ödüller alacağı belirtilerek ümit, güven verilmektedir.

— 78. Âyetlerde mü'minlere, geçmişteki zayıf durumları da hatırlatılmaktadır ki İslâmın kendilerine sağladığı maddî ve ma'nevî gücün değerini anlasınlar: *"Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyle destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki şükredesiniz"* (26 ncı âyet).

— 79. İman insanı maddî ve ma'nevî güç yanında firâset sahibi yapar; hak ile batılı birbirinden ayırdetme yetisiyle donatır: *"Ey inananlar, Allah'tan korkarsanız O size iyi ile kötüyü ayırdedici bir anlayış verir"* (29 ncu âyet).

— 80. Aklını kullanmayan mukallid müşrikler, canlıların en kötüsüdür: *"Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir"* (22 nci âyet). A'râf Sûresinin 179 ncu âyetinde de duyu ve düşüncelerini kullanmayan gafil mukallidler kınanmakta, cehenneme atılacağı vurgulanan o kimselerin, hayvanlardan da sapık oldukları belirtilmektedir. Bu, bir hicv değil, gerçeğin ifadesidir. Çünkü körü körüne taklîd, fıtrata aykırıdır, ilerlemeğe engeldir. Körü körüne taklidciler bu ifadelerle kınanmıştır ki mü'minler ifrât ve tefrîtten uzak kalmayı, ölçülü davranmayı öğrensinler. Âyetlerden anlaşılıyor ki aynen o mukallidler gibi körü körüne taklîde sapan müslümanlar da onların düzeyine inerler ve sadece İslâm adı, onları kurtarmağa yetmez. Zira İslâm, söz değil, öz ister. Lâf değil, eylemi gerekli kılar.

— 81. Namaz ve ibâdet, şekilden ibaret bir eylem değildir. Bu eylemlerden asıl gaye, Allah'ı anmaktır. Bu temel amaç bulunmadıkça sadece şekil, namaz olmaktan uzak, bir âdetten ibâret kalır: *"Onların Beyt*(ullah) *yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir"* (35 nci âyet).

— *82.* Toplum içinde haksızlığın çoğalması, bütün toplumun cezalandırılmasına neden olur: *"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz* (hepinize erişir). *Bilin ki Allah'ın azâbı çetindir"* (25 nci âyet). Bozulma, toplumu zayıflatır, perişan eder. Böylece iyiler de kötülerin ateşine yanar. İyiliği emir, kötülükten menetme görevini yapmayan toplum, sonunda bu umumî belâya uğrar: *'Fir'avn âilesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi: Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı; biz de onları günâhlarıyle mahvetmiştik ve Fir'avn âilesini boğmuştuk. Hepsi de zulmedicilerdi"* (54 ncü âyet).

— 83. Aşırı mal ve evlât sevgisi, yakınları kayırma za'fı, adâletin kaybına, hakların gasbına yol açıp toplumun bozulmasına sebebolan bir belâdır: *"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir fitne*(imtihan)*dır"* (28 nci âyet).

— 84. Eski milletlerin helâki, iki davranıştan biri sebebiyle olmuştur: Onlar ya peyğamberlerden istedikleri mu'cizeleri gördükleri halde inanmadıkları için toptan helâk edilmişler; ya da peyğamberlere düşman olup onlara karşı savaşmışlar ve sonunda yenilip tepelenmişlerdir. Fakat tevbe edenler bağışlanmıştır. İkinci çeşit davranışı izlemiş olan Kureyş kavminin lider kadrosu da Bedir'de tepelenmişler, feci bir şekilde öldürülmüşler; ileride tevbe edecek olanlar ise sonunda affedilmişlerdir.

10 — 85. Allah'a iftirâ edenler onmazlar. Dünyâda biraz yaşarlar ama sonra çetin azâba çarpılırlar (69-70 nci âyetler).

— 86. İşin içyüzünü bilmeyen insan, şerri hayır sanır. İnâdına kapılır, hayır ister gibi, "Eğer bu Kur'ân hak ise, başıma belâ gelsin", "Şu iş şöyle ise, başıma felâket gelsin" der. Oysa böyle şeyler söylemek, Allah'a karşı cür'ettir. İnsan hep akıllı, ihtiyatlı, ölçülü davranmalı, kötüyü değil, iyiyi istemelidir. Şayet Allah, insanların istediği herşeyi verseydi, onlar çabucak mahvolup giderlerdi. Çünkü iyi sanarak istedikleri birçok şey, kendilerinin iyiliğine değil, kötülüğünedir. Lehlerine değil, aleyhlerinedir. Onun için Allah kulları için uygun olanı yapar. O'nun yaptığına teslîm olmak, kazâsına rızâ göstermek gerekir (11 ve 50 nci âyetler).

— 87. Dünyâ ve âhiret saâdetinin temeli iki îmandır: Allah'a şirksiz îmân, âhirete şeksiz îmân ve bu îmânların gereği olarak sâlih ameldir.

— 88. İyilik yapan iyilik bulur, fazlasını da alır. Kötülük yapan da sadece cezâsını çeker (26-27 nci âyetler).

— 89. Gerçek bilgi, kesin kanıta dayanır. Zan ile bilgi doğmaz.

11 — 90. Allah katında üstünlük, insanların değer ölçülerine göre değil,

ruhsâl meziyyet, ahlâkî fazîlet ile sabit olur. Allah'ın hiçbir kulu hakir görülmemelidir. Çünkü o hakîr görülen insan, Allah yanında çok değerli olabilir. Görünüşe aldanılmamalıdır. Allah'ın zavvallı kullarını hakîr görenler Allah'ı gücendirmiş olurlar. Bundan dolayı peyğamberler, kendilerine gelen fakirleri, köleleri korumuşlar, onlarla beraber oturmaya tenezzül etmeyen, kendileri geldiği sırada o fakîrleri yanlarından çıkarmasını isteyenlerin önerisini reddetmişlerdir: *"Ben, inananları kovamam!"* (29 ncu âyet) demişlerdir. Allah'ın sevgisinin ve rahmetinin kime yönelik olduğunu yalnız kendisi bilir: *"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah bunlara bir hayır vermeyecek' demem. Allah, onların içlerinde olanı daha iyi bilir"* (31 nci âyet).

İnsan, ne malıyle, ne mevkiiyle, ne de ibâdetiyle kendisini başkalarından üstün görmemeli. Zaten büyükler: "Fazîletini görmediğin sürece fazîletlisin. Faziletini görünce artık fazîletin kalmaz!" demişlerdir.

— 91. Namaz, mü'mini, putatapmaktan, Allah'a eş koşmaktan, kazançta hîleye başvurmaktan, bütün çirkin işlerden alıkor, biraz önce meâlini yazdığımız 87 nci âyet bunu kanıtladığı gibi 'Ankebût Sûresinin 45 nci âyeti de bunu vurgulamaktadır: *"Kitâptan sana vahyedileni oku ve namaz kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak, en büyük*(ibâdet)*tir."* Çünkü namaz, Allah'a saygı ile yönelmek, O'nun insanı gözettiği inancını her zaman içinde taşımaktır. Allah'a yönelen, O'ndan başkasına kulluk edemez. O'nun gözetimine kesinlikle inanan da hîle ve çirkin işler yapamaz, haramı kursağına indiremez. Kazandığı helâl rızık ile yetinir, mutlu olur. Az ve temiz helâl malı, hîle ile kazanılmış çok harama yeğler. Başarıyı sadece Allah'tan bekler. Allah'tan başkasına dayanmaz. Bundan dolayı Peyğamber(s.a.v.)in: *"Kimin namazı kendisini fuhuştan, kötü ve çirkin işlerden menetmezse o namazın, o insana, kendisini Allah'tan uzaklaştırmaktan başka bir katkısı olmaz"* buyurduğu rivâyet edilir (Taberânî, İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Feyd: 6/221).

— 92. Ticârette, ölçü ve tartıda hîle yapmak, bütün toplumun genel bir azâba çarpılmalarına sebebolur (84-85). Helâl ticâretten kalan az kâr, harâmdan kalan çok kârdan iyi ve bereketli olur (86 ncı âyet).

— 93. Mü'min, aslâ doğruluktan ayrılmamalıdır: *"Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol!* (Sen de) *seninle beraber tevbe edenler de* (hep doğru olunuz)*"* (112 nci âyet).

Doğru olmak, doğru söylemeyi, doğru davranmayı gerektirdiği gibi, dîni de doğru uygulamayı, dinin emirlerini te'vîllerle tahrîflerle bozmamayı gerektirir.

— 94. Mü'min, yalnız Allah'a güvenir, O'na tevekkül eder (56, 92 nci âyetler). Zâlimlere dayananlar, onları kendilerine destek yapanlar, Allah'ın gazabına uğrarlar, Allah'ın cezâsından kurtulamazlar: *"Sakın zulmedenlere dayanmayınız, yoksa size ateş dokunur! Sizin Allah'tan başka velîleriniz yoktur* (zâlim müşriklerin, size dost olacaklarını, sizi koruyacaklarını sanmayınız. Sizin koruyucunuz onlar değil, Allah'tır. Eğer o zâlimlere dayanırsanız) *sonra size yardım edilmez* (sizi kimse kurtaramaz)*!"* (113 ncü âyet).

— 95. Küfür liderlerine tâbi olanlar, liderlerinin izinde gide gide sonunda cehenneme varırlar: *"Fir'avn, kıyâmet günü kavminin önünde gidiyor. İşte onları âteşe getirdi. Varılan yer de ne fenâ bir yerdir!"* (98 nci âyet).

— 96. Herkes, ne yaparsa âhirette karşılığını görür. Allah, kulunun neler yaptığını bilir. Çünkü O, dâimâ kulunu gözetlemektedir. Kulun hiçbir eylemi, hattâ düşüncesi Allah'ın bilgisinden kaçmaz.

— 97. Misâfir, ev sâhibinin ikrâmını reddetmemelidir. Aksi takdirde ev sâhibi misafirin dostluğundan kuşku duyabilir (70 nci âyet).

— 98. Günün önünde, sonunda ve gecenin gündüze yakın sâatlerinde Allah'a ilticâ etmek, namaz kılmak, yalvarmak gerekir. Çünkü insan dünya işleriyle uğraşırken bunalır, hatâlar yapar. Ama gününe ibadetle başlarsa iyi bir moralle başladığı için işinde daha başarılı olur. Günün sonunda yapılan ibâdet, gündüzün biriken bunalımlarını, hatâlarını gönülden temizler, ruhunu rahatlatır. Gece ibâdetleri de insanı Rabbine daha çok yaklaştırır. Hasılı ibâdet, ruhu bunalımlardan, hatâlardan temizler, kişiye moral verir, irâdesini güçlendirir, ona düzen aşılar. Kötülüklerin ardından yapılan iyilikler, kötülüklerin ruhtaki izini siler: *"Zirâ iyilikler, kötülükleri giderir"* (114 ncü âyet). Namazları vaktinde kılmak, kula mutluluk verir.

— 99. Öğütçülerin, kamuyu aydınlatmaları gerekir. Çünkü onlar, peyğamberlerin vârisleridirler. Peyğamberler, öğüt ve irşadlarıyle toplumlarını aydınlatmışlardır (34, 68, 79, 93 ncü âyetler).

— 100. Sabır zafere götürür. *"Sabret, çünkü Allah, iyi davrananların ecrini zâyi etmez"* (115 nci âyet). Sabır, güzel amellerin başında gelir.

— 101. Kur'ân-ı Kerîm, bir yandan sabrı öğütlerken, bir yandan da sonucun, müttakîlere (korunanlara) âidolduğunu vurgulamaktadır (49 ncu âyet). Bu kural, başarının baş temelidir. *"Sonuç korunanlarındır"* vecîsizesi, en büyük İlâhî yasalardan biridir. Korunmak, sadece günâhlardan korunmak demek değildir. Toplumu bozan bütün zayıf davranışlardan, yükselmeyi engelleyen eylemlerden korunmayı da kapsar. Gelişmenin şartlarına uyup, buna aykırı davranışlardan korunanlar zafere ulaşırlar. Gelişmeğe aykırı, bozuk

davranışlar içine girenler için yenilgi kaçınılmaz olur. Allah egemenliği, sâlih amel (eylem) sâhiplerine, korunanlara va'detmiştir. Bu va'd, gerek Kur'ân'-da, gerek Kur'ân'dan önceki Kitâplarda vurgulanmıştır: *"Andolsun, Tevrât'tan sonra Zebûr'da da 'Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak* (bu yer onların eline geçecek) *diye yazmıştık"* (Enbiyâ Sûresi: 105). *"Arz, Allah'ındır. Onu kullarından dilediğine verir. Sonuç korunanlarındır"* (A'râf Sûresi: 128). *"Allah sizden inanıp iyi işler yapanlara va'detti; onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacaktır..."* (Nûr Sûresi: 55).

— 102. Bir cemâat, iyiliği emredip kötülükten menetmek suretiyle toplumu iyi işlere yöneltmeli, kötülükleri engellemeğe çalışmalıdır. Uyarıcıların çabalarıyle toplum zulümden vazgeçer, kurtulur. Çünkü toplum zulümden, kötü işlerden vazgeçip uslanırsa Allah onları cezâlandırmaz: *"Halkı uslu kimseler olsaydı Rabbin, o şehirleri haksız olarak helâk edecek değildi"* (117 nci âyet), *"Ben, kullara zulmedici değilim!"* (Kaf Sûresi: 29).

— 103. İnsanların ihtilâfı doğaldır. Çünkü ihtilâf, Allah'ın bir toplum yasasıdır. Bunun pek çok yararı vardır. Toplumun ilerlemesinin kamçısı ihtilâf ve münâfesedir, yani rekabettir. Fakat ihtilâf dünyâ işlerinde olur. Dinde ihtilâfın olmaması gerekir. Dîn birleştiricidir. Allah dini, insanları bölünmeden korumak, dost ve kardeş yapmak için göndermiştir. Dinde ihtilâf, bölünmelere, savaşlara yol açar. Dinde meydana gelen ihtilâflar, insanların dini istedikleri gibi yorumlamalarından doğmuştur. Dinin özünde birleşenler, ihtilâftan, tefrikadan korunurlar. İşte bu kimseler, Allah'ın rahmet ettiği, acıyıp koruduğu, dinin ruhuna bağlı temiz insanlardır. Dinin özünden ayrılıp ihtilâfa düşenler, dini bozdukları için cehennemi hak ederler: *"Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar. Yalnız Rabbinin acıdıkları* (ihtilâfın dışında kalmışlardır). *Zaten Allah onları bu* (rahmet) *için yaratmıştır. Rabbinin: 'Andolsun ben cehennemi cinlerden ve insanlardan bir kısmıyle dolduracağım' sözü tam yerini bulmuştur"* (118-119 ncu âyetler).

— 104. Kur'ân'da vahyedilen kıssalar, Peyğamber'in ve ona inananların gönlünü sağlamlaştırır. Bunları okudukça onların, dâvâlarına inançları artar, mücâdele azimleri güçlenir. Bu kıssalarda mü'minlere güzel öğütler vardır. İnananlar bunlardan ibret alırlar.

— 105. Allah, göklerde ve yerde olan bütün gizlilikleri bilir. O'nun bilmediği bir şey yoktur. Her iş O'na götürülecek ve bunlar hakkında hükmü O verecektir. O halde yalnız O'na kulluk etmeli, O'na dayanmalıdır: *"Göklerin ve yerin ğaybi* (görünmez bilgisi) *Allah'a âittir. Bütün işler hep Allah'a*

döndürülüp götürülür. O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin, sizin yaptıklarınızdan gafil değildir!" (123 ncü âyet).

12 — 106. Yûsuf, düş görmüştü. Peyğamber olarak yaratılmış bulunan Yûsuf'un gördüğü düş, mutlaka çıkacaktı. Çünkü *"Peyğamberlerin gördükleri düşler, sabah aydınlığı gibi çıkar".*

— 107. Kardeşlerinin, Yûsuf'u kıskanmalarından, hasedin kötülüğü ve en temiz, soylu insanları dahi bozan kötü işlere sürükleyeceği; birer peyğamber olan kardeşlerinin hasedetmesinden, peyğamberlerin dahi bu nefis za'fından, yani günâhtan masum olmadıkları anlaşılır.

— 108. Kardeşlerinin kendisini kuyuya atmaları, Yusuf'a ağır gelmişti. Ama böyle olmasaydı, Yusuf'un gördüğü düş gerçekleşmeyecekti. Demek ki insanın nefsine ağır gelen şeylerin altında Allah'ın nice hikmeti gizlidir ve insan o anda o hikmetleri anlayamaz. Onun içindir ki Cenabı Hak: *"Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz"* buyurmaktadır.

— 109. O halde Allah'ın takdirine, Hz. Ya'kub gibi: *"Fesabrun cemîl:* Bana güzel sabretmek gerekir" deyip sabır ve rıza göstermek lâzımdır.

— 110. Cevherin değerini ancak cevâhirci bilir. Yoldan geçen yolcular, buldukları Yusuf'un nasıl bir kabiliyet olduğunu anlamamış, onu birkaç para karşılığında satmışlardı (20 nci âyet).

— 111. Yusuf'u satın alan bakan, onun zekâsını fark etmiş, ona köle muâmelesi değil, evlât muâmelesi yapmış ve onu kendi çocuğu gibi yetiştirmiş, eğitmiş, tahsilini yaptırmıştı (21-22 nci âyetler).

— 112. Karısı zelîhâ, Yusuf'un güzelliğine hayran kalıp ona kendisini sunmuş, fakat O: *"Allah'a sığınırım, efendim bana güzel baktı* (ona hiyânet edemem). *Çünkü zâlimler iflâh olmazlar!"* demişti. Bu suretle, iyilik görülen yere nankörlük, hiyânet edilmemesi telkîn edilmektedir (23-24 ncü âyetler).

— 113. Yusuf da öteki delikanlılar gibi duygulara, arzulara sahipti. *"Kadın onu arzû etmişti, eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi, o da onu arzu etmişti."* Demek ki peyğamber olan Yusuf'un da nefsânî istekleri vardı. Ama yüksek duyguları, Hakk'a olan sarsılmaz îmânı, onun günâha düşmesini önlemişti. O halde peyğamber de olsa, insanın nefsî arzûları vardır. O da nefsinin çektiğine yönelir, fakat Hakk'a îmân, onun günâha düşmesini veya günâhta ısrarını önler. Her mü'minin de böyle olması, Hakk'ın gözetimini düşünerek günâhtan, kötülükten kaçınması gerekir.

— 114. Yusuf'un kaçtığını, kadının arkasından koştuğunu gören bakan,

karısının Yusuf aleyhindeki sözlerine inanmamış, yanındaki bilirkişinin görüşüne başvurduktan sonra âdilâne davranıp ikisine de öğüt vermişti. Bu suretle olaylarda hissiyâta kapılmamamız, acele etmeden, meseleyi iyice inceleyerek tarafsız hüküm vermemiz öğütlenmiş oluyor.

— 115. Bilirkişilik yapan insan, kadının âilesinden olduğu halde taraf tutmamış, adâletten ayrılmamıştı. Bundan, bilirkişinin yansız, hakkane hüküm vermesi gereği anlaşılır.

— 116. Kadının tuzağının büyük olduğu vurgulanıyor: *"Sizin tuzağınız büyüktür!"* (28 nci âyet).

— 117. Zelîhâ'yı bu yola iten, dayanılmaz aşk idi. Demek ki aşk ferman dinlemez: *"Sevdâ onun bağrını yakmış!"* (30 ncu âyet).

— 118. Gören kadınlar Yusuf'un güzelliğine hayran kalıp, hanımının arzusunu yerine getirmediği takdirde zindana attıracakları tehdidinde bulundukları halde Yusuf iffetini korumayı, hiyanet etmemeyi zindana atılmamağa tercih etmişti. İşte inanmış insan, her zaman iffetini böyle mertçe korumalıdır.

— 119. 37 nci âyetten, Mısırlıların ve Yusuf'un yetiştiği ortamlardaki birçok insanın Allah'a inanmadıkları, âhiret hayâtını kabul etmedikleri anlaşılmaktadır.

— 120. Bütün peyğamberler, bütün İbrâhîm soyu nebîleri, tevhîd inancını getirmişler; insanlara putperestliği, Allah'a ortak koşmayı bırakıp sadece Allah'a kulluk etmeği öğütlemişlerdir. Çünkü Allah'tan başka, kendisinde tanrılık olduğu sanılan şeylerin hiçbir gücü yoktur. Bu tür inançlar, boş vehimden başka bir şey değildir. Böyle insanlar, gerçekte kendi vehimlerine tapmaktadırlar (37-40 ncı âyetler).

— 121. Zindanda Yusuf'un arkadaşları, gördükleri düşü Yusuf'a anlatmışlardı. Yusuf da düşleri, onların anlattıklarına göre yorumlayarak birinin kurtulacağını diğerinin asılacağını söylemişti. Rivayete göre düşün yorumu hoşuna gitmeyen kimse, bunu uydurmuş olduklarını söyledi ise de: *"Artık iş, sizin dediklerinize göre böyle yapıldı"* dedi. O halde düşü, tam doğru anlatmak lâzımdır (36, 41-42 nci âyetler).

— 122. Fir'avn'ın düşünü kimse yoramamış, buna düşlerin birbirine karışması *(adğâs-ü ahlâm)* demişlerdi. Bunu ancak Hz. Yusuf yorumladı ve yorumu olduğu gibi çıktı (43-49 ncu âyetler). O halde düşü herkese söylemek doğru değildir. Ehline söylemelidir. Ru'yâyı, ancak vehbî ilme vâkıf olan kimse tabir edebilir. Meşhur sözdür: "Ma'rifet, ru'yâyı görende değil, yorandadır".

— 123. Yusuf, kendisini kral çağırdığında, hemen acele ile gitmemiş, bede-

ninin zindandan kurtulmasından önce, iffet ve şahsiyyetinin, sürülen lekeden temize çıkmasını istemiş; bunun için, vaktiyle suçlanmış olduğu meselenin içyüzünün ortaya çıkarılmasını talebetmiştir. Demek ki büyük şahsiyetler acele etmezler, kişiliklerine, canlarından çok değer verirler. Şerefleri, canlarından ileridir. Hattâ Yusuf'un bu olgunluğunu belirtmek için Peyğamberimiz: *"Şayet ben, Yusuf'un kaldığı kadar zindanda kalmış olsaydım, krala götürmek için gelen kişinin sözünü hemen kabul edip giderdim!"* demiştir.

— 124. Burada önemli bir nokta da Yusuf'un, iyiliğini gördüğü ve gerçekten kendisini seven Zelîhâ'nın adını tasrîh etmeyip, kadınlar topluluğunun kendisini suçladığı şeyin içyüzünün araştırılmasını istemesidir. Burada Yusuf, kendisine iyilik yapan efendisinin şerefine saygısı yanında, Zelîhâ'ya da acıyarak onun adını anmamış, ona iftirâ suçunu bulaştırmamıştır.

— 125. Hiç kimse kendi nefsini tamamen suçsuz sanmamalıdır. Çünkü nefis, zaten kötülüğü emretme özelliğiyle yaratılmıştır. İnsanın üstünlüğü, nefsin kötü arzularıyla savaşıp onu yenmesidir. İşte Allah'ın rahmet ettiği, acıdığı kulları, nefislerinin kötülük telkinlerini bastırabilen kimselerdir: *"Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, dâimâ kötülüğü emredicidir. Meğer Rabbimin esirgediği bir nefis ola"* (53 ncü âyet).

— 126. Nihâyet Hz. Yûsuf, doğruluğunun karşılığını görmüş, Mısır'a başbakan olmuştu. Sonunda yalanları ortaya çıkan iftirâcı kadınlar da mahcû-bolmuşlardı. Bu kıssa gösterir ki hiçbir hakikat gizli kalmaz, eninde sonunda meydana çıkar.

— 127. Vaktiyle Yusuf'a iftirâ etmiş olan kadınlar, sonunda gerçeği itirâf etmişler, bakanın karısı da, nihâyet gerçeğin ortaya çıktığını; suçsuz olarak zindana atılmış olan Yusuf'un arkasından ona hiyanet etmemek için gerçeği söylediğini açıklamıştır. Bundan, insanın vaktiyle yaptığı bir yanlışı, yalan ifadesini mutlaka düzeltmesi gerektiğini, geç de olsa gerçeği itirâf etmenin fazilet olduğunu anlıyoruz. Sürekli olarak hakikati gizlemek büyük hiyânettir. Allah hâinlerin tuzağını başarıya ulaştırmaz (51-52 nci âyetler).

— 128. Memleket yönetiminde herhangi bir konuda uzman olan insanın, kendi nefsi için değil, fakat kamunun iyiliği için ülke yöneticisinden görev talebetmesi yerinde bir harekettir. Nitekim Yusuf da Başbakanlığın veya Maliye Bakanlığının kendisine verilmesini, kendisinin bu işi iyi bildiğini krala söylemiş: *"Beni ülkenin hazîneleri üstüne bakan yap. Çünkü ben onları iyi korur* (yönetmesini) *iyi bilirim demişti"* (55 nci âyet).

— 129. Bolluk zamanlarında, darlık zamanını düşünmeli, ileride başgösterebilecek herhangi bir kıtlığa, sıkıntıya karşı tedbir almalı; ülkeyi açlıktan

korumak için devlet olarak, dar günler için gıda ve ihtiyaç maddeleri stoku yapmalıdır. Nasıl ki Yusuf da krala, bolluk yıllarında alınan fazla mahsulün bir kısmını, darlık zamanları için stok etmeyi önermişti (47-49 ncu âyetler). Peyğamberimiz de âilesinin bir yıllık geçimini devlet gelirinden ayırırdı (Buhârî, Meğâzî: 14).

— 130. Ülke yönetimini, ehil ellere vermek, birer emânet olan devlet kurumlarının başına ehil kişileri getirmek lâzımdır. Nasıl ki Mısır Kralı, ülkenin başbakanlığını, Mısırlı olmayan, fakat emânetine ve dirâyetine güvendiği Yusuf'a teslîm etmişti (55-56 ncı âyetler).

— 131. Kardeşini görmek için sabırsızlanan, fakat hiçbir zaman acele davranmayan, dâima temkinli hareket eden Yusuf, ilk ziyaretlerinde kendisini kardeşlerine tanıtmamış, herşeyin zamanını beklemişti. Çünkü vaktinden önce kendisini tanıtmış olsaydı, işleri karıştırabilirdi.

— 132. Yabancılara kendi yasalarıyla hükmetmek adâlet gereğidir. Yusuf da hırsızlıkla suçlanan kardeşine, onların kendi yasalarına göre hüküm vermiş, böylece onu yanında alıkoymuştu.

— 133. Suçlunun yerine bir başkasını cezalandırmak zulümdür. Suç, bedel kabul etmez: *"Dediler ki: 'Ey vezîr, onun büyük bir ihtiyâr babası var!* (Onun alıkonduğuna çok üzülür). *Onun yerine* (bizden) *birimizi al; zîrâ biz seni iyilik edenlerden görüyoruz'. 'Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını almaktan Allah'a sığınırız, yoksa biz zulmedenler oluruz!' dedi"* (78-79 ncu âyetler).

— 134. Hiçbir hasedçinin hasedi, Allah'ın bir insana nasibettiği nimetin önüne geçemez. İşte Yusuf'un kardeşlerinin hasedi, onun yücelmesine engel olamamış, bilâkis onu yükselme yoluna sokmuştu. Sonunda hased edenler pişman olur: *"Vallâhi, Allah seni bize üstün kıldı!"* derler.

Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ:
Tallâhi lekad âserekellâhu 'aleynâ!

Nitekim Kureyş'in Hz. Muhammed(s.a.v.)e hasedi de onun, İslâm dinini yerleştirip insanlığı onunla aydınlığa kavuşturmasına engel olamamış ve o kıskançlar sonunda ondan af ve merhamet dilemek zorunda kalmışlardı.

— 135. Geç de olsa gerçeği itirâf etmek fazilettir (91 nci âyet). Hakkı itirâf eden, hatâsını kabul eden kimseleri mahcubetmemeli, artık hatâlarını anıp onları ma'nen yıkmamalıdır. Nasıl ki Yusuf, özür dileyen, üstünlüğünü kabul edip önünde küçülen kardeşlerini mahcubetmemiş: *"Bugün sizi kınamak yok. Allah sizi bağışlar! O, merhametlilerin merhametlisidir!"* demişti.

— 136. Allah'ın nimetine şükretmeli, nimeti verenin Allah olduğunu bilip gönülden O'na ilticâ etmelidir.

— 137. Hz. Muhammed(s.a.v.)in bilmediği bu kıssa, öğüt ve ibret almak için kendisine Arapça olarak vahyedilmiştir. Peyğamber, kendisine vahyedilenleri, hiçbir dünyâmenfaati, hiçbir ücret beklemeden insanlara teblîğ etmektedir.

— 138. Azgın, yoldan çıkmış kavme verilecek İlâhî cezâ, hiç beklenmedik bir zamanda gelir: *"Onlar, Allah'ın azâbından, herkesi saracak bir belânın kendilerine gelmeyeceğinden veya hiç farkında değillerken ansızın o* (kıyâmet) *sâatin*(in) *kendilerinea gelmeyeceğinden emîn midirler?"*

13 — 139. Hayvanlar ve insanlar erkekli-dişili olduğu gibi ağaçlar, bitkiler de erkekli dişilidir. Kur'ân'ın ilmî bir mu'cizesi olan bu ifade, Yâsîn Sûresinin 36 ncı âyetinde daha açık olarak belirtilmiştir: *"Ne yücedir O* (Allah) *ki toprağın bitirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden olan bütün çiftleri* (erkekli-dişili) *yaratmıştır!"*.

Âyetlerden, bütün canlıların karşıt cinsleri olduğu anlaşılır. Karşıt cinsler, birbirini cezbederler. Yani kâinât, sevgi, aşk yasası üzerine kurulmuştur.

— 140. Yeryüzü, birbirine bitişik toprak parçalarından oluşur. Her toprak parçasının ayrı özelliği vardır. Bazı bölgelerde yetişen bitkiler, başka bölgelerde yetişmez. Meselâ Akdeniz Bölgesi'nde yetişen narenciye ve muz, Orta Anadolu'da yetişmez. Aynı topraktan oluşan komşu bölgelere, ayrı özellikler veren, Allah'tır.

— 141. Bütün bitkiler, aynı su ile sulanır. Çünkü su, H_2O atomlarından meydana gelir. Aynı gıdayı ve suyu alan bitkilerin her çeşidi, başka renk, koku ve tada sahiptir. Bunlara böyle ayrı ayrı özellikler veren Allah'tır. Sadece bitkiler değil, insanlar da öyledir. Aynı ana-babadan olan çocukların özellikleri, güzellikleri, kabiliyyetleri farklıdır. Bu farkları yaratan, Allah'ın koyduğu yasalardır.

— 142. İnsanlar geçmiş olaylardan ibret alıp uslanacakları yerde, eskilerin yaptıkları hatâları tekrar ederler. İyilik isteyecekleri yerde kötülük isterler. Peyğamberlerin uyarılarına inanmayıp onlarla alay eder, o tehdidlerin başlarına gelmesini söylerler. Fakat Allah merhametlidir. Onların düşünmeden söyledikleri sözlerle onları hemen cezalandırmaz, azâb istekleri üzerine hemen başlarına azâb indirmez. Uslanmaları için onlara fırsat verir. Fakat inâd ve günahında kararlı olanları, sonunda cezalandırır.

— 143. Herşey bir ölçü iledir, İlâhî yasada raslantının yeri yoktur. Kâinât

bir plân ve ölçü ile yaratılmıştır. Evrende ne kadar yıldız olacağı, her yıldızı oluşturan atomların sayısı, yıldızların taşıdığı canlı ve cansız varlıklar, her canlının alıp vereceği nefes miktarı ve yapacağı eylemler, herşey, her olay Allah'ın bilgisinde vardır: *"O'nun katında herşey bir miktar* (ölçü) *iledir".* O'nun katında raslantıya yer yoktur. Çünkü raslantı, düzensizlik demektir. O, düzensizlikten yücedir, münezzehtir.

— 144. Allah, her canın üstüne birtakım koruyucular tayin etmiştir. Bu İlâhî güçler, her canın önünden, arkasından, sağından, solundan onu izleyip belâlardankorurlar. Bu ruhsal koruyucular olmasa yaşamak imkânsız olur.

— 145. Allah, nimet ve rahmetinin gereği olarak kullarını korur. Kullar da O'nun yasalarına uygun davrandıkları sürece nimet içinde yaşamlarını sürdürürler. Kullar, iyi hallerini kötüye değiştirip bozmadıkça Allah onların güzel hallerini değiştirmez, verdiği nimetleri onların elinden almaz. Fakat kul, halini, niyyetini bozar, yolunu iyiden kötüye değiştirirse Hakk'ın gazabına hedef olur. Allah bir kavme kötülük (azâbetmek) isterse artık kimse onları kurtaramaz.

— 146. Allah'ın takdirine engel olunamaz. Birçok olay, insanın hiç farkına varmadığı, hiç ummadığı zamanda olur: *"Allah'ın tuzağı* (cezâsı) *pek çetin olduğu halde, onlar hâlâ O'nun hakkında tartışmaktadırlar!"* (13 ncü âyet).

— 147. Hak ile bâtıl, sel ile köpüğü, maden ile tortusu gibidir. Su ve maden yararlı, kalıcıdır. Köpük ve tortu, bir süre üste çıksa da sonunda yok olucudur.

— 148. Hakk'ın buyruğuna itâat edenler, ebedî ödüllere ererler. O'nun buyruğu dışına çıkanlar, kötü hesaba çekilip cehenneme giderler.

— 149. İyi insanlar, cennette, yine kendileri gibi iyi olan ataları, eşleri ve çocuklarıyle birlikte olacaklardır. Fakat kendileri gibi iyi olmayan atalar, eşler ve çocuklar, nimet yurdunda kendilerine eşlik edemezler. Salâh (iyilik) cennete girmenin temel şartıdır. Peyğamber oğlu da olsa sâlih ve müttekî olmayan kimse, kurtuluşa eremez. Takvâ ve salâh, soydan mîrâs olarak geçecek bir şey değildir. Kişi kendi irâdesi ve eylemi ile sâlih veya fâcir olur ve davranışlarının karşılığını bulur (23 ncü âyet).

— 150. Rızkı bollaştıran veya daraltan Allah'tır. Rızkın bolluğu veya darlığı, bir sınavdır. Allah herkesi, kabiliyyetine göre bol veya dar rızıkla sınar. Rızkın bolluğu, kişinin Allah katında değerli olduğunu kanıtlamayacağı gibi, darlığı da Allah tarafından sevilmediğini göstermez. Allah dilediğini bollukla, dilediğini de darlıkla imtihân eder (26 ncı âyet).

— 151. İtmi'nân derecesine ermiş olan mü'minler, dünyâ varlığına aldan-

mazlar, buna gönül bağlamaz, yalnız Allah'ı anmakla huzur bulurlar (28 nci âyet).

— 152. *"Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola iletir"* (27 nci âyet). Bu son cümleden, Allah'ın hidâyetinin mânâsı gayet iyi anlaşılmaktadır. Hangi kul Allah'a yönelir, O'na gitmek dilerse Allah onu kendi yoluna sokar. Ama kul böyle bir istek göstermezse Allah onu, içinde bulunduğu sapık haline terk eder. Hâşâ Allah, doğru yolda olanı, o yoldan çıkarıp eğri yollara düşürmez. Eğri yolda olanları, elçisi vasıtasiyle doğru yola çağırır. O yola gelme istek ve eğilimi gösterenleri doğru yola iletir. Ama böyle bir istek göstermeyeni, doğru yola zorlamaz. Kendi haline terk eder. Demek ki Allah'ın idlâl ve hidâyeti (saptırması ve doğru yola iletmesi) kulun isteğine bağlıdır. Zorlama yoktur. Zorlama olsa, sorumluluk olmaz. İnsan muhtâr (hür) yaratıldığı için sapıklığı ve hidâyeti kendi isteğine bağlı kılınmıştır. Allah'ın, zâlimleri, fâsıkları, kâfirleri doğru yola iletmeyeceğini vurgulayan âyetlerin hepsi, kulun hidâyet ve dalâletinin kendi isteğine bağlı olduğunu anlatmaktadır. İşte 27 nci âyet de bunu açıklamaktadır.

— 153. 32 nci âyette inanmayan kavminin olumsuz davranışlarına üzülen Peyğamber (s.a.v.) tesellî edilmektedir. Kendisinden önceki peyğamberlerle de kavimleri alay etmişti ama Allah, bir süre fırsat verdiği o kimselerin, inanmamakta kararlı oldukları ortaya çıkınca şiddetle cezalandırmıştı, helâk olup gitmişlerdi.

— 154. 33-34 ncü âyetler de Allah'tan başka tanrı diye tapılan şeylerin, gerçekte hiçbir gücü olmayan, boş isimlerden ibaret olduğunu vurgulamaktadır.

— 155. İnsanlar kötü işi yapa yapa alışkanlık kazanırlar. Alışkanlıkları, o işi gözlerinde süsler. Artık o kötülüğün, o yanlışın doğru, hak olduğunu sanırlar. Nasıl ki batıl dinleri, gelenekleri, alışkanlık sonucunda müşriklerin gözünde câzib hale gelmiş; o uydurma, engelleyici gelenekleri Hakk'ın buyruğu sanıp bağlanmışlar, sapmışlar ve saptırmışlardı.

— 156. O gün olduğu gibi bugün de aynı şeyler olmaktadır. Fakîhlerin, müfessirlerin yanlış yorumları din haline gelmiş; Kur'ân'a açıkça aykırı olan sözler âyetin üstüne çıkmış; âyet o düşüncelerin tersini söylerken o düşüncelerle büyüyüp dolan âlimler (!) âyetleri hep parantez içine koydukları açıklamalarla kendi düşüncelerine göre te'vîl etmiş, hattâ tahrîf etmişlerdir. İşte böyleleri, tıpkı müşrikler gibi düyâda bu eylemlerinin sonucu olarak geri kalmağa mahkûm olmuşlar, yalnız kendilerini geri bırakmamışlar, toplumlarının da geri kalmasına sebebolmuşlardır. İşte kaç asırdan beri İslâm âlemine hâkim olan geriliğin temeli, bu insanların yanlış yorumlarıdır. Bunlar, onların dünyâdaki

cezâlarıdır. Âhirette de bunlar, dini tahrîflerinin cezâsını ağır biçimde çekecekler, Kur'ân'ı gerçek mânâsıyle açıklamağa çalışan ma'sûm insanlara attıkları iftirâların bedelini ödeyeceklerdir!

— 157. Batıl geleneklerinin ve alışkanlıklarının peşinde koşanlar, şiddetli cezâya çarpılacaklar; o batıl düşünce ve eylemlerden korunanlar ise meyvası ve gölgesi sürekli olan bahçelere gireceklerdir. Dünyâda birbirinin karşıtı olan bu iki zümrenin, âhiretteki halleri de karşıttır. Biri bahçede, dâimî meyvalar arasında, gölgeler altında sefâ sürmekte, öteki de âteşte yanıp kıvranmaktadır.

14 — 158. Kur'ân, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, kâinâtın tek Yaratıcısına ibâdete yöneltmek için indirilmiştir (1-3).

— 159. Allah, şükredenin nimetini artırır, nankörü cezalandırır. Allah'a şükür, nimetlerin O'ndan olduğunu bilip yalnız O'na tapmak, O'ndan başkasına tapmamaktır. O'ndan başkasına tapmak, en büyük nankörlüktür. Çünkü bu, nimet vereni unutup da hiçbir yarar sağlamayan şeyere teşekkür etmek anlamına gelir. Teşekkür nimetin sahibine yapılır. O'ndan başkasına teşekkür, kadir-kıymet bilmezliktir. Normal bir insana karşı yapılması dahi nankörlük olan bu davranış, Allah'a karşı yapılınca küfür adını alır. Gerçi Allah, insanların teşekkürüne, ibâdetine muhtaç değildir. Ama kullarına merhameti dolayısıyle onların küfrüne razı olmaz. Çünkü küfür ve şirk, kulu ma'nen alçaltır, ruhunu azâblara tutsak eder. Yoksa: *"Siz ve yeryüzünde bulunan herkes küfretse, Allah zengindir, onların ibâdetine muhtaç değildir"* (7), *"Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz Allah, zengindir, muhtaç değildir. Fakat kulları için küfre râzı olmaz ve eğer şükrederseniz ona razı olur"* (Zümer Sûresi: 7).

— 160. Gökleri ve yeri yaratıp onlara biçim veren Allah, dilerse bir milleti giderip onların yerine başka bir millet getirir. Bu, O'nun için güç bir iş değildir (19-20). Ancak biz insanlara göre uzun süren bu iş, Allah'a göre kısadır, bir an içinde olur. Çünkü bize göre yüzlerce yıl, Allah'a göre bir an sayılır. Zamanın da yaratıcısı olan Allah, zaman üstüdür. Bütün zamanlar O'nda bir ân'a dönüşür: *"Onlar onu uzak görüyorlar biz ise onu yakın görüyoruz"* (Me'âric Sûresi: 6-7) âyetlerinde zamânın izâfîliğine işâret vardır.

— 161. İnsanlar kötülükleri yüzünden felâketlere uğramış insanları görürler. Hattâ birbirlerine onların öykülerini anlatırlar ama, aynı şeyleri kendileri de yaparlar. Hatâsı yüzünden al aşağı edilmiş veya milletini felâkete sürüklemiş, bozguna uğratmış yöneticileri görür, yahut okurlar ama kendileri de iktidara gelince onların hatâsını yapar ve sonunda onların sonucuna uğrarlar. İnsan oğlunun, hatâlarını unuttuğu hakkında Kehf: 57, Tâhâ: 88, Yâ-

sîn: 78, Zümer: 8 nci âyetlerin tefsîrine bakılabilir.

15 — 162. Hakk'a karşı gelmiş her milletin, helâk edileceği bir zaman vardır. O zamanı yalnız Allah bilir. Allah katında belirlenmiş zaman gelince İlâhî cezâ, âsîlerin üstüne iner. Her zorba millet, tam zamanında helâk edilir, onu ne ileri geçerler, ne de ondan önce cezâ görürler. Cezâ tam zamanında gelir.

— 163. Allah, göğü, birtakım ışınlarla korumaktadır. Şeytanlar, yücelerdeki melekler topluluğuna sokulup gizli haberleri çalamazlar. Çalmağa yeltenen şeytân, ışınlarla kovulur (16-18).

— 164. Yeri uzatıp üstünde dağları yükselten, her türlü bitkiyi yaratan Allah, herşeyi bilir. O'nun bilmediği bir şey yoktur. Bütün bilgi hazineleri O'nun yanındadır. Bilgisine göre yapacaklarını, zamanı gelince yapar (19-21).

— 165. 22-24 ncü âyetler, Allah'ın, kâinâta hükümran yasalarını anlatmaktadır: Rüzgârlar, buharı kaldırır, bulutları sıkıştırır, böylece yağan ve toprak tarafından emilen yağmur suları, yerin katmanlarında depolanır. Kuyulardan, çeşmelerden çıkan sular, toprağı sular, bitkiler bitirir, canlara hayat verir. Yaşatan, öldüren Allah'tır. Her mülk sâhibi ölecek, bütün mülk yalnız Allah'ındır ve O'nun olacaktır. Gerçek mülk sahibi olan Allah, gelmiş, geçmiş her ferdi ve toplumu bilir.

— 166. İnsan ruhları, bu dünyâdan sonra Yüce Dîvân'da muhâkeme edileceklerdir. O Dîvân'ın hâkimi, Allah'ın kendisidir (25).

— 167. İnsanın pişmemiş çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan; cinlerin de maddeden geçen kavurucu ateşten yaratıldığını ifade eden 26-27 nci âyetlerden sonra Şeytânın, özenle yaratılan Âdem'e secde etmeyerek Rabbine baş kaldırdığı, bu yüzden kovulduğu, kendisine kıyâmete dek yaşama süresi istediği, bu süre verilince devamlı olarak Âdem oğullarını azdırmağa çalışacağını, fakat Allah'ın iyi kullarını azdıramayacağını söylediği anlatılır (29-40).

— 168. Şeytân, insanı zorla yoldan çıkaramaz. Sadece attığı düşüncelerle onu kandırmağa çalışır. Fakat sağduyu sahibi olan kullardaki iyilik duyguları melekten gelen ilhamlar, şeytanın vesvesesini etkisiz hale getirir. Bunun tefsîri, yerinde yapılmıştır. Şeytan ancak kendisinin etkisinde kalanları azdırabilir. Allah'a sığınan ihlâslı kullar, ondan korunurlar (41-42).

— 169. Şeytana uyanlar, yedi kapının birinden cehenneme girerler. Demek ki şeytâna uyanlar da çeşit çeşittir. Herkes kendi durumuna, işlediği suça uygun bir kapıdan cehenneme sokulur.

Ama korunanlar da güven içinde cennetlere girerler. Cehennem çeşitli tabakalara ayrıldığı gibi cennet de tabakalara ayrılmıştır. Herkes derecesine

göre bir cennete girer. Cennetliklerin içinde ruhlarını rahatsız eden hiçbir kin, kötü düşünce yoktur. Nimetler altında, karşılıklı divanlara oturup sohbet ederler. Rahattırlar, orada işleri de yorucu değil, eğlendirici, zevk vericidir. Bu nimet yurdundan hiç çıkarılmazlar (43-48).

— 170. Allah, büyük mağfiret ve rahmet sahibi olduğu gibi, acı azâp sahibidir de. Kendisine yönelen kullarını bağışlar, yüz çevireni de şiddetle cezalandırır. O'nun merhameti sonsuz olduğu gibi azâbı da dayanılmazdır (49-50).

— 171. 50-84 ncü âyetlerde İbrâhîm, Lût ve Hicrlilerin öyküsü anlatılır.

— 172. İnsanlar ne kadar sağlam binalarda yaşasalar, yine kendilerini Allah'ın azâbından koruyamazlar. Bir deprem, bir gürültü, kayalardan yontma binaları yıkar, bir fırtına, bir tayfun, çelik gökdelenleri pestile çevirir. Etna'dan fışkıran lavlar, köyleri, kentleri sürükler, götürür. O durumda zenginlik, kazanılan malların değeri kalmaz. Zaten öyle durumlarda can kaygısına düşen insan, artık malı mülkü düşünemez (83-84).

Hügo kasırgasının, Amerika'da kâgir binaları nasıl yıktığını televizyonda izledik. O halde insan hiçbir şeye güvenmemeli, Allah'ı unutmamalı, O'nun huzurunda yaptıklarından hesap vereceğini daima hatırında tutmalıdır.

— 173. Düyâ malına göz dikmemeli, mal ile şımarmamalı, alçakgönüllü, hoşgörülü olmalıdır. Hz. Peyğamber'e olan hoşgörü ve tevâzu' emri, onun şahsında tüm inananlara yöneliktir (85, 88).

— 174. Kendisine ikişerli yedi'nin ve yüce Kur'ân'ın verilmesi nimeti hatırlatılarak, müşriklerin davranış ve sözlerine karşı Peyğamber'in gönlü tesellî edilmektedir. Kur'ân'a olumsuz tutumlarla cephe alanların, mutlaka Allah'a hesap verecekleri vurgulanmaktadır ki bu, Peyğamber düşmanlarına karşı büyük bir tehdîddir (87, 91-97).

— 175. Dâimâ Allah'ın himâyesi altında bulunduğu bildirilen Peyğamber(s.a.v.)e yakîn'e erinceye dek Rabbine ibadet etmesi emrediliyor. İbâdet insanı güvene, huzura ve kesin bilgiye ulaştırır. Öyle ise insan ibadeti, yakîn bilgiye ulaştıracak bir huzur ve aşk ile, kendisini öylesine Allah'a vererek yapmağa gayret etmelidir. Gerçi buradaki yakîn'in, ölüm anlamına geldiği söylenmiş ise de asıl maksat, ölümden ziyâde, ibâdetin, insanı huzura, kesin îmâna ulaştıracağını anlatmaktır. Âyetin anlamı: *"Rabbine ibâdet et ki yakîne ulaşasın!"* demektir. Allah bize de yakîn derecesine erdiren ibâdet nimetini bahş eylesin, âmîn!

16 — 176. İyi niyyetli, temiz kalbli insanlar, önyargılı değillerdir, iyi zan beslerler. Hak'tan gelene inanır, Allah'ın, kendilerine hayır indirdiğini anlarlar.

Ama kötü niyyetliler, vahy gerçeğini masal olarak nitelendirirler. Böylece kötü niyyetleri yüzünden hem kendi günâhlarını, hem de bilgisizce ayartıp yanlış yola sürdükleri insanların vebâlini boyunlarına alırlar (24-25).

— 177. Allah, kötülük yapanları birden bire yerin dibine geçirebilir. Gezip dolaşırken onları yakalar, ya da azâbdan korku içinde, azâbın belirtilerini gösterip onları korkutarak yakalar. Başlarına azâb geleceğini bile bile, bundan korka korka azâba uğrarlar ki bu korku da ayrı bir azâbdır. Meselâ kişinin, bir uçurumdan atılmak üzre götürüldüğünü, yahut bir evin içinde oturanların, evin başlarına çökmekte olduğunu; ya da denizaltıda bulunanların, geminin batmakta olduğunu anladıklarını düşünün. Şimdi, bu durumda kişi, uçurumdan atılıncaya, yahut ev başına çökünceye, yahut gemi batıp kendisi boğuluncaya, yahut idama götürülenin, ipte ölünceye, yahut onulmaz bir hastalığa —meselâ Aids'e— yakalanmış olduğunu bilen kişinin, her saniye canını verinceye dek ne büyük bir korku ve huzursuzluk çekeceği bilinmektedir. İşte Allah'ın, insanları korku içinde yakalaması, onları, sonuçlarını göre göre cezalandırması anlamını ifade eder.

— 178. Allah, kulun her günâhını cezalandırmaz. Eğer her günâhı cezâlandırsaydı, yeryüzünde tek canlı kalmazdı. Kullarına fırsat verir, kötülükten dönmelerini bekler. Ama uslanmayacakları anlaşılıp, verilen süre de dolunca âsîler cezalandırılırlar. Allah katında belirlenen cezâ zamanını ne ileri geçebilirler, ne de ondan geri kalabilirler. Zamanından önce ve sonra değil, tam zamanında cezalandırılırlar.

— 179. İnsanlar, yaptıkları kötü işleri iyi sanırlar. Alışkanlıklar, gelenekler, kötü eylemleri cazip gösterir. Şeytan da insanları körü körüne taklid yoluna sürer. Bu, sadece müşriklere özgü bir şey değildir. Bugün İslâmda olmayan birçok gelenek ve bid'at, insanlara sevdirilmiştir. Bunları din adamları da uygular ve uygulamağa teşvik ederler. Mevlidler, devirler, toplanıp on dakika içinde birer cüz okuyarak bir iki saat içinde Kur'ân hatimleri, 40 ncı, elliikinci gece mevlid törenleri, kametten önce sürekli İhlâs Sûresi okumak hep böyle bid'at işlerdendir. Peyğamber (s.a.v.), her bid'atin sapıklık olduğunu söylediği halde onlar, din adına bunları yapmaktan geri durmazlar. Böylece dini ayrıntılara boğar, güçleştirirler. Onu halka sevdirecekleri yerde ondan ürkütürler. Bunların bid'at olduğunu söyleyen kınanır, bunları yapanlar, halkın taltifine mazhar olur. Demek ki önce bireyde başlayan bid'at, gittikçe yayılıp gelenek halini alır. Bu düzeye gelince de dine katılır. Peyğamberlerin ve din bilginlerinin görevi, dini her türlü katmalardan arındırıp asıl sâdeliğine kavuşturmaktır (62-64).

— 180. Öyle ise Allah'ın verdiği rızıklardan yeyip O'na şükretmek gerekir.

Kendi düşünceleriyle Allah adına yasaklar koyanlar, nefislerine ve şeytâna tapınış, Allah'a nankörlük etmiş olurlar (114-117).

Dîn, Allah'ın Kitâbında açıklanandır. İnsanların kendi düşünceleriyle koydukları hükümler, din olamaz. Hiç kimsenin, Allah adına yasaklar koymağa, ya da Allah'ın koyduğu yasakları kaldırmağa hakkı yoktur: *"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü: 'Şu helâldir, şu harâmdır' demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflâh olmazlar"* (116 ncı âyet).

— 181. Adâlet, ihsan, yakınlara yardım etmek, zekât-sadaka vermek; zinâdan, fuhuştan, her türül çirkin şeylerden ve azgınlıktan, taşkınlıktan uzak durmak dinin temel buyruklarıdır (ayrıntı için 91 nci âyetin tefsîrine bakınız).

— 182. Güçlü, zayıf ayırımı yapmadan, herkese karşı verilen meşrû' sözde durmak, yapılan andlaşmaların şartlarına uymak Kur'ân'ın emridir. Çünkü Allah, insanları denemektedir. Güçlüye verdikleri sözü yerine getirip, zayıfa verdikleri sözden cayanların kaypak davranışları, kıyâmet gününde, Yüce Dîvân'da yüzlerine çarpılacaktır: *"Bir topluluk, diğer bir topluluktan* (sayıca ve malca) *daha çok olduğu için, yemînlerinizi aranızda bozucu bir vâsıta yaparak, ipliğini kuvvetli büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın. Çünkü Allah, sizi bununla dener. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri, kıyâmet günü size açıklayacaktır"* (92).

Sözden caymak, Allah'ı tanık kıldığı, O'nun zimmeti altına giren ahdi menfaat karşılığında satmak demektir. Sözden caymakla basit dünyâ menfaati sağlansa bile, sözde durmağa verilecek İlâhî menfaat kaybedilir: *"Allah katında olan mükâfât, dünyâ menfaatinden çok daha hayırlıdır".* Çünkü dünyâ menfaati geçicidir, tükenir. Ama Allah katındaki mükâfât, kalıcıdır. Allah sabredip sözünde duranları, yaptıklarının en güzeliyle ödüllendirir (95-96).

— 183. Kadın-erkek, her kim inanır ve güzel iş yaparsa Allah onu, hoş, rahat bir hayât içinde yaşatır ve âhirette en güzel biçimde ödüllendirir (67). Birçok âyette olduğu gibi 67 nci âyette de Kur'ân, ebedî saâdetin temel prensibini koymuştur. Bu da îmân ve sâlih ameldir. Burada mutlak olarak anılan îmân, başka âyetlerde açıklanmıştır: Allah'a ve âhirete kesin îmân ve bunlara bağlı olarak sâlih amel. Bu konuda şu âyetleri hatırlatalım:

"Şüphesiz îmân edenler, Yahûdîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîler; bunlardan her kim Allah'a ve âhiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfât vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" (Bakara Sûresi: 62, Mâide Sûresi: 69).

"İş ne sizin kuruntularınız, ne de Kitâp ehlinin kuruntularına göre

olmaz. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz (kimse onu Allah'ın azâbından kurtaramaz). *Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"* (Nisâ Sûresi: 123-124).

Bu konuda Ra'd Sûresinin son âyetinin tefsîrine de bakınız.

— 184. Allah'a inanıp, O'nun yasaları uyarınca hareket edenler, bolluk içinde, rahat ve mutlu yaşarlar. Fakat Allah'ın nimetlerie nankörlük edenler, sıkıntılar içine düşerler: *"Allah, şöyle bir kenti misâl olarak anlattı: Güven ve huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine* (halkının) *yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesi taddırdı"* (112), *"Rabbiniz size şöyle bildirmişti: 'Andolsun, şükrederseniz elbette size* (nimetimi) *artırırım ve eğer nankörlük ederseniz azâbım pek çetindir!"* (İbrâhîm Sûresi: 7).

— 185. Allah, âyetlerine inanmayanları doğru yola iletmez. Çünkü doğru yola gelmek, Allah'ın âyetlerine inanmakla olur. O âyetleri kabul etmeyenler, kendi sapıklıkları içinde ısrar ederler. Allah öylelerini kendi hallerine bırakır, hidâyete zorlamaz. Çünkü Allah hidâyeti, kişinin seçimine bağlı kılmıştır (104).

— 186. İnandıktan sonra, kendi isteğiyle küfre dönen Allah'ın gazabına ve büyük azâbına çarpılır. Çünkü o, kendi gönlüyle dünyâyı âhirete yeğlemiştir. Dünyâ sevgisiyle kalbi mühürlenmiştir. Artık hakikat sözlerini duymaz, gerçekleri görmez. Dünyâyı âhirete yeğleyenler, âhiret hayatlarını kaybeder, canlarını çok büyük ziyâna sokarlar (106-109).

— 187. Fakat gönülden inkâr etmeden, zor karşısında diliyle inkâr etmek, insanı dinden çıkarmaz, küfre sokmaz, cezâya çarptırmaz. Çünkü Allah, insanlara, güçlerinin üstünde bir şey buyurmamıştır. Zor karşısında kişi, diliyle inkâr edebilir. Ancak yürekten inkâr etmek, gönülden küfre razı olmamak şartıyle (106).

— 188. Hak yolunda uğradığı baskıya sabredip Allah'a güvenen, sonra inandığı gibi yaşayabilmek için hicret edenler, dinlerini korumak için cihâdın güçlüklerine katlananlar, dünyâda güzel bir yurt bulacakları gibi âhirette de Allah'ın af ve mağfiretine, büyük ödüle ereceklerdir (41-42, 110 ncu âyetler).

— 189. Allah, cehâletle (nefsinin arzusuna kapılarak) bir kötülük yapıp da ardından tevbe eden, uslanan kimseleri bağışlar. İşte öylelerinin tevbeleri makbuldür. Çünkü onlar, iyi niyyetlidirler. İnsan nefsine yenilerek bir kötülük işleyebilir. Fakat günahta bile bile ısrar etmemeli, hemen Allah'a yönelip O'ndan af dilemelidir. Allah öyle yapanları affeder: *"Allah'a göre şu kimselerin*

tevbesi makbuldür ki, câhillikle bir kötülük yapıp hemen ardından dönerler. İşte Allah, onların tevbesini kabûl eder" (Nisâ: 17), *"Sizden kim, cehâletle bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, uslanırsa O, bağışlayan, esirgeyendir"* (En'âm: 54), *"Ve onlar bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günâhlarının bağışlanmasını dilerler. Günâhları da Allah'tan başka kim bağşılayabilir? Ve onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfâtı, Rableri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ecri ne güzeldir!"* (Âl-i İmrân: 135-136).

— 190. 124 ncü âyette, Yahûdîlerin, Cumartesi yasağı üzerindeki ihtilâflarına işaretle, dinde ihtilâfa düşmenin zararlı olacağı anlatılmaktadır.

— 191. Hak yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet etmeli, bu konuda kabalıktan kaçınmalıdır. Çünkü kabalık ürkütür, nefret uyandırır. Tatlı söz, gönüllerde sevgi yaratır (125).

— 192. Kötülüğe, dengi bir cezâ vermek adâlet gereğidir. Ama kişinin, kendi şahsına yapılmış bir kötülüğü bağışlaması daha iyidir. Çünkü sabır, Allah katında büyük ödüllere dönüşür. Sabır için de Allah'tan yardım istemelidir. Zirâ nefis, ancak Allah'ın yardımıyle sabredebilir. Sabır, kötü olayları tatlı sonuca bağlar. Allah korunanlarla ve güzel davrananlarla beraberdir (126-128).

17 — 193. İnsan acelecidir. Hayrı ister gibi şerri ister. Sonucu kendi aleyhine olacak şeyi diler. Meselâ, canı sıkılınca çocuğunun aleyhine duâ eder. Yahut malına, hayvanına lânet okur. Oysa dilediği olsa, yine kendi içi yanacaktır. Yahut insan kötü bir şeyi hayır sanır da onun olmasını ister. Oysa istediğinin olması, kendi aleyhinedir, bunu bilmez. Bir an önce olmasını ister.

— 194. Acelecilik, insanın aleyhine sonuçlar doğurur. Bundan dolayı insanın evmesi, onun bir za'fı olarak belirtilmiş; *"İnsan acelecidir"* denmiştir. Herşeyin zamanını beklemek, evmemek daha güzel sonuçlar verir (11).

— 195. Ay ve Güneş, Allah'ın birer âyetidir. Ay gecenin, Güneş de gündüzün âyeti(belirtisi)dir. Allah gecenin âyetini silmiş, gündüzün âyetini aydınlatıcı yapmıştır. Bu ifadeden, Ay'ın da bir zaman ışık verirken sonradan sönüp soğuduğu, anlaşılabilir. Ay da, Güneş de zaman hesabında kullanılır. İnsanlar, Ayın dönüşüne göre Ay takvîmi, Dünyânın Güneş çevresinde dönüşüne göre de Güneş takvîmi yapmışlardır.İki takvim de kullanılmaktadır (12).

— 196. Doğru yola gelen, kendi iyiliğine yola gelir. Sapan da kendi zararına sapar. Herkes kendi günâhından sorumludur. Hiç kimse başkasının günâhından sorumlu değildir. Ne baba evlâdının cezâsını, ne de evlâd babasının cezâsını çeker. Herkes kendi yaptığının cezâsını görür. Ancak insan, başkasını

günâha sevk etmiş ise, o zaman o günâhı işleyenin suçuna ortaktır, onu yapanla birlikte cezâ görür. Ama bu, suçlunun cezâsı değil, suça yönlendirmenin, sebebolmanın cezâsıdır.

— 197. Allah, elçi gönderip helâli, harâmı bildirmedikçe kimseye azâbetmez (15).

— 198. Bir ülkenin şımarık, azgın liderleri, kendi toplumlarını felâkete, helâke götürürler (16-17).

— 199. Allah, sadece dünyâyı isteyenerden, dilediğine dünyâyı verir, onu zengin eder ama onun âhirette bir payı olmaz. Çünkü o kimse ruhunun bütün iyiliklerini, güzelliklerini dünyâda mahvetmiştir: *"Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz; orada bunlarla sefâ sürüp bunları tükettiniz* (burası için hiçbir şey bırakmadınız)*"* (Ahkaf Sûresi: 20). Ama kim inanır, âhiret ister ve âhiret için çalışırsa işte onlar da ödüllerini alırlar. Dünyâyı da, âhireti de, yahut her ikisini de veren Allah'tır. Allah'ın bağışı tükenmez, kesilmez (18-20). *"İnsanlardan kimi: 'Rabbimiz bize dünyâda ver!' der. Onun, âhirette bir payı yoktur. Onlardan kimi de: 'Rabbimiz, bize dünyâda da güzellik ver, âhirette de güzellik ver, bizi âteş azâbından koru!' der. İşte onlara, kazandıklarından bir pay vardır. Allah, hesâbı çabuk görendir"* (Bakara Sûresi: 200-202).

— 200. Yalnız Allah'a tap.

— 201. Ana-babaya iyilik et. Özellikle ihtiyar yaşlarında onları incitmemeğe, kırmamağa çalış.

— 202. Akrabâya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, zekât ve sadaka ile yardım et.

— 203. İsrâf etme, zira savurganlar şeytanın kardeşidirler.

— 204. Verecek bir şeyin yoksa, muhtaçları incitme, yumuşak sözlerle gönder, kovma.

— 205. Cimri de olma, savurgan da. Orta yolu izle.

— 206. Fakirlik korkusuyla çocuğunu öldürme. Seni de, çocukları da besleyen Allah'tır.

— 207. Zinâ etme.

— 208. Mâ'sum cana kıyma.

— 209. Yetîm malını gasbetme.

— 210. Ölçü ve tartıyı doğru yap, ticarete hile karıştırma.

— 211. Bilmediğin şeyin ardına düşme, başkasının kusuruyla uğraşma.

— 212. Böbürlenme (23-28).

— 213. Mazlûm olarak öldürülenin velîsi, kısas hakkına sahiptir. Fakat o da ölçülü davranmalıdır (33).

— 214. Bir şahsa duyulan düşmanlık ve kıskançlık, onun sözlerini anlamağa engel olur. Nitekim müşriklerin kıskançlıkları, nefret ve düşmanlıkları, Peyğamber'in okuduğu vahyleri düşünüp anlamalarına engel olmuştur. Yani önyargılar, kıskançlık ve düşmanlık, tarafsız düşünmeğe, istenmeyen kişinin sözlerini anlamağa engel olur. Sanki konuşanla konuşulan kişiler arasına görünmez bir perde olarak gerilir (45-46). Kureyşliler, Hz. Peyğamber'den duydukları Kur'ân ile etkilendikleri halde onun vahy olduğunu kabul etmek istememişler, onu büyü olarak nitelendirmişlerdir (47).

— 215. İnsanlara düşman olan şeytân, insanların arasını katmağa çalışır. Bundan dolayı insan, sözlerine dikkat etmeli, karşısındakini kıracak sözler sarfetmekten kaçınmalıdır. Aksi takdirde öteki de benzeri bir karşılık verir, başlayan tartışma ilerler, kavgaya, kavga da vuruşmağa dönüşebilir. Bu bakımdan insan nazik, kibar konuşmalıdır. *"Kullarıma söyle: Sözün en güzelini söylesinler. Çünkü şeytân aralarına girer, onları kavgaya kışkırtır"* (53).

—216. İsyân eden her ülke, mutlaka Allah'ın cezâsına uğrar. Ama bunun zamanını sadece Allah bilir. Bu zaman, Allah katındaki kütükte kayıtlıdır (58).

— 217. Şeytân, kendisinden üstün kılınan Âdem'i kıskanmış, bu yüzden onun soyunu yoldan çıkarmağa and içmiştir. Şeytân, vesvesesiyle insanları yoldan çıkarmağa çalışır ama onun vesvesesi, Allah'ın temiz kullarını ayartamaz (61-66).

— 218. Bâtıl, bir süre üstün gelse de sonunda Hak karşısında yenik düşer. Hak üstün gelir, bâtıl yenilmeğe mahkûmdur (81). Ra'd Sûresinin 17 nci âyetinde bâtıl, selin üstüne çıkan köpüğe, erimiş madenlerin üstüne çıkan tortuya benzetilmiştir. Köpük geçici, su kalıcıdır. Tortu atılır, madenden yararlanılır. İşte bâtıl da o köpük ve tortu gibi geçicidir, hak kalıcıdır.

— 219. Zorbalar perişan olur, mülkleri inananların eline geçer (101-104).

— 220. Müşrik, dünyâcı insan, cimridir. O kadar ki bütün hazineler kendisinin olsa, fakir düşeceğinden korkarak malını harcamaz: *"Hayır, doğrusu siz, yetîme ikrâm etmiyorsunuz. Yoksula yedirmeğe* (birbirinizi) *teşvik etmiyorsunuz. Mîrâsı hırsla yutuyorsunuz. Malı pek çok seviyorsunuz"* (Fecr Sûresi: 17-20).

Kur'ân'ın *şuhh* adını verdiği bu cimriliğin tedâvisi, âhirete, Allah'ın

mükâfâtına yürekten inanmaktır: *"Nefsinin cimriliğinden korunan*(lar), *işte onlar felâha erenlerdir"* (Haşr Sûresi: 7).

— 221. Kur'ân'da üç namaz vakti belirtilmiştir: Güneşin batmasından alacakaranlığa kadar olan zaman ile güneş doğmazdan önceki zaman ve nâfile olmak üzere gecenin herhangi bir saatinde kılınan teheccüd vakti (78-80). *"Gündüzün iki ucunda ve geceye yakın bir zamanda namaz kıl"* (Hûd âyetinde de bu üç namaz vakti belirtilmiştir. Ayrıntı için o âyetlerin tefsîrine bakınız).

— 222. Gece uyanıp namaz kılmak, insanı ma'nen yüce makamlara ulaştırır. Bu, Peyğamber için bir emir, ümmeti için kuvvetli sünnettir (79).

— 223. Bir yere giderken: *"Rabbim, beni* (girdireceğin yere) *doğruluk girdirişi ile girdir, beni* (çıkaracağın yerden) *doğruluk çıkarışıyle çıkar. Bana katından yardımcı bir delîl ver* (beni üstün getir, yenik düşürme)*!"* (80) diye duâ etmelidir.

— 224. Rûh, Allah'ın emrindendir. İnsan, Rûh'un mâhiyetini bilemez. Bu âyette kasdedilen Rûh, insan ruhundan ziyâde, Peyğamber'e vahy getiren Rûh'tur. Âyette o yüce Rûh'un, Allah'ın buyruğu ile geldiği, mâhiyetinin bilinemeyeceği, insanların bilgisinin buna yeterli olmadığı belirtilmektedir (85).

— 225. İnsan, Allah'ın lutfuyla, bolluğa erişince şımarır, kibreder. Dara düşünce de umudunu keser, üzüntülere boğulur (83).

— 226. Herkes, kendi karakterine uygun olan işler yapar. Davranışlar, karakterin eseridir (84).

— 227. Kur'ân, insanların gönül dertlerine şifâdır. Onları bunalımlardan kurtarır, huzura kavuşturur. Mü'minler, Kur'ân'ı okuyup dinlemekten huzur duyarlar, mutlu olurlar. Ama inanmayanlar, tebliğcisine karşı nefretle dolu olduklarından, Kur'ân, onlara ziyandan —yani nefretlerini artırmaktan— başka bir katkı sağlamaz. Hak sözüne karşı nefret beslemekle de ebedî ziyâna uğrarlar, aslâ iflâh olmazlar. Hak söze öfkelenmek, insanı telâfisi imkânsız ma'nevî kayıplara sokar, ruhun bütün iyilik ve güzelliklerini soyar (82).

— 228. İnsanlar ve cinler bir araya gelip birbirine yardım etmiş olsalar dahi yine Kur'ân stilinde bir söz ortaya çıkaramazlar (88).

— 229. Kur'ân'ın vahy eseri olduğunu bilen Kitâp ehli bilginleri, onu duyunca saygı ile eğilirler, Allah'a secdeye kapanır, Kur'ân vahyine duydukları hayranlıktan dolayı *"Subhânallâh, bu ne mükemmel söz!"* derler (107-109).

— 230. Namazda Kur'ân okurken ne bağırmak, ne de sesi tamamen gizlemek uygun değildir. İkisinin ortasında, hafif bir ses, tam saygı ve edeb ile okumalı, duâ etmelidir (110).

— 231. Allah, kendisine yönelen kulunun dilediğini bilir, duâsını kabul buyurur (110).

18 — 232. Mağaraya sığınan gençlerin imanlarında sebâtı, gönülde yerleşen îmânın insana verdiği kemal, azm ve sebâtı simgelemektedir.

— 233. Ashâb-ı Kehf'in sayıları, mağarada ne kadar uyudukları hakkındaki sözler kesinlik ifade etmeyen, birer tahminden ibarettir (22-26).

— 234. İnsanın dâimâ ihtiyatlı davranması gerekir (19).

— 235. Bir işi yapacağını söyleyen, bunu Allah'ın irâdesine bağlayarak söylemeli, "İnşâalâh (Allah dilerse) şöyle yapacağım" demelidir. Çünkü Allah'ın dilemediği şey olmaz.

— 236. İnsanlar arasında ayırım yapmak doğru değildir. İnsanların değeri, mallarıyle değil, gönüldeki takvâları ve hallerindeki salahlarıyledir. Varlıklarına değer verip yoksulları önemsememek İlâhî dinin kurallarına aykırıdır. İnsan, Allah'tan korkusu, salâh ve takvâsı ölçüsünde, Allah katında değer kazanır. Allah'ın değer verdiğine değer verilir. Dünyâ malıyle, mevkiivle gurura kapılıp şımarmış aşırı insan, Allah katında değersizdir, o kimse, maneviyatını yıkmıştır. Ona uymamak lâzımdır:

"Nefsini, sabah akşam, rızâsını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut; gözlerin, dünyâ hayatının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan kişiye itâat etme" (28).

Âyetten hevâsına uyan yani bencil insanın aşırı olacağı anlaşılıyor. Her konuda aşırı insan, aslında hevâsına göre hareket edendir, makbul değildir. Din adına aşırı davranan, herkese kâfir damgasını vuran kimse, aslında kendi nefsini en iyi müslüman görerek nefsine uymakta, nefsinin arzusuna göre hareket etmektedir. Kur'ân, dâimâ ölçülü olmayı, ifrât ve tefrîtten uzak kalıp orta yolda gitmeyi öğütlemektedir (Furkan Sûresi: 67, Lokman Sûresi: 19 ncu âyetlere bakınız).

İnanıp inanmamak, kulun iradesine bırakılmıştır. Dileyen, gerçeğe inanır, dileyen inkâr eder (29).

— 237. Sâlih insan, bollukta da, darlıkta da Allah'a dayanır, şımarmaz. Kibirli insan, elindeki mülke, nimete güvenip şımarır; bir gün o nimetin, elinden gideceğini düşünmez. Oysa verdiği nimetlerle kulunu deneyen Allah, dilediği anda, verdiği nimeti alıp, onu yoksulluk ve perişanlık içinde bırakabilir. Kul, Allah'ın hışmını, cezâsını önleyemez (32-44).

— 238. Dünyâ malı ve varlığı geçicidir. İnsan ömrü, âhiret hayâtına göre

çok kısadır (8, 19).

— 239. Kibri yüzünden Âdem'e secde etmeyerek Rabbinin buyruğu dışına çıkan İblîs, Âdem'e ve onun bütün soyuna düşman olmuştur. Allah'ı bırakıp şeytyâna uyan, haksızlık eder ve kötü sonuca gider (50).

— 240. Kur'ân'da herşey misallerle anlatıldığı halde, yine bir kısım insanlar, azâbı karşılarında görünceye dek inanmamakta direnirler. Çünkü imanla olgunlaşmamış insanlar çok tartışmacı olurlar. Tartışarak, batıl sözleriyle hakkı bastırmak isterler ve Allah'ın âyetleriyle eğlenirler (54-56).

— 241. Allah bağışlayan, esirgeyendir, ceza vermekte aceleci değildir. Eğer insanları, yaptıklarıyle cezalandırsaydı onlara hemen azâb gönderirdi. Fakat acele etmez, uslanmaları için fırsat verir. Ama vakti gelince Allah'ın azâbından kurtulmak mümkün değildir. Nitekim eski inkârcı milletlere de fırsat verilmiş, vakti geldiğinde inen azâb, onları helâk etmiştir (58-59).

— 242. 60-82 nci âyetlerde Mûsâ ile Allah'ın sâlih kulunun kıssası anlatılmaktadır. Bu hikâyeden, şerîat ilminden ayrı bir ledünnî ilmin olduğu; peygamber Mûsâ'nın dahi o gizli bilgiyi öğrenmek üzre o sâlih kula bir süre çömezlik ettiği; o bilgi uyarınca yapılan ve zâhirde şerîate aykırı görünüp gerçekte hikmete uygun birçok işin bulunduğu anlaşılır. Bu kıssanın içerdiği dersler, şöyle özetlenebilir:

a) Şerîat bilgisince yanlış görünen birçok şey, hakikat bilgisince doğru ve yerindedir.

b) Olaylar, Allah'ın hikmetleriyle cereyan eder. İnsanın kötü gördüğü birçok şey, aslında iyidir. Ancak insan, içyüzünü bilmediği için onu şer sanır. Bundan dolayı başa gelen olayları, Allah'ın hikmetine havale edip, sonunda onların hayırlı olacağını düşünmelidir. Bu düşünce insanın moralini güçlendirir, yaşama arzusunu ve iradesini sağlamlaştırır; ruhen çökmesini önler.

c) İlim öğrenmek için gerektiğinde başka yerlere, yabancı ülkelere gitmeli ve bunun zahmetlerine katlanmalıdır.

d) Yolda giderken yanına bir arkadaş almak, arkadaşla yola gitmek uygundur. "Önce arkadaş, sonra yol" denmiştir.

e) Hocası, rütbe itibariyle kendisinden aşağı da olsa, öğrencinin hocasına saygı göstermesi, ona itiraz etmemesi gerekir. Nitekim Mûsâ kendisinden aşağı derecede olan Hızır'a tâbi olmuş, ona saygı göstermişti.

f) Büyük bir hayır elde etmek için küçük bir zarar yapılabilir. Bir malın tamamının elden çıkmasını önlemek için bir parçası atılabilir. Bir bünyeyi kurtarabilmek için kangren olmuş bir uzvu kesmek gibi.

g) İnsanın bilmediği bir şeyi hemen inkâr etmemesi, düşünüp içyüzünü öğrenmesi gerekir.

h) Verilen söze, koşulan şarta uymak.

i) Hatâ yapınca hemen özür dilemek.

j) Çocuklarını Allah'a ısmarlamakla beraber onların geleceğini de düşünmek.

k) Yapılan iyiliğe maddî karşılık beklememek.

l) Binâ ve eşyâyı onarıp korumak gibi hususlar, kıssadan alınacak dersler arasındadır.

— 243. Ẑu'l-Karneyn, Batıyı ve Doğuyu dolaşmış, dünyâda zayıflara saldıran, bozgunculuk yapan Ye'cûc ve Me'cûc'un önüne sed yapmış sâlih bir hükümdardır (83-98).

19 — 244. Allah, inanıp güzel işler yapan kullarına bir sevgi verir, onlar sevecen olurlar. Allah'ın yaratıklarına öfke ve nefret ile değil, sevgi ile bakarlar. Gönüller de onlara karşı bir eğilim duyar, görenler gayr-i ihtiyârî onları severler (96).

— 245. Kur'ân, iyileri müjdelemek, kötüleri uyarmak üzre Hz. Muhammed'e, kolay söyleyeceği bir dille, açık bir Arapça ile vahyedilmiştir..

— 246. Tanrı'nın da'vetine karşı gelen nice nesiller helâk olmuştur. Artık onların sesi duyulmaz; unutulup gitmişlerdir. Bir varlıkları kalmamıştır (98).

20 — 247. Daha önce geçmiş milletlerin âkıbetini, Allah'ın onlara nasıl muâmele yapacağını yalnız Allah bilir (52).

— 248. Allah'ın nimetlerini yerken O'na şükretmek, haddi aşmamak, azgınlık, haksızlık yapmamak gerekir. Azgınlar, aşırı davrananlar, Allah'ın gazabına uğrarlar (81).

— 249. Büyücüler, hakikati anlayınca derhal inanmışlar, Fir'avn'ın tehdidi, onların îmânına engel olamamıştı. Bu olay, insanın objektif olması, hakikati anlayınca inatlaşmadan onu kabul etmesi gerektiğini anlatır. Tehdîd ve şantaj, kişiyi hakikate uymaktan alıkoymamalıdır. Çünkü hakikati kabul etmek, ruhu ebedî saâdete ulaştırır. Tehdîde boyun eğip gerçeği gizlemek, görünürde geçici bir menfaat sağlasa dahi ruhu ebedî sıkıntılara, azâblara sokar (70-73).

— 250. Toplumun çoğu paraya, altuna tapar. Nitekim Hz. Mûsâ, bir süre uzlete çekilince İsrâiloğulları, altundan yapılan buzağıya tapmışlardı. Bu olay, insanın paraya düşkünlüğünü sembolize etmektedir. Ayrıca toplumu daima

irşâd ile beslemek de önemlidir. İrşâda ara verince topluma şüpheler gelebilir. Bunun için irşâdın sürdürülmesinde yarar vardır.

— 251. Zulüm (haksızlık ve en büyük haksızlık olan şirk) işleyen suçlu, cezâsını görür. İnanıp güzel işler yapan da korku ve üzüntü görmez. Yüce Mahkemede hiç kimsenin hakkı yenmez (111-112).

— 252. Şeytân, böbürlenerek Âdem'e secde etmekten kaçınmış; Allah, Âdem'e, şeytânın kendisine düşman olduğunu, ona uymamasını söylemiş; fakat ebedî yaşama arzusu içine düşen Âdem, şeytânın sözüne uyarak, yasak meyvadan yemiş, bu yüzden cennetten çıkarılmış, sıkıntılar içine düşmüştür. Çünkü Âdem'in bulunduğu cennette açlık, susuzluk ve çıplaklık duygusu yok idi. Ama oradan ayrılınca Âdem, bu gereksinimleri duymağa başladı. İşte o günden bugüne şeytân, insan oğluna düşmandır. Onu kandırıp Allah'a itâattan ayırmak, ebedî husrâna düşürmek çabasındadır.

— 253. Allah'ın gösterdiği yolda giden sapmaz, sıkıntıya düşmez. Ama Allah'ı anmaktan yüz çeviren insan, sıkıntı içine düşer. Kıyâmet gününde de kör olarak Yüce Dîvân'a sevk edilir. Çünkü o, dünyâda gerçekleri görmemişti. Bu yüzden âhirette de, dünyâdaki ma'nevî haliyle yüce Mahkemeye çıkarılır (124-125).

— 254. Allah, isyân eden milletleri helâk eder. Eski milletlerden kalan harâbeler de bunu göstermektedir. Akıllı insanlar, gördükleri o harâbelerden ibret alıp, yola gelirler. Kendileri de onların sonucuna uğramamağa çalışırlar. Allah aceleci değildir. Her milleti bir süre yaşatma, deneme, sonra yola gelmeyenleri cezâlandırma kararı vermiştir. Bu karar uyarınca sapıkları, zâlimleri bir süre yaşatır ama belirlenmiş zaman gelince cezâ iner (128-129).

— 255. Günün çeşitli zamanlarında: Güneş doğmazdan ve batmazdan önce ve gündüzün kenar sâatlerinde Allah'ı tesbîh eden gönül huzura erer (130).

— 256. Kişi namaz kılmalı ve evlâdını da namaza alıştırmalıdır. Namaz ruhun gıdasıdır. Bu ma'nevî gıda, bedenin gıdâsından daha önemlidir.

21 — 257. İnsanlar, yaptıklarından hesap vereceklerini unutur, öğüt almaz, keyiflerine göre yaşarlar (1).

— 258. Gelenekçiler, gelen her yeni uyarıya karşı çıkarlar. Bir düşüncenin doğruluğu ne kadar kanıtlansa, yine onlar geleneklerinden, şartlandıkları düşüncelerin etkisinden kurtulup da objektif düşünemez ve uyarıyı dinlemezler; yeni düşünce ile alay ederler. Nitekim bu tefsîrde Kur'ân'ın ruhunu yansıtan düşünceleri de, alışageldikleri bozuk düşüncelerin ve geleneklerin etkisiyle reddetmekte, bu tefsîrin yazarına bütün hücumlarını yöneltmektedirler.

Maalesef bunlar, bu yazara saldırırken Kur'ân'ın kendisine saldırdıklarını hiç düşünmemektedirler.

— 259. Kendi içlerinden çıkmış, kendileriyle beraber büyümüş bir insanın elçi, uyarıcı olmasını; saygı görmesini çekemezler, kıskanırlar. Bu yüzden onu şiddetle reddederler. Bu hareketi, daha çok toplumun lideri durumundaki şımarık, kıskanç, menfaatçi, bencil insanlar yaparlar. Oysa geçmiş peygamberler de melek değil, birer insan idi. Onların peygamberliğini kabul edenler, neden yeni peygamberi: *"Bu da sizin gibi bir insandır"* diyerek reddediyorlar? Bunun temel sebebi kıskançlıktır. Eskileri kabul ederler, çünkü onlar geçmiştir, toplum içinde değillerdir, kendi mevkilerine zarar vermezler. Ama kendi zamanlarında, kendi aralarından çıkan peygamberi ve uyarıcıyı, Hak da'vetçisini kabul ettikleri takdirde kendi liderliklerini, menfaatlerini kaybedecek, o peygambere veya uyarıcıya tâbi olacaklardır. İşte lider iken tâbi durumuna düşmek istemediklerinden kendi çağdaşları olan peygamber ve uyarıcıyı reddederler.

Fakat zorbalar ne kadar olumsuz davranış içine girseler, ne kadar direnseler de Allah'ın imdâdı yetişir, peygamberlerin, uyarıcıların dâvâsı, getirdikleri yeni düşünce üstün gelir. Allah, hakkı bâtılın üzerine atarak bâtılı ezer. Köhne düşünceler, tarihe gömülür (9, 18).

— 260. Mü'min, açık kanıtla hareket eder. Kur'ân, bilgi ile, aklî kanıtlarla hareket etmeyi, bilgisiz davranışlardan uzak durmayı öğütler. Allah'ın birliğini ispatlayan kanıtlardan sonra şöyle der: *"De ki: Kesin delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların da, benden öncekilerin de öğütü budur. Ama çoğu, gerçeği bilmeden yüz çevirirler"* (24).

— 261. Hiçbir insan, ölümsüz değildir. Her can ölümü tadacaktır (34-35). Ebedî yaşama sahip bir insan yoktur. Buna göre Hızır'ın hayât suyu içip bedeniyle ebedî yaşama erdiği hakkındaki rivâyetler doğru değildir. Hızır, bedene bürünüp görünen ruhânî bir varlık olabilir. Ebedî hayât, ancak âhirette vardır. Dünyâdaki bedensel canlılara ebedîlik verilmemiştir.

— 262. Allah, insanı iyi ve kötü olaylarla sınamaktadır. Herkes Yüce Mahkeme'de, dünyâdaki olaylar ve davranışları ile değerlendirilecektir (35).

— 263. İnsan acelecidir. Mü'minler, dinleriyle alay eden müşriklerin hemen cezâlandırılmalarını beklerler. Onlar hemen cezalandırılmayınca da umutsuzluğa düşerler. Kâfirler de olumsuz davranışlarından dolayı hemen cezâlandırılmadıklarını görünce İlâhî uyarının boş olduğunu sanır, kötü davranışlarını sürdürürler.

Gerçekte Hak da'vetiyle alay edenler cezâlandırılacaklardır, ama Allah,

aceleci değildir. Hikmeti uyarınca onlara bir süre tanımıştır. Aceleye gerek yoktur. Peygamberleriyle alay eden eski milletler cezalandırıldıkları gibi Hz. Muhammed(s.a.v.)le alay edenler de cezalandırılacaklardır (37-43).

— 264. Kâfirler, hiç ummadıkları bir zamanda ansızın azâba yakalanırlar. Taptıkları tanrılar, kendilerini koruyamaz (40-43).

— 265. Bir kuşak, kendilerinin ve atalarının cezâ görmeden rahat bir yaşam sürdürdüğünü görünce gaflete düşer, âhirete yönelmez. Helâk edilmiş yöre kentlerinin durumundan ibret almaz.

— 266. İnsan uzun süre rahat yaşayınca gaflete düşer. Âhiret hesâbını, hattâ Allah'ı unutur. Yüreği katılaşır: *"İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalbleri, Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitâb verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?"* (Hadîd Sûresi: 16).

— 267. Lûtçuluk, zinâ, toplumu felâkete sürükler (74). *"Zinâya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir edepsizliktir, çok kötü bir yoldur!"* (İsrâ Sûresi: 342).

— 268. Allah dilerse yaşlı adamdan ve kısır kadından, nâmuslu bâkireden çocuk doğurtur (89-91).

— 269. Hakk'ın buyruğu geldiği zaman, peyğamber sözünü dinlemeyenler pişman olurlar.

— 270. Tevrât'ta ve Zebûr'da Arzın, sâlih kullara verileceği, sonunda sâlihlerin bu dünyâya egemen olacakları yazılmış olduğu gibi (105), Kur'ân'da da böyle yazılmıştır: *"Allah, sizden inanıp iyi işler yapanlara, öncekileri hükümran kıldığı gibi, kendilerini de hükümran kılacağını va'detmiştir"* (Nûr Sûresi: 55).

— 271. İnkârcıların, ne zaman cezâlandırılacaklarını yalnız Allah bilir. Belki de Allah onları biraz daha denemek için azâbı erteler. Allah'ın yargısı gerçektir. O'nun vereceği hüküm, âdildir (112).

— 272. Göklerle yer, yani tüm evren, önce birbirine yapışık, tek kütle iken Allah, bunları birbirinden ayırarak uzaydaki galaksileri, sistemleri oluşturmuş ve her canlı şeyi sudan yaratmıştır. Hayâtın temeli sudur. Bedensel hayât, suya dayalıdır (30).

— 273. Gök, korunmuş, sağlam bir tavan gibi yerin üstünde durur. Uzayda asılı duran yıldızlar yıkılmaz. Allah, bu binâyı öyle sağlam yapmıştır ki hiçbir güç, onun taşlarından birini yerinden sökemez: *"Göğü sağlam yaptık ve biz* (onu) *genişletmekteyiz"* (Zâriyat Sûresi: 47).

22 — 274. Kimi insan genç ölür, kimi ihtiyarlar, kimi de ihtiyarlığında bunar.

— 275. Bazı insanlar, kibir ve inatlarına kapılır, bilmeden, bir kanıta dayanmadan tartışıp dururlar. Onlar, gururlarını herşeyin üstünde tutarlar. Onlar, bu cahil ve kaba davranışları yüzünden dünyâda da, âhirette de iflâh olmazlar: *"İnsanlardan kimi, bilmeden, ne bir yol göstereni, ne de aydınlatıcı bir Kitâbı olmadan Allah hakkında tartışır. Allah'ın yolundan saptırmak için boynunu döndürerek* (kabara kabara tartışmasını sürdürür). *Dünyâda onun için bir kepazelik vardır; kıyâmet günü de ona yangın azâbını taddıracağız"* (8-9).

— 276. Kimi insan da, kendi yararına oldukça Allah'a ibâdet eder. Menfaat görürse sevinir. Ama Allah'ın bir imtihânıyla karşılaşırsa döner (11).

— 277. Allah, kullarına zulmetmez. Onların başlarına gelen felâketler, kötülükler, kendi haksız davranışlarının sonucudur (10).

— 278. Allah'ın va'dettiği yardım, zorlama ile olmaz, O'nun dilediği zaman gelir (15).

— 279. Hac, kuru bir seyâhat değil, Allah'ı anmak ve birtakım yararları bizzat görmek içindir.

— 280. Hacda kurban kesenler, kestikleri kurbanın etini kendileri yemeli, yoksullara da yedirmelidirler. Kurbanın amacı, sadece hayvanı boğazlayıp bırakmak değil, onun etiyle fakirleri beslemektir. Yoksa Allah'ın, kurbanın etine kanına ihtiyâcı yoktur. Allah'ın murâdı da hayvanların kesilip sokaklara bırakılması değil, yoksullara yardım etmektir. *"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşmaz. Fakat sizin takvânız O'na ulaşır".* (37). Öyle ise hayvanları sokaklarda bırakmamalı, etlerinden yemeli ve yoksullara yedirmeli, kesildiği bölgede ihtiyaç yoksa diğer ülkelerdeki yoksullara göndermeli ve Allah'a şükretmelidir.

— 281. Kur'ân'da haram olduğu belirtilen etlerin dışında kalan bütün etler helâldir (30). Harâm olan etler, En'âm Sûresinin 145 nci, Nahl Sûresinin 115 nci, Bakara Sûresinin 173 ncü ve Mâide Sûresinin 3 ncü âyetinde anılan dört cins ettir ki bunlar; leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanmak suretiyle murdar olmuş hayvanların etleridir. Ayrıntı için En'âm Sûresinin 145 nci âyetinin tefsîrine bakınız (3/245-247).

— 282. Dinin ruhu Allah'a saygı, O'nun yasakları dışına çıkmaktan korunmak(takvâ)dır. Allah'ın nişânlarına (belirlediği sınırlara, ibâdetlere, kurbanlara) saygı göstermek, kalbdeki takvâ'nın sonucudur (30, 32). *"Allah'a ulaşacak olan, kesilen hayvanların etleri ve kanları değil, sizin takvânızdır"*

(37).

— 283. Allah, gerçekten inananları savunur, fakat hiçbir hâin-nankörü sevmez (39).

— 284. Zulme uğrayanlar, kendilerini savunma hakkına sahiptirler (39). Allah, mü'minleri, kendilerine yardım eden insanların eliyle savunur. İnananları savunacak insanlar ortaya çıkarır. Öyle olmasa tevhîd dinlerinin ibâdet yerleri yıkılırdı. Ma'bedler, onları savunan insanlar sayesinde ayakta durmaktadır (40).

— 285. Allah, mazlûmun yardımcısıdır (60).

— 286. *"Allah göğü, yerin üstüne düşmekten korur. Ancak Allah'ın izniyle gök, yerin üstüne düşebilir"* (65) âyetinde göğün, yerin üstünde bir tavan gibi durduğuna işâret edilir ki, *"Biz göğü, korunmuş bir tavan yaptık"* (Enbiyâ Sûresi: 32) âyeti de aynı mânâyı ifade etmektedir.

Ayrıca âyette, göğün, yerin üstüne düşme eğilimine de işâret edilmiştir ki bunda gezegenler arasındaki çekim kanununa, uzay cisimlerinin, çekim kanunuyla birbirine bağlandığına; konumlarından ve dönüşlerinden oluşan itme gücüyle de çekim kanununun dengelendiğine işâret bulunmaktadır. *"Allah göğü yükseltti, mîzân* (ölçüt, denge) *koydu"* (Rahmân Sûresi: 7) âyeti de gök cisimleri arasındaki dengeye işâret etmektedir.

— 287. Felâha ermek için iyi işler yapmak gerekir. Güzel, yararlı işler yapmak, başarı ve mutluluğun sırrıdır (77).

— 288. Sağlam îmân sahipleri, Allah'ın dinlerine ve o dinlerin ma'bedlerine saygı gösterir; iktidara geldiklerinde ibâdetlerini ihmal etmez, dinin buyruklarını yapar, yasaklarından uzak durur; toplumu iyiye yönlendirir, bozgunculuk etmezler.

23 — 289. Çamuru süzerek ilk insanı yaratan Allah, onun soyunu spermin aşıladığı yumurtadan, yani nutfeden yaratmaktadır. Spermin aşıladığı yumurtayı halden hale geçirerek kendi başına düşünüp iş yapan insanı yaratan Allah, ölüleri de diriltmeğe kadirdir (12-16).

— 290. Tabiat yasalarını koyan, indirdiği yağmur suyu ile ekinler, ağaçlar bitiren; hayvanları yaratan, Allah'tır (18-22).

— 291. Yağan yağmur, kar, hep ölçü ile inmektedir. Ölçüsüz, hesapsız bir şey yoktur. Allah, herşeyi bir ölçü ve miktar ile yaratır (Ra'd Sûresi: 8). Bize sonsuz gelen şeylerin de bir sonu ve ölçüsü vardır.

Yağan yağmurları yerin altında depolayan Allah, dilediği zaman toprağın

altında depolanmış suyu gidermeğe de kadirdir (18). Bu âyette yer altı sularının, artezyenlerle ve sair yollarla kuruyabileceğine işaret edilmiştir.

— 292. Gemi gibi tabiat güçleriyle çalışan, motorsuz veya motorlu araçlara binerken: "بِسْمِ ٱللَّهِ مَجْرَيهَا وَمُرْسَيهَا، إِنَّ رَبِّى لَغَفُورٌ رحِيمٌ : *Akıp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyledir. Rabbin, elbette bağışlayan, esirgeyendir!"* (Hûd: 41) âyetini okumalı ve: " رَبِّ أَنْزِلْنِى مُنْزَلاً مُبَارَكًا وَ أَنْتَ خَيْرُ ٱلْمُنْزِلِينَ : *Rabbım, beni mübârek bir inişle indir, sen konuklayanların en hayırlısısın!"* (29) demelidir.

— 293. Dünyâ malı, çoluk çocuk birer imtihândır. Bunları Allah'ın nimeti bilip O'na şükretmek, nânkörlük etmemek gerekir. Bunlara güvenip nânkörlük edenler, farkında olmadan canlarını azâba tutsak ederler. Mal ve çocukları, ruhlarının bozulmasına, azâba uğramasına neden olur (55-56).

— 294. Allah'a gönülden inanmanın en açık belirtisi: Allah'a ortak koşmamak, ihlâs ile hareket etmek, yaptığını Allah için yapmak, sadakayı Allah için vermek, Allah'a saygılı olmak gerekir. İşte bu îmân derecesine ulaşanlar dâima hayır işlerine koşarlar (57-61).

— 295. Yapılan her iyilik, ma'nevî güçler tarafından tesbit edilir. Kişinin ruh defterine yazılır. Dünyâda her yapılan eylemin ödül veya cezâsı, Yüce Mahkeme'de verilir. Hiç kimseye haksızlık edilmez (62).

Ama insanlar, yaptıklarının her ân tesbît edildiğinin farkında olmazlar. Bu yüzden kazançlarına olacağını sanarak kötü işler yaparlar. Fakat azâbı görünce de feryâda başlarlar. Ama artık iş işten geçer. Allah'ın azâbından kurtuluş imkânı bulamazlar. Çünkü Allah'tan başka kurtarıcı yoktur (63-65).

— 296. Allah, hiçbir cana, gücünün üstünde bir şey buyurmaz (62).

— 297. Âhirete inanmayan insan, doğru yoldan sapar, nimet içinde şımarır, gaflete düşer, Allah'ı unutur. Ama darlığa düşünce Allah'a yalvarır (74-76).

— 298. Genellikle bütün insanlarda az çok bu zayıflık vardır. Bolluk zamanında şımarmak, gaflete düşmek; darlık zamanında umutsuzluğa düşmek (76-77). *"İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer. Ona bir zarar dokununca da umutsuzluğa düşer"* (İsrâ Sûresi: 83).

— 299. Tartışırken ölçülü olmak, da'vâyı güzel sözlerle savunmak, gönül kırmamak gerekir (96). Çünkü güzel söz, katı gönülleri yumuşatır. Ama kaba söz düşmanlık yaratır, karşıdaki insanları iyice inatlaşmağa sevk eder. Birçok âyette tartışırken kaba sözden kaçınmak emredilmiştir. Hz. Peyğamber'in olduğu gibi diğer peyğamberlerin metodu da tatlı sözdür: *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi"* (Âl-i İmrân Sûresi: 159). Hz. Mûsâ ile

Hârûn'a da'vâlarını Fir'avn'e *"yumuşak sözle anlatmaları"* emredilmiştir (Tâhâ Sûresi: 44).

96 ncı âyetin sonunda şeytânın dürtüklemelerinden Allah'a sığınmanın emredilmesi (97-98), kaba sözün, insanlar arasında düşmanlık ve kavgalara yol açacağına işârettir. Şu âyetler de aynı konuya dikkati çekmektedir:

'Kullarıma söyle: 'En güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytân aralarına girer (onları tartışmaya ve kötülüğe dürtükler). *Zirâ şeytân, insanın ap açık düşmanıdır"* (İsrâ Sûresi: 53). .

"İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) *en güzel olan şeyle sav. O zaman seninle, arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir"* (Fussilet Sûresi: 34).

"İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitâp ehliyle ancak en güzel tarzda mücâdele edin (tartışın)..." (Ankebût Sûresi: 46).

— 300. Allah, insanları saptırmaz. İnsanlar kendi şekavetlerinin etkisinde kalıp doğru yoldan saparlar. Allah da doğru yola gelmek istemeyen o kimseleri kendi sapık hallerine bırakır. Sorumluluk kendilerine âittir: *"Rabbimiz, dediler, bahtsızlığımız bizi yendi. Biz, sapık bir topluluk olduk"* (106).

— 301. Herkes Allah'ın kuludur. 109 ncu âyette yüce Allah, âhirette cehennem azâbına çarpılanları azarlayarak neden bu cezâya çarpıldıklarını anlatırken: *"Çünkü siz, kullarımdan 'Rabbimiz bizi bağışla, bize acı, sen acıyanların en hayırlısısın!' diyerek bize yalvaran bir grup kulumuzla alay ederdiniz!"* buyuruyor. Böylece herkesin ve özellikle kendisine yalvaran yoksul, mü'min kulların kendi kulları olduğunu vurguluyor; kendi kullarıyle alay edilmesine razı olmayacağını anlatıyor.

— 302. Bitmeyecek gibi uzun gelen dünyâ hayâtı sona erince, sanki bir gün, ya da daha az bir zaman kadar sürmüş gibi kısa gelir. Öyle ise bu ömrün her saniyesini güzel işlerle değerlendirmek gerekir (112-114).

24 — 303. Allah, kendisini anan, emirlerini tutan insanları, yaptıkları ibâdet ve davranışlarının en güzeli üzerinden ödüllendirecek ve onlara bol rızık ihsân edecektir. O, dilediğini hesapsız rızıklandırır (38).

— 304. Fakat inkârcıların eylemleri, bir serâb olacak, âhirette kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Sahibini karanlıklar içinde bırakan küfür, güzel eylemleri de örtecek, yararsız kılacaktır (39).

— 305. Mü'min, Hakk'ın hükmünü, kendi lehinde de, aleyhinde de olsa kabul eder. Hüküm lehlerinde olunca kabul edip, aleyhlerinde olunca yüz çevirenler, yüreklerinde kuşku hastalığı bulunan insanlardır. Gerçek mü'minlerin,

her hal ve kârda Allah'ın ve Elçisinin hükmüne tam teslîmiyyetle itâat etmeleri gerekir. Allah'a ve Elçisine tam teslîm olmayanlar haksız, başarısızdırlar. Onların hükmüne itâat edenler başarıya ulaşırlar (48-52).

— 306. Kimi insan var ki söz verir, Peyğamber'in sözüne uyacağına yemîn eder, ama iş yapmaya gelince yan çizer, sözünde durmaz. Önemli olan, kişinin sözü değil, davranışıdır. Yoksa söz, havanın, dilin hareketlerine göre titreşiminden ibarettir.

"Âyînesi iştir kişinin lâfe bakılmaz,
Şahsın görünür rütbe-i 'aklı eserinde."

Allah söze değil, öze bakar. Kuldan istenen, boş yere yemîn etmesi değil, fi'len itâat etmesidir: *"De ki: 'Yemîn etmeyin* (sizden istenen, yalan yere yemîn etmek değil) *güzel itâat etmektir"* (53).

— 307. Allah'a ve Elçisine itâat eden, doğru yolu bulmuştur. Onlara itâat etmeyen, yanlış davranışlarının sonucuna katlanır. İtâat edenler, itâat etmeyenlerin davranışlarından sorumlu değillerdir. Herkes kendi yaptığından sorumludur: *"De ki: 'Allah'a itâat edin, Elçiye itâat edin! Eğer* (kabul etmeyip) *dönerseniz, Elçiye gereken, kendisine yükletilen*(duyurma görevini yapmak)*tır. Eğer ona itâat ederseniz doğru yolu bulursunuz. Elçiye düşen, açık bir biçimde duyurmaktır"* (54).

— 308. Allah inanıp salih amel yapanları, yeryüzünde hükümran kılacağını, imândan çıkan; güzel eylemlerini kötüye çevirenlerin mülkünü onların elinden alıp salih amel yapan mü'minlere vereceğini va'detmiştir (55). Bu husus, daha önceki İlâhî Kitâplarda da vurgulanmış olan İlâhî bir sözdür:

"Andolsun, Tevrât'tan sonra Zebûr'da da: 'Arza, mutlaka iyi kullarım vâris olacak' diye yazmıştık" (Enbiyâ Sûresi: 105).

— 309. Allah'ın rahmetine erebilmek için namaz kılmak, zekât vermek, Peyğamber'e itâat etmek gerekir (56).

— 310. Eninde sonunda hak galip gelir. Hakkı engellemeğe çalışan kâfirler, bunu başaramazlar. Bir süre başarılı görünseler de sonunda hakka yenik düşerler. Hakkı engellemeğe çalışanlar, dünyâda yenilgiye uğrayacakları gibi, âhirette de cehenneme atılacaklardır (57).

— 311. Evlenme çağını geçmiş kadınlar, fazla zinet göstermeden, çarşafsız dışarı çıkabilirler. Ama sakınmaları, ağır başlı davranmaları daha uygundur (60).

— 312. Hiç kimse, gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutulmaz. Kör, topal, hasta ve diğer mü'minler kendi evlerinden, yakınlarının ve dostlarının

evlerinden yemek yiyebilirler.

— 313. Hep birlikte yemek yenileceği gibi ayrı ayrı kablarda da yenilebilir (61). Ayrıntı için 61. âyetin tefsîrine bakınız.

— 314. Peyğamberin, yahut liderin huzurunda bir mesele görüşülürken toplantıda bulunanların, izin almadan toplantıyı terk etmeleri doğru değildir. Bir mazeret dolayısıyle ayrılmak gerekince izin alıp ayrılmalıdır. Toplantı başkanı da mazeret sahiplerine izin vermelidir (62).

— 315. Peyğamber'in, yahut onun feyziyle yetişmiş bir velînin çağırması, alelâde bir insanın çağırması gibi değildir. Onun çağrısına hemen koşmak ve huzurundaki toplantıdan da izinsiz ayrılmamak gerekir. Onun yanından izinsiz sıvışanlar, bir belâya uğramaktan çekinmelidirler. Çünkü göklerin ve yerin sahibi Allah, insanların davranışlarını ve niyyetlerini bilir. Yaptıkları işleri, bir gün huzurundaki Mahkeme'de onlara bildirir. İşte insan, o Yüce Mahkeme'de hesap vereceğini düşünerek uygun olmayan davranışlardan sakınmalıdır (63-64).

25 — 316. İnsanlar, birbirleriyle denenirler: Peyğamber, kendisine karşı koyanlarla denenir; dayanma gücü, mücâdele azmi ölçülür. Ümmet, peyğamberine ve imâmına itâati ile denenir. Zengin fakirle, fakir zengin ile; güçlü zayıf ile, zayıf güçlü ile denenir (20).

— 317. Müşriklerin inkârcı soruları, şaşırtmak için ortaya attıkları misaller, Kur'ân'da en güzel cevaplarla karşılanmış ve herşey aklî yöntemlerle açıklanmıştır (33).

— 318. Geleneksel dinlerine bağlananlar, içlerinden bir insanın peyğamber olmasına şaşmışlar *"allah bunu mu elçi gönderdi?"* demişlerdir. Hz. Muhammed'in peyğamber olmasını hazmedememişlerdir. Onlara göre Allah'ın elçisi, insan değil, melek olmalıdır. İnsan olsa bile bir yetîm değil, daha zengin ve saygın biri olmalıdır. Bunlar, ruhsal değerin, dünyâ malı ve mevkii ile, yahut soy sopla kazanılacağını sanmışlardır (41-42). Oysa insanın değeri, gönül temizliği, ruh sâfiyyeti ile ölçülür. Zenginliğin ve soyun Allah katında değeri yoktur. Allah katında en değerli olan, O'na en çok bağlı, O'nun buyrukları dışına çıkmaktan en çok sakınandır.

— 319. Öyle insanlar, kendi heveslerini tanrı edinmişlerdir. Nefislerinin arzusuna taparcasına bağlı olduklarından, peyğamber sözü dinlemez, Hakk'a uymazlar. Onlara göre uyulacak tek kişi, kendileridir. Kibir ve gururları, tanrı derecesine varmıştır. Din diye bağlandıkları da aslında nefislerinin arzusundan ibarettir. Nefsinin arzusunu, hayâllerini tanrılaştıran insanı yola getirmek çok güçtür. Çünkü öylesi, hakikati dinlemez, düşünmez. İnadının

dikine gider (43-44).

— 320. Allah istese her kente bir uyarıcı gönderirdi (52). Ama her kente değil, her milletin ana kentine bir uyarıcı göndermiş: *"İçinde bir uyarıcı çıkmamış olan hiçbir millet yoktur"* (Fâtır Sûresi: 24). Arap kavminin ana kenti olan Mekke'ye de Hz. Muhammed'i göndermiştir: *"Bu da kentlerin anası*(Mekke)*yi ve çevresindeki*(kasaba)*ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki*(Tanrı Kitâbı)*nı doğrulayan bir Kitâbdır"* (En'am Sûresi: 92).

— 321. 68 nci âyette Rahmân'ın kullarının, Allah'tan başkasına yalvarmayacakları, haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayacakları ve zinâ etmeyecekleri belirtildikten sonra 69 ncu âyette hemen bir açıklama yapılarak bunları yapanın, kıyâmet gününde katmerli azâba çarpılacağı ve sürekli işkence içinde kalacağı vurgulanmaktadır. Demek ki bu üç fiil, yani şirk, haksız yere adam öldürmek ve zinâ etmek îmân ahlâkı değil, şirk ahlâkıdır ki bunları yapan kimse, sürekli ve katmerli bir azâba çarpılmaktadır. Fakat çok merhametli Allah, yine de kullarını umutsuzluktan kurtarmakta, tevbe edip inanan ve güzel işler yapanların kötülüklerini iyiliklere değiştireceğini, Allah'ın çok bağışlayan, çok acıyan olduğunu; tevbe edip uslananları affedeceğini iki defa vurgulamaktadır (70-71).

Şirk ahlâkı olan fiilleri yapanların katlanmış azâba çarpılacakları belirtildikten sonra bunlardan tevbe edenlerin affedileceği de iki defa vurgulanmıştır ki bu, Kur'ân'ın edebî i'câzı yanında, Allah'ın merhametinin bolluğunu da düşündürmektedir.

Kur'ân, insanlara, umutsuzluk değil, hep umut aşılamakta, onları azâb ile korkuttuktan sonra Allah'ın rahmetinin bolluğunu, O'nun affediciliğini hatırlatarak kulları tevbeye, uslanmağa yöneltmektedir: "(Tarafımdan onlara) *De ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah, bütün günâhları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan çok esirgeyendir"* (Zümer Sûresi: 53).

— 322. Kulu yücelten, Allah'a ibâdettir. Allah'a ibâdet etmeyen ruh, değer ve güzelliklerini yitirir. *"Rûhunu arındırıp yücelten felâh bulmuş, ruhunu aşağılatan kaybetmiştir!"* (Şems Sûresi: 9-10). Kullarının ruhlarını ebedî ziyandan korumak için Cenabı Hak, onları, sadece kendisine yalvarmağa, ibâdet etmeğe yöneltmiştir: *"De ki: 'Duânız* (ibâdetiniz) *olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapsın?"* (77).

İnsanın yaratılışının temel amacı, Allah'ı tanımak, O'na kulluk etmektir: *"Ben cinleri ve insanları bana kulluk etmeleri için yarattım"* (Zâriyat

Sûresi: 56).

Allah'a kulluğu bırakıp şirkte kalan, Hakk'ın âyetlerini yalanlayan, kendisini cehenneme tutsak eder.Çünkü hakikati azâb olan eyleminin gerçek yüzü, kendisini kuşatır. Ruhun, azâbdan kurtulması için Allah'a kulluğa sarılması gerekir.

26 — 323. Bir milleti köle yaptıktan sonra içlerinden sadece birine veya birkaç kişiye iyilik etmek, fazla bir değer taşımaz.

— 324. Allah isterse zorbaları, kendi yetiştirdikleri insanlar vasıtasiyle devirir. Nasıl ki Mûsâ, evinde yetiştiği Fir'avn'ı devirmişti. Çavuşesku'nun, kendi zamanında yetişenler tarafından nasıl devrilip kurşuna dizildiğini gördük.

— 325. Halk üzerine hakimiyyet kuran nice zorba, halkın körü körüne itâat za'fından yararlanarak kendilerini tanrı yerine koymuşlar, hattâ kendilerinin tanrı olduğuna inanmışlar, kendilerini tanrı tanımayanları hapsetmişler, baskı ve işkence ile ezmişlerdir (29).

— 326. Büyü vardır ama çoğu, göz boyamadır: *"Büyülerinden ötürü onların ipleri ve sopaları kendisine, gerçekten koşuyor gibi görünüyor"* (Tâhâ Sûresi: 66) âyetinden, büyücülerin iplerinin ve sopalarının gerçekte yürümediği, fakat yürür gösterildiği anlaşılır. Yani bu büyü, bir göz aldatmacasıdır. Büyünün çeşitleri hakkında Bakara Sûresi 102 nci âyetin tefsîrine bakınız (1/207-209).

— 327. İnsaflı insan, gerçeği görünce kabul eder, inatlaşmaz. Nitekim Mûsâ'nın mu'cizesini gören büyücüler, onun peyğamber olduğunu anlamış ve Fir'avn'ın ağır işkence ve ölüm tehdidlerine rağmen Mûsâ'nın peyğamberliğine inanmışlardır (46-49).

— 328. Gerçek îmân sâhibi, âhiret sevâp ve nimetini, dünyânın rahat ve izzetine tercîh eder. Gerektiğinde îmânı uğrunda canını fedâ etmekten çekinmez. Çünkü dünyâ nimetinin geçici, âhiret ödülünün ebedî olduğunu bilir. Elbete ebedî nimet, geçici rahata tercîh edilir (49-51).

— 329. Düşmanı küçümsemek doğru değildir. Fir'avn, küçümsediği İsrailoğullarına, Allah'ın takdiriyle yenik düşmüştür (54-66).

— 330. Savaşta üstünlük, kuru kalabalık ile değil, yürekten birbirine bağlı, inançlı, yetişmiş bir ordu ile kazanılır. Nice az topluluk, inançsız ve bilinçsiz kuru kalabalıkları dağıtmıştır: *"Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir"* (Bakara Sûresi: 249).

Cenâbı Hak, yirmi kişilik bir mü'minler topluluğunun, kendilerinin on

katı kâfir bir kuvveti yeneceğini bildirirken sebebini de kâfirlerin, anlamaz, bilinçsiz bir topluluk olduklarına bağlamaktadır. Demek ki savaşta galibiyyetin sırrı önce îmân, bilinç, dayanışma ve savaş tekniğini bilmektir.

— 331. Dîn, geleneğe değil, vahye dayanmalıdır. Ataların gelenekleri aklen vahye aykırı ise ona uymak vebâldir. Atadan kalma, şirke bulanmış din yolu bâtıldır. Derhal onları bırakıp tevhîd dinine dönmek gerekir: *"Hayır ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük* (onun için biz de böyle yapıyoruz), *dediler. 'Şimdi gördünüz mü, neye tapıyorsunuz?' dedi. 'Siz ve eski atalarınız?'* " (74-75).

— 332. En güzel duâ, 83-87 nci âyetlerde anılan Hz. İbrâhîm'in duâsıdır. Allah'tan hüküm (hükümdarlık, hikmet), hayr ile yâd edilme, cennet ve saâdet istenmelidir.

— 333. Hz. İbrâhîm, sapık babasının da bağışlanmasını dilemiştir. Çünkü o, babasına, kendisi için duâ edip mağfiret dileyeceğini söylemişti: *"Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana çok lutufkârdır"* (Meryem Sûresi: 47). İşte verdiği bu sözü tutmak için babasının bağışlanmasını dilemiştir. Ayrıca babasına duyduğu sevgi ve saygı da onu, babası için mağfiret dilemeğe sevk etmiştir. Herhalde İbrâhîm'in babasının, şirki dışında, iyi meziyetleri de vardı ki İbrâhîm ona böyle duâ etmiştir.

— 334. Cinsel ilişkinin asıl amacı çocuktur. Bundan dolayı kadınla erkeğin, nikâh ile birleşmeleri istenmiştir. Erkeğin erkek ile cinsel ilişkide bulunması, yaratılış amacına aykırıdır, sapıklıktır. Bu eylemi yapan Lût kavmi cezalandırıldığı gibi her kavim de mazîdeki örnekleri gibi cezalandırılır. Bugün bu fâhişe eylem, Aids mikrobu ile cezalandırılmaktadır. Dünyâda alabildiğine cinsel serbestlik içine giren din tanımaz insanlar, milyonlarca insanın bu onulmaz hastalığa yakalandığını görünce tekrar dinlerin emrettiği biçimde evlenmeğe rağbet etmeğe başlamışlardır.

— 335. Doğru ölçüp tartmak, ticarete hile karıştırmamak, halkın malını hile ile çalmamak, toplum düzenini bozmamak, Allah'tan korkmak gerekir (181-184). Peyğamberler insanlara doğruluğu, güvenilirliği öğütlemişlerdir. Doğruluk, İlâhî dinlerin temel prensiplerindendir.

— 336. Önce yakın akrabâ ve çevreyi uyarmak gerekir (214).

— 337. Alçak gönüllü olmalıdır (215).

27 — 338. Îmân, sadece sözden ibaret değildir. Güzel eylemlere dönüşen düşüncedir. Mü'minlerin vasıfları şöyledir: Namaz kılarlar, zekât verirler, âhirete kesin inanırlar (3). Ra'd Sûresinin 19-24 ncü, Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci, Furkan Sûresinin 63-75 nci âyetlerinde mü'minlerin vasıfları daha ayrıntılı olarak anılmaktadır.

— 339. Alışkanlık, kötü işleri cazip hale getirir. Kötü bir işe alışan insan, iyi bir iş yaptığını sanarak körü körüne o eylemin içine atılır, onu işleyip durur. Ondan bir türlü vazgeçemez. Sonunda o kötü eylem, kendisinin cehennemi olur. O kişi, âhirette en büyük ziyâna uğrar (4-5). Çünkü kötü işler, kötü düşünceler, insan ruhunun iyi sıfatlarını bozar, ruhu çirkinleştirir. Âhirette onlara şöyle denilir: *"Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz;* (orada) *bunlarla sefâ sürüp bunları tükettiniz* (burası için hiçbir şey bırakmadınız). *Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün, alçaltıcı bir azâb ile cezâlandırılacaksınız"* (Ahkaf Sûresi: 20), *"Bu dünyâ hayâtında biz onların peşine bir lânet taktık. Kıyâmet günü ise onlar çirkinleştirilenlerdendir"* (Kasas Sûresi: 42).

Bu son âyet de gösteriyor ki kötü eylemler, dünyâda insanın lanetle anılmasına yol açtığı gibi ruhu da çirkinleştirmektedir. Ancak bu çirkinlik, işlerin içyüzünün, hakikatlerin ortaya çıkacağı âhirette belli olacaktır.

— 340. Kötülük yapan, Allah'ın gazabına çarpılmaktan korkmalıdır. Ancak hatâsının ardından tevbe edip iyi işler yapanları Allah bağışlar. O çok bağışlayan, çok acıyandır.

— 341. Allah, Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim vermiş, onlar kendilerine ilim ve hükümdarlık veren Allah'a hamdetmişlerdir (15). Kul, Allah'ın verdiği nimete şükrederse Allah o nimeti mübârek kılar, artırır. Ama Karun gibi nânkörlük edip, servetini kendi bilgisi ve çalışmasıyle kazandığını sanır, Allah'ın lutfunu görmezse Allah onun nimetini elinden alır, yahut servetini kendisine azâb eder. Kendisine böbürlenmemesini, Allah'a şükür ve hamdetmesini söyleyenlere Karûn: *"Bu servet, bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi, dedi. O mağrur bilmedi ki Allah, kendisinden önceki nesiller arasında kendisinden daha güçlü ve daha çok cemâati bulunan nice kimseleri helâk etmiştir?"* (Kasas Sûresi: 78).

— 342. Dâvûd'un mülküne vâris olan Süleyman, büyük mülkünü genişletmiş, birçok kralı egemenliği altına almış; yalnız insanlara değil, cinlere de hükmetmiştir. Kuşların, karıncaların dilinden anlamış, fakat geniş mülküne, gücüne ve ilmine rağmen kibretmemiş, bunları Allah'ın lutfu bilerek Nimeti Verene şükretmiştir (16-44).

— 343. Bir karınca, ötekilerine *"Yuvalarınıza girin de Süleyman ve orduları farkında olmayarak sizi ezmesinler"* demiştir. Bundan, karıncaların da yöneticileri bulunan bir topluluk oluşturdukları, canlarını korumanın önlemini düşündükleri anlaşılır. Nitekim: *"Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyle uçan hiçbir kuş yoktur ki* (onlar da) *sizin gibi birer ümmet olmasınlar"* (En'âm Sûresi: 38) âyeti de bütün hayvan türlerinin, kendine özgü kuralları, liderleri bulunan birer topluluk olduğunu bildirmektedir. Serçe serçelerle, güvercin güvercinlerle; leylek, kendisi gibi leyleklerle uçar, konar. At, atlarla, koyun koyunlarla gezer. Demek ki bu hayvan türlerini birbirine çeken bağlar, içgüdüler vardır.

— 344. Süleyman Aleyhisselâm, ordularını teftiş ettiği gibi kuşları da teftiş etmiştir. Demek ki çeşitli kuşları topladığı bir hayvanat bahçesi vardı. 20 nci âyette hayvânat bahçeleri kurulacağına, hayvanların eğitileceğine işaret vardır. Bugün sirklerde hayvanların nasıl eğitildikleri, bazı hayvanlara araba sürmenin dahi öğretildiği herkesin bildiği bir şeydir. Ama bunun, tâ Süleyman Aleyhisselâm zamanında yapılması ilginçtir.

— 345. Hz. Süleyman, Hüdhüd'ün anlattıklarını hemen tasdik etmemiş, bu sözün doğruluğunu araştırmıştır. Demek ki gelen bir habere hemen inanmak sâfdilliktir, akıllının işi değildir. Onu araştırıp, doğruluğu belli olduktan sonra doğrulamak gerekir. Çünkü her söylenene inanmak, insanı yanlış davranışlara, başkalarına kötü zanda bulunmağa, düşman olmağa sebebolur. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, bir kişinin verdiği haberin doğruluğunun araştırılmasını, haberin doğruluğu belli olmadan zan üzre hareket edilmemesini, aksi takdirde pişman olunacağını bildimektedir: *"Ey inananlar, size fâsık* (yoldan çıkmış) *bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz"* (Hucurât Sûresi: 6).

— 346. Seba kavminin başında bulunan, bir kraliçedir, yani kadındır. Âyetlerin sözgeliminden, bu kraliçenin, zeki olduğu, kavmini iyi yönettiği, fevrî davranışlarla toplumu felâketlere atmadığı, tedbir ve ihtiyatıyle kavmini ölümden veya esaretten, ülkesini de yıkımdan kurtardığı, hakkı görüp anlayınca puta tapmayı bırakıp müslüman olduğu, Süleyman'ın emrine girdiği anlaşılır (29-44). Bu üslûpta kraliçeye övgü vardır. Bundan pek a'lâ bazı kadınların da devlet başkanı olabileceği anlaşılır.

Ancak Cemel vak'ası münasebetiyle Ebûbekre'nin rivâyet ettiği bir hadiste, *"Başlarına bir kadını geçiren bir kavim aslâ iflâh olmaz"* denilmektedir (Buhârî, Mağâzî: 82, Fiten: 18; Tirmîzî, Fiten: 75; Nesâ'î, Kudat: 8, İbn Hanbel, Müsned: 5/43, 51).

Sebâ melikesinden övgü ile söz eden âyetlerle karşılaştırılınca bu rivâyetin Kur'ân'a ters olduğu açıktır. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir yerinde kadının başa geçemeyeceğinden söz edilmemiştir. Hattâ Peyğamber(s.a.v.)in en çok sevdiği, kendisinin birçok hadisini rivâyet etmiş olan mü'minlerin annesi Hz. Âişe, Cemel Vak'asına kumandanlık etmiştir. Aslında bu Ebûbekre rivâyetinin de onu hedef aldığı açıktır. Zirâ olay şöyle anlatılmaktadır:

Osman'ın katlinden sonra Hz. Alî'ye bey'at edilince Talha ve Zübeyr Mekke'ye gittiler, Hacda olan Hz. Âişe'yi gördüler. Osman'ın kanını aramak üzre Basra'ya gitmeğe karar verdiler. Halkı da bu maksatla savaşa çıkardılar. Hz. Âişe hevdeci içinde devede bu orduya kumanda ettiği için olaya Cemel Vak'ası dendi. Âişe'nin kumanda ettiği orduya katılmayan Ebûbekre, sebebini şöyle anlatmıştır: "Peyğamber Aleyhisselâm, Kisrâ'nın kızının, İranlılara kraliçe olduğu haberini duyunca buyurdu ki: *"Başlarına bir kadın geçiren kavim, aslâ iflâh olmaz".* Allah, beni bu sözle yararlandırdı da o savaşa katılmadım" (Buhârî, Fiten: 18, Fethu'l-Bârî: 8/97).

Şimdi bu rivâyette taşlanan, Hz. Âişe'dir. Peyğamber Aleyhisselâm gerçekten öyle söylemiş olsaydı, Hz. Âişe'nin Cemel Olayına katılmaması, Talha ve Zübeyr'in de onu başlarına geçirmemeleri gerekirdi. Kur'ân'a ters, olaylara da aykırı olan bu rivâyetin doğruluğu şüphelidir. Âyetlerin genel anlamı böyle vâhid haberiyle daraltılamaz. Eğer bu rivâyet doğru ise sadece Ebûbekr'eyi bağlar. Çünkü diğerleri bunu bilmedikleri için bununla amel etmemişlerdir. Diğer sahâbîlerin bilmediği ve uygulamadığı bir rivâyet, nasıl din hükmü olur? Zaten bu, gerekli bir din hükmü olsaydı, Peyğamber Aleyhisselâm bunu ilân eder ve ashâbına böyle bir şey yapmamalarını bildirirdi.

— 347. Hz. Süleyman, mektubuna besmele ile başladığına göre mektuba besleme ile başlamak uygundur (30).

— 348. Önemli işlerde, kamuyu ilgilendiren konularda istişare etmek gerekir. Danışmanlar görüşlerini bildirirler. Ama devlet başkanına seçim hakkı tanırlar: *"Dediler: 'Biz kuvvetliyiz, yaman savaşçılarız, ama emir senindir. Bak* (düşün), *ne buyurursan öyle yaparız' "* (33).

— 349. Devlet başkanı, yönetici de istişâreden sonra ictihâdına göre ülke için en ihtiyatlı ve uygun kararı verir (34).

— 350. Cinler, olağanüstü şeyler yapabilirler. Fakat insanlar içinde ma'nevî yetenekler kazanmış bazı kişiler vardır ki bunlar, cinlerden daha çok olağanüstü şeyler yaparlar. Süleyman'ın meclisinde bulunan bir cin, Kraliçenin, tâ Sebâ'daki tahtını toplantı sonuna kadar getirebileceğini söylemişti. Bu, iki üç saat içinde tahtı getirebileceği anlamına gelir. Oysa ma'nevî ilme ve yeteneğe

sahip bir insan, Kraliçenin tahtını bir an içinde getirebilmiştir (39-40).

Bu olay, kerâmetin varlığını kanıtlar. Böyle olağanüstü şeyler, peygamberden zuhur ederse mu'cize, onun dinine tâbi olan insandan zuhur ederse kerâmet adını alır.

— 351. Hz. Süleyman, Kraliçenin tahtını biraz tanınmaz hale getirterek onun, bu değişikliğe rağmen tahtını tanıyıp tanıyamayacağını denemek, böylece onun zekâ ve ferâsetini ölçmek istemiş; zekî kraliçe, değişikliğe rağmen tahtını tanımıştır (41-42). Demek ki birinin zekâ ve ferâsetini anlamak için onun farkına varmadığı bir deneme yapılabilir.

— 352. Gerçeği anlayan Kraliçe, müslüman olmuş, Süleyman'ın (egemenliğini kabul etmiş, böylece hem ülkesini yıkımdan, felâketten kurtarmış, hem de kendi tahtını) korumuştur.

— 353. Tarih okumak, gezip dolaşmak, harabelerin sâhiplerini düşünüp ibret almak lâzımdır. *"İşte şunlar, zulümleri yüzünden çökmüş, ıssız kalmış evlerdir"* (52) âyetinde ibrete sevk yanında tarihî ve arkeolojik araştırmalara teşvik de vardır. Çünkü eski milletlerin ma'mur kentlerinin nasıl bu hale geldiklerini görüp anlamak için geziler, kazılar yapmak, tarihi incelemek gerekir. Bu da insanı bu ilimlerde derinleşmeğe yöneltir. *"De ki: 'Yeryüzünde yürüyün de suçluların sonunun nasıl olduğunu görün'!"* (69).

— 354. Fıtrat yasasına aykırı davranışlar içine girenlerin sonu perişanlıktır. Bu aykırı davranışların en çirkinlerinden biri de Lûtçuluktur. Eşcinsellik fıtrata aykırıdır. Eşcinselliğin salgın hale geldiği Lût kavmi, üstlerine boşanan kükürt ve lavlarla helâk edilmişlerdir (54-58).

— 355. Hiçbir şey Allah'ın bilgisinden gizli kalmaz. O'nun bilmediği bir şey yoktur. Olmuş ve olacak herşey, mahiyetini bilmediğimiz bir kütüğe kaydedilmiştir: *"Gökte ve yerde gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın"* (75).

— 356. Birbirine kavuşan iki deniz, görünmez bir engelle birbirine karışmaz. Bu engel için 61 nci ve Furkân Sûresi 53 ncü âyetin tefsîrine bakınız.

— 357. Kur'ân, İsrâil oğullarının ihtilâf ettikleri, kendi tarihlerine âit birçok meselenin aslını, doğrusunu onlara anlatmaktadır (76).

— 358. Kur'ân, inananlara rehber ve rahmettir (77).

— 359. Kur'ân, Allah'ın yasasıdır. Allah, inananlara kendi yasasıyle hükmetmektedir (78).

— 360. Allah'a tevekkül edip O'nun yardımına güvenmelidir. Allah, haklı olana yardım edecektir. Gerek peygamber, gerek ıslâhatçı, haklı da'vâsında

yılmamalı, Allah'ın yardımına güvenip mücâdelesine devam etmelidir. Allah haklı da'vâ sahiplerini başarıya ulaştıracaktır: *"Allah'a tevekkül et, çünkü sen, apaçık gerçek üzerindesin"* (79).

— 361.. Gaflet ile kalbleri ölmüş, olumsuz davranışlarıyle hak söze karşı kulaklarına perde inmiş, basiretleri kör olmuş insanların inanmamasına üzülmemek gerekir. Çünkü ölüye, arkasını dönüp uzaklaşan sağıra söz işittirilemez. Basireti kör insan, gerçeği göremez, bataklıktan kurtulamaz. Gerçek sözü ancak iyi niyyetli insanlar işitir ve kabul ederler (81).

— 362. Söz dinleyip yola gelen, kendi yararına gelir. Sapan da kendi zararına sapar. Peyğamber, kimsenin davranışından sorumlu değildir. Onun görevi, gerçeği duyurmak ve uyarmaktır. Allah, herkesin yaptığını görmektedir (92-93).

— 363. Allah, âyetlerini gösterecek, Kur'ân'ın söylediklerini gerçekleştirecektir. İnsanlar, gerçekleşen olayları görünce, Kur'ân'ın söylediklerinin doğruluğunu anlayacaklardır. Kur'ân'ın, gerek dünyâda, gerek âhirette olacağını bildirdiği şeylerin hepsi mutlaka olacak ve insanlar, bunları görüp tanıyacak, Kur'ân'ın Hak sözü olduğunu anlayacaklardır (93). *"O* (Kur'ân), *ancak bütün âlemlere öğüttür. Onun haberini bir süre sonra gayet iyi anlayacaksınız"* (Sâd Sûresi: 87-88) âyeti de aynı anlamı ifâde etmektedir.

— 364. Allah, öğüt alıp yola gelmeleri için elçileri aracılığı ile insanlara aralıksız vahyler göndermiş, vahy üzerine vahy indirmiştir.

28 — 365. Başkalarını kıskandıracak hareketlerden sakınmak uygun olur (79).

— 366. Âhiret yurdu, yeryüzünde böbürlenmeyen, bozgunculuk etmeyen ve korunanlara verilecektir (82).

— 367. Allah, Fir'avn'ın, baskı altında ezdiği İsrâil oğullarını kurtarıp Mısırlıların yurtlarına, topraklarına egemen kılmak istemiştir (4-5, 39-40).

— 368. Zalimlerin dünyâda sonu helâk, âhirette cehennemdir. Onlar, ölümlerinden sonra da lanetle anıldıkları gibi, kıyâmette de ruhları, eylemlerine uygun, çirkin bir biçime girer. Zulüm, ruhu çirkinleştirir: *"Bu dünyâ hayâtında biz onların peşine bir lanet taktık* (dâima lanetle anılacaklardır). *Kıyâmet günü ise onlar, çirkinleştirilenlerdendir"* (42).

— 369. Fir'avn, İsrâil oğulları arasında doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Fakat onun bu tedbiri, Hakk'ın takdirini bozamadı, mukadder sonucu önleyemedi. Ebeler, doğan Mûsâ'ya acıdılar ve onun erkek olduğunu söylemediler. Annesinin sandığa koyup suya attığı Mûsâ'yı, Fir'avn âilesi görüp sudan çıkardı, kendilerine evlâd edindiler.

Böylece Fir'avn, farkına varmadan kendisini devirecek, mülkünü elinden alacak olan çocuğu, kendi evinde, şehzâde gibi yetiştirdi. Bu olay, Allah'ın dilediği şeye kimsenin engel olamayacağını; hattâ insanın kendi isteğiyle kaderine koştuğunu gösterir: *"Onu Fir'avn âilesi aldı ki* (ileride) *kendilerine bir düşman ve başlarına bir dert olsun. Gerçekten Fir'avn, Hâmân ve askerleri yanılıyorlardı"* (Kasas Sûresi: 8).

— 370. Allah, verdiği sözü tutar, O'nun sözü gerçektir (13).

— 371. Kavga edenleri, âdil biçimde ayırmak ve barıştırmak gerekir. Birine yan çıkıp ötekini dövmek, haksızlıktır, ıslâh prensibine aykırıdır. Mısırlının ağzından söylenen cümleden bu anlam çıkıyor: *"Ey Mûsâ, dün bir canı öldürdüğün gibi şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Sen, yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, düzelticilerden olmak istemiyorsun"* (19).

— 372. Mûsâ, erkeklerin içine girip hayvanlarını sulayamayan kızlara yardım etmiş, onların hayvanlarını sulamıştır (23-24). Demek ki yardıma muhtaç kimselere, özellikle kadınlara yardım etmek mürüvvet ve nübüvvet ahlâkıdır.

— 373. Kızların babası, sekiz yıl yanlarında çalışmak şartıyle kızlarından birini Mûsâ'ya vereceğini, on yıl çalışırsa daha memnun olacağını, ama artık süreyi şart koşup da zorluk çıkarmak istemediğini söylemiştir (27). Demek ki sözleşme yapılırken işveren işi zorlaştırmamalı, ağır değil, hafif olan şartı koşmalı ve çalıştırdığı işçiye iyi davranmalıdır: *"Ben sana zahmet vermek istemem. İnşâallah beni iyilerden bulacaksın"* (27).

— 374. İşçiden, sözleşmede konuşulan görevinden fazlasını beklememeli, fazlasını yapmazsa ona kızmamalıdır: *"Demek hangi süreyi yerine getirirsem bana düşmanlık yok. Allah, dediğimize vekîldir"* (28).

— 375. İnanmayanlar, mu'cize de görseler, inatlarından dolayı onu büyü sanırlar (36).

— 376. Herkesin içini, niyyetini ve kimin cennete gireceğini yalnız Allah bilir (37).

— 377. Bolluk içine girince şımarıp taşkınlık yapan milletler helâk edilmişlerdir. Yuvaları sönmüş, konutları harâbolmuştur. Mülkün sâhibi Allah'tır. Herkes ölür, bütün mülk, asıl sahibi olan Allah'a kalır (58).

— 378. Dünya malı, varlığı geçicidir. Allah katındaki ödül kalıcıdır *"Sizin yanınızda bulunan tükenir; Allah'ın yanında bulunan, kalıcıdır"* (Nahl Sûresi: 96). Kalıcıyı, geçiciye yeğlemek gerekir (60). Çünkü Allah'ın söz verdiği âhiret mükâfâtı, dünyâ varlığından çok iyidir (61).

— 379. Allah, zenginliğiyle şımarıp övünenleri sevmez. Dünyâ malı, ne kadar çok da olsa, geçicidir, övünmeğe değmez (76). Asıl yararlı olan, âhiret mükâfâtıdır (80).

— 380. Dünyâ malıyle övünmek, îmanla bağdaşmaz. Fakat Allah'a şükürle birlikte malın zararı yok, yararı vardır. Kur'ân, insanları dünyâyı terke değil, dünyâ ile övünmemeğe çağırır. Çünkü dünyâ ile övünmek, gaflete, bencilliğe, gurura ve zulme yol açar. Ama Allah'a şükürle birlikte mal, yararlıdır, hayır, hasenât yapmayı sağlar, topluma yarar verir. Yüce Allah: *''Allah'ın sana verdiği* (bu servet) *içinde âhiret yurdunu ara, dünyâdan da nasîbini unutma. Allah sana nasıl iyilik ettiyse, sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez''* (77) buyurmuştur.

— 381. Çoğu zengin, malıyle övünür, onu kendi bilgi ve çalışmasıyle elde ettiğini sanır. Ama gerçekte o mal, Allah'ın lutfudur. Gerçi Allah, çalışana verir ama, her çalışan da zengin olmaz. Allah'ın lutfu gerekir. Allah bu lutfun kadrini bilmeyenlerden, verdiğini alıp başkalarına verir (78). Çok kibirli zorbanın serveti yerle bir edilmiştir. Allah'ın yaptığına kimse engel olamaz (81).

— 382. Rızkı bol veya dar veren Allah'tır. O, herkesin durumuna uygun olan ölçüde rızık verir. Mü'min, Allah'ın verdiğine razı olup şükretmeli, mevcudun kendi hakkında hayırlı olduğunu bilmeli, nânkörlük etmemelidir. Çünkü nânkörler iflâh olmazlar (81).

— 383. Servet, nânkör insana hayır getirmez, bahtsızlığını artırır (79).

— 384. Başkalarını kıskandıracak hareketlerden sakınmak uygundur (79).

— 385. İyilik yapan, fazlasıyle karşılığını görür. Kötülük yapan, sadece yaptığının misliyle cezalandırılır. Cezâ, suça denktir, suçtan fazla olursa zulme dönüşür. Ama ödülün, yapılan iyilikten fazla olması, lutuf ve keremin sonucudur. Allah, sonsuz lutuf ve kerem sâhibidir (84).

— 386. Nankörlere yardımcı olmamalı, arka çıkmamalıdır: *''Kâfirlere arka olma!''* (86), *''Hâinlerin savunucusu olma!.. Kendilerine hâinik edenleri savunma! Zîra Allah, hâin günahkârı sevmez''* (Nisâ Sûresi: 105-107).

29 — 387. Allah, inananları sınar. Olaylarla sınayarak imanlarının derecesini ölçer. İmanları uğrunda her fedâkârlığa katlanmağa hazır olan gerçek mü'minlerle, sadece sözde inananları, ama zora gelince dönenleri ortaya çıkarır (1-3).

— 388. Kimi insan var ki inandığını söyler ama, imanı uğrunda bir fedâkârlığa katlanmaz. Menfaatine göre hareket eder. Bolluk zamanında mü'minlerin yanında olduğunu söyler, tehlike anında korkup döner (10-11).

— 389. Kötülük edenler, eninde sonunda cezâlandırılırlar. Onların, İlâhî cezâdan kurtulmaları mümkün değildir (4).

— 390. Allah'ın mükâfâtını umarak cihâdedenler, yakında amellerinin karşılığını görürler. Allah onların günâhlarını bağışlar. Onları âhirette iyiler arasına katar (5-7, 9).

— 391. Dünyâ işlerinde anne-babaya iyilik etmek, onların emirlerini, isteklerini yerine getirmek gerekir. Ama onların, Allah'ın emrine aykırı sözlerine uyulmaz. Demek ki müşrik ve gayri müslim de olsalar, anne babanın, tevhîde aykırı olmayan emirlerine itâat edilir, onları memnun etmeğe çalışılır (8).

— 392. Sapık insanlar: "Şunu yap, vebâlin boynuma" diyerek başkalarını yanlış işlere sürerler. Oysa kimse kimseyi kurtaramayacağı gibi, kimse kimsenin günâhını çekemez. Herkes kendi günâhından sorumludur.

Ancak insan, başkalarını da kandırarak veya zor kullanarak kötü yola düşürmüş, günâha sokmuş ise, sebebolduğu o günâhın sorumluluğuna katılır. Kendi günâhı yanında, sebebolduğu o günâhın cezâsından da pay alır: *"İnkâr edenler, inananlara: 'Siz bizim yolumuza uyun, sizin hatâlarınızı biz taşırız' dediler. Oysa kendileri, onların günâhlarından hiçbirşey taşıyacak değillerdir. Onlar tamamen yalancıdırlar. Onlar, kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri* (başkalarını kandırıp şaşırtmalarının vebâlini) *de taşıyacaklardır..."* (12-13), *"Hiçbir günâhkâr, başkasının günâhını çekmez. Eğer yükü ağır gelen kimse, onu taşımak için* (başkalarını) *çağırsa onun yükünden hiçbir şey* (alınıp) *taşınmaz; akrabâsı dahi olsa* (kimse onun yükünü taşımaz)..." (Fâtır Sûresi: 18), *"Ey inananlar, Rabbinizden korkun ve babanın, çocuğunun yaptığından cezâ görmeyeceği, çocuğun da babasının yaptığından cezâ görmeyeceği bir günden çekinin!"* (Lokman Sûresi: 33).

— 393. Puta tapanlar, bâtıl düşünce etrafında birleşenler, aynı görüşü paylaştıklarından dolayı dünyâda birbirlerini severler. Düşünce birliği, insanları birbirine yaklaştırır. Ama bunlar, âhirette birbirlerine düşman olur, birbirlerini lanetlerler. Çünkü orada gerçeği anlarlar. Kendilerini yanlış yola sevk ederek cehenneme götürmüş olanlara lanet okurlar. Dünyâda aynı şeyi sevdikleri için dost olanlar, orada sevdiklerinin bâtıl olduğunu anlayınca düşman olurlar (25).

— 394. Hz. İbrâhîm ve kendisine inanan Lût, dinlerinin gereğini yerine getirebilmek için hicret etmişlerdir (26). İnsan bir yerde dininin gereklerini yapamıyor, inancından dolayı baskıya uğruyorsa, özgürce yaşayabileceği bir yere göç etmelidir. *"Ey inanan kullarım, benim arzım geniştir, bana kulluk edin*

(eğer bir ülkede bana kulluk etmeniz mümkün değilse, bana rahatça kulluk edeceğiniz başka bir ülkeye göçün)" (56), *"Allah'ın arzı geniş değil miydi ki orada hicret edesiniz?"* (Nisâ Sûresi: 97).

Allah, inancı uğruna göç edenleri perişan etmez, onlara bir rızık kapısı açar: *"Allah yolunda göç eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Elçisi için göç etmek amacıyle evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükâfâtı Allah'a düşer. Allah bağışlayandır, esirgeyendir"* (100).

— 395. Allah, yolunda cihâdedenleri, kendisine varan yollara iletir. İnsanı Allah'ın rızâsını kazanmağa götüren hayır yolları pek çoktur. Allah, güzel davrananlarla beraberdir (6).

— 396. 'Ankebût kelimesi, dişi örümcek demektir. Erkeğine ankeb denilir. Sûrenin 41 nci âyetinde Allah'tan başka velîler, koruyucular edinen kimseler, güvenlik için ev yapan örümceğe benzetilmekte ve bu evin en zayıf ev olduğu vurgulanmaktadır.

30 — 397. Her yaratığın bir ömrü, her olayın gerçekleşeceği bir zamanı vardır, vakti gelince olur (8).

— 398. İnsanlar ibret için yeryüzünü dolaşmalı, eski ulusların yaşayış tarzlarını, uygarlıklarını, yükseliş ve çöküş nedenlerini araştırmalı ve tarihî olaylardan ibret alıp eskilerin yıkımına neden olan hatâları işlememelidirler. Zirâ ibret alınmazsa tarih tekerrür eder (9-10, 27, 42). Târihî ve arkeolojik araştırmalara yönlendirme prensibi, bundan önceki sûrelerde de vurgulanmıştı. Meselâ Ankebût: 20, Neml: 69.

15 — 399. Nânkörlük eden, kendi aleyhine, iyi iş yapan da kendi yararına hareket etmiş olur. Herkes yaptığına uygun karşılığı görür (44-45).

— 400. Allah, diriden ölü, ölüden diri çıkarır (19). Bu âyetten, Allah'ın, kuru, cansız gibi görünen tohumdan canlı filiz, bitki, bitkiden tohum; spermden canlı, canlıdan sperm; yumurtadan çocuk, çocuktan yumurta yaratacağı anlaşıldığı gibi; iyi bir insandan kalitesiz, geri zekâlı bir insan; geri zekâlı birinden de zekî bir insan yaratabileceği de anlaşılır. Zira insanın genleri, atalarından gelen özellikleri taşır. Eğer insanın atalarında geri zekâlı biri varsa, spermlerinden herhangi biri o vasfı taşıyabilir ve o sperm yumurtayı aşılarsa çocuk geri zekâlı olur. Bunun tersi de mümkündür. Yani geri zekâlı bir insandan da çok zekî bir çocuk dünyâya gelebilir. Bunlar hep Allah'ın yasaları gereğidir. O ölüden diri, diriden ölü; zekîden bön, bönden de zekî yaratabilir. O, herşeye kadirdir. Kışın ölüm uykusuna yatan ağaçları ilkbaharda yeşertir,

onlarda ürün yaratır.

— 401. İnsan, kendisinden yaratılmış olan eşinin yanında sükûn bulur (21). Eşini sevmek, Allah'ın, kadınla erkeğin hamuruna, birbirlerine karşı mahabbet, rahmet ve câzibe katmasındandır. Kişi, sevdiği eşinin yanında bulduğu huzur ve sükûnu bir yerde bulamaz.

— 402. İnsanlar arasında renk, dil farkı, Allah'ın yasaları gereği var olan bir olgudur. Herhangi bir rengin veya dili konuşanın, ötekinden üstünlüğü yoktur. Çünkü renklerin ve dillerin farklılığı, Allah'ın âyeti sayılmaktadır. Yani bunlar kötü değil, Allah'ın birer mu'cizesidir (22).

— 403. Allah geceyi, uyuyup dinlenmeğe, gündüzü de çalışmağa elverişli kılmıştır. Canlar, gecenin karanlık ve sükûnetinde uyur, gündüzün ışığında çalışırlar.

— 404. İnsana ulaşan nimetler Allah'ın lutfu, başına gelen felâketler kendi hatâsının sonucudur: *"Biz insanlara bir rahmet taddırdığımız zaman onunla sevinirler"* ifadesinden, rahmetin, Allah'ın lutfu olduğu; *"elleriyle yapın öne sürdükleri*(işleri)*nden dolayı onlara bir kötülük erişince de, derhal umutsuzluğa düşerler"* (36) cümlesinden de, başa gelen felâketlerin, insanların kendi hatâlarından kaynaklandığı anlaşılır. *"Sana gelen her iyilik, Allah'tandır; sana gelen her kötülük de kendi*(işlediğin günâh yüzü)*ndendir"* (Nisâ Sûresi: 79) âyetinde de aynı hakikat anlatılmaktadır.

— 405. İnsanın beklediği, Allah'ın hikmeti uyarınca gecikirse insan umutsuzlaşır: *"Allah, rüzgârları gönderir, bulutu kaldırır; sonra onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; arasından yağmurun çıktığını görürsün. Derken onu, kullarından dilediğine uğratınca hemen sevinirler. Halbuki onlar, yağmurun kendilerine indirilmesinden önce umutsuz idiler"* (48-49).

— 406. İnsanların kötü davranışları, dünyanın düzenini bozar. Allah, onları felâketlerle uyarır ki hatâlarından dönsün, Allah'a yönelsin, O'nun yaratılış yasalarına aykırı davranmasınlar. Şimdi insanların korkunç silâhlanmaları, önlemsiz sanayileşmeleri, sorumsuzca ağaç kesmeleri, çevreyi kirletmeleri, bıraktıkları gazlarla atmosferin dengesini bozmaları, birçok yerde tabiatı yaşanmaz hale sokmuştur. Birçok denizde kirlenen denizin zehirlediği balıklar, yığın halinde kıyıya vurmaktadır. Ozon tabakası incelmiştir. Bu da güneş ışınlarının, engelsiz, süzülmeden dünyaya vurmasına yol açmıştır ki daha da incelirse sıcaktan iklimler değişecek, kuraklıktan dünyâ çölleşecek, süzülmeyen güneş ışınları yeryüzünü kavurup yaşanmaz hale getirecektir.

— 407. Yardıma muhtacolan akrabâya, yoksula ve yolcuya yardım etmelidir. Allah için yardım edenler felâh bulur, başarılı olurlar (38).

— 408. Faize verilen para gelişmez. Görünürde artsa bile Allah katında büyümez, onun bereketi olmaz. Ama zekât ve sadaka, malı kat kat artırır. Zekâtı verilen mal, bereketli olur. Allah katında da sâhibine büyük ödül getirir.

— 409. Allah, nânkörleri sevmez (45).

— 410. Ömür geçince insan, geride bıraktığı ömrün, bir sâat kadar kısa sürdüğünü sanır: "(Kıyâmet) *Sâat*(i) *başladığı gün, suçlular,* (dünyâda) *bir sâatten fazla kalmadıklarına yemîn ederler*" (55).

— 411. İş işten geçmeden tevbe edip Hakk'a dönmek gerekir. Haksızlığından tevbe etmeyenlerin, âhirette tevbe edip özür dilemeleri bir yarar sağlamaz (57). Çünkü tevbe ve uslanma yeri burasıdır.

31 — 412. Hikmetli Kitâbın âyetleri olan Kur'ân vahyi, namazlarını kılan, zekâtlarını veren, âhirette kesin inanan muhsinlere (güzel davrananlara) rehberdir.

Burada muhsin (güzel davranan) diye nitelendirilen insanlar, gerçek inanmış kişilerdir. Îmân, güzel davranma ile özdeş olduğundan, burada mü'minler "muhsinîn: güzel davrananlar" sıfatlarıyle anılmışlardır. Sonra bu güzel davrananların, neler yaptıkları, bunların neden güzel davranan diye nitelendirildikleri belirtilmiştir. Bunlar, namazlarını kılarlar, zekâtlarını verirler ve âhirete de kesin inanırlar. Yani îmân, kuru bir sözden ibâret değildir. İhsânın özdeşidir. İhsân (güzel davranmak) da, namaz kılmak, zekât vermek ve Kur'ân'ın öğütlediği öteki güzel eylemleri yapmak, kötü eylemlerden kaçınmaktır. İşte ancak bu tür güzel eylemleri yapan, ihsân derecesine ulaşmış mü'minler felâha ererler (5). Felâha ermek için sadece "inandım" demek yetmez. Ancak inanıp, sâlih amel işleyenler, sürekli kalacakları nimet cennetlerine gireceklerdir (8-9).

Kur'ân-ı Kerîm'in, tertibe göre bundan önce geçen birçok sûresinde bu prensip, kısa veya uzun çizgilerle vurgulanmıştır. Özellikle Ra'd Sûresinin 19-22 nci, Mü'minûn Sûresinin 1-11 nci, Furkan Sûresinin 63-75 nci âyetlerinde ihsân derecesindeki mü'minlerin sıfatlarını son derece belîğ ve vecîz bir üslûb ile anlatmaktadır. Adı geçen sûrelerin âyetlerine ve prensipleri kısmına bakılabilir.

— 413. Çok insan, bilmeden, farkında olmadan tutarsız, batıl sözleri satın alır (6). Hem kendileri yapar, hem de başkalarını saptırırlar. Şimdi bugün, piyasaya dünya kadar dinî kitap çıkmakta, Kur'ân'a ve sağlam sünnete aykırı, hurâfât dolu bu kitapları alanlar, bilmeden bunları gerçek din buyruğu sanıp bunlara bağlanmakta, çevrelerine de bu düşünceleri aşılamakta, hattâ bunların yanıltmasına kapılıp gerçek dini anlatan, insanları dinin özü olan

Kur'ân'a yöneltmeğe çalışan din bilginlerine düşman olmakta, onlarla alay etmektedirler. Böyleleri, âhirette, bu yaptıklarının acı sonucunu göreceklerdir. Kafalarına dolan hurâfelerle övünen bu insanlar, gerçeğe kulaklarını tıkamakta, hattâ "Biz Kur'ân'ı anlayamayız, biz ancak onu anlamış olan âlimlerin eserlerinden dini öğrenmeliyiz" diyerek insanları Allah'ın Kitâbı üzerinde düşünmekten alıkoymakta, bilmem kaçıncı kuşaktan insanların, bulundukları ortamın şartlarına göre yaptıkları izahlarını, kıyâmete kadar gelecek nesiller için değişmez gerçekler olarak göstermektedirler. Değişmez olan, sadece vahydir, ilâhî mânâlardır ki o da Kur'ân'dır ve Kur'ân'ın ruhuna uygun olarak sağlam senedlerle rivayet edilen Peyğamber sözleridir. Öteki insanların sözleri, ancak kendilerini bağlar. Peyğamberin bile vahy dışında yanıldığı zaman olmuş, vahy onu düzeltmiş iken başka insanlar nasıl yanılmaz kabul edilebilir?

İnsanların, Kur'ân'a dönmesi gerekir. Kur'ân'ın anlattığı din, kolaydır, onun getirdiği genel prensipler, temel yasalar her asırda geçerlidir, eskimez, bayatlamaz. Ama insanların ictihâdları, ancak kendi çağdaşlarını bağlayabilir. Eğer herkesi bağlayacak olsaydı, müctehidlerin, aynı mesele üzerinde birbirine aykırı görüşler ileri sürmemeleri gerekir, bu kadar ictihâd farkları ve mezhepleri doğmazdı. Şimdi yüce Kur'ân'ın şu temel prensibini tekrar hatırlatalım:

"İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence, boş sözleri satın alır. İşte onlara, küçük düşürücü bir azâb vardır" (6).

— 414. Allah, gökleri, görünür bir direk olmadan yaratmıştır (10). Bu âyetten, gök cisimlerinin, hiçbirşeye dayanmadan, sadece Allah'ın kudretiyle uzayda tutulduğu anlaşıldığı gibi, uzay cisimleri arasındaki itme ve çekim kanunlarına da işaret vardır. Demek ki gök cisimleri arasında bir direk vardır ama bu direk, görünür türden değildir, kanun türünden bir direktir.

— 415. Gökleri direksiz yaratan, yerin üstüne kazık gibi dağlar çakan, dünyâ üstünde her türlü canlıyı yayan, çeşit çeşit bitkileri, ağaçları bitiren Allah'tır. Ondan başka tanrılaştırılan şeylerin yarattığı bir şey yoktur. Bir şey yaratamayan, tanrı olamaz. O halde Allah'tan başka tanrı yoktur. Güçsüz, âciz şeylere tanrı diye tapmak haksızlık, doğru yoldan sapmaktır (10-11).

— 416. Çocuğun süt emme süresi, iki yıldır: *"Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur"* (14). *"Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* (Bakara Sûresi: 233).

— 417. Yapılan hiçbir iyilik zâyi olmaz. Hardal danesi kadar bir şey de olsa, kayanın içine girse, göklerin ve yerin derinliklerine atılsa yine Allah onu

getirir, sahibini onunla yararlandırır (16).

Dest-i ğavvâsân-i insâfa gelir, bir gün çıkar;
Sen hemân bir iylik et ummâne at!"

Şair bu beytinde diyor ki: Sen bir iyilik et de denize at,bir gün insaflı bir dalgıcın eline gelir de yeryüzüne çıkar, seni bulur.

Halk da bunu daha kısa olarak: "İyilik et de denize at, balık bilmezse Hâlik bilir" biçiminde anlatmıştır.

— 418. Dinin özü: Namaz kılmak, iyiliğe teşvik edip kötülükten kaçındırmak, başa gelene sabretmektir. İşte bunlar, yapılması gerekli güzel işlerdir (17).

— 419. Ne ezilmek, ne de kibretmek doğrudur. İki uç olan zillet ile kibrin ortası tevâzu'dur. Mü'min, mütevâzi' (alçak gönüllü) olur. Çünkü mütevâzi' olmayan, kendini beğenir, böbürlenir. Allah böbürlenen, övüngen insanları sevmez (18).

— 420. Dâimâ aşırılıklardan uzak olmalı, orta yolda yürümelidir: *"Yürüyüşünde tutumlu ol, sesini de kıs"* (19).

— 421. Allah, kıyâmetin ne zaman kopacağını, rahimlerde bulunanı ve geleceği bilir: *"Allah, işte* (kıyâmet) *sâat*(inin ne zaman geleceği) *hakkındaki bilgi, O'nun yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne yapıp ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez"* (34). Ayrıntı için Lokman Sûresine bakınız.

32 — 422. Zâmân, izâfîdir. Allah katında çok değişik zamanlı gün vardır: Dünyâmızdaki hesâba göre Allah katında, bin yıl kadar uzun süren bir gün olduğu gibi (5 nci âyet), elli bin yıl kadar uzun olan bir gün de vardır (Meâric Sûresi: 4). Biz, zamanı kendi şartlarımıza göre hesâbederiz ve dünyânın kendi çevresindeki bir dönümüne gün adını veririz. Dünyâ, kendi ekseni etrafındaki dönüşünü 24 saatte tamamlar. Ama Güneş sistemi içindeki gezegenlerden çoğu, dönüşünü, bizim gibi 24 sâatte değil, birkaç yüz günde tamamlamaktadırlar. Demek ki orada bulunanların bir günü, bizim birçok yılımızdır. Bizim sistemimiz dışındaki sistemlerde bulunan gezegenlerin günleri de elbette çok farklıdır. Demek ki zaman, gün kavramı, bulunan şartlara göre değişmektedir. Bundan dolayı İlâhî günü, bizim şartlarımıza göre hesabedilen günden ayırmak gerekir. Biz olayların gerisinde bulunuruz, ileriyi göremeyiz. Ama İlâhî huzurda ileri geri yoktur. Milyonlarca yıl öncesi ile, milyonlar, milyarlarca yıl sonrası birdir. Olmuş ve olacak tüm olaylar ve varlıklar o Huzurda mevcuttur. Bunun sırrını anlamamız mümkün değildir.

— 423. İnsanı yaratmağa çamurdan başlayan Allah, neslini meni sıvısının

cüz'ünden, yani menî sıvısı içindeki milyonlarca spermin sadece birinden yaratmaktadır (8-9).

— 424. İnsanlar, kendilerine bu bedeni ve duyuları veren Allah'a çok az şükretmektedirler (9).

— 425. Allah isteseydi, herkesi hidâyete iletirdi. Fakat, bu zorlama olurdu. Herkesin yaptığından sorumlu olması için Allah, insanlara irâde (seçim) özgürlüğü vermiştir. İyiyi seçip yapanlar cennet ile ödüllendirilir, kötülüğü seçip yapanlar da cehennem ile cezalandırılır. Her ikisine de gidecek halk vardır: İyi de, kötü de vardır (13). Herkes yaptığının karşılığını görür (14).

33 — 426. Kâfir ve münâfıklara uymamak, Hakk'ın vahyine tabi olup her konuda Allah'a tevekkül etmek gerekir (1-3).

— 427. Bir insanda iki kalb olmaz. Bir gönülde, birbirine ters iki inanç olamaz. Kişi ya Allah'a inanıp O'nun buyruklarına uyar; ya da şeytâna uyup onun yolunda gider (4).

— 428. İnsanın annesi, kendisini doğuran kadındır. Birine: "Benim annemsin", ya da "Sırtın, annemin sırtıdır" demekle o kadın, kişinin annesi olmaz ve bu sözle karısı boş olmaz.

— 429. İnsanın çocuğu da, kendi belinden gelendir. Söz ile evlâtlık bağı kurulmaz. Ma'nevî kardeşlik kurulabilir ama bu, arada evlenme yasağı doğurmaz. Bir kişi, ma'nevî oğlunu, kendi kızıyla evlendirebileceği gibi, kendisi de onun kızı veya boşanmış karısı ile evlenebilir (4-5, 37).

— 430. Bundan böyle evlâtlık hükmü kaldırılmıştır. Evlâtlıklar, evlâd edinenin adına değil, kendi öz babalarının adına bağlanarak çağırılmalıdırlar. Eğer babaları bilinmiyorsa, din kardeşidirler (5).

— 431. Yanılarak yapılan hatâlar bağışlanır. Bile bile yapılan hatâlar kişiyi sorumlu kılar: *"Yanılarak yaptığınızda size bir günâh yok, fakat kalblerinizin bile bile yaptığında günâh vardır"* (5), *"Allah, sizi, yaptığınız kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz; fakat kalblerinizin kazandığı* (bile bile yaptığınız) *yemînlerden sorumlu tutar"* (Bakara Sûresi: 225), *"Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden* (kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden) *ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sizi sorumlu tutar"* (Mâide Sûresi: 89).

— 432. Allah'ın yazgısına göre rahim sâhipleri (kan akrabası), birbirine öteki mü'minlerden daha yakındırlar. Mü'minler, dostlarına içlerinden gelen iyiliği yapabilirler. Fakat yaratılış gereği insan, akrabâsını daha çok sever. Çünkü akrabâ, kan bağıyle birbirlerine bağlıdırlar. Ayrıntı için 6 ncı âyetin tefsîrine

bakınız.

— 433. Verilen sözde durmak gerekir (15). Sözde durmamak nânkörlüktür. Sözlerinde durmayan nânkörler, çetin azâba uğrarlar (7-8).

— 434. Hendek Savaşının ağır şartları içinde mü'minler çetin bir sınav geçirmişler, bazılarının içinde, imanlarına yakışmayacak düşünceler, kuşkular dolaşmıştır. Münâfıkların olumsuz propagandaları da bu kuşku ve sarsıntıları körüklemiştir.

— 435. Daha önce çarpışacağına söz veren nâmerd insan, iş ciddîleşince sözünden döner, ölümden kurtulmak için savaşa katılmaz veya savaştan kaçar (15-16).

— 436. Uydurma bahanelerle, verilen sözden dönülmemelidir (13).

— 437. Savaştan kaçmakla ölümden kurtulmak mümkün değildir. İnsan, Allah'ın takdir ettiği ömürden fazla yaşayamaz. Ölüm her yerde insanı yakalar (16-17).

— 438. Askerlerin moralini bozacak, şevkini kıracak olumsuz sözlerden, bu tür haberler yaymaktan sakınmalıdır. Müslümanların birliğini bozacak, ordunun moral gücünü zayıflatacak şeyler yapanların, daha önceki güzel eylemleri boşa çıkar. Yaptıkları bu kötülükler, eski iyiliklerini siler (18-19).

— 439. Korkaklık, cimrilik kötü şeylerdir. Îmân ahlâkından değildir (20).

— 440. Mü'minler, verdikleri sözde dururlar, Allah ve Elçisinin va'dine inanırlar. Tehlike de görseler imanları sarsılmaz. Allah'ın yardım va'dinden kuşkuya düşmezler, Allah yoluna seve seve canlarını verirler, bunu yapmağa her zaman hazırdırlar (22-23).

— 441. Allah, mü'minlere, görünmez güçlerle yardım ederek düşmanlarını dağıtmış, mü'minleri zafere ulaştırmıştır. Kendilerine hiyânet edenlerin yurtlarını ve topraklarını ele geçirmişlerdir (9, 24-27).

— 442. Allah, münâfıklara dilerse azâbeder, dilerse onları bağışlar. Hiç kimse için, Allah'ın, mutlaka ona azâbedeceği söylenemez. Çünkü irâde O'nun elindedir, kendisi istediğini yapar ve yaptığından sorulmaz. Aynı prensip daha önceki sûrelerde de vurgulanmıştı: *"Rabbiniz sizi daha iyi bilir, dilerse acıyıp sizi affeder, dilerse size azâbeder"* (İsrâ Sûresi: 54).

— 443. Mü'min için, Allah ve Elçisinin emrine aykırı bir seçenek yoktur. Allah ve Elçisinin emrine aykırı giden, açık bir sapıklık içine düşer (36).

— 444. Birleşmeden önce boşanan kadınlara müt'a verilir. Onlar, ayrıldıktan sonra hiç beklemeden, başka biriyle evlenebilirler (49).

— 445 Da'vet edilen yere zamanında gitmek, izin aldıktan sonra içeri girmek, yemeği yedikten sonra fazla oturup ev sahibini rahatsız etmemek gerekir (53).

— 446. Erkeği evde bulunmayan hanımdan birşey sormak icabediyorsa içeriye dalmadan, kapının ardından sormalıdır. Çünkü yanında mahremi bulunmayan bir kadınla yalnız kalmak caiz değildir. Şeytânın vesvesesinden ve halkın kuşkulanmasından uzak kalmak için böyle yapmak daha uygundur (53).

— 447. Kadınlar, baba, oğul, kardeş oğlu, kızkardeş oğlu gibi yakınları, hizmetçileri ve diğer kadınların yanında örtüsüz bulunabilirler (55). Kadınlar dışarıya çıkarken abâye(çarşaf-manto)larını üstlerine almalıdırlar.

— 448. İftirâ ederek mü'minleri incitenler, büyük vebâl altına girerler (58). Mü'minleri incitenler, masum insanlar hakkında toplum içerisine çirkin haberler, iftiralar yayanlar, yaptıklarından tevbe edip vazgeçmedikleri takdirde lanetlenirler ve öldürülürler. Allah'ın yasası böyledir (61-62).

— 449. Peyğamber'i incitmemek, dâimâ doğru söylemek gerekir (69-70).

— 450. Allah, doğruların işlerini rast getirir: *"Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğru söyleyin ki Allah işlerinizi düzeltsin ve günâhlarınızı bağışlasın"* (70-71).

— 451. Allah, bir gün iftirâcıları rezîl eder, gerçeği ortaya çıkarır (69).

— 452. Allah'a ve Elçisine itâat eden, başarılı olur (71).

— 453. Emânet, dağların dahi taşımaktan çekindiği, sorumlu bir şeydir. Emânete aslâ hiyânet etmemelidir (82).

— 454. Allah, münâfıklara ve müşriklere azâbeder, inananları bağışlar (73).

34 — 455. Allah, buyruğu dışına çıkanları, çılgın cehennem aleviyle cezâlandırır (12).

— 456. Cinler de insanlar gibi gaybı bilmezler. Bilselerdi, değneğine dayalı vaziyette ölmüş olan Süleyman'ın öldüğünün farkına varır, onun ölümünden sonra da uzun süre İsrailoğullarının hizmetinde çalışmaz, ağır işler yapmazlardı (14). Süleyman'ın emri altında çalışan, ona kocaman kazanlar, ulu ma'beder yapan cinlerin, Süleyman'ın egemenliğine giren Filistinli kabileler olduğu anlaşılmaktadır. Olayı ayrıntılı olarak anlatan Tevrât'tan da böyle anlaşılmaktadır. Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

— 457. Herkes kendi yaptığından sorumludur. Kimse kimsenin günâhından sorumlu tutulmaz: *"Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz; biz*

de sizin işlediğinizden sorulacak değiliz" (25).

— 458. Peyğamberlere karşı çıkanlar, onların mesajlarının yayılmasını engellemeğe çalışanlar, genellikle şımarık zenginlerdir. Mallarına, adamlarına ve toplumdaki mevkilerine güvenen o kimseler, kendilerinin Allah katında değerli olduklarını sanmışlardır (34-35).

— 459. Hak gelince bâtıl gider. Hak kaldığı sürece bâtıl bir daha geri dönemez (49).

— 460. Hakk'a karşı gelen bâtıl erbâbı, önceki benzerleri gibi umduklarına eremezler. Hevesleri kursaklarında kalır (45).

— 461. Kemâl, bu dünyâda kazanılır, hatâlar burada düzeltilir. Bu ömür geçtikten sonra artık inanmanın bir yararı olmaz. Çünkü inanma vakti olan dünyâ hayâtı geride kalmış, insan inanması gereken hakikatin içine girmiştir (51-52).

35 — 462. Melekler kanatlıdırlar. Kimi iki, kimi üç, kimi dört, kimi daha çok kanada sahiptir (1).

— 463. Dünyânın câzibesine aldanmamalı, şeytâna kanmamalıdır. İnsanın düşmanı olan şeytân, Allah'ın hâlis kullarını değil, kendi partisi, kendisine uyan nânkörleri cehennem azâbına götürür. Fakat inanıp güzel işler yapanlar bağışlanır, büyük ödüle ererler (5-7).

— 464. Allah'ın şaşırttığı, keyf ve hevesine uyan insanı kimse doğru yola götüremez.

— 465. Güzel sözü Allah'a yükselten sâlih ameldir. Tevhîd inancı, mücerred sözden ibaret değildir, salih amelle beraber olmalıdır. Güzel sözü değerlendiren, salih ameldir. Sözüyle özüyle müslüman olan insan, ödüllendirilir (10). Kötü tuzaklar kuranlar, kötülük plânlayanlar şiddetle cezalandırılırlar. Allah onların tuzağını geçersiz kılar. Kötü tuzak, sahibinin ayağına dolaşır (10).

— 466. Acı ve tatlı deniz bir olmaz. Birinin suyu içilir, öbürünün içilmez. İnananla inanmayan da bir olmaz. Birinin düşünceleri, eylemleri yararlıdır, ötekinin zararlı. Acı denizde de bazı yararlar görüldüğü gibi kâfir insanda da bazı yararlar görülebilir. Fakat onun yararı, mü'minin yararı ölçüsünde değildir. Mü'min, her haliyle tatlıdır: içiyle, dışıyla. Ötekinin içi inkâr doludur, karışıktır, bunalımlıdır. Sadece bazı eylemleri yararlı olabilir, her eylemi değil (12 nci âyetin tefsîrine bakınız).

— 467. Allah dilerse bir toplumu giderir, yerine yeni bir halk getirir. O, herşeyi yapabilir (16-17).

— 468. Körle gören, karanlıkla ışık; gölge ile yüksek ısı, diri ile ölü bir olmaz. İnanan insan, gözü açık insan gibi bilinçli olarak yürür, ışık gibi önünü aydınlatır, gölge gibi tatlı serinlik verir, diri gibi yararlıdır. İnanmayan, cahil insan ise kör gibi önünü görmeden yürür, gerçekleri görmez, cehaletiyle çevresini karartır; dayanılmaz ısı gibi bunaltır; ölü gibi yararsızdır (19-22).

— 469. Gerçeği, ancak iyi niyyetli, sağduyulu insanlara anlatmak mümkündür. Ölülere söz anlatmak nasıl mümkün değilse, yanlış düşüncelerle şartlanmış ve cehaletle düşüncesi dumura uğraınış insana söz anlatmak da mümkün değildir (22).

— 470. Ancak âlim kullar, Allah'a gereğince saygı gösterir (28).

— 471. Allah'ın Kitâbını okuyan, namazı kılan, mallarından Allah yoluna harcayan kimseler çok kazançlı çıkarlar. Yaptıklarının tam karşılığını alacakları gibi, Allah'ın lutfuyla, fazlasını da alırlar. Çünkü Allah, kendisine yönelen kullarını bağışlar, şükredenlere, daha fazla verir (30).

— 472. Dünyâ hayâtı, olgunlaşmak isteyen kimse için yeterli bir zamandır: *"Sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı?"* (37).

— 473. İnsan, yeryüzünün halîfesidir. Tabiat yasalarından yararlanmayı bilmiş, kendisinden güçlü canlıları emri altına almıştır. Yahut insanlar, birbiri ardınca gelirler. Birinin yerine öteki geçer. Ataların yerini, onların çocukları alır. Bugünün yöneticileri ölür, yerlerini çocukları alırlar. Bugünün çocukları, yarının yöneticileri olurlar (39).

— 474. Nânkörlük eden, kendi aleyhine yapar. Nânkörlüğünün, Allah'a bir ziyânı olmaz. Çünkü Allah, insanın şükrüne muhtaç değildir. Ancak küfür, Allah'ın gazabına sebebolur. Bunun sonucu da ebedî husrândır (39).

— 475. Kötü tuzak, sahibinin ayağına dolaşır. Bu, Allah'ın genel yasasıdır. Peyğamberlere ve Hak da'vetçilerine kötülük etmek isteyenler, kendi kurdukları tuzaklarına yakalanır, helâk olurlar (43).

— 476. Allah'ın yasası değişmez. Hangi millet O'nun yasaları uyarınca giderse felâh bulur. O'nun yasalarına ters düşerse helâk olur (43-44).

— 477. Maamâfîh Allah, insanlara acımakta, birçok hatâlarını bağışlamaktadır. Eğer Allah insanların her yaptıkları hatânın hemen cezâsını verseydi, yeryüzünde tek canlı bırakmazdı. O, rahmeti gereği, insanlara uslanmaları için fırsat verir. Fakat mühlet vermesi, ihmâl edeceği anlamına gelmez. Allah, günâhkârları cezâlandırmayı, tevbe edip uslanmaları için bir süreye kadar erteler. Verilen süre içinde uslanmazlarsa cezâlarını bulurlar. Çünkü Allah, kullarını görmekte, ne yaptıklarını bilmektedir (45).

36 — 478. Herkesin yaptığı ma'nen tesbit edilir (12).

— 479. Allah bir kavme azâbetmek dilerse gökten ordu indirmesine gerek yoktur. Korkunç bir gürültü, bir depprem, bir felâket onların işini bitirmeğe yeter. O zaman ağızlarını açıp tek söz söylemeğe vakit bulamadan ölüp giderler (28-29, 48-50).

— 480. Ölenler, bir daha aynı bedenle dünyâya geri dönmezler (31).

— 481. İnsanlar, hayvanlar erkekli-dişili olduğu gibi bitkiler ve bilinmeyen nice canlılar da öyledir (36).

— 482. Güneş, kendi müstekarrı için yürümektedir. Bu ifadeden Güneşin, sistemiyle birlikte bir burca doğru yürüdüğü anlaşılabileceği gibi, tâ duruncaya kadar yürüyeceği de anlaşılır. Başka bir kırâete göre Güneş, durmadan yürümektedir. Ayrıntı için 38 nci âyetin tefsîrine bakınız.

— 483. Bütün yıldızlar uzaydaki yörüngelerinde yüzmektedir (40).

— 484. Bazı insanlar, ne kadar mu'cize görseler yine inanmazlar; gördükleri mu'cizeyi doğal sanırlar (46).

— 485. Hakk'a inanmayan cimri insanlar, fakirlere sadaka vermeyi yüksünür, "Allah dileseydi onları beslerdi, Allah'ın vermediğine biz mi vereceğiz?" bahanesiyle yoksullara yardım etmezler (47).

— 486. Allah dilese, kâfirlerin gözlerini siler, önlerini göremezler. Dilese oldukları yerde onların kılığını değiştirir, dondurur, ileri-geri gidemezler (66-67).

— 487. İnsan yaşlandıkça bedensel gücü azalır, düşünce yetisi zayıflar (68). Başka bir âyette bu duruma erzel-i ömr ta'bir edilir: *"Kimi de ömrün erzeline* (en kötü, en perişan çağına) *itilir ki bilirken, bir şey bilmez hâle gelsin"* (Hac Sûresi: 5).

— 488. Ancak gönlü diri, iyi niyyetli insanlar Kur'ân vahyinin amacını anlar, onun hidâyetine uyarlar. Nânkörler ise Allah'ın azâb kararı uyarınca ceheneme giderler (70).

37 — 489. Allah, insanları bir *tîn-i lâzib*(yapışkan bir çamur)dan yaratmıştır (11).

— 490. Sapık atalar, kötü liderler ve arkadaşlar insanı yanlış yollara sokar. Cennetlik insan, dünyâda kendisinin arkadaşı olan cehennemlik adamı görünce ona: *"Tallâhi, sen az daha beni de*(ayartıp) *alçaltacaktın. Rabbimin nimeti olmasaydı, şimdi ben de* (oraya) *getirilenlerden olurdum!" diyor.*

Bundan, kötü arkadaşın, insanı yanlış yollara sürükleyip ruhunu alçalttığı

anlaşılmaktadır. İnsan kötü işler yapa yapa ruhu değerlerini kaybeder, kötü sıfatlar kazanır, alçalır, azâba müstahak olur.

İnsanlar, yetiştikleri ortamın düşünce yapısını alır, onunla şartlanırlar, babalarının yoluna uyarlar. Bu sapıklık asırlarca sürüp gider. Tâ bir rehber çıkıp doğru yolu gösterinceye dek: *"Onlar babalarını sapık kimseler buldular; kendileri de onların izlerinde koşturuluyorlar. Andolsun, onlardan önce, evvelkilerin çoğu da sapmıştı. Biz, onların içine de uyarıcılar göndermiştik"* (69-72).

Gelen uyarıcının sözünü dinleyip doğru yola girenler kurtulurlar. Ama uyarıcıyı dinlemeyip sapık yollara devam edenler, bir felâketle mahvedilip cehenneme atılırlar. Onların azâpları, sadece dünyâdaki felâketle bitmez, âhirette de daha çetin azâba dönüşür (72-74).

— 491. Sapık insanları felâketten kurtarmak üzere birçok uyarıcı gönderilmiş, Hak yolunu gösteren uyarıcılar, âhiretteki ödüllerinden ayrı olarak dünyâda da kendilerinden sonraki kuşaklar arasında hayr ile yâdedilmişlerdir. İşte insanları tevhîd yoluna çağıran Nûh, İbrâhîm, İshâk, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Lût, Yûnus bunlardandır. Bunların yolunda gidenler dünyâ ve âhirette yücelmişler; bunların yolundan ayrılanlar helâk olup gitmişlerdir. Zulm ile âbâd olmak mümkün değildir. "Zulm ile âbâd olanın sonu berbâd olur" (72-82, 98, 114, 119, 27-128, 132-138).

— 492. Allah, elçilerinin ve kendisine da'vetçilerin üstün gelmesini ezelde kararlaştırmıştır, bunu bir yasa olarak koymuştur. Mutlaka onların taraftarları muzaffer olacaklardır (171-174).

— 493. Körü körüne ataları taklîd, insanı dünyâda da âhirette de perişan eder (69-70).

— 494. Yıkılıp harâbolmuş kentler, vaktiyle buralarda yaşamış, uygarlıklar kurmuş insanların bulunduğunu, yanlış davranışları yüzünden helâk edildiklerini, ya da egemenliklerini yitirdiklerini gösterir. Harâbe kentlerden geçerken orada yaşamış olanların hâlini düşünüp ibret almak gerekir. İbret almalıdır ki tarih tekerrür etmesin. *"Siz, onların yanından geçip gidiyorsunuz sabahleyin ve geceleyin. Düşünmüyor musunuz?"* (137-138).

— 495. Allah'ı anmak, O'nu tesbîh etmek insanı darlıklardan, sıkıntılardan kurtarır. Nitekim Hz. Yûnus'un tesbîhi, kendisini balığın karnından kurtarmıştı: *"Eğer tesbîh edenlerden olmasaydı, yeniden diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı"* (143-144).

— 496. Sabır, peyğamberlerin ahlâkıdır. Başarının sırrı, fedâkârlık ve sabırdır.

Yüce Allah, Allah yolunda kendisine yapılacak herşeye sabredeceğini bildiren İsmâîl'in: *"Allah dilerse beni sabredenlerden bulacaksın"* (102) demesini örnek olarak anlatmıştır. Peygamber Aleyhisselâm'a da: *"Azim sahibi elçiler gibi sabret, onlar hakkında acele etme!"* (Ahkaf Sûresi: 35) buyurmuştur.

— 497. Melekler, daima Allah'ın buyruğunu yerine getirmeğe hazır yaratıklardır. Her birinin belli bir makamı vardır. Allah'ı tesbîh ile meşguldürler (164-166).

38 — 498. Allah, gökleri ve yeri gerçek olarak yaratmıştır. Bu âlem, bir hayâl değil, hakikattir (27). Hakikat olan bu âlemin bir yaratılış amacı vardır. Yaratılışın amacı, ölüm ile yok olmak değil, olgunlaşan ruhun gerçek hayâta ermesidir.

— 499. Allah, iyilerle kötüleri, inanıp korunanlarla, inanmayan fâsıkları bir tutmaz (28). İyileri ödüllendirir, kötüleri cezalandırır.

— 500. Kur'ân-ı Kerîm, söz kalıplarının tekrar edilmesi için değil, okunup anlaşılması; üzerinde düşünülüp dediklerinin uygulanması için indirilmiştir. Onu ancak sağduyu sahibi insanlar anlayıp uygularlar (29). Onu anlamayanlar, anlaşılmasına da gerek duymayıp sadece sözlerini tekrarlayanlar, onun indiriliş amacından uzak düşerler. Onlar, Kur'ân'ın övdüğü sağduyu sahiplerinden değillerdir.

— 501. Allah sevgisi, her sevginin üstünde olmalı, dünya tutkusu, insanı Allah'tan gaflete düşürmemelidir (32). Yüce Allah'ın, büyük mülk verdiği Süleyman, o kadar mülk ve ihtişâmına rağmen Rabbini unutmamış, O'na şükretmiştir. Allah da onun şükrüne karşılık, ona istediğinden fazlasını vermiştir (35-40).

— 502. Şükrünü edâ ettikten, Allah'ı unutmadıktan sonra dünyâ malı kötü değil, iyidir. İşte Allah'ın en sâlih kullarından olan Dâvûd ile oğlu Süleyman, güçlü birer kral idiler. Kral olmaları, peygamberliklerine, Allah katında salâh ile yükselmelerine engel olmadı.

Peygamberimizin en gözde sahâbîleri, onun vefâtından sonra halîfe oldular, devleti yönettiler. Ama yönetim işi, onları Hak'tan gaflete düşürmedi.

Allah'ın kuldan istediği, dünyâyı terk etmesi değil, dünyâ sevgisini, Allah ve âhiret sevgisinin üstüne çıkarmamasıdır. Yoksa: *"Allah'ın sana verdiği malda âhireti ara; ama, dünyâdan nasîbini de unutma. Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et!"* (Kasas Sûresi: 77), *"Sâlih kişiye sâlih* (iyi) *mal, ne güzeldir!"* (İbn Hanbel, Müsned: 4/197, 202).

— 503. Hastalık ile denenen Hz. Eyyûb, güzel sabrının sonunda sağlığına

kavuşmuş, kaybettiği malının ve evlâdının yeri fazlasıyle doldurulmuştur. Allah'ın verdiği belâya (sınava) sabretmek, O'nun tecellîsine râzı olmak gerekir. "Sabreden derviş, murâdına ermiş" olur.

— 504. Birini cezalandıracağına yemîn etmiş olan kimse, o cezâyı, hafif bir yöntemle yerine getirebilir. Nitekim karısını sopa ile döveceğine yemîn etmiş olan Eyyûb'a iyileştikten sonra kendisine bir demet sap alıp onunla vurması, böylece yemîninin yerine gelmiş olacağı buyurulmuştur. Demek ki kişi, şahsı ile ilgili olarak birine vereceği cezayı hafifletebilir ve hattâ böyle yapması daha uygundur. Ancak toplum düzeni ile ilgili konularda cezânın hafifletilmesi uygun olmaz. Zaten kişinin buna yetkisi de yoktur.

— 505. Kur'ân, büyük bir haberdir, insanların şânını artırır. Onun ünü cihanı tutacaktır. Onun nasıl bir ün kazanacağı, nasıl gönülleri fethedeceği, bir süre sonra anlaşılacaktır.

39 — 506. Herşeyin belli bir ömrü vardır. Herkes ölecek ve Rabbin huzurunda muhâkeme edilecektir (30-31).

— 507. Allah, yarattığı tek candan onun eşini yaratmış; ikisinin birleşiminden öteki insanları yaratmıştır (6).

— 508. İnsan, anne karnında üç karanlık (zar) içinde yaratılmaktadır (6). Kur'ân-ı Kerîm'in işaret ettiği bu gerçek, modern ilim tarafından da doğrulanmıştır. Amerika'lı bilim adamı Keith L.Moore, The Developing of Human Embriology adlı kitâbında: "Kur'ân, embriyo'nun, üç karanlık içinde büyüdüğünü söylüyor ki bunlar, muhtemelen: 1) Dış karın cidarı (maternal anterior abdominal wall), 2) Rahim cidarı (uterine wall), 3) İç rahim zarı (amniochorionic mambrane) olabilir. Kur'ân'da, doğum öncesi, rahimde insanın gelişme aşamaları hakkında öyle ilginç açıklamalar vardır ki bunlarda itiraz edilebilecek herhangi bir aksaklık yoktur" diyor (S. 9).

— 509. İnsan zayıftır. Başı darda kalınca Allah'a yalvarır. Ama nimet bulup bolluğa çıkınca yalvardığını unutur, gaflete düşer. Allah'a ortaklar koşar (8).

— 510. Verilen nimetleri, kendi bilgisi ve gayreti ile kazandığını sanır; o malın ve nimetin bir sınav olduğunu, Allah'ın, onlarla kendisini sınadığını bilmez. Allah'a şükredenler de vardır ama insanların bir çoğu böyle nânkördür (49).

— 511. Allah'a gönülden ibâdet eden, O'nun rahmetini uman, âhiretten korkan mü'min kul ile; Allah'ı tanımayan âsî kul bir olmayacağı gibi, bilenlerle bilmeyenler de bir olmaz (9).

— 512. Allah'ın, gönlünü İslâma açtığı kimse, Tanrı'nın ışığı üzerinde bu-

lunur. Müslüman basîret sahibidir, bilinçli hareket eder. Allah'tan gaflet, kalbi katılaştırır, insanı sapıklığa düşürür (22). Hikmetin başı, Allah korkusudur.

— 513. İyilik eden, iyilik bulur (10).

— 514. Dünyâ geniştir. Bir yerde inancına göre yaşayamayan, rahatça yaşayabileceği yere hicret edebilir (10).

— 515. Sabırlı olanlar, hesapsız ödüllere ererler (10).

— 516. Dünya yaşamı, bir bahar mevsimi gibi, çabuk geçer (21).

— 517. Allah'ın üstüne yalan atmak büyük haksızlık olduğu gibi, Allah'ın gönderdiği gerçeği yalanlamak da en büyük haksızlıktır. Doğruyu getiren ve onu tasdîk edenler, gerçek korunanlardır. Onlar, Allah katında istedikleri herşeyi bulacaklardır. Allah onların kötülüklerini bağışlar ve kendilerini, yaptıkları en iyi işler üzerinden ödüllendirir (32-35).

— 518. Allah kuluna yeterlidir. O'nun koruduğuna kimse zarar veremez. Allah'tan başka tanrılar var sanmak ve onlardan korkmak, korkutmak şaşkınlıktır. Allah'ın şaşırttığını kimse doğru yola iletemez; Allah'ın yola ilettiğini de kimse şaşırtamaz (36-37).

— 519. Allah'ın vereceği zararı kimse kaldıramaz; O'nun vereceği nimeti de kimse önleyemez. Öyle ise sadece Allah'a tevekkül etmelidir (38).

— 520. Hak yolunun da'vetçileri Allah'a güvenmeli, O'nun yolundan şaşmamalıdır. Onları dinlemeyenler, yarın kimin kaybedeceğini, kimin sürekli azâba uğrayacağını bileceklerdir (39-40).

— 521. Doğru yola gelen kendi yararına, yolunu şaşıran da kendi zararına davranır. Peyğamber ve Hak da'vetçisi, insanların bekçisi, ya da zorlayıcısı değildir (41).

— 522. Allah, ölenlerin canlarını alır. Uyuyanların canlarını da alıp tekrar salar. Ölümü ve uykuyu düzenleyen, yürüten Allah'tır (42).

— 523. Gaflet ile kendisine güvenen insanlar, sonunda mallarını bırakıp giderler, yaptıkları kötülüklerin cezâsını bulurlar. Eski zâlimler öyle olduğu gibi şimdiki ve her zamanki zâlimler de öyle olacaklardır (50-51).

— 524. Rızkı veren Allah'tır. O, dilediğine bol, dilediğine dar rızık verir. Rızkın bol veya dar verilişi, O'nun hikmeti ve yasası gereğidir (52).

— 525. Allah'ın rahmetinden umut kesilmez. Allah dilerse kulunun bütün günâhlarını bağışlar. Öyle ise O'nun bol rahmetini düşünüp, vakit varken hemen tevbe etmeli ve Allah'ın indirdiği sözün en güzeline uymalıdır (53-54).

— 526. Azâb sâati veya ölüm ansızın, insan hiç farkına varmadan gelir. O zaman insan pişman olur, yaptıklarını telâfî için bir daha dünyâya dönmek ister ama artık pişmanlığın bir yararı olmaz (55-59).

— 527. Çalışanların ücreti, en güzel ücrettir. En helâl ve temiz kazanç, insanın alın teriyle sağladığı kazançtır (74).

40 — 528. Nânkörler, Allah'ın gazabına uğrarlar ki İlâhî gazab, insanların öfkesiyle mukayese edilemez (10).

— 529. Ancak önyargısız, iyi niyyetli, Allah'a yönelen temiz, sağduyu sahibi insanlar öğüt alırlar (13).

— 530. Allah, hain bakışları, kafadaki düşünceleri bilir (19).

— 531. Peyğamberlerinin öğütünü dinlemeyip nânkörlüklerine devam eden eski kavimler helâk edilmişlerdir (22).

— 532. Nânkörlerin, tedbirleri ve tuzağı, boşa çıkar, hakikati önleyemez (25, 37).

— 533. Her kavmin içinde iyiler de eksik olmaz. İşte Mûsâ'nın en yaman düşmanı olan Fir'avn'ın kavmi içinde de Mûsâ'ya gizlice inanan ve onu savunup korumağa çalışan bir insan çıkmıştır (28). Bu âyetten, kötülükten korunmak için imânın gizli tutulabileceği hükmü çıkarılabilir.

— 534. Allah, aşırı giden, yalancı insanları doğru yola iletmez. Onlar o halde kaldıkları sürece hidâyetten uzaktırlar. Ama düşünüp de gerçeği anlarlarsa Allah onların gönüllerini Hak dine, tevhîde iletir (28-29).

— 535. Fir'avn, kendi görüşünün doğruluğuna inanmış ve kavmini de kendi düşüncesine göre yönlendirmişti. Diktatörler, sadece kendi görüşlerinin doğruluğunu sanırlar, kendi hatâlarını da doğru zannederler, kimsenin düşüncesini kabul etmezler. Kendi bildiklerince giderler, sonunda hem kendilerini, hem de kavimlerini mahvederler: *"Fir'avn dedi: 'Ben size yalnız* (doğru) *gördüğümü gösteriyorum ve ben sizi ancak doğru yola götürüyorum"* (29).

— 536. Allah'ın şaşırttığını kimse doğru yola iletemez. Fakat Allah, iyi niyyetli insanları şaşırtmaz. Aşırı, kuşkucu, haksız, fâsık, nânkör insanları şaşırtır (34). Demek ki Allah'ın şaşırtması, doğru yolda olanları eğri yollara düşürmesi değil; eğri yolda olup Hakk'ın çağrısına gelmeyen sapık insanları, kendi şaşkın hallerinde bırakması demektir.

— 537. Kör taassup, bâtıl taklîd, inâd, kibir ve zorbalık, insanın sağduyusunu mühürler, Hakk'ı anlamasına engel olur. Kişi, önyargı ile, reddetme kararıyla dinlediği hakkı anlayamaz, reddeder (35).

— 538. Alışkanlık, taassup, kibir, inat ve zorbalık, insana, yapmakta olduğu kötü işleri cazip gösterir. Böylece onun doğru yola girmesine, hidâyete ermesine engel olur (37).

— 539. Mü'min, insanları doğru yola çağırırken; kâfir, insanları sapıklığa, dolayısıyla cehenneme yöneltir (29, 38, 41).

— 540. Dünyâ hayâtı ve nimeti geçici, âhiret hayâtı ve nimeti kalıcıdır (39).

— 541. Kötülük yapan, yaptığının dengi bir cezâ görür. Ama iyilik yapanlar, cennette hesapsız ödüllendirilirler. Çünkü yapılan suça, daha ağır bir cezâ vermek zulümdür. Allah zulümden uzaktır. Ama yapılan iyiliği, fazlasıyle ödüllendirmek keremdir. Allah, kerîmlerin kerîmidir (40).

— 542. Allah'a tevekkül ve işlerin sonucunu O'na havâle etmek gerekir (44).

— 543. Allah, kendisine yalvaranları kötülüklerden korur. Yapılan kötülükler, sahibini ma'nen sarıp cehennem azâbına sokar (45-46).

— 544. Mûsâ'ya verilen ve İsrâil oğullarına mîras olarak intikal eden Kitâp, sağduyu sahipleri için rehber ve öğüttür: *"Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet verdik ve İsrâil oğullarına Kitâbı mîras kıldık. O, sağduyu sâhiplerine bir yol gösterici, bir öğüttür"* (53-54).

— 545. Allah'ın sözü haktır. O'nun sözüne güvenmeli, O'ndan mağfiret dilemeli ve sabah akşam O'nu överek tesbîh etmeli(şânının büyüklüğünü anlamalı)dır (55).

— 546. Hakikatleri görmeyen ma'nâ körüyle, gerçekleri gören sağduyu sahibi insan bir olmaz. İnanıp iyi işler yapan insanla, inanmayıp kötü işler yapan insan bir olmaz (58).

— 547. Allah insana birçok lutufta bulunmuş, onu öteki canlılara hakim kılmış, doğa yasalarından yararlanmasını sağlamıştır (79-80).

41 — 548. Allah, Yerküresini iki günde yaratmış, üzerinde yaşayan canlılar için gerekli gıdaları da dört gün (devir) içinde yetiştirmiştir. Sonra göğe yönelip bir tek gaz kütlesi halindeki göğü, yine iki günde yedi gök yapmış ve her göğe de (yıldız veya yıldız kümesine) buyruğunu (yasalarını) vahyetmiştir (9-12).

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Yerküresi de, öteki gök cisimleriyle birlikte, bir gaz kütlesinden, iki gün (devir) içinde yaratılmış, esas biçimi oluşturulan Yerküresinin bitkileri de dört gün (devir) içinde aşama aşama yaratılıp tamamlanmıştır. Dünyâ üstünde bitkilerin oluşumu, dört devir aldığına göre şayet öteki güneş sistemlerinde de hayât varsa, onlarda da bitkilerin dört devirde

oluşmuş olması muhtemeldir. Ancak Kur'ân, sadece Dünyâ üstündeki bitkilerin dört gün içinde yaratıldığını söylüyor, öteki yıldızlardan söz etmiyor. Çünkü bizi ilgilendiren, üstünde yaşadığımız Dünyâmızdır. Ondan dolayı üstündeki canlıların, özellikle insanların yaşaması için gerekli gıdâların, dört günde yaratıldığı belirtiliyor. Ayrıca göğün de iki günde yaratıldığı ifade ediliyor ki bu, Dünyâ da dahil bütün evrenin temel biçiminin iki devir içinde verildiğini, daha sonra bunlardaki hayâtın bitki ile başladığını, diğer canlıların yaşaması için gerekli şartların, gıdaların dört devir içinde oluştuğunu anlatmaktadır. Bitkilerin oluşumuna kadar yaratılış süreci, altı gün(devir)de tamamlanmıştır. Yıldızlarla süslü olan evren, koruyucu ışınlarla da donatılmıştır.

— 549. Kötü arkadaş, çevre insanı kötü yollara, şirk ve günâhlara sevk eder. Onların etkisiyle insan, kötü işleri iyi zanneder. Çünkü onlar dinle, güzel amellerle alay ederek insanı etkileyip haram işlere yöneltirler. Yaptıkları kötü işleri överler. Böylece insan, çevresinin, arkadaşlarının tesiriyle batıl inançlara, günâh eylemlere alışır. Bir kere alışınca da artık onları yapmaktan zevk almağa başlar. Hattâ bazan bırakmak istese de bırakamaz. Bu suretle ebedî ziyâna uğrar. Dünyâda da, âhirette de mutsuz olur.

İnsanı kötülüğe sevk eden karînler (arkadaşlar), maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Maddî kötü arkadaş, kendisi gibi insanlardır. Ma'nevî olanlar da cin şeytânlarıdır (25). Bunların ikisi de telkinleriyle insanı kötülüğe sevk ederler. Bundan dolayı Nâs Sûrsinde insana, cin ve insan şeytânlarından Allah'a sığınması emredilmiştir: *"De ki: 'Sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların pâdişâhına, insanların tanrısına: İnsanların göğüslerinde kötü düşünceler fısıldayan sinsi cin ve insan şeytânlarının şerrinden!"*

Âhirette insan, kendisini yoldan çıkaran cin ve insan şeytânlarını ayaklarının altına alıp çiğnemek ister ama bu pişmanlığının ve yakınmasının bir yararı olmaz: *"İnanmayanlar dediler ki: 'Rabbimiz, bizi saptıran cin ve insan şeytanlarını bize göster de oları ayaklarımızın altına alıp çiğneyelim"* (29).

— 550. Kur'ân'ın dinlenmesine ve yayılmasına engel olan nânkörler, çetin azâba çarpılacaklar, cehennem ateşine atılacaklar ve o zaman gerçeği anlayıp yaptıklarına pişman olacaklardır (26-29).

— 551. Fakat bir önceki grubun tersine, yalnız Allah'a tapan, doğru hareket eden (iyi işler yapan) insanlar, dünyâda da âhirette de meleklerin velâyetinde olurlar, melekler tarafından korunurlar. İstediklerini bulacakları, Allah tarafından ağırlanacakları, hiç korku ve üzüntü çekmeyecekleri cennet ile sevinirler (30-32).

— 552. Elbette Allah'a (tapınağa) çağıran, sâlih amel yapan ve Allah'ın

buyruğuna teslîm olandan daha güzel sözlü yoktur. Gerçek müslümanın güzel sözlü olması, nezih konuşması, gönül kırmaması gerekir. İmân, insana hilmi, hoşgörüyü, merhameti ve güzel konuşmayı aşılar (33).

— 553. İyilikle kötülük bir olmaz. Dâima iyilik güzeldir ve güzel sonuç verir. O halde insan, kendisini en güzel sözlerle savunmalı, tatlı konuşmalı, kırıcı olmamalıdır. Böyle yaparsa, hasmı kendisine dost olur. Bu yüksek ahlâka ancak sabr ile, öfkeye egemen olmakla erişilebilir. Böyle davranan insanlar, çok şanslı insanlardır. Bu güzel sonuca ve şansa erebilmek için şeytânın telkinine kapılmamalı, onun kışkırtmasından, dürtülerinden Allah'a sığınmalıdır (34-35).

— 554. İyilik yapan, kendi yararına, kötülük yapan da kendi zararına yapar. Allah, kullarına zulmetmez. Herkes, yaptığının karşılığını görür. Eden, bulur.

— 555. Kıyâmet saâtinin ne zaman geleceğini Allah'tan başka kimse bilmez. Allah, gizli ve açık herşeyi bilir. O'nun için gizli, örtülü bir şey yoktur (47).

— 556. İnsan bencil, cimri ve nânkördür, dâima hayır ister. Başına istemediği bir olay gelince üzülür, umutsuzluğa düşer, Allah'a yalvarır, kurtuluş ister. Fakat bolluğa kavuşunca Allah'ın nimetini unutur da kendi çabasıyle bolluğa çıktığını sanır. Kıyâmeti de inkâr eder. Hattâ bolluk içine girince kendisinin Allah katında makbul olduğunu, şayet âhiret varsa burada kendisini zenginlik ve bolluk içinde yaşatanın, orada da rahat içinde yaşatacağını sanır. Oysa dünyâ serveti ve rahatı, kişinin, Allah katındaki değerinin, âhiret mutluluğunun ölçüsü değildir (50).

— 557. Allah, gerçeğin ortaya çıkması için âfâktaki ve enfüsteki âyetlerini insanlara gösterir. Yani evrenin yaratılışından ve insanın kendi yaratılışından misâller vererek gerçeği anlatır ki Allah'tan başka tapılacak tanrının olmadığı anlaşılsın. Gerçekten gerek insanın yaratılışı, gerek kâinâtın yaratılış ve düzeni, Allah'ın bir olduğunu, ibâdetin yalnız O'na yapılacağını kanıtlar (54).

42 — 558. 5 nci âyette Allah'a çocuk sahibi demenin korkunçluğundan, nerdeyse gökleri dahi üstünden çatlatacağı vurgulanmaktadır. Bu ifadeden, gök tabakalarında son derece güçlü bir gerilim olduğu sezilmektedir.

— 559. Allah'ı tesbîh eden melekler, yeryüzündekiler için Allah'tan mağfiret dilerler (5). Bu ifade, meleklerin, yeryüzündeki canlılardan ve insanlardan üstün olduğunu gösterir.

— 560. Allah isteseydi, insanları tek bir millet yapardı ama böyle dilememiş, insanları çeşitli dilleri konuşan uluslara ayırmıştır. Her ulusun anlaması için de kendi içinden bir uyarıcı görevlendirmiştir (7-8).

— 561. Allah adına kimse din hükmü koyamaz. Din hükümleri, ancak Allah'ın vahyi ile gelir. O'nun bildirisi olmadan, kendi kendine din hükmü koyanlar haksızlık ederler ve onlar bu yaptıklarının cezâsını çekerler (21).

— 562. Yalnız Allah'a tevekkül etmeli, O'na yönelmelidir (10).

— 563. Allah'ın emrettiği üzre doğru olmalı, dini kendi arzularına göre yozlaştıranların keyiflerine uymamalı, Hakk'a ve Hakk'ın hükümlerine bağlanmalıdır (15).

— 564. Herkesin yaptığı kendisinedir. Herkes kendi vicdanında özgürdür. Kimse başkasının yaptığından sorumlu değildir. Herkes kendi yaptığının sorumluluğunu taşır. Allah, âhirette haklıyı ve haksızı ortaya çıkaracaktır (15).

— 565. Haksız yere din hakkında tartışanlar, Allah'ın gazabına ve azâbına uğrayacaklardır (16).

— 566. Allah, Kitâbı hak ve ölçü ile indirmiştir. İlâhî Kitâp, hak ölçüsüdür. Onun söyledikleri gerçektir. Din hakkında, İlâhî Kitâp dışındaki düşünceler batıldır. Öyle ise dinin temel hükümleri, Kitâbın bildirdikleridir. Kitâbın açıkladığı din hükümlerine ve hak ölçüsüne tabi olmalıdır (17).

— 567. Allah kullarına lutufkârdır, dilediğine bol rızık verir (19). Onu ummadığı yerden besler (Talâk Sûresi: 3).

— 568. Allah, âhireti isteyene âhireti verir. Sadece dünyâyı isteyene de biraz dünyâlık verir ama onun âhirette nasibi olmaz (20).

— 569. Allah batılı siler, sözleriyle hakkı yerleştirir (24). Bâtıl kalıcı olamaz. *"Hayır, biz hakkı bâtılın üstüne atarız da o onun beynini parçalar, derhâl bâtılın canı çıkar..."* (Enbiyâ Sûresi: 18).

— 570. Allah kullarına merhametlidir. Onların tevbelerini kabul, günâhlarını affeder, yaptıklarını bilir (25).

— 571. İnanıp güzel işler yapanlara, lutfuyla, yaptıklarından kat kat fazla ödüller verir. Kâfirleri de şiddetle cezalandırır (26).

— 572. Onun her yaptığı, hikmete dayalıdır. Herkesin haline uygun olanı yapar. Kulun ruhsal durumuna göre ona bol veya dar rızık verir. Eğer kullarına hep bol rızık verseydi, taşkınlık ederler, dengeyi bozarlardı. Çünkü: *"İnsan, kendisini zengin görünce azar"* (Alak Sûresi: 6-7). Kulun taşkınlığını önlemek, ruhsal değerini korumak ve dengelemek için dilediği kadar rızık verir. O, kulunun ma'nevî durumunu bilir, görür (27).

— 573. 23 ncü âyette Allah'ın gökleri, yeri ve her ikisinde bulunan dâbbeyi (deprenen canlıyı) yarattığı vurgulanmaktadır. *Dâbbe,* hareket eden bedensel

canlı demektir. Bu âyette göklerde de yerde de dâbbe bulunduğu belirtilmiştir ki bundan, uzayda dünyâmızdan başka bazı gezegenlerde de dâbbe (canlı) olduğu anlaşılır.

— 574. İnsanın başına gelen felâketler, kendi günâhının cezâsıdır. Bununla beraber Allah, kulunun her günâhını da cezalandırmaz, birçoğunu affeder (30, 34). Eğer kulun her hatâsını cezalandırsaydı, yeryüzünde deprenen tek canlı bırakmazdı (Fâtır Sûresi: 45), *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana gelen her kötülük kendi*(işlediğin günâh yüzü)*ndendir"* (Nisâ Sûresi: 79). Hiç kimse, Allah'ın vereceği cezâyı önleyemez (31).

— 575. Allah'ın, kullarına pek çok nimeti ve lutfu vardır. İnsanı yaratmış, tabiat yasalarını onun hizmetine vermiştir. Esen rüzgâr, yelkenli gemileri, denizin üstünde yürütür. Rüzgâr olmasaydı, motor gücünün olmadığı zamanlarda insanların denizde gemilerle seyâhat etmeleri, yüklerini taşımaları mümkün olmazdı. Öyle ise bu nimetleri lutfeden Allah'a şükretmek, başa gelen olayları da sınav bilip sabretmek gerekir (32-33).

— 576. Allah'ın âyetleriyle uğraşan, onların yayılmasını önlemeğe çalışanlar, O'nun cezâsından kurtulamazlar (35).

— 577. Dünyâ nimeti geçici, inanıp Rablerine güvenenler için Allah katında bulunan ödüller kalıcıdır (36).

— 578. Mü'minlerin, saldırıya karşı kendilerini savunacakları belirtildikten sonra, yapılan kötülüğe, ancak o kötülük kadar cezâ verileceği, fakat affedip uzlaşmanın Allah tarafından ödüllendirileceği, Allah'ın haksızları sevmediği vurgulanır (40) ki bu âyetler, inananları, öc almakta taşkınlıktan kaçınmağa, öc almaktan tamamen vazgeçip affa, uzlaşmağa yöneltmektedir.

— 579. Yapılan kötülüğün cezâsı, onun dengi bir kötülüktür. Kötülüğü daha ağır bir kötülükle cezalandırmak zulümdür. Allah zâlimleri sevmez (40). Fakat affedip barışmak, uzlaşmak daha güzeldir: *"Eğer bir topluluğa azâbedecekseniz, size yapılan azâbın eşiyle azâbedin. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir"* (Nahl Sûresi: 126).

Affetmekten sonra düzeltmeden, uzlaşmadan söz edilmesi, affın barıştırdığını, arayı düzelttiğini ifade eder. Gerçekten af, hasım tarafın gönlünü fetheder. Ama intikam, tekrar karşı bir intikama, bitmeyen kavgalara, kan davalarına yol açar. O halde mü'min, mümkün mertebe intikamdan vazgeçip affetmelidir ki arayı düzeltsin, uzlaştırsın, toplumda kin, nefret ve kavga

tohumları ekilmesin. Fakat şunu da bilmek gerekir ki yapılan haksızlığa, misliyle karşılık vermek, meşrû bir haktır (41).

— 580. Saldırıya karşılık vermek, kendini savunmak meşrû bir haktır. Kendini savunanlar kınanmazlar. Ama haksız yere başkalarına saldıranlar kınanır, çetin azâba çarpılırlar (42). Herşeye rağmen sabredip affetmek daha büyük bir meziyyettir (43). Kötülüğe kötülük her yiğidin kârı, kötülüğe iyilik er yiğidin kârıdır.

— 581. Peygamber, insanların bekçisi değildir. Onun görevi, sadece tebliğdir (48).

— 582. İnsan bolluğa kavuşunca sevinir, hatâsı yüzünden başına bir kötülük gelince de nânkörlük eder. Çünkü insan nânkördür (48). Allah'ın verdiği nimetleri unutur: *"Biz insana bizden bir rahmet taddırıp da sonra onu geri alırsak hemen umutsuzluğa düşer, nânkörlük eder"* (Hûd Sûresi: 9).

Oysa insan Yaratanına şükrünü unutmamalı, kahr zamanlarında da O'nun lutfunu hatırlayıp şükretmelidir. Zira O'nun kahrında da lutuf vardır.

"Kahrın da hoş, lutfun da hoş" diyebilmelidir!

— 583. Allah, kâinâtın pâdişâhıdır. O dilediğine kız, dilediğine erkek, dilediğine hem erkek hem kız verir, dilediğini de kısır yapar. Kulun haline uygun olanı verir (49-50).

"Dilediğine dişiler bahşeder; dilediğine de erkekler bahşeder..." (49) âyetinde erkekten önce kızın, Allah'ın armağanı olduğunun belirtilmesi, Kur'ân'ın kadına verdiği değeri gösterir. Kur'ân, kız çocuğunu, erkekten önce, Allah'ın bir lutfu, armağanı olarak takdim etmektedir. Halbuki bu âyet indiği zaman insanlar, kız çocukları olmasından utanç duyuyorlardı. Hattâ utançtan kurtulmak için kız çocuğunu diri diri gömenler vardı. Böyle bir durumda Kur'ân geliyor, kadının durumunu yükseltiyor ve kız çocuğunu, Allah'ın insana erkek çocuğundan da önde bir lutfu, armağanı olarak nitelendiriyor.

— 584. Bütün işler Allah'a gider. Ve O, yapılan işlere göre kulları arasında hükmünü verir. Herkes yaptığı işin karşılığını görür. Haklı ve haksız, iyi ve kötü O'nun huzurunda belli olur (53).

— 585. Hemen her sûrede olduğu gibi bu sûrede de mü'minlerin vasıfları ana çizgileriyle belirtilmiştir: İnanıp Rablerine tevekkül edenler, büyük günâhlardan, fuhuştan kaçınırlar. Kızdıkları zaman öfkelerine hakim olur,

bağışlarlar. Rablerine yalvarırlar, namazlarını kılarlar. İşlerini birbirlerine danışırlar. Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah için verirler. Saldırı karşısında kendilerini savunurlar (36-39).

Mü'minlerin, saldırıya karşı kendilerini savunacakları belirtildikten sonra, yapılan kötülüğe, ancak o kötülük kadar cezâ verileceği, fakat affedip uzlaşmanın Allah tarafından ödüllendirileceği, Allah'ın haksızları sevmediği vurgulanır (40) ki bu âyetler, inananları, öc almakta taşkınlıktan kaçınmağa, öc almaktan tamamen vazgeçip affa, uzlaşmağa yöneltmektedir.

43 — 586. Hayvana binerken: *"Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ın şânı yücedir. O'nun lutfu olmasa biz bunu* (hizmetimize) *yanaştıramazdık. Biz, elbette Rabbimize döneceğiz"* meâlindeki 13-14. âyetleri okumalıdır.

— 587. İnsanlar arasında bedensel, zihinsel, bilimsel, ekonomik ve teknik farkların bulunması, insanların birbirine muhtacolmalarını gerektirir. İhtiyaçlarını gidermek için birbirlerine hizmet ederler (32). Bu fark ve ihtiyaç olmasa toplumda iş hayâtı durur.

— 588. Maddî ihtiyacı karşılamak ve menfaat sağlamak için çalışılırken ondan daha hayırlı olan ma'nevî menfaat için çalışılmaz mı? Elbette çalışılır. Çünkü Allah katında bulunan mükâfât, insanların üzerine titreyip yığdıkları dünyâ malından daha iyidir (32).

— 589. Eğer insanların hepsi ekonomik yönden aynı düzeyde olsaydı, kimse kimseye iş yapmaz, ekonomik hayât durur, kalkınma olmazdı. İnsanların yararı, toplumun kalkınması için Allah, insanların ekonomik ve sosyal durumlarını birbirinden farklı kılmıştır (33-34). Fakat mal ve mevki geçicidir, insana ma'nevî değer sağlamaz. Ruhsal değer, kötülükten korunma iledir. Âhiret korunanlarındır (35).

— 590. Allah'ı anmayan, O'nun uyarısını dinlemeyen kimseye şeytân musallat olur, ondan ayrılmaz (36). İnsanı ayartıp yoldan çıkaran, şeytân da olabilir, kötü arkadaş da olabilir: *"Biz onlara birtakım kötü arkadaşlar sardırdık; onların önlerinde ve arkalarında bulunan herşeyi onlara süslü gösterdiler..."* (Fussilet Sûresi: 25).

— 591. Hak yolundan sapanlar, doğru yolda olduklarını sanırlar. Çünkü yaptıkları hoşuna gider, gözlerine câzip görünür. Ama âhirette ayartanlar da, ayartılanlar da çetin azâbın içine düşerler (37-39).

— 592. Herkes, ettiğinin cezâsını bulur. Allah, kimseye zulmetmez (76).

— 593. Allah gizli ve açık herşeyi bilir. Allah'ın görevlendirdiği yazıcı melekler de kulun her eylemini kaydederler (80).

44 — 594. Apaçık Kitâb'a and ile başlayan sûrede, o apaçık Kitâb'ın, mübârek bir gecede indirildiği belirtilmektedir. Kitâbın indirildiği o mübârek gece, Allah'ın çeşitli buyrukları, elçileri aracılığı ile insanlara duyurulur. Yüce Rab, kullarına acıdığından dolayı elçiler gönderip kullarına buyruklarını duyurmakta ve kullarını, yanlış davranışların yol açacağı kötü sonuçlara karşı uyarmaktadır (2-5).

— 595. Gönderilen uyarıya inanmayıp kuşku içinde bulunanlar, bir gün acı bir azâb ile karşı karşıya kalacaklardır. Her yandan kendilerini toz dumanın bürüyeceği o azâbın içine düştükleri zaman pişman olacaklar, azâbdan kurtarılmalarını dileyeceklerdir ama vaktiyle elçinin sözünü dinlememiş, ona cinlerin öğrettiği bir insan demiş olanların pişmanlıkları, kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Allah, o gün suçlulardan öcünü alacaktır (9-16).

— 596. Bundan önce Fir'avn kavmi de, kendilerini tevhîde çağıran Hak elçisini dinlemedikleri için cezalandırılmış, denizde boğulmuşlardır (17-24).

— 597. Bir ulus Hakk'ın yasaları dışına çıkıp yanlış davranışlar içine girerse, egemenliğini kaybetme süreci başlar, bir gün malları, mülkleri başkalarının eline geçer. Azâbı hak eden ulusa gök ve yer acımaz. Sanki tüm yasalar, azâbı hak eden ulusu, kötü sonuca sürükler (25-29). Zorbaların sonu ezilmektir. Nitekim bugün de zorbaların nasıl ezildiğini görmekteyiz.

— 598. Allah, İsrâil oğullarını, kendilerini ezen zorba Fir'avn'ın ve ulusunun elinden kurtarıp onların yurduna hâkim kılmıştır (30-33).

45 — 599. Allah, kötülük yapan imansızlarla, iyilik yapan inananları ne hayâtta, ne de ölümlerinden sonra bir tutmaz. İyilerle kötüler, ne dünyâda, ne de âhirette bir olmaz. İyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır (21).

— 600. Gökler ve yerler bir hayâl değil, gerçektir. Bunların gerçek olması, bu hayattan sonra bir hayât olduğunu gösterir. Zira gökler ve yer gerçek olduğuna göre bu hayâtın bir amacı olmalıdır. Bu amaç, âhiret hayâtıdır. Orada her can, dünyâda yaptığı işlerin karşılığını görecek, mutlak İlâhî adâlet tecellî edecek, hiç kimseye haksızlık edilmeyecektir. Eğer İlâhî adâletin tam anlamıyle tecellî edeceği âhiret hayâtı olmasa, burada haksızlığa uğrayan, ezilen canlar, Allah'ın adâletini göremezler. Yani mazlûm kalırlar. Allah kullarına zulmetmez. Öyle ise her canın tam hakkını alacağı âhiret âlemi vardır, bunda aslâ kuşku yoktur (22).

— 601. Keyif ve hevesini tanrı edinen, arzularına tapan kimseyi Allah

şaşırtır. Onun kulağını, kalbini mühürler, gözüne perde koyar. 23 ncü âyetin anlattığı, psikolojik bir gerçektir. Kendi arzularının, bâtıl düşüncesinin, kaprislerinin ardınca giden, egosuna taparcasına uyan kimse, artık Hak yola gelmez. Çünkü kendi düşüncesinden başka bir düşünceyi kabul etmez. Ona göre tek doğru yol, kendi yoludur. O kimse hidâyete gelmek istemez. Zira hidâyet diye bir şey tanımaz.

Yüce Allah, hak yola gelmeyi istemeyen o kimseyi, zorla yola iletmez, kendi haline bırakır. Çünkü Allah, *"Yöneleni kendisine iletir"* (Ra'd Sûresi: 27). Ama hak yola yönelmeyeni kendi haline bırakır. Tam bir sapıklık ve şaşkınlık içinde bocalayan o insan, Hak sözünü dinlemez, peyğamberin ve Hak da'vetçisinin sözlerinin anlamını düşünmez. Gerçekleri görmez. Egoizmi, önyargısı hakkı duymasına, düşünmesine ve görmesine engel olur. Kendi düşüncelerinin bataklığında bocalayan o kimseyi, Allah hidâyete zorlamadıktan sonra artık kim onu doğru yola iletebilir? *"Allah'tan sonra kim onu doğru yola iletecektir? Düşünmüyor musunuz?"* (23).

Allah onu doğru yola iletmez, çünkü o kimse kendi içinde bunu arzu etmemektedir. Kendisi istemedikten sonra Allah onu hidâyete zorlamaz. Hidâyet istemediğini bildiği için onu kendi sapıklığı içinde bırakır. Böylece kendisi doğru yola gelmek istemediğinden dolayı Allah onu şaşırtmış olur. Bunun sebebi, kendisinin tanrılaştırdığı düşünceleri, önyargılarıdır. Allah, sağduyu ile düşünmeyen, Hakkı seçmeyen insanları doğru yola iletmez. İşte birçok sûrede olduğu gibi bu sûrenin 23 ncü âyetinde de anlatılan, Allah'ın şaşırtmasının anlamı budur. Âyet dikkatle okununca bu husus gayet iyi anlaşılır.

46 — 602. Ebeveyne iyilik Allah'ın buyruğudur. Allah'ı birleyip O'na kulluktan sonra en önemli şey, ana-babayı memnun etmek ve güzel eylemler yapmaktır.

— 603. Allah, kendisine tapan, ana-babasını memnun eden, sâlih amel sahibi kulların güzel eylemlerini en iyi biçimde değerlendirir, kötülüklerini de bağışlar. Onlara cennet va'detmiştir (15-16).

— 604. Ana-babasını inciten, onların tevhîde inanma hakkındaki öğütlerini reddedip onların bu konudaki sözlerini "masal" diye nitelendiren âsî insanlar, geçmişteki benzerleri gibi, Allah'ın ezelî kararı uyarınca husrâna uğrarlar (17-18).

— 605. Herkes yaptığının karşılığını görür. İlâhî Mahkemede hiç kimseye haksızlık edilmez (19).

— 606. Dünyâda inkâra, zevk ve sefâya dalanlar, ruhlarının değerlerini,

güzel sıfatlarını yitirirler. Ruhları çirkinleşir. Ruhlarında âhiret için hiçbir değer ve güzellik kalmaz: *"İnkâr edenler, ateşe sunulacakları gün,* (kendilerine denir ki): *'Dünyâ hayâtınızda bütün güzel şeylerinizi zâyi ettiniz; bunlarla sefa sürüp bunları tükettiniz* (burası için hiçbirşey bırakmadınız)" (20), *"Kıyâmet günü onlar, çirkinleştirilenlerdendir"* (Kasas Sûresi: 42), "(Orada onların) *yüzlerini ateş yalar. Öyle ki* (ateşin) *içinde* (dudakları gerilir de) *dişleri açıkta kalır"* (Mü'minûn: 104).

— 607. 21-28 nci âyetlerde ibret için peyğamber sözünü dinlemediklerinden dolayı helâk edilen Âd kavmi, Hicaz'a komşu olup isyanları yüzünden yıkılıp harâbedilen ülkelerin öyküleri anlatılır. Peyğamber sözü dinlemeyen her kavim, sonunda cezalandırılmıştır. Kureyşliler de eğer peyğamberlerinin sözünü dinleyip uslanmazlarsa kendilerinden önceki uluslar gibi bir gün cezalandırılacaklardır.

47 — 608. Allah, inkâr edip Hak yoluna engel olmak isteyenlerin güzel eylemlerini de geçersiz kılar. Kötülükler, iyiliklerin izini siler. Bunun tersine, Hz. Muhammed'e indirilenin doğru olduğuna inanıp güzel işler yapanların da, Allah, günâhlarını örter, içlerini düzeltir. İmân, kişiye huzur verir. Çünkü inkârcılar, uydurmaya, inananlar ise Allah'tan gelen gerçeğe inanırlar (1-3).

— 609. Allah, kendi yoluna yardım edene yardım eder, onları yürekli, azimli, yapar. Ayaklarını sağlam tutar. Savaşta veya hak yolundaki çabalarında sebat ederler (7).

— 610. Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayan nânkörler, yenilgiye mahkûmdurlar. Onların yaptıkları güzel işler de zâyi olur (8-9).

— 611. Allah, inananların mevlâsı(koruyucusu)dur. İnanmayanların mevlâsı yoktur (11). Onların işi hayvanlar gibi yeyip içmektir, gidecekleri yer de ateştir (12).

— 612. Peyğamber(s.a.v.)e, hem kendi günâhının, hem de inanan erkek ve kadınların günâhının affı için Allah'tan bağışlama dilemesi emredilmiştir (19).

— 613. Kur'ân'ın taşıdığı gerçekleri anlamak için onu düşüne düşüne okumak ve temiz niyyet ile mânâsını anlamağa çalışmak lâzımdır (24).

— 614. Mü'minlere verilecek cennette herşey o kadar boldur ki tatlı su ırmakları, taze süt ırmakları, lezzetli şarap ırmakları, süzme bal ırmakları akar. Orada nimetler, tükenmez ırmaklar gibi boldur. Bu nimetler içinde sürekli yaşayan mü'min ile; sürekli ateşte kalacak, barsaklarını parçalayan sıcak suyun içirileceği kâfir bir olur mu? Olmaz (15).

— 615. Savaş esnasında alınan esîrler tutuklanır. Savaş bittikten sonra ya

lütfen veya fidye karşılığında serbest bırakılır, öldürülmez (4).

— 616. Peyğamber'i vatanından çıkaran Mekke halkından daha güçlü nice kent halkı var ki Allah, onları helâk etmiş, onlara yardım eden olmamıştır. Allah'ın yıkacağı bir kenti kimse kurtaramaz (13).

— 617. Rabbinden gelen kanıta dayananla, gözüne hoş gelen keyif ve hevesine uyan düşüncesiz insan bir olmaz (14).

— 618. İkiyüzlü veya önyargılı insan, Peyğamberi, yahut Hak da'vetçisini dinlese de, duyduklarını kabullenmez. Hattâ konuşmayı dinleyip çıktıktan sonra başkalarını da kuşkulandırmağa çalışır (16). Hakikat bilgisine erenlere "demin ne söyledi?" diyerek onları da şüpheye düşürmek ister (17).

— 619. Hakka baş kaldıranların cezalandırılma zamanı yaklaşmıştır. Hattâ o cezânın işâretleri dahi belirmeğe başlamıştır ama olaylardan bir türlü ders almazlar (18). İnsanlar felâket habercisi olan kötü olaylardan ibret alıp durumlarını düzeltseler Allah onları affeder ama ibret almaz, günahlarına devam ederler (18).

— 620. Sâdıkane Hakka teslîm olmak, Allah'ın emirlerine gönülden itâat etmek gerekir. Böylesi, inananların kendi yararınadır (20-21).

— 621. Ellerine fırsat geçtiği, iktidara geldikleri zaman bozgunculuk yapanlar, akrabalık bağlarını koparanlar, Allah'ın lânetlediği kötü insanlardır. Mevki insanı değiştirmemeli, insan bir mevkie gelince şımarıp fakir akrabasıyle ilişkisini kesmemeli, adâletten ayrılmamak şartıyle onları ziyaret etmeli, kollamalıdır (22-23).

47 — 622. İnandıktan sonra tekrar geriye, şirke dönenler şeytana uymuşlardır. Şeytân onlara işlerini süslü gösterir. Uzun arzulara düşürüp onları oyalar (25).

— 623. Allah'ın indirdiği vahiylere karşı olan kimselere uyanlar, pişmanlık içinde, yüzlerine ve sırtlarına vura vura can verirler. Allah'ı kızdıran işler yaptıklarından dolayı Allah onların güzel eylemlerini de yok eder. Onların, inananlara karşı besledikleri kötü niyyetleri de açığa çıkarır (27-29).

— 624. İslâma kin besleyen imansızlar, yüzlerinden ve konuşma tarzlarından belli olur (30).

— 625. Allah, kimlerin gerçekten mücâhid ve sabırlı olduğunu anlamak için mü'minleri dener (31).

— 626. Hidâyet gelip hak belli olduktan sonra inkâr edip Allah yoluna engel olanlar, Peyğambere düşmanlık edip onu incitenler, Allah'ın yoluna engel

olamazlar, ama kendi güzel eylemlerini de boşa çıkarırlar. Şimdiye kadar olan çabaları, güzel eylemleri boşa gider. Allah'a ve Elçisine isyân güzel amelleri yok eder (32-33).

— 627. Allah, nankörlük edip Allah'ın yoluna engel olan ve kâfir olarak ölenleri bağışlamayacaktır (34).

— 628. Mü'minler, Hak yolunda direnmeli, gevşememeli, küfre teslîm olmamalıdırlar. Eğer gevşemez, sıkı dururlarsa kendileri galip geleceklerdir. Allah onların eylemlerini boşa çıkarmayacaktır. Onlara dünyâdaki zaferden ayrı olarak âhiret ödülü de vardır (35).

— 629. Dünyâ hayâtı, oyun ve eğlenceden ibarettir. Ancak inanıp Hakk'a taparak şirkten, kötü eylemlerden korunanlar, ömürlerini güzel işler yaparak değerlendirirler. Onlar ödüllendirileceklerdir (36).

— 630. Mal, canın yongasıdır, insan malı sever. İnsanın yaratılışında bu vardır. Allah, insanın bu huyunu bildiği için malının tamamını değil, sadece bir parçasını hayra vermesini ister. İşte mü'min, malının Allah yolunda harcadığı bir parçasıyla Allah'ın rızâsını kazanır. Fakat cimrilik edip malının bir cüz'ünü dahi Hak yolunda harcamayan, aslında kendi canına karşı cimrilik etmiş olur. Çünkü vereceği mal, kendi ruhunun yararınadır. Hayır yapmayan, kendi canından, ruhundan malını esirgemiş olur. Yoksa zengin olan Allah'ın, hakikatte yoksul olan insanların malına ihtiyâcı yoktur. Çünkü hakikatte malın tamamı Allah'ındır, mülkün sahibi O'dur. Allah insanları denemek için onlara mal, mülk, çoluk-çocuk vermiştir. Dünya varlığı içinde kullarını dener, yolundan iyice ayrılmış olanları başka kavimlerle değiştirir. Allah'ın genel yasalarına aykırı davranan ulusları helâk edip onların ülkelerini başka uluslara verir. Yahut onları, yasalarına itâat eden bir ulusun egemenliği altına sokar (36-38).

48 — 631. Gönülde îmân artıp azalabilir. *"Îmânlarını daha da artırmaları için Allah, mü'minlerin kalblerine huzur verdi..."* (4). Gönüldeki huzur ve güvenin artması, îmânın güçlenmesini; huzur ve güvenin azalması, îmânın zayıflaması sonucunu doğurur. İşte bu psikolojik hal, îmânın artıp azalması şeklinde ifade edilmiştir.

— 632. Allah'ın, mü'minerden ayrı olarak göklerde ve yerde görünmez orduları, güçleri vardır (4-7). Allah, o görünmez güçlerle mü'minleri destekler, onlara yardım eder, onları dünyâda başarıya, âhirette ebedî mutluluğa ulaştırır. İslâmı engellemeğe çalışan münâfık ve müşrikleri de lânetler, dünyâda cezalandırır, âhirette cehenneme atar (5-6).

— 633. Mü'minin samimî olması, kalbinde olmayanı söylememesi gerekir.

Gönülde olmayanı söylemek nifaktır. Allah'a ve Elçisine ihlâs ile inanmayan nânkörler cehenneme atılacaklardır (11-13).

— 634. Bazı kimseler müslümanların arasına sokulup onların birliğini bozmak isterler. Samimi olmayan, kuşkulu kişilerin, askerlerin arasına katılıp cepheye götürülmesinde yarar yoktur, hattâ bu tehlikeli de olabilir. Çünkü onların amacı, dinin zaferi değil, çapul edip mal sağlamaktır. O kıskanç, cimri insanlar, müslümanların arasına katılmakla onların birliğini bozabilirler. Bu bakımdan, önce onların denenip samimî olduklarının anlaşılması, sonra onlara önemli işlerin teslîmi gerekir. Samimî olmayanlara önemli işler verilmesi, yarar yerine zarar verebilir (15-16).

— 635. Özürlü kimseler savaşa katılmaz, geri hizmetlerde çalışırlar (17).

— 636. Allah, Hudeybiye'de müslümanları, müşriklerle savaştırmamıştır ki farkına varılmadan, müşriklerin arasında yaşayan zavallı mü'min insanlar tepelenmesin. Demek ki bir yere saldırı düzenlerken orada bulunan günâhsız insanları kollamalı, onların tepelenmemesine özen göstermelidir. Halkı rehin alan tetöristlere baskın düzenlerken de rehin tutulan ma'sum insanların zarar görmemesine, öldürülmemesine azamî dikkat gösterilmelidir (24-25).

— 637. Kâfirler, câhiliyet hamiyyetiyle hareket ederler. Yani onlar, düşünmeden, kaprislerine göre davranırlar. Ama mü'minler takvâya bağlı kalırlar. Kaprisleriyle değil, basiretle, ihtiyatla hareket ederler. Aklı kaprislerine hakim kılarlar (26).

— 638. Allah'ın, Elçisine gösterdiği ru'yâ tahakkuk eder. Peyğamber (selâm ona), Hudeybiye'ye hareketinden önce, Mescid-i Harâm'ı ziyâret ettiğini görmüştü. Fakat Hudeybiye Andlaşması sonucunda, Mescid'i ziyaret etmeden dönmüştür. Ancak bu andlaşma, ona ve ashâbına, bundan böyle güven içinde ziyâret imkânını sağlamıştır. Peyğamber'in ru'yâsı gerçekleşecek ve müslümanlar, bundan böyle Mescid-i Harâm'ı güven içinde ziyâret edeceklerdir (27).

49 — 639. Allah'ın ve Elçisinin önüne geçilemez. Bir mes'elede önce onların hükmü aranır. Onların bir hükmü, beyânı yoksa o zaman ictihâd ile bir karara varılır (1).

— 640. Peyğamber'in huzurunda edepli olmak, saygılı davranmak, yüksek sesle konuşmamak lâzımdır. Onun vârislerinin huzurunda da edepli olmak gerekir (2). Peyğamberin huzurunda saygısızlık, amelleri boşa çıkarır. Ama onun yanında edepli, saygılı olanlar Allah'ın mağfiretine ererler (2).

— 641. Peyğamberi, normal bir insanı çağırır gibi dışarıdan bağıra bağıra

çağırmak hatâdır. Uyuyorsa onun uyanmasını beklemek ve edep ile haber göndermek, çıkıp gelmesini beklemek gerekir (4-5). Onun vârisi olan bilgin kişilere de aynı saygıyı göstermelidir.

— 642. Kuşkulu bir kişinin getirdiği haberi, incelemeden kabul etmemelidir. Aksi takdirde birinin getirdiği habere inanıp bir kavmin üstüne yürümek, ma'sum kanı dökülmesine, telâfisi imkânsız pişmanlıklara sebebolabilir (6).

— 643. Allah ve Elçisinin buyruğunca hareket etmek, en güvenilir yoldur. Allah'ın lutfuyla, gönüllerine küfür kötü gösterilip îmân sevdirilmiş olanlar doğru yoldadırlar (7-8).

— 644. İki mü'min grup birbiriyle çarpışırsa aralarını uzlaştırmak gerekir. Şâyet biri diğerine haksız yere saldırırsa saldırgan, Allah'ın buyruğunu kabul edinceye dek ona karşı savaşılır. Dâimâ inananların arasını uzlaştırmalı ve adâletten ayrılmamalıdır. Allah adâlet yapanları sever (9).

— 645. Mü'minler birbirlerinin kardeşidirler. Kardeşler kavgalı değil, barış içinde olmalıdırlar (10).

— 646. Ne kadınlar, ne de erkekler birbirleriyle alay etmesinler. Kimse kimseyi horlamasın, küçük düşürmesin, başkasına kötü lakap takmasın. Allah katında kimin iyi olduğunu Allah bilir. Belki horlananlar, horlayanlardan daha iyidir, bilinmez. Başkalarını küçültücü lakaplarla hor görmek îmân sıfatına aykırıdır (11).

— 647. Zandan çok sakınmalıdır. Çünkü zannın bir kısmı günâhtır. Kimsenin kusurunu araştırmamalı, dedikodusunu yapmamalıdır (12).

— 648. İnsanların birbirini tanımaları için Allah onları uluslara ve boylara ayırmıştır. Ama hepsi de bir erkek ile bir kadından yaratılmıştır. Allah katında değerli olan, Allah'ın yasaklarından daha çok korunandır. İnsanı değerli yapan, ana-babası değil, kendi eylemleridir (13).

— 649. Gönüle yerleşmeyen bir düşünce îmân olamaz. Yalnız dil ile inandığını söylemek, insana güvence verir (14). Samimî îmân odur ki içinde kuşku bulunmaz, güzel eylemlere, Hak yolunda çabaya dönüşür (15).

— 650. Allah ve Elçisine itâat eden, Allah'tan tam ödülünü alır (14).

— 651. Allah, insanın içinden geçeni bilir. Kişi, kendisinin dindar olduğunu söylemekle Allah katında dindar olmaz. Allah gerçek dindarları bilir. Hiçbir düşünce, O'ndan gizli kalmaz (16). O, göklerde ve yerde gizli ve açık ne varsa hepsini bilir (18).

— 652. İnsan müslüman olmasını, kimsenin başına kakamaz. Çünkü İslâm, Allah'ın lutfudur. Müslüman olduğundan dolayı başkasının başına

kakmak şöyle dursun, kendisini bu en büyük nimete lâyik gördüğünden dolayı Allah'a şükretmelidir. Samîmî îmân bunu gerektirir (17).

50 — 653. Harâbolmuş kentlerden, eski ulusların, orada yaşamış insanların bir zamanlar burada şenlik kurduklarını, sonradan yurtlarını bırakıp gittiklerini düşünüp ibret almalı; bir gün Allah'a gidileceğini düşünerek O'na yönelmelidir (26).

— 654. Hakkı yalanlayanların olumsuz davranışlarına sabretmeli, güneş doğmazdan ve batmazdan önce ve secdelerin ardından Allah'ı tesbîh etmelidir. Allah'ı anmak, O'nu tesbîh etmek, insanın moralini düzeltir, sabrını artırır, gönlünü ferahlatır: *"İyi bilin ki Allah'ı anmakla gönüller huzur bulur"* (Ra'd Sûresi: 28), *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için dar ve sıkıntılı bir geçim vardır"* (Tâhâ Sûresi: 124).

51 — 655. Hz. İbrâhîm, konuklarına kim olduklarını sormadan onları ağırlamak istemişti. Bundan, kim olduğunu sormadan konuğu ağırlamak gerektiği anlaşılır.

— 656. İbrâhîm'in karısı, konuklarına hizmet etmiş ve onlarla konuşmuştu. Bundan da evin hanımının, erkek konuklara hizmet edebileceği hükmü çıkar.

— 657. Allah dilerse, yaşlı karı-kocadan da çocuk yaratır. Ayrıntı için 29-30 ncu âyetlerin tefsîrine bakınız.

— 658. Eşcinsellik yapan Lût kavmi, yerden fışkırıp üstlerine yağan lavlarla helâk edildikleri gibi, Allah'ın yasakladığı, bu yaratılışa aykırı çirkin işi yapan her ulus da çağına uygun bir azâb ile cezalandırılır. Nitekim bugün de Aids mikrobu ile bu fuhşu işleyenler cezalandırılmaktadır.

— 659. 38-46 ncı âyetlerde kendilerine gelen elçileri dinlemeyen, onlara baş kaldıran kavimlerin cezalandırılmasına işaret edilmiştir. Peyğamber sözü dinlemeyen her ulus belâlara uğrar.

— 660. Allah, cinleri ve insanları, başkasına değil, sadece kendisine tapmaları için yaratmıştır. Onların temel görevi Allah'a kulluktur (56).

— 661. Rızkı veren Allah'tır, rızık hususunda O'na dayanmalıdır (58).

— 662. İnsan her istediğini elde edemez. Yahut insan, her kulaktan dolma sözü söylemeğe yetkili değildir. Allah'ın çocukları olduğunu söyleyemez. Allah'ın çocuğa ihtiyacı yoktur. Zîra ilk de, son da, dünyâ da, âhiret de tüm varlık O'nundur (24-25).

— 663. Allah'ın râzı olmadığına, gökteki melekler de şefâat edemez. Onlar

ancak Allah'ın izniyle ve razı olduğu kimseye yardımcı olurlar (26).

— 664. Âhirete inanmayanlar, zanlarına uyup meleklere kız adı vermişler, çünkü onları Allah'ın kızları sanmışlardır. Zan ile inanç kurulamaz. İnanç kesin bilgiye dayanmalıdır (28).

— 665. Zan kesin ilim ifade etmez, gerçeği bildirmez (28).

— 666. Dünyâ hayâtından başka bir şey düşünmeyen, Allah'ın uyarısına kulak asmayan kimseye aldırmamalıdır (29).

— 667. Allah, herkesin eylemine karşılık verir. İyilik edenleri, lutfuyla, yaptıklarından daha güzeliyle ödüllendirir. Kötülük edenleri de adâletiyle suçlarına denk bir cezâ ile cezalandırır (31).

53 — 668. Allah herkesin içini, kabiliyyetini, yola geleni, yoldan sapanı bilir. Henüz insan, annesinin karnında iken onun durumuna vakıftır (30, 32).

— 669. Mağfireti bol olan Allah, kullarını çok esirger (32).

— 670. Allah insanı kendisinden daha iyi bilir. Bundan dolayı insanların kendilerini övmeleri doğru değildir. İnsanın, kendini övmesi doğru olmadığı gibi gereksiz yere başkasını, yüzüne karşı övmesi, içyüzünü bilmediği halde onu medhetmesi doğru değildir (32). Zirâ bu, karşıdaki insanı kibre, kendini beğenmişliğe sevk edebilir. Yahut dalkavukluğa yol açar. Birini Allah'ın huzurunda övmeğe ne gerek var? Allah, kimin yasaklarından korunduğunu bilir.

— 671. İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Herkes çalışmasının karşılığını görür. Dünyâda da görür, âhirette de. Allah dünyâ için çalışana dünyâ, âhiret için çalışana âhiret, her ikisi için çalışana ikisini de verir. Allah, kimsenin çalışmasını boşa çıkarmaz, yapılan herşeyi değerlendirir (39-41). Ancak kul, iyi işler yaptıktan sonra kötü işler de yaparsa, yaptığı kötülükler, ruhtaki iyi işlerin izini siler. Kötü işler yaparken de iyiliğe dönülür, güzel eylemler, ibâdetler yapılırsa bu defa da iyilikler, kötülüklerin ruhtaki izlerini siler. Âl-i 'İmrân Sûresi: 22, Bakara Sûresi: 217, A'râf Sûresi: 147, Ahzâb Sûresi: 19, Muhammed Sûresi: 9, 28; Furkan Sûresi: 70 nci âyetlere bakınız.

— 672. Allah, yoldan çıkmış, zâlim milletleri helâk edegelmiştir (50-54). Kureyş zâlimlerinin başına gelecek azâb da yaklaşmaktadır. O, savulmaz bir azâbdır (57-58). Allah'ın azâbını, kendisinden başka kimse kaldıramaz (58).

— 673. Gaflete dalmış olanlar, gülüp eğlenecekleri yerde sonlarını düşünerek ağlamalıdırlar (60).

54 — 674. Akıllı insan, tarihî olaylardan ibret alır: *"Andolsun onlara,* (yaptıkları kötülükleri) *önleyecek haberler geldi: Üstün hikmetler. Ama uyarılar*

fayda vermiyor" (4-5) âyetlerinden tarihî olayların ibret verdiğini, tarihin, ibret için okunması, araştırılması gerektiğini anlatır. Bu âyetler, insanları tarih olaylarını araştırmaya, incelemeğe yönlendirmektedir.

— 675. Yoldan sapmış olan hiçbir ulusun, azâbdan korunma garantisi yoktur. Allah'ın yasaları değişmez. Doğru yoldan sapan her ulus, belâsını bulur (43).

— 676. Suçluların cezâsı, sadece bu dünyâda uğrayacakları belâdan veya helâkten ibaret değildir. Onlar öldükten sonra da dayanılmaz cehennem azâbına çarpılacaklar, yüzükoyun sürülerek ateşe atılacaklardır (47-48).

— 677. Allah, herşeyi kader (ölçü) ile yaratmıştır. Başı boş, plânsız bir şey yoktur. Kâfirlerin de cezalandırılacakları zaman plânlanmıştır: *"Biz, herşeyi bir kadere* (ölçüye, düzene, plâna) *göre yarattık"* (49) âyetinde kâfirlerin cezalandırılacakları zamanın plânlanmış, belirlenmiş olduğu anlatılmaktadır.

— 678. Allah'ın buyruğu, ânında yerine gelir, birden bire oluverir. *"Bizim buyruğumuz yalnız bir tektir, göz açıp yumma gibidir* (bir şeyin olmasını bir kez buyurduk mu o, hemen göz açıp yumma gibi kısa bir zamanda olur)" (50). Zamanı gelince öncekilerin işi bitirildiği gibi, Hakk'ın çağrısını engelleyen bu müşriklerin işi de göz açıp yumma gibi kısa bir zamanda bitirilir (50-51).

— 679. İnsanların yaptıkları her iş, yazılıp saptanmaktadır. Herkesin yaptığı işlerin bütün ayrıntılarıyle tutanağı mevcuttur. Kötülerin yeri, eylemlerine uygun olarak cehennemdir.

— 680. Ama kötülüklerden korunanlar cennetlerde, ırmak başlarında, kudretli Pâdişâh'ın huzurundaki doğruluk makamında oturur, izzet ve ikrâm görürler. Doğruyu kabul edip doğru hareket edenlere, doğruluk makamlarında bulunmak yaraşır (54-55).

55— 681. Allah'ın, insana lutuf ve nimetleri çoktur. Önce bitkileri, meyvaları yaratan, sonra insanı kiremit gibi pişmiş çamurdan yaratan Allah, ona konuşma ve düşüncesini açıklama yeteneği vermiş ve Kur'ân'ı öğretmiştir (1-4, 11-14). Son âyetlerden, bitkilerin, hayvanlardan önce yaratıldığı anlaşılmaktadır.

— 682. Yeryüzünde bulunan herşey fânîdir, kalıcı olan yalnız Allah'tır (26-27).

— 683. Allah'ın yaratıcılığı sürer. O, her ân başka bir iş yapar. bir şey yaratır (29).

— 684. İnsanlar da cinler de yaptıklarından sorumludurlar (31).

57 — 685. Mal, kimsenin değil, Allah'ındır. Allah onu, insanlara emanet

eder. Allah, insanları, kendi malı üzerinde bir süre tasarruf ettirir. Gerçekte mal, görünürdeki sâhibinin değil, Allah'ındır. Allah'ın malını, O'nun yolunda harcamak gerekir. İnanıp mallarını Allah için harcayanlar, büyük ödüllere ererler (7, 10).

— 686. Fetihten önce malını Allah yolunda harcayanla, fetihten sonra harcayan bir olmaz. Fetihten önce müslümanlar darlık içinde idiler. Darlık zamanında mal harcayan, İslâmı, kendi canından azîz bilen insanlardır. Darlık ve ihtiyaç içerisinde Allah için malını harcamak, bollukta harcamaktan çok daha iyidir. Gerçi Allah, yolunda malını harcayan herkese ödül söz vermiştir ama, darlıkta mal harcayanların ödülü daha büyüktür (10).

— 687. Allah için harcanan mal, Allah'a verilmiş borç sayılır. Allah, kendisi için harcanan malı, eksiltmez, katlayarak sahibine öder. Allah için verilen sadaka, malı eksiltmez, bereketlendirir (11, 18).

— 688. İnsanın başına gelen herşey, açık bir kitâpta (Allah'ın yazgısında) vardır (22). Kaderde olmayan bir felâketin vukubulmayacağını, kaderde olanında mutlaka vukubulacağını, bunun engellenemeyeceğini ifade eden 22 nci âyet kader inancını insana aşılamakla onu tesillî etmekte, başına gelen felâketlere Allah'ın kaderi gözüyle bakıp umutsuzluğa düşmemesini öğütlemektedir. Zaten bunun ardından gelen 23 ncü âyet, neden olayların böyle takdîr edildiğini açıklamaktadır: *"Tâ ki elinizden çıkana üzülmeyesiniz; Allah'ın size verdiğiyle şımarmayasınız."*

Nimetleri Allah'ın vergisi, felâketleri de Allah'ın kaderi (yazgısı) gören; Allah'ın verdiğini, yine O'nun aldığını düşünen kimse üzüntünün ve umutsuzluğun girdâbına düşmekten kurtulur, Allah'ın kaderiyle tesellî bulur. İşte kader inancının büyük sırrı, püf noktası buradadır.

Şunu da unutmamak lâzımdır ki insana Allah'ın takdiri gözüyle bakması öğütlenen olaylar, kendi elinde olmayarak başına gelen felâketler; sevdiğini kaybetmesi, bir felâket, hastalık gibi hâdiselerdir. Fakat bu âyet, insanın kendi isteğiyle yaptığı hırsızlık, zinâ, öldürme, gasb, zulüm gibi suçlar hakkında değildir. Kur'ân, bunların Allah'ın takdiri ile olduğunu söylemez ve insanın bunlara, Allah'ın takdîri gözüyle bakmasını da öğütlemez. Biz, insanın kendi isteğiyle yaptığı işleri Allah'ın takdirine havale edip avunmasını öğütleyen bir âyet bilmiyoruz. Ancak bu anlamda hadisler vardır, fakat âyet yoktur.

— 689. Allah, cimrilik eden, başkasına da cimrilik aşılayan, kendini beğenmiş insanları sevmez (23-24). Çünkü kendini beğenmek, cimrilik etmek, başkalarına da cimrilik aşılamak şirk ahlâkıdır, îmâna aykırıdır.

58 — 690. Zıhâr, bir çeşit yemîn sayılır. Bunun keffâreti verilerek kadına dönülür. Zıhârın keffâreti, temastan önce iki ay oruç tutmak, bunu yapamayanın, altmış fakirin bir günlük yiyeceğini sağlamasıdır. Ayrıntı için 1-4 ncü âyetlerin tefsîrine bakınız.

— 691. Allah ve Elçisi ile boy ölçüşmeğe kalkanlar, dünyâda da, âhirette de perişan olurlar (5-6, 20).

— 692. Mutlaka Allah ve elçileri üstün gelir. Allah'ın ezelî kararı böyledir (21).

— 693. Allah, herkesin ne yaptığını bilir. Hiçbir şeyi O'ndan gizlemek mümkün değildir. Çünkü insana can damarından daha yakın olan Allah, her yerde onunla beraberdir. Onun her yaptığını ve içinden geçirdiği düşünceleri bilir. Gizli konuşmaları, fiskosları da bilir. Gizli konuşmakla insan, sözünü Allah'tan gizleyemez (7).

— 694. İyilik ve takvâ hususunda, iyi niyyet ile gizli konuşmada bir sakınca yoktur. Ama kötülük kurmak için fiskos yapmak yasaktır. Şeytân bu yolla inananların arasını soğutmağa çalışır (8-10).

— 695. Mecliste, herkesin içinde peyğamber veya Hak da'vetçisi ile gizli konuşmak isteyenin, bundan önce bir sadaka vermesi uygundur. Bunun sebebi de, gereksiz olarak halk içinde, oturum başkanı ile gizli konuşmaları önlemektir. Ama sadaka vermek şart değildir, sadece iyidir (12-13).

— 696. Allah'ın, peyğamberini selâmladığı biçimde selâm verilmelidir (8). Allah'ın, cennette kullarına selâmı, "Selâmün aleyküm" şeklinde olduğuna göre (Yâsîn Sûresi: 58, Zümer Sûresi: 73, Ra'd Sûresi: 24, Yûnus Sûresi: 10) inananlar birbirlerini bu sözle selâmlamalıdırlar.

— 697. Meclise gelenlere yer açmalıdır. Başkalarına yer açanlara, Allah da cennette yer açar, onların işlerine kolaylık, gönüllerine ferahlık verir. Oturum başkanı, yahut öğretici, cemâatten birinin kalkmasını isterse o kimse kalkmalıdır (11).

— 698. Yalan söylememeli, yalan yere yemîn etmemelidir. Kendilerini gizlemek için yalan yere yemîn edip Hak yoldan sapanlar, şiddetli azâba çarpılırlar (14-17). Bunlar yemîne öyle alışmışlardır ki dünyâda insanları kandırmak için yemîn ettikleri gibi yeniden diriltildikleri zaman da Allah'a yemîn ederler. Bu davranışlarıyle iyi bir şey yaptıklarını sanırlar. Onlar, şeytânın ayarttığı yalancı, ziyâna uğrayacak kimselerdir (18-19).

— 699. Samimi mü'minler, babaları, kardeşleri ve yakınları dahi olsa Allah'a ve Elçisine karşı meydan okuyanları sevmezler (22).

— 700. Allah'ın ve Elçisinin rızâsını herşeyin üstünde tutan mü'minler, Allah'ın taraftarıdırlar. Kuşkusuz Allah'ın taraftarları başarılı olurlar (22).

59 — 701. Allah, Elçisini inciten Nadîr oğlu yahûdî kabilesinin kalbine korku düşürmüş ve böylece kalelerini, topraklarını bırakıp gitmelerini sağlamıştır. Ama böyle çıkıp gitmeleri, kendilerinin hayrına olmuştur. Zirâ gitmeselerdi dünyâda öldürülür, âhirette cehenneme atılırlardı.

— 702. Müslümanların, Nadîr oğulları yurdunu ele geçirmeleri, Allah'ın yardımı sayesinde olmuştur. Allah'ın dilediği iş, kolaylıkla olur (2-5).

— 703. Savaşsız ele geçirilen ganimet malları, Peyğamber'in yönetimindedir. Peyğamber bunları müslüman yoksul göçmenlere, kendi müslüman akrabâsına, yetîmlere, yolda kalmışlara uygun biçimde dağıtır (7).

— 704. Servet ve refah, sadece zenginlere özgü olmamalı, toplumun her kesimine dağılmalıdır. Âyetin tefsîrine bakınız.

— 705. Şeytân insanı ayartır, Hak yoldan çıkarır, sonra da insanın Allah'a baş kaldırmasından Allah'a sığınır, dar zamanda onu yalnız bırakır: "(Onların durumu), *tıpkı şeytânın durumuna benzer ki insana 'İnkâr et' dedi.* (İnsan) *inkâr edince: 'Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım!' dedi*" (16).

— 706. Kişi, yaptığı işlerin, bir gün karşısına çıkacağını düşünerek güzel işler yapmalıdır.

— 707. Dünyâda Allah'ı unutanları, Allah da âhirette unutur, yani azâpta bırakır (19).

60 — 708. Mü'min, Allah'ın dinini engellemek için savaşan, Allah'a ve peyğamberine düşman olanları sevmez. Öyleleriyle iyi geçinir ama onlarla gönülden dost olup onlara sır vermez. Akrabâsı dahi olsa onları, dinine zarar verecek biçimde sırdaş edipin müslümanların sırlarını onlara iletmez. Çünkü bu durum, müslümanların durumunu zayıflatır.

Zaten gönül birliği olmayınca insan kardeşiyle dahi gönülden ülfet edemiyor. İnsanları birbirine bağlayan sadece kan bağı veya arkadaşlık değil, bundan daha önemlisi fikir birliğidir.

Ancak dost tutulmaması emredilen gayr-i müslimler, İslâmın düşmanı olanlardır. Tarafsız insanlara karşı iyi davranmakta, onlarla dostluk kurmakta bir sakınca yoktur: "*Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zâlimler onlardır*" (8-9).

— 709. Allah, şimdiki düşmanları, ileride dost yapabilir. Onun için düşmanlara karşı da ölçülü davranmalı, aşırı gitmemelidir. Hz. 'Alî şöyle demiştir:

"Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olabilir.

Sevmediğine karşı da aşırı gitme, belki bir gün dostun olabilir" (Tirmizî, Birr: 60).

— 710. Karı kocadan biri kâfir olursa, aradaki nikâh bozulur. Müslüman kadın, müşrike helâl değildir. Müslüman erkek de müşrik kadını nikâhı altında tutamaz.

— 711. İnanarak küfür yurdundan hicret eden müşrik kadınları imtihan edilir. Gerçekten inandıklarından dolayı kâfir kocalarından kaçmış iseler, kocalarına geri verilmezler. Onlarla evlenmek isteyenler, onların müşrik kocalarına, harcamış oldukları mehri geri verirler. Eğer müslüman kadınlar kaçıp kâfirlerin tarafına geçerse, bu defa kâfirlerden kaçmış kadının mehri, karısı kâfirler tarafına kaçmış olan müslümana ödenir (10-11). Ayrıntı için âyetin tefsîrine bakınız.

— 712. Peyğamber Aleyhisselâm'a, kendisine bey'at etmek isteyen kadınlardan bey'at alması emredilmiştir ki bu bey'at, Allah'a ortak koşmama, çalmama, zinâ etmeme, çocuklarını öldürmeme, çocuğu babasından başkasına nisbet etmeme, uygun emirlerinde Peyğamber'e itâat etme şartlarını içerir (12).

— 713. Peyğamber'e itâatin dahi mutlak değil, meşrû', uygun emirlere yapılacağı belirtilmiştir ki bu, İslâm'da körü körüne taklîdin yeri olmadığını gösterir.

— 714. Kâfirlerin, âhirette kurtuluş umudu yoktur. Yâhut kâfirler âhirete aslâ inanmazlar (13).

— 715. İnsan yapmayacağı ve yapamayacağı işi söylememelidir. Bu, Allah'ı kızdırır (2-3).

— 716. Doğruluktan ayrılanların kalbleri eğrilir, düşünceleri bozulur. Çünkü Allah, yolundan çıkanları doğru yola iletmez. O'nun yolundan başka doğru yol yoktur, o yoldan çıkan, başka doğru yol bulamaz ki. Allah, haksızları yola iletmez (7). Doğru yolda olanlar haksızlık etmezler.

Demek ki Allah'ın hidâyet etmediği kimseler, iyi niyyetli insanlar değil, yoldan çıkmış, yola gelmek de istemeyen zâlimlerdir. Böyleleri iyi niyyetli olsalar zaten yola gelirler, fâsık ve zâlim olmazlar. Öyle ise Allah'ın hidâyet etmemesi, bu insanları doğru yola zorlamaması demektir; doğru yolda olanları eğri yola düşürmesi demek değildir. Zaten adamlar eğri yoldadırlar ve ondan ayrılmak da istemiyorlar, Peyğamber'in çağrısını dinlemiyorlar. Allah

onlara başka nasıl hidâyet edecek? Onlar peyğamberin sözünü dinlemeyip bâtıl yollarında ısrar ettikten sonra Allah onları doğru yola zorlamaz, kendi hallerine bırakır.

— 717. Hz. Îsâ, İsrâil oğullarına gönderilmiş, kendinden öncekini doğrulayan ve kendisinden sonra Ahmed adında bir peyğamberin geleceğini müjdeleyen bir peyğamberdir. İsrâil oğulları, kanıtlarla gelen o peyğamberi tanımamışlar, onun getirdiği vahylere "büyü" demişlerdir (6).

— 718. Uydurduğu yalanı Allah'ın üstüne atan, uydurduğu sözü Allah'ın sözü gösteren kişi, en zalimdir (7).

— 719. Allah mutlaka nurunu tamamlar. Kimse O'nun nurunu söndüremez. Ne kadar çalışsalar da o nuru söndüremezler.

62 — 720. Cuma ezânı okununca alışverişi bırakıp câmiye gitmek farzdır. Bunu yapmayan harâm işlemiş olur.

— 721. Namaz bittikten sonra herkes dağılıp işine gücüne gider (9-10). Cuma gününün tatil edilmesi ne farzdır, ne de mendubdur. Tersine: *"Namaz bitince yeryüzüne dağılın, Allah'ın lutfunu arayın"* âyetinden ibâdet farzını yaptıktan sonra çalışmanın daha iyi olduğu anlaşılır.

— 722. Allah'a ibâdeti, dünyâ menfaatine üstün tutmalı ve rızkı verenin Allah olduğunu bilmelidir. Rızık için farz ibâdet ihmal edilmez. Ancak farz olan ibâdet yapıldıktan sonra Allah'a güvenerek rızkın peşine gidilmelidir (10-11).

63 — 723. Zenginlik insana üstünlük sağlamaz. Değer malda değil, takvâdadır. Kibirlilerin güvendikleri ve yüzünden başkalarına çalım sattıkları malları gerçekte kendilerinin değil, Allah'ındır. Allah dilerse kulunu zengin eder (7).

— 724. İzzet, mal ve mevki ile değildir. İzzet, Allah'a ve Elçisine âittir. İzzet bulmak isteyen, münâfık zenginlere değil, Allah'a ve Elçisine bağlanmalıdır (9).

— 725. Mala ve çocuklara güvenip Allah'ı unutmamalıdır. Allah'ı unutan ziyana uğrar.

— 726. İnsan, hayatta iken Allah yoluna malını harcayıp âhiretini kazanmağa çalışmalıdır ki öldükten sonra *"Neden Allah yolunda sadaka verip iyi, yararlı insanlardan olmadım?"* demesin. Onuncu âyetten, Allah yoluna mal harcamanın, kişiyi sâlihlerden yapacağı, yahut salâhın gereklerinden olduğu anlaşılır.

— 727. Her canın bir ömrü vardır. Süresi dolan can, bir ân geri kalmaz, bedenden alınıp Rabbine götürülür. Dünyâ hayâtı geçicidir. Bu fânîye ebediymiş gibi bağlanmamalı, âhiret hayâtını onarmayı ihmal etmemelidir. Dâimâ âhiret için çalışma ve ihtimâm, dünyâya ihtimâmdan ağır basmalıdır. Çünkü ancak âhiret kaygısı ağır basan kişi sâlih insan olur. Bunu unutmamalıdır. *"Bunlar, şu çabuk* (geçen dünyây)*ı seviyorlar da önlerindeki ağır bir günü bırakıyorlar"* (İnsan Sûresi: 27).

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de âhiretin yeğlenmesi gereği vurgulanır: *"Kim de âhireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, öylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir"* (İsrâ Sûresi: 19).

64 — 728. İnsanlar çeşitli düşüncelere sahiptirler. Kimi inanır, kimi inanmaz. 2 nci âyette: *"İnsanların kiminin mü'min, kiminin kâfir"* olduğu belirtildiğine göre toplumlar içinde küfür ve imânın sürekli bir yasa olduğu yanında, kabiliyetlerin farklılığı da anlaşılır. Bunun sebebi de Allah'ın, insanlara düşünce özgürlüğü vermesi, onları belli bir düşünceye zorlamamasıdır. Çünkü insanları imâna zorlasaydı herkes inanırdı. O zaman da insanın zorunlu olarak elde ettiği inancın bir değeri kalmazdı. Zira seçim dışında yapılan şeylerden ötürü ödül ve cezâ görülmez. Nasıl ki midenin ve kalbin çalışmasından ötürü insan sorumlu değildir, bunlardan sevâb ve cezâ almaz.

— 729. İnsanın başına gelen her kötü olay, Allah'ın izniyle olur (11). Bu âyette işâret edilen musîbet, insanın kendi isteğiyle yaptığı işler değil, isteği dışında başına gelen kötü olaylardır. Bu ve benzeri âyetler, insanın, kendi isteğiyle yaptığı kötü işleri, günâhları Allah'ın üstüne atmamaktadır. Kur'ân'da böyle bir düşünce yoktur.

— 730. Elçinin görevi teblîğdir (12).

— 731. İnananlar Allah'a ve Elçisine itâat ve Allah'a tevekkül etmelidirler (12-13).

— 732. Eşlerin ve çocukların hepsi hayırlı çıkmaz. Kimi eş ve çocuk, insana düşman olur. Öylelerine karşı ihtiyatlı olmakla beraber, onları da hoşgörüp hatâlarını bağışlamak ve onlarla da iyi geçinmek uygundur.

Allah, insanı malıyle ve çocuklarıyle dener. Mü'min, malının ve çocuklarının birer sınav olduğunu bilmeli ve bunlara dalıp Allah'ı unutmamalı, malını Allah yolunda kullanmalı, çocuklarını Allah'a yöneltmelidir. Böyle yapanlar, Allah katında büyük ödüle ererler (14-15).

— 733. Mümkün olduğu kadar Allah'tan korkmalı, O'nun rızâsı dışına

çıkmaktan sakınmalıdır. Allah'ın sözünü dinlemeli, Elçisine itâat etmeli, malını Hak yolunda harcamaktan geri durmamalıdır.

— 734. Cimrilikten kurtulup, Hak yolunda malını harcayabilenler, kurtuluşa ve başarıya ererler. Allah için verilen mallar zayi olmaz. Allah onları katlayarak öder. O, kulunun iyiliğini karşılıksız bırakmaz (16-17).

65 — 735. Allah, buyruğunu yerine getirir. Ancak herşey için bir ölçü (zaman) belirlemiştir. Buyruğu, kendisinin dilediği ve belirlediği zamanda yerine gelir (3).

— 736. Nasıl Allah, her iş için bir zaman belirlemişse, boşama süreci için de bir zaman belirlemiştir. Âdetten kesilmiş kadınlarla, henüz âdet görmeyen kadınların iddeti doğuma kadardır (4).

— 737. Allah, kötülüklerden korunan mü'min insanın günâhlarını bağışlar, ödülünü artırır (5).

— 738. Allah, hiçbir insana, kendisinin ona verdiğinden fazlasını vermesini buyurmaz.

— 739. Allah, her güçlüğün ardından bir kolaylık yaratır (7).

— 740. Allah'ın buyruğuna baş kaldıran ülkeler cezalandırılıp yıkılmıştır. Ayrıca o halklara, âhirette de şiddetli bir azâp vardır (8-10).

— 741. Herkes ettiğinin cezâsını bulur. Kötü işin cezâsı hüsrandır. Rüzgâr eken, fırtına biçer (9).

66 — 742. Allah'a tevbe eden, günâhlarından kurtulur, temizlenir (7).

— 743. Hayât bir sınavdır. İnsan, davranışlarıyle sınanmaktadır (2).

— 744. Dosdoğru yürüyenle yüzükoyun sürünen bir olmaz. Dümdüz yürüyen çevresini görür. Yüzü üstü kapanmış olarak yürüyen, yolunu görmeden sürünür, nereye gittiğini bilmez. Bu âyette anlatılan şudur: Bilinçli, kanıtlara dayanarak hareket edenle; körü körüne giden taklidci bir olamaz (22). Âyette dâimâ bilinçli hareket edilmesi öğütlenmektedir.

— 745. Yanlış davranışlar içine girenler, başlarına bir felâket geleceğini kabul etmez, bu konudaki uyarılara aldırmazlar. Ama o felâket gelip çatınca da yaptıklarına pişman olurlar. Fakat artık kendilerini ondan kurtaran olmaz. Çünkü Allah'ın cezalandıracağını kimse kurtaramaz.

68 — 746. Yalancı, dalkavuk, yemîn edip duran, şunu bunu çekiştiren, koğucu, cimri, saldırgan, günâhkâr, kaba adamların ardından gidilmez, onların sözüne uyulmaz. Bu tür adamlar zengin olmakla değer kazanmazlar. İnsana değer veren, mal değil, iyi ahlâktır (8-14).

— 747. Allah, kullarını sınar. Yasalarına başkaldıran cimri, günahkâr insanları belâlarla, acı azâb ile cezalandırır (16-33). Allah, suçluları, ummadıkları biçimde yavaş yavaş yakalar, cezalandırır. İnsanlar her ân, yaptıkları eylemlerle Allah'ın tuzağına yakalanmakta olduklarının farkında olmazlar. Çünkü kendilerine câzib gelen kötü işleri yaparlar. O eylemlerin, kendilerini gizlice kuşatan birer azâb olduğunu fark etmezler. İşte *"Benim tuzağım sağlamdır"* (45) âyetinde bu anlam gizlidir.

— 748. Kimse Allah'ın izin ve müsâadesi olmadan bir mal ve servet elde edemez. Allah'ın nasîbetmediğini yiyemez. Bundan dolayı insan yapacağı bir işi Allah'ın dilemesine bağlamalı, "Şunu yapacağım" değil, "İnşâallah (Allah dilerse) şunu yapacağım" demeli ve Allah'ı hiçbir zaman unutmamalıdır (17-18, 28).

— 749. İnsanlar, başarısızlığa uğradıklarında sorumluluğu birbirinin üstüne yüklemeğe çalışırlar (30).

— 750. Allah, müslümanları (kendisine tapan tevhîd ehlini) suçlularla bir tutmaz (35).

— 751. Müşrikler bir İlâhî Kitâba sâhib değillerdi. Dinleri şifâhî geleneğe dayanıyordu. *"Yoksa sizin bir kitâbınız var da onda mı* (bu koyduğunuz hükümleri) *okuyorsunuz?"* (37) âyeti onların yazılı bir kitapları bulunmadığını, gelenekle din olmayacağını belirtiyor. Vahye dayanmayan hükümler, töreler din değildir. Bunların birçoğu, insanların ilerlemesine engel olan bağlardır ve işte bunlar vahy dinini yozlaştırır ve yozlaştırmıştır.

70 — 752. Kâfirlerin uyarıldığı İlâhî azâb, mutlaka vukubulacaktır.

— 753. Allah'ın emriyle inecek azâb, çok yüksek mesafeden indiğinden kâfirlere uzun gelebilir. Allah o kadar yücelerdedir ki melekler ve Rûh, ancak elli bin yıl süren bir günde O'nun huzuruna çıkabilirler.

71 — 754. Îmân ve şükrün özü olan sâlih amel, nimetin bollaşmasına, refaha sebebolur. Çünkü öyle kullara yüce Allah bol yağmur verir, sular akar, ürün bol olur. *"Rabbinizden mağfiret dileyin, O çok bağışlayandır. Mağfiret dileyin ki üzerinize gökten bol yağmur göndersin ve size mallarla, oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin"* (10-12).

Şükrün, ni'metin artmasına sebebolacağı, İbrâhîm Sûresinin 7 nci âyetinde de vurgulanmıştır: *"Şükrederseniz, size* (ni'metimi) *artırırım; ama nânkörlük ederseniz, muhakkak ki azâbım çetindir!"*.

— 755. İnsanların düşünceleri farklı, yolları farklıdır. Kimi Hakk'a inanır, Hak yolunda gider; kimi Hak'tan sapar, şirke dalar. Kimi de hiç inanmaz

(19-20).

— 756. İnananlar, kendilerine verilen malı ve evlâdı Allah'ın nimeti bilerek O'nu verene şükrederler. Ni'met onların saâdetini artırır. Ama imansızlar mal ve çocuklarına, mevkilerine güvenerek iyice şımarır ve azarlar. Ni'met, onların da ziyanını artırır (21).

72 — 757. Allah, doğru yolda gidenleri bolluk içinde yaşatır. Ama Allah'ı anmaktan yüz çevirenler, sıkıntılı bir hayât geçirirler (16-17). *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için dar bir geçim vardır"* (Tâhâ Sûresi: 124).

— 758. Cinlerin de iyisi, kötüsü, müslümanı, kâfiri vardır. İnsanlar gibi, cinlerin kâfirleri de cehenneme gideceklerdir (11, 14-15).

— 759. Gökten haberler çalmağa yeltenmiş olan cinler, ışınlarla kovulmuş ve bunu başaramamışlardır (8-9).

— 760. Cinler geleceği bilmezler (10).

— 761. Gecenin yarısında, ya da bundan az veya bundan çok bir zaman kalkıp Allah'a ibâdet etmelidir. Çünkü biraz uyuduktan sonra fikir dinlenir. Gecenin bağrında herkes uyurken yapılan ibâdet ruha çok etki yapar. Geceleyin kalkıp namaz kılmalı, Kur'ân okumalı ve Allah'tan mağfiret dilemelidir (1-8, 20).

— 762. İbâdet yaparken Allah'tan başka herşeyi unutmalı, gönlü tamamen Allah'a özgü kılmaya çalışmalıdır (8).

— 763. Verilen sadaka ve zekât, Allah'a verilmiş borç sayılır. Yapılan iyilik ve hayır zâyi olmaz. İnsan Allah için harcadıklarının çok daha iyisini Allah katında bulur (20).

74 — 764. Her can, yaptığı işlerin tutsağıdır. Kişinin amelleri kendisini sarar, kendisinin cehennemi olur: *"Yaptıklarının kötülükleri onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı"* (Câsiye Sûresi: 33).

"Evet kim bir günâh kazanır da suçu, kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır" (Bakara Sûresi: 81).

"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. O kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister" (Âl-i İmrân Sûresi: 30).

"Kişi, yaptığı işin eline teslîm edilmeyegörsün, (yoksa) *Allah'tan başka onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz"* (En'âm Sûresi: 70).

Suçluları bu duruma düşüren kötü eylemler: âhireti yalanlamak, yoksula yardım etmemek, Hakk'ın çağrısıyle alay edip ömrü boş şeylerle geçirmektir.

Kesin bilginin hasıl olacağı ölüm zamanına kadar onlar ömürlerini boş şeylerle geçirmişlerdir. Ancak ashâbu'l-yemîn (amellerinin tutanakları sağ tarafından verilmiş olanlar) böyle değillerdir. Çünkü onlar, kendilerini tutsak edecek işlerden uzak durur, kendilerine cennet olacak işler yaparlar. Bundan dolayı onlar cennetlerdedirler.

80 — 765. İnsanın değeri para, mal ve görünüşte değil, ruhtadır. Nice pejmürde görünüşlü insan vardır ki Allah katında değerlidir; nice zengin, kılık kıyâfeti yerinde, mevki sahibi insan da var ki Allah katında değersizdir (1-6). Kur'ân-ı Kerîm, gösterişli fakat ruhsal değeri olmayan insanları dayatılmış odunlara benzetmektedir: *"Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider, konuşsalar sözlerini dinlersin; ama onlar, dayatılmış odunlar gibidirler"* (Münâfikun Sûresi: 4).

— 766. İnsan nânkördür, kendisini yaratıp yaşatan, öldürüp tekrar dirilten Rabbine karşı nânkörlük eder (17-22).

— 767. Dünyâ hayâtı ve varlığı geçicidir. Âhiret yaşamında dünyâ varlığı değil, imân ve güzel amel yarar sağlar.

84 — 768. İnsanlar tabakadan tabakaya (nesilden nesile) geçerek devam ederler. Âyetlerde ölüm temennî etme, tabakadan tabakaya geçme olayı, suçlular hakkında zikredilmiştir.

86 — 769. Her canın üstünde bir koruyucu, yaptıklarını saptayan bir melek vardır.

— 770. İnsanın yaptığı yanına kalmaz. Yaptıkları iyi ise insanın cenneti, kötü ise tuzağı olur. İnsan asla yaptıklarının sonucundan kaçamaz. Çünkü onlar, kendisi hiç farkına varmadan ruhuna yapışmakta, onu kuşatmaktadır.

87 — 771. Yararlı olacağı yer ve zamanda öğüt verilmelidir (9). Öğütün etki yapmayacağı kimselere öğüt vermenin yararı yoktur, hattâ zararı da olabilir, çünkü tepki doğurabilir.

— 772. Allah'tan korkan kimse öğüt alır, ama bahtsız, cehennemlik adam öğüt almaz. Ona öğüt vermenin yararı olmaz (10-12).

— 773. Rabbini anarak ibâdet eden kimse arınır, felâh bulur (14-15.

— 774. Bahtsız kişiler, geçici olan şu dünyâ yaşamını, bundan çok daha iyi ve kalıcı olan âhiret yaşamına yeğlerler (16-17).

89 — 775. Allah zâlim, kâfir kavimleri azâp kamçısıyle vurup helâk etmiştir. Bu dünyâ azâbından ayrı olarak onları cehennem azâbı da beklemektedir.

— 776. İnsan Rabbi tarafından sınavdan geçirilmektedir. Başına gelen iyi, kötü olaylar, servet, refah, evlâd, mevki, yahut yoksulluk hep birer sınavdır.

— 777. Zayıf yaratılışlı insan, Allah'ın nimet sınavına sevinir, yoksulluk sınavı karşısında üzülür. İkisinin de sınav olduğunu fark etmez.

—778. İnsan cimri, mala düşkündür. Oysa dünyâ malının, âhirette bir yararı yoktur. Şu geçici ömür için de bu kadar hırs gerekmez. Hırs, ruhun değerini düşürür.

91 — 779. İnsanı yaratan Allah, ona doğruyu ve eğriyi bulma yetisini vermiştir.

— 780. Aklını kullanıp Allah'a tapmak suretiyle nefsini arındıran, yücelten, felâha erer. Allah'tan başkasına tapmak suretiyle nefsini aşağılatan, kirleten de perişan olur.

— 781. Yalancıların sonu, dünyâda helâk, âhirette azâbdır.

92 — 782. İnsanların davranışı çeşit çeşittir. Kimi cömerttir, iyiliği sever; kimi cimridir, yalnız kendisini düşünür, mal yığar. İmdi kim Allah yolunda hayredip korunursa, Hak'tan gelen en güzel sözü doğrularsa Allah onun işini kolaylaştırır.

— 783. Dünyâ da, âhiret de Allah'ındır. Allah dilediğine dünyayı, dilediğine âhireti verir, dilediğine ikisini de verir. Dünyâ da, âhiret de Allah'tan istenir.

93 — 784. Yetîme şefkatli davranmalı, dilenciyi azarlamamalı, gönül kırmamalı, Allah'ın nimetini anmalı, nankörlük etmemelidir.

94 — 785. Dünyâ işlerini bitirince Allah'a ibâdet etmelidir ki dünya işleriyle bunalmış olan ruha huzur gelsin, feyiz dolsun.

— 786. Her güçlüğün ardında bir kolaylık, her sıkıntının arkasında bir açılış vardır. Umutsuz olmamalı, Allah'tan kolaylık istemeli ve beklemelidir.

96 — 787. İnsan zengin olup ihtiyacı kalmayınca azar, yolunu şaşırır. Allah'ın iyi kullarına sataşır, hakaret eder.

— 788. Oysa değer mal ve mevki ile değil, takvâ iledir. Allah temiz kalbli salih insanlara değer verir.

— 789. Allah, haksız yere Allah'ın temiz kullarına saldıran azgınları cehenneme atar.

— 790. Kibirli, imansız zenginlere aldırmamalı, Allah'a ibâdet ve secde ile huzur bulmalıdır.

102 — 791. İnsanlar dünyâ varlıklarını çoğaltmağa çalışırlar. Oysa bunun ebedî hayatlarında bir yararı yoktur.

— 792. Bilseler, önlerindeki cehennemi görür, ona götürecek davranışlardan sakınırlar.

— 793. İnsan, düyada kendisine verilen nimetlerden sorulacak, bunları nasıl ve ne yolda kullandığının hesabını verecektir.

104 — 794. Mal yığıp duran insan, malının kendisini ebedî yaşatacağını sanır. Oysa îmân, ibâdet ve güzel ahlâk ile ruhlarını temizlemeyen insanlar, cehennem zindanına kapatılacaklardır. O biriktirdikleri malın, kendilerine hiçbir yararı olmayacaktır.

105 — 795. Yüce Allah, haddi aşan zorbaları, ummadıkları biçimde cezalandırır. Felâketlerle, küçücük canlılarla, hastalıklarla kırıp geçirir.

107 — 796. Sûrede, âhirete inanmayan, yetîmi ezen, yoksula yardım etmeyen, namazı gaflet ile ve önemsemeden kılan riyâkâr insanlar kınanmaktadır.

108, 109 — 797. İbâdet, sadece Allâh'ın hakkıdır. O'ndan başkasına tapmak, insanın değerini düşürür, ruhunu alçaltır.

— 798. Allâh'a kulluk, insanın adını ebedîleştirir.

109 — 799. Her insan, dîn ve vicdan özgürlüğüne sâhiptir. Herkes, istediği dini seçmekte serbesttir.

110 — 800. Allâh'ın yardımını görünce O'na hamdetmeli, O'nun verdiği nimetlere teşekkür etmelidir.

111 — 801. Hiçbir şey, Allâh'ın takdîrini önleyemez. Eninde, sonunda hak üstün gelir. Entrika, hakkın galip gelmesini engelleyemez.

— 802. İyi yolda kullanılmayan zenginlik, dünyâda da, âhirette de insanı mutlu etmez, başa dert açar.

112 — 803. Her şey, tek Allâh'a muhtaçtır. O'nun atası, evlâdı, ortağı ve benzeri yoktur.

113, 114 — 804. Her türlü kötü olaylardan, karanlık işlerden, büyünün ve kıskançlığın etkilerinden, kötülük aşılayan düşüncelerden Allâh'a sığınılır. Kişi ihlâs ile Allâh'a sığınıp da O'nun koruması altına girince şer eylemlerden ve sinsi plan ve telkinlerden Allah'ın izniyle korunur.

YÜCE KUR'ÂN'IN SAVUNMASI

Tefsîrimizi noktalamadan önce, insanlığın ebedî ışığı olan yüce Kur'ân'ın ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed(s.a.v)in etrafında uyandırılmak istenen kuşkular; İslâma saldırmak için hedef seçilen bazı noktalar üzerinde duracak ve bu saldırıların gerçekte sağduyudan değil, kin ve nefretten kaynaklanan çürük, tutarsız iddiâlardan ibaret olduğunu ortaya koymağa çalışacağım.

Son ciltten artakalan şu birkaç sayfa, bütün saldırılar üzerinde durmamıza imkân vermez. Onun için bunların hepsine cevabım, Allah'ın izniyle bir başka kitapta olacaktır. Burada sadece belli başlı birkaç nokta üzerinde duracağım.

I- İSLÂM NE DEMEKTİR?

Ortaya atılan iddiâlardan birine göre İslâm, hoşgörüden uzak , bütün dünyâyı savaş alanı kabul eden ve kendisinden başka bir dîne aslâ müsâmaha etmeyen, insanlara hep saldırmayı, öldürmeyi, öc almayı aşılayan bir dindir.

Tamamen önyargıdan kaynaklanan bu iddiânın, ne kadar gerçek dışı olduğunu anlayabilmek için Kur'ân'da İslâmın ne anlama geldiğini, burada bir kez daha gözden geçirelim:

Kur'ân'a göre İslâm, kişinin, kendisini yalnız Allah'a teslîm etmesi, yalnız O'na kul olması, yalnız O'na ibâdet etmesi demektir. İşte tevhîdin gereği budur. Allah'ı bir bilmek, O'ndan başka tanrı kabul etmemek demek olan tevhîd, kulluğun yalnız Allah'a yapılmasını gerektirir.

Bu anlamıyle İslâm, yalnız son peyğamber olan Hz. Muhammed'in getirdiği dînden ibâret değil, ilk peyğamberden son peyğambere kadar tüm peyğamberlerin getirdiği dindir.

Kur'ân, bütün peyğamberleri aynı misyonu yerleştirmek üzere gönderilmiş, birbirini doğrulayan Tanrı elçileri olarak tanımlamakta ve onların getirdikleri vahylerin birbirine aykırı değil, birbirine uygun hükümler taşıdığını;

İlâhî dînler arasında bir fark olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü peygamberlerin hepsi insanları tek Allâh'a kulluğa, âhirete îmâna ve sâlih amele çağırmıştır. Bu bakımdan misyonları aynı olan peygamberler arasında bir ayırım yapılamaz:

"Allah'ın elçileri arasında bir ayırım yapmayız" (Bakara: 285). Yüce Allah, ilk elçisi olan Nuh'a neyi vahyetmiş ise, son elçisi Muhammed(ikisine de selâm olsun)a da onu vahyetmiştir:

"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peyğambelere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik..." (Nisâ: 163).

"Rabbi ona (İbrahim'e) *'İslâm ol!' demişti. 'Alemlerin Rabbine teslim oldum' dedi. İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyet etti, Ya'kub da: 'Oğullarım, Allah, sizin için o dini seçti; bundan dolayı sadece müslümanlar olarak ölünüz!'* (dedi). *Yoksa siz Ya'kub'a ölüm* (hali) *geldiği zaman orada mı idiniz? O zaman* (Ya'kub), *oğullarına: 'benden sonra neye kulluk edeceksiniz?' demişti. 'Senin Tanrın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın Tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olanlarız!' dediler* (Bakara: 131-133) âyetleri, bütün peygamberlerin müslüman olup İslâmı getirdiklerini:

"Allah'a bize indirilene, İbrahim'e, İsma'il'e, İshak'a, Ya'kub'a ve torunlar(ın)*a indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilene ve* (diğer) *peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık, onlar arasında bir ayırım yapmayız, bizde Allah'a teslim olanlarız' deyin!"* (Bakara: 136) âyeti de peygamberlerin mesajının bir olduğunu, onlar arasında bir ayırım yapılmayacağını bildirmektedir.

"Havarilere: 'Bana ve elçime inanın!' diye vahyetmiştim. 'İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza şahid ol!' demişlerdi" (Mâide: 112) âyeti, Hz. İsa'ya inanan Havarilerin de müslüman olduğunu söylemektedir. Demek ki İslâm, sadece son dinin adı değil, bütün İlahî dinlerin ortak adıdır. Bu dinlerin, dillere göre adları başka olsa da ruhları İslâm'dır.

Kur'ân'a göre Allah, yalnız belli bir zümrenin Rabbi değil, bütün âlemlerin Rabbidir. *"Övgü, alemlerin Rabbine mahsustur"* âyeti, namazın her rek'atinde okunarak, Allah'ın bütün yaratıkların Rabbi olduğu vurgulanır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın rahmeti de belli bir zümreye özgü değil, her yaratığına şamildir. Evet O'nun gazabı da var ama, rahmeti gazabını geçmiştir:

"Rabbiniz kendisine rahmeti yazmış(acımayı prensip edinmiş)*tir"* (En'âm: 12), *"Rahmetim, herşeyi kaplamıştır"* (A'râf: 156). Bir kudsî hadiste de

Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği buyurulmuştur (Buhârî, Tevhîd: 55, Bed'u'l-halk: 1; Müslim, Tevbe: 14-16; İbn Mâce, Zühd: 35).

Her peyğamber, insanlığa bu sonsuz İlahî rahmeti sunmağa çalışmış ve Allâh'a şirksiz, âhirete şeksiz inanan ve sâlih amel yapan her İlâhî dîn mensubunu cennetle müjdelemiştir. Ama insanların bencilliği, İlahî mesajın geniş ufkunu daraltmış, her din mensubu, sadece kendilerinin cennete girebileceğini iddia etmiştir. Yahudiler, Cenneti yalnız kendilerine tahsis ederken, Hıristiyanlar da kendilerinden başkasına cennet vizesi vermemişlerdir.

"Dediler: Yahudi, ya da Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek! O onların kuruntusudur. Doğru iseniz (bu konuda) *delilinizi getirin!' de"* (Bakara: 111).

Cennetin belli bir zümreye mahsus olduğu iddiasını böylece reddeden Kur'ân, onun iddia ile değil, gerçek iman ve eylem ile olacağını; Yahudiliği ve Hıristiyanlığı getiren peyğamberlerin atası İbrahîm'in, gerçek tevhîdi getirmiş olduğunu; onun yolunda giden her insanın cennete gireceğini açıklıyor:

"Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir" (Bakara: 112).

Nisâ Sûresinde bu genel prensip, daha açık ve net olarak ortaya konmuştur:

"(İş) *Ne sizin kuruntularınız, ne Kitab ehlinin kuruntularına göre olmaz. Kötülük yapan onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulamaz. Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"* (Nisâ: 123-124).

İşte bu genel prensibi her yerde vurgulayan Kur'ân, Arabistan'da bilinen din mensupları içinde bu prensibe bağlı kalan insanları cennetle müjdelemiştir:

"Şüphesiz (Hz. Muhammed'e) *iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler, bunlardan her kim, Allah'a ve ahiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"* (Bakara: 62, Mâide: 69).

Ünlü *"er-Risâle"* sâhibi İmam Abdu'l-Kerîm ibn Hevâzin el-Kuşeyrî (ölümü: 986/1073), Letâifu'l-işârât adlı tefsîrinde, Bakara 62. âyet için şu tefsîri yapıyor:

إِنَّ ٱلَّذِينَ آمَنُوا وَٱلَّذِينَ هَادُوا وَٱلنَّصَارَى وَٱلصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

İmam Kuşeyrî, bu âyeti şöyle açıklıyor:

اختلاف ٱلطريق مع اتحاد ٱلأصل لايمنع حسن ٱلقبول، فمن صدق ٱلحق سبحانه وتعالى فى آياته، وآمن بما أخبر من حقه وصفاته، فتباين ٱلشرع وٱختلاف وقوع ٱلاسم غير قادح فى ٱستحقاق ٱلرضوان، لذلك قال: «إن ٱلذين آمنوا وٱلذين هادوا» ثم قال: «من آمن منهم» أى إذا اتفقوا فى ٱلمعارف فالكل لهم حسن ٱلمآب، وجزيل ٱلثواب. وٱلمؤمن مَنْ كان فى أمان ٱلحق سبحانه، ومن كان فى أمانه —سبحانه وتعالى— فبالحرىٌّ ألاَّ خوف عليهم ولا هم يحزنون

Bu ibârenin Türkçesi şöyledir:

"Asıl bir olunca yolun ayrılığı, güzel kabul görmeğe engel olmaz. Her kim yüce Allah'ın âyetlerini doğrular, O'nun kendi zâtı ve sıfatları hakkında söylediklerine inanırsa; şerîatin farklı olması, isim ayrılığı, rızâyı kazanmaya zarar vermez. Bundan dolayı (Allah): *"İmân edenler, yahûdî olanlar..."* dedi. Sonra da: *'Bunlardan her kim inanırsa..."* dedi. Yani ma'rifet(gerçek bilgi)lerde ittifak ederlerse, hepsine de güzel gelecek ve bol sevâb vardır. Mü'min, Hakk'ın güvencesinde olandır. Kim yüce Hakk'ın güvencesinde bulunursa, elbette onlara korku olmaz ve onlar üzülmezler" (Letâifu'l-işârât: 1/96).

Kuşeyrî, Mâide Sûresinde tekrarlanan aynı âyet için de şu tefsîri yapıyor:
"بيَّن أنهم وإن تجنست أحوالهم —فبعد ما تجمعهم أصول ٱلتوحيد— فلهم ٱلأمان من ٱلوعيد."
"(Allah te'âlâ) bildirdi ki: (İnsanlar), Tevhîd temelinde birleştikten sonra —hâlleri değişik olsa da— va'îdden güvencede olur, bol ödüle ererler (Letâifu'l-işârât: 1/439).

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın bu geniş rahmetini tevhîd erbabına sunmuş iken bizim Allah'ın rahmetini daraltmağa; son din mensuplarından başka kimsenin cennete girmeyeceğini iddia etmeğe hakkımız var mı? Kur'ân peyğamberler ve İlâhî dinler arasında bir ayırım yapmıyor ki!? Son din ne ise, ilk din de odur. Peyğamberin misyonu, yeni din icadetmek değil, İbrahim'in getirdiği tevhîd dînini aslî safvetine kavuşturmak; kendinden önceleri kendisine tabi kılmak değil; İbrahim'e ve onun soyundan gelen peyğamberlere uymaktır:

"De ki: 'Ben elçiler içinde bir türedi değilim (peygamberliği ilk defa ben ortaya atmadım, önceki peygamberlerin söylemedikleri bir şeyi söyleyen bir elçi değilim); *bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum..."* (Ahkaf: 9).

"(Allah), *size dinde bir güçlük yüklemedi.* (Sizi) *Babanız İbrahîm'in dînine* (iletti). *O, daha önce de size müslümanlar adını vermişti, bunda da* (yine müslümanlar dedi)..." (Hac: 78).

O halde, Peyğamber(s.a.v.)in getirdiği din, yeni değil, atası İbrahim'in getirdiği İslâm'dır. Yahudilik ve hıristiyanlık da asıl hüviyetleriyle İbrahim'-in getirdiği tevhid dinidir. Peyğamberin görevi İbrahim dinine uymaktır:

"Hangi insanın dini, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tabi olanın dininden daha güzel olabilir? Allah İbrahim'i dost edinmişti" (Nisâ: 125).

Bu âyette, "İbrahim dinine tabi olan"dan kasıt, Hz. Peyğamber'in kendisidir. İbrahim dinine tabi olmakla onun, en doğru yolda olduğu belirtilmektedir. Demek ki Peyğamber(s.a.v.)in öteki peyğamberlere göre durumu, metbu' değil, tabi' olmaktır.

En'âm Sûresinin 83-89 ncu âyetlerinde İbrahim'den itibaren İsrailoğlu peyğamberleri zikredilip bunların da'vetleri övgü ile anıldıktan sonra 90 ncı âyette, Peyğamber(s.a.v.)e, anılan o peyğamberlerin izinde gitmesi emredilmektedir:

"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy..."

Çünkü onların yolu, İslâm yoludur. Kur'ân, onların yolunun izahıdır.

II- DÎN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Kur'ân, insanlara tam bir dîn ve vicdan hürriyeti getirmiştir. Dinde ikrâh yoktur. İkrâh, insanı bir inanca zorlama demektir. Kur'ân, inancın zorlama ile değil, ancak kesin kanıtla hasıl olan kanâat ve itmi'nân ile olacağını bildirmektedir:

"Sen, onların üstünde bir zorlayıcı değilsin. Sadece uyarımdan korkanlara Kur'ân'la öğüt ver!" (Kaf: 45).

"Sen, onların üzerinde zorlayıcı değilsin" (Ğâşiye: 22).

"Sana düşen, yalnız duyurmaktır" (Âl-i İmrân: 20, Nahl: 82, Şûrâ: 48) gibi âyetler, Peyğamber'in görevinin, insanları zorlayarak dine sokmak değil, sadece gerçekleri açık bir ifade ile duyurmak olduğunu bildirmektedir. Bunlar, vicdan özgürlüğünün en açık ifadeleridir.

Bazı müfessirler, Kur'ân'ın bu geniş ve evrensel görüşünü daraltmak için hoşgörü ve müsamahayı bildiren, emreden pek çok âyeti, kılıç âyeti adını verdikleri: "وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً: *Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"* (Tevbe: 36) âyetiyle neshetme gibi bir hatâ içine düşmüşlerdir. Esasen bu nesih konusuna merak salan bazı kişiler, bir delîle dayanmadan, âyetler arasında bir çelişki olmadan kendi vehimleriyle Kur'ân'ın birçok âyetini, birçok âyetiyle çarpıştırmış ve böylece neshedilen âyet sayısını artırmakla bir ma'rifet yaptıklarını sanmışlardır. Nesih meselesi üzerindeki görüşümüzü, kitaplarımızda ayrıntılarıyla açıkladık. Burada bizi ilgilendiren, Kur'ân'ın vicdan özgürlüğü getiren âyetlerini neshettiği söylenen bu kılıç âyetidir. Neshedildiği söylenen âyetlerden biri de, hemen herkesin, nerdeyse her namazda okuduğu, Kâfirûn Sûresinin: *"Sizin dininiz size, benim dînim banadır"* meâlindeki âyetidir.

Bu âyet, bir emir değil, haberdir. Yani Allah, bir gerçeği bize bildirmekte, herkesin, kendi yaptığından sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Nesih, emirlerde ve hükümlerde olur. Bu âyet, bir şeyin yapılmasını emretmiyor, bir gerçeği bildiriyor. Bunun neshedilecek yanı yoktur. Herkesin, kendi amelinden sorumlu olduğu, Kur'ân'ın muhkem kaziyyesidir: *"Benim amelim bana, sizin ameliniz de size âittir"* (Yûnus: 41).

"De ki: Ey insanlar, işte size Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen, kendisi için gelir; sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekîl değilim" (Yûnus: 108).

"De ki: Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz, biz de sizin işlediğinizden sorulacak değiliz" (Sebe': 24-25).

"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tâğûtu inkâr edip Allah'a inanırsa muhakkak ki o, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir" (Bakara: 256).

Savaşı emreden âyet, mutlak değil, *"sizinle savaşanlar"* ile kayıtlıdır. Yani Kur'ân, müslüman olmayan herkesle savaşmayı emretmiyor, müslümanlarla savaşanlara karşı savaşmayı emrediyor.

"Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte onlar zâlimlerdir" (Mümtehine: 8-9).

Nitekim bir seriyyede Araplardan bazıları İslâm oldukları veya barış istediklerini söyledikleri halde kumandan bunu tuzak sayarak onlardan bir

kısmını öldürüp hayvanlarını alınca Peyğamber (s.a.v.) kumandanın bu davranışına çok kızmış ve insanların görünürlerini kabul etmemenin doğru olmadığını belirten aşağıdaki âyet inmiştir: *"Ey inananlar, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın, dinleyin, size selâm verene, dünyâ hayâtının geçici menfaatini gözeterek: 'Sen mü'min değilsin' demeyin. Çünkü Allah'ın yanında çok ganimetler vardır. Önceden siz de öyle idiniz, Allah size* (inanmayı) *lûtfetti. O halde iyice anlayın* (peşin hüküm vermeyin). *Çünkü Allah yaptıklarınızı haber almaktadır"* (Nisâ' Sûresi: 94). *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Doğrusu Allah işitendir, bilendir"* (Enfâl Sûresi: 61) âyeti de düşmanlıktan vazgeçip barış isteyen herkesle barış yapmayı emretmektedir. *"Allah, nânkörlük edip Allah'ın yoluna engel olanların amellerini boşa çıkarmıştır. İnanıp iyi ameller işleyenlerin, Rableri tarafından Muhammed'e indirilen gerçeğe inananların günahlarını da örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. Bu böyledir, çünkü nankörler bâtıla uymuşlar; inananlar ise Rablerinden gelen hakka uymuşlardır. İşte Allah onların durumlarını insanlara böyle anlatır. Savaşta nankörlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice sindirince sıkıca bağlayın* (tutsak alın). *Ondan sonra artık ya lûtfen bırakır veya fidye alarak bırakırsınız. Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar böyle yaparsınız. Allah dileseydi, kendisi onlardan öc alırdı, fakat sizi birbirinizle denemek için* (savaşmayı emrediyor). *Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini zayi etmeyecektir"* (Muhammed Sûresi: 1-4) âyetleri de müslümanlara saldıran müşriklerin güçleri kırılıncaya, savaşma kudretleri kalmayıncaya kadar onlarla savaşmayı, yenildikleri zaman da onları bağlayıp esir almayı, daha sonra ya fidye ile veya fidyesiz serbest bırakmayı emretmektedir.

Peyğamber(s.a.v.)in, kendisinden barış veya güvence isteyen düşman savaşçılarını reddettiğine dair hiçbir haber gelmediği gibi, onun, kendisiyle barış yapmış, yahut müttefik, ya da tarafsız kimselerle savaştığına dair de hiçbir haber gelmemiştir. Peyğamber(s.a.v.)in, gazve ve seriyyelerini inceleyenler, göreceklerdir ki o, durup dururken hiçbir kavme asker göndermemiş, savaş açmamıştır. Düzenledikleri savaşlar da ya bir düşmanlığı savmak, yahut düşmandan öc almak, haksızlık edenleri cezalandırmak, yola getirmek, heder olan bir müslüman kanının öcünü almak, yahut İslâm çağrı özgürlüğünü garanti altına almak, yahut andlaşmayı bozanlara, düşmana yardım edenlere ders vermek amacıyla yapılmıştır.

Bunların hepsi Kur'ân'ın çizdiği genel prensip sınırları içindedir. Peyğamber'in, Kitâp ehliyle olan savaşları da Kur'ân'ın bu prensibi içinde kalmıştır. Medine ve Hayber'deki yahudi kabîlelerini kuşatması, onların müslümanlara karşı entrika ve tuzakları sonucu olmuştur. Mu'te ve Tebuk seferleri,

Şam yolu üzerinde bulunan hıristiyan kabilelerin, Peygamber'in elçilerine ve yoldan geçen müslüman kafilelerine saldırmalarına cevâb olarak düzenlenmiştir.

Tevbe Sûresinin: *"Kendilerine Kitâp verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın"* meâlindeki 29 ncu âyeti, buna işâret etmiş ve savaşmayı, yalnız hak dine bağlı kalmayan, Allah ve Elçisinin haram kıldıklarını haram kılmayan Kitâb ehliyle sınırlamıştır. Yalnız öylelerine karşı savaşılmasını emretmiştir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki Kur'ân, hak dîn ile yalnız Hz. Muhammed'e gelen dini değil, bütün peygamberlerle gönderilen dini kasdetmektedir ki zâten İlâhî dinlerin esası birdir. Zinâ, edepsizlik, kumar, içki, domuz eti, riba gibi temel yasaklar İslâmdan önceki kitaplarda da vardır.Allah'a ibadet, ebeveyne iyilik, büyüklere saygı, fukaraya yardım, başkalarına iyilik gibi güzel emirler o Kitaplarda da mevcuttur. O halde o eski İlâhî dinlerin özüne bağlı kalanlar, Hz. Muhammed'in getirdiklerini de kabul etmiş demektir. Çünkü Hz. Muhammed'in getirdikleri de zaten bunlardır. Artık onlarla savaşılmaz. Ama o dinlerin ruhundan ayrılmış, âhirete inanmayan, dünyâperest insanlarla, bunlar müslümanlara saldırdıkları veya İslâm için bir tehlike oluşturdukları takdirde savaşılır.

İşte Hz. Ebubekir zamanında ve ondan sonra yapılan savaşların hepsi de böyle bir düşmanlığa karşı yapılmıştır. Hz. Ebubekir ve ondan sonraki halifelerin, gönderdikleri ordulara: "Yalnız, kendileriyle savaşanlara karşı savaşmaları, barış isteyenlerle barış yapmaları, kendilerine saldırmayan tarafsız insanlara dokunmamaları; sabî, çocuk, ihtiyâr, kadın, kiliselerde ibâdete çekilmiş din adamı öldürmemeleri, hâinlik ve zulmetmemeleri" hakkındaki tavsiyeleri meşhurdur.

Hz. Peygamber, bir sefere göndereceği ordunun kumandanına şu emri verirdi: *"Müşrik olan düşmanınla karşılaşırsan, onlara üç şeyi öner. Hangisini kabul etseler, onlardan elini çek* (onlara dokunma),

"Onları İslâma çağır; kabul ederlerse sen de onları kabul et ve onlardan el çek. Sonra onlara, yurtlarını bırakıp hicret etmelerini; bunu yaptıkları takdirde muhâcirlerin leh ve aleyhine olan bütün hükümlerin kendileri için de geçerli olacağını söyle. Eğer kabul etmez de kendi topraklarında kalmak isterlerse onlara, müslüman bedevîlere uygulanan hükmün kendileri için de uygulanacağını söyle: Mü'minlere uygulanan hükümler, onlara da uygulanır. Ancak, müslümanlarla birlikte çarpışmadıkları takdirde kendilerine fey' veya ganimet malından pay verilmeyeceğini söyle.

"Şayet müslüman olmayı kabul etmezlerse onları, cizye vermeğe çağır. Kabul ederlerse sen de kabul et, onlardan el çek. Cizye vermeyi de reddederlerse Allah'ın yardımına sığınarak onlarla savaş.

"Bir kaleyi kuşattığın zaman onlar sana, Allah'ın hükmüne razı olmayı önerirlerse, bunu kabul etme. Çünkü Allah'ın, onlar hakkında ne hüküm vereceğini bilemezsiniz. Siz onları kendi hükmünüze razı ediniz, sonra uygun göreceğiniz biçimde onlara hüküm veriniz" (Ebû Dâvud, Cihâd, bâb fî duâi'l-muşrikîn).

Bir hadiste de Peyğamber'in şu buyruğu yer almaktadır:

"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşınız. Allah'a kâfir olanlarla savaşınız. Savaşınız ama haksızlık etmeyiniz, aldatmayınız, organ kesmeyiniz, çocuk öldürmeyiniz."

Başka bir rivâyet: *"Allah'ın adıyla ve Allah Elçisinin dini üzre* (savaşınız) *ihtiyar, sabî, çocuk, kadın öldürmeyiniz, ganimet malı aşırmayınız, ganimetleri bir araya toplayınız, uzlaşınız, güzel davranınız, 'Allah güzel davrananları sever'."* (Ebû Dâvûd, aynı Kitâb ve bâb).

Cizye, canlarını koruma karşılığında zimmet ehlinden alınan bir vergidir. Cizye alınanlar savaşa katılmazlar. Eğer zimmîler, müslümanlarla beraber savaşa katılmağa razı olurlarsa onlardan cizye alınmaz.

Halid ibn Velîd, Fırat'a geldiği zaman Salûba ibn Nastuna'ya ve kavmine şu andlaşmayı yazmıştır: "Hâlid ibn Velîd'den Salûba ibn Nastuna'ya ve kavmine: Ben, sizinle cizye alıp sizi korumak üzere ahdettim. Zengin olan, gücü ölçüsünde, eli darda olan da gücü ölçüsünde her yıl cizye verecektir. Sen, kavminin başkanısın. Kavmin senden memnundur. Ben ve yanımdaki müslümanlar bu şartları kabul ettik, kavmin de kabul etti. Sen bizim zimmetimizde ve himâyemiz altındasın. Biz sizi korudukça bize cizye verirsiniz. Sizi korumazsak, cizye vermezsiniz. İşbu mu'âhede, Hicretin onikinci yılında Safer Ayında yazılmıştır" (Taberî, Târîhu'l-Umem: 3/367-368).

Hz. Ömer'in vâlîlerinden Utbe ibn Ferkad da şunu yazmış:

"Emîru'l-mü'minîn Ömer ibn el-Hattâb'ın 'âmili Utbe ibn Ferkad'ın Azerbaycan halkına, ovasına, dağına, yaylasına ve bütün dinlerinin mensuplarına verdiği güvencedir: Canları, malları, dinleri ve şerîatleri (hukukları), güçleri ölçüsünde verecekleri cizye karşılığında güvencededir. Çocuğa, kadına, yoksul yatalağa, kendini ibâdete vermiş fakîr zâhide ve bunların yanında bulunan âile efrâdına cizye yoktur. Zimmet halkı, müslüman askerlerden biri geldiği zaman onu bir gündüz ve gece konuk edecek ve ona gideceği yere yol göstereceklerdir. Bu zimmet halkından, herhangi birisi savaşa götürülürse o

yıl, o kimseden cizye alınmaz. Savaşa götürülmeyip yerinde kalan, diğerleri gibi cizye verir'' (Taberî, Târîhu'l-Umem: 4/153).

Hz. Ömer'in vâlilerinden Sürâka da Âzerbaycan halkına verdiği güvencede şunları yazmıştır:

''Bu, Emîru'l-Mü'minîn Ömer ibn el-Hattâb'ın vâlisi Sürâka ibn Amr'ın Şehrberâz'a, Ermenistan halkına verdiği güvencedir: Onlara, can, mal ve din özgürlüğü güvencesi vermiştir: Kendilerine zarar verilmeyecek, baskı yapılmayacaktır. Herhangi bir hücûm veya savaş ânında, valinin gördüğü lüzum üzerine savaşa yardım eden olursa o kimseden cizye kaldırılır. Fakat halktan savaşa katılmayıp evinde kalmak isteyen olursa o da Âzerbaycan'ın diğer halkı gibi cizye verir. Savaşa katılırlarsa onlardan cizye kaldırılır. Şâhid: Abdu'r-Rahmân ibn Rebî'a, Süleyman ibn Rebî'a ve Bukeyr ibn 'Abdillâh, Kâtib ve şâhid: Mardî ibn Mukarrin...'' (Taberî Târîhu'l-Umem: 4/155).

Görülüyor ki zimmet halkından alınan cizye, bir zulüm vergisi değil, onlara can, mal ve din güvenliği sağlama karşılığında alınan âdil ve cüz'î bir vergidir. Şayet onlar öteki müslüman savaşçıları gibi savaşa katılıp ülke savunmasına yardım ederlerse onardan bu vergi de alınmaz.

Kur'ân, bütün dünyâyı bir savaş alanı değil, barış alanı yapmak ister.

Kur'ân: *''Ey inananlar, hep birlikte barışın içine girin, şeytânın adımlarını izlemeyin* (şeytânın sözüne kanarak kavga etmeyin)*''* (Bakara: 208) diyor.

Kur'ân, inancın zor üzerine değil, serbest düşünce ve sağlam kanıt üzerine kurulmasını ister: *''De ki: Hak Rabbinizden gelmiştir. Artık dileyen inansın, dileyen kabul etmesin''* (Kehf: 29).

Hz. Muhammed (s.a.v.) de kimseyi dine girmeğe zorlamamıştır. Çünkü zorla dîn olmaz. Dîn, gönül işidir. Gönülden bağlanmayan kimse, zor karşısında inandığını söylese de Allah katında inanmış sayılmaz. Bunun tersi de vardır: Zor karşısında inkâr da küfür değildir. Yüce Allah, Elçisine: *''Sen, onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin!''* (Kaf Sûresi: 45) buyurmaktadır.

Herkes kendi yaptığından sorumludur: *''De ki: Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz. Sizin yaptığınızdan da biz sorulacak değiliz''* (Sebe': 25), *''De ki: Benim eylemim bana, sizin eyleminiz size âittir. Siz benim yaptığımdan berîsiniz, ben de sizin yaptığınızdan berîyim''* (Yûnus: 41).

İslâm tarihi boyunca fethedilen ülkeler halkına, tam anlamıyle din özgürlüğü tanınmıştır. Viyana'ya kadar giden Osmanlılar, acaba oraların halkına din özgürlüğü tanımasalardı, oralarda hıristiyanlıktan eser kalır mıydı?

III- KUR'ÂN'IN TANIMLADIĞI ALLAH

Bir iddiâya göre Kur'ân'da ''Tanrı'', intikamcı, öfke dolu bir tanrı olarak

tanımlanmaktadır. Bu, tüm evrenin ve yaratıkların Yaratıcısına yakışmaz. Bu iddiâ sahipleri, Kur'ân'a ve dîn düşüncesine karşı oldukları için hep madalyonun bir yüzüne bakmışlar, öteki yüzünü görmek istememişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın rahmetinin, gazabından, affının intikamından kat kat fazla; cennetinin cehenneminden geniş olduğunu vurgulayan birçok âyet dururken, bunları bir kenara bırakıp; sadece adâleti gereği Allah'ın genel yasalarına başkaldıran, başkalarının hakkına saldıran kimseleri yakalayacak olan cehennem cezâsından söz eden âyetlere takılıp kalmak, insâf ve dürüstlükle bağdaşır mı?

Yüce Allah, alternatifli sıfatlara sahiptir. Yani cemâlinin yanında celâli, rahmetinin yanında azâbı, sevgisinin yanında gazabı da vardır. Fakat rahmeti, gazabını aşkındır. Kur'ân'da şöyle buyurur:

"Azâbıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise herşeyi kaplamıştır" (A'râf Sûresi: 156). Bunun anlamı şudur: Allah'ın azâbına bütün kullar değil, sadece suçlular uğrar. Bunların da hepsi değil, affedilenler dışında kalan kullar azâba uğrar. Ama Allah'ın rahmeti dışında kalan hiçbir kul yoktur. İlâhî rahmet herkese ulaşır. Nefes alışımız, varlığımız, sağlığımız O'nun rahmetinin eseridir.

Kur'ân, insanlara intikamı değil, sabrı; kötülüğü değil, iyiliği öğütlemektedir. Kötülüğe misliyle karşılık vermek adâlettir. Ama kötülüğü affetmek, kötülüğe karşı iyilik yapmak mertlik, mürüvvet, âlîcenaplıktır. Kötülüğe kötülük her yiğidin kârı, kötülüğe iyilik mert yiğidin kârıdır. İşte Kur'ân, bize âlîcenaplığı tavsiye etmektedir:

"Kötülüğü, en güzel şeyle sav (kötülüğe iyilikle karşılık ver)*, biz onların nasıl nitelendireceklerini* (sana neler söyleyeceklerini) *biliriz. De ki: 'Rabbim, şeytânların dürtülerinden sana sığınırım"* (Mü'minûn: 96-97).

"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen, kötülüğü en güzel olan şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) *seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu*(kötülüğü iyilikle savma olgunluğu)*na ancak sabredenler kavuşturulur. Eğer şeytandan kötü bir düşünce* (bir öfke) *seni dürtecek* (kavgaya yöneltecek) *olursa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir!"* (Fussilet: 34-35).

Görüldüğü üzre Kur'ân, insanları intikama değil, affa; kavgaya değil, sabra, hoşgörüye yöneltmektedir. Âyetin sonunda şeytandan bir dürtü gelince yani çekişmelerde, tartışmalarda hasma karşı bir öfke belirince Allah'a sığınma; öfkeyi yenmeğe, kavgadan uzak durmağa çalışma öğütlenmektedir.

Ra'd Sûresinde inanmış kulların yüksek ahlâkı belirtilirken onların,

"kötülüğü iyilikle karşılayacakları" (22); Furkan Sûresinde de Rahmân'ın, kullarının, alçakgönüllü oldukları, kendilerine sataşan câhil (kaprisli, bencil) insanlarla bir olmayacakları, selâm verip geçecekleri belirtilir (âyet: 63).

"Yine de onları affet, hoşgör (aldırma), *çünkü Allah, iyilik edenleri sever"* (Mâide: 13).

"Şimdi sen onlardan geç (yaptıklarını hoşgör) *ve 'Size selâm!' de. Yakında bileceklerdir"* (Zuhruf: 89).

"O sâat (haklının ve haksızın ortaya çıkacağı hesap sâati) *gelecektir. Şimdi sen, güzel bir hoşgörü ile hareket et!"* (Hicr: 85).

"Allah, buyruğunu yerine getirinceye kadar affedin, hoşgörün!" (Bakara: 109).

Ve benzeri birçok Kur'ân âyeti, insanlara affı, hoşgörüyü emretmekte iken nasıl Kur'ân'ın intikamı körüklediği iddiâ edilebilir?

Nefsi savunma meşrû' bir haktır. Yapılan saldırıya cevap verme durumunda Kur'ân adâlet sınırını aşmamayı emretmektedir:

Adâlet, tüm evrene egemen olan İlâhî bir yasadır: *"Allah, göğü yükseltti, mîzânı* (dengeyi) *koydu. Tartıda taşkınlık edip dengeyi bozmayın"* (Rahman: 7-8). Evrende adâlet egemen olunca, insanların birbirleriyle ilişkilerinde ve kendi eylemlerinde dengenin, yani adâletin hakim olması gerekir.

Kur'ân'a göre suçun cezâsı, ona denk olmalıdır. İşlenen suça, ondan çok daha ağır bir cezâ vermek, adâlete aykırıdır. Bundan dolayı yüce Mevlâ: *"Eğer cezâlandıracaksanız, size yapılan azâb kadar cezâ verin. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir"* (Nahl: 1) buyurmuştur.

Âyette Allah, kullarına, suçtan ağır cezâ verilmemesini, affetmenin ise daha hayırlı olduğunu bildirdiğine göre, kendisi de bunun tersini yapmaz. İşlenen suçu, daha ağır bir cezâ ile cezalandırmaz. Tevbe edenleri de affeder.

Bir yazar, İslâm peyğamberinin hep öfkeyi, intikamı aşıladığını, Allah için kızmayı, Allih için kinlenmeyi öğütlediğini; çünkü Peyğamber'in: *"İşlerin en üstünü, Tanrı için sevmek ve Tanrı için öfkelenip kinlenmektir"* (Ebû Dâvûd, Sünnet: 3, h. No: 4599) dediğini ileri sürmektedir.

Bu hadîs doğrudur ve içeriği, insanı yüksek ahlâkın doruğuna çıkarır. Kişi nefsi için kızınca öc almağa kalkar. Bencil olur, kindar olur. Ama Allah için severse, Allah'ın yaratıklarını sever. "Yaratılanı sevdim, yaratandan ötürü!" der.

Allah için kızan, yapılan haksızlığa, fakirlerin hakkının yenmesine kızar; bunu Allah'ın adâletine aykırı, Hakk'ın kullarının hakkına tecavüz

gördüğü için kızar. Kendisine zararı dokunmasa, hattâ kendisinin çıkarına da olsa yapılan haksızlığa kızar, bunu açıkça söylemekten çekinmez. Ama nefsi için kızan, yararına olan haksızlıklara kızmak şöyle dursun, sevinir. O, kendi çıkarından başka bir şey düşünmez.

Âhiret Azâbı:

Âhiret azâbı muhakkaktır. Bu azâb, gerçekte Allah'ın rahmetinin bir tecellîsi sayılır. Çünkü bu suretle kulunun ruhunu olgunlaştırıp belirli bir sâfiyyete kavuşturur.

Esasen bu azâb, bir yakıttan değil, insanın kendi eylemlerinden oluşur. İnsan kendi azâbını beraberinde götürür. Kötülük yapan, yaptığı kötülüğün oduna yanar.

Âhiret saâdeti, insanların değerlendirmelerine göre değildir. Allah'ın acıması, yaratıkların acımasından doksandokuz kat fazladır. Hadiste belirtilen bu sayı da temsîlî bir anlam taşır. Yoksa O'nun acımasının sınırı yoktur.

Allah, kullarına acıdığından dolayı, elçiler göndererek onları cennet yoluna çağırmıştır. Ruhun selâmeti, Allah'ın elçilerinin izinde gitmektir. Onların yolundan ayrılan ruh, kendi kendisini azâba tutsak etmiş olur. Hâşâ Allah, kullarına zulmetmez. Kul, kendi yanlış davranışlarının oluşturduğu azâbın içine düşer:

"Evet kim kötülük yapar da günâhı, kendisini kuşatırsa, işte onlar ateş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır" (Bakara: 81).

"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. O kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Allah sizi, kendisin(in buyruklarına karşı gelmek)*den sakındırır. Allah, kullarına şefkatlidir"* (Âl-i İmrân: 30).

"...Bir kişi, yaptığı işin eline teslîm edilmeyegörsün. Yoksa Allah'tan başka onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz. (Eyleminin elinden kurtulmak için) *her türlü fidyeyi verse de ondan kabul edilmez. İşte onlar, yaptıklarının eline teslîm edilmişlerdir.*

İnsanın yaptığı her eylem, ruhta bir iz bırakır. Güzel eylemler ruhta ışık olurken, kötü eylemler ruhu karartır, güzelliğini bozar, çirkinleştirir. Mahiyeti bilinmeyen azâblara dönüşür. İnsanın âhiretteki ışığı, güzel eylemlerinin eseridir:

"O gün inanan erkekleri ve inanan kadınları görürsün ki nurları, önlerinde ve sağlarında koşuyor. (Kendilerine)*: 'Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir!'* (denilir). *İşte büyük*

başarı budur. O gün münâfık erkekler ve münâfık kadınlar, (aydınlık içinde cennete giden) *mü'minlere derler ki: 'Bize bakın da sizin nurunuzdan yararlanalım.* (Çünkü mü'minlerin gözleri, münâfık ve kâfirler tarafına çevrildikçe o lâtîf nûr ışıldar. Karanlık içinde kalan insanlar, o nurdan yararlanıp yola gitmek isterler ama bu mümkün değildir. Çünkü aydınlanmanın vakti geçmiştir artık). *Onlara: 'Arkanıza dönün de nûr arayın' denilir''* (Hadîd: 12).

Yapılan kötü eylemlerin, ruhu nasıl karanlıklar içine düşürdüğünü, şu âyet daha açık ifade etmektedir: *''Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler; kalblerinin üzerine pas olmuştur. Hayır, doğrusu o gün onlar, Rablerinden perdelenmişlerdir''* (Mutaffifîn: 14-15).

Demek ki her eylemin, ruh üzerinde bir izi kalmaktadır. Yani ruh, insan eylemlerinin tutanağı olmaktadır. Kalblerin üzerinden perdenin kalktığı âhiret âleminde, ruhun taşıdığı bütün eylemlerin iyi veya kötü izleri görünecektir. Herkes neler yaptığını görecek, sonucuna da şâhidolacaktır:

''Her insanın amel kuşunu boynuna doladık. Kıyâmet günü, onun için açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız: 'Kitâbını oku, bugün nefsin sana hesapçı olarak yeter!' (deriz)*''*.

Âhiret âlemi, İlâhî adâletin tam ortaya çıkacağı, görüneceği bir âlemdir. Orada herkes ruhsal değerini görür ve o değere göre yerini bulur. Orada ne rüşvet, ne iltimâs vardır.

İslâm, îmân ve sâlih amel çizgisi içinde bulunan herkese ebedî saâdeti va'detmektedir. Kur'ân'ın istediği eylem, sadece içi boş şekil değil, içi îmân ve ruh dolu eylemdir. İslâmda buna ihlâs denilir. İslâm mutasavvıfları, hep eylemde ihlâsı ve eylemlerini ihlâsa çıkarmanın yöntemlerini aramışlardır. Hasan-ı Basrî Hazretlerinin: Zerre miktarı sâlim vera'ın, yıllarca yapılmış ruhsuz ibâdetten hayırlı'' olduğunu söylediği rivâyet edilir.

IV- ALLAH'IN MEKRİ NE DEMEKTİR?

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın dînini engellemek, peyğamberlerinin da'vetlerini önlemek için mekr eden insanları, Allah'ın daha etkili bir mekr ile cezalandıracağı; tuzak kuranlara, Allah'ın da tuzak kuracağı bildirilmektedir. İşte Kur'ân'ın bu ifâdesi, bazı kişilerce eleştiri konusu yapılmakta; tuzak kurmanın , Allah'a yakışmayacağı ileri sürülmektedir.

Kur'ân'da işlenen suçlara belirlenen cezâlar, hep suçun türündendir. Masum insanlarla alay edenler, alay edilecek duruma düşürülür. Organ kesenin organı kesilir, birine haksız yere tokat atana tokat atılır. Haksız yere birini öldüren, öldürülür. Cezânın, işlenen suç türünden olmasına, edebiyatta müşâkele denir.

Kur'ân'da geçen mekr (tuzak, çare, plân) terimini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Nânkörler, peyğamberleri dinlememişler, onların çağrılarını engellemek için tuzaklar kurmuş, plânlar yapmışlardır. İşte onların bu davranışları, aynen kendi yaptıkları tuzakları önleyen karşı bir mekr (tuzak) ile cezâlandırılmaktadır. Burada mekr, kurulan tuzağı etkisiz bırakan, daha üstün bir karşı tuzaktır. Mekredenler, yine mekr ile cezâlandırılıyorlar.

Kur'ân'da *mekr*, aslâ önce Allah'tan başlamaz. Mekri başlatan insanlardır. İnsanların başlattıkları mekri etkisiz bırakan karşı mekr ise Allah'tandır. İşlenen suçu etkisiz bırakacak bir yöntemle cezalandırmak, Allah'ın adâleti gereğidir. Bunda garipsenecek bir durum yoktur. ''Kul, ettiğini bulmaktadır''.

Kur'ân'daki mekrin, derin bir felsefî anlamı da vardır: İnsanın yaptığı eylemler, zayi olmaz. Ruhunda izler bırakır ve geleceğini etkiler. Meselâ görevini düzenli yapan, okulda derslerine çalışan öğrencinin eylemi, sonunda diplomaya dönüşür. Tenbellik yapan haylaz öğrencinin eylemi de başarısızlığa döner.

İyi niyetle hareket eden, herkes için iyilik düşünen, güzel işler yapan insanların davranışları, dünyâda mutluluğa, âhirette cennet nimetlerine dönüşmektedir. Bencil, kaprisli, kendi çıkarından başka kimseyi düşünmeyen, çıkarı için başkalarına kötülük etmekten çekinmeyen insanların eylemleri de, kendileri hiç farkına varmadan kendilerini çepeçevre kuşatan cehennem tuzakları, azâbları haline dönüşür. Bu kötü eylemler, kişiyi bu dünyâda huzursuzluğa, bahtsızlığa, hattâ felâketlere çarptırdığı gibi âhirette de yine bunlardan oluşan ateşlerin içine atar. İşte Allah'ın mekri, aslında insanın kendi davranışlarının, kendisi hiç farkına varmadan kendisini çevreleyen azâb tuzaklarına dönüştürmesi anlamını taşır. Bu eylemler, Allah'ın yarattığı sosyo-psikolojik yasalar sonucunda sahibini yakalayan cezâ haline geldiğinden, bunlara Allah'ın mekri (tuzağı) denmesi, son derece yerindedir. Evet Allah'ın yasası, plânı, eyleme verdiği karşıt eylem böyledir. İyi insan, kendisi hiç farkında olmadan iyiliklerinin ma'nevî şekilleriyle kuşatılır. İyiliklerinin oluşturduğu mutluluk ve nimetler içinde yaşar. Kötü insan da, yine farkında olmadan, kendisini kuşatan kötülüklerinin ma'nevî biçimleri arasında sıkışıp kalır. Kendi kendisini tuzağa düşürmüş olur.

İnsan, birine haksız yere vurduğu tokadın, çok daha büyük bir güçle kendi canına çarpılacak bir tokat haline geleceğini; çaldığı, gasbettiği hakların, boynuna dolanan yılanlara; vücudunu ısıracak akreplere; canını yakan ateşlere dönüşeceğini anlarsa, kötülük yapamaz.

İşte insanın farkına varmadan, kendisini yakalayacak cezâya mekr (tuzak) denmiştir. Allah'ın yarattığı yasalar uyarınca insanın geleceği, her ân

böyle biçimlenmektedir. Kötü eylemlerin iç yüzü, sahibini perişan eden, azâblardır. Allah'ın yasaları uyarınca oluşan bu cezalara mekr denmesi son derece hikmetli bir ifadedir. Kulun mekrlerinin karşıtı olan bu mekrler, Allah'ın adâletinin gereğidir. Şâirin dediği gibi:

"Cehennem dediğin dal odun yoktur,
İnsan âteşini bile götürür!"

"Onlar bir tuzak kurdular, biz de onlar hiç farkına varmadan bir tuzak kurduk!" (Neml: 50), *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştırırız!"* (A'râf: 182) âyetlerinde bu ma'nevî gerçek, gayet özlü biçimde anlatılmıştır.

V- İSLÂMDAN ÖNCE VE İSLÂMDA KADIN HAKLARI

Bazı kimseler, İslâmın kadın haklarını kıstığını, kadını erkeğin zebûnu yapıp dört duvar arasına soktuğunu, hattâ dövme cezâsını dahi kadına revâ gördüğünü, oysa İslâmdan önce ilkel toplumlarda bile böyle bir cezânın olmadığını iddiâ etmektedirler. Acaba gerçek onların dedikleri gibi midir? Bunu anlayabilmek için İslâmdan önce kadının durumunu tesbit etmemiz gerekir. Tevrât'a bakıyoruz, şu hükmü görüyoruz:

"Genç kadında kızlık nişanları bulunmadığı hakikat ise, o zaman genç kadını, babasının evinin kapısına çıkaracaklar ve şehrinin adamları onu taşla taşlayacaklar ve ölecek. Çünkü babasının evinde zinâ etmiş olmakla İsrâîl'de alçaklık etmiştir" (Tesniye: 22/20-21).

Tevrât'ın, zinâ eden kadına belirlediği taşlayarak öldürme cezâsını Kur'ân, yüz sopaya indirmiş ve yalnız kadına değil, onunla zinâ eden erkeğe de aynı cezâyı vermiştir:

"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkeğin her birine yüz değnek vurun" (Nûr Sûresi: 2).

Kur'ân'da zinâ için başka bir cezâ yoktur. Şimdi Kur'ân, kadının taşlanarak öldürme cezâsını yüz değnek cezâsına indirmişse, kadının hakkını iyileştirmiş mi, yoksa iddiâ edildiği gibi kötüleştirmiş mi?

Kur'ân-ı Kerîm'in açıkça belirttiği üzre bazı Arap kabîleleri, âilesinin şeref ve nâmusunu koruyamaz, savaşamaz, âilenin üzerine yük olur düşüncesiyle küçücük kızlarını ya uçurumdan atarak veya diri diri toprağa gömerek öldürürlerdi. Elbette bunu her kesim uygulamıyordu, toplumun çoğu da hoş karşılamıyordu ama nadir de olsa bu tür vak'alar vardı. İşte Kur'ân, günahsız kıza revâ görülen bu zâlimce işlemi şiddetle kınayarak:

"Ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza: Hangi günâhından

ötürü öldürüldü (zavallıcığın suçu ne idi ki böyle zâlimce canına kıyıldı) *diye?"* (Tekvîr: 8-9) buyurmuştur.

"Onlardan birine kız çocuğu müjdelendiği zaman, içi öfke ile dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Şimdi ne yapsın, onu hakaretle tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün (diye düşünür)*! Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"* (Nahl Sûresi: 58-59).

İslâmdan önce yalnız câriyeler değil, kişinin nikâhlı karısı dahi mîrâs yoluyla vârislere intikal ederdi. Adam öldüğü zaman başka kadından doğmuş oğlu, veya akrabâsı, ölenin karısının üzerine elbisesini atar:

— Malına vâris olduğum gibi karısına da vâris olurum! derdi.

Böylece kadın ona kalır, dilerse kadını başka biriyle evlendirip karşılığında para alırdı, dilerse kendisi onunla evlenirdi. Kadının bunu isteyip istememesinin hiç önemi yoktu.

İşte İslâm gelince, kadının böyle mal gibi elden ele geçmesini yasakladı. Nisâ Sûresinin 19 ncu âyetinde şöyle buyurulur: *"Ey inananlar,* (akrabanızın kadınlarına) *zorla vâris olmanız size helâl değildir. Onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını geri almak için onları sıkıştırmayınız. Şayet açık fuhuş yaparlarsa başka. Onlarla iyi geçininiz".*

Bazı insanlar, vasisi bulundukları yetîm kızların mallarını ele geçirmek için onlarla evlenir, ama gerçekte onlardan hoşlanmazlardı. Sırf malın başkasına geçmesini önlemek için böyle yaparlardı. Evlendikten sonra da hayatı onlara zindan ederlerdi. İşte Nisâ Sûresinin ikinci ve üçüncü âyetleri, yetîmlerin mallarını yemeyi, mallarına konmak için onlarla evlenmeyi yasaklamış: *"Yetîm kızlarla evlendiğiniz zaman onlara karşı adâletli davranamayacağınızdan korkarsanız, başka kadınlarla evleniniz!"* buyurmuştur.

Kadına yapılan bu insanlık dışı muâmele, yalnız Arap toplumuna özgü değildi. Dünyânın başka toplumlarında da durum buna benzerdi.

Eski Yunanlılarda kadın, medenî ve sosyal haklardan yoksundu. Dâima kocasının, kocası yoksa babasının, babası yoksa akrabâsının vasîliği altında yaşardı. Erkek, kendi hayatında karısını başka birine devredebilir veya başkasının vasîliği altına verebilirdi. Velîsi olmadıkça kadın, kendi başına alımsatım hakkına sahip değildi. Themistocle ile Xénophon gibi Atina şâirlerinin sözlerinden, kadının bu mahrumiyetlerden hiç kurtulmadığı anlaşılmaktadır.

Roma kadını, asırlarca bu durumda yaşadı. Ancak İmparator Jüstinien hıristiyanlığı kabul etmekle kadının üzerindeki baskılar biraz hafiflemiş ve kadın bazı haklar elde etmiştir.

• Konstantin zamanında zinâ eden kadına ölüm cezâsı verilirdi. Jüstinien bu cezâyı, manastırlarda hapse çevirdi. Maamafîh, ilk hırıstiyan babalarından Totolyan, kadın hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiş: "Kadın, şeytânın, insan ruhuna giriş kapısıdır. İnsanı yasak ağaca yönelten, Allah'ın yasasını çiğneyen, Allah'ın sureti olan erkeğin şeklini bozan kadındır."

Milâdî 586 tarihinde Fransızlar da "Kadının insan olup olmadığını" tartışmak için bir konferans düzenlemişler ve sonuçta kadının, erkeğe hizmet için yaratılmış bir insan olduğuna karar vermişlerdir.

İran kanunlarına göre kadın satılabilirdi. Erkek, isterse karısını ölüme dahi mahkûm edebilirdi. İranlılar, âdet halindeki kadını evden çıkarırlar, kent dışında küçük bir çadıra kapatırlar, onlara yemek götüren hizmetçiler dahi onlara veya onların dokunduğu eşyaya değip de pis olmaması için ellerini, burunlarını ve kulaklarını bir kumaş parçasiyle sararlardı.

İngiliz piskoposlarından Dour, 1888 yılında Vestminister Kilisesi'ndeki konuşmasında şöyle demiştir: "Bundan yüz yıl öncesine kadar kadın, erkeğin sofrasında oturma hakkına sahibolmadığı gibi kendisine sorulmadan söze başlaması da caiz değildi. Kocası da başının ucuna kocaman bir sopa asardı, karısı ne zaman bir emrini tutmazsa o sopayı kullanırdı. Kadının sözü, kızlarına geçmezdi. Erkek çocukları ise analarına, evdeki bir hizmetçi kadından fazla değer vermezlerdi." (Anglikan Kilisesine Cevap, Mehmet Âkif Tercemesi ve Süleyman Ateş sadeleştirmesi, s. 165-166, Ankara, 1974).

Eleştiri konusu yapılan noktalardan biri de Kur'ân'ın, dörde kadar kadınla evlenme müsaadesidir. Düşünmek lâzımdır ki İslâmdan önce erkek, istediği kadar kadınla evlenebilme hakkına sahipti. Çok kadınla evlilik, eski toplumların birçoğunda geçerli idi. Eski Hindular, sınırsız kadınla evlenmeyi mübâh gördükleri gibi Babilliler, İranlılar, Yahûdîler de istedikleri kadar kadınla evlenebilirlerdi. Kitâb-ı Mukaddes'in ifadesine göre Dâvûd'un yüz karısı, oğlu Süleyman'ın da bin karısı vardı.

Görülüyor ki iddiâ edildiği gibi İslâmdan önce kadının durumu hiç de iyi değildi. İslâm geldiği zaman, dünyanın birçok yerinde ve özellikle bölgede uygulanmakta olan sınırsız evlenmeyi sınırlayıp dörde indirdi. Bunu da şartlara bağlayarak kısıtladı ve bir tane ile yetinilmesini tavsiye etti.

Eleştiri noktaları arasında: Kur'ân-ı Kerîm'de; âilede, erkekle kadının, karşılıklı olarak birbirleri üzerinde haklarının bulunduğu belirtilmekle beraber, âile reîsi bulunan erkeğe bir derece daha fazla hak tanınması; borç gibi bazı işlemlerde bir erkek şâhide karşı iki kadının denk tutulması ve mîrasta kız çocuğa erkeğin yarısı kadar hak tanınması gibi konulardır.

Bakara Sûresinin 228 nci âyeti, boşanmış olan karı-kocayı birleşmeye teşvik etmektedir: *"...Kocaları barışmak isterlerse kadınlarını geri almaya daha çok hak sahibidirler. Erkeklerin kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, kadınlar üzerindeki hakları, bir derece fazladır."*

Erkeklerin bir derece fazla hak sahibi olmaları, âile hayatının kuruluşundan ileri gelir. Âile reisi erkektir. Âileyi korumak, bakımını sağlamak erkeğin görevidir. Bu görevlerine ve yükümlülüklerine karşılık ona bir derece fazla hak tanınmış olması, adaletsizlik midir? Her toplulukta bir başkan, yönetici lâzımdır. Başsız yönetim olmaz. Toplumda en küçük idare birimi âiledir. Âileye de bir baş, yönetici lâzımdır ki hayat düzenli yürüsün. Öteden beri topluluklarda âile reisi erkektir. Âile reisi erkek ise onun hakkı yani onun oyu daha ağırlıklıdır. Nitekim dairede müdürün, fakültede dekanın, mecliste başkanın, hükûmette başbakanın, devlette cumhurbaşkanının oyu daha ağırlıklı, hakkı diğerlerinden fazladır. Yönetimin doğal gereği budur. Bunda garipsenecek ne var? Bugünkü lâyik toplumlarda da aile reisi erkek değil midir? İster sözle söylensin, ister söylenmesin, reisin hakkı daha fazla değil midir? Batı toplumlarında da âile içinde erkek daha ağırlıklı değil midir? Batılı âilede kadın, tamamen kendi başına buyruk mudur? Bırakın insanları, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar göstermiştir ki erkeğin dişisine karşı bir ağırlığı, etkenliği vardır. Yaratılış kanunlarını değiştirmek mümkün değildir.

Şâhidlik meselesine gelince: Evet, İslâm, bazı konulardaki şahitlik meselesinde iki kadını bir erkeğe denk tutar. Bunun sebebi, erkeği kadından üstün görmesi değil, kadının, erkeğe göre olaylardan çabuk etkilenip şaşırabilmesidir. Çünkü çocuk eğitimi, ev yönetimi gibi birçok işi üstlenen kadın, aynı zamanda çok hassas olması yüzünden zamanla unutkan olur. Bundan dolayı borç senedi yazımında: *"Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa razı olacağınız şahitlerden bir erkek ve iki kadın şahitlik etsin. Tâ ki kadınlardan biri şaşırırsa diğeri ona hatırlatsın..."* (Bakara: 282) buyurulmuştur. Demek ki İslâmın borç yazmaya şahitlik hususunda iki kadını bir erkeğe denk tutması, borcun unutulmasını önlemek içindir, yoksa kadını küçük görmek için değildir.

Bu, genellikle erkeklerin uğraştıkları borç, ticaret gibi meselelerde böyledir. Ama doğum, süt emzirme gibi kadınlara mahsus işlerde bir tek kadının tanıklığı bile kâfidir.

Mîrasta kadına, erkeğin yarısı kadar pay verilmesi de erkeğin üstünlüğünden değil, başka bir hikmetten ötürüdür. Bu hükmü getiren Nisa Sûresinin 11 nci âyetinde, âile hayatının sonucu olarak ortaya çıkan miras hukuku

izah edilmektedir. Aile hayatında geçim yükü, genellikle erkeğin omuzlarındadır. Erkek, hem kendisini, hem de karısını olmak üzre en az iki kişiyi beslemek zorundadır. Bunun yanında küçük çocuklarını, annesini, babasını geçindirmek de erkeğe düşer. Oysa kadın, kocasını beslemek zorunda değildir. Kadına ya kocası, yahut oğlu veya kardeşleri bakar. Bazı kadınlar, bizzat çalışarak geçimlerini sağlasalar da bütün kadınlar bu durumda değildir. Bundan asırlarca önce kendi geçimini sağlayan kadın çok nâdirdi. Âyetlerin indiği şartları düşünmek gerekir. Kadına başkaları tarafından bakılır, kadın himâye edilir. Erkek ise karısını, âilesini, hâmisi olmayan kızkardeşlerini himâye eder.

İşte hem kendisine, hem karısına, çoluk-çocuğuna, gerektiğinde annesine, babasına, kızkardeşlerine bakmak, onların geçimlerini sağlamak zorunda bulunan erkeğin, icabında yine kendisinin bakıp himaye edeceği kızkardeşinden bir kat fazla miras alması, adalete aykırı değildir. Zira erkek, bir kadını getirip ona bakacak, kız ise bir başka erkek tarafından bakılacaktır. Toplumun düzeni böyledir.

Âyette dikkat edilecek önemli bir husus da vardır ki o da erkek gibi kadına da borç ve vasiyyet hakkının tanınmış olmasıdır. Ölen kimse, erkek olsun, kadın olsun, borcu verilip vasiyyeti yerine getirildikten sonra geri kalan mirası taksim edilir. Bu, kadına bütün medenî ve sosyal hakların tanınması demektir. Kadın mülk sahibi olur, miras bırakır, miras alır, vasiyyet eder, vasiyyeti yerine getirilir, borç alıp verebilir. Kur'ân, kadına her türlü mülkiyet ve mülkünde tasarruf hakkı tanıdığı gibi Mümtehine Sûresinin 12 nci âyetiyle ona oy verme hakkı da tanımıştır. Halbuki Batı toplumlarında yakın zamana kadar evlenen kadının mülkiyet hakkı yoktu. En ileri ülke sayılan İsviçre'de bile kadınlara oy hakkı verilmesi, daha çok yenidir, birkaç yılı geçmez. Oysa İslâm, onbeş asır önce kadına bütün işlemleri yapma hakkı verdiği gibi nikâh esnasında konulacak bir şart ile kocasını boşama hakkı dahi vermiştir ki bunlar, o günkü dünya şartlarıyle karşılaştırılırsa kadın lehine büyük inkılâblardır. Bunları bir çırpıda inkâr etmek, güneşi balçıkla sıvamaya benzer. Kur'ân, indiği zaman kadın, mirastan ve birçok sosyal haklarından yoksun yaşıyor, bir eşya gibi kabul ediliyordu. Kur'ân onu elinden tutup yükseltmiş, hak ve yükümlülükleri olan saygıdeğer bir insan yapmıştır.

İslâm, kadını horlandığı durumdan alıp yükseltti; erkeği de kibir ve gururundan aşağı indirdi. İki cinsi, kulluk ve insanlık düzeyinde eşit saydı, üstünlüğü, ma'nevî değeri ancak takvâda (Allah'tan korkup kötülüklerden korunmada) gördü.

Birçok âyette erkek ve kadına birlikte hitâbedilir ve ikisinin, birbirinden

olduğu, yani birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları vurgulanır. Kur'ân şöyle diyor:

"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız, (günahlardan) *en çok korunanınızdır"* (Hucurât: 13).

"O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlünün ısınması için eşini de kendisinden var etti." (A'râf: 189). *"Rableri onlara şöyle dedi: Ben sizden, erkek-kadın hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim, hep birbirinizdensiniz"* (Al-i İmrân: 95). *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa onu* (dünyada) *hoş bir hayatla yaşatırız. Onların ücretlerini, yaptıklarının en güzeliyle veririz"* (Nahl: 97). *"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, tâate devam eden erkekler ve tâate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar,* (gönülden Allah'a) *saygılı erkekler ve* (gönülden Allah'a) *saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar;* (işte) *Allah, bunlar için bağış ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır"* (Ahzâb: 35).

Kadınların, düşüncelerini söylemelerine dahi müsâade edilmeyen bir toplumda Peyğamber, kadınların durumunu yükseltmiş, onlara iyilik edilmesini öğütlemiştir: *"Sizin hayırlınız, kadınlarına hayırlı olandır"* (Feydu'l-Kadîr: 2/97), *"Kadınlara ancak kerîm olanlar ikram ederler. Onlara kötülük edenler leîm*(kötü insan)*lardır"* (Feyd: 3/496). *"En güzel dünyâ nimeti: zikreden dil, şükreden kalb ve insanın inancına göre yaşamasına yardımcı olan kadındır"* (Tirmizî, Tefsîr: 9), *"Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadın ve gözümün bebeği namaz"* (Taberânî, el-Evsât; Keşfu'l-Hafâ: 1/338).

İslâm, kadına kişilik kazandırmış, ona saygı ve şefkat gösterilmesini, kaba davranılmamasını emretmiştir. Bugün dünyaya örnek olarak gösterilen Avrupa'da acaba kadın, gerçekten mutlu mudur? İslâm ülkelerinde kadın, ağır işlerde çalıştırılmaz. Ama, bazı Avrupa ülkelerinde gayet ağır işlerde çalıştırılmaktaydı. Avrupa'da 60'ını geçmiş, yaşlı kadınların, gayet zor temizlik işlerinde çalıştıklarını bizzat gördüm. Orada çocuklar, 18-20 yaşlarına gelince yuvalarını terk ederler. Hele evlenen gençler, kesinlikle anne-babalariyle beraber oturmazlar. Eğer kadının kocası da ölmüş ise o, bir dairede yapayalnız kalır. İnsanın, ihtiyar yaşında bir hizmet edene, kendisini seven ve kendisinin seveceği çocuklara, torunlara ihtiyacı vardır. Konuşmak, dertleşmek ister insan.

Avrupalı ihtiyar kadın, bu sıcak yuvayı bulamaz. Kendisini bir köpekle avundurmağa çalışır. Nihayet günün birinde ya bir odanın köşesinde veya hastahanede ölüp gider. Acaba hayatının sonunda böyle yalnızlığa terk edilmekten o, çok mu memnundur?

Avrupa'nın kadın-erkek ilişkisi de hep karşılıklı menfaate, şehvet duygularına dayanır olmuştur. Artık aşk kalkmış, şehvet onun yerine oturmuştur. Ömür boyunca birini sevmek, ona bağlanmak ne? Her gün biriyle düşüp kalkmak gerekir onlara göre. Evlilik kurumu, günden güne değerini yitirmekte, nikâhsız yaşamalar artmaktadır. Bu başıboşluk, kadını çok mu mes'ud edecektir? Birkaç ay, birkaç yıl sonra fizikî güzelliğini, gençliğini yavaş yavaş yitirince kadının, nasıl bir ümitsizliğe, mutsuzluğa düştüğünü Avrupa'yı görenler bilirler.

Bizim toplumumuzda 20-25 yıl öncesine kadar anneler, babalar yapayalnız bir eve terk edilmezlerdi. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm: *"Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve anneye-babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "öf" deme, onları azarlama, onlara güzel söz söyle. Onlara acımadan dolayı alçakgönüllülük kanadını indir ve: 'Rabbim, bunlar beni nasıl yetiştirdilerse sen de bunlara* (öyle) *acı!' de"* (28) buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.) de: *"Kime iyilik edeyim?"* diyen birine üç defa: *"Annene, annene, annene"* demiş, daha sonra babasına ve komşusuna iyilik etmesini tavsiye etmiştir. Yine Allah'ın Resulü: *"İhtiyarlık zamanlarında annesine, babasına, yahut bunlardan yalnız birine yetiştiği halde bunların rızasını kazanarak cennete giremeyen kimsenin burnu yerlerde sürünsün!"* (29) demiştir. İşte Allah'ın ve Resulünün sözlerine gönülden bağlı olan mü'minler, annelerini, babalarını bir damın deliğinde yapayalnız bırakmazlardı. Ama şimdi bizde de annesini, babasını yalnız bayramlarda görenlerin sayısı artmaya başladı. Böyle bilimsel araştırmalar(!) ortaya kondukça bu sayının daha çok artacağı anlaşılıyor.

İslâm Peygamberi, *"Cennet, ânnelerin ayakları altındadır"* demiştir. Hangi toplum, kadına, cenneti onun ayakları altına seren İslâm kadar değer vermiştir?

VI- KADININ UĞURSUZ SAYILDIĞI İDDİÂSI

Hangi kitapta olursa olsun, bir hadis rivâyeti, ancak mütevâtir olduğu takdirde inanmayı gerektiren kesinlik ifade eder. Buhârî ve Müslim'de bulunan hadislerin sağlamlık bakımından dereceleri farklıdır. Fakat bunların çoğu, pek çoğu vâhid (tek veya bir iki kişi) haberidir. Buhârî ve Müslim'de yer almış olsa da tevâtür derecesine erişmemiş kişi haberleri, yakîn (yani kesinlik) değil, zan (sanı) ifade eder. İçinde kuşku bulunduğu için kesin hüküm

bildiremez. Bu tür rivâyetler, ancak Kur'ân'ın ve Peyğamber'in dünyâ görüşüyle ölçülerek değerlendirilmelidir.

Bir yazar, Hz. Peyğamber'e nisbet edilen *"Atta, evde, bir de kadında uğursuzluk"* olduğu yolundaki bir rivâyeti ele almakta ve Buhârî'de yer almış bulunan bu hadisin sağlamlığında hiç kuşku bulunmadığını ileri sürmektedir.

Bu hadis Ebûhüreyre'den gelmektedir. Fakat tam bunun tersi bir hadis de vardır: *"Hastalığın sirayeti ve şûm* (uğursuzluk) *yoktur"* (Buhârî, Tıb: 19, 43, 44,...)

Buhârî'nin (Cihâd: 47, Nikâh: 17, Tıb: 43, 54; Müslim, Selâm: 115-120) Ebûhüreyre'den rivâyet ettiği bu hadisi duyan Hz. Âişe son derece kızmıştır: *"Katâde'nin rivâyetine göre: Âmir oğullarından iki kişi Hz. Âişe'nin yanına geldiler, dediler ki: Ebûhüreyre, Allah'ın Elçisi*(s.a.v.)*in,* (atta, kadında ve evde uğursuzluk vardır) *dediğini söylüyor. Âişe çok kızdı ve dedi ki: Peyğamber öyle söylemedi. Ancak* (câhiliyyet halkı)*, bu şeylerde* (yani atta, kadında ve evde) *uğursuzluk sayar*(lar)*dı dedi"* (Fethu'l-Bârî: 3/61).

Düşünün bir kere, kadını insanın mutluluk kaynağı kabul eden Peyğamber, onu uğursuz sayar mı? Kendisi: *"Kişi, üç şeyden ötürü mutlu olur ve üç şeyden ötürü bahtsız olur: Âdem oğlu, sâliha* (iyi huylu) *kadınla, iyi ev ve iyi binek ile mutlu olur. Yine Âdem oğlu, kötü* (huylu) *kadınla, kötü dâr* (ev) *ve kötü binek ile mutsuz olur"* (İbn Hanbel, Müsned: 1/168).

İşte Peyğamberin söylediği söz budur. Ötekiler, ona yamanmıştır. Hâşâ o, çelişkili sözler söylemez. İnsanın mutluluk kaynağı saydığı, cenneti ayaklarının altına serdiği kadını uğursuz saymaz. Zaten o, uğursuzluk inancını reddetmiştir. Allah'ın kaderinden başka bir şey olmaz.

Hz. Muhammed, Allah'ın, erkeğe bir emâneti saydığı kadına iyi bakılmasını, şefkatli, yumuşak davranılmasını emretmiş, kendisi hiçbir hanımına bir fiske dahi vurmamıştır.

Bir de Kur'ân'a bakınız: Yüce Allah: *"Dilediğine kızlar, dilediğine erkekler hibe edeceğini"* bildiriyor (Şûrâ: 50). Âyette, gerek kızın, gerek oğlanın, Allah'ın bir bağışı, lutfu olduğunu belirtirken önce kızın zikredilmesi düşündürücüdür. Kur'ân'da asla kadınla erkek arasında bir ayırım yapılmamıştır. Yüce Allah buyurur:

"Ben sizden erkek ve kadın, hiçbir çalışanın işini zâyi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz..." (Âl-i İmrân: 195).

"İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin velîsi(koruyucusu)*dirler, iyiliği emreder, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekâtı verirler. Allah'a ve Elçisine itâat ederler. İşte Allah onlara rahmet edecektir"* (Tevbe: 71).

İmamlık yetkisi:

Batı ülkelerinde kadının ruhunun bulunup bulunmadığı, ibâdete yeterli olup olmadığı tartışma konusu yapılırken, İslâm Peyğamberi, Allâh önünde erkeğe eşit saydığı kadına, dinî görevlerin en kutsalı olan namazda, arkasındaki cemâate imâm olma hakkını dahi tanımıştır.

Kadının, kadın cemâate imâm olacağında oybirliği vardır. Ancak erkeklere de imam olup olmayacağı, ihtilâf konusudur. Biz fıkhın ayrıntılarını bırakıp Peyğamberimizden gelen hadîsi gözden geçirelim:

Ebû Dâvûd, İbn Hanbel, Hâkim ve İbn Huzeyme'nin rivâyet ettikleri hadîse göre kadın, kendi ev halkı olan kadın ve erkeklere imamlık yapabilir.

Hanım sahâbîlerden Ümmü Varaka adında bir Ensâr kadını vardı. Kur'ân'ı cem'etmiş (ezberlemiş) olan bu hanıma, Peyğamber (s.a.v.), kendi ev halkına namaz kıldırmasını emretmiştir.

Ebû Dâvûd'un kaydettiği ve İbn Huzeyme'nin sahîh gördüğü hadîsin râvîsi Hallâd: *"Ben ona ezân okuyan müezzini gördüm, büyük bir ihtiyardı."* demiştir (Ebû Dâvûd, Salât: 62, h. 592).

Hâkim'in Müstedrek'inde de yer alan bu hadîs (1/23), Ebû Dâvûd'un başka bir rivâyetinde daha ayrıntılı olarak geçer:

"'Abdullâh ibn Cumey' demiş ki: 'Ninem ve 'Abdu'r-Rahmân ibn Hallâd el-Ensârî bana şunu anlattılar: Peyğamber (s.a.v.), Bedir Savaşına giderken, Nevfel kızı Ümmü Varaka, kendisine:

— Ey Allâh'ın Elçisi, dedi, izin ver, ben de seninle beraber savaşa katılayım. Yaralılarınızı tedâvî eder, hastalarınıza bakarım. Umulur ki Allâh bana şehîdlik nasîb eder!

Peyğamber (s.a.v.) ona:

- Sen evinde kal, dedi, yüce Allâh, sana şehîdlik nasîb edecektir!

Kur'ân'ı iyi bilen Ümmü Varaka, Peyğamber(s.a.v.)'den, evinde, kendisine ezân okuyacak birini tutması için izin istedi ve bu izni aldı.

Ümmü Varaka'nın müdebber[1] *bir kölesi ve câriyesi vardı. Bu ikisi,* (herhalde bir an önce özgürlüklerine kavuşabilmek için) *geceleyin kalkıp, Ümmü Varaka'nın ağzına bir bez tıkayarak onu boğdular ve gittiler. Sabahleyin* (Halîfe) *Ömer:*

— Onları görüp bilen varsa, getirsin! diye emir verdi.

(Getirilen katillerin) asılmalarını emretti. Medîne'de ilk asılanlar bunlardır" (Ebû Dâvûd, Salât: b. 62, h. 591)

1. Müdebber: Sâhibi öldüğü zaman özgür olacak köle, demektir.

Ömer onun öldürüldüğü haberini duyunca şöyle demiştir:

"Allâh'ın Elçisi'nin dediği çıktı. 'Haydi, o şehîdeyi ziyâret edin!' demişti" (Hilyetu'l-Evliyâ': 2/63).

Kadınların, kendi aralarında cemâat oluşturup, içlerinden birini imâm yapmalarında bütün dîn bilginlerinin ittifakı vardır. Hz. Âişe ve Ümmü Seleme imâm olup farz ve terâvîh namazlarını kıldırmışlardır.

Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk el-'Azîmâbâdî, Ebû Dâvûd Sünenine yaptığı şerhte şöyle diyor: "Bu hadîs, kadının, ev halkına, —erkek bile olsalar— namaz kıldırabileceğini gösterir. Zîrâ Ümmü Varaka'nın müezzini, ihtiyâr bir erkekti. Ümmü Varaka, müezzinine ve câriyesine imâm olup namaz kıldırıyordu.

"Ebû Sevr (ö. 240/854), Müzenî (ö. 264/877) ve Taberî (ö. 310/922) bu hadîse dayanarak kadının, erkeklere imâm olmasını câiz görmüşlerdir." ('Avnu'l-Ma'bûd Şarhu Suneni Ebî Dâvûd, 2/301-302, 1388/1968; keza bkz. Muhammed ibn İsmâ'îl es-San'ânî, Subulu's-Selâm Şarhu Bulûği'l-Merâm, çeviren: A. Davudoğlu, Sönmez, İstanbul, 3. baskı, 294).

Kadınlar, kendi aralarında cemâat oluşturabilecekleri gibi, isterlerse mescide de gidip erkek saflarının arkasında saf bağlayarak cemâatle namaz kılabilirler. Hz. Muhammed, onların namaza gelmelerine engel olunmamasını buyurmuştur (Buhârî, Salât: 30).

Hz. Ömer'in oğlu 'Abdullâh, Peyğamber'in: *"Kadınlarınız, mescide gitmek için sizden izin isterlerse onlara engel olmayınız!"* dediğini anlatırken orada bulunan bir oğlu:

— Nasıl engel olmayız, sonra fesâda neden olurlar! demiş.

'Abdullâh, böyle diyen oğluna çok kızmış, kaba biçimde sövmüş, bir rivâyette göğsüne vurmuş:

— Ben sana, Allâh Elçisinin sözünü anlatıyorum, sen 'olmaz' mı diyorsun? demiş.

Beğavî'nin, Me'âlimu't-Tenzîl'deki bir ifadesinden, Peyğamber zamanında kadınların da Cuma namazına geldiklerini anlıyoruz. Özellikle bayram namazlarında Peyğamber, kadınların da mescide gelmelerini emreder, kendisi erkeklere va'zettikten sonra arkaya, kadınlar tarafına geçip onlara da va'zederdi.

Hz. Ömer zamanında bir kadın, sabah ve yatsı namazlarında cemâate gelirdi. Kendisine, Öemr'in bundan hoşlanmadığı halde neden böyle yaptığı sorulunca kadın:

— *Madem ki Ömer hoşlanmıyor, neden beni bundan menetmiyor? de-*

di.

— *Allâh Elçisinin: 'Allâh'ın kadın kullarını mescidlerden menetmeyiniz!' sözünden dolayı seni menetmiyor, dediler."* (Buhârî, Cum'a, b. 13, h. 847)

Zâriyât Sûresinin 29. âyetinde, Hz. İbrâhîm'in karısının, eve gelen erkek konuklara hizmet için ayakta beklediği ve onlarla konuşurken, onların, çocuğu olacağı hakkindaki müjdesine güldüğü anlatılmaktadır. Bundan, evin hanımının, gelen erkek konuklara hizmet ve onlarla sohpet edebileceği hükmü çıkar.

Nitekim Peyğamber'in arkadaşlarından Ebû Useyd es-Sa'îdî, evlenmesi münasebetiyle Peyğamber'e ve arkadaşlarına bir yemek vermiş, Peyğamber yemeğini yedikten sonra evin hanımı (yani gelin) Ümmü Useyd, daha önce hazırlamış olduğu hurma şurubunu, kendi eliyle Peyğamber'e ikrâm etmiştir (Buhârî, Nikâh: b. 78, h. 113)

Peyğamber zamanında kadınlar da erkeklerle beraber savaşa katılırlar, geri hizmetlerde çalışırlardı. Uhud Savaşında müslümanlar kayıp verince Peyğamber'in zevcesi Âişe ile Ümmü Süleym, paçalarını sıvayıp sırtlarında kırba kırba su taşıyarak savaşçıların ağızlarına dökmüşlerdir (Buhârî, Cihâd1074; Mağâzî: 18; Müslim, Cihâd: b.47, h. 136).

Uhud Savaşına katılan hanımlar arasında Peyğamber'in kızı Fâtıma da vardı. Babasının yaralandığını görünce boynuna sarıldı. yarasını yıkadı. Fakat Peyğamber'in yarasından akan kan daha da fazlalaşmıştı. Hemen Fâtıma, bir hasır parçası alıp yaktı, külünü yaranın üstüne bastı, kan durdu (Fethu'l-Bârî: 7/286). (Fethu'l-Bârî: 6/58).

Mu'avviz kızı Rubeyyi' de: *"Biz, Peyğamber (s.a.v.) ile birlikte savaşa gider, askerlere su verir, yaralıları tedâvî eder, onları Medîne'ye taşırdık."* demiştir (Buhârî, Cihâd: h. 1074-1075).

Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre kadınlar, Huneyn'de de savaşa katılmışlar, şiirler okuyarak askerlere moral vermişler, yaralıları tedaâvî etmişler, ok ve yiyecek taşımışlardır (Fethu'l-Bârî: 6/58)

Bunun yanında Peyğamber'in hanımları, ashâb için birer öğretmen durumunda idiler. Peyğamber'den duyduklarını, onun, âilesi içindeki yaşayış biçimini, ahlâkını, hoşlanıp hoşlanmadığı şeyleri gerek Medîne halkına, gerek taşra ülkelerden gelen müslümanlara anlatıyorlardı.

Görülüyor ki İslâm, kadını toplumdan soyutlamamıştır. Peyğamber devrinde müslüman kadın, hemen bütün toplumsal faaliyetlere etkin biçimde katılmıştır.

"Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar" (Nisâ: 124).

"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, tâate devam eden erkekler ve tâate devam eden kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, saygılı erkekler ve saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar; işte Allah, bunlar için bağış ve büyük mükâfât hazırlamıştır" (Ahzâb: 35).

Kur'ân, erkeğin yanında kadına da oy hakkı tanımaktadır: *"Ey peygamber, inanan kadınlar, bey'at etmek için sana geldiklerinde, onların bey'atini, aşağıdaki biçimde al..."* (Mümtehine: 12).

Abdullâh ibn Mes'ûd, Hz. Muhammed'e kiminle beraber bulunması, kime hizmet etmesi gerektiğini sorunca Hz. Muhammed, üç kez *"annenle"* dedikten sonra, *"sonra babanla"*, demiştir (Buhârî, Edeb: 2; Müslim, Birr: 1).

Hz. Muhammed, o zamana dek hemen hiçbir insanın değer vermediği ölçüde kadına değer vermiş, o kadar ki onları naziklikte ve zerâfette camlara benzetmiştir. Bir gün yolculuk esnasında develeri hızlandırmak için hidâ yapan, yani türkü söyleyen sahâbîsine, biraz yavaş olmasını, şişeleri (yani hanımları) incitmemesini emretmiştir.

Şayet Peyğamber, kötü huylu ve kırıtkan bir kadın hakkında: "Şeytân, kadın şeklinde görünür" demişse, bunu genelleştirmenin anlamı var mı? Pekâlâ o, şeytânın erkek şeklinde göründüğünü de söylemiştir. Bedir Savaşı sırasında Şeytânın, Bekr oğullarından Sürâka ibn Mâlik ibn Cu'şum adında bir kişi Kureyşlilere katılmış, onları savaşa teşvik etmiş, sonra iki ordu karşılaştığında işin ciddiyetini anlayan Sürâka, kışkırttığı adamları bırakıp gitmişti. İşte bu adam, Kur'ân'da şeytan olarak takdim edilmektedir:

"O zaman şeytân, onlara, yaptıkları işi süslemiş: 'Bugün insanlardan, sizi yenecek kimse yoktur. Korkmayın, ben de sizin yanınızdayım!' demişti. Fakat iki topluluk birbirini görünce ardına dönüp: 'Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan korkarım, zîra Allah'ın cezâsı çetindir!' dedi" (Enfâl: 48).

Nâs ve En'âm sûrelerinde hem cinlerden, hem de insanlardan şeytanlar bulunduğu belirtilmektedir (Nâs: 4-6; En'âm: 112). Bu âyetlerden, kötü huylu, bozguncu insanların, şeytân tabiatlı oldukları anlaşılıyor.Şimdi bu âyetlerden, bütün erkeklerin şeytân olduğu anlamı çıkarılabilir mi? İnsan, önyargılı olunca herşeyi kendi düşündüğü gibi anlıyor.

VII- HZ. MUHAMMED NEDEN ÇOK EVLENDİ?

Hz. Muhammed (s.a.v.), oniki kadınla fi'len evlenmiştir. Vefatları sırasında geriye dokuz hanım bırakmıştır. Onun çok evlenmesini, çok şehvetli olduğu şeklinde yorumlayanlar ve bu yolla onun yüce kişiliği etrafında kuşku uyandırmak isteyenler her zaman olmuştur, bugün de vardır.

Şehvet fazlalığını bir mu'cize sananlar da onun, her gün hanımlarını dolaşıp hepsiyle cinsel ilişkide bulunduğu hakkında yorumlar yapmışlardır. Onların bu tür yorumları da İslâm düşmanlarına fırsat vermektedir. Son zamanlarda İslâma karşı yalanlarla doldurulmuş meşhur bir kitapta şöyle deniliyor:

Türkçe Sözlükte "şehvet (kösnü)" için şöyle denir:

— "Erkek ve dişinin birbirine karşı duydukları istek". "İstek" ama, "coşkunca bir istek."

Şerif Cürcânî'nin ünlü et-Ta'rîfât'ında "Nefsin, kendisine yatkın olanı isterken gösterdiği harekettir" diye tanımlanır. (Bkz. Şehvet maddesi). Buradaki "nefs", "öz varlık"tır, ya da kişinin "doğal eğilimi"dir.

Müslüman ahlâkçıların sözlerinde "el-kuvvetu'ş-şehevâniye" (şehvet gücü, şehvete ilişkin güç) diye bir deyim vardır. Eski Yunan düşünce dünyasındaki "erdem (fazilet)" konusudan aktarılma bilgilerle "dört ana erdem (adalet-hikmet-iffet-şecaat)" anlatılırken geçer, anlatıldığına göre, eğer kişi, "iffet" erdemini elden bırakmak istemiyorsa, "Şehvet gücü"ne tutkun olmamalıdır. (Bkz. Saduddin Teftâzânî, Telvîh, İstanbul, 1310, 2/511). "İffet" özellikle cinsel konuda "dürüstlük" diye Türkçe'ye çevrilebilir.

Kimi de "Şehvet"i köpeksi olan ve olmayan" diye ayırır. "Köpeksi şehvet (eş-şehvetu'l-kelbiyye)" şehvetin hem çok aşırı olması hem de sürmesidir (Bkz. Muhammed Ali Tehanevî, keşşâfu Istılâhatu'l-Fünûn: 1/788). Buna göre, aşırı şehveti olan kimsede, "köpeksi (köpeklere özgü) şehvet" var demektir (Bkz. Aynı yer).

Buhârî'nin de yer verdiği bir hadise göre, "Muhammed, günün belirli saatinde, 9 ya da 11 olan karılarını cinsel birleşim için dolaşır ve hepsiyle de birleşimde bulunur"du. Buna nasıl güç yetirebiliyordu?" sorusuna da şu karşılık verilmiştir:

— "...Ona 30 erkek gücü (30 erkeğinki kadar şehvet) verilmişti."

Bu hadis, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yer alan "Sahih-i Buhari Muhtasar Tecrîd-i Sarih Tercemesi" adlı kitapta, 192. hadis olarak yer alır.

Herşeyi "mucize" gibi gösterilmeye çalışılan Muhammed'in "şehvet"i

ve "erkeklik gücü"de öyle sunulmuştur inanırlarına. Kimi hadis kaynaklarında da Muhammed'de "40 erkeğinki kadar şehvet" bulunduğu belirtilir.

***

Görüldüğü gibi yazar, köpeksi şehvet deyimini kullandıktan sonra gayet maksatlı olarak Hz. Muhammed'in, günün belirli saatlerinde 9, ya da 11 olan karılarını, cinsel birleşme için dolaştığı rivâyetine yer veriyor ve ona 30, hattâ 40 erkek gücü verildiği yolundaki rivâyeti yazıyor.

Gerçi bu tür rivâyetler Buhârî ve Müslim gibi mu'teber hadis kolleksiyonlarında yer almıştır. Bu rivâyetlere bakılırsa, Hz. Muhammed'in, şehvetine düşkün bir insan olduğu izlenimi doğabilir. Gerçekte bu tür haberlerin, rivâyet edenlerin ağızlarında abartıldığı açıktır. Şimdi bunları akıl süzgecinden geçirelim:

Buhârî, Nikâh: 4 ve 24'de Enes'in: *"Allâh'ın Peyğamberinin, bir gecede karılarını dolaştığını, o zaman dokuz karısı olduğunu söylediği"* rivâyet edilmektedir.

Müslim'deki rivâyetten de Enes'in, bu sözü, kişinin bir karısı ile yattıktan sonra yıkanmağa gerek olmadan başka bir karısı ile de yatabileceğini belirtmek için söylediği anlaşılmaktadır: *Peyğamber, kadınlarını tek yıkanma ile dolaşırdı* (birleşmek istedikleriyle birleştikten sonra yıkanırdı)." (Müslim, Hayd: 6, hadis: 28).

İbn Hacer, Peyğamber'in, aynı gecede bütün kadınlarını dolaştığı hakkındaki rivâyeti kaydettikten sonra Hz. Âişe'nin: *"Peyğamber ikindi namazından sonra kadınlarının yanına girer, bunlardan birine yaklaşırdı" dediğini kaydetmektedir* (9/316).

İşte doğru olan da budur. Peyğamber'in, aynı gecede bütün kadınlarıyle birleştiği hakkındaki rivâyetin râvîleri arasında yalancılıkla suçlanan kimseler de vardır. Kaldı ki rivâyetler de çelişkilidir. Kimi Peyğamber'in aynı gecede dolaştığını söylüyor, kimi de gündüzün ikindiden sonra dolaştığını söylüyor.

Peyğamber'in kadınlarını dolaşması, yazarın takdim ettiği veya bazı hayalcilerin sandığı gibi şehvet için veya cinsel birleşme için değil, onların hatırlarını sormak içindi. İşte size Buhârî şârihi İbn Hacer'in açıklaması:

عن آبن عباس ففيها: ''وكان رسول آلله صلى آلله عليه وسلم إذا صلى آلصبح جلس فى مصلاَّه وجلس آلناس حوله حتى تطلع آلشمس، ثم يدخل على نسائه إمرأة إمرأة، يسلّم عليهن ويدعو لهن، فاذا كان يوم إحداهن كان عندها'' الحديث أخرجه ابن مردويه، ويمكن آلجمع بأن آلذى كان يقع فى أول آلنهار سلاما ودعاء محضا، وآلذى فى آخره معه جلوس وآستئناس ومحادثة. لكن آلمحفوظ فى حديث عائشة ذكر آلعصر، ورواية حماد بن سلمة شاذة. قوله :(دخل على نسائه) فى رواية أبى أسامة :أجاز إلى نسائه أى مشى، ويجىء بمعنى قطع آلمسافة ومنه: فأكون أنا أول أمتى أول من يجيز أى أول من يقطع مسافة آلصراط. قوله :(فيدنو منهن) أى فيقبل ويباشر من غير جماع كما فى آلرواية آلأخرى.

''Allah'ın Elçisi (s.a.v.), sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya dek mescidinde oturur, halk da çevresini alır, sohpetini dinlerdi. Sonra tek tek hanımlarının yanına gider, her birine selâm verip duâ ederdi. Sonra nöbet kimin ise onun yanında kalırdı. Bu rivâyeti, İbn Mirdeveyh çıkarmıştır. Peyğamber'in, ikindiden sonra kadınlarını dolaştığı hakkındaki Âişe rivâyetiyle bunu bağdaştırmak mükkündür. Şöyle ki:

''Peyğamber, sabahleyin yalnız selâm vermek ve duâ etmek için onların yanına gider, ikindiden sonra da oturmak, ülfet ve sohpet için giderdi. Ancak sağlam olan Âişe rivâyetidir. Yani ikindiden sonra hanımlarının yanına gitmesidir. Bu rivâyette *'onlardan birine yaklaşırdı'* cümlesi, (onlarla cinsel ilişkide bulunurdu) anlamında değil, birleşmesiz, sadece onu öperdi, severdi demektir (Fethu'l-Bârî: 9/379).

Görüldüğü üzre Peyğamber'in, zevcelerini dolaşması, cinsel istekle değil, hatırlarını sormak, onları koruyup kollamak; onlara güvence ve umut vermek içindi. Hayalciler, bu ifadeyi, Peyğamber'in, onlarla cinsel ilişkide bulunmak için dolaştığı biçiminde yorumlamışlardır, ama gerçekte rivâyetin aslı böyle değildir. Düşünelim bir kere: ikindi ile akşam namazı arasında iki buçuk saatlik bir zaman vardır. Namazları Peyğamber kıldırmaktadır. Şayet ikindiden sonra tek tek gidip dokuz hanımından her biri ile birleşti ise, akşam namazına nasıl geldi? Herhalde her birleşme, en azından 20 dakika veya yarım saat alır. Dokuz yarım saat, dört buçuk saat etmez mi? Beşer dakika da odadan odaya gitmesine ayıralım, 45 dakika. Yani bu iş için en azından beş buçuk saat gerekli. Demek ki Peyğamber'in işi gücü yok, günde beş buçuk saatini bu şehvet işine ayırıyor, öyle mi? Peki akşam ve yatsı namazlarını kim kıldırdı? Böyle şeyi akıl ve mantık alır mı? Demek ki bu rivâyetler hayalcilerin ağzında abartılmış, yanlış yorumlanmış, şehvet gücünün fazilet olduğu sanılmıştır.

Halbuki büyük İslam âlimleri arasında şehvetinden dolayı bir kimseye fazilet biçeni görmedim. Hattâ Fahre'd-dîn Râzî, Tefsîrinin bir yerinde 'eğer şehvette fazilet olsaydı, en faziletli varlık eşek olurdu. Çünkü onun âleti, diğerlerininkinden uzundur' anlamında bir söz söylüyor. Ve şehvet düşkünü insanların, halk nezdinde övgü değil, alay konusu olduğunu belirtiyor.

Hâşâ, sürekli ruhâniyet âlemiyle temasta olan, ne zaman geleceği belli olmayan vahy meleğiyle karşılaşmağa her zaman hazır bulunan Peyğamber (s.a.v.), şehvetperest bir insan değildi. Öyle olsaydı, gençliğinin doruğunda, 25 yaşında olduğu zaman kendisinden 15 yaş büyük bir hanımla (Hatice ile) evlenmezdi. Kendisi, bu hanımı vefat edinceye dek başka bir hanımla evlen-

memiştir. Oysa o zaman Arap toplumunda ve bütün dünyâda çok evlilik egemendi. İsteseydi gençlik çağında başka kadınlarla da evlenirdi. Ancak Hatice'nin vefatından sonra yine yaşlı olan Sevde ile evlenmiştir, tek kız olarak evlendiği Hz. Âişe ile fi'len evlilik kurması, Medine'ye hicretinden sonra olmuştur ki o zaman Peyğamber, 53 yaşında idi. Hz. Âişe de sanıldığı gibi evlenemeyecek çağda değildi. Çünkü rivâyetlere göre Âişe, Peyğamber'le evlenmeden önce Cübeyr ile nişanlı idi. Sonra babası nişanı bozmuştur. Demek ki onu ilk isteyen Peyğamber değildi. Zaten evlenme çağına gelmiş, hattâ nişanlanmıştı. Demek ki Âişe, o zaman toplumun kabul ettiği evlenme yaşında idi.

En güçlü çağında tek kadınla yetinip, ihtiyarlık çağına bastıktan sonra çok kadınla evlenmesini, onun şehvetine bağlamak insafsızlık olur. Bunun başka nedenleri vardır. Temel neden, İslâmın sür'atle yayılması için destek bulmaktır. Hz. Muhammed'in evlendiği kadınlar, hatırı sayılır kişilerin kızları idi.

Peyğamber'in fi'len evlendiği kadın sayısı, 12'dir. Bunlardan Hatice, kendisinden onbeş yaş büyüktü. Saygın bir hanımdı. Peyğamberliğinin ilk yıllarında, Hz. Muhammed'in en büyük desteği bu hanım olmuştur.

Âişe, kendisinin en yakın arkadaşı Ebubekir'in kızı idi. Böylece toplumda saygın olan Ebubekir'le akrabâlık bağı da kurmak istemiştir. Hafsa da, soylu ve etkili kişilerden Ömer'in kızı idi. Rivâyetlerden pek güzel olmadığı anlaşılmaktadır. Peyğamber'in, onunla, babasıyla daha yakın olmak için evlendiği ortadadır.

Ümm-i Habîbe, Kureyş lideri ve Peyğamber'in yaman düşmanı Ebûsüfyân'ın kızı idi. Kocası Ubeydullâh ile birlikte Habeşistan'a göç etmiş olan bu müslüman hanım, orada kocasını kaybetmiş, döndükten sonra Peyğamber onunla evlenmiştir. Bu evlilikteki amacın, Ebûsüfyan'ın düşmanlığını yumuşatmak olduğu, gayet açıktır.

Cüveyriye, Mustalik oğulları liderlerinden Hâris ibn Dırâr'ın kızı, Safiyye de yahudî Nadîr oğulları lideri Huyey ibn Ahtab'ın kızı idi. Bu iki lider kızı, savaşta esir olmuş, bölüşmede başkalarının payına düşmüştü. Ancak her ikisinde de diğer sahâbiler böyle lider kızlarının, alâlâde bir kişiye gitmesini istememişler, bunları Peyğamber'in kendisine lâyik görmüşler, o da büyük ihtimalle arkadaşları arasında herhangi bir kıskançlığı önlemek için bu hanımları kendisi almıştır. Böylece bu hanımlar da şereflenmişler, ilelebed inananların anneleri olma mutluluğuna ermişlerdir.

Bu yazar, yine Hz. Muhammed'in, gûya şehvetperestliğini kanıtlamak hevesiyle, Gazâlî'nin İhyâ'sında yer alan bir rivâyete tutunmaktadır:

"O dönem Araplarında şehvet (erkeklik gücü), en başta gelen bir özellikti. Bunu, Gazâlî, İhyâ'u Ulûmi'd-dîn adlı kitabının Âdâbu'n-Nikâh bölümünde uzun uzun anlatır. Ve bir örnek verir: Alî'nin oğlu Hasan'ın, bir alışta "dört karı birden aldığını, sonra çok geçmeden bunları boşayıp yenilerini aldığını, bu torunu Muhammed'e anlatıldığında, Muhammed'in: 'O, yaratılışta da, huyda da bana benziyor' dediğini" söylüyor.

Yazar, Gazâlî'nin ibaresini tahrîf etmiş. Çünkü Peyğamber'in devrinde, torunu Hasan'ın, dört kadın değil, bir kadın alması da mümkün değildi. Hasan, hicretin dördüncü yılında doğmuştu. Peyğamber'in vefatı sırasında o, sadece altı yaşında idi. Altı yaşında bir çocuğun dört kadın alması, sonra tez zamanda bunları boşayıp yerine başkalarını alması, bunu duyan Peyğamber'in de onu övmek için "O yaratılışta da, huyda da bana benziyor" demesi mümkün müdür?

Yazarın bu tahriften amacı, dört kadın alıp, tez zamanda bunları bir başka grup kadınla değiştirmiş olan torunu Hasan'ın bu davranışını Peyğamber'in beğenmiş olduğunu, böylece Peyğamber'in şehvet düşkünlüğünü anlatmaktır.

Oysa Gazâlî'nin ibaresinde, Peyğamber'in bu sözünün, Hasan'ın evlenmesiyle ilgisi yoktur. Gazâlî'nin ibaresi şöyledir:

"Denilir ki: (Bu ifade sözün, sağlam olmadığını gösteriyor): Alî'nin oğlu Hasan, çok evlenirdi. İkiyüzden fazla kadınla evlenmiş olduğu söylenir. Bazan dört kadın birden alırdı, bazan da dört kadını birden boşar, onların yerine başkalarını alırdı. Peyğamber (s.a.v.), Hasan'a: "Sen fizikçe de, huyca da bana benzedin", "Hasan bendendir, Hüseyin Alî'dendir (yani Hasan bana çekmiş, Hüseyin Alî'ye)" demiştir" (İhyâ: 2/30).

Gazâlî, burada Peyğamber'in, çocuk Hasan'ı severken söylediği sözü anımsatmakta ve Hasan'ın çok evlenme konusunda dedesine benzediğini söylemektedir. Bu, Gazâlî'nin kendi görüşüdür.

İhyâ'daki rivâyetlerin kaynaklarını çıkaran Irâkî, Peyğamber'in "Sen fizikçe de, huyca da bana benzedin" sözünü, torunu Hasan için değil, amcası oğlu Ca'fer ibn Ebî Tâlib için söylediğini, bu hususun Buhârî ve Müslim'in ortak görüşü olduğunu belirtiyor. Zaten Hz. Muhammed'in, bu sözü, 4-5 yaşındaki Hasan için söylemiş olması da uzak ihtimaldir. Çünkü Hasan'ın fiziği kendisine benzeyebilir ama henüz altı yaşındaki çocuğun davranışları belli değildir. Ona geçmiş zaman kipiyle "Sen ahlâkça bana benzedin" denmesi uygun değildir.

Peyğamber Aleyhisselâm'ı, bir kadın düşkünü gösterenler bir düşünmelidirler:

Peyğamber, sürekli rûh âlemiyle temas halinde. Kendisine bazan her gün, bazan gün aşırı, bazan daha geniş aralıkla vahyler gelir. Ruhânî vizyonları olur. Vahy esnasında üzerine ağırlık çöker, yüzü terler, kendinden geçer, horlar, yalnız kendisinin değil, orada bulunanların da üstüne büyük bir ağırlık, ruhâniyyet ağırlığı çöker. Çevrede arı uğultusuna benzer bir ses işitilir. Peyğamber bir hayvan üzerinde ise,bu ağırlığa dayanamayan koca deve derhal çöküverir. Bu sırada Peyğamber'in eli, birinin dizi üzerinde olsa, o kişi dizinin kırıldığını sanacak derecede üstüne ağırlık binmiş olduğunu hisseder.

Böyle ruhânî halin her an gelmesi mümkün idi. Böyle sürekli ruhâniyet halinde bir insanın bir şehvet düşkünü olması makul değildir. Ancak Peyğamber, Allah'ın kaderine inanmış, gönlünü Allah'a bağlamış, tam bir mutluluk içinde bulunuyordu. Dünyanın varına yoğuna aldırmazdı. Ömrünün sonunda güçlü devlet başkanı olduğu halde yine yerin üstünde oturmayı, palas üzerinde uyumayı, arpa ekmeğiyle idare etmeyi yeğlemişti. Dünyânın varlığına aslâ değer vermeyen, olayları Allah'ın takdiri gören, ruhânî arkadaşı, vahy meleği ile desteklenen insanda stres, üzüntü olmaz. Stresi olmayanların fiziki iktidârı da yerinde olur. İşte içindeki mutluluğu dolayısıyle Peyğamber aleyhisselâm, ömrünün sonuna dek iktidârını korumuştur. Bu da onun için bir eksiklik değil, tersine kemâldir. O, her bakımdan sağlıklı bir insandı. Sağlıklı olmak başka, şehvet düşkünlüğü başka şeydir. İktidarsızlık, eksikliktir. Peyğamber, her bakımdan dengeli, duyumları sağlam, sağlıklı, mutlu bir insandı. Ama hâşâ şehvetperest değil. Şehvetperestlerin nasıl davrandıkları, insanların kızına, karısına göz diktikleri, her gece bir başka kızla yatmak istedikleri ma'lûmdur. Hâşâ Peyğamber, kimsenin nâmusuna kem gözle bakmamıştır.

Peyğamber'in şehveti hakkında anlatılan rivâyetler abartılı ve çelişkilidir. Peyğamber, birçok hanımı himayesine almıştı ama bunların bir kısmı yaşlı idi. Sırf ortada kalmamaları için bunları nikâh himayesine almıştı. Asıl kendisinin haftanın gecelerini adâletle paylaştırdığı dört hanımı vardı: Âişe, Hafsa, Zeyneb ve Ümmü Seleme. Ötekilerini dolaşır, hallerini sorar, ihtiyaçlarını giderirdi. Fakat bu dört hanımına olduğu gibi onlara ayrı bir gece tahsis etmemişti. Bazı rivâyetlere göre Peyğamber, dokuz karısı içinde sadece Sevde'ye gece ayırmaz, ötekilerinin her birine nöbetleşe giderdi. Fakat sağlam rivâyet, onun sadece dört karısı arasında gecelerini bölüştürdüğüdür.

Gerçek budur. Şunu da belirtmek lâzımdır ki bizi ilgilendiren, Peyğamber'in bir insan olarak kadınlarıyle az veya çok ilişki kurması, birleşmesi değil, bizi ilgilendiren onun, peyğamber olarak alıp bize duyurduğu İlâhî mesajdır.

VIII- HZ. MUHAMMED'İN SÖZLERİNİ YANLIŞ DEĞERLENDİRME

Bir yazar, "Muhammed'in Doktorluğu" başlığı altında, tıb ve tedâvî hakkında Hz. Muhammed(s.a.v.)den rivâyet edilen bazı sözleri, alaylı bir tarzda eleştirmekte, bunların bilime ters olduğunu iddiâ etmektedir.

Ona göre Muhammed, herşeyi Allah'ın kaderi görmekte ve kaderin değişmeyeceğine inanmaktadır. Bunun için: *"لاعدوى: Hastalığın bulaşması olmaz"* (Buhârî, Tıb: 19, 25, 43-46; Müslim, Selâm: 102-109) demiştir.

Önce bu hadîs, son derece karışık ve sakat bir rivâyet zincirine sahiptir. Hadisçilere göre ma'lûldür. Ebûhüreyre'nin kendisi, rivâyetinde tereddüdlüdür. Çünkü aynı Ebuhüreyre, Peyğamber'in, tam bunun tersi bir söz söylediğini: *"Hastacı (devesini) sağlamcının yanına koymasın"* dediğini rivayet etmiştir (Fethu'l-Bârî: 10/244; Müslim, Selâm: 104; İbn Mâce, Tıb: 24-143). *"Hastalık bulaşması olmadığı"* şeklindeki hadîsi rivâyet eden Ebûhüreyre, sonra bu sözü söylemekten vazgeçmiş ve *"Hasta deve sahibi, develerini, sağlam deve sâhibinin develerinin yanına götürmesin"* hadîsini rivâyet etmeğe başlamıştır. Ebûhüreyre'nin amcası oğlu Hâris ibn Ebî Ziâb kendisine:

— Ey Ebûhüreyre, ben senden, bundan başka bir hadîs de işitiyordum, artık ondan söz etmiyorsun. Derdin ki: Allah'ın Elçisi (s.a.v.) 'Hastalık bulaşması yoktur' dedi.

Ebûhüreyre, böyle bir şey bildiğini kabul etmemiş; sadece: *"Hasta deve sâhibi,* (develerini) *sağlamcının* (sağlam deve sahibinin develerinin) *yanına sokmasın"* hadisini rivâyet etmiştir.

Hâris, Ebûhüreyre'nin, ötekini de rivâyet ettiğinde ısrar edince Ebûhüreyre kızmış, Habeşçe söylenmiş ve Hâris'e:

— Ne dedim, biliyor musun? demiş. Hâris:

— Hayır, demiş. Ebûhüreyre:

— Vazgeçtim, dedim, demiş" (Müslim, Selâm: 104).

Buhârî, şârihi İbn Hacer şöyle diyor: "Bazı hadisçiler, bu (hastalık bulaşması yoktur) rivâyetini reddetmişler(doğru olmadığını söylemişler)dir. Çünkü Ebûhüreyre bu rivâyetinden dönmüş, tersini rivâyet etmiştir. Ya tereddüdünden, ya da tersinin doğruluğunu anladığından. Hastalık bulaşmasından sakınma konusundaki hadisler daha sağlam ve daha çoktur. Daha çok olan o rivâyetleri buna yeğlemek gerekir" (Fethu'l-Bârî: 10/160).

Kaldı ki bu rivâyetin son kısmı da baş tarafıyla çelişkilidir. Çünkü baş

tarafında *"Hastalık bulaşması, baykuş, karın yılanı diye bir şey yoktur"*[1]*de-* nilirken, devamında: *"Aslandan kaçar gibi cüzzamlıdan kaç"* denilmektedir. Hastalık bulaşması yoksa cüzzamlıdan niçin kaçma emredilmiştir?

Peyğamber, hem hastalık bulaşmaz diyecek, hem de cüzamlıdan kaçmayı emredecek. Ve aynı Peyğamber, karantina usulü belirleyecek: *"Bir yerde vebâ çıktığını duyarsanız, oraya girmeyiniz. Bulunduğunuz yerde vebâ çıkmışsa oradan çıkıp gitmeyiniz"* (Buhârî, Tıb: 30).

Hz. Ömer Şam'a gidiyordu. Serğ denilen yerde mola vermişken, Şam'da vebâ salgını bulunduğunu söylediler.

Bunun üzerine Şâm'a girip girmeme konusunda ihtilâf belirdi. Arkadaşlarıyle istişare eden Ömer, Kureyş'in tecrübeli, yaşlı adamlarına durumu danıştı. Onlar, vebâ çıkan yere girmemeyi önerdiler. Şâm kumandanı Ebû Ubeyde:

— Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun? dedi.

Ömer:

— Bunu senden başkası söylese ne ise ey Ebû Ubeyde, dedi. Evet, Allah'ın bir kaderinden, öteki kaderine kaçıyoruz. Senin develerin olsa, onları bir kıyısı otlak, öteki çorak bir vâdiye indirmiş olsan; şimdi onları otlak kıyıda otlatsan da Allah'ın kaderi, çorak kıyıda otlatsan da Allah'ın kaderi değil mi?

O sırada Abdurrahman ibn Avf geldi, kendisi orada yoktu, bir yere gitmişti. Şöyle dedi: "Ben bu konuda bir şey biliyorum. Allah'ın Elçisi (s.a.v.)in *(Bir yerde vebâ çıktığını işitirseniz oraya girmeyiniz. Bulunduğunuz yerde vebâ çıkarsa ondan kaçmak üzre oradan çıkmayınız)* dediğini işittim. Ömer, Allah'a hamdederek oradan geri döndü" (Buhârî, Tıb: 30; Fethu'l-Bârî: 10/179).

Mehmet Âkif, bu olayı şiirleştirmiş:

Kader deyince ne anlardı, dinle bak ashâb:
Ebû Ubeyde'ye imdâda eylemişti şitâb,
Maiyyetindeki askerle bir zaman Fârûk.
— Tereddüt etme sakın, çünkü vak'a pek mevsûk—
Tarîk-i Şâm'ı tutup doğru "Surg"a indi Ömer.
Ebû Ubeyde hemen koştu almasiyle haber.
Halife, Hazret-i Serdâra: "Nerdedir ordu?
Ne yaptınız? Yapacak şey nedir?" deyip sordu.

1. Araplar, öldürülen kişinin ruhunun baykuş olup, öcü alınıncaya dek: *"Bana su verin!"*diye bağıracağına, öcü alındıktan sonra uçup gideceğine inanır; ayrıca insanın karnında bir yılan bulunduğunu, o acıkınca insanı rahatsız ettiğini sanırlardı.

Ebû Ubeyde: "Veba var!" deyince, askerde;
Tevâbiiyle Ömer durdu, kalkacak yerde.
"Vebâya karşı gidilmek mi, gitmemek mi iyi?"
Muhâcirîn-i Kirâmın soruldu hep re'yi.
Bu zümreden kimi: "Maksad mühim, gidilmeli" der;
"Hayır, bu tehlikedir" der, kalan Muhâcirler.
Halife böyle muhalif görünce efkârı;
Çağırdı: Aynı tereddüdde buldu Ensarı.
Dağıttı hepsini, lâkin sıkıldı... Artık ona,
Muhacirîn-i Kureyş'in müsin olanlarına [1].
Mürâcaat yolu kalmıştı; sordu onlara da.
Bu fırka işte bilâ-kayd-ı ihtilâf arada:
"Vebâya karşı gidilmek hatâ olur" dediler;
"Yarın dönün!" diye Ashaba emri verdi Ömer.
Ales-seher düzülürken cemâatiyle yola,
Ebû Ubeyde çıkıp: "Yâ Ömer, uğurlar ola!
Firarınız kader-ul-lahtan mıdır şimdi?"
Demez mi, Hazret-i Fârûk döndü: "Doğru"dedi,
"Şu var ki bir kader-ul-lahtan kaçarken biz,
Koşup öbür kader-ul-laha doğru gitmedeyiz.
Zemîni otlu da, etrâfı taşlı bir derenin
İçinde olsa deven yâ Ebâ Ubeyde, senin;
Tutup da onları yalçın bayırda sektirsen,
Ya öyle yapmıyarak otlu semte çektirsen,
Düşün, kaderle değildir, şu yaptığın da nedir?"
Ömer bu sözde iken İbn-i Avf olur zâhir,
Hemen rivâyete başlar hadîs-i tâûn'u [2].
Ebû Ubeyde tabîî susar duyunca bunu.
Muhâcirîn-i Kureyş'in, kibâr-ı Ashâbın,
Şerîatin koca bir rüknü: İbn-i Hattâb'ın;
Kader denince ne anlardı hepsi, anladın a!..
Utanmadan yine kalkışma Hakk'a bühtâna [3].

Görülüyor ki Peyğamber'in söylediği ileri sürülen, hastalığın bulaşmayacağı hakkındaki bu söz, gerçekte onun sözü değildir. İnsanlar, kendi düşüncelerine geçerlilik kazandırmak için, sözlerini Peyğamber'e dayandırmışlardır.

Ayrıca bilinmesi lâzımdır ki Hz. Muhammed de bir insandır. Vahy dışındaki söz ve eylemlerinde o da bir insan olarak yanılabilir. Kur'ân-ı Kerîm,

1. Müsin: Arapça "sin"den. Yaşlı, geçkin, kocamış, ihtiyar. 2. **İza semi'tum bi tâ'un bi ardın felâ tedhulû aleyhi. Ve izâ vakaa ve entüm bi ardın felâ tahrücû minha firâren minhü."** (Veba olan yere girmeyin, vebâ olan yerde iseniz çıkmayın, meâlindedir (Hadis-i Şerif). 3. Safahat, s. 269-271.

vahyin haricinde, onun da öteki insanlar gibi olduğunu, kendi düşüncesiyle vardığı bazı kararlarında yanıldığını belirtmiştir. Yalan özür bahane ederek savaşa katılmak istemeyenlere inanıp izin vermesinin bir yanılgı olduğunu hatırlatmış ve kendisine hitaben: *"Allah seni affetsin, doğru söyleyenleri anlamadan, yalancıları bilmeden niçin onlara izin verdin?"* (Tevbe: 43) demiştir.

Demek ki Peyğamber onlara izin vermekle yanılmıştır. Çünkü o da insandır: *"Ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana vahyolunuyor, de"* (Kehf: 110; Fussilet: 41) âyeti, vahy dışında Peyğamber'in, öteki insanlardan farkı olmadığını bildirmektedir.

Bu durumu bilen sahâbîler, Hz. Muhammed'in, bazı konularda kararlarını uygun bulmayınca bunun kendi düşüncesi mi, yoksa vahy sonucu bir karar mı olduğunu sorarlar, şayet kendi düşüncesi olduğunu söylerse onun uygun olmadığını; şöyle yapılmasının daha uygun olacağını söylerlerdi. Hz. Muhammed de onların düşüncesini daha uygun bulursa öyle yapardı. Nitekim Bedir Savaşı öncesinde Peyğamber'in seçtiği karargâhı (konaklama yerini) uygun bulmayan sahâbîler, kendilerince uygun yeri göstermişler, Peyğamber de onların dediği yeri karargâh yapmıştı.

Medine'ye hicret ettiği zaman Medine halkının, hurmalarını tozlandırdıklarını (erkek tomurcuktan bir parça alıp dişi tomurcuğun içine soktuklarını) gören Peyğamber:

— *Ne yapıyorsunuz? dedi.*

— *Biz böyle yaparız, dediler.*

— *Yapmasanız daha iyi olur, dedi.*

Medineliler o yıl tozlandırma yapmadılar. Verim düştü, kalite bozuldu. Bu durumu kendisine anlattıkları zaman Peyğamber:

— *Ben de sizin gibi bir insanım. Size dininiz hakkında bir şey emredersem buyruğumu tutunuz. Ama kendi düşünceme göre bir şey emredersem, ben de insanım.*

Bu hadisin başka rivâyetine göre Hz. Muhammed'in, hurmayı aşılamamanın daha iyi olacağını söylemesi üzerine hurmada kalitenin düştüğü, yine onların yanına uğrayan Peyğamber'in:

— *"Hurmalarınıza ne oldu?"* diye sorduğu, onların da:

— *"Sen, şöyle, şöyle söyledin"* dedikleri, bunun üzerine Peyğamber'in:

— *"Siz, dünyâ işinizi daha iyi bilirsiniz!"* dediği belirtilmektedir (Müslim, Fedâil: 140-141; eş-Şifâ' fî Ta'rîfi Hukuki'l-Mustafâ, s. 178).

Başka bir rivâyette de Peyğamber: *"Ben, sadece bir tahminde bulundum.*

Zannımdan ötürü beni kınamayın!" demiştir (eş-Şifâ': 178).

Kendisi: *"Yanılmamı bağışla!"* (Müsned: 4/37, 444), *"Günâhımı, yanılmamı ve bilmezlikle yaptığım hatâları bağışla!"* diye duâ etmiştir (Müsned: 4/55, 217). Başka bir sözünde de:

"Ben de sizin gibi bir insanım. Size Allah'tan gelen bir şeyi söylersem, bu gerçektir. Ama kendiliğimden bir şey söylersem, ben de insanım, yanılabilirim de, isâbet de edebilirim" buyurmuştur (eş-Şifâ: 179).

Kadî İyâd, bu hadîse şu açıklamayı yapıyor: "İşte dünyaya ilişkin işlerde kendiliğinden ve tahminine göre söylediği sözler böyledir".

Görüldüğü üzre dîn ile bir ilgisi olmayan bu tür sözler, Hz. Muhammed'in, normal bir insan düzeyinde söylediği sözlerdir. Bunları değişmez Tanrı sözü, dîn kuralı gibi kabul etmek yanlıştır. Çünkü o da bir insandı. Yetiştiği ortamın kültürüyle yoğrulmuş, onların tıb ve tedâvî hakkındaki görüşlerini duymuş, öğrenmişti. Bunlardan beğendiklerini tavsiye etmiştir. Dînî niteliği olmayan tıb ve tedâvî yöntemlerini, o zamanın şartlarını gözönünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Bunların, pozitif bilime yüzde yüz uygun düşmesi şart değildir. Bunlar içinde şayet modern tıbbın verilerine aykırı olanlar görülürse bu durum, Hz. Muhammed'in peyğamberliği hakkında aslâ kuşku uyandırmaz. Çünkü biraz önce izah ettiğimiz gibi o, bunları vahyen almış değil, çevresinden duyarak, görerek öğrenmiş, kendi düşüncesine göre iyi bulduğunu anlatmış, tavsiye etmiştir. Yanılmaz olan, bu tür sözler değil, vahy ile aldığı sözlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'da onun: *"Öteki insanlar gibi bir insan olduğu, ancak kendisine vahy geldiği"* vurgulanmıştır. Âyette sadece vahyen bildirilenlerin yanılmaz olduğu anlatılmıştır.

Peyğamber (selâm ona), bir hadislerinde: *"Ben de sizin gibi bir insanım. Siz, aranızdaki anlaşmazlıkları bana getirip, aranızda hüküm vermemi istiyorsunuz. Olabilir ki biriniz, güzel konuşmasıyle, kanıtını daha iyi anlatabilir, kendisini haklı gösterir, ben de duyduğuma göre hüküm veririm. Her kime,* (yanılarak) *kardeşinin hakkını vermiş olursam, onu asla almasın. Zira ben o kimseye cehennem ateşinden bir parça kesip vermişimdir!"* (Buhârî, Mezâlim: 16, Ahkâm: 29, 31; Müslim, Akdiye: 5; Ebû Dâvûd, Edeb: 187; eş-Şifâ: 180).

Bundan dolayıdır ki sahâbîler, Hz. Muhammed'in vahye veya ilhâma dayalı sözlerini, normal bir insan olarak söylediği sözlerden ayırmışlar; birincisini uygulamayı gerekli görmüşler; ikincisini seçime bırakmışlardır. Onun için ölüm döşeğinde yatarken Hz. Muhammed, ümmetinin kendisinden sonra anlaşmazlığa düşmelerini önlemek amacıyle bir vasiyyet yazdırmak istemiş: *"Geliniz, size bir yazı yaz*(dır)*ayım da benden sonra şaşırmayasınız!"* demiş.

Peygamber'in ağır hastalığını düşünenler, buna gerek görmemişler. Hz. Ömer: *"Allah'ın Kitâbı bize yeter!"* demiş. Sahâbîlerinin tartıştığını gören Peygamber, vasiyyeti yazdırmaktan vazgeçmiştir (Buhârî, İlm: 32, Cihâd: 176; Müslim, Vasiyyet: 20-23; eş-Şifâ': 186).

Müslim'in rivâyetinden, vasiyyetin yazılmasına gerek görmeyenler, hastalığın etkisi altında olan Peygamber'in, o durumda yanılabileceğini düşündükleri için bunu istememişlerdir.

Peygamber'in vasiyyet yazdırma istemi üzerine, orada bulunanlar:

"— Acaba durumu nasıl? Yoksa kendinde değil mi? Bunu kendisinden sorun!" demişler. Peygamber:

"— Beni halime bırakın, benim durumum iyidir, (aklım başımdadır). *Size üç vasiyyetim var: Müşrikleri Arap Yarımadasından çıkarınız. Elçi olarak gelen delegelere, benim yaptığım gibi ikrâmda bulununuz"* dedi. Üçüncüsünde sustu. Ya da —râvînin anlatımına göre; ne söylediği bana unutturuldu. (Burada sustuğu bildirilen, Peygamber değil, İbn Abbas'tır. Unutturulan da bu sözü İbn Abbâs'tan aktaran râvî Saîd ibn Cübeyr'dir. Mühelleb'e göre Peygamber'in üçüncü vasiyyeti de Üsâme ordusunun donatılıp yola çıkarılmasıdır (Müslim: 3/1258, not: 4).

IX- "KUR'ÂN-I KERÎM MELEĞİN VAHYİDİR"

Şûrâ Sûresinin 51 nci âyetinde: *"Allah bir insanla* (doğrudan) *konuşmaz. Ancak vahiyle* (kulunun kalbine, dilediği düşünceyi doğurarak), *yahut perde arkasından konuşur; yahut, izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir."*

Birinci tür vahiy, ilhâmdır. Yani peygamberin kalbine, herhangi bir düşüncenin, bir mânânın doğurulmasıdır. Allah'ın, perde arkasından insana hitâbedip konuşması, yalnız Hz. Mûsâ'ya nasib olmuştur: *"Allah Mûsâ'ya hitâbetmişti"* (Nisâ': 164).

Kur'ân-ı Kerîm, üçüncü tür vahiy ile, yani Allah'ın görevlendirdiği melek aracılığı ile vahyedilmiştir. Allah'ın emriyle, Hz. Muhammed'e vahyetmek üzre görevlendirilen melek, ya doğrudan Allah'tan aldığı mânâları veya Allah'ın emriyle, daha önce Allah'ın, Mûsâ'ya ve ondan sonraki peygamberlere verdiği anlamları, Arap dilinin kalıplarına sokarak Hz. Muhammed'e vahyetmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in, yalnız anlamı değil, söz kalıpları da meleğin vahyidir. Ancak doğrudan Allah'tan veya önceki Kutsal Kitaptan alınan mânâları söz kalıplarına döküp Hz. Muhammed'e veren melektir. Bu mânâlar, gerek bizzat Allah'tan, gerek O'nun daha önceki peygamberlere vermiş olduğu vahy kitaplarından alınmış olsun, temelde Allah'ındır ve O'nun buyruğu ile vahyedilmiştir. Fakat onları Arapça kalıplara döken melek olduğu için, bunlara meleğin sözü denilmiştir:

"O, Arşın Sâhibi (Allah) *katında değerli, güçlü, şerefli bir elçinin sözüdür"* (Tekvîr: 19-20).

"Yoo, yemîn ederim: gördüklerinize, görmediklerinize ki O (Kur'ân), *şerefli bir elçinin sözüdür. O, bir şâirin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!"* (Hâkka: 38-44).

Kur'ân'ı indirmeyi emreden Allah olduğu için indirme Allah'tandır. Ama onu indirme eylemini yapan, yani İlâhî mânâları, insan söz kalıplarına dökerek insanın anlama düzeyine indirerek Hz. Muhammed'e veren melek elçidir. Bu bakımdan Kur'ân, indirme eylemi olarak Allah'a, fakat söz olarak meleğe nisbet edilmiştir: *"Muhakkak ki o, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Uyarıcılardan olman için onu senin kalbine Güvenilir Rûh* (Cebrâîl) *açık bir Arapça ile indirdi. O, öncekilerin kitaplarında vardır"* (Şuarâ: 192-196) âyetlerinde bu husus açıkça belirtilmiştir.

Burada önce, indirmenin, Allah'ın indirmesi olduğu, yani O'nun dilemesi ve buyruğu üzerine indirme işleminin yapıldığı belirtiliyor. Eylemi dileyen O olduğu için emrindeki güçlerin yaptığı iş, kendisine nisbet edilir. Meselâ "Süleymaniye Câmiini Mimar Sinan yaptı" denilir. Oysa Câmii yapan, ustalardır. Ama plânını çizip, o plânın uygulanmasını, binâyı yapan ustalara veren ve yapımı denetleyen Sinan olduğundan, Câmiin yapım işlemi, Sinan'a nisbet edilir.

Vahyi indirme işlemi de Allah'ın plânı, buyruğu ile olduğundan O'nun işidir. Ama bu işi yapan vâsıta, Güvenilir Rûh'tur. Çünkü Allah, zâtiyle beşer düzeyine inmez. Görevlendirdiği elçilerini indirir.

Bu sözler, önceki peyğamberlerin kitaplarında da vardır. Onlara kendi dillerinde indirilmiş olan İlâhî mânâlar, Hz. Muhammed'e de kendi dili olan Arapça ile indirilmiştir. Gelen bu sözler, sadece anlam olarak Hz. Muhammed'in kalbine doğmamış, o mânâlar elçi melek tarafından insan sözü kalıplarına dökülerek Peyğamber'e verilmiştir. Bundan dolayıdır ki bu sözlerin, elçi meleğin sözü olduğu belirtilmiştir. Allah'ın Elçisi olan Melek, bu sözleri, Allah adına Hz. Muhammed'e duyurmuştur: *"Biz ancak Rabbinin buyruğunu indiririz"* (Meryem: 64) âyetinde Kur'ân-ı Kerîm'i vahyeden melek, Allah'ın emriyle bu işi yaptığını, O'nun verdiği mânâları indirdiğini vurgulamaktadır.

"Üstün ve çok merhametli(Allah)*ın indirmesi"* (Yâsîn: 5).

"Kitâb'ın indirilmesi, azîz ve hikmet sâhibi Allah tarafındandır" (Zümer: 1).

"Rahmân, Rahîm'den indirilmiştir" (Fussilet: 2) gibi âyetler, Kitâbın,

acıyan, hikmet sâhibi, güçlü Allah tarafından indirildiğini vurguluyor. Ama Allah, her işi, buyruğundaki görevlileriyle yapar. İndirme işinin görevlisi de bir melektir. Muhammed'in düzeyine inip onunla konuşan, vahiy meleğidir:

"Onu, çok güçlü biri öğretti. O üstün akıl sahibi (melek) *yüksek ufukta doğruldu* (ufukta göründü), *sonra yaklaştı: o kadar* (yaklaştı) *ki arada iki yay kadar ya da daha az bir mesafe kaldı. Kuluna vahyettiğini vahyetti"* (Necm: 5-10) âyetlerinde indirme işleminin, melek tarafından yapıldığı açıkça belirtilmiştir.

Vahyeden, konuşan, bizzat Allah olmayıp, elçi melek olduğu için âyetlerin büyük kısmı, üçüncü şahıs olan elçinin, Allah'ın iradesini anlatımı, O'nu tanıtımı şeklinde ifade edilmiştir. Örnekler:

"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın! Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günâhları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur. Zaten insanların çoğu yoldan çıkmışlardır. Yoksa câhiliyye hükmünü mü arıyorlar? İyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?" (Mâide: 49-50).

"Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) *Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki* (O) *onları sever, onlar da O'nu severler. İnananlara karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve katıdırlar. Allah yolunda cihâdederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lutfudur, onu dilediğine verir. Allah*(ın lutfu) *geniştir,* (O), *bilendir. Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rükû'a varan mü'minlerdir. Kim Allah'ı, Elçisini ve mü'minleri dost tutarsa* (bilsin ki) *galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır. Ey inananlar, sizden önce Kitâb verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın; inanıyorsanız Allah'tan korkun!"* (Mâide: 54-57).

"Allah demişti ki: 'Ey Meryem oğlu Îsâ, sana ve annene olan nimetimi hatırla, hani seni Kutsal Rûh ile desteklemiştim; beşikte ve yetişkin iken insanlara konuşuyordun; sana Kitâb'ı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncîl'i öğrettim!.." (Mâide: 110).

"Hamdolsun o Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Yine de nankörler, Rablerine eş tutuyorlar" (En'âm: 1).

"(Siz) *onların, Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek taşkınlık edip Allah'a sövmesinler! Biz, her ümmete, yaptıkları işi böyle süslü gösterdik; sonunda dönüşleri Rablerinedir. O, onlara ne yaptıklarını haber verir!"* (En'âm: 108).

"Biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı ve herşeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikten sonra yine inanmazlardı; fakat çokları bilmezler" (En'âm: 111).

"Allah, münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara ve kâfirlere cehennem âteşini va'detmiştir, onlar orada sürekli kalacaklardır. O, onlara yeter! Onlar için sürekli bir azâb vardır!" (Tevbe: 68).

"Allah, inanan erkeklere ve inanan kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel konutlar va'detmiştir. Allah'ın râzı olması ise hepsinden büyüktür. İşte büyük başarı budur!" (Tevbe: 72).

Neden Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan Allah konuşmuyor da melek konuşuyor? Çünkü Allah ile insanın doğrudan konuşması mümkün değildir. Allah'ın konuşması, harfler ve sesler aracılığı ile değildir. O konuşmanın niteliği bilinmez. Bu söz kalıpları, insanlara özgüdür. Allah, İlâhî mânâları, melek aracılığı ile insan düzeyine indirir. Melek, İlâhî mânâları, insanın konuştuğu dil kalıplarına sokarak insana verir. İşte Kur'ân'ın vahy vetiresi budur. Bunun için âyetlerin çoğunluğu, doğrudan Allah'ın konuşması şeklinde değil, bir üçüncü şahıs olan elçinin anlatımı şeklindedir. Doğrudan Allah'ın konuşması biçiminde âyetler de vardır ama bunlar azdır. Hattâ kanâatimizce bunlar da yine meleğin, parantez içinde, Allah'ın sözünü aktarmasıdır. Melek, bunları da Allah adına söylemektedir. Söz, yine meleğin sözüdür. Allah adına söylendiği için "Biz" veya "Ben" şeklinde Allah'ın hitâbı biçiminde ifade edilmiştir. Melek, biraz ileride anlatacağımız üzre cem' makamına geçerek Allah'ı temsîlen konuşmaktadır. Söylediklerimizi bir misalle anlatmağa çalışalım:

Pâdişâh, fermanı bizzat kendisi yazmaz. İrâdesini sekreterine bildirir, "Falan vâliye şunları yazacaksın, filân kent halkına şunları bildireceksin..." gibi. Sekreter, pâdişâhın emrettiği biçimde fermanı yazar. Bu bir dikte değil, pâdişâh isteğinin, sekreter tarafından kaleme alınmasıdır. Sekreter, yazdığı pâdişâh irâdesini, pâdişâhın mührünü de vurarak —veya pâdişâh, sekreterin yazdıklarını onaylayarak—, istenilen yerlere gönderir.

İşte vahy meleği de tıpkı bir sekreter gibi, İlâhî mânâları, peyğamberlerin konuştuğu dil kalıplarına, (Arapça, İbrânîce veya herhangi bir dilin kalıplarına) dökerek onlara verir. İlâhî mânâları söz kalıplarına dökmesi, onları Allah düzeyinden (yani Allah'tan) insanların kavrama düzeyine indirmesidir. Kur'ân, Allah'ın buyruğu ile indirildiği için Allah'ın fermânı, O'nun indirmesi, ama melek tarafından beşer düzeyine indirildiği için de meleğin sözüdür. Yani bir bakımdan Allah'ın emri, fermanı, bir bakımdan da meleğin sözüdür.

Şimdi bunları anlatan elçi, pâdişâhın bildirmek istediği direktifleri, mânâları kendi sözleriyle anlatmıştır. Sözlerin anlamı pâdişâhtan ise de sözün ifade kalıpları elçinindir. Ama elçiyi saraydan indirip vâlînin kentine gönderen ve onunla buluşturup konuşturan padişâhtır. Emirler, irâdeler gerçekte pâdişâhın emridir, elçinin kendi emri değildir. Elçi, sadece aldığı anlamları, söz haline getirerek vâliye bildirmiştir.

İşte Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi de böyledir. Kur'ân, kâinâtın Rabbi (Rabbu'l-âlemîn) tarafından gönderilen melek tarafından vahyedilmiştir. Meleği insan düzeyine indiren Allah olduğu için Kur'ân'ı indirme olayı Allah'ın işidir. Ancak mânâları söz kalıplarına sokup peygambere duyuran elçi-melektir. Onun için söz kalıpları meleğindir. Bundan dolayı âyetler, üçüncü şahsın anlatımı biçimindedir. Melek, Allah'tan aldığı mânâları, Allah'ın daha önceki peygamberlere gönderdiği Kitâbın önemli buyruk ve kıssalarını, Hz. Muhammed'e, kendi konuştuğu dil ile vahyetmiştir. Yalnız eski Kitâbı aynen olduğu gibi değil, gerekli olan kısımlarını, katmalardan da ayıklayarak yeni bir üslûpla vahyetmiştir:

"Gerçekten onlara, bilgiye göre açıkladığımız, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olan bir Kitâp getirdik" (A'râf: 52).

Kur'ân'ın mânâsı Allah'ın, söz kalıpları meleğindir: *"O, değerli bir elçinin sözüdür"* (Hâkka: 40, Tekvîr: 19).

Kur'ân-ı Kerîm'in, vahyi getiren hakkında söylediklerini sûrelerin iniş sırasına göre yazıyorum:

"O (Kur'ân), *değerli bir Elçinin sözüdür: Güçlü, Arşın sâhibi katında yüce; orada itâat edilir* (sözü dinlenir) *bir elçi"* (Tekvîr/19-21).

Bu âyetlerde vahy getirenin, Allâh katında değerli, sözü tutulur, kerîm bir elçi olduğu bildiriliyor ama niteliği hakkında bir şey söylenmiyor. Bundan epey sonra inen Şu'arâ Sûresinde bu elçinin, Rûh olduğu belirtiliyor:

"Onu, Güvenilir Rûh indirdi; Senin kalbine, ki uyarıcılardan olasın. Apaçık bir Arap diliyle (indirdi)" (Şuarâ': 47/193-195).

Büyük ihtimalle, Kur'ân'ı indiren Rûh'un ne olduğu soruldu. Bunun üzerine İsrâ Sûresindeki şu âyet indi:

"Sana Ruh'tan sorarlar. De ki: 'Rûh, Rabbimin buyruğundandır (O'nun buyruğuna tâbi'dir). *Size pek az bilgi verilmiştir"* (İsrâ: 50/85).

Daha sonra Allâh'ın, bir insanla direkt konuşmayacağını, ancak perde arkasından ya da vahy ile (kulun kalbine düşünce atmak suretiyle) konuşacağını; ya da kendi buyruğu ile, dilediğini vahyedecek bir elçi göndereceğini bildiren âyet inmiştir:

"Allah, bir insanla karşılıklı konuşmaz. Ancak vahiyle, yahut perde arkasından konuşur; yahut izniyle, dilediğini vahyedecek bir Elçi gönderir. O, yücedir, hüküm ve hikmet sâhibidir!" (Şûrâ: 62/51).

Bundan birkaç sûre sonra inen Hâkka Sûresinde de vahy getiren Rûh'un, olduğuna işâret edilmektedir:

"İşte böylece sana, buyruğumuzdan bir Rûh vahyettik..." (Şûrâ: 62/52).

Bundan birkaç sûre sonra inen Hâkka Sûresinde de vahy geren Rûh'un, değerli bir Tanrı Elçisi olduğu vurgulanır:

"O (Kur'ân), *elbette değerli bir Elçinin sözüdür. O, bir şâir sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O, bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!"* (Hâkka: 78/40-42).

Bunlardan hayli sonra, Medîne devrinin başlarında inen Bakara Sûresinde ise vahy getiren Elçinin adı açıklanır:

"De ki: 'Allah'ın izniyle, Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için, kim "Cibrîl'e düşman olursa; evet kim Allâh'a, meleklerine, elçilerine, Cibrîl'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır" (Bakara: 92/97-98).

Bu âyetlerden, vahy elçisinin adının Cibrîl olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu elçinin Rûh olduğu, birçok yerde belirtildiği halde melek olduğu açıkça belirtilmemiştir. Yalnız Bakara Sûresinin 98. âyeti, Allah'ın meleklerini, elçilerini, Cibrîl ve Mîkâl'i ayrı ayrı saymaktadır. Bundan Cibrîl ve Mîkâl'in, melekler içinde özel yeri olan elçiler olduğu anlaşılır. Ancak Allah'ın elçileri, sadece bu iki melekten ibaret de değildir. Kur'ân'ın indirilmesindeki baş rollerinden ötürü bunlar ayrıca anılmıştır. Fakat bu ikisinden önce, Allah'ın elçileri, çoğul olarak anıldığı gibi, Kur'ân'ın başka âyetlerinde de Allah'ın çeşitli işlerle görevli elçilerinden söz edilir. Meselâ:

Can alan elçiler (En'âm: 61, A'râf: 37); insanların eylemlerini yazan elçiler (Yûnus: 21, İnfitâr: 10-11, Zuhrûf: 80) Allah'ın buyruğunu çiğneyenlere azâb indiren elçiler (Hûd: 69, 77; Ankebût: 31, 33) gibi, Allâh'ın, çeşitli işlerle görevli melek elçilerinden söz eden âyetler bulunmaktadır.

Bu âyetler dikkatle gözden geçirilirse vahiy veren elçinin, Allah katında çok değerli, sözü dinlenen, Cibrîl adında, güvenilir, doğru sözlü bir soyut Rûh olduğu anlaşılır. Bu Rûh, melekler içinde çok itibarlı bir Tanrı elçisidir. Ama kendisi yalnız değildir. Kendisi gibi daha birçok melek elçi vardır. Kendisi vahiy getirirken, vahye şeytan sözü karışmaması için koruyucu meleklerin koruması altında Peyğamber'e gelmektedir (Meryem: 64).

İşte Kur'ân'da vahy getiren elçi hakkında söylenen bunlardır.

İndirme Allah'ın işidir, indirme süreci olan vahy işi meleğindir. *"Ya da, izniyle dilediğini vahyedecek bir melek gönderir"* (Şûrâ: 51) âyeti bunu ifade

ediyor. Demek ki vahyeden, melektir. O halde: *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peyğamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik"* (Nisâ': 163) âyetinde "Biz" sözü, meleğe de âid olabilir. Allah'a da. Eğer vahy, Allah'a nisbet edilmişse burada kasıt, Şûrâ 51'in birinci şıkkında anlatılan vahiydir ki ilhâmdır. Bu vahiy, bir mânânın, doğrudan peyğamberin kalbine doğurulmasıdır. Bu tür vahy, sadece peyğamberlere de özgü değildir. Başka insanlara, hattâ canlılara da olabilir.

"Ey Mûsâ, biz senin annene, vahyedileni ettik" (Tâhâ: 39), *"Mûsâ'nın annesine, onu emzirmesini, onun başına bir şey gelmesinden korkuyorsa suya atmasını vahyettik"* (Kasas: 7) âyetlerinde Allah'ın vahyetmesi, bir düşünceyi kalbe doğurması anlamındadır. Bu doğurma işlevini yapmakta meleklerin rolü vardır. Aşağıdaki misal, bunu daha açık bir şekilde ortaya koyuyor:

"De ki: 'Onların bilgisi, Rabbimin yanında bir kitapta(yazılı)*dır. Rabbim, şaşmaz, unutmaz. O ki yeri size beşik yaptı, üstünde size yollar açtı, gökten bir su indirdi ve onunla her çeşit bitkiyi çıkardık. Yeyin, hayvanlarınızı otlatın. Kuşkusuz bunda, sağduyu sahipleri için ibretler vardır. Sizi ondan yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir kez daha ondan çıkaracağız"* (Tâhâ: 52-55).

Vahy meleği, önce Mûsâ'nın, Fir'avn'a cevabını anlatıyor: *"O, yeri size beşik yaptı, üstünde size yollar açtı, gökten su indirdi"* diyor.

Bitkiler su ile yetişir. Bitkinin yetişmesi için Allah, yağmur yağdırmış, bu su sayesinde yerden çeşit çeşit bitki çıkarılmıştır. Bitkinin çıkmasını dileyen Allah, ama çıkarma işlemini yapan, O'nun görevlendirdiği meleklerdir. İşte vahy meleği, bu durumu belirtmek için öteki melekleri de kasdederek: *"O'nun indirdiği su ile çeşit çeşit bitki çıkardık"* diyor.

Âyetler arasıda araya giren bu çoğul kipi, bizzat Allah'ı da kasdetmiş olabilir, melekleri de. Kasıt Allah ise, yani *"Biz çıkardık"* sözü Allah'a âit ise, bu takdirde vahyeden melek, kendisini gönderen Rabbin sözünü tırnak içinde söylemiştir. Tasavvuf dilinde buna *cem'* makamı denilir. Genellikle Allah'ın sözünü, kendi ifadesiyle anlatan melek, zaman zaman da kendi bireyliğini unutup Allah ile birleşir ve o makamdan konuşur, o zaman: "Biz yaptık, biz çıkardık, biz yarattık" der. Bu durumda melek, Allah'ta fânî olmuş, kendi varlığını aradan çıkarmıştır. Ama bu durum çok sürmez, bir iki kelimeden sonra melek, tekrar bireyliğine geçer ve elçi olarak Rabbin duyurulmasını istediği mânâları, kendi ifadesiyle anlatır.

Ancak çoğul kipiyle söylenenlerin bir kısmı, melekler topluluğunu gösterir. Kâinâtın yaratıcısı, yöneticisi yalnız Allah'tır. O'ndan başka yönetici yoktur. Ama nasıl bir ülkeyi yöneten, yönetim işini emrindeki görevlilere yaptırırsa, kâinâtın pâdişâhı olan Allah da, yaratma ve yönetme işlerini, evrenin düzenini buyruğundaki görevlilere (yani meleklere) yaptırır. Fakat emir O'ndan olduğu için yaratma ve yürütmeyi yapan, gerçekte O'dur. Şu hadîs bu konuda bize ışık tutacaktır:

"Nutfe (embrio), *rahimde kırk-kırkbeş gece kaldıktan sonra melek ona gelir,*

'Ya Rabbi, der, şakî mi olacak, sa'îd mi?' Şakî mi, sa'îd mi olacağı yazılır. 'Ya Rabbi, erkek mi, dişi mi olacak?' Erkek mi, dişi mi olacağı yazılır. Sonra defter dürülür, artık ne ona bir şey katılır, ne de ondan bir şey çıkarılır" (Müslim, Kader: 1/2).

Hadîsin başka bir rivâyeti de şöyledir: *"Her bibrinizin anne karnında kırk gün içinde yaratılışı toplanır. Sonra bir o kadar zamanda alaka olur, sonra bir o kadar zamanda da mudğa olur. Son a Allah bir melek gönderir. Meleğe şu dört şey emredilir: 'O kişinin yapacağı işleri, rızkını, ömrünü, şakî mi, saîd mi olacağını yaz!' Sonra ona rûh üflenir..."* (Buhârî, Bed'u'l-halk, bâbu zikri'l-melâikeh; 1, Tevhîd: 28; Müslim, Kader: 1).

Hadîslerde yaratma işleminin, Allah'ın buyruğundaki melekler tarafından yapıldığı, hattâ yaratığın yazgısını da onların tesbit ettiği belirtilmektedir. İşte evrendeki işleri yürütmekle görevli melekler, Tâhâ Sûresinin 55. âyetinde ve daha birçok âyette, O'nun buyruğu ile yaptıkları işleri çoğul kipiyle anlatıyor: *"O'nun indirdiği su ile çeşit çeşit bitki çıkardık"* diyorlar. Daha sonra da : *"Biz sizi topraktan yarattık, yine oraya döndürüyoruz, bir kez daha sizi oradan diriltip çıkaracağız!"* deniliyor

Bu ifade de, meleğin cem' makamındaki sözü olabileceği gibi, melekler topluluğunu kasdeden bir vahy de olabilir. Allah'ın buyruğu ile bitkiyi melekler çıkardıkları gibi, yine O'nun buyruğu ile, insanı da bitki gibi yeniden yaratıp çıkarırlar. Bitkinin yeniden yaratılması, hücrenin bölünüp çoğalmasıyladır. Demek ki insanın yeniden yaratılması ile bitkinin yaratılmasında benzerlik vardır. Yaratan Allah'tır. Çünkü sadece O'nun irâdesi ve buyruğu ile yaratma işi yapılır. Ama bu emri uygulayanlar, meleklerdir. Bundan dolayıdır ki: *"Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir!"* (Mü'minûn: 14) âyetinde yüce Allah, yaratanların en güzeli olarak tanımlanır. Buyruğundaki melekler, yaratma emrini uyguladıkları için, bu emir ve iradenin sâhibi, tek Yönetici Allah, *"yaratanların en güzeli"* diye nitelendirilmiştir. Asıl yaratma, bu emri veren Allah'a âittir ama, bu emri uygulayanlar, O'nun buyruğundaki melekler olduğu için yaratmanın onlara da nisbet edilmesinde bir gariplik yoktur.

Aşağıdaki âyetler de mütekellim çoğul (birinci çoğul şahıs) sözlerinin meleklere âidolduğunu gösterir:

"İşte bunlar, Allah'ın nimet verdiği peyğamberlerden, Âdem neslinden, Nûh ile beraber gemide taşıdıklarımızın neslinden, İbrâhîm ve İsrâîl neslinden yol gösterdiğimiz ve seçtiğimiz insanlardandır. Onlara Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı. Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zâyi ettiler, şehvetlerine uydular. Onlar kötülük bulacaklardır. Ancak tevbe eden, inanan ve iyi işler yapanlar, onlar cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklardır. Rahmân'ın, kullarına gıyâben va'dettiği Adn cennetleri(ne gireceklerdir). *Şüphesiz O'nun va'di yerine gelecektir. Orada boş söz değil, yalnız selâm işitirler. Orada sabah akşam rızıkları da hazırdır. İşte kullarımızdan korunanlara vereceğimiz cennet budur. Biz, ancak Rabbinin emrini indiririz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında bulunan herşey O'na âittir. Rabbin, aslâ unutkan değildir"* (Meryem: 58-64).

Bu âyetlerde melek, Allah'ın, peyğamberlerine, sâlih kullarına olan lutuflarına işâret ettikten sonra bu seçkin insanlardan sonra onların yerine namaz kılmayan, şehvetlerine uyan insanlar geldiğini, onların cehenneme atılacaklarını, ancak tevbe edip, inanarak güzel işler yapanların, Rahmân'ın kullarına va'dettiği cennetlere gireceklerini, yalan ve boş sözün olmadığı o esenlik yurdunda sabah akşam rızıklarının geleceğini bildiriyor.

Sonra *"Onu korunan kullarımıza veririz. Biz ancak Rabbinin buyruğunu indiririz, O'nun bizim önümüzde, arkamızda ve bu ikisi arasında bizi gözetleyen bekçileri vardır. Onlar, ne yaptığımızı kontrol ederler. Rabbin* (bize verdiği emri unutmaz. Çünkü O), *unutkan değildir"* diyor.

Sözün akışı, bu birinci şahıs çoğul sözlerinin de, daha önceki sözleri söyleyen meleğe âidolduğunu gösterir. *"Biz ancak Rabbinin emrini endiririz"* sözü, Allah'ın sözü olamaz. Bunu söyleyen melektir. Öyle ise ondan önceki cümleyi söyleyen de melektir.

İyi ama bir önceki âyette *"Korunan kullarımıza"* ifadesi geçiyor. İşte burada melek, kendisini görevlendiren Allah ile birleşiyor. O'nun adına konuşuyor. Fark makamından cem' makamına intikal ediyor.

İnsanlar, melekler tarafından yönetildiğinden, kulların meleğe nisbet edilmesi de mümkündür. Nitekim Necm Sûresinde: *"Kuluna vahyettiğini etti"* (Necm: 10) âyeti, vahyi getiren büyük güç sahibi meleğin, kuluna vahyettiğini belirtiyor. Hz. Muhammed'i, vahy meleğinin kulu olarak takdim ediyor. Çünkü Peyğamber, o meleğin direktifindedir. Korunan kullar da, kendilerini iyililğe yönelten meleklerin direktifinde ve yönetimindedirler. Bir insanın, başka bir insanın kulu olarak nitelendirildiği âyetler de vardır.

Meselâ Yusuf (a.s.), zindandan çıkacak olan arkadaşına: *"Beni, Rabbinin yanında an!"* (Yusuf: 42) demiştir. Yusuf'un Rab dediği, kraldır. Kral rab ise, öteki de onun kulu olur. *"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir kul* (köle) *ile; kendisine güzel rızık verdiğimiz, o rızıktan gizli ve açık* (istediği gibi serbestçe) *harcayan kimseyi misal olarak anlattı. Hiç bunlar bir olurlar mı? Hamd Allah'a mahsustur, fakat çokları bilmezler"* (Nahl: 75) âyetinde kul, bir insanın kölesi anlamındadır. Bakara: 178, 221. âyetlerde de 'abd (kul) köle anlamındadır. İnsanın kölesine kul denildiğine göre, meleğin buyruğu ve yönetimi altındaki insanlara da meleğin kulu denilebilir.

Bütün bu delîller göz önünde tutulursa, âyetlerdeki çoğul birinci şahısların da vahiy meleğine âidolduğu şeklindeki tezimiz güç kazanır. Daha açık bir örnek *"İnsan, önceden hiçbir şey değilken kendisini nasıl yarattığımızı düşünmüyor mu? Rabbine andalson ki, onları ve şeytanları mutlaka toplayacağız, sonra onları diz çökmüş vaziyette cehennemin çevresinde bulunduracağız!.."* (Meryem: 67-68).

Şimdi burada biri, *"Rabbine andolsun ki"* diye and içiyor. Bu andı içen melektir. Allah, direkt konuşurken *"Rabbine andolsun ki"* demez. Çünkü

Rab kendisidir. Bu söz Allah'ın olsa: "Bana andolsun ki" derdi.

Kaldı ki suçluları cehenneme sevk edecek de meleklerdir. Bu husus da Kur'ân'ın açık anlatımı ile sabittir. Kaf Sûresinde Allah'ın, insanın sâik ve şâhidi olan iki meleğe: *"Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü!"* (Kaf: 24) diyeceği bildirilmektedir. Demek ki suçluları cehenneme atacak olan, bu işle görevli meleklerdir. Öyle ise Meryem Sûresinin 67-68 nci âetlerindeki çoğul ifadesi de meleklerindir. Melekler, Allah'ın buyruğu ile suçlu insanları ve onları suça yönelten şeytanları cehenneme götüreceklerini anlatmaktadırlar.

Kasas Sûresinin 16. âyetinde Hz. Mûsâ'nın, Mısır'lıyı öldürdükten sonra Allah'tan af dilemesi ve Allah tarafından affedilmesi şöyle anlatılıyor: *"Rabbim, ben nefsime zulmettim, beni bağışla! dedi* (Allah) *onu bağışladı. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*

Bu sözü doğrudan Allah söylemiyor. Melek, daha önce geçmiş bir olayı anlatıyor. Allah'ın çok bağışlayan, çok esirgeyen sıfatlarını vurguluyor.

"(Mûsâ'ya) *seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak* (orada geçenleri sana bildirdik) *ki senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar"* (Kasas: 46).

Bu âyette Mûsâ'ya ünleyenin de Allah adına melek olduğu anlaşılıyor. Hz. Muhammed'e vahiy getiren melek, vaktiyle Mûsâ'ya da seslenip İlâhî emirleri duyurduğunu, ona anlatmış olduğu gerçekleri, Hz. Muhammed'e de bildirdiğini, Mûsâ'nın yanında olmayan Muhammed'in, ona konuşulanları bilemeyeceğini, ama Allah Muhammed'e acıdığı, onu aydınlatmak istediği için Mûsâ'ya söylenenleri, vahy ile kendisine bildirdiğini anlatmaktadır.

Demek ki bu çoğul sözleri, Rabbin buyruğundaki meleklere âittir. Allah onlara irâdesini bildirir, onlar da irâdeyi uygularlar. Uygulama onlardandır, buyruk Allah'tan. Buyruğu pâdişah verir, onu görevliler uygular.

Kulları cehenneme bizzat Allah sevk etmez, sevk eden meleklerdir. Helâk eden de Allah'ın bizzât kendisi değildir. Allah'ın görevlendirdiği meleklerdir. Allah, helâk etmek istediği kentlere azâb meleklerini gönderir. Onlar O'nun buyruğu uyarınca, azâbı hak eden kentleri helâk ederler. Suçluları cehennem zindanına tıkan veya oraya getiren; korunanları oradan uzaklaştıran, Allah'ın muhafızları durumundaki meleklerdir. Onun için: *"İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, senin Rabbinin üzerine aldığı kesin borçtur. Sonra korunanları kurtarırız ve zâlimleri öyle diz çökmüş olarak bırakırız!"* (Meryem: 71-72) diyen de yine vahiy meleğidir. Âyette, vahiy meleği, Allah'ın bu buyruğunu yerine getiren diğer meleklere işâret etmektedir.

Yani "Biz görevli melekler böyle yaparız" demektedir.

Bizim, vahiy vetîresi hakkındaki kanâatimiz budur. Kur'ân-ı Kerîm'i ömür boyu yüzlerce kere tarama sonucunda bu kanâate varmış bulunuyoruz. Bu suretle Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu tam yerine oturmuş olur. Allah'ın eylemlerini, yüceliğini anlatan melek, ara sıra, O'nun buyruğu ile kendilerinin, yani meleklerin yaptığı işleri söylüyor, sonra tekrar Allah'ın birliğini, yüceliğini, sıfatlarını anlatmağa devam ediyor. İfâdede tam bir bütünlük oluşuyor.

Ama melek söz söylerken, Allah'ın sıfatlarını, eylemlerini anlatırken bir de Allah'ın: "Biz böyle yaptık, şöyle yaptık" demesi, ifadenin bütünlüğünü bozar. Aynı cümlede sözün fâili çeşitlenir.

Kaldı ki Allah, bizzât Hz. Muhammed'e hitâbetmiyor ki böyle ifâdeler kullanılsın. Sözü anlatan vahiy meleğidir. Vahy vetîresini anlatan hadislerin hiçbirinde konuşanın Allah olduğu ifade edilmez. Vahyeden, melektir. O halde sözler tamamen meleğindir. Melek, Allah'ın irâdesini, peyğambere bildiren elçidir.

Sözün çoğul yapılması, diğer melekleri de kapsaması içindir. Çünkü evrende yapılan bütün işleri, Allah'ın emrindeki melekler yapar. Allah'ın buyruğu ile işleri yapan, yağmuru yağdıran, otları bitiren, canları yaratma emrini uygulayan, bedenlere ruh üfleyen, bedenlerden canı alan; hasılı kâinâtta ne kadar olay varsa hepsini yapan, ayrı ayrı melekler grubudur. İşte fiillerin, melekler cemâati tarafından yapıldığına işâret için âyetlerde söz, zaman zaman çoğul olarak: "Biz yaptık, biz gönderdik, biz yağdırdık, biz helâk ettik" buyurulmuştur. Bu hususu, gayet açık olarak şu âyetlerden de anlarız:

"Hâşâ Allah, onların taktıkları sıfatlardan yücedir! Fakat Allah'ın temiz kulları (cehenneme götürülmeyeceklerdir). (Ey inkârcılar), *ne siz, ne de taptıklarınız,* (kimseyi) *kandıramazsınız. Ancak cehenneme girecek olanı* (kandırabilirsiniz). *Bizim içimizden herkesin belli bir makamı vardır. Biziz, o sâf sâf dizilenler biz; biziz o tesbîh edenler biz!"* (Sâffât: 159-166).

Bu âyetler arasında 164-166. âyetlerin, yani *"bizim içimizde herkesin bir makamı vardır..."* âyetinden itibaren olan sözlerin, meleklere âidolduğunda oybirliği vardır. Bunlardaki biz zamirleri melekler cemâatine âidolduğuna göre diğerlerinin de öyle olması gerekir. Vahiy meleği, Allah'ı, O'nun irâdesini anlatırken zaman zaman da melekler topluluğu olarak kendilerini ve yaptıkları işleri, Allah'ın buyruğu ile neler yaptıklarını anlatmaktadır. Nitekim Nahl Sûresinde Allah'ın buyruğunda olan meleklerin, O'nun emrini derhal tereddüdsüz uyguladıkları belirtilmektedir:

"Göklerde ve yerde bulunan canlıların ve meleklerin hepsi Allah'a secde

eder(O'nun emrine boyun eğer)*ler. Onlar aslâ büyüklenmezler. Üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredileni yaparlar''* (Nahl: 49-50).

Şu âyetler de suçluları cehenneme götürecek ve onlara işkence edecek olanların, bu işle görevli melekler olduğunu vurgulamaktadır:

''Ey inananlar, kendinizi ve âilenizi bir âteşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi hemen yapan melekler vardır'' (Tahrîm: 6).

Allah'ın azâb buyruğunu yerine getiren melekler olduğu gibi, cennette ikrâm buyruğunu da yerine getiren meleklerdir:

''Rabbimiz Allah'tır, deyip, sonra doğru olanların üzerine melekler iner: 'Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin! Biz, dünyâ hayâtında da, âhirette de sizin dostlarınızız. Orada size canlarınızın çektiği herşey var. Orada size istediğiniz herşey var! Bunlar, o Bağışlayan, Esirgeyen'in bir ağırlaması olarak (size verilmektedir)*''* (Fussilet: 30-32).

Bu âyetlerdeki çoğul zamîrleri hep meleklere âittir.

''Hâ mîm. Apaçık Kitâb'a andolsun ki, Biz onu mübârek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcılarız. (Bir gece ki) *her hikmetli emir, onda ayırdedilir;* (yani) *yanımızdan her emir. Çünkü biz elçi göndericiyiz. Senin Rabbinden bir rahmet olarak. O, işitendir, bilendir! Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbi''* (Duhân: 1-7).

Açıkça görülüyor ki o apaçık Kitâb'ı, melekler, mübârek bir gecede, Hz. Muhammed'in anlama düzeyine indirerek kendisine vahyetmişlerdir. Bunu, çok acıyan Rabbin buyruğu ile yapmışlardır. Sözler, melekler topluluğuna işarettir. Söyleyen, çoğul zamîri ile, melekler topluluğunu kasdediyor ve sonra Allah'ın vasıflarını anlatıyor.

''İşte şunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek ile okuyoruz. Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?!'' (Câsiye: 6).

Bu âyette *''Biz okuyoruz''* sözünün, meleklere âidolduğu anlaşılıyor. Kur'ân'ı vahyeden melek diyor ki: Şunlar, yani daha önceki Kutsal Kitapta yazılı bulunanlar, Allah'ın âyetleridir. Biz onları, senin anlayacağın bir dille sana okuyoruz. Allah'ın sözüne, O'nun âyetlerine inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?

Böyle diyerek Kur'ân'a inanmayan müşriklerin bönlüğünü, anlayışsızlığını vurguluyor. Sözün sâhibi, âyetleri okuyan melektir. Okuduğu âyetler de, daha önceki Kitâb'ın âyetleridir. Bunun için uzağa özgü olan işâret zamîri *(tilke:* şunlar) kullanılmıştır.

"Biz sana apaçık bir fetih verdik. Tâ ki Allah, senin geçmiş ve gelecek olan günâhını bağışlasın ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin" (Fetih: 1).

Bu anlatımın, meleğe âidolduğu gayet açıktır.

Özetle: Kur'ân'ı vahyeden melektir. Bu melek, önceki İlâhî Kitaptan kıssaları, hükümleri alıp Hz. Muhammed'e vahyettiği gibi, eski Arap tarihinden ibretli olayları, bundan ayrı olarak daha önce hiçbir yerde bulunmayan orijinal hikmetleri vermektedir. Vahyin asıl temel konusu da Allah'ın birliği, âhiretin varlığı, insanın sâlih amel ve ahlâka yönlendirilmesidir. Bunları Peygambere vahyeden (ruhen konuşan) melek, daha önceki Kitâbı ve olayları çok iyi bilen yüce bir rûh da olabilir. Bu rûh, o kitâbın içeriğini, insan katmalarından ve gelişen insanlara anlatımında yarar bulunmayan şeylerden soyutlayarak, Arap diliyle Hz. Muhammed'e vermiştir. Ruhun verme yöntemine vahy denmektedir. Kur'ân'da bu işlemi *"Güvenilir Rûh"*'un yaptığı belirtilmektedir. Bakara Sûresinde ise bu Güvenilir Rûh'un adı verilmektedir: Cibrîl(başka kırâete göre Cebrâîl)dir. (Bakara: 97-98. âyetler). Önceki Kitâptan kıssa ve hikmetleri ve Allah'ın yeni buyruklarını Hz. Muhammed'e, anlayacağı bir dille vahyetmekle görevli olan o Rûh(-i mücerred ki melektir): *"İşte şunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek ile okuyoruz"* diyerek o âyetleri, Peygamberin rûhâniyyetine okuma görevini kendilerinin (yani meleklerin) yaptığını bildirmektedir.

Okuma işlevini yapan melek, tabii olarak Allah'ın birliğini, yaptığı işleri anlatırken O'ndan üçüncü şahıs olarak söz eder. Meselâ:

"Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur, dâimâ diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan katında kim şefâat edebilir? O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları korumak, kendisine ağır gelmez. O, yücedir, büyüktür" (Bakara: 255) der. Bu ifadede bir üçüncü şahıs olarak Allah'ı tanımlayan melek, zaman zaman da çoğul kipine geçer.

Bu kiple, kendisiyle beraber Allah'ın buyruklarını uygulama ile görevli melekleri kasdetmiş olabileceği gibi, kendisi Hakk'ın egemenliğinde bireyliğini kaybedip O'nunla birleşmiş ve tasavvufta cem' denilen rûhânî makamdan hitâbetmiş olabilir. Bireyliğindeki hitâpları, *fark* makamından; Hakk'ın varlığında bireyliğini kaybedip Hak ile birleşme durumundaki hitâpları *cem'* makamından olur.

Bazı âyetlerde bu *fark* ve *cem'* makamları bir arada bulunmaktadır:

"Biz, hiçbir elçiyi, Allah'ın izniyle itâat edilmekten başka bir amaçla göndermedik. Eğer onlar, kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler, Allah'tan, günâhlarını bağışlamasını isteseler ve Elçi de onların bağışlanmasını dileseydi, elbette Allah'ı affedici, merhametli bulurlardı" (Nisâ: 64) âyetinde söz önce cem' makamından başlamakta, sonra *fark* makamından sürmektedir.

"Biz her elçiyi, Allah'ın izniyle itâat edilmek üzre gönderdik" sözü, meleğin, *cem'* makamındaki sözüdür. Bu sözü söyleyen, bizzat Allah'ın kendisi olsaydı, "Biz her elçiyi, bizim iznimizle itâat edilmek üzre gönderdik" denilirdi. Oysa elçinin, Allah'ın izniyle itâat edilmek üzre gönderildiği belirtiliyor. Allah'tan üçüncü şahıs olarak söz ediliyor. Demek ki sözü söyleyen melektir. Melek, Allah'ın izniyle itâat edilmek üzre elçiler görevlendirdiğini söylüyor. Gerçekten öyledir. Elçileri verdiği vahy ile bu işle görevlendiren melektir. Ama bunu kendi iradesiyle değil, Allah'ın emir ve müsâadesiyle yapmıştır. Onun için *"Allah'ın izniyle"* diyor. İşte âyette insanlara elçilik görevini verenlerin melekler olduğu beyan ediliyor.

Tasavvuf diliyle söylersek: Bazan melek, bireyliğini kaybederek Allah ile birleşmekte, o makamdan çoğul kipiyle konuşmaktadır. Böylece kâh *fark,* kâh *cem'* haline geçerek Kur'ân'ı vahyetmiştir. Âyetin baş tarafında *fark*ta iken ortasında *cem'*e geçmiş, sonunda tekrar *fark'*a gelmiş; bazan da sürekli *fark'*ta giderken, ansızın şimşek sür'atiyle *cem'*e atlamış ve hemen *fark'*a dönmüştür. Kur'ân böyle vahyedilmiştir ki insanlar da hep bireylikleriyle gitmesinler, Allah'ı unutmasınlar. Bireylikleriyle yaşarken, zaman zaman kendiliklerinden geçip *cem'* makamına atlasınlar, Allah ile olsunlar, ama hep de o makamda kalmasınlar; oradan gerekli rûhânî gıdayı alıp tekrar *fark'*a gelsinler. *Fark* halinde *cem'*i, *cem'* halinde *fark'*ı unutmasınlar.

Şimdi Kur'ân'da bu *fark* ve *cem'* halinin nasıl iç içe olduğunu gösteren misaller görelim:

"Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları eğlenmek için yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık. Fakat çokları bilmiyorlar. Hüküm günü, hepsinin varacağı gündür. O gün dost, dostundan bir şey savamaz ve onlara yardım da edilmez. Ancak Allah'ın acıdığı kimseler (kurtulur). *Şüphesiz O, üstündür, esirgeyendir"* (Duhân: 38-42).

"Hâ mîm. Kitâb'ın indirilişi, azîz, hakîm olan Allah tarafındandır. Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları (boş yere değil), *ancak gerçek ile ve belli bir süreye göre yarattık. Nânkörler, uyarıldıkları şeyden yüz çevirmektedirler. De ki: 'Allah'tan başka yalvardıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, onlar yerden neyi yarattılar? Yoksa gökler*(in yaratılışın)*da onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru iseniz önce* (inmiş olan) *bir kitâp, yahut bir*

bilgi kalıntısı getirin!' Allah'ı bırakıp da kıyâmet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar, bunların yalvardıklarından habersizdirler" (Ahkaf: 1-5).

Birinci grup âyetlerde vahy *cem'* makamından başlamakta, *fark* makamında bitmektedir. İkinci grupta ise vahy *fark*'tan başlamış, sonra *cem*'e geçilmiş, tekrar *fark*'a dönülmüştür.

Muhammed sûresi: 13, 30, 31 nci âyetleri hariç, hep meleğin *fark* makamından vahyidir. Fetih Sûresinin ilk âyeti *cme'* ile başlamış, sonra sûre, çoğunlukla *fark* makamından devâm etmiştir.

"Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler: 'Ne işte idiniz?' dediler. (Bunlar)*: 'Biz, yeryüzünde âciz düşürülmüştük' diye cevap verdiler. Melekler dediler ki: 'Allah'ın yeri geniş değil miydi ki onda göç edeydiniz?' İşte onların durağı cehennemdir, ne kötü bir gidiş yeridir orası!"* (Nisâ: 97) âyeti, hep *fark* makamından vahiydir. Vahy meleği, can almakla görevli meleklerle, canveren suçlular arasında geçen konuşmayı anlatmaktadır.

"Sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra meleklere: 'Âdem'e secde edin!' dedik. Hepsi secde etti, yalnız İblîs etmedi, o secde edenlerden olmadı. (Allah) *dedi: 'Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir?'* (İblîs)*: 'Ben, dedi, ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"* (A'râf: 11-12).

Bu son âyetlerde vahy bizzat Allah düzeyinden verilmekte, melek aradan çıkmaktadır. Sonra söz tekrar melek elçiye verilmekte ve melek elçi, ilk yaratış sahnesindeki Tanrı-İblîs konuşmasını anlatmaktadır. İkinci durumda elçi, kendi bireyliğinde konuştuğu için Allah'tan üçüncü şahıs olarak söz eder. Birinci durumda elçi Hak'ta eridiği için kendisinden konuşan bizzât Allah olur. Hitâb Allah'tan yapılır.

X- KUR'ÂN'DAKİ YEMÎNLER

Dîn karşıtı olan bazı kimseler, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerinde kullanılan yemîn kiplerine itiraz etmekte ve Allah'ın, inandırmak için bazı yaratıklar üzerine yemîn etmesini, Tanrı sözüne uygun bulmamaktadırlar.

Bundan önceki sayfalarımızda açıkladığımız üzre Kur'ân-ı Kerîm, vahy meleğinin çeşitli makamlardan vahyleridir. İlâhî mânâları insan düzeyine indiren melektir. Melek, o anlamları, Arap edebiyâtının en yüksek üslûbuyla indirmiştir. Yemîn de bu üslûbun vazgeçilmez bir yönüdür. Bundan dolayı vurgulanması gereken konular, yemînle vurgulanarak anlatılmıştır. Özellikle tevhîd (yani Allah'ın birliği ve yalnız O'nun tapılmağa, yalvarılmağa, şükredilmeğe lâyık Tanrı olduğu hususu pek çok sûrede yemînle vurgulanır. Tevhîd,

Kur'ân'ın temel konusudur. Öteki konular, onun çevresinde dolaşır. Kur'ân'daki yemînlere dikkat edilirse, bunların direkt veya dolaylı olarak tevhîd konusu ile ilgili olduğu anlaşılır.

Neden bu konu böyle yemînlerle vurgulanmaktadır? Çünkü Kur'ân şirki (Allah'tan başka herhangi bir şeye tapmayı, O'ndan başkasına yalvarmayı, hangi biçimde ve kılıkta olursa olsun, bir insanı, bir meleği, bir tabiat varlağını, hasılı herhangibir yaratığı tanrılaştırma geleneğini) kökünden kazıma mücâdelesini vermektedir. İşte bunun için tevhîd konusu, son derece etkili olan yemîn kipleriyle vurgulanmaktadır. Bunda Tanrı'nın şânına aykırı bir şey yoktur. Tam tersine, bu üslûplarla Tanrı'nın şânı yüceltilmektedir.

XI- KUR'ÂN'IN İÇERİĞİ

Yeri gelmişken, Yüce Kur'ân'ın içeriğini de özetleyip, sözlerimizi noktalayalım:

Kur'ân-ı Kerîm'in son derece özlü ve kapsamlı bir anlatımı vardır. Kur'ân, az kelime ile çok mânâ anlatır. Bazan iki kelimesini izah etmek için sayfalarca yazı yazmak gerekir. Bu genel çerçeve içerisinde Kur'ân vahyinin içeriğini üç kısma ayırmak mümkündür:

1) Genellikle kendisinden önce inmiş bulunan Tevrât ve İncîl'in içerdiği kıssalar, prensipler;

2) Araplar arasında yaygın hikâyeler, tevhîd dinine aykırı olmayan şifâhî töreler, yasalar;

3) Bunların hiçbirinde olmayan, Kur'ân tarafından ilk defa söylenen orijinal gerçekler.

Şimdi Kur'ân'ın, kendisinden önceki Kitâplardan veya Araplardan naklettiği hikâyelerin asıl mu'cize yönü, anlatım tarzıdır. Kur'ân-ı Kerîm, bu hikâyeleri ana çizgileriyle anlatır, ayrıntılara girmez. Bundan dolayı bunlar tarihin anahatlarına da ters düşmez. Ama Kur'ân'ın bunları anlatmaktaki amacı, tarihi olayları saptamak değil, bunlar vasıtasıyle öğüt vermektir.

Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, zaman ve şartlara göre tekrarladığı bu kıssaları, her defasında yeni bir üslûb ile, olaylar zincirinde takdim ve te'hir yaparak anlatır. Önemli olan, bu hikâyelerin Kur'ân'dan önceki Kitapların veya Arapların anlatımına uygun olmasıdır.

Bilindiği üzre Hz. Muhammed (selâm ona), İbrânîce bilmediği gibi okuryazar da değildi. Bir öğretmene gidip, Tevrât hikâyelerini ayrıntılarıyle öğrenmemişti. Okur-yazar olmayan, eski dini kitâpları okumamış, öğretim görmemiş, yabancı dil bilmez bir insanın, İbrânîce olan Mukaddes Kitâb'ın

kıssa ve prensiplerini hem de ayrıntılariyle fakat en özlü biçimde, peyğamberlerin ahlâkına yakışmayan ibarelerden soyutlayarak anlatması, vahyden başka bir şeyle izah edilemez. Onun için 'Ankebût Sûresinin 48-49 ncu âyetlerinde: *"Ey Muhammed, sen bundan önce bir Kitâb okumuyordun, sağ elinle de onu* (Kitâbı) *yazmıyorsun. Öyle olsaydı, iptalciler kuşkulanırlardı. Hayır, o* (Kur'ân), *kendilerine bilgi verilen*(Kitâb sâhib)*lerinin göğüslerinde bulunan açık âyetlerdir"* buyurulmaktadır.

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm, bu hikâyeleri, o Kitâb'da bulunan veya nakledilenlerden ayrı biçimde anlatsaydı, hem Kitâb ehli, hem de Araplar Hz. Peyğamber'e itiraz ederlerdi. Ona inananlar dahi, "Senin söylediklerin, önceki-Kitâblarda bulunanı tutmuyor, biz böyle şeyleri duymadık" diyerek kuşkulanmaya başlarlardı. Oysa Kur'ân'ın amacı, halka bu hikâyeleri öğretmek değil, kısaca zaten bazılarının duyduğu, bildiği bu hikâyeleri, o kitabındaki aslına uygun şekilde hatırlatarak Allah'ın birliğini kabul ettirmek, insanları şirkten kurtarıp Allah'a kulluğa götürmek idi. Onun için Kur'ân, bu hikâyeleri, önceki Kitâblarda olduğu gibi, Arap hikâyelerini de onların anlatageldikleri gibi anlatmış; yalnız bunlarda peyğamberlerin ahlâkına aykırı şeyleri almamıştır. Bundan dolayı Lût'un sarhoş olup kızlarıyle yattığını [1], Dâvud'un, cepheye gönderdiği kumandanının karısıyle zinâ ettiğini [2] ve Kitâbı Mukaddes'te anlatılan benzeri ifadeleri almamıştır.

Kur'ân, Araplar arasında uygulanan geleneksel şifâhî yasaların tevhîd dinine aykırı olmayanlarını almış, bunların ya aynen veya biraz tadil ile uygulanmasını emretmiş, tevhîde aykırı gelenek ve yasaları ise lağvetmiştir. Kur'ân'ın getirdiği yasalar, Kitâbı Mukaddes'teki prensiplerle Arapların şifâhî yasalarının karışımıdır. Bunda da garipsenecek birşey yoktur. Çünkü Kur'ân, bir toplumu mutlu kılmak için gelmiştir. Toplumun mutluluğu, alışılagelen iyi yasaların ve geleneklerin âdil biçimde uygulanması, kötülerin kaldırılması; toplumu engelleyici hurâfelerin, batıl düşüncelerin atılması ile olur. Hz. Muhammed(s.a.v.)den önceki peyğamberler de Hz. Muhammed'in kardeşleridir. Onların misyonu da Hz. Muhammed'inki gibi insanları gerek kendi nefisleriyle, gerek birbirleriyle, gerek Allah ile barış içinde bulundurmak, yani onları maddeten ve manen mutlu edecek davranışlar içine sokmaktı. Hepsinin görevi, Allah'a kulluk etmek demek olan İslâmı yerleştirmekti. Bundan dolayı onların getirdikelri genel prensipler, emirler, nehyler, Hz. Muhammed'in ümmeti için de geçerlidir: *"İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği,* (doğru yola

1. Tekvîn: 19/31-35.
2. İkinci Samuel: 11/2-5.

iletti̇ği) *kimselerdir. Onların yoluna uy''* [1] âyetiyle yüce Allah, Hz. Muhammed'e, kendisinden önceki peyğamberlerin yoluna uymasını emretmektedir. Yine bundan dolayıdır ki fıkıh usûlünde: *''Bizden öncekilerin şerîati, bizim için de şerîattir''* kuralı konmuştur. *''Bu sizin ümmetiniz* (dîniniz) *tek bir ümmettir''* [2] âyetinin belirttiği gibi bütün peyğamberler, insanı tek yol olan Hakk'ın yoluna çağırmışlardır. Onların getirdikleri dinlerin özü birdir.

Kur'ân'ın, önceki Kitâplardan veya Araplar arasında anlatılanlardan öğüt için naklettiği hikâyelerin tarzı, üslûbu mu'cizedir. Ama Kur'ân'ın hem üslûb, hem de anlam bakımından mu'cize olan yanı, daha önce hiç olmayan, ilk defa kendisinin söylediği vahiylerdir. Bunların anlatım tarzı (ifadesi) mu'cize olduğu gibi anlamları da mu'cizedir. Bunlar, kâinâtın yaratılışına, tabiat yasalarına ve sosyolojik, psikolojik kurallara işaret eden âyetlerdir. Hz. Muhammed(selâm ona)in çağında yaşamış bir kimsenin, *insanın bir asalak*(embriyo)*dan yaratıldığını* [3] *bitkilerin de insanlar ve hayvanlar gibi erkekli, dişili olduğunu* [4], *göklerle yerin, önce birbirine yapışık iken sonradan ayrılıp yıldızların yaratıldığını, her canlının da sudan halk edildiğini* [5], *rüzgârların, bitkiler arasında aşılama rolü yaptığını* [6], *tıpkı canlı bir organizma gibi insan topluluklarının da bir ömrünün* (bir yükselme, hakimiyet devresi) *bulunduğunu, devrini tamamlayan milletlerin silineceklerini* [7], *zafer ve yenilgilerin insanlar arasında toplumdan topluma geçeceğini* [8] söylemesi mümkün değildir. Bunlar ancak vahy ile söylenebilir.

Kur'ân'ın üslûbu, bambaşka bir mu'cizedir. En soyut olayları dahi canlandırarak anlatan Kur'ân, insanın bütün duyularına birden hitabeder. Anlattığı şeyler, bütün duyulardan geçerek ruhâ girer...

Onun metni içindeki her kelimede, İlâhî bir âhenk kulağı okşar. O, her haliyle insan sözü olmayıp, melek vahyi olduğunu ispatlar. Bundan dolayı o indiği zaman şairler, şiirlerini Ka'be duvarlarından indirmişler, inananlar da, inanmayanlar da onun üstünde bir söz olamayacağını itiraf etmişlerdir. O, her asırda yeni ışıklar saçan ilâhî bir nurdur. Bu âna kadar hiç kimse onun tek bir âyetine denk olacak bir söz söyleyememiştir, bundan sonra da söyleyemeyecektir. Yüce Allah şöyle diyor: *''De ki: Andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine yardımcı olsalar, yine onun bibr benzerini getiremeyeceklerdir''* [9].

1. En'âm Sûresi: 90. 2. Mü'minûn Sûresi: 52, Enbiyâ Sûresi: 92. 3. 'Alâk Sûresi: 2.
4. Yâsîn Sûresi: 36, Tâhâ Sûresi: 53, Ra'd Sûresi: 3. 5. Enbiyâ Sûresi: 30, Nûr Sûresi: 45.
6. Hicr Sûresi: 22. 7. Yûnus Sûresi: 49.
8. Âl-i İmrân Sûresi: 140.
9. İsrâ Sûresi: 88.

XII- TASVÎR ÜSLÛBU VE MECÂZÎ ANLATIM

Bazı kimseler, Kur'ân ve hadîsteki ifâde üslûbunun yüksek edebî belâğatini düşünmeden, kelimelerin sözlükteki anlamına bakarak onları kontekstindeki anlamından çıkarıp istedikleri gibi çarpıtıyorlar. "Hz. muhammed'in anlatımına göre Tanrının terâzisi vardır" diyorlar. Mâ'ide Sûresinin 64. âyetini de, yine Allah'ın terâzî ile rızık dağıttığı şeklinde yorumluyorlar. Şimdi bu âyetin anlamını yazalım:

"Yahûdîler: 'Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır)*' dediler. Kendi elleri bağlandı ve söyledikleri sözden ötürü lânetlendiler. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi* (rızık) *verir..."*

Görüldüğü üzre âyette terâzi kelimesi geçmemekte, sadece "Allah'ın elinin açıklığından" söz edilmektedir. Kur'ân'ın amacı, Yahûdîlerin sözünü kötülemektir. Onlar: *"Allah'ın eli bağlıdır"* yani Allah cimridir demişler, Allah da onların bu sözlerini reddederek Allah'ın elinin açık olduğunu, dilediği gibi vereceğini, ihsanda bulunacağını söylemiştir. Burada el tabiri, gerçek mânâda bir organ olan eli ifade etmez. Bu tabir, mecâzî bir anlam taşır. İnsanlar *"eli bağlılık"* deyimini cimrilik anlamında, *"eli açıklık"* deyimini de cömertlik anlamında kullanmışlardır. Allah da kendi sözlerini, insanların anlayacakları kavramlar ve üslûplarla ifade etmiştir. Aksi takdirde insan ile Allah arasında iletişim mümkün olmazdı. Bu ifadeden, Allah'ın insanlar gibi elleri olduğu anlamı çıkmaz. Allah, gerçekte harflerden ve kelimelerden yüce olan sözünü, insanların anlayış düzeyine indirerek vahyettiğine ve sözleri de Peygamber'e doğrudan değil, fakat melek aracılığı ile verildiğine göre *"Allah'ın eli açıktır"* sözü, insanların kullandığı cömertlik anlamındadır. Bundan maksat, Allah'ın eli olduğunu anlatmak değildir. Nasıl ki birinin cömertliğini anlatmak için "Onun eli çok açıktır" denilir. Bu sözden o kişinin eli değil, fakat cömertliği düşünülür. İşte âyetin anlatmak istediği de Allah'ın son derece cömert olduğudur.

İnsanlar, cimrilik ve cömertlik kavramlarını "Eli bağlı ve eli açık" deyimleriyle anlatırlar. Bu, tasvîri ifadedir. Kur'ân da bu tasvîri ifadeyi kullanarak Allah'ın cimri değil, cömert olduğunu belirtmek üzre *"O'nun iki eli de açıktır"* demiştir. Bundan Allah'ın iki eli olduğu değil, fakat cömert olduğu anlaşılır. Nitekim falanın eli açıktır demek, gerçekten onun elleri uzanmış, açılmış demek değildir. Hattâ elleri, kolları olmayan cömert kimseler için de "eli açık" tabiri kullanılır. Çünkü bu deyim, gerçek anlamını kaybedip başka bir anlam kazanmıştır ki o da cömertliktir. İşte *"Allah'ın elleri açıktır"* demek de Allah cömerttir, demektir. Cenabı Hak, insanların kavrayabilmesi için onların kullandıkları deyimi kullanmıştır. Allah'ın yüzü, yanı,

bacağı gibi tabirlerin esprisi de budur. Bu gibi tabirleri, maksadı dışına çıkarıp bunlardan Allah'ı bir insan gibi elli ayaklı düşünmek hatâdır.

XIII- GARÂNÎK OLAYI VEYA ŞEYTÂN ÂYETLERİ HERZESİ

Aynı yazar, İngiltere'de yaşayan şöhret düşkünü, îmân yoksunu Salman Rüşdü'nün ortaya attığı "Şeytân Âyetleri" sorununu ele alıyor, bbununla zihinleri bulandırmağa çalışıyor.

"Kısacası: Kur'ân'ın Hacc Sûresinin 52. âyetinin, bunu izleyen âyetlerin ve bu âyetlere ilişkin aktarma ve yorumların tanıklığıyla 'Şeytân Âetleri' olayı bir gerçektir. Kaynak ileri sürüldüğü gibi yalnızca Taberi değildir. Taberi'den 150 yılı aşkın bir zaman önce yaşamış olan İbn İshak'ın "es-Sire"sinde de olay yer alır. (Bkz. Siretü İbn İshak, yay. Muhammed Hamidullah, fıkra: 219). Bunun yanında bir başka gerçek, laik ve özgür düşünen insan —ki Salman Rüşdü de böyle bir insandır— "din kutsallıkları"nın çerçevesine sokulamaz. Bunu yapma yolundaki "din terörü" karşısında korkmadan, yılmadan yeterince savaşım verilmelidir artık."

Bu yazar, olayın, İbn İshâk'ın Sîresinde yer almasını doğruluğunun kanıtı saymaktadır. Şimdi bu İbn İshâk hakkında hadîs bilginlerinin görüşlerini verelim:

Dârekutnî gibi büyük hadîsçiler, bunun rivâyetlerini vâhî, son derece sakat görmüşlerdir. Zehebî: "Sîresini rivâyet zinciri kopuk, tanınmayan, bilinmeyen şeylerle, yalan şiirlerle doldurmasından başka bir günâhını bilmiyorum" diyor. Nesâ'î ve başkaları, İbn İshâk için "sağlam değildir", Dârekutnî: "Sözleri kanıt olamaz" Süleyman et-Teymî, Hişâm ibn Urve: "Yalancıdır", İmam Mâlik: "Deccâllerden biridir", Hammâd ibn Seleme: "Zarûrî olmadıkça İbn İshâk'tan rivâyet etmedim"; Yahyâ el-Kattân: "Muhammed İbn İshâk'ın yalancı olduğuna tanıklık ederim" demişlerdir.

Kendisine onun yalancı olduğunu nereden bildiği sorulan Yahyâ, bunu Vüheyb'in söylediğini, ona da Mâlik ibn Enes'in söylemiş olduğunu, ona da Hişâm ibn Urve'nin söylediğini anlatmıştır. İbn İshâk, Hişâm'ın karısı Münzir kızı Fâtıma'dan hadis rivâyet etmiş. Oysa Hişâm, henüz yedi yaşında iken bu kızla evlenmiş olduğunu, o günden beri karısı Fâtıma'nın, hiçbir erkek yüzü görmediğini anlatmıştır. Böyle iken İbn İshâk, ondan rivâyet nakledabout.

Hatîb-i Bağdâdî'nin tesbitine göre İbn İshâk, gazâ (savaş) haberlerini vaktinin şâirlerine gönderir ve onlardan bu olayların temasına uygun şiirler yazmalarını istermiş ki o şiirleri, olaylara eklesin (Mîzânu'l-İ'tidâl: 3/468-471).

Şimdi yalancılığı ile ün yapmış böyle bir adamın kitabında bu olayın anlatılmış olması, doğruluğunu mu gösterir?

İbn İshâk'ın Sîret'indeki rivâyeti şöyledir: "Necm Sûresi Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e indi, kendisi sûreyi okudu, müslüman, müşrik, herkes sûreyi dinliyordu. *"Lât ve Uzzâ'yı gördünüz mü?"* (19. âyet)e gelince dikkat kesildiler. İnananlar tasdik ettiler, bazı kimseler de şeytânın sec'ini işitince dinden döndüler, "Onlara tapmalıyız ki bizi Allah'a yaklaştırsınlar" dediler. Şeytân, o iki âyeti her müşrike öğretti. Dilleri buna yattı. Bu durum Allah'ın Elçisi(s.a.v.)e ağır geldi. Nihayet Cibrîl kendisine gelince, Peygamber bu iki âyetin durumunu ve insanların bu iki âyet üzerine yaptıkları şeyleri anlattı. Cibrîl, bunları kendisinin söylemediğini söyledi ve: "Sen, dedi, benim Allah'tan sana getirmediğim şeyleri insanlara okudun, benim sana söylemediğim şeyleri söyledin" dedi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) çok üzüldü ve korktu. Yüce Allah, onu tesellî için: *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o,* (bir şey) *temennî ettiği zaman, şeytân onun temennîsi içine bir şey atmış olmasın. Fakat Allah, şeytânın attığını siler, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir"* (Hac: 52) âyetini indirdi" (İbn İshâk, Sîret, s. 157-158, Konya, 1981/1401).

Görüldüğü üzre İbn İshâk'ın Sîret'inde, ne Ğarânîk olayından, ne de müşriklerin secde etmelerinden söz edilir. Sadece müşriklerin, Lât ve Uzzâ putlarının anıldığını duyunca dikkatle dinledikleri ve şeytânın sec'ini (yani âyetlerin fâsılalarına benzer sözlerini) duyunca "Onlara tapmalıyız ki bizi Allah'a yaklaştırsınlar" dedikleri anlatılır. Ancak burada şeytânın neler söylediğinden söz edilmez.

Rivâyet çelişki ile doludur. Peygamber'in, Cibrîl'in, kendisine söylemediği bir sözü söylediği, bu yüzden Cibrîl'in kendisini kınadığı anlatılır ki Peygamber, uğruna canını fedâya hazır tehvîd dâvâsını kökünden yıkacak bir şey söylemekten münezzehtir. Rivâyette, Peygamber'in, çok üzülmesi üzerine Allah'ın, Hac Sûresinin 52. âyetini indirdiği anlatılır. Bu da yalandır. Çünkü Necm Sûresi, ilk sûrelerdendir. Zaten fâsıla düzeni de bunu gösterir. Ama önemli teşrîî hükümlerin yer aldığı Hac Sûresi, Medîne'de inmiştir. Tâ Medîne devrinin sonlarında inmiş olan bir âyet, nasıl olur da peygamberliğin başlarında olduğu ileri sürülen bir olaydan dolayı Peygamber'i tesellî eder? Neden Cibrîl, Peygamber'i tesellî için yirmi yıl beklemiş?

Yazar, olayın bir bölümünün, Buhârî'de de yer almış olduğunu söylüyor. Oysa Buhâr'î'de yer alan, şeytân âyetleri olayı değil, sadece ilk sûrelerden olan Necm Sûresini dinleyen müşriklerin, sûrenin câzibesine kapılıp müslümanlarla birlikte secde etmiş olmalarıdır. (Buhârî, Tefsîr, Necm Sûresi: 65/64).

Olay nedir? Önce bunu kısaca anlatalım:

Kavminin kendisinden yüz çevirmesine son derece üzülen Peygamber (s.a.v.), Allah'tan, kendisiyle kavminin arasını uzlaştıracak bir şeyin (vahyin) gelmesini ve böylece kavminin inanmasını çok arzu ediyordu. Bir gün Kureyş'in kalabalık bir meclisinde oturmuştu. O gün Kureyşin kendisinden uzaklaşmalarına sebebolacak bir şeyin inmemesini istiyordu. Yüce Allah: "وَٱلنَّجْمِ إِذَا هَوَى" sûresini indirdi. Allah'ın Elçisi (s.a.v.) sûreyi okuyup: "أَفَرَأَيْتُمُ ٱللَّاتَ وَٱلْعُزَّى، وَمَنَاةَ ٱلثَّالِثَةَ ٱلْأُخْرَى" âyetine gelince şeytân, onun diline: "تلك ٱلغرانيق ٱلعلى وإنَّ شفاعتهنَّ لَتُرْتجى" sözlerini attı. Kureyşliler: *"Muhammed bundan önce hiç tanrılarımızı hayır ile anmamıştı"* dediler. Peygamber okumasına devam edip sûreyi bitirince secde etti, onlar da müslümanlarla birlikte secde ettiler. Akşam olunca Cebrail Peygamber'e geldi: "Sen ne yaptın, benim Allah'tan sana getirmediğim, söylemediğim şeyi insanlara okudun" dedi. Yüce Allah: *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o, temennî ettiği zaman şeytân onun ümniyyesine* (bir düşünce) *atmış olmasın..."* âyetini indirdi.

Bu hadis, Sâid ibn Cübeyr yoluyla İbn 'Abbâs'tan, Ebu Ma'şer ve Yezîd ibn Ziyâd yoluyla da Muhammed ibn Ka'b el-Kurazî'den rivayet edilir. Ama Hz. Peygamber'e kadar giden kopuksuz bir senedi yoktur. Bu rivayeti Kelbî de Ebû Sâlih yoluyla İbn 'Abbâs'tan rivayet etmiştir. Ama Kelbî itimâda şâyan görülmez. Sağlam hadîs mecmuaları bu rivayeti almamışlardır. Kadî 'İyâd, Râzî ve birçok âlim bunun uydurma olduğu kanısındadırlar. Çünkü bunu Peygamber'in masumluğuna, şeriatin korunmuş olma vasfına aykırı görmektedirler.

Bu rivâyeti, amacına uygun bulan yazar, bu olayın, İbn Hacer Askalânî tarafından doğrulandığını söylüyor ki bu, yanlıştır. İbn Hacer, bu konuda Kirmânî'nin şu sözünü naklediyor: "Bu secde olayının, Peygamber'in okuması sırasında şeytanın attığı sözler sebebiyle vukubulduğu şeklinde söylenen söz, ne akıl ne de nakil bakımından doğru değildir" (Fethu'l-Bârî: 8/614).

Hac Sûresinin: *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermemiştik ki o, temennî ettiği zaman şeytân onun ümniyyesine* (bir düşünce) *atmış olmasın. Fakat Allah, şeytânın attığını siler, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır!"* (Hac: 52) âyeti, bu olayla ilgili görülür.

Âyette geçen temennî bir şeyi arzu etmek demektir ki, felsefede buna ideal denilir. Buna göre şeytân, peygamberin gerçekleştirmeğe çalıştığı ideali, karıştırmak istediği düşüncelerle bozmağa çalışır, demektir. Fakat çoğunluğun kanısına göre temennî, ezberden okumak anlamınadır. Buna göre âyette her peygamber, kendisine gelen vahyleri okuduğu zaman, mutlaka şeytânın, onun

okumasına bozuk düşünceler katmağa çalışacağı, fakat Allah'ın, şeytanın attığı düşünceleri silip, vahy âyetlerini yerleştireceği anlatılmaktadır.

İbn Hâcer, âyetin tefsîrinde şeytânın düşünce attığı hakkındaki görüşleri sıralıyor. Bu rivâyetlerin hepsinin ya zayıf veya kopuk olduğunu, ancak rivâyetlerin çokluğunun, bu olayın bir aslının bulunduğunu kanıtladığını söylüyor. Daha sonra Ebûbekr ibn el-Arabî'nin ve Kadî İyad'ın, anlatılan bu olayın düzme olduğu hakkındaki görüşlerini veriyor:

İbnu'l-Arabî şöyle diyor: "Taberî, asılsız birçok rivâyet aktarmıştır. Bunların aslı yoktur..." Kadî İyâd da: "Sağlam hadîsçilerin hiçbiri, bu olayı sağlam, kopuksuz bir zincirle nakletmemiştir. Bu rivâyetin aktarıcıları zayıf, rivâyetleri karmakarışık, senedi (rivâyet zinciri) kopuktur... Bu rivâyetin dayandırıldığı tâbiînin ve müfessirlerin hiçbiri, rivâyet zincirini vermemişler, bunu herhangi bir sahâbîye dayandırmamışlardır. Bu konuda tâbiîlere varan rivâyet yollarının çoğu zayıftır, çürüktür. Bezzâr, bunun anlatımı doğru olan hiçbir yolu yoktur. Bir tek Ebûbişr'in, Saîd ibn Cübeyr'den rivâyeti anılabilir ama onun da sahâbîlere birleşimi yoktur. Kelbî ise rivâyeti caiz olmayan, çok zayıf (güvensiz) bir kişidir. Şayet bu rivâyet doğru olsaydı, müslüman olanların çoğunun dinden dönmeleri gerekirdi" demiştir.

Bunları aktardıktan sonra İbn Hacer, olayı tümden inkâr etmenin, rivâyet kurallarına aykırı olduğunu, zayıf olmakla beraber, rivâyetlerin çokluğunun, olayın bir aslı bulunduğunu, mürsel (baştan bir râvîsi düşmüş) rivâyeti kanıt kabul edenler için bu rivâyetin üç mürsel (kopuk) doğru zinciri bulunduğunu belirttikten sonra aynen şöyle diyor:

"Çünkü onlar ulu kuğulardır ve onların şefâati umulur" sözünü, Hz. Muhammed'in söylemiş olması mümkün değildir. O, ne kasden, ne de yanılarak kendisine inen Kur'ân'a bir şey katamaz. Çünkü o, ma'sûmdur. Bundan dolayı bilginler, bu olayı çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır:

Kimine göre Peyğamber uyukladığı sırada bilinçsiz olarak dilinden bu sözler çıkmış. Katâde'ye dayandırılan bu görüşe, Kadî İyâd: "Doğru değildir. Peyğamber'in dilinden böyle bir şey çıkmaz. Uykuda dahi şeytân onu etkileyemez" diyerek reddetmiştir. (Elbette Kadî İyâ'dın sözü doğrudur. Çünkü Kur'ân, Peyğamber'e gelen vahylerin koruma altında gönderildiğini vurguluyor. Kaldı ki Peyğamber uyukladığı sırada ağzından çıkan sözleri kim duyacak? Sayıklayanın sözünü, sadece onun çok yakınındaki duyabilir. Ka'be gibi büyük kalabalığın toplandığı ve herkesin ayakta olduğu bir sırada Peyğamber nasıl ayakta, sayıklayacak derecede uyur? Bunlar akıl ve mantık dışı sözlerdir).

Kimine göre bu olay, Peyğamber namazda iken olmuş; kimine göre Peyğamber bu sözü, Necm Sûresi indiği zaman söylemiş; kimine göre de bu sözü, şeytân onun dilinden söylemiş de Peyğamber bunu Cibrîl'e okuyunca Cibrîl, "Ben bu sözü sana okumamıştım" demiş. Kimine göre de şeytân, Peyğamber'in böyle söylediğini yaymış, durum Peyğamber'e bildirilince Peyğamber böyle inmediğini söylemiş... (er-Ravd: 3/346).

Bir başkasına göre gûya şeytân, onu böyle söylemeğe zorlayarak bunları söyletmiş. Bu görüşü saçma bulan İbn Arabî, şeytânın: *"Benim sizi zorlayacak gücüm yoktur. Ben sadece sizi da'vet ettim, siz de bana uydunuz. Artık beni kınamayın, kendinizi kınayın"* (İbrâhîm: 22) dediğini anlatan âyet, şeytânın ona tesir edemeyeceğini gösterir. Çünkü o, istekle şeytâna uymaz. Şeytân da onu zorlayamaz. Eğer şeytânın böyle zorlayıcı bir gücü olsaydı, şeytâna boyun eğmeyen hiç kimse kalmaz, kimse ona karşı direnemezdi.

Bir görüşe göre de: Müşrikler, tanrılarını andıkları zaman bu sözleriyle onları nitelerlerdi. Peyğamberin de bilinç altına takılmış olan bu söz, bilinçsiz olarak dilinden çıkmıştır. Kadî İyâd bu iddiâyı da gayet güzel biçimde reddetmiştir. Kadî'ye göre bu sözün bu maksatla söylendiğine dair kanıt varsa yorum doğru olabilir. Çünkü o zaman namazda konuşmak caiz idi. Bâkıllânî de bu görüşü benimsemiştir.

Bir görüşe göre de: "Peyğamber, sûreyi okurken *'öteki üçüncüsü Menât'ı"* âyetine geldiği zaman, Peyğamber'in, tanrılarını yereceğinden korkan müşrikler, hemen, önceden bilip okuyageldikleri bu şi'ri okuyarak onu Peyğamber'in sözüne karıştırmışlardır. Çünkü: *"Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, o okunurken gürültü edin"* (Fussilet: 26) âyetinin de belirttiği üzre Peyğamber Kur'ân okurken müşrikler hep gürültü ederek onun sözlerinin duyulup anlaşılmasını önlemeğe çalışırlardı. İşte onların söylediği bu söz, şeytâna nisbet edilmiştir. Yahut da burada şeytândan kasıt, insan şeytânıdır. (Çünkü Kur'ân, kötülük telkin eden insanlara da şeytân tabbirini kullanır: İnsan ve cin şeytânları (En'âm: 112).

Bir görüşe göre de Peyğamber ağır ağır Kur'ân okurken, duruşlarından birinde şeytân, Peyğamber'in nağmesini taklidederek bu sözleri söyledi. Yakında bulunup şeytânın söylediği bu sözü duyan biri, bunu Peyğamber'in söylediğini çevreye yaydı.

Bu görüşleri sıralayan İbn Hacer, son yorumun en doğru yorum olduğunu söylüyor. Temennînin okuma anlamına geldiğini söyleyen İbn 'Abbâs görüşünün de bu görüşü desteklediğini belirtiyor ve: "Bu nass, açıkça gösterir ki bu sözü söyleyip Peyğamber'in sözüne karıştıran şeytandır. Peyğamber (s.a.v.) böyle bir söz söylememiştir" diyor (Fethu'l-Bârî: 8/439-440).

Görüldüğü gibi İbn Hacer, yazarın anlattığı biçimde olayı doğrulamıyor. Sadece doğruluğu varsayılan bu rivâyetlerin yorumunu yapıyor.

Evet, bu rivâyetlerin hepsi çürük olmasına rağmen çoğunluk, bu sûrenin, hattâ başka sûrelerin de okunuşu sırasında şeytânın, daha doğrusu şeytân ruhlu kâfir bir sabotajcının, önceden bildiği beyitleri okuyarak Peyğamber'in sözlerine karıştırmak, yani onun sözlerini bozmak, gürültü ile o sözlerin duyulmasını önlemek, tevhîd çağrısını sabote etmek istemiştir. Bu günümüzde de hatîplerin konuşmaları esnasında yapılan olağan şeylerdir. Karşıtları, slogan atarak konuşmacının moralini bozmak isterler

Gerçekte Peyğamber'in böyle bir sözü söylemesi mümkün değildir. Çünkü Sûrenin teması, tevhîd vurgusu üzerine oturmuştur. Baştan beri her âyet, insan zihnini tevhîd basamaklarında yükseltmektedir. Sûrenin hiçbir âyatinin ardından, böyle bir sözün söylenmesinin uygun olmadığını daha iyi anlayabilmek için, ilk sayfanın âyetlerini gözden geçirelim ve bu bağlama, böyle bir sözün yakışıp yakışmayacağını düşünelim:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى، مَاضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى، وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى،
إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى. عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى. ذُو مِرَّةٍ، فَاسْتَوَى. وَهُوَ بِالأُفُقِ الأَعْلَى. ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى.
فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى. مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى. أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى
مَا يَرَى. وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى. عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى. إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا
يَغْشَى. مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى. لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى. أَفَرَأَيْتُمُ اللاَّتَ وَالْعُزَّى. وَمَنٰوةَ
الثَّالِثَةَ الأُخْرَى. أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الأُنْثَى. تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى. إِنْ هِيَ إِلاَّ أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ
وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ، إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الأَنْفُسُ، وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ
الْهُدَى. أَمْ لِلإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى. فَلِلّٰهِ الآخِرَةُ وَ الأُولَى. وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لاَ تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ
شَيْئًا إِلاَّ مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى. إِنَّ الَّذِينَ لاَيُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلٰئِكَةَ
تَسْمِيَةَ الأُنْثَى. وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ، إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ، وَإِنَّ الظَّنَّ لاَ يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا.
فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلاَّ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا. ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ، إِنَّ رَبَّكَ
هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَى.

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyle. 1- Aşağı kayan yıldıza andolsun ki, Arkadaşınız sapmadı, azmadı. 3- O havadan konuşmuyor. 4- O, kendisine vahyedilen bir vahiydir. 5- Onu, o müthiş kuvvetleri olan öğretti. 6- O üstün akıl sâhibi (melek). *Doğruldu: 7- Kendisi yüksek ufukta iken. 8- Sonra yaklatı, sarktı. 9-* (Muhammed ile arasındaki mesafe) *İki yay uzunluğu kadar, yahut daha az kaldı. 10- Kuluna vahyettiğini vahyetti. 11- Gönül, gördüğünde yanılmadı* (yalan söylemedi, gerçeği gördü). *12- Onun gördüğü şeyden kuşku mu duyuyorsunuz? 13- Andolsun onu, bir inişinde daha görmüştü: 14- Sid-*

retu'l-Müntehâda (uzak ağacın yanında), *15- Ki onun yanında oturmağa değer bahçe vardır. 16- Sidreyi kaplayan kaplıyordu. 17- Göz şaşmadı ve azmadı. 18- Andolsun, Rabbinin büyük âyetlerini gördü. 19- Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? 20- Ve üçüncüsü olan öteki Menât'ı? 21- demek erkek size, kadın Allah'a mı? 22- O halde bu, insafsızca bir taksim! 23- Onlar, sizin ve babalarınızın taktığı* (boş) *isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlara hiçbir güç indirmemiştir. O*(putlara tapa)*nlar, sadece zanna ve nefislerinin hevesine uyuyorlar. Oysa onlara Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir. 24- Yoksa insan her arzû ettiğine sâhip mi olacaktır? 25- Son da, ilk de Allah'ındır. 26- Göklerde nice melek var ki onların şefâati hiçbir işe yaramaz. Ancak Allah'ın dilediği ve râzı olduğu kimseye şefâat etmelerine izin verdikten sonra şefâat etmeleri yarar sağlar. 27- Âhirete inanmayanlar, meleklere dişi adları takıyorlar. 28- Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sâdece zanna uyuyorlar. Zan ise hiçir gerçek kazandırmaz. 29- Bizi anmaktan öteye dönen ve dünya hayâtından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. 30- İşte onların erişebildikleri bilgi budur* (dünyâdan başka bir hayâta akılları ermez). *Kuşkusuz Rabbin, yolundan sapanı da bilir ve O, yola geleni de bilir.*

Bu sözgeliminde hiç putlara övgü var mı? Önce Hz. Muhammed'e, vahiy meleğinin nasıl göründüğü ve ona nasıl vahyettiği; sonra Hz. Muhammed'in, Rabbbinin büyük âyetlerini gördüğü belirtilmekte; ardından da Arapların, taptıkları putlara kadın adı vermiş olmaları ve bunları Allah'ın kızları saymaları kınanmaktadır. 19-22. âyetlerde deniyor ki:

Sizin, Allah'ın kızları sandığınız, Lât'ı, Uzzâ'yı ve Menât'ı düşünün. Bunların, Allah'ın kızları olduğunu söylüyor, Allah'a kız çocuk yakıştırıyorsunuz. Ama kendiniz kız çocuğundan arlanıyor, hep erkek çocuk sahibi olmak istiyorsunuz. Peki ama siz kendinize, beğendiğiniz erkek çocukları ayırıyorsunuz da neden Allah'a beğenmediğiniz kızları veriyorsunuz? Bu, insâfsız bir taksîmdir!

Bu şekilde Arapların inancı kınandıktan sonra anılan putlar kasdedilerek: "Onlar yüce kuğulardır, onların şefâatleri de umulur?" denilir mi? Bu söz, bir önceki âyetlere tamamen ters olduğu gibi, hemen sonra gelecek âyetlere de terstir. Çünkü önceki âyetlerde bu putların, Allah'ın kızları olmadığı, bir sonraki âyette de bu putların, hiçbir gücü olmayan, tamamen kof, uydurma isimler olduğu; göğün, yerin sâhibinin yalnız Allah olduğu, O'nun izni olmadan hiçbir meleğin şefâat edemeyeceği vurgulanmaktadır.

"Göklerde nice melek var ki onların şefâati hiçbir işe yaramaz. Ancak Allah'ın dilediği ve râzı olduğu kimseye şefâat etmelerine izin verdikten sonra şefâat etmeleri yarar sağlar."

Arapların inancına göre melekler, Allah'ın kızları idi. Kadın adı taktıkları putları da Allah'ın kızları sandıkları meleklerin sembolleri idi. Lât, Uzzâ, Menât gibi putların hep dişil alâmeti taşıması, bunların, kadın tanrıça olarak düşünülmesindendir.

Araplar, diğer birçok ulus gibi Allah yanında kabul görmek için Allah ile beraber bu tanrıçaların adını da anar, bunlara da tapar ve adlarına kurbanlar keserlerdi. Kâinâtın yaratıcısının ve yöneticisinin Allah olduğunu kabul etmekle beraber, bu tanrıların da O'nun yardımcısı olduğuna inanırlar ve Allah'a yaklaşabilmek için bu tanrılara yalvarmak zorunluğunu duyarlar; yalvarıp taptıkları bu tanrıların, kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inanırlardı.

İşte Kur'ân, bu düşüncede olan insanlara göklerdeki meleklerin dahi, Allah'ın râzı olmadığına şefâat edemeyeceklerini vurgulamaktadır. Allah, nânkörden râzı olmaz. Nimeti veren Allah iken, O'ndan başkasına yalvarıp tapmak, şirktir, nânkörlüktür. *"Allah kullarının nânkörlük etmelerine râzı olmaz"* (Zümer: 7), *"Allah, kendisine şirk koşulması dışında, dilediği kulunun her günâhını bağışlar"* (Nisâ: 48).

Bu boş isimlere tapmak, tanrılığında Allah'a ortaklar tanımaktır. Bunlara tapmak, Allah katında meleklerden destek bulmak şöyle dursun, insanın ebedî kaybına neden olur. Öyle ise şefâat edecekleri zannıyle, Allah'ın kızları sanılan tanrıçalara tapmak, tapanlara hiçbir yarar sağlamaz, tam tersine onları büyük ziyana sokar.

İşte sözgeliminde anlatılan budur. Tema, tamamen tevhîd temasıdır. Şefâati reddeden bu temada, putların şefâatinin umulacağını söylemek mümkün değildir. Böyle bir şey söylenmiş olsa, o zamana dek inanmış olanlar dahi kuşkuya düşüp dinden dönerlerdi. Putlara övgü, bu âyetlerin neresine sokulabilir? Sûre baştan sona tevhîdi vurguluyor. Şirki kovuyor.

XIV- KUR'ÂN, İNSANLIĞIN EBEDÎ IŞIĞIDIR

Bazı kimseler, Bakara Sûresinin 259-260. âyetlerinde mu'cize olarak anlatılan olayları ele alarak Kur'ân'da bilimdışı şeyler bulunduğunu iddiâ etmektedirler.

259. âyette Allah'ın, ölenleri nasıl dirilteceğini merak eden bir kulun, Allah tarafından, öldürülüp yüzyıl sonra tekrar diriltildiği, ölmüş eşeğinin de diriltilip kaldırıldığı anlatılmaktadır.

Âyet, olayı bir mu'cize olarak anlatır. Allah isterse, mu'cize yaratır. O'nun için güç bir şey yoktur. Ayrıca olay, bir İsrâil oğlu kıssasıdır. Kur'ân

bunu, zaten olayı duymuş olanlara, ibret için anlatır.

Kur'ânda ibret için, İsrâiloğlu kıssalarından kesitler anlatılır. Ama bu, herhangi bir kimsenin anlatımına dayanmadığı gibi, Hz. Muhammed'in, o kitapları okuyup öğrenmesine dayalı da değildir. Çünkü Hz. Muhammed, okuma-yazma bilmezdı. Ayrıca Yahûdî Kutsal kitâbı, Arapçaya çevrilmemişti. Hz. Muhammed de İbrânîce bilmediği için o kitapların içeriğini bilmezdi. Bu kıssalar, ibret için, Hz. Muhammed'e, Kitâb-ı Mukaddes'teki biçimiyle vahyedilmiştir. Eğer anlatılan kıssalar, Kitâb-ı Mukaddes'e uymasaydı, yahûdîler de Araplar da buna itiraz ederler, Kur'ân'dan kuşkuya düşerlerdi. Derlerdi ki: "Sen hem Kur'ân'ın, bizim kitabımızı doğruladığını söylüyorsun, hem de bizim kitabımızdaki kıssaları değiştiriyorsun. Bu nasıl doğrulamadır?"

Kur'ân kıssalarının mu'cize olan yanı, okuma-yazma ve yabancı dil bilmeyen, bundan dolayı eski Kitâbı okumamış olan Hz. Muhammed'e, o Kitâbın içerdiği kıssaların anahatlarıyle ve fevkalâde çekici bir anlatım üslûbuyla vahyedilmiş olmasıdır.

Hz. İbrâhîm'in kuşlarına gelince, müfessirler, İbrâhîm'in, bu kuşları kesip her parçasını bir dağa koyduğu, sonra bunları çağırınca dirilip kendisine geldiklerini anlatırlar. Ama Ebû Müslim'in dediği gibi âyette böyle bir anlam yoktur. Âyette geçen *"surhunne ileyk"* onları kes demek değil, onları kendine alıştır demektir.

Çıkan canların, tekrar bedenlere nasıl döneceğini merak eden İbrâhîm'e bir misalle bu konu anlatılıyor. Deniyor ki: Sen dört kuş al, bunları besle, evcilleştir, kendine iyice alışsınlar. Sonra herbirini bir dağa koy ve uzaktan bunları çağır. Sana alışmış olan bu kuşlar, senin sesini duyunca nasıl koşup sana gelirlerse, bedenlerine alışmış olan rûhlar da, Allah'ın çağırması üzerine derhal bedenlerine dönerler. İşte bu misalle ona, bedenden ayrılan ruhların, Allah'ın çağırması üzerine nasıl bedenlerine dönecekleri anlatılmaktadır. Belki de Âyette, insana alışan kuşların, uzak bir dağa da konsa çağrı üzerine sâhibine koşacakları gibi; Allah'a bağlı olan rûhların da, O'nun çağrısı üzerine Kendisinin huzuruna gidecekleri anlatılmaktadır. Bunda bilimdışı olan nedir?

Mâide Sûresinin 112-115. âyetlerinde, Havârîlerin isteği üzerine Hz. Îsâ'nın, Allah'tan, gökten bir sofra indirmesini niyâz ettiği anlatılmaktadır. Âyette Allah'ın sofra indirdiğinden söz edilmiyor. Böyle bir sofranın inip inmediğini bilmiyoruz. Allah isterse, sofrayı indirir. O'nun yapamayacağı bir şey yoktur. Ama âyette istenen sofranın, ille de maddî bir sofra olduğunu nereden biliyoruz? Ma'nevî gıdalar da vardır. Belki havârîler, kendilerine ruhânî gıdalar inmesini dilediler, ondan yeyip huzur bulmak, tam itmi'nana kavuşmak istediler. Çünkü onlar, kalblerinin itmi'nân bulmasını istiyorlardı. Kalbi itmi'nân derecesine ulaştıracak olan, kısa bir zaman için inecek bir defalık

maddî sofradan ziyâde, gönülde hiç kuşku bırakmayacak olan rûhânî gıdâ, ma'nevî aşk ve feyizdir. O aşk gönlü doldurunca insan haftalarca yemek yemese acıkmaz. Bu, dünyânın her yerinde asırlarca tercübe edilmiş bir gerçektir. Ama tadmayan bilmez. Kör olan görmez.

Allah'ın elinde terâzi olduğundan söz eden hadîse gelince Buhârî'deki ifade aynen şöyledir: *"Yüce Allah buyurdu: 'Allah yolunda harca, yardım et ki sana da verilsin' ve buyurdu: 'Allah'ın eli doludur, gece gündüz sürekli vermek, O'nun elindekini eksiltmez* (harcamakla hazinesi eksilmez)*' ve buyurdu: 'Göğü, yeri yarattığından beri harcamasını düşünsenize, bu* (harcaması) *elindekini eksiltmemiştir. Tahtı su üstündedir, elindeki terazi durmadan iner, kalkar"* (Buhârî, Tefsîr: 11, Tevhîd: 19; Fethu'l-Bârî: 13/395).

Hattâbî'nin de dediği gibi bu hadiste terâzî, Allah'ın bol lutuf ve ihsân dağıtımını anlatan bir temsîldir. Bunu anlamayan hiç edebiyat bilmeyen ümmî, incelik ve zerâfetten yoksun kimseler olabilir. Bu zevkten yoksun insan, şöyle demekten çekinmez:

"Tarnının elindeki terazide bir bozukluk mu var?"

Oysa hadis metninde "elindeki terazi durmadan iner-kalkar" ifadesi yani sürekli olarak tartıp tartıp yaratıklara dağıtır, rızık verir, demektir. Ama bu verme de ölçüsüz, rastgele, başı boş değil; bir hesâb ile yapılmakta, tartılarak verilmektedir. Allah, herkese ne miktar rızık vereceğini bilir ve her kula verilmesi gereken ölçüde verir. Her kula verilen ölçülüdür, takdîr edilmiş, ölçülmüş, biçilmiş, tartılıp verilmiştir. İşte hadîste mîzân, yaratıklara verilenin başı boş değil, bir ölçü ve miktar ile verildiğini anlatan bir temsîldir. Bunun anlaşılmayacak bir yanı yok. Ama bunu anlayabilmek için biraz zerâfet, edebî zevk gerekir.

Yazar, 161. sayfada yine bu terazi ile ilgili olarak: "Öyleyse Tanrının elinde terazi neden var? Eşitlik gözetmediğine, herkese eşit ölçüyle dağıtmadığına göre teraziyi niye kullanıyor?" diyor.

Şimdi herşeyi maddî açıdan değerlendiren bu zâta kendi mantığıyla sormak lâzım: Bakkal, manav, herkese eşit ölçüde mal vermediğine göre terazi niçin kullanıyor? Neden marketlerde terazi var, mağazalarda metre var? Nasıl olsa herkesin aldığı mal birbirine eşit değil.

Kur'ân ve hadiste birçok soyut kavram, mesellerle somutlaştırılarak anlatılır. Kur'ân tasvîr yani somutlaştırma üslûbunu kullanır. Böylece en soyut kavramları, âlimlere olduğu gibi ümmîlere de anlatma gücü verir sözlere. Bir iki örnek verelim:

"Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmağa tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve, iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete girmeyeceklerdir" (A'râf: 40).

Bu âyette, inkârcılar için cennete girmenin imkânsızlığı, devenin iğne deliğinden geçmesi örneğiyle canlandırılmaktadır. Devenin iğne deliğinden geçemeyeceğini düşünen insan, inkârcının da cennete giremeyeceğini anlar.

"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı. Sel, üste çıkan köpüğü yüklen(ip götür)*dü. Süs, yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ile bâtılı böyle bir benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır. İşte Allah* (böyle güzel) *benzetmeler yapar"* (Ra'd: 17).

Bu âyette köpük, bâtılı, su hakkı temsîl etmektedir. Köpük bir süre suyun üstüne çıksa da sonunda kenarlara yapışır, dağılır gider ama su kalır, tarlaları sular, insanlara yararlı şeyler bitirir. İşte hak da tıpkı su gibi kalıcıdır, yararlıdır.

Hakka îmân, tıpkı madenlerin halisi gibi kalıcı, yararlıdır. Küfür ve inkâr da tıpkı eritilen madenlerin üstüne çıkan tortu gibi yararsızdır, kaldırılıp atılır. Âyette köpük sözü geçmektedir ama kasıt köpük değil, küfür ve inkârdır. Su ve madenden kasıt da kalıcı olan hak ve hakka îmândır. Bu tür anlatımlara istiâre, mecâz denilir. Kur'ân'ın hemen her sayfasında böyle edebî sanatlar mevcuttur.

Her edebî sözde mecâz, istiâre, teşbîh gibi sanatlar büyük yer tutar. Bunlar olmayınca edebiyat da olmaz. Hattâ halk da bunları farkında olmadan kullanır. "Dünyanın dengesi bozuldu" denilir. Herhalde bu sözden kimse, dünyanın bir terazi olduğunu, bu terazinin kefeleri arasındaki dengenin bozulduğunu anlamaz. Dünyâ düzeninin bozulduğunu anlar.

Mehmet Âkif, bayrağımızdaki hilâl için:

"Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı Hilâl!" derken, Hilâli, dargınlıktan kaşlarını çatan bir insana benzetmiştir. Şimdi bu yazar kalkıp da "Canım, Hilâlin suratı, kaşı olur mu? Hilâl insan mı ki kaşını çatsın, suratını ekşitsin?" deyip edebiyatın doruğunda olan bu ifade ile alay mı edecek? Bu tür ifâdelerin amaçladığı yüksek mânâyı anlamayanlar, edebî zevkten yoksun, ilkel insan sayılırlar. Bunlar için eskiler haşvî (kabukçu, kalıpçı) deyimini kullanmışlardır. İmam Gazâlî, Kur'ân'ın mecâzî anlamlarını dü-

şünmeyen kuru sofular için bu ta'bîri kullanmaktadır. Demek ki Allah'ın, kâinâtı yarattığından beri yaratıklarına durmadan nimet ve rızık verdiğini anlatan bu hadisin içindeki terâzî sözünden, Tanrının elinde tıpkı insanların kullandığı gibi maddî bir terâzî olduğu anlamı çıkarmak, *haşviyye* denilen edebî zevkten anlamaz kimselerin işidir.

Kur'ân, maddeci düşüncelerle hastalanmış ruhlara rahmet sunan şifa kaşığı, sonsuzluk yolunun sönmez ışığı, mânâ ufuklarının mutluluk güneşi doğuracak aydın şafağıdır.

Allahım! Gönlümüzü o Vahy Işığıyla aydınlat!

Ey esrigeyen, bağışlayan, kullarını yaptıklarıyla hesâba çekecek olan Tanrım! Yalnız Sana taparız, ancak Senin yardımını dileriz!

"Bize doğru yolu göster! Bizi, gazabına uğramış, şaşırmış kimselerin yoluna değil; nimetine eren peyğamberlerin, sıddîklerin, şehîdlerin ve sâlihlerin yoluna ilet! Yâ Rabbi, âmîn!"

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

BU CİLTTE TEFSÎR EDİLEN ÂYETLER

سورة ٱلعلق

سورة ٱلقدر

سورة ٱلبينة

سورة ٱلزلزال

سورة ٱلعاديات

سورة ٱلقارعة

سورة ٱلتكاثر

سورة ٱلعصر

سورة ٱلهمزة

سورة ٱلفيل

سوورة قريش

سوورة ٱلماعون

سورة ٱلكوثر

ÂYETLER VE KONULARI:

ÂYETLER VE KONULARI

Âyet No. *Âyetin konusu:* *Sayfa No.*

ÂYETLER VE KONULARI

ÂYETLER VE KONULARI